BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

3

AVUST
—
BEZR

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

3. CİLT

Avusturya — Bezruc

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Copyright: **Librairie Larousse**
Copyright: **İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.**
Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

Fransızca *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse* (GDEL)
temel alınarak hazırlanmıştır. BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK
VE ANSİKLOPEDİSİ'nin bütün hakları saklıdır;
adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Librairie Larousse 1986 [S.P.A.D.E.M. et A.D.A.G.P.]

niş bir çöküntü alanı oluşturur. Alpler'den ovaya geçişi Üçüncü Zaman'da oluşmuş tepeler sağlar.

Avusturya, birçok küçük birime bölünmüş (Weinviertel, Marchfeld, Seewinkel) tektonik Viyana havzası aracılığıyla Pannonia havzasına bağlanır. Neusiedl gölü bölgesinde, Macaristan ovasına benzeyen görünümler başlar. G.'de eski askeri sınır bölgesi Burgenland, büyük Pannonia ovasına geçişi belirleyen ovaları ve tepeleri içerir. Hemen her yeri kaplayan lös, bereketli topraklar oluşturur.

Tuna'nın K.'indeki yaşlı ve billurlu Mühlviertel ve Waldviertel kütleleri, ormanlarla örtülü, Ortaçağ'da yerleşilmiş, engebesiz bölgelerdir. Tuna, Linz ile Krems arasında billurlu temele gömülerek, Wachau'un doğal güzelliklerini yaratır. Krems'ten, özellikle de Tulln havzasından sonra, Tuna artık Pannonia ovasının özelliklerine uyum sağlar.

Gerçek bir su deposu olan Alpler, iklimi büyük ölçüde belirler. Orta kesimdeki kütleler, 2 m'den fazla yağış (bir bölümü kar biçiminde) alır. Güneyde (Kiagenfurt havzası) kışlar daha yumuşak, daha az karlıdır. Kışın havanın yumuşak olması, yüksek kesimlerde güneşli gün sayısının yüksek olmasının sonucudur (Villach, yılda yaklaşık 2 000 saat güneş görür). Büyük vadilerde fön rüzgârı sık sık eser. Bu rüzgârlar kuru ve sıcak olduğu için, karların erimesine yol açar ve bitkilerin canlanma dönemini çabuklaştırır. Vadilerde kışın sıcaklık terselmelerine sık rastlanır. Alpler'in yağışları engellediği Tuna'nın alçak bölgeleri daha az yağış alır (çoğunlukla yılda 500 mm'nin altında). Yazlar sıcaktır, ama kışlar çok soğuk geçebilir. Avusturya'nın iklimi, yıllık sıcaklık farklarının çok olduğu bir kara iklimidir.

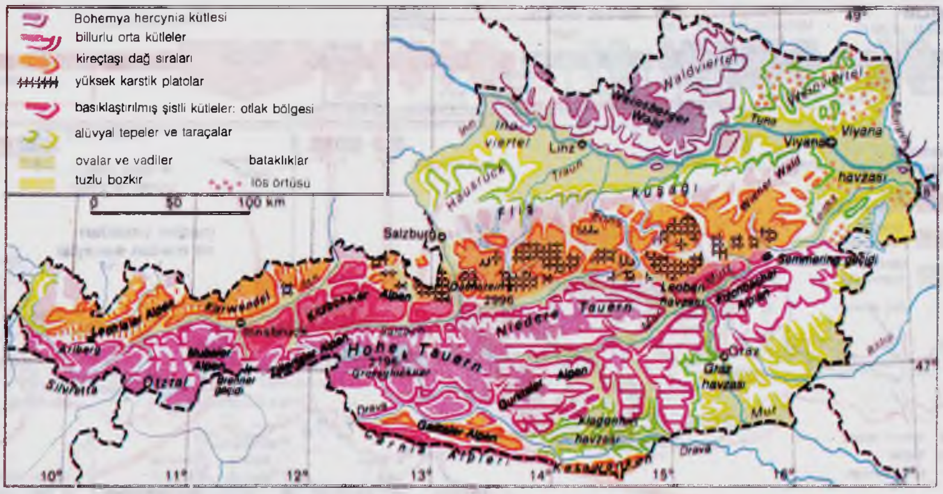
nüfus

1869'da, ülkenin bugünkü sınırları içinde, 4,5 milyon kişi yaşamaktaydı (bugün 7,5 milyonu aşkın). Bütün eyaletler arasında yalnız Burgenland'ın nüfusu 1880'den bu yana azaldı. Ama ülkenin nüfus durumu, 1975'ten bu yana bozuldu: 1970'te ‰ 15'in biraz üstünde olan doğum oranı, günümüzde ‰ 11'den biraz azdır ve ölüm oranının altına düşmüştür. Ülke nüfusunun yaklş. 1/5'i Viyana'da yaşar. Onu Graz (243 166 nüf.), Linz (199 910 nüf.), 100 000'i aşan nüfuslarıyla Salzburg ve İnnsbruck izler.

Eyaletlerdeki nüfus yoğunlukları, coğrafi farklılıkları yansıtır: Tirol (km²'ye 45 kişi), Kärnten (55), Salzburg (59), Burgenland (66), Steiermark (72), Aşağı Avusturya (73), Yukarı Avusturya (102), Vorarlberg (104). Bununla birlikte, dağlarda nüfus hâlâ yoğundur: turizm ve sanayi, sürekli iş olanağı sağlayarak halkın dağlardan kopmasını önlemiştir.

iktisat

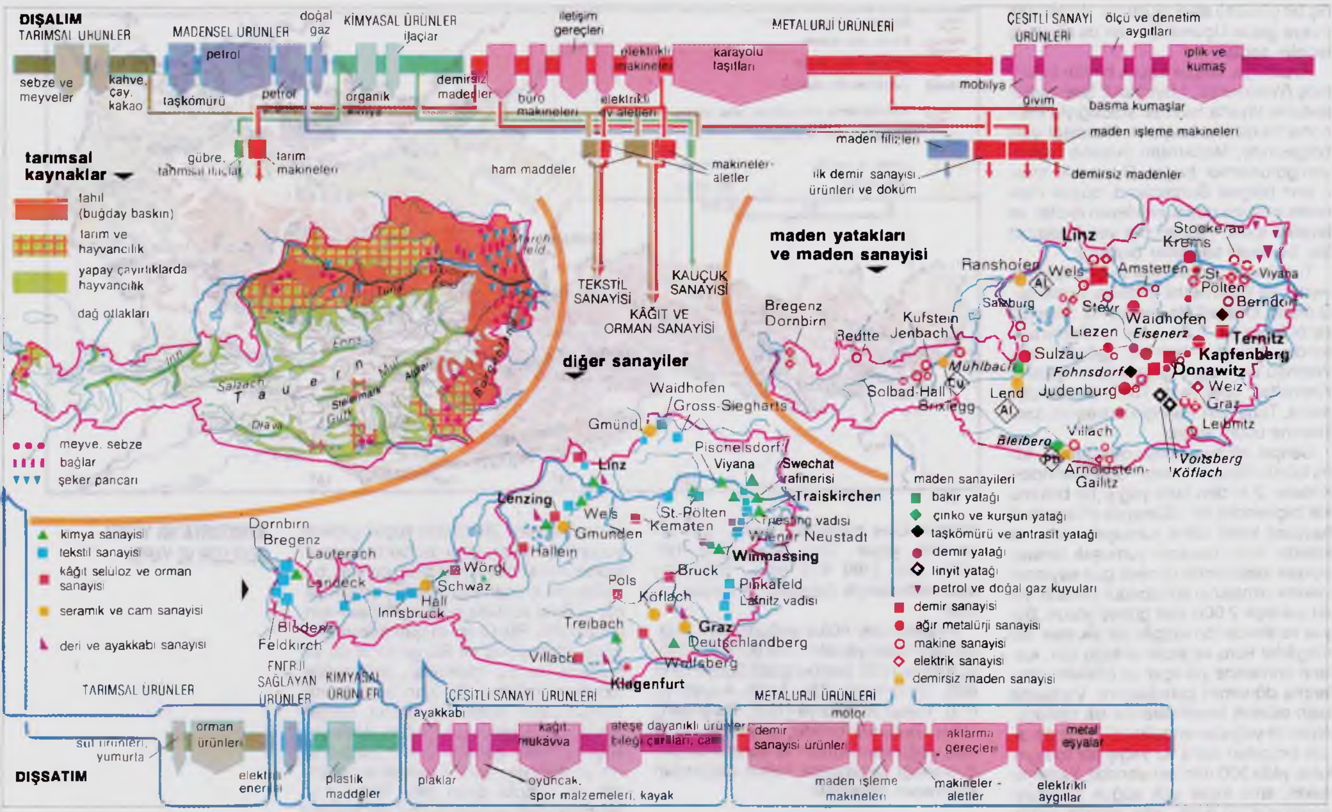
• *Tarım.* Ülkede en az üç ayrı tarım tipi görülür: ova ve havzalardaki tarım (tahıl, şekerpancarı); orta yükseklikte dağlardaki tarım (Önalpler, Mühlviertel ve Waldviertel'de hayvancılıkla birlikte çok ürünlü tarım); yüksek dağlardaki tarım (Alp otlaklarında hayvancılık). Etkin nüfusun yaklaşık onda biri tarımda çalışır. Ülkedeki 330 000 tarım işletmesinin yarısından azında tamgün çalışılması, XX. yy.'ın başında başlıca etkinlik olan tarımdaki gerilemeyi yansıtır. 20 ha'dan küçük çiftlikler çoğunluğu oluştursa da, bunlar işlenen toprakların ancak dörtte birini içerirler; buna karşılık işlenen toprakların yaklaşık yarısı, 100 ha ve daha büyük çiftliklerin içinde toplanır. Büyük tarım işletmelerine Viyana havzasında ve Burgenland'da sık rastlanır (bu tür işletmeler, çoğunlukla, toprakların Osmanlılar'dan geri alınma döneminden kalmadır). Buna karşılık Alpler' de, özellikle de Tirol'de daha çok küçük çiftlikler görülür. Üretim, yoğun tarım yöntemiyle yapılır. Özellikle alçak bölgelerde çiftçilik önde gelir. Buğday ve şekerpancarı tarlalarının büyük bölümü Viyana havzasındadır. Alçak bölgelerde çok ürünlü tarım ağır basar, ama çiftliklerin boyutuna bağlı bir uzmanlaşmaya gidilmiştir. Hayvancılık her yanda görülür. Alçak bölgelerde, hayvanlar ahırda beslenir, Alpler'de,hayvanları yazın dağ otlaklarına çıkarma uygulaması azalmış, ama tümüyle ortadan kalkmamıştır. Alp otlakları (işletilen toprakların 1/5'ini oluşturur: 800 000 ha) özellikle Tirol'de yaygındır. Hayvan yetiştiricilerinin yaklaşık % 80'i sığır besler (toplam 3 milyon başı aşkın). Alçak bölgelerde meyve yetiştiricili

AVUSTURYA'NIN YÜZEY ŞEKİLLERİ VE YAPISI

AVUSTURYA'NIN DOĞUSU

AVUSTURYA'NIN İKTİSADI

ği gelişmiştir. Üzüm bağları küçümsenmeyecek bir önem taşır (yılda yaklaşık 301 Mhl şarap elde edilir) ve 50 000 ha'lık bir alanı kaplar; üstelik bağlara ayrılan alanlar giderek genişlemektedir. Burgenland'da, özellikle de Aşağı Avusturya'da, Weinviertel'de toplanan bu bağlardan elde edilen şarabın % 50'si beyaz şaraptır. Bağcılık Viyana çevresindeki köyleri etkilemiş ve bu yörede turizme de destek olmuştur.

Alpler'deki illerde tarım önde gelir, ama üretimin büyük bölümü Yukarı Avusturya ve Aşağı Avusturya eyaletlerinde gerçekleştirilir. Verimin büyük ölçüde artmış olmasına karşın, tarımın GSMH'daki payı sürekli gerilemektedir: 1935'te % 16, günümüzde % 10'un altında.

• *Sanayi.* Birçok sanayi dalı devletleştirilmiş ya da devlet denetimi altına alınmıştır (katılım paylarında salt çoğunluğu ulusal bankaların ellerinde tutması sonucu). Bu durum özellikle elektrik, petrol ve maden filizi çıkarımı, makine yapımı (otomobil montajı ve çeşitli makine yapımı, kimya, kauçuk, çimento) alanlarında görülür.

Sanayi bir ölçüde yerel hammaddelere ve geleneksel maden işlemeciliğine dayanır. Yüzyıllardır Erzberg'deki açık tavanlı ocaklarda ve Steiermark'ta üretilmiş olan demir, Donawitz demir-çelik sanayisinin doğmasını sağlamıştır. Judenburg ve Kapfenberg'de (özel çelikler) başka çelik kuruluşları geliştirilmiş, Anschluss sırasında da Linz'de (günümüzde bir çelik merkezidir) çelik fabrikaları yapılmıştır. Ürünlerin bir bölümü Tuna yoluyla, Krems ve Liezen (Enns kıyısındaki Steiermark) çelik fabrikalarına gönderilmektedir. Kuruluşların büyük bölümü, bir devlet şirketinde toplanmıştır (Vereinigte Österreichische Eisen-und Stahlwerke ya da VÖEST). Demir filizi çıkarımı gerilemiştir (bir milyon tondan az); ama çelik üretimi önemlidir: 5 Mt'dan çok. Gene bir bölümü ulusal enerji kuruluşlarına dayanan önemli dönüşüm metalurjisini de, bu çelik üretimi beslemektedir.

Avusturya'da yalnızca Yukarı Avusturya ve Steiermark'taki Üçüncü Zaman havzalarında linyit vardır (yaklaşık 3 Mt). Savaş sonrasındaki sanayi gelişmesi, özellikle, günümüzde hâlâ toplam elektrik üretiminin yarısından çoğunu sağlayan (yaklaşık 40 TWh saat) hidroelektrik enerjisiyle açıklanır. Bu elektriğin büyük bölümü Alpler'den inen sulardan elde edilir; ama çalışan gemilerin tonajı açısından Avrupa standartlarına göre düzenlenmiş Tuna'da da önemli hidroelektrik santralları kurulmuştur. Viyana havzasında biraz doğal gaz (2 milyar m³) ve petrol (yaklaşık 1,7 Mt) elde edilir. Ama petrol üretimi gerilemekte, buna karşılık dışalım sürekli artmaktadır (Trieste-Viyana petrol boru hattıyla getirilip önemli bir petrokimya merkezi durumuna gelmiş olan Schwechat'ta arıtılan 10 Mt kadar ham petrol). Hidroelektrik üretimi ülkenin gereksinim duyduğu ek enerjiyi sağlayamayacak duruma gelmiştir; nükleer enerji de benimsenmemektedir.

Eski Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nda sanayi, özellikle günümüz Çekoslovakya'sı bölgelerinde gelişmiş olduğundan imparatorluğun parçalanmasından sonra, Avusturya'da ulusal bir sanayi kurulması gerekmiş, İkinci Dünya savaşı sırasında kesintiye uğrayan bu çaba, savaştan sonra sürdürülmüştür. Hükümetler işlenmiş ürünlerin önde gelen bir yer tutacağı çeşitlenmiş bir ekonomi (pazar ekonomisi) kurmayı amaçlamışlar; dışsatımı beslemek için, küçük ve orta işletmelere dayanan yapıları ve geleneksel metal işçiliğini kullanmak istemişlerdir. Günümüzde, dönüşüm metalurjisi ürünleri son derece çeşitlidir (makine, yedek parça, her türlü ulaşım aracı, anahtar teslimi fabrikalar) ve büyük ölçüde dışsatıma yöneliktir.

Dokuma sanayisi geleneksel yün işçiliğine dayanır. Ama günümüzde öncelik, Vorarlberg'de işlenen pamuktadır. Yün, İnn vadisinde (loden kumaşlarının üretim yeri) iplik haline getirilip dokunur. Penye yün kumaşlar üretimi ve konfeksiyonculuk büyük kentlerde, özellikle Viyana'da toplanmıştır.

Besin sanayileri çok dağınık durumdadır. Sanayinin tarıma bağlı olan bir bölümü süt işler (Vorarlberg, Inn vadisi). Şeker rafinerileri Viyana ve Burgenland havzalarında kurulmuştur. Konserve fabrikaları da aynı bölgede, Viyana ile Neusiedl gölü arasında, sebze ve meyve tarımı yapılan alanlarda yer alır. Bira fabrikalarıyla dışalım ürünlerini (kakao, kahve, yağlı bitkiler) işleyen fabrikalar büyük kentlerde, özellikle Viyana'da toplanmıştır.

Ayrıca, cam, kristal ve porselen sanayisi eski ününü korumaktadır, mücevhercilikse 1945'ten sonra gelişmiştir.

• *Turizm.* Avusturya büyük bir turizm ülkesidir. Devlet, çok lüks ve fazla yoğun bir turizme yönelmemiş, seçtiği dağ turizmini geliştirmek için, güzel manzaralı yerlerde sanayileşmeyi engellemiştir. Viyana ve Salzburg dışında, başlıca turizm merkezleri Tirol (Innsbruck) ve Vorarlberg, daha az ölçüde de Kärnten'dir. Ülkeye yılda 12 milyon dolayında turist gelmekte, 108 milyon gecelemenin 60 milyonunu, Almanya'dan gelenler gerçekleştirmektedir. Bazı yıllarda (özellikle 1970'lerdeki petrol bunalımından önce), turizmden elde edilen döviz, geleneksel ticaret açığını kapamaya yetmiştir.

• *Dış ticaret.* Avusturya, sanayi gereksinimlerini karşılayabilmek için, enerji ve öbür hammaddelerin önemli bir bölümünü dışardan almak zorundadır. Dış ticaret bilançosu sürekli açık (özellikle 1974'ten bu yana) vermektedir; dışsatım, dışalımın ancak % 70'ini karşılayabilmektedir. Avusturya, Avrupa serbest mübadele birliği'ne üye olmakla birlikte, ticaretinin büyük bölümünü AET üyeleriyle gerçekleştirir. Dışalım ürünlerinin % 40'ı komşu ülke Federal Almanya'dan sağlanır (dışsatımın 1/4'i Almanya'ya yapılır). Ülkenin öbür komşusu İtalya, ticarette ikinci sırayı alır. Dışsatımın % 15'i (dışalımın da ancak % 10'u) Doğu Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirilir. Besin ve taşıt sanayileri, gereksinimleri karşılamaktan çok uzaktır. Buna karşılık makine ve donatım mallarının tüketime göre çok fazla üretilmesi, Avusturya'nın sanayileşme düzeyinin yüksekliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

TARİH
kökenler

Bugünkü Avusturya topraklarında çok erken tarihlerde insanların yaşadığına tarihöncesinin Urnenfelder (mezarlıklar) ve Hallstatt uygarlıkları tanıklık eder. İ.Ö. 15'ten İ.S. V. yy. sonuna kadar Romalılar bölgede sürekli biçimde egemen oldular. Lejyonlarının ordugâhları, Avusturya'nın başlıca kentlerinin çekirdeği oldu: Vindobona (Viyana), Colonia Hadriana (Salzburg), Lentia (Linz). İmparator Marcus Aurelius, Vindobona'da öldü. IV. yy.'da germen akınları başladı ve ülkede, Bavyeralılar gibi, çeşitli aşiretler belirdi. VI. yy.'da ülkeyi türk kökenli Avarlar ele geçirirken, bir başka kesim Bavyeralılar'ın egemenliğinde kaldı. Yabancıların işgal ettiği toprakların sınırında, 739'da Salzburg piskoposluğu kuruldu. 803'te Charlamagne Avar İmparatorluğu'nu yıkarak, Ostmark'ı (Doğu markalığı) kurdu; burayı Bavyera'dan ayırdı ve imparatorluğun savunmasıyla görevlendirdi. Böylece Avusturya doğdu, ama gerçek adını ancak 996'da aldı: Österreich. X. yy.'da ülke Macarlar'ın eline geçti. Büyük Otto'nun 955'te Lechfeld'de kazandığı zaferden sonra kurtulan ülke, Babenberg ailesinin yönetimine verildi.

Babenberger'den Habsburglar'a

Babenberger
—976-1246: en ünlü temsilcileri Leopold I, Leopold II, Heinrich II Jasomirgott, Leopold VI ve Savaşçı Friedrich II olan Babenberger döneminde Avusturya markalığı (1156'da babadan oğula geçen bir düklük oldu), büyük bir refaha ulaştı: işlenmemiş toprakların tarıma açılması, İtalya ile ticaret, birçok manastırın yapımı. Babenbergler, Steiermark ile Krain'ın bir bölümünü de topraklarına kattılar.
—1246: Savaşçı Friedrich II, Leitha ırmağı kıyısında Macarlar'la savaşırken öldü. Onunla birlikte, hanedan da sona erdi.
—1278: imparator Rudolf von Habsburg, Marchfeld savaşı'nda Bohemya kralı Otakar II'yi yendi. Bu zaferle Avusturya (o sırada Otakar II'nin egemenliğindeydi) Habsburglar'a geçti.
Habsburglar
—XIV. yy.: Habsburglar, Kärnten ile Tirol'ü ele geçirdiler.
—1379: aile iki kola ayrıldı: Steiermark, Kärnten, Krain ve Tirol'ü alan Leopold kolu ve asıl Avusturya'yı alan Albertin kolu (bu kol, 1475'te sona erdi).
—1438: Albrecht V, Albrecht II adıyla germen imparatoru oldu.
• Bu dönem boyunca, Avusturya madenleri (tuz ve metal) sayesinde zenginleşti. Kentler de ticaret yaparak gelişti.

Avusturya'nın güçlenmesi

—1493: Maximilian I, Habsburglar'ın tüm topraklarını miras olarak aldı ve germen imparatoru seçildi. Usta bir evlenme siyaseti ve yerinde reformlarla hanedanının gücünü daha da artırdı. 1477'de Atak Charles'ın vârisi Marie de Bourgogne ile evlenerek Franche-Comté ve Hollanda topraklarını ülkesine kattı.
—1496: oğlu Güzel Felipe'yi, İspanya'nın vârisi Juana I ile evlendirerek Karl V'in büyük gücünün temellerini atmış oldu.
—1515: torunları Ferdinand ve Maria, Bohemya ve Macaristan krallarının vârisleriyle evlendi.
—1519: Maximilian'ın torunu Karl V imparator oldu. Karl V hem ıspanyol, hem de Habsburg topraklarını elinde tutuyordu, ama Habsburg topraklarını 1521-22'de kardeşi Ferdinand'a (sonradan Ferdinand I adıyla imparator oldu) bıraktı.
—1526: Türkler, Mohaç'ta macar kralı Lajos II'nin kuvvetlerini ezdi; Lajos da savaşta öldü. Bohemya ve Macaristan krallıkları yeniden Ferdinand'ın eline geçti. Ama bu birleşme henüz imparatorun kişiliğine bağlıydı, iki krallığın da özel kurumlarına dokunulmamıştı.
• Ülke içinde, Maximilian miras aldığı toprakları (Alsace, Yukarı ve Aşağı Avusturya, Steiermark, Krain ve Tirol) birleştirmek ve güçlendirmek için kurumlarında reform yaptı. Böylece *Hofrat* (hem adalet divanı, hem devlet konseyi olan saray meclisi), *Hofkammer* (mali bir kuruluş olan saray meclisi) ve *Hofkanzlei* (şansölyelik) kuruldu. Ama, imparatorun görev ve yetkilerinde reform yapma isteğini gerçekleştiremedi. Bununla birlikte, imparator unvanının fiilen soya bağlı duruma gelmesi, imparatora belli bir uluslararası saygınlık kazandırdı.

katolikliğin kalesi Avusturya

• XVI. ve XVII. yy.'larda "Avusturya sülalesi" (Habsburg ailesine verilen ad) gücünü artırmak ve katolikliği savunmak için üç cephede savaştı: Türkler'e karşı, protestanlara karşı ve Fransızlar'a karşı. Aralıksız birbirini izleyen başarılar ve başarısızlıklar dizisi, Habsburglar'ın Almanya'daki durumunu zayıflatırken, Orta Avrupa ve Balkanlar'daki durumunu büyük ölçüde sağlamlaştırdı. Avusturya büyük bir devlet durumuna gelirken, verasete bağlı devletlerde yavaş yavaş bir ulusal bilinç oluşmaya başladı.
Türkler'e karşı
—1529: Viyana türk kuvvetlerince ilk kez kuşatıldı; Budapeşte'yi ve Orta Macaristan'ı rakibi arşidük Ferdinand'a kaptıran Zapolya'nın isteği üzerine Macaristan seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman Buda'yı (Budin) aldıktan sonra Viyana'yı 17 gün süreyle kuşattı.
—1532: Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya seferi (Alman seferi); Avusturya kralı Ferdinand I'in Macaristan'ı ele geçirme girişimi üzerine sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman, karşısına herhangi bir ordunun çıkmaması üzerine Avusturya topraklarına akınlar yaptırdıktan sonra geri döndü.
—1533: Osmanlı-Habsburg barışı; Osmanlı padişahını metbu tanıyan Ferdinand I'in elinde tuttuğu Macaristan toprakları üzerindeki egemenliği tanındı.
—1566: Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya seferi (Sigetvar seferi); Türkler, müstahkem Sigetvar kalesini ele geçirdi.
—1568: Osmanlı-Habsburg barışı; Avusturya, osmanlı fetihlerini tanıdığı gibi, yılda 30 000 düka vermeyi kabul etti, bu antlaşma 1574'te sekiz yıl daha uzatıldı, 1590'da yenilendi.
—1596: Haçova savaşı; Avusturya, Haç-

AVUSTURYA—MACARİSTAN MONARŞİSİ (1867-1918)

ORTA AVRUPA'DA YENİ SINIRLAR (1919-1921)

ova'da yapılan savaşta yenilgiye uğradı.

—1606: Zitvatoruk antlaşması; Osmanlı padişahı, Avusturya imparatorunun kendisiyle denkliğini kabul etti.

—1663: Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya seferi (Uyvar seferi); Fazıl Ahmet Paşa'nın Uyvar'ı almak için oyalanması Viyana'yı kurtardı.

—1664: Leopold I, Osmanlılar'ı Raba ırmağı kıyısında, Szent-Gotthard savaşı'nda yendi.

—1683: Türk orduları Viyana'yı ikinci kez kuşattı. Polonya kralı Jan Sobieski'nin Kahlenberg'deki müdahalesiyle kuşatma sonuçsuz kaldı.

—1686: Avusturya karşı-saldırısı: Buda'nın alınması.

—1697: prens Eugène'in Tisza ırmağı üzerindeki Zenta köprüsünde elde ettiği başarı: Osmanlılar, 1699'da, Karlofça barış antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar ve hemen hemen tüm Macaristan'ı bıraktılar.

—1716: Petrovaradin savaşı, Karlofça antlaşması'nın kayıplarını geri almak için harekete geçen sadrazam Damat Ali Paşa, Petrovaradin'de prens Eugène'ye yenildi.

—1718: Pasarofça barış antlaşması. Türkler Temesvár iliyle (bugün Timişoara) Eflâk, Bosna ve Sırbistan'ın bazı bölümlerini bıraktılar.

Protestanlara karşı

—XVI. yy. ortaları: luthercilik, verasete bağlı devletlerde, özellikle de soylular arasında oldukça köklü biçimde yayıldı. İmparatorlar cizvitlerin ve Viyana başpiskoposu monsenyör Klesl'in desteğiyle, "sapkınlığı" kısa sürede bastırdılar. Avusturya sülalesi Avrupa'da, Karşı - reform'un öncüsü durumuna geldi.

—1620: İngolstadt cizvitlerinin eski öğrencisi imparator Ferdinand II, ayaklanan Çekler'i Akdağ savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu ayaklanma, çek protestanlarının ezilmesine ve Bohemya krallığı'nın özerkliğini yitirip verasete dayalı devletlerin parçası durumuna gelmesine yol açtı. Akdağ savaşı ayrıca, Otuz Yıl savaşları'nın başlamasına neden oldu. Önceleri protestan hükümdarlara karşı başarılar kazanan Habsburglar, daha sonra İsveç ve Fransa karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar.

—1648: Westfalen antlaşması. Ferdinand III (1637-1657), imparatorlukta din birliğini kurma ve imparatorun mutlak gücünü yeniden sağlama konusunda tüm umutlarını yitirdi.

Fransızlar'a karşı

—1672-1679: Fransa kralı Louis XIV'e karşı girişilen Hollanda savaşı.

—1688-1697: Louis XIV'ün ilhak siyasetine karşı kurulan Augsburg birliği'nin yürüttüğü savaş.

—1701-1713/14: Fransa ve İspanya'yı, güçlü bir Avrupa devletleri koalisyonuyla karşı karşıya getiren İspanya Veraset savaşı. Bu savaş Rastatt antlaşması'yla sona erdi; Avusturya, İspanya ve sömürgelerinden vazgeçmesi karşılığında, Felemenk, Milano bölgesi, Napoli ve Sardinya'yı topraklarına kattı.

XVIII. yy.'da Avusturya

—1687: Habsburg hanedanına Macaristan'ı verasetle yönetme hakkının tanınması.

—1713: Pragmatische Sanktion ile Avusturya tahtının veraset koşulları saptandı. Bu belgeyi yayımlayan imparator Karl VI (1711-1740) devletlerinin iktisadi durumunu geliştirdi: Türkler'den alınan toprakların yeniden değerlendirilmesi, çeşitli sanayilerin ve uluslararası ticaretin gelişmesi (ikinci Doğu ticaret şirketi'nin ve Ostende şirketi'nin [1721-22] kurulması). Ancak Karl VI'nın siyaseti başarıya ulaşamadı.

—1738-39: Avusturya birçok cephede bozguna uğradı (Napoli, Sicilya ve Temesvár'ın elden çıkması).

Maria - Theresia

—1740: Karl VI'nın ölümü ve kızı Maria Theresia'nın tahta çıkışı (1740-1780). Pragmatische Sanktion'a karşın, Maria-Theresia'nın taht üzerindeki haklarına hemen karşı çıkılması. Avusturya Veraset savaşı'nın başlaması. Prusya'nın Silezya'yı Maria-Theresia'dan alması.

—1741: Maria-Theresia'nın, Macaristan'ın ayrıcalıklarını onaylaması; bu devletin desteğiyle düşmanlarına karşı koyması.

—1749: İçte, danışmanı Haugwitz'in yardımıyla ve merkeziyetçi bir anlayış içinde, imparatoriçenin devletlerini yeniden örgütlemesi: devlet şansölyeliğinin (dışişleri), yüce divanın (adalet), savaş komiserliğinin ve Haugwitz'in başında bulunduğu İçişleri müdürlüğü'nün kurulması, tek bir yasanın kaleme alınması ve bir kadastro hazırlanması. Bu merkezleştirme ve germenleştirme siyasetinin 1761 reformlarını getirecek olan büyük hoşnutsuzluklar yaratması.

—1756: Yedi Yıl savaşı'nın başlaması. Fransa'nın müttefiki Avusturya, savaş sonunda, Silezya'yı Prusya'dan geri almayı başaramadı (Hubertsburg antlaşması, 1763).

—1761: Diplomat Kaunitz bir dizi yeni reform başlattı: var olan tüm kurumların üstünde bir Devlet konseyi kurulması; 1918'e kadar ordu, polis ve din adamlarının yanı sıra, imparatorluğun temel öğelerinden birini oluşturacak ünlü Avusturya bürokrasisinin kurulması. Böylece, merkeziyetçilik güçlendirildi.

—1772-1795: Polonya'nın bölüşülmesi. Avusturya, Galiçya'yı (1772), Bukovina'yı (Küçük Kaynarca antlaşması, 1774) ve Kraków ülkesini aldı (1795). Ancak Fransız devrimi'nin patlak vermesi, Avusturya'yı Balkanlar'dan uzaklaştırdı.

• XVII. ve XVIII. yy. başlarında Avusturya, İtalya'dan gelen büyük barok sanat akımının gelişmesiyle dikkati çekti; bu akımın ürünleri Maria-Theresia döneminde de sürdü.

Joseph II ve josephçilik.

—1765: Maria - Theresia, büyük oğlu Joseph'i iktidarına ortak etti. 1780'den 1790'a kadar ülkeyi tek başına yöneten Joseph II, "aydın despot" tipinin en iyi örneği sayıldı. Fransız düşünürlerinden esinlenen josephçiliğin amacı, bir dizi baskıcı reformla Avusturya devletlerini modernleştirmekti.

• Joseph II'nin sistemli reformları şunlardı:

—toplumsal reformlar: 1781'de toprak köleliğinin kaldırılması;

—siyasal reformlar: bürokrasininin, devlet polisinin, merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi (dairelere bölünmüş 13 hükümet

kurulması);
—dinsel reformlar: 1773'te cizvit tarikatının yasaklanması ve mallarına el konması, 1781'de bu önlemin öğretim ve düşkünlere yardımla uğraşanlar dışındaki tüm tarikatlara uygulanması ve hoşgörü fermanının çıkarılması;
—kültürel reformlar: üniversiteler kurulması.

Avusturya ve Fransız devrimi
—1792 (20 nisan): Fransa yeni imparator Franz II'ye savaş açtı. Avusturya, Fransız devrimi'ne ve Fransa İmparatorluğu'na karşı kurulan tüm koalisyonlara katıldı. Campoformio (1797) ve Lunéville antlaşmaları (1801) ve Austerlitz bozgununu (2 aralık 1805) izleyen Presburg antlaşması'yla sürekli bir gerileme içine girdi.

Avusturya İmparatorluğu (1806-1867)

—1806 (6 ağustos): imparator Franz II, Kutsal ımparatorluk tacından vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Avusturya imparatoru Franz I unvanını aldı. Dalmaçya'yı Fransa'ya, Tirol'ü Bavyera'ya kaptırdı, İtalya'daki topraklarını da yitirdi.
—1809: tirollü Andreas Hofer'in Bavyeralılar'a karşı ayaklanması; 5-6 temmuz, Wagram bozgunu; 14 ekim Viyana antlaşması ile Avusturya'nın Kärnten, İstria ve Krain ile Hırvatistan'ın bir bölümünü yitirmesi ve Napoléon'un kıta sistemine katılmak zorunda kalması.
—1813: Şansölye Metternich ülkesini Fransa'ya karşı kurulan koalisyona soktu; koalisyon Fransızlar'ı yenilgiye uğrattı.
—1814: Viyana kongresi'nin (18 eylül 1814 - 9 haziran 1815) başlaması: Avusturya, eski topraklarına kavuştu; Lombardia -Venezia'yı ilhak edip Parma, Modena ve Toscana'ya arşidükler yerleştirerek İtalya'da en etkili devlet durumuna geldi. Yeni Germen konfederasyonu'nun da başlıca devleti oldu (Metternich, Konfederasyon'da yerel hanedanlara dayanarak ulusal birliğin gerçekleştirilmesini önlemeye çalıştı). İçte şansölyenin kararlı muhafazakâr tutumu, Avusturya'yı Avrupa'da mutlakıyetçiliğin kalesi yaptı. Dışta, tam anlamıyla ancak 1830'a kadar etkili olan Kutsal ittifak, liberal ve ulusalcı düşünceleri bastırmaya çalıştı (Aachen [1818], Troppau [1820], Verona [1822] kongreleri). Metternich, alman ve italyan liberallerini izlemeyi sürdürdü (italyan liberalleri, 1821'de Rieti ve Novara'da ezildi).
—1835: Ferdinand I'in tahta çıkışı. Ülkeyi yönetecek güçte olmayan Ferdinand, yönetimini "gizli devlet konferansı"na bıraktı; bu kurulun çalışmaları, Metternich ile Kolowrat arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden sık sık kesintiye uğradı.
—1840: alman olmayan halkların ulusalcı istekleri başarıya ulaştı. Macarlar, macarcanın resmi dil olarak tanınmasını sağladılar. Çekler'in ulus olma istekleri çok geçmeden tüm halka mal oldu. Güney Slavlar arasında da "illyriacılık" görüşü yaygınlaştı.
—1846: Metternich tarafından tehlikeli görülen Kraków'daki küçük Polonya cumhuriyeti ülke topraklarına bağlandı.
• Hükümetin iç siyasetinin belirgin özelliği hareketsizlikti: hızla gelişen burjuvaziyi hoşnut edebilecek reformlar yapılmıyor, Napoleon savaşları yüzünden iflas eden maliyenin kötü durumu sürüyordu. Yönetim ve orduda tüm gücü elinde tutan katoliklik ve soylu sınıf, muhafazakâr gelenekleri ayakta tutuyordu. Ancak polis baskısına ve sansüre karşın, liberal düşünceler hızla gelişti.

1848 devrimleri
—1848 (13 mart): Paris'i örnek alan Viyana ayaklandı. Metternich kaçtı; imparator bir anayasa hazırlamaya söz verdi. İtalya'da, ayrılma tehdidinde bulunan Macaristan'da ve Prag'da (11 haziran) başka devrimci ayaklanmalar patlak verdi.
—15 mayıs: yeni bir ayaklanma karşısında imparator kaçtı. General Windischgrätz komutasındaki birlikler bastırma eylemlerine giriştiler.
—17 haziran: Prag ayaklanması bastırıldı.
—31 ekim: Viyana geri alındı; kanlı baskı eylemlerine girişildi (milletvekili Robert Blum ile yurtsever Messenhauser idam edildi).
—21 kasım: Schwarzenberg şansölyeliğe atandı.
—2 aralık: Ferdinand, yeğeni Franz-Joseph yararına tahttan el çekti.
—1848 - 49: İtalya'daki devrimci ayaklanmalar bastırıldı: Radetzky'nin komuta ettiği birlikler, italyan yurtseverlerini ve Sardinya kralı Carlo Alberto komutasındaki Piemonte ordusunu Custoza'da bozguna uğrattı (25 temmuz 1848), Piemonte'nin Novara'daki yeni bir ayaklanma girişimini (24 mart 1849) önledi. Böylece İtalya yeniden fethedilmiş, devrim bastırılmıştı.
—1849: macar devriminin bastırılması: Macarlar, bir yıla yakın bir süre Avusturyalılar'ı durdurmayı başardılar. 14 nisanda macar parlamentosu Kossuth'u cumhurbaşkanı ilan etti ve ülke Viyana'dan tam olarak koptu. Ama Macarlar, sonunda, Paskeviç komutasındaki Rus ordusuna yenildiler ve Világos'ta teslim oldular (13 ağustos 1849). Kanlı bir bastırma eylemi başladı.

Alman sorunu
Prusya ve Avusturya, Germen konfederasyonu'nun yeniden örgütlenmesi konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Frankfurt parlamentosu'nda, Avusturya İmparatorluğu'nu gelecekte kurulacak birleşik Almanya içinde görmek isteyen Büyük Almanya yandaşları ile Avusturya'yı dışta bırakıp Prusya yararına bir birlik sağlamak isteyen Küçük Almanya yandaşları çekişiyorlardı. Büyük Almanya yandaşları, başlangıçta bazı başarılar kazandılarsa da daha sonra üstünlüğü yitirdiler. Bu arada Schwarzenberg, avusturyalı milletvekillerin Frankfurt'tan ayrılmalarını istedi (5 nisan 1849). Ama Prusya kralının, Frankfurt parlamentosu'nun kendisine sunduğu imparatorluk tacını kabul etmemesi, bu parlamentonun etkinliğine son verdi. Bununla birlikte, Berlin, Almanya'nın birliği siyasetinden vazgeçmedi.
Ancak, Schwarzenberg'in savaş tehdidi, Prusya kralını Olmütz'de geri çekilmek zorunda bıraktı (kasım 1850). Böylece, 1848 karışıklıkları içinde yok olma tehlikesini atlatan Avusturya, İtalya ve Almanya'da eski üstünlüğünü yeniden kurdu; Almanya'daki Konfederasyon kurumlarını korudu.

Mutlakıyetin sonu
—1849 - 1859: önce Schwarzenberg'in (öl. 1852), sonra da içişleri bakanı Bach'ın (Bach sistemi) yönetiminde yeni-mutlakıyetçilik.
—1851 (31 aralık): 1848 reformlarının iptali. Merkeziyetçiliğin ve polisin güçlendirilmesi.
—1855 (18 ağustos): Kilise'den yana bir konkordatoyla josephçiliğin bırakılması.
• Ekonomik gelişme: maliye bakanı Bruck, iç gümrükleri kaldırarak ekonomik yaşamda birlik sağlamaya çalıştı. 1854'te Alpler'de, Viyana'yı Trieste'ye doğrudan bağlayan ilk tünel (Semmering tüneli) açıldı.
—1859: Fransa ve Piemonte ile savaş. Magenta'da (4 haziran) ve Solferino'da (24 haziran) yenilen Avusturya, Villafranca ateşkesi'nden (8-12 temmuz) sonra, Lombardia'yı bırakmak zorunda kaldı. Bu bozgun ülke yönetiminde bir evrime yol açtı. Bach görevden alınarak yerine polonyalı liberal Gotuchowski getirildi.
—1860 (20 ekim): Ekim bildirisi ile imparatorluğa federal bir yapı kazandırılmak istendi, ama Schmerling'in önderlik ettiği ulusalcı liberaller bunu engellediler. 26 şubat 1861 kararnamesiyle federalizm ilkesine geri dönüldü ve Almanlar'ın üstünlüğü sağlandı.
—1865: Prusya ile imzalanan Gastein antlaşması ile Danimarka'daki düklükler sorunu geçici olarak çözüldü. Gerçekte iki devlet, Almanya'ya egemen olmak için çekişiyorlardı.
—1866: Prusya'nın kışkırtması üzerine, Avusturya bu devlete ve onun müttefiki İtalya'ya savaş açtı. İtalyanlar'ı kolayca yendi (Custoza ve Lissa'da), ama 3 temmuzda, Sadová'da Prusya ordusu karşısında büyük bir bozguna uğradı. Avusturya, Prag barış anlaşması'yla (23 ağustos) Almanya'dan bütünüyle el çekti, ayrıca Venezia'yı yitirdi, böylece bir Tuna ülkesi durumuna geldi, slav ve macar halklarıyla ilişkilerini tümüyle yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı.

avusturya-macaristan monarşisi (1867 - 1918)

—1867 (şubat): avusturyalı bakan Beust ile macar Deák ve Andrássy arasındaki uzun görüşmelerden sonra, Avusturya ile Macaristan arasında bir uzlaşma anlaşması imzalandı. Macaristan, tarihsel sınırları içinde yeniden bir krallık oldu ve hazırlanan anayasaya uygun olarak iki meclisli bir parlamento kuruldu; bakanlar bu parlamentoya karşı sorumluydu. 8 haziranda Franz-Joseph, Budapeşte'de Macaristan krallık tacını giydi. Öbür avusturya toprakları (Bukovina, Galiçya, Bohemya, Moravya, Trentino, Dalmaçya, İstria ve asıl Avusturya devletleri), Avusturya İmparatorluğu'nu ya da Cisleithania'yı oluşturdu (Macaristan da Transleithania adını aldı). Bu iki yeni devlet, hükümdarın kişiliği ve üç ortak bakan (dışişleri, maliye ve savaş bakanları) aracılığıyla birbirine bağlandı. Anlaşma, on yılda bir yeniden gözden geçirilecekti. Başlangıçta, harcamaların büyük bölümünü Avusturya üstlendi.

Cisleithania'nın iç gelişmesi
(Transleithania için → MACARISTAN.)
—1868 - 1878: merkeziyetçiler iktidara geldi. Bu dönemde Avusturya konseyi'ni hemen hemen sürekli biçimde yöneten Adolf ve Karl Auersperg kardeşler, 1855 konkordatosu'nu yürürlükten kaldırdılar ve bir maliye reformuna giriştiler. Uyguladıkları siyaset aşırı alman yanlısı bulundu ve Slavlar ile muhafazakârların sert muhalefetiyle karşılaştı.
—1879 - 1893: muhafazakâr bir soylu ve daha çok federalizm yanlısı olan kont Taaffe, Adolf Auersperg'in yerine geçti. Kilise'ye değgin ve Slavlar'dan yana bir dizi önlem aldı: Bohemya, Moravya, Slovenya ve Silezya'da ikidilliliğin benimsenmesi, Prag'da çekçe öğretim yapan bir üniversite kurulması. Ama bu önlemler kimilerine aşırı, kimilerine yetersiz geldi. Yalnızca Polonyalılar bu uygulamalara karşı çıkmadılar.
—1880: Karl Lueger'in lideri olduğu yahudi düşmanı Sosyal-hıristiyan parti'nin kurulması ve kent küçük burjuvazisinin desteğini kazanması. Buna koşut olarak, Georg Schönerer'in liderliğinde Alman Milliyetçi partisi kuruldu; bu parti sert yöntemleriyle dikkati çekti; kimi üyeleri Almanya ile birleşme istemeye kadar gittiler.
—1888: Victor Adler ve Otto Bauer'in yönettikleri Sosyal-demokrat parti'nin kurulması. Birer marxçı olan Adler ve Bauer, II. Enternasyonal'de önemli rol oynadılar. Ülke içinde sosyalistler ulusal hak istemlerini desteklediler.
—1907: Cisleithania'da genel oy sisteminin kabulü. Bu uygulamaya karşın, seçim sonuçlarında pek değişiklik olmadı. Sosyal demokratlar, önemli başarılar elde ettiler (1907'de 87 milletvekili). Çekler, eğitim sorunları konusunda engellemelerini sürdürdüler; 1913'te parlamentoları dağıtıldı. Bir ölçüde alman yurttaşlarının tutumundan ötürü, alman ve slav milletvekillerinin aynı çatı altında toplantı yapmaları olanaksızlaştı.
• Bütün bunlara karşın, Cisleithania eko-

nomik yönden büyük ölçüde gelişti: imparatorluğun kimi bölgelerinde (Plzeň) sanayi gelişirken, demiryolu hatları çoğaldı. Ama siyasal düzlemde bu dönem, ulus toplulukları arasında şiddetli çekişmelerle geçti. Merkezci güce en çok karşı çıkanlar, Çekler oldu ve parlamentoları sık sık dağıtıldı.

XX. yy. başlarında Güney Slavları'nın ulusçu hareketi gelişti; macar yetkilileri buna sertlik önlemleriyle (1909'da Zagreb' de Agram davası) karşılık verdiler. İktidar bu hareketi monarşinin geleceği açısından çok tehlikeli sayıyor, halkın çok sevdiği imparatorun yaşının ilerlemiş olması, ölümünden sonra sistemin çökeceği kaygısını yaratıyordu. Hatta, belli belirsiz bir avusturya-macaristan milliyetçiliği doğmak üzereydi.

''İkili monarşi''nin dış siyaseti

—1873: Macar Andrássy, Beust'un siyasetını bir yana bırakarak ''üç imparator ittifakı''nı (Almanya, Rusya, Avusturya) hazırlamaya çalıştı.

—1878: Berlin kongresi; Avusturya, Bosna-Hersek'i ele geçirmeyi başardı. Avusturya emperyalizmi Balkanlar'da, çarlık emperyalizmiyle çatışmaya başladı.

—1879: Almanya ile ittifak. Karacorceviç hanedanının tahta çıkmasından (1903) sonra, aşırı rus yanlısı bir tutum takınan Sırbistan, gün geçtikçe avusturyalı yöneticiler tarafından yok edilmesi gereken düşman gibi görülmeye başladı. Bu arada monarşi içindeki Güney Slavları, Belgrad ile birleşme sorununu açıkça ortaya koydular.

—1908: Bosna-Hersek'in ani ilhakı. Bu oldubittı, uluslararası gerilimi artırdı ve Avusturya, Rusya'ya karşı savaşmaktan kıl payı kurtuldu.

—1912: Birinci Balkan savaşı. Gerilim öylesine arttı ki, genelkurmay başkanı Conrad von Hötzendorf, önleyici bir savaş önerdi.

—1914 (28 haziran): veliaht Franz-Ferdinand,Saraybosna'da, gizli bir sırp derneğinin üyeleri tarafından öldürüldü. Bu suikast, Birinci Dünya savaşı'nın başlamasına yol açtı.

Avusturya savaşta

—1914: Avusturya birlikleri, Ruslar ve Sırplar karşısında bozguna uğradı.

—1915: İtalya cephesinin açılması. Polonya ve Sırbistan'ın fethi.

—1916: savaşın bu ilk yıllarında birlikler, kitle halinde firara başlayan Çekler dışında, bütün olarak görevlerini yaptılar. Londra'da, Masaryk, sürgünde bir çek hükümeti kurdu. Buna koşut olarak, imparatorluk içindeki muhalefet akımları da şiddetlendi: 21 ekimde başbakan Stürgkh, sosyalist Friedrich Adler tarafından öldürüldü.

—1916 (21 kasım): Franz-Joseph'in ölümü ve yerine yeğeni arşidük Karl'ın geçmesi.

—1917: Kral I, Bourbon-Parma prensi Sisto aracılığıyla Müttefikler ile ayrı bir barış antlaşması imzalamak için görüşmelere başladı. Ama girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

İmparatorluğun parçalanması

—1918 (ocak): Çekler ulusal bir devlet isterlerken, Müttefikler sürgündeki hükümeti tanıdılar.

—16 ekim: imparator, bozgunun yaklaşması üzerine, monarşiyi kurtarmak amacıyla bir bildiri yayımlayarak Avusturya'nın federal bir devlete dönüştürüleceğine söz verdi. Ama geç kalmıştı.

—ekim-kasım: Slavlar bağımsızlıklarını ilan ettiler (Çekoslovak Cumhuriyeti, Sloven, Hırvat ve Sırp Ulusal konseyi, Galiçya'nın Polonya'ya katılması). Macaristan Cumhuriyeti kuruldu; cumhurbaşkanlığına getirilen kont Károlyi, ayrı bir barış görüşmesi yapmak istedi, ama başarılı olamadı.

—30 ekim: eski parlamentonun alman üyeleri ulusal meclis adı altında toplanarak, bir Avusturya devletinin kurulmasına karar verdiler. ''Alman Avusturya'' adını verdikleri devletin gelecekteki rejimi konusunda bir karar almadılar.

—3 kasım: İtalyanlar ile Villa Giusti ateşkesi imzalandı.

—13 kasım: ülkeden ayrılan imparator, tahttan çekilmemekle birlikte, hiçbir devlet işine katılmamaya karar verdi.

Saint-Germain (10 eylül 1919) ve Trianon (4 haziran 1920) antlaşmalarıyla, yeni ulusal devletlerin varlığı tanındı.

Avusturya Cumhuriyeti (1918-1938)

—1918 (12 kasım): cumhuriyetin ilanı. Kuruluş yasasında, eski imparatorluktaki tüm Almanlar'ın cumhuriyete bağlanabilecekleri ve Avusturya'nın kendini Alman Cumhuriyeti'nin parçası saydığı belirtildi. Müttefikler bu iki eğilime karşı çıktılar.

—1919 (şubat): Kurucu meclis seçimleri. Sosyal demokratlar, Sosyal hıristiyan parti'ye kıl payı üstünlük sağladılar. Komünistlerle mücadele ettiler, Habsburglar'ın mülklerini ulusallaştırdılar ve cüretli toplumsal yasalar çıkardılar. Ama cumhuriyet, pek çok ekonomik ve siyasal güçlükle karşılaştı. Ayrılıkçı eğilimlere karşı (ülkenin İsviçre'ye bağlanmasını isteyen Vorarlberg; Tirol) mücadele etmek zorunda kaldı. Bu arada Kärnten'de milisler Slovenler ile çatıştılar.

—1920 (1 ekim): Anayasa'nın oylanması. Avusturya Federal Cumhuriyeti (Bundesrepublik Österreich) dokuz ülkeden *(Länder)* oluşuyordu. Yapılan seçimlerde sosyal hıristiyanlar sosyalistlere üstünlük sağlayarak 82 sandalye elde ettiler ve 1938'e kadar hemen hemen kesintisiz biçimde iktidarda kaldılar. İlk hükümet başkanı sosyal demokrat Karl Renner yerini, sosyal hıristiyan bir şansölyeye bırakmak zorunda kaldı.

—1922-1932: 1922-1924 ve 1926-1929 arasında şansölyelik yapan monsenyör Seipel, Milletler cemiyeti'nin bir komisyonu tarafından sağlanan uluslararası krediyle maliyenin durumunu düzeltti. Böylece istikrarlı bir yeni para *(schilling)* yaratmayı başardı. Devlet dairelerini de yeniden örgütledi. Ama ülke genel ekonomik bunalımdan önemli ölçüde etkilendi. Aksaklıkların artması yeni siyasal kuruluşlar ortaya çıkardı. Almanya ile birleşme isteği hep güçlü kaldı (1921'de Tirol' de yapılan halkoylamasında büyük çoğunluk birleşmeden yana oy kullandı; 1926'da Der Anschluss dergisi kuruldu; 1930'a doğru, Avusturya'da ilk nasyonal sosyalizm yandaşları ortaya çıktı). Bununla birlikte, Fransa ve müttefikleri, Almanya ile her türlü yakınlaşmayı yasakladılar. Aynı dönemde, 1918'den başlayarak uyuşmazlık konusu bölgelerde, Slavlar'a karşı savaşmak için kurulmuş olan ''Heimwehren'' milisleri de güçlendirildi. Bu ordu dışı birlikler, işçi eylemlerine karşı mücadeleye giriştiler. Sosyalistler de, işçi milisleri kurarak bunları Cumhuriyetçi savunma birliği (Republikanischer Schutzbund) içinde örgütlediler.

—1932 (mayıs): Dollfuss şansölyeliğe getirildi: Amacı, en tehlikeli gördüğü iki toplulukla, sosyalistler ve nazilerle savaşmaktı.

—1933 (haziran): Dollfuss, Nazi partisi'ni yasakladı.

—1934: şubat ayında Dollfuss, Linz ve Viyana ayaklanmaları sırasında, şiddet kullanarak ''Schutzbund''u dağıttı; Sosyal demokrat parti'yi de kapattı. Ama böylece, nazilere engel olabilecek tek güçten de yoksun kalmış oldu. 1 mayısta, ülkeyi güçlendirmeyi amaçlayan yeni bir anayasa çıkarttı. Avusturya, nazizmden ve Leo XIII'ün papalık genelgelerindeki toplumsal ilkelerden esinlenen korporatif bir devlete dönüştü. Bu güçlendirilmiş hıristiyan alman devleti (Christlicher Ständestaat), Sosyal hıristiyan parti'ye ve resmi kuruluşlara dönüştürülen (ve yöneticilerden biri prens von Starhemberg olan) Heimwehren'lere dayanıyordu. 25 temmuzda Dollfuss, nazilerin bir hükümet darbesi girişimi sırasında öldürüldü; ancak, Mussolini'nin muhalefeti sonucu, darbe başarıya ulaşamadı. Dollfuss'un yerine geçen sosyal hıristiyan Schuschnigg, onun hitlercilere direnme siyasetini sürdürdü. Ama koşullar değişmişti: Almanya güçleniyor onunla ittifak yapan Mussolini artık Anschluss'a karşı çıkmıyordu;Batı demokrasileri de, Avusturya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına destek olacak durumda değillerdi. Hitler'in buyruğuyla, avusturyalı naziler, karışıklıkları ve kışkırtmaları artırdılar.

—1938: Schuschnigg, Çekoslovakya ve Macaristan'a yaklaşarak bir savunma önlemi almaya çalıştı. Ama, Berchtesgaden'e, Hitler'in yanına çağrılan şansölye, bu ittifak tasarısından vazgeçip avusturyalı nazilerden avukat Seyss-Inquart'ın içişleri bakanı olmasını kabul etmek zorunda kaldı. Gene de, 13 mart günü bir halkoylaması düzenletti. Ama 11-12 mart gecesi Hitler, birliklerini Avusturya'ya soktu. Şansölye tutuklandı ve 13 aralıkta Anschluss (Avusturya'nın Almanya'ya bağlanması) ilan edildi. Ülke, Reich'ın bir ili (Ostmar ya da Doğu marklığı) durumuna geldi.

Anschluss döneminde Avusturya (1938-1945)

Ostmark, doğrudan Berlin'e bağlı bir vali (Statthalter) tarafından yönetiliyordu. Nazilerin ''düzenledikleri'' bir halkoylamasında Anschluss, %99'u aşkın bir oranla onaylandı. Olaya karşı olanların topluca tutuklandığı bir gerçekti; oylamaya skandal derecesinde hile karıştırılmıştı; ama, Almanya'nın, 1938'de kilise hiyerarşisinin desteğini kazandığı ve halkın bir bölümünün sempatisini topladığı da açıktı. Devlet yönetiminde ve orduda avusturyalı-alman karışımı ilkesi uygulandı; ama Almanlar genellikle çoğunluktaydı. Ekonomi bir ölçüde gelişti. ama bu gelişme tümüyle savaş çabalarına yöneltildi. Katoliklerin ve sosyal demokratların muhalefeti, büyük kayıplar vermekle birlikte, tüm dönem boyunca gizli olarak sürdürüldü 1943'te dağlarda, bırkaç partizan topluluğu ortaya çıktı.

—1945 (ilkbahar): Kızıl ordu Avusturya' ya girdi; çok geçmeden batılı devletlerin birlikleri de Vorarlberg, Tirol ve Salzburg'a girdiler. Viyana, Berlin gibi dört kesime ayrıldı. Ama Almanya'nın tersine, Avusturya çok geçmeden siyasal bütünlüğüne kavuştu.

II. Cumhuriyet

—1945: 27 nisanda Karl Renner, Cumhuriyet'in yeniden kurulduğunu bildirdi, sosyalist ve halkçılardan oluşan bir geçici hükümet kurdu. Ama çıkarılacak tüm yasaların Müttefikler'in onayına sunulması gerekiyordu (1945 temmuzunda imzalanan denetim antlaşması). O tarihten sonra Avusturya'da siyasete iki parti egemen oldu: Sosyalist parti (Sozialistische Partei Österreichs, SPÖ) ve sosyal-hıristiyan hareketin mirasçısı Halk partisi (Österreichische Volkspartei, ÖVP).

Kasım ayındaki seçimleri halk partililer kazandı ve Leopold Figl, bir koalisyon hükümeti (sosyalistler ve halkçılar) kurdu. Bu ''Grosse Koalition'' (Büyük koalisyon), 1966 yılına kadar sürdü. 1945 aralığında, Renner cumhurbaşkanı seçildi.

—1946-1954: birçok iktisadi ve mali reforma girişildi. Nazi etkisinin giderilmesi bazı güçlükler çıkardı ve uzun işlemler gerektirdi (temmuz 1946 ve şubat 1947 yasaları). Müttefikler ile halk partili şansölyeler Figl ve Raab arasında, alman mülkleri, gelecekteki Avusturya ordusu ve ülkenin uluslararası konumu sorunlarını içeren yoğun görüşmeler yapıldı.

—1955: Raab bağımsızlığı onaylatmak için Moskova'ya gitti ve 15 nisanda Avusturya'nın yansızlığının dayandığı ilkeleri ortaya koyan Moskova muhtırası'nı imzaladı. 15 mayısta Devlet antlaşması, Vi-

yana Belvedere sarayı'nda, dört işgalci devlet tarafından imzalandı; buna göre dört devlet, yeni Cumhuriyet'in topraklarını boşaltma sözü verdiler. Avusturya'nın egemenliği resmen onaylandı ve aralık ayında ülke, oybirliğiyle Birleşmiş milletler'e alındı.

—1959 (10 mayıs): genel seçimlerde komünistler, meclisteki üyeliklerini yitirirken, Halk partisi hafif bir gerileme gösterdi (ama 1962'de çoğunluğu yeniden ele geçirdi). Raab hükümetine iki sosyalist yön veriyordu: Figl'in yerine dışişleri bakanı olan Bruno Kreisky ve Bruno Pittermann.

—1960-1966: 1960 şubatında şansölye Raab, partisinin başkanlığını Alfons Gorbach'a bırakmak zorunda kaldı. Raab'ın 1961'de istifa etmesinden sonra, Gorbach şansölye oldu; Halk partisi sağ kanadından Josef Klaus da maliye bakanı oldu. 1963'te Gorbach'ın kurduğu yeni bir hükümet, iki büyük parti arasında özellikle dış siyaset konularında doğan görüş ayrılıklarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Halk partisi üyeleri için, Avusturya'nın ilkeleri 1955'te belirlenen yansızlığı, yalnızca askeri anlam taşıyordu. 1960'ta, ülkeyi Avrupa serbest mübadele birliği'ne soktular; bu olay ülkenin iktisadi kalkınmasını hızlandırdı, ama sosyalistler, Avusturya'nın aşırı kapitalist saydıkları AET'ye katılmasına karşı çıktılar. Moskova ve Viyana'ya kuşkulu bir gözle bakmayı sürdüren halk demokrasileri de böyle bir katılmanın karşısında yer aldılar. Almanca konuşulan ve 1919'da İtalya'ya bırakılmış olan Güney Tirol (Yukarı Adige) sorunu, 1946'daki Avusturya-İtalya antlaşması'na karşın çözülemedi. 1959'da, Andreas Hofer ayaklanmasının 150. yıldönümünde karışıklıklar arttı. Suikastlar birbirini izledi. Bu karışıklıkların sorumlusu, bir ölçüde merkezi Avusturya'da bulunan ve yeni-nazi eğilimlere yakınlık duyan Berg-İsel-Bund örgütüydü. İtalya ile ilişkiler de kötüleşti. Viyana'nın Batı dünyasının en uç sınırında bulunması bu kentin sık sık uluslararası buluşmaların gerçekleştiği bir merkez durumuna gelmesine yol açtı: 1960 haziranında Hruşçev'in ziyareti, Avusturya hükümeti tarafından hazırlanan Kennedy-Hruşçev buluşması (haziran 1961).

—1966: iki partililik sona erdi. Siyasal görüş ayrılıkları artarken, Otto von Habsburg'un ülkeye dönmesi sorunu yeni bir anlaşmazlık oluşturdu: bu dönüş birçok kez istenmiş, halk partililerce benimsenmiş, ancak sosyalistlerce buna karşı çıkılmıştı. Bir Avrupa Federalist partisi (1962) ile Demokratik İlerleme partisi'nin (1965) kurulması, kamuoyunun bir bölümünün iki büyük partiden soğuduğunu gösterdi. 1966 martında yapılan genel seçimlerde, 1963'te Gorbach'ı saf dışı edip partinin başına geçen ve 1964'te şansölyeliğe getirilen reformcu Klaus'un yönetimindeki Halk partisi salt çoğunluğu elde etti. 19 nisanda, cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez, halk partililer, Josef Klaus yönetiminde, tek başlarına hükümet kurdular. Ama sosyalistler, II. Cumhuriyet'in başından beri hep ellerinde tuttukları cumhurbaşkanlığını, 1965'te Franz Jonas'ın seçilmesiyle gene korudular. Ülke Klaus'un yönetimi altında ekonomik yönden gelişti; fiyatlar çok az yükseldi ve toplumsal çatışmalara rastlanmadı.

—1970: mart seçimlerini az farkla sosyalistler kazandı. Anayasa mahkemesi'nin 16 milletvekilinin seçilmesini geçersiz sayması üzerine yapılan kısmi seçimlerde, sosyalistlerin durumu daha da sağlamlaştı. İktidar Bruno Kreisky'e geçti; Kreisky askerlik hizmetiyle seçim sisteminde iki büyük reform gerçekleştirdi: askerlik hizmetinin altı aya indirilerek bu sürenin on iki yıla yayılabilecek, ama toplam altmış günü geçemeyecek kısa dönemler biçiminde tamamlanması; seçim çevresi sayısında değişiklik yapılarak milletvekilliklerinin sayısının nüfus çokluğuna göre değil, kayıtlı seçmenlerin sayısına göre belirlenmesi. İtalya ile Güney Tirol konusundaki anlaşmazlıklar çözümlenme yoluna girdi. Hiçbir hukuksal düzenleme yapılmamakla birlikte, İtalya, güney tirollülere daha çok özerklik tanımaya söz verdi.

—1971: ekim ayında yapılan erken seçimlerde, cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez, sosyalistler salt çoğunluğu elde ettiler. Cumhurbaşkanı seçiminde Franz Jonas, halk partili Kurt Waldheim'a üstünlük sağlayarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

—1974: Franz Jonas'ın ölümü. Sosyalist parti üyesi olmamakla birlikte sosyalistler tarafından aday gösterilen Rudolf Kirchschläger cumhurbaşkanı seçildi.

—1980: R. Kirchschläger yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Başbakan B. Kreisky Ortadoğu'daki çatışmalara barışçı çözüm bulmak için girişimlerde bulundu. Yaser Arafat ile görüştü.

—1983: seçimlerde B. Kreisky'nin Sosyalist partisi, 1971'den beri mecliste bulundurduğu çoğunluğu yitirdi. Kreisky başbakanlıktan ayrıldı. Alfred Sinowatz başkanlığında sosyalist-özgürlükçü parti koalisyonu devam etti.

—1986: BM eski genel sekreteri Kurt Waldheim* cumhurbaşkanlığı için adaylığını koydu. II. Dünya savaşı sırasındaki görevleri ve sorumluluklarıyla ilgili suçlamalara karşın cumhurbaşkanı seçildi (6 haziran). Sinowatz'ın yerine Dr. Franz Vranitzky başbakan oldu (16 haziran). Kasımda yapılan genel seçimlerde sosyalistler oy kaybetti.

—1987: yeni koalisyon hükümetini gene Dr. Vranitzky kurdu (21 ocak).

—1989: Avusturya Avrupa Topluluğu'na girmek için başvurdu (17 temmuz).

—1990: Cumhurbaşkanı K. Waldheim Bağdat'a giderek Saddam Hüseyin'le görüştü ve 142 avusturyalı rehineyi kurtardı (eylül 1990).

—1992: Muhafazakâr halkçı parti adayı Thomas Klestil ikinci turda Sosyal demokrat aday Rudolf Streicker'e karşı oyların % 57'sini alarak cumhurbaşkanı seçildi (24 mayıs).

ASKERİ TARİH

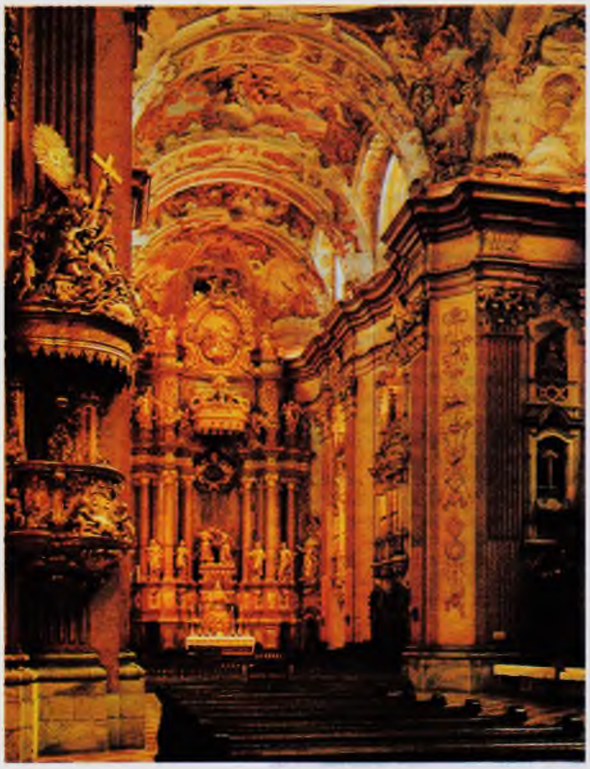
•*Ordu.* Batı imparatoru Charlemagne'ın Ostmark'ı kurmasından, 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar, Avusturya'nın hep sürekli bir ordusu oldu. (→ KUTSAL İMPARATORLUK.) Ortaçağ süresince feodal ordu ayrıca, Viyana'ya bağlı tüm halklardan (Slavlar, Macarlar, Almanlar, Lorraineliler, Flamanlar) toplanan gönüllüleri ve paralı askerleri de içerirdi. İmparatorluğun birlik simgesi olan bu kuvvetlere *imparatorluk kuvvetleri* deniyordu. XVI. yy.'da uzun mızraklı piyade birlikleri, onların başlıca gücünü oluşturmaktaydı. XVII. yy.'da Wallenstein çetelerinin aşırılıkları nedeniyle korku uyandıran ordunun alayları (19 piyade, süvari alayı), artık albaylarının değil, imparatorun malı durumuna geldi. O tarihten sonra Avusturya ordusu, değerli komutanlar tarafından yönetildi (Montecuccoli, prens Eugène). Fransızlar ve Türkler ile savaşlarda güç yitiren imparatorluk ordusu, 1715'te 120 000 kişiyken, 1740'ta 80 000 kişiye düştü. Maria Theresia ve Joseph II (1765-1780 arasında ordudan sorumlu ortak naip) her şeyden önce ülkede birliğin sağlanmasını amaç edinerek orduyu yeniden örgütlediler: devletlerin meclisleri, on yıllık bir bütçe kabul edecekler, almanca zorunlu komuta dili olacaktı. 1780'de asker sayısı 200 000 kişiye çıkarılan ordu, 1792-1815 arasında Sırbistan'da Türkler'e, ayrıca Fransızlar'a (arşidük Karl'ın Almanya'ya, Wurmser'in İtalya'ya seferleri) karşı koydu; fransız ordusunun örgütlenmesini örnek almaya çalıştı; zorunlu askerlik sistemi benimsendi. Daha sonra, 1860'a kadar ordunun başlıca görevi, Viyana antlaşmalarına ya da Metternich sistemini tartışma konusu yapan ulusal ya da liberal tüm unsurlara karşı koyarak kurulu düzeni korumak oldu.

Gerçek modern Avusturya ordusu, Sadová bozgunundan sonra 1867 antlaşması'yla doğdu. İmparatorluk silahlı kuvvetleri üç birimden oluşuyordu: 1) avusturyalı, macar ve boşnak birliklerinden oluşan ve Viyana'daki imparatorluk savaş bakanlığına bağlı olan imparatorluk ve krallık ordusu (*kaiserliches und königliches Heer*, kısaca k.u.k.); 2) askere yeni alınanlarla eski askerlerden oluşan ve Viyana'da, avusturyalı bir savunma bakanı tarafından yönetilen Avusturya *Landwehr*'i; 3) macar *Landwehr*'i ve *Landsturm**'undan oluşan ve Budapeşte'de macar bir savunma bakanı tarafından yönetilen *Honvéd*. 12 dilin konuşulduğu bu karma ordunun birliği, % 75'i alman eğitimi görmüş subaylarca sağlanıyordu. 1912 ve 1913 yasalarıyla, barış sırasında 500 000 kişilik bir ordu besleyen bu sistem geliştirildi ve 1914'te, 48 piyade tümeniyle (32 k.u.k., 8 avusturya, 8 macar tümeni) 11 süvari tümeninin (9 k.u.k., 2 macar tümeni) mareşal Conrad von Hötzendorf'un emrine verilmesini sağladı. Bu birlikler, Birinci Dünya savaşı'nda 1 047 000 ölü verdiler (3 avusturya-macaristan tümeni, 1918'de Fransa'ya, Meuse cephesine gönderildi).

Saint-Germain antlaşması'yla (1919), Avusturya ordusu, on iki yıllık sözleşmelerle askere alınan 30 000 kişiye (1 500'ü subay) indirildi. Anschluss'tan (1938) sonra, bu ordu *Wehrmacht** içinde eritildi. İkinci Dünya savaşı'nda Avusturya 350 000 kayıp verdi. 1945-1954 arasında Müttefikler'in işgali altına girdi ve Viyana antlaşması'nın imzalanmasına (1955) kadar yalnızca bir jandarma kuvveti bulundurmasına izin verildi. Ülkenin yansızlığını güvence altına alan bu antlaşmayla Avusturya'ya 55 000 kişilik bir ordu kurma izni verildi; ama NBC silahları, uzun menzilli toplar ve güdümlü füzeler edinmesi yasaklandı.

Anayasa, Avusturya'nın sürekli yansızlığını ilan etti ve ülkenin bir askeri ittifaka katılmasını ya da toprakları üstünde yabancı üslere izin vermesini yasakladı. Uzlaşmaz bloklar arasında, tehlikeli konumunun bilincinde olan Cumhuriyet, 1955'te yeni bir ordu kurmaya girişti, ama bu alandaki çabası sınırlı kaldı: 1979'da orduya, 11,7 milyar şilin, yani GSMH'nin % 1'i ayrıldı. Asker sayısı 21 000'i geçici askerlik yapan 38 000 kişiden oluştu (yedekleri 155 000 kişiydi). Ordu dışı silahlı kuvvetler de 12 500 kişilik jandarma birliklerinden oluştu. Donatım çeşitli ülkelerden sağlandı: isveç uçakları, fransız ya da alman helikopterleri, isviçre radarları, amerikan tankları ve topları, çok namlulu çek roketatarları. Avusturya, ayrıca, VTT'ler ve tanksavarlar (AMX 13 benzeri "Kürassier") üretti. Hava güvenliği için yetersiz 34 eski SAAB 105 dışında, donatım iyi nitelikliydi; ama asker azlığı, silahlı kuvvetlerin klasik kurallar içinde kullanılmaları durumunda çabuk yok olmalarına yol açabilirdi. Lütgendorf'un yönlendirdiği genel bir askerlik reformu, 1971'de askerlik hizmetinin yeniden düzenlenmesiyle başladı: askerlik 9 ya da 15 aydan kısa dönemlerle tamamlanmak üzere 6 aya ya da sürekli 8 aya indirildi. Bu reform, örgütlenme biçimi, lojistik ve askeri eğitimi de kapsıyordu. İsviçre deneyiyle Mao, Tito ve Giap deneylerinden çıkan dersleri kaynaştıran general Spannocchi, saldırgana işgalden beklediği üstünlüklerden çok daha önemli asker ve zaman yitimine mal olacak bir alan savunmasını hazırladı. *Bundesheer* (federal kuvvet), bir ordu, 2 kolordu ve 8 bölge kurmay başkanlığı yönetimine verildi ve 2 kuvvete ayrıldı.

—*Bereitschaftstruppe*, 3 tugaylık bir motorize tümen ile bir hava tümeninden (4 avcı, 7 helikopter, 1 ulaşım ve 2 uçaksavar taburu) oluşan ve sürekli sınırı gözetleyen müdahale kuvveti.

Melk manastırı kilisesi (1702-1706) Jacob Prandtauer'in yapıtı

AVUSTURYA'DA SANAT

—*Landwehr,* 2 gün içinde, savunma birlikleri, avcı komandolar ve yedek tugaylar (bölge başına 1 tugay) donatabilecek 28 "temel alay"dan oluşan bölgesel milis kuvveti. Avusturya böylece, saldırgana, yüksek bir giriş ücreti (Bereitschaftstruppe), sonra da Landwehr aracılığıyla yüklü bir "ülkede kalış bedeli" ödeteceğini düşündü. Kıbrıs ve Lübnan'da, bir taburla BM'nin barış harekâtına da katıldı.
•*Donanma.* Avusturya-Macaristan İmparatorluğu donanmasının kurucusu imparator Karl VI, 1719'da Trieste'yi açık liman yaptı. XIX. yy.'da Avusturya'nın yitirdiği Venedik askeri tersanesinin yerini Pola (bugün Pula) askeri tersanesi aldı. 1866 savaşı sırasında Avusturya donanması, ahşap gemileriyle Lissa'da modern italyan filosunu ağır bir yenilgiye uğrattı. 1914'te avusturya-macaristan donanması (çok iyi yönetilen yüz kadar gemi), Adriya denizi'nde pek çok çarpışmaya katıldı (1914'te fransız zırhlısı *Jean-Bart*'ın, 1915'te *Léon Gambetta* kruvazörünün torpillenmesi). Denizaltıları (1914'te 7, 1918'te 21 denizaltı) savaşın sonuna dek Akdeniz'deki çarpışmalarda yer aldı. İmparatorluğun çöküşü, donanmasının da dağılmasına yol açtı: 31 ekim 1918'de, eski monarşinin bayrağı, bir daha çekilmemek üzere gemilerden indirildi, donanmanın son başkomutanı amiral Horthy, Macaristan naibi oldu. Saint-Germain antlaşması ile Avusturya, çevresi başka ülkelerle çevrili, kıyısı ve donanması olmayan bir kara devleti durumuna geldi.

KURUMLAR

Aralık 1929'de değişikliğe uğrayan 1 ekim 1920 federal anayasası, 1 mayıs 1945'te yeniden yürürlüğe girdi. Avusturya, Viyana, Aşağı Avusturya, Yukarı Avusturya, Salzburg, Steiermark, Kärnten, Tirol, Burgenland, Vorarlberg ülkelerinden *(Bundesländer)* oluşan federal demokratik bir cumhuriyettir. Her ülkenin kendi meclisi *(Landtag)* vardır. Avusturya'da iki meclisli parlamenter rejim yürürlüktedir. Yasama gücü, 183 üyesi dört yılda bir genel oy ve nisbi temsil sistemiyle seçilen millet meclisi *(Nationalrat)* ile 58 üyesi 9 ülke meclisi tarafından belirlenen Federal meclis'tedir *(Bundesrat).* Yürütme gücü, devlet başkanı olan ve altı yıl için, genel oyla seçilen Federasyon başkanıyla şansölyenin başkanlık ettiği federal hükümet tarafından kullanılır. Hükümet yalnız Millet meclisi'ne karşı sorumludur. Devlet başkanının, ülkeyi temsil yetkisi ve önemli ayrıcalıkları (şansölyenin atanması ya da görevden alınması) vardır; buna karşılık, parlamento çoğunluğunun başkanı şansölye, yürütme gücünde ağırlıklı rol oynar. Yasama yönünden Millet meclisi de aynı durumdadır.

EDEBİYAT

• Ortaçağ boyunca, hatta XVIII. yy. sonuna kadar, Avusturya edebiyatı alman edebiyatından ayrılmaz. Ancak, 1815 Kongresi'nden sonra Viyana, alman dilinin edebiyat merkezlerinden biri durumuna geldi; ama bir bakıma, Orta Avrupa'nın merkezi kenti durumunda oluşu nedeniyle de edebiyatta özgün nitelikler edindi.

Tam anlamıyla Avusturya'ya özgü olan edebiyatın ilk temsilcisi, ulusal şair düzeyine yükselen oyun yazarı Franz Grillparzer'dir. Onun yanında yer alan F. Raimund ile J. Nestroy, gerçekte Avrupa çapında bir üne ulaşamamışlardır. Şairler arasında N.Lenau, alman hareketinden çok fransız okuluna yakın bir romantizmin temsilcisidir. Buna karşılık, eski Avusturya'nın Südetler bölgesinde doğan A. Stifter, bugün alman dilinin en büyük romancılarından biri olarak kabul edilir.

• XIX. yy.'ın ikinci yarısında, L.Anzengruber'in halk tiyatrosu, Maria ve Ebner-Eschenbach'ın F. von Saar'ın ve P. Rosegger'in öyküleri, Avusturya yaşamından görüntüler sundular; ama dönemin Viyana'sının sanatsal ve kültürel gelişmesine bağlı özgün edebiyat çalışmaları özellikle yüzyıl sonunda ortaya çıktı; o dönemde kentte tüm edebiyat akımları kol gezmekteydi: izlenimci ve dekadan akım (A. Schnitzler), simgeci akım (R. Beer-Hofmann, P. Altenberg), anlatımcılığın doğmasına yol açan kuramcı ve eleştirel akım (H. Bahr, K. Kraus), F. Kafka, M. Brod, E. Weiss, F. Werfel ve R. M. Rilke ile Prag kenti bir başka çekim alanını oluştururken, Hoffmannstahl de, çağın tüm estetik deneyimlerinin bir bireşimine varmış görünüyordu.

• XX. yy.'da yalnızca ulusal değil, aynı zamanda yoğunluğu ve açıklığıyla dünya romanının gelişmesini köklü bir biçimde etkileyen bir edebiyat gelişti (H. Broch, R. Musil, H. von Doderer, Gütesrloh). Tiyatroda (M. Mell, Csokor, Bruckner) ve şiirde (G.Trakl), anlatımcılığın etkisi sürüyordu.

• 1938'de gerçekleştirilen Anschluss (Avusturya'nın Almanya'ya katılması) ile İkinci Dünya savaşı'nın sonu arasındaki dönemde *Ostmark* adı altında III. Reich'a bağlanmış olan Avusturya'nın durumu, birçok yazarı ya susmak ya da yurt dışına göç etmek zorunda bıraktı. Bunlardan bazıları (St. Zweig, J. Roth) ülkelerinden umudu kesmiş olarak yurt dışında öldüler.

• 1945'ten sonra Avusturya edebiyatı dış etkilere kapılarını daha fazla açtı. F. Habeck ve H. Zand, E. Fried, P. von Tramin, J. Ebner, İ. Aichinger, M. Dor, R. Federmann, H. Eisenreich "büyük roman" akımının temsilcileri arasında yer alan Georg Saiko'ya öykündüler.

Şiirde de bir yenilenme görüldü: bir önceki kuşağın (Otto Basil) ve yurt dışında yaşayan şairlerin anlatımcılığından (T. Kramer, E. Waldinger) gerçeküstücülüğe ve "somut" şiire yönelindi. P. Celan ve F. Mayröcker, André Breton'un Avusturya' daki en yakın izleyicileriydi. İ. Bachmann büyük bir duyarlıkla sözcük araştırmalarına eğilirken, W. Toman, G. Fritsch, W. Schmied ve A. Okopenko da günlük yaşam deneyimlerini yazıya dönüştürdüler.

• Filozof Ludwig Wittgenstein'ın, yeni yazar kuşakları üzerinde sürekli bir etkisi oldu; Wittgenstein'dan etkilenenler arasında H.C. Artmann'ın çevresinde toplanan G.Rühm, K. Bayer, F.Achleitner ve E. Jandl'dan oluşan "Viyana grubu" bulunduğu gibi, Graz'da A. Kolleritsch ile Manuskripte dergisi çevresinde toplanan "Forum Stadtpark" yazarları da vardı; bu sonuncu grubun en parlak temsilcileri Peter Handke, romanları ve özellikle oyunlarıyla uluslararası üne kavuştu. W. Bauer ve P. Turrini de, Avusturya'nın ulusal dram geleneklerini yeniden yaşatan oyun yazarlarıdır. H. Lebert yerel halk edebiyatından esinlenen öyküler kaleme alırken, her türlü gruplaşmanın dışında kalan Th. Bernhard da insanın acımasızlığı konusunda, kendi yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak görkemli bir üslup denemesi gerçekleştirdi.

SANAT

Avusturya sanatı, alman kültür çevresine bağlıdır ve uzun bir süre alman sanatından ayırt edilmesi güçtür. (→ ALMANYA.) XVIII. yy.'da, barok dinsel sanatı, başyapıtı Melk manastırı (1702-1706) olan J. Prandtauer'in ve aralarında yeğeni Josef Munggenast'ın (Altenburg manastırı, 1730'a doğr -1740) yer aldığı öğrencilerinin çalışmalarıyla parlak bir dönem yaşadı. Viyana'nın, sanat yaşamında çok önemli bir rolü vardır ve mimarları uluslararası üne sahiptir. J. B. Fischer von

Santiago de Compostela'nın zaferi (1760'a doğr.)
Anton Maulbertsch'in yapıtı, *Österreichische Galerie-Barokmuseum, Viyana*

Fırtına ya da Rüzgârın nişanlısı (1914)
Oskar Kokoschka'nın yapıtı *(Kunstmuseum, Basel)*

Erlach (Salzburg'da da çalışıyordu) atlantlara dayanan dev merdivenlerinin görkemiyle ilgi çeken sarayların yapımında ün kazandı ve Schönbrunn sarayı için planlar hazırladı, Hofburg kitaplığı ile görkemli Karlskirche'yi yaptı. J. L. von Hildebrandt çok usta bir incelikle bir araya getirilmiş iki saraydan oluşan Belvedere'yi yaptı. Bu inceliğe, Georg Raphael Donner'in çeşmelerinde de rastlanır. Bir başka heykelci, B. Permoser barok üsluba olağanüstü bir canlılık kazandırdı. Avusturyalı ressamlar, ikisi de İtalya'da yetişmiş olan Daniel Gran (Hofburg kitaplığı'nın tavanı, 1730) ve Paul Troger, özellikle de F. A. Maulbertsch, alman baroğunun en iyileri arasında yer alırlar.

XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başında, Viyana darphanesi'nde ve helkelci Franz Anton von Zauner'in yapıtlarında da görüldüğü gibi, Avusturya sanatı klasik anlayışın etkisinde kaldı. Romantizmden gerçekçiliğe uzanan dönemin özelliği olan burjuva ideali, en önemli temsilcisi ressam Ferdinand Georg Waldmüller olan *Biedermeier* üslubunda kendini buldu; bu arada Viyana kentinin manzara ressamı olan ve sanat yaşamı XIX. yy. sonlarına kadar uzanan Rudolf von Alt'ı da anmak gerekir. Viyana, yüzyılın ortalarından başlayarak Franz-Joseph II döneminde, kendi evrimi ve Güzel sanatlar akademisi ile başlıca merkez durumuna geldi. Çağın seçmeci üslubuna adını veren Hans Makart bu çevrenin en önemli ressamıdır.

Süslemeye dayanan ve incelikli üslubuyla "art nouveau" ve simgecilik arasında bir bireşim kuran Gustav Klimt'in canlandırdığı Viyana "Ayrılık" grubuyla Avusturya'da çağdaş sanat dönemi başladı. "Blaue Reiter"in eski üyesi olan ve alışılmışın dışında resimleriyle tanınan Alfred Kubin'in yanı sıra anlatımcı portrelerini ve manzaralarını aydınlık renkler ve incelikli bir üslupla işleyen XX. yy.'ın en ünlü avusturyalı sanatçısı Kokoschka da bu akımın içinde yer alır. Anlatımcı öncü sanatın en sivrilmiş adı Egon Schiele'dir; Klimt'ten öğrendiklerini özümsedi, ama modellerinin ruhsal boyutlarını derinleştirerek daha da ileri gitti. Tirol köylülerini çizen Albin Egger-Lienz, Hodler'in etkisini sürdürdü. İki savaş arasında, Georg Merkel, Anton Faistauer, Franz Wiegele, Herbert Boeckl, Rudolf Wacker, vb.'nin yapıtlarında, savaş sonrasının en özgün akımı olan "Viyana fantastik gerçekçilik okulu"nda da sezilen çok yönlü etkiler göze çarpar. Kökünü, doğrudan doğruya Viyana akademisi'ndeki Albert Paris Gütersloh'un derslerinde bulan bu akım, düşseli dile getirmek için geleneksel bir teknikten destek alır; Erich Brauer, Ernst Fuchs, Rudolf Hausner, Wolfgang Hutter ve Anton Lehmden bu akımın başlıca temsilcileridir. Klimt'in süslemeci sanatının olduğu kadar Klee'nin, otomatizmin, ham sanatın da mirasçısı olan Hundertwasser, uluslararası alanda çok büyük bir başarı kazandı. 60'lı ve 70'li yıllarda öncü sanatın en belirgin yaklaşımlarından biri de, özellikle Hermann Nitsch, Günter Brus ve Arnulf Rainer'in temsil ettikleri soyutlamadan gelen çarpıcı bir bedensel sanattır. Heykelde, Wotruba, kompozisyondaki sağlamlığını, Rudolf Hoflehner, Wander Bertoni ve özellikle, aynı zamanda ressam olan ve tartışmalara yol açan saldırgan "yeni gerçekliği" ile çağdaş üretimin başka bir önemli yanını betimleyen Alfred Hrdlička'ya aktardı.

Mimarlıkta, XIX. yy.'ın sonu ve XX. yy.'ın başında Viyana okulu, başkentteki Ring'in yapımcılarının (yaklaşık 1857-1885) seçmeci akademizmine karşı çıktı. En önde gelen kişiler, üslubunu aşama aşama arılaştırmadan önce, *Majolika Haus* (Viyana, 1898) ile Avrupa sanat anlayışının anıtlarından birini veren, "Ayrılık" akımının kurucusu O. Wagner, seçkin ve yalın J. Hoffmann, süslemenin amansız düşmanı ve önemli kuramcı A. Loos'tur. Bununla birlikte, "evrensel üslup", Birinci Dünya savaşı ile zaten son derece daralan bir Avusturya'da çok küçük bir başarı kazanacaktır. R. Neutra 1923'te ABD'ye göçtü. Daha sonraki en önemli mimarlar Clemens Holzmeister (sanat yaşamının sonunda, 1960'ta Salzburg'da yeni Festspielhaus'u yaptı) ve modern okulun öncüsü Roland Rainer'dir (Viyana belediye holü, 1954).

MÜZİK

Avusturya'da "yüksek" müziğin başlangıcı sayılan Maximilian I döneminden çok önce Minnesäng'lar Provence okulunun özellikleriyle, ilerde Franko-flamanlar'ın etkisinde geliştirecekleri çoksesli bir müziği birleştirerek ülkelerinin sanatına özgün çizgiler kazandırdılar. Avusturya müziğinin bu ilk döneminin en ünlü adları, "Salzburg keşişi" (XIV. yy.) ve Oswald von Wolkenstein'dir (? 1377-1445). Kendisi de şarkı söyleyen ve lavta çalan Maximilian I, Viyana'ya yabancı besteciler (Pierre de la Rue, Heinrich İsaak, Ludwig Senfl) çağırarak ya da orgcu Paul Hofhaimer (1459-1537) gibi ülkenin en iyi müzikçilerini sarayına alarak, kendine avrupalı hükümdarlar arasında seçkin bir yer sağladı. Ondan sonraki imparatorlar, Viyana'nın kazandığı bu ünden yararlanmasını bildiler. Johann Jakob Froberger' in (1616-1667) saray orgcusu, Heinrich Biber'inse(1644-1704)Salzburg capella-sı'nda koro yöneticisi olduğu Leopold I döneminde, yaklaşık 400 yeni opera sahnelendi. Daha XVI. yy.'ın sonunda kendini hissettiren italyan etkisi *(stile rappresentativo)*, ilk Viyana okulunun doğuşuna değin (XVIII. yy.'ın ilk yarısı) egemenliğini sürdürdü.

Bach ve Haydn arasındaki bu okulun başlıca bestecileri şunlardır: Georg Mathias Monn (1717-1750), Georg Christoph Wagenseil (1715-1777), Johann Joseph Fux (1660-1741), Josef Starzer (1726-1787) ve Johann Schenk (1753-1836).

Viyana'daki Belvedere yüksek sarayı (1721-1722)
Johannes Lukas von Hildebrandt'ın yapıtı

Aşağı Avusturya
Wachau'dan geçtiği sırada Tuna'dan bir görünüm (sağda, Weissenkirchen köyü)

Yukarı Avusturya
Hallstättersee (Salzkammergut) kıyısında Hallstatt turizm merkezi

Bu besteciler, Mannheim'lı meslektaşları ölçüsünde, yeni bir üslup yaratılmasına katkıda bulundular. Bu yeni üslup, "hafif tarz"ın parlak ve yüzeysel niteliklerine daha az yer verilerek, Avusturya halk müziği öğeleriyle canlandırılmıştı. G. M. Monn, bu bakımdan büyük Viyana klasiklerinin (Haydn ve Mozart) doğrudan öncüsü oldu; J. J. Fux ise, operalarında, Lully'den ve fransız üslubundan yararlanarak, o sıralarda Antonio Caldara'nın temsil ettiği italyan etkisini kırmaya çalıştı.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Viyana, dönemin en ünlü üç bestecisini, Christoph Willibald Gluck (1750'de Viyana'ya yerleşti), W. A. Mozart ve Haydn'ı bir araya getirdi. Bunlar, germen çoksesliliğine olduğu kadar, italyan melisma'larına da yabancı yeni bir üslup yarattılar. Yer yer melankoliyle karışık bir canlılık ve sevecenlik, Haydn'la Viyana müziğinin ayırıcı özelliği oldu. Verimli ve özgün bir yaratıcı olan Haydn'ın yapıtları, Mozart için zengin bir kaynak oldu; Haydn, Bonn doğumlu olmakla birlikte 1792'de Viyana'ya yerleşerek ölümüne değin orada yaşayan Ludwig van Beethoven'ı da belli ölçüde etkiledi. Heiligenstadt'ın (1802) mirasını devralan Beethoven'ın yapıtlarındaki dramatik güç, Viyana ruhuna, Franz Schubert' in müziğinden daha az bağlıdır. Schubert ise, ölümsüz lied'lerinin yumuşaklığı, diriliği, hüzünlü kaygısızlığı ve duygusal değişkenliğiyle Avusturya romantizminin temellerini attı. Ama, uzun süredir Avrupa müziğinin önemli merkezlerinden biri olan Viyana, italyan müziğinin peş peşe gelen dalgalarından etkilendi, vals ritimli hafif besteler yeğlenmeye başladı. Bu tarz müziğin Viyana'da başlıca temsilcileri Joseph Lanner (1801-1843) ile Strauss ailesidir (Johann I, Johann II, Joseph).

Eğlenceye düşkün bu başkent, bir yandan da büyük sanatçıları kendine çekmeyi bildi: Johannes Brahms ("Hamburg'lu alman"), Bohemya'dan gelen Gustav Mahler ve Viyana'nın dillere destan eğlence ortamına tümüyle yabancı olan birçok avusturyalı müzikçi, Anton Bruckner, Hugo Wolf bunların en önemlileridir. Bruckner'in senfonileriyle Wolf'un 240 lied'i, Avusturya romantizminin en önemli örnekleridir. Avusturya romantizminin başlıca iki kaynağı Beethoven ve Wagner'in müzikleridir. Mahler'in tüm yapıtları aynı eğilimleri yansıtır. Bunlar romantizmin son dönemini Bruckner'inkilerden daha çok simgeler. Arnold Schönberg, Bruckner'in çizgisini sürdürerek tonal işlevleri bıraktı ve daha önce Josep Matthias Hauer'ın (1883-1959) önerdiği onikiton sistemi üzerinde yeni bir ses dünyası kurdu. Kendisi gibi viyanalı olan öğrencileri Alban Berg ve Anton Webern ile, XX. yy. müziğini, avusturyalı bestecilerin çoğunun katıldığı bir serüvene sürükledi: Egon Wellesz (1885-1974), Alexander Spitzmüller (1894-1962), Ernts Krenek (doğm. 1900), Hans Jelinek (1901-1969) ve Hans Erich Apostel (1901-1972).

Öte yandan, operada (*Şen dul*, 1905) ve operette (*Güllü şövalye*, 1911), yüz yıl öncesinin büyüleyici Viyana'sını yeniden canlandırmak, macar Franz Lehár (1870 -1948) ve bavyeralı Richard Strauss'a düştü. Johann Nepomuk David (1895-1977), Erich Wolfgang Korngold (1897-1957), Cesar Bresgen (doğm. 1913), Karl Schiske (doğm. 1916), Helmut Eder (doğm. 1916), Augustin Kubizek (doğm. 1918), Gottfried von Einem (doğm. 1918) ya da Anton Heiller (doğm. 1923) gibi değişik kuşaklardan besteciler dışında, Avusturya okulu, hâlâ canlı tutulan Webern sonrası geleneği yadsımadı. "Die Reihe" adlı çağdaş müzik topluluğunun kurucusu ve Alban Berg'in *Lulu*'sunun tamamlayıcısı olarak uluslararası ünü olan Friedrich Cerha'nın (doğm. 1926) yanı sıra, Michael Gielen (doğm. 1927), Gerhard Wimberger (doğm. 1923), Josef Maria Horvath (doğm. 1931), Heinz Kratochwill (doğm. 1933), Ingomar Grünauer (doğm. 1938), Günter Kahowez (doğm. 1940) ve Dieter Kaufmann (doğm. 1941) çağdaş avusturyalı öncü müzikçilerin önde gelenleridir. Elektroakustik müziğin başlıca savunucularıysa İrmfried Radauer (doğm. 1928) ve István Zelenka'dır (doğm. 1936).

AVUSTURYA (*Asıl*), Avusturya'da eski bir arşidukalık, Avusturya İmparatorluğu'nun eyaletlerinden biri. Enns ırmağı bu eyaleti, *Aşağı-Avusturya* (merkezi Viyana) ve *Yukarı-Avusturya* (merkezi Linz) olmak üzere ikiye ayırırdı.

■ **AVUSTURYA (Aşağı-),** Avusturya'da eyalet; 19 170 km²; 1 436 000 nüf. (1990). Merkezi *Viyana*. Tuna, ilin temel eksenini (Tulln ovası, Wachau) oluşturursa da, ülkenin en geniş eyaleti olan Aşağı Avusturya, çeşitli öğelerden oluşur. K.'de Waldviertel, yaşlı ormanlık bir kütledir; K.-D.'da Weinviertel, tepeler ve löslerle örtülü bir bölgedir; Viyana havzası ve Marchfeld, tarım yapılan zengin çöküntü bölgeleridir. Tuna'nın G.'inde Doğu Alpler' in yamaçları Wienerwald kütlesiyle birlikte tek Alp öğesini oluşturur.

Federal, başkent eyaletin orta kesiminde yer almasına karşın, yönetim bakımından özerktir. Aşağı Avusturya, ülkenin en zengin tarım bölgesidir; alçak topraklarda tahıl ve şekerpancarı tarımı ağır basar; Weinviertel ve Mühlviertel'de bağcılık çok yaygındır. Viyana'nın D.'sundaki büyük mülkler, toprakların Türkler'den geri alınma döneminden kalmadır. Sanayi, Tuna'nın oluşturduğu eksenden (geçiş yolu) ve Viyana'ya yakın olmanın sağladığı avantajlardan büyük ölçüde yararlanır. Eyalette enerji kaynağı boldur (hidroelektrik santrallar, Zistersdorf'ta çıkarılan petrol, Schwechat rafinerisinin ürünleri). Sanayi özellikle Viyana'nın güney-doğu banliyösünde yerleşmiştir: demir-çelik sanayisi, metalürji, dokuma ve besin sanayileri.

■ **AVUSTURYA (Yukarı-),** Avusturya'da eyalet; 11 979 km²; 1 318 000 nüf. (1990). Merkezi *Linz*. Eksenini Tuna'nın oluşturduğu eyalet, Mühlviertel'in K.'inde orta yükseklikte billurlu dağları; orta kesiminde Tuna vadisini (bir bölümü derine gömülmüştür); G.'da Alpler dağeteği (ve kireçtaşı Önalpler) ile Salzkammergut'u kapsar. İlde çeşitli sanayiler gelişmiştir: linyit çıkarılması ve demir-çelik (Linz); kimya, makine (traktör ve kamyon yapımı) sanayileri, alüminyum sanayisi (Ranshofen), suni elyaf üretimi. Güney kesimde turizm gelişmiştir. Ayrıca, eyalet, sığır yetiştiriciliğinde Avusturya'da birinci sırayı alır.

AVUSTURYA EVRESİ a. Yerbil. Doğu Alpler'de saptanmış Cenomaniönce-si yaşa sahip tektonik evre için kullanılır.

Avusturya marxçılığı, Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Max Adler, Karl Renner, vb. gibi avusturyalı marxçı sosyal demokratların önderliğindeki siyasi ve felsefi hareket. Özellikle, ulusal sorun ve emperyalizm ile ilgilendi (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie)*, Otto Bauer, 1907; *das Finanz-kapital*, R. Hilferding, 1910). [Avusturya marxçıları, Birinci Dünya savaşı öncesinde siyasi ve sendikacı militanların yetişmesinde de büyük bir rol oynadılar.]

Avusturya okulu, 1870'ten sonra, viyanalı iktisatçılar tarafından gerçekleştirilen ve değerin açıklanmasında psikolojiye öncelik veren düşünce akımı.

Avusturya Senjorj hastanesi, Avusturya hükümeti tarafından İstanbul' da kuruldu (1830). Daha sonra resmen tescil edildi (1840). Bosnalı Fransiskenlerin Sen Jorj Kilisesi manastırına ait binaya taşındı (1854). Bir süre sonra Azapkapı'ya geçti (1880). Alman Lazarist Konrad Strover çeşitli yerlerden yardım sağlayarak Sankt Georg Kilisesi ve manastırı ile diğer binalarını satın aldı (1881). Bu tarihten sonra bu bölgede kurulan kurumlara hep Sen Jorj (Sankt Georg) adını taşıyan isimler verildi. Dr. G. B. Violi'nin yönetiminde bir çocuk bölümü ve Dr. Millingen'in yönetiminde bir göz bölümü şeklinde organize edilen hastane (1895) genellikle Senjorj uluslararası çocuk hastanesi adıyla tanındı. Dr. Violi çocuk bölümünü ayrı bir binaya taşıyıp Avusturyalılar ile ilişkisini kesince (1905) burası her yaştan hasta kabul etmeye başladı. Bugünkü Pasteur fransız hastanesi binasında çalışan hastane Birinci Dünya savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yenilmesi üzerine Fransızlar'a geçti. Avusturya hastanesi bugün 50 yatakla çalışmalarını sürdürmektedir.

Avusturya veraset savaşı → VERASET SAVAŞI *(Avusturya).*

AVUSTURYA-BAVYERA LEHÇESİ a. Dilbil. Bavyera ve Avusturya'da konuşulan lehçelerin oluşturduğu bütün.

AVUSTURYA-MACARİSTAN ya da **AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU,** Orta Avrupa'da eski devlet. 1867'de, Avusturya ile Macaristan arasındaki "uzlaşmadan" doğdu. 1918'de parçalandı. 1914'te yüzölçümü 676 000 km², nüfusu 51 390 000'di. İki başkenti vardı. *Viyana* ve *Budapeşte.* (→AVUSTURYA.)

Avusturya-Prusya savaşı, 1866'da İtalya tarafından desteklenen Prusya ile Alman konfederasyonu'nun başlıca eyaletlerinden (Baden, Bavyera, Württemberg, Saksonya, Hannover, Hessen) yardım gören Avusturya'yı karşı karşıya getiren çatışma. Çatışma, Prusya ile İtalya'nın zaferiyle sonuçlandı ve bu durum Prag ve Viyana antlaşmalarıyla onaylandı. Temelde siyasal olan, Bismark tarafından istenen ve uzun süre hazırlanan bu çatışmanın amacı, Avusturya'yı, Almanya'daki egemen güç *(Machtstellung)* durumundan, Prusya yararına vazgeçmeye zorlamaktı. Savaş Danimarka dukalıklarının yönetimi konusunda Viyana ile Berlin arasında çıkan anlaşmazlıktan doğdu (→ DÜKLÜKLER *savaşı*); Avusturya, Frankfurt diyeti'ne başvurarak Konfederasyon'dan Prusya'ya askeri müdahale istedi (14 haziran). Moltke tarafından yönetilen savaş üç harekât alanında gerçekleşti: en önemlisi Bohemya'da, öbür ikisi Almanya ve İtalya'da oldu.
• *Bohemya savaşı.* Benedek'in Avusturya ordusu Olmütz yakınında toplandı ve Clam-Gallas kolordusunu İser üzerinde Saksonlar ile bağlantı kurmakla görevlendirdi. Üç orduya bölünen Prusyalılar (250 000 kişi) Saksonya'da Bittenfeld Lausitz'de Friedrich Karl, Silezya'da hükümdar Prens orduları düşmana doğru merkezi bir yürüyüş başlattılar. 28 haziranda Reichenberg'de ve Glatz'da Südetler'i aşan Prusyalılar, Münchengrätz'de ve Náchod'da Benedek'in öncülerini bozguna uğratarak Avusturyalılar karşısında, Königgrätz'de, Weistritz (bugün Bystrzyca) üzerinde birleştiler. 3 temmuzda Sadová*'da kesin bir zafer elde ettiler. Üç hafta sonra Prusyalılar Viyana'nın 60 km yakınına vardılar ve Avusturya'yı Nikolsburg ön anlaşmasını (26 temmuz) ve 23 ağustosta Prag*'da kesin barış antlaşmasını imzalamak zorunda bıraktılar.
•*Almanya savaşı.* Falkenstein, 60 000 kişilik bir Prusya ordusu ile 29 hazirandan başlayarak Hannoverliler'i Langensalza*'da teslim olmak zorunda bıraktı, sonra Bavyeralılar'ı öbür eyaletlerden ayırarak Kissingen'de yendi (10 temmuz); Aschaffenburg muharebesinden sonra (14 temmuz) Hessenliler tarafından savunulan Frankfurt'u işgal etti. Falkenstein'ın yerini alan Manteuffel, 28 temmuzda Würzburg'da savaşı sonuçlandırdı.
• *İtalya savaşı.* Venezia'da, arşidük Albert'in komutasındaki Avusturya ordusu (140 000 kişi) La Marmora'nın (Oglio'nun arkasında toplanan 120 000 kişilik ordu) ve Cialdini'nin (Aşağı Po gerisinde toplanan 80 000 kişilik ordu) emrindeki iki italyan ordusuna büyük kayıplar verdirdi. 24 haziranda La Marmora, arşidük Albert tarafından Custoza*'da yenildi; Garibaldi, gönüllülerini Tirol üzerine yürütmek isterken başarısızlığa uğradı, ve italyan donanması Lissa*'da yenilgiye uğradı (20 temmuz). Ne var ki, Sadova bozgunu Avusturyalılar'ın zaferlerini işe yaramaz duruma getirdi ve İtalya, Napoléon III'ün hakemliğinden yararlanarak Viyana antlaşması ile (3 ekim) Venezia'yı elde etti.

AVUSVAŞ a. Matbaac. Temizleme maddesi. (Lito ve ofset kalıpları üzerindeki boya ve lekeleri çıkarmak; resim ve yazıları korumak için kullanılır. Asfalt ve terebantin maddelerinden oluşur. İçine yağlı maddeler de eklenir.)

AVUTMA a. Avutmak eylemi.
—Ed. Latin edebiyatında felsefi esinli yapıt.
—ANSİKL. Ed. Mektup biçiminde yazılan ve ahlak dersi veren bu tür yapıtlar (Cicero'nun kızı Tullia'nın ölümü üzerine yazdığı *De Consolatione* adlı yapıtı gibi), genellikle manzum ya da düzyazı biçiminde kaleme alınırdı.
Bu türün başlıca örnekleri Seneca'nın Marcia, Helvia ve Polybius'a yazdığı avutmalardır. Genellikle yapay ve süslü bir dili olan avutmalar, gene de hıristiyanlık dönemine değin varlıklarını sürdürdüler.

AVUTMAK g. f. *Bir kimseyi* (*araç tümleci* +) *avutmak*, dikkatini bir şeye çekerek onu oyalamak, kandırmak ya da acısını, derdini unutturmaya çalışmak; teselli etmek: *Çocuğu ninnilerle, masallarla avutmak. Gönlünü avutacak bir eğlence aramak. Tatlı sözlerle onu avutmaya çalışıyor.*

◆ **avutulmak** edilg. f. Avutmak eylemine konu olmak: *Böyle boş sözlerle avutulmak istemiyor.*

AVUTUCU sıf. Bir kimseyi avutmaya, rahatlatmaya yönelik söz, davranış için kullanılır: *Avutucu sözler.*

AVUTULMAK → AVUTMAK.

AVVÂD sıf. ve a. (ar. *ᶜavvād*). *Esk.* Ut çalan, utçu: *"Şehün ol hâline avvâd-ı dem -saz"* (Şeyhî, XV. yy.).

ᶜAVVAD (Tevfik Yusuf),lübnanlı yazar (Bihrsaf 1911). Gazetecilik, daha sonra elçilik yaptı. Öyküler (*Es-Sabiy ül-A'rac,* 1936; *Kamis us-sûf,* 1938), romanlar (*Al -Raghif,* 1939; *les Vierges* [fr. çev.], 1944; *les Moulins de Beyrouth* [fr. çev.], 1972) ve bir tiyatro oyunu (*le Touriste et l'interprète* [fr. çev.], 1966) yazdı. —Kardeşi EMİLE (Bihrsaf 1925), oyunlar ve hikâyeler yazdı (*la Rose rouge* [fr. çev.], *le Politicien* [fr. çev.], *l'Amie des champs* [fr. çev.]).

AVVAKUM, rus başpapaz ve yazar (Grigorovo 1620'ye doğr. - Pustozersk, Peçora üzerinde, 1682). Nijni-Novgorod yöresinden bir köy papazının oğludur. Kendisi de papaz oldu; ateşli vaazlarıyla dikkati çekti ve 1651'de, Moskova'da ayin kurallarını açıklayan kitapların gözden geçirilmesine katıldı. Ama, 1652'de patrik olan Nikon, ayin kurallarıyla ilgili kitapların ve ayin kurallarının düzeltilmesini yunanlı ve kievli bilginlere bırakınca, Avvakum yapılacak her türlü yeniliğe başkaldırdı. Sürgün cezasıyla, Amur yöresine yapılan bir sefere katılmak zorunda kaldı (1655-1662). Çar tarafından Moskova'ya çağrılan (1664) Avvakum hiçbir uzlaşmaya yanaşmadı. 1666 konsili tarafından mahkûm edilerek Pustozersk'e gönderildi. Hapiste yazdığı inceleme, vaaz ve koşuklu mektuplarla gerçek inancın temsilcileri saydığı yandaşlarına seslenerek, sapkın yunan ve latin kiliselerinden esinlenmiş hiçbir reformu kabul etmemelerini ve eski inançlar uğruna acı çekmekten kaçınmamalarını istedi. (→ RASKOL.) 1672'de yazılmış olduğu sanılan *Yaşam* adlı kitabı, öğretici bölümlerindeki kilise slovancasıyla öykülü bölümlerindeki rus halk dilini, olağanüstü bir canlılık ve güçlülükle bir araya getirdi. 1682 konsili tarafından ölüme mahkûm edilen Avvakum, yakılarak öldürüldü.

■ **Avventura** *(L')* (Serüven), Michelangelo Antonioni'nin yönettiği italyan filmi (1959). Romalı genç ve zengin bir kadın (Lea Massari), mimar âşığı (Gabriele Ferzetti) ve birkaç arkadaşıyla bir yat gezisine çıkar ve Akdeniz'de ıssız bir adacıkta kaybolur. Adam onu bulabilmek için, genç bir kadınla (Monica Vitti) birlikte Sicilya'yı baştanbaşa dolaşır. Ama, Antonioni bu araştırmanın gerekçesini yavaş yavaş bir yana bırakmaya başlar ve filmin odak noktasını, çevre ve koşulların sürekli olarak içinden çıkılmaz bir soruna dönüştürdüğü bir serüven, bir erkekle bir kadın arasındaki denge ve bu dengenin araştırılması oluşturur. Yönetmen filmi üstüne şunları söylüyor: "Fizik olanın metafiziğe dönüştüğü ve bilimle bilimkurgu arasındaki sınırın neredeyse yok olduğu çağdaş dünyanın ahlaksal, siyasal, hatta fiziksel istikrarsızlığından ve insan ilişkilerinin kırılganlığından çok etkilendim. Her gün ideolojik ya da duygusal bir serüven yaşıyoruz. Bizim dramımız iletişimsizliktir."

Avventuroso Ciciliano *(L'),* 1340'a doğru yazılmış ahlak romanı. *Decameron*'un kaynaklarından biri sayılır.

AVYEZOV (Muhtar Omarhanoviç), kazak yazar (Çingiztau'da 1897 - Moskova 1961). Öykülerinde ve oyunlarında Kazakistan'ın feodalizmden kollektivizme (*Enlik-Kebek,* 1917; *Éclairs dans la nuit* [fr. çev.], 1934; *le Verger* [fr. çev.], 1937) geçişini anlatır. Kazak edebiyatının kurucusuna adadığı destansı romanı *Abai* (1942-1956), XIX. yy.'da göçer toplumun bir ansiklopedisi niteliğindedir.

AVYŽIUS (Jonas), litvanyalı yazar (Miadginiay 1922). Bir köylü ailesinin çocuğudur. Yazarlığa, kollektifleştirme üzerine öyküler yazmakla başladı (*l'Héritage, la Gloire* [fr. çev.], 1949), sonra Oveçkin ile birlikte yönetimin yanlışlarını ortaya koydu (*Un homme reste un homme* [fr. çev.], 1960; *la Campagne au carrefour* [fr. çev.], 1966). Romanları, burjuvazideki (*la Montagne de verre* [fr. çev.], 1961) ve işgal altındaki (*l'Abri perdu* [fr. çev.], 1970) toplumsal kavgaları betimler.

AVZ ya da **İVAZ** a. (ar. *ᶜavż, ᶜivaż*). *Esk.* **1.** Bedel, karşılık. **—2.** Değişme, takas etme, değiş tokuş.

AWACS, AIRBORNE WARNING AND CONTROL SYSTEM'in (havadan taşınan algılama ve denetim sistemi) kısaltması; özel uçaklarda (Boeing E-3A) kullanılan radarlardan yararlanmaya dayanan amerikan elektronik gözetleme sistemi; bu sistemle donatılmış uçak. (İngilizler'in ve Sovyetler'in eşdeğerdeki uçakları BAe Nimrod ve Tupolev Tu 126 NATO Moss' tur.)

AWASO, Gana'da kent, batı bölgesinde, Kumasi'nin G.-B.'sında. Boksit üretimi.

AWOLOWO (Obafemi), nijeryalı siyaset adamı (İkenne 1909-*ay.y.* 1987). Nijerya sendikaları kongresi'nin kuruluşuna katıldı (1949) ve Batı Nijerya'nın başlıca partisi Action Group'u kurdu. Bu partiyi 1951 yerel seçimlerinde zafere ulaştırdı. Batı Nijerya başbakanı oldu (1954). 1959'da, federal başbakanlık seçimlerini yitirdi ve muhalefet lideri olarak kaldı. Bu tarihten başlayarak, programının sosyalist ve ilerici niteliğini geliştirdi. Parti yönetimindeki otoriter tutumu yüzünden, yardımcısı Samuel Akintola ile çatıştı ve Akintola Action Group'tan koptu (1962). Kuzey Nijerya başbakanı Ahmedu Bello

Monica Vitti
Michelangelo Antonioni'nin
Avventura (1959) filminde

ve federal başbakan sir Abubakar Tafawa Balewa tarafından desteklenen Akintola, Awolowo'yu saf dışı etti; Awolowo hapse atıldı (eylül 1962). Albay Gowon tarafından serbest bırakılan (2 ağustos 1966) Awolowo, halkın ve özellikle içinden geldiği Yorubalar'ın en saygın liderlerinden biri oldu. Ancak, 1979 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanamadı.

AXEL HEİBERG, Sverdrup takımadalarının (Arktika'da Kanada'ya bağlı takımadalar) en büyük adası; 41 000 km². Bir bölümü takke buzullarıyla kaplı olan adanın yükseltisi, kuzey kesiminde 2 000 m'yi aşar.

AXELROD (Pavel Borisoviç) →AKSELROD.

AXELROD (Julius), amerikalı biyokimyacı ve farmakolog (New York 1912). 1970'te, kendisi gibi, sinir akılarının iletim mekanizmaları üzerinde çalışmalar yapan Bernard Katz* ve Ulf von Euler* ile birlikte, Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü aldı. Ayrıca, radyoaktif izotoplarla belirlenmiş moleküller yardımıyla, sinirsel iletimin kimyasal aracılarını inceledi. Kozalaksı bez (epifiz) hormonlarının metabolizmasında rol oynayan enzimleri buldu ve bunlar üzerinde inceleme yaptı.

Axenstrasse, İsviçre'de Sankt Gothard geçidinin kuzey-güney karayoluna (Brunnen ve Flüelen arasında) verilen ad. Birçok tünel.

AXİUS a. (lat. *axis,* eksen'den). Çamurlu deniz diplerinde, inlerde, kovuklarda yaşayan onayaklı kabukluları içeren cins. (*Axiidae* familyasının örnek tipi.)

AXMAN (Emil), çek besteci (Rataje nad Sazavou, Orta Bohemya, 1887 - Prag 1949). V. Novák'ın öğrencisi oldu. Janáček'in sanat anlayışını benimseyerek, geleneksel çek müziğini, modern bir dille değerlendirmeye çalıştı. Senfoniler, kantatlar ve çeşitli vokal yapıtlar besteledi. Ayrıca, çek müzik sanatının kaynakları üzerine müzikbilimsel çalışmalar yaptı.

AY a. **1.** Yer'in doğal uydusu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ay aydın hesap belli,* her şey açık seçik ortada. || *Ay bacayı aştı,* bir işin yapılması için uygun zaman ve ortamın geçtiğini belirtmek için söylenir. || *Ay parçası, ayın ondördü gibi,* çok güzel kadın ya da kız için kullanılır. || *Ay yıldız,* türk bayrağı.|| *Ay yüzlü,* güzel parlak yüzlü kimseler için kullanılır. || *Aya sen doğma, ben doğuyorum der,* bir kız ya da kadının güzelliğini belirtmek için söylenir. || *Aydan arı günden duru, sudan duru,* çok temiz, çok saf. || *Ayın ondördü,* dolunay zamanı.
—Ask. *Ay tabya,* burçlu tahkimatlarda, kale dışında yapılan tahkimli tabya. (Bu tür tabyalar iki yan, iki cephe ve kaleye açılan bir girişten oluşur.)
—Astrol. Ay ailesinin önderi, ikinci ve dördüncü gece büyük üçgeninin yöneticisi. (Yengeç burcu Ay'ın gökevidir, Boğa'da sürgündedir. Paylardan yoksun, ama Kova'dan başlayıp Yengeç'te biten yarım burçlar kuşağında erki olan Ay, nemli sıcağımsı bir yıldızdır; yumuşatıcı ve gevşetici etkileri vardır. Devingenlik, yararlılık ve birleştiricilik ilkeleri Ay'da toplanır. Güneş'in karşıtı olmaktan öte, tamamlayıcısıdır.)
—Esk. sil. *Ay balta* → AYBALTA ||*Ay yüzlü gövde,* teberin madenden yapılmış ana parçası. (Kesici özellikle, tek ya da çift yüzlüdür).
—Giz. bil. Ritmin, özellikle ölüm ve diriliş, doğurganlık ve kadınlık, düş, imgelem ve yansıyan ışın ritminin simgesi. || *Ay falı,* ayın kutsallığı, ayla kişinin geleceği arasında ilişki olduğu inanışından kaynaklanan fal türlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. *Ay küçülmesi,* dolunayla yeniay arasında geçen süre. (Bu süre içinde Yer'den görülen ay yuvarının aydınlık parçası gittikçe küçülür.) || *Ay yılı,* on iki kavuşum ayından oluşan süre. || *Kavuşum ayı* → KAMER ayı.
—Mim. Kubbe tepelerine ya da minare külahlarıyla minber ve şadırvanların ahşap çatılarına konulan alemlerin en üst bölümü. (HİLAL de denir.) [Aylar, yeniay, boynuz, nal ya da zambak biçiminde olabilir.]
—Müc. *Ay yakut,* elmasa benzeyen bir tür taş. → BEYAZ* YAKUT.
—Uz. havc. *Ay'a inme,* bir uzay aracıyla Ay'a iniş yapma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yer'e yakın oluşu, Ay'ın gözlemini kolaylaştırdığından, bu gökcismi daha Eskiçağ'ın başından bu yana özenli incelemelere konu oldu. Nitekim Yunanlılar İ.Ö., Ay'ın boyutlarını ölçmeyi ve görünür deviniminin yasalarını bulmayı başardılar. XVII. yy. başında dürbünün bulunuşu, Ay yüzeyinin ve fiziksel özelliklerinin incelenmesi bakımından yeni bir çağın başlamasını sağladı. Nihayet uzak çağında, insanoğlu bu gökcisminin doğrudan keşfine girişti.

• *Ay'ın Yer çevresindeki devinimi.* Ay'ın devinimini gezegenimizin çekim gücü yönlendirir. Bununla birlikte Güneş ve öteki gezegenler bu devinim üstünde önemli tedirginlikler doğurur. Gezegenler hem doğrudan doğruya Ay'ın kendisini, hem de Yer'in yörüngesinde değişikliklere yol açarak, dolaylı yoldan onun yörüngesini etkilerler.

İlk bakışta Ay'ın Kepler yasalarına uyduğu ve Yer çevresinde 1,023 km/sn hızla elips biçiminde bir yörünge çizerek döndüğü söylenebilir; ayrıca bu yörüngenin tutulum düzlemine 5° 9' eğik olduğu ve büyük eksenin yarısının 384 400 km'ye, dışmerkezliliğinin 0,054 9'a ulaştığı düşünülebilir. Ne var ki bu bulgular Ay'ın gerçek devinimini etkileyen birçok eşitsizlik göz önüne alınırsa ancak ortalama değerleri verir.

Öte yandan Ay yörüngesinin öğelerindeki bu değişimlere, onun kendi deviniminde görülen ve Güneş'in etkisinden ya da Güneş-Yer-Ay sisteminin değişken konumlanmalarından kaynaklanan birçok eşitsizlik de eklenir. Bunların en önemlileri *Ay tedirginliği* ve *değişim**'dir. Ayrıca Ay'ın deviniminde yüzyıldan yüzyıla hafif bir hızlanma görülür; bu olguyu 1693'te Halley saptamıştır. Bu olayın nedeni kısmen Yer yörüngesinin dışmerkezliliğindeki yüzyıllık değişimler ve özellikle günlerin uzamasına yol açan, Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüşünün yavaşlamasıdır. Dolayısıyla Ay her yüzyıl Yer'den 2 m uzaklaşmaktadır.

• *Ay'ın ekseni çevresindeki dönüşü.* Bütün gökcisimleri gibi Ay da kendi çevresinde döner; ama bu dönüş, yıldız dolanımıyla aynı sürede ve aynı yönde gerçekleşir; bu yüzden Ay, Yer'e sürekli aynı yüzünü gösterir. Bu eşzamanlık Ay yuvarının, tam küre değil, elipsoit olmasından ileri gelir. Ay'ın Yer'e dönük yarıküresi hafifçe basık, karşıt yarıküresi ise ortalama yarıçapına (1 738 km) göre kabarıktır; bununla birlikte sapma 4 km'yi geçmez. Büyük eksen, kararlılaştırma süreci uyarınca Yer'e yöneliktir ve bu olgudan kimi yapay uyduları yörüngelerine oturtmada yararlanılır (yerçekim gradyanıyla kararlılaştırma). Ay dönme devinimini ise küçük eksen çevresinde gerçekleştirir; dolayısıyla Yer'den ancak Ay'ın % 50'sinin gözlenebileceği söylenebilir. Gerçekte ise, salınımlar nedeniyle % 59'unu izleme olanağı vardır.

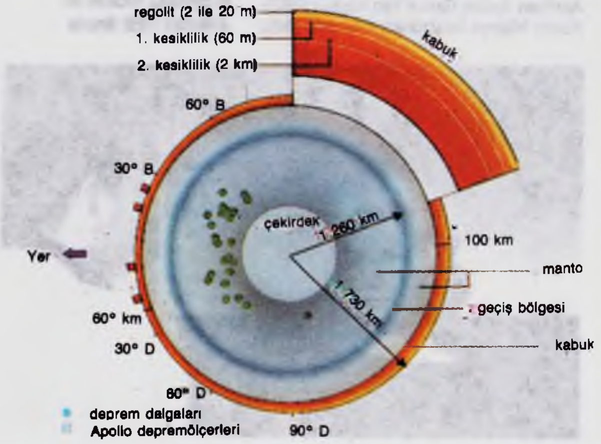
• *Ay'ın başlıca engebeleri.* Çıplak gözle bakıldığında, Ay yüzeyine yayılmış koyu lekeler görülür. Gerçekte bu görüntüler, çevresi dağlarla çevrili, hafifçe çökük, az çok engebeli, geniş ovalardır. Sözkonusu gölgeleri geniş su katmanları sanan ilk gözlemciler, bunlara *deniz* adını verdiler; yanlış da olsa günümüzde bu ad korunmaktadır. Bu oluşumların bir bölümü sınırları iyice belirli daire ya da oval biçimler gösterir (Bunalımlar denizi, Durgunluk denizi vb.); diğerleri ise tersine *körfezler, burunlar, göller* ve *bataklıklar*'la çevrili kıyılar sunar (Fırtınalar okyanusu, Yağmurlar denizi vb.). Tüm Ay yüzeyinde 22 deniz vardır; çoğu tümüyle Yer'den görülürken, Güney denizi, Sınır denizi, Doğu denizi ve Smyth denizi kısmen gözlenebilir; uydumuzun arka yüzeyinde ise denizlere çok seyrek rastlanır; en önemlisi, 1959'da sovyet uzay aracı Luna 3'ün çektiği fotoğraflarla saptanan Moskova denizi'dir. Bu oransızlık kuşkusuz, Ay'ın iki yarıküresi arasındaki kabuk kalınlığı farkından kaynaklanır.

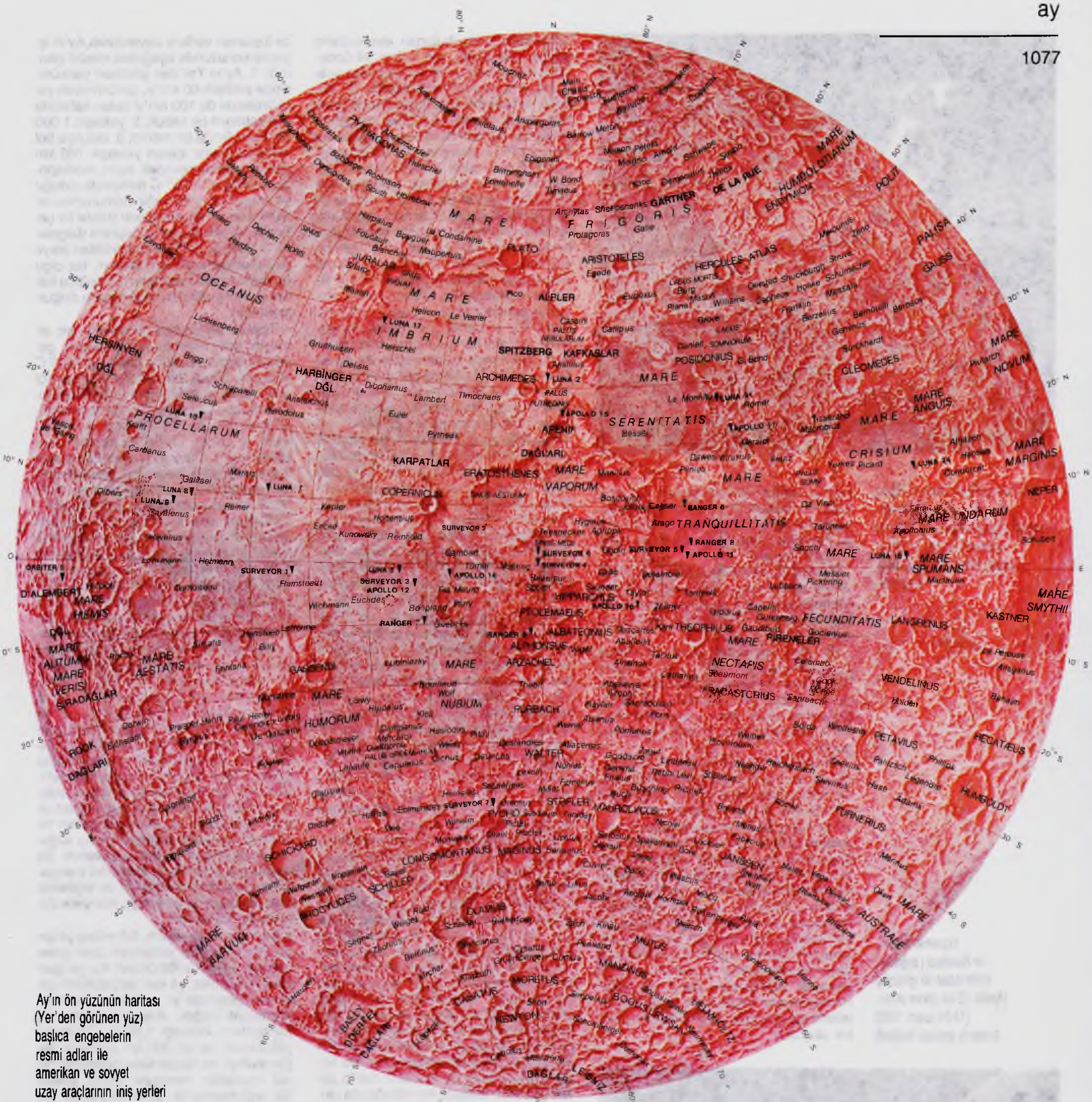
Ay yüzeyinin aydınlık bölgelerine *kıta* adı verilir. Kıtalar aşırı ölçüde engebeli, kraterlerle dolu bölgelerdir. Dağ oluşumları bazen gerçek sıradağlar biçiminde gruplaşır ve özellikle denizlerin kıyılarında toplanırlar. Kimi tepeler çok yüksektir; bu alanda rekor, Güney kutbu yakınında bulunan Leibniz dağlarındandır ve çevre bölgelerin üstünde 8 200 m'ye ulaşır (Ay'da yükseltileri ve çukurları ölçmek için, Yer'de kullanılan ortalama deniz düzeyi gibi genel bir karşıtlaştırma düzeyi yoktur). Ama Ay'daki dağlar, Yer'in eski masifleri gibi sivri doruklardan yoksundur ve yuvarlak tepeler, yumuşak çizgiler sunar.

Ay engebelerinin en belirgin nitelikte oluşumları, değişen boyutlar gösteren daire ve çökgen biçiminde çöküntülerdir: *Kraterler* ya da *sirkler* (sirk terimi özellikle dağlarla çevrili çok geniş kraterleri belirtir). En büyük kraterlerin çapı 200 km'yi geçer; ama Yer'den ayırt edilebilen en küçük kraterin çapı ise 1 km dolayındadır. Oysa uzay araştırmaları, boyutları birkaç metre, hatta birkaç santimetre olan sayısız krater bulunduğunu ortaya koymuştur. XIX. yy.'da gökbilimci Julius Schmidt 30 000'in üstünde krater saymıştı; ama günümüzde Ay'ın görünen yüzeyinde çapı 1 km'den büyük on kat daha çok krater bulunduğu sanılmaktadır.

En büyük kraterlerin kökeni sorunu uzun süre gökbilimcileri uğraştırdı. İlk düşünce bu oluşumları yanardağlara bağlamak oldu; ama bu varsayım sonradan bir yana bırakıldı: yanardağ, tepesinde krater bulunan koni biçiminde bir engebe olmasına karşın sirk dik yamaçlarla çevrili geniş bir çöküntüdür. Geçen yüzyıldan bu yana Ay sirklerini açıklama konusunda karşıt iki kuram öne sürüldü: içyapı kuramı ve göktaşı kuramı. Özellikle Zoewy ve Puiseux tarafından XIX. yy. sonunda geliştirilen birinci kurama göre, sirkler birer yanardağ olmasa bile, geçmişte Ay kabuğu henüz yumuşakken etkinlik gösteren iç kuvvetlerden kaynaklanır. 1840'ta Gruithuisen'in öne sürdüğü ikinci kurama göre ise, kraterler göktaşlarının çarpması sonucunda oluşmuştur ve çapları çarpmayı izleyen patlamanın gücüyle orantılıdır. Bu kuram günümüzde aybilimcilerin büyük çoğunluğunca

Ay'ın içyapı modeli ve deprem dalgalarının dağılımı (Apollo görev uçuşlarıyla sağlanan verilere göre)

Ay'ın ön yüzünün haritası (Yer'den görünen yüz) başlıca engebelerin resmi adları ile amerikan ve sovyet uzay araçlarının iniş yerleri

benimsenmektedir. Çünkü uzay araştırmalarıyla elde edilen ve gezegenlerin tarihleri konusunda bilinen olgulara uyduğu gibi Ay'ın çeşitli engebelerinin belirgin niteliklerini de kusursuz olarak açıklama olanağı verir. Nitekim Güneş sistemi'nin doğuşundan kısa süre sonra bütün gezegenler yoğun bir göktaşı bombardımanına uğramıştır; Merkür ve Mars gibi kimi gezegenler bu bombardımanın izlerini hâlâ taşımaktadır. Öte yandan kimi büyük sirklerin çevresinde gözlenen küçük krater dizileri büyük bir olasılıkla merkez sirki doğuran patlamanın etkisiyle Ay kabuğundan kopan büyük kayaların saçılıp ikincil çarpmalarından kaynaklanmıştır. Birçok genç sirkin (Tycho, Kopernik vb.) çevresinde görülen parlak haleler ve ışınsal izlerin, ilk patlamayla kalkan çok ince maddelerin, çarpma noktasından az çok uzaklara yayılıp yığılması sonucunda oluştuğu varsayılabilir. Ay "denizleri"nde kraterler dışında, çatlaklar, *oluklar, yalıyarlar, vadiler,* tek tek tepeler görülür.

AY DENİZLERİ

Mare âestatis	Yaz denizi
Mare anguis	Ejderha denizi
Mare australe	Güney denizi
Mare autumni	Sonbahar denizi
Mare crisium	Bunalımlar denizi
Mare fecunditatis	Bolluk denizi
Mare frigoris	Buz denizi
Mare hiemis	Kış denizi
Mare humboldtianum	Humboldt denizi
Mare humorum	Nem denizi
Mare imbrium	Yağmurlar denizi
Mare marginis	Sınır denizi
Mare nectaris	Kevser denizi
Mare novum	Yeni deniz
Mare nubium	Bulutlar denizi
Mare parvum	Küçük deniz
Oceanus procellarum	Fırtınalar okyanusu
Mare serenitatis	Durgunluk denizi
Mare smythii	Smyth denizi
Mare spumans	Köpük denizi
Mare tranquillitatis	Sessizlik denizi
Mare Undarum	Dalgalar denizi
Mare vaporum	Buharlar denizi
Mare veris	İlkbahar denizi

• *Ay toprağı.* Ay toprağı, yerine göre, bir milimetreden on beş santimetreye kadar değişen kalınlıkta toz katmanıyla kaplıdır; bu katmana az çok gömülmüş, büyük kayalardan küçük çakıllara değin çeşitli boyutlarda sayısız taş bulunur. Ayrıca Ay yüzeyi mikrogöktaşlarının çarpmasından doğmuş mikrokraterlerle doludur. Ay toprağının rengi aydınlanma açısına göre değişir; Güneş ışığını arkadan aldığında kül rengini, dik konumda aldığında çikolata rengini alır. Bölgelere göre değişken bir yapı gösteren toz katmanı temelde kayaç parçalarından oluşur; ama ayrıca bir miktar göktaşı kalıntısı içerir: Apollo 15'in iniş alanı olan Apennin dağları eteğinde Ba-

amerikalı astronot Edwin E.Aldrin, Ay keşif modülü (fotoğrafın sağında ayaklarından biri görülüyor) yakınında Apollo 11 görev uçuşu (16-24 temmuz 1969) sırasında

taklıklar denizi'nde toz katmanı çok ince tozlardan oluşur; Fra Mauro krateri yakınında Apollo 14'ün iniş alanının bulunduğu Fırtınalar okyanusu'nda tersine daha iri tozlar yer alır.

Toz örtüsü altında regolitten oluşan çatlak kayaç katmanı uzanır; bölgelere göre katmanın kalınlığı 2 ile 20 m arasında değişir ve yüzeyde zayıf olan tıkızlığı derine indikçe artar.

Biri Ay'a iniş olmak üzere altı Apollo uçuşunda toplam 400 kg'a yaklaşan 2 200 kadar Ay kayacı örneği alındı. Bunlara Ay yüzeyi oyularak alınan ve insansız sovyet uzay aracı Luna tarafından Yer'e getirilen birkaç örneği de katmak gerekir.

Oksijen Yer'de olduğu gibi Ay yüzeyinde de en bol bulunan elementtir. Elementlerin miktarında azalan doğrultuda bir sıralama yapılırsa, her iki gökcisminde de ilginç sapmalarla ve kabaca aynı sonuca ulaşılır. Ay ve Yer kabukları karşılaştırılırsa, Ay kabuğu karbon ve oksijen gibi uçucu elementler, kobalt ve gümüş gibi siderofiller (demir dışında) ve potasyum, sodyum, silisyum, rubidyum, skandiyum ve europiyum gibi elementler bakımından daha fakirdir; buna karşılık, kalsiyum, titan ve magnezyum gibi ateşe dayanıklı elementler ile demir ve nadir topraklar bakımından daha zengindir. Hemen hemen bütün kayaçlarda arı metallerin varlığı oksijen yetersizliğinin kanıtını oluşturur.

Kopernik krateri ve Reinhold (sağdaki) kraterinden bir görünüş (Apollo 12'nin görev uçuşu [14-24 kasım 1969] sırasında çekilen fotoğraf)

Ay toprağında bulunan elementlerin büyük çoğunluğu, 4,6 milyar yıl önce, Ay'ın yoğuşması ya da yakalanması sırasında, ortaya çıkan maddelerdir. Bir bölümü ise radyoaktifliğe, göktaşlarına (özellikle doğal demir) ve Güneş rüzgârına bağlanan dış katkılardan kaynaklanır. Ay kayaçlarının incelenmesi sonucunda yalnızca 33 türe bağlı 75 çeşit maden filizi bulundu; oysa tür sayısı göktaşlarında 80'e ulaşır ve Yer'de 2 000'in üstüne çıkar. Ay'da bulunan filizlerden üçüne daha önce hiç rastlanmamıştı: trankilit (bulunduğu yer Sessizlik denizi'nin latınce adından), piroksferroit (demir ve kalsiyum silikat) ve armalkolit. (Apollo 11'in mürettebatının [Armstrong, Aldrin, Collins] anısını yaşatmak için bu ad verildi.) Bu sonuncu filiz bir demir ve magnezyum titanattır ve daha sonra Güney Afrika'da elmas ocaklarında bulunmuştur. Ay'da en bol bulunan filiz silikatlardır; ama iki gökcisminde yer alan kimyasal elementlerin göreli bolluğu konusunda yukarıda belirtilen farklar bu alanda da görülür.

Yer'deki kayaçlar büyük bir çeşitlilik göstermesine karşın, Ay yüzeyindeki kayaçlar iki tipe ayrılır: anortozlar dağlık bölgelerde çok boldur; denizleri ise bazaltlar doldurur. Bu kayaçların bir kısmı göktaşlarının çarpması sonucunda parçalanarak uzaya saçılmış, ardından karışık, gevrek ve küçük parçalar halinde düşmüştür; yüzeyde camsı bir iskelet içinde çimentolaşarak topaklar oluşturmuştur; bunların bileşimi de tozlara yakındır.

• *Deprem etkinliği.* Apollo 12, 14, 15 ve 16 uçuşlarında yerleştirilen bir depremölçer ağı, Ay'ın depremselliğini derinliğine inceleme olanağı verdi. Tektonik bakımdan Ay genellikle sakin bir gökcismi izlenimi vermektedir. İçyapısından kaynaklanan sarsıntılar (yılda 3 000 kadar), çok düşük yeğinliktedir: kaydedilen depremlerin genliği hiçbir zaman Richter ölçeğiyle 3 şiddetinin (yeğinliğinin) üstüne çıkmamıştır. Depremlerin yıllık toplam enerji miktarı, 10^8 J'dür ve aynı süre içinde Yer'de görülen depremlerin enerjisinden on milyar kez daha düşüktür.

Ay depremlerinin en önemli özelliklerinden biri de, oluştukları derinliktir. Çoğunun merkezi, 700 ile 1 100 km arasında değişen derinliklerine iner; oysa, Yer'deki depremlerin merkezleri genellikle 3 ile 70 km arasında yer alır ve çok seyrek olarak 700 km'ye ulaşır. Bununla birlikte, Ay'da bilinen derin deprem dışmerkezi sayısı azdır ve çoğu yinelenen sürekli sarsıntı merkezleridir. Ay'ın içyapısından kaynaklanan depremlerin bir başka önemli özelliği de, dönemsel olmalarıdır. Toplam enerjinin % 85'ini veren bu depremlerin çoğu Ay'ın yerberi noktasından geçtiği hafta içinde ortaya çıkar. Bu eşzamanlılık büyük bir olasılıkla Yer'in çekim gücünün etkisiyle Ay kabuğunda oluşan bir gelgit olayından kaynaklanır. Yer'in etkisinden doğan 27 günlük bu dönemliliğe Güneş'in etkisinden ileri geldiği sanılan 206 günlük (yaklaşık 7 ay) bir gelgit çevrimi eşlik eder.

İç kökenli depremlere, göktaşlarının çarpmasından doğan depremler eklenir. Apollo uçuşları çerçevesinde Ay'a yerleştirilen otomatik istasyonlar çalıştığı süre boyunca, doğal gökcisimlerinin çarpmasından ileri gelen yalnızca iki sarsıntı kaydetti (1972). Ayrıca Amerikalılar, Ay modüllerinin kalkış katını ve Apollo gemisini fırlatmaya yarayan Satürn füzesinin son katını, görevleri bittikten sonra Ay yüzeyine düşürerek yapay çarpmalar oluşturdu. Bu doğal ya da yapay çarpmalar, öngörülenlerin tersine, çok uzun süreli titreşimler doğurdu. Yapay çarpmalarla oluşturulan deprem dalgalarının yayılışı incelenerek, 100 km'lik bir derinliğe kadar Ay'ın yeraltı yapısı üstünde bilgi edinildi; iki doğal çarpma ise bu bilginin 900 km'ye inen katmanlara kadar genişletilmesini sağladı.

• *Ayın içyapısı.* Apollo depremölçerlerince toplanan verilere dayanılarak, Ay'ın içyapısı konusunda aşağıdaki model çıkarıldı: 1. Ay'ın Yer'den görünen yarıküresinde yaklaşık 60 km'yi, görünmeyen yarıküresinde de 100 km'yi bulan kalınlıkta çok katmanlı bir kabuk; 2. yaklaşık 1 000 km kalınlığında bir manto; 3. oldukça bol miktarda demir içeren yaklaşık 700 km yarıçapında bir çekirdek. Ay'ın, merkezinde sıcaklığın 1 500° C dolayında olduğu ve dolayısıyla çekirdeğin hamurumsu bir nitelik taşıdığı sanılmaktadır (böyle bir çekirdek varsayımı, enine deprem dalgalarının 1 000 ile 1 100 km derinlikten öteye yayılmamasından kaynaklanır; bu olgu da merkezdeki maddenin hiç değilse kısmen erimiş olduğu düşüncesini doğurmaktadır).

• *Sıcaklık.* Ay'da hemen hemen, hiç atmosfer bulunmaması, aynı noktada geceyle gündüz arasında ortalama 100° C gibi çok büyük bir sıcaklık farkına yol açar. Oysa, aynı fark, Yer yüzeyinde 25-30 dereceyi pek geçmez. En son verilere göre gündüz +117° C'lık bir maksimum ile gece −117° C'lık bir minimum saptanmıştır. Öte yandan Apollo uçuşları sırasında gerçekleştirilen sıcaklık ölçümleri, derine inildikçe metre başına 1,75 °C'lık bir artış olduğunu göstermiştir.

• *Manyetik alan.* Ay'ın manyetik alanının en önemli özelliği, yeğinlik ve yönünün bir noktadan ötekine çok büyük ölçüde değişmesidir. Yer, aşağı yukarı kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş bir mıknatıslı çubuğa benzetilebilir; ama Ay, daha çok, yüzeyinde gelişigüzel saplanmış sayısız küçük mıknatıstan oluşan bir koleksiyon biçiminde karşımıza çıkar. Apollo uçuşları sırasında Ay yüzeyine yerleştirilen manyetometreler, 6 ile 313 γ arasında değişen yeğinlikler kaydetti. Bununla birlikte, astronotların getirdiği, en az 3 milyar yaşında pek çok kayaç parçası, katılaştıkları dönemde Ay'da 3 000 γ'nın üstünde bir manyetik alanın bulunduğunu gösteren çok güçlü bir mıknatıslılık belirtileri taşır. O dönemde Ay'ın içkatmanlarının bugünkünden daha çok akışkan olması yüzünden, bu manyetik alanın bir dinamo* etkisiyle doğması ve Ay soğudukça bu etkinin kaybolması olasıdır. Bu varsayıma göre, Ay'ın bugünkü manyetikliği bir fosil manyetikliktir ve algılanan manyetik alan da başlangıç manyetik alanının bir kalıntısıdır.

• *Ayın kökeni ve evrimi.* 4,6 milyar yıl önce, Yer ve Güneş sisteminin öbür gezegenleriyle aynı anda oluşan Ay, ya gazların yoğuşması, ya katı parçacıkların çekimle toplaşması ya da bu iki olayın birleşmesiyle doğdu. Kısa süre sonra dış katmanların sıcaklığı 1 000° C'a kadar yükselerek, en az 200 km derinliğe değin sıvılaştı ve bileşenlerini oluşturan çeşitli maddeler merkezle yüzey arasında yoğunluklarına göre dağıldılar. Bu kimyasal farklılaşma, 4,5 ile 4,3 milyar yıl önce, özellikle anortozit temelli bir kabuk oluşumuna yol açtı. Bu yüzeysel kabuk daha yeni katılaştığı bir sırada, o dönemde gezegenlerarası uzayda bol bulunan çok büyük göktaşlarının yoğun bombardımanına uğradı. Göktaşları, Ay yüzeyinde çok geniş çukurlar açtı ve kayaçların erimesine neden oldu. Bu afet çağı, 3,9 milyar yıl önce kapandı. Son önemli çarpma ise, Yağmurlar denizi'ni oluşturdu.

Nihayet Ay, 800 milyon yıl boyunca, büyük bir iç etkinlik dönemi geçirdi. Kabuk altında yer alan kayaçlardaki radyoaktif atomların açığa çıkardığı ısı, derin katmanlarda ikinci bir erimeye yol açtı; böylece oluşan bazaltik lavlar yüzeye çıkarak çanakları doldurdu ve bugün gördüğümüz denizlerin tabanını oluşturdu. Daire biçimindeki denizleri doğuran büyük çanaklardan lavlar taşarak çevredeki "alçak topraklar"a yayıldı ve düzensiz çevreli denizler ortaya çıktı: örneğin, Fırtınalar okyanusu'nun, Yağmurlar denizi'nden taşan lavlardan doğduğu sanılmaktadır. Ay'ın arka yüzünde denizlere he-

men hemen rastlanmaması ise bu yarıkürede Ay kabuğunun çok daha kalın olması ve bu yüzden, derinlerden gelen magmanın ancak seyrek noktalarda yüzeye ulaşmasıyla açıklanabilir.

Yaklaşık 3 milyar yıldan beri Ay'ın görünümü hemen hemen hiç değişmedi. İç etkinlik yatıştı, göktaşı çarpmaları giderek seyrekleşti ve yavaş yavaş soğuyan Ay, en az 1 000 km derinliğe değin katılaştı. Ne var ki, az da olsa, günümüze değin süregelen göktaşı bombardımanı Ay yüzeyinde bazı büyük sirklerin (Kopernik, Aristarkhos, Tycho) küçük boyutlu birçok kraterin, çatlak kayaçlardan (regolit) yüzeysel bir katmanın ve bu katmanı kaplayan toz örtüsünün oluşumuna yol açtı.

Ay'ın kökeni sorunu, henüz kesin olarak çözülmüş değildir. Ay, Yer henüz akışkan haldeyken Güneş'in gelgit etkisiyle Yer'den kopan bir parça mıdır? Başlangıçta Güneş sisteminin başka bir bölgesinde oluştuktan sonra Yer'in yakınından geçmesi nedeniyle, yakalanıp uydulaştırılmış mıdır? Yoksa Yer ile birlikte ayın toz halkasının çekimle toplaşmasından doğan bir çift gezegen midir? Günümüzde, bu değişik varsayımlar arasındaki tartışmaya son verecek herhangi bir kesin kanıt bulunamamıştır. Tersine, bu varsayımların yandaşları, aytaşlarının çözümleme sonuçlarından kendi görüşleri doğrultusunda kanıtlar çıkarmaktadır. Bununla birlikte, Yer ile Ay arasındaki kimyasal farkların, birinci varsayım aleyhine tanıklık ettiği söylenebilir. Ama yine de tartışma henüz kapanmamıştır.

—Ed. Divan edebiyatında sevgili, sevgilinin yüzü, yanağı aya benzetilir. Yeni doğmuş ay (hilal), biçimi bakımından kadehtir. Dolanımını tamamlayan hilalin dolunay haline gelmesi gibi kadeh de içki meclisinde elden ele geçerek dolanır. Ramazanın ve bayramın yeni aya bakılarak saptanışı, şiirlerde çeşitli biçimlerde dile gelir. Yeni ay, genç yaştaki sevgilidir. Divan şairlerinin *kamer, mah, meh* diye adlandırdığı ay, halk edebiyatında sevgi konusu işlenirken sık sık anılır.

—Folk. Ayın kutsal sayılması, Sümer, Hitit uygarlıklarına değin uzanan eski bir inanıştır. Türkler de en eski çağlardan beri ay ve ay ışığını kutsal saymıştır. Ay ışığından gebe kalan kızlar, ay ışığından doğan kızlarla evlenen yiğitler, eski türk mitolojisinin sık yinelenen motifleridir. Olağanüstü yiğitler hep bu göksel analardan ya da kutsal ışıklardan doğar. Günümüzde de yaşayan inanışlara göre, tanrı ayla güneşi, gündüzle geceye bekçilik etsinler diye yaratmış, güneş karanlıktan korktuğundan geceyi bekleme görevi aya verilmiştir. Tanrı geceyle gündüz ayrılabilsin diye Cebrail'e kanadıyla ayın yüzünü sildirmiş, böylece ışığı azalmış ve yüzünde lekeler belirmiştir. Bu lekelere ilişkin değişik inanışlar vardır. Kimine göre ay da insanlar gibi Allah'ın bir kuludur. Leke gibi görünenler de ağzı, burnu, gözleridir. Bir inanışa göre de güneş hamur yoğururken ay ona sataşmış, güneş de kızarak hamurlu elini ona doğru sallamıştır. Ayın yüzündekiler hamur lekesidir. İslam kökenli bir inanışa göre de bu lekeler Hz. Muhammet'in ayı parmağıyla ikiye bölmesi sırasında olmuştur. Bölünme sırasında kopan parçalar peygamberin göğsüne düşmüştür. Lekeler bu parçaların izidir. (→ŞAKKUL KAMER.) Ay kimi kez kadın, kimi kez erkek olarak düşünülür. Bir inanışa göre ay kız, güneş erkektir. Gökyüzünde birbirine kavuşmak için döner durur ama ancak gökkuşağı çıktığında kavuşabilirler. Ya da ay güneşe âşıktır ama güneşten karşılık göremez. Ay hilal biçimindeyken çocuk, bedirken genç kız, daha sonra yaşlı olur. Ölürken ondan kopan parçadan yeni ay doğar. Yeni ay doğduğunda hilalin uçlarının batıya dönük olması, güneşe olan tutkusunu gösterir. Güneşse aydan nefret eder. Hilal ve bedirken görünmez, ancak yaşlandığında ortaya çıkar.

Ayın çeşitli durumlarıyla doğa olayları arasında ilişki olduğu da yaygın inanışlardandır. Ayın ağıllanması (hâle) yağmura işarettir. Hilalken uçları aşağı bakıyorsa yağış, yukarı bakıyorsa kuraklık olacağına inanılır. Dolunay, buğday gibi yukarı doğru büyüyen; hilal, havuç gibi aşağı doğru büyüyen bitkilerin ekim zamanını bildirir. Ayın birinci günü dikilen meyve ağacı birinci yılda, ikinci günü dikilen ikinci yılda meyve verir. Dolunay uğurlu, hilal uğursuzdur. Bu nedenle tavuklar kuluçkaya dolunayda yatırılır. Öyle yapılınca yumurtaların cılk çıkmayacağına inanılır.

Ay tutulması da değişik inanışlara konu olmuştur. Bunlardan birkaçı şöyledir: gökte bir ejderha ayı boğmak ister, ay da korkusundan kararır; ay bir inektir, cadılar yakalayıp sütünü sağmak ister ama tutamazlar. Sonunda Kaf dağında kıstırıp sütünü sağarlar. İnek yorgun düştüğünden ışığı azalır; ay tutulması cin ve perilerin ayın yüzünü örtmesidir; ayın yolu üzerinde dik bir yokuş vardır. Bunun ardına girince ışığı görünmez olur, yani ay tutulur; ay müslümanların, güneş hıristiyanların simgesidir. Ay tutulduğunda müslümanların, güneş tutulduğunda hıristiyanların büyük bir günah işlediğine inanılır. Bu inanışların çoğunda bir düşmandan kaçma ya da düşmanla savaşma sözkonusu olduğundan, ay tutulunca göğe tüfek atılır, davul, teneke çalınır, bir an önce kurtulması için dua edilir. Kimi yörelerde camilerden sela verildiği de olur. Böylece ay ışığını engelleyen güçlerin korkup kaçacağına inanılır.

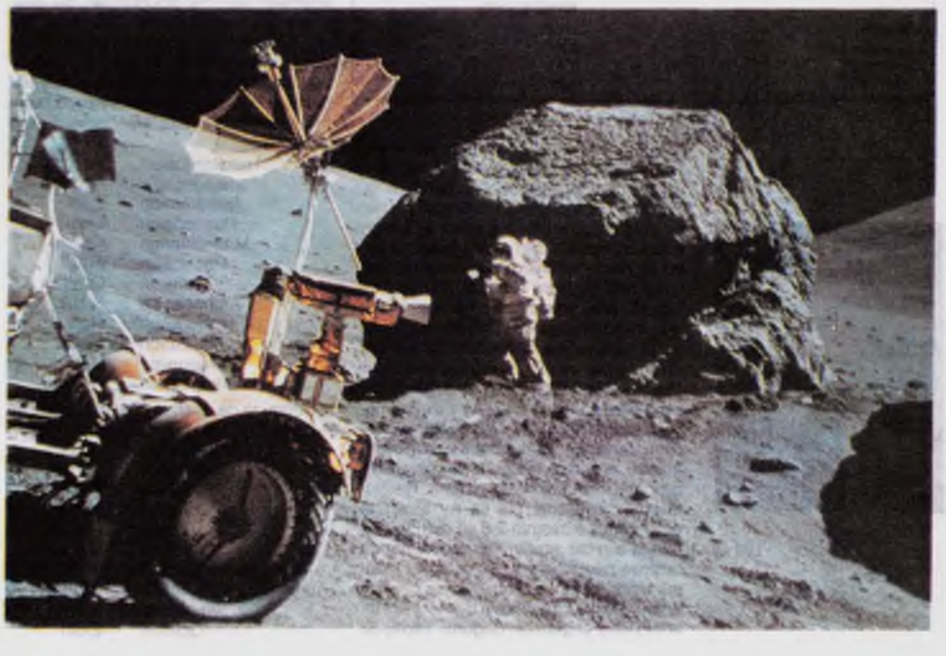
Anadolu'nun birçok yöresinde aya ilişkin değişik uygulamalar vardır. Ay ışığının tılsımlı bir gücü olduğuna inanıldığından, halk ilaçlarının kimisi ay ışığında ayazlatılır. Böylece tılsım ilaca geçmiş olur. Kabakulağın, "aylık" denen ağız iltihabının aydan kaynaklandığına, aya bakmakla geçeceğine inanılır. Ayı ilk gören değerli bir madene ya da güzel bir yüze bakarsa işi rast gider. İçi yazılı bakır bir tas içinde, ay ışığında bekletilen suyu hastalar içerse iyileşeceğine, iyileşemeyecek durumdakilerin de son günlerini rahat geçireceğine inanılır. Savaşta ay tutulursa, savaş kızışır. Ayın yakınında yıldız varsa yangın çıkacağına işarettir. Ay bedirken yalan söyleyenin başına mutlaka bir felaket gelir. Nevruz gecesi bir tekneye su doldurulup ay ışığında bekletilir ve sabaha değin ibadet edilirse, suyun altın olacağına inanılır. Yeni ay gören cebindeki madeni paraları ters çevirirse bereketi artar. Yeni ay parmakla gösterilirse dolama çıkar. Yeni ay gören güzele bakmamışsa, evde çok bardak çanak kırılır. Hamile kadın hilal görmüşse çocuğu erkek olur. Kimi yörelerde cılız çocuklar bir küreğe konup aya doğru sallanır: "ya al ya ver, ya öldür ya da ondur" denir. Böylece çocuğun kısa zamanda gelişip serpileceğine ya da ölüp gideceğine inanılır.

—Giz. bil. *Ay falı.* Anadolu'da ay falının çeşitli türleri vardır. Gurbetteki bir yakınını görmek isteyen, ay dolunayken görüntüsünü bir aynaya yansıtır, sürekli buna bakar. Bir süre sonra, görmek istediğini o andaki haliyle göreceğine inanır. Genç kızlar, evleneceği kişiyi görmek için aynı yönteme başvurur. Bir başka yöntemde, bir kalbura konan kaşıklar, aya doğru sallanıp yere atılır. Kaşıkların konumuna göre yorum yapılır. Avuç içindeki çizgilerle, ayın yüzündeki çizgiler arasında ilişki kurarak fala bakma da Anadolu'da yaygındır.

—İkonogr. Sanat alanında, aylara çoğu zaman, köy ya da kent halkının aylar boyunca sürdürdüğü uğraşları sergileyen düzenlemelerde yer verilmiştir. (→ TAKVİM.) L. Della Robbia'nın olduğu sanılan yuvarlak çerçeveli fayans kabartmalar, mine üstünde çalışan ressamların esinlendiği E. Delaune'un estampları bunlar arasında sayılabilir. Adriaan Collaert, H. Bol'ün çizimlerine dayanarak, İsa'nın yaşamının çeşitli evrelerini, ayları esas alarak canlandıran on iki manzara resmi yapmıştır. Bu konuyu işleyen birçok estamp dizisi arasında J. Amman, H. S. Beham, Egidius Sadeler (Bril'in çizimi), W. Hollar, J. Berain, Bartolozzi'ninkileri sayabiliriz. Duvar halıcılığı da Floransa'da, Brüksel'de (*Maximilien'in avları,* Van Orley'in çizimi) ve Gobelins tezgâhlarında (*Kraksarayları,* Le Brun'ün çizimi) bu temaya türlü yorumlar katmıştır.

—Uz. havc. Ay'a inme, uzay yolculuğunda en güç işlemlerden biridir. Çünkü, Ay'ın çevresinde hemen hemen hiç atmosfer yoktur; bu yüzden bir uzay taşıtının Ay yüzeyine düşüşünü roket -motorlarıyla frenlemesi gerekir. Oysa önemli ölçüde aerodinamik frenleme sağlayan bir atmosfer bulunması nedeniyle Venüs'e ya da Mars'a inmek çok daha kolaydır. Ay üzerine serbest düşüşün minimum hızı, aşağı yukarı bu gökcisminden kurtulma hızına, yani 2,37 km/sn'ye eşittir. Ay ile Yer arasındaki yolu 4,5 günde alan bir aracın gerçek varış hızı, yaklaşık 2 600 m/sn'dir. Bu hızı sıfırlamak için taşıtın top-

amerikalı astronot H.Schmitt, Apollo 17'nin görev uçuşu sırasında (7-19 aralık 1972) "Ay jipi"nin (Lunar Rover Vehicle) yakınında yerbilimsel gözlemler yaparken

Ay'a ilişkin veriler

Fiziksel özellikler	
Ortalama çap	3476 km (Yer'in ekvator çapının 0,272 5'i)
Görünen çap	
—minimum	29'22"
—maksimum	33'29"
Kütle	73,4 · 10^{21} kg (Yer'in 0,012 3'ü)
Hacim	22 · 19^{9} km^3 (Yer'in 0,020 3'ü)
Ortalama yoğunluk	3,34 (su = 1)
Ortalama albedo	0,073
Ekvatorda Ay çekimi	1,627 m/sn^2 (Yer'in 0,166'sı)
Kurtulma hızı	2,37 km/sn (8 550 km/sa)
Görünen kadir	−12,7
Yüzeydeki sıcaklık	yaklaşık + 120° ile −180°C
Yüzeyde ortalama atmosfer basıncı	$\sim 10^{-14}$ bar
Yüzeyde manyetik alan yeğinliği	6 ile 313 γ
Yörünge özellikleri	
Yörünge yarı-büyük ekseni	384 400 km (Yer'in ekvatordaki yarıçapının 60, 266 59 katı)
Yörüngenin ortalama dışmerkezliliği	0,054 9
Yerberiye minimum uzaklık	356 375 km
Yeröteye maksimum uzaklık	406 720 km
Yörüngenin tutulum düzlemine göre ortalama eğimi	5, 145 3°
Ay ekvatorunun tutulum düzlemine göre eğimi	1° 32
Ay ekvatorunun yörünge dizlemine göre eğimi	6° 41
Dolanım süresi	
—*yıldız ayı* (yıldızlara) göre gökyüzünde aynı konuma dönüş	27,321 660 9 g,yani 27 g 7 sa 43 dk 11,5 sn
—*kavuşum ayı* (gökyüzünde Güneş'e göre aynı konuma dönüş = kamer ayı)	29 530 588 1 g,yani 29 g 12 sa 44 dk 2,8 sn
—*dönence ayı* (ilkbahar noktasına göre ayni konuma dönüş)	27,321 581 6 g yani 27 g 7 sa 43 dk 4,7 sn
—*anormal ay* (yerberiye dönüş)	27, 554 550 2 g,yani 27 g 13 sa 18 dk 33,1 sn
—*ejder ayı* (çıkış düğümüne dönüş)	27,212 217 8 g,yani 27 g 5 sa 5 dk 35,8 sn
Yıldız dönüş süresi	kabaca yıldız dolanım süresine yakın
Salınım	
—*enlem*	6,8°
—*boylam*	7,7°
—*günlük*	1,0°

ıam kütlesinin % 60'ının propergolden, yani yakıttan oluşması gerekir. Bu yüzden Ay'a inme, enerji bakımından pahalı bir işlemdir. Ayrıca duyarlık yönünden de titiz bir çalışma gerektirir. İniş hızını ise birkaç metre yükseltide saniyede birkaç metreye ya da desimetreye düşürmek zorunludur. İtici motorlar hızı çok yüksekte sıfırlarsa, araç propergol rezervlerini yere ulaşamadan tüketme tehlikesiyle karşılaşır. Dolayısıyla iniş, serbest düşüş biçiminde son bulur ve araç Ay yüzeyine çakılır. Tersine, öngörülen programa göre frenleme gecikirse, yine araç, Ay yüzeyine büyük bir artık hızla iner ve parçalanır. İstenilen duyarlığı elde etmek için iticileri, araç radarlarının verdiği hız ve yükselti bilgilerine göre çalıştırmak gerekir. Radyoelektrik sinyallerin Yer ile Ay arasında gidiş-dönüş süresinin 2,5 sn olduğu göz önüne alınırsa, aracın Yer'den kumanda edilmesi düşünülemez. Bu nedenle güdümü taşıtta bulunan bir bilgisayar gerçekleştirir. Başka bir tehlikeyi de varış noktasının yüzey engebeleri doğurur. Pilotlu bir uzay aracı bu noktayı seçebilir ve olası engellerden kaçınabilir; oysa otomatik araç "kör" iniş yapar ve önceden kestiremediği yüzey engebeleri yüzünden zarar görebilir. Ay'a ilk yumuşak inişi 3 şubat 1966'da gerçekleştiren araç, sovyet sondası Luna 9'dur. Bu araçta, 80 km yükseltide başlatılan 48 sn'lik sert bir frenlemeyle doğrudan düşey iniş tekniği kullanılmıştı. Yararlı yük yirmi metre yükseltide fırlatıldı ve toprağa hızla çarptığında zarar görmemesi için koruyucu bir kılıfa sarıldı. Amerikalılar ilk kez 2 haziran 1966'da Surveyor 1'i Ay'a indirdiler. Bu araçta, daha gelişmiş bir frenleme yöntemi kullanıldı ve böylece gerçek anlamda bir yumuşak iniş gerçekleştirildi. Frenlemenin büyük bölümünü, 80 km yükseltide ateşlenen ve 4 t'luk bir itme kuvveti oluşturan katı propergollü bir frenleme roketi sağladı. Ardından itme kuvvetleri 14 ile 50 kg arasında değişek sıvı propergollü üç küçük Vernier motoru, aracın hızını 4 km yükseltide 1,5 m/sn'ye değin düşürdü. Amerikalılar Apollo* programında doğrudan düşey iniş tekniğini bırakarak çift zamanlı frenleme yöntemini benimsediler; bu yönteme göre araç, önce Ay yörüngesine oturtuldu, sonra bu yörüngeden ay yüzeyine indirildi. Ruslar da 1969'dan, yani üçüncü kuşak Luna Ay sondalarının hizmete girmesinden bu yana aynı yöntemi kullanmaktadır.

Lütfi Ay

AY a. **1.** Yılın çoğu kez takvim ayı olarak adlandırılan on iki bölümünden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İçinde bulunulan ay: *Ay sonunda gelecek.* **—3.** Bir ayın belli bir tarihinden, sonraki ayın aynı tarihine kadar geçen otuz günlük zaman dilimi: *O gideli bir ay oldu. İki ay izin almak.* **—4.** *Birinci, ikinci vb. ayı,* bir durumun başlangıcından beri geçen süreyi ay olarak belirtmek için söylenir: *Hamileliğinin beşinci ayı doldu.* **—5.** *Ay başı,* ayın ilk günü, günleri. ‖ *Ayda kazandığını günde yemek,* düşünüp taşınmadan para harcamak, tutumsuz olmak. ‖ *Ayda yılda bir,* çok seyrek, arada bir: *Ayda yılda bir kentten bir konuğu gelirdi.* ‖ *Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz,* hayırlı ve güzel bir iş yapmaya çok seyrek olarak kalkışan, sonra kimi bahanelerle bundan vazgeçen kimse için söylenir.

—ANSİKL. Kronol. Bugün kullanılan takvimde, ocak, mart, mayıs, temmuz, ağustos, ekim ve aralık aylarında 31; nisan, haziran, eylül ve kasım aylarında ise 30 gün vardır; şubat 28 gün, her dört yılda bir, yani artık yıllarda ise 29 gün çeker.

• Eski yunan yılında art arda çeşitli düzeltmeler yapılmış olduğundan, bu ayları günümüz takvimlerine uydurmak zordur; aradaki fazla ya da eksik fark bazen 30 günü bulur. Her ay, yeni ayın görüldüğü günle başlıyor ya da öyle başladığı kabul ediliyordu. Yunan aylarıyla bizim aylar arasındaki karşılıklılık aşağı yukarı şöyledir:

Hekatombaion	Temmuz
Metageitnion	Ağustos
Boedromion	Eylül
Puanepsion	Ekim
Maimakterion	Kasım
Poseideon	Aralık
Gamelion	Ocak
Anthesterion	Şubat
Elaphebolion	Mart
Munikhion	Nisan
Thargelion	Mayıs
Skirophorion	Haziran

• Roma yılı da, bizimki gibi 365 gündü ve 12 aya bölünmüştü.

Januarius	Ocak
Februarius	Şubat
Martius	Mart
Aprilis	Nisan
Maius	Mayıs
Junius	Haziran
Julius ya da Quintilis	Temmuz
Augustus ya da Sextilis	Ağustos
September	Eylül
October	Ekim
November	Kasım
December	Aralık

Aylar üç bölüme ayrılıyordu: calendae*, idus (on üçüncü ya da on beşinci günler) ve nonae (beşinci ya da yedinci günler).

• İslami yıl da ay yılıdır (kameri yıl) ve 354 ya da 355 günden oluşur; 12 ay sırayla 30 ve 29 gün çeker; yalnız zilhicce, artık yıllarda 30 gün çeker. İslami (arabi, hicri) aylar şunlardır:

Muharrem	Recep
Safer	Şaban
Rebiyülevvel	Ramazan
Rebiyülahır	Şevval
Cemaziyelevvel	Zilkade
Cemaziyelahır	Zilhicce

• Musevi yılında, 29 ya da 30 günlü 12 ya da 13 kamer ayı vardır; adları şunlardır:

Tişri	Maroçeşvan	Kislev	Tebet
Şebat	Adar	Veadar	Nisan
Iyar	Sivan	Temmuz	Ab
Elul			

Adi (artık olmayan) yıllarda veadar ayı yoktur. (→ TAKVİM.)

AY → -Y.

AY! ünl. Birdenbire duyulan ağrı, acı ya da hayranlık, kızgınlık, öfke, sıkıntı, şaşkınlık, korku vb. duyguları anlatır (kimi zaman yinelenir): *Ay, parmağım kapıya sıkıştı! Ay, ne güzel elbise! Ay, ne sinirsin! Ay, ne bağırıyorsun öyle! Ay, ne kadar sıkıcı! Ay, sen burada mıydın! Ay, korkuttun beni!*

AY a.(tupice sözc.). Dişsizler takımından memeli hayvan. ("Üç parmaklı tembelhayvan" adıyla da bilinir.)

ay *(Bradypus tridactylus)*

—ANSİKL. Ay hep ağaçta yaşayan, baş aşağı, ağaçlara asılı duran bir hayvandır; Honduras'tan Arjantin'e kadar uzanan yerlerde bulunur. Otla ve meyveyle beslenir; midesi gevişgetirenlerinki gibi çok bölmelidir; çok yavaş hareket ettiği için *tembelhayvan* adıyla anılır. Dışkılarını çıkarmak için her 8-10 günde bir yere iner; dişisi 5-6 ay süren bir gebelikten sonra bir yavru doğurur. (Bil. a. *Bradypus tridactylus;* bradypodidae familyası.)

■ **AY,** Kutsal Kitap'ta adı geçen kent (Tevkin XII, 8; Yeşu VII, 2), günümüzde Kudüs'ün kuzeyindeki El-Tell dolayları. Burada, 1933-1935 ve daha sonra 1964-1970 arasında kazılar yapıldı. Kent, eski I. bronz çağına (İ.Ö. 3100'e doğr.) kuruldu ve eski III. bronz çağına (İ.Ö. 2400'e doğr.) değin yerleşim merkezi olarak kaldı. İ.Ö. 1220'den 1050'ye değin yeniden yerleşildi ve sonra yine terk edildi. Ay kentinin, Yeşu'nun birlikleri tarafından ele geçirilişinin öyküsü (Yeşu VIII), tarihsel bir gerçeğe dayanmaz. Oysa demir çağında, burada bulunan köy barışçı yoldan kurulmuştu. Kutsal Kitap'taki öykünün, kabileler arasında çıkan bir toprak anlaşmazlığıyla ilgili olduğu sanılır.

AY, Mısır kralı. Amarna'da memurdu. Başlangıçta yandaşı olduğu Akhenaton reformlarını tasfiye etmekle görevlendirildi. Genç Tutankhamon'un danışmanlığını yaptı. Daha sonra onun dul karısıyla evlendi ve İ.Ö. 1320'ye doğru tahta çıkarak, general Horemheb'in gelişine değin üç yıl krallık yaptı. Mezarı Krallar vadisindedir.

AY (Lütfi), türk tiyatro eleştirmeni ve çevirmen. (İstanbul 1911). Dil ve tarih -coğrafya fakültesi fransız dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi, Tercüme bürosu'nda çevirmenlik, Devlet konservatuvarı'nda tiyatro tarihi öğretmenliği yaptı. Devlet tiyatrosu edebi kurul üyesi, Uluslararası tiyatro eleştirmenleri birliği ikinci başkanı oldu. Çeşitli dergi ve gazetelere tiyatro eleştirileri yazdı. Klasik ve çağdaş yazarlardan dilimize çevirdiği oyunlardan bazısı ödenekli ve özel tiyatrolarda sahnelendi, birçoğu basıldı.

AY (İsmet), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul.1924). Ankara ve İstanbul konservatuvarlarını bitirdi. 1947'de girdiği İstanbul Şehir tiyatrosu'ndan 1980'de emekli olduysa da konuk oyuncu olarak görev almaya devam etti. *Vişne bahçesi*'indeki rolüyle Avni Dilligil tiyatro ödülü'nü (1987) ve Kültür bakanlığı devlet ödülü'nü (1988), en iyi erkek oyuncu dalında kazandı. Özellikle sinirli, huzursuz, hırçın ve ruhsal dengeleri bozuk tipleri başarıyla canlandıran sanatçı, ayrıca 50'ye yakın filmde de rol aldı (*Renkli dünya, Talihli amele*, 1980; *Kaşık düşmanı*, 1984; *Asılacak kadın*, 1986).

AY (Behzat), türk yazar (Mersin 1936). Düziçi köy enstitüsü'nü bitirdi (1954), köy öğretmenliği, ilköğretim müfettişliği yaptıktan sonra Gazi eğitim enstitüsü pedagoji bölümü'nü bitirerek ortaöğretime geçti; 1980'de emekli oldu. Yetiştiği ve çalıştığı yerlerle (Mersin, Samsun, Siirt vb.) ilgili toplumsal gerçekleri anlatan gözlemleri "Köy notları" biçiminde *Köyden geliyorum* (1959), *Başkanın Ankara dönüşü* (1961), *Gündoğusu* (1970) kitaplarındadır. Romanları (*Dor Ali* [1966], *Sis içinde* [1973], *Sürgün* [1975]) kırsal kesimde tarımın makineleşmesi ve kente göçün yarattığı sorunları, kendi meslek yaşamının olaylarını konu edinir.

AY HAN, Oğuz Kağan destanına göre, Oğuz'un altı oğlundan biri. Oğuz'un ışıktan doğan karısından üç çocuğu olur; Ay Han bunların ortancasıdır. Ağabeyleri Gün Han ve Yıldız Han'dır. Oğuz, imparatorluğunu altı oğlu arasında paylaştırmadan önce, gündoğusuna gönderdiği Ay Han ile kardeşleri, altın yayı bulup getirirler. Ay Han'ın Yazır, Döğer, Dodurga ve Yaparlı adlı oğulları 24 Oğuz boyundan dördünü oluştururlar. Bunlar, Oğuzlar'ın sağ kol (Bozoklu) soyudur. Ay Han doğacılıktan (natürizm) ata kültüne geçişi simgeler.

AYA a. (yun. *agios*'un dişl. *agia*'dan). **1.** Kutsal kimse: *Aya tasvirleri.* **—2.** Kutsal sayılan kimi kadınların adlarının başında kullanılır: *Aya Sofya. Aya İrini.*

AYA a. **1.** Elin bilekle parmak kökleri arasında kalan iç yüzü. **—2.** Bot. Yaprağın, genellikle klorofilce zengin, geniş ve yayvan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Çiçekte bir çanağın ya da tacın parçaları ayrı olduğu zaman, çanak ya da taçyaprağın geniş ve yayvan bölümü, ya da taçyapraklar bitişik olduğu zaman tacın bütün yayvan bölümü. **—3.** *Esk.* Terazi kefesi "... terazunun bir ayasına urulsa ..." (Kısas-ı Enbiya, XIV. yy.).

—Kuşbil. *Tüy ayası*, kuş tüyünde eksenden çıkan ince dalların birbirine bağlanarak oluşturduğu düzlem. (Ayağı oluşturan tüy dallarından aynı düzlemde çok sayıda dalcık çıkar; komşu dallar bu dalcıkların üzerindeki ince çengeller sayesinde birbirine kenetlenir. Tüy ayası böylece su geçirmez bir örtü halini alır.)

—ANSİKL. Bot. Yaprak ayası, üzerindeki değişik damar tiplerinden (tüysü, parmaksı, paralel), az ya da çok derin parçalı oluşundan (bütün dişli, parçalı, loplu) dolayı çok değişik biçimlerde olabilir. Ayanın altı ve üstü az ya da çok gözenekli bir üstderiyle kaplıdır. İletim görevi yapan damarlar ve fotosentez* yapan parankima da bu bölümdedir. İkiçeneklilerde aya genellikle yatay durur: çok ışık alan üst yüz, fotosenteze çok elverişli özgül bir palisat dokusuyla donanır, her zaman gölgede kalan alt yüz ise atmosferle gaz alışverişine elverişli boşluklu bir doku oluşturur. Birçeneklilerde aya paralel damarlı ve aşağı yukarı dikey durumdadır ve iki yüzü de aynı yapıya sahiptir.

AYA a. (port. *aia;* lat. "büyükanne" anlamındaki *avia*'dan). Eskiden Hindistan'da yerli oda hizmetçisine verilen ad.

ÂYÂ ünl. (fars. *aya*). *Esk.* Şaşma, kararsızlık, kuşku, merak bildirir; acaba: *"Âyâ nice olur ki ol cemâli / Bî-perde görenlerûn ya hali"* (Nev'i, XVI. yy.).

Aya Demetrius bazilikası, Selanik'te (Yunanistan), kentin efsaneye göre burada şehit düşen koruyucu azizine ithaf edilmiş kilise. V. yy. ortasında yapılan yapı, beş sahın, bir çaprazsahın, koro yerinin altında, şehidin gömülü olduğu bir kripta ve sütun dizileri üstündeki kemerlerin taşıdığı bir galeriden oluşur. Herakleios zamanında yanan (630) bazilika, 1917'de hemen hemen tümüyle yıkıldı. Yapılan onarım sonunda duvarları ve kemer karınlarını kaplayan güzel mozaiklerin bir bölümü ortaya çıkarıldı. Panoların bazıları V. yy. sonundan *(Demetrius ve melek)*, bir bölümü VII. yy.'dan *(Demetrius bir piskoposla Lelontios arasında)*, bazıları da IX. yy.'dan *(Meryem Ana ve asker aziz)* kalmadır. Anıtta, ayrıca, V. yy. yapısından kalan çok güzel mermer sütun başlıkları ve sütunlar bulunmaktadır.

Aya seyahat *(le Voyage dans la Lune)*, Georges Méliès'in yönettiği fransız filmi (1902). Sinemada ilk bilimkurgu denemelerinden biri. Film (yaklaşık 300 m film) sinemanın büyük öncülerinden G. Méliès' in hayal dünyasından çıkan, usta işi ve yapmacıksız otuz kadar tablodan oluşur.

Aya seyahat (1902)
G.Meliès

Aya Thekla kilisesi → ATİKMUSTAFAPAŞA* CAMİSİ.

Aya Theodosia kilisesi → GÜL* CAMİSİ.

Aya Triada ("Kutsal üçleme"), Girit'te Phaistos* yakınında bulunan ve adını bir bizans capella'sından alan minos yapıları (saray ve villa). Saray yaklaşık İ.Ö. 1900-1700 ve İ.Ö. 1400'e tarihlenen iki ayrı dönem yaşamıştır. Duvarlar figürlü fresklerle süslüdür. İraklion müzesi'nde, yazılı tabletler, kilden vazolar (bunlardan biri "hasatçılar" adını taşır) ve üzerinde kurban sahnesi resmedilmiş bir lahit sergilenmektedir. Bu lahit minos dini ve dinsel törenlerinin açıklanması açısından önemlidir.

Aya Triada manastırı kütüphanesi, İstanbul'da, Heybeliada özel rum lisesi binasında, Fener rum patrikhanesi'ne bağlı kitaplık. Başvuru kitapları bakımından zengin olan kitaplık dört türkçe, kırk yabancı yayın izliyor. IX. yy.'da yapılmış olan manastırın zengin yazma eserler dermesi, günümüzde Fener rum patrikhanesi kütüphanesi'ndedir. Basma eserler arasında çok eski tarihli olanlar vardır. Dergilerle birlikte toplam derme 40 000 (1985).

AY-ABA (Müeyyet), selçuklu askeri (öl. 1174). Muhammet Tapar'ın oğlu. Büyük selçuklu sultanı Sancar döneminde gösterdiği yararlıklarla ün yaptı. Daha sonra buyruğunda savaştığı sultan Sancar'ın Oğuzlar'a yenilip tutsak düşmesi üzerine (1153) onu tutsaklıktan kurtardı ve yeniden tahtına çıkardı (1156). Sancar öldükten sonra ardılı Mahmut Han'a karşı ayaklanan Oğuzlar'ı, yıpratma savaşları vererek sindirdi. Yeni selçuklu hükümdarıyla arası açılınca, onun gönderdiği orduyu yenerek Horasan'da kendi adına hutbe okuttu (1161). Oğuzlar'a yenilerek kendisine sığınan Sultan Mahmut ile oğlunu öldürttükten sonra yeni selçuklu sultanı Arslan Şah'ın buyruğuna girdi (1163). Selçuklu ülkesini istilaya kalkışan Harizmşahlar'ın hükümdarı İl-Arslan'ı başarılı savaşlar vererek uzun süre engellediyse de, onun ardılı Tökiş'in eline tutsak düşerek öldürüldü. Oğlu Toğan Şah, Horasan'da babasının Harizmşahlar'a karşı açtığı savaşı sürdürdü.

AYACUCHO, Peru'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Batı sıradağlarının doğu yamacında, 3 000 m yükseltide, Ayacucho vadisinin üst kesiminde; 101 600 nüf. (1990). Sömürge döneminden kalma kiliseler. XVII. yy.'dan kalma katedral (barok üslubunda oymalı mihrap arkalıkları). 1677'de kurulmuş üniversite. Turizm ve el sanatları merkezi. *Ayacucho yönetim bölgesi*, 44 181 km²; 566 000 nüf. (1990).
—Tar. 1539'da Pizarro'nun kurduğu kentin eski adı *Huamanga*'ydı. Bolivar, Sucre'nin komutasında 1824 aralığında Peru kral naibine karşı kazanılan ve Güney Amerika'nın bağımsızlığını onaylayan zaferin onuruna, kente *Ayacucho* adını verdi. Sonradan İspanya'da, naip Espartero'nun (1841-1843) yandaşlarına, naibin de savaşa katıldığı sanıldığından, *ayacucho*'lar dendi.

AYACUCHO vadisi, Peru'nun yüksek kesimlerinde vadi; burada yapılan kazılarda, uzun süreli (İ.Ö. 20000 - 1000) bir yerleşmenin izleri ortaya çıkarıldı. Taş sanayisinin başlangıç ürünleri, günümüzde ortadan kalkmış bir hayvan topluluğuyla ilintili, kaba saba iki keskin yüzlü araçlardır. Sonraki dönemlerde daha özenle hazırlanmış tek yüzlü (sivri uçlu ve dişli gereçler, keskiler) gereçler ve kemik gereçler yapılmıştır. En son ortaya konan ürünler, ustalıkla yapılmış iki yüzlü sivri uçlu baltalar, keskiler ve kazı kalemleri, maden kesmek için kalemlerdir. En yeni katmanlarda, ekilmiş bitkiler, evcil hayvanlar ve seramik kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

AYÂD çoğl. a. (ar. *ᶜîd*'in çoğl. *aᶜyad*). *Esk.* Bayramlar: *Ayâd-ı müslimin* (müslüman bayramları).

AYAĞ a. (türk. *ayak*'tan). *Esk.* Ayaklı iç-

İsmet Ay
Çehov'un *Vişne bahçesi* (1986/87) oyununda
İstanbul Şehir tiyatroları

Aya Triada
ölüler için yapılan dinsel törenden bir sahne (İ.Ö. 1450-1400'e doğr.)
Arkeoloji müzesi, Kandiye

Büyük Larousse

Ayairini
(IV. yy. başları)

ki kadehi: *"Bir ayağ ile Cem-i devranı basdum Nev'iya"* (Nev'i, XVI. yy.). —Dilbilg. Türkçe *ayak* sözcüğü, Farsça'ya *ayağ* ya da *eyağ* biçiminde geçmiş ve ayaklı içki bardağı anlamında kullanılmıştır. Divan edebiyatında ise; *mey* ve *baş* sözcükleriyle birlikte tevriyeli olarak kullanılır.

AYAĞILI a. *Yörs.* Ayevi, ayla, hale.

AYAİRİNİ, esk. yun. **Hagia Eirene,** İstanbul'daki en eski bizans kiliselerinden biri. Ayasofya ile Topkapı sarayı arasında, Topkapı sarayı'nı çevreleyen surların içindedir. IV. yy. başlarında Constantinus I tarafından yaptırıldı; Nika ayaklanmasında Ayasofya ile birlikte yandı. İustinianos I tarafından yeniden yaptırıldı (VI. yy.). İsaurialı Leon III tarafından onartıldı (VIII. yy.). Üç sahınlı yapı, ana kubbeyi destekleyen dört beşlik tonoz örtüsüyle, yunan haçı planının öncüsü olarak nitelenir. Absidayı örten yarım kubbe haç biçimi mozaik bezemelidir. İstanbul'daki bizans kiliseleri içinde atrium bölümünü koruyabilmiş tek örnektir. İstanbul'un fethinden sonra camiye dönüştürülmediğinden özgünlüğünü korumuştur. Uzun süre *Cebehane* adıyla silah deposu olarak kullanıldı. Ahmet III döneminde silah müzesi, 1908'den sonra da Askeri müze oldu. 1972-1973'te Alman arkeoloji enstitüsü adına Dr. Peschlow tarafından yapılan araştırmalarda VI. yy.'dan duvarlar, bizans ve osmanlı seramikleri ortaya çıkarıldı. Ayairini bu tarihten itibaren, İstanbul festivali kapsamındaki gösteriler için kullanılmaktadır.

AYAK a. **1.** İnsanın yere yatay basabilen ve dik durmasını sağlayan organların uç bölümü.(Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** Kimi hayvanların yere basan organları. **—3.** Bacak ya da bedenin beiden aşağı bölümü: *Ayağını çekmek,sürüklemek. Ayağına bir pantolon geçirmek.* **—4.** Tek başına ya da başkalarıyla birlikte kimi nesnelere, mobilyalara destek oluşturan öğe: *İskemlenin dört ayağı. Bir kadehin ayağını kırmak.* **—5.** Merdiven basamağı: *On ayak merdiven.*—**6.** Bir kimsenin gidiş, yürüyüş hızı: *Çocuğun ayağıyla iki saat sürer.* **—7.** Ayakkabı: *Ayağını giymek. Ayaklarınızı iyice siliniz.*—**8.** *Bir yere ayak atmak,* oraya girmek: *Vagona ayak atan her yolcu önce yer numaralarına bakıyordu.*|| *Bir yere ayak atmamak,* oraya hiç uğramamak, gitmemek: *Böyle yaparsanız bir daha buraya ayak atmam.*|| *Ayak ayak,* yavaş yavaş, derece derece, basamak basamak: *Birden değil ayak ayak çıkmak gerek.*|| *Ayak ayak üstüne atmak,*bacak bacak üstüne atmak. || *Ayak bağı olmak,* bir kimsenin bir yerden ayrılmasına ya da bir işe girişmesine engel olmak: *Yanınızda kalarak size ayak bağı olmak istemem.* || *Ayak bağını çözmek,* karı ya da koca sözkonusu olduğunda boşanmak, birbirinden ayrılmak. || *Ayak basılmamış,* insan ayağının değmediği yerler için kullanılır. || *Bir iş ya da mesleğe ayak basmak,* başlamak, girmek: *Gazeteciliğe ayak basışının kırkıncı yılını kutladık.* || *Bir yere ayak basmak,* o yere varmak, ulaşmak: *Sabaha karşı kente ayak bastık;* gelmek, uğramak: *Kaç yıldır buraya ayak basmıyor.* || *Ayak diremek, diretmek,* bir kimseye karşı kendi düşünce ve tutumundan şaşmamak, onu inatla savunmak. || *Ayak işi,* şuraya buraya git gel, getir götür türünden önemsiz işler: *Bir süre ayak işlerinde çalışmış sonra tezgâhtar olmuştu.* || *Ayak kavafı,* çok gezen, yerinde, evinde duramayan kimse. || *Ayak kirası,* bir yere gönderilen kimseye verilen bahşiş; ayakteri.|| *Ayak sesi,* yürürken ayakların çıkardığı hafif gürültü: *Dışarıdan ayak sesleri geliyor.* || *Ayak sürtmek,* sağda solda amaçsızca, başıboş gezip dolaşmak. || *Ayak sürümek,* bir işi yapmaktan kaçınmak için yollar, bahaneler aramak; gönderilen, istenilen bir yere gitmekte gönülsüz olmak, gitmeyi geciktirmek. || *(Bir şeye ya da bir kimseye) ayak uydurmak,* bir değişikliğe uyum sağlamak: *Onlara ayak uydurmuş, onlar gibi giyinmeye başlamıştı.*|| *Ayak yapmak,* bir kimseyi aldatmak için hile ve düzene başvurmak: *Bırak ayak yapmayı beni aldatamazsın* (arg.). || *Ayağa düşmek,* bir iş ya da konu sözkonusuysa, sorumsuz, yetkisiz kişilerin düşüncelerine göre yürütülür duruma gelmek. || *Ayağa fırlamak,* oturduğu yerden hızla birdenbire kalkmak. || *(Bir topluluğu) aya kaldırmak,* onu bir söz ve davranışla heyecanlandırıp telaşa düşürmek: *Getirdiği haber bütün aileyi ayağa kaldırmıştı.* || *Ayağa kalkmak,* sözkonusu bir kimse ise, ayakta durmak üzere davranmak, ayakta durmak; hasta ise, yataktan çıkmak, iyileşmek: *Odaya girince herkes ayağa kalktı. Ancak iki hafta da ayağa kalkabildi.* || *Bir yere ayağı alışmak,* oraya gidip gelmeyi alışkanlık durumuna getirmek: *Bir kahveye ayağı alışmış başkasına gidemiyor.* || *Ayağı çarıklı,* "akıllı, kurnaz köylü" anlamında kullanılır: *O ne ayağı çarıklıdır, bizden daha iyi bilir bu konuyu.* || *Ayağı, ayakları dolaşmak,* heyecanlanma, utanma gibi nedenlerle yürüyüşünü şaşırmak ya da yanlış bir davranışta bulunmak. || *Bir yere ayağı düşmek,* yolu üzerinde bulunduğu için oraya uğramış bulunmak. || *(Kendi) ayağı ile gelmek,* sözkonusu bir kimse ise, gidilmesi gerekli tehlikeli bir yere kimsenin zorlaması olmadan gitmek; bir nesne ise, emek çekilmeden zahmetsizce elde edilmek. || *Ayağı ile tuzağa düşmek,* kandırılma ya da bir işi önemseme yüzünden hileye, oyuna gelmek. || *Ayağı köstekli,* yürümekte gecikmiş, zamanı geldiği halde yürüyememiş çocukların bu durumunu belirtmek için söylenir: *Yaşıtları yürüdü bu daha emekliyor ayağı köstekli midir nedir?* || *Ayağı, ayakları suya ermek,* gerçeğin istenilip beklenilenden farklı olduğunu anlamak, aklı başına gelmek. || *Ayağı uğurlu,* gittiği yere iyilikler, uğur, şans götürdüğüne inanılan kimseler için kullanılır: *Ayağı uğurlu bir adamdı, köye geldiği yıl bol ürün oldu.*|| *Ayağı üzengide,* bir kimsenin hemen gidecek, yola çıkacak durumda olduğunu belirtmek için söylenir. || *Ayağı, tabanı yanmış it gibi dolaşmak,* belli bir yerde durmaksızın şurada burada amaçsızca gezmek: *Hiçbir iş yapmıyor, bütün gün ayağı yanmış it gibi dolaşıp duruyordu.* || *Ayağı yerden kesilmek,* bir taşıta binerek yaya yürümekten kurtulmak; herhangi bir nedenle ayağı yere değmemek. || *Ayağıma yer edeyim gör sana neler edeyim,* bir işe girdikten sonra karşısındakinin olanaklarını elinden alan kimse için söylenir. || *Ayağına bağ vurmak,* bir işin yapılmasında bir kimseye engel olmak, zorluk çıkartmak. || *Ayağına çabuk,* bir yere alışagelen süreden daha çabuk gidip gelen kimselerin bu yönünü belirtmek için kullanılır: *Ayağına çabuktur o, bir saate kalmaz burada olur.* || *Bir kimseyi ayağına çağırmak,* o kimsenin yanına gelmesini istemek: *Kendi geleceğine beni ayağına çağırıyor.* || *Ayağına çelme takmak,* bir kimsenin bir işte ilerlemesini, yükselmesini engellemek. || *Ayağına dolanmak,* bir kimseye yaptığı ya da yapmayı tasarladığı kötülük kendi başına gelmek; bir kimsenin serbestçe hareket etmesine ya da rahatça iş yapmasına engel olmak. || *Ayağına düşmek,* bir kimseye çok yalvarıp yakarmak, ayağına kapanmak: *Beyreğin ayağına düştüler* (Dede Korkut, XIV. yy.). || *Ayağına geçirmek,* bir şeyi uyup uymadığına bakmadan aceleyle giymek.(→GEÇİRMEK.)||*Ayağına gelmek,* sözkonusu bir kimse ise, alçakgönüllüce davranıp birinin yanına gitmek: *O koskoca Bey kalkmış ayağımıza gelmiş;* bir şeyse beklenmedik bir anda kendiliğinden ortaya çıkmak: *Ayağına gelen bu fırsatı kaçırma.*|| *Bir kimseyi ayağına getirtmek,* kendinden yaşlı ya da mevkice büyük bir kimseyi yanına gelmek zorunda bırakmak: *Sonunda adam salmış, yaşlı babasını ayağına getirtmiş.* || *Ayağına gitmek,* saygı göstererek bir kimsenin yanına varmak: *Elbette biz onun ayağına gideceğiz.* || *Ayağına ip takmak,* bir kimseyi çekiştirmek kötü yanlarını sayıp dökerek dedikodusunu yapmak. || *Ayağına, ayaklarına kapanmak,* ayaklarına düşmek: *Bir gün gelecek ayağıma kapanacaksın;* bir kimseden bağışlanmasını yalvararak istemek: *Ayaklarıma kapanıp af diledi.* || *Ayağına, ayaklarına kara su inmek,* uzun süre ayakta kalmaktan çok yorulmak. || *Ayağına kira istemek,* bir yere gidip gelmeye üşenmek, isteksizlik göstermek, nazlanmak. || *Ayağına oturmak,* ayakkabı sözkonusuysa, ayak ölçüsüne denk düşmek, ayağına göre gelmek. || *Ayağına pabuç olmamak,* bir kimseyi başkasıyla karşılaştırırken ondan kat kat aşağı olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Ayağına sıcak su mu dökelim, soğuk mu,* bir yere çok seyrek olarak gelen konuğa "nasıl oldu da geldin" anlamıyla hem sevinç hem de sitem belirtme durumunda söylenir. || *Ayağına üşenmemek,* her türlü getir götür işini bıkmadan yapmak, hamarat olmak: *Ayağına üşenmez günde birkaç kez kıyıya inip öteberi getirir.* || *Ayağına yüz sürmek,* bir kimseye yalvarıp yakarmak, bağlılığını belirtmek, aşırı saygı göstermek. || *Ayağında donu yok fesleğen ister, takar başına,* yoksun bir kimsenin yoksulluğuyla bağdaşmayan davranışlarda bulunduğu ya da süse gösterişe düşkünlük gösterdiği durumlarda söylenir. || *Ayağını alamamak,* gitmeyi alışkanlık durumuna getirdiği bir yeri bırakmamak; ağrı ya da uyuşma nedeniyle ayağını oynatamamak. || *Ayağını bağlamak,* ayak bağı olmak. || *Bir yerden ayağını çekmek,* önceleri sık sık gittiği bir yere artık uğramaz olmak. || *Ayağını denk almak,* kendisine yapılabilecek kötülüklere karşı dikkatli ve uyanık bulunmak: *Ayağını denk al, bak neler yapacağız sana.* || *Ayağını düze basmak,* güçlükleri, sıkıntıları geride bırakmak, gelecekten güvenli bir duruma kavuşmak. || *Bir kimsenin ayağını kaydırmak,* bir kimseyi görevinden uzaklaştırmaya onun yerine, alanına geçmeye çalışmak: *Sonunda adamcağızın ayağını kaydırmış, yerine kendisi geçmiş.* || *Bir yerden ayağını kesmek,* oradan ayağını çekmek; bir kimseyi bir yere artık gelemez, uğrayamaz duruma getirmek. || *Ayağını, ayaklarını öpeyim,* bir kimseye yalvarıldığı, ondan acıma ve yardım dilenildiği durumda söylenir. || *Ayağını sürümek,* bir işin yapımını geciktirmek,onu istekle ele almamak; sözkonusu konukluğa gelmiş biriyse, ardından başkalarının da geleceğine inanmak; hasta biriyse, durumu ağır olmak, ölmek üzere bulunmak. || *Ayağını tek almak,* bir işe girişirken ya da bir işi yaparken bütün yönleriyle düşünüp dikkatli olmak. || *Ayağını vurmak,* ayakkabı sözkonusuysa, ayağını acıtmak ya da yara etmek. || *Ayağını yorganına göre uzatmak,* giderini gelirine göre düzenlemek. || *Bir kimseyi ayağının altına almak,* onu iyice çiğneyip tekmeleyerek dövmek.||*Bir şeyi ayağının altına almak,* bir

mevki ya da makamı hor görerek tepmek, istememek. || *Ayağının altına karpuz kabuğu koymak,* bir kimseyi hile ve düzenle işinden etmek, ayağını kaydırmak. || *Ayağının, ayaklar altında,* bir yerin, daha yüksekte bulunan bir yerden rahatça görülebileceğini belirtmek için kullanılır: *Oradan sanki bütün Boğaz ayağının altında.* || *Ayağının bastığı yerde ot bitmez,* bir kimsenin uğursuz olduğunu, gittiği yere kötülükler götürdüğünü belirtmek için söylenir. || *Ayağının pabucunu başına giymek,* toplumdaki yeri, değeri kendisiyle denk olmayan, düzeyi düşük biriyle evlenmek; değersiz birini üstün ve saygın bir duruma kavuşturmak. || *Ayağının tozuyla,* gelir gelmez, hiç dinlenmeden: *Trenden inmiş, ayağının tozuyla toplantıya koşmuştu.* || *Ayağının türabı olmak,* bir kimse sözkonusuysa, başka bir kimseye köle gibi hizmet etmek, her buyruğunu yerine getirir durumda olmak. || *Bir şeyini (soyut) ayaklar altına almak,* onur, namus, vb. sözkonusuysa, hiçe saymak, çiğnemek: *Şerefini ayaklar altına alan adamdan her kötülük beklenir.* || *Ayaklar baş, başlar ayak oldu,* toplumda dengenin bozulduğu, değersiz kişilerin başa geçtiği, değerli kimselerinse gözden düştüğü durumlarda söylenir. || *Ayakları birbirine dolaşmak,* yorgunluktan telaş ya da korkudan yürüyemez duruma düşmek, yürürken ayakları birbirine takılmak. || *Ayakları geri geri gitmek,* bir yere gitme isteği duymamak, gönülsüzce gitmek. || *Ayakları yere basmak,* sağduyulu, gerçekçi olmak. || *Ayakları yere değmemek,* çok sevinmek, sevincinden hoplayıp zıplamak. || *Bir kimsenin ayaklarına kapanmak,* ondan af dilemek.|| *Bir şey ayaklarına yatmak,* karşısındakini inandırmak için olduğundan başka türlü görünmeye çalışmak. || *Ayaklarını yerden kesmek,* güreşte karşısındakini belinden yakalayıp havaya kaldırmak. || *Ayaklarının, ayağının ucuna basmak,* hiç ses çıkarmadan gürültüsüzce yürümeye çalışmak. || *Ayakuçlu başuçlu yatmak,* yatakta, ayakları bir başkasının baş koyduğu yere gelecek biçimde yatmak. || *Ayakta,* ayağa kalkmış olarak: *Başkanı ayakta alkışladılar;* telaş ve heyecan içinde: *Bütün köy gecenin bu geç saatinde ayaktaydı.* || *Ayakta kalmak, durmak,* oturacak yer bulamamak: *Sonradan gelenler ayakta kalmıştı;* bina vb. sözkonusuysa, yıkılmamış durumda olmak, çökmemek: *O dönemden ayakta kalan tek yapıydı.* || *Bir kimseyi ayakta tutmak,* onu oturtmak gerekirken oturtmamak; ona yardım ederek durumunu korumasını, kötü bir duruma düşmemesini sağlamak. || *Bir şeyi ayakta tutmak,* o şeyin yıkılmamasını, varlığını sürdürmesini sağlamak: *Eski eserleri ayakta tutmak için gerekli önlemleri almalıyız.* || *Ayakta uyumak,* çevresinde olup bitenlerin ayrımına varamayacak ölçüde dalgın, yorgun ve şaşkın durumda olmak. || *Ayaktan düşmek,* güçsüz kalmak, kuvvetten düşmek, yıkılmak: *Dut elimi kim ayaktan düşmüşem / Hem nedamet oduna dutuşmuşam* (İskendername XIV.-XV. yy.) [esk.].

—Aktar. Yürüyen portiklerin yatay kirişlerine bükülmez biçimde ya da eklemle bağlanabilen ve bu kirişlere dayanak işlevi gören direkler. (Portiğin devinimini sağlayan rayların aralığı düzensiz olduğundan, ayaklardan birinin eklemle bağlanması zorunludur.) || *Sehpa ayağı,* yük kaldırıcı sehpanın iki dikmesini taşıyan ahşap parça.

—Anat. *Ayak parmağı,* ayakların ucunda bulunan beş uzun çıkıntının her biri. (Dörtayaklılarda ön ve arka ayakların parmakları arasında fark yoktur. İkiayaklılarda, ellerden farklı olarak, ayak parmakları kısalmıştır, ama onlar da gene üç parça [başparmak iki parça] kemikten oluşur. Yalnız ellerde her parmağın ayrı adı olduğu halde ayak parmaklarının hepsinin ayrı adı yoktur.) || *Ayak sırtı atardamarı,* baldır ön atardamarının uç dalı. || *Ayak sırtı kası,* ayağın sırt bölümünde bulunan, parmakların kısa ekstensor kası. || *Ayak tabanı,* ayağın yere basan alt bölümü. (*Ayak tabanı aponevrozları,* biri yüzeyde öbürü derinde olmak üzere iki tanedir. *Ayak tabanı atardamarları* da iki tanedir: iç ve dış atardamarlar. Bunların ikisi de, baldır arka atardamarından ayrılır. Biri içte öbürü dışta bulunan ayak tabanı sinirleri, baldır arka sinirinin uç dallarıdır. *Ayak tabanı ince kası,* bir baldır kasıdır ve çok uzundur; ikizkas ile soleus arasında yer alır ve uylukkemiğinin dış lokmasından topukkemiğine uzanır.)

—Ask. *Ayak oltası,* düşman piyadesinin durdurulması için toprağa çakılmış kazıklardan oluşan engel. (Düşmandan gizlemek amacıyla örtülü çukur, çalı ya da otların arasına çakılır.)

—Balıkç. *Ayak halkası,* bir ağın ucuna bağlı bulunan ve onu karada yere çakılı bir kazığa bağlayan ip. || Makarayı olta kamışına bağlayan halka.

—Bayınd. Bir köprünün ara mesneti. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kenar ayak,* yatay kuvvetleri karşılamak için düşeye göre çok eğik olarak yapılan kalın ayak. —Bir köprünün uç dayanağı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bisikç. İki tekerlekli bir taşıtı durma sırasında dengede tutan açılır kapanır küçük destek. (Ayak yanda ya da arkada olabilir).||*Ayak marşı,* motosiklet motorunun çalışmasını sağlayan düzenek; dişli bir parça ya da mandallı bir dişli çarkla motorun ilk devinim milini harekete geçiren ve ayakla kumanda edilen bir pedaldan oluşur.

—Böcbil. Göğüs halkalarına bağlı bulunan ve bir dizi eklemli parçadan oluşan göğüs eklentileri. (Eklembacaklıların bir bölümünde bunlara bacak da denir.) [Tipik olarak eklembacaklıların ayaklarında kalın ve kısa bir dip bölütü bulunur ve bu parça ön-arka doğrultusunda bedene eklemlenir; ayak ise altı parçadan oluşur ve dikey düzlemde hareket eder.] || *Karın ayakları* ya da *yalancı ayaklar,* bazı böcek kurtçuklarında, yürümeye yarayan, zar yapısında, eklemsiz çifte eklentiler. (Pulkanatlıların tırtıllarında, bir çifti onuncu bölütte [anal ayaklar] olmak üzere beş çift ayak vardır.)

—Coğ. → GIDEĞEN

—Demirc. *Parmaklık ayağı,* bir parmaklıkta ya da balkonda açıklıkları belirginleştirmek ve bütünü sağlamlaştırmak için belirli aralıklarla konulan kafesli dikme.

—Denizc. *Ayak kafesi,* bir geminin köprü üstüne, iskele başlarına, lombar ağızlarına ve genellikle mürettebatın çok geçtiği yerlere döşenen ağaç kafes. || *Ayak paleti,* lombar ağızlarında, kamara önlerinde, filikalarda ayak silmek için kullanılan ve eski halat bozuntularından örülerek ya da dokunarak yapılan paspas. || *Ayak torno,* palangaların ve hareketli halatların yönlerini değiştirmede kullanılan tek dilli, sapanlı ya da kancalı makara. (Eşanl. AYAK BASTİKA*.)

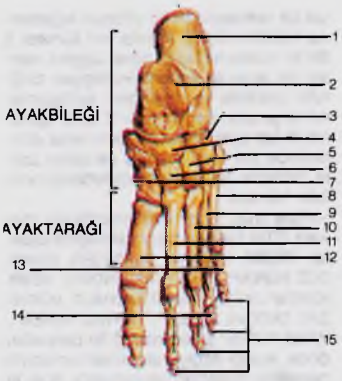
—Deric. Yüzölçümüyle satılan deriler için kullanılan eski bir ölçü birimi. Günümüzde desimetrekare birimi kullanılmaktadır. 1 ayak, 0,9292 desimetrekareye eşittir.

—Ed. Yunan ya da latin şiirinde, dizelerin ölçüsünü oluşturan uzun ya da kısa heceli belirli bir (ikiden dörde), hece grubu. (Bk. *ansikl.* böl.) || Âşık edebiyatında kafiye (uyak) anlamında kullanılan sözcük. || *Ayak açma,* âşık yarışmalarında ilk sözü alan âşığın, okuduğu ilk dörtlükte kullandığı ayakla atışmayı başlatması. || *Ayak uydurma,* âşık yarışmalarında ikinci âşığın, ilk sözü alan âşığa, onun kullandığı ayakla cevap vermesi.

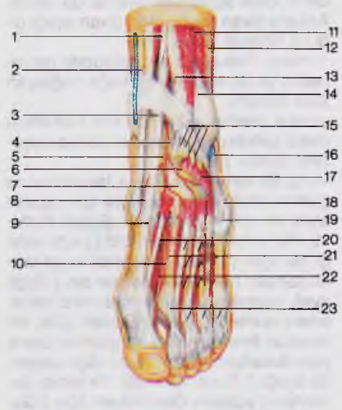
—El sant. *Ayak çıkarmak,* kabın yere oturduğu kaide bölümünü tek parça olarak yapmak.

—Elektrotekn. *Kutup ayağı,* kutupsal bir parçanın, indüvi armatürüne komşu olan ve çekirdek aralığını çevreleyen bölümü.

—Esk. sil. Okun, temren ya da soyaya takılan ucu. — Okun şalvardan soyaya kadar olan, 17.-24. bölümleri arasına verilen ad. — Yayın alt başına verilen ad. ||

ayak'ın iskeleti
1. Topukkemiği;
2. Aşıkkemiği;
3. Küpsükemik;
4. Kayıksıkemik;
5,6,7. Köşelikemikler;
8,9,10,11,12. Ayaktarağı kemikleri;
13. Birinci parmakkemiği;
14. İkinci parmakkemiği;
15. Üçüncü parmakkemiği.

ayak'ın anatomisi
1. Baldır ön kası;
2. Baldır ön toplardamarı;
3. Ayakbileği kemeri;
4. Ayak sırtı atardamarı;
5. Baldır ön siniri;
6. Ayakbileği üst atardamarı;
7. Ayaktarağı üst siniri;
8. Ayakbileği iç atardamarı;
9. Başparmak ekstensor kası;
10. Baldır ön kasının iç dalı;
11. Parmakların ortak ekstensor kası;
12. Baldır yan kası;
13. Baldır ön atardamarı;
14. Baldır ön kası;
15. Parmakların ortak ekstensor kasının kirişleri;
16. Baldır dış toplardamarı;
17. Ayak kası;
18. Baldır yan kısa kasının kirişleri;
19. Baldır ön kasının kirişi;
21. Kemiklerarası üst kaslar;
22. Kemiklerarası üst atardamarlar;
23. Parmakların ortak ekstensor kasının kirişleri

Ayak şahidi, eskiden bir menzilde rekor kıran okçunun nişan taşını diktirmesi için hazır bulunması gereken tanık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayak taşı,* okçunun atışını yapacağı yer. (Menzil kurulduğu zaman, yerden bir kaç karış yükseklikte dikilir.) || *Ayak yayı,* ayak yardımıyla kurulan ve savaşta yaya askerlerince kullanılan yay. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. *Ayak açmak,* nişanlı kızı, alıştırmak amacıyla oğlanevi yakınlarında dolaştırmak. (Gelenekselliğini sürdüren kesimlerde, düğüne yakın günlerde sık rastlanan uygulamalardandır.) || *Ayak kirası,* gelenekselliğini sürdüren kesimlerde, at üstünde oğlanevine gelen gelinin inip eve girmesi için, oğlan babası tarafından verilen armağanlar. (Gelin verilenleri yeterli bulmadıkça attan inmez.) || *Ayak kösteğini kesmek,* yürüyemeyen ya da sık sık düşen çocukların ayağında varolduğuna inanılan görünmez bağı kesmek; bunun için yapılan törensel uygulamalar. *Adağını kesmek* de denir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayağına basmak,* nikah masasında ya da gerdek gecesi, evlilikte üstünlük sağlama amacıyla eşlerden birinin öbürünün ayağına basması. (Kım daha erken davranır, ötekinin ayağına basarsa, evlilikte onun sözünün geçeceğine inanılır.) || *Ayakları sevişmek,* eskiden tulumbacı sandığını taşıyanların, aynı uzunlukta ve tempoda adım atmalarına verilen ad. || *Ağırkoyun ayağı,* tulumbacılıkta, ufak adımlarla koşmaya verilen ad.

—Geom. Bir D doğrusuna ya da bir P düzlemine indirilen bir Δ dikmesi için, Δ ile Dnin ya da Pnin kesişim noktası. (Benzer biçimde bir üçgen yüksekliğinin ayağından sözedilebilir.) || *Ayak eğrisi,* bir C eğrisi düzleminin bir noktasından, C nin teğetlerine indirilen dikme ayaklarının kümesi. (Bir elipsin ya da bir hiperbolün bir odağa göre ayak eğrisi, onun asal çemberidir; parabolünki köşesinden geçen teğettir. Çemberin ayak eğrileri, Pascal salyangoz eğrileridir.) || *Ayak eğrileriyle dönüşüm,* kutuplar ve kutup doğrularıyla yapılan bir dönüşümle bir evirtimin çarpımı; burada aynı çember ya da küre, doğrultman çember ya da küre ve evirtim çemberi ya da küresidir. || *Ayak yüzeyi,* uza-

Korinthos düzeninde gömme ayaklar Paris'teki Innocents çeşmesi'nden ayrıntı (XVI. yy.)

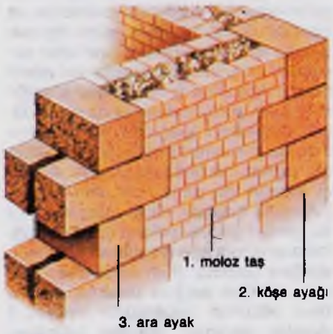
yın bir noktasından bir yüzeyin teğetlerine indirilen dikme ayaklarının kümesi. || *Bir M noktasının ayak eğrisi üçgeni*, verilen bir üçgenin kenarlarını taşıyan doğrular üzerinde M nin dikgen izdüşümlerini köşe alan üçgen. || *İki C ve C′ eğrisinin iki kat ayak eğrisi*, bunların ortak düzleminde, biri C ye öbürü C′ ne olmak üzere, birbirine dik iki teğetin çizilebildiği noktalar kümesi.

—Halk müz. Türk halk müziğinde makam. (Türk halk müziğindeki başlıca ayaklar: BEŞİRİ, BOZLAK, DERBEDER, DİVAN, DÜZ KEREM*, GARİP, KALENDERİ, KESİK KEREM*, MAYA, MİSKET, MUHALİF, MÜSTEZAT, TATYAN, KEREM*, YAHYALI KEREM*, YANIK KEREM* ayaklarıdır.) || Bir parçadan önce, kulağı ezgiye alıştırmak amacıyla genellikle doğaçtan çalınan ezgi. *Açış* da denir. (Belli ezgisi olan ayaklar da vardır. Ankara divan ayağı, Urfa divan ayağı gibi.) || Yöresel üslup, tavır.

—Havc. *Pala ayağı*, bir helikopter pervanesini ya da rotorunu göbeğe bağlayan pala bölümü.

—Isıbil. *Kemer ayağı*, bir fırın kemerinin metal çatkısı üzerine oturan, ateşe dayanıklı destek parçası.

—İnş. Bir kemerin, tonozun, tavanın ya da çatının ilettiği yükleri taşımak için yapılan ayrık ve som kâgir destek. (Eşanl. FİLPAYE, PİLPAYE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Açıt yatağı*, bir açıtın pervaz, ayna kasa ve şevden oluşan yan bölümlerinden her biri. || *Bağlı ayak*, kuyruk bölümü bir iç duvara kenetlenen kesme taş ayak. || *Destek ayak*, bir tonozun itme kuvvetini karşılamak üzere yapı duvarlarını destekleyen kâgir payanda ayağı. || *Duvar içi ayağı*, bir temel duvarının iç yüzeyini destekleyen öğe. || *Guseli ayak*, bir kirişin açıklığını azaltarak yükünü hafifleten ve bu kirişin ucuna doğru yerleştirilen, eğik, ahşap ya da demir parça. || *Kemer ayağı*, bir kemerlemenin başlangıç noktasını taşıyan kare kesitli destek. Bir kemerlemede, iki kemer arasında yer alan tek ayak. (Kemer ayağına, aralama ayağında olduğu gibi taşkın ya da gömme bir ayak eşlik etmez.) || *Kiriş altı ayağı*, bir kirişi taşımak için duvar içinde yapılan kesme taş takviye ayağı. || *Köşe ayağı*, bir duvarın köşesinde yer alan ayak. || *Şömine ayağı*, bir şömine yaşmağında yan dikmelerden her biri. || *Takvi-*

takviye ayakları

ye ayağı, bir duvarı sağlamlaştırmak amacıyla yapılan örme ayak. (*Ara ayak*, duvarda örgü sıraları arasına yerleştirilen bir takviye ayağıdır; yine bir takviye ayağı olan *köşe ayağı*, birbiriyle kesişen iki duvarı birleştirir.) — Kâgir bir duvarın dayanımını artırmak için duvar içinde yapılan kesme taş ayak. || *Tonoz ayağı*, bir tonozun ilettiği yükleri taşıyan düşey bölüm.

—İsl. huk. *Ayak nâibi*, kadıların çarşı ve pazarda esnaf teftişi için görevlendirdikleri naipler. (Bunlar suçluları mahkemeye çağırmaz, anlaşmazlıkları yerinde çözer ve sonucu kadıya bildirirlerdi.)

—Kad. doğ. *Ayaktan alma*, makattan gelişini sağlamak amacıyla dölütü ayaklarından yakalama manevrası.

—Kilitç. Kilit gövdesine tutturulmuş ve gövdeyle kapak arasında yer alan küçük parça; direk, karşılık ya da bağlantı görevi yapabilir. || *Delikli ayak*, üzerine kapağın vidalandığı ayak.

—Kur. tar. *Ayak divanı*, Osmanlı İmparatorluğu'nda ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda kurulan divan. Seferde sadrazamın başkanlığında kurulurdu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayak esnafı*, kentin sokaklarında dolaşarak evlere satış yapan satıcılara verilen ad. || *Ayak naibi*, Osmanlı devleti örgütünde çarşı ve pazar esnafını denetleyen görevli.

—Kuyumc. ve Ev eşy. Maden, seramik ya da camdan yapılmış kâse, kupa, kadeh, şamdan vb. eşyanın gövde altındaki elle tutulan bölümü.

—Mad. oc. Arın boyu belirli bir uzunluğun üstünde olan ve işletme sırasında kendine koşut olarak yer değiştiren işletme şantiyesi; genellikle kazı (patkopaç makinesi, sapan, kazı yükleme makinesi) ve yükleme-taşıma (konveyör) için sürekli bir sistemle donatılmıştır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayak arkası*, ayak içinde, dolaşım geçitlerinin hemen arkasında bulunan bölüm. — Yatağın daha önce işletilmiş kesimi. || *Ayak basıncı*, göçertme yoluyla gerçekleştirilen bir işletme yakınında, kayaç kütlesi üstünde oluşan basınç. || *Alttan çekmeli ayak*, tabanda göçertilmiş bir ayak içeren kalın katmanları işletme yöntemi. (Katmanın üst bölümündeki cevher ayak arkasında alttan çekilmiştir.) || *Ambarlı ayak*, işletme sırasında oluşan ve aynı zamanda kazılmış cevheri yığmaya yarayan boşluk. || *Kısa ayak*, uzunluğu 50 m'yi geçmeyen ayak. (Bu tür ayaklarda kazı süreklidir ve makinelerle yapılır; taşıma ise vargellerle gerçekleştirilir.)

—Mak. san. MERKEZLEME PİMİ*'nin eşanlamlısı. || *Biyel ayağı*, iki kızak yolu arasında ya da bir pistonun ekseni üzerinde yer değiştiren bir kancaya eklemle bağlanmış biyel ucu.

—Marangl. Basit bir iskemlede dört dikmeden her biri.

—Matbaac. Dikdörtgen biçimli harf kalıplarında, harf kabartmasının bulunduğu yüzün tam karşısında yer alan oluklu bölüm. — → REDDADE. — Klişelerin altına, harf ve baskı yüksekliği düzeyine gelmelerini sağlamak için konan tahta ya da metal altlık.

—Mim. *Bağlı gömme ayak*, tabanı ya da başlığıyla bir sütuna ya da başka bir gömme ayağa bağlanan ayak. || *Çeşme ayağı*, fıskiye teknesini taşımaya yarayan ve kimi zaman üstünde konsollar, figürler bulunan, yuvarlak ya da pahlı düşey öğe. || ■*Gömme ayak*, duvardan küçük bir çıkıntı yapan, genellikle bir taban ve bir başlıkla donatılan düşey yapı öğesi. (Eşanl. PİLASTR.) || *İncelen gömme ayak*, üst bölümü altından daha dar olan gömme ayak. || *Kalınlaşan gömme ayak*, tepeden tabana doğru daralan gömme ayak. || *Kıvrımlı gömme ayak*, girintili bir açı oluşturan gömme ayak. || *Taşkın gömme ayak*, tabanı ve başlığı olan gömme ayak.

—Mobc. *Ayak arası*, masa, koltuk, konsol gibi eşyaların ayakları arasındaki boşluk. —Bir mobilyanın ayaklarını birbirine bağlayan başlık ya da çapraz bağlama.

—Müz. Çalgı yapımcılığında, orgun bir takımının en pes ses veren borusunun uzunluğunu hesaplamaya yarayan ölçü birimi. (*Sekiz ayak*'lık [8′] bir takım, en uzun borusu [*do*] 8 ayak 2,66 m boyunda olandır. Ayrıca 32, 16 ve 4 ayaklık takımlar da vardır. Bu sistem, başka çalgılara da uyarlanmıştır. Örneğin, klavsende tellerin kuramsal uzunluğu bu yöntemle belirlenir. *Sekiz ayak*, klavsenin ana takımıdır. Dört ayaklık 4 takımlı klavsenlerde, teller yarı yarıya kısaltılmıştır ve bir oktav daha tiz ses verirler. *Onaltı ayak*'lık takımlı klavsenlerde, teller bir oktav daha pestir.)

—Ormanc. *Gövde ayağı*, ağacın gövdesinin dip kısmı ile kökleri arasında kalan toprak üstü bölümü. (Gövde ayağı, bazı tropikal ağaç türlerinde çok gelişmiştir. Türkiye'de çınar ve meşe gibi büyük çaplı ağaçlarda gövde ayağına rastlanır.)

—Oto ve Dy. *Kaya ayağı*, otomobil ya da demiryolu araçlarında tavanı taşıyan ve panolarla kapıların bağlanmasına yarayan karoseri dikmesi.

—Oy. *Ayak hoplamaca* → ATLAMA BACAK OYUNU.

—Ölçbil. KADEM'in eşanlamlısı. —Kenarı bir foot (30,4 cm) olan bir kübe eşdeğer hacım ölçüsü birimi. (Genellikle buzdolabı ölçülerinde kullanılır.)

—Patol. *Çukur ayak*, ayak tabanı kubbesinin aşırı çukurlaşması ve bunun yanı sıra genellikle parmakların tırmık biçimini alması (hemen her zaman iki ayakta birden olur).|| *Düztaban ayak*, ayak tabanı kubbesi çökmüş ayak. (Normalde topuk ve ayak tarağı kemiklerinin gerilmesini sağlayan kasların yetersizliğinden ileri gelir.)

—Saatç. Baskının ve şasenin konumunu duyarlı bir biçimde ayarlayan silindir biçimindeki küçük parça.

—Seram. Fırınlama levhalarını alttan desteklemeye yarayan değişik boyutlarda, pişirilmiş topraktan, ateşe dayanıklı silindir.

—Sey. oy. *Ayak kuklası*, XVI. yy. metinlerinde adı geçen bir kukla türü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ayak oyunu*, XIX. yy.'da bale gibi batı kaynaklı sahne danslarına verilen ad.

—Spor. *Ayak çırpma*, suda ilerlemeyi kolaylaştıran, bacakları sırayla vurma hareketi. ||*Ayak değiştirme*, sol ayakla sekerek adım alıp, sağ ayak sol ayağa yakın mesafede yere konarak ve tekrar sol ayakla bir adım atılarak gerçekleştirilen hareket. ||*Ayak kündesi*, yağlı güreşte bir oyun. (Yerde duran rakip, yere çökmeden bacaklar arasından yakalanıp göbek hizasına kadar kaldırılır ve sırtüstü çevrilir. (*Yüksek künde* de denir.) ||*Ayak oyunu*, sporcunun etkili biçimde rakibini aldatmak amacıyla yaptığı ayak hareketleri. || *Ayağında top tutmak*, futbolda, topla gereğinden fazla oyalanıp topu zamanında bir başka yere aktarmamak. ||*Ayakla köstek*, yağlı güreşte bir oyun. (Rakibin bir ayağını iki bacak arasına sıkıştırıp kilitleme ve hareketini engelleyerek, sırtüstü çevirme.) ||*Ayakta pedal*, bisiklet yarışçısının, bisikletini, seleden kalkıp, vücudunun tüm ağırlığını önce bir pedala, sonra öbürüne vererek sürmesi.

—Tarım mak. *Kültivatör ayağı*, kültivatörde, gövde ve uçdemirinden oluşan ve toprağı yırtarak işleyen, yaysız, yarıyaylı ya da yaylı parça. (Ayağın iç derinliği 25 cm'yi geçmez; ancak, özel amaçlarla kullanılan ağır kültivatörlerde derinlik 35 cm'yi bulur.)

—Tasav. *Ayak mühürlemek*, mevlevilik ve bektaşilikte şeyhe saygıyı simgeleyen bir duruş biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tek. res. ve Mak. san. *Pergel ayakları*, bir pergelin kolları. —Bir oran pergelinin devingen cetvelleri.

—Tekst. Belirli bir desene göre çözgü ipliklerı arasından geçirilen atkı ipliklerinin durumu; aynı hareketi yapan çözgü ipliklerinin geçirildiği gücü çerçevesi; mekikli dokuma tezgâhlarında, basılınca gücü çerçevesini aşağı indiren pedal. ||*Ayak aramak*, kopan atkının ağızlıktaki yerini saptamak amacıyla makineyi geri almak. Çoğu tezgâhta bu işlem otomatiktir. || *Ayak hareketi*, dokuma sırasında aynı gücü çerçevesine geçirilmiş çözgü tellerinin birlikte kalkıp inmesi. || *Ayak hazırlama*, gücü tellerinin belli bir desene göre ayaklara takılarak, tahara hazırlanması. || *Ayak kaçığı*, aynı gücü çerçevesine bağlı çözgü ipliklerinin, bir arıza nedeniyle düzenli hareketini yapamamasından kaynaklanan desen bozukluğu. || *Ayak kolu*, el tezgâhlarında ve ilkel otomatik tezgâhlarda, gücü çerçevelerinin hareketini sağlayan tahta ya da döküm kol. || *Ayak kontrolcüsü*, belli bir desene göre gücüleri hazırlayıp işin taharlanmasını ve tarak dişlerinden geçirilmesini sağladıktan sonra, atılan ilk mekiklerle gücülerin doğru çalışıp çalışmadığını kontrol eden uzman işçi. İlk 5 cm'lik dokunmuş kumaş üzerinde de-

sen kontrolünü yapar, yanlış geçirilmiş çözgü teli varsa bunları bulup düzeltir. || *Ayak sayısı,* dokunacak kumaşta, aynı hareketi yapacak gücü tellerinin geçirildikleri gücü çerçevelerinin tümü. ||*Ayak tahtası,* dokumacının üstüne bastığı, dokuma tezgâhı boyunca yerden 5 cm yükseğe yerleştirilmiş tahta.

—Terz. *Baskı ayağı,* dikiş makinesinde, malzemenin platin üzerinde düzgün olarak yayılmasını sağlayan parça.

—Tıp. *Ayakta tedavi,* hastanın günlük çalışmalarını aksatmadan ya da çok az zamanını alarak yapılan tedavi; hasta yatağa ya da hastaneye yatırılmadan yapılan tedavi. || *Ayakta anestezi,* sağlığı yerinde bir kişiye, ameliyat sırasında ya da sonrasında herhangi bir sakınca doğurmayacağı öngörülerek, hastaneye yatırılmadan ya da birkaç saat için yatırılarak çok kısa bir sürede yapılacak yerel ya da genel bir cerrahi müdahale için yapılan anestezi.

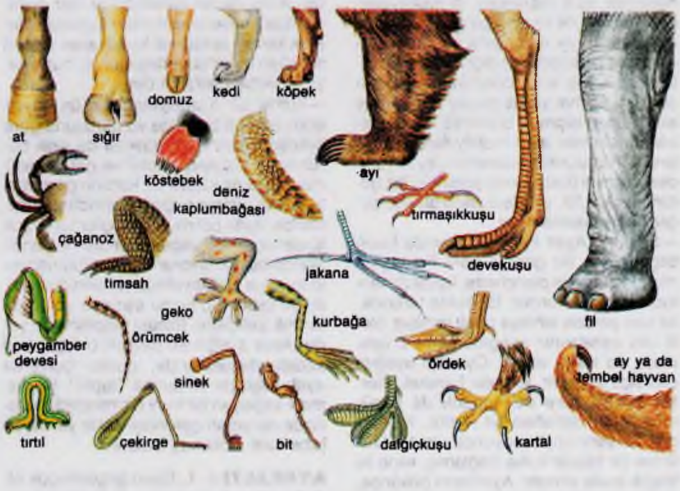
—Vet. Hayvanlarda bacakların son kısmı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yumş. bil. Yumuşakçaların sürünerek ilerlemek için dayandıkları karın uzantısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. Karada ya da suda yaşayan, yürüyen, koşan, sıçrayan ya da tüneyen hayvanların bu işe elverişli organı.

ninin ortasında bulunan hiçbir yaratık bilinmemektedir.

—Bayınd. Ayaklar bir temelden ve dikdörtgen kesitli bir som duvardan oluşur; ayakların bir akarsu içinde olması durumunda bu som duvar, genellikle bir ön mahmuz ve bir arka mahmuzla uzatılarak, suların ve yüzen cisimlerin kolayca akması ve kazılma etkilerinin azalması sağlanır. Ayaklar genellikle kâgir, beton ya da çoğunlukla kesme taşla kaplanmış betonarmeden yapılır. Bir başka ayak türü, temel üstünde, üst bölümleri enine masif parçalarla birbirine bağlanmış bir dizi sütundan oluşur. Ayaklar, köprünün boyuna eksenine dik olmayabilir. Gerçekten de köprünün konumuna göre, ayakların iç biçimleri ve yapıları farklılıklar gösterir. • *Kenar ayaklar,* bir köprünün dikkatle incelenmesi gereken bölümleridir. Koşullara bağlı olarak, bunların biçimleri büyük değişiklikler gösterebilir. Köprüde, kemerler, tonozlar ya da tabliyeler sözkonusu olabilir; dolayısıyla kenar ayağın görevi bu farklı yapıları taşımak ve genellikle toprağın uyguladığı itme kuvvetlerini karşılayarak köprüyü, kendisini çevreleyen araziye bağlamaktır. Kemerler ya da tonozlar sözkonusu olduğunda kenar ayak bu öğelerin itme kuvvetlerini karşılar. Kenar

çeşitli hayvan türlerinde ayaklar

—ANSİKL. Anat. Ayak, bacağın alt bölümündeki iki kemiğe kavalkemiği-bilek eklemiyle bağlanır. Ayak iskeleti de elinki gibi üç bölümden oluşur: arkada bulunan *ayakbileği,* iki sıra halinde dizili yedi kısa kemikten yapılmıştır; arka sırada aşıkkemiği ile topukkemiği, ön sırada *küpsükemik, kayıksıkemik* ve üç tane *köşelikemik* yer alır; ortada bulunan *ayaktarağı* beş uzun kemikten oluşur; önde *parmakkemikleri* bulunur. Ayak iskeleti yere düz oturmaz; önden arkaya doğru ve yanlamasına içbükey bir kubbe biçimini alır (taban çukuru), öyle ki ayağın yalnız iki ucuyla dış kenarı yere değer. Ayağın yumuşak kısmı ikiye ayrılır: *ayaksırtı* ve *taban.* Ayaksırtı, ayak kaslarının bağlanma yeri ve parmakların ekstensor kas kirişlerinin ve bacak ön kasının geçit yeridir. Daha karmaşık olan taban üç bölüme ayrılabilir: iç, orta ve dış. Bunların içinde birçok kas, fleksor kiriş, damar ve sinir yer alır.

—Balıkç. Kanadın ve yüzgecin tersine, ayak, uç kısmıyla gerek hareket edebilmek için yere, gerek bir yere tutunabilmek için çeşitli katı cisimlere değmeye yarar. Dokunacın tersine ayak daima aralarında birbirine eklemli bir dizi katı bölütten oluşur; ayrıca dallanmış da olabilir (parmaklar, eksopoditler, vb.). Belli sayıda çift ayağa sahip olmak eklembacaklıların ve dörtayaklı omurgalıların temel özelliğidir. Tek ayaklı ya da ayağı bede-

ayaklar kâgir, beton, betonarme ve gereğinde öngerilmeli beton olabilir. En yaygın kenar ayaklar, bir "alın" duvarından ve konumlarına göre "kanatlı" ya da "köşeli" denilen yan duvarlardan oluşur.

—Esk. sil. •*Ayak şahidi.* Okçunun rekor kırdığı atışından sonra okçular şeyhine gidilir, şeyhin isteğiyle ayak şahitleri çağrılırdı. Ayak şahitleri, okçunun ayak taşına basarak atış yaptığını onaylarsa hava şahitleri çağrılır, onların da onayı alınırsa törenle nişan* taşı dikilirdi. Okçu en az iki ayak şahidi göstermek zorundaydı.

• *Ayak yayı.* Avrupalılar'ca arbalet, doğudaysa zemberek ya da tatar yayı adıyla da bilinen bir yay türü. Yaklaşık 50 cm uzunluğunda oluklu bir tahta ile tetik ve kabzadan oluşmaktaydı. Daha sonra geliştirilerek dip bölümüne tüfek dipçiği biçimi verildi. Yayın kurulmasından sonra kiriş, tetikle bağlantısı olan çengele takılır, ok oluğa yerleştirilir, tetiğin çekilmesiyle de ok fırlatılırdı. Yayın kolu, demirden yapılmaya başlandıktan sonra zemberek adını aldı.

—Esk. Yun. ed. Ayak, iki *yarım-ayağa* bölünür; ayağın iki bölümü arasındaki yoğunluk farkı hiçbir karşıtlık yaratmaz: ritim yalnızca uzun ve kısa hecelerin almaşmalı biçimde art arda gelmesiyle sağlanır. Her ayakta, hecelerden biri ritmi sağlayan bir *vurma*'nın karşılığıdır (kuvvetli zaman), öteki heceyse *kaldırma*'nın karşılığıdır (zayıf zaman). Kuvvetli zamanın başta gelmesi durumunda ritim *inici*'dir; tersi durumdaysa ritim *çıkıcı*'dır. Uzun heceler iki, kısalar bir sayıldığına ve ayaklardaki hece biriminin altıdan az ya da çok oluşuna göre basit ayaklar, bileşik ayaklar ya da ölçüler ayırt edilir. Basit ayaklarda şunlar bulunur: 1. İki yarım-ayağın aynı ölçü birimini simgelediği eşit ayaklar (pyrrikhe, spondeios, daktylos, anapaistos, prokeleusmatikos, khoriambos); 2. yarım-ayaklardan birinin ötekinin iki katı değere sahip olduğu çifte ayak (iambos, trokhaios, tribrakhys, molossos, ditrokhaios, ionia); 3. yarım-ayaklardan birinin ötekinden bir buçuk kat değerli olduğu *sesquialter* ayaklar (krikitos, bakkheios, antibakkheios). Ender olarak kullanılan öteki ayaklarda, iki yarım-ayak arasındaki ilişki üçte bir (amphibrakhys) ya da dörtte üçtür (epitritos). En sık kullanılan ayaklar spondeios, daktylos, anapaistos, iambos, trokhaios ve tribrakhystir.

—Folk. • *Ayak köstеğini кesmek.* Çocuğun iki ayağı pamuk ipliğiyle bağlanır, cuma günü bir caminin önüne götürülür. Anne ya da baba elinde bir bıçak ya da makasla bekler. Cuma namazından çıkan ilk kişiye bu iplik kestirilir. İpliği kesen, ardına bakmadan oradan uzaklaşır. Çoğu kez çocuk yürüyene değin bu iplik ayağından çıkarılmaz. Kimi yörelerde daha törensel uygulamalar vardır. Cuma selası verilirken annesi çocuğu bahçeye çıkarıp kıbleye doğru yere bastırır. Köstеği kesecek kadın dualar okur, anneyle çocuğun çevresine kara saplı bıçakla bir daire çizer. Çocuğun annesi ne yaptığını sorduğunda: "çocuğun ayak köstеğini kesiyorum" der. Soru ve yanıt üç kez yinelenir. Ondan sonraki iki cuma daha aynı uygulama yapılır. Üçüncü cuma çocuğun ayağı pamuk ipliğiyle bağlanıp, köstekçi kadına kestirilir.

—İnş.. Yükler bir noktada toplanıyorsa, bunları karşılayan desteğe *dikme* adı verilir. Böyle bir desteğin kesiti küçük olabilir ve ahşap, taş, metal ya da beton bir öğeden oluşabilir. Yükler bir noktada toplanmıyorsa *ayak* adı verilen kâgir bir taşıyıcıya başvurulur. Örülen ya da kaplamalı taş dolgu sistemiyle yapılan ayak, dört yüzlü bir duvardan farksızdır. Bu nedenle ayak diye nitelendirilen ve tek parçadan oluşan desteklerin birçoğu, gerçekte birer dikmedir. *Sütun** daha karmaşık bir öğedir: ister tek parçalı olsun, ister damar yönüne dik taş dilimlerinin üst üste yerleştirilmesiyle oluşsun, sütun bir dikmedir; örülerek oluşturulmuşsa, sütun, ayak adını alır. Mısırlılar'ın yaptığı "ayaklar"ın pek çoğu, gerçekte kare kesitli dikmelerdir. Bir heykelden yapılmış bir payandası olan osiris ayaklarıysa kuruluş bakımından gerçek ayaklardır. Tuğladan yapılmış Mezopotamya "sütunları" som olduklarından yuvarlak ayakları andırır. Bir revak ya da sıra kemerler üzerinde yükselen duvarı, dikme sütunlar ya da ayaklar taşıyabilir (Erken Latin uygarlığından ve Bizans'tan Ortaçağ'a değin bunun sayısız örneği vardır). Daha sonraları, kalın tonozlar yapılması, som destekler gerektirmiştir: Roma döneminde ayak, haç biçimini alarak gömme sütunlarla güçlendirilmiştir. Gotik duvar ustalarının, itme kuvvetlerini belirli bir noktada toplama eğilimi, tapınaklarda taç biçiminde düzenlenen, sahınlarda dizi halinde sıralanan sütun-dikmelere ulaştı. Ama genellikle, basit bir sütun biçiminde yapılsa bile destek, sütuncuk demetiyle ince bir görünüm verilmeye çalışılan, iç bölümü taş dolgulu kalın bir ayak olarak kaldı. İşlevi birçok yükü karşılamak olan ayak, Ortaçağ sonunda, dalgalı ya da prizma biçiminde öğelere doğru gelişti. Klasik mimarlar, sütunların noktasal işlevini duvar-ayağın sağlamlığından ayırmayı ustaca başardılar; barok dönemde sürdürülen araştırmalar, ayağın sunduğu olanakları artırmaya yöneldi.

—Kur. tar. *Ayak divanı,* padişah dışında herkes ayakta durduğu ve görüşülen iş

de ivedi karara bağlandığından bu toplantı "ayak divanı" diye anıldı. Ayak divanı genellikle Topkapı sarayı'nda, Babüssaade önünde toplanırdı. Başlangıçta padişahın önemli gördüğü bir konu ya da bir yolsuzluk nedeniyle kurulan ayak divanları, sonraları daha çok askerin ayaklanması ve ender olarak da halkın yakınmalarını dinlemek üzere gerçekleştirildi. Kanuni Sultan Süleyman, halkın şikâyeti üzerine İstanbul'un artan su gereksiniminin karşılanmasını sağlamak ve hacca giden bir türk gemisini ele geçiren Malta şövalyelerine karşı önlem almak amacıyla iki ayak divanı düzenledi. Ancak, hükümdarların askerin ya da halkın baskısı sonucu kurmak zorunda kaldıkları ayak divanları çok daha önemlidir. Murat IV döneminde kurulan üç ayak divanının birincisinde, sadrazam Topal Recep Paşa'nın kışkırttığı yeniçeriler, genç padişahı ayak divanına çıkmaya zorladılar. Sadrazam Hafız Ahmet Paşa'yı gözü önünde parçaladıkları gibi, memurlukların satılmaması ve devlet dairelerine işi düşen halktan rüşvet alınmaması konusunda da padişahtan söz aldılar. İkincisinde, sadrazam Hüsrev Paşa'nın Tokat'ta idamı üzerine ayaklanan yeniçeriler, saraya yürüyerek Murat IV'ten ayak divanı istediler. Hüsrev Paşa'ya karşılık defterdar Mustafa Paşa'nın, yeniçeri ağası Hasan Halife'nin ve musahip Musa Çelebi'nin başlarını istediler ve bunları alıp öldürdüler. Ayrıca, sağ olup olmadıklarını anlamak için saraydaki şehzadeleri görme isteğinde bulundular. Şehzadeleri gördükten sonra padişaha güvenemeyeceklerini bildirdiler, şeyhülislamla sadrazam Recep Paşa'nın kefil olmaları üzerine de dağıldılar. Üçüncüsü, bu kez padişahının isteği doğrultusunda Sinan Paşa köşkünün bahçesinde toplandı. Sadrazam, şeyhülislam, kazasker, nakibüleşref, bilginler ve Yeniçeri ocağı ağalarının katıldığı divanda padişah, ocak ağalarına itaat andı içirdi. Mehmet IV döneminde, piyasaya sürülen "züyuf akçe" nedeniyle padişahı ayak divanı kurmaya zorlayan esnaf ve halk, sadrazamın görevden alınmasını sağladı (1651). Ayak divanlarının sonuncusunu yine Mehmet IV döneminde Abaza Hasan Paşa'nın kışkırttığı Anadolu'daki paşaların sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'ya karşı ayaklanmaları üzerine kuruldu (1658). Erdel seferinde bulunan sadrazamı Edirne'ye çağıran padişah, otağı hümayunda toplanan ayak divanında Anadolu'daki ayaklanmacılar üzerine asker gönderilmesini istedi. Padişahın buyruk niteliğindeki bu isteği hazır bulunan devlet erkânı tarafından oybirliğiyle kabul edildi.

—Mad. oc. Ayak, yürüyen tahkimatlardan ya da demir direklerden oluşan sistemli destek hatları kurularak, baş ile dip arasında boydan boya açık tutulur. Daha önce işletilmiş bölüm olan ayak arkası ya tümüyle göçertilir ya da doldurulur. Şantiyenin boyuna ve yerel kullanımlara göre uzun ayak, kısa ayak ve çok kısa ayak ya da küçük ayak biçiminde bir ayırım yapılabilir.

Ayak-bacak fabrikası (1978-79) adlı oyundan bir sahne
İstanbul Şehir tiyatroları

Uzun ayaklarla işletme* yöntemi özellikle kömür ocaklarında kullanılır; ayrıca potas ve fosfat ocakları da bu yöntemle işletilir. En iyi koşullarda günlük üretim 6 000 ile 8 000 t arasında değişir.

Ayak arınının uç yollarına göre aldığı konumu ve eğimi göz önüne alınarak bir sınıflandırma yapılırsa şu türler sayılabilir: ilerlemeli ayaklar (yollar arını izler), dönümlü ayaklar (yollar önceden kazılmıştır), yükselen ayaklar (yatay arın), katman eğimli ayaklar (en büyük eğimli hatta göre arın).

—Mobc. Ayağın şekli ve süslemesi genellikle bir mobilya ya da eşyanın yapılış tarihinin belirlenmesini sağlar. Eski Mısır'da ayaklar, hayvan ayağı biçiminde, Roma'daysa parmaklık ya da aslan pençesi görünümündeydi. Ortaçağ'da, dikmelerin uzantısı olarak dörtgen kesimliydiler. Rönesans'tan başlayarak, bağlama kuşaklarıyla birleştirilmiş yassı yuvarlakların üstünde duran, tornaya çekilmiş ayaklar ortaya çıktı. Bağlama kuşakları ve ayakların bütününe ayaklık adı verilirdi. Ayaklar, kimi zaman Antikçağ'dan esinlenilerek karyatit, düşsel yaratıklar ya da sütun şeklini aldı. XVII. yy.'da ayaklar, parmaklık, ayaklık ya da ters çevrili konsol biçiminde, çok ender olarak da tornalanmış olurdu. XVIII. yy. başında ve Louis XV döneminde, ince marangoz işi mobilyalarda, S biçiminde kıvrıntılı bir görünüm alan ayak, bir geyik toynağına dayanıyor ya da bronz bir kübün taşıdığı bir kıvrımla bitiyordu. Louis XVI döneminde, yeniden dikleşip sarmal ya da düşey yivlerin yer aldığı topaç biçimine büründü. İmparatorluk döneminde, antik mobilyalardan esinlenildi. Restauration dönemir Jeyse yeniden burmalı (bazen kılıç şeklinde) bir görünüm aldı. XX. yy.'da ayaklarda düz çizgiler ağır basmaktadır.

—Sey. oy. *Ayak kuklası* hakkında kesin bilgi yoktur. Bir görüşe göre Fransa'da *marionettes à la planchette*, İtalya'da *fantoccini* denen türdür. Bu kukla türünde, bir ucu yerdeki tahtaya çakılı sopaya, öteki ucu oynatıcının ayağına bağlı ip üzerinde, iki kukla vardır. Oynatıcı ayağını çektikçe ip gerilir, kuklalar hareket eder. Bir görüşe göre de Anadolu'da günümüzde de rastlanan bir türdür. Kuklacı düz bir yere boylu boyunca uzanır. Dizlerine bir büyük kukla bağlamış, eline iki küçük kukla almıştır. Ayaklarını bükünce, dizlerine bağlı büyük kukla, elindekilerin arasına girer, üçü birlikte oynatılır.

—Tasav. Şeyhin huzuruna yalınayak çıkan mürit, ellerini çaprazlama omuzlarına koyar, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağına bastırarak ayak mühürler. Bu duruşla mürit, şeyhin emrinden çıkmayacağını ve emirlerini tam olarak alana kadar mühürlenmiş gibi duracağına anlatmış olur. İran kültüründe kölenin efendisi, öğrencinin öğretmeni, müridin şeyhi huzurundaki bu saygı duruşu, Mevlana'nın babası Bahaeddin Velet*'in öğretisiyle Anadolu'ya geçmiş ve mevlevilikte buna 'niyaz durmak' denmiştir.

—Vet. Ayak, anatomide, hayvanların art bacaklarında iç dizin altındaki kısımdır. Zooteknide ise ayak dört bacakta da toynakların (atlarda) ya da tırnakların (geviş getirenlerde ve domuzda) kapladığı son parçadır.

Atta toynak, yerde ona doğru 45° eğik duran, hemen hemen silindirimsi bir kesik koni biçiminde, boynuzsu maddeden bir kutudur. Dış yüzü pürüzsüz ve cilalı gibidir, buna *çeper* denir; alt yüzünde çukur bir *taban* ve kabarık bir *çatal* bulunur. İç yüzünde ise lameller ve gözenekler vardır, bu sayede toynak parmak kemiklerine sımsıkı bağlanır.

Atın ayağında birtakım bozukluklar, kusurlar olabilir; bunlar şöyle nitelenir: ayak çok iri olursa, *büyük ayak;* tersine olursa, *küçük ayak;* ayağa kule biçimi verecek tarzda bütün kısımların biniştiği ya da kaynadığı *sıkı topuklu dar ayak*, yanı yüksek ayak, canlı kısımlara basınç yaparak topallamaya yol açar. Ayak *alçak topuklu* olabilir, bu, öncekinin tersi bir kusurdur; buna ek olarak ayak çoğu zaman *geniş* ya da *düz taban* olabilir ve burkulmalara yol açar. *Dolu ayak* düz tabandan da öte bir şeydir, bombeli ve çıkıntılıdır ve genellikle arpalama sonucunda olur. *Halkalı ayak*'ta, çeperin üzerinde çepeçevre ardışık dalgalanmalar vardır. *Kaba ayak*'ta, boynuzsu madde kalın, yumuşak ve nemlidir. *Zayıf ayak*'ta, boynuzsu kısım ince ve kurudur, kolayca çatlar ve yarılır; bu durumda ayak yarılmış denir; böyle ayağa çivi zor girer ve zor tutunur. Ucu içeriye dönük ayağa *içe çarpık ayak*, tersine *dışa çarpık ayak* denir; her iki halde de atın bir ayağı öbür ayağın nalıyla yaralanabilir.

Ayakta çok çeşitli hastalıklar olabilir: önce nalbantın kusurundan kaynaklanan *çivi batması, çivi yarası, yanık* gibi kazalar olabilir; hayvan bir çivi* ya da cam kırığı gibi bir şeyin üstünde yürürse gene ayak yaralanabilir. Toynak çeperi çok kuru ya da çok ince olursa ya da taç kısmı yaralanmışsa toynak yarılabilir ve bu da hep uzunlamasına olur ve taç kısmından başlar: tırnak çatlağı denen bu kusur *tırnak kabuklanması* yapabilir. Ayakta boynuzsu kısmın altı kan toplayabilir; arpalama denen bu hastalığı *karıncayuvası* ya da *yeniay* denen rahatsızlıklar izler. Nihayet ayağın derin eklemine (üçüncü parmak kemiği ile kayıksı kemik arası eklem) süreğen bir artrit yerleşebilir ki, buna *kayıksı kemik hastalığı* denir.

—Yumş. bil. Yumuşakçaların üç büyük sınıfı, ayağın biçimine ve duruşuna göre belirlenir. *Karındanbacaklılar*'da ayak bütün karın yüzeyini kaplar ve gerek kasılmayla, gerek kirpikli bir kenarın çırpınmasıyla sürünmeyi sağlar. *Karındanbacaklılar*'da, ayak bol mukus salgılar ve birçok türde bir de kapakçıkla donanır. *İkiçenetliler*'de baltayı andıran ayaklar (bu nedenle bunlara *baltaayaklılar* da denir) sürünmeye (iyi kötü), kumu eşmeye ya da tutunma iplikçikleri (bisüs) salgılamaya yarar. Ama ayağın en değişik olduğu sınıf *kafadanbacaklılar*'dır, çünkü bunlarda ayak baştadır ve ayrıca "tepki" ile yüzmeyi sağlayan bir huni biçimindedir; üzerinde de uçları çekmenli sekiz ya da on tane kaslı dokunaç bulunur.

AYAKALTI a. **1.** Gelip geçenin çok olduğu yer. **—2.** *Bir şeyi ya da kimseyi ayakaltında bırakmak*, onun ezilmesine, yok edilmesine ses çıkarmamak, onu korumaktan kaçınmak: *Ayakaltında bıraktı beni, arka çıkmadı.* || *Ayakaltında dolaşmak*, elinden iş gelmediği halde iş yapanların arasında dolaşıp çalışmalarına engel olmak. || *Ayakaltında kalmak*, sözkonusu bahçe, tarla, ev, vb. ise, gidişgelişin çok olduğu bir yerde bulunmak; bir kimse ise, çevresindekilerce hor görülüp kendisine kötü davranılmak.

—Taşoc. Bir yeraltı taşocağında zemini oluşturan bank.

AYAKAPI, İstanbul'da Haliç kıyısında semt, Fener ile Cibali arasında. İstanbul'un sur kapılarından *Aya Theodosias* kapısı (Porta Deksiokrates), *Gül camisi* (Aya Theodosia kilisesi), *Ayakapı hamamı* (1582) ve *çeşmesi* (1585) buradadır.

■ **Ayak-bacak fabrikası,** Sermet Çağan'ın oyunu (1964). Orman köylerinde yaşayanların fink ekmeğinden sakat kalmaları, "kutsal balık" imajıyla yurttaşların dinsel inançlarının sömürülmesi, ikili anlaşmaların perde arkası gibi güncel olayların ele alındığı oyun, 1960 sonrası türk tiyatro edebiyatının önemli yapıtlarından biridir. Erlangen uluslararası tiyatro şenliği'nde (1964) İÜTB Gençlik tiyatrosu'na dördüncülük ödülünü sağlayan oyun, Ankara Sanat tiyatrosu'nda oynanırken (1964-1965), yüz binin üzerinde seyirci çekti. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1978-1979) ve başka topluluklarca da sahnelendi.

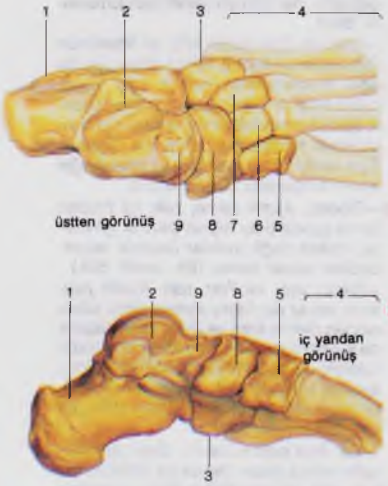
AYAKBASTI a. Osmanlı devletinde İstanbul ve taşranın bazı yörelerine dışarıdan gelenlerin ödedikleri vergi. Buna *toprakbastı* parası da denirdi. Ayrıca Ortaçağ'da Fransa'da senyörler de ulaşım yollarının bakımı bahanesiyle yolculardan bu adla bir vergi alırlardı.

AYAKBİLEĞİ a. Anat. Ayağın arka kısmında bulunan ve yedi kısa kemikten oluşan kemik kütlesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ayakbileği-baldır eklemi,* baldırı ayağa bağlayan eklem. (Ayakbileği-baldır eklemi kavalkemiği ile kamışkemiğinin alt ucundaki ortak yuvaya aşıkkemiği başının yerleşmesiyle oluşur. Eklem yüzeyleri dışta ve içte bulunan iki güçlü bağla birbirine bağlanır. Ayağın gerilme ve bükülme hareketleri bu eklemle sağlanır.) ‖ *Ayakbileği-tarak eklemi,* ayakbileğinin ön bölümü (köşelikemiklerle küpsükemik) ile baş tarakkemiğini birbirine bağlayan eklem.

—Karş. anat. Dörtbacaklı omurgalıların kol ve bacaklarının ayakbileğine denk gelen ve üstte kavalkemiği ve kamışkemiğiyle, altta ayaktarağı kemikleriyle eklemlenen bölümü.

—Patol. *Yeniyetmelerde ayakbileği ağrısı,* ayak tabanı kubbesinin çökmesi ve ayağın dışa dönmesi ile belirgin hastalık. Ayakbileğinde ağrı ve topallamayla birlikte görülür.

—ANSİKL. Anat. Ayakbileği kemikleri iki sıra halinde dizilmiştir: arka sırada aşıkkemiği ile topukkemiği; ön sırada küpsükemik, kayıksıkemik ve köşeli kemikler

ayakbileği:
1. Topukkemiği; 2. Aşıkkemiği makarası; 3. Küpsükemik; 4. Tarakkemikleri; 5. Birinci köşelikemik (ya da ara köşelikemik); 6. İkinci köşelikemik (ya da ara köşelikemik); 7. Üçüncü köşelikemik (ya da yan köşelikemik); 8. Kayıksıkemik; 9. Aşıkkemiği

yer alır. Aşıkkemiği topukkemiğinin üzerine yerleşmiştir ve kaval-kamış kemiklerinin ortak alt oyuğuyla eklemlidir. İkinci sıranın beş kemiği birbiri üzerine oturur, kayıksıkemik aşıkkemiği ile köşeli kemikler arasında bulunur.

AYAKÇA a. Tekst. AYAKLIK'ın eşanlamlısı.

AYAKÇAK a. **1.** Merdiven, merdiven basamağı. **—2.** Cambazların boylarını yükseltmek için ayak gibi kullandıkları basamaklı sırık.

—Teknol. Elektrik direklerine çıkmaya yarayan kayış ve çengellerle donatılmış metal taban.

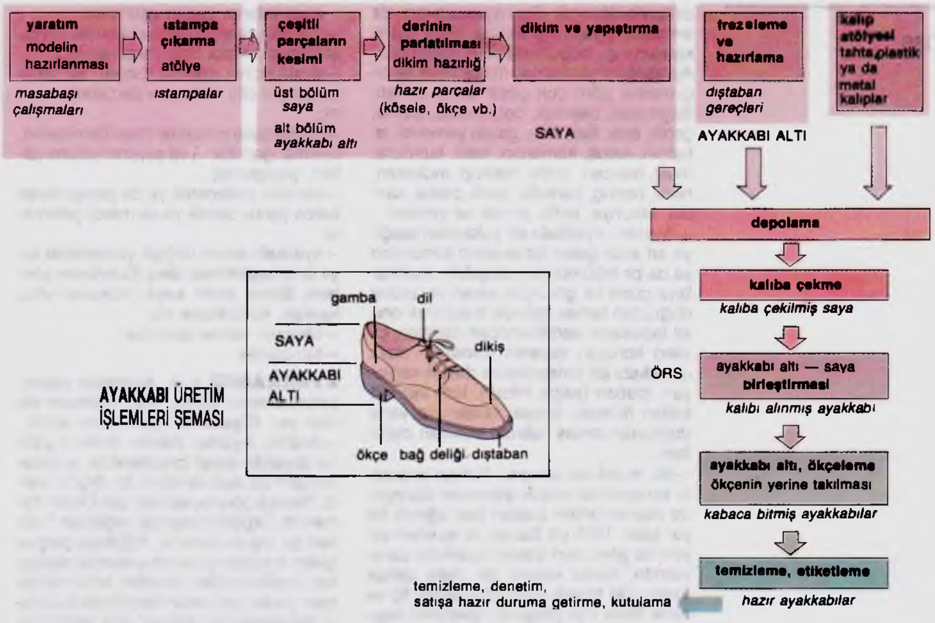
AYAKÇI a. **1.** Ayak işlerinde çalıştırılan kimse. **—2.** *Ayakçı meyhanesi,* genellikle oturulmadan, ayaküstü içki içilen yer.

—Kur. tar. Selçuklu ve Akkoyunlu saraylarında sultan sofralarına hizmet edenlere verilen ad.

—Tasav. Mevlevi ve bektaşi tekkelerinde ayak işleri gören talip. Gördüğü işler mutfak hizmetleri ve temizlik gibi sıradan işlerdir. Tekkeye katılmak isteyen kişi bu tür işlerde çalıştırılarak deneyden geçirilir. Ayakçılıkta başarılı olan talip, mutfaktan hücreye yükseltilir, tekkede hücre (oda) sahibi olur.

—Tekst. Dokuma tezgâhlarında, dokunacak desene göre çözgüye ait ayakları hazırlayan kadın ya da erkek işçi. (Çözgü iplik sayısına göre saptanan ayaklara [gücü çerçevelerine] belli sayıda gücü teli takıp onları tahara hazırlarlar.)

—Terz. Konfeksiyonda, giysiyi makine çekmeye hazır hale getiren işçi. (Makinecinin yardımcısı durumundadır.)

AYAKKABI ÜRETİM İŞLEMLERİ ŞEMASI

AYAKKABI a. **1.** Ayağı ve kimi zaman da bacağı saran deriden, kumaştan, plastikten vb. yapılan giyim eşyası. **—2.** Her türlü kısa konçlu ayakkabı. (Eşanl. KUNDURA.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Ayakkabı çevirmek,* istenmeyen bir konuğu, kimi davranışlarla gitmeye zorlamak.

—Ayakkc. *Ayakkabı altı,* sayanın altında bulunan ve ayakkabının altını oluşturan, ayakla yer arasındaki parçalar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İş emniyet ayakkabısı,* çeşitli parçalarla takviye edilmiş ve ayağı ezilme, çarpma, delinme gibi olası kazalara karşı koruyan yüksek ya da alçak sayalı ayakkabı. (Kimi mesleklerde kullanılması zorunludur.)

—Folk. *Ayakkabı çivilemek,* geleneksel kesimde evlenmek isteyen delikanlının, babasının ayakkabısını temel çivisiyle yere çakması. (Töre gereği isteğini açıkça söyleyemeyen delikanlı, bu biçimde dileğini iletmiş olur. Aynı amaçla pilava kaşık diker, hayvanlara eziyet eder, zamanlı zamansız ezan okur.) ‖ *Ayakkabı yazmak,* gelinin arkadaşlarının adını, gelinlik ayakkabısının altına yazması. (Ayakkabıdan adı silinenlerin yakında evleneceğine inanılır.)

—Koregr. *Bale ayakkabısı,* ince deri tabanlı, saten ya da çadırbezinden yüzü, giyenin ayak yapısına göre uzun ya da kısa olabilen dans pabucu. (Eşanl. PATİK, ŞOSON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tasav. *Ayakkabı çevirmek,* özellikle mevlevi tekkelerinde uygulanan bir tür ceza. (Şeyh, tekkeden ayırmak istediği dervişin ayakkabılarını, topukları içeri, uçları dışarı bakacak biçimde koydurur, derviş bunu gördüğünde dergâhtan ayrılırdı. Bağışlanması ve yeniden dergâha dönebilmesi için denizden ya da büyük bir sudan geçmesi gerekirdi.)

—ANSİKL. Mezopotamya'da ayakkabı bilinmezdi. Mısır hükümdarları ve tanrıları hep çıplak ayaklı olarak betimlenmiştir; anlaşıldığına göre sandallar yalnızca ev içinde kullanılıyordu. Buna karşılık Hititliler, Anadolu'da kullanılan çarığa benzer kalkık burunlu tahta ayakkabılar giyerlerdi; *çarık* sözcüğü Hititliler'in ayakkabılara verdikleri adı ve ayakkabı bağı anlamına gelen ibranice terimi anımsatır (Yaradılış, XIV. 23). Törelerine göre İbraniler kutsal bir toprağa ayak bastıklarında ayakkabılarını çıkarırlardı.

Asurlular bütün binici halklar gibi çizme giyerlerdi. Persler de hep ayakkabılı olarak betimlenmiştir.

Yunan ayakkabıları üç kategoride toplanır: kayışlarla bağlanmış basit bir tabandan oluşan *sandal,* ayrıca bir tabanı olmayan aba ayakkabı; devrik konçlu bir çeşit potin olan *kothornos.* Boyu yüksek tutmak için o zaman bilinmeyen ökçenin yerini tutan ve çok yüksek bir mantar tabanı bulunan kothornos, tiyatroda trajedi oyuncularınca giyilirdi, aba ayakkabıyı ise komedi oyuncuları giyerdi. *Pedila,* başparmak ve diğer parmaklar arasından geçen ince deri kayışlarla bilekten bağlanan bir sandal türüydü. *Krepis*'in deriden, delikli bir kenarlığı vardı, deliklerden geçirilen kayışlarla ayağa bağlanırdı. *Nymphitikon* yeni gelinlerin giydiği beyaz ayakkabıydı.

Romalılar da aynı tip ayakkabıyı giyerlerdi; ayrıca kürklü, sivri, köşeli, yuvarlak burunlu, bağlı hatta senatör ve patriciusların giydikleri *müllei*'ler gibi kalkık burunlu ayakkabılar yaygındı. Askerlerin ayakkabıları karalıydı.

Orta Asya'da yapılan kazılardan elde edilen bulgular, eski Türkler'de deri işleme sanatına koşut olarak ayakkabı yapımının da gelişmiş olduğunu göstermektedir. Yapılan kazılarda çıkan çizme ve çarıklar bunu kanıtlar niteliktedir. Osmanlılar'da da deri işleme sanatı gelişmişti. Özellikle yeniçerilerin giydiği yumuşak çizmelere duyulan gereksinim, ayakkabıcılığın da gelişmesini sağlamıştı. XVI.-XVIII. yy.'lar arasında İstanbul esnafının yaptığı ayakkabılar, sağlamlığı ve zerafetiyle ünlüydü. Ayakkabının türü, giyenin sosyal konumunu da gösterirdi. Askerlerin, çeşitli meslek gruplarının, hizmetkârların giydiği çizme ve ayakkabılar farklıydı. Ev içi ayakkabılarıyla sokak ayakkabıları arasında da fark vardı. Ev içinde giyilen ayakkabılar daha çok atlas, kadife ya da başka kumaşlardan yapılır, üstleri

sırmayla işlenirdi. Deri ayakkabılara da sırmayla iş yapıldığı olurdu. Kışlık ayakkabıların içi, çoğunlukla kürk kaplanırdı. Ayakkabılar yapıldıkları malzemeye ve biçimlerine göre çok çeşitli adlar almıştı. Başlıcaları: başmak, bot, çapula, çizme, çedik, edik, filar, fotin, galata yemenisi, iskarpin, kaloş, kamerçin, katır, kundura, mest, mercan terlik, merkup, mokasen, nalın, pabuç, pantufla, patik, postal, sandal, takunya, terlik, tomak ve yemeni.

—Ayakkc. *Ayakkabı altı* yukarıdan aşağıya art arda gelen tabakaların tümünden ya da bir bölümünden oluşabilir: ayakkabıya güzel bir görünüm veren ve ayakla doğrudan temas halinde bulunarak onu alt tabakanın sertliklerinden (dikişler, çiviler) koruyan *tabanlık* (mostra), saya -ayakkabı altı birleşmesine destek sağlayan *içtaban* (salpa taban), kimi kez çift kattan (kösele, fıyapa) oluşan ve yerle doğrudan temas halinde bulunan *dıştaban.*

—İkt. *Ayakkabı sanayisi.* Türkiye ayakkabı sanayisinde küçük işletmeler düzeyinde yapılan üretim baştan beri ağırlıklı bir yer tutar. 1985 yılı Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, deri işleyen ayakkabı sanayisinde, kamu kesimi de dahil olmak üzere 134 büyük işyeri (bu tanım 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerini kapsar), 9 429 küçük işyeri vardı. Bu sanayi dalında ücretle çalışanların yıllık ortalamasına gelince, 26 901'i küçük işyerlerinde olmak üzere toplam 33 603 kişiydi. Yine yukarıda sözü edilen Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, bu sanayi kolundaki işletmelerde, 13 710 076 000 TL'si büyük işletmelere ait olmak üzere, 44 100 518 000 TL'lik katma değer yaratılmıştır.

— Koregr. Bugün bilinen bale ayakkabısı, saray balesi dönenimde ve "dansın tanrısı" diye de anılan Vestris'in (1729-1808) yaşadığı çağda bilinmiyordu. İster kadın ister erkek olsun dansçılar, o dönemde, yüksek ökçeli ayakkabılar giyerdi. Çünkü dans, ayaklar yerden kesilmeden yapılırdı ve büyük bir ustalık gerektirmezdi. Bale ayakkabısı, eskiçağ sandallarının taklit edildiği dönemde, Directoire döneminde ortaya çıktı. Derisi, sıradan bir ayakkabınınkinden daha esnek olan bale ayakkabısı, alçıyla güçlendirilerek ve burnu çirişlenerek geliştirildi. Pointe* ayakkabısı, topuğun çevresini dolanan ve arkasında düğümlenerek uçları pabucun içine sokulan iki çapraz kurdeleyle tutturulur. Erkek dansçılar, —dansın niteliğine uygun ayakkabılar ya da botlar dışında— yalnızca, deriden yapılmış yumuşak bale ayakkabısı giyer ve bunu esnek bir çengelle tuttururlar. Bale ayakkabısının kullanılması, pirouette tekniğini kolaylaştırdı.

—Teknol. XIX. yy.'ın ortalarına kadar ayakkabı yalnızca zanaatsal bir biçimde üretildi: doğal gereçler (deri, tahta, ip) kullanılarak çoğu kez ısmarlama ve ölçüye göre çiftler halinde elde yapılan üretim. Enerjinin gelişmesine (buhar, daha sonra elektrik) bağlı olarak önce dikiş, daha sonraları da çivileme, kalıba çekme (monta), freze, ökçe vb. makinelerinin bulunuşu mesleğin yapısını, atölyelerin düzenini ve çalışma koşullarını tümüyle değiştirdi:
—ulusal ve uluslararası çapta profesyonel moda yaratıcılarınca koordine edilen üstün nitelikte bir modanın ortaya çıkması;
—bir sezon önceden (yaz-kış) hazırlanan seri modellerin tanıtımı ve satımı;
—işbölümü; bir çift ayakkabıyı üretmek için kimileri birkaç saniye bile sürmeyen yüzlerce değişik işlem vardır;
—toplam iş süresinin azalması; elde ayakkabı yapımı saatler alırken, gündelik bir ayakkabı yarım saatte, hafif bir ayakkabı ise birkaç dakikada üretilmektedir.
—yeni gereçlerin (bireşimsel elastomer) ve yeni tekniklerin (kükürtleme, püskürtme, kalıp alma, kaynak, lazer ışını vb.) gelişmesi ve otomatikleşme.

Ayakkabının üretim aşamaları:
—modelin yaratımı ve hazırlanması (stilist, ıstampacı, masa başı çalışmaları);
—ayakkabının üstünü (saya) ve altını (ayakkabı altı) oluşturan parçaların kesimi;
—bu parçaların hazırlanması (temizleme, kıvırma, garnitür...) ve sayanın yapımı (dikim, yapıştırma);
—sayanın çivilenerek ya da yapıştırılarak kalıba (tahta, plastik ya da metal) çekilmesi;
—ayakkabı altının değişik yöntemlerle saya ile birleştirilmesi: dikiş (Goodyear yöntemi, Blake, atom saya, mokasen vb.), kaynak, kükürtleme vb;
—ökçenin yerine takılması;
—temizleme.

AYAKKABICI a. **1.** Ayakkabı yapan, satan, onaran, kimse. **—2.** Ayakkabı satılan yer: *Köşede bir ayakkabıcı açıldı.*

—Ansikl. Ayakkc. Kökeni Ahilik örgütüne dayanan esnaf loncalarında, ayakkabıcıların da ayrı ve köklü bir örgütü vardı. İnanışa göre bu sanatın piri Ekberi Yemen'di. Örgütün başında yiğitbaşı* denen bir kişi bulunurdu. Yiğitbaşı çarşıya gelen malzemeyi esnaf arasında paylaştırır, üretilen malları denetler, kötü mal yapanı ya da uygunsuz davranışta bulunanı cezalandırırdı. Kâhya* adı verilen bir de yardımcısı vardı. Ayakkabıcılık, usta -çırak ilişkisinin katı kurallarla sürdürüldüğü el sanatlarındandı. Mesleğe girmek isteyen, küçük yaşta bir usta yanına verilirdi. İlkin basit işlerden başlayarak, yeteneğine göre 8-10 yıl, ustanın yanında çıraklık yapar, ondan sonra ustanın izniyle kalfalığa hak kazanırdı. Kalfa olacak genç, çarşıdaki tüm ayakkabıcı esnafına kalfa* ekmeği denen bir yemek verirdi. Bu, bir tür kalfalığa geçiş töreniydi. Ustalığa hak kazanan, kendi dükkânını açarken de usta* yemeği denen bir tören düzenlerdi. Yiğitbaşının başkanlığında yapılan törene tüm çarşı esnafı katılır, bu törenle kalfanın ustalığı onaylanmış olurdu. Hiçbir çırak ya da kalfa, ustasının izni olmadan dükkân değiştiremezdi.

Esnaf loncalarının etkinliğini yitirmesinden sonra da ayakkabıcılıkta usta-çırak ilişkisi sürdü. Sanayileşmeye koşut olarak öteki küçük üretim dallarında olduğu gibi ayakkabıcılıkta da seri üretime geçildi. Ismarlama ayakkabı, yerini hazır ayakkabıya bıraktı. Eskiden bir ayakkabıyı tek bir kişi yapabilirken giderek işbölümü ve uzmanlaşma sözkonusu oldu, makineleşme devreye girdi. Geleneksel yöntemlerle bu sanatı sürdürmek isteyenler, alıcı ve çırak bulmada zorluk çekmeye başladılar. Günümüzde meslek okullarında açılan meslek edindirme kurslarıyla, bu sanatın sürdürülmesine çalışılmaktadır.

AYAKKABICILIK a. Ayakkabı yapımıyla uğraşan iş dalı.

AYAKKABILIK a. Ayakkabı konulan yer, raf, dolap.

AYAKLAMAK g. f. **1.** *Bir yeri ayaklamak,* orayı ayakla ölçmek. **—2.** *Esk. Bir şeyi ayaklamak,* onu ayakla çiğnemek: *"Sipah-ı gam nola ayaklar ise uşşakı"* (Baki, XVI. yy.).

AYAKLANDIRMAK → AYAKLANMAK.

AYAKLANMA a. **1.** Ayaklanmak eylemi. **—2.** Var olan otoriteye açıkça karşı çıkan ve genellikle şiddete başvurarak onu devirmeye çalışan bir topluluk tarafından sürdürülen eylem; isyan: *İşgal kuvvetlerine karşı halk ayaklanması başladı. Bir ayaklanmayı bastırmak. Ayaklanma sırasında üç yüz kişi öldü.*

—Siyas. bil. *Ayaklanma hükümeti,* yerleşik siyasal iktidara karşı girişilen bir başkaldırı sırasında ortaya çıkan hükümet.

AYAKLANMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye, bir şeye karşı) ayaklanmak,* bir topluluk, bir halk sözkonusuysa, var olan otoriteye karşı isyana kalkışmak; isyan etmek: *Tayfalar subaylara karşı ayaklandılar ve gemiyi ele geçirdiler. Ayaklanan mahkûmlar gardiyanları rehin aldılar. Bütün ülke ayaklandı.* **—2.** Hasta sözkonusuysa, yürüyebilecek kadar iyileşmek; ayağa kalkmak. **—3.** Çocuk sözkonusuysa, emeklemeyi bırakıp yürümeye başlamak. **—4.** Gitmek üzere ayağa kalkmak: *Niye bu kadar erken ayaklandınız?*

◆ **ayaklandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir topluluğu (bir güce karşı) ayaklandırmak,* onların (ona karşı) ayaklanmasına neden olmak; ayaklanmaları için onları kışkırtmak: *Halkı ayaklandıran ekonomik uygulamalar. Halkı hükümete karşı ayaklandırmak.* **—2.** *Kimseleri ayaklandırmak,* onları harekete geçirmek, sürüklemek: *Hiç aklımızda yokken geldi, sinemaya gitmek için bizi ayaklandırdı.*

AYAKLI sıf. **1.** Ayağı olan, bir destekle yere dayanan şey için kullanılır: *Ayaklı kadeh. Ayaklı fotoğraf makinesi.* **—2.** *Say. sıf. + ayaklı, nit. sıf. + ayaklı,* ayağı, belirten sayıda ya da nitelikte olan şey için kullanılır: *Üç ayaklı sehpa. Kısa, uzun ayaklı.* **—3.** Ayakla çalıştırılan araç ve aygıtlar için kullanılır: *Ayaklı dikiş makinesi.* **—4.** Bir bilgi alanı adıyla, o alanda çok bilgisi olan kimse için kullanılır: *Ayaklı tarih. Ayaklı felsefe.* **—5.** *Ayaklı başlı yatmak,* iki kimse sözkonusu ise, aynı yatakta ayakları ve başları birbirine ters gelecek biçimde yatmak. || *Ayaklı canavar,* yürümeye yeni başlayan, her şeyi kırıp döken yaramaz çocuk. || *Ayaklı gazete,* her şeyden haberi olan kimselere denir. || *Ayaklı kütüphane,* hemen her alanda bilgisi olan, her soruyu yanıtlayan kimselere denir.

—Bayınd. *Eğik ayaklı kiriş,* bir köprünün tabliyesine ankastre edilen düşey ya da eğik mesnetlerden oluşan kiriş. (Eğik ayaklı kiriş ve köprüler, kiriş merkezindeki eğilme momentlerini azaltarak daha ince kesitli tabliyeler elde etmeyi sağlar.)|| *Eğik ayaklı köprü,* ana taşıyıcı iskeleti eğik ayaklı kirişlerden oluşan köprü.

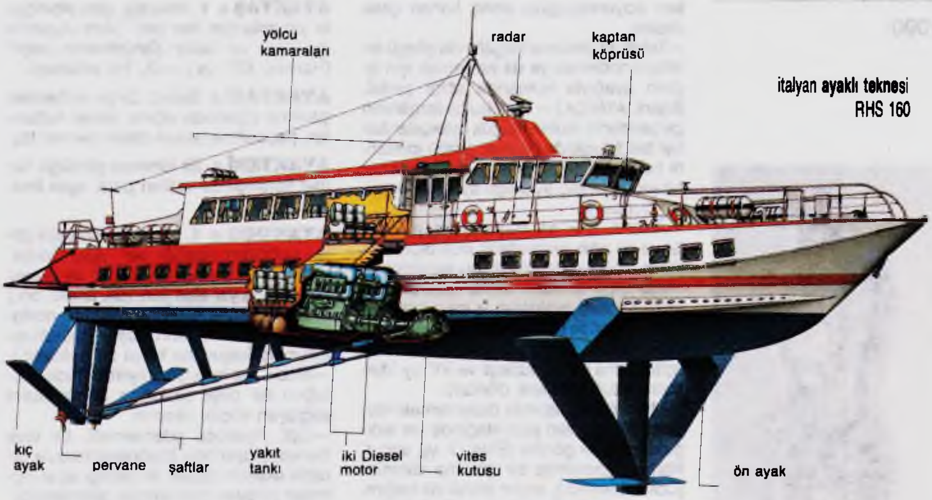
—Denizc. *Ayaklı tekne,* belli bir hızdan sonra gövdesi su dışına çıkarak gövdeye kollarla bağlı ayaklar üstünde seyredebilen süratli tekne. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Deniz yap. ve Petr. san. *Ayaklı platform,* en az üç düşey ayakla deniz tabanından destek alan ve deniz çalışmalarında kullanılan platform. (Platformun yüzdürülerek yer değiştirmesini sağlamak için, ayaklar hidrolik, elektrikli ya da pnömatik düzeneklerle yukarı çekilebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

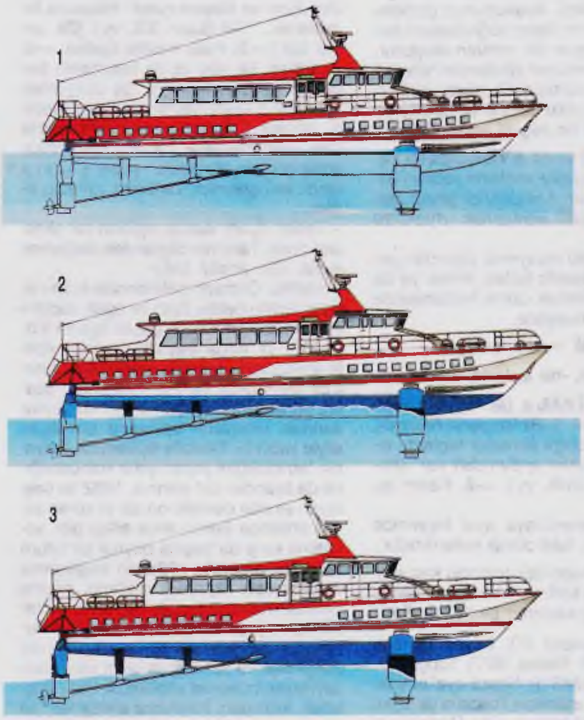
—Ed. Aşık edebiyatında, divan şiiri etkisiyle ortaya çıkan birçok şiir türünün ortak sıfatı. (Ayaklı türler, divan şiirindeki müstezat* türüne benzer. Divan şairleri aruzun yalnız bir kalıbı ile müstezat yazdıkları halde, âşıklar bu tekniği on birli hece ölçüsüne ve birçok aruz kalıbına uygulamışlardır.) || *Ayaklı divan,* gazel biçimindeki divanın her dizesinin sonuna "fâilâtün fâilün" ölçüsünde ziyadeler eklenerek yazılır. *Yedekli divan* da denilmektedir.|| *Ayaklı kalenderi,* gazel biçimindeki kalenderinin her dizesinin sonuna, divan şiirindeki müstezatta olduğu gibi "mef'û-lü feûlün" ya da "mef'ûlü mefâil" ölçüsünde ziyadeler eklenerek yazılır. *Yedekli kalenderi* de denmektedir.|| *Ayaklı koşma,* koşmanın ilk dörtlüğünün ikinci ve dördüncü, öteki dörtlüklerinin de dördüncü dizelerine ziyadeler eklenerek oluşturulur. Ayaklı koşmalar, genellikle musammat koşma biçiminde yazıldığından *musammat ayaklı koşma* diye de bilinir. || *Ayaklı mani* → MANİ. || *Ayaklı saya* → SAYA. || *Ayaklı semai,* gazel biçimindeki semainin her dizesinin sonuna "mefâîlün mefâîlün" ölçüsünde ziyadeler eklenerek yazılır. *Yedekli semai* de denmektedir. || *Zincirbent ayaklı koşma,* zincirbent (zincirleme) koşmanın ziyade eklenmiş biçimi.

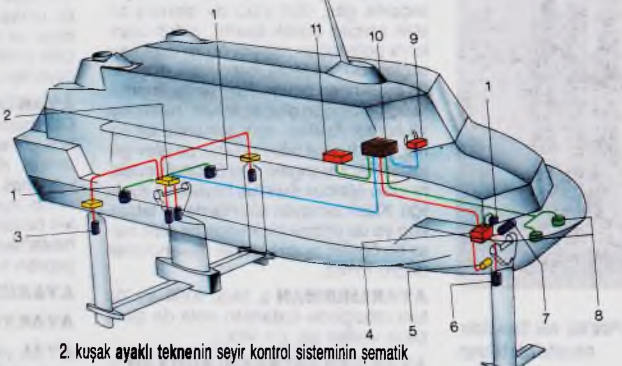
—Folk. *Ayaklı meyhane,* eskiden kalabalık yerlerde dolaşarak gizlice rakı satan gezici satıcılara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Terz. *Ayaklı düğme dikme,* düğmeyi, kumaşla arasına parmak, başka bir düğme vb. koyarak yüksekçe dikme. (Düğme iliklendiğinde pot yapmaması için, özellikle kalın kumaşlara uygulanır. Düğme ile kumaş arasında, parmak ya da düğme yüksekliğinde bağlantı iplikleri kalır. Daha sonra bu iplikler sarılarak sağlamlaştırılır.)
—ANSİKL. Denizc. 1869'da Farcot bir geminin teknesini su düzeyi üstüne değin kaldırmak ve böylece direncini azaltmak için hidrodinamik kuvvetleri kullanma konusunda bir patent aldı. Ancak bu alandaki ilk uygulamalar XX. yy.'ın başında ortaya çıktı. Forlanini 1905'te kademeli olarak taşıyıcı düz levhalarla donatılmış, 1,3 t'luk ilk örneği suya indirdi; bu levhalar tekneye çeşitli yük ve değişik hız-

ayaklı teknenin konumu
(1) dururken, (2) orta hızda, (3) yüksek hızda

2. kuşak ayaklı teknenin seyir kontrol sisteminin şematik görünüşü

1.Düşey ivmeölçer;
2.Kıç bağlantı kutusu;
3.Kıç sapma kumandası;
4.Yön kumandası;
5.Ön bağlantı kutusu;
6.Ön sapma kumandası;
7.Yan ivmeölçer;
8.Dalga yüksekliğini algılayan sondalar;
9.Otomatik kumanda aygıtı tablosu ACS (Automatic Control system);
10.ACS bilgisayarı;
11.Konum kontrol tablosu;

larda kararlı bir denge sağlıyordu. 1907'de Crocco ve Ricaldoni su yüzeyini yaran V şeklinde ayaklarla donatılmış tekkanatlı bir aracı çalıştırmayı başardı. Bu sistemde, suya batan yüzey, ağırlığa ve hıza göre kendiliğinden değiştiği gibi, enine ve boyuna denge de kendiliğinden elde ediliyordu. Su yüzeyini yaran V biçiminde ayak ilk kuşak ayaklı teknelerin büyük bir bölümünde kullanıldı. Ancak bu ilkenin sakıncası ayakların dalga hareketlerini izleme eğilimi göstermesi ve tekneyi rahatsız edici duruma getirmesiydi. Ayrıca dalga yüksekliği 1,5 m'yi aştığında hızın düşürülmesi gerekiyordu. Yükselme kuvvetlerini azaltmak ve su yüzeyinin salınımından kurtulmak için suya tümüyle batmış, otomatik bir sistemle kumanda edilen, değişken konumlu basit ayakların kullanımı önerildi; otomatik kumanda sistemi ivme, düşeylik ve yükseklik parametrelerini aralıksız kaydedecek, hesap makinesiyle işleyecek ve gerekli düzeltmeleri taşıyıcı ayaklara iletecekti. Bu yeni ilkeye dayanan ikinci kuşak ayaklı tekneler 1960'a doğru ABD'de yapıldı; bunlar 3-4 m yüksekliğindeki dalgalarda büyük bir hıza (60 ile 100 deniz milli) ulaşabiliyordu. Günümüzde ayaklı tekneler özellikle askeri amaçlarla kullanılır. Gezi denizciliğinde ise yelkenli ayaklı tekneler görülür. SSCB'de yolcu taşımacılığında kullanılan 150 kişilik Meteor, her biri 630 kW'lık iki motorla donatılmıştır ve 80 km/sa'lik bir hıza ulaşabilir.
—Deniz yap. ve Petr. san. Ayaklı platform, yaklaşık elli yıldır liman çalışmalarında yaygın olarak kullanılan deniz inşaat mühendisliği yapıtıdır. Güçlü kaldırma araçlarıyla donatılan bu yapı, çok derin olmayan (yaklaşık yirmi metre kadar) sularda set, rıhtım ya da kaya dolgu yapımında inşaat öğelerini yerleştirmeye yarar. Petrol sanayisi de, denizde kuyu açma çalışmalarında kullanılan ayaklı platformları gerçekleştirmek için aynı ilkeden yararlanır. Bu platformlar düşey ayakları yukarı kaldırdıktan sonra yüzdürülerek çekilir. Kuyu açma yerine gelindiğinde dipten destek almak için ayaklar indirilir ve platform, yüksek dalgalardan korumak için yeterli yüksekliğe kaldırılır. Kuyu açma işlemi sona erdiğinde, yeni bir yere çekmek için krikolar ters yönde çalıştırılarak yeniden yüzdürülür. Maksimum su derinliği 100 metredir (1981'de).
—Folk. Ayaklı meyhaneler, bellerine ucu musluklu, içine rakı doldurulmuş uzun bir koyun bağırsağı sarar, cübbe giyerlerdi. Cübbenin cebinde kadeh bulundurur, ayaklı meyhane olduklarının belirtisi olarak da, bir omuzlarına peştemal atarlardı. Yaptıkları iş yasak olduğundan, alışverişler gizlice yapılırdı. (→ Kayn.)

AYAKLI, *Euromos** antik kentinin bulunduğu kesimin adı.

AYAKLIK a. **1.** Ayak basılan, ayak dayanan yer. **—2.** Ayakla çalışan makinelerde ayak basmak için yapılan yer. (Eşanl. PEDAL.) **—3.** Cambazların ayaklarına takıp dolaştıkları çifte sırık; ayakçak.
—Cerr. Muayene ya da ameliyat masalarında ayakların yerleştirildiği bölüm.
—Deric. Deri sanayisinde, tezgâh kurmaya yarayan iki ya da dört ayaklı araç; demir ya da tahtadan yapılmıştır. (Eşanl. SEHPA; ŞÖVALE.)
—Esk. sil. Zırhın ayağı koruyan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Güz. sant. Yukarıdan aşağıya doğru incelen ve üstüne büstler, heykelcikler, sanat yapıtları konulan yüksek sehpa.
—Mim. Bir sütunun, bir heykelin, bir vazonun üstüne oturtulduğu, bağımsız ve silmeli altlık; bir taban, bir kürsü taşı ve bir kornişten oluşur. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. → PEDAL.
—*Yörs.* Tarım mak. Öküzleri dinlendirir-

Paris'teki eski Saint-Victor manastırı'nda bulunan saat ve ayaklık'ı Regence üslubu *Arsenal kitaplığı, Paris*

ken boyunduruğun altına konan çatal destek.

—Tekst. El dokuma tezgâhında çözgü ipliklerini indirmek ya da kaldırmak için işçinin ayağıyla kumanda ettiği pedal. (Eşanl. AYAKÇA.) —El dokuma tezgâhının çerçevelerini indiren küçük ayakçalardan her biri. || *Ayaklığa basma,* çözgü ipliklerini harekete geçirmek için dokumacının bir ya da birkaç ayaklığa ayağıyla uyguladığı basınç.

—ANSİKL. Esk. sil. Başlangıçta, ayaklıklar ya da zırhlı ayakkabılar, oluk biçimi verilmiş basit sandaletlerdi; bu sandaletler, metal örgü zırhların altına tutturulurdu. Daha sonraki ayaklıklar, iç içe geçmiş ve oluk biçiminde bir dizi levhadan oluşuyordu. Bunların XIV. yy.'da sivriltilmiş olan uçları daha sonra düzleşti ve XV. yy.'dan sonra uzun çarıklara dönüştü.

—Mim. Yunan tapınak düzenlemesinde, giriş merdivenleri yapı eteğinde yer aldığında ayaklık görülür (Efes, IV. yy. sonu). Roma döneminde bir gömme sütunun (Colosseum vb.), ender olarak da bağımsız bir desteğin (Assisi) altına (Doğu'da ve Mısır'ın Gerileme döneminde bu uygulama yaygındır) ayaklık yerleştirilir. Parçalı saçaklık gibi, dört yüzü de işlenmiş bir etek parçası olarak ayaklık, sütun oranlarını bozmadan, taşıyıcı öğeyi uzatmayı sağlar. Bu nedenle, her klasik düzenin üç öğesinden biridir. Ayaklık da, modüllü üç bölümden oluşur: *taban, kürsü taşı* ve *korniş.* Ayaklık, aynı zamanda bir sunak gibi, heykel tabanı olarak da işlev görebilir (Michelangelo'nun Capitolium alanındaki *Marcus Aurelius* heykelinin ayaklığı). Klasik olmayan sütunlarda bir taban, küp ya da prizma biçiminde bir etek varsa bu öğeleri ayaklık olarak nitelendirmek doğru olmaz.

AYAKLIKEMAN a. Müz. XVIII. yy.'da türk müziğinde kullanılan viola da gambaya verilen ad. (→ VİOL.)

AYAKSIZKERTENKELEGİLLER a. Ayakları bulunmayan ikiyaşayışlılar familyası. (Kuyrukları gelişmemiş, bedenleri solucansı, beden örtüsü birçok deri puluyla kaplıdır. Yersolucanları gibi yeraltında yaşarlar. Bil. a. *Caecilidae.* Ayaksızkertenkeleler takımı.)

AYAKSIZKERTENKELELER a. Solucansı bedenli, kazıcı, ayaksız ikiyaşayışlılar takımı. (Bil. a. *Caecilia* ya da *Gymnophiona.* Başlıca ailesi ayaksızkertenkelegiller.) [Eşanl. AYAKSIZLAR.]

AYAKTAKIMI a. Aşağılanan, ölçüsüzce davranışlara, taşkınlıklara kolayca kapılabildiği, basit ve kaba zevkleri olduğu düşünülen toplum kesimi.

AYAKTAN be. Kesim hayvanlarından söz ederken, "ayakta olarak" anlamında kullanılır: *Ayaktan satış. Ayaktan pazarlık.*

AYAKTARAĞI a. Anat. Ayağın bilekle parmaklar arasında kalan bölümü. || *Ayaktarağı kemikleri,* ayaktarağında yer alan kemikler.

—ANSİKL. Anat. Ayaktarağı birbirine paralel beş uzun kemikten oluşur; bu kemikler şişkince uçlarıyla birbirine değer; aralarındaki boşlukları kemiklerarası kaslar (ayak sırtı ve taban kasları) doldurur. Maymunlarda ayaktarağının birinci kemiği, eltarağının birinci kemiği gibi öbür parmaklarla karşı karşıya gelebilir. Bu nedenle maymunlara dört elli de denebilir. Ayaktarağında kaç kemik varsa ayakta bir o kadar parmak bulunur. Ama bazı omurgalılarda değişik durumlar görülür. Örneğin atta üçüncü ayaktarağı kemiği incik kemiğine dönüşmüştür; bu kemik, geviş getiren ha,vanlarda üçüncü ve dördüncü ayaktarağı kemiklerinin, sibirya sıçrayan tavşanında bütün tarak kemiklerinin birleşip kaynaşmasından oluşur; kuşlarda incik kemiği bilek ve tarak kemiklerinden oluşur; tavukgillerin erkeklerinde bu kısımda bir de mahmuz kemiği bulunur.

—Patol. *Ayaktarağı ağrısı,* ayaktarağında duyulan ağrı. (Eşanl. MORTON HASTALIĞI.)

AYAKTAŞ a. **1.** Arkadaş, işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri: *"Amr Ayyar'ın ayaktaşı, on sekiz Sahipkıranın başı"* (Hamza, XIV. yy.). **—2.** Yol arkadaşı.

AYAKTAŞI a. Balıkç. Gırgır ve benzeri çevirme ağlarında ağırlık olarak kullanılan, peçe altına takılan delikli mermer taş.

AYAKTERİ a. Bir kimseye gördüğü hizmet karşılığında verilen para; ayak kirası.

AYAKUCU a. **1.** Yatan bir kimseye göre, ayaklarını uzattığı yer, yön. Gökbil. **—2.** Yer'in merkezine doğru ve düşey doğrultuda yer alan yön. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bu yönde bulunan gökküre noktası. (Ayakucu bir yerin düşey doğrultusu üstünde, başucuna karşıt bir noktadır.)

—Mobc. Bir koltuğa bitiştirildiğinde, koltuğun bir çeşit şezlonga dönüşmesini sağlayan küçük iskemle.

—Opt. *Ayakucu gözmerceği,* bir cıva banyosu üzerinde özyönlendirmeyle bir optik eksenin düşey ile yaptığı açıyı ölçmeye yarayan özel dürbün gözmerceği.

—ANSİKL. Gökbil. Ayakucunun gözlemlenmesi bir yerin düşey doğrultusunu belirlemeye yarayan bir yöntem oluşturur. Bu yöntem meridyen gözlemlerinde kullanılır ve gök dürbününü, düşey doğrultuda cıva banyosu üstüne yerleştirilerek özyönlendirici bir aygıtla yönlendirilir.

AYAKÜSTÜ ya da **AYAKÜZERİ** be. Oturmadan, ayakta aceleyle yapılan eylem için kullanılır: *Ayaküstü bir şeyler atıştırmak. Ayaküstü konuşmak. Ayaküstü uğramak.*

—Tıp. *Ayaküstü muayene,* dışardan gelen hastaları ayakta tedavi etmek ya da hastaneye yatırmak üzere hastanelerde yapılan kısa muayene.

AYAKÜZERİ → AYAKÜSTÜ.

AYAKYOLU, -nu a. Hela, tuvalet.

AYÂL ya da **İYÂL** a. (ar. *ᶜayyil*'in çoğl. *ᶜayāl, ᶜiyāl*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu kimseler toplamı, aile: *"Der fakir halim ayâlim dahi var"* (Ahmet Mürşidı, XVIII. yy.). **—2.** Kadın eş, zevce.

—Dilbilg. Osmanlıcaya *ayal* biçiminde geçen sözcük, tekil olarak kullanılmıştır.

AYALA (Tomaso DE), toledolu kılıç imalatçısı (XVI. ve XVII. yy.). Markası, üstüne "O" ya da taç kazınmış bir "T" harfidir.

AYALA (Mariano D'), italyan general (Messina 1808 - Napoli 1877). Topçu yüzbaşısı olarak 1848'de Napoli ayaklanmasına katıldı ve ardından Toscana'ya sığındı; orada savaş bakanı oldu. Cenova valisi olarak Piemonte'ye hizmet etti ve 1861'de milletvekili seçildi.

Ayala planı, Emiliano Zapata tarafından kasım 1911'de Ayala'da (Morelos eyaleti), ilan edilen devrim planı. Bu planın 6 maddesi, geçmişte köy topluluklarının elinden alınmış olan toprak, su ve ağaçların geri verilmesini öngörüyordu. Zapatacılığın simgesi ve meksika agrarizminin temeli olan Ayala planı, Latin Amerika'da toprak reformları çığırını açtı.

AYALAMA a. *Yörs.* Avuçlamak eylemi.

AYALAMAK g. f. *Yörs. Bir şeyi ayalamak,* onu elin ayasıyla tutmak, avuçlamak.

AYALTI sıf. Fels. Aristoteles'te, Ay'ın alt yanında yer alan, üreyen ve çürüyen varlıklar dünyasına denir. (Karşıtı: gökyüzü dünyası.)

AYAMAVRA adası → LEFKAS.

AYAMONTE, İspanya'da liman kenti, Andalucía'da, Guadiana ırmağı kıyısında (Portekiz sınırında); 14 200 nüf. Balıkçılık.

AYAN ya da **IYAN** sıf. (ar. *ᶜayān, ᶜiyān*). *Esk.* **1.** Belli, açık, aşikâr, gözle görünen: *"Bakdukça hatasuz dü cihan nakşı ayândır"* (Şeyhi, XIV. yy.). **—2.** *Ayan etmek,* gözle görülür hale getirmek. || *Ayan ve aşikâr olmak,* apaçık ortaya çıkmak.

◆ be. **1.** *Esk.* Meydanda, ortada, açıkça: *"Mest olub gir şehr-i aşka göresin anda ayan / Suret-i hûbân-ı âlem çâr-sû bâzâr mest"* (Nesimi, XVI. yy.). **—2.** *Ayan beyan,* açıkça, bile bile, besbelli: *Ayan beyan yalan söylüyor.*

AYAN (Aydın), türk ressam (Trabzon 1953). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1977). Aynı okulda asistan oldu. Şimdi Mimar Sinan üniversitesi'nde öğretim üyesi. Yapıtlarında, figür ve çevre elemanlara yüklediği simgesel anlamlar aracılığıyla toplumsal konuları işledi. Çeşitli sergiler açtı, karma sergilere katıldı. 1979 ve 1986'da Devlet resim ve heykel sergilerinde başarı ödüllerini, 1981'de Cumhuriyet senatosu vakfı birincilik ödülünü kazandı.

ÂYAN çoğl. a. (ar. *ᶜayn*'ın çoğl. *aᶜyan*). *Esk.* **1.** Gözler. **—2.** Bir yerin ileri gelenleri, sözü geçenleri; eşraf: *"...millet içinden âyan ve kibarın eyadi-i ihtiyarına bırakılarak..."* (Ali Suavi, XIX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** Ayan meclisi üyeleri. **—4.** *Âyanbaşı,* bir köy ya da kasabanın ileri geleni. || *Âyan-ı hariciye,* dış dünyadaki nesneler. || *Âyan meclisi,* danışma meclisi, senato. || *Âyan-ı mutavassıta,* vasıta olan, aracı nesneler. || *Âyan-ı müşahhas,* gözle görülen, elle tutulan şeyler. || *Âyan ü eşraf,* ileri gelenler, varlıklılar, nüfuzlu kişiler.

—Tasav. *Âyan-ı sabite,* eşyanın var olmadan önce, Tanrı'nın bilgisindeki değişmez sureti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Osmanlı metinlerinde âyan-ı vilayet, âyan-ı belde, âyan ve eşraf, vücuh-ı memleket biçimlerinde geçen âyanın XVI. ve XVII. yy.'larda reaya ile merkezi otorite arasındaki ilişkilerde aracı olarak sınırlı bir işlevi vardı. Kent'in korunması, adalet, yöneticilerin değiştirilmesi vb. konusundaki istemlerin padişaha arzı âyan eliyle yapılırdı. Devletle ilişkilerinde reayanın temsilciliğini yapan şehir kethüdalığına da âyandan biri atanırdı. 1682'de başlayan ve dört devletle on altı yıl süren savaş sırasında âyanın etkisi arttığı gibi, yönetime karşı da başına buyruk bir tutum takındığı görüldü. 1694'ten başlayarak eyaletlerdeki taşınmaz malların, hazine gereksinimleri nedeniyle malikâne yöntemince ve yaşam boyu koşuluyla âyan tarafından yönetilmesi sonucu bu zümre zenginleşti ve yıpratıcı savaşlar yüzünden zayıflayan hükümet otoritesine karşı güçlendi. Ardından, Kaynarca antlaşması'yla sonuçlanan 1768 savaşının yarattığı kötü durum, özellikle devletin âyandan asker istemek zorunda kalması, bu kişilerin silahlı kuvvet toplamasına yol açtığı için etkileri büsbütün arttı. 1787 savaşı sırasında il ve ilçelerde yönetim gücü giderek artan âyan, vergi toplamak, askere göndermek ve erzak sağlamak gibi daha önce kadıların gördüğü tüm işleri ele geçirdiler. Güçleri arttıkça valilerin sözünü dinlemez olan, hatta onlarla çatışan âyana, sadrazamlarca buyrultu verilmesi yolu açıldı. Bir süre sonra âyanlık resmen kaldırılarak (1785) görevleri şehir kethüdalarına verildiyse de daha sonra yeniden âyanlık yöntemine dönülmek zorunda kalındı (1790).

XIX. yy. başlarında âyandan Yozgat, Çorum, Kayseri, Ankara, Tokat, Amasya ve yöresinde Çapanoğulları; Manisa, İzmir, Aydın bölgesinde Karaosmanoğulları; Rumeli'de Rusçuk'tan Edirne'ye kadar Tirsinikli İsmail Bey; Serez ile Drama yöresinde Serezli İsmail Bey; Gümülcine'de Tokatçıklı Süleyman; Silistre'de Yılıkoğlu Süleyman Bey büyük güç ve saygınlık kazandılar. Bölgelerinde başına buyruk hükümdarlar gibi davranan bu âyanın her birinin komutası altında en az 20-30 bin kişilik bir silahlı güç bulunurdu. Kendi aralarında birbiriyle savaşır, barışır, bağlaşır ve devlet yönetimini hiçe sayarlardı. Zor

durumdaki hükümet, bunları öfkelendirip devlete karşı ayaklanmalarına neden olmadan, ancak birbiriyle bağlaşmalarına da olanak vermeden yönetme siyaseti gütmekten başka çıkar yol görememzdi.

Selim III'e gerçek bir bağlılık duyan Çapanoğlu Süleyman Bey, Nizamıcedit'in Anadolu'da yaygınlık kazanması için büyük çaba harcadı. Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olması sonucu imzalanan Senedi ittifak'la (1807) güçlerinin doruğuna erişen âyanlar, daha sonra yönetime ağırlığını koyan Mahmut II'nin otoriter tutumu karşısında eski etki ve saygınlıklarını yitirdiler. Özellikle, ölen âyanın yerine oğlunun atanmasını yasaklayan yeni yasa, bunları tam etkisiz duruma getirdi. Tanzimat'tan sonra bir yolunu bularak vilayet meclislerine giren âyan sınıfı, Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmeyi başardı.

—Tasav. Bu inanışa göre eşya Allah'ın ilminde yer aldığı biçimde görünüm aldı. Allah'ın ilmindeki bilgi ve eşyanın sureti sonsuz ve kalıcı olmasına karşın eşyaların varlığa dönüşümü (yani bizim görebildiklerimiz) sonludur. Bu nedenle gerçek varlık âyan-ı sabite'dir (Allah'ın ilmindeki varlıklar). Görebildiğimiz varlıklar âyan-ı sabite'nin var görünmesinden başka bir şey değildir.

Âyan meclisi → MECLİS-İ ÂYAN.

AYANCIK, Karadeniz bölgesinin batı bölümünde Sinop'a bağlı ilçe. 36 543 nüf. (1990). 876 km^2. 1 bucak, 68 köy. Merkezi kıyıda, Sinop'un 64 km batısında *Ayancık*, 10 418 nüf. (1990). Orman ürünleri.

AYANDON, ayaandon da denir, adı-nı hıristiyan azizlerinden Antonios'tan (rumca Andon) alan ve yüzyılların deneyimine dayanan takvim klimatolojisine göre 28-30 ocak arasında esmesi beklenen şiddetli rüzgâr. Gerçekleşme olasılığı gözlemlere göre, ortalama % 50'dir.

AYÂNEN be. (ar. *ᶜayānen*). *Esk.* Açıkça, meydanda olarak.

AYANÎ (Mehmet), türk şair (XVI. yy.). Babası, Rumeli kadısı Acem Molla'dır. Müderrislik yaptı. Pasin kadısı olduğu sırada Şah Tahmasb'a esir düştüyse de şiirlerinin beğenilmesi üzerine şahın nişancısı oldu. Daha sonra İstanbul'a döndü. Bir *Divan*'ı vardır.

ÂYANİYE a. Kur. tar. Âyanların normal süreler dışında kadı ve naipleri de kandırmaları sonucu keyfi olarak topladıkları vergi.

AYÂNİYET a. (ar. *ᶜayan* ve *-iyyet*'ten *ᶜayāniyyet*). *Esk.* Açıklık, meydanda olma.

AYANOĞLU (Sami), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1913 - *ay. y.* 1971). 1931'den başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, yerli ve yabancı oyunların birçoğunda başrolde oynadı; aynı tiyatroda oynanan bazı çocuk oyunları yazdı. *Köşebaşı* (1947), *İçimizden biri* (1966), *Ana* (1969) vb. oyunları yönetti. Seslendirme sanatçısı, oyuncu ve yönetmen olarak sinemayla da ilgilendi. Özellikle tarihsel filmlerde canlandırdığı kişiliklerle tanındı: *İstanbul'un fethi* (1950), *Vatan ve Namık Kemal* (1951), *Battal Gazi geliyor* (1955) vd.

■ **AYAR** a. (ar. *ᶜayar* ya da *ıyār*). **1.** Bir aygıtın, bir düzeneğin öngörülen bir koşula bağlı çalışabilme durumu: *Alıcınızın ayarı yapılmıştır, kurcalamayınız. Televizyonun renk, ses, görüntü vb. ayarı. Bu saatin ayarı bozulmuş.* **—2.** Bir kimsenin değer ve saygınlık düzeyi: *O sizin ayarınızda bir insan değildir.* **—3.** *Bir şeyi ayar etmek*, onun ayarını düzeltmek; çalışır duruma getirmek. ‖ *Ayara vurmak*, belli bir ölçüye göre değerini belirlemek, saptamak. ‖ *Ayarı bozuk*, davranışları bozuk, akli dengesi yerinde olmayan kimseler için kullanılır: *Ayarı bozuk biridir o, ne yapacağı bilinmez.*

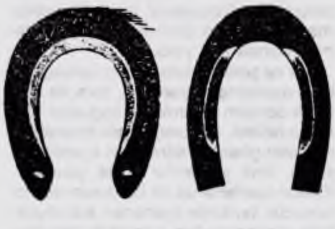
—Elektron. ve Radyotekn. Bir aygıtın ya da salınımlı bir devrenin çalışma frekansını ya da frekanslarını istenen değerlere getirme işlemi. (Bu işlem genellikle bir ya da birçok devrenin reaktansı sırayla ya da tek bir kumandayla belli değerlere getirilerek gerçekleştirilir.) ‖ *Ayar düzeneği*, salınımlı bir devre oluşturan ve istenen frekanslara ayarlanabilen aygıtlar bütünü (ayar donanımları olan bobinler, değişken kondansatörler, değişken sığalı diyotlar). [→EŞLEME.]

—Graf. sant. Kollu baskı makinesinde, sıkıştırma vidasının alt ucunun içine girdiği oyuk. ‖ Mekanik baskı makinesinde penslerin açılıp kapanmasını sağlayan inicikalkıcı diş. ‖ Kâğıdı ayarlama eylemi ya da biçimi.

—Huk. Ölçü ve tartı aletlerinin Ölçüler kanunu uyarınca doğruluğunun saptanması. (Ölçüler k.'nun 2. maddesine göre "uzunluk, ağırlık, hacim ölçü aletleriyle ...su, akaryakıt, elektrik ve havagazı sayaçlarının... bu kanun ve nizamnamesi hükümlerine göre" ayarlanarak damgalanması gerekir.)

—Kuyumc. Bir altın ya da gümüş alaşımındaki altın ya da gümüş oranını belirten birim. (→ ALTIN, GÜMÜŞ.) ‖ *Ayar damgası*, altın, gümüş, platin vb. eşyaya vurulan ve ayarını gösteren resmi denetim damgası. ‖ *Ayar damgasını vurmak*, altın, gümüş vb. eşyanın değerini belirlemek üzere damgalamak. ‖ *Ayarı bozuk*, ayarı kasıtlı olarak yanlış belirtilen altın ya da gümüş eşya.

—Nalbantl. Nalın tırnak yüzünün iç kenarına verilen eğrilik. (Taban ve mayanın basınçtan zarar görmesini önler. İçbükey tırnaklarda ayar yapılmaz; düztabanlarda ayar çok geniş olmalıdır.) ‖ *Ters ayar*, nalın toprak yüzüne açılan ayar.

ayar ters ayar

—Oto. ve Isıl mot. *Ateşleme ayarı*, motor ateşlendiği anda pistonun bulunduğu konum. (Krank milinin dönme açısına göre dereceyle ya da piston kursuna göre milimetreyle gösterilir.)

—Ölçbil. *Ayar damgası*, değerli metallere ve ölçü aletlerine devletçe vurulan denetim işareti.

—Örg. Bir örgüde ilmiklerin boyutlarını belirlemeye yönelik işlem. (Genelde, ayar, ilmik başına ya da belirli bir sayıda ilmik için "kullanılan iplik uzunluğu"yla belirtilir. Ayarın düzenliliği, örgü makinesinin sabit bir verimle iplik veren bir "besleyici aygıtla" donatılması durumunda sağlanabilir.)

—Parac. *Ayar saptama*, darphanelerde, bıçakları, kesecekleri madeni paranın yasal ağırlığa uygun olacak biçimde düzenleme işlemi. ‖ Bir değerli maden alaşımında bulunan saf madenle alaşımın toplam ağırlığı arasındaki oran. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Altının, gümüşün ayarına bakmak*, para yapımında kullanılacak altın ya da gümüşün saflık derecesini denetlemek.

—Saatç. *Ayar düzeneği*, saatin ayarını ve takvimini değiştirmeye yarayan düzenek. (Kuvarslı saatlerin ayarı, trimmer de denilen ve değişik bir kondansatör olan frekans düzelticiyle gerçekleştirilir.) ‖ *Ayar etmek*, saati belli bir merkeze göre doğru işler duruma getirmek. ‖ *Ayar saati*, dünyada kesin saati bulmak için başvurulan son derece duyarlı saat. (Bu amaç için günümüzde kuvarslı ve atomlu saatler kullanılmaktadır.) ‖ *Ayarı bozuk*, belli bir ayarı olmayan, zamanı doğru göstermeyen. ‖ *Saat ayarı*, belli bir merkeze göre kabul edilmiş olan ölçü.

—Sil. *Ayar nişanı*, bir top atışını uzatmak ya da kısaltmak için, silahın açısını uzaklık ya da yükseklik bakımından değiştirmek.

—Telekom. *Otomatik frekans ayarı*, bir radyo alıcısının çalışma frekansını gelen bir sinyalin merkez frekansına göre otomatik olarak ve en iyi şekilde ayarlayan düzenek. ‖ *Otomatik kazanç ayarı*, radyo alıcısı gibi bir aygıtta, giriş sinyalinin ortalama düzeyindeki önemli değişimlere rağmen çıkış sinyalinin çok düşük düzeyde değişmesini sağlayan ayar düzeneği. ‖ *Susturuculu otomatik kazanç ayarı*, bir radyo alıcısının girişinde algılanabilir bir sinyal bulunmadığında, kazancı ve dip gürültüsünü azaltan otomatik kazanç ayarı. (Susturucu bulunmadığında giriş sinyalinin düzeyi, gürültünün düzeyinden yeterince yüksek değilse, çıkıştaki dip gürültüsü çok rahatsız edici olabilir.)

—ANSİKL. Parac. *Değerli madenlerin alaşım ayarı.* Bu ayar günümüzde binde ya da yüzde oranıyla belirtilir. Kuyumculukta ve mücevhercilikte hâlâ sürmekte olan bir geleneğe göre, eskiden madeni paraların saflık derecesi kırat (altın) ya da mangır (gümüş) olarak belirtilirdi. Paraların ayarı yasayla saptanırdı.

AYARCI a. Ölçbil. **1.** Ölçü aygıtlarının ayarını yapan kimse. **—2.** Eskiden esnafın tartı araçlarını denetleyen görevliye verilen ad.

AYARLAMA a. Bir şeyi ayarlamak, bir başka şeye uydurmak eylemi.

—Bayınd. Derinliği korumak için, denize dökülen bir ırmağa uygun akış kesitleri sağlama işlemi. (Eşanl. KALİBRAJ.)

—Denizc. *Yelkeni ayarlama*, en iyi verimi almak için yelken donanımını tekneye uygun bir biçimde düzenleme. (Yelken basınç merkezi tekne ağırlık merkeziyle aynı düşey doğru üzerine getirilir.)

—Dy. *Ağırlık merkezi ayarlaması*, motorlu bir lokomotifte demaraj sırasında dingillerle yola aktarılan düşey kuvvetlerin burun bölümlerinden asılmış dingiller üzerinde hassas bir biçimde ayarlanması. ‖ *Ray ek yerlerini ayarlama*, birleşme yerleri aynı yükseklikte olmayan ve bir dizide ötekine göre belirli uzunlukta bir kayma bulunan bir demiryolu hattında iki ray dizisini düzenleme işlemi.

—Elektron. Bir devrenin salınımlarının öz frekansını, devreye uygulanan giriş büyüklüğünün frekansıyla aynı değere getirme işlemi. (Sığa ya da indüktans değiştirilerek sağlanır.)

—Elektrotekn. ve Mak. san. Bir makinenin parametrelerinden bir ya da birkaçını, kullanımın gerektirdiği değerlere kalıcı bir biçimde uyarlama.

—İstat. → UYARLAMA.

—Mak. san. ve Teknol. Bir aygıtın, bir mekanizmanın işleyişini düzenleme eylemi: *Bir saati, bir motoru ayarlama.* ‖ *Ayarlama değeri*, bir ayarlama mekanızmasının elverişli konumunu belirleyen sayı. ‖ *Ayarlama düzeni*, bir mekanizmayı ya da bir aygıtı ayarlamak ya da bunun iyi işlemesini sağlamak için tasarlanmış düzenek.

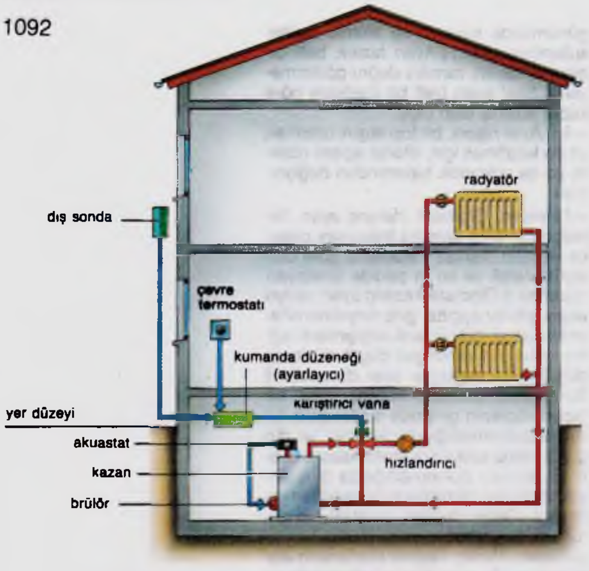
—Matbaac. *Satır ayarlama*, dizilen bir satırın istenilen uzunlukta olması için her harfin arasına gereken espası koyma.

—Müz. Bir sesin rezonansı tarafından doğal olarak verilmiş müzik aralıklarında çok küçük değişiklikler yapma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. ve Foto. En iyi netliği elde etmek için objektifin oluşturduğu görüntüyü duyarlı yüzey ya da ekran düzlemine düşürme işlemi.

—Ölçbil. Bir ölçü aygıtının gösterdiği değerlerle ölçülecek büyüklüğün değerleri arasındaki bağıntıyı, bir etalonla karşılaştırarak belirleme.

—Örg. Örnekte öngörülen özelliklere uy-

bir konut ısıtma donanımında **ayarlama** örneği

gun bir örgü elde etmek amacıyla, örgü makinesinin çeşitli bölümlerini ayarlama işlemi.|| *Örgü ayarının düzenlenmesi*, her türlü örgü makinesinde, belirlenmiş niteliklere uygun ve birbiriyle eşit boyutta ilmikler elde etmeye dayanan ayarlama. Bu koşulların yerine getirilmemesi durumunda ayar bozulmuş olur.)

—Siber. Bir referans büyüklüğü ile ayarlanan bir büyüklüğün eşanlı değerlerini karşılaştırarak ayarlanan büyüklüğün yönerge değerine yaklaşmasını sağlayan çalışma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayarlama alanı*, ayarlanan büyüklüğün iki sınır değeri arasındaki fark; ayarlayıcı düzenek bu sınır değerler arasında ayarlanan büyüklüğe en büyük değişimi sağlar. || *Ayarlamalı sistem*, OTOMATİK DENETİM* SİSTEMİ'nin eşanlamlısı. || *Denk ayarlama*, yönerge değeri zamanla değişen ayarlama türü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalıcı ayarlama*, yönerge değeri, ayarlanabilir olmakla birlikte uzun zaman aralıkları boyunca değişmez kalan ayarlama türü. || *Kaskat ayarlama*, iki ayarlayıcıyla gerçekleştirilen ayarlama yöntemi; burada bir ana ayarlayıcı ayarlayan büyüklüğe etkiyen bir ikincil ayarlayıcının yönerge değerini belirler ve ayarlayıcıların her biri ayarlanan son büyüklüğü ve ayarlanan bir ara büyüklüğü denetler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Programlı ayarlama*, yönerge değeri zamanın belirlediği bir kurala göre değişen denk ayarlama. (Bu kural, örneğin bir saat mekanizması ya da eşzamanlı bir motorla değişmez hızda devindirilen bir kamla sağlanabilir.) || *Uç ayarlama*, ayarlanan sistemin bir büyüklüğünü ya da bir yetkinlik indisini, dış bozucu etkenlere, hammadde özelliklerine ve sistem parametrelerinin değerlerindeki dalgalanmalara rağmen, değişmez olarak uç noktalardan birinin hemen yakınında kalmaya zorlayan ayarlama türü. (Böylece örneğin, kimi kısıtlamalar da göz önüne alınarak, üretilen ürünün değeri ya da miktarı maksimuma çıkarılabileceği gibi, tüketilen enerji miktarı da minimumda tutulabilir.)

—Tekst. Trikolarda, modele göre ilmek sayısını ve yüksekliğini belli ölçülere uydurma.

—Telekom. İletişim birim ya da birimleri arasında düzgün bir bağlantı kurmak için bir alıcının, bir vericinin ya da alıcı-vericinin çeşitli parametrelerini değiştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Fiyat ayarlaması*, bir işletmenin, uyguladığı fiyatı maliyet, piyasa koşulları gibi etkenlerdeki değişmeleri göz önüne alarak yeniden saptaması. (Bu terim, Türkiye'de genellikle KİT'lerce üretilen malların fiyatları yükseltildiği zaman kullanılır.)

—ANSİKL. Müz. Uygulamada ayarlama, klavsen, piyano gibi basit sesli çalgıların akortlanmasına yarar. Birçok ayarlama yöntemi vardır. Batı müziğinde bunlardan ikisi kullanılır. Her ikisinde de, diyez ve bemoller birleştirilerek (sözgelimi do ♯, re ♭'e eşitlenerek), klavye üzerinde, bir oktavdaki tuş sayısı on ikiyle sınırlanmıştır.

Akustikçiler tarafından kurulmuş sistemde, diyezler ve bemoller farklıdır; bir oktavda 21 ses vardır. Bir oktavda 12 tuşu olan klavyeli çalgıların sesleriyle, akustikçilerin sistemindeki seslerin değeri farklıdır. Ayarlamada, kuramsal kromatik seslerin sayısal değerlerinin yerine, birleştirilmiş diyez ve bemoller için kabul edilebilir değerler konur. Bu yolla, bir oktavda 8 çeşit üçlünün elde edilmesi temeline dayalı, *eşitsiz* ayarlamaya ulaşılır. İlk üçlü *(do-mi)* tam akort edilmiştir. Böylece, *do*'ya akortlanmış çalgılar tam ses verir. Buna karşılık, uzak tonlarda yazılmış parçalar, aralıkların tutmaması yüzünden dinlenebilme niteliği taşımazlar. Bu yöntemle ayarlanmış klavyeli çalgılarla, her tonaliteyi çalmak olanaksızdır.

Müzik kuramının eksenliliik (tonalite) yönünde gelişmesi, *eşit* ayarlamanın kullanımını gerektirdi: beşliler biraz eksiltilip, kromatik gam, ayarlanmış 12 eşit yarım-tona bölünerek eşit ayarlama elde edildi. J. S. Bach *Ayarlı klavye* adlı yapıtında, tüm tonalitelerin kullanılmasını sağlayan bu sistemi savundu.

—Siber. Ayarlama ile otomatik denetim arasında hiçbir fark yoktur. Göz önüne alınan uygulamaya göre terimlerden biri ya da diğeri kullanılır. Yönerge değeri değişmez olduğunda, özellikle ayarlamadan, tersi durumda ise otomatik denetimden söz edilir. Böylece "ayarlama" terimi "kalıcı ayarlama" ile özdeşleştirilmekte ve kapsamı daraltılmaktadır. Oysa *denk ayarlama* yönergesi değişken bir ayarlama türüdür. Denk ayarlamada, ayarlanan sisteme etkiyen dış tedirginliklere rağmen, ayarlanan büyüklük, kesin biçimde yönerge değerinin değişimlerini izlemek zorundadır. Dolayısıyla, bir denk ayarlama sistemiyle bir otomatik denetim sistemi arasında fark yoktur.

Her ne şekilde olursa olsun, aynı kuram hem ayarlamalı sistemlere, hem de otomatik denetim sistemlerine uygulanır. Bununla birlikte, ısıl süreçler gibi önemli gecikmeler gösteren süreçlerin ayarlanmasında, kimi yöntemler daha yararlıdır. *Kaskat ayarlama*'da da bu durum sözkonusudur; bu türde ayarlanan ara büyüklükle yönerge değeri arasındaki dalgalanma, çıkış büyüklüğünü etkilemeden, ayarlayıcı büyüklükte bir değişiklik doğurur. Örneğin, ısıl eylemsizliği yüksek bir fırının sıcaklığı, buhar gibi bir akışkanın debisine bir vanayla etkiyerek ayarlanıyorsa, bir ana sıcaklık ayarlayıcısı ile bir ikincil debi ayarlayıcısı kaskat bağlanabilir; debi ayarlayıcısının yönerge değerini ana ayarlayıcı belirler. Bir konut ısıtma donanımında, bir ana termostat, kazan suyunun sıcaklığını, kullanıcının belirlediği değişmez bir değerde tutar; konut içindeki bir çevre termostatı ise radyatörlere gönderilen suyun sıcaklığını karıştırıcı bir vanaya etkiyerek ayarlar; bu amaçla vana radyatörlerden dönen soğuk suyun, kazanın sıcak suyu içindeki oranını belirler. Öte yandan, ısıtma donanımının dış sıcaklıktaki ani değişimlere tepki süresi de azaltılabilir; bu amaçla bir dış ortam sondası karıştırıcı vananın kumanda düzeneğine doğrudan etki eder; böylece çevre termostatından geçmeye, yani konut içi sıcaklığın eşanlı değişimini beklemeye gerek kalmaz. Radyatörler, termostatlı vanalarla donatılmışsa, çevre termostatı da kaldırılabilir.

—Telekom. Eskiden, telgraf, telsiz ve telsiz telefon alıcı ya da vericisinin ayarında herhangi bir bozulmayı önlemek için, görevlinin sürekli olarak araya girmesi gerekiyordu. Günümüzde bu aygıtlar, önceden belirli frekanslara ayarlanır; vericilerin frekansı, genellikle piezoelektrik kuvarslarla denetlenir. Bir ayar değişimi, çoğu kez, gerekli işlemleri otomatik olarak yapan bir düğmeye basılarak gerçekleştirilir. Radyo alıcılarında ayarlama işlemleri istenen yayını seçme, ses yeğinliğini ve tonunu belirleme olanağı verir.

AYARLAMAK g. f. **1.** *Bir düzeneği, bir aygıtı ayarlamak*, onu, özellikle de ayarı bozulduktan sonra doğru çalışır duruma getirmek: *Arabanın farlarını ayarlamak.* **—2.** *Bir düzeneği, bir aygıtı bir şeye (göre) ayarlamak*, onu başka bir düzeneğe uydurmak, bir olguyu başlatmasını sağlayacak duruma getirmek: *Saatinizi radyoya göre ayarlayın. Fırını 200°ye ayarlamak. Çalar saati 5'e ayarlamak.* **—3.** *Bir işlevi, işlemi ayarlamak*, ayarlama işine yarayan aygıt üzerine etki uygulayarak onları öngörülen koşullar çerçevesinde ayara getirmek: *Vananın debisini ayarlamak. Bujilerin ateşlemesini ayarlamak.* **—4.** *Bir tutumu, davranışı ayarlamak*, onu ölçülü, düzenli duruma getirmek: *Hareketlerini ayarlamak.* **—5.** *Bir işi ayarlamak*, onu düzene, yoluna koymak: *Pasaport işimi ayarlarsam hemen yola çıkacağım.* **—6.** *Bir şeyi, bir şeye göre ayarlamak*, onu o şeye göre düzenlemek, onunla uygun duruma getirmek: *Ücretleri enflasyona göre ayarlamak. Giderleri gelirlere göre ayarlamak. Türk lirasının değerini dolara göre ayarlamak.* **—7.** *Tkz. Bir kimseyi ayarlamak*, onu bir iş için kandırmak ya da ikna etmek; onunla tanışıp ilişki kurmak: *Babamı ayarlayabilirsem geziye gelirim. Kızı ayarlayıp sinemaya götürmüş.*

—Elektron. ve Radyotekn. Salınımlı bir devrede, özindükleme ya da sığa değerlerinden birini ya da ikisini birden değiştirerek, devrenin öz frekansını ya da öz frekanslarını belirli değerlere getirmek.

—Isıbil. *Emniyet supabını ayarlamak*, egzoz basıncını gereken düzeye getirmek için emniyet supabını bir ağırlık ya da bir yayla dengelemek.

—Mak. san. Bir aygıtı ya da makineyi, bir değere ya da büyüklüğe uygun duruma getirmek.

—Müz. Klavyeli bir çalgıda (piyano, klavsen, akordiyon vb.) ya da arp'da, her sesin bemolüyle diyezi çakışacak biçimde akort yapmak.

—Oto. ve Isıl mot. *Bir ateşleyiciyi, bir supabı ayarlamak*, pistonun tam kursu boyunca aldığı belli bir konumda ateşlemenin gerçekleşmesi, supabın açılması ya da kapanması için ateşleyicinin ya da supabın kumandasını uygun duruma getirmek.

—Ölçbil. Bir etalonla karşılaştırmak.

—Tekst. *Gücüleri ayarlamak*, gereken yüksekliği vermek.

◆ **ayarlanmak** edilg. f. Ayarlamak eylemine konu olmak: *Saatler dün gece yaz saatine göre ayarlandı. Taşıma ücretleri yeniden ayarlandı.*

◆ **ayarlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi ayarlatmak*, onun ayarlanmasını sağlamak.

AYARLANABİLİR sıf. Dy. *Ayarlanabilir fren*, frenleme kuvvetini sürekli bir biçimde ayarlamayı sağlayan fren. (Ayarlama işlemini genellikle artan kuvvetler yönünde, kimi frenleme sistemlerinde de ender olarak azalan kuvvetler yönünde gerçekleştirir.)

AYARLANMA a. Ayarlanmak eylemi.

AYARLANMAK → AYARLAMAK.

AYARLATMAK → AYARLAMAK.

AYARLAYICI sıf. Ayarlama işlevi gören şey için kullanılır.

—Siber. Bir ayarlama aygıtına ilişkin.|| *Ayarlayıcı vana*, bir regülatörle kumanda edilen pnömatik ya da elektrik servomotorun otomatik olarak devindirdiği vana.

◆ a. Ayarlama işlevi gören şey ya da aygıt.

—Ruhbil. Bireysel bir sonucun (örneğin bir testte alınan not), belli bir topluluk için de saptanan öteki sonuçlar içindeki yeri-

nın belirlenmesini sağlayan sayısal çizelge. (Temel işlem, her bir sonuç için, topluluk içinde onu aşan kişilerin oranını saptamaktır.)

—Siber. Bir donanımın çalışmasında rol oynayan bir fiziksel büyüklüğü (basınç, debi, sıcaklık, hız, akım, gerilim, frekans vb.) hemen hemen değişmez tutan ya da zamana bağlı olarak değiştiren aygıt. (Eşanl. REGÜLATÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]|| *Ana ayarlayıcı*, başka bir ayarlayıcının yönerge değerini belirleyen ayarlayıcı. || *Doğrudan etkili ayarlayıcı*, devinim enerjisini ayarlı bir büyüklükten sağlayan ayarlayıcı. || *Dolaylı etkili ayarlayıcı*, devinim enerjisini, ayarlanan büyüklük dışındaki bir kaynaktan sağlayan ayarlayıcı. || *İkincil ayarlayıcı*, yönerge değeri bir ana ayarlayıcıyla sağlanan ayarlayıcı. || *Programlı ayarlayıcı*, yönerge değeri, zamana bağlı olarak değişen ayarlayıcı. || *Sınırlayan ayarlayıcı*, fiziksel bir büyüklüğü belirli sınırlar içinde tutan ayarlayıcı. (Yalnız en büyük ya da en küçük uç değerlere varıldığında harekete geçiyorsa, maksimuma ya da minimuma göre ayarlanmıştır denir.)

—ANSİKL. Siber. Bir ayarlayıcının başlıca organları şunlardır: bir algılayıcı ayarlanan büyüklüğün değişimlerini ölçer; bir verici ya da karşılaştırıcı ayarlanan büyüklükle yönerge değeri arasındaki sapmaya göre ayarlanan büyüklüğün değişimlerini saptar; bir servomotor ya da etkileyici bir dış kaynakla beslenerek ayarlayan büyüklüğün verici organca kumanda edilen değişimlerini doğurur. Devinim enerjisini ayarlanan büyüklüğün sağladığı doğrudan etkili ayarlayıcılarda servomotor yoktur; algılayıcı, ayarlayan büyüklüğü harekete geçirmek için, motor görevi de yapar. Watt ayarlayıcısı, doğrudan etkili türün en eskisidir ve tümüyle mekanik bir düzenektir; bir milin dönme hızını, dönmeden kaynaklanan merkezkaç kuvveti değerlendirerek ayarlar.

Bir ayarlayıcı, tüm klasik etki biçimlerinden yararlanabilir; artı-sıfır, artı-artı, orantılı, türevli, integralli, kalıcı ya da kesikli.

Ayarlayıcıların yapısı teknolojik gelişmeyi izlemekle birlikte kullanım gereksinimlerine de bağlıdır. İşte bu nedenle, yangın ya da patlama tehlikesi taşıyan donanımlarda, bugün bile pnömatik ayarlayıcılar kullanılmaktadır. Bununla birlikte, kullanım esnekliği çok yüksek olan elektronik ayarlayıcılar birçok alanda, pnömatik ve elektrikli ayarlayıcıların yerini almıştır. Öte yandan, sayısal yönlendirmeli sistemlerde, ayarlayıcılar tüm özgün niteliklerini yitirerek otomatik yönlendirme algoritmasının bütünleyici bir parçası durumuna bile girebilirler.

AYARLI sıf. Ayarı yapılmış; bir başka şeye göre ayarlanarak doğru çalışması sağlanmış aygıt, düzenek için kullanılır.

—Al. tak. *Ayarlı pense*, çeneleri arasındaki açıklığın ayarlanabildiği pense türü.

—Mim. *Ayarlı duvar örgüsü*, BAĞ* ÖRGÜSÜ'nün eşanlamlısı. —Kimi zaman, yatay derzleri doğrusal (bağ örgüsü gibi) ama yükseklikleri farklı kesme taşlardan oluşan örgü.

—Müz. *Ayarlı aralık*, ayarlama* işlemi sonucu hafifçe daralmış ya da genişlemiş aralık. || *Ayarlı gam*, tam ve yarım aralıkları, birbirine tam olarak eşitlenmiş gam. (Eşanl. TAMPERE GAM ya da TAMPERE DİZİ.)

—Saatç. *Kendinden ayarlı*, ÖZAYARLI'nın eşanlamlısı.

—Sil. *Ayarlı bomba* → SAATLİ* BOMBA.

Ayarlı klavsen → AYARLI KLAVYE.

Ayarlı klavye *(Das wohltemperierte Klavier)*, J. S. Bach'ın, majör ve minör tonların tümünde 24 prelüd ve fügü kapsayan iki derlemesinin başlığı (1722 ve 1742). Bu prelüd ve fügler, pesten tize doğru sıralanmış kromatik seslere göre düzenlenmiştir. Bach, kromatik diziyi, bir sesin diyeziyle bir sonrakinin bemolü çakışacak biçimde—yani dizideki 12 yarım -sesi birbirine eşit olarak— tasarlamıştır. Besteci bu derlemeleriyle, bir bestede, dizideki her sesin eksen olarak seçilebileceğini göstermek istemişti. Her prelüd ve füg grubu, bir sonraki bir öncekinden daha çok güçlük içerecek biçimde sıralanmıştır. Prelüdlerin üslubu değişkendir. Fügler, öncelikle eğitim amacına yöneliktir.

AYARMAK gçz. f. *Yörs.* Ayartmak.

AYARSIZ sıf. **1.** Ayarlanmamış, ayarı bozuk aygıt, düzenek için kullanılır. **—2.** *Tkz.* Davranışları ölçüsüz kimse için kullanılır.

AYARSIZLIK sıf. Ayarsız olma durumu.

AYARTICI sıf. Baştan çıkaran, kandıran, ayartan.

AYARTILMAK → AYARTMAK.

AYARTMA a. Psikan. *Ayartma fantazması* ya da *tasarımı*, bir öznenin, kendisini ayarttığı varsayılan bir başka özneye yüklediği eylem. (Freud, 1897'den sonra ayartma kuramını bir yana bıraktığı, yani ayartma tasarımlarının bir gerçekliği olduğu düşüncesinden vazgeçtiği halde, bu ruhsal olayların, fantazmasal önemleri dolayısıyla etkili olduklarını ileri sürdü. Freud'a göre bu fantazmalar, bilinçdışı düzeyinde, çocuğun en yakınıyla cinsel birleşme konusundaki isteğinin kesintiye uğramasını dile getiriyordu. Ayartma tasarımları, bu isteğin bir sergilenmesiydi ve ruhsal gerçeği kavramayı sağlayan bir olanaktı. || *Ayartma kuramı*, Freud tarafından geliştirilen kuram. Freud, 1897'ye değin, bir çocuğun bir yetişkin (ya da bir başka çocuk) tarafından gerçek cinsel ayartılmasına ilişkin tasarımların, travma etkisi dolayısıyla, nevrozların doğuşunda belirleyici bir rol oynadığını düşünüyordu.

AYARTMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi ayartmak*, onu doğru yoldan ayırmak; bir başkasının müşterisini, görevlilerini vb. kandırarak kendine çekmek: *Gençleri ayartmak. Bir şirketin kadrosunu, işçilerini ayartmak.* **—2.** *Tkz. Bir kimseyi ayartmak*, onu, birlikte eğlenmek, hoşça vakit geçirmek için kandırmak: *Bu günlerde belki seni ayartabilirim de bir sinemaya gidebiliriz.* **—3.** *Bir kimseyi ayartmak*, onu cinsel ilişki kurmaya sürüklemek; baştan çıkarmak: *Evli bir kadını ayartmak. Evin beyini ayartmak.*

◆ **ayartılmak** edilg. f. Ayartmak eylemine konu olmak; baştan çıkarılmak, kandırılmak.

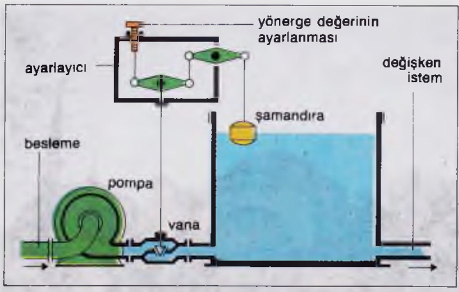
AYAS, YUMURTALIK'ın eski adı.

AYAS AĞA, türk mimar (?, ? - İstanbul 1486). Fatih Sultan Mehmet dönemi mimarlarından. İstanbul'daki Fatih külliyesi'nin ünlü mimarı Atik Sinan ile birlikte çalıştı (1462-1470). Kendi yapıtı olan Saraçhanebaşı mescidi'nin haziresinde gömülüdür.

AYAS PAŞA, türk sadrazam (Vlore [Avlonya] ? - 1539). Bayezit II döneminde devşirilerek saraya alındı. Yeniçeri ağası olarak Çaldıran savaşı'na (1514), Dulkadıroğlu Alaüddevle ile yapılan Göksun savaşı'na (1515) ve Mısır seferine katıldı. Süleyman I (Kanuni) tahta çıktığında Anadolu beylerbeyiydi. Şam'da ayaklanan Canberdi Gazali'nin üzerine gönderilen Ferhat Paşa'ya yardım etti; Şam beylerbeyliğine atandı. Rumeli beylerbeyi olarak Rodos seferine katıldı. İkinci vezirken, İbrahim Paşa'nın idamı üzerine sadrazam oldu. Sadrazamlığı sırasında Korfu, Arnavutluk, Buğdan seferlerine katıldı. Vebaya yakalanarak öldü. Vize yakınında Saray kasabasında cami, medrese, mektep vb. yaptırdı.

AYAS-CHAMBOLUC, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 570-2 440 m), Aosta'nın K.-D.'sunda; 1 200 nüf.

AYASLAR, Konya'nın Doğanhisar ilçesi merkez bucağında belde; 3 332 nüf. (1990). Belediye. PTT.

doğrudan etkili bir **ayarlayıcı** şeması (akış yönündeki akışkan isteminin artmasıyla alçalan depo düzeyi, giriş vanasının açılmasına neden olur; düzeyin yükselmesi ise ters işlemi oluşturur)

Ayasofya, İstanbul'da en büyük ve ünlü bizans kilisesi; Sultanahmet (esk. Augusteion) meydanındadır. İlk kez, kent Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olduktan sonra Constantius II tarafından yaptırıldı (360). Bu dönemde Megali Ekklesia (Büyük kilise) olarak anılan yapı, V. yy.'dan sonra Hagia Sophia (kutsal bilgelik) adını aldı. Bu yapı 404'teki halk ayaklanmasında yakılınca Theodosios II (408-450), mimar Rufinos'a yeniden yaptırdı (415). Bazilika planlı, beş sahınlı yapının duvarları taştan, çatısı ahşaptı (1936'da Prof. A. M. Schneider tarafından yapılan kazılarda bu yapının kalıntıları ortaya çıkarıldı). Nika ayaklanmasında bu yapı da yakıldı (532). Bunun üzerine İustinianos I'in (527-565) isteğiyle, bugüne ulaşan kilisenin yapımı kararlaştırıldı; yapım işi Tralles'li Anthemios ile Miletos'lu İsidoros adlı iki mühendise verildi (532). 537'de biten kilise görkemli bir törenle açıldı. Kubbeli bazilika türünün en önemli örneği olan Ayasofya'nın ana mekânı, yeşil mermerden sütunlarla bir orta ve iki yan sahına ayrılmıştır. Batısında şimdi yıkılmış olan avlu, dış ve iç narteks; doğusunda çok köşeli absida vardır. Yapının kuzeyi, batısı ve güneyi geniş bir galeriyle çevrilidir. Ana duvarlar, kubbe ve kemerler tuğladan; ayaklar, hatıllar kesme taştandır. Sütunlar, başlık ve kaplamalar renkli mermerden yapılmıştır. Çeşitli antik kentlerden getirilmiş parçaların yanı sıra, Marmara adasından ak mermer, Eğriboz adasından yeşil somaki, Afyonkarahisar çevresinden pembe mermer ve Kuzey Afrika'dan sarı mermer getirilmiştir. Yangına karşı tehlikeyi en aza indirmek için olabildiğince az ahşap kullanılmıştır.

Yerden 55 m yükseklikteki kubbenin çapı 32,37 m'dir. Miletos'lu İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros, depremden zarar gören yapıyı onarırken (562), basıklıktan doğan sakıncaları gidermek amacıyla kubbeyi 6,25 m yüksek tutmuştur. Kubbe, dört küresel bingi ile dört kemere; kemerler de dört büyük ayağa oturur. Ayaklar, orta ve yan sahınları ayıran sütunlar arasına yerleştirilmiştir. Doğuda ve batıda dört eksedra ile desteklenmiş iki yarım kubbe ana kubbeyi taşır. Güney ve

Ayasofya müzesi'nin içten görünüşü

Büyük Larousse

Ayasofya müzesi'nden bir görünüm

Büyük Larousse

Ayasofya müzesi'nin kubbesi

kuzeyde ise iki sıra pencereli duvarlar bu görevi yapar. Bu düzenin yarattığı dengesizlik, daha sonra dıştan kuzey ve güneye eklenen büyük payandalarla giderilmeye çalışılmış, bu da yapının kütlesel bir görünüm almasına neden olmuştur. Kilise birkaç kez depremden zarar görmüş, pek çok onarım geçirmiş, eklemeler yapılmıştır.

Antik kaynakların övgüyle söz ettiği ilk mozaikler, ikonakırıcılık akımı sırasında bozulmuştu. IX. yy.'dan başlayarak Ayasofya yeni mozaiklerle bezenmiştir. Narteksin yan girişinde Theotokos Meryem'i kucağında İsa ile betimlenmiştir. İki yanında Constantinus I ve Iustinianos I portreleri işlenmiştir. İç narstekste, içe açılan kapı üzerinde tahtta oturan İsa'nın önünde diz çöken Leon VI'yı (886-912) betimleyen mozaik bulunur. Bema kemeri saray giysileri içinde bir başmelek figürüyle süslüdür. Absidanın yarım kubbesinde, IX. yy.'da yapılmış, kucağında İsa ile Meryem betimi vardır. Yan galerilerin üst katında oldukça bozulmuş olan Deisis (son duruşma) sahnesinde İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya üçlüsü işlenmiştir (XII. yy.). Aynı galeride imparatorluğun iki ailesinden portreler yer alır (imparatoriçe Zoe, Konstantinos IX Monomakhos, Ioannes II Komnenos, karısı Eirene, Aleksios). Kuzey galeri tonozunda Aleksandros'un (912-913) portresi vardır. Bu mozaikler bizans portre sanatının önemli örnekleridir.

Haçlı ordularınca yağmalanan ve bakımsız kalan Ayasofya, Osmanlılar'ın İstanbul'u almalarından sonra onarılarak camiye çevrildi. Batıdaki kubbeciklerden birinin yerine ahşap bir minare, daha sonra da güney-batı'daki tuğla minare eklendi. Bayezit II döneminde kuzey-doğu'daki ince minare yapıldı. 1506'da bizans mozaikleri sıvayla kapatıldı. Batıdaki kalın minareler, yapıyı çevreleyen evleri yıktırarak çevresini açtıran Mimar Sinan'ın ürünüdür. Ayrıca Andronikos döneminde yaptırılan payandaları onarmış ve yenilerini eklemiştir.

ön yüzü

arka yüzü

Ayasofya tamir madalyası

Günümüze ulaşan mihrap Fatih Sultan Mehmet dönemindendir. Kuzey-batı'daki medrese de bu dönemde yaptırılmış, Bayezit II döneminde bir kat çıkılmıştır. XIX. yy.'da yenilenen yapı 1937'de yıktırıldı. Mihrabın yanlarındaki tunç kandiller Kanuni Sultan Süleyman tarafından Budin'den getirildi. Mermer işlemeli minber, müezzin mahfili ve vaaz kürsüsü Murat IV dönemindendir. Kubbe yazısı ve büyük levhalar XIX. yy.'ın ünlü hattatı kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ürünüdür.

Mahmut I döneminde kitaplık, şadırvan ve sübyan mektebi eklendi. Ayasofya'nın haziresinde ise osmanlı sultanlarının ve şehzadelerinin türbeleri bulunur. Bunların en eskisi, Mimar Sinan'ın yaptığı Selim II türbesi'dir (1577). Şehzadeler türbesi'ni de onun yaptığı sanılmaktadır (XVI. yy. sonları). Murat III'ün türbesi mimar Davut Ağa'nın (1595), Mehmet III'ün türbesi ise mimar Dalgıç Ahmet Paşa'nın (1608) yapıtıdır. Ayasofya'nın bitişiğindeki vaftizhane de XVII. yy.'da türbeye çevrilmiştir. İçinde Mustafa I ve Sultan İbrahim'in sandukaları bulunur.

Ayasofya'nın Osmanlı döneminde geçirdiği en önemli onarım, Abdülmecit in isteğiyle gerçekleştirilmiştir. İsviçre asıllı italyan mimar Gaspare Fossati ile kardeşi Giuseppe Fossati bu işle görevlendirilmiş (1847-1849); kubbe, mihrap, minber, mahfiller onarılmış, mozaikler temizlenmiştir. Ön avludaki muvakkithane de onun yapıtıdır.

Ayasofya'nın onarımıyla ilgili çalışmalar, Cumhuriyet sonrasında da sürmüştür. 1926'da toplanan uzmanlar kurulunun saptamalarına göre bazı onarımlar yapılmıştır. Daha sonra Amerikan Bizans enstitüsü adına Thomas Whittemore, bizans mozaiklerinin temizlenmesi ve yapının onarımı çalışmalarını üstlenmiştir (1931-1938). Bu arada Atatürk'ün isteğiyle bakanlar kurulu, yapının müze olarak değerlendirilmesini kararlaştırmıştır (1934). 1935'te müze olarak ziyarete açılan yapının avlusu da açık hava müzesi olarak düzenlenmiştir. Ayasofya'nın onarım çalışmaları, Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü İstanbul rölöve ve anıtlar müdürlüğü'ne bağlı olarak Alpaslan Koyunlu yönetiminde sürdürülmektedir (1987). Bu çalışmalarda kubbeyi tutan payandalar kurşunla kaplanmış, kubbe onarılmış, yapının genel sıva ve yüzlerinde, bizans rengi olarak bilinen horasan rengi uygulanmaya başlanmıştır. Bu arada kazılarla Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan medresenin, XIX. yy.'a ait duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (1983). Kazılar sürmektedir (1987). [→ Kayn.]

Ayasofya hamamı → HASEKİ HAMAMI.

Ayasofya kürsü şeyhi, bir tür halk okulu işlevi gören camilerdeki kürsü vaizlerinin en yetkilisi. (Çoğu kez tarikat şeyhi de olan bu kimseler, kalabalık cemaatlı selatin camilerinde ders vererek, her dönemde halkı istedikleri yönde etkilediler.)

Ayasofya Mahmut I kütüphanesi, İstanbul'da kitaplık. Ayasofya'nın G.-B.'sında. Giriş ve okuma salonu kilisenin içinde, kitapların bulunduğu depo bölümü, daha önce Mimar Sinan'ın yaptığı destek payandaları arasındadır. Yazıtında Mahmut I döneminde yaptırıldığı belirtilmektedir (1739). XVI.-XVIII. yy. çinileri, sedef kakmalı dolapları, Edirne işi bezemeleri, yazıları ve tunç şebekeleriyle döneminin ilginç yapılarındandır. Küçük bir giriş holü, dikdörtgen planlı okuma salonu, kitapların bulunduğu depo bölümüyle, bunları birbirinden ayıran bir koridordan oluşur. Dikdörtgen planlı depo, ikisi tam, ikisi yarım olmak üzere dört sütunla iki bölüme ayrılmıştır. Bölümlerden biri sekizgen kasnağa oturan kubbe, öteki tonoz örtülüdür.

Kütüphane 1906'da onarılmıştır. Okuma salonu TAÇ vakfınca özgün biçimine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir (1980).

Aralarında çok değerli yazmaların da bulunduğu kitaplar, 1968'de Süleymaniye kütüphanesi'ne aktarıldı.

Ayasofya müze kütüphanesi → SULEYMANIYE KÜTÜPHANESİ.

Ayasofya tamir madalyası, esk. **Tamir-i Ayasofya madalyası,** Abdülmecit döneminde altın, gümüş ve bakırdan bastırılan madalya (1848). Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin vâris bırakmadan ölmesi üzerine, hazineye geçen servetiyle Ayasofya'nın onarılması kararlaştırıldı. (→ AYASOFYA.) Bu arada onarıma katkıda bulunanlara verilmek üzere bir madalya bastırıldı.

AYASTEFANOS ya da **AYASTAFANOS.** Tar. coğ. İstanbul'un Avrupa yakasında, Bakırköy ilçesine bağlı Yeşilköy semtinin eski adı. Semtin adını, buradaki Aya Stephanos kilisesi'nden aldığı sanılıyor.

Ayastefanos antlaşması, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nın (Doksanüç* harbi) sonunda imzalanan barış antlaşması (3 mart 1878). Plevne düştükten sonra rus kuvvetlerinin Edirne'ye doğru ilerlemesi üzerine Osmanlı devleti mütareke istedi. Rus orduları başkomutanı grandük Nikolay barış esaslarının mütarekeyle birlikte görüşülmesi koşuluyla bu isteği kabul etti. 31 ocak 1878'de Edirne'de imzalanan mütarekenin hükümleri, aşağı yukarı Ayastefanos antlaşması'nın esaslarını kapsıyordu. Mütareke koşullarının siyasi dengeyi Rusya lehine bozması Avrupa devletlerini, özellikle İngiltere'yi harekete geçirdi. İngiltere Rusya'ya karşı bir gösteri yapmak amacıyla donanmasını Marmara'ya gönderdi. Ruslar da buna karşılık karargâhlarını Ayastefanos'a (Yeşilköy) taşıdılar ve ingiliz donanmasının İstanbul limanına girmesi halinde, kente askeri birlik göndereceklerini bildirdiler. Bu durumun ortaya çıkardığı bunalım, İngiltere'nin Rusya'ya güvence vermesi ve Ruslar'ın da İstanbul'a asker sokmaktan vazgeçmesiyle çözüldükten sonra barış görüşmeleri Ayastefanos'ta başladı. Osmanlı devleti adına hariciye nazırı Saffet Paşa ile Berlin sefiri Sadullah Bey'in (Paşa); Rusya adına da kont İgnatiyev ve Nelidov'un katıldığı barış görüşmeleri, barış esasları önceden kararlaştırıldığından uzun sürmedi. İkisi dışında (altı savaş gemisinin harp tazminatı olarak Rusya'ya verilmesi ve antlaşmaya Avrupa devletlerince itiraz edilirse Osmanlı devletinin de Rusya'nın yanında antlaşmayı savunması) rus istekleri kabul edildi. 29 maddeden oluşan antlaşmaya göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık ve toprak kazanıyor; kuzey'de Tuna'ya, doğu'da Karadeniz'e, güney'de Ege'ye, batı'da Arnavutluk'a dayanan ve Avrupa'daki osmanlı topraklarını ikiye ayıran büyük bir Bulgaristan prensliği kuruluyor; Bosna-Hersek'in Rusya ile Avusturya'nın kararlaştıracakları biçimde yönetilmesi kabul ediliyordu. Ayrıca Osmanlı devleti Tesalya ile Arnavutluk'ta yapacağı ıslahat konusunda Rusya ile görüşmeyi, Rusya'ya ödeyeceği harp tazminatının (bir milyar dört yüz on milyon ruble) bir bölümüne karşılık Ardahan, Kars, Batum, Beyazit ve Dobruca'yı Rusya'ya bırakıyordu. Ayastefanos antlaşması'nın hükümleri, Balkanlar'da ortaya çıkan durumu çıkarlarına aykırı bulan İngiltere ve Avusturya'nın girişimiyle toplanan Berlin kongresi'nde yeniden ele alındı ve bir ölçüde hafifletildi. (→ BERLİN ANTLAŞMASI.)

AYASULUĞ ya da **AYASULUK,** Ege bölgesinde, İzmir'e bağlı Selçuk ilçesinin eski adı.

AYAŞ, Orta Anadolu bölgesinde, Ankara'ya bağlı ilçe. 20 806 nüf. (1990). 1 158 km². 21 köy. Merkezi Ankara'nın 64 km batısında *Ayaş*, 6 427 nüf. (1990). İçmeler ve kaplıca. Tahıl. Ankara keçisi
—Mim. İlçenin en eski ve en büyük camisi olan *Ulu cami*'nin XVI. yy.'da yapıldığı sanılmaktadır. Mihraba dikey üç sahınlı yapıda, sahınlar ahşap sütunlarla ayrılmıştır. Kündekâri tekniğindeki ahşap minberi özgündür. *Killik camisi*'nin (1560), geometrik bezemeli alçı mihrabı ve XVIII. yy.'da yapılmış aşı boyalı kadınlar mahfili dikkati çeker. XVI. yy.'da yapıldığı sanılan *Bünyamin camisi*, mihraba dikey üç sahınlı bir yapıdır; kuzey-doğu' sunda Şeyh Bünyamin Ayaşi'nin türbesi bulunmaktadır. Mihraba dikey üç sahınlı bir yapı olan *Aktaş mescidi*'nin (XVI. ya da XVII. yy.'lar) özellikle geometrik bezemeli alçı mihrabı önemlidir. *Şeyhmuhittin camisi* de alçı bezemeli mihrabıyla dikkati çeker.

AYAŞ, İçel'in Erdemli ilçesi, merkez bucağında köyken, belediye yapılarak, adı Kumkuyu*ya çevrildi.

Ayaşlı ve kiracıları, Memduh Şevket Esendal'ın romanı (1934; *Ayaşlı ile kiracıları* adıyla 1957). Olaylar, Cumhuriyet' in ilk yıllarında, Ankara'da dokuz odalı bir apartmanın kiracıları çevresinde geçer. Bir köy ağasının oğlu olan ve eşkıyalık, zaptiye çavuşluğu, arzuhalcilik, otelcilik vb. gibi türlü işlere girip çıkmış Ayaşlı İbrahim Efendi adında birinin oda oda kiraya verdiği apartmanında, Türkiye'nin başka başka kesimlerinden gelen kadınlı erkekli çeşitli insanların (eski bir çiftlik sahibi, yaşlı bir konsolos, odun-kömür satıcısı ile karısı, eski bir bar kızı ile şoför kocası, odasında kumar oynatan bir kadınla kocası, hizmetçiler, misafirler vb.) serüvenleri aracılığıyla, başkent Ankara'nın sosyo-ekonomik görünümü anlatılmıştır. 1942 CHP roman ödülünde derece alan roman, kiracılardan birinin anı defteri biçiminde yazılmıştır.

ÂYÂT çoğl. a. (ar. *âyet*'in çoğl. *ayat*). *Esk.* **1.** Âyetler. **—2.** Kerametler, işaretler. **—3.** *Âyât-ı muhkemat*, Kuran'ın kesin ve açık anlamlı ayetleri.|| *Âyât-ı müteşabihat*, gerektiğinde başka türlü yorumlanabilen ayetler.

AYATAÇ (Mustafa), türk ressam (Urfa 1927). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1955). Burada Nurullah Berk ve Halil Dikmen'in öğrencisi oldu. Soyut bir mekân içine yerleştirdiği figür çağrışımlı, biçimsel yönden Joan Miro' yu andıran ve bazı ilkel sanatların anlatımcı özelliklerini anımsatan bir üslup geliştirdi. Kişisel sergiler açtı, birçok karma sergiye katıldı. Türkiye Ressamlar derneği sergisi'nde birincilik ödülü kazandı (1959).

AYATULLAH → AYETULLAH.

AYAVİRİ, Perú'da kent, Puno yönetim bölgesinde, Juliaca'nın K.-K.-B.'sında. Cuzco kiliseleri tarzında, cephesi barok üslubunda kilise (1677-1690).

AY-AY a. Madagaskar'da yaşayan gececil ve yalnız yaşar yarımaymunsu hayvan. (Bil. a. *Daubentonia madagascariensis;* uzunparmaklımakigiller familyası.)
—ANSİKL. İri bir kedi büyüklüğündeki ay-ayın sürekli büyüyen güçlü kesici dişleri vardır; bu özellik ay-ayın başlangıçta kemirgen olduğunu gösterir. Ay-ay, kesici dişlerini hindistancevizlerini oymada, ağaç kabuklarını soymada kullanır. İşitme merkezleri çok gelişmiştir. Ay-ay günümüzde çok azaldığından, soyunun tükenmemesi için önlem alınmaktadır. (Esk. cins adı *Chiromys*.)

AYAYDINI a. Ayışığı, mehtap: *"Gece ile ayaydunında ayun nuriyle giderdük"* (Şevahid ün-nübüvve, XVI. yy.). [*Ayaydın, ayaydınlık* biçiminde de söylenir.]

AYAZ a. **1.** Daha çok duru ve soğuk havada görülen dondurucu soğuk: *Dün gece ayaz vardı. Ayazda kalmak. Ayaza çıkmak.* **—2.** *Arg.* Kötü, zararlı, tehlikeli durum ya da yer; korkulan zor ders: *Bugünkü dersler hep ayaz.* **—3.** *Ayaz almak*, sözkonusu bir kimse ise, bir işten hiçbir şey elde edememek (arg.).|| *Ayaz kesmek*, uzun süre soğukta kalıp üşümek: *Bütün gece ayaz kestim.* || *Ayaz oldu bulut oldu, geçen günler umut oldu*, geçmişte kalan iyi kötü günlerin, acı tatlı olayların artık unutulmuş olduğunu belirtmek için söylenir. || *Ayaz paşa kol geziyor, ayaz paşa kola çıktı*, havanın çok soğuk olduğunu anlatmak için şaka yollu söylenir. || *Ayaz vurmak*, sebze ve meyve sözkonusu ise, donmak, zarara uğramak. || *Ayaza çekmek*, hava sözkonusuysa, kuru soğuk olmak, don yapmak: *Bu kardan sonra hava bir de ayaza çekerse hiçbir araba işlemez.* || *Ayazda kalmak*, yararlı bir sonuç elde edememek, boşu boşuna beklemiş olmak (arg.).
—Oy. Dominonun noktasız olan yeri.

AYAZ, Gazneli Mahmut'un gözde kölesi (? - 1057). Yaşamına ilişkin kesin bilgi yoktur. Gazneli Mahmut ile ilişkisi, İran edebiyatında çeşitli hikâyelere konu oldu. Ayaz, bu hikâyelerde gerçek aşkın (*Bostan* ve *Gülistan*), olgun insanın *(Mesnevi)*, dürüstlük ve kavrama yeteneğinin *(İlahinâme)* simgesi olarak görülür. Zulati, *Mahmud u Ayaz* adlı yapıtında Ayaz'ın, Gazneli Mahmut ile ilişkisini işledi.

AYAZ, selçuklu emir (öl. 1105). Büyük Selçuklu tahtı için birbiriyle boğuşan iki kardeşten, önce Mehmet I'in tarafını tuttu, sonra da Berkyaruk saflarına katıldı; bu mücadelede Hemedan emiri olarak önemli rol oynadı. Berkyaruk'un ölümü üzerine, onun oğlu Melikşah II'nin atabeyi olarak Mehmet I'e karşı çarpışırken bir tuzağa düşürülerek öldürüldü.

AYAZ (Mustafa), türk ressam (Trabzon 1938). Gazi eğitim enstitüsü resim bölümü'nü bitirdi (1963). Çizgi, renk ve açık-koyu gibi resim öğelerinin eşit olarak vurgulandığı resimlerinde, Matisse bezemeciliği ile kaligrafik bir desen kaygısının bütünleştirilmesine dayanan bir üslup geliştirdi. Devlet resim ve heykel sergilerinde ikincilik (1971), başarı (1975 ve 1977); DYO resim sergilerinde başarı ödülleri (1975 ve 1977) kazandı.

AYAZAĞA, İstanbul'un Şişli ilçesine bağlı semt; adını Yeniçeri ocağı kethüdası Ayaz Ağa'nın burada bulunan çiftliğinden almıştır. Abdülaziz döneminde Serkis Kalfa'ya yaptırılan *Ayazağa kasrı*, günümüzde binicilik okulu olarak kullanılmaktadır.

AYAZİNİ, Afyonkarahisar'ın, İhsaniye ilçesi, merkez bucağına bağlı köy. 1 484 nüf. (1990). PTT. Köy yakınındaki kayalıklarda, Phrygialılar'dan kalma, aslan kabartmalı birçok mezar odası ve yunan haçı planlı Ayazini kaya kilisesi var.

AYAZLAMAK gçz. **1.** Hava sözkonusuysa, ayaza çevirmek: *Kar kesilince hava iyice ayazladı.* **—2.** Ayazda kalarak üşümek. **—3.** *Arg.* Bir yerde boşuna beklemek: *Sabahtan beri burada ayazladık, ne gelen var ne giden.*

◆ **ayazlanmak, ayazlaşmak** dönşl. f. Ayazda kalıp üşütmek.

◆ **ayazlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi ayazlatmak*, o kimseyi ayazda bekletmek ya da o şeyi ayazda bırakıp soğutmak. **—2.** *Arg. Bir kimseyi ayazlatmak*, onu boş yere bekletmek.

AYAZLANMAK → AYAZLAMAK.

AYAZLAŞMAK → AYAZLAMAK.

AYAZLATMAK → AYAZLAMAK.

AYAZLIK a. Evlerde serinlemek için kullanılan önü açık yer; balkon, taraça, tahtaboş.

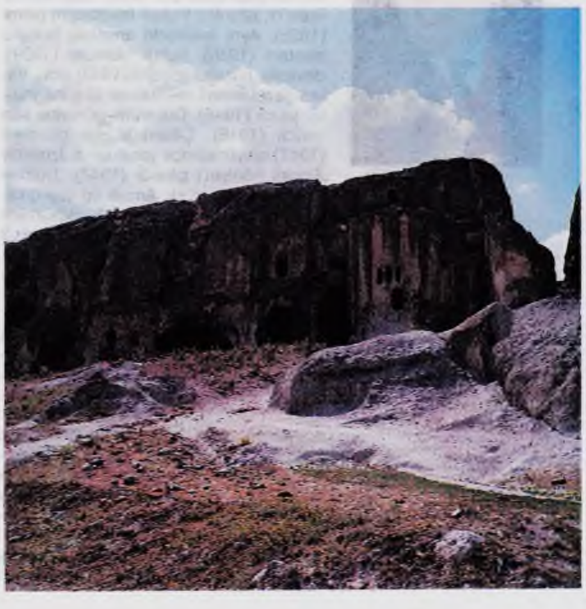
AYAZMA a. (yun. *agiasma*). Hıristiyanlıkta, özellikle Rumlar'da bir aziz ya da azizenin adına bağışlanmış olduğu için kutsal sayılan kuyu, pınar ya da çeşme.
—ANSİKL. Halk arasında bu yerlerin suyunun şifalı olduğuna, her tür kötülük, hastalık ve illetten koruduğuna inanılır. Bu amaçlarla ziyaret edilen ayazmaların çevresinde kurulan kiliseler de o aziz ya da azizenin adıyla anılır.
Halk bu ayazmaların aziz ya da azizelerin gözyaşlarından oluştuğuna inandığı için, oraları ziyaret ettiklerinde kutsal suları şişelere doldurarak evlerine götürür, bütün yıl bunların şifalı olduğuna inandıkları etkisinden yararlanmaya çalışırlar.
Öte yandan, bu ayazma sularının aziz ya da azizelerin gözyaşlarından değil de, savaşlarda çocukları ölen yaşlı anaların gözyaşlarından oluştukları söylenir.
Her ayazmanın, adını taşıdığı aziz ya da azize için özel bir günü vardır. O gün, ayazmanın çevresindeki kilisenin papazı oraya gelir ve ayin yapılır. Yerine göre, ayazmanın "şifalı" ve "kutsal" suyundan içilir ya da bununla yıkanılır, sonra da şişelere doldurularak dağıtılır.
Bizans döneminden kalma başlıca ayazmalar: daha önce Romalılar tarafından hamam olarak kullanılan Selanik'teki *Ayos Dimitrios*; hıristiyan olanların ve olmayanların şifa bulmak için ziyaret ettikleri İstanbul, Balıklı'daki *Zoodokos pighi* (pınarı); Meryem ana'nın şifa verici gücü-

Ayaş
Bünyamin camisi
Ankara

ay - ay

Ayazini mezar odaları
İhsaniye-Afyonkarahisar

Mehmet Ali Aybar

Nihat Aybars

Aydın Aybay

nü temsil ettiği söylenen İstanbul, Ayvansaray'daki *Aya Blakherna*; kraliçe Pulheria tarafından kurulan (435) İstanbul, Dolmabahçe'deki *Ayos Vasilios*; Silivri'de boynu vurulan azizin kafasının düştüğü yerde su fışkırdığı için ayazma olan *Ayos Agatanikos* (V. yy.); eskiden bir azizenin oturduğu evin bahçesi olan ve kör bir öküzün, boynuzlarını yere vurarak su fışkırtması sonucu gözlerinin açılması üzerine, gözlerinden hasta olan kişilerin ziyaret ettiği İstanbul, Balat'taki *Aya Elisavia*; şifa bulmak için gelen hastaların battaniyelere sarılarak su dolu çukurlara yatırıldığı İstanbul, Tarabya'daki *Aya Pareskevi*.

Ayazma camisi, İstanbul'da osmanlı yapısı. Üsküdar'da, Kızkulesi'nin karşısındaki tepededir. Mustafa III, annesi Mihrişah Emine Sultan ve kardeşi şehzade Süleyman adına mimar Mehmet Tahir Ağa'ya yaptırdı (1757-1760). Aslında cami, sıbyan mektebi, hamam, çeşme, muvakkithaneden oluşan bir selatin külliyesi iken, günümüze yalnızca cami ve çeşme kalmıştır. Üç yanı avluyla çevrili, barok üsluptaki cami, kare plan üzerine merkezi kubbeli bir yapıdır. Önünde üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Renkli mermerden mihrap ve minberi zengin görünüşlüdür. Hünkâr mahfilinin duvarları ise italyan çinileriyle bezelidir. Yazıları, dönemin ünlü hattatı Seyyit Mustafa Ağa'nındır.

AYB → AYIP.

AYBALIĞI a. Derisi kabarcıklı, gövdesi disk biçiminde kemiklibalık. (Bil. a. *Mola mola*, aybalığıgiller familyası; 2 t ağırlık için boy 3 m.)

—ANSİKL. Aybalığı derin denizlerde yaşayan, pek iyi yüzemeyen, çoğu zaman kendini yüzeyde dalgalara bırakan, ama derinlere de dalabilen bir balıktır. Hepçil beslenir, ama ancak küçük avları yakalar. Genellikle üzeri asalaklarla doludur. Sıcak denizlerde yaşayan ve otçul beslenen daha küçük bir aybalığı olan *Ranzania leavis*'in boyuysa oldukça uzuncadır: 80 cm.

AYBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan kemiklibalık familyası. (Yassı gövdelidirler. Dişleri her çenede birbirine yapışık bir şerit oluşturur. Etleri lezzetsiz ve pis kokuludur. Örnek türü aybalığıdır. Bil. a. *Molidae. Tetraodontiformes* takımı.)

AYBALTA a. **1.** Ay biçimindeki savaş baltası. **—2.** Gemi, kayık kerestelerini yontmakta kullanılan ay biçimindeki balta.

AYBAR (Mehmet Ali), türk siyaset adamı, hukukçu (İstanbul 1908). Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1935). Aynı fakültede anayasa hukuku asistanı (1936), hukuk doktoru (1939), devletler hukuku doçenti (1942) oldu. Vatan gazetesinde demokrasi üzerine yazılar yazdı (1945). Doçentlik görevine son verildi (1946). Çıkardığı Hür gazetesi (1947) sıkıyönetimce yasaklandı. İzmir'de Zincirli hürriyet'i çıkardı (1947). Truman doktrinine karşı çıktı. Ancak üç sayı çıkabilen bu gazete de kapatıldı. Hükümete ve cumhurbaşkanına yazı ile hakaretten 3 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı (1949). Genel af'la serbest kaldı (1950). Bir grup sendika yöneticisinin kurduğu (1961) Türkiye işçi partisi'nin genel başkanlığına getirildi (1962). İstanbul milletvekili seçildi (1965). ABD'nin Vietnam'da işlediği savaş suçlarını araştırmak üzere kurulan Russell mahkemesi'nde yargıç olarak bulundu. (1966-1967). Türkiye'ye özgü bir sosyalizm arayışı içinde oldu. 1945-1968 dönemi yazı ve konuşmalarını *Bağımsızlık, demokrasi, sosyalizm* (1968) adıyla yayımladı. Çekoslovakya'nın Varşova paktı kuvvetlerince işgaline (1968) karşı çıktı. 1969'da yeniden İstanbul milletvekili seçildi. Partisi içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonucu genel başkanlıktan (1969), daha sonra da parti üyeliğinden (1970) ayrıldı. 12 Mart dönemindeki meclis konuşmalarını *12 Mart'tan sonra* adlı yapıtında topladı (1973). Sosyalist devrim partisi (SDP) adını alan Sosyalist parti'nin (SP) kuruluşuna öncülük etti (1975), ilk genel başkanı oldu (1975-1979). *Marksizm'de örgüt sorunu* adlı yapıtında leninist örgüt modelini eleştirdi (1979). 12 Eylül sonrasında DİSK davasında savunma avukatlığı yaptı. *TİP (Türkiye İşçi partisi) Tarihi* (2 cilt, 1990) adlı eserini yayımladı.

Aybar, gençlik yıllarında bir sporcu olarak da ün yaptı. Atletizme Galatasaray'daki öğrenim yıllarında başladı. 1928-1935 arası milli takımda yer aldı, 100 m, 200 m ve bayrak yarışlarında Türkiye rekorları kırdı. 1931'de 200 m'de Balkan ikincisi oldu ve Balkan şampiyonluğunu kazanan 4 x 100 bayrak takımında koştu.

AYBARS (Besim), türk atlet ve çalıştırıcı (Kavala 1912). 1933-1939 arası 800 ve 1 500 m'lerde koştu, rekorlar kırdı. Milli takımda yer aldı. Atletizmi bıraktıktan sonra çalıştırıcılığa başladı; Ekrem Koçak, Gül Çiray, Muharrem Dalkılıç gibi şampiyon atletlerin yetişmesine katkıda bulundu.

AYBARS (Nihat), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1918). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1943). Tatbikat sahnesi (1943-1949) ve Ankara Devlet tiyatrosu'nda görev yaptı. 1971'de emekli oldu. Sahneye koyduğu oyunlardan bazıları: *Yanlış yanlış üstüne, Midas'ın altınları, Lady Frederick, Güneşte on kişi*.

AYBASTI a. Kişide ayın etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen psikolojik rahatsızlık. (AYSAR da denir.)

AYBASTI, Karadeniz bölgesinin orta bölümünde, Ordu'ya bağlı ilçe. 32 452 nüf. (1990). 508 km². 10 köy. Merkezi Ordu'nun 97 km güney-batısında *Aybastı*, 17 143 nüf. (1990). Mısır, patates.

AYBAŞI a. **1.** ÂDET'in eşanlamlısı. **—2.** *Aybaşı olmak*, periyodik âdet kanaması başlamak; âdet görmek.

AYBAY (Aydın), türk hukukçu (İstanbul 1929). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1953). Aynı fakülteye asistan olarak girdi; profesör oldu (1974). İstanbul Siyasal bilimler fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Buradan emekliye ayrıldı (1983). Başlıca yapıtları: *Tapu sicilinde muvakkat tescil* (1959), *Müşterek mülkiyette taksim* (1964), *Borçlar hukuku dersleri* (1964), *Medeni hukuk dersleri* (Feyzi Feyzioğlu ve Ümit Doğanay ile, 1973), *Eşya hukuku dersleri* (Hüseyin Hatemi ile, 1981), *Kat mülkiyeti kanunu* (1985).

AYBAY (Rona), türk hukukçu (İstanbul 1935). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1959). ABD Columbia üniversitesi'nden karşılaştırmalı hukuk masteri aldı (1964). Doçent (1973) ve profesör (1980) oldu. ODTÜ İdari ilimler fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Aynı fakültenin dekanlığına getirildi (1975). Kendi isteğiyle ODTÜ'den ayrılıp Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'nde öğretim üyesi oldu. 1983 yılında görevine son verildi. Başlıca yapıtları: *Faşizm* (Murat Sarıca ile, 1962), *1961 Anayasası* (1963), *Robert Owen* (1970), *Yurttaşlık (Vatandaşlık) hukuku* (1982).

AYBE a. (ar. ᶜaybe). *Esk.* Deri çanta ya da torba, heybe.

AYBEG Kutbettin (öl. 1210), Delhi Memlukları devletinin kurucusu (1206-1210). Onu Gazne'de bir köle tüccarından satın alan ve savaşlardaki yiğitliğini değerlendiren sultan Muizzüttin Muhammet tarafından ordu komutanlığına getirildi. Harizmşahlar ile yapılan savaşlarda, özellikle hint seferinde askerlik yeteneğini kanıtladı. Büyük imparatorluğu Gazne'den yönetmek gereğini duyduğu için kuzey Hindistandaki topraklarının yönetimini Kutbettin'e bırakan ve devlete sağladığı zaferler, bol ganimetler nedeniyle onun bu yönetiminden çok hoşnut kalan sultan Muizzüttin, kendisine "melik" unvanı verdi, daha sonra da Hindistan bölgesine veliaht seçti. Kuzey Hindistan'da, Delhi'den Kalıncar ve Gucerat'a, Lahnauti'den Lahor'a kadar uzanan geniş toprakları kısa sürede fethedip islamlığın yayılmasına katkıda bulunan Kutbettin, sultan Muizzüttin'in öldürülmesi üzerine Lahor sarayında tahta çıkarak hükümdar oldu (1206). Muizzüttin'in ardılı olan Gıyasüttin Mahmut Gori de onun bağımsız hükümdarlığını tanıyarak kendisine "sultan" unvanını verdi. İyi yönetimi ve art arda kazandığı zaferlerle Delhi Memlukları devletini yücelten Kutbettin, atlı top oyunu (kuyû çevgan) oynarken attan düşerek öldü. Ardılı olan oğlu Aramşah, ertesi yıl eniştesi ve başkomutan İltutmuş tarafından tahttan indirilince, imparatorluk birbirine düşman dört kola bölündü.

AYBEG (İzzettin Ebülmansur), kölemen yönetici (?-Kahire 1249). Şam sultanı el-Melikül Muazzam Şerefettin İsa'nın kölesiyken, Havran'da Salhat kentiyle yöresi ona timar olarak verilip saray kâhyalığına atandı. Babası İsa'nın yerine Şam sultanı olan Melikül Nasır Davut tarafından Şam naipliğine atanınca siyasal etkisi büyük ölçüde arttı. Daha sonra Davut'un amcası el-Melikül Eşref Şam'ı alınca, naiplikten uzaklaştırıldıysa da Havran'daki timarını korudu. Ancak, ihanet olasılığına karşı tüm siyasal gücü elinden alındı. Yönettiği kentlerde cami, medrese, han, kale vb. birçok bayındırlık işleri gerçekleştiren Aybeg, Kahire'de öldükten sonra cenazesi Şam'a götürülerek türbesine gömüldü.

AYBEK, asıl adı **Musa Taşmuhammetoğlu,** özbek şair, yazar ve bilgin (Taşkent 1905 - *ay. y.* 1968). Özbekistan bilimler akademisi sosyal bilimler bölümü (1943-1953) ve Özbekistan yazarlar birliği (1945-1950) başkanlıklarını yürüttü. Başlangıçta simgeci, lirik şiirler yazdı; daha sonraları toplumsal temaları işledi. Orta Aysa Türkleri'nin çarlık Rusyası'na karşı 1916 yılındaki ayaklanmasını anlatan *Kutluğ kan* (Kutsal kan, 1940) ile Ali Şir Nevai'nin hayatını işleyen *Nevai* (1944) adlı tarihsel romanlarıyla ün kazandı, ödüller aldı; romanları yabancı dillere çevrildi. Ölümünden sonra yapıtları 19 ciltte toplandı (1975-1985).

AYBERİ a. Gökbil. Bir gökcisminin yörüngesinin Ay'a en yakın noktası. (Eşanl. PERİSELEN.)

Aybet ül-hakayık → ATABET UL-HAKAYIK.

AYBİLİM a. Ay'ı inceleyen bilim dalı.

AYBİLİMCİ a. Ay'ı inceleyen uzman.

AYBOCİ a. Denizc. Demir ırgatını geri çalıştırarak demir zincirini denize verme. ◆ ünl. Bu iş için verilen komut.

AYBUGİR ya da **AYBUKİR,** Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kuzey sınırı yakınında küçük sığ göl. Aral gölünün 150 km kadar güney-batısında yer alır. Son buzul devrinden sonra daralan Aral gölünün eski tabanındaki bir çukurluktadır. Amu Derya deltasındaki kolların taşkın suları ile beslenir.

AYCIK a. Geom. Arakesitinde birden çok nokta bulunan iki daire verildiğinde, bu dairelerden birinin, öbürü içinde bulunmayan noktalarının kümesi. (Örneğin Hippokrates* aycığı.)

AYCLİFFE, Büyük Britanya'da (Durham) kent, Darlington'un K.'inde; 20 200 nüf. 1947'de kuruldu. İngiltere'de savaş sonrasında kurulan yeni kentlerin ilkidir.

AYÇA a. **1.** Ayın ilk günlerindeki biçimi; hilal, yeniay. **—2.** Cami kubbelerinin, mi-

nare külahlarının ve bayrak direklerinin tepesine konulan yeniay biçimindeki süs.
—Anat. Tırnağın dibinde görülen yeniay biçiminde beyaz leke.
—Antik. Antik heykellerin başları üzerine, herhalde koruma amacıyla yerleştirilen başlık.
—Gökbil. Güneş sistemindeki bir gökcismin, özellikle Ay'ın, görünen aydınlık yüzeyinin, dairenin yarısından küçük olduğu dönemdeki görünümü. (Ay, yeniay ile ilkdördün arasındayken akşam, sondördün ile yeniay arasındayken sabah, ayça biçiminde görünür.) [Eşanl. HİLAL.]
—Mim. Hilal biçiminde bezeme.

AYÇEVRESİ a. *Ayçevresi olayları,* Ay'ın yakın etki alanında oluşan olaylar.

■**AYÇİÇEĞİ** a. Yüksek boylu, güneşe doğru yönelen büyük sarı çiçekli bitki; yemeklik yağ ve hayvan yemi olarak çok değerli, proteince zengin küspe elde edilmek amacıyla yetiştirilir. Tanesine de ayçiçeği denir. (Eşanl. GÜNÇİÇEĞİ, GÜNDÖNDÜ, GÜNEBAKAN.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mutf. *Ayçiçeği yağı,* ayçiçeği tohumlarından elde edilen sarımtırak sıvı yağ. (Asit oranı düşük olduğundan ve katı yağlardan geç yandığından, yemeklik yağ olarak ya da kızartmalarda ve margarin, sabun, yağlıboya yapımında kullanılır.)
—ANSİKL. Bileşikgiller familyasından olan ayçiçeği *(Helianthus annuus)* 1,5-3 m yüksekliğinde bir bitkidir; uzun saplı, parçasız, üçgen biçiminde, tüylü ve dokunulduğunda ele sert gelen büyük yaprakları vardır. Çiçekliği, çapı 40 cm'yi bulabilen büyük bir kömeç biçimindedir; üstündeki çekirdek sayısı 1 500'ü bulabilir. Kömecin çevresindeki çiçekler, altın sarısı uzun bir dil gibi sarkar. Taneler kömecin üstünde sıkça dizili birer akendir. Bu aken 1 cm boyunda, gri, siyah ya da beyaz ve gri çizgili, selülozdan bir kabukla kaplı, oval bir meyvedir; içinde aynı biçimde serbest bir tohum bulunur. Ayçiçeği nisanda ekilir, ağustos-eylülde hasat edilir. Hasat çoğu yerde, bu amaçla yapılmış biçerdöverlerle yapılır.
Türkiye'de ayçiçeği tarımı, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, önce Trakya'da başladı, sonra Marmara bölgesine ve oradan öbür bölgelere yayıldı. Böylece 1930'lu yıllarda sıfırdan başlayan ayçiçeği tarımı, 1988 yılında 750 000 hektara ulaştı. Ülkenin yağ gereksinimi ve tavuk yemi yapımında taşıdığı önem nedeniyle, ayçiçeği tohumu en önemli yağ ve yem hammaddeleri arasında yer aldı. Yıllık üretim ortalama 1 150 000 tonu buldu.
—Halk hek. *Ayçiçeği tohumu,* idrar artırıcı ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Haricen lapa halinde, çıbanları olgunlaştırmada kullanılır. Soğuk algınlıkları ve solunum sistemi hastalıklarında etkilidir. Çiçek ve yaprakları da ateş düşürücü ve balgam söktürücü nitelikler taşır.
—Zootekn. *Ayçiçeği küspesi,* fazlaca bitkisel kabuk içerdiği ve bunlar az sindirilebilir olduğu için enerji değeri bakımından orta derecede bir yemdir. Proteinleri metionince zengindir, ama lizince fakirdir. Tane kılıflarının besin değeri de düşüktür.

AYÇİZİM a. Ay'ın betimlenmesi. (Eşanl. SELENOGRAFİ.)

AYÇÖREĞİ a. Mayalı hamurdan yapılan hilal biçiminde çörek. (Üçgen biçimine getirilen hamur içine dövülmüş ceviz, kuru üzüm ve tarçın karışımı konarak sarılır, iki uç kıvrılır, hilal biçimi verilir.) || *Bademli ayçöreği,* kayısı kokulu bademli hamurdan, yarım daire biçiminde yapılan kuru pasta.

AYDA (Adile), türk diplomat (Kazan 1913-Ankara 1992). Prof. Dr. S. M. Arsal'ın kızı, Ankara Hukuk; Dil ve tarih-coğrafya fakültelerini bitirdi. Ankara ve İstanbul üniversiteleri Edebiyat fakültelerinde Fransız edebiyatı doçenti olarak görev aldı. Dışişleri bakanlığında çalıştı. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör atandı (1976-1980). Bazı eserleri: *Böyle idiler yaşarken* (anı, 1984), *Atsız'dan Adile Ayda'ya mektuplar* (1989), *Etrüskler (Tursakalar Türk idiler)* [1992].

Ayda bir, aylık magazin-sanat dergisi (eylül 1935 - kasım 1936, 15 sayı). Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç tarafından kuruldu. Güncel olaylara ilişkin resimli haberlerin yanı sıra, dönemin tanınmış sanatçılarının (Nurullah Ataç, Ahmet Haşim, Reşat Nuri Güntekin, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Peyami Safa) ürünlerine yer verdi.

AYDAN (Ayhan), Ayhan ALNAR diye de bilinir, türk soprano (İzmir 1924). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Önce Tatbikat sahnesi'nin, sonra Ankara Devlet opera ve balesi'nin kadrosunda yer aldı. Birçok operada primadonna olarak sahneye çıktı. Ferit Alnar ile evli olduğu yıllarda **Alnar** soyadını kullandı. 1960'ta kendi isteğiyle emekli oldu.

■**AYDAN** (Sevda), türk soprano (İstanbul 1930). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü, Ankara Devlet opera ve balesi'ne girdi. Birçok operada primadonna olarak sahneye çıktı, *Van Gogh operasının* (N. Kodallı'nın) ilk yorumunda rol aldı.

■**AYDAN** (Efe), türk basketbolcu (Ankara 1955). Basketbola Galatasaray genç takımında başladı, daha sonra Karşıyaka ve Eczacıbaşı takımlarında oynadı. 1982'de Fenerbahçe'ye transfer oldu. Hem kulübünde hem milli takımda kaptanlık yaptı. 1981 yılında Avrupa karması'na seçilen ilk türk basketbolcusu oldu. 2,05 metre boyu ve üstün yeteneği ile Türkiye'nin en iyi basketbolcularından biri olarak tanındı. Türkiye milli basketbol takımında 225 defa yer alarak bir rekorun sahibi oldu.

AYDAŞ sıf. *Yörs.* Zayıf, gelişmemiş.
—Folk. *Aydaş olma,* aynı günlerde doğan çocuklardan birinin gelişmesine karşın, ötekinin zayıf kalması, gelişememesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aydaş aşı,* aydaş olmuş çocuklar için düzenlenen bir tür tören. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Aynı günlerde doğan çocuklardan biri gürbüz, öteki zayıf olursa, gürbüz olanın ötekini bastırıp gelişmesini engellediğine inanılır. Zayıf olana *aydaş* denir. Bu durumda aydaş çocuk, ötekinin evi çevresinde dolaştırılır, gürbüz olanın giysisi gizlice alınıp öbürüne giydirilir. İyileşmezse aydaşın annesi, öteki evden gizlice yiyecek çalar yer; ya da birlikte yemek yenip çocuklar değiştirilerek emzirilir. Kimi köy mezarlıklarında bulunan ortası delik kayalardan geçirilen çocuğun, aydaşlıktan kurtulacağına inanılır.
• *Aydaş aşı,* aydaş çocuğu sağaltmada en çok başvurulan yöntem. İnanışa göre kimi çocukların zayıf kalması, şeytanın kendi çocuğunu yeni doğanla değiştirmesi yüzündendir. Bu durumda köyün en yaşlı kadını, dört yol ağzına bir kazan koyup çocuğu içine yerleştirir. Yoldan geçenler ne yaptığını sorunca "aydaş aşı pişiriyorum" yanıtını verir. Yolcular yerden aldıkları bir çöpü, kazanın altına sıkıştırıp çocuğun yüzüne tükürürler. Yaşlı kadın kazanın altını tutuşturacakmış gibi yapar. Böylece şeytanın, çocuğu yanmasın diye kendisininkini alıp sağlıklı çocuğu geri vereceğine inanılır.

AYDEDE a. **1.** Çocuk dilinde ay, özellikle dolunay. **—2.** *Aydedeye misafir olmak,* gecenin açıkta geçirildiğini belirtmek için şaka yollu söylenir.

Aydede, mizah gazetesi. İstanbul'da Refik Halit (Karay) yayımlayıp yönetti (2 ocak 1922 - 9 kasım 1922/8 mayıs 1948 -1 ekim 1949, 125 sayı). Haftada iki gün çıkıyordu. Derginin başyazarı Refik Halit ve karikatürcüsü sonradan "İşkenceci" ya da "Hain", diye adlandırılan Rıfkı, Kurtuluş savaşı'na karşı, işgalciler ve saray yanlısı tutumları nedeniyle savaş kazanılınca yurt dışına kaçtılar (9 kasım 1922), Aydede'nin yayımına 90. sayıda ara verildi. Bu döneminde gazeteye Orhan Seyfi (Orhon), Yusuf Ziya (Ortaç), Vedat Örfi (Bengü), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Süleyman Nazif gibi ünlü imzalar yazıyorlardı. Refik Halit bağışlanan 150'likler arasında yurda döndükten sonra Aydede'yi yeniden yayımladı (8 mayıs 1948). Bu dönemde gazetenin yazarları arasında Cemal Refik, Fikret Adil, Melih Cevdet Anday, Adalet Cimcoz, Ercüment Ekrem sayılabilir. Karikatürleri Turhan Selçuk çizdi. Refik Halit, yazılarında kimi zaman "Kirpi" ve "Aydede" imzalarını kullanıyordu.

AYDEDE, Refik Halit Karay'ın Peyami sabah gazetesinde yazdığı yergi yazılarında kullandığı takma ad (1920-1921).

■**AYDEMİR** a. Teknol. Marangozların ya da fıçıcıların ağaç yontmada kullandığı uzun saplı, ay biçimli keser.

Bk. resim sayfa 1098

Aydemir, Müfide Ferit Tek'in romanı (1918). Türkçülük ülküsünü benimsemiş İstanbullu bir genç olan Aydemir ile sevgilisi Hazin'in serüvenini anlatır: Aydemir, Türkistan Türkleri'ni Çarlık yönetiminden kurtarmak ister ve çalışmaları yüzünden Semerkand'da idam edilir. Mücadelesi, daha sonra sevgilisi Hazin tarafından yürütülür. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve imparatorluğa bağlı ulusların bağımsızlıklarını elde etmeleri sırasında Türkler'in ulusal benliğini bulma çabası, romanda duygusal bir üslupla işlenir. Roman özellikle Birinci Dünya savaşı ve Mütareke yıllarında yaşayan genç kuşağın siyasal görüşleri üzerinde etkili oldu. Şevket Süreyya Aydemir*, yapıtın adını soyadı olarak benimsedi.

■**AYDEMİR** (Şevket Süreyya), türk yazar, araştırmacı (Edirne 1897 - Ankara 1976). Balkan göçmeni yoksul bir ailenin çocuğu olarak Edirne Muallim mektebi'nde okurken Turancı görüşleri benimsedi, gönüllü olarak askere yazıldı (1915), Kafkas cephesinde savaştı. Daha sonra yarım kalan öğrenimini tamamladı, öğretmenlik yapmak üzere Azerbaycan'a gitti (1919). Burada Sovyet devrimi'nin etkisi altında kalarak marxçı görüşleri benimsedi; Moskova Üniversitesi'nde iktisat ve sosyal bilimler öğrenimi gördü (1920-1923). İstanbul'a dönüp Aydınlık gazetesini çıkaranlara katıldı, öğretmenlik yaptı. Gizli TKP yöneticileri arasında yer aldı. Aydınlık gazetesi kapatılıp yöneticileri tutuklandıklarında, Ankara İstiklal mahkemesi'nce on yıl hapse mahkûm edildi (1925). Bir yıl sonra ilan edilen genel aftan yararlandı. Bu süre içinde, Komintern'in uluslararası

ayçiçeği *(Helianthus annuus)*

kömeçten ayrıntı

Efe **Aydan**
Gelişim arşivi

Sevda **Aydan**

aydemirler

marangoz aydemiri

fıçıcı aydemiri

komünizm çizgisinden ayrılıp bir tür milliyetçi komünizm anlayışını savunmaya başladıysa da ardından türk toplumu için geçerli düşüncenin Kemalizm* olduğu görüşüne geldi. Ankara'da Yüksek teknik öğretim genel müdür yardımcılığına atandı (1928). Ankara Belediyesi iktisat müdürlüğü, Ankara Ticaret mektebi kurucu müdürlüğü, İktisat vekâleti sanayi tetkik heyeti reisliği, Başbakanlık yüksek denetleme kurulu üyeliği yaptı. 1932-1934 yılları arasında 36 sayı yayımlanan Kadro* dergisinin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı, yazılarıyla Kemalizmin bir ideoloji olarak temellendirilmesine katkıları oldu. Devlet hizmetinden emekliye ayrıldıktan sonra (1951) yaşamını bütünüyle yazarlığa adadı, önce kendi yaşamöyküsünü konu alan *Suyu arayan adam*, ardından da türk toplumunun yakın geçmişteki önde gelen devlet adamlarının yaşamöykülerini anlattığı araştırma ve inceleme kitapları, bir de roman yayımladı. Sosyalist kültür derneği kurucuları arasında yer aldı (1962). Yapıtları: *Lenin ve Leninizm* (1924), *Cihan iktisadiyatında Türkiye* (1930), *İnkılap ve kadro* (1932), *Suyu arayan adam* (1959), *Toprak uyanırsa* (roman, 1962), *Tek adam* (3 cilt, 1963-1965), *İkinci adam* (3 cilt , 1966-1968), *Menderes'in dramı* (1969), *Enver Paşa* (3 cilt, 1970-1972), *İhtilalin mantığı* (1973), *Kahramanlar doğmalıydı* (1974), *Kırmızı mektuplar* (1977). [→ Kayn.]

Şevket Süreyya Aydemir

AYDEMİR (Talat), türk asker (Bilecik 1917 - Ankara 1964). Harp okulu'nu (1939) ve Harp akademesi'ni bitirdi (1954). DP iktidarına karşı darbe yapmak için örgütlenen cuntada çalıştı (1956-1959). Kore'ye gitti (1959). 1960 haziranına kadar orada kaldığı için 27 mayıs 1960 hareketine katılamadı. Yurda dönünce Milli birlik komitesi'nce kurmay albay rütbesindeyken Harp okulu komutanlığına atandı. 22 şubat 1962'de, Anayasa'da öngörülen reformların gerçekleşmediği gerekçesiyle bir darbe girişiminde bulundu. Komutası altındaki Harp okulu öğrencileri ve bazı birliklerin katıldığı girişim başarılı olamayınca tutuklandı; emekli edildi; 10 mayıs 1962'de çıkarılan özel af yasasıyla serbest bırakıldı. 20-21 mayıs 1963 gecesi kalkıştığı ikinci darbe girişiminde de başarılı olamayınca sıkıyönetim mahkemesinde yargılandı, idam edildi (1964).

AYDIN sıf. ve a. Düşünsel etkinliği ağır basan, düşünsel etkinliklere yönelmiş, bilgili, okumuş, değerlendirme yetisi gelişkin kimse için kullanılır; entellektüel, münevver: *Aydın bir adam. Aydının sorumluluğu.* (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Işıklı; açık, anlaşılır; aydınlık.

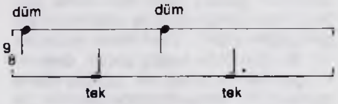
◆ a. *Esk.* Işık, aydınlık: *"Ayın aydınında gördüm, mezbur peri ile iki kimesne dahi var idi"* (Şeriyye sicilleri, XVI. yy.).

—ANSİKL. Fransa'da aydın kavramının toplumbilimsel bir bütün ya da grup anlamında kullanılması oldukça yenidir: fr. (aydın) sözcüğü. Émile Zola'nın 14 ocak 1898'de Aurore'da yayımlanan "Manifeste des intellectuels" (Aydınlar manifestosu) başlıklı yazısından sonra büyük önem kazandı. Sözkonusu yazı, Léon Blum, Lucien Herr, Anatole France, Gustave Lanson, Marcel Proust ve daha başkalarının da imzasını taşıyor ve Dreyfus davasının yeniden görülmesinden yana kesin bir tavır ortaya koyuyordu. Maurice Barrès'in manifestoculara verdiği cevap, bir bakıma, aydın kavramının okuyucu kitlesi tarafından "eleştirel" anlamda anlaşıldığını açıkça gösterir: "Bu düşünce aristokratları, böylece ayaktakımı gibi düşünmediklerini göstermiş oldular" (*Le Journal*, 1 şubat 1898).

Böylece aydın, yalnızca yaptığı işin niteliğine, yani kol emeği yerine kafa emeği harcamasına göre değil, aynı zamanda karşı çıktığı egemen bir durum ya da ideoloji, hatta bağlı olduğu toplumsal sınıf üstüne eleştirel bir görüşün taşıyıcısı olarak da tanımlanır.

Çağdaş toplumlarda bilgi dağarcığını elinde bulunduranların toplum içinde tuttukları yerin giderek büyümesi, bu görüşün gözden geçirilmesini gerektirdi. Toplumun evrimi, XIX. yy.'ın kendilerinden istediği bu eleştirici güce sahip olamayan birtakım aydınların üremesine yol açtı. İş idarecisi ya da teknokrat olan bu aydınların eleştiri gücüne sahip olmamalarının nedeni, iktidara bağımlı olmaları, hatta onun içinde erimiş durumda bulunmalarıdır.

AYDIN a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. Dokuz zamanlı, dört vuruşludur. Aksak usulündeki kimi vuruşların birleşmesiyle biçimlenen bu usul, şarkı, türkü ve köçekçelerin ölçülmesinde kullanılmıştır. XIX. yy.'dan önce yazılmış kuramsal kitaplarda bu adı taşıyan bir usule rastlanmaz.

aydın usulü

AYDIN, Ege bölgesinin orta bölümünde il; 824 816 nüf. (1990); 8 007 km²; merkez ilçe dışında 16 ilçe; 11 bucak; 512 köy. Merkezi *Aydın*, 107 011 nüf. (1990).

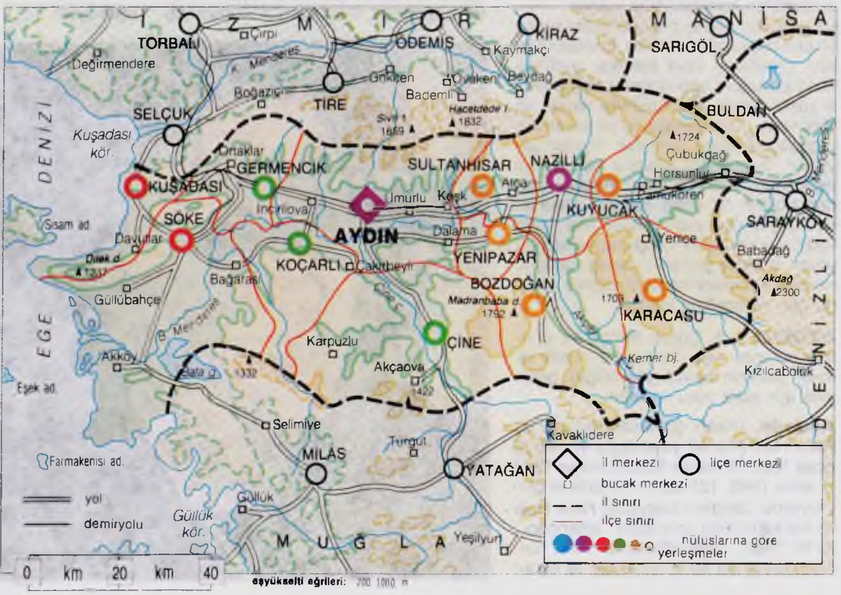
İlin kuzeyi ve güneyi engebelidir. Kuzeyde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve bazı tepeleri (Hacetdede tepesi 1 831 m, Karlıkdede tepesi 1 724 m) 1 500 m'yi aşan Aydın dağları (antik Messegis mons) yer alır. Güneyini Çine çayı, Akçay, Dandalas çayı ve kollarıyla yarılmış olan Menteşe dağları kaplar (Madranbaba 1 792 m, Karıncalıdağ 1 703 m). Bu iki dağlık bölüm arasında, iki yandan faylarla sınırlanmış ve sonradan alüvyonlarla örtülmüş genç bir çöküntü alanı olan Büyük Menderes ovası uzanır. İlin başlıca tarım alanı olan ova, zaman zaman özellikle batı yarısında daha çok olmak üzere, Büyük Menderes ve kollarının taşkın sularıyla örtülür. Ovada yer yer kopmuş menderesler, terk edilmiş çığırlar, sazlık ve bataklıklar vardır. Taşkın tehlikesi yüzünden önemli yerleşmeler, ovanın daha yüksek olan kenarlarında, dağlardan inen derelerin çökelttiği birikinti konileri üzerinde kurulmuştur. Birinci derecede deprem alanı olan bölge birçok kez yıkıcı depremlere sahne olmuştur. Menderes ırmağı, taşıdığı alüvyonları çökelterek, kendi oluşturduğu ovayı, tarih çağlarında da denize doğru ilerletmiştir. Bunun sonucunda Antik çağ'ın Latmos körfezi denizden ayrılmış, günümüzdeki Bafa gölüne dönüşmüş, Miletos liman kenti ve Lade adası da kara içinde kalmıştır. Bitek ovalar, elverişli iklim, kıyıdan Anadolu içlerine sokulmayı kolaylaştıran ve eskiden beri izlenen doğal yollar nedeniyle Aydın ilinin yayıldığı alan, tarih boyunca gelişmiş, zengin ve kalabalık bir bölge olma özelliğini korumuştur.

İlin nüfus yoğunluğu km²'ye 93 kişiyle Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Bu oran ilin bazı bölümlerinde 100'ü geçer. İl nüfusunun yaklaşık % 40'ı kent özelliğindeki yerleşmelerde yaşar. Bunların en önemlileri Aydın, Nazilli, Söke, Kuşadası ve Çine'dir. Kırsal nüfusun başlıca uğraş alanı, tarımdır. Tarıma ayrılan toprakların geniş yer tutması (il yüzölçümünün yaklaşık % 42'si) ve bunun yaklaşık yarısının bağ, bahçe, zeytinlik, incirlik gibi dikili alanlara ayrılması ilin ilk çağlardan beri koruduğu en belirgin özelliklerindendir. İl, incir üretiminde % 67 payla Türkiye'de birincidir; zeytin üretiminin ise yaklaşık % 25'ini karşılar. Çeşitli tahıl üretimi ve, tarlaların yarıdan çoğunda iç ve ticarete dönük sanayi bitkileri yetiştirilmesi ilin bir başka tarımsal özelliğidir. Giderek alanı genişleyen pamuk (Türkiye üretiminin yaklaşık % 17'si), susam ve çiğit gibi yağlı tohumlar ile tütün, Aydın'ın pazara sürülen başlıca tarım ürünleridir. İlde yerkabuğunun derin faylarla parçalandığı Büyük Menderes ovasının kuzey kenarı, jeotermal enerji bakımından çok zengindir. Sondajlardan büyük basınçla fışkıran yüksek sıcaklıktaki buhar, seraların ısıtılmasında ve elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Sanayi, Aydın, Nazilli, Söke gibi ilin büyük merkezlerinde toplanmıştır; en gelişmiş kolları pamuklu dokuma ve çeşitli besin endüstrileridir.

Aydın ili, Ege kıyılarındaki plajları, iyi donanmış otelleri, dinlenme tesisleri, Miletos, Didyma, Priene, Afrodisias ve Tralles gibi antik kent kalıntılarıyla Türkiye'nin önemli turizm bölgeleri arasındadır. Kuşadası, yabancı turistleri taşıyan gemilerin başlıca uğrak yerlerindendir. İl, İzmir'i Menteşe yöresine, özellikle bu yörenin turizm alanında çok gelişmiş kıyılarına (Bodrum, Marmaris) ve Ege kıyılarını içbatı Anadolu'ya bağlayan yollar üzerindedir.

AYDIN, Aydın ilinin merkezi kent; İzmir'in 131 km G.-D.'sunda, Ankara'nın 605 km G.-B.'sında. Her iki büyük merkeze demiryolu ve karayollarıyla bağlı. 107 011 nüf. (1990).

Aydın il haritası

• COĞRAFYA. Aydın, tektonik kökenli Büyük Menderes ovasının kuzey kenarında kurulmuştur. Aydın dağlarının güney etekleri boyunca uzanan tepelik alanı yaran Tabakhane çayının, ovaya doğru genişleyerek yayılan birikinti konisi üzerindedir. Kentin yukarı ve aşağı mahalleleri arasında yaklaşık 50 m'lik yükselti farkı vardır. Tabakhane çayı Aydın'ın yukarı mahallelerini iki yakaya ayırır. Kentin hemen kuzeyinde, Akdeniz bitkileriyle kaplı derin bir kanyon görünümü alan bu vadinin iki yanında, üzerinde bazı eski yapıların da bulunduğu geniş düzlükler bulunur. Bunlardan doğudakine Kepez, batısındakine Topyatağı denir. Antik Tralles kentinin kalıntıları Topyatağı düzlüğü üzerindedir. Birinci derece deprem kuşağında bulunan Aydın, depremlerden birçok kez ağır zarar gördü. Kent, Kurtuluş savaşı sırasında da kaçan yunan ordusu tarafından yakılarak harabeye çevrildi. Savaştan sonra yeniden kuruldu; parklar, palmiyeli ana caddelerle bezenerek düzenli, çağdaş bir görünüm kazandı.

Aydın, Ege kıyılarını tarihte olduğu gibi günümüzde de İç Anadolu'ya, Akdeniz kıyılarına ve Menteşe yöresine bağlayan karayollarının ve Türkiye'nin en eski demiryollarından birinin (İzmir-Aydın hattı, 1857) üzerindedir. Bu konumuyla eskiden beri dış ticarete dönük toprak ürünleri yetiştiren zengin bir alanın geleneksel ticaret merkezidir. Menderes ovasında tarımın gelişmesi, özellikle sanayi bitkileri üretiminin giderek daha büyük önem kazanması, karayollarının yapımı ve bazı yeni sanayı kollarının kurulmasına bağlı olarak Cumhuriyet döneminde hızla kalabalıklaştı. 1940'ta 18 000'i bile bulamayan nüfusu, 52 yıl içinde beş katına çıktı. Buna koşut olarak kent, güneye, Menderes ovasına doğru büyük ölçüde genişledi.

• TARİH. Aydın İlkçağ ve Ortaçağ'ın önemli kentlerinden Tralles'in yerini almıştır. Tralles, Aydın'dan 1 km uzaklıkta, Topyatağı kesiminde, ovaya ve yollara hâkim, çevresinden dik yamaçlarla ayrılmış, yaklaşık 160-170 m yükseklikteki bir düzlüğe kurulmuştu. Akropolisi dik bir tepe üzerındeydi. Kimi antik kaynaklara göre kent, Peloponisos'tan gelen Argoslular ile İllyria ya da Trakya'dan gelen Trallialılar tarafından kuruldu. Gene bu kaynaklara göre kent Euantheia, Polyantheia Erymna vb. adlarla anıldı. İ.Ö. 400'de Spartalı Thibron kenti, öteki Batı Anadolu yerleşmeleriyle birlikte Persler'den almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İ.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından üs olarak kullanıldı. İ.Ö. 313'te Antigonos'un, onun 301'de ölümünden sonra Selefkiler'in egemenliğine geçti ve bu dönemde Seleukeia adını aldı. İ.Ö. 190'da Roma tarafından Bergama kralı Eumenes'in yönetimine bırakıldı; İ.Ö. 133'te Roma İmparatorluğu'na bağlandı. Augustus dönemindeki büyük depremden zarar gören kent, imparatorun desteğiyle onarıldığından, Neron döneminin sonuna değin Caesarea adını aldıysa da İ.S. I. yy. sonunda yeniden Tralles adıyla anılmaya başlandı. Bizans döneminde Ephesos metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezi oldu. Malazgirt savaşı'nı (1071) izleyen yıllarda Türkler'in eline geçtiyse de XI. yy. başlarında, I. haçlı seferi'nin ardından Bizanslılar'ca geri alındı. Zaman zaman Türkler'in akın ettiği kent, Giyasettin Keyhüsrev III döneminde kıyı beyi (emir üs -sevahil) Menteşe Bey tarafından zaptedildi (1280). Bir süre Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'ın egemenliğinde kaldıktan sonra, onu öldüren Aydınoğlu Mehmet Bey'in eline geçti. Türk döneminde Güzelhisar adını alan kente, Mehmet Bey'in aile adı dolayısıyla Aydın Güzelhisarı da denildi. 1390'da Bayezit I'in savaşsız aldığı kente Timur istilasından sonra Aydınoğulları yeniden egemen oldular. 1425'te Murat II tarafından kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı ve Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. Osmanlı yönetiminde kent, Aydınoğulları'nın eski merkezleri Birgi ve Ayasuluk'un (bugün Selçuk) gerilemesine koşut olarak gelişti, Batı Anadolu'nun önemli bir kültür merkezi oldu; XVI. yy. sonlarından başlayarak ayaklanmalardan etkilendi. XVII. yy.'ın başlarında bölgedeki ayaklanmacılarla birleşen Aydın sancakbeyi Yusuf Paşa, Kuyucu Murat Paşa tarafından ortadan kaldırıldı. Aydın çevresinde daha sonraki yıllarda da (1660, 1738, 1752, 1818) bazı karışıklıklar olduysa da, merkezi yönetim tarafından bastırıldı. Aydın 1811'de İzmir, Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla), Antalya, Isparta sancaklarını kapsayan eyaletin merkezi oldu. 1857'de eyalet merkezi İzmir'e taşındıysa da bu yönetim biriminin adı Osmanlı devletinin sonuna kadar "Aydın" olarak kaldı. Anadolu'nun ilk demiryolu Aydın-İzmir arasında yapılarak işletmeye açıldı (1857-1866). 27 mayıs 1919'da Yunanlılar'ca işgal edilen kent, 30 haziranda milli kuvvetlerce geri alındıysa da, 4 temmuz'da yeniden işgal edildi. 7 eylül 1922'de kurtarıldığında büyük ölçüde yıkıma uğramış bulunuyordu.

• SANAT. Antik dönemde Batı Anadolu'nun önemli kentlerinden olan Tralles*'in kalıntıları kentin 1 km dışında, Topyatağı kesimindedir. Burasının tarihöncesinden başlayarak yerleşim alanı olduğunu gösteren bulgular vardır.

Savaşlar, depremler ve yangınlar sonucu Aydın'da bulunan türk dönemi yapılarının çoğu onarım görmüştür. Aydınoğulları'nın önemli merkezlerinden olmasına karşılık, kentte bu dönemden günümüze ulaşan tek yapı *Alihanbaba türbesi*'dir (XVI. yy.). Türbenin Aydınoğulları ile birlikte Horasan'dan gelen İsmail bin Alihan'a ait olduğu sanılmaktadır. Taş ve tuğladan, kare planlı, sekizgen kasnağa oturan içten kubbe, dıştan basık koni biçimi çatıyla örtülü yapı bugün çok yıkıktır. İçindeki dört mezardan ikisi tarihlidir (1381,1391). Yanındaki *Alihanbaba camisi* ve *medresesi* Kurtuluş savaşı sırasında yıkılmıştır.

Osmanlı döneminden bugüne ulaşan yapılar da Kurtuluş savaşı sırasında yakıldığından, Cumhuriyet'ten sonra önemli ölçüde onarılmışlardır. Mısır beylerbeyi Üveys Paşa'nın yaptırdığı *Üveyspaşa camisi* (1568) 1899 ve 1947-1948'de olmak üzere iki kez onarıldı. Tek kubbeyle örtülü, kare planlı, önünde üç bölümlü son cemaat yeri bulunan bir yapıdır. Üveys Paşa'nın kardeşi Hasan Çelebi'nin yaptırdığı *Hasançelebi camisi* de (1585) benzer plandadır. Onarımdan sonra *Eski-Yeni cami* adını almıştır. Mermer mihrabı ve minberi Aydın camilerinin en güzel örnekleridir. Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın yaptırdığı *Ramazanpaşa camisi* (1594), onarımlar yüzünden değişik dönemlerin mimarlık ve bezeme özelliklerini taşır; barok özellikleri, renkli cam işçiliği, alçı bezemeleri, ahşap oyma kapısıyla kentin ilginç yapılarındandır. Buna karşılık Ahmet Paşa'nın yaptırdığı *Ahmetpaşa camisi* ya da *Ağaçarası camisi*, kare plan üzerine tek kubbeli yalın bir örnektir (1659). Al tuğladan minaresi yüzünden *Kırmızıminareli cami* diye tanınır. *Süleymanbey camisi* kentin klasik üsluptaki yapılarındandır (1683). Geniş bir avlu içinde, kare plan üzerine tek kubbeli, üç bölümlü son cemaat yeri bulunan yapının Mimar Sinan'ın kalfalarından birinin ürünü olduğu sanılmaktadır. Nasuh Paşa'nın yaptırdığı *Nasuhpaşa külliyesi* (1708), medrese, mescit, han ve hamam yapılarından oluşur. U planlı medresenin (Nasuhpaşa ya da Osmanağa medresesi), doğu ucunda hamam, batı ucunda han (Nasuhpaşa ya da Zincirli han) vardır.

Türk barok mimarlığının önemli örneklerinden olan *Cihanoğlu camisi*, medrese, türbe ve çeşmesiyle bir külliye oluşturur (1756). Cihanoğulları'ndan Abdülaziz Efendi'nin yaptırdığı külliye yapıları

Aydın'dan bir görünüm

1950, 1954 ve 1967'de onarılmıştır. İki kademeli bir yapı olan cami, yüksekçe bir platform üzerinde yükselir. Aydın'ın ötekı camileri gibi kare planlı, kubbeli bir yapıdır; önünde üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Avluyu üç yandan çevreleyen medrese odaları günümüzde onarılarak Vakıflar öğrenci yurdu olarak değerlendirilmiştir. Dehlizli platform çarşı olarak tasarlanmıştır. Avluda mihrap duvarı önünde, Cıhanoğulları'nın kare gövdeli, kubbeli türbesi bulunur. Türbenin yanındaki çeşme iç içe sivri kemerli nişler biçimindedir. Cami tasarımı yanında bezemeleriyle de ilgi çeker. Kubbe içi tümüyle barok ve rokoko üslüpta alçı kabartma oval madalyonlar, kenger yaprakları, böcek kabukları, meyve, geçmeli S ve C motifleriyle bezelidir. Mihrap, mermer ve alçı süslemelidir. Avlunun ortasındaki, oymalı mermer kemerlerle bağlanan, 12 süslü sütuna oturan çatıyla örtülü şadırvan, bu yapı türünün barok üsluptaki önemli bir örneğidir.

Bu yapılar dışında, *Fatmasultan sebili ve sübyan mektebi* (XVIII. yy. sonu), *Atikehanım çeşmesi ve türbesi* (1774), *Çiftehamam* (XVI. yy.), *Cemalbey hamamı* (1764) anılabilir. Belediye karşısındaki *Kurtuluş savaşı şehitleri anıtı* beş basamaklı kaide üzerinde, altı parçalı mermer bir sütundan oluşur (1926). [→ Kayn.]

Talat Aydemir

AYDIN, rumca **Ayos Yuannis,** Kıbrıs, Baf ilçesinde köy. Baf'ın yaklaşık 40 km K.-D.'sunda.

AYDIN (Eşref), türk atlet (Çorum 1921). Atletizme öğrenim yaptığı İstanbul Erkek lisesi'nde başladı. 1 500, 5 000 ve 10 bin metrelerde ve kros dalında Türkiye şampiyonu oldu, İnönü koşusu'nu 6 kez, Atatürk koşusu'nu iki kez (1941-1944) kazandı.

AYDIN (Necdet), türk opera yönetmeni (İstanbul 1931). Kurduğu *Gezici opera* topluluğuyla, Anadolu'nun birçok yöresinde gösteriler sundu. İtalya'da opera ve tiyatro yönetmenliği kurslarına katıldı. ABD ve Polonya'da çağdaş opera repertuarını inceledi. 1984-1989 arası İzmir Devlet opera ve balesi'nin müdürlüğünü ve sanat yönetmenliğini yaptı. Sahneye koyduğu başlıca operalar: *Rigoletto, Tosca, Özsoy, Sevil berberi, Cavalleria Rusticana, Meddah opera.* 1989'dan itibaren İzmir devlet konservatuvarında öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı.

AYDIN (Ramis), türk ressam (Giresun 1938). Gazi Eğitim enstitüsü resim-iş bölümü'nü bitirdi (1961). İstanbul Marmara üniversitesi eğitim fakültesi'nde öğretim

görevlisi oldu. Resimlerinde Anadolu yaşantısını konu edindi. 1976'dan sonra, kişisel sergileriyle adını duyurdu. Kültür bakanlığı'nın "Kurtuluş savaşı ve Atatürk" adlı resim yarışması ödülünü kazandı (1981).

AYDIN (Ersin), türk yüzücü (Adana 1943). Adana Demirspor kulübü'nde yetişti. Uluslararası Nil maratonu'nda (37 km) dokuzuncu oldu. 1974'te Anamur-Girne arasını (110 km) özel koruma kafesi içinde 34 saatte yüzdü. 1975'te Manş'ı geçti, aynı yıl Arjantinli Antonio'nun dünya suda kalma rekorunu 43 saat 20 dakika ile yeniledi.

Aydın cephesi, Ulusal Kurtuluş savaşı başında, düzenli ordu birlikleri oluşturulmazdan önce, Batı Anadolu'da Yunanlılar'a karşı kurulan cephelerden biri. İzmir'in işgalini izleyen günlerde içeriye doğru ilerlemeye başlayan Yunanlılar'ın 27 mayıs 1919'da Aydın'ı ele geçirmelerinden sonra, albay Şefik (Aker) komutasındaki 57. Tümen Çine'ye çekilmişti. Genelkurmay başkanı Cevat Paşa'ya (Çobanlı) bir rapor gönderen albay Şefik, halkın örgütlenmesini ve direnilmesini önerdi. Öneri kabul edildi. Aydın çevresinde toplanan Kuvayi milliye güçleri üç müfreze biçiminde örgütlendiler: topçu alay komutanı binbaşı Hakkı komutasındaki Umurlu müfrezesi (Sarayköy) 274 asker, iki top, dört ağır makineli tüfek ve çoğu milis, 371 gönüllüden oluşmaktaydı. 175. Alay komutanı binbaşı Hacı Şükrü Aydındağ yönetimindeki Menderes Köprübaşı müfrezesi, 149 piyade, 45 süvari askeri, iki top, dört ağır makineli tüfeğin yanı sıra, aralarında Yörük Ali Efe kuvvetlerinin de bulunduğu 520 gönüllüden oluşuyordu. 135. Alay komutanı yarbay Mazhar komutasındaki Söke müfrezesi genel olarak Germencik yöresindeki yunan kuvvetlerini hedeflemişti. Aydın cephesi kuvvetleri 28 haziranda taarruza geçerek üç gün süren savaştan sonra Yunanlılar'ı Aydın'dan sürdüler. Ancak, Kuvayı milliye, Aydın'ı uzun süre elinde tutamadı. 3 temmuzda Yunanlılar Aydın'ı geri aldılar. Bununla birlikte, düzenli ordu birlikleri kurulana dek Aydın cephesi Kuvayı milliye kuvvetleri, yunan ordusunun ilerlemesini yavaşlattılar, ani baskınlarla tedirgin ettiler.

AYDIN dağları, Ege bölgesinde Büyük ve Küçük Menderes ovalarını ayıran sıradağlar. Buldan'dan Kuşadası'na kadar D.-B. doğrultusunda uzanır. En yüksek noktası, Aydın'ın K.-D.'sundaki Hacetdede tepesidir (1 831 m). Etekleri makı, yüksekler yer yer ormanla kaplıdır. Jeolojik bakımdan K. ve G.'deki çöküntü ovaları arasında genç faylar boyunca yükselmiş dik yamaçlı bir horst meydana getirir. Yüksek bölümleri genellikle eski başkalaşım kayaçlarından (gnays, şist, mermer), G., D. ve B. etekleri ise neojen yaşta daha genç tortullardan oluşur. Söke güneyinde Aydın dağlarına, Ege kıyılarına doğru bir yay çizerek uzanan dik yamaçlı Dilek dağı (1 237 m) eklenmiştir.

aydınlatma
Edison'un Menlo Park'taki (New Jersey, ABD) laboratuvarında, akkor elektrik lambalarına ilişkin deneyi (1878)

Aydın III, Nazilli'de yayımlanan, Ulusal Kurtuluş savaşı'nı destekleyen gazete (9 -24 haziran 1920). "Aydın ve havalisi harekâtı milliye ve reddi ilhak" örgütünce yayımlandı. Sahipliğini avukat Sami (Kutluğ), başyazarlığını Dr. Burhanettin (Onat) yaptı. Nazilli'nin ikinci işgalinde kapatıldı.

Aydın müzesi, Aydın kentinde müze. Önce Aydın Erkek sanat enstitüsü'nün bahçesinde toplanan yapıtlar, daha sonra Zafer ilkokulu'nun bir odasında ve bahçesinde sergilendi (1952). 1973'te Aydın müzesi ziyarete açıldı. Aydın çevresindeki Tralles, Afrodisias, Priene, Didyma antik kentlerinden derlenen mimarlık, heykeltraşlık ürünleri, seramikler, sikkeler tarihöncesi, yunan, hitit, hellenistik, roma ve bizans dönemlerini kapsar. Tanrıça Athena, Nike heykelleri Aurelius büstü önemli yapıtlardır. Etnografya bölümünde Aydın yöresine özgü giyim, işlemeler, gümüş eşya, dokumalar sergileniyor.

AYDIN REİS, türk denizci (XVI. yy.). Akdeniz'de korsanlıktan yetişip Cezayir'de Hızır Reis'in (Barbaros Hayrettin Paşa) buyruğuna girdi. Balear adalarından Formantera açıklarında yapılan deniz savaşında ispanyol amirali Portondo'yu yenerek büyük ün kazandı (1523). Barbaros'un Osmanlı devletinin hizmetine girme isteğini, filosuyla İstanbul'a giderek Kanuni'ye iletti. Dönüşte yedeğinde ele geçirdiği on beş hıristiyan korsan gemisiyle Cezayir limanına girdi. Preveze deniz savaşı'nda büyük yararlık gösterdi.

Aydın vilayeti salnamesi. Aydın vilayetinin bir yıllık tüm olayları, her tür uygulamaları, istatistik, ticaret, sanayi, ekonomi, tarih, fen ve biyografi bilgileri —özet halinde içermek üzere— düzenleyip yayımlandı. 1880-1905 arası sayıları tam, 1910'a kadar olan öteki sayıları eksik olarak Milli kütüphane'de bulunmaktadır.

Aydın zeybeği, Ege bölgesinde, özellikle Aydın'da oynanan zeybek türü bir halk oyunu. Ağır bir ritmi vardır. Topluca ya da tek kişi tarafından oynanır.

Aydın zirai satış kooperatifleri ittihadı, Türkiye'de, tarım satış kooperatiflerinin ilk birliği. Bu kooperatiflerin ilki, 1911'de aydınlı incir üreticilerinin kurduğu "İncir himayei zürra aş"dir. Bu kuruluş başarılı olamayıp kısa bir süre sonra dağılmış, 1914'te kurulan "Kooperatif Aydın incir mahsulleri a ş" ise Birinci Dünya savaşı'na değin faaliyet gösterebilmişti: 1923'te önce Germencik, sonra Köşk, Umurbey, Ortaklar, İncirliova ve Aydın satış kooperatifleri kuruldu. 1933'te bu 6 kooperatif, Salihli ve Alaşehir üzüm üreticilerinin de katılımıyla "Aydın zirai satış kooperatifleri ittihadı" adı altında birleştiler. 1935'te bu birliğin yerini 2834 sayılı Tarım* satış koopetarifleri ve birlikleri kanunu ile kurulan İncir üzüm tarım satış kooperatifleri birlikleri aldı.

AYDINCA, esk. **Zigala,** Amasya'nın merkez ilçesine bağlı Ezinepazarı bucağı merkezi; 1 852 nüf. (1990). Belediye.

AYDINCIK, esk. **Gilindire-İskele,** Akdeniz bölgesinde, İçel'e bağlı ilçe. 11 022 nüf. (1990). 10 köy. Merkezi, Mersin'in 136 km G.-B.'sında *Aydıncık,* 7 040 nüf. (1990).

AYDINCIK, esk. **Mamure, Eskiköy,** Orta Anadolu'da, Yozgat'a bağlı ilçe. 22 098 nüf. (1990). 28 köy. Merkezi, Yozgat'ın 54 km K.-D.'sunda *Aydıncık* (esk. Mamure, Eskiköy), 5 734 nüf. (1990).

AYDINELİ, Batı Anadolu'da, Aydınoğulları beyliğinin (XIV. - XV. yy.'lar) egemen olduğu bölgenin adı.

AYDINGER a. Kâğ. san. Çizim bürolarında kullanılan ve üzerine yerleştirilen asıl resmin kopya edilmesine ya da üzerine çizilmiş bulunan bir resmin ışık geçirme yönteminin kullanıldığı çoğaltma işlemleriyle bir başka kâğıdın üzerine geçirilmesine olanak verecek kadar yarısaydam kâğıt. (Doğal aydıngerin yarısaydamlığı, inceltme ve kuvvetli bir kalenderlemeyle, yapay aydıngerinki ise kâğıda yağ, reçine ya da balmumu emdirilerek elde edilir.

AYDINKENT, Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı bucakken, İbradı* adıyla ilçe oldu.

AYDINKÖY, rumca **Prastion,** Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesi, Güzelyurt bucağında köy.

AYDINLANMA a. Aydınlanmak eylemi. —Fiz. Işık alma. — Birim yüzey başına alınan ışık miktarı.— Alınan ışık miktarıyla süresinin çarpımı. (SI birimi lüks -saniyedir.)

Aydınlanma çağı, Avrupa'da düşünce dünyasını XVIII. yy.'da egemenliği altına alan felsefe akımı. Aydınlanma'nın başlıca temsilcileri, İngiltere'de (Enlightenment), J. Locke, D. Hume, İ. Newton; Almanya'da (Aufklärung*) C. Wolff, Lessing, Herder; Fransa'da, Montesquieu, Voltaire, Diderot, J.-J. Rousseau ve tüm Ansiklopedici'ler, Condillac ve Buffon'dur. Avrupa'da daha XVII. yy.'da yayılmaya başlayan ve hem descartesçılığa karşı, hem de akılcı olan Aydınlanma felsefesi, doğuştancılığın yerine deneyciliği (empirizmi) ve cogito'nun apaçıklığının yerine olguların kesinliğini koydu. Yarara ve bireysel mutluluğa büyük önem veren, toplumsal ve dinsel kademeleşmeleri bireyin değeri üzerinde temellenen bir hümanizma adına eleştiren bu görüş, feodalitenin gerilemesi ve burjuvazinin yükselmesiyle birlikte ortaya çıkan bir siyasal ideolojidir.

AYDINLANMAK gçz. f. **1.** Bir yer sözkonusuysa, ışık almak, bir aydınlatma aygıtıyla ışıklandırılmak: *Ortalık aydınlanıyor. Oda birdenbire aydınlandı.* —**2.** Bir olay, sorun vb. sözkonusuysa, ortaya çıkmak, açıklık kazanmak: *Cinayetin gerçek nedeni henüz aydınlanmadı.*—**3.** *(Bir konuda, bir konu üzerinde) aydınlanmak,* (o konuda) geniş, ayrıntılı bilgi edinmek: *Bu açıklamalarınızdan sonra daha da aydınlandım. Bu konuda toplumca aydınlanmamız gerekli.* —**4.** Yüz sözkonusuysa, sevinç ya da mutluluğu yansıtmak: *Haberi duyunca yüzü aydınlandı.*

AYDINLAR, esk. **Tillo,** güney-doğu Anadolu'da, Siirt iline bağlı ilçe. 5 203 nüf. (1990). 5 köy. Merkezi, Siirt'in 9 km K.-D.'sunda *Aydınlar* (esk. Tillo), 2 789 nüf. (1990). Belediye. PTT. Osmanlı döneminden İbrahimhakkı türbesi (XVIII. yy.), Sultanmemduh türbesi (1830).

AYDINLAR, Elazığ ilinin Baskil ilçesine bağlı bucak, Fırat kıyısında; 2 952 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Aşağıkuluşağı* (esk. Muşar), 498 nüf. (1990).

AYDINLAŞMAK gçz. f. Aydın bir kimse durumuna gelmek.

AYDINLATICI sıf. **1.** Aydınlık, ışık veren. —**2.** Açıklama getiren: *Aydınlatıcı bilgi, haber.*
—Fişekç. Bir hedefi aydınlatmaya yarayan bileşik ya da fişek için kullanılır. (Örneğin aydınlatıcı bomba.)

◆ a. Cerr. Ameliyat ya da araştırma sırasında, doğal ya da patolojik bir boşluğu aydınlatmaya yarayan elektrikli aygıt.
—Opt. Mikroskopta gözlemlenen bir cisme uygun bir aydınlatma sağlayan düzenek.

AYDINLATILMAK → AYDINLATMAK.

■ **AYDINLATMA** a. **1.** Aydınlık duruma getirme; görülebilmeleri için cisimleri ya da çevrelerini ışıklandırma; aydınlatmak eylemi, biçimi. —**2.** Bir gösterinin, bir tiyatro ya da televizyon oyununun görsel etkisini artırmaya yarayan ışıkların tümü: *Aydınlatmayı düzenlemekle görevli teknisyen.* ‖ *Aydınlatma donatımı,* yapay ışık veren aygıtların tümü: *Bir taşıtın aydınlatma donatımı.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Aydınlt. *Doğrudan aydınlatma,* bir ışık

kaynağından gelen akının % 90 ile 100'ünü, sınırsız olduğu varsayılan faydalı düzlem üstüne doğrudan doğruya düşürerek sağlanan aydınlatma. || *Dolaylı aydınlatma,* ışık akısının % 0 ile 10'unu, sınırsız olduğu varsayılan faydalı düzlem üstüne düşürerek gerçekleştirilen aydınlatma. (Aynı aydınlanma düzeyi, dolaylı aydınlatma doğrudan aydınlatmaya göre daha pahalıya mal olur.) || *Gölgesiz aydınlatma,* özellikle ameliyathanelerde kullanılan aydınlatma türü.

—Güz. sant. Bir binayı, bir kenti vb. güçlü bir biçimde ışıklandırmak, aydınlatmak eylemi; bu eylem genellikle, aydınlatılan şeyin değerini ortaya çıkarmak için yapılır; aydınlatılmış olma olayı: *Anıtların aydınlatılması.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yanlış aydınlatma,* bir tablonun, ressamca tasarlanan yönün karşıtı olan yönden aydınlatılması.

—İstihkc. *Aydınlatma mayını,* gece karanlığında, bir bölgeyi kısa süre aydınlatmak amacıyla kullanılan mayın. (Aydınlatma süresi 30 saniye ile 90 saniye arasında değişir. Yerde ve havada patlayan çeşitleri vardır. Havada patlayanı bir paraşüte asılı kalarak çevresini aydınlatır.)

—Ansikl. Antikçağ'da aydınlatma amacıyla ocak alevi ışığından, sacayaklar üzerine yerleştirilen korlardan, elde taşınan meşalelerden ve ilk örnekleri Fenikeliler'e değin uzanan yağ kandillerinden yararlanılırdı. Daha Roma döneminde mineral yağ biliniyordu; klasik dönemde içyağından yapılan mumlar ortaya çıktı; ardından boynuz, hayvan mesanesi ya da yağlı bezle rüzgâra karşı korunan, taşınabilir fenerler yaygınlaştı. Romalı zenginler, sokakta aydınlanmak için *laternarii* denilen fenerler kullanırdı. Aydınlatma yöntemleri, Ortaçağ'da pek değişmedi. Toplantılarda çoğunlukla uşakların taşıdığı meşalelerden, balmumu ya da içyağı tüketen kandillerden yararlanılıyordu; kimi törenlerde (prens düğünleri) meşale dansları yapılırdı. Şamdanların kullanımı IV. yy.'a değin iner.

Yağ lambaları ise Cardan'ın getirdiği birkaç yenilik dışında uzun süre Antikçağ'daki biçimlerini korudu. 1784'te Argand'ın geliştirdiği çift hava akımlı lambayı, daha sonra Quinquet kullanıma sundu. 1787'ye doğru, Lebon havagazını buldu; ancak bunun ilk uygulaması, 1805'te İngiltere'deki sanayi kuruluşlarında gerçekleştirildi. Osmanlı döneminde havagazı, İstanbul'da önceleri yalnız sarayları aydınlatmada kullanıldı. 1853'te, bu amaçla kurulan ilk gazhaneden, Dolmabahçe sarayı'nı, 1865-1870 arası Kuzguncuk'ta kurulan gazhaneden ise, Beylerbeyi sarayı'nı aydınlatmada yararlanıldı.

Elektrikle aydınlatma, 1840'a doğru ark lambalarının (Davy, 1813) ortaya çıkışıyla başladı; ama yaygınlaşması için Edison ve Swan'ın 1879'da akkor lambayı geliştirmelerini beklemek gerekti.

Şamdanlarda uzun süre, bitkisel yağlarla birlikte, balmumu ve hayvan içyağları kullanıldı. Chevreul'ün çalışmalarıyla önemli ölçüde gelişen yağlı maddeler kimyası, değişik kökenli hayvansal yağlardan mum üretimine olanak verdi; daha sonra, doğal hidrokarbonlar (petrol, şist yağı), dönüşüm (benzin, aydınlatma gazı) ya da bireşim (asetilen) hidrokarbonları aydınlatma sorununa gittikçe yetkinleşen çözümler getirdi. Nitekim, XIX. yy.'ın ikinci yarısında gelişen hidrokarbonlarla aydınlatma, nadir toprakların ve akkorluğun bulunmasıyla dev bir adım attı.

Bu sırada, elektrikle aydınlatma da gelişiyordu: elektrik boşalımı ve akkor lamba. Bu lamba, ısıya dayanıklı bir filaman yerleştirilmiş cam bir ampulden oluşur; filaman elektrik akımıyla akkor hale gelerek ışık verir. Filaman olarak, önce karbon, sonra osmiyum ve tantal, nihayet tungsten kullanıldı; ampul azot, argon ve kripton gibi kimyasal bakımdan etkisiz bir gazla dolduruldu.

Monaco'daki Louis II stadında, 30 m yüksekliğindeki direklere yerleştirilmiş lambalarla gece aydınlatması (ortalama aydınlık 600 lüks)

1940'tan sonra, boşalımlı lambalar, akkor lambaların yerini almaya başladı. Bu lambalarda ışık, cıva ve sodyum gibi bir metal buharının ışıldamasından doğar. Değişik tipte boşalımlı lambalar vardır; örneğin fluorışıl lamba düşük basınçta tekrenkli ve yüksek basınçta daha geniş tayflı sarı bir ışık yayar.

İstanbul sokakları aydınlatmadan yıllarca yoksun kaldı; bu dönemde özel binaların dışına yerleştirilen gazyağı fenerleri yetersiz kalıyordu. Sokakları havagazı ile aydınlatma ilk kez 1891'de Charles Giorgy adındaki bir fransız mühendise 50 yıl süre ile "tenvir teshin" (aydınlatma ve ısıtma) imtiyazı verildikten sonra gerçekleşti. Elektrikle aydınlatmaya ise, macar GANZ şirketiyle imzalanan sözleşmeden sonra 1914'te kavuşuldu. O dönemde, sadece akkor lambalar kullanılıyordu ve bunların sayısı, sözleşmeye göre 100'dü. 1950'den başlayarak, cıva ve sodyum buharlı lambalar devreye girdi; bugün İstanbul'da, bu iki tip sokak lambasının toplam sayısı 70 000 dolayındadır.

Aydınlatma tekniği, iyi görsel sonuçlar ve hoş bir ışık ortamı sağlayacak biçimde belirlenmiş kurallara göre değişik ışık kaynaklarından (doğal ve yapay) yararlanma ilkesine dayanır. İyi bir iç aydınlatma gerçekleştirmek için, şu koşullara uymak gerekir: 1. yapılacak işe uygun bir aydınlatma düzeyi seçmek (örneğin bir ambarda 150 lüks, bir ağır mekanik atölyesinde 300 lüks, büro çalışmaları için 500 lüks, elektronik montaj için 1 000 lüks); 2. biçim ve ayrıntıların algılanabilmesi için, iyi bir ışık yönelimi sağlamak; 3. tavanın ya da lambaların (ya da parlak yüzeylerce verilen görüntülerinin) doğrudan görülmesinden kaynaklanan göz kamaşmalarına engel olmak; 4. görüşü bozmamak için, çalışma alanıyla duvarlar arasındaki ışıltı kontrastlarını bağdaştırmak; bu bağdaşım renk kontrastları uygun biçimde seçilerek kolaylaştırılabilir; 5. ışık etkinliği yüksek olan ve iyi bir renk veren lambalar kullanmak; 6. renk sıcaklığı, aydınlatmayla uyuşan lambalardan yararlanmak; genel olarak, aydınlık ne kadar zayıfsa ışık o ölçüde sıcak renk vermelidir.

Doğal ışığın yeğinliği ve bileşimi gün boyunca değişir. Dolayısıyla akkor ya da fluorışıl lambalar kullanıldığında, değişken akımla aydınlatmaya başvurmak psikofizyolojik açıdan yararlı olabilir; bu amaçla kademelendirici elektronik programlar devreye yerleştirilerek doğal ışık değişimlerine uyum sağlanır.

İyi bir dış aydınlatma sağlamak için, her şeyden önce, engellerle yüzey (özellikle karayolu) arasında güçlü ışıltı kontrastları oluşturacak ölçüde ışık etkinliği yüksek lambalar kullanmak gerekir. Yerleşim merkezlerinde sokakları aydınlatma halkın rahatı ve güvenliği açısından kaçınılmazdır. Kamu aydınlatma şebekelerinde özellikle yüksek basınçlı sodyum buharlı lambalar yaygın olarak kullanılır. Kent dışında ise önemli yollar gerek boydan boya, gerekse belli noktalarda (otoyol sapakları, kavşaklar) aydınlatılır. Aydınlatma uygulanan yollarda gece kazaları % 30'a yakın bir oranda azalmaktadır. Bu tür aydınlatmada genellikle, 1 ile 2 cd/m² arasında değişen bir ortalama ışıltı ve ışıltılar arasında oran 0,4'ü aşmayacak düzeyde bir kararlılık elde etmeye çalışılır.

Klasik dönem Osmanlı camilerinde gün ışığıyla aydınlatma, genellikle kubbenin alt hizasında çepeçevre sıralanan pencerelerle ve bu düzeyden döşeme düzeyine dek tüm yan yüzeylerde yan yana ve üst üste yer alan çok sayıda pencereden giren yayınık ışıkla elde edilir. Gece aydınlatmasıysa kubbelerin iç yüzeyine uzun askılarla asılmış ve insan boyundan biraz daha yüksekte bulunan çember, çokgen vb. biçimlerdeki taşıyıcılarda yer almış çok sayıda kandille elde edilir. Her iki aydınlık da saydam gölgeli, yayınık ve düşük düzeydedir.

—Dy. Vagonların elektrikli aydınlatması 24 ya da 72 V'luk bir akümülatör bataryasıyla sağlanır; bu batarya genellikle bir dingilin çalıştırdığı dinamoyla doldurulur. Aydınlatma akkor lambalar ya da fluorışıl tüplerle gerçekleştirilir.

Bir demiryolunda, hemzemin geçitlerin

bir işyerinde, tavan ışıklandırılarak gerçekleştirilmiş iç aydınlatma (fluorışıl lambalar)

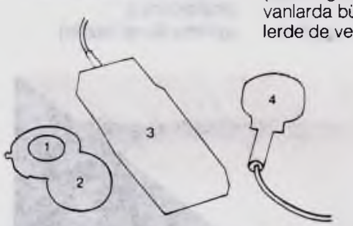
işaretlenmesi için doğrudan aydınlatmanın ve renkli ışık kullanımının yanı sıra vagon farlarının ışıklarıyla parlayan yansıtıcılar ya da katadiyoptrlar kullanılır.

—Güz. sant. Eski yıllardan başlayarak aydınlatmalar, geceleri tören ve şenlik yapılması olanağını sağladı: meşaleler, şamdanlar, taşınabilir ya da sabit küçük fenerler, etkileri artırmak amacıyla hazırlanmış mimari bir dekorun parçasını oluşturan diziler halinde sıralanmış yağ kandilleri aydınlatma öğelerini oluşturmaktaydı. Rönesans döneminde, kralların karşılanması ya da halk şenlikleri için geçici olarak kurulan yapılar, havai fişek tekniği düzenlemeleri sayesinde, fantastik konularını mitolojiden alan, beklenmedik ses ve hareket etkileri ve değişken renkleri olan maddesiz, büyüleyici saraylara dönüştü. Kent halkı için düzenlenen aydınlatmalar çok canlıydı; ama, saray için (Le Brun yönetiminde, Versailles'da) düzenlenenler, havai fişeğin canlılığını, gittikçe mimari konstrüksiyonlar biçiminde yapılmaya başlanan altlığının somut sertliğinden koparmayı amaçlıyordu. XIX. yy.'da aydınlatma tekniğindeki gelişme, havai fişeğin etkisini azalttı. Havagazı ve elektrik (akkor filamanlı lambadan çok daha önce bulunan ark lambası), kamu binalarına, bazen beklenmedik bir görünüm verdi. Uluslararası fuarlar, ışıklı gece şenliklerini çoğalttı; 1889'dan başlayarak çağlayan ve fıskıyeler, ışıklandırılarak görkemli bir havaya büründü. XX. yy.'da çok güçlü projektörler sayesinde, alanlar, önemli yapılar aydınlatılmakta ve dekorunu tarihsel anıtların oluşturduğu "ses ve ışık" gösterileri yapılmaktadır.

—Oto. Eskiden arabalarda aydınlatma bir karayolları trafik yasasıyla kurallara bağlanmıştı; önde bir ya da iki, arkadaysa en az bir kırmızı lambası olmayan araba hava karardıktan sonra trafiğe çıkamazdı.

Günümüzde araçların arkasında gece açık havada 150 m'den görülebilen ve göz almayan kırmızı ışıklı iki stop lambası bulunması zorunludur. Öndeyse diğer sürücülerin gözlerini kamaştırmayan ve sarı ya da beyaz ışık veren sadece iki farın yer alması gerekir; bu ışıkların da gece açık havada 150 m'den görülmesi istenir. Ayrıca yolu rahatça aydınlatan iki sarı ışıklı sis lambası bulunur. Araçları aydınlatma donanımı eskiden beri belli kurallara bağlıdır. Günümüzde her ülkede görülen kimi değişiklikler dışında bu kurallar uluslararası bir nitelik kazanmıştır. (→ ARABA IŞIKLARI*.)

—Tavukç. Özellikle günlerin kısaldığı güz ve kış aylarında, verimi normal düzeyde sürdürebilmek amacıyla günde 13-14 saat aydınlık sağlamak için kümesler elektrikle ya da başka bir yolla aydınlatılır. (Gerektiğinde yeni gelişmekte olan hayvanlarda büyümeyi, verim durumundakilerde de verimi hızlandırmak için tekniğine uygun olarak daha uzun süreler için de aydınlatma yapılabilir. Genellikle aydınlatma için kümeslerde 20 m²'lik alan için tabandan 2 m yükseklikte 60 vatlık bir ampul kullanılır.)

aydınlıkölçer
1. Ekran;
2. Diyafram,
3. Sayısal göstergeli avometre;
4. Fotosel (algılayıcı)
[ölçme aralığı 20-20 000 lüks]

AYDINLATMACILIK a. Yeterli bir aydınlatma elde etmek için kullanılan tekniklerin ve bunların bilimsel temellerinin tümü.

AYDINLATMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri (bir şeyle) aydınlatmak,* bir ışık kaynağı (bir ışık kaynağı taşıyan ya da onu yönlendiren kimse ya da şey) sözkonusuysa, bir başka şeyin üstüne, içine ışık yaymak: *Farlarıyla yolu aydınlatmak. Farlar yolu aydınlatıyor. Ay parlak ışığıyla terası aydınlatıyordu. Gecenin karanlığını aydınlatan şimşekler. Bu lamba çok küçük, odayı yeterince aydınlatmıyor.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) aydınlatmak,* onu daha açık, anlaşılır kılmak; onu ortaya çıkarmak: *Metnin içeriğini aydınlatan bir inceleme. Bir olayı aydınlatmak. Tanığın ifadesi cinayeti aydınlattı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu (bir konuda) aydınlatmak,* daha iyi anlaşılması, kavranılması için ona, onlara o konuda bilgi vermek, açıklamalar getirmek: *Bizi son durum hakkında biraz aydınlatır mısınız? Doğum kontrolü konusunda halkı aydınlatmak.* **—4.** *Bir kimsenin içini, ruhunu, gönlünü vb. aydınlatmak,* bir kimse için sevinç, mutluluk konusu olmak: *Bu müjde içini aydınlattı.*

◆ **aydınlatılmak** edilg. f. Aydınlatmak eylemine konu olmak, ışıklandırılmak, ortaya çıkarılmak, bilgilendirilmek: *Bu oda yeteri kadar aydınlatılmıyor. Olay aydınlatıldı. Bu konuda halkın uyarılıp aydınlatılması gerekir.*

—Res. *Tablonun aydınlatılması (bir),* bir tabloda, resim olanaklarından yararlanarak ışığı dağıtma tarzı.

Aydınlı, Efe de denir, Karagöz oyunundaki kabadayı tiplemelerinden. Karagöz figürleri içinde en iri olandır. Kimi oyunlarda Tuzsuz Deli Bekir'in yerini alır.

AYDINLIK sıf. **1.** İyi aydınlatılmış; çok ışık alan, özellikle de gün ışığı alan yer için kullanılır: *Aydınlık bir oda. Aydınlık caddeler, sokaklar.* **—2.** Kolay anlaşılan, açık seçik anlatım için kullanılır: *Aydınlık bir metin. Aydınlık bir üslup.* **—3.** Güneşli, bulutsuz gün, ay ışığı parlak gece için kullanılır: *Aydınlık bir sabah. Aydınlık bir gece.* **—4.** Sevinç, mutluluk, temizlik, saflık belirtisi olan şey için kullanılır: *Aydınlık bir yüzü var. Yüzünde aydınlık bir gülümseme belirdi. Sizi aydınlık günler bekliyor.*

—Sesbilg. [i] ve [e] gibi tiz ünlüleri belirten izlenimsel bir terim. (Karşt. KOYU.)

◆ a. **1.** Işık, ışıklı yer: *Aydınlıkta uyumak. Baykuşlar aydınlığı sevmez.* **—2.** Aydınlık olma durumu: *Sabah aydınlığı. Üslubun aydınlığı. Yüzündeki aydınlık.* **—3.** *Aydınlığa çıkmak, kavuşmak,* sözkonusu bir kimseyse, feraha kavuşmak; bir sorun, olay vb. ise, iç yüzü anlaşılmak, açıklığa kavuşmak.

—Aydınlt. ve Opt. *Enerjisel aydınlık* (bir yüzeyin bir noktasında), bir noktayı içeren bir yüzey öğesince alınan enerji akısının, bu öğenin alanına oranı. (SI birimi watt/metrekaredir, W/m² simgesiyle gösterilir.) || *Işınsal aydınlık* (bir yüzeyin bir noktasında), bu noktayı içeren bir yüzey öğesince alınan ışık akısının, bu öğenin alanına oranı. (SI birimi lüks'tür [lx] ve 1 lümenlik bir akı alan, 1 m²'lik bir yüzeyin ortalama aydınlığına eşittir.)

—Bot. Süresi, ritmi ve şiddetiyle bitkiler üzerinde etki yapan ışık miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Bir tablonun, bir gravürün, bir desenin, öteki bölümlerine oranla aydınlık ya da daha aydınlatılmış parçası. (Gölgelerle ışığın karşıtlığı ışık-gölgeyi oluşturur.) —Bir tabloda açık renkli bölüm. || *Atölye aydınlığı,* ışığı genellikle kuzeyden alan resim atölyelerinin kendine özgü aydınlığı ve bunun resimlere yansımış biçimi.

—Mim. Yapıların ortasında kalan ve dışa açılan penceresi bulunmayan oylumların ışık ve hava almasını sağlamak amacıyla yapılan, yerden çatıya uzanan baca. (IŞIKLI da denir.) || *Aydınlık kulesi,* üzerinde yükseldiği yapının iç mekânına doğal ışık sağlayan, pencereli kule. (Özellikle Normandiya ve İngiltere'de, bazı roman ve gotik kiliselerde uygulanan çaprazsahın çaprazı*; ispanyol cimborio'su da benzer bir işleve sahiptir.) || *Tepe aydınlığı,* yukardan, damdaki camlı pencerelerden, kubbe deliklerinden, vb. gelen doğal aydınlık.

—ANSİKL. Bot. Aydınlık, bitkiler için önemli bir dış etmendir, çünkü fotosentez onsuz olmaz; aydınlık gerek süresi ve ritmiyle (fotoperyodizm), gerek şiddetiyle etki gösterir. Bitkiler bu bakımdan ikiye ayrılır; örneğin gölge bitkileri (gölgesever) ormanlarda yetişir, ışık bitkileri (güneşsever) tam güneş ister.

Bitkilerin ılımlı bir sıcaklıktan ve yeterli nemden yararlandıkları ılıman bölgelerde bol güneş büyümeyi artırır, ama çorak bölgelerde bu etki tersine işler, çünkü orada bitkilerde korkunç bir buharlaşma ve terleme vardır (su kaybı).

Aydınlık, siyaset, sanat ve edebiyat dergisi. İstanbul'da haziran 1921'den 18 şubat 1925'e kadar düzensiz aralıklarla 31 sayı yayımlandı. Takrir-i sükûn kanunu gereğince 12 mart 1925'te bakanlar kurulu kararıyla kapatıldı. Türkiye işçi köylü sosyalist fırkası'nın yayın organı niteliğindeki derginin sorumlu yönetmeni Sadrettin Celal'di (Antel). Ancak, derginin asıl yönlendiricisi Türkiye'nin toplumsal-iktisadi çözümlemesi, işçi hareketi ve örgütlenmesi, uluslararası sol harekete ilişkin kuramsal yazılarıyla Dr. Şefik Hüsnü'ydü (Deymer). Kapatılmasından sonra çoğu İstiklal mahkemesi'nde yargılanan dergi yazarlarından başlıcaları Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Ali Cevdet, Kerim Sadi, Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir), Nazım Hikmet (Ran), Nizamettin Ali'dir.

Aydınlık, siyasal dergi (1968-1971). Vahap Erdoğdu, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı, Mahir Çayan ve Doğu Perinçek'in yazılarına yer verdi. Kurucular ve dergiyi destekleyenler arasında çıkan görüş ayrılıkları üzerine Doğu Perinçek ve çevresi bu dergiden ayrılıp, Proleter devrimci aydınlık adıyla yeni bir dergi çıkardılar (1970). Vahap Erdoğdu yönetiminde kalan Aydınlık dergisi ise, başlığının altındaki "sosyalist dergi" nitelemesinden dolayı "sosyalist aydınlık" olarak anılmaya başladı.

Aydınlık, günlük gazete. İstanbul'da yayımlandı (20 mart 1978-1980), 12 Eylül harekâtı'yla birlikte, sıkıyönetim komutanlığınca kapatıldı (1980). Türkiye işçi köylü partisi görüşleri doğrultusunda yayın yaptı. Partinin genel başkanı Doğu Perinçek gazetenin sürekli yazarlarındandı.

AYDINLIKÖLÇER a. Opt. Bir yüzeyin aydınlığını ölçmeye yarayan aygıt.

AYDINOĞLU MEHMET BEY (öl. Birgi 1334), Aydınoğulları beyliğinin kurucusu (1308-1334). Germiyanoğlu Yakup Bey I'in ordusunda subaşı olarak görev yaparken, onun buyruğuyla ele geçirdiği Büyük Menderes yöresinde, babasının adıyla anılan beyliği kurdu (1308) ve Birgi'yi başkent ilan etti. Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey ile giriştiği savaşta onu yenerek öldürdü (1310). Aynı yıl İzmir'i, Ayasuluk'u (Selçuk), Tire ve Sultanhisar'ı, daha sonra da İzmir'in kıyı kesimini ele geçirdi (1326); topraklarını beş oğlu (Hızır, Umur, İbrahim, Süleyman ve İsa) arasında paylaştırdı. Ayasuluk'ta meydana getirdiği güçlü donanma oğullarından İzmir valisi Umur Bey'in komutasında Ege adalarına ve Rumeli kıyılarına akınlar yaptı. Bir av esnasında suya düşerek hastalandı ve kısa bir süre sonra öldü. Birgi'de inşa ettirdiği (1312) Ulu cami yakınındaki türbesinde gömülüdür.

AYDINOĞULLARI, bugünkü Aydın ili ve yöresinde kurulmuş olan türk beyliği (XIV. yy.). Germiyanoğlu Yakup Bey I'in subaşılarından biri olan Aydınoğlu Mübarizettin Mehmet Bey tarafından kuruldu. Mehmet Bey Aydın ve yöresini ele geçirmekle görevlendirilince, önce Menteşeoğlu'nun damadı Sasa Bey'in bölgesine saldırıp Tire, Ayasuluk (Selçuk), Birgi ve dolaylarını ele geçirdi; ardından bir çarpışmada Sasa'yı öldürdü (1307). Kurduğu beyliğin bağımsızlığını duyurduktan sonra (1308) önce "müslüman" İzmir'i (1310) ardından da "gâvur" İzmir'i ele geçirdi (1326). Birgi'yi kendisine başkent seçerek oğullarını beyliğin çeşitli kentlerine vali atadı ve Ayasuluk'ta kurduğu tersane ile güçlü bir donanma meydana getirdi. İzmir valisi atadığı oğlu Umur Bey, bu donanmayla Sakız, Eğriboz, Bozcaada, Mora ve Rumeli kıyılarına başarılı baskınlar düzenledi.

Mehmet Bey'in bir av sırasında ölümü üzerine (1334) kardeşlerinin oybirliğiyle babasının yerini alan Umur Bey, Latinler'in İzmir'e yaptıkları saldırıyı püskürttükten sonra Manisa yöresinde egemenlik kurmuş olan Saruhanoğulları ile ittifak kurdu. Mora'ya birçok sefer düzenleyerek sayısız ganimet ve tutsak elde etti; ardından Germiyanoğulları'nın egemenlik sınırı içindeki Alaşehir'i ele geçirdi. Cenevizliler Midilli'ye asker çıkarınca, Bizanslılar'ın yardımına koşup komutan Kantakuzenos ile yakın dostluk kurdu. Foça'yı denetimi altına aldıktan sonra donanmasıyla Karadeniz'e açıldı. Kili ve Eflak kıyılarını basarak yağmaladı. Bu sırada Kantakuzenos Bizans imparatoru olan İoannes V'e naip atanmış (1341, ama, bir saray entrikası sonucunda ayağı kaydırılmıştı. Kantakuzenos Dimetoka'ya çekilip imparatorluğunu ilan etti ve düşmanlarına karşı birlikte savaşmak için Umur Bey'i yardımına çağırdı. Bizans'a karşı giriştikleri savaşta Kantakuzenos yenilerek sırp kralının sarayına sığındı; Umur Bey ise Selanik'i kuşattıysa da ele geçiremedi.

Öte yandan, körfezde demirli türk donanmasını yakarak "gâvur" İzmir'i (liman kesimi) ele geçiren Latinler (Venedikliler, Cenevizliler ve Rodos şövalyelerinden oluşan haçlı ordusu), kahramanca bir direniş gösteren müslüman kesimi alamadı (1344). Saruhanoğlu Süleyman Bey ile ittifak kurarak Rumeli'ye geçen Umur Bey, orada Kantakuzenos ile birleşip bir kez daha İstanbul üzerine yürüdüyse de güçlü düşman karşısında bir sonuç alamadan geri döndü (1345). Umur Bey, "gâvur" İzmir'i yeniden ele geçirmek için giriştiği harekât sırasında ön saflarda çarpışırken bir okla alnından vurularak öldü (1348). Beyliğin başına geçen kardeşi Selçuk valisi Hızır Bey, Latinler ile imzaladığı barış antlaşması (18 ağustos 1348) uyarınca, Aydınoğulları beyliğinin gümrük gelirlerinin yarısını onlara bıraktı, donanmasını Ege denizi'nde hareketsiz tutmayı da kabul etti. Hızır Bey'in ölümü üzerine İsa Bey (1360) de bu antlaşmayı yenileyince, Aydınoğulları beyliği hızla gerilemeye başladı.

Anadolu beyliklerini bir bayrak altında toplamaya başlayan Yıldırım Bayezit, kendisine silah çekmeden teslim olan İsa Bey'in Tire'de oturmasına izin verdi, onun kız kardeşi Hafsa Hatun ile evlendi ve topraklarını da Osmanlı devletine bağladı (1390). Timur'un Osmanlı birliğini parçalamasından sonra yeniden oluşturulan Aydınoğulları beyliğinin yönetimi, İsa Bey'in oğulları Musa ile Umur Bey II'ye verildiyse de (1402) ertesi yıl Musa Bey' in ölümü üzerine Umur Bey II, Ayasuluk' ta tek bey olarak kaldı (1403). Ancak, onu bey olarak tanımayan İbrahim Bahadır' ın oğlu ve İzmir valisi Cüneyt Bey, aralarında yapılan savaşı kazanınca, Umur Bey II'nin başkenti Ayasuluk'u ele geçirdi. Bey olduktan sonra, "fetret" döneminde Osmanlı şehzadelerinden Süleyman Çelebi'yi desteklediğini açıkladı. Menteşeoğlu'nun yanına sığınmış olan Umur Bey II ölünce (1405) Ayasuluk'a yerleşen Cüneyt Bey Osmanlı şehzadeleri çekişmesinde bu kez de İsa Çelebi'nin buyruğuna girdi; bir süre sonra Anadolu kesimine Mehmet Çelebi egemen olunca da onun tarafına geçti. Ancak, Rumeli'den gelen Süleyman Çelebi, Aydınoğulları beyliğinin topraklarına girince, korkarak onun yanına geçmek zorunda kaldı. Bu şehzade tarafından Ohri sancakbeyliğine atandı. Kardeşi Musa Çelebi'ye yenilen Süleyman Çelebi'nin öldürülmesi üzerine Selçuk'a dönen Cüneyt Bey, kısa bir süre sonra Mehmet Çelebi'nin de Musa Çelebi'yi ortadan kaldırması sonucunda beyliğini bırakıp kaçtıysa da annesinin arabuluculuğuyla bağışlandı ve Niğbolu sancakbeyliğine atandı. Murat II'nin hükümdarlığının ilk yıllarında patlak veren olaylarda Düzmece Mustafa'nın yanında yer alan Cüneyt Bey, onun veziri olduysa da Murat II, Aydınoğulları beyliğini kendisine vereceğini söyleyince, efendisini duraksamadan terk etti. Daha sonra İzmir'e giden Cüneyt Bey,Urla yarımadasında toplanan yandaşlarıyla Aydınoğlu Mustafa'yı ortadan kaldırarak eski topraklarına yeniden kavuştu (1422). Ancak, ordusuyla İzmir üzerine yürüyen Murat II karşısında tutunamayarak İpsili'ye çekildi ve bir süre sonra da Osmanlılar'a teslim oldu; ailesinin tüm erkekleriyle birlikte öldürüldü. Böylece, yüzyılı aşkın bir süre yaşamını sürdürmüş olan Aydınoğulları beyliği Osmanlı devletine katılarak ortadan kalktı (1425).

•SANAT. Aydınoğulları sanatı, daha çok mimarlık ve onu bütünleyen sanat dallarında belirginleşmektedir. Birgi, Selçuk, Tire ve Aydın'da ilk dönem yapılarında Anadolu Selçuklu sanatının etkisi görülür. Geç dönem yapılarındaysa yeni denemelerle karşılaşılmaktadır. Bu çalışmalar daha sonra osmanlı sanatının gelişiminde de etkili olmuştur.

Birgi Ulu camisi* ya da *Aydınoğlu Mehmetbey camisi,* (1312) Anadolu'daki çok ayaklı ulu camilerin önemli örneklerindendir. Yapı tasarımı yanında, çini mozaik bezemeli mihrabı, geçme tekniğinde yapılmış ceviz panolu minberi, pencere kanatlarıyla Anadolu Selçuklu geleneğini sürdürür. Ancak ön yüzün ve taçkapının yalınlığı, osmanlı süsleme sanatına da yansıyan kimi motifler, özellikle Batı Anadolu beyliklerinde izlenen yeni denemelerin ürünüdür. Türbelerde de klasik selçuklu üslubunun sürdüğü görülür. Caminin batısındaki *Aydınoğlu Mehmetbey türbesi* (1334) kubbeyle örtülü, kare planlı özenli bir yapıdır. Caminin güneyindeki *Sultanşah türbesi* (1310) altı köşeli planlı, kubbeli bir örnektir. Dönemin bazı türbelerinde görülen giriş mekânı, XIV. yy.'da yaygınlaşmıştır.

Beyliğin bir başka önemli merkezi de, Birgi yakınlarındaki Tire'dir. Buradaki yapılar da tuğla ve taş işçilikleri, minarelerin zengin bezemeleriyle dikkati çeker. *Aydınoğlu Mehmetbey camisi* (yaklş. 1308-1334), tek kubbeli ana mekânı ve önündeki iki kubbeli son cemaat yeriyle dengeli bir yapıdır. Minare renkli tuğladan kilim motifleriyle bezelidir. Son cemaat yerinin duvarlarından biri çeşme olarak düzenlenmiş, giriş yana kaydırılmıştır. Yazıtsız olan *Ulu cami*'nin Aydınoğulları'ndan Cüneyt Bey tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır (XIV. yy.). Kara Hasan Bey'in yaptırdığı *Karahasan camisi* (1384) tek kubbeli ana mekânı, üç bölümlü son cemaat yeriyle yalın bir yapıdır, ancak tuğladan yivli minaresiyle dikkati çeker.

Aydınoğulları beyliğinin en önemli yapısı Selçuk'taki *İsabey* camisi*'dir (1375). Anadolu türk mimarlık tarihinin basamak taşlarından olan caminin mimarı, Ali bin Dimişkî'dir. Şam Ümeyye camisi'ndeki temel özellikler yanında, sonraki gelişmelerin ilk örnekleri bu yapıda izlenebilmektedir. Mermer kaplı ön yüzde, iki katlı pencere sırası ve mukarnaslı taçkapıyla anıtsal bir görünüm sağlanmıştır. Bu ön yüz mimarlığı daha sonra Bursa, Edirne, İstanbul'daki osmanlı camilerinde geliştirilmiştir. Yapının bir başka önemli özelliği de, avlu düzenlemesidir. Ortası sekizgen havuzlu, revaklı avlu ve düz ahşap çatılı revaklar önce bu yapıda görülür. Selçuklu ve Beylikler dönemi mimarlığında görülen çifte minareye bu camide de rastlanmaktadır. Bunlar avluyla caminin birleştiği noktalara yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarlığını da etkileyen bu düzen, avluyla caminin ana mekânının organik bir bütünleşmeye ulaşmasını sağlamıştır. Ana mekânı oluşturan, mihraba koşut iki sahın, mihrap ekseninde iki kubbeyle bölünmüştür. Bu, Şam Ümeyye camisi ile başlayıp (VIII. yy.), Diyarbakır Ulu camisi ve öteki artuklu yapılarında uygulanan tasarımın değişik bir ürünüdür.

Dönemin önemli merkezlerinden olan Aydın'da, beyliğin mimarlık alanında geliştirdiği yenilikleri yansıtacak yapılar günümüze ulaşamamıştır.

Anadolu Selçukluları ile osmanlı mimarlığı arasında geçiş sağlayan Beylikler dönemi mimarlığında Aydınoğulları yapılarının önemli bir yeri vardır. Dönemin yapıları, dar olanaklar içinde gerçekleştirilmelerine karşılık tasarımları, ahşap, taş, tuğla, çini işçilikleriyle yeni denemelere ortam hazırlamıştır.

AYDINTEPE, Doğu Karadeniz'de, Bayburt'a bağlı ilçe. 10 915 nüf. (1990). 24 köy. Merkezi, Bayburt'un 16 km K.-B.'sında *Aydıntepe,* 5 166 nüf. (1990). Kare planlı, tonoz örtülü, mekânlardan oluşan *Hart* yeraltı kentinin kalıntıları ve geç Roma ya da erken Bizans dönemine tarihlenen bir mezar ortaya çıkarıldı.

AYDINTEPE, esk **Zembek,** Ordu'nun Ünye ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 951 nüf. (1990).

AYDÎ (Mehmet), **Aynî, Aydî Ayanî** diye de bilinir, türk şair (Antep 1812 - *ay. y.* 1865). Halep, Kayseri ve İstanbul'da öğrenim gördü. Bir süre Kayseri'de müderrislik yaptı. Halvetiye tarikatına girdi. Divan edebiyatı yolunda tasavvufi şiirleri *Aydi divanı*'ndadır (1937).

AYDOĞAN, rumca **Stavrokono,** Kıbrıs'ın Baf ilçesinde köy. Baf'ın yaklaşık 18 km doğusunda.

AYDOĞDU BEY, Ertuğrul Gazi'nin oğlu ya da torunu (öl. 1302) Osman Gazi' nin emirlerinden. Savaşlara katıldı, İznik savaşı'nda şehit oldu.

AYDOS a. Orta Anadolu'da yaygın bir bozlak türü. Kıta başlarında "aydos" diye seslenildiğinden bu adı almıştır. Sözcüğün aslının, söyle dost anlamında "ayd dost" olduğu öne sürülür.

AYDOS, bulgarca **Aitos,** Bulgaristan' da kent. Koca Balkan dağlarının doğu ucunda, Burgaz'ın kuzey-doğu'sunda. Kaplıcalarıyla ünlü.

AYDOS, Anadolu'da bazı dağlara verilen ad. **1.** İstanbul'da Kartal'ın K.-D.'sunda Kocaeli yarımadasının ikinci yüksek tepesi (537 m); **—2.** İç Anadolu'da Ankara -Çankırı sınırında; Köroğlu dağlarının bir zirvesi (l 754 m); **—3.** Mersin'in Orta Toroslar'ın Bolkar dağları kesiminin en yüksek tepelerinden biri (3 430 m).

AYDOS VARDİYA a. Denizc. Uzun süreli seyirlerde vardiyaların aynı saatlerde aynı kişilere rastlamasını önlemek için 16.00 - 20.00 vardiyasının ikiye bölünmesinden doğan ikişer saatlik (16.00 - 18.00 ve 18.00 - 20.00) vardiyalar. (Genellikle donanma gemilerinde, 24 saatten uzun süren seyirlerde uygulanır.) [Eşanl. ÖKSÜZ VARDİYA.]

AYEL (Edip), türk şair (İstanbul 1894 - *ay.y.* 1975). Galatasaray lisesi'ni, Paris' te Yüksek ziraat okulu'nu bitirdi (1914). İstanbul'un çeşitli liselerinde fransızca öğretmenliği yaptı (1922-1955). Aruz vezni ile fransız nazım biçimlerini birleştiren şi-

Reşat Enis Aygen

irleri *Mozaik* (1944), *Şehrayin* (1957) kitaplarındadır.

AYER (*sir* Alfred Jules), ingiliz filozof (Londra 1910-*ay.y.* 1989). Oxford'da mantık profesörüydü. Çözümleyici felsefenin öncülerinden ve mantıksal olguculuğu geliştirenlerden biridir. Eserleri: *Language, Truth and Logic* (1936), *The Foundations of Empirical Knowledge* (1940), *Philosophy and Language* (1960), *The analytical Heritage* (1971).

AYERDEM (Ali Hikmet), türk general ve siyaset adamı (Mora Yenişehiri 1877 - Ankara 1939). Harp okulu'nu (1899), Harp akademisi'ni bitirdi (1902). 31 Mart olayı'nı bastıran Hareket ordusu'nda görev aldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Anadolu'ya geçti (ocak 1921). Sakarya savaşı'nda tümen komutanlığı yaptı. Milli müdafaa vekaleti müsteşarlığına atandı. Büyük taarruz'da II. Kolordu'ya komuta etti. Bursa milletvekili seçildi, bir yıl sonra askerlik ya da milletvekilliğinden birini seçmesi istenince meclisten istifa ederek ayrıldı, orduya döndü (1923-1924). Korgeneralken emekliye ayrıldı (1935). Gaziantep milletvekilliği yaptı (1935-1939).

■**AYERS ROCK,** Avustralya'nın orta kesiminde kumtaşı monadnock'u, Alice Springs'in G.-B.'sında; 867 m. Eskiden yerli halkın taptığı Ayers Rock, günümüzde bir turizm alanıdır.

AYET a. (ar. *ayet*). **1.** Kuranı kerim cümlesi: *Ayet-i tergib* (cennetin güzelliğini ve sevinçlerini anlatan ayet). *Ayet-i terhib* (cehennemin ıstıraplarını anlatan ayet). **—2.** Bir kutsal kitabın her bir bölümünü oluşturan, numaralandırılmış kısa paragraf. **—3.** İz, alamet. **—4.** *Ayetullah,* Tanrı sözü: *"Kaşundur vahy-i aynun ayetullah"* (Mecmuat ün-nezair, XV. yy.). ‖ *Ayetülhıfz,* kötülüklere karşı korunmak için muskalara yazılan ayet. ‖ *Ayet-ül-kûrsi,* Kuran'ın Bakara suresinin 255. ayeti. ‖ *Ayet-ül -mevaris,* 4. suresinin 255. ayeti. ‖ *Ayet -ün-nur,* 24. surenin ilk ayeti.
—Ed. Bir metnin, tam bir anlam ve belli bir ritmik birlik ortaya koyan kısa bir cümleden ibaret bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Din. Kuran'da gerçek ya da farazi bir başlangıcı ve bitişi olan ve Kuran'ın surelerini oluşturan bölüm, cümle ya da cümlecikler. Her biri tam bir cümle olan ayetlerin yanı sıra, birkaç cümleden oluşan ya da birkaçı bir cümle meydana getiren ayetler de vardır. Ayrıca, bazı surelerin başlarında bulunan ve görünüşte anlamlı bir sözcük olmayan "ha-mim", "ya -sin" gibi harfler (hurufu mukatta') da birer ayettir. Birbiri ardı sıra gelen ayetlerin son sözcükleri çoğu kez tam ya da yarım kafiyelidir ve bu sözcüklere "fasıla" (ayırıcı) denir. Ayetler, indikleri yerlere göre "Mekki" (Mekke'de inenler) ve "Medeni" (Medine'de inenler) diye iki bölüme ayrılır. Mekki ayetler daha çok inanç ve ahlak, medeni ayetler ise ibadet ve hukuk konularını içerir. Ne anlama geldikleri açıkça anlaşılan ayetlere "muhkem", çeşitli anlamlarda yorumlanmaya elverişli ayetlere de "müteşabih" denir. Sureler gibi ayetler de, kronolojik sıraya göre değil, Peygamber'in uygun gördüğü ve "vahiy kâtipleri"ne buyurduğu sıraya göre yazılmıştır.
—Ed. Ayetler halinde bölme, başlangıçta noktalamanın yerini tutmak üzere düşünülmüştü. Yunanlılar ve Latinler, cümlenin parçalarını ve altparçalarını birbirinden bu biçimde ayırıyorlardı. Her ayet bir satır (stikhos) oluşturmaktaydı. Ayetleri sayarak bir kitabın satır sayısı bulunabilirdi. Aziz Hieronymus (Eusebius), sıradan müminlerce kolay okunup anlaşılabilmesi için Kutsal kitabı böyle ayetlere ayırdı. Matbaanın icadından sonra, ilkönce *Quintuplex psalterium*'daki mezmurlar ayetlere bölündü (1509). 1520'de, Pagninus Santes, hazırladığı *latince Tevrat*'ta, musevi tevratlarını taklitle, ayetlerin kenarına rakamlar koydu, ama bunları birbirinden satırbaşıyla ayırmadı.
Divan şiirinde sık sık ayetlerden alıntılar yapılır. Sevgilinin güzelliğini tanımlarken belirli ayetler anılır: *"Ey mihr, yüzün vedduha, velleyl imiş saçın kara/la'lin bana dârüşşifâ oldur ki rencûr olmuşum"* (Ey güneş gibi sevgili, yüzün vedduha [Duha suresinin 1. ayeti: Kuşluk vaktine ant olsun], kara saçın velleyl [Leyl suresinin 1. ayeti: Geceye ant olsun] imiş; hastayım, dudağınla bana şifa ver.) —Nesimi. Sevgilinin yüzü Kuran'a benzetilir, yüzdeki ayva tüyleri ayet olarak düşünülür; "ayet" sözcüğünün nişan, iz, belirti gibi anlamlarına işaret edilerek tevriye yapılır.

AYETLİK a. (ar. *âyet* ve türkç. *-lik*'ten *âyetlik*). Halı seccadelerde, mihrap nişinin üstünde bulunan, içine ayet işlenmiş bir büyük ya da iki küçük dikdörtgen çerçeve.

AYETULLAH ya da **AYATULLAH** a. (ar. *âyât allah,* Allah'ın işaretleri). İslamlığın şii mezhebinde bellibaşlı dinsel liderlere verilen şeref unvanı.

AYEVİ a. Ayağılı, ayla.

■**AYGEN** (Reşat Enis), türk hikâye ve roman yazarı, gazeteci (İstanbul 1909 -*ay.y.* 1984). İstanbul Erkek lisesi'ni bitirdi (1928), bir süre Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nda ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkoloji bölümü'nde okudu. 1930'dan başlayarak Milliyet, Vakit, Haber, Son dakika, Cumhuriyet (1952-1957), Yeni İstanbul vb. gazetelerinde muhabirlik, köşe yazarlığı, yazı işleri müdürlüğü yaptı; Anadolu ajansı'ndaki görevinden emekli oldu (1968). Hikâyelerini *Kılıcımı sürüyorum* (1930) adlı kitapta topladı. Doğalcı görüşle yazdığı *Kanun namına* (1932), *Gong vurdu* (1933), *Afrodit buhurdanında bir kadın* (1937), *Toprak kokusu* (1944) vb. adlı romanlarında acı gerçekleri, toplumsal ve ruhsal çelişkileri, bunalımları, sefaletleri çarpıcı bir anlatımla sergiledi.

AYGIN BAYGIN be. **1.** Yorgun, bitkin. **—2.** Kendinden geçmiş olarak; süzgün süzgün.
◆ sıf. Aşırı duygusal: *Aygın baygın şiirler, türküler.*

AYGIR a. **1.** Damızlık erkek at. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Eşek ve benzeri tek tırnaklı evcil hayvanların damızlık erkeği. **—3.** *Aygır, aygır demiri,* at arabası takozu (esk.). ‖ *Aygır gibi,* iri yapılı, güçlü kuvvetli kimse için kullanılır.
—ANSİKL. Yetiştiricilikte, at ırkının ıslahı yönünden aygır büyük önem taşır. Hemen hemen her ülkede kendi kısraklarına kendi aygırlarıyla aşım yaptıran at yetiştiricisi çok azdır. Herkes açık aşım için kullanılan ve kendi malı olmayan hizmet aygırlarına başvurur. Bunlar devlete ait haralarda özel olarak yetiştirilmiş çeşitli ırklardan aygırlardır.
Aygırların aşıma başladıkları yaş, safkan ya da yarımkan ırklar için en az 4 yaş, diğerleri için 3 yaştır. Bu aygırlar elverişli yaşa geldikten sonra, en az 3 yaşındaki safkan ve yarımkan kısraklara ya da 2 yaşından büyük midillilere ve ağır ırktan kısraklara aşabilirler.
Aşım doğrudan doğruya damızlıklar arasında çiftleşmeyle gerçekleşerek doğal yoldan olabilir ya da döllenme yapay tohumlama yoluyla sağlanır.
Elle yaptırılan aşımda, kısrak genellikle ayağına köstek vurularak tutulur ve aygır onun yanına getirilerek aştırılır. Bir başka teknik, çiftleşmenin tamamen serbestçe ve insan müdahalesi olmadan olup bitmesidir: buna *serbest aşım* denir. Bazen de aygırları çok uzaktaki üretim yerlerine kadar götürmek gerekir: buna da *gezici aygırla aşım* denir.
Sperma üretimi, aşım ve bakım için aygırların dengeli ve kuvvetli bir yem rejimiyle beslenmesi gerekir.

AYGIR gölü, Doğu Anadolu bölgesinde tatlı su gölü, Kars'ın Susuz ilçesinde.

AYGIT a. **1.** Birlikte işleyecek biçimde düzenlenmiş birçok parçadan oluşan nesne: *Elektirikli aygıtlar.* (Eşanl. CİHAZ.) **—2** Bir işleve katkısı olan organlar bütünü: *Sindirim aygıtı. Solunum aygıtı.*
— Cerr. Bir kemik kırığını tespit ve tedavi etmeye, bir eklemi hareketlendirmeye, bir biçim bozukluğunu düzeltmeye, eksik olan kol-bacak ya da organ parçalarını tamamlamaya yarayan düzenek.
—Fels. *İdeolojik aygıt,* bazı marxçılara göre, burjuvazinin, kapitalist toplumda ideolojik egemenliğini sürdürmesini sağlayan kamusal ve özel kurumların bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
— Mak. san. Mekanik araçların birleşmesiyle oluşan ve özel bir işin gerçekleştirilmesini sağlayan bütün.

Ayers Rock
Avustralya'nın orta bölgesinde (Kuzey Arazisi'nin güney-batısı) kalıntı engebeleri

—Psikan. *Ruhsal aygıt,* Freud'un, ruhsal işleyişi açıklamak için 1900'de ileri sürdüğü kuram. Freud, bu açıklamayı yapabilmek için, ruhsal aygıtı, bölümlere ayırıyor ve sistemlerinin ya da bölümlerinden her birinin işlevini belirliyordu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. *Tablo aygıtları,* bir makinenin, motorlu bir taşıtın, bir uçağın ya da bir uzay gemisinin çeşitli organlarının işleyişini denetleyen aygıtlar. (Genellikle bunlar makinistin, sürücünün ya da pilotun görebileceği biçimde yerleştirilmiş bir tablo üzerinde toplanır.)

—ANSİKL. Fels. Devletin ideolojik aygıtı kavramını ortaya atarak marxçılığın devlet kuramını, *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (Idéologie et appareil idéologiques d'Etat)*[1970] adlı denemesinde ilk olarak tamamlayan düşünür, Louis Althusser'dir. Ona göre, devletin baskıcı aygıtının yanı sıra, ideolojik aygıtları da vardır ve bunlar, yalnızca siyasal partileri, yasaları kapsamaz; hukuk sistemini, okul sistemini, din sistemini ve hatta aileyi de kapsar. Marxçıların gözünde, kamusal ve özel alanlar arasındaki ayrım, burjuva hukukunun içsel bir ayrımından başka şey olmadığı için, sözü geçen bu kurumlar, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da gizli bir biçimde, devlet kurumları olarak iş görürler. Burjuva hukuk ideolojisinin egemen etkisi,salt bir dış görünüşten başka şey olmayan bir ayrım yaparak, bu kurumların aynı amaca yönelik etkilerini gözden kaybettirir. Devletin ideolojik aygıtı, burjuvazinin, toplumsal oluşum içinde ideolojik egemenliğini sürdürmesini güvenceye alarak, kapitalist üretim ilişkilerinin ve devlet iktidarının yeniden üretilmesini sağlar. Althusser'in yaptığı bu ayrım, her devletin, baskıcı ve ideolojik aygıtlar aracılığıyla devlet içinde bir tek sınıfın iktidarının koşullarını yarattığını ileri sürmesini olanaklı kılar. Bu sınıf ya burjuvazi ya da proletaryadır. Bundan ötürü, Althusser'e göre, ancak iki olasılık vardır: ya burjuvazi diktatoryası ya da proletarya diktatoryası. Robert Fossaert, bu kavramı ele alıp genişletti (*la Société,* 1977).

—Psikan. S. Freud, *Rüyalar ve yorumları* (1900) adlı incelemesinde, rüya ortamının, uyanıkken edindiğimiz tasarımlar ortamından bambaşka olabileceğine dikkat çekerek, "ruhsal aygıt" diye adlandırdığı bir ruhsal alan kavramı önerdi ve optik bir aygıta benzettiği bu aygıtı oluşturan parçalara da "öğeler" ya da "sistemler" adını verdi. Freud'un şemasına göre uyarımlar, bu aygıtın algısal sınırından (A), hareketsel sınırına (H) yöneliyorlardı. Önbilinç sistemi ise, hareketsel sınıra, bilinçdışı sistemden daha yakındı. Ruhsal aygıtın çalışmasını düzenleyen ilke, Freud'un daha o dönemden başlayarak yazdığı gibi, "uyarım birikiminden sakınmak ve elden geldiğince uyarımsız kalmaktır". Böylece Freud, kuramını ancak 1920'de açıklayacağı değişmezlik ilkesini daha o zamandan belirtmiş oluyordu.

AYGUT ALP, türk komutan (XIV. yy.). İlk türk denizcilerinden İmralı fatihi Kara Ali'nin (Emir Ali) babası, Ankara savaşı'nda Yıldırım Bayezit ile birlikte Timur'a tutsak düşen Timurtaş Paşa'nın dedesi. Osman Gazi'nin silah arkadaşı olarak birçok savaşa katıldı;İnönü sancakbeyliğine atandı (1302). Hereke'nin ilk fethinde başkomutan olarak türk kuvvetlerini yönetti.

AYGÜN, rumca **Ayos Yeorylos,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, İskele bucağında köy.

AYGÜN (Güzide Sabri), türk romancı (İstanbul 1886-Giresun 1946). Türk edebiyatında sevgi-serüven temalarını işleyen ilk kadın romancılardandır. *Ölmüş bir kadının evrak-ı metrukesi* (1905), *Yabangülü* (1920), *Nedret* (1922) gibi aşırı duygusal romanları filme de alındı.

AYGÜN (Süreyya Tahsin), türk veteriner (İstanbul 1895-Ankara 1982). Askeri baytar mektebi'ni bitirdi (1914). Kurtuluş savaşı yıllarında Ankara'daki Etlik Serum ve bakteriyoloji laboratuvarı'nda çalıştı. Almanya'da doktorasını verdikten sonra, askerlikten izinli sayılarak Yüksek ziraat enstitüsü veteriner fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı (1933). Ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1944). Bakteriyoloji ve salgınlar kürsüsünden emekliye ayrıldı (1965). Sığır vebası ve şarbon aşılarının hazırlanmasındaki başarısıyla tanınan Aygün'ün, çok sayıda araştırmaları yayımlanmıştır.

AYGÜN (Kemal), türk yönetici, siyaset adamı (Divriği 1916 - İstanbul 1979).Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1936). İstanbul Emniyet müdürlüğü yaptı. ABD' de FBİ örgütünde staj gördü (1952). Dönüşünde Emniyet genel müdürü oldu. Ankara vali ve belediye başkanlığına atandı (1957). İstanbul belediye başkanlığına getirildi (1959). Demokrat parti il başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında Yüksek adalet divanı'nca yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı (1961), cezası süresiz hapse çevrildi. Aftan yararlanarak serbest bırakıldı (1963).

AY-GÜNEŞ a. *Ay-Güneş devinimi,* Yer'in ekvator şişkinliği üstündeki Ay ve Güneş çekimlerinin toplamından ileri gelen devinme değeri. ‖ *Ay-Güneş dönemi,* Ay çevrimi (on dokuz yıl) ile Güneş çevriminin (yirmi sekiz yıl) çarpımı olan beş yüz otuz iki yıllık dönem. ‖ *Ay-Güneş yılı,* Ay'ın dolanımına göre Güneş yılına uygun olarak hesaplanan yıl.

AY-HANUM. Tar. coğ. Baktria'da eski yunan kenti, Amu Derya ile Kokşa'nın kavşağında bugünkü Afganistan topraklarında. Büyük İskender'in ya da yerine geçenlerden birinin kurduğu kent, dörtgen planlı bir alçak kente tepeden bakan bir akropolisi kapsıyordu. İ.Ö. I. yy.'da göçebe istilacıların akınları karşısında boşaltıldı. Yıkıntıları 1964'te Afganistan'daki fransız arkeoloji heyeti başkanı Daniel Schlumberger tarafından bulundu. Schlumberger'in yerine geçen Paul Bernard, 1966'da, biri Delphoi özdeyişlerinin kopyası (kentte ders vermeye gelen düşünür Soloili Klearkhos tarafından kaleme alınmıştır) olan birçok yunanca yazıt ortaya çıkardı. 1967'den sonra kentin ekseni ve anacaddesi; büyük boyutlu birçok kamu yapısı, kentin kurucusunun mezarı, doğu tipinde bir tapınak, bir jimnastik okulu ve çok büyük bir konut bulundu. Bulguların başlıcaları, yunan yapımı heykeller, üstünde Kybele'nin canlandırılmış olduğu altınyıldızlı bir gümüş levha, hint gümüş paraları ve Makedonya yapımı bir zırhtır. Seramikler, batı hellen dönemi çanak-çömlekleriyle yakından ilgilidir. Bütün bu bulgular Yunanistan ile hellen Uzakdoğu'su arasındaki yakın ilişkileri ortaya koyar.

AYI a. **1.** Tabanına basarak yürüyen, kısa kuyruklu, etçil memeli hayvan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kaba.* İri yarı, kaba saba kimse: *Sakın bu işi o ayıya verme.* **—3.** *Ayı gibi,* iri yarı, kaba saba, anlayışı kıt kimse için kullanılır: *Ayı gibi adam o, böylesi inceliklerden ne anlar?* ‖ *Ayı kazana sıçtı,* güzel bir olay ya da durumun anlayışsız, kaba biri tarafından bozulduğu, berbat edildiği durumda söylenir (kaba). ‖ *(Burada) ayı oynatmıyoruz,* bir işin yapılışını seyretmek için toplanarak çalışanlara ayak bağı olan kimselere çıkışma yollu söylenir. ‖ *Ayı tabanı,* elinden iş gelmez, beceriksiz kimselere denir. ‖ *Ayı yavrusuyla oynuyor,* iri yarı, güçlü kuvvetli bir kimsenin gücünü küçük birinde denemeye kalkması ya da onunla el şakası yapması durumunda söylenir. ‖ *Ayıya kaval çalmak,* anlama gücünden yoksun birine, bir şeyler anlatmaya çalışmak. ‖ *Ayıyı vurmadan postunu satmak,* gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir şey üzerinde hesap yapmak, hayaller kurmak.

kara ayı ya da baribal
(Ursus americanus)

—Folk. *Ayı oynatma,* koşullandırma yoluyla eğitilerek ayılara istenen hareketleri yaptırma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Halk hek. *Ayı yağı,* öldürülen ayılardan elde edilen ve tuzlanarak saklanan yağ. (Ağrı, çıkık, burkulma ve kapanmayan yaralarda merhem olarak kullanılır. Bronşitte ekmeğe batırılarak yenir.)

◆ ünl. *Kaba.* Bir küfür sözü

—ANSİKL. Ayılar, kısa bacaklı ve güçlü pençeli hayvanlardır; iki ayak üstünde durabilirler. Kılları uzun ve çoğunlukla serttir. Diş düzeni, hayvanın hepçil beslendiğini vurgular; parçalayıcı dişleri az gelişmiştir, azı dişleriyse tümsek gibi ve girintisiz çıkıntısızdır. Ayılar kıştan önce semirir ve, kışuykusuna yatmamakla birlikte, kışı bir inde geçirirler. Gebelik 9 ay sürer. Dişi ayı, ağaçlara çok iyi tırmanabilen küçük boylu yavrular dünyaya getirir. 7 ayı türü vardır. Avrasya'da yaşayan boz ayı *(Ursus arctos),* Kuzey Amerika'da korkunç ayı ya da grizli adıyla anılır. Boz ayı değişik büyüklüklerde olan bir türdür; en iri çeşidi, Alaska'da yaşayan ve ağırlığı 500 kg'ı bulabilen Alaska boz ayısı ya da kodiaktır. Kara ayı ya da baribal *(U. americanus)* ufaktır ve ABD'de ulusal parkların ilgi çekici hayvanlarındandır. Kutup

boz ayı
(Ursus arctos)

kutup ayısı ya da beyaz ayı
(Ursus maritimus)

ayıbacağı biçiminde açılmış yelken

Ahmet Ayık

ayısı ya da beyaz ayı *(U. maritimus)* Kuzey Buz denizi çevresinde, içbuzulların üstünde yaşar, foklarla ve balıklarla beslenir. Yakalı ayı ya da Tibet ayısı *(Selenarctos thibetanus)*, siyah postludur, göğsünde beyaz bir şerit bulunur ve Asya'da, Afganistan'da dağlık yörelerde yaşar. Malaya ayısı ya da bruan *(Helarctos malayanus)* ayıların en küçüğüdür ve Güney Doğu Asya'nın tropikal ormanlarında yaşar. Sri Lanka ve Hindistan'da yaşayan ve termitlerle beslenen dudaklı ayının *(Melursus ursinus)* göğsünün üstünde beyaz bir hilal vardır. Gözlüklü ayı *(Tremarctos ornatus)*, Güney yarıkürede yaşayan tek ayı türüdür, Andlar'ın küzeyinde bulunur.

—Folk. Asya kökenli olan ayı oynatmanın geçmişi, şamanlığa değin uzanır. Avrupa ortalarından Kamçatka'ya varan geniş bir alana yayılmıştır. Anadolu'da günümüzde de yaygın bir seyirlik oyundur. Ayı yavruyken sıcak saca bastırılır. Bu sırada tef çalınıp şarkı söylenir. Bu biçimde koşullandırılan hayvan tef sesini duyduğunda, kızgın saca basmışçasına sıçramaya başlar.

—Kürkç. Beyaz ya da kahverengi büyük ayıların tüyleri halı yapımında, yavru ayıların derileriyse kürk manto yapımında ve süs olarak kullanılır.

—Mit. Ayı, şaman inanışında, totem ya da ongun sayılan hayvanlardandır; iyilik ve kötülük getirir. Şamanın, hayvan-atayı simgeleyen ve üzerinde ondan parçalar bulunan giysisiyle, bu atayla bütünleştiğine, onu temsil ettiğine inanılır. Özellikle kuzey ve kuzey-doğu Sibirya'da, şamanların başlıkları ayının baş derisinden yapılır, giysisine ayı kemikleri dikilir, çizmelerin burun ve topuğu da ayı ayağına benzetilir. Şamanın törenlerde kullandığı sopa ve öteki gereçler de ayı kemiklerinden yapılır.

AYI gölü *(Büyük)*, Kanada'da (Kuzeybatı Arazisi) göl; sularının fazlası *Ayı ırmağı* (Mackenzie'nin kolu) tarafından boşaltılır; 30 000 km². —Yakınında kurşun, çinko, gümüş, bakır, uranyum ve radyum yatakları.

■**AYIBACAĞI** a. Denizc. Rüzgârı pupadan alan yelkenli bir geminin, yan yelkenlerden birinin ıskotasını sancaktan, diğerininkini iskeleden kullanarak yaptığı seyir. || *Ayıbacağı yelken açmak*, rüzgârı pupadan alarak seyreden çift yelkenli bir teknede, yelkenleri iyice doldurmak ve birbirini kapamalarını önlemek için birinin ıskotasını sancaktan, diğerininkini iskeleden kullanmak.

AYIBALIĞI → FOK.

AYIBOĞAN sıf. İri yarı, kaba, anlayışsız kimse için kullanılır.

AYICI a. Ayı oynatarak para kazanan kimse.

—Halk müz. *Ayıcı tefi*, ayı oynatanların çaldığı bir tür tef. Kasnak genişliği en çok 15 cm, çapı 45-50 cm'dir.

◆ sıf. *Halk.* Sert, kaba, hoyrat kimse için kullanılır.

AYIDUTU a. Kuzey Amerika'da yetişen, dikenli, sütsü özsulu, ikievcikli ağaç *(Maclura aurantiaca)* ve bu ağacın meyvesi. (Osageter portakalı ya da hint portakalı adıyla da anılan ayıdutu, 10 cm çapında, sulu ve etli bir meyvedir, yenebilir, ama tadı pek hoş değildir; içinde çok çekirdek bulunur. Ayıdutu ağaç olarak başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de genellikle parklarda yetiştirilir ve hatta koruyucu yeşil çit yapımında kullanılır. Dutgiller familyası.)

AYIGİLLER a. Tırnakları içeri çekilemeyen, tabanına basarak yürüyen, hepçil beslenen, ama dişleri hepçil beslenmeye pek de uygun olmayan, iri boylu memeli hayvanlar familyası. (Bil. a. *Ursidae*.)

AYIGÜLÜ a. ŞAKAYIK'ın eşanlamlısı.

AYIK sıf. **1.** Baygına karşıt olarak bilinci yerinde olan kimse için kullanılır: *Hasta ayıksa yanına girebilir miyim?* **—2.** Sarhoşa karşıt olarak bilinci yerinde olan ya da sarhoşluğu geçmiş kimse için kullanılır: *Ayık olsaydım bu deliliği yapmazdım. Ayık değilse yanına yaklaşmayın.*

◆ be. Ayık olarak: *Onu bir gün bile ayık görmedim. Yarınki toplantıya ayık gel. Hiç ayık gezmez.*

■**AYIK** (Ahmet), türk güreşçi (Hafik, Sıvas, 1938). Güreşe karakucakla başladı, mindere askerliği sırasında çıktı. 97 kiloda Akdeniz (1963), Balkan (1964), Dünya (1965), Avrupa (1967), Dünya (1967), Olimpiyat (1968) ve 100 kiloda Avrupa (1970) şampiyonluklarını kazandı. Türkiye Güreş federasyonu başkanlığı yaptı (1977-1978).

AYIKLAMA a. Ayıklamak eylemi.

—Balıkç. Tuzlanmak istenen balıkların solungaçlarını ve bağırsaklarını koparıp çıkarma.

—Belgl. Bir stok içinden isteğe uygun belgeleri seçme işi. (Bu seçim, ya elle ya da mekanik, optik veya otomatik başka yöntemlerle yapılır.)

—Cerr. Bir organı kaplayan normal ya da patolojik fibröz kılıfı çıkarmayı amaçlayan ameliyat. || *Akciğer ayıklaması*, akciğerin gene genişleyebilmesini sağlamak amacıyla onu sıkıştıran plevra sertliklerinin (plörezi artıkları) ayıklanması.

—Cev. hazl. Parçalanmış bir cevheri kimi fiziksel özelliklerinin nicel ya da nitel benzerliklerine göre bölümlere ayırma. (İşlem elle [tavuklama] ya da makineyle gerçekleştirilebilir ve basit taş ayıklama işleminden zenginleştirmeye değin uzanan aşamalardan herhangi birini kapsayabilir.) || *Ayıklama işçisi*, herhangi bir cevheri ayıran işçi. || *Ayıklama masası*, ayıklanacak parçaların işçilerin önünden geçmesini sağlayan, düşük hızlı mekanik taşıyıcı. || *Taş ayıklama*, kömür ya da bir başka metal cevherinde taşlardan oluşan kısır parçaları ayırma.

—Dantelc. İğne oyasında, oyayı jiletle parşömenden ayırdıktan sonra, geride kalan ipliklerin cımbızla alınması işlemi.

—Foto. Bir fototipin ışık almış (ya da almamış) bölümlerinin elenmesi yoluyla bir resmi görünür kılmaya yönelik kimyasal ya da fiziksel işlem.

—Mutf. Bazı sebzelerin, özellikle de fasulye, bezelye, vb. sebzelerin kabuklarını çıkarma, işe yarayan bölümlerini ayırma.

—Ormanc. Bir ormanda istenmeyen her türlü bitkinin kesilip atılmasını öngören işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şehirc. Eski bir yapı adasının sağlık koruma, konfor ve estetik açıdan aslına uygunluk ilkelerine göre onarılması.

—ANSİKL. Ormanc. Ayıklama, ağaçların gelişmesini engelleyen bitki türlerinin (böğürtlen, sarmaşık, dikenli çalı, ölü odun), piç olarak çıkan sürgünlerin, asal türlerin, ölü, kusurlu, bozuk biçimli ya da komşularına sıkıntı veren azman ağaçların kesilmesini öngörür. İlke olarak, ayıklama kesimleri, sıklık ve sırıklık çağına ulaşmış olan koru ormanında uygulanır; ondan önce yapılan ayıklamaya "gençlik bakımı", sonrakine "seyreltme" denir. Ayıklama kesiminden bazı yararlı ürünler de elde edilebilir: kazık, herek, sırık, vb.

AYIKLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyleri ayıklamak*, onları bir şeyin içinden, arasından ayırmak, çıkarmak, almak: *Doktor eline batan cam kırıklarını teker teker ayıkladı. Bir kimsenin bitlerini ayıklamak.* **—2.** *Bir şeyi, şeyleri ayıklamak*, onun, onların işe yaramayan bölümlerini, ya da içinde bulunan gereksiz şeyleri ayırmak, temizlemek: *Pirinç ayıklamak. Ispanakları, fasulyeleri ayıklamak.* **—3.** *Bazı kimseleri ayıklamak*, gereksiz, yararsız ya da zararlı görülen kimseleri ötekilerden ayırmak, işten uzaklaştırmak. **—4.** *Ayıkla pirincin taşını*, bir iş ya da sorunun içinden çıkılamayacak ölçüde karışık olduğunu belirtmek için söylenir.

—Bağc. Bir bağda, yararsız bütün bağ omcalarını uzaklaştırmak. || Sofra üzümlerinde salkım seyreltme işleminden sonra çok küçük ya da yaralı bereli üzüm tanelerini uzaklaştırmak.

—Balıkç. *Ağdan balık ayıklamak*, ağın gözlerine takılmış balıkları çıkarmak.

—Kasapl. Kasaplık etin sinirli kısımlarını ayırmak.

—Mutf. Bir yiyeceğin yenilebilir olmayan ya da sofrada göze hoş görünmeyen tüm bölümlerini ayırmak. (Et, deriden, sinirlerden ve gereksiz yağlardan ayıklanır.) || Bir balığın pullarını, yüzgeçlerini temizleme; iç organlarını çıkarma; yerken kılçıklarını ayırma.

—Tekst. Yeni bir kumaşı yabancı cisimlerden arındırmak. || *Çepel ayıklamak*, tekstil elyafı içine karışmış çepelleri temizlemek.

◆ **ayıklanmak** edilg. f. Ayıklamak eylemine konu olmak.

◆ **ayıklatmak** ettirg. f. Bir şeyi ayıklatmak, ayıklanmasını sağlamak.

AYIKLANMA a. **1.** Gereksiz ve yararsız öğelerden kurtulma, seçilme, temizlenme. **—2.** Biyol. Bir hayvan ya da bitki türünde, bu türün en iyi şekilde üremesini sağlayacak olan bireylerin doğanın etkisiyle (yalnız doğal ortamın etkisiyle gerçekleşen *doğal ayıklanma*) ya da insan eliyle *(yapay ayıklanma)* seçilmesi. (Eşanl. SELEKSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl. Biyol, Tarım ve Zootekn.]

—ANSİKL. Biyol. Malthus'un görüşlerinden derinlemesine etkilenen Darwin, biyolojiye *yaşam için savaş* kavramını soktu: organizmalar, besinlerini elde edebilmek için aralarında savaşırlar; en zayıflar, silahsız olanlar ölür. Yarışanlardan hangileri birtakım üstünlüklere sahipse onlar zafere ulaşır. Hayvan ya da bitki topluluklarının uğradığı çok yüksek ölçüdeki kayıplar, ayıklanma gerçeğini göz önüne sermektedir. Bireylere göre, büyük bir karakter çeşitliliği taşıyan türler, en önemli ayıklanma olanaklarına sahiptir. Doğal ayıklanmaya Darwin bir de *cinsel ayıklanma*'yı ekledi: dişiler en güçlü erkekleri seçerler, böylece yalnız onlar yeni dölleri üretir.

Darwin'in açıklamasının en zayıf noktalarından biri karakterlerin aktarılamamasıdır; eşeyli olarak çoğalan bir hayvan ya da bitki, bir karakterin kendisini değil, o temel karakteri sağlayan iki genden ancak birini yavrusuna aktarabilir; bu olgu göz önüne alınarak, Darwin'in tasarladığı mekanizma daha yeni kavramlarla açıklanmaya çalışıldı; bunu topluluk genetiği* kavramlarını kullanan yenidarvincilik*in gelişmesi sağlayabildi. Böylece anlaşıldı ki, bir topluluğun içinde bireyler arası rekabet, hiç kuşkusuz, o topluluğun genetik yapısında sonuçlar yaratmaktadır, ama özel durumlar dışında, bu sonuçlar ille de topluluğun tümü bakımından bir ilerlemeyi belirtmeyebilir.

— Tarım. *Genetik ayıklanma.* Tohumların ve bitkilerin ayıklanması için iki ayıklanma yöntemine başvurulur: *koruyucu ayıklanma*, bilinen niteliklerinden dolayı beğenilen ana bitkiye tıpatıp benzer bitkilerin, ardışık döller halinde elde edilmesini öngörür; *yaratıcı ayıklanma*, çok değişik yöntemler kullanılarak yeni çeşitler (hatta yeni türler) yaratılması amacını güder.

Koruyucu ayıklanma, tarımın ileri olduğu ülkelerin çoğunda tohum üreticilerince zorunlu olarak uygulanır ve devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlenir.

Yaratıcı ayıklanma, resmi tarım araştırma kurumlarıyla işbirliği içinde çalışan, bu alanda uzman "ayıklanma istasyonları"nca yapılır. Bu şekilde elde edilen ürünler (çeşitler, melezler, türler, klonlar), her tarım bitkisinin kaydedildiği "Türler ve çeşitler kataloğu"na yazılmadan önce resmi bir denemeden geçirilir. Ancak ondan sonra tarım bitkisi olarak üretilebilir.

Bu yöntemler batılı ülkelerde uygula-

nan yöntemlerdir. Türkiye'de ve Sovyetler Birliği gibi sosyalist ülkelerde tarımsal alanda yapılan ayıklanmanın her türlüsü resmi devlet kuruluşlarında (tarım araştırma enstitüleri ve istasyonları) yapılmaktadır.

İster koruyucu, ister yaratıcı olsun, genetik ayıklanmada bitkiye, ürünün teknolojisine ve materyaline bağlı olarak değişik yöntemler uygulanabilir. *Toplu ayıklanma* yönteminde, işaretli anaçlar karıştırılır ve topluca üretilir. *Soyoluşsal ayıklanma* yönteminde, başlangıç olarak alınan her bitki, art arda kuşaklar halinde ayrı ayrı yetiştirilir. Patates, meyve ağaçları, asma gibi çelik, aşı ve benzeri yollarla üretilen türlerde, aynı ana bitkiden gelen, yani genetik bakımdan özdeş olan bitki grupları (klon) meydana getirilir. Buna *klonsal ayıklanma* denir. On, on beş yıllık bir çalışma isteyen yeni bir ürünün yaratılması için, daha hızlı sonuç veren tekniklerin bulunmasına çaba harcanmaktadır.

• *Sağlıksal ayıklanma*. Bu yöntem esasta tohumsuz üretilen türleri ilgilendirir. Ana bitkide bulunan virüsü, o anaçtan alınan parça ile yeni bitkiye bulaştırmak için, yalnız sağlam bitkileri alıkoymak açısından çok sıkı bir ayıklanma uygulamak gerekir.

Bunun için, virüs taşıyan anaçları ya da bitki gruplarını saptamak ve ayıklayıp atmak olanağı sağlayan çeşitli testler uygulanır (görsel, serolojik, verimsel testler, tepki gösteren bitkilerle aşılama). Genetik ayıklanmada olduğu gibi bunda da bitkilerin (patates, çilek), çeliklerin ya da satışa çıkarılan ürünlerin kalitesini sağlama bağlayan kurallara ve denetime ihtiyaç vardır.

Ayıklanmaya başka açılardan da başvurulur. Örneğin bitki hastalıkları bakımından sınamalara başvurulur. Bunun için birçok açıdan (zehirlilik, etkililik, sakıncasızlık, ürün verimi, vb.) bir dizi test ve deney yapılır.

—Zootekn. Bir hayvan yetiştiricisi için, ayıklanma, *çaprazlama* ile birlikte, kendi hayvanlarındaki kalıtsal potansiyeli istenilen karakterler bakımından ıslah amacıyla kullanabileceği araçlardan biridir: sözkonusu karakterler büyüme ve çoğalmayla, süt üretimiyle, et üretimiyle, vb. ilgili olabilir. Bu ayıklanmayı gerçekleştirmek için hayvan yetiştiricişi, ayıklanmaya aday hayvanların niteliklerine ilişkin bilgilere sahip olmalıdır; demek ki sözkonusu hayvanların kimliği ve nitelikleri denetimden geçmiş olmalıdır (nitelik testi ya da bireysel denetim). Akraba hayvanlarda (ana, baba, yavru, kardeş, kardeş çocukları) ölçülen iyi niteliklere, karşılaştırma bakımından başvurulabilmesi için soy ilişkileri de kaydedilmelidir (soy kütüğü).

Hayvan yetiştiricileri çeşitli ayıklanma yöntemleri kullanabilirler: toplu ayıklanma ya da bireysel ayıklanma yönteminde damızlıkların seçimi, onların özgül karakterleri ve üstün nitelikleri göz önüne alınarak yapılır; soyoluşsal ayıklanma yönteminde damızlıkların seçimi, akrabaların karakterleri ve üstün nitelikleri göz önüne alınarak yapılır: bu akrabalar ana, baba, büyükana, büyükbaba (atalara göre ayıklanma), yavrular (yavruya göre ayıklanma), yan hısımlar (yan kardeş, yarı kardeş) olabilir (yan hısımlara göre ayıklanma). Çoğu zaman hayvan yetiştiricisi bu çeşitli ayıklanma yöntemlerini birlikte kullanmak durumundadır: önce genç damızlıkların atalarına bakarak seçer, sonra onların üstün niteliklerini yoklar ve gerekirse, yavrularda ya da onların döllerinde yapacağı kontrolla damızlıklarının genetik değeri konusunda yaptığı tahminde yanılıp yanılmadığını anlar: buna da *kombine ayıklanma* denir.

Atalara dayanılarak yapılan ayıklanma erken bilgi verir, ama pek de kesin sayılmaz; bunu daima başka bir yöntemle tamamlamak gerekir. Gerçekleştirilmesi en kolay olan *toplu ayıklanma*, yeterince kalıtsal karakterler aranıyorsa iyi sonuç verir; ne var ki bu yöntem, ayıklanma konusu karakterleri gösteremeyen damızlıklara uygulanamaz (örneğin süt üretimi için boğalara, çok yavru doğumu için koçlara). Yavrulara dayanılarak yapılan ayıklanma, tam kesinliği bakımından (çok sayıda yavru gözlemlenebilir) olduğu kadar maliyeti ve sonuçların elde edilmesi için gerekli zaman bakımından da ancak soydan geçme olasılığı az olan karakterler (süt üretimi, üreme karakterleri) için uygulanmalıdır; bu uygulamaya, erkek damızlıklar söz konusu olduğunda, hele bunlar büyük çapta kullanılacaklarsa (yapay tohumlama) ya da bir kuşak sonraki yavrular elde etmek için ayıklanma sürüleri kullanıldığı zaman başvurulmalıdır.

Ayıklanmanın etkili olabilmesi için, yukarıda anlatılan yöntemler sayesinde en iyi damızlıkları seçmiş olmak *(genetik ilerleme yaratmak)* yeterli değildir, ayrıca bu şekilde seçilmiş olan damızlıkların, ıslah edilecek topluluğun tümü içinde elden geldiğince geniş çapta kullanılması da gereklidir *(genetik ilerlemenin yaygınlaştırılması)*. Bu da iyi bir hayvancılık örgütlenmesini gerektirir: ayıklanma sürülerinden elde edilmiş damızlıklara dayalı çok sayıda üretime elverişli çoğaltma şebekesinin kurulması; üretim hayvancılığında doğal aşım yapacak damızlıkların kullanılması; tekniğin doruğa ulaştığı türlerde (süt sığırları, süt davarları) yapay tohumlama şebekesinin kurulması.

AYIKLANMAK → AYIKLAMAK.

AYIKLATMAK → AYIKLAMAK.

AYIKLAYICI a. **1.** Ayıklama işi yapan kimse. **—2.** Ayıklama işlevi gören araç.
—Mad. oc. Ayıklama işlemlerinde kullanılan mekanik aygıt (manyetik ayıklayıcı).
—Mutf. İçindeki dönen tablanın kesici bıçaklı içyüzeylere fırlattığı sebzelerin kazınması yoluyla ayıklandığı elektrikli alet.
—Taşoc. Ayrışık kayaçları sulama, parçalama ve yıkamayı sağlayan araç. (İşin önemine göre, gereçle suyun temasını sağlayan basit bir çukur ya da gereçlerle suyu karıştıran, durultan ve boşaltan bir makine olabilir.)
—Teknol. Bir cevheri, şırayı vb. temizlemeye yarayan aygıt.
—Tekst. Kumaşlardaki yabancı cisimleri ayıklayan işçi. —İplik fabrikalarında, sıyırılmış keten lifinde kalan sap artıklarını temizlemek için keten demetini çok uzun metal dişler üstünde elle tarayan işçi.
—Zootekn. Hayvan yetiştiriciliğinde, genetik bir ilerleme elde etmeye olanak sağlayan yöntemleri uygulayan kişi ya da kuruluş.
◆ sıf. *Ayıklayıcı bıçak*, eğik ağzında iki küçük keskin yarık bulunan ve bir sebzeyi hızla ayıklamaya yarayan bıçak.

AYIKLAYICILIK a. Biyol. Canlı hücrelerde, bazı cins iyon ya da molekülleri içeri alıp bazılarını almama şeklinde beliren genel özellik. (Canlı hücre bunu osmoz yasalarından daha karmaşık yasalara göre ve genellikle kendi yaşamsal ve işlevsel gereksinmelerine uygun olarak yapar. Hücrenin madde dışkılaması da ayıklayıcılık ilkesine göre yönetilir.)

AYIKLIK a. Ayık olma durumu.

AYIKMAK gçz. f. *Halk.* Ayılmak, uyanmak, aklı başına gelmek.

AYIKÖKÜ a. Yüksek dağ otlaklarında biten, 20-50 cm boyunda, sapının içi boş, dışı çizikli, keskin kokulu bitki. (Bil. a. *meum*; maydanozgiller familyası.)

AYILIK a. **1.** Ayı olma durumu. **—2.** Kabalık. **—3.** *Ayılık etmek,* kaba davranmak.

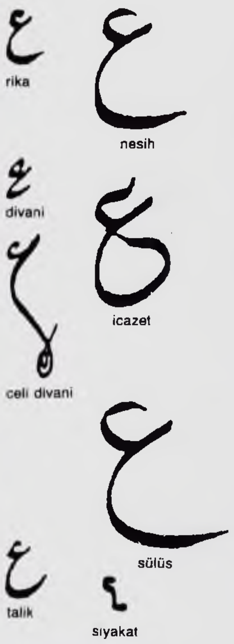
AYILMAK gçz. f. **1.** Baygınlıktan sonra kendine gelmek, bilincine kavuşmak: *Hastayı ancak ayıldığı zaman görebilirsiniz.* **—2.** Sarhoş bir kimse sözkonusu ise, sarhoşluğu geçmek: *Öyle çok içmişti ki günlerce ayılamadı.* **—3.** Uyku sersemliğini atlatmak: *Sabah erken kalktığım günler öğleye kadar ayılamıyorum.* **—4.** Dalgın ya da hayalci bir kimse sözkonusuysa, gerçeğin farkına varmak. *Sonunda ayıldı, dönen oyunları anladı.*
◆ **ayıltmak** ettirg. f. Sarhoş ya da baygın bir kimsenin ayılmasını sağlamak: *Ayıltmak için kafasını soğuk suya soktum. Bileklerini kolonya ile ovarak ayılttılar.*

durultucu ve süzücü iki kanatlı çarkla donatılmış ayıklayıcı bataryası

AYILTMAK → AYILMAK.

AYIN ya da **AYN** a. (ar. *ʿayn*, göz). **1.** Arap abecesinin on sekizinci, arap asıllı türk ve iran abecesinin yirmi birinci harfi (harfe bu ad, süryani ve ibrani abecesinde, arapçadakinden farklı olarak göz biçiminde gösterildiği için verilmiştir). Ebced hesabındaki değeri 70'tir. **—2.** *Ayın çatlatmak*, içinde ayın harfi bulunan sözcükleri genizden söylemek. || *Ayn-ı betra*, ayın başı, hemze.|| *Ayn-ı mühmele, ayn-ı safes*, arapçada ayın harfine verilen diğer adlar. || *Ayn-ül-fi'l*, "fi'l" sözcüğünün ikinci harfi, üçüzlü bir kökün ikinci harfi.
—Dilbil. Arapçada bir gırtlak ünsüzüdür. Türkçeye geçen ayınlı sözcüklerde, bu ses gırtlak değerini bütünüyle yitirmiştir.

Ayın tarihi, Basın yayın genel müdürlüğü'nce yayımlanan belgesel dergi. İlk sayısı eylül 1923'te çıktı. 56. sayıya kadar eski yazıyla çıkan derginin yayımına mayıs 1931'de (85. sayıda) ara verildi. Ocak 1934'te 1. sayıdan başlanarak yeniden çıkarıldı. Bu dönem ağustos 1957'ye kadar sürdü. Aylık olarak yayımlanan dergide iç ve dış haberler günlük döküm halinde veriliyor, ayrı bölümlerde de önemli olaylara ilişkin basından seçmeler yer alıyordu. Dergi, 1976 kasımından başlanarak "Ayın olayları" adıyla 3-4 aylık derlemeler biçiminde yayımlandı. 1978 eylülünde yeniden Ayın tarihi adını aldı.

AYINGA a. *Halk.* Kıyılmış tütün, kaçak tütün.

AYINGACI a. *Halk.* Tütün kaçakçısı.

AYINGACILIK a. *Halk.* Tütün kaçakçılığı.

AYINTAB → GAZIANTEP

AYIP a. (ar. *ʿayb*). **1.** Gelenek ve göreneklere, görgü kurallarına, içinde bulunulan ortama aykırı düştüğü için bir utanç, onursuzluk nedeni olarak düşünülen durum ya da davranış: *Bir kimsenin arkasından konuşmak ayıptır. Böyle dedikodu yapmak ayıp değil mi?* **—2.** Kusur, eksiklik, suç: *Çocuksuzluğunun ayıbını eşine yüklüyor. Bir kimsenin ayıbını örtmek, ayıbını yüzüne vurmak.* **—3.** *Ayıp düşmek, kaçmak, olmak,* bir tutum, davranış sözkonusuysa, yakışık almamak, uygun düşmemek, hoş karşılanmamak: *Ölünün ardından, hemen borcunu istemek ayıp düşer.* || *Ayıp etmek,* yakışık almayacak biçimde davranmak.|| *Ayıp sallamak,* yolsuz, yakışıksız bir harekette bulunmak (arg.). || *Ayıp yerler,* insan vücudunda her zaman örtüyle gizlenmesi gerekli yerler. || *Ayıpsın, ayıp ettin,* yapılan bir şeyin, söy-

lenen bir sözün şaşkınlık yarattığını belirtmek için kullanılır; yerine göre, "elbette", "olur mu", "olmaz mı", "yanlış düşünüyorsun" vb. anlamlara gelir (arg.). || *Ayıptır söylemesi,* karşısındakine saygısızlık etmekten ve övünmekten kaçınan kimse tarafından bir söze başlanırken söylenir: *Ayıptır söylemesi, ishal olmuşum. Ayıptır söylemesi, bizim evde tatlısız sofra kurulmaz.*

—*Esk.* *Ayb-cu,* ayıp, kusur bulmaya çalışan || *Ayb-çin,* kusur bulucu. || *Ayb-gû,* dedikoducu. || *Aybnâk,* kusuru, ayıbı olan,

—Huk. Bir malın değerini azaltan hukuki ya da maddi kusur, eksiklik. (Satılan bir malın başkasına ait olması ya da maddi olarak kusurlu bulunması halinde bu mal ayıplı sayılır.) || *Ayıp davası,* satılan malın ayıplı olması nedeniyle, alıcının satıcıya karşı açtığı dava. (Alıcı, bu davayla ya satış sözleşmesinin feshini ya da ödediği bedelde maldaki ayıp oranında indirim yapılmasını ister. Satılan mal MİSLİ* EŞYA ise alıcı, satılan malın ayıpsız bir benzeriyle değiştirilmesini de isteyebilir [Borçlar k. md. 202, 203].) || *Ayıba karşı tekeffül,* satılan malın maddi ve hukuki kusurlarından satıcının sorumlu tutulması. (Satıcının maldaki ayıplardan sorumlu tutulabilmesi için: a) ayıplar, sözleşmesinin yapıldığı sırada bulunmalı; b) alıcı, sözleşme sırasında bu ayıpları bilmemeli; c) ayıplar gizli olmalı, yani alıcının kontrolü ile görülebilir nitelikte olmamalı; d) malın değerini düşürmeli; f) satış sözleşmesinde, satıcının tekeffül borcunu kaldıran bir kayıt olmamalı; g) alıcı, malı muayene ve satıcıya bildirme yükümlülüğünü yerine getirmelidir.)

—İsl. huk. *Ayb-ı hadis,* satılan mal alıcının eline geçtikten sonra meydana gelen kusur. || *Ayb-ı kadim,* satıcının elindeyken malda bulunan kusur. (Malın satışından sonra, fakat teslim edilmesinden önce meydana gelen kusur da ayb-ı kadim sayılır.) || *Hiyar-ı ayb,* satılan bir malda ayb-ı kadimin ortaya çıkması halinde müşteri lehine doğan tercih hakkı. (Satın alan kişi isterse malı geri verebilir; isterse aynı fiyatla kabul eder.)

◆ sıf. **1.** Utanılacak şey için kullanılır: *Bundan daha ayıp bir şey olamaz.* **—2.** Müstehcen: *Ayıp sözler söyledi, ayıp fıkralar anlattı.*

◆ ünl. Bir durum ya da davranışın utanç verici niteliğini vurgulamak, bir kimseyi azarlamak için söylenir (yinelenerek de kullanılır): *Demek yalan söylediin, ne ayıp! Ayıp ayıp! Baban yaşındaki adama bağırma.*

AYIPENÇESİ a. Kenarları düzensiz biçimde sivri dişli büyük yaprakları, başak biçiminde toplu erdişi çiçekleri olan bitki. (Bil. a. *acanthus;* ayıpençesigiller familyası.)

—ANSİKL. Akdeniz havzasında serin yer-

ayıpençesi
(Acanthus mollis)

lerde yetişen ayıpençesi türlerinden *Acanthus mollis,* özellikle yapraklarının güzelliğiyle ilgi çeker. Onun ve *A. hirsutus* ile *A. dioscoridis* türlerinin yaprakları, yara iyi edici, balgam söktürücü ve peklik verici niteliklerinden dolayı Avrupa'da halk hekimliğinde kullanılır.

AYIPENÇESİGİLLER a. Ayıpençesi gibi genellikle iki parçalı bitişik taçyapraklı çiçekleri olan, otsu ya da çalımsı bitkiler familyası. (Eski ve Yeni Dünya'nın hemen hemen bütün sıcak bölgelerinde yaygın 1 500 kadar türü kapsar ve sıracaotugillere oldukça benzer. Bil. a. *acanthaceae.*)

AYIPKAPAYAN a. Kulaklara değin inen bir tür geniş fes. (Bazıları daha geniş kesimli olur,kulak uçlarını da örterdi.) [Eşanl. KELÖRTEN]

AYIPLAMAK g.f. *Bir kimseyi, bir davranışını, bir şeyi ayıplamak,* onu beğenmemek, çirkin bulmak, kınamak; böyle düşündüğünü bildirmek: *Herkes onu değil seni ayıplar. Aileni aramamanı ayıplıyorum doğrusu. Bütün bunları onu ayıpladığım için söylemiyorum. Her şeyi ayıplamaktan vazgeçin.*

◆ **ayıplanmak** edilg. f. Ayıplamak eylemine konu olmak: *Bu ayıplanacak bir olay değil.*

AYIPLANMAK → AYIPLAMAK.

AYIPLI sıf. Ayıbı, kusuru olan.

AYIPSIZ sıf. Utanılacak bir şeyi, hatası, kusuru olmayan kimse için kullanılır: *"Ayıpsız dost arayan dostsuz kalır"* (atasözü).

AYIRAÇ a. Biyokim. *Ehrlich diazo ayıracı,* diazo tepkimesi yaratmak için kullanılan ayıraç.

AYIRICI sıf. Bulgulamaya, tanımaya, ayırt etmeye yarayan şey için kullanılır: *Ayırıcı nitelik. Renk ayırıcı aygıt.*

—Bilş. ve Telekom. *İşaret ayırıcı,* daha önceden, ortak bir yolda iletilmek üzere bir çoğullayıcı tarafından birleştirilmiş farklı işaretleri ayırmaya ve gitmeleri gereken yollara dağıtmaya yarayan düzenek ya da program.

—Birac. *Kökçük ayırıcı,* kavrulmuş malttan kökçükleri ayırmak için kullanılan aygıt.

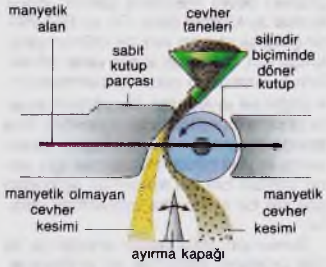
—Dilbil. Bağladığı terimler arasında bir ayırım, farklılaşma belirten öğe için kullanılır (örn., türkçede *ya da, ne* ayırıcı bağlayanlardır).

—Sesbilg. *Ayırıcı işlev,* sessel (sesbirimler) ya da bürünsel (vurgu, vurgubirim, titrembirim) birimler aracılığıyla bir dilin anlamlı öğelerini ayırma işlevi. || *Ayırıcı özellik,* varlığı ya da yokluğuyla, bir dilin ayırıcı özellikler demeti olarak görülen sesbirimlerini özdeşleştirmeyi ya da ayrıştırmayı sağlayan en küçük sessel öğe. (örneğin titreşimlilik, yuvarlaklaşma ve genizsillik ayırıcı özelliklerdir.) [Eşanl. BELİRLEYİCİ]

◆ a. Bilş. SINIRLAYICI'nın eşanlamlısı.

—Dy. Bir işaretleme aygıtının kumanda organını, aygıtı çalıştıran organdan ayırmaya yarayan düzenek. (Ayırıcının işlevi, bir noktadan kumanda edilen bir işaretleme ya da güvenlik organının zamansız çalışmasını belirli başka bir noktadan önlemektir.

—Elektrotekn. Açık konumda olduğu zaman, belirli koşullarda yeterli bir açık devre uzaklığı sağlayan mekanik bağlantı aygıtı. —Akümülatör levhaları arasına yerleştirilen delikli ve yalıtkan ince yüzey. || *Havai hat ayırıcısı,* akım alma organının geçişini sağlamak amacıyla iki temas hattının çatallanmasında kullanılan düzenek. || *Toprak ayırıcısı,* bir devrenin kimi bölümlerinin topraklanmasını sağlayan mekanik bağlantı aygıtı. (Kısa devre gibi olağandışı koşullarda oluşan akımlara belirli bir süre boyunca dayanabilir ama, devrenin olağan çalışma koşullarında akım geçirmek üzere tasarlanmamıştır.)

bir manyetik ayırıcının çalışma şeması

—Isıbil. *Su-buhar ayırıcısı,* buharın ve suyun fiziksel özelliklerinin (yoğunluk vb.) farklı olmasından yararlanarak buharın içerdiği su damlacıklarını gideren düzenek.

—Kâğ. san. Bir kâğıt fabrikasında paçavraları ya da paketler halinde istiflenmiş hazır kâğıtları ayıran kişi. —Kâğıt hamurunu sınıflandıran kimse. (Eşanl. TEFRİKÇİ.)

—Metalürj. *Akışkanlı ayırıcı,* akışkan kullanarak ayırma işlemini gerçekleştiren aygıt.

—Patol. *Yün ayırıcı hastalığı,* yün ayırma işinde çalışan işçilerde görülen ve şarbon mikrobundan ileri geldiği için eskiden öldürücü olan bronkopnömoni.

—Petr. san. Yataktan gelen akışkan artıkları (petrol, birleşik gaz, yatak suyu) üretim kuyusunun çıkışında ayırmayı sağlayan silindir biçiminde depo.

—Soğut. san. *Sıvı ayırıcı,* bir soğutma devresinin alçak basınç bölümünde yer alan ve sıvı soğutucu akışkanı toplayarak buharlaştırıcıları beslemeye yarayan depo. || *Yağ ayırıcı,* bir soğutma donanımında, kompresörün basma borusu üzerinde yer alan ve soğutucu akışkan buharlarının içerdiği yağı gidermeye yarayan aygıt.

—Tarım mak. *Sap ayırıcı,* ot ve ekin biçme makinesinde ya da biçerdöverde, kesilecek bölümü ürünün dikili bölümünden ayırmak için kesme kirişinin yanına yerleştirilen ince uzun metal plaka ya da eğri çubuk.

—Teknol. Bir kuruluşta geri kazanmak ya da ayıklanmak istenen birbirine karışmış öğeleri ayırmaya yarayan aygıt. || *Manyetik ayırıcı,* iri ferromanyetik cisimlerin (hurda demir) geri kazanılmasında ya da ayıklanmasında ve iri parçalı ferrimanyetik cevherlerin zenginleştirilmesinde kullanılan manyetik ayırma aygıtı. (Manyetik sistem sürekli mıknatıslardan ya da elektromıknatıslardan oluşur.)

—Tem. parç. Vurumu bilinen bir parçacık demetinden, farklı kütleli parçacıkları ayırmaya yarayan düzenek. (Ayırıcılarda, yüksek frekanslı statik ya da almaşık elektrik alanlarının etkisinden yararlanılır.)

AYIRILMAK → AYIRMAK.

AYIRIMCI a. Verg. huk. *Ayırımcı gümrük vergisi,* ürünün menşeine göre alınan gümrük vergisi. || *Ayırımcı vergi,* miktarı vergileme konusuna göre belirlenen vergi. (Özellikle motorlu araçlarda, verginin

sürekli çalışan manyetik cevher ayırıcı

silindir sayısına, taşıtın markasına göre hesaplanması.)

AYIRIMLAMA a. Petrogr. Bir sıvıdan katı bir evrenin ayrılmasına dayanan magma olayı. (Katı evrenin bileşimi sıvı evreninkinden farklı olduğunda bunun kristalleşmesi, artık sıvının kimyasal evrimine yol açar [→ bölümsel KRİSTALLEŞME].)

—Petr. san. Petrol ürünleri karışımını bileşen öğelere ya da kesimlere ayırımlamak eylemi. || *İleri ayırımlama*, petrol ürünlerini çok sayıda gaz yıkama tablası içeren kolonlarda, bölümsel damıtma yoluyla çok ileri düzeyde ayırma işlemi. (İleri ayırımlama, kaynama noktaları birbirine çok yakın olan normal butan[-0,5°C] ve izobutan [+11,7°C] gibi hidrokarbonları ayırmayı sağlar.)

AYIRIMLAMAK f. Petr. san. Tablalı bir kolon içinde, bölümsel damıtma yoluyla bir karışımı, farklı özelliklerde ürünlere ayırmak.

AYIRMA a. Ayırmak eylemi.

—Ask. *Tıbbi-cerrahi ayırma*, savaşta yaralananların, ya yapılacak müdahalenin acilliğine göre ya da yaralı sayısı çoksa tedavi yerlerine sevkıyat sırasına göre sınıflandırılmaları.

—Bakteriyol. Karışık mikroplu bir üründeki mikropları gruplarına ayırmak amacıyla uygulanan bakteri ve virüs üretme tekniği.

—Bilş. ve Telekom. *İşaret ayırma*, daha önceden ortak bir yolda iletilmek üzere bir çoğullayıcı tarafından birleştirilmiş farklı işaretleri ayırmaya ve gitmeleri gereken yollara dağıtmaya dayanan işlem.

—Ceb. İkilenik bir biçimin karelerini, oransal bir kesrin yalın öğelerini, bir polinomun, bir bağıl tam sayının asal çarpanlarını bulma işlemi.—Bu işlemin sonucu. || *Bir denklemin gerçek köklerini ayırma*, denklemin her gerçek kökü için, denklemin başka hiçbir kökünü içermeyen bir çerçevelemeyi arama.

—Cerr. Bitişikliği zararlı olan organların bölünmesi ya da ayrılması. || *İdrarları ayırma*, her böbreğin çıkardığı idrarın, idrar borularına sokulan sondalar yardımıyla ayrı incelenmesi.

—Dantelc. İğne oyası yapımında, parşömene tutturulmuş parçaları koparma işlemi.

—Deric. Küçükbaş dericiliğinde, nitelik ya da seçime göre derileri sınıflandırma; eldiven yapımcılığında ise, aynı işlemi, derilerin boya ve ölçülerini göz önüne alarak yapma.

—Dilbil. Bir öğenin, cümlenin geri kalanından genellikle de bir virgülle ayrılması işlemi. (Bu işlem *uzun kollu bir ceket*, *uzun, kollu bir ceket* vb. kuruluşları arasındaki farkı açıklar. Bu ayrılmış kuruluşlar tumturaklılık olguları olarak ele alınabilirler.)

—Dy. Otomatik koşum takımıyla donatılmış iki vagon arasındaki bağlantıyı koparma. (Ayırma işlemi vagonun dışından bir levye ya da basınçlı hava veren bir boru kullanılarak bağlayıcı sürgüsünün açılmasıyla yapılır.)

—Elektron. *Eşleme ayırma*, iki devre arasındaki istenmeyen eşlemeleri azaltma ya da ortadan kaldırma. (Elektroakustik bir çevrimde ya da bir yükselteçte istenmeyen eşlemeler, parazit salınımlara ya da bozulmalara yol açar. Ayırma düzenekleri, akımların almaşık bileşenlerinin ortak empedanslardan geçişine karşı koyan dirençlerden ya da durdurma bobinlerinden ve bu bileşenlere çok düşük empedans gösteren paralel bağlı kondansatörlerden oluşur.) [Eşanl. DEKUPLAJ.]

—Elektrotekn. *Eşleme ayırma*, iki devre arasındaki eşlemeyi ortadan kaldırma.

—Fels. Hegel'de, anlığın temel işlemi. Bu işlem, bir nesne ile ona ilişkin kesinlik arasında köklü bir kopukluk meydana getirir ve böylece, anlık mutlak bilgiye erişebilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Filmin görüntüyü içeren tabakasını dayanaktan kurtarma işlemi. || Fotogravürde duyarkatı dayanağından kurtarıp, görüntü üste gelecek biçimde metal levhaya uygulama. || *Ayırma gücü*, bir duyarlı tabakanın ayrıntıları ayırt etme gücü; bu gücü gösteren sayı. (Bir fotoğraf duyarkatı, ürettiği birbirinden ayrı çiftçizgi sayısıyla nitelenir; bu sayı, ayırma sınırının tersine karşılıktır: paralel iki çizginin görüntüleri arasındaki uzaklık —bu iki çizginin genişliği sözkonusu uzaklığa eşittir— *d* ise [mm olarak], ayırma gücü R şöyle hesaplanır: $R = 1/2d$.)

—Kâğ. san. Bozuk kâğıt yapraklarını ıskartaya çıkarma işlemi. (Bu işlem genellikle kesici makaslarla yapılırsa da kimi üstün nitelikli kâğıtlar elle ayrılır.)

—Kim. Homojen ya da heterojen bir karışımın bir ya da birçok bileşenini elde etmeye yönelik özütleme işlemi.

—Küm. kur. *Ayırma beliti*, kümeler kuramında Zermelo'nun bulduğu bir belit; buna göre, her *a* kümesi içinde, *a* nın, $P(x)$ özelliğini gerçekleyen *x* elemanlarının *y* altkümesini "ayırmak" olanaklıdır. Bu belit, $z_1, \ldots, z_n$, $P(x)$ formülünün, *x* ten farklı serbest değişkenleri olmak üzere, simgesel olarak,

$$\forall z_1, \ldots, \forall z_n, \forall a,$$
$$\exists y, \forall x \, (x \in y \leftrightarrow x \in a \text{ ve } P(x))$$

biçiminde ifade edilebilir.

—Mad. oc. *Ayırma katsayısı*, bir toplama ya da sınıflandırma aygıtının gerçekleştirdiği ayırma işleminin niteliğini belirleyen boyutsuz sayı. || *Manyetik ayırma*, bazı mineraller arasındaki mıknatıslanırlık farkına dayanan ayırma yöntemi. || *Pnömatik ayırma*, yükselen bir hava akımına karşı mineral parçacıklarının davranışından yararlanarak cevheri gravimetri yoluyla deriştirme yöntemi.

—Mant. *Ayırma kuralı* mantığın bu temel çıkarım kuralına göre, A ve A → B formülleri tanıtlanmışsa, B formülünü ayırıp onu da tanıtlanmış sayabiliriz.

—Metalürj. *Ayırma katsayısı*, çözelti halinde bir elementin, alaşımın iki değişik fazındaki miktarlarının oranı. (Örneğin, katılaşma sırasında sıvı ve katı arasındaki ayırma, faz dönüşümleri sırasında iki katı faz arasındaki ayırma; bu olay alaşımın, tane ölçeğinde kimyasal heterojenliğine yol açar.) || *Akışkanla ayırma*, hareket halindeki bir akışkanla değişik büyüklükteki parçacıkları ayırma ve taneölçümsel sınıflandırma yöntemi. (Eşanl. HİDROLİK SINIFLANDIRMA*.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nük. müh. *Ayırma çarpanı*, izotop ayırma işleminden önce ve sonra, bir karışımın seçilmiş izotop bakımından zenginlik değerleri arasındaki α oranı. || *Ayırma işi*, belli bir ayırma yöntemiyle, bir izotop bakımından belli bir zenginleşme gösteren, belli kütlede bir izotop karışımı elde etmek için gereken iş.(Ayırma işi, donanımda işleme giren ürünlerin kütleleriyle orantılı olduğundan, genellikle kütle birimi, *ayırma işi birimi* [AİB] olarak kullanılır. Örneğin, gaz yayınımı yöntemiyle, % 2 uranyum 235 içeren uranyumu [fakirleşmiş uranyum] atarak % 3 uranyum 235 içeren 1 kg zenginleştirilmiş uranyum elde etmek için, 4,3 AİB ve ^{235}U izotopu oranı % 71 olan 5,48 kg doğal uranyum gerekir.) || *Ayırma katsayısı*, α ayırma çarpanı olduğuna göre $1-\alpha$ niceliği. || *İzotop ayırma*, bir karışımdaki belli bir elementin, göreli izotop oranlarını değiştirmeyi amaçlayan işlem. (Bu işlem karışım içinde bir izotopun oranını yükseltmeye, dolayısıyla elementi bu izotop bakımından zenginleştirmeye olanak verir. Nükleer alanda kullanılan ya da göz önüne alınan ve izotopların fiziksel ya da kimyasal özellik farklarına dayanan başlıca yöntemler, gaz yayınımı, merkezkaçla ayırma, kimyasal değişimler ve laser yöntemleridir.)

—Opt. *Ayırma gücü*, iki noktayı ayıran, cisim-uzay'da ölçülmüş en küçük doğrusal ya da açısal uzaklık; bu iki noktanın bir sistemce (alet + alıcı) verilen görüntüleri seçik biçimde birbirinden ayrılabilir. (Aletin, sonlu uzaklıkta ya da çok uzakta bulunan cisimlerin gözleminde kullanılmasına bağlı olarak, bu iki noktanın doğrusal ya da açısal uzaklığı göz önüne alınır. Ayırma gücü çok sayıda öğeye bağlıdır: sapınç demetlerin sınırlanmasından kaynaklanan kırınım, alıcının [film, göz] süreksiz yapısı.)[Eşanl. ÇÖZME GÜCÜ ya da SINIRI.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. *Liflere ayırma*, odunu ince ve uzun yongalara (*odun lifi* ya da *odun yünü*) ayırma. (Odun lifleri, ambalajlarda ve yonga levha ya da sıvı yapışkanlarla yapay tahta yapımında kullanılır. Odun yünü, en başta ladin, köknar ve çamdan, sonra da kavaktan elde edilir.)

—Psik. Bireyi, her zamanki yaşam ortamından çıkarmayı amaçlayan tedavi önlemi. (Eşanl. TECRİT.)

—Sağl. kor. *Hastalık nedeniyle okuldan ayırma*, bulaşıcı hastalığa yakalanmış çocuğun okula gitmesine konan yasak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sabunc. *Tuzla ayırma, yağla ayırma*, üretimin son evresinde tankta biriken kütleden ticari sabun olarak kullanılacak üst bölümün alınması. (Yağla ayırmada, üst üste üç katman ya da evre oluşur; tuzlu su en alt evrededir.)

—Su işler. *Ayırma sistemi*, katı ve sıvı atık maddeleri birbirinden ayırmaya yarayan sistem. || *Akışkanla ayırma*, atık çamuru, kıvamlaşırken arı su katarak yeniden çözelti haline getirme; bu işlem çamurun pH'sını azaltır ve daha sonra yapılacak işlemleri kolaylaştırır.

—Şu yapı. *Ayırma duvarı*, gemi ya da teknelerin giriş ve çıkışını kolaylaştırmak amacıyla bir havuz ya da eklüz giriş kanalının kenarına yapılan dalgakıran. (Dalgakırana yanaşılabiliyorsa eklüz kapılarının açılmasından ya da römorkörün gelişinden önce, bu dalgakırandan bekleme yeri olarak yararlanılabilir.)

—Tekst. Elyaf ayıklama işlemi. (Kimi kez bütün işlemlerden önce yapılır.) —Homojen parçalar elde etmek için (örneğin incelik bakımından) yıkamadan önce kaba yüne uygulanan ilk işlem. (Eşanl. TEFRİK.)

—Tez. sant. *Ayırma rumi*, bir rumi motifinden, ayrı parçalarla daha küçükleri oluşturularak yapılan bezeme.(→ RUMİ.)|| *Ayırma şemse*, zeminin ya da motiflerin altınla doldurulmasıyla yapılan şemse. (Yapılışına göre *alttan ayırma şemse* ya da *üstten ayırma şemse* adını alır.)

—Tıp ve Vet. Bulaşıcı hastalığa tutulmuş kişinin, mikrobu başkasına geçirmemesi için, başkalarından ayırılması. —Bazı hastaların, dışarıdan gelebilecek enfeksiyonlardan korunmak amacıyla ayrı yere konması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topol. *Ayırma teoremleri*, aynı afin uzayın çoğu kez içbükey olan A ile B parçalarını ayırma olasılığına ilişkin teoremler ailesi. (Örneğin bk. HAHN-BANACH *teoremi*, JORDAN-BROUWER *teoremi*.)

—Verg. huk. *Ayırma kuralı*, vergi tarifesinin, vergileme konusunun kaynağına ya da toplumsal yararlılığına bağlı olarak farklılaştırılması. (Sermaye gelirlerinin daha yüksek, emek gelirlerinin daha düşük tarifeye göre vergilendirilmesi gibi.)

—Yerbil. Taneölçümlerine göre tortul öğelerin sınıflaması.

—ANSİKL. Fels. Hegel'de "ayırma etkinliği (alm. *Trennung, Scheidung*) anlığın gücü ve işidir. Düşünülebilecek en şaşırtıcı ve en büyük kudrettir bu; daha doğrusu mutlak kudrettir" (*Phänomenologie des Geistes*, "Einleitung"). Bu bölme sürecinin sonunda, bölmenin gerçek işleyişi, yani eklemlendirici ve uzlaştırıcı bir birliğe kesinlikle dönüşü kendini belli eder. Nitekim, "bir nesne ile ona ilişkin kesinlik arasındaki ayrım, ancak mutlak bilgide tam olarak çözüme ulaşır ve hakikat bu kesinlikle, bu kesinlik de hakikatle ancak bu bilgide çakışır" (*Wissenschaft der Logik*, "Einleitung").

— Metalürj. Akışkanla ayırma işlemi, akan bir akışkan içinde katı parçacıkları asıltı haline getirmeye dayanır. Böylece karşıt kuvvetler parçacıkları hareketlendirir; yani parçacıklar bir yandan Stokes yasasına göre düşmeye zorlayan yer çekimi kuvvetinin, öte yandan akışkanın sürtünmesinden doğan ters yönde sürükleme kuvvetinin etkisinde kalır. Belli bir akışkan hızı ve parçacık büyüklüğü sözkonusu olduğunda bu kuvvetler dengelenir. Akışkanın hızı yavaş yavaş değiştirilerek farklı büyüklükte taneler birbirinden ayrılabilir. Bu yöntemden cevherin küçük parçaları ile daha büyük ve genellikle daha zengin parçalarını birbirinden ayırmada yararlanılır. Kuru ayırmada, ayırıcı akışkan olarak hava kullanılır. Öte yandan laboratuvarda, örneğin toz metalurjisinde çapı 40 μm'den küçük olan küresel tanelerin boylarını belirlemede, akışkanla ayırma yöntemine başvurulur. Metal toz örneği kuru bir gaz akımı içinde (hava ya da azot) asıltı haline getirilir. Gaz belirli bir hızdayken sürüklenen toz kesimi toplanır ve tartılır; gaz daha yüksek hızlara ulaştığında daha büyük toz kesimleri elde edilir. Böylece 3 ve 40 μm arasındaki tozun taneölçümsel dağılımı öğrenilebilir.

— Opt. Yaygın olarak kullanılan dürbünlerin ve teleskopların (büyütme gücü 300'den küçük olan) ayırma gücü 0,3″ düzeyindedir. Mikroskobun ayırma gücü, aydınlatmada kullanılan ışığın λ dalga boyunun fonksıyonudur ve $1,2\lambda / (2n \sin U)$ değerindedir; bu ifadede U gelen yararlı ışın demetinin açıklık yarıaçısı ve *n* cisimle objektifi ayıran ortamın indisidir. Gerçekte, kullanılan optik aygıtın büyütme gücü ne olursa olsun, ışığın dalga boyundan daha küçük bir cismin net görüntüsü elde edilemez, çünkü bu durumda bu cisim ancak çevresi yayınık bir leke gibi görünür.

Geniş bir alandaki küçük bir ayrıntının (siyah nokta, siyah çizgi) algı sınırı ile ayırma gücünü karıştırmamak gerekir. Algılanabilir bir ayrıntının boyutları genellikle ayırma gücünden çok daha küçüktür.

—Sağl. kor. *Okuldan ayırma.* Bildirilmesi zorunlu ya da isteğe bağlı tüm hastalıklarda, çocuğu ve bazı hallerde kardeşlerini okuldan, tatil yerlerinden, kamplardan ayırma zorunluğu vardır. *Hasta için* tıbbın gerektirdiği ayırma süreleri şöyle belirlenmiştir: bruselloz, uyuz, salgın grip, hepatit, impetigo, piyodermit, leptospiroz, vulvo-vajinit, salgın ansefalit, kızamıkçık, trahom, tifüs ve diğer riketsiyozlar, hasta iyileşinceye kadar; viral hepatit, iyileştikten sonra 15 gün ve üç ay beden eğitimine katılmama; kabakulak, 15 gün; suçiçeği, 15 gün; boğmaca, nöbetler başladıktan sonra 30 gün; difteri, iyileştikten sonra 30 gün; basilli dizanteri, iyileştikten sonra 21 gün; amipli dizanteri iyileştikten sonra 15 gün; serebro-spinal menenjit, iyileştikten sonra 20 gün; çocuk felci, hastalık başladıktan sonra 30 gün; kızıl, ateş düştükten sonra 28 gün; çiçek, hastalık başladıktan sonra 40 gün; kolera, iyileştikten sonra 5 gün arayla yapılacak muayeneye göre mikrop görülmeyinceye kadar; kızamık, hastalık başladıktan sonra 18 gün; tifo, paratifo, iyileştikten sonra 28 gün.

Kardeşler için ayırma süresi, hastalığı evvelce geçirmiş olduğu ya da bu hastalığa karşı daha önce aşılandığı doktor raporuyla belgelendirilmediği durumlarda hastalığın en uzun kuluçka süresine göre hesaplanır. Türkiye'de geçerli zorunlu ayırma süreleri şöyledir: tifo, amipli dizanteri, trahom, tifüs, sarılık, kanamalı spiroketoz ayırma gerektirmez. Kolera, muayenede mikrop çıkmazsa 5 gün; bulaşıcı hepatit, okul çocuğunda 25 gün; difteri, aşı olunmamışsa 15 gün; çocuk felci 28 gün; çiçek, aşı olunmamışsa 14 gün; kızamıkçık 8 gün; kızıl 18 gün (bu iki hastalıkta okul çocuklarını ayırmak gerekmez); basilli dizanteri 21 gün; salgın ansefalit 10 gün; menenjit 20 gün; boğmaca 3-7 yaş için 21 gün ayırma gerektirir. Daha büyükleri boğmaca nedeniyle ayırma gerekmez.

— Tıp ve Vet. Kolera, veba, çiçek gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmış hastaları sağlamlardan ayırma, koruyucu hekimlikte zorunlu bir önlemdir. Bu hastalıkların her biri için yasal ayırma süreleri vardır. Bulaşıcı çocuk hastalıklarında çocuğu yalnız okuldan ayırmak yeter (tecrit). Buna karşılık, tam bir asepsiye gereksinimi olan hastalar (bağışıklıktan yoksun olanlar, organ nakli yapılanlar, bedeninde önemli yanıklar bulunanlar) steril odalara konurlar.

Bulaşıcı hastalığı olan hayvanları ayırma da yasal kurallara bağlanmıştır. Bunun için hayvanlar karantinaya alınır ya da belli bir yerde tutulur.

AYIRMAK g.f. **1.** *Bir şeyle bir şeyi ya da şeyleri (birbirlerinden) ayırmak, bir şeyi (başka bir şeyden) ayırmak,* birlikte bulunan şeyleri birbirinden ya da birbirlerinden uzaklaştırmak, ayrı yerlere koymak: *Çürük meyveleri sağlamlarından ayırmak. Yumurtanın sarısıyla beyazını ayırmak. Sıraları biraz ayırın. Masayı duvardan 50 cm ayırmak.* **—2.** *Bir kimseyle, bir kimseyi ya da kimseleri (birbirlerinden) ayırmak, bir kimseyi (başka bir kimseden) ayırmak,* onları birbirlerinden uzaklaştırmak: *Onları ancak ölüm ayırabilir. Mahkeme çocuğu annesinden ayırıp babasına verdi.* **—3.** *Bir şeyi, bir alanı (bölümlere)* [*araç tümleci* +] *ayırmak,* onu bölmek, bölümlemek: *Bir arsayı iki parsele ayırmak. Bir salonu duvarla ayırmak. Saçlarını ortadan ayırmak.* **—4.** *Bir şeyi (çoğul ya da topluluk adı) bir şeye göre ayırmak,* onu kimi ölçütlere göre alt bölümlerde, öbeklerde toplamak; sınıflandırmak: *Yumurtaları büyüklüklerine göre ayırmak.* **—5.** *Bir şeyi, bir kimseyi ayırmak,* onu diğerleri arasından seçmek: *Albüm için en güzel fotoğrafları ayırdım. Şiir okumaları için üç öğrenciyi ayırdık.* **—6.** *Bir şeyi (bir kimseye, bir kimse için) ayırmak,* onu onun emrine, kullanımına vermek; onun için saklamak: *Bir kimseye oda, masa ayırmak. Bu soruya bu kadar zaman ayıramam. Akşama biraz çorba ayır.* **—7.** *Bir kimseyi bir yerden, bir topluluktan ayırmak,* orayla, onlarla olan ilişkisini kesmek: *Çocuğu yıl ortasında okuldan, arkadaşlarından ayırmak istemiyor.* **—8.** *Kavga edenleri ayırmak,* onların arasına girmek, dövüşmelerini, boğuşmalarını engellemek: *Dövüşenleri ayırırken bir yumruk da o yedi.* **—9.** *Bir şeyi, bir kimseyi başka bir şeyden, kimseden ayırmak,* onları ayırt eden öğeyi oluşturmak: *Dil yetisi insanı hayvandan ayırır. Gergedanı suaygırından ayıran nedir?* **—10.** *Bir şeyle bir şeyi ya da şeyleri (birbirlerinden) ayırmak, bir şeyi bir şeyden, bir kimseyle bir kimseyi ya da kimseleri (birbirlerinden) ayırmak, bir kimseyi bir kimseden ayırmak,* aralarındaki ayrılıkları sezmek, anlamak; onları ayrı ayrı ele almak: *İyiyi kötüden ayırmak. Düşle gerçeği ayırmak. İkizleri birbirinden ayıramıyorum. Mahkeme bu iki davayı ayırmaya karar verdi.* **—11.** *Bacaklarını ayırmak,* bedenin normal çizgisinden uzaklaştırmak: *Bacaklarını ayırarak yürümek.* **—12.** *Bir kimseyi (başkalarından) ayırmak,* (onlardan) üstün tutmak, kayırmak: *Küçük oğlunu öteki çocuklardan ayırır. Üvey kızını öz çocuklarından ayırmadı.* **—13.** *Bir şeyi (bir tarafa) ayırmak,* onu bir kenara koymak, biriktirmek: *Bu iş için biraz para ayırmıştı.* **—14.** *Bir kimsenin bir şeyini (ötekinden, ötekilerinkinden) ayırmak,* o şeyin birlikte kullanımına son vermek: *Hastanın tabağını bardağını ayırmak. Çocuğun odasını yatağını ayırmak.*

—Anal. kim. Bir bileşikten bir elementin, bir karışımdan arı bir maddenin açığa çıkmasını sağlamak.

—Arit. *Bir bağıl tam sayıyı asal çarpanlara ayırmak,* bütün çarpanları asal sayılar olmak üzere, bu sayıyı çarpım halinde yazmak. (Sıfır olmayan ve 1 ile −1 den farklı her *p* bağıl tam sayısı, $p_1, p_2, ..., p_n$ farklı asal sayılar ve $\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_n$ sıfır olmayan doğal tam sayılar, $\varepsilon = \pm 1$ olmak üzere $\varepsilon p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} ... p_n^{\alpha_n}$ biçiminde yazılabilir; $\varepsilon p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} ... p_n^{\alpha_n}$ p nin asal çarpanlara ayrılmasıdır; çarpanların sırası bir yana bırakılırsa, bu ayrılma tektir.

—Bür. Bir belgenin suretlerini bir yana, çoğaltmayı sağlayan karbon kâğıtlarını başka bir yana koymak.

—Besl. Pastırmacılıkta etlerin ölüm sertliği çözülmeden sökülmeleri ve sökülen etlerin pastırmalık parçalarına ayrılmaları işlemi. Bu işlemde, kuşgömü dışındaki bütün et parçaları, pastırmalık parçalara bölünür. Kol, but, sırt ve döş, ayrı ayrı yöntemlerle ayrılır.

—Bilş. ve Telekom. *İşaret ayırmak,* işaret ayırma işlemini uygulamak.

—Ceb. *Bir* $\frac{f}{g}$ *oransal kesrini yalın öğelere ayırmak,* indirgenemez hale getirdikten sonra, bu kesri $g(x)$ paydasının asal çarpanlara ayrılmasındaki indirgenemez polinomları payda alan oransal kesirlerin toplamı olarak yazmak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir ikilenik biçimi karelere ayırmak,* bu biçimi, hepsi kare olan terimlerin toplamı olarak yazmak. (Her bir terime, kare terim denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Bir polinomu asal çarpanlara ayırmak,* bu polinomu, hepsi indirgenemez polinom (ayırmanın yapıldığı cisim içinde) olan çarpanların çarpımı biçiminde yazmak.

—Cerr. Bir organ ya da uru komşu dokulardan kurtarmak.

—Dy. Bağlı iki vagonu ya da bir biyelle birleştirilmiş iki yürütücü dingili birbirinden uzaklaştırmak. (Özellikle otomatik koşum takımıyla donatılmış vagonlar için kullanılır.) ‖ *Bir bandajı, bir tekerleği ayırmak,* basınç, ısıtma gibi işlemlerle bandajı tekerlekten ya da tekerleği dingilden çıkarmak. ‖ *Bir vagonu ayırmak,* vagonu katardan çözmek.

—Elektron. Elektroakust. ve Telekom. *Eşleme ayırmak,* bir yükseltecin katları arasındaki eşlemeyi kaldırmak.

—Elektrotekn. *Eşleme ayırmak,* iki elektrik devresi arasındaki eşlemeyi ortadan kaldırmak.

—Müz. Sesleri, birbirine karışmayacak biçimde, ama aralarında fazla boşluk da bırakmayarak icra etmek.

—Teknol. *Bir şeyi başka bir şeyden ayırmak,* birbiriyle olan ilişkisini kesmek. — Bir mekanizmanın birbirine bağlı olarak çalışan iki bölümünü bağımsız hale getirmek: *Motoru transmisyondan ayırmak.*

— Topol. Bir afin uzayın bir H aşırıdüzlemi için ve her biri, gözönüne alınan iki A,B parçasından birini içeren ve H yi sınırlayan kapalı (aynı biçimde açık) yarıuzaylar tanımlamak. (H nin A ile B yi *ayırdığı* [aynı biçimde *sıkı ayırdığı*] söylenir.) —Bir E kümesinden başka bir F kümesi içine tanımlanan fonksiyonların $\mathcal{F}$ (E,F) kümesinin bir S parçası için,

$$\forall (x,y) \in E^2, \quad x \neq y, \ \exists \ f \in S \ / \ f(x) \neq f(y)$$

biçiminde olmak. [$\mathbb{C}(E, [0, 1])$ metrik uzay olan E nin noktalarını ayırır.]

◆ **ayrılmak** dönşl. f. **1.** *Bir kimseden, bir topluluktan, bir şeyden (birbirlerinden) ayrılmak,* onu bırakmak, ondan uzaklaşmak: *Ailesinden, evinden, işinden, sevdiği şeylerden ayrılmak zorunda kaldı. Füze yörüngesinden ayrıldı. Ana yoldan ayrılmadan dümdüz gideceksin. İki kardeş yol kavşağında birbirlerinden ayrıldılar. Toplantıdan erken ayrıldı.* **—2.** *(Bölümlere) ayrılmak,* bir bütün sözkonusuysa, bölünmek, parçalanmak: *Başbakana yol vermek için halk ikiye ayrıldı.* **—3.** *Bir şeyden, bir kimseden ayrılmak, (birbirlerinden) ayrılmak,* farklılaşmak, karşıtlaşmak: *Psikoterapi ile psikanaliz kullandıkları yöntemlerle birbirlerinden ayrılırlar. Bu konuda senden ayrılıyorum. Ele aldığı sorunların öteki yazarların işlediği sorunlardan pek ayrılmadığını görüyoruz.* **—4.** *(Bir*

yerden) ayrılmak, (birbirinden) ayrılmak, bağlı, birlikte yapışık vb. olan öğeler sözkonusuysa, bu durumdan kurtulmak; kopmak: *Borular bağlantı yerlerinden ayrılmış.* **—5.** *(Bir kimseden) ayrılmak,* bir kimseyle birlikte yaşamaya son vermek; boşanmak: *Kocasından ayrılmak. Karı koca uygarca anlaşarak ayrıldılar.* **—6.** *Bir şeyden, (birbirinden) ayrılmak, ayrılabilmek,* ondan bağımsız olarak ele alınabilmek: *Bu iki kavram birbirinden ayrılabilir mi?*

—Denizc. *Demir yerinden ayrılmak,* demirli bir gemi için demir alarak demir yerini terk etmek.

—Dy. *Ayrılan yol,* normal bir ayrımda ana hattan ayrılan yol.

—Geom. Bir eğri ya da cebirsel bir yüzey için, denklemlerinden biri indirgenir bir polinomla tanımlanmış olmak. (Denklemi $\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 0$ olan konik, denklemleri $y = \frac{b}{a}x$ ve $y = -\frac{b}{a}x$ olan iki doğruya ayrılır.)

◆ **ayrılmak** ya da **ayırılmak** edilg. f. Ayırmak eylemine konu olmak: *Çocuğundan zorla ayrıldı. Sınav sonunda piyadeye ayrıldı. 205 no.'lu oda size ayrıldı.*

◆ **ayırtmak** ettirg. f. Ayrılmasını sağlamak: *Yer, oda ayırtmak.*

—ANSİKL. Ceb. • *Bir oransal kesri yalın öğelere ayırmak.* $g(x) = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_n^{\alpha_n}$ ise, paydalar, $1 \leq i \leq n$ ve $1 \leq k \leq \alpha_i$ olmak üzere p_i^k *biçimindedir.* $\frac{f}{g}$ oransal kesrinin payının derecesi, paydanın derecesinden büyükse önce Eukleides bölmesi yapılır, yani f, g ye bölünür; sonuç olarak $\frac{f}{g} = h + \frac{u}{v}$ elde edilir. $\deg u < \deg v$ olan bu bölmede ayırma $\frac{u}{v}$ ye uygulanır. Yalın öğelere ayırma, karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cisminde yapılırsa, oransal kesrin paydası daima birinci dereceden çarpanlara ayrılabildiğine göre,ayırma işleminde her payda $(x - a)^\alpha$ biçimindedir; a, paydanın, α katlılık basamağından bir kutbudur. Buradan, ayırmanın paylarını belirtmekte kullanılan klasik yöntemler elde edilir. Bu yöntemler aşağıdaki örnekte uygulanır:

$$f(x) = \frac{2x}{(x-1)^2(x^2+1)}$$

ya da $$f(x) = \frac{2x}{(x-1)^2(x-i)(x+i)}$$

ifadesinin $\mathbb{C}$ içinde yalın öğelerine ayrılmasını inceleme. Aranan ayırma

$$\frac{2x}{(x-1)^2(x-i)(x+i)} = \frac{A}{(x-1)^2} + \frac{B}{(x-1)} + \frac{C}{(x-i)} + \frac{D}{(x+i)}$$

biçimindedir.

A yı belirlemek için,her iki yan $(x-1)^2$ ile çarpılır. ve $x = 1$ gözönüne alınır; buradan $\frac{2}{(-i)(1+i)} = A$, yani $A = 1$ çıkar.

Aynı yöntemle C ve D bulunur:

$$\frac{2i}{(i-1)^2(i+i)} = C, \text{ yani } C = \frac{-1}{2i},$$

$$\frac{-2i}{(-i-1)^2(-i-i)} = D, \text{ yani } D = \frac{1}{2i}.$$

B yi belirlemek için,x sonsuza gittiğinde $xf(x)$ in limiti aranır; buradan $B + C + D = 0$, yani $B = 0$ çıkar. Dolayısıyla

$$f(x) = \frac{1}{(x-1)^2} - \frac{1}{2i(x-i)} + \frac{1}{2i(x+i)}$$

elde edilir. Bu ayırma, daima tektir.

• *Bir ikilenik biçimi karelere ayırmak.* φ, iki kat doğrusal bir biçime eşlik eden n boyutlu bir E vektör uzayında tanımlı ikilenik bir biçimse, E nin bir (a_i) tabanında

$$\varphi(x) = \sum_{i=1}^{n} a_{ii}x_i^2 + 2 \sum_{1 \leq i < j \leq n} a_{ij}x_ix_j$$

dir ve $\varphi(x) = \sum_{i=1}^{n} a'_{ii}x_i'^2$ olduğu dikgen taban vardır. (x_ix_j biçiminde dikdörtgen terimler artık ortadan kalkmıştır); bu yazım ikilenik biçimi karelere ayırma işlemini verir.

AYIRMAZLIK a. Fels. *Ayırmazlık özgürlüğü,* bir eylem kararı alınırken, başka birçok eylemin olabilirliğine de eşit ölçüde ilgi duyma durumunda sözkonusu olan özgürlük.

—ANSİKL. *Ayırmazlık özgürlüğü.* Bu kavram, eskiden beri "Buridan'ın* eşeği" denen çocukça bir örnekle dile getirilir. Descartes, ayırmazlık özgürlüğünün, en aşağı dereceden özgürlük olduğunu söyler. Leibniz ise, bu tür özgürlüğü iki açıdan eleştirir: 1. Böyle bir durum hiçbir zaman ortaya çıkamaz. Çünkü aralarından biri tercih edilemeyen eylemlerin her bakımdan özdeş olması gerekir. Oysa bu, ayırtedilmezlik ilkesine aykırıdır; 2. Bu durum, "bir neden ya da hiç olmazsa belirleyici bir neden olmadan hiçbir şey gerçekleşemez" diyen yeter neden ilkesine aykırıdır.

AYIRT a. **1.** Bir şeyi ötekinden ayıran özellik; fark. **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir şeyden, bir kimseden), şeyleri, kimseleri (birbirinden) ayırt etmek,* kimi ölçütler ya da ayırıcı nitelikler kullanarak o şeyi, o kimseyi başkalarından ayırmak; tefrik etmek: *Renkleri ayırt etmek. İyiyi kötüyü ayırt etmek. Güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan ayırt etmek. Birbirlerine o kadar benziyorlar ki birini diğerinden ayırt edemiyorum.* **—3.** *Bir şeyin ayırdına varmak,* onu algılamak, kavramak; farkına varmak.

AYIRTAÇ a. Telekom. Bir ayırım gerçekleştiren kipçözer. (Ayırtaç, faz ya da frekans değişimlerini genlik değişimine dönüştürür; genlik değişimleri kuvvetlendirildikten sonra hoparlör gibi bir alıcıyı uyarmada kullanılır.)

AYIRTEDİCİ sıf. Bir kimseye, bir şeye özgü nitelikleri, özellikleri belirtmek için kullanılır: *Asitlerin ayırtedici özellikleri. Bu davranış sinirli insanların ayırtedici özelliğidir.*

—Bot. Aynı topluluğun çeşitli rölövelerinde her zaman bulunan, ama başka öbeklerde de rastlanabilen türler için kullanılır.

—Ceb. *Ayırtedici polinom,* katsayıları bir K cisminden alınmış bir M kare matrisinden elde edilmiş polinomdur; bu polinom, λ, K cisminin bir değişkeni, I de M ile aynı basamaktan bir birim matris olmak üzere (M-λI) matrisinin determinantına eşittir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir doğrusal sistemin ayırtedici determinantı,* rankın sıfır olmaması ve sistemin denklem sayısından küçük olması halinde bir sistemin determinantı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. *Ayırtedici gösterge,* değerini değiştirmek ya da eşyazımlı sözcüklerden ayırmak için abecenin bir harfine eklenen öğe. (Bu öğe, değişikliğe uğrattığı harfin üstüne, altına, ya da yanına konabilir. Sesbilgisel bir simgeyle birlikte kullanıldığı zaman ayırtedici gösterge bir sesin, genizsilleşme ya da damaksıllaşma, vb. gibi, ikincil bir özelliğini belirtmeye yarar.)

—Geom. *Bir eğrinin ayırtedici noktası,* bir yüzey üzerindeki bir gerçek parametreli bir ailenin eğrisinin zarfına değdiği nokta. ‖ *Bir yüzeyin ayırtedici çizgisi,* bir gerçek parametreli bir yüzeyin zarfına değdiği yer. ‖ *Bir yüzeyin ayırtedici noktası,* uzay içindeki iki gerçek parametreli bir ailenin yüzeyinin zarfına değdiği nokta.

—Küm. kur. *Bir* M *kümesinin bir* N *altkümesinin ayırtedici fonksiyonu,* M üzerinde tanımlı ve değerlerini $\{0,1\}$ kümesinden alan, $x \notin N$ ise $\varphi_N(x) = 0$ ve $x \in N$ ise 1 olan fonksiyon. (N nin M ye göre *tümleç*'inin ayırtedici fonksiyonu yukarıdakinin aksine $x \in N$ ise $\varphi_{\complement N}(x) = 0$ ve $x \notin N$ ise 1 olur.)

—Mat. çözlm. *Ayırtedici çizgi,* kısmı türevli doğrusal denklemde, sonsuz sayıda ayırtedici şeridin geçtiği eğri. ‖ *Ayırtedici şerit,* birinci basamaktan kısmi türevli bir denklemi ya da buna eşlik eden bir diferansiyel denklem sistemini gerçekleyen bir gerçek parametreli değme öğelerinin sürekli ailesi. ‖ *Bir diferansiyel denklemin ayırtedici denklemi,* $y = a \cdot e^{rx}$ değişken değiştirimi yaparak elde edilen r cinsinden denklem. (→ DİFERANSİYEL denklem.) ‖ *Bir diferansiyel denklem sisteminin ayırtedici denklemi,* değişmez katsayılı doğrusal homojen bir sistemde $y_i = a_i \cdot e^{rx}$ değişken değiştirimi yaptıktan sonra, y_i ler bilinmeyenler olmak üzere, denklem sisteminin determinantını 0 a eşitleyerek elde edilen r cinsinden denklem.(Bu $y_i^{(n)} = r^n \cdot y_i$ olmasını gerektirir.)

—Olasıl. *Bir* X *rastlantı değişkeninin ayırtedici fonksiyonu,*

$$e^{iux} (i = \sqrt{-1})$$

in matematiksel beklentisi olan $\varphi(u)$ fonksiyonu. [Olasılıkları p_k olan x_k değerlerini alan bir kesikli değişken için $\varphi(u) = \sum_k p_k e^{iux_k}$; sürekli bir değişken için, $f(x)$ olasılık yoğunluğu olmak üzere

$$\varphi(u) = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{iux} f(x)\, dx$$

tir; $\varphi(u)$, $f(x)$ in Fourier dönüşmüşüdür.]

◆ a. Bir kimsenin bir şeyin belirleyici yönü, özelliği.

—Arit. *Bir gerçek sayının ayırtedicisi,* bu gerçek sayının eksik tamsayı yaklaştırımı. (Bir a gerçek sayısının ayırtedicisine çoğu kez tam bölüm denir ve E (a) ya da [[a]] ile gösterilir. Ayırtedici sözcüğü, özellikle ondalık logaritmalarda, negatif ayırtediciler için, özel bir simgelemeyle kullanılır; log 0,07 şöyle yazılır: $\bar{2}$,845 10 yani −2 + 0,845 10; log 0,07 nin ayırtedicisi $\bar{2}$ dir [iki üzeri çizgi diye okunur]. Pozitif ondalıkta, logaritmasının ayırtedicisine ondalığın boyu denir.)

—Ceb. *Bir birim halkanın ayırtedicisi,* e halkanın birim öğesi ve 0 da etkisiz öğe olduğuna göre $ne = 0$ olan en küçük n doğal tam sayısı. (n ayırtedicili bir halka $\mathbb{Z}/n\mathbb{Z}$ halkasıyla eşyapılıdır. $\mathbb{Z}$ halkasının ayırtedicisi sıfırdır. Bir halkanın ayırtedicisi n ise, halkanın *her* x *öğesi için* $nx = 0$ dır.) ‖ *Bir* K *cisminin ayırtedicisi,* bir halka olarak K nin ayırtedicisi. (Bir cismin ayırtedicisi ile onun asal altcisminin [bütün altcisimlerin kesişimi] ayırtedicisi aynıdır: bu asal altcisim p inci basamaktan sonlu ise ayırtedicisi p dir; bu asal altcisim sonsuz ise ayırtedicisi sıfırdır.) [Eşanl. KARAKTERİSTİK.]

—Geom. *Bir düzlem cebirsel eğrinin ayırtedicileri,* bu eğrinin noktasal ve teğetsel özelliklerini betimleyen sayılar. (→ PLÜCKER.)

—Siber. Herhangi bir sistem için (mekanik, elektrik, pnömatik, hidrolik vb.) neden ile (giriş büyüklüğü) sonuç (çıkış büyüklüğü) arasındaki denklik. (Bu denklik matematiksel bir formülle, grafikle ya da değerler çizelgesiyle gösterilebilir.) [Eşanl. KARAKTERİSTİK.] ‖ *Antistatik ayırtedici,* sıfır olmayan statikliği, ayarlanan büyüklüğün ayarlanmamış durumda ters yönde değişmesini sağlayacak bir işaret taşıyan otomatik denetim ayırtedicisi. ‖ *Astatik ayırtedici,* yönerge değerleri karşılaştırma sisteminin değerlerine eşit olma koşuluyla,statikliği sıfır olan bir ayarlamanın ayırtedicisi. ‖ *Doğal ayırtedici,* her tür ayarlama yokluğunda, bir sitemin iki büyüklük arasında kurduğu denklik. ‖ *Otomatik denetim* ya da *ayarlama ayırtedicisi,* bir giriş büyüklüğü ile bir ayarlama düzeneğine bağlı çıkış büyüklüğü arasında bulunan ve bir sistemin doğal ayırtedicisine karşıt olan bağıntı. ‖ *Özayarlama ayırtedicisi,* özayarlamayla donatılmış bir sistemin doğal ayırtedicisi. (Ayırtedici büyüklük, bir makinenin yüküne ya da bir aygıtın çalışma rejimine bağlı olan bağımsız bir büyüklüğün fonksiyonu olarak verilir.) ‖ *Statik ayırtedici,* sıfır olmayan statikliği, ayarlanan büyüklüğün ayarlanmamış durumda da aynı yönde değişmesini sağlayacak bir işaret taşıyan otomatik denetim ayırtedicisi.

Flémalle'lı Usta'ya göre *aziz Gregorius'un* **ayini** (XV. yy. başı) *Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Brüksel*

—ANSİKL. Ceb. • *Ayırtedici polinom. f, n* boyutlu bir E vektör K- uzayının bir içyapı uygulaması ise, E nin bir (a_i) tabanına eşlik eden $M_{(ai)}(f)$ matrisinin ayırtedici polinomu, göz önüne alınan (a_i) tabanına bağlı değildir; *f* içyapı uygulamasının *n* inci dereceden bir birim polinom olan ayırtedici polinomundan söz edilir. *f* nin λ özdeğerleri [(*f*−λI) birebir olmadığında ya da $f(x)=\lambda x$ i gerçekleyen *x* E nin sıfır olmayan vektörü olduğunda K nın öğeleri] ayırtedici polinomun kökleridir. Bir özdeğere eşlik eden özvektörlerin kümesi [E nin $f(x)=\lambda x$ olan *x* öğeleri] E nin V(λ) ile gösterilen bir vektör altuzayıdır ve λ, ayırtedici polinomun *k* inci basamaktan katlı bir kökü ise V(λ) nın boyutu 1 ile *k* arasındadır.

Bir içyapı uygulamasının ayırtedici polinomunun ya da matrisin köklerinin incelenmesinden, bu içyapı uygulamasının ya da matrisin köşegenleştirilmesinin olanaklı olup olmadığını anlamakta yararlanılır. Ayırtedici polinomun bütün kökleri K cismi içindeyse (cisim cebirsel olarak kapalı ise bu koşul yararsızdır) ve *k* inci basamaktan her kök için dim V(λ) = *k* ise (E, her özdeğere eşlik eden öz altuzayların doğrudan toplamıdır) içyapı uygulaması ya da matris köşegenleştirilebilir. İçyapı uygulamasının ya da matrisin köşegenleştirilebilmesi için, ayırtedici polinomun bütün köklerinin farklı olması ve K içinde bulunması yeterlidir. (K cebirsel bakımdan kapalıysa, köklerin farklı olduğunu gerçeklemek yeterlidir.) Yalnızca bütün köklerin K içinde bulunduğunun bilinmesi halinde, E nin öyle bir tabanı vardır ki bu tabana eşlik eden matris, köşegen öğeleri içyapı uygulamasının özdeğerleri olmak üzere, üçgen biçimli olur. Üstelik, bütün köklerin K içinde bulunması halinde, *f* ye eşlik eden ayırtedici polinom P_f ile, kare matris A ya eşlik eden ayırtedici polinom da P_A ile gösterilirse, $P_f(f)=0$ ve $P_A(A)=0$ olur; burada P(*f*), içyapı uygulamalarının bir polinomu, P(A) matrislerin bir polinomudur. (→ CAYLEV-HAMİLTON *teoremi*.) Bu durumda, ayırtedici polinom *f* nin minimal polinomuyla bölünebilir.
• *Bir doğrusal sistemin ayırtedici determinantı.* Rankı *r* olan bir $\sum_i \alpha_i^j x_i = \beta^j$ sistemi göz önüne alınırsa (*r* sıfır değil ve sistemin *n* denklem sayısından sıkı küçük), bu sistemin ayırtedici bir determinantı, ilk *r* denklemin bağıl (α_i^j) matrisinden çıkarılan bir asal matristen oluşturulan matrisin determinantı alınarak buna asal olmayan satırlar arasından alınan bir satır ve (β^j) sütunundan çıkarılan bir sütunu eklenerek elde edilir; örneğin:

$$\Delta_k = \begin{vmatrix} \alpha_1^1 & \text{------} & \alpha_r^1 & \beta^1 \\ \cdot & \text{------} & & \cdot \\ \alpha_1^r & \text{------} & \alpha_r^r & \beta^r \\ \alpha_1^k & \text{------} & \alpha_r^k & \beta^k \end{vmatrix} k \in \{r+1, ..., n\}.$$

Şu halde *n−r* tane ayırtedici determinant vardır ve bütün determinantların birlikte sıfır değerleri bağdaşık, yani çözümleri, kümesi boş olmayan bir sistemi belirler.

Mevlevi **ayininde** sema gösterisi *Gelişim arşivi*

AYIRTEDİLMEZ a. Fels. *Ayırtedilmezlerin özdeşliği ilkesi,* Leibniz'in ileri sürdüğü ilke. Buna göre, evrende hiçbir şey yinelenmez.
—ANSİKL. Fels. Ayırtedilmezlerin özdeşliği ilkesini şöyle dile getirebiliriz: eğer iki nesne, tamı tamına özdeş özelliklere sahipse, yani ayırt edilmez nesnelerse, tek bir varlık oluştururlar. Çünkü Leibniz'in deyişiyle, "*bir* varlık olmayan şey, gerçekten de bir *varlık* değildir". Ayırtedilmezlerin özdeşliği ilkesi, Leibniz tarafından, bir ağacın yaprakları örneğiyle açıklanmıştır. Leibniz, tamı tamına birbirine benzer iki yaprak olmadığını ileri sürer. Bu ilkeyi de, metafizik bir kanıta dayandırır: evren uyumuyla dikkati çektiğine göre, sonsuz olarak çeşitli olmalıdır. Çünkü çeşitlilikten yoksun bir özdeşlik, bir uyumsuzluktur; uykudur ya da ölümdür. Leibniz şöyle yazar: "Yalnız altına sahip olduğunda Midas, daha az zengindi [...] Aynı şeyi çoğaltmak, bu şey ne kadar yüce olursa olsun, bir gereksiz bolluktan, bir yoksulluktan başka şey değildir: kitaplığında bin tane ciltlenmiş Vergilius'a sahip olmak [...], akıllıca bir şey midir?" (*Theodicee*, 124). Öyleyse Tanrı, olabilecek en iyi dünyayı yarattığına göre, bu dünyada birbirine özdeş iki töz bulunamaz.

AYIRTETMEZLİK a. Topbil. Etnik, toplumsal, siyasal bağları ya da cinsiyetleri dolayısıyla kişiler arasında ayrım yapmama.

AYIRTI a. Aynı tür iki ya da daha çok şeyi birbirinden ayıran küçük fark; nüans.
—Müz. Seslere verilebilecek farklı yoğunluk derecelerinden her biri. (Bu dereceler, *pianissimo*'dan *fortissimo*'ya uzanan, genellikle italyanca terimlerle ve <[crescendo] ile>[decrescendo ya da *diminuendo*] işaretleriyle belirtilir. Bu terimler ve işaretler, ayırtıları değiştirir. Yaklaşık yüz yıldır besteciler, terimlerin italyancası yerine, yavaş yavaş ana dillerindeki karşılıklarını kullanma eğilimindedirler.)

AYIRTICI sıf. Tıp. Başka hiçbir hastalıkta kesin olarak görülmeyen ve belli bir hastalığın tanısında tek başına yeterli olan belirti. (Örneğin kızamık için Koplik lekesi ayırtıcıdır.)

AYIRTMAK → AYIRMAK.

AYIRTMAN, ilk, orta ve yükseköğrenimde, sınavlarda soruların hazırlanmasından, notların verilmesine kadar bütün değerlendirme çalışmalarına katılan görevli. Eskiden bu görevlilere *mümeyyiz* denirdi.

AYIRTMANLIK a. Ayırtmanın görevi.

AYIRTMEKE tepe, İç Anadolu'da basık volkanik dağ. Konya ovasında, Karapınar'ın 10 km doğusundadır. Pleistosen yaştaki dağın yüksekliği 1 278 m'dir. Üzerinde çapı 1 km'yi bulan bir krater çukuru ve bunun ortasında da bir piroklastik koni vardır.

AYISOĞANI → ADASOĞANI.

AYIŞIĞI a. Mehtap.

AYIT → HAYIT.

AYITMAK ya da **EYİTMEK** g. f. (esk. türkç. *aymak*'tan *-t-* ettirg. ekiyle). Söylemek: *"Beğler ayıttılar"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.). *"Dedim aşka mı düşeyin ya oda/Eyitti aşka düşme oda düş var"* (Sarıca Kemal divanı, XV. yy.).

AYIÜZÜMÜ a. Bir ayıüzümü türü olan *Arctostaphylos uva-ursi*'nın eczacılıktaki adı. (Bu bitkinin kurutulmuş yaprakları, içerdiği hidrokinondan doğan üriner antiseptik etkisinden dolayı infusyon halinde ilaç olarak kullanılır.)

■ **AYİN.** a. (fars. *ayin*). **1.** Dinsel inanışları ortak bir toplulukta uygulanan dinsel törenler ve kurallar bütünü (bektaşi ayini, hıristiyan ayini vb.). **—2.** Bir ayin düzeninin akış biçimini ya da bu törenin özel bir bölümünü belirleyen kurallar (vaftiz ayini, elle takdis ayini, sema ayini). **—3.** *Esk.* Usul, tarz, yol: *ayin-i kudema* (eskilerin tarzı), *ayin-i selâtin-pişî üzre* (eski padişahların tuttuğu yola göre) vb. **—4.** *Ayin-i ruhani,* kiliselerde yapılan dinsel tören. ‖ *Ayin-i Cemşid* ya da *ayin-i Cem,* efsanevi İran hükümdarı Cemşid ya da Cem' in, gece ve gündüzün eşit olduğu günlerde (yılda iki kez) yapılmasını buyurduğu içkili, müzikli eğlenti.
—Esk. tar. *Cenaze ayin usul kitabı,* ölümden sonraki yaşama geçişi anlatan ve buna ulaşmanın sihirli yollarını gösteren ilahileri topluca içeren kitap. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tapınakların ayin usulü kitapları,* eski Mısır dinsel törenlerinin düzenini anlatan, papirüslere yazılmış ya da tapınak duvarlarına kazınmış yazılar. (En önemlileri *tapınakların kurulmasıyla ilgili ayin usulü kitabı* idi. Ayrıca *bayram ayin usulü kitapları, ağla avcılık ayin usulü kitabı, tanrılara kurban, vb. sunma ayin usulü kitabı* da vardı.)
—Etnogr. *Geçiş ayini,* AŞAMA* TÖRENLERİ ve KUTTÖREN*'in eşanlamlısı.
—Müz. *Ayin-i şerif* → MEVLEVİAYİNİ.
—Tasav. *Ayin-i cem* ya da *ayn-ı cem,* mevlevilikte ve özellikle bektaşilikte, bir dergâha bağlı dervişlerin katılmasıyla yapılan kutsal tören. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. *Cenaze ayin usul kitabı.* Bunların en eskisi olan *Piramit metinleri* (kral Unus'tan başlayarak Pepi II'ye kadar [İ.Ö. 2430-2260] kral piramitlerindeki mezar odalarının iç duvarlarına kazınmış metinler), ölü kralın canlanmasını sağlamaya yönelik ilahiler, efsaneler, sihirli sözler ve büyüler derlemesiydi. Bu metinlerin, görece olarak daha yeni olan *Lahit* yazıtları*'nda da kısmen tekrarlandığı görülür. İlk ara dönemde ve Orta İmparatorluk'ta (İ.Ö. 2260-1785) aynı metinler, özel kişilerin lahitlerine de boyayla yazılmaya başlandı.

Yeni imparatorluk döneminde, *Ölüler* kitabı* genel olarak kullanılan büyük ayin usulü kitabıydı. Mumyanın yanına konulan bir papirüsün üzerine yazılan bu kitap, öbür dünya yaşamını güvenceye almak isteyen herkes için zorunlu bir yolculuk harcıydı. Yaşamını sürdürmek ve öbür dünyada da dilediği gibi davranabilmek için sihirli sözleri, formül ve yöntemleri içeren bu kitap değişik uzunlukta olabiliyordu. Yine bu dönemde, krallara özgü cenaze töreni ayin usulü metinleri de vardı. *Duat'ta (yeraltındaki öbür dünya) olanlar kitabı, Kapılar kitabı, Mağaralar kitabı* gibi adlar taşıyan bu metinler, ya bizzat lahdin üstüne, ya da zeminden mezar odasına kadar uzanan iniş geçidinin duvarlarına kazınırdı. Bu metinler (ve onlara eşlik eden alçak kabartmalar) Güneş'in geceleyin yeraltı dünyasındaki yolculuğunu betimler, bu yolculuk sırasında tanrı Re'ye benzetilen kralın yeniden dirilişini açıklamaya çalışırdı.

Nihayet, yine papirüs üzerine yazılan bazı ayin usulü kitapları (ağzın açılması ve

mumyalamayla ilgili ayin usulü kitapları), cesede uygulanan bazı ayin usullerinin etkisini varlıklarıyla koruyabilmeleri için mezarın içine konurdu.

—Tasav. Özellikle alevi, bektaşi ve mevlevi tarikatlarında törenin adı içinde yer alan *cem* sözcüğü, aslında toplanma, birleşme; tasavvuf terimi olarak da, sufinin Allah'tan başka bir varlık olmadığını anlaması, O'nun nurları içinde yok olması anlamlarına gelen, arapça *cemᶜ* sözcüğü ile ilgilidir. Türkçede ve farsçada sözcüğün sonundaki, bir gırtlak ünsüzü olan *ayın* (ᶜ) söylenemediğinden, sözcük, ayın'sız yazılan efsanevi İran hükümdarının adıyla karıştırılmıştır.

Alevi, bektaşi ve mevlevilerde bu ayin değişik biçimlerde yapılır.

Alevilerde ayin-i cem'e daha çok *cem* denir. Dedeler tarafından yönetilen bu tür ayinler, genellikle kış aylarında yapılır. Dedenin yanında, kendisine hizmet ve yardım eden *kanber* denilen biri bulunur. Cem, *büyük dam* denilen, tekke içinde, kapalı bir yerde yapılır. İlk günkü ayine *danık cemi* denilir. Cem ayinlerine boşanmışlar, katiller, suçlulukları kanıtlanmış olanlar katılamaz; bunlara *düşkün* denilir. Alevilerde 12 günlük muharrem orucundan başka 3 günlük hızır orucu da vardır. Bu oruç, ocak ayından gücük (şubat) ayına kadar, ayrı ayrı yörelerde üçer gün tutulur. Büyük cem ayini, hızır orucunun son haftası içinde yapılır. Cem yerine, yakın köylerden gelenler de olur. Cem evine kurban, çörek, kete, kuruyemiş vb. götürülür. Birbirleriyle küs olanlar barışıp kırgınlıklar giderildikten sonra cem başlar. Ayinde on iki görevli hizmet yapar. Gözcü, damda bekler; çerağ, mumların düzenli yanmasını sağlar; delil, ayine katılanlara yol gösterir. Yeni müsahipler, dört adım atıldıktan sonra delil tarafından dedeye ulaştırılırlar. Dede, hatim duasını okur, müsahiplerin sırtına "Allah, Muhammet ya Ali" diyerek üç kez vurur. Dede ve iki yanında yer alan zakirler, duvazdeh imam şiirleri (on iki imamın adı geçen şiirler) okurlar. Pir Sultan Abdal'ın, Şah Hatayi'nin, Kul Himmet'in şiirleri deme (bektaşilerdeki nefes, mevlevilerdeki ilahilerin alevilikteki adı) olarak sazlar eşliğinde söylenir. Cemaat "Allah Allah" diyerek secde eder, semah dönülür. Bütün bunlardan sonra kurban ve lokma dağıtılır. Ayinin sonunda dede tarafından dinsel öğütler verilir; ehl-i beyt sevgisinin önemi, eline, beline, diline bağlı olmanın erdemleri anlatılır.

Bektaşilerde ayin-i cem yalnızca tarikata girenler ya da ölenler için, geceleri tekke meydanında yapılır. Yatsı namazından sonra meydana postlar serilir ve orta yere bir buhurdan konulur. Töreni yönetecek için de bir taht kurulur. Yabancıların töreni görmelerini engellemek amacıyla uygun yerlere gözcüler yerleştirilir. Herkes yerini aldıktan sonra canlar, birer birer töreni yöneten tekke şeyhi önünde baş keser, şeyhin avucunun içini öper ve yerlerine otururlar. Canlara şarap sunulur, gülbang çekilir, nefes ve ağıtlar okunur; bu biçimde, ayin sabaha kadar sürer.

Ayin-i cem terimi, mevleviler arasında *ayn-ı cem* ya da *ayn ül-cem* biçiminde söylenilir. Tören, tekkeye vakıfta ya da adakta bulunan birisi için, tarikat âşıklarından birinin önerisiyle, genellikle gece ve bazen de gündüz düzenlenir. Tören, semahane ya da kırda yapılabilir. Semahanede, orta yere şeyhin postu serilir. İçeri giren canlar, yerlerini aldıktan sonra ayaklarını* mühürler ve beklerler. Şeyh içeriye girer ve canların karşısında baş keser. Bekleyenler de aynı hareketi yaptıktan sonra şeyh, postu öperek oturur; ayaktakiler de ona uyarlar. Canların önlerinde, dokuzu sağda, dokuzu solda olmak üzere mumları yanmakta olan on sekiz şamdan bulunur. Kahveler içilip fincanlar toplandıktan sonra neyzenbaşı ney çalar, daha sonra ilahiler okunur. Bu sırada isteyenler semaa kalkar. Bu semada tennure giyilmez ve kollar açılmaz. Ayin tamamlandıktan sonra, başta şeyh olmak üzere hep birlikte ayin-i cem gülbangi çekilir ve bağdaş kurularak oturulur. Meydancının sunduğu yemişler yenir ve sabah ezanına kadar sohbet edilir. Ezan okunurken şeyhin "fatiha" demesi ile "fatiha" okunur ve topluca yer öpüldükten (görüşüldükten) sonra mescide gidilir.

Mevlevi **ayini**
Gelişim arşivi

AYİN DÜZENİ a. **1.** Yetkili makamca belirlenmiş ya da kabul edilmiş biçimiyle, Tanrı'ya topluca ibadetin (ayinler, dualar, ilahiler) bütünü: *Roma ayin düzeni.* **—2.** Bu ibadetin bir bölümü: *missa'nın ayin düzeni.*

—ANSİKL. Din. • *Katolik ayin düzeni.* Doğu hıristiyanlığında, ayin düzeni, her zaman, en önemli ibadet sayılan missa'yı belirtirdi. Batıdaysa, bu terim, XVI. yy.'dan başlayarak, daha genel bir anlam kazandı ve kutsamalar, kutsama törenleri, ayinler, toplu dualar gibi, ibadetle ilgili tüm görevleri gösterir oldu. XX. yy.'dan başlayarak, özellikle de savaş sonrası dönemde, tüm inananların katıldığı kilise yaşamını belirtti; günümüzdeyse toplu duayı ve ortaklaşmayı gösterir.

• *Ayin düzeninin çağlar boyunca çeşitliliği.* Ayin düzeni, ilk yüzyıllarda, temelde değişmemekle birlikte, çok sayıdaki yerel ayrılıklara uydu; bunlar IV. yy.'da, özellikle de Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra (395'e doğr.), yavaş yavaş büyük merkezlerin (Roma, İstanbul, Kudüs, Antakya, Kartaca, İskenderiye) çevresinde "yerelleşme"ye başladılar. Bunun sonucunda, Mısır (İskenderiye) ve Suriye birleşmiş ayin tipleri (Kudüs-Antakya ayin düzeni; Bizans'ın "büyük ayin düzeni" de buna bağlanır) ile Roma'dan gitgide uzaklaşan Kuzey Afrika, Milano, Galya, İspanya, Narbonnensis ve kelt kökenli ülkelerin ayinleri ortaya çıktı.

• *Doğu ayin düzenleri.* Doğu'daki beş ayin tipinde (Bizans, Ermeni, Suriye, Kalde, İskenderiye) ortodokslar, monofizistler, katolikler ve nesturilerde ortak olan pek çok ayin düzeni vardır (→ DOĞU KİLİSE*LERİ.) Müminlerin büyük çoğunluğunca benimsenmiş bulunan bizans ayini, üç ayin düzeni içerir: Aziz Khrysostomos, Aziz Büyük Basileios ve önceden kutsanmışlar ayin düzeni.

• *Protestan ayin düzeni.* Protestan kiliselerine ve bunların bağlı olduğu reformculara göre değişiklik gösterir. Luther latin missa'sının geleneksel düzenini ve biçimini korudu ama kurban fikrini kaldırdı ve latin missa'sından hareketle, orta bölümde vaizin yer aldığı bir alman missa'sı geliştirdi.

ÂYİNE a. (fars. *ayine*). *Esk.* **1.** Ayna: *"Gencînen olsam vıran edersin/ Âyinen olsam hayran edersin"* (Şeyh Galip XVIII. yy.) **—2.** *Âyine-i ab,* su aynası, suyun ayna gibi parlak yüzü. || *Âyine-i âlem-nüma, âyine-i gitî-nüma, âyine-i İskender,* Büyük İskender'in, gemileri gözlemek için İskenderiye kentine koydurttuğuna inanılan ayna. || *Ayine-i asuman, âyine-i çerh, âyine-i gitî-efruz, âyine-i haveri, âyine-i zerrin,* güneş. || *Âyine-i çin, âyine-i çini,* parlak madeni ayna. || *Âyine-i devran,* kader çarkı: *"Görelim âyine-i devran ne suret gösterir"* (Baki, XVI. yy.). ||Âyine-i zanu, dizkapağı kemiği. || *Âyine-i şeş cihet,* bir din büyüğünün ya da azizin, özellikle de Hz. Muhammet'in kalbi. || *Âyinedan,* ayna mahfazası. || *Âyinedar,* ayna tutan, berber. || *Âyineru,* yüzü ayna gibi parlayan.

ÂYİNEDAR, sıf. (fars. *âyine,* fars. *dâr'* dan *ayine-dâr*) . *Esk.* **1.** Saray ve konaklarda giyinenlere, hamamda müşterilere ayna tutan kişi. **—2.** Berber.(Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eskiden berber dükkanlarında duvar aynası bulunmazdı. Tıraş bittikten sonra berber bir el aynası uzatır, müşteri baktıktan sonra berber ücretini de üzerine koyup geri verirdi. Bu nedenle *ayine dar* sözcüğü, berber anlamına da kullanılırdı.

A YİNG, çinli yazar (Vuhu, Cıciang, 1901- Pekin 1977). Romancı, şair; eleştirmen olarak da özellikle modern edebiyat ve Çing döneminin sonlarında yazılmış romanlar üzerine incelemeleriyle tanınır.

ÂYİNHAN a. ve sıf. (ar. *ayin* ve fars. *ḫān*'dan *ayın-ḫān*). *Esk.* Mevlevihanelerde ayin okuyan kimse.

AYİNLEŞTİRME a. Etol. Hayvansal bir davranışın, hayvanın her zaman yaptığı o hareketin bağlamı dışında aynen yinelenmesi. (Horozda, çiftleşme hazırlığı gösterisi sırasında görülen sözde tane gagalama hareketleri ayinleştirilmiş hareketlerdir [bunlar aslında beslenme hareketlerindendir]. Ayinleştirilmiş davranışların kullanılması, çoğu kez, toplumsal bir iletişim değeri taşır. Kullanılan hareket şemaları, normalde kullanılanlara göre, genellikle sadeleştirilmiştir; aynı şekilde, bu hareketlerin yapılma ritmi de, genellikle gittikçe hızlanacak biçimde değiştirilmiştir.)

ÂYİSE a. (ar. *âyise*). *Esk.* Çocuk doğurma yaşını aşmış olan kadın.

ÂYİŞ, ÂYİŞE sıf. (ar. *ᶜâyiş, ᶜâyişe*). *Esk.* Yaşayan; rahat yaşayan.

ÂYİŞE → ÂYİŞ.

Fazıl Ahmet **Aykaç**

■ **AYKAÇ** (Fazıl Ahmet), türk gülmece yazarı, şair (İstanbul 1884 - *ay. y.* 1967). Gü-

müşhane rüştiyesi'ni, Musul idadisi'ni, İstanbul'da Fransız lisesi'ni bitirdi. Paris'teki Siyasal bilimler ve hukuk yüksek okulu'nun yazışmayla öğretim kurlarını izleyerek diploma aldı. İstanbul'da Erkek yüksek öğretmen okulu'nda, Galatasaray lisesi'nde felsefe, pedagoji, fransızca okuttu. Bir süre Düyunu umumiye'de çalıştı (1922-1923). Elazığ milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı (1927-1938). Dünya parlamentolar birliği türk grubu genel sekreteriydi.

Eşfak Aykaç

Edebiyat dünyasına Fecri âti topluluğu içinde duygusal izlenimleri canlandıran, doğa tasvirlerine yer veren şiirlerle girmişti. Bu lirik ürünlerden bestelenenler de oldu.

Asıl ününü ise, taşlama şiirleriyle kazandı. Özellikle divan edebiyatının tanınmış şiirlerine aynı vezin ve kafiye ile şaka ve alay yollu nazireler (hezel) kaleme alıyor, bu yoldan dönemin siyaset, basın ve edebiyat dünyasından kişilere zekice iğnelemeler yöneltiyordu. Eğitim, felsefe, psikoloji konularında makaleler, edebiyat söyleşileri de yayımladı. Bazı ürünleri *Divançe-i Fazıl* (1913), *Harman sonu* (1919), *Kırpıntı* (1924), gibi şiir kitaplarıyla *Şeytan diyor ki* (makale, söyleşi, gülmece yazıları, 1927), *Tarih dersi* (1928) yapıtlarındadır. (→ Kayn.)

■ **AYKAÇ** (Eşfak), türk futbolcu, çalıştırıcı ve spor yazarı (İstanbul 1918). Şair Fazıl Ahmet Aykaç'ın oğlu. Futbola Galatasaray lisesi'nde başladı. 1936-1945 arası Galatasaray'da oynadı. Milli maçların oynanmadığı bir dönemde parladığı için, ulusal formayı giyemedi. Futbol federasyonu'nda görev aldı. Macaristan'ı yenen (1956) milli futbol takımının tek seçicisi ve teknik direktörüydü. Daha sonra spor yazarı olarak çeşitli gazetelerde görev aldı.

■ **AYKAL** (Gürer), türk orkestra yöneticisi (Seferihisar, İzmir, 1942). Ankara Devlet konservatuvarı'nda N. Remzi Atak'tan keman, A. Adnan Saygun'dan besteleme dersleri aldı. Kemancı olarak Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na katıldı. Öğrenci orkestrasında başlayan yöneticilik deneyimini, İngiltere'de yaz kurslarında, daha sonra Guildhall müzik okulu'nun yöneticilik yüksek bölümü'nde ve İtalya'daki çeşitli kurslarda geliştirdi. Değişik dönemlerin müzikleri üzerinde çalıştı. 1975'te Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nın yöneticileri arasına katıldı. Kuruluşunda görev aldığı TRT Ankara oda orkestrası'nın sürekli şefliğine atandı. 1981'de "devlet sanatçısı" unvanını aldı.

Gürer Aykal

■ **AYKAL** (Duygu), türk balerin ve koregraf (İstanbul 1943-Texas 1988). Ankara Devlet konservatuvarı bale bölümü'nde öğrenim gördü. Üç yıl Almanya'da Essen bale okulu'nda alman dansçı, koregraf ve bale yönetmeni Kurt Jooss ile modern bale çalıştı. Albrecht Knust ile Macar dans kuramcısı Rudolf von Laban tarafından geliştirilen ve *sinetografi* ya da *labanotasyon* olarak bilinen dans yazısını (notasyon) öğrendi. 1971'de Londra'da, Leonide Massine'den ders aldı ve Koreoloji enstitüsü'nü bitirdi. Ankara Devlet konservatuvarı ve Devlet opera ve balesi başkoregraflığına getirildi (1978). Birçok bale yapıtının, bu arada Cengiz Tanç'ın *Çoğul* bale müziğinin koregrafisini yaptı ve bu bale Uluslararası I. İstanbul festivali'nde oynandı. *Oluşum, Bulutlar nereye gider, İnsan... insan, Biz siz onlar, Uzlaşma, Sanat uzun yaşam kısa* ve Çaykovskiy'in *Fındıkkıran* bale müziği ile *İnsan kıran* adlı koregrafileri gerçekleştirdi. 1985'ten sonra ABD'de çalıştı. 1986'da Türk tanıtma vakfı ödülünü aldı. Koregrafilerinde varoluş ve sevgi temalarını işledi.

Duygu Aykal

AYKAMA a. Mak. san. WOODRUFF* kaması'nın eşanlamlısı.

AYKIRI sıf., be **1.** *Bir şeye aykırı, (birbirlerine) aykırı,* başka bir şeyle karşıtlık ilişkisi içinde olan şey, eylem için kullanılır; zıt, karşıt: *Bu karar yönetmeliklere aykırıdır. İstenilene aykırı bir sonuç elde edildi. Aykırı görüşleri savunuyorlar. Yasalara aykırı davranmak.* **—2.** Durumun gereklerine uymayan, alışılana ters düşen, ters yönde: *Bundan daha aykırı bir niteleme düşünülemez. Bu yanıt çoklarına aykırı gelebilir.* **—3.** *Aykırı düşmek,* uygun olmamak, çelişmek, ters düşmek: *Sözleri eylemine aykırı düşüyor.* ‖ *Aykırı inmek,* yol kesmek, öne çıkmak (esk.) ‖ *Aykırı olmak,* ters, zıt ya da karşı olmak.
—Denizc. Alabandadan alabandaya giden gemi için kullanılır. ‖ *Aykırı seyir,* aynı sahada bulunan iki geminin ters yönde, birbirine koşut ya da birbirini kesecek biçimde seyretmesi.
—Dilbil. Dilin kurallarına uymayan özellikler içeren söylem için kullanılır.
—Fizyol. *Aykırı uyku,* beyin kabuğu nöronlarında aşırı çalışma, gözlerde hızlı hareket, beden kaslarında şiddetli bir gevşeme ve bunun arkasından derin bir uyku devresinin gelmesiyle belirgin uyku evresi. (Yalnız insanın değil, kedilerin de bu devrede rüya gördüğü kanıtlanmıştır; yalnızca memelilerde devreler düzenli olarak art arda gelir; aykırı uyku sürüngenlerle kuşlarda belli belirsizdir.) [Eşanl. PARADOKSAL UYKU.]
—Geom. İkişer ikişer düzlemdeş olmayan doğrular için kullanılır.
—Patol. Hastada görülen belirtilere karşıt görünen patolojik olguya denir. ‖ *Aykırı nabız,* yüksek ateş sırasında yavaş atan nabız.

AYKIRILAMAK g. f. Denizc. Demirli bir gemi için akıntı, gelgit, rüzgâr gibi etkenlerle demir doğrultusuna aykırı bir duruma gelmek, ters yön almak.

AYKIRILAŞMAK gçz. f. Aykırı duruma gelmek.

AYKIRILIK a. Aykırı olma durumu; karşıtlık, zıtlık, terslik, uyuşmazlık.
—Bors. *Aykırılık yoluyla fiyat tespiti,* vadeli piyasada ayrıca kote edilmiş menkul kıymetlerin peşin ödemeli kurlarını belirlemek için, Paris menkul kıymetler borsasında kullanılan bir yöntem.
—Dilbil. Aykırı bir söylemin sunduğu özellik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir dilbilimsel birimin, yer aldığı bağlam içinde kendisini çevreleyen, aynı türden öteki birimlerle kurduğu bağıntılar bütünü. (Aykırılık özelliği sunan dilbilimsel birimler aralarında dizimsel bağıntılar kurarlar. Aykırılık, birimler arası çekimsel bağıntı sunan karşıtlıkla karıştırılmamalıdır. Özellikle sesbilimde kullanılan aykırılık kavramı, söz zincirinde birbirini izleyen iki birim arasındaki sesbilimsel ayrımı belirtir.) ‖ *Aykırılık dilbilgisi,* iki dilin betimsel karşılaştırmasını inceleme konusu yapan dilbilgisi için kullanılır. ‖ *Aykırılık dilbilimi,* iki dili titiz ve sistemli bir biçimde karşılaştırmayı amaç edinen uygulamalı dilbilim dalı. (Karşılaştırma tüm çözümleme düzlemlerinde gerçekleşir: sesbilim, biçimdizim, anlambilim. Saptanan aykırılıklar, yabancı dil öğretiminde, herhangi bir anadilin konuşucularının karşılaştıkları güçlüklere daha etkin bir biçimde uygulanabilen öğretim yöntemleri oluşturmada önemli bir işlev görür. Davranışçı dil ve öğretim kuramlarına bağlı olarak, aykırılık dilbilimi özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, 50'li yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir.)
—Huk. *Anayasaya aykırılık,* bir yasanın ya da eylemin anayasa kurallarına aykırı olması. (→ ANAYASA.) ‖ *Hukuka aykırılık,* bir eylemin ya da hukiki işlemin hukuk kurallarına uygun olmaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sözleşmeye aykırılık* → AKİT. ‖ *Yasaya aykırılık,* bir eylemin ya da hukuki işlemin yasaya aykırı olması. (→ YASA.)
—ANSİKL. Dilbil. Aykırılık anlam sapmasını belirtmek üzere kullanılır. Sapma dilbilgisine ilişkin olduğu durumda daha çok gramer dışılıktan söz edilir. Örneğin, *ayakkabılarının üzerinde parıldayan müziği dinliyor* cümlesi sözdizimsel açıdan doğrudur ancak aykırıdır, çünkü gündelik dilde "parıldamak", "somut nesne" olma ve "ışık yansıtabilme" özelliklerini taşıyan bir özne gerektirir; oysa "müzik" için böyle bir durum sözkonusu değildir. Bu cümleyi ancak bir eğretileme ile, yani şiir düzlemine yerleşerek, fiilin anlamsal tanıtıcılarını değiştirerek yorumlayabiliriz.
—Huk. Hukuka aykırı işlemler, aykırılığın derecesine göre ya iptal edilebilir nitelikte doğarlar ya da hiç doğmamış, yok sayılırlar. (→ BUTLAN, YOKLUK.) Hukuka aykırı eylemler de yine aykırılığın derecesine göre, ya yalnızca bir giderim yükümlülüğü doğururlar ya da buna ek olarak ceza yaptırımı ile karşılanırlar; birinci durumda haksız fiil, ikinci durumda da suç olarak adlandırılırlar.

Hukuka aykırılık kavramının ceza hukuku alanında daha özel bir anlamı vardır. Ceza hukukunda hukuka aykırılık suçun kurucu öğelerinden biridir. Bir eylemin suç oluşturması için bu eylemin hiçbir biçimde hukuka uygun olmaması gerekir; ceza yasalarının yasakladığı bir eyleme başka bir hukuk kuralınca izin verilmemiş olmalıdır. Bir eylemin yapılmasına herhangi bir hukuk kuralı izin verirse bu eylem suç oluşturmaz. Bir hakkın kullanılması, bir görevin yerine getirilmesi, meşru müdafaa, zorunluluk durumları suç sayılabilecek bir eylemi suç olmaktan çıkarır: ölüm cezasını yerine getiren görevli ya da kendini korumak için birini öldüren kişi adam öldürme suçu işlemiş sayılmaz.

Hukuka aykırılığı kaldıran ve bunun sonucu olarak eylemi suç olmaktan çıkaran bu nedenlere *hukuka uygunluk* nedenleri denir.

AYKURT (İzzet Ulvi), türk gazeteci ve siyaset adamı (Eskişehir 1880 - Ankara 1957). Jön Türk hareketine katıldığı için Abdülhamit II yönetimince tutuklandı. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Mektebi mülkiye'yi bitirdi. İzmir'in işgali üzerine Afyon'da çıkartılan İkaz gazetesinde, ulusal direnişi savunan yazılar yazdı. Hâkimiyeti milliye gazetesinin yazı işleri müdürü oldu. Aynı dönemde, Birinci grup kâtipliği yaptı. Afyonkarahisar (1923-1939), Hakkâri (1939-1943), Eskişehir (1943-1946) milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. *Türk vezni* (1942) adlı bir kitabı vardır. TDK üyeliği yaptı.

AYKUT (Mehmet Şeref), türk siyaset adamı, hukukçu, yazar (Edirne 1874 - İstanbul 1939). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Edirne'de avukatlık yaptı. Abdülhamit II döneminde devrimci düşüncelerinden dolayı sürgüne gönderildi. Yeni Edirne (1908-1914), daha sonra Trakya gazetesi'ni çıkardı. Trakya-Paşaeli cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etti ve bu cemiyetin tüzüğünü hazırladı. Son Osmanlı Meclisi mebusanı'na Edirne mebusu seçildi. İstanbul işgalinden sonra İngilizler'ce Malta'ya sürüldü. Serbest kalınca Anadolu'ya geçti, ilk TBMM'ye katıldı. Ankara'da avukatlık yaptı (1923-1931). Edirne milletvekili seçildi (1931-1939). Yapıtları: *Hanedan ve millet* (1923), *İsmet Paşa* (1934), *Kemalizm* (1936), *Bulgarlar ve Bulgar devleti* (1939).

AYKUT (İbrahim Ethem), türk yönetici (İstanbul 1888 - Ankara 1942). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1910). Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. Ege'de, Kuvayı milliye örgütçüsü ve savaşçısı olarak çalıştı. Yaralandı, Söke'de Yunanlılar'a tutsak düştü. Kurtuluş savaşı'ndan sonra Lapseki, Mudanya kaymakamlıklarında (1922-1924), Kars, Sinop, Urfa, Gümüşhane, Erzurum, Balıkesir, İzmir valiliklerinde (1924-1940) bulundu. İçişleri bakanlığı müsteşarlığı yaptı, Samsun valiliğine atandı (1941).

AYKUT (İmren), türk siyasetçi (Kozan 1941). 1983 ve 1987 seçimlerinde ANAP'tan milletvekili oldu. İkinci Özal, Akbulut ve Yılmaz hükümetlerinde bakanlık yaptı (1987-1991).

AYLA a. Gökcisimlerinin çevresinde görülen beyaz ışık. (Eşanl. HALE.)
—Anat. Bir dokunun lif demetleri, katları ve ağ örgüsü arasında kalan küçük boşluk. —Meme başını çevreleyen koyu renkli halka.
—Bot. Açıktohumlu bitkilerin trakeitlerinin zarında bulunan bezek. (Üzerinde delik bulunan iki selüloz tabakası birbirinden ayrılır ve aralarında merceksi bir boşluk oluşur; onu da ortası kalınlaşmış bir ince perde ortadan keser.)
—Foto. Bir fototipin belli bir yerinde görülen, değirmi biçimli kusur.
—Giz. bil. İnsanları ve öteki canlıları çevreleyen ve yalnızca medyumların görebildiği ışık. (Aylanın renginin, çevrelediği insanın ruhsal durumuna göre değiştiği ve ölümden sonra karardığı varsayılır.)
—Güz. sant. Ressam ve heykelcilerin, genellikle İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin başları çevresine koydukları ışıklı çember. (Asyalı ve müslüman sanatçılar da, tanrısal, kutsal ya da saygıdeğer kişilerin başlarını aylayla çevrelemiştir.) [Bk. *ansikl.* böl.] —Teslis'i simgeleyen ve içine Tanrı'nın adının ibrani harfleriyle yazıldığı bir üçgenin çevresine ya da ortasında Ruhülkudüs güvercininin ya da bir azız imgesinin yer aldığı bir ovalin çevresine yerleştirilmiş, arasında kanatlı küçük melek başları bulunan yaldızlı ışın demeti. (En ünlülerinden biri, Bernini'nin Roma'daki San Pietro kilisesi için yaptığı ayladır; barok kiliselerde, Karşı-Reform'dan başlayarak, aylaya daha sık rastlanır.)
—Nümism. Kutsal bir kişinin başını çevreleyen daire ya da hale. (IV. yy.'dan başlayarak, bazı Roma imparatorları, paralarda, başları aylalı olarak gösterilir.)
—Patol. Bir iltihap odağını çevreleyen ve sınırlayan, çoğunlukla kırmızı renkli dairesel bölge.
—Ruhbil. *Ayla etkisi,* bir kimsenin dikkati çeken bir özelliği beğenildiğinde, öbür özelliklerinden ya da bu kimsenin bıraktığı genel izlenimden etkilenme eğilimi.
—ANSİKL. Güz. sant. Antikçağ'da Olympos tanrılarının çoğu, başları aylalı olarak betimlenmiştir (Pompei fresklerinde, Vatikan'daki Vergilius'un el yazmasındaki minyatürlerde görüldüğü gibi). Hıristiyan ikonografisinin ilk dönemlerinde, yalnızca İsa'nın başı aylalıdır. III. yy.'dan başlayarak, havariler, Meryem Ana, sonra azizler aylalı olarak gösterilmeye başlandı, daha sonra önemli imparatorlar, üst düzeydeki yöneticiler gibi laik kişiler de bu simgeyi kullandı; aradaki fark, İsa'nın aylasının bir haç işareti ya da A ve Ω işareti taşımasıydı. Ayla, yaldızlı, saydam olabilir, maviye, yeşile, kahverengine çalabilir, incilerle süslenebilirdi. VIII. yy.'dan başlayarak, Batı'da, ayla, sözkonusu kişi hayattaysa, dikdörtgen biçiminde gösterildi: bağışçı Teodoto, S. Maria Antiqua kilisesi'nde (Roma) kendini elinde capella'nın modeli ve başı dikdörtgen bir aylayla sarılı olarak betimletmiştir (VIII. yy. ortası).

AYLAK sıf. ve a. Sürekli bir işi olmayan, çalışmadan yaşayan, başıboş gezen kimse için kullanılır; avare.
—Verg. huk. *Aylak mallar,* üretken olmayan taşınır servet (mefruşat eşyası, gümüş eşya, mücevherat, inci ve kıymetli taşlar, tablolar, sanat ve koleksiyon eşyası, halılar, kitaplar ve bunlara benzer başka her türlü taşınır şeyler).

◆ be. *Aylak, aylak aylak,* hiçbir amacı olmadan, hiçbir iş yapmadan: *Bütün gün aylak dolaşmaktan bıkmazdı.*

AYLAKÇI a. Gündelikle ya da boğaz tokluğuna çalışan geçici işçi.
—Esk. denizc. XVIII. yy. ortalarından başlayarak, ilkbahar ve yaz aylarında osmanlı donanması sefere çıkarken gemilerde görevlendirilmek üzere kıyı illerinden hizmete alınan bir sınıf.
—ANSİKL. Sayıları kalyonların büyüklüğüne göre değişir ve devşirme, hıristiyan ya da müslüman ayrımı gözetmeksizin donanmaya alınırdı. Aylakçı sınıfının altı aylık ücretlerinin ilk bölümü kaptan paşa, defterdar ve diğer yüksek rütbeli paşaların bulunduğu görkemli bir törenle tersanede, ikinci ve son bölümü ise ağustos ayının ortasında ödenirdi. Donanma seferden döndüğünde bu sınıfın askerleri memleketlerine gidip, gelecek ilkbahara kadar işsiz güçsüz dolaştığından bunlara aylakçı denmiştir.

AYLAKÇILIK a. Aylakçı olma durumu.

AYLAKLIK a. **1.** Aylak bir kimsenin durumu, davranışı: *Artık bu aylaklığa bir son vermelisin. Tatilde iyice aylaklığa alıştı.* **—2.** *Aylaklık etmek,* işsiz güçsüz vakit geçirmek, tembellik etmek, amaçsız dolaşmak.

AYLAMA a. İnş. Şevli bir açıtın üst bölümünü örten tonoz. (Genellikle birbiriyle iç içe girmiş, gittikçe küçülen kemerlerden oluşur. Kemerlerin oluşturduğu çıkıntılar, roman ve gotik taçkapılarında yontularak bezenmiştir.) ‖ *Art aylama,* kemerli bir açıtın üstüne kapı ya da pencere kanatlarının yerleştirilmesine olanak verecek biçimde oturtulan yarım kemer biçiminde tonoz. (Eşanl. KEMER ARDI.)

AYLAMAK g. f. Döndürmek, dolaştırmak.

◆ **aylanmak** dönşl. f. Dönüp dolaşıp aynı yere gelmek; gezinmek.

AYLANMAK → AYLAMAK

AYLER (Albert), amerikalı saksofoncu (Cleveland 1936 - New York 1970). Rhythm and blues orkestralarında çaldı. 1963'te Cecil Taylor ile çalışmaya başladı ve free jazz türünün en özgün temsilcilerinden biri oldu. Blues ile keskin seslerin ve beklenmedik alıntıların (marşlar, fanfarlar, kalipsolar, çocuk şarkıları) iç içe geçtiği bir müzik evreni yarattı. Başlıca plakları: *Spiritual Unity* (1964), *Ghosts* (1964), *Bells* (1965), *Nuits de la Fondation Maeght* (1970).

AYLESBURY, Büyük Britanya'da kent, Buckhinghamshire'ın merkezi, Chiltern Hills'in K.'inde; 48 159 nüf. Eski evler. Müze. — *Aylesbury ördeği,* İngiltere'de eti çok beğenilen, bembeyaz tüylü bir ördek ırkıdır.

Aylesford Review, 1955'ten bu yana Benediktenler'in yönlendirdiği üç aylık ingiliz dergisi. Benediktenler Vatikan II. konsili'nin dünyaya açılma düşüncesine uygun olarak, birçok şair, romancı ve din bilgininin yapıtlarını yayımlamaktadırlar.

AYLI sıf. **1.** Üzerinde ay biçimi, simgesi taşıyan şey için kullanılır: *Kızılayın kırmızı aylı beyaz bayrağı.* **—2.** Ayın parlak göründüğü gece için kullanılır.

AYLIK a. **1.** Bir görevlinin, bir devlet memurunun, vb. bir aylık çalışma karşılığında aldığı ücret: *Aylığını almak. Aylık vermek.* (Eşanl. MAAŞ.) **—2.** *Aylık bağlanmak,* bir kimseye emeklilik ya da başka bir nedenle her ay belli bir para ödemeyi yüklenmek için gerekli işlemler yapılmak. ‖ *Aylığa geçmek,* ücreti aylık ödenecek bir göreve başlamak; gündelikli ya da ücretli çalışırken aylık yöntemiyle ödeme yapılan bir işe, bir kadroya geçmek.
—Huk. *Aylıktan kesme,* disiplin cezası olarak, memurun brüt aylığından otuzda bir ile sekizde bir arasında kesinti yapma.

◆ sıf. **1.** Her ay hesaplanan ve ödenen para miktarı için kullanılır: *Aylık kira. Aylık ücretler. Aylık taksitler.* **—2.** Her ay yinelenen şey için kullanılır: *Aylık toplantı. Aylık ziyaretler.* **—3.** Her ay çıkan yayın için kullanılır: *Aylık dergi.* **—4.** *Say. sıf. + aylık,* belirtilen sayıda ayı kapsayan etkinlik ya da ayla belirtilen süre için kullanılır: *İki aylık bir görev. Üç aylık hamile. Beş aylık ömrü kaldı;* yaşı ayla belirtilen bebek için kulanılır: *Altı aylık bebek.*
—Etol. *Aylık ritim,* değişmez koşullarda ortaya çıkan ve çevrimi 30 güne yakın sürede tamamlanan içsel eylem ritmi.
—Muhs. *Aylık bordro,* MAAŞ* BORDROSU'nun eşanlamlısı. ‖ *Aylık durum,* ay içinde günlük deftere yazılan madde kayıtlarının ana deftere doğru geçip geçmediğini denetlemek için çıkarılan çizelge. (Bu çizelgede şu iki toplam birbirine eşit olmalıdır: bütün hesapların borç ve alacak toplamları; borç ve alacak bakiyeleri toplamı. Bu eşitlik sağlanmıyorsa kayıtların günlük defterden ana deftere doğru geçmediği anlaşılır. Ancak, günlük deftere yapılan madde kayıtlarının yanlış ya da doğru olduğunu göstermez.) ‖ *Aylık ve ücretliler hesabı,* firmada üretime emekleriyle katılanlara ödenen tutarların geçirildiği hesap türü. (Süreli olarak kayda geçirilen ödemeler bir gider oluşturduğu için, hesabın borcuna yazılır. Bu nedenle de borç bakiyesi verir.)
—Tic. *Aylık faiz,* bir ay vadeli mevduata verilen faiz. (Türkiye'de aylık faiz uygulaması 1982'de başlamıştır.)
—Verg. huk. *Aylık gecikme kuralı,* Katma değer vergisi'nde (KDV), verginin satış gelirinin elde edilmesinden bir ay sonra ödenmesi kuralı. (Katma değer vergisi'nde birer aylık vergilendirme sözkonusu olduğu için satınalmalarda faturalanan KDV, o dönemde satışlardan tahsil edilen KDV'den indirilip vergi idaresine yatırılacağından, bir aylık gecikme ile gerçekleşir. Teşvike tabi olmayan yatırım mallarında bu süre bir yıldan beş yıla kadar uzamaktadır.)
—ANSİKL. Etol. Bu ritim tipi, gece etkinliği ay ışığı yoğunluğuna bağlı olan bazı hayvanlarda görülür: bazı karıncaaslanlarının (örneğin *Myrmeleon obscurus*) kurtçuklarının tuzak kazma etkinliği, dolunaylı gecelerde en yüksek noktasına ulaşır.

Aylık ansiklopedi, Server İskit'in hazırladığı, ansiklopedi niteliğindeki dergi (mayıs 1944 - haziran 1950, 72 sayı). Güncel konuları ülke, kişi ve olay çevresinde, ansiklopedik yaklaşımla ele aldı. Görsel öğeler yanında her sayıda kaynakça ve olaylara ilişkin zaman dizini verdi. Yine her sayının sonunda, bir ek bölümle ayın iç ve dış olayları, özellikle İkinci Dünya savaşı'na ilişkin konular yer alıyordu. Türkiye, türk edebiyatı ve yazarlarına da kapsamlı yer verilen Aylık ansiklopedi, Türkiye'de türünün ilk örneklerindendir.

San Pietro kürsüsü'nün üst tarafını süsleyen **ayla**
Bernini'nin yapıtı (1657-1666)
San Pietro bazilikası, Roma

Marcel Aymé (1963'te)

aymercek

AYLIKÇI a. **1.** Aylıkla çalışan kimse: *Bir aylıkçı arıyor* **—2.** Aylığından başka geliri olmayan kimse: *Aylıkçılar için geçim çok zor.*

AYLIKLI sıf. **1.** Kendisine aydan aya ödeme yapılan kimse için kullanılır: *Gündelikli değil aylıklı işçiler aranıyor.* **—2.** Aydan aya ödeme yapılan iş için kullanılır: *Aylıklı bir işe girmek. Yüksek aylıklı kadroların hepsi dolu.*

AYLMER, Kanada'da (Québec) kent, Ottawa ırmağı kıyısında, Hull yakınında; 25 700 nüf.

AYLMER, Kanada'da (Northwest Territories) göl, tespih gibi sıralanmış bir dizi göl ve kanal aracılığıyla Büyük Esir gölüne dökülür. —Kanada'da (Québec) göl, Saint-François ırmağı tarafından aşılır. Baraj.

AYLMER (Matthew WHITWORTH - AYLMER, 5.—*baronu*), ingiliz subay ve yönetici (1775-Londra 1850). 1831-1835 yılları arasında Kanada genel valiliği yaptı; fazla uzlaşmacı bulunduğundan geri çağrıldı.

AYMAK gçz. f. Kendine gelmek, gerçeği görmek; ayılmak.

—Seram. Çini ve seramiklerde, sırçanın eriyerek şeffaflaşması ve parlaklaşmasıyla, alttaki bezeme ve renklerin ortaya çıkması.

Ay-Mangus efsanesi, bir altay masalı. Burada, anasız-babasız bir çocuğa ad verme, kutsal ağaç, ata duyulan sevgi, tanrı tarafından armağan edilen konuşan at, ölüm karşısında "cana can bulma" gibi, türk efsanelerinin yaygın öğeleri bir arada kullanılmıştır.

AYMARA a. Peru'nun güney kesimindeki dağlarda ve Bolivya'nın kuzeyinde yaşayan nüfusun 1 400 000'e yakın bölümü tarafından konuşulan Güney Amerika yöresel diller topluluğu. (Kiçua diliyle kaynaşmıştır.)

AYMARALAR, Bolivya ve Peru'da yaşayan, aynı dili konuşan yerli halk. Güney Amerika uygarlıklarının en eskilerinden biri olan Aymara uygarlığı, Tiahuanaco'nun egemenliğinde en parlak dönemini yaşadı; sonra, İnkalar'ın ve İspanyollar'ın baskısıyla geriledi. Günümüzde Aymaralar, Bolivya'da yaklaşık 1,25 milyon (730 000'i La Paz bölgesinde), Peru'da Puna yönetim bölgesinde 300 000 kişidir. Başlıca gelir kaynakları balıkçılık (özellikle Titicaca gölü kıyısında), hayvancılık ve tarımdır; ayrıca dokumacılık, sepetçilik, çömlekçilik, sepicilik ve maden sanatlarıyla uğraşırlar. Genellikle kendi yakınlarıyla evlenen ve babasoylu bir toplum oluşturan Aymaralar, toprakları yerel bir reisin yönetiminde paylaşır ve biri "üst" öbürü "alt" olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Katolikliğin etkisiyle inançları değişmiştir. Hem doğal güçlere hem de hıristiyan azizlerine taparlar.

AYMAZ sıf. ve a. Aymazlık içinde bulunan, sezgisi, duyarlığı kıt kimse için kullanılır; gafil, bilinçsiz.

AYMAZLIK a. Çevresindeki gerçekleri sezememe, olup bitenlere karşı duyarsız olma durumu; gaflet, bilinçsizlik: *Büyük bir aymazlık içinde olmak.*

■ **AYME** (Marcel), fransız yazar (Joigny 1902-Paris 1967). İlk romanlarındaki halkçı çizgiden hiçbir zaman fazla uzaklaşmadı (*Brûlebois*, 1927; *la Table-aux-Creves*, 1929; *Yeşil kısrak* [la Jument verte, 1933]). Başkaldırdığı dönemlerde bile yumuşak ve hayranlık uyandıran bir yazar olarak kaldı *(Sarmanın* masalları)* [Contes du chat perche, 1934-1958]. Gerçekçilik ile fanteziyi (*Duvargeçen* [le Passe-Muraille, 1943]), farfara ile duyarlığı, inandırıcı bir saçmalık ile çarpıcı bir sadeliği bir arada kullanarak edebiyat dünyasında özgürlüğünün üstüne titreyen ve aldatmacalara karşı çıkan bir yazar olarak görüldü (*Lucienne et le Boucher*, 1948; *les Oiseaux de lune*, 1956). 1941'de *Travelingue*, 1946'da *le Chemin des écoliers*, 1948'de *Uranus* adlı romanları ve 1950'de *Clérambard*, 1951'de *Başkalarının kellesi* (la Tête des autres), 1961'de *Louisiane* adlı oyunlarında, Fransız toplumunu, III. Cumhuriyet'in ideoloji kavgalarından Kurtuluş'un sonuçlarına dek uyanık ve alaycı bir üslupla yansıttı. Marcel Aymé'den ayrıca, *Kuğuların türküsü, Suluboya kutuları, Nuhun gemisi* ve *Yağmur yağdıran kedi* adlı çocuk kitapları yayımlandı.

■ **AYMERCEK** a. Opt. Bir yüzü dışbükey diğer yüzü içbükey mercek. (Eşanl. MENİSK.) ‖ *Iraksak aymercek*, dışbükey yüzünün yarıçapı, içbükey yüzünün yarıçapından daha büyük olan mercek. ‖ *Yakınsak aymercek*, dışbükey yüzünün yarıçapı içbükey yüzünün yarıçapından daha küçük olan mercek.

AYMERKEZSEL sıf. Gökbil. Başlangıcı Ay'ın merkezinde olan.

Ay Mökö (Böke) **destanı,** Sagaylar (Abakan, güney Sibirya Türkleri) arasında yaygın manzum halk hikâyesi. Rus türkoloğu W. Radloff tarafından XIX. yy. sonunda derlenmiştir. Yetim büyümüş Ay Mökö ile kız kardeşinin kayıp babalarını bulmaları ve türlü serüvenlerden sonra mutluluğa kavuşmaları anlatılır. Bozkır avcılarının yaşamını, inançlarını yansıtır. Konuşan tilki, iyilik yapılan hayvandan iyilik görülmesi, sihirli ok, kurtuluşu sağlayan öğüt gibi masal motiflerini kapsar. (→ Kayn.)

AYN a. (ar. *ʿayn*). *Esk.* **1.** Göz: *"Ayş-ı dünya göz açup yummışça gelmez aynına"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** Bir şeyin aslı, ta kendisi: *Ayn-ı hakikat* (gerçeğin ta kendisi). *Ayn-ı hata* (tam anlamıyla yanlış). *Ayn-ı hikmet* (hikmetin ta kendisi). *Ayn-ı isabet* (tam isabet, yapılacak şeyin ta kendisi). *Ayn-ı keramet* (tam anlamıyla mucize). **—3.** Bir şeyin eşi, benzeri, aslına en yakını: *"Ol şahid-i gaybi benem kim kainatın aynıyam"* (Nesimi, XIV. yy.) **—4.** Bakış, nazar: *Ayn-ı inayet* (iyi niyet bakışı). *Ayn-ül-kemâl* (nazar değmesi, kem bakış). **—5.** Kaynak, pınar: *Ayn-ül-hayat* (hayat pınarı). **—6.** *Ayn-ül-yakin*, gözle görülmüş, kesin. ‖ *Ayn-ül-hir*, kıymetli bir cins taş.

—Biyol. *Ayn-ı mürekkeb*, petek göz, birleşik göz.

—Gökbil. *Esk. Ayn-ür-râmi*, Yay takımyıldızında γ yıldızı. ‖ *Ayn-üs-sevr*, Boğa takımyıldızında α yıldızı.

—İsl. huk. Gözle görülüp elle tutulabilen belli şey. —Faizli işlemlerde faiz olarak belirtilen fazlalık. (Bir malı veresiye satıp teslim ettikten sonra hemen aynı yerde aynı malı sattığı kişiden daha düşük bir bedelle, ama peşin olarak satın almak anlamına da gelir. (→ MUAMELE-İ ŞER'İYYE.)

—Tıp. Eski arap tıp dilinde göz anatomisi ve daha geniş olarak oftalmoloji anlamına gelir. (Halk dilinde "kötü göz, nazar" demektir.)

AYN → AYIN.

AYN (EL-), Abu Zabi'de vaha, el-Bureymi yakınında, Umman sınırı yakınında.

AYN ALİ EFENDİ → AYNİ ALİ EFENDİ.

AYN MUSA ("Musa kaynağı"), Güney Filistin'de, Petra dağının doğusunda yer. İslam geleneği, bugün Tavilan diye anılan ve İ.Ö. XIII-VI. yy.'lar arasında Edomlular'ın yaşadıkları toprakları sulayan kaynağı Musa'nın bir kayaya vurup on iki kaynağı fışkırtması olayıyla bağdaştırır. Bazı yorumculara göre bu kaynaklar, Musa'nın yanında taşıdığı ve buraya yerleştirdiği bir taş parçasından fışkırdı.

■ **AYNA** a. (fars. *ayine*'den). **1.** Işık ışınlarını yansıtan, cilalı, metalle (kalay, gümüş, alüminyum) sırlanmış cam. (Bk. *ansikl.* böl. Mobc.) **—2.** Aynı işlevi gören, metal ya da metal olmayan cilalı yüzey. **—3.** Radyoskopa halk arasında verilen ad: *Ayna girmek.* **—4.** *Ed.* Nesneleri yansıtan düz yüzey: *Suların aynasına yansıyan gölgeler.* **—5.** *Ed.* Bir şeyin genel görünümünü ortaya koyan ve bir bakıma onu gözlerimizin önünde canlandıran şey: *İş kişinin aynasıdır. Romancının betimlediği dünya, içinde yaşadığımız dünyanın bir aynasıdır.* **—6.** *Arg.* İyi durumda, yolunda: *İşimiz ayna.* **—7.** *Ayna gibi*, parlak, cilalı, dümdüz şeyler için kullanılır: *Duvarları ayna gibi mermerle kaplamışlardı;* durgun ve kıpırtısız denizin bu niteliğini belirtmek için kullanılır: *Deniz ayna gibi, duru, dalgasız.* ‖ *Bir şeye ayna tutmak*, o şeyi yansıtmak, göstermek: *Roman, çeltik işçilerinin yaşamına ayna tutuyor.*

—Al. tak. *Örs aynası*, örsün iki boynuzu arasında kalan bölümünün üst yüzeyi.

—Ask. havc. *Güverteye iniş aynası*, pilotların, bir uçak gemisinin güvertesine inerken kendi başlarına manevra yapabilmelerini sağlayan optik sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Avc. Ördek ya da kaz avında (batak) ırmağın geniş, durgun yeri; göllerde, kamışların arasındaki açıklık, gölcük. —Bir tahta üzerine tutturulmuş küçük aynalardan oluşan av aracı. (Bir yay ya da ip yardımıyla döndürülür. Yansıttığı güneş ışınları, kuşların toplanmasını sağlar. Türkiye'de bu yöntemle avlanmak yasaktır.)

—Ayakkc. Ayakkabının yüz bölümünde yer alan ve kenarlarından dikişle sayaya birleştirilmiş parça. ‖ *Ökçe aynası*, ökçenin düz ya da içbükey önyüzü.

—Ayakkc. ve Eldivc. *Ayna kenarı*, eldivenin arka yüzünü ya da ayakkabının sayasını süslemeye yarayan, dikişin iki sırası arasındaki dar deri kabartı.

—Bayınd. *Ayna duvarı*, bir köprünün bazı kenar ayaklarının cephe bölümünü oluşturan duvar. (Hemen hemen aynı doğrultudaki kanat duvarlarıyla ya da az çok gönyesinde köşeli duvarlarla uzatılabilir) ‖ *Kazı aynası*, yapım halindeki bir yeraltı yapısının ön bölümü. (Burada arazi, makinelerle ya da patlayıcılarla parçalanır ve böylece boşluk oluşturulur.)

—Bisikç. *Ayna dişli*, aktarma zinciri takılan ve pedallara bir manivelayla bağlanan dişli çark.

—Cerr. *Gırtlak aynası*, boğazı muayene etmeye yarayan ayna.

—Denizc. Sandalların ve bazı küçük yelkenlilerin kıçını oluşturan hemen hemen düşey ve düz bölüm. —Eski gemilerin kıç tarafındaki düz üst bölüm. —Akıntı ve anaforun birleştiği yerde oluşan durgun, parlak ve yuvarlak yüzeyler. —Sivil denizcilikte gemi dürbününe verilen ad. —Küreğin yassı uç kısmı. ‖ *Ayna kıç*, arkası düz sandal ya da küçük tekne. ‖ *Ayna sünger*, dip tarafına cam takılmış kova büyüklüğünde deniz dibini görmeye yarayan araç. (Genellikle sünger avcıları ve dalgıçlar tarafından kullanılır.)

■ —Deric. Atın sırt kemiğinin her iki yanında, sağrısında bulunan, yaklaşık 20 ile 22 dm²'lik, yumurta biçiminde, kıkırdaklı iki parçanın her biri. (Buradan "sahtiyan" denilen yüksek nitelikli, lifli, kalın ve sağlam yapıda bir deri elde edilir.)

—Ed. *İskender'in aynası*, Aristo tarafından yapıldığı söylenen ayna. (*Cam-ı İskender, mir'at-ı İskender, ayine-i âlemnüma* diye de adlandırılır ve seven gönül, dünya ilişkilerinden kopmuş insan yüreği anlamında kullanılırdı.)

—El sant. *Ayna çekici*, bakırcılıkta derinliği olan parçaları perdahlamada kullanılan, uzun başlı bir tür çekiç. (Derin tencere, sahan, mangal kapaklarının üst kısımları bu çekiçle dövülüp düzeltilir. [Eşanl. UZUN PERDAH ÇEKİC*'İ].) ‖ *Ayna vermek*, AYNALAMAK'ın eşanlamlısı.

—Elektroakust. Bir plağın, son kayıt iziyle deliği arasında yer alan merkez bölümü.

—Eşy. *Minder aynası*, eski türk evlerinde sedir üstüne yastıklara dayalı olarak konan, el aynasından biraz büyükçe ayna. (Genellikle ters çevrilerek sedir üzerine konulduğu için, arkasına süsler ve kabartmalar yapılırdı.)

—Gezbil. *Manyetik ayna* (ya da *nokta ayna*), manyetik bir gezegen alanının bir kuvvet çizgisi boyunca yakalanmış ve bu çizginin çevresinde helisel bir devinimle dolanan yüklü bir parçacığın yön değiştirdiğinde üstünde yansır gibi olduğu imgesel ayna.

—Giz. bil. *Ayna falı*, saydam (sırlı cam, kristal, adi cam, su yüzeyi) ya da koyu renkli (parmak tırnağı, el ayası, karartılıp parlatılmış madeni levha) bir ayna aracılığıyla bilinmeyeni anlama sanatı (Eski Ahit'ten ve klasik Antikçağ'dan bu yana bilinen ve Araplar'da çok tutulan bu fal günümüzde de türlü yöntemlerle hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu yöntemlerin ortak ilkesi, bakışların tek bir noktaya dikilmesidir.) || *Sihirli ayna*, bilicilerin gelecekten ve gaipten haber vermek, uzakta olanları izlemek için kullandıklarına inanılan ayna.

—Isıbil. *Boru aynası*, bir ısı değiştiricisinin ya da bir kazanın borularının geçmesi için, belli sayıda delik açılmış kalın sac. || *Oynar ayna*, bir ısı değiştiricisinde, borular genleştikçe öteleyen boru aynası.

—İnş. Bir kemerlemede ayağın yan bölümü. || *Şev aynası*, bir açıt şevinin iki düşey yanından her biri. —Bu şevin, açıtı kapayan düzenekle dış duvar arasında kalan düşey bölümleri.

—İşlem. Bir tornanın ya da bölücünün burnuna takılan ve sabit iş parçasını tutan organ. (Takım tezgâhlarının aynalarında, bağlama düzeneği ya da iş parçası cıvatalarının geçmesine yarayan T biçiminde yuvalar vardır.) || *Fırdöndü aynası*, fırdöndü parmağını harekete geçiren tırnağın takılabileceği küçük ayna.

—Jeofiz. Arazileri ya da farklı yoğunluktaki su kütlelerini ayıran ve üzerinde ses dalgalarının yansıdığı süreksizlik yüzeyi.

—Koşumc. Alınsalık, şakaklık ve tepeliğin birleştiği yeri örten ve küçük bir pirinç levhadan yapılan koşum takımı parçası.

■—Mak. san. Bir takım tezgâhının burnuna takılan ve dönen öğenin (parça ya da takım) sıkı biçimde bağlanmasına yarayan aygıt. (Ayna tornaya bağlı bir parçayı devindirmeye yarar; tornalarda sıkma, otomatik olarak yapılır [pnömatik ya da hidrolik aynalar].) || *Ayna parlaklığı*, üstünbitirme ya da elektrolitik polisaj yöntemiyle bir makine parçasında elde edilen tam parlaklık. || *Aynaya bağlama*, tornada iş parçasının bir ucunu aynaya tutturarak diğer ucunu gezer puntaya almadan serbest bırakmaya dayanan bağlama yöntemi. (Eşanl. PUNTASIZ BAĞLAMA.)

—Marangl. Çerçeve yapılı bir lambride ya da bir kapıda çerçeveler arasında kalan boşluğu dolduran ahşap levha.

—Mim. İki pencere arasındaki ya da bir şömine üstündeki duvarı kaplayan, lambrili, dekoratif resimli ya da cam levha. || *Ayna bina*, perdeduvar şeklindeki cephesi yalnız camlı yüzeylerden oluşan ve böylece çevre görünümünün yansımasını sağlayan bina. || *Ayaklı ayna*, eğimi isteğe göre değiştirilebilen, dikey durumda büyük ayna; yere dayanan bir çerçeve içinde ileri geri devinebilir. (Ayaklı ayna, Fransa'da Directoire döneminde ortaya çıktı; İmparatorluk ve Restauration devirlerinde yaygınlaştı.)

—Nük. müh. *Manyetik ayna*, belli koşullarda yüklü bir parçacığı frenleme, sonra yansıtma özelliği taşıyan ve böylece termonükleer kaynaşmayla enerji üretimi için gerekli plazmayı koruyan manyetik alan. || *Manyetik aynalı makine*, MANYETİK ŞİŞE*'nin eşanlamlısı.

■—Opt. *Dışbükey ayna*, ışık ışınlarını ıraksatma özelliği olan ayna. || *Düzlem ayna*, yansıtıcı düzlem yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eliptik ayna*, yüzeyi elipsoit biçiminde olan içbükey ayna. || *İçbükey ayna*, ışık ışınlarını yakınsatma özelliği olan ayna. || *Küresel ayna*, yansıtıcı yüzeyi küre biçiminde olan ayna. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Parabolik ayna*, yüzeyi paraboloit biçiminde olan içbükey ayna. || *Silindirsel ayna*, yüzeyi silindir biçiminde olan ayna.

—Ormanc. Gerek kesilecek, gerek yedek olarak bırakılacak ağaçları belirlemek amacıyla, bir ormancı çekici (ya da balta) ile bir ağacın kabuğunda yapılan yüzeysel yontma.—Doğu Karadeniz bölgesinde balta ile açılmış ve kapanmamış "gövde yarası"na verilen ad. || *Ayna açma*; kesilecek ağaçları belirlemek amacıyla ağaç gövdesinin köküne yakın kısmında, kabuğu balta ile yontma. (SAKAR AÇMA da denir.) || *Ayna açmak*, ağacın kabuğunu baltayla yontarak düzlemek.

—Oto. *Yolcu aynası*, muavin tarafındaki güneşliğin iç kısmına takılan ya da torpido gözünde bulunan küçük ayna.

—Psik. *Ayna belirtisi*, bir kimsenin, aynadaki görüntüsünü uzun uzun ve tekrar tekrar seyretmesi. (Bu davranış, kendi kendine hayranlığın ve şizofreninin ayırt edici bir belirtisidir.) || *Ayna sanrısı*, hastanın kendi görüntüsünü, bir aynada görür gibi algıladığı sanrı.

—Psikan. *Ayna evresi*, Jacques Lacan'a göre, öznenin ilk yapılanma dönemi. Bu evre, çocuk, görüntüsünü bir aynada görüp tanıdığı zaman, 6 ve 18 aylar arasında gerçekleşir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. Karagöz oyununda perdeye verilen ad. (Kıyıları çiçekli bezden, ortası ak mermerşahidendir. Eskiden 2 x 2,50 m olan boyutları, daha sonra 1,10 x 0,80 m oldu.)

—Sil. Bir top namlusunun içini muayene etmeye yarayan optik düzenek.

—Telekom. *Aynada okuma*, Thomson aygıtında, aynanın sapmalarıyla oluşan işaretleri okuma. || *Hertz aynası*, HERTZ YANSITICISI*'nın eşanlamlısı.

—Tüt. Kurutulmak için iplere dizilen tütün hevenklerinin asıldığı dikdörtgen biçiminde ve ortalama 2x3 m boyutlarında ağaç çerçeve.

—Yerbil. *Kırık aynası*, iki bölmenin birbirlerine göre devinimi sonucunda oluşan parlak ya da çizgili kırık düzlemi.

—ANSİKL. Ask. havc. *Güverteye iniş aynası*. İngiltere'de bulunan bu aygıt uçak gemilerinde güverteye indirme subayının yerini aldı. Bu aynanın, ufuk çizgisini güverte düzeyinde gösteren ışıklı bir rampası vardır. Aynayla pilota gönderilen ışıklı işaret ufuk çizgisiyle çakıştırılır. Böylece pilot izlemesi gereken iniş açısını görür. Cayroskoplu bir sistem, uçak gemisinin yunuslama devinimlerini düzeltir.

—Ed. Divan şiirinde görüntüyü yansıtma özelliği, parlak, aydınlık, lekesiz yüzeyi dolayısıyla sevgilinin güzelliği, yüzü, âşığın gönlüne benzetilir. Suyla ayna arasında benzerlik vardır: *Âyîne oldu bir nigeh-i hayretinle âh/Billâh ne saht âteş-i sûzânsın ey gönül* -Nedim. Tanrı'nın adem (yokluk) içinde evren ve nesneler biçiminde belirmesi, aynaya yansıyan görüntü benzetmesiyle anlatılır. Yüreğin ortasındaki "süveyda" adı verilen kara nokta da, aynaya benzetilir: bu ayna gaflet, şehvet, dünya sevgisiyle paslanır; şeriat yoluna uymak, ibret gözüyle bakmak, iffet, ibadet, gerçeği bilmekle cilalanır.

—Folk. Türk folklorunda ayna, aydınlığın, el değmemişliğin simgesidir. Geleneksel düğünlerde, gelin alayı önünde götürülen süslü ayna, gelinin bakireliğini simgeler. Gelin oğlanevine ayak bastığında, aydınlık dileğiyle yüzüne ayna tutulur. Yörüklerde, ortasına ayna tutturulmuş boncuklarla süslü bir keçe parçası, gerdek gecesi çadırın görünür bir yerine yapıştırılır. Gelin bunun önünde gerekli hazırlıkları yapar. Bu keçe parçası satılmaz, armağan edilmez, üstüne konuşma açılmaz.

Yeni bir eve taşınılırken önce ayna ve Kuran götürülür, yüksekçe bir yere asılır. Yola çıkanın ardından yolu ve şansı açık olsun diye, gittiği yöne doğru, açıklık bir yere ayna yerleştirilir. Olumlu yönde sim geledikleri karşın aynaya ilişkin olumsuz inanışlar da vardır. Gece aynaya bakanın ömrünün kısa olacağı, küçük çocuklar aynaya baktırılırsa şaşı ya da deli olacakları, karanlık bastıktan sonra komşuya ayna vermenin ve ayna kırmanın uğursuzluk getireceği, hiçbir dış etken olmadan ayna kırılırsa ölüme işaret olduğu, bunlardan en yaygın olanlardır.

■—Mobc. Ayna, mısırlı, yunanlı ve romalı kadınların tuvaletinde önemli bir yer tutuyordu. Altın, gümüş, bronz ve cilalı kalay gibi madenlerden yapılırdı. Bronzdan et-

Bacchus'a sunulan bir kurbanı gösteren bronzdan bir etrüsk **aynasının** oymalı arka yüzü Palestrina, İ.Ö. V. yy. *Arkeoloji müzesi, Floransa*

Hien Yang'da (Şaanşi) bulunan bir çin **aynasının** arka yüzü bronz, Tang dönemi (618-907)

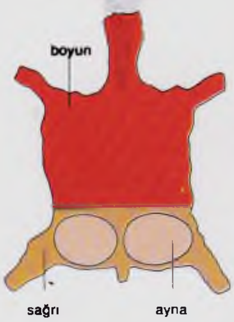
Marie de Médicis'nin **aynası** kaya kristalinden dikdörtgen levha zümrüt ve kıymetli taşlarla bezenmiş sarduan ve akikten çerçeve 1600'e doğr. *Louvre müzesi, Paris*

Ayna'lı kadın (1818'e doğr.) Christoffer W. Eckersberg'in tablosu *Hirschsprungske Samling, Kopenhag*

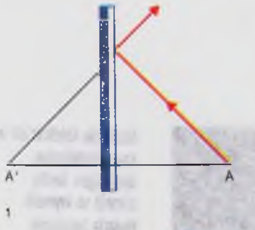

vargel ayna
ilk Empire dönemi (Fransa)
musée des Arts décoratifs, Paris

aynalar (dericilik)

bir (A ya da A'B') noktasının ya da cisminin (A ya da A B) görüntülerinin oluşumu düzlem aynada (1) içbükey küresel aynada (2) dışbükey küresel aynada (3)

rüsk aynaları, kazınmış motiflerinin zenginliğiyle ünlüdür. Dökme camdan aynalar da yapıldı. XVI. yy.'a kadar ayna yapımında, daha yansıtıcı olduğu için çelik kullanılıyordu. Daha XIII. yy.'dan başlayarak kaya kristali ya da gümüş veya kurşunla astarlanmış cam kullanıldı. Oymalı çerçeveler içine yerleştirilen ve bazen bir kapakla korunan bu değerli aynalar, ya duvara asılır, ya elde, ya da ayakta kullanılırdı. Sırlama XV. yy.'da ortaya çıktı ve Nürnberg'den Venedik'e geçti. 1675'e doğru imalatın gelişmesi, aynanın yaygınlık kazanmasını ve iç dekorasyonun bir parçası durumuna gelmesini sağladı (şömine üstleri, kapı araları). [→ CAM.] XVIII. yy.'dan başlayarak bazen kuyumcu işi çerçevelere konulmuş tuvalet aynaları, tuvalet odalarının ve daha sonra da el çantalarının süsü oldu.

—Opt. • *Düzlem ayna.* Bir düzlem aynada her cismin, ayna yüzeyine göre bakışımlı bir görüntüsü oluşur. Cisim gerçekse, görüntü gizil ve cisim gizilse görüntü gerçektir. Bir düzlem ayna, kendi düzleminin bir ekseni çevresinde belli bir açıyla dönerse, sabit bir noktanın görüntüsü, aynı eksen çevresinde iki kez daha büyük bir açıyla döner; öte yandan gelen ışın dönme eksenine dik ve sabit olursa, yansıyan ışının aynı eksen çevresindeki dönüşü iki kez daha büyük bir açı çizer.

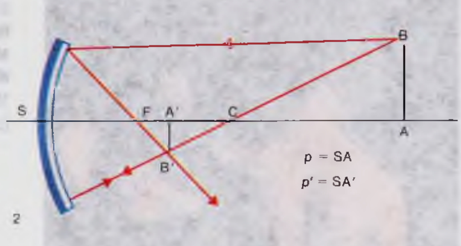
• *Küresel ayna.* Bir küresel ayna, merkez'i, tepe'si, asal eksen'i ve ikincil eksen'i ile tanımlanır; merkez, aynayı doğuran kürenin merkezidir; tepe, aynayı oluşturan küre kapağının kutbudur; asal eksen, merkezle tepeyi birleştiren doğrudur; merkezden geçen bütün öteki doğrular ise, birer ikincil eksen oluşturur.

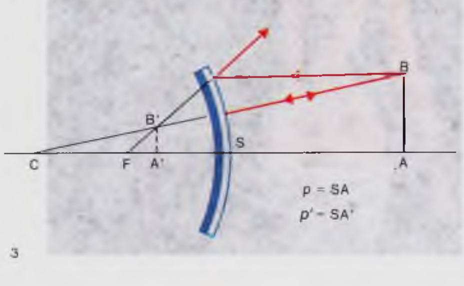
Merkezin yakınlarından geçen ışınlar için, küresel aynanın hemen hemen sapınçsız ve stigmatik olduğu kanıtlanmıştır. Eksen üzerinde, sonsuzdaki bir cisim -noktanın görüntüsünü oluşturan F *odak*'ı, S tepesini C merkeziyle birleştiren doğru parçasının ortasında yer alır. R=SC eğrilik yarıçapının yarısına eşit olan SF uzunluğuna, *odak uzaklığı* adı verilir; bu büyüklük içbükey aynalar için pozitif, dışbükey aynalar için negatif kabul edilir. Aynanın cisme ve görüntüye olan uzaklıkları (cismin ya da görüntünün gerçek ya da gizil olmalarına bağlı olarak pozitif ya da negatif) p ve p' ile belirtilirse, eşlenik noktaların bağıntısı,

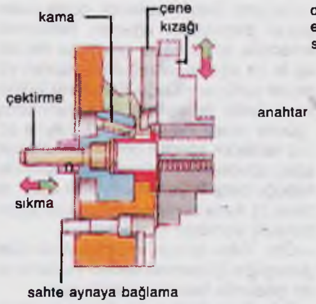
$$\frac{1}{p} + \frac{1}{p'} = \frac{1}{f} = \frac{2}{R}$$

biçiminde verilir. Doğrusal ve eksene dik oldukları varsayılan cisim ile görüntünün yönlü uzunlukları y ve y' ile gösterilirse, büyütme bağıntısı aşağıdaki ifadeyle belirtilir:

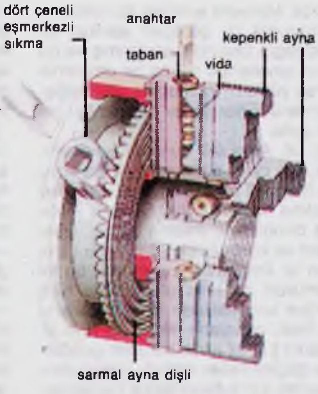
$$\frac{y'}{y} = -\frac{p'}{p}$$

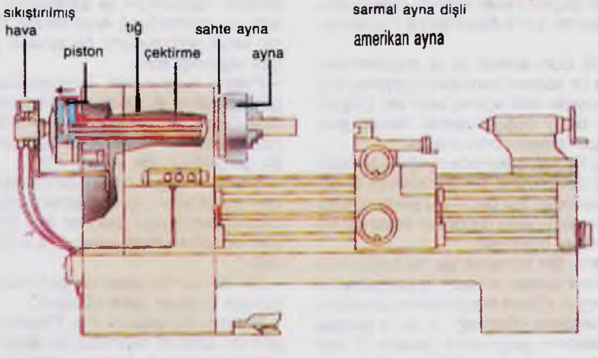

hidrolik ya da pnömatik kumandalı **ayna**

amerikan **ayna**

hidrolik ya da pnömatik kumandalı bir **ayna**yı açma ve kapama sistemi

• *Yapım.* Eski aynaların etkin yüzleri, büyük olasılıkla, bugün olduğu gibi, sürtme yoluyla elde ediliyordu. Bu işlem, iki blok arasına gittikçe inceltilen yeterince sert tozlar dökülerek gerçekleştirilirdi. XIX. yy.'a değin, metal aynalar kullanıldı; çünkü camın bir yüzünü düzgün ve parlak bir katmanla kaplayarak ayna alde etme yöntemi henüz bilinmiyordu. Günümüzde, ayna yapımında uzun süredir bilinen kimyasal kaplama yöntemlerinden ve boşlukta buharlaştırmaya dayanan çağdaş yöntemlerden yararlanılır: bu sonuncu yöntemde gümüş metali akkor bir filamanla ya da ısıtılan bir potada buharlaştırılarak cam üstüne çökeltilir.

• *Aynalarda yansıma* → YANSIMA.

—Ormanc. Bir ağacın yedeğe bırakılması sözkonusu olduğu zaman, aynalar elden geldiğince yere yakın, yani ya gövdenin dibine ya da kalın bir kökün görünen yerine açılır; kesilecek ağaçların aynasıysa yerden yaklaşık 1,50 m yükseklikte yapılır.

—Psikan. *Ayna evresi.* J. Lacan, ayna evresinin, çocuktaki biyolojik olgunlaşmamışlıktan kaynaklanan temel eksikliği önceden gidermeye yönelik bir çözüm olduğunu ve bunun da aynada görünen kendi bedeninin biçimi (gestalt'ı) sayesinde gerçekleştiğini ileri sürdü. Gerçekten de insan cinsinin özelliği, tamamlanmamış olarak doğmasıdır. Her şeyden önce, sinir sistemi için geçerlidir ve bu ayna evresinde çocuk, kimi zaman, yürümeyi ve konuşmayı henüz becerememiştir. Öyleyse burada, henüz tamamlanmamış bir biçimin (gestalt'ın) önceden algılanması sözkonusudur. Çocuk, ayna evresiyle, bir özne biçimini (görüntüsünü) ilk olarak tasarlar. Bu biçim, çocuğun, başkasıyla bağıntı kurmasını ve dil alanına geçmesini olanaklı kılan ilk simgesel kalıptır.

AYNABAKAR a. *Yörs.* Meyvc. Maviye çalar kırmızımsı renkte, yuvarlakça, ince kabuklu, sert dokulu bir yerli erik çeşidi.

AYNACI a. Ayna yapım ve satım işiyle uğraşan kimse.

—Camc. *Aynacı tezgâhı,* cam işçisinin damla yapmak için potadan çıkardığı eriyik maddeyi üzerinde yuvarladığı hamdemir levha.

—Denizc. Sünger avlama teknelerinde sünger ayna'yı kullanan kişi.

◆ sıf. ve a. *Arg.* İşine hile karıştıran kimse için kullanılır.

AYNACIK a. Bir ziynet eşyasının ya da bir işlemenin üzerine süs olarak yerleştirilmiş küçük ayna parçalarından her biri. (Geçmişi Eskiçağ'a değin uzanan aynacık, Ortaçağ'da Batı'da yeniden moda oldu. Bugün de, Hindistan gibi kimi doğu ülkelerinde yaşamaktadır.)

AYNACILIK a. **1.** Ayna yapımı. **—2.** Ayna ticareti.

AYNAGİLLER a. Az çok üçgen biçimli, sırtı çengelli kıllarla örtülü bağalı yengeçleri içeren familya. (Familyanın bütün denizlere yayılan birçok cinsi ve türü vardır. Aynagillerin çoğu çok iyi gizlenebilir: hayvan, kıskaçlarıyla canlı organizma parçalarını, özellikle de suyosunlarını kaldırır ve bunları kabuğu üstünde bulunan çengelli kıllara tutturur; daha sonra bu organizmalar gelişir ve aynagiller familyası üyesini bütünüyle gizlerler.)

AYNALAMAK, bakırcılıkta, kapların içbükey kısımlarını yapmak. (Eşanl. AYNA* VERMEK.)

AYNALI sıf. **1.** Üzerinde ayna bulunan şey; aynayla süslenmiş yer için kullanılır: *Aynalı büfe. Aynalı çarşı.* **—2.** *Arg.* Güzel, yakışıklı.*

—Hat. *Aynalı yazı,* arap harfleriyle yazılmış, bakışık düzende yazı. (*Müsenna yazı, çift yazı* da denir.)

—Sey. oy. Karagöz oyunundaki kabadayı tiplemeleri tarafından (Tuzsuz Deli Bekir, Aydınlı, Matız vb.) iyi, güzel, gösterişli anlamında kullanılan argo sözcük.

AYNALI (Mustafa Hüseyin), türk halk şairi (Lefkoşa, Kıbrıs, XIX. yy. - *ay. y.* XX. yy.). Destan yazıp bastıran ve bunları satarak geçimini sağlayan âşıklardandır. Düzenli bir öğrenim görmedi; kendi kendine okuma yazma öğrendi. *Halit Arap, Âdem ile Havva, Aç gözlü, Alacaklı ile verecekli* ve *Polis* destanları biliniyor.

Aynalı altın, Mustafa III zamanında (1757-1774) bastırılan, büyük altınların halk arasındaki adı. Altının ve ortadaki tuğra ya da yazının çevresinde içi nokta-

larla bezeli daireler bulunduğundan bu adla anıldı. Aynalı, özellikle kadınlar arasında takı olarak yaygındı. İki ya da üç fındıklara da "aynalı" denirdi.

AYNALI GÜVERCİN a. Zootekn. Kuyruğunda göze benzeyen beyaz yuvarlak lekeler bulunan güvercin tipi. (Kuyruğunu açtığında ortaya çıkan beyaz lekeler aynayı andırdığı için hayvan bu adla anılır. Batı'da bu çeşit süs güvercinleri arasında en iyi bilinenler aynalı şam güvercini, pırlantalı şam güvercini ve şam kelebeği denen güvercinlerdir.)

AYNALIK a. Denizc. Sandalların ve yelkenli teknelerin kıç bodoslamasına bağlanan omurgaya dik tahta. (Dümenin üst iğneciği bu tahtanın alt yanına bağlanır.) — Geminin ve bağlı olduğu limanın adları yazılan, kıç yanındaki yuvarlak yer. ‖ *Aynalık süsü*, eski gemilerin aynalıklarına süs olarak yapılan şekil ya da desen. ‖ *Aynalık tahtası*, filikaların kıç döşemeleri üstüne, aynalığın iç yanına ve omurgaya dik konumda yerleştirilen tahta. (İstendiğinde takılıp çıkarılabilen aynalık tahtası, filikanın kıç yanında oturan kimsenin sırtını dayamasına ve kıç döşeme ile serdümenin yerini ayırmaya yarar. Donanma gemilerinin filikalarında, filikanın çağrı işareti ve numarası bu tahta üzerine yazılır.)

■**Aynalıkavak kasrı,** İstanbul'da osmanlı yapısı. Kasımpaşa ile Hasköy arasında, Haliç kıyısındadır. Ahmet III döneminde *Tersane sarayı* diye bilinen eski sarayın yerine yaptırıldı. Kentin en büyük saraylarından olan Tersane sarayı Ahmet I döneminde yapılmış (1613), Mehmet IV zamanında yanmıştır (1677). Kasır, Venedik Cumhuriyeti ile imzalanan Pasarofça antlaşması'ndan sonra, Venedikliler'ce Ahmet III'e armağan edilen büyük boy aynalarla bezendiğinden "Aynaları kavak kasrı" diye ün yapmış, bu da halk arasında "Aynalıkavak kasrı"na dönüşmüştür. AYNALIKAVAK* TENKİHNAMESİ burada imzalandı (1779). Abdülhamit I döneminde, sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından onarıldı ve bahçesinin bir bölümü tersaneye verildi (1786). Selim III döneminde de Küçük Hüseyin Paşa tarafından yeniden elden geçirilerek Hasbahçe köşkü eklendi (1791). Bodrumuyla birlikte iki katlı, uzunlamasına bir yapı olup, iki divanhane ve yanlardaki odalardan oluşur.

Aynalıkavak tenkihnamesi, Osmanlı devleti ile Rusya arasında antlaşma (21 mart 1779). Küçük Kaynarca antlaşması'nın (1774) tartışmalı maddelerini açıklığa kavuşturmak için, Fransa'nın aracılığıyla İstanbul'da Aynalıkavak kasrı'nda imzalanan tenkihnameye göre: 1. Kırım bağımsız bir devlet olmaya devam edecek; 2. hanlar, Kırım halkı tarafından seçilecek; 3. Osmanlı padişahlarının Kırım halkı ve hanlar üzerindeki halifelik hakkı eskisi gibi kalacak; 4. seçilen han, osmanlı yönetimince koşulsuz olarak tanınacak; 5. Osmanlı devleti, Kırım'ı yeniden kendisine bağlamak için herhangi bir girişimde bulunmayacak; 6. Kırım'da olağanüstü bir durum ortaya çıktığında iki devlet kendi aralarında anlaştıktan sonra sorunu birlikte çözmeye çalışacak; 7. İngilizler ile Fransızlar'a Karadeniz ve Akdeniz'de tanınan hak ve ayrıcalıklar, Ruslar'a da tanınacak; 8. Ruslar, Kırım'daki askerlerini geri çekecekler; 9. Eflak ve Buğdan İstanbul'da birer maslahatgüzar bulunduracaklardı.

Osmanlı devleti, bu antlaşmayla rus yanlısı Şahin Giray'ın hanlığını tanırken, ayrıca Eflak-Buğdan sorununda da Ruslar'a ödün vermiş oluyordu. Tenkihname, türk-rus anlaşmazlığını çözmekten uzak kaldı; çok geçmeden de rus ordusu Kırım'ı ele geçirip bu hanlığın bağımsızlığına son verdi.

AYNALISAZAN → SAZAN

■**AYNAROZ,** yun. **Athos,** Khalkidike'deki (Yunanistan) üç yarımadadan en doğuda olanı ve ucunda yükselen dağ (2 033 m).

—Güz. sant. İmparatorların ya da imparatorluk ileri gelenlerinin bağışlarıyla zenginleşen manastırlar arasında en ünlüleri Şilandari (sırp), Vatopedi, Pantokrator, Stavronikita, Esphigmenu, İviron, Karakallu, Lavras, Ksenofondos, Zografu (bulgar), Kutlumusiu manastırlarıdır. Mimarlık yönünden manastırlar, iç içe haç biçiminde, bir ya da birkaç kubbeli ve kubbealtının önü çift sıra sütunluydu. Her manastır, üzerinde burçların yer aldığı surların içinde yapılmıştı, keşişlerin hücreleri de bu surlar boyunca diziliydi. Freskler, genel olarak yakın zamanda yapılmış olmakla birlikte (XVII. ya da XIX. yy.) eski modeller işlenmişti. İki büyük ressamın adları özellikle dikkate değer: Makedonya okulu öğrencilerinden Manuil Panselinos ve Girit okulu temsilcisi Theophano. Manastırlarda bizans ve bizans sonrası sanatına ilişkin bilgiler veren son derece ilgi çekici zenginlikler vardır: elyazması eserler, kuyumcu işleri, dua kitabı ciltleri, tahta üzerine oyma işleri, ayrıca, tarihçiler için birinci derece kaynak oluşturan arşivler.

—Tar. Aynaroz yarımadası denizden dolaşılması güç bir burun oluşturur; Kserkses'in Yunanistan seferine (480) çıkmadan önce burada bir kanal açtırdığı söylenir (izleri bulunmuştur). Daha sonra, Dinokrates Aynaroz dağına İskender'in dev bir kabartmasını yaptırmak istedi. VII. yy. sonundan başlayarak, Aynaroz'a keşişler yerleşti. Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) imparatorluk buyrultularıyla, keşişlere ilişkin temel kurallar belirlendi: özellikle kadınların ve dişi hayvanların kutsal dağa sokulması yasaklanmıştı. Aynaroz keşişlerinin toplu yaşama kurallarını, X. yy.'da aziz Athanasios koydu. Aynaroz'da ortaya çıkan Hesykhia'cılık* tarikatı, burada günümüze değin sürdü. XV. yy.'da en parlak dönemini yaşayan Aynaroz'da, her birinde bin keşiş bulunan otuz manastır vardı. XX. yy.'da bu manastırlarda rus, bulgar, sırp, yunan keşişleri yaşıyordu. Ama XX. yy.'daki çalkantılardan sonra, 1970'te, yalnızca 1 300 keşiş kaldı. Aynaroz, bugün siyasal açıdan Yunanistan'ın himayesinde, kilise hukuku açısından İstanbul patrikliğine bağlı özerk bir cumhuriyettir.

■**Aynaroz kadısı,** Musahipzade* Celal'in 1927 yılında yazdığı 7 tabloluk komedisi. Yazarın, en çok sahnelenen oyunlarından biridir. Oyunun konusu, Selanik'teki bir ortodoks manastırında geçer. Kimi din adamlarının mala, paraya, kadına düşkünlüklerini, adaleti temsil eden görevlilerin kurdukları düzenleri anlatan

Aynalıkavak kasrı
M. Melling'in gravürü
(XIX. yy.)
İstanbul

Aynaroz dağı
sağda
Vatopedi manastırı'nın (X. yy. sonunda yapıldı) ana kilisesini (katholikon, XI. yy.) süsleyen fresklerden (XIV. yy. başı; onarıldı) ayrıntı
solda
Yunan manastırı Dhionyssion XIV. yy. sonunda yapıldı

Aynaroz kadısı
İstanbul Şehir tiyatroları'ndaki temsilden (1969) bir sahne

bu ilgi çekici oyun, ilk kez İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelendi (1928).

AYNAROZ yarımadası, Yunanistan'da bölge; Khalkidike'nin doğusundaki yarımadayı oluşturur ve Athos dağında sona erer.

AYNASIZ sıf. **1.** Aynası olmayan. **—2.** *Arg.* Hoşa gitmeyen, kötü, biçimsiz şey, kimse, yer için kullanılır: *Aynasız herif. Aynasız işler. Amma aynasız yermiş burası.*

◆ a. *Arg.* Polis memuru.

—Sey. oy. Karagöz oyunundaki kabadayı tiplemelerinin (Tuzsuz Deli Bekir, Matiz vb.) kötü, çirkin anlamında kullandıkları argo sözcük.

AYNATAŞI a. Mim. Çeşmelerde musluğun takıldığı düşey taş.

—ANSİKL. Türk mimarlığında, dönemin üslubuna göre bezenmiş, mermer aynataşlı güzel örnekler vardır. Topkapı sarayı çeşmelerinin, İstanbul'daki Hekimoğlu Ali Paşa çeşmesi'nin, Ahmet III çeşmelerinin, Abdülhamit II çeşmesi'nin, Emirgân çeşmesi'nin aynataşları bu türün değişik üslupta örnekleridir.

AYN BENYAN, esk. **Guyotville,** Cezayir'de kent. Sahel bölgesi kıyısında, Cezayir kenti yakınında. Sayfiye merkezi.

AYN BESSAM, Cezayir'de kent. Biban dağlarının eteğinde: 33 100 nüf.

AYN EDDEFLA, esk. **Duperre.** Cezayir'de kent. Şelif ovasında; 31 000 nüf. Pazar yeri.

AYN EL-BEYZA ("Beyaz kaynak"), Cezayir'de kent, Konstantin'in G.-D.'sunda; 44 300 nüf. Kent, 1848'de kurulan bir askeri karakol çevresinde gelişmiştir.

AYN EL-HAMMAN, esk. **Michelet,** Cezayir'de yer, Büyük Kabiliye'de, Curcura'nın eteğinde; 33 000 nüf. 1 080 m yükseltide turizm merkezi.

AYN EL YAKİN a. Fels. ve Tasav. Bir nesneyi görerek doğrudan edindiğimiz bilgi ve kesinlik aşaması. (Kesinliğin üç aşamasından ikincisi: birincisi *ilm el yakin,* üçüncüsü *hakk el yakin*'dir.) *Ayn el yakin,* bugün "bilim"den anladığımıza yakın bir anlam taşır. Mutlak varlığın bilgisine ulaşmak için geçilmesi gereken bu aşama, tasavvufta, "görme" terimiyle de belirtilir (ötekiler, aşama sırasına göre, "bilme" ve "olma"dır).

AYNEN be. (ar. *ᶜayn,* kaynak, asıl'dan *ᶜaynen*). Aynı biçimde, değiştirilmeden: *Olay aynen anlattığım gibi oldu. Yasalar aynen uygulanacaktır.*

—Matbaac. Yeniden basılacak bir kitabın eski baskısı gibi dizilmesini, bir fotoğrafın klişesinin fotoğrafın kendi boyutlarında alınmasını belirtmek için kullanılır.

AYN FAKRUN, Cezayir'de kent, Konstantin'in G.-D.'sunda, 951 m yükseltide; 34 000 nüf.

AYN FEŞHA, Filistin'de yer, Lut gölünün K.-B.'sında. Yakınında, 1946-1956 arasında "Lut gölü elyazmaları"nın ortaya çıkarıldığı Kumran mağaraları.

AYN FİCE, Suriye'de yer, Antilübnan dağlarının güneyinde, Barada kıyısında. (Eskiçağ'dan kalma yıkıntıların ortasından, Şam vahasını sulayan bir kaynak [ayn] fışkırır.)

AYNI sıf. **1.** Benzerlik, tam özdeşlik, eşitlik bildirir: *Aynı nedenler aynı sonuçları doğurur. Aynı öğrencileri istiyor. Aynı düzeydeler. Aynı dakikada geldiler.* **—2.** *Aynı ağzı kullanmak,* birbirlerine benzer biçimde konuşmak, ağız birliği etmek. ‖ *Aynı kaba işemek, sıçmak,* iki ya da daha çok kimse sözkonusu ise, hoş olmayan, yakışıksız şeyleri birbiri gibi yapmak (kaba). ‖ *Aynı kapıya çıkmak,* sonuç yönünden farklı olmamak, değişiklik göstermemek. ‖ *Aynı kaptan su içmek,* iki ya da daha çok kimse sözkonusu ise, birbirlerine benzer işler yapıp benzer nitelikler taşımak. ‖ *Aynı şey,* fark etmez, değişmez: *Yarın orada olacağına göre ister gece git, ister gündüz, aynı şey.* ‖ *Aynı telden çalmak,* benzer şeyler söyleyip yinelemek. ‖ *Aynı yolun yolcusu,* sonu kötü olmuş birinin izinde giden, onun tutum ve davranışını sürdüren kimse için söylenir: *Babası kaçakçılıktan hapiste, oğlu da aynı yolun yolcusu.* ‖ *Aynı zamanda,* bununla birlikte, hem de, ayrıca.

—Dilbilg. Sözcüğün sonundaki "-ı", aslında farsça tamlama ekidir. Ancak zamanla türkçenin iyelik ekiyle karışmış, daha sonra da ek özelliğini yitirerek sözcükle kalıplaşmıştır.

—Mak. san. *Aynı yönlü frezeleme* → EŞYÖNLÜ* FREZELEME.

AYNILIK a. Aynı olma durumu; özdeşlik.

AYNISEFA a. KANDİLÇİÇEĞİ'nin eşanlamlısı.

AYNIYET, -ti a. (ar. *ᶜayniyyet*). Aynılık, özdeşlik, bir şeyin tıpkısı olma.

AYNIYLA be. **1.** Olduğu gibi, hiçbir değişikliğe uğramadan: *Rapor aynıyla kabul edildi. Hiç yaşlanmadı, aynıyla duruyor.* **—2.** *Aynıyla vaki,* tamı tamına, söylediğim gibi: *"Rüya değil bu, aynıyla vaki"* (A. H. Tarhan).

AYNİ sıf. (ar. *ᶜayn,* ve *-i* 'den *ᶜaynî*). *Esk.* **1.** Gözle ilgili: *"Bu ilm ile bilinmez aynî tevhîd"* (Şeyhî, XV. yy.). **—2.** Karşılığı mal olarak ödenen: *"... aynî ihtilâfın halline matuf olun ..."* (Eşya hukuku).

—Ask. *Ayni rasyon,* yiyecek istihkakı. (Yasaların belirttiği pişmiş ya da pişmemiş çeşitli besin maddelerinin tümünü içerir.)

—Bank. *Ayni kredi,* bankanın, rehinle teminat altına alarak verdiği kredi türü. ‖ *Ayni tevdiat,* kıymetli maden, mücevher, hisse senedi, tahvil, döviz gibi varlıkların çalınma, yanma gibi risklere karşı korunması ve güvenceye alınması için bir ücret karşılığında bankaya bırakılması.

—Çal. ekon. *Ayni ücret,* emeğin karşılığı olarak, para yerine malla yapılan ödeme. (Geçmiş dönemlere özgü bir uygulamadır. Türk İş kanunu, ücretlerin ulusal parayla ödenmesini zorunlu tutmuştur.) ‖ *Ayni yardım,* mal biçiminde yapılan yardım. (Ayni yardımlar bir yasadan, bir hizmet akdinden ya da toplu iş sözleşmesinden kaynaklanabilirler. Türkiye'de ayni yardımlar, daha çok toplu iş sözleşmelerinin sonucudur. Birçok toplu sözleşmede işverence işçiye yemek, giyim eşyası sağlanacağı yolunda hüküm bulunmaktadır.)

—Huk. *Ayni akit,* ayni hakların doğuşuna, değişmesine, devredilmesine ya da düşmesine yol açan akit. — Borçlunun alacaklıdan bir şey almasıyla oluşan ve tamamlanan akit. ‖ *Ayni dava,* ayni haklara ve zilyetliğe ilişkin dava. ‖ *Ayni hak,* eşya üzerinde tasarruf yetkisi veren ve herkese karşı ileri sürülebilen hak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ayni irtifak* → İRTİFAK. ‖ *Ayni sermaye,* bir şirkete ortak olmak için konulan mal. ‖ *Ayni sorumluluk* → SORUMLULUK. ‖ *Ayni teminat,* bir borca karşılık olarak gösterilen taşınır ya da taşınmaz mal.

—İkt. *Ayni mübadele,* mal karşılığında mal değiştokuşu. Bu tür mübadelede mübadele aracı olarak para kullanılmaz. (Kırsal kesimde hâlâ ayni mübadeleye rastlanmaktadır.)

—Tic. *Ayni hisse senedi,* anonim şirketlerde, ortaklık payının nakit olarak değil de ayın olarak ödenmesi halinde, ayni sermayeyi temsil eden hisse senetleri. ‖ *Ayni sermaye,* bir ticari şirkette, ortak ya da ortakların pay karşılığı verdiği ve bilançonun aktifine geçirilebilen her türlü varlık ve hak. (Kıymetli evrak, imtiyazlar, alacaklar, ihtira beratları... hep bu kategoriye girer.)

—Verg. huk. *Ayni vergi,* mal ve hizmet biçiminde ödenen vergi. (Piyasa ekonomisine geçildikçe bu tür verginin uygulama alanı da daralmaktadır. Türkiye'de bu tür vergilerin en tipik örnekleri 1925'te kaldırılan "âşar" ve 1951'de kaldırılan "yol vergisi"dir.)

—ANSİKL. Huk. *Ayni hak,* kişilerin eşya üzerindeki haklarıdır. Ayni hakların bir kısmı hak sahibine tam, diğer bir kısmı ise sınırlı bir egemenlik sağlar. Bu açıdan ayni haklar, tam ayni haklar, sınırlı ayni haklar diye ikiye ayrılabilir. Mülkiyet hakkı birinci gruba; irtifak hakları, gayrimenkul mükellefiyeti ve rehin hakları ise ikinci gruba girer. (→ EŞYA* HUKUKU.)

AYNİ (Bedrettin Ebu Muhammet Mahmut bin Ahmet **EL-**), türk kökenli tarihçi ve islam hukukçusu (Antep 1360 - Kahire 1451). Antep'te başladığı öğrenimini Halep'te tamamladı. Kahire'ye gitti. Bir süre tasavvufla uğraştı. 1398'de muktesipliğe atandı. Memluk hükümdarlarına türkçe danışmanlığı yaptı. Başlıca yapıtları: eski İran hükümdarlarına ilişkin *Tarih-i ekâsire,* islam hukukuyla ilgili *Kuduri tercümesi,* genel tarih niteliğindeki *İkd ül-cuman fi tarih-i ehl iz-zaman.*

AYNİ, türk şair (XV. yy.). Hakkındaki bilgiler Karaman beyi Kasım adına düzenlediği *Divan*'ına dayanır. Kasım Bey ve Konya'da vali olarak bulunan Cem Sultan'ın meclislerinde bulundu. İstanbul'un fethiyle ilgili bir şiiri vardır; kimi şiirlerinde devrine ilişkin bilgilere de rastlanır.

AYNİ Antepli (Hasan), türk şair (Antep 1766 - İstanbul 1837). Dikeçzade Hasan Çelebi'nin oğludur. 1790'da İstanbul'a gelerek Sultanahmet medresesi'nde mantık ve matematik okudu. Selim III'ün açtığı basmahane'nin (basımevi) düzeltmenliğine atandı (1801). Tayyar Mahmut Paşa'nın ve kaptanıderya Abdullah Ramiz Paşa'nın özel kitaplıklarında çalıştı. Babıâli'de görev alan kişilere arapça ve farsça öğretmenliği yaptı (1831-1837). Şiirlerinde Şeyh Galip'in etkisinde kaldı. Olaylara tarih düşürme sanatındaki başarısıyla tanındı. Çağdaşı ve öncesi şairlere nazireler yazdı. 1820'de yazdığı 1 300 beyitten oluşan *Nazm ül-cevahir* adlı manzum sözlüğünde türkçe-arapça-farsça sözcükleri, anlamlarıyla birlikte gösterdi. İki bölümden oluşan *Divan*'ında türkçe ve farsça şiirleri ile *Sakiname* yer alır. Yeniçeriliğin kaldırılması (1826) ile ilgili *Nusretname* adlı bir de mesnevisi vardır. (→ Kayn.)

AYNİ (Mehmet Ali), türk eğitimci (Manastır 1869 - İstanbul 1945). Eğitimini Mektebi mülkiye'de tamamladı (1888). Öğretmenlik, vilayet mektupçuluğu yaptı. Lazkiye, Ammare, Trablus, Şam mutasarrıflıklarında; Bitlis, Yanya, Trabzon valiliklerinde bulundu. Trabzon valiliğinden uzaklaştırılınca, emekli oldu ve İstanbul'a yerleşti (1912). Darülfünun ilahiyat fakültesi tasavvuf tarihi müderrisi oldu. Umu-

mi felsefe ve Medresetü'l-İrşad'da felsefe okuttu. Darülfünun üniversiteye dönüştürülünce (1933) görevinden ayrıldı. Başlıca yapıtları: *Hüccetü'l-islam* (1907), *İlim ve felsefe* (1913), *Tasavvuf tarihi* (1922), *İbn Sina'da tasavvuf, reybilik, bedbinlik, lailahılik nedir* (1922), *Hacı Bayram Veli* (1924), *Şeyh Ekber'i niçin severim* (1926), *Türk ahlakçıları* (1939), *Milliyetçilik* (1944).

AYNİ (Sadrıddın), türk yazar, bilim adamı (Buhara 1878 - Duşenbe 1954). Buhara emirliğindeki yenilik (cedidizm) hareketlerine katıldı (1910-1920). 1920'den itibaren Buhara Cumhuriyeti, Özbekistan ve Tacikistan Sovyet cumhuriyetlerinde bilimsel akademiler ve kuruluşlarda akademik görev yaptı; profesör oldu (1950). Özbek türkçesiyle ve tacikçe yapıtlar verdi. Yeni tacik edebiyatının kurucusudur. *Buhara cellatları* adlı romanı (1920) türkçeye de çevrildi.

AYNİ ALİ EFENDİ, türk maliyeci (XVII. yy.). Divanı hümayun kalemi'nde yetişti. Defter eminliği, süvari mukabeleciliği, Mısır defterdarlığı, hazine kethüdalığı görevlerinde bulundu. *Kavânîn-i Âl-i Osmân der hülâsa-i mezâmîn-i defter-i divân* adlı yapıtını Ahmet I'e sundu (1607). Birincisine zeyl olarak *Risâle-i vazife-hârân ve merâtib-i bendegân-ı Âl-i Osmân* adlı yapıtı yazdı (1609). Bunların her ikisi de, Şinasi tarafından Tasvîr-i efkâr gazetesinde yayımlandı (1864). *Kânun-i mâlî-yi Mısır, Kavânînül mezâmîn; Kanunnâme-i Âl-i Osmân* gibi yasa derlemeleri de vardır.

AYNİYAT çoğl. a. (ar. *ʿayni* 'nın çoğl. *ʿayniyyat*). *Esk.* **1.** Taşınabilen ve kullanılabilen mallar, eşyalar. **—2.** Dairelerde malzeme ve mal işleriyle uğraşan bölüm. —Muhs. *Ayniyat defteri*, işletmelerde, emtia, basılı kâğıt, damga ve posta pulları, kırtasiye gibi sarf edilebilecek değerlerin geçirildiği defter; mal defteri. ‖ *Ayniyat muhasebesi*, işletmelerde, malların korunmasını sağlamak amacıyla, her türlü malın giriş ve çıkışını kaydetmek üzere tutulan muhasebe. (Malın teslim edildiği mağaza ya da ambara giriş ve çıkışların hesabını tutan görevliye *ayniyat muhasibi* denir.)

AYNİYE sıf. (ar. *ʿayni* 'nın dişl. *ʿayniyye*). *Esk.* **1.** Gözle ilgili. **—2.** Para olarak değil, eşyanın kendisi olarak alınan.

◆ a. **1.** Kıymetli ve taşınabilir eşya. **—2.** Göz hastalıkları kliniği.

AYNİZADE (Hasan Tahsin Bey), türk iktisatçı (Serfiçe 1877 - İstanbul 1962). Mülkiye mektebi'ni bitirdi. Kabataş lisesi, Yüksek ticaret lisesi müdürlüğü yaptı. Divanı muhasebat (Sayıştay) üyesi, Maliye ıslahatı komisyonu üyesi, Maliye nezareti müsteşarı oldu. Mülkiye mektebi, Medreset-ül kuzzat ve İstanbul Yüksek ticaret okulu'nda iktisat ve maliye müderrisliği yaptı. Başlıca yapıtları: *İlm-i servet dersleri, İlm-i malî, Mebadii iktisat.* Gazete ve dergilerde iktisat ve maliye konularında inceleme ve makaleleri çıktı. Almanca yayımlanan *Büyük iktisat ansiklopedisi*'nin "Türkiye maliyesi" bölümünü yazdı.

AYN METERŞEM, Tunus'ta tarihöncesi buluntu yeri, Feriana'nın 40 km K.'inde. Burada, Capsa endüstrisinin özelliklerini taşıyan bir mezar ortaya çıkarıldı. Büzülmüş bir pozisyonda yatan ve hemen hemen eksiksiz olan iskelet, devekuşu yumurtası kabuklarından yapılma binlerce halkadan oluşan takılarla kaplıydı.

AYN MLİLA, Cezayir'de kent, Konstantin yüksek ovalarında, Konstantin'in G.'inde; 43 900 nüf.

AYN-SEBA, Fas'ta yer, Casablanca yerleşme alanı içinde. Montaj (otomobil ve kamyon) sanayisi.

AYN SEFRA ("sarı kaynak"), Cezayir'de kent, Cebel Mekter'in (Ksur dağları) eteğinde, Beşar demiryolu kenarında; 22 400 nüf. Kumulların tehdit ettiği, beklenmedik taşkınlardan birçok kez zarar gören kent, Cezayir'in Büyük Sahra sınırlarındaki başlıca merkezlerinden biridir.

AYN-SOHNA, Mısır'da petrol limanı, Kızıldeniz kıyısında.

AYNŞTAYNYUM → EİNSTEİNYUM.

AYN TAGRUS, Cezayir'de kent, Stif'in B.-G.-B.'sında; 36 000 nüf.

AYN TAYA, Cezayir'de kent, kıyıda, Cezayir kentinin D.'sunda; 38 600 nüf. Sayfiye merkezi.

AYN TEMUŞENT, Cezayir'de kent, Oran'ın G.-B.'sında; 42 000 nüf. Ticaret merkezi.

AYN TUTA, Cezayir'de kent, Avras dağının kuzey yamacında (yüksl. 950 m). Batna'nın G.-B.'sında; 32 000 nüf. Yapı gereçleri.

AYNU DİLİ a. Aynular'ın konuştuğu dil. (Yer ve bölge adlarından da anlaşılacağı gibi, Japon takımadalarında yaşayan ilk yerli halkın dili olan aynu dili, bugün yalnızca birkaç bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Aynu dili, japoncayla bazı noktalarda benzerlik göstermesine karşın, başka hiçbir dil öbeğiyle yakınlaştırılamayan bir dildir.)

AYNULAR, Uzakdoğu Asya'da halk; yaklaşık 15 000 kişi; Sahalin, Kuril ve Hokkaido odalarında yaşarlar. Eskiden avcılık, toplayıcılık ve balıkçılıkla geçiniyorlardı; günümüzde özellikle pirinç ve darı ekmektedirler. Halkın bir bölümü küçük köyler halinde gruplaşmış saz kulübelerde yaşar, ama büyük bölümü çağdaş yaşama biçimlerini benimsemiştir.

AYN ULMAN, Cezayir'de kent, Hodna ve Stif dağları arasında; 46 000 nüf.

AYNÜDDEVLE (öl. 1152), Danişmentli hükümdar (1142-1152). Melik Gazi'nin oğlu. Kardeşi Yağan ile birleşerek babasının ardılı olan ağabeyi Melik Mehmet'e karşı ayaklandı (1135). Bu ayaklanmada Yağan öldürüldükten sonra Malatya yöresine çekilerek, kurduğu çetelerle yağmacılığa başladı. Ağabeyi Melik Mehmet tarafından bağışlanıp Elbistan valiliğine atandı, olumsuz tutumunu sürdürdüğünden görevden alındı (1137). Can korkusundan Artuklular'a, daha sonra da Urfa kontluğuna sığındı. Melik Mehmet'in ölümü üzerine geri dönüp Elbistan ile Malatya'yı aldıktan sonra hükümdarlığını ilan etti (1142). Kardeşi Yağıbasan ile birleşerek Melik Mehmet'in yerini alan Zünnun'a karşı savaştı. Bu iç çekişmelerden yararlanmak isteyen Selçuklu sultanı Mesut I'ye karşı Malatya'yı iki kez savunduysa da (1143 ve 1144) son yıllarında Selçuklular'a bağlanmak zorunda kaldı.

AYNÜDDEVLE, Aynüddevle-i Rumî ya da **Nakkaş-ı Rum** da denir, selçuklu ressam (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgiler azdır. Ancak Ahmet Eflakî'nin *Menakıb ül-Ârifîn* (Ariflerin menkıbeleri) adlı yapıtında, Mevlana'nın çağdaşı olduğu, resim öğrenimini Konya'da yaptığı, selçuklu sarayında ressam olarak görevlendirildiği (1245) bildirilmektedir. Selçuklu sultanı Keyhüsrev II'nin kızı Gürcü Hatun için Mevlana'nın resimlerini yaptı. Bugüne ulaşmayan bu resimlerin yanı sıra, Mevlana'nın başneyzeni Hamza Dede'yi de ayakta betimleyen resminin kopyaları vardır.

AYNÜŞŞEMS a. (ar. *ʿayn* ve *şems*'ten *ʿayn-üş-şems*). *Esk.* **1.** Bir cins değerli taş. **—2.** Mısır'da bir kent. (→ HELİOPOLİS.)

AYN ZARBA → ANAZARBA.

AYODHYA, Hindistan'da eski kent. Gogra ırmağı kıyısında yer alan Ayodhya, güneş ırkının kurucusu İkşvaku'nun başkentiydi. Sonradan Rama'nın başkenti oldu. Yeri tam olarak bulunamamışsa da, bulunduğu bölgenin günümüzdeki Uttar Pradeş'te olduğu saptanmıştır.

Hindular'ın yedi kutsal kentinden biri olan Ayodhya'yı buddhacılar da kutsal sayarlar. Buddha'nın burada yedi yıl vaaz verdiği söylenir. Örnek başkent sayılan kentin adı birçok kente, bu arada Tayland'ın eski başkentine (Ayuthia) verilmiştir.

AYOL ünl. (*ay oğul*'dan). *Tkz.* Çoğunlukla kadınların kullandığı bir sesleme sözü: *Nerelerde kaldın ayol? Ayol dinlesene!*

AYOLAS (Juan DE), ispanyol kaptan (Briviesca 1510 - Chaco bölgesi 1538). Rio de la Plata'nın fethinde Pedro de Mendoza'nın yanında görev aldı. Mendoza'nın İspanya'ya dönmek üzere yola çıkışından sonra seferi yönetti. Paraguay ırmağından iç bölgeleri keşfe gönderilen Ayolas, Candelaria limanını kurdu (1537), ardından Perû'daki altınların çekiciliğine kapılarak Chaco'yu aştı. Dönüşünde tüm askerleriyle birlikte yerliler tarafından öldürüldü.

AYOLİ a. (Provence dilindeki, *ai* "sarmısak" ve *oli* "zeytinyağı"ndan oluşan *aioli*'den). Dövülmüş sarmısak, yumurta sarısı ve zeytinyağından oluşan soğuk sos.

AYOMAK (Mildan Niyazi), türk besteci (Safranbolu, Zonguldak. 1888 - İstanbul 1947). Siyasal nedenlerle sığındığı Kahire'de özel olarak müzik dersleri aldı. 1925-1933 arasında İzmir'de üç müzik okulu birden açarak, yenilikçi görüşlerini yaymaya çalıştı. İstanbul'da bir buçuk yıl süreyle Nota (37 sayı) adlı bir dergi yayımladı (1933-1935). Makam adlarının değiştirilmesinden ve çokseslilikten yanaydı. Bestelerinden yalnız hicazkâr şarkı *(N'olur bir an bana olsan vefakâr)* ünlüdür.

AYÖTE a. Gökbil. Bir gökcisminin yörüngesinin Ay'a en uzak noktası. (Eşanl. APOSELEN.)

AYR, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'nın batı kıyısında; 48 000 nüf.

AYR ya da **AİR,** Büyük Sahra'nın güneyinde dağlık kütle, Nijer'in orta kuzeyinde. Eski şist, mikaşist ve gnays'lardan oluşan, sonra granitli ve yanardağ kökenli kayaçların araya sokulması ve kırıklar ile kırık gençleşmeleri sonucu biçimlenmiş olan Ayr, B.'da 700-800 m arasında kat kat sıralanan platolardan, D.'daysa en yüksek noktasını Grebun dağının (1 944 m) oluşturduğu bir dizi eski kütleden (özellikle billurlu kütleler) meydana gelir. Ayr'ın iç kesiminde *kori*'ler (beyaz kum yataklı vadiler) ulaşımı kolaylaştırır; buralarda birkaç metre kazılınca, yeraltı suyu çıkarılabilir. Yağışların ortalama 100 mm'yi bulduğu güney kesimde, toprak barajlarla tutulan dere suları, meyve, sebze ve tahıl tarımına olanak sağlar. Kütlede yaşayan Tuaregler'in başlıca etkinlikleri, deve ve küçük gevişgetiren hayvan yetiştiriciliğidir. Birçok ocaktan, kalay ve uranyum çıkarılır.

AYRAÇ a. Anlamı belirginleştirmek için cümleye yerleştirilen, ancak sözdizimsel olarak ona bağlı olmayan anlatımların başına ve sonuna konulan noktalama işareti. (Eşanl. PARANTEZ.) ‖ *Ayraç açmak*, söze ya da yazıya, konuyla dolaylı olarak ilgili bir bölüm sıkıştırmak. ‖ *Ayraç içinde*, ayrıca, konu dışına çıkarak: *Ayraç içinde şunu da belirteyim ki.*

—Anal. kim. *Ayraç kâğıdı*, kimi maddeler karşısında renk değiştirme özelliği olan, ayraç emdirilmiş, yapışmaz kâğıt.

—Ceb. Katılmalılık işareti olarak ya da öncelikle yapılacak hesapları belirtmek için kullanılan ve ( ) ile gösterilen matematik işareti.

—Kim. *Alttepken* adı verilen bir ya da birçok kimyasal bileşikle tepkimeye girebilen madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kim. Bir ayracın genellikle belirli bir kimyasal işlevi vardır (asit, baz, yük-

seltgen, indirgen). Etkime biçimi bilindiğinde, katıldığı tepkimeler (elektroncul, nükleofil, köksel, çevrel halkalı) sınıflandırılabilir. Dolayısıyla bir ayraç bir ya da birçok kimyasal bileşik ya da parçacığın (özellikle iyonlar) belirlenmesini sağlar; nitekim, Ag^+ iyonu, klorür, bromür ve iyodür iyonlarının özgün bir ayracıdır.

AYRAÇLAMA a. Dilbilg. İç içe ayraçlar yardımıyla, bir tümcedeki kurucu öğe yapısının çizgesel gösterimi. (Her ayracın altında kurucu öğenin ulamını belirten açıklayıcı bir simge [ya da "etiket"] bulunur. Okuma kolaylığı nedeniyle ağaç biçimindeki gösterim yeğlenir.)

AYRAL (Macit), türk hattat (İstanbul 1891 - *ay. y.* 1961). Beylerbeyi'nde Hamidiye mektebi'nde okurken, hocaları Ali ve Ahmet Rakım'dan sülüs ve nesih yazı öğrendi. Medresetü'l-Hattatin'e devam etti. İsmail Hakkı Altınbezer'den celi sülüs, Hulusi Efendi'den talik yazısını geliştirdi. Ankara, Vilayet-i umumi meclisi başkâtipliğinden emekli olduktan sonra Bağdat Güzel sanatlar akademisi'nde hat hocalığı yaptı (1955-1958). Sülüs, nesih ve celi yazılarında başarılı olan sanatçının yapıtları, daha çok özel koleksiyonlardadır. Şişli, Kamerhatun, Şile, Yeşilköy, Bebek, Galata Arap camilerinde celi yazıları vardır.

Necdet Mahfi Ayral

AYRAL (Necdet Mahfi), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1908). 1932'den başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Özellikle komedyalardaki tiplemeleriyle dikkati çekti. 18 yıl sahne amirliği yaptı. 15 yıl Muhsin Ertuğrul'un filmlerinde reji asistanı olarak çalıştı, birçok filmde rol aldı. 1975'te tiyatrodan emekli oldu.

AYRAL-TÖZÜM (Jeyan Mahfi), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1929). Tiyatro sanatçısı. N. M. Ayral'ın kızıdır. Çok küçük yaşlarda sahneye çıktı. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda başlayan sanat yaşamını emekli oluncaya dek (1980) burada sürdürdü. Film ve seslendirme çalışmaları da yaptı.

AYRAN a. **1.** Yoğurdun içine su katılarak elde edilen bir tür içecek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yayıkta çalkalanan süt ya da yoğurdun yağı alındıktan sonra geride kalan sulu bölümü. **—3.** *Ayran ağızlı*, aptal, budala, sersem (arg.). ‖ *Ayran delisi*, kolay kanan, bön, ahmak. ‖ *Ayran gönüllü*, her şeyden çarçabuk bıkan, vazgeçen kimse için kullanılır. ‖ *Ayran içmeye geldik, ara açmaya gelmedik*, bir yere geliş nedeninin dostluğu güçlendirme olduğunu vurgulamak için söylenir. ‖ *Ayranı kabarmak*, kızmak, öfkelenip köpürmek; cinsel istek duymak (arg.). ‖ *Ayranı yok içmeye, atla* (ya da, *tahtırevanla*) *gider sıçmaya*, durumuna bakmaksızın gösteriş için gereksiz şeylere bol para harcayan kimse için söylenir (kaba). ‖ *Ayranım budur, yarısı sudur*, eldeki olanakların sınırlılığını vurgulamak için söylenir.

—ANSİKL. Ayran yapımında, doğal nitelikli, yağlı koyun yoğurdu yeğlenir. Bir ölçü yoğurda en çok bir buçuk ölçü su karıştırılır. Daha lezzetli olması için, su yerine süt de kullanılabilir. Az ölçüde tuz da eklenebilir. Türkler'in geleneksel içkisi olan ayran, Balkan ve Asya ülkelerinde de içilir.

AYRAN, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi, merkez bucağında belde; 2 588 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AYRANCI a. Ayran yapan, satan kimse.

AYRANCI, Karaman iline bağlı ilçe; 14 600 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Karaman'ın 48 km kuzeydoğusunda *Ayrancı*, 2 927 nüf. (1990). Sulama barajı.

Ayrancı barajı, Karaman'ın Ayrancı ilçesi sınırları içinde, Kocadere üzerinde kurulu baraj. 1958'de, sulama amacıyla kuruldu. Gövdesi toprak dolgu, su toplama hacmi 28,5 milyon m^3, göl alanı 2 km^2, sulama alanı 4 600 ha'dır.

AYRANCILAR, İzmir'in Torbalı ilçesi merkez bucağında belde; 4 474 nüf. (1990). PTT.

AYRANCILIK a. Ayran yapma satma işi; ayrancının işi.

AYRE a. (esk. ing. sözc.). Genellikle, bir solocunun çalgı eşliğinde okuduğu ingiliz şarkısı (XVI. yy.'ın sonu- XVII. yy.'ın başı).

AYRI sıf. **1.** Birbirine benzemeyen, aralarında ayırıcı nitelikler bulunan şey ya da kimse için kullanılır; değişik, farklı: *Olaya ayrı açılardan bakıyorlar. Ablasından çok ayrı bir tip.* **—2.** Bir arada bulunmayan, ayrı olmayan; başka: *Ayrı odalarda kalıyorlar. Bu kitapları, dolabın ayrı gözlerine koy.* **—3.** *Ayrı ayrı*, her biri için, her birine özgü: *Arkadaşlarına ayrı ayrı mektup yazdı;* ayrı olarak, birer birer, teker teker: *Gelenlerin ayrı ayrı ellerini sıktı.* ‖ *Ayrı baş çekmek*, topluluktan ayrılıp kendi yoluna gitmek, kendi başına iş yapmak: *Herkes ayrı baş çekerse işler iyi yürümez.*

—Fişekç. *Ayrı sıvılı patlayıcı*, tek başlarına patlayıcı olmayan iki ayrı sıvı bileşen karıştırılarak kullanımından hemen önce oluşturulan patlayıcı madde. (Panklastitler ayrı sıvılı patlayıcılardır.)

—İstat. *Ayrı değişmelik* → HETEROSEDASTİSİTE.

—Krist. *Ayrı yönlü*, ANİZOTROP'un eşanlamlısı. ‖ *Ayrı yönlülük*, ANİZOTROPİ'nin eşanlamlısı.

◆ be. **1.** Değişik, farklı, başka: *Bu konuda sizden ayrı düşünüyor.* **—2.** *(Bir kimseden bir topluluktan, bir şeyden) ayrı*, birlikte olmayışı, uzaklığı belirtir: *Çocuklarından ayrı oturuyor. Yurdundan çoluk çocuğundan ayrı düşmek. Evden uzun süre ayrı kaldı. Sanat halktan ayrı düşünülebilir mi?* **—3.** *(Bir kimseden) ayrı*, bir başkasıyla birlikte yaşamaya son vermiş olarak: *Kocasından ayrı yaşıyor. Üç yıldır ayrılar.* **—4.** *Ayrı düşmek*, düşünce ve anlayış yönünden bir kimseyle uyuşamamak: *Bu konuda da ayrı düştük.* ‖ *Ayrısı gayrısı (olmamak)*, birbirinden hiçbir şey esirgemeyecek kadar yakın dost olmak. *Ayrımız gayrımız yok ya, ha sizin için almışız ha bizim için.* ‖ *(Birini) ayrı tutmak*, ona karşı farklı davranmak: *En küçüğünü ayrı tutar, her istediğini alırdı.*

—Eczc. *Ayrı bulundurulacak ilaçlar*, farmakopenin C tablosunda yer alan tehlikeli maddeler. (Bu maddeler öteki ilaçlardan ayrı bulundurulur.)

AYRIBASIM a. Yayın. Bir yayının herhangi bir bölümünün, o yayın için kullanılan baskı kapaklarından yararlanarak ayrı bir kitapçık şeklinde yapılmış basımı. (Ayrıbasımlar çok defa bilim dergilerinde yahut çok yararlı yayınlarda çıkan makale niteliğindeki yazılardan, bağımsız bir yayın ya da parça elde etmek için yapılır.)

AYRICA be. Ayrı olarak, özel olarak: *Bu konuyu sizinle ayrıca görüşelim.*

◆ bağ. Bundan başka, ek olarak, üstelik: *Isınmada, mutfakta, ayrıca sanayide kullanılması öngörülen doğal gaz. Evi çok güzel, ayrıca işyerine de yakın.*

AYRICALIK a. **1.** Bir kimse, bir topluluk tarafından edinilen ve başkalarında bulunmayan özel hak: *Cumhuriyetle birlikte padişah ailesinin yararlandığı ayrıcalıklar ortadan kaldırıldı. Yasalar bu konuda kimseye ayrıcalık tanımaz.* (Eşanl. İMTİYAZ.) **—2.** Bir kimseye, bir topluluğa tanınan özel hak, yarar; imtiyaz: *Senin ondan ne ayrıcalığın var? 65 yaş ve üstündekilere tanınan ayrıcalıklar.*

—Sıyas. kur. *Kraliyet ayrıcalığı*, Büyük Britanya'da kralın sahip olduğu yetkiler, ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Siyas. kur. İngiliz hukuku hükümdarın kişisel ayrıcalıklarını, onun siyasal yetkisi içindeki ayrıcalıklardan ayırır. Tahtın görevlendirdiği hükümet de onun siyasal ayrıcalıklarından yararlanır. 1642-1649 devrimi kralın siyasal ayrıcalıklarını sınırladı; bununla birlikte hükümdar XVIII. yy. sonuna kadar yürütme gücünün başında kaldı.

AYRICALIKLI sıf. **1.** Toplumsal bir ayrıcalıktan, hukukun tanıdığı bir üstünlükten yararlanan kimse, bu kimsenin durumu için kullanılır; imtiyazlı: *Osmanlı döneminin ayrıcalıklı kişileri.* **—2.** Herhangi bir ortamda maddi olanaklarından dolayı üstün görülen ya da kayırılan kimse için kullanılır: *Onlar ayrıcalıklı çocuklardı, her istekleri hemen yapılırdı.*

—Anayas. huk. *Ayrıcalıklı oy* → OY.

AYRICALIKSIZ sıf. Ayrıcalığı olmayan.

AYRICASIZ be. Tam, kesin biçimde; kurala uygun olarak; ayrıksız, istisnasız.

AYRIÇ a. *Yörs.* İki yolun ayrıldığı yer, yol ayrımı.

AYRIDİLLİ sıf. ve a. Dilbil. Bir ülkenin ya da toplumun konuştuğu dilden ayrı bir dil konuşan topluluk ya da kişi için kullanılır.

AYRIEKLEMLİ sıf. Sesbilg. Söyleyiş noktaları birbirinden ayrı olan iki sesbirim için kullanılır.

AYRIEŞEYLİ sıf. Biyol. Eşeylerin (erkek ve dişi) ayrı olduğu hayvan türüne denir.

AYRIK sıf. **1.** Birbirlerinden ayrılmış; aralıklı: *Saçları yandan ayrıktı.* **—2.** *Bir kimseyi başkalarından ayrık tutmak*, ona farklı davranmak.

—Ceb. *Ayrık ön Hilbert uzayı*, bakışımlı ikili doğrusal biçimi ya da özekli birbuçuk doğrusal biçimi belirli pozitif ön Hilbert uzayı.

—Dilbil. Bir sistemin bir bölümünü oluşturan ve ayrı olarak ele alınabilen, sınırları belirlenebilen birim için kullanılır. (Ayrık bir birim ancak varlık ya da yokluğuyla değer taşır. Bir biçimbirimi oluşturan sesbirimlerine ayrık biçimler denmesinin nedeni bir sesbirimin başka bir ses biriminin yerini almasıyla biçimbirim düzleminde bir değişikliğin meydana gelmesidir.) [Örneğin *bak* ve *yak* biçimbirimlerindeki (b) ve (y) karşıtlığı.] ‖ *Ayrık gösteren*, dizimsel eksende, öğeleri bitişik olmayan gösteren. (Örn., *siz gidiyorsunuz* cümlesinde, "sız" ve "sunuz" "ikinci çoğul kişi" nin gösterenleridir.)

—Fiz. *Ayrık dalga*, biçim değiştirmeden ve sönümsüz olarak yayılan özel bir dalga türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Küm. kur. Hiçbir ortak elemanı olmayan iki A ve B kümesi için kullanılır.

—Mant. *Ayrık önerme* ayrıklık ("veya") eklemiyle oluşturulmuş bileşik önerme: $p \vee (p \rightarrow r) \vee (r \,\&\, p)$ önermesi p, $p \rightarrow r$ ve $r \,\&\, p$ bileşenlerinden kurulu bir ayrık önermedir.

—Mim. *Ayrık sütun*, ne gömme ne de bitişik olan sütun.

—Müz. *Ayrık dereceler*, gamda birbirini izlemeyen dereceler (*do* - *mi* gibi). ‖ *Ayrık hareket*, içindeki komşu seslerin, diyatonik ıskaladaki yanaşık sesler olmadığı melodik hareket. (Yanaşık hareketin karşıtıdır.) ‖ *Ayrık ses*, bir öncekiyle ya da bir sonrakiyle birleştirilmeden, tek olarak çıkarılan ses.

—Ormanc. *Ayrık ağaç*, ormanda özel işletme konusu yapılan ve tek başına gelişen ağaç.

—Parf. Önemli bir sıvıyağın bileşimine giren, gerek damıtma yoluyla, gerek kimyasal ya da fiziksel bir işlemle ayrıştırılan ve parfüm sanayisinde kullanılan doğal terebentin ürünü.

—Şehirc. *Ayrık düzen*, komşu yapılarla birleşmeyecek biçimde konumlandırılmış yapı düzeni. (Karşt. BİTİŞİK* DÜZEN.)

—Topol. *Ayrık topoloji*, ayrık bir uzayın topolojisi. ‖ Ayrık uzay, $\forall (x,y) \in E^2$ için x ın ve y nin ayrık birer dolayının bulunduğu E topoloji uzayı. (Bu koşul Hausdorff koşulu adını taşır; bu nedenle ayrık uzaya Hausdorff uzayı da denir. $\mathbb{Q}$, $\mathbb{R}$, $\overline{\mathbb{R}}$ ayrık

uzaylardır.)

—ANSİKL. Fiz. Ayrık dalgalar, ancak hem yayıcı olan, hem de doğrusal olmayan ortamlarda, bu iki tür etki denkleştiğinde yayılabilir. Bu tür dalgalar, hidrodinamik, plazmalar fiziği, manyetizma vb. alanlarında görülür. Bunların genel dalga olaylarından ayrılmasına neden olan süreklilikleri ve özgünlükleri kuvanton modelleri biçiminde gözönüne alınmalarına yol açmıştır. Öte yandan bu dalgalar konusunda hem klasik alan kuramında, hem kuvantum kuramında geniş ölçüde araştırmalar yapılmaktadır.

AYRIK a. Çok yıllık otsu bitki. (Bil. a. *agropyrum;* buğdaygiller familyası.) [Türkiye'de 20 kadar ayrık türü yetişir: tarla ayrığı *(Agropyrum repens)*, köpek ayrığı *(A. caninum)*, otlak ayrığı *(A. cristatum)*, kum ayrığı *(A. dasystachyum)*, kır ayrığı *(A. desertorum)*, vb. Tarla ayrığı çok arsız bir bitkidir, köksapları kolayca yayılarak, ekin tarlalarını ve çayırları kaplar.]

—Halk hek. Ayrığın kurutulmuş kökleri, halk arasında çok bilinen bir idrar artırıcı ve taş düşürücüdür. Dekoksiyon halinde günde iki üç bardak içilir. Tadı güzel olmadığından bal ya da limon katılır. İdrar artırıcı olarak mısır püskülü ve arpayla birlikte kullanılırsa daha iyi sonuç alınır.

AYRIKATOM a. Org. kim. Organik bir bileşikte karbon ya da hidrojen dışındaki bir elementin atomu. (Eşanl. HETEROATOM.)

AYRIKATOMLU sıf. Org. kim. Ayrıkatom içeren bir madde için kullanılır.

AYRIKÇEKİRDEKLİ sıf. Fizs. kim. Tümü özdeş olmayan atomlardan oluşmuş bir molekül için kullanılır.

AYRIKHALKA a. Org. kim. Bir ya da birçok ayrıkatom içeren halkalı organik bir bileşiğin kapalı zinciri. (Eşanl. HETEROSİKL.)

AYRIKHALKALI sıf. Org. kim. Bir ayrıkhalka içeren organik bileşikler için kullanılır. (Furan, piridin ayrıkhalkalı bileşiklerdir.) [Eşanl. HETEROSİKLİK.]

AYRIKKUTUPLU sıf. Elektrotekn. *Ayrıkkutuplu makine,* çekirdek aralığı boyunca birbirini izleyen kutupların ters kutuplandığı makine. (Döner makinelerin çoğu ayrıkkutupludur.) [Eşanl. HETEROPOLER MAKİNE.]

—Fizs. kim. *Ayrıkkutuplu bağ,* İYON* BAĞI'nın eşanlamlısı.

AYRIKLAŞMA a. Sesbilg. Bitişik iki sesbirim arasında bir ayrım oluşturmaya ya da ayrımı vurgulamaya yönelik, genellikle de benzeşim olgusuna karşı bir önlem amacını güden sesbilgisel değişiklik. ([Attar] sözcüğündeki *tt* çift ünsüzü ayrıklaşmayla *kt* biçimine dönüşmüştür [aktar].)

AYRIKLI a. Mant. *Ayrıklı normal biçim* veya ANB, atomsal formüllerin veya bunların değillemelerinin birlikte evetlemelerinin ayrıklığından oluşan formül:

$$[\,(p \,\&\, q) \vee (\neg p \,\&\, \neg q)\,]$$

$p \leftrightarrow q$ formülünün normal ayrıklı biçimidir. Her formül ANB'e dönüştürülebilir; başka bir deyimle, her F formülü için ANB'de bir F′ formülü vardır, öyle ki F ↔ F′ bir teorem olsun.

AYRIKLIK a. Gökbil. ANOMALİ'nin eşanlamlısı.

—Mant. *Ayrıklık eklemi,* v ile simgelenen önerme-eklemi (*p* v *q*, "*p* veya *q*" okunur) *p* v *q* gibi bileşik bir önerme, *p* ve *q* bileşenlerinin her ikisinin birden yanlış olduğu hallerde yanlış, bütün geri kalan durumlarda doğru değerini alır. ("Veya" eklemiyle mantıkta az kullanılan "ya... ya" eklemi arasında şu önemli ayrım vardır: sonuncu eklemin geçtiği bileşik önermeler, ancak bir tek bileşeninin doğru olması durumunda doğru değerini aldığı halde, birinci eklemle kurulu önermeler, her bir bileşininin doğru olması durumunda da doğru değerini alır.) ‖ *Kesin ayrıklık,* dildeki "ya...ya" ekleminin dile getirdiği ayrıklık (örn. ya kahve ya çay). Bu eklemin bileştirdiği önermelerden her ikisinin de doğru olması durumunda önermenin tümü yanlıştır.

—Metalürj. Metal bir kütlenin bileşiminin ya da özelliklerinin birbiçimli olmaması. (Bu ayrıklıklar ya alaşımın katılaşmasından ya da daha sonra gerçekleştirilen yüzeysel bir işlemden kaynaklanır: örneğin çeliğe semantasyon uygulayarak kimyasal bir element katma ya da onu eleme.)

AYRIKSI sıf. Başka, başka türlü, farklı: *"Dillerinde sözlerin dahi döndürüp ayrıksı kelam söylediler"* (Tefsir-i Ebilleys tercümesi, XV. yy.).

—Gökbil. *Ayrıksı yıl,* ANOMAL* YIL'ın eşanlamlısı.

AYRIKSIN a. Gökbil. Güneş'in Yer çevresindeki görünür deviniminin temel özelliklerini açıklamak için Eskiçağ gökbilimcileri, özellikle de Hipparkhos tarafından tasarlanan çember.

—ANSİKL. Gökbil. Eskilerin "evren sistemi"ne göre: 1. Yer evrenin merkezidir; 2. gökcisimleri Yer'i merkez alarak çembersel bir devinimle yer değiştirir. Hipparkhos tarafından Güneş'in deviniminde gözlemlenen eşitsizlikler Yer'in tutulum merkezine oranla hafifçe ayrıksın konumda olduğunu gösterdi. Sapmanın, yarıçapın 1/30'una eşit olduğu varsayılarak olayın doyurucu nicel bir yorumu elde edildi.

AYRIKSIZ be. Ayrıcasız, istisnasız.

AYRIKYAŞLI a. Yerbil. Farklı yaştaki yerbilimsel oluşumlar için kullanılır. (Eşanl. HETEROKRON.)

AYRILABİLİR sıf. Foto. Fotogravürde kullanılan ve duyarkatı, dayanaktan ayrı duruma getirilebilen ve ayırma yoluyla maden üzerine uygulanabilen jelatinobromürlü filme denir.

AYRILAMAZ sıf. Ceb. Katsayıları bir cisim içinde olan ve köklerinin hepsi yalın olmayan bir polinom için kullanılır.

AYRILAŞMAK gçz. f. Bir şey sözkonusuysa, benzerleri arasında ayrı yeri, önemi olmak; teferrüt etmek.

AYRILAŞMAK gçz. f. *Esk.* Birbirlerinden ayrılmak: *"Ahşam irişüp ayrılaştılar"* (Tühfetü'l Kibar, XVI. yy.).

AYRILIK a. **1.** Ayrı olma durumu. **—2.** Sevilen bir kimseden, bir yerden, bir şeyden uzak kalma: *Katlanması zor, dayanılmaz bir ayrılık.* **—3.** Görüşler, düşünceler vb. arasındaki uymazlık, farklılık: *Aralarında bir görüş ayrılığı belirdi. Düşmanlığa dönüşen politik ayrılıklar.*

—Biyol. Bir canlı topluluğunun, aynı türden ya da yakın türden başka topluluklarla karşılaşmayabileceği durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. XIX. yy. sonlarında, akademik geleneklerden kopmak isteyen bazı sanatçı gruplarının, eğilimlerini belirtmek ve kendi sergilerini diğer sergilerden ayırmak için kullandıkları terim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Halk müz. *Ayrılık türküleri,* GURBET* TÜRKÜLERİ'nin eşanlamlısı.

—Hırist. tar. Kilise camiasında birliğin bozulması ve bundan doğan durum. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Büyük Batı ayrılığı,* birden çok papanın bulunduğu çağ. (XIV. - XV. yy.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Doğu ayrılığı,* Doğu kiliselerinin Roma cemaatinden ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. huk. Evlilik birliğinin yargıç kararı ile geçici olarak kaldırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ayrılık davası,* evlilik birliğinin geçici olarak kaldırılması istemiyle açılan dava. ‖ *Mal ayrılığı* → MAL.

—ANSİKL. Biyol. Ayrılık, bulunulan yerle ilgili bir özelliktir. Adalarda yaşayan türler, bir göle ya da bir su havzasına özgü tatlısu türleri genellikle ayrı düşmüş türlerdir; okyanuslarda yaşayan türler ise böyle değildir, çünkü okyanusların tümü sınırsız bir ortam oluşturur.

Ayrılık elbette endogamiye yol açar, bu da her topluluğun özgün yanlarını belirginleştirir ve aynı kökten gelme değişik birçok türün doğmasına yol açar (türleşme). Darwin, Hawaii adalarındaki ispinozları incelerken, adaların her birinde bu kuşların ayrı bir tipini bulmuştu. Sayısı pek kalabalık olmayan bir topluluğu etkileyen aşırı bir ayrılık çoğu zaman onun yok olmasıyla sonuçlanır (örneğin Mascareignes adalarındaki raphidae familyasından kuşlar.).

Ayrılık tümüyle bir anakarayı da etkileyebilir; Avustralya'da ve Üçüncü Zaman' da Güney Amerika'da böyle olmuş ve çeşitlenme aynı etmenlerle gerçekleşmiştir.

Bitkiler dünyasında ayrılık çok nadir bir durumdur: sporlar ve çiçektozları rüzgârla çok uzak yerlere taşınabilir, aynı şekilde hafif ve kanatlı bazı tohumlar da çok uzaklara gidebilir; öte yandan bir kısım tohumlar kuşların ayağına bulaşan çamurlarla ya da meyve yiyen memeli hayvanların karnında uzaklara taşınırlar. Denebilir ki, iki türü birbirinden ayıran başlıca etmen iklim zorunluluklarıdır.

—Güz. sant. Başlıca ayrılık hareketleri, 1892'den O. Eckmann, dekoratör Hermann Obrist, mimar August Endell ve Behrens'in katıldığı Münih ayrılığı; özellikle G. Klimt, J. M. Olbrich ve J. Hoffmann'ın temsil ettiği Viyana ayrılığı (1897) ve Liebermann'ın öncülük ettiği Berlin ayrılığıdır (1899). Münih ayrılığı kısmen jugendstil (bitkisel motiflerle süslemeye dayanan üslup) ve Belçika ya da fransız Art nouveau'suna yaklaşırken Viyana okulunu niteleyen eğilimler daha soyut ve kurgusaldır.

—Hırist. tar. Geleneksel tanrıbilime göre, ayrılıkla sapkınlık* farklı şeylerdir. Ayrılık, inanç ilkelerinin reddine değil, çıkar sorunlarına ve siyasal, öğretisel anlaşmazlıklara dayanır. Bununla birlikte, birçok tanrıbilimci, sapkınlığın her türünden uzak, saf bir ayrılığın olamayacağını savunur.

•*Doğu ayrılığı.* IV. yy.'dan başlayarak Doğu kilisesi ile Latin kilisesi arasında ayrılıklar görüldü. Bunun üç ana nedeni vardı: Doğu imparatorlarının hem kayzer hem papa olmak istemeleri; Konstantinopolis (İstanbul) patriklerinin Roma piskoposuna üstünlük kurma istekleri; Rumlar ile Latinler'in birbirlerinden hoşlanmamaları.

Kilise yasaları ve ayin düzeni açılarından farklar gösteren rum ve latın kiliseleri arasında sık sık ayrılık doğdu: Akakios* ayrılığı (484 - 519), monotelizm* ayrılığı (638 - 681), tasvir kırıcılığının yol açtığı ayrılık (726 - 787; 813 - 843), *Filioque* olayına dayalı Photios* ayrılığı (863 - 867). 1054'te, Bulgarlar'ın yönlendirilmesi yüzünden Konstantinopolis patriği Kerularios ile papa Leo IX'un birbirini aforoz etmelerini, Antiokheia (Antakya), Kudüs ve İskenderiye patriklerinin Roma ile bağlarını koparmaları izledi; Kiev metropoliti de, olasılıkla XI. yy.'da özerk duruma geldi. Doğu'yla Batı arasında birliği sağlamak amacıyla toplanan konsiller (Lyon 1274, Ferrara ve Floransa 1439) sonuçsuz

Doğu ayrılığı
Mikhael Kerularios'un İstanbul patrikliğine atanma töreni (1043) [onun patrikliği döneminde Yunan kilisesi ile Latin kilisesi birbirinden kesin olarak koptu (1054)] İoannes Skylitzes'in *Khronika* adlı yapıtının (XIV. yy.) bir yunan elyazması nüshasından ayrıntı
Ulusal kitaplık, Madrid

Büyük Batı **ayrılığı** Pedro de Luna Benedictus XIII adıyla papa seçildi, Gregorius XII ve Johannes XXIII ile çatıştığı için Konstanz konsili (1414-1418) tarafından aforoz edildi ve papalıktan alındı *Güzel sanatlar müzesi, Barcelona*

kaldı. Doğu kilisesi, daha sonra birtakım bağımsız kiliselere bölündü: Rus, Sırp, Yunan, Girit, Bulgar vb. XX. yy'da, eski düşmanlık belli bir ölçüde giderildiyse de, kiliselerin birleşmesi ve ayin düzeninin birliği sağlanamadı.

• *Büyük Batı ayrılığı* (1378-1417). Çoğu fransız olan 13 kardinalin Urbanus VI yerine, yeni bir papa (Clemens VII) seçmesi üzerine hıristiyan dünyasının ikiye bölünmesiyle başladı (Almanya, İtalya, Macaristan, İngiltere, İskandinavya, Roma'da, oturan Urbanus VI'yı; Fransa, İskoçya ve Castilla da Avignon'da oturan Clemens VII'yi papa olarak tanıdılar). Urbanus VI'dan sonra Bonifatius IX (ardılı İnnocentius VII, onun da ardılı Gregorius XII), Clemens VII'den sonra da Benedictus XIII, ayrılığın sona ermesini engelledi. 1408'de Livorno'da bir araya gelen 12 kardinal (6'sı Romalı, 6'sı Avignonlu), her iki papanın da görevden alındığını ilan etti. Yeni bir papa seçildi: Alexander V. İki devrik papanın, konsil kararına uymaması üzerine Macaristan kralı Sigismond, Konstanz'da bir evrensel konsil toplanmasını sağladı. Burada konsillerin papadan daha yetkili olması gerektiği kararlaştırıldı (sonraları bu karar reddedildi).

Büyük ayrılık, kilise örgütünün dağılması, tarikatların parçalanması, laiklik düşüncesinin gelişmesi, üniversitelerin siyasete karışması gibi ciddi sonuçlar doğurdu.

—Med. huk. Ayrılık kararı evlilik bağını ortadan kaldırmaz; eşlere yalnızca ayrı yerlerde oturma olanağı sağlar. Türk Med. k.'nun 138. maddesine göre, boşanma nedenlerinden biri kanıtlanınca yargıç ya boşanma ya da ayrılık kararı vermek durumundadır. Dava yalnızca ayrılık istemiyle açılmışsa boşanmaya karar verilemez. Buna karşılık, dava, boşanma için açılmışsa ve eşlerin barışmaları olasılığı varsa, ayrılığa karar verilebilir. Türk Med. k.'nun 139. maddesine göre, ayrılığa bir yıldan üç yıla kadar bir süre için karar verilir. Konulan süre dolunca ayrılık kendiliğinden sona erer. Bu süre içinde barışmamışlarsa eşlerden her biri boşanma isteminde bulunabilir.

Ayrılık çeşmesi, İstanbul, Haydarpaşa'da çeşme. Osmanlı İmparatorluğu döneminde hacı kafileleri, Anadolu kervanları bu çeşme önünde uğurlanırdı. İstanbul'dan ayrılan yolcular başkentteki son namazlarını çeşmenin bitişiğindeki namazgâhta kılarlardı. Ayrıca, Anadolu'da görev alan vezirler ve devlet adamları da Ayrılık çeşmesi'nde alay gösterirlerdi.

XVI. yy. sonlarında Kapıağası Gazanfer Ağa tarafından klasik üslupta kesme taştan yaptırılan çeşme, zamanla yıprandı. Mahmut I'in kapıağası Ahmet Ağa çeşmeyi onartırken (1741) kemerinin altına bir de kitabe koydurdu.

AYRILIKÇI sıf. ve a. Ayrılıkçılık yanlısı olan kimse için kullanılır.

◆ sıf. Ayrılıkçılığa ilişkin.

AYRILIKÇILIK a. **1.** Bağlı oldukları devletten ayrılıp belirli bir toprak parçası üzerinde ayrı bir siyasal varlık olarak örgütlenmek isteyen kişi ya da grubun eylemi ya da durumu. **—2.** Bir kişi ya da grubu, içinde bulunduğu topluluk, ülke ya da partiden kopmaya götüren ideolojik ayrılık: *Siyasal, dinsel ayrılıkçılık.*

AYRILIR sıf. Ayrılması olanaklı; ayrılabilir.

—Ceb. *Ayrılır eleman,* minimal polinomunda katlı kökler bulunmayan bir K cismi üzerindeki cebirsel eleman. || *Ayrılır genişleme,* her elemanı ayrılır olan bir cismin cebirsel genişlemesi. (Sıfır karakteristikli ya da yetkin bir cismin cebirsel genişlemeleri ayrılır.) || *Ayrılır polinom,* bütün kökleri farklı olan polinom.

—Mat. çözlm. Kimi diferansiyel denklemlerin değişkenleri için kullanılır.

—Topol. Her yerde sık ve sayılabilir bir altküme içeren bir topolojik uzay için kullanılır. (Tıkız bir metrik uzay ayrılır. Bu özellik, sayılabilir bir birleşim için kararlıdır.)

AYRILMA a. Ayrılmak eylemi.

—Akışkan. mekan. Bir akışkanın, bir engel çevresindeki akış değişimi. (Akışkanın burgaçlı devinimlerle, engel yüzeyinden ayrıldığı ve artık genel devinime katılmadığı bir bölgenin oluşmasından kaynaklanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Anayas. huk. Bir devlette halkın bir bölümünün ayrı bir devlet kurmak ya da başka bir devletle birleşmek amacıyla, barışçı yoldan ya da şiddete başvurarak gerçekleştirdiği, ulusal birlikten ayrılmaya yönelik eylem. (Üniter devlet anayasalarında tanınmayan ayrılma hakkı, yalnızca bazı federal ve konfederal devlet anayasalarında yer alır.) || Siyasal ya da ideolojik bir gruptan çıkma, çekilme.

—Ask. havc. Kol halinde uçan uçaklardan birinin gruptan kopması.

—Cerr. Dikilmiş bir yaranın dudaklarının, kendiliğinden (yaranın kapanma bozukluğu) ya da cerrahi olarak (yeni bir ameliyat için) ayrılması.

—Fiz. *Sıvı ayrılması,* homojen bir sıvı karışımının kendiliğinden birçok sıvı evreye bölünmesi. (Elde edilen çeşitli sıvılar arı değildir, ancak bileşimleri bellidir. Sıvı ayrılması kimi camlarda, özellikle borosilikat camlarında, belli sıcaklık bölgelerinde görülür.)

—Genet. *Genetik ayrılma,* meyoz bölünme sırasında özdeş kromozom çiftlerinin ya da alel gen çiftlerinin birbirinden ayrılarak yavru hücrelerde yer alması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karakterlerin ayrılması,* melezlerin gametlerinde anadan ve babadan gelen karakterlerin ayrılması. (Karakterlerin ayrılması, kalıtımın ikinci yasasına göre gerçekleşir. Birinci kuşak melezler, gametlerini oluştururken, anadan ve babadan alınan karakterler birbirinden ayrılır. Gametlerin yarısı ana, yarısı baba karakterlerini alır.) || *Kromozom ayrılması,* ana hücre kromozomlarının bölünmesi ve yavru hücrelere dağılmasıyla sonuçlanan süreçlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meyvc. Aşı kalemlerinin ya da genç tomurcukların kendiliğinden ya da arızi olarak düşmesi.

—Oftalmol. *Camsı cisim ayrılması,* normalde retinaya yapışık olan camsı cismin kopması. (Camsı cisim ayrılması tehlikeli değildir, ama "sinek uçuşması" biçiminde görme bozukluğuna neden olur. Bu arada, retina ayrılmasının önbelirtisi olabilir.) || *Retina ayrılması,* retinanın gören kısmının pigmentli epitelyum kısmından ayrılması. (Retina ayrılması daha çok miyop insanlarda olur. Tedavi edilmezse körlüğe yol açar. Cerrahi tedavi, ayrılmanın ortaya çıkışını izleyen günlerde yapılmalıdır.) [Eşanl. DEKOLMAN.]

—Patol. Doğal olarak yapışık bulunan dokuların birbirinden ayrılması. (Organizmanın çeşitli yerlerinde [deri, kemik zarı, vb.] olabilir.) || *Kemik ucu ayrılması,* çocuklarda bir travma sonucu olarak kemik ucunun kopması. (Birleşme kıkırdağının zedelenmesi yüzünden, yaralanan kemiğin büyümesinde ciddi bozukluklar ortaya çıkabilir.)

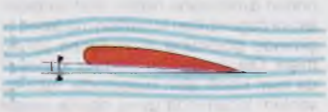
—Taşoc. *Ayrılma yüzeyi,* ÇATLAK* YÜZEYİ'nin eşanlamlısı.

—Yerbil. Farklı mekanik özellikleri bulunan iki oluşumun bir süreksizlik yüzeyi oluşturarak bağıntılarının kopması.

—ANSİKL. Akışkan. mekan. Ayrılma, akışmazlık ve basınç kuvvetlerinin eşanlı etkisi altında akışkanın yavaşlamasından kaynaklanır. Bir uçağın hızı belli bir sınırı (kanat profiliyle değişen) aştığında ya da hücum açısı yaklaşık 15° ile 20° 'ye ulaştığında, kanat çevresinde akan hava iplikçikleri artık kanat profilini izlemezler ve kanat yüzeyinden ayrılarak enerjilerini burgaçlı devinimlerle yitirirler. Dolayısıyla kanadın, uçağa uyguladığı kaldırma kuvveti azalır, flaplar ve kanatçıklar etkinliklerini kaybeder. Bu durumda uçak hız yitimine girebilir (kopma*), vril* biçiminde inebilir ya da bir dikey dengesizlik gösterebilir. Gerektiğinde, yarıklardan yararlanılarak ayrılma geciktirilebilir.

bir akışkanın yuvarlak bir cismin çevresindeki akışı

hücum açısı I < 18°: hava iplikçiklerinin normal akışı

hücum açısı I > 20° hava iplikçiklerinin ayrılması

ayrılma olayları

—Genet. *Genetik ayrılma.* Yalnız alel çiftler göz önünde tutulursa ayrılma yalnız heterozigot genotiplerde (aynı genin farklı iki aleli) görülebilir. Genetik ayrılma, karakterlerin ayrılması yasası da denen ikinci Mendel* yasasının konusudur.

Normal bireylerin kromozomlarında meydana gelen anormal ayrılmalar, o bireylerden doğanlarda görülen pek çok kromozomsal kusurların kaynağıdır: örneğin trizomi 21. Dengeli kromozom düzenlemeleri (örneğin translokasyonlar) bulunan bireylerde ortaya çıkan anormal ayrılmalar ya da "kötü ayrılmalar" dengesiz yapılar, trizomiler ve kısmi monozomiler meydana getirirler.

• *Kromozom ayrılması.* Mitoz olayının başlıca özelliği, ana hücredeki her kromozomun, iki yavru hücreye bölünmesi ve birbirinden ayrılıp her birinin bir yavru hücreye geçmesidir. Kromozom ayrılması buna denir. Meyozda da ilke aynıdır; ancak, bunda her kromozom bir kez bölünür, her hücre iki kez bölünür, böylece yavru hücreler her kromozom çiftinden yalnız birini almış olurlar.

Kromozomlar ayrıldığı halde karakterlerin ayrılmaması şundan doğar: bir kromozomdan doğan iki yavru kromozom beraberce aynı yavru hücreye geçer. Meyozda, belirli bir kromozomun taşıyıcısı olmayan ve tek kromozom yerine iki kromozom taşıyan gametler oluşur. Böyle gametlerin normal gametlerle döllenmesi sonucunda, ya bir çiftin tek kromozomunu taşıyan (monozomi) ya da aynı çiftin üç kromozomunu taşıyan (trizomi) yeni hücreler ortaya çıkar. Mongolizm, 21 numaralı kromozomdaki trizomiden ileri gelir.

Yaşlılık, dişilerde kromozomların ayrılmamasını kolaylaştırır. Bu olgu, sirke sineğinde ve insanda doğrulanmıştır. Bu nedenle annenin yaşının ilerlemiş olması mongoloit çocuk doğurma tehlikesini artırır.

AYRILMAK → AYIRMAK.

AYRILMAZLIK a. Bir şeye içten ve zorunlu olarak bağlı olma durumu: *İlinekle tözün ayrılmazlık ilişkisi.*

AYRIM a. (*ayırmak*'tan). **1.** Ayırmak eylemi: *Oy ayrımı sürüyor.* **—2.** Kimseleri ya da şeyleri birbirinden ayıran özellik, başkalık; fark: *Bu iki görüş arasında önemli bir ayrım yok. Şakayla alay arasındaki ayrımı gözden kaçırıyorsun.* **—3.** *Ayrım yapmak, ayrım gözetmek,* bir kimseyi ya da bir grubu, başka bir kimseden ya da topluluğun geri kalan bölümünden ayırmak ve ona ayrı (çoğu kez kötü) davranmak: *Çocuklar arasında ayrım yapmamalıydın. Ayrım gözetmeden, öğrencilerin hepsine eşit davranır. Irk ayrımı yapmak.* || *Ayrımına varmak, ayrımında olmak,* fark etmek, ayrımsamak, bilmek: *En ilginç olanı ayrı-*

mında olmadan yaptığı açıklamalar.
—Dy. *Yol ayrımı*, bir demiryolu hattını kollara ayıran ve az çok kendi uzantısında bulunan iki ya da daha çok yola giriş olanağı veren makas. (Ana hattın giriş sağladığı yol sayısına göre *ikili, üçlü* vb. yol ayrımından söz edilir.)
—Fels. Aristoteles'te, bir nesnenin türünü belirtmeye yarayan özellik; Hegel'de, özdeşliğin, gerçeği kavramaya yarayan, temel ve tamamlayıcı belirlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Foto. *Renk ayrımı* → RENK ayrımı.
—Metalurj. *Ayrım yüzeyi*, bir döküm kalıbının bitişik iki parçası arasındaki birleşme yüzeyi. (Ayrım yüzeyi birçok farklı yüzeyden oluştuğunda, düz, eğik ya da çarpık olabilir.) || *Kalıplama ayrım yüzeyi*, ayrım yüzeyinin kaba parça üzerindeki arakesiti ya da izi.
—Postc. Gönderilerin niteliğine ve gideceği yöne göre sınıflandırılmasına dayanan postacılık işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Bir uyartının yanıtlandığı, buna karşılık değişik bir uyartının hiç yanıtlanmadığı ya da değişik biçimde yanıtlandığı davranış. —Biçim (Gestalt) kuramında, bir nesneyle zemin arasında ya da birçok farklı nesne içinde yapılan algısal ayırt etme.
—Telekom. Frekans ya da faz kiplemeli bir salınımdan kipleyici işareti ayırmaya dayanan kipçözme işlemi.
—Topbil. Irkı, cinsiyeti, toplumsal konumu ya da dini yüzünden bir toplumsal gruba, topluluğun öbür gruplarından uzak durması zorunluğunun kabul ettirilmesi.
—ANSİKL. Fels. Aristoteles'te, türsel ayrım *(diaphora)* ile cinssel ayrım birbirine karşıttı. "Türsel ayrım, bir şeyin başka bir şeyden, ikisi için de ortak olması gereken bir şey içindeki farklılığıdır: örneğin, iki hayvandan biri, türü bakımından ötekinden farklıysa, bu iki varlık da hayvandır. Öyleyse, tür bakımından ayrı varlıklar, aynı bir cinse girer" *(Metafizik* [Meta ta physika], 9, 8).
Hegel'de ayrım *(Unterschied)*, özdeşliğin içsel ve dışsal zenginliğini dile getirir. Bir gerçekliğin, somut olarak, kendinde ne ise o olabilmesi, bütün öteki gerçeklerle o şey arasındaki bağıntıya dayanır. Bu anlamda "gerçek belirlenim, ayrımdır; ve bu belirlenim, bir bakıma, dışsal ya da etkisiz bir ayrım, yani genel anlamda bir çeşitlilik; ama, başka bir bakıma da, karşıt çeşitlilik olarak ya da karşıtlık olarak ayrımdır" (*Wissenschaft der Logik*, "Wesen", 1,2). Başka bir deyişle Hegel, gerçek hakkında her türlü monatsal görüşe karşı çıkar: bir terimin ne ise o olabilmesi, bütün öteki terimlerle yapısal bir farklılık içinde bulunmasının sonucudur ancak.
—Postc. Elle ayırma işlemi, bu işleme özgü merkezlerde ve tren vagonlarında aynı demiryolu güzergâhı üzerinde bulunan coğrafi bölgelere göre yapılır. Otomatik ayırma işlemiyse, daha önce özel olarak kodlanmış gönderiye göre gerçekleştirilir (mektuplar için 20 flüorışıllı çizgi, paketler için manyetik baskı). Elektronik ayırma aygıtı, 5 rakamlı posta kodlarını okur ve her bir posta eşyasını, olası 250 yerden hangisine gidiyorsa ona ait göze —saatte 40 000 mektupluk bir hızla— yollar.

AYRIMCI sıf. ve a. Irk, din, cinsiyet, toplumsal konum vb. ayrımcılığından yana olan kimse, topluluk için kullanılır: *Irk ayrımcıları.*

◆ sıf. Herhangi bir ayrımcılığa ilişkin: *Ayrımcı politikalar gütmek.*

AYRIMCILIK a. Bir toplulukta, ırkı, cinsiyeti, toplumsal konumu ya da dini nedeniyle ötekilerden ayrılan bir gruba, ayrımlı (çoğunlukla kötü) davranma olgusu: *Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi için çalışmak. Ayrımcılık politikası gütmek.*

AYRIMLAŞMA a. Ayrımlaşmak eylemi; farklılaşma.
—Sesbilg. Birbirine yakın, ancak bitişik olmayan iki sesbirim arasında bir ayrıma yol açmaya ya da ayrımı vurgulamaya yönelik sesbilgisel değişiklik. (BENZEŞMEZLİK de denir.) [Bu bir uzaktan ayrımlaşma olgusudur. *der-*, toplamak'tan *derşürmek* sözcüğü *devşirmek* biçimine ayrımlaşma olgusu sonucunda dönüşmüştür.] (Karşt. BENZEŞİM.)

AYRIMLAŞMAK gçz. f. Birbirinden ayrılmak, ayrımlı duruma gelmek; farklılaşmak: *Toplumda müzik eğilimlerinin ayrımlaşmasını açıklayan bir çalışması var.*

AYRIMLAŞTIRICI sıf. Dilbil. Biçimler arasında bir ayrıma yol açan bir öğe için kullanılır.

AYRIMLAŞTIRMAK g. f. Sesbilg. Bir ayrımlaşma oluşturmak.

AYRIMLAYICI sıf. Ruhbil. *Ayrımlayıcı öğrenme*, bireyin, bir ayrım edinmesini sağlayan öğrenme. || *Ayrımlayıcı tepki zamanı*, başka uyartı ya da uyartılar ayrıma yol açmazken, bir uyartıya gösterilen tepkinin örtüklüğü.

AYRIMLI sıf. Ayrımı olan, aralarında ayrım bulunan; değişik, farklı.

AYRIMSAL sıf. Tıp. || *Ayrımsal basınç*, en yüksek ve en düşük atardamar basıncı arasındaki farkı gösteren ve bazı hastalığın tanısında ve gidişinde büyük önem taşıyan sayı. || *Ayrımsal tanı*, ortak belirtileri olan hastalıklar için, onları ayıran belirtileri aramaya dayanan tanı yöntemi.

AYRIMSIZ sıf. Farksız.

AYRIMSIZLIK a. Fels. Hegel'de, kavramsal ayrım uğraklarının karşılıklı niteliği.
—ANSİKL. Hegel'de ayrımsızlık *(Gleichgültigkeit, İndifferenz)*, dışsallığa geçişin güvencesidir. "Ayrımın ayrımsızlığı olarak ele alınan çeşitlilikte, *yansıma* genellikle kendine dışsallaşmıştır" (*Wissenschaft der Logik*, "Wesen", 1,2). En genel kategoriler düzeyinde ise şu söylenebilir: "Birbirlerine göre ayrımsızlıkları bakımından, eşitlik yalnızca kendine yönelmiştir ve eşitsizlik de, bir özel perspektif ve kendi için bir yansımadır" *(ay. y.)*. Ama bunların çelişkili yeni birliğini hazırlayan şey, bu ayrımsızlıktır: çünkü böylece, bunlardan her biri, tıpkı öteki gibi, "kendine eşit"tir.

AYRINTI a. **1.** Bir bütünü (olayı, olguyu vb.) oluşturan, ikincil nitelikte oldukları da düşünülebilen küçük öğe; detay, teferruat: *Bütün ayrıntıları göz önünde bulundurmak. En küçük ayrıntıyı bile not eder. Ayrıntılara girmek, ayrıntılarla uğraşmak. Ayrıntılar üzerinde durma.* **—2.** *Bir şeyin ayrıntılarına inmek*, onu titizlikle, bütün yönleriyle araştırmak, incelemek: *Bir olayın ayrıntılarına inmek.* || *Ayrıntıda boğulmak*, ayrıntılarla oyalanmak. || *(Bütün) ayrıntılarıyla*, hiçbir şey unutmadan, eksiksiz: *Olayı bütün ayrıntılarıyla anlattı.*
—Güz. sant. Bir sanat yapıtının, bütünden ayrı olarak incelenen ya da verilen bölümü.

AYRINTILAMAK f. Güz. sant. Ayrıntılarıyla resmetmek, betimlemek.

AYRINTILI sıf. En küçük ayrıntılarına kadar çözümlenmiş, belirlenmiş, açıklanmış şey için kullanılır: *Toplantının ayrıntılı bir raporunu istiyorum. Ayrıntılı bir gider listesi.*

AYRIRENKLİ sıf. Opt. **1.** Bir karşılaştırma gözlemcisinin gözüne, bitişik alanlar biçiminde görünerek, değişik renkli algılara neden olan renk uyaranları için kullanılır. **—2.** Farklı renkler kullanan aygıt ya da yöntem için kullanılır. (Ayrırenkli ışıkölçüm, farklı renkteki ışık akılarını karşılaştırmaya dayanır.) [Eşanl. HETEROKROM.]

AYRIRİTİMLİ sıf. Müz. Her bölümü özel bir ritimle bestelenmiş (yapıt).

AYRIŞABİLİR sıf. Dilbil. Bir bileşik sözcüğün ayrışabilen biçimbirimi için kullanılır. (Örneğin *gözlemevi* bileşik sözcüğündeki *ev* biçimbirimi ayrışabilir bir biçimbirimken, *nasıl* sözcüğündeki *ne* ve *asıl* biçimbirimleri ayrışabilir biçimbirimler değildir.) Türkçede bunların sayısı çok azdır.

AYRIŞICI sıf. Fizs. kim. Ayrışmaya elverişli maddeler için kullanılır.

AYRIŞIK sıf. Değişik nitelikte öğelerden oluşup bütünlük göstermeyen şey için kullanılır. (Eşanl. AYRICİNSTEN, HETEROJEN.)
—Metalürj. Kimyasal bakımdan homojen olmayan bir alaşım ya da alaşımın katılaşması sırasında kendi aralarında toplanarak ana matristen ayrılan katışıklar için kullanılır.

AYRIŞIKLAŞMA a. Fels. Herbert Spencer'de, ilerlemenin yasası, yani bağdaşık olandan ayrışık olana geçiş.

AYRIŞIKLIK a. Ayrışık olma durumu.

AYRIŞIM a. Ayrışma.
—Fizyol. Yaşama koşullarından dışarı atılmış organik maddelerin yapılarını değiştiren olgu. (Bu olguda önce büyük biyolojik molekülleri oluşturan öğelerin açığa çıkması sözkonusudur [hücre erimesi]. Ayrışımın başlaması, yani kokuşma ölümün kesin kanıtıdır; dirilme olasılığını yok eder ve ölünün hemen toprağa verilmesinden duyulan tereddütleri ortadan kaldırır.)
—İnş. Doğal ya da yapay olarak birleşmiş gereçlerin ayrılması.
—Yerbil. *Ayrışım kili*, önceden var olan bir kilin, iyon kaybı ve yaprakların yeniden düzenlenmesi ile bozulmasından doğan kil.

AYRIŞKAN sıf. Dilbil. *Ayrışkan dil*, sözcüklerin bir kökene, yani değişmez ve ayrışmaz bir biçime indirgendiği dil. (Her dil az ya da çok ayrışkandır. Dilin ortalama ayrışkanlık derecesi, biçimbirimlerinin sayısıyla sözcük sayısı arasındaki ilişki hesaplanarak ölçülür. Tiplemede, bitişimli ve bükünlü dillerden ayrılırlar; gerçekten de daha çok bireşimsel olan bu dillerde sözcükler, bitişim ve bükün yoluyla birçok biçimbirimin kaynaşmasından oluşabilir.)

AYRIŞKANLIK a. Dilbil. Ayrışkan dillerin özelliği.

AYRIŞMA a. Ayrışmak eylemi.
—Dilbil. Kökensel olmayan bir kopukluğun sonucu olan sözcüksel değişiklik. (Ayrışma, genellikle ilk ünlünün, ondan önce gelen tanımlıkla karıştırılmasından kaynaklanır: örn. türkçedeki *bir takım* [elbise] > *birtakım* [insanlar].)
—Fiz. *Gaz ayrışması*, bir gaz karışım bileşenlerinin efüzyon yoluyla ayrılması.
—Fizs. kim. Belirli bir sıcaklık ve basınç altında, kimi bileşiklerin bozunma ürünleriyle bir arada tutulmasından doğan sınırlı ve tersinir bozunma tepkimesi. (Ayrışma tepkimeleri kimyasal dengeler oluşturur. Dolayısıyla bu yolla oluşan sistemler, genel denge yasalarına uyar.) || *Ayrışma basıncı*, katı bir bileşiğin en azından biri gaz olan bozunma ürünlerinden doğmuş heterojen bir sistemde, verilen T sıcaklığı için dengedeki gaz fazın buhar gerilimi. || *Ayrışma değişmezi*, bir bileşiğin kimyasal ya da elektrolitik ayrışma dengesi konusunda kütle etkisi yasasınca verilen değişmez. (Ayrışma ürünlerinin etkinliği kesrin payında yer alır. Bu değişmez kararlılığın bir ölçütüdür, çünkü bu oranın değeri ne kadar düşükse, bileşik o kadar kararlıdır.) || *Ayrışma katsayısı*, ayrışan molekül sayısının, toplam molekül sayısına oranı. (Bu oran Raoult yasalarıyla belirlenir.) || *Elektrolitik ayrışma*, çözünmüş bir maddenin moleküllerinden bir bölümünün iyonlarına ayrılmasını sağlayan elektrokimyasal süreç. || *Suyla ayrışma*, HİDROLİZ'in eşanlamlısı.
—Hidr. bağl. *Ayrışma özelliği*, taşıma ya da dökme sırasında, bir betonun en iri tanelerinin, darbe ya da titreşim etkisiyle birbirinden ayrılarak, alt bölümde toplaşma eğilimi.
—Jeomorfol. ve Yerbil. Yüzeysel olarak kayaçların kimyasal değişimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. Bir alaşımın çeşitli bölgeleri arasında kimyasal bileşimin farklı olması. —Alaşımın katılaşması sırasında, kimyasal bakımdan heterojen parçaların ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taneleraras ayrışma,* alaşımın bazı elementlerinin, belli bir sıcaklıkta tane sınırlarına doğru yayınmaları ve böylece tanelerin özüyle çevresi arasında kimyasal bir bileşim farkı yaratmaları.

—Pedol. *Ayrışma kompleksi,* toprak ve katlarının belirgin niceliğini gösteren ayrışma ürünlerinin tümü. (Bu ürünler şunlardır: ince parçacıklar, killer ve limonlar; biçimsiz ya da kristalleşmiş demir, alüminyum ve manganez oksihidroksitler; sodyum, kalsiyum ve magnezyum klorürler, sülfatlar ve karbonatlar gibi çözünerek çökelen tuzlar.)

—Psik. Kişinin ruhsal birliğinin bozulması, çözülmesi. (Eşanl. DİSOSİYASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Teknol. Çeşitli maddeler karılarak oluşturulan bir bütünün, birbirinden bağımsız kümeler halinde ayrılması. (Çok sıvı karılmış bir betonun ayrışması sonucunda, beton sütü, kaba kum ve çakıllar belirgin bir biçimde ayırt edilir.)

—Yerbil. *Ayrışma rengi,* yeni oluşmuş kırıklarınkinden farklı bir renk veren kimi kayaçların yüzeysel bozulması.

—ANSİKL. Jeomorfol., Yerbil. ve Pedol. "Ayrışma" terimi, çözülme teriminin içerdiği mekanik parçalanmayı ve hidrotermal kökenli derin değişimleri kapsam dışı bırakan dar bir anlamda ele alınmalıdır. Ayrışmanın temel meteorik etkeni, az ya da çok karbondioksit gazı ile yüklü sudur: böylece, silikatlı kayaçlar bakımından hidroliz, birincil minerallerin bozulmasından ve killi minerallerin ortaya çıkmasından oluşur. Kristalli yapıların, suyun serbest iyonlarınca kimi bağlarının koparılarak yıkımı, doğal olarak iklimsel ortamın etkinliğine göre az ya da çok şiddetlidir; bu nedenle ayrışma tiplerinin yapılışı aşağı yukarı kuşaksaldır. Killi silikatlar veren *bisiyallitleşme* (vermikülit ya da smektit türü killerin oluşması) ve *monosiyallitleşme* (ya da kaolenleşme), gibbsit, boehmit gibi alüminyum hidroksitlerin ya da goethit, hematit gibi demir hidroksitlerin ortaya çıkışıyla belirlenen *alitleşme* (ya da *lateritli ayrışma*) türleri ayırt edilir. Bununla birlikte kuşaksallık kavramının ışığında killi minerallerin incelenmesinden çıkarılan paleoklimatik sonuçlar farklı dirençte mineraller içeren ana kayacın türüne ve silikatlı bileşenlerle temas eden suların süzülme hızını denetleyen mikroakaçlamaya göre büyük farklar gösterir.

—Metalürj. Erimiş bir alaşımda, soğuma sırasında çöken ilk kristaller bir dereceye kadar arıdır; oysa çözelti halindeki elementler, katışkılar ya da kalıntılar sıvı halde kalan kütlenin içinde derişir. Bu yüzden en son katılaşan bölgelerin kimyasal bileşimi farklı olur. Ayrışma, gelişimine göre üçe ayrılabilir: *makro ayrışma, mikro ayrışma* ve *ters ayrışma.* Birincisi parça ya da külçe ölçeğinde gerçekleşir; katışkılar, çelik külçesindeki kükürt ve fosfor gibi kütlenin merkezinde toplandığında merkezcil ayrışmadan söz edilir; katı ve sıvı fazlar, bakırlı alaşımlardaki kurşun gibi yoğunluk sırasına göre ayrıldıklarında düşey ayrışma ortaya çıkar. Mikro ayrışma, elementlerin yetersiz yayınması yüzünden tanenin içinde kimyasal bir ayrıklık ortaya çıktığında görülür. Bazı durumlarda, alaşımın erime noktasını düşüren elementlerin ya da katışkıların artması nedeniyle ayrışma, parçanın merkezinde değil, dış katmanlarında gerçekleşir; buna ters ayrışma denir.

—Psik. "Ayrışma" terimi (alm. *Spaltung),* şizofrenide gözlemlenen klinik belirtileri açıklamak amacıyla, 1911'de E. Bleuler tarafından ileri sürüldü. Bleuler'e göre, zihinsel işleyişin temeli olan çağrışımların zayıflaması, şizofrenide görülen birincil bozukluktur. Düşünce akışındaki bozukluklar, özellikle de kesilmeler, bu hastalığın temel belirtileridir. Tutum bozuklukları, kapanım, hezeyan sendromları ve hastalık gelişiminin özniteliği bile ayrışmaya oranla ikincil bir önem taşır. Bleuler, klinik incelemelerinde ayrışmanın, ruhsal yaşamın her cephesinde bulunduğunu ileri sürdü. Ayrışma, Chaslin'in bu dönemde "uymazlık" terimiyle dile getirdiği (1912) aynı klinik belirtilerini kapsar, ama yalnızca klinik gözlemlere dayanan uymazlıkta bulunmayan ağır bir rahatsızlık fikrini de içerir.

AYRIŞMAK gçz. f. Bir madde, bir bütün sözkonusuysa, daha basit birimlere ya da kendini oluşturan öğelere bölünmek.

—Fizs. kim. Ayrışmaya uğramak, uğramış olmak.

◆ **ayrıştırmak** ettirg. f. Bir maddeyi daha yalın öğelere indirgemek; çözümlemeyle bir oluşumun bileşenlerini ortaya çıkarmak: *Elektrolizle suyu bileşenlerine ayrıştırmak. Prizma, ışığı ayrıştırır.*

—Fizs. kim. Ayrışmayı sağlamak.

—Yerbil. Bir toprağın, bir kayacın ya da bir mineralin ayrışmasına yol açmak.

AYRIŞMIŞ sıf. Topol. *Ayrışmış topoloji,* E kümesi üzerinde E nin parçalarının $\mathcal{P}$(E) kümesiyle tanımlanan topoloji. (Bu durumda E nin her altkümesi hem açık, hem kapalıdır.) [Eşanl. DİSKRET TOPOLOJİ.] || *Ayrışmış uzay,* kendi ayrışmış topolojisiyle donatılan uzay.

AYRIŞTIRICI sıf. ve a. Çevrebil. Beslenme zincirinin sonunda yer alan ve kadavra, dışkı, bitkisel kırıntı gibi organik maddelerle beslenen, bu sırada organik maddeleri minerallere çeviren ya da humusa dönüştüren organizma (en başta mikroorganizma). [Eşanl. ÇÜRÜKÇÜL, DÖNÜŞTÜRÜCÜ.]

—ANSİKL. Toprakta, denizlerin ve tatlı suların dibindeki çamurda pek çok bulunan ayrıştırıcılar ya bakteri ve mantar cinsindendirler, döküntü ve kırıntıları dış sindirimle parçalar, çözerler, ya da her boyda hayvanlardır, bu maddeleri mekanik olarak ya da enzimle parçalar, fakat parçalanan maddelerin tümünü tüketemezler, bu arada yukarıda anılan asıl ayrıştırıcıların işini kolaylaştırırlar.

AYRIŞTIRMA a. Ayrıştırmak eylemi.

—Foto. ve Sine. *Bir objektifin ayrıştırma gücü,* bir objektifin en ince ayrıntıları verme gücü; bu güç mercek grubunca belirgin bir biçimde aktarılan ve ayırma gücünün tersine karşılık olan, çift çizgi sayısıyla ölçülür. (Paralel iki çizginin görüntüleri arasındaki uzaklık —bu iki çizginin genişliği sözkonusu uzaklığa eşittir — *d* ise [mm olarak], ayrıştırma gücü R şöyle hesaplanır: $R = \frac{1}{2}d$.)

—Tekst. *Bir kumaşı ayrıştırma,* bir kumaşı çözümlemek için yapılan işlem. (Bu amaçla, birbirini izleyen atkılar sökülür ve çözgü ipliklerine göre atkıların gelişimi kaydedilerek, önce kumaşın armürü araştırılır. Ayrıştırma işlemi, bileşen ipliklerin sıklığı, türü, numarası ve atkı sıklığı belirlenerek tamamlanır.)

AYRIŞTIRMAK → AYRIŞMAK.

AYRIT a. Ceb. *Yönlendirilmemiş bir* (X, A) *grafının ayrıtı, x* ve *y,* X kümesinin köşeleri olmak üzere, *(x, y)* çiftlerinin oluşturduğu A kümesinin elemanı.

—Geom. Bir çokyüzlünün iki yüzünün arakesiti. (Eşanl. KENAR.) || *Bir ikidüzlemlinin ayrıtı* → İKİDÜZLEMLİ. || *Dönüm ayrıtı* → DÖNÜM.

—İnş. Düzlemsel olan ya da olmayan iki yüzeyin kesişmesiyle oluşan çıkıntılı açı. (Eşanl. KÖŞE.) || *Sert ayrıt,* pahlanmamış çizgi biçiminde bir açı oluşturan ayrıt. || *Tonoz ayrıtı,* tonozun bir duvarla ya da başka bir tonozla oluşturduğu açı.

—Krist. Bir kristalin iki doğal yüzünün kesişmesiyle oluşan çizgi.

AYRIYERLİ sıf. Sos. antropol. Yeni evlilerden her birinin, ayrı ayrı kendi ailesinin yanında oturduğu evlilik sonrası yerleşim tipine denir. (Eşanl. DOĞUMYERLİ.)

AYRSHİRE, İngiltere'de eski yönetim bölümü, İskoçya'nın güney-batı kesiminde. Merkezi *Ayr.*

Ayrshire ırkı, Ayrshire kökenli, breton dalından, orta irilikte sığır ırkı. Daha çok sütü için beslenir. Büyük Britanya, Kuzey Amerika, Finlandiya ve bazı Afrika ülkelerinde yetiştirilir. Meme yapısının kusursuzluğuyla ünlüdür.

AYRTON (William Edward), ingiliz fizikçi ve mühendis (Londra 1847 - *ay. y.* 1908). Çalışmalarına Hindistan telgraf işletmesinde başladı (1868), daha sonra Tokyo'da fizik, Londra'da elektronik profesörlüğü yaptı. Kontak potansiyel farklarıyla ilgili ölçümlerin yanı sıra pek çok elektrikli ölçme aygıtı onun adını taşır.

AYSAN (Şükrü), türk ressam (Manisa 1945). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1969). Devlet bursuyla gittiği Paris'te, resim ve serigrafi çalıştı (1970-1975). Yapıtlarında, minimalizm ve kavramsal sanat gibi çağdaş anlayışların kapsamı içinde resim, sanat, yanılsama ilişkileri üzerinde durur. "Sanat nesnesi" olarak adlandırdığı üç boyutlu nesne düzenlemelerini ve çevreye "müdahale" niteliğindeki eylemlerinin çeşitli fotoğraflarını "betik sanat" adını verdiği belgesel yapıtlar eşliğinde sergiledi. Birinci Yeni eğilimler sergisi'nde (1977) altın madalya, Günümüz sanatçıları sergilerinde (1983 ve 1986) birincilik ödüllerini kazandı.

AYSAR → AYBASTI.

AYSBERG → BUZDAĞI.

AYSEN → AİSEN.

AYSIZ sıf. Ayın gözükmediği, ayışığı olmayan gece için kullanılır.

Aysoka → AYŞOKİ.

AYSOR, a. Rusya'da (Kafkasardı), yaklaşık 15 000 kişinin konuştuğu aramca lehçesi.

AYSOY (Samuel), musevi asıllı türk veteriner (Gümülcine 1885 - İstanbul 1959). Mülkiye baytar mektebi âlisi'ni bitirdi (1906). Uzmanlık eğitimini Fransa'da tamamladı (1910-1912). Askeri ve sivil veteriner okullarında ve Yüksek veteriner okulu'nda iç hastalıkları okuttu. Veteriner fakültesi'nde doçent (1933), profesör (1936) ve ordinaryüs profesör oldu (1944). Dahili hastalıklar enstitüsü yöneticiliği görevinden emekli oldu (1955). Başlıca yapıtları: *Evcil hayvanların iç hastalıkları* (1935), *Diyagnostik yöntemleri* (1935), *Radio-biologie, radio-culture* (1936), *Kinin hakkında yeni tetkikat, kininin toksik tesiri nasıl izale edilir* (1936), *Tıbbi klinik kılavuzu* (1941), *Tenasül biyolojisi* (1946), *Evcil hayvanların özel hastalıkları ve tedavileri* (1952).

AYŞ ya da **IYŞ** a. (ar. *ʿayş*). *Esk.* **1.** Yaşayış, yaşam: *"Mesudları gel et ferâmuş / Bu demde ki ayştır sana nûş"* (Sadullah Paşa, XIX. yy.). **—2.** Hayatın zevkini çıkarma, gününü gün etme: *"Gül devri ayş eyyamıdır zevk u safa hengâmıdır"* (Nefi, XVI. yy.). **—3.** *Ayş-i deh-ruz,* on günlük hayat, dünyadaki geçici, kısa ömür. || *Ayş u dem eylemek,* içki içerek eğlenmek. || *Ayş u nûş, ayş u işret,* yiyip içip eğlenme: *"Iyş u nûşa zevkimiz gitdikçe noksan bulmada"* (Baki, XVI. yy.). *Ayş u işret demidir çekme gam-ı devranı"* (Baki, XVI. yy.). || *Ayş u tarâb,* eğlence: *"Mahremün olsun neşât u hande vü ayş ü tarâb"* (Nev'i, XVI. yy.).

Ayşe, sözleri ve müziği Muhlis Sabahattin'in (Ezgi) olan operet. İlk kez, Süreyya operet topluluğunca, Kadıköy Süreyya sinemasi'nda oynandı (1928 / 1929). Besteci, kendisine büyük ün sağlayan bu ikinci operetinde, halk ezgilerinden yararlandı.

AYŞE, Hz. Muhammet'in üçüncü eşi

(Mekke 613-614 - Medine 678). İlk halife Ebu Bekir'in kızı. Aişe de denir. Ümmü Abdullah, Sıddika, Ümmülmüminin ve Hümeyra lakapları ile de anılır. İlk eşi Hatice ölünce, Havla binti Hakîm adlı bir kadın, Hz. Peygamber'e isterse henüz altı yaşında olan Ayşe, ya da kocasından dul kalan Sevda binti Zam'a ile evlenmesini önerdi. Peygamber, Ayşe ile nişanlandı. Ancak nikâh hicretten beş altı ay sonra gerçekleşti (623 ya da 624). Ayşe, Peygamber'in mescidine bitişik odalardan birinde kaldı ve onun gözde eşlerinden biri oldu. Peygamber bazı seferlerine onu da birlikte götürdü ve ölüm döşeğindeyken öteki eşlerinin de isteği ile Ayşe'nin odasında kaldı ve ölünce bu odaya gömüldü.

Ayşe'nin bazı siyasal olaylara da katıldığı görüldü. Başlangıçta halife olan Hz. Osman'a karşıydı. Ancak Hz. Osman şehit edilip Hz. Ali'nin halife olduğunu öğrenince, çevresindekileri Hz. Ali'ye karşı harekete geçirdi, kendi de savaşa katıldı. Ancak Cemel* savaşı'nda yenilince Ali, ona gereken saygıyı göstererek, Medine'ye gönderdi. Burada ölünceye kadar siyasete karışmadı. Temmuz 678'de öldü ve El-Baki mezarlığına gömüldü. Ayşe, güzel olduğu kadar, güçlü bir belleğe sahip, zeki, okuryazar, güzel konuşan ve arap şiirini iyi bilen, kültürlü bir kadındı. Kendisinden Peygamber'in özel yaşamıyla ilgili 2 210 hadis rivayet edilmiştir.

AYŞE ABLA, asıl adı **Neriman Hızıroğlu,** türk eğitimci (İstanbul 1908 - Ankara 1985). ABD'nin çeşitli üniversitelerinde ve İsviçre'de pedagoji eğitimi gördü. Ankara radyosu'nda Radyo çocuk kulübü'nü kurarak, Türkiye radyolarında ilk kez çocuklara yönelik programları başlattı (1941).

AYŞE HATUN, Mehmet I'in kızı (XV. yy.). Edirne'de Ayşe Kadın camisi (1469) ile Üsküp'te bir cami yaptırdı. Bunlara gelir sağlamak için Üsküp'te, Yarhisar'da vakıflar kurdu. Edirne'de bir mahalleye adı verildi. Babasının Bursa'daki türbesinde gömülüdür.

AYŞE HATUN, Bayezit II'nin eşi (öl. 1512). Dulkadiroğlu Alâüddevle'nin kızı. Fatih Sultan Mehmet ile iyi geçinmek isteyen Dulkadiroğlu, kızını Fatih'in oğlu Amasya valisi şehzade Bayezit ile evlendirdi (1467). Ayşe Hatun'un Yavuz Selim' in annesi olduğu söylenirse de bu kesin değildir. Kimi kaynaklar Yavuz'un annesinin Gülbahar Hatun olduğunu ileri sürerler.

AYŞE HUBBA HATUN, türk şair (öl. 1583-90). Amasyalıdır. Selim II'nin hocası Şems Çelebi'nin karısıydı. Tezkirelerde, gazelleri ve kasidelerinin yanı sıra *Cemşid ü Hurşid* adlı bir mesnevisi olduğu yazılıdır.

AYŞE İSMET HANIM, türk şair ve yazar (Kahire 1840 - *ay. y.* 1902). İsmail Paşa Timur'un kızıdır. Mehmet Tevfik Bey ile evlenerek İstanbul'a geldi (1854), kocasının ölümünden sonra Mısır'a döndü (1875). Orada yazdığı makalelerle ün kazandı. Türkçe, arapça, farsça şiirleri vardır. Türkçe *Divan*'ı Kahire'de basıldı.

AYŞE NİGAR → GÖZALAN (Hülya).

AYŞE SİNEPERVER KADIN, Abdülhamit I'in dördüncü eşi (öl. İstanbul 1828). Mustafa IV (1779) ve Esma Sultan'ın (1782) annesi. Bir yıl kadar süren valide sultanlığının son döneminde, oğlu Mustafa IV'ü tahtından indirmeye gelen Alemdar Mustafa Paşa ile tartışması sonucu oda hapsine alındı. Oğlu tahttan uzaklaştırıldıktan sonra dünyaya küserek köşesine çekildi ve gözleri kör oldu. Eyüp'e gömüldü.

AYŞE SULTAN, Bayezit II'nin kızı (XVI. yy.). Babası Amasya valisiyken orada doğdu ve Sinan Paşa ile orada evlendirildi. Kocasıyla birlikte Kütahya, Gelibolu ve Rumeli'nde bulundu. Sinan Paşa'nın ölümü üzerine (1504) İstanbul'a yerleşti. Hayır işlerine önem vererek Edirne'de bir cami, Gelibolu'da bir mescit ve okul, İstanbul'da Vefa semtinde gömüldüğü türbesini yaptırdı. Mal varlığını yaptırdığı hayrata vakıf olarak bağışladı.

AYŞE SULTAN, Ahmet I'in kızı (öl. 1656). Çocuk yaşta sadrazam Nasuh Paşa ile nikâhlandı (1611). Kocasının, gözleri önünde boğdurularak öldürülmesi üzerine (1614) Karakaş Mehmet Paşa ile evlendirildi. O da ölünce (1621) Van beylerbeyi Hafız Ahmet Paşa ile nikâhları kıyıldı (1626). Düğünleri yapıldıktan bir süre sonra saraya saldıran sipahilerin, Hafız Paşa'yı öldürmeleri sonucu (1632), kardeşi Murat IV'ün buyruğu doğrultusunda Diyarbakır valisi Murtaza Paşa ile evlendi (1635). Ertesi yıl kocası Revan savaşı'nda ölünce, bu kez de kubbe vezirlerinden Celep Ahmet Paşa ile evlendirildi (1637). O da ölünce (1644), sonradan kaptanıderya olan Voynuk Ahmet Paşa' ya verildi (1645). Eşinin Girit seferinde ölmesiyle yine dul kaldı (1649). Yeni sadrazamı İpşir Mustafa Paşa'yı saraya damat yaparak saygınlığını artırmak isteyen Mehmet IV, halasını onunla evlendirdi (1655). Son kocasının da üç ay geçmeden sarayda boğdurularak idamından yaklaşık bir yıl sonra Ayşe Sultan da öldü ve babasının türbesine gömüldü. İstanbul, Okçubaşı'nda bir sebili vardır.

AYŞE SULTAN OSMANOĞLU → OSMANOĞLU (Ayşe).

Ayşecik, türk sinemasında, ailesini dağılmaktan kurtarmak için didinen ünlü çocuk kahraman. Kemalettin Tuğcu'nun romanından Memduh Ün'ün yönetiminde çekilen ilk *Ayşecik* filmi (1960), çok büyük seyirci topladı ve başoyuncusu Zeynep Değirmencioğlu'nu üne ulaştırdı. Film, türk sinemasında "çocuk kahramanlı filmler" eğilimini başlattı; aynı oyuncuyla 1971'e kadar, 10 kadar başka Ayşecik filmi de çekildi.

AYŞEKADIN a. Taze olarak tüketilen kılçıksız bir fasulye çeşidi.

Ayşekadın hanı → EKMEKÇİOĞLU* AHMETPAŞA KERVANSARAYI.

AYŞİ, türk şair (Şam ? - *ay. y.* 1690'dan sonra). Mevlevi tarikatındandı. Şiirleri Bağdat'ta yazdığı *Divançe*'sindedir. Yalnızca 17 beyti *Divançe*'de yer alan 110 beyitlik bir mesnevi de yazdı.

Ayşoki, Aysoka da denir, halay türü bir halk oyunu. Muş ve çevresinde yaygın olan Ayşoki, erkekler tarafından, bağımlı dizi oluşturularak oynanır.

AYŞÛŞE a. (ar. *ᶜayş*'tan *ᶜayşūşe*). *Esk.* Eğlenceli yaşam, neşeli yaşayış.

AYTA-CILIZOĞLU (Tülin), türk seramikçi (İstanbul 1939). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1965). Çalışmalarını Belçika ve Fransa'da sürdürdü (1968-1972). Dönüşte, Güzel sanatlar akademisi'nde görev aldı; doçent oldu (1977). Yurt içi ve yurt dışında grup sergilerine katıldı, yedi kişisel sergi açtı. Çeşitli yapılarda seramik kabartma çalışmaları vardır.

■ **AYTAÇ** (Hamit), türk hattat (Diyarbakır 1891 - İstanbul 1982). Asıl adı **Şeyh Musa Azmi**'dir. Diyarbakır Ulu camisi sıbyan mektebi'nden sonra, Diyarbakır Askeri rüştiyesi'ne girdi. Hoca Vahit Efendi'den rik'a, Ahmet Hilmi Efendi'den sülüs yazı öğrendi. Hilmi Efendi'den resim dersleri aldı. Diyarbakır idadisi'ni bitirdikten sonra (1906), İstanbul'a gitti. Mekteb-i hukuk'ta okudu. Bu arada Sanayi-i nefise mektebi'nin resim ve hâk bölümüne devam etti (1907). Rüsumat (1907) ve Mekteb-i harbiye (1908-1915) matbaalarında çalıştı. İsmail Hakkı Altınbezer'den tuğra çekmeyi öğrendi. Hat sanatının tüm türlerinde başarılı olan Hamit Aytaç sülüs yazıda bir ekol oluşturdu. Yurt içi ve yurt dışında özel koleksiyonlarda pek çok yazısı bulunan sanatçı iki Kuran yazmış, bunlardan biri Almanya'da da basılmıştır. İstanbul Şişli camisi'nin girişindeki yazı, yapıtlarının en ünlülerindendir. Ayrıca Ankara Kocatepe camisi ile Eyüp camisi'nin kubbe yazıları, Söğütlüçeşme camisi'nin giriş yazıları onundur. Türk matbaacılığında çinkografi, gravür, kabartma ve lüks baskı tekniğini ilk uygulayanlardandır.

AYTAÇ (Mustafa), türk bilim adamı, haritacı (Kütahya 1921). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi (1945). Aynı fakültenin Topografya ve jeodezi kürsüsü'nde görev alarak 1961'de profesör oldu. Jeodezi ve fotogrametri mühendisliği bölümü'nün kurucuları arasında yer aldı; bölüm başkanlığında ve fotogrametri-dengeleme kürsüsü başkanlığında bulundu (1971). Uluslararası fotogrametri birliği Türkiye temsilciliği, NASA ve çeşitli fotogrametri birlikleri üyeliği yaptı.

AYTAÇ (Kadri), türk futbolcu ve çalıştırıcı (İstanbul 1931). Futbola Beyoğluspor'da başladı. Galatasaray'da, Fenerbahçe'de oynadı. 1967'de antrenör futbolcu olarak transfer olduğu Mersin İdman yurdu'nda futbolu bıraktı. Çalıştırıcı olarak görev aldığı ikinci lig takımlarını birinci lige çıkarmasıyla ün kazandı.

AYTAÇ (Aydın), türk hekim (İstanbul 1931). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi' ni bitirdi (1955). ABD'de Francis hastanesi'nde genel cerrahi (1955-1959), Atlanta Georgie Emory üniversitesi'nde damar -kalp ve göğüs cerrahisi uzmanlık eğitimi gördü (1959-1961). Türkiye'ye döndükten sonra Hacettepe çocuk hastanesi'nde profesör oldu (1970). Hacettepe üniversitesi mezuniyet sonrası eğitimi fakültesi'nde (1971-1972) ve aynı üniversitenin Sağlık bilimleri fakültesi'nde (1972-1975) dekanlık yaptı. Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi pediatrik torasik kalp-damar cerrahisi ana bilim dalı başkanlığına atandı (1982). 1961'den sonra Türkiye'de insan kalbine ilk kez pil taktı. "Mavi çocuk"ta ilk açık kalp ameliyatını ve ilk kez bacaktan alınan damarı kalbe takmayı da o gerçekleştirdi. 1979 Sedat Simavi Sağlık bilimleri ödülü'nü aldı. Birçok incelemesinin yanı sıra *Cerrahide şok ve ilgili problemler* (1969) adlı bir kitabı vardır.

AYTAR (Ahmet), türk atlet (Elazığ 1921). 1944-1955 yılları arasında altı kez Türkiye maraton şampiyonluğunu kazandı. 1951 yılında ilk Akdeniz oyunları maraton şampiyonu oldu. Otuz beş yaşına kadar maraton koştu, daha sonra Beden terbiyesi Elazığ bölgesinde memurluk yaptı. Türkiye'nin en iyi maratoncularından biri olarak tanınır.

AYTEK, soyadı **Gürkan,** türk basketbolcü (İstanbul 1957). Basketbole 14 yaşında başladı. Kolej ve Efes Pilsen kulüplerinde oynadı. Genç ve A milli takım for-

Hamit Aytaç'ın bir yapıtı

Ayuthia
Vat Pra
Si Sanpet manastırı'nın
üç stupası (XV.-XVIII. yy.)

malarını 70 kere giydi. Çukurova, Fenerbahçe takımlarında da oynadı. 1992-93 sezonu başında basketbolu bıraktı.

AYTIŞMAK gçz. f. (*ayıtmak*'tan *-ış-* işt. ekiyle). İki ya da daha çok kimse arasında, atışmak, tartışmak, münakaşa etmek.

AYTMATOV (Cengiz), kırgız yazar (Şeker 1928). Mitolojik ve alegorik öğelere fazlasıyla yer verdiği lirik anlatılarında, sovyet toplumunun temel törel sorunlarını ortaya koyar: asker kaçaklığı (*Face à face* [fr. çev.], 1957), serbest aşk ve sadakat (*Cemile,* 1958), sıradan insanların kaderi (*İlk öğretmenim,* 1961), yaşamın anlamı (*Toprak ana,* 1963). İkbal avcısı bürokratları (*Kopar zincirlerini Gülsarı,* 1966) veya aşağılık ve zalim yetişkinleri (*Beyaz gemi,* 1970) betimleyen daha sonraki eserlerinin karanlık havasına karşın, Aytmatov insanın geleceğine iyimser bir gözle bakar (*Deniz kıyısında koşan ala köpek,* 1977).

İsa Çelik

Cengiz Aytmatov

AYTOUN (William Edmondstoune), iskoçyalı yazar (Edinburgh 1813 - Elgin, Moray kontluğu, 1865). İskoç hakları birliği'nin kurucularındandır. *Blackwood's Magazine*'de çalıştı. Ünlü bir profesör ve onursal prensti. Balad türünde yurtsever şiirler (*Lays of the Scottish Cavaliers,* 1848), tarihsel şiirler (*Bothwell,* 1855) ve kaba güldürülü parodiler yazdı (*Bon Gaultier Ballads,* 1845).

AYTUNA (Hasip Ahmet), türk eğitimci (Vidin 1895 - Ankara 1980). Vidin ortaokulu'nda öğretmen olarak çalışırken Sofya Üniversitesi pedagoji bölümü'nü bitirdi (1926). Vidin Türk okulları müdürlüğüne atandı (1929). Türkiye'ye geldi ve Ankara Gazi terbiye enstitüsü'nde meslek dersleri öğretmenliğine başladı (1931). Tokat milletvekili olarak meclise girdi (1939-1943). Çeşitli yerlerde çalıştıktan sonra yeniden Gazi eğitim enstitüsü'ne döndü. 1960'ta emekli oldu. Öğretim metotları ve teknikleri üstüne kitaplar yazdı. Başlıca yapıtları: *Yeni umumi pedagoji* (1932), *Okullarda disiplin* (1940), *Normal çocuklarda anormallikler* (1945), *Özel öğretim metodu* (1949), *Genel öğretim bilgisi* (1950), *Aktif öğretim tekniği* (1955).

ayva

AYTÜR (Memduh), türk yönetici (İstanbul 1919 - Ankara 1981). Siyasal bilgiler okulu'nu bitirdi (1938). Maliye müfettişliği yaptı (1942-1956). Hazine genel müdürü oldu (1956-1958). Maliye tetkik kurulu başkanlığı, Merkez bankası genel müdürlüğü, Washington Türk ekonomik heyeti başkanlığı yaptı (1959-1963). Maliye bakanlığı müsteşarı, daha sonra da Devlet planlama teşkilatı müsteşarı oldu (1963-1966). İsteğiyle bu görevden ayrıldı, öğretim üyeliği yaptı. İkinci kez DPT müsteşarlığına atandı, ikinci ve üçüncü Beş yıllık kalkınma planlarını hazırladı. Paris'te bulunan Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı (OECD) nezdinde büyükelçi oldu. 1981'de bu görevden emekli olduğunda, Türkiye İş bankası yönetim kurulu başkanlığına getirildi. Başlıca yapıtları: *Paramızın değeri* (1952), *Türkiye'de plan, planlı siyaset ve idare* (1966), *Kalkınma yarışı ve Türkiye* (1969).

AYUDHYA → AYUTHİA.

AYUN (EL-), Büyük Sahra'nın batısında vaha, eski İspanyol Büyük Sahrası'nın yönetim merkezi.

AYUN-EL-ATRUS, Moritanya'nın güney-batı'sında yer, bölge yönetim merkezi; 4 900 nüf. Havaalanı.

AYUNTAMİENTO, İspanya'da ve İspanyol Amerikası'nda kent belediyesine ve belediye yüksek görevlilerinin toplandığı yere verilen ad. (Başlangıçta, Geç Ortaçağ'da, Castilla kentlerinin yönetimine katılan çeşitli yetkililerin toplantıları için kullanılan terim, sonunda doğrudan doğruya belediyeyi belirtmek için kullanıldı.) [Eşanl. CABİLDO.]

AYURVEDA, "yaşam Veda'sı", Atarva veda'yı tamamlayan hindu tıp bilimi.

AYUTHİA, AYUTTHAYA ya da **AYUDHYA,** Tayland'da kent, Bangkok'un K.'inde il merkezi.Menam'ın iki kolunun kavşağındaki bir adada; 38 400 nüf. Büyük pirinç üretim bölgelerinden birinin ticaret merkezi.

• TARİH. Siyam'ın eski başkenti (1350 -1767). Çaopraya (Menam) ırmağı kıyısında, Bangkok'un elli kilometre kadar kuzeyinde, Merkez ovasında, Ramadhipati adıyla tahta çıkan bir U Thong prensi tarafından kuruldu; Suhotai'nin yerini aldı. Ekonomi, kültür ve sanat başkenti olan Ayuthia, birçok batılı elçi, serüvenci, tüccar, rahip Choisy gibi din adamı tarafından ziyaret edildi. Rahip Choisy buradan ilginç betimlemelerle döndü. Kent birçok kez Birmanlar tarafından yağmalandı. Kentin harabeye çevrilmesi ve sakinlerinin sürgün edilmesiyle sonuçlanan son birman istilasından sonra, Ayuthia terk edildi ve Taksin, imparatorluğun merkezini Thonburi'ye taşıdı.

• GÜZEL SANATLAR. Yerleşim düzeni titizlikle hazırlanmış kentte kanalların önemi büyüktü. Birçok kalıntı (kısmen restore edilmiş tapınaklar, stupa), bu kentteki gelişmiş bir sanatın varlığını kanıtlar. Çao Sam Fraya ulusal müzesi'nde zengin koleksiyonlar vardır.

Ayutla planı, Meksika'da, Ayutla'da (Guerrero eyaleti), 1854'te başkan Santa Anna'ya karşı general Álvarez ve general Comonfort tarafından açıklanan devrimci plan. Plan liberallerin simgesi oldu ve bu planla "Reform dönemi" adı verilen iç savaşlar dönemi başladı.

AYUTTHAYA → AYUTHİA.

AYÜN çoğl. a. (ar. *ᶜayn*'ın çoğl. *ᶜayūn*). *Esk.* **1.** Gözler. **—2.** Kaynaklar, pınarlar. **—3.** Bakışlar.

AYVA a. **1.** Ayva ağacının sarı renkli, tadı buruk, tüylüce meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ayva göbekli,* göbeği çukurca kimse için kullanılır. || *Ayva tüyü,* yüzde ya da bedendeki ince, sarı tüyler. || *Ayvayı yemek,* zarara uğramak, kötü bir duruma düşmek: *Yarın maaş alamazsak ayvayı yedik* (arg.).

—ANSİKL. Ayva iri bir armudu andırır. Kokusu hoş olmakla birlikte çok keskindir. Sert ve süngersi eti fazlaca ekşi ya da hiç değilse hafif buruktur. Çiğ olarak fazla yenmez, yerken insana tıkanma duygusu verir. Ama kompostosu, hoşafı, reçeli, tatlısı, vb. yapılır.

Türkiye'de ayvanın birçok çeşidi vardır. *Ekmek ayvası,* orta büyüklükte, yuvarlakça, ince kabuklu, yeşil ve tüysüz, gevrek yumuşak etlidir; ekim ayında olgunlaşır. Orta ve Batı Anadolu'da çok yetişir. *Şekergevrek ayvası,* iri, biraz düzensiz biçimli, parlak sarı kabuklu, hafif tüylü, yumuşak etlidir. Aralık ayında olgunlaşır. *Havan ayvası,* sarı kabuklu ve iridir. Ekimde olgunlaşır. *Limon ayvası,* orta büyüklükte, sap çevresi az uzun, altın sarısı kabuklu, az tüylü, sarı gevrek etlidir. Ocak ayında olgunlaşır. Bunlardan başka yerel adlarla anılan bazı çeşitler daha vardır: midilli ayvası, gördes ayvası, bencikli ayvası, vb.

—Halk hek. Ayva çiğ olarak yenirse peklik verir. Ayva kompostosu ya da suyu balla tatlandırılarak ishale karşı, ayva çekirdeği dekoksiyon halinde çocuk ishallerine, gargara halinde boğaz hastalıklarına karşı kullanılır. Ayva yaprağı dekoksiyonu uykusuzluk ve sinirlilik durumlarında yatıştırıcı olarak etkilidir. Hafif bir ateş düşürücü özelliği de vardır.

—Mutf. *Ayva çevirmesi,* ayvayla hazırlanmış koyu reçel şurubunu, üstü beyazımsı bir renk alana değin hep aynı yönde çevirerek yapılan tatlı. || *Ayva ezmesi,* pişmiş ayvayı ezip kuruttuktan sonra parçalara bölüp nişastalı şekere bulayarak yapılan bir tür şekerleme. || *Ayva murabbaı,* ayvayla hazırlanmış koyu reçelin tanelerini tülbentten geçirip, bu karışımı şekerle koyulaştırarak yapılan tatlı. || *Ayva tatlısı,* ikiye bölünüp çekirdekleri çıkarılmış ayva, şeker ve suyla yapılan bir tatlı. Ayvalar haşlandıktan sonra suyu şekerle kestirilip üzerine dökülür, ortasına kaymak konur.

AYVA a. **1.** Ayva veren, pembemsi beyaz iri çiçekli meyve ağacı. (Bil. a. *cydonia;* gülgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Japon ayvası,* eğri büğrü sık dallı çalı görünüşünde dikenli süs bitkisi. (Açık pembe, kırmızı ya da turuncu çiçekler açar; kömeç halinde ya da tek tek bulunan çiçekler bitkiye çok güzel bir görünüm verir. Çin kökenli olan bu ağaççık Japonya'da büyük ölçüde yetiştirilir.) [Bil. a. *Chaenomeles lagenana* ya da *Cydonia japonica.*]

—ANSİKL. Ayva Asya'da, Doğu ve Orta Avrupa'nın orta bölgelerinde yetişir ve pek az türü vardır. En iyi bilinen türü *Cydonia vulgaris,* 4-5 m yüksekliğinde, pembemsi büyük beyaz çiçekli, oldukça gösterişli bir ağaçtır.

Ayva ağacından, meyvesinden başka armut anacı olarak yararlanılır. Kışın dallarından kesilen çeliklerle kolaylıkla çoğaltılabilir. Ayva uzun ömürlüdür, elverişli topraklarda 50-60 yıl yaşar.

—Boyac. Ayva ağacının küçük dalları ve yaprakları, kimi yörelerde soğan kabuğu

da katılarak yünün doğal boyanmasında kullanılır, çeşitli mordanlarla ayva çürüğü renkler elde edilir.

AYVACIK, Marmara bölgesinde Çanakkale'ye bağlı ilçe; 30 534 nüf. (1990); 874 km^2; 2 bucak, 64 köy. Merkezi Çanakkale'nin 71 km güneyinde *Ayvacık,* 5 595 nüf. (1990). Zeytin.

AYVACIK, Samsun iline bağlı ilçe; 28 112 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi Samsun'un 42 km K.-D.'sunda *Ayvacık,* 5 375 nüf. (1990).

Ayvacık barajı ve hidroelektrik santralı → HASAN UĞURLU BARAJI VE HİDROELEKTRİK SANTRALI.

AYVADANA a. Çalı görünüşünde, 50 -200 cm boyunda, koyu yeşil renkte, hafif kokulu, çokyıllık bir yavşan türü *(Artemisia vulgaris).* Halk hekimliğinde, çiçekleri kaynatılarak sancılara, öksürüğe ve bağırsak kurtlarına karşı kullanılır.

AYVALI, Malatya'nın Darende ilçesi, merkez bucağında belde; 4 848 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AYVALI, esk. **Aravan,** Nevşehir'in Ürgüp ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 003 nüf. (1990). PTT. Yukarı Mahalle ve Kara Çalı, Kappadokia kiliselerinin erken örnekleridir (VI. yy.).

AYVALIK a. Ayva ağaçlarının bulunduğu yer, ayva bahçesi.

AYVALIK, Marmara bölgesinde, Balıkesir'e bağlı ilçe; 46 827 nüf. (1990). 266 km^2; 1 bucak, 17 köy. Merkezi, Ege kıyısında, Balıkesir'in 121 km batı-kuzeybatı'sında *Ayvalık,* 25 687 nüf. (1990). Turizm; Sarmısaklı, Altınkum, Çamlık plajları. Zeytin, zeytinyağı, sabun.

Ayvalık cephesi, Kurtuluş savaşı'nda yunan işgaline karşı askeri birliklerce kurulan ilk direniş cephesi. 15 mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlılar, etki alanlarını genişletmek için Ayvalık'a da çıkarma yaptılar (29 mayıs). Ayvalık'ta bulunan 500 mevcutlu 172. Alay'ın komutanı yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, çevre kazalardan gelen gönüllülerin oluşturduğu milli kuvvetlerce desteklendi. Milli kuvvetlerin başında, Edremit kaymakamlığından ayrılan Köprülülü Hamdi Bey bulunuyordu. İlk kez Ayvalık cephesi'nde örneğini veren ordu halk işbirliğiyle Kuvayı milliye kurulmuş oldu.

Ayvalık'ı işgal eden yunan birlikleri komutanı, ingiliz temsilci Hadkinson aracılığıyla, Ali Bey ile görüştü. Yunan askerinin, barış konferansı kararı uyarınca Ayvalık'ı işgal ettiğini, askerin kentte kalmayacağını söyledi. İki taraf arasında yapılan sözlü anlaşmayla, osmanlı memur, polis ve jandarmasının görevlerini sürdürmesi, yunan bayraklarının kaldırılması, yunan askerinin Alibey (Cunda) adası, Ayanikola ve Sefa yörelerinde kalması kabul edildi. Harbiye nezareti de, bir telgrafla, durumun korunmasını istiyor;Yunanlılar'a saldırılırsa onların bu hareketi aleyhimize kullanarak propaganda yapacakları, silah gücüyle kazanamayacakları toprakları siyaset yoluyla alabilecekleri yolunda yetkilileri uyarıyordu. 16 temmuzda yunan birlikleri deniz ve karadan açılan topçu ateşi desteğinde saldırıya geçti. Kuvayı milliye birliklerinin karşı taarruzuyla geriye atıldı. Ertesi gün yeniden saldırdıysa da ancak iki kilometre ilerleyebildi. Gece karanlıktan yararlanarak mevzilerine döndü. Yunan ordusunun bu cephede ikinci saldırısı 22 haziran 1920'de başladı. Pelitköylü Mehmet Cavit Bey komutanlığında Ayvalık cephesi'ni tutan Kuvayı milliye birlikleri, yunan kuvvetleri ve çerkez çetelerinin ateşi arasında kaldılar. Askerin bir kısmı şehit oldu, bir kısmı da dağlara kaçtı, cephe dağıldı, direnme kırıldı.

AYVAN → EYVAN.

AYVANSARAY, İstanbul'da, Haliç kıyısında semt ve iskele. Kentin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra, İstanbul'un sur kapılarından biri buraya yaptırıldı; semte ve kapıya da Ayvansaray denildi. Kapının yakınında Blakhernai ya da Büyükler sarayı diye bilinen bir bizans yapısı vardı.

AYVANSARAYİ HAFIZ HÜSEYİN BİN İSMAİL, türk bilim adamı (İstanbul, Ayvansaray ? - *ay. y.* 1787). Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Ayvansarayi mahlasını doğduğu semtten aldığı, hafızlık yaptığı ve Yeniçeri sekbanlarından olduğu bilinmektedir. En ünlü kitabı *Hadikat ül-cevamî*'de, 1768-1769 yılına kadar İstanbul'da Galata, Tophane, Rumelikavağı, Anadolukavağı, Üsküdar, Kadıköy, Fenerbahçe, Bulgurlu ve Alemdağ'da yapılmış 874 cami ve mescidi anlatır; bu yapıların kurucuları ve mimarları hakkında bilgiler verir. Ali Satı'nın 1838'e kadar yapılmış camilerle ilgili olarak verdiği bilgiler yapıtın iki ciltlik eski harfli basımındadır (1895). Süleyman Besim'in 1859'a kadar yapılmış camilerle ilgili eklerini kapsayan kitap ise basılmamıştır. Ayvansarayi'nin *Mecmua-i tevarih*'i (basılışı 1985) cami, çeşme, hamam, tekke, medrese gibi yapıların kitabelerini derler. *Terceme-i meşayih*'inde *(Vefayat-ı selatin)* [basılışı 1978] şeyhlerin, devlet adamlarının yaşamöyküleri yer alır. *Âşık Ömer divanı*'nı derlemiş, beğendiği müstezatları da *Eş'arname-i müstezat*'ta toplamıştır. (→ Kayn.)

Ayvat bendi, İstanbul'da, Belgrad ormanlarından geçen Ayvat deresi üzerindeki tarihi bent. 1765'te, Mustafa III döneminde yapıldı. Uzunluğu 55 m, yüksekliği 13,45 m, göl hacmi 156 000 m^3'tür. Suları, Kırkçeşme olarak adlandırılan su şebekesine akar.

AYVAZ a. (ar. *ayvaz*). **1.** *Esk.* Osmanlı saray ve konaklarında mutfaktan selamlığa yemek taşımak ve sokak işlerine bakmakla görevli uşak. **—2.** *Ayvaz kasap hep bir hesap,* bir sorunun çözümünde hangi yol seçilirse seçilsin sonucun değişmeyeceğini vurgulamak için söylenir.

—Esk. denizc. Eskiden, savaş gemilerinde doktorun yanında sağlık hizmetinde kullanılan deniz eri.

—Geleneks. giy. *Ayvaz giyimi,* ayvazların giyim biçimine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gemilerde çalışan cerrah yamağına da ayvaz dendiği gibi, kimi zaman taşralı müslüman gençler de ayvaz olarak çalıştırılırdı. Harem ya da selamlık dışında hazırlanmış yemek tablalarını selamlık ya da haremin dönme dolabına götürmek, çarşı hamamına giden kadınların bohçalarını taşımak, vekilharcın buyruğuyla çarşı ve pazardan öteberi satın almak, mangalları yakmak ve aşçılara yardım etmek, ayvazın başlıca görevleri arasındaydı. XVIII. yy. ortalarında, ermeni ayvazların müslüman mahallelerinde içki içmelerine karşı alınacak önlemler bir bildirgeyle açıklandı (1751). Ayvazlar cizye vermediklerinden, aralarından bazıları zengin oldu. XIX. yy.'dan başlayarak, ayvazlar hariciye nezaretinde de görev yaptılar.

—Geleneks. giy. Alta koyu renk şalvar, üste salta ya da yelek, ayaklara renkli, çizgili yün çorap ve siyah yemeni giyer, başlarına renkli sarık sarardı. Önlerine geniş ve yollu ipek peştemal bağlar, boyunlarına Bursa yapımı ak bir havlu sarardı. Günümüzde Van yöresinde, bu giyim biçiminden esinlenilerek oluşturulmuş erkek giyimine de aynı ad verilir.

Ayvaz, Karagöz oyununda ermeni tipi. Konaklarda ayvazlık yapar, güzel sanatlardan hoşlanır, ut çalar. Oyundaki adı Onnik, Udi Sarı Onnik, Ohannes Ağa ya da Serkis'tir. Türkçeyi kötü konuşur, kendine özgü sözcükler kullanır. Sonraları KARABET adını almıştır.

Ayvaz, Köroğlu destanında Köroğlu'nun yakını olan genç. Güzelliği ve yiğitliği nedeniyle Köroğlu tarafından Çamlıbel'e kaçırılmıştır. Gürcistanlı, Urfalı ya da Üsküdarlı olduğu söylenir. *—Bir Köroğlu bir Ayvaz,* yalnız başlarına yaşayan karı kocalar için kullanılan deyim.

Ayvalık'tan bir görünüm

AYVAZ (Kâzım), türk güreşçi (Rize 1938). İstanbul Güreş ihtisas kulübü'nde yetişti. Serbest ve greko-romen dalların ikisinde de başarılı oldu. 70, 73, 78 kilolarda milli mayoyu giydi. Peşte'de (1958) ve Toledo'da (1964) Dünya şampiyonlukları, 1964'te Tokyo'da Olimpiyat şampiyonluğu kazandı.

AYVAZ (Ülkü), türk oyun ve hikâye yazarı (Bayburt 1955). *Şahane lunapark* (çocuk oyunu, 1982), *İşlerin yolunda gitmesine engel olan kim?* (hikâyeler, 1983), *Yeniden yaratma* (oyun, 1984) adlı eserleriyle ödüller kazandı. Hikâyelerini *Gri oğullar* (1985); tiyatro yazılarını *Duvardan gelen sesler* (1986) adlı kitaplarında topladı. *Teneke şövalyeler* 1986/87) ve *Yaşasın gökkuşağı* (1987/88) adlı çocuk oyunları Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi.

■ **AYVAZOVSKİ** (İvan Konstantinoviç), ermeni asıllı rus ressam (Feodosya, Kırım, 1817 - *ay. y.* 1900). Fransız ressam Joseph Vernet'nin Ermitage müzesi'ndeki resimlerini kopya ederek yetişti. 1833'te

Büyük Larousse

Ayvazovski'nin bir yapıtı
Gemili peyzaj
Resim Heykel müzesi - İstanbul

girdiği Petersburg akademisi'nde, manzara ressamı Philippe Tanneur'ün öğrencisi oldu. 1842'de gittiği Paris'te Akademi konseyi tarafından madalya ile ödüllendirildi. 1845'te sultan Abdülaziz'in çağrılısı olarak geldiği İstanbul'a, ileriki tarihlerde yedi kez daha geldi. Önde gelen Osmanlılar'ın portrelerinin yanı sıra, başta İstanbul olmak üzere Sinop, Trabzon, Çeşme vb. yörelerini konu alan manzaralar yaptı.

Ünlü rus ressam Çedrin'e özenerek yaptığı doğa resimleri, akademik bir biçim anlayışı içerir. Bazı tabloları Dolmabahçe sarayı'nda, birçok padişahın portreleri de Topkapı sarayı müzesi'ndedir.

AYVERDİ (Ekrem Hakkı), türk mimar, mühendis ve mimarlık tarihçisi (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1984). İstanbul Teknik üniversitesi yüksek mühendislik okulu'nu bitirdi (1920). Çalışmalarını türk mimarlık tarihi üzerinde yoğunlaştırdı. Özellikle Fatih dönemi mimarlığını inceledi. İstanbul, Bursa, Edirne, Çorlu'daki tarihsel yapıların onarımını yaptı. Başlıca yapıtları: *Fatih devri mimarisi* (İstanbul, 1953); *Fatih devri sonlarında İstanbul mahalleleri, şehrin iskânı ve nüfusu* (Ankara, 1958); *Osmanlı mimarisinin ilk devri, I* (İstanbul, 1966); *Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, II* (İstanbul, 1972); *Osmanlı mimarisinde Fatih devri, III-IV* (İstanbul, 1973); *İlk 250 senenin osmanlı mimarisi* (İ. Aydın Yüksel ile birlikte, İstanbul, 1976); *Avrupa osmanlı mimarisi külliyatından* (4 cilt) [İstanbul, 1980-1983].

AYVERDİ (Samiha), türk yazar, romancı (İstanbul 1906). Süleymaniye kız nümune mektebi'ni bitirdi (1921); öğrenimini özel olarak sürdürdü. Kenan Rifai'nin (Büyükaksoy) tasavvufi görüşlerine bağlandı. Osmanlı döneminin tarih ve kültür değerlerini yücelten yapıtlarıyla tanındı. *İbrahim Efendi konağı* (1964) romanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde sık görünen aile çözülmelerine ilişkin olaylar işlenir. Bu türdeki öteki yapıtları: *Aşk bu imiş* (1939), *Batmayan gün* (1939), *Mabette bir gece* (1940), *Mesihpaşa imamı* (1948). Başlıca inceleme kitapları: *Edebi ve manevi dünyası içinde Fatih* (1958), *Boğaziçinde tarih* (1966), *Türk tarihinde osmanlı asırları* (3 cilt,1975 -1976), *Kölelikten efendiliğe* (1978) vb.

AYYÂB sıf. (ar. *ᶜayyāb*). *Esk.* Eleştiren, kusur bulan, ayıplayan.

AYYAR sıf. (ar. *ᶜayyār*). *Esk.* **1.** Dolandırıcı, sahtekâr: *"Eşkim güherlerini o ayyâr silmedi"* (Baki, XVI. yy.).—**2.** Kurnaz. —**3.** Çevik.

AYYÂR, IX-XII. yy.'lar arasında Irak ve İran ve Maveraünnehr'deki islam savaşçıları. Bu savaşçılar, fütüvvet ilkesine dayalı, bir tür tarikat mensupları olarak birleşen insanlardan oluşurlardı. Bu topluluk, Suriye ve Mezopotamya'daki bir tür milis kuvvetinden ibaret olan ahdas'a ve Anadolu'daki rindân'a benzer. Sözcük, fityania eş anlamda kullanılır. Nitekim bunların başkanları bazen ser-ayyâran, bazen de re'is ül-fityan olarak geçer. Ayyârlara, kimi Orta Asya sınır boylarında, din savaşçıları (mücahidler), kimi şehirlerde başkaldıran, karşıt gruplar olarak rastlanır. Bunların, devlet otoritesi zayıfladığı sıralarda, 1135-1144 yılları arasında Bağdat'ta olduğu gibi iktidarı ele geçirdikleri görülmüştür. Sufilerle ayyârlar arasında fütüvvet bakımından fark, birincilerden özellikle melametiye eğilimli olanlarının kendilerini başkalarından ayrı gösterecek herhangi bir alamet taşımamalarına karşın, ayyârların yamalı hırka giymeleridir.

Ayzenştayn
Potemkin zırhlısı (1925)
filminden bir sahne

Ayyar Hamza, Molière'in *Scapin'in dolapları* (Les fourberies de Scapin) adlı yapıtından Direktör Âli Bey'in uyarlaması (1871). Daha önce *Dekbazlık* adıyla Ahmet Vefik Paşa tarafından da çevrilmiş oyundaki Ayyar Hamza tipine, ortaoyunundaki Pişekâr'ın bilgiçliği ve lafazanlığının yanı sıra Kavuklu'nun nüktedanlığı da yansır. Oyunun öteki kişilerinde de geleneksel türk tiyatrosunun tiplerinden izler bulunmaktadır. Âli Bey, kitabına eklediği önsözde, Türkiye'de o tarihlerde pek önemsenmeyen noktalama ve yazım kurallarına da değinir; bunların önemini, duygu ve düşüncelerin daha iyi anlatılmasına yardımcı olduğunu belirtir.

Ayyar Hamza
Adana Devlet tiyatrosu'ndaki
temsilden (1984-1985) bir sahne

İlk kez 1871'de Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosu'nda oynanan *Ayyar Hamza,* halkın konuştuğu dili yerli sahne edebiyatına mal eden ilk ürünlerden biri olarak önem taşır. (→ Kayn.)

AYYARAN çoğl. a. (ar. *ᶜayyār*'ın fars. çoğl. *ᶜayyārān*). *Esk.* Hilekârlar, aldatanlar, dolandırıcılar, kurnazlar.

AYYARİ a. (ar. *ᶜayyar* ve fars. *-ī*'den *ᶜayyārī*). *Esk.* Dolandırıcılık, düzenbazlık, kurnazlık.

AYYAŞ sıf. ve a. (ar. *ᶜayyāş*). Çok içen, içkiye düşkün kimse için kullanılır.

AYYAŞAN çoğl. a. (ar. *ᶜayyaş*'ın fars. çoğl. *ᶜayyaşān*). *Esk.* Ayyaşlar, çok içki içenler, alkolikler.

AYYAŞİ (Cebel), Fas Büyük Atlasları'nın doğu kesimindeki doruklardan biri, yukarı Muluya'nın yanı başında; 3 737 m.

AYYAŞİ (Ebu Salim Abdullah bin Muhammed **EL-**), arap yazar, din bilgini, tasavvuf adamı (Ayyaş 1628 - Fas 1679). Fas'ta öğrenim gördü. İki kez hacca gitti (1649,1653); bu yolculuklarıyla ilgili olarak Magrıp'tan Mekke'ye uzanan kervan yollarını tanıtan *Mâ ül-mevâid* adlı gezi kitabını yazdı. Kitabında yolculukları sırasında karşılaştığı ünlü kişileri, bilginleri, sufileri de tanıttı.

AYYAŞLIK a. Ayyaş olma durumu.

Ay-yıldız, Ortaçağ'dan bu yana Türkler'ce kullanılan simge ve motif. Orta Asya Türkleri'nin özellikle paralarında bu motif yer alırdı. Ancak, ay-yıldız'a ilk kez Osmanlılar, özellikle İstanbul'un fethinden sonra bayraklarda yaygın biçimde kullanarak, ulusal motif niteliği kazandırdılar. Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar sonucu Batı'ya da geçen, süs motifi niteliğinde kullanılan ay-yıldız'ı Türkiye Cumhuriyeti, resmi bayrak simgesi olarak 29 mayıs 1936 tarihli bir yasayla belirli bir ölçüme bağladı.

AYYUK, -ku a. (ar. *ᶜayyūk*). *Esk.* **1.** Göğün en yüksek yeri. —**2.** *Ayyuka çıkmak,* sözkonusu sesse, yükselmek, fazlalaşmak: *"Ayyûka çıkardım nâla vü zâri"* (Âşık Ömer, XVII. yy.); dedikodu ise, yayılmak, herkesçe bilinmek.
—Astr. KAPELLA'nın eski eşanlamlısı.
—Gökbil. *Esk.* Arabacı takımyıldızının en parlağı olan α yıldızı. (Bu anlamda büyük harfle yazılır.)

AYZENŞTAYN (Sergey Mihayloviç), sovyet film yönetmeni (Riga 1898 - Moskova 1948). Ressam olmak istedi ama, bir süre dekorculuk yaptıktan sonra oyun yönetmenliğine geçti. 1921'de gördüğü Griffith'in *Hoşgörüsüzlük* (İntolerance) filminin etkisinde kalarak sinemaya yöneldi. Sinema-göz kuramlarından daha çok etkilenen Ayzenştayn, üst üste iki büyük yapıt verdi: *Grev* (Staçka) [1924] ve pek çok eleştirmenin sinemanın başyapıtı saydığı *Potemkin zırhlısı* (Kniaz Potemkin) [1925]. Çok iyi anlaştığı görüntü yönetmeni Tisse ile *Oktiabr* (1927) ve *Generalya Linya* ya da Staroye i Novoye) [1929] filmlerini yaptı. Daha sonra aldığı çağrı üzerine Hollywood'a gitti; ama burada görüşlerini kabul ettiremedi. Meksika'ya geçerek bu ülke halkının destanı niteliğindeki *Que viva Mexico!* filmini çekti. Ama teslim ettiği negatiflerden onayı alınmadan başka filmler çıkarıldı: *Thunder Over Mexico, Death Day, Eisenstein in Mexico.* Ülkesine döndükten sonra sovyet yetkilileriyle anlaşmazlıklara düştü; *Bezhin Lovj* adlı filmini bitirmesi engellendi (1935 -1937). Bu başarısızlıktan sonra Ayzenştayn, kuramsal çalışmalarını sürdürmek ve Devlet sinema enstitüsü (VGİK) öğrencilerine ders vermekle yetindi. 1938'de *Aleksandr Nevskiy* ile yönetmenliğe döndü. Bunu 1942'de başladığı ve ilk bölümünü 1945'te bitirdiği *Korkunç İvan* (İvan Grozniy) izledi. Yapıtın 1946'da tamamlanan ikinci bölümü SSCB'de ancak 12 yıl sonra gösterime çıkabilecekti. Ayzenştayn, bu filmin üçüncü bölümünü hazırlarken öldü. Ayzenştayn'ın kurgu, ses ve görüntü ilişkileri üstüne kuramları tüm dünya sinemacılarını derinden etkilemiştir.

AZ be. **1.** Düşük, küçük bir ölçüyü, dereceyi, niceliği vb. belirtir: *Az yiyor. Burada az harcanır. Sıkıntılı hali az sürdü. Az konuşur.* —**2.** Olumsuz cümlelerde olumlu anlamda çokluk belirtir: *Bir yere gelmek için az çalışmadı. Başaramazsam diye az korkmadı.* —**3.** *Bir süreden az,* eylemin sözü edilen sürenin altında gerçekleştiğini belirtir: *Günde sekiz saatten az çalışmak. Sınava bir haftadan az kaldı.* —**4.** Biraz: *Az gelir misin? Radyonun sesini az açıver.* —**5.** *Azar azar, az az,* yavaş yavaş; miktarca küçük ve sınırlı olarak: *Azar azar ama sık sık yemelisin. Az az çalışıp yine de bitirdiler işi.* ‖ *Az biraz,* biraz: *Az biraz gelir misin?* (tkz.) ‖ *Az buçuk,* biraz, şöyle böyle, azdan biraz çok: *Az bucuk almanca bilirim:* ‖ *Bir şeyi az bulmak, görmek,* onu azımsamak, eline geçeni beğenmeyip daha çoğunu istemek. ‖ *Az çok,* bir parça, oldukça: *Haberi alınca az çok ferahladık.* ‖ *Az daha,* bir şeyin neredeyse, hemen hemen gerçekleşmeye yaklaştığı durumda söylenir: *Az daha takla atacaktı araba.* ‖ *Az değil,* bir kimsenin göründüğü gibi olmadığı du-

rumlarda kullanılır: *Sen de az değilsin, şeytanlıkta ondan aşağı kalmazsın.* ‖ *Az kalsın, az kaldı,* olumsuz bir durumun ortaya çıkma olasılığının son anda ortadan kalktığını belirtir: *Az kalsın yangın çıkacaktı.* ‖ *Az sonra,* kısa bir zaman aralığından sonra. ‖ *Az verip çok yalvarmak,* borcunun küçük bir bölümünü ödeyip gerisi için süre dilemek. ‖ *Az ye de (kendine) bir uşak, hizmetçi tut,* karşısındakine, uşağı ya da hizmetçisiymiş gibi iş buyuran kimseye söylenir.

—Halk ed. *Az gitmiş, uz gitmiş,* türk masallarında kahramanın yaptığı yolculuğu ve bu sırada başından geçenleri özetleyen tekerleme: *Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş. Bir de dönüp arkasına bakmış ki bir arpa boyu yol gitmiş.*

◆ sıf. **1.** Ölçü, derece, nicelik vb. bakımından düşük, küçük olan şey için kullanılır: *Az parayla geçinmek. Sınava az sayıda öğrenci katıldı. Ücreti az bir iş.* **—2.** *Bir şeyden az,* bir şeyin belirli bir düzeyin, niceliğin vb. altında olduğunu belirtir: *Yarışmaya yirmiden az aday katıldı.* **—3.** Yarım porsiyon yemek için kullanılır: *Az pilav ver.* **—4.** *Az bir,* küçük bir miktar, biraz: *Az bir gecikme her şeyi berbat edebilir.* ‖ *Az buz,* olumsuz cümlelerde bir şeyin belirli bir niceliğin üstünde olduğunu belirtir: *Az buz para kazanmıyor. Az buz sıkıntı çekmedi.* ‖ *Az günün adamı olmamak,* uzun yıllar yaşayarak çok şeyler görmüş olmak. ‖ *Az zamanda,* kısa bir sürede, küçük bir zaman aralığında: *Az zamanda çok büyük ilerlemeler kaydetmek.*

—Binic. *Az topallama,* aksayan, çok hafif topallayan atın kusuru.

◆ a. **1.** Az sayıda, ölçüde vb. olan şey: *Azla yetinmek.* **—2.** *Aza çoğa bakmamak,* olanla ya da verilenle yetinmek. ‖ *Azı çoğa tutmak, saymak,* miktarı ya da değeri küçük bir şeyi çok ve değerli bir şeymiş gibi kabul etmek: *Biliyorum size göre değil, ama azımızı çoğa tutun.*

AZ a. (ar. *ᶜazz*). *Esk.* Isırma, dişleme: *Azz-i benân* (parmak ısırma).

ÂZ a. (fars. *āz*). *Esk.* Tamah, açgözlülük: *"Hücûm ide çünkim seng-i şehvet ü âz"* (Nevi, XVI. yy.).

> **—AZ, —EZ.** Yapım eki. Addan ad türetir: *Ayaz* (ay-az), *enez* (en-ez), *çerez* (çer-ez), vb.

AZA a. (ar. *ᶜużv*'un çoğl. *aᶜżā*). **1.** *Esk.* Organlar **—2.** Organ: *Azaları uyuşmak, tutulmak.* **—3.** Üye: *İhtiyarlar heyeti azası. Meclisi mebusan azalarından.* **—4.** *Bir yere aza olmak,* oraya üye olmak.

—Huk. → ÜYE.

> **AZA-** Org. kim. Bir molekülde bir karbon atomunun bir azot atomuyla ornatıldığını gösteren önek.

AZA. Tar. coğ. Anadolu'da, Pontos Kappadokiası'nda kent. Satala'nın (Sadak) kuzey-batı'sında.

AZA (Vital), ispanyol hekim ve yazar (Pola de Lena 1851 - Madrid 1912). Güldürüler ve iki perde arasında oynanan küçük kaba güldürüler yazdı (*El Sueño dorado,* 1875; *El Señor cura,* 1890).

AZÂ a. (ar. *ᶜazaᵓ*). *Esk.* **1.** Ölüm karşısında sabır ve dayanma gücü. **—2.** Başsağlığı.

AZAB ÜL-KABR a. *(mezarda verilen ceza anlamında ar. sözcükler),* müslüman inancına göre, Münkir ve Nekir adlı iki meleğin, gömüldükten sonra ölülere yönelttikleri sorgu ve verdikleri ceza.

AZAD (Mevlâna Ebülkelam Ahmet), hintli bilim ve siyaset adamı (Mekke 1888 - Yeni Delhi 1958). El-Ezher Üniversitesi'nde okudu. Hintli müslümanları uyandırmak için büyük çaba gösterdi. 1912'de urdu dilinde yayımladığı Hilal adlı gazetenin sömürge yönetimince kapatılması üzerine, bu kez de El Belağ adlı gazeteyi çıkararak mücadelesini sürdürdü. Birinci Dünya savaşı'nda hintli müslümanların İngilizler'in safında Türkler'e karşı çarpışmalarını engellemeye çalıştı; islam kongrelerinde bu yolda kararlar alınmasını sağladı. Mütareke döneminde Türkiye yararına çalışmalar yaparak parasal yardım sağladı ve hintli müslümanları da peşinden sürükledi. Hint ulusal kongresi başkanı seçildi (1923). Hindistan'ın bağımsızlığı için verdiği mücadele sırasında bir süre İngilizler tarafından tutuklandı. Hindistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra Gandi ile işbirliği yaptı. Bir süre milli eğitim bakanı olarak çalıştı. Ayrıca, dinsel alanda çalışmaları ve yapıtları da vardır. *Hindistan'ın kurtuluş mücadeleleri* (1955) adlı kitabı türkçeye de çevrildi.

AZADE sıf. (fars. *āzade*). *Esk.* **1.** Başıboş, özgür, serbest. **—2.** Birleşik sözcükler yapar: *azade-dil, azade-hatır* (gönlü serbest, bir şeye bağlılık hissetmeyen, kayıtsız), *azade-ser* (başı dinç, rahat) vb.

◆ be. *Bir şeyden azade,* o şeyden kurtulmuş, ondan uzak olarak: *Her türlü dertten, tasadan azade yaşamak.*

—Ed. Divan şiirinde herhangi bir şiirin parçası olmayan ya da bir beytin parçası olduğu halde tek başına anlam taşıyan dize (*Gönüldendir şikâyet kimseden feryadımız yoktur* —Nev'i).

AZADEGÂN çoğl. a. (fars. *āzade*'nin çoğl. *āzādegān*). *Esk.* Özgür ve kurtulmuş olanlar: *"Dağıtma aklını azadegân-ı kayd-ı gamın / Döküp saçıp ruhuna turre-i perişanı"* (Ali Haydar, XIX. yy.).

AZADEGİ a. (fars. *āzade* ve *-ī*'den *azādegī*). *Esk.* Serbestlik, özgürlük.

AZADELİK a. Azade olma durumu; serbestlik.

AZADİ a. (fars. *azād* ve *-ī*'den *azadī*). *Esk.* Özgürlük, serbestlik: *Azadi-i dil* (gönül serbestliği).

AZADİSTAN CUMHURİYETİ, Güney Azerbaycan'da dokuz ay egemenlik kuran türk devleti (1920). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra İngiltere ile İran arasında imzalanan antlaşma gereğince İran İngilizler'in koruyuculuğu altına girdi. Bu duruma karşı çıkan Azerbaycan ili halkı merkezden ayrılarak Hiyabanlı Şeyh Muhammet başkanlığında bağımsız Azadistan Cumhuriyeti'ni kurdu. Daha sonra İran'da Pehlevi hanedanını kuracak olan Rıza Pehlevi komutasındaki iran kuvvetleri, İngilizler'in de yardımıyla, derme çatma Azadistan ordusunu yendiler. Ele geçirilen Şeyh Muhammet'in öldürülmesi üzerine (5 eylül 1920) dokuz aylık Azadistan devletinin varlığı son buldu. Bu kısa bağımsızlık süresi içinde Azadistan'da ilk kez türkçe gazete ve dergiler yayımlandı, türkçe öğretim yapan okullar açıldı ve Türkiye ile Kuzey Azerbaycan'dan öğretmenler getirtildi.

AZÂHANE a. (ar. *ᶜaza,* matem, yas ve fars. *ḫane*'den *ᶜazā-ḫāne*). *Esk.* Bir yas, acı yaşanan ev, matem evi.

AZÂHİ çoğl. a. (ar. *ıḍḥıyye, ıżḥıyye*'nin çoğl. *aḍāḥī*). *Esk.* Kurbanlar, kurban bayramında kesilen hayvanlar.

AZÂHİK çoğl. a. (ar. *uḍḥuke*'nin çoğl. *aḍāḥīk*). *Esk.* Gülünç şeyler, güldürücü şeyler.

AZÂİM çoğl. a. (ar. *ᶜazime,* büyük iş'in çoğl. *ᶜazaᵓim*). *Esk.* Büyük işler, önemli şeyler.

AZÂİM çoğl. a. (ar. *ᶜazime,* tılsım'ın çoğl. *ᶜazāᵓim*). *Esk.* Tılsımlar; kötülüklere, hastalıklara, felaketlere karşı korunmak için yapılan muskalar, okunan dualar: *Azaim-ür-ruka* (büyü için okunan kuran ayetleri).

AZÂİMHAN sıf. ve a. (ar *ᶜazaᵓim* ve fars. *-ḫān*'dan *ᶜazāᵓimḫān*). *Esk.* Dua okuyan; üfürükçü.

AZAK, Rusya Federasyonu'nda kent. Don nehrinin denize döküldüğü yerde, Azak denizi kıyısında; 59 000 nüf. Balıkçılık.

—Tar. Azak denizi'ne dökülen Don ırmağının ağzında berkitilmiş olan bu kent Ortaçağ'da önemini yitiren eski yunan kolonisi Tanais'in yerine, kıyıdan 15 km daha içerde Tana adıyla kuruldu. Rus Kiev prensliğinin bir parçasıyken (X. yy.) Venedik, Ceneviz ve Altınordu devletlerinin egemenlik için çekişme alanı olarak büyük önem kazandı (XIV. yy.). Sırasıyla Timur (1395), kıpçak hanı Polat Beg (1410) ve Kerimberdi Han(1418) tarafından alınıp yıkıma uğrayan kale, her seferinde yeniden onarıldı. Sonunda Cenevizliler'in elinde kaldı. Fatih Sultan Mehmet döneminde osmanlı topraklarına katıldı (1475). Böylece Karadeniz'deki ceneviz kolonilerinin varlığı sona erdi ve tüm Karadeniz türk egemenliğine girdi. Kırım'da çıkan iç karışıklıklar nedeniyle savunması zayıflayan Azak kalesi, Ruslar'ın yönetimindeki Don Kazakları'nca ele geçirildi (1637). Kalenin stratejik konumu göz önünde tutularak, Sultanzade Mehmet Paşa komutasında düzenlenen seferde geri alındı (1642). Karadeniz'e inmeyi önemli siyasal hedefleri arasında sayan Ruslar, 200 bini aşkın asker ve 300 toptan oluşan büyük bir orduyla çar Petro I (Deli) komutasında, Azak kalesi önlerine geldiler. Yaklaşık 100 gün süren kuşatma, kale muhafızı Murtaza Paşa ile Kırım hanı Kaplan Giray'ın başarılı savunma ve saldırı taktikleri dolayısıyla rus kuvvetlerinin 60 bin kadar ölü vererek çekilmeleriyle son buldu (1695) Petro I, bu seferinde gemisizlik yüzünden başarısızlığa uğradığını düşünerek Don ırmağının kıyısındaki Veronej kentinde kurdurduğu tersanede büyüklü küçüklü yüzlerce savaş teknesi yaptırıp güçlü bir donanma oluşturdu; yüz bin kişilik kara kuvveti ve Don ırmağını kaplayan büyük donanmasıyla yeniden Azak önlerine geldi. 65 gün süren kuşatma sonunda kale Ruslar'ın eline geçti (1696). Karlofça antlaşması'nın (1699) ardından İstanbul'da yapılan türk-rus barış görüşmeleri sonunda Ruslar'a bırakılan kale (1700), Prut savaşı'ndan sonra, Edirne antlaşması ile yeniden Osmanlı devletine geçti (1713). Üç aylık bir kuşatma sonunda yine Ruslar'ın eline düşen kale (1736) daha sonra Belgrat antlaşması (1739) ile, yıkılmak koşuluyla tekrar Rusya'ya bırakıldı. Altı yıl süren Türk-Rus savaşı (1768-1774) sonunda imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması(1774) ile de Azak yöresindeki diğer kalelerin de Ruslar'a bırakılması sonucu, tüm bölge kesin olarak çarlık Rusyası'na katıldı.

AZAK denizi, Kerç boğazı'yla Karadeniz'den ayrılan iç deniz, Kırım yarımadası ile Kuban ovaları arasında; 38 000 km². Ortalama derinliği 8 m (en derin yeri 14 m) olan Azak denizi'nin kenarlarında, yoğun bir alüvyonlanmanın sürdüğü alçak kıyılar yer alır. Eskiden bol balık bulunan deniz, kıyılarındaki büyük sanayi tesislerinin etkisiyle günden güne kirlenmekte ve balık avcılığı gerilemektedir. Kuzeyde, Ukrayna'ya ait Jdanov ve Berdiansk limanları yer alır. Güneyde gene Ukrayna'ya ait Kerç limanından, özellikle demir filizi taşımacılığında yararlanılır. Rusya'ya ait Taganrog ve Rostov limanlarıysa Donbass sanayi bölgesiyle ilişki sağlar.

Azak tiyatrosu, İstanbul'da, eski Gedikpaşa tiyatrosu yakınındaki bir garaj 1962'de tiyatro salonuna dönüştürüldü. Aynı yıl Handan Adalı, Orhan Erçin, Gazenfer Özcan ve Gönül Ülkü vb. sanatçılardan oluşan topluluk *Aman idare et* adlı oyunu sahneledi. Sonraki yıllarda başka topluluklarının da yararlandığı Azak tiyatrosu 1975'te kapandı.

AZAKEĞERİ → EĞİR.

ÂZAL çoğl. a. (ar. *ezel*'in çoğl. *āzāl*). *Esk.* Ezeller, öncesi olmayan zamanlar.

AZALIK a. Üyelik: *Bir cemiyetin fahri azalığı.*

AZALIM a. Dalga ve titr. Sönümlenmiş bir salınım sisteminin ardışık iki maksimal genliğinin oranı. || *Logaritmik azalım*, yukarıdaki oranın Napier logaritması.

AZALIMÖLÇER a. Logaritmik azalımları ölçmekte kullanılan aygıt.

AZÂLÎL çoğl. a. (ar. *uzlûle*'nın çoğl. *azâlîl*). *Esk.* Yanlışlar.

AZALMA a. Azalmak eylemi; küçülme, düşme, eksilme.
—Çekird. fiz. *Üstel azalma*, RADYOAKTİF ÇÖZÜLME*'nin eşanlamlısı.
—Fişekç. *Azalma hızı*, namlu içinde yanışı sırasında barut imla hakkının kütlesindeki küçülme hızı (g/sn olarak belirtilir ve cm/sn ile gösterilen *yanma hızı*'ndan farklıdır.)
—Says. çözlm. *Azalma yöntemi*, bir ya da daha çok değişkenin fonksiyonellerinin minimumunu bulma yöntemi. (Eşlenik gradyan yöntemi bir azalma yöntemidir.)
—Tıp. Normal olarak bir organizmada ya da organda bulunan sıvı miktarının, özellikle kanın eksilmesi. –Normal olarak organizmadaki bir sıvı içinde bulunan bir maddenin, özellikle bir elektrolitin, eksilmesi ya da yok olması (örneğin potasyum azalması).

AZALMAK gçz. f. Sayıca, nicelikçe, yoğunlukça, değerce vb. daha küçük, daha önemsiz duruma gelmek; düşmek, eksilmek, hafiflemek: *Turist sayısı yarı yarıya azaldı. Ülke nüfusu azalıyor. Acısı biraz azaldı. Aralarındaki fark giderek azalıyor. Uzlaşma olasılıkları her geçen gün biraz daha azalıyor.*
—İkt. *Azalan kâr haddi* → KÂR ORANININ DÜŞME EĞİLİMİ. || *Azalan maliyetler* → MALİYET. || *Azalan oranlı*, bazı ölçütlere (miktar, süre vb.) göre, yüzde olarak gitgide azalan oranda ödenmesi gereken tutar: *Azalan oranlı tarife.* (Karşt. anl. ARTAN ORANLI.)
—Mat. çözlm. Sıralı bir (E, $<$) kümesinden sıralı bir (F, $<$) kümesi içine, $\forall (x, x') \in E^2$, $x < x' \Rightarrow f(x') \leqslant f(x)$ olan bir f fonksiyonu için kullanılır. [Bir dizi için $E = \mathbb{N}$ dir.] || *Geniş anlamda azalan fonksiyon*, azalan, ancak, sıkı azalmayan fonksiyon. || *Sıkı azalan fonksiyon*,

$$x \neq x' \Rightarrow f(x) \neq f(x')$$

gerektirmesini gerçekleyen azalan fonksiyon.
—Verg. huk. *Azalan oranlı vergi*, yükümlülerin vergilenebilir gelirleri arttıkça vergi oranının azaldığı vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ **azaltmak** ettirg. f. Daha aza indirmek, daha küçük, daha düşük duruma getirmek: *İlaçlar ağrılarını biraz azaltabilir. Aralarındaki farkı azaltan etkenler.*
—Bilş. Her işlem çevriminde, bir büyüklüğün değerinden bir azaltım düşürmek.
—Denizc. *Yelken azaltmak*, fırtınalı havalarda direklerle yelkenler üstündeki basıncı ve yükü azaltmak için uygun görülen yelkenleri arya etmek.
◆ **azaltılmak** edilg. f. Azaltmak eylemine konu olmak.
—ANSİKL. Verg. huk. *Azalan oranlı vergi*'lerde mutlak vergi miktarı aynı kaldığından gelir arttıkça bu vergi miktarının nisbi önemi giderek azalır. Türkiye'de 1952'ye kadar uygulanan ve her yükümlüden sabit bir miktar olarak (köylerde 12 TL, kentlerde 18 TL) alınan yol vergisi buna örnek gösterilebilir. Bu durumda, geliri 1 800 TL olan bir yükümlünün ödediği verginin oranı, fiilen yüzde 1 iken, geliri 18 000 TL olanın vergi oranı binde 1 olur.

AZALTILMAK → AZALMAK.

AZALTIM a. Bilş. Bir büyüklüğün ya da bir değişkenin, bir çevrimin her adımında örneğin bir program döngüsünden her geçişte yitirdiği nicelik.

AZALTMA a. Azaltmak eylemi.
—Fişekç. *Duyarlık azaltma*, uygun bir madde katarak, bir patlayıcının şoklara ve sürtüşmelere karşı duyarlılığını düşürme.

AZALTMAK → AZALMAK.

AZAM a. (ar. *azam*). *Esk.* **1.** Kin, düşmanlık. **—2.** Kıskançlık. **—3.** Öfke, hiddet.

A'ZAM sıf. (ar. *a'zam*). *Esk.* Pek büyük, ulu: *"Sana çager ola bu çarh-ı a'zam"* (Ömer bin Mezid, XV. yy.).
—Mat. *Azam hadd-i süfla*, en büyük alt sınırın eski adı. || *Azam namütenahi*, artı sonsuzun eski adı.

AZAMET -ti a. (ar. *ᶜazamet*). **1.** Büyüklük, ululuk: *Azamet-i ilahiye.* **—2.** Büyüklenme, gurur, çalım: *Azametinden geçilmiyor.* **—3.** İrilik, heybet, büyüklük. **—4.** Gösteriş, debdebe. **—5.** *Azamet-furûş*, çalım satan, büyüklük satan (esk.). || *Azamet satmak*, çalım satmak, böbürlenmek (esk.). || *Azamet âlemi*, kâinat, evren: *"Haktaâlâ azamet âleminin pâdişehi/Lâ mekândır olamaz devletinin tahtgehi"* (Şinasi, XIX. yy.) [esk.].
—Din. Kuran'da Tanrı'ya verilen niteliklerden biri, Tanrı'nın büyüklüğü. (Tanrı'nın büyüklüğü kavramı, islam tanrıbiliminde ve tasavvufta önemle ele alınan konulardan biridir. "Kendini bilen Tanrı'yı da bilir" hadisinden yola çıkan kimi mutasavvıflar Tanrı'nın büyüklüğünü anlamayı insanın kendini ve kendi küçüklüğünü kavramasına bağlarlar. Bu mutasavvıflara göre insan; "evrenin bir modeli"dir; inanan insanın Tanrı'nın büyüklüğünü kabul etmesi kendi büyüklüğüne inanmış olmasındandır; insan kendini büyük görüyorsa, yarattığına inandığı Tanrı'yı daha büyük görme gereğini duyar.)

AZAMETLİ sıf. **1.** Ulu, yüce. **—2.** İriyarı, heybetli; çalımlı, gururlu kimse, bu kimsenin tavrı için kullanılır: *Azametli bir adam. Azametli bir tavırla içeri girdi. Azametli bir yürüyüş.* **—3.** Gösterişli, debdebeli: *Azametli bir düğün.*

AZAMETLU sıf. *Esk.* Osmanlı padişahlarının yüceliğini belirten unvan.

AZAMİ sıf. (ar. *aᶜẓam*'dan *aᶜẓamī*). **1.** En çok, en yüksek; maksimum: *Azami üç günde bitirilecek bir iş. Azami on yıl ceza yer. Azami verimi elde etmek.* **—2.** *Azami derecede, ölçüde*, çok, pek çok.
—İkt. *Azami fiyat* → FİYAT.
—Mat. Maksimumun eski adı.
—Verg. huk. *Azami tarife*, gümrük vergilerinde çift tarife kullanılması durumunda uygulanabilecek en yüksek tarife. (Anlaşmalı ülke mallarına genellikle daha düşük bir ithalat vergisi uygulanır.)

AZÂMÎM çoğl. a. (ar. *izmâme*'nin çoğl. *azâmim*). *Esk.* Bağlı olan şeyler, paketler, gruplar, kümeler.

AZAMİYE (EL-), Irak'ta kent, Dicle ırmağı kıyısında, Bağdat'ın kuzey banliyösü; 235 000 nüf.

AZAMİYET a. (ar. *ᶜaẓam* ve *-iyyet*'ten *ᶜaẓamiyyet*). *Esk.* En büyük olma durumu, en yüksek derecede bulunma.
—Mat. Bir sayının diğer bir sayıdan daha büyük olması. $>$ işareti ile gösterilir.

AZAMORA. Tar. coğ Güney-doğu Anadolu'da dağ hisarı. Kuruçay vadisi ile Binboğa dağı arasında yer alan Kataonia bölgesinde.

AZAMUT a. (ar. *ᶜaẓamūt*). *Esk.* Tanrı'nın sözle ifade edilemeyen büyüklüğü.

ÂZÂN çoğl. a. (ar. *üẕn*'ün çoğl. *âẕân*). *Esk.* Kulaklar.
—Bot. *Âzân-üd-düb*, sığırkuyruğu, ayıkulağı. || *Âzân-ül-anz*, suoku. || *Âzân-ül-cedi*, uzun yapraklı sınır otu. || *Âzân-ül-erneb*, tavşankulağı. || *Âzân-ül-fil*, || *Âzân-ül-kıssis*, kotiledon, saksı güzeli.

■ **AZAÑA Y DÍAZ** (Manuel), ispanyol devlet adamı ve yazar (Alcalá de Henares 1880 - Montauban 1940). 1925'te, burjuva solunun yeni partisi Cumhuriyetçi eylem'i kurdu. Primo de Rivera'ya karşı çıktı ve cumhuriyetçi devrim komitesine seçildi (1930-1931). 1931'deki cumhuriyetçi geçici hükümette savaş bakanlığına getirilen Azaña y Díaz, orduyu monarşist unsurlardan arındırmaya girişti. 1931'den 1933'e kadar başbakanlık yaptı, sosyalistlerle birlikte "yukardan bir devrim" gerçekleştirmeye çalıştı; toprak reformunun temellerini ve Katalonya'ya özerklik tanınmasını kabul ettirdi. Y Díaz' ın o dönemde cumhuriyetçi sol eğilimli olan partisi, şubat 1936'daki seçimleri kazanan halkçı cephe koalisyonunun eksenini oluşturdu; Azaña y Díaz seçimlerin ardından başbakan oldu ama sosyalistler kurduğu hükümete katılmadılar. Mayıs ayında cumhurbaşkanı seçildiyse de, iç savaşın sonuna kadar ancak görünüşte iktidarda kaldı. 1939'da Franco'nun zaferinden sonra istifa etti ve Fransa'ya sığındı.

Manuel Azana y Diaz

AZANDELER → ZANDELER.

AZANİA. Tar. coğ. Eskiçağ'da birçok bölgenin ortak adı ("Ases ülkesi"). Eski bir iskit halkı olan Ases'lerin izlerine Asya, Afrika ve Yunanistan'da (Arkadhia) birçok bölgede rastlanmaktadır.

AZANOİ → AİZANOİ.

AZANZA (Miguel José DE), ispanyol siyaset adamı (Aviz 1746 - Bordeaux 1826). 1793'te savaş bakanı, 1798-1800 arasında Yeni-İspanya genel valisi oldu; Kaliforniya'nın yerleşime açılmasına yeni bir hız kazandırdı. Godoy'un siyasetine karşı mücadele etti, fakat Joseph Bonaparte ile birleşerek *Santa Fe dükü* unvanını aldı. Daha sonra Fransa'ya sığındı.

AZAP a. (ar. *azab*). **1.** İslam inanışına göre günahkârlara ölümden sonra verilecek ceza: *Kabir azabı. Cehennem azabı.* (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Bedensel ya da ruhsal şiddetli acı; ıstırap, üzüntü: *Bu uzun bekleyiş bizim için tam bir azap oldu. Geceyi büyük azaplar içinde geçirmek. Azap içinde ölmek. Azap çekmek, çektirmek. Azap vermek.* **—3.** *Azap-engiz*, azap verici.
—ANSİKL. İsl. İslam inancına göre, azap iki türlü gerçekleşir: Tanrı'nın kötüleri dünyada ya da cehennemde cezalandırması. Tanrı, dünyada cezasını verdiği bir insanı, aynı günah nedeniyle ahirette de cezalandırabilir. Kuran'ın birçok ayetinde bu doğrultuda anlatımlar yer alır. Ancak, bu konuda sünnet ehli mezhepler ile mutezile mezhebi arasında anlayış farkı vardır. Sünnet ehli mezhepler genellikle Tanrı'nın dilediği kimseye, dilediği azabı vereceğini kabul ederken, mutezile mezhebinden olanlar Tanrı'nın azab vermesini bazı ölçülerle sınırlandırırlar.

AZAP ya da **AZEB** a. (ar. *ᶜazab*). *Esk.* **1.** Bekâr, evlenmemiş erkek. **—2.** *Halk.* Çiftlik amelesi, çiftlik uşağı.
—Ask. tar. *Azap*, Türkler'de, özellikle Osmanlılar'da bir tür asker.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Azap ağası*, bu askerlerin en yüksek aşamadaki komutanı. || *Azap çağırmak*, bu sınıfın silah altında alınacağı duyurusu. || *Azap kâtibi*, azap ağasından sonra gelen ve azapların künyesini tutmak, özlük ve ödeme işlerine bakmakla görevli kişi.
—Esk. denizc. *Bahriye azapları*, XV. yy.'ın ilk yarısından itibaren osmanlı donanmasının çekirdiğini oluşturan sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. tar. *Azap*, XIII. yy. sonlarından başlayarak çeşitli türk devletlerinde bir tür askeri anlatan askeri terim olarak kullanılmıştır. XIV. yy.'ın ilk yarısında, Aydınoğulları beyliğinde "azap" denilen bir sınıf deniz askeri vardı. Bu azap askerlerinden ötürü bizans ve latin kaynaklarında türk korsanlarına azaptan bozma olara *azapi* ya da *asapi* gibi adlar yakıştırıldı. XV. yy.'da, Akkoyunlular ordusunda "azap askeri" diye bir sınıf bulunuyordu.
Azap askerinin gelişmiş biçimine, Osmanlılar'da rastlanmaktadır. İlk dönemler-

de azaplar, yaya ve deniz azapları olarak ikiye ayrılırken, daha sonra sınır kentlerde görev yapan kale azapları da bu sınıfa katıldı. Osmanlılar'da, türk ordusunun eyaletlerden toplanan hafif piyade sınıfını oluşturan azaplar, kara kuvvetlerinde tüfeğin yaygınlık kazanmasına kadar, savaşlarda önemli etkinlik gösterdiler. Bu sınıfa gereksinim duyulduğunda, yirmi ya da otuz ev başına bir er düşmek üzere "azap çağırmak" denen yönteme başvurulur, Anadolu'nun güçlü, sağlam iri yarı ve bekâr türk gençleri arasından kefilli olarak toplanırlardı. Bunların maaşları, sağlandıkları konutların bulunduğu semtler ya da eyaletler tarafından ödenirdi. Azap askeri, sefer sırasında tüm vergilerin dışında tutulurdu. Yaya azaplar meydan savaşlarında okçu sınıfı olarak, merkez ordusunun en önünde yer alırlar ve buraya yapılan düşman saldırılarına oklarıyla karşılık verirlerdi. Silahları ok, yay, pala, kalkan ve kargıdan oluşan yaya azaplar, başlarına kırmızı börk giyerlerdi. Bunların kendi içlerinde ayrı bir sınıf oluşturan atlılarına da Fârisan denirdi.

XVI. yy.'da Osmanlı devletinde deniz kuvvetlerine önem verilmesi üzerine azapların "tüfenkendaz" ve ücretli olarak gemilerde görev yapmaları benimsenince "Bahriye azapları" denen sınıf doğdu. (→ BAHRİYE AZAPLARI.) Bunlar çekdiri (kürekli gemiler) döneminde türk donanmasında büyük yararlık gösterdiler. Deniz azaplarının gemilerdeki önemi, yelken dönemiyle birlikte sona erdi.

Kale azapları, bu asker sınıfının üçüncü bölümünü oluştururdu. Bunların sayıları kalelerin büyüklüğüne göre değişir, bekâr olarak bulundukları kalelerde yatıp kalkarlar ve çeşitli ocaklar halinde savunmanın esasını meydana getirirlerdi. XVII. yy.'dan başlayarak ordularda ateşli silahların yaygın biçimde kullanılması üzerine kale azapları da, köprücülük ve lağımcılık gibi istihkâm işlerinde görevlendirilir oldular.

Azapların ağa, kâtip, kethüda, bölükbaşı, bayraktar ve onbaşı gibi komutanları vardı. Kale azapları günde 5 akçe alırken, deniz azaplarının gündeliği 7 akçe idi. Kara kuvvetlerinde hafif piyade birliklerini oluşturan azaplarsa yalnız sefer sırasında askere çağrıldıklarında düzenli aylık alırlar, barışta kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalırlardı. Öte yandan, kale azaplarının bir bölümü ulufeli, bir bölümü de tımarlıydılar, yer açıldığında ulufeli azap, değer görülürse tımarlı koğuşuna geçerdi. Azaplar, Mahmut II döneminde yeniçeri ocağıyla birlikte ortadan kaldırıldılar (1826).

—Esk. denizc. Azapların 7-8 tanesi bir bölük sayılır ve bölükbaşılarına reis* denirdi. Reisliğe genellikle bâdbanî denilen yelkenciler getirilirdi. Reis aynı zamanda gemi süvarisi olursa vardiyabaşı diye anılırdı. Bir gemiye tek başına komuta eden reise de kaptan denirdi. Ancak, kaptan olabilmek için savaşta bir düşman gemisini ele geçirmek gerekiyordu. Bey* gemilerine değil devlete ait gemilere komuta edenlere "hassa reisi" "hassa kaptan" ya da "fenarlı reisi" denirdi. Bunlar gemilerine fener takardı. Bahriye azaplarının bir bölümü gemilerde, bir bölümü de tersanelerde hizmet görürdü. Gemilerde hizmet görenlere "azaban-ı donanma", tersanelerde çalışanlara da "azaban-ı tersane" denirdi. Tersane azapları muhafızlık yapardı. Gemilerde hizmet gören azaplar da kalafatçı, topçu, kumbaracı, dülger, marangoz, dümenci, yelkenci ve vardiyan olarak ayrılırdı.

AZAP gölü →AKTAŞ gölü.

■ **Azapkapı camisi,** İstanbul'da cami. Unkapanı köprüsünün başında, Tersane kapısının karşısındadır. Sokullu Mehmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığından (1577), Sokullu Mehmet Paşa camisi de denir. Konumu nedeniyle iç ve dış avlusu yoktur. Fevkani bir yapı olup altta mahzen ve dükkânlar, üstte cami bulunur. Kapalı olan son cemaat yerine birkaç basamakla çıkılır. Sinan'ın yeni bir mekân denemesinin ürünü olan yapıda, sekizgen bir kasnakla, altısı bağımsız 8 ayağa oturan merkezi kubbe, yanlarda sekiz yarım kubbeyle desteklenir. Köşelerdeki küçük kubbelerle yapı dikdörtgen biçimini almıştır. XVI.yy. çinileri ve kalem işleri onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir, ancak mermer mihrap ve minber, ahşap pencere kapakları özgündür. Cami yakınındaki Azapkapı Sebili ve sıbyan mektebi Mahmut I'in annesi Saliha Sultan tarafından yaptırılmıştır (1733). 1986'da gerçekleştirilen çevre düzenlemesiyle cami daha belirgin bir biçimde açığa çıkmıştır.

AZAR a. (fars. *äzürden*, incitmek'ten *azar*). **1.** Bir kimseye yöneltilen sert, incitici söz: *Bu davranışıyla azarı hak etti.* **—2.** *(Bir kimseden) azar işitmek*, (onun tarafından) azarlanmak, paylanmak.

—*Esk.* **1.** *Azar-dide*, gönlü kırık. ‖ *Azar-ende*, inciten, incitici. ‖ *Azar-mendi*, incitilmişlik, kırılmışlık. ‖ *Azar-resan*, dert ve üzüntüye uğramış. ‖ *Azar-reside*, incinmiş, kırılmış. **—2.** "İnciten, kıran, üzen" anlamlarında birleşik sıfatlar yapar: *Dil-azar* (gönül kıran), *merdüm-azar* (insanı üzen, kaba) vb.

AZAR ya da **ADAR** sıf. (ar. *azarr*, *adarr*). *Esk.* Çok zararlı, pek fena.

AZAR ya da **AZER** a. (fars. *azār*). *Esk.* Nebati, Keldani, İbrani, Süryani gibi eski kavimlerin kullandıkları güneş yılına dayanan takvimde mart ayı. Eski İran ve Celali takviminde de mart ayı (perverdin) başlangıç olmak üzere kasım ayı.

—ANSİKL. *Medhal-i azer kuralı*, Osmanlı devletinin resmi yıl olarak kullandığı mali yıl takviminde, her 33 yılda bir, 1 yılı atma kuralı (→ SIVIŞ YIL). 366 gün olan 12 güneş ayı, 355 günlük ay yılına sığmadığından her yıl 11 günlük bir fazlalık çıkarıyordu. Bu fazlalıklar da 33 yılda 1 mali yılın kaybolmasına neden oluyordu. Devletin bütçesinde çıkan karışıklığı ve hazinenin zararını önlemek için 1667 yılında kullanılmaya başlanan *medhal-i azer* kuralı, 31 ocak 1341 (1925)'de 698 numaralı yasa ile kaldırılmıştır.

AZÂR çoğl. a. (ar. *ʿözr*'ün çoğl. *aʿzar*). *Esk.* Özürler; engeller, bahaneler: *Azâr-i baride* (soğuk özürler, hoş karşılanmayan özürler).

AZARA a. Batı Afrika'nın kurak bölgelerinde döşeme ve çatı yapımında kullanılan kil esaslı karışıma donatı işlevi gören, palmiye ağacından lata.

AZARA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde yerleşme. Philomelion'un (Akşehir) doğusunda. Konya'nın Akşehir ilçesi, Reis bucağına bağlı Gözpınar (esk. *Azari*) köyünün yerinde olduğu sanılıyor.

AZARA (Félix), ispanyol bilgin (Barbunales, Huesca eyal. 1746 - *ay. y.* 1811). Diplomat ve devlet memurları yetiştiren aragonlu bir ailenin üyesiydi. 1781'de, San İldenfonso antlaşmasını yürürlüğe koymak üzere Amerika'da görevlendirildi. Yirmi yıl orada kaldı, kendini Paraguay ve Rio de la Plata bölgelerinde doğabilim araştırmalarına adadı; aralarında *Viajes a traves de la America meridional* in de bulunduğu (1809), çok sayıda yapıt yayımladı.

AZARİ ya da **AZARİŞ** a. (fars. *azāri*, *azāriş*). *Esk.* **1.** İncitme, kırma. **—2.** Dert, küskünlük.

AZARİAS ya da **OZİAS,** 10. Yahuda kralı (781-740). Saltanatı döneminde ticaret ve tarımın gelişmesiyle büyük bir iktisadi refah görüldü. Cüzzama yakalandı ve tahtını oğlu Yotam'a bıraktı.

ÂZÂRİŞ → ÂZÂRİ.

AZARLAMAK g. f. *Bir kimseyi azarlamak*, onu sert ve incitici sözlerle kınamak ve uyarmak; paylamak, çıkışmak: *Çocuğu azarlamak. Geç kaldığı için onu azarladı.*

◆ **azarlanmak** edilg. f. Bir kimse sözkonusuysa paylanmak: *Azarlanmaktan korkmak.*

◆ **azarlatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi azarlatmak*, onun azarlanmasına yol açmak.

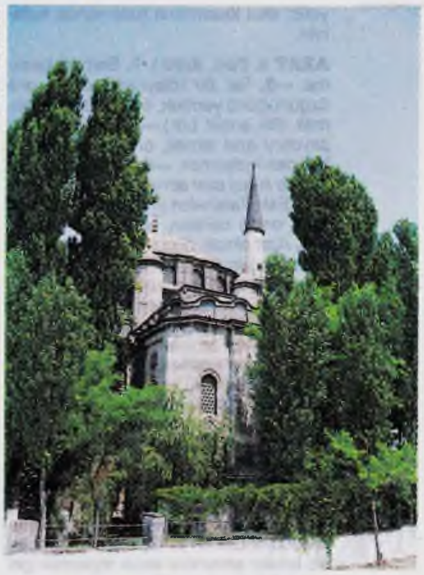
AZARLANMAK → AZARLAMAK.

AZARLATMAK → AZARLAMAK.

AZARON a. (yun. *asaron*). Çobandüdüğüne *(Asarum europaeum)* halk hekimliğinde verilen ad. (Azaron kökü, kusturucu, balgam söktürücü, idrar artırıcı, ateş düşürücü, müshil ve âdet söktürücüdür. Eskiden meyhaneciler tarafından çok içenleri kusturmak için kullanılırdı. Bu nedenle meyhaneciotu da denir.)

■ **Azarya,** Molière'in *Cimri* (L'Avare) adlı güldürüsünden Ahmet Vefik Paşa'nın yaptığı uyarlama (1879). Özgün yapıttaki ünlü Harpagon tipi, Azarya adlı bir yahudi olarak işlenmiş, öteki oyun kişileri de azınlıklardan seçilmiştir. 1924-1925 döneminde Ferah tiyatrosu'nda sahnelenen oyunun başlıca rollerini Behzat (Butak), Kemal (Küçük) ve Eliza Binemeciyan paylaşmıştı.

AZASERİN a. (fr. *azasérine*). Antimetabolitler grubundan antineoplazik antibi-

Büyük Larousse

Azapkapı camisi (1577)
Mimar Sinan'ın yapıtı
İstanbul

Azarya'nın
Darülbedayi'deki
bir gösterimi (1928)

yotik; akut lösemilerin tedavisinde kullanılır.

AZAT a. (fars. *āzād*). **1.** Serbest bırakma. **—2.** Tar. *Bir köleyi azat etmek,* ona özgürlüğünü vermek, onu serbest bırakmak. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Bir kimseyi (bir şeyden) azat etmek,* onu bir baskıdan, bağdan kurtarmak. **—4.** *Bir hayvanı (genellikle kuşu) azat etmek,* onu salıvermek. **—5.** *Esk. Talebeleri (mektepten) azat etmek,* onları dersten, okuldan çıkarmak. **—6.** *Azat olmak,* özgürlüğü verilmek, serbest bırakılmak. **—7.** *Azat buzat, beni cennet kapısında gözet,* bir kuş, bir hayvan salınırken söylenen tekerleme.

—ANSİKL. *Eskiçağda azat.* Eski Yunanistan'da köleler sahiplerinin kararıyla özgürlüklerini elde ederlerdi (ama köle sahibi, *paramone* hükmü uyarınca köleleri, özgürlüklerine kavuştuktan sonra da, ömrü boyunca kendi hizmetinde tutabilirdi). Azat değişik biçimlerde olurdu (vasiyet, bir tanrıya hayali satış, site magistratus'ları önünde açıklama), ama hangi biçimde olursa olsun, azat edilene siyasal haklar sağlamazdı. Devlet, komplo ihbarlarını ödüllendirmek ya da tehlike durumunda, köleler arasından asker toplamak için bazı kölelerin azat edilmesine karar verebilirdi.

Roma'da, azat *(manumissio)* köleyi yurttaş haline getirirdi. Ama bu durum, kölenin sahibine bağımlılığının sona erdiği anlamına gelmezdi: azatlı *(libertinus)*, artık patronu haline gelen *paterfamilias*'a bağlılığını sürdürürdü. Azatlık, yurttaşlık yasasına göre şu üç yoldan gerçekleşiyordu; 1. *per vindictam* (hayali bir davada yargıcın köleyi özgür ilan etmesi); 2. *per censum* (köle sahibinin, köleyi nüfus kayıtlarına geçirtmesi); 3. *per testamentum* (vasiyetle).

Ama, Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru, aralıksız savaşlar dolayısıyla, köleleştirilerek Roma'ya getirilen çok sayıda barbarın, azat edilmeleri durumunda devleti ele geçirmesinden korkuldu. Bu yüzden, Augustus yasasını tamamlayıcı nitelikteki Tiberius yasasıyla, azat etme özgürlüğü çeşitli yollardan sınırlandırıldı. *Lex Fufia Caninia* (İ.Ö. 2) ile köle sahiplerinin ölüm döşeğinde, hangi yoldan olursa olsun, azatlı sayısını artırmaları engellendi. *Lex Aelia Sentia* (İ.S. 4), reşit olmayanların köle azat etmesini yasakladı ve otuz yaşından küçük kölelerin azat edilmesini bazı istisnalar dışında yasakladığı gibi, bu istisnai hallerde de azatlamanın *per vindictam*'dan hemen sonra yapılması koşulunu getirdi. Aynı yasa, köle sahibinin, alacaklılarından gizli olarak ya da resmi olmayan yollardan yapacağı azatları da geçersiz ilan etti. Nihayet, *lex Junia,* ya da *Junia Norbana* (büyük bir olasılıkla İ.S. 19), "Junia Latinleri" denilen yeni bir azatlılar türü ortaya çıkardı. Bunların statüsü de latinlerinkiyle aynıydı, ama daha ağırlaştırılmıştı: Junia Latinleri, ne miras alabiliyor, ne de vasiyette bulunabiliyor ve ancak otuz yaşını doldurduktan ve yeni bir azatlık işleminden geçtikten sonra tam yurttaş *(cum suffrageo)* olabiliyordu.

Roma'da azatlıların hukuki durumu. Klasik hukukta üç tür azatlı *(liberti)* vardı. 1. *Yurttaş* azatlılar, *manumissor*'un (azatçı) "gentilicius"unu, küçük adını, ikametgâhını ve uyruğunu alıyorlardı; ama, site hakları sınırlıydı; ne *jus honorum*'a, ne de *jus militae*'ye sahiptiler, *jus suffragii*'den ise bütünüyle yoksundular. Efendilerine karşı fiilen ve yasayla belirlenmiş bir minnet borcu altındaydılar; onun vasiliğindeydiler. Önceleri süresiz olan azatlılık durumu, zamanla ikinci kuşağa, daha sonra da birinci kuşağa kadar indirildi.
2. Azatlı *Junia Latinleri,* ancak *jus commercii* sahibiydiler ve ne vasiyette bulunabilirlerdi ne de miras hakları vardı. Ölümlerinde malları ve mülkleri "tasarruf" olarak yeniden efendilerine dönüyordu: azatlı olarak yaşayıp, köle olarak ölüyorlardı. Ama site haklarını birçok yoldan kazanabilirlerdi.
3. *Deditícii* azatlılar, Roma sitesinden dışlanmışlardı.

Geç imparatorluk devrinde, azatların çoğalmasını teşvik eden Kilise'nin etkisiyle, azat şartları köklü değişikliklere uğradı.

İustinianos, çeşitli azatlı kategorilerini kaldırdı; bütün azatlılar yurttaş oldu. Bununla birlikte, aileler, azatlılarını ve bunların çocuklarını toplu halde kendi çevrelerinde kalmaya zorladılar. Böylece vesayet kurumu yeniden oluştu.

• *Roma'da azatlıların toplumsal durumu.* Toplumun hırslı ve dinamik bir öğesi olan azatlılar, iktisadi yaşamda önemli bir rol oynadılar. Büyük ailelerce hor görülen ticaret işleri, zanaat, hatta sanayi etkinlikleri, serbest meslekler ve bankacılık onların elindeydi. Resmi dairelerde çalışan imparatorluğun eski azatlıları, olağanüstü bir güç, siyasi nüfuz ve servet elde ettiler (Claudius zamanında Pallas ve Narcissus, Neron döneminde Epaphroditus). Bununla birlikte, azatlıların hor görülmesi ve yeni zenginlere özgü tavırlarının yüzlerine vurulması hep devam etti. Sonradan görme azatlı tipini Petronius'un *Satiricon*'unda Trimalchio çarpıcı bir biçimde canlandırır.

—İkt. tar. İnsanı bir çeşit mal ya da meta haline getiren kölelikte, köleyi satmak kadar azat etmek de fazla bir işlem gerektirmezdi. İslam hukukunda, köle sahibinin iki tanık eşliğinde "azat ettim" demesi yeterliydi. Ancak, kölenin, kaçak köle diye yakalanıp hapsedilmemesi ve iki tanık bulup azat edildiğini kanıtlayana kadar özgürlüğünün kısıtlanmaması için kadılıklardan bir azatlık belgesi (ıtıkname) alınırdı.

Osmanlı toplumunda köle, karşılıksız (hasbeten lillahi taâla), bir bedel karşılığında, bir sözleşme ile (mükâtebe) ya da ölüme bağlı bir tasarrufla (mutlak ya da mukayyet tedbir ile) azat edilirdi. Efendisinden çocuğu olan cariye (çocuk anası, ümm ül-veled), efendisinin ölümü üzerine azat olurdu.

Mükâtebe, efendinin kölesini mahkemece düzenlenen bir belge çerçevesinde, ya belli bir süre hizmet etmek (5 ile 12 yıl arasında), ya belli bir çeşit maldan kararlaştırılan bir miktarı üretmek (XV. yy.'da, Bursa kadı sicillerinde 5 top kemha ya da 20 top kadife dokumak gibi anlaşmalara sık rastlanır), ya da belli bir tutarı ödemek koşuluyla azat etmesidir.

Ölüme bağlı bir tasarrufla azatta, efendinin, ölümünden yedi gün önce "azatsın" demesi mutlak tedbirdir. Bu durumda köle, ancak değerinin, efendisinin terekesinin üçte birini aşmaması durumunda azat edilirdi. Koşullu (mukayyet) tedbirde efendinin, ölümle sonuçlanabilecek bir hastalık durumunda, belirli bir sürede iyileştiği takdirde (örneğin, yedi gün ya da 40 gün) kölesini azat edeceğini belirtmesi gerekirdi; koşulun gerçekleşmesiyle tereke değeri ne olursa olsun köle azat olurdu.

Azat belgelerinde, azatlının öteki özgür insanlar gibi özgür olacağı belirtilirse de, kölelikten kalma etkiler tüm olarak ortadan kalkmaz. Efendi ve mirasçılarının azatlı üzerindeki denetim hakkı sürer, azatlı daima efendisinin azatlısı olarak tanınır. Azatlı öldüğünde efendisi, efendi ölmüşse mirasçıları, azatlının vârisleri arasında yer alır.

AZAT a. Ormanc. Denizli yöresinde, genellikle çapları 30 cm'yi geçmiş kalın, yaşlı tek meşe *(Quercus)* ağaçlarına verilen ad. (Palamutmeşesi [*Q. aegilops*] bu tanımın dışındadır.)

AZAT, Kars'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 544 nüf. (1990). Kılıç Kökten'in yörede yaptığı araştırmalarda (1940'tan sonra), bakırçağ, hitit, klasik dönem katmanları bulunan bir höyük saptandı.

AZATİYOPRİN a. (fr. *azathioprine*). Merkaptopürin (antipürik) türevi antimetabolit; otoimmün (özünebağışık) hastalıklarda ve organ nakillerinde immünodepresör olarak kullanılır.

AZATLAMA a. Tar. Köleye özgürlüğünü verme, bağışlama.

AZATLAMAK g. f. **1.** Tar. *Bir köleyi azatlamak,* onu azat etmek. **—2.** *Bir kuşu azatlamak,* onu salıvermek. **—3.** *Esk. Çocukları azatlamak,* okuldan göndermek, serbest bırakmak.

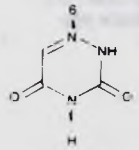
AZATLI sıf. ve a. Tar. Azat edilmiş köle ya da cariye için kullanılır.

—Tar. *Azatlı cariye,* saray hareminde hizmet süresini dolduran cariye. (Cariyeler osmanlı saray hareminde dokuz yıl hizmet ederler, bu süre sonunda azatname [ıtıkname] verilerek serbest bırakılırlardı. İsteyen cariye azatnamesini yakarak sarayda kalırdı. Ayrılanlardan evlenecek olanlara çeyiz de yapılırdı.)

AZATLIK a. Azat olma durumu.

◆ sıf. *Esk.* Azat edilme zamanı gelmiş ya da azat olma hakkını kazanmış cariye, köle için kullanılır.

AZAURASİL a. (fr. *azaüracile*). Org. kim. *Aza-6 urasil,* urasilin 6 konumunda CH grubunun yerini bir azot atomunun almasıyla oluşan $C_3H_3N_3O_2$ formüllü bileşik. (Azaüridinin bireşiminde kullanılır.)

aza-6-urasil

AZAÜRİDİN a. (fr. *azaüridine*). Org. kim. ve Eczc. *Aza-6-üridin,* aza-6 ürasilin ribonükleoziti. (Kanser tedavisinde kullanılır.)

AZAVAD, Nijer ırmağı dirseğinin K.'inde (Mali) büyük erg (kumul) alanı. Yağmur mevsiminde, otlu çayırlar yetiştiği zaman, Tuaregler ve sürüleri Azavad'da dolaşır.

AZAY-LE-RİDEAU, İndre-et-Loire'da (Fransa) kanton merkezi, Touraine'de, İndre ırmağı kıyısında; 2 749 nüf. İlk Rönesans'ın en niteleyici yapıtlarından biri olan şato 1518-1529 arısında, İndre ırmağındaki küçük bir adada, maliyeci Gilles Berthelot için yapılmıştır.

Azay-le-Rideau şatosu'nun (1518 - 1529) güney cephesi

AZAZ a. (ar. *ᶜazaz*). *Esk.* Sert toprak.

AZAZEL, çöl şeytanı. Her yıl, yahudilerin Kefaret bayramında, İsrailoğulları'nın tüm günahları simgesel olarak bir keçinin ("kefaret keçisi") sırtına yükletildikten sonra, hayvan çöle götürülüp Azazel'e teslim edilirdi.

AZÂZET a. (ar. *ᶜazâzet*). *Esk.* **1.** Güçlülük, büyüklük. **—2.** Şan, şeref, itibar. **—3.** Az bulunurluk, değer, kıymet.

AZAZGA, Cezayir'de kent, Büyük Kabiliye'de, Tizi-Uzu'nun D.'sunda; 23 200 nüf.

AZÂZİL a. (ar. *ᶜazâzil*). İslam inancına göre, şeytanın Tanrı'ya başkaldırmadan önceki adı.

AZB a. (ar. ʿ*azb*). *Esk.* **1.** Isırma. **—2.** Kesme. **—3.** Şiddetli azarlama. **—4.** Hastalık yüzünden hırpalanma.

◆ sıf. Keskin.

AZB sıf. (ar. ʿ*azb*). *Esk.* Tatlı, hoş, leziz: *"Nice azb olmasun bana şeha ışkun azâbı kim"* (Ömer bin Mezid, XV. yy.).

AZBÎ, asıl adı **Mustafa Çavuş,** türk şair (Kütahya ? - İstanbul 1736). İstanbul' da saray çavuşlarındandı. Niyazi-i Mısri' ye bağlandı. Şiirlerinden halvetilik yanında bektaşilikle de ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. *Mürgnâme, Baharnâme, Selâmnâme, Hayvannâme, Şatrânçnâme* gibi başlıklar taşıyan manzumeler, On iki imam için mersiyeler, müseddes, gazel ve tarihler ıçeren *Divan*'ı vardır. Şiirlerinde nazım tekniğine önem vermemiştir. *Tahmis-i Derviş Azbî Divan-ı Mısrî Efendi* (1867) basılmış tek yapıtıdır.

AZCA be. Çok az, oldukça az.

AZCAPOTZALCO, Mexico'nun (Meksika) kuzey-batı banliyösünde yerleşme merkezi. Petrol arıtımı ve petrokimya tesisleri.

AZCÁRRAGA (Marcelo), ispanyol general ve siyaset adamı (Manila 1833 -Madrid 1915). Carlos taraftarlarına karşı savaştı ve Cartagena'nın kuşatılmasına katıldı (1873). 1890 ve 1895'te savaş bakanlığı, 1897-1904 arasında da birkaç kez başbakanlık yaptı.

AZCIK → AZICIK.

AZD, AZID ya da **AZUD** a. (ar. ʿ*azd*, ʿ*azıd*, ʿ*azud*). *Esk.* **1.** Kolun üst kısmı. **— 2.** Destek. **—3.** Kuvvet, kudret. **—4.** *Azdud-devle,* devlet desteği.

AZDÂD → EZDÂD.

AZDAVAY, Karadeniz bölgesinin batı bölümünde, Kastamonu'ya bağlı ilçe; 14 029 nüf. (1990). 1 266 km²; 1 bucak, 49 köy. Merkezi Kastamonu'nun 71 km kuzey-batı'sında *Azdavay;* 3 893 nüf. (1990).

AZDIRILMAK → AZMAK.

AZDIRMA a. Teknol. *Azdırma freze bıçağı,* bir pervane boyunca sıralanmış dişlerden oluşan ve çarklara kuşak yöntemiyle diş açmaya yarayan freze bıçağı.

AZDIRMAK → AZMAK.

AZEB sıf. (ar. aʿ*zeb*). *Esk.* En tatlı.

AZEB → AZAP.

AZEBAN a. Ask. tar. Anadolu beyliklerinde donanma hizmetlerinde görevlendirilen asker.

Azebler namazgâhı, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde, deniz feneri yanında namazgâh. Korkuluklarla çevrili, üstü açık, 12,5 x 10 m boyutlarındadır. Biri külahlı, öteki açık iki minberi vardır. Mermerden bir niş içindeki, mukarnas bezemeli mihrabın yanlarında, sütunlar ve süslü pencereler bulunmaktadır. Yazıtlı kapı, dilimli ve rumi süslemelidir. Yazıtında ladikli Süleyman oğlu Âşık tarafından yapıldığı (1407) belirtilmektedir. Türünün en iyi örneklerindendir.

AZEFFAL kumulları, Moritanya'da kumul dizisi, Nuadhibu'nun D.'sunda G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanır.

AZEGLIO (Massimo TAPARELLİ, — *markisi*), italyan siyaset adamı ve yazar (Torino 1798 -*ay. y.* 1866). 1821'den itibaren, aydınların ulusal diriliş *(Risorgimento)* hareketine katıldı. Yazdığı iki tarihi roman: *Ettore Fieramosca* (1833) ve *Niccolo de Lapi* (1841), onu *Risorgimento*'nun liderlerinden biri haline getirdi. 1845'te kral Carlos Alberto'dan bu hareketi destekleyeceğine dair söz aldı; 1846'da, Sardinya kralı Carlos Alberto önderliğinde bir liberal italyan konfederasyonu kurulması fikrini savunan en önemli yapıtı *Gli Ultimi Casi di Romagna*'yı yayımladı. 1848 hareketinde faal bir rol oynadı. Piemonte'nin Custoza ve Novara'da uğradığı bozgundan ve Carlos Alberto'nun tahttan çekilmesinden sonra, Vittorio Emmanuele II, 7 mayıs 1849'da, Azeglio'ya bakanlar kurulu başkanlığı görevini verdi. Azeglio bunun üzerine *Statuto*'yu korumaya ve içte reformları başlatmaya çalıştı. 1852'de yerine Cavour getirildi.

AZEL sıf. (ar. aʿ*zel*). *Esk.* **1.**Yalnız, tek başına kalmış. **—2.** Silahsız, savunmasız.

AZELAİK sıf. (fr. *azélaïque*). Org. kim. *Azelaik asit,* formülü HO—CO—$(CH_2)_7$—CO—OH olan diasit; oleik ya da risinoleik asit yükseltgenerek elde edilir.

AZELYA a. Açalyanın *(azalea)* az kullanılan başka adı.

AZEMMUR, Fas'ta liman kenti, Casablanca'nın G.-B.'sında, Um er-Rebia ırmağının ağzında; 17 200 nüf. Yukarı kesiminde Portekizliler'den kalma (XVI. yy.) bir surun sınırladığı eski kasabanın da yer aldığı bu güzel görünümlü kentin beyaz evleri, Um er-Rebia'nın yanında yukarılara doğru kat kat sıralanır. Ticaret merkezi. Balıkçılık. Burası, Kartacalılar'ın ve Romalılar'ın ticaret acentesi *Azama*'dır.

AZEOTROP sıf. (fr. *azéotrope*). Fiz. ve Kim. EŞKAYNAR'ın eşanlamlısı.

AZEOTROPİ a. (fr. *azéotropie*). Fiz. ve Kim. EŞKAYNAMA'nın eşanlamlısı.

AZER a. (fars. *azer*). *Esk.* **1.** Ateş: *"Etfal ditreşür sanasın âzer üstine"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** *Azer-ahş,* yıldırım. ‖ *Azer-asa,* ateş gibi, kıpkızıl.‖*Azer-gede,* ateşperestlerin tapınağı.‖ *Azer-gun, azer-yun,* ateş renkli; kırmızımtırak renkli, pis kokulu bir çiçek.‖*Azer-perest, azer-kiş,* ateşe tapan. ‖ *Azer-şeb,* ateşte yanmadığına inanılan semender; şimşek.

—Mit. *Azer Behram,* Bundahişn'e göre, rahipler, savaşçılar ve çiftçi kastlarına özgü üç ateşin birleşimi.‖ *Azer Burzin Mihr,* Sasaniler dönemindeki üç âteşgede'den biri. Horasan'da, Rivend'de bulunan bu âteşgede, çiftçilere özgüdür.

AZER → AZAR.

AZER (ibr. *azer*). İbrahim peygamberin babasının adı.Putlara Tanrı diye tapar ve putçuluk yapardı. İbrahim onu birkaç kez uyarmış, ama yararı olmamıştı. Azer adı sadece Kuran'da geçer.

AZERBALI a. Doğu Karadeniz bölgesinde elde edilen ve yanık yaralarının üzerine merhem gibi sürülerek kullanılan bal çeşidi.

AZERBAYCAN, Batı Asya'da, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında bölünmüş bölge.

Eskiden Ahemeni İmparatorluğu'nun *Aturpatakan* ilini oluşturan bu bölge, Roma devrinde Parth krallığı'nın bir parçasıydı. 639-643 arasında Araplar tarafından fethedilip islamlaştırıldıktan sonra, XI. yy.'da Selçuklular'ca ele geçirildi ve İran kökenli halkı türkçe konuşmaya başladı.

XIII. yy.'da, Azerbaycan, Tebriz'i kendilerine başkent yapan moğol asıllı İlhanlılar İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. XIV.-XV. yy.'larda önce Timurlenk, sonra da Akkoyunlu Türkmenler tarafından fethedildi. XVI. yy.'da şiiliği devlet dini olarak kabul eden Safeviler'in başlıca kalesi haline geldi. Osmanlı Türkleri, Safeviler'e karşı ülke üzerinde hak ileri sürüp birçok kez burayı ele geçirdiler. İran, 1928'de, Türkmençay antlaşması ile Kuzey Azerbaycan'ı Rus İmparatorluğu'na bıraktı.

1917 devrimi'nden sonra Rus Azerbaycanı bağımsız bir cumhuriyete dönüştü (mayıs 1918) ve peşpeşe İngilizler (general L. C. Dunsterville, ağustos-eylül 1918), Türkler (eylül-ekim 1918) ve yine İngilizler (general Thomson, aralık 1918) tarafından ele geçirildi. Daha sonra, Kızıl ordu tarafından alınan Azerbaycan, 1920 ağustosunda bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu, 1922'de Kafkasardı federasyonu'na, 1936'da SSCB fedaral cumhuriyetleri arasına katıldı. İkinci Dünya Savaşında sovyet, savaş ertesi İran egemenliği altına girdi.

AZERBAYCAN, İran'da bölge, İran platosunun kuzey-batı ucunda. Sert iklimli, yanardağlar (Sehend, Savelan) içeren, bazıları göllerle (Orumiye gölü) kaplı havzalara bölünmüş bir yüksek platodur. İki ile bölünür: *Batı Azerbaycan* (44 000 km²; 2 476 000 nüf. [1990]; merkezi *Orumiye*); *Doğu Azerbaycan* (67 000 km²; 5 037 000 nüf. [1990]; merkezi *Tebriz*). Azeri kökenli halk, komşu Gilan ve Zencan illerine taşarsa da, Azerbaycan hâlâ, İran'da, türk azınlığın başlıca odağıdır. (→ AZERİLER.)

■ **AZERBAYCAN,** Güney Kafkasya'da devlet; 86 600 km²; 7 145 000 nüf. (1990). Başkenti *Bakü*. Resmî dili *Azerice* (Türkçe).

Ülkenin G.-B.'sındaki engebeli Karabağ özerk bölgesi (4 000 km²; 164 000 nüf.; merkezi *Stepanakert*) ile Ermenistan, Türkiye ve İran arasındaki Nahçıvan özerk cumhuriyeti (5 500 km²; 252 000 nüf.; merkezi *Nahçıvan*), yönetim bakımından Azerbaycan'a bağlı alt bölümlerdir.

COĞRAFYA

Azerbaycan'da yerbiçimleri bakımından üç bölge ayırt edilir. Ülkenin K.'ini Büyük Kafkaslar'ın D. kesimi kaplar. Yer yer 4 000 metreyi aşan (Bazardüzü doruğu 4 489 m) bu dağlar G.-D.'ya doğru alçalır ve tepelere, platolara dönüşerek Hazar kıyısına kadar uzanır. Ülkenin G. kesimini, K.-D. Anadolu engebelerinin uzantısını oluşturan Küçük Kafkas dağları (Şahdağ 3 305 m) ve yüksek platolar (Karabağ'da 3 593 m) kaplar. Yerbiçimi bakımından ayırt edilen üçüncü bölgeyi, adı geçen iki dağlık kesim arasındaki Kura çöküntü alanı meydana getirir. Kura ve onunla Sabirabad'da birleşen Aras nehirlerinin ve kollarının alüvyonlarıyla dolmuş olan bu çukurluk, G.-D.'daki Hazar denizi'ne doğru genişleyen üçgen biçimli bir ovadır. İklim, engebeliğin de etkisiyle, bölgeden bölgeye önemli farklar gösterir. Yazlar sıcak (temmuz ortalaması iç kesimde 28°, kıyıda 26°), kışlar soğuktur (ocak ortalaması 2-3° dolayında). Doğal koşullar, özellikle iklim, arazi kullanımını ve kırsal iktisadı da etkiler. Büyük Kafkaslar'ın, dağlardan inen akarsularla sulanan yamaçlarında meyve bahçeleri ve bağlar geniş yer tutar. Kurak ve yer yer bataklıklarla kaplı Kura çukurunda,

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Kura ırmağının deltasından bir görünüm

önemli değerlendirme ve islah çalışmaları yapılmıştır. Mingeçaur barajından başlayan iki kanal, Kura'nın sularını, eskiden çorak olan topraklara ulaştırır. 1 milyon hektarı aşkın (tarım alanının dörtte biri) toprak kazanılması sayesinde sulama, pamuk ve meyve ağaçları yetiştiriciliğinin geliştirilmesine, tahıl ve yem bitkileri tarımlarının yoğunlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Sanayileşme, petrol çıkarılmasıyla yakından ilişkilidir. XIX. yy. sonunda işletilmeye başlanan Bakü yatağı, günden güne tükenmekte ve Hazar denizi'ndeki uzantısının işletilmesi, gerilemeyi kapatmaya yetmemektedir. 15 Mt'un altına düşen üretimin artık besleyemediği Bakü'deki üç büyük rafineride, Kazakistan'dan getirilen petrol de işlenmektedir. Akaryakıt üretimiyle ilişkili olarak gelişen iki büyük uzmanlaşma dalı, başlıca sanayi etkinliklerini oluşturmaktadır: kimya sanayisi (özellikle petrokimya sanayisi) ve makine sanayisi (özellikle petrol ve doğal gaz üretimi için gerekli donatım). Yakın dönemde kurulan ve yeni tesislere (Gence alümin fabrikası) karşın, metalurji sanayisi aynı derecede önemli değildir. Donatım malları sanayilerinin büyük ölçüde Bakü'de ve Sumgayt'ta toplanmış olmalarına karşılık, imalat etkinlikleri (dokuma, besin, vb. sanayiler) birçok küçük merkeze (Şeki, Mingeçaur, Evlah) dağılmıştır.

TARİH

Romalıların *Albania*, arapların *Aran* dedikleri Azerbaycan, VII. yy.'da arap istilasına uğradı ve çok geçmeden islamlaştı. IX. yy'da bu topraklarda yaşayan İranlıların yerini Türkler aldı, zamanla birçok hanlık kuruldu. Moğol egemenliği ve Safevî hanedanı zamanında daha da güçlenen hanlıklar, uzun yıllar bölgeye egemen oldular. XIX. yy.'da bölge Rusya'yla İran arasında bölüşüldü. Genelde Aras nehri'nin kuzeyi Rusya'da, güneyi İran'da kaldı (1828 Taşlıçay antlaşması). XIX. yy.'ın sonlarına doğru Bakü bir petrol üretim merkezi oldu; Bakü-Tiflis-Batum ve Bakü-Stavropol demiryolları yapıldı. 1917: Azerbaycan bağımsızlığa kavuştu, ama Bakü'de ermeni Stepan Şaumyan (1878-1918) yönetiminde kurulan ayrı bir hükümet rus bolşevikleriyle birlik oldu. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında girişilen Transkafkasya Federasyonu tasarısı gerçekleşemedi. 1918: Bakü komünistlerine karşı Azerbaycan-Türkiye ittifakı kuruldu. Gence başkent olmak üzere bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildi. Bakü, osmanlı birliklerince işgal edilerek hükümet merkezi buraya aktarıldı. Sonbahara doğru İngilizler Bakü'yü işgal ettilerse de kısa sürede boşaltmak zorunda kaldılar. Feth Ali Han Hoyî, Bakü'yü ele geçirerek Azerbaycan hükümetini kurdu. Aralık ayında yapılan seçimler sosyal demokratların zaferiyle sonuçlandı. 1920: Azerbaycan Cumhuriyeti Müttefiklerce fiilen tanındı. Bunun ardından Kızılordu bütün Azerbaycan'ı işgal ederek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurdu. 1922: Azerbaycan Cumhuriyeti Transkafkasya Federasyonu'na katıldı. 1923: Hazar Denizi'nde, ilk petrol kuyusu açıldı. 1936: Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne bağlı ayrı bir federe cumhuriyet oldu. 1988: azeri-ermeni gerginliği arttı. Sumgayt'ta çatışma: Bakü ve Erivan'da karşılıklı gösteriler. 1990: Bakü'de azeri-ermeni çatışması. Kızılordu, Ermenileri korumak üzere müdahale etti. Bakü'de olağanüstü durum. Azerbaycan parlamentosu bağımsızlık kararı aldı. Azerbaycan'ın içinde "anklav" durumunda olan Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsü kaldırıldı. Buna karşılık ermeni çoğunluğa dayanan Yukarı Karabağ parlamentosu bağımsızlık kararı aldı. Karabağ'da çatışmalar şiddetlendi. Ermeniler, azeri köylerini işgale başladılar. 1991: Ayaz Muttalibov cumhurbaşkanı seçildi. Genel seçimleri eski komünist partinin adayları kazandı. 1992: Ermeniler, Yukarı Karabağ'la Ermenistan arasında bağlantı sağlamak üzere Laçin'i ve çevresini ele geçirerek; koridoru fiilen gerçekleştirdiler. A. Muttalibov cumhurbaşkanı seçimini ertelemeye kalkıştı, ama halkın şiddetli muhalefeti üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Muhalefet lideri Ebülfez Elçibey seçimi kazanarak cumhurbaşkanı oldu.

Azerbaycan, azeri kökenli bir halk oyunu. Kars ve çevresinde yaygındır. Topluca ya da bir kız bir erkek tarafından oynanır. AZERİ OYUNU da denir.

Azerbaycan yurt bilgisi, Ahmet Caferoğlu yönetiminde İstanbul'da yayımlanan aylık kültür dergisi (1932-1934, 36 sayı). Azerbaycan ve türk kültürünün tanıtımını amaçlayan dergide Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi yazarların inceleme ve araştırmaları yayımlandı.

AZERBAYCANCA a. Dilbil. AZERİCE' nin eşanlamlısı.

AZERBAYCANLI sıf. ve a. Azerbaycan halkından olan.

AZERGUŞNASB, Sasaniler döneminde İran'da, savaşçılara adanmış üç büyük ateşin ikisine verilen ad. Taht-ı Süleyman'da yapılan kazılarda, Azerbaycan' da Azerguşnasb'a adanmış tapınağın kesin yeri saptanmıştır.

AZERİ sıf. ve a. (fars. *āzer*, ateş ve *-î*'den *āzerî*).Kafkas ve İran Azerbaycanı'nda yaşayan türk soylu halktan olan.

◆ a. (Tamlayan olarak) azeri halkına ilişkin, ona özgü olan şey için kullanılır: *Azeri türküsü. Azeri türkçesi. Azeri edebiyatı.*

—ANSİKL. • *Azeri edebiyatı.* Azerbaycan'ın tarih koşulları altında oluşan ve gelişen azeri edebiyatı, iki büyük döneme ayrılır: 1. İslam uygarlığı etkisindeki azeri edebiyatı, 2. Batı uygarlığı etkisindeki azeri edebiyatı.

I - *İslam uygarlığı etkisindeki azeri edebiyatı:* XI.-XIII. yüzyıllarda Azerbaycan bölgesinde yazı dili olarak arapça ve farsça kullanıldı. Şehirlerde ve saraylarda farsça şiirler yazılırken, köylerde ve göçebe halk arasında sözlü bir azeri halk edebiyatı vardı. XIII. yy.'da moğol istilası dolayısıyla Türkistan'dan Azerbaycan'a göç eden türk aşiretlerinin etkisi ve katkısıyla yerli halk edebiyatı daha da canlandı.

İslam uygarlığı etkisindeki yazılı azeri edebiyatı (azeri divan edebiyatı) XIV. yy.'dan XIX. yy. sonuna kadar 6 yüzyıl sürmüştür.

XIV. yy.: İslam uygarlığı etkisi altındaki azeri edebiyatının adını bildiğimiz ilk şairi Hasanoğlu'dur (farsça şiirlerindeki mahlası Pûr-i Hasan). XIII. yy. sonlarıyla XIV. yy. başlarında yaşadığı sanılmaktadır. Azeri edebiyatının XIV. yy.'da yetişen en önemli sanatçıları, şiir alanında Kadı Burhanettin (1344-1398) ile Nesimi (öl. 1404 ?); şiir ve nesir alanında Erzurumlu Darir' dir (XIV. yy. ikinci yarısı).

XV. yy.: Türkmen sülalelerinden Karakoyunlular ile Akkoyunlular'ın egemenlik sürdüğü bu dönemde edebiyat, sanatsever hükümdarların koruyuculuğu altında gelişti. Dönemin en önemli azeri şairi "melik üş-şuara" diye anılan Habibi'dir (1470-1520).

XVI. yy.: Safeviler'in egemenliğine rastlayan bu dönemde halkın konuştuğu türk dili orduda, sarayda, aristokrat çevrede de kullanılmış ve devlet dili olarak kabul edilmiştir. Edebiyatın gelişmesi üzerinde bunun büyük etkisi olmuştur. Azeri edebiyatının altın dönemi sayılan bu yüzyılın en önemli şairleri, hem divan hem de halk edebiyatı yolunda yazan Hatayi (Şah İsmail) [1486-1524] ile Fuzuli'dir (öl. 1556). Azeri edebiyatının olduğu kadar bütün türk edebiyatının da en büyük şairlerinden olan Fuzuli'nin azeri ve osmanlı şairleri üzerindeki etkisi yüzyıllarca sürmüştür.

XVII. yy.: Azeri edebiyatı bu yüzyılda genellikle Fuzuli etkisi altında kalmıştır. Dönemin başlıca şairleri Tebrizli Kavsi (? - ?), mesnevi yazarı Mesihi (öl. 1655) vb.'dir. Farsça şiirleriyle İran, Hindistan, Türkiye şairleri üzerinde etkisi görülen ve zamanının "melik üş-şuara"sı sayılan Saib'in (öl. 1670) de 17 türkçe şiiri ele geçmiştir.

Bu yüzyılda, safevi sarayının koruyuculuğu altında, halk edebiyatı da gelişme göstermiştir. Azeri halk şiirinin bir çeşit pîri Kurbani, adı çevresinde Abbas ile Gülgez adlı bir halk hikâyesi oluşan Tufarganlı Abbas, azeri halk şairlerinin en önemlileridir. Bu dönemde Kerem ile Aslı, Âşık Garip gibi halk hikâyeleri de yaygınlık kazanmıştır.

XVIII. yy.: Bu yüzyılda İran egemenliğine karşı ayaklanmalar sonucunda, Kuzey Azerbaycan'da bağımsız birtakım hanlıklar (Karabağ, Gence, Şeki, Kuba, Bakü, Nahcivan, Şirvan, Hoy vb.) kurulmuştur. Şah İsmail zamanında başlayan sade türkçe akımı, bu dönemde daha da gelişme göstermiş; arap ve fars dillerinin baskısına karşı, yerli azeri türkçesi işlenerek, ulusal dil ve edebiyatın ilerlemesine ortam hazırlanmıştır.

Modern azeri edebiyatının müjdecisi ve hazırlayıcısı olarak kabul edilen Molla Penah Vâkıf (1717-1797), azeri edebiyatını fars etkisinden kurtarmak için büyük çaba göstermiş; divan şiirinin klasik nazım biçimlerine (gazel, muhammes, müstezat vb.) bağlı kalmakla birlikte; halk yaşayışına eğilen, yerli gelenek ve görenekleri

yansıtan, sözcük hazinesi ve söyleyiş bakımlarından halk diline dayalı yeni bir üslup oluşturmuş; bu özellikleriyle, gerek kendi çağının, gerek daha sonraki dönemin hem halk, hem de aydın zümre şairlerini etkilemiştir. Vâkıf'ın yakın dostu Vidadi (1709-1809) de aynı yolda yürümüş, ayrıca halk şairleri yolunda koşmalar da yazmıştır.

Bu dönemde halk edebiyatı da gelişmesini sürdürmüş, birçok şair yetişmiştir. Halk şairlerinin usta saydıkları ve Dede Kasım diye andıkları Kasım (Hasta Gasım) bunların en ünlüsüdür.

Bu yüzyılda, Mirza Mehmet Mehdi Han'ın (? - ?) *Senglâh* adlı çağatayca-farsça sözlüğü ve bunun çağatay-azeri-osmanlı lehçelerinin karşılaştırmalı bir grameri olan *Mebani'l-lûga* adlı ilk bölümü çok önemlidir.

XIX. yy.: Kuzey Azerbaycan bu yüzyılda rus istilasına uğramış, hanlıklar ortadan kalkmıştır. Bunun toplum yaşayışında ve edebiyatta da derin etkileri olmuştur. İran egemenliği altındaki Güney Azerbaycan'da islam uygarlığı etkisindeki klasik edebiyat sürüp giderken, Kuzey Azerbaycan'da batı yaşayış ve düşüncelerine açık yeni bir yaşayış biçimi ve yeni bir edebiyat akımı başlamıştır.

II- *Batı uygarlığı etkisindeki azeri edebiyatı:* Kuzey Azerbaycan'ın rus istilasına uğramasından sonra aristokrat ve varlıklı ailelerin çocukları, Rusya'nın Moskova, Petersburg vb. gibi kültür merkezi şehirlerinde, ya da Kafkasya'daki rus okullarında okuyarak batı uygarlığını tanıma olanağını kazanmışlardır. Bu yeni aydınlar, Kuzey Azerbaycan'da yeni bir düşünce ve edebiyat hareketi başlatmışlardır. O bakımdan, XIX. yy., Kuzey Azerbaycan için bir uyanış dönemi olmuştur.

Bu dönemde ilk iş olarak eğitimin çağdaş hale getirilmesi, ulusallaştırılması, halkın ayağına götürülmesi, böylece yeni bir düşünüş ve yaşayış biçiminin halka yayılması için yoğun çaba gösterilmiş, "usul-i cedit" ile eğitim yapan okullar açılmış; ayrıca, gazete ve dergiler kurulmuştur. Yeni düşüncelerin yaygınlığını sağlamak için, dil ve anlatımın sadeleşmesi kaçınılmaz bir hal almış; bu sade dil, kurulan yeni edebiyatın da belli başlı özelliklerinden biri olmuştur.

Batı uygarlığı etkisindeki azeri edebiyatı, üç döneme ayrılır:

1- *XIX. yy. ortalarından 1905'e kadar:* Bu dönemde, şairleri bir araya toplamak, şiir sanatını geliştirmek, genç şairleri yetiştirmek için "Gülistan", "Divan-ı hikmet", "Mecma üş-şuarâ", "Meclis-i üns" vb. adlarıyla birtakım mahfiller (lokaller) kurulmuştur; bu mahfiller aynı zamanda birer kültür ocağı niteliğinde idi. Yeni azeri edebiyatının kurucuları:

Şiir alanında: koşmaları, gülmece ve yergi yolundaki şiirleriyle ünlü Kasım Beg Zakir (1774-1857), Kutsi mahlasıyla şiirler yazan Abbaskuli Ağa Bakıhanlı (1794-1846 ?), lirik ve sofiyane şiirleriyle tanınan Mirza Şefi Vazeh (öl. 1852), lirik şiirleriyle ünlü Hankızı Natevan Hurşit Banu hanım (1837-1897); "usul-i cedit" okulunu kurarak Azerbaycan'a yeni eğitim ve öğretim yöntemini soktuğu için "maarifçi şair" diye anılan Seyyid Azim Şirvanî (1835-1888) vb.

Hikâye ve roman alanında: İsmail Beg Kutkasınlı (1806-1861), Sultan Mecit Ganizade (1866-1937 ?) vb.

Tiyatro alanında: yazdığı altı komedya (*Temâsîl*, 1859) ile azeri tiyatro edebiyatının kurucusu olan ve "Türk Molière'i" diye anılan, ayrıca, yazdığı bir uzun hikâyeyle azeri nesir dilinin de kurucusu sayılan; bunlardan başka, arap alfabesi yerine latin alfabesini ilk kez öneren Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) yeni azeri edebiyatının en önemli sanatçısı ve düşünce adamıdır. Kendi çağının ve daha sonraki dönemin oyun yazarları üstünde sürekli etkisi olmuştur.

Azerbaycan'da gazetecilik de bu dönemde başlamıştır. İlk azeri gazetesi, Hasan Beg Melikof Zerdabî (1837-1909) tarafından Bakü'de çıkarılan ve ayda iki kez yayımlanan Ekinci (1875-1877) gazetesidir. Aynı dönemde Tiflis'te Ziya ve Ziya-i Kafkas (1879-1884), Keşkül (1883-1891), önce Tiflis'te, sonra Bakü'de yayımlanan Şark-ı Rus (1903-1905) gazeteleri çıkarılmıştır.

2- *1905'ten 1920'ye kadar:* Çarlık Rusyası'nda 1905 ayaklanmasından sonra baskılı yönetimin hafiflemesinden Azerbaycan da yararlanmış; sansür kalkmış, okul açmak, hayır kurumları kurmak, gazete ve dergi çıkarmak gibi haklar tanınmıştır. Türkiye'deki 1908 Meşrutiyeti'nin, Balkan savaşı'ndan sonra başlayan türkçülük (ulusçuluk) akımının ve Türkiye edebiyatının büyük etkisi görülür.

Bu dönemde Azerbaycan'da pek çok gazete ve dergi çıkmıştır. En önemlileri, Ahmet Beg Agayef (Ahmet Ağaoğlu) [1862-1939]'in çıkardığı Hayat (1907), İrşad (1907), Terakkı (1908); türkçülük akımının sözcülüğünü etmek üzere Mehmet Emin Resülzade'nin çıkardığı Açık Söz (1915-1918) vb. gazeteleri ile Ali Beg Hüseyinzade'nin (Turan) [1864-1940] çıkardığı Feyuzat (1906-1907) ve oyun yazarı Celil Mehmet Gulizade'nin (1868-1932) çıkardığı Molla Nasrettin (1906-1920) dergileridir. Feyuzat dergisinde, Türkler arasında dil birliğini sağlamak düşüncesiyle bilim ve edebiyat dili olarak İstanbul türkçesinin kullanılması düşüncesi savunulmuş; orada yazanlar, Tanzimat edebiyatı ve Edebiyatı cedide sanatçıları (Namık Kemál, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit, Tevfik Fikret vb.) yolunda yazmışlar; buna karşılık, Molla Nasrettin adlı mizah dergisi, Mirza Fethali Ahundzade'den beri sürüp gelen azeri lehçesiyle yazma akımını yürütmüş ve kabul ettirmiştir.

Bu dönemde özellikle şiir ve oyun türlerine ağırlık verilmiştir. Feyuzat şairlerinin başlıcaları, Mehmet Hadi (1789-1919), bazı oyunlar da yazmış olan Hüseyin Cavit (1882-1944), Ahmet Cevat Ahundzade (1892-1937) vb.'dir. Toplumu mizah yoluyla uyarmak görevini üstlenen Molla Nasrettin dergisinde gerici düşüncelere, boşinançlara, bağnaz din adamlarına karşı giriştiği savaş yolunda "Hophop" takma adıyla mizah ve yergi şiirleri yazan Mirza Ali Ekber Sabir (1862-1911), kendi çığırının en büyük ve en etkili sanatçısı sayılmaktadır. Şiirleri, ölümünden sonra *Hophopname* (1912) adıyla yayımlanmıştır.

Azerbaycan tiyatrosunun kuruluş dönemi sayılan bu dönemde yetişen en önemli oyun yazarları, on altı kadar oyun yazmış ve ilk tragedya *(Musibet-i Fahrettin)* örneğini vermiş olan Necef Beg Vezirli (Vezirof) [1854-1926]; Molla Nasrettin dergisini kurmuş ve Mirza Fethali Ahundzade yolunda yedi oyun (*Ölüler, Anamın kitabı* vb.) yazmış olan Celil Mehmet Gulizade; yirmi beş kadar oyun yazmış bulunan Abdürrahim Hakverdili (Hakverdiyef) [1870-1933]; Mirza Fethali Ahundzade yolunda yazdığı bir komedya *(Tamahkâr)* ile oyun yazarlığına başlayan Ahundzade Süleyman Sani (1875-1939); Cafer Cabbarlı (1899-1934); Neriman Nerimanof vb.'dir.

Yine bu dönemde Azerbaycan'da musikili tiyatro da (opera, operet) çok gelişmiştir. Uzeyir Beg Hacıbeyli (1884-1948)'in hazırladığı *Leyla ve Mecnun, Aslı ve Kerem, Köroğlu* operalarıyla *Arşın mal alan* ve *O olmasın bu olsun* operetleri çok ünlüdür.

3- *1920'den sonra:* sovyet edebiyatını örnek alan bu dönem edebiyatında, oyun türünde *Vakıf* (1937) adlı manzum dramıyla ün alan Samet Vurgun (1906-1956), *Hayyat* adlı oyunun yazarı Mirza İbrâhimof (doğm. 1911) vb.; şiir alanında yine Samet Vurgun, Süleyman Rüstem, Mehmet Rahım, Resul Rıza, Osman Sarıvelli vb.; hikâye ve roman alanında Manaf Süleymanof, Bayram Bayramof, vb. gibi adlar ün kazanmıştır. (→ Kayn.)

• *Azeri müziği.* Azerbaycan'ın geleneksel müziği, klasik türk müziğindekilere çok yakın makamların ve usullerin kullanıldığı teksesli, ezgiye dayalı bir müziktir. Ama makam sayısı sınırlı olduğu gibi, klasik türk müziğindeki ritim çeşitliliğine de rastlanmaz. Başta rast ve segâh olmak üzere, en çok nihavend, hicaz, uşşak, bayati ve hüseyni makamları kullanılır. Yürüksemainin 6/16'lık biçimi, azeri müziğinin tipik usulüdür. Bundan başka, nim sofyan, curcuna gibi usuller de yaygındır. Klasik repertuarda, çoğu anonim olan sözlü parçalar ağır basar. Çalgı müziğinde doğaçlama, peşrev ve sazsemaisi gibi formlardan daha önemlidir. Başlıca çalgılar tar ve kemençedir. Azeri kemençesi, Anadolu'da kullanılan kabak kemaneye benzer, ama gövdesi daha büyüktür. Ayrıca tefi ve dümbeleği andıran çeşitli ritim çalgıları ve zurnayla akraba üflemeli çalgılar da kullanılır.

Geleneksel müzik, folklorun önemli bir öğesi olarak yaşamını sürdürürken, XX. yy.'ın başlarında modernist bir hareket başladı: makam müziğinden fazla uzaklaşmaksızın, yalın bir çoksesli dil geliştiren Üzeyr Hacıbekov* (1885-1948), 1910'larda bestelediği opera ve operetleriyle, yeni müziği halka benimsetmeyi bildi. 1927'de Bakü'de bir konservatuvar kurulması, önemli sonuçlar doğurdu: burada yetişen Amirov*, Karaev*, Melikov* ve Niyazi Tagîzade* gibi besteciler, Hacıbekov'un çığırını izlemekle birlikte, Azerbaycan'a özgü çoksesliliğin zenginleşmesini ve anlatım olanaklarının genişlemesini sağladılar. Yapıtlarının, Moskova ve Leningrad'daki büyük orkestralarca da seslendirilmesi, bu bestecilerin ününü yurt dışına taşırdı.

AZERİ ÇELEBİ (İbrahim) **Muallimzade,** türk şair (? - Hama 1585). Selim II'nin sadrazamlarından Muallimzade Ahmet Efendi'nin oğlu. Çeşitli yerlerde kadılıklarda bulundu. *Divan*'ı ve ahlak sorunlarıyla ilgili *Nakş-ı hayal* (1579) adlı bir mesnevisi vardır. Şair, bu kitabının önsözünde, *Hüsrev ü Şirin* adlı bir mesnevi daha yazdığını söylemekte ise de, kitap bulunamamıştır.

Azeri oyunu → AZERBAYCAN.

AZERİCE, a. Büyük kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran Azerbaycanı'nda yaşayan yaklaşık 16 milyon kişinin konuştuğu türk dili. (Azerice, türk dillerinin güney-batı ya da oğuz kümesine girer; Türkiye'de konuşulan türkçeye çok yakındır.) [AZERBAYCANCA da denir.]

AZERİLER, Batı Asya'da yaşayan bir türk soyunun genel adı. Hazar denizi kıyılarından Doğu Anadolu'ya ve K.-D. Kafkaslar'dan Orumiye gölü güneyine kadar uzanan geniş alanda yüzyıllardan beri yerleşik olarak yaşarlar. Yerleşme alanları siyasal bakımdan bölünmüştür. Toplam 16 milyonu bulan nüfusun yedi milyondan fazlası Azerbaycan topraklarında yaşar. Başkent Bakü, 1 milyonu aşan nüfusu ile Azeriler'in yaşadığı bölgenin en büyük kenti, en önemli endüstri ve kültür merkezidir. Eskiden Ermenistan'da yaşayan 200 000 dolayında Azeri'nin dörtte üçü ermeni-azeri çatışmaları yüzünden Azerbaycan'a göçtü. Ermenistan'da kalanların sayısı 30-40 bin kadardır. Gürcistan'da (150 000) ve Rusya Federasyonu'nda da Azeriler yaşar. Azerilerin çoğunlukta olduğu ikinci büyük bölge K.-B İran'dır. İran Azerbaycanı veya Güney Azerbaycan denilen ve Türkiye sınırlarından Hazar denizi'ne uzanan D. Azerbaycan ve B. Azerbaycan adlı iki ilde ve İran'ın diğer kesimlerinde Azerilerin sayıca en büyük bölümü (10,5 milyon nüf.) yaşar. Tebriz (995 000 nüf.), İran Azerbaycanı'nın en büyük kenti ve başlıca kültür merkezidir. Azeri dili (azerbaycani), türk dil şiveleri bakımından Kırım, Balkan-

lar, Türkiye, Kıbrıs, Suriye ve Irak'ın kuzey bölümlerini de içeren güneybatı (ya da Oğuz) şive grubundandır ve kimi sözcüklerin anlamındaki değişikliklere karşın Türkiye türkçesine çok yakındır.

ÂZERM a. (fars. *āzerm*). *Esk.* **1.** Utanma. **—2.** Yumuşaklık, incelik, tatlılık. **—3.** Büyüklük.

AZERMİDUTH, Sasani hükümdarı Perviz II'nin kızı (VII. yy.). İran'da Sasani hanedanının son dönemlerinde çıkan ayaklanmalar sırasında (630-631) Horasan valisi Ferruhzat Hürmüz'ün desteğiyle tahta çıktı. Kendisiyle evlenmek isteyen koruyucusu Ferruhzat'ı tuzağa düşürerek öldürttü. Ancak, ertesi yıl babasının öcünü almak amacıyla harekete geçen Ferruhzat'ın oğlu Rüstem tarafından öldürüldü.

ÂZERŞİN a. (fars. *āzerşin*). *Esk.* Semender.

AZEVEDO (Luis DE), portekizli misyoner (Carrazedo de Monte 1573 - Dambea 1634). Goa'ya (1592), sonra da Etyopya'ya (1604) gönderildi; burada otuz yıla yakın bir süre kaldı. Yeni Ahit'i Etyopya diline çevirdi.

AZEVEDO (Aluísio Tancredo GONÇALVES DE), brezilyalı yazar (São Luís, Maranhão, 1857 - Buenos Aires 1913). Gençlik döneminin romantik eğilimlerinden kurtulduktan sonra (*Una lagrima de mulher,* 1880) ve Eça de Queirós ile Zola'nın etkisinde kalarak ülkesinde natüralizmin öncüsü oldu (*O Mulato,* 1881; *O Cortiço,* 1890).

AZFÂR çoğl. a. (ar. *zıfr, zufr*'un çoğl. *azfār*). *Esk.* Tırnaklar, pençeler.

AZGANLIK, Hatay'ın İskenderun ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 453 nüf. (1990).

AZGELİŞMİŞ sıf. İktisadi bakımdan azgelişmişlik içinde bulunan bir ülkeye, bir bölgeye denir.

AZGELİŞMİŞLİK a. Ikt. Ortalama yaşam düzeyi düşük olan bir ülkenin durumu. Yaşam düzeyi düşüklüğü, besin maddeleri tüketiminin azlığında, ortalama ömrün kısalığında, okur-yazar oranının düşüklüğünde, çoğu kez bunlara ek olarak nüfus artış oranının yüksekliğinde, ülke iktisadının çeşitli kesimlerinin özel bir dağılımında ve dış ticaret dengesinin özgül bir bileşiminde kendini gösterir.

—ANSİKL. Kişi başına düşen safi besin maddesi miktarı günde 2 500 kaloriden düşük bütün bölgeler azgelişmiş sayılırsa, Afrika'nın (özellikle Güney Afrika hariç), Asya'nın (Sibirya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Japonya, İsrail, Lübnan, Türkiye ve belki de Çin hariç), Latin Amerika'nın (Brezilya ile Meksika'nın bazı bölgeleri, Arjantin ve Uruguay hariç) büyük bir bölümü, yani insanlığın % 50 ya da % 70'i (Çin'in sayılıp sayılmamasına göre) bu kategoriye girer. Az beslenme kavramına kötü beslenme (nitel yetersizlik) de eklenirse, bu oran büsbütün artar.

Kişi başına düşen enerji tüketiminin incelenmesi de anlamlı sonuçlar verir. Kişi başına 1 ton petrol eşdeğeri sınır olarak alınırsa (Fransa'daki ortalama bireysel tüketimin üçte biri), 1980'de azgelişmişlik dışında yalnızca Kuzey Amerika, Meksika, Arjantin, Avrupa (Portekiz ve Arnavutluk dışında), Türkiye, Japonya, Kuzey Kore ile İsrail, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda kalır. Bazı petrol ülkelerini de bunlara katmak gerekir.

Nüfus artışı bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Tüm Avrupa'da (belki Arnavutluk hariç), Kuzey Amerika ve Rusya'da % 1'in altında olan nüfus artış oranı, Asya'da (Japonya ve İsrail dışında) çoğunlukla % 2'yi aşar, Afrika'da % 2,5'u bulur ve Latin Amerika'da (Arjantin, Uruguay ve Bolivya dışında) % 3'e yaklaşır. Bu bölgelerde yaş piramidinin özelliği geniş temelli olmasıdır: gençlerin çoğunlukta olmasına karşılık, 60'tan yukarı yaştakilerin yüzdesi düşüktür. Yaşama umudu, Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya ve Avustralya'da 70 yaşı bulur ya da aşar (bazen bunun çok üstüne çıkar). Afrika'nın hemen tümünde, büyük Asya ülkelerinin çoğunda (Hindistan, Endonezya, Pakistan, Bangladeş) 60 yaşın altında kalır. Güney Amerika'nın büyük bölümünde (en güneydeki bölge hariç) 60 yaşı ancak bulur. Kuramsal olarak, hızlı bir nüfus artışı, azgelişmişlik durumundan bağımsız olabilir; ama, hızlı nüfus artışının azgelişmiş bölgelerde her zaman ortaya çıkması, gerçekte azgelişmişliğe bağlı bulunduğunu, azgelişmişliğin hem nedeni, hem de sonucu olduğunu gösterir.

Okuryazar oranının düşüklüğü de tartışma götürmez bir biçimde azgelişmişliğe bağlı görünmektedir. Avrupa, Kuzey Amerika, Arjantin, Şili, Uruguay, Avustralya, Yeni Zelanda, Türkiye, Japonya ve İsrail dışındaki ülkelerde, okuma yazma bilmeyenlerin oranı (15 yaşın üstündeki nüfusta) % 20'yi geçer. Bu oran, bazı Latin Amerika ülkelerinde % 50'ye yaklaşır ve Asya ile tropikal Afrika'nın büyük bir bölümünde % 50'nin çok üstüne çıkar.

İktisadi bakımdan, tarım ile imalat sanayisinin (ikincil kesim), gayri safi yurtiçi hasıladaki paylarının karşılaştırılması ilginç sonuçlar verir. Afrika'nın büyük bölümünde (özellikle Güney Afrika ile Cezayir ve Libya gibi petrol ülkeleri dışında), bazı en yoksul Latin Amerika (Paraguay, Honduras ve Salvador gibi) ve Asya ülkelerinde (doğal olarak Japonya, Türkiye ve İsrail hariç) ve belki hâlâ Arnavutluk'ta da, tarımın payı ağır basar. Tarımın bu baskınlığı, kırsal kesimde çalışan nüfusun baskınlığı karşısında küçük kalır. Düşük bir üretkenliğin anlamlı bir belirtisidir bu. Afrika ve Asya'nın büyük bölümünde bu oran daha da yüksektir.

İktisadi bağımlılık kendini çeşitli biçimlerde gösterebilir: özellikle, dışsatımda bir tek hammaddenin ya da ticaret yapılan ülkeler arasında birtekinin ağır basması ve ticaret dengesinde kapatılamayan önemli bir açık gibi. Böylece, aşağıda gösterilen ürünler, değer olarak, ilgili ülkeler dışsatımlarının yaklaşık % 50'sini ya da daha çoğunu temsil eder: Kolombiya, Etyopya, Haiti, Salvador ve Uganda için kahve; Küba için şeker; Gana için kakao; Senegal, Gambiya ve Nijer için yerfıstığı; Mısır, Sudan ve Çad için pamuk; Ortadoğu, Venezuela, Libya, Cezayir, Nijerya ve Gabon için petrol; Şili, Zaire ve Zambiya için bakır; Nijer için uranyum; Bolivya için kalay; Birmanya, Tayland, Kamboçya için pirinç. Ürünleri ve ülkeleri gösteren bu liste, sınırlandırıcı bir liste değildir; ama ne Avrupa ya da Kuzey Amerika devletlerini, ne Japonya'yı ne de Avustralya veya Yeni Zelanda'yı içerir. Ekonomileri tek bir ürüne bağlı birçok ülke, satışlarının % 30'dan çoğunu tek bir ülkeye yapar. Amerika kıtasında, ABD egemenliğinden yalnız Arjantin ile Uruguay (Küba dışında) büyük ölçüde kurtulabilmişlerse de, bu egemenlik birtakım yerli şirketler aracılığıyla gene de kendini gösterir. Ticaret bilançosunun dengeli olması, hatta fazlalık vermesi, yalnız bir tek dışsatım ürününe bağlı bulunduğu zaman (örneğin tropikal bölgeler) bir gelişme belirtisi sayılmaz. Buna karşılık, görünmeyen kalemlerle kapatılamayan önemli bir negatif bakiye, bir azgelişmişlik belirtisidir. Dışsatımın dışalımı karşılama oranı, Mısır'da, Hindistan'da, Portekiz'de, Yunanistan'da, vb., % 50 dolaylarında, hatta daha da düşüktür. Kuzey Avrupa ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Kuzey Amerika'da, Avustralya ve Yeni Zelanda'da, Japonya ve Güney Afrika'da, bu oran hiçbir zaman % 50'nin altına düşmez.

Buna göre azgelişmişlik, beyaz Güney Afrika ile Kuzey Afrika ve zenci Afrika'nın bazı bölgesel (kentsel) adacıkları dışında bütün Afrika'yı, Japonya, Türkiye ve İsrail dışında Asya'yı, Rio de Plata devletleri (Arjantin ve Uruguay) ile özellikle Brezilya'daki bazı bölgeler dışında Latin Amerika'yı kapsamına alıyor demektir. Tropikal Okyanusya'yı da hemen tümüyle azgelişmişlik kapsamına sokmak gerekir. Yunanistan, Portekiz, Türkiye ve Arnavutluk gibi bazı akdeniz ülkeleri, henüz azgelişmişlik kapsamından çıkmış sayılırlar. Sonuç olarak, eğer Çin de azgelişmişlik kapsamına sokulursa, insanlığın üçte ikisinden çoğunu kapsayan bir azgelişmişlik dışında, bir buçuk milyardan az insan kalır. Ama, azgelişmişlik göreli bir kavramdır; ayrıca dünya çapında yeterli olan ulusal ortalamalar, daha yerel durumların çeşitliliğini hesaba katmaz. "Gelişmiş" denilen devletlerin içinde çok belirgin bazı üretim ve yaşam düzeyi karşıtlıkları vardır; buna karşılık, azgelişmiş dünyanın bazı bölgeleri de sanayileşmiş ülkelere özgü özelliklerden çoğuna sahiptirler. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmiş ülkelerden, sayıca güçsüz bir "orta sınıf"a sahip olmakla ayrılırlar. İstatistiklerde kavranması güç olan bu sınıfın yaygınlık kazanması belki de azgelişmişlikten kurtulmanın bir göstergesi olacaktır. Gerçekten de azgelişmişlik, çoğu kez büyük patlama olasılıkları içeren durumların temelinde yatan çok büyük toplumsal eşitsizliklerle bir arada bulunur.

AZGIN sıf. **1.** Öfkeli, kızgın, gözü dönmüş, azmış kimse için kullanılır: *Azgın bir deli. Ne azgın çocuk, her şeyi kırıp döktü.* **—2.** Saldırmaya hazır hayvan için kullanılır: *Azgın bir kaplan.* **—3.** Cinsel istekleri kabarmış insan, hayvan için kullanılır. **—4.** Coşan, taşan su; şiddetli fırtına için kullanılır: *Azgın sular, dalgalar. Azgın bir fırtına ortalığı kasıp kavurdu.* **—5.** Yarası zor iyileşen, kolay iltihap kapan kimsenin teni için kullanılır.

AZGINLAŞMAK gçz. f. Azgın duruma gelmek.

AZGINLIK a. **1.** Kızgınlık, gözü dönmüşlük, aşırı yaramazlık: *Bugünlerde azgınlığı üstünde. Bıktım bu çocuğun azgınlıklarından.* **—2.** Saldırganlık: *Köpeğin azgınlığı karşısında sokaktakiler kaçışmaya başladılar.* **—3.** Cinsel isteklerdeki aşırılık.

AZHAR → AZHER.

AZHER ya da **AZHAR** sıf. (ar. *azher*). *Esk.* **1.** Çok açık, pek belli: *"Ki ide günden azher hakkı idrak "* (Şeyhi, XV. yy.). **—2.** *Azher-i min-eş-şems,* güneşten daha açık, besbelli.

AZI ya da **AZIDİŞİ** a. Çene kemiklerinin orta ve arka bölümünde yer alan ve besinleri öğütmeye yarayan iri diş.

—ANSİKL. *Anat.* Çocukta, her çenede dört tane geçici azıdişi, yetişkinde altı tane daimi azıdişi bulunur. Geçici ya da süt azıdişlerinin yerini 10 ve 11 yaşları arasında, daimi küçük azıdişleri alır. Daimi azıdişlerinin ilk dördü 6 yaşında (6 yaş dişleri), onların ardındaki ikinci dördü 12-14 yaş arasında (12 yaş dişleri) ve son dördü 21 yaşına doğru (20 yaş dişleri) çıkar.

—Zool. Azıdişleri, yalnız değişik dişli (heterodont) hayvanlarda, yani daha çok memelilerde öbür dişlerden farklıdır. Ama bütün dişleri birbirine benzeyen (izodont) memeli hayvanlar da vardır (dişli balinalar ve "dişsizler" denen memeliler). Memeli olmadığı halde heterodont olan omurgalı hayvanlar da vardır; özellikle balıkların bazılarında "azıdişi"nden ya da azıdişi benzeri dişlerden söz edilebilir. Eteneli memelilerde temel diş formülü, domuz örnek alınarak şöyle gösterilebilir:

$$\frac{3K + 1Kö + 4Ka + 3Ba}{3K + 1Kö + 4Ka + 3Ba}$$

Bu formülde de görüldüğü gibi, her yarı çenede bulunan 7 azıdişinin 4'ü küçük azı (Ka), 3'ü büyük azıdişidir (Ba) ve bu sayı çeşitli memeli hayvan takımlarında

Noir

GDE.

çeşitli memelilerin azıdişleri

beslenmeye uyarlanma açısından azalabilir. Küçük azılar önde olanlardır; çoğunlukla bunlarda basit bir kök ve taç üstünde az sayıda tümsek (ya da kabartı) vardır; arkadaki büyük azılarda birkaç kök bulunur, tacın yapısı da daha karmaşıktır; ayrıca, atta olduğu gibi, küçük azıların zamanla gelişerek boyca ve karmaşıklıkça büyükazı olmaları şeklinde bir "azılaşma" süreci de sık görülen olgulardandır.

Dişlerin büyüme tarzına bakılarak bazı ayrımlar yapılabilir: *brakiyodont* dişte taç alçak, büyüme tamamlanmış ve dişözü az damarlıdır (etçillerin ya da maymunların durumu); *hipsodont* dişte, taç yüksek, kök açık ve bol kan damarlıdır; hipsodont diş, atta olduğu gibi büyümesini uzun süre sürdürür, hatta kunduzda olduğu gibi yaşam boyu süren aşınmayı kapatabilecek şekilde sürekli büyür.

Beslenme rejimi ile diş tacının biçimi arasında çok yakın bir bağıntı vardır. Hepçil beslenen hayvanlarda azıdişleri *bunodont*'tur, yani diş kabartıları körelmiş gibidir, ama böcekçiller gibi kitinle korunan hayvanları yemek zorunda olanlarda bu kabartılar sivri olur. Etçillerde dişler *sekodont*'tur (makas gibi kesici); özellikle yırtıcı hayvanlarda kesicilik dördüncü üst küçük azı ile birinci alt azıdişinde çok belirgindir. Otçullarda kabartılar birleşerek ibiksi çıkıntıları meydana getirirler: gergedan ya da fil gibi *lofodont* dişlilerde bu çıkıntılar enlemesine, gevişgetiren hayvanlar gibi *selenodont* dişlilerde boylamasınadır (ayrıca her tümsecik bir yeniay biçimindedir); attaysa tümsecikler çaprazlamadır *(lofoselenodontluk)*.

Altçenenin kafatasına eklemlenişi de beslenme rejimiyle ve azıdişi tacının nitelikleriyle yakından bağıntılıdır. Hepçillerde altçene lokması yuvarlaktır, çenenin her yönde devinmesine olanak sağlar. Etçiller, azıdişleri besinleri makas gibi kesecek şekilde, çenelerini açıp kapayabilirler. Otçullardaysa çene hareketleri azı tümseklerinin doğrultusuna dikey yönde devinir, böylece en etkili tarzda çalışmış olur.

AZICIK ya da **AZCIK** sıf. Çok az ya da yetersiz miktardaki şey için kullanılır; biraz: *Yere azıcık ekmek düşürsem kızardı. Ona kalan azıcık parayı da ağabeyi elinden aldı. Azıcık aşım, kaygısız başım* (atasözü). [*Acık, accık* biçiminde de söylenir].

◆ be. Kısa bir sürede; az miktarda, biraz: *Azıcık gelir misin? Bu elbiseyi azıcık daralt. Ekmeğin ucundan azıcık kopart ver bana. Azıcık gülümser misiniz?*

AZID → AZD.

AZIDİŞİ → AZI

AZIK a. *Halk.* Yiyecek, özellikle de yola ya da işe giderken birlikte götürülen yiyecek; kumanya.

AZIKLI sıf. ve be. Azığı olan, azıkla birlikte: *Azıklı argın olmaz* (atasözü).

AZIKLIK a. *Yörs.* **1.** Azık konulan torba ya da kap. **—2.** Harmandan önce hemen yenmek üzere biçilip savrulan ekin.

AZIKSIZ sıf. ve be. Azığı olmayan, azık almadan: *Azıksız yola çıkanın iki gözü el torbasında kalır* (atasözü).

AZILAŞMA a. Küçük azıların giderek daha çok büyük azılara benzer biçim alması. (Bu gelişme çeşitli memeli hayvan gruplarında görülür.)

AZILI sıf. **1.** Kötülüğü, zorbalığı en uç noktaya vardıran kimse için kullanılır: *Azılı katil. Azılı haydut.* **—2.** Yaramaz, haşarı kimse için kullanılır: *Okulun sayılı azılılarından biriydi.*

◆ a. Avc. Üç yaşını doldurmuş erkek yaban domuzu.

AZIMSAMAK g. f. *Bir şeyi azımsamak*, onu az bulmak, az olduğu düşüncesiyle beğenmemek, küçümsemek: *Önerilen ücreti azımsamak. Sana yaptığı iyilikleri azımsamamalısın.*

◆ **azımsanmak** edilg. f. Azımsamak eylemine konu olmak: *Azımsanacak bir para değil.*

AZIMSANMAK → AZIMSAMAK.

AZINLIK a. **1.** Çoğunluğa karşıt olarak bir topluluğun içinde düşünce, davranış ya da herhangi bir özellik yönünden ötekilerden ayrılan sayıca az kişilerin oluşturduğu topluluk: *Sınıfta kızlar azınlıkta. Bu gazete okur kitlesinin küçük bir azınlığına sesleniyor. Amaç, azınlığa değil çoğunluğa ulaşmak olmalı.* **—2.** *Azınlıkta kalmak*, bir toplulukta bir düşünceyi tutanlar ya da bir sorun üzerine oy verenler sözkonusuysa, sayıca az olmak, yeterli sayıyı tutturamamak: *Çok çalıştık, yine de azınlıkta kaldık.*

—Huk. *Azınlık grubu*, bir meclis, parti ya da grupta çoğunluktan farklı düşünen ve onlardan ayrılanların oluşturduğu topluluk. ‖ *Azınlık hükümeti*, parlamentoda çoğunluğu bulunmayan parti ya da partilerin kurduğu hükümet.

—Sos. antropol. İçinde yaşadığı ulustan nüfusça az olan, kendi dilini ve kültürünü koruyarak bu ulusla —kültürünü benimsemeksizin— bir arada yaşayan halk.

—Topruhbil. *Aktif* ya da *faal azınlık*, egemen görüşe bir seçenek getiren, hatta ondan ayrı bir görüşü ileri süren ve bunu savunarak çoğunluğun tasarısı ya da görüşü ile açıkça çatışmaya giren bireyler topluluğu ya da alt-topluluklar bütünü.

◆ **azınlıklar** çoğl. a. Bir ülkede egemen çoğunluktan soy, din, dil vb. bakımlardan ayrılan küçük topluluk: *Azınlıkların haklarını korumak.* (*Esk.* Eşanl. EKALLİYET.) [Bk. *ansikl.*böl.]

—ANSİKL. Irk, dil ya da din bakımından içinde yaşadıkları ülkenin çoğunluğundan farklı olan azınlık gruplarına İlkçağ'dan bu yana rastlanır. İlkçağ'da bu gruplar savaşlarda yenik çıkan halklardan oluşuyordu. Büyük göç hareketleri de azınlık gruplarının oluşmasına yol açtı. Ortaçağ'da, büyük dinlerin yayılması yeni bir grubu, dinsel azınlıkları ortaya çıkardı. Çoğunluğun benimsediğinden farklı din ya da mezhebi seçen gruplar çeşitli baskılar ve zorlamalarla karşılaştılar. İspanya'da müslümanlar, yahudiler; Fransa'da protestanlar katolik çoğunluğun baskıları karşısında kaldılar. Yahudiler, tüm hıristiyan ülkelerde, çoğunluğun sahip olduğu haklardan yoksun bırakıldı. Hindistan'da, hindu dinine özgü kast sisteminin en alt kademesinde yer aları "dokunulmazlar", pek çok haklardan yoksun olarak, günümüze dek varlıklarını sürdürdüler.

Kendi ülkelerindeki dinsel ve ekonomik baskıdan kaçarak yeni keşfedilen Amerika'ya yerleşen Avrupa'nın ezilmiş halkları, kurdukları sömürgelerde yerli halkı azınlık durumuna soktular. Kendi hesaplarına çalıştırdıkları bu işgücü yetersiz kalınca, Afrika'dan zenci esirler getirttiler. Bunlar da yeni bir azınlık grubu oluşturdu.

Avrupa'da, XVII. ve XVIII. yy.'larda savaşların bir kısmı dinsel nedenlerden kaynaklandı. Dindaşları olan azınlıkları korumak amacıyla savaşan ülkeler, imzalanan barış antlaşmalarıyla, azınlıklara hoşgörülü davranma ilkesini kabul ettirdiler (1678 Nijmegen, 1697 Ryswick, 1714 Utrecht barışları). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda dinsel azınlıklar büyük bir hoşgörü içinde, dinsel önderleri denetiminde, dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirebiliyorlardı.

XIX. yy.'da dinsel azınlığa karşı Avrupa'da göreceli bir hoşgörü yaygınlaşırken milliyetçi azınlık sorunu gündeme geldi. Fransız devrimi'nin etkisiyle,her milletin kendi devletini kurması ilkesi tüm Avrupa'da yayıldı. Bu akım çeşitli milletlerden oluşan Osmanlı ve Avusturya imparatorluklarını etkiledi. Rusya, bu ülkelerdeki Slavlar'ı, kendi çıkarı için, bağımsızlık yolunda kışkırttı; azınlık sorununu osmanlı yönetimi üzerinde baskı aracı olarak kullandı.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra dağılan imparatorlukların toprakları üstünde kurulan devletler de azınlık sorunlarıyla karşılaştılar. Anadolu'daki Rumlar (İstanbul'dakiler dışında), Yunanistan'daki Türkler ile (Batı Trakya'dakiler dışında) karşılıklı olarak değiştirildiler (→ MÜBADELE.)Yugoslavya'da sırp, hırvat, sloven, karadağlı ve müslüman; Romanya'da macar; Çekoslovakya'da çek, sloven ve alman; Lübnan'da müslüman, hıristiyan ve dürzi; SSCB'de türk; Filistin'de müslüman çoğunluk karşısında yahudi azınlık barınıyordu. Almanya, yahudi azınlık sorununu soykırım uygulamasıyla çözmeye çalıştı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Polonya ve Çekoslovakya'daki alman azınlık, bu ülkeleri terk etmek zorunda kaldı. Filistin'de İsrail devletinin kurulması üzerine 800 000 arap ülkelerinden koparıldı. SSCB, savaş sırasında işgalci alman ordularıyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, Kırım'da yaşayan Tatarlar'ı Kazakistan ve Özbekistan'a sürdü. Bulgaristan 250 000 Türk'ü Türkiye'ye yolladı (1950-1951).

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra sömürge imparatorluklarının dağılması, yeni sorunlar yarattı. Bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, sömürge döneminde topraklarında yerleşen azınlıkları uzaklaştırdılar (Endonezya çinli, Doğu Afrika ülkeleri hintli tacirleri kovdu). Sömürge döneminde halkın dilini ve etnik yapısını göz önüne almadan çizilen sınırlar, yeni devletleri azınlık sorunlarıyla karşı karşıya getirdi. Hindistan ile Pakistan arasındaki sınır, nüfusun dinsel yapısına göre çizilirken, iki ülkede kalan azınlıklar da karşılıklı olarak değiştirildi. Doğu Pakistan'da kalan etnik azınlık, yani bengalli müslümanlar, bağımsızlıklarını ilan ederek Bangladeş'i kurdular. Nijerya'da etnik gruplar arasında iç savaş çıktı. Bağımsızlığına kavuşan Kıbrıs'ta, daha önce yapılan garanti anlaşmasına karşın, rum yönetimi türk azınlığa egemenliğini zorla kabul ettirmeye kalkışınca KKTC devletinin kuruluşuna giden yolu açtı. Bağımsızlığını ilan eden Rodezya (daha sonra Zambiya adını aldı), Güney Afrika Cumhuriyeti gibi Avrupalılar'ın egemen olduğu ırkçı bir rejimi sürdürmek için direndi; ama zenci çoğunluk iktidarı ele geçirdi. Güney Afrika Cumhuriyeti, tüm iç ve dış baskılara karşın, sert, ırkçı bir politika izleyerek nüfus bakımından çoğunlukta olan zencileri azınlık gibi baskı altına aldı. Ancak zamanla politikasını değiştirerek, yasalarındaki ırk ayrımıyla ilgili maddeleri birer birer kaldırmak zorunda kaldı. 1992'de umumi yerlerde ırk ayrımını yasakladı. 1985'lerden itibaren Bulgaristan da, türk azınlığa karşı bir sindirme ve özümleme girişimi başlatmıştı. Türkler'in türkçe konuşmaları yasaklandı; nüfus kayıtları değiştirildi, hepsine bulgar adları verildi. 300 000 türk Bu nedenle Türkiye'ye göçmek zorunda kaldı (1989). Ancak komünist rejim yıkıldıktan sonra Türklerin eski hakları iade edildi (1990).

Uluslararası kurumlar da azınlık sorunuyla ilgilendiler. Milletler cemiyeti, 1920'de aldığı bir kararla azınlıkların haklarını güvence altına almayı kabul etmişti. Azınlıkların, hakları konusunda yapacakları başvurular izlenecekti. Ancak Cemiyet'in ilgisi sınırlı, müdahaleleri az ve etkisiz kaldı. İlke olarak grupların değil, bireylerin haklarının korunması göz önünde tutuldu. Böylece bir yandan insan hakları korunurken, öte yandan ülkelerin parçalanmaları önleniyordu. Azınlık sorunlarını kendi içişleri sayan devletlerin tepkileri düşünülerek, bireylerin korunması ilkesi seçilmişti. Birleşmiş milletler örgütü de benzer bir uygulama sürdürdü. Birleşmiş milletler antlaşması'nın 27. maddesinde de "azınlıklara mensup kişiler"in korunmasından söz edilir. Birleşmiş milletler, Güney Afrika'nın ırk ayrımı (apartheid) siyasetine karşı çıkmakla beraber, genel-

de azınlıkların durumuyla ilgilenmez. Halkların geleceklerinin kendileri tarafından belirlenmesi hakkı onaylanırken, devletlere müdahale görüşü yandaş bulmamıştır.

Türkiye'deki azınlıkların hak ve özgürlükleri, Lozan antlaşması'yla saptanmıştır. Antlaşma, müslüman olmayanları azınlık sayar. Azınlıklar, dolaşma, göç etme özgürlüklerinden, müslümanların yararlandıkları yurttaşlık haklarından yararlanırlar. Özel ve ticari ilişkilerinde, haberleşmede, dinsel törenlerde, mahkemelerde kendi dillerini kullanabilirler. Azınlıklar, hayır kurumları, dinsel ve sosyal kurumlar, eğitim kurumları kurmak, yönetmek, denetlemek, buralarda kendi dillerini konuşmak, ibadetlerini yapmak konusunda müslümanlarla eşit sayılırlar; onlara tanınan güvenceden yararlanırlar (40. madde). Türk hükümeti, azınlıklara ait kilise, havra ve başka din kurumlarına, mezarlıklara, tam bir koruma sağlamakla yükümlüdür (42. madde). Azınlıkların Türkiye'deki din ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık sağlanır. Hiçbir kanun, kararname ya da yönetmelik, azınlıklara tanınan haklara aykırı hükümler taşıyamaz.

Azınlık okulları, Türkiye Cumhuriyeti uyruğunda, müslüman olmayan azınlıkların özel yasaya göre açtıkları okullar. Gideri, ilgili azınlığın bağışlarıyla karşılanır. Osmanlı döneminde başıboş kalan azınlık okulları, Kanuni esasi'nin (1876) getirdiği esneklikten de yararlanarak, sayılarını artırdılar. İkinci meşrutiyet (1908) döneminin özgürlükçü havasında, eğitim-öğretimlerini denetimden uzak sürdürdüler. Lozan antlaşması ile azınlık okulları devlet denetimine alındı. Dinsel ve siyasal propaganda yasaklandı. Türkçe, tarih, coğrafya ve yurtbilgisi derslerinin türk öğretmenlerce türkçe okutulması, yalnızca ilk ve orta dereceli okul açılabileceği hükmü getirildi (1926). 1965'te çıkarılan 625 sayılı özel öğretim kanunu ile yabancıların ve azınlıkların yeni okul açmaları ve okul binası yapmaları yasaklandı; bu okullar sayısal olarak donduruldu. Öğretmenlerin atanmaları, ders kitapları vb. Milli eğitim bakanlığı'nın onayı ve denetimine bağlandı.

AZIŞMAK → AZMAK.

AZIŞTIRMAK → AZMAK.

AZITMA a. Uzaklaştırma, kovma. ‖ *Azıtma kedi,* yabanıl yaşama dönen ve ormanlarda yaşayan eski evcil kedi.

AZITMAK gçz. f. Doğru yoldan sapmak; azmak: *Son günlerde iyice azıttı.*

ÂZİFE ya da **ÂZİFET** a. (ar. *āzife, azifet*). *Esk.* Kıyamet.

ÂZİFET → ÂZİFE.

AZİL EVRESİ

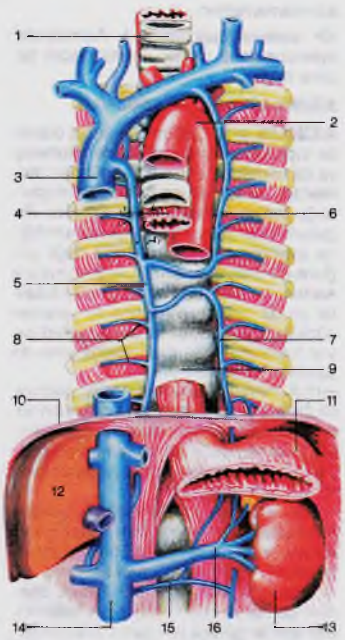
■ **AZİGOS** a. ve. sıf. (fr. *azygos;* yun. *adzygos,* eşi olmayan'dan). Göğüs ve karın çeperlerindeki kanı toplayan ve anatoplardamar sistemine bağlanan toplardamarlara denir.

—ANSİKL. Anat. Azigos toplardamarlar üç tanedir. *Büyük azigos toplardamar,* yükselen bir bel toplardamarı ile kaburgalararası on ikinci toplardamarın birleşmesiyle oluşur. Omurganın sağ tarafında, 4. sırt omuru hizasına kadar çıktıktan sonra öne doğru kıvrılarak, sağ akciğer sapağı üzerinde *azigos yayını* oluşturur; iki *küçük azigos toplardamar* (kaburgalararası ve mediasten toplardamarları) ile birleştikten sonra üst anatoplardamara katılır.

AZİGOSPOR a. (fr. *azygospore*). Bot. Hiçbir gamet birleşmesi olmaksızın oluşan zigospor. (Bu döllenmesiz üreme örneği mucorales takımından bazı mantarlarda görülür.)

ÂZİĞ a. (fars. *azig*). *Esk.* Nefret, iğrenme, kin.

AZİKİWE (Nnamdi), nijeryalı devlet adamı (Zungeru 1904). İbo asıllıdır. 1937'den sonra milliyetçi örgütlerde çalışmaya başladı ve National Council of Nigeria and the Cameroons'un kurulmasına katkıda bulundu. 1951'de Batı Nijerya meclisi'ne seçildi ve Obafemi Awolowo'nun yoruba partisine karşı çıkan azınlığın başına geçti. Daha sonra, özellikle İbo'ları bir araya getiren National Congress of Nigerian Citizens'in lideri olan Azikiwe, 1954-1959 arasında Doğu bölgesi başbakanı, ardından da Federal senato başkanı oldu. 1960'ta, kraliçe Elizabeth II tarafından Nijerya genel valiliğine atandı. Federasyon bağımsızlığa kavuşunca (1963), yeni cumhuriyetin başkanı oldu. Ocak 1966'da, general İronsi'nin hükümet darbesi sonucunda başkanlıktan uzaklaştırıldı.

azigos toplardamarlar
1. Soluk borusu; 2. Aort; 3. Üst anatoplardamar; 4. Yemekborusu; 5. Büyük azigos toplardamar; 6. Küçük üst azigos toplardamar; 7. Küçük alt azigos toplardamar; 8. Kaburgalararası toplardamar; 9. Omurga; 10. Diyafram; 11. Mide; 12. Karaciğer; 13. Sol böbrek; 14. Alt anatoplardamar; 15. Bel azigos yayı; 16. Sol böbrek toplardamarı.

AZİL, -zli a. (ar. *ᶜazl*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi görevinden alma, işten çıkarma: *Görevden azli uygun görülmüştür.* **—2.** *Azl-i nefs,* istifa.‖ *Azl ü nasb,* işten çıkarma ve işe alma.

—Huk. Bir temsilcinin ya da vekilin, tek taraflı bir hukuki işlemle temsil yetkisinin kaldırılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İda. huk. → GÖREVDEN UZAKLAŞTIRMA.

—ANSİKL. Huk. Temsilci ya da vekil her zaman azledilebilir (Borçlar k. md. 34,396). Vekâletten azil uygun olmayan bir zamanda yapılırsa, vekil uğradığı zararın giderilmesini isteyebilir. Avukatın azli halinde ücretinin tümünün ödenmesi gerekir. Ancak,azil, avukatın kusuru ya da ihmali yüzünden olmuşsa ücretin ödenmesi gerekmez (Avukatlık k. md. 174).

AZİL sıf. (ar. *ᶜazil*). *Esk.* İnatçı, serkeş, ıslah edilemez olan.

ÂZİL sıf. (ar. *ᶜazil*). *Esk.* Azarlayan, çıkışan, paylayan.

◆ a. Yumurtalık atardamarı.

■ **AZİL EVRESİ** a. (Fransa'da Ariège kantonunun merkezi [Mas-d'] *Azil*'den). Tar-önc. Son Madeleine kültürünü izleyen ve onun yerini alan üst yontmataş endüstri evresi.

—ANSİKL. Bu evreye ait aletler, küçük kazıyıcılar (tırnak biçiminde ya da yuvarlak), eğri sırtlı deliciler, geyik boynuzundan yassı zıpkınlardır. Bu endüstri çoğu kez, kırmızı aşıboyalı geometrik şekillerle süslü yassı çakıl taşlarını da içerir. Madeleine'in yerini Azil evresinin alması, tahminlere göre, buzul çağlarının sonunda, şimdiki iklim koşullarının oluşmaya başladığı zamana rastlar. Rengeyiği, o çağda yerini geyiğe bıraktı. Geyik boynuzu, arka ucu delikli özel bir zıpkın türünün yapımında kullanıldı.

AZİLEL, Fas'ta kent, *Azilel ili*'nin (10 050 km^2; 416 000 nüf. [1989]) merkezi, Marakeş'in B.-K.-B.'sında; 18 000 nüf.

AZİM, -zmi a. (ar. *ᶜazm*). *Esk.* **1.** Değişmez karar, kesin niyet. **—2.** *Esk.* Yola çıkma, yolculuğa başlama. **—3.** *Azm ü cezm, azm-i kati,* kesin karar.‖ *Azm ü hıram etmek,* yolculuk etmek, gitmek.

AZİM Şabanzade, Bosnalı, asıl adı **Mehmet,** türk şair (öl. İstanbul 1712). Anadolu kazaskeri Mehmet Efendi'nin oğlu. İstanbul'da bazı medreselerde müderrislik yaptı. Döneminde ünlü olan bir *Divan*'ı vardır.

AZÎM, AZÎME sıf. (ar. *ᶜazamet,* büyüklük'ten, *ᶜazim,* dişl. *ᶜazime*). *Esk.* **1.** Büyük, ulu: *"Bu zavallı büyükana için azîm bir tesellidir"* (Hüseyin Rahmi). **—2.** Yüce, derecesi yüksek, önemli: *Fütühat-ı azîme* (yüce ve önemli fetihler). **—3.** Şiddetli; hayret uyandırıcı; görkemli: *"Çok azîm cenk oldu kırk gün kırk gece"* (Âşık Ruşenî, XIX. yy.).

ÂZİM sıf. (ar. *ᶜazm,* niyet, karar'dan *ᶜazim*). *Esk.* **1.** Niyet eden, kasteden, kesin karar veren. **—2.** Bir yere gitmeye hazırlanan. **—3.** *Âzim olmak,* bir yere gitmek. ‖ *Âzim-i dar-ı beka olmak,* ölmek.‖ *Âzim-i sefer olmak,* yolculuğa çıkmak.

AZÎME a. (ar. *ᶜazm,* niyet'ten *ᶜazîme*). *Esk.* **1.** Sebat, kararlılık. **—2.** Tılsım, büyü. **—3.** *Azîme okumak,* büyü yapmak.

—Dilbilg. Arapçada *azimet*'le aynı anlamda olmasına karşın osmanlıcada ad olarak kullanılmış ve anlam değişikliğine uğramıştır.

AZÎME → AZÎM.

ÂZİME a. (ar. *azime*). *Esk.* **1.** Kıtlık yılı. **—2.** Azı dişi.

AZİMET a. (ar. *ᶜazm,* niyet'ten *ᶜazimet*). *Esk.* **1.** Yola çıkma, gidiş, gitme: *"Sadr-ı azam, Üsküb ve Manastır tarafına azimet ile oradan bu kullarını Bosna'ya gönderüp..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Büyü duası, tılsım. **—3.** *Azimet buyurmak, azimet etmek, azimet eylemek,* hareket etmek, gitmek: *"Ol gün ise Sadrazam Paris'e azimet etti"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Azimet-han,* büyücü.

—İsl. huk. Özüre dayalı olmayarak meşru kılınan şey. (Karşt. RUHSAT.)

AZİMİT → HAMURSUZ.

AZİMKÂR sıf. (ar. *ᶜazim* ve fars. *-kar*'dan *ᶜazim-kar*). *Esk.* Kararlı, sebatlı.

AZİMKÂRANE be. (ar. *ᶜazim* ve fars. *-kar* ve *-āne*'den *ᶜazimkārane*). *Esk.* Kararlı olarak: *"... bütün celadetiyle hatve-i azimkâranesini atmıştır"* (Atatürk).

AZİMLİ sıf. Bir şeyi gerçekleştirme kararında direnen kimse için kullanılır; kararlı: *Azimli bir genç.*

AZİMUT a. Gökbil. ve Jeod. GÜNEY* AÇISI'nın eşanlamlısı.

—Jeofiz. ve Denizc. *Azimut pusulası* → PUSULA.

AZİMÜDDEVLE BAHADIR, Karnatik nevvabı (1770'e doğr. - 1819). Eyaletlerini İngiliz Hindistan kumpanyası'na sattı (1801) ve Madras'a çekildi.

AZİMÜŞŞAN (? - ? 1712), hint-türk imparatoru (1712). Şah Âlem Bahadır Şah'ın oğlu. Dedesi Evrengzib döneminde (1659-1707) Bengal bölgesi valisiydi. Bu görevi sırasında edindiği büyük ser-

vet kardeşleriyle arasının açılmasına neden oldu. Babası ölünce, kardeşlerinden Cihandar Şah'ın, yaşça daha büyük olduğu için hükümdar olması gerekirken, kendisini hükümdar ilan etti (şubat 1712). Ancak Cihandar Şah ile birleşen öteki kardeşlerince öldürüldü (mart 1712).

AZİN a. (fr. *azine*). Org. kim. **1.** Genel formülü $R_2C{=}N{-}N{=}CR_2$ olan bileşiklerin genel adı, iki aldehit ya da keton molekülünün bir molekül hidrazin ile yoğuşmasından elde edilir. **—2.** Mono- ve poliazabenzenlerin genel adı. (Pridin [monoazabenzen] bir azin, aynı zamanda bir monoazindir.) **—3.** Bazen azabenzen halkalar içeren boyarmaddelere verilen ad.

ÂZİN sıf. (ar. *izn*'den *āzin*). *Esk.* İzin veren.

◆ a. **1.** Kapıcı **—2.** Kefil.

ÂZİN a. (fars. *āzīn*). *Esk.* **1.** Süs, bezek. **—2.** Merasim, gösteri. **—3.** Bayraklarla vb. ile süsleme.

■ **AZİNCOURT,** Pas-de-Calais'de (Fransa) komün, Artois'de, Hesdin'in 14 km K.-K.-D.'sunda; 210 nüf.

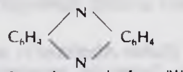
—Tar. 25 ekim 1415'te, pek disiplinli olmayan fransız feodal ordusu, sayıca daha az olan, ama kralları Henry V'in komutasında daha iyi yönetilen İngilizler karşısında bozguna uğradı. Bu bozgun Henry V'in Fransa'nın büyük bir bölümünü işgal etmesiyle sonuçlandı.

ÂZİNE a. (fars. *āzīne*). *Esk.* **1.** Cuma günü: *"Akıbet vardır nedamet cünbiş-i âzînede"* (Ferdi Efendi, XIX. yy.). **—2.** Bayram günü.

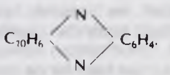
—Dilbilg. Eski Anadolu türkçesinde ses değişikliğine uğrayarak "ayna günü" biçiminde de kullanılmıştır.

AZİNGO, Gabon'da göl, Lambarene'nin K.-B.'sında.

AZİNİK sıf. (fr. *azinique*). Formülü

olan fenazin ya da formülü

olan naftofenazin halkasından türemiş boyarmaddeler için kullanılır. (*Eurodinler, safraninler, aposafraninler, indulinler* bu boyarmaddeler sınıfına girer; bunların renkleri, ornatma tepkimelerinin türüne göre, kırmızıdan maviye kadar değişir.)

AZİR a. (ar. *ʿazīr*). *Esk.* Özür, mazeret.

◆ sıf. Özür dileyen; koruyan, müdafaa eden.

ÂZİR *(aziz).* İncil'de (Yuhanna) adı geçen kişi *(Lazar).* İsa'nın dostu ve Bethania'lı Marta ile Meryem'in kardeşi; İsa tarafından diriltildiği söylenir.

■ —İkonogr. *Âzir'in dirilişi* motifine IV. yy.'da yapılmış bir ibrikte (Saint-Germain-en-Laye), S. Apollinare Nuovo (Ravenna) mozaiklerinde, Rossano'nun İncil kitabındaki bir minyatürde ve Saint-Gilles-du-Gard'ın anakapısında rastlanır. Bundan başka, Giotto'nun (Padova arenası), Fra Angelico'nun (Floransa'daki San Marco kilisesi) ve P. Spicre'in (?) [Beaune'daki yapılar] fresklerine; Gozzoli'nin (Washington), Geertgen tot Sint Jans'ın (Louvre), N. Froment'ın (Floransa), J. Gossart'ın (Brüksel), Veronese'nin, Genç Palma'nın, Sebastiano del Piombo'nun (Londra), Yaşlı Cranach'ın (Dresden), A. Bloemaert'in (Münih), Rottenhamer'in (Viyana), Caravaggio'nun (Messina), Guercino'nun (Louvre), Rubens'in (Torino), Maratta'nın (Roma), Ph. de Champaigne'in (Grenoble), Jouvenet'nin (Louvre), Delacroix'nın (1850, özel koleksiyon) yağlıboya resimlerine konu oldu. Rembrandt'ın ve Leiden'li Lucas'ın oymabaskı resimleriyle Autun'da bulunan ve birçok güzel heykelle birlikte Roma döneminden kalma *Aziz Âzir'in mezarı* da anılmaya değer.

AZİRİS. Tar. coğ. Fırat nehri boyunca sıralanmış ilkçağ kentlerinden biri. Ptolemaios'un *Geographike Hiphegesis* adlı yapıtında da adı geçer. Bugün Erzincan.

AZİRU (öl. 1334'e doğr.), Amurru ülkesinin (Suriye) kralı. Bağımlı olduğu firavunların (Akhenaton, Tutankhamon) zayıflığından yararlanarak ülkesini genişletti; sonunda hitit egemenliğini kabul etti ve bu devlete sadık kaldı.

AZİT a. (fr. *azide*). Org. kim. Formülü $R{-}N_3$ olan organik bileşiklerin genel adı; azotür asidindeki hidrojen atomu yerine bir alkil (alkilazit), aril (arilazit) ya da açil (açilazit) kökünün gelmesiyle türerler.

Aziyade *(Aziyadé)*, fransız yazar Pierre Loti'nin romanı (1879). Loti adlı bir ingiliz deniz subayı ile Aziyade adlı evli çerkez kadın arasındaki gizli aşk üzerine kurulmuştur. Büyük bir bölümü karşılıklı yazılmış mektuplardan oluşur. Loti ile Aziyade arasında Selanik'te başlayıp İstanbul'da, Loti'nin Eyüp'te kiraladığı evde süren bu ilişki, denizci Loti'nin görevle İstanbul'dan ayrılması, hareme dönen Aziyade'nin ölümü, bunu öğrenen Loti'nin de katıldığı Osmanlı-Rus savaşı'nda ölmesi ile sona erer. Romanda batılılar için özel bir çekiciliği olan İstanbul camileri, mezarlıkları, geceleyin karanlık sokakları, doğunun esrarlı havası şiirli bir dille anlatılmıştır. Roman türkçeye *Azade* (1923), *Aziyade* (1940) adlarıyla çevrildi.

AZİZ sıf. (ar. *ʿazīz*). **1.** Değerli, saygın, kutsal, sevilen: *"Dünyada tuzdan aziz ve kesîr bir şey olamaz"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—2.** Ermiş, eren. **—3.** Kuvvetli ve kudretli: *Aziz Allah.* **—4.** *Aziz etmek, aziz kılmak,* değerini yükseltmek. ‖ *Aziz olmak,* yükselmek: *"Çü Yusuf Mısır şehrinde aziz oldu gül ü bülbül"* (Ömer bin Mezid, XV. yy.). ‖ *Aziz-i hakîm,* derin bilgi sahibi olan. ‖ *Aziz-i Mısr,* Mısır veziri Kıtfir'in ve Yusuf peygamberin lakabı.

◆ ünl. Saygı ve değer bildiren bir seslenme biçimidir: *Aziz dostum. Aziz arkadaşım.*

—Hırist. Kilise tarafından din büyüğü olarak tanınan kişiye denir. ‖ Tanrı'nın yasalarına uygun olarak yaşayan, din ve ahlak açısından örnek bir yaşam süren kişiye denir.

◆ a. **1.** Kilise'ce kutsal ilan edilerek yaşamı örnek gösterilen ve halkın kendisine tapınmasına izin verilen hıristiyan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Aziz ikonaları,* Katolik ya da Doğu kiliseleri için genel tapınma konusu olan bir kişinin tasvir ya da heykeli. (Protestan kiliseler, bunlara tapınmayı yasaklamıştır.) **—3.** Yaşayışı ve dindarlığı örnek gösterilebilecek nitelikte olan erkek ya da kadın.

—İsl. Esmayı hüsnadandır (Allah'ın Kuran'da geçen isimlerinden).

—ANSİKL. Hırist. tanrıbil. Hıristiyanlığın başlangıcında, "aziz" (lat. *sanctus*) sözcüğü, inananları belirtirdi. Bugün, kimi zaman geniş anlamda, Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş tüm ölülere; daha dar anlamda da, Kilise'ce tapınma konusu yapılmış din büyüklerine aziz denir. Katolik kilisesi'nde, azizlerin tescil edilmesi yetkisi, Alexander III (1170)'ten başlayarak papaya verildi.

AZİZ (İmadettin Ebulfeth Osman **EL-**) [1172-1198], Mısır Eyyubileri hükümdarı (1193-1198). Selahattin Eyyubi'nin oğlu. Şam'daki kardeşi el-Efdal'i terk ederek Mısır'a gelen emirlerin desteğiyle hükümdarlığını ilan etti. Şam üzerine yürümeye hazırlandı. Ancak araya girenler iki kardeşi uzlaştırınca bu seferden vazgeçti. 1194'te Şam üzerine giriştiği ikinci seferde yenildi.

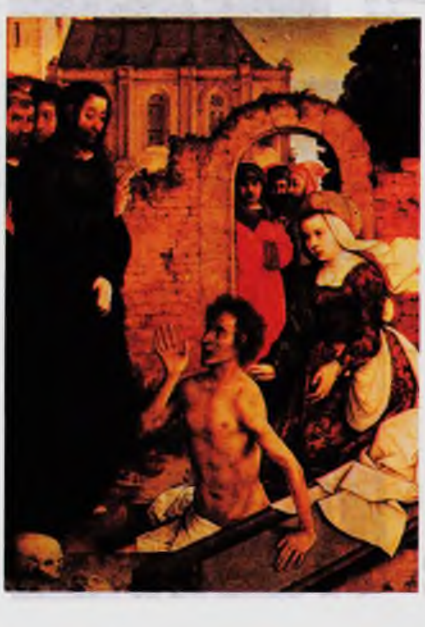
AZİZ (Cemalettin Ebülmehasin Yusuf bin Barsbay **EL-**), Mısır çerkez Memlukları hükümdarı (1438). Seyfettin Barsbay'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine (1438) ardılı oldu. Üç ay saltanat sürdükten sonra tahttan indirilerek yerine Seyfettin Çakmak getirildi.

AZİZ Moralı, asıl adı **Abdülaziz,** türk şair (Mora ? -*ay. y.* 1732'den sonra). Şair Ratip Ahmet Paşa'nın yanında bulundu. Arapça, farsça şiirler de yazıyordu. *Divan*'ı vardır.

AZİZ BİLLAH (Ebu Mansur Nizar **EL-**) [Kahire 955 -*ay. y.* 996], beşinci fatımi halifesi (976-996). Babası el-Muizz'in ölümü üzerine ardılı oldu (976). Bayındırlık işlerine önem vererek cami, saray, kanal ve köprüler yaptırdı. Devlet memurlarını ilk kez düzenli aylığa bağlayarak onların halktan para ve armağan almalarını yasakladı. Devlet dairelerinde hıristiyanlarla yahudilere önemli görevler verdi, fatımi ordusuna ilk kez türk kökenli askerleri sokup onların gelecekte ülkenin siyasal yapısı üzerinde önemli rol oynamalarına yol açtı. Bu gelişmelerin yerli halk arasında neden olduğu hoşnutsuzluğu gidermek için, görevini kötüye kullandığı saptanan memur ve askerleri şiddetle cezalandırmayı gelenekleştirdi. Onun döne-

Azincourt savaşı
XV. yy. fransız minyatürü
Victoria and Albert Museum Londra

Âzir'in dirilişi
Juan de Flandes'in yapıtı (XVI. yy. başları)
Prado müzesi, Madrid

Aziz Efendi'den bir hat örneği

minde Fatımiler'in egemenlik sınırı oldukça genişledi.

AZİZ BİN ERDEŞİR Esterabadî, iranlı şair ve tarihçi (Esterabat XV. yy.'ın ikinci yarısı-Mısır XVI. yy.'ın birinci yarısı). Gençliğinde Bağdat'a gitti. Orada Celayirlilerden Ahmet bin Üveys'in yanında çalıştı. Timur Bağdat'ı alınca kaçtığı Meşhet'te yakalanarak, Timur'un oğlu Miran Şah'ın yanına götürüldü. Buradan da kaçarak Sıvas'ta Kadı Burhanettin'e kapılandı (1394), onun ölümü üzerine Mısır'a gitti; orada öldü. *Bezm ü rezm* adlı farsça tarihinde (1398), çağındaki Anadolu türk beylikleri, özellikle Kadı Burhanettin' in siyasal, bilimsel ve özel hayatına ilişkin bilgiler vardır.

Kırımlı **Aziz İdris Bey**
Tıp tarihi müzesi, İstanbul

AZİZ DEDE Neyzen, türk besteci (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1905). Gençliğinde Mısır'da bulundu, Kahire mevlevihanesinde ney öğrendi. Gelibolu mevlevihanesinde dede oldu. İstanbul'da Neyzen Salim Bey ile çalışarak tekniğini ilerletti. Galata, Üsküdar ve Bahariye mevlevihanelerinde neyzenbaşılık yaptı. Döneminin en iyi neyzenlerinden biri olarak tanındı. Günümüze ulaşabilmiş yedi bestesi arasında, *uşşak, yegâh* ve *saba sazsemaileri* çok ünlüdür.

Aziziye camisi'nin mihrabı
Konya

Büyük Larousse

Aziziye camisi
Konya

Büyük Larousse

AZİZ EFENDİ → GİRİTLİ AZİZ EFENDİ.

AZİZ EFENDİ Medenî, türk besteci (Medine 1842 - İstanbul 1895). On dört yaşında İstanbul'a geldi. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den müzik öğrendi. Sultan Abdülaziz'in ilgi ve desteğini gördü. Kız ortaokulları başmüfettişliği yaptı. Günümüze 40 dolayında yapıtı ulaştı. Başlıcaları: Hicaz şarkı *(Ey çerh-i sitemger dil -i nâlâna dokunma)*, şevkefza şarkı *(Demâdem dide giryan oldu sensiz)*, evcara şarkı *(Taliim bir dem bana yar olmadı)*, hüzzam şarkı *(Kerem eyle mestane kıl bir nigâh)*.

■**AZİZ EFENDİ,** türk hattat (Maçka, Trabzon, 1871 - İstanbul 1934). Osmanlı -Rus savaşı (1877-1878) sırasında ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Sıbyan mektebinde okurken dönemin ünlü hattatlarından Arif Efendi'den (Bakkal) sülüs ve nesih yazı öğrendi. Daha sonra Muhsinzade Abdullah'tan sülüs, nesih; Hasan Hüsnü Efendi'den talik; Sami Efendi'den celi sülüs, celi talik yazı dersleri aldı. Uzun süre Medresetü'l-Kuzat ve Mahmudiye merkez rüştiyesinde yazı dersleri verdi. Mısır kralı Fuat'ın çağrısı üzerine Kahire'ye gitti, Halil Ağa ve Şeyh Salih medreselerinde hat ve tezhip öğretti. Kral için yazdığı Kuran'ın tezhibini de kendi yaptı. Emekli olduktan sonra İstanbul'a döndü. Güzel ve hızlı yazdığından Seriyyü'l -kalem diye anılan Aziz Efendi, eserlerini Abdülaziz Eyyubi, Aziz ve eş-Şeyh Mehmet Abdülaziz olarak imzalardı. Tuğra da çeken sanatçının üç büyük hilyesinden biri Topkapı sarayı müzesi'ndedir. Bursa' daki Ulu cami'nin levhaları onun ürünüdür. Ayrıca 12 Kuran'ı vardır.

■**AZİZ İDRİS BEY Kırımlı,** türk hekim (İstanbul 1840 - *ay. y.* 1878). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1866). Aynı okulda iç hastalıkları üzerinde çalışmaya başladı. O yıl açılan sivil tıbbiyeye müdür olarak atandı. Burada umumi emraz, tıbbi kimya, hikmeti tabiiye ve dahili emraz derslerini okuttu. Cemiyeti tıbbiyei Osmaniye'nin kuruculuğunu ve başkanlığını yaptı. Tıp öğreniminin türkçeleşmesinde büyük rol oynadı. Arkadaşlarıyla birlikte çevirdiği P. H. Nysten'in sözlüğünü, *Lugat-ı tıbbiye* adıyla yayımlayarak ün kazandı (1873). Mecmuai Fünun'da tıp kimyası ve genel hastalıklar üzerine yazılar yazdı.

AZİZ MAHMUT HÜDAYİ, celvetiye tarikatının kurucusu ([Şerefli] Koçhisar 1543 - İstanbul 1628). Babası Fazlullah Mahmut bin Mahmut ve Nazırzade'nin yanında öğrenim gördü. Edirne'de Sultan Selim medresesinde muid'lik, Şam ve Mısır'da kadı naipliği yaptı. Mısır'da Halveti tarikatına girdi. Bursa'da Ferhadiye medresesinde müderris ve mahkeme-i âtik naibi oldu. Bazı kaynaklara göre, gördüğü bir rüya üzerine Şeyh Üftade'ye kapılandı (1576). Uç yıl ona müritlik etti; sonra halife olarak Sivrihisar'a gönderildi. Daha sonra Rumeli'ye, oradan da İstanbul'a geldi (1580). Çamlıca'daki Çilehane diye bilinen mescitte inzivaya çekildi. Tekkesi yapılınca oraya yerleşti (1594-95). Bu arada kendisine Fatih camisi vaizliği verildi. Tekkesine ek olarak kendi camisi yapılınca, buraya geçti. Sultan Ahmet camisinde de vaız vermesi önerildi. Sadece ramazanda bu görevi yapmayı kabul etti. Murat III, Osman II, Murat IV ve özellikle de I. Ahmet'ten döneminde büyük saygı gördü. Halk arasında, onun çevresinde gelişen menkıbelerin çoğu, Ahmet I ile olan ilişkileriyle ilgilidir. Şiirlerinde, şeriata bağlı olduğu için, öteki sofilerde görülen tasavvuf coşkusu yoktur. İlahilerinin bir bölümü hece vezni ile Yunus Emre' nin etkisi altında yazılmıştır. Sayısı yirmi ikiyi bulan yapıtları arapça ve türkçedir. Başlıcaları: Arapça: Kuran'dan seçtiği bazı ayetlerin tefsirinden oluşan *Nefais ül -mecalis,* Şeyh Üftade'nin tasavvufi sözlerini içeren *Vakıat, Tezakir-i Hüdayi* (padişaha gönderdiği 170 mektup), semanın dine aykırı olmadığını anlatan *Keşf ül-Gıta an vech is-sema.* Türkçe: *Necat ül-garik fi'l-cem ve't-tefrik, Tarikatnâme.* Yapıtlarının bazıları, Mehmet Gülşen tarafından *Külliyat-ı hazret-i Hüdâyi* adıyla eski harflerle basıldı (1870). *Divan*'ını yeni harflerle Ziver Tezeren yayımladı (1986).

AZİZ NESİN → NESİN (Aziz).

AZİZ PETRUS ülkeleri, hıristiyan imparatorların ve inananların Roma kilisesi'ne bağışladığı ve Kilise devletleri'nin çekirdeğini oluşturan yurtluklar bütünü. (XIII. yy.'dan başlayarak, Tevere'nin K.-B.'sında, Tirren denizi kıyısı boyunca kurulu, Papalık devletleri eyaletine *Tuscia'* daki *Aziz Petrus ülkeleri* adı verildi.)

Aziz Thomas hıristiyanları, Malabar kıyılarında oturan ve dine girişlerini aziz Thomas'a kadar uzandıran hıristiyanlar. Piskoposlarını mezopotamyalı nesturilerden seçtiklerinden, bunlara *nesturiler* de denir. Ayin dilleri süryanicedir. 1559' da Roma kilisesi'ne bağlanan bu hıristiyanların bir bölümü daha sonra bu kiliseden koptu.

AZİZAN çoğl. a. (ar. *ᶜaziz*'in fars. çoğl., *ᶜazizān*). *Esk.* Azizler, dostlar.

AZİZE sıf. (ar. *ᶜaziz*'in dişl. *ᶜazize*). Ermiş kadın için kullanılır.

◆ ünl. Kadınlara karşı, sevgi ve saygı bildiren bir seslenme biçimi olarak kullanılır.

AZİZİ Yedikuleli, asıl adı **Mehmet** ya da **Mustafa,** türk şair (İstanbul ? - 1585). *Divan*'ı olduğu tezkirelerde kayıtlı ise de ele geçmemiştir; mecmualarda çok sayıda şiirleri vardır. Asıl ününü İstanbul'un güzel kadınlarını anlattığı *Şehrengiz*'i ile kazandı.

AZİZİYE a. (Sultan *Abdülaziz*'in adından). Bir tür fes. Tepesi dar, kenarları geniş, kulak hizasına değin inen basık bir fes türüydü. Püskülleri, fes hizasında kesilirdi. İlk kez Abdülaziz tarafından giyildiğinden bu adı aldı. Onun tahttan inmesiyle ortadan kalktı. *Aziziye kalıp fes* de denir.

AZİZİYE, Konya'nın Ereğli ilçesi, Çakmak bucağında belde; 2 664 nüf. (1990).

■**Aziziye camisi,** Konya'da cami. Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Hatun'un yardımlarıyla yapıldı (1872). Aynı yerde daha önce, musahip Mustafa Paşa'nın 1676'da yaptırdığı, 1867'de yanan cami bulunuyordu. Yapı, batı etkisindeki barok ve rokoko üslupta zengin bezemeleriyle, dönemin özelliğini yansıtır. Ana mekân ortada büyük, köşelerde küçük yarım kubbelerle; son cemaat yeri altı sütuna oturan üç kubbeyle örtülüdür. Ana kubbenin oturduğu sekizgen kasnağın köşelerine kulecikler yerleştirilmiştir. Üç yönden girişi vardır.

Aziziye tabyaları, Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarında Erzurum'da yapılan üç tabya. Kentin "Kars kapısı" denen kesiminin K.-D.'sundaki Topdağı yaylası üzerinde bulunan tabyalar, 1877-1878 türk-rus savaşında (Doksanüç harbi) hizmet gördüler. Deveboynu'nda türk kuvvetlerini yenilgiye uğratıp çekilmek zorunda bırakan rus ordusu Erzurum'u kuşatma hazırlıklarına başladı. Kentin teslimi önerileri geri çevrilen Ruslar, Topdağı üzerinden kaymakam (yarbay) Bahri Bey komutasındaki Aziziye tabyalarına yoğun bir topçu ateşiyle saldırıya geçtiler. Tabyaların ikisi Ruslar'ın eline geçti. Son tabya da düşmek üzereyken aralarında Nene Hatun'un da bulunduğu Erzurum halkı, kendi olanaklarıyla silahlanarak askerlerin yardımına koştu. Göğüs göğüse çarpışmalar sonunda rus ordusu bozularak tabyalardan geri çekil-

di ve Erzurum'un işgali önlendi. Cumhuriyet döneminde tabyaların iç tarafına bu zaferin anısına Aziziye tabyası anıtı dikildi (1952). Simgesel dört mezarın üzerine "Asker", "Gençler", "Kızlar", "İhtiyarlar" diye yazılarak Erzurum halkının kahramanlığı anıtlaştırıldı.

Aziziye tiyatrosu, Üsküdar, Bağlarbaşı'nda 1866 yıllarında yapıldığı bilinen tiyatro binası. Önceleri Güllü Agop'un yönetiminde olan tiyatroda 1872'den sonra Tomas Fasulyeciyan topluluğu çalıştı.

AZİZLEŞTİRME a. Hırist. Papa tarafından bir kimsenin azizler arasına katıldığının ve dünya kiliselerinde o kimse için ayin yapılmasına izin verildiğinin resmen ilanı; buna eşlik eden ve Roma'da San Pietro kilisesi'nde yapılan tören.

AZİZLİK a. **1.** Aziz olma durumu; ermişlik: *Azizlik mertebesine yükselmek.* **—2.** *Bir kimseye azizlik etmek,* onu beklenmedik, şaşırtıcı bir durumla karşı karşıya bırakmak: *Yoğun sis dün sabah İstanbullular'a azizlik etti.*

AZİZOĞLU (Yusuf), türk siyaset adamı, hekim (Silvan 1917 - Ankara 1970). İstanbul Tıp fakültesi'ni bitirdi, Diyarbakır belediyesi başhekimi iken Demokrat parti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Diyarbakır milletvekili seçildi (1950-1957). Hürriyet partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1955). 27 Mayıs 1960 sonrası Yeni Türkiye partisi'ne girdi. Diyarbakır milletvekili seçildi (1961-1970). Yeni Türkiye partisi genel idare kurulu üyesi, genel başkan yardımcısı ve genel başkanı oldu. Sağlık ve Sosyal yardım bakanlığı yaptı (1962-1963).

AZKUE Y ABERASTURİ (Resurrección Maria DE), bask rahip ve yazar (Lequeitio, Vizcaya, 1864 - Bilbao 1951). Bask dili akademisi *Euskalzaindia*'nın kurucusu ve ilk başkanı. Sözlükçü, müzikbilimci *(Cancionero popular vasco),* gramerci (*Morfologia vasca,* 1923), etnolog (*Euskalerriaren Yakintza,* 1935-1947) olarak bask kültürünün bir kimlik kazanmasına önemli katkıda bulundu.

AZL a. (ar. *ᶜazl*). *Esk.* Kınama, azarlama; azar, sitem.

AZLÂF çoğl. a. (ar. *ẓılf*'ın çoğl. *aẓlāf*). *Esk.* Hayvanların bazılarındaki çatal tırnaklar, toynaklar.

AZLÂL çoğl. a. (ar. *ẓıll*'ın çoğl. *aẓlāl*). *Esk.* Gölgeler.

AZLEDİLMEK → AZLETMEK.

AZLEM sıf. (ar. *zulmet*'ten *aẓlem*). *Esk.* Çok karanlık, zifiri karanlık.

AZLEM sıf. (ar. *ẓulm*'den *aẓlem*). *Esk.* Çok zalim, en çok zulmeden.

AZLETMEK g. f. *Bir kimseyi azletmek,* görevinden, işinden almak; ona işten el çektirmek.

◆ **azledilmek, azlolunmak,** edilg. f. Görevinden, işinden alınmak, işten el çektirilmek.

AZLIK a. Sayı ve nicelikçe az olma durumu.

AZLOLUNMAK → AZLETMEK.

AZM a. (ar. *ᶜaẓm*). *Esk.* Kemik: *azm-i akab* (ökçe kemiği), *azm-i enfi* (burun kemiği), *azm-i harkafa* (kalça kemiği), *azm-i kubere* (önkol kemiği), vb.

AZM → AZİM.

AZMA a. Kırma, azman.
—Tıp. Bir hastalığın, bir salgının geçici bir süre gerileme gösterdikten sonra yeniden alevlenmesi.

ÂZMÂ ya da **ÂZMÂY** sıf. (fars. *azma, āzmāy*). *Esk. Denemiş, tecrübe etmiş,deneyimli* anlamlarıyla birleşikler yapar: *cenk-âzmâ* (savaş görmüş), *derd-âzmâ* (dert çekmiş), *kâr-âzmâ* (işten anlayan, deneyimli) vb.

AZMAK gçz. f. **1.** Bir kimse, bir topluluk sözkonusuysa, zapt edilemez duruma gelmek, coşmak, taşmak; doğru yoldan sapmak: *Dün gece iyice azıp kurtlarını döktüler. Adam parayı görünce azdı.* **—2.** Çocuk sözkonusuysa, aşırı yaramazlık yapmak. **—3.** Sözkonusu yineleyen bir hastalıksa, şiddetle, yeniden kendini göstermek; yaraysa, iltihaplanmak: *Yağmurlar başlayınca romatizmaları da azdı. Yarası iyileşeceğine azıyor.* **—4.** Deniz, dalga, akarsu, rüzgâr, fırtına, vb. sözkonusuysa, kabarmak, coşmak, taşmak, şiddetlenmek: *Deniz müthiş azdı. Fırtına gittikçe azıyor.* **—5.** Bitki, özellikle de süs bitkisi sözkonusuysa, hızla, aşırı ölçüde büyümek, gelişmek. **—6.** Beyaz çamaşırlar sözkonusuysa, ağartılamayacak biçimde kirlenmiş olmak, rengi dönmek. **—7.** Bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, cinsel isteği kabarmak. **—8.** Bir hayvan sözkonusuysa, iki ayrı ırktan doğmak; melezleşmek.

◆ **azdırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir topluluğu azdırmak,* onu zapt edilmez duruma getirmek; doğru yoldan saptırmak; onun cinsel isteklerini kabartmak: *Çocuğa çok yüz verip azdırma. Adamı tahrik edip azdırmış.* **—2.** Bir yarayı, bir hastalığı azdırmak, yaranın iltihaplanmasına, hastalığın yinelenmesine, şiddetlenmesine yol açmak: *Yaranı kaşıma, azdıracaksın.* **—3.** *Çamaşırı azdırmak,* onu ağartılamayacak biçimde kirletmek.

◆ **azdırılmak** edilg. f. Azdırmak eylemine konu olmak.

◆ **azışmak** dönşl. f. Giderek şiddetlenmek, kızışmak.

◆ **azıştırmak** ettirg. f. Şiddetlendirmek, kızıştırmak.

AZMAK a. *Yörs.* **1.** Küçük su birikintisi, gölcük. **—2.** Suyun çıktığı ya da denize döküldüğü yer. **—3.** Bir ırmağın içinden sürekli su geçmeyen terk edilmiş eski yatağına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Azmaklara özellikle akarsuların zaman zaman yatak değiştirdikleri geniş tabanlı ve az eğimli alüvyal vadilerde, deltalarda ve ovalarda rastlanır. Kimileri hilal biçimli kopmuş menderes halkaları görünümündedir; kimileri ise taşkın sırasında ırmağın bir kolu haline dönüşür.

AZMAN sıf. ve a. (*azmak*'tan). **1.** Aşırı ölçüde gelişmiş, çok iri insan, hayvan vb. için kullanılır. **—2.** *Tür adı + azmanı,* belirtilen türün kırması olan hayvan için kullanılır; melez: *Kurt azmanı bir köpek.*
—Ormanc. Karadeniz bölgesinde çapı 40 cm'den daha kalın ve balta ile yontulmuş dört köşe tomruk. —Bazı yörelerde kök sürgününe (ya da filize) verilen ad. ‖ *Azman ağaç,* meşcerede fazla gelişmiş, etrafındaki ağaçları ezen kalın dallı budaklı, geniş tepeli ağaç. (Bu ağaca *kurtağaç* adı da verilir.)

AZMANKAYA, sıcak ve az serin denizlerde yaşayan balık. (Göğüs yüzgecinin üst yanında ipliksi ya da ipek liflerine benzeyen uzantılar bulunabilir. Bil. a. *Gobius ophiocephalus;* kayabalığıgiller familyası.) [Eşanl. TOKMAKBAŞ.]

AZMANLIK a. Zootekn. Melez döllerde görülen ve ana babadakilere göre daha üstün olan özellik durumu. (Çiftlik hayvancılığı ve tarım bitkileri üretiminde, daha üstün özellikte melez döller elde etmek için yapılır. Yeni melez döller ana babaya göre genellikle daha dinç, daha sağlam, daha güçlü, büyümeleri daha hızlı, kötü koşullara ve hastalıklara karşı daha dayanıklı olur.)

ÂZMÂY → ÂZMÂ.

ÂZMÂYÎ a. (fars. *azmāyī*). *Esk.* Denenmiş, sınanmış olma, deneyimlilik.

ÂZMÂYİŞ a. (fars. *āzmāyiş*). *Esk.* Deneme, sınama: *"idüp kılurdı hâlin âzmâyiş"* (Şeyhî, XV. yy.).
—Spor. *Azmayiş oku,* yaklaşık 66,5 cm boyunda, ucunda küçük demir temren bulunan ok. (İki türü vardır; menzil atışlarında çalışma amacıyla kullanılan "adi azmayiş" ve yaşlı yarışmacılarca kullanılan "aşağı koşu azmayişi".)

AZME ya da **AZMET** a. (ar. *ᶜazme, ᶜazmet*). *Esk.* **1.** Karar, kasıt, niyet. **—2.** Görev, ödev.

AZMEN be. (ar. *ᶜazmen*). *Esk.* Azimli olarak, karar vererek, niyet ederek.

AZMET →AZME.

AZMETMEK gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir şey yapmaya azmetmek,* o şeyin zorluklarını aşmakta, onu gerçekleştirmekte kesin kararlı olmak: *Bir sınavı başarmaya azmetmek.* **—2.** *Esk. Bir yere azmetmek, azmeylemek,* oraya gitmek: *"Halep andaysa arşın bundadır azmeyleyelim Şam'a"* (Kâzım Paşa, XIX. yy.).

◆ **azmettirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi bir eyleme azmettirmek,* onu o eylemi yapması için yüreklendirmek, karar vermesini sağlamak, o eyleme yöneltmek: *Cinayete, soyguna, vb. azmettirmek.*

AZMETTİREN a. Cez. huk. Başkalarını suç işlemeye yönelten kişi. (*Asli manevi fail* de denir.)

AZMETTİRME a. Cez. huk. Başkalarını suç işlemeye yöneltme. (Azmettirmenin sözkonusu olabilmesi için suç işleyen kişinin, bu suçu işlemeye hiç niyetinin olmaması, azmettirende de belirli bir suçu başkasına işletme maksadının bulunması gerekir. Türk Cez. k.'nun 64. maddesi "başkalarını cürüm ve kabahat işlemeye azmettirenlere dahi aynı ceza hükmolunur" kuralıyla azmettiren kişiyi, işlenen suça ait cezayla cezalandırmayı öngörmektedir.)

AZMETTİRMEK → AZMETMEK.

AZMİ sıf. (ar. *ᶜaẓm* ve *-ī*'den *ᶜaẓmī*). *Esk.* **1.** Kemik cinsinden, kemik gibi. **—2.** Kemikli.

AZMİ sıf. (ar. *ᶜazm,* niyet ve *-ī*'den *ᶜazmī*). *Esk.* Kararla ilgili, karar verme niteliğiyle ilgili.

AZMİ, türk halk şairi (XVI. yy.'ın ikinci yarısı?). Bektaşi tarikatındandı. Yaşamı hakkında başka bilgi yoktur. Tanrı'ya yöneltilmiş sorulardan oluşan nefesi ünlüdür: *Yeri göğü ins ü cini yarattın / Sen ey mimar başı eyvancı mısın / Ayı günü çarhı burcu var ettin / Ey mekân sahibi rahşancı mısın.*

AZMİ (Pir Mehmet), türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1582). Kınalızade Ali Çelebi'nin öğrencisiydi. Rusçuk'ta, İstanbul'da, Edirne'de müderrisliklerde bulundu. Şehza-

Pir Mehmet **Azmi**
Âşık Çelebi tezkiresi
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

de Mehmet'e (sonradan Mehmet III) hocalık yaptığı sırada öldü. Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin yapıtı *Ahlak-ı Muhsini*'yi, ekleme ve değiştirmelerle farsçadan türkçeye çevirdi. Farsça *Mihr ü Müşteri* adlı bir mesneviyi Selim II'nin isteği üzerine çevirmeye başladıysa da bitiremeden öldü. Bu yapıtı, oğlu Azmizade Haleti Efendi tamamladı. *Meratib ül-ahlak* adlı bir yapıtı da vardır.

AZMİ Diyarbakırlı, asıl adı **Ahmet,** türk şair (Diyarbakır ? - *ay. y.* 1831). Hayatı hakkında bilgi yoktur. *Divan*'ı ve rüya yorumlarını konu alan *Mitfah ül-maani* adlı bir mesnevisi vardır.

AZMİ (Hüseyin), türk şair (Gelibolu ? - Beyrut 1893). Gelibolu ve Mısır mevlevihanelerinde şeyhlik yaptı. Özellikle mezhepler ve tarikatlarla ilgili yapıtlar yazdı (*Râfi üş-şikâk, Dâfi ün-nifak* vb.). *Divan*'ı vardır.

AZMİ BEY (Mehmet Cemal), türk siyaset adamı (? 1866 - Berlin 1922). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1891). Selanik'te Hukuk mektebi müdürlüğü yaptı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı; örgütçülüğüyle dikkat çekti. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Preveze mebusu seçildi (1908); istifa etti (1909) ve Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine atandı. 1914'te Çorum mebusu seçildiyse de kısa bir süre sonra istifa ederek Konya valisi oldu. Birinci Dünya savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine, öteki ittihatçı önderlerle birlikte Avrupa'ya kaçtı (1918). Ermeni bir suikastçı tarafından Berlin'de öldürüldü (1922).

AZMİ EFENDİ (Ahmet), türk elçi (Girit ? - İstanbul 1821). Babıâli'de yetişti. Eniştesi Resmi Ahmet Efendi'nin yanında görevli olarak Berlin'e gitti (1763). Fas elçiliğine gönderildi (1786); dönüşünde bir *Takrir* sundu. Rikabı hümayun mektupçusuyken, Rusya'ya karşı Prusya ile anlaşma yapmak göreviyle Berlin elçiliğine atandı (1790). Bir yıl kadar süren bu görevinde olumlu sonuç alamadı. Geri döndükten sonra Babıâli'nin çeşitli dairelerinde görev yaptı. Berlin'deki elçiliğine ilişkin *Sefaretnamesi*'nde Prusya devletinin kurumları, devlet ve ordu örgütü hakkında bilgi verir.

AZMİZADE (Mustafa Haleti) → HALETİ (Azmizade Mustafa).

AZMÛDE sıf. (fars. *azmûden*'den *âzmûde*). *Esk.* **1.** Denenmiş, sınanmış, tecrübe edilmiş. **—2.** *Kâr-azmûde*, deneyimli. ‖ *Na-azmûde*, deneyimsiz, acemi.

AZMÛDEGİ a. (fars. *âzmûde* ve *-î* 'den *âzmûdegî*). *Esk.* Görgülü olma, deneyimli olma, deneyimlilik.

ÂZMÛN a. (fars. *azmûden*'den *âzmûn*). *Esk.* Deneme, sınav: *"Menzil-i maksuda pür-âsîb rah-i âzmûn"* (Fuzuli, XVI. yy.).

AZMZADELER, kökü Murat IV döneminde Bağdat'ı kuşatan türk ordusunda görev yapan İbrahim Paşa'ya dayanan aile. İbrahim Paşa'nın oğlu İsmail Paşa, Şam valisi olarak görev yaptı. Onun oğullarından Sadettin, Mustafa ve Esat paşalar da Şam, Maraş, Sivas ve Diyarbakır valiliklerinde bulundular. Soyunu bugün de sürdürmekte olan aile, Osmanlı devletine, son dönemine kadar bağlılıkla hizmet etti. Aile bireylerinin görev yaptıkları çeşitli yerlerde hayratı vardır.

AZNAVOUR (Charles), fransız şarkıcı, şarkı sözü yazarı, besteci ve sinema oyuncusu (Paris 1924). Şarkıcılığa yeni başladığı sırada, 1946'da, Édith Piaf'ın dikkatini çeken sanatçı, yorumcu olarak kolayca sivrildi. Ezgi duygusu, şarkılarının melodramatik ve kolay anlaşılır sözleri ve boğukça sesiyle 1960'a doğru uluslararası bir üne ulaştı. Bu duygusal şarkıcı kendini sinema oyuncusu olarak da kabul ettirdi (*Tirez sur le pianiste*, 1960; *Ren geçidi*, 1960; *Les intrus*, 1971; *Teneke trampet* [Die Blechtromme], 1979).

AZNAVUR a. (gürcüce sözc.). **1.** İriyarı, sert, güçlü, korkusuz kimse. **—2.** *Aznavur gibi*, acımasızca davranan kimse için kullanılır.
—Mad. sant. *Aznavur işi*, gümüş yüzey üzerine, ince kalemle yapılan bir tür bezeme.

AZNAVURTEPE ya da **PATNOS KALESİ.** Arkeol. Doğu Anadolu'da Urartu yerleşmesi. Ağrı'da, Patnos ilçesindedir. Prof. Kemal Balkan'ın yaptığı kazılarda, Urartu kralı Menua ile oğlu Argisti I'in yaptırdıkları büyük bir kale ve Haldi tapınağı ortaya çıkarıldı (İ.Ö. IX. yy.). Kare planlı urartu tapınaklarının ilk örneklerinden olan yapının cella bölümünde, 4 taş blok üzerinde, kral Menua'nın seferlerini anlatan yazıt vardır.

AZNİF a. Bir tür domino oyunu. (Dominodan farklı olarak taşlar dört yönlü işlenir. Puan alabilmek için dört taraftaki taşların toplamının beş ve beşin katları olması gerekir.)

AZNİF HANIM, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1864 - *ay. y.* 1929). 1884'ten başlayarak sahneye çıktı. 1915'te Darülbedayi'ye girdi. Genellikle mağrur, haşin kadın rolleriyle türk ve ermeni kaynana rollerini başarıyla canlandırdı. 1926'ya dek Darülbedayi'de çalıştı.

AZO- (fr. *azo-*). Org. kim. Bakışımlı bir molekülde (R—N=N—R), ikideğerli —N=N— kökünün varlığını gösteren önek.

AZO sıf. İkideğerli —N=N— kökü içeren bileşikler için kullanılır. (Azobenzen ve heliyantin birer azo bileşiktir.)
—ANSİKL. Azo boyarmaddeler, OR ya da NR_2 ve bazen CO_2H ya da SO_3H oksokrom gruplarıyla ornatılmış benzen ya da naftalen halkaları içeren azo bileşikleridir. Ar—N=N—Ar sistemi,gerçekte bir kromofordur; ama renk değişimlerinde oksokrom gruoları da gerekir. Oksokrom bileşikler, hemen tümü polar olan liflere (yün, pamuk, ipek) boyarmaddelerin bağlanmasını kolaylaştıran polar gruplar içerirler.

Boyarmaddeler, bir diazonyum tuzunun bir fenol ya da bir arilamin ile yoğuşmasından (buna kimi zaman *kenetlenme* de denir) elde edilir. Birincil arilaminlerin büyük bölümünün diazonyum tuzlarına dönüşebilmesi nedeniyle, bunlardan, boyarmadde olarak kullanılan çok sayıda azo bileşiği oluşturulabilir. NH_2 grubu içeren azo boyarmaddeler yoğuşmayla yeniden diazolanır. Öte yandan diaminler iki kez yoğuşmayla diazolandıklarından, *bisazo boyarmaddeler* üretiminde kullanılabilir.

Azo boyarmaddelerle liflere, sarıdan maviye değin her tür renk verilebilir; bisazolardan ise kahverengi ve siyah renkler elde edilir. Kimi durumlarda azo boyarmaddeler metal iyonlarıyla mordanlanabilir; bu işlem, boyarmaddelerin liflere bağlanmasını kolaylaştırır.

Basit azo maddeler genellikle turuncudur; naftollerden türeyenler, turuncu ya da kırmızı olabilir. Öte yandan aminonaftoller ile difenol naftalenlerden elde edilenler çoğunlukla mavidir. CO_2H ve SO_3H oksokromları rengi çok az değiştirir. Günümüzde her rengin azo boyarmaddesi bilinmektedir; ancak sarı, kırmızı, kahverengi ve siyah türler en çok kullanılan boyarmaddelerdir.

Bazik azolar en az bir NH_2 (kimi zaman ornatılmış olarak) grubu içerir. Krizoidin, metafenilendiamin ile diazobenzenin kenetlenmesinden elde edilir. Tanenle mordanlanmış pamuğu boyamada ve alkollü verniklere renk vermede kullanılır.

Asit azolar en az bir sülfo grubu (bir diazo ya da kenetlenme ürününce katılmış) içerirler; sülfanilik asidin diazosu naftollerle birleştiğinde *gelincik kırmızıları* ve dimetilanilinle birleştiğinde *heliantin* oluşur; bu seride yünleri boyamada kullanılan siyah renkler de yer alır.

Kromatlanabilir azolar, halkalarından birinde *orto* konumunda bir ya da iki hidroksil ile bir karboksil taşırlar. Bu boyarmaddeler ile boyanan dokuma, seyreltik kromatosülfürik asit çözeltisiyle işleme sokulursa hem boyanın rengi değiştirilebilir hem de boyanın sabitleşmesi sağlanır.

Mordan gerektirmeyen azolar, benzidin ya da diaminlerin diazolarından türer. Kongo kırmızısı, benzidin bisdiazosunun naftiyonik asitle kenetlenmesinden elde edilir. Dolayısıyla bu boyarmaddeler, *bisazolar*'dır. Aminleşmiş mordan gerektirmeyen boyarmaddelerin bir bölümü, lif üzerinde yeniden diazolanabilir ve kenetlenebilen yeni maddelerle yoğuşturulabilir. Böylece çok dayanıklı siyah renkler (tetra-bisazolar) elde edilir.

Pigmentlik azolar, genellikle duvar boyalarında ve renkli kâğıtların baskısında kullanılır. Işığa karşı kararlı, alkol ve keten yağında çözünmeyen, sülfonik işlevli azoların toprak alkali tuzlarıdır.

Selüloz lifleri üzerinde çözünmeyen azo boyarmaddeler şöyle elde edilir: kumaş önce kenetlenebilen bir fenolatın alkali çözeltisiyle ıslatılır, sonra süzülür ve gerekiyorsa kurutulur; ardından diazolanmış amin içeren bir banyoda "geliştirme" denilen bir işleme tutulur; işlem sırasında diazolu amin fenatla kenetlenerek boyarmaddeyi oluşturur.

AZO ya da **AZZO** (Porcius) → AZZONE ya da AZZO DE PORCİ.

AZOBE a. (yerli dilden sözc.). Tropikal Afrika'da yetişen ağaç *(Lophira alata); bongossi* de denir.(Açık kahve renginde, kaba dokulu, çok sert ve çok ağır bir odunu vardır; su içi yapılarda, köprülerde, temel kazıklarında, bentlerde, maden ocaklarında, ağır yapı iskelelerinde, kaba marangozlukta, vagonların tabanında, çok aşınmaya uğrayan parkelerin ve lastik tekerlekli metro yollarının yapımında kullanılır.)

AZOBENZEN a. (fr. *azobenzène*). Org. kim. Formülü C_6H_5—N=N—C_6H_5 olan bileşik; azo aromatik bileşiklerin ilk örneğidir. (Kırmızı renklidir ve nitrobenzenin indirgenmesiyle oluşur; indirgendiğinde, hidrazobenzene dönüşür. Hidrazobenzen ise; azo boyarmaddelerin kaynağı olan benzidinin çıkış maddesidir.)

AZOBİS-İZOBUTİRO-NİTRİL a. (fr. *azobisisobutyronitrile*'den). Formülü NC—C$(CH_3)_2$—N=N—C$(CH_3)_2$—CN olan disiyano-2,2'azo-2,2'propana verilen ad; köksel tepkimelerde başlatıcı olarak kullanılır.

AZOFENOL a. (fr. *azophénol*). Org. kim. Hidroksiazo* bileşiklerinin doğru olmayan, ama yaygın olarak kullanılan genel adı; bir diazonyum tuzunun bir fenolle yoğuşmasından elde edilir ve boyarmadde olarak kullanılırlar. (Eşanl. HİDROKSİAZO.)

AZOFÜKSİN a. (fr. *azofuchsine*'den). Kim. Sulfanilik asidin diazosunun, dihidroksinaftalen 1.8 sülfonik-4 asidi *(S asidi)* üzerine kenetlenmesiyle elde edilen azo boyarmadde.

AZOGUES, Ekvador'da kent, Canar ilinin merkezi, And dağlarında, Cuenca'nın K.'inde; 9 200 nüf. Çimento fabrikası.

AZOKARMEN a. (fr. *azocarmin*'den). Rozindulinler grubundan boyarmadde; indulin pişiminde aminoazobenzen yerine azoanilin α- naftilamin katılarak elde edilir. (Bu yolla elde edilen boyarmadde, daha sonra sülfonlanır ve disülfonlu türev, karışım halinde bile yünün boyanmasında kusursuz renk veren kırmızı bir boyarmadde olarak geniş bir kullanım alanı bulur.)

AZOKSİ sıf. (fr. *azoxyque*'den). Kim. *Azoksi bileşiği*, genel formülü

R—N=N(O)—R′olan azo bileşiklerinden N-oksitlerinin genel adı.

AZOKSİBENZEN a. (fr. *azoxybenzène*'den). Kim. Azobenzenin, formülü $C_6H_5—N{=}N(O)—C_6H_5$ olan N-oksidi.

AZOL a. (fr. *azole*). Org. kim. Bir arenin CH=CH grubunun yerine bir NR grubu içeren aromatik ayrıkhalkalı bileşiklerin genel adı. (Pirol bir monoazoldür. Halkanın diğer CH gruplarının yerini başka azot atomları alabilir; böylece diazoller, triazoller, hatta bir tetrazol elde edilir.)

AZOLİTMİN a. (fr. *azolitmine*). Turnusolun ana bölümünü oluşturduğu sanılan kahverengi-kırmızı renkte azotlu boyarmadde.

AZOLLA a. Eski ve Yeni Dünya'da sadece beş türü bulunan su eğreltisi. (İki türü Batı Avrupa'da durgun suların ve bataklıkların yeşillendirilmesinde kullanılmaktadır. Salviniaceae familyası.)

AZONAL sıf. (fr. sözc.) → KUŞAKDIŞI.

AZOOSPERMİ a. (fr. *azoospermie*; yun. *a*, yokluk eki, *zoon*, hayvan, ve *sperma*, tohum'dan). Spermada spermatozoit bulunmaması.

—ANSİKL. Azoospermi, erkekte kısırlığın en önemli nedenidir. İki çeşidi vardır: *boşalmaya bağlı azoospermi*'de spermatozoitler erbezinde normal olarak gelişir, fakat sperma yollarındaki herhangi bir engelden dolayı (boşalma yollarında yaralanma ya da boğulma, gonokok ya da sıradan bir mikrop enfeksiyonu) dışarıya ulaşamaz; *salgısal azoospermi*' de (erbezi biyopsisinin de belirleyebileceği gibi) erbezinde spermatozoit oluşmaz. Nedenleri pek çoktur, örneğin erbezinin kabakulaktan iltihaplanması.

AZOPHİ → ABDURRAHMAN BİN ÖMER ES-SÛFÎ.

AZORELLA a. Maydanozgiller familyasından bitki. (Bir türü [*Azorella selago*] Kuzey kutbu yöresinde, alçak ve sık öbekler halinde yetişir.)

AZORİN (José MARTİNEZ RUİZ, —denir). ispanyol yazar (Monóvar 1873 - Madrid 1967). "98 kuşağı"nın temsilcilerindendir. Kendi buluşu olan bu ad sık sık tartışmalara yol açmıştır. Yapıtlarında, küçük kentlerin çöküşünü yansıtarak İspanya'nın gerçek ruhunu göstermeye çalıştı (*La voluntad*, 1902; *La ruta de Don Quijote*, 1905; *Las confesiones de un pequeño filósofo*, 1904; *Castilla*, 1912). "Yeni yapıtlar"ında (*Félix Vargas*, 1928; *Blanco en azul*, 1929; *Superrealismo*,1929) iç yaşamı ve ruh durumlarını çözümledi. Ayrıca, eleştiri denemeleri (*Lecturas españolas*, 1912; *Los valores literarios*, 1914; *El licenciado Vidriera*, 1915) ve oyunları (*Old Spain*, 1926; *Comedia del arte*, 1927; *Lo invisible*, 1927; *La guerrilla*, 1936) vardır.

AZORUBİN a. (fr. *azorubine*). Kırmızı renkli mono-azo boyarmadde. (AET ülkelerinde besin boyarmaddeleri listesinde E 122 sayısıyla yer alır; karideslerin, sosis zarlarının, şekerlemelerin, reçellerin, konserve meyve ve sebzelerin, sosların, etli ürünlerin ve alkolsüz içkilerin renklendirilmesinde kullanılır.)

AZOT a. (fr. *azote*). **1.** Hacim bakımından havanın yaklaşık beşte dördünü oluşturan ve olağan sıcaklıkta gaz halinde bulunan madde. (Simgesi N olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Amonyak azotu*, hidrojenle bileşerek NH_4 kimyasal kökünü oluşturan azot.

Atom sayısı: 7
Atom kütlesi: 14,006 7
Erime noktası: -195,8°C
Kaynama noktası: -210°C
Havaya göre yoğunluğu: 0,97
Yükseltgeme dereceleri: -3,-2,-1, 0, +1, +2, +3, +4, +5
Elektron biçimlenmesi: $[2]s^2p^3$
İzotopları: 12, 13, 14, 15, 16, 17
Doğal azot: ^{14}N (% 99, 65), ^{15}N (% 0,35)

—Biyokim. *Proteik azot*, bir dokudaki ya da biyolojik bir sıvıda proteinlerde bulunan azot miktarı. (Proteinlerde ortalama % 15-20 azot bulunur.) || *Proteik olmayan azot*, bir dokudaki ya da biyolojik bir sıvıdaki proteinlerden başka maddelerde bulunan azot. (Bk. *ansikl.* böl. Biyokim., Zootekn.)

—Biyol. *Azot bakterisi*, NİTROZOBAKTERİ'nin eşanlamlısı.

—Çevrebil. ve Tarım. *Azot dolaşımı*, azotun madenler, bitkiler ve hayvanlar âlemi arasında dolaşımından oluşan değişiklikler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fişekç. *Azot pamuğu*, güçlü patlayıcı özellikler kazandırmak için nitrolanmış, azot oranı oldukça yüksek pamuk.

—Petrokim. *Azot giderme*, doğal gaz içinde bulunan azotu kısmi olarak özütleme. (Gelişmiş azot giderme fabrikalarında, doğal gazın içerdiği azotun büyük bölümü -100°C'ta sıvılaştırma ve bölümlü damıtma yoluyla elenerek, gazın ısıl gücü artırılır.)

—ANSİKL. *Özellikleri*. 1772'de Daniel Rutherford hava içindeki azotu saptadı, Cavendish bu maddeyi inceledi (1784), Lavoisier de, basit bir cisim olduğunu kanıtladı.

Azot, renksiz, kokusuz ve sıvılaştırılması zor bir gazdır (kritik sıcaklığı:-146°C). Çözünürlüğü oldukça zayıftır: 0°C'ta, 1 litre suda ancak 23 cm³'ü çözünür.

Azot, üç değerli bir ametal türüdür. Düşük sıcaklıkta kimyasal etkinlik göstermemesi nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Öte yandan yüksek sıcaklıkta tekatomlu hale dönüştüğü için etkinlik gösterir Tepkimelerinden birçoğu doğada ve sanayide oynadıkları rolden dolayı çok önemlidir. Azot, uygun sıcaklık aralığında hidrojenle tersinir bir tepkimeye girerek amonyağı oluşturur:$N_2+3H_2 \rightleftharpoons 2NH_3$. Tepkime, amonyak oluşurken ısı vericidir; dolayısıyla sıcaklık düştükçe amonyak veriminin artması gerekir; ancak bu kez tepkimenin hızı düşer. Bununla birlikte demir kökenli bir katalizör yardımıyla işlem, 550°C'ta uygulanabilir. Amonyak oluşturan tepkime, ortamdaki mol sayısının azalmasına yol açtığından, bireşimi kolaylaştırmak için yüksek basınç uygulanır. Bu bileşiğin sanayideki bireşimi işte bu yöntemle gerçekleştirilir.

Azotun bir başka önemli tepkimesi, oksijenle bileşerek azot monoksit oluşturmasıdır:

$$N_2+O_2 \rightleftharpoons 2NO.$$

Bu tersinir tepkime ısı alıcıdır ve dolayısıyla bu yüksek bir sıcaklık gerektirir. Gaz karışımı önce bir elektrik arkı üstüne gönderilir; sonra çok düşük nicelikte oluşan oksidin bozunmasını önlemek için gazlar hızla soğutulur; çünkü 600°C'ın altında serbest oksijen, azot monoksidi, azot dioksite dönüştürür: $NO + \frac{1}{2} O_2 \rightarrow NO_2$; bu bileşikten de asit elde edilir. Ancak bu yöntem, amonyak yükseltgenerek azot monoksit elde edilmesi karşısında önemini yitirmektedir. (→NİTRİK *asit*.)

Bir gaz karışımının azot içerip içermediğini anlamak ve azot niceliğini saptamak için eskiden beri kullanılan aşağıdaki ayraçlara başvurulur: oksijen ve kıvılcım, pirogallik asit, sodyum hidrostit vb. Bu ayraçlarla uygulanan işlemlerden sonra bir gaz artığı kalırsa, bu artık ya azot ya da bir soy gazdır. Artık gazlardan azotu, yalnızca kalsiyum ya da kızıl hale gelinceye değin ısıtılan magnezyum soğurabilir.

Organik bir bileşikteki azot, bu madde kireçle ısıtılarak belirlenebilir ve azot genellikle amonyak biçiminde açığa çıkar. Daha güç, ama daha güvenilir bir yol ise, bu bileşiğin küçük bir miktarını sodyum ile ısıtmaktır; azot içeren organik bileşikler bu kez sodyum siyanür oluşturur; sodyum siyanür ise tam yansız çözelti halinde, demir II ve demir III tuzları karışımına dokunduğunda Prusya mavisi çökeltisi oluşturmasıyla tanınır.

• *Doğal hali, hazırlanması ve kullanım alanları*. Azot, serbest halde havanın hacimce % 78'ini, ağırlık bakımından da % 75,5'ini oluşturur. Minerallerde, nitratlar ve amonyak tuzları biçiminde yer alır. Nihayet proteinlerin, nükleik asitlerin bileşimine girer ve canlı varlıkların organlarında bileşik halinde bulunur.

Sanayide azot, büyük ölçüde bedava ve tükenmez bir kaynak olan havadan üretilir. Genellikle sıvı hava bölümsel damıtmadan geçirilerek azot elde edilir. Bu element gübre üretiminde ve özellikle amonyağın bireşiminde çok büyük miktarlarda kullanılır. Sözkonusu üretim yöntemlerinde kullanılan azotun, katalizörlerin O_2, CO ve CO_2 gibi zehirlere karşı duyarlılığı nedeniyle oldukça arı olması zorunludur. Ayrıca kalsiyum karbür üzerine azotun etkimesiyle elde edilen kalsiyum siyanamit üretimi de çok arı azot gerektirir. Öte yandan, istenmeyen tepkimeleri önlemek için azottan çoğu kez koruyucu ve yansız gaz olarak yararlanılır. Patlama tehlikesine karşı tutuşabilir sıvıların depolanmasında ve haznelerden basınç altında gaz aktarılmasında da azot kullanılır. Çeşitli maddelerin oksijenle bozunmasını engellemek için besin ve dokuma sanayilerinde azot geniş ölçüde tüketilen bir maddedir.

• *Azotun metal bileşikleri*. Azot, az çok yüksek sıcaklıklarda çeşitli metallerle birleşerek ya amonyağın ornatma türevleri olan nitrürleri, ya da azotür asidin (HN_3) tuzları olan azotürleri oluşturur. Üç tür nitrür vardır: *iyonik, ortak değerlikli, ara durumlu*. İyonik nitrürler N^{3-} iyonu içerir.Bu türler arasında Li_3N, Na_3N (patlayıcı), Ca_3N_2 gibi alkali ya da toprak alkali nitrürler sayılabilir. Bu bileşikler hidrolizlendiğinde hidroksit ve amonyak verir. Ortak değerlikli nitrürlere örnek olarak, alüminyum nitrür (AlN) ile grafit yapısındaki bor nitrür (BN) gösterilebilir. Bor nitrür, hem cam döküm kalıplarına camın yapışmasını önler, hem de potalarda astar olarak kullanılır; çünkü erimiş demir bor nitrürü ıslatmaz. Ara durumlu nitrürler, geçiş metalleriyle oluşur ve örnek olarak Fe_4N, Mn_4N verilebilir.Sert olarak bu bileşiklerin erime noktaları yüksektir; iyi iletkendirler ve görünümleri metallere benzer.

• *Azot oksitleri*. Bu bileşiklerin sayısı oldukça kabarıktır: diazot monoksit ya da azot hemioksit (N_2O), azot monoksit (NO), diazot trioksit ya da nitrit anhidrit ya da azot seskioksit (N_2O_3), azot dioksit ya da diazot tetraoksit (NO_2)ve diazot pentoksit ya da nitrik anhidrit (N_2O_5). Bütün bu oksitler elementlerinden elde edildiklerinde ısı alıcıdır; bu nedenle orta sıcaklıkta az kararlıdırlar. Bozunmaları sırasında oksijen verdiklerinden yükseltgen rolü oynayabilirler; örneğin hepsi tutuşturulmuş kömürün tümüyle yanmasını sağlayabilir. Hidrojen, azot oksitlerini indirgeyerek azot ve su verir; bu tepkime platin süngeri katalizörlüğünde gerçekleştirilirse amonyak oluşur.

Bütün bu bileşikler arasında yalnızca

Azorín kitaplıkta (1963) Esplandiu'nun suluboya resminden ayrıntı

azot monoksit, kendi elementlerinden doğrudan doğruya elde edilebilir.
1. *Diazot monoksit, azot oksidül* ya da *azot protoksit* (N_2O) 1776'da Priestley tarafından bulundu. Renksiz ve kokusuz bir gazdır; havaya göre yoğunluğu 1,53'tür; sıvılaştırılması çok kolaydır ve −89°C'ta kaynar; ayrıca suda oldukça çok çözünür (0°C'ta bir litre suda bir litre diazot monoksit).

Solunum yoluyla alındığında önce beyinde bir gülme uyarısına yol açar; bu nedenle Davy bu oksite "güldürücü gaz" adını vermiştir. Güldürme etkisinin ardından anestezik etkileri görülür ve özelliği kimi cerrahi işlemlerde kullanımını sağlar. Isı etkisiyle kolayca bozunarak elementlerini açığa çıkarır. Akkor bir cismin dokunuşuyla başlayan bu bozunma üçte bir oranında oksijen içeren bir azot ve oksijen karışımı verir; dolayısıyla kükürt, fosfor, karbon, magnezyum gibi yanıcı maddeler tutuşturularak daldırılırsa bu gaz içinde de canlı bir parlaklıkla yanmalarını sürdürürler. Azot protoksit, bir noktasından için için yanan bir tahta parçasını yeniden alevlendirir; ancak oksijenden farklı olarak yavaş yanmayı sürdürmez ve soğukta beyaz fosforca soğurulmaz; ayrıca azot monoksitle kırmızı duman vermez.

Azot protoksit piyasada çelik tüpler içinde sıvı olarak satılır, atom soğurma spektrofotometrisinde yakıcı gaz olarak kullanılır. Asetilen-azot protoksit karışımı yaklaşık 3 000°C sıcaklıkta bir alev verir ve ateşe dayanıklı oksitlerdeki elementlerin (Al, Ti) miktarını belirtmeye yarar.
2. *Azot monoksit.* 1772'de Hales ve Priestley buldu; kokusu belirsiz, renksiz bir gazdır; havada tutulduğunda azot diokside (NO_2) dönüşür. Yoğunluğu 1,04 olan azot monoksidin sıvılaştırılması zordur (kaynama noktası −150°C); suda çok az çözünür. Soğukta kararlı değildir; kızıl derecede tümüyle bozunur. Bu nedenle yakıcı özellikler taşır; ama cisimlerin azot monoksitle yanabilmesi için daha yüksek bir sıcaklığa değin ısıtılması gerekir. Nitekim, kibrit, azot monoksit içinde söner. Oksijenle temas ederse yükseltgenerek nitrit anhidrit ve azot dioksit verir. Tersinir bir tepkimeyle oluşan yükseltgenme ürünlerinin oranları, oksijen miktarına ve sıcaklığa bağlıdır. Nitrit anhidrit ancak soğukta elde edilebilir.

Bu özelliği nedeniyle azot monoksit indirgen bir gazdır: Potasyum permanganat, derişik nitrik asit vb. ile tepkimeye girer. Halojenlerle tepkimesi nitrozil halojenürleri oluşturur. Isı veren bu tepkime, 40°C dolayında klor ile etkin alümin eşliğinde gerçekleştirilir ve aşağıdaki denklemle gösterilir:

$$2NO + Cl \rightleftharpoons 2NOCl.$$

Sanayide, elementlerinin elektrik arkında doğrudan bireşimi yoluyla ya da amonyağın katalitik yükseltgenmesiyle elde edilir; ama oluşumunun hemen ardından nitrik ya da nitrit aside dönüşür. (→ NİTRİK asit.)
3. *Azot dioksit.* Azot dioksit, −10°C'ta renksiz kristaller halinde katılaşır. 0°C'a doğru, uçuk sarı renkli bir sıvıya dönüşür; ama sıcaklık arttıkça kırmızı duman çıkararak daha koyu bir renge bürünür. 21°C'ta kaynar. Isıtıldıkça dumanı daha da koyulaşır ve saydamlığını yitirerek opaklaşır. Aynı zamanda yoğunluğu da giderek azalır. Bu belirgin nitelikleri iki ayrı molekül türünün varlığıyla açıklanır: dimer (N_2O_4), renksiz ve soğukta kararlıdır; monomer (NO_2) oldukça renklidir; sıcakta tersinir tepkime monomer oluşumu yönünde gerçekleşir: $N_2O_4 \rightleftharpoons 2NO_2$. 130°C'ta tam bir ayrışma doğar.

180°C ile 600°C arasında NO_2 molekülü azot monoksit vererek ayrışır:

$$NO_2 \rightleftharpoons NO + \frac{1}{2}O_2.$$

Bu tepkimeden azot dioksidin yakıcı ve yükseltgen özeliklerinin azot monokside göre daha belirgin olduğu anlaşılır. Bu bileşik uçucu ve yanıcı bir sıvıyla (benzin, karbon sülfür) karıştırılırsa, *panklastitler* denen şiddetli patlayıcıları oluşturur. Ayrıca uzay roketlerinde ergol olarak kullanılır. Suya karşı karma bir anhidrit gibi davranır; 0°C'ta nitrit asit ve nitrik asidin bir karışımı elde edilir: $2NO_2 + H_2O \rightarrow HNO_2 + HNO_3$. Alkali çözeltiyle nitrit ve nitrat oluşturur. Azot dioksit olağan sıcaklıkta su ile tepkimeye girerse, nitrit asit bu sıcaklıkta bozunacağından, tersinir bir tepkime uyarınca nitrik asit ve azot monoksit ortaya çıkar:

$$3NO_2 + H_2O \rightleftharpoons 2HNO_3 + NO.$$

Sanayi alanında nitrik asidin bireşiminde bu tepkimeye başvurulur. Ayrıca azot dioksit, bazen azotil gibi bir değerli kök rolü oynar.
4. *Nitrit anhidrit* → NİTRİT.
5. *Nitrik anhidrit* → NİTRİK.
• *Hidrojenli bileşikler* → AMONYAK, AZOTÜR asit, HİDRAZİN.
• *Oksijenli asitler* → HİPONİTRİT, NİTRİT, NİTRİK.
• *Halojenli bileşikler.* Çok karmaşık brom ve iyot bileşikleri dışında bilinen bileşikler azot klorür (NCl_3) ve fluorürlerdir (NF_3). Azot fluorür, oldukça kararlı bir gazdır; azot klorür ise çok duyarlı, sıvı bir patlayıcıdır.

• *Gaz ve sıvı azot.* Gaz azot, hem bireşim etkeni (amonyak üretimi), hem de yansız gaz olma özellikleri nedeniyle geniş bir kullanım alanı bulur. (Yansız atmosfer oluşturma, yangınlara karşı korunma, temizleme gazı olarak yararlanma vb.) Sıvı haldeki azotun ise soğutucu sıvı olarak (olağan kaynama noktası 77,3 K, yaklaşık −196°C) pek çok uygulama alanı vardır ve örnek olarak şunları verebiliriz: besin sanayisi alanındaki uygulamaları (besin maddelerinin hızla dondurulması, çabuk çürüyen besin maddelerini taşıyan araçların soğutulması); tıptaki uygulamaları (yapay döllenme için spermanın saklanması, doku ve organ bankaları, cerrahi kriyosondaların soğutulması, deri hastalıklarının soğukla tedavisi, özellikle küçük deri urlarının yok edilmesi, siğiller); sanayi alanındaki uygulamaları (soğuk pompalama, uzay benzeşim odaları, kararsız sollerin dondurulması, soğukta çapak alma, soğuk öğütme, çeşitli maddelerin geri kazanımı). Sıvı azot, binlerce metreküplük depolarda stoklanır ve onlarca metreküplük tankerlerle taşınır.

—Biyokim. Kanda hem *proteik azot* (peptitlerin ve proteinlerin azotu), hem *proteik olmayan azot* (üre, amonyak, aminoasitler, ürik asit) bulunur. Proteinlerin tümü %16 azot içerir. Polipeptit azotu böbrek ve karaciğer hastalıklarında artar ve bunun değişimleri, ürenin değişimlerinden daha iyi bir şekilde hastalığın gidişini gösterir. Azot vücuttan idrarla atılır; atılma daha çok üre (% 82), amonyak, aminoasit, ürik asit ve kreatinin biçiminde olur. Azotun vücutta tutulması büyüme gereksinimi bakımından çocukta ve gebe kadında daha belirgindir.

—Çevrebil. ve Tarım. Son derece karmaşıklığına karşın, azot dolaşımı biyosferin en iyi bilinen büyük madde dolaşımlarından biridir.

Canlı maddedeki azot, özellikle proteinler, atmosferdeki azottan gelir, çeşitli süreçler sonucunda organik bileşiklerin yapısına girer. *Tutma, bağlama* denen bu ilk aşamayı *amonyaklaşma** ve *nitratlaşma* izler; böylece nitrit ve nitrat biçiminde mineralleşen bu azotlu bileşikler doğrudan doğruya bitkilerce soğurulabilir. Eğer *nitrat* bozma* süreci olmasaydı, bir başka deyişle, tutulmuş olan azotun bir kısmı nitrat bozma süreciyle atmosfere geri dönmeseydi bu dolaşım tamamlanamazdı.

Havadaki azotun tutulması çeşitli biçimde olabilir; azotun en büyük bölümünü toprağa çekip alan etmen mikroorganizmalardır. Bunların en iyi bilinen ve en bol olanları arasında topraktaki serbest ve aerobi bakteriler *(azotobacter)* ya da anaerobi bakteriler *(clostridium)* bazı mavisuyosunları *(nostoc, anaboena)* ve baklagillerdeki ortakyaşar bakterilerdir. Bu sonuncular çok önemlidir, çünkü toprağa en çok azotu bunlar sağlar; örneğin bir yonca tarlasında toprağa giren azot miktarı yılda hektar başına 400 kg'ı bulur. Bugünkü durumda önem sırası açısından, ikinci sırayı sanayi gübrelerindeki azot alır; onun ardından daha az oranda olmak üzere, elektrokimyasal (gökgürültülü sağnaklar) ve fotokimyasal süreçler gelir. Bu yollarla değişikliğe uğrayan azot genellikle nitrat biçiminde girerek, üstün yapılı bitkilerce proteinlerin sentezinde kullanılır.

Topraktaki azotun % 95'ten fazlası durağan humusta yer alır ve mineral maddelere çok sıkı bağlandığından mikroorganizmaların eyleminden çok az etkilenir. Bir başka organik bölük, ölü ya da canlı mikroorganizmalar ve kimilerince "geçici ürünler" diye adlandırılan, çözülme ya da bireşme yolundaki basit metabolitler gibi değişken organik maddelerdir. Son olarak, organik azot, henüz değişime uğramamış olan taze bitkisel ve hayvansal artıklarda bulunur.

Proteinlerin aminoasitlere parçalanmasından (*proteoliz*) sonra yer alan *amonyaklaşma* sonucunda aminoasitlerden amonyak biçiminde azot ortaya çıkar. Bunu da en başta bakteriler ve mantarlar yapar.

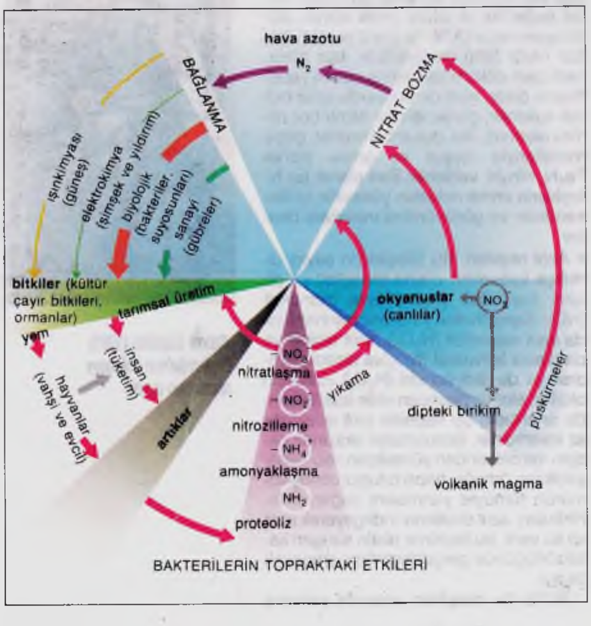
Amonyak biçimindeki azot bitkilerce soğurulabilir, ama amonyak aynı zamanda dışbeslek (heterotrof) mikroorganizmalar için de aranan bir besindir. Amonyaksal azot topraktaki *emici mekanizma* ile alıkonur ve sularla akıp gitmesi önlenir. Bazı killi topraklarda (illit) bir geri dönüş sürecine de uğrayabilir.

Nitratlaşma amonyağın nitrata yükseltgenmesidir. Bunu iki tip bakteri sağlar: *nitrosomonas* denen bakteriler amonyağı nitrite dönüştürür; *nitrobacter* denenlerse bu bileşiği yükseltgeyerek bitkilerce soğurulabilir nitrat haline getirir.

Nitrat bozma en başta, nitratları gaz halinde azota ve oksijene ayıran nitratsızlaştırıcı bakterilerin etkisiyle gerçekleşir.

Nitratlı azot uçucu bir nesnedir, toprakta çok ender birikir. Ama nitratlaşma sürecinin de zorunlu bir aşamasıdır. Bununla birlikte nitritler, iyi havalanmamış topraklarda önemli miktarda birikebilir; o zaman *nitrat bozma* süreçleri yoğunlaşır. *Nitrik azot* ise azotun mineralleşmesinin son ürünüdür. Görülebilen nitrik azot miktarı, birlikte yürüyen iki etkinliğin sonucudur:

AZOT DOLAŞIMI

bir yandan, mineralleşme organik azotu amonyaksal azota (amonyaklaşma), sonra nitrik azota dönüştürür; öte yandan, mikroorganizmalar kendi bünyelerinde mineral azotu organik azota dönüştürürler (organikleşme). Çevresel koşullara göre bu iki etkinlikten biri, bir süre öbürüne üstün gelebilir, ama değişiklik ters yönde de aynı hızla gerçekleşir. İyi koşullarda (elverişli nem, oldukça yüksek sıcaklık ve mayalandırıcı karbon yokluğu) mineralleşme organikleşmeye büyük ölçüde üstün gelir. Toprakta eriyik içinde bulunan kullanılabilir nitrik azot büyüme evresinde bitkilerce yüksek bir hızla soğurulur. O zaman topraktan çekilen azot hektar başına günde 3 kg dolayındadır. Bununla birlikte o sırada kök soğurmasına bağlanamayan bir miktar azot kaybı daha olabilir. Bu olgu azotun rizosfer (kökküre) bölgesinde yeni bir düzenlemeye geçmesinden ileri gelir.Eğer mineralleşme koşulları elverişliyse genellikle hasattan az bir zaman sonra bu olay kaybolur.Toprağa azotlu gübre vermenin amacı,toprağın verebileceği azotu tamamlamak olmalıdır; bunun nedeni topraktaki azotun yetersiz kalıp bitkinin büyümesini sınırlayıcı bir etmen olmaması, bir başka nedeni de sularla akıp giden azot kaybını elden geldiğince azaltmaktır.

Gerçekten de azot, nitratların ya da suda eriyen organik maddelerin toprağı yıkayan sularla akarsulara ve okyanuslara sürüklenmesi sonucunda dolaşımdan çıkabilir. Bu durumda azot biyolojik bağlarla tutulma ve nitrat bozma yoluyla yeniden dolaşıma sokulabilir; sonunda ya atmosfere yollanır ya da derinlerde tortular içinde birikir.

.Nitrat bozma süreçlerine karşın, bugünkü durumda, bazı akarsularda ve derindeki sulu katmanlarda tutulan azot miktarında bir artış görülmektedir. (Bu olgu insan sağlığı için tehlikeli sonuçlar doğurabilir: zehirli nitrit yüklü sular, göllerin oksijensizleşmesi, vb.)

—Zootekn. Evcil hayvanların rasyonlarında, genetik potansıyellerinin onlara sağladığı üretim düzeyini tutturabilecek miktarda azot bulunmalıdır. Her hayvan türü için azot gereksinimleri deneylerle saptanmış normlara göre hesaplanır. Besinler azotu değişik biçimlerde içerir: *protit azotu* (aminoasitlerde yer alan azot), *proteik azot* (besinlerin çözünmeyen azotlu kısımları), *proteik olmayan azot* (ya da çözünür azot). Bu azot bir öncekinin bütünleyici kısmını oluşturur ve protitler dışı azotlarla aminoasitleri ve küçük peptitleri içerir.

Azot sanayii türk aş → TÜRKİYE GÜBRE SANAYİİ AŞ (TÜGSAŞ).

AZOTAT a. (fr. *azotate*). Kim. NİTRAT'ın eşanlamlısı.

AZOTEMİ a. (fr. *azotémie*). Tıp. Proteik azottan başka, kanda bulunan tüm azot bileşiklerinin miktarı. (Üredeki azotu, amonyağı, aminoasitleri, kreatini, kreatinini içerir. Azot oranı, trikloroasetik asitle pıhtılaştırıldıktan sonra proteinlerden arındırılan kanda belirlenir. Normal miktarı litrede (0,20-0,40 g'dır.)

AZOTEMİK sıf. (fr. *azotémique*). Tıp. **1.** Azotemiyle ilgili. **—2.** *Azotemik sendrom*, kanda, üre ve benzeri azotlu maddelerin birikmesi sonucunda ortaya çıkan bozukluklarin tümü. (Bunlar, özellikle mide-bağırsak ve beyinle ilgilidir ve kusma, bazen kanlı ishal, başağrısı, uyuklama ve komaya kadar varan uyuşukluk biçiminde belirir. Ayrıca kaşıntı, retinit ve perikardit de görülebilir. Bu sendrom, özellikle nefropatilerin son evresinde ve ayrıca urlar, basınç vb. gibi etmenlerle idrar yollarının tıkanması hallerinde görülür. (→ ÜREMİ.)

AZOTİL a. (fr. *azotyle*). Kim. Nitrik asit ($HONO_2$) gibi, kimi bileşmelerde yer alan bir değerli NO_2 kökü. (Eşanl. NİTROİL.)

AZOTLAMAK f. Azotla karıştırmak ya da bileştirmek.

AZOTLU sıf. Azot içeren bileşikler için kullanılır: *Azotlu gübre.*

> **AZOTO-,** (fr. *azote*'tan) kimi sözcüklerin bileşimine girer.

AZOTOBACTER a. Toprakta bulunan ve gerektiğinde kistleşebilen, bazen sarı-yeşil renge boyanan aerobi bakteri. Ilıman iklimlerde havanın azotunu kendine bağlama yeteneği vardır.

AZOTOMETRE a. (fr. *azotomètre*'den). Kim. Gazölçüm yoluyla organik bir maddenin içerdiği azot niceliğini belirlemeye yarayan aygıt.

AZOTORE a. (fr. *azotorrhée*). Patol. Dışkıdaki azot miktarının, belli bir beslenme düzeninde ölçülen azot miktarına göre artmış olması. (Pankreas yetersizliğinin en önemli belirtisidir.)

AZOTÖLÇER a. Kim. Hacimölçüm yoluyla, azot niceliğini belirlemeye yarayan aygıt.

AZOTÜR a. (fr. *azoture*'den). Kim. Formülü HN_3 olan azotür asidin tuzu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Azotür asidi*, formülü, HN_3 olan hidrasit. (Azotür asidi 37°C'ta kaynayan, boğucu, çok zehirli, renksiz bir sıvıdır. Isı alıcı bir madde, çok duyarlı bir patlayıcıdır. Nitrürler dışında, azotür tuzlarının çoğu patlayıcı özellikler taşır.)

—ANSİKL. Eskiden *azotür* ve *nitrür* terimleri karıştırılırdı. Günümüzde nitrür, amonyak ornatılarak elde edilen bir metal türevini belirtir. Kurşun, cıva, gümüş gibi ağır metallerin azotürleri, çarpma ve ısıya karşı çok duyarlı patlayıcılardır.

Kurşun azotür (PbN_6), hemen her alanda cıva fulminatın yerini alan bir patlatıcıdır; kurşun nitrat ve *sodyum azotür* çözeltilerinin çifte bozunma ürünü olarak elde edilir. Sodyum azotür genellikle azot hemioksidin, sodyum amit üzerine etkimesiyle üretilir. *Baryum azotür* (BaN_6), sanayide kimi alanlarda kullanılır.

AZOTÜRİ a. (fr. *azoturie*). Tıp. Proteik azottan başka, idrarda bulunan tüm azot bileşiklerinin miktarı. (Normal miktar litrede 10-18 g'dır.)

AZOYİK sıf. (fr. *azoïque*). Yerbil. Yaşamın olmadığı ortam, fosil, ya da yaşam izi bulunmayan arazi için kullanılır.

AZPEİTİA, İspanya'da kent, Bask ülkesinde (Guipuzcoa); 10 800 nüf. Rönesans'tan kalma ilgi çekici kilise. —Yakınında, aziz İgnatius'un doğmuş olduğu evin yıkıntıları çevresinde kurulmuş Loyola manastırı (planlarını, C. Fontana'nın yaptığı daire planlı bir kilise).

AZPİLCUETA (Martin DE), **Doktor Navarrus** denir, ispanyol ahlakçı, iktisatçı ve kilise hukuku uzmanı (Barásoain, Navarra,1493-Roma 1586). Salamanca'da kilise hukuku profesörlüğü yaptı. Bütün Avrupa'da büyük bir yankı uyandıran ahlak kitapları yazdı. Bu yapıtlarda iktisadi konular üzerinde de düşünceler ileri sürdü. *Comentario resolutorio de cambios* adlı yapıtında (1556), Jean Bordin'den on iki yıl önce ilk kez paranın miktar kuramını ortaya koydu.

AZRA a. (ar. *ᶜazra'*).*Esk.* **1.** Bakire kız: "*Hüsni azra, nazı selma, ânı Leylâ'dan garez*" (Asım Efendi, XIX. yy.) **—2.** Delinmemiş inci. **—3.** Medine. **—4.** Üzerinde yürünmemiş kum.

AZRA a. Müz. Türk müziğinde, XVII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

AZRAF ya da **AZREF** sıf. (ar. *azref*). *Esk.* **1.** Çok zarif, pek ince: *Azref-i zürefa* (zariflerin en zarifi). **—2.** Çok zeki.

AZRAİL ya da **EZRAİL** a. (ar. *ᶜazrā'īl*). **1.** Allah'a en yakın olan dört büyük melekten biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Azrail gibi*, korkutucu, ürkütücü biçimde: *Birdenbire Azrail gibi karşıma dikildi.* || *Azraile bir can borcu kalmak*, sözkonusu bir kimseyse, bir gün nasıl olsa öleceğini kabul etmiş olmak; hiçbir kimseye borcu bulunmamak. || *Azraile elense çekmek*, hastalığı yenip ölüm tehlikesini atlatmak (arg.). || *Azrailin elinden kurtulmak*, ölümden dönmek, ölüm tehlikesi atlatmak. || *Azrail ile burun buruna gelmek*, ölümle karşı karşıya gelmek.

—ANSİKL. Kuran'da kendisinden Melek ül-mevt (Ölüm meleği) diye söz edilir. Görevi, evrendeki tüm canlıların, Allah'ın belirlediği ömürleri bitince canlarını almaktır. Kuran'ın Naziat suresinin ilk ayetlerinin yorumundan, iki grup yardımcısı olduğu kanısına varılmıştır. Bunlardan Neziat diye adlandırılan melekler inanmayanların, Naşitat diye adlandırılanlar ise inananların canlarını alırlar.

—Ed. *Dede Korkut kitabı*'ndaki Duha Koca oğlu Deli Dumrul hikâyesinde heybetli, ama sakalı ağarmış, gözleri iyi görmeyen, "al kanatlı" yaşlı bir erkek görünümündedir. Deli Dumrul saldırınca bir güvercin olarak kaçar; daha sonra Dumrul'u atından düşürerek canını almak üzere göğsüne basar. Bazı masallarda ölecek kişilerin canlarını almak üzere atla gelen, yaşlı bir adam olarak canlandırılır. Halk şiirinde ölüm temasıyla ilgili olarak sık sık sözü edilir: *Azrail de can almağın kasdında/Döne döne teneşirin üstünde* — Karacaoğlan. Kuran'da ona verilen Melek ül-mevt (Ölüm meleği) adı, edebiyat yapıtlarında da yer alır. F.N. Çamlıbel'in bu adı taşıyan bir şiiri vardır.

AZRAK sıf., be. *Esk.* Daha az, azıcık.

AZRAK (Kerime Nadir) → KERİME NADİR

AZRAKİYYE, hariciliğin kollarından biri. Adını, İ.S. 684'te Ahvaz'da ayaklanan Nafi bin el-Azrak'tan alır. Bu inançta olanlar, halife Ali'nin halifeliğini kabul etmez, Ali'ye uyanları kâfir, onun soyundan gelenlerin öldürülmelerini helal sayarlardı. Son reisleri Katari bin el Fucae'nin öldürülmesinden (696) sonra tarih sahnesinden silindiler.

AZRÂR çoğl. a.(ar. *żarār*'ın çoğl. *ażrār*). *Esk.* Zararlar, kayıplar, hasarlar.

AZREF → AZRAF.

AZRU, Fas'ta kent, Meknes'in G.-D.'sunda, Orta Atlaslar kireçtaşlı platosunun eteğinde; 15 000 nüf. Meşe ve sedir ormanlarıyla çevrili olan kent, bir kış sporları ve elsanatları (ağaç işçiliği, halıcılık) merkezidir.

AZTECA a. Karıncasever bitkilerin dokuları arasında yuva yapan çeşitli karınca türlerinin ortak adı. (Bitki, böceklere yiyecek ve barınak sağlar; buna karşılık, karıncalar, yaprak kesici zarkanatlıların [mantarcı karıncalar] saldırılarına karşı ağacı korurlar.)

AZTEKÇE a. Dilbil. NAHUA, ya da özellikle (*klasik aztekçe* de denen) NAHUATL'ın eşanlamlısı.

■**AZTEKLER,** ispanyolca **Aztecas,** XV. yy.'da Meksika'da imparatorluk kuran Orta Amerika yerli halkı.

• *Tarih.* Geleneksel anlatılara göre, nahuatl dilini konuşan bir halk olan Aztekler sınırları belirsiz bir bölge olan Aztlán'ın yerlileridir. İ.S. II. yy.'da buraya yerleşmiş olabilecekleri tahmin edilmektedir. Bin yıl sonra Aztekler bugünkü Meksika'nın güneyini istila etmeye başladılar ve Toltekler'in eski başkenti olan Tula'da yüz yıldan fazla yaşadılar. XIII. yy.'da, o zamanlar güçlü site-devletlerinin işgali altında bulunan Mexico vadisine girdiler ve bu krallıkların hizmetinde paralı asker oldular. 1325'te (ya da 1345'te) Aztekler Tenochtitlán ya da Mexico kentini kurdular. İlk hükümdarları Acamapichtli oldu. 1428-29'da, vadide hüküm süren Azcapotzalco Tepaneca hanedanının düşüşünden

Aztekler
kodeks *Borbonicus*
(XIV.-XVI. yy.)
adı verilen aztek takviminden
bir yaprağın ayrıntısı
Bibliothèque de l'Assemblée nationale, Paris

sonra birleşen Tenochtitlán, Texcoco ve Tlacopan devletleri üçlü bir ittifak oluşturdular. Konfedere güçlerin kumandanlığını yapan aztek hükümdarı, kısa zamanda birliğin en önemli kişisi durumuna geldi. Bölgedeki halkları egemenlikleri altına aldıktan sonra üç bağlaşık, vadinin dışında kalan bölgeleri fethetmeye giriştiler. XVI. yy.'ın başında çok büyük bir arazi parçasını denetimleri altına aldılar. Bu toprak, körfez kıyısında yer alan Veracruz'un kuzeyinden, Büyük okyanus kıyısında bulunan Guerrero devletine kadar uzanmaktaydı; güneyde ise Tehuantepec kıstağına ulaşıyordu. Bu yayılmaya özellikle Tenochtitlán hükümdarları Moktezuma I ile Aksayakatl katkıda bulundular. Aksayakatl'ın oğlu Moktezuma II İspanyollar'a karşı savaşmak zorunda kaldı. Cortés'in yönetimindeki İspanyollar Tenochtitlán'ı ele geçirerek imparatoru idam ettiler; imparatorun kardeşi ile yeğeni, Cuitlahuac ve Cuauhtémoc, son bir direnişi örgütlemeyi denediler. Son imparator Cuauhtémoc 1525'te asıldı.

• *Toplumsal ve siyasal örgütlenme.* Aztek toplumu başlangıçta eşitlikten yana bir toplumdu. Bir tür klan olan *calpulli* halinde bölünmüştü; otorite, bir ihtiyarlar kurulunun yardımcı olduğu aile başkanlarının elindeydi. Bu örgütlenme, giderek büyüyen ayrılıklarla yavaş yavaş değişti. Soylu kişilerle halk yığınları arasında olduğu kadar tüccarlar, memurlar ve en usta zanaatçılar gibi yeni toplumsal grupların oluşmasıyla da yeni ayrımlar ortaya çıktı. Bu gruplar önemli ayrıcalıklardan yararlandılar. Tüccarlar, yani *pochteca*'lar, başkentten çok uzak yörelerle ticaret yapma görevini üstlenmişlerdi. Kral Ahuitzotl tarafından kendilerine verilen ayrıcalıklardan büyük bir bölümü, onların aztek devleti lehine casusluk görevi yapmalarından ve sağladıkları bilgilerin, çoğu zaman silahlı kuvvetlerin başarısına katkıda bulunmasından kaynaklanıyordu. Bu toplumsal grupların altında haraca ve angaryalara bağlanmış özgür yurttaşlar olan ayaktakımı, *macehualtin*'ler yer alıyordu. Bu toplumsal sınıfların en altında derebeylerin topraklarında çalışan topraksız köylüler ve mal edinme ya da özgür kişilerle evlenebilme gibi bazı haklardan yararlanan köleler bulunuyordu. Siyasal iktidarın başında *tlatoani*, "söz sahibi" kişi yer alıyordu. Önceleri savaş başkanı ve belki aynı zamanda dinsel önder de olan *tlatoani*, Moktezuma II döneminde, son derece karmaşık törensel kurallar çerçevesi içinde başvurulan çok güçlü bir kişi durumuna geldi.

Aztek devletinin ikinci adamı, başbakan, yüksek yargıç, silahlı kuvvetler komutanı ve *tlatoani*'nin yokluğunda krallığın naibi durumundaki *cihuacoatl*'dı. Cihuacoatl, İtzcoatl'ın hükümdarlığı döneminde ilk kez bu görevi alan Tlacaelel'in soyundan gelenler arasından seçilirdi. "Yürütme gücü", hükümdarla aynı zamanda seçilen dört danışmandan oluşuyordu. Bu belli başlı kişilerin altında, unvanlara, görevlere ve topraklara sahip olan ve soylular sınıfını oluşturan önderler yer alıyordu. Aztek toplumu hiçbir zaman tümüyle kapalı bir toplum halini almadı; bu uygarlıkta temel kurum olan savaş, en yüksek görevlere ulaşmada önemli bir araç oldu. En yiğit savaşçılar hükümdarın yanında bir savaş konseyi oluşturuyorlardı. Fetih sırasında bu kastdaki görevler babadan oğula devredilmeye başlanmıştı.

Gelecekteki yurttaşların yetiştirilmesi iki tür okula bırakılmıştı: çocukların özellikle savaş sanatlarını öğrendikleri *telpochcalli*, ibadet ve sanat öğretimini üstlenmiş olan *calmecac*. Birinci tür okullarda özellikle halk çocuklarının, öbürlerinde ise soylu çocuklarının eğitildiği sanılmaktadır.

• *İktisat.* Başlıca ekonomik etkinlik göynüklerde mısır, fasulye, biber, kabak, domates... ekimiydi. Mexico lagününde Aztekler yüzen bahçeler (*chinampas*) işliyorlardı; bu Mexico vadisinde kendilerinden önce yaşamış halklardan kalma çok eski bir teknikti. Evcil hayvanları yalnızca köpek ve hindiydi. Etini çok sevdikleri köpekle, hindinin yetiştirilmesi ekonomide önemli bir rol oynamıyordu. Ticaret çok gelişmişti; işlenmiş ürünler başkentte, tropikal bölgelerden gelen yeşim taşı, kakao, pamuk, değerli metaller ya da kuş tüyleri gibi maddelerle değiştiriliyordu. Mal değiş tokuşu sayesinde biriken büyük zenginliklere, imparatorluğun otuz sekiz ili tarafından mal olarak ödenen haraçlardan elde edilenleri de eklemek gerekir.

• *Din.* Aztek dininin en belirgin iki özelliği, bir yandan çok tanrılı oluşu, öte yandan insan yaşamının her anında etkisini göstermesiydi. Bu durum, doğa güçlerini denetleme becerisini ellerinde bulunduran rahiplerin kazandıkları nüfuzu ortaya koymaktadır. Aztek tapınağının birçok tanrısı arasında şunlar sayılabilir: uygarlık tanrısı Quetzalcoatl'ın rakibi Gece ve Savaş tanrısı Huitzilopochtli; Yağmur tanrısı Tlaloc; karısı Chalchiuhtlicue; Aşk tanrıçası Tlazolteotl, vb. En yaygın ayinlerden biri insan kurban etmekti. Dinin giderek ölçüsüz bir durum alan gereklerini yerine getirmek ve yeni kurbanlar ele geçirmek için Aztekler "zorlama savaş"ı bulmuşlardı. Nisbi barış dönemlerinde, üçlü ittifakın üyeleri, kardeş ve bağımsız Tlaxcala ve Huejotzingo prensliklerinin halklarıyla savaşıyordu.

Aztekler, insanların ölüm biçimlerinin, öbür dünyadaki yaşayışlarını belirlediğine inanırlardı. Örneğin, çarpışma sırasında ölen savaşçılar, güneşle beraber gökyüzünde yükselirlerdi.

260 günlük bir ayin takvimi üstüne kurulan bir kâhinlik sistemine göre, gelecek tahmin edilebiliyordu. Büyük toplumsal ve özel olaylar dolayısıyla rahipler kehanette bulunmaya çağrılıyordu.

• *Mimarlık ve plastik sanatlar.* Bugün Aztek mimarlığı yalnızca birkaç yapı ile temsil edilmektedir; çünkü anıtsal eserlerin çoğu İspanyollar'ın başkenti tahrip etmeleriyle yok olmuştur. Bu mimarlık sanatı büyük ölçüde Teotihuacán klasik sanatından ve Toltekler'in sanatından esinlenmişti, ama huastec geleneğinden alıntılar da görülmektedir. Bununla birlikte, aztek mimarlık sanatı, örneğin Mexico'daki Tlaloc ve Huitzilopochtli tapınaklarında görüldüğü gibi, aynı piramit üstünde ikiz yapılar gibi özgün niteliklerden yoksun değildir. Kayaya oyulmuş bir tapınak olan Malinalco bir başka özgün uygulamayı oluşturmaktadır.

Aztek hükümdarlığı döneminin sonunda taş heykelciliği —heykeller ve alçak kabartmalar— büyük bir gelişme gösterdi; tapınaktaki birçok tanrı tasvirleri bunu kanıtlar. Tanrıça Coatlicue'nin dev heykelleri, bunun yanı sıra güneş takvimini gösteren tekparça taş anıt, aztek heykel sanatının Mexico müzesi'nde korunan yetkin örnekleridir.

Maden sanatları arasında en dikkat çekici olanları, mixtec üslubundaki kuyumculuk ve tüycülüktü. Aztekler maskeler ve yarıdeğerli taşlardan eşyalar yapmada da çok başarılıydılar.

Saraylar ve tapınaklar fresklerle süslenmişti; bunun yanı sıra, hiyeroglifle elyazması kutsal ve din dışı metinler, çokrenkli resimlerle canlandırılmıştı.

Cuauhtemoc'un ölüm yılı olan 1525'te ispanyol zaferi kesinleşti ve aztek toplumunun kültür birikimi amansız bir yıkıma uğradı.

• *Edebiyat.* Nahuatl, ya da klasik aztek, —Fetih'in ilk yıllarından başlayarak latin harfleriyle kopya edildi ve "piktografik" biçimiyle kısmen çözümlendi— elyazmalarının fatihler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmesiyle büyük bölümü kaybolmuş olan zengin ve özgün bir edebiyatın iletim aracı oldu. Cortés'ten önceki dönemden hiçbir belge kalmadı. Günümüze dek korunan metinler bize Andres de Olmos, Alonso de Molina, Toribio Motolinía ve özellikle Bernardino de Sahagün gibi misyonerler tarafından iletildi. Bunlar bilgilere sahip yerlilerle işbirliği yaparak Kolomböncesi nahuatl geleneklerini derlediler ve kaleme aldılar. Kolomböncesi dönemin kaybolmuş kodeksinin aslına uygun çevirileri XVI. ve XVII. yy.'larda yerliler tarafından bu yolla gerçekleştirildi: *Borbonicus, Tonamatl, Mendoza* kodeksleri, vb. Aztekler kutsal, dinsel, törensel, mitolojik, tarihsel ve soyla ilgili temalardan esinleniyorlardı. Aztek edebi anlatımının temel öğesi olan şiir ya da "süslü söz", özel kurumlarda müzik ve dans eşliğinde öğretilirdi. Şarkı ve koregrafinin amacı bu şiirlerin içeriğinin sözcüğü sözcüğüne belleğe yerleşmesine yardımcı olmaktı: bu sıkı ezberletme sistemi ulusal kültür kalıtının korunmasını ve yeni kuşaklara bozulmadan iletilmesini sağlıyordu. Değişik esin ve yapıda olan bu şiirler ilgili bulundukları türe göre Angel Maria Garibay tarafından bir araya getirildi: ilahi şarkı ya da "teocuicatl", savaş şarkısı ya da "yaocuicatl", çiçekler şarkısı ya da "xochicuicatl", vb. Bununla birlikte düzyazı çok yaygın bir tür olarak kaldı; retorik de dilin en etkili kaynaklarından yararlanan kendine özgü bir öğretimin konusu oldu. Ayrıca, gençlerin ahlaksal eğitimine yönelik olan "huehuetlatolli"ler ya da yaşlıların konuşmaları, söylevlerden, öğütlerden ve atasözlerinden oluşmaktaydı. Nihayet, tarih anlatımına geniş bir yer ayrılmıştı. Fetihten sonra, aslına çok uygun piktografik çevirilerde kaleme alınmış çok sayıda kodeks vardır. Bunlar büyük tarihsel olayları, destanları ve soy kütüklerini anlatmaktadır: bu yapıtlar, Kolomböncesi uygarlıkların tarihi konusunda değerli bir bilgi kaynağıdır. (*Boturini* kodeksi ya da "Tira de la Perigrinación", *Ramirez* kodeksi, İspanyollar'ın çıkarmasını anlatan *Misantla* kodeksi...) Son olarak XVI. yy. sonunda ve XVII. yy. başında yer alan Hernando-Alvarado Tezozómoc ya da Fernando de Alva Ixtiilxóchitl (Törencilik öyküsü) gibi büyük yerli yazarların, gecikmeli de olsa oynadıkları önemli rolü belirtmek gerekir.

bir sancaktarı
gösteren taş heykel
XIV.-XVI. yy.
Mexico Ulusal antropoloji müzesi

AZUA, Dominik Cumhuriyeti'nde kent, il merkezi; 17 300 nüf. —*Azua ili,* Orta sıradağların G.'inde yer alır; 2 430 km^2; 195 420 nüf. (1990).

AZUAY, And dağlarında yanardağ kökenli kütle, Ekvador'da. İnkalar döneminde bir yol kütleyi 4 340 m yükseltideki Quimsa Cruz geçidi aracılığıyla aşıyordu.
— *Azuay ili,* 7 804 km²; 550 086 nüf. (1989) Merkezi, *Cuenca.* Bakır yatakları.

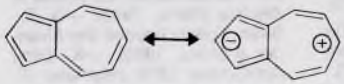
AZUD →AZD.

AZUELA (Mariano), meksikalı yazar (Lagos de Moreno 1873-Mexico 1952). 1910 Devrimi'nde Pancho Villa'nın ordularında hekimdi; yazdığı gerçekçi romanlarda o dönemdeki yaşantılarından esinlendi (*Los de abajo,* 1916). Ama, biçimsel arayışların ağır bastığı sonraki yapıtlarında da aynı konuları ele aldı (*La malhora,* 1923; *La luciérnaga,* 1932).

AZUERO, Panama Cumhuriyeti'nde dağlık yarımada, B.'da Panama körfezini sınırlar.

■ **AZULEJO** a. (isp. sözc.). İspanya'da, özellikle Portekiz'de sırlı fayanstan yapılan duvar kaplama karosu. (Genellikle mavi olan arap kökenli bu duvar süsü, çokrenkli de olabilir.)

■ **AZULEN** a. (fr. *azulène*'den). Org. kim. Naftalenin izomeri olan ve $C_{10}H_8$ formülüyle gösterilen hidrokarbon; taşkömürü katranında bulunur.
—ANSİKL. Azulen, 99°C'ta eriyen mavi renkli bir katıdır. Belirgin aromatik bir özgünlüğü olmasına karşın (elektroncul ornatma tepkimelerine girer), naftalenden daha az kararlıdır ve zor da olsa naftalene dönüşebilir. Azulenin bir tropilyum katyonu ve bir siklopentadienat anyonunun birleşmesinden oluştuğu varsayılır; sürekli çiftkutuplu bir elektrik momenti vardır.

Azulenin kimi türevleri doğal halde bulunur ve kimi bitkisel salgılara renk verir.

AZULİN a. (fr. *azuline;* isp. *azul,* mavi). Aurini anilinle ısıtarak elde edilen mavi boyarmadde.

AZULMİK sıf. (fr. *azulmique*'den). Siyanojenin sulu çözeltisinin bozunmasi sırasında oluşmuş kahverengi maddeyi doğuran bir asit için kullanılır.

Azumi, Japonya'da hidroelektrik santral, Şinano ırmağı üzerinde Honşu adasının orta kesiminde.

AZURARA (Gomes Eanes DE) → ZURARA.

AZURİT a. (fr. *azurite*). Miner. Formülü $Cu_3(CO_3)_2(OH)_2$ olan mavi renkli doğal bakır karbonat.

ÂZÜRDE sıf. (fars. *āzürde*). *Esk.* **1.** Kırgın, gücenmiş, mahzun, incinmiş: *"Lebünde âzürde olup âbile peyda itmiş"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** *Âzürde etmek,* incitmek, kırmak. **—3.** *Âzürde dil,* gönlü kırılmış. ‖ *Âzürde-hatır,* kırgın, küskün. ‖ *Âzürde-püşt,* beli bükük.

AZÜROFİL sıf. (fr. *azurophile*). Hematol. *Azürofil granülasyon,* granülosit cinsinden hücrelerin belirgin özelliği olan ve yalnız azür eozinatla boyanabilen granülasyon. (İçerdikleri enzimler nedeniyle, bu granülasyonlar ilkel lizozomlar sayılabilir.)

AZV a. (ar. *ᶜazv*). *Esk.* **1.** İftira, birisine bir işi ya da sözü yakıştırma: *"... kadere azv ve isnad ile ahz ü itadan feragat ederler"* (Vahan, XIX. yy.). **—2.** *Azv etmek,* iftira etmek, yakıştırmak.

AZVÂ çoğl. a. (ar. *żū*'nun çoğl. *ażvā*). *Esk.*Aydınlıklar, ışıklar, parıltılar.

AZVİYAT çoğl. a. (ar. *ᶜazv*'ın çoğl. *ᶜazviyyat*). *Esk.* İftiralar, suçlamalar.

AZYAK sıf. (ar.*ażyak*). *Esk.* Çok dar ve sık.

AZZE ünl. (ar. *ᶜazze*). *Esk.* **1.** "Aziz olsun" anlamında padişahlar için okunan dualarda kullanılır: *azze ismühu* (ismi yüce olsun), *azze nasruhu* (yardımı bol olsun). **—2.** *Azze ve celle,* aziz ve ulu olan Tanrı için kullanılır.

Azze nasrühü, "onun yardımı aziz olsun" anlamında arapça sözcükler, bazı fermanlarda, osmanlı paralarında (1419-1917) yer alan kalıplaşmış dua: *Sultan Mehmet bin Murat han azze nasrühü duribe fi Kostantaniye sene 885* (Sultan Mehmet II adına 1481'de İstanbul'da basılan altın sikkede).

Azze nasrühü ve eyyedehü, "onun yardımı aziz olsun ve Allah onun saltanatını sağlamlaştırsın" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1730-1755) yer alan kalıplaşmış dua: *Sultan Mahmut han azze nasrühü ve eyyedehü duribe fi Cezayir 1166* (Sultan Mahmut I adına 1752-53'te Cezayir'de basılan sultani altın sikkede).

Azze nusretühü, "onun yardımı aziz olsun" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1574-1575) yer alan kalıplaşmış dua: *Sultan Murat bin Selim han azze nusretühü duribe fi Amasya sene 982* (Sultan Murat III adına 1574-75 te Amasya'da basılan sikkede).

AZZİ. Tar. coğ. Kuzey-Doğu Anadolu'da, Karasu vadisini kapsayan bölgenin hitit kaynaklarındaki adı. Yukarı ülke ya da yüksek ülke diye bilinen bu yörenin adı Boğazköy tabletlerinde Azzi-Hayaşa ülkeleri olarak geçer. Hitit kaynaklarından sonra Azzi-Hayaşa ülkelerinin adına rastlanmaz.

Barcelona'daki eski Santa Cruz hastanesi'nde azulejolar (XVII. yy.)

KAYNAKÇA

Abasıyanık (Sait Faik). A. Benk, *Sait Faik'i yaşatamadık* (Dünya gazetesi, İstanbul, 15.V.1954). —İ. Akay, *Sait Faik'te insan* (Varlık, sayı 418, İstanbul, 1955); *Sait Faik' in yaratıcı kaynakları* (Varlık, sayı 419, İstanbul, 1955); *Sait Faik'in romanları* (Varlık, sayı 420, İstanbul, 1955); *Sait Faik'te dil ve anlatış* (Varlık, sayı 421, İstanbul, 1955); *Sait Faik'in sanatı* (Varlık, sayı 422, İstanbul, 1955); *Sait Faik'te fizikötesi kavramı* (Varlık, sayı 423, İstanbul, 1955); *Sait Faik'in sınırları* (Varlık, sayı 425, İstanbul, 1955). —T. Alangu, *Sait Faik için* (İstanbul, 1956). —S. N. Özerdim, *Sait Faik bibliyografyası* (İstanbul, 1958); *Sait Faik Abasıyanık bütün eserleri* (İstanbul, 1965). —M. Uyguner, *Sait Faik'in hayatı* (İstanbul, 1959). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Sait Faik* (İstanbul, 1964). —M. Kutlu, *Sait Faik'in hikâye dünyası* (İstanbul, 1968). —M. Alptekin, *Bir öykü ustası Sait Faik Abasıyanık* (İstanbul, 1976).

Abaza destanı. M. F. Köprülü, *Abaza destanı* (Türk halk edebiyatı ansiklopedisi, sayı 1, İstanbul, 1935).

Abaza Hasan Paşa. Katip Çelebi, *Fezleke,* c. II (İstanbul, 1287 [1870]). —Çağatay Uluçay, *XVII. asırda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri* (İstanbul, 1944).

Abaza Mehmet Paşa. Naima, *Tarih,* c. II (İstanbul, 1280 [1863]). —Ali Cevad, *Abaza Mehmet Paşa* (İstanbul, 1913-1923).

Abaza Mehmet Paşa. Vasıf, *Tarih,* c. II (İstanbul, 1219 [1804]). —Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi, *Mür'it-tevârih,* yay. M. M. Aktepe, c. I -II (İstanbul, 1976-1978). —Ö. Mert, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları* (Ankara, 1980).

Abbas (Tufarganlı âşık). A. Caferoğlu, *XVI. asır azeri saz şairlerinden Tufarganlı Abbas* (Azerbaycan yurt bilgisi, sayı 3, İstanbul, 1932). —N. Onk, *Şair Abbas* (Karseli, sayı 37, Kars, 1968). —A. Dadaşzade, *Abbas Tufarganlı* (Bakü, 1973). —P. Efendiyev, *Azerbaycan şifahi halg edebiyyatı* (Bakü, 1981).

Abbasiler. M. Ş. Günaltay, *Abbasoğulları imparatorluğunun kuruluşu ve yükselişinde Türkler'in rolü* (Ankara, 1942). —B. Üçok, *Emeviler, Abbasiler* (Ankara, 1968). —H. D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul, 1976). —B. Lewis, *Tarihte Araplar,* çev. H. D. Yıldız (İstanbul, 1979).

Abdal, türk halk şairi (XVII. yy.). M. H. Bayrı, *Abdal mahlaslı üç saz şairi* (Türk folklor araştırmaları, sayı 57, İstanbul, 1954). —C. Öztelli, *XVIII. yüzyıl âşıklarından Abdal* (Türk folklor araştırmaları, sayı 171, İstanbul, 1963).

Abdal Musa velayetnamesi. S. N. Ergun, *Türk şairleri,* c. I (İstanbul, 1936). —M. F. Köprülü, *Abdal Musa* (Türk kültürü, sayı 124, Ankara, 1973). —A. A. Atalay, *Abdal Musa sultan ve velâyetnamesi* (İstanbul, 1978). —A. Y. Ocak, *Bektaşi menakıpnamelerinde islam öncesi inanç motifleri* (İstanbul, 1983).

Abdi, türk divan şairi (XV. yy.). V. M. Kocatürk, *Türk edebiyatı tarihi* (Ankara, 1964).

Abdi, türk divan şairi (XVI. yy.). F. E. Karatay, *Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi türkçe yazmalar kataloğu,* c. II (İstanbul, 1961).

Abdi (Abdullah). Salim, *Tezkire* (İstanbul, 1314 [1896]).

Abdi (Abdullah) **Himmetzade.** M. K.İnal (yay.), *Menakıb-ı hüneveran* (İstanbul, 1926). —S. N. Ergun, *Türk musikisi antolojisi,* c. I (İstanbul, 1943).

Abdi, türk halk şairi (XVIII. yy.). N. Kum, *Şair Abdi ve güzel İstanbul* (Yeni türk mecmuası, sayı 38, İstanbul, 1936).

Abdi, Şarkikarahisarlı. *İstanbul kütüphaneleri türkçe yazma divanlar kataloğu,* c. IV (İstanbul, 1969).

Abdi Çelebi sarhoş. A. S. Levend, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavat-namesi* (Ankara, 1956).

Abdullah Cevdet. H. Z. Ülken, *Türkiye'de çağdaş düşüncenin tarihi* (İstanbul, 1966). —Ş. Hanioğlu, *Dr. Abdullah Cevdet ve dönemi* (İstanbul, 1981) —N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (İstanbul, 1983). —Ş. Mardin, *Jön Türkler'in siyasi fikirleri* (İstanbul, 1983 [2. bas.]).

Abdullah Efendi Yenişehirli. A. Altınsu, *Osmanlı şeyhülislamları* (Ankara, 1972).

Abdullah Efendinin rüyaları. K. Akyüz, *Abdullah Efendinin rüyaları* (Ülkü dergisi, sayı 68, Ankara, 1944).

Abdullah Paşa Kölemen. Mahmut Muhtar, *Balkan harbi,* yay. M. Z. Ergin (İstanbul, 1979).

Abdullah Ramiz Paşa Kırımlı. İ. H. Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul, 1942). —Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-vüzerâ,* haz. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul, 1952).

Abdullah üs-Sagır. G. Akıncı, *Abdülhak Hamit Tarhan. Hayatı, eserleri ve sanatı* (Ankara, 1954).

Abdurrahman Hibri. O. N. Peremeci, *Edirne tarihi* (İstanbul, 1940). —T. Gökbilgin, *Tarihimizde Edirne'nin mevkii ve tarihçileri* (Üniversite haftası, Edirne konferansları) [İstanbul, 1958]; *Edirne hakkında yazılmış tarihler ve Enîsü'l - müsâmirin* (Edirne armağan kitabı) [Ankara, 1964]. —S. Üngün, *Abdurrahman Hibrî ve Enisü'l-musâmirin*, Doktora tezi, Tarih seminer ktp. (İstanbul, 1972).

Abdurrahman Nurettin Paşa. İ. M. K. İnal, *Osmanlı devrinde son sadrazamlar*, c. III(İstanbul, 1940). —M. Z. Pakalın, *Son sadrazamlar ve başvekiller* (İstanbul, 1944). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV-V (İstanbul, 1982).

Abdurrahman Şeref. Cemaleddin, *Osmanlı tarih ve müverrihleri. Ayine-i Zurefâ* (İstanbul, 1314 [1896]). —Efdalettin, *Abdurrahman Şeref Efendi, tercüme-i hali* (İstanbul, 1927).

Abdülaziz. Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap* (İstanbul, 1295 [1878]); *Devr-i Sultan Abdülaziz* (İstanbul, 1316 [1901]). —Tevfik Nurettin, *Sultan Aziz'in hal'i ve intiharı* (İstanbul, 1295 [1878]). —Süleyman Paşa, *Hiss-i inkılap yahut Sultan Aziz' in hal'i ile Sultan Murad'-ı Hamisin cülusu* (İstanbul, 1323 [1908]). —Hüseyin Hıfzı, *Sultan Aziz'in devri* (İstanbul, 1323 [1908]). —Ali Haydar Mithat, *Mithat Paşa* (İstanbul, 1325 [1910]). —M. Celalettin Paşa, *Mir'at-ı hakikat* (İstanbul, 1326 [1911]) —Ahmet Saib, *Vak'a-i Sultan Abdülaziz* (Mısır, 1326 [1911]). —Osman Nuri, *Abdülhamid-i sani ve devr-i saltanatı* (İstanbul, 1327 [1912]). —E. P. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (İstanbul, 1328 [1913]). —Memduh Paşa, *Mir'at-i şu'unat* (İzmir, 1328 [1913]); *Esvâr-ı sudur* (İzmir, 1328 [1913]); *Hal'ler iclâslar* (İstanbul, 1329 [1914]). —Reşit İbrahim, *Tarihin unutulmuş sahifeleri* (Berlin, 1914). —Necip Asım, *Sultan Aziz' in Avrupa seyahati*, (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, cüz 49-62, İstanbul, 1331 [1916]). —Abdurrahman Şeref, *Tarih musahabeleri* (İstanbul, 1335 [1919]); *Sultan Abdülaziz'in vefatı intihar mı katil mi* (Türk tarih encümeni mecmuası, cüz 5/83, İstanbul, 1337 [1921]). —İ. E. M. Kemal İnal, *Hatıra-i Atıf* (Türk tarih encümeni mecmuası, cüz 7 [84]), [İstanbul 1923]; *Sultan Abdülaziz'e dair* (Türk tarih encümeni mecmuası, cüz 7 [84]—12 [89], İstanbul, 1923); *Osmanlı devrinde son sadrazamlar* (İstanbul, 1940-1953). —A. Oruç, *Sultan Abdülaziz nasıl hal edildi, nasıl intihar etti* (İstanbul, 1927, 2 c.). —İ. H. Uzunçarşılı, *Sultan Abdülaziz vakasına dair vakanüvis Lütfi Efendi'nin bir risalesi* (Belleten, c. VII, Ankara, 1943). —A. Aksüt, *Sultan Aziz' in Mısır ve Avrupa seyahati* (İstanbul, 1944). —H. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, hususi siyasi hayatı, devri ve ölümü* (İstanbul, 1949). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972). —H. Eliot, *İntihar mı imate mi?* (İstanbul, [t.y.]).

Abdülgaffar Efendi, Kırımî. *İstanbul kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları katalogları*, c.I (İstanbul, 1943).

Abdülhamit I. Vasıf, *Mahasinül asâr ve hakaikül ahbar*, c.II (İstanbul, 1219 [1804]). —Zaimzade Mehmet Sadık, *Vak'ayı hamidiyye* (İstanbul, 1289 [1874]). —Ahmet Resmi, *Hulasatül itibar* (İstanbul, 1307 [1892]). —Mustafa Paşa, *Netayicül vukuat*, c. III-IV (İstanbul, 1327 [1912]) [2. bas.]. —Şemsettin Sami, *Kamus-ûl A'lâm*, c. IV (İstanbul, 1311 [1894]). —Cevdet, *Tarih* (İstanbul, 1309 [1891]). —İ. H. Uzunçarşılı, *Halil Hamid Paşa* (Türkiyat mecmuası, c. V, İstanbul, 1936). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972).

Abdülhamit II. Ahmet Mithat, *Zübdet ül-hakaik* (İstanbul, 1294 [1877]). —Ali Nizami Paşa, *Hatırat* (Paris, 1878). —Mehmet Rasim, *Ahd-ı celil-i hazret-i Abdülhamit Han-ı sanide terakkiyat ve muvaffakiyat-ı Bahriye-i Osmaniye* (İstanbul, 1313 [1895]). —Ali Haydar Mithat, *Mithat Paşa* (İstanbul, 1325 [1910]). —Mahmut Celâlettin Paşa, *Mira't-ı Hakikat* (İstanbul, 1326 [1911]). —Ahmet Saib, *Abdülhamid'in evail-i saltanatı* (Mısır, 1326 [1911]). —Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve devr-i saltanatı* (İstanbul, 1327 [1912], 3 c.). —Mahmud Cevat, *Maarif-i umumiye nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı* (İstanbul, 1328 [1913]). —Süleyman Paşa, *Umdet ül-hakaik* (İstanbul, 1328 [1913]). —Süleyman Paşazade Sami, *Süleyman Paşa muhakemesi* (İstanbul,1328 [1913]). —Sait Paşa, *Hatırat* (İstanbul, 1328 [1913]). —S. Gorganov, *Devlet-i Osmaniye ve Rusya siyaseti* (İstanbul, 1331 [1916]). Abdurrahman Şeref ve Ahmet Refik *Sultan Abdülhamid-i saniye dair* (İstanbul, 1918). —Ali Sait, *Saray hatıraları: Abdülhamit Han'ın hayatı* (İstanbul, 1335 [1919]). —V. Örfi, *Hatırat-ı Sultan Abdülhamit Han-ı sani* (İstanbul, 1338 [1922]). —Mahmut Muhtar, *Maziye bir nazar* (İstanbul, 1341 [1925]). —Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız hatıraları* (İstanbul, 1931). —Y. H. Bayur, *İnkılap tarihi*, c. I (İstanbul, 1940). —H. T. Us, *Meclis-i Mebusan, ilk devre müzakere zabıtları (1877-1293)* [İstanbul. 1940]. —Ziya Şakir, *İkinci Sultan Hamit, şahsiyeti ve hususiyetleri* (İstanbul, 1943); *Sultan Hamid' in son günleri* (İstanbul, 1943). —İ. H. Uzunçarşılı, *II. Sultan Abdülhamid'in hal'i ve ölümüne dair bazı vesikalar* (Belleten, sayı 40, Ankara, 1946). —Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e verilen jurnaller* (İstanbul, 1955). —M. R. Ogan, *Abdülhamit II ve bugünkü muarızları* (İstanbul, 1956); *Abdülhamid'in hatıra defteri* (İstanbul, 1960). —A. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit* (İstanbul, 1960). —Ali Vehbi (yay.), *Siyasi hatırâtım* (İstanbul, 1974). —M. Hocaoğlu, *Abdülhamit Han' ın muhtıraları* (Belgeler, İstanbul, 1976). —B. Kodaman, *Abdülhamit devri eğitim sistemi* (İstanbul, 1980). —Mehmet Celâl, *Şevketlü padişahımız Gazi Büyük Abdülhamid Han-ı sani hazretleri* (İstanbul, [t.y.]).

Abdülkadir Efendi (Mehmet). G. Oransay, *Osmanlı devletinde kim kimdi* (Ankara, 1969).

Abdülkadir Meragi, Hace ibn ül-Gaybi. M. Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir* (İstanbul, 1987).

Abdülkerim Nadir Paşa (Çırpanlı). Ahmet Lûtfi, *Tarih* (İstanbul, 1290-1329 [1873-1911]). —Mehmet Esat, *Mir'at-ı Mekteb-i harbiye* (İstanbul, 1310 [1892]). —C. Rodoslu, *Rodos adasında gömülü paşalar* (Ankara, 1955).

Abdülkerim Paşa sefaretnamesi. F. R. Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri* (Ankara, 1968).

Abdüllatif Suphi Paşa. İ. M. K. İnal ve H. Hüsamettin, *Evkaf-ı hümayun nezaretinin tarihçe-i teşkili ve nuzzarın teracim-i ahvali* (İstanbul, 1916). —M. Z. Pakalın, *Maliye teşkilatı tarihi*,c. I (Ankara, 1978).

Abdülmecit. Ahmet Lütfi, *Tarih*, c. VI-VIII (İstanbul, 1302-1328 [1884-1913]). —Salahattin, *Bir türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi* (İstanbul, 1908). —Kâmil Paşa, *Tarih-i siyasi-i Devlet-i Osmaniye*, c. III (İstanbul, 1325 [1910]). —Ahmet Refik, *Sultan Abdülmecit Han'ın sarayında (Dr. Spitzer'in hatıratı)* [Tarih-i osmani encümeni mecmuası, yıl 6, cüz 34, İstanbul, 1912]; *Türkiye'de mülteciler meselesi* (İstanbul, 1926). —E. P. Engelhardt, *Türkiye ve tanzimat*, çev. Ali Reşat (İstanbul, 1328 [1913]). —E.Driault, *Şark meselesi*, çev. Nafiz (İstanbul, 1328 [1913]). —Mahmut Cevat, *Maarif-i umumiye nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı* (İstanbul,1328 [1913]). —A. F. Türkgeldi, *Rical-i mühimme-i siyasiyye* (İstanbul, 1928); *Mesail-i mühimme-i siyasiyye*, yay. B. S. Baykal (Ankara, 1960). —U. İğdemir, *Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma* (Ankara, 1937). —İ. E. M. K. İnal, *Son sadrazamlar* (İstanbul, 1940). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972).

Abdülmecit Efendi. İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972). —M. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)* [Ankara, 1981]. —A. Turani, *Batı anlayışına dönük türk resim sanatı* (Ankara, 1984).

Abdülvahap Efendi Yasincizade. Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, c. II (İstanbul, 1914). —İ. H. Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1955).

Abdürrahim Karahisari. E. A. Baki, *Mısırlıoğlu Abdürrahim Karahisari* (Afyon, 1953).

Abdürrezzak Abdi Efendi. A. S. Delilbaşı, *Sahne tarihimizden Abdürrezzak Abdi Efendi* (Ulus gazetesi, Ankara, 19.II.1944 - 18.III. 1944). —M. Yesari, *Tulûatçıların piri Abdürrezzak* (Yedi gün, sayı 9, İstanbul, 1946).

Açana (Tel) ya da **Alalah.** L. Woolley, *Alalakh an account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay 1936-1939* (Londra, 1955). —U. B. Alkım, *Anatolia I* (Cenevre, 1968). —R. Nauman, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975).

açıkbaş. R. A. Sevengil, *Tanzimat tiyatrosu* (İstanbul, 1962). —M. And, *Tanzimat döneminde türk tiyatrosu* (Ankara, 1972). —O. Okay, *Batı karşısında Ahmet Mithat Efendi* (Ankara, 1975).

Adalar. W. Penck, *Grundzüge der geologie des Bosporus*, Veröff des Instit.für Meereskunde (Geol - Naturw. Reihe, sayı 4, Berlin, 1919). —W. Paeckelmann, *Neue Beiträge zur Kenntnis der geologie, paläontologie und petrographie der umgegend von Konstantinopel* (Preuss. Geol. L. -A. Berlin, 1938). —İ. Ketin, *Tektonische untersuchungen auf den Prinzeninseln nahe* İstanbul (Türkei) [Geologischen Rundschau, c. XLI, Berlin, 1953].

adalet partisi (AP). E. Topkaya. *Program ve tüzükleriyle Türkiye'de başlıca siyasi partiler*, sayfa: 127-170 (Ankara, 1969).

adaletname. Ç. Uluçay, *XVII. asırda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri* (İstanbul, 1944). —H. İnalcık, *Adaletnameler* (Belgeler, Ankara, 1967). —Y. Özkaya, *XVIII. yüzyılda çıkarılan adaletnamelere göre Türkiye'nin iç durumu* (Belleten, sayı 151, Ankara, 1974).

Adıvar (Halide Edip). B. Dürder, *Halide Edip hayatı ve sanatı* (İstanbul, 1940). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Halide Edip* (İstanbul, 1964). —M. Uyguner, *Halide Edip Adıvar* (İstanbul, 1968). —Y. K. Beyatlı, *Siyasi ve edebi portreler* (İstanbul, 1968). —Y. K. Karaosmanoğlu, *Gençlik ve edebiyat hatıraları* (Ankara, 1969). —İ. Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde doğu ve batı meselesi* (İstanbul, 1978); *Halide Edip Adıvar* (Ankara, 1986).

Afife Angelik. İ. Parlatır, *Recaizade Mahmut Ekrem* (Ankara, 1983).

Afife Jale. R. A. Sevengil, *Yakın çağlarda türk tiyatrosu*, cilt I (İstanbul, 1934). —A. Madat, *Sahnemizin değerleri*, cilt I (İstanbul, 1943). —Ö. Nutku, *Darülbedayi'nin elli yılı* (Ankara, 1969).

Afrodisias ya da **Aphrodisias.** M. F. Squarciapino, *La scuola di Afridisia* (Roma, 1943). —G. E. Bean, *Turkey beyond the Meander* (Londra, 1980). —K. Erim, *Aphrodisias 1979 çalışmaları* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1980); *Aphrodisias 1980* (III. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Aphrodisias kazısı 1981 çalışmaları* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983). —J. M. Reynolds, *Aphrodisias and Rome* (1982). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (Ankara, 1983).

Agehi, asıl adı **Mansur.** A. Tietze, *XVI. asır türk şiirinde gemici dili* (Türkiyat mecmuası, c. IX, İstanbul, 1946-1951). —H. G. Yurtaydın, *Sigetvarnameler* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. II-III, Ankara, 1952).

ağalık. S. Yerasimos, *Azgelişmişlik sürecinde Türkiye* (İstanbul, 1975). —M. A. Kılıçbay, *Feodalite ve klasik dönem osmanlı üretim tarzı* (Ankara, 1982). —M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi* (İstanbul, 1986).

Ağaoğlu (Ahmet). Y. Akçura, *Türk yılı* (İstanbul, 1928). —S. Ağaoğlu, *Babamdan hatıralar* (İstanbul 1939); *Babamın arkadaşları* (İstanbul, 1958). —H. Z. Ülken, *Türkiye' de çağdaş düşünce tarihi* (İstanbul, 1966).

Ağaoğlu (Samet). T. Alangu, *Cumhuriyetten sonra hikâye ve roman*, c. II (İstanbul, 1965).

Ağaoğlu (Adalet). F. Akatlı, *Sessizlikten ses geliyor. Adalet Ağaoğlu: Sessizliğin ilk sesi* (Türk dili, sayı 322, Ankara, 1978). —R. Taner ve Asım Bezirci, *Edebiyatımızda seçme hikâyeler* (İstanbul, 1981). —F. Naci, *100 soruda Türkiye'de roman ve toplumsal değişme* (İstanbul, 1981). —O. Önertay, *Cumhuriyet dönemi türk roman ve öyküsü* (Ankara, 1984).

Ahdi, asıl adı **Ahmet.** H. Mazıoğlu, *Ahdî-i Bağdadi ve şiirleri* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belle-

ten, 1978 [Ankara, 1979]).

Ahemeniler ya da **Akamanışlar.** Ş. Günaltay, *İran tarihi* (Ankara, 1948); *Yakın şark tarihi* (Ankara, 1951).

Ahhiyava F. Kınal, *Eski Anadolu tarihi* (Ankara, 1962). —Y. Boysal, *Batı Anadolu'da son araştırmalar-Ahhiyava sorunu* (Anadolu, c. XV, Ankara, 1971). —B. Umar, *Türkiye halkının ilkçağ tarihi* (İzmir, 1982). —A. M. Mansel, *Ege ve yunan tarihi* (Ankara, 1984).

Ahi, Benli Hasan. A. N. Tarlan, *Şiir mecmualarında XVI ve XVII. asır divan şiiri*, c. IV (İstanbul, 1949). —F. K. Timurtaş, *Türk edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin hikâyesi* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. IX, İstanbul, 1959).

Âhi (XVII. yy.) türk halk şairi. S. N. Ergun, *Âşık Ömer. Hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1935). —M. Ş. Ülkütaşır, *Halk şairleri* (Yeni tarih mecmuası, sayı 37, İstanbul, 1937).

Ahilik ya da **Ahılık.** Muallim Cevdet, *Zeyl ale'l-fasl ahiyyati'l-fityan* (İstanbul, 1351 [1935]). —Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler* (Vakıflar dergisi, sayı 2, Ankara, 1952). —A. Gölpınarlı, *İslâm türk illerinde fütüvvet teşkilatı ve kaynakları* (İktisat fakültesi mecmuası, sayı 11, İstanbul, 1952). —F. Taeschner, *İslâm ortaçağında futuwwa teşkilatı* [fütüvvet teşkilatı] (İktisat fakültesi mecmuası, sayı XI, İstanbul, 1952); *İslâmda fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri* (Belleten, c. XXXVI, Ankara, 1972). —F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu* (Ankara, 1972). —N. Çağatay, *Fütüvvetçilikle ahiliğin ayrıntıları* (Belleten, c. XLIX, Ankara, 1976). —C. Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul, 1979). —*XX. Ahilik bayramı tebliğleri* (Ankara, 1985)

Ahmedi, asıl adı Tacettin İbrahim bin Hızır. N. S. Banarlı, *Ahmedi ve dasitan-ı tevarih-i mülûk-ı âl-i Osman* (Türkiyat mecmuası, c. VI, İstanbul, 1936-1939). —A. Alpaslan, *Ahmedi'nin yeni bulunan bir eseri Mirkat-ı edeb* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. X, İstanbul, 1960). —N. Çetin, *Ahmedi'nin Mirkatü'l-Edeb'i hakkında* (Türkiyat mecmuası, c. XIV, İstanbul, 1964). —T. Kortantamer, *Leben und weltbild des altosmanischen dichters Ahmedi unter besonderer berücksichtigung seins diwans* (Freiburg, 1973). —M. Akalın, *Ahmedi. Cemşid ü Hurşid* (Ankara, 1975). —İ. Ünver, *Ahmedi'nin İskender-namesindeki mevlid bölümü* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1977, Ankara, 1978); *Ahmedi. İskender-name* (Ankara, 1983).

Ahmet I. Feridun Bey, *Mûnşeât üs-Selatin*, c.II (İstanbul, 1257 [1841]). —Ali Efendi, *Kavanin-i âl-i Osman der hulasa-i mezamin-i defter-i divan* (İstanbul, 1280 [1863]). —Solakzade Mehmet Hemdemî, *Tarih* (İstanbul, 1297 [1880]).

Ahmet II. Feraizcizade Mehmet Sait, *Gülşen-i maarif* (İstanbul, 1252 [1826]). —Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahtar tarihi* (İstanbul, 1928). —Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuât*, c. III (İstanbul, 1327 [1909]).

Ahmet III. A. Refik (Altınay), *Lale devri* (İstanbul, 1131 [1915]); *Onikinci asr-ı hicride osmanlı hayatı* (İstanbul, 1930). —A. N. Kurat, *İsveç kralı XII. Karl'ın hayatı ve faaliyeti* (İstanbul, 1940).

Ahmet Ağa Mirialem. *Okmeydanı ve okçuluk tarihi* (İstanbul, 1974).

Ahmet Cavit. Turgut Kut, *Açıklamalı yemek kitapları bibliyografyası* (Ankara, 1985).

Ahmet Dai. İ. H. Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1952). —F. K. Timurtaş, *Ahmed-i Dâ'î ve eserlerinin türk dili ve edebiyatındaki yeri* (Türk dili, sayı 31, Ankara, 1954). —H. Güner, *Kütahyalı şairler* (Kütahya, 1967). —G. Alpay, *Ahmed-i Dâ'î and his Çengname* (Boston, 1973).

Ahmet Fakih. M. F. Köprülü, *Ahmet Fakih ve çarhnamesi* (Türk yurdu, c. IV, Ankara, 1926). —H. Mazıoğlu, *Anadolu'da 13. yüzyıl ürünlerinden yeni bir eser* (X. Türk dil kurultayında okunan bilimsel bildiriler 1963, Ankara, 1964).

Ahmet Haşim. Y. K. Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim* (Ankara, 1934); *Gençlik ve edebiyat hatıraları* (Ankara, 1969). — Y. Z. Ortaç, *Ahmet Haşim* (İstanbul, 1937). — S. K. Yetkin, *Ahmet Haşim ve sembolizm* (Ankara, 1938). —N. Ataç, *Günlerin getirdiği* (Ankara, 1946); *Ararken* (Ankara, 1954); *Okuruma mektuplar* (İstanbul, 1954). —Z. Güvemli, *Ahmet Haşim ve şiirleri* (İstanbul, 1947). —Y. N. Nayır, *Ahmet Haşim* (İstanbul, 1959). —Y. K. Beyatlı, *Edebiyat üzerine makaleler* (İstanbul, 1969). —A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim şiiri ve hayatı* (İstanbul, 1963). —Ş. Hulusi, *Ahmet Haşim sanatı ve seçme şiirleri* (İstanbul, 1967). —A. Bezirci, *Ahmet Haşim* (İstanbul, 1979).

Ahmet Rasim. M. N. Özön, *Ahmet Rasim bibliyografyası* (Bibliyografya, c. II, sayı 12, İstanbul, 1933). —S. Hızarcı, *Ahmet Rasim* (İstanbul, 1953). —H. Yücebaş, *Ahmet Rasim, aşkları, hatıraları* (İstanbul, 1957). —H. Dizdaroğlu, *Ahmet Rasim* (İstanbul, 1964). —A. S. Levend, *Ahmet Rasim* (Ankara, 1965).

Ahmet Refik, soyadı **Altınay.** N. A. Banoğlu, *Ahmet Refik ve eserleri* (Kurun gazetesi, İstanbul, 11 Ekim 1937). —R. E. Koçu, *Ahmet Refik, hayatı, seçme şiir ve yazıları* (İstanbul, 1938). —M. Gökman, *Tarihi sevdiren adam* (İstanbul, 1978). —O. Bayrak, *Osmanlı tarihi yazarları* (İstanbul, 1982).

Ahmet Resmi Efendi, Resmolu. F. R. Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri* (Ankara, 1968). —Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, c. III (İstanbul, 1342 [1923]).

Ahmet Rıza. A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde inkılap hareketleri* (İstanbul, 1959). —Z. F. Fındıkoğlu, *Auguste Comte ve Ahmed Rıza* (İstanbul, 1962). —Şerif Mardin, *Jön Türkler'in siyasi fikirleri* (Ankara, 1965).

Ahmet Vefik Paşa. İ. H. Ertaylan, *Ahmet Vefik Paşa* (İstanbul, 1932). —M. Z. Pakalın, *Ahmet Vefik Paşa* (İstanbul, 1942). —L. Ay, *Ahmet Vefik Paşa* (Türk dili, sayı 73, Ankara, 1957). —F. A. Tansel, *Ahmet Vefik Paşa* (Belleten, sayı 109, Ankara, 1964); *Ahmet Vefik Paşa'nın eserleri* (Belleten, sayı 110, Ankara, 1964); *Ahmet Vefik Paşa'nın şahsiyetinin teşekkülü, hususi hayatı ve muhtelif karakterleri* (Belleten, sayı 113, Ankara, 1965). —S. Güray, *Ahmet Vefik Paşa* (Ankara, 1966).

Ahmet Vesim Paşa Hacı. Kazasker Mehmet Hafid, *Sefinetü'l-vüzerâ*, yay. İ. Parmaksızoğlu (İstanbul, 1952). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. V (İstanbul, 1971).

Ahmet Yesevi. Ahmerov, *Ahmed Yesevî mescidinin kitabeleri* (Kazan Üniversitesi arkeoloji tarih ve etnografya cemiyeti haberleri bülteni, c. XII, Kazan, 1895-1896). —M. F. Köprülü, *Ahmet Yesevi ve çağatay edebiyatı üzerindeki tesirleri* (Bilgi, sayı 6, İstanbul, 1913); *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (İstanbul, 1918; 4. bas. 1981). —K. Eraslan, *Yesevi'nin Fakrnamesi* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XXII, İstanbul, 1977); *Divan-ı Hikmet'ten seçmeler* (Ankara, 1983).

Ahundzade (Fethali). M. F. Ahundov, *Ahundov* hakkında bibliyografya (Bakü, 1948). —H. Dizdaroğlu, *Mirza Fethali Ahundzade ve alfabe meselesi* (Türk dili, sayı 8, Ankara, 1952).

Aile. H. V. Velidedeoğlu, *Medeni hukuk* (İstanbul, 1954). —N. Feyzioğlu, U. Doğanay, A. Aybay, *Medeni hukuk dersleri* (İstanbul, 1976).

Ainos. A. Erzen, *Enez (Ainos) araştırmaları* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi güney-doğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 1, İstanbul, 1972); *Enez (Ainos) 1972 kazıları* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi güney-doğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 2-3, İstanbul, 1974, 1975); *Enez 1979 yılı kazıları* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Enez kazısı 1980* (III. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *1981 yılı Enez kazısı çalışmaları* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *1982 Enez kazısı çalışmaları* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984).

Aizanoi ya da **Azanoi.** E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983). —R. Naumann, *Aizanoi 1979* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Die ausgrabungen in Aizanoi 1981* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Aizanoi kazıları* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984).

Aka Gündüz, asıl adı Enis Avni. S. N. Ergun, *Aka Gündüz. Hayatı, eserleri* (İstanbul, 1937). —M. Uraz, *Aka Gündüz* (İstanbul, 1938). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Aka Gündüz* (İstanbul, 1959). — A. M. Dranas, *Aka Gündüz* (Türk dili, sayı 88, Ankara, 1959). —*Aka Gündüz'ün eserlerinin tam listesi* (Yeni yayınlar dergisi, sayı 2, İstanbul, 1960).

Akif Paşa. türk devlet adamı, şair ve yazar. Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i edebiyat-ı osmaniye* (İstanbul, 1330 [1912]). —M. F. Köprülü, *Milli edebiyat ceryanının ilk mübeşşirleri* (İstanbul, 1928). —M. Kaplan, *Şiir tahlilleri*, c. I (İstanbul, 1969). —O. Koloğlu, *Miyop Çörçil olayı* (Ankara, 1986).

Aksarayi (Mahmut bin Muhammet). M. N. Gençosman, *Selçuklu devletleri tarihi* (İstanbul, 1943). —Kerimeddin Aksarayi, *Musameret-ül Ahbar*, yay. Osman Turan (Ankara, 1944).

Aksoy (Ömer Asım). Türk dil kurumu, *Ömer Asım Aksoy armağanı* (Ankara, 1978).

Akşemsettin menakıbı. *Menakıb-ı Akşemseddin* (İstanbul, 1302 [1884]). —A. İ. Yurd, *Şeyh Akşemseddin. Hayatı, eserleri* (İstanbul, 1972). —A. Y. Ocak, *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkabeleri* (Ankara, 1984).

Akünal (Ahmet Kemal). M. B. Yazar, *Edebiyatçılarımız ve türk edebiyatı* (İstanbul, 1938). —O. S. Orhon, *Bir ihtilal şairi: Ahmet Kemal Akünal* (Çınaraltı dergisi, sayı 64, İstanbul, 1942). —D. Akünal, *Ahmet Kemal Akünal* (Türk amacı dergisi, c. I, İstanbul, 1943).

Alacahöyük. Ş. A. Kansu ve S. Tunakan, *1943-1945 kazılarından çıkarılan kalkolitik, bakır ve tunç çağlarına ait halkın antropolojisi* (Belleten, sayı 40, Ankara, 1946). —H. Z. Koşay, *Alacahöyük* (Ankara, 1951). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). —H. Z. Koşay ve M. Akok, *Alacahöyük'te 1974 yılı kazı çalışmaları* (Ankara, 1976); *1975 Alacahöyük kazıları* (Türk arkeoloji dergisi, sayı XXIV/2, Ankara, 1977). —M. Akok, *Alacahöyük'te son dönem arkeolojik çalışmalarla açıklığa kavuşturulan yapı tekniği ve mimari gerçekler*, c. I (VIII. Türk tarih kongresi, Ankara, 1979); *Alacahöyük 1979 yılı kazı çalışmaları* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981).

Alaettin Keykubat I. C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul, 1979). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). —*Tevarih-i âl-i Selçuk*, yay. ve çev. F. N. Uzkuk (Ankara, 1952). —İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu devleti tarihi*, çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1941). — Kerimettin Aksarayi, *Selçuklu devletleri tarihi* (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret ül-ahyar adlı farsça tarihinin tercümesi), çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1943).

Alaettin Keykubat II. C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul, 1979). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). —*Tevarih-i âl-i Selçuk*, yay. ve çev. F. N. Uzkuk (Ankara, 1952). —İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu devleti tarihi*, çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1941). —Kerimettin Aksarayi, *Selçuklu devletleri tarihi* (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret ül-ahyar adlı farsça tarihinin tercümesi), çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1943).

Alaettin Keykubat III, C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul, 1979). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). —*Tevarih-i âl-i Selçuk*, yay. ve çev. F. N. Uzkuk (Ankara, 1952). —Aksarayi, *Selçuklu devletleri tarihi* (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret ül-ahyar adlı farsça tarihinin tercümesi), çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1943).

Alaettin Muhammet bin Tekiş. İ. Kafesoğlu, *Harzemşahlar devleti tarihi (1092-1220)* [Ankara, 1977].

Aleksandr II. A. N. Kurat, *Rusya tarihi - Başlangıcından 1917'ye*

kadar (Ankara, 1948).

Aleksanyan (Harutyun). A. Madat, *Sahnemizin değerleri*, c. II (İstanbul, 1944).

Alemdar Mustafa Paşa. Vasıf, *Tarih*, c. II (İstanbul, 1219 [1804]). —Şânî-zâde Atâullah Efendi, *Tarih* (İstanbul, 1291 [1874]). —Abdurrahman Şeref, *Tarih-i devlet-i Osmaniye*, c. II (İstanbul, 1312 [1894]). —İ. H. Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa* (Ankara, 1942). —K. Arapyan, *Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları*, çev. E. Uras (Ankara, 1943). —H. İnalcık, *Sened-i ittifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu* (Belleten, sayı 112, Ankara, 1964). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi*, c. V (Ankara, 1983 [4. Basım]).

Alemdar vakası. Y. Öztuna, *Türk tarihinden yapraklar, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü* (İstanbul, 1969). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi*, c. V (Ankara, 1983).

Ali (XIII. yy.). C. Brockelmanın, *Ali's qissa-i Yusuf der alteste Varlaufer der osmanischen Literatur* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, c. V, Berlin, 1916). —İ. H. Ertaylan, *Türk dilinde en eski Yusuf ve Züleyha* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, sayı 1-2, İstanbul, 1948). —H. C. Dolu, *Yusuf hikâyesi hakkında birkaç söz ve türkçe nüshalar* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, sayı 4, 1952).

Ali, türk halk şairi (XVII. yy.). C. Öztelli, *Âşık Ali* (Türk dili, sayı 53, Ankara, 1956). —Ş. Elçin, *Kâtip Ali' nin bilinmeyen şiirleri* (Türk folklor araştırmaları, sayı 274 ve 275, İstanbul, 1972).

Ali, türk halk şairi (XVIII. yy.). M. Ş. Ülkütaşır, *Nasuh Paşa destanı* (Çığır, sayı 11, Ankara, 1934). —C. Öztelli, *Uyan padişahım* (İstanbul, 1976).

Ali Bey Cin, Bulutkapan. İ. H. Danişment, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972). —İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, c. V (Ankara, 1975).

Âli Bey Direktör. B. Dürder (haz.), *Letâfet* (İstanbul, 1961). —N. Akı, *XIX. yüzyıl türk tiyatrosu* (İstanbul, 1963). —M. And, *Tanzimat ve istibdat döneminde türk tiyatrosu* (Ankara, 1972). —Ş. Kutlu (haz.), *Lehçetü'l-hakâyık* (İstanbul, 1974).

Ali Ekber Hıtai. S. Buluç, *On a few Turkish books of travel about far-east* (Proceding of the International Conferance on China Border Area Studies, Taipei, 1985).

Ali Emiri Efendi. J. Deny, *Ali Emiri Efendi* (Journal Asiatique, c CCIV, Paris, 1924). —A. R. Altınay, *Ali Emiri Efendi* (Türk tarih encümeni mecmuası, no. 78/1, İstanbul, 1924). —M. Tevfikoğlu, *Ali Emiri Efendi* (Türk kültürü, sayı 88, Ankara, 1970). —M. S. Tayşi, *Büyük kitap dostu Ali Emiri Efendi* (Milli gençlik, sayı 27, İstanbul, 1978). —A. Aksakla, *Ölümünün 60. yılında büyük kitap dostu Ali Emiri Efendi* (Türk kültürü, sayı 250, Ankara, 1984).

Ali Fuat, soyadı **Türkgeldi.** A. F. Türkgeldi, *Masâil-i mühimme-i siyasiyye*, yayına hazırlayan B. S. Baykal (Ankara, 1966); *Görüp işittiklerim* (Ankara, 1984 [3. basım]).

Ali Galip olayı. E. Z. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (Ankara, 1978). —H. Eroğlu, *Türk inkılap tarihi* (İstanbul, 1982).

Ali İlhami, türk halk şairi. Ş. Elçin, *Seyyit Gazi bektaşi tekkesi şeyhlerinden pir Mehmet ve oğlu İlhami hakkında* (Eskişehir I. Seyyit Battal Gazi bilimsel semineri-bildiriler, Eskişehir, [1977]).

Ali İzzet Özkan. İ. Başgöz, *Âşık Ali İzzet Özkan, yaşamı, sanatı, şiirleri* (Ankara, 1979).

Ali Nizami Beyin alafrangalığı ve şeyhliği. S. S. Uysal, *Abdülhak Şinasi Hisar. Hayatı, sanatı, eserleri, en seçme parçaları ve edebiyatçılarımızın hakkındaki yazıları* (İstanbul, 1961).

Ali Nutki Baba. S. N. Ergun, *Bektaşi, kızılbaş, alevi şairleri ve nefesleri*, c. III (İstanbul, 1956).

Ali Paşa, Damat, şehit (Silahtar). Dilaverzâde Ömer, *Hadikat ül-vüzerâ zeyli* (İstanbul, 1271 [1855]). —Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikat ül-cevâmi*, (İstanbul, 1281 [1864]). —Tayyarzâde Ata, *Tarih* (İstanbul, 1293 [1876]). —Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuât* (c. III, İstanbul, 1327 [1909] [2. Basım]). —Ahmet Refik (Altınay), *Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı* (İstanbul, 1930).

Ali Rıza Paşa, Topçu. Harp tarihi dairesi, *1897 Osmanlı-Yunan harbi* (Ankara, t.y.).

Ali Şefkati. A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda inkılâp hareketleri ve milli mücadele* (İstanbul, 1956). —Ş. Mardin, *Jön Türkler'in siyasi fikirleri 1895-1908* (İstanbul, 1983). —M. Ş. Hanioğlu, *Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti* (İstanbul, 1986).

Alioğlu, türk şair (XVII. yy.). C. Öztelli, *XVII. yüzyılda iki ihtilalci şair: Alioğlu-Dedemoğlu I-II* (Türk folklor araştırmaları, sayı 73, İstanbul, 1955 ve sayı 74, İstanbul, 1955); *Bektaşi gülleri* (İstanbul, 1973).

Alişar höyüğü. H.H. von der Osten ve E. F. Schmidt, *The Alishar hüyük season of 1927* (İllinois, 1930). —E. F. Schmidt, *Anatolia through the agesdiscoveries at the Alishar mound* (1927-1929) [İllinois, 1931]. —F. Kınal, *Eski Anadolu tarihi* (Ankara, 1962). —S. Lloyd, *Early highland peoples of Anatolia* (Londra, 1967). —U. B. Alkım, *Anatolia I* (Cenevre, 1968). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). —J. Mellaart. *The archaelogy of ancient Turkey* (Londra, 1978).

Ali Şir Nevai. N. Asım (yay.), *Erbain hadis* (İstanbul, 1311 [1893-94]). —A. Cevdet (yay.), *Muhakemet ül-lugateyn* (İstanbul, 1315 [1897-98]). —M. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı araştırmaları* (İstanbul, 1934). —İ. R. Işıtman (yay.), *Muhakemet ül-lugateyn* (Ankara, 1941). —E. E. Berthels, *Alişer Navoi. Ferhad i Şirin poema* (Taşkent, 1943); *Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1957, Ankara,1957). —S. Ganieva (yay.), *Alişer Navaiy. Mecalis ünnefais* (Taşkent, 1961). —A. S. Levend, *Türkiye kitaplıklarındaki Nevai yazmaları* (Türk dili araştırmaları - Belleten 1958, Ankara, 1958); *Ali Şir Nevai* c. IV, (Ankara, 1965-1968). —J. Eckmann, *Die tschaghataisch Literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta II, Wiesbaden, 1964). —L. V. Dimitriyova (yay.), *Ali Şir Nevai. Divan* (Moskova, 1964). —*Nevayi'nin hâlât-ı Seyyid Hasan Bey risalesi* (Türkiyat mecmuası, c. XVI, İstanbul, 1971); *Nesaim ül-mahabbe min şemayim il-fütüvve* (İstanbul, 1979); *Ali Şir Nevayi'nin hâlât-ı Pehlevan Muhammed risalesi* (Türkiyat mecmuası, c. XIX, İstanbul, 1980). —G. Alpay (yay.), *Ali Şir Nevayi. Ferhad ü Şirin* (Ankara, 1975).

alp. M.Kaplan, *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar*, c. I (İstanbul, 1976); *Oğuz Kağan destanı* (İstanbul, 1979). —E. Mengi, *Eski edebiyatımızda bazı insan tipleri* (Tarih ve toplum, sayı 12, İstanbul, 1984). —Ü. Hassan, *Eski türk toplumu üzerine incelemeler* (İstanbul, 1985).

Alptigin. Muhammed Nazım, *the Life and times of sultan Mahmud of Ghazna* (Cambridge, 1931).

Alpamış A.İnan, *Makaleler ve incelemeler* (Ankara, 1968). —*Sovyet Özbek ansiklopedisi* c. I (Taşkent, 1971).

Altay (Fahrettin). T. C. Genelkurmay harp tarihi başkanlığı, *Türk istiklâl harbine katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri* (Ankara, 1972). —G. Jaeschke, *Türk kurtuluş savaşı kronolojisi* (Ankara, 1973; 2 c.).

Altaylılar. N. Chadwick ve V. Zhirmunsky, *Oral Epics of Central Asia* (Cambridge, 1969). —*Azerbaycan Sovyet ensiklopediyası*, c. I (Bakü, 1976).

Altun yaruk (Altınışık). —S. Çağatay (yay.), *Altun yaruk'tan iki parça* (Ankara, 1945). —R. R. Arat, *Eski türk şiiri* (Ankara, 1965). —Ş. Tekin, *Buyan evirmek, sevabın tevcihi* (Reşit Rahmeti Arat için, Ankara, 1966).

Amasya. A. S. Ünver, *Amasya darüşşifası* (Tedavi seririyatı ve laboratuvarı, c. V, sayı 17, İstanbul, 1935). —C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi* (İstanbul, 1955-1959). —N. Sevgen, *Anadolu kaleleri* (Ankara, 1959). —Ş. Yetkin, *Anadolu'da selçuklu şifahaneleri* (Türk kültürü, sayı 10, Ankara, 1963). —M. D. Arık, *Erken devir Anadolu - türk mimarisinde türbe biçimleri* (Anadolu, sayı 11, Ankara, 1969). —İ. İlter, *Türk tarihi hanları* (Ankara, 1969). —M. Sözen, *Anadolu medreseleri*, c. I-II (İstanbul, 1970); *Türk mimarisinin tarihsel gelişimi* (İstanbul, 1980). —E. H. Ayverdi, *Osmanlı mimarisinde Fatih devri* (İstanbul, 1973). —C. Baltacı, *Osmanlı medreseleri* (İstanbul, 1976). —O. Aslanapa, *Yüzyıllar boyunca türk sanatı, 14. yüzyıl* (İstanbul, 1977); *Türk sanatı*, c. I-II (İstanbul, 1984).

Amasya kararları. C. Kutay, *Tarih konuşuyor*, c. I (İstanbul, 1964). —U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi kronolojisi* (Ankara, 1983).

Amik ovası. J. R. Braidwood, *Mounds in the plain of Antioch* (Chicago, 1937). —U. B. Alkım, *Anatolia I* (Cenevre, 1968). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975).

Amri, türk şair Âşık Çelebi, *Meşa'ir üş-şuara* (Londra, 1971). —M. Çavuşoğlu (yay.), *Amri divanı* (İstanbul, 1979).

ana bacı hikâyesi. Ş. Elçin, *Bursalı Hoca Abdurrauf hikâyesi* (Erciyes, sayı 37, Kayseri, 1981).

Anadolu beylikleri, *tavaif-i mülük*. P. Wittek, *Menteşe beyliği*. çev. O. Ş. Gökyay (İstanbul, 1934). —H. Akın, *Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma* (İstanbul, 1946). —İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984 [3. Baskı]).

Anadolu Eyaleti. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ* (İstanbul, 1145 [1732]).

Anadolu ve Rumeli müdafaa-i hukuk cemiyeti. F. R. Unat, *Anadolu ve Rumeli müdafaa-i hukuk cemiyeti'nin kuruluşuna dair vesikalar* (Tarih vesikaları dergisi, c. I, sayı I-II, Ankara, 1941). —T. Bıyıkoğlu, *Trakya'da milli mücadele*, c. I (Ankara, 1955). —M. T. Gökbilgin, *Milli mücadele başlarken*, c. I-II (Ankara, 1972). —E. Z. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (Ankara, 1978).

anayasa. A.F. Başgil, *Esas teşkilat hukuku* (İstanbul,1960). —İ.Arsel, *Türk anayasa hukukunun umumi esasları* (Ankara, 1965). —B. N. Esen, *Türk anayasa hukuku* (Ankara.1968). —H. N. Kubalı, *Anayasa hukuku dersleri* (İstanbul, 1971). —M. Kapani, *Kamu hürriyetleri* (Ankara, 1976). —İ. Akın, *Kamu hukuku* (İstanbul, 1980). —T. Z. Tunaya, *Siyasal kurumlar ve anayasa hukuku* (İstanbul, 1980). —S. Tanilli, *Devlet ve demokrasi* (İstanbul, 1981). —O. Aldıkaçtı, *Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 anayasası* (İstanbul, 1982). —Ş. Gözübüyük -S. Kili, *Türk anayasa metinleri* (Ankara, 1982). —T. Erdem, *Anayasalar ve seçim kanunları* (İstanbul, 1982). —D. Perinçek, *Anayasa ve partiler rejimi* (İstanbul, 1985). —B. Tanör, *İki Anayasa 1961-1982* (İstanbul, 1986). —T. Parla, *Türkiye'nin siyasal rejimi* (İstanbul, 1986).

Anday (Melih Cevdet). S. Şener, *Mikado'nun çöpleri üzerine bir inceleme* (Tiyatro araştırmaları dergisi, sayı 2, Ankara, 1971). —A. Yüksel, *Yapısalcılık ve bir uyarlama. Melih Cevdet Anday tiyatrosu üstüne* (İstanbul, 1982).

anka. Feridettin Attar, *Mantık ut-tayr*, çev. A. Gölpınarlı (İstanbul, 1946). —A. Eflakî, *Ariflerin menkıbeleri*, çev. T. Yazıcı (İstanbul, 1953). —B. Ögel, *Türk mitolojisi* (Ankara, 1971).

Ankara (kent). İçişleri bakanlığı, *Ankara il yıllığı 1973* (Ankara, 1973). —A. Yakar, *Türk romanında milli mücadele* (Ankara, 1973). —A. H. Tanpınar, *Beş şehir* (3. bas., İstanbul, 1979).

Ankara savaşı. E. Werner, *Büyük bir devletin doğuşu - Osmanlı feodalizminin oluşma süreci*, çev. O. Esen - Y. Öner (İstanbul, 1986).

anonim. A. Öztürk, *Türk anonim edebiyatı* (İstanbul, 1986).

ansiklopedi. *Türkiye'de dergiler, ansiklopediler, 1849-1984* (İstanbul, Gelişim yay. 1984).

Antakya. A. F. Türkmen, *Hatay tarihi* (İstanbul, 1937). —W.N. Ramsay, *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (İstanbul, 1961). —E. Bostancı, *Antakya Şenköy'de yeni, orta ve üst pleistosen insana ait kültürler üzerinde bir araştırma* (Antropoloji dergisi, c. V, Ankara, 1969-1970). —N. A. Konuralp, *Hatay kurtuluş ve kurtarış mücadelesi tarihi* (İskenderun, 1970).

Antalya. C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi* (İstanbul, 1955-1959). —N. Sevgen, *Anadolu kaleleri* (Ankara, 1959). —A. Kuran, *Anadolu medreseleri*, c. I (Ankara, 1969). —M. Sözen, *Anadolu medreseleri*, c. I-II (İstanbul, 1970). —*Türkiye'de vakıf abideleri ve eski eserler* (Ankara, 1972). —İ. Ünal, *Antalya bölgesinde çinili eserler* (Türk etnografya dergisi, Ankara, 1974). —O. Aslanapa, *Yüzyıllar boyunca türk sanatı, 14.*

yüzyıl (İstanbul, 1977). —H. Cantez, *Antalya* (Antalya, 1978). —C. Bektaş, *Antalya* (İstanbul, 1980). —M. Sözen, *Türk mimarisinin tarihsel gelişimi* (İstanbul, 1980). —O. Aslanapa, *Türk sanatı*, c. I-II (İstanbul, 1984).

Antoine (André). S. İ. Sedes, *Darülbedayi'nin ilk yılları* (İkdam gazetesi, İstanbul, 29 nisan 1940). —A. Antoine, *Chez les turcs* (M. And'ın önsözüyle, Ankara 1965). —M. N. Özön- B. Dürder, *Türk tiyatrosu ansiklopedisi* (İstanbul, 1967).

Anzavur ayaklanması. Genelkurmay başkanlığı harp tarihi dairesi, *İç ayaklanmalar* (Ankara, 1964). —Z. Güven, *Anzavur isyanı, İstiklal savaşı hatıralarından acı bir safha* (Ankara, 1965). —K. Özalp, *Milli mücadele 1919-1922*, c. I (Ankara,1971). —K. Esengil, *Milli mücadelede iç ayaklanmalar* (İstanbul, 1975). —M. İlgürel, *Akbaş cephaneliği baskını* (Tarih dergisi, sayı 33, İstanbul, 1982).

Apollonia. F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor* (Londra, 1834). —W. M. Calder, *Pisidia* (The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1953). —W. M. Ramsay, *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (İstanbul, 1961). —G. Bean, *Lycian Turkey* (Londra, 1978). —*The Princeton encyclopedia of ancient sites* (Princeton, 1979). —M. Özsait, *İlkçağ tarihinde Pisidya* (İstanbul, 1980).

arap. P. N. Boratav, *Türk folklorunda zenciler ve Türkiye'de zenci folkloru üzerine* (Folklor ve edebiyat, c. I, İstanbul, 1982).

Arat (Reşit Rahmeti). *Reşid Rahmeti Arat için* (Türk kültürünü araştırma enstitüsü yayını, Ankara, 1966).

Arda (Hacı Adil). A. H. Önelçin, *Nutuk'un (söylev'in) içinden* (İstanbul, 1981).

Argenti (Filippo). A. Bombaci, *La "Regola del Parlare Turcho" di Filippo Argenti* (Napoli, 1938).

argo. M. Michailow, *Materiaux sur l'Argo et les Locutions populaires Turco-ottomans* (Leipzig, 1930). —T. Alangu, *Çalgılı kahvelerdeki külhanbeyi edebiyatı ve numuneleri* (İstanbul, 1943). —F. Devellioğlu, *Türk argosu* (Ankara, 1980, 6. Basım)

Arif ya da **Arifî.** A. S. Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavatnamesi* (Ankara, 1956).

Arif Ali. M. F. Köprülü, *Anadolu selçukluları tarihinin yerli kaynakları I* (Belleten, sayı 27, Ankara, 1943). — I, Mélikoff, *La geste de Melik Danişmend* (Paris, 1960).

Arif Hikmet Bey. Ziver (yay.), *Arif Hikmet Bey divanı* (İstanbul, 1283 [1866]). —*İlmiye salnamesi* (İstanbul, 1335 [1916]). —İ. M. K. İnal, *Son asır türk şairleri*, c. I (İstanbul, 1930).

Armutlu, türk halk şairi. A.K. Tecer, *Cezair türk halk şairlerinin şiirleri* (Halk bilgisi mecmuası, c. I, İstanbul, 1928). —Ş. Elçin, *Saz şairi Armutlu'nun bir şiiri* (Türk folklor araştırmaları, sayı 288, İstanbul, 1973). —H. Sanal, *Çöğür şairleri I - Armutlu* (İstanbul, 1974).

Arsal (Sadri Maksudi). A. Ayda, *Babam Sadri Maksudi* (Cumhuriyet gazetesi, İstanbul, 20 mart 1957). —A. B. Taymas, *Kazanlı türk meşhurlarından iki Maksudiler* (İstanbul, 1959). —T. Gökbilgin, *Sadri Maksudi'nin türk tarihi ve soyu hakkındaki görüşleri* (Türk yurdu dergisi, sayı 4, İstanbul, 1970). —Y. K. Kopraman, *Sadri Maksudi Arsal* (Türk yurdu dergisi, sayı 4, İstanbul, 1970).

Arslantepe. T. Özgüç, *Arslantepe kazıları* (Belleten, sayı 41, Ankara, 1947). —S. M. Puglisi, *Second report on the excavations at Arslantepe (Malatya), Third report on the excavations at Arslantepe (Malatya)* [Türk arkeoloji dergisi, c. XIII/1,2, Ankara, 1964]. —A. Palmieri, *Excavations at Arslantepe (Malatya) 1968* (Türk arkeoloji dergisi, c. XVIII/1, Ankara, 1969); *Aspects of proto-urban culture in Arslantepe* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *The 1980 excavations at Arslantepe* (III. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Arslantepe excavations, 1982* (V.kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Excavations at Arslantepe, 1983* (VI. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Artemision (Efes). D. G. Hogarth, *The archaic Artemisia* (1908). —H. Wiegartz, *Zu den columnae caelatae des jüngeren Artemision* (1968). —A. Bammer, *Die Architektur des jüngeren Artemision von Ephesos* (Wiesbaden, 1972). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

Artuklular. Tar. Kâtip Ferdi, *Mardin mulûk-i Artukiye tarihi*, (yay.) Ali Emiri (İstanbul, 1331 [1919]). —A. Sevim, *Artuklular'ın soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri* (Belleten, c. XXVI, Ankara, 1962). —O. Turan, *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1973).

—Sant. M. Sözen, *Anadolu medreseleri*, c. I-II (İstanbul, 1970). —A. Altun, *Anadolu Artuklu devri türk mimarisinin gelişmesi* (İstanbul, 1978). —O. Aslanapa, *Türk sanatı* (İstanbul, 1984).

aruz. Süleyman Paşa, *Mebani ül -inşa* (İstanbul, 1289 [1872]). —Cemalettin, *Aruz-i Türki* (İstanbul, 1290 [1873]). —Manastırlı Rifat, *Mecami ül-edeb* (İstanbul, 1308 [1890]). —M. F. Köprülü, *Bugünkü edebiyat* (İstanbul, 1924); *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar* (İstanbul, 1934). —A. T. Onay, *Türk şiirlerinin vezni* (İstanbul, 1933).

Arykanda. G. E. Bean, *Lycian Turkey* (Londra, 1978). —C. Bayburtluoğlu, *Lykia* (Ankara, 1980); *1979 Arykanda kazıları* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *1981 Arykanda kazısı* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Arykanda kazıları* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984).

Arzava. J. Garstang, *Arzava ve Lugga memleketlerine ait bir harita* (Belleten, sayı 17-18, Ankara, 1941). —F. Kınal, *Arzava memleketlerinin mevkii ve tarihi* (Ankara, 1953). —G. Garstang ve O. R. Gurney, *The geography of Hittite empire* (Londra, 1959). —J. G. Macqueen, *Geography and history in western Asia Minor in the secod millenium B.C.* (Anatolian Studies, XVIII, 1968). — M. Özsait, *İlkçağ tarihinde Pisidya* (İstanbul, 1980).

Arzu ile Kamber. B.S. Kunt (yay.), *Arzu ile Kamber* (İstanbul, 1940). —O. Spies, *Türk halk kitapları*, çev. B. Gönül (İstanbul, 1941). —*Arzu ile Kamber* (İstanbul, 1946).

asafname. Ali Emiri (yay.), *Asafname* (İstanbul, 1908). —A. Uğur (yay.), *Asafname* (Ankara, 1982).

asakir-i mansure-i muhammediye. Mehmet Esat, *Mekteb-i Harbiye* (İstanbul, 1290 [1873]). —İ. Sungu, *Mahmut II'nin İzzet Molla ve Asakir-i Mansûre hakkında bir hattı* (Tarih vesikaları, c. I, sayı 3, Ankara, 1941). —İ. H. Uzunçarşılı, *Asakir-i Mansure'ye fes giydirilmesi hakkında sadrazam takriri ve II. Mahmud'un hattı hümayunu* (Belleten, c. XVIII, Ankara, 1954). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi*, c. VI (Ankara, 1970).

Askeri (Muhammet), Halveti, Gülaboğlu. M. S. Aygen, *Şair ve mutasavvıf Gülaboğlu Muhammed Askeri* (Afyon, 1979).

Aspendos. Lanckoronski, *Stadte Pamphyliens und Pisidiens* (Viyana, 1890). —H. Güppers, *Getreide-magazin am forum in Aspendos* (Bonner Jahrb. c. LXI, Bonne, 1961). —G. E. Bean, *Turkey's southern shore* (Londra, 1968). —H.Lauter, *Die Hellenistiche agora von Aspendos* (Bonner Jahrb. c. CLXX, Bonne, 1970). —*The Princeton encyclopedia of classical sites* (Princeton, 1979). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

Asuman ile Zeycan. S. T. Özzorluoğlu, *Asuman ile Zeycan* (İstanbul, 1930). —M. Z. Korgunal, *Asuman ile Zeycan* (İstanbul, 1935).

Âşık Ömer. M. F. Köprülü, *Âşık Ömer'e ait bazı notlar* (Hayat mecmuası, sayı 24, Ankara, 1927). —N. Yüngül, *Âşık Ömer'in neşredilmemiş şiirleri* (Halk bilgisi haberleri, no. 96, İstanbul, 1939). —S. N. Ergun, *Âşık Ömer, hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1935).

Âşık paşa. Asıl adı *Ali*. A. Gölpınarlı, *Âşık Paşa'nın şiirleri* (Türkiyat mecmuası, c. XIV, İstanbul, 1935). —A. S. Levend, *Âşık Paşa'nın bilinmeyen iki mesnevisi, fakr-nâme ve vasf-ı hal* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten, 1955; Ankara, 1955). —A. Alparslan, *Âşık Paşa'da tasavvuf* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XII, İstanbul, 1962). — A. Y. Ocak, *Babailer isyanı* (İstanbul, 1980).

Âşık Veysel. İ. Aslanoğlu, *Âşık Veysel* (Sıvas, 1964; yeni bas. 1967); *Veyseli yetiştiren çevre şairleri* (Sıvas folkloru, sayı 5, Sıvas, 1973). —T. K. Makal, *Âşık Veysel, hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1964). —K. Ertop, *Çağımızda bir halk şairi, Âşık Veysel* (Cumhuriyet gazetesi, sanat-edebiyat eki, İstanbul, 1 şubat 1971). —M. Uyguner, *Âşık Veysel üzerine* (Türk dili, sayı 207, Ankara, 1973). —G. Akın, *İnce yol ozanı Âşık Veysel* (Türk dili, sayı 260, Ankara, 1973). —A. Binyazar, *Âşık Veysel* (İstanbul, 1973). —H. İvgin ve İ.Ü. Nasrattınoğlu, *Âşık Veysel'e deyişler* (Ankara, 1983). —N. Sefercioğlu ve A. Kuran, *Âşık Veysel bibliyografyası* (Ankara, 1983). —B. Pehlivan, *Âşık Veysel* (İstanbul, 1984).

aşiyan ya da **edebiyat-ı cedide müzesi.** R. E. Koçu, *Aşiyan* (İstanbul ansiklopedisi, c. III, İstanbul,1960). —M. Önder, *The museums of Turkey* (İstanbul, 1977).

Aşkar. Aşkar-ı Devzade. C. Öztelli, *Battal Gazi'nin atı aşkar üzerine* (Türk folklor araştırmaları, sayı 261, İstanbul, 1971). —H. Köksal, *Battalnamelerde tip ve motif yapısı* (Ankara, 1984).

Aşki-i Kadim. G. Kut, *Aşki ve heft peyker çevirisi* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1972, Ankara, 1973). —H. Tolasa, *XVI. yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi* (İzmir, 1983).

Ataç (Nurullah). S.O. Çağlar, *Nurullah Ataç ve şairleri* (İstanbul, 1945). —T Alangu, *Ataç'a saygı* (İstanbul, 1959). —H. Dizdaroğlu, *Ataç üzerine* (Ankara, 1962; kaynakça içerir). —M. And, *Ataç tiyatroda* (Ankara, 1963). —Y. Çolpan, *Ataç'ın sözcükleri* (İstanbul, 1963). —S. Ulçugür, *Nurullah Ataç, hayatı, sanatı, eseri* (İstanbul, 1964). —*Ataç'ı anma sayısı* (Türk dili, sayı 188, Ankara, 1967). —M. Salihoğlu, *Ataç'la gelen* (Ankara, 1968). —Türk dil kurumu (haz.), *Ölümünün 10. yıldönümünde Ataç'ı anış* (Ankara, 1968). —A. Bezirci, *Nurullah Ataç, eleştiri ve yazıları* (İstanbul, 1969).

atasözü. Hıfzı, *Manzume-i durûb-ı emsâl* (İstanbul, 1262 [1846]). —Vâcid, *Durûb-ı emsâl* (1275 [1858]). —Şinasi, *Durûb-ı emsâl-i osmaniyye* (İstanbul, 1280 [1863], 2. bas. 1287 [1870]; 3. bas. 1302 [1885] Ebüzzıya Tevfik ile birlikte). —O. Schlecta -Vssheard, *Durûb-ı emsâl-i Osmaniyye. Osmanische Sprichwörter* (Viyana, 1865). —Ahmet Vefik Paşa, *Müntehabat-ı durûb-ı emsâl. Atalar sözü* (İstanbul, t.y.); *Atalar sözü. Türki durûb-ı emsâl* (İstanbul, 1287 [1871]). —Ahmet Mithat Efendi, *Durûb-ı emsâl-i osmaniyye hikemiyatının ahvalini tasvir* (İstanbul, 1288 [1871]). —A. J. Decourdemanche, *Mille et un proverbes Turcs* (Paris, 1878). —J. D. Dimitriades, *Durûb-ı emsâl-i osmaniyye ve Franseviyye* (İstanbul, 1305 [1888]). —Tekezade M. Sait, *Durûb-ı emsâl-i Türkiyye yahut atalar sözü* (İstanbul, 1312 [1894]). —E. J. Davis, *Osmani proverbs and quiant sayings* (Londra, 1897). —I. Kunoş, *Rumelisch-Türkische Sprichwörter* (Keleti-Szemle, c. VII, Budapeşte, 1906). A. von le Coq, *Sprichwörter und Lieder aus der Gegenward von Turfan* (Leipzig, 1910).

—Necip Asım, *Eski savlar* (İstanbul, 1333 [1922]). —Abdülahat Nuri, *Atalar sözü* (Kastamonu, 1923). —A. Galanti, *Eski türk savlarının eskiliği* (Darülfünun edebiyat fakültesi mecmuası, sayı 6, İstanbul, 1923). —İzzet Hamit, *Mukayeseli türkçe ve fransızca durûb-ı emsâl* (İstanbul, 1923). —Esat, *Türk dilinde darb-ı meseller* (İzmir, 1925). —H. Zeynallı, *Azerbaycan atalar sözü* (Bakü, 1926). —Sadettin Nüzhet ve Mehmet Ferit, *Konya vilayeti halkıyat ve harsıyatı* (Konya, 1926). —M. Agâh, *Ataların dilinden* (İstanbul, 1928). —A. Caferoğlu, *Orhon abidelerinde atasözleri* (Halk bilgisi haberleri, sayı 3, İstanbul, 1930). —V. İzbudak, *Atalar sözü* (İstanbul, 1936). —S. G. Kırımlı, *Atalar sözü* (İstanbul, 1939). —Kaşgarlı Mahmut, *Divanü lûgati't - Türk tercümesi*, çev. B. Atalay (İstanbul, 1939 -1943, 5 cilt). —Ö. A. Aksoy, *Gaziantep ağzında atasözleri* (Ankara, 1941); *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler* (Ankara, 1969-1971; 2 c.); *Atasözleri ve deyimler* (Ankara, 1971 -1984; 3 c.). —O. N. Peremeci, *Atasözleri* (İstanbul, 1943). —F. Birtek, *En eski türk savları. Divanü lûgati't-Türk'ten derlemeler I* (Ankara, 1944). —K. Yund, *Ağaç ve orman üzerine atasözleri ve açıklamaları* (Ankara, 1944). —D. Dilçin, *Edebiyatımızda atasözleri. 1. kitap* (İstanbul, 1945). —S. Bekişoğlu, *Binbir zirai atasözü* (Ankara, 1952). —M. N. Özön, *Türk atasözleri* (İstanbul, 1952). —P. N. Boratav, *Quatre-vingt quartorze proverbes de XV siècle* (Oriens, cilt VII, no. 2, Leiden, 1954); *les Proverbes* (Philologiae Turcicae Fundamenta II, Wiesbaden, 1964); *100 soruda türk halk edebiyatı* (İstanbul, 1969). —Y. Kerimov ve B. Şişmanoğlu, *Türk atalar sözleri ve özlü sözler* (Sofya, 1955). —Ebülkasım Hüseyinzade, *Atalar sözü* (Bakü, 1956). —K. Berkeliev, *Nahıllar ve atalar sözü* (Aşgabat, 1961). —A. S. Levend, *Türk edebiyatında manzum atasözleri ve de-*

yimler (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1961, Ankara 1962). —A. Terzibaşı, *Kerkük eskiler sözü* (Bağdat, 1962). —F. F. Tülbentçi, *Türk atasözleri ve deyimleri* (İstanbul, 1963). —S. Şenaltan, *Studen zur Sprachlichen Gestalt der Deutschen und Tü'kischen Sprichwörter* (Marburg, 1968). —O. F. Sertkaya, *Çukurova'da derlenmiş mahalli atasözleri ve deyimler* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XVI, 1968). —Ş. Elçin, *Türk dilinde atalar sözü* (Hacettepe sosyal ve beşeri bilimler dergisi, sayı 2, Ankara, 1969). —M. Ülüsal, *Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde atasözleri ve deyimler* (Ankara, 1970). —Milli kütüphane genel müdürlüğü (haz.), *Türk atasözleri ve deyimleri* (İstanbul, 1971, 2 c.). —A. Oy, *Tarih boyunca türk atasözleri* (İstanbul, 1972); *Cevahir-i şarkiye "Istočna Blago" ve atasözleri* (Çevren, sayı 16, Piriştine, 1977). —İ. Olgun, *Farsça ve türkçe atasözleri ve deyimler üzerine* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1972, Ankara, 1973). —E. K. Eyüboğlu, *Onüçüncü yüzyıldan günümüze kadar şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler* (İstanbul, 1973 -1975; 2 c.). —S. Sakaoğlu, *Atasözlerimizin yapısı* (Türk folkloru araştırmaları yıllığı - Belleten 1974, Ankara, ,1975). —İ. H. Soykut, *Türk atasözleri hazinesi* (İstanbul, 1974). —T. Gülersoy, *Türk dünyası atasözlerinin anlam yönünden benzerlikleri üzerine notlar* (Türk folkloru araştırmaları yıllığı - Belleten 1974, Ankara , 1975). —A. Gölpınarlı, *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri* (İstanbul, 1977). —Y. Çotuksöken, *Atasözlerimiz* (İstanbul, 1983). —A. Öztürk, *Türk anonim edebiyatı* (İstanbul, 1985). —G. Kut, *Atasözlerine ve deyimlere ait manzum ve minyatürlü yazma bir eser* (Topkapı sarayı. Yıllık I, İstanbul, 1986).

Atatürk. Th. M. Asau, *Lenin, Benito Mussolini, Mustafa Kemal* (Bükreş, 1930). —N. Pavlava, *Au pays du Ghazi* (Paris, 1930). —K. Krûger, *Kemalist Turkey and middle east* (London, 1932). —P. di Roccalta, *Angorae Kemal, problema politici et economici della moderna Turchia* (Roma, 1932). —F. Rossler, *Kemal Pascha* (Berlin, 1934). —D. V. Mukusch, *Gazi Mustafa Kemal*, Zwischen Europa and Asien (Leipzig 1935). —T. Vaidis, *Kemal Atatürk* (Atina, 1936). —M. Tekinalp, *Kemalizm* (İstanbul, 1936). —M. Bourgoin, *La Turquie d'Atatürk* (Paris, 1936). —M. A. Sabih, *Kemal Atatürk* (Kahire, 1937). —H. Melzig, *Kemal Atatürk, Untergang und Auf der Türkei* (Frankfurt, 1937). —C. H. Sherill, *Üç adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, çev. C. Bükerman (İstanbul, 1937). —M. M. Mousharrafa, *Atatürk a biography* (Kahire, 1944). —A. M. Kumral, *Atatürk diktatör müdür?* (1946). —Y. K. Karaosmanoğlu, *Atatürk* (İstanbul, 1946). —M. Baydar, *Atatürk'le konuşmalar* (İstanbul, 1952); *Atatürk ve devrimlerimiz* (İstanbul, 1973). —F. R. Atay, *Atatürk'ün bana anlattıkları* (İstanbul, 1955); *Atatürk'ün hatıraları 1914 -1915* (Ankara, 1959); *Çankaya* (İstanbul, 1968);· *10 yıl savaş ve sonrası* (İstanbul, 1970). —A. Kılıç, *Atatürk'ün son günleri* (İstanbul, 1955); *Atatürk'ün hususiyetleri* (İstanbul, 1955). —W. Sperco, *Moustapha Kemal Atatürk* (Paris, 1958). —Ş. Belli, *M. Atadan anlatıyor, ağabeyim Mustafa Kemal* (Ankara, 1959). —T. Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu'da* (Ankara, 1959). — S. Borak, *Atatürk'ün özel mektupları* (İstanbul, 1961); *Atatürk* (İstanbul, 1973); *Gizli oturumlarda Atatürk'ün konuşmaları* (İstanbul, 1977). —H. Tanyu, *Atatürk ve türk milliyetçiliği* (Ankara, 1961). —Ş. S. Aydemir, *Tek adam* (İstanbul, 1963 -1965; 3 c.). —H. Bayur, *Atatürk'ün hayatı ve eseri*, c. I (1963). —F. Belen, *Atatürk'ün askeri kişiliği* (Ankara, 1963). —M. Gönlübol ve C. Sarı, *Atatürk ve dış politikası* (İstanbul, 1963). —İ. Akay, *Atatürkçülüğün ilkeleri* (İstanbul, 1964). —T. Z. Tunaya, *Devrim hareketleri içinde Atatürk ve atatürkçülük* (İstanbul, 1964). —S. Tansel, *Atatürk ve kurtuluş savaşı* (Ankara, 1965). —M. E. Zajaezkowska, *Kemal Pasha* (Varşova, 1966). —M. M. Kansu, *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber* (Ankara, 1966-1968; 2 c.). —S. İ. Aralov, *Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları (1922-1923)* [İstanbul, 1967]. —M. Goloğlu, *Erzurum kongresi* (Ankara, 1968); *Sivas kongresi* (Ankara, 1969); *Üçüncü Meşrutiyet 1920* (Ankara, 1970); *Cumhuriyet'e doğru 1921-22* (Ankara, 1971); *Türkiye Cumhuriyeti 1923* (Ankara, 1971); *Devrimler ve tepkileri 1924 -1930* (Ankara, 1972); *tek partili cumhuriyet 1931-1938* (Ankara, 1974). —A. İnan, *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler* (Ankara, 1968); *Medeni bilgiler ve M. Kemal Atatürk' ün el yazıları* (Ankara, 1969); *M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım* (Ankara, 1971); *Türkiye Cumhuriyeti ve türk devrimi* (Ankara, 1973); *Atatürk'ün Karlsbad hatıraları* (Ankara, 1983). —S. Selek, *Anadolu ihtilali* (İstanbul, 1968). —İ. H. Ülüğ, *Atatürk'ün çizdiği portreler* (İstanbul, 1968). —B. Akarsu, *Atatürk devrimi ve yorumları* (Ankara, 1969). —B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Ankara, 1970). —G. Jaeschke, *Türk kurtuluş savaşı kronolojisi* (Ankara, 1970 -1973; 2 c.); *Kurtuluş savaşı ile ilgili ingiliz belgeleri* (Ankara, 1971); —A. Mumcu, *Tarih açısından türk devriminin temelleri* (Ankara, 1971). —A. J. Toynbee, *Türkiye, bir devletin yeniden doğuşu* (İstanbul, 1971). —T. Timur, *Türk devrimi ve sonrası* (Ankara, 1971). —K. Özâlp, *Milli mücadele 1919-1922* (Ankara, 1971 -1972; 2 c.). —K. Z. Gençosman -N. A. Banoğlu, *Atatürk ansiklopedisi* (1971 -1978; 10 c.). —Ş. Tezer. *Atatürk'ün hatıra defteri* (Ankara, 1972). —R. K. Sinha, *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi* (İstanbul, 1972). —C. Farrere, *Türkler'in manevi gücü*, çev. O. Bahaeddin (İstanbul, 1973). —S. Irmak, *Atatürk devrimleri tarihi* (İstanbul, 1973). — U. Kocatürk, *Atatürk ve türk devrimleri kronolojisi 1918 -1938* (Ankara, 1973). —K. Steinhauo, *Atatürk devrimi sosyolojisi* (İstanbul, 1973). — H. R. Soyak, *Atatürk'ten hatıralar* (İstanbul, 1973; 2 c.). —P. Paruşev, *Atatürk demokrat diktatör*, çev. N. Yılmaer (İstanbul, 1973). —C. Erikan, *Atatürkçülük, kemalizm* (Ankara, 1974). —M. Önder, *Atatürk'ün yurt gezileri* (Ankara, 1975). —İstanbul Üniversitesi, *Atatürk devrimleri I. milletlerarası sempozyum bildirileri* (İstanbul, 1975). —J. Glasneck, *Kemal Atatürk ve çağdaş Türkiye*, çev. A. Gelen (Ankara, 1976). —J. B. Villata, *Atatürk* (Ankara, 1979). —E. Ruşen, *Mustafa Kemal ile mülakat* (İstanbul, 1980). —Türk tarih kurumu, *Atatürk'ün büyük söylevinin 50. yıl semineri bildiriler, tartışmalar* (Ankara, 1980). —U. İğdemir, *Atatürk'ün yaşamı 1881 -1918* (Ankara, 1980). —T. Acaroğlu, *Açıklamalı Atatürk kaynakçası* (Ankara, 1981; 2 c.). —Boğaziçi üniversitesi, *Uluslararası Atatürk konferansı* (İstanbul, 1981; 3 c.). —İ. Z. Eyüboğlu, *Kendi sözleriyle atatürk ilkeleri* (İstanbul, 1981). —S. Kili, *Atatürk devrimi* (İstanbul, 1981). —M. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)* [Ankara, 1981]. —M. N. Gökman, *Atatürk ve devrimleri tarihi bibliyografyası* (İstanbul, 1981-1982; 2 c.). —Ş. Turan, *Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşünürler, kitaplar* (Ankara, 1982). —A. İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları* (Ankara, 1982). — E. Kongar, *Devrim tarihi ve toplumbilim açısından Atatürk* (İstanbul, 1983). —*Türkiye iş bankası uluslararası Atatürk sempozyumu bildirileri ve tartışmalar* (Ankara, 1983). — L. Kinross, *Atatürk* (İstanbul, 1984). —C. Bayar, *Atatürk'ten hatıralar* (İstanbul, 1985).

Ataullah Efendi (Mehmet) Seyit, Şerifzade, Topul. A. Altunsu, *Osmanlı şeyhülislamları* (Ankara, 1972).

Atay (Falih Rıfkı). B S. Ediboğlu, *Falih Rıfkı Atay konuşuyor* (Ankara, 1945).

Atayi, çağatay şairi. J. Eckmann, *Die tschaghataische Literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden, 1965).

Atayi (İvazpaşazade Âhi Çelebi). Latifi, *Tezkire* (İstanbul, 1315 [1897]).

Atayi Nev'izade (asıl adı Ataullah). A. S. Levend, *Atayi'nin hilyet ül -efkâr* (Ankara, 1948). —T. Karacan, *Nev'i-zâde Atayi heft hân mesnevisi* (Ankara, 1974).

Atsız (Nihal). A. Suver (haz.), *Atsız armağanı* (İstanbul, 1976).

Attila. H. N. Orkun, *Attila ve oğulları* (İstanbul, 1933). —Ş. Akkaya, *Eski alman destanlarında Attila'nın akisleri* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. II, Ankara, 1944). —Gyula Nemeth, *Attila ve hunlar*, çev. Şerif Baştav (İstanbul, 1961). — İ. Kafesoğlu, *Türk milli kültürü* (İstanbul, 1977).

Avarlar. A. N. Kurat, *IV.-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki türk kavimleri ve devletleri* (Ankara, 1972).

Avni Yenişehirli. *Divan* (İstanbul, 1306 [1888]). —M. Çavuşoğlu, *Yenişehirli Avni Bey ve mir'at-ı cünun* (Symposium, c. I, İstanbul, 1965).

Avrupa ahvaline dair risale. A. H. Tanpınar, *XIX. asır türk edebiyatı* (İstanbul, 1949). —F. R. Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnâmeleri* (Ankara, 1968).

Avrupa risalesi. Mustafa Sami, *Avrupa risalesi* (İstanbul, 1256 [1840]).

Ayaklı. H. Dizdaroğlu, *Halk şiirinde türler* (Ankara, 1969). —C. Dilçin, *Örneklerle türk şiir bilgisi* (Ankara, 1983).

âyan. İ. H. Baltacıoğlu, *Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail ve Yılıkoğlu Süleyman ile Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul, 1942). —B. S. Baykal, *Âyanlık müessesesinin düzeni* (Belgeler, Ankara, 1965). —Y. Özkaya, *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da âyanlık iddiaları* (Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. XXXIV, Ankara, 1966); *Anadolu'da âyanlığın teşekkülü*, basılmamış doktora tezi (Ankara, 1968). —M. Akdağ, *Osmanlı tarihinde âyanlık düzeni devri* (Ankara Üniversitesi tarih araştırmaları dergisi, sayı 7-12, Ankara, 1970-1974).

Ayastefanos antlaşması. Mahmud Celalettin Paşa, *Mir'at-ı hakikat* (İstanbul, 1908)

Aybar (Mehmet Ali). U. Mumcu, *Sosyalizm ve bağımsızlık, Aybar ile söyleşi* (İstanbul, 1986).

Aydemir (Şevket Süreyya). H. İ. Göktürk, *Bilinmeyen taraflarıyla Şevket Süreyya Aydemir* (İstanbul, 1977).

Aykaç (Fazıl Ahmet). H. Âli Yücel, *Fazıl Ahmet, hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1937).

Ayni Antepli (Hasan). Ö. A. Aksoy, *Ayni Hasan ve nazmü'l-cevahir* (Gaziantep, 1959); *Dürr'n-nizam ve nazmü'l cevahir* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1960, Ankara, 1960).

Ayni Ali Efendi. Ayni Ali Efendi, *Kavânin-i âl-i Osman, der hulâsu-i mezamin-i defter-i divan* (İstanbul, 1979). —F. Babinger, *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, çev. C. Üçok (Ankara, 1982).

Ayni, Bedrettin Mahmut. A. Abidin, *Ayni'nin hayatı ve ikd ül -cüman'ında Osmanlılar'a dair olan malumatın tetkiki* (Tarih semineri dergisi, c. II, İstanbul, 1938).

Ayvansarayi (Hafız Hüseyin). G. Kut ve T. Kut, *Ayvansarayi Hafız Hüseyin b. İsmail ve eserleri* (Tarih dergisi, c. XXXIII. İstanbul, 1980-81 [1982]).

Ayyar Hamza, C. Ruzicka - Ostoic, *Ajjar Hamza* (Viyana, 1883). —M. N. Özön (çev.), *Ayyar Hamza* (İstanbul, 1940).

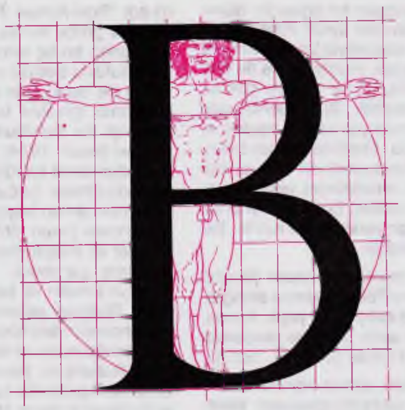
azap. Lütfi Paşa, *Tarih* (İstanbul, 1341 [1925]). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinde kapıkulu ocakları* (Ankara, 1984).

Azbi, Mustafa Çavuş. C. Öztelli, *Bektaşi gülleri* (İstanbul, 1973).

azeri. Y. Vezirof, *Azerbaycan edebiyatına bir nazar* (İstanbul, 1337 [1918]). —M. F. Köprülü, *Azeri edebiyatına dair notlar: Hasanoğlu ve Habibi* (Darülfünun edebiyat fakültesi mecmuası, c. IV, İstanbul, 1925). —S. Mümtaz, *Azerbaycan edebiyatı* (Bakü, 1925). —Feridun Bey Köçerli, *Azerbaycan edebiyatı tarihi materyalleri* (Bakü, 1925-1926; 2 c.). —V. Huluflu, *il âşıkları* (Bakü, 1927). —İ.H. Ertaylan, *Azerbaycan edebiyatı* (Bakü, 1928; 2 c.). —H. Elizade, *Azerbaycan il edebiyatı* (Bakü, 1929; 2 c.). —E. Ahundov, *Telli saz üstadları* (Bakü, 1964). —A. Caferoğlu, *Die Azerbeidschanische Literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta II, Wiesbaden, 1965). —P. Efendiyef, *Azerbaycan şifahi halg edebiyyatı* (Bakü, 1981). —E. Ahundov, T. Ferzeliyef, İ. Abbasov, *Azerbaycan âşıkları ve el şairleri* (İstanbul, 1985-1986; 2 c.).

azeri türkçesi. A. Caferoğlu ve G. Doerfer, *Das Aserbeidschanische* (*Philologiae Turcicae Fundamenta* I, Wiesbaden, 1959). —R. E. Rüstemof ve Z. İ. Budagova, *Azerbaycan dilinin grammatikası* (Bakü, 1959; 2 c.). —M. Ergin, *Azeri türkçesi* (İstanbul, 1971). —F. R. Zeynelof, *Azerbaycan dilinin fonemler sistemi* (Bakü, 1973). —A. M. Ahundov, *Azerbaycan dilinin tarihi fonetikası* (Bakü, 1973). —E. Demircizade, *Muasır Azerbaycan dili* (Bakü, 1972). —S. Ş. Çağatay, *Türk lehçeleri örnekleri* (Ankara, 1977).

Az gitmiş uz gitmiş. P. N. Boratav, *100 soruda türk halk edebiyatı* (İstanbul, 1969).

B a. **1.** Türk abecesinin ikinci harfi. **—2.** Kapantılı, çift dudaksıl, ötümlü ünsüz.

—ANSİKL. Dilbil. Baskı karakterlerimizdeki büyük B harfi, roma abecesindeki büyük B harfidir. Roma abecesi bu harfi batı yunan abecesinden aktarmıştı. Yunan biçimlerinin kökeninde olan fenike biçimi, bir ev taslağını çağrıştıran bir mısır hiyeroglif yazısından türedi. *Bet* diye adlandırılan biçim de "çadır" ya da "ev" anlamına gelir. Klasik büyük harf biçimi İ.Ö. IV. yy.'da yerleşti. Harfin alt sol bölümündeki dik açılı çizgi de bu dönemde oluştu. İ.S. I. yy.'ın el yazılarında, dik açı zayıfladı ve sağdaki iki eğri gelişti. Stilize biçimler karolenj büyük harflerine dönüştü. Büyük harf ve küçük harf B, Ortaçağ'ın çeşitli dönemlerinde ancak ayrıntıya ilişkin değişikliklere uğradı. Rönesans hümanistleri karolenj biçimlerini tekrar benimsediler ve 1470'ten başlayarak baskıcılar da "gotik" ve "batard" biçimlerinin yanı sıra bu biçimleri kullandılar.

• *Sesbilgisi.* Akustik olarak [b] sesini aşağıdaki tanımlıklar belirler: [+ünsüz, +kesik, -toplu, +tiz, +ötümlü.]

Türkiye türkçesinde, sözcük sonunda *b* sesi bulunmaz. Yabancı dillerden alınan *kitab, hesab* gibi sözcükler *p* ile *kitap, hesap* biçiminde yazılır. Türkçede *p* ile biten sözcükler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında sonda bulunan *p* sesi *b* sesine dönüşür: *dip> dibe, dolap> dolaba,* vb. Sözkonusu b> p değişimi, sözcük içinde de görülür: *müsbet > müspet, abdest> aptes,* vb. *b* sesi, kendinden önce gelen *n* sesini de etkileyerek, onu *m*'ye çevirir: *anbar> ambar, sünbül > sümbül,* vb.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Türk dil ve lehçelerinde görülen *b* sesi ana türkçeye, oradan da ana altaycaya kadar çıkar. Türkçenin asli bir sesidir. En eski metinlerimizden olan göktürk anıtlarında kalını ve incesi için iki ayrı harf kullanılan *b* sesi, sözcük başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır (*balık, bas-, tabışkan, sub, sab,* vb.).

Bu ses, çeşitli dil ve lehçelerimizde bazı değişikliklerle görülmektedir. *b* sesinin geçirdiği en önemli değişme *b-> m-* olarak özellikle genizsil ünsüzlerin etkisiyle karşımıza çıkar. Memluk kıpçakçası, karahanlı türkçesi, çağatayca, eski osmanlıca, Anadolu ağızları, Kırım osmanlıcası, azeri, türkmen, kumuk, Kazan tatarcası, kazak, yeni uygur gibi pek çok lehçelerde *ben* sözcüğü *men, min* biçiminde görülür. Bu değişimi genizsil seslerin olmadığı kimi sözcüklerde de görmekteyiz: *buz > muz* (kazakça, yeni uygurca), *balta> malta* (oyrat), *böke> möke* (abakan) gibi.

Lehçelerimizde eski türkçe *-b-* ve *-b* sesleri *-v-*, *-v;* *-w-*, *-w;* *-y-*, *-y*'ye çevrilmiştir: *tabışkan>* tavşan (Türkiye türkçesi); *> dovşan* (azeri); *eb> ev* (Türkiye türkçesi), > ü *üy* (Karaçay, Balkar), *> öy ~ üy* (Kırım tatarcası); *aba> ava* (=anne, soyon, karagas). Altay lehçelerinde b > g > ϕ görülür: *sub> suv > sug > su, ev> öv> üg ~ ü* gibi.

Kırım tatarcasında da *b > w > y > ϕ* değişimi görülmektedir: *tebe > tewe> teye> tü'e* gibi. Başkurtçada *b > w* değişimi vardır: *hawan* (saban). Yeni uygurcada *b > v* değişimi hem türkçe sözcüklerde hem de alıntılarda saptanmıştır: *bak- > vak-, kitabı > kitivi* gibi. Yine aynı lehçede *b > p* değişimiyle *pütün* biçimini görmekteyiz.

b > p değişimi Türkiye türkçesinde de görülür: *pastırma < bastırma; pire < büre < bürge; parmak < barmak* vb. Eski türkçedeki *bar-, ber-* gibi fiiller, bizde *b > v* değişimi ile *var-,ver-* biçimlerine girerken *bol-* fiili de *b* sesinin düşmesiyle *ol-* biçimini alarak bütün batı türkçesinin önemli bir sesbilimsel ayracı olmuştur.

b Çekird. fiz. ve Tem. parç. *Barn*'ın simgesi.

B Bağışıkbil. *B lenfositi,* kanda bulunan antikorları üreten bağışıklık yaratıcı hücre döllerine verilen ad.

—Biyokim. Suda çözünür bir vitamin grubunun işareti.

—Elektromanyet. Elektromanyetik indükleme alanını belirtir.

—Hematol. Alyuvarlarında B antijeni bulunan ve "B grubu" adı verilen kan grubunun simgesi. ‖ *Edinsel B antijeni,* sonradan edinilme B tepkimesi. Çok seyrek rastlanılan bir tepkimedir; yalnız A kan grubu olanlarda, sindirim hastalığıyla bir arada bulunan bir mikroplu hastalık sırasında görülür; mikrop kökenli bir deasetilazın A antijeninde yapısal bir değişiklik yapmasından ileri gelir. ‖ *Güçsüz B(ler),* B fenotipinin ender değişkenlerinin tümü. Anti-B antikorunun yaptığı aglütinasyondaki yoğunluk farklarıyla birbirinden ayırt edilirler.

—Kim. Borun simgesi.

—Mat. çözlm. Euler'in beta fonksiyonunu gösterir.

—Müz. İngilizler'de ve Almanlar'da B, *do* gamının yedinci derecesini, yani *si*'yi gösterir. (Almanlar, *si* bemol'ü *B* ile, *si* natürel'i *H* ile gösterirler.) ‖ Müzik kısaltmalarında, bas'ı belirtir.

—Ölçbil. Baumé'nin simgesi (°B: Baumé derecesi). ‖ Bel'in simgesi.

—Pedol. *B kuşağı,* üst katlardan (A) başlayarak, ana kayacın (C) bozunmasından ve madde göçüyle birikiminden (kil, demir ve alüminyum hidroksitler, karbonatlar, humuslu maddeler) kaynaklanan, toprağın mineral katlar bütünü.

—Tem. parç. Baryon sayısını belirtir.

BA a. (ar. *ba*). *Esk.* **1.** Arap abecesinin

Loirat Télrel

Belçika: Louvain belediye binasından ayrıntı Matthijs Van Layens'in yapıtı (1448-1462)

ikinci harfi; ebced hesabında değeri 2'dir. **—2.** Recep ayını ya da pazartesi gününü bildiren bir kısaltma. **—3.** *Ba-i farisiye,* farsça p harfi.

BA' a. (ar. *bā'*). *Esk.* **1.** Kulaç. **—2.** Erişme, yetme. **—3.** Kuvvet, kudret, beceriklilik. **—4.** Onur, kerem, verimli olma.

BA- ya da **BE-** önek. (fars. *ba-* , *be-*). *Esk.* **1.** İle: *Ba-an ki* (bu şartla ki, şu suretle ki), *ba-berat* (berat ile), ba-emr-i ali (sadrazamın buyruğu ile), *be-an şart* (bu şartla) vb. **—2.** Adlardan sıfat yapar: *ba-haber* (haberli), *ba-vekar* (vakarlı, ağırbaşlı), *be-nam* (ünlü), cemal-i *ba-kemal* (eksiksiz, kusursuz güzellik), *yaran-ı ba-safa* (insana sevinç veren dostlar) vb.

Ba Anorg. kim. Baryumun simgesi.

BA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve *ohi* adıyla da anılan ağaç. (Odunu, biteviye beyazımsı ya da düzensiz damarlı, yeşilimsi kahverengi özekli, orta sık dokulu, sert ve ağırdır. İç doğrama, mobilya ve alet sapı yapımında kullanılır. Çitlembikle aynı cinstendir. Karaağaçgiller familyası.)

BA, eski Mısır düşüncesine göre, bireyin varlığını oluşturan ilkelerden biri. (İnsan başlı ve ayakları insan eli biçiminde bir kuşla simgelenen Ba, bu inanca göre, varlığın devingen bir öğesidir; ölümden sonra bedenden ayrılır. Ama beden mumyalanmış, dolayısıyla bozulmamış ve *Ka** etkin kalmışsa, mumyaya ya da ona benzeyen herhangi bir tasvire girerek bunlara can verebilir. Bu nedenle, eski Mısır mezarlarında çok sayıda heykel ve tasvir bulunurdu. Özellikle Ba'nın barındığı bu mezarlar sayesinde ölü, günlük yaşamının tüm etkinliklerini yeniden yaşardı. Eski Yunanlılar, bu inancı iyi anlayamadıklarından yanıldılar ve ruh'la Ba'yı aynı şey sandılar.

BÂ (Oumar), moritanyalı yazar (Boghé 1913). Futa-Toro Pöller'i üzerine etnografik ve dilbilimsel çalışmalar yaptı. Ayrıca, şiir derlemeleri vardır (*Paroles plaisantes au coeur et à l'oreille* [fr. çev.], 1977).

BAADE (Walter), alman kökenli amerikalı gökbilimci (Schröttinghausen, Westfalen, 1893-Göttingen 1960). Birçok gökadasının yıldızlarını ve özellikle Andromeda bulutsusunun çekirdeğini belirledi (1944). İki tip yıldız öbeği olduğunu kanıtladı. Sefeitler üzerine incelemeleri, uzaklık ölçümlerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı ve gözlenebilen evren boyutlarının iki katına çıkmasını sağladı. İkar ve Hidalgo küçük gezegenlerini buldu, çarpışan gökadalardan yola çıkarak bazı radyokaynakları belirledi.

BAADER (Franz Xaver VON), alman filozof ve tanrıbilimci (Münih 1765- *ay. y.* 1841). Önce, tıp ve doğabilimleri okudu. Bir süre İngiltere'de kaldı (1792-1796) ve bu sırada Rousseau'nun yaradancılığı ile Kant'ın eleştiriciliğine karşıt görüşleri benimsedi. Münih Üniversitesi'ne felsefe ve tanrıbilim profesörü olarak atandı ve nesne ile özneyi iç içe geçmiş olarak ele alan bir bilgi kuramına dayanarak inanç ile aklın uygunluğu görüşünü savundu. Buna göre, bilgi, *cogito* üzerinde değil de, inanç üzerinde temellenir ve vahyin bir uzantısı olan bilgi süreci, Tanrı'nın bizim hakkımızdaki bilgisinin bilincine varmamızdan başka şey değildir. Baader, Schelling ile birlikte, alman romantizminin büyük doğa filozofları arasında yer alır. J. Böhme'yi ve L.C. de Saint-Martin'i okuyan Baader, *irenizm* (farklı hıristiyan mezheplerini birbirinden ayıran sorunların hoşgörü zihniyetiyle incelenmesinden yana tavır alma) görüşü içinde barışçı bir felsefe geliştirdi. Bu barışçı felsefe, Kutsal İttifak'ın kurulmasında rol oynadı. Baader, papanın üstünlüğünü kabul etmeyerek, demokratik yoldan kurulmuş ve Kilise konsilleri tarafından yönetilen bir katolik kilisesinden yana çıktı. Yapıtları: *Beiträge zur Elementarphysiologie* (1797); *Über das pythagoräische Quadrat in der Natur* (1798).

BAADER (Andreas), alman aşırı sol militan (1943 ? - Stuttgart 1977). Öğrenciydi, sonra gazeteci oldu.1968'de, Ulrike Meinhof ve Gudrun Ensslin ile birlikte, resmi adı "Rote-Armee -Fraktion" (RAF) olan bir terör grubu kurdu. 1972 haziranında yakalanan bu üç terörist, kendilerine siyasal tutuklu statüsü verilmesini talep ettilerse de, bunu elde edemediler. Onları kurtarmak için RAF bir dizi terör eylemine girişti (bir Batı-Berlin yargıcının öldürülmesi [kasım 1974], Berlin CDU [Hıristiyan demokrat birliği] başkanının kaçırılıp öldürülmesi [şubat 1975] ve Stockholm'deki alman büyükelçiliğinde rehineler alınması [nisan 1975]). Nisan 1976'da Baader ile arkadaşları ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Andreas Baader, Gudrun Ensslin ve bir başka arkadaşlarının, Stuttgart yakınındaki Stammheim hapishanesi'ndeki hücrelerinde ölü olarak bulunmalarından az sonra,başsavcı Siegfried Buback'ın (temmuz 1977), sonra da alman işverenler başkanı Hanns Martin Schleyer'in (ekim 1977) teröristlerce öldürülmesini, ceza yasası'nın yeni bir sertleşmesi, belirli mesleklerde çalışmayı sıkı kurallara bağlayan "mesleki yasaklamalar"ın daha da sıkı bir uygulaması izledi.

BA'AL ya da **BÂL** a. (ar. *ba'l*). *Esk.* **1.** Karı kocadan her biri, eş, **—2.** Sahip, patron. **—3.** Müslümanlıktan önceki dönemde Kâbe'de bulunan putlardan biri.

BA'AL, batı sami dillerinde "Tanrı" anlamına gelen unvan. Tek başına kullanıldığında Suriye kolundan gelen Samiler'de dağ, fırtına ve yağmur tanrısı Addu ya da Adad'ı belirtir. Batı sami tanrıları arasında en önemli yeri tutan Ba'al, ugarit efsanelerinin kahramanıdır. Fenikeliler'de Ba'al ("efendi") adı çeşitli tanrılar için kullanılır. Kutsal Kitap'ta ise Ba'al uydurma tanrıların tümünü anlatır.

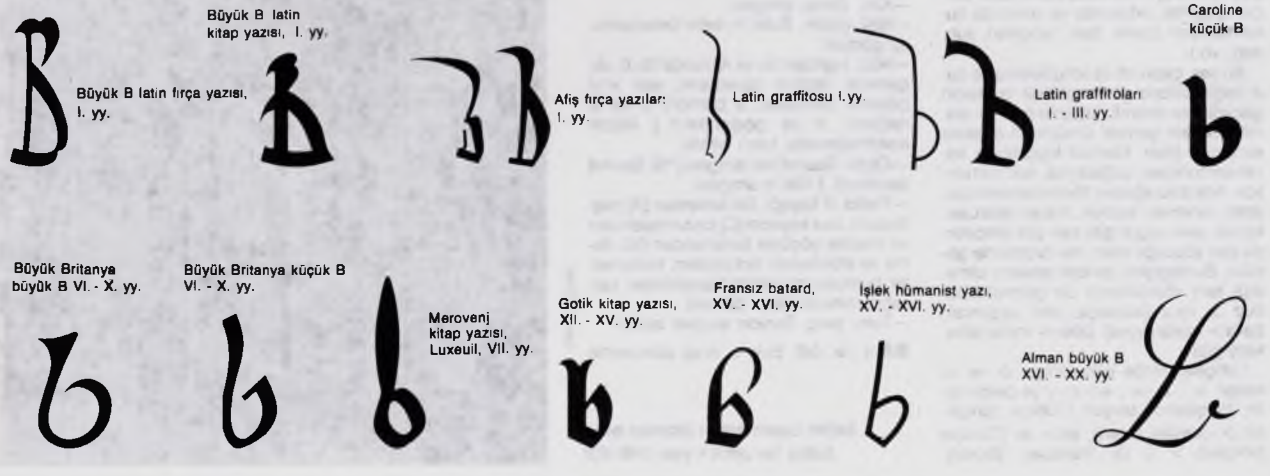
BAALAT (Ba'al'in dişisi), Byblos'lu fenike tanrıçası; Aştar'ın bir eşi sayılabilir.

BAALBEK ya da **BALBEK,** Lübnan'da kent, Beka'da, Antilübnan'ın eteğinde; 18 000 nüf. Maruni ve yunan din ilkelerine bağlı katolik başpiskoposluğu. Baalbek, Beyrut'a meyve ve hayvancılık ürünleri gönderen bir vahadır.

—Tar. Beka'nın başlıca Fenike sitesi, tanrı Ba'al'ın din merkezi olan kent, daha sonra Yunanlılar'ın *Heliopolis*'i oldu. Augustus döneminde latin kolonisi haline geldi ve Antoninuslar döneminde büyük gelişme gösterdi: Güneş tanrı burada Heliopolis Jupiter'i adıyla saygı gördü. Heliopolis'te üç tapınak yapıldı: Jupiter, Venus, Mercurius. Ama Constantinus Venus kültünü ortadan kaldırdı ve Theodosius Jupiter tapınağının bir bölümünü yıktırarak bir kilise yaptırdı. Ortaçağ'daki savaşlar ve 1664 ve 1750 'deki depremler yıkımı sürdürdü. Bugün Baalbek akropolisinde, Heliopolis Jupiter'i tapınağının altı sütunu, daha iyi korunmuş Bacchus tapınağının (yunan sanatından esinlenerek yapılmış süslemeleri doğu taşkınlığının izlerini taşır) kalıntıları, altıgen avlu ve sunak

B HARFİNİN EVRİMİ

avlusu (önünde giriş revakları vardır), yeraltı yolları ve bir sur kalmıştır. Yakınlarındaki Venus tapınağı onarılmıştır.

BAALBEKİYE a. (Lübnan'daki Baalbek kentinin adından). Beyaz pamuk ipliğinden dokunan bir tür kumaş ve bu kumaştan yapılan giysilere verilen ad. (Özellikle ortaçağda Mısır'da çok kullanılmıştır.)

BAALBEKKÎ (Leyla), lübnanlı edebiyatçı (Beyrut 1936). Yapıtlarını arapça yazdı. Gelenekçi şii bir ailede yetişti. Romanlarında ataerkil yaşam sistemine karşı çıktı, kadının durumunu ve aile ilişkilerini ele aldı (*Je vis!* [fr. çev.], 1958; *les Dieux -Monstres* [fr.çev], 1960).

BAAL BERİT (*birleşme azizi* anlamına gelen ibranice sözc.). Kişiler ya da aileler arasındaki birleşmelere başkanlık eden kenanlı kutsal varlık; Şhem'de kutsal sayılıyordu. (Kapatması Şhem'de oturan Gideon'un ölümünden sonra, İsrail, Baal Berit'i onurlandırdı [*Hâkimler, VIII*, 33]. Adına ayrıca "birleşme tanrısı" olarak da rastlanır [IX, 46].) —Giz. bil. İkincil bir cine verilen ad (kimi zaman Berit, Bolfri adlarıyla çift cinsiyetli bir şeytan olarak ortaya çıkar).

BAAL HAMMON ("dikilitaşlar hâkimi" ya da "cehennem ateşlerinin efendisi"), Kartaca'nın büyük tanrısı. Güneş tanrısı olduğu için Yunanlılar onu bazen Apollon ile bir tutarlardı; ama Doğu'da daha önceden de biliniyordu (İ.Ö. IX. yy.'da Zincirli'de). Roma çağında ona Saturnus adıyla ve Tanit ile ortaklaşa tapınılmaktaydı. Bu iki tanrı için insan sunaklarında yeni doğmuş çocuklar kurban edilirdi.

BAAL-PEOR ("Peor tanrısı"), Peor tepesi üzerinde tapınılan moab tanrısı; Sayılar kitabı'na göre bu tapınma ahlak dışıydı. Bu tanrıya Roma egemenliği döneminde de tapınıldı.

BAAR, İsviçre'de (Zug kantonu) kent, Zug'un K.'inde; 14 100 nüf. Dokuma sanayisi.

BAARIN → BARIN.

BAARN, Hollanda'da (Utrecht) kent, Eem ırmağı kıyısında, Hilversum'un B.'sında; 24 300 nüf. Konut merkezi. Utrecht üniversitesinin bitkibilim bahçesi.

Baas ("Diriliş") ya da **Arap sosyalist diriliş partisi.** Michel Eflak tarafından 1953'te kendi hareketi Arap diriliş partisi'nin Ekrem el-Havrani'nin Arap sosyalist partisi ile birleşmesi sonucunda kurulmuştur. Yakındoğu'nun tüm arap devletlerini tek bir arap ulusu halinde birleştirmek amacını güden Baas; Ürdün, Irak, Libya ve Aden'de hızla örgütlendi. Ancak, Suriye dışında her yerde gizli çalışmak zorunda kaldı.

Baas partisi, Nasır sosyalizmini ve onun tarafsızlık politikasını destekleyip savundu. Böylece yerel ayaklanma ve komplolar teşvik gördü; bunlardan biri olan Abdullah Rimavi'nin Ürdün ayaklanması (nisan 1957) partinin burada parçalanmasına yol açtı. Suriye'de Çiçekli'nin düşmesinden (şubat 1954) yararlanan Baas, on sekiz üyesini millet meclisine soktu. Ekrem el-Havrani de 1955'te meclis başkanı seçildi. 1955 şubatından başlayarak hükümette yer alan Baas, şubat 1958'de kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin mimarı oldu. Bununla birlikte bu birleşmenin tüm sonuçlarını da kabul edemezdi, çünkü bu sonuçlar arasında tüm siyasal partilerin ve bu arada Baas'ın kapatılması ve meydanın albay Nasır'a bırakılması da vardı. Öte yandan, aynı dönemde 14 temmuz 1958 ihtilali Irak Baas partisi'nde yarattığı umutlar da, çok geçmeden, Kasım'ın, mart 1959'da Musul'daki başarısız ayaklanmanın ardından nasır'cılara karşı izlediği siyasetten ötürü suya düştü. Aynı durum Lübnan'da da ortaya çıktı ve mayıs 1958'de başlattıkları ayaklanma girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra bu ülkede baasçılar, varlıklarına gözyumulan kişiler haline geldi. Suriyeli baasçılar aralık 1959'da Nasır ile ilişkilerini kopardılar ve Suriye'nin Mısır'dan ayrılmasına göz yumdular (eylül 1961). Bu ayrılık sayesinde, Bağdat'ta baas'çı bir hükümet kurmak amacıyla Kasım'ı tasfiye eden hükümet darbesinden (8 şubat 1963) bir ay sonra baasçılar Şam'da iktidarı ele geçirdiler ve Selahattin el -Bitar'ı işbaşına getirdiler (8 mart 1963).

Kazandığı başarılara rağmen Suriye' deki Baas partisi'nde nisan 1962'den başlayarak iki eğilim ortaya çıktı: Ekrem el-Havrani'nin başında bulunduğu özellikle sosyalist ve Nasır karşıtı kanat ile, esas olarak milliyetçi olan ve Mısır ile anlaşmayı yine de ön planda tutan Michel Eflak'ın başını çektiği kanat. Nisan 1963'te "Üçlü birleşme"nin (Mısır-Suriye -Irak) ilanından sonra baasçılar, Suriye ile Irak'ın gerçekten federal bir yapı içinde bağımsızlıklarını korumak ve programlarındaki sosyalist reformları gerçekleştirmek için mücadeleye giriştiler. 1951'de Michel Eflak'ın hazırlamış olduğu Baas "Anayasa"sı büyük üretim araçlarının millileştirilmesini, toprak, taşınmaz mal ve sanayi mülkiyetinin sınırlandırılmasını ve böylelikle toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasını öngörüyordu; ama sermayeyi, özel mülkiyet ve girişimi ve miras hakkını da koruyordu; din konusunda da, devletin din işlerine karışmasına karşı çıkıyor, laik bir tavır alıyordu.

Suriye'deki Nasır'cı unsurların tasfiyesinden sonra, Baas bir milis kuvveti oluşturdu ve bu milis temmuz 1963'teki askeri ayaklanmayı bastırdı. Ancak, partinin Irak kanadı da aynı türden bir milis örgütü kurmaya kalkınca, mareşal Arif buna karşı koydu ve Baas'ın Nasır karşıtı aşırı kanadını tasfiye etti (kasım 1963).

Baas partisi, Suriye'de de, toprak reformu ile mülkleri ellerinden alınan toprak sahiplerinin, uzun süren karışıklıklar yüzünden işleri bozulan tacirlerin, işsiz kalan işçilerin ve hatta toprak reformundan henüz tam olarak yararlanamayan köylülerin muhalefetiyle karşılaştı. Bu güçlükler parti yöneticilerini bağımsızlarla uzlaşmaya itti (Selahattin el-Bitar'ın 14 mayıs 1964 tarihli koalisyon hükümeti) ve bu da, meclis içindeki muhalefetin parti içine kaymasına yol açtı; bundan sonra, uzlaşmaz sosyalistlerle ılımlılar, yaşlı baasçılarla gençler, Nasır'cılarla Nasır karşıtları parti içinde çatışır hale geldiler.

Partinin iki kol halinde örgütlenmesi, bölünmeyi daha da derinleştirdi: bu iki kol, uluslararası arap birliği (panarap) "komutanlığı" ile, "jön türkler"in ve otoriter sosyalistlerin başını çektiği Suriye yerel "komutanlığı"dır. Bu bölünmeler Baas'ı etkileyen çeşitli bunalımların da nedenini açıklar; Michel Eflak'ın parti genel sekreterliğinden tasfiye edilip, yerine Münif Razzaz'ın getirilmesi (mayıs 1965); Havrani'nin tutuklanması (kasım 1965); Suriye yerel komutanlığının, parti uluslararası komutanlığınca dağıtılması (aralık 1965); ve nihayet, 22-23 şubat 1966'da Suriye'deki karşı askeri darbe. İsrail karşısında Suriye Baas partisi, kendi içindeki görüş ayrılıklarını susturmayı, hatta parti dışı kişilerin, "kutsal birlik" hükümetine girmelerini kabul etti (kasım 1966). Ancak, haziran 1967 yenilgisi, iki hizbin çatışması biçiminde, yeni bir bunalıma yol açtı; hiziplerden biri soldaki tüm gruplarla yakınlaşmadan yana olurken, diğeri aslına uygun bir marxçılığı savunuyordu. İsrail'in amansız düşmanı olan Baas, arap zirvesini ve Hartum konferansı (ağustos -eylül 1967) kararlarını şiddetle kınadı,tüm arap ülkelerinde İsrail ve Batı çıkarlarının sistemli şekilde boykot edilmesini istedi.

Irak'ta, 17 temmuz 1968 hükümet darbesinden bu yana Baas, siyaset sahnesine egemendir. Parti, şubat 1970'te Michel Eflak'ı yeniden genel sekreter seçti ve kapılarını değişik ulusal siyasetlere açtı: kürt milliyetinin varlığının tanınması, ardından da iki komünist liderin hükümete girmesi. Baas'ın Irak kanadının siyasal evrimini gösterir.

Baalbek
Sunağın avlusu, İ.S. II. - III. y.y.

1966'dan beri Suriye'de iktidarda olan Baas partisi, mart 1969'da büyük bir bunalım geçirdi. Ordu, fazla SSCB yanlısı olmakla suçladığı hükümete cephe aldı, savunma bakanı general Hafız Esat da devlet başkanı Nurettin el-Atasi ve Baas partisi'nin genel sekreter yardımcısı general Selah Cedid ile çatıştı. Kasım 1970 hükümet darbesinden sonra devlet başkanı olan Esat, Irak'ın yardımıyla Suriye Baas'ına komplo hazırlamakla suçlanan "sağcı hizip" mensuplarına karşı aylarca süren bir dava (15 ocak - 3 ağustos 1971) açtırdı. Duruşmalar sonunda Michel Eflak, yokluğunda ölüm cezasına çarptırıldı. Ağustos 1971'de Esat parti genel sekreterliğine seçildi.

Baas partisi hem Bağdat'ta, hem de Şam'da iktidarda olmasına rağmen, Irak -Suriye ilişkileri bunalımlarla dolu bir çizgi izledi. Ekim 1973 Israil-Arap savaşı sırasındaki yakınlaşma, nisan-mayıs 1975'te bozuşmayla sonuçlandı, ekim 1978'de ("Ortak ulusal eylem bildirgesi") yeniden barış sağlandı. Bu arada, temmuz 1979'da Bağdat'ta rejime karşı bir "komplo"nun ortaya çıkarılması, Irak -Suriye ilişkilerinin yeniden bozulmasına yol açtı. Temmuz 1980'de Selahattin el -Bitar Paris'te öldürüldü.

Suriye'de 1981'de yapılan seçimi Baas'çı Ulusal ilerici cephe kazandı. Ocak 1985'teki parti kongresinde bilinen dış politika çizgisinin sürdürülmesi kararı alındı. SSCB'ye bağlılık yeniden açıklandı. Şubat 1986 seçimlerini de iktidar partisi kazandı. 1988 yılından başlayarak Moskova, SSCB'deki bunalım nedeniyle Ortadoğu ve Suriye ile olan ilgisini azalttı. Hafız Esad 1989 yılında Mısır'ı ziyaret ederek kesilmiş olan diplomatik ilişkileri yeniden başlattı ve Camp David anlaşmalarını da benimsemiş oldu. 1986 yılında terörist devlet ilan edilen Suriye, Körfez savaşı sırasında ABD ile temasa geçti; Esad-Bush buluşması Suriye ile ABD arasında devlet başkanları seviyesinde ilk buluşmaydı (kasım 1990); Hafız Esad, Irak'a karşı kurulan ortak güce katıldı. Şubat 1991'de Arap-İsrail görüşmelerinde taraf olmayı kabul etti. 1991 yılı aralık ayında yapılan seçimleri (oyların % 99.9'uyla) Hafız Esad ve iktidar partisi kazandı.

Baastrup sendromu. Romatol. Şişman ve hiperlordozlu kişilerde bel omuru artrozu çerçevesine giren sendrom. Bel ağrılarıyla kendini gösterir. Omurganın bel bölümünün aşırı eğriliğinden dolayı, dikensi çıkıntıların, özellikle ikinciden dördüncüye kadar olan omurlardaki dikensi çıkıntıların sinirlere değmesinden ileri gelir.

BAAŞA, 3. İsrail kralı (909'a doğr.

- 886'ya doğr.). Yeroboam'ın oğlu Nadab'ın tahtını gaspetti ve ailesini katlettirdi. Yahuda kralı Asa ile anlaşmazlığa düştü, ama Şam Aramileri'nin müdahalesi yüzünden fethettiği topraklardan vazgeçmek zorunda kaldı.

BAB ya da **BAP** a. (ar. *bāb*). *Esk.* **1.** Kapı: *"Ger fütüh-ı vuslatın istersen ey dil sabr kıl / Feth-i bâb olur ara kim halka-i der depredür"* (Şeyhi, XV. yy.). **—2.** Bir kitabın ana bölümlerinden her biri (bablar fasıllara, fasıllar kısımlara, kısımlar da meclislere ayrılır): *"Kâinat'ımızın bu cildini esasen dört büyük bâba taksim ediyoruz"* (Ahmet Mithat, Kâinat, XIX. yy.). **—3.** İş, husus, konu, madde: *"Bu bâbda beslediğimiz fikir..."* (Hüseyin Cahit). **—4.** Geçit, boğaz (bu anlamda osmanlıcada yalnız özel adlarda görülür): *Bab-ül-ebvab* (şirvan yöresindeki boğaz), *Bab-üz-zekkak* (Cebelitarık boğazı). **—5.** Çeşitli devlet kuruluşlarının bulundukları binaları adlandırmakta kullanılır: *Bab-ı hükümet* (devlet dairesi, devlet kapısı), *Bab-ı saadet* (Osmanlı sarayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul), *Bab-ı zaptiye* (İstanbul emniyet örgütünün bulunduğu bina), *Bab-üs-saadet-iş-şerife* (harem dairesi).

—Dilbil. Arapça fiil çekiminde, sülasi fiiller, geçmiş zamanda (mazi) ve geniş zamanda (muzarı) orta harflerinin aldıkları harekeye göre altı bâba ayrılır. Birinci bab: *nasara-yansuru*,ikinci bab: *daraba-yadribu*, üçüncü bab: *fetaha-yeftahu*, dördüncü bab: *feriha-yefrahu*, beşinci bab: *kerüme-yekrümü*, altıncı bab: *hasibe-yahsibu* örneklerinde olduğu gibidir. ‖ *Bab-ı kebir*, 29 harfli fars alfabesi. ‖ *Bab-ı sagır*, 22 harfli arap alfabesi. ‖ *Bab-ı tahkir*, arap gramerinde küçültme adları ile ilgili bölüm.

—Ed. Divan şiirinde Tanrı'nın esirgeme ve bağışlaması, peygamberin şefaati, velilerin himmeti, padişahın lütuf ve keremi, sevgilinin merhamet ve vuslatının sağlandığı yer anlamında kullanılır: *Geda-yı âtıfet matrûd-i ebvâb-ı ekâbirdir/muhill-i merhamet ancak bir Allah bâbı kalmıştır* — Yenişehirli Avni. (→ KAPI.)

—Isl. huk. *Bab naibi*, büyük yargı bölgelerinde belde kadısı tarafından yetkili kılındığı davalara bakmak ve bazı noterlik işlemlerini görmek üzere görevlendirilen naib.

—Kur. tar. *Bab-ı ağa*, yeniçeri ağasının dairesi. (→ AĞA KAPISI.) ‖ *Bab-ı âsafî*, sadrazam konağı. (→ BABIÂLİ.) ‖ *Bab-ı defterî*, Osmanlı devletinin maliye işlerini yürüten kurum. (→ DEFTERDAR.) ‖ *Bâb-ı fetvâ*, şeyhülislam dairesi. (→ ŞEYHÜLİSLAM.) ‖ *Bab-ı meşihat*, şeyhülislam dairesi. (→ ŞEYHÜLİSLAM.) ‖ *Bab-ı saadet*, Osmanlı döneminde İstanbul'un adlarından biri. ‖ *Bab-ı seraskerî*, Osmanlılar'da harbiye nezareti dairesi (serasker kapısı da denirdi). ‖ *Bab-ı zaptiye*, Osmanlılar döneminde İstanbul'da güvenlik işleriyle uğraşan daire.

—Tasav. Tövbe.

BÂB a. (fars. *bab*). *Esk.* **1.** Baba, ata. **—2.** Şeyh, önder.

BÂB a. (*kapı* anlamına gelen arapça sözc.). Şiiliğin ilk zamanlarında en yüksek mertebedeki imamın müridine verilen ad. (Bâb, ismaili hiyerarşisinde en yükseğe yakın, belirli bir mertebeye sahipti. Nusayriler'de Selman aynı anlama gelir.)

BÂB (EL-), Suriye'de kent; Halep'in yaklş. 40 km K.-D.'sunda, Cerablus yolu üzerinde. 32 000 nüf. Bağlar ve meyve bahçeleri. Güneydeki Sebha bataklığına dökülen Nehrülzenab, kentin kuzeyinden çıkar.

BÂB (Mirza Seyyit Ali Muhammed-i Şirazi), bâbiliğin kurucusu (Şiraz 1819-Tebriz 1850). Bâbiler tarafından Nokta-yı ûlâ (ilk nokta) ya da Hazret-i âlâ (yüce hazret) adlarıyla da anılır. Küçük yaşta öksüz kalınca, dayısı tarafından yetiştirildi. Basra körfezi kıyısındaki Buşehr'e gitti (1838/1839). Orada dinsel konular üzerinde çalışmaya ve düşünmeye başladı. Hac için gittiği Kerbela'da, şeyhilik inancının kurucusu sayılan Kâzım Reşti ile tanışarak onun etkisi altında kaldı. Bir süre sonra doğum yeri olan Şiraz'a döndü. Kâzım Reşti, müritlerini, beklenen mehdiyi bulmaları amacıyla İran'ın her yanına göndermişti. Bu müritlerden Molla Hüseyin Büşroye, geldiği Şiraz'da Mirza Seyyit Ali Muhammet ile tanıştı ve ona sorduğu bütün sorulara aldığı yeterli yanıtlar karşısında, onun tanrısal gerçeğe açılan kapı (bâb) olduğu inancına vardı. Mirza Seyyit Ali Muhammet (Bâb), bir gece içerisinde Molla Hüseyin Büşroye'ye, bâbilerin Bâb'a vahyolunan ilk kitap olarak kabul ettikleri Yusuf suresi ile ilgili *Kayyüm ül-esmâ* adlı tefsirini yazdırdı (1844). Bu tarihten başlayarak Bâb adıyla anılan Mirza, daha sonra şii molla ve müctehitlere (İran'da bütün şii din bilginlerine verilen ad) karşı eleştiriye, hatta saldırıya geçti. Kısa sürede kendisine birçok mürit edindi. Müritlerinden en seçkin gördüğü on sekizine hurufat ül-hayat (canlı harfler) adını verdi. Hac için Mekke'ye gideceği zaman (1844 sonbaharı), bâbilik inancını yaymaları için bu on sekiz müridini İran'ın çeşitli eyaletlerine gönderdi. Mekke ve Maskat'ta mehdiliğini ilan ettiyse de bundan istediği sonucu elde edemedi. 1845'te döndüğü Şiraz'da verdiği vaazlar tepkilere yol açtığı gibi karışıklıklar çıkmasına neden oldu. Müritleri, onun emri ile ezana "Ali, nebiden önce Allah'ın soluğudur" cümlesini eklediklerinden, tutuklanarak cezalandırıldılar. Durumu yerinde incelemek için İran şahı tarafından Şiraz'a gönderilen görevli de Bâb'ın inançlarına kapılıp onun müridi oldu. Bu sıralarda kentte kolera salgını çıktığından Şiraz boşaltıldı ve Bâb İsfahan'a geldi. Kentin valisi onu koruması altına aldı. Bu vali ölünce Tahran'a çağrılarak önce Makû, sonra da Çihrik kalelerinde hapsedildi (1848). Bu durum karşısında müritleri İran'da yer yer ayaklanmalar çıkardılar. Bâb, sorguya çekilmek bahanesiyle Tebriz'e getirildi ve vezir Taki Han'ın buyruğuyla kurşuna dizilerek cesedi bir çukura atıldı. Müritleri, cesedini buradan kaçırarak uzun süre sakladılar. Kemikleri sonradan bahailiğin kurucusu Bahaullah'ın buyruğu ile Akkâ'ya götürülüp Carmel dağı eteğine gömüldü ve gömüldüğü yere görkemli bir türbe yaptırıldı.

Bâb'ın *Kayyum ül-esmâ* adlı tefsirinin dışında, inançlarını anlatan ve İran şahına, osmanlı padişahı Abdülmecit'e, Bağdat valisi Necip Paşa'ya yazılan mektuplarından oluşan *Elvâh*, *Kitâb ür-ruh* adlı iki yapıtıyla bâbiliğin kutsal kitabı sayılan arapça ve farsça yazılmış *Beyân* adlı bir yapıtı daha vardır.

BAB ARSLAN → ARSLAN BABA.

BABA a. **1.** Kendi dölünden çocuğu olan erkek: *İki oğlan babası. Baba olmak.* **—2.** Aile biriminde (kendinden ya da başkasından olan) çocuklara babalık görevi üstlenmiş kişi: *İyi bir baba. Üvey babasını gerçek babası kadar sever.* **—3.** Çocuklara göre bu kişi; onun için çocukların kullandığı sözcük: *Kardeşim babama çok benzer. Baba, beni de götürür müsün?* **—4.** Baba gibi sevecen, koruyucu davranan; baba yerine konulan kimse: *Fakir fukara babası. O babam sayılır.* **—5.** Sevilen, sayılan, yaşlı erkek için kullanılır: *Hasan Baba, buraların en eski balıkçısıdır. Fethi Baba, bir çay getirir misin? Baba, seni karşıya geçireyim. Babaya yer verin de otursun.* **—6.** Bir yapıtın yaratıcısı, bir öğretinin, tekniğin vb. öncüsü: *Heredotos tarihin babasıdır.* **—7.** Kirli işler yapan, yasadışı bir örgütün başı: *Mafya babası. Babalar savaşı.* **—8.** Bir hayvanın anababasından erkek olanı: *Yarışı kazanan atın babası ünlü bir aygırdır.* **—9.** Eskiden kimi tarikat ve tekke büyüklerine verilen ad; onlar için kullanılan san: *Bektaşi babası. Nur Baba.* **—10.** *Arg.* Erkeğin cinsel organı. **—11.** *Baba adam*, iyi yürekli, hoşgörülü, yaşlı adam. ‖ *Baba çıkarasıca, baba yiyesice*, "öl, geber" anlamında kullanılan ilenme sözü (yörs.). ‖ *Baba değil, iskele babası, tırabzan babası*, çocuklarıyla ilgilenmeyen, onlara yararı dokunmayan babaların bu durumunu belirtmek için söylenir. ‖ *Baba hindi*, besili, iri erkek hindi. ‖ *Baba ocağı, baba yurdu*, öteden beri bir kimsenin ailesinin malı olan, içinde doğup büyüdüğü, yaşadığı ev, toprak. ‖ *Baba torik*, erkeklik organı (arg.). ‖ *Babadan kalma*, babadan çocuklara geçen miras; eskiden beri süregelen, eskimiş: *Babadan kalma bir miktar arsası vardı. Babadan kalma usuller.* ‖ *Babaları tutmak*, çok öfkelenmek, sinirlenmek. ‖ *Babaları üstünde*, kızgın, öfkeli. ‖ *Babalarımız*, "bizden önceki kuşak" anlamında söylenir. ‖ *Babam*, senlibenlilik gösteren bir seslenme sözü: *Sen de isteneni yapsaydın babam;* yinelenen iki buyurma kipli fiil arasında, eylemin bıktırıcı sürekliliğini belirtmek için kullanılır: *Bekle babam bekle. Git babam git.* ‖ *Babana rahmet*, yerinde bir iş yapan ya da söz söyleyen kimseye söylenir. ‖ *Babanın malı mı?*, bir şeyi gereksiz yere haksız olarak ya da hoyratça kullanan bir kimsenin bu tutumunu yermek için söylenir: *O kâğıtlar babanın malı mı, herkese dağıtıyorsun?* ‖ *Babanın oğlu mu?, Babanın oğlu değil ya!*, bir kimseye gereksiz ilgi gösterilmesi durumunda söylenir: *Babanın oğlu mu, ne koruyorsun? Bırak ne yaparsa yapsın, babanın oğlu değil ya!* ‖ *Babanın şarap çanağına*, hoşnutsuzluk belirten aşağılama sözü (arg.). ‖ *Babasına rahmet okumak*, birisi için kötü şeyler düşünüp planlamak. ‖ *Babasının, babalarının çiftliği*, bir kimsenin salt kendi çıkarı için kullandığı yer, kuruluş: *Burayı babanın çiftliği gibi yönetemezsin.* ‖ *Babasının hayrına*, hiçbir karşılık beklemeden, salt iyilik olsun diye. ‖ *Babasının oğlu*, görünüş ve davranışıyla babasına benzeyen erkek çocuk. ‖ *Babasız oğlan doğurtmak*, bir işte aşırı güçlük ve sıkıntı çekmek (arg.). ‖ *Babayı yemek*, hak ettiği kötü duruma düşmek (arg.).

—*Esk. Baba-yı âlem*, âlemin babası, Hz. Âdem. ‖ *Baba-yı sühan*, sözbabası.

—Denizc. Halatları volta etmek için gemide, rıhtımda ya da iskelede bulunan ağaç ya da demirden yapılmış yuvarlak ve kısa dikme. (Gemi babaları çift, iskele ve rıhtım babaları tek olur.) —Ağaç teknelerin baş ve kıç omuzluklarında bulunan tek ya da çift ıskarmoz (eğri) başı. ‖ *Halat babası*, gemilerde halatları volta etmeye yarayan ağaç ya da demir baba. ‖ *İskele babası*, bir iskelenin ön köşesinden birkaç metre geriye yerleştirilen ve iki yan palamarı bağlamada kullanılan dikme.

ağaç teknelerde kullanılan halat **baba**ları

—Din tar. *Kilise babaları*, yazdıkları kitaplarla inanç alanında öğretilerinin değerini kabul ettirmiş eski hıristiyan yazarlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dülg. *Çatı babası*, bir asma çatıda gergi kirişinin ortasına yerleştirilerek makas kirişlerinin yükünü alan düşey öğe.

—Esk. Rom. *Vatanın babası*, imparatorlara özgü sanlardan biri. (Bu onursal san, İ.Ö. 2 yılında senato ve halk tarafından Augustus'a verildi. Ardından gelenler, Tiberius, Galba, Otto ve Vitellius dışında, bu sanı benimsediler. Domitianus ile birlikte imparatorlara özgü bu tür sanlar kaldırıldı.)

—Folk. *Baba yolluğu*, geleneksel evliliklerde, oğlan evinin kız babasına gönderdiği düğün armağanlarına verilen ad.

—Genet. *Babaya benzerlik*, çocukların anadan çok babaya benzediği kalıtım biçimi. (Karşt. ANAYA BENZERLİK.)

—İnş. *Merdiven babası*, bir merdivende tırabzanın alt bölümündeki ilk dikme ya da dikey çubuk.

—Mutf. *Baba kalıbı*, baba tatlısı yapımında kullanılan, yaklaşık 6 cm çapında küçük kalıp. ‖ *Baba tatlısı*, mayalı hamurla yapılan bir tatlı. (Bk. *ansikl.* böl.).

—Pastac. Krem şanti katılmış ingiliz kre-

masıyla (ya da bazen meyveli jelatinle) kalıba dökülerek yapılan ve çeşitli biçimde kokulandırılan soğuk tatlı. (Eşanl. MOSCOVİTE.)

—Psikan. *Baba cinayeti,* Freud'un kuramında, nevrozla insanlık tarihi arasında eklemlenme olanağı sağlayan "bilimsel mitos" (S. Freud'un *Totem ve Tabu*' da [1912] açıkladığı gibi, burada, *ilkel sürü** babasının öldürülmesi sözkonusudur). || *Baba (-) nın (-) adı,* Jacques Lacan'a göre, öznenin varlığını açıklayabilen gösteren. (Bu gösteren, çocuğu ana isteğinden ayırarak onun kendi isteğine yer açar ve atılması da psikoz yaratan öğeyi oluşturur.)

—Tanrıbil. Teslis'in ilk insanı. || *İlk babamız* Âdem.

—ANSİKL. Din tar. Dinbilimciler, bir Kilise babasının dört niteliğini vurgular: Öğretiye ortodoksça bağlılık, yaşamın kutsallığı, Kilise'nin kabulü, eskilik.

Patristik dönem de denilen Kilise babaları dönemi, İ.S. I. yy.'ın sonundan başlar, Batı'da Aziz İsidoro de Sevilla (öl. 636), Doğu'da da Aziz İoannes Damaskenos ile (öl. 749'a doğr.) tamamlanır. Dinbilim tartışmalarında patristik geleneğin tanıklığına başvurulması, ancak V. yy.'dan başlayarak gerçekleşti. Kilise babaları, eski edebiyatın, özellikle de yunan-roma edebiyatının tarihinde önemli bir yer tuttular; klasik ilkçağın son temsilcileri oldular. Yapıtları, Ortaçağ düşüncesi aracılığıyla hümanist Rönesans'ın doğuşuna katkıda bulundu.

—Mutf. Una, hazır maya ya da bira mayası ve ılık su katarak hazırlanan hamur, mayalanmaya bırakılır. Kabarınca, yumurta, pudra şekeri ve yağla yeniden yoğurulur. Yağlanmış baba kalıplarına bu hamurdan küçük birer parça konup tekrar bekletilir. Hamur, kalıbı dolduracak kadar kabarınca fırına konur. Piştikten sonra kalıptan çıkartılıp soğuması ve sertleşmesi için bir süre bekletilir. Daha sonra şerbete atılır, çıkartılıp üzeri krem şantiyle süslenir.

BABA → BABA COOL.

BABA (Corneliu), rumen ressam (Craiova 1906). İaşi Güzel sanatlar akademisi'nde okudu (burada daha sonraları profesör oldu) ve Venedik'te kaldı. Gerçekçi bir ressam olan Baba, portreler, peyzajlar ve figürlü kompozisyonlar yaptı.

BABA ALİ NEKSİS, 1754'ten 1766'ya kadar Cezayir dayısı (beyi). Hükümdarlığı sırasında, 1756'da, Cezayirliler Tunus'u zapt ederek yağmaladılar.

BABA CAN, Luristan bölgesinde (İran), bugünkü Kirmanşah'tan yüz kilometre kadar uzakta yer alan arkeolojik sit alanı. Bir amerikan arkeoloji heyeti, burada İ.Ö. I. binyılın ilk yarısına ilişkin kalıntılarla birlikte daha eski tabakalar da saptadı. III. tabakada tuğladan yapılmış bir kalenin kalıntıları ortaya çıktı. Bu kalıntıların en göz alıcı bölümü bir odaydı. Duvarları kırmızı ve beyaza boyanmış olan bu odanın zemininde, tavanı süslediği anlaşılan birçok boyalı kiremit bulundu. Bu kiremitlerin başlıca süs motiflerini haçlar, eşmerkezli kareler, damalar oluşturuyordu. Açık sarı bir fon üzerine kara ve kızılla işlenmiş bu motifler, üslup ve teknikleri bakımından, bu tabakanın, daha önce Giyan (Tepe) kazıları ve birçok yeraltı bulgularıyla bilinen boyalı seramik dekorunu hatırlatıyordu. Bütün bu yapıtlar, İ.Ö. 900-700'e doğru kuzeyden gelerek bölgeyi işgal eden bir istilacı kavmin ürünü olabilir. Kale, III. evre sonunda yıkıldı. İskitler'in yerleşmesine, bunların Asur İmparatorluğu'na karşı mücadelesine ve kısa ömürlü Med İmparatorluğu'na tanık olan bir sonraki dönemde yeniden, ama çok daha az şatafatlı bir biçimde inşa edildi. Seramiklerde belirgin değişiklikler meydana geldi. Kalenin son kez işgali Ahemeniler dönemine rastlar.

BABA CAN, türk mimar (XV. yy.). Akkoyunlular döneminde, Ahlat'taki Emirbayındır mescidi (1477) ve Emirbayındır kümbeti'nde (1491) çalıştığı biliniyor.

BABA COOL [babakul] a. (hindi dilinde *baba,* baba ve ing. *cool,* sakin'den). 1970'li yıllarda hippi modasını (zora başvurmama, uzun saç, Doğu sevgisi ve toplum dışı yaşam) sürdürenlere verilen ad. (BABA da denir.)

BABA dağı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kimi dağlara verilen ad. **1.** Denizli'nin B.'sında dağ (antik *Salbakos* ya da *Salbacus*), 2 300 m. Billurlu şistler ve kireçtaşlarından oluşmuş bir kütledir. (Kimi haritalarda, Akdağ olarak geçer.) **—2.** Karadeniz bölgesinin B. bölümünde, Ereğli-Devrek karayolunun G.-B.'sında dağ; Akçakoca dağlarının bir doruğudur; 1 637 m. Kireçtaşı ve şistlerden oluşmuştur. **—3.** Akdeniz bölgesinde, Fethiye'nin G.-D.'sunda dağ; 1 969 m. İkinci-Üçüncü Zaman şistlerinden oluşmuştur.

Baba Himmet, karagöz ve ortaoyunundaki anadolulu tiplemelerinden Kastamonulu'ya verilen adların en yaygını. (→ KASTAMONULU.)

BABA İLYAS, asıl adı **Sücaettin Ebulbeka Şeyh Baba İlyas bin Ali Horasani,** türkmen babası (Horasan ? - Amasya 1240). Anadolu'ya göç etmeden önceki yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur. Torunu Âşıkpaşa'ya göre XI. yy. mutasavvıflarından Seyit Ebülvefa'nın halifelerindendir. Elvan Çelebi ise, onun Anadolu'ya Dede Gargın adlı başka bir şeyhin halifesi olarak geldiğini yazar. (Eğer bu doğruysa, Baba İlyas'ın önce Elbistan'da yaşadığı söylenebilir.) Amasya'nın Çat köyüne yerleşen Baba İlyas, aşırı şiilik, şamanlık ve yerel inançların etkisiyle oluşan görüşlerini yaymaya başladı. Türkmenler tarafından peygamberlik mertebesine çıkarıldı ve "Baba Resul" diye anılmaya başlandı. Halifelerinden Baba İshak'ın Güney-Doğu Anadolu'da başlattığı ayaklanmanın genişlemesi üzerine Amasya subaşılığına atanan Mübarizettin Armağanşah tarafından yakalanarak kale burcuna asıldı. (→ BABA İSHAK, BABAİLER AYAKLANMASI, BABAİLİK.)

BABA İSHAK Kefersudî, türkmen babası (Kefersud, Halep, ? - Malya ovası, Kırşehir, 1240). Horasan'dan gelip Kefersud'a yerleşmiş bir türkmen ailesinden. Baba İlyas'ın halifesi olarak Adıyaman, Sumeysat (Samsat), Kâhta bölgesinde yaşayan Türkmenler'i Anadolu Selçuklu devletine karşı ayaklandırdı. Önderliğindeki Türkmenler önce Malatya sonra Amasya yakınlarında selçuklu kuvvetlerini yendiler. Konya üzerine yürürken Kırşehir'de, selçuklu ordusuyla yapılan savaşta öldürüldü. (→ BABA İLYAS, BABAİLER AYAKLANMASI, BABAİLİK.) [→ Kayn.]

BABA NAKKAŞ, asıl adı **Mehmet bin Şeyh Bayezit,** türk nakkaş (XV. yy.'ın ikinci yarısı). Mehmet II (Fatih) döneminde çalışmış, saray nakkaşhanesini yönetmiş ve sultana musahip olmuştur. Mehmet II, sanatçıya Çatalca yakınlarındaki İncegüz nahiyesinde, Kutlu köyünü arpalık olarak vermiştir (1465). Sanatçı burada bir mescit, hamam ve çeşmeler yaptırarak bu yapıları vakıf haline getirmiştir. Fatih döneminin tutarlı ve özgün tezhipli yapıtlarında, Baba Nakkaş'ın etkisi olduğu sanılmaktadır.

BABA NAKKAŞ, asıl adı **Şeyh Mustafa,** türk nakkaş (? - 1572). Mehmet II (Fatih) döneminde yaşamış Baba Nakkaş'ın (Mehmet bin Şeyh Bayezit) torunudur. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Bayezit II döneminde saray nakkaşı olarak çalıştığı, Manî ve Bihzad düzeyinde bir sanatçı olduğu, İstanbul'daki Eski saray'ın kapı saçağındaki, Topkapı sarayı'nda Bayezit divanhanesi'nin kubbelerindeki nakışları yaptığı belirtilir.

BABA NİMETULLAH, türk mutasavvıf (Nahcivan ? - Akşehir 1496). Azerbaycan'da öğrenim gördü. Akşehir'e yerleşti. Nakşibendi tarikatından olan Baba Nimetullah'ın başlıca yapıtları: *Risâlet ül-vücûd, Fevâtih ül-ilâhiyye ve'l mefâtîh ül-gaybiyye, Hidayet-ül-ihvan.*

Baba dağı
Fethiye-Muğla

BABA ORUÇ → ORUÇ REİS.

BABA PAŞA (Pehlivan İbrahim Ağa —denir), türk vezir (Yozgat 1766 - Karlıeli 1820). Gönüllü olarak katıldığı Türk-Rus savaşı'nda (1787) büyük yararlık gösterdi. Alo Paşa (Ali Paşa) ile birlikte Anadolu'da ve Rumeli'de çıkan ayaklanmaları bastırdı. Hassa silahşörü, kapıcıbaşı unvanlarını aldı. Dobruca âyanı olarak Alemdar Mustafa Paşa'nın buyruğuna girdi (1806); İsmail kalesini sayıca üstün rus kuvvetlerine karşı başarıyla savundu. Tatariçe savaşı'nda zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Vezirliğe yükseltilerek Rakka valiliğine atandı (1809). Ruslar'a karşı Hacıoğlu Pazarcığı'nı savunurken ayağından yaralanarak tutsak düştü (1810). Üç yıl sonra salıverilince, İstanbul'a döndü (1813); Sıvas, Erzurum, Çıldır, Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Diyarbakır halkının şikâyeti üzerine Bursa'da oturmaya zorlandı (1817). Bağışlanarak önce İnebahtı, ardından da Karlıeli sancakları mutasarrıflığına atandı. Tepedelenli Ali Paşa'nın çıkardığı ayaklanma sırasında hastalanarak öldü.

BABA SALİM → ÖĞÜTCEN (Salim).

BABA TAHİR, asıl adı **Mehmet Tahir,** türk gazeteci ve yayımcı (? 1864 - İstanbul 1909). Malumat ve Servet dergilerini yayımladı, yöneti (1894-1895). Yenilikçi edebiyata karşı, geleneksel edebiyatı savunan yazılar yayımladı. Kendi basımevinde yasak yayınlar basarak, Mısır'dan gönderiliyor diye Saray'a ihbarda bulundu, jurnalcilikten çıkar sağladı. Sahte nişan ve beratlar basıp Avrupalılar'a sattı. Dolandırıcılığı anlaşılınca İstanbul dışına sürüldü. II. Meşrutiyet'ten sonra affedildi (1902).

BABA TAHİR URYAN, iranlı şair ve sufi (Hemedan ? - *ay. y.* 1019). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Daha çok, rubai vezninden ayrı bir vezinle yazdığı dörtlükler (dübeyt) tanınır. Bu dörtlüklerindeki dil, yaşadığı bölgelerdeki şivelerin bir karışımı olmakla birlikte edebi farsçaya da yakındır. Şair bu dörtlüklerde, sıkıntı, dert ve aşkla ilgili duygularını dile getirir.

Baba Tahir, aynı zamanda bir mutasavvıf olarak tanınır ve bu konuda kendisine birçok menkıbe isnat edilir. Tasavvufla ilgili düşüncelerini kısa ve özlü bir biçimde *el-Kelimât ül-kısâr* adlı arapça yapıtında dile getirmiştir.

Baba Zünnun ayaklanması, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bozok'ta ayaklanma (1526). Arazi tahririnde yapılan bir haksızlık yüzünden başlayan ayaklanmanın önderleri "Sülünoğlu"

adıyla bilinen Baba Kadri Hoca, oğlu Şah Veli ve Bozok eşrafından Baba Zünnun idi. Tahrir memurunun, tasarrufundaki mezrasına iki yüz akçe vergi biçmesi ve yaptığı başvurulara karşın bu verginin indirilmemesi üzerine Bozoklu şii Türkmenler'den Sülünoğlu ve kan kardeşi Baba Zünnun, yandaşlarıyla birlikte ayaklanarak üzerlerine gönderilen Karaman ve Sıvas beylerbeylerinin kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Bölgede giderek yayılan ayaklanma, sonunda Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Adana beyi Ramazanoğlu Piri Bey'in kuvvetlerince bastırıldı, ele geçen Baba Zünnun öldürüldü (1526).

BABAANNE a. Çocuğa göre babasının annesi; çocuğun ona seslenmek için kullandığı sözcük.

BABABURNU, Anadolu'da kimi kara çıkıntılarına verilen ad: **1.** Biga yarımadasının G.-B.'sında, Ege denizi'nden Edremit körfezine geçilen yerde burun (38° 28' K. enlemi, 26° 03' D. boylamı). İlkçağ'da adı *Lectum promotorium* idi. Anadolu' nun ve Asya kıtasının en batı noktasıdır; **—2.** Karadeniz bölgesinin batı bölümünde, Ereğli koyunu kuzeyden sınırlayan burun.

Babacafer zindanı, İstanbul'da Haliç surları üzerindeki Zindankapı'nın yanındaki kule. Abbasi halifelerinden Harun Reşit'in İstanbul'a gönderdiği elçisi Seyit Cafer bu zindana atılıp öldüğü için, kuleye Babacafer adı verildiği söylenir. İstanbul' un fethinden Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına kadar (1826), siyasal suçlular dışındaki hükümlüler için hapishane olarak kullanılan bu kulede, kadınlar ayrı bir bölüme konulurdu. Subaşının gözetimindeki bir odabaşı, zindancılar ve zindan kâtiplerince yönetilen bu zindanı İstanbul halkı "Zindankapısı" diye anardı. Zindanda yatan hükümlüler, sadece halkın gönlünden kopan sadakayla geçinirlerdi. Başkentte, askeri darbe sonucu hükümet değişimlerinde ya da ayaklanmalarda, önce Babacafer ve Galata zindanlarında yatan adi hükümlüler salıverilirdi.

BABACAN sıf. Sevecen, yaşlı erkek; ona özgü davranış için kullanılır.

BABACAN (Doğan), türk futbol hakemi (İstanbul 1930). 1946'da futbola başladı. Beşiktaş, Karşıyaka, Kasımpaşa, Emniyet ve Beyoğluspor takımlarında oynadı. 1955'de hakemliğe başladı, 1966'da FIFA kokartı aldı. Avrupa kupalarında, 1972 Münih olimpiyatları'nda, 1974 Dünya kupası'nda, 1975 Süper kupa'da maçlar yönetti. 1978'de hakemliği bıraktı.

BABACANCA sıf. ve be. Sevgiyle, sevecenlikle: *Bize karşı hep babacanca davranırdı.*

BABACANLAŞMAK gçz. f. Giderek, cana yakın, sevimli, sevecen bir kimse olmak.

BABACANLIK a. Babacan kimsenin niteliği.

BABAÇ a. *Yörs.* Kümes hayvanlarının yaşlı, iri ve erkek olanı.

◆ sıf. İri yapılı kimse için kullanılır.

BABAÇKO sıf. *Arg.* Gösterişli, iri yarı, güçlü kimse, genellikle kadın için kullanılır.

BABADAĞ, Denizli iline bağlı ilçe; 9 513 nüf. (1990). 9 köy. Merkezi, Denizli'nin 22 km kadar batısında *Babadağ* (esk. Kadıköy): 6 016 nüf. (1990).

BABADALYA a. Denizc. Güverteye alınan yükün kayarak denize düşmesini önlemek için belirli aralıklarla ve güverteye dik konumda küpeştelere tutturulan sağlam direkler. || *Babadalya ıskaçası,* babadalya topuklarının güverteye oturmasını sağlayan yuvalar. || *Babadalya trosası,* babadalyaları dik tutmak için küpeşteye tutturulan demir çemberler.

BABADAT, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 286 nüf. (1990). Köy yakınındaki Örenkaya mevkiinde Germa* Colonia antik kenti ortaya çıkarıldı.

BABADERVİŞ, Azerbaycan'da antik buluntu yeri. 1958-1966 yılları arasında yapılan araştırma kazılarında üst üste üç antik yapı katı saptandı: birinci kat İ.Ö. V. yy., ikinci kat, İ.Ö. III. yy., üçüncü kat, İ.Ö. II. yy. Her üç katta da çeşitli aletler, ev ve süs eşyası bulundu.

BABAESKİ, esk. **Babayi Atik,** Marmara bölgesinin Trakya bölümünde, Kırklareli'ne bağlı ilçe; 54 879 nüf. (1990); 652 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 34 köy. Merkezi, Kırklareli'nin 35 km. G.-B.'sındaki *Babaeski*: 22 823 nüf. (1990).
—Mim. İlçe merkezindeki *Eski cami,* Mehmet II'nin (Fatih) isteğiyle yaptırılmıştır (1467). Mimar Sinan'ın yapıtı olan *Semizalipaşa külliyesi*'nden (cami, medrese, hamam, kervansaray, kütüphane) günümüze yalnızca cami ulaşmıştır (1561-1565). 1832'de onarılmıştır. Üç sahınlı ana mekân, altı kemerin taşıdığı merkezi kubbe ve yanlarda yarım kubbelerle örtülüdür. Mermer minber ve vaaz kürsüsü bitkisel motiflerle, kubbe geç dönem kalem işleriyle bezelidir. Alpullu-Hayrabolu yolunda, Ergene ırmağı üzerindeki *Alpullu (Sinanlı) köprüsü* de Mimar Sinan'ın yapıtıdır. Babaeski deresi üzerindeki *Babaeski köprüsü* Murat IV zamanında Mimar Kasım Ağa'ya yaptırılmıştır (1633). Altı gözlü yapı, bezemeli balkonu ve yazıt köşküyle dikkati çeker.

BABAFİNGO a. (ital. *pappafico*). Denizc. Yelkenli gemilerde direklerin en üstteki parçası. || *Babafingo çördeği,* babafingo yelkenlerini toka etmede kullanılan palanga. (Alt tornosu güvertedeki bir mapaya, üst tornosu babafingo sereninin kandilisasına tutturulur.) || *Babafingo çubuğu,* yelkenli gemilerde direklerin güverteden başlayarak üçüncü parçası; gabya çubuğu üstüne sürülür ve bulunduğu direğin adıyla anılır: *Pruva babafingo çubuğu, Grandi babafingo çubuğu* vb. || *Babafingo sereni,* babafingo çubuğuna bağlı yatay seren; bulunduğu direğin adına göre anılır: *Pruva babafingo sereni, Grandi babafingo sereni, Mizana babafingo sereni.* || *Babafingo yelkeni,* babafingo sereni üstüne açılan dört köşe yelken. || *Abaşo babafingo,* gabya çubuğu üstüne sürülen iki babafingo çubuğundan alttaki. || *Kontra babafingo çubuğu,* kontra babafingo yelkenini açmaya yarayan çubuk. || *Kontra babafingo sereni,* kontra babafingo çubuğu üstündeki yatay seren. || *Kontra babafingo yelkeni,* babafingo yelkeninin üstünde yer alan dört köşe yelken. || *Kontrato babafingo yelkeni,* beş direkli bir yelkenli gemide beşinci direğin kontrato gabyası üstündeki babafingoya çekilen yelken. || *Mizana babafingo yelkeni,* mizana direğinin babafingo çubuğu üstüne açılan yelken.

BABAHOYO, Ekvador'da kent, Los Rios ilinin merkezi, Occidentale sıradağlarının eteğinde; 22 500 nüf.

Babailer ayaklanması, Anadolu Selçuklu devletine karşı dinsel-siyasal türkmen ayaklanması (1240). Kentlerdeki sünni halka dayalı bir devlet örgütü kuran Anadolu Selçukluları sınırlarda ve kırsal bölgelerde yaşayan Türkmenler'i giderek dışladılar. Ekonomik ve toplumsal açıdan olduğu kadar dinsel inançları bakımından da kentlilerden ayrılan Türkmenler'in islamlığı kentlerin sünni islamlığından farklı, Türkler'in eski şaman geleneklerinin, tasavvuf biçimine girmiş şiiliğin, bazı yerel inançların etkisini taşıyan bir islamlıktı. Kırsal kesimde dinsel yaşamın düzenleyicileri, kentlerdeki sünni ulemadan çok farklı, eski türk şamanlarının islamlaşmış bir devamından başka bir şey olmayan türkmen babalarıydı. Öte yandan iktisadi güçlükler, moğol istilalarının sayılarını daha da artırdığı Türkmenler ile Selçuklu yöneticileri arasındaki çelişkiyi derinleştirmiş, onları devlete karşı asi bir öğe durumuna getirmişti. Bu ortamda Amasya'nın Çat köyüne yerleşen yarı türk şamanı, yarı islam şeyhi Baba İlyas, dinden ve adaletten ayrılmakla suçladığı selçuklu yöneticilerine karşı propagandaya başladı. Gıyasettin Keyhüsrev II'ye karşı açıktan açığa cihat ilan ederek müritleri aracılığıyla taraftarlarını çoğalttı. Bu arada Urfa, Harran bölgesindeki Harizmşahlar'ı da selçuklu sultanına karşı savaşa çağırdı. Baba İlyas'ın halifesi Baba İshak'ın öncülüğünde ayaklanan Türkmenler Sümeysat (Samsat), Kâhta, Adıyaman bölgesini yakıp yıktılar; kendilerine katılmayan müslüman ve hıristiyanları öldürüp, mallarını yağmadılar. Üzerlerine gönderilen Malatya subaşısı Muzafferettin Alişir'i iki kez yendiler, ardından Sıvas'a yürüdüler. Sıvas'ı yağmaladıktan sonra kendilerine katılan göçebe Türkmenler ile sayıları daha da artmış olarak Baba İlyas'a kavuşmak üzere Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlediler. Telaşa kapılan Gıyasettin Keyhüsrev II, Beyşehir gölü üzerindeki Kubadabad adasına çekildi ve ünlü komutanlarından Mübarizettin Armağanşah'ı Amasya subaşısı atayarak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Türkmenler'den önce Amasya'ya varan Armağanşah, Baba İlyas'ı yakalayarak kale burcuna astı. Baba İlyas'ın ölümsüzlüğüne inanan Türkmenler Amasya'ya ulaştıklarında kente saldırdılar ve Armağanşah'ı öldür-

kontra babafingo yelkenleri

dükten sonra, Konya'ya doğru yürüdüler. Sultan, Moğollar'a karşı Erzurum uc'unda bekleyen ordusunu harekete geçirdi. Selçuklu hizmetindeki frank ve gürcü birlikleri de orduya katıldı. Selçuklu ordusu, Baba İshak önderliğindeki Türkmenler ile Kırşehir'in Malya ovasında karşılaştı. Baba İlyas'ın dinsel gücünden ürken islam askeri savaşmaktan çekindiğinden, ilk olarak hıristiyan askerler savaşa sürüldü. Hıristiyan öncüler Türkmenler'in ilk hücumunu püskürtünce cesaretlenen islam askeri de savaşa girdi ve çok küçük yaştaki çocuklar dışında tüm Türkmenler kılıçtan geçirildi.(→ BABA İLYAS, BABA İSHAK, BABAİLİK.) [→ Kayn.]

BABAİLİK, moğol istilası öncesinde Anadolu'daki Türkmenler'i etkileyen ve Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihinde önemli yeri olan dinsel ve toplumsal hareket.

—ANSİKL. Amasya'nın Çat köyüne yerleşen *Baba* İlyas*'ın siyasal bir boyut da kattığı aşırı şiilik, yerel inançlar ve şamanlıktan kaynaklanan görüşleri, islam öncesi inanç ve geleneklerini büyük ölçüde koruyan Türkmenler arasında etkili oldu. Kentlerdeki yerleşik halka dayanan bir devlet kuran Selçuklular'ın dışladığı Türkmenler, peygamberlik mertebesine yükselttikleri ve "Baba Resul" diye andıkları Baba İlyas ve halifesi *Baba* İshak*'ın önderliğinde Selçuklu devletini temelinden sarsan büyük bir ayaklanma başlattılar (→ BABAİLER AYAKLANMASI). Kırmızı başlık, siyah cübbe ve nalın giyen ve halife Ali'yi aşırı derecede yücelten babailerin din ve tasavvuf alanındaki düşünceleri yeterince bilinmemektedir. Düşüncelerinin ve eylemlerinin kaynakları, nedenleri; tasavvuf, din ve siyaset alanlarındaki etkileri hakkında, farklı görüşler öne sürülmektedir. Bununla birlikte, Anadolu'da babailer ayaklanmasının bastırılmasından (1240) sonra gelişen bektaşilik, hurufilik, kızılbaşlık gibi genellikle ehli sünnet dışı sayılan akımların babailikten kaynaklandığı ve babailiğin, bu akımlar içinde eriyip ortadan kalktığı kabul edilir.

BABAKALE, Çanakkale'nin Ayvacık ilçesi, Gülpınar bucağına bağlı köy; 518 nüf. (1990). Kaymak Mustafa Paşa'nın yaptırdığı kalede bir cami, mezarlıkta Sultanbaba türbesi bulunmaktadır. Balıkçılık ve bıçakçılık.

BABAKÖŞ a. Anadolu'da ve Avrupa'da yaşayan, yılan biçiminde ayaksız kertenkele. (Bil. a. *Anguis fragilis; Anguidae* familyası; boy 50 cm'ye kadar; yarısı kuyruk.)

—ANSİKL. Babaköşe ağaçlıklarda ve çitlerde rastlanır; alacakaranlıkta dolaştığından seyrek görülür. Böceklerle, özellikle sümüklüböcek ve yer solucanlarıyla beslenir. Vivipardır; dişi babaköş ilkbaharın sonuna doğru on kadar yavru doğurur.

BABAKÖY, Balıkesir'in Bigadiç ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 059 nüf. (1990). PTT. Yörede, Kurt Bittel'in yönettiği kazılarda, Yortan* mezar kültürüyle ilişkili küp mezarlar bulundu. Bu mezarlarda, pithos'lar içinde, dizler ve baş karına çekilmiş biçimde (hoker) gömülü ölülerin yanında, kazıma tekniğiyle bezenmiş külrengi keramikler, madenden ve kemikten yapılmış armağanlar ortaya çıkarıldı. İ.Ö. III. bine tarihlenen mezarlarla ilgili yerleşmenin yeri saptanamadı.

BABALANMAK gçz. f. *Tkz.* Öfkelenmek, hiddetlenmek; kabadayılık yapmak, diklenmek.

BABALI sıf. **1.** Babası olan. **—2.** Arada bir sinir nöbeti tutan kimse için kullanılır. **—3.** *Babalı kâğıt,* üstü işaretli oyun kartı (arg.).

BABALIK a. **1.** Baba olanın durumu, niteliği: *Çocuğu olmayan babalığın ne olduğunu bilemez.* **—2.** Üvey baba (iyelik ekiyle): *Babalığım bana öz babam gibi davranırdı.* **—3.** *Yörs.* Kayınbaba. **—4.** *Kaba.* Yaşlı erkekler için kullanılan küçümseyici seslenme sözü: *Hey babalık, burada oturamazsın.* **—5.** *(Bir kimseye) babalık etmek, yapmak,* (ona karşı) babalık görevini üstlenmek, (onu) koruyup kollamak: *Baban öldü, bundan böyle kardeşlerine sen babalık yapacaksın. Bize ettiğiniz babalığı hiçbir zaman unutamayız.*

—Med. huk. *Babalık davası,* evlilik dışında doğan çocuğun babasının, mahkeme kararıyla belirlenmesi için çocuk ve anne tarafından açılan dava. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Babalık karinesi,* doğumdan önceki üç yüzüncü günle yüz sekseninci gün arasında erkeğin, çocuğun annesiyle cinsel ilişkide bulunduğunun saptanması halinde bu durumun babalık için yasal delil sayılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Med. huk. İki türlü babalık davası vardır: mali babalık davası, kişisel sonuçlu babalık davası. Mali babalık davası, yalnız mali sonuçlar doğurur, çocukla baba arasında hısımlık bağı yaratmaz. Çocuk babasının soyadını alamayacağı gibi onun mirasçısı da olamaz. Buna karşılık, kişisel sonuçlu babalık davası, evlilik dışı çocukla babası arasında hukuksal anlamda bir hısımlık ilişkisi kurmak amacını taşır. Böyle bir dava sonunda babalığa hükmedilirse, çocukla baba arasında hısımlık bağı kurulur. Bunun sonucu olarak da çocuk babasının soyadını alır ve onun mirasçısı olur. Kişisel sonuçlu babalık davasının açılabilmesi için yasanın aradığı koşullar şunlardır: erkeğin kadına evlenme vaadinde bulunmuş olması ya da cinsel ilişkinin bir suç oluşturması ya da bu ilişkinin nüfuzun kötüye kullanılmasıyla gerçekleşmesi (Türk Med. k. md. 310/1). Anasaya mahkemesi, 21.5.1981 tarih ve 1980/29 E.,1981/22 K. sayılı kararıyla, Türk Med. k.'nun 310. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "cinsel ilişki sırasında baba evli idiyse, yargıç kişisel sonuçlu babalığa karar veremez" hükmünü iptal etmiştir. Anayasa mahkemesinin bu iptal kararından sonra erkek evli de olsa, kişisel sonuçlu babalığa karar verilebilmektedir. Türk Med. k.'nun 303. maddesine göre, ana gebe kaldığı zaman başka bir erkekle evliyse babalık davası, ancak çocuğun nesebinin sahih olmadığına yargıç karar verdikten sonra açılabilir. Babalık davasını açma hakkı, anne ve çocuğa tanınmıştır. Babalık davası, baba olduğu iddia edilen erkeğe, o ölmüşse mirasçılarına karşı açılır. Dava, çocuk doğmadan ya da doğumdan başlayarak en geç bir yıl içinde açılmalıdır. Çocuğun doğumundan sonra ona bir kayyım tayin edilmişse, bir yıllık süre kayyımın tayin edildiği tarihten başlar.

Babalık karinesi. Doğumdan önceki üç yüzüncü günle yüz sekseninci gün arasında kalan devreye "gebelik devresi", "kritik devre" adı verilir. Çocuğun bu devre içinde ana rahmine düştüğü varsayılır. Ancak, babalık karinesi çürütülebilir. Erkeğin baba olmasının olanaksızlığı, örneğin kısır olması karineyi çürütür. Erkeğin babalığı üzerinde gerçekten kuşku uyandıracak durumlar varsa karineye dayanılamaz. Kadının, gebelik devresi içinde başka bir erkekle de cinsel ilişkide bulunduğu kanıtlanırsa, babalık karinesi çürütülmüş olur. Çünkü böyle bir durumda en az iki kişi için babalık karinesi doğacak ve gerçekte kimin baba olduğu anlaşılmayacaktır. Bunun dışında, ananın gebe kaldığı zaman toplumun cinsel ahlak anlayışına aykırı düşen bir yaşam sürdüğü kanıtlandığında da, babalık davası reddolunur.

Babalık, Konya'da yayımlanmış siyasal, günlük gazete (1910-1952). Kurucusu ve sahibi Yusuf Mazhar Bey. 1917-1918 yıllarında Türk sözü adıyla yayımlandı. 1918 kasımından sonra gene eski adıyla çıktı. Önceleri haftada iki gün yayımlanırken 5 nisan 1921'den sonra günlük oldu. Konya'nın başlıca düşün adamlarını sütunlarında topladı. Ulusal Kurtuluş savaşı'nı içtenlikle savundu; Anadolu halkını yüreklendirdi, destekledi. Cephe haberlerini halka duyurabilmek için sabah akşam çıkardığı ekleri parasız dağıttı. Cumhuriyet'in ilanından sonra devrimlerin yayılıp benimsenmesine çalıştı. Kadrosunda Server (İskit), Naci Fikri, Namdar Rahmi (Karatay), Ekrem Reşat, Sadettin Nüzhet (Ergun), Süreyya Sami (Berkem), Enver Behnan (Şapolyo) gibi yazarların bulunduğu gazete, Anadolu basını için bir okul görevini yaptı, birçok yazar ve gazeteci yetiştirdi. Ulusal Kurtuluş savaşı'nda önemli bir yeri oldu.

BABALIM (Mazlum), **Mazlum Baba** da denir, türk din adamı, bektaşi şeyhi (Denizli 1860 - 1945). Bektaşi şeyhi Ali Dede'nin oğlu. Medrese eğitimi gördü, babasının yerine Tavas bektaşi tekkesi postnişini oldu. Ulusal Kurtuluş savaşı başında Denizli'de kurulan Reddi ilhak ve ardından Heyeti milliye cemiyetlerini destekledi (1919). Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye Denizli milletvekili seçildi (1920 -1923).

BABAN (Hüseyin Şükrü), türk iktisatçı ve gazeteci (Bağdat 1890 - İstanbul 1980). Paris Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1913). Matbuat genel müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. Mısır fevkalâde komiserliği sekreteri olarak Kahire'ye gitti (1914). Brest -Litovsk anlaşması sonrasında Moskova'ya gönderilen kurula katılarak savaş bitimine değin orada kaldı (1918). Yurda dönünce kısa bir süre Dahiliye nezareti umum müdürü olarak çalıştı. 1926'da Mülkiye mektebi iktisadi doktrinler ve sosyal ekonomi kürsülerinde öğretim üyeliğine başladı, bu kuruluşta aynı zamanda 6 yıl müdürlük yaptı. 1932-33 arasında Yüksek tedrisat umum müdürlüğü görevini üstlendi. 1933'te İstanbul Hukuk fakültesi'nde iktisat ve iktisadi doktrinler tarihi kürsüleri ordinaryüs profesörü oldu. 1936'da İktisat fakültesi'nin kurulması üzerine, aynı görevle bu fakültede çalışmaya başladı, bu görevini 1959'a değin sürdürdü. Bu süre içinde Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nda da öğretim üyeliği yaptı.

Hüseyin Şükrü **Baban**

Şükrü Baban, gazetecilik yaşamına İkdam gazetesinde tiyatro eleştirileri yazarak başladı. 1909-1913 arasında, Paris'ten, Tanin gazetesine yazılar yazdı. Yeni sabah, Olaylara tercüman gazetelerinde dış politika yazarı olarak çalıştı. Tercüman-ı hakikat gazetesinin sahip ve başyazarlığını yaptı, bu görevini 1944'e değin sürdürdü. Çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayımlandı. Başlıca yapıtları: *Paranın mahiyeti* (Ankara, 1940), *La loi de sauvergarde* (İstanbul, 1940), *Milli koruma kanunu* (İstanbul, 1940), *Tatbiki iktisat* (İstanbul, 1941), *İktisat dersleri* (İstanbul, 1942), *Ekonomi doktrinleri* (İstanbul, 1945), *Ekonomi politikaları* (İstanbul, 1946), *İktisat biliminin umumi prensipleri* (İstanbul, 1956).

BABAN (Cihat), türk gazeteci ve siyaset adamı (İstanbul 1911 - Ankara 1984). Süleymaniye mebusu ve Şirketi hayriye umum müdürlerinden Hikmet Bey'in oğlu. Süleymaniye'li Babanzade ailesinden. Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1934). Yargıçlık yaptı. Gazeteciliğe Velit Ebuziya'nın Vakit gazetesinde çevirmen olarak başladı. Son posta, Doğu (Erzurum), Cumhuriyet, Yeni sabah, Tasviriefkâr gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Ziyat Ebuziya ile birlikte Son saat gazetesini çıkardı. 1957'de Tercüman gazetesini kurdu. DP listesinden İstanbul milletvekili oldu (1946). 1957'ye kadar önce DP, ardından Hürriyet partisi İzmir milletvekili olarak görev yaptı. Çeşitli partilerin yayın organlarında, Ankara'da Zafer, Yenigün, Ulus; İstanbul'da Son havadis gazetelerinde başyazarlık yaptı. 1960 Kurucu meclisi'nde CHP'li üye olarak bulundu. Milli birlik iktidarının Basın yayın ve turizm bakanlığı (1960-1961) ve CHP'nin İstanbul, sonra da Çanakkale milletvekilliği-

ni yaptı (1961-1969). Milli güvenlik konseyi iktidarı döneminde kültür bakanı (1980-1981) oldu. Başlıca yapıtları: *Hitler ve nasyonal sosyalizm* (1933), *Yüzyılın büyük kavgası Çin-Rus anlaşmazlığı* (1968), *Adenauer* (1968), *Ho-Şi Minh* (1968), *Politika galerisi: büstler ve portreler* (1970).

BABANGİDA (İbrahim), Nijerya devlet başkanı, asker (Minna 1941). İngiltere ve ABD'de kurslara katıldı. Biafra savaşı'nda (1967-1970) başarı gösterdi. Murtala Muhammet'in askeri konseyinde yer aldı (1975). 1976'daki darbe girişiminin önlenmesinde etkili oldu. Cumhurbaşkanı Shagari'yi deviren darbeyi düzenleyenlerden biriydi. Desteklediği general Buhari devlet başkanı olunca, genelkurmay başkanlığına atandı (1983). Konsey içindeki görüş ayrılıkları nedeniyle bir darbe düzenledi; konsey ve devlet başkanlığını ele geçirdi (27 ağustos 1985). Eski yönetimi, muhaliflerine ve sivil yönetim yanlılarına karşı sert tutumu nedeniyle kınadı. Siyasal suçluları serbest bıraktırdı.

BABANGİLER → BANGİLER.

BABANİA. Mit. Urartular'da yukarı yurt tanrısı.

BABANLAR ya da **BABANZADELER,** kökeni baba Süleyman'a dayanan aile. İlk yönetim merkezleri olan Kala Çuvalan'da (Süleymaniye yakınlarında) uzun süre kendi kurdukları ocağın (beylik) mutasarrıflığını yaptılar. Ocağı ilk kez kurup çevre ilçeleri de ele geçiren Fatih Ahmet adlı bir derebeyinin, daha sonra yönetimi Süleyman Bey'e devrettiği (1669/70) söylenir. Böylece Süleyman Bey'in kardeşleri ve ardından da onların oğulları sırasıyla mutasarrıf olarak başa geçtiler. Ancak, Baban ailesi içindeki çekişmeler sonucu ocak ortadan kalkınca, ailenin bireyleri yörede ayrı yerlere dağıldı. Bunlardan Abdurrahman Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Süleymaniye adını verdiği yeni bir kent kurdu (1783). 1830'da sülalenin başına geçen Ahmet Paşa'nın Koi savaşı'nda Bağdatlı Necip Paşa'ya yenilmesi üzerine bağımsızlıklarını yitirdiler (1847). Süleymaniye'de bugün eski Baban ailesinden pek çok kişi bulunmasına karşın, yalnız Süleyman ve İbrahim paşaların torunlarına önemli büyüklükte topraklar miras kaldı. Babanlar'ın çoğu, ayrıca hukukçu olarak sivrilip ün kazandığı gibi, Türkiye ve Irak'ta bakanlık yapanları da vardır. Babanzade Ahmet Naim, Prof. Şükrü Baban, Cihat Baban bu ailenin Türkiye'deki ünlü üyelerindendir.

BABANZADE AHMET NAİM, türk eğitimci ve yazar (Bağdat 1872 - İstanbul 1934). Mektebi mülkiye'yi bitirdikten sonra Hariciye nezareti'nde görev aldı ve aynı zamanda Galatasaray sultanisi'nde arapça dersleri verdi. Arapçadan yaptığı çevirileri "Bedaii arap" başlığı altında Servet-i fünun dergisinde yayımlandı. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra Sebilürreşat dergisinde yazdı. İslamcılığın en önde gelen savunucularından biri olarak türk milliyetçiliğine karşı çıktı. *İslamda dava-yı kavmiyet* (1913) adlı yapıtında miliyetçiliği Batı'dan gelen ve islam birliğine musallat olan bir hastalık olarak niteledi. Bu dönemde, Maarif nezareti yüksek tedrisat umum müdürlüğü'nde görev aldı. Darülfünun'da felsefe dersleri okuttu ve bir ara Darülfünun eminliği (rektörlük) yaptı.

Mütareke yıllarında Âyan üyesi oldu (1919). Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra yeniden Darülfünun'daki görevine döndü ve 1933 üniversite reformunda emekliye ayrılıncaya kadar burada çalıştı.

BABANZADE İSMAİL HAKKI, türk yazar, siyaset ve bilim adamı (Bağdat 1876 - İstanbul 1913). Süleymaniyeli Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu. Ahmet Naim ve Şükrü Baban'ın kardeşi. Galatasaray lisesi'ni bitirdi. Mülkiye (Siyasal bilgiler) son sınıftayken, Abdülhamit' in okuttuğu mevlidin şekerini yemediği için, bazı sınıf arkadaşlarıyla birlikte okuldan kovuldu. Ahmet Cevdet'in İkdam gazetesinde çalışmaya başladı. Meşrutiyet' in ilanından sonra Bağdat milletvekili seçildi (1908). Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde dış politika yazıları ve Meclisi mebusan görüşmelerine ilişkin yazılarıyla dikkati çekti. Hakkı Paşa kabinesinde Maarif nazırı oldu (1910). Meclis feshedilince (1911) yeni meclise divaniye milletvekili olarak katıldı (1912). Gazeteciliğin yanı sıra Mülkiye mektebi'nde anasaya hukuku dersleri verdi. Irak'taki osmanlı yönetiminin düzeltilmesi yolundaki yazıları dış basında da yankılar uyandırdı. Bu yazılarını *Irak mektupları* adı altında topladı. Ali Reşat Bey ile birlikte *Dreyfus meselesi* adlı bir kitap yazarak antisemitizmin (yahudi düşmanlığı) nedenlerini anlattı. *Hukuku esasiye* adlı ders kitabı üniversitelerde okutulan önemli kaynak kitaplardan biri oldu.

BABANZADE MUSTAFA ZİHNİ PAŞA, türk yönetici, yazar (İstanbul 1848 *-ay.y.* 1928). Bağdat'ta Mithat Paşa'nın mühürdarıydı. Çeşitli kentlerde mutasarrıflık ve valilik yaptı. Yanya valiliği sırasında Balkan savaşı'na girilmesine karşı çıktı; latin abecesini kullanmak için harekete geçen Arnavutlar'a engel olmayacağını Babıâli'ye bildirdi. Rütbesi indirilerek Bolu mutasarrıflığına gönderildi. Halifeliğin osmanlı hanedanına geçmesinin tarihsel gerçekliğe uymadığını savunan bir kitap yazınca Kastamonu'ya sürüldü. Başlıca yapıtları: *İlim ve islam, Mikyas ül -ahlak, Kuvayı maneviye, İslamda hilafet.*

BABANZADELER → BABANLAR.

BABASIZ sıf. Babası ölmüş olan kimse, özellikle çocuk için kullanılır; yetim: *Beş yaşındayken babasız kalmıştı.*

BABASOYLU sıf. Antropol. Yalnızca baba akrabalığına önem verilen soyzinciri için kullanılır. (Babasoylu toplumlarda, babanın, onun akrabalarının ya da çocuklarının taşıdığı ad, sahip oldukları ayrıcalıklar ve üyesi oldukları sınıfın ya da klanın niteliği, kuşaktan kuşağa geçer; ana tarafından akrabalara hiçbir hak tanınmaz.)

BABASOYLULUK a. Antropol. Tüm üyeleri, kendilerini, gerçek ya da varsayılan bir ortak atanın —kadın ya da erkek— tarafından torunları sayan tekçizgili soyzinciri grubu ya da soysopu.

—ANSİKL. Babasoyluluk, toplumsal bir ilişkinlik grubu belirtir. Bu nedenle de bababirliğe dayalı bir gruptan ayrı tutulmalıdır. Kadınlar (özellikle ana) aracılığıyla geçen biyolojik ilişki, genellikle kabul edilir, ama birey, kadınların akrabalık gruplarını akraba olarak tanımaz. Tekçizgili bir akrabalık grubuna ilişkinlik dışında babasoyluluk, genellikle fiziksel, yasal ya da gizemli (yaşam gücü, vb.) niteliklerin kalıtım ve aktarılma yollarını da belirtir. Bu türden tekçizgili akrabalık grubu, öbür tekçizgili grup türlerinden (anasoyluluk, ikili soyzinciri) kesinlikle daha yaygındır.

BABASSU a. Brezilya'da yetişen, 15-20 m yüksekliğinde gösterişli ağaç. *(Orbigny* cinsindendir; palmiyelerle aynı familyadan.) Babassu her biri 150 g gelen ve etli kısmı lifli olan 200 kadar meyve verir. Meyve çekirdeği içinde, birçok yassı tane bulunur; bu tanelerden kopra (hindistancevizi içi) yağına benzeyen ve yüksek oranda doymuş yağ asidi içeren sıvı bir yağ elde edilir. Brezilya'da kendiliğinden yetiştiği halde yıllık üretimi, 1977'den beri 150 000 tonun üzerindedir.

BABATORUN, Hatay'ın Altınözü ilçesine bağlı bucak; 15 747 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Babatorun* (esk. Babı Torun, Baptrun): 1 315 nüf. (1990).

BABAYAĞMUR, Yozgat'ın Sarıkaya ilçesi merkez bucağına bağlı belde: 1 863 nüf. (1990).

BABAYAN çoğl. a. (türkç. *baba*'nın fars. çoğl. *bābāyān*). *Esk.* Tarikat babaları, şeyhleri; bektaşi şeyhleri.

BABAYANİ sıf. (*baba* ve fars. *-āne*'den *babayāne,* derviş gibi, dervişçesine). **1.** Gösterişi olmayan, özentisiz; görmüş geçirmiş kimse için kullanılır. **—2.** Bu tür bir kimseye özgü: *Babayani bir tavır takınmak.* **—3.** Özensiz, gösterişsiz: *Sırtında babayani bir manto vardı.*

BABAYANİLİK a. Babayani olma durumu, niteliği.

BABAYERLİ sıf. Antropol. Evlenen kadının, kocasının ailesi yanında oturmasını belirtmek için kullanılır.

BABAYEVSKİY (Semyon Petroviç), sovyet yazar (Kuni, Harkov bölgesi, 1909). Köylü kökenli olan Babayevskiy, kollektifleşme üzerine anlatılar (*Fierté* [fr. çev.], 1936), kolhozların yeniden kurulması üzerine romanlar (*Lumière sur la terre* [fr. çev.], 1947-1950) yazdı. Sonraki yapıtları (*les Soeurs* [fr. çev.], 1958; *le Fils rebelle* [fr. çev.], 1961), militan bir yaşamın yarı-yaşamöyküsel bir dökümü olan *Ce bas monde*'dan (fr. çev.) [1968-69] ayrılır.

BABAYİĞİT sıf. ve a. **1.** İri yarı, güçlü kuvvetli kimse için kullanılır: *Babayiğit bir delikanlı.* **—2.** Korkusuz, yürekli kimse için kullanılır: *İçinizde benimle güreşecek babayiğit varsa işte meydan. Neden böyle yaptıklarını açıklayacak bir babayiğit çıkmadı.*

Babayiğit *(The Playboy of the Western World),* J.M. Synge'in (1907) lirik traji-komedisi. Köy halkı, sarhoş babasını öldürdüğünü söyleyen Christy Mahon'u çok iyi karşılar. Ne var ki, öldürüldüğü söylenen baba yaralı olarak ortaya çıkar. Yalancı durumuna düşen kahraman, namusunu kurtarmak için babasını yeniden öldürmek ister. Linç edilecek olur. Dokuz canlı baba, oğlunun imdadına koşup onu kurtarır ve bu arada kendisi de değişir; artık herkesle iyi geçinecektir. Oyunun ilk temsili olaylı itirazlara yol açtı: her türlü ulusal yücelme duygusuna ve İbsen tiyatrosuna yaraşır ağırbaşlılığa ters düşen bir dil ve üslupla "köylülerimize" iftira ediliyor, dendi.

BABAYİĞİTLİK a. Babayiğit kimsenin niteliği, bu kimseye özgü davranış.

BABBAGE (Charles), ingiliz matematikçi (Teignmouth, Devon, 1792 - Londra 1871). Cambridge üniversitesi'nde matematik profesörüydü. 1833'ten başlayarak, Babbage kendini özellikle bir hesap makinesinin yapımına adadı. *Analytical engine* adı verilen makine sonlu artmalar hesabı üzerine dayanıyordu ve yalnızca dört aritmetik işlem için değil, işlem dizileri için de tasarlanmıştı. Buharla çalışacaktı. İngiliz hükümetinin mali desteğiyle, Babbage makinenin değişik parçalarını yapabildi. Ne var ki, makinenin karmaşıklığı devrin teknik olanaklarını aştığından, bunları hiçbir zaman bir araya getiremedi. Seri üretim üzerine yazdığı bir kitapta (*Economy of Machinery and Manufactures,* 1832) geliştirdiği işlemsel araştırma yöntemini, toplu iğne üretimine ve postaya uyguladı.

BABBAR, doğan güneşin sümer dilindeki adı ve güneş tanrının görünümlerinden biri.

BABBİT (Milton), amerikalı besteci (Philadelphia 1916). 1938'de Princeton Üniversitesi'nde öğretim görevine atandı. Aynı zamanda matematikçi olduğundan, müziğin yanı sıra 1943-1945 arasında matematik de okuttu. Ülkesinde en ileri dizisel akımları temsil etti, bütünsel diziselliği ilk kez uyguladı. Özellikle çalgı müziği alanında ürün verdi: *Three Compositions for Piano* (1947), *Composition for four Instruments* (1948), *Composition for twelve Instruments* (1948; 1954'te kimi değişiklikler yaptı).

Babbitt, Sinclair Lewis'in romanı (1922).

1920'lerin yergili kroniği; roman, emlakçılıkla zengin olan ama ahlakçı tavrıyla istekleri arasında ezilen George F. Babbitt in başarı ve başarısızlıklarını anlatır. Babbitt adı, görüntü ve tüketim kültürünün ürünü olan "sıradan amerikalı" tipini adlandırmak için kullanılan bir sözcük olmuştur.

BABEK, hürremiye adlı dinsel-siyasal hareketin İran kökenli önderi (öl. 838). Medayinli bir yağ tüccarının oğlu. Azerbaycan'da, hürremilerin önderi Cavidan bin Sehl ile tanışarak yandaşları arasına katıldı. Cavidan ölünce, onun ruhunun kendisine geçtiğini öne sürüp, Arran'ın dağlık Bazz bölgesinde yaşayan halkı Abbasi Halifesi Memun'a karşı ayaklandırdı (816). Halife Memun'un gönderdiği kuvvetler hiçbir başarı elde edemedikleri gibi, ayaklanma Cibal bölgesine kadar yayıldı. Mutasım halife olunca (833) komutanı Afşin'i Babek'in ayaklanmasını bastırmakla görevlendirdi. Babek'i meydan savaşında bozguna uğratan Afşin, ardından Bazz kalesini de ele geçirdi (837). Babek kaçtıysa da, Arran'da yakalandı, Samara'da elleri ve ayakları kesilerek öldürüldü (838). XI. yy.'a kadar Bazz'da varlıklarını koruyan yandaşlarının bir bölümü sonradan sünni müslüman oldu, geriye kalanlar da İsmaililer arasına karıştı.

BABEL, Babil'in ibranice karşılığı. Yeni Ahit'te Babel, putperest kentin simgesi Roma'yı belirtir.

BABEL (İsaak Emmanuyloviç), sovyet yazar (Odesa 1894 - ? 1941). Gorki'nin yüreklendirdiği Babel, doğalcı estetik çizgisinde anlatı dizileri yayımladı. Yahudi kıyımlarının izlerini taşıyan çocukluk anılarından sonra (*Histoire de mon pigeonnier* [fr. çev.], 1925), Budennıy'ın ordusundaki yaşantılarını renkli bir dille çizen *Konarmiy'i* (1926) ve liman serserileriyle önderleri Benya Krik'i betimleyen *Odesskie rasskazy*'i (1931) yazdı. Ayrıca, oyunları (*Zakat*, 1928; *Mariya*, 1935) ve kollektifleştirme üzerine tamamlanmamış bir de romanı vardır. Troçkicilikle suçlanan Babel, 1939'da tutuklandı.

BABELEGİ, Bophuthatsvana'nın başlıca sanayi bölgesi, Pretoria'nın K.-B.'sında.

BAB EL-UVED, Cezayir'in kuzey semti, Kasaba yakınında; 112 700 nüf.

BABENBERG ailesi, Franken kökenli aile; adını, Heinrich I'in kayınbiraderi Nordgau (Regensburg'un K.'indeki bölge) markgravı Heinrich tarafından yaptırılan Babenberg şatosu'ndan aldı. Daha IX. yy.'ın sonunda güçlü olan aile, imparator Otto II Avusturya markalığını kont Leopold I'e verince etkisini daha da yaydı. Ailenin en önemli üyeleri şunlardı: LEOPOLD I *Ünlü* (öl. 994); 976'dan 994'e kadar markgraflık yaptı, Macarlar'dan Viyana bölgesini aldı; —LEOPOLD II *Güzel* (öl. 1095); 1075'ten 1095'e kadar markgraflık yaptı, Bohemyalılar'a başarıyla direndi; —LEOPOLD III *Sofu* (1073-1136), 1095'ten 1136'ya kadar markgraflık yaptı, imparator Heinrich IV'ün kızı Agnes ile evlendi. 1485'te ermişler listesine alındı; —LEOPOLD IV, 1136'dan 1141'e kadar markgraflık yaptı, üvey kardeşi imparator Konrad III'ten Bavyera dukalığını aldı (1138); —HEINRICH II *Jasomirgott*, 1141'den 1177'ye kadar markgraflık yaptı, bir öncekinin kardeşi, imparatorun Avusturya markalığını kalıtsal Avusturya dukalığına dönüştürmesini sağladı (1156); —LEOPOLD V, 1177'den 1194'e kadar markgraflık yaptı, Avusturya dükü unvanını aldı (1177), Steiermark'ı topraklarına kattı (1192). Akka önünde (3. haçlı seferi) Arslan Yürekli Richard tarafından hakarete uğraması üzerine, dönüşünde onu yakalayıp imparator Heinrich IV'e teslim etti; —LEOPOLD VI *Şanlı*, 1198'den 1230'a kadar markgraflık yaptı, Welf Otto IV von Braunschweig'a karşı savaşımında, Philipp von Schwaben ile ittifak yaptı; imparatorluk naipliğine atandı. Fransa'da Albililer'e, İspanya'da Mağribliler'e karşı savaştı, iki kez de Filistin'e gitti.Krain'in bir bölümünü aldı; —FRIEDRICH II *Kavgacı* (öl. 1246), 1230'dan 1246'ya kadar markgraflık yaptı, Macarlar'a ve Bohemyalılar'a karşı savaştı. Babası imparator Friedrich II'ye karşı başkaldıran Roma kralı Heinrich VII von Hohenstaufen'i desteklediği için, imparatorluktan sürüldü. Friedrich II'nin düşmanlarına karşı onunla barıştı ve Avusturya'nın kalıtsal krallığa yükseltilmesi sözünü aldı. Ama çok geçmeden Macarlar'a karşı bir sefer sırasında öldürüldü. Kendisiyle birlikte soyu da tükendi.

BABESİOİDEA a. Omurgalıların ve özellikle memelilerin alyuvarlarında asalak yaşayan, çok küçük boylu protozoerleri içeren alttakım. (Uzun süre başka gruplarla akrabalıkları belirlenemeyen bu protozoerler, kist oluşturmadıkları halde, artık başlıbaşına ayrı bir öbek sayılmaktadır.)

BABESİYOZ a. (fr. *babesiose;* öz. a. *Babes*'ten). Vet. Babesioidea alttakımından bir protozoerin (*babesia* ya da *babesiella*), kene sokmasıyla bulaşarak memelilerin kanında alyuvarlara yerleşmesinden doğan asalak hastalığı. (Eşanl. BABESİELLOZ.)

—ANSİKL. Kenenin sokmasından sonra birkaç gün süren kısa bir kuluçka devresi yer alır; bu sırada asalak çeşitli organlarda (karaciğer,dalak) çoğalır, sonra kütle halinde kandaki alyuvarlara yerleşir. Alyuvarların yıkımı (mekanik, kimyasal, vb.) çok şiddetli hemoglobinüriye neden olur; bu da hayvanları zayıflatır, hatta hayvan kırımına yol açar. Babesiyoz Türkiye'de sığır, at, koyun ve köpek gibi memeli hayvanlarda görülebilir. Tedavi için aralıklı olarak gonakrin ya da zotelon (akaprin) iğnesi yapılır.

BABEŞ (Victor), rumen hekim ve bakteriyolog (Viyana 1854-Bükreş 1926). Ruam basilini ilk kez o tanımladı (1881). Sürü hayvanlarında bulunan alyuvariçi asalakları ve bağışıklık kazanmış hayvanların kanının bağışıklık sağlayıcı nitelikler taşıdığını keşfetti.

BABET a. Ayakkc. Dans ayakkabısından esinlenerek yapılmış, genelllikle düşük ökçeli, dekolte tip hafif kadın ayakkabısı.

BÂBET a. (ar. *bābet). Esk* **1.** Yukarıdaki gibi olan. **—2.** Uygunluk. **—3.** Alt bölüm.

■ **BABEUF** (François Noel, **Gracchus** —denir), fransız kuramcı ve devrimci (Saint -Quentin 1760 - Vendôme 1797). Noyon' da kadastro memuru, sonra Santerre'de Roye toprak komisyonu üyesi oldu. Tam bir eşitlik öneren Collignon adlı bir ütopyacının broşüründen (*Prospectus d'un memoire patriotique sur les causes de la grande misère qui existe partout,* 1786) etkilendi. 1787'de hükümete geniş bir vergi reformu planı sunmak üzere Paris'e gitti. Bu planı 1790'da *le Cadastre perpétuel* adlı bir broşürün *Önsöz*'ünde açıkladıysa da bir sonuç elde edemedi. Bu önsözde, Gracchus kardeşler tarzında bir toprak yasası yapılması, yani toprakların dağıtılması gerektiğini ileri sürüyordu. O sırada Picardie köylülüğünün toprak üzerindeki geleneksel haklarını korumak için yürüttüğü savaşımlar içinde yaşaması, onun ilk devrimci deneyi oldu. Yurtseverliği savunan kısa ömürlü bir gazete çıkardı: 1792'de Somme genel meclisi'ne seçildi, Montdidier'de ilçe yönetmeni oldu. Bu sırada sahtekârlık suçundan gıyaben mahkûm edildiyse de, yargıtay hükmü bozdu. Robespierre'in düşürülmesi üzerine Paris'e yerleşti. Orada bir süre robespierreciliğe karşı çıktıktan sonra, minimum yasasının ve "güdümlü" ekonominin önemini kavradı. GRACCHUS BABEUF imzasıyla, çıkardığı le Tribun du peuple gazetesinde de bu tezleri sergiledi. "Eşitler Cumhuriyeti"'ni kurma ereğiyle, bu gazetede özel mülkiyetin kaldırılmasını ve toprakların ortaklaşa kullanımını savunarak, komünist kuramlar geliştirdi (1795). 1796'nın başlarında, halkın korkunç sefaleti ve Directoire'ın tersizliği karşısında, komünizmi getirmek için bir başka eylem biçimini, doğrudan eylemi savundu. Babeuf, dostları Darthé ve Buonarroti ile birlikte, Directoire'ı devirmek ve bu yeni rejimi kurmak ereğiyle, kendi komünist yandaşlarından başka, birçok jacobin ve eski terörcüyü de içine alan gizli bir örgüt kurdu. Ordu ve polis içinde de kolları bulunan bu eyleme "Eşitler komplosu" dendi. Mayıs 1796'da, Grisel tarafından Carnot'ya ihbar edilen komplocular tutuklandı. Babeuf ile Darthé, bir yıl sonra, Vendôme'da ölüm cezasına mahkûm oldular (26 mayıs 1797) ve Babeuf'ün başarısız bir intihar girişiminden sonra, ertesi gün idam edildiler. Bu arada, babeufçüler Grenelle garnizon birliklerini ayaklandırmaya çalıştılarsa da, başarı elde edemediler. Aralarından otuzu tutuklanarak kurşuna dizildi. Buonarroti'nin 1828'de yazıya döktüğü Eşitler komplosu, Directoire tarihinde basit bir olaydan başka bir şey değildi; ama bunu komünizmi kurma yolunda ilk girişim olarak gören XIX. yy. devrimcilerini çok etkiledi. (→ BABEUFÇÜLÜK.)

BABEUFÇÜLÜK a. Babeuf'ün ve izleyicilerinin öğretisi.

—ANSİKL. Babeuf'ün öğretisi, ağıtlarıyla bu akımın propagandasını yapan şair Sylvain Marechal'in yazdığı Eşitler manifestosu'nda özetlendi. Bu manifestoda şöyle deniyordu: "Gereksinimlerini giderMek ve doğanın bütün nimetlerinden tat almak her insanın hakkıdır. Toplumun, bu eşitliği pekiştirmesi gerekir." Babeuf, çalışmanın, herkes için zorunlu olması üzerinde duruyor ve şöyle diyordu: "Yetenek ve çalışma bakımından üstünlük denen şey, bir aldatmaca" olduğundan, ücretler eşit olmalıdır. "Mallar da ortaklaşa olmalıdır; toprak kimsenin malı değildir ve ürün herkesindir." Köylü, tarlasını işlemeye devam etmeli ve ürününü ortak ambara getirmelidir. Hükümet, ortak bir eğitimin destekleyeceği eşitliği koruyacak biçimde, ekonomiyi denetim altında tutmalıdır. Bazılarının lüksü ile bazılarının sefaletinin yerini, genel rahatlık ve sadelik almalıdır. Bu öğreti, bir üretim komünizmi değil, bir bölüşüm komünizmiydi. Babeuf'ün düşüncesi, Rousseau, Mably ve Morelly'nin ahlakçı komünizmlerinin ve mantıksal sonuçlarına ulaştırdığı 1789 ilkelerinin mirasçısıydı. Ona göre, sağlam bir toplumsal eşitlikle tamamlanmadıkça, hukuksal ve siyasal eşitlik yalnızca biçimde kalacaktı. Öte yandan, Terör döneminde devletin ekonomik hayata müdahalesi, Babeuf'ün bir tür güdümlü ekonomi düşüncesine varmasına da yol açtı.

Babeufçülüğün tarihsel önemi, komünizmin ilk kez bir felsefeci düşü olarak değil de, bir siyasal program olarak ele alınmasından ileri geliyordu. Yöntemi, marxçılığın yöntemini haber veriyordu. Sınıflar savaşımı kavramını ileri sürüyor, proleterlerin "en iyi yol göstericileri" olan çıkarlarında bir dayanak noktası arıyor, ama devrimin gerçekleştirilmesinde halka güvenmediği için de, bu işi isyancı bir azınlığa veriyordu. Babeuf'ün görüşleri, örneğin 1848 devrimcileri arasında, çok geç etkili oldu. Bu görüşler, Babeuf'e "ilk etkin komünist partinin kurucusu" diyen Marx tarafından incelendi.

Roger-Viollet

Gracchus **Babeuf**
Jules Porreau'nun gravürü (1846)
Bibliothèque nationale, Paris

BABHAEON, Osmanlı döneminde **Koyunhisar,** K.-B. Anadolu'da, Marmara denizi'nin güneyinde kale, Yalova yakınlarında. Osman Gazi yönetimindeki osmanlı ordusu, Bizanslılar'a karşı ilk zaferlerinden birini burada kazandı (1301).

BABIÂLİ (ar. *bāb* ve *ᶜali*'den *bab-ı ᶜalī*). **1.** Osmanlı devletinde sadrazamlık makamına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Osmanlı devlet dairelerinin bulunduğu bina. (Bk *ansikl.* böl. Kur. tar.) **—3.** Osmanlı

hükümeti. —**4.** Gazetelerin çıktığı semt adından genelleşerek "basın" anlamında kullanılır: *Olayın Babıâli'deki yankıları.*

—ANSİKL. XVIII. yy. sonlarına kadar Paşa sarayı, Babı asafi, Vezir kapısı, Paşa kapısı diye anılan sadrazamlık dairesine Abdülhamit I döneminde (1774-1789) Babıâli denmeye başlandı. Zamanla ötekileri unutturan bu terim, yabancılar tarafından "Sublime Porte" biçiminde çevrilerek osmanlı hükümeti anlamında kullanıldı.

XVII. yy. ortalarına kadar sadrazamların resmi bir makamı yoktu. Bu konuma yükselenler, genellikle saray yakınlarında bir konak kiralayıp bunun selamlık bölümünü Paşa kapısı olarak kullanırlardı. Devlet işleri Topkapı sarayı'nda Divanı hümayun'da görülürdü. Mehmet IV, 1654'te sadrazam olan Derviş Mehmet Paşa'ya Alay köşkü'nün karşı sırasında bulunan ve eski sadrazamlardan Halil Paşa'nın olan konağı verdikten sonra, onun da burasını döşetip Paşa kapısı yapması sonucu ardılı sadrazamlar bu binayı artık resmi makamları olarak kullandılar. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, eşi Fatma Sultan'ın (Ahmet III'ün kızı) bugünkü Cağaloğlu hamamının yerinde bulunan sarayının bir bölümünü yeniden düzenleyip Paşa kapısı olarak kullanması üzerine Halil Paşa sarayı "eski Paşa kapısı" ve Fatma Sultan sarayı da "yeni Paşa kapısı" diye anıldı. Patrona Halil ayaklanmasından ve Damat İbrahim Paşa'nın öldürülüp Ahmet III'ün tahttan indirilmesiyle Mahmut I'in cülusundan sonra (1730) Fatma Sultan sarayı terk edilerek Halil Paşa sarayı, yine Paşa kapısı olarak kullanıldı. 1739'da yine Paşa kapısı yapılan Fatma Sultan sarayı, kısa süre sonra yandığından, bir kez daha eskisine taşınıldı.

Babıâli'nin ilk çalışanları sayılan tevkii (reisülküttap), kethüdayı sadrıâli ve çavuşların çalıştığı daireleri kapsayan yapı 1755'te, daha sonra da çeşitli tarihlerde yandı; bina yeniden yapılıp zamanla son şeklini alana kadar şu konaklar geçici bir süre sadrazamlık makamı olarak kullanıldı: 1755 yangınından sonra Kadırga'daki Esma Sultan sarayı; 1808 yangınından sonra Beyazıt'ta Hasan Paşa hanı yakınındaki Reis Mahmut Efendi konağı; 1810 Alemdar Mustafa Paşa olayından sonra Beyazıt'ta Mürekkepçiler kapısıyla Hasan Paşa hanı arasındaki valide kethüdası Yusuf Ağa konağı; 1826 büyük Hoca Paşa yangınından sonra Beyazıt'ta Ağa kapısı; 1838 yangınından sonra Beyazıt'ta bugün Edebiyat ve Fen fakültelerinin bulunduğu yerdeki Necip Efendi ve ardından Zeynep Hanım konağı. 1911'de Dahiliye nezareti bölümü yandıktan sonra, orta yeri yapılmayan bina iki bölüğe ayrıldı. Bugün bir bölüğünde İstanbul Vilayeti, ötekindeyse İstanbul Defterdarlığı bulunur.

Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra devletin yönetim merkezi durumuna gelen Babıâli'de işler içerde ve dışarda olmak üzere ikı yönlü yürütülür ve bu görüşmelere sadrazamın başkanlığında şeyhülislam, kaptanıderya, kethüda, defterdar, reisülküttap efendi ve yüksek rütbeli öteki görevliler katılırdı. Bu arada nazırlıkların kurulmasıyla yeni bir kimlik kazanan Babıâli (1826) ayrıca hükümete yardımcı olarak Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye ve Dârı şûrayı babıâli gibi iki büyük kurum daha oluşturdu (1830). Abdülmecit döneminde (1839-1861) özellikle Âli ve Fuat paşaların sadrazamlıkları sırasında padişahın otoritesinin de üstünde bir güç kazanan Babıâli, tüm yönetim yetkisini ve siyasal etkinliği elinde toplayarak içerde ve dışarda Osmanlı İmparatorluğu'nu tam anlamıyla temsil etmeye başladı. 1835'te devleti yönetecek olanlara ayrıntılı bilgi verilmesi için Mahmut II'nin bu binada kurduğu Babıâli hocalığı'nda Mustafa Reşit ve Mithat paşalar gibi ünlü devlet adamları yetişti.

Abdülhamit II döneminde (1876-1909) yeniden saraya geçen yönetim yetkileri, II. Meşrutiyet duyurulup da bu padişah tahttan indirilene kadar böyle kaldı. Balkan savaşı sırasında Babıâli'yi basan İttihat ve Terakki cemiyeti üyeleri, harbiye nazırı Nazım Paşa ile Kıbrıslı Tevfik Bey'i öldürüp Kâmil Paşa başkanlığındaki hükümeti düşürdüler. (→ BABIÂLİ BASKINI.)

Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte tarihe karışan Babıâli'nin bulunduğu bina, önce Büyük millet meclisi hükümetinin İstanbul temsilciliğine verildi, sonra da İstanbul vilayet konağı oldu.

—Basın. İstanbul'da basın ve basım yaşamının merkezi. Sirkeci'den Cağaloğlu'na kadar uzanan; yayınevlerinin, gazete yönetim yerlerinin, basımevlerinin, kitabevlerinin sıralandığı cadde (şimdiki Ankara caddesi). Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümet ve sadaretin bulunduğu yapı anlamına kullanılan sözcük, XIX. yy.'ın sonlarına doğru, İstanbul basını için de kullanılan bir terim oldu. Türk basını, 1862'de Şinasi'nin Giritli Cemali Efendi'nin evinde küçük bir basımevi kurarak Tasviri efkâr'ı çıkartmasıyla Babıâli'ye yerleşmeye başladı. Bu basımevini öteki basımevleri izledi. Bu dönemden sonra basın ve basım kavramları Babıâli adıyla özdeşleşti. Bu durum, Cumhuriyet'ten sonra da sürdü.

Babıâli ile ilgili basın ve edebiyat anıları birçok yapıta konu oldu. Ahmet Rasim *(Muharrir, şair, edip),* Hüseyin Cahit Yalçın *(Edebi hatıralar),* Halit Ziya Uşaklıgil *(Kırk yıl),* Yakup Kadri Karaosmanoğlu *(Gençlik ve edebiyat hatıraları),* Necip Fazıl Kısakürek *(Babıâli),* Hasan İzzettin Dinamo *(Edebiyat anıları),* Yusuf Ziya Ortaç *(Bizim yokuş),* Rıfat Ilgaz *(Yokuş yukarı),* Zekeriya Sertel *(Hatırladıklarım),* Sabiha Zekeriya Sertel *(Roman gibi),* Demirtaş Ceyhun *(Babıâli'nin şu son kırk yılı)* vb. yapıtlarında Babıâli'deki basın yaşamını dile getirdiler.

1970'lerden başlayarak birçok basımevi, yayınevi ve kitapçı, kentin başka bölgelerine kaydı.

—Kur. tar. • *Babıâli hademesi,* Divanı hümayun'da görülen işlerin Babıâli'ye taşınarak bütün devlet hizmetlerinin oradan yönetilmeye başlanması üzerine görevlilerden sadaret kethüdası, reisülküttap, çavuşbaşı, mektupçu, teşrifatçı, büyük ve küçük tezkireciler, beylikçi, ametçi, divittar, telhisçi, kethüda kâtibi, çavuşlar kâtibi, gedikli kâtibi gibi sadrazam dışında kalan büyük memurlara "Hademe-i Babıâli" ya da "Hademe-i Babıasafi" dendi.

• *Babıâli hocası,* kalemlerde çalışan genç kâtiplere, özellikle dil, okuma ve yazı dersleri veren düzenli öğretmenlerin unvanı. XIX. yy.'ın ilk yarısına kadar devlet memurları yalnız arapça ile farsça'yı öğrenmek zorundayken, XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra Avrupa dilleri bilen ünlü müderrisler ve bilim adamları da bu göreve atandı.

• *Babıâli kalemleri,* Babıâli ricalinin başkanlığında çalışan daireler. İlk Babıâli kalemleri Tuğrai tevkii, reisülküttap ve daha sonra da sadaret kethüdası dairelerinden oluşurken, Mahmut II döneminde Dârı şûrayı Babıâli, Meclisi valayı ahkâmı adliye ve ardından Tanzimat döneminde kurulan Meclisi âli de bunlara katıldı.

• *Babıâli kâtipleri,* çeşitli kalemlerde çalışan görevliler. Bu dairelerin devlet memurları kendi kuruluş yapıları içinde özel olarak yetiştirildiklerinden önce, kâtip adayı adı altında uzun süre çalışırlar ve ancak iyice deneyim kazandıktan sonra kâtipliğe atanırlardı. Memurlar her gün, hatta bayramlarda bile Babıâli'ye gelmek zorundaydılar. Sadrazamın izniyle nöbetleşe ya da dönüşmeli olarak dışarı çıkabilirlerdi.

• *Babıâli ricali,* buraya bağlı kalem başkanlarının ortak adı. Nişancı, reisülküttap, daha sonra sadaret kethüdası ve çavuş ilk Babıâli ricalini oluştururken, Mahmut II döneminde Dârı şûrayı Babıâli ile Meclisi valayı ahkâmı adliye, ardından da Tanzimat döneminde kurulan Meclisi âli'nin Babıâli kalemlerine katılmaları üzerine bu dairelerin başkanları da Babıâli ricalinden sayıldı.

• *Babıâli tercümanı,* kalemin yüksek memurlarından biri olarak görevi, reisülküttap yabancı devlet elçileriyle görüşürken çevirmenlik yapmaktı. Bu arada, ametçi de tercümanın anlatımını denetlerdi. (→ Kayn.)

Büyük Larousse

Babıhümayun (1478)
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Büyük Larousse

Babıâli tercümanı *(solda)*
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Babıâli baskını, İttihat ve Terakki'nin Balkan savaşı sırasında gerçekleştirdiği hükümet darbesi (23 ocak 1913). Balkan savaşı'nın ilk evresinde yenik düşen Osmanlı devleti, Rumeli'de büyük toprak kaybına uğramış,bulgar ordusu Çatalca' ya kadar gelmişti. Büyük devletler, Babıâli'ye verdikleri bir nota ile Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını istediler (17 ocak 1913). Hürriyet ve itilaf yanlısı sadrazam Kâmil Paşa'nın Edirne'den vazgeçmek eğiliminde olduğunu düşünen ittihatçılar (1912'de muhalefete düşürülmüşlerdi), uzun süreden beri düşündükleri ve hazırlandıkları hükümet darbesini uygulamaya koydular. 23 ocak günü, Enver Bey (Paşa), Talay Bey (Paşa), partinin silahşörü Yakup Cemil, hatip Ömer Naci, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi ve Mümtaz beylerle daha otuz-kırk kadar ittihatçı, Cağaloğlu yönünde ilerleyerek Babıâli'yi bastılar. Dış sofada silah çekerek direnen sadaret yaveri Nafiz Bey, harbiye nazırının yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey ve başka bazı görevliler ilk çatışmada öldüler. Bu arada baskıncılardan Mustafa Necip de yaşamını yitirdi. Hükümetin güçlü adamı harbiye nazırı Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından tabancayla öldürüldü. Sadrazam Kâmil Paşa istifaya zorlandı. Olayın ardından sadaret makamına İttihat ve Terakki yanlısı Mahmut Şevket Paşa getirildi. (→ İTTİHAT VE TERAKKİ.)

Babıhümayun, Topkapı sarayı'nın Ayasofya müzesi'ne bakan büyük dış kapısı (*Saltanat kapısı* da denir). Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Babıhümayun (1478) geniş bir geçit bölümüyle iç içe iki kapıdan ve bunların arasında sağlı sollu kapıcı koğuşları, mahzenler, merdivenlerle çıkılan asma katta nöbetçi odaları, bir de üst kattan oluşuyordu. Son onarımı Abdülaziz döneminde gerçekleşen Babıhümayun'un üst katı İstanbul işgal altındayken (1922) senegalli askerlerin neden olduğu bir yangında yandı. Kesme taşlarla yapılmış olan kapının dış yüzünde celi hatla müsennâ olarak yazılmış besmele ve ayetler görülür. Öteki kapılar gibi gece gündüz kapıcılar tarafından korunan Babıhümayun,her gün sabah ezanıyla açılır ve yatsıdan sonra kapanırdı. Boynu vurulmuş devlet adamlarının, ayaklanmacıların ve eşkıyanın kesik başları, bu kapının önünde sergilenirdi. Ayrıca, ayaklanan yeniçerilerin de ilk hedefi bu kapı olurdu.

BABIKİRPAS a. İlhanlılar'da ordu karargâhı. (Sözcük *Kirpas-ı muazzam* denilen büyük divan çadırı ile ilgili olmalıdır. Rütbe ve derecelerine göre kendilerine ayrılan yerlere *(kürsü)* oturan emirler, ilhanın çağrısı üzerine huzura girerler ya da ilhan emirlerin yanına çıkardı.)

BÂBİ a. Bâbilik yandaşı.

BABİANA a. Güney Afrika'da yetişen soğanlı bitki. (Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Süsengiller familyası.)

BABİC (Ljubo), hırvat ressam (Jastrelarsko, Zagreb yakınında, 1890 - Zagreb 1974). Manzara ve renk sanatçısı olarak, iki savaş arası "Zagreb okulu"nun en önemli ressamı oldu. Aynı zamanda dekor ressamı (1925'te Paris ödülü), kitap resimleyicisi (Shakespeare, Tolstoy), gazeteci, sanat tarihçisi ve kuramcıydı.

BABİ HORA, Beskid dağlarında doruk, Polonya-Çekoslovakya sınırında, Kraków'un G.'inde; 1 725 m.

BABİL, akkadca **Babilu,** Akkad ülkesinde kent ve çeşitli krallıkların başkenti. Fırat'ın bir kolu üstünde bulunuşu Babil'de zengin bir tarımın gelişmesini sağladığı gibi, onu Mezopotamya'nın başlıca ticaret yolu üzerinde bir konak durumuna da getirdi.

• TARİH. Babil, tarihte görece olarak geç —Akkad döneminde (İ. Ö. XXIII. yy.) — ortaya çıktı ve Ur'un düşüşüne değin (2003) ikincil bir kent olarak kaldı. Aşağı Mezopotamya'da İsin ve Larsa üstünlüğü elde etmek için çekişirlerken, Sumu-abum adlı amurrulu bir önder Babil'de bir krallık kurdu (1. Babil hanedanı, 1894-1595); bu devlet akkadcanın yerel bir değişkesi olan babil dilini resmi dil olarak benimsedi. İlk beş kralı komşularıyla savaştılarsa da, bir yüzyılın sonunda, ele geçirdikleri yerler yalnız Akkad ülkesinin K.-D.'sundaki yarım düzine kadar ikincil kentle sınırlı kaldı. Bununla birlikte, Babil belki de bu dönemde hükümdarına eşine az rastlanır gelir kaynakları sağlayan büyük bir kent oldu. Bu kralların altıncısı olan Hammurabi (1793-1750), İki Nehir ülkesi'nin öteki krallıklarını yıktı.

Hammurabi'nin kurduğu imparatorluk kendisinden sonra yaşamadı; ama Babil, bundan sonra, binyıldan uzun bir süre aşağı yukarı bütünüyle Babil ülkesi (Babylonia) ya da Mezopotamya'yı kapsayan bir ülkenin başkenti oldu. Bununla birlikte, kendine özgü bir yazgısı da oldu.

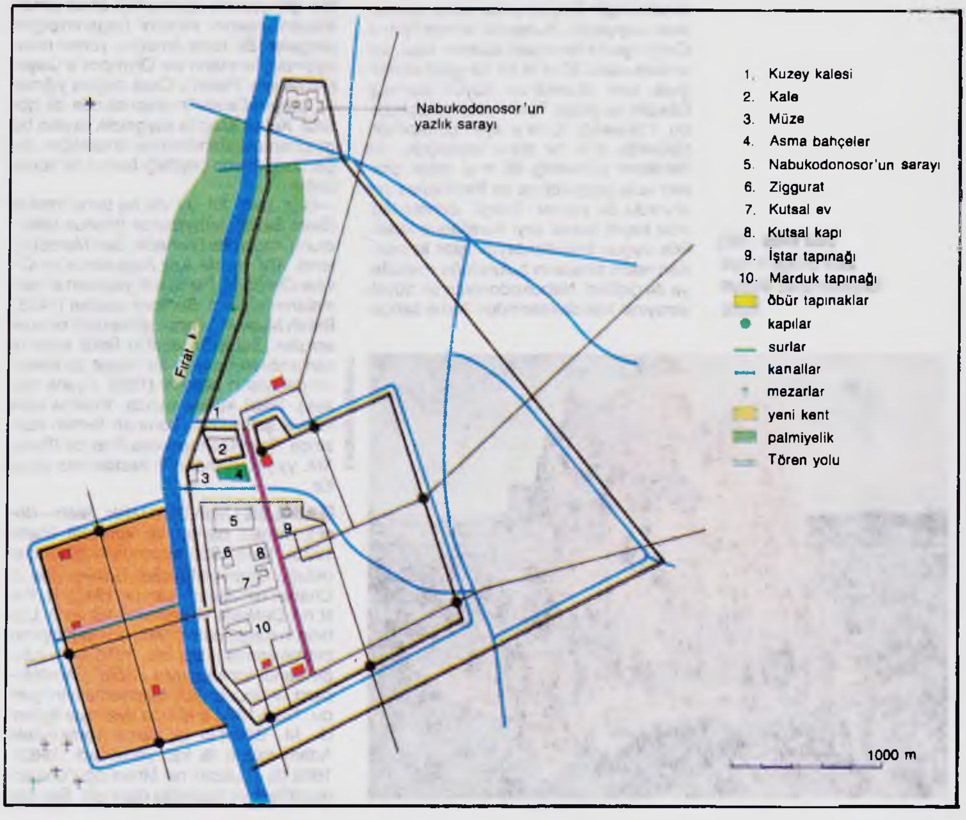
Babil, İ.Ö. XVIII. yy.'a doğru, Doğu' nun başta gelen kültür merkezi oldu. Yazıcıları, sümerli komşularının izinden giderek, sümer ya da akkad dilinde ilahiler, efsaneler, destanlar ve sihir, fal, tıp ve matematik kitapları yazdılar. Böylece bütün Batı Asya'daki meslektaşlarını bilgilendirdiler. Babil'in büyük dinsel yapıları (Marduk-kentin tanrısı tapınak ve ziggurat) ilk olarak bu dönemde yapıldı.

Bu büyük kentin ünü, Hitit Mursilis I'in gözü pekçe bir saldırıyla onu yağmalamasına neden oldu (1595). Bunu iki yüzyıllık bir karanlık dönem izledi. Bundan sonra da yeni bir edebi etkinlik dönemi geldi. Nabukodonosor I'in Elam'a karşı

Babil
Nabukodonosor'un sarayının kalıntıları, İ.Ö. VI. yy.

BABİL'İN PLANI

kazandığı zafer, bu etkinliği o sırada Babil tanrılar tapınağında ilk yeri alan Marduk'un yüceltilmesine yöneltti. Aşağı Fırat kentinin dini, bilimi ve edebiyatı, Asurlular'ın gözlerini kamaştırdı. Asurlular İ. Ö. XIV. yy.'dan başlayarak ondan çok şey aldılar. Fakat, Aramiler'in istilasından ötürü (XI. yy.'dan başlayarak) siyasal üstünlük Babil'den Asur'a geçti. İ. Ö. IX. yy.'dan başlayarak, Asur kralları birbiri ardından Babylonia'yı cezalandırıcı seferler ve kutsal akkad kentlerine hac yolculukları düzenlediler. Fakat Teglatfalasar III'ün ardından bu asurlu krallar, 728'de, kendilerini *Babil kralı* ilan ederek büyük kent halkının ulusal gururunu incittiler. Birçok kez bu yabancılara başkaldıran Babil, 689 ve 648'de yağma edildi. Ama Asur'dan sonra da varlığını sürdürdü ve en görkemli dönemini "kalde" sülalesinin egemenliğinde (626-539) yaşadı. Nabupolassar ve Nabukodonosor II, anıtlarını onarıp ilk durumlarına getirdikleri kenti, üzerinde kutsal hayvan resimleri bulunan mine kaplı tuğlalarla süslediler.

Babil krallığı Keyhüsrev'in fethinden (İ. Ö. 539) sonra ortadan kalktı; ama Babil, 476-475'e kadar, kendilerine Babil kralı diyen pers hükümdarlarının kışlık oturma yeri olarak seçildi. Babil, 522'de ve 482'de, gene de bu yabancı egemenliğine başkaldırdı. İskender'in başkenti (331-323) olan Babil, Seleukos I kentin yakınlarında Dicle Seleukeia'sını kurunca (301'e doğr.), tüm siyasal işlevini yitirdi. Seleukos I, değerden düşen kentin nüfusunun bir bölümünü bu yeni kente yerleştirdi. Babil'in yönetici çevreleri hellenleşerek kentlerinde bir tiyatroyla bir spor okulu yaptırttılar. Her ne kadar İ.S.I. yy.'da hâlâ Marduk ibadeti sürmekle birlikte, çivi yazısı bırakıldı ve çöküşü hızlanan Babil, İlkçağ'ın sonlarında, artık yalnız Nabukodonosor'un tutsak edip buraya sürdüğü Yahudiyeliler'in torunları olan Yahudiler'in dinsel etkinlikleriyle tanınıyordu. (→ TALMUD.)

• ARKEOLOJİ. Dikdörtgen planlı kent, 16,5 km'lik içiçe iki surla korunuyor, bunları geniş bir su hendeği kuşatıyordu. Fırat nehri de müstahkem bir rıhtımın koruması altına alınmıştı. Kent, ancak ihanet sonucu, "muharebesiz ve savaşsız", alınabilmiştir. Büyük yollar, sekiz ana kapıya ulaşıyordu. Kuzeyde tanrıça İştar'a (Doğurganlık tanrıçası) adanan kapı, aslanlarla süslü 30 m'lik bir tür geçit aracılığıyla tanrı Marduk'un büyük tapınağı Esagila'ya giden Tören yolu'na açılıyordu. Yüksekliği 20 m'yi aşan bu tapınak, 550x450 m'lik bir alanı kaplıyordu. Az ötedeyse yüksekliği 90 m'yi bulan çokkatlı kule *(ziggurat)* ya da Babil kulesi yer alıyordu. Bu yapılar "Esagil" denilen tablette kayıtlı kutsal sayı kurallarına kesinlikle uygun boyutlardaydı. İştar kapısından resmi binaların bulunduğu mahalleye de gidilirdi. Nabukodonosor'un büyük sarayının kral dairelerinden Asma bahçeler'e geçilirdi. Bu mahalle, Fırat'a bağlı olan ve kentin çevresindeki su hendeğini besleyen kanallar ağıyla kaplıydı. İki bulvarı, yirmi dört büyük caddesi, elli üç büyük ve altı yüz küçük tapınağı bulunan kentin içinden iki büyük su kanalı geçiyordu.

Yatağı değişen Fırat'ın karşı kıyısında yapılan yeni mahalleler, kente bir köprüyle bağlandı; bu köprünün 21x9 m boyutlarında yedi kemer ayağı ortaya çıkarıldı.

İ. Ö. III. yy.'dan kalma çivi yazısı bir tablet, Herodotos'un anlatıları ve Almanlar'ın R. Koldewey yönetiminde düzenli biçimde sürdürdükleri kazılar (1899-1917) yıkıntı alanının büyük bir bölümünü kaplayan Nabukodonosor'un görkemli kentini düşlememize olanak sağlar. Bu yıkıntı alanında İştar kapısı kalıntıları hemen dikkati çeker; bu kapının sonradan yapılmış bir örneği Berlin müzesi'nde bulunmaktadır; üzerinde tanrı Marduk ve tanrı Adad'ı simgeleyen boğa ve griffon betimlemelerinin sıralandığı bu kapı, çokrenkli, sırlı ve özgün tuğlalardan yapılmıştır.

Babil kulesi (1563)
Baba Bruegel'in yapıtı
Kunsthistorisches Museum
Viyana

Lessing-Magnum

BABİL DİLİ a. Mezopotamya'da, ikibinli yılların başlarında kullanılan akkad lehçesi.

Babil esareti, Yahudiler'in Babil'de sürgünde kaldıkları dönem (İ. Ö. 587 - İ. Ö. 538). Babil kralı Keyhüsrev'in fermanıyla (538) sürgün dönemi sona erdi; ayrıca Ezra ve Nehemya ile birlikte Kudüs tapınağının ve kentinin yeniden yapımına da bu fermanla izin verildi. Yahudiler'in tümü Israil'e dönmedi. Babil Talmud'u Mezopotamya'ya yerleşen bu cemaatler tarafından hazırlandı. Babil esareti, İsrail tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır.

Babil esareti, *(Büchlein von der babylonischen Gefangenschaft der Kirche)* [1520], Luther'in yapıtı. Kilise'nin, Roma'nın baskısı altında olduğunu savunur. Trento konsili'nin mahkûm ettiği başlıca önermeler bu yapıttan alınmıştır.

Babil kulesi, *Yaradılış*'a göre, Nuh'un torunlarının, gökyüzüne tırmanmak için kurdukları kule.

—ANSİKL. Kutsal Kitap'ın Babil kulesine ilişkin bölümünde anlatılan (*Yaradılış* XI, 9), birçok kattan meydana gelen ve son katında bir tapınak bulunan büyük Babil kulesi, gökyüzünü egemenliği altına almak isteyen insanın kendini beğenmişliğini simgeler. Bu tema örneğin, yunan mitolojisinde, tanrıların evi Olympos'a ulaşabilmek için, Pelion'u Ossa dağına yığmaya çalışan Devler'in efsanesinde de görülür. Kutsal Kitap'ta saygısızlık sayılan bu girişimin cezalandırılması (insanlığın dağılması), dillerin çeşitliliği bunun bir sonucudur.

—Güz. sant. XII. yy.'da bu tema freskte (Saint-Savin), minyatürde (Hortus deliciarum), mozaikte (Venedik, San Marco) işlendi. XIV. yy.'da Aziz Augustinus'un *Civitas Dei* (B. N. Paris) adlı yapıtının el yazmalarını süsledi. *Bedford saatleri* (1433, British Museum) dıştan dönemeçli bir kule sergiler. Baba Bruegel'in Babil kulesini canlandıran tablosu bir inşaat şantiyesinin detaylarını betimler (1563, Viyana müzesi). Babil kulesi, ayrıca, Krakow'daki Wawel şatosu'nda korunan flaman halısında, Saint-Germain-des-Prés'de (Paris, XIX. yy.) H. Flandrin'in fresklerinde görülür.

BABİLEE (Jean GUTMANN, **Jean**—denir), fransız dansçı ve koregraf (Paris 1923). 1945-1950 arasında başdansçısı olduğu Champs-Elysées baleleri'nde J. Charrat'nın *Jeu de cartes* (1945), R. Petit'nin *Delikanlı ve ölüm* (1946) ve D. Lichine'in *Karşılaşma* (1948) adlı yapıtlarının prömiyerinde dans etti. 1956'da kurduğu kendi topluluğuyla *Sable, Caméléopard, la Boucle* gibi düzenlemelerini sundu. 1959-1963 arasında tiyatroyla ilgilendi. M. Béjart'ın *la Reine verte*'indeki Adam rolünü ilk kez yorumladı (1963). 1966'da J. Lazzini'nin *Müsrif oğul*'unu koregrafiledi ve başrolde dans etti. Ren balesi'ni yönetti (1972-73). Televizyon için P. Barbaud'nun algoritmasal müziği üzerine *le Temps partagé* adlı yapıtı düzenledi. Babilée, kuşağının en büyük dansçılarından biri sayılır.

BABİLER, Babilik dinine inananlar. Bab'a ilk inanan kişi olduğundan *evvelu men âmene* (ilk inanan) unvanıyla da anılan Molla Hüseyin Büşroye ile *Hurûf-i hayy* (yaşayan harfler) denilen 18 kişinin giriştikleri yoğun çabalar sonucu sayıları giderek artan babiler, kendilerine gösterilen tepkiye karşı İran'da yer yer ayaklandılar. Bab hapse atılınca Molla Hüseyin Horasan'da ayaklandı, o da yakalandı. Bir süre sonra kaçmayı başararak Bedeşt'e gitti. Burada, ülkenin çeşitli yörelerinden gelen bab yandaşlarıyla bir toplantı yaptı. Toplantıya güzelliği ile de tanınmış kadın şair Zerrin Tâc da (Kurretülayn) yüzü açık olarak katıldı. Toplantı sonunda yeni din ilan edildikten sonra, Molla Hüseyin Mazerdan'a gitti ve orada Tebberrı kalesi'nde babilerden oluşan bir kuvvet topladı. Ancak, gelen hükümet kuvvetleri kaleyi teslim aldı; Molla Hüseyin Büşroye öldürüldü, babiler soykırıma uğratıldı (1850). Buna karşın babilerin ayaklanmaları durmadı, birbirini izledi. Bütün bu olaylar hükümet kuvvetleri tarafından acımasız bir biçimde bastırıldı. En sonunda, babiler, Nıyaveran'da Nasirettin Şah'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulununca, büyük bir bölümü yakalanarak işkenceyle öldürüldü. Kadın şair Kurretülayn da öldürülenler arasındaydı. Nasirettin Şah, ayaklanmaların önlenmesi ve ülkedeki esenliğin sağlanması amacıyla aralarında bahailiğin kurucusu Mirza Yahya Nuri (Bahaullah) ve üvey kardeşi Mirza Yahya Nuri'nin de (Subh-i ezel) bulunduğu önde gelen babileri Irak'a sürdü. Burada Bahaullah ile Subh-i Ezel arasında anlaşmazlık çıktı ve babilik, bahaiye ve ezeliye adlarıyla iki kola ayrıldı. Sayıca pek fazla olmayan ezeliler, Bab'ın asıl öğretisini kendilerinin temsil ettiğini öne sürerler. Bahailer, Bahaullah'ın oğlu Abdulbaha Abbas efendi'nin önderliğinde Avrupa ve ABD'de kendilerine bir hayli yandaş buldular. Gördükleri baskı nedeniyle, babilerin bir bölümü de rus topraklarında Aşhabad'a sığınarak kendilerine bir cami yaptılar. Öğretileri rus doğubilimcileri tarafından incelendi. (→ BABİLİK, BAHAİLİK.)

BABİLHANE → BABÜLHANE.

BABİLHANECİ → BABÜLHANECİ.

BABİLİK, Bab unvanıyla tanınan Mirza Ali Muhammet'in kurduğu din. Babilik, kurucusunun, önceki peygamberlerin belirli düzeydeki toplumlara seslendiklerini, kendi günündeki toplumlara seslenebilecek yeni peygamberlere gereksinme bulunduğu yolundaki iddiasına dayanır. Bu nedenle Bab, peygamberliğin Hz. Muhammet ile sona ermediğini öne sürer ve kendisini bir tür peygamber (mehdi) olarak görür. Bu konudaki iddialarını kendisine Tanrı tarafından indirildiğini ileri sürdüğü *Beyan* adlı yapıtında biraraya getirmiştir. Bu kitabın içeriğini, şeriatın namaz, oruç, nikâh, boşanma gibi konularla ilgili hükümlerinin ya kökten kaldırılması ya da değiştirilmesi, Kuran'da ve öteki kutsal kitaplardakı cennet, cehennem, ölüm, yeniden diriliş, vb. kavramların değişik bir biçimde yorumlanması, kıble ve mirasla ilgili yeni kurumlar kurulması, Tanrı'nın gelecekte peygamber göndereceğine (men yuzhiruhu'llahu) inanmak oluşturur. İsmaili inançlardan da esinlenen bu dinde Bab, geçmişteki bütün peygamberlerin temsilcisidir. O da, ötekiler gibi Tanrı'nın tekliğine inanır. Babiler* on dokuz sayısını kutsal sayar ve birçok konuda bu sayıdan yararlanırlar. Bu nedenle yeni bir takvim yapmışlardır. Bu takvime göre, yıl on dokuz ay ve her ay da on dokuz gündür. Son ay (alâ) oruç ayıdır. Bu oruç, fecirden gün batıncaya kadar sü-

rer. Bab topluluğunu on dokuz kişi yönetir. Herkesin on dokuz günde bir on dokuz kişiye yemek vermesi zorunludur. Hukuk konusundaki hükümlerde, özellikle cezaların hafifliği dikkati çeker. Örneğin, bir katile verilecek ceza, öldürülenin vârislerine 11 000 altın miskal ödemesi ve on dokuz yıl eşi ile sevişmesinin yasaklanmasıdır. Boşanma hoş karşılanmamakla birlikte, eğer boşanırsa erkek 90, kadın 95 gün sonra evlenmek zorundadır. Kadının eve kapanması ve örtünmesi kaldırılmıştır. Her türlü alkollü içki, dilencilik ve dilencilere sadaka vermek yasaktır. Kadınlar mirasta erkeklerle eşit oranda pay alırlar. Bu hükümlerin dışında *Beyan*'da vergi ile hükümler de yer alır. Bab'ın doğduğu ve hapsedildiği yerler, hac yeri sayılmıştır.

Babil'in asma bahçeleri, bizanslı Philon'un yazdığı sanılan *De septem orbis miraculis* adlı yapıta göre, antik dünyanın yedi harikasından biri. Babil kralı Nabukodonosor II'nin (İ. Ö. 604-562) karısı için yaptırdığı bahçeler, ayaklara oturan tonozlar üstünde set set yükseliyordu. XX. yy.'ın başlarında alman arkeolog R. Koldewey'in kazılarında, saray yapılarıyla birlikte ortaya çıkarılan kalıntıların bu bahçelere ait olduğu sanılıyor.

BABİNE LAKE, Kanada'da göl, İngiliz Kolombiyası'nda, Hazelton'un G.-D.'sunda. Bakır yatağı.

BABİNGALAR → BINGALAR.

BABİNGER (Franz), alman tarihçi ve türkolog (Weiden 1891 - Durazzo 1967). Würzburg ve Münih'te tarih okudu. İslam sanatı tarihi alanında uzmanlaştı. Birinci Dünya savaşı boyunca türk ordusunda çeşitli cephelerde görev yaptı. Berlin Üniversitesi'nde islam bilimleri doçenti, 1924'te profesör oldu. Naziler iktidara geçince görevden ayrılmak zorunda kaldı. Konuk profesör olarak Bükreş ve Yaş üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı (1935-1943). Münih Üniversitesi'nde Yakındoğu tarih ve kültürü, türkoloji dersleri verdi. Türk tarih ve kültürü üzerine birçok yapıt ve makale yayımladı. Başlıca yapıtları: *Schejch Bedrettin* (Şeyh Bedrettin), 1921; *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke), 1927; *Rumelishe streifen* (Rumeli akınları), 1937; *Mehmet der Eroberer und Seine Zeit, Weltenstürmer einer Zeitenwende* (Fatih Sultan Mehmet ve zamanı, bir çağ sonunun akıncısı), 1953; *Aufsatze und Abhand lungen zur Gesch, südasteuropas und der Levante* (Güneydoğu Avrupa ve Levanten üzerine bilimsel araştırma ve makaleler), 3 cilt, 1962-1976.

BABİNGTON (Anthony), ingiliz suikastçı (Dethick, Derbyshire, 1561 - Londra 1586). Mary Stuart'a bağlı bir katolikti. Nisan 1586'da papaz John Ballard ile birlikte, Elizabeth'i öldürmeyi amaçlayan bir suikast düzenledi. Yabancılarla, özellikle İspanya kralı Philippe II ile ve o sırada hapiste olan Mary Stuart'ın kendisiyle bağlantı kurdu. Gizli mektupları ele geçirilince iskoçyalı kraliçenin yazgısı da belli oldu. Babington idam edildi.

BABİNGTONİT a. (fr. *babingtonite*). Miner. Doğal demir ve kalsiyum çift silikat.

Babinski belirtisi. Nörol. Küt uçlu sivri bir nesneyle ayağın dış kenarı uyarılarak taban derisinde refleks yoklaması yapıldığı zaman ayak başparmağında görülen yavaş ve çarpıcı gerilme. Böyle bir uyarı yapıldığında normal kişinin başparmağı aşağıya, yani tabana doğru bükülür. Piramidal yolda bir lezyon bulunduğunu gösteren Babinski belirtisi çoğu zaman öbür ayak parmaklarının birbirinden uzaklaşması refleksiyle birlikte görülür (Dupré yelpaze belirtisi).

Babinski-Nageotte sendromu. Nörol. Lezyonun bulunduğu yanda bir beyincik sendromunun yanı sıra yutma bozukluğu, yumuşak damak felci ve Claude -Bernard-Horner sendromu ve karşıt yanda, genellikle ağrı ve ısıya karşı bir hemianesteziyle birlikte hemipleji biçiminde görülen bir çeşit soğanilik sendromu. (Bu sendrom omurga atardamarının uç kısmının tıkanmasından ileri gelir.)

Babinski-Vaquez sendromu, lenfositer menenjit, aort iltihabı ve Argyll-Robertson belirtisinin tabesle birlikte bulunduğu frengi kökenli sendrom.

Babit alaşımı ya da **metali,** kurşun kökenli beyaz alaşımlara anglosaksonlarca verilen ad.

BABİTS (Mihály), macar yazar (Szekszárd 1883 - Budapeşte 1941). Edebiyat öğretmeniyken, savaş sırasında yazdığı barışçı şiirlerin yol açtığı resmi kınamalar üzerine öğretmenlikten ayrıldı. 1929'dan başlayarak Nyugat* (Batı) dergisinin ortak yöneticisi olan Babits, 1933'ten ölümüne kadar dergiyi tek başına yönetti. Kimi zaman yapmacıklı yazan, sone gibi değişmez biçimlerden hoşlanan usta şair, hümanist ve hıristiyan bir ülküye her zaman bağlı kalmakla birlikte, örnek olarak ilkçağ sanatıyla büyük ingiliz lirik şairlerini aldı. Dante'nin *İlahi Komedya*'sı başta olmak üzere Shakespeare, Poe, Baudelaire'den çeviriler yaptı ve birçok lirik şiir kitabı yayımladı: *Levelek irisz koszorujabol* (1909); *Herceg, hatha megjön a tel is?* (1911); *Recitatif* [fr. çev.] (1916); *Nyugtalansag völgye* (1920); *Sziget es tenger* (1925); *Les dieux meurent, l'homme vit* [fr. çev.] (1929). Ayrıca romanları (*A Golyakalifa*, 1910; *Timar virgil Fia*, 1922; *Halal Fiai*, 1927) ve denemeleri (*Problèmes de littérature* [fr. çev.] 1917; *Gondalat es İras*, 1922; *Az Europai Irodalom Története*, 1934) de vardır.

BABİ YAR, Kiev (Ukrayna) çevresinde bulunan vadi. 1941'de çoğunluğunu Yahudiler'in oluşturduğu 10 000'den fazla insan burada Almanlar tarafından katledildi. Naziler bu cinayetin izlerini yok etmeye çalıştılar. 1941'den sonra, sovyet makamları bu olayların anısını gidermek istediler; buraya bir stadyum yaparak, buranın görünümünü değiştirmek istediler. Yahudi olmayan Yevtuşenko'nuh şiiriyle (1961) Anatoli Kuznetsov'un bir romanı, iktidarın bu konuda karşılaştığı muhalefeti açıkça dile getirir. Babi Yar'a hiçbir anıt dikilmedi.

BABKA a. (*baklacık* anlamında macarca sözc.). Nümism. Nominal değeri çok düşük olan eski bir macar bakır parası. İlk kez Macar kralı Lajos II (1506-1526) döneminde bastırılan babka'lar, osmanlı egemenliğindeki Macaristan'da da geçerli sayılmış, ancak vergi ödemelerinde değerinin biraz altında işlem görmüştür. (BAPKO, BATKA da denir.)

BABLAH a. Afrika'da (Sudan ve Mısır) ve Hindistan'da yetişen bir akasya türünün *(Acacia arabica)* bazı varyetelerinin baklası. Tanence çok zengin (% 30) olduğundan sepicilikte ve boya sanayisinde kullanılır. (Eşanl. BABUL.)

Bablekan, halay türü bir halk oyunu. Kadın erkek birlikte, davul zurna eşliğinde oynanan oyunda kar, tipi, fırtına gibi doğa olaylarıyla mücadele simgelenir. Doğu Anadolu'da, özellikle Van yöresinde yaygındır.

BABO (Josef Marius VON), alman oyun yazarı (Ehrenbreitstein 1756 - Münih 1822). Goethe'nin *Götz de Berlichingen* adlı yapıtından esinlenerek yazdığı tarihi oyunu *Otto de Wittelsbach* (1781) büyük başarı kazandı.

BABO (Lamprecht, *baron* VON), alman tarımbilimci (Mannheim 1790- Weinheim 1862). Freiburg Üniversitesi'nde kimya profesörlüğü yaptı. *Der Weinbau* (Bağcılık) [1840-1842]; *Der Weinstock und Varietaeten* (Asma ve türleri), [1857] adlı yapıtların yazarıdır. —Oğlu AUGUST WILHELM, baron **von Babo** (Weinheim 1827-Weidling, Klosterneuburg yakınında, 1894), Klosterneuburg tarım, ağaç yetiştiriciliği ve bağcılık okulu müdürü oldu.

BABOEN a. Tropikal Amerika'da yetişen ve *virola* ya da *yayamadu* adıyla da anılan ağaç. (Toprak sarısı ve soluk kahverengi, parlak, oldukça ince dokulu, çok yumuşak ve çok hafif odunu kontrplak yapımı için ince levha çıkarmaya çok elverişlidir. Ayrıca ince marangozlukta, silme, kabartma ve sandık yapımında da kullanılır.)

BABOL, İran'da kent, Mazenderan'da, Hazar denizi yakınında; 115 320 nüf.

BABOLSER, İran'da liman kenti, Hazar denizi kıyısında, Mazenderan'da Babol'un K.'inde; 7 000 nüf. Balıkçılık; havyar hazırlama. Sayfiye yeri.

BABOR sıradağları ya da **kabiliyesi,** Cezayir'de dağ kütlesi; uved Sahel' le ayrıldığı Büyük kabiliye'nin doğusunda, Tel Atlasları'nın bir bölümünü oluşturur; *cebel Babor*'da 2 004 m.Kütle, G.'e doğru Bicaye körfezini kapatır. Bu yağışlı ve koruluk bölgede, bir bölümü berberice konuşmayı sürdüren Kabiller, köylerde ya da dağ yamaçlarındaki kasabalarda yaşarlar ve özellikle ağaç yetiştiriciliğiyle (zeytin ve incir ağaçları) geçinirler.

BABRİAS, BABRİOS ya da **BABRİUS,** yunanlı masalcı (İ. S. II. yy.). Suriyeli olduğu sanılır. Aisopos masallarını manzum olarak düzenledi.

BABUİN a. (*bab-* sesinin taklidinden). Zenci Afrika'da ve Arabistan'da yaşayan darburunlu maymun. (Burnunun köpek burnunu andıran biçiminden dolayı *köpekbaşlı maymun* da denir. Cinsi *Papio*, uzunkuyruklumaymungiller familyası.)
—ANSİKL. Babuinlerin yedi türü vardır ve bunların çoğuna hayvanat bahçelerinde rastlanır. Bu maymunlar kalabalık topluluklar halinde ve birçok dişi bir erkeğe bağlı olarak yaşarlar. Erkeklerden çok daha küçük olan dişilerde, âdet görme döneminde, kıç nasırları iyice renklenir. Bazı türlerin (mandril) yüzleri de rengârenktir. Güney Afrika'da, sürülerin korunmasında dişi babuinlerden yararlanılır. Beslenmeleri hepçildir, ama daha çok bitkilere dayanır.

BABUL a. BABLAH'ın eşanlamlısı.

BÂBÛNE ya da **BÂBÛNEC** a. (fars. *babune, babunec*). *Esk.* **1.** Papatya, papatya çiçeği. **—2.** *Bâbûne-i gâv*, sarı papatya, sığırgözü.
—Dilbil. Sözcüğün aslı fars. "bâbûne"dir. Arapçaya "bâbûnec" olarak geçmiştir. Osmanlıcada bu iki biçim yanında "bâbâdye" olarak da kullanılmıştır.

BÂBÛNEC → BÂBÛNE.

BABUR ya da **BABÜR** (Zahirettin Muhammet) [Andican, Fergana, 1483 - Agra 1530], Hint-Türk İmparatorluğu'nun (Baburlu devleti) kurucusu. Soyu baba tarafından Timur'a, anne tarafından Cengiz Han'a dayanır. Fergana emiri olan babası Ömer Şeyh Mirza'nın ölümü üzerine, henüz 11 yaşındayken Fergana'da tahta çıktı (1494). Fergana topraklarını ele geçirmek için harekete geçen amcası Semerkand hanı Ahmet Mirza ve dayısı Taşkent hanı Mahmut Han'ın püskürtülmesiyle sonuçlanan savaşlarda ilk askerlik deneyimlerini kazandı. 1496'da atası Timur'un başkenti Semerkand'ı ele geçirdi. Ancak, çeşitli karışıklıklar nedeniyle dört ay sonra burasını boşaltmak zorunda kaldı. 1501'de özbek hükümdarı Şeybani Han'a, Ser-i Pül'de yenildi; tahtını ve ülkesini yitirerek dayısı Taşkent hanına sığındı; bir süre göçebe hayatı yaşadı. Şeybani Özbekleri'nin artan gücü karşısında kendisine yeni topraklar aradı: Hindu Kuş dağlarını aşarak Kabil'i savaşsız ele geçirdi ve yeni devletin başkenti yaptı (1504). Ertesi yıl Sind kıyılarına kadar ilerleyerek bazı Afgan ka-

Interphoto-MTI-Hongrie

Mihály Babits
Oszkár Glatz'ın yapıtı (1930)
Macaristan Bilimler akademisi yağlıboya tablo galerisi

babuin

Babur

bilelerini cezalandırdı. Özbekler'in boşalttığı Horasan'a yürüdüyse de, Kabil'de çıkan bir ayaklanma yüzünden geri dönmek zorunda kaldı (1506). Padişahın unvanını alarak Timurlular soyunun en büyüğü olduğunu ilan etti. Şeybani Han'ın, Şah İsmail'e yenilerek öldürülmesi üzerine yeniden Maveraünnehir seferine çıktı (1511). Buhara ve Semerkand'ı ele geçirdiyse de Safeviler'in Gacduvan'da Özbekler'e yenilmesi üzerine, önce Hisar'a sonra Ceyhun'un kuzeyine çekilmek zorunda kaldı. Şah İsmail'in Çaldıran'da Osmanlılar'a yenilmesi üzerine Kâbil'e döndü; burayı fetihlerinin hareket noktası yaptı. Orta Asya'daki girişimlerinin başarısızlığa uğraması üzerine Hindistan'a yöneldi. 1519'da Sind ırmağını geçti; Pencap ile Sehab arasındaki bölgeye egemen oldu. Ertesi yıl Bharat, Siyalkut, Seyyitpur kentlerini, 1522'de Kandahar'ı ele geçirdi; Seyhun, Sind ve Belucistan arasındaki topraklarda egemenliğini kabul ettirdi. Delhi sultanı İbrahim Ludi adına Lahor'u yöneten Devlet Han'ın çağrısı üzerine Pencab'a girdi. Ludi'nin gönderdiği orduyu yenerek Pencab'ı ve Lahor'u aldı (1524). 1526'da İbrahim Ludi'nin büyük ordusunu Panipat'ta ağır bir yenilgiye uğrattı; ardından Delhi ve Agra'yı alarak Hint-Türk İmparatorluğu'nu kurdu. Bundan sonra da olağanüstü bir çabayla asi afgan beyleri, Ludiler, Racputlar, Beluciler ile savaştı. Çitor racası Rana Sanga'nın yönetimindeki Racputlar'ı Hanua'da yendi ve Racastan'ı ülkesine kattı. Asi afgan emirlerini çevresinde toplayan Mahmut Ludi'yi yendi (1529). Ganj'ı geçerek Bengal sultanına egemenliğini kabul ettirdi. Aynı yıl Luknov'u zaptettikten sonra Agra'ya döndü. Oğlu Hümayun'u veliaht atadıktan sonra öldü. (Babur'un, Hümayun tarafından zehirletildiği ileri sürülür.)

Babur büyük bir devlet kurucusu, yetenekli bir komutan ve güçlü bir şairdi. Yalnızca kendi yeteneği ve iradesiyle kurduğu devlet yüzyıllarca yaşadı. Yoğun siyasi ve askeri işleri arasında ava ve eğlenceye ayıracak zamanı bulurdu. Sık sık düzenlediği içki meclislerinde döneminin en ünlü sanatçıları ile söyleşmekten hoşlanırdı. Babur usta bir nesir yazarı, iyi bir şair olarak tanınır. Edebiyat, fıkıh, tasavvuf konularıyla ilgili yapıtlar da kaleme almıştır. *Babürname** ya da *Vakayi* adını taşıyan özyaşamöyküsü, çağatay nesrinin en başarılı ürünlerindendir. *Divan*'ında akıcı diliyle içtenlikli anlatımı dikkati çeker. Edebiyat ve dil konularıyla yakından ilgilenerek türk nazım türleriyle ilgili bilgiler de veren bir *Aruz risalesi* yazmış, "hatt-ı Baburi" diye anılan bir yazı icat etmiştir. *Mübeyyen* adlı yapıtı manzum bir fıkıh kitabıdır. Hace Ubeydullah Ahrari'nin tasavvufla ilgili *Risale-i validiye*'sini de mesnevi biçiminde türkçeye çevirmiştir. (→ Kayn.)

BABURLU DEVLETİ → HİNT-TÜRK İMPARATORLUĞU.

BABUŞKİN (İvan Vasilyeviç), rus devrimci (Ledenskoye, Vologda ili, 1873 - Misovsk, bugün Babuşkin, Buryat özerk cumhuriyeti, 1906). Yekaterinoslav ve Petersburg'da, İşçi sınıfının kurtuluşu için mücadele birliği'nin etkin bir üyesiydi. Lenin'e İskra adlı gazetenin yayımlanmasında yardım etti. Birçok kez tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1905 Devrimi'ne katıldığı için, Misovsk garında kurşuna dizildi.

BABUYAN adaları, Filipinler'de, Luzon adasının K.'inde uzanan yanardağ kökenli takımadalar.

BÂBÜK sıf. (fars. *bābük*). *Esk.* **1.** Papatya çiçeği. **—2.** Aptal, alık ya da çılgın kimse için kullanılır.

BABÜLHANE ya da **BABİLHANE** a. (ar. *Bābül, Babil* ve fars. *ḫāne*'den *Bābül-ḫane*). *Esk.* **1.** Genelev. **—2.** Tembeller yurdu. **—3.** Hırsızlar ocağı.

—Dilbil. *Babül* sözcüğünü ar. *bevl, sidik*'ten getirenler olmakla birlikte *Babil* kent adının arapça söylenişine bağlayan Şemsettin Sami'nin açıklaması doğru olsa gerek. Burada ayıp sayılan bir sözcüğü, üstü kapalı bir biçimde verme çabası görülmektedir.

BABÜLHANECİ ya da **BABİLHANECİ** a. *Esk.* Genelev patronu.

BABÜLLÜK a. (ar. *Babül, Babil*'den *babüllük*). *Esk.* Genelev.

BABÜLMENDEB ("Gözyaşları kapısı"), Kızıldeniz'i Hint okyanusu'na bağlayan boğaz. Yaklş. 25 km genişliğinde. Arabistan kıyısı ile Afrika arasında, Süveyş kanalı trafiğine bağlı olarak, stratejik ve iktisadi bir rol oynar.

BABÜR → BABUR.

Babürnâme, Babur'un çağatayca anıları. *Vakayi* diye de anılır. Babur'un 11 yaşında tahta çıktığı 10 haziran 1494'ten 7 eylül 1529'a kadar olan dönemi kapsar. Bazı bölümleri kaybolmuştur. Babur olaylara, insanlara, gezip dolaştığı yerlerde gördüklerine büyük bir merakla yaklaşır; etkilendiği şeyleri canlı, açık, aydınlık bir üslupla anlatır. Savaşmak kadar eğlenmeyi, edebiyat ve sanatla ilgilenmeyi de önemsediği, bunları uyum içinde sürdürdüğü görülür. Gittiği her ülkenin coğrafya ve iklim yapısını, hayvan ve bitki dokusunu, tarihsel ve doğal güzelliklerini, halkın yaşama biçimini, inanç ve göreneklerini, kullandıkları teknik araçları vb. ayrıntılı bir biçimde anlatır. Başka ulusların özelliklerine, din ve inançlarına hoşgörüyle yaklaşır.

Dilindeki yalınlık, üslubundaki açıklık ve akıcılık, tasvirlerindeki canlılık ve şiirsellik, *Babürnâme*'yi bütün türk edebiyatının en önemli yapıtlarından biri haline getirir. Bugüne değin üç nüshası bulunmuştur. Farsçaya, ingilizceye, almancaya, fransızcaya çevrilmiş, Reşit Rahmeti Arat tarafından Türkiye türkçesine aktarılmıştır: *Vakayi, Babur'un hatıratı* (2 cilt, 1943, 1946, TTK yayını); 2. bas. *Baburname, Babur'un hatıratı* (3 cilt, 1986, MEB yayını).

BABÜROĞLU (Selahattin), türk siyaset adamı (Erzurum 1923). Harp okulu ve İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirerek askeri mühendis oldu. Georgetown Dil enstitüsü'nde okudu. Askerlikten ayrılarak (1960) İller bankası genel müdürü oldu (1961-1965). 12 Mart'tan sonra Nihat Erim başkanlığında kurulan hükümette parlamento dışından imar ve iskân (1971) ve ulaştırma (1972); Sadi Irmak başkanlığındaki hükümette imar ve iskân bakanlığı yaptı (1974). Cumhurbaşkanı kontenjanından senatör seçildi (1974). CHP'ye girdi (1975). Bu partiden katıldığı seçimleri kazanamadı. Irmak hükümetindeki bakanlığı sırasında kıyılarda özel bina yapımını yasakladı.

Babüssaade, Topkapı sarayı'nın üçüncü kapısı (*Enderun* ya da *harem kapısı* da denir). [→ AKAĞALAR KAPISI.] ‖ *Babüssaade ağası,* Osmanlı sarayında bulunan akağaların başı. (*Kapı ağası* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Babüssaade ağası, XVI. yy. sonlarına kadar darüssaade ağalığı (kızlar ağalığı) da üzerinde bulunduğundan, saraydaki bütün ak ve siyah hadımağaların başı ve sarayın en yüksek görevlisiydi. XVI. yy. sonlarında kızlar ağalığı görevi, babüssaade ağalarından alınarak siyah hadımlara verildi. XVIII. yy.'da Ahmet III döneminde saray amirliği silahtarlara verilince yetkileri büsbütün daraldı. Akağalar kapısının yanında bulunan bir odada oturan babüssaade ağalarının maiyetinde, akağalardan olan miftah, peşkir, ibrik ve şerbet gulamları vardı. Babüssaade ağaları başlarına selimi kavuk, üstlerine seraser kumaşa dikilmiş samur kürk giyerlerdi. XVI. yy.'da 90 akçe gündelikleri, 3 000 akçe kuşak bedelleri ve 18 000 akçe yıllık gelirleri vardı. Protokol bakımından vezirlerle eşit düzeydeydiler. Gözetimlerinde yaklaşık yetmiş cami bulunur, bunların vakıflarının gelir fazlası, padişaha sunulmak üzere babüssaade ağalarına verilirdi. Dış göreve atandıklarında genellikle vezir rütbesi alırlar ve Mısır valiliğine gönderilirlerdi.

Babüsselam, Topkapı sarayı'nın ikinci kapısı (*orta kapı* da denir). Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) yalın bir biçimde yapılan kapının sağına ve soluna Kanuni Sultan Süleyman döneminde iki kule eklendi. Babüsselam'ın biri dışa, öteki iç avluya açılan iki büyük kapısı arasındaki bölümüne "kapıarası" denirdi. Padişahın gazabına uğrayan devlet adamları azil, sürgün ya da idam fermanları gelinceye kadar kapıarasında gözaltında tutulurlardı. Kapıyı, kapıcıbaşı ağa'nın yönetimindeki "bevvabân-ı dergâh-ı âli" denilen kapıcılar korurdu. Babüsselam, bugün Topkapı sarayı müzesi'nin giriş kapısı olarak kullanılmaktadır.

BAB ÜZ-ZİRA, Ürdün'de arkeolojik alan. Ölüdeniz'in doğu yakasında Lisân yarımadasındadır. Eski bronz çağından kalma (İ. Ö. 3000-2200) surlarla çevrili bir kentle mezarlığını kapsar. Mezarlıkta, üç ayrı tipte yirmi bin mezar vardır. Kayaya oyulmuş en eski mezarlarda yalnızca kemikler çıkmıştır. Kafatasları ayrı bir yerde, üst üste yığılıdır ve çevrelerine on kadar seramik vazo yerleştirilmiştir. Daha sonra o dönemin evleri ve tapınakları örnek alınarak dikdörtgen biçiminde tuğla kemiklikler yapılmıştır. Yüzlerce kişinin kemiklerinin yığıldığı bu mezarlarda seramik eşya da bulunmaktaydı. Uzun kemikler ve kafatasları ayrı yığınlar oluşturuyordu. Bir de, tamamen değişik türde, tek kişinin iskeletinin bulunduğu mezarlar vardır ki bunların İ. Ö. 2000 yıllarında kenti yerle bir eden halka ait olduğu sanılır. Mezarlıkta bulunan

Büyük Larousse

Babüsselam
Topkapı sarayı, İstanbul

çok sayıdaki çanak çömlek de dikkati çeker: bunların sayısının üç milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir.

baby-ballerinas, George Balanchine' in keşfettiği harika üç küçük dansçıya verilen ad (14 yaşındaki Tamara Tumanova, 13 yaşındaki İrina Baronova, 15 yaşındaki Tatyana Riyabuşinska). Üçü de 1932'de Monte-Carlo* Rus baleleri topluluğu'na katıldı.

BABY-BOOM a. (ing. *baby*, bebek ve *boom*, patlama'dan). İkinci Dünya savaşı' nın hemen ardından Avrupa ülkelerinde doğum oranında görülen ani artış.

BABY-FOOT a. (ing. *baby*, bebek ve *football*,ayaktopu'ndan).Küçültülmüş boyutlarda ve futbol alanını andıran bir masa üstünde heykelcikler takılı yivli çubuklarla oynanan oyun.

BABYLON. Esk. coğ. Mısır'ın geç döneminde kurulmuş yunan kökenli kent. Memfis'in K.'inde. Hıristiyanlığın başlangıç yıllarında bir piskoposluk merkezi olan kentin yerinde, bugün Kahire'nin eski semtlerinden bir bölüm yer alır.

BABYLONİA, Babil çevresinde (Akkad'da) yeniden birleştirilmiş Aşağı Mezopotomya'ya Hammurabi tarafından verilen ad. Larsa krallığı'nı (Sümer'de) yenen (İ.Ö. 1762) *Babil kralı* Hammurabi (bu unvanını İ.Ö. 476-475'e dek kullandı), daha sonra, Ur krallarınca konmuş (İ.Ö. XXII. yy.) *Sümer ve Akkad kralı* unvanını aldı. Bu unvan İ.Ö. VII. yy.'a dek kulanıldı. Hammurabi böylece Aşağı Mezopotamya'daki iki ülkenin tarihsel anlaşmazlığına son vermek istedi. Zamanla bu umudu gerçekleşti: iktisadi durumu sarsılan Sümer devleti geriledi; kentleri Babil ile boy ölçüşebilecek gücü yitirdi. Öte yandan Babil kısa sürede bu kentlere düşünce ve sanat yönünden de egemen oldu. Bununla birlikte, Babil'in bütünlüğü, I. Babil hanedanının (1894-1595) gerilemesi sırasında sarsıldı: 1740'tan başlayarak Sümer kentleri ayaklandılar ve Urukuga (Lagaş yakınında) kralları Deniz ülkesi'nde (1735'e doğr. - 1530) bağımsızlıklarını kazandılar.

• *Kasit hanedanı (İ.Ö. 1595? - 1156).* Babil'in Hititler'in eline geçmesinden (1595) ve ilk hanedanın düşmesinden sonra, Babil'e ne zaman yerleştiği bilinmeyen Kasit hanedanı, Urukuga krallığı'nı yıkarak (1530'a doğr.) Babylonia'yı yeniden birleştirmekte güçlük çekmedi. Ancak XIV. yy.'da, krallara ait metinler ve binalara yeniden rastlanmaya başlandı; bunlar Babylonia devletinin yeniden refaha kavuştuğunu gösteriyordu. Kasit hanedanlığı dört yüzyıl sürdü; ama zengin bir ülkeye ve saygın bir başkente sahip olmasına rağmen, içte zayıf düştü ve Mezopotamya'ya egemen olabilmek için Asur ile çekişmesi yüzünden gücünü tüketti.

• *II. Isin hanedanı (İ.Ö. 1157-1026).* Elamlar'ın devirdiği Kasit soyu yerini yerli bir hanedana bıraktı; bu hanedan Asur ile çatışmaları sürdürdü ve Elamlılar'ı ülkeden atarak büyük bir ün kazandı. Nabukodonosor I Elamlılar karşısında büyük bir zafer kazandı (1115'e doğr.). Bu dönemde, XIV. yy.'da yeniden canlanmış olan edebiyat alanında, Marduk'u yücelten ve Tanrı'nın putunu Babil'e geri getirdiği için Nabukodonosor'u ululayan özgün yapıtlar verildi.

• *Arami istilası (İ.Ö. XI. yy.'dan başlayarak).* Bu istilanın yol açtığı zulümler ve yıkıntılar krallığı çökertti. Gasp olayları, artık yalnızca adı kalmış olan hanedanın sonunu getirdi. Yüzyılı aşkın bir süre boyunca krallar Deniz ülkesi'ne ya da Dicle'nin doğusuna sığındılar. Sonraları, kurulan VIII. hanedan (980'e doğr - 732) belli bir istikrar sağladı: kentler, rahiplerin yönetimi altına girdi ve Aramiler'in topraklarına yerleşmesini kabullendiler. Akkad ülkesinde, Sümer'de ve özellikle de Deniz ülkesi'ndeki yağmacılar uzaklaştırıldı. Bu ülkelere arami ve kaldeli istilacıların akınları sürdü. Bunlar küçük krallıklar kurarak yerleşik düzene geçtiler; tarım ve ticaretin yeniden canlanmasına katkıda bulundular. Bir buçuk yüzyıllık bir aradan sonra Asur ile çatışma yeniden başladı. Asurlu Şamşi-Adad V'in (813-812) ülkeyi yakıp yıkması, Akkad'ın kalkınmasını durdurdu; düzensizlik yeniden başgösterdi. 769'da bir kaldelinin tahta çıkışı, Babylonia toplumuyla bütünleşmemiş unsurların zaferi oldu.

•*Asur egemenliği (İ.Ö. 728-676).* Tiglatpileser III (Tukulti-apil-Eşarra III), Asur'dakinden farklı bir adla (Pulu) kendini *Babil kralı* ilan ederek (728) karışıklıklara son vereceğini sandı. Ama Asurlular, kentlilerin ve Deniz ülkesi'nde yaşayanların sürekli düşmanlığıyla karşılaştılar. Bunlar, Asur'da ortaya çıkan her güç durumda Elamlılar'ın yardımıyla ayaklandılar. Sargon II'nin tahta çıktığı sırada Babil, kaldeli Marduk-apla-iddin'in (Merodah-Baladan) eline geçti (722-729). Sargon II Babylonia'yı ancak 710-709'da geri alabildi. Ardından kral olan Sanherib (Sinahheeriba) çeşitli yollara başvurdu. Babil tahtını bir yerliye, sonra da Asur veliaht prensine verdi; ama bu prens Elamlılar tarafından tutsak alınıp öldürüldü. Sanherib Babylonia'ya yaptığı altıncı seferde başkenti yakıp yıktı (689). Kaldeliler ile çatışma halindeki Asarhaddon (Asur-aha-iddin) Babil'i korudu. Kent daha sonra, kardeşi Asurbanipal'in denetiminde, asurlu Şamaş-Şuma-Ukin'e teslim edildi (669-648). Babil kralı, kent halkını ayaklandırdı (652), ama bozguna uğratılarak öldürüldü.

• *Yeni Babil krallığı (İ.Ö. 626-539).* Nabupolasar (Nabu Aplautsur) Babil'de, Kalde hanedanını kurdu ve Asur'a başkaldırdı; Asur 609'da ortadan kalktı. Babil krallığı hemen hemen tüm Mezopotamya'ya, sonra da Suriye şeridine yayıldı. Babylonia, bu dönemde, Basra körfezinde yeniden gelişen ticaretin etkisiyle iktisadi ve kültürel yönden son kez doruğa çıktı. Bilginleri, gökbilim alanında büyük ilerlemeler gösterdiler, ancak sümerce ve babilce yazan bu seçkin kesim, arami dilinde konuşup yazan halk kitlelerinden soyutlandı.

• *Yabancı egemenlikleri, sümer-akkad kültürünün sonu (İ.Ö. VI. yy. - İ.S. I. yy.).* Pers kralı Keyhüsrev'in kolayca fethettiği Babylonia, Babil ayaklanmalarıyla (522-482) sarsıldı; hızla gerileyen Güney ise, Uruk gibi az sayıda kent dışında yavaş yavaş tanrılarına tapınmayı bıraktı. Uruk'ta İ.S. 75 yılına kadar çivi yazısıyla yazım sürdürüldü. Ama pers egemenliğinden (539-331) önce yunan-makedonya (331-129), sonra da parth egemenliği (İ.Ö. 129 - İ.S. 226) altına giren Babylonia, İ.S. 75'te, binlerce yıllık kendi öz uygarlığından kalan hemen her şeyi unutmuştu.

• *Dinler ve kurumlar* → HAMMURABİ ve MEZOPOTAMYA.

•*Güzel sanatlar.* Samiler tarafından kaynaştırılmış akkad ve yenisümer sanatlarının mirasçısı olan babil sanatı, bunların ortaklaşa etkisinden doğdu. Bu sanatın evreleri ülke tarihinin evreleriyle aynıdır ve II. binyılın başlarından İ.Ö. VI. yy.'a kadar uzanır. "Babil sanatı" ülkedeki I. hanedandan başlayarak —II. binyılın başları—, Mezopotamya'nın güney bölgesinde birbirini izleyen dönemlerin sanatlarını içerir; bu arada karışıklıklar içinde geçen bu binyılda yabancı etkenlerin rolünü de dikkate almak gerekir. *Hammurabi yasası*, tipik biçimde Babil'e özgü olmakla birlikte, önceki dönemlerden esinlenmiştir. Susa'da bulunan bir *yaşlı adam başı*, şanlı bir dönemin bitişinin hüznünü yansıtır gibidir. Uruk'ta, Kara-İndaş tapınağının mimarlık özellikleri, tuğla panoları ve figürleriyle dönemin yeni ustaları olan Kasitler'e bağlanır. Bu dönem, ayrıca, *kudurru* denilen ve üzerinde alçak-kabartmalar bulunan sınır taşlarında da kendini gösterir: bunlarda maden işçiliğine özgü bir ustalık (kanıtı, dönemin silahlarıdır) göze çarpar.

Yeni Babil sanatı, siyasal gücün yeniden sağlandığı ve Nabukodonosor II saltanatının doruğuna ulaştığı dönemde ortaya çıktı. Babil, anıtlarıyla bu sanata büyük ün kazandırdı. Ama Yeni Babil döneminin büyük Babili'ndeki yıkıntılar, örneğin Nabukodonosor sarayı'nın ve İştar kapısının *sırlı tuğlaları*, ancak mimarlık ve süsleme konusunda bilgi verir. Babil sanatında, gliptik sanatına ait pek çok örnek bulunmaktadır; bunlarda İ.Ö. II. ve I. binyıllardaki düşünüş ve inançlar üzerine değerli bilgiler vardır.

BABY-SİTTER (bebisitoer ya da babi—) a. (ing. *baby*, bebek ve *sitter*, oturan kişi, kuluçka tavuğu). Ana babaların yokluğunda bir ya da birden çok küçük çocuğa bakması için belirli sürelerde, para karşılığı hizmetinden yararlanılan kişi.

BABY-TEST (bebitest) a. (ing. *baby*, bebek ve *test*, test'ten). Okul öncesi çağdaki çocuklara uygulanan, özellikle psikomotor gelişmeyi inceleyen ve zihinsel gelişmişlik düzeyini belirleyen test. (En çok kullanılan baby-test, A. Gesell tarafından hazırlanmıştır.)

BÂBZEN a. (fars. *bâbzen*). *Esk.* Kebap pişirmek için kullanılan ağaç ya da demirden şiş.

BAC → BAÇ

BACA a. **1.** Yanma, ısıtma sonunda oluşan duman ve gazlarla bunların artıklarını ocaktan dışarı atmaya yarayan düzenek: *Vapur bacası. Baca çekmiyor.* **—2.** Bu düzeneğin çatıda görünen üst ucu: *Pencereden görünen bacalar.* **—3.** Suyolu, lağım, maden ocağı vb. yeraltı yapılarında bırakılan denetleme ve hava deliği. **—4.** *Bacası tütmek*, aile sözkonusuysa, varlığını sürdürmek. ‖ *Bacası tütmez olmak*, aile sözkonusuysa, dağılmak ya da büyük bir yıkıma uğramak.

—Bayınd. *Denge bacası*, su getirme yoluyla donatılmış hidrolik tesislerde basıncı düzenlemeye ve su biriktirmeye yarayan yapı.

—Dağc. Kayalık yüzeylerde bulunan dar ve çoğunlukla dik geçit.(Geçidin genişliği bir insanın aradan geçmesine izin verirse buna baca denir. Dağcı, tırmanmak için yüzeylere abanarak baca tekniğini kullanır. Bacanın genişliğine göre bu, sırt ve ayakların, sırt ve omuzların ya da ayakların ve ellerin karşıt biçimde kullanılmasıyla gerçekleşir. Bu çok zorlu teknik, deneyimli bir dağcı için oldukça güvenlidir.) ‖ *Baca tırmanışı*, bir bacayı, her iki yüzeyine abanarak tırmanma amacıyla dağcı tarafından kullanılan teknik (karşıtlık tekniği).

—Denizbil. *Buzul bacası*, bir buz ayağının yüzeyinde, buz içinde basınç altında bulunan suyun —akıntının itmesi sonucu— fışkırdığı delik. ‖ *Mercan kayası bacası*, mercan kayasının dış duvarı üstünde açılmış ve bir mercan tüneli aracılığıyla dış yamaca bağlanan delik.

Büyük Larousse

Topkapı sarayı'nda (İstanbul) mutfak yapılarının **baca**ları

—Denizc. Buharlı ya da motorlu gemilerin dumanlarını ve egzoz gazlarını dışarı atmak için kazan ve makine dairelerinden güverteye kadar uzanan sac boru. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.) || *Baca fistanı*, bacanın alt bölümündeki duman sandığını çevreleyen sac gömlek. (Havanın baca çevresinde dolaşımını sağlar ve dışarıya ısı yayılmasını önler.) || *Baca girişi*, baca içinde bazı işlemlerin ve onarımların yapılabilmesi için bacaya açılmış mehnol ya da kaporta. || *Baca kapağı* ya da *şapkası*, çalışmayan bir geminin bacasından kar ve yağmur girmesini önlemek için baca ağzına yerleştirilen sac örtü. || *Yalancı baca*, dumanı dışarı atmak için değil, geminin görünümünü güzelleştirmek için takılan ek baca.

—Havc. Bir paraşüt kubbesinin tepesine açılan çember delik. (İniş sırasında kubbeye aniden dolan hava yavaşça bacadan dışarı çıkar ve böylece denge sağlanır.)

—İnş. Dumanı ya da kirli havayı dışarı atmaya yarayan metal ya da kâgir kanalın, çatı üstünde çıkıntı yapan ucu (teknik terimi BACA KÜRSÜSÜ ya da BACA TOMRUĞU dur). || *Baca feneri*, baca külahını taşıyan, silindir biçimli bölüm; çekme yoluyla doğal bir havalandırma sağlayan yarıklarla donatılmıştır. (Eşanl. BACA PETEĞİ.) || *Baca kenarı koruması*, bir aşığın bacaya rastlayan ucunu kaplayan alçı katmanı. || *Baca külahı*, çekişi kolaylaştırmak için bacaların üst deliği üstüne yerleştirilen, pişmiş toprak, çimento ya da sactan parça. || *Çekiş bacası*, yangın sırasında duman ve gazların dışarı atılmasını sağlayan, camlı kapılı, sabit boşluk. || *Fabrika bacası*, yanma ürünlerini ve dumanları yeterince yüksekte boşaltmaya yarayan, çoğunlukla, hava ile gazların ocaktan ya da ısıtılan aygıttan geçerken çekilmesini sağlayan, tuğla, betonarme ya da sactan düşey kanal. || *Hava bacası*, bir çukurdaki gazları, bir odadaki kirli havayı doğal emme yoluyla boşaltmaya yarayan kanal. (Eşanl. HAVALANDIRMA BORUSU.)

pişmiş topraktan **baca külahı**

Lauros-Giraudon

Fontevrault manastırı'nda (Maine-et-Loire) mutfak binalarının (XII. yy.) **bacaları**

Büyük Larousse

Zelve vadisindeki **peri bacaları**'ndan bir görünüm *Nevşehir*

—Jeomorfol. *Peri bacası*, tepesinde bulunan bir taşla üst bölümü korunan toprak piramit ya da sütun. (Peri bacaları, iri çakıllar özellikle de buzultaşlar içeren killi ya da limonlu oluşumların oyulmasıyla oluşur.)

—Karb. kım. *Baca*, bir gazojende oluşan düşey boşluk. (Hava bu boşluktan daha çabuk geçer ve kömür, karbonmonoksit yerine karbondiokside dönüşür. Bacalar şişleme ile bozulur ve oluşmaları çok düzgün bir yükleme ve üfleme ile engellenir.)

—Mad. oc. *Baca üretimi*, küçük boyutlu kuşaklar içinde gerçekleştirilen sınırlı işleme. (Bu kuşaklar birbirinden geniş topuklarla ayrılır.) || *Dolgu bacası*, dolgunun ya da kazılmış cevherin içinde açık tutulan ve fere gibi kullanılan yol.

—Metalürj. *Baca tozu*, kimi zaman yüksek fırınların ağzında biriken ya da kurşun, bakır fırınlarının dumanlarından süzme yoluyla elde edilen ve temel bileşeni çinko oksit olan yeşilimsi kurum. (Kadmiyum baca tozunda keşfedildi.)

—Petr. san. Petrolle üretimde artık gazı boşaltmaya yarayan, düşey olarak yerleştirilmiş çelik boru. —Gaz halindeki yanürünleri yakmayı sağlayan yapı.

—Su işler. *Bağlantı bacası*, kanalizasyon borusuna bağlı çamur toplama çukurundan oluşan ve genellikle kaldırımın altında yer alan yapı. (Özel bağlantı boruları buraya açılır.)

—Tarım. Bir akaçlama ağında, akaçla toplayıcının birleştiği yerde açılan kuyu.

—Teknol. *Baca borusu*, yanma ürünlerini ocaktan bacaya taşıyan boru. (Bu boru ısıtma aygıtının içinden geçebileceği gibi çıkışına da yerleştirilebilir.)

—Yerbil. *Baca dolgusu*, genellikle aşınma sonucu açığa çıkmış bir bacaya denk düşen, düşey sütunlar biçiminde, volkanik, kimi zaman da breşsi cisim. (Eşanl. NECK.) || *Elmaslı baca*, düzensiz sütunlar biçiminde, damar halinde minerallleşmiş cevher yatağı. || *Yanardağ bacası*, volkanik ürünlerin yüzeye ulaşmak için yol aldığı geçit.

—ANSİKL. Denizc. Bacalar genellikle aralarında hava payı kalacak biçimde iç içe geçmiş iki borudan oluşur. Böylece ısı kaybının önüne geçilir ve gazların bacayı olabildiğince yüksek sıcaklıkta terk etmesi sağlanır. İç içe geçmiş iki borudan içteki (iç baca) oval ya da silindir biçiminde, dıştaki (baca zarfı) çeşitli şekillerde yapılabilir. Bacaların güverte üstünde kalan bölümleri geminin yapısına uyum sağlayacak biçimde yükselir ve denizcilik şirketinin işaretini taşır.

—Isıbil. Bir ocakta oluşan yanma ürünleri, ısıtma aygıtındaki çevrimden sonra, çevreye olabildiğince az zarar vermeleri

peri bacası

çok borulu bir sanayi **bacası**

için yeterince yüksekten atmosfere atılmalarını sağlayan dikey bir boru ya da bacaya geçer. Yanma ürünleri atmosfere boşaltılırken, özellikle, duman içinde bulunan tozların büyük ölçüde dağıtılmasına çalışılır; baca iyi bir dağıtma sağlarsa, dumanlardaki toz oranının azaltılmasına da gerek kalmaz. (→ DUMAN* GIDERME, TOZ* ALMA.) Birçok ülkede, bacanın, komşu yapılara göre minimal yüksekliği, yönetmeliklerce belirlenmiştir. Öte yandan, bu yükseklik çekmeyi sağlamak için gereklidir ya da en azından bu olaya katkıda bulunur. *Gemi bacaları*'nın yüksek olmayışı çekme yetersizliğine yol açar; bu nedenle basınçlı hava basılarak dolaylı bir çekme sağlanır. Eskiden *buharlı lokomotif bacaları* bir yandan zorunlu olarak çok kısaydı, öte yandan verimli bir çekme sağlaması gerekiyordu; nitekim bu sonuç egzoz buharı kullanılarak gerçekleştirilirdi.

Bir bacada çekme niteliği, bacanın yüksekliği ve boşaltılan gazların sıcaklığıyla artar. Ayrıca, bir bacanın kesiti, bu gazların debisine ve hızına bağlıdır.

Çağdaş bacaların kesitleri daire biçimindedir. Eskiden baca yapımında tuğla ya da betonarme kullanılırdı; günümüzde santral bacaları, genellikle yalıtılmış sactan yapılır. Daha ekonomik, daha sızdırmaz olan ve daha az yer kaplayan bu sac yapılar, iç ve dış kökenli kimyasal etkenlere karşı korunmuş prefabrik öğelerle gerçekleştirilir.

BACAK a. **1.** Bedenin kasıktan tabana kadar uzanan iki parçasından her biri (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hayvanlarda bedenin yürümeye yarayan uzantılarından her biri. **—3.** Kimi nesnelerin ayakta ya da yerden yüksek durmasını sağlayan destek ya da desteklerden her biri, ayak: *Masanın bacağı.* **—4.** Oyun kâğıtlarından üzerinde oğlan resmi bulunanı. (Eşanl. FANTI, OĞLAN, VALE.) **—5.** *Bacak bacak üstüne atmak*, bir bacağını ötekinin üstüne koyarak oturmak. || *Bacak kadar*, bir çocuğun küçüklüğünü vurgulamak için kullanılır: *Bacak kadar çocuk, bu işi nasıl yapsın. Bacak kadar boyu var türlü türlü huyu var.* || *Bacakları kopmak*, dolaşmaktan ya da ayakta durmaktan çok yorulmak. || *Bacakları tutmamak*, yürüyemez durumda olmak. || *Bacaklarını uzatmak*, iş yapmayı bırakıp oturmak: *Bunca iş var, sense bacaklarını uzatmış, yatıyorsun.*

—Aktar. Bir sehpanın iki ana dikmesinden her biri.

—Bes. san. Hayvanın bacak etlerinden yapılan ikinci sınıf bir pastırmaya verilen ad. Ekstra ve birinci sınıf pastırmalara oranla daha düşük nitelikLidir. Ancak, ucuz satıldığından alıcıları çoktur.

—Böcbil. Böceklerin birçok eklemden oluşan uzunca yürüme organı. || Eklembacaklılarda yer değiştirmeye yarayan, eklemli ve uzun hareket organı.

—Isıbil. Kaynatıcı borularını bir kazanın ana gövdesine bağlayan büyük çaplı boru. (Eşanl. KAYNATICI PANTOLONU*.)

—Koşumc. *Bacak çanı*, katarda en arkada yürüyen devenin hatabının işkencesine takılan ve sağ bacağının arkasından sarkan çan. (Deveye takılan çanların en büyüğüdür ve sesi diğerlerinden farklı olduğundan arkadaki devenin izleyip izlemediği kolayca anlaşılır.)

—Matbaac. Kimi harflerin (m,n) dikey ya da hafif eğik çizgilerinin her biri. —Bir harfin kuyruğuyla bakışımlı olan alt bölümü.

—Patol. *Dinlenmeyen bacaklar sendromu*, tanımlanması güç bir sendrom; özellikle kadınlarda görülür; oturur ya da yatar durumda ve daha çok geceleri meydana gelen ve bacağı harekete zorlayan bir sendromdur. (Kökeni bilinmemekte, daha çok vazo-motör bozukluklara bağlanmaktadır.) [Eşanl. RESTLESS LEGS.]

—Spor. *Bacak arası*, futbolda topu rakibin bacakları arasından geçirip, yeniden alma. || *Bacak oyunu*, sporcunun sürekli iyi durumda olmasını sağlayan bacak serbestliği ve yeteneği. (Boks, eskrim, vb. gibi oyunlarda bacak oyunu en az kolların esnekliği kadar önemlidir.)

—Terz. Pantolonun, bacakların her birini kaplayan bölümü.

—Tıp. *Eklemli yapay bacak*, kesilmiş bir bacağın yerine konan ve bazı hareketlerle yürümeyi kolaylaştıran aygıt. || *Tahta bacak*, bacağını kaybeden birine takılan ve bacak yerine geçen aygıt. (Bu ilkel protezin yerini şimdi eklemli yapay bacak almıştır.)

—Zool. Memeli hayvanlarda kalça ile ayak arasında yer alan ve yürümeye, koşmaya, atlamaya yarayan hareket organı.

—ANSİKL. İnsanda bacak iki tanedir; kalçadan tabana kadar uzanır; yürümeye ve ayakta durmaya yarar. Her bacak üç bölüt ve iki eklemden oluşur: uyluk, baldır ve ayak bölütleri; diz ve ayakbileği eklemleri.

BACAKKIRAN a. Nemli yerlerde biten ve küçük bir süsene benzeyen, yeşilimsi sarı çiçekli otsu bitki. (Büyük ve küçük baş hayvanlar için zehirlidir. Bil. a. *narthecium*; zambakgiller familyası.)

BACAKLI sıf. **1.** Bacakları olan ya da bacakları belirtilen nitelikte ya da nicelikte olan: *Uzun, kısa bacaklı. Üç bacaklı.* **—2.** *Bacaklı yazı*, iri harfli, kolayca okunabilen yazı.

—Nümism. Felemenk altınının halk arasındaki eski adı.

BACAKLIK a. Deriden yapılmış, içi keçeyle kaplı, çoğunlukla kriket ve hokey oyuncularının kullandıkları, bacağın üstünü korumaya yarayan tozluk.

BACAKOĞLU, Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Saraycık bucağının merkezi; 370 nüf. (1990).

BACAKSIZ sıf. Bacağı olmayan.

◆ sıf. ve a. **1.** Kısa boylu kimse için küçümseme yollu kullanılır; bodur: *Kötü huylu, bacaksız biriydi.* **—2.** Yaşıyla bağdaşmaz işler yapmaya kalkışan, sözler söyleyen çocuk için sevecenlikle söylenir: *Şu bacaksıza bak, neler söylüyor.*

BACALL (Lauren), amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu (New York 1924). Howard Hawks'ın ortaya çıkardığı sanatçı, sinemaya onun *To Have and Have Not* (1944) filmiyle başladı. Bu yapıtta birlikte oynadığı ve 1945'te evlendiği Humphrey Bogart ile ünlü bir çift oluşturdu: *Büyük uyku* (The Big Sleep) [H. Hawks, 1946]; *Karanlık geçit* (Dark Passage) [Delmer Daves, 1947]; *Ölüm gemisi* (Key Largo) [*John Huston*, 1948]. *The Look* takma adıyla bilinen Bacall, daha sonra da birçok filmde (*Milyoner avcıları* [How to Marry a Millionnaire, 1953]); *Aşk arzuları* (Designing Woman, 1957) ve oyunda rol aldı.

BACALUŞKA ya da **BADALUŞKA** a. Esk. sil. XVI. yy.da osmanlı ordusunda kullanılmış, kale dövmeye yarayan bir tür top. (*Becaleşka, Bedaloşka* da denir.)

BACANAK a. **1.** Eşleri kardeş olan kocalar; bunlardan birine göre öteki. **—2.** *Tkz.* "Dost, arkadaş" anlamında kullanılır.

BACANOS (Aleko), rum asıllı türk besteci (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1950). Lavtacı Lambo'nun oğlu. Dayısı Anastas'tan kemençe öğrendi. 1903'ten başlayarak, dönemin en ünlü fasılcılarıyla gazino ve kulüplerde çaldı. Konser vermek ve plak doldurmak için Avrupa'ya ve Mısır'a gitti. Bestelediği şarkılardan bazıları, çok ündüdür: *Gel ey denizin nazlı kızı nûş-ı şarab et* (acemaşiran), *Öyle bir afet-i yektâ-yı emelsin meleğim* (saba), *Zevkım hevesim hep seninle pür elem olsun* (hüseyni).

BACANOS (Yorgo), rum asıllı türk ut virtüözü ve besteci (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1977). Lavtacı Lambo'nun oğlu. Küçük yaşta ut öğrendi, dönemin en ünlü fasılcılarıyla gazino ve kulüplerde çaldı. Avrupa'da, Mısır'da ve Kıbrıs'ta konserler verdi, plaklar doldurdu. Kuruluşundan başlayarak İstanbul Radyosu'nda çalıştı. Piyanoyu da büyük ustalıkla çalardı. Şu şarkıları çok sevilir: *Hâlâ kanayan kalbimi aşk ateşi dağlar* (mahur), *Sevdası henüz sinede gönlüm gibi sağdı* (hüzzam).

BACARİSSE (Salvador), ispanyol besteci (Madrid 1898 - Paris 1963). Madrid Konservatuvarı'nda Conrado del Campo'nun öğrencisiydi. 1939'da Paris'e yerleşti. Başlıca yapıtları: bir bale *(Corrida de feria*, 1930), insan sesinin de katıldığı senfonik yapıtlar *(la Nave de Ulises; la Tragedia de Doña Ajada)*, konçertolar (piyano, gitar), yaylı çalgılar için 3 dörtlü ve bir opera (*Charlot*, 1933).

BACAU, Romanya'da kent. Boğdan'da yönetim bölümü merkezi. Aşağı Bistrita ile Siret ırmaklarında, Tuna'ya kadar uzanan akarsu ulaşım yolunun başlangıcı; 193 269 nüf. (1989). Tarım-besin, dokuma, orman ürünleri, uçak sanayisi, mobilya yapımı. — *Bacau yönetim bölümü*, 6 603 km^2; 760 315 nüf. (1989).

BACCALONİ (Salvatore), italyan bas (Roma 1900 - New York 1969). Sistina capella'sında yetişti. 1922'de meslek yaşamına başladı ve özellikle opera buffa'lardaki bas rolleriyle tanındı. *Don Giovanni*'deki Leporello rolünde gösterdiği başarıyla Salzburg, Glyndebourne ve New York'ta ün yaptı.

BACCARAT, Fransa'da (Meurthe-et-Moselle) kanton merkezi, Vosges dağlarının kenarında, Meurthe ırmağı kıyısında; 5 606 nüf. Eski bir şatonun yıkıntıları. Modern kilise (1957; kristal levhalarla yapılmış vitraylar). Kristal fabrikası ve kristal müzesi.

■ **Baccarat kristal atölyeleri.** Bu kristal atölyelerinin kaynağı, 1764'te, Baccarat yakınında, Saint-Anne'da, Metz piskoposu tarafından kurulan cam atölyeleridir. 1816'da, Voneche (Belçika) kristal atölyelerinin sahibi Dartigues tarafından satın alındı. İlk kristal fırını 1819'da yakıldı. Baccarat, opalinleri ve yuvarlak biçimli kâğıt ağırlıklarıyla XIX. yy.'da dikkati çekti. Kristal atölyeleri 1910'a doğru, klasik üslupta parfüm şişeleri yapmaya başladı; daha sonra "1925" üslubunun etkisinde kaldı. O dönemden bu yana, eski modellere ve yeni eğilimlere dayalı iki tür üretim yapmaktadır.

Baccarat kristalinden yuvarlak kâğıt ağırlığı (1850'ye doğr.) *özel kol.*

BACCARİNİ (Alfredo), italyan siyaset adamı ve mühendis (Russi, Ravenna ili, 1826 - *ay. y.* 1890). 1849'da Ravenna'nın tahkimi çalışmalarını yönetti. 1876'da milletvekili seçildi; 1878'de de Cairoli tarafından bayındırlık bakanlığına getirildi.

BACCELLİ (Guido), italyan hekim ve siyaset adamı (Roma 1832 - *ay. y.* 1916), Adli hekimlik ve patoloji profesörü, kalp ve aort patolojisi, sıtma ve tetanos tedavisi üzerine yaptığı araştırmalarla ün kazandı. Kralcı solun önderlerinden biri olarak, birçok kez bakanlık yaptı.

■ **BACCHANALİA** a. Roma dünyasında, Bacchus'un onuruna kutlanan dinsel bayramlar. (Sözcük, yunan bayramını [dionysia] olduğu kadar, İtalya'ya özgü olan ve iyi bilinmeyen dinsel dionysos törenlerini de belirtir.)

—ANSİKL. Bacchanalia bayramı Roma'ya Büyük-Yunanistan'dan yayıldı. Kutlama törenleri, kimi zaman sefahat ya da cinayet bahanesi olmuştur. Bayramlar İ.Ö. II. yy.'da Ostia'da, Stimula kutsal ormanında, Roma'da Aventinus'da yapılırdı. Bayrama katılmış bir genç kız proconsul Postumius'a, kutlamalardaki aşırılıklardan söz etti. Senato da bu tapınmaların siyasal komplolara elverişli gizliliğinden kaygı duymaktaydı. Açılan dava (İ.Ö. 186) ölüm ya da tutuklanma cezalarıyla sonuçlandı. Bir senatus-consulteum'uyla bacchanalia bayramı yasaklandı, ama yürürlükten kaldırma yetkisi senatoya verildi. Kutlamalar, yarı gizli olarak, Güney İtalya'da sürdü.

Telarci-Giraudon

Bacchanalia
Bacchus'un çocukluğu
Küçük Bacchanalia da denir
Nicolas Poussin'in tablosu
Louvre müzesi, Paris

—Güz. sant. Antikçağ heykellerinde (Roma, imparatorluk dönemi oymalı lahitlerinde) bacchanalia bayramı, çok kez, faunalar, satyrler ve bakkhaların katıldığı bir kortej halinde gösterilirdi; bunlar, Dionysos'un Ariadne ile evlenişini ya da Asya' dan dönüşünü —bu dönüş birtakım egzotik havyanlarla belirtilirdi— kutlamak için tanrı'ya eşlik ederlerdi.

Rönesans'tan bu yana, bacchanalia bayramı süsleme sanatlarında sık sık işlendi: bayramın simgelerini taşıyan bir çocuk kortejiyle gösterildi. Bu tema büyük ressamlara da esin kaynağı oldu. Tiziano (National Gallery ve Prado), Montegna (*Silenos ile Bacchanalia,* gravür), Annibale Carraci(Roma Farnese sarayı'nın galerisindeki tavanın orta kısmı, Poussin (National Gallery ve Hampton Court), Rubens (Münih), Van Dyck (Torino), Picasso (desenler).

BACCHELLİ (Riccardo), italyan yazar (Bologna 1891 - Monza 1985). Şair, oyun yazarı, denemeci ve romancı olan Bacchelli, yapıtlarında kendisine Goethe ve Manzoni'yi örnek alır. Özellikle tarihsel romanlarda başarı sağladı (*Il diavolo al Pontelungo,* 1927). Bunlardan *Il Mulino del Po* adlı üç ciltlik dizisi (*Dio ti salvi*, 1938; *La miseria viene in barca*, 1939; *Mondo vecchio, sempre nuovo,* 1940) yazarın başyapıtıdır.

Bacchides, Plautus'un, Menandros'tan esinlenerek yazdığı komedi (İ.Ö. 189'a doğr.). Oyun örgüsü Bacchis adlı ikiz kibar fahişelerin aşırı benzerliklerine dayanır. Oyun, komik sahneler ve kişilikler yönünden zengindir. Köle Chrysale'nin çevirdiği dolaplar, Molière'nin kahramanı Scapin'in entrikalarına örnek olmuştur.

BACCHİGLİONE, Kuzey İtalya'da ırmak, Veneto'da, Vicenza ve Padova'dan geçer, Brenta ırmağıyla birleşerek Adriya denizi'ne dökülür; 119 km.

De Biasi

Johann Sebastian **Bach**
Elias Gottlob Bach'ın yapıtı
(ayrıntı)
Museum der Geschichte der Stadt
Leipzig

BACCHUS, yun **Bakkhos,** Dionysos'a, onu kendi tanrıları *Liber Pater* ile özdeşleştiren Romalılar'ın verdiği ad. Bacchus' ün Ceres ile bir çift oluşturduğu Dionysos törenleri İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak orta İtalya'da yayıldı. Daha sonra yavaş yavaş Roma'ya girdi. Kutlamalara *Bacchanalia* adı verildi.

—Güz. sant. Sayısız antik heykel arasında *hintli Bacchus* (Vatikan, Louvre), *Bacchus ve Ampelos* (Floransa), *Bacchus ve Leukothoe*'nin (Münih) adları anılmaya değer. Michelangelo'nun küçük heykeli *sarhoş Bacchus* Uffizi müzesi'nde; Tiziano'nun *Bacchus ve Ariadne* adlı yapıtı

Lauros-Giraudon

Bacchus
Lykurgos'un cezası
adlı mozaikten bir bölüm
İ.S. II. yy. - III. yy. galya-roma sanatı
Taş yapıtlar müzesi, Vienne (Isère)

National Gallery'de; Caravaggio'nun *ergen Bacchus*'ü Uffizi'de, *hasta Bacchus*'ü ise Borghese galerisinde sergilenmektedir. Jules Romain, Poussin, Natoire, vb. *Bacchus'ün zaferi* konusunda resimler yaptılar.

Bacchus ile Ariadne (*Bacchus et Ariane*), 2 perdelik bale. Koregrafisini Serge Lifar, konusunu Abel Hermant, müziğini Albert Roussel, dekorlarını Georgio De Chirico hazırladı. İlk kez 1931'de, Paris operası'nda sahnelendi. Başlıca rolleri Olga Spessivtseva, Serge Lifar ve Serge Peretti üstlendiler.

BACCİARELLİ (Marcello), italyan ressam (Roma 1731 - Varşova 1818). Yaşamının büyük bölümünü Polonya'da geçirdi. Tarihi tablolar ve portreler yaptı.

BACCİNELLO, İtalya'da maden ocağı (Toscana, Grosseto ili). Geçmişi on milyon yıla inen bu arkeolojik sitte *oreopitekus* (uzun kollu insan fosili) kalıntıları bulunmuştur.

BACCİO d'Agnolo (Bartolomeo D'AGNOLO BAGLIONI. —denir), floransalı mimar ve heykelci (Floransa 1462 - *ay. y.* 1543). Floransa'da Taddei (1503-1504) ve Bartolini-Salimbeni (1517-1520) saraylarını inşa etti; Santa Maria Novella'nın oturma yerlerini ve org büfesini yaptı (1491 -1496); 1506'dan 1529'a değin katedralin ustabaşılığını yürüttü.

BACCİO da Montelupo (Bartolomeo SİNİBALDİ,—denir), floransalı heykelci ve mimar (Montelupo 1469'a doğr.- Lucca 1535). Daha çok Bologna, Floransa (San Michele kilisesi için bronzdan *İncil yazarı aziz Yuhanna;* tahtadan iki adet "çarmıha gerili İsa") ve Lucca'da çalıştı (S. Paolino kilisesi mimarı, 1522).

BÂCEDDÂ. Tar. coğ. Yukarı Mezopotamya'da eski kent. Adı süryanice "mutluluk evi" anlamındadır. Ortaçağ'ın canlı kentlerinden olan Bâceddâ bahçeleri ile ünlüydü.

BÂCERMÂ ya da **BÂCERMAK,** Irak' ın kuzeyinde bölge; Dicle havzasında aşağı Zap ile Cebel Hamrin arasında. Ortaçağ'da merkezi Kerkük kenti olan bölge osmanlı döneminde Musul vilayetine bağlandı. Bu ad süryanice Bes (Bê-) -Germa'dan gelmektedir. Bâcermak ise, bölgenin orta farsçadaki biçiminden kaynaklanmaktadır.

BACEWİCZ (Grażyna), polonyalı kemancı ve besteci (Łódź 1913 - Varşova 1969). Paris'te Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu. Ulusal bir üslupta, bazen yeni klasik, bazen de dizisel teknikle senfoniler, konçertolar, yaylı çalgılar için dörtlüler ve *Kral Arthur'un serüveni* (1959) adlı bir radyo operası besteledi.

BAC GİANG, Vietnam'da kent, il merkezi, Hanoi'nin K.-D.'sunda.

BACH, Thüringen kökenli müzikçi aile. Elli dolayında üyesi orgcu, kilise şarkıcısı ve kent müzikçisi olarak başarılı oldu. Koral ve kontrapuntonun etkisi altında yetiştiler. Johann Sebastian'ın oğullarından bazıları sanatlarını yurt dışına götürene dek, Saksonya dukalıklarında ve Arnstadt prensliğinde yaşadılar.

Aile dört kola ayrılabilir: Meiningen, Erfurt, Franken, Arnstadt. Johann Sebastian üçüncü koldan gelir. Onun bugün bilinen ataları XVI. yy.'a değin uzanmaktadır. İlk ataları değirmenci ve fırıncıydı, ama her biri bir çalgı çalıyordu. Örneğin VEIT (öl. Wechmar 1619) değirmenci ve kitaracıydı. —En küçük oğlu JOHANNES (ya da HANS) [öl. Wechmar 1626], müzikçi ve fırıncıydı; Johann Sebastian'ın büyük dedesidir. Üç oğlu JOHANNES, CHRİSTOPH ve HEİNRİCH, yalnızca müzikçi olan ilk Bach'lar olarak bilinir. —Johannes'in ikinci oğlu CHRİSTOPH (Wechmar 1613 - Arnstadt 1661), Johann Sebastian'ın dedesi. Weimar, Prettin, Erfurt ve Arnstadt'da saray ve kent müzikçiliği yaptı. —Oğlu JOHANN AMBROSIUS (Erfurt 1645 - Eisenach 1695), Johann Sebastian'ın babasıdır. Erfurt'ta keman ve viyola çaldı (1667), 1668'de Elisabeth Lämmerhirt (1644-1694) ile evlendi ve 1671'de, Eisenach'ta saray ve kent müzikçiliği yaptı. Altı oğlundan —J. Sebastian dışında— önemli olan ikisi: JOHANN CHRİSTOPH (Erfurt 1671 - Ohrdruf 1721). Pachelbel'den ders aldı. 1690'dan başlayarak Ohrdruf'ta orgçuluk yaptı; —JOHANN JAKOB (Eisenach 1682 -Stockholm 1732), obuacı. İsveç ordusunda görev yaptı (1704). Fransız flütçü Buffardin'den ders aldı. Johann Sebastian, *Capriccio sopra la lontananza del suo fratello dilettissimo*'yu onun için yazmıştır. Bu kuşakların her birinden pek çok Bach, besteci ve çalgıcı olarak müzik tarihinde saygın bir yer tutar.

BACH (Johann Sebastian), alman besteci (Eisenach 1685 - Leipzig 1750). Ailenin en küçük oğluydu; annesi ve babası ölünce (1694-1695), Ohrdruf'a, ağabeyi Johann Christoph'un yanına gitti ve ilk müzik bilgilerini ondan aldı. Lyceum'da klasik öğrenim gördü. Soprano sesi sayesinde, Lüneburg St. Michael Gymnasium'una kabul edildi ve orada, XVI. ve XVII. yy. yapıtlarının bulunduğu zengin kitaplıktan yararlandı; St. Johann kilisesi' nin orgcusu G. Böhm'den ders aldı; Böhm'ün öğüdüne uyarak Hamburg'a gitti ve orada, St. Katharina kilisesi'nin orgcusu Reinken'i dinledi. Hamburg'da Celle sarayı'na girdi. Poitou'lu fransız prensesi Eléonore d'Olbreuse, Nantes ferma-

nı'nın kaldırılmasıyla sınır dışı edilen müzikçileri bu sarayda toplamıştı. Bach orada Grigny'nin *Livre d'orgue* adlı yapıtının kopyasını çıkardı ve fransız org okulunu tanıdı. Kısa bir süre Weimar sarayı'nda kemancı olarak çalıştıktan sonra, Arnstadt'ta St. Bonifatius kilisesi'nin orgculuğuna getirildi ve ilk kantatını orada besteledi (1704). Çalgısında daha da ustalaşmak ve Buxtehude'ün görüşlerinden yararlanmak amacıyla yürüyerek Lübeck'e gitti (1705). Mülhausen'deki St. Blasius kilisesi'ne orgcu oldu ve aynı yıl (1707), kuzini Maria Barbara Bach ile (1684-1720) evlendi. 1708'de, hayattayken yayımlanmış tek kantatı olan *Gott ist mein König* basıldı. Bach, Saksonya-Weimar dükü Wilhelm Ernest tarafından oda müzikçisi (kemancı, viyolacı) olarak Weimar'a çağrıldı, ancak daha çok şatonun orgculuğunu yaptı ve 1717'nin sonuna değin Weimar'da kaldı. St. Johann kilisesi'nin orgcusu J. G. Walther ile dost oldu. Weimar'da ayrıca, Albinoni, Legrenzi, Corelli, Bonporti, Vivaldi gibi italyan bestecilerin yapıtlarını "keşfetti", bu bestecilerin pek çok konçertosundan transkripsiyonlar yaptı ve Frescobaldi'nin *Fiori musicali* adlı yapıtının kopyasını çıkardı. 1717'nin sonunda Köthen'e çağrıldı, Anhalt prensi Leopold'un orkestrasını yönetti. 1719'da Halle'de Händel ile tanışmak istediyse de amacına ulaşamadı. Ertesi yıl Karlsbad'da Brandenburg markgrafı Christian Ludwig ile tanıştı (onun adına *altı konçerto* besteledi). Aynı yıl karısı öldü. Hamburg'da *An Wasserflüssen Babylon* adlı koral üzerine yaptığı doğaçlamayla, orgcu Reinken'i hayran bıraktı. 1721'de, trompetçi Wülcken'in kızı şarkıcı Anna Magdalena ile (1701-1760) evlendi. 1722'de Leipzig kantor'u Kuhnau ölünce, Bach, Thomasschule'nin yöneticiliği için adaylığını koydu; 1723'te, *Yuhanna'ya göre Çile* (Passion nach den Evangelien Johannes) adlı yapıtının seslendirilişinden sonra bu göreve kabul edildi. Ancak, üstleriyle arası iyi değildi; ayrıca St. Nikolas ve St. Thomas kiliselerindeki, kantatlarda görev alacak ve St. Matthias ve St. Peter kiliselerinde ilahi ve motet söyleyecek öğrenciler arasında gerektiği gibi işbölümü yapılamaması besteciyi yıldırdı. 1729'dan 1740'a değin, Telemann'ın kurmuş olduğu, *Collegium musicum*'u yönetti. Leipzig'de kaldığı dönemde, hem dinsel hem dindışı kantatlara yer verdi; çünkü çalışmaları Thomasschule ile sınırlı değildi: 1728'e değin Köthen sarayı'nda da çalıştı; 1723'ten 1736'ya değin Weissenfels sarayı'nda capella yönetmenliği yaptı. 1733-1736 yılları arasında, "Saksonya saray bestecisi" unvanını almaya çalıştı, bu amaçla, *"si"* tonunda *Missa*'sını Seçici prense yolladı. Çeşitli vesilelerle pek çok beste yaptı, yolculuklara çıktı, konserler verdi, çocuklarını ziyaret etti, öğrencilerine iş buldu. 1731'de Dresden'de, Silbermann'ın orgunu denedi, onun yaptığı ilk piyanoforte'leri dinledi ve inceledi, *Klavierübung** adlı yapıtını yazdı. Hasse, Benda, lavtacı Weiss ve Kropfgans ile ilişki kurdu ve bir kez daha Händel ile tanışmaya çalıştı. Mattheson ve Scheibe'ce eleştirildiyse de, derslerini izleyen gençler tarafından tutuldu. J. N. Gerber, J. Schneider, J. F. Agricola, Altnikol, Kittel, Müthel bunlardan bazılarıdır. Bach'ın on dokuz çocuğu oldu, bunlardan ancak onu yaşadı. 1747'de oğlu Carl Philipp Emanuel'in isteği üzerine, Potsdam'a giderek kral Friedrich II'yi ziyaret etti; bu ziyaretten sonra, *das Musikalisches Opfer* adlı yapıtını krala yolladı. 1749'da kör oldu, *Füg* sanatı* adlı yapıtına çalıştı ve org için bestelediği 18 büyük org koralini tamamladı, son üç korali, damadı Altnikol'e söyleyerek yazdırdı.

Bach'ın yapıtı, üç yüzyıllık dinsel ve dindışı çoksesliliğin doruğu sayılır, çünkü onun sanatında, kontrapunto, arpejli ya da "plake" akorlardan ağır basar. Bach, öncellerinden aldığı biçimleri yetkinleştirdi. Çift temanın önemini önceden gördü. Bas öğesini güçlü ve sürekli kılarak, kurgunun temel öğesi yaptı. Sözü betimlemeye ve düşünceyi çağrıştırmaya önem vermekle birlikte, kontrapuntodan hiçbir zaman vazgeçmedi: *ricercare*, kanon ve füg'e düşkünlüğü onu anlatımda yalınlaşmaya yöneltti. Bach'ın tüm yapıtlarında, dindar kişiliğinin izleri vardır. Besteleri ölümünden sonra unutuldu; ancak, XIX. yy.'ın başlarında Beethoven, Mendelssohn, Boely, Schumann sayesinde yeniden anımsandı ve Chopin, Liszt, César Frank aracılığıyla yaygınlaştı.

•VOKAL YAPITLARI. A. *4 ses için armonize edilmiş koraller:* 186 tanedir, bunlardan 162'si kantatların içindedir. —B. *Oratoryolar:* Noel oratoryosu (1734), Paskalya oratoryosu (1725); *Çile'ler* Yuhanna'ya göre (*Johannes-Passion*, 1723), Matta'ya göre (*Mattheus Passion*, 1729). —C. *Motetler ve mezmurlar:* 7 tane (4 sesliden 8 sesliye dek), —D. *Latince sözlü yapıtlar: Magnificat* (1723). —E. *Missalar (Kyrie und Gloria):* 4 tane (1726'ya doğr. - 1740'a doğr.), *"si" minör Missa* (1724 —1747). —F. *Dinsel kantatlar:* 196 tane, solocu ve orkestra için ya da solocular, koro ve orkestra için; bunlardan 33'ü "koral-kantat" biçimindedir. —G. *Dindışı kantatlar:* 25 tane. —H. *Aryalar ve liedler:* yanlış olarak (?) Bach'ın sayılır: 11 tane (Anna Magdalena Bach'ın II. kitabı, 1725); 69 tane (Schemelli, 1736).

En önemli kantatları: 1) DİNSEL KANTATLAR: *Aus der Tiefe rufe ich* (1707), *Gott ist mein König* (1708), *Nach dir* (1710'a doğr.), *Actus tragicus* (1711), *Christ lag* (1714'ten önce), *Nun komm, der Heiden Heiland* (1714), *Ich hatte viel Bekümmernis* (1714), *Weinen, Klagen, Sorgen* (1714), *Ein feste Burg* (1723 ya da 1724), *Du Hirte İsrael* (1724), *Sie werden aus Saba alle kommen* (1724), *Nun komm, der Heiden Heiland* (1724), *Aus tiefer Noth* (1724), *Bleib bei uns* (1725), *Ich habe genug* (1727), *Jauchzet Gott in allen Landen* (1730), *Wachet auf* (1731), *Nun ist das Heil* (1735'ten sonr. ?); -2) DİNDIŞI KANTATLAR: *Av kantatı* (1716), *Aiolos* (1725), *Cenaze ilahisi* (1727), *Phoebus ile Pan kantatı* (1731), *Kahve kantatı* (1732), *Herkül kantatı* (1733), *Yeni yönetim kantatı* (1742).

•ÇALGI YAPITLARI. A. *Org için:* 145 koral; bunlardan 46'sı *Orgelbüchlein*'da (1713 -1717), 18'i *Leipzig derlemesi*'nde (1707 -1750), 21'i dogma korali (1739), 6'sı transkripsiyon (Schübler, 1746), Noel korali'i üzerine *Kanonik çeşitlemeler* (1746 -47); 7 sonat (1725'e doğr. - 1727'ye doğr.); 1 *Pastoral* (1707'ye doğr.); 3 partita (1700-1715); başka yapıtların transkripsiyonu olan 6 konçerto (1715'e doğr.); 1 *Canzona* (1709'a doğr.); 1 *Passacaglia ve füglü tema* (1712'ye doğr.); bir füge açılan ya da açılmayan 50 prelüd, toccata ya da fantezi: bunların en ünlüleri *"re" minör toccata ve füg* (1709); *"fa" tonunda Toccata ve füg* (1716), *"sol" minör fantezi ve füg* (1720), *Toccata, adagio ve füg* (1709), 5 büyük prelüd ve füg (bunlara *Lepzig prelüd ve fügleri* denir) [1727-1739]. —B. *Klavsen için:* 200'den çok yapıt: prelüdler ve fügler, toccatalar, fanteziler, sonatlar, çeşitli aryalar ve çeşitli bestecilerin yapıtlarının transkripsiyonu olan 16 konçerto (1708 -1717), 6 fransız süiti (1722), 6 ingiliz süiti (1722-1724), *Clabierbüchlein vor* Wilhelm Friedemann Bach (1720), *Clavierbüchlein vor* Anna Magdalena Bach (1722), 30 invention ve senfoni (1722-23), *Ayarlı* klavye* (I: 1722; II: 1742), *Kromatik fantezi ve füg* (1720'ye doğr.), 6 partita (1731), *"si" minör uvertür* (1734), *İtalyan konçertosu* (1735), *"do" minör fantezi* (1738), 4 duetto (1739), 30 *Goldberg çeşitlemeleri* (1742). —C. *Konçertolar:* bir ya da birkaç solocu ve orkestra için 20 dolayında konçertosunun en önemlileri: 2 keman konçertosu (*mi* ve *la* tonunda, 1720); iki keman için 2 konçerto (*re* minör, 1720; *do* minör, 1730); orkestra ve klavsen için 7 konçerto, iki klavsen ve orkestra için 3 konçerto, üç klavsen ve orkestra için 2 konçerto, dört klavsen ve orkestra için 1 konçerto (bu konçertoların tümünü Leipzig'de besteledi ya da transkripsiyon olarak düzenledi [1730-1738]). —D. *Solocu çalgılar için:* 1) *Lavta için:* Çeşitli parçalar, ayrıca 2 süit; 2) *Yalnız keman için:* 3 sonat ve 3 partita (1720); 3) *Keman ve sürekli bas için:* füg ve 3 sonat (1720); 4) *Keman ve klavsen için:* 6 sonat (1720); 5) *Çello için:* 6 süit (1720); 6) *Viola da gamba için:* 3 sonat (1720); 7) *Yalnız flüt için:* 1 sonat; 8) *Flüt ve sürekli bas için:* 3 sonat; 9) *Flüt ve klavsen için:* 4 sonat. Ayrıca, flüt, keman ve sürekli bas için, iki keman ve sürekli bas için, iki flüt ve sürekli bas için çeşitli yapıtlar (fügler, sonatlar), keman ve sürekli bas için 1 süit, keman ve klavsen için 1 süit. —E. *Orkestra için:* çeşitli çalgılar için, *Brandenburg konçertoları* diye bilinen 6 konçerto (1721); *Süitler* diye bilinen 4 uvertür (1730'a doğr.).

•KURAMSAL YAPITLAR. *Das Musikalische* Opfer* (1747); *Füg* sanatı* (die Kunst der Füge, 1748-49).

BACH (Wilhelm Friedemann), alman besteci (Weimar 1710 - Berlin 1784). J.-S. Bach'ın ilk karısından olan büyük oğlu. Müzik eğitimini her şeyden önce babasına ve Merseburg'lu kemancı J. G. Graun'a borçludur. Babasının özellikle onun için yazdığı yapıtların niteliği (*Inventions* ve *Sinfonie*'nin [1720-21] ilk biçimleri olan *Orgelbüchlein*, *Klavierbüchlein*, *Ayarlı klavye*'nin ilk prelüdleri ve org için altı sonat) ve yorumcudan beklediği teknik güç Wilhelm Friedemann'ın, klavyeli çalgı virtüözlerinden biri sayılmasını gerektirir. 1733'te Dresden'deki Sankt Sophie'de orgcu, 1746'da kentin *director musicae*'si unvanıyla Halle'deki Notre-Dame kilisesi'nin kantoru oldu. 1747'de, Friedrich II'nin sarayında babasına eşlik etti. 1774'te Berlin'e yerleşti ve orada verdiği resitaller geniş yankılar uyandırdı. Yaşamının son on yılı karanlıktır. Yapıtlarının büyük bir bölümü yayımlanmadan kaldı. Ses için yazdığı yapıtların arasında *re* minör kısa missa'sını, *Ehre sei Gott*'u (Noel kantatı) ve *Heilig, heilig* adlı güçlü moteti anmak gerekir. Orkestra yapıtlarından *re* majör ve *re* minör sinfonialarla *sol* minör süiti ayrı bir önem taşır. Oda müziği yapıtları arasında, 2 flüt ve 2 alto için duolar, viyola ve sürekli bas için sonat değerlidir. Ayrıca org için fügler, koro prelüdleri; piyanoforte için 12 sonat, 11 füg, 42 polonez, 11 fantezi, vb. ve 10 dolayında konçerto besteledi.

Her ne kadar garip ve alıngan bir insan olduğunu inkâr edemezsek de, onu sarhoş ve sefih bir sanatçı olarak gösteren efsanelere inanmak da doğru olmaz. Yapıtları şaşırtıcı bir dehanın ve açıkça romantik bir eğilimin ürünleridir. Büyük fantezileri Beethoven'ı haber verir. Sonat formuna ve modern piyano konçertosuna ilk biçimini Wilhelm Friedemann Bach verdi.

BACH (Carl Philipp Emanuel), alman besteci (Weimar 1714 - Hamburg 1788), J.-S. Bach ve Maria Barbara'nın beşinci çocuğu. Lepzig'de, St. Thomas'ta eğitim gördükten sonra, 1731'de önce Leipzig Üniversitesi'nde, sonra da Frankfurt an der Oder'de hukuk okudu. Babası tarafından yetiştirildi, 1734'ten başlayarak, çalgıcı, öğretmen ve besteci olarak dikkati çekti, ama üslubu kısa zamanda, babasının üslubuna göre daha duygulu bir nitelik kazandı. 1738'de Prusya veliaht prensinin orkestrasına girdi. Sonra Friedrich II'nin peşinden Potsdam'a gitti, onun tahta çıkmasıyla birlikte *Kammercembalist* unvanını aldı. Berlinli besteci ve kuramcılarla sık sık başı derde giren C.P. Emanuel, *Magnificat* adlı yapıtını sunarak, koruyucusu G.P. Telemann'ın ölümüyle boşalan Hamburg müzik yönetmenliği

Staatliche Galerie Moritzburg

Wilhelm Friedemann **Bach**
Wilhelm Weitsch'in yapıtı
Staatliche Galerie Moritzburg Halle

Archive für Kunst und Geschichte, Berlin

Carl Philipp Emanuel **Bach**
F.C. Krüger'in pasteli
Archive für Kunst and Geschichte, Berlin

Larousse

Johann Christoph Friedrich **Bach**
Frederic Rehberg'in
(1758-1835) bir karakalem
deseninden yapılan lavi

Villani ve Figli

Johann Christian **Bach**
Thomas Gainsborough'un
olduğu sanılan bir portre
(ayrıntı)
Liceo musicale, Bologna

Agence Intercontinentale

Gaston **Bachelard**

görevini elde etmeyi başardı (1767). Gerek kendi yapıtlarını, gerek Händel'in *Messiah*'ını, Haydn'ın *Stabat Mater*'ini, babasının ''*si*'' majör *Missa*'sını, vb. çaldırarak Hamburg'un müzik yaşamına büyük bir canlılık getirdi. 1770'te ziyaretine gelen Charles Burney, Carl'ın yaşamı, yapıtları ve klavikord çalışı üzerine önemli bilgiler bıraktı.

Carl'ın vokal yapıtları arasında *Die Israeliten in der Wüste, Klopstocks Morgengesang, Magnificat* ve Gellert'in şiirleri üzerine melodiler anılmalıdır. Orkestra yapıtları arasında, Van Swieten'e adanmış, yaylı çalgılar için 6 sinfoniası önemlidir. Bu yapıtlar güçlü bir mizaç, renkli bir orkestralama ve önromantik eğilimler sergiler. Oda müziği yapıtlarıysa, klasik biçim ve anlatıma doğru bir gelişme gösterir. Klavyeli çalgılar için çok sayıda ürün verdi: *Preussische Sonaten, Württembergische Sonaten* ve özellikle, daha çok Beethoven'ınkini haber veren bir örgüyle yazılmış, ''amatörlere'' yönelik 6 sonat, fantezi ve rondo derlemesi (Leipzig, 1779-1787). İki klavsen ve büyük orkestra için yazılmış sonatları, rapsodiyi çağrıştıran yapıları ve özgünlükleriyle dikkati çekerler. Carl'ın, çağının müziğine etkileri büyük oldu. ''Klavyeye gerçek dokunma tarzı'' (1753) başlıklı denemesiyle olduğu kadar, çalgıda zaman zaman garipliğe varan bir arayışın ürünü olan yapıtlarının üslubuyla çağını etkiledi. Kardeşi Wilhelm Friedemann tarafından ''icat edilmiş'' sonat biçimini geliştirdi ve italyan *bel canto*'sunun ezgileriyle beslendi.

■ **BACH** (Johann Christoph Friedrich), alman besteci (Leipzig 1732 - Bückeburg 1795), J.-S. Bach ve ikinci karısı Anna Magdalena'nın dokuzuncu çocukları. Babasının dersleriyle yetişti. 18 yaşında, Bückeburg'da, kont Wilhelm von Schaumburg - Lippe'nin hizmetine girdi ve 1778'de kardeşi Johann Christian'ı ziyaret etmek için Londra'ya gitmesi dışında, yaşamının sonuna değin Bückeburg'dan ayrılmadı. 1758'de kontun orkestra yöneticisi ve bestecisi oldu. Bückeburg'u Avrupa'nın önemli müzik merkezlerinden biri durumuna getirdi. Şair J. G. Herder'in dostluğunu, Schaumburg-Lippe prensinin sevgisini kazandı. Başlıca yapıtları şunlardır: en önemlisi *Die Kindheit Jesu* (1773) olan 6 oratoryo, kantatlar: *Cassandra, Die Amerikanerin, İno*; ilahiler: 14 senfoni (sonuncusu olan *si* bemol majör bir başyapıttır). Oda müziği yapıtları ve klavyeli çalgılar için konçertoları, çağdaş yapıtlar arasında kendilerini kolayca kabul ettirdiler: ''*mi*'' *bemol konçerto grosso*'su son derece özgün bir dehanın ürünüdür. Bununla birlikte yapıtlarında babasının etkileri görülür. J.C.F. Bach'ta biçimin kusursuzluğu, müziğin büyüsüyle eş değerdedir.

■ **BACH** (Johann Christian), alman besteci (Leipzig 1735-Londra 1782). J. -S. Bach ile Anna Magdalena'nın son çocuğu. Babası öldükten sonra Berlin'de ağabeyi Wilhelm Friedemann'a eşlik etti. Orada öbür ağabeyi Carl, 1756'ya değin onun müzik eğitimiyle ilgilendi. Bu tarihte İtalya'ya gitti ve Bologna'da P Martini ile çalıştı, katolik mezhebine geçerek Milano katedrali'nin orgcusu oldu (1760). Traetta, Sacchini ve Jommelli ile ilişki kurdu. 1762'de İngiltere'ye geçtiğinde, başarılı operalarının sağladığı ün, kendisinden önce oraya ulaşmıştı. King's Theatre'ın maaşlı bestecisi oldu, 1764'te ''Bach-Abel konserleri'' adı altında abone dinleyicilere verilen konserleri başlattı. 1774'te ünlü şarkıcı Cecilia Grassi ile evlendi. Mannheim için birçok opera besteledi. Son lirik trajedisi olan *Amadis des Gaules* (libretto Quinault'nun), ilk kez 1779'da Paris'te sahnelendi. Ayrıca, kilise müziği (''*Do*'' *minör Requiem*), sayısız opera, senfoniler (op. VI, No 6, *sol* minör senfoni, Mozart'ın habercisidir; op. 9, No 2, *mi* bemol senfonininse büyüleyici bir dinamizmi vardır), klavyeli çalgılar için *fa* minör ve *do* minör konçertolar ve sonatlar (*do* minör sonatı önemlidir) besteledi. Sanatı, J.-S. Bach'ın katı, kesin müziğiyle Mozart'ı haber veren zarif üslup arasında bir bağ oluşturur.

BACH (Alexander, *baron* VON), avusturyalı devlet adamı (Loosdorf 1813 - Schöngrabern şatosu, Aşağı Avusturya, 1893). Avukattı. Haziran 1848'de adalet bakanı oldu; mayıs 1849'da içişleri bakanlığına getirildi. Metternich'inkinden daha katı bir mutlakiyetçilik uyguladı ve ''Bach sistemi'' ya da ''yeni - mutlakiyetçilik'' denilen siyasal sisteme adını verdi. Aşırı merkeziyetçilik tutkusu, Bach'ı yerel diyetlerin rolünü sıfıra indirgemeye, azınlıkları aşırı biçimde germenleştirmeye ve papalıkla 1855 konkordatosu'nu imzalamaya götürdü. Avusturya'nın İtalya'da uğradığı ağır yenilgilerden (1858-59) sonra, rejim değişikliği yapmak isteyen Franz-Joseph, 1859'da Bach'ı görevden aldı ve yerine polonyalı liberal Gołuchowski'yi geçirdi.

BACHA a. Göğsü madensel yeşil renkli, karnı uzun saplı ve sarı lekeli ortoraf küçük sinekleri içeren cins. (Nemli yerlerde çok yaygındır. Larvası bitki bitleriyle beslenir. Süprüntüsineğigiller familyası.)

Bachaquero, Venezuela'da petrol yatağı, Maracaibo gölünün doğu kıyısında.

BACHAUMONT (Louis PETİT DE), fransız yazar (Paris 1690 -*ay. y.* 1771). *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres* adlı yapıtı, *Mémoires de Bachaumont* adıyla tanındı. Bu kitap, 1740'lara doğru, ağızdan ağza dolaşan haberlerin önemli bir merkezi durumuna gelen Mme Doublet'nin ''gediklilerinden'' (Piron, Duray de Meinières, Voisenon...) edinilen bilgilerin kronik görünümü altında yayımlanmış bir bireşimidir. XVIII. yy. sonu Paris yaşamının çok katı bir betimlemesinin yer aldığı yapıtta, kibar çevrelerdeki ahlak skandalları ve yolsuzluklar, her türden aldatmacalar sergilenmektedir. Yazımına 1762'de başlanan Bachaumont'un yapıtına, Pidansat de Mairobert (1771-1779) ve Mouffle d'Angerville (1779-1787) tarafından devam edildi.

■ **BACHELARD** (Gaston), fransız filozof (Bar-sur-Aube 1884 - Paris 1962). Paris Posta ve telgraf idaresi'nde memur olarak çalıştı (1907-1913), Bar-sur-Aube'da fizik ve kimya (1919-1930), Sorbonne'da bilim tarihi ve felsefesi (1940-1954) profesörlüğü yaptı. Manevi ve siyasi bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1955). Modern fiziğin elde ettiği sonuçlar üzerinde düşünen Bachelard, kuramsal üretim tarzı kavramına dayanan ve bilimöncesi ya da felsefi bilim anlayışlarından, akılcı diyalektik ve uygulamalı bir yönteme geçişi inceleyen bir bilim tarihi ortaya koydu. Bunun yanı sıra, Aristoteles'ten miras kalan bir fizik anlayışına (toprak, su, hava, ateş) dayanarak şiirsel hayal dünyası simgelerinin bir sınıflandırmasını yaptı. Başlıca yapıtları: *Essai sur la connaissance approchée* (1928), *Le Nouvel esprit scientifique* (1934), *La Formation de l'esprit scientifique* (1938), *La Philosophie du non* (1940), *L'Eau et les Rêves* (1942), *L'Air et les Songes* (1943), *Le Matérialisme rationnel* (1953), *La Poétique de l'espace* (1957), *La Poétique de la rêverie* (1960), *La Flamme d'une chandelle* (1961).

Bachgesellschaft, Mendelssohn'un ön ayak olmasıyla Robert Schumann, Otto Jahn, C. F. Becker ve M. Hauptmann tarafından Bach'ın tüm yapıtlarının eleştirel basımını (46 cilt, 1851-1900) gerçekleştirmek amacıyla kurulan dernek. *Neue Bach Gesellschaft* adıyla bu yapıtların bir bölümü yeniden basıldı (41 cilt, 1900-1945). Göttingen enstitüsü, 1962'de, G. von Dadelsen, A. Dürr, D. Kilian ve W. Neumann'ın yönetiminde *Neue Ausgabe sämtlicher Werke* başlığı altında, 8 bölümlü olarak Bach'ın yapıtlarının yayımına başladı; bu basımda, yapıtların notalarının yanı sıra, tarihsel açıklamalar da bulunmaktadır.

BACHİACCA (Francesco DI UBERTİNO, **il** — denir), italyan ressam (Floransa 1494 -*ay.y.* 1557). Özentili, kendine özgü bir üslupla işlediği tablolarında, renk öğesinin çok az katkısı vardır. Resimlerinin yanı sıra Cosimo de Medici için duvar halısı taslakları *(Mesi)* da hazırladı.

BÄCHLER (Wolfgang), alman yazar (Augsburg 1925). Şiirlerinde G. Benn'den etkilendi (*Die Zisterne*, 1950; *Ausbrechen*, 1976). Ayrıca romanlar yazdı (*Der nächtliche Gast*, 1950).

BACHMANN (İngeborg), avusturyalı kadın edebiyatçı (Klagenfurt 1926-Roma 1973). Şiir (*Die gestundete Zeit*, 1953), roman (*Das dreissigste Jahr*, 1961; *Malina*, 1971) ve oyunlarında (*Die Zikaden*, 1955) Heidegger'in ve İkinci Dünya savaşı'nda edindiği deneyimin etkisi görülür.

BACHOFEN (Johann Jakob), isviçreli antropolog ve hukukçu(Basel 1815 -*ay. y.* 1887). Filolojiye büyük tutkusu olan Bachofen, *Das Mutterrecht* (1861) adlı yapıtında evrimci kuramları savundu. Çalışmaları, sanayileşmemiş toplumlardan elde edilmiş verilerden çok, Antikçağ'ın klasik döneminin verilerine dayanır. Anasoylu soyzincirinin babasoylu soyzincirinden önce geldiğini ortaya attı ve XIX. yy.'ın bazı evrimcilerine göre insanlığın geçirdiği ilk aşama olarak kabul edilen ilkel biraradalık temasını işledi. Bachofen, aynı zamanda, kültürler arasındaki birlik düşüncesini de savundu.

BACI a. *Halk.* **1.** Abla; kız kardeş: *Bacı kardeş geçinip gidiyorlar. İki bacısı var.* **—2.** Kadınlara yönelik seslenme sözü: *Bacım, bana bir tas su verir misin?* **—3.** Evde çalışan, emektar, yaşlı (çoğunlukla zenci) kadınlar için (daha çok eskiden) kullanılan sözcük.

—Tasav. Bir tarikata bağlı kadınlardan her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aynı tarikata bağlı olan erkekler birbirlerine *ihvan* (dostlar, arkadaşlar), kendi tarikatlarındaki kadınlara *bacıyân* (bacılar), şeyhin eşine de *anabacı* derlerdi. Anadolu'da, şeyhlik ve halifelik makamına kadar yükselmiş pek çok kadın sufi yetişmiştir. Daha Selçuklular döneminde, kadınların şeyhlere bağlandıkları, örtülü olarak tekkelere gittikleri bilinir. Âşıkpaşazade tarihinde, Osmanlı devletinin kuruluşunda emeği geçenler arasında *gaziyân-ı rum* (Anadolu gazileri) *ahıyân-ı rum* (Anadolu ahileri) ve *abdalân-ı rum* (Anadolu dervişleri) ile birlikte *bacıyân-ı rum* (Anadolu bacıları) adı da geçer.

BACİCCİA ya da **BACİCCİO** (Giovanni Batista GAULLI, **il** — denir), italyan ressam (Cenova 1639 - Roma 1709). Roma'da XVII. yüzyılın en parlak barok dekoratörü oldu. Gesù'nun tavanı için yaptığı, *İsa adının zaferi* (1672-1679) adlı yapıtı, çizilen figürler ve mermer taklitleri karışımıyla, gerçek ve göz aldatıcı mimari yüzeylerle Bernini'nin görüşlerinin bir kopyası gibidir. Mihrap bölümü tabloları genellikle daha klasik bir üslupla yapılmıştır.

BACİGALUPO (Nicolo), italyan yazar (Cenova 1837 -*ay.y.* 1904). Cenova lehçesiyle yazdığı şiirleri ve komedileri vardır.

BACİL, Yemen Arap Cumhuriyeti'nde kent, Hudeyde'nin K.-D.'sunda hayvan pazarı. Dokuma sanayisi. Çimento fabrikası.

BACİLLACEAE a. Prevot'nun sınıflandırmasına göre, iki cinsi (*bacillus* [hareketli] ve *bacteridium* [hareketsiz]) bulunan Gram pozitif basiller familyası (Bergey'in sınıflandırmasına göre, bakteridium cins sayılmaz ve bu addaki bakteriler de bacillus cinsinden sayılır.) [Bacillales takımı.]

BACİLLUS a. İnce, uzun bir çırpıyı andıran, genellikle kanatsız ve uzun bacaklı böcekleri içeren cins. (*Bacillus* Avrupa'da yaşayan tek cadıçekirgesidir. *Phas-*

moptera takımı, *Bacillidae* familyası.)

BA CİN (LI FEIGAN) ya da **BA JİN** (LI FEIGAN), çinli yazar (Çıngdu, Sıçuan, 1904). Kropotkin ve Bakunin'in düşüncesinden etkilendi. İlk romanını *(Destruction* [fr.çev.] 1929) yazdığı Paris' te iki yıl kaldı (1927-1929). Sonra Şanghay'a yerleşti ve orada kuşak çatışmalarıyla devrimci gençliğin isteklerini çözümlemeye yönelik birçok roman üçlemesi (*Brouillard* [fr. çev.], 1931; *Famille* [fr.çev.], 1933; *Printemps* [fr.çev.], 1938; *Automne* [fr. çev.]. 1940) kaleme aldı. Yazarlar birliği başkan yardımcılığına getirildi (1953), kısa süre sonra, bölünmüş bir toplumun orta kesimini yansıtışında görülen hümanist ve içtenci eğilimi nedeniyle eleştirildi (*le Jardin du repos* [fr.çev.], 1944; *Nuit glacée* [fr.çev.], 1947). Kültür devrimi sırasında susmak zorunda kaldı, Dörtler çetesi'nin devrilmesinden sonra yeniden yazmaya başladı.

BÂCİSRÂ. Tar.coğ. Irak'ta küçük kent; Bağdat'ın yaklş. 50 km K.-D.'sunda; Bâcisrâ'ya ulaştığında Tamerra adını alan Nehrevan nehrinin kıyısında. (Adı süryanice *"köprü evi"* ya da *"köprü yeri"* anlamındadır Arap coğrafyacılar tarafından mutlu, güzel, hurmalık ve kalabalık bir kent olarak anlatılır. Birçok arap edebiyatçının yetiştiği kent, yaklaşık XIII. yy. sonları ile XIV. yy. başlarında yıkıldı. Bugünkü *Ebu Cisra* köyünün bu kentle ilgisi yoktur.)

BACK (*sir* George), ingiliz amiral ve denizci (Stockport 1796 - Londra 1878). 1829'dan beri haber alınamayan John Ross'u 1933'te aramaya giden Back, 1835'e kadar Kanada'nın kuzey-batısını, Büyük Esir gölü, Bathurst burnu ile Hudson körfezi arasındaki bölgeyi keşfetti. 1836'da, Arktika takımadasında Regent geçidi ile Turnagain burnunu araştırmakla görevlendirildi, buzlar arasında aylarca mahsur kaldı.

BACK ırmağı ya da **BACK RİVER,** Kanada'da (Kuzey-batı toprakları) ırmak, Aylmer gölünden çıkar, Kuzey Buz denizi'ne (Chantrey koyu) dökülür; 960 km .

BAČKA, Pannonia ovasında, hemen hemen tümü Yugoslavya'da (Voyvodina) bulunan bölge, B.'da ve G.'de Tuna ile, D.'da Tısza ile sınırlıdır. Başlıca kentleri: *Novi Sad, Subotica, Sombor* Alçak, löslü platolardan ve tabanları bataklık, kenarlarında taraçalar yükselen geniş vadilerden oluşan bölgede, verimli bir tarım (tahıllar, sanayi bitkileri, yemlik bitkiler) ve hayvancılık (özellikle tarım-sanayi kombinaları çerçevesinde) bir arada yürütülür. Nüfus karışıktır (Sırplar, Hırvatlar, Macarlar, Slovaklar, vb.).

BACKER (Jacob Adriaensz), hollandalı ressam (Harlingen 1608 - Amsterdam 1651). Daha çok kişi ya da topluluk portreleri çizdi. 1633'te Amsterdam'da Rembrandt'ın öğrencisi oldu, daha sonra Van der Helst tarzına uygun olarak, daha açık renklere ve daha ince bir üsluba yöneldi (Amsterdam, Den Haag müzeleri).

BACKEREEL (Gilles), flaman ressam (Anvers 1572-1662'den önce). Roma'da eğitim gördü ve daha sonraları Anvers' de yaşadı. Brüksel müzesi'nin yanı sıra Anvers ve Brugge kiliselerinde Backereel'ın dinsel ve tarihsel tabloları bulunmaktadır. —Kardeşi GUILLAUME (1570 - İtalya 1615) özellikle peyzaj çalışmaları yapmıştır.

BACKGAMMON a. (ing. sözcük). Tavlaya çok benzeyen zar oyunu.

Back-Goudsmit etkisi. Atom fiz. Bir nükleer spini ve dolayısıyla bir nükleer manyetik momenti olan bir atoma, yeğin bir manyetik alan uygulandığında oluşan olay; Zeeman etkisinin değişik bir biçimidir ve Paschen-Back etkisine benzer.

BACKGROUND a. (ing. sözc.). **1.** Olayların, edebiyat, sanat yaşamının, vb. arka planı, bağlamı. **—2.** Bir kimsenin daha önceki yetişme biçimi.

BACKHAUS (Wilhelm), alman piyanocu (Leipzig 1884 - Villach, Avusturya, 1969). Reckendorf ve E. d'Albert'in dersleriyle yetişti. 1905'te Rubinstein ödülü'nü kazandı. Beethoven yorumlarında uzmanlaştı.

BACKHUYSEN (Ludolf), hollandalı deniz manzaraları ressamı (Emden 1631 -Amsterdam 1708). Allaert Van Everdingen ile Hendrick Dubbels'in okulunda yetişti, ama daha çok, Genç W. Van de Velde'den etkilendi; kurşuni gökleri, kabarmış denizleri ve rüzgârla şişmiş yelkenleri konu alan resimler yaptı. Yaşadığı dönemde büyük başarı kazandı. Backhuysen ayrıca, ofortla çalışan önemli bir gravürcüydü.

BACKLUND (Oskar), isveçli gökbilimci (Karlstad 1846 - Pulkovo, Rusya, 1916). Stockholm, Dorpat ve Pulkovo gözlemevlerinde çalıştı. 1895'te Pulkovo gözlemevinin müdürü oldu. Özellikle gök mekaniği üzerine incelemeler yaptı.

BACKNANG, Federal Almanya'da (Baden Württemberg) kent, Stuttgart'ın K.-D.'sunda; 28 800 nüf. Deri işleme. Dokuma ve makine sanayileri. Ortaçağ'dan ve XVII. yy.'dan kalma anıtlar.

BACKOFFEN ya da **BACKOFEN** (Hans), alman heykelci (Sulzbach ? 1470'e doğr.-Mainz 1519). Yalnızca 1484'ten sonraki yaşamı üstüne bilgi vardır. 1505'ten ölümüne değin, Mainz'da önemli bir atölyeyi yönetti. Bu kentin katedralinde bulunan başyapıtı, başpiskopos Uriel von Gemmingen'in (1517-1519) mezarıdır; bu yapıt ender bir dramatik yoğunluktadır ve italyan etkilerinden hemen hemen tümüyle arınmıştır.

BACK RİVER → BACK ırmağı.

Backus İşaretlemesi, bir dilin sözdizimini, özellikle bir programlama dilinin bireşimini tanımlama yöntemi. Bu işaretleme ilk kez algol 60 dili tanımlanırken kullanıldı. Backus işaretlemesinde tanımı, ::= işareti simgeler; bu yöntem ⟨ ⟩işaretleri arasında yazılan büyüklüğü, betimlenecek dilin | çizgileri arasında yer alan bilişim sözcüklerinin değerleriyle tanımlamaya dayanır Örneğin "rakam" büyüklüğünün alabileceği değerleri tanımlamak için aşağıdaki bağıntı yazılır:

⟨rakam⟩ ::= 0 | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9.

Her tam sayıyı, gerek bir rakam, gerek bir rakamca izlenen bir tam sayı olarak yinelemeli yolla tanımlamak için yazılım aşağıdaki biçimi alır:

⟨ tam sayı ⟩ ::= ⟨ rakam ⟩ |

⟨ tam sayı ⟩⟨ rakam ⟩.

Bu işaretleme kullanılarak açık ve yalın sözdizimi kurallarıyla herhangi bir dil betimlenebilir; programlama dilleriyle yazımda bu işaretlemeyi kullanan yoğun ve eksiksiz bir kurallar kümesine başvurulur.

BAC NİNH, Vietnam'da kent, Hanoi'nin K.-D.'sunda; 10 000 nüf. Sanayi merkezi.

BACOLİ, İtalya'da sayfiye merkezi, Campania'da, Napoli'nin B.-G.-B.'sında 20 700 nüf.

BACOLOD, Filipinler'de liman kenti, il merkezi, Negros adasının K.-B. kıyısında; 364 000 nüf. Besin sanayisi.

BACON [bekoen] a. (eski aşağı frankça *bakko,* jambon'dan ing. sözc.). Tuzlanmış ve islenmiş çiğ domuz eti parçası. —ANSİKL. Fransa'da bacon hazırlamak için sırtın ortasıyla böbrekler arasındaki bölgenin etli bölümü (bacon filesi) kullanılır. Büyük Britanya'da ise bu işlem için kemiksiz karkasın tümünden ya da bir bölümünden yararlanılır. Bu parçalar ince dilimler biçiminde satışa sürülür ve fiyatlar, karkasın elde edildiği bölgeye göre değişir.

■**BACON** (Roger), ingiliz filozof ve bilgin (Ilchester, Somerset, ya da Bısley, Gloucester, 1220'ye doğr. -Oxford 1292), *Doctor admirabilis* diye anılırdı.1236-1251 arasında yaşadığı Paris'e gelmeden önce Oxford'da öğrenim gördü. Fransiskenler tarikatına girdi ve Aristoteles'in yapıtlarını yorumladı. 1247'den sonra bilimsel çalışmalara yöneldi. 1251'de Oxford'a dönerek *De speculis, De mirabili potestate artis et naturae, Metaphysica, De multiplicatione specierum, De computo naturali* adlı kitapları yazdı. Ama, 1257'de öğretim yapması yasaklanınca Paris'e döndü. 1265'te Clemens IV adıyla papa olan koruyucusu, 1266'da Bacon'dan yapıtlarının bir kopyasını istedi. Bacon, bunun üzerine, çağın bilgilerini ele alan *Communia naturalium* adlı yapıtını hazırlamaya koyuldu, ama bunu yarıda bırakarak *Opus majus'u* yazdı (1267-68). Bu yapıtını *De multiplicatione specierum, Opus minus* ve belki de *Opus tertium* ile birlikte papaya yolladı. Daha sonra çeşitli yapıtlar ve özellikle *Compendium studii philosophiae* üzerinde çalıştı. 1277'de, çağdaşı olan dominikenlerden bazılarına ve özellikle Albertus Magnus ve aziz Thomas'a yönelttiği saldırılardan ötürü, yapıtları, fransiskenlerin başkanı Ascoli'li Gerolamo tarafından kuşkulu görüldü. Görüşleri mahkûm edildi ve kendisi de 1277-1292 arasında hapiste yattı. Serbest bırakıldıktan sonra *Compendium studii theologiae* adlı yapıtını yazmaya başladıysa da bitiremeden öldü.

Çağının en gözüpek bilim adamlarından biri olan Roger Bacon, matematiğin bilimlerde temel bir rol oynadığını ilk ilan edenlerdendir. Julius takviminin yanlış olduğunu ilk ileri sürenlerden biri de yine odur. Ptolemaios sisteminin zayıf yanlarını kavradı ve belirtti. Optikte, ışığın yansıma yasalarını ve kırılma olaylarını gösterdi, küresel aynaların işleyişini çözdü ve bir gökkuşağı teorisi ortaya koydu. Gemi, araba, uçan alet gibi birçok mekanik icadın temellerini açıkladı. Kimya alanında top barutunun formülüne kitaplarında rastlandığı için, barutun bulucusu sayıldı. Oysa, Bacon bu formülü Araplar'dan almıştı.Yenilikçi, açık düşünceli, her şeyi merak eden bir kafa yapısına sahip olan Bacon, bilimin sürekli ilerleyiş halinde olduğunu düşünüyordu. Bunun için, Paris'te yayılmasına ön ayak olduğu halde, Aristoteles'in düşüncesini aşmaya yöneldi. Çağının, madde, biçim (form), bireyleşme, vb. gibi sorunları üzerinde büyük bir dikkatle durdu. Tümeller sorununu da ele aldı ve bunu, görünüşe göre, kavramcı bir anlayışla çözümledi. Skolastiğin boyunduruğundan ilk kurtulanlardan biridir ve *scientia experimentalis*'i coşkuyla selamlar. "Deneysel bilim, hakikatı daha yüksek bir bilimden almaz; o, bilimlerin efendisidir, ötekiler ona hizmet ederler," diye yazar. Ona göre, biri edilgin ve sıradan, öbürü etkin ve bilgince olmak üzere iki türlü gözlem ve deney vardır.

Bununla birlikte, bilimsel tasarısı, bütüncü bir dünya görüşüne, dini inancın sağladığı temele dayanır. Ona göre her bilim, tanrıbilime dayanır; tanrıbilim ise Tanrı'nın bir armağınıdır. Tanrıbilimin hizmetkârı olan felsefe, tâ Adem'den beri Tanrı vahyine dayanmıştır.

BACON (*sir* Nicholas), ingiliz siyaset adamı (Chislehurst, Kent, 1509 - Londra 1579). Elizabeth tahta çıktığında saray başmühürdarı olarak 1558-1579 arasında, İngiltere diplomasisinin ve din siyasetinin yürütülmesinde önemli rol oynadı.

■**BACON** (Francis), **Verulam** baronu, İngiltere başyargıcı ve filozof (Londra 1561 -a.y.y. 1626), sir Nicholas Bacon'ın oğlu. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra baroya girmeye çalıştı. 1593'te Avam kamarası'na girdi. Kraliçenin gözdesi Essex kontu onu himayesine aldı. 1601'de Essex gözden düştü; Bacon da, saray avukatı sıfatıyla, onun mahkûmiyetini sağladı. Ja-

Éditions du Tournesol

Ba Cin

Larousse

Roger Bacon

National Portrait Gallery

Francis Bacon yağlıboya tablo ressamı belli değil XVI. yy. sonları *National Portrait Gallery Londra*

Francis **Bacon**
Yatan çıplak (1969)
tuval üzerine yağlıboya
özel kol., *Montreal*

mes I ile Buckingham dükünün gözlerine girdi ve sırayla, sarayın sürekli avukatı (1604), general sollicitor (1607), general attorney (1613), "saray başmühürdarı" (1617), başyargıç ve Verulam baronu (1618) ve Saint Albans vikontu (1620-1621) oldu. Ama 1621 Parlamentosunca rüşvet almakla suçlanan Bacon, devlet hizmetinden uzaklaştırıldı. Ömrünün son yıllarını bilim ve felsefeye adadı.

Başlıca yapıtları: *Denemeler** (1597), *De dignitate et augmentis scientiarum* (1605), *Cogitata et Visa de Interpretatione Naturae* (1607), en önemli yapıtı *Yeni Organon* (Novum Organum Scientiarum) [1620], *The History of the reign of King Henry the Seventh* (1622), 1605 ve 1620'de yazdığı iki kitabın bireşimi olan *İnstauratio Magna* (1623).

Eski önselci ve tümdengelimli mantığın yerine, deneysel ve tümevarımlı yeni bir mantığın konması, Bacon'ın sisteminin özünü oluşturur. Bacon gerçekte, düşünce tarihinde, doğruya ulaştıran iki yol görüyordu: "Bu yollardan biri, tikel olaylardan ve duyumlardan başlayarak en genel önermelere varır ve ara önermeleri, bu ilkelerle bunların sarsılmaz sayılan doğruluğuna dayanarak bulup değerlendirir. Genellikle izlenen yol, budur. Öteki yol da duyumlarla tikel olaylardan başlamakla birlikte, bunlardan sürekli biçimde ve derece derece yükselen önermeler çıkararak, sonunda en genel önermelere varır. Doğru yol da budur, ama şimdiye kadar bunu kimse denememiştir". Öyleyse, gerçek bir yenilik olan bu ikinci yol, bilimin "gerçekleşme"sidir. Bu da her şeyden önce gerçeğe boyun eğmeye dayanır. "Doğa'ya boyun eğmeden, ona hükmedemeyiz." İnsanı "doğanın yorumcusu" durumuna getirecek olan deneyleme, sabır ve ölçüyle yapılmalıdır. "Aklımıza kanat değil, kurşundan çarık gerek." Her türlü "idola"ya ya da yanılmaya açık bulunan duyular deneylerimizi sıkı bir denetimden geçirmeliyiz. Bacon'a göre dört çeşit "idola" vardır: *idola tribus* (türün önyargıları), *idola specus* (aklımızın önyargıları), *idola fori* (toplumsal önyargılar), idola theatri (öğretisel önyargılar). Deneylemelerimizi de akılsal ve yöntemli bir biçimde düzenlemeliyiz. Bacon, bu amaçla, *varlık tabloları, yokluk tabloları, derece tabloları* gibi yöntemler ya da tablolar önerdi: A varken B de varsa, A yokken B de yoksa ve A değiştiğinde B de değişiyorsa, A olayı, B olayının nedenidir. "Gerçek bilim, nedenlerin bilimi" olduğuna göre, nedenlerin böyle ortaya çıkarılması her bilimin ereği, tüm bilimlerin teorik ve pratik verimliliğinin tek güvencesidir. "Spekülasyon için neden rolü oynayan şey, pratik eylem için bir kural durumuna gelir." Genel yasa, böyle doğruluk ve kesinlikle yürütülen deneylemeden, tümevarım yoluyla çıkarılacaktır. Ama eldeki verileri özetlemekle yetinen yalın bir "bütünselleştirici tümevarım" yoluyla değil; evrensel belirlenimcilik çerçevesinde, geleceği sezinlemek ve henüz bilinmemekle birlikte bilinenlere benzer olaylar konusunda yasalar hazırlamak üzere, eldeki verileri aşan *genişletici bir tümevarım* yoluyla çıkarılacaktır. Böylece bilim, atılgan ve etkin bir duruma gelerek, düşüncesi "iç eylem"i ve hareketi yansıtan insana, doğaya egemen olma olanağını verecek, aklın yetkesinden başka da hiçbir yetke tanımayacaktır.

BACON (*sir* Nathaniel), ingiliz sanatsever (1585 - Culford, Suffolk, 1627). Francis Bacon'ın baba bir, ana ayrı kardeşi olan Bacon, amatör olarak resim yaptı. Yapıtları arasında dikkate değer birkaç portre ve hollanda okulu etkisinde yapılmış natürmortlar vardır.

BACON (John), **Yaşlı** denir, ingiliz heykelci (Southwark 1740 - Londra 1799). 1771'de Royal Academy'ye girdi. Westminster manastırı'ndaki çeşitli anıt mezarların (W. Mason, lord Chatham) yaratıcısı olan Bacon, Chambers'in ansiklopedisinde *Resim ve heykel sanatlarının özelliği üzerine araştırmalar* başlıklı çalışmayı yayımladı. —Oğlu JOHN, *Genç* denir (Londra 1777-1859), babasının birçok heykelini tamamladı ve çalışmalarını sürdürdü.

BACON (Leonard), amerikalı calvinci tanrıbilimci (Detroit 1802-New Haven 1881). Yale üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Köleliğin kaldırılmasından yanaydı.

BACON (Francis), ingiliz ressam (Dublin 1909 - Madrid 1992). Anlatımcı ressamları gördüğü Berlin ile (1926-27), Picasso'nun bir sergisini gezdiği Paris'te geçirdiği günler, 1925'te Londra'ya yerleşmiş bir dekoratör olan Bacon'ı ressamlığa özendiren başlıca etkenlerdir. 1929 ile 1944 yılları arasında yaptığı ilk denemeleri, bir düzine kadar tablo dışta tutulursa, ressamın kendisi tarafından yok edildi. Yapıtlarının çoğunun konusu insan figürünün ve çevresinin uğrayabileceği plastik biçimsizleşmelerdir. Bu yapıtlar, parlak renklerin ansızın aydınlattığı mat renklerle işlenmiştir. Bacon, klasik bir yapıtı üç kanatlı bir tablo biçiminde yeniden ele alarak ya da kimi zaman ünlü temaları açıp yorumlayarak (Velázquez'in *Papa İnnocentius X*'u, 1953-1960; *Van Gogh' un otoportresi*, 1957), uyumsuz biçimsizleşmeler yoluyla psikolojik bozuklukları dile getirdi. Gündelik davranışlarıyla temsil edilen kişiler (az çok rahatsız bir biçimde oturmuş ya da yatmış olarak) deney özneleri olarak yalıtılmıştır. *Yeni figürleştirme* akımının habercilerinden olan Bacon, çağdaş sanatta birinci planda bir yer tutar.

BACONCI sıf. ve a. **1.** Roger Bacon'a özgü; onun sisteminden yana olan. **—2.** Francis Bacon'ın felsefesine ilişkin; onun sisteminden yana olan.

BACONCILIK a. Francis Bacon'ın ve onu izleyenlerin sistemi.

BACONER a. (ing. *bacon*, domuz pastırması'ndan). Domuz pastırması yapımına elverişli yapıda domuz tipi. (Gövdesinin uzun, göğüs ve karın çeperlerinin kalın ve az gelişmiş ve yağ kalınlığının az olması başlıca özelliğidir.)

BACONGO, Brazzaville'de (Kongo) semt, yerleşme merkezinin güney-batı kesiminde. Halkının büyük bölümü Lariler' den oluşan kentin nüfusu, uzantılarıyla birlikte 100 000'i aşar.

Baconnière *(Éditions de La)*, 1927 yılında İsviçre'nin Boudry kentinde kurulan yayınevi. Edebiyat, tarih ve insan bilimleriyle ilgili yapıtlar yayımlar.

BACONSKY (Anatol), rumen yazar (Hotin 1925 - Bükreş 1977). Dekadan geleneği sürdüren şairlerdendir (*le Flux de la mémoire* [fr. çev.], 1957; *Cadavres dans le vide* [fr. çev.], 1969; *la Nef de Sébastien* [fr. çev.], 1978). Teknoloji ve siyasetin pençesine düşmüş bir dünyanın bunalımını aktaran ve yapıtlarının sansürce yasaklanmasına neden olan öykü ve romanlar yazdı (*l'Équinoxe des fous* [fr. çev.], 1967; *l'Église noire* [fr. çev.], 1970).

BACOVİA (Gheorghe VSILIU, George — denir), rumen şair (Bacau 1881 - Bükreş 1957). Beaudelaire ve sembolistlerin etkisi altında kalarak, kaba taklitçiliğe düşecek derecede onların üslubunu kullandı (*Plumb*, 1916; *Bucati de noapte*, 1926; *Scintei galben*, 1926). Sonra ülkesinin dinsel ve toplumsal değişimini yücelten yapıtlar verdi (*Stante Burgheze*, 1946).

BACOVİER a. Bir muz türünün Guyana dilindeki adı.

BÁCS-KİSKUN, Macaristan'da yönetim bölgesi, Büyük Alföld bölgesinde, Tuna'nın D.'sunda; 8 362 km²; 545 000 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Kecskemét*. Bir hayvancılık ve zengin tarım (meyve, özellikle de üzüm bağları) bölgesidir.

BACTERİACEAE a. A. Prévot'nun sınıflandırmasına göre bacteriales takımındaki Gram pozitif bakterileri içeren bakteri familyası.

BACTERİALES a. A. Prévot'nun sınıflandırmasına göre, sporlanmayan eubacteriales sınıfından silindir biçimindeki bakteriler takımı.

BACTERİİDAE a. (yun. *bakteria*, çubuk, ve *eidos*, görünüş'ten). Sıcak ülkelerde yaşayan kanatsız böcekler familyası. (Phasmea takım.)

BAC THAİ, Vietnam'da il, Hanoi'nin K.'inde; 6 733 km²; 1 033 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi, *Thai Nguyen*.

BACTON, Büyük Britanya'da yer, Norfolk'ta, Norwich'in K.-K.-D.'sunda, Kuzey denizi kıyısında. Kuzey denizi'ndeki Hewett ve Leman yataklarından gelen gaz boru hatlarının terminali.

BACTRİS a. (yun. *baktron*, çubuk). İnce zarif gövdeli, tropikal Amerika kökenli palmiye. (Bazı türleri, gençken süs ağacı olarak kullanılır ve sıcak seralarda yetiştirilir.)

BACTRİTİDAE a. (yun. *baktron*, çubuk'tan). Kafadanbacaklı fosil hayvanlar familyası. (*Üyeleri Orthoceras*'lara benzer, ama kenarda bulunan ipliksi sifonlara bakılırsa *Goniatites*'lere daha yakındır. *Bactritidae* familyası Ordovices devrinden Permie devrine kadar yaşamıştır.)

BACULİTES a. Ammonitler öbeğinden kafadanbacaklı fosil yumuşakçaları içeren cins. (Kavkısı bütünüyle kıvrımsız, düz ve sivridir. Özellikle Üst Kretase dönemi tabakalarında çok sık rastlanır.)

BACZYNSKİ (Krzysztof Kamil), polonyalı şair (Varşova 1921 - *ay. y.* 1944). Romantizm ile sembolizmin etkisinde kaldı. İlk şiirlerinde Skamander grubuna yakın görünür. Yapıtlarında savaşın trajedisini, nazi işgalini ve kendini feda eden bir kuşağın umutsuz bilincini dile getirdi. (*Poésies choisies* [fr. çev.] 1961). Varşova isyanı sırasında öldürüldü.

BAÇ ya da **BAC** a. (fars. *baj*). *Esk.* **1.** Kervan, yabancı ticaret gemisi vb.'den alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Himaye altına alınan bir devletten alınan vergi. **—3.** Zorla alınan para, haraç: "*Ver yolun bacını gel geç bezirgân*" (Köroğlu, XVI. yy.). **—4.** Baç almak, haraç almak. || *Baç vermek*, vergi vermek. || *Bacbân, bac-dar, bac-gir*, vergi toplayan. || *Bac-gâh*, vergi

toplanan yer. || *Bac-güzar,* vergi ödeyen; geçiş vergisine bağlı. || *Bac-hah,* haraç, vergi isteyen.

—Kur. tar. *Bac-ı ağnam,* pazar ve bayram yerlerinde satılan koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan kırkta bir oranında alınan vergi. || *Bac-ı bazar,* pazarda satılan mallar üzerinden alıcı ve satıcılardan alınan vergi. (Değeri belli bir yüzde olarak belirlenirdi). || *Bac-ı-büzürk,* transit olarak geçirilen mallardan alınan gümrük resmi. || *Bac-ı kırtıl,* hayvanlardan alınan bir tür koruma vergisi. (Selamet akçesi de denirdi.) || *Bac-ı kıl,* üreticinin pazaryerine getirdiği tahılın ölçülmesi karşılığında devletin aldığı vergi. || *Bac-ı revendegân,* yolculardan alınan vergi. || *Bac-ı ubur,* geçiş vergisi. (Bac-ı siyah ya da tamga-yı siyah da denirdi.) [Kentin giriş kapılarında, ticaret yolları üzerinde, nehir geçitlerinde toplanırdı. Anadolu'da binek hayvanları, Rumeli'de ise araba yükü birim olarak kabul edilirdi. Ayrıca malların nitelikleri de verginin miktarını belirlerdi.]

—ANSİKL. X. yy'.dan başlayarak "baj" diye bilinen sözcük XIV. yy.'da bu biçimini aldı. Gazneli ve Selçuklular ile birlikte, İran bölgesinde kurulan türk devletlerince benimsendi. Osmanlılar tarafından Balkanlar'a yayıldı. Akkoyunlu yasalarında, özellikle Uzun Hasan döneminde kullanıldı. İlhanlılar devletince de benimsendi. Osmanlı devletinde Fatih ve Kanunı kanunnamelerinde resim anlamından başka, şehirlere ait bir alım satım vergisi olarak geçer.

—BAÇ, —BEÇ. Yapım eki. Fiilden ad türetmede kullanılır: *saklambaç* (saklan-baç), *dolambaç* (dolan-baç), vb.

BAÇKOVO, Bulgaristan'da yer, Rodop kütlesinde. 1083'te kurulan, XX. yy.'da kısmen yeniden yapılan (XII. ve XIX. yy'.lar arası dönemden kalma duvar resimleri; küçük müze) manastır. Dağ sayfiye yeri.

BAÇO (Jaime) → JACOMART

BAD ya da **BADA** ünl. (fars. *buden,* olmak'tan *bad, bada*). *Esk.* Ola, olsun, olaydı anlamında bileşik sözcükler yapar: *afiyet-bad* (afiyet olsun), *aferin-bad* (bravo), *her çi bada-bad* (her ne olursa olsun), *mübarek-bad* (kutlu olsun), *zinde-bad* (yaşa, çok yaşa) vb.

BÂD a. (fars. *bad*). *Esk.* **1.** Rüzgâr, yel: *Bâd-ı berin* (batıdan esen hafif yel). *Bâd-ı cenubi* (güney rüzgârı). *Bâd-ı seher -hiz* (gündoğusundan esen hafif rüzgâr, tanyeli). *Bâd-ı şimali* (kuzey rüzgârı). *Bâd-ı hazan,* sonbahar rüzgârı. **—2.** Hava, soluk. **—3.** Ah etme, inleme. **—4.** Söz, övgü. **—5.** Tanrı yardımı. **—6.** Büyüklük taslama, övüngeçlik. **—7.** *Bâda vermek,* yok etmek, havaya uçurmak: *"Yüzün suyunu toprağa ko döksün ateş-i bâde / Ki verdi tahtını bâde cihan divi Süleymanın"* (Şeyhi, XV. yy.). || *Bâd-der-kef,* eli boş kalmış, havasını almış, züğürt kalmış, iflas etmiş. || *Bâd-nüma,* rüzgârın esme yönünü gösteren araç, fırıldak. || *Bâd-peyma,* haber ulaştıran rüzgâr. || *Bâd-reftar,* çevik, atik, hareketli, rüzgâr gibi. || *Bâd-süvar,* hızlı at koşturan. || *Bâd-vız,* yelpaze. || *Bâd-ı ah,* ah yeli. || *Bâd-ı gerdan,* hortum, anafor: *"Toluptur bağ u mihrile kı düşdi bâd-ı gerdâna / Uruptur mâh-ı nev gibi şükûfe çarhı cevlanı"* (Ahmedi, XVI. yy.). || *Bâd-ı heva,* aşk rüzgârı: *"Eğer ol nûrı bu bâd-ı hevâdan ister olursan / Göresin tîre gönlünde nicedür çeşm-i umyâni"* (Namusi, XV. yy.); bedava, parasız, beleş. || *Bâd-ı nesim,* hafif ve hoşa giden rüzgâr: *"Güli gülşende açmağa nice bâd-ı nesim esti"* (Namusi, XV. yy.). || *Bâd-ı saba,* doğudan esen hafif, hoş rüzgâr: *"Meğer zülfün kohusından senün bir şemme tuymışdur / Perişan-hâl ü ser-gerdan yörir bâd-ı saba her sû"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Bâd-ı subh,* sabah meltemi: *"Estikçe bâd-ı subh perişansın ey gönül"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Bâd-ı şurta,* uygun, hoş rüzgâr.

—Ed. Divan edebiyatında, özellikle kasidelerin nesip bölümlerinde ve mesnevilerdeki doğa betimlemelerinde konu edinilir. (→ RÜZGÂR.) Sevgilinin saçını çözüp dağıtması, bulut getirip yağmur yağdırması, çeşitli ülkelerde dolaşıp durması gibi özellikleriyle anılır; ah çekip inleyen âşığa benzetilir. Koku taşıması nedeniyle kervan, katar, aktar ve güzel kokular satan reyhancıdır. Sevgiliden koku getirmesi, âşıktan sevgiliye ah, feryad, yakarma ve özlemler götürmesi yüzünden ulak ve postacı olarak düşünülür: *Bâd-i sabâya zülfü peyâmın getir dedim / Geldi, götürdü başıma sevdâ haberlerin.* —Fuzuli.

BADA → BAD

BADA (José DE), ispanyol mimar (Lucena, Córdoba, 1691 - Granada 1755). Özellikle cephe tasarımı ve yapımıyla ünlendi: Málaga katedrali (1724-1747), Antequera'da iki kilise, Granada'da Sagrario kilisesi (1722) ve kentin eski belediye sarayı. S.Juan de Dios'un (1737-1759) ve Cartuja de Granada'nın sacristiasının (endülüs rokokosunun en önemli yapıtı, 1727-1742) yapım çalışmalarını yönetti.

BADACSONY, Macaristan'da kasaba, Balaton gölü kıyısında, yanardağ kökenli tepelerden oluşan ilginç bir ortamda yer alır. Turizm merkezi (korunmaya alınmış sit). Beyaz ve kırmızı şarap üretimi.

BADAHŞAN → BEDAHŞAN.

BADAHŞAN, Tacikistan cumhuriyetinde dağlar, Pamir'in batı kesiminde. Yukarı Pamir boyunca ve Pianc (Amu Derya) ile kolu Vahş havzasının kenarındaki yarıklarla parçalanmışlardır. En yüksek noktaları 4 000 - 6 000 m yükselti arasında değişir.

BADAJOZ, İspanya'da (Extremadura) kent, il merkezi, Guadiana ırmağı kıyısında, Portekiz sınırı yakınında; 126 784 nüf. Keltiberler, Romalılar, Vizigotlar, müslümanlar tarafından işgal edilen kentte birçok anıt vardır: Muvahhıdilerin üslubunda büyük *Espantaperros* kulesiyle Alcazaba; rönesans üslubunda koro yeriyle, XIII. yy.'a ait katedral (sanat yapıtları; L. de Morales'in tabloları); eski konutlar. XVI. yy.'dan kalma köprü. Müzeler. Dokuma sanayisi. Ticaret merkezi.
—*Badajoz ili,* 21 657 km^2; 659 000 nüf.

—*Badajoz tasarısı* (Guadiana ırmağı havzasının bir bölümünün düzenlenmesi), özellikle sulamanın gelişmesine yol açarak, çeşitli ürünlerin (sebze, meyve, yem bitkileri) yetiştirilmesini ve sığır yetiştiriciliğinin gelişmesini sağlamıştır.

—Tar. XI. yy.'da kurulan küçük bir müslüman krallığının başkenti olan Badajoz, İspanya'nın Araplar'dan geri alınmasından sonra, İspanya ile Portekiz arasındaki savaşlar sırasında önemli bir stratejik yer haline geldi. Kenti 1811'de mareşal Soult yönetiminde Fransızlar, 1812'de de İngilizler ele geçirdi.

BADAJOZ el Joven (Juan DE), ispanyol mimar, 1516'dan 1560'a değin etkinlik gösterdiği León ilinde plateresco'nun önde gelen ustasıydı. Yine León'da katedralde (*trascoro* [1535-1538], manastır avlusu) ve S. Marcos manastırı'nda (sacristia) çalıştı.

BADALONA, İspanya'da kent, Katalonya'da, Barcelona'nın kuzey-doğu banliyösünde; 225 207 nüf. (1990). Dokumacılık (pamuk). Gübre sanayisi. Grafik sanatlar ve kristal yapımı (İspanya'nın en büyük cam fabrikası buradadır).

BADALUŞKA → BACALUŞKA.

BADAMİ, Dekkan'da arkeolojik sit. Batı Çalukyalılar'ın eski başkenti. Birçok brahman tapınağıyla dört mağaradan oluşur; mağaralardan birinde, 578'den kalma bir yazıt vardır. Heykel süslemeleri ve duvar resimleri, Acanta üslubuna yakın olmakla birlikte, olasılıkla daha geç bir döneme aittir. Tapınaklar dravida tipindedir (Malegitti, VII. yy. başları).

BADAN a. Rusya'da doğal olarak yetişen bir taşkıran *(Saxifraga crassifolia)* türünün orada boya ve sepileme maddesi olarak kullanılan kuru kökü.

BADANA a. (fr. *badigeon*'dan). **1.** Nemi önlemek, sağlığı korumak ve temizlik amacıyla, duvar üzerine, mineral tozlarıyla renklendirilerek ya da katışıksız olarak sürülen ya da püskürtülen sulandırılmış kireç. **—2.** Bu amaçla kullanılan plastik boya. **—3.** Duvara sürülmüş olan kireç ya da plastik boya tabakası: *Badanası bozulmak. Duvarın badanası kirlenmiş.* **—4.** Badana ile boyama işi: *Evde badana var. Badana üç gün sürer.* **—5.** *Arg.* Cinsel sürtünme. **—6.** *Bir yeri badana etmek, yapmak, bir duvara badana vurmak,* onu badana ile örtmek; badanalamak. || *Bir yeri badana ettirmek, yaptırmak,* orayı badana ile boyatmak; badanalatmak.

—Boyac. *Badana fırçası,* yapıları boyama işlerinde kullanılan ve belli bir açıyla uzun bir sapın ucuna tutturulan fırça tipi.

—Deric. Traşlamadan önce, tavşan derilerindeki tüylere uygulanan cıvalı nitrat eriyiği. (Bu işlem deriye fötr şapka yapımında gerekli olan nitelikleri sağlar.) || *Badana bulamacı,* tüyleri yumuşatmak ve yolma işlemine olanak sağlamak için derilerin etli tarafına uygulanan hamur. (Sodyum sülfür eriyiğine, sönmüş kireç eklenerek fazla yoğun olmayan bir hamur elde edilir. Badana bulamacındaki sodyum sülfür ne kadar yoğun olursa, tüylerin yumuşaması da o kadar çabuk gerçekleşir) || *Badana vurma,* derilerin etli yüzüne alkali bir hamur sürerek yapılan yolma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Kaba seramikler üzerine bisküvi fırınlamasından önce çok ince olarak uygulanan astar.

—ANSİKL. Deric. Badana vurma, koyun, kuzu, keçi ve oğlak derilerinde olduğu gibi, tüyleri bozulmadan korumak ya da dana derilerinde sepilemeden sonra ince bir gren görünümü elde etmek amacıyla, derilerin işlenmesi sırasında uygulanan bir yöntemdir. İşlenmeden sonra deriler, tüyleri yumuşayıncaya kadar (birkaç saat) etli yüzleri birbirine değecek biçimde istif edilerek yerleştirilir.

BADANACI a. Badana işinde ustalaşmış kimse.

BADANACILIK a. Badanacının işi.

BADANALAMAK g. f. **1.** *Bir yüzeyi badanalamak,* onu bir badana tabakasıyla örtmek: *Bir binanın ön yüzünü badana-*

badana yapan kadınlar
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

lamak. **—2.** Yüzünü çok beyaz olacak biçimde pudralamak.

—Seram. Değerli seramikleri, pişirme sırasında birbirlerinden yalıtmak amacıyla, çıkıntılı ve taşıyıcı bölümlerine kuartz, kaolin, alümin gibi ısıya dayanıklı, nemlendirilmiş ve kitreli zamklar karıştırılmış bir sıvayla kaplamak.

◆ **badanalamak** edilg. f. Bir duvar, yapı vb. üzerine badana sürülmek; badana ile boyanmak: *Kapılar pencereler boyandı, duvarlar badanalandı.*

◆ **badanalatmak** ettirg. f. Bir yerin ya da bir yüzeyin badana edilmesini sağlamak.

BADANALANMAK → BADANALAMAK.

BADANALATMAK → BADANALAMAK.

BADANALI sıf. **1.** Badana edilmiş. **—2.** Badanası belirtilen nitelikte olan şey için kullanılır: *Beyaz badanalı evler.* **—3.** Aşırı ölçüde pudralanmış yüz için kullanılır.

BADANASIZ sıf. Badana yapılmamış ya da badanası bozulmuş, eskimiş yapı, duvar, vb. için kullanılır.

Lauros-Giraudon

kalkolitik **badari** vazosu
hanedanlaröncesi Mısır
Louvre müzesi, Paris

BADARİ KÜLTÜRÜ a. Tarönc. Orta Mısır'da Badari sitinde ortaya çıkarılan bakırtaş kültür evresi.

—ANSİKL. Badari uygarlığı, Mısır'da bakırtaş uygarlıklarının en eskisidir. Bu dönem, madenin varlığı ve işlenmesi ile nitelenir; en belirgin ürünü, paralel çizgilerle süslenmiş (siyah kenarlı, kırmızı ya da kahverengi vazolar, kırmızı perdah vazolar) el yapısı çanak çömlektir. Aynı dönemde, bakırdan boncuklar, şistten sürmelikler, fildişinden vazolar ve üzeri kuşlarla süslü fildişi kaşıklar görülmektedir; ilk tamoyma denemeleri de (fildişinden ya da topraktan kadın heykelcikleri) bu döneme rastlar.

BADARNA ya da **BADERNA** a. (ital. sözc.). Denizc. Halatların sürtünerek aşınabilecek yerlerine sarılan eski halat, hasır ve bez sargı. ‖ *Badarna bezi,* badarna işleminde kullanılan, katranlanmış eski bez şerit. ‖ *Badarna etmek,* bir halatın sürtünerek aşınabilecek yerlerine eski halat, bez ya da hasır sarmak. (Genellikle kıyıya verilen halatların kurt ağızlarına, loçalarına ve iskeleye sürtünen bölümlerine uygulanır.) — Savaş gemilerinde, geminin şeref mahallerindeki halatları, mürettebatın elbiselerini kirletmemesi için, temiz amerikan beziyle sarmak.

BADAS a. *Halk.* Harman kaldırılırken yere dökülerek toz toprak, saman ve çöple karışan taneler; harman döküntüsü.

BADA ŞANJIN ya da **BADA SHANREN,** çinli keşiş ressam Cu Da'nın takma adı (Nan Çang 1625 - ? 1705). Ming döneminin en büyük bireyci ressamlarından; çevre çizgileri koymaksızın lavi'yle manzara; çiçek ve kuş resimleri yaptı.

BADAŞMAK f. *Yörs.* EŞ* TUTMAK'ın eşanlamlısı.

BAD AUSSEE, esk **Aussee,** Avusturya'da (Steiermark) kent, Traun ırmağı kıyısında; 5 200 nüf. İklimi sağlığa elverişli (yüksl. 657 m) kaplıca merkezi.

BÂDAVERD sıf. ve a. (fars. *bād* ve *āverd*'den *bād-āverd*). *Esk.* Rüzgâr tarafından getirilmiş, kolay elde edilmiş.

◆ a. **1.** Bizans imparatorunun ait bir gemide, rüzgâr tarafından Hüsrev Perviz'e götürülen hazinelerden birinin adı. **—2.** Doğu müziğinde bir ses.

BÂDBAN a. (fars. *bad* ve *-bān*'dan *bādbān*). *Esk.* **1.** Yelken: *"Feth ü zafer sefinesine açtı bâdbân"* (Baki, XVI. yy.). **—2.** Gemi sereni. **—3.** *Bâdban -güşa,* yelken açan. ‖ *Bâdban-güşa-yı azimet olmak,* deniz yolculuğuna çıkmak, yelken açmak. ‖ *Bâdban-ı ahdar,* yeşil yelken; mavi gökyüzü.

BADBANİ a. (fars. *bādban* ve ar. *-ī*'den *bādbanī*). Denizc. Osmanlılar'da tersanede görev yapan azap*'lardan bir bölümüne verilen ad. Bunlara yelkenci de denilirdi; görevleri, yelkenlerin korunması ve bakımıydı.

BAD DOBERAN, Almanya'nın doğu kesiminde, Rostock'un batısında kaplıca merkezi.

BAD DURKHEİM, Federal Almanya'da (Rheinland-Pfalz) kent, Ren vadisine egemendir; 17 000 nüf. Kaplıca merkezi. Şarap üretim merkezi.

BADE be.(ar. *baᶜde*).*Esk.* **1.** Sonra. **—2.** Bazı sözcüklerin başına eklenerek birleşikler yapar: *Bade-l-içtima* (toplantıdan sonra), *bade-l-istişare* (danışıldıktan sonra), *bade-l-lüteyya ve-l-leti* (nice sıkıntı ve zahmetten sonra), *bade-s-salat* (namazdan sonra) vb.

BÂDE a. (fars. *bade*). *Esk.* **1.** Şarap, içki: *"Divâne midir bâde dururken içe andı"* (Baki, XVI. yy.). **—2.** *Bâde süzmek,* kadehe özenle içki koymak. ‖ *Bâde-i can -bahş,* içene can veren şarap. ‖ *Bâde-i gül -fam,* gül renkli şarap. ‖ *Bâde-i ikbal,* yüksek mevkide bulunmanın verdiği geçici keyif ve neşe. ‖ *Bâde-i mest,* keskin şarap. ‖ *Bâde-i nuşin,* içimi kolay ve hoş şarap. ‖ *Bâde-i sad-saled,* yüz yıllık şarap, pek eski şarap.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında en çok sözü edilen sarhoş edici içkidir. Mey ile eşanlamlıdır. Harabat, meyhane, bezm, rint ile birlikte kullanılır. Tasavvufta aşk, Tanrı'ya ulaşmanın yoludur. Bâde de buna ulaşmak için ruha coşkunluk verecek araçtır. Âşıklar bezmde bade içerek coşar, kendilerinden geçer. Bâde dertleri giderir: *"Sâki getir ol bâdeyi kim dâfi-i gamdır / Saykal vur o mir'âta ki pür jeng-i elemdir"* (Bağdatlı Ruhi). Badeye su katmak helale haram karıştırmak gibidir, bunun asla hoş görülmediği belirtilir. Rengi genellikle kırmızı olduğu için kan ve la'l ile ilişki kurulur. Sevgilinin dudağı, yanağı, âşığın kanlı gözyaşları badeye benzetilir. *"Bâde-i nâbdır leb-i la'lin / Sâgar-ı sîm zenehdânın"* (Baki). Bade ayrıca kadeh anlamında da kullanılır; câm, sâgar, piyale, kadeh, sagrak, ayak sözcüklerinden badeyle birlikte öteki içkiler de anlaşılır. (→İÇKİ.) Halk edebiyatında âşıkların (saz şairlerinin) düşlerinde Hızır'ı görüp elinden "bade" (aşk şarabı) içtikten sonra şairlik yeteneği kazanıp saz çalma ve şiir söylemeyi öğrendiğine inanılır; bunlara "badeli âşık" denir. (→ÂŞIK.)

BADEGOULE EVRESİ a. Üst yontmataş dönemi endüstri evresi (İ. Ö. 15 000). Adını Dordogne'daki Badegoule buluntu yerinden alır. (Kazıyıcılar, kalemler ve Aurignac evresini anımsatan gereçler, bu evrenin en belirgin özelliğidir [iğ biçimli ve sivri uçlu kazıyıcılar].)

BADEHU be. (ar. *baᶜde* ve *hüve*, o'dan *baᶜdehu*). *Esk.* Ondan sonra, sonra: *"Badehu yeniçeriler altı adet minarelerden iç harem içre olan sipaha çuvaldız ile kurşunlar vurdular kim..."* (Evliya Çelebi, XVII. yy.).

BADEHÜM be. (ar. *baᶜde* ve *hüm*, onlar'dan *baᶜde-hüm*). *Esk.* Onlardan sonra.

BADELEYİT a. (fr. *baddeleyite*). Miner. Formülü ZrO_2 olan doğal zirkonyum oksit. (Badeleyit ateşe dayanıklı tuğla ve pota yapımında kullanılır; ayrıca aşındırıcı bileşeni olarak da yararlanılır.)

BADELİ sıf. Aşk badesi içmiş kimse için kullanılır.

—Ed. *Badeli âşık,* uykudayken bir pirin elinden aşk badesi içerek saz çalıp şiir söylemeye başladığına inanılan halk şairi, âşık.

—ANSİKL. Ed. Yaşamlarıyla ilgili birer halk hikâyesi oluşturulmuş âşıklar, bade içme sırasında kendilerine gösterilen ve uzak bir kent ya da ülkede yaşadığı bildirilen bir güzele âşık olur, ona kavuşmak amacıyla uzun ve serüvenli bir yolculuğa çıkarlar. Anadolu âşıkları arasında bade içtikleri kabul edilenlerden birkaçı Sümmani, Çıldırlı Âşık Şenlik, Bayburtlu Celâli, Kağızmanlı Hıfzı, Hodlu Şamili vb. dir.

BADEM a. (fars. *badam*'dan). **1.** Gülgiller familyasından meyve ağacı. (Bil. a. *Amygdalus communis* ya da *Prunus amygdalis*). **—2.** Aynı ağacın meyvesi. **—3.** Bu meyvenin çekirdeği; bu çekirdeğin içindeki tohum. **—4.** *Arg.* Tabanca kurşunu. **—5.** *Badem (gibi),* taze, körpe ve küçük salatalıklara denir. ‖ *Badem bıyık,* burun deliklerinin alt kısmında badem biçiminde bırakılan bıyık. ‖ *Badem ezmesi* →BADEMEZMESİ. ‖ *Badem göz,* uçları, kaşlara doğru uzanan çekik ve güzel göz. ‖ *Badem şekeri* →BADEMŞEKERİ. ‖ *Badem tırnak,* biçimi bademe benzeyen ince, uzunca tırnak.

—Bes. san. *Badem esansı,* pasta ve kurabiyeleri kokulandırmak amacıyla kullanılan acı badem esansı.

—Eczc. *Tatlı badem yağı,* bir badem çeşidinin (*Amygdalus communis* var. *dulcis*) tohumundan elde edilen ve emülsiyon ve luk yapımında kullanılan yağ.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin gözleri ve dudakları biçim, tat ve renk bakımından bademe benzetilir. Badem şeklindeki göz, aşk şarabı ile sarhoş olacak âşığın mezesi sayılır.

—Kürkç. *Badem kürk,* tilkinin yalnızca bacak kısmıyla hazırlanmış kürk.

—Mim. Mukarnasların, baklava dilimini andıran, prizma ya da üçgen biçimindeki bölümlerine verilen ad.

—Mutf. *Badem içi,* dış kabuğu çıkartılmış, iç zarı soyulmuş badem. ‖ *Badem sübyesi,* badem içini havanda dövüp su ya da sütle karıştırarak yapılan boza kıvamında, beyaz bulamaç. (Kimi sütlü tatlıların yapımında kullanılır.) ‖ *Badem şurubu,* bademle yapılan bir şurup. (İyice dövülmüş badem, suyla karıştırılıp posası kalmayıncaya değin kevgirden geçirildikten sonra, şekerle kaynatılarak yapılır.) ‖ *Badem tatlısı,* dövülmüş badem içi, yumurta, un ve şekerle yapılan bir hamur tatlısı, irmik ve badem içiyle yapılan başka bir tür tatlıya da aynı ad verilir.

—ANSİKL. Bademin anayurdu İran-Afganistan yaylasıdır; Akdeniz bölgesine eski Yunanlılar ve Romalılar'ca getirilmiştir. Anadolu'da çok eskiden beri meyve ağacı olarak yetiştirilir. Badem, orta boyda (6 -8 m), yaygın ya da dik dallı, ince uzunca yapraklı, dikensiz bir ağaççıktır. İlkbaharda çok erken çiçek açar; beyaz (nadiren çok açık pembe) çiçekleri genellikle kendini döllemez. Meyvesi taş çekirdek biçimindedir; içinde bir ucu sivri, bir ucu genişçe yassı bir tohum bulunur.

Bademler en başta iki alttüre ya da çeşide ayrılır: tatlı badem (*A.C.* var. *dulcis*) ve acı badem (*A.C.* var. *amara*). Bunlardan pek çok bahçe bademi türleri türetilmiştir. Badem, genellikle tohumda üretilen badem, şeftali (asit topraklar için) ve erik, ya da şeftali-badem melezlerine aşılanır. Türkiye'de en iyi çeşidi, erik

badem
(Amygdalus communis)

üzerine aşılanan "pabuç bademi"dir. Batı Avrupa'da ve Amerika'da, 1960 yılından beri donlardan zarar görmemeleri için, daha geç çiçek açan çeşitler üzerinde araştırma çalışmaları yapılmaktadır ve bu tip çeşitler elde edilmiştir. Kaliforniya'da "benzer olmayan" çeşitlerden oluşan büyük ve modern badem bahçeleri (badem üretim işletmeleri) kurulmuştur. Bu eyalet yılda 180 000 t badem üretimiyle dünyada başta gelir (Türkiye'nin yıllık üretimi 40 000 t). Bademde görülen başlıca hastalıklar şunlardır: moniliyoz, karaleke, vertisilliyoz; zararlıları arasında en tehlikelileri de bitkibitleriyle çopurböcektir.

Genellikle badem ağacının ince ve sert kabuklu, uzunca meyvesine; bu meyvenin odunsu çekirdeğine; kahverengi bir zarla kaplı iki beyaz çenekten oluşan tohumuna, ayrım gözetilmeksizin badem adı verilir.

Meyve, ağustos-eylül ayında olgunlaşınca kabuk kuruyarak çekirdekten ayrılır hale gelir.

Tatlı badem lezzetli bir yemiştir ve yağ bakımından oldukça zengindir. Acı badem, hidrosiyanik asit içerdiğinden az da olsa zehirlidir. Pastacılıkta ve şekerlemecilikte ayıklanmış badem çok kullanılır. Bütün (kavrulmuş badem, nuga), çekilmiş ya da kıyılmış ve un haline getirilmiş olarak kullanılır. Katkı maddeleriyle çeşitli renkler verilen badem ezmesi, çubuk ya da baklava biçiminde kesildiği gibi küçük nesneler (sebze, meyve, hayvan) biçiminde de yapılır.

BADEMA be. (ar. *ba ᶜde* ve *-mā*, o şey' den *ba ᶜdemā*). *Esk.* Bundan sonra, bundan böyle: *"Badema, Emin'in hayatı böylece nâfile bir kavga gibi geçti"* (Yakup Kadri).

BADEMAĞACI, Antalya'nın merkez ilçesi, Dağ bucağında belde; 3 951 nüf. (1990).

■ **BADEMCİK** a. Anat. **1.** Yutakta bulunan, badem biçiminde lenfoit organ. **—2.** *Dil bademciği,* yutak altında, dil tabanında bulunan bademcik. ‖ *Bademcik çukuru,* bademciklerin yüzeyindeki çökek. ‖ *Boğaz bademciği,* damak eteğinin ön ve arka ayakları arasında, yutağın iki yanında bulunan çift bademcik. ‖ *Yutak bademciği,* burun-yutağın ya da burun boşluğunun arka çeperinde bulunan tek bademcik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cerr. *Bademcik ameliyatı,* bademciklerin ameliyatla çıkarılması. (Süreğen enfeksiyon ve sık tekrarlayan akut iltihap hallerinde yapılır.)

—Nöroanat. ve Nörobiyol. *Beyin bademciği,* şakak lobunun orta sırt kısmındaki bir bozmadde kütlesinden oluşan ve heyecan tepkilerinin düzenlenmesinde ve öğrenme süreçlerinde önemli rol oynayan rinansefalin temel yapısı. ‖ *Beyincik bademciği,* soğaniliğin iki yanında, beyincik yarımkürelerinin ön-alt yüzünde bulunan bir çift lopçuk.

—Patol. *Bademcik iltihabı,* boğaz bademciklerinin iltihaplanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

— ANSIKL. Anat. ve K.b.b. Ağız açıkken görülebilen *boğaz bademciklerinin* büyüklüğü kişiye göre değişir. Bunlar ortak bir kılıf içinde, ağsı bir dokuyla birleştirilmiş kapalı foliküllerden oluşan topaklardır. Yüzeylerinde "bademcik çukurları" denen çöküntüler görülür.

Yutak bademciğinin aşırı büyümesi adenoit vejetasyonlar* oluşturur. Bademciklerin fizyolojik görevi, lenf düğümlerinde olduğu gibi enfeksiyonlara, özellikle yutak enfeksiyonlarına karşı savunmadır. Bademciklerin iltihaplanmasına bademcik iltihabı* denir.

— Patol. Bademcik iltihabı tüm anjinlere eşlik eder; bakterilerden ya da virüslerden ileri gelir. İltihap yumuşak damak kemerlerine yayılabilir; bademcikler kızarır, şişer, bazen üzerlerinde beyazımsı bir sızıntı bulunur. Yutma güçlüğü, ağrı ve ateş vardır. Bademcik irinleşebilir. Bademciğin üzerinde yalancı zarlar görülürse difteri basili aramak için muhakkak parça alınmalıdır.

BADEMDERE, Niğde'nin Çamardı ilçesi, merkez bucağında belde; 2 300 nüf. (1990). PTT.

BADEMEZMESİ a. Mutf. Bademle yapılan bir tür şekerleme. (Kabukları ve zarı soyulmuş badem, havanda dövülüp hamur haline getirildikten sonra, şeker ve yumurta sarısıyla karıştırılarak yapılır.)

BADEMİ sıf. (fars. *bādam* ve *ī*'den *badāmī*). *Esk.* Badem biçiminde.

BADEMLİ sıf. İçine badem katılmış yiyecek için kullanılır: *Bademli tatlı. Bademli kek.*

—Binc. Ortasında kalın ve badem biçiminde bir parça bulunan gem demiri.

BADEMLİ, İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bucak; 9 024 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Bademli* (esk. Bademiye). 4 120 nüf. (1990).

BADEMLİ, Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi, Davulga bucağında belde; 2 170 nüf. (1990). PTT.

BADEMLİ geçidi, Beyşehir'i, Toroslar'ı aşarak Akseki üzerinden Akdeniz kıyısına bağlayan geçit; yükseltisi 1 390 m.

BADEMLİBAHÇE kaynakları, Bursa hidrotermal şifalı su kaynaklarından birbirine yakın yerlerde çıkarak bir grup oluşturanlara verilen toplu ad. Kentin batı kesiminde bir fayla ilgili olarak oluşan bu gruptaki kaynaklar, Uludağ eteklerini izleyen Çekirge yolu ile ova tabanı arasındaki sınırda yer alırlar. Karamustafa, Kaynarca, Yenikaplıca ve Kükürtlü adındaki ünlü kaplıca tesislerini bu sular besler. Çok eski çağlardan beri şifalı etkilerinden yararlanılan bu gruptaki kaynak sularının bileşimi, sıcaklığı ve radyoaktivitesi birinden ötekine değişir. Bursa çevresindeki hidrotermal kaynaklar arasında radon radyoaktivitesi en yüksek (Karamustafa, Rn^{222} 4837), sıcaklığı en fazla (Kükürtlü, 83,6 C°) ve kükürtlü hidrojen bakımından en zengin (Kükürtlü, H_2S 1,1250 mg/l) kaynaklar da bu gruptadır.

BADEMLİK a. Yalnızca ya da çoğunlukla badem ağacı bulunan bahçe.

BADEMLİKÖY, rumca **Lutro,** Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesi, Lefke bucağında köy.

BADEMPARE a. Hamuruna rendelenmiş badem katılarak yapılan, badem biçimli bir tür tatlı.

BAD EMS ya da **EMS,** Federal Almanya'da (Rheinland-Pfalz) kent, Lahn ırmağı kıyısında, Koblenz'in D.'sunda; 12 000 nüf. Altısı bikarbonatlı sodyumlu sıcak, biri demirli soğuk yedi kaynağın işletildiği madensuyu merkezi. Turizm merkezi.

BADEMSİ sıf. Biçimi bademe benzeyen şey için kullanılır.

—Bot. Badem çekirdeği biçimindeki mantar sporuna denir.

—Yerbil. Kimi öğeleri badem biçimini alan bir kayacın yapısı için kullanılır. (Örneğin gözenekli gneiss'e dönüşmüş eski bir granitin feldispatları.) — Makaslama kuşağı düzeyindeki merceksel tektonik öğeler için kullanılır.

BADEMŞEKERİ a. **1.** İnce bir nişastalı şeker tabakasıyla kaplanmış iç badem. **—2.** *Arg.* Tabanca kurşunu.

BADEN, Almanya'nın Rheinland bölgesinde eski devlet.

X. yüzyılda Schwaben düklüğünden ayrılan Baden'i, Hermann von Zähringen markgraflığa yükseltti. Aile içi paylaşmalarla XII. yy.'da üç sülale oluştu: Baden -Baden, Baden-Hochberg ve Baden-Sausenberg. 1503'te miras oyunları sonucunda markgraflığın tümü Baden-Baden sülalesinden Christof I'in eline geçti. Ama 1527'de Christof I ölünce, iki oğlu iki yeni kol oluşturdu: Baden-Baden ve Baden -Durlach. Dinsel anlaşmazlıklar sonucunda birbirinden ayrılan katolik Baden -Baden ile lutherci Baden-Durlach, markgraflık unvanını aldılar ve özellikle Otuz Yıl savaşları sırasında birbirleriyle kıyasıya savaştılar. Ancak 1771'de Baden-Baden kolunun ortadan kalkmasıyla Baden-Durlach'lı Karl Friedrich ülkede bütünlüğü sağladı ve Baden'in tek markgrafı oldu. Napoléon ile ittifak kuran Karl Friedrich 1803'te Pfalz'ın bir bölümünü, 1805'te Brisgau'nun bir bölümünü (Presburg antlaşması) alarak eyaletlerini genişletti. 1806'da büyük dük unvanını aldı, Rheinbund konfederasyonuna girdi. Baden büyük düklüğü 1815' te tanındı ve Almanya konfederasyonuna katıldı.

1815'ten sonra Napoléon'un imparatorluğuna sıkı sıkıya bağlı olan Baden büyük düklüğü meşruti bir devlet oldu ve ilk parlamentosuna 1819'da kavuştu. Bu durum hükümette önemli değişikliklere yol açmadı, ama daha çok Fransa'dan esinlenen liberal bir muhalefet, özellikle ülkenin kuzey kesiminde (sanayiler burada büyümekteydi) gelişti.

1848'de liberallerin desteklediği bir halk ayaklanması sonucunda büyük dük kaçmak zorunda kaldı. Ancak, Prusya askerlerinin işe karışmasıyla yeniden yönetimi ele geçirdi. Baden hükümeti liberalleri sıkı bir şekilde denetledi ve bu tarihten sonra Baden'in politikası Prusya'nınkine bağlandı; bununla birlikte, badenli liberaller Prusya tutuculuğuna sürekli karşı çıktılar ve mutlakiyetle yönetilen Baden ileri bir sosyal yasa düzenine kavuştu. 1871'de Baden, Alman İmparatorluğu'na bağlı devletlerden biri oldu; ama kendi özelliklerini (katoliklerin çoğunlukta olması ve demokratik gelenek) korudu.

1919 anayasasıyla Baden bir cumhuriyet, Reich'a üye özerk federal bir devlet haline geldi. 1933'te nazi yönetimi Baden liberal devletine son verdi: Hitler Baden'in başına imparatorluk komiserlerinden birini atadı. Baden, 1940'tan başlayarak Alsace'ı koruyuculuğuna aldı; Alsace, 1940-1945 arasında nazi partisinin gauleiter'liğini ve her iki yörenin Reich komiserliğini elinde toplayan Robert Wagner'in yönetiminde, Baden'e bağlı kaldı.

Federal cumhuriyetin kurulmasından sonra (1949), Baden ve Württemberg birleşerek 1951 yılında tek bir *Land* oluşturdular ve Baden-Württemberg adını aldılar.

BADEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Wienerwald'ın kenarında, Viyana'nın G.'inde; 23 600 nüf. Kükürtlü sıcak sular.

BADEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) kent. Limmat ırmağı kıyısında; 13 950 nüf. Eski kentte XV.-XVII yy.'lardan kalma (kilise ve XV.-XVIII.yy.'lar arasında İsviçre Diyeti'nin toplandığı eski belediye konağı. Limmat ırmağının yatağından fışkıran kükürtlü suyun kullanıldığı önemli kaplıca merkezi. Elektroteknik gereçler yapımı.

Baden okulu ya da **değerler okulu,** Wilhelm Windelband (1848-1915) tarafından kurulan ve daha sonra Heinrich Rickert (1863-1936) tarafından yönetilen filozoflar topluluğu. Ernst Troeltsch (1865 -1923), Bruno Bauch (1877-1942) ve Hugo Münsterberg'in (1863-1916) çalışmalarıyla ün kazanan Baden okulu, alman yenikantçılığı içinde yer alır. Okulun üyeleri, başlangıçta kavramlarını, Kant'ın transsendental yöntemine, kavramcılığına ve idealizmine dayandırırken, sonraları bu temellerden uzaklaşmalar görüldü: okulun temsilcileri, bilginin kökeninin, duyum ve kendinde şey'in varoluşu olduğunu reddettiler; buna karşılık, değerlere

BADEMCİKLER VE BADEMCİK AMELİYATI

büyük önem verdiler.

BADEN-BADEN, Federal Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Karaorman'ın K.-B. eteğinde; 49 000 nüf. XVIII. yy.'dan bu yana ün salmış içmece kenti (klorürlü sodyumlu sular). Romalılardan ve Ortaçağ'dan kalma yıkıntılar. Küçük makine sanayisi. İnce marangozluk. Sigara fabrikası. Fransız işgal bölgesi askeri yönetiminin, sonra da Almanya'daki Fransız kuvvetleri komutanlığı'nın merkeziydi.

Robert Baden-Powell
Sirot-Angel kol.

BADENİ, Lwów kökenli polonyalı burjuva aile. 1563'te soyluluğa yükseltildi. Üyeleri arasında KAZIMIERZ (Surochow 1846 -Busko 1909), 1888'de Galiçya valisi, 1895'te de Avusturya bakanlar kurulu başkanı oldu. Bohemya ve Moravya'da, halkların kendi dillerini kullanmaları konusunda yayımladığı liberal kararnameler, alman yandaşlarının düşmanlığını çekince, görevden ayrılmak zorunda kaldı.

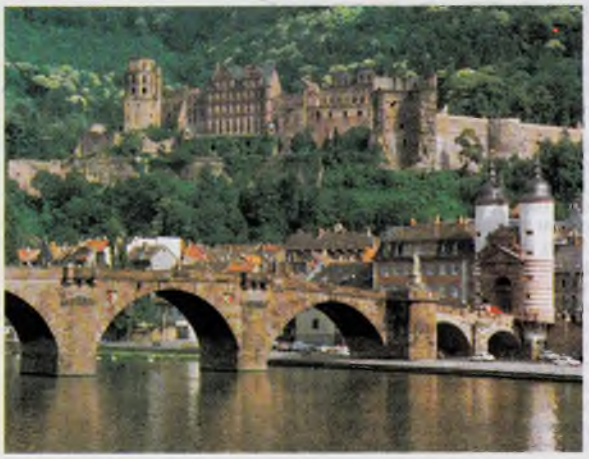
BADEN-POWELL (Robert, — I. *baronu*), ingiliz general (Londra 1857-Nyeri, Kenya, 1941). Boerler'e karşı savaşta Mafeking'i kahramanca savundu (1899 -1900). Askeri deneyimleri onu gençliğin eğitimiyle ilgilenmeye yöneltti. 1908'de, kısa sürede uluslararası bir nitelik kazanacak olan *boy-scouts* örgütünü, 1910'da da, kız kardeşi Agnes Baden-Powell'ın yardımıyla *girl-guides* örgütünü kurdu.

BADENWEİLER, Federal Almanya'da kaplıca merkezi, Baden Württemberg'de Freiburg-im-Brisgau'nun G.-G.-B.'sında.

BADEN-WÜRTTEMBERG, Almanya'nın güneybatısında eyalet (Land); 35 750 km^2; 9 619 000 nüf. (1990). Merkezi *Stuttgart.*

Eyalet, aralık 1951'de eski üç Lander'in (Baden, Württemberg-Baden, Württemberg-Hohenzollern) birleştirilmesiyle kurulmuştu. Yüzey şekillerinin dağılımı, G.-K. doğrultulu, az çok birbirine benzeyen kesimler ortaya koyar. B.'da Baden ovası (çöküntü hendeği), zengin bir tarım bölgesidir: tahıl, şekerpancarı, hayvancılık; Karaorman'ın kenarındaki tepelerde üzüm bağları ve meyve ağaçları. K.'de yükseltisi daha az olan Karaorman, koruluk Odenwald kütlesinden Kraichgau çöküntüsüyle (Pforzheim geçiti) ayrılır. Dağın nüfus yoğunluğu yüksektir (yoğun tarım ve hayvancılık, çeşitli sanayiler). Schwaben, doğuya doğru eğimli İkinci Zaman tortullarından oluşur. Her tabaka bütünü (kireçtaşları, marnlar, vb.) bir bölge ya da "gau" içerir. Eskiden birer tarım alanı olan bu bölgeleri sanayi büyük ölçüde değiştirmiştir. Birçok kentin yer aldığı Neckar ırmağı vadisi, gerçek bir fabrikalar "caddesi"dir; kenarlardaki yamaçlar genellikle üzüm bağlarıyla kaplıdır. G.-D.'da Schwaben Jurası, hemen önünde tanık tepelerin yükseldiği büyük bir sarplıktan oluşur ve doğuya doğru, dağın bir bölümünü de içine alan bir kireçtaşlı yaylayla uzanır. Burası en az nüfuslu kesimdir. Buzullarla aşırı oyulmuş Konstanz gölü, güney yamacında yer alır.

Baden-Württemberg'in kuzeyinde Neckar üzerinde Heidelberg'den bir görünüm

Veiller-Explorer

Eyalet, XIX. yy.'ın ortasından bu yana büyük gelişme göstermiştir. Günümüzdeki topraklarda, 1852'de 3 156 000 olan nüfus, 1939'da 5 476 000'e yükselmiş, günümüzdeyse 9 milyonu aşmıştır (1939'dan önce çok az olan yabancıların sayısı 1980'de 800 000'i geçmiştir). Bu gelişme sanayileşmenin sonucudur. Oysa eyalet toprakları, birkaç tuz yatağı sayılmazsa, her türlü hammaddeden yoksundur. Bu yüzden günümüzdeki yoğun olan nüfusun çalışkanlığı (Schwaben dindarlığının ve genel olarak protestanlığın etkisi) ve yoğun bir kentler ağının kurulmasıyla açıklanır. Kentleşmenin en çok geliştiği, en çok sanayileşmiş bölgeler, kuzey bölgelerdir.

Sanayi (etkin nüfusun % 50'si), yerel etkinliklerden doğmuştur. Birkaç büyük sanayici şirketlerini eyalette kurmuşlardır. Gottlieb Daimler ve Carl Benz (otomobil); Robert Bosch (elektroteknik), Salamander (ayakkabı yapımı) vb. Baden-Württemberg büyük bir otomobil ve elektronik sanayisi merkezidir. Sanayileşme ve kentleşme, ulaşım yollarının kusursuzluğundan da yararlanmıştır: Ren ve Neckar, ırmak limanlarıyla donatılmıştır (Karlsruhe, Mannheim, Stuttgart); otoyol ağı sürekli sıklaşmaktadır;Stuttgart'ta ayrıca uluslararası bir havalimanı vardır ve eyalet, demiryolu ağıyla Avrupa'nın çeşitli ülkelerine bağlıdır.

BADEPEREST sıf. (fars. *bâde* ve *perest*'ten *bâde-perest*). *Esk.* Şaraba çok düşkün, içkici: *"Pâ-yi hum-ı meydir yerimiz bade-perestiz"* (Bağdatlı Ruhi XVI. yy.).

BADER (Douglas Robert Stewart), ingiliz savaş pilotu (Londra 1910 -ay.y. 1982). 1931'de geçirdiği bir kaza sonucu iki bacağının da kesilmesine karşın, İngiliz Hava kuvvetleri'nde yeniden pilotluğa dönmeyi başardı ve 1939'da 30 hava çarpışması kazandı. 1941'de bir çarpışmada uçağı düşürülünce esir oldu. 1945'te esir kampından döndü. Özyaşamı üzerine Paul Brickhill tarafından yazılan (Reach for the Sky) yaşam öyküsü üzerine bir film çevrildi.

BADERNA →BADARNA.

BADEZÂ ya da **BADEZÂLİK** be. (ar. *bacde*, *za* ve *zalik*, bu'dan *bacde-za*, *bacdezâlik*). *Esk.* Bundan sonra.

BADEZÂLİK → BADEZÂ

BADEZİN be. (ar. *bacde*, fars. *-ez*, çık ma durumu ve *in*, bu dan *bacde'z-în*). *Esk.* Bundan sonra.

BÂDGÂN a. (fars. *bâdgân*). *Esk.* **1.** Muhafız, koruyucu **—2.** Hazinedar

BÂDGÂNE a. (fars. *bad* ve *-gane*'den *bad-gane*). *Esk.* Kafesli pencere.

BADGASTEİN, Avusturya'da (Salzburg eyaleti) kent, Gasteiner Tal'da, Yüksek ve Alçak Tauern'ler arasında; 5 800 nüf. Güzel iklimli kaplıca (suları romatizma hastalıklarının tedavisinde kullanılır) merkezi. Kış sporları (yüksl. 1 083 - 2 246 m).

BÂDGERD a. (fars. *bad* ve *gerd*, toz'dan *bad-gerd*). *Esk.* Kasırga.

BÂDGİR a. (fars. *bad* ve *gir*'den *bad-gir*) *Esk.* **1.** Evleri havalandırmak için açılan delik. **—2.** Baca. **—3.** Marpuç.

BADGİS, Afganistan'ın kuzey-batı kesiminde il; 22 923 km^2, 312 000 nüf. Merkezi *Kale-i Nev.* Koyun yetiştiriciliği.

BAD GLEİCHENBERG, Avusturya'da turizm ve kaplıca merkezi, Steiermark'ta, Graz'ın G.-D.'sunda; 2 000 nüf.

BAD GODESBERG, Federal Almanya'da eski kent, Ren ırmağı kıyısında; günümüzde Bonn sınırları içine alınmıştır. Kalp ve sinir hastalıkları tedavisinde kullanılan karbonatlı klorürlü sodalı sular (bu sular, Roma çağından bu yana bilinmektedir). Bir konut kenti olan Bad Godesberg'de, ayrıca elçiliklerin bulunduğu bir semt ile birçok federal uluslararası kuruluşun merkezleri yer alır.

BAD GOİSERN, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Traun ırmağı kıyısında; 6 100 nüf. İklimi sağlığa yararlı yer (yaklş. 500 m yükseltide) ve kaplıca (radyoaktif sular) merkezi.

BAD HALL, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kaplıca merkezi, Linz'in G.'inde; 3 800 nüf.

BAD HARZBURG, Federal Almanya'da kent, Aşağı Saksonya eyaleti sınırları içinde, Harz kütlesi üzerinde; 25 400 nüf. İklimi sağlığa yararlı olan kent, önemli bir kaplıca merkezidir. Dokuma sanayisi.

BAD HERSFELD, Federal Almanya'da (Hessen) kent, Thüringerwald'ın B.'sında, Fulda ırmağı kıyısında; 28 400 nüf. XI - XII. yy.'dan kalma bir manastırın yıkıntıları (günümüzde festivaller düzenlenmektedir). Dokuma sanayisi. Kaplıca merkezi.

BÂDHERZE a. (fars. *bad* ve *herze*'den *bad-herze*). *Esk.* **1.** Büyücülük, sihirbazlık; hırsızın, bekçiyi uyutmak için söylediği büyü sözleri. **—2.** Büyüleyici güzellik.

BAD HOFGASTEİN, Avusturya'da (Salzburg ili) kent, Gasteiner Tal'da, 5 200 nüf. Kaplıca merkezi, yazlık yer ve kış sporları merkezi (yüksl. 870 - 2 300 m).

BAD HOMBURG VOR DER HÖHE ya da **HOMBURG,** Federal Almanya'da (Hessen) kent, Taunus'un kenarında, Frankfurt'un K.'inde; 50 800 nüf. Turizm ve kaplıca (demirli soğuk sular) merkezi. XVII. yy.'dan kalma landgraflık şatosu.

BAD HONNEF, Federal Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Ren ırmağı kıyısında; 21 000 nüf. Turizm ve kaplıca merkezi.

BADIÇ a. **1.** Baklagiller grubundan bitkilerin iki çenetli meyvesi. (Badıç kuru ve yarılgan kabuklu bir meyvedir; tek bir meyveyaprağından oluşur ve olgunlaşınca genellikle iki yerinden yarılarak açılır; ayrılma yerinin biri meyveyaprağının orta damarı, öteki her iki göbekbağının bitişme çizgisidir. Bu ayrılış meyveyaprağını iki parçaya böler; bunların her birinde bir dizi tohum bulunur.) **—2.** *Yörs.* Taneli taze sebzelerin dış kabuğu.

BADIHAVA a. (fars. *bad* ve *heva*'dan *bad-ı heva*). Osmanlı maliye sisteminde düzensiz olarak alınan vergi ve gelirlere verilen ad.

— ANSİKL. Tayyarat ya da niyabet de denilen bu tür gelirler, beklenilen, ancak zamanı ve tutarı belli olmayan vergi ve resimlerdi. İlk olarak 1519'da Gelibolu sancağına ilişkin bir kanunnamede rastlanan terim XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar bütün kanunname ve kayıtlarda yer alır. Bu tür vergi ve resimlerin belli başlıları, cerime (paraya çevrilmiş cezalar), beytülmal-ı amme ve hâsa (vârisi belli olmayan para ve mallar), mal-ı gaip (vârisi bulunamayan mal ve para), mal-ı mevkud (vârisi ülke dışında olan ve yeri bilinmeyen mal ve para), resm-i arus (gerdek resmi) ve tapu-yi zemin (vârisi olmayan çiftliklerin tapu bedeli ya da resmi), kaçkun (kaçan kul) ya da yava (bulunan hayvan) müjdesi vb.'dir. Badıhavanın, genellikle yarısı timar erinin, yarısı sancak beyinindi. Bu gibi gelir ve resimler için ortalama bir miktar tahmin edilerek köy nâsılının sonuna eklenirdi.

BAD-I SABA a. *Müz.* Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam.

Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BADİ a. *Halk.* **1.** Ördek. **—2.** *Badı badı yürümek,* kısa adımlarla iki yana sallanarak, yalpalayarak yürümek; paytak paytak.

BADİ (Ahmet) **Kaltakkıranzade,** türk yazar ve şair (Edirne 1839-İstanbul 1908). Çeşitli yerlerde emlak yazıcılığı ve vergi müdürlükleri görevlerinde çalıştı. En ünlü yapıtı *Riyaz-ı belde-i Edirne* (Edirne kentinin bahçeleri) adlı üç ciltlik yazma kitabıdır. *Masâdır-i lisân-ı fârisî* (Fars dilinin mastarları), manzum ve mensur atasözlerini içeren *Armağan* gibi yapıtlarından başka, bir de *Divan*'ı vardır. Bin ciltlik kitaplığı ölümünden sonra Edirne Selimiye kütüphanesi'ne verilmiştir.

BÂDİ sıf. (ar. *bed'*, başlama'dan *badi*). *Esk.* **1.** İlk, başta olan, en önceki. **—2.** Sebep, neden. **—3.** *Bâdi olmak,* sebep olmak, neden olmak: *"Hangı cürmüm buna oldu bâdi / Kime oldum sebeb-i berbadi"* (Abdülhak Hamit Tarhan). || *Bâdi-i emr,* ilk iş. || *Bâdi-i nazarda,* ilk bakışta.

BÂDİ a. (ar. *badi*). *Esk.* Çölde yaşayan; köylü.

BADİH, BADİHE sıf. (ar. *bedahet*'ten *badih*, dişl. *bādihe*). *Esk.* **1.** Birdenbire ortaya çıkan olay için kullanılır. **—2.** Beklenmedik ziyaretçi için kullanılır.

◆ **badihe** a. **1.** Beklenmedik olay. **—2.** Tasav. Birdenbire içe doğan ilham.

BADİHE → BADİH

BADİK a. *Halk.* Ördek yavrusu.

◆ sıf. Kısa boylu kimse için kullanılır.

BADİKLEMEK gçz. f. İki yana sallanarak yürümek; badi badi yürümek.

BADİLE (Giovanni), italyan ressam (Verona 1379 - *ay.y.* 1451). Altichiero'nun yetenekli bir öğrencisiydi. Santa Maria della Scala'daki Guantieri kilisesi'nin fresklerini yaptı *(San Filippo Benizi'nin yaşamı).*

BADİLE (Giovanni Antonio), italyan ressam (Verona 1516'ya doğr. - *ay.y.* 1560). Üslubu Tiziano'ya yakındır (*Meryem Ana'nın mabette temsili,* Torino; *Azir'in dirilmesi,* Verona). Veronese'nin amcası ve ilk ustasıdır.

BADİN a. (bulucusu R.E. *Badin*'in adından). Bir uçağın hızını, çevredeki havaya göre ölçen aygıt. (BADİN HIZÖLÇERİ ve SÜRAT SAATİ de denir.)

—ANSİKL. Badinde bir dinamik basınç algılayıcısı, yani Venturi borusu ya da Prandtl sondası bulunur; bu algılayıcı gösterge tablosu üzerine yerleştirilmiş diferansiyel manometreye bağlıdır. Pilotlar Badin adını daha çok, doğrudan doğruya hızı gösteren dereceli manometre kadranı için kullanırlar.

BADİNC a. (fars. *badinc*). Bot. *Esk.* Hindistancevizi.

BADİNCAN ya da **BADİNGÂN** a. (fars. *bādincan, bādingan*). *Esk.* Patlıcan.

—Bot. *Badincan-ı ahmer,* domates. || *Badıncan-ı berri, badıncan-ı deştı,* yabani patlıcan. | *Badıncan-ı tiryakı,* zehirli patlıcan.

BADİNCANİ sıf. (fars. *bādıncan* ve ar. *-î*'den *bādincānī*). *Esk.* Patlıcan renginde, morumsu.

BADİNCANİYE a. (fars. *badingan, badincān* ve ar. *-iyye*'den *badincāniyye*). Bot. *Esk.* Patlıcangiller.

BADİNGÂN → BADİNCAN

BADİNGS (Henk), hollandalı besteci (Bandung, Cava, 1907 - Maarheeze 1987). Rotterdam ve Amsterdam konservatuvarlarında ders verdi; Laney konservatuvarı'nı yönetti. *Oreste* (1954) adlı operasıyla İtalya ödülünü kazandı. Birçok sahne yapıtı (*Martin Korda D.P.,* 1960); sentoni (altıncısı korolu); *Apocalypse* (1948) adlı bir oratoryo; solocular, erkekler korosu, orkestra ve manyetik bant için *Markos'a göre Çile* (1971) adlı yapıtı besteledi. Ülkesinde, elektronik müziğin öncülerinden (*Kabil ve Habil* balesi, 1956) sayılır.

BADİR sıf. (ar. *bedr,* şaşırtmak'tan *bādir*). *Esk.* **1.** Birdenbire ortaya çıkan. **—2.** Dolunay durumuna gelen ay için kullanılır. **—3.** Serilip serpilen çocuk için kullanılır. **—4.** Olgunlaşan meyve için kullanılır.

BADİRE a. (ar. *bādire*). Beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan tehlikeli durum: *Birçok badirelerden geçmek. Bu badireyi de atlattık.*

BADİS BİN HABBUS ES-SİNHACİ (öl. 1073), Gırnata (Granada) emiri (1038 -1073). Berberi Ziri hanedanından. Babası Habbus'un ölümünden sonra veziri yahudi Samuel'in çabasıyla kardeşini etkisiz duruma getirerek Gırnata'da tek başına hüküm sürmeye başladı. Bütün Endülüs'ü ele geçirmek amacıyla Carmona emiri Muhammet ve Malaga emiri İdris I ile bağlaşarak Abbadiler'e karşı giriştiği savaşta önceleri başarılı olduysa da (1039), düşmanlarının birçok küçük emirliği, hatta Carmona'yı bile almalarını engelleyemedi (1067). Ardından, Hammudiler'den aldığı Malaga'yı da Abbadiler'e bırakmak zorunda kaldı. Veziri Samuel'in iyi yönetiminden ötürü döneminde Gırnata önemli ölçüde gelişti. Ancak, Samuel'in 1066'da ölümünden sonra bocalamaya başlayan emirlik hızla gerileyerek çöküntünün eşiğine geldi.

BADİS BİN MANSUR (öl. 1016), berberi Ziri hanedanı emiri (996-1016). Fatımiler'e bağlı olarak Ifrikiye ve orta Mağrip'te hüküm sürdü. Zanata'lar ile çarpıştı; büyük amcası Hammad'ın yardımı ile Magvaralar'ın emiri Ziri Atiye'yi yendi (1001); amcası Zevi'nin ayaklanmasını bastırdı. (İspanya'ya kaçan Zevi, orada Granada emiri olarak, Ziri hanedanını kurdu.) Ülkesinin batısında ayaklanan amcası Hammad ile mücadele etti. Hammad'ın kurduğu Kala kentini almak üzereyken öldü.

larda etkinlikleri vardır. Ludwigshafen'deki fabrika en eskisidir, 650 hektarlık bir alanı kaplar.

BAD İSCHL, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, İschl ve Traun ırmakla rının kavşağında, Salzkammergut'un orta kesiminde; 12 800 nüf. Tuzlu kaplıca suları, 470 m yükseltide sayfiye merkezi.

BADİYE a. (ar. *badiye*). *Esk.* **1.** Çöl, kır. **—2.** *Badiye-nişin,* çölde yaşayan, bedevi. || *Badiye-peyma,* çölde dolaşan.

—ANSİKL. Emevi halifelerinin çöldeki yazlıkları. Kent yaşamına alışamayan ve sağlığın çölde olduğu inancına bağlanan emevi halifelerinin hemen tümü (Muaviye I ile Abdülmelik dışındakiler) yılın belirli mevsimlerinde, özellikle baharda Şam kenti dışında yaşamaya önem verdiler. Bu halifeler arasında hem kendileri hem de harem ve koruma askerleri için ayrı olarak büyük, süslü çadırlar kurduranlar bulunduğu gibi, çölde köşkler, hatta saray yaptıranlar da vardır. Çöle sadece çocuklarını göndermekle yetinen abbasi halifeleriyse, badiyeye çıkmaktan pek hoşlanmazlardı.

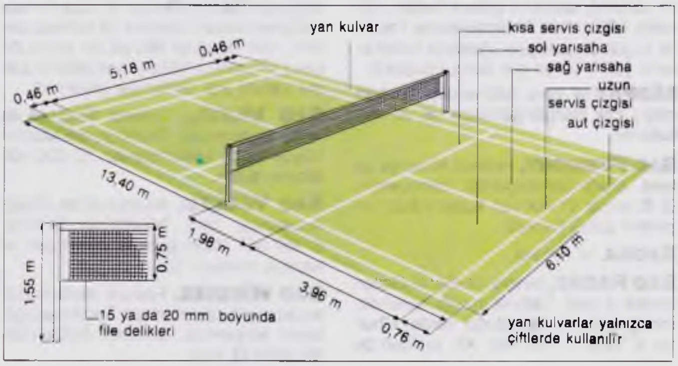
BADİYETÜŞŞAM, Batı kaynaklarında **Suriye çölü,** Şam kenti ile volkanik Havran kütlesinin D.'sunda, Fırat nehrine doğru yayılan, geniş, kurak (150-200 mm yağış) ve genellikle taşlık çöl ve yarı çöl alan; Suriye, Irak ve Ürdün toprakları arasında bölüşülmüştür. Bağdat-Şam karayolu bu çölden geçer. Göçebe çobanlık (deve ve koyun).

BÂDKEŞ a. (fars. *bād* ve *keş*'ten *bādkeş,* hava çeken). *Esk.* **1.** Yelpaze. **—2.** Demirci körüğü.

BAD KİSSİNGEN, Federal Almanya'da (Bavyera) kent, Rhön'ün G.-D.'sunda; 22 100 nüf. Kaplıca merkezi.

BAD KLEİNKİRCHHEİM, Avusturya'da kış sporları merkezi (yüksl. 1 075 -2 050 m), Kärnten'de, Drava vadisinin yukarısında, Spittal'in D.'sunda.

BAD KREUZNACH, Federal Almanya'da kent, Rheinland-Pfalz'da, Mainz'in G.-B.'sında. Nahe ırmağı kıyısında; 42 000 nüf. Kaplıca merkezi. Oto lastiği yapımı.

badminton kortunun planı

naylon top

badminton raketi ve topu

Badische Anilin und Soda-Fabrik A.G. (BASF), 1865'te Mannheim'da kurulan, kimyasal ürünler üreten bir alman firması. Ludwigshafen'e taşınınca, hızla avrupa kimya endüstrisinin en büyük girişimlerinden biri oldu. 1900 yılında 7 000 kişilik personel sayısı, 1920'de 24 000'e ulaştı. Aynı zamanda, Ludwigshafen'in nüfusu 5 000'den 60 000'e, sonra da 100 000'e vardı. 1925'ten sonra çok sayıda şirketi yutan Badische Anilin boyarmadde endüstrisinin ilk karteliydi ve "Interessen Gemeinschaft Farbenindustrie" (I.G. Farben) adı altında alman savaş ekonomisinin en önemli kuruluşlarından birini oluşturdu. Kartel, savaştan sonra dağıtıldı. Ancak bugünkü şirket, alman kimya endüstrisinin üçüncü kuruluşudur ve 116 000 kişi çalıştırmaktadır. Grubun boyarmaddeler, plastik maddeler, ilaç ürünleri, manyetik bandlar, gübre gibi çeşitli alanlarda etkinlikleri vardır.

BAD-LANDS a. (ing. sözc.). Jeomorfol. KIRGIBAYIR'ın eşanlamlısı.

BADMİNTON [badmintɔn] a. (ing. sözc.). Kortta, topu raketler yardımıyla file üstünden geçirerek oynanan oyun.

—ANSİKL. Badminton XVII. ve XVIII. yy.'da oynanan ve daha sonra gözden düşen bir fransız top oyununa benzer. 1873 yılında İngiltere'nin *Badminton House* yöresinde Hindistan ordusu subaylarınca yeniden oynanmaya başlandı. 1934 yılında kurulan ve şimdi 60 üye ülkeden oluşan uluslararası bir federasyon, oyunun kurallarını belirledi. İlk dünya şampiyonluğu 1977 yılında yapıldı.

Karşılaşma, bir ya da iki kişilik iki takım arasında, bayanlar için 11, erkekler için

15 sayılık en fazla üç set biçiminde oynanır. Mantar ya da plastik bir başlığa takılı 14 ya da 16 tüyden oluşan, ağırlığı 4,73 g ile 5,50 g arasında değişen bir topu uçurarak ağ üzerinden geçirip kort sınırları içinde karşı tarafa atmak sözkonusudur.

Servis atan oyuncunun hatası topun ve servisin rakibe geçmesine neden olur. Servisi karşılayan oyuncunun hatası ise karşı tarafa bir sayı kazandırır.

BAD NAUHEİM, Federal Almanya'da kent, Hessen'de, Frankfurt'un K.'inde; 26 000 nüf. Maden suyu (tuzlu sular) merkezi.

BAD NEUENAHR-AHRWEİLER, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Bonn'un G.'inde; 26 200 nüf. Kaplıca merkezi.

BAD OEYNHAUSEN, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Minden'in G.-G.-B.'sında; 44 300 nüf. Kaplıcalar.

SME Ufficio Storico

mareşal **Badoglio**

BADOGLİO (Pietro), italyan mareşal ve siyaset adamı (Grazzano Monferrato 1871 - *ay. y.* 1956). Birinci Dünya Savaşı'nda general Diaz'ın en yakın çalışma arkadaşlarından biriydi; 1919'dan 1921'e kadar ordu kurmay başkanlığı, 1929'dan 1933'e kadar da Libya valiliği yaptı. 1935'te, De Bono'nun yerine, İtalya'nın Etyopya işgal ordusunun komutanlığına getirildi ve 1936'da Addis-Abeba'yı ele geçirdi; 1938'de Etyopya genel valiliğine, 1939'da da genelkurmay başkanlığına getirildi. 1940'ta, italyan orduları başkomutanı olarak Fransa ile ateşkes görüşmelerine katıldı. Yunanistan'a karşı savaşa taraftar olmadığı için görevinden alındı ve aralık 1940'ta yerine, general Cavallero getirildi. Temmuz 1943'te, Mussolini'nin tutuklanmasından sonra Badoglio, kral tarafından hükümetin başına getirildi. Derhal Müttefikler ile mütareke görüşmelerine başladı ve Almanya'ya savaş açtı. Haziran 1944'te de kralın çekilmesinden sonra iktidardan ayrıldı. 1946'da anılarını yayımladı.

BADON dağı, İngiltere'de tam olarak bilinmeyen yer; yarı efsanevi kral Arthur'un yönettiği sanılan İngiltere Keltleri, İ.S. yaklş. 500 yılında Anglosaksonlar'ı burada büyük bir yenilgiye uğratarak ilerlemelerini yarım yüzyıl için durdurmuşlardı.

BÂDPÂY sıf. (fars. *bad* ve *pay*'dan *bad-pay*). *Esk.* Rüzgâr gibi koşan at, vb. için kullanılır.

BAD PYRMONT, Federal Almanya'da kent, Aşağı Saksonya'da, Hannover'in G.-B.'sında; 21 800 nüf. Kaplıca (tuzlu ve demirli sular) merkezi.

BADRA → PATRAİ.

BAD RAGAZ, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) kent, Tamina ırmağı kıyısında, ırmağın Ren'e kavuştuğu yerde, Chur'un K.'inde; 3 700 nüf. XII. yy.'dan bu yana bilinen kaplıca (suları romatizma hastalıklarının ve dolaşım bozukluklarının tedavisinde kullanılır) merkezi.

Jacques de **Baerze**
aziz Antonius'un iğvası
Champmol manastırı'nda
bulunan *Azizler ve şehitler*
adlı mihrap arkalığından ayrıntı
yaldızlı ve çokrenkli ahşap
(yapımına 1391'de başlandı)
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

Giraudon

BAD REİCHENHALL, Federal Almanya'da (Bavyera) kent, Alpler'in kenarında, Salzburg'un G.-B.'sında; 12 800 nüf. Tuzlalar. Kaplıca ve turizm merkezi. XII.-XIII. ve XVI. yy.'lardan kalma Sankt Zeno manastır kilisesi.

BÂDRENG a. (fars. *bad* ve *reng*'den *bad-reng*). *Esk.* **1.** Ağaç kavunu, acur, hıyar. **—2.** Dik başlı ve hızlı koşan at.

BADRİNAT, Hindistan'da (Uttar Pradeş eyaleti) yer, Himalaya'da, Ganj'ın kaynaklarında (yüksl. 3 100 m). Vişnu'ya adanmış bir tapınak (tanrının tapınaktaki heykelinin Sankara tarafından yerleştirildiğine inanılır), her yıl mayıs - ekim ayları arasında ziyaret edilen ünlü bir ziyaret yeridir.

BAD RİPPOLDSAU, Federal Almanya'da (Baden Württemberg) kaplıca merkezi, Kara Orman'da, Offenburg'un G.-G.-D.'sunda; 1 300 nüf.

BAD SALZUFLEN, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Herford'un G.-D.'sunda; 51 000 nüf. Kaplıca merkezi.

BÂDSENC sıf. (fars. *bad* ve *senc*, tartan'dan *bad-senc*). *Esk.* **1.** Mağrur, kibirli, kendini beğenmiş. **—2.** Kötü niyetli.

BÂDSER sıf. (fars. *bad* ve *ser*'den *bad-ser*). *Esk.* Kendini beğenmiş, serkeş, ukala.

BAD TÖLZ, Federal Almanya'da kaplıca ve turizm merkezi, Bavyera'da, Münih'in G.'inde, Bavyera Alpleri'nde.

BADULLA, Sri Lanka'da kent, Uva ilinin merkezi; 30 000 nüf. Çay tarımı.

BADURA-SKODA (Paul), avusturyalı piyanocu (Viyana 1927). Edwin Fischer'in öğrencisi oldu; özellikle Viyana klasikleri ve romantiklerini *piyanoforte*'de yorumlayışıyla tanındı. Jörg Demus ile birlikte, Mozart ve Schubert'in dört el ya da iki piyano için parçalarını seslendirdiği plaklar çok ünlüdür. Müzikbilim araştırmalarında da yorumculuğuna denk başarı sağlayan Badura-Skoda, Schubert'in sonatlarının eleştirili basımını ve karısıyla birlikte, *l'Art de jouer Mozart au piano* (fr. çev.) [Piyanoda Mozart'ın yapıtlarını çalma sanatı] adlı denemeyi yayımladı.

BAD VİLBEL, Federal Almanya'da kent, Hessen'de, Frankfurt-am-Main'in büyük kuzey banliyösünde; 25 500 nüf. Maden suları.

BAD VÖSLAU, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Viyana'nın G.'inde, 6 300 nüf. İklimi sağlığa yararlı yer ve kaplıca merkezi. Üzüm bağları.

BAD WİESSEE, Federal Almanya'da kaplıca ve turizm merkezi, Tegernsee gölünün kıyılarında, Bavyera Alpleri'nde, Münih'in G.'inde.

BAD WİLDUNGEN, Federal Almanya'da kaplıca merkezi, Hessen'de, Kassel'in G.-B.'sında; 16 700 nüf.

BADYA a. (yun. *batheia*, derin'den). Ağzı geniş, yayvan, derin su kabı.

BÂDZEHR a. (fars. *bad* ve *zehr*'den *bad-zehr*). *Esk.* Panzehir.

BÂDZEN ya da **BÂDZENE** a. (fars. *bad* ve *zen, zene,* vuran'dan *bad-zen, bad-zene*). *Esk.* Yelpaze.

BÂDZENE → BÂDZEN.

BAD ZWİSCHENAHN, Federal Almanya'da kaplıca merkezi, Aşağı Saksonya'da Oldenburg'un K.-B.'sında, aynı adlı gölün kıyısında; 22 800 nüf.

BAEBİANİ. Esk. coğ. Samnium'da yerleşmiş ligür halkı. Traianus döneminden kalma bir yazıt buradaki *halka açık aşevleri*'nin nasıl çalıştığını anlatır.

BAECKEA a. Avustralya'da, Yeni Kaledonya'da, Hint takımadalarında, Doğu ve Güney Asya'da yetişen ve süpürgeotuna benzeyen, her zaman yeşil, güzel ağaççık. (60 kadar tür; mersingiller familyası.)

BAEDEKER (Karl), alman yayıncı ve yazar (Essen 1801-Koblenz 1859). Yolculuk kılavuzları koleksiyonuyla ün kazandı.

BAEGERT (Derick), alman ressam, Wesel'de (Westfalen) 1476 ile 1515 yılları arasında yaptığı resimlerle tanındı. Sağlam bir üslupla aydınlık bir renklendirmeyi birleştiren Baegert, geç dönem gotik okulunun temsilcilerindendir. (*Meryem ve Çocuğun resmini yapan Aziz Luka,* 1490'a doğr. Münster).

BAEKELAND (Leo Hendrik), amerikan uyruğuna geçmiş belçikalı kimyacı (Gent yakınında 1863 - Beacon, New York, 1944). İlk bilimsel çalışmalarını Belçika'da, güç koşullar altında gerçekleştirdi; 1889'da ABD'ye yerleşti. Burada, önce fotoğraf duyarkatları üzerine araştırmalar yaptı; sonra alkali klorürlerin elektrikle ayrıştırılması için bir hücre tasarladı. Ama özellikle 1909'da fenolun formolle yoğuşmasından elde ettiği ilk bireşim reçinesi bakalit'i bulmasıyla tanındı. Kimya endüstrisinde bu buluş bireşimsel boyarmaddeler kadar önemliydi.

BAEKELMANS (Lode), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1879 - *ay. y.* 1965). Kütüphanecilik yaptığı Anvers'i işleyen yapıtlarında önceleri Maupassant'ın etkisi görülür (*le Rôdeur et la ville somptueuse* [fr. çev.], 1904). Daha sonra Anvers limanını ve sıradan insanları konu alan yapıtlar yazdı (*Tille* [1912]; *Mr Snepvangers* [1918]).

BAEL, cehennem kralı, büyük büyü kitabında sözü edilen korkunç güçlerden biri; Bael üç başlı olarak gösterilirdi (kurbağa, insan ve kedi). Bael, Baal'ı çağrıştırır.

BAENA (Juan Alonso DE), ispanyol şair (Baena 1406-Córdoba ? 1454). Juan II de Castilla'nın özel sekreteriydi; onun için bir *Cancionero* hazırladı (1445). Yapıt, bu türün en eski örneğidir.

BAER (Karl Ernst VON), alman asıllı rus doğabilimci (Gut-Piep, Estonya, 1792 -Dorpat 1876). Önce Königsberg, sonra Petersburg'da profesör. Karşılaştırmalı anatomi, antropoloji ve özellikle embriyoloji konularında önemli çalışmalar yaptı: memelilerin yumurtasını ve sırtipini buldu, embriyonun tabakalaşması kuramını öne sürdü ve embriyonların gelişmesinde tabakaların oluşumuna ilişkin yasayı belirledi. Çağdaş embriyoloji'nin kurucusu sayılır.

Baer yasası, 1866'da G. Baer tarafından öne sürülen ve akarsu yataklarının sağa doğru yer değiştirme olayını Yer'in devinimine bağlayan, günümüzde geçersiz sayılan kuram.

BAERENDS (Gerardus Pieter), hollandalı hayvanbilimci ve etolojist (Lahey 1916). Groningen üniversitesi etoloji kürsüsü profesörü. Cichlidae familyasından kuşların, guppy denen tatlısu balıklarının, gümüşi martıların davranışlarına ilişkin incelemeleriyle, yönlendirici ve başlatıcı uyaran kavramını tanımlama olanağı buldu. Davranışların çeşitlenmesinde uyarıları değişik biçimlerde iletmenin önemini ve davranışların gerçekleşmesinde iç ve dış ortam etkileşmesinin rolünü (guppy'nün üreme davranışı) açıklığa kavuşturdu. Teknik alandaki çalışmalarıyla, hayvanlara uygulanan aldatmaca yönteminin gelişmesine katkıda bulundu. 1948'den bu yana Leiden'de yayımlanan uluslararası etoloji dergisi Behaviour'u yönetti.

BAERZE (Jacques DE), Termonde kökenli kuzeyli heykelci. 1390'a doğru Champmol manastırı için bugün Dijon

müzesi'nde bulunan iki mihrap arkalığı yaptı. Esas mihrap arkalığının pencere kanatlarını M. Broederlam resimlemiştir.

BAESCHLİN (Carl Friedrich), isviçreli yerölçümü bilgini ve topografyacı (Glarus 1881 - Zürich 1961). Zürich Polytechnicum'undan mezun oldu. 1909-1949 arasında bu okulda topografya ve yerölçümü dersleri verdi, 1935'te rektör oldu. Uluslararası yerölçümü derneği'nin başkanlığını yaptı (1951-1954). Çeşitli öğretici yapıtlar yazdı.

BAETİCA. Esk. coğ. İber yarımadasında Roma eyaleti, eski *Hispania Ulterior* topraklarında Augustus tarafından kuruldu. Senatoya bağlı bir eyalet olan Baetica, bir praetorium prokonsülü tarafından yönetiliyordu; merkezi Córdoba'ydı. Adını Baetis (Guadalquivir) ırmağından almıştı.

BAETİS a. Bir çift kanadı bulunan günlükböcekleri içeren cins. (Dişisi suya dalarak taşların üstüne yumurtlar. Baetidae familyasının örnek tipi.)

BAETİS. Esk. coğ. Günümüzde Guadalquivir.

BAEYER (Johann Jacob VON), alman jeodezi uzmanı (Müggelsheim, Köpenick yakınında, 1794-Berlin 1885). Bessel'in öğrencisi oldu. Genelkurmayın trigonometri bölümünü yönetti. 1864'te onun girişimiyle kurulan, ilk uluslararası bilimsel dernek, *Europaische Gradmessung*, Uluslararası jeodezi derneği'nin ilk biçimidir.

BAEYER (Adolf VON), alman kimyacı (Berlin 1835 - Starnberg, Bavyera, 1917). Johann Jacob von BAEYER'in oğlu. Bunsen ve Kekule'nin öğrencisiydi. Strasbourg, sonra Münih üniversitelerinde profesörlük yaptı. Organik kimya konusunda uzmandı. Bilimsel çalışmaya kakodil ve ürenin bileşmelerini araştırarak başladı; daha sonra 1871'de ftaleinleri buldu. On sekiz yıl süren araştırmalardan sonra, 1883'te indigonun bireşimini gerçekleştirdi. (1905 Nobel kimya ödülü'nü aldı.)

BAEZ (Joan), amerikalı söz yazarı-besteci, şarkıcı ve gitarcı (Staten Island, New York, 1941). İlk kez 1959'da, Newport festivali'nde sahneye çıktı. Bob Dylan ile tanışması, repertuarını geliştirdi; geleneksel balad türünü bırakarak, bir ideolojiyi yansıtan şarkılara yöneldi. Berrak sesi ve cümleleyişiyle uluslararası bir üne kavuştu ve barışçı görüşlerini savunmak için bundan yararlandı. 1965'te şiddet karşıtı araştırmalar için bir enstitü kurdu ve turneleri sırasında Vietnam savaşı'na karşı çıkan konferanslarını artırdı. Başarılarını, yorum yeteneğine borçlu olduğu en ünlü parçaları: *We shall overcome, Kumbaya, Farewell Angelina, The Ballade of Sacco and Vanzetti.* Baez'ın ayrıca, yaşamöyküsünü anlattığı *(Daybreak)* adlı bir yapıtı ve birçok şiir kitabı vardır.

BAEZA, İspanya'da kent, Andalucía'da, Jaén'in K.-D.'sunda; 15 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma anıtsal bütün. Belediye konağının plateresco üslubunda, çok ince işlenmiş cephesi. Papaz okullarının (esk. Benavente sarayı) gotik İsabel üslubunda cephesi; Rönesans üslubunda patio. XVI. yy.'da yeniden yapılmış katedral. Andrés de Vandelvira'nın yaptığı San Francisco kilisesi'nin yıkıntıları.

BAF, rumca **Paphos,** Kıbrıs'ın G.-B.'sında (rum kesimi) ilçe; 49 500 nüf. (1989); 1 393 km². Merkezi *Baf;* yaklaşık 12 000 nüf. Kente hemen kuzeyindeki Ktima ile birlikte *Yeni Baf* (rumca Nea Paphos, Kato Paphos) da denir. Çok daha önce kurulmuş ve bugün *Eski Baf* (rumca Palaipaphos) denilen antik kent Baf'ın yaklş. 16 km doğusunda ve kıyıdan biraz içerdeki Kukla'nın (rumca Kuklia) bulunduğu yerdeydi. Burası Aphrodite tapınağı'nın ve Aphrodite'nin deniz köpüğünden doğuşu efsanesinin yeri olmakla ünlüydü. Eski Baf zamanla sönükleşmiş ve terk edilmiş, onun limanı olarak daha sonra kurulan Yeni Baf ise Roma döneminde bütün adanın merkezi olmuştur. İlçedeki türk nüfus, 1975'te yapılan anlaşma uyarınca kuzeye aktarıldı.

BÂF sıf. (fars. *baften,* dokumak'tan *baf). Esk.* Dokuyan, ören, işleyen anlamlarında bileşik sözcükler yapar: *büriya-bâf* (hasır ören, hasırcı), *zer-bâf* (sırma işleyen) vb.

BAFA a. Havyar elde etmek için karnı yarılarak yumurtaları ve iç organları çıkarılmış kefalbalığı.

BAFA gölü, esk. **Vafi denizi,** Büyük Menderes delta ovasının güney kenarında, Menteşe dağlarının içine doğru sokulmuş derin tatlı su gölü; 60 km²; denizden yüksekliği 2 m; uzun ekseni 16 km; en geniş yeri 6 km. İlkçağ'da Latmos adı verilen bir körfezin önünün zamanla ilerleyen Büyük Menderes deltası tarafından kapatılması ve bir lagüne dönüşerek denizden ayrılmasıyla oluşmuş bir set gölüdür. Bugünkü kıyı çizgisinden 17 km içerdedir. K.'inde billurlu, G.'inde kireçtaşlı yüksek kütleler yer alır. Gölde, üzerinde kimi tarihsel kalıntıların bulunduğu birkaç adacık vardır. Çevresinde, antik liman kentleri Herakleia ve Pyrrha'nın kalıntıları bulunur. Önemli balık üretim alanı, dalyan. Güzel görünümlü ormanlık kıyılarında gelişmekte olan turistik tesisler.

BAFANG, Kamerun'un batı kesiminde kent, Bamilekeler bölgesinde; 23 000 nüf. Kahve işleme.

BAFENDE sıf. (fars. *baften,* dokumak'tan *bâfende*). *Esk.* Dokuyan, dokuyucu.

BAFFİN, Kanada'da (Northwest Territories) ada, Kuzey Buz denizi takımadasının en büyük (yaklş. 470 000 km²) adası,. Grönland'dan Baffin denizi ile ayrılır. Kuzey-doğu'ya doğru yükselen bir billurlu kayaçtan meydana gelen bu adanın büyük buzulları (Cumberland) ve derin fiyordları vardır. 1972'de kurulan ulusal park. ABD radar istasyonları. Ada halkının büyük bölümü Eskimolar'dan oluşur.

BAFFİN (William), ingiliz denizci (Londra ? 1584'e doğr. -Basra körfezi 1622). Robert Bylot'nun kaptanı olduğu *Discovery* gemisiyle, 1615'te ve 1616'da olmak üzere, iki kez Kuzey Buz denizi'nde, Çin'e açılan bir deniz geçidinin araştırılması seferlerine katıldı. Davis boğazını ilk aşan kişidir. Keşfettiği deniz *Baffin koyu* adını aldı, çünkü o zamanlar buranın kapalı bir körfez olduğu sanılıyordu. Yüksek enlemlerde mıknatıslı iğnede meydana gelen değişiklikleri de ilk kez Baffin gözledi. Basra körfezindeki Hürmüz adası kuşatması sırasında öldü; 1922'de İngilizler adayı Portekizliler'den aldılar.

BAFFİN denizi ya da **körfezi,** Grönland ile Baffin adasının kuzey kesimi arasında deniz kolu, Kuzey Buz denizi'ni (Smith boğazı) Labrador denizi'ne (Davis boğazı) bağlar. Ortalama derinliği; 718 m; en derin yeri: 3 000 m'yi aşkın. Güneyden gelen soğuk su akıntısı, batıdaki bankızin sürekli kalmasına neden olur.

Baeza
Santa Maria çeşmesi (1564) İspanya kralı Felipe II'nin armalarıyla bezeli

BAFFO → SAFİYE SULTAN.

BAFFO (Giorgio), italyan yazar (Venedik 1694 - *ay. y.* 1768). Ahlakçı taşlamaları ve Stendhal ile Apollinaire'ın beğenisini kazanan, Venedik lehçesiyle yazılmış, açık saçık yapıtları vardır.

BAFIL a. (ing. *baffle*'dan). **1.** Bir hoparlöre bağlanan düz ve bükülmez ekran. (Hoparlörün titreşen zarının her iki yüzeyinde oluşan akustik titreşimleri olabildiğince birbirinden ayırır.) **—2.** AKUSTİK KUTU'nun yaygın eşanlamlısı.

—ANSIKL. Bafılın temel işlevi, hoparlörün arka bölümünden çıkan ses dalgalarının öne doğru yayılmalarını önlemektir. Bafıl boyutlarının, yayımlanan dalga boyundan büyük olması gerekir; böylece hoparlörün iki yüzeyi arasındaki uzaklığı (akustik yol) artırır ve yayılan iki ses dalgasının girişimini önler.

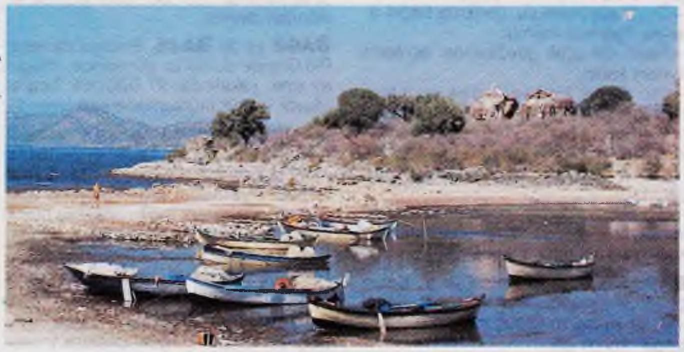
BAFİNG, Gine'de ve Mali'nin batı kesiminde ırmak, Futa Calon'da doğar; Senegal ırmağının ana kollarından biridir.

BAFOUSSAM, Kamerun'un batı kesiminde kent, Bamilekeler bölgesinde; 46 000 nüf. Kahve işleme.

BAFRA, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde, Samsun iline bağlı ilçe; 153 701 nüf. (1990); 1 673 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 112 köy. Merkezi, Samsun'un 46 km K.-B.'sındaki *Bafra,* 65 600 nüf. (1990). Önemli tütün üretim merkezi.

—Arkeol. ve Mim. Bafra yöresinde 1940-1942 ve 1971-1975 arasında yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda höyük saptandı (Tepetarla, Evrenuşağı, Elmacıktepe, Paşaşeyh, Hacıbaba, Tödüğüntepe, Ayaztepe, Tepecik, Karaşeyh).

Ziya Ülgenciler

Bafa gölü'nden bir görünüm
Aydın

Bafra'nın 7 km K.-B.'sındaki *Ikıztepe** de U. B. Alkım'ın başlattığı kazılar (1974), Ö. Bilgi tarafından sürdürülüyor (1986). Köprülü Mehmet Paşa'nın yaptırdığı *Büyük cami* (1670), Tayyar Paşa'nın yaptırdığı *Tayyarpaşa camisi* (1869).

BAFRA a. Bafra ve Samsun yöresinde yetiştirilen ve tek başına sigara yapılabilecek nitelikte olan küçük boylu, ince dokulu, tok içimli tütün çeşidi; bu tütünden yapılan yuvarlak kesitli, sert içimli sigara çeşidi.

BAFRA, rumca **Vokolida,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, Mehmetçik bucağında köy.

BAFRA burnu, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde burun; Kızılırmak deltasının denize doğru en çok ilerlemiş ucudur.

BAFRA ovası, Orta Karadeniz bölümü kıyısında, Kızılırmak nehrinin getirdiği alüvyonların çökelmesiyle oluşmuş büyük delta ovası. Tabanı anakaraya dayanan ve tepesi (Bafra burnu) denize doğru uzanan bir üçgene benzeyen ova, adını üzerindeki en büyük yerleşmeden (Bafra) alır. Türkiye'nin en büyük deltalarından biridir (yaklş. 600 km²). Yükseltisi 50 m dolayında olan geri kesimi bir taraça görünümündedir; burada Kızılırmak gömük bir yatakta akar. Kıyıları akıntılar ve dalgalarla düzleştirilmiştir ve bunların oluşturdukları kumullarla kaplı kıyı setleri birçok lagünün (Uzungöl, Balıkgölü, Karaboğaz gölü vb.) meydana gelmesine yol açmıştır. Bir kısmı bataklıklarla kaplı olmakla birlikte, önemli bir tarım alanıdır; akarsu ağızlarında balıkçılık yapılır.

BAFT → BEFT.

BAFTE sıf. (fars. *baften,* dokumak'tan *bâfte*). *Esk.* Dokunmuş.

◆ a. Bir tür pamuklu elbise.

BAGA a. Ölçbil. Silindir biçiminde bir parçanın dış çapını denetlemeye yarayan halka biçiminde ölçü aygıtı.

BAGADAONİA ya da **BAGADANİA.** Tar. coğ. Anadolu'da, Kappadokia bölgesinin en güney bölümü; Strabon, W. Ramsay ve bizanslı Stephanos'un verdikleri bilgilere göre, Kybistra'nın (Konya Ereğlisi) kuzey ve kuzey-batı sındaki ovayı kapsadığı sanılıyor.

BAGAJ a. (fr. *bagage*). **1.** Yolculukta birlikte alınan eşyaların konulduğu bavul, çanta, sandık, paket vb.: *Bagajınızı odanıza taşıtayım mı?* **—2.** Yolcu ile aynı araçta taşınmak ve varışta yolcuya verilmek üzere makbuz karşılığında teslim alınan bavul, sandık, vb.: *Kaybolan bagajlardan şirket sorumludur.* **—3.** Bir taşıtta yolcuların bagajları için ayrılan bölüm: *Bavulları bagaja yerleştirmek.* **—4.** Otomobillerin üstüne yük taşımak için takılan taşımalık: portbagaj: *Bagajı takmak, çıkarmak.* **—5.** *Arg.* Kalça. **—6.** *Bir şeyi bagaja vermek,* elde taşınamayacak bir yükü, bagajda götürülmek üzere taşıt yetkilisine teslim etmek. ‖ *El bagajı,* taşıtlarda yolcuların yanlarında taşımalarına izin verilen küçük çanta, paket vb. eşya (uçaklarda buna *kabin bagajı* da denir).
—Dy. *Bagaj memuru,* garlarda bagaj işleriyle ilgilenen memur.
—Havc. Bir uçak gövdesinde, eşyalara ayrılan kabin.
—Oto. Bavul, kutu ve değişik eşya taşımak için özel araçların karoserisinin genellikle arka bölümünde (motor arkadaysa önde) yer alan hacım. ‖ *Bagaj kapağı,* bir aracın bagajını kapatan hareketli parça.
—Sig. *Bagaj sigortası,* bagajların çalınması, kaybolması, yanması gibi zararlara karşı yapılan sigorta.

BAGAL a. (fars. *bağal*). *Esk.* **1.** Kolun gövdeyle birleştiği yer, koltuk. **—2.** *Bagal -gir,* bir kimsenin koltuğuna giren. ‖ *Zir-i bagal,* koltuk altı.

BAGALA a. Denizc. Basra körfezinde çalışan eski bir arap teknesi.
—ANSİKL. Bagalanın tonajı 150 ile 400 tonilato arasında değişir. Belirgin özelliğini oymalarla süslü, nal biçiminde kıç tarafı oluşturur. İki direk ve yamuk biçimde yelkenlerle donatılmıştır. Eskiden günlük işlerde kullanılan bu güzel tekne özellikle korsanlarca çok tutulurdu. Günümüzde bu teknenin yerini *ganca* almıştır.

BAGALEK a. (fars. *bağalek*). Tıp. *Esk.* Koltuk altında çıkan ur, köpekmemesi.

BAGAMOYO, Tanzanya'da liman, Hint okyanusu kıyısında, Zanzibar adasının karşısında. Köle ticareti yapılan eski büyük liman ve 1891'e kadar Alman Tanganyikası'nın başkenti.

BAGANDALAR → GANDALAR.

BAGARİA → BAGHERIA.

BAGAS a. (fr. *bagasse;* isp. *bagazo*'dan). **1.** Şekerkamışı cenderede ezilip sıkıldıktan sonra geriye kalan selülozca zengin cibre. (Özellikle buhar üreteçlerinde yakıt olarak kullanılır. Ayrıca kâğıt, karton, lif levha, gübre, hayvan yemi yapımında yararlanılır.) **—2.** Çivitotu saplarının mayalanma kazanından çıkarıldıktan sonraki cibresi. **—3.** *Serseri bagas,* şekerkamışından sıkılarak elde edilen şekerli sıvı içinde kalan çok ince lifler.

BAGASOZ a. (fr. *bagassose*). Şekerkamışı cibresi içinde bulunan organik antijenin (sıcaksever aktinomiset) art arda birçok kez solunmasından ileri gelen solunum hastalığı. (Kırsal kesimde ve sanayi kesiminde [kâğıt fabrikaları, yalıtım panoları, patlayıcılar, gübreler...] görülür, antijen ortadan kaldırılınca iyileşmeye başlar.)

BAGASSA a. Tropikal Amerika'da (Guyana) yetişen ve odunu sarımsı soluk kahverengine çalan kaba dokulu ağaç. (Yarı sert ve yarı ağır odunu doğramacılıkta, marangozlukta, gemi inşaatında ve ince marangozlukta kullanılır. Dutgiller familyası.)

BAGATEL a. (fr. *bagatelle*). Müz. Belli bir biçimi olmayan, hafif, kısa müzik yapıtı. (Beethoven, üç formalık bagatel besteledi.)

Bagatelle, Boulogne ormanının kenarında (bugün Paris'te) mülk. Mareşal d'Estrees 1720'de burada *Babiole* ya da *Bagatelle* denen bir ev yaptırmıştı. Mülkü satın alan Artois kontu, 1777 yılında Bélanger'ye, kraliçe Marie - Antoinette ile giriştiği bir bahis sonucu, yetmiş dört gün içinde, ingiliz üslubunda bir parkın ortasında yer alan ve birçok küçük köşkle çevrili bir konut yaptırdı. Sir R. Wallace 1872'de burada bir Trianon yaptırdı.

BAGAYA çoğl. a. (ar. *bağîyy*'in çoğl. *bağaya*). *Esk.* Fahişeler.

BAGAZA (Jean-Baptiste), burundili subay ve devlet adamı (Murambi 1946). 1972'de genelkurmay başkan yardımcısı, kasım 1976'da cumhurbaşkanı oldu. Ekim 1978'de basbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini de üstlendi. 1984 başkanlık seçimine tek aday olarak katıldı ve kazandı. 1987'de Pierre Buyoya tarafından devrildi.

BAGÉ ya da **BAJÉ,** Brezilya'da kent, Rio Grande do Sul'un güneyinde, Uruguay sınırı yakınında; 97 000 nüf. Ticaret (davar ve süt ürünleri) merkezi.

BAGEHOT (Walter), ingiliz iktisatçı (Langport, Somerset, 1826 - *ay. y.* 1877). 1860'ta Economist'e müdür oldu. Londra mali piyasasının organizasyonu üzerine bir incelemesi, ingiliz anayasa hukuku üzerine klasikleşmiş bir yapıtı, ayrıca, iki iktisat kitabı vardır: *Physics and Politics* (Fizik ve siyaset) [1872] ve *Economic Studies* (İktisat üzerine incelemeler) [1880].

BAGET a. (fr. *baguette*). Küçük, ince değnek. (Eşanl. ÇUBUK, DEĞNEK.)
—Ekmekç. Küçük boyda olanları 320 g (45-50 cm), büyük boyda olanları 550 g (75-80 cm) ağırlığında ekmek. BASTON da denir.

Bagfaş → BANDIRMA GÜBRE FABRİKALARI AŞ.

BAGGARALAR ya da **BAKKARALAR** (ar. *bakkar,* sığırtmaç'tan), Sudan'ın Kordofan ve Darfur; Çad'ın Vadai bölgelerinde yaşayan, sığır yetiştirerek geçinen göçebe ya da yarı göçebe arap kabilelerine verilen ad. Kökenleri tam bilinmemekle birlikte Ortaçağ'da Mısır'dan batıya göç eden Araplar'ın devamı oldukları sanılmaktadır. Mısır'dan Tunus'a, oradan güneye yönelerek Çad ve Sudan'ın çeşitli yörelerine yerleştiler. XIV. yy.'dan bu yana Sudan'ın K.-D.'sundaki Nübye'de yaşadıkları kanıtlanmıştır. XVIII. ve XIX. yy.'larda, sığır yetiştirmeye elverişli Kordofan, Darfur ve Vadai yörelerine yerleştirildiler. Muhammet* Ahmet bin Abdullah'ın başlattığı ayaklanmayı desteklediler. Mehdi'nin halifesi Abdullah* bin Muhammet et-Teaşi, Baggaralar'ın Teaşi kabilesindendi. Onun döneminde yönetimde etkin biçimde söz sahibi olan Baggaralar, sürekli savaşlar ve ingiliz ordularının Sudan'ı işgali üzerine zayıfladılar ve etkinliklerini yitirdiler.

BAGGESEN (Jens), danimarkalı yazar (Korsør 1764 - Hamburg 1826). Edebiyata genç yaşta *Comiske fortaellinge* (1785) adlı anlatılarla başladı ve bu türü uzun süre işledi. Ama başyapıtı, romantizm öncesi bir üslup taşıyan bir gezi anlatısıdır: *Labyrinten* (1792-93). 1800'den 1811'e kadar Paris, 1811'den 1813'e kadar Kiev'de kaldıktan sonra, Danimarka romantizminin öncüsü olan CEhlenschläger ile açık bir tartışmaya girdi. Destansı manzum bir yapıt (*Thora de Havsgaard* [fr. çev.], 1814-1816; bitmemiş) ve *Epîtres poétiques*'i (fr. çev.) [1814] yayımladı. Danimarka edebiyatında, klasiklik ile romantikliğin çekiştiği dönemin temsilcilerindendir.

BAGH, Hindistan'da, Gvalior yöresinde (Ecmir ilçesi) arkeolojik sit. Acanta üslubuna (VI. yy.) çok yakın dokuz mağaradan *(vihara)* meydana gelir. İçlerinden üçünde çok güzel buddha duvar resimleri (mahayana) yer almaktadır.

BAGHELİ ya da **BAGHELHANDİ** a. Madhya Pradeş'in kuzey-doğu'sunda kullanılan, avadhiyi andıran lehçe.

BAGHERİA, esk. **Bagaria,** İtalya'da kent, Sicilya'da, Palermo'nun D.'sunda; 35 500 nüf. Sayfiye yeri. XVII. ve XVIII. yy.'lardan kalma konaklar. —Yakınında, Fenikeliler'in Solunto kentinin yıkıntıları.

BÂĞİ sıf. ve a. (ar. *bâğî*). *Esk.* Asi, başkaldıran.
—İsl. huk. Devlet başkanının hukuka uygun emirlerine başkaldırarak bir bölgeyi zorla egemenliği altına alan, bununla birlikte müslümanların öldürülmesini, esir edilmesini helal görmeyen kuvvet sahibi müslüman için kullanılır.

BÂĞİLİK a. (ar. *bâğî*'den). *Esk.* Serkeşlik, asilik.

BAGİRMİ, Orta Sudan'da eski müslüman sultanlığı (bugün Çad Cumhuriyeti'nde), Kanem'in güneyinde, Çad gölünün ve Şarı'nin doğusunda. Eski Bagırmı, yalnızca sözlü gelenekleriyle tanınır. Kınga kökenli oldukları sanılan ilk önderler Masenya'ya yerleştiler. Müslümanlığı burada belki de ilk benimseyen kişi olan sultan Malo (1546-1568), *Mbang* adını alarak krallığı örgütledi; köle ticareti krallığın başlıca geliriydi. XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak Uaddai'nin ve Bornu'nun baskısı altında kalan Bagırmi, sırayla bunlardan birine ya da öbürüne bağımlı kaldı. 1897'de sultan Fransa'nın himayesini istedi; bu istek, Rabah'ın Bagirmi'yi yakıp yıkmasına bir bahane oluşturdu. Bagirmi, ancak 1900'de sultanın ölümünden sonra barışa yeniden kavuştu.

BAGİRMİLER, kendilerine *Barma* adını veren Güney Çad halkını belirten arapça kökenli terim. Pek kalabalık olmayan Bagirmiler sara, kanuri, pöl ve arap halklarının birbirine karıştığı bir krallığın çekirdeğini oluştururlar. (→ BAGIRMI.) Sudan dillerinden birini konuşurlar ve başlıca uğraşları tarımdır. Eskiden, kalıtımla başa geçen bir hükümdar mutlak egemen olarak yönetimi elinde tutuyordu; hükümdar kutsal biri sayıldığından hiç kimsenin onu gormeye yetkisi yoktu. Başlıca zenginlik kaynakları arasında, vergilerin yanı sıra, satın alınan ya da baskında ele geçirilen kölelerin (savaş tutsakları ve bazı suçlardan hükümlü özgür insanlar) satılmasından elde edilen gelirler sayılabilir.

BAGİY ya da **BAGY** a. (ar. *bağy*). *Esk.* **1.** Azgınlık, serkeşlik, doğru yoldan sapma, sapkınlık. **—2.** *Bagyetmek*, azgınlaşmak, azmak.
—İsl. huk. Devlet başkanının emirlerine haksız olarak uymama, zorbalık yapma, devlete isyan etme.

BÂGİYANE be. (ar. *bâği* ve fars. *-ane*'den *bâğiyane*). *Esk.* Serkeşlikle, asilikle.

BAGÎZ sıf. (ar. *bağîz*). *Esk.* Kimseyi sevmeyen, herkesten nefret eden, kindar.

BAGLAN BAY, Büyük Britanya'da petrokimya kompleksi, Wales ülkesinin batısında, Neath ırmağı ağzında.

BAGLER çoğl. a. (norveççe *bagal*'dan, *kıvrım*). *Birkebeiner* denilen gruba karşı çıkan norveçli topluluk. XII. yy.'da ve XIII. yy.'ın başında meydana gelen iç savaşlarda önemli bir rolü olmuştu.

BAGLİONE (Giovanni), italyan ressam ve yazar (Roma 1573 - *ay y.* 1664). Hem maniyerist hem caravaggiocu bir ressamdı. *Le vite de pittori, scultori architetti, ed intagliatori* adlı önemli bir yapıtı vardır (1642).

BAGLİONİ, italyan condottieri ailesi. Perugia kökenli olan aile resmen yönetimde yer almamakla birlikte, XV. ve XVI. yy.'larda Perugia'ya egemen oldu. Baglioni ailesinin senyörlüğü XVI. yy.'ın ikinci yarısında kesin olarak çöktü.

BAGNACAVALLO (Bartolomeo RAMENGHI, **il**— denir), italyan ressam (Bagnacavallo, Bologna yakınında, 1484 - Bologna 1542). Francia'nın öğrencisiydi; Raffaello'nun ve Dosso Dossi'nin de etkisinde kaldı.

BAGNÈRES-DE-BİGORRE, Fransa'da Haute-Pyrénées'de *arrondissement* merkezi. Adour ırmağı kıyısında, Campan vadisının aşağı kesiminde, 10 573 nüf. Romatizma, solunum yolları ve sinir sistemi hastalıklarının tedavisi için kaplıca merkezi.

BAGNÈRES-DE-LUCHON, Fransa'da Haute-Garonne'da kanton merkezi, orta Pireneler'de *(Luchon vadisi)*, 630 m yükseltide; 3 627 nüf. Kaplıca merkezi.

BAGNES vadisi, İsviçre'de vadi, Valais'de, Martigny'nin G.-D.'sunda. *Dranse de Bagnes* tarafından akaçlanan vadinin yukarı kesiminde, Mauvoisin barajı ve gölü (hidroelektrik üretimi).

BAGNİ Dİ LUCCA, İtalya'da kaplıca merkezi, Toscana'da, Lucca'nın K.'inde; 8 200 nüf. Radyoaktif sülfatlı sular.

BAGNİ Dİ SAN GİULİANO → SAN GIULIANO TERME

BAGNO A RİPOLİ, İtalya'da kent, Toscana'da, Floransa'nın banliyösü; 22 200 nüf.

BAGNOLES-DE-L'ORNE, Orne'un (Fransa) güney-batı'sında komün, Andaine ormanı yakınında; 651 nüf. Damar hastalıklarının, travmaların ve kadın -doğum hastalıklarının bıraktığı izlerin tedavisinde yararlanılan kaplıca merkezi.

BAGNOLET, Fransa'da, Seine-Saint-Denis'de kanton merkezi, Paris'in D. sınırında; 32 600 nüf. (1990). Sanayi (metalürji, elektrikli gereçler yapımı) merkezi.

BAGNOLİ, Napoli'nin sanayi banliyösü (demir-çelik tesisi).

Bagnolo barışı, 7 ağustos 1484'te Brescia yakınında imzalanan barış antlaşması. Bu antlaşmayla, Sixtus IV'ün korumasında kurulan bir italyan prensleri birliğinin desteklediği Ferrara dükü ile Venedikliler'i karşı karşıya getiren savaşa son verildi. Sixtus IV, Venedik'i ayin yasağıyla cezalandırmıştı (1483), ama müttefikler, Venedikliler'e boyun eğmek zorunda kaldılar.

BAGNOLS-SUR-CEZE, Fransa'da Gard kantonunun merkezi, Languedoc'un kuzeyinde; 17 872 nüf. (1990). XVII. yy.'dan kalma belediye konağında bir müze vardır. Metalürji. Hazır giyim.

Bagnols-sur-Cèze (—'deki **Léon -Alègre** *müzesi*). 1854'te, ressam ve arkeolog L. Alègre (1813-1884) tarafından kurulan müze. Müze, ressam A. André'nin (1918'de müdür olarak atandı) katkıları ve Bay ve Bayan G. Besson'un bağışlarıyla meydana gelen dikkate değer bir çağdaş yapıtlar koleksiyonuna sahiptir. Müzede, Renoir, Monet, Pissarro, Vuillard, Matisse, Bonnard, Marquet'nin tabloları yer alır.

BAGOAS, İran sarayında haremağası (öl. İ.Ö. 336'ya doğr.). Artakserkses III'ün gözdesiydi. Mısır'ın fethi sırasında (343) yararlık gösterdi ve *khiliarkhos* oldu. Mevkiini sağlamlaştırdıktan sonra kralı zehirledi (338) ve yerine, oğlu Arses'i geçirdi. Bagoas, yeni kralı da aynı biçimde saf dışı bıraktı; tahta çıkardığı Dara III tarafından zehirlenerek öldürüldü.

BAGOT (*sir* Charles), ingiliz diplomat ve yönetici (Rugeley, Staffordshire, 1781 - Kingston, Kanada, 1843). Ülkesini Washington, Petersburg, Lahey ve Viyana'da temsil ettikten sonra, 1841'den 1843'e kadar Kanada genel valiliğinde bulundu.

Bagotville, Kanada'da askeri ve sivil havalimanı, Québec'te, Chicoutimi'nin güney-doğu'sunda, Saguenay ırmağı kıyısında.

■ **BAGPİPE** [bagpajp] a. (ing. sözc.). Britanya adalarında gaydaya verilen ad.

BAGRADAŞ. Esk. coğ. Günümüzde **Mecerde.**

BAGRAMYAN (İvan), sovyet mareşal (Yelizavetpol, bugün Gence, 1897-Moskova 1982). 1942 yılında Timoşenko'nun genelkurmay başkanı, 1944 yılında I. Baltık cephesi komutanı, 1955 yılında mareşal oldu. 1956-1958 arasında Genelkurmay akademisi komutanlığı yaptı. 1958 yılında savunma bakan vekilliğine atandı. Bagramyan, 1961'den başlayarak Komünist partisi merkez komitesi üyesiydi.

BAGRAS, esk. **Pagrae.** İskenderun'u Antakya'ya bağlayan yol üzerinde kale ve eski bir konak yeri; Amanos dağlarını Suriye kapıları adıyla da bilinen Belen (Beylan) geçidini izleyerek aşan yolun G.-D. başlangıcında, yola hâkim konumdadır. Bagras, bizans ve arap egemenliği dönemlerinde de özellikle müslümanların Suğur adını verdikleri sınır bölgesine giden yolları denetlediğinden askerı önemini korudu. Osmanlılar ile Memluklar arasında da çarpışmalara sahne oldu. Kalesi günümüzde harabe halindedir.

■ **BAGRASYAN** (Pyotr İvanoviç), rus general (Kizlıyar, Kafkasya, 1765 - Sima, Vladimir ili, 1812). Suvorov'un gözde yardımcısıydı. Fransa'ya karşı girişilen 1799 seferine katıldı. Korsakov'un Zürich'te Massena karşısında uğradığı bozgundan sonra komutanlık görevinden alındı. 1805'te Kutuzov'un emrine girdi; Austerlitz'de, Eylau'da (bu kente 1945'te onun adı verildi) ve Friedland'da yararlıklar gösterdi. 1812'de, Napoléon'un Rusya'yı istilası sırasında ikinci Batı ordusuna komuta etti ve Moskova muharebesinde ağır yaralandı. Atılganlığı, Kutuzov'un oyalama siyasetine ters düşüyordu.

BAGRİ a. Dilbil. Batı racasthanisinin değişik bir biçimi.

BAGRİDAE a. TATLISUKEDİBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BAGRİTSKİY (Eduard Georgiyeviç DZYUBIN. — denir), sovyet şair (Odesa 1895 - Moskova 1934). Romantik bir devrimci olan Bagritskiy, *Duma pro Opanasa* (1926) adlı yapıtında, Mahno'nun çetesine katılan bir köylünün trajedisini dile getirdi. NEP karşısında uğradığı düşkırıklığına (*Iugozapad*, 1928) karşın, *Pobediteli* ve *Pasledniyaya noç* (1932) gibi şiir kitaplarını sosyalizmin kurucularına adadı.

BAGRYANA (Elisaveta BELÇEVA, **Elisaveta** — denir), bulgar kadın şair (Sofya 1893). Edebiyat akımları ve okullarından uzakta kalan şairin başlıca esin kaynakları, okyanus ve seyahat temaları içinde işlediği aşk, başını alıp gitme isteği, kadının her türlü önyargı ve kulluktan uzak yaşama hakkıydı. Yapıtları: *l'Éternelle et la Sainte* (fr. çev.) [1927]; *Étoile du marin* (fr. çev.) [1932]; *Coeur humain* (fr. çev.) [1936]; *Cinq Etoiles* (fr. çev.) [1953]; *D'une rive à l'autre* (fr. çev.) [1963]; *Contre-points* (fr. çev.) [1972].

BAGUİO a. Filipinler'de tayfuna verilen ad.

BAGUİO, Filipinler'de büyük yazlık sayfiye merkezi, Luzon adasının kuzey kesiminde, yaklaşık 1 500 m yükseltide; 183 000 nüf. (1990).Hükümetin yazlık merkezi. — Yakınında, altın madenleri.

BAGY → BAGİY

BAGZÂ a.(ar. *bâğzâ'*). *Esk.* Şiddetli kin, büyük nefret.

BAĞ a. (fars. *bağ*). **1.** Üzüm bahçesi. **—2.** *Esk.* Bahçe, çiçek bahçesi: *Bâğa sensüz bakamam çeşmüme âteş görünür"* (Neşatı, XVII. yy.). **—3.** *Bâğ-ı adn, bağ-ı behişt, bağ-ı cihan, bağ-ı firdevs, bağ-ı huld, bağ-ı Rıdvan*, cennet: *"Âşıkısan ver cihanı yar küyın satın al / Kim revadur bu gül içün bâğ-ı Rıdvan oynamak"* (İşki, XV. yy.).‖*Bağ-ı dünya* ya da *bağ-ı dehr*, dünya, bir bahçeye benzeyen dünya: *"Kemâl-i devletün güni bezesün bâğ-ı dünyayı"* (Dehhani, XIII. yy.). *"Bâğ-ı dehrin hem hazanın hem baharın görmüşüz"* (Nabi, XVII. yy.).
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında bağ, sevgilinin gezip dolaştığı, baharda içkili eğlencelerin düzenlendiği yer olarak, daha çok gazellerde ve kasidelerin nesip bölümlerinde konu edinilir. Bazı mesnevilerle şehrengizlerde adı verilen bağlar, yerel çizgileriyle de canlandırılır. Divan şiirindeki bağ akarsu kenarında, ağaç, çiçek ve kuşlarla dolu yemyeşil bir doğa parçasıdır. Daha çok sıcak iklim özelliği taşımasına karşın, meyvelerinin çeşitliliği nedeniyle tüm mevsimleri kapsayan bir bölgedeymiş gibi anlatılır. Bağda, başta gül, sümbül, menekşe, nergis, lale olmak üzere pek çok çiçek; servi, çınar ve nar gibi ağaçlar yer alır, bülbül, tuti, tavus ve karga gibi kuşlar yaşar. Hafif ve latif bir rüzgâr bağı serinletir, üzerinden bulut eksik olmaz, içinde hayme ve gölgelik bulunur. Mutrip, saki, sevgili, âşık, bahçevan hemen her zaman bağ ile birlikte anılır. Bağ, başta dünya olmak üzere, sevgilinin güzelliği, yüzü ve yanağı, ayrıca can, söz, ömür ve devlet kavramları için benzetme öğesidir. Sık sık cennet ile birlikte sözkonusu edilir. Bahçe, ravza ve bostan sözcükleri de bağı anlatır.

Bertot-Atlas-Photo

Kirkmickael'de (İskoçya) bagpipe çalgıcısı

Lauros-Giraudon

Bagraşyan'ın portresi
Aubin'in yapıtı (1812)
Bibliothèque nationale, Paris

DENİZCİ BAĞLARI

camadan bağı · yoma bağı · koşum bağı · olta bağı · çifte olta bağı

kazık bağı · margarita bağı · çifte koşum bağı · çifte voltalı anele bağı · kolona bağı · çifte ızbarço bağı · ızbarço bağı · kalfa ızbarço bağı · çifte sancak bağı · sancak bağı

BAĞ a. **1.** Nesneleri, bir nesnenin değişik bölümlerini bir arada tutmaya ya da bir şeyi bağlamaya, sarmaya, kapatmaya yarayan ip, sicim, kordon, kayış, vb.: *Ağzı deri bir bağla bağlanan para kesesi. Ayakkabı bağı.* **—2.** Bağlanarak bir araya getirilmiş nesneler bütünü; demet: *İki bağ maydanoz. Üç bağ soğan.* **—3.** İki şey arasındaki ilişki, bağlantı: *Bu iki olay arasında hiçbir bağ yok.* **—4.** İki ya da daha çok kişi arasında herhangi bir yakınlıktan kaynaklanan ilişki: *Akrabalık bağı. Kan bağı. Dostluk bağı.* **—5.** Bir kimseyi, duygusal olarak bir başkasına ya da bir şeye bağlayan şey: *Hiçbir yerde hiçbir bağım yok. Birbirlerine çok güçlü bir bağla, aşkla bağlıydılar.* **—6.** Bir kimsenin özgürce davranmasını engelleyen tutku, alışkanlık, bağlantı, vb.: *Bağlarından kurtulmak.*

—Anat. Çok güçlü, beyazımsı lif demeti: *Eklem bağları.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karınzarı bağları,* sindirim borusuna bağlı olan ve olmayan karın ya da leğen içi organları karın çeperine bağlayan, karın zarı kıvrımları.

—Ask. *Fişek bağı,* belirli sayıda fişek destesi içeren, kurallara uygun paketleme.

—Bayınd. *Bağ taşı,* uzunluğu normal parke taşı uzunluğunun bir buçuk katına eşit olan kesme taş. ‖ *Asma köprü bağı,* bir askı çubuğunun taşıyıcı halatlara bağlanmasını ya da tabliyeyi taşımasını sağlayan aygıt.

—Bilş. Bir programın bölümleri ya da altprogramlar arasındaki komutlar dizisi ya da uzlaşmalı iletişim yöntemi. (Bir programın bölümleri arasındaki bağlar, bağlantı programlarıyla kurulur.)

—Cerr. Bağlamaya yarayan iplik ya da tel. (Kimi bağlar [örneğin, katgüt] organizma tarafından soğurulur; kimisi soğurulamaz [keten, ipek, naylon, vb.].) ‖ Kan dolaşımını durdurmak amacıyla kol ya da bacaktaki damarları sıkmaya, bastırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

■—Denizc. Bir halat üstündeki sağlam ve düzgün her tür düğümün genel adı. (Bağlar kullanıldığı yere göre adlandırılır: *Izbarço* bağı, Kazık* bağı, Yoma* bağı* vb.)

—Fiz. *Bağ enerjisi,* bağlı bir sisteme, bileşenlerini ayırmak için verilmesi gereken enerji. (Atom çekirdeklerinin bağ enerjisi, nükleon başına birkaç MeV'tur. Öte yandan bağ enerjisi, bağlı sistemin bileşenlerinden oluşması sırasında açığa çıkan enerji miktarına eşittir. Kuvantum kuramında, bağ enerjileri kuvantalarla belirtilir. ‖ *Bağ kuvvetleri,* bağlı bir sistemin bileşenlerinin tutunumunu sağlayan kuvvetler. (Atom bağ kuvvetleri, temel olarak elektrik kökenli kuvvetlerdir.)

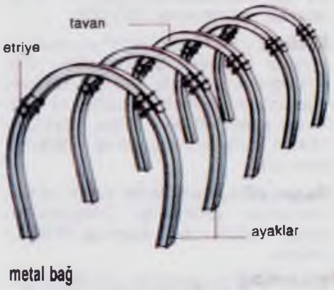
—Fizs. kim. *Bağ basamağı,* bağlı ve bağsız elektron sayısının yarım farkı olarak tanımlanan sayı. ‖ *Kimyasal bağ,* kalıcı yığışımların (kimyasal bileşikler, çokatomlu elementler vb.) oluşmasını sağlayan özdeş ya da farklı atomlar arasındaki etkileşim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. mekan. Biçim değiştirmez bir cismin devinimlerinde, genellikle, onun girişine açık uzayı kısıtlayan öteki cisimlerin varlığından kaynaklanmış sınırlama. (Cisimler arasında, biçim değiştirmez nesnelerin iç içe girmeden temas halinde kalabilmelerinden kaynaklanan bağlar vardır. Örneğin bir S katısının, diğer bir T katısına göre konumu, her an 6 geometrik parametreyle [3 uzunluk, 3 açı] tanımlanabilir. Bu parametrelerle, bunların zamana göre türevleri ve zaman arasında / bağıntı varsa, S nin T ye göre deviniminde / bağ vardır denir.) ‖ *Bağ denklemi,* bir katının, diğerine göre konumunu tanımlayan parametrelerle, bu parametrelerin zamana göre türevleri ve zaman arasındaki bağıntı. ‖ *Bağ kuvveti,* bağ denklemlerini göz önüne almak için, serbest olduğu varsayılan bir cismin devinim denklemlerine katılması gereken kuvvet.

—İnş. *Bağ taşı,* bir duvar örgüsünde, sıra taşının tersine, dar yüzü görünecek biçimde, duvar yüzüne dik konumda yerleştirilen taş. (Eşanl. KENET TAŞI.) ‖ *Bağ teli,* betonun dökülmesi sırasında çelik donatı çubuklarının yerinden kaymasını önlemek için bu çubuklara bağlanan tel. ‖ *Genişleme bağı,* uç uca gelen iki dere parçasının serbestçe genleşmesini sağlayan metal derz örtüsü. ‖ *İki yüzlü bağ taşı,* bir duvarın kalınlığı boyunca yerleştirilen, başka bir deyişle duvarın iki yüzünden de görülebilen kesme taş.

ağaç bağ

metal bağ

maden ocaklarında kullanılan bağlar

—Kad. doğ. *Göbek bağı,* dölütü plasentaya bağlayan amnios kılıflı damar -bağdokusu demeti. (Bk. *ansikl.* böl.)

■—Mad. oc. Göçmeyi önlemek için bir galerinin dik kesiti boyunca yerleştirilen demir ya da ağaç dirseklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bağ atma,* metal ya da ağaç bağlarla galerileri tahkim etme.

—Matbaac. İki harfi birbirine bağlayan ince çizgi.

—Metalogr. *Bağ doğrusu,* bir diyagramda aynı alaşımın, eşlenik çizgiler ya da eğriler üzerindeki iki fazının bileşimini birbirine bağlayan doğru.

—Mim. *Bağ örgüsü,* tüm taşların aynı yükseklikte ve aynı uzunlukta olduğu ve derzlerin ortada kesiştiği duvar örgüsü. (Eşanl. İSODOMOS.)

—Müz. İki ya da daha çok farklı notanın ya da yan yana gelen iki aynı notanın birbirine bağlanacağını belirten yay biçiminde çizgi.

—Org. kim. *Eksenel bağ,* stereokimyada sikloheksanın üçlü bakışım eksenine koşut bir bağ için kullanılır; ornatanın gerilmesiyle bu bağ, sikloheksana yeniden bağlanır.

—Sil. 3 ya da 5 fişeği birleştiren ve tüfeğin fişek haznesinin hızla doldurulmasını sağlayan madeni levha.

—Terz. Giysilerde büzmek ya da sıkmak için, döşemelerde ise çevre süsü olarak kullanılan yuvarlak ya da yassı örgü.

—Ulaş. *Bagaj bağı,* taşıma sırasında güvenliği sağlamak amacıyla, bir araca konan yükün istifini koruyan zincir, kablo ve kimi zaman da plastik dokudan yapılmış düzenek.

—Zool. İkiçenetli yumuşakçalarda kavkının iki çenetini birleştiren esnek etsi bölüm. (Bağ dışarda ya da içerde olabilir; bir üstderi tabakası ve bazen yanlış olarak "kıkırdak" da denilen esnek bir iç tabakadan oluşur.)

—ANSİKL. Anat. Bağların çoğu eklem bağıdır, kemik uçlarını birbirine bağlamaya yarar. Bu bağların bir kısmı eklem kapsülünün kalınlaşmasından başka bir şey değildir. Bir kısmıysa eklem kapsülünden uzaktadır. Bağlar bazen bir aralığı az ya da çok tıkayıp kapatır, bazen de bir kemik oluğunu, kalça-siyatik bağında olduğu gibi, delik haline getirir. Kasık bağları gibi bazıları, bir iç organda (idrar torbası gibi) sona erer ve o iç organı karın çeperine bağlar.

Bazı bağlar, kirişler için makara ödevi görmek üzere kemik lif karışımı kanallar oluşturmaya yarar: örneğin elbileği ön değirmi kası, bilek kanalının ön sınırını oluşturur, parmak bükücü kirişler ve orta sinir bu oluktan geçer.

• *Karınzarı bağları.* Gerek anatomi, gerek cerrahi bakımdan büyük önem taşır. Dölyatağının iki yanında yer alan *geniş bağ* ile karaciğeri tutan *oraksı bağ* bu arada sayılabilir.

—Cerr. Değirmi bağlar ancak acil durumlarda kullanılmalıdır, aksi takdirde damarlarda ve sinirlerde lezyonlara yol açar. Cerrahide kol ve bacakların önemli kısımları için sadece hava basınçlı bağlar kullanılır. El ve ayak parmakları için küçük lastik bağlar işe yarar. Bağlar, belirli bir süre için bağlı bırakılmalıdır, yoksa kangrene kadar varabilen ve bir daha eski duruma gelemeyen kansızlık lezyonlarına neden olabilir. Kol ve bacakta kanama olduğu zaman, bir atardamar kanaması sözkonusuysa bağ yaranın üst başına (kol ve bacağın vücuda yakın yanına), bir toplardamar kanaması sözkonusuysa, yaranın alt başına (kol ve bacağın ucuna doğru) yerleştirilmeli ve bir saatten fazla tutulmamalıdır.

—Fizs. kim. *Kimyasal bağ.* Bütün kimyasal bağlar, elektrik kökenlidir; bu olgu atomun yapısıyla ilgilidir. Kimyasal bağ kuramı, atomlar arasındaki bağların sınıflandırılmasını, tanımlanmasını ve öngörümünü konu edinir.

Belli başlı üç tür kimyasal bağ vardır: iyon bağı, ortak-değerlik ya da atom bağı, metal bağı. Bu farklı bağ türleri, kimyasal bileşiklerin yapısıyla belirlenir.

• *İyon bağı.* Bu bağ iyon bileşiklerindeki ters işaretli iyonları elektrostatik bir çekimle birleştirir. Sodyum klorürdeki (NaCl), Na^+ ve Cl^- iyonları buna örnek gösterilebilir. Sodyum ve klor tepkimeye girdiklerinde, Na^+ ve Cl^- iyonlarının oluşumu, sodyum atomunun 3*s* konumundaki tek elektronunun, klor atomunun 3*p* düzeyindeki boş bir yere geçmesi sonucunda gerçekleşir.

Ters işaretli iyonlar arasındaki elektrostatik çekim, ısıl çalkalanmaya karşın, hem kristalin yapışma gücünü sağlar, hem de karşıt işaretli komşu iki iyonu denge uzaklığında tutar; bu sonuncu olguda elektrostatik çekimi, atomların ara geçişine engel olan itici bir kuvvet dengeler. Sodyum klorür (NaCl) için denge uzaklığı, komşu Na ve Cl çekirdekleri arasında yaklaşık 2,8 Å 'dür. Öte yandan bir dizi benzer ölçümden iyon yarıçaplarının küresel olduğu sonucuna varılmıştır.

İyonlar arasındaki bağ, iyon kristalinin erimesiyle oluşan sıvıda ve sulu çözeltide değişmezliğini yitirir. Bu sıvı ve iyon çözeltisi, hem elektrik akımını iletir, hem de elektrolizlenebilir.

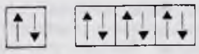
İyon bağı, güçlü bir bağdır ve yüksek bir bağ enerjisi taşır: bir mol NaCl için bu enerji 750 000 joule'dür (ya da 180 kcal).

İyon bağının belirli bir yönü yoktur; elektrostatik çekim iyon merkezinden başlayarak her yönde eşit bir kuvvet uygular. Bir iyon bileşiğinde, belirli işaretteki bir iyonun çevresinde kümelenen ters işaretli iyonların sayısı ve düzenlenişi bu iyonların büyüklüklerine ve bütünü içinde yansız bir bileşik oluşturmalarına bağlıdır.

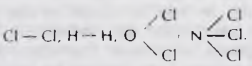
• *Ortak-değerlik ya da atom bağı.* Sıvı ya da çözelti halinde elektrik akımı ileten, elektrolizlenebilen iyon yapılı bileşikler dışında, aynı halde olmalarına karşın elektrik akımı iletmeyen ve elektrolizlenemeyen bileşikler de vardır. Bu bileşiklerin aynı ya da farklı atomların birleşmesinden doğmuş yansız moleküllerden oluştuğu kabul edilir. Bu moleküler yapılanmaya hem katı, hem de gaz halinde rastlanabilir. "Atom" ya da "ortak-değerlik" bağı adı verilen bu bağ ilkesini öne süren G.N. Lewis oldu (1916): çokatomlu bir iyonun ya da bir molekülün iki atomu arasındaki bağ, bir elektron çiftinin ortaklaşa kullanımı sonucunda doğar, çiftte yer alan elektronlardan her birini bağlı atomlardan biri verir. Bağlı atomların her biri için dış elektron sayısını sekize tamamlama sonucunu doğuran bu ortak kullanıma sık sık rastlanır; nitekim Cl atomu için dış elektron biçimlenmesi aşağıdaki şekilde verilir:

Cl_2 molekülünde ortak-değerlik bağının kurulması sonunda iki atomun 3*p*'deki iki elektronu eşleşerek bir gözü, yani ortak bir yörüngeyi doldurur; böylece atomlardan her biri için sekizli tamamlanır.

Ortak-değerlik bağı genellikle bir çizgi ile gösterilir:

Bir ortak-değerlik bağı, yalnızca bir elektron çifti (yalın bağ) ile değil, aynı zamanda iki ya da üç elektron çifti ile de oluşabilir; dolayısıyla bu bağlar etilen ve asetilende olduğu gibi ikili ya da üçlüdür:

$$H_2C{=}CH_2, \quad H{-}C{\equiv}C{-}H$$

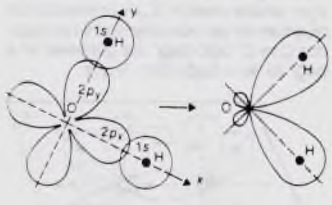
Ortak-değerlik bağlarına "yarıkutuplu" ya da "eşkonum" adı verilen bir bağı da eklemek gerekir: bu ortak-değerlik bağının oluşumunda iki elektronu, "verici" denilen bir atom sağlar. "Alıcı" adı verilen bir başka atom ise, elektron çiftine serbest bir alan oluşturur. Altı dış elektronu bulunan oksijen atomu doğal olarak alıcıdır; klor, azot, fosfor ise vericidir. Bir kez oluştuktan sonra, yarıkutuplu bir bağın, gerçekte olağan ortak-değerlik bağının belirgin bütün niteliklerini taşıdığını belirtmek gerekir. Ortak-değerlik bağı, iyon bağından daha kısadır; nitekim klorür iyonunun iyon yarıçapı 1,8Å iken, klor atomunun ortak-değerlik yarıçapı yalnızca 1 Å'dür. Ortak-değerlik bağı çok güçlüdür ve yüksek bir bağ enerjisi içerir: bir mol Cl_2 için 58 kcal.

Ayrıca iyon bağının tersine, ortak -değerlik bağının belirli bir yönü vardır; bu durum, hem belirli bir atomun çevresinde yer alabilen atomların sayısını sınırlar, hem de iki ya da daha çok atom içeren iyon ya da molekül demetleri için belirli bir yapı oluşturur. Nitekim kuvantum fiziği, bu bağın sağlamlığı konusunda tutarlı bir açıklama yapılmasını sağlamıştır.

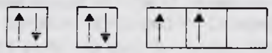
İki atom arasında kararlı, kimyasal bir bağın oluşumu, bu iki atomun çok uzak konumlardan çekimle birbirine yaklaşması ve dolayısıyla toplam enerjilerinin azalması sonucunda gerçekleşir. Bununla birlikte bu enerji çekirdeklerarası itme nedeniyle bir minimumdan geçer ve çok kısa uzaklıklarda egemen değerler alır. Olağan bağ uzaklığı, enerjinin bu minimum değerine denk düşer. Deneyler, hidrojen molekülü için çekirdekler arasında 0,74 Å'lük bir uzaklık bulunduğunu ve birbirinden maksimum uzaklıkla ayrılmış iki H atomu için 4,5 eV'un altında bir enerji gerektiğini göstermiştir; bu enerjiye bağ enerjisi denir (103,5 kcal/mol.). Kuvantum fiziği böyle bir bağın varlığını ve niteliklerini benimser: bir molekülde elektronların deviniminin betimlenmesi, Schrödinger denkleminin çözümüne bağlıdır. Bu denklemin çözümü içinse, yaklaşıklık yöntemlerini kullanmak gerekir; bu yöntemler arasında örneğin 1927'de Heitler ve London'un tasarlayıp geliştirdiği mezomerlik yöntemi ya da Hund ile Mulliken'in "molekül yörüngeleri yöntemi" sayılabilir. Bu yöntemlerde, kimi temel varsayımlardan yola çıkılarak, Schrödinger denkleminin yaklaşık çözümü Ψ dalga fonksiyonunun bir biçimi olarak verilir. Bununla birlikte temel bir ilkeye, özdeş parçacıkların, yani elektronların ayırtedilmezlik ilkesine uymak gerekir. Ψ fonksiyonu, olaya bağ elektronlarının spini katılarak tamamlanır; atomlar arasında bir bağın kurulması için elektronların terskoşut olması zorunludur. Enerji gerçekte aşağıdaki iki büyüklüğün toplamıdır: birincisi klasik elektrostatik Coulomb enerjisidir; bu kavram tek başına bağın kararlılığını ve kuvvetini açıklamak için yeterli değildir; değişim enerjisi denilen ve klasik fizikte henüz bilinmeyen ikincisi ise, elektronların atomlar arasında değiştirilebilmelerinden ve devinimleri sırasında atomlardan birine ya da ötekine bağlanabilmelerinden kaynaklanır; bu enerji toplam enerjiye etki ederek temel bir rol oynar: koşut spinler konumunda sürekli pozitif işaretli (çekirdeklerin uzaklığı küçüldüğünde) ve itme kuvvetine eşdeğerdir; terskoşut spinler konumunda ise, çekirdeklerin belirli bir uzaklığı için çok belirgin bir minimum değer (negatif) taşır; dolayısıyla kararlı bir bağın oluştuğunu gösterir.

Uygulamalarda atom bağının belirgin nitelikleri, molekül yörüngesi kavramı kullanılarak çok uygun ve değişik bir biçimde açıklanabilir: bu açıklamada iki çekirdeğin bileşke manyetik alanında bağ elektronlarının deviniminin açıklanmasını sağlayan Schrödinger denkleminin çözümü, Ψ fonksiyonu ile gösterilir. Ancak bu çözüme genellikle kaba bir yaklaşıklıkla ulaşılabilir; Hund ve Mulliken'in "molekül yörüngeleri" yönteminde aşağıdaki sav öne sürülür: bu çözüm, bağ elektronlarının az çok biçim değiştirmiş atom yörüngelerinin doğrusal ve belirli bir bileşimi olarak elde edilebilir. Bu bileşimde, atom fonksiyonlarının toplamı ya da farkı göz önüne alınabilir; dolayısıyla göz önüne alınan kavrama göre iki halle karşılaşılır: koşut spinlere denk düşen birinci halde elde edilen molekül yörüngesi "bağlanmazlık" yörüngesidir; çünkü atomların itme halini karşılar ve iki çekirdek arasında bağ elektronlarının bulunma olasılığı ya sıfırdır ya da çok zayıftır. Bu halde atom yörüngelerinin birbirini itmesinden söz edilir. Terskoşut spinler konumuna uyan öteki halde ise, molekül yörüngesi "bağlayıcı"dır denir; çünkü atomların çekme haline ve bir bağın oluşumuna denk düşer; dolayısıyla çekirdekler arasında bağ elektronlarının bulunma olasılığı çok yüksek değerlere ulaşır. Bu halde bir çekimin varlığı ve atom yörüngelerinin kaynaşması sözkonusudur. Öte yandan tamamlanmamış iki atom yörüngesinin kaynaşması, eşleşik iki elektron içeren doymuş bir molekül yörüngesi oluşturur. Bir bağın kararlılığı, atom yörüngelerinin kazanım derecesiyle ölçülür.

Atom yörüngelerinin kazanımıyla oluşan bağ kavramı, çok geniş yorumlar sağlar. Bu kavram, özellikle bir atomun birçok bağ kurması halinde, bu bağlar için göreli bir yönlenmenin varlığını ve dolayısıyla bir molekül yapısının oluşumunu somut biçimde gösterir. Nitekim su örneğinde oksijen atomu, maksimal ve eksenel bir kazanımla 2*p* yörüngesini iki hidrojen atomunun1*s* yörüngeleriyle birleştirerek iki bağ oluşturur. Su molekülünün deneyle doğrulanan dirsekli biçimi, böyle bir kazanmadan kaynaklandığı kanısını verir. Benzer bir açıklama NH_3 molekülü için de yapılabilir; bu molekülde tepe noktası N olan bir üçgen piramit biçimi görülür.

Bununla birlikte atom bağı, yalnızca atom yörüngelerinin kazanılmasıyla elde edilmez; nitekim, metan (CH_4) örneğindeki gibi kimi bileşiklerin molekül yapıları bunu kanıtlar: C atomu, düzgün dörtyüzlünün merkezinde bulunur ve H atomları bu dörtyüzlünün köşelerinde yer alır. Bu nedenle C—H bağları, kendi aralarında 109° ve 28′ 'lik bir açı yaparak uzayda dört yöne dağılır. Oysa daha düşük enerji halinde (temel hal) C atomunun elektron biçimlenmesi aşağıdaki şemayla gösterilir:

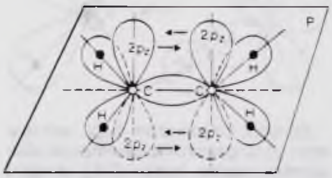
Bu şema, karbonun iki değerli olduğu kanısını uyandırır; oysa karbonun, metanda ve organik bileşiklerde genellikle dörtdeğerli olduğu göz önüne alınırsa, bir elektronun her bağdan önce 2*s* düzeyinden 2*p* düzeyine "atladığını" ve böylece uyarılmış dörtdeğerli bir hal edindiğini kabul etmek gerekir.

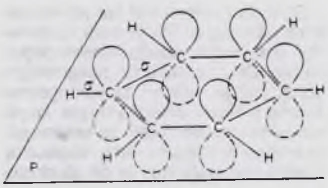
Bununla birlikte temel hal yerine uyarılmış halin göz önüne alınması, C atomunun dört değerli olduğu kanısını doğursa bile, CH_4 molekülünün bakışımlılığını yorumlamaya yetmez: 2*s* yörüngesinin küresel bakışımlı olmasına karşılık, 2*p* yörüngelerinden her birinin bir eksene göre eksenel bir bakışımı vardır; böylece üç eksen kendi aralarında bir dik açı oluşturur.

Atom yörüngelerinin melezleştirilmesi işte bu aşamada sözkonusudur: C atomu yörüngelerinin yeniden düzenlenmesi metandaki C—H bağlarının oluşumundan önce gelir. Eşdeğer olmayan dört yörüngeden (bir *s* yörüngesi, üç *p* yörüngesi) eksenel bakışımlı, dört eşdeğer melez yörünge kümesi oluşur ve düzgün bir dörtyüzlünün merkezinden köşelerine doğru dört yön alır. Matematiksel kuram, arı yörüngelerin doğrusal bileşimiyle melez yörüngelerin oluştuğunu varsayar. Yörüngelerin göreli yerleşimleriyle kusursuz bir bağın kazanılması, daha kararlı, dolayısıyla daha düşük enerjili bir molekülün oluşmasını sağlar. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bir *s* ve üç *p* yörüngesinin melezleşmesine "sp^3 türü" denir. Bununla birlikte gerek C atomu, gerekse diğer atomlar için pek çok melezleştirme türü vardır. Örneğin formülü C_2H_4, molekülü bakışımlı ve düzlem olan etilende olduğu gibi, C atomlarından her birinin

oluşturduğu üç bağ (bir karbon-karbon, iki karbon-hidrojen), sp^2 melezleşmesiyle elde edilir. Bunların eksenleri aynı düzlemde yer alır ve aralarında 120°'lik bir açı vardır. Böylece her C atomu üzerinde, ekseni molekül düzlemine dik olan bir $2p_z$ yörüngesi (melezleşmemiş) kalır. Bu iki atom yörüngesinin yanal kazanımıyla C atomları arasına ikinci bir bağ kurulur. Eksenel kazanımla elde edilen diğer molekül bağlarının tersine bu yeni bağın iki bakışım düzlemi vardır. Ayrıca bu bağ, yanal kazanma nedeniyle daha zayıftır ve "π türü" bağ adını alır; öteki molekül bağlarına ise "σ türü" bağ denir. Etilenin C=C biçimindeki "çift bağı", gerçekte, bir σ bağı ve bir π bağından kaynaklanır. Aynı şekilde asetilen (C_2H_2) molekülünün oluşması bir sp melezleşmesinin sonucudur; C≡C "üçlü bağ" ise gerçekte bir σ bağı ile iki π bağından oluşur.

• *Yöreli bağlar, yöresiz bağlar.* Bir molekülde bir atom, öteki birçok atomla ortak -değerlik bağı değiştirirse, bu bağlar birbirlerine etki eder; ancak ilk yaklaşımda farklı bağların bağımsız olduğu kabul edilir ve bu bağların her birinin ilgili iki atom arasına yerleştiği varsayılır. Bu yerelleşme her bağa belirli bir enerji ve belirli bir uzaklığın verilmesini sağlar, bu değerler bileşikten bağımsız olarak bağı niteleyen büyüklüklerdir; örneğin bu büyüklüklerin değerleri, C—H bağı için 87 (kcal/mol) ve 1,06(Å), yalın C—C bağı için 59 ve 1,54 C=C bağı için 100 ve 1,33, C≡C bağı için de 123 ve 1,20'dir. Bununla birlikte birinci yaklaşımda bile böyle bir yerelleşmenin benimsenemeyeceği haller vardır. Örneğin benzenin hali bu türe girer. Düzlem olan benzen molekülü, 6 karbon atomlu bir halkadan oluşur; karbon atomları bir yandan bir σ bağı ile birbirine; öte yandan bir başka σ bağı ile de hidrojen atomuna bağlanır. Her karbon atomunda sp^2 melezliğiyle elde edilen 3 σ bağı vardır. Bütün karbon atomlarının dördüncü yörüngeleri, kazanımla halkanın bütününe yayılan ve dolayısıyla yöresiz olan bir molekül yörüngesi oluşturur.

• *Metal bağı.* Metal bağı, çok ileri ölçüde, yani kristalin bütününe yayılan bir yöresizleşmenin örneğini oluşturur: bir metalin ısıl ya da elektriksel iletkenlik taşıması ve ısıl-iyon yayması, her zaman az sayıda olan değerlik elektronlarının, kristal örgüsü düğümlerini oluşturan katyonların alanında oldukça serbest biçimde yer değiştirmelerini sağlar. Bununla birlikte bu elektronların katyonlarla etkileşimi kristalin yüksek yapışma gücünü doğuran etkendir. "Serbest elektronların" gaz moleküllerine (elektron gazı) benzetilmesi, metal bağın açıklanmasında ilk yaklaşımı oluşturur. Ne var ki kuşaklar kuramı bu alanda çok daha doyurucudur.

• *Gerçek bağ.* Kimyasal bağların farklı türler biçiminde sınıflandırılması (ortak -değerlikli, yarı-kutuplu, iyon) tümüyle şematiktir. Bir bağın, iyon ya da ortak -değerlik türüne tüm olarak uyması çok ender görülür. Nitekim çok sık karşılaşılan, farklı iki atomun bağlanması halinde daha elektronegatif olan atom, bağ elektronlarına ötekinden daha büyük bir çekim uygular, örneğin HCl'in H ve Cl atomları arasında Cl daha elektronegatiftir ve daha güçlü bir çekim doğurur. Bağlı iki atom arasındaki elektronegatiflik farkı büyüdükçe, bağ ortak-değerlik bağından uzaklaşır ve iyon bağına yaklaşır. Bir ortak-değerlik bağının az da olsa iyon bağı niteliği, pek çok bileşikte, bağın dipolar elektrik momenti ölçülerek belirlenir. Örneğin HCl'te bu bağın, % 17 oranında iyon bağı olduğu kabul edilir.

• *Zayıf kimyasal bağlar.* İyon, ortak -değerlik ve metal bağları, kuvvetli bağlardır. Bağlı elementlerin türüne göre bu bağların enerjileri çok farklı düzeyler gösterir ve çoğu kez 100 kcal/mol'ü geçer. Bununla birlikte, enerjileri genellikle 5-10 kcal/mol arasında değişen, zayıf kimyasal bağlar da vardır. Bunlar *Van der Waals kuvvetleri bağı* ile *hidrojen bağı*'dır.

• *Van der Waals kuvvetleri bağı.* Gazların deneysel incelenmesi, moleküllerarası bir çekim kuvvetinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu kuvvetin etkisiyle, bir gazın basıncı, ideal gaz olması halinde alacağı değere oranla daha düşük olur.

Olağan basınçlı gazlarda daha zayıf olan "Van der Waals" kuvvetleri, moleküllerarası uzaklıkların küçülmesi nedeniyle derişik gazlarda büyük önem kazanır. Dolayısıyla moleküller arasında belli bir yapışma doğuracak büyüklüğe ulaşır. Bu tür molekül birleşmeleri, belirli bir kararlılık gösterebilir.

Van der Waals kuvvetleri, yönelme, dağılma ve kutuplanma gibi birçok kuvvet türünden oluşur. Moleküllerarası kuvvetler, genellikle bu üç tür kuvvetin bir bileşkesidir; bunların göreli büyüklüğü tasarlanan molekül birleşmesine göre çok değişir.

Bütün bu kuvvetlerin ortak yanı, etki yarıçaplarının kısa olmasıdır; potansiyelleri $\frac{1}{r^6}$ biçiminde verilir ve dolayısıyla uzaklığa göre hızla değişir.

• *Hidrojen bağı.* Bir molekülde hidrojen, çok kuvvetli elektronegatif bir elementle (O,F,N) bileşirse, bu element H elementi ile olan bağın elektronlarını kuvvetle kendine çeker ve pozitif ucu H olan bir dipol doğurur, bu pozitif uç da bir başka dipolün negatif ucunu elektrostatik bir bağla tutar: buna hidrojen bağı denir ve olağan kimyasal bağdan ayırmak için noktalarla gösterilir: —A—H ... B—.

Genellikle molekuller arasında, bazen molekül içinde görülen hidrojen bağı, buhar yoğunluğu ile kaynama noktası (su) sapmalarından, buharlaşma ısısı ve akışmazlık (glikol, gliserol) artışından, kimi kristallerin (buz) yapışma gücünden sorumludur. Biyokimyada, hidrojen bağı, proteinlerin çeşitli molekülleri arasındaki birleşmede —CO—NH— peptidik bağ grupları aracılığıyla önemli bir rol oynar.

—Kad. doğ. *Göbek bağı.* Gebeliğin son evresinde şişkin, sarmal bükülü, beyazımsı ve parlak görünümdedir. Uzunluğu ortalama 50 cm, çapı 1,5 cm'dir. İçinde oksijenli kanla dolu göbek toplardamarı bulunur; ayrıca dölütün oksijensizleşmiş kanını plasentaya götüren iki tane de küçük atardamar vardır. Bu üç damar, Wharton peltesi denilen sümüğümsü bir madde içinde bulunur. Göbek bağının kendisinin ne damarı, ne lenf damarı, ne de siniri vardır. Soğurma yoluyla beslenir. Göbek bağı çok kısa olabilir, o zaman çocuğun doğmasını engelleyerek plasentanın yerinden kopmasına neden olabilir; çok uzun da olabilir ve çocuğun boynuna ya da kol ve bacaklarına sarılabilir (dolanma), hatta su keselerinin patlamasından sonra dölütten önce çıkabilir (göbek bağı sarkması).

—Mad oc. Bağlarla yapılan tahkimat aralıklıdır; arazilerin türüne göre bağların aralığı 0,50 m ile 1,50 m arasında değişir. Bağlar arasında kalan araziler, yine bağlardan destek alan kamalama yöntemiyle tutulur. Yapısı çok bozuk olan arazilerde bağlar bitişik konuma gelene dek sıklaştırılabilir.

Yuvarlak ağaç direklerle yapılan klasik bağ, üç direkli yamuk biçimindedir: bir *sarma* iki *yan direği* tutar. Metal bağlar da yamuk kesitli olabilir, ancak bunlar genellikle kemerlidir; metal bağlar yuvarlak ya da kemerli bir tavan kesiti sağlayarak dayanımı önemli ölçüde artırır. Çok baskı yapan ya da oynak arazilerde, basınç etkisiyle kayabilen metal öğelerden oluşmuş *sıkışabilir* bağlar ya da öğeleri küre mafsallar çevresinde dönebilen *eklemli* bağlar kullanılır.

Bir başka bağ türünde yan direkler, bir öğeyle taban altından birbirine bağlanır. Bunlar genellikle çember ya da elips biçiminde metal bağlardır; kimi kez arazı çok kuvvetli şişme gösterdiğinde çok sayıda ağaç direk de kullanılır.

Bir işletme şantiyesinin tahkimatı, kontak taşlarına dik iki ya da gereğinde üç dikmeyle desteklenen ve tavana dayanan bir sarmadan oluşmuş bağlarla gerçekleştirilebilir: böyle şantiyelere *bağlarla tahkim edilmiş şantiye* denir.

BAĞ KOŞNİLİ a. Asmalara dadanarak hastalık yapan eşkanatlı böcek. (Bil. a *Pulvinaria vitis;* kabuklubitgiller familyası.)

BAĞA a. (esk. türkç. *bağa*). **1.** Kimi hayvanlarda bedenin tümünü ya da bir bölümünü koruyan iskeletimsi dış örtü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kimi kaplumbağaların sedefçilik ve kakmacılıkta kullanılan kabuğu. **—3.** Kaplumbağa. **—4.** *Yörs.* Bedenin herhangi bir yerinde görülen ur, şişlik.

◆ sıf. Kaplumbağa kabuğundan yapılan eşya için kullanılır: *Bağa gözlük. Bağa tarak. Bağa fincan.* (Bk. *ansikl.* böl. Süslem sant.)

—ANSİKL. Bağa terimi yalnızca kaplumbağaların ve tatuların (memeli) örtenekleri için kullanılır. Bunların dışındaki bütün hayvanlarda dış iskelet özel adlar alır: *Kabuk* (kabuklular, protistler, derisidikenliler),*kavkı* (yumuşakçalar ve kolsuayaklılar), *kutikula* (böcekler ve çokayaklılar).

• *Kaplumbağalar.* Bağa, belli bir düzende dizili levhalardan oluşan ve sayı ve biçim bakımından deri levhalarıyla hiçbir bağlantısı bulunmayan boynuzsu maddeden pullarla kaplı kemiksi bir kalkandır. Önde baş ve ön ayaklar için, arkada arka ayaklar için iki delik bırakarak birbiriyle kaynaşmış iki parça halindedir: *sırt kalkanı* ve *karın kalkanı*. *Ankylosaurus*'lar (dinozorlar öbeğinden fosil sürüngen) ve *Glyptodon*'lar gibi fosil sürüngenlerin bağası da kaplumbağanınkine benziyordu.

• *Tatular.* Bu hayvanlarda bağa, kalın ve boynuzsu bir deriyle örtülü kemikten bir levhalar bütünüdür. En önemli üç levha (baş, omuz ve leğen), esnek bölümlerle ya da hayvana tostoparlak olma olanağı veren, değişik sayıda boynuzsu esnek pul kemerleriyle birbirinden ayrılır. Daha küçük başka kemiksi levhalar bedenin başka bölümlerini örter.

—Süslem. sant. Zanaatçılar tarafından yeğlenen bağa türü, kiremitli* kaplumbağadan sağlanır; rengi siyahtır, sarı ya da açık kahverengi lekeleri vardır. Bu bağa, kaynar suda yumuşatıldıktan sonra, biçimlendirilmek üzere bakırdan kalıplara yerleştirilir. XIX. yy.'ın ortasından bu yana, yüksek basınç altında birbirine kaynaştırılan yumuşatılmış bağa kırpıntıları da kullanılmaktadır.

Eskiler bağadan çok yararlandılar; lirlerin gövdesi, içi boşaltılmış kaplumbağa kabuğundan yapılırdı. Vergilius, Ovidius, Juvenalis, bağa kakmalı mobilyalardan söz ederler. Uzakdoğu'da kullanılan bu teknik, portekizli denizciler tarafından XV. yy.'da Avrupa'ya da tanıtıldı. Fransa kralı Louis XIV döneminde, mobilya süslemeciliğinde bağa kullanımı özellikle bağanın kalay ve bakır gibi yumuşak madenlerle birlikte işlenmesini sağlayan Boulle ile

önemli oranda gelişti. XVIII. yy.'ın sonuna kadar, büyük abanoz ustaları (Jacob, Montigny, Levasseur) bu yöntemi sürdürdüler. İkinci imparatorluk döneminde bağa yeniden yaygınlaştı, ancak, bağayı oluşturan öğelerin bükülme eşitsizliğinden ileri gelen kırılma niteliği nedeniyle kakmacılık yerini sedefçiliğe bıraktı; sedefçilikte, Madagaskar'dan, Seychelles adaları'ndan ya da Venezuela'dan getirtilen bağa, küçük yüzeyler biçiminde kullanılmaktadır: bağadan, sigara içenlerin kullandıkları eşyaların, fırça çerçevelerinin, pudra kutuları kapaklarının, taraklarin, yelpazelerin yapımında yararlanılır, ancak bağa yerine taklitlerinin (selüloid, plastik maddeler) kullanımı gün geçtikçe artmaktadır.

Türk sanatında, XVII. yy.'dan başlayarak, özellikle ahşap kakma işlerde, camilerin kapı ve ahşap bölümlerinin bezenmesinde, sedef, fildişi, kemik, vb. malzemeyle birlikte bağa da kullanılıyordu. Ayrıca bağadan tespih, fincan zarfı, küçük tabak, kâse, enfiye kutusu, tabaka, kaşık, baston başı, tarak yapılıyordu.

BAĞAN →BAĞANA.

BAĞANA ya da **BAĞAN** a. *Yörs.* **1.** Ölü doğan kuzunun kürkü; astragan. **—2.** Zamanından önce, ölü doğan cenin; düşük.

—Kam. mal. *Bağana resmi*, eskiden astragan kürkten alınan vergi. *(Bağan, bağane* ya da *bağnak resmi* de denir.)

BAĞARASI, Aydın'ın Söke ilçesine bağlı bucak; 18 752 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Bağarası*; 9 205 nüf. (1990).

BAĞARASI, İzmir'in Foça ilçesi merkez bucağında belde; 2 556 nüf. (1990).

BAĞASIZKAPLUMBAĞAGİLLER a. Deniz kaplumbağası familyası. (Deniz kaplumbağalarının en irisi ve familyanın tek türü olan dev deniz kaplumbağası [*Dermochelys coriacea*] 3 m boyunda ve 500 kg ağırlığında olabilen ve balıkla beslenen bu hayvanın temel özelliği, kalın bir deri tabakası altında bulunan küçük kemiksi levhalardan oluşan yassı bağasıdır. Bil. a. *Dermochelyidae.*)

BAĞAT çoğl. a. (fars. *bağ*'ın ar. çoğl. *bāğāt*). *Esk.* Bağlar, üzüm bahçeleri.

BAĞBAN a. (fars. *bağban*). *Esk.* Bahçivan, bağcı: *"Suya versün bağbân gülzârı zahmet çekmesün"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BAĞBANLI ÂŞIK MUSTAFA →MUSTAFA Bağbanlı.

BAĞBAŞI, esk. **Bağlarbaşı, Koho,** Erzurum'un Tortum ilçesi, Şenyurt bucağına bağlı belde; 3 075 nüf. (1990). Belediye. PTT. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden kilise kalıntısı.

BAĞBAŞI, esk. **Eğiste,** Konya'nın Hadım ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 071 nüf. (1990).

BAĞBOĞAN a. Küsküt bitkisine halk arasında verilen ad.

BAĞBOZUMU a. **1.** Bağda ürünün toplanması. **—2.** Üzüm toplama mevsimi.

—ANSİKL. Bağbozumu üzüm tam olgunlaştığı zaman yapılır; o zaman üzümde katı maddelerle sıvı maddeler tam bir dengededir. Bu dönemde, üzüm suyunun bileşenleri arasında, özellikle şeker miktarı ile asit miktarı arasında uygun bir denge bulunmaktadır. Bağdan zaman zaman alınan üzümler üzerinde yapılacak analizle olgunlaşmanın gelişimi izlenerek bağbozumu tarihi saptanabilir. Bağcılığın çok gelişmiş olduğu ülkelerde son yıllarda bağbozumu makineyle de yapılmaktadır.

BAĞCI a. **1.** Üzüm üreten, geçimini bağcılıkla sağlayan kimse. **—2.** *Halk.* Biçilen ekinleri bağlayan kimse.

BAĞCIK a. Bir şeyi bağlamaya ya da toplamaya yarayan şerit biçimindeki bağ: *Ayakkabı bağcığı.*

—Semeiol. *Bağcık belirtisi*, dirsekten yukarıda bir yerden kolu bir bağla sıkarak toplardamarda kan akışını 5 dakika durdurmayı öngören ve böylece kılcal damar direncini ölçmeye yarayan deney. (Dirsek kıvrımında kırmızı noktaların belirmesi kılcal damarların zayıflığına işarettir.)‖*Ayakkabı bağcığı belirtisi*, kişi öne eğildiği zaman midenin üst bölümünde duyulan yanma. (Yemekborusunun geçtiği diyafram deliği hizasında mide fıtığı olduğuna işarettir.)

BAĞCILAR, İstanbul'da, Avrupa yakasında, büyükşehir sınırları içinde semt ve ilçe; 142 623 nüf. Bakırköy ilçesine bağlı geniş bir semt iken, 1992 yılında Bakırköy'den ayrılarak ilçe yapıldı.

Bağcılar ocağı, Osmanlılar'da saray bahçelerinin bakımından sorumlu ocak. (Bostancı ocağı'nın bir kolu olarak bostancıbaşına bağlıydılar. Silahtar ağa da nazırları olurdu. Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı.)

BAĞCILIK a. Bağ yetiştirme işi.

—ANSİKL. Bağ, yamaçlarda düz yerlere göre daha iyi ürün verir ve en iyisi yamacın doğuya ya da güney-doğu'ya bakmasıdır; soğuk ülkelerde güneye bakan yamaçlar daha uygundur, batıya bakanlar da genellikle iyidir. Bağ, tuzlu ya da çok nemli topraklar dışında her türlü toprakta yetişir; bununla birlikte, kireçli, kumlu, killi-kumlu topraklar bağ için daha elverişlidir. Aşılı çubuk dikilecek bağlar için, toprağın yapısına uygun (özellikle kireç oranı bakımından) anaçlar seçmek gerekir. Bağlarda üzüm asmasının (*Vitis vinifera*) pek çok çeşidi yetiştirilir.

Bağlar, önceden kirizma yapılmış topraklarda kurulur; fidanlıktan alınan köklü asma çubukları hazırlanan yerlere dikilir. Asmalar çelikleme, daldırma ve aşılama yöntemleriyle çoğaltılır. Bu yöntemlerden en çok kullanılanı aşılamadır. Seçilen asma çubuğu (amerikanasması ya da melez asma) istenilen üzüm çeşidinin asmasıyla aşılanır; aşı yeri uygun bir şekilde bağlanır; aşılı fidan fidanlıkta köklendikten sonra bağa dikilir. Bağda yerinde de aşı yapılabilir. Bunun için bağa köklü aşıanaçları dikilir, ertesi yılın baharında bunlar yere yakın bir noktadan kesilerek aşılanır.

Bağlarda yapılacak bakım iki türlüdür: dış sisteme (omca, sürgün, yaprak ve meyve) yapılacak bakım ve köke yapılacak bakım. İlk yapılacak bakım budamadır ve asmanın yerde, herekte ya da çardakta bulunmasına göre değişir. Biçimlendirme ve meyveye yatırma amacıyla yapılan kış budaması sonbaharda ya da kışın bitkinin dinlenme döneminde yapılır. Bu budama, asma canlanmaya başladığı zaman yeşil budamayla tamamlanır (tepe alma, göz alma, filiz alma, uç alma). Yaprak, dal ve meyveyle ilgili bakımlar şunlardır: hastalıklara, asalaklara, asalaksız afetlere karşı ilaçlama (küllemeye karşı kükürtleme, mildiyuya karşı göztaşı atma, gri küfe ve salkım kurtlarına karşı ilaçlama).

kırmızı **bağa** zemin üzerine bakır marketrili "küçük mazarin" yazı masası *özel kol.*

Toprağın işlenmesine gelince, bağcılıkta yapılanlar sürüm (kış ve yaz sürümü) ve çapalamadır. Günümüzde toprağı sürmeden de, gene ot öldürücü ilaçlar serperek bağ yetiştirilebilir: yıllık asalak bitkilere karşı daha onlar çıkmadan önce yapılan ilaçlama ve çokyıllık yabancı otlara karşı önleyici ilaçlama. Ot ilaçlarının kullanılması bağda verimi düşürmez, ama toprağı çıplak bırakarak aşınmayı kolaylaştırabilir.

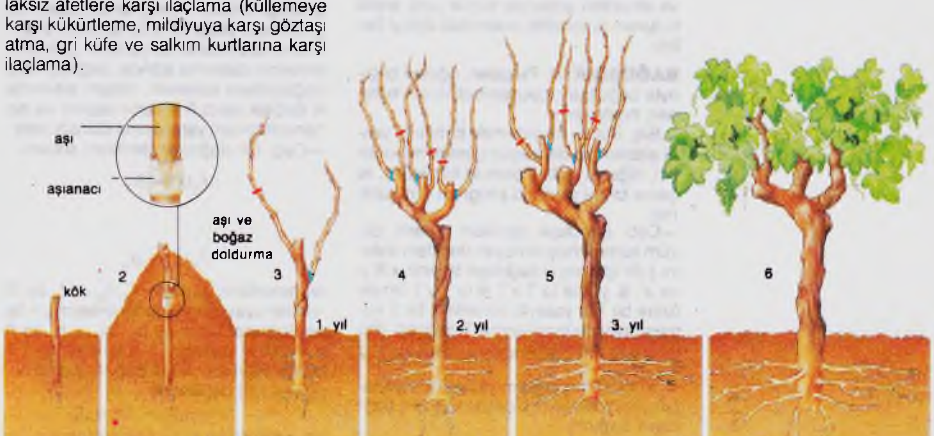
Türkiye'de bağcılık alanları ülkenin her yerinde aynı yoğunlukta değildir. En çok bağ yetiştirilen yerler Güney Anadolu'dadır (Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel, Kahramanmaraş). İkinci büyük bölge Batı Anadolu'dur (Aydın, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla). Yalnız bu bölge kuru üzüm üretiminde birincidir. Ayrıca İzmir, Manisa ve Denizli'nin çekirdeksiz üzümleri ünlüdür. Üçüncü sırada Afyon, Kayseri, Konya, Nevşehir ve Niğde illeri yer alır. Dördüncü ve beşinci sırayı Güney-Doğu Anadolu bölgesi (Diyarbakır, Gaziantep, Muş, Siirt, Urfa) ve Marmara bölgesi (Bursa, Balıkesir, Edirne, İstanbul, Kırıklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ) tutar.

Bağcılık tekniği (bağların kurulması, amerikanasması ya da yerli asma kullanılması, asmaya biçim verme, budama yöntemleri, gübreleme ve hastalıklara karşı savaş) her bölgeye göre az çok değişiklik gösterir.

Türkiye'de bağ alanı 1928'de 135 000 ha, 1945'te 325 000 ha, 1965'te 800 000 ha, 1988'de 590 000 ha'dı.

BAĞCIRCIRI a. Soluk renkli, ince bacaklı, büyük kanatlı, küçük cırcırböceği. (Daha çok gece dolaşır; ağustos-eylül aylarında birçok bitkinin kuru saplarının içine yumurtalarını bırakır. Bil. a. *Oecanthus pellucens; Oecanthidae* familyası.)

BAĞÇE a. *Esk.* **1.** Küçük bağ. **—2.** Bahçe.

bağcılık
kâse (baş) budamasının ilkeleri:

1. Toprağın analizinden sonra (toprağın türü, pH'si, besin noksanlığı) bir köklü aşıanacının dikimi,

2. Ertesi baharda, seçilmiş üzüm çeşidi ile aşılama;

3. İlk yılda budama: bir sürgün, 2-3 büyük göz bırakılarak kesilir (bu kesim, kâse biçimi verebilmek için yapılır);

4. İkinci yılda budama: üç sürgün alıkonur (iki gözün üstünden budama), öbürleri dipten kesilerek atılır;

5. Üçüncü yılda budama;

6. Dördüncü yılda omcanın (asma kütüğü) görünümü

BAĞÇESARAY → BAHÇESARAY.

BAĞDA a. *Yörs.* **1.** Bağdaş kurarak oturma —**2.** Çelme; güreşte bacak atma. —**3.** *(Bir kimseye) bağda atmak,* ona çelme takmak; güreşte rakibin bacağını kendi bacağıyla sarmak.

BAĞDADİ a. (öz. a. *Bağdat*'tan). İnş. Taşıyıcı ahşap direkler üzerine çakılan çıtalar ya da kamışlar üzerine sıva vurularak yapılan duvar ya da tavan. ‖ *Bağdadi çıtası,* bu teknikle yapılan duvar ya da tavanda kullanılan çıta. (Eşanl. BAĞDADİLİK.) [Bağdadi çıtaları 1 cm kalınlıkta ve 2-3 cm genişlikte olur. Bağdadilik diye adlandırılan çivilerle taşıyıcı direkler üzerine çakılır.]

◆ sıf. Kâğ. san. *Bağdadi kâğıt* ya da *Bağdat kâğıdı,* eskiden Bağdat'ta yapılan bir tür iyi cins kâğıt. (794'te Bağdat'ta kurulan kâğıthanede, Semerkand örneklerine uygun değerli kâğıtlar üretilirdi. Moğol istilasından sonra [1258] kâğıt yapımı Tebriz, Şam ve Mısır'a kaydı.)

BAĞDADİ (Ebu Mansur Andülkahır [ya da Abdülkahir] bin Tahir **EL-**), arap fıkıh, kelam ve matematik bilgini (Bağdat ? - Esferayin 1038). Öğrenimini babası tarafından gönderildiği Nişapur'da yaptı. On yedi kadar bilim dalında derin bir bilgiye sahip olduğu söylenir. Horasan'daki birçok bilgin, onun öğrencisi olmuştur. Başlıca yapıtları, islam fırkalarından söz eden *Kitâb ül-fark beyne'l-fırak;* çeşitli mezhepler nakkında bilgi veren *el-Milel ve'n-Nihel;* matematikle ilgili *et-Tekmile* ve *el -İman*'dır.

BAĞDADİ (Abdülkadir) → ABDÜLKADİR BİN ÖMER EL-BAĞDADİ.

BAĞDADİ, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Şiirlerinden Bağdatlı olduğu, İstanbul'a gelerek sarayda görev aldığı ve Selim III'ün huzuruna çıktığı anlaşılmaktadır. Bir şiirinde Topkapı sarayı'nı, kimi bölümlerinden söz ederek över.

BAĞDADİLİK a. BAĞDADİ* ÇITASI'nın eşanlamlısı. —Bu çıtaları taşıyıcı direkler üstüne çakmaya yarayan çivi.

BAĞDALAMAK g. f. Spor. *Bir kimseyi bağdalamak,* güreşte, bacağını bacağına sararak rakibini yere yıkmak.

BAĞDAMAK g. f. **1.** İki ya da daha çok şeyi birbirine geçirerek bağlamak; kenetlemek. —**2.** Bir sorunu içinden çıkılmaz duruma sokmak, kördüğüm etmek.

BAĞDAMLARI, Muğla'nın Milas ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 340 nüf. (1990).

BAĞDAŞ a. (*bağdamak*'tan). **1.** Sağ ayağını sol, sol ayağını sağ uyluğunun altına alarak oturma biçimi. —**2.** *Bağdaş kurmak,* bu biçimde oturmak.

BAĞDAŞ sıf. Müz. Biri majör, öbürü minör olmakla birlikte, donanımları aynı olan ve eksenleri arasında küçük üçlü aralık bulunan iki tonalite arasındaki ilişkiyi belirtir.

BAĞDAŞIK sıf. Parçaları, öğeleri birbiriyle bağdaşan, uyuşan bütün için kullanılır; homojen.
—Bilş. Büyük bir sistemde birbirinin yerini alabilen ya da arayüz gerektirmeksizin biri, diğerini kullanabilen iki bilgisayar, iki çevre birimi ya da iki program için kullanılır.
—Ceb. *Bağdaşık denklem sistemi,* çözüm kümesi boş olmayan denklem sistemi. ‖ *Bir iç yasayla bağdaşık bağıntı,* $x \,\mathfrak{R}\, y$ ve $x' \,\mathfrak{R}\, y'$ ise $(x \top x') \,\mathfrak{R}\, (y \top y')$ olmak üzere bir T iç yasayla donatılmış bir E kümesi üzerinde tanımlanmış $\mathfrak{R}$ bağıntısı. (Bu durumda E/R bölüm kümesi üzerinde $\dot{x} \top \dot{y} = \overline{x \top y}$ ile bir iç bileşim yasası tanımlanabilir.) ‖ *Soldan* (aynı biçimde *sağdan*) *bağdaşık bağıntı.*

$$x \,\mathfrak{R}\, x' \Rightarrow (y \top x) \,\mathfrak{R}\, (y \top x')$$

(aynı biçimde $x \,\mathfrak{R}\, x' \Rightarrow (x \top y) \,\mathfrak{R}\, (x' \top y)$)

gerçekleyen bir T iç yasasıyla donatılmış bir E kümesi üzerinde tanımlanmış $\mathfrak{R}$ bağıntısı.
—Küm. kur. *Bir $\mathfrak{R}$ eşdeğerlik bağıntısıyla bağdaşık* P *özelliği,* bir *x* elemanı P özelliğini gerçekliyorsa ve bir *y* elemanına (modülo $\mathfrak{R}$) eşdeğerse, *y* nin de P özelliğini gerçeklediği özellik. (Her özellik, bir eşdeğerlik bağıntısı olan = [eşitlik] ile bağdaşıktır.)
—Mant. ve Mat. *Bağdaşık önermeler,* karşıt olmayan ya da ortak sonuçları karşıtlık doğurmayan önermeler. ‖ *Bağdaşık özellikler,* aynı nesnenin ya da aynı nesneler sisteminin aynı zamanda yerine getirdiği özellikler.
—Metalurj. *Bağdaşık çökelti,* ana metalin tane ağıyla süreklilik içinde bir kristal ağı sunan bir bileşiğin nanometre düzeyindeki çok ince parçacıklarının tümü. (Bu tür parçacıkların dağılımı, alaşımın esneklik sınırını oldukça artırır.)
—Olasıl. *Bağdaşık olaylar,* aynı evrenin, ortak olasılıkları olan ve bu yüzden aynı anda gerçekleşebilen olayları.
—Opt. Bağdaşım özelliği gösteren bir ışıma için kullanılır. ‖ *Bağdaşık optik,* optiğin, bağdaşık ışımaları inceleyen bölümü.
—Polim. İyi bir karışabilirlik gösteren polimerler için kullanılır.

BAĞDAŞIKLAŞTIRMAK g. f. Bağdaşık duruma getirmek; homojenleştirmek.

BAĞDAŞIKLIK a. Bağdaşık olma durumu, bu durumdaki şeyin niteliği; homojenlik.
—Bilş. İki bilgisayarın, çeviri ya da yeniden yazılım gerektirmeden birbirinin programını yürütebilme özelliği. —Birçok programın ya da fişliğin, bir araya getirildiklerinde tutarlı bir işlem kümesi oluşturmalarını sağlayan niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ceb. *Bir doğrusal denklem sisteminin bağdaşıklık koşulları,* sistemin en az bir çözüm kabul etmesi için gerek ve yeter koşullar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Küm. kur. *Bir özelliğin bir eşdeğerlik bağıntısıyla bağdaşırlığı,* bir eşdeğerlik bağıntısıyla bağdaşır bir özelliğin karakteri.
—Mant. *Bir belitler sisteminin bağdaşırlığı,* bu sistemin özyeterliliği.
—ANSİKL. Bılş. Bilgi işlem aygıtlarının, donanımları, işletim sistemleri ya da programlama dilleri düzeyindeki bağdaşıklığı çok değer verilen bir yetenektir; çünkü, bir donanım ya da sistem değişikliği durumunda tüm çalışmalara ilişkin programları yeniden elden geçirme zorunluluğu ortadan kalkar. Bilgisayarlar artan güçlerine göre sıralandığında, bağdaşıklık aşağıdan yukarı doğru sözkonusudur, yani belli bir bilgisayar için yazılmış programlar, dizideki daha güçlü bir bilgisayarda kullanılabilir; bunun tersi ise ister istemez geçerli değildir. Bir bilgisayarın diğerini öykünmesi ve uyarması için kullanılan teknikler, donanımlar arası düzenleme ve yapı uyuşmazlıklarını programlar düzeyinde gidermeye yarar; ama bu teknikler yetkinliklerin azalmasına da yol açar. Çevre birimlerinin dallanma ağında, bağdaşık arabağlantıların kullanımı, bilişim alanındaki değişik rakip firmaların yazılım ve donanımlarından yararlanma olanağı verir.
—Ceb. Bir doğrusal denklem sistemi

$$f_1(x) = b_1$$
$$\vdots$$
$$f_n(x) = b_n$$

ile tanımlanır; burada $f_1, f_2, \ldots, f_n$ bir K-vektör uzayı üzerinde tanımlanmış *n* tane doğrusal biçim ve $b_1, b_2, \ldots, b_n$ de K nin *n* tane elemanıdır. *n* tane $f_1, f_2, \ldots, f_r$ biçimi doğrusal olarak bağımsızsa ve her $j \in [r+1; n]$ değerinde

$$f_j = \alpha_{j1} f_1 + \ldots + \alpha_{jr} f_r$$

ise, sistemin en az bir çözümü olması için her $j \in [r+1, n]$ değerinde

$$b_j = \alpha_{j1} b_1 + \ldots + \alpha_{jr} b_r$$

olması, gerek ve yeter koşuldur. Bu durumda sistemin çözümleri,

$$f_1(x) = b_1$$

$$f_r(x) = b_r$$

sistemiyle aynıdır. b_j leri $b_1, b_2, \ldots, b_r$ lerin fonksiyonu olarak gösteren $n - r$ bağıntıya sistemin bağdaşıklık koşulları adı verilir.

BAĞDAŞILMAK → BAĞDAŞMAK.

BAĞDAŞIM a. Bir bütünün parçaları ya da öğeleri arasındaki uygunluk, tutarlılık ilişkisi; insicam.
—Dilbil. İşlevsel açıdan farklı dilsel birimlerin tek bir biçim altında karşımıza çıkmalarını sağlayan olay. (Türkçede hem çekim eki hem de yapım eki işlevlerinde kullanılan kimi ekler bağdaşım özelliği taşır. Örneğin SUDAN *çıkmak* [çekim eki]; SUDAN *sebep* [yapım eki]).
—İstat. Nicel ya da nitel iki ya da daha çok özellik arasında bulunan bağımlılık ya da bağımsızlık derecesi. —Bir bağlılaşımda karşılaştırılan değişkenler arasında ilişki.
—Opt. Bir optik ışımanın, belli koşullarda girişim olaylarına yol açma özelliği. (Eşanl. KOHERENTLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Parf. İki ya da daha çok kokulu maddenin ölçülü oranlarda karışımından doğan koku uyuşumu. (En başarılı bağdaşımlar, deneyimsiz bir kimsenin bileşenlerden hiçbirini ayırt edememesi halinde görülür.)
—ANSİKL. Opt. Optik bir ışımanın (ya da optik bir kaynağın) bağdaşımı kavramı, bu ışımanın, üst üste gelen birçok demete bölünmesi sırasında (Young delikleri deneyi, Michelson girişimölçeri) girişim olayları elde etme olanağını betimler. Uzay bağdaşımı ve zaman bağdaşımı birbirinden ayrılır. Uzay bağdaşımı, doğrudan kaynağın geometrik boyutlarına bağlıdır ve kaynak büyüdükçe, girişim saçaklarının kontrastı artar. Zaman bağdaşımı ise, değişik demetleri (bağdaşım uzunluğu) oluşturan ışık dalgası dizilerine bağlıdır. Demetlerce katedilen yollar arasındaki fark, bu bağdaşım uzunluğu düzeyinde olursa, girişim olayları etkili olmaktan çıkar. Laserler, üstün nitelikte uzay ve zaman bağdaşımları gösteren kaynaklardır.

BAĞDAŞMAK gçz. f. **1.** Bir ya da daha çok kimse sözkonusuysa, başkası, başkaları ya da birbirleriyle anlaşmak, uyum içinde olmak. *Bu insanlarla bağdaşmak için çok çalıştım ama olmadı. Kendisini evlat edinen aileyle bağdaşamadığı için tekrar yetiştirme yurduna döndü.* —**2.** Bir ya da daha çok şey sözkonusuysa, başka bir şeyle, şeylerle ya da birbiriyle uyuşmak, birbirine yakışmak: *Birbirleriyle bağdaşan renkler. Bu kravat bu elbiseyle hiç bağdaşmamış.* —**3.** Bir duygu, düşünce, akım, tutum sözkonusuysa, bir şeye aykırı düşmemek: *Davranışları, aile düzeyiyle hiç bağdaşmıyor.* —**4.** *Yörs.* Çocuk oyunlarında eş seçmek.

◆ **bağdaşılmak** edilg. f. Bağdaşmak eylemine konu olmak: *Kolay kolay bağdaşılır bir insan değildir o.*

◆ **bağdaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir ya da daha çok kimseyi, şeyi, başkasıyla, başkalarıyla, birbirleriyle bağdaştırmak,* aralarında anlaşma, uzlaşma sağlamak. —**2.** *Bir şeyi bir şeyle ya da birbirleriyle bağdaştırmak,* temelde birbirinden ayrı olan ve bu bakımdan karşıtlaştıkları düşünülen tutumları, öğretileri, sistemleri birbirleriyle uyuşturmak, uzlaştırmak: *Yaptıklarınızı söylediklerinizle bağdaştıramıyorum. Bilimle dini bağdaştırmak.*

BAĞDAŞMAZ sıf. Bir şeyle ya da birbirleriyle bağdaşık olmayan, uyuşmayan, bir araya gelmeyen şey için kullanılır; uzlaşmaz: *Bağdaşmaz iki kuram, düşünce.*
—Ceb. *Bağdaşmaz denklem sistemi,* çözüm kümesi boş olan denklem sistemi.
—Olasıl. *Aralarında bağdaşmaz olaylar,*

bir evrenin ortak hiçbir olasılığı bulunmayan ve dolayısıyla aynı anda gerçekleşemeyen olayları.
—Opt. Değişmez bir faz farkı göstermedikleri için, farklı iki kaynaktan ya da aynı kaynağın farklı iki noktasından yayılan ışık titreşimleri için kullanılır. (Bağdaşmaz kaynaklar yardımıyla girişim olayları elde edilemez.)

BAĞDAŞMAZLIK a. Uyuşma, birlikte olma olanaksızlığı; uyuşmazlık.
—Huk. Kamu hizmeti gören kişilerin bu hizmetle bağdaşmayan işleri yapamayacaklarını öngören ilke. (Devlet memurları k.'na göre, memurlar siyasal partilere üye olamazlar, ticaretle uğraşamazlar ve başka bir görev alamazlar. Anayasa'nın 82. maddesinde de TBMM üyeliği ile bağdaşmayan işler belirtilmiştir. Başka yasalarda da bunlara benzer yasaklamalar vardır.)
—Mant. İki önermenin birlikte doğru olamayacağını gösteren ve aşağıdaki doğruluk-çizelgesiyle dile getirilen önerme-eklemi:

p	*p*	*p/q*
D	*D*	*Y*
D	*Y*	*D*
Y	*D*	*D*
Y	*Y*	*Y*

(1913'te ilk defa Sheffer tarafından kullanıldığı için buna, *Sheffer çizgisi* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Opt. Bağdaşmaz titreşimlerin özelliği.
—ANSİKL. Bu önerme-ekleminin ilginç yönü, bütün önerme-eklemlerinin bu eklem aracılığıyla tanımlanabilmesidir. Örneğin, $\neg p$ (*p*-değil) *p/p* yardımıyla tanımlanabilir; aynı şekilde *pvp* gibi bir ayrıklık ("veya") değillemenin bu yorumuyla ilkin $\neg p / \neg q$ biçimine, sonra da (*p/p*) / (*q/q*) biçimine dönüştürülebilir. Gerçi, bütün eklemleri bu bir tek eklem yardımıyla dile getirmek formülleri son derece karmaşık bir biçime sokmaktadır, ama matematiksel tümevarım yoluyla kanıtlamayı kolaylaştırması bakımından bir avantaj da sağlamaktadır.

BAĞDAŞTIRICI sıf. Bağdaşma, uzlaşma sağlayan şey için kullanılır: *Bağdaştırıcı bir yol. Bağdaştırıcı bir çözüm.*
—Polim. Bir polimer alaşımı elde etmek için, iyi uyuşmayan polimerler karışımına katılan madde.

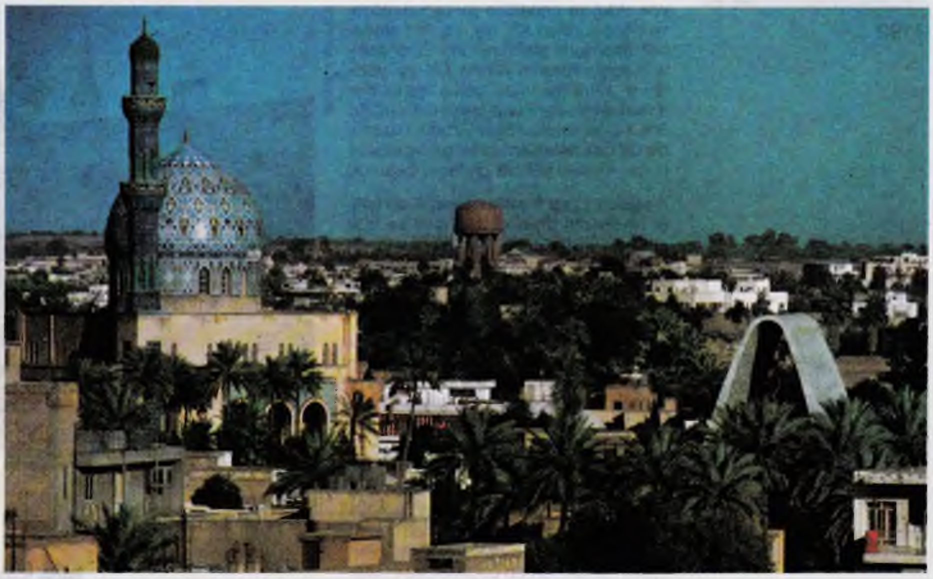
BAĞDAŞTIRMACILIK a. Fels. Birçok değişik öğretiyi kaynaştırmayı amaçlayan felsefi ya da dinsel sistem.
—Antropol. Her birinin kökeni değişik, iki ya da daha çok kültür özelliklerinin, yeni kültürel biçimler doğuran bireşimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Antropol. Bağdaştırmacılık olayları, özellikle Batı kültürüyle geleneksel toplumların karşılaşmasından doğan kültürlenme süreçlerinin görünümlerinden biri olabilir. Daha çok dın alanında ortaya çıkarlar. Dinsel bağdaştırmacılık olaylarının birçok örneği vardır. Bunlar, kimi zaman cinlenme törenleri, mesihçilik ve bilicilik olaylarıyla birleşmiştir. Orta Afrika'da, hem katolik, hem de geleneksel öğeler üzerinde kurulmuş yeni kiliseler ya da katolik azizleriyle Afrika kökenli tanrıların özdeşleştiği, ama niteliklerinin ve işlevlerinin özgün biçimde yeniden belirlendiği latin amerika dinleri böyledir. Haiti vodu'su ve Brezilya candomblé'si, dinsel bağdaştırmacılığın iki örneğidir.

BAĞDAŞTIRMAK → BAĞDAŞMAK

BAĞDAT, Irak'ın başkenti; yaklş. 4,7 milyon nüf. Kent, Mezopotamya çanağının ortasında, Dicle ırmağı kıyısında, Fırat'ın Dicle'ye en çok yaklaştığı noktada (40 km'den az) ve büyük bataklıkların K.'inde (bataklıklar daha G.'de, batıdan doğuya geçişi aşağı yukarı olanaksızlaştırır), çok elverişli bir yerde kurulmuştur. Bu noktada Diyala'nın geniş püskürme konisi, doğuda, hiç suya ayak basmadan Zagros dağlarına ulaşmayı sağlar. Bununla birlikte, ırmağın alüvyon katlarının oluşturduğu tümsek, yerleşmeye daha elverişsizdir. İlk yüzyıllarda, kenti, ırmak taşkınlıklarının ortalama su düzeyi üstüne çıkarmak için peş peşe yer değiştirmelere ve kentin kendi döküntüleri üstünde ağır ağır yükselmesine karşın, Bağdat, yakın döneme kadar büyük yıkımların tehdidi altında yaşamış (1831'deki taşkında bir gece içinde 9 000 ev yıkılmıştır) ve taşkın dönemlerinde, her yandan sularla çevrili bir ada haline gelmistir. İki dünya savaşı arasında sol kıyıda yayılan bir bent *(Eastern Bound)* korunan kesimleri biraz genişletmişse de Bağdat bu boyunduruktan ancak Samerra barajının ve Vâdi Sarar savağının yapılarak (1956) ırmagın taşkınlarının denetlenebilmesiyle kurtulmuştur. Bu durum, kentçilik açısından son derece özgün bir görünümü açıklar: kent, XX. yy. başından sonra, olduğu yerde, eski kent merkezi dokusunu yaran büyük caddeler boyunca gelişmiş, öbür büyük islam kentlerinde olduğu gibi yeni semtler kurulmamıştır. Eskiden su altında kalan çanaklarda ancak 1956'dan sonra uçsuz bucaksız konut alanları gelişmiştir. Yaklaşık 25 yıldır petrol gelirlerine dayanarak sanayileşme gayreti içinde olan ülkenin yönetim, hizmet ve kültür merkezi olan ve nüfusu hızla artan Bağdat, Körfez savaşı (1991) sırasında çok ağır hasar gördü.

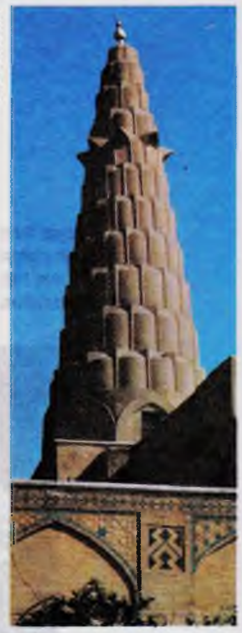
• TARİH. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından eski bir sasani köyünün yerine Darüs Selam (esenlik evi) olarak kuruldu (762-766). Daha sonra Medinet ül Selam (esenlik kenti) adını alan kent, en son Bağdat adını alarak gelişimini sürdürdü. Mehdi'nin oğlu Harunurreşit döneminde (786-809) büyük bir kültür merkezi oldu. Ölümünden sonra (811) oğulları Memun ile Emin arasında çıkan taht kavgaları sırasında ağır hasar gördü ve bir daha eski görkemine kavuşamadı. Ordudaki türk askerlerinin sürekli ayaklanmaları sonucu, halifeler tarafından terk edildiği için başkent olmaktan çıktı (836-892). IX. yy. sonlarında Samerra'dan yeniden Bağdat'a dönen halifeler, kentin doğu yakasında (Muharrem) oturmayı yeğlediler. Böylece Bağdat eski önemini yeniden kazandı. Ancak, halifeliğin zayıflamasından yararlanan Büveyhîler, kenti yönetimleri altına aldılar (945). Büveyhîler'in buyruğundaki paralı türk askerlerinin ayaklanması üzerine kent, Türkler'in eline geçtiyse de bir süre sonra Büveyhîler yeniden egemenlik sağladılar. Halife Kaim bi-emrillah'ın çağrısı sonucu Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhî devletine son veren (1056) Tuğrul Bey, bu kez kentte selçuklu-türk egemenliği başlattı. Selçuklular döneminde kent gelişimini sürdürdü. XIII. yy. ortalarında İlhanlılar'ın istilasına uğrayarak (1258) yağmalanması ve yıkıma uğratılması sonucu bir kez daha önemini yitirdi. Abbası devletinin çökmesi üzerine (1258) önce Celayirliler'in (1340), ardından Timur'un (1401) eline geçti. Bir süre sonra Karakoyunlular'ın hükümet merkezi oldu (1410). Bu devletin yerini alan Akkoyunlular'ın yönetimi altına girdi (1469). Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail'in eline geçti (1508). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı devletine bağlandı. Osmanlılar'a karşı ayaklanan Bekir Subaşı adlı bir yeniçeri ağası, kentte bir süre egemenlik kurdu (1619). Şah Abbas I döneminde Safeviler kenti yeniden ele geçirdiler (1623). Ardından Osmanlılar burasını iki kez (1625 ve 1630) kuşattılarsa da almayı başaramadılar. Ancak, Murat IV'ün yönettiği Bağdat seferi sonunda kent, yeniden Osmanlı devletine bağlandı (1639). XVII. yy.'da Osmanlılar Bağdat'ı eyalet sistemi içinde geniş yetkili bir beylerbeyi aracılığıyla yönettiler. XVIII. yy.'da yönetime daha özerk bir biçim verildi ve birbirinin ardılı olarak işbaşına geçen yarı bağımsız memluk valilerinin egemenliğinde kaldı. Mahmut II, bu düzene son verdi (1831). Yeniden merkezden valiler atanmaya başlandı. Mithat Paşa'nın valiliği döneminde (1869-1872), özellikle de İstanbul-Bağdat demiryolunun döşenmesinden sonra hızla kalkındı. Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler'in eline geçen Bağdat (11 mart 1917), 1921'de Irak devletinin başkenti oldu.

• GÜZEL SANATLAR. Çeşitli ülkelerden getirtilen mimar, usta ve işçilere kurdurtulan Bağdat kenti, çapı üç km'yi bulan yuvarlak kulelerle güçlendirilmiş daire biçiminde bir surla çevriliydi. Surların mimarı Rebâh'tı. Arap tarihçilerden edinilen bilgilere göre (Hatib el-Bağdadî, Yakup, Taberî) bu surların dört kapısı vardı (Basra kapısı, Kûfe kapısı, Horasan kapısı, Şam ya da Suriye kapısı). Merkezde saray (Bab üz-Zeheb ya da Kubbet ül-Hadra), cami (El-Mansur camisi) ve yönetim yapıları bulunuyordu. Ancak El-Mansur'un Bağdat'ından günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Bunun nedeni kullanılan yapı gereçleri (tuğla, kerpiç) ve moğol istilasıdır. Günümüze ulaşan yapılar arasında Şeyh Ömer el-Sühreverdi türbesi (1234), halife Mustansır'ın yaptırdığı ve dönemin en önemli islam üniversitesi sayılan Mustansiriyye medresesi (1232/1233), Abbasiler'in sarayı ile Bab ül-Halebe(ünlü Bab ül-Tılısm ve iki canavarın saldırısına uğramış bir insan figürlü bezemesi İkinci Dünya savaşı sırasında

Marthelot-A.A.A. Photo

Bağdat'tan bir görünüm

J.-C. Chabrier

1234'te **Bağdat**'ta gerçekleştirilen, Şeyh Ömer el-Sühreverdi'nin türbesinin bulunduğu caminin minaresi

yok oldu) ve genellikle sonradan müzeye dönüştürülen XIV. yy. yapıları sayılabilir. İmamların görkemli türbeleri onarımlarla özgünlüklerini yitirmiş XIX. yy. yapılarıdır. Kent dışındaki, yanlış olarak Harunurreşit'in eşi Zübeyde'ye ait olduğu öne sürülen sekiz köşeli türbenin üzerinde, üst üste peteklerden oluşan ve tepeye doğru incelen yüksek bir fener bulunur.

Bağdat arap konferansı, Arap birliği ülkelerinin dışişleri, ekonomi ve mali ye bakanlarının 27-31 mart 1979 tarihleri arasında yaptıkları toplandı; Mısır, Sudan ve Umman toplantının dışında kaldılar. Konferans, Camp David anlaşmalarının ertesinde, arap devlet başkanları IX. zirvesi'nde (Bağdat, 2-5 kasım 1978) Mısır'a karşı benimsenen misilleme önlemlerinin yürürlüğe konulmasını kararlaştırdı: diplomatik ilişkilerin kesilmesi, arap mali yardımının kaldırılması, Mısır'ın Arap ülkeleri birliği'ne üyeliğinin askıya alınması ve bu örgütün merkezinin Tunus'a nakledilmesi gibi.

BAĞDAT EYALETİ, Osmanlı devletinde yönetim birimi. Irak'ın fethinden (1534) sonra kurulan ve merkezi Bağdat olan eyalet hemen hemen bugünkü Irak'ı kapsıyordu. En geniş döneminde on sekız sancaktan oluşan eyaletin timar ve zeamet olarak ayrılan sancaklarına (Bağdat [merkez], Zenkabad, Hille, Cevazir, Rumahiye, Cengule, Karadağ) "arz-ı memleket", sancak beylerine has olarak verilen sancaklarına da (Dertenk, Karaniye, Geylan, Demirkapı, Vasit, Semavat Beyat, Derne, Dihbala, Kinit, Ali Sayih) "arz-ı haliye-i Irak" denirdi. Bunların dışında bağımsız bir yurtluk ve ocaklık olan İmadiye de Bağdat eyaletine bağlıydı. Musul, Basra, Şehri Zor eyaletlerinin de yapılan yönetsel değişikliklerle zaman zaman Bağdat'a bağlandığı olurdu. Bağdat beylerbeyinin koçulu kayığa (köşklü kayık) binmek, eşliğinde *solak** ve *peyk** yürütmek, bağlı sancaklara bey atamak ayrıcalıkları yanında, İran'a elçi göndermek ve oradan gelen elçileri kabul etmek yetkileri de vardı. Eyaletin savunması yerel askeri kuvvetler (yerli kulu) ve merkezden gönderilen 3 000-4 000 yeniçeri tarafından sağlanıyordu. Büyük Süleyman Paşa'dan başlayarak eyalette yarı özerk bir yönetim kuran kölemen valiler döneminde eyaletin yönetsel örgütü osmanlı merkez örgütünün küçük bir kopyasıydı. İdari ve askeri gücü elinde bulunduran validen sonra kethüda gelirdi. Önemli işler kapıcılar kethüdası, hazinedar, kadı gibi yüksek düzeyde görevlilerin katıldığı bir divanda görüşülürdü. Kölemenler'in 12 500 kişiyi bulan muvazzaf askeri gücü, gerektiğinde sancaklardan getirilenlerle birlikte 30 000 kişiye ulaşıyordu. Mahmut II döneminde kölemen yönetimine son verildikten sonra (1831) yeniden merkezden atanan valilerce yönetilen eyalet, 1867'deki yönetsel düzenlemeden sonra vilayete dönüştürüldü.

Büyük Larousse

Bağdat köşkü
Topkapı sarayı, İstanbul

Bağdat köşkü
Levni'nin minyatürü
(XVIII. yy.'ın ilk yarısı)
Surnamei Vehbi
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi
İstanbul

Büyük Larousse

Bağdat Hatun
adlı oyunun bir gösterimi
(Köln, ekim 1980)
Ankara Devlet tiyatrosu

BAĞDAT GÜLÜ a. Kadiri tarikatı şeyhlerinin giydiği tacın (başlığın) tepesine dikilen gül biçimli motif. Genellikle yeşil çuhadan kesilmiş iç içe üç daireden oluşur, kenarları beyaz ibrişimle sarılırdı.

Bağdat hattı → ANADOLU-BAĞDAT DEMIRYOLU.

BAĞDAT HATUN, Emir Çoban'ın güzelliğiyle ünlü kızı, Ebu Sait Bahadır Han'ın eşi (XIV. yy.). Bağdat egemeni Şeyh Hasan Celayir ile evliydi. Kendisine âşık olan ve Cengiz yasasına dayanarak eşinden ayıran İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han ile evlenmek zorunda kaldı. Bu evliliğinde başkadınlığa yükselen ve devlet yönetiminde de etkili olan Bağdat Hatun, Ebu Sait Bahadır Han'ın ardılı Arpa Han tarafından Ebu Sait'i zehirlemekle suçlanarak boğduruldu.

■**Bağdat Hatun,** Güngör Dilmen'in tarihsel oyunu (1974). Güzel, aynı zamanda hırslı ve zalim bir kadın olan Bağdat Hatun, çeşitli entrikalarla altı kardeşini ve babasını öldürtür. Bahadır Han ile evlenerek büyük güç sahibi olduktan sonra, yeğeni Dilşad'ı seven kocasını zehirler. Fakat çok geçmeden kendisi de öldürülür. İktidar tutkusunu gerçekleştirmek için hile ve kötülük yoluna sapanların er geç cezasını bulacakları temasını işleyen oyun, 1974'te Devlet tiyatrosu'nda, ayrıca 1980'de yine Devlet tiyatrosu tarafından Almanya ve Yugoslavya'da sahnelendi.

Bağdat kâğıdı → BAĞDADİ *kâğıt*.

■**Bağdat köşkü,** İstanbul'da Topkapı sarayı içinde köşk. *Naima tarihi*'ne göre Murat IV'ün isteği üzerine Bağdat seferi anısına yaptırılmış ve bir yılda tamamlanmıştır (1639). Dördüncü avluda yer alan yapı, Boğaziçi'nden Haliç'e kadar uzanan geniş bir alanı görebilecek biçimde konumlandırılmıştır. Sekiz köşeli orta mekân dört eyvanla genişletilmiştir. İç mekânın duvarları, dönemin en zengin örneklerini oluşturan çinilerle kaplıdır. Duvarların dış yüzeylerinin de boş bırakılmamasına özen gösterilmiş, alt bölümler mermer, üst bölümler çiniyle kaplanmıştır. Bunların yanı sıra yapıyı çevreleyen revak düzenlemesi, çift cidarlı kubbe uygulaması, köşkün anıtsal etkisini güçlendirir. XVII. yy.'ın mimarlık ve bezeme özelliklerini büyük ölçüde yansıtan bu yapının benzeri, gene Murat IV'ün yaptırdığı Revan köşkü'dür. Abanoz kapılar, pencere ve dolap kapakları fildişi, sedef ve bağa kakmalı bezemeleriyle dönemin ahşap işçiliğini yansıtır.

Bağdat paktı, Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan arasında kurulan ortak savunma ve bölgesel işbirliği örgütü. Türkiye ile Pakistan arasında 2 nisan 1954'te imzalanan anlaşmada "bir saldırı durumunda ne şekilde işbirliği yapılabileceğinin incelenmesi" hükmünün yer alması, paktın kurulmasına yönelik ilk gelişmeydi. Bir yıl sonra, 24 şubat 1955'te Türkiye ile Irak BM antlaşmasının bölgesel anlaşmalarla ilgili 51. maddesi uyarınca "karşılıklı işbirliği anlaşması"nı imzaladılar. Anlaşma, bölge barışı ile ilgili bütün devletlere, Türkiye ve Irak tarafından tanınmış olmaları koşuluyla, açıktı. İngiltere pakta 4 nisan 1955'te; Türkiye ve Irak'ın çağrısı üzerine Pakistan 23 eylülde, İran da 3 kasımda katıldı. ABD 19 kasımda bir açıklama yaparak pakta gözlemci göndereceğini bildirdi. Daimi konsey 21 kasımda Bağdat'ta toplanarak çalışmalarına başladı. 1956 Süveyş bunalımı paktın ilk ciddi sarsıntıyı geçirmesine neden oldu. Bağdat paktı, arap devletlerinin bağımsızlık yanlısı siyasal tutumlarıyla çelişkiye düşüyordu. Kuruluşundan kısa bir süre sonra, 14 temmuz 1958'de Irak'ta krallığın devrilmesi, paktın geleceğini tehlikeye düşürdü, bununla birlikte 28 temmuz 1958'de Londra'da toplanan zirvede paktın varlığını sürdürmesi kararlaştırıldı. ABD ile ayrı ayrı güvenlik anlaşma-

larının imzalanması da karara bağlandı. Bu toplantıya Irak katılmadı; 24 mart 1959'da da pakttan çekildiğini resmen bildirdi. Paktın adı Merkezi antlaşma örgütü (Central Treaty Organisation — CENTO olarak değiştirildi ve Ankara, örgütün merkezi oldu. (→ CENTO.) [→ Kayn.]

Bağdat seferi, Murat IV'ün Safeviler'e karşı Bağdat üzerine yaptığı sefer (1638). Osmanlılar'ın 12 ocak 1624'te Safeviler' in eline geçen Bağdat'ı geri alma girişimleri (1625 ve 1630'daki kuşatmalar) başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 8 mayıs 1638'de Bağdat seferine çıkan Murat IV, 15-16 kasım gecesi Bağdat önlerine gelerek kenti kuşattı. Kaleye yapılan şiddetli hücumlar (bunlardan birinde sadrazam Tayyar Paşa şehit oldu) sonunda, safevi kale komutanı Bektaş Han aman dilemek zorunda kaldı ve Iranlılar'ın kaleden serbestçe çıkabilmelerine izin verilmesi koşuluyla kaleyi teslim etti (24 aralık 1638). Bektaş Han'ın yaptığı anlaşmayı kabul etmeyen bir bölüm iranlının kente giren Osmanlılar'a karşı "Narın kale" adı verilen iç kaleye çekilerek sürdürdükleri direniş de kırıldı. İmzalanan Kasrışirin antlaşması (17 mayıs 1639) ile Osmanlı-İran savaşları son buldu.

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA → İSMAİL PAŞA *Bağdatlı.*

BAĞDATLI RUHİ, asıl adı **Osman,** türk şair (Bağdat ? - Şam 1605). Bağdat valisi Ayas Paşa'nın yanında bu kente gelerek yerleşmiş rumelili bir askerin oğluydu. İyi bir öğrenim gördü; hurufi inancını benimsedi. Sipahi olarak savaşlara katıldı; Şam valisi Osman Paşa'nın hizmetindeyken öldü. *Divan*'ında halk söyleyişinden yararlanan, deyimler ve atasözlerine geniş yer veren ustalıklı gazelleri yer alır. Bu şiirlerde geleneksel sevgi teması yanında, şairin orduda geçen yaşamından izler de vardır. En tanınmış yapıtı ise on yedi bentlik Terkib-i bend'idir. Tasavvuf anlayışından kaynaklanan, divan edebiyatının geleneksel mey-meyhane-saki motiflerine dayanarak gelişen bu şiir, taşıdığı toplumsal eleştiri öğesiyle dikkati çeker; gösteriş için ibadet edenleri, çıkarcıları, ikiyüzlüleri, bilgiçlik taslayanları, kaba sofuları eleştirir; dünya nimetlerinin geçiciliğini vurgulayarak sona erer. Terkib-i bend'e birçok nazire yazılmıştır. Ziya Paşa'nın naziresi, içlerinde en ünlüsüdür. (→ Kayn.)

BAĞDERE, esk. **Başnik,** Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı bucak; 8 287 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Bağdere* (esk. Basnik), 711 nüf. (1990).

BAĞDOKU a. İçinde çeşitli görünüşte lifler ve hücreler bulunan bir ana maddeden oluşan dokuların genel adı. (Eşanl. BAĞDOKUSU.)

—ANSİKL. Bağdoku adıyla anılan dokular gerek morfoloji, gerek işlev bakımından çok çeşitlidir, ama hepsinin kökeni mezanşimdir. "Bağ" terimi, öteki dokuları birbirine birleştirme anlamına gelir. Gerçekten de bağdoku basit bir dolgu dokusu olabildiği gibi, başka işlevleri sağlamak üzere esaslı değişimlere de uğrayabilir. Bağdoku, hücrelerden, liflerden ve bir ana maddeden oluşur.

Bağdoku hücreleri, gerektiğinde her biçime girebilen esnek ve çeşitli işler görebilen yapıcı hücrelerdir. Yapıcı nitelik taşıyan fibroblast, fibrosit ve yağ hücreleri gibi bir kısım bağdoku hücreleri sabittir, ama organizmanın savunma sistemini oluşturan, yer değiştirme yeteneğine sahip bağdoku hücreleri hareketlidir.

Bağdoku lifleri, kolajen liflerden, ağsı liflerden ve esnek liflerden oluşur.

Ana madde, liflerle hücreler arasında yer alan camsı, saydam bir çeşit peltedir. Başlıca bileşenleri, su, proteinler, mukopolisakkaritler, madensel tuzlar ve çeşitli metabolitlerdir.

Bağdoku her biçime girebilen çok esnek ve bu nedenle çok önemli bir dokudur. Doldurma, birleştirme, beslenme işlevlerini o yerine getirir. Çünkü kan ile dokular arasındaki alışverişi sağlayan hücre dışı sıvıların dolaşımı bağdoku içinde gerçekleşir. Bağdoku vücudun savunma mekanizmalarına katılır. Taşıma ve destek göreviyse organlar ve epitelyumlar için çok önemlidir.

Bağdokular morfolojik açıdan içindeki öğelerin oranına göre sınıflandırılır: gevşek bağdoku, zarsı doku, yapraksı doku, yağsı doku, pigmentli doku, ağsı doku, kirişsi doku, elastiki doku, aponevroz doku, vb.

BAĞFİİL a. Bir yan tümceyi belirteç işleviyle temel tümceye bağlayan fiilimsi. [Eşanl. ZARFFİİL, ULAÇ.]

—ANSİKL. Kişi ve zamana bağlı olmayan bağfiiller, fiil kök ve gövdelerine bağfiil ekleri getirilerek oluşturulur. Bu eklerin işlevlerine göre bağfiiller, bağlama, zaman, durum belirtirler. *-ıp, -ip, -up, -üp* ekiyle oluşan bağfiiller, bağlandığı yan tümcenin temel tümceye eşdeğerli olduğunu, iki eylemin art arda, aynı zamanda yapıldığını belirtir. "Ve" bağlacı yerine kullanılır (örn. *Alıp gitti. Aldı ve gitti.; Sorup öğrendim. Sordum ve öğrendim.* vb.).

-ınca, -ince, -unca, -ünce ekiyle kurulan bağfiiller, kendilerinden sonra gelen eylemin zaman yönünden kendisini izlediğini, ardından yapıldığını, yapılacağını gösterir (örn. *Gelince bana uğrasın.*).

-alı, -eli eki, Türkiye türkçesi'nde, *-den beri* anlamını verir; başlama ve süreklilik belirtir (örn. *Yurt dışına çıkalı beri haber alamadık.*).

-madan, -meden eki eski türkçede *-madın, -medin* biçimindeydi; öteden beri olumsuz belirteç yapan bir bağfiil ekidir. Ek, kendisinden sonra gelen yüklemin yapılma zamanını belirtmede kullanıldığı gibi (örn. *Ben gelmeden başlamayın.*), ne durumda, nasıl yapıldığını, yapılacağını da belirtir (örn. *Okumadan imzalamam.*).

-ken (-iken) eki, bugün belli durumlarda ekleşmiş olan "i-" fiilinin bağfiil işlevinde kullanılan biçimidir. Diğer bağfiil eklerinden ayrı bir özellik gösterir. Fiillerin zaman eki almış biçimlerine (örn. *Tam karar vermişken vazgeçtim.*) ya da bir ad tümcesine (örn. *Ağaç yaşken eğilir.*) eklenir. *-ken* ekiyle kurulan bağfiiller bir durumu da belirtebilir (örn. *Koşarken düştü.*). *-ken* eki ses uyumuna uymaz.

-a, -e eki yinelenerek kullanılır (örn. *Koşa koşa geldi. Seve seve yaparım.*). Ayrıca *-a, -e* eki ve eskiden bağfiil oluşturmada kullanılan *-ı, -i, -u, -ü* eki iki fiili bağlayarak bileşik fiil oluşturur (örn. *bak-a bilmek, gez-e-durmak,bak-ı-vermek,düş-ü-vermek* vb.). [→ -A, -E.]

-arak, -erek ekiyle oluşturulan bağfiiller durum bildirdikleri (örn. *Ağlayarak anlattı.*) gibi, bağlama işlevi de görürler (örn. *Odaya girerek kitaplarını aldı.*). Ayrıca öteki fiilimsilere eklenen kimi eklerle belirteç işlevinde kullanılan bağfiiller de vardır.

-an, -en sıfatfiil eki üzerine gelen bulunma ekiyle oluşmuş *-anda, -ende* ekiyle kurulan bağfiiller, kendi ardından gelen eylemin zaman yönünden kendisini izlediğini belirtir (örn. *Yaz gelende çıkam yayla başına.*).

-dık'lı sıfatfiillere *-ça, -çe* eki getirilerek oluşturulan bağfiiller temel cümlede belirtilen eylemin bağfiil eyleminin yinelenmesiyle gerçekleşeceğini belirtir (örn. *Yolun buraya düştükçe bize uğra.*).

-mak, -mek adfiillerine *-sız* yokluk eki ve *-ın* araçlık eki getirilerek oluşturulan bağfiiller temel cümledeki eylemin nasıl yapıldığını gösterir (örn. *Konuşmaksızın otur-du.*).

BAĞGÖZE, Siirt'in Eruh ilçesine bağlı bucak; 12 812 nüf. (1990); 30 köy. Merkezi *Bağgöze* (esk. Ayni, Lodi); 839 nüf. (1990).

BAĞI a. *Esk.* Büyü, arpağ, efsun.

Bağ-ı Ferah → BEYLERBEYİ* SARAYI.

BAĞICI sıf. *Esk.* Büyücü, baştan çıkarıcı kimse için kullanılır.

BAĞIÇ a. (*bağ*'dan). *Esk.* Çadırı bağlamaya yarayan ipler.

BAĞIL sıf. GÖRECE'nin eşanlamlısı.

—Arit. $\mathbb{Z}$ ya da $\mathbb{D}$ kümesinin elemanı. (Eşanl. BAĞIL SAYI.)|| *Bağıl ondalık,* ondalık sayıların $\mathbb{D}$ kümesinin elemanı. || *Bağıl sayı,* BAĞIL'ın eşanlamlısı. || *Bağıl tam sayı,* $\mathbb{Z}$ kümesinin elemanı.

BAĞILDAK → BAĞIRDAK.

BAĞILLI, Isparta'nın Gelendost ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 250 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAĞILLIK a. Bağıl olma durumu ve bu durumdaki şeyin niteliği.

—Fiz. GÖRELİLİK'in eşanlamlısı.

BAĞIM a. (*bağ*'dan). Bir kimsenin, bir yetkenin, bir gücün ya da herhangi bir şeyin etkisi altına olma durumu; tabiiyet.

BAĞIMLAMAK g. f. *Bir şeyi bağımlamak,* onu bağım altına sokmak.

BAĞIMLAŞIM a. Karşılıklı olarak birbirini etkileme, birbirine bağımlı olma durumu.

BAĞIMLAYAN a. Dilbil. Bir bağımlılık ilişkisi kuran sözcük ya da sözcük kümesi. (Bağımlılık bağlaçları, ilgi adılları, soru adılları birer bağımlayandır.)

BAĞIMLI sıf. **1.** *(Bir kimseye, bir yönetime, bir topluluğa) bağımlı,* onun yetkisi, denetimi, yönetimi altında olan topluluk ya da şey için kullanılır: *Yarı bağımlı bir beylik. Dışa bağımlı bir politika.* **—2.** *(Bir kimseye) bağımlı,* maddi ya da manevi yönden bir kimsenin etkisi altında olan; bağımsızlığı, eylem özgürlüğü olmayan ya da bunu yitirmiş olan kimse için kullanılır: *Hiç kimseye bağımlı olmamak. Maddi açıdan kocasına bağımlı olmayı istemiyor.* **—3.** Bir ideolojiye, inanca, akıma, eğilime bağlanan kimse ya da etkinlik için kullanılır: *Bağımlı bir yazar. Bağımlı edebiyat.* **—4.** *Tütüne, alkole, esrara bağımlı,* onun bağımlılığı altında olan kimse için kullanılır.

—Ceb. *Doğrusal olarak bağımlı,* bağlı.

—Dilbil. *Bağımlı tümce,* bir bileşik cümlede bağımlılık ilişkisiyle bir diğer tümceye bağlı bulunan tümce. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Bağımlı maden ocağı,* üretiminin tümü bir metalürji şirketince satın alınan maden ocağı.

—Topbil. *Bağımlı toplum,* gelişmekte olan ve bir gelişmiş ülkeyle bağımlılık ilişkisi içinde bulunan bir toplum.

—ANSİKL. Dilbil. Bileşik adı verilen cümlelerin geleneksel çözümlemesi çerçevesinde *bağımlı tümce* terimi, bir cümlenin oluşturucu bir kümesini belirtir. Herbiri bir temel fiile bağlı bir işlev yüklenen terimlerden oluşan sözkonusu oluşturucu küme, bağımlılığı gösteren bir biçimbirimle cümleye bağlanır: *Ali'nin yanıldığını sanıyorum.* Özerk tümcelerle aynı durumda olmama özelliklerinin yanı sıra, bağımlı tümce sınıfında yer alan öbekler büyük bir çeşitlilik gösterirler (anlam, işlev, bağlayıcı sözcük, kip). Böylece, bağımlı tümcelerin sözdizimsel tutum düzleminde ad tümcesi, sıfat tümcesi, belirteç tümcesi ya da bağlaçlı yan tümce biçimindeki dağılımları ya da dilbilgisel işlevleri bakımından niteleme tümcesi, durum tümcesi ve belirtme tümcesi biçimindeki sınıflandırılmaları, bağımlı tümceler yelpazesini basit sözdisimsel olgular boyutuna indirgeme çabasına yöneliktir. Bu da, kimi kez, bağımlı tümceleri sözcük sınıflarına (söylem bölümlerine) ya da yalın tümce gibi işlem gören terimlere bağlayan çekimsel eşdeğerlik olgusuna dayanarak gerçekleşir: *İzin vermeni/İznini istiyorum. Babamın gelmesinden/Bundan çok önce annem çıkmıştı.* Bununla birlikte, bu türden değiştirimlere sık rastlanmayışı ve, örneğin, sonuç tümceleriyle koşul tümceleri-

ni incelemeyi sağlayacak dilbilgisel işlev sayısının yetersizliği, bağımlı tümceyi temel tümceye bağlayan biçimbirimin türüne dayalı biçimsel bir sınıflandırmayı seçmeye neden olmuştur. Bu sınıflandırma sonucunda iki tür bağımlı tümce saptanmıştır: bağlaçla bağlanan bağımlı tümceler (→ BAĞLAÇ); fiilimsilerle bağlanan (ad, fiil tümcesi, sıfatfiil tümcesi, bağfiil tümcesi) bağımlı tümceler. (→ YANTÜMCE.)

—Ed. Dar anlamda ele alınırsa, Jean-Paul-Sartre'ın yapıtlarında en belirgin biçimini bulan bağımlı edebiyat, varoluşçuluğun ve kişiselciliğin etkisiyle, bir ölçüde de marxçılığın ve hıristiyanlığın verileriyle oluşan bağımlılık kavramından ayrı düşünülemeyecek yeni bir kavramdır. Bir yazarın ve ürünlerinin yaşadığı dönemle bütünleşmesi günümüzde de geçerliğini korumakla birlikte, edebiyatı hem bir nesne gibi görmek, hem de eyleme dönüşmesini sağlayacak özelliklerle donatmak üstesinden gelinemeyecek bir çelişkidir: yazmak, temelden özgür bir eylemdir ve bu eylem yazarı bütün özgürlüklerin sözcüsü yapar. Bu görüş, edebiyat ile politika'nın ilişkisi ve edebiyatın gücü sorununu ortaya koyar. Bu sorun da şu saptamadan kaynaklanır: XIX. yüzyıldan bu yana, batı dünyasında, Rusya dahil, yazar günden güne daha bağımsızlaşmaktadır. Kimi solu (Nâzım Hikmet), kimi sağı (Peyami Safa) seçmiş, kimi tutuculuğa (Dos Passos), kimi faşizme (Marinetti) yönelmiştir. Fakat bu seçimler, yazarın kişisel kararının ötesinde şu gerçeği ortaya koyar: yazarlık mesleği, bir meslek olması bakımından ister istemez sosyal ve ideolojik bir tanıma bağlansa da, yaratıcı ile iktidar ya da kültür arasındaki ilişki, donmuş, belirlenmiş, yani kurumlaşmış bir ilişki değildir.

BAĞIMLILIK a. **1.** Bağımlı olma durumu; bu durumdaki kişi, toplum ya da şeyin niteliği. **—2.** *Alkol, uyuşturucu, tütün, vb. bağımlılığı,* onlara karşı duyulan ve vücutta eksilmeleri durumunda kendini ruhsal ve fiziksel sıkıntılarla gösteren aşırı tutkunluk.

—Ceb. *Doğrusal bağımlılık,* doğrusal olarak bağımlı ya da bağlı bir vektör sisteminin karakteri.

—Dilbil. Bitmemişliği ve özel bir terimle bağlanması nedeniyle cümle içinde özerk bir işlevi olmayan bir tümceyi, kendisine sözdizimsel ve anlamsal bakımdan dayanak oluşturan bir başka tümceye birleştiren ilişki. (Bu tanımlama, karmaşık cümlenin oluşturucu öğeleri için kullanılan terim düzeni temelinde yer alır: temel tümce ve bağımlı tümce.) || Bir güden sözcükle (örn. bir ad) bir güdülen sözcük (örn. bir sıfat) arasındaki ilişki. || Bir terimi bağlı bulunduğu bir üst kümeye bağlayan dağılım ilişkisi.

—İkt. *Bağımlılık,* bazı ülkelerin ekonomisinin, gelişmiş ülkelerin ekonomilerine bağımlı durumda olması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nüf. bil. *Bağımlılık oranı,* bir toplulukta, çalışmayanların sayısıyla çalışanların sayısı arasındaki oran.

—Psik. Belli bir süre alınmadığında, birçok bedensel ya da ruhsal bozukluğa yol açacak ölçüde, bir uyuşturucuya ya da toksikomani yaratan bir maddeye bağımlı olma durumu: *Alkol bağımlılığı.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Bağımlılık bağları* ya da *ilişkileri,* özgür kişileri, seçtikleri bir öndere bağlayan bağlar; bu kişiler, önderin koruyuculuğuna karşılık kimi özel görevleri kabul ederlerdi.

—Topruhbil. Kendisi ve başkaları üzerinde, belli bir otoritenin etkili olmasını kabullenme.

—ANSİKL. İkt. Bağımlılığın belirgin özelliği, iki ana ekonomik grup (gelişmiş ekonomiler ile gelişen ülkelerin ekonomileri) arasında çok büyük gelir eşitsizliği, uluslararası ölçekte kesin bir işbölümü, servet bölüşümünde çok belirgin farklılıklar bulunmasıdır. Kavramı tam bir öğreti haline getiren "bağımlılık kuramları"nca geliştirilen bağımlılık teması, varlıklı ülkeler ekonomilerinin zenginliği ile gelişmekte olan ulusların yoksulluğu arasında belli bir neden-sonuç ilişkisinin varlığını içerir; hatta, bu anlayış, mantıksal bir sonuca ulaştığında, azgelişmişliği, kapitalist ekonomilerin gelişmekte olan ülkelere dıştan zorla kabul ettirilen egemenliğinin bir sonucu olarak görür. Bağımlılık, başka yönlerinin yanı sıra, bir teknik bağımlılık olarak da ortaya çıkar. Bu teknik bağımlılık, kendini temel olarak, sözkonusu iki tip ekonominin üretim araçları, teknik uzmanlıkları, mali sermaye kaynakları, karar güçleri arasında bir bakışımsızlık biçiminde gösterir.

—Psik. Bir toksikomanda, ruhsal bağımlılık, yeniden uyuşturucu almak için duyulan şiddetli bir gereksinimle kendini belli eder. Bununla birlikte, uyuşturucu kullanmayı kesmek (özellikle, afyonlu ya da anfetamin türünden uyuşturucular sözkonusu değilse), bedensel bozukluğa yol açmazsa da, ruhsal rahatsızlıkların doğmasına ya da yeniden ortaya çıkmasına neden olur. (→ KESİLME *sendromu.*)

BAĞIMSIZ sıf. **1.** *(Bir şeyden) bağımsız,* hiçbir biçimde başka şeye bağlı olmayan, onunla ilişkisi bulunmayan, ondan ayrı şey için kulanılır; müstakil: *Bu iki olay birbirinden bağımsızdır.* **—2.** Kendi kendini yönetme ve eylem özgürlüğü bulunan, özellikle de kendi gereksinimlerini kendisi karşılayan kimse, topluluk için kullanılır: *Ekonomik yönden bağımsız bir genç.* **—3.** Başka bir ülkenin buyruğunda olmayan, iç ve dış işlerinde egemenlik haklarına sahip ülke, halk için kullanılır: *Bağımsız ülkelerin sayısı giderek artıyor.* **—4.** Baskı ya da etki altında kalmadan, tam bir yansızlıkla işlevini sürdüren kuruluş için kullanılır: *Bu ülkenin mahkemeleri bağımsızdır.*

—Ceb. *Bağımsız altuzaylar,* bir E vektör uzayının, $X_i \in E_i$ olmak üzere $\sum_{i=1}^{n} X_i = 0$ ise ∀ *i* için $X_i = 0$ olan $E_1, ..., E_n$ altuzayları. || *Doğrusal olarak bağımsız vektörler,* bir K-vektör uzayı elemanlarının (X_i) $i \in [1,p]$ ailesi; öyle ki, K nın

$$\lambda_1 X_1 + ... + \lambda_p X_p = 0$$

bağıntısını gerçekleyen bütün $\lambda_1, ..., \lambda_p$ elemanları için

$$\lambda_1 = \lambda_2 = ... = \lambda_p = 0 \text{ dır.}$$

[(X_i) ler E nin bir serbest ailesini oluşturuyor denir.]

—Dilbil. *Bağımsız sıralı tümceler,* bir cümlede, bağımlılık ya da bağlama ilişkisi bulunmaksızın birbirini izleyen tümceler. (Örn. *Geldim, gördüm, yendim.*) || *Bağımsız tümce,* başka hiçbir tümceye bağlanmayan ve kendisi de hiçbir tümce almayan tümce.

—Güz. sant. Günün yaygın estetik akımları dışında yapıt veren sanatçıya denir.

—Huk. *Bağımsız bölüm* → BÖLÜM.

—İkt. → OTONOM.

—İşl. ikt. Sermayesi büyük hissedarlar tarafından denetlenmeyen bir girişimin özelliği.

—Mant. Bağımsızlık niteliğine sahip olan belitler için kullanılır.

—Olasıl. *Bağımsız olaylar,* aynı evrenin iki A ve B olayı; öyle ki, A nın B ye göre koşullu olasılığı, A nın yalın olasılığına eşittir: $P_B(A) = P(A)$. || *Bağımsız rastlantısal değişkenler,* sırasıyla p_i olasılıklı x_i değerlerini ve q_j olasılıklı y_j değerlerini almaya elverişli birleşik X ve Y rastlantı değişkenleri; öyle ki, X in x_i ye eşit olma ve Y nin y_j ye eşit olma olasılığı $p_i q_j$ dir.

—Uluslarar. huk. *Bağımsız devlet,* uluslararası hukukun kabul ettiği sınırlamalar dışında egemenliği kısıtlanmamış devlet. (Bağımsız devlet, uluslararası hukukun ilk ve asıl kişisidir. Uluslararası ilişkileri yürütmede tam ehliyete sahip olan bağımsız devlet, uluslararası antlaşmalar yapma, uluslararası örgütlere katılma, diplomasi ve konsolosluk ilişkileri kurma, vb. gibi konularda tam yetkili ve eylemleriyle işlemlerinden doğrudan doğruya sorumludur.)

◆ sıf. ve a. Hiçbir siyasal parti grubuna bağlı olmayan parlamento üyesi.

◆ be. Hiçbir şeye, kimseye bağlı, bağımlı olmaksızın: *Bağımsız düşünmek, yaşamak.*

Bağımsız sanatçılar derneği, 1884'te, Paris'te, başında Sıgnac'ın bulunduğu bir grup bölmeci ressam tarafından kurulan dernek. Bağımsız sanatçıların "Salon*" adıyla 1884'te düzenlemeye başladıkları geniş çaplı yıllık sergi (jüri ve ödüllendirme yoktur), derneğin başlıca etkinliği oldu ve yüz yıldan çok sürerek günümüzde de önemini korudu.

Bağımsızlar, ing. *Independants,* XVI. ve XVII. yy.'larda İngiltere'de kurulmuş siyasal ve dinsel bir tarikata ve bu tarikatın üyelerine verilen ad. (Koyu calvinci olan bağımsızlar, her hıristiyan topluluğunu özerk bir hücre olarak görüyorlardı. XVI. yy.'ın sonlarından başlayarak, İngiltere'de, Robert Browne'un etkisiyle önem kazandılar. Sayılarının az olmasına ve uğradıkları kovuşturmalara karşın, püriten hareketin en etkin unsurları durumuna geldiler. 1649 devriminde çok önemli bir rol oynadılar ve onlardan yana olan Cromwell'in aracılığıyla başarıya ulaştılar.

BAĞIMSIZLAŞMAK gçz. f. Bir ülke sözkonusu ise, bağımsız duruma gelmek, bağımsızlığına kavuşmak: *Bağımsızlaşan ülkelerin sayısı gittikçe artıyor.*

◆ **bağımsızlaştırmak** ettirg f. *Bir ülkeyi bağımsızlaştırmak,* onu bağımsız duruma getirmek, bağımsızlığına kavuşmasını sağlamak.

BAĞIMSIZLAŞTIRMA a. Teknol. Bir aygıtın işleyişini özerk hale getirme eylemi.

BAĞIMSIZLAŞTIRMAK → BAĞIMSIZLAŞMAK.

BAĞIMSIZLIK a. **1.** Maddi, manevi, düşünsel yönlerden başkasına bağımlı olmama; kişisel özgürlük: *Gençler daha çok bağımsızlık istiyorlar.* **—2.** Yaşadığı toprak üzerinde, bir başka topluluğun, ülkenin denetim ve yönetimi altında olmayan, egemen bir toplumun durumu; istiklal: *Birçok ülkede bağımsızlık savaşları sürmekte.* **—3.** Bir başka şeye bağımlı olmama: *Düşünce bağımsızlığı. Sendikalar siyasal partiler karşısında bağımsızlık istiyor.* **—4.** Sanatsal düzlemde hiçbir akıma girmeyen sanatçının durumu: *Bütün etkenlere karşın sanat yaşamında bağımsızlıktan ayrılmadı.* **—5.** Siyasal, dinsel bağlardan, dış baskılardan ya da kendi çıkarlarından etkilenmeden tam bir yansızlıkla yargılayan, karar veren, görev yapan kimsenin, grubun niteliği: *Bir kararı, bir düşünceyi tam bir bağımsızlıkla savunmak.*

—Çekird. fiz. *Yük bağımsızlığı,* etkileşimdeki parçacıkların taşıdığı elektrik yüklerinden bağımsız olarak, nükleer kuvvetlerin (ya da güçlü etkileşimlerin) birbirini etkileme özelliği.

—Güz. sant. Sanatsal alanda, hiçbir okula girmeyen, kendini genelde uyulan ya da belirlenmiş kural ve uygulamalarla bağlı saymayan kişinin durumu.

—Mant. Bir belitin, içinde yer aldığı kuramın öteki belitlerine dayanılarak tanıtlanamaz olması. || *Bir belitler sisteminin bağımsızlığı,* belitlenmiş tümdengelimli bir kuramda hiçbir belitin ötekilerden türetilememesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. Bir grubun, bir iktidarın, vb. başkasına bağlı olmama, her tür bağımlılık ilişkisi dışında özgür kalma niteliği: *Sendikaların siyasal partilerden bağımsızlığı.* — Bir topluluğun, üzerinde yaşadığı topraklarda, başka bir topluluğun yönetim organlarından bağımsız organlara sahip olması. (Siyasal bağımsızlık, hukuksal bakımdan, devletin iç ve uluslararası egemenliği biçiminde belirir. Ancak, devletler siyasal, ekonomik ya da askeri yönden bütünleşmeyi amaçlayan bir örgüte katıldıklarında bağımsızlıklarının bir bölümün-

den vazgeçebilirler.)

—ANSİKL. Bir A belitinin Γ gibi bir listedeki belitlerden bağımsız olması, Γ ∪ {¬ A} kümesinin (yani Γ listesindeki belitlerle A nın değillemesinden oluşan kümenin) tutarlı olması demektir. Bu durumda Γ ve ¬ A yı doğru çıkaran bir yorum bulunabilecek demektir. Örneğin, Eukleides'in beşinci koyutu (postulat), geometrinin öteki belitlerinden bağımsızdır. Çünkü hem bu öteki belitleri hem de beşinci koyutun değillemesini doğru çıkaran ("Eukleides'çi-olmayan" geometri denilen) bir yorum vardır.

Bağımsızlık nişanı, Tunus'ta, sivil ve askeri kamu hizmetlerini ödüllendirmek üzere, 1956'da çıkarılan ve 1959'da yeniden düzenlenen nişan. Beş rütbe. Beyaz kenarlı kırmızı kurdele. (→ NİŞAN *levhası*.)

Bağımsızlık savaşı *(Amerikan)*, 1775 nisanından 1782 kasımına dek, Kuzey Amerika'daki on üç ingiliz sömürgesini İngiltere ile karşı karşıya getiren ve dış destekler sayesinde bağımsız *Birleşik Devletler*'in kurulmasıyla sonuçlanan silahlı çatışma. (→ AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.) 1774'te, Philadelphia'da toplanan kongrede, çıkar farklılıklarına ve yörecilik eğilimlerine karşın, gene de bütün şikâyetler İngilizler'in adalet duygusuna sığınılarak yapılıyordu. İngilizler'e ve kongrede fiili olarak kurulan hükümetin *(Association)* devrimci ilkelerini kabul etmeyenlere karşı boykot başlatıldı. 1775'te, milislerle İngilizler arasındaki Lexington çarpışmasından (19 nisan 1975) sonra toplanan ikinci bir kongre, yalnızca, kendilerinin bu işte suçsuz olduğunu kanıtlamakla yetindi; fakat birtakım siyasi ve idari girişimleri, Londra'yı isyancılara karşı bir ekonomik savaş açmaya ve isyanın kısa sürede bastırılmasının yollarını aramaya yöneltti. Bunun üzerine Virginia, ingiliz valisini kovdu; Ethan Allen, Ticonderaga'yı ele geçirdi (10 mayıs 1775). 15 haziranda, George Washington başkomutanlığa getirildi ve Boston'u kuşattı; kent 1776 martında teslim oldu. Yine de güçler dengesi Amerikalılar lehine değildi: "İsyancılar" savaşa alışmış ingiliz birliklerinin karşısına, teçhizatı zayıf, devşirme bir milis gücüyle çıktılar. Fransa'da, Franklin'in teşvikiyle gönüllüler toplandı; aralarında La Fayette de vardı. Bunlar Amerikalılar tarafından başlangıçta soğuk karşılandılar. İngilizler yeni topraklar elde ettiler; New York'u, Philadelphia'yı aldılar; daha sonra Saratoga'da durduruldular (17 ekim 1777); bu olay, Fransa ile isyancılar arasında resmi bir ittifakın doğmasına neden oldu (6 şubat 1778). Heyecan, entrikalarla karşı karşıya kalan Amerika'dan Fransa'ya kaydı ve burada İngiltere'ye karşı bir donanma gönderme düşleri kurulmaya başladı. 18 haziranda İngilizler Philadelphia'yı boşalttılar. İspanya ile Fransa arasındaki Aranjuez antlaşmasıyla İspanya'dan sınırlı ve pahalıya mal olan bir destek sağlandı (1779). 1780'de, kont Rochambeau 6 000 fransız gönüllüsüyle Amerika kıyılarına çıktı. Tarafsızlar (Birleşik Eyaletler) bu çıkarmadan yana gözüktüler ve fransız filoları Atlas okyanusu'nun denetimini ele geçirdi (Grasse kontu). Hain general Benedict Arnold'un da katıldığı, Clinton ve Cornwallis komutasındaki ingiliz kuvvetlerinin saldırıları arasında sıkışıp kalan Amerika, Washington ile Rochambeau'nun ortak çabası sayesinde yeniden saldırıya geçmeyi başardı. Cornwallis Yorktown'da teslim oldu (19 ekim 1781). Bu sırada Amerika ile müttefikleri arasında çıkar farklılıkları baş gösterdi. Jay tarafından Fransa'ya karşı için için beslenen kin, Amerikalılar'ı, müttefiklerle yapılan antlaşma ve Vergennes'in arzularının tersine, İngilizler ile ayrı olarak görüşmeye yöneltti (kasım 1782). Versailles antlaşması (eylül 1783) ile Amerika Birleşik Devletleri' nin bağımsızlığı onaylandı.

Bağımsızlık savaşları *(Latin Amerika)*, Latin Amerika'da ispanyol ve portekiz sömürge imparatorluklarının yıkılması ve bugünkü Güney Amerika devletlerinin kuruimasıyla sonuçlanan ayaklanmaların tümü.

• *Birinci aşama* (1808-1814). Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığı (1783) ile sonuçlanan hareket, Latin Amerika'da, Fransız devrimi ve Fransa İmparatorluğu etkisiyle başlamış uluslararası mücadelelerde yüreklendirici rol oynadı: sömürge düzeninin kurbanı olan ve *gachupin*'lere gıpta eden, sömürgelerde doğmuş avrupalı aristokratlar *(kreoller)*, Kuzey Amerika'nın savaşını yakından izlediler ve ayaklananlara sağlanan ispanyol desteği nedeniyle bu savaşa az çok karıştılar. 1795 Basel antlaşması'ndan ve özellikle 1808'den sonra, sömürgeci devletle bağların kopması, ayrılmayı kolaylaştırdı. Napoléon'un kendisi bile, Joseph'i Mexico' da ya da Lima'da kabul ettirme girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra, Güney Amerika ülkelerinin bağımsızlığı lehine büyük bir "devrimci" propagandaya girişti. Böylece, 1808'de, Bourbon'lara bağlılık döneminin sona ermesiyle birlikte ayrılıkçı eylemler başladı: 1811'de Miranda ile Venezuela, 1810'da Río de la Plata kral naipliği; 1811'de Şili; Meksika'da rahip Hidalgo (1811'de, başarısız) ve rahip Morelos'un (1813'te, başarılı) yönetiminde çeşitli eylemler. Ama tüm bu eylemler başarısızlığa uğradı: 1812'de Miranda'nın devrilmesi; 1814'te, Simón Bolívar ile ikinci bir Venezuela Cumhuriyeti'nin başarısızlığa uğraması; 1815'te Morelos'un ezilmesi; Şili'nin yeniden ele geçirilmesi. Yalnızca Río de la Plata ülkeleri yeniden işgal edilmedi.

• *İkinci aşama* (1815-1826). 1814'te yeniden tahta çıkan Ferdinand VII'nin hataları, gerici siyaseti, ABD'nin ve İngilizler' in yerel isyanlara sağladıkları destek, 1817'den başlayarak Yeni Grenada'da mücadeleyi kızıştırdı: 1821'de Bolívar bu topraklarda Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'ni ve 1821'de Venezuela Cumhuriyeti'ni kurdu; sonra güneye doğru yürüdü ve Carabobo zaferinin (24 haziran 1821) ardından Ekvator'u Büyük Kolombiya'ya kattı. Buna koşut olarak José de San Martín. 1816'da Río de la Plata'nın bağımsızlığını ilân etti. 1817'de 4 200 m yükseklikten Andlar'ı aşarak ve amiral Cochrane komutasındaki ingiliz donanmasının desteğiyle Şili'yi kurtardı; Perú'yu ele geçirdi ve bu ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Öte yandan, general İturbide Meksika' yı ayaklandırdı, 1822'de burada imparatorluğunu ilan etti. 1823'te ülke, bu ihtiraslı adamdan kurtuldu ve federal bir cumhuriyet oldu; 1824'te de Guatemala federal cumhuriyet biçimini aldı.

Guayaquil görüşmesinden (temmuz 1822) sonra, San Martín, Bolívar karşısında bozguna uğradı. Bu sırada, Yukarı Perú'da Bolívar'ın yardımcılarından Sucre tarafından kazanılan Ayacucho zaferiyle İspanyollar büyük bir yenilgiye uğradılar (9 aralık 1824).

Castlereagh'ın karşı çıkışı, Aachen kongresi'nden sonra, çarın Avrupa'nın müdahalesi düşüncesinden vazgeçmesini sağladı. ABD başkanı Monroe, İngilizler'in ortak siyaset önerisini reddetmekle birlikte, 2 aralık 1823'te Amerikan kongresi'ne sunduğu ve "Monroe doktrini"ni ortaya koyduğu bildirisinde, İngiltere'nin desteğini beklediğini belirtti: "Bağımsızlığını kazanmış olan ve onu sürdürmek isteyen Amerika kıtaları, gelecekte asla bir Avrupa devletinin sömürgeleri haline gelebilecek ülkeler olarak görülmemelidir."

İspanyol sömürgelerinin özgürlüğe kavuşmasıyla Britanya dış ticaretine yeni pazarlar açıldığını gören ingiliz hükümeti, Latin Amerika'da büyük bir konfederasyon kurulmasından korkarak, Brezilya ile Arjantin'i, 1826'da Bolívar tarafından toplanan Panamá kongresi'ne katılmamaya ikna etti. Miranda'nın bir düşüncesini yeniden ele alan Bolívar, geniş bir amerikan konfederasyonu düşlüyordu. ABD, kendisini örnek alan bu tasarıya önceleri olumlu yaklaştıysa da birlik çabasını desteklemedi; çünkü Güney eyaletleri, yeni cumhuriyetlerin köleliği kaldırmalarından korkuyorlardı. Panamá kongresi'nin başarısızlığa uğraması üzerine, Latin Amerika bölündü. Yavaş yavaş Venezuela (1830), Ekvador, sonra da Orta Amerika Birleşik eyaletleri nin Bolívar yönetimindeki Büyük Kolombiya'dan koptukları görüldü.

• *Brezilya örneği*. Latin Amerika'nın öbür bölgelerinden farklı olarak Brezilya, bağımsızlığını barışçı bir devrimle elde etti. Fransız işgali sırasında Portekiz krallık ailesi Brezilya'ya sığındı; kral João VI Avrupa'ya, ancak 1821'de geri döndü; Brezilya'da bıraktığı oğlu Pedro, önde gelen Brezilyalılar'ın teşvikiyle, meşruti imparator unvanını alarak, 1822'de ülkesinin bağımsızlığını ilan etti; Portekiz, 1825'te, İngiltere'nin baskısıyla bu bağımsızlığı tanıdı.

• *Dolaysız sonuçlar*. İspanyol Amerikası' nın ekonomik potansiyeli, 1810'daki dü-

AMERİKAN **BAĞIMSIZLIK SAVAŞI** (1775-1782)

Lauros-Giraudon

Amerikan **bağımsızlık savaşının** sonunu belirleyen Yorktown çarpışması (19 ekim 1781) Auguste Couder'nin eskizi (1836'ya doğr.) *musée de la Coopération franco-américaine, Blérancourt*

zeyin % 60'ı kadardı. Anglosakson Amerika ile orantısızlık daha da büyürken, nüfus artışı durgunlaştı ya da çok düşük düzeyde kaldı. Ayrıca, İspanyollar'ın kıtadan uzaklaştırılmaları ve göçlerin sona ermesi, maden ocaklarının, ticaretin ve yeni kurulan imalathanelerin durmasına neden oldu; karışıklıklardan büyük ölçüde etkilenen kentler ve kentlerin seçkin tabakaları güçlerini yitirdiler; nüfus kırsal kesimlere kaydı.

Ticaret özgürlüğü yeni devletlere refah getirmedi; çünkü Latin Amerika, hammadde kaynağı olmaktan çok, Avrupa'nın işlenmiş ürünleri için bir pazar durumundaydı ve iktisadi ilişkilerde ana devlet rolü İspanya'dan İngiltere'ye geçmişti.

Öte yandan, eski siyasal ve toplumsal düzenin birliğini sağlayan temel öğeler olan devlet yönetimi ve Kilise derinden sarsılmışlardı; çoğu ispanyol kökenli olan devlet memurlarının hemen hemen tümüyle ortadan kalkmaları, yeni devletleri güçsüz bıraktı.

Krallığın koruyuculuğu ile İspanya tahtına bağlanan Kilise, yeni rejimleri hemen tanımadı. Ölümler ya da ispanyol piskoposlarının gitmesiyle boş kalan birçok piskoposluk makamı, 1840'lara kadar doldurulamadı. Bununla birlikte Kilise, halk üzerindeki büyük nüfuzunu korudu.

Çoğu kez bağımsızlığın itici gücü olan seçkinler, çatışmadan sayıca azalmış çıktılar; eskiden bir kast sistemiyle saf dışı bırakılan melezler, savaş içinde, toplum içinde yükselme olanağı buldular ve birçoğu orduda büyük mevkiler elde etti. Yerlilerin durumu ise tersine kötüleşti: galipler yasalar karşısında tüm yurttaşların eşit olduğunu kuramsal olarak ilan ettiler; ama bunun uygulanması ilçe yöneticilerinin insafına bırakıldı; önceleri Kilise ve kral tarafından az çok korunan yerliler bundan da yoksun kaldılar. Hükümet düzeyinde, İspanya kralına bağlılığın ortadan kalkması yasal düzeyde de bir boşluk yarattı; anayasalarda çoğu ABD'den esinlenmiş temsil kurumlarına yer verildiyse de, gerçek iktidar toplumsal ve askeri güçlerdeydi. Geleneksel oligarşinin üyeleri ve bağımsızlık savaşlarından yetişme askeri önderler, ülkelere göre değişen oranda iktidarı paylaştılar: bunun sonucunda hükümet darbeleri arttı. Ulusal topraklar, ilçelerde ve bölgelerde siyasal ve toplumsal yaşamı yöneten güçlü kişilerce *(cacique*'ler ve *caudillo*'lar paylaşıldı.

BAĞIN a. (*bağ*'dan). **1.** İnş. ve Bayınd. Kazı sırasında toprağın göçmesini önlemek için enlemesine yerleştirilen ahşap ya da çelik parça. (Eşanl. İKSA.) **—2.** Sağlam olmayan duvarları desteklemek ya da bir açıtta aynaları yerinde tutmak için ahşap dayanaklarla enlemesine kurulan düzen. || *Bağın vurmak*, kazı yerini bağınlarla desteklemek.

BAĞINTI a. İki ya da daha çok şey arasındaki karşılıklı ilişki: *Neden sonuç bağıntısı*.

—Fels. Aristoteles'e göre, bağıntılı varlıkların kategorisi. || Kant'ta, dört kategoriden biri; öz ile ilinek, neden ile etki ve karşılıklılık bağıntısını kapsar. Bu bağıntıları da, kategorik, koşullu ve ayrıklı yargılar karşılar. || Hegel'de, gerçek olarak farklı terimleri, temel bir birlik içinde, birbiriyle bağıntılı kılan hareket: "Görüngünün (fenomenin) gerçek varlığı, özsel (temel) *bağıntıdır* (alm. Verhältnis). İçeriğinin, dolayımsız bir özerkliği vardır [...]. Bu özerklikte, bir görece içerik de bulunur ve bu içerik, salt olarak ancak ötekindeki yansıma olarak kavranabilir [...]; bu ötekindeki yansıma ise, kendinde yansımadır" (*Wissenschaft der Logik*, "Wesen", 2,3). || *İç bağıntılar ilkesi*, Leibniz'in ileri sürdüğü ilke. Buna göre, *a* ve *b* gibi iki nesne arasındaki her bağıntı, *a* ve *b*'den her birinin, sırasıyla P ve Q özelliği taşıdığını belirten iki önermeye dayanılarak çözümlenebilir. (Başka bir deyişle, iki nesne arasındaki her bağıntı, bu nesnelerin *içsel* özelliklerine dayanılarak çözümlenebilir. Bu açıklama, metafizik düzeyde şu demektir: "gerçi, bağıntılar anlıkta var olan şeylerdir, ama bu, onların temeli ve gerçekliği yoktur demek değildir" [*Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, 2, 12, 3]. Russell, Leibniz'in bu görüşünü, felsefede dogmatizmin temeli olarak görüp sert bir biçimde eleştirdi.)

—İkt. *Davranış bağıntıları*, ekonometrik model kurmada iktisadi birimlerin tercihlerini (tüketicilerin, tüketim ile tasarruf arasındaki tercihlerini, işletmelerin yatırım kararlarını) belirleyen ilişkiler. || *Muhasebe bağıntıları*, iktisadi birimlerin hesapları üzerindeki denge sınırlamasıyla, davranışların bütününde tutarlılık sağlayan ilişkiler. || *Tanımsal bağıntılar*, kuramsal ya da kurumsal düzeyde anlamlı, ara değişkenler oluşturmayı sağlayan ilişkiler.

—İstat. *Fonksiyon bağıntısı*, doğrusal bir fonksiyonun x değişkeninin tüm olanaklı değerlerine bağlı olarak y değerleri sıralandığında, x in her değerine, aynı fonksiyonun y değişkeninin bir değeri karşılık geldiği durumda sözkonusu olan bağıntı. || *Rastlantısal (stokastik) bağıntı*, rastlantısal bir değişkenin olasılığının öteki değişkene ilişkin değerin fonksiyonu olduğu bağıntı. x in her değerine y nin bir bölge ya da aralıkta bulunan birçok değeri karşılık gelir.

—Küm. kur. ve Mant. Kimi eşitliklere verilen ad. -n tane $E_1, E_2, \ldots, E_n$ kümesi için $E_1 \times E_2 \times \ldots \times E_n$ çarpım kümesi üzerindeki özellik, yani $x_1 \in E_1, x_2 \in E_2, \ldots, x_n \in E_n$ olmak üzere $(x_1, x_2, \ldots x_n)$ n lilerinin özelliği. || *Bir* E *kümesi üzerinde bağıntı*, i ve j sıfırdan farklı doğal tam sayılar olmak üzere, E^i kümesinden E^j kümesine bağıntı.

—Mant. *Bağıntılar hesabı*, bağıntılar kuramının, verilen bağıntılardan yeni bağıntılar kurulmasını sağlayan fonksiyonları yöneten biçimsel yasaları belirleyen bölümü. || *Bağıntılar kuramı*, modern mantığın bağıntılar hesabıyla değişik bağıntı türlerini ve bunların genel özelliklerini inceleyen temel dalı. (En çok incelenen bağıntılar arasında, eşdeğerlik ve derece bağıntıları sayılabilir.)

—Topbil. *Toplumsal bağıntı*, karşılıklı etkileşimin biçimini belirleyen kimi nesnel ve toplumsal koşullardan dolayı bireyler ya da toplumsal gruplar arasında var olan bağ.

BAĞINTICILIK a. Fels. → GÖRECELİK.

BAĞINTILI sıf. Başka bir şeyle karşılıklı ilişki içinde olan.

—Fels. Bağıntıyla ilgili olan.

—Oftalmol. *Bağıntılı refleks*, bir göze ışık gönderildiğinde öteki gözbebeğinde de beliren refleks. (Karanlıkta kalan gözün bebeği de küçülür, ama öbürününkine göre az küçülür.)

BAĞIR, -ğrı a. (esk. türkç. *bağır*, karaciğer'den). **1.** Göğüs, sine: *Göğsü, bağrı açık. Bağrını yumruklamak*. **—2.** Vücut boşluğunda bulunan iç organların ortak adı; ahşa: *Bağrını deş[illegible]k*. **—3.** Dağın yamacı. **—4.** Ok yayı[illegible] orta bölümü. **—5.** *Ed. Bir şeyin bağrı*, onun içi, derinliği: *Anadolu'nun bağrından kopup gelenler*. **—6.** *Esk.* Karaciğer: "... öyken ve bagır ve yürek ve bögrek" (Tefsir-i Ebilleys tercümesi, XV. yy.). **—7.** *Esk.* Yürek: *"Bûstân-ı dehr içinde var mı ey dil çün enâr / Bir lebi handân ki bağrı dopdolu kan olmaya"* (Lamii, XV. yy.). **—8.** *Bağır yeleği*, eskiden zırh altına giyilen, köseleden yapılmış kolsuz yelek. || *Bağrı başlı*, yüreği yaralı,. yaslı: "Dili pür-derd ü gamgin bağrı başlu" (Larendi, XV. yy.). [esk.] || *Bağrı göçük*, zayıf, çelimsiz kimseler için söylenir. || *Bağrı kara*, kahır çekmiş, kederli. || *Bağrı katı*, acımasız: "*...olur bağrı katılarun ağzı süst*" (Hoca Mesut, XIV. yy.). [esk.] || *Bağrı kül olmak*, çok acı çekmek, dayanma gücü kalmamak. || *Bağrı yanık*, dertli, acılı kimseler için kullanılır: *Bağrı yanık baba, derdini kimseye anlatamamış*. || *Bağrı yanmak*, aşırı ölçüde susamak; acı ve üzüntü duymak. || *Bir kimseyi bağrına basmak*, onu sevgiyle kucaklamak: *Oğlunu bağrına basıp sevinçten ağlamıştı*; korumak, ona ilgi ve sevgi göstermek: *Gönderin, bağrımıza basar, yanımızdan ayırmayız onu*. || *Bağrına işlemek, bağrını delmek*, bir olay sözkonusuysa, ondan aşırı ölçüde etkilenmek, üzülmek: *Çocukluğundaki acılar bağrına işlemişti, unutabilir miydi hiç?* || *Bağrına taş basmak*, herhangi bir acıya sessizce katlanmak. || *Bağrını ezmek*, yüreğini yaralamak: *"Yavrum ala gözün süzer/Bülbül gibi bağrım ezer"* (Kâtibı, XVII. yy.). [esk.] || *Bağrını hun etmek*, acı çektirmek, büyük bir üzüntü vermek (esk.).

—Anat. Göğüs kafesinde ve karın boşluğunda bulunan organların tümü; iç organlar. (→ İÇORGAN.)

—Embriyol. *Bağır plevrası*, omurgalıların genel vücut boşluğu epitelyumunun iç organlara ait bölümü. (Sindirim sisteminin bağ, kas [yutak bölgesi dışında genellikle düz kaslar] ve seroza örtülerini oluşturarak sırt ve karın mezenterleri halini alır ve bu sistemi yerinde tutar.)

—Tar. *Bağır yeleği*, askerlerin zırh altına giydikleri kösele yelek. (Zırhın vücudu zedelememesi için gömlekle zırh arasına giyilirdi.)

—ANSİKL. "Bağır" sözcüğü eski türkçede karaciğer anlamına geliyordu. Eskiden karaciğerle ilgili görülen acımak, üzülmek gibi duyguların yürekle, ciğerle ilgili görülmesiyle anlam kayması olmuş, sonunda bütün bu organları içine alan göğüs boşluğu ve göğüs anlamlarında anlam genişlemesine uğramıştır.

BAĞIRDAK ya da **BAĞILDAK** a. *Yörs.* **1.** Bebeği kundaklarken, kundağın açılmaması için göğüs çevresine sarılan enli, bez şerit. **—2.** Beşikteki çocuğun düşmemesi için göğsünden ve ayaklarından sarılan enli kuşak. (25-30 cm eninde, 1 m boyunda olur, uçlarında birer metre uzunluğunda kaytanları bulunur. Eskiden ipekten, sırma işlemeli ve astarlı olanları da vardı.) **—3.** İslaklığı emmesi için beleklerin altına bağlanan pamuklu bez. **—4.** Kadınların kullandıkları âdet bezi, âdet bağı.

BAĞIRMA a. Bağırmak eylemi. Zool. Ses, sesaltı ya da sesötesi frekanslı titreşimlerin yayılmasına ve algılanmasına dayanan hayvanlararası bildirişim biçimi.

—ANSİKL. Omurgalılarda (balinalar gibi suda yaşayan omurgalılar da bunlar arasında yer alır), ses, hemen hemen her zaman titreşimde bulunabilen solunum yolları öğeleri üzerinden geçen bir hava akımıyla çıkarılır: bu kuralın dışında kalan en iyi bilinen örnek, gagasını takırdatarak bildirişimde bulunan leylektir. Hayvanlarda, havaya (yarasalar) ya da suya (balinalar) sesötesi nitelikli seslerin yayılması, bireylerin birbirleriyle haberleşmesinden çok sesler aracılığıyla çevreyi tanımalarına, birbirlerinin yerini belirlemelerine olanak verir. Omurgasızlarda ses işaretleri, elitralar birbirine sürtülerek (cırcırböceği, çekirge) ya da bir beden boşluğu üzerinde gerili bulunan karın zarları aracılığıyla, vb. çıkarılır.

BAĞIRMAK gçz. f. (*bağır*, ciğer'den). **1.** Bir kimse söz konusu ise, sesini yükseltmek, özellikle de sinirlilik, öfke, bıkkınlık, vb. nedenlerle yüksek sesle konuşmak: *O kadar çok gürültü vardı ki birbirimizi duymak için bağırmak zorunda kaldık. Bağırmanıza gerek yok, sağır değilim!* **—2.** *Bir kimseye bağırmak*, onu azarlamak: *Camı kardeşim kırdı, ama babam bana bağırdı*. **—3.** Kesintisiz bir ses çıkarmak; yoğun bir duygunun, duyumun etkisiyle çığlıklar atmak (bu duyguyu, duyumu belirten bir tümleçle kullanılabilir): *Acıdan, sevinçten, zevkten bağırmak. Hasta sabaha kadar bağırdı*. **—4.** Renk

sözkonusu ise, çiğ olmak: *Bağıran bir yeşil.* **—5.** *Bir yerdeyim diye bağırmak,* bir nesne sözkonusuysa, apaçık ortada, göz önünde olmak: *Anahtar masanın üstündeyim diye bağırıyor, ama sen görmüyorsun.* **—6.** *Bağıra bağıra,* haykırarak, yüksek sesle: *Bağıra bağıra ağlamak. Bağıra bağıra konuşmak.* || *(Bir kimseye) bağırıp çağırmak,* kızgınlıkla, öfkeyle ağzına geleni söylemek.

◆ **bağırtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bağırtmak,* onun sesini yükseltmesine, öfkelenmesine neden olmak; onu kızdırmak: *Kes artık, bağırtma beni. Çocuğu bağırtmaktan vazgeç.*

◆ **bağrılmak** edilg. f. *(bağır-ıl-mak > bağrılmak).* Bağırmak eylemine konu olmak; azarlanmak: *Büyüklere bağrılır mı hiç?*

◆ **bağrışmak** işt. f. *(bağır-ış-mak > bağrışmak).* **1.** Birlikte ya da karşılıklı olarak bağırmak: *Kadınlar bizi görünce bağrışarak kaçıştılar.* **—2.** *Bağrışa çağrışa,* büyük bir gürültüyle: *Bağrışa çağrışa odaya doluştular.*

BAĞIRSAK ya da **BARSAK** a. **1.** Anat. Sindirim sisteminin mideden anüse kadar uzanan ve incebağırsakla kalınbağırsaktan (kolon) oluşan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** *Bağırsak kazıntısı,* kalınbağırsakların hasta olması durumunda çıkarılan sümüksü madde. || *Bağırsaklarını deşerim,* çok kızılan birine söylenilen korkutma sözü (arg.).

—Eczc. *Bağırsakta çözünen ilaç,* ancak bağırsakta eriyen hazır ilaç (kapsül, jelül, vb.).

—Karş. anat. Sindirim aygıtının önbağırsakla sonbağırsak arasındaki bölümü. (Bağırsak embriyonun içderisinden, önbağırsak ve sonbağırsak dışderisinden oluşur.) || Anusu olan hayvanlarda sindirim aygıtının son bölümü. Sindirim aygıtının ön bölümüne değişik adlar verilir: yutak, yemek borusu, kursak, işkembe, börkenek, mide, kırkbayır, şirden, yardımcı karıncık, katı, vb. Bu terimler arasında tam bir eşdeşlik yoktur.

—Kasapl. Bazı şarküteri ürünlerinin yapımını ve korunmasını sağlayan silindir biçimindeki kılıf.

—Tıp. *Bağırsak düşüklüğü,* enine kalınbağırsağın, bağ gevşemesi nedeniyle sarkması. (Bağırsak düşüklüğü, kadında gebelikten ve hızlı bir zayıflamadan sonra görülür; genellikle hiçbir rahatsızlık yaratmaz.)

—Vet. *Bağırsak iltihabı* → ENTERİT.

—Zool. *Bağırsak kurdu,* omurgalıların ve çoğunlukla da insanın sindirim borusunda yaşayan asalak solucan (özellikle yaprak solucanlar, şeritler ve ipsi solucanlar). [Eşanl. SOLUCAN.]

—ANSİKL. Anat. *İncebağırsak* aşağı yukarı 7 m uzunluğundadır; koledok ve pankreas kanallarının açıldığı sabit bir bölümle (*duodenum* ya da onikiparmak bağırsağı) kangal biçiminde üst üste yığılı 15-16 büklüm yapan ve bağırsak kıvrımları denen uzun bir bölümden *(jejunum-ileum)* oluşur. Bu kangalın her kolu öbürüne koşut bir yön alarak birbirine değen birer U oluşturur. Bağırsak kıvrımları *mezenter* yaprakları denen perituan (karınzarı) bağlarıyla karın çeperine bağlanır. İncebağırsağın mukozası memecik biçiminde *pütürler*'le doludur; bunların içinde mukus salgılayan mukus bezleri ve bağırsak özsuyu salgılayan hücreler bulunur. Kas gömleğinin içinde, bağırsak kasılmalarını otomatik olarak sağlayan sınır ağı yer alır.

İncebağırsak ritmik kasılmalar ve dikey hareketlerle içindekileri yoğurup türdeşleştirir, sığamsal hareketlerle de onların ilerlemesini sağlar. İncebağırsağın iç yüzeyi pankreas enzimleriyle bağırsak enzimlerinin etki gösterdiği alandır. Yiyecekler burada incebağırsak pütürlerince emilip kana ve lenfe karışabilecek kadar küçük parçalar haline getirilir.

—Karş. anat. Omurgalılarda "bağırsak" terimi, mide kapısından sonra gelen ve salgı bezi niteliğinde ve emici tek katlı bir epitelyumla kaplı olan arka bölüm için kullanılır. Balıkların ve amfibyumların pek çoğunda orta bağırsak ve art bağırsak gibi bir ayırım yoktur. Bununla birlikte kimilerinde çap değişikliği olabilir (o zaman, incebağırsak ve kalınbağırsak diye ayırım yapılır), spiral kapakçık olmayabilir (kıkırdaklı balıklar) ya da birçok körbağırsak bulunabilir. Yalnız memelilerde, özellikle Brünner salgı bezlerine bakılarak ayırt edilebilen bir *onikiparmak bağırsağı* bulunur. Art bağırsak (memelilerde kalınbağırsak), içderi ve/ya da göden kökenli dışkılığa* açılır.

—Kasapl. Şarküteride hem doğal bağırsak, hem de sentetik ve yapay bağırsak kullanılır. Doğal bağırsak, kasaplık hayvanların (sığır, davar, domuz) bağırsaklarının çeşitli bölümlerinden çıkarılır. Bunlar çaplarına ve niteliklerine göre birbirinden ayrılır. Bağırsaklar mezbahalarda içleri boşaltılıp özenle temizlendikten sonra, çaplarına göre ayrılır ve tuzlanır. Sentetik bağırsaklar, selülozdan ya da plastik maddelerden yapılır. Yapay bağırsaklar da, yine hayvanlardan elde edilen ama işlenerek değişik bir hale getirilen malzemelerden (post ve deri kırpıntıları) üretilir.

—Patol. Bağırsakta çeşitli hastalıklar görülebilir. Bunların bazıları bağırsağa özgüdür: enterit, dizanteri; bazılarıysa başka hastalıklar (tifo, gastrit vb.) sırasında ortaya çıkar. Bağırsakta kabız, ishal, fıtık, tıkanma, ur gibi hastalıklar da görülebilir. Bağırsak aynı zamanda çeşitli asalakların yerleşim yeridir: yuvarlak ve yassı solucanlar, amipler vb. Bağırsağın ve hastalıklarının incelenmesi mide-bağırsak biliminin (gastro-enteroloji) konusudur.

BAĞIRSAKOTU → FAREKULAĞI.

BAĞIRSAKSOLUCANI → ASKARİS.

BAĞIRTI a. Bağırma sırasında çıkarılan ses; çığlık: *Bağırtıları üç ev öteden duyuluyordu.*

BAĞIRTKAN sıf. Bağırıp çağırmayı alışkanlık edinmiş kimse için kullanılır.

BAĞIRTLAK a. Hazar denizi'nden Moğolistan'a kadar çöl ya da bozkır bölgelerinde yaşayan büyük kuş. (Böcek ve tane yiyerek beslenir. Pterocles cinsi üyelerine benzer, ama ayaklarında sadece tüylü 3 parmak bulunur. (Bil. a. *Syrraptes paradoxus,* çöltavuğugiller familyası.) [Eşanl. BOZKIR TAVUĞU.]

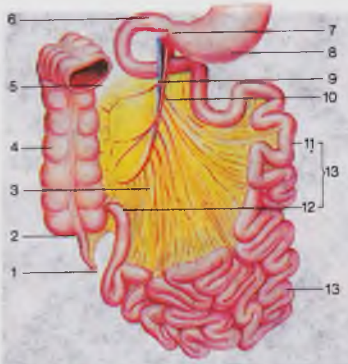
BAĞIRTMAK → BAĞIRMAK.

BAĞIŞ a. **1.** Kendi malı olan bir şeyi kendi isteğiyle, karşılıksız olarak bir kimseye, bir kuruma, bir kuruluşa vermek, bırakmak eylemi; bu biçimde verilen şey ya da para, hibe, teberru: *Hayır kurumlarına bağışta bulunmak. Bağışlarla oluşturulan bir kitaplık. Kan bağışı. Bağışlarınızı aşağıda belirtilen adrese gönderiniz. Yüz bin liralık bir bağış.* **—2.** *Ed.* İyi niyetler beslediği düşünülen bir şeyin lütfü: *Bu meyveler doğanın, toprağın bağışıdır. Tanrı'nın bağışı.*

BAĞIŞÇI a. Bağış yapan kimse.

—Güz. sant. Dinsel bir resim, bir vitray, vb. bağışlarken bu yapıt üzerine kendisini resmettirten kişi (özellikle Ortaçağ'da). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Hıristiyanlıkta, tapınaklara bağışlanan bir yapıtta kendini resmettirme geleneği çok eskidir. Bağışçı, çoğu zaman, ana sahnenin yan tarafında gösterilir. Buna uygun olarak, papa Felix IV, Santi Cosma e Damiano kilisesi'nin (Roma, VI. yy.) mozaiklerinde görülmektedir; onu izleyenlerden Pelagius II, Symmachus ve Honorius, Johannes IV, Stephanus III ve Paulus I, Zacharias, Paschalis, Leo III de (IV.-IX. yy.) Roma' nın çeşitli kiliseleri için resimlerini yaptırttılar. Aynı biçimde, piskopos Eufrasius'un Parenzo'da, İustinianos ve Theodora'nın Ravenna'da, Rapiza'lı Beno ve eşinin Roma'nın San Clemente kilisesi'nde (XI. yy.) resimleri vardır. Bu gelenek, kuyumculukta (Doc Faliero, Venedik'teki Pala d'Ora üzerinde), minyatürde (Germen imparatoru Heinrich III, Madrid'deki *Speyer incili*'nde), vitrayda (Suger, Saint-Denis'de), heykelcilikte (Atak Philippe, Dijon'daki Champmol'un giriş kapısında) sürdü, ama özellikle resimde uygulama buldu; örneğin: Flandre'da J. Van Eyck'te

incebağırsak
1. Apandis; 2. Körbağırsak; 3. Mezenter; 4. Sağ kolon; 5. Enine kalınbağırsak; 6. Duodenum (onikiparmak bağırsağı); 7. Pilor; 8. Mide; 9. Büyük mezenter toplardamarı; 10 Üst mezenter atardamarı; 11. Jejunum; 12. İleum; 13. İncebağırsak.

incebağırsak çeperi
1. Boylamasına lif; 2. Enlemesine lif; 3. Kapalı folikül (lenf düğümü); 4. Epitelyum; 5. Pütürler; 6. Mukozaaltı.

Giraudon

Aziz Bernardin ve iki ***bağışçı*** (kral René'nin ilk karısı Isabelle de Lorraine ve oğulları Jean de Calabre olabilir) Avignon okulu, XV. yy. *Güzel sanatlar müzesi, Marsilya*

Giraudon

bağışçı
Lievin Van Pottelsberge'nin Gerard Horenbout tarafından yapılan portresi
Güzel sanatlar müzesi, Gent

(Gent'te, *Kutsal kuzu* adındaki mihrap arkalığı üzerinde Joos Vijd; *şansölye Rolin'in Madonna'sı*, Louvre'da; *Piskoposluk meclisi üyesi Van der Paele'in Madonna' sı*, Bruges'de), Van der Weyden'de (*Middelburg'un doğumu*, Berlin'de; ikisi de büst biçiminde olmak üzere, bir bağışçıyla çocuklu bir Meryem'i bir arada gösteren çeşitli kitap kapları); Van der Goes' da (*Üçkanatlı Portinari* tablosu, Floransa' da); Memling'de (*Üçkanatlı Floreins* tablosu, Bruges'de; *Floreins ailesi Meryem'in ayakları dibinde*, Louvre'da; *Üçkanatlı Moreel* tablosu, Bruges'de); Jean Bellegambe'da (Çokkanatlı *Teslis* tablosu, Douai'de) görülür; Fransa'daysa N. Froment (Aix'te, *Alevlı çalılar*'da kral René), Fouquet (Étienne Chevalier, Berlin'de), le Maître de Moulins (*Üçkanatlı Moulins* tablosunda Beaujeu ailesi), Villeneuve-les -Avignon'un (Louvre'da) ve Nouans'ın *Acıma* tablosu; Almanya'da, K. Witz (Cenevre'deki, *Meryem'in akrabalık bağları* tablosu), Holbein (*Belediye başkanı Meyer'in Madonna'sı*, Darmstadt'ta); İtalya' da, Giotto (Scrovegni kilisesi, Padova'da), Filippino Lippi (*Meryem'in görünmesi*, Floransa'da), Tiziano (*Pesaro'ların Madonna'sı*,Venedik'te), Veronese (*Kutsal aile*, Louvre'da); İspanya'da, L. Dalmau (*Danışmanların Meryem'i*, Barcelona'da), bağışçı geleneğini sürdüren ressamlar arasında anılması gereken sanatçılardır. Daha sonraları bu gelenek bir ölçüde bırakıldı; son olarak Écouen ya da Montmorency ailesini dua ederken gösteren ve aynı adı taşıyan vitraylardan başka, Paris kentinin belediye görevlileri tarafından sunulan tabloları ve özellikle Largillière'in *Ex voto* adlı yapıtı (St.-Étienne-du -Mont kilisesi'nde) anılabilir.

BAĞIŞIK sıf. Bir yükümlülüğün dışında tutulan kimse için kullanılır; muaf.
—Bağışıkbil. Bağışıklık kazanmış organizmaya denir.

BAĞIŞIKLANDIRMA a. Bağışıkbil. Bir bağışıklık yaratmayı ya da bağışıklığı artırmayı öngören her çeşit yöntem.

BAĞIŞIKLANMA a. Canlı varlığın özgül bağışıklık kazanması, yani hastalık yapıcı bir etkene dayanıklı hale gelmesi ya da genel olarak, antikor üreterek ya da makrofajları harekete geçirerek, öz bileşenlerine yabancı antijenlere karşı bir bağışıklık tepkisi hazırlaması. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. İMMÜNİZASYON.]
—ANSİKL. Bağışıklanma, antijenle kendiliğinden karşılaşma sonucu aktif ve doğal olabilir (örneğin mikroplu bir hastalıktan kurtularak iyileşen kişinin edindiği doğal bağışıklanma) ya da aşılanma sonucu yapay ve doğal olabilir (bunda etkisizleşmiş mikrop ya da onun ürünlerinden biri hastalık yapıcı etkenin yerini alır). Bağışıklanma, gebelik sırasında anadan çocuğa pasif olarak geçer, sonra ana sütüyle ya da serum tedavisiyle de geçebilir (bağışık bir kişinin antikorunun yeni bir kişiye aktarılması). Aktif bağışıklanmanın süresi antijenin cinsine, yoğunluğuna ve bu antijenin bağışıklık yaratıcı hücrelerle temas sayısına bağlıdır. Bu parametreler arttıkça süre de uzar (rapel aşılar). Pasif bağışıklanmada koruma süresi vericinin verdiği antikorların alıcıdaki yaşama süresi kadardır.

BAĞIŞIKLAYICI sıf. Bağışıkbil. Bağışıklık tepkimesi uyandırabilecek her çeşit madde ya da yönteme denir.

BAĞIŞIKLIK a. **1.** Bir yükümlülüğün dışında tutulma durumu; muafiyet. **—2.** *(Bir şeye karşı) bağışıklık kazanmak*, ondan artık etkilenmez duruma gelmek.
—Bağışıkbil. Canlı bir organizmaya, öz bileşenlerine yabancı bir antijenin girmesiyle o organizmanın bünyesinde gerek antikor üretimi biçiminde, gerek aracı (T lenfositleri) ya da bağışıklık yaratıcı (makrofajlar) hücrelerin uyarılması biçiminde tepkilerle beliren olguların tümü. (Eşanl. İMMÜNİTE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bağışıklık değiştirici*, bağışıklık tepkimelerinin gidişinde değişiklik yapabilen madde. || *Bağışıklık hematolojisi*, kanda dolaşan hücreleri (alyuvarlar, akyuvarlar, trombositler) ve plazma proteinlerini ele alan bağışıklık bilimi dalı. || *Bağışıklık sapması*, bazı bağışıklık globülinlerinin ya da lenfosit hücrelerinin etkinliğinin bastırılması ve böylece antijene karşı tepkinin ortadan kaldırılması yoluyla bir bağışıklık yanıtının önlenmesi. || *Bağışıklık tedavisi*, bağışıklık tepkilerinin kullanılmasını esas alan tedavi yöntemi. (Bağışıklık tedavisi ya antikor* ya da antijen*, örneğin öldürülmüş ya da zayıflatılmış bakteri ya da virüs şırınga edilerek yapılır.) [Eşanl. İMMÜNOTERAPİ.] || *Bağışıklık uyaranı*, bağışıklık uyarımı yapan madde ya da yöntem. (Eşanl. İMMÜNOSTİMÜLAN.) || *Bağışıklık yaratan hücre*, bağışıklık yaratıcı bir madde üreterek bağışıklık yetisi yaratan hücre.
—Huk. Genel ve herkes için geçerli yasal bir yükümlülüğün dışında kalma, ayrıcalık. (→ DOKUNULMAZLIK.)
—Kim. *Bağışıklık kimyası*, bağışıklık bilimi ve biyokimya tekniklerini birlikte kullanarak bağışıklık tepkimelerini inceleyen kimya dalı.
—Tar. *Bağışıklık belgesi*. Toprak kölelerini ve tüccarları senyörlere ya da Kilise' ye ait topraklara çekmek ya da bu topraklarda tutmak amacıyla onlara birtakım özgürlükler ve ayrıcalıklar tanıyan belge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağışıklık mektubu*, para karşılığında, bazen de karşılıksız olarak, toprak kölelerine özgürlüklerini veren mektup.
—ANSİKL. Bağışıkbil. Bağışıklık özgül olabilir ya da olmayabilir. Özgül bağışıklık ya kendiliğinden doğar, yani yapısaldır (genetik) ya da sonradan edinilir, yani ya doğal koşullar altında (örneğin bulaşıcı bir hastalığın iyileşmesinden sonra) doğar, ya da yapay yoldan yaratılır (aşılama). Dışardan hazır antikor alan (serum tedavisi) ya da en azından deneysel amaçla bağışıklık yaratıcı hücreler verilen kişide (lenfositlerin sinjenik nakli) basit bağışıklık sağlanabilir.

Özgül bağışıklık, sadece hastalık yapıcı mikroplara karşı dirençle değil, antikorların araştırılmasıyla (serodiagnosti) ya da hücre aracılığına dayalı bağışıklık tepkimelerinin (pratikte, geç kalmış tipte bir aşırı duyarlığın görünmesi, lenfoblastik değişim) saptanmasıyla da belirlenir. Bağışıklık, antijenle ilk temastan sonra bir kuluçka devresi geçirerek meydana çıkar ve aynı antijenle tekrarlanan temaslarla güç kazanır.

Özgül olmayan bağışıklık, canlı yaratıkların içine yabancı cisimlerin girmesine karşı onları koruyan genel mekanizmalara dayanır. Deri ya da mukoza yüzeyleri gibi mekanik engellerle ve salgı ürünleri gibi (ter, gözyaşı, mukus, tükürük vb.) doğal maddelerle koruyuculuk sağlanır. Bu engeller aşıldığında hastalık yapıcı mikropların organizmayı istilasına karşı vücutta iltihap oluşur.

Bağışıklık tepkimesi bazı hallerde, özbağışıklık gibi patolojik olaylarla sonuçlanabilir.
—Tar. *Bağışıklık belgesi*. XI. yy.'da ortaya çıktı. XII. yy.'da ve XIII. yy.'ın başında yaygınlaşarak Fransa krallığı'nda, Ren Almanya'sında, Norman krallığı ile İtalya' da, İberik yarımadasında kullanıldı. Bağışıklık belgelerinin ortaya çıkışı şehirlerin ekonomik gelişmesine (XI.-XII. yy.) ve burjuvaların, ticaret ve mübadele alanlarında, derebeyliğe ait kısıtlamaların kaldırılması istemlerine bağlıdır; bu belgelerin ortaya çıkışı aynı zamanda, senyörlerin, el emeğine gereksinim duydukları ya da komşu senyörlerin rekabetinden korktukları ölçüde önemli bağışıklıklar tanımalarına, kendi topraklarındaki ormanları tarıma açarak özgürlük isteyen halkı kendilerine çekmeye ve böylelikle yeni yerleşim merkezleri —yeni kentler, vergiden muaf kentler— kurmalarına da bağlıdır. Sayıca pek çok olan bağışıklık belgeleri, bazen belli örnekler göz önünde tutularak hazırlanıyordu; bunlardan Louis VI zamanından kalma "Lorris gelenekleri" bütün krallık topraklarında (80'den fazla kent ve köyde) kabul edilmiş ve uygulanmıştı; bunun gibi, Beaumonten-Argonne yasaları, Champagne ve Lorraine'de 500'den fazla yerde onaylandı vb. Lorris türünde bağışıklık belgeleri, kölelerin özgürlüğünü şart koşuyor, senyörlerin ayrıcalıklarını azaltıyor ve sınırlıyor, mülkiyet ve ticaret serbestliğini öngörüyor, askeri hizmeti düzenliyor, angaryayı kaldırıyordu; ancak, yargılama yetkisi senyörlere bırakılıyordu. Beaumont'unkine benzer bazı bağışıklık belgeleri ise yönetim için temsilci (belediye başkanı ve 12 kurul üyesi) seçmek hakkını ve bu kişilerin sıradan yargılamalara katılmalarını sağlıyordu.
—Uluslarar. huk. *Diplomatik bağışıklık*, diplomasi temsilcilerinin, görevli bulundukları ülkede ceza ve hukuk sorumluluklarından bağışık olmaları. Diplomasi temsilcileri, bulundukları ülkede yargılanamaz, haklarında kovuşturma açılamaz ve tanıklığa zorlanamazlar. Ancak, kabul eden devlet, gönderen devletten suç işleyen temsilcisini geri çağırmasını isteyebilir. Diplomatik bağışıklık, yalnızca diplomasi temsilcilerine değil, kabul eden devletin vatandaşı olmamak koşuluyla bunların ailelerine de tanınır. Diplomasi görevlisinin, atandığı ülkeye ayak basmasından, görevinin sona erip belirli bir süreye kadar bu ülkeyi terk etmesine kadar geçerli olan diplomatik bağışıklıktan özel diplomatik anlaşmalar dışında, konsoloslar yararlanamaz.

BAĞIŞIKLIKBİLİMİ a. Bağışıklık olaylarını, onların ortaya çıkma koşullarını, mekanizmalarını ve elde edilecek önleyici ve tedavi edici sonuçları inceleyen biyoloji bölümü. (Eşanl. İMMÜNOLOJİ.)
—ANSİKL. Bağışıklıkbilimi mikrobiyolojiyle birlikte doğdu. Başlangıçta insanların ve hayvanların bulaşıcı hastalıklara karşı korunma mekanizmaları ele alındı; örneğin Pasteur'ün çalışmalarıyla önce şarbon aşısı (1879), tavuk kolerası aşısı (1880), domuz kızılı aşısı (1883), sonra da kuduz aşısı (1884) bulundu. Bakteri toksinlerinden ileri gelen bulaşıcı hastalıkların serumla tedavisi, 1890'da Behring ve Kitasato'nun difteri serumuyla tedaviyi bulmaları üzerine büyük bir başarıya ulaştı; tetanosun serumla tedavisi bunu izledi (Behring, Roux ve Vaillard, 1893). Serumun bakterilere karşı öldürücü etkisi, Bordet'nin 1900'de antikorların ve komple-

manın rolünü belirlemesiyle açıklığa kavuştu. Meçnikov 1882'de hücreler aracılığıyla elde edilen bağışıklığı buldu, fagosit hücreleri ve fagositozun çeşitli evrelerini tanımladı. A. E. Wright (1861-1947) ile Douglas sayesinde 1903'te antikorlarla komplemanın, antijen taneciklerine tutunarak onların fagositozunu hızlandırdığı anlaşıldı; böylece, suyuksal bağışıklık (serumda antikorların dolaşımı) ile hücresel bağışıklığın (fagositoz olgusu) opsonizasyon olayında birbirini tamamladığı ortaya çıktı. Bağışıklık tepkimelerinin kimi zaman kötü sonuç doğurduğu 1906'da von Pirquet'nin alerjiyi tanımlamasıyla anlaşıldı: kimi durumlarda, antijenle karşı karşıya gelen organizma aşırı bir tepki gösterir; böyle organizmalara, aşırı duyarlı denir. Bağışıklıkbilimi, bulaşıcı hastalık patolojisinden başladı, sonra her çeşit antijen maddenin organizmaya girmesiyle ortaya çıkan patolojik olayları da kapsamına aldı. Örneğin Landsteiner 1900'de insanda çeşitli kan gruplarının (A, B ve O kan grupları, alyuvarların taşıdığı antijenlerden dolayı) bulunması dolayısıyla kan nakli sırasında görülen uyuşmazlıkların nedenini buldu. Bağışıklıkbilimi, biyoloji bilimleri içinde önemli gelişme gösteren bir bilim dalı oldu. Derinlemesine yapılan araştırmalar birçok başka buluşlar arasında, antijenlerin tanımlanmasını, immünoglobülin moleküllerinin sıralanmasını ve komplemanın bileşenlerinin saptanmasını sağladı. Bağışıklık yaratıcı hücrelerin doğası, yapısı ve karşılıklı etkileri yavaş yavaş anlaşılmaya başladı. Bağışıklıkbilimi yalnız mikrop ya da asalak hastalıklarına karşı direncin incelenmesine değil, kanserlere, özbağışıklık hastalıklarına ve doku aktarılması sorunlarına da uygulanmaktadır.

BAĞIŞIK-SERUM a. Bağışıkbil. Özelliği bilinen antikorları bünyesinde taşıyan bağışık kişinin serumu. Doğal olarak bağışıklık kazanmış (örneğin, bağışıklık doğuran bulaşıcı bir hastalıktan kurtulup iyileşen) kişinin ya da serum tedavisinde kullanılacak bir serum elde etmek amacıyla yapay olarak bağışıklık kazandırılmış kişinin serumu böyledir.

BAĞIŞLAMA a. Bağışlamak eylemi.
—Hırist. tanrıbil. Kilise'nin bazı koşullarla bağışladığı günahların, Tanrı katında kısmen ya da tümüyle bağışlanması.
—Huk. Bir kişinin, malvarlığının bir bölümünü ya da tümünü karşılıksız olarak başkasına devretmeyi üstlendiği sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hırist. tanrıbil. Bağışlama uygulaması, *azizlerin comunio'su* dogmasına dayanır ve Antikçağ'daki ceza disipliniyle açıklanır: bir süre için topluluk dışına çıkarılan *tarikat üyeleri* piskoposla bir an önce uzlaşmalarını sağlamaları amacıyla işkence görmüş hıristiyanlardan ("dinini açıkça söyleyenler") yardım istemeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Barbar istilalarından sonra, irlandalı keşişlerin etkisiyle, o ana dek herkesin önünde verilen ceza, özelleşmeye ve birtakım derecelerle sıkı bir biçimde tarifeye bağlanmaya başlandı (ceza kitapları). Dindarlar Germenler'in *Wergeld* örneğine uyarak bu cezalardan sadaka, ayin ya da başka ceza hafifletme yollarıyla kurtulmaya çalışırlardı. X. yy.'da tazminat ödeyerek cezadan tümden kurtulma düşüncesi ortaya çıktı (Reims konsili, 923-924). Bu uygulama, pek bilgili ya da pek titiz olmayan vaizler tarafından kötüye kullanıldı ve özellikle Luther'in dinsel başkaldırısının temel nedeni oldu. Trento konsili bir yandan Luther'e karşı bağışlamaların geçerliliğinde diretirken, bir yandan da kötüye kullanmaları önlemeye çalıştı, ancak günler ve yıllar süren dünyasal cezanın bağışlanmasıyla, Tanrı'nın yargısı arasında bir ilişki kurmak istemedi. Bağışlamaların yöntemi, 1967'de Paulus VI tarafından yeniden gözden geçirilip yalınlaştırıldı (Papalık yasası, *İndulgentiarum doctrina*) ve 1968'de yeni bir bağışlamalar derlemesi yayımlandı (*Enchiridion indulgentiarum*).
Bağışlama, günaha bağlı dünyasal cezadan bütünüyle ya da kısmen kurtarmasına göre, kısmi ya da tam bağışlama adını alır. Bir kiliseye ya da kutsal bir nesneye (haç, tespih, madalya) bağlı olabilir; canlılara uygulandığı gibi, *onaylanma* yoluyla ölülere de uygulanabilir. Artık gerçek, yerel ya da kişisel bağışlama kalmamıştır. Bağışlama yetkisi sırasıyla, papaya, piskoposlara, metropolitlere ve patriklere ve çok kısıtlı bir biçimde de kardinallere aittir. İnananın bağışlamasını sağlamak için, afaroz edilmemiş olmak koşuluyla, bundan yararlanmaya niyetlenmesi ve öngörülmüş koşulları (günah çıkarma,comunio, bir kiliseyi ziyaret, dua...) yerine getirmesi gerekir.
—Huk. Bağışlama ölüme bağlı olmayan, yani sağlar arasında hukuksal sonuçlar doğuran bir sözleşmedir. Bu sözleşmeyle, bağışlayan, bir karşılık almadan başka birini zenginleştirmek amacıyla kendi malvarlığından kazandırıcı bir işlemde bulunur. Bağışlama sözleşmesi tek tarafa borç yükler. Kendisine bir bağış yapılan kişinin bağışlayana karşı herhangi bir edim'de bulunma yükümlülüğü yoktur. Bazı bağışlama sözleşmelerinde bağışta bulunan kişi bağışta bulunulana bazı yükümlülükler koyabilirse de bu yükümlülüklerin karşı-edim niteliğinde olmaması gerekir. Aksi halde, sözleşme bağışlama olmaktan çıkar.

■ **Bağışlama belgeleri kavgası,** Luther reformuyla sonuçlanan dinsel çatışma. Papa Leo X, 31 mart 1515'te Roma'daki San Pietro bazilikasının tamamlanması için bağışta bulunacaklar için bir af çıkarttı. Almanya'nın bir bölümünde, bu bağışlamanın tanıtılması görevini, toplanacak paranın yarısını alıkoyması karşılığında Magdeburg ve Mainz başpiskopu Albrecht von Brandenburg'a verdi. Oysa birkaç başpiskoposluğu papalık meclisine borçlanmış olan Albrecht, augsburglu bankacı aile Fugger'lerden borç para aldı ve bağışlardan payına düşecek parayı, borcuna karşılık gösterdi. Bağışlara özendirme görevi dominiken rahiplerine verildi. Bunlardan Johannes Tetzel, bir ruhu araftan kurtarmak için para yardımının kesinlikle gerekli olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti. Kimi çağdaş din adamları bu aşırılıkları üzüntüyle karşıladılar. Luther ise doğrudan doğruya bağışlama ilkesine karşı çıktı. 1517'de, bir yortu arifesinde, Wittenberg kilisesi kapısına astığı 95 maddelik duyuruda, Kilise'nin gelir toplama yöntemine ve zenginliğine karşı çıktı ve papalığın yaptığı bağışlamaların ancak papanın verdiği cezaların bağışlanması olabileceğini, bağışlamanın tamamen karşılıksız ve ruhun arınmasına yönelik olması gerektiğini ileri sürdü. Tetzel, Luther'e karşılık verdi. Luther bunu, 1518 martında, bağışlamalar ve inayet üstüne bir vaazla yanıtladı. Bu vaaz, 1517 tezleri gibi basıldı ve dağıtıldı. İngolstadt'da piskoposluk kurulu üyesi ve profesör olan Johann Eck bu vaazı yanıtladı. Luther tartışmayı sürdürdü. Görüşleri Roma'ya iletildi ve 1519'da papa Leo X tarafından mahkûm edildi. Papa kimi vaizlerin görüşlerinin yanlışlığını kabul etti, ama Batı kilisesi'nin kavgalara sürüklenmesini önleyemedi; bu kavgalar 1521 Worms diyeti sonrasında dinsel bölünmeye yol açtı.

BAĞIŞLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi bir kimseye, bir kuruluşa, kuruma, bağışlamak,* kendi malı olan bir şeyi, kendi isteğiyle ve karşılıksız olarak ona, oraya vermek; hibe etmek, teberru etmek, armağan etmek: *Kitaplarının gelirini Çocuk esirgeme kurumu'na bağışladı. Gözlerini Göz bankası'na bağışlamak.* **—2.** *Bir kimseyi, günahını, suçunu, kusurunu vb. bağışlamak,* onu cezalandırmamak, günahını, suçunu, kusurunu vb. hoşgörüyle karşılamak; affetmek: *Evi terk ettiği için babası onu hiç bağışlamadı. Tanrı günahlarını bağışlasın, iyi adamdı. Bu sorumsuzluğunu nasıl bağışlarım.* **—3.** *Bir kimseyi bağışlamak,* onun bir işi, görevi yerine getirmemesine izin vermek; onu mazur görmek, affetmek: *Beni bu görevden bağışlamanızı diliyorum.* **—4.** *Bir şeyi (soyut), bir kimseye bağışlamak,* yüceltilen bir kimse ya da iyi niyetler beslediği varsayılan bir şey sözkonusu ise, o şeyi (o kimseye) lütuf olarak vermek; lütfetmek, ihsan etmek, bahşetmek: *Doğanın insanoğluna bağışladığı güzellikler acımasızca yok ediliyor.* **—5.** *Bir şeyi bağışlamak,* ödünç olarak verdiği bir şeyi geri almamak: *Alacağını bağışlamak.* **—6.** *Bağışla, bağışlayın,* özür dilemek amacıyla kullanılan söz; affedersiniz, özür dilerim: *Bağışla, istemeyerek oldu. Bağışlayın, erken yatmak zorundayım.*

◆ **bağışlanmak** edilg. f. **1.** Hibe edilmek; armağan, lütuf olarak verilmek. **—2.** Cezalandırılmamak, mazur görülmek; affedilmek: *Senin bu davranışın bağışlanamaz.*

◆ **bağışlatmak** ettirg. f. Affedilmesini sağlamak: *Bu davranışıyla kendini bağışlattı.*

BAĞIŞLANMAK → BAĞIŞLAMAK.

BAĞIŞLATMAK → BAĞIŞLAMAK

BAĞIŞLAYICI sıf. Bağışlayan; suçları, günahları affeden; gafur, rahim: *Tanrı bağışlayıcıdır.*

BAĞIŞLI, esk. **Hazekyan,** Hakkari'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 3 439 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Bağışlı* (esk. Hazekyan), 1 173 nüf. (1990).

BAĞIT a. Huk. Tarafların, birbirine uygun, karşılıklı irade açıklamalarından doğan hukuksal işlem.(→ AKİT, MUKAVELE, SÖZLEŞME.)

BAĞITÇI a. Bağıtla bağlanmış taraflarm her biri. (Eşanl. ÂKİT.)

BAĞITLANMAK gçz. f. Bağıtla sonuçlanmak.

BAĞITLAŞMAK işt. f. Karşılıklı bağıt yapmak.

BAĞITLI sıf. Bağıt yapmış, âkit: *Bağıtlı yüksek taraflar.*
—Uluslarar. huk. *Bağıtlı yüksek taraflar,* görüşmelere katılan delegasyon üyeleri, bir antlaşmanın, sözleşmenin, vb. imzacı tarafları.

BAĞIVAR, esk. **Kabi,** Diyarbakır'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 5 333 nüf. (1990).

BAĞKESEN a. Küçük kafalı, siyah, yuvarlak, parlak bedenli, asma filizlerini keserek bağlara ve körpe tahıllara büyük zarar veren böcek. (Yeraltında yuva yapar. Bil. a. *Lethrus apterus, Jeotrupidae*

Bağışlama belgeleri kavgası
bağışlama belgeleri ticaretine karşı hazırlanan el ilanı
Jörg Breu'nun ahşap üzerine gravürü
XVI. yy.'ın ilk yarısı

familyası.) [Eşanl. MAKASLI BÖCEK.]

BAĞKONAK, esk. **Örkenez,** Isparta'nın Yalvaç ilçesine bağlı bucak; 19 567 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Bağkonak* (esk. Örkenez), 4 175 nüf. (1990).

Bağ-kur, esnaf ve sanatkârlar ve diğer bağımsız çalışanların sosyal güvenliklerini sağlayan kurum. 2 eylül 1971 tarih ve 1479 sayılı yasayla kurulmuş, Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliği olan, mali ve idari yönden özerk bir kamu kuruluşudur. Bağ-kurlular malullük, yaşlılık, ölüm ve sağlık sigortalarından yararlanırlar. Zorunlu ya da isteğe bağlı olarak üye olunan kurumun gelir kaynakları, alınan primler, bütçeden yapılan yardımlar, çeşitli bağış, vasiyet vb. yollarla sağlanır. Kayıtlı üye sayısı 1990 sonunda 2 051 000'e ulaşmıştır.

BAĞLAÇ a. Dilbilg. İki sözcüğü ya da tümceyi ya da bir tümceyi bağımlı bulunduğu tümceye bağlamaya yarayan sözcük. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağlaç öbeği,* bir bağlaç işlevi üstlenen sözcük kümesi (örn. *bunun için, gel gelelim, ne var ki*). || *Bağlaç tümcesi,* cümlede bir bağlaç ya da bir bağlaç öbeği ile başlayan bağımlı tümce.

—Bot. Çiçekte, erkekorganlarda, ipçiğin uzayarak başçık içinde çiçektozu odacıklarını birleştiren bölümü.

—Elektrotekn. *Sıkı bağlaç,* iki ya da birçok iletkeni, sıkıştırarak bağlamaya yarayan parça.

—ANSİKL. Bağlaçlar çeşitli anlam ilişkileriyle cümle içinde eşdeğerli öğeleri birbirlerine bağladıkları gibi cümleleri ya da paragrafları birbirine bağlamakta da kullanılır. *ki* ve *ise* bağlaçlarıyla, bağlaç işlevi gören *mi* (soru eki), *değil* koşacı ve bağfiil ekleri yan cümleyle temel cümle arasında bağımlılık ilişkisi kurar. Başka sözcük sınıflarında yer almalarına karşın bağlaçlarla aynı işlevi üstlenen sözcükler de vardır (örn. *Gelirim.* YALNIZ *fazla kalamam. Çok uğraşmış* ANCAK *başaramamış. Geldi.* HOŞ *gelmese de olurdu ya!*). Bağlaçlar yalın *(yani, bile, ama),* bileşik (*halbuki, kimbilir* vb.) durumda ve öbek (*demek ki, ya da, hem de* vb.) durumunda bulunabilir. Kimi sözcükler de cümle içinde yinelenerek bağlaç işlevi görür (örn. NE *biri* NE *öbürü gitmek istiyor. Bu para* HEM *sana* HEM *bana yeter,* vb.).

BAĞLAM a. **1.** Bir olayın oluştuğu ya da bir eylemin yer aldığı koşulların tümü; çerçeve: *Bugünkü uluslararası ilişkiler bağlamında bu askeri girişim oldukça tehlikelidir.* **—2.** Söylemin bir öğesini içinde bulunduran ve ona anlamını veren metnin bütünü: *Bu sözcük bağlamından koparıldığı için artık hiçbir şey anlatmıyor.* **—3.** Bir söylemin yer aldığı, doğal, toplumsal, kültürel koşullar bütünü: *Bir cümle, yalnızca bağlamından soyutlandığında bulanıklaşır.* **—4.** Aynı türden şeylerin bağlanmasıyla oluşturulan deste; demet.

—Bilş. Uygulanan bir programın her evresinde bilgisayarın merkez biriminin durumunu belirten bilgilerin tümü. (Bir kesinti sırasında, yarıda kalan programa daha sonra devam edebilmek için, bağlamın korunması gerekir.)

—Dilbil. Bir söylem içinde, herhangi bir dilbilimsel birimden önce ve/ya da sonra gelen öğeler bütünü (sesbirim, biçimbirim, tümce vb.). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bağlama bağlı* ya da *bağlamdan bağımsız,* yeniden yazım kurallarının uygulayım biçimiyle birbirinden ayrılan, iki tür dizimsel dilbilgisi için kullanılır. (Sözü edilen kuralların kendileri de bağlama bağlı ya da bağlamdan bağımsız adıyla anılırlar.)

—ANSİKL. Dilbil. Bir dilbilimsel öğenin bağlamı, onunla aynı söylemde birlikte yer alan öğelerden oluşur, bir başka deyişle, bağlam, söz konusu öğe çıkarılınca geride kalan bütündür. Örneğin *sen* sözcüğünde [e] sesbiriminin sesbirimsel bağlamı [s-n] dir; öte yandan, *Ahmet büyüktür* söyleminde *büyük* biçimbiriminin biçimbirimsel bağlamı [Ahmet-tür]dür. Dilbilimsel bir birimin gerçekleştirilmesi sırasında bağlam anlam taşıyıcı bir nitelik kazanır: *sopayı hak etmek* ve *sopayı kırmak* birleşimlerinde "sopa" sözcüğünün anlamı, "hak etmek" ve "kırmak" bağlamlarından ortaya çıkar. Sözcenin biçimsel belirtileri de (tonlama, noktalama vb.) bağlam işlevi yüklenebilirler. Sesbilimde akustik bağlam kavramı sözkonusudur, çünkü bir arada bulunan sesler, üretilişleri sırasında birbirlerini önemli ölçüde etkilerler. Herhangi bir dilbilimsel birimin gerçekleşebileceği (ya da gerçekleştiği) bağlamların tümü, o birimin dağılımını oluşturur.

Bağlam, bir dilbilimsel öğenin, dildışı kullanılış koşullarına göre büründüğü durum anlamına da gelir. Örneğin, belirli bir "bağlam"da masanın üzerinde duran bir bardak, parmakla gösterilerek, *onu bana ver* denebileceği gibi bir başka durumda, *masanın üzerinde duran bardağı bana ver* demek (ya da yazmak) gerekecektir. Böylece, bağlam, konuşucuyla dinleyici arasındaki ortak veriler, her birinin, bildirişim edimi sırasında ortak deneyimleri, bilgileri, ruhsal durumu olarak tanımlanır. R. Jakobson'un terimiyle dilin göndergesel işlevi, bağlama gönderen işlevdir.

BAĞLAM ya da **BAĞLIM** a. *Yörs.* Tarım. Deste, tutam, demet.

BAĞLAMA a. Bağlamak eylemi.

—Ağ. yet. Sürgünleri ya da dalları hereklere ya da çit tellerine tutturma eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Arabac. Eski at arabalarında yastıkla kundağı bağlayan demir şerit.

—Bayınd. Bir yapı öğesinin birbirinden bağımsız olarak inşa edilmiş iki bölümünü (örneğin bir kemerin iki ayağını) birleştirme. — REGÜLATÖR'ün eşanlamlısı.

—Giz. bil. Gerdek gecesi damadın eşiyle bedensel birleşmesini önleme amacıyla yapılan büyü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Bir halatla bir cismi ya da iki halatı birleştirme. —Palamarla bir gemiyi sabit bir yere tutturma. —Bir gemiyi kiralama. || *Bağlama hattı,* birçok geminin bir yere yan yana bağlanması sonucu oluşan hat.

—Deniz huk. *Bağlama limanı,* bir geminin seferlerinin yönetildiği liman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Tümcede aynı özellikleri taşıyan dil birimleri (sözcükler, tümceler) arasındaki bağıntı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağlama noktası* → SINIR.

—Dokmc. El dokumacılığında, iki ipi birbirine ekleme, düğümleme. (→ DÜĞÜM.)

—Ed. Türküde bentlerin sonunda yinelenen dizelere verilen ad. (*Kavuştak* da denir.) || Âşık edebiyatında bentlerle kurulmuş manzum bilmecelere verilen ad. (*Muamma* da denir.) || *Deyişmeli bağlama,* iki âşığın karşılıklı soru ve yanıt bentlerinden oluşturdukları atışma türü.

—El sant. *Bağlama iğnesi* → KOLBER.

—Elektrotekn. Bir elektrik düzeneğinin çeşitli organlarını birleştirmeye dayanan işlem. — Özelliklerini ya da etkilerini düzenlemek amacıyla elektrik aygıtlarını kendi aralarında birleştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Birçok gözlemi, tek bir bireşimsel kavramda bir araya getirme. (Bu, henüz saptanmamış bir görüngüyü ortaya çıkarmayı sağlar.)

—İnş. Bir tonozun kilittaşını yerine koyma işlemi. — Kâgir yapılarda öğelerin birbirinden ayrılmasını önleyen demir armatür. —Bu armatürü yerine koyma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağlama vurmak,* BAĞIN* VURMAK'ın eşanlamlısı.

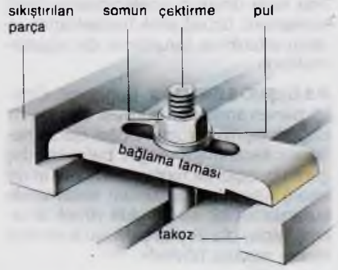
—İşlem. *Bağlama düzeneği,* işlenecek parçanın takım tezgâhına çabuk, otomatik ve doğru bağlanmasını sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeod. Temel bir röperin konumuna göre ikinci röperi belirlemeyi sağlayan işlem.

—Kaynakç. *Bağlama düzeneği,* birleştirilmiş boruları kaynak sırasında sabitleştirmeye yarayan aygıt.

—Kim. Uçucu bir maddeyi kararlılaştırma. — Bir bileşiğe yeni bir elementin katılmasını sağlayan kimyasal tepkime türü (örneğin karbona bir klor atomunu bağlama).

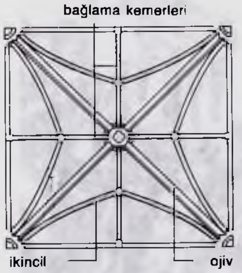
—Mak. san. İki parçanın birleşme biçimi. (Bir tekerleğin bir milden hareket alması ya da ona hareket vermesi gerekiyorsa, bu iki parçanın birbirine, örneğin pimlerle bağlanması zorunludur.) || *Bağlama düzeni,* bir takım tezgâhını donatan üniversal (mengeneler, aynalar vb.) ya da özel parça taşıyıcıların tümü. || *Bağlama elemanı,* bir parçanın bir başka parça ile birleşmesini sağlayan eleman (muylu, çubuk mastar, merkezleme pimi vb.). || *Bağlama kelepçesi,* yarı-bilezik ya da bilezik biçiminde metal bağ parçası. (Herhangi bir nesneye geçirilerek sağlamlaştırılmasına ya da bu nesneyi oluşturan parçaların yerinden oynamamasına yarar.) [KENET de denir.] || *Bağlama laması,* kapalı ya da U biçiminde bir parçayı bağlamaya yarayan metal parça. (Bağlama laması bu parçaya ve aynı kalınlıkta bir takoza dayanır ve içinden geçen bir çektirme vidayla destek'e sıkıştırılır.) || *Ayna-punta bağlama,* bir tornada bir parçayı bir uçtan aynaya, diğer uçtan gezer puntaya tutturma. || *Çift bağlama,* tek bir işin gerçekleştirilmesinde güçleri birleştirmek için iki aygıtı birbirine bağlama işlemi. || *Özgermeli bağlama,* bir boruya iç basınç uygulayarak soğuk bir ortamda dayanımını artırmayı sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

bağlama laması

—Marangl. Mobilya parçalarını tutkallamadan çeşitli gereçlerle (çivi, vida, cıvata, dübel vb.) birleştirme, kurma işlemi.

—Mım. *Bağlama çizgisi,* mimarlık planlarında kotlara eşlik eden ve bu kotların ait olduğu uç noktaları gösteren sürekli ya da kesik çizgilerden her biri. || *Bağlama kemeri,* bir tonozun sırt çizgisi altındaki kaburga. — Gotik bir tonozda, ikincil kaburgaları kilittaşına bağlayan haç biçiminde düzenlenmiş kaburgalardan her biri. (Özellikle alevli gotik'te kullanılmıştır.)

gotik bir tonozun **bağlama** kemerleri ve ikincil kaburgaları

—Mutf. Bir sıvı besine son anda un, nişasta, yumurta sarısı, kanatlı av ya da kümes hayvanı kanı katarak, sıvıyı koyulaştırma işlemi.

—Nörobiyol. Dışardan gelen uyarı ile duyu siniri liflerinin elektrik etkinliği arasında bağlantıyı sağlayan (iletken) duyu alıcılarının görevi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ormanc. *Bağlama çubuğu,* bir çalı ya da odun demetini bağlamaya yarayan ince esnek çubuk.

—Petr. san. Matkabın çıkışı sırasında, kuyu açma çubuklarını istifleme, inişi sırasında ise birleştirme işlemi. || *Bağlama platformu,* kuyu açma aygıtının üçte ikilik bölümünü oluşturan ve bağlayıcılarla donatılan platform.

—Teknol. Bir parçayı bir başka parçaya tutturma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Çiftkatlı kumaş üretiminde, kumaşlardan birinin bir öğesini (çözgü ya da atkı) diğerinin bir öğesine tutturarak iki dokumayı birleştirme işlemi. (Ek bir atkı ipliği, bileşenlerden her birinin çözgü ipliklerine almaşık biçimde düğümlenerek bu

sonuç elde edilebilir. Aynı teknik kayış üretiminde kullanılan çokkatlı dokumaların (üçkatlı, dörtkatlı vb.) yapımında da uygulanır.) || *Bağlama ipliği,* kumaş yapımında, özellikle gaze kumaş dokumada, sabit bir çözgü ipliğinin altından geçerek sağdan sola ve soldan sağa almaşık bağlantı yapan çözgü ipliği. || *Bağlama kolu,* dokuma ve iplik tezgâhlarında, iki yan kenarın birbirine bağlanarak sallanmamasını sağlayan kollardan her biri.

—ANSİKL. Ağ. yet. Dalları rüzgâr sarsıntısından korumaya ve havanın, güneş ısı ve ışığının en iyi biçimde dağılımını kolaylaştırmaya yarayan bağlama işlemi yaz başında yapılır. Bitkiler budandıktan sonra çıkan yeni sürgünler ya da dallar bu amaçla hazırlanmış çıtalara ya da bir hereğe bağlanarak onlara en uygun biçim verilir.

—Deniz huk. Her geminin bir bağlama limanı vardır. Gemi seferlerinin yabancı bir ülkeden yönetildiği durumlar hariç, bağlama limanı, genellikle geminin sicile kayıtlı olduğu yerdir. Bağlama limanı çeşitli açılardan hukuksal önem taşır: donatan aleyhine bu sıfatından dolayı açılacak tüm davalarda bağlama limanı mahkemeleri yetkilidir; kaptanın donatanı temsil yetkisi bağlama limanında dar, bağlama limanı dışında ise geniştir; gemi bağlama limanındaki sicile yazıldığından bununla ilgili tüm idari işlemler burada yapılır.

Bağlama limanı gemilerin bordalarının her iki yanına ve kıçına yazılır.

—Dilbil. Bağlama, ya bağlayıcı adı verilen özel terimlerin kullanılmasıyla (*Mavi* VE *parlak bir gökyüzü*) ya da birimlerin yan yana getirilmesiyle *(Mavi, parlak bir gökyüzü)* sağlanır. Sözdizimsel açıdan, bağlanan öğeler arasında işlev ve nitelik bakımından özdeşlik vardır: bu öğelerden birini kaldırmak tümcenin yapısını değiştirmez. Anlamsal açıdan, bağlama ile gerçekleştirilen mantıksal bağ çeşitlidir: süredeşlik (*Çalışıyor* VE *sigara içiyor*), ardışıklık (*Çalışır* ARDINDAN *sigara içer*), sonuç (*Düşünüyorum* DEMEK Kİ *varım*), neden (*Gidelim* ÇÜNKÜ *geç oldu*), karşıtlık (*Zengin* AMA *mutsuz bir adam*), vb.

—Elektrotekn. Elektrik üreteçlerini bağlama işlemi, üç şekilde yapılabilir: *seri, paralel* ve *seri-paralel.*

Seri bağlamada, toplam akım aynı yönde, art arda üreteçlerden geçer ve bunların elektromotor kuvvetleri birbirine eklenir. Paralel bağlamada bütün artı kutuplar bir yanda, bütün eksi kutuplar diğer yanda olmak üzere dış devrenin uçlarına bağlanır; bu bağlama uygulamada, ancak üreteçlerin elektromotor kuvvetleri hemen hemen birbirine eşitse gerçekleşebilir. Seri paralel bağlamada ise, seri bağlı üreteç grupları paralel olarak birleştirilir.

Seri bağlı, özdeş doğru akım üreteçlerinde, elektromotor kuvvetler ve iç dirençler birbirine eklenir; bunlar paralel bağlandıklarında sistemin elektromotor kuvveti bir üretecin kuvvetine eşittir; toplam iç direnç ise, bir öğenin iç direnci üreteç sayısına bölünerek elde edilir.

Almaşık akımlı makineler, ancak frekansları kesinlikle eşitse bağlanabilir. Bu koşulu doğrulamak için senkronoskop, frekansmetre ya da eşzamanlılık lambalarından yararlanılır.

—Giz. bil. Bağlama, eşlerden birine düşmanlığı olan kişilerin başvurduğu, Anadolu'da oldukça yaygın bir uygulamadır. Çeşitli yöntemleri vardır. Dinsel nikâh kıyılırken "amin" dendiği sırada; bıçak ya da kama kınından çıkarılırsa, açık bir asma kilit kilitlenirse, ip ya da urgana düğüm atılırsa damadın bağlanacağına inanılır. En etkili bağlama yollarından biri, tüfekle bağlamadır. Tüfeğin kullanılmamış fişeği alınır, ucundaki mermi çıkarılır. Mermi ve kovan, eşlerin geçeceği yolun iki yanına konur. Eşler geçtikten sonra mermi kovana yerleştirilip havaya ateş edilir. İki mısır koçanını yolun iki yanına koyup eşler geçtikten sonra bağlayarak gömmek, ağaca çivi çakmak da başvurulan bağlama yollarındandır. Bağlamanın etkisiz hale getirilmesi için, bağlanmaya neden olan maddi unsurların bulunup yok edilmesi gerekir. İnanışa göre gelinle damadın buğday ya da mısır çuvalı üzerinde gerdeğe girmesi, her türlü bağlamayı çözebilecek en etkili yöntemdir.

—İnş. Bir yapıda döşemeleri taşıyan taşıyıcı duvarlar sözkonusu olduğunda tüm düşey ve yatay öğeleri birleştiren bağlamalara başvurulur. Büyük inşaatlarda bağlama, her kat düzeyinde, başka bir deyişle tüm döşemelerde uygulanır. Ahşap ya da demir döşemelerde, yassı demirden bağlamalar ve kare ya da yuvarlak kesitli demir ankrajlar kullanılır; sıkıştırma işlemi kamalarla ya da sergilerle gerçekleştirilir. Bağlama betonarme de olabilir; döşemeler betonarme olarak yapılmışsa, bağlamayı döşemenin kendisi oluşturabilir.

—İşlem. Orta ya da büyük serilerin işlenmesinde, bağlama düzeneği, işlenecek parçayı genellikle matkap ya da freze türü bir takım tezgâhına yerleştirerek ve bağlayarak kullanılır; böylece işlenmeden önce parçanın markalanması gerekmez. Düzenekte, işlenecek parçanın dayandığı takozlar ve çabuk bağlamayı sağlayan sıkma parçaları (vidalar, cıvatalar, eksantrikler vb.) vardır. Bağlama düzenekleri genellikle pahalıdır ve bakımları zordur: makinelerin çok büyük seriler halinde üretiminde, örneğin otomobil sanayisinde bu düzeneklerin yerini aktarmalı takım tezgâhları alır.

—Mak. san. Özgermeli bağlamadan özellikle yüksek düşüş hidrolik santrallarını besleyen dayanıklı boruların yapımında yararlanılır. Esneklik sınırı yüksek olan çelik çemberler, çapları daha küçük, kaynaklı çelik sac borular üzerine takılır. Hidrolik bir presle boruya, çalışma basıncının iki katı basınç uygulanır; basınç etkisiyle boru plastik olarak biçim değiştirirken, çemberler yalnızca esnek bir biçim değişikliğine uğrar. Basınç azaltıldığında, çemberler genişleyen boru üzerine sıkıca oturur. Bu yöntem, ısıtılarak takılmış çemberlerde görülen tavlanmayı önler ve boru ağırlığının önemli ölçüde azalmasını sağlar.

—Nörobiyol. Bir iletken alıcının zarı, uyarılar (görsel, işitsel, mekanik, vb.) ile sinir sistemi arasında ortak yüzey oluşturur: uyarılar, alıcı (iletken) zarlarının iyon geçirgenliğini değiştirir; sonra da yerel akımlar, duyu siniri liflerinde eylem potansiyeli yayımını değişikliğe uğratır.

—Teknol. Bir parçayı bağlama işlemi, genellikle bağlama laması bir kenarından takoza diğer kenarından da bağlanacak parçaya oturtularak gerçekleştirilir: çektirme vidasının başı makine tablasının ya da aynasının T biçimindeki kanalına yerleştirilerek bir somunla parça sıkıştırılır.

BAĞLAMA a. Telli ve mızraplı bir türk halk müziği çalgısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağlama ailesi,* türk halk müziğinde *bağlama, divan sazı, onikitelli, tanbura, çöğür, cura, bozuk* adlı telli ve mızraplı çalgıların oluşturduğu çalgı grubu.

—Halk müz. *Bağlama düzeni* → ANA* DÜZEN.

—ANSİKL. Bağlama karadut, kestane gibi sert ağaçlardan oyularak yapılan, yarım armut biçiminde *gövde** ya da *tekne** ile; ıhlamur, ardıç gibi zamanla biçim değiştirmeyen hafif ağaçlardan yapılan *sap**'tan oluşur. Gövde, köknar, ladin gibi ağaçların düzgün elyaflı parçalarından yapılan *göğüs** denen ses tablasıyla kapanır. Burguluk; sapla aynı parçadan yapılmakla birlikte, genellikle 15-20 derece geriye yatıktır. Kiraz ağacından yapılan mızrabına *tezene** denir. Toplam uzunluğu (30 cm gövde, 40 cm sap olmak üzere) 70 cm'dir. Ses alanı iki oktav kadardır. Sapa bağlı perdeler, türk müziğinin ses sistemini yansıtır. Üç çift tel takılır. Alt ve üst teller çelik, orta teller pirinçtir. Akordu, çalınacak parçanın ayağına

bağlama

bağlı olarak değişmekle birlikte, genellikle alttan üste doğru *la-re-mi* biçimindedir. Birçok araştırmacıya göre bağlamanın atası, *kopuz**'dur.

BAĞLAMA, Niğde'nin merkez ilçesi, Yeşilgölcük bucağına bağlı belde; 3 370 nüf. (1990).

BAĞLAMACI a. **1.** Bağlama yapan ya da satan kimse. **—2.** Bağlama çalan kimse.

BAĞLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir hayvanı (bir şeye, bir yere) [bir şeyle] bağlamak,* onu, herhangi bir bağla, bir şeye, bir yere tutturmak; hareket etmesini engellemek, hareket özgürlüğünü kısıtlamak: *Ev sahibini bağlamış, bütün evi soymuşlardı. Kayığı iskeleye bağlamak. Atı ağaca bağlamak.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeye) ya da şeyleri (birbirine) bağlamak,* onları birbirine eklemek; birleştirmek: *Vagonları birbirine bağlamak. Yan yolları anayola bağlamak.* **—3.** *Bir şeyi, (bir şeyle) bağlamak,* (bir bağ ile) onu sarmak, kapatmak, üstünü örtmek: *Bir kimsenin gözlerini bağlamak. Şu paketi sıkıca bağla, açılmasın. Yarayı bağlamak.* **—4.** *Şeyleri (bir şeyle) bağlamak,* şeyler bütününü bir araya getirmek, toplamak: *Saçlarını bağlamak. Çiçekleri bağlayıp buket yapmak.* **—5.** *Bir kimseyi bir kimseye, bir şeye bağlamak,* onları sevgi, çıkar vb. ilişkilerle birleştiren bir bağ oluşturmak ya da bu tür bir bağın ortaya çıkmasını sağlamak: *Çocukluk anıları onu doğduğu yere bağlıyor. Onu kendine bağlamak için hiçbir şey yapmadın ki. Hiçbir şey bizi birbirimize bağlayan dostluk bağını koparamaz. Onu hayata bağlayan hiçbir şey yok.* **—6.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir kimseye, bir şeye bağlamak,* onu, o kişi ya da şeyle sıkı bir bağımlılık içine sokmak: *Bir birimi bakanlığa bağlamak.* **—7.** *Bir şeyi, bir şeye (bir şeyle) bağlamak,* onları aralarında mantıksal bir bağ kurarak birleştirmek: *Bir bağlantı sözcüğüyle bir tümceyi ötekine bağlamak.* **—8.** *Bir şeyi bir şeye bağlamak,* bir şeyi bir başka şeyin nedeni ya da mantıksal sonucu olarak açıklamak: *Yükseklik korkusunu, çocukluğundaki bir olaya bağlıyor.* **—9.** *Bir bağı bağlamak,* iki ucunu birleştirmek, düğümlemek: *Ayakkabılarını, ayakkabılarının bağcıklarını bağlamak. Kravatını bağlamak.* **—10.** *Bir kimseyi bağlamak,* bir şey sözkonusuyla, bir kimseyi sorumlu kılan bir durum ya da bir bağımlılık içine sokmak, dilediğince davranmasını engellemek: *Bu karar yalnızca sizi bağlar.* **—11.** *Yaşamını, yazgısını, umutlarını vb. bir kimseye, bir şeye bağlamak,* beklentilerini ona yöneltmek; manevi olarak onlara bağlanmak: *Umutlarını çocuklarına bağlamak.* **—12.** *Bir şey bağlamak,* onu oluşturmak: *Ekinler tane bağladı. Yara kabuk bağlıyor. Kaymak bağlamak.* **—13.** *Bir telefon numarasını (bir kimseye, bir yere) bağlamak,* aralarında telefon görüşmesi sağlamak: *Bana 262'yi bağlayın. Santralı bağlar mısınız? Ahmet beyi bağlayın lütfen.* **—14.** *Bir işe bir şey bağlamak, bir kimseye belli bir miktar para bağlamak,* onu o iş, o kimse için ayırmak; ona tahsis etmek: *Bütün mal varlığını bu işe bağladı. Bu işe ancak on milyon lira bağlayabilirim. Traktörü bu işe on günden fazla bağlayamam. Aylık bağlamak.* **—15.** *Bir şeyi, bir sözü (bir şeye, bir şeyle) bağlamak,* bir işi sonuçlandırmak, bir sözü bitirmek: *Şu işi 25 bine bağlayalım. İşleri bir sözleşmeye bağlamak. Sözünü bağla artık. Yazısını bir fıkrayla bağlamak.* **—16.** *Bağlasalar durmam, duramam,*

"gitmek zorundayım", "gitmeye kararlıyım" anlamında kullanılır.
—Denizc. Bir halatı, bir palamarı baba, bita, aneie, kanca ya da koç boynuzuna tutturmak. — Ticari amaçla bir gemiyi bir kimseye ya da bir firmaya belirli koşullarda kiralamak || *Bir gemiyi bağlamak,* palamarlarla, kablolarla, zincirlerle gemiyi belli bir durumda tutmak, *Bir gemiyi rıhtıma bağlamak.*
—Ed. Bir atışmada saz ozanlarından birinin diğerini sordukları yanıtlayamaz ya da aynı uyakla karşılık veremez duruma düşürmesi.
—El sant. *Havayı bağlamak,* bakırcılıkta külçe bakırı çekiçleyip levha haline getirirken, *sazcı** denen ustanın çekiç vuruşlarına uyarak bir ritim oluşturmak.
—Elekt. ve Elektron. Bir elektrik aygıtının bağlantılarını kurmak.
—Elektrotekn. Çeşitli iletken düzenekler arasında, iletken bağlantılar kurmak.
—Hidr. pnöm. ve Sıh. tes. Bir boru donanımını, bir hortumla bir pompa, bir depo ya da herhangi bir aygıt çıkışına tutturmak.
—İnş. Kâgir bir duvarı oluşturan öğeleri birbirleriyle bağlantı kuracak biçimde yerleştirmek. — Kemertaşlarıyla oluşturulan bir yapı öğesinde kilittaşını yerine koymak. — Bir duvara bağlama işlemi uygulamak. — Taşları, tuğlaları, sıra taşı ve bağ taşı düzeniyle bir araya getirmek. || *Bir kemeri, bir tonozu bağlamak,* bu yapıları inşa etmek ve özellikle, son kilittaşını yerleştirerek tamamlamak. || *Halata bağlamak,* taşları, gereçleri istenen yüksekliğe çıkarmak için sapan vurmak.
—Jeod. Bir bağlantı kurmak.
—Kim. Bir cismin uçmasını engellemek.— Yeni bir elementi ya da organik kimyada, belirli konumdaki tam bir grubu bir bileşiğe katmak.
—Mak. san. Bir parçayı işlemek için takım tezgâhına yerleştirmek. —Bir takım tezgâhında işlenecek parçayı desteğe almak. || *Çift bağlamak,* hareket halindeki bir öğeyi birbiriyle birleştirmek.
—Marangl. Kesme, rendeleme, vb. gibi işlemleri yaparken, bir iş parçasını tezgâha ya da sehpaya işkenceyle, mengeneyle tutturmak. — Bilenecek aletleri mengeneyle sıkmak. — Sökülmüş iş parçalarını çektirme, vida, makas, menteşe gibi bağlama öğeleri yardımıyla birleştirmek, toplamak.
—Mutf. Bir sosu, içine azar azar un, ararot, yumurta ya da nişasta gibi malzemelerden birini katıp karıştırarak koyulaştırmak.
—Müz. *Notaları* ya da *sesleri bağlamak,* birden çok notayı, bir yay çekişiyle, bir üflemeyle ya da sesin tek yayılımıyla icra etmek.
—Oy. *Oyunu bağlamak,* bazı oyunlarda, özellikle dominoda, karşı tarafın oynamasını engelleyecek biçimde oynamak.
—Petr. san. Bağlama işlemini gerçekleştirmek.
—Tekst. Çift katlı kumaşlarda, katları atkı ve çözgü iplikleriyle birbirine tutturmak, ayrılmamalarını sağlamak.
—Tiyat. Bir oyunun provası ya da oynanması sırasında, replikleri bir kesilmeden sonra yeniden sürdürmek.

◆ **bağlanmak** edilg. f. **1.** *(Bir şeyle) bağlanmak,* bir bağ aracılığıyla sarılmak, kapatılmak, toplanmak; birbirine ya da bir yere tutturulmak, hareketi engellenmek, özgürlüğü kısıtlanmak: *Elleri bağlanmak. Bağlanan denkler kamyona yüklendi.* **—2.** *Bir kimseye, bir kuruluşa, bir şeye bağlanmak,* onun kapsamı içinde yer almak, denetimi altına girmek, onunla bağlantılı olmak: *Hatlar otomatiğe bağlandı. Kıyı işletmeleri bir kararnameyle bakanlığa bağlandı.* **—3.** *(Bir şeye ya da bir şeyle) bağlanmak,* bir iş, eylem, söz vb. sözkonusuysa (şu ya da bu biçimde) son bulmak, sonuçlandırılmak: *Bu iş en son üç milyona bağlanır.* **—4.** *(Bir kimseye, bir eve, binaya vb.) bağlanmak,* bir hizmet sözkonusuysa, kullanıma sunulmak: *Su bağlandı ama elektrik henüz bağlanmadı.*

◆ **bağlanmak** dönşl. f. *Bir kimseye bir şeye bağlanmak,* ona içten bir ilgi, bir yakınlık duymak, kendini ona vermek, onu çok sevmek: *Sana öyle bağlandım ki anlatamam.*

◆ **bağlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, şeyleri, bir kimseyi, bir hayvanı bağlatmak,* onun bağlanmasını, bağlı duruma getirilmesini sağlamak: *Yükleri bağlatmak. Kravatını bağlatmak. Ayaklarını bağlatmak.* **—2.** *(Bir binaya) elektrik, su, telefon vb. bağlatmak,* onun kullanılmasını, kullanıma girmesini sağlamak. **—3.** *Bir kimseye belli bir miktar para bağlatmak,* ona o paranın verilmesini sağlamak: *Şehit maaşı bağlatmak.*

BAĞLAMALIK sıf. **1.** Bağlamaya yarayan şey için kullanılır. *Bağlamalık ip.* **—2.** Bağlama, saz yapmaya elverişli: *Bağlamalık ağaç.* **—3.***Bağlamalık deli,* bağlanmayı gerektirecek derecede akıl hastası olan ya da çılgınca işler yapan kimse için kullanılır.
—İnş. Büyük açıklıklı bir döşemenin ikincil kirişleri üzerine yerleştirilerek döşemenin tümüne bükülmezlik kazandıran ve bu kirişlerin çarpılmasını önleyen ahşap parçalardan her biri. —Kerpiç bir duvarın çeşitli bölümlerini birbirine bağlamak için duvar içine gömülen levha. (→ HATIL.)— Metal bir çatkıda flambajı önlemek için aşıkları birbirine bağlamaya yarayan çubuk. (Eşanl. BAĞLANTI.)

BAĞLAMSAL sıf. Bağlama ilişkin, bağlamla ilgili.
—Dilbil. *Bağlamsal anlam,* bir sözcüğün, kullanıldığı bağlama göre içerdiği özel anlam. ("El" sözcüğünün "el emeği" ve "el de etmek" bağlamlarında iki ayrı anlamı vardır.)
—Mant. *Bağlamsal tanımlama,* tanımlanacak simge ya da terimle eşdeğer bir başka deyim verecek yerde bu terimin geçtiği her bağlamı, içinde bu terimin yer almadığı eşdeğer bir başka bağlama çevirme kuralının dayandığı tanım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bağlamsal tanım belirtik tanımdan, bu sonucunun tanımlanacak simgenin eşdeğeri olan bir başka simge sağlaması bakımından ayrılır. Bu tür tanımlar genellikle yalnızca bir kullanılış anlamı (ing. *meaning in use*) olan, yani tek başlarına bir şey göstermeyen simgelere uygulanır. Bağlamsal tanımların başlıca faydası, bunlar sayesinde, tanımlayabildiğimiz terimlerin içinde yer aldıkları tümcelerin (cümlelerin) bir anlamı olabilmesi için, bu terimlerin bir şey gösterdiklerini (denotation) varsaymamıza gerek kalmamasıdır. Bağlamsal tanım için gösterebileceğimiz en ünlü örnek kuşkusuz Russell'ın tekil betimlemeler kuramında kullandığı ve çözümlemesini verdiği tanımdır.

BAĞLAN → BAKLAN

BAĞLAN, Afganistan'ın kuzey kesimindе kent, il merkezi, Afgan Türkistanı'nda; 111 000 nüf. Şeker fabrikası. Dokuma sanayisi. —*Bağlan ili,* 7 823 km²; 607 000 nüf.

BAĞLANIM a. **1.** Bağlanmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Siyasal ya da toplumsal konularda yan tutma; bu yolda çaba göstermeyi üstlenme.
—Fels. Varoluşçulara, özellikle J. - P. Sartre'a göre, bireyin, seçtiği değerleri benimsemesi ve böylece eylemine bir anlam kazandırması (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *Bağlanım,* bir olayın kesin büyüklüğüne karşı gelen başka bir olayın, yaklaşık büyüklüğünü bilmek amacıyla yapılan işlem. || *Bağlanım doğrusu,* bir nokta kümesi ya da bulutunun bir doğru yardımıyla temsili. Öyle ki, noktalardan doğruya, ordinat eksenine koşut olarak alınan uzaklıkların karelerinin toplamı minimumdur. || *Bağlanım eğrileri,* iki değişkenli bir dağılımda, değişkenlerden biri sabit tutulduğunda, ötekinin kısmi dağılımının ortalamalarının geometrik yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğrusal (lineer) bağlanım,* bir nicel özelliği, başka p nicel özelliğin doğrusal bileşimi yardımıyla açıklamaya yönelik verileri çözümleme yöntemi. Özelliklerin hepsi n bireyden ölçülür.
—ANSİKL. Fels. Sartre'a göre bağlanım, insan özgürlüğünün bir kanıtıdır ve insan bununla, gerçek bir insansal tutum benimseyerek kendinde donup kalma eğilimini reddeder. Bağlanım, bu bakımdan, *Bulantı*'da (la Nausée) ve *l'Être et le Néant*'da (Varlık ve hiçlik) yazgıcılığın karşıtıdır. *Varoluşçuluk bir hümanizmadır* (L'existentialisme est un humanisme) adlı yapıtında Sartre şöyle der: "Alçak biri için alçak olmama olanağı her zaman vardır [...] Önemli olan, bütünsel bağlanımdır".
—İstat. Bir x değişkeninin her değerine, bir y değişkeninin dağılımı karşılık getirildiğinde, y değişkeninin x değişkeni üstündeki bağlanımından (y nin x e göre bağlanımı) söz edilir. x in fonksiyonu olarak y dağılımının ortalama değişimini gösteren eğriye y nin x e göre bağlanım eğrisi adı verilir. Bu eğri doğruysa (bağlanım doğrusu) bağlanımın doğrusal olduğu söylenir ve bağlanım doğrusunun eğimini veren katsayıya "bağlanım katsayısı" denir.

BAĞLANIR sıf. Bilş. Bağlanabilen bir düzenek ve özellikle bilgisayar için kullanılır.

BAĞLANIRLIK a. Bilş. Merkez biriminin yapısı değiştirilmeksizin, çevre birimlerine bağlanabilen bir bilgisayarın özelliği.

BAĞLANIŞ a. Müz. Armoninin klasik kurallarına uygun iki akoru yan yana getirme.
—ANSİKL. Müz. Bir akor, bir armoni cümlesinin sonunda yer almıyorsa, kendisinden bir önceki ve bir sonraki akorla arasında bağ kuran başka bir akora bağlanır. Çeşitli akorların bu rasyonel dizilişi, bir armonik ilerleyişi belirler. Akorların bağlanışı, üzerine kuruldukları dereceler tarafından belirlenir. Armoni kuramcıları, akorların bağlanışlarını, doğurdukları etkinin iyi, orta ya da kötü oluşuna göre aşamalandırır. Bu etki, bağlanmış iki akordaki ortak tonal nota sayısına ya da akorların üzerine kuruldukları derecelerin önemine göre değerlendirilir.

BAĞLANMA a. Bağlanmak eylemi.
—Dağc. Bir dağcının kendisini güvenlik ipine bağlaması işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. Belirli koşullarla bir gemiyi bir taşıma hattında çalıştırma. —Dümen yelpazesinin dümen fitiline tutturulması.
—Dy. Uçlarında bulunan kancalar yardımıyla iki vagonun birleştirilmesi.
—Karb. kim. *Bağlanma gücü,* bir kömürün, çok yapışkan bir kok oluşturma yetisi. (TOPAKLAŞMA GÜCÜ de denir.)
—Psik. ve Ruhbil. İki ya da daha çok kurumsal yapının birbiriyle eklemlenmesine denir.
—ANSİKL. Dağc. Bağlanma düğümler aracılığıyla yapılır. Sekizli düğüm ipin ucuna ya da ortasına bağlanmayı sağlar; fakat genelde ipin ucundaki dağcı için tekli oturak düğümü, ipin ortası için de aynı zamanda göğüs kemeri görevi yapan çift oturak düğümü yeğ tutulur. Dağcılar, göğüs kemerini gittikçe daha çok kullandıklarından, emniyet ipi bu kemere klasik bir bağlanma düğümü ya da bir karabina halkasıyla bağlanır.
İki dağcı arasındaki bağlanma uzaklığı arazinin zorluklarına göre değişir (25 -30 m'lik bir uzaklık, iyi bir ortalamadır). Kar tutmuş bir buzul üzerinde bağlanma zorunludur.

R. Hemon

bağlanmaya hazırlanan dağcılar

BAĞLANMAK → BAĞLAMAK.

BAĞLANMAZLIK a. Fizs. kim. *Bağlanmazlık yörüngesi,* atomlar arasında bir it-

me enerjisini karşılayan molekül yörüngesi.

BAĞLANTI a. **1.** İki ya da daha çok kimse, şey arasındaki bağ, ilgi, ilişki: *Bu iki olay arasında hiçbir bağlantı göremiyorum. Söylediklerinizin konuyla hiçbir bağlantısı yok. Değişik hizmet birimleri arasında bağlantı sağlamak.* **—2.** Bir iletişim aracı yoluyla kişiler arasında kurulan bağ: *Telefon bağlantısı. Pilotla telsiz bağlantısı kurmak. Kar dolayısıyla, Uludağ'la bağlantı sağlanamıyor.* **—3.** Ulaşım araçları ya da taşımacılık yoluyla iki nokta arasında sağlanan ilişki; hat: *Türk hava yolları'nın İstanbul-Paris bağlantısı Münih'ten aktarmalı olarak yapılıyor. Havayolu, denizyolu, demiryolu bağlantısı.* **—4.** İki şeyi, iki yeri birleştiren bağ, birleşme parçası, bölümü: *Bir köprü aracılığıyla iki kıyının bağlantısını sağlamak. Bağlantı borusu. Bağlantı kablosu. Borular bağlantı yerinden açıldı.* **—5.** Olguların, düşüncelerin birbirini izleyişi, aralarındaki bağ, ilişki: *Bir olayın nedeniyle sonucu arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koymak. Düşünceler arasındaki bağlantı yokluğu.* **—6.** İş bağlamında, genellikle bir alım satım için kurulan ilişki: *Brezilya ile yüz tonluk kahve bağlantısı yapıldı. Bu iş için üç firmayla bağlantı kuruldu, ancak hiçbiriyle anlaşmaya varılamadı. İş çevreleriyle bağlantıları olmak.*

—Anat. *Bağlantı yeri,* bir kasın, bir bağın tutunduğu yer. ‖ *Kas bağlantısı* ya da *izi,* yumuşakçaların kabuklarında kasların bağlandığı yerde kalan iz.

—Bilş. Özel bir sistemde, bir programın iki bölümü ya da iki altprogram arasındaki ilişkileri sağlayan uzlaşmalı komut dizisi. ‖ *Bağ bağlantı programı,* bir bilgisayar işletim sisteminin kendine özgü programı. (Modüllerde ve temel altprogramlarda uygulanabilir tutarlı bir programın, bu çeşitli bölümler arasında gerekli bağlantıları kurarak oluşturulmasına olanak verir.) ‖ *Metin bağlantı programı,* metinlerin bilgisayarda dizilmesini kolaylaştıran program. ‖ *Programlanmış bağlantı,* bir programın komutlarıyla denetlenip yönetilen bilgi aktarımı ve bilgisayara erişim yöntemi. ‖ *Sonuç bağlantı programı,* bir yandan belleğe aktarılmış bilgilerin, diğer yandan istenen çıkış biriminin tanımından yola çıkarak, yazılacak sonuçların sayfa düzenini otomatik olarak gerçekleştiren program. (Eşanl. BİÇİMLENME PROGRAMI.)

—Bilş. ve Telekom. *Bağlantılı ağ,* bilgisayarları birbirine bağlayan ağ.

—Biyol. Bütün hayvan türlerinde bir organla, hatta bu organ evrim süreci içinde körelmiş ya da büsbütün işlev değiştirmiş olsa bile, çevresindeki organlar arasında var olan değme, eklemlenme, sinirlenme ve damarlanma bağlarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bür. Birbirlerini tamamlamak ya da birlikte çalıştırılmak üzere iki makine arasında yapılan geçici birleştirme.

—Çamaşır san. Bir örgüyü oluşturan ipliklerin birbirine geçme şekli. (Bir bağlantı, genişliği, benzer biçimde yinelenen ve belirli sayıda ilmekle sınırlanmış bir ya da birkaç "gelişme"den meydana gelir.)

—Denizc. *Kayıcı bağlantı,* büyük üstyapıları olan gemilerde ya da barçlarda, tekne sert rüzgârın etkisiyle belverdiğinde ya da sarktığında bu üstyapıların tekne ile birlikte eğrilmesini önlemek için kullanılan düzenek.

—Dilbil. *Bağlantı ünlüsü,* ünsüzle biten bir sözcüğe tek ünsüzden oluşan bir ek eklenirken hece yapısı gereği araya getirilen ünlü; bu ünlü kendinden önceki hecenin ses yapımına uyar (üret-e-ç, ev-i-m, gel-i-r vb.). [-yor ekinin bağlanmasında kullanılan, bugün bir bağlantı ünlüsü görünümünde olan ses, eski bir bağfiil ekinin kalıntısıdır(bil-e yor-r >biliyor).] ‖ *Bağlantı ünsüzü,* ünlü ile biten bir sözcüğe tek ünlüden oluşan ya da ünlüyle başlayan bir ek eklenirken, araya getirilen ünsüz (KORUMA ÜNSÜZÜ, KAYNAŞTIRMA SESLERİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dişç. cerr. Bir ya da birkaç diş üzerinde sabit bir kısım ile bir protez aygıtındaki hareketli kısım arasında çok ince bir biyomekanik ilişki sağlayan düzenek.

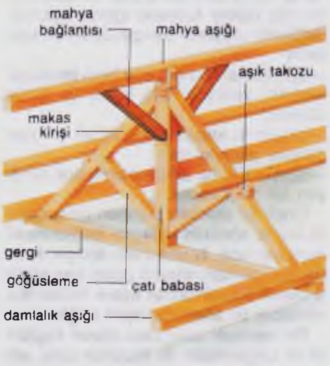
—Dy. *Bağlantı malzemesi,* rayların traverslere tespitine ve bağlantı cebirelerinin sıkıştırılmasına yarayan çeşitli parçaların tümü. ‖ *Çift esnek bağlantı,* Vignole tipi rayla gerçekleştirilen modern demiryolu döşenmesinde kullanılan akılcı tespit sistemi; bu yola genel bir esneklik kazandırarak yolculukların daha rahat yapılmasını, aşınmanın ve bakım işlerinin azalmasını sağlar. (Bu sistem ray pateniyle travers arasına yerleştirilmiş oluklu bir kauçuk sömelden ve bir tirfonla tespit edilmiş ve ray patenini sömel üstünde sıkıca tutan, esnek çelik bir krapodan oluşur. Öğelerden birinin esnek biçim değiştirmesi durumunda öteki öğe de biçim değiştirir; böylece rayın travers ile tirfon boyu arasında vurması önlenir.)

—Elektrotekn. İki ya da birçok iletken sistem arasındaki elektriksel bağ. — Elektrik iletkenlerinin iki ucunu birleştiren nokta. ‖ *Alın bağlantısı,* bir makinenin sargı bobininde, iki oyuk arasında yer alan, feromanyetik devrenin dışındaki bölüm.

—Genet. Bir kromozomun taşıdığı genler arasındaki ilişki.

—Hidr. pnöm. *Çabuk bağlantı,* boru donanımının bir öğesine, çalışmadığında kendiliğinden kapanan özel bir rakor ile yapılan bağlantı.

—İnş. Bir çatı makasında, makas kirişini çatı babasına ya da yatay bir kirişi bir dikmeye bağlayan, destek ve göğüslemeye benzer eğik parça. — BAĞLAMALIK'ın eşanlamlısı. ‖ *Bağlantı taşı,* daha sonra yapılacak bir inşaatla bağlantı kurabilmek için, bir duvarın ucunda yer yer bırakılan çıkıntılı taşlardan her biri. (Eşanl. BIRAKMA DİŞ.) — Bir duvar örgüsünde alt ve üst sıralardaki taşlardan daha geniş olan taş.

çatı **bağlantısı**

‖ *Boyuna bağlantı,* örgü sırasından öğeleri birbirine bağlanan iki kâgir duvarın birleşmesi. ‖ *Köşe bağlantısı,* bir yapı parçasında, köşeye gelen taşların sıra taşı ve bağ taşı düzeniyle yerleştirilmesi. ‖ *Kuru bağlantı,* harç kullanılmadan birleştirilen kesme taşlardan oluşmuş örgü. (Benzer bir örgü moloz taşlarla yapılırsa, *kuru taş duvar örgüsü* adını alır.)

—İstat. *Bağlantıların faktör analizi,* iki nitel özelliğin şıklarının gözlendiği bireyler arasındaki yakınlıkları en iyi biçimde betimlemeye yönelik verileri çözümleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeod. *Yerölçümsel bağlantı,* İki nokta arasında, bu iki noktayı birleştiren çokgensel bir çizginin öğelerinin ölçümüyle yapılan yerölçümsel birleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kaynakç. Kaynak ya da lehimle birleştirilmiş iki ya da daha çok parça arasında elde edilen süreklilik. ‖ *Bağlantı bölgesi,* erimiş bölgeyle ısıl bakımdan etkilenmiş bölge arasındaki sınırı oluşturan kesim. (Bu bir bakıma, kaynak işlemi sırasında eriyip katılaşmış metal ile erimemiş, yani katı halde kalmış metal arasındaki sınırdır.)

—Kuyuc. *Bağlantı elemanı,* çift dişi vida açılmış boruların ya da çubukların rakoru.

—Mad. oc. Bir diğerine açılan yeraltı yapısı. — İki galeriyi birleştiren galeri. ‖ *Havalandırma bağlantısı,* bir havalandırma devresi oluşturan bağlantı.

—Mak. san. En az bir ortak yüzeyi olan iki parça arasındaki bağ. (Bu bağ bükülmez ya da esnek, sürekli ya da sökülebilir, tam ya da kısmidir; bu son durumda, parçaların dönme ya da ötelenme gibi göreli bir devinimi olabilir.)

—Meteorol. *Bağlantı kuşağı,* bir bulut sistemini (kutup cephesi alçak basıncına bağlı) arkadaki alçak basıncın bulut sistemiyle birleştiren gökyüzü bölümü (açık, alçak, puslu, yağmursuz ya da hemen hemen yağmursuz gökyüzü).

—Mobc. Bir duvar kaplamasının bitişik iki parçası üzerinde bulunan desen ayrıntıları arasındaki ilişki; duvar kaplaması yerine konduktan sonra bu desen ayrıntıları, tamamlanmış bir dekoratif motif meydana getirecek biçimde tam karşılıklı gelmelidir. (Bitişik parçaların kenarlarının, yukarıdan aşağıya, yan yana ya da üst üste bindirilmiş olmalarına göre, bağlantı düz ya da atlamalı olur.)

—Müz. Bir revüde, iki sahneyi, iki tabloyu, iki atraksiyonu birbirine bağlayan metin.

—Nörobiyol. *Bağlantı kesimi,* bir nöronla ya da bir nöron grubuyla normal bağlantıyı sağlayan sinir tellerinin kesilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Elektriksel bağlantı,* birçok kas ve sinir hücresinin biyoelektrik etkinliği arasındaki doğrudan doğruya bağlantı. (Elektrik potansiyelindeki değişiklikler, elektriksel bağlantısı bulunan öğeler arasında özdeş ve zamandaştır. Bu da bağlantılı öğelerin zarlarını birleştiren özel yapıların varlığından ileri gelir: çok yüksek elektrik iletim gücü bulunan bu yapılara neksus [bağ] ya da bağlantı geçidi denir.) ‖ *Uyarma-kasılma bağlantısı,* uyarımın ya da eylem potansiyelinin kas hücresine gelişi ile bunun kasılması arasında oluşan bağlantı. (Eylem potansiyeli kas hücresinin zarına yayıldığı zaman, iyonlaşmış kalsiyumun hücreye girmesi kolaylaşır: kalsiyum, kasılmadan sorumlu kas tellerini etkiler ve onu harekete geçirir. Demek ki burada kalsiyum, uyarma-kasılma bağlantısı aracıdır.)

—Nöropsikol. *Bağlantı kopukluğu,* nasırlı cisimdeki bir lezyondan ileri gelen ve bilgilerin beynin bir yarım küresinden öbürüne geçişinde kesintiye neden olan bozuklukların tümü.

—Petr. san. Bir petrol üretim ya da arıtma tesisinin boru donanımında rakorların, takımların ve dizilerin düzeni.

—Psikan. *Bağlantı görevi,* etkeni ben olan ve işlevi, libido enerjisinin akıp gitmesini önlemek için dağınık tasarımları yeniden ben'e bağlamak olan ikincil süreçlerin özel görevi. (Bu sayede, gerçeklik ilkesi, dolaylı olarak doyurulmuş ve insan, hazza doğrudan ulaşmanın tehlikesinden korunmuş olur.)

—Ruhbil. Belli bir ruhbilim görüngüsünün bir başkasına, sözgelimi "uyartı"nın "cevap"a ya da bir "uyartının tasarımı"nın bir "başka uyartının tasarımı"na bağlı olması. ‖ *Zamansal bağlantı,* bir koşullu refleksin arkasında gizli kalan bağlantıya Pavlov tarafından verilen ad.

—Sil. *Bağlantı parçası,* delici silahlarda, ana bölüm ile gönderin bağlantısını sağlayan parça.

—Spor. Çeşitli bireysel sporlarda (özellikle jimnastik ve artistik patinajda) aynı çalışma sırasında yapılan hareket ya da figürler arasındaki ilişki.

—Su işler. Bir akışkanı dağıtım merkezinden kullanıcıya ileten boru. (Sayaç, çoğunlukla kullanıcının binasında bulunur.) [Eşanl. BRANŞMAN.] ‖ *Aygıt bağlantısı,* bir kat borusundan ya da yükselen bir kolondan çıkarak suyu doğrudan kullanım ay-

köşe **bağlantısı**

bağlantı taşları

gıtlarına getiren boru donanımı. || *Kanal bağlantısı*, özel yapıların donanımını genel kanalizasyon borusuna bağlayan boru ya da galeri.

—Tekst. Bir dokumayı oluşturan atkı ve çözgü ipliklerinin kesiştiği nokta. || *Bağlantı atkısı*, işlemeli kumaşta yaldızlı iplikle aynı renkte olan ve zemini gizlemeye yarayan ince atkı ipliği. (Yaldızlı iplikten değişik renkte çözgü iplikleri içeren tüm kumaşlar, metalin ayrılması için bu ince atkı ipliği eşliğinde dokunur.) || *Bağlantı ipliği*, yaldızlı ipliği ipeğe bağlayan iplik.

—Tiyat. Bir oyun metninin, iki repliği, iki sahneyi birbirine bağlamak amacıyla kesilip değiştirilmesi. || Bir sahnenin ya da bir gösterinin bir bölümünün, bir repliği yeni bir biçime sokmak, olay zincirini gözden geçirmek, bir oyuncunun oyununu değiştirmek ya da bir oyuncunun yerine bir başkasını getirmek amacıyla yinelenmesi.

—ANSİKL. Biyol. Şimdi bağlantısı aynı olan organlara "homolog", yani eşgörevli denmektedir, ama bu bağlantı ilkesini öne sürmüş olan bilgin Étienne Geoffroy Saint-Hilaire onlara "analog", yani benzer diyordu. Memelilerin ortakulağındaki kemikçikler, balıkların solungaç yaylarını oluşturan parçalarla homologdur, vb. Bağlantı ilkesi, başka türlü hiç de akla gelmeyen, ama çoğu zaman paleontolojik buluşlarla doğrulanan eşgörevlilikleri (homoloji) bulup ortaya çıkarmak olanağı verir. Hayvanların doğal sınıflandırılmasında bundan önemli ölçüde yararlanılır. Ama bu ilkeyi bitkiler âlemine uygulamak pek olası görünmemektedir.

—Dilbil. Bağlantı ünsüzleri *-n-*, *-s-*, *-ş-* ve *-y-*'dir. Bunlar kullanım yerleri açısından ayırıcı bir özellik taşırlar.

-y-, genel bir bağlantı ünsüzüdür (oda-y-ı, yürü-y-üş vb.).

-s-, 3. tekil kişi iyelik ekini belirtir (oda-s-ı, anne-s-i vb.).

-n-, adıllarla, durum eklerini (bu-n-u ve bu-n-da vb.) ya da 3. kişi iyelik ekiyle durum eklerini (oda-s-ı-n-ı, evi-n-i vb.) bağlar. (→ ADIL* N'Sİ.)

-ş- ise, sayılarla üleştirme eki arasına girer (altı-ş-ar, yedi-ş-er vb.).

—İstat. İki özelliğe ilişkin şıklar kümesi I ve J olsun. *i* ve *j* şıklarını birlikte gösteren birey sayısı k_{ij} ile gösterilir. *i* satırındaki sıklıkların toplamı k_i, j sütunundaki sıklıkların toplamı k_j ile belirtilir. *p* sütunlu, *n* satırlı sayılar tablosu, *i* inci noktanın koordinatları k_{ij} / k_i olmak üzere, bir nokta bulutuyla temsil edilir. Sonra, bu nokta bulutunda başlıca bileşenler* çözümlemesine girişilir. Bunun için, *i* ve *i'* gibi iki nokta arasındaki uzaklığı göstermek üzere, "ki kare" denen uzaklık seçilir:

$$d^2(i, i') = \sum_{j=1}^{p} \frac{1}{k_j} \left[\frac{k_{ij}}{k_i} - \frac{k_{i'j}}{k_{i'}} \right]^2 .$$

Bundan sonra, ilk iki faktör ekseninin oluşturduğu düzlemde veriler gösterilir. Böylece, sütunlar ya da satırlar arasındaki benzerlikler ve satırların sütunlarla yakınlığı değerlendirilebilir.

—Jeod. Yerölçümsel bağlantı, genellikle bir teodolit ile açı ölçümlerini, tellürometre ya da jeodimetre ile aralık ölçümlerini ve sık gökbilimsel belirlemeleri (Laplace sapmaları, düşeyin sapmaları) içerir. Günümüzde bu yöntem, uzay jeodezisi ile elde edilen ve kenar uzunlukları birkaç yüz kilometre gibi yüksek değerlere ulaşan ağları sıklaştırmak için sık sık kullanılmaktadır.

—Nörobiyol. Bağlantı kesimi tam olabilir: süreğen ya da geçici bir ağrıyı yok etmek için omuriliğe gelen duyu sinirlerinin ameliyatla kesilmesi; yalıtılmak ve ısıtılarak ortadan kaldırılmak istenen bir sinir çekirdeğine ulaşan sinir demetinin soğutulmasıyla sağlanan bağlantı kesimi.

—Nöropsikol. Şu açıklayıcı model, yalnız okumada karşılaşılan bozuklukları açıklayabilir: beynin sol art bölümünde,bir lezyon bulunan bir kimsede, bilgiler artık yalnızca beynin sağ art lobuna ulaşabilir. Eğer lezyon, nasırlı cismin arka bölümünün (splenium) liflerine yayılırsa, görsel bilgiler, beynin sol yarım küresindeki dil alanına ulaşamaz. Bu yüzden, görülen sözcüklerin hasta için hiçbir anlamı kalmaz. Hastalık nasırlı cismin ön ve orta bölümlerine de yayılırsa, işitme ve dokunma konularında da benzer belirtiler görülür.

BAĞLANTILI sıf. Aralarında bağlantı bulunan, bir başka şeyle bağlantısı olan.

—Ceb. *Bağlantılı graf*, ancak bir tek bağlantılı bileşen kabul eden graf. || *Bir grafın bağlantılı bileşeni*, grafın, bir zincirle birleştirilebilen köşelerinin kümesinden oluşan altgraf. (Bir grafın farklı bileşenleri, bu grafın köşelerinin kümesinin bir parçalanışını oluşturur.)

—Semeiol. Öğeleri önce ayrı olup sonradan birleşen deri döküntüsüne ya da patolojik salgıya denir.

—Topol. Boş olmayan iki açık küme yardımıyla ikili parçalanışı gerçekleştirilemeyen bir topolojik uzay için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) —Bir E topolojik uzayının, E nin topolojisiyle A üstünde yaptırılmış topoloji için bağlantılı bir topolojik uzay olan bir A parçası için kullanılır. || *Bir* E *topolojik uzayının bir* x *elemanının bağlantılı bileşeni*, E nin *x* elemanını kapsayan en büyük bağlantılı parçası. || *Yalın bağlantılı topolojik uzay*, her kapalı yolun bir noktayla uzamdaş olduğu topolojik uzay. (Her kapalı yolun görüntüsünün içi E içindedir.) || *Yay ile bağlantılı topolojik uzay*, herhangi iki elemanı sürekli bir uygulamayla $\mathbb{R}$ nin bir parçasının uçlarının görüntüleri olarak elde edilebilen topolojik uzay. (Herhangi iki noktanın bir yolla birleştirilebildiği söylenir.) || *Yerel bağlantılı topolojik uzay*, her elemanının, bağlantılı temel dolay sistemi bulunan topolojik uzay.

—ANSİKL. Topol. Bağlantılı uzay örnekleri, $\mathbb{R}$ nin bir nokta haline gelmemiş kapalı aralıkları içinde ve daha genel olarak bir nokta haline gelmemiş, boş olmayan bütün dış bükey kümeler içinde bulunur. Bağlantılı uzayların belirgin özellikleri şunlardır:

—aynı zamanda hem açık hem kapalı altkümeler yalnızca, boş küme ve bütün uzaydır;

—uzayın iki kapalı küme ile bir ikili parçalanışı olanaksızdır;

—uzayın her öz altkümesinin boş olmayan bir sınırı vardır.

Ortak bir elemanı bulunan bir bağlantılı küme ailesinin birleşimi bağlantılıdır. Aynı biçimde, $\mathbb{N}$ üzerinde, ardışık iki indis için, bunlara karşılık gelen parçaların arakesiti boş olmamak üzere indislenen, sayılabilir bir ailenin birleşimi bağlantılıdır.

Bir topolojik uzay *yalın olarak bağlantılı* ise bağlantılıdır. Bir topolojik uzay, *yay ile bağlantılı* ise, bağlantılıdır. Bu iki özelliğin karşıtları doğru değildir.

BAĞLANTILILIK a. Topol. Bağlantılı olma özelliği.

BAĞLANTISIZ sıf. **1.** Aralarında bağlantı bulunmayan. **—2.** Siyasal ve askeri yönden hiçbir blok'a bağlı olmayan ülke, devlet için kullanılır; bloksuz.

—Cerr. *Bağlantısız gref*, sapsız otogref.

—Siyas. bil. Siyasal açıdan bağlantısızlığı benimsemiş kişi ya da ülke. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topol. *Tümel bağlantısız uzay*, elemanlarından her birinin bağlantılı bileşeni, elemanın kendisine indirgenen topolojik uzay. (Q ve ayrışmış uzaylar bu türe örnektir.)

—ANSİKL. Bağlantısız ülkelerin ilk konferansı eylül 1961'de Belgrad'da yapıldı. Bu konferansa yirmi beş ülke katıldı. Hareketin öncülüğünü yapan Tito, Nehru ve Nasır'a göre bağlantısızlık, Üçüncü dünya ülkelerini iki blok arasındaki çatışmanın dışına çıkarmaya yarar. Gruba katılmak için beş ölçüt belirlendi: barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayalı bir bağımsızlık siyaseti izlemek; ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek; hiçbir askeri ittifakta yer almamak; başka bir devletle iki taraflı ittifak kurmamak; kendi toprakları üzerinde yabancı askeri üslerin kurulmasına izin vermemek. Sadece, topraklarında ingiliz üssü bulunan Kıbrıs istisna sayıldı.

Kahire'de yapılan ikinci konferansın (ekim 1964) en belirgin özelliği, yeni bağımsızlığına kavuşmuş birçok Afrika ülkesinin topluca katılmaları, diğerlerinin de kurtuluş hareketlerince temsil edilmeleriydi. Bu nedenle, grup üyeliğine kabul edilme ölçütlerinin esnek bir şekilde uygulanması gerekti. Yoksa Büyük Britanya ya da Fransa'ya anlaşmalarla bağlı zenci Afrika ülkelerinin çoğunun ve topraklarında amerikan üsleri barındıran bazı ülkelerin gruba alınmaları mümkün olamazdı. Konferansa kırk altı ülke katıldı, on ülke de gözlemci gönderdi.

Lusaka'da yapılan (eylül 1970) üçüncü konferansa elli dört ülke katıldı; gözlemci statüsüyle dokuz ülke ve çağrılı birçok kurtuluş hareketi de konferansta hazır bulundular. Hareket giderek radikalleşti; öyle ki 1972'de Georgetown'da toplanan Dışişleri bakanları konferansı çeşitli faaliyet kollarını koordinatör ülkelere göre dağıtan Sürekli komite (merkezi New York'ta) gibi yapılanmalar getirebildi.

Cezayir konferansı'nın (eylül 1973) özelliği ise Latin Amerika'dan çok sayıda ülkenin gruba girmesidir. Bu konferansa toplam yüz beş ülkenin temsilcileri katıldı. Daha önce ayrıcalıklı bir yeri olan Üçüncü dünya-Moskova ilişkileri, konferansın başlıca tartışma konusu oldu ve bölünmeye yol açtı. Katılanların çoğu, sosyalist ülkeler/kapitalist ülkeler ayrımını yadsımaksızın, dünyadaki asıl karşıt kampların, yoksul ülkeler ile aralarında SSCB'nin de yer aldığı zengin ülkeler olduğu görüşündeydi. Gruba kabul edilmenin gerçek ölçütünün azgelişmiş dünyada yer almaya bağlanması da bu yeni anlayışı yansıtır. Buna paralel olarak, Cezayir konferansı şu çift isteği vurguladı: ulusal bağımsızlığın geliştirilmesi ya da kazanılması (özellikle kültürel bağımsızlığın elde edilmesi) ve iktisadi bağımsızlığın sağlanması.

1976 Colombo ve 1979 Havana konferansları, yeni bir uluslararası iktisadi ve kültürel düzenin gerekliliğini vurgulayarak bu ana konuları derinleştirdi. Yedinci konferans, mart 1983'te Yeni Delhi'de yapıldı; bu konferansta özellikle Kampuçya, İran-Irak savaşı, Afganistan, Çad ve Kuzey-Güney diyaloğu sorunları üzerinde duruldu. Güney Afrika sorununun ağırlıklı olarak ele alındığı sekizinci konferans, eylül 1986'da Harare'de yapıldı. Bunu 101 bağlantısız ülkenin katıldığı 1989 Belgrad konferansı izledi. 1992'de Larnaka'da toplanan 50 devletin temsilcileri, değişen dünya koşullarında hareketin geleceğini tartıştı.

BAĞLANTISIZLIK a. **1.** Bağlantısız olma durumu. **—2.** *Bağlantısızlık politikası* ya da *siyasası*, siyasal ya da askeri yönden hiçbir bloka girmeme politikası.

—Siyas. bil. Birbirine hasım batılı ve komünist bloklardan herhangi biriyle bütünleşmeyi kabul etmeyen ve daha çok Üçüncü dünya'da yer alan bazı devletlerin siyasal durumu.

BAĞLAŞIK sıf. ve a. MÜTTEFİK'in eşanlamlısı.

◆ sıf. Fizs. kim. Bir maddenin doğasına değil, yalnızca molekül derişimine bağlı özellikler için kullanılır. (Geçişim basıncı ve donma noktası düşmesi bağlaşık özelliklerdir.)

BAĞLAŞIKLIK a. Bağlaşık olma durumu.

BAĞLAŞIM a. Elektron. EŞLEME'nin eşanlamlısı.

—Uluslarar. huk. Ortak çıkarları olan devletler arasındaki karşılıklı ilişkileri belirten siyasal deyim.

BAĞLAŞIMLI sıf. Aralarında karşılıklı

bağımlılık ilişkisi olan olaylar, eylemler ve devletler için kullanılır.

BAĞLAŞMA a. İTTİFAK'ın eşanlamlısı.
—Ed. *Sözcüklerin bağlaşması*, karşıt iki terimin yan yana gelerek bir anlam ortaya çıkarması.
—Paleogr. Birçok harfin tek bir karakterde birleşmesi.

BAĞLAŞMAK gçz. f. Bir anlaşma ya da sözleşme ile karşılıklı bağlanmak; ittifak etmek.

BAĞLATMAK → BAĞLAMAK.

BAĞLAYAN a. Dilbil. Bir bağlama sağlayan sözcük ya da sözcük kümesi. (Bağlama bağlaçlarının yanı sıra, geleneksel olarak belirteç adıyla anılan *bununla birlikte, de, da, gerçekten, öyleyse* vb. sözcükler de cümle içinde bağlayan işlevini sağlarlar.)

BAĞLAYICI sıf. Bağlamaya yarayan şey için kullanılır.
—Aşındc. Aşındırıcı tanelerini topaklaştırmaya ya da uygun bir destek üzerine tutturmaya yarayan yapışkan madde.
—Boyac. Verniklerin, boyaların ve benzer maddelerin basit ya da karma, uçucu olmayan film yapıcı bileşeni. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. Gazışıl bir maddeyi, bir desteğe yapıştırmaya yarayan ürün.
—Elektrotekn. Devreyi, önceden belirlenmiş koşullarda otomatik olarak kapatan anahtar.
—İnş. ve Bayınd. Atıl yapı gereçlerini (kum, kaba kum, agrega) topaklaştırmaya yarayan madde (Bk. *ansikl.* böl.) — Taşları, tuğlaları derzlemeye yarayan harç.
—Matbaac. Bir baskı mürekkebinin bileşenlerinin (pigmentler) yapışmasını ve aktarımını sağlayan vernik.
—Metalürj. Isıl ya da kimyasal bir etki yapmadan döküm kumuna yapışma gücü kazandıran bağlama maddesi. —Maça kumuna, ek yapışma gücü kazandırmak için katılan madde.
—Uz. havc. *Katlararası bağlayıcı*, bir füzenin iki katı arasındaki elektrik ve elektronik bağlantıları kuran bağlayıcı. ‖ *Merkez bağlayıcısı*, ateşlemeden önce bir füze ile ateşleme platformu arasında elektrik ve elektronik bağlantıları kuran bağlayıcı.
—Yapış. Bir yapıştırıcının, temel özelliklerini belirleyen ana bileşeni.

◆ sıf. Uyulması zorunlu olan karar, kural, vb. için kullanılır: *Anlaşmada bağlayıcı hiçbir madde yok. Kanunun bağlayıcı hükümleri.*
—ANSİKL. Boyac. Bağlayıcının işlevi, pigment taneciklerinin ve dolgu maddelerinin uygun bir biçimde dağılmasını sağlamak ve kuruyup sertleştikten sonra sürüldüğü yüzeyde sürekli bir film oluşturmaktır. Bağlayıcı, yalnızca kurutucu yağlardan, doğal ya da yapay kimi reçinelerin karışımından oluşabileceği gibi, yalnızca sentetik reçineden ya da başka sentetik ve doğal reçinelerin bileşiminden de oluşabilir.
—İnş. ve Bayınd. *Hidrolik bağlayıcılar*'ın başlıca bileşenleri, kireç, silis, alümin ve demir oksittir. Bu bağlayıcılar ayrıca, az miktarda hammadde katışkısı da içerirler. Temel bileşenler, çimento eklenmeden önce susuz, sertleşmiş çimentodaysa sulu olan silikatlar ve kalsiyum alüminatlardır. *Hidrokarbonlu bağlayıcılar*, katran ya da bitüm gibi hidrokarbon kökenli maddelerdir.

BAĞLAYICI-KESİCİ a. Hem bağlayıcı hem de kesici nitelikler taşıyan anahtar.

BAĞLI sıf. **1.** Bir şeye, bir yere bir bağ ile bağlanmış olan: *Korkmayın, köpekler bağlıdır. Katiller bağlı olarak getirildiler.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye, bir yere, bir topluluğa (evine, ailesine, yurduna, vb.) bağlı*, ona saygı, sevgi, sadakat vb. duygularla bağlanmış; bağlılığından şüphe edilmeyen kimse için kullanılır: *Karısına bağlı bir koca. Çocuklarına bağlı bir baba. Hayata bağlı bir insandı. Dostlarına, dostluklarına bağlı bir adam.* **—3.** *Bir şeye (ilkelerine, inançlarına, görevine, vb.) bağlı*, onun gereklerini yerine getiren, ona ilişkin görüşlerinde değişiklik yapmayan, kendini ona adamış kimse için kullanılır: *Demokrasiye, demokrasi ilkelerine bağlı bir insan. Verdiği sözlere her zaman bağlıdır. İlkelerine bağlı bir yönetici. İşine bağlı bir öğretmen.* **—4.** *Bir şeye, bir kimseye bağlı*, gerçekleşmesi o şeyin ya da kimsenin sağlayacağı bir koşulu gerektiren şey için kullanılır: *Hastanın kurtulması göstereceğiniz özene bağlı. Kişilerin satın alma gücü ülkenin ekonomik koşullarına bağlıdır. Yükselmeniz göstereceğiniz çabaya bağlı. Seçilmem yalnızca size bağlı.* **—5.** *Bir şeye bağlı*, ona bağımlı, onun koşullarıyla sınırlanmış şey için kullanılır: *Okullarda kol çalışmaları yönetmeliğe bağlıdır.* **—6.** *Bir kuruma, bir kuruluşa bağlı*, mesleki alanda ona bağımlı olan, orada çalışan kimse; onun yapısında yer alan, onun alt birimi olan kurum, kuruluş vb. için kullanılır: *Üniversiteye bağlı öğretim üyeleri. Bakanlığımıza bağlı kuruluşlar.* **—7.** Büyü yapılarak cinsel güçten yoksun bırakıldığına inanılan erkek için kullanılır. **—8.** Kapatılmış olan yer için kullanılır: *Bağlı geçit.*
—Bors. *Bağlı emir*, bir borsa aracısına, bir işlemi, ancak başka bir işleme bağlı olarak yapması için verilen emir.
—Ceb. *Bağlı aile*, serbest olmayan bir K-vektör uzayının elemanları ailesi $\{(x_i)_{i\in[1;p]}$ bağlıysa, K nın $\sum_{i=1}^{p}\lambda_i x_i = 0$ denklemini gerçekleyen, hepsi sıfır olmayan $\lambda_1, \lambda_2, \ldots, \lambda_p$ elemanları vardır; ailenin elemanlarının her biri, öbürlerinin doğrusal devşirimidir. Vektörlerin doğrusal olarak bağımlı olduğu da söylenebilir.] ‖ *Bir* E K-*vektör uzayının bağlı parçası*, E nin serbest olmayan parçası. ‖ *Bağlı vektör*, $(P,\vec{v})$ ikilisi. [Burada P, A afin uzayının bir noktası, $\vec{v}$ de bu uzaya eşlik eden E vektör uzayının bir vektörüdür. Değişmez P için, $\vec{v}$ ye $P+\vec{v}$ noktasını eşlik ettiren uygulama E den A içine birebir örtendir. $(P,\vec{v})$ bağlı vektörüne $(P, P+\vec{v})$ çift noktasını eşlik ettiren uygulama, AxE den AxA içine birebir örtendir. $(P,\vec{v})$ bağlı vektörünün başlangıç noktası P, vektörü $\vec{v}$ dir.]
—Dilbil. Bir bağlayan aracılığıyla birbirlerine bağlanan sözcükler, tümceler, cümleler için kullanılır.
—Fiz. Tutunumunu koruyan ve etkileşimle bileşenlerini bir arada tutan bileşik bir fiziksel sistem için kullanılır. (Hidrojen atomu, bir proton ve bir elektrondan oluşan bağlı bir sistemdir.)
—Fizs. mekan. *Bağlı nokta*, tüm uzayda serbestçe devinemeyen ve devinimleri bir eğri ya da bir yüzeyle kısıtlanan nokta.
—Foto. *Bağlı uzaklıkölçer*, fotoğraf makinesinin içine yerleştirilen, objektif odaklandığı anda uzaklığı bildiren ve bu iki hareketin dayanışıklı olmasını sağlayan uzaklıkölçer.
—Geom. *Bir* (S) *katı cismine bağlı nokta*, (S) ye bağlı bir işaret içinde, (S) devinse bile koordinatları değişmeyen nokta.
—Halk oy. *Bağlı dizi*, oyuncuların birbirini ellerinden, parmaklarından, omuzlarından ya da bellerinden tutarak oluşturdukları dizi.
—Koregr. *Bağlı adım*, iki adım arasındaki durma süresini belli etmeden kesintisiz olarak adım atma.
—Mant. *Bağlı değişken*, bir niceleyiciye bağlı olan, yani onun kapsamına giren değişken. [Örneğin, $\forall x(\varphi(x)) V\psi(z)$ deyiminde X değişkeni bağlı, Z değişkeni ise bağsızdır.]
—Müz. *Bağlı icra etmek*, bir ezgideki komşu sesleri, sesin çalgıdan ya da gırtlaktan tek çıkışında, kesintisiz olarak icra etmek.
—Oy. *Bağlı piyonlar*, satrançta bitişik sütunlarda yer alan ve aynı yön ya da bitişik iki yönde bulunan aynı renkte piyonlar.
—Siber. *Bağlı olmak*, bir makine ya da aygıttan söz ederken, belirli ve değişmez bir çalışma programı taşımak. (Bu program çeşitli kumanda ve denetim öğeleri arasında, yapım sırasında kurulan kalıcı bağlantılarla tanımlanır. Ardışıl bir otomatizmde, bu bağlantılar mantık ve bellek öğeleri arasına yerleştirilmiştir.) ‖ *Bağlı program*, yapım sırasında kurulan kalıcı bağlantılarla, değişmeyecek biçimde kaydedilmiş program.

◆ a. Müz. XVII. ve XVIII. yy.'da, bir üçlü aralığın iki sesini, yazılı olmayan aradaki sesle birbirine bağlayan süsün adı.

BAĞLICA, esk. **Aşağımestikan,** Malatya'nın merkez ilçesine bağlı Kale bucağının merkezi; 498 nüf. (1985).

BAĞLICA, Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı bucak; 5 865 nüf. (1985); 11 köy. Merkezi *Bağlıca* (esk. Hüseynî, Sihiyan), 989 nüf. (1985).

BAĞLIK sıf. **1.** Bağların çok olduğu yer için kullanılır. **—2.** *Bağlık bahçelik*, bahçelik, yeşillik yer için kullanılır.

BAĞLIKAYA, Niğde'nin Aksaray ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 205 nüf. (1985).

BAĞLIKÖY, rumca **Ambeliku,** Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesi, Lefke bucağına bağlı köy.

BAĞLILAŞIK sıf. Dilbil. Karşılıklı bağlılık ilişkisi içinde bulunan ve cümlenin iki öğesi arasında ilişki sağlayan iki terim için kullanılır (örn. *öyle...ki, o denli...ki* vb.).

BAĞLILAŞIM a. İki nesne, iki terim arasındaki bağlılık, bağıntı ya da ilişki.
—Biyol. *Karakterlerin bağlılaşımı*, aynı hayvansal ya da bitkisel organizmanın birçok karakteri ya da birçok organı arasındaki bağ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. Algılama sistemlerinde, dip gürültüsünden bir işaret elde etmek için kullanılan teknik.
—Fişekç. *Bağlılaşım yasası*, nitroselülozlu barutların kararlılığı konusunda Vieille' in önerdiği kural. (Bir barutun 110°C'a bir saat dayanımı, 75°C'a bir gün ve 40°C'a bir ay dayanımına denk düşer.) [VIEILLE denemesi de denir.]
—İstat. *Bağlılaşım*, değerlerdeki değişim aynı yönde ya da ters yönde olmak üzere iki özellik arasındaki ilişki. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bağlılaşım katsayısı*, iki nicel özellik arasındaki bağımlılığı ölçen sayı. ‖ *Doğrusal bağlılaşım katsayısı*, X ve Y gibi iki değişkendeki birlikte değişimin (kovaryans), bunların standart sapmalarının çarpımına oranı.
Formülü şöyledir:

$$r = \frac{\sum_{ij} n_{ij}(x_i - \bar{x})(y_j - \bar{y})}{\sqrt{\sum_i n_i(x_i - \bar{x})^2}\sqrt{\sum_j n_j(y_j - \bar{y})^2}}$$

(Eşanl. BRAVAİS-PEARSON KATSAYISI.) ‖ *Bir X değişkeninin bir başka Y değişkenine bağlılaşım oranı*, karesi, X in koşullu ortalamalarının değişkesinin, marjinal değişkesine oranı olan $\eta^2_{x,y}$ sayısı

$$\eta^2_{x,y} = \frac{\sum_p n_p(\bar{x}_p - \bar{x})^2}{\sum_i n_i(x_i - \bar{x})^2}$$

biçimindeki η^2_{xy} formülünde, n_p Y değişkeninin p sınıfında X değerlerinin sıklığı, $\bar{x}_p$ Y değişkeninin p sınıfında X değerlerinin ortalaması ve n_i X değişkeninin x_i değerinin ya da sınıfının sıklığıdır.
—Olasıl. *Eşleşik alınmış iki* X *ve* Y *rastlantı değişkeninin* ρ *bağlılaşım katsayısı*, bu değişkenlerin

$$\frac{X - \bar{X}}{\sigma_x} \quad \text{ve} \quad \frac{Y - \bar{Y}}{\sigma_y}$$

ilintili indirgenmiş ve merkezlenmiş değişkenlerinin

$$\rho = \mathrm{cov}\left[\frac{X-\bar{X}}{\sigma_x}, \frac{Y-\bar{Y}}{\sigma_y}\right] = \frac{1}{\sigma_x \sigma_y}\mathrm{cov}\,(X, Y)$$

eşdeğişkesidir; burada $\bar{X}$ ve $\bar{Y}$, X ve Y nin beklentileri, σ_x ve σ_y bunların standart sapmalarıdır. (Eşanl. KORELASYON.) || *İkili bağlılaşım,* zamanla değişen iki büyüklüğün, aynı andaki ya da değişik anlardaki değerleri arasında bulunan bağlılaşım. || *İkili bağlılaşım fonksiyonu,* zamanla değişen iki büyüklüğün, belirli bir zaman aralığıyla ayrılmış iki andaki değerlerinin çarpımının, bu aralığın fonksiyonu olarak zamansal ortalaması.

—Petr. san. Aynı yapı ya da aynı havza içinde açılmış pek çok kuyuda yapılan fiziksel ölçümlerin ortak niteliği.

—ANSİKL. Biyol. Eskiden "karakterlerin bağlılaşımı" adı altında çok uyumsuz ya da tutarsız birtakım olgular toplanırdı.

1. Sözcüğün alışılmış anlamında, aralarında hiçbir mantıki bağ bulunmayan iki karakterin hep birlikte bulunması şeklinde *bağlılaşımlar:* cinsi ne olursa olsun çiçekleri iki taçyapraklı bitkilerin sapı hep kare kesitlidir; yürekleri iki kulakçıklı olan yumuşakçaların dillerinin üzerinde hep birkaç sıra diş bulunur; üç renkli alaca kedilerin hepsi dişidir, vb.

2. Alometri ve hipertelinin önem kazanmasını sınırlandıran ve vücut biçimine denge ve "ahenk" kazandıran *gelişme düzenlemeleri.* (Uzun bacaklarına rağmen bir balıkçıl, gagasının ve boynunun uzunluğu sayesinde gagasını suya daldırabilir.)

3. Dolaşım, sinir ve içsalgı sistemleriyle sağlanan sayısız *işlev düzenlemeleri.*

4. Birçok organı etçil, asalak, orman ağacı, vb. bir yaşam tarzına yönelten *genel uyumlar.*

5. *Onarımcı uyumlar:* iki böbrekten biri çıkarılınca öbürünün gelişmesi, vb.

—İstat. Birlikte değişim aynı yöndeyse bağlılaşım pozitif, ters yöndeyse negatif, birlikte değişim ötekince hiçbir yönde izlenmiyorsa sıfır olur. Bu bağlılaşım yalın, çoklu ya da kısmi olabilir. Yalın bağlılaşım yalnızca iki değişken arasındaki ilişkiyle —örneğin bir kimsenin boyu ve ağırlığı gibi— ilgilenir. Bu durumda bağlılaşımın konusunun iki değişkenli bir dağılımın incelenmesi olduğu söylenir. Çoklu bağlılaşım üç ya da daha çok değişken arasındaki bağıntılarla ilgilenir. Bu durumda en az üç olmak üzere çok değişkenli dağılımların incelenmesi sözkonusudur: bir kimsenin ağırlığı, boyu kadar yaşına da bağlıdır. Kısmi bağlılaşımda, üçüncü bir değişkene belli bir değer verildiğinde iki başka değişken arasındaki ilişkiler incelenir. Böylece belli yaştaki kimselerin boy ve ağırlıkları arasındaki bağlılaşım ölçülebilir.

İki ya da daha çok olay arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için türlü katsayılar kullanılmıştır. Bunlar, ancak iki değişken arasındaki oldukça doğrusal bir ilişki bulunduğu ortaya çıkarılmaya çalışıldıktan sonra kullanılmalıdır. Bunların içinde en önemlisi *doğrusal bağlılaşım katsayısı*'dır. Bu katsayı, iki nicel özellik arasında ne denli sıkı ilişki varsa o denli +1 ya da −1'e yakın, ilişki ne denli zayıfsa o denli sıfıra yakın olur. +1'e eşitse bağlılaşım tam ve pozitiftir: incelenen seriler aynı yönde değişmektedir. Katsayı −1'e eşitse, bağlılaşım tam ve negatiftir: serilerin değişimi ters yöndedir. Sıfır ya da çok küçükse, seriler arasında bağlılaşım olmayabilir. Bununla birlikte, gerçekten bağlılaşım olmayabileceğini doğrulamak için serileri zaman içinde kaydırmak gerekebilir. Gerçekte, ancak deney ve mantık bir bağlılaşım olabileceğini varsaydırabiliyorsa, bağlılaşım katsayısı formülleri kullanılmalıdır.

BAĞLILAŞMAK gçz. f. Karşılıklı olarak bağlı duruma gelmek.

BAĞLILAŞTIRICI a. Elektron. Bir işaretin özbağlılaşım fonksiyonunu ya da iki işaretin arabağlılaşım fonksiyonunu hesaplamaya olanak veren sistem.

—ANSİKL. Bağlılaştırıcı çoğu kez bir mikrobilgisayar çevresinde oluşturulan sayısal bir sistemdir; mikrobilgisayar bir T zaman aralığında bir ölçümden doğan bir S (*t*) işaretinin ve bir R (*t*) karşılaştırma işaretinin örnekleri üzerinde

$$C(\tau) = \int_0^T S(t) \,.\, R(t - \tau)\, dt$$

bağlılaşım fonksiyonunu hesaplar. Yerine getirilen fonksiyon, takılan filtrenin işleviyle eşdeğerdir; ama işlem gerçek zamanda gerçekleştirilemez. Bağlılaştırıcılar radar tekniğinde ve genellikle bir dip gürültüsünden bilgi elde etmeye yönelik algılama ve ölçme sistemlerinde kullanılır.

BAĞLILIK a. **1.** Bağlı olma durumu. **—2.** Bir kimseyi bir başkasına bağlayan sevgi, saygı, yoğun ilgi; sadakat.

—Bot. İkincil bir bitki türünün, başka türden bitkilerin baskın olduğu bir bitki topluluğundaki sıklık durumu.

—Dilbil. Bir söylemde birbirini izleyen iki cümle arasında bulunabilecek bağımlılık ilişkisini, bir bağımlılık ya da bağlama bağlacıyla açıklamaya dayalı sözdizimsel yöntem. (Karşt. BAĞSIZLIK.)

—Elektroakust. Elektroakustik bir zincirin ucundaki hoparlörü dinleyen dinleyicinin algıladığı ses uzayı ile kaynaklardan ses kaydı sırasında oluşturulmak istenen ses uzayı arasındaki uyum.

—Elektroakust. ve Telekom. *Yüksek bağlılık* → YÜKSEK-BAĞLILIK.

—Fels. Hegel'de gerçek olarak farklı dışsal terimlerin, kavramsal zorunluluk biçiminde içsel olarak eklemlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. *Anaya bağlılık,* erkenden gelişen ve çocukla anasını birbirine bağlayan özel bağ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topruhbil. Bir grubun tüm üyeleri üzerinde etkili olan ve böylece grubun dağılmasını, üyelerin gruptan kopmasını önleyen tüm güçlerin bileşkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Hegel'de bazen "tutarlılık" ve "biraradalık" olarak da adlandırılan bağlılık *(Zusammenhang),* filozofun, nedensellik görüşüyle ilintilidir. Hegel şöyle der: "Zorunluk ve nedensellik [...] şunları kapsar: bağlılık (biraradalık) ve ilişki olarak kavranan dolayımsız birlik ve farklılaşmış terimlerin mutlak tözselliği ve dolayısıyla bu terimlerin mutlak olumsallığı (*Wissenschaft der Logik,* "Wesen", 3,3). Bunlar, bir mantık kitabının bölümlerinde bile kendini göstermelidir. "Bağlılığın (tutarlılığın) içerdiği zorunluğu ve farkların içkin bir biçimde ortaya çıkışını açıklamak gerekir. Öte yandan, bu açıklamada ve kavramın belirlenmesine yol açan özdevimde, sözkonusu farklar ortadan kalkar" (ay. y.).

—İkonogr. Genelde, bağlılığı birbirine kenetlenmiş iki el simgeler. Bağlılık, Ortaçağ hıristiyan mezarlarının üstünde, çiftlerin ayak uçlarına uzanmış bir köpekle canlandırılmıştır.

—Psikan. Bağlılık sürecinin niteliği tartışmalıdır: klasik psikanaliz (özellikle S. Freud) açısından, anaya bağlılık, yaşamsal gereksinimlerin giderilmesinden sonradır. M. Balint, S. Ferenczi, İmre Hermann gibi psikanalizciler içinse, tersine, çocuk önce dokunma ve tutunma gereksinimi duyar (I. Hermann'a göre bu, ananın postuna yapışma konusundaki soyoluşsal içgüdüdür). Bu son varsayımın uzantısına, J. Bowlby tarafından 1958'den başlayarak geliştirilmiş kuramda rastlanır. Bowlby görüşlerini, aynı zamanda, K. Lorenz, N. Tinbergen ve H. Harlow gibi etolojistlerin çalışmalarına da dayandırdı. Bowlby'ye göre, süt çocuğunun anasına bağlılığı, gerçekte, etkilenme ile aynı niteliktedir ve çocuk ağlayarak, gülümseyerek ve yaklaşmaya çalışarak (memeyi arama, kavrama refleksi) anasını yakınında alakoymaya uğraşır. Bowlby'nin tanımladığı birincil bağlılık, birdenbire varlık kazanır ve, Freud'un kuramında olduğu gibi gereksinimleri karşılama deneyimlerinden türemez.

—Tar. 12 mayıs 1870 antlaşması'na kadar, İngiltere gibi bazı ülkeler, sürekli bağlılık kuramını desteklediler; buna göre, bir hükümdarın uyruğu, hükümdarın rızası olmadıkça milliyet değiştiremiyordu. 22 temmuz 1913 tarihli Delbrück yasası'yla Almanya, yabancı bir devlet tarafından uyrukluğa kabul edilenlerin de alman milliyetini korumalarına izin verdi.

—Topruhbil. Bir grubun bağlılığını ya da dağılmasını yöneten güçleri, grubun saygınlığından kaynaklanan çekim gücü ya da güçsüzlüğü, grubun başka üyeleri ya da grubun bağlı olduğu eylemler belirleyebilir.

Bağlılık kavramı, grup dinamiğine Kurt Lewin tarafından sokulmuş anahtar kavramlardan biridir. Daha sonra birçok toplumruhbilimci, grup içinde yaşayan bir bireyin bir davranışını açıklamak için, kendi modellerinde bu kavramı kullandılar. Bir grubun bağlılığını belirlemede en çok kullanılan teknik, grup içindeki ilişkilerin yoğunluğunu ya da türünü belirlemeyi sağlayan sosyometrik soru kâğıtlarını grubun üyelerine vermektir. Grup içinde, olumlu yanıtlar ne kadar çoksa, bağlılık da o kadar büyüktür.

BAĞLIM → BAĞLAM.

BAĞLÎ a. Nümism. Erken islam döneminin para sisteminde geçerli olan iki tür sikke biriminden birinin adı.

—ANSİKL. Bağlîler, kisrevî ya da hüsrevî de denilen sekiz danak (bir miskal) ağırlığındaki sasani dirhemleri gibi, İran sikkeleri olarak nitelendirilmiştir. Ancak, Taberistan'da basıldıkları için taberî denilen VIII. yy. sikkeleri yanında, bağlîlere daha az rastlandığından, bunların sasani hemi-drahmileri (1/2 dirhem) olduğu sanılır. Son dönem sasani hemi-drahmileri çok yaygın değildi. Makrizî'nin ve fransız Sauvaire'nin kayıtlarına göre taberîler sekiz, bağlîler dört danak ağırlıkta idi.

BAĞMAK g. f. *Esk.* **1.** Bağlamak, bağlanmak. **—2.** Büyülemek, kandırmak, baştan çıkarmak.

BAĞNAK a. Ölü doğmuş ya da doğuşundan hemen sonra öldürülmüş körpe kuzu derisi; bu derinin üzeri, ince ve lüle lüle meçlerle kaplıdır.

BAĞNAZ sıf. ve a. Bir düşünceye körü körüne bağlanan, bunun dışındaki düşünceleri yadsıyan kimse, topluluk için kullanılır; tutucu, yobaz.

BAĞNAZLIK a. **1.** Başka düşünceleri yadsıyarak tek bir düşünceye körü körüne bağlanma; taassup: *Bağnazlık bir toplum için başlıca tehlikelerden biridir.* **—2.** Düşünme biçimi ve tutumu bu yolda olan kimsenin, topluluğun durumu.

BAĞPINAR, Adıyaman'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 6 447 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Bağpınar* (esk. Çalgan), 1 086 nüf. (1990).

BAĞPULLUĞU a. Tarım alet. Bağlarda toprağı işlemek ve asmaların dibini açmak için kullanılan pulluk.

BAĞRIKARA a. Zool. Avrupa'da Hebrides adalarıyla Kuzey Rusya, Asya'da Yunnan ile Kuzey Birmanya arasında ve Madagaskar'da yaşayan ötücükuş. (Göçmen bir kuştur. Akdeniz ülkeleri, Anadolu ve Kuzey-batı Afrika'da kışlar. Böcekçildir. Bil. a. *Saxicola torquata;* karatavukgiller familyası.) [Eşanl. TAKIRDAYAN KUYRUKKAKAN.]

BAĞRILMAK → BAĞIRMAK.

BAĞRIŞ a. (*bağırmak*'tan bağır-ış > bağrış). **1.** Bağırma, çığlık. **—2.** *Bağrış çığrış,* gürültü, şamata; gürültü, şamata ederek: *Bağrış çığrış odaya doluştular.*

BAĞRIŞMAK → BAĞIRMAK

BAĞSA a.(ar. *bağsa*).*Esk.* İşe yaramayan kimseler, ayaktakımı, kuru kalabalık.

BAĞSARAY, esk. **Arvallı,** Burdur'un Çeltikçi ilçesine bağlı belde; 2 692 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAĞSIZ sıf. Bağı olmayan.
—Ed. *Bağsız koşuk,* tüm uyak ve hece sayısı sınırlamalarının dışında, basit bir ünlü ve ünsüz oyunuyla, kendi içinde öz ritmi olan koşuk.
—Halk oy. *Bağsız dizi,* oyuncuların birbirlerine tutunmadan oluşturdukları dizi.
—Müz. → STACCATO

BAĞSIZLIK a. Dilbil. Cümleleri, aralarındaki bağlılık ilişkisini, bağımlayan ya da bağlayan bir sözcükle açıklamaksızın yan yana getirmeye dayalı sözdizimsel yöntem. (Eşanl. YANYANALIK.)

BAĞTETEN be. (ar. *bağteten*). *Esk.* Birdenbire, ansızın.

BAĞYAKA, esk. **Çatakbağyaka,** Muğla'nın merkez ilçesi, Yerkesik bucağına bağlı köy; 417 nüf. (1990). *Panamara** antik kenti köyün yerindeydi.

BAĞYURDU, esk. **Parsa,** İzmir ilinin Kemalpaşa ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 426 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAĞZAR a. (fars. *bağ* ve *-zar*'dan *bağzâr*). *Esk.* Bağlık yer, bağ.

BAH a. (ar. *bah*). *Esk.* Şehvet, cinsel birleşme.

BAH (Aleksey Nikolayeviç), sovyet biyokimyacı ve siyaset adamı (Zolotonoşa, Poltava yakınında, 1857 - Moskova 1946). Kiev'de yükseköğrenimi sırasında, siyasal kışkırtıcılık yaptı; 1885'te bilimsel incelemelerini sürdürmek için Paris'e yerleşti; daha sonra İsviçre'de yaşadı. 1917 devrimi'nden sonra ülkesine dönüp biyokimya araştırmalarında etkin bir rol oynadı ve 1929'da SSCB Bilimler akademisi üyesi oldu. Birçok enstitü kurdu; bunlardan Bilimler akademisi'ne bağlı enstitüye (1935) onun adı verildi. Bitkisel ve hayvansal organizmalarda görülen oksitlenme olaylarını inceledi.

BAHA ya da **BEHA** a. (ar. *baha*). *Esk.* **1.** Güzellik, zariflik. **—2.** Alışmışlık, alışkanlığı olma.

BAHA → PAHA

BAHA TEVFİK, türk felsefeci ve yazar (İzmir 1881 - İstanbul 1914). İlk ve ortaöğrenimini İzmir'de yaptı. Mülkiye'yi bitirdikten (1908) sonra basın yaşamına atıldı. Teceddüd-i ilmi ve felsefi kütüphanesi'ni kurarak telif ve çeviri yapıtlarını yayımladı. Hâle, Tenkit, Felsefe mecmuası, Zekâ adlı düşün ve sanat; Eşek, Elmalum, Yine o gibi gülmece dergilerini çıkardı. Rehberi ittihadı osmani okulunda felsefe öğretmenliği yaptı (1912). Türkiye'de pozitif düşünceyi, materyalist felsefeyi ilk savunanlardan biri oldu. Felsefe ve ahlak konularının bilimsel bir yaklaşımla ele alınmasına, eleştirinin karşılaştırmalı olarak yapılması ilkesinin uygulanmasına öncülük etti. Yazılarında, batılılaşmanın, Batı uygarlığının, bir biçim değil, teknik, bilim, felsefe ve sanat gibi öğeleri içeren bir süreç olduğunu savundu. Ahmet Nebil ile birlikte L. Büchner'den çevirdikleri *Madde ve kuvvet* (1913), E. Haeckel'den *Vahdet-i mevcut* gibi kitaplar tutucu çevrelerde sert tepkilere yol açtı. Başlıca yapıtları: *Yeni ahlak* (1910), *Felsefe-i ferd* (1914), *Muhtasar felsefe* (1914).

BAHADIN, Yozgat'ın Sorgun ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 517 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAHADINLI (Yusuf Ziya), türk siyaset ve edebiyat adamı (Yozgat 1927). Pazarören (Kayseri) Köy enstitüsü ve Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirerek öğretmen oldu (1950). Öğretmenlikten ayrılıp, yayıncılığa başladı (1958). Türkiye İşçi partisi'nde politikaya atıldı. Yozgat'tan TİP milletvekili seçildi (1965-1969). Partisinin kapatılmasından sonra Almanya'ya yerleşti. Yapıtları: *Deyimlerimiz ve kaynakları, türkçe deyimler sözlüğü* (3. b. 1959), *Türkiye'de eğitim sorunu ve sosyalizm* (1968), *Dört sosyalist ülke* (1970), *İtin olayım ağam* (Öyküler-1964), *Haçça büyüdü Hatiş oldu* (Öyküler-1978), *Güllüceli Kâzım* (Roman-1965), *Güllüce'yi sel aldı* (Roman-1972), *Gemileri yakmak* (Roman-1976), *Geçeneğin karanlığında* (Roman-1982), *Devekuşu Rosa* (Roman-1991).

BAHADIR sıf. ve a. (Hun türkçesi *bağatur*'dan, fars. *bahadır*). Kahraman, yiğit, cesur.
—Dilbil. Hun türkçesinde (İ.Ö. III. yy. -İ.S. I. yy.) kahraman ve yiğit anlamındaki *bağatur* sözcüğü kişi adı ve unvan olarak da kullanılıyordu. Bu sözcük erken çağlarda eski moğolcaya *ba'atur* biçiminde ve XII.-XIII. yy.'larda Cengiz Han istilası sırasında yeni farsçaya *bahâtur* veya *bahâdur* biçimlerinde geçmiştir. Köken bakımından türkçe olan bu sözcük XIII. yy.'dan sonra bu kez farsçadan türkçeye *bahadır* biçiminde ödünç alınmıştır. Çeşitli türk lehçelerinde görülen *baatur, batur, batır, pattır, matur* biçimleri ise, *bağatur* sözcüğündeki "ğ" sesinin daralma sonucunda düşmesi ve b->p->m- ses değişikliğiyle ortaya çıkmıştır.

BAHADIR → BOGATIR

BAHADIR, Hindistan'da hüküm süren moğol hükümdarlarının ikisinin adı. **Bahadır Şah I** (Burhanpur 1643 - Lahor 1712), Evrengzib'ın büyük oğlu; 1707'de Şah Âlem unvanıyla babasının yerine tahta geçti; —**Bahadır Şah II** (1775 - Rangoon 1862), son moğol hükümdarı. "1857 ayaklanması" üzerine İngilizler tarafından tahttan indirildi ve sürgünde öldü.

BAHADIR GİRAY, Kırım hanı (? 1602 - ? 1641), Selamet Giray'ın oğlu. Babasının hanlığı sırasında İstanbul'da rehin olarak alıkondu. 1637'de İnayet Giray'ın yerine Kırım hanlığına getirildi. Mansuroğlu kabilesinin ayaklanmasını bastırdı. Kazaklar'ın elindeki Azak kalesini almakla görevlendirilen kaptanıderya Siyavuş Paşa'ya yardıma gitti. Kale kuşatması sırasında hastalandı, geri götürülürken öldü. *Rezmi* mahlasıyla yazılmış şiirleri vardır.

BAHADIR GİRAY (Kırım 1722 - Tekirdağ 1791), Kırım hanı (1782-1783). Topal Ahmet Giray'ın oğlu. Ağabeyi Şahin Giray'ın Osmanlı devletine ihanet ederek Rusya'ya kaçması üzerine han seçildi (1782). Ancak, ertesi yıl Şahin Giray, rus kuvvetlerinin desteğiyle Kırım'a girince (1783) Kuban'a kaçarak Abazalar'a sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra İstanbul'a çağrıldı ve Osmanlı devletince kendisine verilen Tekirdağ yakınlarındaki çiftliğinde öldü.

BAHADIR ŞAH (öl. 1537), Gucerat sultanı (1526-1537). Muzaffer Şah II'nin oğlu. Babasına karşı ayaklandı ve yenilince, Delhi sultanı İbrahim Ludi'ye sığındı. Babasının ölümü üzerine Gucerat tahtına oturdu (1526). Malva ve Çitor'u ele geçirmesine karşın, Babur'un oğlu Hümayun'a yenildi; Diu'yu Portekizliler'e bıraktı. Portekiz genel valisini ziyarete giderken Gucerat düşmanı Portekizliler'ce öldürüldü.

BAHADIRANE be. (fars. *bahādır* ve *-āne*'den *bahadırane*). *Esk.* Kahramancasına, yiğitçesine.

BAHADIRİ a. (fars. *bahādır* ve *-i*'den *bahadırı*). *Esk.* Kahramanlık, yiğitlik.

BAHADIRLIK a. Yiğitlik, kahramanlık.

BAHADUR (*sir* Jung), Nepal mihracesinin başbakanı (1816-1877). İngiliz himayesini kabul ederken ülkesinin bağımsızlığını da korumayı başardı. Sipahilerin 1857'deki ayaklanması sırasında general Havelock'a destek birlikleri sağladı.

Bahadır Şah II
Bahadır Şah II albümü (1838)
özel kol.

BAHAETTİN AHMET EFENDİ Cizyedarzade, türk tarihçi (Bursa 1741 - *ay. y.* 1794). Müderrislik, kadılık yaptı; Halep kadılığına atandıktan (1791) bir süre sonra, sağlığının bozulması üzerine görevden ayrılarak doğduğu kente döndü. Başlıca yapıtları: sadrazam Gürcü Yusuf Paşa'nın Avusturyalılar ile yaptığı savaşları (1787) anlatan *Gazavat-ı Yusuf Paşa;* Osman Gazi'den Selim I dönemine kadar geçen olayları yansıtan *Cizyedarzade tarihi* vb.

BAHAETTİN BEY, türk besteci (öl. İstanbul 1899). Güzel sesiyle dikkati çekerek Mızıkayı hümayun'a alındı. Bir süre, Abdülhamit II'nin müezzinbaşılığını yaptı. Günümüze üç ilahisiyle dokuz şarkısı kalmıştır.

BAHAETTİN EBU MUHAMMET ZEKERİYÂ BİN VECİHETTİN, Sühreverdi tarikatı şeyhi (Multan, Pakistan 1182 - ? 1262). İyi bir öğrenim gördü. Ülkesinde 15 yıl kadar fıkıh, hadis ve usul okuttu. Hac dönüşü uğradığı Bağdat'ta Şeyh Şahabettin Sühreverdi ile tanıştı, onun müridi oldu ve ondan hırka giydi. Daha sonra şeyhinin izniyle ülkesine döndü. Çevresine birçok mürit topladı. *Ahbâr ül-ahyâr*'daki kayıtlara göre bazı risaleleri vardır. Pakistanlı ve hintli müslümanlar arasındaki yaygın ününü ve etkisini sürdürmektedir.

BAHAETTİN EFENDİ, türk tezhip sanatçısı, ciltçi (? - ? 1938). Babası da ciltçiydi, bir süre onun Bayezit'teki dükkânında çalıştı. Daha sonra İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nin şark tezyinî sanatları bölümü'nde tezhip öğretti. Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde ciltçi olarak çalıştı (1936-1938). Bu kütüphanede bulunan 1911 tarihli bir Kuran'ın tezhipleriyle 1899 tarihli hilye ve levhanın tezhibi onundur.

BAHAETTİN MUHAMMET EL - ÂMİLİ, iranlı arap şair (Cebel Emila, Suriye, 1547-1627). Ünlü bir şiir kitabı (*la Sebile du mendiant* [fr. çev.]) yazdı ve şah Abbas I'in emriyle şii haklarını konu alan bilimsel bir eser kaleme aldı.

BAHAETTİN NAKŞİBENT, nakşibendi tarikatının kurucusu türk sufi (Kasr-ı Arifan 1318 - Buhara 1389). Daha üç günlük bir bebekken hacegân tarikatı şeyhlerinden Hace Muhammet Baba Semmasi, onu evlat edindi. Semmasi'nin müritlerinden Seyyit Emir Külâl tarafından

eğitildi. Kuran, fıkıh, hadis ve tasavvuf konularında köklü bilgiler edindi. Semerkand'a giderek dönemin ünlü mutasavvıfları ve yesevi tarikatı şeyhlerinden Kasım Şeyh ve Halil Ata ile tanıştı; tasavvuf konusundaki bilgilerini derinleştirdi. Bu arada, kendisini eğitip yetiştiren Emir Külâl ölmeden önce, müritlerine Bahaettin Nakşibent'e bağlanmalarını vasiyet etti (1370). Nakşibent, iki defa hacca gitti. Dönüşünde bir süre Bağdat ve Merv'de kaldıktan sonra Buhara'ya yerleşti. Sünni ilkelerine bağlı kalarak hacegân tarikat erkân ve adabında bazı değişiklikler yaptı; oruç, namaz, hac, zekât gibi yükümlülüklere *zikr-i hafi*'yi (Allah'ın adlarını anarak derin düşünceye dalma) ekledi. Kurduğu tarikata nakşibendilik denildi. Tasavvuf ve bilim adamlarının çevresinde toplanmaları, bazı din adamlarını kıskandırdıysa da sonunda herkes onun din ve tasavvuf alanındaki geniş bilgisini kabullenmek zorunda kaldı. Ölümünden bir gün önce, halifelerinden Muhammet Parsa'nın yerine geçmesini istedi. Parsa, onun tasavvufla ilgili görüşlerini *Risale-i kudsiye*'de bir araya topladı. Buharalı Bübarekoğlu Sabah da menkıbelerini ve nakşibendi tarikatıyla ilgili kuralları anlatan farsça *Makamât-ı Nakşibendi*'yi yazdı. Bahaettin Nakşibent'in *Hayatname* ve *Delil ül- âşıkın* adlı tasavvufla ilgili iki yapıtı vardır.

Buhara'da bulunan türbesinin yanına emir Abdülaziz'in isteğiyle önce bir tekke yapıldı (1544-1545); daha sonra medrese, mescit vb. yapılarla Bahaettin külliyesi oluşturuldu.(→ Kayn.)

BAHAETTİN ŞAKİR, türk siyaset adamı (? 1880 - Berlin 1922). İstanbul'da Askeri tıbbiye'yi bitirdi, bu okulda adli tıp dersleri verirken Abdülhamit II yönetimine karşı görüşlerinden ötürü Erzincan'a sürüldü. Kaçıp Mısır'a gitti, oradan Paris'e geçti. Jön Türkler arasında yer aldı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin müdürü olarak çalıştı. Meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908) İstanbul'a döndü. Askeri tıbbiye ve ardından İstanbul Darülfünunu'nun adli tıp profesörlüğünü yaptı. İktidardaki İttihat ve Terakki cemiyeti ve sonra fırkasının merkezi umumisinde etkin bir yönetici oldu (1908-1918). *Şûra-yı ümmet* gazetesini çıkardı. Birinci Dünya savaşı yenilgisi ve Mütareke'den sonra İttihat ve Terakki'nin öteki önderleriyle birlikte yurt dışına kaçtı. Berlin'de bir ermeni komitacı tarafından öldürüldü (1922). Başlıca yapıtları: *Tıp kanunu dersleri* (1908), *Tababet-i adliye rehberi* (1911).

BAHAETTİN VELET (Sultan ül-Ulema), türk mutasavvıf (Belh ? - Konya 1230). Mevlâna Celalettin Rumi'nin babası. Belh'te yerleşmiş olan bir ailedendir. Eflaki, *Menakib ül-arifin* adlı yapıtında, annesinin Harizmşahlar'dan Alaettin Muhammet'in kızı olduğunu söylerse de, bu bilgi tarih kaynaklarına uymaz. Yine Eflaki'ye göre, filozof Fahrettin Razi'nin kışkırtmaları sonucu Harizmşahlar'dan Muhammet Tekiş ile arası açıldı. Bahaettin, din ilkeleriyle bağdaşmayacağına inandığından felsefeye karşıydı. Bu nedenle, yunan felsefesini savunan Fahrettin Razi ve onu destekleyen Muhammet Tekiş ile arası büsbütün bozulunca yanına oğlu Celalettin'i de alarak Belh'ten ayrıldı (1212 ya da 1213). Sultan Velet, *İbtidaname*'de büyükbabası yoldayken Belh'in Moğollar tarafından alındığını yazdığına göre (1220), Bahaettin Velet'in moğol saldırısı nedeniyle Belh'ten ayrılmış olabileceği de olasılık içindedir.

Bahaettin Velet, oğlu Celalettin ile birlikte önce hacca gitti; daha sonra Şam yoluyla Anadolu'ya geçti. Bir süre birkaç kentte kaldıktan sonra Konya'ya yerleşti (1228). Burada verdiği vaazlarla büyük ilgi gördü; Selçuklu sultanı Alâettin Keykubat da vaazlarını sürekli dinleyenler arasındaydı. Yaşadığı dönemin önde gelen din bilginlerinden sayılan bu türk mutasavvıfın tek yapıtı, çeşitli söyleşilerindeki özlü sözlerinin toplanmasından oluşan, farsça *Maarif*'idir. (→ Kayn.)

BAHAGANİ a. Nümism. Pakistan'ın Keşmir yerleşim bölgesinde basılmış bir tür bakır sikkenin adı. (→ DİNARA.)

BAHAİ ya da **BEHAİ** sıf. (ar. *bahā'* ve *-i'* den *baha'i*). *Esk.* **1.** Güzellikle ilgili. **—2.** Alışkın.

BAHAİ → KÜFRİ BAHAİ.

BAHAİ MEHMET EFENDİ, türk şair, şeyhülislam (İstanbul 1601 - *ay. y.* 1653). Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi'nin oğludur. Dedesi ünlü bilgin ve tarihçi Hoca Sadettin Efendi'dir. İyi bir öğrenim gördü. İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrisliklerde bulundu. Selanik (1631) ve Halep (1633) kadılıklarına atandı, Halep valisi Ahmet Paşa ile geçinemeyince Kıbrıs'a sürgün edildi (1635). Affedildikten bir süre sonra Şam (1638), Edirne (1644) ve Bursa (1645) kadılıklarına atandı, Anadolu (1646) ve Rumeli kazaskeri (1647) oldu. Mehmet IV'ün padişahlığının ilk yıllarında şeyhülislamlık makamına getirildi (1650). O dönem yönetiminin bozuk düzenine kapılmadığı için bir hayli düşman kazandı. Tütünün haram olmadığına dair verdiği fetva üzerine mevkisi iyice sarsıldı, hukuki bir nedenle İzmir'in ingiliz konsolosunu konağına hapsetmesi üzerine de görevden alınıp sürgüne gönderildi (1651); aynı yıl geri çağrılıp ikinci kez şeyhülislamlık makamına getirildi. Devrinin önemli şairlerinden sayılan Bahai, edebiyatta şeyhülislam Yahya yolunda yürümüş ve dindışı konularda şiirler yazmıştır. Divanında tevhid, münacaat, na't gibi dini şiirler yoktur. Özellikle rındane gazelleri çok sevilmiş, bunlara pek çok nazire ve tahmis yazılmıştır. *Divan*'ı basılmıştır (1933). [→ Kayn.]

BAHAİLİK ya da **BEHAİLİK** a. Bahaullah Mirza Hüseyin Ali Nuri'nin kurduğu, bazılarınca bir din olarak da tanımlanan mezhep.

—ANSİKL. Bahaullah*, önceleri şeyhi Bâb Mirza Ali Muhammet'in bâbilik mezhebine girdi; daha sonra onun sözünü ettiği "Allah'ın ortaya çıkaracağı kişi"nin kendisi olduğunu ilan ederek bahailik mezhebini kurdu (1853). Bahaullah, düşüncelerinin daha önceki dinlerden ayrı ve hepsini birleştiren evrensel bir din olduğunu öne sürdü. Bahailiğin ahlak öğretisine göre kimseye kötülük etmemek, birbirini sevmek, haksızlığa karşı koymaksızın sabır ve dayanıklılık göstermek, yalnızca iyiye önem vermek, hastaları iyi etmeye çalışmak temel ilkelerdir. Ayrılığa ve kavgaya neden olan inançların din olamayacağını, gerçeğin ancak araştırma ve deney yoluyla öğrenilebileceğini savunur. Dünya barışının gerçekleşmesini amaçlar, insanlar arasında renk, din, dil farkı gözetmeksizin eşitlik ilkesini kabul eder. Bu inançta olanlar, belli zorunluluklar dışında birden fazla kadınla evlenemezler, cenaze namazı dışında toplu namaz kılmazlar, namazda Kâbe'ye yönelmeyi reddederek Bahaullah'ın oturduğu evin bulunduğu yönü kıble sayarlar. Nefse zorluk ve acı veren her türlü ibadet yasaktır; ancak, her yılın son on dokuz günü oruç tutarlar, günde üç vakit özel namaz kılarlar.

Bahailik çeşitli dinlere inananlar arasında taraftar buldu ve dünyanın her tarafına yayıldı. Günümüzde İngiltere, Uganda, İran, Hindistan, Mısır, Suriye, Filistin ve Amerika gibi ülkelerde toplulukları ve örgütleri bulunmaktadır. Topluluğun olduğu her kentte dokuz üyeden oluşan bir yönetim organı ve Beyt ül-adl-i mahalli (adalet evi) adı verilen ibadet yerleri vardır. Bahai örgütü gelirini, vârisi olmayan miraslardan, parasal cezalardan ve taraftarlarının sermayelerinin 1/19'u (yalnızca bir kez) oranında aldıkları vergiden karşılar.

BAHAMA takımadaları, esk. **Lucayes adaları,** Atlas okyanusu'nda takımadalar, Florida'nın G.-D.'sunda, Yengeç dönencesinin her iki yanında, Haiti ile Küba'nın K.'inde yaklaşık 1 000 km boyunca uzanır; yaklş. 14 000 km^2; 261 000 nüf. (1991). Yönetim merkezi, New Providence adasındaki *Nassau.* Resmi dili *ingilizce.* Mercan kökenli kireçlerden oluşan Bahama adaları, derinliği 100 m'yi bulmayan bir deniz dibi platosunun yüze çıktığı noktalardan oluşan 700 ada ya da adacık ile 2 000 kadar kayalığı kapsar. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru başlıca adaları şunlardır: Büyük Bahama, Little Abaco, Great Abaco, Andros adaları, New Providence ile Eleuthera, Cat adası, Great Exuma ile San Salvador (ya da Watling) ve Long, Crooked, Mayaguana, Great Inagua adaları; Bahama adalarının başlıca gelir kaynağı turizmdir. Tarım, turunçgiller ve sebze yetiştiriciliğine, ormanların işletilmesine ve balıkçılığa (ıstakoz) dayanır. Sanayileşme yakın tarihte başlamıştır: çimento fabrikası, petrol rafinerisi, eczacılık ürünleri. Vergi bağışıklıkları tanınmasından bu yana Bahama adaları giderek bir mali merkez (özellikle amerikan bankaları için) haline gelmektedir.

—Tar. San Salvador (Watling) adasının, Kristof Kolomb'un 1492'de Yeni Dünya'da ayak bastığı ilk nokta olduğu sanılmaktadır. Halkı çok geçmeden Santo Domingo'ya köle olarak götürüldüğünden, ada-

Bahama takımadalarından bir adanın havadan görünüşü

lar yüzyıla yakın süre ıssız kaldı; 1648'den başlayarak, yoksul İngilizler, korsanlar ve hırsızlar Bahama adalarına yerleştiler. 1718'de, Bahama takımadalarına ilk ingiliz vali atandı ve ilk anayasa hazırlandı. Amerika'nın bağımsızlığa kavuşmasından sonra, kıtadan göçen İngiltere'ye bağlı kalmış bazı Amerikalılar köleleriyle birlikte Bahama adalarına yerleştiler ve 1834'te köleliğin kaldırılmasına kadar pamuk tarımını geliştirdiler. 1945'ten sonra turizmdeki atılımdan yararlanan ABD şirketleri için bir mali sığınak haline gelen Bahama adaları, 1964'te özerk bir hükümete kavuştu, iktidarın beyaz azınlığın elinde kalmasını sağlayan seçim sisteminin (bazı kişilerin birden çok oy kullanmasına olanak veriyordu) değiştirilmesinden sonra, 1968'de Lynden O. Pindling yönetimindeki Progressive Liberal Party'nin (ilerici liberal parti) seçimleri kazanmasıyla zenciler (nüfusun % 72'si) iktidara geldiler. 1972 seçimlerini de PLP kazanınca, İngiltere adaların bağımsızlığını tanıdı (1973).

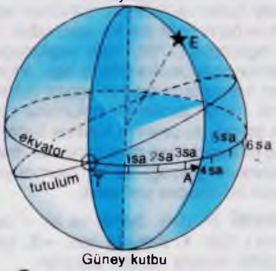
BAHAMALAR bankı, Atlas okyanusu'nun batı kesiminde, Haiti adası'nın kuzeyinden Florida'ya kadar uzanan sığlık. Yüzölçümü: 100 000 km². Kireçli ve mercanlı bir denizaltı platosudur. Su düzeyi üstündeki bölümleri *Bahama takımadaları*'nı oluşturur.

BAHAMALAR kanalı, Küba ile *Bahama bankı* arasında derin deniz kolu.

BAHAMONTES (Federico), ıspanyol bisiklet yarışçısı (Val de Santo Domingo, Toledo, 1928). 1959'da Fransa turunu kazandı; bu yarışlarda, birçok kez en iyi tırmanıcı unvanını elde etti.

BAHANE a. (fars. *bahane*). **1.** Bir şeyin gerçek nedenini gizlemek ya da bir şeyden kendini kurtarmak için öne sürülen sözde neden; özür, mazeret: *Gitmek istemiyorsan bir bahane uydur, gitme. İyi bir bahane bulsaydım toplantıyı terk edecektim. Çalışmamak için bahanesi her zaman hazırdır.* **—2.** Vesile: *Kavga çıkarmak için bahane aramak. Ecel gelmiş cihane, başağrısı bahane* (atasözü). **—3.** Eksiklik, kusur, noksan: *Bakalım bu yemeğe ne bahane bulacak?* **—4.** *Bir şeyi bahane etmek*, onu bahane olarak ileri sürmek: *Hastalığını bahane edip seminere gelmedi.* **—5.** *Bahane olmak*, bir durum sözkonusuysa, bir şeyi yapmak için geçerli bir neden sağlamak: *Bu eylem misilleme için iyi bir bahane oldu.*
—*Esk. Bahane-cu*, bahane arayan, kusur bulmaya çalışan; fırsatçı. || *Bahane-füruş*, (bahane satan) mazeret uyduran. || *Bahane-perdaz*, özür dileyen.

BAHAR a. (fars. *bahar*). **1.** Kıştan sonra gelen mevsim, ilkbahar. **—2.** Bu mevsimde ağaçlarda açan çiçekler: *Bahar dallarının güzelliği. Hava ansızın ısınınca baharlar zamansız açtı. Kayısı baharı.* **—3.** İklimin yumuşaklığı, hafif sıcaklık: *Dünyanın bazı bölgelerinde sürekli bir bahar hüküm sürer.* **—4.** Gençliğin, neşenin, yeniliğin edebiyattaki simgesi. **—5.** Genç bir kimsenin yaşadığı yılların her biri: *Henüz on beşinci baharında.* **—6.** *Bahar bayramı*, eskiden 1 mayısta kutlanan bayram. || *Baharı başına vurmak*, havalar yeterince ısınmadan ince giyinmek; özellikle genç bir kimse sözkonusuysa, taşkın, coşkulu, aşırı davranışlarda bulunmak. || *Hayatının, ömrünün baharında*, pek genç (ed.).
—Gökbil. *Bahar dairesi*, gökküresinin iki saat dairesinden her biri. (Birincisi iki gündönümünü, ikincisi iki ılım noktasını içerir.)
—Gökölçm. *Bahar açısı*, bir gökküre noktasının ekvator düzlemi üstündeki izdüşümünün açısal uzaklığı. (İlkbahar noktasından başlayarak doğru yönde hesaplanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Tıp. *Bahar nezlesi*, SAMAN NEZLESİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında bu sözcükle adlandırılan ilkbahar, en çok konu edinilen mevsimdir. Bahariye adı verilen kasidelerin nesip bölümlerinde ve mesnevilerde gül, lale, sümbül ve öteki çiçekler başta olmak üzere akarsuları, kuşları, yağmurları, bulutları, hafif esen rüzgârlarıyla ayrıntılı bir biçimde tasvir edilir. Zevk, eğlence ve yeme içme zamanı olması, canlılığı, tazeliği, yağmurlarının getirdiği bereket, rüzgârlarının güzel kokular dağıtması belirgin özellikleridir. Gençlik, sevgilinin güzelliği, yüzü, yanağı, devlet, saltanat, baht ve ömür, bahar kavramı ile belirtilir. Bu mevsimde gece ile gündüz birbirine eşit olduğu için bahar adalet ve itidal mevsimi sayılır ve müslümanlığı simgeler. Bir diriliş mevsimi olan baharın Hz. İsa'nın nefesi gibi ölülere can, gönüllere ferahlık verdiği söylenmiştir. Divan şairlerine göre bahar, ordusu ile kış sultanını yenerek çemende saltanat kuran bir sultandır. Cennete ve geline benzetilir.
—Gökölçm. Bir gökcismin bahar açısı, γ noktasının (ilkbahar ılım noktası) saat dairesi ile bu gökcismin saat dairesi arasındaki ikidüzlemli açıdır. γ noktası günlük devinime katıldığından, bir yıldızın bahar açısı, hiç olmazsa ilk yaklaşımla, değişmez bir niceliktir. Oysa, bu açıyı, γ noktasının çalkalanmaları (ılım noktalarının devinimi ve üğrüm), yıldızın çalkalanmaları (öz devinim ve belki paralaks), uzaydaki gözlemcinin öz hızı (sapınç) ve atmosferdeki kırılmaların değişkenliği etkiler. Bir gökcismin bahar açısı saat, dakika ve saniye olarak ölçülür. Yöresel yıldız zamanına göre ayarlanmış bir gökbilim saati kullanılırsa, bir E yıldızı meridyenden geçtiği anda bu saat, yıldızın bahar

$\widehat{\gamma A}$: E yıldızının bahar açısı

bahar açısı

açısına eşit bir değer verir; bu da ya saatin düzeltilmesini (yıldız önceden tam olarak biliniyorsa) ya da yıldızın bahar açısının (yöresel yıldız zamanına göre önceden tam olarak ayarlanmışsa) saptanmasını sağlar. Bahar açısı ve yükselim* bir gökcismin *ekvator koordinatları*'nı oluşturur.

BAHAR → BAHARAT.

Bahar, Tekel idaresi'nce yapılan 68 mm boyunda, 7 mm çapında, yuvarlak kesitli, hafif içimli sigara çeşidi.

BAHAR a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BAHAR Şirvani, asıl adı **Mirza Nasrullah,** azeri şair (Şamahı, Şirvan, 1834 -Tebriz 1883). Ülkesinde iyi bir öğrenim gördü. Arapça, farsça, urduca, fransızcayı bu dillerde şiir söyleyecek kadar iyi öğrendi. 1858'de Tahran'a gitti. Nasreddin Şah'a sunduğu bir kasidesi beğenilince Şah'ın melik üş-şuarası oldu, uzun yıllar sarayda yaşadı. Farsça-türkçe *Divan*'ı ve farsça mesnevileriyle İran'da ün kazandı. 1877'de Tebriz'e döndü. Öğretmenlik yaptı. Yapıtları: azeri türkçesinde *Gazeliyat* ve *Nergis ü gül* mesnevisi; farsça *Divan-ı gasaid ve gazeliyat, Tuhfet üt -Irakeyn.*

BAHAR (Muhammet Taki), iranlı yazar (Meşhed 1886 - Tahran 1951). Klasik üslupta şiirler yazdı. İran'da anayasal bir rejimin kuruluşuyla (1906-1921) son bulan mücadelelere kalemiyle katıldı. Döneminin tüm olayları, çok sayıdaki şiirlerinde yansır (*Divan*, 1956). Eski İran şair ve yazarlarının eleştirili basımlarını yaptı. *Sebkşinâsi* (1942-1948) adlı yapıtı, İran düzyazı tarihinin bir anıtı niteliğindedir.

Stravinskiy'in
Bahar ayini
adlı balesinin bir gösterimi (1962)

Bahar ayini *(le Sacre du printemps)*, "Pagan Rusya'dan tablolar" altbaşlıklı 2 bölümlü bale. Konusu ve müziği İgor Stravinskiy, dekor ve kostümleri N. Roerich, koregrafisi Vaslav Nijinski tarafından hazırlandı. İlk kez 1913'te Rus baleleri topluluğu tarafından Paris'te Champs -Elysees tiyatrosu'nda sahnelendi.
Müzikteki ve koregrafideki cüretli yenilikler, ilk oynandığı gece tartışma ve kavgalara yol açtı. Ritim ve armoni açısından önemli yenilikler içeren müzik, sonunda kendini kabul ettirdi. Tüm sistemlerden tam anlamıyla bağımsız olan Stravinskiy, klasik orkestradaki üflemeli çalgıların etkisini artırdı; uyumsuz akorlar ve arkaik makamlarla, oldukça renkli bir armonik yapı içinde kısa ve sık sık yinelenen melodik motifleri serimledi; düzenli vuruşları bırakarak ölçünün sürekli değişimleriyle ya da ritimlerin üst üste bindirilmesiyle geleneksel ritmi tümüyle yeni bir biçime soktu.
Yapıt, birçok yeni koregrafiyle sahnelendi: Maurice Bejart'ınkı ilk kez 1959'da Brüksel'de sunuldu (başlıca rollerde Tania Bari ve Germinal Casado dans etti), daha sonra 1965'te Paris'te sahnelenişinde başlıca rolleri Jacqueline Rayet ve Cyril Atanassoff üstlendi; John Neumeier'ın koregrafisi *le Sacre* (Ayin) adı altında ilk kez 1972'de Frankfurt'ta sahnelendi (başlıca rolleri Beatrice Cordua ve Truman Finney oynadı). John Taras, Natalia Makarova ile Milano'daki Scala tiyatrosu için bir *le Sacre* düzenlemesi yaptı (1972). Glen Tetley, 1975'te Monako operası için yeni bir düzenleme hazırladı (bu düzenleme, New York'ta Martine Van Hamel ve Mihail Barışnikov ile yeniden sahnelendi).

BAHARAMPUR ya da **BERHAMPUR,** Hindistan'da kent, Batı Bengal'in kuzeyinde; 92 890 nüf.

BAHARAN çoğl. a. (fars. *bahar*'ın çoğl. *bahārān*). *Esk.* İlkbahar ve sonbahar.

BAHARAT ya da **BAHAR** a. (ar. *bahar*, çoğl. *baharat*). Pişmiş ya da çiğ besinlere, lezzetlerini artırmak amacıyla katılan madde. (Mineral kökenli olan tuzdan başka baharatların büyük çoğunluğu bitkisel kökenlidir; kabuktan [tarçın], kökten [zencefil, bayırturpu] ya da yapraklardan [taze sarmısak, defne, kekik, vb.] elde edilir. Tatları ekşi [kapari, limon], acı [soğan, sarmısak] ya da tatlı [şeker, bal] olabilir.)
—ANSİKL. Mutf. Baharatın türk mutfağında kullanılması, kimi kaynaklara göre XV. yy.'dan sonradır. Daha önce bazı ba-

harat türleri, halk hekimliğinde ve ilaç yapımında kullanılıyordu. İlkin pahalı bir madde olduğundan yalnız saray mutfaklarında kullanılan baharlar; XVI. ve XVII. yy.'larda Osmanlılar'ın Akdeniz ticaretine egemen olmalarıyla yaygınlaşmaya başladı. Koku ve lezzet verici özellikleri yanında, ıştah açıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, sinirleri yatıştırıcı etkileri olduğuna inanıldığından tüketimi hızla arttı. Çorbalarda, tatlılarda, et ve sebze yemeklerinde, salatalarda çeşitli türleri kullanılan baharat, türk mutfağının belirgin özelliklerinden birini oluşturdu. Anadolu'nun kimi yörelerinde değişik bahar türleri yetişmekle birlikte, baharat gereksiniminin önemli bölümü, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ithal yoluyla karşılanmaktadır. Özellikle acılı baharat, D., G.-D. ve İç Anadolu'da fazlaca tüketilmekte, yöre yemeklerinin ve damak zevkinin ana özelliğini oluşturmaktadır.

—Tar. *Baharat yolu* ya da *Caddei baharat.* Çoğu baharat Doğu kökenliydi. Avrupalılar'ın ilk tanıdıkları baharat olan hintkarabiberinin adı, Theophrastos'un, daha sonra Dioskurides, Galenos ve Yaşlı Plinius'un yapıtlarında anılır. Kutsal Kitap'ta sözü geçen ve Eskiler tarafından yağ ve merhem yapımında kullanılan, bazı yörelerde tütün gibi içilen tarçın, üretim bölgelerinden (Hindistan ve Seylan) kervanlarla İskenderiye'ye kadar geliyordu, bu nedenle de uzun süre Arabistan kökenli sanıldı. İlk çağlardan bu yana Çin'de ve Hindistan'da kullanılan zencefil, Yunanlılar'a Persler tarafından tanıtıldı; zengin Romalılar'ın beslenmesinde büyük bir rol oynayan zencefil, gerek fiyatı, gerek tüketimi bakımından Ortaçağ Avrupası'nda, karabiber kadar önem kazandı. Baharat olarak ve ayrıca hem ilaç, hem boya yapımında kullanılan, Batı Asya (Keşmir, İran, Phrygia) kökenli safran, Kilikia safranını da öven Romalılar tarafından biliniyordu. Baharatın Bizans İmparatorluğu yoluyla Avrupa'ya geçmesi, IX. yy.'dan başlayarak müslümanlarca engellendi. Bununla birlikte, çok miktarda yenen etin korunması için büyük gereksinim duyulan baharatın tadı, zengin sınıflarca unutulmamıştı. Haçlı seferleri ile baharata olan ilgi yeniden canlandı ve bu seferlerden sonra safran, Fransa ve İtalya'da da yetiştirilmeye başlandı. Doğu Akdeniz'de müslümanların elinde bulunan limanlar (İskenderiye) yeniden avrupalı tüccarlara açılınca, Venedikliler, Avrupa'da baharat dağıtımını hemen hemen tekellerine aldılar. Ortaçağ'ın sonunda Avrupa'da bir baharat tutkusu almış yürümüştü; görkemli şölenlerde bol bol baharat ikram ediliyordu; çok büyük dolaplarda saklanan baharat, kabul törenlerinde "sofra baharatı" adı altında her fırsatta sunuluyordu. Son derece zenginleşen baharat tüccarları, XIV. yy.'ın başında 288 çeşit baharat satmaya başladılar. Venedik'in tekelinden kurtulmak için baharat arama girişimleri, büyük coğrafya keşiflerinin başlıca nedenlerinden biriydi ve baharat istifçiliği XVI. ve XVII. yy.'da sömürge imparatorlukları kuranların sürekli ilgisini çekmekteydi. XVI. yy.'ın başında, Banda hindistancevizive Meksika vanilyası Avrupa'ya girmeye başladı. Atlas okyanusu kıyısındaki limanlara büyük miktarlarda gelen baharatın birçok hastalığa iyi geldiği söyleniyordu (karabiber lapası, hindistancevizi ve zencefilin mide ağrılarını iyileştirmesi, tarçının kuvvet verici rolü). 1560'a kadar Lizbon'da baharat fiyatı sürekli yükseldi. Hayvan yemi olarak kullanılan bitkilerin yetiştirilmesindeki gelişmeler, her mevsimde, hayvan kesimine olanak verinceye; alkollü uyarıcı çeşitleri zenginleşinceye ve tıbbın ilerlemesi bazı önyargıların doğru olmadığını kanıtlayıncaya dek daha iki yüzyıl boyunca baharat, büyük bir rol oynamayı sürdürdü.

Bu arada, Maurice ve Bourbon adaları valisi, krallık yetkilisi Poivre'ın çabalarıyla karabiber, bu adalarda (1770), daha sonra da Cayenne'de ekilmeye başlandı; aynı tarihte, Molük adalarının hindistancevizi üzerindeki tekeline son verildi ve tıpkı tarçınağacı gibi hindistancevizi de Poivre'ın gözetiminde yetiştirildi; XVI. yy.'ın başında, Meksika ve Antiller'de yetiştirilen zencefil, XVII. yy.'dan başlayarak Brezilya'da da ekilmeye başlandı. Bununla birlikte, bazı baharat tekelleri daha uzun süre devam etti: Banda'da ancak 1864'te hindistancevizi ağacının serbestçe ekimine izin verildi. Ama baharat yetiştiren bölgelerin çoğalması, özellikle daha ucuza mal edilen çeşnileme ürünlerinin yaygınlık kazanması (tereyağının gittikçe artan rolü), yemek zevklerindeki değişiklikler, XIX. yy.'ın başından itibaren baharatın ticari öneminin azalmasına yol açtı.

Baharat adaları, Seylan adası ile, bugün çoğunluğu Endonezya sınırları içinde bulunan G.-D. Asya adalarına, özellikle bunlardan Molük adasına İlkçağ'da ve Ortaçağ'da verilen ad.

BAHARATÇI a. Baharat satan kimse, baharat satılan dükkân.

BAHARATÇILIK a. Baharat üretme ve/ya da satma işi.

BAHARATLI ya da **BAHARLI** sıf. İçine baharat katılmış yiyecek için kullanılır: *Baharatlı yiyecekleri midem kaldırmıyor.*

BAHAR DAR, Etyopya'da kent, Tana gölü kıyısında, Mavi Nil çağlayanları yakınında (hidroelektrik tesisi); 22 000 nüf. Dokuma sanayisi. Politeknik okulu.

Bahar-ı dâniş, hintli şeyh İnayetullah Kanbû'nun farsça masal kitabı (1651). Cihandar Sultan ile Behrever Bânû'nun aşklarını ve buna bağlı olayları konu edinir. İki kez ingilizceye (1768,1799), ingilizceden de almancaya çevrildi (1802); bazı bölümlerinin fransızcaya çevirisi yapıldı (1804). Namık Kemal yapıtın bir bölümünü türkçeye çevirdi; bu çevirinin başında Bahar*-ı daniş mukaddemesi diye bilinen ve divan edebiyatının gerçeği ele alış biçimini yargılayan bir önsöze yer verdi.

BAHARİ sıf. (fars. *bahar* ve ar. *-i*'den *bahari*). *Esk.* **1.** Baharla ilgili. **—2.** İçinde güzel kokulu madde bulunan.

BAHARİ (Ali), türk şair (Tırhala ? - Edirne 1551). Edirne Karaferye'de müderrislik etti. Devlet adamlarının çocuklarına, özellikle Kasım Paşa'nın oğluna hocalık yaptı. Daha sonra kadı oldu. Önceleri *Kemali*, da.. a sonra *Bahari* mahlasını kullandı. Gazel söylemede, özellikle de tarih düşürmede becerisi vardı. Bunun dışında latifeleri ile de dikkati çekti. 1532 yılında Macaristan seferini anlatan *Kıyametname* adlı manzum gazavatnamesi vardır.(→ Kayn.)

BAHARİSTAN a.(fars. *bahar* ve *-sitân*'dan *baharistan*). *Esk.* **1.** Bahar zamanı, çiçeklerin açtığı, kırların yeşerdiği zaman: *Baharistan-ı daimi* (sürekli bahar mevsimi). **—2.** Çayır çimen bulunan yeşil alan.

Baharistan *(Ravzat ül-ahyar ve tuhfet ül-ebrar),* Cami'nin yapıtı (1487). Sadi'nin *Gülistan*'ı örnek tutularak yazıldı. Onun gibi ravza (bahçe) adı verilen bölümlerden oluşur; Şeyh Cüneyt ile ünlü bazı mutasavvıf, filozof ve şairlerin yaşamlarını, menkıbelerini konu edinir. Manzum bölümleri de bulunan süslü bir düzyazıyla yazılmıştır.

BAHARİYE a. (fars. *bahar* ve ar. *-iyye*'den *bahariyye*). *Esk.* **1.** Nesib bölümünde baharı anlatan kaside. Rebiiye de denir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kur. tar. *Bahariye* Osmanlı padişahlarının her yıl yeniçeri ağası başta olmak üzere ocak ağalarına dağıttıkları yazlık giysi ya da kumaş. (Yeniçeri ağası ile sekbanbaşının bahariyesi birer hilat-ı fahire; Yeniçeri kâtibi, kul kethüdası, zağarcıbaşı, sekbanbaşı, turnacıbaşı, dört haseki, dört solakbaşı, başçavuş, muhzırağa ve kethüdayerinin bahariyesi birer top çuha ile birer top kumaştı.)

—ANSİKL. Bahariyelerde bahar mevsiminin türlü özellikleri dile getirilir. Doğanın baharda yeniden canlanması, bereketli yağmurların yağması, su kıyılarında içkili eğlenceler düzenlenmesi, canlıların bir bayram sevinci yaşaması anlatılır. Nef'i'nin Murat IV'ü öven ve *"Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subhdem"* diye başlayan kasidesi en ünlü bahariyelerdendir.

BAHARİYE → BAHRİYE.

BAHARİYE a. Müz. Klasik türk müziğinde, söz olarak bir bahariye kasidesinin seçildiği yapıt. (XX. yy.'da baharı betimleyen çalgı yapıtları da bestelendi.)

BAHARİYE, İstanbul'da biri Haliç kıyısında, öteki Anadolu yakasında iki semtin adı. Eyüp ilçesinde, Bostan iskelesi ile Silahtarağa arasında, Haliç boyunca uzanan semt. Eskiden mesire yeri olan bu kesimde, yalılar ve köşkler bulunuyordu. Daha sonra bunların yerini pek çok fabrika ve atölye aldı. İstanbul belediyesi'nce başlatılan Haliç'i yeşillendirme projesi kapsamında olan bölge, bugün yeşil alan olarak düzenlenmektedir (1986). —Kadıköy'de semt ve cadde. Semt, Sakızağacı, Pekmezoğlu ve Cevizlik mahallelerinden oluşur. Altıyol'dan Küçükmoda ve Yoğurtçuparkı yokuşuna doğru uzanan caddeyse, önemli ticaret ve alışveriş merkezlerinden biridir.

Bahariye köşkü, İstanbul'da Haliç kıyısında, Eyüp ile Silahtarağa arasında köşk. Padişahlar yazın, özellikle kayık gezintilerinin ardından buraya uğrayıp dinlenirlerdi. Mahmut II döneminde yıktırılan köşkün yerine, iplikhane ve kışla yaptırıldı.

Bahariye mevlevihanesi → MEVLEVİLİK.

BAHARLAMAK f. Hazırlanan bir yiyeceğe bahar katmak.

Baharlar ve güzler (çince *Çunçiu*), Çin tarihinin bir dönemi (İ.Ö. 722 - İ.Ö. 481); düşünce alanında şaşırtıcı bir kaynaşma ve pek çok felsefe okulunun belirmesiyle dikkati çeker. *Lu ülkesi yıllıkları* adıyla bilinen kroniklere bu dönem kendi adını verir. Bu okulların önderleri arasında en tanınmış olan Konfuçius (İ.Ö. 552'ye doğr. - İ.Ö. 479) Lu doğumludur.

BAHARLI → BAHARATLI.

BAHARLU ya da **BAHARLI,** İran Azerbaycanı'nda yaşayan Şahsevenler* türk boyu oymaklarından biri. IX. ve XI. yy.'larda Oğuzlar ile birlikte Orta Asya'dan çıkarak Ortadoğu ve İran'a yerleştiler. Karakoyunlu devletinin egemenliğini tanıdılar ve yönetimde etkin rol oynadılar. Karakoyunlu devletinin zayıflamasından sonra, Akkoyunlular'a baş eğmeyerek Horasan'a çekildiler. XVI. yy. sonlarında Şahsevenler'e katıldılar.

BAHARYILDIZI a. Taşlar ve duvarlar üzerinde biten, genellikle şerit biçiminde karşıt yapraklı biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. Çiçeklerinde taçyapraklarının iç yüzü kırmızı damarlı, pembe ya da tüm beyaz, dış yüzü pembe olur. (Eski Dünya, Avustralya ve Yeni Zelanda'da 50 türü yetişir; bil. a. *gypsophila;* karanfilgiller familyası.)

BAHASA İNDONESİA a. Endonezya'nın resmi dili. *Endonezya dili* de denir.

BAHAULLAH, asıl adı **Mirza Hüseyin Ali Nuri,** bahailiğin kurucusu (Tahran 1817 - Akka 1892). Özel öğrenim gördü. Bâb'ın yaydığı bâbilik mezhebine girerek, başlıca müritlerden biri oldu (1847). Bâbilerin Tahran'da Nasirüttin Şah'a karşı düzenledikleri suikastta, Şah'ın yaralanması üzerine tutuklandı (1852), Bağdat'a sürüldü. Bâb'ın, "Allah'ın açıklayacağı

kimse" dediği kişinin, kendisi olduğunu iddia etti; evrensel bir din olduğunu öne sürdüğü Bahailiği kurdu (1853). Osmanlılar tarafından Edirne'de (1864) ve Akkâ'da (1868) yaşamaya zorlandı. Vasiyetine göre, yerine halife olarak büyük oğlu Abbas Efendi (Abdülbaha) geçti. Ölümünden sonra yayımlanan başlıca yapıtları: *Kitab ül-akdes* (1902), *Kitab ül îkan* (1903), *Kelimat-ı meknune* (1904), *Tarazat* (1904), *İşrakat* (1905), *Kelimat-ı firdevsiye* (1906).

BAHAÜDDEVLE (Ebu Nasr Firuz) [öl. 1012], Büveyhi hükümdarı (989-1012). Kardeşi Şerefüddevle'nin ölümü üzerine tahta çıktı. Hapisten çıkardığı kardeşi Samsamüddevle ile Huzistan ve Irak-ı Arap kendisinde kalmak üzere ülkeyi paylaştı. El-Tai'yi halifelikten uzaklaştırdı, parasını ve mallarını askerlerine dağıttıktan sonra el-Kadir'i halife yaptı. Kardeşi Samsamüddevle ile savaştı; Samsamüddevle'nin öldürülmesi (998) ve komutan Ebu Ali bin Ustaz el-Hürmüz'ün kendi tarafına geçmesi üzerine devletin birliğini sağladı. Bundan sonra Musul'daki Ukayliler ve ayaklanan emirlerle uğraştı.

BAHAVALNAGAR, Pakistan'da kent, Hindistan sınırı yakınında, Multan'ın D.'sunda; 50 000 nüf.

BAHAVALPUR, Pakistan'ın doğusunda kent, Satlec ırmağı kıyısında: 180 263 nüf. Şeker fabrikası. Dokumacılık.

BAHÇALAR, rumca **Perisolia,** Kıbrıs'ın güneyinde, Larnaka ilçesinde köy.

BAHÇE a. **1.** Duruma göre sebzelerin, çiçeklerin, meyve ve süs ağaçlarının ya da bunlardan birkaçının bir arada yetiştirildiği, genellikle çevresi sınırlı arazi ya da alan. (Bk *ansikl.* böl.) **—2.** Üstü açık yazlık gazino. **—3.** *Kış bahçesi,* saksı bitkilerinin yetiştirilmesi için hazırlanmış büyük cam örtülerle kaplı yer (camekân). || *Japon bahçesi,* çeşitli kalın yapraklı bitkilerin yetiştirildiği süslü kap *(bonsay).* || *Halk bahçesi,* çim, çiçek ve ağaçla donatılmış olan ve içinde genellikle çocuklar için oyun alanı da bulunan halka açık alan (arazi) [kent bahçesi, çocuk bahçesi].

—Bahç. *Meyve bahçesi,* meyve elde etmek amacıyla meyve ağaçlarının yetiştirildiği yer. || *Sebze bahçesi,* evlerin yanıbaşında ya da köy ve kent yakınında küçük ya da büyük parseller üzerinde sebze yetiştirilen yer. || *Süs bahçesi,* dinlenme ya da gezinti için düzenlenmiş, ağaçlarla, süs çalılarıyla ve çiçeklerle bezenmiş özel ya da kamusal bahçe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Botanik bahçesi* ya da *bitki bahçesi,* otsu ya da çalımsı bitki türlerinin yetiştirildiği ve incelenebilmeleri amacıyla familyalara göre sınıflandırılıp bilimsel adlarıyla etiketlendiği bahçe.

—Çev. mim. *Bahçe köşkü,* bahçe içinde cihannüma işi gören küçük yapı; bir parkın içinde yeşilliklere bürünmüş kulübe.

—Denizc. Eski savaş gemilerinin kıç tarafında bordadan dışarı çıkan ve kıç bodoslamayı kuşatan bir tür küçük balkon. (BAHÇELİK de denir.)

—Eğit. *Çocuk bahçesi* (alm. *Kindergarten*), kreşle anaokulu arası yaştaki çocukları kabul eden kurum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Bahçe ustaları,* Osmanlı devletinde hadaiki hassa denilen saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bostancıların başı olan görevliler. (Bostancılar arasındaki baltacılardan, kapıkulu süvarisi olmaktansa bahçe ustası olmak isteyenler, 39 akçe ile bu göreve atanırlardı. Bahçe ustalarının buyruğundaki adam sayısı 15 ile 100 arasında değişirdi.)

—Oy. Dağıtımdan sonra kalan oyun kâğıtları. || Dominoda, her oyuncunun kendi taşlarını aldıktan sonra ortada kalan taşlar.

—Tarım mak. *Bahçe traktörü,* bahçe işlerinde, çok küçük tarım alanlarında kullanılan küçük boyda ve küçük güçte traktör. (Eşanl. MİKROTRAKTÖR.)

—Zool. *Karınca bahçesi,* Amazon bölgelerinde yaşayan bazı karıncaların yuvalarına verilen ad. (Bu karıncalar yuvalarını, ağaçların dalları arasında ya da çalılıklar içinde yaparlar ve yuvalarına, önce toprak, sonra bitki tohumları taşırlar; yuvada çimlenen tohumlar yavaş yavaş yuvayı sağlamlaştırır. Karıncalar hep aynı tohumları bulup taşıdıklarından "karınca bahçeleri"nde daima, aynı özellikteki bitkiler bulunur.)

—ANSİKL. • *Yakındoğu.* Büyük bir olasılıkla bahçe sanatının doğduğu yer Mezopotamya'dır; çünkü orada tapınağa yakın ve çitle çevrili kutsal alanlarda tanrılar adına çeşitli ürünler yetiştirilirdi. Asur'un su gereksinimini karşılamak için kral Sanherib, sukemeri yaptırmış, başkenti bahçe ve parklarla süslenmişti.

Babil'de tanrıça Astar'a tapınma, hükümdar sarayının oluşturduğu site içinde yer alan bahçelerle bütünleşmişti. Yapılan arkeolojik kazılar, ırmak yakınında açılmış kuyuların, sulama kanallarının ve suyun çağlayarak akmasına olanak veren duvar-yapı sistemlerinin kalıntılarını ortaya çıkardı. Bu bulgular, Babil'in palmiyelerle süslü, taraçalar halindeki ünlü "asmabahçeleri"nin bu bölgede İ.Ö. III. bin yıldan başlayarak var olduğunu doğrulamaktadır.

Eski İmparatorluk döneminden başlayarak firavunlar Mısır'ından da, doğanın duyarlı ve etkin biçimde algılandığını gösteren belgeler kalmıştır; bütün mastabaların duvarları tarım çalışmalarını gösteren resimlerle süslüdür. Eski Mısır'da Yeni İmparatorluk dönemine ait duvar kabartma ve resimleri kırsal konularla doludur: Punt ülkesine (Somali kıyıları) yapılan seferlerden getirilmiş olan nadir bitkiler (Deyr-ül-Bahri, Haçepsut tapınağı); Tutmosis III'ün botanik bahçesi (Karnak, Tutmosis III'ün tören salonu); çiçek açmış papirüs ve lüferotları (lotus) ile kaplı bataklıklarda avlanma (bir duvar resmi parçası, British Museum); bir bahçede espalye biçiminde yetiştirilmiş asmadan üzüm toplanması (Teb. Nebamon tapınağı); palmiye, firavuninciri ve persea ağaçlarının kuşattığı göletli bahçe (Teb, Minnakht tapınağı). Kuşkusuz bütün bu konular, ölmüş kişinin refah içinde yaşadığını gösterir, ama onun özellikle öbür dünyada bulmayı umut ettiği doğa nimetlerini de anıştırır.

Daha sonra yapılan bahçeler, Ahemeniler'in ("Cennet" kavramı onların icadıdır) ve onların mirasçıları olan Sasaniler'in izlerini taşır. Onların avlanmak amacıyla kullandıkları çok geniş doğal parklar, doğanın görünümünü bozmayacak biçimde, iki yandan su arklarıyla sınırlı düz ve geniş ağaçlı yollar, çeşmeler ve av köşkleriyle bezenmişti.

• *Eski Yunan ve Roma.* Uzun süre surların içine sıkışıp kalmış olan Eski Yunan kentlerinde bahçe kurmaya elverişli alan ve bol su yoktu. Nitekim Akademia*'yı çevreleyen ağaçlarla kaplı bir alanı ve Atinalılar'ın ilk halk bahçesini görmek için klasik dönemi beklemek gerekti. Anlatıya bakılırsa, Dipylon yanında oturan Epikuros, özel bahçesi olan ilk yunanlı sayılabilir. Büyük İskender'in fetihlerinden sonra, "Doğu"nun ve "cennet"lerinin keşfedilmesiyle biçimlenen hellenistik lüks yaşam biçiminden etkilenen Romalılar, bahçenin sadece sebze bahçesi olarak kullanılmadığını gördüler. Mithridates'i yendikten sonra gözden düşen Lucullus, Quirinale'deki villasına yerleşmişti: kiraz ağacı gibi, Doğu'ya özgü bitki türlerini Batı'da yetiştirme ve süs bahçesi kurma girişimini ilk başlatanın o olduğu söylenebilir. İlk bahçeler, limanlarından Delos'a ve Doğu'ya ticari seferler yapılan Campania bölgesinde ortaya çıktı. O zamanki evlerden bahçeye revak denilen bir sütunlu girişle geçilir, Palatium'daki Livio'nun evinde olduğu gibi, duvarlara döşenen fresklerle evin içinde bir bahçe havası yaratılmaya çalışılırdı. Fresklerde, İskender devri sanatının mitolojik ya da aşkla ilgili konuları dile getiriliyordu. Bu gibi freskler, edebi metinler (Genç Plinius'un villalar üstüne verdiği bilgiler) ve Pompei villaları, bize Eski Roma bahçesi ve bu bahçelerin yaratılması için gerekli çalışmalar hakkında geniş bilgi vermektedir: arazinin setlenmesi ya da gizli, gölgeli serin revaklara ulaşan taraçalar; fışkıran sular, taştan yapay mağaralar (grotto); her iki yanında ustaca budanmış (budama* sanatı) ağaççıklar (genellikle şimşir) bulunan alleler; seyrek av köşkleri. Bu göz alıcı manzaralar, Neron'un *Domus aurea*'sına (yaldızlı köşk) kadar uzanır. İçinde insan tutkularının tamamen simgesel bir anlam kazandığı bahçe, bir kısım edebi incelik duygusunu da tatmin ediyordu (Villa Hadriana*). Kent yöresindeki bahçeli villaların etkisi, kente göçen kırsal kesimin kültürel katkısı, azat edilmiş yunanlı kölelerin etkisi, temizlik ve sağlık konusundaki yeni anlayış, özellikle politik düşünceler —kent halkına boş zamanlarını değerlendirme olanağı verme ve "efendi ulus"a Hellenistik çağ kentleriyle boy ölçüşebilecek güzellikte bir başkent kazandırma isteği— Roma'da halka açık görkemli parkların kuruluşunun başlıca nedenleridir.

• *İslam dünyası.* Kuran'da, ona inananların öbür dünyada bir araya gelecekleri yer, meyve ağaçlarıyla, su şırıltılarıyla, konuk evleriyle, vb. dolu bir yer olarak tanımlanır. İslam dünyasında yaratılan bütün bahçeler, adeta bu hülyayı gerçekleştirmeye yöneliktir. Ahemeniler'in ve Sasaniler'in "cennet" kavramı, böylece Doğu'da canlandı. Büyük bir doğal parkı andıran bu bahçe kent dışında ve çepeçevre kapalıdır. İçinde korular, meyve bahçeleri yan yana bulunur ve bahçe köşklerine giden iki yanı ağaçlı geniş yollarla çevrelenir. Kanallarla getirilen suyun dağıtılması büyük yapılarla ve çabalarla sağlanır (Kayrevan yakınlarında Aglebiler'e ait sarnıçlar, eski su kemerlerinin Hafsiler tarafından yeniden kullanılması; El-Mustansır'ın Kartacalılar'dan kalan su kemerlerini, Tunus'un kuzeyindeki başkent Ariana'ya su sağlamak için restore etmesi.)

Bir başka bahçe tipi (riyad), bey konaklarının ya da özellikle batı islam dünyasında olduğu gibi kentteki konutların bahçeleridir. Genel mimariyle bütünleşen bu bahçelerde serinlik veren akar çeşmelere, küçük yapılara, kokulu ve çok renkli çiçeklere yer verilir. Büyük bir olasılıkla İran'da ortaya çıkan ve görkemli eski halılarla ve sayısız minyatürle ölümsüzleştirilmiş olan bu bahçe tipi (riyad), batıda Endülüs'e kadar yayıldı; Granada'da Nasri sultanları onu Elhamra'nın aslanlı avlularıyla daha da güzelleştirdiler. Hindistan ve Pakistan'da Moğollar'ın Delhi çevresinde, Agra'da, ve Lahor'da (Kalimar bağ) kurdukları bahçelerle, özellikle

BAHÇE SANATI

kenarları firavuninciri ve hurma-palmiyeleriyle çevrili havuzlu bahçe; bir Teb (Mısır) mezarının duvar bezemesinden parça Yeni İmparatorluk dönemi, XVIII. hanedan
British Museum, Londra

B. Brake-Rapho

F. Kohler

Aşk bahçesi Lahor'da (Pakistan) moğol kalesinin çevresinde

J. Perno-Explorer

Kyoto'da (Japonya) Şisen-do tapınağını çevreleyen XVII. yy.'da kurulmuş bahçe

Bethell-A. Hutchinson Voy

Sissinghurt Castle'da düzenlenen bir XVI. yy. tipi bahçe (Kent, Büyük Britanya)

Şah Cihan'ın yaptırdığı bir köşkün bulunduğu Srinagar'daki görkemli Kalimar bahçesiyle (XVII. yy.) ve Keşmir'deki bahçelerle islam bahçe sanatı doruk noktasına ulaştı. Kat kat taraçalar, arklar, sığ havuzlar, geometrik biçimde düzenlenmiş çiçek tarlaları, çeşmelerle noktalanmış geniş çimenlikler, mermer köşklerin özgünlüğü ve lüksü, bütün bunlar moğol bahçelerini zevk ve sefa yerleri haline getirmişti.

• *Çin ve japon bahçesi.* Çin bahçesi, içinde yaşadığı çağdan kopuk bir yaşam süren, toplumsal aşamalara ve kurallara tepki duyan aydın kişilerin sığındıkları kapalı bir dünyadır. Batı'daki bahçelerle karşılaştırıldığında doğaya daha yakın olan çin bahçesi, adeta küçük, ideal bir dünya gibidir. Birey için ve birey tarafından tasarlanan bir hayal ürünü olan bahçe, daha geniş bir peyzaj içinde, düşlerle dolu bir gezinti alanı yaratmaya yöneliktir. Bir manzara resmini andıran bu bahçenin içinde kıvrılarak uzayıp giden patikalar, akarsular, tepecikler yer alır. Bu üç boyutlu tablo, *şan şuei* ("dağlar ve sular") kavramıyla dile getirilir; burada gölge veren kayalıklar, ayna gibi parlayan dolambaçlı akarsular ve gölcükler sanki sonsuza açılan bir dünyanın parçalarıdır. Suların kıyısındaki çiçekler, simgelerle yüklü bezeme elemanlarıdır; ama bahçeye özgünlüğünü kazandıran temel öğe mimaridir. X. yy.'dan başlayarak benimsenmiş olan bu sanat, kuzeyde Pekin'de, güneyde Yangcou, Nankin, Sucou ve Hangcou'da, Ming döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Sucou'daki bazı bahçeler, bütünüyle restore edilmiş olmalarına karşın, günümüzde bile o eski dingin görünümlerini korumaktadırlar.

Kaynağını çin bahçesinden alan japon bahçesi (VI. yy.'da Kore'den Japonya'ya geçmiştir), japon duyarlığının en ilginç ve en güzel anlatım örneklerinden biridir; resimle, dinle, törelerle uyum içinde ve dünyada tek olan japon mimarisi, XVI. yy.'dan beri uygulanagelen çay seremonisinin sadeliği, doğallığı ve gizemli havasıyla incelmiş ve o havaya uymuştur. Muromaçi dönemi (XIV. -XVI. yy.) özellikle çok ünlü Ryoanci bahçesi (doruğuna çıkmış sembolizmden biri olan 15 taşı ve beyaz kumu ile) Kyoto'da, altın çağına ulaşmıştır.

• *Ortaçağ'dan günümüze kadar bahçe.* Ortaçağ'da kırsal alanların güvensizliği, derebeylerini ve kentsoylularını, bahçelerini şatoların ve kentlerin göbeğinde yapmaya zorlamıştır. Parisliler'in Petit Châtelet'nin duvarları üstünde asma bahçeleri yetiştirdikleri dönemde, XV. yy.'da kral Saint-Louis'nin kent merkezinde bir bahçesi vardı. Kral René'nin de, Angers'de, Saumur'de, Aix'te, La Menitré'de, La Baumette'de özenle yetiştirilen ve bakılan bahçeleri vardı; hatta Aix'teki bahçede hayvan koleksiyonu da yapılıyordu.

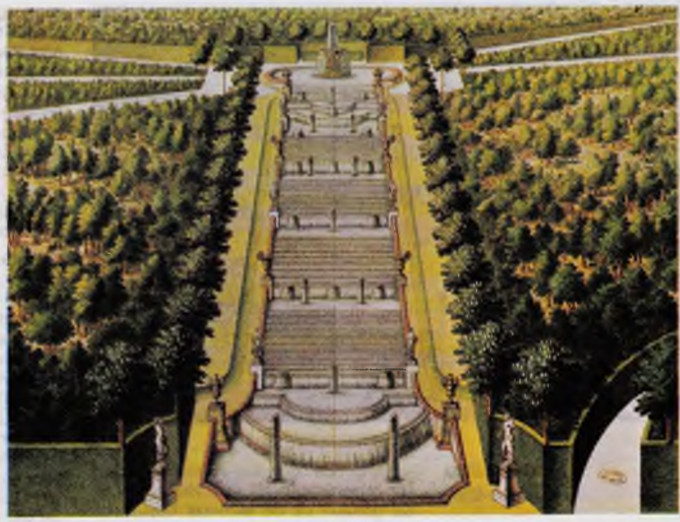
Bahçe sanatındaki büyük gelişme, Charles VIII ve Louis XII dönemlerine rastlar. Parterleri ve tarhlarıyla, taraçaları ve parmaklıklarıyla, bronz vazoları, mermer heykelleri, budanmış porsuk ve şimşir ağaçlarıyla "fransız bahçesi", Le Nôtre'un buluşu değildir. XVI. yy.'ın ortalarından başlayarak bütün bu öğeler, Fontainebleau, Blois, Beauregard, Anet, Gaillon bahçelerinde; hatta Floransa'daki Boboli bahçesinde, Roma'daki Borghese sarayı, Villa Aldobrandini ve Tivoli bahçelerinde de vardı. Le Nôtre, bahçecilik yeteneklerine, resim zevkini ve mimari bilgiyi ekledi; Versailles, Clagny, Chantilly, Saint-Cloud, Meudon bahçelerini, Tuileries'dekileri, Fontainebleau'daki Tibre parterini, Saint-Germain'in taraçalarını, vb. yarattı ve bezedi. Versailles parkı, Postdam, Karlsruhe, Wilhelmshöhe, Peterhof vb. gibi kentlerdeki ünlü bahçelerin modeli oldu. Doğal parklar, dünyada ilk kez, İngiltere'de 1710 yılında W. Kent tarafından kuruldu. "Çin-ingiliz bahçesi" ya da kısaca "ingiliz bahçesi" bu dönemden kalmadır. Eğri büğrü ara yollar, bakımlı geniş çim alanlarıyla çiçek parterleri, yapay mağaralar (grottolar), örenler (yıkıntılar), labirentler (yeşil dehlizler), minyatür kentler, bu dönemin doğal bahçe öğeleri arasında yer alır. Daha sonra bu bahçeler Mısır simgeleri, küçük köşkler, türk pavyonları, gotik mezarlar, çin pavyonları ve köy kulübeleri eklendi; hatta yunan tapınağını çağrıştıran başka öğelere de yer verildi ve bu suretle ortaya çıkan karmaşa, XIX. yy.'ın ilk yarısına dek sürdü. Çağın ikinci yarısında, doğal stilde kentler (Paris-Lyon), XX. yy.'ın başında da ingiliz stilinde bahçekent*'ler ortaya çıktı. Daha birçok ülkede Fransa'da olduğu gibi eski kentlerin çevresinde "büyük yapı toplulukları" kurma girişimleri varsa da bu konuda fazla çaba harcandığı söylenemez. Bununla birlikte, Brezilya'da R. Burle Marx gibi Yeniçağ'ın geometrik mimarlığını kabul etmiş olan peyzajcılar, örneği ekolojik bahçeler olan, araştırmalarını sürdürdüler. (→ PARK.)

• *Türkler'de bahçe.* Eski Türkler'in bahçe sanatı hakkında yeterli bilgi ve belge yoktur; savaşlarla göçlerin bu ırka, bahçe kurma fırsatı vermediği gerçektir. Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişme döneminden (1300-1453) önce Türkler'in, birçok kenti (İran'da ve Hindistan'da), özellikle Semerkand kentini bahçelerle donattığı (bağ-ı dil-güşa [gönülaçıcı bahçe], bağ-ı biheşt ya da bağ-ı irem [cennet bahçesi] vb.) bilinmektedir; bu dönem içinde sultan Beyazıt II'nin Edirne'de kurduğu akıl hastanesinde bir büyük bahçe ya da park yaptırdığı, burada çeşme, kaynak, havuz ve kubbeli şadırvanlarla sudan çok yararlanıldığı; iki yanı ağaçlı uzun yollar yapıldığı ve gül, lale, sümbül, nergis, karanfil, fulya, şebboy ve miskotu gibi çiçekler yetiştirildiği; ayrıca asma ve meyve ağaçlarına yer verildiği yazılıdır. Ancak,

Blavel-Bavaria

Küçük cennet bahçesi (1410'a doğru)
adı bilinmeyen rheinlandlı bir ressamın yapıtı
Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt

Lauros-Giraudon

Marly bahçelerinde
çavlan, 1714'te
Archives nationales, Paris

bu dönemde, bahçe sanatında açık bir gelişme görülmemektedir. Yalnız saraylarda kurulan iç bahçelerde (avlu bahçelerinde) binalara ve bakışıma fazla önem verilmemiş; bina aralarında ve köşelerinde büyük ağaçlara (çınar, ıhlamur, atkestanesi, çitlembik, servi vb.), sade bir çim alana, tek renkli bir çiçek düzenlemesine, fıskıyeli altıgen havuzlara yer verilmiş; yararlık, serinlik, sadelik ve huzur, temel ilke olmuştur.

Fetih ve yükselme döneminde (1453-1703), bahçe sanatında oldukça belirgin bir ilerleme vardır. Bu dönemin en önemli yapıtları arasında Topkapı ve Üsküdar sarayları ve bahçeleri dikkati çeker. Bu bahçelerde, rönesans ve barok bahçe stillerinin aks ve bakışımı görülmez; sadelik ve yararlılık ön planda tutulmuştur.

Lale devri (1703-1730), yazında (özellikle şiirde), müzikte ve mimaride olduğu gibi bahçe sanatında da önemli gelişmeler ve yenilikler dönemi olmuştur. Ahmet III ve sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa, elçi olarak Fransa'da bulunup dönen ve Louis XVI'nın Versailles sarayı'nı ve bahçelerini öven elçi Çelebi Mehmet Efendi'nin etkisinde kalarak, Boğaziçi'nde ve Haliç'te çeşitli saray, köşk ve bahçeler yaptırmışlardır. Sadabat sarayı ve bahçesi, bunların en ünlüsüdür. Yapımı 61 gün süren bu sarayın bahçesinde; mermer setlerden düşürülen çavlanlar ve süslü çeşmeler yanında, müzik pavyonlarına ve bir camiye yer verilmiş; çınar, ıhlamur, karağaç ve dişbudak gibi ağaçlar dikilmiş; geniş çimenliklere lale, nergis, sümbül, çiğdem gibi çiçekler serpiştirilmiştir. Özellikle lale, du dönemde gözde çiçek olmuş; 800 kadar lale çeşidi ve kültür formu yetiştirilmiştir. Bu bahçede özel şenlikler düzenlenmiş ve bugünkü rekreasyon (dinlence/eğlence) düşüncesinin ilk uygulamaları başlamıştır. Bu saray bahçesinin "informal bahçe" stilinde düzenlenmiş olması, bu dönemden yüz yıl kadar sonra ortaya çıkan "ingiliz bahçe stili"nin adeta müjdecisi olmuştur. Bu dönemin bir bahçesi de Bebek köşkü bahçesidir.

Çöküş döneminde (1730-1923), osmanlı tahtı, barok mimarisinin ve bahçe stilinin hasreti içinde, kendi doğal stilinden uzaklaşarak, aks ve bakışıma önem vermeye başlamıştır. Avrupa ülkeleriyse klasik bahçe stilinden ayrılarak ingiliz bahçe stiline yönelmiştir. Bu dönemin türk bahçesinde yabancı türler, polikrom bir renk kullanımı, anarşist ve yorucu bir ağaçlama ile karikatürize olmuş barok bahçesi örnekleri ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet dönemine (1923-1986) gelince, önceleri Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana gibi büyük kentlerimizde, daha sonra diğer kentlerde, kent park ve bahçe kuruluşları gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bunlar arasında Ankara'da Gençlik parkı, Seymenler parkı, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM bahçeleri; İstanbul'da Sultanahmet, Taksim, Gülhane parkları ile Emirgân ve Yıldız koruları, saray ve köşk bahçeleri; İzmir'de Kültürpark ve çeşitli il merkezlerinde kurulan kent bahçeleri ile varlıklı kişilere ait konut bahçeleri; tatil köyleri bahçeleri, vb. türk bahçeleri sayılabilir; ama henüz "türk bahçesi", özgün kimliğini ve niteliklerini kazanmış sayılamaz.

Paris'teki Jardin des Plantes'ın belvederesi (1786) ve labirenti
Antoine Mongin'in tablosundan
Chapuy'nin gravürü (XIX. yy.).
Carnavalet müzesi, Paris

Giraudon

Dünya nimetleri bahçesi
(1500-1505'e doğru)
Jerôme Bosch'un üçlü tablosu
solda, "Yeryüzü cenneti"
ortada, "Nimetler bahçesi"
sağda "Cehennem azabı"
Prado müzesi, Madrid

botanik bahçesi
Çankaya-Ankara

—Bahç. *Süs bahçeleri* iki kategoriye ayrılır: *düzenli bahçeler,* çoğunlukla kentlerde görülen ya da evrensel boyutlarda "fransız tipi" denilen bahçeler *(klasik bahçe)* ve *manzara bahçeleri,* insan eliyle yapıldığı gizlenmek istenen ve doğaya benzetilmeye çalışılan bahçeler *(doğal bahçe).* Süs bahçesi kavramı, alan düzenlenmesinde kullanılan mimari yapılara (bahçe setleri, küçük duvarlar, merdivenler, su yüzeyleri, yollar, vb.) ve bitkilerin seçimi için bahçeciliğe (hortikültür) dayanır. Bahçede yetiştirilecek bitkiler iklim koşullarına, bahçenin güneşlenme durumuna ve toprağın yapısına göre seçilir; fakat, bahçe düzenlenmesinde, elverişsiz doğal koşullara karşın, birçok şey yapılabilir; sözgelişi uygun olmayan ilk bahçe toprağı değiştirilebilir ve bu koşulların yabancısı olan bitki türleri yetiştirilebilir. Bahçede, ağaçlar ya da biçimlerini ve özelliklerini göstermek için tek tek ya da kütle etkisi yaratmak için öbekler halinde dikilebilir. Bahçede kullanılacak çiçekler, boyutlarına, çiçek açma dönemlerine ve renklerine göre seçilir. Çim alanları, çiçek kümeleri arasında bağlantı kurulmasını sağlar ve kapladığı yerlerde bahçenin güzelliğine katkıda bulunur.

—Bot. Türkiye'de botanik bahçesi, ülkenin nüfusuna ve büyüklüğüne göre çok azdır. Türkiye'nin en eski botanik bahçesi 1935 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kuruldu (1 ha); 6 000 bitki ile 5 000 kurutulmuş bitki örneği içerir. Ege üniversitesi fen fakültesi 1964 yılında bir botanik bahçesi kurdu (4,87 ha); 4 000 bitki ve 25 000 kurutulmuş bitki örneği barındırır. Ankara Üniversitesi fen fakültesi (7 ha) ile Ankara Belediyesi (Çankaya'da 6 ha) birer botanik bahçesi kurdular (1972). Çukurova üniversitesi 138,5 ha genişlikte yeni bir botanik bahçesi kurmaya başladı (1978).

—Eğit. *Çocuk bahçesi.* Bu terimi alman pedagog F. Fröbel getirmiş, küçük çocukların (3-6 yaş) eğitimi için Bad Blankenburg'da oluşturduğu örnek okulu (1840) bu adla tanımlamıştır. Çocuklar, özel olarak yetiştirilmiş kadın eğitmenlerin gözetimindeydi. Fröbel bu terime (alm. *Kindergarten*) çok önem veriyordu; çocuğu, çevresiyle sıkı bir ilişki içinde bulunan bir organizma olarak görüyor, burada bir bitki gibi gelişmesini kolaylaştırmanın yeterli olacağını düşünüyordu. El becerilerine ve eğitsel oyunlara dayalı bir pedagojik yaklaşım geliştirdi. Birçok anaokulunda bundan yararlanıldı.

Bahçeköy'deki
su kemerleri
İstanbul

Büyük Larousse

Bahçe ya da **Murgzar bahçesi,** bir karagöz ve ortaoyunu faslı. Başlıca tiplemeleri Karagöz, Hacivat ve Acem'in oluşturduğu oyunda Çelebi kendisine miras kalan Murgzar bahçesini, işletmesi için Hacivat'a bırakır. Karagöz çeşitli oyunlarla bahçeye girmek ister, Hacivat kılık değiştirip girmeyi denerse de tanınır. Sonunda zurna çalmaya başlar. Acem beğenir, bahçeye çağrılmasını ister. Karagöz nazlanarak girer, rakı içip taşkınlık yapmaya başlar. Sonunda mahalle bekçisi gelip Karagöz'ü dışarı atar. Buna benzer bir gölge oyununun K. Afrika'da *Lu'bet es sanıya* adıyla oynatıldığı bilinmektedir. Ortaoyunu faslı daha değişiktir. Arnavut bahçıvan, Kavuklu yamağıdır. Kavuklu çeşitli taklitlerle, eğlence yapılan bahçeye girmek ister, Arnavut bırakmaz. Külhanbey gelir, tümünü karakola götürmeye kalkar. "Mahalle içinde çalgılı bahçe olmaz" gerekçesiyle bahçe kapatılır.

BAHÇE, Akdeniz bölgesinde, Adana iline bağlı ilçe; 27 983 nüf. (1990); 212 km^2; (yaklş.): 14 köy. Merkezi, Adana'nın 120 km kadar K.-K.-D.'sunda *Bahçe,* 16 009 nüf. (1990).

BAHÇE, Adana ili, Karataş ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 294 nüf. (1990). Yakınında *Hieropolis** antik kentinin kalıntıları bulunmaktadır.

BAHÇE KEKİĞİ a. Yaban kekiklerinden ayırt etmek için bahçelerde yetiştirilen adi kekiğe (Thymus vulgaris) verilen ad. (→ KEKİK.)

BAHÇE KIZILKUYRUĞU a. Avrupa ve Asya'nın büyük bölümüne yayılan göçmen kuş. (Sırtı külrengi, karnı pas kırmızısıdır. Bahçeleri, parkları, aydınlık ormanları yeğleyen bahçe kızılkuyruğu böceklerle ve larvalarla beslenir. Bil. a. *phoenicurus phoenicurus;* karatavukgiller familyası. Uzunluğu 14 cm.)

BAHÇE MİMARI a. Bahçe planları yapan ya da çizen kişi. (Eşanl. ÇEVRE MİMARI, PEYZAJ MİMARI.)

BAHÇE ÖTLEĞENİ a. Avrupa ile Asya'nın en kuzeyiyle en güneyi dışında hemen hemen her yanına yayılan ötücükuş. (Bil. a. *Sylvia borin;* ötleğengiller familyası. Uzunluğu 15 cm.)

—ANSİKL. Bahçe ötleğeninin sırtı yeşil, gri ve kahverengi, karnı gri ve beyazdır. Göçmendir. Böcekler, larvalar, böcek yumurtaları ve kozalarıyla beslenir.

BAHÇECİ a. Bahçe işleriyle uğraşan, geçimini bu yolla sağlayan kimse.

BAHÇECİK, Kocaeli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 25 171 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Bahçecik,* 8 648 nüf. (1990).

BAHÇECİLİK a. **1.** Bahçecinin uğraşı. **—2.** Bahçe bakımı, bahçe ürünleri yetiştirme sanatı. **—3.** Süs ağacı, meyve ağacı, çiçek ve sebze yetiştiriciliğini kapsayan tarım dalı. || *Bahçecilik merkezi,* bahçeyle ilgili her türlü gereci satan ve genellikle sergi ve satış alanı, fidanlığı, araba park yeri bulunan büyük ticari işletme.

—ANSİKL. Bahçecilik, konusuna göre çeşitlere ayrılır: sebzecilik, meyvecilik, çiçekçilik. Sebzecilik de çeşitli adlar alır: *bahçe sebzeciliği, bostancılık* (tarla sebzeciliği). Meyvecilikte her çeşit meyve üretimi, *çiçekçilik*'te her türlü çiçek, soğanlı bitki, fidan ve süs ağacı üretimi sözkonusudur. Özellikle sebze, bostan (*kavun, karpuz, hıyar,* vb.) ve çiçek üretimine ilişkin bahçecilikte en uygun, yani en kârlı zamanlarda, ürünlerini pazara çıkarabilmek için turfandacılık yöntemlerine başvurulur.

Bahçeden gelen ne sestir, Kars ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü halk oyunu. Kadın erkek birlikte oynanır.

BAHÇEKENT a. Sağlıklı bir yaşam için, geniş yeşil alanlarla donatılan kent.

— ANSİKL. Bahçekent, kendine özgü ekonomik etkinlikleri olan özerk bir kent olarak üç temel ilkeye göre kurulur: kamuya ait arsalar üzerinde spekülasyonun önlenmesi, büyümenin denetlenmesi, nüfus artışının sınırlandırılması.

BAHÇEKÖY, İstanbul'un Sarıyer ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 072 nüf. (1990). İstanbul Üniversitesi orman fakültesi ve fakülteye bağlı fidanlıklar; bentler ve su kemerleri.

BAHÇELİ sıf. Bahçesi olan: *Bahçeli ev.*

BAHÇELİ, Niğde'nin Bor ilçesi, Kemerhisar bucağına bağlı yerleşme; 3 721 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAHÇELİ, rumca **Kalogrea,** Kıbrıs'ın Girne ilçesinde köy.

BAHÇELİEVLER, İstanbul'da büyükşehir sınırları içinde semt, ilçe ve ilçe merkezi; 298 211 nüf. (1990). Bakırköy, Bağcılar, Güngören ve Zeytinburnu arasında. Bakırköy ilçesi sınırları içinde bir semtken, 1992 yılında ilçe yapıldı. Üniversite. Meşrubat sanayii. Lüks konutlar.

BAHÇELİK sıf. Bahçe yapmaya elverişli ya da bağları bahçeleri çok olan yer için kullanılır.

BAHÇESARAY ya da **BAĞÇESARAY,** rusça **Bahçisaray,** Kırım yarımadasında, Yayladağ'ın K. eteklerinde tarihsel kent; Sivastopol'dan Simferopol'e (Akmesçit) giden demiryolu üzerindedir. Kırım hanlığının merkezi olan kent, sanat yapıtlarına da (bale ve şiir) konu oldu. Çeşitli sanayiler.

—Tar. Kırım hanlığının başkenti olan Bahçesaray'ın Mengli Giray I'in buyruğuyla 1505'e doğru kurulduğu sanılır. Kent yaklaşık üç yüzyıl boyunca Kırım'ın yönetim ve kültür merkezi oldu, birçok cami ve medreseyle donatıldı. 1681'de Ruslar, Türkler ve Kırım Tatarları arasında, Kiev'de ve Dnepr'in sol kıyısında rus himayesini onaylayan bir antlaşma imzalandı. 1736'da Ruslar'ın yakıp yıktıkları kenti, son Kırım hanları yeniden yaptırdılar ve güzelleştirdiler. Kent 1783'te Ruslar'ın eline geçtiyse de, önemli bir tatar kültürü merkezi olmayı sürdürdü. Gaspıralı İsmail Bey (rusça Gasprinski), 1883-1914 arasında, kentte, Rusya'daki türk gazetelerinin en ünlüsü olan Tercüman'ı yayımladı. 1944'te Kırım Tatarları'nın Rusya'nın çeşitli bölgelerine sürülmesinden sonra, Bahçesaray bütünüyle Ruslar'ın ve Ukraynalılar'ın yaşadıkları bir kente dönüştü.

BAHÇESARAY, Doğu Anadolu'da Van iline bağlı ilçe; 17 246 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi Van gölünün 25 km güneyinde *Bahçesaray* (esk. Müküs); 3 116 nüf. (1990).

Bahçesaray çeşmesi *(Bahçisarayskiy Fontan),* 1 prolog, 4 perde ve bir epilogdan oluşan bale. Librettosunu, Puşkin'in aynı adı taşıyan şiirinden yararlanarak Nikolay Volkov, müziğini Boris Asafyev, koregrafisini Rostislav Zaharov, dekor ve kostümlerini Valentina Hodaseviç hazırladı. İlk kez 1934'te Leningrad'da Kirov bale topluluğu tarafından Kirov tiyatrosu'nda sahnelendi. Başlıca rollerde Galina Ulanova, Tatyana Veçeslova (Olga Jordan ile değişmeli olarak) ve Mihail Dudko dans ettiler. Bu romantik konulu

bale günümüzde de sovyet balesinin repertuarındadır. Yapıt, zalim ve hırslı Zarema'nın kıskançlıkla öldürdüğü güzel Marya'nın aşkıyla içlenip ağlayan Girey'in öyküsünü anlatır. Bale, Türkiye'de ilk kez 1979-80 mevsiminde Ankara Devlet opera ve balesi'nce sahnelendi.

BAHÇEUYUKLAYANI a. Avrupa, Anadolu ve Kuzey Afrika'da yaşayan ve gözü üstünde siyah bir çizgi bulunan kızıl postlu küçük kemirgen hayvan. (Bahçeuyuklayanı ağaçlık yerlerde yaşar, ama çıplak alanlarda ve insanların yakınında yaşamaya da alışabilir. Meyveyle beslendiği için meyve bahçelerine büyük zarar verir, hatta kışın elma ve armut depolarına dadanır. Bil. a. *Eliamys quercinus;* yediuyuklayangiller familyası.)

Bahçeye indim ki, Erzincan, özellikle Eğin yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan, halay türü bir halk oyunu. Daha çok kadınlar arasında oynanır.

BAHÇIVAN a. (fars. *bāğçe* ve *-van*'dan *bağçevan*). **1.** Bahçe düzenleyen ve bakımını üstlenen kimse, görevli. **—2.** Geçimini bahçe ürünlerini yetiştirip satarak sağlayan kimse.
—Kur. tar. *Bahçıvanlar ocağı,* Osmanlı devletinde saray bahçelerine bakmakla görevli ocak.
—Mutf. *Bahçıvan kebabı,* bir tür tencere kebabı. (Kuzunun kol ve döş eti, patates, patlıcan, domates, taze soğan, dereotu, maydanoz, yağ, karabiber ve kimyonla hazırlanır.)

Bahçıvanın köpeği *(El Perro del Hortelano),* ispanyol yazarı Lope del Vega'nın 3 perdelik komedisi (1618'de yayımlandı). Kâtibine âşık olan soylu bir kadın, çevrede saygınlığını yitirmemek için adama bu duygusunu açıklayamaz; ama onun başka bir kadınla evlenmesine de karşı koyar. Oyunun adı, "kemiğini beğenmeyen köpek, yine de onu türdeşlerine karşı korur" anlamına gelen bir ispanyol atasözünü hatırlatır.

BAHÇIVANLIK a. Bahçıvanın işi, uğraşı.

BAHDEL BİN ÜNEYF, emevi halifesi Yezit I'in ana tarafından dedesi. Palmira'nın güneyinde yaşayan göçebe Kelb kabilesinin soylu Beni Harisa kolundan olup, aşiretin öteki üyeleri gibi hıristiyandı. Ancak, Sıffin savaşı'ndan önce müslüman olduğu sanılır. Siyasete karışmadıysa da etkinliğini akıllıca kullanarak kabilesine büyük ün ve servet kazandırdı; oğulları ölümünden sonra yüksek devlet memurluklarına atandılar. Sonradan koyu emevi yanlılarına "Bahdeliya" adı verildi.

BÂHEM ya da **BEHEM** be. (fars. *ba, be* ve *hem*'den *bā-hem, be-hem*). *Esk.* Birlikte, hep birden.

BAHERZİ Ali bin Hasan, arap edebiyat tarihçisi (Baherz ? - *ay. y.* 1074). Şafii fıkıh bilgini Yusuf bin Cüveyni'den öğrenim gördü. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in veziri Muhammet Kunduri'nin medrese arkadaşıydı. Onun yanında kâtiplik yaptı; aynı görevi selçuklu sarayında da sürdürdü. Doğduğu kente döndükten sonra bir tartışmada kılıçla öldürüldü. *Dumyet ül-kasr* adlı yapıtında arap dünyasında yaşamış şairlerin yaşamlarını ve şiirlerini anlatır.

BAHHÂL sıf. (ar. *buhl, bahl*'dan *bahhal*). *Esk.* Çok cimri, çok hasis, pinti.

BAHHAR ya da **BEHHAR** sıf. (ar. *bahr*'den *bahhar*). *Esk.* Denizci, gemici.

BAHHAS ya da **BEHHAS** sıf. (ar. *bahs*'ten *bahhas*). *Esk.* Konuşkan, anlatmayı seven.

BAHİ, BAHİYE sıf. (ar. *bah* ve *-i*'den *bahi,* dişl. *bahiye*). *Esk.* Şehvetle ilgili: *Kuvve-i bahiye* (cinsel güç).

BAHİA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve *abura* adıyla da anılan ağaç. (Pembemsi gri, ince dokulu, yumuşak ve hafif odunu, yapı içi doğramacılıkta, çerçeve, silme, hafif renkli kaplama çıtası yapımında kullanılan kusursuz bir odundur. (Bil. a. *Hallea ciliata.*)

BAHİA, Brezilya'da (Nordeste) eyalet; 561 026 km^2; 9 594 000 nüf. (1990). Merkezi *Salvador.* Eyaletin kıyı kesimiyle iç kesimi arasında önemli çelişkiler vardır: yağışlı ve sıcak iklimli kıyı kesiminde tropikal ürünler yetiştirilir; yarı çorak iç kesimin temel etkinliğiyse, biraz besin maddesi üretiminin yanı sıra, yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılıktır. Salvador'un G.'inde 300 km boyunca uzanan, şerit biçimindeki yağışlı kesim kakao ağaçlarıyla örtülüdür. Çeşitli tarım yapılan küçük çiftlikler ile sahipleri kentlerde yaşayan ve yarıcılar tarafından ekilip biçilen büyük toprak parçalarında üretilen kakao, İlhéus limanından yurtdışına satılır ya da Salvador'da işlenir. İtabuna, bölgenin merkezidir. Başkentin K.'inde, kıyı kesiminin ancak bir bölümü şekerkamışı tarımına ayrılmıştır; oysa Salvador bölgesinde çeşitli tarım (özellikle tütün) ve ürünleri kentte tüketilen sağmal inek yetiştiriciliği yapılır. B.'ya doğru, Agreste'den başlayarak yavaş yavaş hayvancılığın ağır bastığı sertão'ya geçilir. Kuzey kesiminde (Alagoinhas ve Serrinha dolayları) sağmal inek yetiştiriciliği, Jesquie dolaylarındaysa daha çok çeşitli tarım yapılır. Bugün Agreste'nin bütününde hayvancılık ağır basmaktadır. Feira de Santana, Jesquie ve Vitória da Conquista kentleri, sertão ile kıyı bölgesi arasındaki başlıca pazar yerleridir. Uçsuz bucaksız, yarı kurak iklimli iç kesimde, ticarete yönelik iki tarımın (pamuk ve hintkeneviri) nispeten önemli olmasına karşılık katinga'da (Kuzey-doğu Brezilya'nın yarı çorak bölgelerinde yer almasına karşın tropikal ya da yarıtropikal iklimin egemen olduğu alanlar) hâlâ hayvan yetiştiriciliği ağır basar. Çok verimli topraklarda, iç kesimlerde son derece yaygın yöntemlerle yapılan tarım (Irecê dolaylarında barbunya fasulyesi) etkinlikleri görülür. Uzun süredir elektrik üretiminde yararlanılan São Francisco ırmağının suyu, kısa süreden beri birkaç bin hektarlık bir alanı sulamak için de kullanılmaktadır. Kıyıda büyük bir sanayileşme gözlenmektedir; sanayi geleneksel dokumacılığa ve petrokimya sanayisine dayanır. Salvador yakınlarındaki Aratu ve Camaçari sanayi merkezleri, Recôncavo'da (Brezilya'daki petrol üretiminin yarısından çoğu hâlâ burada gerçekleştirilmektedir) çıkarılan petrolün bir bölümünü kullanmaktadır.

BAHİA ya da **BAİA,** Brezilya'daki Salvador kentine bazen verilen ad.

BAHIA adaları, Antiller denizi'nde Honduras'a bağlı takımada. Roatán (en büyük adası), Guanaja ve Utila adalarını kapsayan takımada, 261 km^2 yüzölçümlü, 21 553 nüfuslu (1988) bir yönetim bölgesidir. Merkezi *Roatán.*

BAHİA BLANCA, Arjantin'de liman kenti, aynı adlı körfezin kıyısında; 233 000 nüf. Mezbaha ve soğuk hava tesisleri. Petrol rafinerisi (Neuquén petrol boru hattının terminali). Petrokimya. Gübre üretimi.

BAHİL sıf. (ar. *buhl*'dan *bahil*). *Esk.* Cimri, eli sıkı, tamahkâr, hasis: *"Görmeye cennet yüzini hiç bahîl"* (Ahmet Rıdvan, XV. yy.).

BÂHİL sıf. (ar. *behl,* salıvermek'ten *bahil*). *Esk.* **1.** Serseri, başıboş dolaşan. **—2.** Eli değneksiz çoban için kullanılır. **—3.** Yularsız salıverilmiş deve için kullanılır.

BÂHİLE a. (ar. *behl,* salıvermek'ten *bahile*). *Esk.* **1.** Dul kadın. **—2.** Bir arap kabilesi.

BAHİLİ Ebu Nasr Ahmet bin Hâtim, arap dilci ve yazar (??-İsfahan 845). Esmai, Ebu Ubeyde ve Ebu Zeyd'in öğrencisidir. Bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra İsfahan'a gitti; yaşamını burada tamamladı. Ağaçlar, bitkiler, develer, atlar, kuşlar ve özellikle çekirgeler hakkındaki yapıtıyla özel adların kökenlerini, halkın dil yanlışlarını konu edinen yapıtları günümüze gelmemiştir.

BAHİLİ Hüseyin bin Dahhâk, arap şair (Horasan 778-Bağdat 864). Sürdüğü yaşam biçimi dolayısıyla El Hali (sefih) diye anılıyordu. Abbasi halifesi El Emin'in yakın dostlarındandı. Onun ölümünden sonra da saraydaki yaşamını sürdürdü. Ünlü şair Ebu Nüvas üzerinde etkisi oldu.

BAHİR → BAHR.

Bahir (*Sefer ha-*) [*Aydınlığın kitabı*], kabala edebiyatının ilk yapıtlarından biri (XII. yy.). Yahudi gizemciliğinin evriminde çok önemli bir yeri vardır.

BÂHİR sıf. (ar. *bahir*). *Esk.* **1.** Çok parlak, pırıl pırıl. **—2.** Üstün gelen, başkalarını geride bırakan. **—3.** Apaçık, besbelli.

BÂHİR (Abdurrahman), türk şair, bestekâr (İstanbul 1688- *ay. y.* 1746). Ahmet I döneminde Şehzade camisi birinci imamlığından bulunan Arapzade Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Müderrislik (1711), Yenişehir kadılığı (1720), İstanbul kadılığı (1727) gibi görevlerden sonra, Anadolu (1738) ve Rumeli (1745) kazaskeri oldu. Türkçe, arapça, farsça şiirleri ve özellikle düşürdüğü tarihler oldukça ünlüdür. Divanı yoktur.

BAHİR MUSTAFA PAŞA Köse, türk sadrazam (Çorlu ?-Midilli 1765). Vezir Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğlu. Damat İbrahim Paşa'nın korumasında hassa silahşörü oldu. Başmirahor görevindeyken ve henüz saraydan çıkmadan sadrazam oldu (1752). Saraydan aldığı güçle devlet işlerine karışan Kızlarağası Bekir Ağa'nın idam edilmesi üzerine Mahmut I'in ölümüne kadar, görevini rahatlıkla yürüttü. Osman III'ün kararsız tutumundan yararlanan düşmanlarının, padişahı etkilemeleri üzerine görevden alındı, Limni'ye sürgüne gönderildi (1755). Affedilerek Mora muhassıllığına getirilmesinin (1756) ardından yeniden atandığı sadrazamlıkta (1756) yaklaşık dokuz ay kaldı. Ahmet III'ün oğullarından şehzade Mehmet'in öldürülmesindeki rolü dolayısıyla, kamuoyunu yatıştırmak için azledilerek Rodos'a sürüldüyse de (1757) aynı yıl Eğriboz muhafızlığına getirildi. Daha sonra Mısır (1758), Cidde (1760) ve Halep (1762) valisi olarak görev yaptı. Onu, üç yaşındaki kızı Şah Sultan ile biçimsel olarak evlen-

bahçeuyuklayanı

Bahia eyaleti rio São Francisco ile sulanan şekerkamışı tarlalarının havadan görünüşü

dirip damat edinen Mustafa III tarafından üçüncü kez sadrazamlığa getirildi (1763). Görevini kişisel servetini artırma yoluyla kötüye kullanması nedeniyle, yine görevden alındı (1765); sürgüne gönderildiği Midilli'de boynu vurduruldu; İstanbul'a yollanan kesik başı burda toprağa verildi. Ayrıca, şiirle de uğraşmış olan Köse Paşa, İstanbul'un çeşitli yerlerinde camiler, mescitler, çeşmeler yaptırttığı gibi birçok tarihsel anıtın onarımı ve bakımıyla da ilgilendi.

BAHİR PAŞA (Abdürrezzak) → ABDÜRREZZAK BAHİR PAŞA.

BAHİRA, Peygamber Muhammet'in, 9 ya da 12 yaşlarında karşılaştığı hıristiyan keşiş. İslam tarihçilerine göre, bir ticaret kervanı ile Suriye'ye giden Ebu Talip, yeğeni Muhammet'i de yanında götürdü. Kervan, Kudüs ile Şam arasında bulunan ve daha sonra Suriye'de müslümanlarca ilk fethedilen kent olan Busra yakınında konakladı. Kervandakiler, burada bir manastırda yaşayan Bahira (ya da Sergius) adlı bir hıristiyan keşiş tarafından yemeğe alıkondular. İslam inanışına göre, Bahira uzaktan onları izlerken, kervanın bir bulut tarafından gölgelendirildiğini ve ağaç dallarının daha çok gölge yapmak için çoğaldığını sezdi. Bu olağanüstü olayların Muhammet ile ilgili olduğunu anladı ve onunla özel bir görüşme yaptı. Ebu Talip'e yeğeninin gerçek hıristiyanlarca da beklenen son peygamber olacağını söyleyerek, onu iyi korumasını öğütledi. Müslümanlar bu olayı Muhammet' in peygamberliğinin kanıtı olarak kabul eder.

BÂHİRE a. (ar. *bahire*). *Esk.* **1.** Dikenli çalı. **—2.** Koşucu deve.

BAHİRE a. Cahiliye döneminde beşinci ya da onuncu kez doğurduktan sonra, kulağı yarılıp işaretlenerek kendi haline bırakılan deve ya da koyun. Bu tür hayvanların et, süt ve derisinden yararlanmanın haram olduğuna inanılırdı. Kuran (Maide V / 103) bu inanış ve geleneği ortadan kaldırmıştır.

BAHİS, -hsi a. (ar. *bahs*). **1.** Üzerinde durulan şey, konu, sorun: *Bu bahsi sonra konuşuruz. Biz yine bahsimize dönelim. "Ses" bahsinde belirtildiği gibi.* **—2.** Söz, laf: *Onun bahsini bile ettirmezdi.* **—3.** Aynı konuda ayrı ya da karşıt savlar ileri süren iki taraf arasında, sonuçta haksız çıkanın ötekine belli bir ödemede bulunması, bir şey vermesi ya da belirli bir şeyi yerine getirmesi konusunda yapılan anlaşma: *Bahsi kaybetmek, kazanmak Bahse var mısın?* **—4.** Bir kitabın bölümlerinden her biri; bölüm: *Bu mesele üçüncü bahiste yeniden ele alınacaktır.* **—5.** *Esk.* Tartışma, düşünce alışverişi: *Aralarında bir bahis cereyan etti.* **—6.** *Bahis açmak, bahis açılmak,* söz etmek, sözü edilmek: *Ondan bahis açarsa benim de söyleyeceklerim olacak. Bu konudan hiç bahis açılmadı.* || *Bahis buyurmak,* saygıyla, kimi zaman da alayla bir şey hakkında konuşmak: *Bahis buyurduğunuz gibi, işin iç yüzü herkesin bildiğinden farklı.* || *Bahis konusu,* üzerinde söz edilen şey; sözkonusu: *Toplantıda bunların hiçbiri bahis konusu olmadı.* || *Bahis yürütmek,* bir konuda düşünce ve görüş belirtmek. || *Bahse girerim (ki),* öne sürülen bir savın doğruluğunu pekiştirmek için söylenir: *Bahse girerim, kitapları yine evde unuttun.* || *Bahse girmek, tutuşmak,* sonucu bir koşula bağlayarak ayrı ya da karşıt bir sav öne süren bir kimseyle iddialaşmak.

—*Esk. Bahis ile,* bahsederek: *Fevkalade halden bahisle kendisinden daha temkinli olmasını istedi.* || *Bahs-ı ahar,* bir başka konu.

— Ed. telm. *Pascal'ın bahsi,* herhangi bir şeyi kaybetme riskine girmeden, sonsuz hayatı kazanma şansının sözkonusu olduğu bir seçeneği anlatmak için Pascal'ın sunduğu formül. Buna göre, insanın bu bahse girmeyi göze alıp Tanrı'nın varlığına inanması mantık gereğidir; çünkü bunda kaybedecek hiçbir şey yoktur, aksine her şeyi kazanma şansı vardır. (İman işini, talih oyunları mantığıyla akılcı hale getirmek yolundaki bu girişim, bazı tanrıbilimcilerin "Tanrı vergisi" dedikleri "iman"-ın öz niteliği göz önüne alınarak sık sık eleştiriye uğramıştır.)

—Huk. → KUMAR ve BAHİS.

—Oy. *Müşterek bahis,* Türkiye Jokey kulübü tarafından düzenlenen at yarışlarında oynanan talih oyunlarına verilen ad. Altılı ganyan, üçlü ganyan, üçlü bahis, ikili bahis, çifte bahis, ganyan, plase gibi türleri vardır.

BÂHİS sıf. (ar. *bâhis*). *Esk.* **1.** Bahseden, sözkonusu eden, araştıran. **—2.** Bir konu üzerine yazılmış, o konuyu inceleyen, araştıran makale, kitap vb. için kullanılır.

BAHİSÇİ a. Müşterek bahislerde yarışın sonuçlarını önceden tahmin ederek bahis oynayan kişi. (*Müşterek bahisçi* de denir.)

BAHİYE → BAHİ.

BAHL a. (ar. *bahl*). *Esk.* Cimrilik.

BAHMAN ya da **VOHU MANAH** ("İyi Düşünce"). Eski iran dininde altı Ameşa Spentas'tan biri. Öküzü korurdu.

BAHNAME a. (ar. *bah* ve fars. *name'* den *bah-name*). *Esk.* **1.** İçinde açık saçık resimler, yazılar bulunan ve okuyanları cinsel bakımdan uyarmak için yazılan kitap. **—2.** Cinsel arzuyu artırıcı macunların yapılışını ve kullanılışını anlatan kitap.

—ANSİKL. Nâsırettin Tûsî'nin farsça *Bahname-i padişahi* adlı yapıtının en eski çevirisi XIV. yy.'da yapıldı. Yapıtı ilk olarak Selahattin adında bir çevirmen, Saruhanlı Yakup bin Devlet adına çevirdi. Musa bin Mesut tarafından Murat II'ye sunulan başka bir çevirisinden başka İstanbul kitaplıklarında çevirenleri bilinmeyen, ancak geç dönemlere ait olduğu belirlenen türkçe bahname yazmaları vardır. Ahmet bin Yusuf el-Tifaşi'nin arapça *Rücû üş -Şeyh ilâ sıbâh fi'l-kuvveti ale'l-bâh* adlı yapıtının ilk türkçe çevirisi ise Selim I'in emriyle İbni Kemal tarafından yapıldı (1519); Gelibolulu Mustafa Âli tarafından ikinci kez *Râhat ün-nüfûs* adıyla çevrildi. Cemalettin Revnakı'nin açık saçık minyatürler de bulunan bahnamesi *Kitab üs-safâ ve's -sürûr* adını taşır. Mustafa Ebülfeyz'in *Tuhfet ül-mülûk* (1771) adlı çevirisinden başka Mustafa bin Hüseyin Paşa'nın da tarihi belli olmayan bir bahnamesi vardır. Kâtipzade Mehmet Refi Efendi, Mahmut I döneminde hassa hekimiyken *Risâle fi'l-bah* adlı bahnameyi yazdı. Manzum ya da mensur bahnamelerin son dönemdeki örnekleri tıp alanından uzaklaşılarak cinsel hikâyelerle dolduruldu. Yazarı bilinmeyen bir *Bahname* (1844) bu nedenle, basıldığı yıl toplatıldı.

BAHNAR a. Mon khmer grubundan dil. Bahnarlar'ca konuşulur.

BAHNARLAR, Vietnam'ın güney kesimindeki yüksek platoda (Kontum-An Khe bölgesi) yaşayan halk. Sayıları 100 000'i bulmayan Bahnarlar, mon-khmer diliyle akraba bir dil konuşurlar. Yakarak açtıkları tarlalarda pirinç tarımı yapar, kazıklar üstünde kurulmuş köylerde yaşarlar. Köyler bir yaşlılar kurulu ile kurulun seçtiği bir reis tarafından yönetilir. Bahnar klanı baba soylu, bazen ikiyanlıdır; konutlar ikiyerlidir. Dinleri, doğanın çevrimlerine ve ruhlara mal edilen doğa olaylarına bağlıdır.

BAHNSEN (Julius), alman filozof (Tondern, bugün Tønder, Danimarka, 1830 -Lauenburg, Pomeranya, 1881). Schopenhaur'ın öğrencisiydi ve onun kötümser felsefesini daha da köktenci duruma getirdi. Başlıca yapıtı: *Das Tragische als Weltgesetz* (1877).

BAHORUCO, Dominik Cumhuriyeti'nin batı kesiminde il; 2 528 km^2; 87 376 nüf. (1990). Merkezi *Neiba*.

BAHORUCO (*sierra de*), Dominik Cumhuriyeti'nin güney-batı kesiminde kireçtaşlı dağ sırası. Bahoruco sıradağlarının batı kesimi ormanlıktır, oysa kuzey-doğu yamacında kahve tarımı (Barahona'dan satılır), güneyinde hayvancılık yapılır. Güney-batı kesiminde çıkarılan boksit, Enriquillo limanından yurt dışına gönderilir.

BAHR ya da **BAHİR** a. (ar. *bahr*). *Esk.* **1.** Deniz: *"Peykânları ile doludur çeşm-i pür-âbum / Ey bahr sağınma senün ancak güherün var"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Büyük göl ya da ırmak. **—3.** Abartmalı bir biçimde çokluk gösteren tamlamalar kurar: *Bahr-i aşk* ya da *bahr-i ışk,* aşk denizi: *"Bahr-i ışka düşdün ey dil lezzet-i canı unut"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Bahr-i derd,* dert denizi: *"Hevâdan mevce gelmiş bahr-i derdem şâhid-i hâlüm / Dil-i pür -ıztırâb ü nâle-i-bî-itidâlümdür"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Bahr-i gam,* gam denizi: *"Kurtarur mı bahr-ı gam derdinden ol sahil meni"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Bahr-i hüsn,* güzellik deryası: *Çîn-i cebînini düşürüp zülfe ey sabâ / Emvâc-ı bahr-i hüsni perakende eylesen"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). || *Bahr-i rahmet,* iyiliği, acıması çok bol olan: *"Dür -i şefâat içün bahr-i rahmete gavvâs"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Bahr ü ber,* deniz ve kara: *"Aradım bahr ü berri bulmadım ben bu sırrı"* (Niyazi, XVII. yy.).

—Coğ. *Bahr-i Ahmer,* Kızıldeniz. *"Vadi-i Nil ile Bahr-i Ahmer sahilinin içlerine doğru geldiği dahi anlaşılıyor"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). || *Bahr-i Hazer,* Hazar denizi. || *Bahr-i Lut,* Lut gölü. || *Bahr-i muhit-i Atlasi,* Atlas okyanusu. || *Bahr-i muhit-i kebir,* Büyük okyanus. || *Bahr-i Sefîd,* Akdeniz. || *Bahr-i Siyah,* Karadeniz. || *Bahr-i Umman,* Umman denizi.

—Ed. Aruzun "tef'ile" denen temel parçalarından birinin tekrarlanması, ya da birkaçıyla birleşmesi sonunda ortaya çıkan şekillerin (aruz kalıplarının) genel adı. Aruzda 19 bahir vardır; bunların adları abece sırasıyla şöyledir; basît, cedîd, hafîf, hezec, kâmil, karîb, medîd, muktezeb, muzârî, müctes, münserih, müşâkile, mütedârik, mütekârib, recez, remel, seri', tavîl, vâfir. Bunlardan basît, kâmil, tavîl, vâfir arap şiirine; cedîd, karîb, müşâkile de fars şiirine özgüdür; ötekilerse türk edebiyatında kullanılmıştır.

BAHR (Georg), alman mimar (Fürstenwalde 1666 - Dresden 1738). Protestan dinsel mimarlık tarihi içinde çok önemli bir yeri vardır. (Dresden'deki Frauenkirche, 1726-1733, İkinci Dünya savaşı sırasında yıkıldı.)

BAHR (Hermann), avusturyalı yazar (Linz 1863-Münih 1934). Bütün moda akımlarla tüm yeniliklere ilgi duydu. Natüralist görüşten, öncülerinden biri olduğu anlatımcılığa (1916), oradan da muhafazakâr katolikliğe geçti. Romanları (*Die Rotte Korah,* 1918) ve dramları (*Das Tschaperl,* 1891) vardır.

BAHR AUK, bazen Auk ırmağına verilen ad.

BAHRAYÇ, Hindistan'da kent, Uttar Prades'te, Lucknow'un K.-B.'sında; 74 000 nüf.

BAHREN be. (ar. *bahren*). *Esk.* Denizden, deniz yoluyla: *"... bahren ve berren gönderilen Yunan muhacirleri ile dolmaktadır"* (M. K. Atatürk).

BAHREYN, Basra körfezi kıyısında arap emirliği, Arabistan yarımadasının doğu kıyısında; 598 km^2'lik bir alan kaplayan (516 000 nüf.) 33 adalı bir takımadayı içine alır.

Başlıca iki ada, başkent Mename'nin yer aldığı asıl Bahreyn adası ile, ona bir dalgakıranla bağlı olan küçük Muharrak adasıdır. Eskiden hurma bahçeleriyle kaplı olan Bahreyn'in nüfusu, yarısı köy-

lerde yaşayan şiilerden (iki yüzyıllık İran işgalinin sonucudur ve İran, adalar üzerinde hak iddia etmekten ancak 1970'te resmen vazgeçmiştir), yarısı da kentlerde yaşayan sünnilerden (emir sülalesi de sünnidir) oluşur. Ülkenin modernleşmesi, Basra körfezinde işletilmeye başlayan (1932) en eski ama küçük boyutlu (yıllık üretimi 3 Mt'un altına düşmüştür) bir petrol yatağına bağlanmıştı. Ama doğal gaz rezervleri de vardır (180 milyar m^3) ve sanayiyle hizmetler kesiminin gelişmesi de, yeni bir gelir kaynağı oluşturmaktadır: Suudi Arabistan'da çıkarılan ham petrolü işleyen rafineri (12 Mt kapasiteli); işlediği bütün boksit denizaşırı ülkelerden getirilen alüminyum dökümevi; dev kuru havuz. Özellikle, adalar, serbest bölgesi olan önemli bir uluslararası maliye merkezi (birçok banka) durumuna gelmiştir. Bununla birlikte yıllık ortalama gelir, Basra körfezindeki öbür petrol üreticisi ülkeler arasında en düşük olanıdır.

• *Tarih.* XVI. yy.'da Portekizliler'in işgal ettikleri, 1602-1783 arasında İran egemenliğinde kalan Bahreyn adaları, 1783'ten sonra halife hanedanı tarafından yönetildi, 1914'te İngiltere'nin vesayeti altına girdi. İran, adalar üzerinde uzun süre hak iddia ettiyse de, 1970 mayısında bundan vazgeçti. Bahreyn adaları, üç yıllık bir kararsızlık döneminden sonra, yeni kurulmuş Birleşik Arap Emirlikleri'ne katılmayı kabul etmeyerek 14 ağustos 1971'de halife hanedanının yönetiminde bağımsız bir devlet oldu. Büyük Britanya ile imzalanan (1971 ağustosu) bir dostluk antlaşması sonunda, ingiliz birlikleri adalardan çekildi; çok geçmeden (aralıkta) ABD ile de bir dostluk antlaşması imzalandı (ABD donanmasına el-Cufayr deniz üssünden sürekli yararlanma kolaylıkları sağlandı). Rejim içte, toplumsal sıkıntılarla karşılaştı (1972 martındaki karışıklıklar ve bunun sonucunda grev hakkının askıya alınması). 1973 haziranında yeni bir anayasa kabul edildi ve aralık ayında, ülkede ilk kez genel oylamayla parlamento seçildi. Seçimler sonucunda, solun oylarının büyük ölçüde arttığı gözlendi. Milletvekillerinin yarısı komünist yanlısı Ulusal kurtuluş cephesi'nden ya da devrimci "İşgal altındaki Basra körfezi'nin kurtulması için halk kurtuluş cephesi"nden yanaydı. 1974 aralığında, meclisle emir İsa bin Selman arasında bir anlaşmazlık patlak verdi. Bu anlaşmazlık 1975 ağustosunda ulusal meclisin dağıtılması ve muhalefetten çok sayıda kişinin tutuklanmasıyla sonuçlandı. Bu tarihten başlayarak anayasa askıya alındı ve İsa bin Selman tüm yetkileri elinde topladı.

1981'de, Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte Körfez işbirliği konseyi kuruldu. Aynı yıl, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin haber alma örgütlerinin sağladığı bilgilerle, çoğunluğunu şiilerin oluşturduğu bir örgütün darbe girişimi ortaya çıkarıldı.

1983-1985 yılları arasında petrol ve alüminyumdan sağlanan gelirler azalırken, bankacılık alanında gelişmeler oldu; ABD ve Batı Avrupa bankaları, ülkeye duydukları güvenin göstergesi olarak, burada şubeler açtılar. Komşu islam devletlerinden farklı olarak, alkollü içkilerin serbestçe satılması turizm sanayisini geliştirdi.

İran-Irak savaşı'nın sona ermesiyle Bahreyn'in, bölgenin en önemli finans ve turizm merkezi olarak ayrıcalıklı konumu daha da pekişti. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle patlak veren Körfez bunalımı sırasında Bahreyn, ABD, İngiltere ve diğer ülkelere üs olanakları verdi ve savaşın harekât merkezlerinden biri oldu. Buna karşılık Körfez savaşı, iş ve hizmet merkezi Bahreyn'in konumunu sarsacaktı.

• *Arkeoloji.* Danimarkalı profesör P.V. Glob tarafından 1953'ten bu yana yürütülen kazılar sonucunda yontmataş ve yenitaş çağına ait on iki sit, İ.Ö. III. bınyıldan kalma iki tapınakla ülkenin tarihöncesi başkenti olduğu sanılan bir kent ortaya çıkarıldı.

BAHRİ, BAHRİYE sıf. (ar. *bahri* dişl. *bahriye*). Denizle ilgili.

◆ a. Tüyünden kürk yapılan, gagası kaşığa benzer bir çeşit deniz ördeği: *"Deryalarda olur bahri / Doldur da içeyim zehri"* (halk türküsü).

BAHRİ → YALIÇAPKINI

BAHRİ, türk mutasavvıf (Bursa ?-*ay. y.* 1566). Edirne'de Kovancı Dede dergâhına girdi. Bursa'da Muradiye zaviyesine hizmet etti. Görünüşe önem vermediğini göstermek için saçını, sakalını, kaşını, kirpiklerini keserdi. Kanuni'nin Zigetvar seferine katılması için kendisine gönderdiği bin florini gömdü ve sefer dönüşü geri gönderdi. Tasavvufi şiirleri vardır. Ziyaretine gelen şair Hayali'ye armağan ettiği "Cihan ârâ cihân içindedir arayı bilmezler / O mâhîler kı deryâ içredir deryâyı bilmezler" beyti ünlüdür. Hayali sonradan bu beytin içinde yer aldığı ünlü gazelini yazdı.

BAHRİ, türk halk şairi (Kars 1829-?). Kars'ın Ruslar tarafından işgali (1854-1855) ve işgalden kurtuluşu (1856) üzerine söylediği koçaklamalarla tanındı. Atışmaları ve destanları vardır.

BAHRİ HASAN ÇELEBİ, türk şair (Balıkesir, Kızılcatuzla, ?-Trablusşam 1585). İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik etti (1578-1583); Trablusşam'da kadılık yaptı (1584-1585). Kudüs kadılığına atandı; görevine giderken yolda dürziler tarafından öldürüldü.

Türkçe, arapça, farsça şiirleri, Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan bir mesnevisi vardır.

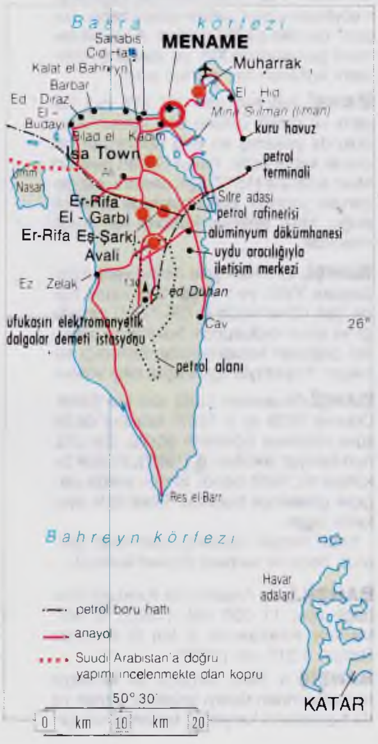
BAHRİ MEHMET PAŞA, türk yönetici, şair ve hattat (Kilitbahir, Gelibolu ?-İstanbul 1700). Enderun'da yetişti; Mehmet IV'ün sır kâtipliğini yaptı. Beylerbeyi rütbesiyle Kastamonu ve Van valiliklerinde bulundu, Çardak'ta muhafızlık yaptı. İki kez nişancılık görevine getirildi (1683, 1698); Seddülbahir ve Kıbrıs'a muhafız atandı. Cizye muhasebeciliği yaptı. Usta bir hattattı; "Bahri" mahlasıyla şiir de yazdı.

BAHRİNAZİK a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Sık sık ve tamamlanmış müzik tümceleri biçiminde segâh geçkisi yapılan hicaz makamıdır.)

Bahri siyah ve Tuna madalyası, Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861), Kırım savaşı sırasında Osmanlı devletinin müttefiki olan Fransızlar tarafından bastırılan madalya (1854). Madalyanın kalıp kazıyıcısı 1830'lu yıllardan başlayarak Brüksel'de çalışan Anvers doğumlu Laurent Joseph Hart'tır. Bakırdan bastırılan madalyanın altın kaplama olanları da vardı. Ön yüzde Abdülmecit'in yarım boy betimi; arka yüzde de yazılardan oluşan piramit biçiminde bir anıtın önünde oturur durumda, özgürlük simgesi bir kadın betimi bulunur.

solda: Bahreyn emirliği

Bahreyn emirliği'nde Muharrak adasının havadan görünüşü

BAHRİYE a. (ar. *bahr* ve *-iyye*'den *bahriyye*). *Esk.* **1.** Deniz kuvvetleri: *Türk bahriyesi.* **—2.** Deniz kuvvetlerine ait (tamlayan olarak): *Bahriye eri. Bahriye nezareti.*

—Denizc. *Bahriye macunu*, ağaç teknelerin yüzeylerini kalafat edildikten sonra boyaya hazırlamak için kullanılan ve kaynamış bezir, kaba üstübeç, kurutucu karışımından elde edilen macun. ‖ *Bahriye tutkalı*, lastik, gomalak ve makine yağı karışımından elde edilen yapıştırıcı. (Suya dayanıklı olduğundan su içinde bulunan boruları korumada kullanılır.)

—Esk. denizc. *Bahriye azapları* → AZAP

BAHRİYE → BAHRİ

BAHRİYE ya da **BAHARİYE** ("denizden", yani "kuzeyden"), Libya çölünün Mısır'daki bölümünde vaha, derin bir çöküntüde, Fayyum çöküntüsünün B.'sında Artezyen kuyuları. —Yakınında, demir madeni.

BAHRİYE MEMLUKLARI, Mısır'da ilk memluk hanedanının sultanları olan türk memluklara verilen ad (1250-1382). Eyyubiler'den El-Melik es-Salih Necmettin Eyyüb'ün (1240-1249) Kıpçak ve yöresinden getirttiği türk kölelerden oluşturduğu muhafız birliği, kışlaları Nil (Bahr ün Nil) üzerindeki er-Ravza adasında bulunduğundan bu adla anıldı. Sultanın dul karısı Şecerüdürr ile evlenerek Mısır tahtına çıkan Bahriye Memlukları'ndan Aybek, hanedanın ilk sultanıdır (1250). 1382 yılında Burciye Memlukları'ndan Berkuk'un sultanlığı ele geçirmesiyle hanedan son buldu. (→ MEMLUKLAR.)

Bahriye nezareti, Osmanlı devletinde deniz kuvvetleriyle ilgili işleri yürüten makam (1867-1922). Daha önce bu görevi yürüten kaptanıderyalık makamı 13 mart 1867'de kaldırılarak yerine 19 mart 1867'de Bahriye nezareti kuruldu. Bu tarihten, saltanatın kaldırılmasına kadar elli altı bahriye nazırı görev yaptı. (→ Kayn.)

BAHRİYELİ a. Deniz kuvvetlerine bağlı subay, astsubay, er, erbaş ya da askeri öğrenci.(Eşanl. DENİZCİ.)

—Terz. *Bahriyeli giysisi*, deniz erlerinin üniformasından esinlenerek hazırlanmış, beyaz ya da lacivert renkte, iki parçalı giysi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bahriyeli yaka*, v biçimindeki yaka oyuğuna geçirilmiş, önden sivri başlayıp omuzlara doğru genişleyen ve arkada büyükçe bir kare oluşturan yaka.

—ANSİKL. Terz. Bahriyeli giysisi, çeşitli dönemlerde kadın ve özellikle çocuk giyiminde moda olmuştur. Üstte, boyundan geçirilerek giyilen, bahriyeli yakayla süslenmiş, genişçe bir gömlek ve altta pantolon ya da pilili etekten oluşur. Etrafı çepeçevre şeritlerle süslenmiş yakanın altından geçirilen kordonlar ya da kumaş şerit, önde kravat biçiminde bağlanır.

BAHRİYUN çoğl. a. (ar. *bahri*'nin çoğl. *bahriyyün*). *Esk.* Gemiciler, denizde çalışanlar.

BAHR-MİLDENBURG (Anna), avusturyalı soprano (Viyana 1872- *ay. y.* 1947). Büyük bir Wagner yorumcusu olan Bahr-Mildenburg, meslek yaşamına 1895'te Hamburg'da (Brunhild) başladı. Burada Mahler'in dikkatini çekti ve onun sayesinde Viyana'da iş buldu. Bayreuth'ta Cosima Wagner ile birlikte sahneye çıktı. Olağanüstü oyun gücüyle Elektra rolünde ünlendi (Londra, 1910). Birçok yapıtın sahneye konmasını sağladı. Öğretmen olarak da ün kazandı.

BAHRO (Rudolf), alman iktisatçı (Löwenberg, günümüzde Lwówek Slaski, Wroclaw voyvodalığı, Polonya, 1935). Ana yapıtı olan *Die Alternative*'de var olan sosyalizmi, savunulan model ile uygulama arasındaki farklılıkları vurgulayarak ve toplumun devlet gücünün egemenliği altına girmiş olduğuna dikkati çekerek eleştirdi. Bahro, bir marxçı olarak, "üretimci" toplum modelini benimsemez, çünkü, ona göre insanın kurtuluşu yalnızca üretim biçiminin değişmesiyle sağlanabilecek bir şey değildir. "Casusluk faaliyetleri"nde bulunduğu savıyla 1977 ağustosunda tutuklanan Bahra, 1978'de sekiz yıl hapse mahkûm edildi. 1979 ekiminde, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin otuzuncu kuruluş yıldönümü nedeniyle serbest bırakıldı. O tarihten beri sürgünde yaşamaktadır.

BAHR-SELAMET → SELAMET

BAHRUŞİN (Sergey Vladimiroviç), sovyet tarihçi (Moskova 1882- *ay. y.* 1950). XVI. ve XVII. yy.'lar Rusya ve Sibirya tarihleri uzmanı. Bahruşin özellikle bu ülkelerin ticaret tarihlerine eğilmiş ve çeşitli Sibirya halklarının tarihine marxçı yöntemle yaklaşımın temellerini atmıştır.

BAHRÜLARAP ("Araplar ırmağı"), Sudan'ın güney-batı'sında ırmak, Cur ırmağıyla birleşerek Nil'in kolu Bahrülgazel'i oluşturur; yaklş. 800 km.

BAHRÜLAZRAK ya da **MAVİ NİL,** Etyopya kütlesinde, Tuna gölünden çıkan ırmak; yaklş. 1 600 km. Hartum'da Bahrülebyad (Beyaz Nil) ile birleşerek asıl Nil'i oluşturur. Rejiminin özelliği, sularının yazın kabarık olmasıdır. —*Mavi Nil ili*, Sudan'da 142 138 km²; 4 109 000 nüf. Merkezi *Uved Medani*.

BAHRÜLCEBEL, Nil nehrinin Doğu Afrika'da, Albert gölünden çıkan en önemli kaynak kolunun Güney Sudan'daki kesimine verilen ad. Bahrülcebel, Güney Sudan havzasında B.'dan gelen Bahrülgazel ve D.'daki Etyopya dağlarından inen Sobat ile birleştikten sonra Bahrülebyad (Beyaz Nil) adını alır.

BAHRÜLEBYAD ya da **BEYAZ NİL,** Nil ırmağının, No gölü ile Bahrülazrak'a (Mavi Nil) kavuştuğu yer arasında kalan bölümüne verilen ad.

BAHRÜLGAZEL ("Ceylanlar gölü"), Sudan'da uçsuz bucaksız bataklık bir çanağın sularını boşaltan kol; özellikle Bahrülarap ve Cur ırmaklarından oluşur; 240 km. No gölünde Bahrülcebel'e kavuşarak Bahrülebyad'ı (Beyaz Nil) oluşturur. Doğal park.

—Tar. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yerine geçenlerin boyun eğdirdikleri bölge, pek iyi yönetilmedi ve Zübeyr döneminde (1858-1875), Kahire hükümetiyle çekişti. Mehdi imparatorluğunun bir bölümünü oluşturduktan sonra, İngiliz-Mısır Sudanı'na bağlandı (Fransa ile İngiltere arasında 1899'da imzalanan antlaşma).

BAHRÜLGAZEL, Çad'da geçici akarsu, Çad gölüne dökülür.

Bahr ül-hakayık, *Makalât-ı Hacı Bektaş Veli* adlı arapça yapıtın, Hatipoğlu tarafından yapılan manzum çevirisi (1409). Karaman beyi Mehmet İbn Halil'e sunulmuştur. Eski Anadolu türkçesi özelliklerini taşıyan yapıt din, dil ve edebiyat tarihi açısından değer taşır. Tıpkıbasımı yapılmıştır (1960, haz. İ.H. Ertaylan).

BAHR YUSUF ("Yusuf'un ırmağı"), Orta Mısır'da sulama kanalı; el-Fayyum'a kavuşur.

BAHSERE a. (ar. *bahsere*). *Esk.* **1.** Dağıtma. **—2.** Meydana çıkarma. **—3.** Sütün kesilmesi.

BAHSET a. (fars. *bahset*). *Esk.* **1.** Horultu. **—2.** Kâbus, karabasan.

BAHSETMEK gçz. f. *Bir şeyden bahsetmek*, ondan söz etmek, onun hakkında konuşmak: *Savaştan bahsetmek. Sanattan bahsetmek.*

BAHSİ sıf. (ar. *bahs* ve *-i*'den *bahsi*). *Esk.* Bahisle ilgili.

BAHŞ a. (fars. *bahşiden*, bağışlamak'tan *bahş*). *Esk.* **1.** Bağış, ihsan, karşılık beklemeden verme. **—2.** *Bahş eylemek*, bağışlamak, vermek: *"Kim lebün peymânesi bahş eyler âb-ı kevseri"* (Hatayı, XV. yy.). [→ BAHŞETMEK.]

◆ sıf. "Bağışlayan" anlamında bileşik sözcükler yapar: *faide-bahş* (faydalı), *ferah-bahş* (huzur bağışlayan, sevindirici), *safa-bahş* (mutluluk bağışlayan, mutluluk veren), vb.

BAHŞAYENDE sıf. (fars. *bahşüden* affetmek'ten *bahşayende*). *Esk.* Bağışlayıcı, affedici.

BAHŞAYİŞ a. (fars. *bahşayiş*). *Esk.* **1.** Bağışlama, ihsan etme: *"Dest-i keremde olsa da mümkin mi insiraf / Bahşayiş-i hızâne-i lutf u inayetün"* (Nailî-i Kadim, XVII. yy.). **—2.** Acıma, şefkat.

BAHŞAYİŞGER sıf. (fars. *bahşayiş* ve *-ger*'den *bahşayiş-ger*). *Esk.* **1.** Acıyıcı. **—2.** Bağışlayıcı, ihsan edici.

BAHŞENDE sıf. (fars. *bahşiden*, bağışlamak'tan *bahşende*). *Esk.* Bağışlayan, ihsan eden.

BAHŞETMEK g. f. (fars. *bahş*'tan). **1.** *(Bir kimseye) bir şey (somut) bahşetmek*, onu (ona) vermek, armağan etmek. **—2.** *(Bir kimseye) bir şey (soyut) bahşetmek*, (bir kimseye) o şeyi ihsan, lütuf olarak vermek, bağışlamak: *Tanrı'nın bahşettiği güzellikler. Şeref, saadet bahşetmek.*

BAHŞI a. (çinceden moğolcaya geçmiş sözcük). Buddhacı, din adamı, sihirbaz, halk hekimi, yazıcı, tarih yazarı, çalgıcı, türkücü, şair.

—ANSİKL. Eski uygur metinleriyle çeşitli türk şivelerinde *bahşı*'dan başka *bakşı, bahşi, baksı* vd. biçimlerinde ve kam* ile eşanlamlı olarak kullanıldı. Tibet dilinde *lama*, uygurca *toyun* da aynı anlama geliyordu. Moğollar buddhacı din adamlarıyla birlikte uygur yazısını bilen yazıcıları da aynı adla adlandırdılar. Sözcük XIV. yy.'dan başlayarak müslüman-moğol devletlerinde yazıcı anlamında kullanıldı. İslam dinini benimseyen çevrelerde buddhacılığın izleri ortadan kalktıktan sonra sözcük, uygur abecesini bilen yazıcı anlamını kazandı. İslam-türk devletlerinde *Aybet ül-hakayık, Bahtiyarname, Miraçname, Tezkiret ül evliya, Mahzen ül-esrar* gibi yapıtları kaleme alanlar bahşı adıyla anılıyordu. Kırım hanlarının yarlık ve bitiklerinde, Baburlular'da vb. bahşı unvanı kullanılmıştır. Kırgız-Kazaklar'da kam (şaman), ruhlarla ilişkide bulunan din adamı, hekim anlamında kullanıldı. Ezgiyle şiir söyleyen ozan* anlamındaki bahşı, kopuz* denilen çalgıyı çalardı. Azeri ve osmanlı çevrelerinde XVI. yy.'da bahşı mahlasını kullanan saz şairleri vardı.

BAHŞI, türk halk şairi (XV. XVI. yy.). Yaşamı ve kimliği üstüne bilgi yoktur. Anadolu'da yaşamış en eski âşıklardan biri olarak kabul edilir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle (1517) ilgili destanı, ele geçen tek yapıtıdır. Buna bakılarak asker olduğu, Mısır seferine katıldığı ileri sürülmektedir.

BAHŞI, türk halk şairi (Nahcıvan, Azerbaycan XVIII. yy.). Afşar boyundan Nadir Şah döneminde (1736-1747) yaşadığı ve onun ordusunda bulunarak askerleri coşturan koçaklamalar söylediği sanılıyor. Yaşamıyla ilgili başka bilgi yoktur.

BAHŞİ (Muammer Lütfi), türk şair (İzmir, Ödemiş 1903- *ay. y.* 1947). İstanbul'da bir süre medrese öğrenimi gördü. Darülfünun İlahiyat fakültesi'ni (1927), Hukuk fakültesi'ni (1929) bitirdi. Birçok yerde yargıçlık görevinde bulundu. Ödemiş'te avukatlık yaptı.

Yedi* meşale topluluğundan olan şair, aruz, hece ve serbest ölçüleri kullandı.

BAHŞİLİ, İç Anadolu'da Kırıkkale iline bağlı ilçe; 11 058 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi Kırıkkale'nin 8 km G.-B.'sında *Bahşili*, 6 317 nüf. (1990).

BAHŞİŞ a. (fars. *bahşiş*). Bir kimseye hizmetlerinden dolayı teşekkür etmek ya da hizmetlerini karşılıksız bırakmamak için

verilen para, armağan; *Herkese bahşiş dağıtmak. Bahşiş almak, vermek. Bahşiş atın dişine bakılmaz* (atasözü). *Bahşişi bol bir iş.*

—Kur. tar. *Cülus bahşişi,* Osmanlı devletinde yeni hükümdarın tahta çıkışında kapıkulu askerleri, ulema ve ileri gelen devlet memurlarına dağıtılan para.(Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sefer bahşişi,* Osmanlı padişahlarının ilk sefere çıkışlarında, kapıkulu askerlerine dağıttıkları para.(Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. • *Cülus bahşişi,* ıslam devletlerindeki cülus bahşişi geleneği Osmanlılar'da da vardı. Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murat I'in tahta çıktıklarında cülus bahşişi verip vermedikleri bilinmemektedir. Bilinen ilk cülus bahşişi, Kosova savaşı'nda ölen babasının yerine tahta çıkan Bayezit I (Yıldırım) tarafından dağıtıldı. Fatih Sultan Mehmet döneminde yasallaştırılan bu gelenek, rus savaşlarının yarattığı mali bunalım nedeniyle cülus bahşişi dağıtamayan Abdülhamit I'in tahta çıkışına (1774) değin sürdü. Başlangıçta yalnızca kapıkulu askerlerine verilirken, Bayezit II'den başlayarak devlet ileri gelenleri, Selim II'den başlayarak da ulema bahşiş kapsamına alındı. Yavuz Sultan Selim, kendi dönemine kadar tutarı belirli olmayan cülus bahşişini yeniçeriler için üç biner akçe, cebeci ve topçular için biner akçe, acemi oğlanları için iki biner akçe olarak saptadı. Ayrıca her yeniçerinin gündeliğine iki akçe terakki verilmesi kanunlaştı. Cülus bahşişi özel bir törenle dağıtılırdı. Bahşişin gecikmesi, zaman zaman ayaklanmalara neden olmuş, olaylar ancak bahşiş dağıtıldıktan sonra yatıştırılabilmiştir.

• *Sefer bahşişi,* Karaman seferinden dönerken (1451) kapıkulu askerlerinin saf bağlayarak, "ilk seferdir padişahım, kullara ihsan gerek," diye bağırmaları sonucu öfkelenen Fatih Sultan Mehmet, yeniçeri ağasını görevden alıp, olayın elebaşılarını cezalandırmasına karşın, ardından her kapıkulu askerine biner akçe dağıttığı gibi, seferlerde üstün başarı gösterenlere de bahşiş verme geleneğini yerleştirdi. Sefer bahşişi geleneği kimi zaman aksamalara uğradıysa da Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına kadar sürdü.

BAHŞİYE-İ HALVETİYE → HALVETİ.

BAHŞÛDE sıf. (fars. *bahşiden,* bağışlamak'tan *bahşûde*). *Esk.* **1.** Bağışlanmış, ihsan edilmiş. **—2.** Affedilmiş.

BAHT a. (fars. *baht*). **1.** Yazgı, talih, şans, kısmet: *Bahtına lanet okumak. Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış* (atasözü). **—2.** *Baht, şans işi,* talihe, rastlantılara bağlı; olup olmayışı talihe, rastlantılara kalmış. ‖ *Bahtı, kısmeti, şansı açık,* talihli, işleri yolunda giden kimse için kullanılır. ‖ *Bahtı, kısmeti bağlı,* evlenemeyen, kısmeti çıkmayan kızlar için kullanılır. ‖ *Bahtına, şansına küsmek,* kötü duruma düşmekten yalnızca talihini suçlamak. ‖ *Bahtınız açık olsun,* iyi şanslar dilemek için söylenir.

—Esk. *Bahtaver,* talihli. ‖ *Baht-ber-geşte,* talihsiz, talihi dönmüş. ‖ *Baht-ı bed,* kötü talih. ‖ *Baht-ı bidar,* uyanık, açık talih. ‖ *Baht-ı dü mahe,* dönek talih. ‖ *Baht-ı hâb -alûd, baht-ı hâb alûde,* kötü talih. ‖ *Baht -hufte,* talihsiz, bahtsız. ‖ *Baht-mend,* bahtlı, talihli. ‖ *Baht-ı siyah,* kara talih. ‖ *Baht -ver,* talihli, şanslı, bahtlı. ‖ *Baht-ı yaver,* iyi talih.

—Oy. → AŞIĞIM NE ADAM OYUNU.

BAHT a. Tayland'ın para birimi.

BAHT GİRAY, Deli Sultan da denir, Kırım hanı (? 1746-Midilli 1801). Kırım Giray'ın oğlu. Maksut Giray'ın ikinci hanlığı sırasında da kalgay (veliaht) oldu. Rusya'nın Kırım hanlığı'nı ilhakını (1783) tanımayan Osmanlılar'ca han atanarak Bucak'a gönderildi (1789). Yaş antlaşması'ndan sonra İstanbul'a çağrılarak azledildi (1792), Girit'e sürüldü. Son sürgün yeri olan Midilli'de öldü.

BAHTÂK a. (fars. *bahtâk*). *Esk.* Miğfer; zırh üzerine giyilen demir başlık.

BAHTARAN, Kirmanşah* (İran) kentinin ve eyaletinin yeni adı.

BAHTE sıf. (fars. *bahte*). *Esk.* Besili, semiz.

◆ a. Üç yaşındaki iğdiş eğilmiş koç.

BÂHTE sıf. (fars. *bâhten,* oynamak'tan *bâhte*). *Esk.* **1.** Oyun oynamış. **—2.** Oyunda kaybetmiş.

BAHTEK a. (fars. *baht*'ın küçültme eki almış biçimi *bahtek*). *Esk.* **1.** Kötü talih. **—2.** Kâbus.

BÂHTER a. (fars. *bâhter*). *Esk.* **1.** Doğu. **—2.** Batı.

—Dilbil. Eski eserlerde doğu anlamında iken XIX. yy.'dan sonra batı anlamında kullanılmıştır.

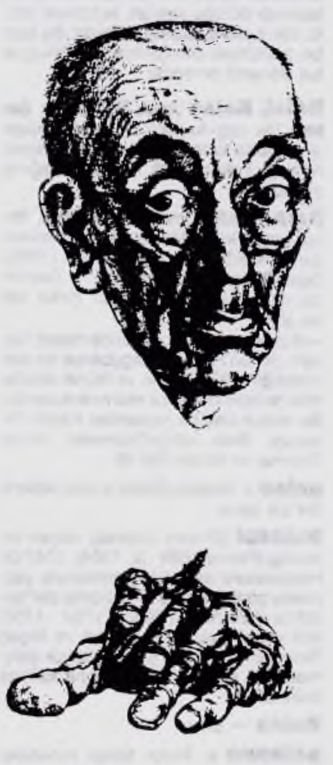
BAHTERE a. (ar. *bahtere*). *Esk.* Salınarak yürüme, ahenkli ve güzel yürüyüş.

BAHTERİ sıf. (ar. *bahter* ve *-i* 'den *bahteri*). *Esk.* **1.** Salınan, salınarak yürüyen. **—2.** Böbürlenen, kendini beğenmiş, kibirli.

BAHTİ, Ahmet I'in şiirlerinde kullandığı mahlas.

BAHTİ Moralı, türk şair (Mora XVI. yy.). Türkçe, arapça, farsça şiirler yazdı. *Divan*'ı, bir münşeat mecmuası, 1581 yılında kaleme aldığı *Tuhfet ül-efkâr der cevâb-ı deryâ-yı ebrar* adlı 150 beyitlik farsça bir manzumesi ile *Menâsik ül-hâs* adlı bir yapıtı vardır.

BAHTİN (Mihail Mihailoviç), **Voloşinov** takma adıyla da tanınan sovyet edebiyat eleştirmeni (Orel 1895 - Moskova 1975).

Bahtin
Seliverstov'un yaptığı portre
özel kol.

İnsan bilimlerinde egemen olan ve SSCB'de gerçek anlamlarından saptırılan akımların (biçimcilik, dilbilim, marxçılık, freudçuluk) kavuşum noktasında yazılmış incelemeleri öncelikle, idealizmi (tek yönlülüğü ve tarih-dışıcılığı) kabul etmeyen bir söylemleme kuramına bağlanır. Bu alandaki çalışmaları şunlardır: *le Freudisme* (fr. çev.) [Freudçuluk], 1925; *Marksizm i filosofiya Jazyka* (Marxçılık ve dil felsefesi), 1929; *le Formalisme appliqué à la critique littéraire* (fr. çev.) [Edebiyat eleştirisine uygulanmış biçimcilik], 1928. *Problemi tvorçestva Dostoyevskoğu* (Dostoyevskiy'in yapıtı ve sorunları) [1929] başlıklı yapıt, *Tvorçesta Fransua Rable i narodnaya kultur srednevekovya Rönesansa* (François Rabelais ve Rönesans'ta halk kültürü) [1965] adlı çalışmada, *karnaval* teması başlığıyla yeniden ele alınacak olan söyleştirme kavramını ortaya atar. Ayrıca Bahtin, çeşitli dillerin yoğunlaşması ve mikrokozmosu olarak söylemleme kavramı üzerinde bir estetik ve roman kuramı temellendirir: *Esthétique et theorie du roman* (fr. çev.) [Estetik ve roman kuramı], 1965.

BAHTİŞU, VIII. ve XI. yy.'lar arasında yaşamış süryani bir hekim ailesi. İslam tıbbının gelişimine büyük katkıları olmuştur.

—CORCİS BİN BAHTİŞU (? - Bağdat 801). Cundişapur hastanesinin yöneticisiydi ve tıp kitaplarıyla tanınıyordu. Halife Mansur hastalanınca, tedavisi için Bağdat'a çağırıldı. Halifeyi kısa sürede tedavi ederek güvenini kazandı ve Bağdat'ta kaldı (765). Bir süre sonra rahatsızlığı nedeniyle izin alarak ülkesine döndü (769). Halife Mehdi'nin oğlu Hadi'nin hastalığı nedeniyle tekrar Bağdat'a çağırıldı. Tedaviden sonra Cundişapur'a döndü. Harunurreşit'in baş ağrısını tedavi etmek için yeniden Bağdat'a davet edildi ve başhekimliğe atandı (787). Burada öldü. —CEBRAİL (? - Bağdat 828). Corcis bin Bahsişu'nun oğlu Harunurreşit'in çok sevdiği bir cariyesini, isterik bir felçten kurtararak güvenini kazandı ve başhekimliğine atandı (805). Harunurreşit'in son hastalığı sırasında, görevinden alındı. Harunurreşit' in ölümünden sonra oğlu Emin halife olunca tekrar eski görevine getirildi. Halife Memun döneminde tutuklandı, daha sonra özgürlüğüne kavuştu (827). Bir süre sonra tekrar görevden alınarak yerine damadı Mihail getirildi. Mihail'in Memun'u tedavi edememesi üzerine Cebrail çağırıldı (827). Burada öldü. —BAHTİŞU (? -Bağdat 870). Cebrail'in oğlu. Babasının ölümünden sonra yerine başhekim oldu. Memun'un Anadolu seferine katıldı. Kendisini çekemeyenlerin oyunlarıyla Cundişapur'a sürüldü. Halife Mütevekkil döneminde eski saygınlığını kazandı. —CEBRAİL (? - Bağdat 1007). Bahtişu'nun, oğlu Ubeydullah'tan torunu. Öğrenimini Bağdat'ta yaptı. Bir Kirman elçisini tedavi edince ünü İran'a yayıldı. Diğer hükümdar saraylarında tedavi amacıyla bulunduğu süreler dışında Bağdat'tan ayrılmadı, burada öldü. —SAİD UBEYDULLAH (? -?). Cebrail'in oğlu. Günümüze ulaşmış yapıtların ona ait olduğu sanılmaktadır. *Tezkiret ül-hâzır ve zâd ül-müsafir* adlı kitabından yapılan ve *el-Ravzat üt-tıbbiyye fi'l funûn* adını taşıyan alıntıların (iktibas) yazmaları çeşitli kütüphanelerdedir. *Kitab ül -havâssi mücerreb il-menâfi* adlı yapıtından alınan *Menâfiy ü-hayavân* bölümü ve *Kitab ül-işk marazan* adını taşıyan yapıtları, yazma halindedir.

BAHTİYAR sıf. (fars. *baht* ve *yar,* yardımcı'dan *baht-yar*). **1.** Bahtı açık, talihli; mutluluğa eren kimse için kullanılır. **—2.** *Bir kimseyi bahtiyar etmek,* onu sevindirmek, mutlu kılmak. **—3.** *Bahtiyar olmak,* sevinmek, mutlu olmak.

BAHTİYAR (Ebu Mansur İzzüddevle) [942-978], Büveyhi hükümdarı (967-976). Muizzüddevle'nin oğlu. Hükümdarlığının ilk yıllarında babasının siyasetini sürdürerek Musul'daki Hamdaniler ve Batiha Emiri İmran bin Şahin ile savaştı. Mısır'daki Fatımiler'in yayılmasını önlemek için Karmatiler'e yaklaştı. Ayaklanan komutanı Alp Tigin ile baş edemeyince Kuzistan ve Fars'taki amcaoğlu Adududdevle'den yardım istedi. Alp Tigin'i yendikten sonra Bağdat'a giren Adududdevle tarafından hapsedildiyse de (975) Adududdevle İran'a dönünce tahtını yeniden ele geçirdi. Ertesi yıl tekrar üzerine yürüyen Adu-

duddevle'ye Ahvaz'da yenildi; Suriye'ye gitti. Adududdevle ile bu kez de Tekrit'te yaptığı savaşı kaybetti; öldürüldü.

BAHTİYAR (Şahpur), iranlı siyaset adamı (İran 1916-Paris 1991). Musaddık hükümetinde başbakan yardımcısı (1951-1953) oldu; daha sonra muhalefete geçti ve bu yüzden birkaç kez hapse girdi. Şah tarafından Naiplik konseyi başkanı ve başbakan olarak atanan (29 aralık 1978) Bahtiyar, Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönüşünden sonra şiddetli gösteriler karşısında (1979) istifa ederek Fransa'ya sığındı. Suikast girişimlerine uğradı; evinde öldürülmüş olarak bulundu.

BAHTİYARİ a. (fars. *baḫtyār* ve *-ī*'den *baḫt-yārı*). Esk. Bahtiyarlık, mutluluk.

BAHTİYARİLER, İran'ın G.-B.'sındaki Luristan (Bahtiyariya) bölgesinde yaşayan, yarı göçebe kabile. Haftlengler ve Çeharlengler olmak üzere iki kola ayrılırlar. İran dilinin K.-B. grubuna giren Bahtiyari lehçesini konuşurlar. İran şahı Muhammet Ali'nin tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 1909 ihtilali'nde önemli rol oynadılar. (Yaklş. nüf. 900 000 [1989].)

BAHTİYARLAR, Ordu'nun Gürgentepe ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 1 793 nüf. (1990).

BAHTİYARLIK a. Bahtiyar olma durumu; mutluluk.

Bahtiyarnâme ya da **On vezir hikâyesi,** islam dünyasında yaygın bir hikâyeler dizisi. *Sindbat* (ya da *Yedi vezir*) adlı hint hikâyesi taklit edilerek yazılmıştır. Konu, ana olay içine başka olaylar da katılarak yürütülmüştür: padişah Azatbaht, düşmandan kaçarken, yeni doğmuş oğlu yol üstünde kalır. Çocuğu haramiler bulup büyütür. Padişah, yıllar sonra yakalanan haramilerin yanındaki delikanlıyı beğenip hizmetine alır, ona Bahtiyar adını verir. Padişahın on veziri delikanlıyı kıskanıp iftira edince padişah, Bahtiyar ile sultan hanımı zindana attırır. On gün süreyle her gün bir vezir, Bahtiyar'ın idam edilmesi için padişahı kandırmaya çalışır; Bahtiyar da, her gün, duruma uygun bir hikâye anlatarak kararı geciktirir. Hükmün yerine getirileceği on birinci gün, haramilerin başı ortaya çıkar; Bahtiyar'ın padişahın öz oğlu olduğunu bildirir. Gerçeği öğrenen padişah, bütün vezirleri idam ettirir, tahtını Bahtiyar'a bırakır.

Bahtiyarnâme, XII. yy.'da, Şemsettin Muhammet el-Dakaikî tarafından farsça süslü bir nesirle yazıldı. Aynı konu, 1204'te, Siracettin adlı başka bir yazar tarafından Semerkand hükümdarı adına *Lemeât üs-sirâc li hazret it-tâc* adıyla yeniden yazıldı. Siracettin'in yapıtı, XIV. ya da XV. yy.'da, adı bilinmeyen biri tarafından sade ve güzel bir dille Anadolu türkçesine çevrildi. Doğu türkçesi ile yapılmış ve Mansur Bahşı tarafından uygur harfleriyle yazılmış (1435) bir çevirisi daha vardır. Arapçaya çevrilmiş biçimi, Bin bir gece masalları arasında yer alır. *Bahtiyarnâme*'nin fars diliyle ve manzum olarak yazılmış (1795) bir çeşitlemesi malay diline de çevrilmiştir.

BAHTLI sıf. Bahtı açık olan, talihli, mutlu kimse için kullanılır.

BAHTSIZ sıf. Yazgısı kötü, mutsuz, talihsiz kimse için kullanılır.

BAHTSIZLIK a. Bahtsız olma durumu; mutsuzluk, talihsizlik.

Bahtverdi, halay türü bir halk oyunu. Kadın erkek birlikte oynanır. Kars ve çevresinde yaygındır.

BAHUR → BUHUR.

BÂHÛR a. (ar. *bahūr*). *Esk.* Çok sıcak. —İklimbil. *Eyyam-ı bâhûr*, yüzyılların deneyimine göre, yazın en sıcak dönemine verilen ad. "Boğucu sıcaklar" ya da "şiddetli sıcaklar" olarak da nitelenen bu dönemin, 31 temmuz - 8 ağustos günleri arasında gerçekleşme olasılığı % 86'dır.

BAHUSUS be. (fars. *ba-* ve ar. *huṣūṣ*'tan *ba-huṣūṣ*). *Esk.* Özellikle, üstelik, hele: *"Bahusus mevzuubahs olan cephe, tahsis olunan kuvvetle tamamen mütenasip..."* (M. K. Atatürk).

BA HUYÊN THANH QUAN (NGUYÊN THI HINH, —denir), XIX. yy.'da yaşayan vietnamlı şair. Thanh Quan eyaleti başkan yardımcısının karısı, mandarin Nguyên Van Ly'nin (1755 - 1837) kızı. Geçmişe duyduğu özlemi hüzünlü bir üslupla dile getiren şiirler yazdı.

BAHÜ a. (germ. kökenli sözc.). Tek parçadan oluşan, bir ya da birkaç kapaklı alçak büfe.

BAİ ya da **MİNCİA,** Güney Çin'de, çeşitli topluluklardan oluşan halk öbeği; bu topluluklar daha çok Yünnan'ın batısında yaşarlar. Nüfusları 1 600 000 kadar olan Bai'ler tahıl eker, sürü yetiştirir ve bazen balıkçılık yaparlar. Babayerli evde oturan geniş aile tipi, topluluğun genel kuralıdır. Gerilemekte olan din, taoculuk ve buddhacılıkla karışmış bir atalar kültüdür.

BAİA → BAHIA.

BAİAE. Esk. coğ. Romalılar döneminde kaplıca merkezi, Campania'da, Cumae'ye 4 km uzaklıkta. İ.Ö. I.yy.'ın başında sıcak suların kullanılması, yeni bir düzenleme yapılmasına yol açtı ve kent Eskiçağ'ın sonuna kadar imparatorluğun en ünlü kaplıca kenti oldu. İ.Ö. IV. yy.'dan kalma, kazılarak süslenmiş cam vazolardan, kentin şema biçimindeki görünümü anlaşılmaktadır: bu sayede, eskiden tapınak sanılan dört yapı kalıntılarının, kaplıca tesisleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ilgi çekicisi, eskiden Mercurius tapınağı olduğu sanılan, kubbeyle örtülü, daire planlı kaplıca odasıdır; bu kubbe, sözkonusu çatı tipinin en eski (Augustus dönemi) örneğidir.

BAİAİ, BAİAS ya da **BYAS,** lat. **Baiae.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde antik kent; Hatay'ın Dörtyol ilçesine bağlı Yakacık (esk. Payas) bucağının yerindeydi.

BAİA MARE, mac. **Nagybánya,** Romanya'da kent, Maramureş'in merkezi, Someş havzasında; 150 456 nüf. (1989). Demirsiz metaller metalürjisi. — Yakınında, maden yatakları (kurşun, çinko, bakır, altın).

—Güz. sant. XIX.yy. sonunda macar ressamı Simon Hollósy, Nagybánya'da izlenimciliğin etkisi altında ve Münih akademisi'ne tepki olarak bir resim okulu kurdu. Bu okulun başlıca ressamları Károly Ferenczy, Bela İványi-Grünwald, János Thorma ve İstvan Reti idi.

BAİAO a. Brezilya (Bahia eyaleti) kökenli 2/4'lük dans.

BAİARDİ (Ottavio Antonio), italyan arkeolog (Parma 1694 - öl. 1764). 1747'de Herculanum anıtlarını ayrıntılarıyla yazmakla görevlendirildi; *Prodroma dell'antichità d'Ercolano* (Napoli, 1752 - 1756) adlı yapıtını yazmaya başladı ve İlkçağ Herculanum yapıtlarıyla ilgili büyük çalışmanın ilk ciltlerinin yazılmasına katkıda bulundu.

BAİAS → BAIAI.

BAİBOHO a. Pedol. Mikalı mineraller bakımından zengin, verimli alüvyon deposu. (Lateritli arazilerde kanyonlardaki derin aşınmaların etkisiyle oluşur.)

BAİCALİA a. (öz. a *Baikal*'dan). Öndensolungaçlı, karındanbacaklı tatlısu yumuşakçalarını içeren cins. (Kavkısı topaç ya da kule biçimindedir; üzerinde sarmal ve boynuzsu bir kapakçık vardır. Baykal gölünde yaşar. *Micromelaniidae* familyası.)

BAİÇINO ya da **BAİCHENG,** Çin'de kent, Cilin'in kuzey kesiminde. Bir şekerpancarı üretim bölgesinin merkezi.

BAİD, BAİDE sıf. (ar. *baʿīd*, dişl. *baʿīde*). *Esk.* **1.** Uzak: *"...işgal ihtimali pek baid olan..."* (M. K. Atatürk). —**2.** *Baid düşmek*, uzak düşmek, bir yerden uzaklaşmak. || *Baid-ül-ihtimal*, ihtimalden uzak: *"...sirayet etmesi baidül-ihtimal değildir"* (M. K. Atatürk).

BAİDE → BAİD.

BAİE - COMEAU, Kanada'da liman kenti, Québec'te, Saint Lawrence ırmağı halicinin kuzey kıyısında; 11 900 nüf. Kâğıt hamuru ve kâğıt üretimi. Alüminyum metalürjisi. Tahıl depoları.

BAİERA a. (öz. a. *Baier*'den). Paleobot. Açıktohumlu fosil bitki. (Permie devrinden Tebeşir devrine kadar toprak katlarında görülür. *Ginkgoales* takımı.)

BAİF (Jean Antoine DE), fransız şair (Venedik 1532 - Paris 1589). Coqueret koleji'nde Dorat'nın öğrencisi oldu ve Pleiade'a katıldı. 1570'te müzikçi Thibault de Courville ile birlikte, sonradan Henri III tarafından *Saray akademisi*'ne dönüştürülecek olan bir şiir ve müzik akademisi kurdu. Başlıca yapıtları şunlardır: Petrarca ve yeni-latin şairlerin etkisinde yazdığı *les Amours de Méline* (1552) ve *les Amours de Francine* (1555); Plautus'un *Miles gloriosus*'undan uyarladığı *Brave* (1567) adlı komedi; Martialis'in etkisinde yazdığı epigram derlemesi *les Passe-Temps* (1573); bilgelik dersi veren şiire örnek olarak *Mimes, enseignements et proverbes* (1576) ve nihayet yayımlanmayan yapıtları olarak fransız vezin ölçüsüyle yazılmış mezamir dergisi ve Job açıklamaları. *Etrenes de poézie fransoêze* (1574) adlı yapıtıyla vezin alanına yenilikler getirdi ve yazımda sesbilimsel bir reform denediyse de başarılı olamadı.

BAİHUA a. Dilbil. Çin'de konuşma diline verilen ad.

BAİLADOR ya da **BAİLADORA** a. Erkek ya da kadın flamenko dansçısı. (BAİLAOR ya da BAILAORA da denir.)

BAİLE ÁTHA CLİATH → DUBLIN.

BAİLE ÁTHA TRUİM, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Leinster ili) kent, Meath kontluğu'nun merkezi, Boyne kıyısında, Dublin'in K.-B.'sında; 2 300 nüf. XIII. yy.'da yapılmış şato ve daha başka ortaçağ kalıntıları.

BĂİLE GOVORA → GOVORA.

BĂİLE HERCULANE, Romanya'da kaplıca merkezi, Drobreta-Turnu Severin'in K.-K.-B.'sında. Turizm.

BAİLÉN, İspanya'da kent, Andalucia'da sierra Morena'nın G.'inde; 13 200 nüf. Karayolları kavşağı.

BĂİLE OLĂNEŞTİ, Romanya'da kaplıca merkezi, Güney Karpatlar'da, Piteşti'nin K.-B.'sında.

BĂİLE SLANİC → SLANIC-MOLDOVA.

BAİLEY (Nathan), ingiliz sözlükçü (öl. Stepney, Londra yakınında, 1742). *An Universal Etymological Dictionary*'yi (1721) ve Samuel Johnson'ın sözlüğüne temel olan *Dictionarium Britannicum*'u (1730) yazdı.

BAİLEY (Samuel), ingiliz filozof ve iktisatçı (Sheffield 1791 - Cheltenham 1870). Yapıtları: *Essay on the Origine and the Publication of the Opinions* (1821) ve *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Cause of Value* (1825). Yapıtlarında, Berkeley ve Ricardo'nun öğretilerini eleştirdi.

BAİLEY (Philip James), ingiliz şair (Nottingham 1816-*ay.y.* 1902). Goethe'den esinlenen "spasmodic" şiir okulu anlayışı çerçevesinde 40 000 dizelik dev bir yapıt yazdı: *Festus* (Faust), Tanrı'nın izniyle kendisini sınayan iblisle karşı karşıya gelir (1839-1889).

BAİLEY (Alice Ann LA TROBE-BATEMAN), ingiliz gizli bilimci (Manchester

1880-Londra 1949). Önce teozofist inançlar benimsedi, ardından, düşüncenin yöntem derecesine yükseltildiği kapalı bir hıristiyanlık sistemi oluşturdu; Bailey, birçok ülkede şubeleri bulunan Arcan okulu'nun *(Arcan School)* kurucusudur. Ortaçağ hakkında ve İsa'nın yakın bir gelecekte döneceğine dair kehanette bulunan ve çok ürün veren bir yazardı.

Bailey köprüsü → KÖPRÜ

BAİLİWİCK, Channel Islands'da idari alt bölüm.

BAİLLİE (*lady* Grizel), iskoç kadın şair (Redbraes Castle, Berwick kontluğu, 1665-Londra 1746). Patrick Hume'un kızı; o da babası gibi ulusçuydu. Halk baladlarını sevilen bir tür yaptı (*Orpheus Caledonius,* 1725).

BAİLLİE (Joanna), iskoç edebiyatçı (Hamilton, Lanark kontluğu, 1762- Hampstead 1851). W. Scott'un arkadaşı. Tutkular üzerine yirmi altı oyun yazdı (*Plays on the Passions* 1798-1812).Her tutku için bir komedi ve bir trajedi kaleme aldı. Kadın oyuncu Mrs. Siddons, yazarın "Shakespeare'i hatırlatan" tumturaklılığını *Montfort*'da değerlendirdi (1800).

BAİLLON (André), fransızca yazan belçikalı yazar (Anvers 1875-Saint-Germain-en-Laye 1932). Kahvecilik, kümes hayvanları yetiştiriciliği, gazetecilik yaptı. Kararsız bir yaşam sürdü ve sonunda intihar etti. Romanlarında köyü (*En sabots,* 1921) ve günlük yaşamı (*Chalet I,* 1926) çizdi.

BAİLLON (Guillaume DE) → BAİLLOU.

BAİLLOT (Pierre), fransız kemancı (Passy 1771 Paris 1842). Pollani'nin yanında bilgi ve tekniğini geliştirmek için Roma'ya gitti, 1791'de Paris'e döndü. 1795'te Paris konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. Napoléon, Charles X ve Louis-Philippe'in saray orkestralarında ve Paris operası'nda solo kemancı olarak çaldı. 1814'te bir dörtlü kurdu. O güne dek yazılmış en iyi ve en anlaşılır keman metodu olan *l'Art du violon*'u (1834) yayımlayarak üne kavuştu. 9 keman konçertosu, her tondan 24 prelüd, çeşitlemeler, kaprisler, 3 dörtlü, 15 trio, 2 keman ve orkestra için bir *Symphonie concertante* besteledi.

BAİLLOU ya da **BAİLLON** (Guillaume DE), Lat. **Ballonius,** fransız hekim (Paris 1538-öl. 1616). Veliaht Louis XIII'ün ilk hekimi ve Paris Tıp fakültesi dekanı oldu. Çiçek, kızamık, boğmaca ve akut eklem romatizmasını inceledi.

BAİLLY (David), hollandalı ressam ve gravürcü (Leiden 1584- *ay. y.* 1657). Jacob de Gheyn ile Cornelis Van der Voort' un öğrencisi oldu. Daha çok portre ve *Hiçlikler* ressamı olarak tanındı (Amsterdam, Cambrai, Viyana müzeleri).

BAİLLY (Jean Sylvain), fransız bilgin ve siyaset adamı (Paris 1736-*ay.y.* 1793). Edebiyat ve astronomi üzerinde çalıştı; 1763'te Bilimler akademisi üyesi oldu, 1783'te Fransız akademi'sine girdi. *Histoire de l'astronomie ancienne* (1775), *Histoire de l'astronomie moderne* (1778-1783)ve *Histoire de l'astronomie indienne et orientale* (1787) adlı yapıtları yazdı. 12 mayıs 1789'da tiers état adına États généraux'ya seçilen ilk Paris milletvekili oldu; 17 haziranda da Millet meclisi başkanlığına getirildi. Jeu de Paume'daki and içme törenini ilk o başlattı (20 haziran) ve kralın da hazır bulunduğu 23 haziran oturumunun kapanışında Louis XVI'nın emirlerine karşı çıktı. 15 temmuzda Paris belediye başkanı seçildi, 17 temmuzda Belediye sarayı'nda Louis XVI'yı kabul ederek ona üç renkli kokardı sundu. O sıralarda halk tarafından çok seviliyordu. Fakat, Varennes olayını izleyen cumhuriyetçi hareket sırasında karışıklıkları önlemeye kalkıştı; 17 temmuz 1791'de Champ-de-Mars'ta, Kurucu meclis'in isteğine uyarak, sıkıyönetim ilan etti ve ulusal muhafızlara göstericilerin üzerine ateş emri verdi. 12 kasım 1791'de istifa etti, eylül 1793'te tutuklandı. 11 kasımda ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

BAİLY (Francis), ingiliz gökbilimci ve matematikçi (Newbury, Berkshire, 1774-Londra 1844). Londra Gökbilim derneği'nin kurucusu ve başkanı; İnstitut de France'ın muhabiri (1836). Sayısız çalışmasıyla ün yaptı. *Nautical Almanach*'ın yeniden düzenlenmesi, yard'ın saptanması, Yer yoğunluğunun belirlenmesi, yıldızlar kataloğunun yeniden hazırlanması, bunların belli başlılarıdır. (→ BAİLY *tanecikleri.*)

Baily tanecikleri(Bunları bulan gökbilimci Francis Baily'nin adından), tam Güneş tutulmasının başında ve sonunda gözlemlenen, Ay profilindeki girintı-çıkıntıların yol açtığı ışıklı noktalar dizisi.

BAİLY (Edward Hodges), ingiliz heykelci (Bristol 1788-Holloway, Londra, 1867). Royal Academy'de Flaxman'ın öğrencisi oldu. Trafalgar meydanı'ndaki *Nelson* anıtını, Westminster Abbey'de *Lord Holland'ın mezarı*'nı ve Buckingham sarayı'ndaki taht salonunun heykellerini yaptı.

Baimo nu *(Beyaz saçlı kız),* şarkılı çin oyunu (1945). Hi Cingci ve Ding Yi'nin kurduğu bir grup tarafından, Mao Zıdong'un Yenan konuşmalarında verdiği yönergeler doğrultusunda yazıldı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin en ünlü oyunudur.

BAİN (Alexander), iskoçyalı elektrotek-nisyen (Thurso 1810 - Broomhill 1877). Elektrokimyasal yöntemle çalışan bir yazıcı telgraf aygıtını (1841) ve resimlerin telgraf yoluyla iletimini tasarladı. Bir yangın alarmı buldu. Elektrikli saatleri geliştirdi.

BAİN (Alexander), iskoçyalı filozof (Aberdeen 1818- *ay. y.* 1903). 1860-1880 arasında Aberdeen Üniversitesi'nde mantık dersi verdi, 1876'da Mind dergisini kurdu. İngiliz olgucu okuluna bağlıdır. Fizyolojinin buluşlarından yararlanan psikolojisi, beynin kendiliğinden faaliyeti üstünde durarak çağrışımcılığı yeniden canlandırmaya çalışır. Felsefede idealist tutumunu korumakla birlikte, Stuart Mill'in "birlikte değişmeler" yöntemini psikofizyolojiye uyguladı: kanın beyine etkisi, zekâ ile beyin ağırlığı arasındaki ilişki, bozmadde ile akmadde arasındaki görev farkı, işaretlere karşı tepki süresinin ölçülmesi, vb. Başlıca yapıtları; *The senses and the Intellect* (1855), *The Emotions and the Will* (1859), *The Study of the Character* (1861), *Deductive and İnductive Logic* (1870), *Mind and Body* (1873); *Educationas a Science* (1879). Otobiyografisi 1904'te yayımlandı.

BAİNİ (*başrahip* Giuseppe), italyan besteci ve müzikbilimci (Roma 1775 - *ay. y.* 1844). On ses için bir *Miserere* besteledi ve Palestrina üzerine bir monografi yazdı: *Memorie storico-critiche della vita e delle opere di G. P. da Palestrina* (G. P. da Palestrina'nın yapıtları ve yaşamı üzerine tarihsel-eleştirel anılar) [1828].

BAİNVİLLE (Jacques), fransız gazeteci ve tarihçi (Vincennes 1879 - Paris 1936). Charles Maurras'nın etkisinde kalarak kralcı harekete katıldı ve *Action française* ile işbirliği yaptı; özellikle de dış politika sorunlarıyla ilgilendi. Tüm tarihsel yapıtları (*Histoire de deux peuples,* 1916-1933; *Napoléon,* 1931; *la Troisième République,* 1935) politik inançlarından esinlenmiştir. (Fr. Akad., 1935.)

BAİR a. (ar. *baʿir*). *Esk.* Erkek deve: *"Bu gamlar kim benim vardur baîrün başına koysan / Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BÂİR, BÂİRE ya da **BÂYİR, BÂYİRE** a.(*beʾr,* kazmak'tan *baʾir,*dişl. *baʾire*). *Esk.* Sürülmemiş sert toprak.

BAİRD (John Logie), iskoçyalı mühendis ve fizikçi (Helensburgh 1888 - Bexhill 1946). Glasgow Krallık koleji'nde elektroteknik öğrenimi gördü ve televizyonun öncülerinden biri oldu. Geliştirdiği yöntemi ilk kez 1926'da kamuoyuna sundu; İngiltere ile Almanya'da aygıtının yapımını düzenledi. Televizyonda sinema filmlerinin gösterimini sağladı. Daha sonra üçboyutlu ve renkli televizyon tasarımları yaptı.

BAİRD (Tadeusz), polonyalı besteci (Grodzisk Mazowiecki 1928-Varşova 1981). Eğitimini Varşova'da tamamladı. Birinci senfonisiyle ülkesinde Ulusal sanat ödülü'nü kazandı (1951). Bu yapıtı 2. senfoni, *Quasi una fantasia* (1952), orkestra için bir konçerto (1953), yaylı çalgılar için bir dörtlü (1957) izledi. Baird yeni folklorculuk olarak adlandırılabilecek bir üsluptan, bazı dizisel özellikler taşıyan, ama seçmeci bir yapı gösteren bir üsluba geçti. Öteki bazı önemli yapıtları: *Erotica,* M. Hilar'ın şiirleri üzerine altı şarkıdan oluşan çevrim (1961), *Yarın* (1966), kısa olmakla birlikte çok değerli 3. senfoni (1969), bariton, koro ve orkestra için bir kantat olan *Goethe'nin mektupları* (1970), çello, arp ve orkestra için *Sahneler* (1977).

BAİRE (René Louis), fransız matematikçi (Paris 1874 - Chambéry 1932). Cantor' un sayılabilir ve sonluötesi üzerine düşüncelerinden etkilenen Baire gerçek bir değişkenin fonksiyonları kuramının gelişmesi için gerekli ön çalışmaları yaptı. Sıfır sınıfını oluşturan sürekli fonksiyonların 1 sınıfına ait limit fonksiyonlarını belirledi. Buna göre *n* inci sınıf fonksiyonlar, *n* den alt sınıftaki fonksiyonlar dizisinin limitidir. Bu düşünce sonluötesi basamaklara da uygulandı. Baire'nin bu konulardaki etkisi belirleyicidir.

BÂİRE → BÂİR.

Baire uzayı, ayrık bir E topolojik uzayı; öyle ki E içinde herhangi bir sayıdaki sık açık kümelerin arakesiti, E de de sıktır. ($\mathbb{R}^n$, $\mathbb{C}^n$ tam metrik uzayları, Baire uzaylarıdır.)

Bairstow yöntemi, bir polinomun köklerini ikişer ikişer hesaplama yöntemi; bu yöntemde aranan ikinci dereceden polinom, verilen polinomun böleni olmalıdır. Bunun için üçüncü dereceden bir üçterimli alınır ve katsayıları azar azar düzeltilir. Bu üçterimlinin seçimi, yöntemin en duyarlı noktasıdır.

BÂİS, BÂİSE sıf. (ar. *bāʿis,* dişl. *baʿise*). *Esk.* Sebep olan

◆ a. **1.** Sebep, neden: *Bâis-i beka* (süreklilik nedeni). *Bâis-i feryad, bâis-i şekva* (şikâyet nedeni). *Bâis-i hayat* (hayat, canlılık nedeni). *Bâis-i hüzn* (üzüntü nedeni). *Bâis-i leyl ü nehar* (gece ve gündüzün nedeni; Tanrı). *Bâis-i meserret* (sevinç nedeni). **—2.** *Bâis olmak,* neden olmak: *"...ciddi bir sevk ü idare tesis edilmesine bâis oldu"* (M.K. Atatürk).

BAİS (Ahmet) **Bursalı, Kasapzade** diye bilinir, türk şair (Bursa XIX. yy. - Maraş ?). Halep ve Edirne'de müderris olarak çalıştı; daha sonra maliye tezkireciliği, Rumeli valisi yanında mektupçuluk ve divan kâtipliği görevlerinde bulundu. *Divançe'* si vardır.

BÂİSE → BÂİS.

Baiser de la fée *(le),* 3 tablolu bale. Konusu Andersen'in "Karlar kraliçesi" adlı masalından alındı; müziğini Stravinskiy, koregrafisini Bronislava Nijinska, dekor ve kostümlerini A. Benois hazırladı. İlk kez 1927'de, Paris operası'nda, Ida Rubinstein bale topluluğu tarafından sahnelendi. —Balanchine'in American Ballet için yaptığı düzenleme ilk kez 1937'de New York' ta, Paris operası için yaptığı ise ilk kez 1947'de sahnelendi. İkincisinde başlıca rollerde Tamara Tumanova, Aleksandr

Larousse

Jean Sylvain **Bailly**
Jean Laurent Mosnier'nin yapıtı
Carnavalet müzesi, Paris

Stravinskiy'in **Baiser de la fée** adlı balesinin bir gösterimi (1935)

Kalyujniy ve Maria Talşief dans ettiler.

BÂİSİYET a. (ar. *ba^cis* ve *-iyyet*'ten *ba^cisiyyet*). *Esk.* Nedensellik, sebebiyet.

BAİSVÂRÎ a. Unnao ve Rae Bareli (Luknov'un güneyi) arasında yer alan bölgede konuşulan, avadhinin değişik bir biçimi.

BAİTYLOS (yun. sözc.; lat. *baetulus*). Arkeol. Tapınma amacıyla dikilen, tanrısallığın kültürel simgesi olan taş. Bir olayı ya da kişiyi anmak için dikilen taşların ilk biçimi olduğu sanılır.
—ANSİKL. Mezopotamya (Mari) ve Elam'da da (Sus) rastlanan baitylosIar, islam öncesi Arabistan'ının (Mekke'de, Kâbe'nin duvarına yerleştirilmiş Hacerülesved) ve Suriye koridorunun (İ.S. III. yy.'da imparator Elagabalus tarafından Roma'ya getirilen Emesus tanrısının baitylosu) belirgin bir özelliğidir. Yahudiler baitylosa *maşşebah* adını verirler; ilk peygamberlere mal ettikleri baitylosları kutsal sayarlar.

BAİUS (Michel DE BAY, —adıyla tanınır), tanrıbilimci (Melin, Ath yakınında, Hainaut, 1513 - Louvain 1589). Louvain üniversitesi şansölyesi ve kutsal metinler profesörü. Tanrı'nın bağışlaması ve lütfu üstüne yeni öğretiler ileri sürdü. Bu öğretiler janseniusçuluğun kökenini oluşturur. (→ BAİUSÇULUK.)

BAİUSÇULUK a. Baïus'un tanrıbilim doktrinlerinin tümü.
—ANSİKL. Baïus'a göre, Tanrı'nın lütfu, insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu açıdan ilk günah, insan doğasında bir bozulmadan kaynaklanır ve ahiret mutluluğunu yalnızca İsa'nın kurtarıcı hizmetleri sağlar. Baïus, Jansénius'un bir öncüsüdür. Baïus'un doktrinleri Kilise tarafından yasaklanmıştır.

BAİYUNEBO, Çin'de kent, İç Moğolistan'da, Baotou'nun K.'inde. Demir yatağı.

■**BAJ** (Enrico), italyan ressam (Milano 1924). Avrupa öncü resim akımlarına (Phases hareketi, Cobra grubu) katıldı. Nükleer akımı (1951), sonra da, Jorn ile imgeci bir Bauhaus akımını (1953) başlattı; gerçeküstücülük ve dadacılıktan esinlenerek küçük burjuva ya da asker dünyasını eleştiren aydınlatıcı bir mizah anlayışını benimsemesinin yanı sıra birtakım ünlü yapıtları da *(Guernica)* ele alarak yeniden düzenledi. Alışagelmişin dışındaki gülünç kişilerini, çeşitli eşyaların ve gereçlerin (şeritler, askeri nişanlar vb.) kolajıyla yarattı ve bu katkılarıyla resmine hicvedici bir boyut kazandırdı.

Enrico **Baj** *General* (1961) *özel kol.*

BAJA, Macaristan'ın güney kesiminde kent, Büyük Alföld'ün kenarında, Tuna'nın küçük kolu kıyısında; 39 000 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Dokumacılık.

BAJAN (Nikolay Platonoviç), ukraynalı şair (Kameniets - Podolsk 1904). Fütürizm akımından gelen Bajan, yapıtlarında, düşüncelerini, yüzyılın yazgısı üzerine yoğunlaştırmadan önce (*Signes* [fr. çev.], 1978), iç savaşı, sosyalizmin katkılarını (*Edifices* [fr. çev.], 1929), Kirov'u (*Immortalité* [fr. çev.], 1937), yurt uğruna savaşı (*Danilo Galitski*, 1942) ve halkların dostluğunu dile getirdi (*la Tour du Sauveur* [fr. çev.], 1952).

BAJAOLAR → SAMALAR.

BAJA VERAPAZ, Guatemala'nın orta kesiminde yönetim bölgesi; 3 124 km²; 107 000 nüf. Merkezi *Salamá*.

BAJCSY-ZSİLİNSZKY (Endre), macar siyaset adamı ve gazeteci (1886-1944). Nazi düşmanı ve fransız dostuydu. İkinci Dünya savaşı'ndan hemen önce, bağımsız küçük mülk sahipleri partisinin üyesi, Almanlar'a karşı muhalefetin lideriydi. 19 mart 1944'te, Hitler ordularının Macaristan'ı işgali sırasında, Gestapo tarafından tutuklandı ve yaralandı. Lakatos hükümeti zamanında serbest bırakıldı. İstilacılara karşı direnişte başı çekenlerdendi. Szálasi hükümeti zamanında tutuklandı, ölüme mahkûm edildi ve aralıkta asıldı.

BAJE → BAGE.

■**BAJENOV** (Vasiliy İvanoviç), rus mimar (1737 ya da 1738 - Petersburg 1799). Eğitimini 1760-1765 yılları arasında Paris'te tamamladı. Kremlin'in klasik üslupta yeniden inşası için bir proje hazırladı (bu projenin resimleri Paris Arsenal müzesi'nde, maketi de Moskova'dadır). Pavel I onu Petersburg'daki Svetoy Mihail şatosunun yapımını yönetmekle görevlendirdi. Ülkesinde büyük bir etki yaratan Bajenov'un başyapıtı, Moskova'da, bugün Lenin kütüphanesi olarak kullanılan Paşkov evidir (1784-1786).

Skiyaruk-Tass

Vasiliy İvanoviç **Bajenov** Moskova'daki Paşkov evi (1784-1786) (bugün Lenin kitaplığı)

BAJER (Frederik), danimarkalı siyaset adamı (Nästved yakınında 1837 - Kopenhag 1922). 1891'de Bern'de Uluslararası barış bürosu'nu kurdu ve barışçı yapıtlar yazdı. (1908 Nobel barış ödülü.)

BA JİN (Lİ FEIGAN) → BA CIN (Lİ FEIGAN).

BAJOCAE KATI a. Jura sisteminin bir katı. (Bu devirde birdenbire, opelide, stephanoceratidaeler ve perisphinctidaeler vb. gibi yeni ammonit türlerinin ortaya çıktığı görülür.) [BAJOSİYEN de denir.] (→ KATMANBİLİM.)

BAJOSİYEN a. (fr. *bajocien*). Yerbil. BAJOCAE KATI'nın eşanlamlısı.

BAJOV (Pavel Petroviç), sovyet yazar (Sıysertski - Zavod, Sverdlovsk yakınında, 1879-Moskova 1950). Ural folkloruna ilişkin derlemeler yapan Bajov, halk kökenli *(skazy)*, ama toplumsal bir gerçekliğin izlerini taşıyan öyküler yazdı. (*Récits de l'Oural* [fr. çev.], 1924; *le Coffret de malachite* [fr. çev.], 1939.)

BAJZA (Josef İgnác), slovak rahip ve yazar (Predmier 1755 - Bratislava 1836). Slovak edebiyat dilini oluşturmak amacıyla, çekçeyle karışık bir batı slovakya lehçesinden yararlanan ilk yazardır. *Rene Mladenca Prihodi a Skusenosti* (1783-1785) adlı romanında Fénelon'un *Télémaque*'yla Voltaire'in *Candide*'inden esinlendi.

BAJZA (József), macar yazar ve gazeteci (Szücsi 1804 - Peşte 1858). 1830'da Kritikai Lapok dergisini kurdu ve 1831'den başlayarak yönetti. Ardından Aurora (1831-1837) ve Athenaeum (1837-1843) dergilerini çıkardı. Ulusal tiyatro'nun müdürlüğünü yaptı (1837), 1848 bağımsızlık savaşı sırasında Kossuth gazetesinin başyazarı oldu. Macar ordusunun bozguna uğramasından sonra, birkaç yıl gizlendi, çıldırdı ve sefalet içinde öldü.

BÂK a. (ar. *bak*). *Esk.* Korku, çekinme.

BAKA (Józef), polonyalı şair (Litvanya'da 1707 - Varşova 1780). Cizvit tarikatına girdi. Dini şiirler yazdı. Şiir zevkinden yoksunluğu anlatmak için örnek gösterilen *Considérations sur la mort inévitable* (fr. çev., 1766) adlı yapıtını beğenenler de oldu.

BAKACAK, Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı bucak; 5 730 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Bakacak*, 413 nüf. (1990).

BAKACAKKADI, Zonguldak'ın Gökçebey ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 644 nüf. (1990). Belediye.

BAKAÇ a. **1.** DÜRBÜN'ün eşanlamlısı. **—2.** VİZÖR'ün eşanlamlısı.

BAKAÇA a. Bazı bölgelerde çulluğa halk arasında verilen ad.

BAKAİ İznikli, Macuncuzade, türk şair (İznik ?-İstanbul 1594). Cimri Çingen denilen bir macuncunun oğludur. Manisa ve İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı; Selanik, Galata, Üsküdar kadılıkları görevlerinde bulundu. Karısı ve karısının âşığı tarafından öldürüldü. Bir *Divan'*ı ile *Gül ü bülbül* ve *Şâh ü Şemâyil Banu* adlı mesnevileri vardır.

BAKAİ Kâtipzade, türk şair (Darende ? - ay.y. 1785). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Özellikle mesnevi dalında ürün verdi: *Kitab-ı kerbelâ* (Fuzuli'nin *Hadikat üs -suedâ*'sının nazma çekilmiş biçimi), 7 000 beyitlik *Seyyid Battal Gazi* destanı, düzyazı şiir karışımı *Hikâye-i Şirvanşah*, *Harun ür-Reşid* ve *Mevlid-i Nebi*.

BAKAKALMAK gçz. f. Şaşkınlığa uğrayarak, ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilmez duruma gelmek; şaşakalmak: *Kapıyı hiddetle vurup giden bir kimsenin ardından bakakalmak.*

BAKAL, Rusya Federasyonu'nda kent, Ural dağlarının orta kesiminde; 27 000 nüf. Demir filizi.

BAKALARYA ya da **BAKALERA** a. Denizc. Eski tip gemilerde, geminin kıç kepçesini oluşturmak için yerleştirilen yarım ıskarmozlar. (Kıç omuzluklara rastlayanlara *yarım bakalarya* denir). || *Bakalarya lombarları*, savaş gemilerinin kıç iskelesi.

BAKALİT a. (Bulucusu *Boekeland*'ın adından fr. *Bakelite* [tesc. ed. ad]). Fenolün metanal ile çoğul yoğuşmasından elde edilen yapay reçine. (Bakalitler, fenoplastlar grubuna girer.)

—Metalogr. *Bakalite alma*, KALIBA ALMA' nın eşanlamlısı. || *Bakalit presi*, bir nesneyi ısıyla sertleşen bir kütleyle (bakalit) kaplamaya yarayan sıkıştırma makinesi.

BAKALİTLEMEK f. Bakalit emdirmek.

BAKALİTLİ sıf. Bakalit emdirilmiş bir gereç için kullanılır. || *Bakalitli kereste*, bakalit emdirilerek iyileştirilmiş kereste türü. (Elektrik aygıtları üretiminde geniş ölçüde kullanılır. İşlem üst üste konulan kayın kaplamalara uygulanır ve sonra ısıtıcı pres altında bakalit polimerleştirilir.)

BAKALORYA a. (fr. *baccalauréat*). Eskiden idadi ya da sultanileri bitirenlerin bir üst okula gidebilmek için verdikleri sınav.

—ANSİKL. Türkiye'de bakalorya uygulamasına ilk kez Galatasaray sultanisi'nde başlandı (1869). Mülazemet rüusu denilen bu yöntem İkinci meşrutiyet'ten sonra da uygulandı. Cumhuriyet döneminde, 1926-1935 arası aynı biçimiyle sürdürüldü. Daha sonra olgunluk sınavı adıyla bakaloryaya benzer uygulamaya geçildi. 1953-1954 ders yılından sonra bu uygulama da kaldırıldı.

BAKALYARO a. Atlas okyanusu'nun ılıman soğuk kesiminde, Akdeniz, Ege denizi ve Marmara denizi'nde bulunan, eti makbul kemiklibalık. (Bil. a. *Merlangus merlangus;* mezgitgiller familyası; boyu 45 cm).

—ANSİKL. Bakalyaro, birbirine bağlı üç sırt yüzgeciyle berlamdan, birinci uzun kuyruk yüzgeciyle morinadan, çenesinde sakal bulunmamasıyla gene aynı ailenin *Trisopterus* cinsi üyelerinden ve çıkıntılı üst çenesiyle pollaklardan (*Pollachius* cinsi üyeleri) ayrılır. Göç etmeyen bir balıktır. Küçük sürüler oluşturarak 30-200 m derinlikte dolaşır.

—Balıkç. Bakalyaro balığı, manyat, ığrıp, difana ve dip trol ağlarıyla yakalanır. Amatör balıkçıların ek oltası ve çapariyle bakalyaro yakaladığı da olur.

BAKAM ya da **BAKKAM 1.** Bakam ağacı *(Hoematoxylon campechianum)* ve bu ağacın odunu. (Erguvangiller familyası). [Bk. *ansik.* bol.] **—2.** Bakam ağacından çıkarılan ve boya olarak kullanılan madde.

—ANSİKL. Piyasada çok sayıda bakam odunu çeşidi vardır (Hint odunu, mavi odun, vb.); bunlar elde edildikleri ülkeden yuvarlak küçük parçalar halinde ihraç edilir.

Kumaş boyama işini kolaylaştırmak için, bakam odunu genellikle toz haline getirilerek ya da boyası sıvı özüt haline konarak dış ülkelere gönderilir; sıvı boya özütünü elde etmek için bakam odunu eter ve biraz su karışımıyla işlenir. Ticari bakam maddesi zift görünümünde, siyah bir kütledir. Bakam boyası, alüminyumlu mordanla gri-mor, yoğun demir mordanla koyu siyah renk verir.

Sert, ağır, ince dokulu ve güzel kırmızı renkli olan bakam odunu, boya maddesi sağlamasının dışında, ince marangozluğa, kakmacılığa ve silme işlerine de çok elverişlidir.

Yazmacılıkta, kırmızı renk için ak mazıyla, siyaha çalan kırmızı için kara mazıyla kaynatılır.

BAKAN a. **1.** Hükümet üyesi (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** *Devlet bakanı*, bakanlık örgütü bulunmayan bakan. (Devlet bakanları, hükümet işlerinde başbakana yardımcı olurlar. Görevleri, daha çok siyasal nitelik taşır.) || *Bakanlar kurulu*, başbakan ve bakanlardan oluşan kurul. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Akupunkt. *Kalp bakanı*, çin tıbbında, vücudun kalp-damar sistemini düzenlemeyle yükümlü ve aynı adı taşıyan bir meridyen üzerinde bulunan fizyolojik işlev.

—ANSİKL. Anayas. huk. bakanlar, TBMM üyeleri ya da milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanırlar (Anayas. md. 109). Her bakan, başbakana karşı sorumludur. Başbakan, gerektiğinde bir bakanın görevine son verilmesini cumhurbaşkanından isteyebilir. Bakanların hem siyasal hem de idari görevleri vardır. Bakanların siyasal görevleri hükümet programıyla belirlenir. Bakanlar kurulu'nun üyesi olarak bakanlar, hükümet programında belirtilen siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludurlar. Ayrıca, her bakan kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındaki kişilerin eylem ve işlemlerinden sorumludur. Siyasal açıdan, bakanların sorumluluğu TBMM' ye karşıdır. Bakanların cezai sorumlulukları da vardır. Bir bakan, TBMM üyelerinden oluşan komisyon raporu üzerine TBMM üye tam sayısının salt çoğunluyla alınacak kararla Yüce divan'da yargılanabilir. Yüce divan'a gönderilen bakan, bakanlıktan düşer.

• *Bakanlar kurulu*. Yürütme gücünü kullanan, hükümetin genel siyasetini saptayan organdır. Bakanlar kurulu'nun başkanı başbakandır. Cumhurbaşkanı da gerekli gördüğü durumlarda Bakanlar kurulu'na başkanlık edebilir. Bakanlar kurulu üyeleri başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanır. Bakanlar kurulu'nun listesi tam olarak TBMM'ye sunulur. Bakanlar kurulu'nun programı (hükümet programı) hükümetin kuruluşundan en geç bir hafta içinde başbakan ya da bir bakan tarafından TBMM'de okunur ve güven oyuna başvurulur. Güven istemi TBMM'nin üye tam sayısının salt çoğunluğuyla reddedilebilir. Bu durumda yeni bir Bakanlar kurulu'nun oluşturulması ve yeniden güven isteminde bulunması gerekir.

BAKANAK a. Halk arasında sığırların tırnağına verilen ad. || Geyik ile yabandomuzunun mahmuzu. || Hayvanların normal yürüyüşleri sırasında yere değmeyen mahmuzları.

BAKANLIK a. **1.** Bakanın görevi, yükümlülüğü. **—2.** Bir bakana bağlı devlet örgütü; bu hizmet bölümlerinin bulunduğu bina: *Milli eğitim bakanlığı. Bakanlığa gitmek.*

—Huk. *Bakanlık emrine alma*, görevde kalması sakıncalı görülen memuru geçici olarak görevinden uzaklaştırma.(1965 yılında yürürlüğe giren Devlet memurları k., bakanlık emrine almayı kaldırmış,onun yerine görevden* uzaklaştırmayı getirmiştir.)

BAKANLIKLAR, esk. **Vekâletler,** Ankara'da Kızılay'dan Kavaklıdere'ye uzanan Atatürk bulvarının B.'sında yer alan bakanlık yapılarına ve bu yapıların bulunduğu semte verilen ad. 1928-1932'de Prof. H. Jansen tarafından hazırlanan kent planında, resmi yapılar bu kesimde toplandı. İlk olarak, projelerini Prof. C. Holzmeister'in çizdiği Millî müdafaa vekâleti ile Dahiliye vekâleti binaları yapıldı; bunları öteki bakanlık yapıları izledi. Günümüzde semt, Ankara'nın en gelişmiş kesimlerinden biridir.

BAKAR ya da **BAKARA** a. (ar. *bakar, bakara*). *Esk.* Sığır, öküz.

◆ sıf. *Ahmak, sersem: "Bu âleme, bakar, öküz gibi bakan kimselerden olmamak için..."* (Kâtip Çelebi, XVII. yy.).

BAKAR, Hırvatistan'da kent, Adriya denizi kıyısında rüzgâr almayan bir körfezde; 2 100 nüf. Rijeka'nın eklentisi olan petrol limanı. Çimento fabrikası. Kok kömürü fabrikası.

BAKARA → BAKAR.

BAKARA a. *(fr. baccara)*. **1.** Kâğıt dağıtan (kasayı tutan) bir oyuncu ile diğer oyuncuların toplam sayılarını karşılaştırarak oynanan iskambil oyunu. Bakaranın "şimendifer" denilen biçiminde bir tablo, "bankada" denilen biçimindeyse iki tablo oluşturulur. **—2.** Bakara'da, eldeki toplamın on sayıyı bulması; bu durumda toplam sıfırlanır.

Bakara suresi, Kuran'ın 2. ve en uzun suresi. 286 ayettir. Tamamı Medine'de inmiştir. Surenin adı, türkçe *sığır* anlamına gelir. Bakara sözcüğü, 67, 68, 69 ve 71. ayetlerde geçer. Bu ayetlerde, Allah tarafından İsrailoğulları'na kesmeleri emredilen bir sığır sözkonusu edildiğinden, sure bu adı almıştır. *Huruf-i mukatta'a* denilen ve herhangi bir sözcük oluşturmayan elif, lâm, mim ile başlayan ilk ayettir.

Ayette, ibadet, ahlak ve hukuk kuralları geniş olarak işlenmiştir. Ayrıca müminlerin, münafıkların ve inkârcıların nitelikleri,davranışları; yahudilerin ve hıristiyanların yanılgıları, müslümanlara ve birbirlerine karşı yanlış tutumları, Peygamber Adem ile Havva'nın yaratılışları ve cennetten çıkartılışlarının hikâyesi; namaz, oruç, zekât, hac, umre, cihat, sadaka gibi ibadetler; faiz, içki, kumar gibi yasaklar; din ve inanç özgürlüğü gibi toplumsal konular bu surede yer alır.

Peygamber Muhammet'in surenin, özellikle *ayet ül-kürsi* denilen 255. ayetinin erdem ve önemine, ayrıca *Amene'r - Resulü* diye başlayan ve bu adla anılan son iki ayetini, yatsı namazından sonra okumanın sevap olduğuna ilişkin hadisleri vardır.

BAKARİ, BAKARİYE sıf. (ar. *bakari*, dişl. *bakariyye*). *Esk.* Sığır cinsinden olan: *Hayvanat-ı bakariye* (büyükbaş hayvanlar).

BAKARİÇ (Vladimir), yugoslav siyaset adamı (Velika Gorica 1912). Bir komünist olarak, savaş sırasında Hırvatistan'da direnişi örgütledi ve yugoslav kurtuluş hareketinin önderleri arasına girdi. Komünist birliği başkanlık kurulu (1969) ve Devlet başkanlık kurulu (1971) üyelikleri dışında, Federasyon konseyi ve Ulusal savunma konseyi üyeliği de yapmakta ve Anayasal düzeni koruma konseyi'ni yönetmektedir. Akademi üyesi olan Bakariç, yugoslav sisteminin kuramcılarından biridir.

BAKARİYE → BAKARİ.

BAKARKÖR sıf. **1.** Gözleri sağlam gö-

rünmekle birlikte görmeyen kimse için kullanılır. **—2.** Dikkatsiz ve dalgın kimse için kullanılır.

BAKAYA çoğl. a. (ar. *bakıyye*'nin çoğl. *bakaya*). **1.** Arta kalanlar, kalıntılar. **—2.** Zamanında toplanmayıp ertesi yıla kalan vergiler. **—3.** Herhangi bir nedenle askerliği sonraya kalanlar.

—Ask. Son yoklamaya katıldıktan sonra, askere alınmaları kesinleşen adaylardan çağrıldıkları zaman gelmeyenler ya da sevk edildikleri birliklere katılmayanlara verilen ad. (Yasal özrü olmadan bakaya duruma düşenlere, Askeri ceza kanunu'nun ilgili maddelerine göre işlem yapılır).

—Kamu mal. Tahakkuk etmiş, ancak çeşitli nedenlerle tahsil edilememiş olduğundan ertesi bütçe yılına kalan vergi ve benzeri yükümlülükler.

BAKÇAR, Rusya Federasyonu'nda yer, Obi ırmağı kenarında, Novosibirsk'in K.'inde. Demir filizi.

BAKEL, Senegal'in doğu kesiminde kent, Senegal ırmağı kıyısında. —Yakınında bakır yatağı.

BAKEMA (Jacob Berend), hollandalı mimar ve şehirci (Groningen 1914 - Rotterdam 1981). 1930'lu yıllarda işlevselci eğilim *(De Stijl)*, Deflt teknik yüksek okulu'nca benimsenmiyordu. Bu eğilimin yeniden saygınlık kazanması, okul öğretmenlerinden Van den Broek'un ve önce öğrencisi, 1948'den sonra da ortağı olan Bakema'nın katkılarıyla gerçekleşti. Ortak yapıtları, yayalara ayrılmış Lijnbaan ticaret merkezi (Rotterdam, 1953), Saint Louis kamu merkezi (Missouri, 1955), eğitim ve yönetim yapıları, Brüksel 1958 ve Osaka (1970) dünya fuarlarında Hollanda pavyonları, Bakema'nın açıkladığı gibi, toplumsal davranışları yansıtma isteğini ortaya koyar. Bu anlayış, genellikle yalın bir biçimde gerçekleştirdikleri kiliselerde de kendini gösterir.

BAKENHOF a. (alm. sözc.; *backen*, pişirmek, ve *Ofen*, fırın'dan). Beyaz şaraba yatırıldıktan, patates ve soğanla kat kat dizildikten sonra sıkıca kapalı bir tencereye konularak, fırında uzun süre pişirilen et (sığır, koyun ve domuz) yemeği. (Alsace mutfağı.)

BAKER, Şili'de ırmak. Vadisi, tarım ve madencilik çalışmalarının yeni başladığı bir yerleşme bölgesidir.

BAKER (*sir* Samuel White), ingiliz gezgin (Londra 1821 - Sandford Orleigh, Devon 1893). 1864'te yukarı Nil ülkelerine yaptığı bir gezi sırasında, Nil ırmağının Victoria gölünden çıktıktan sonra aştığı Albert gölünü buldu. Daha sonra, hıdiv İsmail Paşa tarafından Mısır Sudanı'ndaki zenci köle ticaretiyle mücadele etmekle görevlendirildi (1869-1873).

BAKER (Valentine), **Baker Paşa** denir, ingiliz asker (Enfield, İngiltere, 1827 - Tel el-Kebir, Mısır 1887). Kâşif sir Samuel Baker'in kardeşi. Kırım savaşı'na katıldı (1853). Gösterdiği yararlıklar sonucu süvari albaylığına yükseldi. Bir kadına saldırmakla suçlanarak ingiliz ordusundan uzaklaştırıldı (1875). Türk ordusunda görev aldı (1877); 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda gösterdiği yararlıktan ötürü paşalığa yükseltildi. Mısır güvenlik kuvvetleri komutanlığına atandı (1883). El Teb savaşı'nda sudanlı önder Osman Dıgna'ya yenildi (1884). Ancak, daha sonra ingiliz ordusuna katılarak Sudanlılar'a karşı yapılan ikinci savaşı kazanmayı başardı. Yaşamının sonuna kadar Mısır güvenlik kuvvetlerinin başında kaldı.

BAKER (*sır* Benjamin), ingiliz mühendis (Keyford, Somerset, 1840 - Pangbourne, Berkshire, 1907).Forth ırmağı üzerindeki çelik köprüyü (John Fowler ile) ve birinci Asuan barajını yaptı.

BAKER (Ray Stannard), amerikalı gazeteci (Lansing, Michigan, 1870 - Amherst, Massachusetts, 1946). Başta McClure's olmak üzere (1899'dan 1905'e kadar) birçok süreli yayında, daha sonra da American Magazine'de **David Grayson** takma adıyla makaleler yayımladı. Sanayi toplumunun skandallarını ortaya koyan toplumcu gazeteciler, yazarlar ve işçiler grubunda yer aldı. Birinci Dünya savaşı sonunda ve barış görüşmelerinde rol oynadı. Başkan Wilson'un dev bir biyografisini yazdı ve bu yapıtıyla Pulitzer ödülü'nü kazandı (1940).

BAKER (Newton Diehl), amerikalı siyaset adamı (Martinsburg, Batı Virginia, 1871 - Cleveland, Ohio, 1937). Cleveland belediye başkanıyken (1912), 1916'da savaş bakanlığını yürütmek üzere başkan Wilson kabinesine girdi. 1921'e kadar görevini sürdürdü ve bu sıfatla, ABD'nin savaş hazırlıklarını düzenlemekle görevlendirildi. Uluslararası kurumların önemine inandığından, ülkesinin Milletler Cemiyeti'ne üye olması için kampanya açtı.

BAKER (Josephine), amerikalı müzikhol sanatçısı (Saint Louis, Missouri, 1906 - Paris 1975). İlk kez 1925'te Paris'te, *Revue nègre*'de sahneye çıktı, sonra Folies-Bergère ve Casino de Paris'te oynadı ve *J'ai deux amours* adlı şarkıyı burada söyledi (Vincent Scotto bu parçayı özel olarak onun için bestelemişti). Büyük başarı kazandı. Birçok film çevirdi: *Zouzou* (1934);

Champs-Elysées tiyatrosu'nda sahnelenen (Paris, 1925) Josephine **Baker**'ın da rol aldığı *Revue nègre* için Paul Colin'in yaptığı afiş

Princesse Tam-Tam (1935); *Fausse Alerte* (1940). 1939'da hava birliklerinde görev aldı. Savaştan sonra, şarkıcılığın ve gösteri oyunculuğunun yanı sıra, ırkçılığa karşı etkin bir mücadeleye girişti; bu amaçla (kocası Jo Bouillon ile birlikte) değişik ırklardan pek çok çocuğu evlat edindi.

BAKER (Chesney, **Chet** - denir), amerikalı trompetçi, şarkıcı ve okrestra yöneticisi (Yale 1929-Amsterdam 1988). İlk kez 1952'de, saksofoncu G. Mulligan'ın dörtlüsünde kendini gösterdi. Miles Davis'ten etkilenerek "cool" caz yaptı.

BAKER (James), amerikalı siyaset adamı (Houston 1930). Cumhuriyetçi, maliye bakanı (1985-1988), dışişleri bakanı (1988-1992).

BAKER (Alan), ingiliz matematikçi (Londra 1939). Üstün sayılar (katsayıları tam olan bir polinomun kökleri olmayan karmaşık sayılar) kuramını geliştirdi. Gelfond-Schneider teoremini genelleştirirken, onların düşüncelerine dayanan yöntemlerden yararlandı ve karmaşık bir değişkenin tam fonksiyonlarının özelliklerini kullandı. 1970'te Fields madalyası aldı.

BAKER-BROWN (İsaac), ingiliz hekim (Colne, Essex, 1812 - Londra 1873). Anatomi bilgini olarak kadın hastalıklarını inceledi.

BAKER-EDDY (Mary) → EDDY.

BAKERSFİELD, ABD'de (Kaliforniya) kent, Great Valley'in güney ucunda, 174 820 nüf. Petrol ve doğal gaz yatağı. Petrol rafinerisi.

BAKEWELL (Robert), ingiliz tarım uzmanı (Dishley, Leicestershire, 1725 - öl. 1795). Hayvan ayıklanmasına ilişkin başarılarıyla ünlüdür (dishley koyun ırkının yaratılması).

BAKFARK (Valentin GREFF, **Bálint**— denir), macar lavtacı (Kronstadt, bugün Braşov, 1507 - Padova 1576). Transilvanya sarayı'nda yetiştikten sonra birçok kez İtalya'ya, Fransa'ya, Königsberg'e, Buda'ya ve Polonya sarayına (1549) gitti. Polonya'dan ayrılarak Viyana'ya sığındı. 1552'den başlayarak, 10 fantezi ve aslına son derece bağlılıkları ve zengin süslemeleriyle dikkati çeken motet, madrigal, şarkı transkripsiyonları yayımladı.

BAKHUİZEN ya da **BAKHUYZEN VAN DEN BRİNK** (Reiner Cornelis), hollandalı yazar (Amsterdam 1810 - Lahey 1865). Hollanda arşivleri'nin müdürlüğünü yaptı (1854). Potgieter ile birlikte *De Gits* (1838-1843) adlı bir dergi çıkardı ve tarihsel romantizmi savundu.

BAKI a. **1.** *Esk.* Denetleme, teftiş. **—2.** Fal.

—Coğ. ve Tarım. Genelde herhangi bir yüzeyin (arazi, yapı, anıt, ağaç gövdesi), özellikle yamaçların güneş, rüzgâr, yağış getiren hava kütleleri gibi dış etkenlere göre yönü (esk. Maraz). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Folk. Daha çok haber alınamayan kişiler ve yitik eşyalar için başvurulan bir tür fal. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Coğ. ve Tarım. Bir yüzeyin sıcaklık, yağış ya da dış etkenlerle uğradığı değişiklikler bakı ile yakından ilişkilidir. Bakının yol açtığı iklim farkları, özellikle dağlık ülkelerde büyüktür ve gerek doğal görünümü gerek iktisadi etkinlikleri belirlemekte rol oynar. Bakı özellikle tarım bitkileri için büyük önem taşır. Onları sürekli rüzgârlardan korumak ve olabildiğince çok ısı ve ışıktan yararlandırmak gerektiği zaman bakıyı mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir. Genellikle bir arazide doğuya bakı serin ve kurudur; güneye bakı güneşli ve çok sıcaktır; batıya bakı sıcak ve nemlidir; kuzeye bakı en soğuk, en geciktirici ve en nemli olandır, ama orada da don tehlikesi azdır. Bakının en çok önem taşıdığı tarım alanları bağlardır. Bağların özellikle doğuya bakmasına özen gösterilmelidir.

—Folk. Bakı-aynaya, kuyunun parlak yüzeyine ya da tütsü dumanına bakılarak yapılır. Çoğunlukla aynı anlamda kullanılmasına karşın, faldan farklıdır. Falda bakla, kahve telvesi, çakıl vb. fal araçlarının konumu ve biçimi yorumlanır; bakıdaysa aranan kişi ya da eşyanın görüldüğü öne sürülerek yorumda bulunulur.

BAKICI a. **1.** Bir kimsenin ya da hayvanın bakımını üstlenen kimse: *Çocuğa bir bakıcı bulamadım. Aslan bakıcısı. Hasta için bir bakıcı aranıyor.* **—2.** Fala bakan, falcı.

—Böcbil. Karıncalarda ya da arılarda yumurtaların bakımını sağlayan ve larvalarla nemfleri besleyen işçi karınca ya da işçi arı.

—Gız. bil. Bakı denen fal türünü bilen ve uygulayan kadınlara verilen ad. (→ BAKI.)

BAKICILIK a. **1.** Bakıcının işi, uğraşı. **—2.** Falcılık.

Bâkıl, aptallığıyla ünlü arap fıkra kahramanı. Kucağındaki ceylanı on bir dirheme satın aldığını açıklamak için iki elinin parmaklarını açarak dilini çıkardığı, bu sırada ceylanın da kaçtığı anlatılır. Bir kişi-

nin çok aptal olduğunu belirtmek için "Bâkıl'dan daha aptal" denirdi: *Bezm-i cühhâlde Hassan ile Bâkıl birdir* (Cahiller arasında ünlü arap şairi Hassan* ile cahil Bâkıl bir tutulur) —Zıya Paşa.

BAKILA ya da **BAKİLE** a. (ar. *bākıla, bākıle*). *Esk.* **1.** Bakla. **—2.** Bakla tanesi. (*Bakılı* de denir.)

BAKILMAK → BAKMAK.

BAKIM a. **1.** Bir şeyi, bir yeri iyi duruma getirmek, iyi durumda tutmak eylemi; bunun için yapılan işler: *Bakım giderleri. Yolların bakımından belediye sorumludur. Bir aracın bakımını yaptırmak. Bahçe bakımıyla uğraşmak.* **—2.** Bir kimsenin maddi gereksinimlerini karşılama; rahat, huzurlu, sağlıklı yaşaması için yapılan işler: *Çocukların bakımından o sorumluydu.*—**3.** Bir kimsenin beden sağlığını ilgilendiren tedavi ve işlemler: *Bakıma muhtaç bir hasta. Diş bakımı.* **—4.** Bakımdan, *bakımından,* açıdan, açısından: *Her bakımdan yararlı bir çalışma. Mantıksal bakımdan yanlış bir değerlendirme. Bu yöntem sağlık bakımından sakıncalı görüldü.* **—5.** *Bu bakımdan,* bu nedenle: *Geciktiniz, bu bakımdan size yardımcı olamayacağım.* || *Bir bakıma, bir bakımdan,* başka bir açıdan, bir anlamda: *Treni kaçırmam bir bakıma iyi oldu, yoksa görüşemeyecektik. Bu durumda kazanmak, bir bakıma kaybetmek demektir.*

—Ask. havc. *Teknik bakım komutanlığı,* bir ya da birçok hava birliğinin bakımıyla yükümlü birlik.

—Bayınd. *Yüzeysel bakım,* karayolu yüzeyine mıcır sermeden önce sıvı bir bağlayıcı yayma işlemi.

—Çoc. hekim. Küçük bir çocuğa yapılan maddi hizmetlerin tümü (sağlık, besleme, vb.)

—İş örgüt. *Bakım servisi,* donatım ve tesisleri çalışır durumda tutmak ve onarmakla görevli servis. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Günlük bakım,* istek üzerine yapılan ufak tefek onarımların tümü. || *Koruyucu bakım,* zaman ya da verilen hizmete bağlı olarak düzenli aralıklarla yapılan bakım işlerinin (yalıtım, su geçirmezlik, aşınma, sıkıştırma vb. denetimleri; yağlama; yıpranan parçaların değiştirilmesi vb.) tümü.

—Kozmet. Cilt, tırnak ve saçın sağlıklı kalmasını ya da iyileştirilmesini amaçlayan koruma işlemi: *Cilt bakımı. Tırnak bakımı. Yüz bakımı.* || *Bakım müstahzarı,bakım kremi,* cildi çevrel etkenlere karşı koruma özelliği olan kozmetik ürünü. || *Tam bakım,* cildin bakımı ve güzelleştirilmesi için bir güzellik enstitüsünde uygulanan işlemlerin tümü.

—Matbaac. Doğrudan üretime yönelik olmayan işlemlerin (temizleme, düzenleme, ayarlama vb.) tümünü içeren genel ad.

—Ormanc. En yüksek hacim ve nitelikte odun verimi sağlamak için bir ormanda uygulanan teknik uygulamaların tümü. || *Bakım bloku,* belli bir periyot boyunca, bakım kesimlerinin uygulandığı bakım bölmelerinin tümü. (→ ARALAMA.) || *Bakım kesimi* (genellikle aralama kesimi), bir meşcerenin kalitesini iyileştirmek ve yükseltmek için, gelecek vaat etmeyen kötü nitelikteki ağaçların kesilip çıkarılması işlemi.

—Ted. Kendi başına hareket yeteneğini kısmen ya da tümüyle kaybetmiş (ameliyatlı, komada, yatalak) bir kişinin temizliğini ve rahatını sağlamak amacıyla işinin ehli bir hastabakıcının uyguladığı tekniklerin ve yaptığı hizmetlerin tümü.

—Teknol. Bir gereci, bir aygıtı, bir aracı vb. belli bir durumda tutmayı eski durumuna getirmeyi ya da belli işleyiş özellikleri kazandırmayı sağlayan işlemlerin tümü.

—ANSİKL. İş örgüt. Basit temizlik işlerine ilişkin görevler dışında bakım, işletme içinde iki türlü işlev görür: kurulu üretim aygıtının işleyiş kapasitesinin korunması (bozuklukları giderme, önleyici bakım); yeni işler yapılması. Servis, bozukluk oldukça müdahale edecek biçimde düzenlenmiş olabilir: aksayan organların hızlı biçimde onarımını gerektiren düzeltici bakım, geleneksel, ama işi rastlantılara bırakan bir örgütlenme biçimidir. Önleyici bakım yöntemindeyse, tersine, sistemli bir tanı ve tarama çalışmasıyla olayın daha gerçekleşmeden önlenmesine çalışılır. Bu yöntem, müdahalenin yerini, zamanını, biçimini ve süresini önceden planlamayı olanaklı kılarak, üretim kesintilerinden doğacak önemli bir maliyetin (onarım ve üretim kaybı maliyetleri) üstlenilmesini engeller. Öte yandan bakım, bazı dış işletmelerin iç denetim altında kuracağı yeni donatımın gerek saptanması, gerek gerçekleştirilmesi bakımından da bazı özel sorumluluklar içerir.

BAKIMCI a. Bir aracın, bir yerin bakım işini üstlenen ya da bu işle görevlendirilen kimse.

BAKIMEVİ a. **1.** Ücretsiz ya da az bir ücret karşılığında, kimsesiz ya da sorunlu çocukların, düşkün, yaşlı ve sakat kimselerin bakıldığı, barındırıldığı yerlere verilen genel ad. (Eşanl. BAKIMYURDU.) **—2.** Makinelerin, motorlu araçların bakımlarının yapıldığı işlik: *Oto, traktör tamir ve bakımevi.*

BAKIMLI sıf. **1.** Yapılan bakımı belli edecek biçimde temiz ve düzenli olan şey, yer için kullanılır: *Bakımlı bir araba. Bakımlı bir bahçe. Bakımlı saçlar, tırnaklar.* **—2.** Özenle bakıldığı belli olan temiz, sağlıklı kimse, özellikle de çocuk için kullanılır: *Çevremizi gürbüz, bakımlı çocuklar sarmıştı.* **—3.** İyi bakılmış, besili, semiz hayvan için kullanılır: *Bakımlı bir inek.* **—4.** Kendine özen gösteren kimse için kullanılır: *Bakımlı bir kadın.*

BAKIMLIK a. Foto. Doğrudan ya da projeksiyon yoluyla mikrokopyalara, diyapozitiflere ya da sinema filmlerine görüntü sağlayan aygıt. (Sinema filmleri sözkonusu olduğunda aygıt hareketli görüntü, kimi zaman da sesin dinlenmesini sağlar.)

BAKIMSIZ sıf. İyi bakılmamış, kendi haline bırakılmış yer, şey; gerekli ilgi ve özen gösterilmemiş, bakımı ihmal edilmiş kimse, hayvan için kullanılır: *Terk edilmiş, bakımsız bir ev. Bakımsız yollar. Araba çok bakımsız. Zayıf, bakımsız çocuklar.*

◆ be. Bakımsız olarak: *Çocuklar son günlerde çok bakımsız kaldılar. Bahçe bakımsız görünüyor.*

BAKIMSIZLIK a. Kendi haline bırakılmış, gerekli ilgiyi, özeni görmemiş, bakımı ihmal edilmiş yerin, şeyin, kimsenin durumu: *Bahçenin bakımsızlığı. Bakımsızlıktan kuruyan çiçekler. Bakımsızlıkları her hallerinden belli olan çocuklar.*

BAKIMYURDU a. BAKIMEVİ'nin eşanlamlısı.

BAKINCAK a. *Halk.* Tüfeklerde hedefin yakınlığına, uzaklığına göre ayarlanabilen düzenek; göz, nişangâh.

BAKINDI ünl. *Halk.* Şaşkınlık belirtmek için söylenir (çoğu kez "hele" sözcüğüyle kullanılır): *Bakındı hele, neler de biliyormuş.*

BAKINMAK → BAKMAK.

BAKIR a. **1.** Kırmızı-kahverengi metal (simgesi Cu olan kimyasal element).[Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bakırdan yapılmış kap kacak: *Bakırları kalaycıya vermek.* **—3.** *Bakır çalığı,* yeşile çalan mavi renk. || *Bakır çalığı olmak, bakır çalmak,* bakır kapta duran yiyecek sözkonusuysa, bakır tuzlarıyla zehirli duruma gelmek. || *Bakır rengi,* bakırın kızıl rengi.

—Anorg. kim. *Bakır I,* bakırın bir değerli olduğu bileşik ve oksit (Cu_2O) için kullanılır. || *Bakır II,* bakırın iki değerli olduğu bileşik ve oksit (CuO) için kullanılır.

—Bağc. *Gri bakır pası,* katışık bakır hidroksiasetat. (Eskiden açık havada sirkeleşmiş üzüm küspesinin bakır levhalara etkimesiyle elde edilir, bağ mildiyusuna karşı ilaç olarak kullanılırdı.)

Noranda

Bakırı elektrolizle arılaştırma hücresinden katotları çıkarma

—El sant. *Bakırın bayılması,* gereğinden fazla tavlanması sonucu bakırın parçalanması. || *Bakırın silkmesi,* külçe bakırın dövülmesi sırasında, dövücü ekipten birinin çekici boşa sallamasıyla, bakırı tutan ustanın bileğinin sarsılması. || *Dişi bakır,* bakırcılıkta yumuşak bakıra verilen ad. || *Erkek bakır,* bakırcılıkta sert bakıra verilen ad. || *Katlı bakır* → KATMER. || *Levha bakır,* dövülerek ya da silindirden geçirilerek inceltilmiş, biçimlendirmeye hazır bakır plaka. *Tahta bakır* da denir. || *Şahmerdan bakırı,* şahmerdan denen büyük, otomatik çekiçlerle dövülerek levha haline getirilmiş bakır.

—Kim. *Bakır alaşımı,* % 1'in üzerinde çözünmüş element içeren bakır alaşımlarının genel adı. || *Bakır giderme,* bir metal parçasındaki bakırı kimyasal ya da elektrolitik (anotsal) çözünme yoluyla eleme işlemi. || *Bakır kaplama,* bir yüzeyde bakır katman oluşturma işlemi. — Bu işlemin sonucu.

—Kuyumc. *Bakır pastası,* kaplama yapımında, bakır üzerine gümüş lehimlenirken, bakırın üzerine sürülen derişik gümüş nitrat çözeltisi.

—Metalürj. *Kırmızı bakır,* arı bakırın geleneksel adı (pirinç ya da *sarı bakır*'ın karşıtı olarak kullanılır). || *Rosette bakırı,* doğal durumdaki arı bakır. || *Siyah bakır,* arılaştırılmamış bakır.

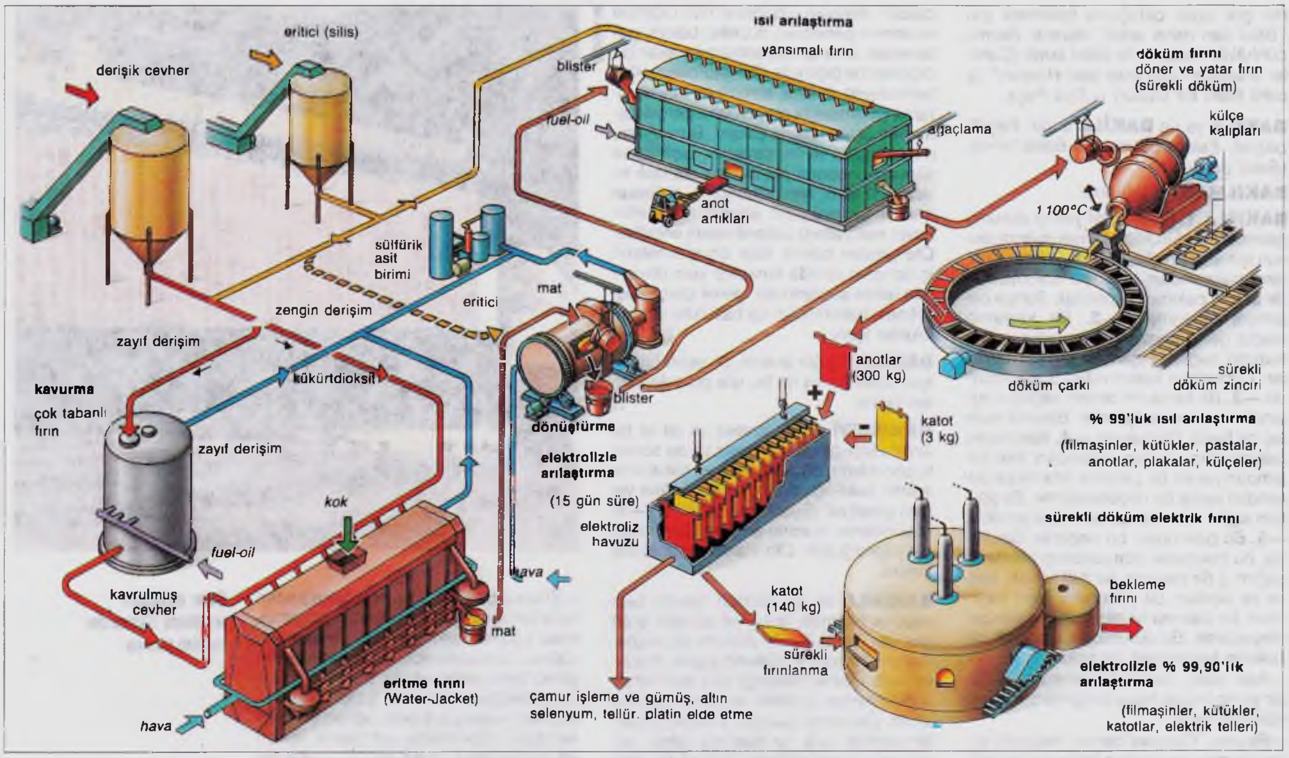
—Müz. *Bakır üflemeliler,* madeni üflemeli çalgı grubu. (Bu gruptaki çalgılar, ağızlık ve pistonlar ya da sürgüyle donatılmıştır. Orkestrada yaylılara vurmalılar arasında yer alan bakır üflemeliler grubu, "büyük armoni" diye anılan öğeyi oluşturur.)

—Ted. *Bakır tedavisi,* bakırın ya da bakır tuzlarının tedavide kullanılması. (Bir zamanlar stafilokokların yaptığı hastalıklarda kullanılırken, şimdi özellikle bazı romatizma türlerinde kullanılmaktadır.) [Eşanl. KÜPROTERAPİ.]

—Tekst. *Bakır ipeği,* selülozu, bakır süifatla işleyerek elde edilen bir tür yapay ipek. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Bakırdan yapılmış şey için kullanılır: *Bakır tepsi. Bakır çerçeve.*

—ANSİKL. Arkeol. Bakır cevheri, çok eskiden boncuk, topluiğne ve biz yapmak için çekiçle dövülürdü; İran'da, Ali Koş' te ya da Anadolu'da Çayönü tepesinde İ.Ö. IX.-VII. binyıllardan kalma küçük bakır eşyalar ortaya çıkarıldı. Bakır eritmeciliğinin ilk izleri İ.Ö. 7000-6000 arasında Anadolu'da Çatalhöyük sit alanında bulunan curuflardır. Bakırın eritilmesiyle doğan metalürji, Ortadoğu'da IV. binyıllarda gelişme gösterdi ve Sümer site devletlerinin kuruluşunda önemli bir rol oynadı (Ur kral mezarları). İ.Ö. 3000'e doğru da bakır-kalay alaşımı (bronz) bulundu.

KURU YÖNTEMLE
BAKIR ELDE ETME

yaş yöntemle
(liçing) **bakır** elde etme

Bakır, VI. binyılda Türkmenistan'da, V. binyılda da Mısır'da görüldü. Yine V. binyılda Karadeniz'in batı kıyılarında da işlendiği sanılmaktadır. Batı Avrupa'daysa bakır ancak III. binyılda tanındı. İtalya'da, Fransa'nın güneyinde ve İber yarımadasının doğu kıyılarında, İ.Ö. 2500'e doğru, belirli arkeolojik dönemlere ait (İtalya'da, Remedello, Fransa'da Treilles, İspanya'da Los Millares kültürleri) bakır hançerler ve boncuklar görüldü. Bu bölgelerin bakırları ve maden filizleri üzerine yapılan incelemeler eski bir metalürjinin varlığını ortaya koydu. Kuzey Amerika'da da bakır cevheri İ.Ö. III. binyılda işlenmeye başlamıştı.

kimya

Atom sayısı: 29
Atom kütlesi: 63,54
Özgül kütlesi: (20°C'ta): 8,9 g/cm³
Erime sıcaklığı: 1 083,4°C
Kaynama sıcaklığı: yaklaşık 2 567°C
Yükseltgenme dereceleri: +1, +2
Elektron biçimlenmesi: [2,8,18] s^1
İzotopları: 58-68 arası
Kararlı izotopları: 63 ve 65
Doğal bakır: ^{63}Cu: % 69,1
^{65}Cu: % 30,9

Bakır, kübik sistemde kristalleşir. Sanayi metalleri arasında kusursuz bir ısı ve elektrik iletkenidir. Orta sertlikte olduğundan kolayca dövülebilir ve tel haline getirilebilir. Çekiçle dövülerek, yarı saydamlığından dolayı yeşil görünen çok ince yapraklar elde edilir.

Atom yarıçapının küçük ve çekirdeğinin çok yüklü olması, bakırın kimyasal etkinliğinin eksik olduğunu gösterir; nitekim $Cu \rightleftharpoons Cu^{2+} + 2e^-$ biçimindeki elektrokimyasal tepkimenin olağan yükseltgenme-indirgenme potansiyelinin artı değerli (0,34 V) olması da bunun bir kanıtıdır.

Bakır, yalnızca yükseltgen özelliği olan (nitrik asit, sıcak sülfürik asit) ya da kendisiyle çeşitli kompleksler oluşturabilen asitlerle tepkimeye girer (hidroklorik asitle yavaş tepkimesi bunu gösterir).

Havayla yüzeysel bir korozyona uğrar; çünkü kimi zaman bakırpası da denilen baz nitelikli, koruyucu bir karbonat katmanıyla örtülür. Havayla yükseltgenmesi asit ortamda daha da artar; sirke ve yağlı maddelerle tepkimeye girerek emetik tuzları oluşturur; bu nedenle bakırdan yapılmış kap kacak kullanılırken kimi önlemler almak gerekir. Ayrıca amonyak bakırın havayla yükseltgenmesini sağlar; tepkime sonucunda Schweitzer çözeltisi adıyla bilinen ve selüloz çözücüsü olarak kullanılan amonyaklı bir kompleks elde edilir. Öte yandan bakır, kızıl hale gelinceye değin ısıtıldığında yükseltgenerek kararır. Klorda ve kükürt buharında yanar.

• *Bakır bileşikleri.* İki seri bakır bileşiği vardır: *bakır I* bileşiklerinde, bakır bir değerlidir; *bakır II* bileşiklerindeyse iki değerlidir; oksijenli tuzlar karşısında yalnızca bakır II bileşikleri kararlıdır. Bakır I ve bakır II iyonlarının yarıçaplarının küçük oluşu, bakırın, alıcı biçiminde birçok komplekse katılmasını sağlar.

Bakır I oksit'e (Cu_2O), doğada kırmızı sekizyüzlüler biçiminde rastlanır *(kuprit);* Fehling çözeltisi ya da bakır II asetat glükozla indirgenerek elde edilir; bu oksit camlara yakut kırmızısı rengi vermede kullanılır.

Bakır II oksit (CuO), siyah renklidir; bakır ya da nitrat kavrularak elde edilir. Bakır II tuzu içine bir alkali çözelti katıldığında, mavi bir çökelek biçiminde bakır II hidroksit $[Cu(OH)_2]$ elde edilir; bakır II hidroksit amonyakta çözünerek bir kompleks, yani amino kuprat II çözeltisi oluşturur. Bakır II oksitten, camlara yeşil renk vermede yararlanılır.

Bakır I klorür (CuCl), kristal yapılı beyaz bir tozdur; suda çözünmemesine karşın amonyak ve hidroklorik asitte çözünür. Bu çözeltiler karbonmonoksidi soğurur. Amonyaklı bakır I klorür aynı zamanda bir asetilen ayracıdır.

Bakır II klorür ($CuCl_2$), anhidrit halinde sarıdır, hidratlandığında yeşil iğne biçiminde kristalleşir.

Bakır sülfat ($CuSO_4$), bakır tuzlarının en önemlisidir. Bakır hurdalarından elde edilir; bakır hurdaları önce kavrularak yükseltgenir ve oluşan oksit, sülfürik asitte çözülür. Triklinik mavi kristaller halinde güzel bir görünümü vardır. Bu kristaller ısıtıldığında su yitirerek beyaz toz haline dönüşür; ancak su ile yeniden mavileşirler. Bu tuzun pek çok uygulama alanı vardır; demir II sülfatla birlikte yün ya da ipeği boyamada kullanılan mor ve siyah boyaların temel maddesini oluşturur. Elektrometalürjide olduğu gibi galvanoplastide de büyük miktarlarda tüketilir; bir antiseptik ve fonjisittir. Streptokok ve stafilokokların yol açtığı bulaşıcı deri hastalıklarının tedavisinde, antiseptik ilaç olarak yararlanılır. Bakır sülfat Dalibour formülünde genellikle çinko sülfatla birleşik halde bulunur. Bu bileşik, bulamaç haline getirilerek bağcılıkta ve ağaçları korumada önemli ölçülerde kullanılır.

• *Bakır tuzlarının özellikleri.* Bakır I tuzlarının çözeltileri renksizdir, havayla temas ettiklerinde yükseltgenerek mavileşir. Alkalilerle açık turuncu bir çökelek oluştururlar. Bakır I bileşiklerinin bağları temelde ortak-değerlikli, tuzları diyamanyetiktir.

Bakır II tuzları çözelti halinde mavi ya da yeşildir; alkalilerle mavi bir çökelek verirler; bu çökelek amonyakta çözünerek koyu mavi bir çözelti oluşturur; bakır II tuzları, hidrojen sülfürle siyah renkte bakır II sülfür çökeleğini, potasyum ferrosiyanürle kızıl kahverengi bir çökelek verir. Bakır II tuzları paramanyetiktir.

bakır cevherleri

• *Oksitli cevherler.* Bu cevherler pek yaygın değildir. Başlıcaları kuprit (kırmızı oksit), melakonit (siyah oksit), malahit (yeşil hidratlı karbonat), azurit (mavi hidratlı karbonat), krizokol (hidratlı silikat) ve atakamittir (hidratlı oksiklorür). Bu cevherler Amerika Birleşik Devletleri, Şili, Zambiya, Zaire ve Uzakdoğu'da çıkarılır.

• *Sülfürlü cevherler.* Bakır cevherleri içinde en yaygın türdür. En önemlisi kalkopirittir (bakır ve demirin çift sülfürü Cu_2S, Fe_2S_3) ve nadiren % 4'ün üzerinde bakır içerir; işletilen diğer sülfürlü cevherler, kalkosin (Cu_2S), tetraedrit (ya da gri bakır), bornit (ya da sorguçlu bakır), enargit (karmaşık sülfürler) ve bakırlı demir piritlerdir. Bu sülfürlü cevherler özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Şili, Zambiya, Zaire ve SSCB'de işletilir.

bakır metalürjisi

• *I. Sülfürlü cevherlerin işlenmesi.* Bu yön-

tem bir yandan bakırın kükürde, öte yandan demirin oksijene olan ilgisinden yararlanılarak demiri bakırdan *kuru yolla* ayırmaya dayanır.

Yüzdürmeyle zenginleştirilen cevher, sırasıyla şu işlemlerden geçirilir: *kavurma*, bölümsel yükseltgeyici bir işlev taşır ve demir sülfürün bir bölümünü oksit haline dönüştürür; *eritme*, demirin silisli cüruf biçiminde elenmesini sağlar ve yansımalı fırında (Water-Jacket: su ceketi) silis eşliğinde (gang, eritici ya da fırın astarı) gerçekleştirilir. Özellikle son yıllarda oksitli ortamda sülfürlü derişiklerin hızlı eritilmesine dayanan yeni yöntemler geliştirilmiştir. (Flaş eritme fırınları, Noranda, Mitsubishi ve TBRC yöntemleri.) Bu yöntemlerle hem yakıt tüketiminde büyük bir tasarruf sağlanır, hem de sülfürik asit üretiminde kullanılan SO_2 elde edilir. Eritmeden sonra yaklaşık % 40 dolayında bakır içeren zenginleştirilmiş bir *mat* kalır; dönüştürme işlemi demir sülfürün mattan tamamen ayrılmasını ve ham bakır (blister bakır) elde edilmesini sağlar.

Eskiden kullanılan silisli asit tuğlalarla astarlanmış konvertörler günümüzde yerlerini iç aşınmayı sınırlayan demir oksitli (Fe_3O_4) baz astarlı konvertörlere bırakmıştır; demiri cüruflaştırma işlevi gören silis, banyoya silis cevheri biçiminde katılır. % 3'ten düşük oranda bakır içeren fakir sülfürlü cevherlerin işlenmesinde *yaş yöntemden* (liçing) yararlanılır; Bakır sülfat ya da bakır klorür çözeltisine demir katılarak bakır metal halinde çöktürülür.

• *II. Oksitli cevherlerin işlenmesi.* Kuru yöntem, Water-Jacket'te erimiş cevherin karbon eşliğinde indirgenmesine dayanır; bir eritici (alümin ya da kireç) katılarak gangın cevherden cüruf halinde ayrılması sağlanır. Öte yandan sülfürlü cevherlerde uygulanan yönteme benzer bir de yaş yöntem vardır; ancak çok az kullanılır.

• *III. Ham bakırın arıtılması* (ham bakıra genellikle blister bakır denir; çünkü dönüştürme sonunda bakır yüzeyinde kükürt dioksit gazı çıkışından kaynaklanan kabarcık boşlukları oluşur). Arıtma işleminin iki önemli yararı vardır: işlem sonunda hem arı bakır, hem de düşük oranlardaki altın, gümüş, bizmut vb. gibi değerli katışkılar elde edilir.

Yansımalı fırında kuru yöntemle arılaştırma, katışkıların büyük bölümünü yükseltgeyerek en az % 99,5 oranında bakır içeren arı bir metal elde edilmesini sağlar. Önce uçucu elementler (çinko, arsenik, antimon) elenir; sonra diğer katışkılar (demir, kalay, bizmut, kurşun) silisle tepkimeye girerek cüruflaşır. İşlem sırasında bir bölüm bakır da yükseltgendiğinden ağaçlama ile son bir kez indirgeme uygulamak gerekir.

Elektrolitik arılaştırma % 99,95 arılıkta bakır elde etme olanağı verir. Ham bakır ya da kuru yolla arılaştırılmış bakır, levha biçiminde dökülür ve bu levhalar asitli bakır sülfat çözeltisinde anot biçiminde kullanılarak elektrolizlenir (çözünen anot yöntemi); arı bakır katotlar üzerinde birikir ve sonra yeniden eritilerek külçe halinde dökülür. Elektroliz tankının dibinde biriken çamurlar toplanır ve yeniden işlenerek değerli metaller (gümüş, altın, selenyum, tellür, platin) ayrılır.

bakır kullanımı

Arı bakırın sanayide kullanımını belirleyen temel özellikler şunlardır:
1. Sanayide kullanılan metaller arasında çok iyi elektrik iletkenlerinden biridir ve en iyi iletken gümüşün iletkenliğinin % 95'ine ulaşır. (İletken teller ve kablolar, elektrikli aygıtlar, motorlar, anahtarlar, kontaktörler vb.)
2. Çok iyi bir ısı iletkenidir. (Kazanlar, imbikler, bakır kaplar, değiştiriciler vb.)
3. Hava korozyonuna karşı yüksek bir direnç gösterir (boru sistemleri, çatıların kaplanması [yeşil pas oluşumu]).

Arı bakır temel olarak elektrik sanayisinde kullanılır; ama kimi niteliklerini geliştirmek gerekir (çekme dayanımı, yorulma dayanımı, sertlik, işleme kolaylığı, döğülme sertleşmesinin daha iyi korunması için yeniden kristalleşme sıcaklığının yükseltilmesi, korozyona karşı direnç); bu amaçla yüksek iletkenliğini korumak koşuluyla çok düşük oranlarda kimi elementler katılır: % 0,1 gümüş, % 0,8 kadmiyum, % 0,5 tellür, krom ya da kükürt.

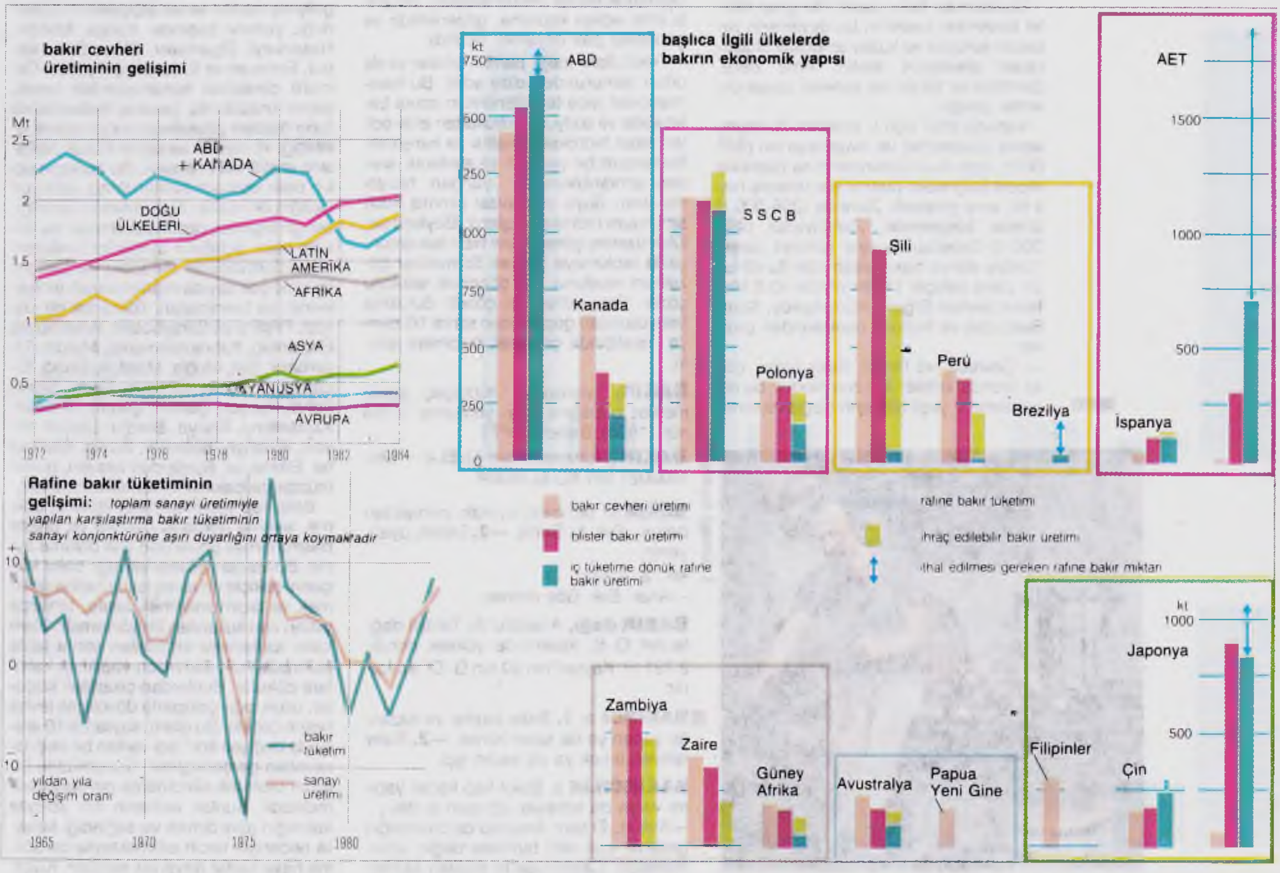
Sanayide kullanılan bakırlar şunlardır: *mekanik alanda kullanılan bakır* yüksek bir iletkenlik gerektirmez (kanal boruları, çatılar); bu bakırların oksidi fosforla giderilir, bu yolla oksitlenmeye karşı yüksek bir direnç kazanırlar, ancak iletkenlikleri düşer; *elektrik alanında bakırın* yüksek iletkenliğinden yararlanılır; *oksijensiz bakır*, çok yüksek iletkenlik, dövülebilirlik ve cama kaynayabilme niteliği (elektronik) gerektiren uygulamalarda kullanılır.

Bakırdan, oymalı metal yapıtlar da yapılır.

bakır alaşımları

Bakır çok sayıda metal elementle alaşım yapabilir. Bakıra yabancı elementlerin katılması, ısı ve elektrik iletkenliğini her zaman azaltan bir etki yapar; ancak mekanik ve erime özelliklerinde bir gelişme görüldüğü gibi korozyona karşı da özel bir direnç kazanır. Sanayideki önemine göre bakır alaşımlarının başlıcaları şunlardır: pirinçler*, bronzlar*, alüminyum* tunçları, bakır-nikeller*, mayşorlar*. Bu büyük alaşım gruplarının dışında bakır -berilyum gibi özel bakır alaşımları da vardır. Katkı oranı düşük bakır alaşımları (katılma oranı % 2'den az) arasında en önemlileri şunlardır: *gümüşlü bakır* (% 0,1), yeniden kristalleşme sıcaklığında 100°C'lık bir artış görülür (elektrik makineleri parçaları ya da lehimleme sıcaklığına dayanması gereken parçalar); *kadmiyumlu bakır* (% 1) mekanik yük çekmesi gereken hava telefon hatlarında kullanılır; *kromlu bakır* (% 0,7), su vermeyle işleyen bir menevişlemeyle yapısal sertleşmeye elverişlidir. Kromlu bakırdan kaynak elektrotları yapılır ve elektroteknikte büyük miktarlarda kullanılır; *zirkonyumlu bakır* (% 0,5), kromlu bakıra çok benzer.

BAKIRIN ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ

Ayrıca yüksek mekanik özellikler gösteren *bakır-silisyum-nikel* alaşımları vardır. Öte yandan *bakır-kurşun* bir psödo-alaşımdır; sürtünmeye karşı gösterdiği olumlu niteliklerinden dolayı kullanılır.

üretim

Bakır üretimi en eski çağlara değin iner; bununla birlikte, yüzyılımızın başına değin sınırlı bir düzeyde kalmıştır (1900'de 500 000 t metal). 1914'te 1 Mt'a çıkan üretim, 1939'da yaklaşık 2 Mt'u buldu, günümüzdeyse 9 Mt'u geçmiştir. Ayrıca hurdalardan giderek daha büyük miktarlarda bakır elde edilmeye başlandı. Dolayısıyla bakır arılaştırma fabrikalarının toplam üretimi 10,850 Mt'a ulaşmıştır.

Şili ve Amerika Birleşik Devletleri, hem cevher (1,588 ve 1,587 Mt metale eşdeğer), hem de metal (1,2 ve 2 Mt arılaştırılmış bakır) üretiminde önde gelen iki ülkedir. Amerika'da bakırın hemen tamamı batı bölgelerindeki düşük oranlı çok büyük cevher yataklarından sağlanır (% 60'ı Arizona ve Yeni Meksika'dan, geriye kalanı da Utah ve Montana'dan). Uluslararası nitelikte güçlü şirketlerden *Anaconda Copper Company* ve *Phelps Dodge Corporation* 1895'te, *Kennecoltt Copper Corporation* ise 1915'te bu bölgede kuruldu. Maden ocakları ve bakır sanayisi Şili'de Chuquicamata, El Teniente ve Escondida'da toplanmıştır.

Avrupa ve Japonya'da arı bakır üretimi (1,3 Mt ve 1 Mt) cevher üretiminden oldukça yüksektir (554 700 t ve 13 000 t). Üstelik bu ülkelerin tüketimi büyük ölçülere ulaştığından (3,1 Mt ve 1,6 Mt), hem ham bakır, hem de arılaştırılmış bakır dışalımı yapmak zorundadırlar. Avrupa'da, maden yataklarına yakın yerlerde kurulan küçük fabrikalar dışında bakır sanayisi büyük sanayi bölgelerinde ve büyük kentlerin yakınında gelişmiştir (Orta İngiltere ve Londra, Anvers, Ruhr); Japonya'da ise limanlarda ve özellikle içdeniz kıyılarında kurulmuştur.

Uluslararası bakır pazarı, bir grup devlet tarafından beslenir; bu devletlerin yatakları avrupalı ve kuzey amerikalı uluslararası şirketlerce işletilir. Ama Zaire, Zambiya ve Şili'de ise yerlerini ulusal şirketler almıştır.

Kanada (807 000 t, özellikle Sudbury, sonra Quebec'te) ve Avustralya'nın (327 000 t, üçte ikisi Queensland'da [özellikle Mount İsa]) bakır üretimi son yıllarda hızlı bir artış gösterdi. Zaire'de (356 000 t) Shaba bölgesinde, Zambiya'da (496 000 t) Coperbelt'te sınır noktaya ulaştı. Türkiye dünya bakır üretiminde ‰ 49'luk bir paya sahiptir (1990 yılında 43,8 Mt). Bakır cevheri Ergani, Küre-Aşıköy, Küre-Bakibaba ve Kutlular ocaklarından çıkarılır.

— Çevrebil. ve Pedol. Bakır iyonu, çok az oranda, bitkiler için zorunludur: bu oligoelement, yeşil bitkilerin olağan solunumunda kimi enzimlerin oluşmasına katılır. Buna karşın yüksek orandaki bakır, toprakta zehirleyici etki yapar: kuvvetli elektronegatif olduğundan çeşitli enzimlerin moleküllerine bağlanır ve onların etkinliklerini kilitler. Bakırın organometal bileşikleri, serbest haldeki bakır iyonu kadar zehirli değildir.

Bakır, hayvan organizmalarının bileşiminde ve işlevini iyi bir biçimde yerine getirmesinde zorunlu bir oligoelementtir. Bu iyonun içme suyundaki en yüksek oranı Dünya sağlık örgütü'nce litrede 1 mg olarak saptanmıştır. Göreli olarak yüksek tutulan bu sayı böbreklerin bakır fazlasını eleme etkinliği ve böylece insan organizmasında birikimi önlemesiyle açıklanır.

Asmalardaki mildiyu hastalığına karşı bakır tuzlarının uzun süre kullanımı kimi toprakların çoraklaşmasına yol açmış ve yeniden ekime açılmadan önce bu topraklara zehir giderme işlemi uygulamak gerekmiştir.

—Kim. *Elektrolitik bakır kaplama*, en çok kullanılan galvanoplastik yüzey işlemlerinden biridir. İster demirin ve çeliğin hava korozyonuna karşı korunmasında olsun, ister kimi elektrolitik işlemlerde ara bir katmanın (krom kaplama, nikel kaplama) ya da çöktürme yoluyla bir tabakanın (semantasyon) elde edilmesinde olsun, elektrolitik bakır kaplamadan geniş ölçüde yararlanılır. Sanayide iki tür çözünür bakır anotlu banyo kullanılır: *asit banyosu*, bakır sülfat ve sülfürik asit içerir; *alkali banyo*'da alkali siyanür, bakır siyanür (ya da sodyum ve bakırın çift siyanürü), alkali karbonat ya da sudkostik bulunur. En verimli alkali banyo, Rochelle tuzu katılarak elde edilir (sodyum ve potasyumun çift tartaratı). Bakır kaplama genellikle olağan sıcaklıkta yapılır; ancak alkali ortamdaki kaplama için 70-80°C'lık bir sıcaklık yeğlenir.

Kimyasal bakır kaplama, demir metali üzerine kolayca uygulanır. Bakır tuzu içeren bir asit çözeltisi içine bir demir lama daldırılırsa, bakır iyonları bakır olarak ayrılır ve demirin üzerini düzgün bir katman biçiminde kaplar (semantasyon). Bu yolla elde edilen kaplama, gözeneklidir ve genellikle pek dayanıklı değildir.

—Tekst. *Bakır ipeği*, pamuk artıkları ya da odun hamurundan elde edilir. Bu hammaddeler iyice temizlendikten sonra bakır sülfat ve sodyum hidroksitten elde edilen bakır hidroksit çökeltisi ile karıştırılır. Bu karışım bir yandan sıkıştırılarak sıvıdan arındırılırken, bir yandan havası da alınır. Suyu ve havası alınmış kütle amonyum hidroksitle işlenir. Böylece selüloz üzerine çöken bakır hidroksit amonyakla tepkimeye girerek Schweitzer çözeltisini oluşturur. Bu çözeltide selülozu çözer. Elde edilen bu çözelti durultma banyosundan geçirildikten sonra 1/2 denye inceliğinde çekilerek bobinlere sarılır.

BAKIR, Manisa'nın Kırkağaç ilçesi, merkez bucağına bağlı yerleşme; 3 954 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BAKIR (Muhammet bin Ali **EL-**) → MUHAMMET BIN ALİ EL-BAKIR.

BÂKIR sıf. (ar. *bakr*, oymak, yarmak'tan *bakır*). *Esk.* **1.** Geniş. **—2.** Delen, oyan, yaran.

◆ a. Arslan.

—Anat. *Esk.* Göz damarı.

BAKIR dağı, Anadolu'da Tahtalı dağlarının G.-B. kesiminde yüksek doruk: 2 721 m. Kayseri'nin 80 km G.-D.'sundadır.

■ **BAKIRCI** a. **1.** Bakır kaplar ve kazanlar yapan ya da satan kimse. **—2.** Bakır işleyen erkek ya da kadın işçi.

bakırcı

İ. Gündağ Kayaoğlu

BAKIRCILIK a. Bakır kap kacak yapımı ve/ya da satışıyla uğraşan iş dalı.

—ANSİKL. El sant. Anadolu'da bakırcılığın gelişimi, çok eski tarihlere değin uzanmaktadır. Çatalhöyük'te yapılan kazılardan elde edilen bulgular, bakır cevherinin, arıtılan madenlerin başında geldiğini göstermektedir. Tavlama tekniği de ilk kez Anadolu'da gerçekleştirilmiştir. Çayönü, Çatalhöyük ve Suberde kazılarından çıkan ve İ.Ö. VII. bine tarihlenen, dövme tekniğiyle yapılmış iğne, kanca gibi gereçler ve çeşitli süs eşyaları bunu kanıtlamaktadır. Yapılan araştırmalar, Anadolu'da bakır cevheri yataklarının Eskiçağ'dan beri işletildiğini doğrulamaktadır. Roma ve Bizans dönemlerinde de, Anadolu'da gelişmiş maden sanatı atölyeleri bulunuyordu. Büyük Selçuklular ile birlikte, islam maden sanatında önemli bir gelişme oldu. Selçuklular, sanatın birçok dalında olduğu gibi maden sanatının gelişiminde de önemli rol oynadılar. Selçuklular'ın islam maden sanatına getirdiği en büyük yenilik, % 70 bakır, % 30 çinkodan oluşan pirincin her türlü kap yapım ve işleme tekniğinde kullanılışıdır. Bu dönemde gelişmiş maden sanatı atölyelerinin bulunduğu yerlerin başında Konya, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Cizre, Siirt, Harput, Erzincan ve Erzurum geliyordu. Osmanlı devletinin kurulmasından sonra, gerek Anadolu'da, gerekse Balkanlar'da bakır madeni yataklarının yoğun olarak işletildiği ve maden sanatının doruk noktasına eriştiği bilinmektedir. Bu döneme ilişkin bakır eserlerin hemen tümü, üstün bir işçiliğin ürünüdür. Kap türlerinin fazlalığı, zengin biçimler, özgün bezemeler, bu dönem bakır işçiliğinin ayırtedici özelliklerini oluşturmaktadır. Anadolu ve Balkanlar'daki çok sayıda maden sanatı atölyelerinin en tanınmışları: Balkanlar'da Üsküp, Priştine ve Saraybosna; Anadolu'da Gaziantep, Kahramanmaraş, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Muğla, Malatya, Elazığ, Erzurum, Trabzon, Giresun, Ordu, Sıvas, Tokat, Kayseri, Çankırı, Çorum, Amasya, Kastamonu, Konya, Burdur, Denizli, Afyon, Kütahya, Balıkesir, Bursa, İstanbul ve Edirne idi. Bunlardan bazıları, günümüzde de bakırcılık merkezlerindendir.

altın yaldızlı **bakır** (tombak), XVII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Bakır kap yapım teknikleri dövme, dökme, sıvama (tornada çekme) ve preste basma olmak üzere dört ana bölüme ayrılır. Bunlardan dövme tekniği, bakır külçesini çekiçle döverek levha haline getirmek ve biçimlendirmek üzere, binlerce yıldan beri kullanılan bir yöntemdir. Ham bakır kalhanede eritildikten sonra tahta (sonradan pik demirden yapılmış) kalıplara dökülür. Bunlardan çıkartılan külçeler, uzun, ağır çekiçlerle dövülerek levha haline getirilir. Bu işlem, sayıları 5-10 arasında değişen *kol** adı verilen bir ekip tarafından gerçekleştirilir. Günümüzde bu işlem otomatik silindirlerce gerçekleştirilmektedir. Bunlar, levhanın her yerinde kalınlığın aynı olması ve sağladığı kolaylık nedeniyle tercih edilmekteyse de dövme bakır kadar dayanıklı değildir. Külçe

bakırın dövme tekniğiyle levha haline getirilişi, *Surname-i humayun* (XVI. yy.) ve *Surname-i Vehbi*'de (1720) yer alan minyatürlere de konu olmuştur. Bu yöntem, XX. yy.'ın başına değin Balkanlar ve Anadolu'da, geleneksel biçimini korumuştur. Hatta Anadolu'daki birçok bakır atölyesinde, bu yöntemin XX. yy.'ın ikinci yarısına değin en ufak bir fark olmaksızın sürdürüldüğü bilinmektedir. Önemli bakırcılık merkezlerinden Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı Kavaklıdere bucağında, ağırlığı 100 kg'a varan leblebici tavalarının yapımında, günümüzde de bu yöntem kullanılmaktadır.

Bakır, tek başına elverişli bir döküm malzemesi değildir. Bunun için kalay, kurşun, çinko gibi madenlerle karıştırılarak, dökülebilme özelliği olan bronz ve pirinç alaşımları elde edilir. Bunlardan kap kacak gibi ev eşyası yanında kulp, kulp bağlantısı, emzik, menteşe gibi parçalar da yapılır. Sıvama (tornada çekme) ve preste basma yöntemleri, bakırcılığa sonradan girmiş yöntemlerdir. Teknolojiye koşut olarak bakırcılıkta kullanılan teknikler de gelişmiştir.

BAKIRÇAY ya da **BAKIR ÇAYI,** antik **Kaikos,** Ege bölgesinde akarsu; Kırkağaç ovasının kuzey kenarındaki Ömür dağından inen derelerin birleşmesiyle oluşur. Kırkağaç ovasından dar bir vadiyi izleyerek çıkar; kendi adını taşıyan geniş bir çöküntü ovasında aktıktan sonra Çandarlı körfezinde bir delta ile Ege denizi'ne dökülür. Uzunluğu 129 km; beslenme havzası 2 887,6 km²; ortalama akımı saniyede 17,8 m³; yıllık toplam akım ortalaması 430 milyon m³. Yazın çok belirgin bir akım azalması olur.

BAKIRDAĞI, Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı Taşçı bucağının eski adı. Bucak merkezi Taşçı köyünün adını aldı.

Bakırgan kitabı, Hakim* Süleyman Ata'nın şiir kitabı. İçinde, Ahmet Yesevi' nin *Divan-ı hikmet* adlı kitabındaki "hikmet"lere, vezin (hece vezni), nazım biçimi ve içerik bakımından benzeyen 124 şiir ile 8 manzum hikâye vardır.

BAKIRGANİ → HAKIM SÜLEYMAN ATA.

BAKIRHANE a. *Esk.* Bakır kap kacak yapılan yer.

BAKIR-KALAY a. BRONZ'un eşanlamlısı.

BAKIRKÖY, İstanbul'da, Avrupa yakasında semt, ilçe ve ilçe merkezi; 301 673 nüf. (1990). Türkiye'nin en kalabalık ilçesiyken 1992 yılında beş ilçeye ayrılarak küçültüldü (Bakırköy, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Güngören). Ticaret ve sanayi merkezi. Marina. Turistik tesisler.

—Tar. İlkçağ'da önce *Hebdomon,* daha sonra *Septimum* adıyla bilinen bu kesim, Roma ve Bizans dönemlerinde kentin yazlığı konumundaydı.Constantinus I(Büyük) döneminde burada saraylar, köşkler, kiliseler yapılmıştı. Bizans'ın son dönemlerinde *Makrohori,* Osmanlılar'dan sonra da *Makriköy* adını aldı. 1768'de baruthane, Tanzimat'tan sonra bez fabrikası kuruldu. Cumhuriyet'ten sonra Bakırköy adıyla ilçe oldu.

BAKIRKÖY, esk. **Kuvarshan,** Artvin'in merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 170 nüf. (1990). Kuvarshan kalesi.

Bakırköy belediye tiyatrosu, Z. Berksoy*un girişimi ve Bakırköy Belediyesi'nin desteğiyle 1990'da kurulan tiyatro. Bakırköy Belediyesi sınırları içinde 3 ayrı sahnesi vardır. Repertuvarında yerli oyunların yanı sıra çağdaş dünya tiyatrosundan örneklere de yer verir.

Bakırköy pamuklu konfeksiyon fabrikası (Sümerbank), İstanbul'da Sümerbank'a bağlı dokuma sanayisi kuruluşu. 1850'de, özel bir şirket olarak kuruldu. Kısa bir süre sonra Harbiye nezareti'ne bağlandı. 1933'te Sümerbank'a devredildi. Bu dönemde, işletmenin teknik düzeyi yükseltildi, kapasite artırımına gidildi ve hazır giysi birimi eklenerek üretim çeşitlendirildi. 1986 yılından itibaren dokuma faaliyetlerine son verildi. O tarihten başlayarak giysi üretilen fabrikada 1327 kişi çalışmaktadır (1992). Kuruluş, sivil kesim dışında askeri kesime de hizmet verir.

Bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesi, İstanbul'da Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na bağlı sağlık kurumu. Akıl hastaları daha önce Üsküdar' daki Toptaşı bimarhanesi'nde tedavi görüyorlardı. Bu kuruluşun başhekimi Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman'ın (Uzman) girişimiyle Bakırköy'deki Reşadiye kışlasının akıl hastanesine dönüştürülmesine karar verildi. 1924'te Dr. Fahrettin Kerim'in (Gökay) de katkılarıyla kışla hastaneye dönüştürüldü. 1927'de Toptaşı bimarhanesi kapatılarak Bakırköy akıl hastanesi' nin kuruluşu resmen gerçekleşti. Geri zekâlı çocukların, veremli akıl hastalarının tedavisi için yeni pavyonlar kuruldu. Ruhbilim ve nörolojinin çeşitli dallarında birçok uzman ve bilim adamı yetiştirildi. Başhekim Dr. Faruk Bayülkem'in girişimiyle 1960'tan sonra hastalık türlerine göre pavyonların ve tedavi amacına yönelik meslek atölyelerinin açılması sağlandı. Bu dönemde başlatılan topluma yeniden kazandırma (sosyal readaptasyon) uygulamasıyla, hastaların iyileştikten sonra iş bulabilmeleri için çaba gösterildi. Ancak ruh hastalarının sayısındaki artış, yeni tedavi kurumlarının açılmaması ve dünyada uygulanan tedavi yöntemlerinin gerisinde kalınması, hastane hakkında kamuoyunun olumsuz yargılara varmasına neden oldu. 1979'da başhekimliğe getirilen Dr Yıldırım Aktuna'nın öncülüğünde, yenileştirme hareketi başlatıldı. Bakırköy akıl hastanesi vakfı kuruldu, 1 170 yataklı ek bir tesis yapıldı, hastabakıcı, doktor sayısı artırıldı; giyim, temizlik, beslenme, ısınma gibi temel gereksinimler karşılandı. Ayakta tedavi ünitesi, gündüz hastanesi, Alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı tedavi ve araştırma merkezi (AMATEM) gibi ek bölümler açıldı.

BAKIR-KROM a. Kim. Genellikle % 0,6 - 1 oranında krom içeren bakır alaşımı. (Eşanl. KUPROKROM.)

—ANSİKL. Bakır-krom alaşımları, yapısal bir sertleşme sağlayan ısıl işlemden geçirilebilir; bu yolla kromun çok ince tanecikli çökeltiler halinde dağılması sağlanır ve bakırca zengin katı çözelti yapısı elde edilir. Yeterli bir sertlik ve yüksek bir elektrik iletkenliği (bakırınkinden % 80 daha yüksek) olan bakır-krom alaşımlarından elektrikli aygıtların parçaları ile kaynak elektrotları üretiminde yararlanılır. % 10 krom içeren bir alaşım ise dökümcülük alaşımlarını hazırlamada kullanılır (kimi bakır alaşımlarında tane küçültme tavı).

BAKIR-KURŞUN a. Kim. Temel bileşenleri bakır ve ikincil bileşeni kurşun olan, ayrıca kalay, nikel ve antimon katkıları içeren alaşım. (Yatak alaşımı olarak kullanılır.)

—ANSİKL. Bakır-kurşun alaşımına *pembe metal* de denir; bu ad, rengi nedeniyle bu alaşımı, kurşun, kalay ya da antimon ağırlıklı klasik yatak alaşımı *beyaz metal*'den ayırmak için verilmiştir. Genellikle % 25 -40 arasında değişen oranlarda kurşun içerir. İki metalin karışmazlığı, alaşıma, plastik bir bakır matris içine kurşunun yerleşmesiyle oluşmuş bir yapı sağlar; daha yumuşak olan kurşun elementi, aşırı ısınma halinde yağlayıcı işlevi görerek yatağın sarmasını önler.

BAKIRLANMA a. Sil. Ateşli silahların yivlerinin dibinde biriken ve mermi sevk çemberinden kaynaklanan bakır katmanı. (Bu birikim kimi zaman çelik de içerir [çeliklenme].)

BAKIRLAŞMAK gçz. f. Renkçe bakıra dönüşmek, kızıllaşmak.

BAKIRLI sıf. Kim. Bakır içeren maddeler için kullanılır: *Bakırlı metaller.*

BAKIR-MANGAN a. Kim. *Bakır -mangan alaşımı,* % 30 oranında manganez içeren bakır alaşımı. (Bu alaşımlar, özgül elektrik direnci nedeniyle çubuk ya da tel biçiminde elektrik dirençlerinin yapımında kullanılır. Özel bileşimli bakır -mangan alaşımlarından özgül direnci sıcaklıkla çok az değişen duyarlı ya da ısıtıcı dirençler yapılır.) [Eşanl. KUPROMANGAN.]

BAKIR-NİKEL a. Kim. Genellikle % 50'den daha düşük oranda nikel içeren bakır alaşımı. (Bu alaşıma % 0,5 - 6 oranında demir, % 0,3 - 1 oranında da manganez katılır.) [Eşanl. KUPRONİKEL.]

—ANSİKL. Nikel, bakırda her oranda çözündüğünden bakır nikel alaşımları tek fazlı yapı gösterir. Nikel oranı ne kadar yüksekse korozyona karşı o kadar dirençlidir. Bu alaşımlardan genellikle plaka, sac, bant, boru, çubuk ve tel yapılır. Bakır-nikel teller özellikle elektrik dirençleri olarak ya da sıcaklığın ölçülmesinde kullanılır. Silisyum ya da alüminyum katkısı bu tür alaşımlara yapısal bir sertleşme sağlar.

BAKIRÖLÇER a. Kim. Ağaç direklerin korunmasında kullanılan bakır sülfat çözeltilerinin bir ayraç yardımıyla (amonyaklı siyanür çözeltisi) renkölçümsel denetimini sağlayan dereceli deney tüpü.

BAKIRPASI a. Kim. Bakır eşyalar üzerinde, nemli havada karbondioksit etkisiyle oluşan bakır hidrokarbonat.

BAKIRTAŞ a. Bakırın kullanılmaya başlanmasıyla nitelenen tarihöncesi dönem.

—ANSİKL. Bakırtaş, Yenitaş ile Tunç çağı arasındaki geçiş dönemidir. Ancak bu dönemde, bakır eşyaların yanı sıra taştan eşyalar da uzun süre kullanılmıştır. Bu bakımdan "bakırtaş" deyimi, zamandizinsel olmaktan çok, teknik-ekonomik bir eşik olarak anlaşılmalıdır. Dövme bakırdan ilk eşyalar Yakındoğu'da VIII. binyıldan başlayarak ortaya çıkmıştır; eritilmiş bakırın VI. binyılda ortaya çıktığı sanılır; kullanımının yaygınlaşması ise IV. binyılın sonunu bulur; Batı Avrupa'da eritilmiş bakırın varlığına III. binyılın sonunda rastlanmıştır.

BAKIRTAŞI a. Org. kim. MALAHİT'in eşanlamlısı.

BAKIŞ a. **1.** Gözleri bir kimse ya da bir şey üzerine çevirmek, bakmak eylemi (genellikle çoğul olarak): *Bir kimsenin bakışlarından tedirgin olmak.* **—2.** Bakma biçimi, gözlerin ifadesi; nazar: *Bir kimsenin ne düşündüğünü bakışlarından anlamak. Tatlı ya da delici bir bakış.* **—3.** Bir şeyi ele alma, yorumlama biçimi: *Karamsar bir bakış.* **—4.** *Bakış açısı,* bir olayı, konuyu belli bir noktadan ele alma; yaklaşım. ‖ *Bir bakışta,* hemen, bakar bakmaz: *Duvarın eğriliği bir bakışta görülebiliyor.* ‖ *İlk bakışta,* ilk aşamada, uzun boylu incelemeden: *İlk bakışta, her şeyin yolunda olduğunu sanmıştım.*

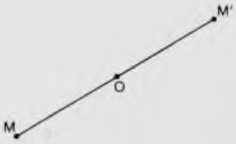
—Fels. Sartre'a göre, bir kişi ile başkası arasındaki temel ilişki; bu ilişkide kişi, hem başkasını, hem de aynı zamanda kendi kendisini kavrar. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **bakışlar** çoğl. a. Dikkatle inceleyen, gözleyen kimseler; gözler: *Meraklı bakışlardan uzak.*

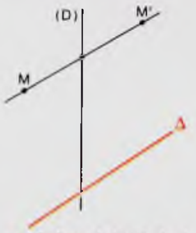
—ANSİKL. Fels. Sartre'a göre, bakışta, kişi başkası kendisine göründüğü ölçüde kendi kendisini de görmüş olur. "Bir bakışı yakalamak [...], kendine bakıldığının bilincine varmak demektir. Gözlerin ortaya koyduğu bakış, her ne türlü olursa olsun, [...] her şeyden önce benden bana gönderen bir aracıdır" (*l'Être et le Néant,* 3,1,4).

BAKIŞIK sıf. **1.** Karşılıklı olarak birbirine bakan. **—2.** BAKIŞIMLI'nın eşanlamlısı.

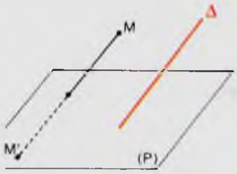
BAKIŞIKSIZ sıf. BAKIŞIMSIZ'ın eşanlamlısı.

O ya göre bakışım
(merkezsel bakışım)

Δ doğrultusunda koşut olarak
(D) ye göre **bakışım**
(eksensel bakışım)

Δ doğrultusuna koşut olarak
(P) ye göre **bakışım**
(düzlemsel bakışım)

BAKIŞIM a. **1.** Bir noktaya, bir ortay düzleme göre iki ya da daha çok öğenin konum bakımından denkliği. (Eşanl. SİMETRİ.) **—2.** Bir bütünün öğelerinin düzenli ve dengeli yerleşmesinden ortaya çıkan uyumlu görünüm.

—Biyol. Vücuttaki organların, bölütlerin ya da parçaların bir doğruya ya da bir düzleme göre benzer durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. *Aşırıdüzlemsel dikgen vektör bakışımı*, bir aşırıdüzleme göre dikgen bakışım. || *Vektör bakışımı*, bir vektör uzayının kıvrılımlı özyapı uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Bakışım düzlemi*, gemiyi boyuna iki parçaya ayıran düzlem.

—Ed. Bir cümlenin iki öğesinin birbirine koşut biçimde düzenlenmesi.

—Fiz. *Bakışım ilkeleri*, kimi dönüşüm gruplarının, fizik yasalarının değişmezliğini engellemediğini belirten ilkeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Öyle bir afin dönüşüm ki ya özdeşliktir ya da bir M noktasına bir M'noktasını eşlik ettirir; bu son durumda, (MM') [H_1 in bir tekli küme olması dışında] H_1 i kesen bir başka H_2 afin altuzayına (aşırıdüzlem, düzlem ya da doğru) koşut olduğundan [MM'] ün ortası bir H_1 noktalar kümesine (tekli küme, doğru, düzlem ya da aşırıdüzlem) aittir. || Bir şeklin dikgen bir bakışımla değişmezliği. (Özbakışım da denir.) || Kimi kez, dizilimle değişmezlik. || *Dikgen bakışım*, H_1 ile H_2 altuzaylarının dikgen olduğu bakışım. || *Dönel bakışım* (ya da *özbakışım*), bir şeklin, gelişigüzel açılı dönmelerle değişmezliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eğik bakışım*, dikgen olmayan bakışım. || *n inci basamaktan bakışım* (ya da *özbakışım*), bir şeklin *n* inci basamaktan yinelenmeyle değişmezliği.

—ANSİKL. Biyol. Canlıların gerek bütününde, gerek çeşitli organlarında, bir kısmı kökenlerine, bir kısmı çevrelerine ve yaşam tarzlarına bağlı olarak genellikle çeşitli bakışım öğeleri görülür. Gelişim süreci bir canlı soyuna, çoğu zaman bakışım öğelerini kaybettirebilir, ama şu ya da bu özgül organ dışında, asla yenilerini edindiremez. Çoğu yaklaşık ya da eksik olsa da, canlıların bakışımı, sık sık ortaya çıkan bireysel ya da özgül anormalliklerle bozulmuştur. Bakışım açısından canlılarda durum şöyledir:

1. *Yuvarlak yaratıklar:* sularda ya da havada yüzen, uçan ya da yuvarlanan basit yapılı canlılar (sporlar, yumurtalar, çeşitli türlerin tohumları, ışınlılar, heliozoa, volvokslar, vb.; bunlara bir de saplı yuvarlak organlar eklenebilir (meyveler [kiraz, portakal], urlar [meşe], sporkeseleri [mukor], vb.);

2. *Bir yere tutunarak bir düzleme göre büyüyen canlılar* (kabuklu likenler, yosun yaygısı, mantar miselyumu, vb.): bu gibi canlıların yuvarlak bir çevresi ve bundan dolayı bir merkezi olabilir. Bunların üst ve alt diye iki yüzleri bulunduğu her zaman kolayca görülebilir. Bir yere tutunmadan, denizin dibinde yassı durumda yaşayan hayvanlar (vatoz balıkları, yassı denizkestaneleri) başlangıç bakışımlarını az çok korurlar. Buna karşılık, yanyüzerlerde (dil, kalkan, pisibalığı, tütünbalığı), iki yandan biri üst, öbürü alt olur ve bakışım kaybolarak sırt ve karın arasında yeni bir bakışım düzeni oluşur; bir çenetiyle bir yere tutunan bazı ikiçenetlilerde de (istiridye) aynı durum görülür;

3. *Bir yere tutunarak bir eksene göre ve dikine büyüyen canlılar:* ağaçlar, karada yetişen otsu bitkilerin çoğunluğu, polipler, bazı derisidikenliler, bazı süngerler, vb. Bu gibilerde eksen ya dolanmalı (mantarlar), ya 3, 4, 5, 6 ya da *n* sayıda yinelenmeli olur, ama asla 2 ya da 7 sayılı olmaz. Eksen *n* sayıda ise, *n* sayıdaki özdeş kısımlar 1/*n*'lik bir dönme açısıyla birbirinden ayrılır. Beşli bakışım (5'li eksen) derisidikenliler şubesinin ve ikiçenekli bitkilerin çoğunluğunun özelliğidir; üçlü bakışım (3'lü eksen) birçeneklilerin özelliğidir. Bir eksene göre bakışımlı çiçeğe "ışınsal" ya da "düzenli" denir;

4. *Spiral gelişmeli canlılar* (spiriller, karındanbacaklı yumuşakçalar, sarılgan bitkiler [sarmaşık], vb.): bunlarda aynı türün bütün bireyleri, ucubelik dışında, aynı yönde sarmaldır. Karındanbacaklılarda, bazı çok ender türler dışında, sağa sarmallık kuraldır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, herhangi bir bitkinin sapı üzerinde yaprakların dizilişi bir ya da birçok spiral çizer;

5. *Hızlı harekete yetenekli canlılar:* bunlarda değişmez olan hareket yönü, bir ön ve bir arka arasında daima morfolojik bir farklılık yaratır. Bu canlıların en ilkelleri ya da en yozlaşmışları bir dönme-dolanma eksenine sahiptirler; bu eksen genellikle yataydır: kamçılılar, yuvarlak solucanlar, hatta yılanbalıkları ve yılanlar. Bu durumda da üstün alttan ayrılmaması hali çok ender görülür. Gerçekte, hareketli yaratıklarda genellikle görülen tek bakışım öğesi, dikey duran ve vücudu ikiye ayıran ok gidişi düzlemdir: sağ ve sol. Bu duruma *iki yanlı bakışım* denir ve organlar bakışımlı çift organlar halindedir: iki göz, iki kulak, iki kol, iki bacak, vb. Bütün büyük hayvan şubeleri (omurgalılar, eklembacaklılar, yumuşakçalar, vb.), aynı şekilde kara bitkilerinin çoğunun yaprakları ve "birbakışımlı" ya da (yanlış olarak) "düzensiz" denen çiçekleri (orkideler, ballıbabalar, aslanağzı...) ikiyanlı bakışım gösterirler. Kimilerinde (bazı birçeneklilerin dikey yaprakları [süsen], taraklılar grubundan hayvanlar) alt ve üst özdeştir ve aynı zamanda iki dikey bakışım düzlemi vardır; biri vücudun büyüme düzleminde, öbürü bu düzleme dikey. Aynı şekilde, yanlış olarak "düzensiz" denen denizkestanelerinde (spatangue), ikiyanlı bakışım beşli bakışımla bir aradadır; aynı bakışım karındanbacaklılarda spiral bakışımla birlikte vardır;

6. *Bölütlü canlılar*, yani birbiri ardına dizili benzer parçalardan (bölüt ya da halka) oluşan hayvanlar (halkalı solucanlar, çokayaklılar, tenyalar, vb.): bu hayvanların bakışımları bu bölütlenmeyle bozulmuş değildir, fakat bölütlenme, bir eksene göre bakışımlı türlerde olduğu gibi, özdeş ya da hiç değilse benzer kısımların sayısını çoğaltır (omurlar, kaburgalar, eklemli bacaklar, nefridiler, sinir düğümleri, vb.);

7. *Hiçbir bakışım bulunmayan canlılar:* birçok benzer kısımdan oluşan bir canlının durumu böyledir (polipöbeği, ağaç, sünger, bryozoa kolonisi...). Bunlarda da her parça tam bakışımlıdır, ama parçalar düzensiz yer almıştır. Bakışımın tamamen dıştan olması da sık görülen bir olaydır; insan bakışımlı bir yaratıktır, ama kalbi, midesi, pankreası ve dalağı solda, karaciğeri ve apandisi sağdadır; iki akciğer eşit değildir; iki böbrek aynı yükseklikte değildir; beyin yarımkürelerinden biri (sağ el kullananlarda sol yarımküre) öbürüne egemendir; aort yayı sola doğru kıvrılır, vb.

Kısacası, bakışım her şeyden önce, en az çaba ile yerçekimini yenmenin bir aracı gibi görünmektedir (denge ve hareket); bakışım, canlı türler için zorunlu değildir, ama billursu türler için zorunludur.

—Ceb. *Vektör bakışımı*, E_1 ile E_2, bir E vektör uzayının iki bütünler vektör altuzayı ise, $x = x_1 + x_2$ ye ($x_1 \in E_1$, $x_2 \in E_2$), $x_1 - x_2$ yi eşlik ettiren kıvrılımlı içyapı uygulaması E_1 e göre, E_2 doğrultusunda (ya da E_2 ye koşut olarak) bir vektör bakışımıdır. Aynı biçimde, *f*, karakteristiği 2 den farklı olan değişmeli bir cisim üzerindeki E vektör uzayının bir bakışımı ise, $f - I_E$ ve $f + I_E$ nin çekirdekleri E nin iki bütünler vektör altuzayıdır ve *f*, $f - I_E$ çekirdeğine göre, $f + I_E$ çekirdeğine koşut bir bakışımdır.

—Fiz. • *Fizik yasalarının bakışımı.* Bakışım kavramı günlük anlamıyla, değişik bakış açılarından incelendiğinde özdeş görünümler gösteren cisimler için kullanılır. Nitekim ideal bir küp, göz önünde bulundurulan altı yüzünden biri ne olursa olsun, kendine özdeş gibi görünür. Başka bir deyişle, bu cisimler için farklı ama eşdeğer bakış açıları vardır. Fizik kuramı, cisimlerin bu tür tasarımının *fizik yasaları*'nı belirler. Bu yasalar, kimi büyüklükler arasındaki bağıntılardan oluşur; örneğin $F = ma$ Newton yasası, bir cisme uygulanan F kuvvetini, cismin *m* kütlesi aracılığıyla *a* ivmesine bağlar. Fiziksel büyüklükler genellikle incelenen sistem için benimsenmiş görüş açısına ya da daha teknik bir terimle, kullanılan uzay-zaman karşılaştırma sistemine bağlıdır. Karşılaştırma sistemindeki bir değişiklik fiziksel büyüklüklerin değerlerini değişime uğratır: örneğin, bir nesnenin konumu, başlangıç noktaları farklı iki karşılaştırma sisteminde, aynı koordinatlarla belirtilmez. Dolayısıyla bu büyüklükler arasında bulunan ve belli bir fiziksel yasaya temel olan bağıntı, ilke olarak karşılaştırma sisteminin değişimine eşit ölçüde değişikliğe uğrayacaktır. Bu değişiklik, yasada (bağıntının biçiminde) bir değişime yol açmıyorsa, yasanın dönüşüme göre değişmez olduğundan ya da bu dönüşümün yasanın bir bakışımını oluşturduğundan söz edilir.

• *Bakışım ilkeleri.* Fizik kuramı için bakışımların önemi, fiziğin bütün yasaları için geçerli olan kimi evrensel bakışımların varlığından kaynaklanır. Dolayısıyla bu bakışımlar gerçek ilkeler biçiminde göz önüne alınmış ve henüz bilinmeyen alanlar üstünde yeni yasaların ortaya atılmasında büyük bir rol oynamıştır. Nitekim bakışım ilkeleri "üstün yasalar" (Wigner) biçiminde düşünülmüş ve bütün özel yasaların buna uymak zorunda olduğu varsayılmıştır. Ancak bu yasaların olası biçimleri deney öncesi kurallarla sınırlanır.

• *Bakışım grupları.* Bir fizik yasasının değişmesine yol açmayan dönüşümler kümesi, matematiksel bir grup yapısı (bu dönüşümlerin doğal bileşim işlemine göre) gösterir. Dolayısıyla bir yasaya eşlik eden bakışım grubundan ve daha kesin olarak şu ya da bu özgül tipteki dönüşümlerden kaynaklanan kimi alt-gruplardan söz edilebilir. Böylece modern matematiğin özellikle zengin ve gelişmiş bir dalı olan gruplar kuramı, temel fizikte, bakışım ilkelerinin incelenmesinde, sınıflandırılmasında ve kullanımında çok önemli bir uygulama alanı bulur.

• *Uzay-zamam bakışımları.* Fiziğin yasaları, en basit biçimleriyle (örneğin Newton yasası $F = ma$) "eylemsizlik sistemleri" adı verilen tüm karşılaştırma sistemlerinde geçerlidir. Bu karşılaştırma sistemleri, aşağıdaki dört alt-grubun doğurduğu bir dönüşümler grubuyla birbirine bağlıdır: 1. zaman ötelenmesi; 2. uzay ötelenmeleri (3 boyutlu); 3. uzay dönmeleri (3 boyutlu); 4. bir karşılaştırma sisteminden, buna göre düzgün devinim halindeki bir diğerine geçişi belirleyen eylemsizlik sistemi dönüşümleri. Düşük hızlar sözkonusu olduğunda, bunlar Galilei dönüşümleridir; daha kesin bir kuram Lorentz dönüşümlerinde görülür. Başka bir deyişle iki karşılaştırma sistemi, ancak düzgün devinimle birbirinden ayrılır; dolayısıyla uzay eksenlerinin yönelimi ile uzay ve zamanın başlangıç noktalarındaki kayma eşdeğer görüş açıları sağlar.

Uzay-zaman bakışımları grubu, *görelilik* grubudur ve Einstein göreliliği çerçevesinde "Lorentz" ya da "Poincaré" grubu adını, Galilei göreliliğinde ise Galilei grubu adını alır ve düşük hızlarda geçerli bir yaklaşımdır. Einstein göreliliği, günümüzde, ne tür olayla ilgili olursa olsun bütün fizik yasalarının uyduğu evrensel bir bakışım ilkesi olarak düşünülmelidir. Gerçekte, görelilik grubunu tanımlayan, uzay-zamanın işte bu yapısıdır.

• *Korunum yasaları.* Bakışım ilkelerinin fizikteki öneminin ikinci temel nedeni, korunum yasalarıyla olan sıkı ilişkileridir. Emmy Noether'in ortaya attığı çok genel bir teoreme göre, bir fizik kuramının değişmezlik özelliği, bu kuramın belirlediği her sistemin evrimi sırasında korunan bir

büyüklüğün varlığını gerektirir. Önce klasik mekanik çerçevesinde kanıtlanan bu teorem, kuvantum kuramlarında da kolayca uygulanabilir. Böylece, uzay-zaman bakışımlarına, aşağıdaki büyük korunum yasalarına bağlanır:

bakışım	korunan büyüklük
zaman ötelenmesi	enerji
uzay ötelenmeleri	devinim niceliği
uzay dönmeleri	açısal moment

• *Bakışımlar ve kuvantum kuramı.* Bakışım ilkelerinin rolü, kuvantum çerçevesinde daha da artmıştır. Gerçekte, kuvantum kuramında bir sistemin hallerinde Hilbert uzayının (vektör uzayı) doğrusal yapısı, *Wigner teoremi'*ni gündeme getirir; bu teoreme göre, bir sistemin haller uzayı, zorunlu olarak, kuramın değişmezlik grubu için bir gösterim uzayıdır. Öte yandan, grupların doğrusal gösterimlerinin incelenmesi matematiğin çok gelişmiş bir alanını oluşturur ve kuramsal fiziğe güçlü bir araç sağlar. Özellikle görelilik grubunun indirgenemez gösterimlerinin sınıflandırılması, kuvantonların genel kinematik tanımına olanak verir. İşte böylece, Poincaré grubunun indirgenemez gösterimlerinin Wigner'ce yapılan çözümlemeleri, *kütle* ve *spin* kavramlarını, uzay-zaman açısından kuvantonların temel nitelikleri olarak soyut biçimde ortaya koyar.

• *Kesikli bakışımlar.* Sürekli olarak, yukarıdaki uzay-zaman bakışımları gibi belli parametrelere bağlı olmak yerine, kesikli olan dönüşümler bütün önemlerini işte bu kuvantum çerçevesinde kazanır. Temelde üç "kıvrılımlı" işlem sözkonusudur ve yinelenmeleri özdeşlik işlemini oluşturur; bu işlemler şunlardır:

a) bir sistemi, aynadaki görüntüsüne dönüştüren (örneğin sol eli sağ ele) P uzay yansıması ya da "parite";

b) bir sistemde, zaman evriminin yönünü tersine çeviren (tersine sarılan film gibi) T zaman evrilimi;

c) bir sistemin yüklerinin işaretini (elektrik, baryon vb.) değiştiren C yük karşıtlığı.

Uzun süre, en azından üstü kapalı olarak bu dönüşümlerin sürekli uzay-zaman dönüşümleri gibi evrensel bakışımlar olduğu düşünülmüştü. Lee ve Yang'ın bu alandaki çalışmalarından bu yana (1957), bu düşünce değişmiştir. P,C,T güçlü ve elektromanyetik etkileşimlerde birer bakışım olsa bile, zayıf etkileşimlerde ne P ("parite bozulması"ndan söz edilir) ne de C bir bakışımdır: ancak kesin olmamakla birlikte yalnız CP bileşik işleminin ve T nin birer bakışım oldukları sanılmaktadır. Öte yandan genel bir teorem, CPT işleminin her zaman bir bakışım olduğunu (böylece karşıt parçacıkların varlığını ortaya koyan) öne sürer.

• *İç bakışımlar.* Parçacıklar fiziğinde, parçacıkların uzay-zaman özelliklerine değil, yüklerine dayanan dönüşümlere bağlı, yeni bakışım özellikleri ortaya çıktı. Bu bakışım özellikleri genellikle yaklaşık bir nitelik taşır ve ancak belli fiziksel olaylar için geçerlidir. Nitekim, yükler uzayında işlem gören ve bir parçacık çokluşunun üyelerini (örneğin proton ve nötron ya da π^+,π^0,π^- pionları üçlüsü) birbirlerine dönüştüren BB(2) [Birleşik Bakışım] birleşik grubu, güçlü etkileşimler sırasında yeni bir fiziksel büyüklük olan *eşspin*'in korunumuna yol açar. Bu düşünce, kuvantum kromodinamiğini ayakta tutan BB(3) birleşik bakışımına da uygulanır. (→ BİRLEŞTİRME.)

—Geom. Tanımına göre bir bakışım, dönüşüm olduğu için aynı zamanda bir kıvrılımdır; bu özellik, gerçekte, kendi karşıtlarına eşit olan bakışımların ayırtedici niteliğidir. Ayrıca, buna eşlik eden içyapı uygulaması bir vektör bakışımıdır. H_1 nokta nokta H_2 de tümüyle değişmezdir. H_1 in yapısı bakışım türünü belirlemeye yarar. Böylece şu sınıflar elde edilir: H_1 in bir noktaya (merkez) indirgendiği merkezsel bakışımlar (ya da merkez-bakışımlar); H_1 in bir doğru (eksen) olduğu eksenel bakışımlar (ya da eksen-bakışımlar); H_1 in bir düzlem olduğu düzlemsel bakışımlar (ya da düzlem-bakışımlar) ve H_1 in aşırıdüzlem olduğu aşırıdüzlemsel bakışımlar (ya da aşırıdüzlem-bakışımlar).

Özetle, E, göz önüne alınan afin uzay, $\vec{E}$ de ona eşlik eden vektör uzayı ise, E den E içine bir f uygulaması ancak ve ancak şu koşullarda bir bakışımdır: $\vec{E}$ nin $\vec{H}_1$ ve $\vec{H}_2$ gibi iki bütünler vektör altuzayı ve E nin, $\vec{H}_1$ doğrultusunda bir H_1 afin doğrusal katlı uzayı varsa, bir de

$$\forall M \in E, \quad f(M) = M + 2\cdot\overrightarrow{MM_1}$$

gerçekleniyorsa (burada M_1, M nin H_1 üzerinde, $\vec{H}_2$ ye koşut olarak alınan izdüşümüdür). Bu durumda f, H_1 e göre (ya da H_1 tabanlı) $\vec{H}_2$ doğrultulu (ya da $\vec{H}_2$ ye koşut olarak) bakışımdır.

$H_1 \perp H_2$ olduğunda H_1 e göre (ya da H_1 tabanlı) dikgen bakışımdan söz edilir. Bu ve yalnızca bu durumda bakışımlar izometridir. Özellikle belirtilmediğinde, çoğu zaman bakışımın dikgen olduğu anlaşılmalıdır.

E_n nin ($n \geq 2$) aşırıdüzlemsel (dikgen) bakışımları özellikle de E_3 ün düzlemsel bakışımları, daima negatif izometridir.

Önemli bir özellik de şudur: "E_n Eukleides afin uzayında, bir izometri, ancak ve ancak bir dikgen bakışımsa kıvrılımlıdır." Bu izometri, E_n özdeşliği olan Id_E yi, E_n ye göre dikgen bakışım olarak göz önüne almayı ve diğer dikgen bakışımları saptamayı sağlar. İçinde işlem yapılan E_n uzayının paritesi, bakışımlardan izometri türünü belirler. Böylece eksenel bakışımlar, düzlemde negatif, uzayda da pozitif izometrilerdir. Merkezsel bakışımlar 1 ya da 3 boyutlu uzayda negatif, ama düzlemde pozitif izometrilerdir. Bakışımın bir doğru izometri olduğu bütün hallerde bakışım, açısı doğru açı olan dönmeyle çakışır.

Düzlemde (aynı biçimde uzayda) eksenel bakışımların (aynı biçimde düzlemsel bakışımların) kümesi izometriler grubunun bir doğurucu parçasıdır.

BAKIŞIMLANIR sıf. Küm. kur. *Bakışımlanır eleman,* etkisiz elemanlı bir bileşim yasasıyla donatılmış bir küme içinde, (soldan ya da sağdan) bir bakışımlısı olan eleman. (Bir grup içindeki bütün elemanlar bakışımlanır; bir halkada bütün elemanlar toplama yasası için bakışımlanır, ama çarpma yasası için bakışımlanmaz.)

BAKIŞIMLAŞTIRIM a. Arit. $\mathbb{N}$ *içinde toplamanın bakışımlaştırımı,* $\mathbb{Z}$ bağıl tam sayılar kümesinin kuruluş yöntemi. (→ $\mathbb{Z}$.)

—Küm. kur. Bir T iç bileşim yasasıyla donatılmış bir A kümesi için, bir $\perp$ iç yasasıyla donatılmış bir E kümesinin (olanaklı ise) kurulması; bu yasaya göre E nin her elemanının bir bakışımlısı vardır, E kümesinin bir parçası A kümesiyle eşyapılıdır ve bu kümeye benzer.

—ANSİKL. Küm. kur. Birleşmeli ve değişmeli bir yasayla donatılmış ve bütün elemanları düzgün olan bir küme için bakışımlaştırım bir tek biçimde olanaklıdır. $A\times A$ içinde $aTb' = a'Tb$ olduğunda $(a,b)\ \mathcal{R}\ (a', b')$ biçimindeki $\mathcal{R}$ bağıntısı tanımlanır. Bu bir eşdeğerlik bağıntısıdır. $A\times A$ içinde $(a,b) \perp (a', b') = (aTb, a'Tb')$ ile tanımlanan $\perp$ iç bileşim yasası $\mathcal{R}$ bağıntısıyla bağdaşıktır. Bölüm yasasıyla donatılmış $E = (A\times A)/\mathcal{R}$ bölüm kümesi, değişmeli bir gruptur. Her $a \in A$ elemanı için, (aTb, b) eşdeğerlik sınıfı yalnız a ya bağımlıdır. a ya (aTb, b) sınıfını eşlik ettiren A dan E içine uygulama, A dan E nin bir E' altkümesi üzerine bir eşyapı uygulaması tanımlar. Son olarak, E yi E' ün doğurduğunu söyleyelim. E grubuna A nın bakışımlaştırılmış grubu adı verilir ve E nin $\perp$ yasası, A nın T yasasının bakışımlaştırımıyla elde edilmiştir denir. Çoğu kez, E' ve A özdeşleştirilir. Bu durumda E değişmeli grubu A yı içerir ve E nin yasası A nın yasasının uzantısı olur. Böylece toplamayla donatılmış $\mathbb{N}$ kümesinin bakışımlaştırımıyla $\mathbb{Z}$ ve çarpmayla donatılmış $\mathbb{N}^*$ kümesinin bakışımlaştırımıyla $\mathbb{Q}^*_+$ kurulur.

BAKIŞIMLI sıf. **1.** Bakışımla belirgin nitelik kazanmış, öğelerin bakışımına göre düzenlenmiş şey için kullanılır. (Eşanl. BAKIŞIK, SİMETRİK.) **—2.** Diğeriyle karşılaştırıldığında bu öğelerden her biri için kullanılır.

—Ceb. *Bakışımlı fonksiyon* → BAKIŞIMLI uygulama. ‖ *Bakışımlı matris,* devriğine eşit olan matris. ‖*Bakışımlı oransal kesir,* $C(X_1,X_2,...,X_n)$ nin, $[1,n]$ nin her σ dizilimi için $f(X_{\sigma(1)},X_{\sigma(2)},...,X_{\sigma(n)}) = f(X_1,X_2,...,X_n)$ yi gerçekleyen f elemanı. ‖ *Bakışımlı polinom,* $K[X_1, X_2, ... X_n]$ nin (K değişmeli cisim), $[1,n]$ nin her σ dizilimi için $f(X_{\sigma(1)},X_{\sigma(2)},...,X_{\sigma(n)}) = f(X_1,X_2,...,X_n)$ yi gerçekleyen f elemanı. ‖ *Bakışımlı uygulama,* E^n ($n \in \mathbb{N}^*$) kümesinden F kümesi içine, $[1,n]$ aralığının her σ dizilimi için ve E^n nin her $(x_1,x_2,...x_n)$ elemanı için

$$f(x_{\sigma(1)},x_{\sigma(2)},...,x_{\sigma(n)}) = f(x_1,x_2,...,x_n)$$

biçimindeki f uygulaması. ‖ *Bir cebirsel denklemin* n *tane kökünün bakışımlı oransal fonksiyonu,* yanlış kullanım sonucu BİR CEBİRSEL DENKLEMİN n TANE KÖKÜNÜN SAYISAL OLARAK BAKIŞIMLI ORANSAL FONKSİYONU'nun eşanlamlısı. ‖ *Bir e etkisiz elemanı olan bir* $\ast$ *iç işlemiyle donatılmış bir* E *kümesinin bakışımlı elemanları,* E nin, $x \ast y = y \ast x = e$ gerçekleyen x ve y elemanları. ‖ *Bir* E *kümesinin bakışımlı grubu,* E nin, uygulamaların bileşimi yasasıyla donatılmış dizilimleri kümesi. (Bu grup S_n ile gösterilir.) [→ DİZİLİM] ‖ *Bir* $f(x) = 0$ *cebirsel denkleminin,* $\mathbb{C}$ *üzerindeki* n *tane kökünün sayısal olarak bakışımlı oransal fonksiyonu,* $f(x)=0$ denkleminin n tane $\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_n$ kökü için ve $[1,n]$ nin her σ dizilimi için, n tane kök g içine ornatılır olduğuna göre

$$g(\alpha_{\sigma(1)},\alpha_{\sigma(2)},...,\alpha_{\sigma(n)}) = g(\alpha_1,\alpha_2,...,\alpha_n)$$

yi gerçekleyen, $\mathbb{C}^n$ den $\mathbb{C}$ içine tanımlanmış g oransal fonksiyonu. [g, $f(x)=0$ denkleminin katsayılarının fonksiyonları olarak ifade edilir.] ‖ $\mathbb{C}$ *üzerinde* n *inci dereceden bir* ($f(x)= 0$) *cebirsel denkleminin* n *tane* $\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_n$ *kökünün bakışımlı temel fonksiyonları,* Σ_h bakışımlı polinom olmak üzere, $1 \leq h \leq n$ için

$$\sigma_h = \sum_h (\alpha_1,\alpha_2,...,\alpha_n) = \Sigma\alpha_1,\alpha_2,...,\alpha_h$$

olan ve $\sigma_1, \sigma_2, ..., \sigma_n$ ile gösterilen skalerler. [Şu sonuçlar elde edilir:

$$\sigma_1 = \Sigma\alpha_1 = \alpha_1 + \alpha_2 + ... + \alpha_n$$
$$\sigma_2 = \Sigma\alpha_1\alpha_2 = \alpha_1\alpha_2 + \alpha_1\alpha_3 + ... + \alpha_{n-1}\alpha_n$$
....
$$\sigma_h = \Sigma\alpha_1\alpha_2...\alpha_h = \alpha_1\alpha_2...\alpha_h + ... + \alpha_{n-h+1}...\alpha_n$$
....
$$\sigma_n = \Sigma\alpha_1\alpha_2...\alpha_n = \alpha_1\alpha_2...\alpha_n.$$
$$f(x) = a_0x^n + a_1x^{n-1} + ... + a_{n-1}x + a_n \quad (a_0 \neq 0)$$

ise şu elde edilir:

$$\sigma_1 = -\frac{a_1}{a_0}; \ ... \ \sigma_h = (-1)^h\frac{a_h}{a_0}; \ ...; \quad \sigma_n = (-1)^n\frac{a_n}{a_0}.]$$

‖ *Değişmeli bir cisim üzerinde bir* E *vektör uzayının bakışımlı ikili doğrusal biçimi,* E üzerinde $\forall(x, y) \in E \times E$, $f(x,y) = f(y,x)$ olan f ikili doğrusal biçimi. [$\ast$ ancak ve ancak f özekli olduğunda bakışımlıdır.] ‖ $K[X_1, X_2,...,X_m]$ nin (K *değişmeli cisim*), *bakışımlı temel polinomları,* X bir $m+1$ inci belirsiz ise, $K[X_1, X_2,...,X_m][X]$ in $f = (X - X_1)(X - X_2)...(X - X_m)$ bakışımlı polinomunun

$$f = X^m - X^{m-1}\Sigma_1 + ... + (-1)^h X^{m-h}\Sigma_h + ... + (-1)^m\Sigma_m$$

biçiminde yazılabildiği $\Sigma_1, \Sigma_2,..., \Sigma_m$ polinomları. (Σ_h farklı h tane belirsizin çarpımları toplamıdır ve bu nedenle C_m^h tane terimi vardır. $K[X_1, X_2,..., X_m]$ nin her

bakışımlı f polinomu için K $[X_1, X_2, \ldots, X_m]$ nin,

$$f(X_1, X_2, \ldots, X_m) = g(\Sigma_1, \Sigma_2, \ldots, \Sigma_m)$$

biçiminde bir g polinomu vardır. Eğer, ayrıca, f, toplam n inci dereceden homojense $g(\Sigma_1, \Sigma_2, \ldots, \Sigma_m)$ nın her terimlisinin derecesine, bu birterimlinin ağırlığı denir ve her birterimli n ağırlığındadır.) || *Yoz olmayan bir* S *bakışımlı ikili doğrusal biçimiyle donatılmış bir* K *değişmeli cismi üzerinde, sonlu boyutlu bir* E *vektör uzayının bakışımlı içyapı uygulaması*, E nin aşağıdaki üç eşdeğer koşuldan birini gerçekleyen f içyapı uygulaması:
1. f kendi f^* ekine eşittir;
2. $\forall (x,y) \in E \times E$, $S(f(x), y) = S(x, f(y))$;
3. S ye göre dikdüzgülü tabanlar varsa bu tabanlarda f ye eşlik eden matris bakışımlıdır.
—Geom. Bir noktanın ya da bir şeklin, bu noktaya ya da şekle göre bir bakışımla elde edilen görüntüsü için kullanılır. || Biri öbürüne göre bakışımlı olan iki nokta ya da iki şekil için kullanılır. || Bir bakışımla, hatta kimi zaman bir dizilimle elde edilen değişmeyen bir şekil için kullanılır. || *Bakışımlı ortay*, bir üçgende, bir kenarortayın, aynı köşeden geçen iç açıortaya göre bakışımlısı olan yarıdoğru. (Bakışımlı ortaylar aynı noktada kesişir: Lemoine noktası.) [Eşanl. SİMEDYAN.] || *Eksenel bakışımlı*, bir doğruya göre, bir dikgen bakışımla değişmeyen.
—Küm. kur. *Bakışımlı bağıntı*, (a, b) ikilisi için gerçeklendiğinde (b, a) ikilisi için de gerçeklenen ikili bağıntı. (Eşdeğerlik bağıntıları bakışımlıdır.)
◆ a. Ceb. *Bir e etkisiz elemanı olan bir* $\star$ *iç işlemiyle donatılmış bir* E *kümesinin bir x elemanının sağdan* (aynı biçimde *soldan*) *bakışımlısı*, E nin $x \star y = e$ (aynı biçimde $y \star x = e$) gerçekleyen y elemanı. [$x \star y = y \star x = e$ ise y, x in bir bakışımlısıdır ve $\star$ işlemi birleşmeli ise, bu eleman tektir. $\star$ işlemi toplamayla gösteriliyorsa, bakışımlıya "karşıt" denir ve $(-x)$ ile gösterilir; işlem çarpmayla gösteriliyorsa bakışımlıya "evrik" denir ve x^{-1} ile gösterilir.]
—Geom. Bir nokta ya da şeklin bakışımlı noktası ya da şekli.

BAKIŞIMSIZ sıf. Bakışımdan yoksun. (Eşanl. ASİMETRİK, BAKIŞIKSIZ.)
—Küm. kur. *Bakışımsız ikili bağıntı*, bir E kümesi üzerinde, E nin herhangi iki elemanı x ve y olduğuna göre $(x, y) \in \mathcal{R}$ ve $(y, x) \in \mathcal{R}$ olumlamalarından ancak birinin doğru olduğu ikili $\mathcal{R}$ bağıntısı.
—Org. kim. *Bakışımsız karbon*, dört farklı ornatanı bulunan karbon.
—Patol. Bakışımlı kısmı etkilemeden, vücudun iki yanından yalnız birini ilgilendiren özelliğe ya da lezyona denir.
—Yerbil. Eksen düzlemi düşey olmayan ve yamaçları aynı gelişimi göstermeyen (uzun yamaç, kısa yamaç) kıvrım için kullanılır. || *Bakışımsız kıvrım*, eksen düzlemi eğik olan, iki yamacı ters eğimli kıvrım.
—Yumş. bil. *Bakışımsız kavkılılar*, çenetleri üzerindeki kabarık çizgiler, ortadan geçen enine düzleme göre bakışımlı olmayan eğik biçimli ikiçenetli kavkılılar.

BAKIŞIMSIZLIK a. Bakışım yokluğu, bakışımsız olma durumu; asimetri: *İnsan yüzünün bakışımsızlığı.*
—Fizs. kim. Bir cismin, aynadaki görüntüsüyle üst üste çakışmama özelliği. (Bir kimsenin sağ ve sol eli, bir molekülün her enantiyomeri optik olarak bakışımsızdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nöropsikol. *Beyin yarımkürelerinin işlev bakışımsızlığı*, insanda iki beyin yarımküresi arasındaki işlev farklılığı.
—ANSİKL. Bir molekülün bakışımsızlığı, çoğunlukla bu moleküldeki, bakışımsızlık elementinin, başka bir deyişle bakışımsız atomun ya da molekül bozunmaksızın kaybolmayan dönme-ters dönme ekseninin (allen ve spiran izomerlikleri) varlığına bağlıdır. Bakışımsız element atropik izomerlik konumunda, molekülün bozunmasına gerek kalmadan sıcaklık yükseltilerek yok edilebilir. (→ YERLEŞME, STEREOKİMYA.)

BAKIŞMAK → BAKMAK.

BAKIŞYÖNÜ a. Yerbil. Bir kırığın yükselen bölmesinin dönük olduğu doğrultu.

BAKİ, BAKİYE sıf. (ar. *beḳa*'dan *bāḳī*, dişl. *bāḳiyye*). *Esk.* **1.** Sürekli, devamlı, kalıcı: *"Bu dünya kimseye değildir baki"* (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.). *Asar-ı bakiye* (kalıcı eserler). *Mucizat-ı bakiye* (sonsuza kadar kalacak olan mucizeler). **—2.** Ölümsüz, ebedi: *"N'ola geç oldıysa fani Kûh -ken men bakıyem / Işka bizdendür beka yohdur yog varumuz"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** "Ölümsüz, yok olmayan" anlamında Tanrı'nın sıfatlarından biri. **—4.** Muhafaza edilmiş, korunmuş, saklı: *"...her türlü hukuk-ı hükümranisi baki..."* (M. K. Atatürk). **—5.** Geri kalan, arta kalan. **—6.** *Baki kalmak*, arta kalmak, geride kalmak: *Baki kalan borç.* || *Baki selam*, eskiden mektup sonlarında kullanılan ve "geride kalan herkese selam olsun" anlamına gelen kalıp söz. || *Hüve-l-baki*, "ölümsüz, ebedi olan O'dur (Tanrı'dır)" anlamında mezar taşlarına yazılan söz.
—İsl. Sürekli var olan, varlığının sonu olmayan. (Allah'ın güzel adlarındandır.)
—Kur. tar. *Baki defteri*, Osmanlı devleti'nde maliye alacaklarının yazıldığı ve "bakaya defteri"de denen defter. || *Baki kulu*, Osmanlı devletinin alacaklarını izleyen maliye görevlisi (Bk. *ansikl.* böl.).

Büyük Larousse

Baki
Aşık Çelebi tezkiresi,
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

—ANSİKL. Kur. tar. *Baki kulu*, halk arasında "bakı kulu" diye anılan bu maliye görevlilerinin bağlı olduğu örgüt. Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) kuruldu. Yalnız İstanbul'da yaklaşık 60 baki kulu görev yapardı. Bunlar, buyruğunda bulundukları başbaki kulunun denetiminde, devlete borcu olanları izler, gerekirse hapse attırırlardı. "Taşra eyaletlerinde bu görevi yapan bakı kulları, doğrudan baki çavuşlarına bağlı olarak çalışırlardı. Kurum, Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.

BAKİ, Mahmut Abdülbaki, türk şair (İstanbul 1526 - *ay. y.* 1600). Fatih camisi müezzinlerinden Mehmet adlı birinin oğludur. Çocukluğunda saraç (eyerci) çıraklığı yaptığı ileri sürülür; başka bir yoruma göre ise, babasının müezzinlik ettiği Fatih camisi'nde "serrâc" (kandilci) olarak çalışmıştır. Medreseye girmek fırsatını bularak devrin ünlü bilginlerinden Karamanlı Ahmet ve Mehmet efendilerden ders gördü; tarihçi Hoca Sadettin (öl. 1599), şair Nev'i (1533-1598) vb. ders arkadaşları oldu. Bu dönemde İstanbul'un en beğenilen genç şairlerinden biri olarak tanındı. Beyazıt camisi avlusunda remilcilik yapan yaşlı şair Zati tarafından da beğeniliyor, çalışmalarında yüreklendiriliyordu. Hocası Karamanlı Mehmet Efendi için yazdığı "sünbül" redifli kaside ile medrese çevresindeki ünü büsbütün genişledi. Bütün hayatında sanatını mevki elde etmek için araç olarak kullanan şair, ilkin müderris Kadızade Şemsettin Ahmet Efendi tarafından korundu; Nahcivan seferinden dönen Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu bir kaside (1554) ile padişahın ilk kez dikkatini çekti. Aynı yıl Kadızade Şemsettin Ahmet Efendi, Halep kadılığına atanınca, onunla birlikte gitti, birlikte İstanbul'a dönerken (1559), Konya'ya uğradıkları sırada, şeyhülislam Ebussuut Efendi'nin oğlu kadı Mehmet Çelebi ile tanışma yolunu sağlayarak, ondan, babasına verilmek üzere bir "tavsiyename" almış, İstanbul'da, şeyhülislama, bu mektupla birlikte bir de kaside sunmuştu. Sadrazam Semiz Ali Paşa'ya ünlü bahariye'si ile "Hatem" redifli kasidesini sundu. Bu dönemde ilerleme olanakları çok genişledi. Kanuni, kendisine "mülazemet" verilerek 25 akçalık bir medrese müderrisliğine atanmasını emretti (1563); daha sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Şiirden anlayan ve "Muhibbi" mahlasıyla şiir yazan Kanuni, o tarihlerde sanat hayatının parlak dönemine ulaşmış bulunan Baki'yi çok beğeniyor, kendi şiirlerini ona gönderip nazireler (Baki'nin "medet" redifli gazeli bu nazirelerin en ünlüsüdür) yazmasını istiyor, şaire sık sık lütuflarda bulunuyordu. Kanuni, "Abdülbaki gibi bir kabiliyeti bulup çıkarıp itibar eylemesini", padişahlığının çok haz duyduğu birkaç olayından biri olarak gördüğünü söylemiştir. Baki'nin böyle gözde bir "saray şairi" haline gelişi, eski arkadaşlarından, hatta saray adamlarından birçoğunun kıskançlığını uyandırmıştı. Kanuni'nin ölümü (1566) ile hayatta en kuvvetli dayanağını kaybeden şair, duyduğu acı ile, ünlü Mersiye'sini yazdı. Selim II döneminde Sokullu'nun koruyuculuğunu da sağlayarak müderrislik hayatında ilerlemeyi sürdürdü. Sahn-ı seman müderrisi oldu (1573), aynı yıl padişahın özel meclislerine çağrılmaya başlandı, bu yakınlıktan yararlanarak, Selim ve Selimi mahlaslarıyla şiir yazan padişahın iki gazelini tahmis etti. Bazı gazellerine nazireler ("cânâ" redifli gazeli bunların en ünlüsüdür) yazdığı hükümdara, türlü nedenlerle, övgü yollu gazeller sundu. Murat III devrinde de yükselerek müderrisliğin en yüksek derecesi olan Süleymaniye müderrisliğine getirildi (1575); bir ara padişahın gözünden düşerek Edirne Selimiyesi'ne (1576), sonra Mekke (1579) ve Medine (1580) kadılıklarına atandı; İstanbul'a dönünce (1582), Mekke'de iken arapçadan çevirdiği Mekke tarihini konu edinen *Fazâil-i Mekke* adlı yapıtı Murat III'e sundu. Muradi mahlasıyla şiirler yazan padişahın bir gazelini de tahmis etti. Bu dönemde Ferhat Paşa, Siyavuş Paşa, medrese arkadaşı Hoca Sadettin Efendi gibi nüfuzlu kimselerin koruyuculuğunu sağlayarak İstanbul kadılığına atandıysa da (1584), ertesi yıl bu görevden alındı; bir yıl açıkta kaldıktan sonra Anadolu kazaskerliğine getirildi. Murat III döneminde iki kez Anadolu (1585-1590), bir kez de Rumeli (1591) kazaskerliğinde bulunduktan sonra, çok istediği şeyhülislamlık makamına geçemeden, aynı yıl emekliye ayrıldı. İhtiyarladıkça mevki hırsı büsbütün artan Baki, Mehmet III'ün hükümdar olması üzerine yeniden umuda kapıldı; ona, öteki padişahların hepsinden daha çok kaside sundu. Bu dönemde iki kez Rumeli kazaskeri oldu (1595 ve 1597). Şeyhülislamlık makamını ele geçirebilmek için birtakım entrikalara da karıştı, ama isteğini elde edemeden öldü (1600). Cenazesi, İstanbul'un bütün sanat, bilim ve devlet adamlarının katıldığı büyük bir törenle kaldırıldı; cenaze namazı, Fatih camisi'nde şeyhülislam Sunullah Efendi tarafından kılındı. Sunullah Efendi, musalla taşı üzerindeki tabutun önünde, onun "Kadrını seng-i musallada bilip ey Bâki / Durup el

bağlayalar karşına yâran saf saf" beytini okudu. Mezarı, Edirnekapı dışında, Eyüp'e giden yolun kenarındadır.

Eldeki kaynaklardan öğrenildiğine göre neşeli, zarif, hoş-sohbet, nüktecı, şakacı, aynı zamanda sinirli, alıngan, dedikoducu ve nerede olursa olsun ağzına geleni söylemekten çekinmez bir adamdı. Ancak zevk ve safaya düşkün olmakla birlikte, içki ve sevda âlemlerine kendini kaptırıp başıboş bir hayat sürmemiş, hiçbir zaman ölçüyü elden kaçırmamış, meslek hayatında da her zaman dürüst davranmıştır. Baki, Kanuni devrinin en büyük bilginlerinden ders görerek yetişmiş bir sanatçıdır. Arapçadan çevirdiği kitaplar ve divanındaki farsça şiirler onun bu dilleri çok iyi bildiğini gösterir.

Divan edebiyatı, XII. yy.'dan beri gelişerek Baki'nin kişiliğinde en büyük temsilcisini bulmuştur. Yerli (Ziya Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, Fuat Köprülü, Nurullah Ataç vb.) ve yabancı (Hammer, Gibb vb.) birçok yazar, osmanlı şiirinde onun bir aşama olduğunda birleşmiştir. Şiirleri ve ünü Hicaz, Irak, Azerbaycan, İran ve Hindistan'a kadar yayılmış, yaşadığı devirde olduğu gibi, daha sonraki devirlerde de "sultan üş-şuarâ" (ya da "melik üş-şuarâ") diye anılmıştı.

Şiirinde daha önce yetişen şairlerden Ahmet Paşa (öl. 1496), Necati (öl. 1508), Mesihi (öl. 1512), Zati (öl. 1546), Hayali (öl. 1556) vb. ile fars şairlerinden Selman (öl. 1376), Hafız (öl. 1389) vb.'nin etkisi görülür. Baki bu etkileri kendi kişiliğiyle birleştirerek kendine özgü bir üslup yaratabilmiştir. Gerek çağdaşları gerek kendinden sonra yetişenler üzerinde etkisi çok büyük olmuş; divan edebiyatında fars şairlerini taklit etme geleneği ancak Baki'den sonra kırılmış ve Baki, şiirleri örnek tutulan ilk büyük üstat sayılmıştır. Ahmet Paşa, Necati ve Hayali'den Şeyhülislam Yahya (1552-1643), Naili (öl. 1666) ve Nedim'e geçişte, Baki'nin çok büyük payı vardır.

Baki'nin büyük *Divan*'ını dolduran şiirlerin çoğu, gazel biçimiyle yazılmıştır. Hemen bütün şiirlerinde, dünyanın geçici olduğu, yarını düşünecek yerde, günü gün edip eldeki fırsatı kaçırmamak gerektiği, yiyip içip severek bu kısa ömürden elden geldiği kadar yararlanmak gerektiği düşüncesi üzerinde durmuştur. Ömrünün sonuna kadar kendini mevki hırsından kurtaramayan, dünya nimetlerinin her çeşidinden bol bol yararlanan şairin özel hayatıyla, şiirlerinde işlediği hayat görüşü arasında tam bir uygunluk vardır.

Tasavvuf ve din konularıyla hemen hiç ilgilenmemiş, hatta her divanda bulunması âdet olan münacat, tevhit, naat gibi şiirlere tek bir örnek dahi yazmamış; aksine, zahit, vâiz ve sofilere sık sık çatmaktan âdeta derin bir zevk duymuştur. Onun din-dışı şiirlerinde arasıra rastlanan tasavvufu okşar yoldaki beyitleri, ya süs olsun diye, ya da aşırı görülebilecek rintçe duyguları üstü örtülü olarak anlatabilmek için yazılmış gibidir.

Bilgece şiirlerinin de sayısı pek azdır. Baki lirik bir şair olmakla birlikte, şiirlerinde derinlik ve içtenlikten çok biçim olgunluğuna, edebi sanatlara ve sözcük oyunlarına önem vermiştir. Birtakım oyuncaklı mazmunlar bulmak, zekâ oyunları göstermek, sözcükleri birkaç anlamda kullanmak, birbiriyle ilgili sözleri bir araya toplamak bakımlarından divan edebiyatının en usta sanatçısıdır.

Biçime çok önem veren Baki, şiirlerini, o zamana kadar hoş görülen imale, zihaf, şivesizlik vb. gibi nazım kusurlarından gücü yettiğince kurtarmaya çalışarak, türkçe sözcüklerin doğal söylenişlerinin ölçek zoruyla bozulmamasına çaba göstermiş; nazım diline yeni bir akıcılık, ahenk ve söyleyiş kazandırmıştır. İstanbul şivesini ustalıkla edebiyata sokmuş, halk ağzında yaşayan deyim ve söyleyişleri yer yer kullanmıştır.

Şiirlerinde yabancı sözcük ve dil kurallarına çok yer vermiş, özellikle kasidelerinde ve Kanuni için yazdığı ünlü mersiyesinde dili yer yer ağırlaşmıştır.

Bütün kaynaklarda kendisinden saygı ile söz edilen, gerek kendi devrinde gerek daha sonraki devirlerde pek çok izleyici ve taklitçileri yetişen Baki, türk divan edebiyatının Ali Şir Nevai, Fuzuli, Nef'i, Nedim gibi başlıca büyük şairlerden biri sayılmaktadır.

Baki'nin bir *Divan*'ı, arapçadan yapılmış birkaç da çevirisi (*Meâlim ül-yakîn fi siret-i seyyid il-mürselin, Fezâil-i cihâd, Fezâil-i Mekke* vb.) vardır.

Divan'ını Kanuni'nin isteğiyle düzenlemiştir. Sonradan daha pek çok şiir yazdığı için, bu nüsha eksiktir. İstanbul ve Avrupa kitaplıklarında, özel ellerde, başka başka tarihlerde yazılmış, birbirinden çok farklı birçok yazma Baki divanının bulunuşu, şairin kendi zamanında ve daha sonraki devirlerde çok okunan bir sanatçı olduğunu gösterir. Baki divanı ayrı ayrı üç defa basılmıştır: 1) *Divan-ı Baki* (İstanbul, 1276/1859), taşbasması olarak yayımlanmıştır. İçinde 590 parça şiir vardır. Çok yanlışlı, kötü bir baskıdır. 2) *Baki's Diwan, Ghazelijjat* (Leiden 1908), Prof. Dr. Rudolf Dvorak tarafından Leiden, Leipzig, Viyana ve Münih'teki yazma nüshalara göre hazırlanan bu nüsha, harekeli harflerle basılmıştır. İçinde 617 parça şiir vardır. Türkçe sözcükler, çoklukla yanlış okunmuştur. 3) *Baki divanı* (İstanbul 1935): Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yeni türk harfleriyle bastırılmıştır. İçinde 659 parça şiir vardır. Bunlardan başka, şiirlerinden seçmeler de çeşitli kitaplarda toplanmıştır. (Ör. *Baki'nin eş'âr-ı müntahabesi*, 1899; haz. Şemsettin Sami.) [→ Kayn.]

BÂKİ sıf. (ar. *büka*, ağlamak'tan *baki*). *Esk.* Ağlayan.
—Meteorol. Esk. Yağmur bulutu (nimbus bulutu).

BÂKİDE a. (fars. *bakide*). *Esk.* **1.** Kırmızı, sarı, eflatun renklerinde yakut. **—2.** Renk renk ipliklerle dokunan kumaş türü.

BAKİLE → BAKILA.

BAKİLLANİ (Ebu Bekir Muhammet), İslam kelamcı (?-Bağdat 1013). **EL-Kâzi** diye de bilinir. X. yy.'ın ilk yarısında doğduğu sanılır. Öğrenimini, döneminin dil ve edebiyatta üstün bir düzeyde olan Basriyun mektebi hocalarından gördü. Bağdat'a giderek hadis bilgisini artırdı. Cami el-Mansur'da ders vermeye başladı. Bağdat'taki ders çevresi, yalnız Irak'tan değil, islam dünyasının her yanından gelen öğrencilerle genişledi. Ünü yayıldıkça hükümdar ve emirler arasında da saygınlık kazandı. Şiraz'a Büveyhoğulları hükümdarı Adududdevle'nin yanına gitti. Burada *Temhîd* adlı yapıtını yazdı. Bizans'a elçi olarak gönderildi; saygı gördü. Bağdat'a dönünce, eylemlerini artıran Batıniler'e karşı *Keşfü esrâr il-bâtıniye*'yi yazdı. Basra medresesi'nde, hint, yunan felsefe ve dinbiliminden yararlanılarak, kelam incelenmeye başlanmıştı. Bakillani, kelam ilmini sistemleştirdi. Eşari mezhebini benimsedi, mantık ve felsefeyle besleyerek savundu. Günümüze gelebilen en ünlü yapıtı *Kitab fî icâz il-Kur'an*'dır.

BAKİN (Takizava Kai, **Kyokutei** — denir), japon yazar (Edo, bugün Tokyo, 1767- ay. y. 1848). Bir samurayın oğluydu. Küçük yaşta annesini ve babasını kaybetti; yaşamak için her mesleği denedi. Dönemin ünlü romancısı Santo Kyoden'in öğrencisi oldu ve 1790'dan başlayarak kendini edebiyata verdi. Yoğun bir ahlakçılığın dikkati çektiği çok sayıdaki yapıtlarında çin romanlarının etkisi görülür. Kitapları arasında *Çinsetsu yumiharizuki* (1806-1810) ve özellikle 106 ciltlik nehirromanı *Nanso Satomi hakkenden* (1814-1841) belirtilebilir.

BAKİR sıf. (ar. *bekaret*, kızlık'tan *bakir*). **1.** Cinsel ilişkide bulunmamış kimse için kullanılır; erden. **—2.** Hiç el değmemiş, yepyeni, tertemiz kalmış şey için kullanılır: *Bakir bir güzellik.* **—3.** Hiç işlememiş, insan girmemiş yer için kullanılır: *Bakir ormanlar. Bakir topraklar. Afrika'nın bakir bölgeleri.*
—Mad. oc. *Bakir cevher*, bir galerinin kenarında bulunan kazılmamış yatak. ‖ *Bakir cevher galerisi*, bir yatağın henüz işletilmemiş bölümü içinde sürülen galeri. ‖ *Bakir cevher topuğu*, bir yatağın işletilmiş iki kuşağı arasında bırakılan bakir bölüm.
—Ormanc. *Bakir orman*, balta girmemiş orman. (Hiçbir insanın ayak basmadığı bu tür ormana ekvator bölgesinde rastlanırdı. Günümüzde bunların sayısı yok denecek kadar azalmıştır.)

BAKİRAN çoğl. a. (ar. *bakir*'in fars. çoğl. *bakiran*). *Esk.* **1.** El değmemiş kadınlar, topraklar, ormanlar. **—2.** *Bakiran-ı behişt*, cennet hurileri.

BAKİRE sıf. ve a. (ar. *bakir*'in dişl. *bâkire*). Cinsel ilişkide bulunmamış kız için kullanılır; kızoğlan kız.
—Hırist. *Bakire, Bakire Meryem*, hıristiyanlar tarafından İsa'nın anasına verilen ad.

BAKİRELİK a. Bakire olma durumu.

BAKİRLİK a. **1.** Cinsel ilişkide bulunmamış kimsenin durumu; bekâret, erdenlik. **—2.** El değmemişlik, bozulmamışlık: *Bakirliğini gitgide yitiren Amazon ormanları.*

BAKİÜLGARKAT, El Baki ya da **Cennetü'l baki** de denir, Medine'de Hz. Muhammet zamanında kurulan mezarlığın adı. Kentin güneydoğu sınırının bitiminde mezarlığa bir kapı ile geçilen, şimdiki surun dışındadır. Buraya ilk gömülen sahabe, Osman bin Mazun oldu. Daha sonra Peygamber'in eşleri, kızları ve oğlu İbrahim gömüldü. Zamanla Peygamber'in akrabaları, imamlar ve dönemin ileri gelenleri arasında buraya gömülmek şeref ve mutluluk sayıldı; mezarlar, anıt ve türbeler biçiminde yeniden yapıldı. XVIII. yy.'da "mabet yıkıcı" diye anılan Vehhabiler döneminde, mezarlar yıkılarak taşlarıyla kaleler yapıldı. Vehhabiler'in bu özelliğine bağlı kalan Suudiler buraya ziyareti yasakladı.

BAKİYAT çoğl. a. (ar. *baki*'nin çoğl. *bakiyat*). *Esk.* Ölümsüz şeyler: *Bakiyat-ı salihat* (yararları sürüp giden ölümsüz şeyler).

BAKİYE a. (ar. *beka*'dan *bakıyye*). **1.** Arta kalan, geri kalan kısım, artık, kalıntı: *"Bu gördüğünüz eşya bir yangının bakiyesidir"* (Yakup Kadri). **—2.** Sonuç: *"Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular"* (Yahya Kemal). **—3.** *Bakiye-i matlup*, geriye kalan alacak. ‖ *Bakiye-i nükud*, geride kalan para. ‖ *Bakiye-i ömr*, kalan ömür. ‖ *Bakiye-i ruz*, günün geri kalan bölümü. ‖ *Bakiye-i şeb*, gecenin geri kalan bölümü.
—Bank. Bir hesabın başlangıç durumu ile belli bir zaman süresi içinde gösterdiği pozitif ya da negatif değişikliklerin toplamı.
—İşl. ikt. *Yönetim ara bakiyeleri*, bir işletmenin gözden geçirilmiş genel muhasebe planında yer alan ve önemli kabul edilen marjlarını ortaya koyan rakamlar.
—Mat. Kalan'ın eski adı.
—Muhs. Bir hesabın borç toplamı ile alacak toplamı arasındaki fark, mizan, balans* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bakiye değeri*, bilançoda, karşılığında kısmen amorti edilmiş bir mal gözüken değer.
—ANSİKL. Muhs. Hesabın borcunda kayıtlı tutarların toplamı, alacağında gözüken tutarların toplamından fazla olduğu zaman, bakiye *borçlu* (borç bakiyesi) demektir. Bunun tersi durumda ise, bakiyeye *alacaklı* (alacak bakiyesi) denir. Bir hesabı kapatmak için iki toplamın eşitlenmesi gerektiğinden, borç ya da alacaktan hangisi daha az ise bakiye o tarafa yazılır. Hesap yeniden açılırken, bakiye "yeni bakiye" başlığı altında karşı tarafa geçirilir.

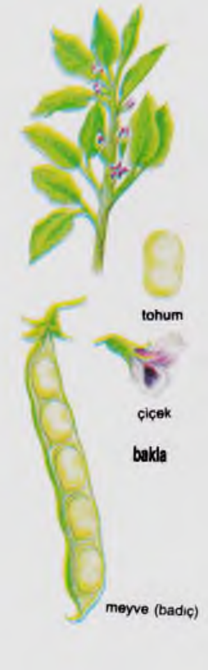
BAKİYE → BAKİ.

BAKİYE a. Müz. Türk müziğinde 4 komalık aralık. (Kullanılan en küçük ikili aralıktır. *Mi-fa* ve *si-do* aralıkları birer bakiye aralığıdır.) ‖ *Bakiye bemolü*, önüne kon-

Lauros-Giraudon

bakkhalar
"Borghese vazosu" denilen mermer bir bacchus kraterinden ayrıntı yunan sanatı, Yunanistan İ.Ö. II. yy. sonu - I. yy.
Louvre müzesi, Paris

bakla kabuğu

duğu sesi 4 koma pesleştiren işaret; ♭ biçimindedir. || *Bakiye diyezi,* önüne konduğu sesi 4 koma tizleştiren işaret; ♯ biçimindedir.

BAKİYEVİ sıf. (ar. *bakiye* ve *-i*'den *bakiyevi*). *Esk.*Kalanla ilgili, artan miktarla ilgili.

BAKKAL a. (ar. *bakl*, sebze'den *bakkal*). **1.** Gündelik tüketim maddelerini perakende olarak satan esnaf. **—2.** Bu maddelerin satıldığı dükkân. **—3.** *Bakkal çakkal,* bakkallık vb. işleri yapanlar için küçümseme yollu söylenir. || *Bakkal defteri, kâğıdı gibi*, okunaksız, karışık yazılarla dolu, kirli hırpalanmış kâğıt, defter. || *Bakkala bırakma,* "bakalım" diyerek bir işi geçiştiren kimseye şaka yollu söylenir.
—Mim. *Bakkal tavanı* → TAVAN.

BAKKALİYE a. (ar. *bakkal* ve *-iyye*'den *bakkaliyye*). **1.** Stok edilebilen gündelik tüketim maddelerinin tümü. **—2.** Bu maddelerin satıldığı dükkân.

BAKKALLIK a. Bakkalın işi, uğraşı.

BAKKAM a. → BAKAM.

BAKKAR a. (ar. *bakar*'dan *bakkar*). *Esk.* Sığırtmaç, sığır çobanı.

BAKKARALAR → BAGGARALAR.

BAKKHALAR a. (lat. sözc.; Bacchus' un esinlediği coşkuyu duymak anlamındaki *bacchari* fiilinden). Esk. Yun. Dionysos rahibeleri.
—ANSİKL. Esk. Yun. Söylentiye göre, ilk bakkhalar, sütleriyle Dionysos'u besleyen su ve orman perileriydi; daha sonra, Dionysos'a hizmet eden tüm kadınlara, rahibelere ve onunla ilgili dini törenleri dans ve eğlencelerle yücelten kadınlara bu ad verildi.
—Güz. sant. Antik sanatta bakkhalar, ateşli ve kimi zaman panter ya da keçi derisine bürünmüş yarı çıplak kişiler olarak canlandırılırdı, kimi zaman da üstlerinde ince ve saydam giysiler vardı. Bellerinde asma yaprağı ya da sarmaşıklardan yapılmış kemerler bulunurdu. Saçları dağınık olarak omuzlarına dökülür ve ellerinde yanan meşaleler ya da thysoslar tutarlardı. Zil, davul ve krotalonlar eşliğinde dans ederlerdi. En belirgin simgeleri fallus, kutsal kap ile içinde bir yılan bulunan, gizemli tören sepetiydi (Louvre'da *Bakkhalar, Kızgın Bakkha, Bakkha ve uyku perisi* heykelleri). Rönesans ve modern zamanların, Antikçağ bakkha figürlerine sadık kalan başlıca büyük sanatçıları arasında Annibale Carracci (*Uyuyan Bakkha,* Uffizi müzesi), Pradier (heykel grubu *Bakkha ve Kentauros* ile, Rouen müzesi) ve Falguière'i *(Bakkhalar)* sayabiliriz. Bu temayı ayrıca Rodin *(Kucaklaşan Bakkhalar)* ve Bourdelle de işlemiştir.

Bakkhalar *(Bakkhai)*, Euripides'in trajedisi. İlk kez İ.Ö. 405'te oynandı. Thebai kralı Pentheus, Dionysos'un gizemlerini insan aklı ve devletin yüksek çıkarları adına reddettiği için cezalandırılır. Tanrı'yı tanımamakta direnmesi üzerine öz annesinin önderlik ettiği Bakkhalar tarafından öldürülüp parça parça edilir; bu olay Thebai halkına da yıkım getirir. Temelinde dinsel bir esin taşıyan *Bakkhalar* benzersiz açık seçikliğiyle yunan trajedileri içinde özel bir yer tutar. Oyun, Dionysos gizemlerini yeni öğrenenlerin mutluluğunu dile getirir ve doğaüstünün çekiciliğine açık olan gerçek bilgeliğe çağrıda bulunur. Ancak, koronun dile getirdiği bu ilahi duygulara karşıt olarak, Bakkhaların çılgınlıkları ve Pentheus'un ölümünün anlatılması, dramın, dayanılmaz bir gerçekçilik taşıyan öbür yönünü ortaya koyar. Euripides temelde, insanın içindeki şiddet ve bu şiddeti, büyü yoluyla topluluğun hatalarından sorumlu bir kişi üzerine çekerek gidermeyi amaçlayan kurban sorununu ortaya atar. Böylece hem şiddetin kaynağını tanrılara mal eden yanlış düşünceye, hem de zorunlu bir kötülük olarak ortaya çıkan din kurumuna eleştirel bir bakış getirir. Bu bakış, oyun üstüne Antikçağ'dan beri çelişik yorumlar ileri sürülmesine (şair, bir şüpheci midir, yoksa mistik mi?) yol açmıştır.

BAKKHEİON. Tar. coğ. Ege denizi'nde Foça'nın karşısındaki Orak adasının Antikçağ'daki adı.

BAKKHEİOS a. (yun. sözc.). Ed. İki uzun ve bir kısa heceden oluşan üçlü ayak.

BAKKHİADAİ, İ.Ö. 747'den 657'ye kadar Korinthos'un yazgısını elinde tutan soylu aile. Kerkyra ayaklanması onları halkın gözünden düşürdü. Kypselos tarafından iktidardan uzaklaştırıldılar. Onlardan sonra oligarşi yönetimi, yerini tiranlığa bıraktı.

BAKKHOS Yaşlı, İ.S. III. ya da IV. yy.'da yaşamış yunanlı kuramcı ve müzik yazarı. Diyalog biçiminde yazdığı ve Aristoksenos'tan esinlenmiş *Eisagoge tekhnes musikis* (Müzik sanatına giriş) adlı bir yapıtı vardır.

BAKKHYLİDES, yunanlı lirik şair (Keos İ.Ö. 500'e doğr. - İ.Ö. 450'ye doğr.). Simonides'in yeğeni olan sanatçı, Siracusalı Hieron'un himayesine girdi. Pindaros'a rakip oldu ve onun gibi od'lar *(Epinikoi)*, dithyrambos'lar ve paian'lar yazdı; bu yapıtları XIX. yy. sonunda mısır papirüsleri üzerinde bulundu.

BAKL a. (ar. *bakl*). *Esk.* **1.** Yeşillik, sebze. **—2.** Ortaya çıkma, belirme.

BAKLA a. (ar. *bakıla*'dan). **1.** Taneleri taze ve kuru olarak tüketilen badıçlı sebze bitkisi. (Bil. a. *Vicia faba;* kelebekçiçekliler familyası.) **—2.** Bu bitkinin yeşil kabuklu meyvesi; kabuk içindeki tohumları. **—3.** Bir zinciri oluşturan halkalarından her biri. || *Bakla atmak, açmak, dökmek,* bakla ile fala bakmak. ||*Bakla falı,* bir avuç kuru baklayla bakılan fal. || *Bakla kadar,* küçük şeyler için kullanılan, gereğinden daha iri anlamını veren deyim. || *Baklayı ağzından çıkarmak,* gizlediği bir şeyi sonunda açıklamak; o zamana değin söyleyemediği şeyleri, sabrı tükenip ortaya dökmek.
—Denizc. Demir zincirini oluşturan halkalardan her biri. (Baklalar lokmalı ve lokmasız biçiminde ikiye ayrılır. Kimi baklalar sökülüp takılabilir ve iki zincir kilidinin birbirine bağlanmasını sağlar.) || *Bakla yuvası,* demir zincirini tutmaya ya da boşaltmaya yarayan dökme demirden ırgat parçası. (Demir zincirinin baklaları bu yuvalara oturur.) || *Anele baklası,* ANELE KİLİDİ'nin eşanlamlısı. || *Kancalı bakla,* yük sistemlerinde kullanılan üstüne kanca geçirilmiş lokmasız zincir baklası. || *Karamusal baklası,* çifte demir atıldığında, fırdöndünün anelesine geçirilen ve demir zincirlerini kilitleyen zincir baklası.
—Giz. bil. *Bakla falı,* bakla taneleriyle bakılan bir tür fal. (Baklalar yere serilen bir bez üzerine saçılır, aldıkları konuma göre yorum yapılır.)
—Mim. *Bakla kabuğu,* İon düzeninde bazı sütunların başlık kıvrımlarına koyulan, genellikle üçlü bezeme. (Biçimi bakla kabuğunu andırdığı için bu ad verilmiştir.)
—Sil. *Palet baklası,* paletli araçlarda toprakla teması sağlayan palet tırtılının düz parçası.
—Tıp. *Bakla zehirlenmesi,* pişmiş ya da çiğ bakla, bakla unu yenmesinden, hatta bakla tarlasında çiçeklerinin koklanmasından ileri gelen zehirlenme. (Özellikle İtalya'da görülür.) [Eşanl. FAVİZM.] (Bak. *ansikl.* böl. Tıp.)
—ANSİKL. Bot. Bakla tarlada yetiştirilen ve boyu bazen bir metreye varan biryıllık otsu bir bitkidir. Her kanadında siyah bir benek bulunan beyaz ya da mor çiçekleri salkım biçiminde topludur; bunlardan saplı, kalın ve kısa badıçlar oluşur; olgunlaşınca kararan her bir badıcın içinde 2-10 arasında tohum bulunur; iri ve yassıca olan tohumların siyah renkte uzunca bir göbeği vardır. Bakla tarihöncesi çağlardan beri Avrupa'da, Mısır'da, Arabistan'da ve Anadolu'da yiyecek bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçekleri ve taneleri halk hekimliğinde böbrek taşlarını düşürmek için kullanılır.
Türkiye'de bakla tazeyken sebze olarak kullanılırsa da daha çok kuru taneleri için yem bitkisi olarak yetiştirilir (yıllık üretim ortalama 70 000 t sebze, 78 000 t kuru bakla).
—Mutf. Yemeklik baklanın başlıca türleri sakız baklası, sultani bakla, Bayrampaşa baklası, arşın baklası, Fransız ve İtalyan baklalarıdır. Yemeklik olarak en çok, sakız ve Bayrampaşa baklası ekilir. Tazesinden zeytinyağlı bakla yapılır. Taze iç bakla enginarla pişirilir; kuru iç bakladan fava yapılır.
—Tıp. Bir alkaloitten ileri gelen bakla zehirlenmesi, ishal, kusma, sarılık ve bazen mide-bağırsak kanamalarıyla kendini belli eder. Bazen çok kötü hemolitik kansızlığa neden olur. Bu zehirlenme %10 ölümle sonuçlanabilir. Tedavi için su perhizi, kalp kuvvetlendirici ilaçlar, glikozlu serum, ağır olaylarda kan verilir. Baklaya karşı duyarlık kalıtımsal bir nitelik taşır ve bazı klinik belirtileri bağışıklıkla ilgili görünmektedir (ilerleyici duyarlık).

BAKLA a. Nümism. Nepal'in altın para birimi. (→ MUHR.)

BAKLA (Erdinç), türk seramikçi, heykelci (Erzurum 1939). İstanbul Tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu seramik bölümü'nü bitirdi (1962); aynı okulda öğretim üyeliğine atandı. 1986'da profesör oldu. Marmara üniversitesi güzel sanatlar fakültesi öğretim üyesi. İstanbul, İzmir ve Ankara'da kişisel sergiler açtı; yurt içi ve yurt dışında (İtalya, Fransa, Almanya) karma sergilere katıldı. Birçok seramik pano, heykel ve metal pano ile figüratif ağırlıklı heykel çalışmalarının yanı sıra, işlevsel tasarıma yönelik uygulamaları var. 5. Uluslararası çağdaş seramik sergisi onur diploması (1967) aldı. 12. Uluslararası kültür festivali heykel birincilik ödülü'nü (1967), İstanbul operası yarışması heykel üçüncülük ödülü'nü (1967), Yapı kredi bankası pano yarışmaları birincilik ödülü'nü (1972, 1973, 1975) kazandı. Tophane lüleciliği ile ilgili araştırmaları çeşitli dergilerde yayımlanmıştır.

BAKLAGİLLER a. Dünyanın her yerinde yetişen, ağaçtan biryıllık otsu bitkiye değin binlerce bitkiyi (yaklaşık olarak 500 cins, 12 000 tür) içeren çok geniş bir botanik grubunu oluşturan takım ya da üstfamilya. (Bil. a. *leguminosa.*)
—ANSİKL. Baklagiller üç familyaya ayrılır: Küstümotugiller *(mimosaceae)*, erguvangiller *(cesalpiniaceae)* ve kelebekçiçekliler *(papilionaceae)*. Baklagillerin hemen hemen hepsi bileşik tüysü yapraklı, ikiçenekli bitkilerdir. Meyve, bir tek meyve yaprağından gelişen, iki çenetli, kendiliğinden açılan ya da açılmayan bir badıç biçimindedir; kimi türlerde bölmeli olan badıcın içinde bir ya da birçok tohum bulunur.
Küstümotugiller (50 cins, 2 000 tür) çoğunlukla ağaç ya da ağaççıklardan oluşur; çiçekleri düzgün, birbirine eşit 4-5 taçyapraklı ve çok erkekorganlıdır; meyveleri çoğunlukla besidokusuz tohumlar içeren bir badıç biçimindedir. Yapraklar genellikle hareketlidir (niktinasti, seismonasti), yaprakları oluşturan yaprakçıklar birbirine doğru kıvrılır, bazen yaprak ekseni bile harekete katılır. Bu bitkiler daha çok tropikal ve sıcak ülkelerde yetişir. Başlıca cinsler: akasya *(acacia)*, gülibrişim *(albizza)*, küstümotu *(mimosa)*.
Erguvangiller (100 cins, 2 000 tür), ender olarak yalın tüysü ya da iki yanlı tüysü yapraklı ağaç ve ağaççıklardan (pek azı ot) oluşur. Çiçekler, kelebeğe benzemez, ama gene de düzensiz sayılır, çünkü iki alt taçyaprak birbirine kaynamamıştır; 10 erkekorgan genellikle serbesttir. Kimi türlerde çiçekler doğrudan doğruya saptan çıkar (erguvan). Köklerde genellikle şişlikler bulunur. Erguvangiller özel-

likle sıcak bölgelerde yetişir. Başlıca cinsler: *cercis, cassia, caesalpinia, gleditschia.*

Kelebekçiçekligiller (350 cins, 8 000 tür), dünyanın her yanında yetişen, çoğunluğu biryıllık ot, kimisi çalı, sarmaşık ya da ağaç biçiminde olan bitkilerdir. Yapraklar saplı, almaşık dizili ve genellikle bileşiktir; uçta bulunan yaprakçık kimisinde sülük biçimindedir. Kelebeği andıran çiçek, birbirine eşit olmayan beş taçyapraktan oluşur; bunlardan altta bulunan ikisi, kimi türlerde birbirine kaynayarak kayık biçimini alır. Kimisinde on erkekorgan birbirine bitişerek boru biçimini alır *(ulex)*, kimisinde dokuz erkekorgan birbirine kaynar, yalnız biri serbest kalır (türlerin çoğu), kimisindeyse erkekorganların tümü serbesttir *(sophora)*. Çok ender olarak bazı türlerde beş erkekorgan vardır. Köklerde şişlikler bulunur ve buralara yerleşen bir bakteri *(rhizobium)* havanın azotunu alıp biriktirebilir. Bu familyada pek çok yem bitkisi (yonca, korunga, fiğ, mürdümük, üçgül, gazalboynuzu, taşyoncası), yiyecek bitkisi (fasulye, mercimek, bezelye, nohut, soya, yerfıstığı), süs bitkisi (akasya, sofora, sarısalkım, yalancı sinameki, alevağacı, morsalkım, acıbakla) bulunur. Kimi türlerden alkaloitler (boyacı katırtırnağı, kalabar baklası), zamk (geven), balsam (myroxylon), boya (çivitotu) elde edilir. Senegal akasyası ve abanozu ilginç odunlar verir.

Tarımda yem bitkisi olarak yetiştirilen baklagillerle yiyecek bitkisi olarak yetiştirilenler birbirinden ayrılır; yem bitkisi olanlar yeşil ve kuru olarak her bölümünden yararlanılmak üzere yetiştirilir ve bunlar buğdaygillerden olan yem bitkilerine göre protein bakımından daha zengindir; yiyecek için yetiştirilenlerin tanelerinden yararlanılır; bunların çoğu insan yiyeceği olmakla birlikte (bakla, fasulye, bezelye, mercimek, nohut) bir kısmı da gene hayvanlar için yetiştirilir (bakla, soya). Hayvan beslenmesi bakımından baklagiller tane tutmaya başladığı sırada yeşil yem olarak yedirilirse hayvan, bitkinin hem kendisinden hem tohumundan yararlanır. Baklagillerin taneleri buğdaygillerinkine göre proteince daha zengin olduğundan evcil hayvanların yemlerinde azot oranını oldukça yükseltir, özellikle yağ çıkarılan tanelerin (yerfıstığı, soya) küspeleri bu bakımdan büyük önem taşır. Proteince zengin olduklarından bu bitkilere proteinli bitkiler de denir.

Baklagillerin, özellikle yoncanın tarım ürünü olarak yetiştirilmesi, toprağın tarımsal dengesini sağlamakta uzun süre önemli rol oynadı. Ekim nöbetinde onlara yer verilmesi sayesinde köklerdeki şişlikler toprağı azotça zenginleştirir ve kök sistemi toprağın yapısını ıslah eder. Üretim sistemlerinin özgülleşmesi ve azotlu yapay gübrelerin sistemli biçimde kullanılması baklagillerin bu işlevini önemli ölçüde azalttı, bunun sonucu olarak da, aşırı yapay gübre kullanılması yüzünden kirlenen yeraltı sularının niteliği bozuldu.

BAKLAKIRI sıf. Atç. Tüyleri üzerinde koyu renkli, gri üzerine benekler bulunan at için kullanılır.

◆ a. İri lekeli kır at donu. (Hayvanın vücudu, değişik yerlerinde koyu kılların açık renkli bir merkezi çevrelemesiyle 4-5 cm büyüklüğünde lekelerle kaplı görülür.)

BAKLALI sıf. Denizc. *Baklalı palanga,* ağır cisimleri kaldırmada kullanılan bir tür mekanik palanga. (Dili demir çerçeve içindedir ve dilin üstünde zincir baklalarının oturduğu yuvalar bulunur; ayrıca palanganın boşalmaması için bir kastanyola ile donatılır.)

BAKLAMSI sıf. Biçimi baklayı andıran.

BAKLAN ya da **BAĞLAN** a. Bazı bölgelerde bir angıt çeşidine verilen ad. Irmak ve göl kenarlarını yeğler. Karnı pas kırmızısı, başı beyazdır.

BAKLAN, Batı Anadolu'da, Denizli iline bağlı ilçe; 14 568 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi Denizli'nin 52 km kuzeydoğusunda *Baklan* (esk. Dedeköy); 3 931 nüf. (1990).

BAKLAN ovası, Denizli ilinde ova; Çivril ovasının, Beşparmak ve Çökelez dağları arasında, G.-B.-K.-D. doğrultusundaki uzantısıdır. Tektonik kökenlidir. Sularını Büyük Menderes boşaltır.

BAKLANOV (Grigoriy Yakovleviç), rus yazar (Voronej 1923). Savaş anlatılarında (*Neuf jours* [fr. çev.], 1958; *Un pouce de terre* [fr. çev.], 1959; *Juillet 41* [fr. çev.], 1964) halkın kahramanlığını yüceltti; rus toplumunun aksayan yanlarına değinmekten de geri kalmadı. Son yapıtları, çağdaş Sovyetler Birliği'nin ahlaksal ve toplumsal sorunlarını (*Karpuhin,* 1967; *les Amis* [fr. çev.], 1975) ele alır.

BAKLAVA a. **1.** İnce yufkadan yapılan, genellikle eşkenar dörtgen biçiminde kesilen tatlı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Eşkenar dörtgen biçimini belirtir: *Böreği baklava biçiminde kes.* **—3.** *Baklava börek,* bir başka işe göre çok daha kolay, hoşlanılarak yapılan bir işi belirtmek için söylenir. ‖ *Baklava dilimi,* eşkenar dörtgen biçiminde olan şey. ‖ *Baklava tepsisi,* içinde baklava pişirilen, ince kenarlı, yuvarlak tepsi.

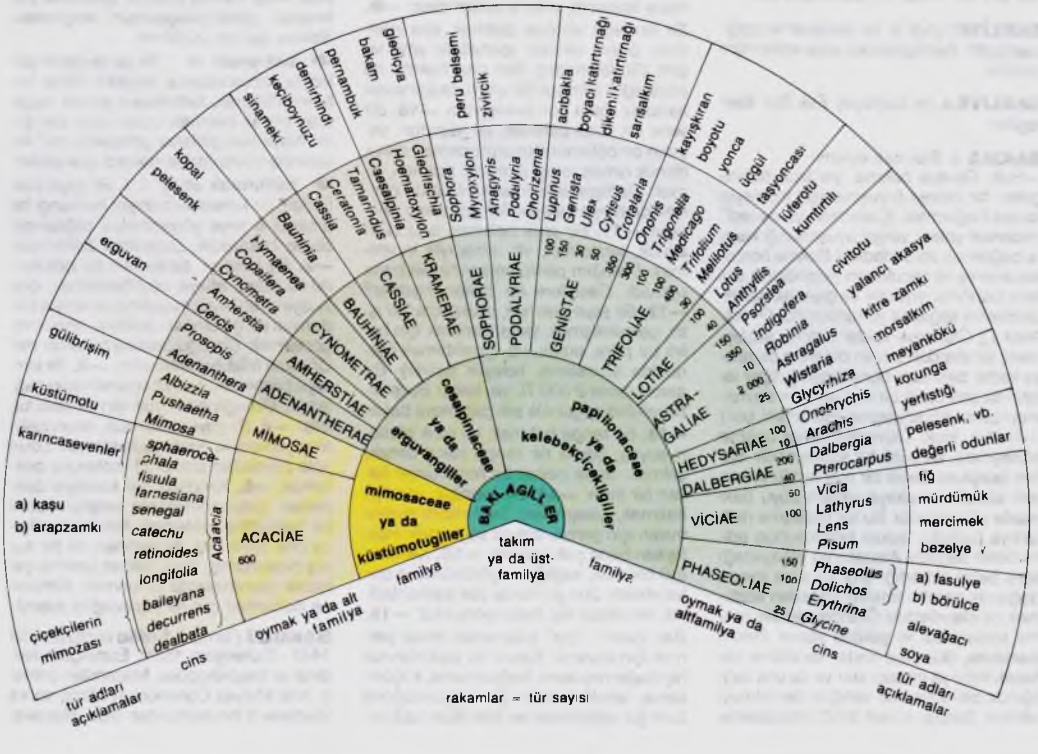
—İnş. Birbiriyle kesişerek eşkenar dörtgenler oluşturan çizgilerin doğurduğu motif.

—Krist. *Baklava dilimi,* eşkenar dörtgen biçimi.

—Kur. tar. *Baklava alayı,* Osmanlı devletinde yeniçeri ve kapıkulu ocaklarına saray mutfağından verilen baklava dolayısıyla yapılan tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Orantılı notalama sistemindeki baklava biçimli nota. İçi boş ya da dolu olabilir. Yarı-kısa denir.

—ANSİKL. Baklava, türk mutfağının en eski ve gözde hamur tatlılarındandır. Fatih dönemi mutfak defterlerinde (1473), baklavanın da adı geçer. XVIII. yy.'da içine konan malzemeye (kavunlu, cevizli, kaymaklı vb.) ya da biçimine göre (ay, hamaylı, cendere, nemse vb.) adlar aldığı ve birçok türü olduğu bilinmektedir. Günümüzde de türk mutfağının önde gelen tatlılarından olan baklava iyi cins, özlü undan, arasına nişasta serpiştirerek çok ince açılmış baklava yufkasıyla yapılır. İnceliğinin yeterli olup olmadığını anlamak için el, yufkanın arkasına tutulurdu. Tırnaklar seçilebiliyorsa, incelik yeterli demekti. Bunların 30-40 tanesiyle bir tepsi baklava yapılırdı. Eskiden bu yufka elde açılırdı. Günümüzde bu iş için hazır yufka kullanılmaktadır. Yufkalar yağlanmış bir tepsiye, aralarına yağ serpiştirerek üst üste dizilir. Arasına dövülmüş ceviz, badem, fındık gibi kuru yemişler, portakal kavun gibi meyveler ya da kaymak konur. Kuru yemişlerin pudra şekeriyle karıştırılıp az bir suyla nemlendirilmesi, meyvelerinse suyunun iyice süzülmesi gerekir. Üzerine tekrar yufka serilip, keskin bir bıçakla eşkenar dörtgen ya da başka biçimde kesildikten sonra fırına verilir. İyice kızarınca fırından çıkartılır, ılının-

BAKLAGİLLER'İN SINIFLANDIRILMASI

ca üzerine sıcak şerbet dökülür. Günümüzde yapılış biçimi aynı olmakla birlikte içine konan malzemeye ve biçimine göre ad alan birçok baklava türü vardır. Bunlardan *kuru baklava ve beyaz baklava*, yapımında da bazı farklılıklar gösterir. Kuru baklavanın şurubu limonla kestirilmeden koyuca yapılır. Bir iki gün sonra baklava şekerlenir. Özelliği, uzun süre saklanabilmesidir. Gaziantep ve Tarsus'un kuru baklavaları ünlüdür. Beyaz baklava yapılırken de, fırına sürülmeden üzerine bolca kızgın yağ gezdirilir. Altı kızdırılmış fırına verilir ve üzeri sararmadan çıkartılıp şerbetlenir.
—Kur. tar. *Baklava alayı*, padişahların her ramazan ayının on beşinde, Hırkai şerif dairesini ziyaretlerinden sonra, saray mutfağında pişirilen baklavalar on askere bir tepsi düşecek biçimde dağıtılırdı. Yeniçeri orta ve bölük çorbacıları ile öteki subayları Orta kapı önünde toplanır, silahtar ağanın hazırlanan baklavaları Orta kapı'dan çıkarmasıyla tören başlardı. Önce padişaha sunulmak üzere silahtar ağaya bir tepsi verilir, ardından, *futa** denilen esnaf peştemalına sarılı baklava tepsileri peştemal düğümlerinden sırıklara geçirilerek alayla kışlalara götürülürdü. Bu gelenek, Yeniçeri ocağı ile birlikte son buldu (1826).

BAKLAVACI a. **1.** Baklava yapan, satan kimse. **—2.** Baklava satılan dükkân.

BAKLAVACILIK a. Baklava yapma ya da satma işi.

BAKLAVALI sıf. Eşkenar dörtgen biçiminde desenleri olan.
—Denizc. *Baklavalı sac*, gemilerin makine daireleri ve sintine döşemelerinde, iskele basamaklarında, kedi köprülerinde, kaymayı önlemek için kullanılan ve üstünde baklava biçiminde çıkıntılar bulunan sac.
—Dokmc. Üzerinde eşkenar dörtgen biçiminde desenleri olan kumaş.
—İnş. Orta bölümünde eşkenar dörtgen biçiminde bir kabartı bulunan geçmeli kiremit için kullanılır. (Bu kabartı, kiremitin kurutulması sırasında kendi ağırlığıyla biçim değiştirmesini ve çatı ustasının çalışırken kaymasını önlediği gibi, yağmur sularının akmasını da kolaylaştırır.)

Şeref Bakşık

BAKLAVALIK sıf. Baklava yapımında kullanılan ya da baklava yapımına elverişli şey için kullanılır: *Baklavalık un.*

BAKLİYAT çoğl. a. (ar. *bakliyye*'nin çoğl. *bakliyyāt*). Baklagillerden elde edilen tüm ürünler.

BAKLİYE a. (ar. *bakliyye*). *Esk.* Bot. Baklagiller.

BAKMA a. Bakmak eylemi.
—Huk. *Davaya bakma*, yargıcın önüne gelen bir davayı (uyuşmazlığı) inceleyip karara bağlaması. (Çekinme* ya da red* nedenleri yoksa, yargıç uyuşmazlığı karara bağlamak zorundadır.) || *Bakma borcu*, kocanın eş ve çocuklarını geçindirme, onların barınma; yiyecek ve giyecek gereksinimlerini sağlama yükümlülüğü. (→ NAFAKA.) || *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi*, taraflardan birinin diğerine ölünceye kadar bakmayı, buna karşılık diğer tarafın da ona belirli bir mal varlığını devretmeyi üstlendiği sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi*, karşılıklı bir sözleşmedir. Bakım borçlusu, belirli bir mal varlığına karşılık olarak alacaklıya yaşam boyu bakmakla yükümlüdür. Bu tür sözleşme rastlantıya bağlıdır; bakım borçlusunun edimi belirli değildir. Alacaklının yaşayacağı süre belirli olmadığı gibi bu süre içinde doğacak gereksinmeleri önceden kestirmek de olanaksızdır. Ölünceye kadar bakma sözleşmesi iki şekilde yapılır. Bakım alacaklısı, ölünceye kadar kendisine bakacak kişiyi ya mirasçı atar ya da ona sağlığında belirli bir mal varlığını devretmeyi üstlenir. Borçlar k.'nun 511/2. maddesine göre bakım borçlusu, alacaklı tarafından mirasçı atanmışsa, bu sözleşmeye miras sözleşmesine ilişkin kurallar uygulanır.

BAKMAK gçz. f. **1.** *Bir yere, bir şeye, bir kimseye bakmak*, bakışı oraya, ona yöneltmek; görme duyusundan herhangi bir amaçla yararlanmak: *Avluya, kalabalığa, arkadaşına bakmak. Önüne bakmadan yürümek. Bakmak başka, görmek başka. Saate bakmak. Her yere baktım ama bulamadım. Pencereden bir bakar mısın geliyor mu?* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye bakmak*, onlarla ilgilenmek, onlar hakkında herhangi bir yolla bilgi edinmek; onları incelemek, anlamaya çalışmak: *Çocuğa bir bak ateşi düşmüş mü? Yemeğe bakıver, yanmasın. Çamaşırlara baktım; henüz kurumamışlar. Şu probleme bir de siz bakın, biz çözemedik.* **—3.** *Bir şeye, bir kimseye + durum tümleci + bakmak*, onları belirli bir biçimde ele almak, görmek, yargılamak: *Geleceğe güvenle, umutla bakmak. Ben bu olaya sizin gibi bakmıyorum. Sana kötü gözle bakıyor* **—4.** *Bir şeye, bir şey yapmaya bakmak*, onu gerçekleştirmenin, elde etmenin yollarını aramak, bunun için çalışmak, çabalamak; başka bir şeyle ilgilenmeksizin onu düşünmek; onu sürdürmek: *Bu devirde herkes bir ev edinmeye bakıyor. Okulunu zamanında bitirmeye bak. Ben işime bakarım, gerisi beni ilgilendirmez. Yalnızca eğlenmeye bakıyor, başka bir şey düşünmüyor. Sen işine bak, ben öylesine uğramıştım. Rahatınıza bakın.* **—5.** *Bir kimseye bakmak*, onun geçimini, sorumluluğunu üstlenmek: *Ailesine o bakıyor. Bu akşam dışarı çıkacağız, çocuklara sen bakar mısın?;* bu iş, bir sorumluluksa, o kimsenin üstünde olmak, yalnızca ondan beklenmek: *Evin bütün işleri ona bakıyor.* **—6.** *Bir şeye, bir kimseye (iyi) bakmak*, o şeyin iyi durumda kalmasına, temiz, bakımlı olmasına, doğru düzenli işlemesine vb. dikkat etmek; o kimsenin sağlıklı, temiz, bakımlı olmasına özen göstermek: *Dişlerine, saçlarına çok iyi bakıyor. Arabasına gözü gibi bakar. Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur* (atasözü). *Çocuklara çok iyi bakmışsın.* **—7.** *Bir işe bakmak*, o işi yapmak: *Bu işlere ben bakmıyorum. Ortalık hizmetine bakacak bir kadın arıyorlar.* **—8.** *Bir şeye bakmak*, en çok ona dikkat etmek, onu göz önünde bulundurmak: *Her şeyden önce kumaşın cinsine, renklerin uyumuna bakarım. Ben diplomaya bakmam, yeter ki adam olsun.* **—9.** *Bir kimseye, sözüne bakmak*, ona inanmak, önem vermek (genellikle emir ve şart cümlelerinde): *Sen ona bakma ne söylediğini bilmiyor. Siz onun dediğine bakarsanız daha çok beklersiniz.* **—10.** *Bir yere, bir yöne bakmak*, bir yapıdan, yapının bir bölümünden söz ederken oraya dönük olmak, orayı görmek; açılmak, almak: *Dağlara bakan bir ev. Evin ön cephesi caddeye bakıyor. Avluya bakan pencere.* **—11.** *Bir şeye bakmak*, onu satın almak, kiralamak, vb. amacıyla incelemek: *Baktığım pantolonların hiçbiri bana uymadı. Ceketlere de bakar mıydınız?* **—12.** *Bir şeye bakmak*, sözkonusu bir işe, gerçekleşmek, tamamlanmak için belirli bir para, emek, vb. gerektirmek (genellikle azımsama, kolaylık belirtir): *Bu aracın tamiri 2 000 TL'ye bakar. Bu işi bitirmek birkaç günlük sıkı çalışmaya bakar.* **—13.** *Bir renge bakmak*, bir renk sözkonusuysa, başka bir renge yakın olmak; çalmak: *Yeşile bakan bir renk. Griye bakan bir mavi.* **—14.** *Bir hastaya, yaralıya bakmak*, iyileşmeleri, sağlıklarını kazanmaları için gerekli bakımı sağlamak: *Hastayken bana çok iyi baktı.* **—15.** *Kendine (iyi) bakmak*, sağlığına, görünümüne dikkat etmek: *Son günlerde çok şişmanladınız, kendinize hiç bakmıyorsunuz.* **—16.** *Bak, bakın*, "işte" anlamında dikkat çekmek için söylenir: *Bakın, bu yaptıklarınızı hiç beğenmiyorum;* beğenmeme, küçümseme, tehdit belirtir: *Şu düşündüğüne bak! Şu söylediklerine bak! Bak hâlâ konuşuyor!;* şaşma belirtir: *Sen, şu işe bak!* || *Bak bak*, beklenmedik bir durum karşısında söylenir: *Bak bak, kimler gelmiş.* || *Bakalım, bakayım*, kullanıldığı cümlenin merak, kuşku, güvensizlik, tehdit gibi anlamlarını güçlendirir: *Bakalım kim daha önce bitirecek? Bakalım verdikleri sözü tutacaklar mı? Bakalım bundan sonra neler olacak? Gel bakayım buraya!* || *Bakarak*, göre: *Onlara bakarak biz daha iyi durumdayız.* || *Bakar mısın, bakar mısınız*, dikkati çekmek için kullanılan seslenme sözü. || *Bakarsın*, içinde yer aldığı cümleye olasılık anlamı katar: *Şemsiyelerinizi alın, bakarsın yağmur yağar.* || *Baksana, baksanıza*, bir kimseye seslenmek için kullanılır; "beni dinleyin, bana bakın" anlamında kullanılan dikkat çekme sözü: *Baksana, neler söylüyorlar.* || *Baktıkça alır*, güzelliği ilk bakışta göze çarpmayan kimse ya da görünüm için kullanılır.
◆ g. f. **1.** *Bir şey bakmak*, onu satın almak, kiralamak, vb. için aramak, gezinmek: *Sokak sokak ev baktık. Çocuğa ayakkabı bakmak.* **—2.** *Hasta, çocuk bakmak*, onların temizlik, sağlık, beslenme gibi temel gereksinimlerini sağlamak. **—3.** *Dergi, kitap vb. bakmak*, onlara hızlıca göz gezdirmek; karıştırmak: *Zaman geçsin diye biraz nakış işledi, biraz dergi baktı.*
◆ **bakılmak** edilg. f. **1.** Görme duyusundan herhangi bir amaçla yararlanılmak: *Bahçeye, avluya; her yere bakıldı, hiçbir yerde yok. Yemeğe bakıldı mı?*; bir kimsenin geçimi sağlanmak; sağlıklı, temiz, düzenli olmasına özen gösterilmek: *Çocuklarına iyi bakılması için her ay belirli bir miktar para ödüyor. Hastaya iyi bakılmamış;* bir kimseyle ilgilenilmek, ona hizmet edilmek: *Size bakıldı mı?*; belirli bir biçimde görülmek, yargılanmak: *Buralarda ona pek iyi gözle bakılmaz;* sözüne inanılmak, önem verilmek: *Onun sözüne bakılır mı, insanı yarı yolda bırakır.* **—2.** Bir şeye özen gösterilmek, önem verilmek: *Yokluğumuzda eve hiç iyi bakılmamış;* o şeyle iş bağlamında ilgilenilmek: *Garson, bu masaya henüz bakılmadı;* göz önünde bulundurulmak: *Artık diplomaya eskisi kadar bakılmıyor.*
◆ **bakınmak** dönşl. f. **1.** Gözleriyle çevresini araştırmak; aranmak: *Ne bakınıp duruyorsun? Etrafa bakındım ama kimseyi göremedim.* **—2.** *Halk. Doktora, ebeye, vb. bakınmak*, onlara muayene olmak. **—3.** *Bakına bakına*, çevresine bakınarak, gözleriyle çevresini araştırarak: *Bakına bakına yürümek.*
◆ **bakışmak** işt. f. İki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, karşılıklı olarak birbirine bakmak; birbirlerine gizlice, kaçamak olarak bakmak: *Uzun uzun bakıştılar. Nasıl bakıştıklarını görmedin mi? Arkasından birbirlerine bakışıp gülüştüler.*
◆ **baktırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeye baktırmak*, bir kimsenin bakışını herhangi bir amaçla o şeye yöneltmesini sağlamak: *Saate baktırmak. Dosyalara baktırmak.* **—2.** *Bir kimseyi, bedeninin bir bölümünü (doktora, ebeye, vb.) baktırmak*, onu muayene ettirmek; muayene amacıyla bedeninin bir bölümünü doktora, ebeye vb. göstermek: *Çocuğu doktora baktırdın mı? Gözümü hâlâ baktıramadım.* **—3.** *Bir kimseye baktırmak*, onunla ilgilenilmesini sağlamak: *Çocuğa baktırmak için bir dadı tuttular.* **—4.** *Bir şeye baktırmak*, onun bakımını yaptırmak: *Arabaya baktırmak. Uzun yola çıkmadan arabanın motoruna baktırmak.* **—5.** *Kendisini (bir kimseye) baktırmak*, gereksinimlerinin karşılanmasını bir başkasına yüklemek: *Kendisini yıllarca ona baktırmış, mirasından da bir kuruş bırakmamış;* ilgiyi, dikkati üzerine çekecek davranışlarda bulunmak: *Kendisine baktırmak için ne yapacağını şaşırdı.*

BAKOCZ (Tamás), **Erdőd** kontu (Erdőd 1442 - Esztergom 1521), Esztergom kardinal ve başpiskoposu, Macaristan primatı. Kral Matyas Corvinus'un kâtibi, sonra Vladislav II'nin mühürdarı oldu. Macaris-

tan ile Cambrai birliği arasında ittifak kurulmasını engelleyerek, kendisinin papalığa adaylığını desteklemeye söz veren Venedik'i kurtardı. Ancak, 1513'teki kardinaller toplantısında papa seçilemedi. Papanın onayı ile, Türkler'e karşı bir haçlı seferi düzenledi; ancak bu sefer, György Dózsa önderliğindeki köylülerin silahları senyörlerine çevirmesi (1514) üzerine yarım kaldı.

BAKOKOLAR → KOKOLAR.

BAKONGOLAR → KONGOLAR.

BAKONY dağları, Macaristan'ın batı kesiminde küçük dağ kütlesi; 704 m. Yükseklikleri az olmakla birlikte bu dağlar, Macaristan'ın güney kesimindeki uçsuz bucaksız ovanın ve sıra sıra kaplıcaların bulunduğu bir kırık kuşağında yer alan Balaton gölünün (özellikle güney yamaçları çok sarp biçimde göle doğru iner) yanı başında yükseldiklerinden bir dağ görünümü kazanırlar. Bakony dağlarının B. ve K.-B.'daki yamaçları oldukça yumuşak eğimli ve çok güzel ormanlarla kaplıdır. Ayrıca, bu dağlar Macaristan'daki başlıca madencilik (linyit, manganez, boksit) bölgelerinden biridir.

BAKOTALAR → KOTALAR.

BAKOY ("beyaz ırmak"), Mali'de ırmak (Gine'de doğar), Senegal ırmağının ana kollarından biri; Bafulabe'de Bafing ırmağına kavuşur.

BAKRAÇ a. **1.** Genellikle bakırdan yapılan kova biçiminde, kulplu kap: *Su bakracı, süt bakracı.* **—2.** Bakraç dolusu (sayı sıfatıyla): *İki bakraç yoğurt.*
—Denizc. Kömürlü gemilerde, kömür taşımak ya da kazan önüne biriken yanmış kömürü ve külü pasakül etmek için kullanılan sactan yapılmış büyük kap.

BAKRUŞİN (Yuriy), sovyet dans eleştirmeni ve yazarı (Moskova 1898-*ay. y.* 1973). Stanislavskiy-Nemiroviç-Dançenko tiyatrosu'nun müdürlüğünü yaptı (1924-1939). 1942'de başlayarak Bolşoy okulu'nda bale tarihi dersleri verdi. Yapıtları arasında, *Aleksandr Gorskiy'in yaşamöyküsü* (1946) ve *Histoire du ballet russe* (Rus balesinin tarihi, 1965) [fr.çev.] önemlidir.

BAKSI → BAHŞI.

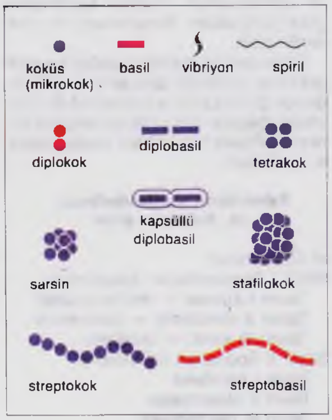
BAKST (Lev Samoyloviç ROSENBERG, **Léon** — denir), rus ressam ve dekorcu (Grodno 1866-Paris 1924). Gerçekçilikten ayrıldı, tiyatro dekorculuğuna yeni bir anlayış getirdi. 1909-1921 arasında Serge de Diaghilev'in Rus baleleri topluluğu için doğu etkileri taşıyan çalışmalar yaptı. *Şehrazad* için (1910) yaptığı dekor ve kostümler "Rus baleleri" üslubunun tipik örneği olarak kaldı.

BAKŞI → BAHŞI.

BAKŞIK (Şeref), türk siyaset adamı, gazeteci (İzmir 1927). Yüksek ekonomi ve ticaret okulu'nu bitirdi. İzmir'de gazetecilik yaptı. Demokrat İzmir gazetesinin yazışları müdürü olarak, 1960 öncesinde pek çok basın davasının sanığı oldu. 27 Mayıs devrimi'ni izleyen günlerde, İzmir basınını temsilen Kurucu meclis üyesi seçildi (1960-1961). CHP'den İzmir milletvekili oldu (1961-1973). 12 Mart 1971'den sonra CHP genel sekreteri Bülent Ecevit'in istifası üzerine, Ecevit yanlısı ve İnönü karşıtı olarak CHP genel sekreterliğine getirildi (1971). İzmir'den CHP senatörü seçildi (1975-1980). 12 Eylül 1980'den sonra yeni siyasal partiler kurulmasına izin verildiğinde önce SODEP'in, Halkçı parti ile birleşmeden sonra da SHP'nin İzmir il başkanı oldu (1984); 1987 genel seçimlerinden önce il başkanlığından ayrıldı.

BAKŞİ (Ghulam Muhammet), hintli siyaset adamı (1907-Srinagar 1972). Ladak'ta öğretim üyesiydi. Müslüman konferansı'na katıldı (1931), Bilça partisi'ni kurdu (1933-34) ve İngilizler ile çatışmaya girdi. 1948'den 1953'e kadar Keşmir başbakanı oldu. Şeyh Abdullah'ın yerine Keşmir müslüman konferansı'nın başına geçti; 1957'de, ülkesinin Hindistan birliği'ne fiilen katılmasından sonra yapılan seçimleri kazandı. Kongre partisi'nin siyasetine karşı çıkarak, 1966'da Keşmir ulusal konferansı'nı kurdu.

BAKTERİ a. (fr. *bactérie*; yun. *bakteria*, çomak'tan). **1.** Çok basit yapılı, yaygın çekirdekli, genellikle klorofilsiz ve bölünerek çoğalan birhücreli canlılar grubuna verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kırmızı bakteriler, bakteriyoklorofil içeren bakteriler (*Chromaticum okenii, Clathrocystis roseopersicina, Bacterium photometricum,* vb.) [Demir, kükürt biriktiren bakterilere SİDEROBAKTERİ, SÜLFOBAKTERİ adı verilir.] || *Sirke bakterileri,* etanolü sirke asidine çevirebilen, kesin aerobi yaşamlı, kısa çomak biçiminde bakteriler. (Sebzelerin ve meyvelerin üzerinde, meyve sularının ve mayalı içkilerin içinde bulunur, sirke yapımında kullanılırlar.)
—ANSİKL. Bakteriler hem bitkilerden, hem hayvanlardan farklıdır; hızlı çoğalmaları ve biyokimyasal etkileri bakımından canlılar âleminin dengesini sağlamada çok büyük önem taşıyan bir grup oluştururlar.

bakterilerin çeşitli biçimleri

•*Yaşama yetenekleri.* Bakterilerin olağanüstü bir uyarlanma gücü vardır.
•*Doğal yetenekleri.* Radyoaktif uranyum madenlerinde bile canlı bakteriler vardır. 34 yüzyıl önce yapılmış olan Mısır'daki Luksor tapınağı'nın dış cephe tuğlalarında canlı bakteriler bulunmuştur. Dombrowski 200 milyon yıllık (Bad-Nauheim, Hesse eyaleti), hatta 320 milyon yıllık (Saskatchewan, Kanada) ya da 720 milyon yıllık kaya tuzu bloklarında canlı bakteri bulduğundan bu yana yukarıda sözü edilen zamanın da bir önemi kalmamıştır. Bu bakteriler sporlanmazlar. Amerikalı Sisler'e göre, göktaşlarının içinden aseptik olarak bakteriler alınabilmiş ve peptonlu etsuyunda üretilmiştir. Dahası, 20 000 m yükseklikte dolaşan bir stratosfer balonu havadan metreküp başına 10'dan fazla bakteri toplamıştır.

•*Deneysel yetenekleri.* Kara bakterilerinin hemen hepsi, laboratuvarda yapılan denemelerde, % 1 peptonlu deniz suyunda, suda çok yüksek dozda iyotlu bileşikler bulunsa bile, pekâlâ gelişmektedir. Çeşitli bakteriler boşluğa (5 gün süreyle 10^{-10} mm civa yüksekliği), soğuğa (+ 2°K), hızlı sıcaklık değişikliklerine (birkaç saat içinde −190°C'tan +25°C'a geçiş), atom radyasyonlarına (Los Alamos'ta, bir reaktör "soğutma havuzu"nda, insan için öldürücü dozun 2 000 kat üstünde bir radyasyon altında yoğun çoğalma) dayanabilmektedir.
• *Yapısı.* Bakteriler, mavi suyosunları gibi çekirdeği zarsız hücrelerdir. Virüslerden başlıca ayrılıkları şunlardır: tam çekirdekli hücreler gibi onların da içlerinde dezoksiribonükleik ve ribonükleik asit vardır; çoğalırken, içinde yaşadıkları üstün yapılı organizmayla bütünleşmezler. Bakteriler anatomik yapıları ve fizyolojik özellikleriyle de tam çekirdekli hücrelerden ayrılırlar: onlarda çekirdeği sitoplazmadan ayıran bir zar yoktur; tam çekirdeklilerde olduğu gibi örgün bir solunum aygıtına (mitokondri) sahip değildirler. Genellikle sitoplazmayı saran bir kılıf vardır; bu kılıfın yapısı Gram pozitif bakterileri (centiyan moruyla boyanırlar) Gram negatif bakteriler-

Lauros-Giraudon

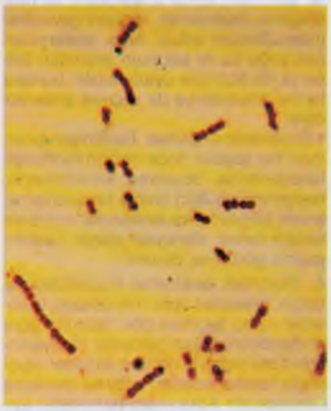

Léon **Bakst**
"Rus baleleri" topluluğu tarafından 1912'de Châtelet tiyatrosu'nda sahnelenen *le Dieu bleu* balesi için dekor taslağı (koregrafi Michel Fokine)
Art moderne müzesi, Paris

yanda: diplokoklar (bir kısmı zincirleme küme halinde)

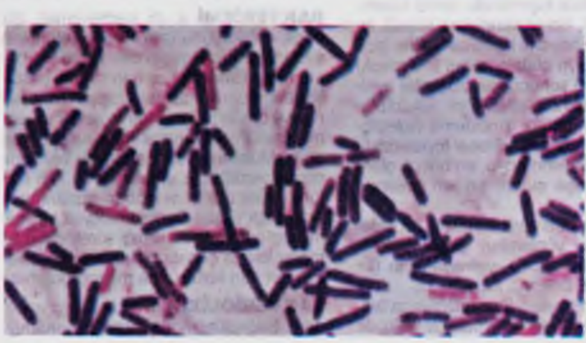
Dr Christol

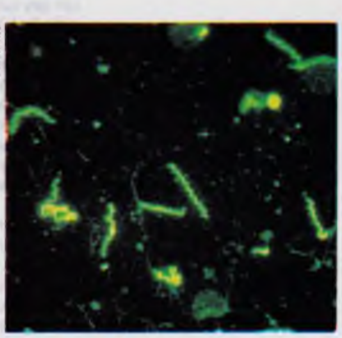
aşağıda solda
Gram pozitif (mor) ve negatif (pembe) bakteri karışımı

aşağıda sağda
ultramikroskopta görülen soluk treponemalar

C.N.R.I.

C.N.R.I.

bir bakterinin yapısı

katı ortamda sarı stafilokok kültürü

den (alkolün etkisiyle bu rengi yitirirler) ayırmaya yarar.

Bakteriler bölünerek çoğalırlar, bölünme sonucunda ortaya çıkanlar ya bir arada kalır ya da ayrılırlar. Biçimce çok değişiktirler ve yaşadıkları ortama göre bir görünüm edinirler. Birçoğunun spor denen dirençli biçimleri vardır ve bu biçime girdiklerinde aşırı sıcağa ve soğuğa ya da kuraklığa dayanabilirler; bazı bakterileri sterilizasyonla yok etmenin güçlüğü bundan doğmaktadır. Bakteriler uyarlandıkları ortama ya da içinde yaşadıkları konağa en elverişli sıcaklık sınırları içinde hızla çoğalırlar: örneğin toprak bakterileri çevre sıcaklığında, hastalık yapan bakteriler 30-40°C'ta gelişirler.

• *Rolü ve önemi.* Bakteriler doğada önemli rol oynar. Bir kısmının çok yüksek enzim etkinliği vardır; mayalandırmaya dayalı sanayilerde bundan yararlanıldığı gibi, üstün yapılı hayvanların bağırsaklarında besinlerin sindirilmesinde de bunlar önemli rol oynar. Bir kısım bakteriler pigment üretirler, bir kısmı gaz üretir, demir, kükürt biriktirir, toksin salgılar (→ EKZOTOKSİN) ya da içinde toksin toplar. (→ ENDOTOKSİN)

Genel olarak bakteriler mayalandırma ve çürütme etmenleridir, organik maddeleri gaza ve cansız maddelere dönüştürürler; bu maddeler yeniden yaşamsal çevrimde yer alır. Havadaki gazları kendilerine bağlayabilir, böylece toprağı azotça zenginleştirir ve bitkilere, gelişmek için gereksindikleri inorganik besinlerin bir kısmını sağlamış olurlar. Kısaca söylemek gerekirse bakteriler biyosferdeki çevrimlerde, *parçalayıcı* ya da *mineralleştirici* olarak çok önemli rol oynarlar. Hastalık yapan bakteriler, bakteriler âleminin çok küçük bir bölümüdür.

Bazı bakterilerin metabolik özelliklerinin (azot biriktirme, enzim salgılama, vb.) sanayide kullanılması gelişme halindedir. Birtakım maddeleri üreten hücrelerin genlerinin bakteri kromozomuna bağlanabilmesi olanağı genetik mühendisliğinin temelidir; gen aşılanan bakteriler istenilen maddeleri (hormonlar, hayvansal proteinler, aşı antijenleri, vb.) büyük ölçüde sağlayacaklardır.

Bakteriler, bulundukları ortamın ya da organizmanın zararına yaşarlar. Kimisi serbest oksijene gereksinim duyar: bunlar aerobidir; kimisi anaerobidir, serbest oksijene dayanamaz, oksijeni çevredeki moleküllerden edinir. Ama, aralarından pek çoğu bu iki solunum tarzından birine ya da öbürüne uyarlanabilir: bunlara karma anaerobi ya da seçmeli anaerobi denir.

• *Bakterilerin tanınması.* Bakterilerin tanınması her şeyden önce onların morfolojik karakterlerine, boyanma karakterlerine, besiyerinde (kültür) üreme karakterlerine, enzim salgılama karakterlerine, antijenlik karakterlerine, deneysel olarak hastalık yapma güçlerine dayanır.

A. *Morfolojik karakterler.* Küçüklüklerine karşın, bakteriler optik mikroskopta görülebilir ve bu aygıttaki görüntülerine göre sınıflandırılırlar. Bazı bakteriler yüzeylerindeki türlü biçimde dağınık kirpikler sayesinde hareket ederler; kirpiksiz olanlarsa hareketsizdir. Ama onları birbirinden ayıran şey özellikle biçimleridir: kimisi küremsidir (kokus), kimisi silindirimsi (basil), kimisi kıvrık (vibriyon), kimisi sarmaldır (spiril). Tek tek ayrı olabilecekleri (mikrokok) gibi bölünme sonucunda oluşanlar ayrılmayarak toplu da kalabilirler: ikili (diplokok), dörtlü (tetrat), zincirleme (streptokok), küpsü (sarsin), küresel topak (stafilokok). Bakterilerin boyu, en büyük olanlarında yaklaşık olarak 1-6 μm arasında değişir.

B. *Boyanma karakterleri.* Bakteri örneklerini boyama yöntemleri çeşitli bakteri gruplarını birbirinden ayırmaya yarar. (→ GRAM, ASİDE DİRENÇ, ZİEHL.)

C. *Kültür karakterleri.* Bazı ortamlarda üretilen bakteriler genellikle özel bir biçimde koloniler oluşturarak gelişirler. Ortamın bileşimi de incelenen bakterinin metabolizmasını gözlemleme olanağı sağlar (özel ortam). Ayrıca bakteriler, çoğaldıkları ortama göre biçim değiştirebilirler.

D. *Antijenlik karakterleri* → ANTİKOR, ANTİJEN, SERODİYAGNOSTİK.

E. *Deneysel hastalık yapma gücü.* Alıcı bir hayvana belli bir bakterinin aşılanması, o hayvanda, belirtileri değişik olsa bile, insandakine benzer bir hastalık yapar ve otopside hayvanın organlarında mikrop bulunur. Genellikle bu işte kullanılan hayvanlar kobay ve faredir.

Laboratuvar hayvanı üzerinde yapılan bu deneyler doğal hastalığın başlama ve gelişme biçimini açıklamaya yarar ve buna dayanılarak, aşı da dahil, önleyici ve tedavi edici yöntemleri bulma olanağı sağlar.

• *Bakterilerin sınıflandırılması.* Bakterileri sınıflandırmak zordur, çünkü henüz çok iyi bilinmedikleri gibi birçoğu da çokbiçimlidir. Bununla birlikte bakteriler spor yapma (ya da yapmama) davranışına göre (sporlu bakteriler ve sporsuz bakteriler), boyalara karşı tepkilerine göre (Gram pozitif ve Gram negatif), yaşama yeteneklerine göre (aerobi ve anaerobi olanlar, termofil ve termofob olanlar, vb.), çevrelerinde uyandırdıkları kimyasal tepkimelere göre (sülfobakteri, ferrobakteri), vb. sınıflandırılabilir.

Çoğu zaman yeniden yapılan bu sınıflandırma genotipik taksinominin geleceğini de göz önünde bulundurmalıdır. Dünyadaki başlıca dört sınıflandırmadan biri olan A. Prévot'nun bakteri sınıflandırması aşağıdadır:

Bakterilerin sınıflandırılması
(A. Prévot'ya göre)

a) Özbakteriler
SINIF I Sporlanmayan özbakteriler
Takım I *küresel = micrococcales*
Takım II *silindirimsi = bacteriales*
Takım III *kıvrık = spirillales*
SINIF II Sporlanan özbakteriler
Takım I *bacillales*
Takım II *clostridiales*
Takım III *plectridiales*
Takım IV *sporovibrionales*

b) Mikobakteriler
SINIF I Actinomycetales
Takım I aside dayanıksızlar
Takım II aside dayanıklılar
SINIF II Myxobacteriales

c) Algobakteriler
SINIF I
Takım I chlamydobacteriales
Takım II caulobacteriales
SINIF II Thiobacteriales

d) Protozoobakteriler
Spirochetales

BAKTERİDİ a. (fr. *bactéridie*). Basillerin hareketsiz türlerine Davaine'ın verdiği ad; şarbon bakterisi en iyi bilinenidir. (Bergey'in yeni sınıflandırmasına göre, bakteridi cinsi [ya da bacteridium] bacillus cinsinin içindedir ve günümüzde, şarbon basilini belirtmek için *Bacteridium anthracis* değil, *Bacillus anthracis* denir.)

BAKTERİEMİ a. (fr. *bactériémie*). Bir odak enfeksiyonu (zatürree, piyelonefrit) sırasında kanda geçici olarak bakteri bulunması. (Bakteriler zaman zaman hastalık odağından kurtularak dolaşan kana karışır ve orada organizmanın doğal savunma mekanizmalarınca kısa sürede yok edilir. Muayene ve incelemeler olumsuz sonuç verdiğinde, yapılacak bir kan kültürü ender olarak mikrobun saptanmasına olanak sağlar. Septisemideyse, tersine, mikropların kandaki varlığı süreklidir; mikroplar kanda çoğalır ve bu sırada yapılacak her kan kültüründe mikrop bulunur.)

BAKTERİOLİZİN a. (fr. *bactériolysine*'den). Bağışıkbil. Komplemanın yardımıyla bir bakterinin lize uğramasını sağlayabilen antikor ya da duygunlaştırıcı.

BAKTERİSİT sıf. (fr. *bactéricide*). Bakteri öldürme özelliği olan maddeler için kullanılır. (*Bakteri öldürücü* de denir.)
—Teknol. *Bakterisit etken*, bir maddenin ya da gerecin bakteriler tarafından hücuma uğramasını engelleyen ya da azaltan ürün.

◆ a. Bakterileri öldürebilen madde ya da ilaç.

BAKTERİÜRİ a. (fr. *bactériurie*; yun. *bakteria*, çomak [bakteri] ve *uron*, idrar' dan). Yeni çıkarılan idrarda çok sayıda bakteri bulunması. (İşeme sırasında çevreden bulaşarak değil, doğrudan doğruya idrar yollarında idrara karışan bakteriler hastalığa yol açtığından, bakteriürinin hangi rakamı geçince hastalık belirtisi sayılacağı tartışmalıdır.)

BAKTERİYOFAJ a. (fr. *bactériophage*, yun. bakteria, çomak [bakteri], ve *phagein*, yemek'ten). Belli bir bakteriye girince asalak gibi davranan ve liz yoluyla onu tahrip eden virüs. (Başlangıçta Herelle tarafından önerilen "bakteriyofaj" terimi yavaş yavaş yerini "faj" sözcüğüne bırakmaktadır.)
—ANSİKL. Yaşlanmış stafilokok örneklerinin incelenmesi sırasında Herelle'in keşfettiği bakteriyofaj, bu bilgin tarafından, süzgeçten geçen virüslere benzer olarak tanıtıldı. Elektronik mikroskopta gözlemlenen bakteriyofajlar, bir ya da birçok "kuyruk"lu, çokyüzlü tanecikler gibi görünürler ve bu kuyruklarla bakterilere tutunurlar. Molekül ağırlığı yüksek protitlerden oluşan bu cisimler, virüslerinkine yakın özellikler taşır. Belirli bir bakteriyofaj, belli bir bakteri türü ya da ona yakın türler için özgüldür.

• *Bakteriyofajların (ya da fajların) bakteriler üzerindeki etkileri.* Özgül bir bakteriyofaj parçacığının bir kolibasile *(Escherichia coli)* girmesi ve bakterinin metabolizmasını kendi yararına çevirmesi için en fazla yirmi dakika gerekir; bakteri önce bakteriyofajın DNA'sını, sonra kılıfının iki öğesini (baş ve kuyruk) yapmaya koyulur ve böylece içine giren ilk faja benzer yüz kadar tanecik yapar, sonunda çatlayarak parçalanır (liz olayı) ve fajlar serbest kalır. Fakat bazı kolibasil soyları lize direnir, fajla bütünleşirler, böylece "ılımlı" bir bünye kazanarak normal üremelerini sürdürürler; bu durumdaki faj bir profajdır. Bununla birlikte, yaşam koşullarındaki bir değişiklik, onların asalaklarıyla birlikte sürdürdükleri sahte dengeyi bozduğu zaman, bu lizojen soylar birdenbire lize uğrayabilirler. Bazen bir liz olayı bir aktarmaya vesile olabilir; yani faj, lize uğrayan bakterinin kromozomunun bir parçasını edinir ve bir başka bakteriye girerken o parçayı bu yeni bakteriye taşımış olur. Burada virüs bir gamet rolü oynadığından, böylece bazı kalıtsal karakterler, eşeysiz bir süreç sonucunda bir bireyden diğerine geçebilir. Bakteriyofajlar virüsler grubu içinde sayılırlar.

Bakteriyofajlar, aşılarla ve antibiyotiklerle birlikte ağız ya da iğne yoluyla tedavide kullanılırlar.

Topraktaki bir bakteriyofaj, baklagillerin köklerindeki yumrucuklarda (nodozite) bulunan *Bacterium radicicola*'yı lize uğratabilir; bu baklagiller aynı tarlada sürekli olarak yetiştirilecek olursa bakteriyofajın etkisi artar, bitkilerin gücü azalır ve verim düşer; bu da tam bir toprak hastalığıdır.

BAKTERİYOKLOROFİL a. (fr. *bactériochlorophylle*). Rodotiyobakteriler gibi ışıksever bakterilerde bulunan ve klorofile çok benzeyen özümleyici boya maddesi (pigment).

BAKTERİYOLİZ a. (fr. *bactériolyse*; yun. *bakteria*, çomak [bakteri] ve *lysis*, erime'den). Bakterilerin, çeşitli maddelerle (antibiyotikler, bakteriyosinler, lizozim, kompleman, vb.), başka mikroplarla (bakteriyofajlar, bdellovibrio) ya da ortamda ya-

ratılan fiziksel değişikliklerle (osmoz basıncı, pH değişiklikleri, vb.) etkilenip yok edilmesi.

—ANSİKL. Çoğu zaman bakterinin lize uğraması çeperinin parçalanmasından ileri gelir. Kolera vibriyonunun, özgül antikorlara eklenen komplemanın yardımıyla *in vitro* lize uğraması, bakteriyolizin en iyi bilinen örneğidir. Yüksek dozlarda verilen bakterisit antibiyotiklerin etkisiyle vücuttaki Gram negatif bakterilerin lize uğraması hastada öldürücü bir şok yapabilir (endotoksin şoku).

BAKTERİYOLOG a. Bakteriyoloji uzmanı.

BAKTERİYOLOJİ a. (fr. *bactériologie*; yun. *bakteria*, çomak [bakteri], ve *logos*, bilim'den). Mikrobiyolojinin özel olarak bakterilerle uğraşan dalı. (Bakteriyoloji mikrobiyolojiden eskidir, bu konudaki araştırmalar ta Leeuwenhoek'a kadar ulaşır [1680]. Gerçek başlangıcı ise Davaine ile Rayer'in çalışmalarına [1850], özellikle Pasteur'ün, Koch'un ve ardıllarının çabalarına dayanır. Böylece enfeksiyon hastalıklarının çoğuna neden olan çok küçük yaratıkların biçimleri ve özellikleri azar azar öğrenilmiş oldu.)

—Ask. *Bakteriyoloji savaşı, silahı*, bakterilerin kullanıldığı savaş, silah. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. Amerikan ordusu, 1950-1966 arasında ABD'nin birçok kentinde bakteriyoloji savaşı denemeleri yaptı. 1969'da Başkan'ın emriyle, bakteriyoloji silahlarının depolanması ve saldırgan bir bakteriyoloji savaşı hazırlığı yasaklanarak tüm denemelere son verildi.

Bakteriyolojihanei baytari → PENDİK VETERİNER KONTROL ve ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ.

Bakteriyolojihanei osmani, Bakteriyolojihanei şahane de denir. İstanbul'da 1893'te açılan, bakteri bilimine ilişkin ilk sağlık kuruluşu. İstanbul'da çıkan kolera salgını nedeniyle Paris'ten getirtilen Dr. André Chantemesse'in önerisiyle, Demirkapı'da bulunan eski tıbbiye binasının yanında hizmete girdi. Umum mekâtibi askeriye nezareti'ne bağlanarak, müdürlüğüne fransız Dr. Maurice Nicolle, yardımcılığına da Zühtü Nazif Bey getirildi. Dr. Nicolle'ün verdiği teorik ve pratik kurslarla bakteriyolog ve veterinerler; sıtma mücadele kurslarıyla ilk sıtma mücadele şefleri yetiştirildi. Bina, difteri serumu hazırlamak için yetersiz bulunduğundan, bakteriyolojihane Nişantaşı'na taşındı (1895). Burada, Osmanlı döneminde üretilen ilk yerli bağışık serum olan *Dr. Nicolle serumu* (yerli difteri serumu) üretildi. Dr. Nicolle'ün istifasından sonra Daülkelb (kuduz) laboratuvarı müdürü Dr. Remlinger'e ek görev olarak buranın müdürlüğü verildi (1901). Bakteriyolojihane Çemberlitaş'a nakledilerek genişletildi (1911). Müdürlüğüne önce Dr. Paul L. Simond, daha sonra Dr. Refik (Güran) getirildi (1914). Bakteriyolojihane, Daülkelb laboratuvarı, Telkihhâne, Kimyahane ve Sıhhi müze, İstanbul hıfzıssıhha müessesesi adı altında birleştirildi (1922). Ancak bu kuruluşlar ayrı ayrı çalışıyordu. Daha sonra Daülkelb laboratuvarı ve Sıhhi müze ayrılıp bağımsız birer kuruluş oldular. Bakteriyolojihane, Sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekâleti bünyesinde kurulan Merkez hıfzıssıhha müessesesi' ne bağlandı (1928). Bakteriyolojihane lağvedilince (1933), onun görevlerini de Hıfzıssıhha müessesesi üstlendi. 1942'de çıkartılan 4288 sayılı yasayla adı Refik Saydam merkez hıfzıssıhha enstitüsü oldu.

Bakteriyolojihane'de 1913'ten sonra dizanteri, veba, kolera aşıları ve tetanos serumu üretildi. 1920'de de meningokok serumu elde edildi.

BAKTERİYOSİN a. (fr. *bactériocine*). Bazı bakterilerce salgılanan ve aynı türden ya da değişik türlerden bakteriler üzerinde etki gösteren antibakteri madde. (Bazı bakteriyosinler, kendilerini salgılayan bakteri türünün adını andıran adlar taşır. Örneğin *kolisin, pestisin, pyosin*, vb.)

BAKTERİYOSTATİK sıf. (fr. *bactériostatique*; yun. *bakteria*, çomak [bakteri], ve *statos*, durağan'dan). Ted. Öldürmeden bakterilerin çoğalmasını engelleyen antibiyotiğe denir.

—ANSİKL. Uygun bir ortamda bakteri hızla büyüyecek ve çoğalacaktır. Bir antibiyotik bu ortama sokulduktan sonra, oradaki mikrobun gelişmesini durduruyorsa ona bakteriyostatik denir. Belirli bir süre içinde, ortamdaki mikrop sayısı başlangıçtaki mikrop sayısına eşitlendiği zaman bakteriyostaz en üst düzeyde demektir (→ ANTİBİYOGRAM.)

BAKTERİYOSTAZ a. (fr. *bactériostase*). Bakterilerin çoğalmasının durması (Bakteriler ölmez, sadece gelişmeleri durakları.)

BAKTERİYOZ a. (fr. *bactériose*). Bakterilerden ya da bakteri toksinlerinden ileri gelen asalak hastalığı ya da her çeşit hastalık.

—ANSİKL. Bitkilerde bakteriyoz başlıca dört tip belirti gösterir: bir değişiklikten (örneğin *Agrobacterium tumefaciens*'in yaptığı bitki kanseri) ya da hücre tepkisinden doğan urlar (örneğin *Pseudomonas savastanoi*'nin yaptığı zeytin tüberkülozu); nem çürükleri (örneğin *Erwinia phytophthora*'nın patateste yaptığı "karabacak" hastalığı); kuru nekrozlar (örneğin *Pseudomonas tabaci*'nin tütünde yaptığı "kızıl yanık" hastalığı; solma (örneğin *Corynebacterium sepedonicum*'un yaptığı patates solgunluğu).

BAKTEROİT a.(fr. *bactéroïde*). Çoğu zaman tam bir anaerobi yaşam süren Gram negatif bakteri türlerini içeren cinsten bakteri. (Bakteroitler sindirim borusundan ve mukozalardan alınıp yalıtılırlar.)

BAKTIRMAK → BAKMAK.

BAKTOFÜGASYON a. (fr. *bactofugation*). Pastörizasyon derecesindeki sütün, yüksek devirli santrifüjlerden geçirilmek suretiyle temizlenmesini ve spor yapan bakterilerin büyük bir kısmından arınmasını sağlayan yöntem.

BAKTRA → BAKTRİA.

BAKTRA. Esk. coğ. Afganistan'ın kuzey sınırında eskiçağ kenti (**Zariaspa** da denirdi). Baktria'nın başkentiydi. Zaratuştra öğretisini yaymaya burada başladı; 327'de, Büyük İskender Ruşenk ile burada evlendi. Günümüzde *Belh*.

BAKTRİA, BAKTRİANA ya da **BAKTRA,** yun. **Baktriane,** İranlılar'ın yaşadığı eski ülke; bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde yer alır; Paropamisus (bugünkü Hindu Kuş) dağları ve Oxus (bugünkü Amu Derya) ırmağıyla sınırlanır. Baktria'dan ilk kez, burayı egemenliği altına alan Keyhüsrev döneminde söz edilir. O dönemde bu ad Baktria ile Sogd'u içeren bir satraplığı belirtiyordu. Burayı Bessos'tan alan İskender (329), satraplık sınırlarına Margian'ı da kattı. Daha sonra Selefki krallığı'na bağlanan (309'a doğr.) Baktria, satrap Diodotos döneminde bağımsızlığına kavuştu (239'a doğr.). Bir hellen devletinin merkezi haline gelince, yörenin iran kökenli soyluları, devleti yöneten yunan hanedanının kültürünü benimsediler. Ne var ki ülke, İ.Ö. II. yy.'dan başlayarak Mithridates I'in eline geçti. Daha sonra tüm Batı İran, Kuşana İmparatorluğu'nun (İ.Ö. I. yy. - İ.S. III. yy.) sultası altına girdi (Baktria'nın bu imparatorluğa başkentlik ettiği sanılır). Kuşanalar, sasani saldırılarına karşı kendilerini korumak zorunda kaldılar; daha sonra Eftalit Hunları'nın istilası geldi (V. yy.). VII. yy.'ın ikinci yarısında müslümanların fetihleri sonunda Buddha tapınakları yıkıldı; önceleri Buddha rahipleri olan Bermekiler islam dinini benimsediler. Ama yunan kültürü yok olmadı; bermeki Cafer bin Yahya, Harunurreşit'in sarayında, yunan yapıtlarından çeviriler yaptı.

• *Arkeoloji.* Eski hellen ve çin metinlerinde Baktria zengin ve verimli bir bölge olarak anlatılır. Gerçekten de bölgede yunan-baktria döneminden kalma birkaç sulama kanalı ortaya çıkarılmıştır.

A. Foucher ve D. Schlumberger, baktria uygarlığının, Hindistan ve Orta Asya'ya birtakım modellerin, süsleme motiflerinin ve belki de Yunanistan'dan olmasa bile, hellenleşmiş Doğu'dan geldiği sanılan kimi tekniklerin girmesinde önemi olabileceğini düşünmüşlerdi.

"İskit" mezarlarında kuyumculuk sanatının "hazineleri" gizlidir. (→ AFGANİSTAN.) Hellen kentleri (AY-HANUM ve TACİKİSTAN), Buddha manastırları, saraylar, büyük evler, kervansaraylar, blok olarak kullanılmış kil ya da kurutulmuş ve pişirilmiş tuğla ile inşa edilmiştir. Heykel süslemeleri, pek seyrek olarak taştan, çoğu zamansa kalıplanmış ve boyanmış kilden yapılmıştır. Duvar resimleri bize Baktria'da yaşayanların Araplar'ın gelişine kadarki etkinlikleri, giysileri ve kavimleri üstüne bilgi vermektedir. (→ ÖZBEKİSTAN.)

BAKTRİA DİLİ a. Orta İran dili öbeğinde yer alan, Baktrialılar'ın konuştuğu dil.

BAKTRİANA → BAKTRİA.

BAKU a. Kampuçya kralının rahibi. Sarayda krallar adına düzenlenen kutsama ayinlerine ve çeşitli törenlere başkanlık ederdi. (Eski Brahmanlar soyundan gelen Bakular hem buddha hem hindu dinine inanırlar, gerçek bir dinsel topluluk oluştururlardı. Tayland sarayında da *prahm* adı verilen benzeri görevliler bulunuyordu.)

BAKUBA, Irak'ta kent, il merkezi, Diyala ırmağı kıyısında, Bağdat'ın K.-D.'sunda; 114 516 nüf. Sulamayla tarım (hurma, meyve, sebze) yapılan bir bölgenin merkezi.

BAKUBALAR → KUBALAR.

BAKUFU ("çadır hükümeti"), ilk kez 1185'te Kamakura'da Minamoto no Yoritomo tarafından kurulan şogun hükümetine verilen ad. (Önceleri, bakufu, Aynular'a karşı savaşa gönderilen şogunun genel karargâhı anlamını taşıyordu. 1185'ten başlayarak bu ad, şogun hükümetinin yönetim merkezine verildi.)

BAKULUM a. (lat. *baculum*, çubuk). Bazı memeli hayvanlarda (geviş getirenler, etçiller, yarasalar, kemirgenler, böcekçiller ve maymunlar) erkeklik organında süngersi bölümleri kamıştan ayıran, bağdokusundan oluşma kıkırdaksı ya da kemiksi çubuk.

BAKUMA, Orta Afrika Cumhuriyeti' nin güneydoğu kesiminde kent. Uranyum filizi çıkarılır ve derişttirilir.

BAKUN (*Tel* **EL-**), Persepolis harabeleri yakınında bulunan yerleşme. Burada geometrik, stilize insan ve hayvan görüntülerinin yer aldığı arkaik boyalı seramikler bulunmuştur (İ.Ö. IV. bin).

BAKUNİN (Mihail Aleksandroviç), rus anarşist (Priamukino, Tver ili, 1814 - Bern 1876). Soylu kökenliydi. Subay oldu, sonra ordudan ayrıldı. Ülke dışına göç etmek zorunda kalınca Paris'e gitti (1842-1847); orada Herzen, Proudhon ve Marx ile tanıştı. 1847'de Guizot tarafından sürgüne yollandı. Paris, Prag (1848), Polonya (1863), Lyon ve Marsilya (1870) devrimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak destekledi. Tutuklandı (1849) ve Sibirya'ya sürüldü (1857). 1861'de kaçınca Büyük Britanya'ya, sonra İsviçre'ye gitti. 1868 yazında I. Enternasyonal'e katıldı ve *Cenevre sosyalist demokrası ittifakı*'ndaki arkadaşlarının da Enternasyonal'e katılmalarını sağlamaya çalıştı. Bakunin yandaşları İtalya, İsviçre, Avusturya ve Belçika'daki federasyonları kendi saflarına çekmeyi başardılar. Jura şubelerinin desteğini aldılar. Paris Komünü, Bakunin yandaşlarıyla, daha sonraları "marxçılar" adını alacak grup-

bakteriyoza tutulmuş şeftali delik deşik yapraklar ve zamklı yaralarla kaplı meyveler

Bakunin'in Paris'teyken (1842-1847) Nadar tarafından çekilen fotoğrafı

Roy-Explorer

Hazar denizi'nin batı kıyısındaki Bakü'den bir görünüm

lar arasındaki savaşıma ara verdi; ama savaşım, Lahey kongresi'nin (1872) hazırlık çalışmalarıyla birlikte yeniden başladı. Marx, Almanya'nın birleşmesini, sosyalizm yolunda olumlu ve zorunlu bir aşama oluşturan ekonomik ve siyasal merkezileşme süreçlerinden biri olarak görüyordu; oysa Bakunin işçi sınıfının, devleti ele geçirmek zorunda olduğunu kabul etmiyordu. Lahey kongresi Marx'a hak verdi ve Bakunin'i Enternasyonal'den ihraç etti. Bunun üzerine Bakunin sosyalist hareketten koptu. Düşüncelerini özellikle *l'État et l'Anarchie* (1873) [fr. çev.] adlı kitabında topladı; bu kitapta, kendiliğinden oluşan isyancı halk hareketlerini her tür devleti yıkmaya doğru yöneltecek gizli örgütlerin kurulmasını öngörüyordu.

Her felsefe akımının temeli olarak gördüğü tanrıtanımazlığını Feuerbach'tan ve tarihsel maddecilik düşüncesini de Marx'tan alan Bakunin, XIX. yy. devrimcileri arasında yeni bir öğretinin, otorite düşmanı sosyalizmin temellerini yaydı; anarko sendikacılık ondan esinlenmiştir.

BAKÜ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti; 1 757 000 nüf. (1989). Apşeron yarımadasının güney kıyısında, şiddetli rüzgârların süpürdüğü bir yarı çölsü görünüm içinde yer alan kent, geniş bir körfezin çevresinde kat kat yükselir. Bir tepede kurulmuş olan eski kentte türk ve iran egemenlikleri döneminden kalıntılar (Şirvan şahlarının sarayı, camiler, türbe), bir halı ve halk sanatları müzesi vardır. Yönetim etkinliklerinin yer aldığı modern kent, eteklerde gelişmiştir. Çevredeki uydu sanayi kentlerinde 500 000'i aşkın kişi yaşar; kazıklar ve sondaj platformları üstünde kurulmuş petrol semtleri de Hazar denizi'nin iç kesimine doğru uzanmaktadır. İkinci Dünya savaşı'na kadar ülkenin başlıca petrol üretim merkezi olan Bakü, hâlâ bu etkinliğin simgelerinden biridir. XIX. yy.'ın son çeyreğinde başlatılan petrol çıkarma etkinliği kent iktisadının gelişmesine temel olmuştur. Rezervlerin tükenmesi, Hazar denizi altındaki örtülerin işletilmesine karşın, son yıllardaki üretim düşüşünü açıklar. Teknoloji alanında gerçekleştirilen gelişme, petrol arıtma sanayisinin (üç büyük rafineri), petrokimya sanayisinin, özellikle de petrol çıkarmak için gerekli araç-gereç yapımının geliştirilmesinde kullanılmıştır. Bu uzmanlık dallarına hafif sanayilerin ve besin sanayilerinin de eklenmesiyle Bakü büyük bir sanayi merkezi olmuştur. Liman, iktisadi etkinlikte önemli bir kesim oluşturmakta, çalıştırılan feribotlar, trenlerin Krasnovodsk limanına (Türkmenistan) taşınmasını sağlamaktadır.

Bakü, bir cumhuriyet başkentinin işlevlerini de yerine getirir. Azerbaycan bilimler akademisi'nin ve birçok yüksek öğretim enstitüsünün bulunduğu kentte, petrol sanayisi için gerekli uzmanlar yetiştirilmektedir.

—Tar. Sasaniler döneminde kurulduğu sanılan Bakü'nün adı, ilk olarak IX. yy.'da, müslüman coğrafyacıların metinlerinde geçer ve kent beyaz neft üretilen bir merkez olarak tanıtılır. Önce Şirvan şahları prensliğinin, sonra Osmanlılar ile savaşan Safeviler'in kentlerinden biriydi; 1583-1606 arasında Osmanlılar'ın eline geçen kent, 1723-1735 arasında rus işgalinde kaldıktan sonra, 1806'da kesin olarak Rusya'ya katıldı. XIX. yy.'ın sonunda, petrol sanayisindeki atılımla hızlı bir gelişme gösterdi. 1917 Rus devrimi'nden sonra, İngilizler'in eline geçti; 1918 eylülünde, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin merkezi oldu. 1920 nisanında Kızılordu tarafından kuşatıldı.

BAKÜ (İkinci–), Rusya'da bir petrol bölgesinin adı. Ural dağları önündeki kesimde yer alan havza, K.'deki yukarı Kama'dan G.'deki Astrahan bölgesine kadar 2 000 km boyunca uzanır. Başlıca petrol yatakları, Tataristan ve Başkırdistan özerk cumhuriyetleri ile Kuybişev bölgesi topraklarında, doğal gaz yataklarıysa Saratov ve Volgograd bölgelerinde bulunur. Birinci Zaman tortul dizisinin gözenekli kireçtaşları ve kumtaşları içinde yer alan petrol ile doğal gaz, elverişli teknik koşullar altında çıkarılır. Bakü yatakları 1930 yıllarında bulunmuş, ama tam anlamıyla işletilmelerine 1950'den sonra başlanarak, 1960 yıllarında ülkenin toplam petrol üretiminin üçte ikisini sağlamaya başlamıştır. Üretimin 1975'e (225 Mt) kadar artmaya devam etmesine karşın, toplam üretimin içindeki payı, Batı Sibirya yataklarının artan üretimi karşısında sürekli gerilemiştir. Petrol yatağının işletilmesi, bölge iktisadının gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır (petrolün arıtılması, petrokimya). Rusya'nın orta kesiminin ve kuzeybatısının ve daha da ilerdeki cumhuriyetlerin gereksinimini karşılayan petrol boru hatları İkinci Bakü'de başlar.

BAKÜ (Mürsel), türk asker (Erzurum 1881 - İstanbul 1945). Harp okulu'nu (1901), mümtaz yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni bitirdi (1904). Almanya'da meslek eğitimi gördü (1910-1912). Çeşitli askeri birlik ve kurumlarda çalıştıktan sonra albay oldu (1918). Birinci Dünya savaşı sırasında çeşitli tümenlere komuta etti. Batum'da İngilizler'e tutsak düştü. Malta'ya sürüldü (1919). Sürgün dönüşü (1921) Milli mücadele'ye katıldı. Generalliğe yükseltildi (1922). Süvari tümen komutanlığı yaptı. VII. Kolordu komutan vekili oldu (1924). Son görevi olan Askeri yargıtay üyeliğinden emekliye ayrıldı (1938). Türkiye Büyük millet meclisi'nin 7. döneminde Kocaeli'den milletvekili seçildi (1943-1945).

BAKÜ hanlığı, Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasında (bugün Bakü'nün doğusu) kurulmuş olan Azerbaycan türk hanlığı (1747-1806). Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine (1747), iran egemenliğinden ayrılan Mirza Muhammet I (hükümdarlığı 1747-1768) Bakü hanlığını kurdu. Mirza Muhammet'in ölümünden sonrak Kuban hanı Fetheli Han, çevredeki öteki küçük hanlıklar gibi, Bakü hanlığını da kendi topraklarına kattıysa da (1768), onun ölümü üzerine bu hanlık yeniden bağımsızlığını kazandı (1789). Yekaterina II döneminde Rusya'nın koruması altına girdi (1796). Bir ara yine bağımsızlığına kavuşan (1804) Bakü hanlığı, rus ordularının işgaliyle kesin olarak ortadan kalktı (1806).

BAKÜVİ ABDÜRREŞİT, islam coğrafyacı (Bakü, ?-?, XV. yy. başları). Zekeriya bin Muhammet el-Kazvini'nin *Âsâr ül-bilâd* adlı yapıtını kısaltıp birtakım ekler yaparak *Telhîs ül-âsâr fî acâ'ib il-aktâr* adıyla arapça olarak yayımladı (1403). Dünyadaki çeşitli kavimlerin yanı sıra Türkler ile ilgili bilgileri de içeren yapıt, farsça ve çağatay türkçesine çevrildi.

BAKVANGA, Zaire'de kent, doğu Kasai'de Mbuji-Mayi'nin yakınında. Elmas (sanayide kullanılır) madeni.

BAL a. **1.** Arıların çiçeklerdeki balözünden ya da bitkilerin canlı kısımlarınca salgılanan ya da üzerlerinde bulunan maddelerden yaptıkları ve larvalarını beslemek için kovandaki peteklere yığdıkları tatlı madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İyice olgunlaşmış meyvelerin, genellikle de incirin dışa sızan tatlısı. **—3.** Ağacın kabuğundan sızarak katılaşan, yapışkan besi suyu; kedibalı. **—4.** *Bal alacak çiçeği bilmek,* kimden, nereden çıkar sağlanabileceğini sezmek. ‖ *Bal başı,* en iyi bal. ‖ *Bal dök de yala,* bir yerin temizliğini vurgulamak için söylenir. ‖ *Bal gibi,* çok tatlı: *incirler bal gibi.* —Kesinlikle: *Bilmiyorum diyor ama bal gibi biliyor.* ‖ *Bal rengi,* kahverengiye çalan sarı renk; bu renkte olan şey için kullanılır: *Bal rengi gözler.* ‖ *Bal sağmak,* kovandan bal almak.

—Arıc. *Bal mevsimi,* arıların çiçeklerden balözü toplayarak bal yaptığı ve peteklerde bal biriktirdiği mevsim. ‖ *Bal sulandırma aleti,* balı sulandırmaya yarayan aygıt. ‖ *Acı bal,* zararlı bal. ‖ *Anzer balı,* İkizdere ilçesindeki (Rize) Anzer yaylasında arıların yayla çiçeklerinden yaptıkları üstün kaliteli bal. ‖ *Bahar balı,* arıların ilkbaharda yaptıkları bal. ‖ *Bozuk bal,* mayalanmış, ekşimiş, küflenmiş ya da anormal koku ve tat almış olan bal. ‖ *Çiçek balı,* arıların genellikle otsu bitkilerin çiçeklerindeki balözünü toplayarak yaptıkları bal. ‖ *Deli bal,* zararlı bal. ‖ *Petekli bal,* süzülmeden petek içinde satılan bal. (Peteğin doğal ya da yapay oluşuna göre "doğal petekli bal" ve "yapay petekli bal" denir.) ‖ *Pres balı,* petekli balın 45°C'a kadar ısıtılarak ya da ısıtılmadan preste sıkılmasıyla elde edilen bal. ‖ *Salgı balı,* arıların bitki ya da böcek salgılarından yaptığı bal. ‖ *Seksiyon balı,* bölmelere (seksiyon) ayrılmış olan çerçevenin bir bölmesindeki petekli bal. ‖ *Sulu bal,* arıların balözünden yaptıkları ilk bal. (Arılar petekleri doldurduktan sonra kanatlarını hızla çırparak sulu balın su kaybetmesini ve koyulaşmasını sağlarlar.) ‖ *Süzme bal,* petekli balın oda sıcaklığında kendiliğinden ya da bal süzme makinesinde süzülmesiyle elde edilen peteksiz, mumsuz bal. ‖ *Tutar bal,* zararlı bal. ‖ *Yayla balı,* yükseltisi 900 m'nin üstünde olan bölgelerde elde edilen bal. ‖ *Yonca balı,* arıların yonca çiçeklerinden yararlanarak yaptıkları bal. ‖ *Zararlı bal,* arıların zehirli çiçeklerden topladıkları balözüyle yaptıkları bal. Deli bal, acı bal ve tutar bal da denir.

—Eczc. *Bal şurubu,* su ve % 10 bal karışımı. ‖ *Mayalı bal şurubu,* su ve % 20 bal karışımına biramayası katılarak elde edilen mayalandırılmış içit. (İç yumuşatıcı bir içittir.) [Eşanl. HİDROMEL.]

—Folk. *Bal tası günü,* Anadolu'nun bazı yörelerinde özellikle kırsal kesimde nikâh gününe verilen ad. (Nikâh gününe bu adın verilmesinin nedeni, aynı gün kız evinin bal şerbeti hazırlayıp bakır taslar içinde oğlan evine göndermesidir.)

—İçit san. *Bal şarabı,* bala bir miktar su katılarak mayalandırma yoluyla elde edilen alkollü içki.

—ANSİKL. Bal, balözünün arıların kursağında işlenip değiştirilmesiyle oluşur. Sindirim salgılarının etkisi altında meydana

gelen bu değişim balözünü, evirtik şeker (dekstroz ve levüloz), sakkaroz ve madensel tuz karışımı haline getirir.

Bal, çiçeklerin bol olduğu devre geçtikten sonra toplanır. Peteklerden balı çıkarmak için, gümeçlerin ağzını örten kapakçıklar kesilir, sonra petekler bir döner süzme makinesine yerleştirilir, burada merkezkaç kuvvetinin etkisiyle bal gümeçlerden çıkar. Süzme makinesinden bozulmadan çıkan petekler, arılar yeniden doldursun diye gene kovandaki yerlerine konur. Başlıca iki çeşit bal vardır: çok çiçek balı ve tek çiçek balı. Çok çiçek balını arılar bin bir çiçek dolaşarak topladıkları balözüyle yaparlar; tek çiçek balı genellikle bir tek bitki türünden toplanan balözüyle yapılır.

Balın kalitesi arıların balözü toplamak için dolaştıkları çiçeklere bağlıdır: örneğin karabuğday ve fundadan yapılan bal akasyadan, korungadan ve ak üçgülden yapılan bal kadar makbul değildir. Yüksek yerlerde dağ çiçeklerinden yapılan balın özel bir tadı ve kokusu vardır.

—Halk hek. Bal, çok eski dönemlerden beri halk hekimliğinde kuvvetlendirici, tedavi edici ve tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Müshil, midevi, besleyici ve kuvvet verici etkileri yanında; mikropların üremesini önleyici ve yara iyileştirici özellikleri de vardır. Çocuklarda sık görülen ağız iltihaplarında (aft), boraksla karıştırılarak kullanılır. Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde *anzer balı* adıyla bilinen bal, merhem olarak kullanıldığında, özellikle yanık yaralarında çok iyi sonuç alınmaktadır.

BAL (*British Anti Lewisite*'in simgesi). Eczc. DİMERKAPROL'un eşanlamlısı.

BÂL a. (fars. *bal*). *Esk.* **1.** Kanat: *"Mürg -i dil kalmadı kim sayd olmadı bir dem ana / Sakin et pervâzdan şehbâz-i müşgîn -bâlüni"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Kol. **—3.** Boy bos. **—4.** *Bâl ü per ya da per (r) ü bâl*, kanat: *"Işkuna yansam n'ola ey peri -ruhsar, Hak / Bâl ü per yakmag-içün halk eyledi pervaneyi"* (Zeyni, XV. yy.). *"Dâm -gâh-ı ışıkdan dut bir kenâr ey mürg-i dil / Sınmadın seng-i melâmetden per ü bâlün senün"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BÂL a. (ar. *bal*). *Esk.* **1.** Hatır, gönül, yürek, kalp. **—2.** Merak. **—3.** Durum, koşul, uygun koşul.

—Zool. *Esk.* Kızıldeniz'de yaşadığı söylenen bir tür iri, pullu balık.

BÂL →BAAL

BALA a. (esk. türkç. sözc.). Yavru; çocuk.

◆ sıf. Küçük, ufak: *Bala bacı.*

BALÂ, İç Anadolu bölgesinde, Ankara iline bağlı ilçe; 37 612 nüf. (1990); 2 647 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak; 56 köy. Merkezi, Ankara'nın 68 km G.-D.'sundaki *Balâ*, 6 236 nüf. (1990).

BÂLÂ a. (fars. *bâlâ*). *Esk.* **1.** Üst, yukarı. **—2.** Uzun boy: *"Ne bir gül bitti gülşende ki bu benzeye bu ruhsâra / Ne bir serv erdi bostanda k'ola hemtâ bu bâlâya"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—3.** *Bâlâda zikredildiği üzere*, yukarıda söylendiği gibi.

◆ sıf. Yüksek, yüce, uzun: *"Dudagun benzemiş bala boyundur serviden bâlâ"* (Süleyman, XV. yy.).

—Kur. tar. *Bâlâ* (Rütbe-i bâlâ), Osmanlı devletinde bir mülki rütbe.

—ANSİKL. 1845 yılından sonra verilmeye başlanan "bâlâ" rütbesi, ilk zamanlarda çok az kişiye verilen saygın bir rütbeyken, Abdülhamit II döneminde yaygın olarak dağıtıldı. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra yeniden, öteki sivil rütbeler gibi, pek ender olarak verildi. Ulâ evveli rütbesinde olanlar, yükseldiklerinde bâlâ rütbesini alırlardı. Vezaret payesi ise bir üst dereceyi gösterirdi. Bâlâ rütbesini alanlar yaka, göğüs ve kol kapakları sırmalı uzun siyah bir setre; genişçe zırhlı bir pantolon ve kılıçtan oluşan bir üniforma giyerlerdi. Bâlâ rütbesini taşıyanlara "atûfetlû" diye hitap edilirdi.

BÂLÂ HATUN, Osman Gazi'nin eşi (Eskişehir ? - Bilecik 1324). Ahi önderlerinden Şeyh Edebali'nin kızı, Alaettin Bey'in annesi. Devlet yönetiminde Osman Gazi'ye destek olduğu söylenir. Bazı kaynaklarda adı Mal Hatun ve Rabia Hatun olarak da geçer.

Balâ tarım işletmesi, Ankara iline bağlı Balâ ilçesinin 23 km G.-D.'sunda, 84 420 da alan üzerinde kurulu devlet tarım işletmesi. Devlete ait boş arazilerde kurulan Devlet ziraat işletmeleri'nin, 5443 sayılı yasayla Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü'ne (DÜÇ) geçmesiyle bu kuruluşa bağlandı (1950). 1983'te 2929 sayılı yasa uyarınca Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlı bir tarım işletmesi oldu.

BALAAM, mezopotamyalı peygamber. Kutsal Kitap'a (Sayılar XXII-XXIV) göre, kral Moab tarafından, Vaat edilmiş toprağı ele geçirmek için Kenan ülkesine yönelen İbraniler'i lanetlemek amacıyla gönderildi (İ. Ö. XIII. yy. sonu). Ama Yehova'nın buyruğu üzerine, İsrail halkını kutsadı ve bu halkın refaha kavuşacağını haber verdi. Bir süre için konuşma yetisine kavuşan ve sahibini Yehova'nın isteğini yerine getirmeye teşvik eden efsanevi dişi eşeği nedeniyle, hıristiyan halk geleneğinde de ünü sürdü.

BALABAN a. **1.** Özellikle Azeri, Özbek ve Karakalpak Türkleri arasında yaygın olan, zurnaya benzer üflemeli çalgı. (Kimi yörelerde BARABAN da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Büyük davul, davul tokmağı. (Kazak, kırgız ve kazan türkçesinde BARABAN denir.) **—3.** Bir tür doğan, çakır doğan: *"Ben şahan olsam da sen bir balaban / Alsam cırnağıma çıksam yola ben"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). **—4.** Gezdirilip oynatılan ayı.

◆ sıf. İri yapılı, kocaman.

—ANSİKL. 8'i önünde 1'i arkasında olmak üzere 9 delikli, silindir biçiminde bir gövdeyle, kamıştan yapılmış çift dilden oluşur. Ses alanı 3 oktav dolayındadır. Sert ağaçlardan oyularak yapılan gövdesi altta bir kulakla son bulur. Halk müziği topluluklarında yer aldığı gibi solo çalgısı olarak da kullanılır.

BALABAN, Malatya'nın Darende ilçesine bağlı bucak; 20 322 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Balaban* (esk. Gerimter); 3 332 nüf. (1990).

BALABAN, Trabzon ili Hayrat ilçesine bağlı belde; 3 429 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BALABAN (Gıyasettin Uluğ Han) [öl. 1287], Delhi Memlukları sultanı (1266-1287). Türk kökenli bir tutsak olarak Delhi Memlukları'nın sultanı İltutmuş'a satıldı. Yeteneği sayesinde sarayda kısa zamanda yükseldi. Alaettin Mesut döneminde (1241-1246) hacipliğe getirildi. İltutmuş'un oğlu Nasırettin Mahmut tahta çıktıktan sonra, naip sıfatıyla yönetim yetkilerini ele aldı. Bazı emirlerin devlete karşı çıkardığı ayaklanmaları bastırdığı gibi, moğol istilası tehlikesine karşı da ülkeyi ve tahtı korumak için gerekli önlemleri aldı. Sultan Nasırettin Mahmut'un vakitsiz ölümü üzerine Gıyasettin Uluğ Han adıyla tahta çıktı (1266). Ülkenin yönetiminde ve orduda gerçekleştirdiği yeniliklerle devleti sağlam temeller üstüne oturttu, çevredeki diğer islam devletleriyle iyi ilişkiler kurdu. Moğol istilası yüzünden İran ve Maveraünnehir ülkelerinden Hindistan'a kaçmış olan bilim adamlarıyla sanatçıları koruması altına aldı. Öldükten sonra torunu Keykubat, Delhi Memluklarının sultanı olarak tahtta onun yerini aldı. (→ Kayn.)

BALABAN (İbrahim), türk ressam (Bursa 1921). İlkokuldan sonra okuma olanağı bulamadı. 16 yaşında bir cinayet suçundan girdiği Bursa cezaevi'nde (1937), Nazım Hikmet'in yüreklendirmesi ve desteğiyle resme başladı. 1950'de aftan yararlandı. 1953'te ilk resimlerini sergiledi. Özgün desenleriyle ilgi çekti. Arkadaşlarıyla, toplumcu gerçekçi görüş doğrultusunda "Yeni dal" grubunu kurdu (1959). Grubun açtığı ikinci sergi, kovuşturmaya uğradı, bir süre tutuklu kaldı (1961). Resimlerinde Anadolu köylüsünün yaşam ve uğraş biçimlerini, naif bir yaklaşımla ve düşsel bir boyut içinde işledi. Köyden kente göç sorunlarını, kendine özgü resim diliyle yansıttı. Anadolu halk masallarındaki tipleri anımsatan figürlerden, türk halk nakışlarından yararlandı. Geometrik bir düzen ve istif görülen resimlerinde, grafik kurgulu yüzeyler ön planda yer alır. Canlı renkler resminin bütününe egemendir. İbrahim Balaban ebebiyat çalışmalarını Forum ve İmece dergilerinde yayımladı. Kitaplarında özyaşamöyküsünü ele aldı, sanat anlayışını dile getirdi. Bursa cezaevi anılarını, *Şair Baba ve damdakiler*'de (1968) derledi. Öteki yapıtları *Balaban* (1962), *İz* (1965) ve *İzdüşümü*'dür (1969). 1990 yılında açmış olduğu son sergiyle birlikte, Ahmet Köksal'ın hazırlamış olduğu, yaşamı, sanatı, anıları ve yapıtlarının uyandırdığı yankılarla ilgili derlemelerin de yer aldığı albüm yayımlandı.

Balaban Ağa, Musahipzade Celal'in üç perdelik komedyası. Medresedeki eğitimden bıkan Molla İshak ile Molla Fehmi iş aramaya başlarlar. Bir olaydan ötürü başvurdukları subaşı Balaban Ağa, onları kendisine yardımcı olarak alır. İki genç de dürüstlükleri, cesaretleriyle kötüleri, ahlaksızları sindirirler. Yazarın öteki oyunları gibi, osmanlı toplumunun bozuk yanlarını, bilgisiz ve beceriksiz yöneticilerin sorumsuzca davranışlarını eleştiren yapıt, 1934-35 döneminden başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda birçok kez oynandı.

İbrahim **Balaban**
Elma toplayanlar (1955)
özel kol.

balabankuşu

Asılmışların baladı François Villon'un yapıtlarının ilk baskısı, ahşap üzerine gravür (1489) Pierre Levet'nin yapıtı

BALABAN BEY İnce, türk komutan (XIV. yy.). Bursa kuşatmasında bulunan Balabancık'ın oğlu. Orhan Bey döneminde Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçenler arasındaydı. Sofya'yı alan osmanlı kuvvetlerine komuta etti (1386). Birinci Kosova savaşı'na katıldı (1389).

BALABAN BEY, türk komutan (? - Kruje 1467). İstanbul'un alınması sırasında gösterdiği çabayla sivrildi. Arnavutluk'ta ayaklanan İskender Bey'i Debre'de bozguna uğrattı (1464). Çekilen İskender Bey'i Kruje (Akçahisar) kalesinde kuşattı (1466). Kaleye yapılan bir saldırıda şehit düştü.

BALABAN PAŞA, türk sancak beyi (öl. 1446). Mehmet I (Çelebi) döneminde Arnavutluk'a düzenlenen akınlarda ün kazandı (1417-1419). Murat II tarafından önce Menteşe, ardından Tokat sancakbeyliğine atandı. Bu görevdeyken haçlı ordusuna karşı verilen Niş ve İzladı derbendi savaşlarına katıldı.

BALABANCIK, Tekirdağ'ın Malkara ilçesi, Ballı bucağına bağlı belde; 2 006 nüf. (1990).

BALABANCIK, Balaban Bey de denir, Osman Gazi'nin komutanlarından (XIII -XIV. yy.). Bursa kuşatmasında (1314 -1326) Osman Gazi'nin yaptırdığı havale denilen üç küçük hisardan birine komuta ederek kentin alınmasında etkin bir rol oynadı. Hisara sonradan Balabancık adı verildi.

BALABANKUŞU a. Avrasya ve Güney Afrika'nın ılıman bölgelerinde büyük bataklıklarda yalnız yaşayan balıkçıl. (Bil. a. *Botaurus stellaris;* balıkçılgiller familyası.)
—ANSİKL. Balabankuşu, soluk verirken solukborusunun titreşmesi yüzünden boğa böğürmesine benzeyen bir ses çıkarır. Balabankuşunun başı, ensesi ve sırtı siyah, gerdanı ve karnı sarıdır. Göçmen ve gezici bir kuştur. Kamışlı ve sazlık durgun suların çevresinde yaşar. Buralarda bulunan bütün küçük hayvanları yiyerek beslenir: kurbağalar ve balıklar, böcekler ve larvaları. Tehlike anında, boynunu dikleştirerek, gagasının ucunu gökyüzüne çevirip hareketsiz durur, böylece kamışlar arasında gizlenir. Kamışlardan oluşan yuvası bazen yüzen bir salı andırır.

BALABANLANMAK ya da **BALABANLAŞMAK** gçz. f. Büyüyüp irileşmek, gürbüzleşmek.

BALABANLAŞMAK → BALABANLANMAK.

BALABANOVA (Anjelika), rus sosyalist militan (Çernigov, Ukrayna, 1876 - Roma 1965). II. Enternasyonal'in bütün Avrupa'da canlandırılmasına önayak oldu.1915'e değin, Mussolini ve diğerleriyle Avanti! gazetesinin yazı kadrosunda çalıştı. 1917'de Rusya'ya gitti, Zinovyev ile birlikte III. Enternasyonal'in dört birinci sekreterinden biri oldu. 1921'de Rusya'yı terk etti ve 1924'te SBKP'den ihraç edildi.

BALABEĞ, türk halk şairi (Kars XIX. yy.). 1827'de Gümrü'nün Ruslar tarafından ışgali olayına tanık oldu. Gokçek adlı bir köylü kızı için söylediği güzellemesi ünlüdür.

BALACHOVA (Tania), rus asıllı belçikalı tiyatro oyuncusu (Petersburg 1902 - Bagnoles-de-l'Orne 1973). Tiyatroya 1927'de Baty'nin yönettiği *Maya*'da oynayarak başladı. 1931'de, F. Bruckner' in *Krankheit der Jugend*'indeki rolüyle kendini kabul ettirdi. O tarihten sonra, kaygılı ve sıkıntılı yüz ifadesi, keskin bakışları ve kesik kesik, dokunaklı sesiyle *Gizli oturum* (Huis clos), *Kanlı düğün* (Bodas de sangre), *le Dialogue des carmelites, Hizmetçiler* (les Bonnes) oyunlarında başarı kazandı. Aynı zamanda büyük bir tiyatro öğretmeniydi ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

BALAÇ, Samsun'un merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 868 nüf. (1990).

BALAD a. (fr. *ballade,* eski provence dilinde *ballada, ballar,* dans etmek). **1.** Ed. Biçimi değişmeyen, genellikle üç beyiti izleyen bir nakarat ve bir ağırlamadan oluşan küçük lirik şiir; genellikle bir halk efsanesini ya da tarihsel bir öyküyü anlatan ve kıtalar halinde yazılan şiir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Müz. Edebi bir balad'dan esinlenen ya da onun havasını yansıtan, boyutu ve yapısı çeşitlilik gösteren, ses ya da çalgı için yazılmış parça. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Latince *ballare* ile yakınlığı bulunduğu ileri sürülen balad terimi, Fransa'da 1250 yıllarında, müzik yapısı ve dolayısıyla vezni çok değişik olabilen dans şarkılarına verilen addı. Balad, XIV. yy.'da Guillaume de Machaut'nun katkısıyla belirgin bir biçime kavuştu: her biri bir nakaratla biten üç beyitten oluşuyordu; ağırlama ortadan kalkmıştı ve balada bir çalgı eşlik ediyordu. Machaut'dan sonra balad gittikçe daha çok işlendi, ama şarkı ya da dans havası niteliğini kaybetti. *Okunmak* üzere yapılan baladlar, "değişmez biçimli" bir şiir türü oldu: önceleri ağırlamasız olan üç kıtaya daha sonra, genellikle yarım kıtalık bir ağırlama eklendi; aynı uyaklar tüm kıtalarda aynı sırayla yinelendi; ilk kıtanın son dizesi, her kıtanın (ve ağırlamanın) son dizesinde kullanılarak nakaratı oluşturdu.

Pléiade'ın etkisiyle önemini yitiren balad, Louis XIV devrinde Marot üslubunun tutulmaya başlamasıyla yeniden ortaya çıktı: La Fontaine birçok balad yazdı. Daha sonra, vezin ve uyak güçlüklerinin üstesinden gelerek şiir yazmaktan hoşlanan parnasyenler döneminde, dört dizelik bir ağırlamanın izlediği sekiz heceli, her biri sekiz dizeli üç kıtadan oluşan baladlar yazıldı. (Th. de Banville'in *Trente-Six Ballades joyeuses*'ü; F. Coppée'nin *Sept ballades de bonne foi*'sı). Ama XIX. yy.'da yazılan bu balad biçimleri, Ortaçağ ve XVII. yy. baladlarının yapay taklitleri olmaktan öteye gidemedi. Bu tür, bambaşka kökenden gelen bir balad biçimiyle karıştırılmamalıdır.

Gerçekten de, eski bir öykü ya da söylenceyi, genellikle fantastik bir anlatımla dile getiren dize sayıları eşit kıtalarla yazılan şiirlere de "balad" denir. Bu anlamda balad, bir edebiyat türü olarak İngiltere'de ortaya çıktı. Buna örnek olarak Thomas Percy'nin (1765) ya da F.J. Child'ın (1882-1898) derlediği, yazarları belirsiz pek çok baladın yanı sıra,Robert Burns ve Thomas Moore'un baladlarını, Wordsworth ve Coleridge'in (1798) *Lyrical Ballads*'ını, Oscar Wilde'ın, bu türe alışılmamış bir boyut kazandıran *Reading zindanı baladı* (Ballad of Reading Gaol, 1898) adlı başyapıtını sayabiliriz.

Almanya'da, XVIII. yy.'da ortaya çıkan balad türünde 4 şair, Bürger, Schiller, Goethe ve Uhland büyük ustalar olarak tanındı. Bürger'in *Lenore* baladı, bu türün en iyi örneklerindendir. Betimlemeci ve lirik yanı ağır basan Schiller, baladı alman *lied*'ine yaklaştırdı ve od ya da ağıt biçiminde geliştirdi *(Das Lied von der Glocke).* Bu alanda Tieck, Schwab, Chamisso, Zedlitz, Lenau ve Heinrich Heine *(Buch der Lieder)* başarılı örnekler verdiler.

İtalya'da, Bürger ve Uhland'ın baladlarının Berchet tarafından çevrilmesinden sonra bu tür, L. Carrer, G. Prati ve Carducci tarafından yurtseverlik konularının işlenmesinde kullanıldı.

Fransa'da romantikler, özellikle de Victor Hugo *(Les deux Archers, La Fiancée du timbalier, le Pas d'armes du roi Jean),* alman rakipleriyle boy ölçüşürken, Alfred de Musset de *Ballade à la Lune* adlı yapıtında bu türü ince bir alayla yansılıyordu. Daha sonra Paul Fort, 1897'den başlayarak yayımlanan *Ballades françaises* adlı yapıtıyla geleneksel balad'ın hem yapısını, hem de içeriğini tümüyle değiştirdi: J. Laforgue (*Complaintes,* 1885), Apollinaire *(Aşk kırgınının türküsü)* [La Chanson du mal-aime 1909], Aragon (*Le Musée Grévin,* 1943) gibi ozanlar, lirik yönü anlatı yönünden ağır basan gerçekten modern balad örnekleri vermişlerdir.

—Müz. Romantik baladın evrimi, özellikle Almanya'da, müzikli baladın evriminden ayrılamaz. Bu türün gerçek yaratıcısı, ilk baladları 1824'te yayımlanan Carl Loewe'dir. İnsan sesi için yazılmış romantik balad, hem anlatış tarzını, hem lirik ve epik niteliklerini halk baladından aldı; biçimi, kıtalar halinde yazılan lied'in bir çeşididir. Balad daha sonra, lied ustalarının gözde türü oldu. Operadan esinlenen bu yapıtların havası, çoğunlukla karamsar ve hüzünlüdür. XIX. yy. ortalarına doğru Chopin, Liszt ve Bramhs gibi besteciler piyano için baladlar yazdılar. Fauré de orkesıra için bir balad besteledi. Keman için balad yazan ilk besteci ise Vieuxtemps'dır.

François Villon'dan Orhan Veli Kanık'ın çevirdiği *Asılmışların baladı* bu türün türk okurlarınca tanınmasına yardımcı oldu. Türkçeye değişik niteliklerde türlü baladlar çevrildi: Özdemir Asaf'ın O. Wilde'dan çevirdiği *Reading zindanı baladı,* Sabri Esat Siyavuşgil'in E. Rostand'dan çevirdiği, Cyrano'nun düello sahnesindeki balad vb. Balad adı taşıyan yerli ürünler arasında ise az sayıdaki örnek yer alır: İlhan Berk'in *Kötü evlere inen balad, Sakarya sokağı baladı,* Attilâ İlhan'ın *İhtiyarlar baladı,* vb.

BALAD, Somali'de kent, Mukdişo'nun K.'inde. Dokumacılık (pamuklu).

BALADEVA → BALARAMA.

BALADIR a. Asya'da ve Avustralya'da yetişen hepyeşil ve basit yapraklı ağaç. (Hint baladırından [*Semecarpus anacardium*] baladır zamkı elde edilir. Etli bir sapın ucunda bulunan ve kestane gibi kebap yapılarak yenebilen böbrek biçimindeki meyveleri [bataklık cevizi, Malak baklası], frengi ilacı olarak kullanılan uyarıcı bir özsu verir. Altı türü Çinhindi'nde yetişir. *S. atra,* Yeni Kaledonya'da oyma kayık yapımında kullanılır. Sakızağacıgiller familyası.)

Baladlar, Bürger'in yapıtı. 1773-1789 arasında yazılan ve yayımlanan bu baladlar, *Sturm und Drang* akımından doğan edebiyatın en belirgin yönlerinden birini oluştururlar: Ortaçağ'dan ya da olağanüstü öykülerden esinlenme, ölümcül ko-

nulardan alınan tat, ritmin trajik yoğunluğu. En ünlüsü *Lenore*'dir (1773).

Baladlar, Goethe'nin yapıtı. Bu şiirler genellikle üç döneme ayrılır: birinci dönem, *Sturm und Drang* akımı etkisinde yazılanlar (*König von Thüle* 1774; *Erlkönig*, 1778); ikinci dönem, Schiller'in etkisindekiler (*Die Braut von Korinth, Der Zauberlehring*, 1797); üçüncü dönem; 1813'ten sonra, romantizmin mizah duygusuyla renklendiği dönemde yazılanlar (*Der Wandernde Glocke, Der Totentanz*).

Baladlar, Uhland'ın yapıtı. Çok tutulmaları, dramatik ve efsanevi havanın halk *lied*'lerinin havasıyla birleştirilmesinden ileri gelir (*Das Schloss am Meer*, 1805; *Der blinde König*, 1811; *Das Sängers Fluch*, 1814).

BALAENİCEPS a. (lat. *balaena*, balina, ve *caput*, baş'tan). Çok iri ve uzun gagalı iri bir leyleğe benzeyen uzun bacaklı kuşları içeren cins. (Yaygın adı *pabuçgagalı*'dır. Uganda ve Sudan'da büyük bataklıklarda yaşar, balıkla ve yumuşakçalarla beslenir. Papuçgagalıgiller familyasının tek cinsidir.)

BALAENİDAE a. GERÇEKBALİNAGİLLER familyasının bilimsel adı.

BALAENOPTERA a. Bir sırt yüzgeci ve karnının altında boylamasına birçok çukur çizgi bulunan balinaçubuklu balinaları içeren cins. (Çatalkuyruklubalinagiller familyası.)

—ANSİKL. *Balaenoptera* cinsi üyelerinin gövdesi uzunca, kuyruğu küçük, başı uzun ve dardır (balinaçubuklarının boyu 1,2 - 1,5 m). Kuzey ve güney kutbu çevresindeki ılıman soğuk sularda büyük göç hareketlerine girişen bu balinaların başlıca türleri şunlardır: mavi balina ya da gök balina (*Balaenoptera musculus*) denizlerin devidir (30 m, 150 t); fin balinası (*B. physalis*), [18-25 m]; kuzey balinası'nın (*B. borealis*) boyu 18 m olabilir; *B. edeni* tropiklerarası sularda yaşar (15 m); *B. acutorostrata* (9 m).

BALAENOPTERİDAE → ÇATALKUYRUKLUBALİNAGİLLER

■ **BALAFON** a. (malinke dilinde bir çalgının adı olan *bala* ve "çalmak" anlamındaki *fo* sözcüklerinden). Afrika ksilofonu.

—ANSİKL. İlkel bir ksilofon olan balafon, meslekten malinke müzikçilerinin çalgısıdır. Değişik boyda, sert ağaçtan yapılmış 18 tuştan ve bunların altına asılmış, içi boş balkabağından küçük rezonatörlerden oluşur. Uçlarına kauçuk toplar takılmış bir çift tokmakla tuşlara vurulur. "Balafon" terimi, müzikbilim terminolojisinde, Batı Afrika'da görülen aynı tipteki çeşitli ksilofonları belirtir.

■ **BALAGNE,** Yukarı Korsika'da, Cinto kütlesinin kuzeyindeki dağlarla Akdeniz, Agriates çölü ve Cavallo burnu arasında kalan tarihi bölge; 860 km² ve yaklaşık 16 500 nüf. Hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesi, bağcılık ve meyvecilikte yeni işletmelerin açılması, sulama çalışmalarının başlaması ve turizm alanındaki düzenlemeler, 1965'ten bu yana bölgenin yeniden canlanmasını sağladı.

BALAGUER (Victor), katalan siyaset adamı ve yazar (Barcelona 1824- Madrid 1901). İlerici parti üyesi, Cortes'e seçildi (1861). 1880'de sömürgeler bakanı oldu. Katalan edebiyatının canlanmasına (*Renaixença*) öncülük etti. Felibrige edebiyatçılarıyla ilişki kurdu. Yapıtları: *Historia politica y literaria de los trovadores* (1878-1880), *Historia de Cataluña* (1863, 5 cilt); ayrıca şiirler ve oyunlar (*Serralonga*).

B BALAGUER (Joaquín), dominikli devlet adamı (Santiago de los Caballeros 1907). Öğretmen ve yazar. Diktatör Trujillo tarafından cumhurbaşkanı yardımcılığına (1957) ve cumhurbaşkanlığına getirildi (1960). Diktatör 1961'de öldürülünce de iktidarı elinde tutabildi, ancak bir süre sonra istifa edip ABD'ye sığınmak zorunda kaldı (1962-1965). 1965 devriminden sonra, ABD'nin desteği ile Juan Bosch'a karşı cumhurbaşkanı seçildi. Ateşli bir seçim kampanyasının ardından ve muhalefetin boykotuna karşın 1970'te yeniden seçildi. 1974 seçimlerini de kazandı, ama 1978'de, Dominik devrimci partisi adayı Antonio Guzman Fernández karşısında seçimleri kaybetti.

BALAHİSAR → BALLIHİSAR.

Balahor barajı ve hidroelektrik santralı → SUAT UĞURLU BARAJI VE HİDROELEKTRİK SANTRALI.

Balai Pustaka, 1908'de, Endonezya'daki Hollanda sömürge yönetiminin Batavia'da (bugünkü Cakarta), önce "Halk okuma komisyonu", 1917'den sonra da "Halk okuma bürosu" adını verdiği kurumun Endonezya dilindeki adı. Bu yayınevi, İkinci Dünya savaşı'na kadar, modern Endonezya edebiyatının başlıca yayımcısı ve destekçisi oldu. Bu edebiyatın başlangıç dönemi "Balai Pustaka dönemi" olarak adlandırılır. İlk yazarlar Minangkabau (Batı Sumatra) yöresindendi; bu yazarlar edebiyat dili olarak soylu, zengin ve zarif olmakla birlikte biraz arkaik ve tumturaklı bir dili kabul ettirdiler. Balai Pustaka'da, metinleri gözden geçirmek ve gerektiğinde üsluplarında değişiklikler yapmakla görevli redaktörler çalışıyordu; bunlar yapıtların olay örgüsünde siyasal nitelikli değişiklikler de yapıyorlardı. 1920'lerde Balai Pustaka tarafından yayımlanan romanlar (Marah Rusli, Merari Siregar, Abdul Muis'in romanları), çağdaş Endonezya edebiyatının ilk yapıtları sayılır. Bu romanların çoğu, o tarihlerde Minangkabaular arası görülen kuşaklar arası çatışma konusunu işler. Balai Pustaka, aynı zamanda, ülkedeki büyük bölgelerin dillerinde de (cava dili ve özellikle sunda dili) birçok kitap ve dergi yayımladı. Ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından sonra Balai Pustaka'nın görevini özel yayımcılar (Nusantara, Gunung Agung ve son zamanlarda da Pustaka Caya) üstlendi.

BALAK, türk Sabir devleti hükümdarı (VI. yy.). Hükümdarlığı döneminde Sabir devleti, Sasaniler ile birlikte Bizans'a karşı savaştı, Anadolu içlerine kadar ilerledi. Balak'tan sonra eşi Boarık devlet yönetimini üstlendi.

■ **BALAKİREV** (Miliy Aleksey), rus bestecİ, piyanocu ve orkestra yöneticisi (Nijni-Novgorod 1837-Petersburg 1910). Kendi kendini yetiştirdi. Glinka'nın mirasından ve rus halk müziği birikiminden yararlanarak yeni bir anlayış getirdi ve rus müziğinin oluşumu üzerinde büyük etkisi oldu. Ünlü "Rus beşleri"ni kurdu ve güçlü kişiliğiyle topluluğun öncüsü oldu. Gerek örgüsü ve yazımıyla, gerek slav ve doğu kaynaklarından esinlenmesiyle özgünlük kazanan besteler yaptı: en ünlüleri *İslamey* (1869) olan piyano parçaları, uvertürler, 2 senfonik şiir, *Tamara ve Rusya*, 2 senfoni ve *Kral Lear* için sahne müziği.

Balaklava savaşı, Ruslar ile, Sivastopol'u kuşatan türk-ingiliz-fransız ittifak kuvvetleri arasındaki savaş (25 ekim 1854). Müttefiklerin genel karargâhı Balaklava'yı geri almak için saldırıya geçen general Liprandi komutasındaki rus kuvvetleri, ileri mevzilerde bulunan Rüstem Paşa komutasındaki türk birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktılar. Lord Cardigan'ın hafif süvari tugayı ve general d'Allonville'in afrika avcılarının karşı saldırısıyla geri atıldılar.

Balaklava savaşı madalyası, Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861), Kırım savaşlarında Osmanlı devletinin müttefiki olan Fransızlar tarafından Alma, Balaklava ve İnkerman savaşları anısına bastırılan madalya (1854). Bakırdan bastırılan madalyanın kalıp kazıyıcısı Anvers doğumlu Laurent Joseph Hart'tır. Ön yüzde Napoleon III ve Victoria I'in büst biçiminde portreleri; arka yüzde de uzaktan görülen cami önünde çeşitli savaş araç-gereçleri, sancaklar betimlenmiştir.

BALAKOVO, Rusya Federasyonu'nda kent, Volga kıyısında, Saratov'un K.-D.'sunda; 198 000 nüf. Otomobil sanayisi.

BALALAN, rumca **Platanissos,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, Mehmetçik bucağına bağlı köy.

BALALAYKA a. (rusça sözc.). Rus halk çalgısı. Teknesi üçgen biçimindedir. Üç teli vardır.

Balalıktepe kurganı, Orta Asya'da Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kale kalıntısı; Tirmiz kentinin 30 km kuzeyinde Akhunlar (Eftalitler) döneminde Tirmiz hükümdarları tarafından yaptırılan kale (V.-VI. yy.'lar), L.İ. Albaum yönetiminde gerçekleştirilen kazılarla ortaya çıkarıldı (1953-1955). 30x30 m'lik bir alanı kaplayan kale, 6 m yüksekliğinde surla çevriliydi. Meydana çıkarılan evlerin tümü orta avluya açılıyordu. Tapınak olduğu sanılan bu yapıda ocak, çanak-çömlekler, cam eşya, müzik aletleri parçaları bulundu. Tapınağın duvarlarını kaplayan resimlerde kadınlı erkekli bir eğlence betimlenmiştir. Bu resimler dönemin sınıfsal durumunu yansıtan giyim kuşamı aydınlatması açısından önemlidir.

Balama, ortaoyunu ve karagöz argosunda rum tiplemesine verilen ad. (→ RUM.)

BALAMİR, Batı Hun hükümdarı (IV. yy.). Alanlar'ı yenerek ülkelerini ele geçirdi. Don ile Dniepr ırmakları arasındaki bölgeye egemen olan Ostrogotlar'ı yendi (374). İntihar eden Ostrogot kralı Ermanarich'in yerine Hunimund'u kral atadı. Vizigotlar'ın üzerine yürüdü, kral Athanarich ile birlikte onları batıya sürdü (375).

BALAMİR (Hakan), asıl adı **Balamir Tavasoğlu,** türk sinema oyuncusu (İstanbul 1946). *Bir aşk, bir ölüm* adlı filmle (1972) sinemaya başladı. Lütfi Akad, Atıf Yılmaz, Süreyya Duru, Memduh Ün gibi yönetmenlerle çalıştı. *Yunus Emre* filmindeki rolüyle (1974) 11. Antalya film şenliği'nin en başarılı erkek oyuncusu seçildi.

BALAN (Hüseyin), türk siyaset adamı (Adana 1917). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdi. Bir süre devlet hizmetinde çalıştıktan sonra müteahhitliğe başladı. CKMP Ankara milletvekili seçildi (1965). Bu partiden ayrılıp bir alevi dedesi olarak yeni kurulan Birlik partisi (sonradan Türkiye birlik partisi) genel başkanlığına getirildi. 1969 seçimlerinde Birlik partisi'nden milletvekili oldu. Bir süre sonra genel başkanlıktan ve partisinden istifa edip Adalet partisi'ne katıldı. Siyasal yaşamdan ayrıldı (1973).

BALANCAR ya da **BELENCER.** Tar. coğ. Dağıstan'da (Kafkasya) kent; Sulak çayının Hazar denizi'ne döküldüğü

Hoa-Qui

balafon çalgıcısı (Çad)

Camera Press-Parimage

Joaquín **Balaguer**

Miliy Aleksey Balakirev'in portresi
Léon Bakst'ın yapıtı

Balagne
Calenzana'nın kuzey-doğu sundaki Montemaggiore köyü

Larrier-Rapho

yerdeki Endere kalıntılarının (bugünkü Andreyeva kenti yakını) burası olduğu sanılıyor. VIII. yy.'a değin Hazar devletinin başkenti olan Balancar, arap işgallerinden sonra (722/723, 737) önemini yitirdi. Arap coğrafyacı İbni Hurdazbih, burasının güçlü surlarla çevrili bayındır bir kent olduğunu bildirir.

BALANCE a.(fr. sözc.).Koregr. Yerdeyken ya da dönerken vücut ağırlığı bir ayaktan diğerine geçirilerek yapılan adım.

Georgiy Balanchine (1976'da)

BALANCHİNE (Georgiy Melitonoviç BALANŞİVADZE, **George** —denir). Rus asıllı dansçı ve koregraf (Petersburg 1904 - New York 1983), 1939'da amerikan uyruğuna geçti. Bir gürcü bestecinin oğlu olan Balanchine, 1914'te İmparatorluk bale okulu'na girdi. Devrim'den sonra bale grubuna geçti (1921). Yabancı ülkelerde birçok turneden sonra Diaghilev ile tanıştı. Diaghilev onu, dansçı ve koregraf olarak Rus baleleri'ne aldı. Bu dönemde *le Triomphe de Neptune* (1926) [fr. çev.], *Kedi* (la Chatte, 1927), *Apollon Musagete* (1928), *Müsrif oğul* (le Fils prodigue, 1929) adlı yapıtları düzenledi. Diaghilev'in ölümünden (1929) sonra, Kopenhag'da bale yöneticiliği yaptı, sonra Monte-Carlo Rus baleleri'ne geçti (1932). Ertesi yıl kendi topluluğunu kurdu: "1933 baleleri", 1934'te, School of American Ballet'yi yönetmek için L. Kirstein'ın çağrısı üzerine Amerika'ya gitti. Okulun en iyi öğrencileriyle, 1935-1938 arasında New York'taki Metropolitan opera'nın sürekli bale topluluğu olan American Ballet'yi kurdu. 1946'da Ballet Society'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu topluluk için *The Four Temperaments* adlı yapıtı hazırladı (1946). *Orpheus*'un prömiyeri (1948), New* York City Ballet'nin kuruluşu için ilk adım oluşturur.

Amerika'da klasik balenin gerçek kurucusu ve soyut balenin ustası olan Balanchine (Mister B diye anılırdı), tam bir müzikçi ve verimli bir koregraftı. Romantik yapıtlar (geleneksel *Kuğu gölü* ya da *Liebeslieder Walzer*, 1960) gibi öncü ve soyut yapıtlar (*The Four Temperaments* ya da Agon, 1956) ve dramatık (*la Sonnambula*, 1946) ya da mizahi (*Western Symphony*, 1956; *Stars and Stripes*, 1958) yapıtları aynı müzik bilgisini yansıtır. Birçok yapıtında Stravinskiy, Xenakis, Pierre Henry, Mayuzumi gibi çok sayıda çağdaş besteciyle işbirliği yaptı. Yapıtlarında kadın yorumculara saygın bir yer vermeye özen gösterdi. Onunla birlikte çalışmış Melissa Hayden, Patricia Neary, Violette Verdy, Suzanne Farrell gibi kadın dansçıların "balanchine'ci üslupları", onun koregrafik tasarımlarına uygun düşüyordu. Balanchine'in etkisi, Avrupa'da önce Hamburg operası'na, sonra —A. Cata (1969-1973) ve P. Neary'nin 1973'ten bu yana onun repertuvarını sahneye koydukları— Cenevre'deki Grand -Theâtre'a uzandı. Amerika'nın en önemli dans öğretmeni Balanchine'di. Ona parasal açıdan destek olan Ford Foundation sayesinde, en yetenekli öğrenciler, American Ballet School'daki öğrenimlerini tamamlayabildiler. Balanchine'in düzenlediği 150 dolayındaki baleden bazıları: *The Card Party* (1937), *Concerto barocco* (1941), *la Bourrée fastasque* (1949), *Don Kişot* (1965), *Brahms -Schönberg Quartet* (1966) *Jewels* (1967), *Tzigane* (1970), *Violin Concerto* (1972), *Cortège hongrois* (1973), *Variation pour une porte et un soupir* (1974), *Union Jack* (1976), *The Steadfast tin Soldier* (1979 ; Mihail Barışnikov için). Basılmış kitapları arasında *Complete Stories of the Great Ballets* (1954) önemlidir.

BALANÇİNA a.(isp. *balancin*). Denizc. Bir bumbayı üst bölümünden tutan dik vento. (Kimi balançinalar palangayla donatılarak bumbaların yükseklikleri ayarlanabilir.)

BALANDİER (Georges), fransız toplumbilimci ve etnolog (Aillevillers, günümüzde Aillevillers-et-Lyaumont, 1920). 1962'den bu yana Sorbonne'da profesör. Özellikle Afrika'da birçok araştırma gezisine katıldı ve uygarlıkların günümüzdeki değişimlerini inceledi. Dinamik toplumbilimin önderi olan Balandier, etnoloji alanında yapısalcılık ve tarihselcilik engellerini aşma yollarını aradı. Temel yapıtı *Sens et Puissance, les dynamiques sociales*'de (1971), "tarihsiz toplumlar" efsanesini yıkmaya ve ilkel toplumların toplumsal dinamiğini meydana çıkarmaya çalıştı. Yapıtları daha çok kuramsal ve siyasal toplumbilim konularını içerir.

BALANGA, Filipinler'de kent, Luzon adasında, Bataar yarımadası kıyısında; 18 100 nüf.

BALANİDAE a. *Balanus* cinsi üyeleri gibi kabukluları içeren sülükayaklılar familyası. (Bunlarda vücut, iki hareketli parçadan oluşan kireçten bir loca içinde kayalara yapışık durur. Kimileri yüzen nesnelere, örneğin balinaların üstünde yaşayan *Coronula* cinsinden kabukllulara yapışır.) [*Thoracica* takımı.]

BALANİNUS a. Uzun ve ince rostrumlu bitki böceklerini içeren cins. Larvası özellikle fındıkta, meşe palamudunda ve kestanede gelişir. (Hortumluböcekgiller familyası.)

BALANİT a. (fr. *balanite*). Erkeklik organının başını örten mukozanın iltihaplanması.

—ANSİKL. Balanit yalnız başına olabildiği gibi sünnet derisi iltihab yla birlikte de olabilir; enfeksiyon stafilokok, streptokok gibi her zaman görülen mikropla:dan ileri gelir. Sünnet derisinin darlığı balanite yol açabildiği gibi balani: de derinin geriye çekilememesine neden olabilir.

*Candida albicans*tan ileri gelen mantar balanitleri özellikle diyabetlilerde sık görülür.

Hayvanlarda balanit, kamış kılıfı iltihabıyla birlikte olabilir. Özellikle köpekte sık görülürtı

BALANİTES a. Mısır'da yetişen ve "çöl hurması" denen tatlı meyveler veren dikenli ağaççık *(Balanites aegyptiaca)*. [Yabanikimyongiller familyası.]

BALANOGLOSSUS a. Ilıman ya da sıcak denizlerde, dip çamurunda U biçiminde açtığı yuvalarda yaşayan solucan. (Dört familya oluşturacak kadar çeşitlidir; yutaksolungaçlılar sınıfı, stomokordalılar şubesi.)

—ANSİKL. *Balanoglossus*'ların bedeni üç parçalıdır: stomokordayı (köken olarak omurgalıların embriyon kordasıyla homolog sayılır) içeren ve hayvana balçığı kazma olanağı veren bez biçiminde bir ön uzantı; bir yaka ya da gerdanlık; gene üç bölümden oluşan bir gövde (solungaç bölümü [20-40 çift yutak yarığı], üreme organı bölümü ve karın bölümü). Hayvan mikroorganizmalarla beslenir. Embriyon gelişmesi dolaylıdır; denizyıldızlarının *bipinnaria* larvasına benzeyen bir *tornaria* larva evresinden geçer ve sonra başkalaşma geçirir. *Balonoglossus*'ların, terimin geniş anlamında ilkelkordalılar öbeğinden sayılmasının nedeni yutak yarıklarıdır.

BALANOPHORA a. Tropikal bölgelerde ağaçların köklerinde asalak yaşayan ve mantara benzeyen çok sıkışık ilkel çiçekli, klorofilsiz bitki. (*Balanophoraceae* familyasının örnek tipi.)

BALANO-POSTİT a. (fr. *balano -posthite*). Penis başı ile derisinin birlikte iltihaplanması.

BALANS a. (terazi anlamına gelen fr. *balance*; klasik lat. *bis*, iki kez, ve *panx, pancis, kefe*'den). Akışkan. mekan. *Aerodinamik balans*, bir havatünelinde, hava akımı içine yerleştirilen bir maketin karşılaştığı kuvvetleri (kaldırma, sürüklenme, dönüş) ve bunlara karşılık gelen momentleri ölçmeye yarayan. mekanik ya da elektrik düzenek. (Bk. *ansikl.* böl. Havc.)

—Bank. Bankalarda her gün gişelerin bilgisine sunulan ve müşterilerin hesap bakiyelerini gösteren belge.

—Elektroakust. Bir yükseltme zinciriyle iletilen çeşitli ses kaynaklarının akustik yeğinliklerini ayarlayan düzenek; bu farklı yeğinlikler arasında ya da stereo bir müzik setinin iki yoluyla iletilen işaretlerin ses yeğinlikleri arasında, istenen ses dengesini kurmaya yarar. — Bu ayarlamanın kendisi.

—Muhs. Bir hesabın borcu ile alacağı arasındaki fark. (Eşanl. BAKIYE.) || Borçlarla alacaklar arasında eşitlik sağlayacak biçimde düzenlenen her türlü muhasebe belgesi.

—Saatç. Saatlerin ve çalar saatlerin iki ya da üç kollu bir halkadan oluşan eylemsizlik parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Devindirici balans*, elektrikli saatlerde, elektromanyetik bir tür dönüştürücünün enerjisini alan ve devinimi çark takımına ileten balans.

—ANSİKL. Havc. Mekanik aerodinamik balansların yerini, elektriksel ölçümlü balans aldı; bu balans, eğrileri otomatik olarak çizen bir bilgisayar yardımıyla kuvvetlerin anında ölçülmesini ve gerçek ya da geciktirilmiş zamanlarda değerlendirilmesini sağlar. Üç bileşenli bir başka balans, sürüklenme, kaldırma ve dönüş kuvvetlerini ölçer; ayrıca kararlılığı belirlemek için 6 bileşenli bir balans, yunuslama, kayma ve dönüş momentlerini değerlendirir. Öte yandan sesyakını ya da sesüstü hızlar için yapılan denemelerde, maketle destekleri arasındaki etkileşimlerin doğuracağı sapmaları azaltan mızrak biçiminde montajlar kullanılır. Ayrıca, ölçü sistemini maketin içine yerleştirmeye olanak veren küçültülmüş iç balanslar da vardır. Son zamanlarda yapılan kimi deneylerde maket, havatünelinde hava akımı içinde manyetik askıya alınır ve böylece her tür etkileşim tehlikesi önlenir.

—Saatç. Bir pandül ile birleştirilmiş olan balans, osilatör ve eşzamanlı salınımlarıyla ayarlayıcı organ işlevi görür. Düşey konumlarda iyi bir ayarlama sağlayabilmesi için balansın bütünüyle dengede olması gerekir.

Balansın I eylemsizlik momenti, *m* kütlesinin ve R fırdönme yarıçapının karesinin bir fonksiyonudur ($I = mR^2$)

BALANTE a. Özellikle Gine Bissau'da yaklaşık 170 000 kişinin konuştuğu, batı atlantik öbeğinde yer alan Nijer Kongo dili.

BALANTİDİUM COLİ a. Geniş ve derin peristomlu, trikostom kirpikli birhücreli hayvan. Domuzun bağırsağında yaşayan zararsız bir asalaktır, ama insana geçerse balantidiyoz denilen hastalığa yol açabilir.(*Bursariidae* familyası.)

BALANTİDİYOZ ya da **BALANTİDİYAZ** a. (fr. *Balantidiose* ya da balantidiase). Normal konağı domuz olan *Balantidium coli* adlı asalağın insan bağırsağında yaptığı hastalık. (Enfeksiyon belirtilerle kendini gösterirse amibiyazda olduğu kadar şiddetli bir dizanteri görünümü verir, kalınbağırsakta ülserleşme görülebilir. Bu protozoer hastalığı tetrasiklinlere, ampisiline ve metronidazole duyarlıdır.)

BALANTLAR, Gine Bissau ve Senegal'de halk. Daha önceleri Portekiz'in sömürge yönetimi altına girmiş olan Balantlar, senegambiya etnik ailesindendir. Daha çok tarımla uğraşan Balantlar, beslenmek için sürülerinin sütünden yararlanırlar. Ayrıca, domuz yetiştiriciliği yaşamlarında önemli bir yer tutar. Akrabalık düzenleri anasoylu tiptendir ve köy düzeyinin üstünde erk tanımazlar. Köylerse yaşlılar kurulunun desteğinde yerel önderler tarafından yönetilir.

BALANUS a. Bütün denizlerde, özellikle gelgit kesiminde kayaların üstüne tutunarak yaşayan ve çoğalarak bir kabuk ta-

bakası oluşturan kabuklu hayvanları içeren cins. (Sülükayaklılar altsınıfı, *Balanidae* familyasının örnek tipi.)

BALAO, Ekvador'un kuzey kesiminde petrol limanı, Esmeraldas yakınında, Lago Agrio'dan gelen ve ülkeyi baştan sona aşan petrol borularının (503 km) terminali.

BÂLÂR a. (fars. *balar*). *Esk.* Mim. Çatı kirişlerinin üzerine yerleştirilen ve kiremitleri taşıyan ince tahta. (→ PADAVRA.)

BALARAMA, ayrıca **BALALHADRA** ve **BALADEVA** adlarıyla da tanınan hindu mitoloji kahramanı; iblislere karşı giriştiği savaşlara katılan Krişna'nın ağabeyi. *Mahabharata* destanında, Duryodhana ile Bhıma'ya gürz kullanmasını öğretir.

BALARD (Antoine Jérôme), fransız kimyacı ve eczacı (Montpellier 1802 - Paris 1876). Collège de France'ta profesör ve Bilimler akademisi üyesi oldu (1844). Sodyum ve potası doğrudan doğruya deniz suyundan elde etmeyi başardı. 1826'da bromu buldu; klor ve iyotla brom arasındaki benzerlikleri gösterdi.

BALARISI → ARI.

BALARISI AHMET (Ahmet Faık ŞENER, —denir), türk ağız armonikacısı ve komedyen (Mudanya, Bursa, 1927). Hukuk öğrenimi sırasında *Balarıları* adlı hafif müzik topluluğunu kurdu. Daha sonra, aynı ad altında, Engin Bozok ile, sahnelerde güldürü programları yaptı. Önceleri amatörce çaldığı ağız armonikasında, 1970'ten sonra tekniğini hızla ilerletti, İstanbul Devlet senfoni orkestrası ya da piyano eşliğinde birçok konser verdi. Ağız armonikası için yazılmış kimi yapıtları (Malcolm Arnold'un konçertosu vb.) Türkiye'de ilk kez seslendirdi. Ayrıca kimi yapıtların (Marcello'nun obua konçertosu vb.) ağız armonikası için transkripsiyonunu yaptı ve seslendirdi.

BALART (Federico), ispanyol siyaset adamı ve yazar (Pliego, Murcia 1831 -Madrid 1905). Eleştirmen. Lirik şiir derlemeleri ile tanınır (*Dolores*, 1889; *Horizontes*, 1897).

BALAS (Aleksandros) → ALEKSANDROS BALAS.

BALASAGUN, Tar. coğ. Orta Asya'da eski türk kenti; Kırgızistan'da, Çu ırmağı vadisinde. VII. - XIII. yy.'lar arasında Orta Asya'daki türk devletlerinin merkezi olarak adı geçen önemli kentlerden biridir. Çu ırmağı vadisindeki Tokmak kentinin birkaç km G.-D.'sundaki Ak-Peşin örenlerinin, Balasagun kentinin kalıntıları olduğu, ilk kez XIX. yy.'da E. Bretschneider ve W. Barthold tarafından öne sürüldü. Biruni ve Kaşgarlı Mahmut'un yapıtlarından elde edilen bilgilerle kentin yeri kesinlik kazandı. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü lugat it -Türk* adlı yapıtında ve Karahanlılar dönemi sikkelerinde kentin adı Kuz-Ordu, Kuz -Uluş ve Kuz-Balık olarak geçer. VIII. - XII. yy.'lar arasında önemli bir kültür merkezi olarak gelişen Balasagun, Batı Göktürk (VIII. yy.), Karluk (IX. - X. yy.'lar) ve Karahanlı (XI. - XII. yy.'lar) devletlerinin başkentiydi. 1125'te Karahıtaylar tarafından işgal edildi. Moğol istilasından sonra da (1218) bir süre kültür merkezi olarak önemini korudu. Ancak Çu ve Ili nehirleri arasındaki kentlerin boşaltılıp, bu bölgeye göçebelerin yerleştirilmelerinden sonra önemini yitirdi (1269).

1938'de yapılan kazılarda kentin iç kalesi, surları, Göktürkler döneminden buddha tapınağı, nesturi kilisesi, süryani alfabesiyle yazılmış türkçe yazıtlar ortaya çıkarıldı.

BALASAN, türk halk şairi (XVIII. yy.). Kars yöresindeki yaygın söylentiye göre Genceli bir keşişin kızıdır. Kendi köyünden Ağa Han adlı bir gence âşık olunca ailesi Ahıska'ya göç etti. Sevgilisine şiirler gönderen Balasan, en sonunda onunla evlendi. Ağabeyi Aslan için söylediği manzum kargış ünlüdür.

BALASARASVATİ (Srimati), hintli dansçı (Madras 1919), "Kutsal dansçılar"ın (devadasi) sonuncusu. 1961'de dansı bıraktıktan sonra Amerika'da birçok üniversitede (Los Angeles, Washington) ve sanat enstitüsünde öğretmenlik yaptı.

BALASSA (Bálint) → BALASSİ.

BALASSA (Sándor), macar besteci (Budapeşte 1935). 1965'e değin Budapeşte Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1964'te Macaristan radyosunda yapımcılığa başladı. *Lajos Kassak için Requiem* (1969) adlı yapıtıyla ünlendi. 1972'de Paris'te uluslararası besteciler kürsüsünün birincilik ödülünü kazandı. Sanat anlayışıyla Stravinskiy'in geç dönemiyle anlatımcılık arasında yer alır (*Lupercalia*, Stravinskiy'in anısına konçerto, 1971; *İris*, 1972; *Tabulae*, 1972).

BALASSAGYARMAT, Macaristan'da kent, Budapeşte'nin K.-K.-D.'sunda, Çekoslovakya sınırında; 18 000 nüf. Elektrikli gereçler. Porselen ve seramik.

BALASSİ ya da **BALASSA** (Bálint), macar şair (Zólyom, bugün Zvolen 1554 -Estergon 1594). Aristokrat bir ailedendi. Uzun yıllar Polonya'da kaldı. Çeşitli savaşlarda Türkler'e karşı dövüştü ve Estergon kuşatmasında öldü. Yaşadığı çok sayıda aşk serüveninin etkisini taşıyan dönemin en güzel şiirlerini yazdı (1588'de yazdığı *Julia* adlı şiir dizisi) ve ülkesinin ilk büyük lirik şairi durumuna erişti. Askerlik yaşamı ve din konusunda da şiirler yazdı. Yapıtları önce elyazması olarak dağıtıldı, dinsel şiirleri ancak 1632'de basılabildi. 1958'de bulunmuş pastoral bir komedisi vardır.

BALAST a. (ing. *ballast*, safra). Aydınlt. Boşalmalı lambalarda, kararlılığı sağlamaya ve boşalmayı başlatmaya yarayan düzenek.
—Dy. Bir kayanın parçalanması ve elekten geçirilmesinden sonra elde edilen 4-12 cm'lik taş parçaları. (Demiryollarının altyapısında kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Balast eleme makinesi*, bir yandan hattı yükseltirken öte yandan hattın altındaki balast platformunu, zincirlerindeki kazmalarla boşaltan, dingil ya da bojiler üzerine monte edilmiş makine. (Balast ya eleme tamburlarına ya da boşaltma vagonlarına gönderilir.)
—Elekt. YÜK'ün eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dy. Demiryolu balastı traversleri destekler ve hareket etmelerini engelleyerek yolun düzgünlüğünü sağlar. Traverslerin altına ve etrafına dökülen balasta malzeme tane büyüklüğü ne denli eşit olursa traversler o denli iyi oturur. En iyi sonucu küçük boyutlu taş parçaları verir. Vagonların geçişi sırasında hareketli yük ağırlığının iyi dağılması ve yeterli bir esnekliğin sağlanması için, her traversin altına on desimetreden daha kalın bir balast tabakası gerekir.

BALAST a. (ing. *water-ballast*'ın [*water*, su ve *ballast*, safra] kısaltması). Denizc. SAFRA'nın eşanlamlısı. || *Balast almak*, bir geminin yük durumuna en uygun tirim ve dengeyi sağlamak için balast tanklarını doldurmak. || *Balast boşaltma*, bir geminin, "kuru" yük gemisiyse balast tanklarına, sıvı dökme yük gemisiyse yük depolarına safra olarak aldığı suyu (sıvıyı) boşaltması. (Bu deyim özellikle petrol gemileri için kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Denizc.] || *Balast darbesi*, dalgaya baş verip seyrederken bir dalga çukuruna düşen geminin ani devinimi. || *Balast darbe etkisi*, balast darbesinin sonucunda bir geminin başının zorlanması. || *Balast gemi*, ambarlarında yük bulunmayan boş gemi. || *Balast pompası*, geminin balast tanklarını doldurmak ya da boşaltmak için kullanılan tulumba. || *Balast suyu*, gemilerin balast tanklarına alınan ve bir yüzeyi serbest olan su. (Balast suyu kararlılık hesaplarına göre alınır.) || *Balast tankı*, bir denizaltının dalmasını ya da su yüzüne çıkmasını sağlamak, bir ticaret gemisinin boyuna ve enine dengesini yüküne göre ayarlamak için deniz suyu doldurulup boşaltılan sızdırmaz çelik bölme. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.)
—Deniz yap. *Balast boşaltma istasyonu*. Gemi sarnıçlarında yüzen emülsiyonları (su / hidrokarbon / deterjan / çamur) ısıtma ve durultmayla, bu işlemlerle başarı sağlanmazsa kimyasal yolla eleyen liman tesisi.
—ANSİKL. Denizc. • *Balast boşaltma*. Petrol gemilerinin balast boşaltmaları deniz kirlenmesi konusunda düzenlenmiş yönetmeliklere bağlıdır. Safra suları ya da kirli sular denize boşaltılmadan önce tüm hidrokarbon kalıntılarından süzme ve durultma yoluyla temizlenir. Gemi daha sonra temiz balast suyu doldurabilir; bu kurallar yükleme limanlarında uyulması zorunlu koşulları oluşturur. Bu konudaki uluslararası yönetmelik (1954 Londra sözleşmesi; 1969 Brüksel konferansı; 1972 Oslo sözleşmesi; Uluslararası denizcilik örgütü'nün başkanlığında 1973 Londra konferansı, başlangıçta oldukça esnekti (geminin atık sınırı kapasitesinin 1/15 000). Bugün ise bütün atıklara yasak getirdi ve kirlenmelere karşı etkin bir denetim sağladı. Türkiye'de de her tür atık ve artığı çevreye zarar verecek biçimde denize boşaltmak yasaktır. Gemi atıklarını arıtma işleminden geçirme ve denize boşaltma koşulları yönetmeliklerle belirlenmiştir.
•*Balast tankı*. Balast tankları safra alarak gemiyi dengelemeyi ve sakin suda momentleri sınırlamayı sağlar. Buzkıranların başında ve kıçında önemli bir yer tutan bu tanklarla önemli tirim değişiklikleri elde edilir. Denizaltılarda dalmayı kolaylaştıran dış balast tankları ve gemi ağırlığını düzeltmeyi ve tirimini ayarlamayı sağlayan iç balast tankları bulunur.

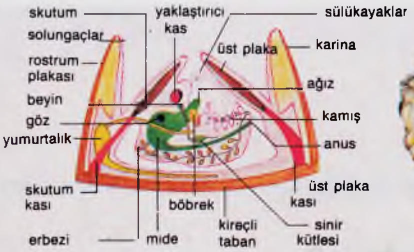
BALAŞ Azeroğlu, azeri şair (Bakü 1921). 1938'de gittiği Güney Azerbaycan'da 1941-1946 yıllarındaki siyasal eylemlere katıldı; daha sonra yeniden yurdu Kuzey Azerbaycan'a dönerek edebiyat öğrenimi yaptı. Şiirlerinde, İran'daki Azeri Türkleri'nin yaşamını, siyasal, toplumsal, kültürel sorunlarını çoşkulu bir dille işledi. Yapıtları: *Mübarize yollarında* (1950), *Menim nağmelerim* (1952), *İllerden illere* (1971).

BALAŞ (Lolanda), rumen kadın atlet (Timişoara 1936). Iki kez olimpiyat şampiyonu oldu (1960 ve 1964); 1958 ile 1961 arasında dünya kadınlar yüksek atlama rekorunu, 1,77 m'den 1,91 m'ye çıkardı.

BALAŞİHA, Rusya Federasyonu'nda kent, "yeşil kuşak"ta, Moskova'nın D.'sunda; 136 000 nüf. Dokuma sanayisi. Karayolları yapımı için araştırma enstitüsü.

BALAŞOV, Rusya Federasyonu'nda kent. Voronej ile Saratov arasında; 83 000 nüf. Besin sanayileri.

BALAŞOVA (Aleksandra), rus dansçı ve dans öğretmeni (Moskova 1887 - Chelles 1979). 1913'te Moskova İmparatorluk tiyatrosu'nda "prima balerina" oldu. Dauberval'in *la Fille mal gardée* adlı yapıtında önce Lise, daha sonra da anne rolünde oynadı; Lise rolündeki başarısıyla ünlendi. 1920'de Fransa'ya giderek Paris'e yerleşti;

balanusun kesiti ve üstten görünüşü

F. Peuriot

Balaton gölü

belli sürelerle İngiltere'de kaldıktan sonra, pek çok resital verdi. 1934'te dansı bıraktıktan sonra 1973'e değin öğretmenlik yaptı. *La Fille mal gardée*'nin yeniden ilgi görmesinde katkısı oldu. Bu yapıtın özgün biçimini 1947'de Monte-Carlo Rus baleleri için, 1969'da da Ljubljana balesi için sahneye koydu. 1969'da aynı yapıtın koregrafisinin eksiksiz olarak notalanmasına katıldı.

BALAT, Aydın ilinin Yenihisar ilçesine bağlı köy; 2 002 nüf. (1990). Büyük Menderes ırmağının alüvyonlarıyla oluşan ovanın kıyıya yakın bölümüne *Balat ovası* denir. Köy, ünlü *Miletos** kentinin kalıntıları ve Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey'in yaptırdığı *İlyasbey* külliyesi* (1404) ile tanınır.

BALAT, İstanbul'da Haliç kıyısında, Fener ile Ayvansaray arasında mahalle. 1660 Ayazmakapısı yangınından sonra museviler yoğun olarak buraya yerleşti. Balat camisi (1562), İskele camisi, Balat hamamı ya da Çavuş hamamı semtin anılabilecek yapılarıdır. Son yıllarda Haliç kıyısındaki bölümü yıkılarak yeşil alana çevrildi.

BALAT (Alphonse), belçikalı mimar (Gochenée, Namur ili, 1818 - Ixelles 1895). Brüksel'deki Eski sanat kraliyet müzesi'ni (1875) ve Laeken şatosunun onarımını yaptı.

BALATA a. (alm. sözc.). Mak. san. Bir mekanizmanın ya da makine parçasının sürtünen iki yüzeyi arasına aşınmayı önlemek için konan aşınma parçası (kılavuzlama balatası, fren balatası).
—Oto. *Diskli fren balatası*, özel sürtünme özellikleri taşıyan ve çelik bir levhaya yapıştırılan düz balata. (Frenleme sırasında bu balata diske dayanır ve yavaşlama gerçekleşir. Balatalar çift olur ve diske bakışımlı biçimde takılır.) || *Fren, debriyaj balatası*, amyant kaplı bakır ya da kurşun tellerden oluşan ve plastik maddelerle kalıplanan gereç. (Bu gereç, sürtünme katsayılarını artırmak için fren pabuçlarına, debriyaj disklerine perçin ile tutturulur ya da yapıştırılır.)

British Museum

Balavat'ta bulunan bronz bir kapıdan ayrıntı: Fırat ırmağı üzerindeki Bit-Adini kralının kentinin Salmanasar III tarafından kuşatılması ve alınması
British Museum, Londra

BALATA a. Bot. Orta Amerika ve Guyana'da yetişen ve *balata* adlı bir reçine -zamk veren ağaç. (Sapotaceae familyası.)
—ANSİKL. Balatanın birçok türü vardır. Ak balatanın (*micropholis* cinsi) açık kahve rengine çalan açık pembe renkli, orta ince dokulu, yarı sert, yarı ağır bir odunu vardır; bu odun karosericilikte ve marangozlukta kullanılır. Elma balatanın *(Ragala sanguinolenta)* odunu pembe-kahverengi, orta ince dokulu, yarı sert, yarı ağırdır, doğramacılıkta ve marangozlukta kullanılır. Kırmızı balata (*manilkara* cinsi) *maçaranduba* adıyla da anılır. Bunun şarap tortusu, yani mor kırmızı renkli odunu ince dokulu, sert ya da yarı sert, ağır ya da çok ağırdır. Ok ve keman yayı yapımında ve doğramacılıkta kullanılır. Kırmızı balata ağacı, Guyana'da özel bir işletmecilik konusudur.

BALATA a. Sapotaceae familyasının *manilkara* cinsinden ve ona benzer ağaçların sütünden (lateks) elde edilen ve esas olarak poliizopren trans-1,4'ten oluşan zamk.
—ANSİKL. Balata (ya da balata zamkı), Güney Amerika'nın kuzey-doğu'sunda ve Orta Amerika'da yetiştirilen ağaçlardan, ya bu ağaçları keserek ya da kabuklarını çizerek (sonuçta ağaç ölür) elde edilir; bu durum, balata zamkının neden az bulunduğunu büyük ölçüde açıklar.
Son derece benzediği "gutta-perka" zamkı gibi, balata zamkı da normal sıcaklıkta, çok sert bir maddedir; ancak 50°C'ın üstünde kauçuk esnekliği kazanır, 130°C'a doğru erir, termoplastik bir maddenin özelliklerini taşır ve denizaltında kullanılan kabloların, aktarma kayışlarının yapımında kullanılır. Balata, suda ve ışıkta zamanla eskiyerek gevrek ve yapışkan bir özellik kazanır; bu durum balataya yükseltgenme önleyici maddeler ve belli bir miktar kauçuk katılarak kısmen giderilir.

BÂLÂTER sıf. (fars. *bāla* ve *-ter*'den *bālater*). *Esk.* Daha yüksek, pek yüksek.

BÂLÂTERÎN sıf. (fars. *bālater* ve *-īn*'den *bālaterin*). *Esk.* En yüksek, en üstte bulunan.

BALATON gölü, Macaristan'da göl, Bakony dağlarının eteğinde. Küçük bir tektonik çukurda yer alan Balaton gölünün derinliği çok azdır (ortalama 3 m; en derin yeri 12 m). Ama Balaton gölü, yüzölçümü bakımından Orta Avrupa'nın en büyük gölüdür: 596 km². Uzunluğu 80 km, genişliği 1,5-12,5 km olan göl, zamanla çamurla dolmuş, güney ve doğu kesimleri sazlıklarla örtülmüştür. Gölün en çekici yanı, kuzey kesiminde yükselen ve korulaların, madensuyu kaynaklarının ve kaplıcaların sıralandığı güzel görünümlü bir "riviera" oluşturan Bakony dağının çoğunlukla sarp yamaçlarıdır. Kuzey (Balatonfüred) ve güney (Siófok) kıyılarında sayfiye merkezleri, çocuklar için tatil kampları, dinlenme ve tedavi evleri kurulmuş olan ve Macaristan'ın başlıca balıkçılık bölgesini oluşturan Balaton gölü, sularının fazlasını Sió ırmağı aracılığıyla Tuna'ya akıtır.
—Tar. 1944 yılı sonunda alman-macar birlikleri, Tolbuhin komutasındaki sovyet birliklerine Viyana yolunu kapatmak için, Balaton gölü kıyısında yığınak yaptılar ve General Wöhler komutasında, 23 mart 1945'e kadar dayanmayı başardılar.

BALATONFÜRED, Macaristan'da sayfiye yeri ve kaplıca merkezi, Balaton gölünün kuzey kıyısında ve Bakony dağları eteğinde; 12 350 nüf. Sodyumlu bikarbonatlı ve radyoaktif sularından kalp hastalıklarının tedavisinde yararlanılır.

BALATONFÜZFÖ, Macaristan'da kent, Balaton gölünün kuzey kıyısında, Kimya kombinası (gübre, plastik maddeler, böceköldürücüler, eczacılık ürünleri).

BALAVAT, İmgur-Enlil de denir, Irak'ta, Musul'un 25 km G.-D.'sunda köy. H. Rassam tarafından burada yapılan kazılarda Asur kralı Salmanasar III'ün (İ.Ö. 858-824), sarayı ortaya çıkarıldı (1878). Sarayın en ilginç yanı, kabartma tekniğinde işlenmiş tunç levhalarla bezeli ahşap kapılarıdır. Bir bölümü 1879'dan beri British Museum'da sergilenen kabartmalı levhalar, çeşitli zamanlarda ve yerlerde gelişen olayları, asur-urartu savaşlarını ayrıntılı olarak yansıttıklarından, eskiçağ tarihi açısından önemli bir belge niteliğindedir.

BALAYI a. **1.** Evliliğin en mutlu günleri olarak nitelenen ilk zamanları. **—2.** Nikâhtan sonra çıkılan yolculuk: *Balayı için Bodrum'a gittiler.* **—3.** İki kişi ya da iki kurumun, örneğin iki parti ya da iki ülkenin bir uzlaşmadan sonra aralarında oluşan dostça ve yakın ilişkiler: *Balayı dönemi kısa sürdü.*

BALÁZS (Béla), macar yazar ve estetikçi (Szeged 1884-Budapeşte 1949). Şair, romancı ve librettocu (özellikle Béla Bartók'un) olan Balázs daha çok bir sinema kuramcısı olarak tanınır. 1919 macar devrimi başarısızlığa uğrayınca Avusturya'ya, Almanya'ya daha sonra da Rusya'ya sığındı. 1933-1945 arasında Moskova sanat okulu'nda sinema estetiği dersleri verdi. 1945'te Macaristan'a döndüğünde bir sinema dergisi çıkardı ve kendi ülkesinde olduğu kadar Polonya ve Çekoslovakya'da da dersler verdi. G. W. Pabst'ın *Üç kuruşluk opera* (Die Dreigroschenoper) [1931], A. Franck'ın *Das blaue Licht* (1932) [Leni Riefenstahl ile birlikte], G. Radvanyi'nin *Valahol Europa' Ban* (1947) adlı filmlerinin senaryolarının yazımına katkıda bulundu. Başlıca yapıtları *Der Geist der Film* (1925) ve *İskousstvo Kino*'dur (1945).

BALB a. (ing. *bulb*). Denizc. YUMRUBAŞ'ın eşanlamlısı.

BALBADON. Tar. coğ. Bizans imparatoru Konstantinos V döneminde oluşturulan *Bukellarion** thema'sının topoteresia'larından (*ilçe*) biri. Haymana'nın G.'i ile Konya'nın K.'ini kapsadığı sanılıyor. Leon VI döneminde Bukellarion thema'sından ayrılarak Kappadokia thema'sına bağlandı (yaklş. 890'lar).

BALBEK → BAALBEK.

BALBİ (Girolamo), italyan hümanist (Venedik 1450'ye doğr. - Gurk, Avusturya, 1535). Avrupa'nın başlıca kentlerinde ders verdi. Mezhep sapkınlığıyla suçlanınca İngiltere'ye kaçtı. Din adamı olduktan sonra, Viyana ve Prag'da oturdu; öldüğünde Gurk piskoposuydu.

Balbiani halkaları. Biyol. Bazı sinek larvalarının dev kromozomlarında görülen şişlikler. Bu şişlikler, kromozom tellerinin

spiralliğini yitirmesinden ya da uzamasından ileri gelebilir.

İlk kez Balbiani'nin tanımladığı bu kromozomlar büyük boydadır (normal boyun yaklaşık yüz katı). Kromozomların, özellikle şişliklerinin incelenmesi, genetik bilimine genlerin yerini belirlemek bakımından olanak sağladı. Otohistoradyografi teknikleri sayesinde, R.N.A'larla proteinlerin bu halkalar bölgesinde sentezlendikleri ispatlandı. Halkalar genlerin eylemde bulundukları yerler olabilir. Ayrıca, yakın zamanda, ekdizon denen bir hormonun bu halkaların gelişmesi üzerine etkin olduğu ortaya çıkarıldı; bu hormon gen eyleminin özgül bir indükleyicisi olabilir. Yapılan araştırmaların pek çoğu, bazı fizyolojik etkinliklerle Balbiani halkalarının varlığı arasında bir bağıntı bulunduğunu göstermiştir.

Balbiani vitellin cismi. Embriyol. Yumurta hücresinin büyüme devresinde santrozomun çevresinde biriken mitokondri yumağı.

BALBIN (Bohuslav), çek yazar ve tarihçi (Hradec Králové 1621 - Prag 1688). Çağının öğretim yöntemlerine karşı çıkan, bağlı bulunduğu İsa Birliği'ndeki yüksek rütbeli keşişler tarafından pek tutulmayan Balbín, *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica* (1673'te yazıldı ve 1775'te yayımlandı) adlı yapıtıyla tanınır. Çek dilini savunmak için kaleme aldığı bu kitap, XVIII. yy. sonundaki ulusal rönesans akımı için başlıca başvuru yapıtı oldu.

BALBİNUS (Decimus Caelius Calvinus) [178-238], romalı siyaset adamı, Gordianus I ve Gordianus II'nin ölümü üzerine, senato tarafından Pupienus ile birlikte imparatorluğa getirildi. İki imparator ilk kez olarak ruhani liderliği de paylaştılar; ama Senato'nun atadığı imparatorlardan hoşlanmayan halkın ayaklanması üzerine saray muhafızları, Balbinus ile Pupienus'u öldürdüler ve Gordianus III'ü imparatorluğa getirdiler.

BALBO (Cesare), **Vinadio** kontu, italyan siyaset adamı (Torino 1789 - *ay. y.* 1853). Önce imparatorluk rejiminde, sonra da Sardinya krallığı'nda hizmet etti. 1821'de Carlo Alberto'yu Piemonte ayaklanmasını yönetmesi için ikna etmeye çalıştı. Bu hareketin başarısızlığa uğraması üzerine Fransa'ya çekildi ve 1826'ya kadar orada kaldı. *Speranze d'Italia* adlı yapıtında (1844) Risorgimento hareketini savundu, 1848'de Piemonte başbakanı olduysa da ayaklanma sırasında istifa etti.

BALBO (İtalo), italyan hava mareşali (Ferrara 1896-Tobruk yakınında 1940). Duce'nin yanında yer alarak, Roma'ya yürüyüşü hazırladı (1922) ve faşizmin iktidara gelmesinde büyük bir rol oynadı. 1926'dan 1935'e kadar havacılık bakanı ve hava kuvvetleri başkomutanı olan Balbo, italyan hava gücünü önemli ölçüde geliştirdi. Akdeniz'deki ve Brezilya'daki uzun mesafe uçuş denemelerini düzenledi (1928-1933), kendisi de Roma'dan New York'a bir uçuş yaptı (1933). Ancak halkça çok tutulmasından ürken Mussolini 1939'da kendisini Libya genel valiliğine atadı. Balbo, Tobruk üzerinde uçarken (1940), italyan hava savunmasının yanılgısı sonucu düşürüldü.

BALBOA a. Panamá Cumhuriyeti'nin para birimi.

BALBOA, Panamá kanalı bölgesinin güney-doğu ucunda liman. Panamá kenti yakınında ABD deniz üssü.

BALBOA (Vasco NÚÑEZ DE), ispanyol fatih (Jerez, Extremadura, 1475-Acla, Panamá, 1517). Hispaniola'da (Haiti) çiftçilik yaparken borçlarını ödeyemeyecek duruma gelince, avukat Enciso'nun yardımıyla, Panamá kıstağının kuzey kıyısında bir yerleşme merkezi kurmak için adadan ayrıldı. Burada yerlilerden, bilinmeyen bir denizin suladığı toprakların altınla dolup taştığını öğrendi. 1 eylül 1513'te, 190 ispanyolla birlikte orayı keşfetmek üzere yola çıktı. Edindiği bilgilerin kesinliği, Orta Amerika kıstağını aşmak için daha ilk seferde en kısa yolu seçmiş olmasından da anlaşılmaktadır. 29 eylülde "Güney denizi"ne (bugünkü Büyük okyanus) ulaştı. Balboa, dizlerine kadar suya girerek bu sulara ve kıyılarına Katolik krallar adına el koyduğunu ilan etti. Akla gelebilecek her zorbalığa başvurarak çevredeki yerli halkın elindeki bütün altınları alan Balboa, Meksika körfezine geri döndü. 1515'te, keşfedilen bölgelerin valiliğine atandı; güneye doğru bir sefer düzenledi. Fakat düşmanları ve rakipleri tarafından hazırlanan bir tuzağa düştü. İhanetle suçlanarak boynu vuruldu.

BALBUENA (Bernardo DE), ispanyol rahip ve şair (Valdepeñas 1568-Porta Riko 1627). Porto Riko piskoposuydu. Barok üslupta yazılmış 40 000 dizelik bir destan yazdı (*Bernardo o la Victoria de Roncesvalles,* 1624).

BALBURA. Tar. coğ. Güney Anadolu'da, Lykia bölgesinde ilkçağ kenti; Burdur'a bağlı Gölhisar ilçesindeki Dirmil'in 6 km G.-D.'sunda, Çölkayığı mevkiinde kalıntıları bulunmaktadır. Tetrapolis ve Lykia birliği üyesi, Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi. Akropolis surları, yazıtlar, tiyatrolar, Nemesis tapınağı, agora, caddeler, Septimius Severus ve Geta onuruna yapılmış tak kapı, Karia tipi mezarlar ve lahitler başlıca kalıntılardır.

BALBUS (Cornelius) → CORNELİUS BALBUS.

BĂLCESCU (Nicolaie), rumen tarihçi ve siyaset adamı (Bükreş 1819-Palermo 1852). *Magazin istoric pentru Dacia*'nın kurucusu. Yurtsever etkinliklerinden ötürü ülkesinden kaçmak zorunda kaldı, 1846 yılını Paris'te geçirdi. Romanya'ya döndüğünde geçici hükûmette müsteşarlık yaptı. Devrim girişiminin başarısızlığı üzerine, yeniden yurtdışına kaçtı ve ülkesinin kurtuluşu için büyük devletlerin desteğini sağlamak amacıyla Avrupa'yı dolaştıysa da başarı kazanamadı. Başlıca yapıtı *Istoria Romanilor sub Mihai-Voda Viteazul* 1878'de yayımlandı.

BALCH (Emily Greene), amerikalı kadın toplumbilimci, iktisatçı ve barışçı (Jamaica Plain, Massachusetts, 1867 - Cambridge, Massachusetts, 1961). Quaker mezhebinden olan Balch, Massachusetts'de çeşitli yönetim hizmetlerinde çalıştı, iktisat okuttu, Lahey Uluslararası kadınlar kongresi'ne (1915) delege oldu, Barış ve özgürlük için uluslararası kadınlar birliği'nin kuruluşuna katıldı ve bunun sekreterliğini yaptı (1919-1922; 1934-35). Yapıtları: *Our Slavic Fellow Citizens* (1910) ve *Approachesto the Great Settlement* (1918). [1946 Nobel barış ödülü.]

BALCHİN (Nigel Martin), ingiliz yazar ve senaryocu (Potterne, Wiltshire, 1908 - Londra 1970). Çevreleriyle uyum sağlayamayan ve kuruntularla kendilerini yiyip bitiren kişileri bir mizah ve acıma duygusu içinde yansıtan öyküler yazdı (*Mine Own Executioner,* 1945; *Seen Dimly Before Dawn,* 1962).

BALCI a. **1.** Balarısı besleyen, bal elde eden ve satan kimse. **—2.** Arıgiller familyasından olan iğneli ve zarkanatlı böcek. (Balcılar arasında *arılar, Xylocopus*'lar, *eşekarıları, Meliponus*'lar, vb. yer alır.)

◆ sıf. **1.** Bal yapan böceğe denir. **—2.** Bal yapmak için arıların balözü topladığı bitkiye denir.

BALCI, Aksaray ili, Ortaköy ilçesine bağlı bucak; 12 995 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Balcı* (esk. Kürtmahmutlu), 3 162 nüf. (1990).

BALCI (Toma), rum kökenli türk atlet (İstanbul 1918). Çekiç atma sporuna 1938 yılında başladı. 1940'tan 1955'e kadar, atletizmin bu dalında Türkiye'nin bir numaralı atleti oldu. Galatasaray ve İstanbul Demirspor takımları formasıyla katıldığı yarışlarda 11 Türkiye rekoru kırdı, 15 Türkiye şampiyonluğu, 1947 ve 1948'de Doğu Akdeniz çekiç atma şampiyonluğunu kazandı. Atletizmi bıraktığında Türkiye çekiç atma rekorunu 52 m 13 cm'ye çıkarmıştı.

BALCIGİLLER a. Avustralya ve Okyanusya'da yaşayan ve fırçayı andıran uzun diliyle balözü emen ve küçük böcekleri kaparak yiyen küçük ötücükuş familyası. (Familyanın, bitkilerin tozlaşmasında önemli rol oynayan, donuk renkli 160 türü vardır. Bil. a. *Meliphagidae*.)

BALCILAR, Konya'nın Taşkent ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 6 865 nüf. (1990). Belediye.

BALCILIK a. Bal üretme işi.

■ **BALCIOĞLU** (Semih), türk karikatürcü (İstanbul 1928). İlk karikatürü, Akbaba'da, "Genç fırçalar" köşesinde çıktı (1943). Cemal Nadir'in yayımladığı Amcabey dergisinde çalıştı (1943-1947). İstanbul'da Devlet Güzel sanatlar akademisi grafik bölümü'nü bitirdi (1951). 1958'de Taş ve Taş-Karikatür (İlhan Selçuk ile birlikte) dergilerini yayımladı. Karikatür, Şaka, Vatan, Akşam, Dolmuş, Çivi, Çarşaf, Tercüman, Yankı ve Politika'da çizdi. Türkiye'de daha önce denenmemiş üç boyutlu karikatürün ilk uygulayıcısı oldu. 1952, 1956, 1961 ve 1962'de *Semih Balcıoğlu karikatür albümü* adıyla albümler çıkardı. 1970'te arkadaşlarıyla birlikte Karikatürcüler derneği'ni kurdu. Yurt içinde ve dışında yirmiden fazla kişisel sergi açtı. 1973'te İtalya'da Tolentino karikatür yarışması özel ödülü'nü, Bordighera Altın palmiye birincilik ödülü'nü; 1974'te İtalya'da Ancona Altın madalya ödülü'nü ve 1982'de İtalya'da Pescara karikatür büyük ödülü'nü aldı. Seramik karikatürler yaptı. Karikatürlerini özgün baskıyla çoğalttı. Ayrıntılarla bezeli figürler, karikatürünün en belirgin özelliğidir. 1984'te İş bankası büyük ödülü'nü kazandı. Yapıtları: *Yazısız çizgiler* (1971), *50 yılın türk mizah ve karikatürü* (Ferit Öngören ile) [1973-1983], *Güle güle İstanbul* (1979), *Gözüm görmesin* (1985), *Karikaturgut* (1990).

BALÇ a. (ing. *bulge,* şişkinlik). Bir torpilin patlama noktasını geminin karinasından uzak tutmak için dışa doğru düzenlenen şişkin bölme.

BALÇAK ya da **BARÇAK** a. Esk. sil Kesici silahlarda, kabzanın gövdeyle bağlantısını sağlayan, eli koruyucu parça; kabza siperi.

BALÇIK a. **1.** Yağlı ve tıkız, killi, esnek ve su geçirmez toprak. (Balçık, tuğla, kiremit ve çanak çömlek yapımında hammadde olarak kullanılabilir.) **—2.** Koyu, yapışkan özlü çamur: *Bütün sokak balçık içindeydi.*

BALÇIK a. Kapların ağzını sıkıca kapatmakta kullanılan ya da ateşin doğrudan etkisinden korumak için karnilere ve tüplere dıştan sürülen ve kurudukça sertleşen sıva.

—ANSİKL. Yüksek sıcaklıklarda kullanılan balçık genellikle ketenyağı eşliğinde öğütülmüş kil ve mürdesenke amyant karıştırılarak elde edilir. Kaçakları önlemek için eritilerek uygulanan parafin, mum ve mürdesenkten yararlanılır. Kimi sanayi aygıtlarından alçı, cam macunu vb. kullanılır; ısıtma kazanlarının contalarına ise demir talaşı, kükürt çiçeği, amonyum klorür ve sudan oluşan bir hamur uygulanır.

BALÇIK, Bulgaristan'da kasaba, Dobruca'nın güney kesiminde, Karadeniz kıyısında 6 000 nüf. Sayfiye merkezi. Romanya eski kraliçesi Marie'nin yazlık sarayı (1931); güzel bahçe.

■ **BALÇIKBALIĞI** a. Güney Amerika'da tatlı sularda yaşayan ciğerlibalık. (Bil. a. *Lepidosiren paradoxa;* balçıkbalığıgiller

Semih Balcıoğlu'nun bir karikatürü

Semih Balcıoğlu

kurak mevsimde toprak ve mukustan yapılmış bir koza içine çekilmiş balçıkbalığı

baldıran

baldırıkara

baldırın önden ve arkadan görünüşü

familyası; boyu 1 m.) [Eşanl. KARAMARU.]
—ANSİKL. Afrika'da yaşayan *Propterus* cinsi üyeleri gibi, balçıkbalığının da gövdesi yılana benzer; çift yüzgeçleri ipliksidir; pulları ancak mikroskopla seçilebilecek kadar küçüktür; solungaçları iyice ilkel olduğundan ciğerleri aracılığıyla havayı solumak için yüzeye çıkmak zorundadır. Amazon ve Chaco ırmaklarının bataklık kesimlerinde yaşar ve kurak mevsimi, kurumuş çamurdan bir in içinde uyuşuk olarak geçirir. Yumurtasından, 4 çift dış solungaçla donanmış bir larva çıkar.

BALÇIKHİSAR, Afyonkarahisar'ın Şuhut ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 140 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BALÇIKLAMA a. Geleneks. mim. Bir duvarı, ahşap bir çatkıyı çamur ya da kireç katmanıyla sıvama.

BALÇIKLI sıf. İçinde balçık bulunan, balçığa bulanmış.

BALÇİÇEĞİ a. Cape bölgesinde yetişen, almaşık yapraklı, koyu kırmızı ya da kırmızımsı sarı çiçekli, 2-3 m yüksekliğinde ağaççık; çiçekleri dalların ucunda salkım halinde bulunur. (Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *melianthus; melianthaceae* familyasının örnek tipi.)

BALÇOVA, İzmir'de büyükşehir sınırları içinde semt ve ilçe; 55 908 nüf. (1990). Bağımsız bir beldeyken, 1992'de çıkarılan yasayla ilçe yapıldı. İzmir'in B.'sında, Çeşme yolundan 4 km içerde. İzmir körfezini G.'den çeviren dağların yamacında yer alır. Antikçağ'dan beri yararlanılan ve Agamemnon kaplıcaları da denilen şifalı hidrotermal kaynaklarıyla ünlüdür. Bir faydan çıkan bu suların debisi çok bol, sıcaklıkları yüksek (62°C), radyoaktivitesi oldukça düşüktür. Modern kaplıca tesisleri, teleferik, Balçova barajı başlıca kuruluşlardır. Sıcak su kaynaklarına bağlı olarak seracılık gelişmiştir.

Balçova barajı, İzmir ili'nin Balçova ilçesi yakınında, Ilıca çayı üzerinde kurulu baraj. 1980'de, içme suyu elde etmek amacıyla kuruldu. 8,3 milyon m³ su toplama hacmi, 0,35 km² göl alanı olan barajdan, yılda 32 milyon m³ içme suyu sağlanmaktadır.

BALDAK a. Esk. sil. Kılıç kını ya da kemerinin halkası.

BALDAKEN a. (fr. *baldaquin; Bağdat'*ın toscana dilindeki biçimi *Baldacco*'dan, ital. *Baldaccino,* kumaş, ipek). **1.** Bir taht, katafalk ya da yatak üzerinde yer alan kumaş ya da ahşap tavan. (→ SAYEPUŞ.) **—2.** Bir kilisede sunağı örten ahşap, mermer ya da metal bölüm. (→ SAYEBAN.)

BALDENSPERGER (Fernand), fransız edebiyat eleştirmeni (Saint -Dié 1871-Paris 1958). Karşılaştırmalı edebiyat (*Études d'histoire littéraire,* 1907-1939; *le Mouvement des idées dans l'émigration française,* 1924; *Orientations étrangères chez Balzac,* 1927) ve Vigny'nin yapıtları üzerinde uzmanlaştı.

BALDIR a. **1.** Bacağın dizkapağıyla ayakbileği arasında kalan şişkin bölümü. (Baldır iç kısmındaki, dışarıdakinden daha uzun olan ikiz kasların çıkıntısından oluşmuştur.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Baldır bacak,* bacak çıplaklığıyla vurgulanan bir açıksaçıklığı belirtmek için söylenir. || *Baldırı çıplak,* parasız, ışsız güçsüz, ayaktakımından.
—Anat. *Baldır arka kası,* baldırın arka yüzündeki büyük kas kütlesi. (Yukarda kaval ve kamışkemiklerine yapışır, sonra ikibaşlı kasla birleşerek baldır üçbaşlı kasını oluşturur ve aşil kirişiyle sona ererek topuk kemiğine bağlanır. Bu kas ayağı içe doğru döndürmeye ve yaklaştırmaya yarar.) || *Baldır eti,* baldırın arka yüzündeki şişkin kısım. (Baldır eti ikiz kaslarının kabarık bölümünden oluşur; bu kasların içteki dıştakinden daha aşağı iner.) || *Baldır ön kası,* kavalkemiğinin dış yüzünde yer alan uzun kas. (Bu kemiğin üst kısmından başlar ve ilk ayakbileği kemiği ile ayaktarağı kemiğine yapışan bir kirişle sona erer. Kasıldığı zaman ayak yukarıya doğru bükülür.) || *Baldır üçbaşlı kası,* baldırın arka yüzündeki üçlü kas, iki kasla soleus kasından oluşur ve aşil kirişiyle son bulur.
—ANSİKL. Anat. ve Patol. Kavalkemiği ile kamışkemiği baldır iskeletini oluşturur. Baldırda bir *ön-dış bölge* vardır, burada baldır ön kası, kamışkemiği ön kası, ayak parmaklarını gerici kaslar, kamışkemiği yan kasları, bunların aralarında baldır ön damar-sinir paketi (baldır ön atardamarı ve kavalkemiği siniri) ve baldır kas-deri siniri bulunur. Baldırın *arka bölümü*'nde, aşağıda aşil kirişiyle uzanan baldır et topu ve buradan geçen baldır ardı damar ve sinirleri bulunur.
Baldırdaki iki kemik de sık kırılan kemiklerdendir; enlemesine, verevine, çok parçalı kırılırlar. Bir karmaşa çıkmadığı takdirde kırıklar üç dört ayda iyileşir.
Kavalkemiğiyle aşıkkemiğinin ortak ucundaki eklem yuvalarında meydana gelen kırıklar (bilek çıkıntısı kırıkları, Dupuytren* kırıkları), kavalkemiği ve kamışkemiği uç çıkıntılarıyla ilgilidir. Çoğu zaman kaval ve kamışkemiklerini birbirinden uzaklaştırarak karmaşa yarattığından tam bir yerleştirmeyi gerektirir; buna rağmen yürümede ağrılar, sertlik, ayak bileğinde dengesizlik gibi sekeller bırakabilir.

BALDIRAK a. *Halk.* **1.** Dizden aşağısını örtmeye yarayan tozluk, çamurluk vb. giyeceklere verilen genel ad. (*Baldırlık* da denir.) **—2.** Kılıç kayışının sarkan ucu.
— Atç. Çıplak ata binenlerin baldırlarına içten sardıkları deri parçası.

BALDIRAN a. **1.** Maydanozgiller familyasından birçok zehirli bitkinin ortak adı. (Eşanl. BALDIRGAN.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu bitkilerden çıkarılan zehir: *Baldıran içmek.* **—3.** *Baldıran şerbeti,* büyük acılara, güçlük ve sıkıntılara katlanılarak elde edilen kazanç.
— Eczc. Baldıranın *(Conium maculatum)* meyvesi, tedavide, analjezik etkisi nedeniyle özüt ve yakı şeklinde kullanılır. Çok zehirli olduğundan çok ve sık kullanılamaz.
— ANSİKL. Baldıran ya da büyük baldıran *(Conium maculatum)* 1-2 m boyunda, parlak görünümlü büyük bir bitkidir; bütün kısımları, özellikle olgunlaşmamış meyveleri çok zehirlidir. Küçük baldıran *(Aethusa cynapium)* maydanoza ve frenk maydanozuna çok benzeyen 60 cm boyunda, biryıllık otsu bir bitkidir; bunun zehirliliği tam anlamıyla kanıtlanmış değildir. Su baldıranı *(Cicuta virosa),* 1 m boyunda çokyıllık otsu bir bitkidir; bunun kökleri son derece zehirlidir. Bir başka su baldıranı daha vardır *(Oenanthe phellandrium)* ve o da çok zehirlidir.
— Tar. Eski Yunanistan'da, baldıran, tedavide çok sık kullanılırdı, ama, özellikle öldürücü bir zehir olarak bilinirdi. Atina'da, Otuzlar döneminde idam mahkûmlarına, hapishanede kendilerini bu zehirle öldürmek ayrıcalığı tanınmaya başlandı. Sokrates, Phokion ve Philopoimen böyle öldüler.

BALDIRANLIK a. Baldıranın çok yetiştiği yer.

BALDIRGAN a. Bot. BALDIRAN'ın eşanlamlısı.

Baldırı çıplaklar ayaklanması, 1639-40 yıllarında Normandiya'yı kasıp kavuran kırsal kentsel halk ayaklanması. 1639'da aşağı Normandiya'da, o zamana kadar vergi dışı bırakılmış olan tuz için ambarlar kurulması, o yöredeki tuzlalarda çıplak ayakla çalışan tuz işçilerinden biri olduğu sanılan Baldırı Çıplak Jean (Jean Va-Nu-Pieds) tarafından yönetilen köylü ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanma hareketi, İngiltere-Hollanda rekabeti nedeniyle zor durumda bulunan esnafın yeni vergilere karşı ayaklanmasıyla kırsal bölgeden kentlere sıçradı, daha sonra da tüm Normandiya'ya yayıldı (1639 yazı). Düzeni yeniden kurmak için eyalete gönderilen (kasım) mareşal Gassion, Caen kentini askeri işgal altına aldı ve kentteki ayaklanmacıların başı Bras-Nu (Kolu Çıplak) ile arkadaşlarını idam ettirdi; daha sonra Avranches ile Rouen'ı işgal etti. Burada şansölye Séguier ayaklanmacılarla işbirliği yapmakla suçlanan meclisi dağıttı ve herhangi bir yargılamaya gerek görmeksizin elebaşı durumunda olanları kendi yetkisini kullanarak idam ettirdi (aralık 1639-ocak 1640).

BALDIRIKARA a. Çoğunluğu sıcak bölgelerde, özellikle Amerika'da, birkaç türü de Avrupa ve Türkiye'de yetişen eğrelti. (Bu eğreltiler sürüngen köksaplı bitkilerdir; yaprakları üçgen ya da yamuk biçimde parça parçadır. Yaprakların ve yaprakçıkların sapları parlak siyahımsı renktedir, adı buradan gelir. Evlerde saksı içinde süs bitkisi olarak kullanıldığı gibi infusyon halinde balgam söktürücü ve öksürük kesici olarak da kullanılır. Bil. a. *adiantum:* polypodiaceae familyası.) [Eşanl. VENÜSSAÇI, KARABALDIR, KARABACAK.]

BALDIRLIK a. Esk. sil. Zırhın, diztasına bağlı olarak, bacağın baldır kısmını korumak amacıyla yapılmış çelik levha ve halkalardan oluşan parçasına verilen ad.
— Giy. BALDIRAK'ın eşanlamlısı.

BALDIRSOKAN a. Larvaları gübre içinde gelişen, karasineğe benzeyen sinek. (Bil. a. *Stomoxys* calcitrans;* sinekçiller familyası.) [*Ahırsineği* de denir.]
— ANSİKL. Baldırsokanın ağız hortumu güçlüdür; kanını emebilmek için hayvanların, insanların derisini delebilir. Birçok tehlikeli hastalığı, özellikle de şarbon hastalığını bulaştırır.

BALDIZ a. Erkeğe göre karısının kız kardeşi.

BALDIZALMA a. Antropol. Dul kalan bir erkeğin, ölen eşinin kız kardeşiyle evlenmesini zorunlu kılan âdet.

BALDİ (Bernardino), italyan hümanist ve edebiyatçı (Urbino 1553 - *ay. y.* 1617). Doğubilimci ve sözlükbilimci. Guastalla manastırı'nın başrahibiydi. Eğitici şiirleri (*L'artiglieria,* 1575; *La nautica,* 1590), yedi *Dialoghi*'si (1580-90), yirmi *Egloghe*'si (1590) ve yeniüslup taklidi şiirleri (*il Lauro,* 1600) vardır.

BALDİ (Lazzaro), italyan ressam ve ofort gravürcüsü (Pistoia 1624'e doğr. - Roma 1703). Pietro da Cortona'nın öğrencisi ve yakın izleyicisi.

BALDİNİ (Antonio), italyan yazar (Roma 1889 - *ay. y.* 1962). "La Ronda"nın kuruluşuna katıldı. *Michelaccio* (1924) ve *Il doppio Melafumo* (1950) adlı kitapların-

da, titiz bir üslupla kendini dünya nimetlerini değerlendirmeyi bilen bir aristokrat olarak göstermeye çalıştı.

BALDİNUCCİ (Filippo), italyan sanat tarihçi ve koleksiyoncu (Floransa 1625 - *ay.y.* 1696). Başlıca yapıtları şunlardır: *Notizie dei professori di disegno da Cimabue in qua* (Cimabue'den bu yana resim ustaları üstüne bilgiler) [1681], *Vocabolario toscano dell'arte del disegno* (Resim sanatının toskana sözlüğü) [1681]. Brunelleschi'nin yaşamını anlatan incelemesi ölümünden sonra basıldı.

BALDİSSERA (Antonio), italyan general (Padova 1838 - Floransa 1917). Viyana Harp akademisi'ni bitirdi, Custoza'da Avusturya için çarpıştı (1866). İtalya'nın hizmetine girdi, Erythrai valisi oldu (1888), Asmara ve Keren'i işgal etti ve Ascari kolordusunu kurdu. Adua'daki başarısızlıktan (1896) sonra Erythrai'ye geri çağrılan Baldissera, Menelik'in saldırısını durdurdu, onurlu bir barış görüşmesi yaptı ve 1897'de İtalya'ya döndü.

BALDO dağı, Trentino Önalpleri'nde kireçtaşlı sıradağlar, Garda gölü ile Adigo ırmağı arasında; 2 218 m.

BALDOVİNETTİ (Alessio), floransalı ressam ve mozaikçi (Floransa 1425 - *ay.y.* 1499). Domenico Veneziano'nun çizgisini izleyen bir sanatçı olarak, onun canlı renklerle bezenmiş, sade kompozisyonlarını benimsedi. Aynı zamanda Piero della Francesca'nın üslubuna da ilgi duydu. Santa Miniato al Monte'yi (1466-1473, Portekiz Kardinallik capellası) süsleyen freskler ve Louvre'daki duru, dinlendirici *Madonna* tablosu (1464) Baldovinetti'nin sanatındaki zerafeti en iyi belirten örneklerdir.

BALDOVİNİ (Francesco), italyan şair (Floransa 1634 - *ay. y.* 1716). *Dekameron*'un etkisini taşıyan bir bürlesk şiirin (*Lamento di Cecco da Varlungo,* 1694) yazarıdır.

BALDR. İskand. mit. Odin ile Frigg'in oğlu, Nanna'nın kocası, iyilik simgesi. Annesi, dünyadaki bütün canlı ve cansız varlıklara Baldr'a zarar vermeyeceklerine dair yemin ettirdi. Ne var ki bu arada, önemsiz bir bitki olan ökseotunu önemsememişti. Kötülük perisi Loki'nin kışkırtması üzerine Baldr'ın kör kardeşi Hödhr, Baldr'a ökseotuyla vurunca Baldr hemen öldü. Frigg, ölüler ülkesinde hüküm süren Hel'e, oğlunu geri vermesi için yalvardı. Hel, Baldr'ın ölümüne tüm varlıkların ağlaması koşulunu öne sürdü. Bir dev kılığına giren Loki bunu kabul etmedi. Bu yüzden de Baldr, Ragnarök'e (Dünyanın sonuna) kadar ölüler ülkesinde kalacaktı.

BALDUCCİ (Francesco), italyan yazar (Palermo 1579 - Roma 1642). Marinocu şair. Oratoryo türünün biçimini saptamaya çalıştı (*Il trionfo di Maria Vergine).*

BALDUDAK sıf. Hoşa giden sözlerle karşısındakinin duygularını okşayan kimse için kullanılır.

BALDUNG (Hans), takma adı **Grien,** alman ressam, desenci ve gravürcü (Gmünd 1484/85 - Strasbourg 1545). İlk resim öğrenimini Strasbourg'ta yaptı. Sonra 1503'te Nürnberg'de Dürer'in atölyesine girdi, kendini kısa zamanda kabul ettirdi, birçok sipariş aldı ve yapıtlarını, bu arada Halle kilisesi için ısmarlanan *Kâhinlerin tapınması* sunak arkalığını (1507, Berlin-Dahlem) HBG başharfleriyle imzaladı. 1512'den 1517'ye kadar Freiburg im Breisgau'da kaldı ve katedralin ana sunağı için başyapıtı olan *Meryem Ana'nın taç giymesi* mihrap arkalığını ve vitray modellerini yaptı. Strasbourg'a dönünce, kent meclisine üye oldu ve reform hareketine katıldı. 1529'dan sonra, daha çok, hümanist anlayışta alegorik konular (*Pyramos ile Thisbe,* Berlin-Dahlem) çizdi. Güçlü bir renkçi olarak kontrastlara çok önem verdi. Yapıtlarında, cinselliğin yanı sıra çarpık ve fantastik (*İki büyücü,* Frankfurt) konular ağır basar. Karlsruhe Taşbaskı müzesi'nde Baldung'un değerli bir eskiz defteri bulunmaktadır.

B.N., Paris

Hans Baldung Grien:
***Büyülenmiş seyis*, bakır üzerine gravür**
(*Bibliothèque nationale, Paris*)

BALDUZ a. Anadolu'da ve Akdeniz bölgesinde yetişen otsu bitki *(Zysophyllum fabago).* [Yabani kimyon da denen balduzun sapları ve yaprakları infusyon halinde romatizmaya ve nefes darlığına karşı kullanılır.]

BALDWİN (Robert), ingiliz asıllı kanadalı siyaset adamı (Toronto 1804 - *ay. y.* 1858). Liberal parti üyesiydi. 1842'den 1843'e ve 1848'den 1851'e kadar başbakanlık yaptı. Ülkede yaşayan iki toplum arasındaki yakınlaşmayı destekledi; kabinesine fransız asıllı kanadalı Lafontaine'i alarak onun da yardımıyla güvenilir bir hükümet kurmaya çalıştı.

BALDWİN (Frank Stephen), amerikalı mühendis (New Hartford, Connecticut, 1838-Denville, New Jersey, 1925). 1875'te toplama ve çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri yapabilen tersinir çarklı ilk hesap makinesini yaptı. 1908'de, Monroe markasıyla hâlâ satılan bir baskı aygıtı geliştirdi.

BALDWİN (James Mark), amerikalı ruhbilimci ve toplumbilimci (Columbia, Güney Carolina, 1861-Paris 1934). Amerikan ruhbilimini geliştirenlerden biridir. American Psychological Association'u, Toronto ve Princeton ruhbilim laboratuvarlarını kurdu. Psychological Review'u (1894), daha sonra Cattell ile birlikte Psychological Bulletin'i çıkardı (1904). İlk uluslararası ruhbilim kongrelerinde önemli rol oynadı. Temelde işlevselci ve darwinci idi; deneysel ruhbilim yandaşı olmasına karşın, yapıtları özellikle kuramsal niteliktedir: *Social and Ethical interpretations in mental Development* (Zihinsel gelişimde toplumsal ve etik yorumlar), 1896; *Dictionary of Philosophy and Psychology* (Felsefe ve ruhbilim-sözlüğü), 1901-1906; *Development and Evolution* (Gelişim ve evrim), 1902; *Individual and Society* (Birey ve toplum), 1910; *History of Psychology* (Ruhbilim tarihi), 1913.

BALDWİN (Stanley, 1. — *kontu*), ingiliz siyaset adamı (Bewdley, Worcestershire, 1867-Stourport, Worcestershire, 1947). Muhafazakâr parti'den milletvekili (1908), 1921'de kabine üyesi oldu. 1922'de, Bonar Law ile birlikte "koalisyon"a karşı muhafazakâr ayaklanmasını yönetti ve Balfour'a karşın başarıya ulaştı. Bonar Law hükümetinde maliye bakanı, 1923'te de Law'un yerine başbakan oldu. Fakat, ateşli bir savunucusu olduğu korumacılık sorunu yüzünden kısa süre sonra iktidardan çekilmek zorunda kaldı. İşçi partisi'nin yenilgisi muhafazakârları iktidara getirince, Baldwin de yeniden başbakan oldu (1924-1929). İktisadi zorluklar ve toplumsal karışıklıklarla dolu olan bu dönemde Baldwin, zorlukların kaynaklarından çok, belirtilerini düzeltmeye kalkıştı; büyük ekonomik krizin arifesinde hükümeti düştü. Bunun üzerine İşçi partisi'nden MacDonald 1931'de bir ulusal birlik hükümeti kurdu; bu hükümete Baldwin de katıldı; serbest mübadelecilikten korumacı sisteme geçilmesini kabul ettirdi. 1935'te yeniden başbakan olan Baldwin, Edward VIII'in tahttan çekilmesiyle ortaya çıkan dominyonların durumuyla ilgili siyasal ve anayasal bunalımla karşılaştı. Mayıs 1937'de istifa etti ve Lordlar kamarası üyeliğine yükseltildi.

BALDWİN (James), amerikalı yazar (New York 1924 - Saint-Paul-de-Vence, Fransa, 1987). Baldwin'de yazarlık ve zencilik alınyazısı gibidir. Bu alınyazısını yaşamak ve anlatmakta direnmesi, yapıtını bir meydan okumaya dönüştürmüş, yazarını da, hiçbir davaya katılmamış olmasına rağmen, vatandaşlık haklarının sözcüsü durumuna getirmiştir. Denemeleri (*The Fire Next Time,* 1963; *No Name in the street,* 1972; *The Devil finds Work,* 1976), Amerikalılar'a yöneltilmiş hem tutkulu hem de mantıklı birer kışkırtmadır. *Go tell it on the mountain* (1953), *Giovanni'nin odası* (Giovanni's Room) [1956], *Another Country* (1962), *Ne zaman gitti tren* (Tell me how long the train's been gone) [1968] gibi yapıtları, zencilerin beyazlarla kaynaşabileceğine inanmak gafletini göstermiş genç bir zencinin kurtuluş özlemi ve yarı cinsel yarı mistik hayallerle beslenen "olgunlaşma romanı"dır. Zenciliğin geleceği ve kendi bilincine varması, basit bir polis olayının bir çeşit alegoriye dönüştüğü ve aslında ne suçlu ne de suçsuz olan Zenci'nin hukuki ve insani "no man's land"ini belirleyen *Sokağın dili olsa* (If Beale Street Could Talk) [1974] adlı romanda bütün ağırlığını duyurur.

BALDWİN (Dalton), amerikalı piyanocu (Summit, New Jersey, 1931). New York'taki Juilliard School of Music'te ve Oberlin Conservatory of Music'te öğrenim gördü. İkinci okulun açtığı yarışmada ödül kazandı. Avrupa'ya giderek Nadia Boulanger ve Madeleine Lipatti ile çalıştı. Vokal müziğe ilgi duydu ve eşlikçi olarak çalışmaya karar verdi; Avrupa'daki büyük festivallerde, Gérard Souzay'e eşlik etti. Elly Ameling'in, daha sonra da Jessye Norman'ın eşlikçisi oldu.

Baldwin ameliyatı. Kad. hast. Bir bağırsak parçası takılarak yapay dölyolu yaratmak.

BALE a. (fr. *ballet*'den). **1.** Seyircilere sunulmak üzere hazırlanmış, müzikli ya da müziksiz, bir ya da birçok dansçı tarafından yorumlanan koregrafi düzenlemesi. **—2.** Koregrafik gösteriler (özellikle klasik bale gösterileri) sunan topluluk. (BALE TOPLULUĞU da denir.)
— Koregr. *Akademik bale,* akademik okul adımlarıyla düzenlenmiş bale. ‖ *Atlı bale,* XVI. ve XVII. yy.'larda saray şenliklerinde, özellikle Almanya'da çok tutulan, at ve binicilerinin yaptığı bale. ‖ *Bale salonu,* Paris operası'nda ve başka bazı opera ve bale tiyatrolarında, dansçıların sahneye çıkmadan önce toplandığı salon. (Bu salon en son hazırlıkların yapılabilmesi için düzenlenmiş ve ısınma hareketleri için barlar ve aynalarla donatılmıştır. Provalarda ve kimi zaman sahneye yakın olmasından dolayı bazı gösteriler için sahne uzantısı olarak kullanılır.) ‖ *Beyaz bale,* romantik nitelikte, beyaz tütüyle su-

Coll. Sirot-Angel

Stanley **Baldwin**
(1923'te, Paris'te)

IPS

James **Baldwin**

Lauros-Giraudon

1573'te Catherine de Médicis tarafından Polonya elçilerine sunulmuş bir saray balesi Brüksel atölyelerinde dokunmuş bir duvar halısından (1582) ayrıntı *Uffizi galerisi, Floransa*

nulan bale. || *Deneysel bale,* çağdaş sahne ve sahneleme araçlarının kullanıldığı, bir bestecinin araştırmalarından kaynaklanan basılmamış bir partisyon üzerine kurulu bale. || *Dizisel bale,* onikiton tekniğiyle yazılmış bir müzik partisyonunun şeması üzerine kurulu bale (örn. Schönberg'in *Uzay,* Webern'in *Zaman* ve Berg'in *Madde* adlı yapıtlarını birleştiren Maurice Béjart'ın *Suite viennoise*'ı; müziği Frank Martin'in olan Michel Descombey'in *Symphonie concertante*'ı). || *Eylem balesi,* araya mimikli sahnelerin katıldığı konulu koregrafi yapıtı. (Eşanl. BALEPANTOMİM.) || *Geometrik bale,* Fransa kralı Louis XIV'ün sarayında çok tutulan ve dansçıların yerde çok karmaşık şekiller çizdiği düzenleme. || *Oda balesi,* sınırlı sayıda dansçıdan oluşan, büyük bir sahne düzenine gereksinim duymaksızın her yerde gösterisi sunabilen topluluk. || *Senfonik bale,* bir senfoninin partisyonunu izleyen, konulu ya da konusuz bale (örn. Berlioz'un, Léonide Massine tarafından koregrafilenmiş *Fantastik senfoni*'si). || *Solfejleme bale,* müzik cümleleri bir bir ele alınarak, her cümle de, kimi bir ölçüden de kısa olabilecek sürelere bölünerek notalanan koregrafi. || *Soyut bale,* konusuz koregrafi yapıtı.

— ANSİKL. İnsan her zaman dans etmiş; ama bunu uzun zaman içgüdüsel bir biçimde yapmıştır. Dans, insan yaşamının bir parçasıdır; mutluluk, mutsuzluk, savaş, verimlilik, doğurganlık, her şey, dansla dile getirilmiş ya da istenmiş, dans aracılığıyla Toprağa, Güneşe, Aya, Yıldızlara seslenilmiştir. Ama bu özellikleriyle ilkel dans, bir gösteriden çok, bir dil, bir iletişim aracıydı. Gösterinin ilk biçimi, insanoğlu vücut hareketlerini düzene koymayı öğrendikten sonra doğdu. Başlangıçta ellerin ve ayakların ritmine bağımlı olan bu ilk gösteriler, daha sonra sıkı sıkıya müziğe bağlı duruma geldi. En eski dönemlerin tüm kalıntıları, eski yunan ve roma yapıtları, günlük yaşamda dansa verilen önemin büyüklüğüne tanıklık eder. Yunanlılar'ın aradığı plastik güzelliğe, Romalılar, sirk oyunlarını yeğlediler. Ortaçağ gizemciliği, bu dönemde katedrallerin içavlularında düzenlenen oyunlar, müzikli ve danslı ayinler, ölüm dansları, gösteri öğesini yavaş yavaş geliştirdi.

Ama balenin gerçek kökeni, Ortaçağ'da, sonra da Rönesans döneminde düzenlenen görkemli şenlikler boyunca verilen ara oyunlarındadır. Dans yöneticilerinin ilk dans incelemelerini kaleme aldıkları yıllarda (Domenico da Piacenza'nın yazdığı *De arte Saltandi et Choreas Ducendi* [Dans ve koroları yönetme sanatı üstüne], Charles VII dönemindeki savaşlar sırasında öncelikle İtalya'dan Fransa'ya geçen bu gösteri türü, saray balesinin doğmasını sağladı (*le Ballet comique de la reine,* 1581). Dans, resim, şiir, müzik, şarkı ve inşadın uyumlu bir biçimde birbiri içinde erimesinden oluşan saray balesi, üç bölümden oluşurdu: uvertür (konunun sergilenmesi), girişler (konunun çeşitli bölümleri), büyük bale (son giriş ya da final).

İtalyan müzikçi Lully'nin katkısı büyük oldu. Dönemin pek çok balesine *(Ballet de la Nuit, Ballet de l'impatience, les Fâcheux)* müzik yazan Lully, Molière ile librettо konusunda, Molière ile son bulan bir tür olan komedi-balelerde (*Kibarlık budalası* [le Bourgeois gentilhomme], 1670) Beauchamp ile dans konusunda işbirliği yaptı. Lully'nin yaratıcılığında bir dönemeç oluşturan trajedi-bale, en önemli yeri anlatıya veriyor, ama öykü boyunca gösteriye dansı katıyordu (*Cadmus et Hermione,* 1673). Lully'nin ölümünden sonra, Collasse'ın, birçok şarkılı ve danslı bağımsız perdeden oluşan *Saisons* (1695) başlıklı dizisi, opera-bale denilen türün başlangıç dönemini belirtir (Campra'nın *Europe galante*'ı 1697; Rameau'nun *les Indes galantes*'ı, 1735). Tabloların almaşık ve özerk olması, dansın, şarkılı öyküden kurtulmasını sağladı. Profesyonel dansçıların ortaya çıkması (1681, Krallık müzik akademisi'nde *Triomphe de l'amour*'un ilk sahnelenişi), Opera dans okulu'nun kurulması (1713), kuralların belirlenmesi (en-dehors, 5 temel duruş), tekniğin gelişmesi ve adım adlarına yenilerinin eklenmesi, saray eğlencelerini gerçek birer gösteriye dönüştürdü. Bale, balo salonundan sahneye geçti. Optik yanılsamalar, dekorlar, kostümler, ışıklar, her şey gösterinin bundan böyle daha tiyatromsu olmasına katkıda bulunuyordu. Çok geçmeden italyan etkisi hissedilmez oldu ve fransız okulu oluştu.

Anne d'Autriche ve Mazarin döneminde italyan operasının Fransa'ya girmesiyle birlikte "büyük makineler" denen şey ortaya çıktı. Ustalıkla kurgulanmış, bu son derece karmaşık ve pahalı makinelerle gösteri boyunca "hileler" gerçekleştiriliyor, gemiler batırılıyor, doğaüstü yaratıklar uçuruluyordu. Bu işin ilk büyük ustası dekoratör Giacomo Torelli'dir (1604 ya da 1608-1678).

Saray balesi tarihe karıştıktan sonra, alışkanlıkları içinde bocalayıp duran dansçılar, baleden soğudular. Gluck ve onun librettocusu Calzabigi sayesinde lirik tiyatro, çok önemli bir dönüşüm geçirdi. Jean Georges Noverre'in (1727-1810) balede yaptığı reform günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Konusuz balenin, yerini, bir dramatik eylem gösterisi araştıran Hilferding ile, "üç birlik" kuralını baleye uygulayan Angiolini'nin kuramlarından esinlenmiş olan ve pantomimin birincil rol oynadığı bir türe bıraktığı çok tartışmalıdır. Bu türü Fransa'da yenileyen Noverre, *Lettres sur la danse et les ballets* adı altında dans ve baleyle ilgili mektuplarını Lyon'da yayımladı (1760). Dekorlar zamanla yalınlaştı, kostümler hafifledi. Noverre, maske, sepetli entari ve peruk'u kaldırdı. Dansçı Jean Dauberval (1742-1806) ve Charles le Picq (1749-1806), Noverre'in başlıca iki öğrencisidir. Le Picq, Petersburg'da on iki yıl kalarak eylem balesini yerleştirdi. Kendisini kıskananların çabalarıyla İngiltere'ye sürgün edilen Noverre, orada Joseph Haydn ile işbirliği yaptı.

Bale ya da görsel yapıt, danslı drama önemli yenilikler getirmiş olan italyan Salvatore Vigano'nun (1769-1821) etkisiyle heyecan verici bir sanata dönüştü.

Romantik dönemde bale, çok önemli değişikliklere uğradı, bir düşselliğin anlatım aracı haline geldi. Konu, biri dünyasal, öbürü doğaüstü olmak üzere iki plan üzerine kuruluyordu. Dünyadan kopmuşluk izlenimini vermek amacıyla kadın dansçılar, hareketlerini "havalanıyormuş" gibi göstermek için ayak parmağı ucuna kalkmaya ve beyaz muslinden uzun tütü giymeye başladılar. Romantik bale ya da beyaz bale böyle doğdu. Dansçı ve kuramcı Carlo Blasis, 1820'den sonra, *Traité élémentaire théorique et pratique de l'art de la danse* adlı yapıtında, tekniğin gelişimi konusunda durum değerlendirmesi yaptı. Onun sayesinde, Noverre'in yalnızca konunun yararına sınırını belirlemeye çalıştığı ustalık Vestris'lerden hiçbirinin ona vermeye cesaret edemediği bir önem kazandı. Blasis'in *Codice di Tersicore* (1828) adlı yapıtı, bugün de dansın temelini oluşturur. 1832'de Filippo Taglioni'nin düzenlediği *Sylphide*'in ilk sahnelenişinde başrolü kızı Maria (1804-1884) oynadı. Koregrafinin dili, yorumcunun üslubundan ve tekniğinden, söze dökülmez bir şiir içeren trajik bir yapıt yaratmış, büyük bir yetenek doğmuştu. Seyirci *Sylphide*'i ve Maria'yı büyük hayranlıkla karşıladı. Konusu kısmen Théophile Gautier'ye ait olan *Giselle*'in ilk oynanışı da baleseverlere Carlotta'yı (1819-1899) tanıttı. Fiziksel çekiciliği ve "terre à terre" tarzındaki canlı dansı Maria Taglioni'nin üslubuyla karşıtlık oluşturan Avusturyalı Fanny Elssler de (1810-1884) bu dönemde parladı.

Romantik balenin başarısı uzun sürmedi. "Beyaz bale" çöküşünün tohumlarını da bünyesinde taşıyordu. Bu dönemde yıldızlar, kendi üsluplarına her şeyden çok önem verdiler ve dilediklerі gibi dans ettiler. Halk yeniden, dansta ustalık ve teknikle ilgilenmeye başladı (koregrafisini Arthur Saint-Léon'un yaptığı, müziğini

Bernand

Leningrad Kirov tiyatrosu bale topluluğu tarafından sunulan gösteriden bir sahne (Palais des Congrès Paris, 1978)

Léo Delibes'in yazdığı *Coppélia;* koregrafilerini Louis Merante'ın yaptığı, André Messager'nin bestelediği *les Deux Pigeons* ve Léo Delibes'in bestelediği *Sylvia*).

Avrupa'da XIX. yy.'ın ikinci yarısında balenin gerilemesi, Petersburg'da Marius Petipa'nın büyük klasik geleneği yeniden canlandırdığı *(Fındıkkıran, Kuğu gölü, Don Kişot)* ve Enrico Cecchetti'nin, modern balenin en büyük dansçıları sayılan birçok yıldızı (Anna Pavlova, Olga Preobrajenska, Matilda Kşesinskaya, Tamara Karsavina, Leonide Massine, Michel Fokine, Vaslav Nijinski...) yetiştirdiği Rusya'da koregrafik bir yenilenmeyle aynı döneme denk geldi.

Amerikan İsadora Duncan'ın (1878-1927) "özgür dans"ı Michel Fokine'i etkiledi. 1909-1929 arasında Serge de Diaghilev'in Rus baleleri, Fransa'ya gelişleriyle başlayan sanat devrimini sürdürdü. Birçok topluluk kuruldu. Anna Pavlova'nın (1881-1931) topluluğu, 1929'a değin birçok kez dünya turnesine çıktı. Zengin sanat dostu İda Rubinstein (1885-1960), 1921'den başlayarak kendini, ünlü ressamların, müzikçilerin, koregrafların ve librettocuların işbirliği yapmalarını sağlayan bale gösterilerine adadı. Jean Börlin'in İsveç baleleri, 1920-1925 arasında cüretli yenilikler yaptı.

1929'da Paris operası'na giren Serge Lifar, fransız balesini, bir okul oluşturan kendi yeniklasik üslubuyla donattı.

Büyük Britanya'da, Marie Rambert (doğm.1888), en eski ingiliz bale topluluğu olan Ballet Rambert'i kurdu. Ninette De Valois'nın (doğm. 1898) kurulmasında önemli rol oynadığı Sadler's Wells Ballet, 1956'da kralın kararıyla Büyük Britanya Krallık balesi'ne dönüştü.

Geçmişi 1748'e değin uzanan Danimarka Krallık balesi, August Bournonville'in yapıtlarını aktararak fransız okulunu sürdürdü. Bir duraklama döneminden sonra İsveç Krallık balesi, Mary Skeaping ve Birgit Cullberg'in döneminde yeni bir atılım yaptı.

ABD'de baleye, XIX. yy.'da pek önem verilmezdi. İsadora Duncan'ın karşılaştığı ilgisizlik, bu ülkenin baleye ne kadar yabancı kaldığının göstergesidir. 1930'lu yıllardan sonra biri klasik, öbürü "öncü" olmak üzere iki akım ortaya çıktı. Klasik akım, Diaghilev'in ölümünden sonra Amerika'ya yerleşen Rus baleleri topluluğunun üyeleri tarafından canlandırıldı. "Öncüler"in çalışmalarından doğan ikinci akımsa, modern dansa zemin hazırladı.

İkinci Dünya savaşı sonrası tüm sanat biçimlerinde görülen yenileşmeye bale de uydu. Ama genç kuşak, uzun zaman bastırılmış özlemlerini açığa vurunca, birçok sorunla karşılaştı. Roland Petit ve Janine Charrat gibi genç dansçılar baleye taze bir kan getirdiler. Çağımız insanının sorunları ABD'de Jerome Robbins (*Age of Anxiety*, 1950) ve Fransa'da Maurice Béjart (*Symphonie pour un homme seul*, 1955) tarafından daha bir kesinlikle ortaya kondu.

Bununla birlikte, klasik gelenek, dans dünyasında geniş bir biçimde temsil edilmektedir: Ballet Theatre (1939'da kuruldu, 1957'de American Ballet Theatre oldu), 1944-1962 arasında Cuevas markisi tarafından yönetilen baleler, onların ardılı olan Grand Ballet classique de France, kuruluşundan başlayarak George Balanchine'in yön verdiği New York City Ballet (1946'da kurulan Ballet Society 1948'de bu adı aldı), 1950'de kurulan London's Festival Ballet, 1954'te kurulan Robert Joffrey Ballet, 1964'te bir sanat dostunun yardımıyla kurulan Harkness Ballet, 1970'te zenci sanatçılarca kurulan Dance Theatre of Harlem.

SSCB'de, akademik bale, Moskova Bolşoy tiyatrosu'nda ve Leningrad Kirov tiyatrosu'nda egemendir. Moskova sanat tiyatrosu (Stanislavskiy tiyatrosu ve Nemiroviç-Dançenko) ve Malıy tiyatrosu, daha deneysel yapıtlara, büyük bir katkıda bulundular. Sovyet cumhuriyetleri operalarında çoğunlukla folklorik dans grupları vardır. Bazılarında aynı zamanda klasik dans toplulukları (Kiev, Tiflis...) da bulunur. Kimi yapıtlar, Devrimi ve sosyalizmin başarısını yücelten yapıtların yanı sıra, romantik baleler, halkın ilgisini çekmeyi sürdürmektedir. Küba ulusal balesi'nin eğilimi de hemen hemen budur. Bir süre, klasik tekniği devrimci temaların hizmetine vermekle yetinen Çin, günümüzde koregrafiye daha çok önem vermeye başlamıştır.

ABD'de 300'ü aşkın bale topluluğu vardır. Bunların bazıları resmi, geri kalanı ise, genellikle "amatör bale"nin ilerlemesi için kurulmuş derneklerde yetişenlerin kurduğu bölgesel ya da özel topluluklardır. Bunların en iyileri, Washington'daki "National Endowment for the Arts" ya da devlet tarafından desteklenir. Özel toplulukların birçoğu, yardımsever vakıfların sanatsal ve parasal himayeleriyle yaşar. Büyük Britanya'da yerleşik ve gezici iki topluluğu olan Royal Ballet dışında birçok büyük topluluk vardır: London's Festival Ballet, Scottish Theatre Ballet, Northern Ballet Theatre. Federal Almanya'da, ülkenin en büyük tiyatrolarının (Stuttgart, Hamburg, Frankfurt, Berlin, Münih...) bünyesinde, teknik düzeyi çok yüksek birkaç topluluk vardır. Fransa, balenin başlangıç döneminde oynadığı önemli rolü artık yitirmiş, Paris yerini Londra ve New York'a bırakmıştır. Merkezi Brüksel'de olan ve Maurice Béjart tarafından yönetilen Ballet du XXe siècle dışında iki belçikalı topluluk daha (Ballet de Flandre ve Ballet de Wallonie) kendini kabul ettirmeye başladı. Hollanda'daki Het Nationale Ballet ve özellikle Nederlands Dans Theater, Avrupa'nın öncü topluluklarının başında yer alır.

Kanada'nın, çağdaş bale içinde ayrı bir yeri vardır. Bu ülkede 1948'de hiçbir resmi topluluk yoktu. Bugün Kanada'da üçü de 1951'den sonra kurulmuş üç resmi bale topluluğu etkinlik göstermektedir: Royal Winnipeg Ballet, National Ballet of Canada ve Grands Ballets canadiens.

Danimarka ve öteki İskandinav ülkelerinin köklü bir geleneği vardır. Kopenhag ve Stockholm topluluklarının repertuarları şaşılacak kadar niteliklidir. İsveç'te, İvo Cramer balesi ve özellikle, yönetimine yakın geçmişte Birgit Cullberg'in getirildiği bale önemli bir rol oynar. Helsinki operası'nın kadrosunda olağanüstü yetenekli sanatçılar vardır. Dans dünyasında İtalya'nın yeri pek önemli değildir. En canlı kalan merkezler Milano'da Scala tiyatrosu, Roma operası ve Palermo operası'dır. Orta Avrupa modern eğilimlere açılmaktadır. Bale gösterilerinin önemli bölümünü geleneksel yapıtlar oluşturur. Bunların yanı sıra ulusal ya da yöresel esinli yapıtlar da, toplulukların repertuarlarına girmektedir. Ama, Varşova'da olduğu gibi Prag'da, Belgrad'da ve Bükreş'te de yeni kuşaktan koregraflar daha çağdaş temaları işlemektedir. İsviçre de

C. Masson

Bir yaz gecesi rüyası
Hamburg Operası bale topluluğu'nun, John Neumeier'in koregrafisiyle sunduğu gösteriden (Théâtre de la ville Paris, mayıs 1979)

Avrupa'daki koregrafi yaşamına katılmaktadır (Cenevre, Basel, Zürich...).

Bunların yanı sıra, Avustralya'daki Australian Ballet, Güney Afrika'daki Cape-Town Ballet, 1967'de kurulmuş israil (İsrail klasik balesi, Batsheva Dance Company) ve japon toplulukları da (Tchaikovsky Memorial Tokyo Ballet Company) anılmalıdır.

Evrensel bir dil olan bale, artık herkesçe kavranabilir bir sanat olmuştur. Bale gösterilerinin artması, festivaller, televizyon, dans dergilerinin yanı sıra bu konuda halkın anlayacağı dille yazılmış kitaplar, bale izleyicisini çok büyük ölçüde artırmış ve baleyi son yıllarda çok yönlü bir sanat haline getirmiştir. (→ KOREGRAFI, DANS.)

• *Baleler ve bale toplulukları*, tiyatrolar gibi, kendi adları ya da sıfat olarak taşıdıkları devlet, ülke ya da kentin adı altında abecesel düzende anlatılmıştır.

• *Türkiye'de bale.* 1524'te İstanbul'a gelen bir italyan bale topluluğunun saraydaki gösterilerine türk dansçıların da katıldığını belirten kaynaklar vardır. Ama Türkiye'de, modern anlamda bale gösterilerinin başlaması için XIX. yy. sonlarını beklemek gerekecektir: önce, Beyoğlu'ndaki Naum tiyatrosu, ardından başka tiyatrolar (Güllü Agop, Concordia, Amphi, Varyete, Tepebaşı, Verdi vb.), Avrupa'dan bale toplulukları getirterek, halka açık ilk bale gösterilerini düzenlediler. Bu gösteriler, ilanlarda ve afişlerde, kimi zaman açıkça *bale*, kimi zaman da *ayak oyunu* diye adlandırılmıştı.

Rus devrimi'nden sonra Türkiye'ye yerleşen Beyaz Ruslar arasındaki bale öğretmenlerinden olan Lydia Krassa Arzumanova, 1921'de İstanbul'da bir bale stüdyosu açtı. Burada yetiştirdiği dansçılarla ilk gösteriyi, 1931'de Tepebaşı'ndaki Casa d'İtalia'da sundu. 1941'de Belediye konservatuvarı'nda ve Eminönü halkevi'nde bale dersleri vermeye başlayan Arzumanova, 1942'de "Eminönü halkevi bedii raks grubu", ile çeşitli bale gösterileri gerçekleştirdi. Aynı topluluk, halkevlerinin 12. kuruluş yıldönümü dolayısıyla Ankara halkevi'nde, müziğini A. Adnan Saygun'un yazdığı *Bir orman masalı* adlı

Gülistan
bir geleneksel iran müziği üzerine Maurice Béjart'ın koregrafisiyle XX. yy. Bale topluluğu tarafından sahnelenen yapıttan (Brüksel, kasım 1973)

C. Masson

Mammame Jean-Claude Gallotta'nın koregrafisiyle Émile Dubois grubu tarafından sahnelenen yapıttan (Amandier de Nanterre, ocak 1987)

yapıtı, Arzumanova'nın koregrafisiyle sundu (1944).

Türkiye'nin ilk resmi bale okulunun açılması için Londra'daki Sadler's Wells Ballet'in yöneticisi Ninette De Valois, 1947'de ülkemize davet edildi. Ankara ve İstanbul'da incelemeler yaptıktan sonra sunduğu rapor üzerine, 1948 başında De Valois'nın yönetiminde, İstanbul Yeşilköy'de bir bale okulu açıldı; İngiltere'den başka öğretmenler de getirtildi. Okul 1950'de Ankara'ya taşındı ve Devlet konservatuvarı'na bağlandı. Konservatuvar öğrencileriyle gerçekleştirilen ilk bale müziğini U. Cemal Erkin'in yazdığı, De Valois'nın koregrafisini yaptığı *Keloğlan*'dır (1950). Bale bölümü ilk mezunlarını 1956'da verdi. 1958'e değin bir merkezden yönetilen Devlet tiyatrosu ve operası, bu tarihte birbirinden ayrıldı. 1950'lerin sonunda Devlet operası'nın bale topluluğu 40 kişiye ulaştı.

O dönemde İstanbul'daki tek konservatuvar olan Belediye konservatuvarı'ndaysa bale bölümü, macar göçmeni Olga Nuray Olcay tarafından kuruldu. 1959'da kurulan İstanbul Şehir operası'nın dansçılarını da Rezzan Abidinoğlu yetiştirdi.

Ankara Devlet operası bağımsız bir birim olduktan sonra gerçekleştirilen ilk bale gösterisi, Manuel de Falla'nın *Büyüleyen aşk* adı altında bir bölümü sahnelenen *El Amor Brujo*'sudur. Bu gösteri, *Salome* adlı operayla birlikte sunuldu (1960). Daha önceki baleler de, hep başka bir gösteriyle birlikte sahnelenmişti. Tek başına ve eksiksiz olarak gerçekleştirilen ilk bale *Coppélia* oldu (1961).

27 mayıs 1960'tan sonra, yasal olarak Devlet tiyatrosu'na bağlı göründüğünden, opera müdürünün (N. Kâzım Akses) görevine son verildi; opera ve bale toplulukları yeniden Devlet tiyatrosu bünyesine alındı.

1965'e değin *Buluşma, Gençler balosu, Kapandakiler, Les Sylphides, Orpheus, Satranç, Uyuyan güzel, Yalnız* gibi klasik ve yarı-klasik baleler sahnelendi. Bunların tümü birer tekrardı. Yani prömiyerleri, daha önce yabancı ülkelerde yapılmıştı. Gerçi daha önce müziğini türk bestecilerin yaptığı iki gösteri gerçekleştirilmişti (Saygun'un *Bir orman masalı* ve Erkin'in *Keloğlan*'ı), ama bunlar kısa birer denemeydi. Konusuyla ve müziğiyle türk olan bir bale gerçekleştirmeyi ise, henüz bir türk koregraf yetişmediğinden De Valois üstlendi ve Ferit Tüzün'ün *Anadolu süiti* adlı orkestra yapıtı üzerine, ilk önemli türk balesini yarattı: *Çeşmebaşı** (1965). Bunu, yine De Valois'nın koregrafilediği *Sinfonietta* (müz. Nevit Kodallı'nın; 1966) ve güney afrikalı Richard Glasstone'un koregrafilediği *Hançerli hanım* (müz. Bülent Tarcan'ın; 1966) izledi. İlk türk koregraf Sait Sökmen'in ilk yapıtıysa (*Çark**; müziği Maurice Ravel'in), 1968'de sahnelendi. 14 temmuz 1970'te yürürlüğe giren bir yasayla, opera ve bale topluluklarının Devlet tiyatrosu genel müdürlüğü'ne bağlılığı sona erdi; Devlet opera ve balesi, bağımsız bir genel müdürlük oldu. İstanbul Şehir operası da, bu genel müdürlüğe bağlandı.

S. Sökmen'in, A. Adnan Saygun'un keman konçertosu üzerine, G. Dilmen'in aynı adlı oyunundan yararlanarak hazırladığı *Kurban* adlı bale, müziği, konusu, koregrafisi, kısaca her şeyiyle ilk yerli bale olacaktı; Saygun'un, müziğini çekmesi üzerine müziksiz olarak sahnelenince (Ankara, 1971), ilk yerli bale olma özelliği, Oytun Turfanda'nın *Pembe kadın*'ına geçti (müziğini N. Kâzım Akses'in yazdığı *Pembe kadın*, ilk kez 1973'te sahnelendi). Daha sonraki yıllarda Duygu Aykal, Aysun Aslan, Beyhan Fowkes, Güloya Aruoba, Nasuh Barın, Selçuk Borak, Cem Ertekin, Geyvan McMillen, Suna Şenel, Aydın Teker, Altan Tekin gibi türk koregraflar, tekrarlar için yaptıkları düzenlemelerin yanı sıra, özgün koregrafiler de hazırladılar. Bunlar arasında *Çoğul* (D. Aykal'ın; 1973), *Yoz döngü* ve *Güzelleme* (O. Turfanda'nın; 1975), *Hürrem Sultan* (O. Turfanda'nın; 1977), *Çeşitlemeler* ve *Denge* (A. Aslan'ın, 1980), *Gökkuşağı* (B. Fowkes'ın, 1980), *Maskeler* (N. Barın'ın; 1983) anılabilir.

Devlet opera ve balesi'ne bağlı üçüncü bale topluluğu 1982'de İzmir'de oluşturuldu.

İlk türk özel bale kumpanyası olarak 1978'de Cem Ertekin tarafından kurulan Çağdaş* bale topluluğu, bir süre sonra Belediye konservatuvarı'na (bugün İÜ Devlet konservatuvarı) bağlandı.

Giderek türk bale toplulukları, en büyük üç kentimizdeki konservatuvarlarda yetişen dansçı ve koregraflarla, klasik repertuardaki büyük yapıtların hemen hemen tümünü sahnelemiş, modern dans alanında da küçümsenmeyecek atılımlar gerçekleştirdiler. Başlangıçtaki ingiliz etkisinden sıyrılarak bir "ulusal bale" yaratma hedefine oldukça yaklaşıldığı söylenebilir.

BALE ya da **BALİE,** Etyopya'da il; Addis-Abeba'nın G.-D.'sunda, dağlar ve yüksek platolardan oluşan bir yöredir; 124 600 km²; 1 192 940 nüf. (1990). Merkezi *Goba*, 22 963 nüf. (1990).

BALE (John), ingiliz din adamı ve yazar (Cove, Suffolk, 1495 - Canterbury 1563). Birçok karmel manastırında başrahiplik yaptıktan sonra protestanlığı benimsedi ve sert bir yergici oldu. Dinsel tiyatro oyunları ve tarih yapıtları da yayımladı. Manastır yaşamına karşı tiyatro turneleri düzenledi; "ibret" oyunlarını tarih dramlarına dönüştürdü (*King John, The Three Laws of Nature, Moses and Christ*, 1562). İki kez Almanya'ya göçmek zorunda kaldı, sonra 1552'de Ossory piskoposu oldu. Henry VIII tarafından kapatılan manastırlardaki elyazmalarının dökümünün yapılmasında ve derlenmesinde önemli bir rol oynadı.

■**BALEAR adaları,** isp. **Baleares,** Akdeniz'in batı kesiminde İspanya'ya bağlı takımadalar; başlıca dört adadan oluşur; Mallorca, Menorca, Ibiza, Formentera. Balear adaları, İspanya'nın coğrafi açıdan hiçbir bütünlüğü olmayan bir ilidir (5 014 km²; 767 918 nüf.; merkezi *Palma de Mallorca*). Tarım, adadan adaya (ve suya bağımlı olarak) değişir: Mallorca'da buğday, üzüm bağları, meyve (özellikle turunçgiller) yetiştiriciliği; Menorca'da özellikle sığır yetiştiriciliği; İbiza'da çeşitli tahıl ve sebze yetiştiriciliği ve meyve bahçeleri. Genel olarak ele alındıklarında Balear adaları, Akdeniz ikliminin egemen olduğu, 1950'den bu yana kitle turizmine yönelmiş, çeşitli bütünlere ayrılmış bölgelerden oluşur. Turizm, iktisada yeni bir yön vermiş ve adalardaki yaşamı tekbiçimleştirmiştir. 1955'ten bu yana yapı sanayisinde ve hizmetler kesiminde çalışanların sayısı üç kat artmış, Palma havalimanı İspanya'nın başlıca havalimanı haline gelmiştir.

• *Tarih.* Mallorca'nın kuzey-batı kıyısındaki Muleta mağarasında, adalara yaklaşık olarak İ.Ö. 4000 yılları dolaylarında yerleşildiğini gösteren izler bulundu; buna dayanılarak Balear adalarına ilk yerleşme tarihinin, sözkonusu izlerin bulunduğu tarihten 2000 yıl daha eski olduğu anlaşıldı. Balear adalarında Boiotialılar, Rodoslular, Kartacalılar (Menorca adasında *Portus Magonis* ya da *Port Mahon*) yerleşme merkezleri kurdular. Ortaçağ boyunca balearlı sapan atıcıları, paralı asker olarak ün saldılar. İ.Ö. 123'te Metellus yönetimindeki Romalılar (Mallorca de Palma ve Pollensa kentlerini kurdular), 465'te Vandallar, 534'te Bizanslılar, Normanlar ve Araplar (özellikle 903'ten sonra), XIII. yy.'a kadar birbiri ardı sıra adalara geldiler. 1229-1235 arasında Balear adalarını ele geçiren (Menorca bütünüyle ancak 1287'de ele geçirilebildi) Aragon

Balear adaları Mallorca adasının kuzey kıyılarından bir görünüm

Everest-Rapho

kralı Jaime I, Katalonya'dan getirttiği göçmenleri adalara yerleştirdi. 1276'da ölünce, Mallorca, Cerdanya, Roussillon ve Montpellier ile birlikte yeni bir bağımsız krallık (Mallorca krallığı) oluşturdu ve bu krallık, 1343'e kadar Aragón sülalesinin ikincil dallarından biri tarafından yönetildi. 1343'te, Pedro IV tarafından yeniden Aragón krallığı'na katıldı. Adalarda yaşamın temel özelliklerinden biri köyler-kentler arasındaki çekişme (1454 ve 1520 -1523 ayaklanmaları) ve hıristiyanlığı benimsemelerinden sonra bile Yahudiler'e duyulan düşmanlıktır. Menorca, İspanya Veraset savaşı sırasında, 1708'de İngilizler tarafından işgal edildi ve ancak 1802'de yeniden İspanya'ya katıldı.

BALEİCİTO a. (*kısa dans* anlamında isp. sözc.). Perú ve Bolivya kökenli, birçok değişik figürü olan neşeli ve canlı Arjantin folklor dansı.

BALEN a. Denizc. *Yelken baleni,* yan yelkenlerin rüzgârla daha iyi dolması için, yelkenin kıç gradin yakasındaki ceplere konan ve genişliği 5 ile 10 cm arasında değişen tahta çıta. (Eşanl. YELKEN ÇITASI.)

BALEN, Belçika'da komün, Anvers ilinde, Mol'un G.-D.'sunda; 17 900 nüf. Demirsiz metallerin işlenmesi.

BALENCİAGA (Cristóbal), ispanyol modacı (Guetaria, İspanya, 1895 -Valencia, İspanya, 1972). İspanya'da yetişen Balenciaga, San-Sebastian (1916), Madrid (1932), Barcelona (1938) gibi kentlerde birçok modaevi kurdu. Paris'e yerleştikten sonra 1937'de açtığı modaevi çok kısa sürede başarı kazandı. Görkemli gece elbiselerinin yanı sıra ünlü siyah elbiselerinde, ağırbaşlı, son derece sade üslubuyla kendini fransız moda dünyasına kabul ettirdi. 60'lı yıllarda, new-look'un tam karşıtı olan şömizye elbiseyi, kemersiz tayyörü ve topuksuz ayakkabıları tanıttı. 1973'te New York'ta, Metropolitan Museum of Art kıyafet enstitüsü'nün yeniden açılışında, Balenciaga'nın 150 modeli sergilendi.

BALEPANTOMİM a. EYLEMBALESİ*'nin eşanlamlısı

BALERİN a. (ital. *ballerina*'dan). **1.** Rus baleleri topluluğu Avrupa'ya gittikten sonra, bir bale topluluğunun başlıca kadın dansçılarına verilen ad. **—2.** Derece ayrımı gözetmeksizin, kadın dansçı.

BALERİNA a. (ital. *ballerina*'dan). Koregr. *Prima ballerina,* YILDIZ DANSÇI'nın eşanlamlısı.

— ANSİKL. İtalya'da XIX. yy.'da, bir balede, özel bir zerafeti gerektiren en akademik bölümlerde (çeşitlemeler, sololar, pas de deux) dans eden kadın dansçıya *prima ballerina di rango francese* (fransız düzeyinde baş balerin) denirdi. *Prima ballerina assoluta* adı, her rolde büyük başarı gösteren uluslararası büyük dans yıldızını belirtirdi. Rus imparatorluk balesi'nde, yalnızca iki kadın dansçıya bu unvan verildi: italyan Pierina Legnani ve rus Matilda Kşesinskaya.

Çağımızda, bu unvan Maya Plisetskaya (Moskova Bolşoy balesi'nde) ve Margot Fonteyn'e (Royal Ballet'de, Londra) verilmiştir.

Bales kategorileri. Topruhbil. Bir görev çevresinde toplanmış bir tartışma grubunun sistemli bir biçimde gözlenmesini mümkün kılan anlam birimleri. K. Lewin'in öğrencisi, amerikalı toplumruhbilimci Robert Freed *Bales* (Ellington, Missouri, 1916) tarafından ortaya atılan bu kategoriler, grup içinde sorunların çözülmesi ve karar alınması süreçlerinde kullanılır. Her özne tarafından, grup üyelerinin her birine ve tümüyle gruba yöneltilen iletişimlerin sayısı, aşağıdaki kategorilere göre belirlenip sınıflandırılır: dayanışma belirtisi, onaylama belirtisi, yumuşama belirtisi, öneri ileri sürme; fikir ileri sürme; bilgi ileri sürme; bilgi isteme; fikir isteme; öneri isteme; onaylamama belirtisi, gerilim artışı belirtisi, saldırganlık belirtisi.

BALESTRA (Antonio), italyan ressam ve gravürcü (Verona 1666 - *ay. y.* 1740). Öğrenimini Venedik'te yaptı; daha sonra Roma'da Carlo Maratta'nın derslerini izledi. Rokoko tarzı çalışan venedikli ressamların yanında, klasik türe dönük bir ressam olarak görünür.

BALESTRİERİ (Domenico), italyan yazar (Milano 1714 - *ay. y.* 1780). Başyapıtını, Milano lehçesiyle yazdığı şiirler (*Rime milanesi,* 1744) oluşturur. Ayrıca, Baretti ve Gozzi kardeşlerle akademik ya da yapmacıklı şiirin ünlü bir parodisini yazmıştır.

BALESTRİNİ (Nanni), italyan yazar (Milano 1935). E. Sanguineti tarafından kurulan "Novissimi" grubu şairlerindendir. Romanlarında biçimsellik (*Tristan,* 1966) ile politika (*Prendiamoci tutto,* 1972) arasında bocalar. Öteki yapıtları: *Il sasso appeso,*1961; *Come si agisce,*1964; *Ma noi facciamone un'altra,* 1968; *Vogliamo tutto,* 1971.

Balesült, Bülent Tarcan'ın büyük orkestra için yapıtı (1954) [op.10]. Yapı ve kredi bankası'nın 10. kuruluş yıldönümü için açılan yarışmada birincilik kazanan ve *Sirto, Zeybek, Halay, Hançer barı* (1986'da yerini *Rüya* adlı bölüme bıraktı) ve *Horon* adlı 5 bölümden oluşan yapıtın ilk kez ilk iki bölümü 1956'da Floransa Palazzo Pitti orkestrası tarafından seslendirildi (yön. Francesco Mander). Tüm bölümleriyle ilk kez 1957'de Pertev Akaydın yönetimindeki Riyaseticumhur filarmoni orkestrası tarafından seslendirildi. Besteci, yapıtı 1986'da yeniden orkestraladı.

BALE-TİYATRO a. Dans, mizansen ve sözü birleştiren klasik ya da çağdaş bale topluluğu.

BALEWA (*sir* Abubakar TAFAWA) → TAFAWA BALEWA (*sir* Abubakar).

BALFOUR (*sir* James), iskoçyalı hukukçu ve siyaset adamı (1525'e doğr. - 1583). 1547'de Knox ile birlikte tutuklandı, 1549'da salıverilince Reform'u yadsıdı. Lorraineli Mary'nin naipliği ve Mary Stuart'ın hükümdarlığı zamanında büyük nüfuz kazandı.

B **BALFOUR** (Arthur James, 1.— *kontu*), ingiliz siyaset adamı (Whittingehame, East Lothian, 1848 - Woking, Surrey, 1930). 1874'te milletvekili, 1887'den 1891'e kadar İrlanda işleri bakanı oldu. Sert bir baskı rejimi ve geniş toplumsal reformlarla adada düzeni sağladı. Avam kamarası'nda muhafazakârların lideri olarak, 1902'de, amcası Salisbury'nin yerine başbakan oldu. Kurduğu birlikçi hükümet büyük bir etkinlik gösterdi: ulusal eğitimi kökten değiştiren 1902 yasası, askeri gücün yeniden düzenlenip artırılması, 1904 rus-japon bunalımı sırasında Japonya ile ittifakın yenilenmesi. O günlerde serbest mübadele konusundaki ateşli tartışmalar yüzünden partinin birliği tehlikeye düşmüştü. Chamberlain'in etkisine kapılan Balfour muhafazakârlara himayeci siyaseti kabul ettirince, 1906 seçimlerinde partisi ağır bir yenilgi aldı. 1909'da, Llyod George'un sert ve hesaplı çıkışları karşısında, Lordlar kamarası üyelerine bütçeyi toptan reddetmelerini önerdi; başgösteren anayasa bunalımı karşısında, 1911 parlamento yasasının çıkarılmasına boyun eğdi. Bu yenilgiler nedeniyle parti yönetimini bıraktı.

1914'ten başlayarak ulusal birlik siyasetini savundu; mayıs 1915'te denizcilik bakanı olarak Asquith'in koalisyon hükümetine girdi. Asquith'in yerini Lloyd George alınca dışişleri bakanı oldu, Kuzey Amerika'da önemli görevlerde bulundu ve 2 kasım 1917'de, Filistin'de yahudi ulusuna bir yurt kurulması konusundaki ünlü bildirisini yayımladı. (→ BALFOUR BILDIRISI.)

Balfour, Lloyd George'un yardımcısı olarak 1919 barış görüşmelerine katıldı. Washington konferansı'nda (1921-1922), denizaltıların yasaklanmasını, İngiltere'nin Almanya ile Müttefikler'e açacağı kredinin, Amerika'nın İngiltere'ye açacağı kredi ile aynı miktarla sınırlı tutulmasını önerdi. Fransa bunu kabul etmedi. Liberallerle ittifaktan yana olan Balfour, 1922'de,partisinin, görüşlerine karşı çıkması üzerine, hükümetten çekildi.

Balfour bildirisi, 2 kasım 1917'de ingiliz hükümeti tarafından yayımlanan ve siyonist hareketi destekleyen bildiri. Bu bildiri, ingiliz yahudi topluluğunu temsil eden "Board of deputies of British Jews"-un ikinci başkanı lord Walter Rothschild'a dışişleri bakanı Arthur James Balfour tarafından bir mektupla iletildi. Bu mektupta, "Majestelerinin hükümeti, yahudi halkı için Filistin'de bir ulusal yurt kurulmasını desteklemektedir; bu tasarının gerçekleşmesi için bütün gücünü harcayacak, ancak, Filistin'de yaşayan Yahudiler dışındaki toplulukların yasal ve dinsel hakları-na ya da Yahudiler'in başka ülkelerde yararlandıkları hak ve toplumsal statüye zarar verebilecek her türlü işlemden kaçınacaktır" denilmekteydi. Balfour bildirisi, temmuz 1922'de Milletler cemiyeti tarafından İngiltere'ye verilen filistin mandası ile ilgili metne eklendi.

BALGACH, İsviçre'de komün, Sankt Gallen'in doğusunda; 3 100 nüf. Duyarlı aletler yapımı.

BALGAM a. (ar. *balgam*). **1.** Fizyolojik olarak tükürük ve patolojik olarak sümüksü madde, irin ve/ya da kandan oluşan madde. (Alt ya da üst solunum yolları tarafından salgılanır ve ağızdan dışarı atılır.) **—2.** *Balgam atmak,* ortaya konan bir iş ya da konu üzerinde kuşku uyandırıcı bir düşünce ileri sürmek (kaba.).

—Tıp. *Balgam çıkarma,* alt solunum yollarından (solukborusu, bronşlar, akciğer) gelen maddeleri öksürerek dışarı atma.

BALGAMLI sıf. Balgamı olan: *Balgamlı öksürük.*

BALGAMTAŞI → ONİKS.

BALGARİSA a. (ital. *barcarizzo).* Denizc. Yandan çarklı gemilerde davlumbazların baş ve kıç taraflarındaki çıkmalar. || *Balgarisa üstü,* yandan çarklı gemilerde davlumbazların üstünde yer alan ve bordaya tutturulan döşeme yüzeyi.

BALGÜMECİ a. Bir tür büzgü. (Kumaş üzerinde oluşturulan pili biçimindeki küçük kıvrımlar, petek görünümü verecek biçimde, düzgün aralıklarla tutturularak yapılır. İç ve dış giyimde, özellikle çocuk elbiselerinin yaka, kol, roba ve etek süslemelerinde kullanılır.) [Eşanl. BALPETEĞİ.]

BALHANE a. Bal süzme ve kutulama işlerinin yapıldığı yer.

BALIBEY → HIDIRBABA.

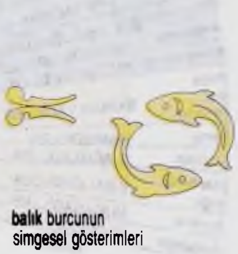
BALIK a. **1.** Suda yaşayan ve yaşam boyu solungaçla soluyan ve yüzgeçleriyle hareket eden omurgalı hayvan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Arg.* Hırsız ya da yankesici için çalınacak şey, kolayca elde edilebilecek nesne ya da kolayca aldatılabilecek kimse; enayi. **—3.** *Balık gibi yüzmek,* çok iyi yüzmek. || *Balık istifi,* çok kalabalık, üst üste,sıkışık durumda: *Otobüse balık istifi doluştuk.*|| *Balık kavağa çıkınca,* bir şeyin hiçbir zaman gerçekleşemeyeceğini belirtmek için alay yollu söylenir. || *Balığa çıkmak,* balık avlamaya gitmek.

■ —Astrol. Gregoryen takviminde kış mevsiminin son burcu. (Balık, Ay yarıküresinin ikinci burcu, dördüncü büyük üçgenin son burcunu, batısal Jüpiter'in gökevini ve Venüs'ün yükselme yerini oluşturur. Etkisi, kimi kez dini ya da felsefi bir biçimde, dinginliği araştırmaya yöneliktir.)

Monde et Camera

A.J. **Balfour** (1917'de Paris'teki Müttefikler konferansı'nda)

balık burcunun simgesel gösterimleri

—Balıkç. *Cam balık,* Hindistan'da acı sularda yaşayan, akvaryum meraklılarınca çok beğenilen ve beslenen saydam gövdeli balık. (Bil. a. *Ambassis lala;* hanigiller familyası.) ‖ *Cennet balığı* →CENNETBALIĞI. ‖ *İmparator balık,* Hint okyanusu ile Büyük okyanus'taki mercan kayalıklarında yaşayan ve yaşlandıkça deri renkleri, desenleri ve motifleri değişikliğe uğrayan koyu mavi gövdeli balık. (Bil. a. *Pomacanthus imperator; Pomacanthidae* familyası.) ‖ *Kemikli balıklar* → KEMİKLİBALIKLAR. ‖ *Kırmızı balık,* HAVUZBALIĞI'nın eşanlamlısı. ‖ *Uçan balık* → UÇANBALIK. ‖ *Yassı balık* →YASSIBALIKLAR.

—*Balık avc. Balık çakısı,* morina avcılarının balığın dilini, karaciğerini ve bağırsaklarını kesip çıkarmak ya da balığın karnını yarmak için kullandıkları bıçak. ‖ *Balık gemisi,* kendisi balık avlamayan, ama avlanan gemilerin balık yükünü almak ve hızla limana getirmek için balık avı yerlerine giden gemi. ‖ *Balık tutmak, avlamak,* herhangi bir araçla balık yakalamak ya da yakalamak amacıyla işe girişmek: *Boğaz'da balık tutmak; Karadeniz'de hamsi tutmak.* ‖ *Balık yemi,* balığı oltaya çekmeye yarayan madde. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Elektrikle balık avı,* balıkların elektrik akımına gösterdiği tepkiden yararlanan balık avlama tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yem balık,* etçil balıkların yemlenmesi için hazırlanan ve beyaz etli balıklardan oluşan yem.

—Bes. san. Balıkların çoğu yenebilir. Madeni kutularda sterilize konserveleme pek çok balığa uygulanır (sombalığı, sardalya, uskumru, ton, vb.); kurutma daha çok morina ve uskumruya (çiroz); tuzlama morina, uskumru, ringa, hamsi gibi balıklara uygulanır. Balıklar daha birçok biçimde yenebilir: çorba, haşlama, tava, buğulama, ızgara, vb.

—Denizbil. Bir denizbilim gemisinin çektiği kalafatlanmış mahfaza; belli derinliklere indirilen ölçme ya da dinleme aygıtlarını içerir.

—Kaynakç. *Balık gözü,* deney çubuğunun çekme dayanımı deneyinde çelik kaynağın erimiş bölgesinde oluşan kırık yüzeyinin koyu, kırılgan görünümlü fonu üstünde, genellikle daire biçiminde sünek ve parlak bölüm. (Balık gözleri, hidrojenin metali gevrekleştirmesinden kaynaklanır; hidrojen ise deney sırasındaki biçim değişimi yüzünden metal olmayan katışkı noktalarına göç ederek yığılır; bu tür kusurlar her balık gözünün orta kısmında sürekli olarak görülür.)

—Koregr. Klasik dans pozu. (Vücudu hafifçe eğilmiş, gergin kolları ve bacakları bilek hizasında çaprazlanmış durumdaki kadın dansçı, onu belinden tutan erkek dansçının kalçasında yanlamasına durur.)

—Mutf. *Balık çorbası,* beyaz etli balıklarla yapılan çorba. (Balık, koku verici sebzeler, soğan ve sarmısakla birlikte haşlanır. Süzülen suyuna balık etleri, domates, çok az safran, beyaz şarap, defne yaprağı, bir çorba kaşığı rakı karıştırılarak pişirilir.) ‖ *Balık suyu,* beyaz etli balıkları ya da bunların baş, kuyruk ve kemiklerini suda kaynatarak elde edilen su. (Balık çorbasında ya da bazı balıkların pişirilmesinde kullanılır. Koku vermesi için haşlama suyuna havuç, kereviz yaprağı, pırasa, soğan, maydanoz, sarmısak vb. katılır. Bir saate yakın kaynadıktan sonra, ince süzgeçten geçirilir.)

—Oy. *Balık kaçtı,* bir çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—San. *Balık nefsi,* balinanın başından alınan ve kozmetik sanayisi ile mumculukta kullanılan yağ. (Halk arasında nefes darlığına karşı küçük parçalar halinde yutularak kullanılıyordu.) ‖ *Balık tutkalı,* balık kemiklerinden, özellikle mersin balığının yüzme kesesinden çıkarılan beyaz yapıştırıcı madde. (Arap zamkı, Edirne tutkalı ile birlikte ahar yapımında da kullanılırdı. Eskiden özellikle iyi beyaz şarapları durultmaya yarardı. Günümüzde yerini jelatin almıştır.) [Halk arasında *kemik tutkalı, ağaç tutkal* da denir.]

—Süslem. sant. *Balık pulu,* özellikle sedefkârlıkta kullanılan bir bezeme motifi.

—Tekst. İplik üzerinde, lif topluluklarının dağılmadan iplik bünyesine girmesi sonucu oluşan, balık biçimli küçük kabartılara verilen ad. (Daha çok kamgarn ve ştrayhgarn ipliklerde görülür. Bu hata, bazı fantazi kumaş ipliklerinde, kumaşa değişik bir görünüm vermek amacıyla, özel olarak düzensiz aralıklarla tekrarlanır.)

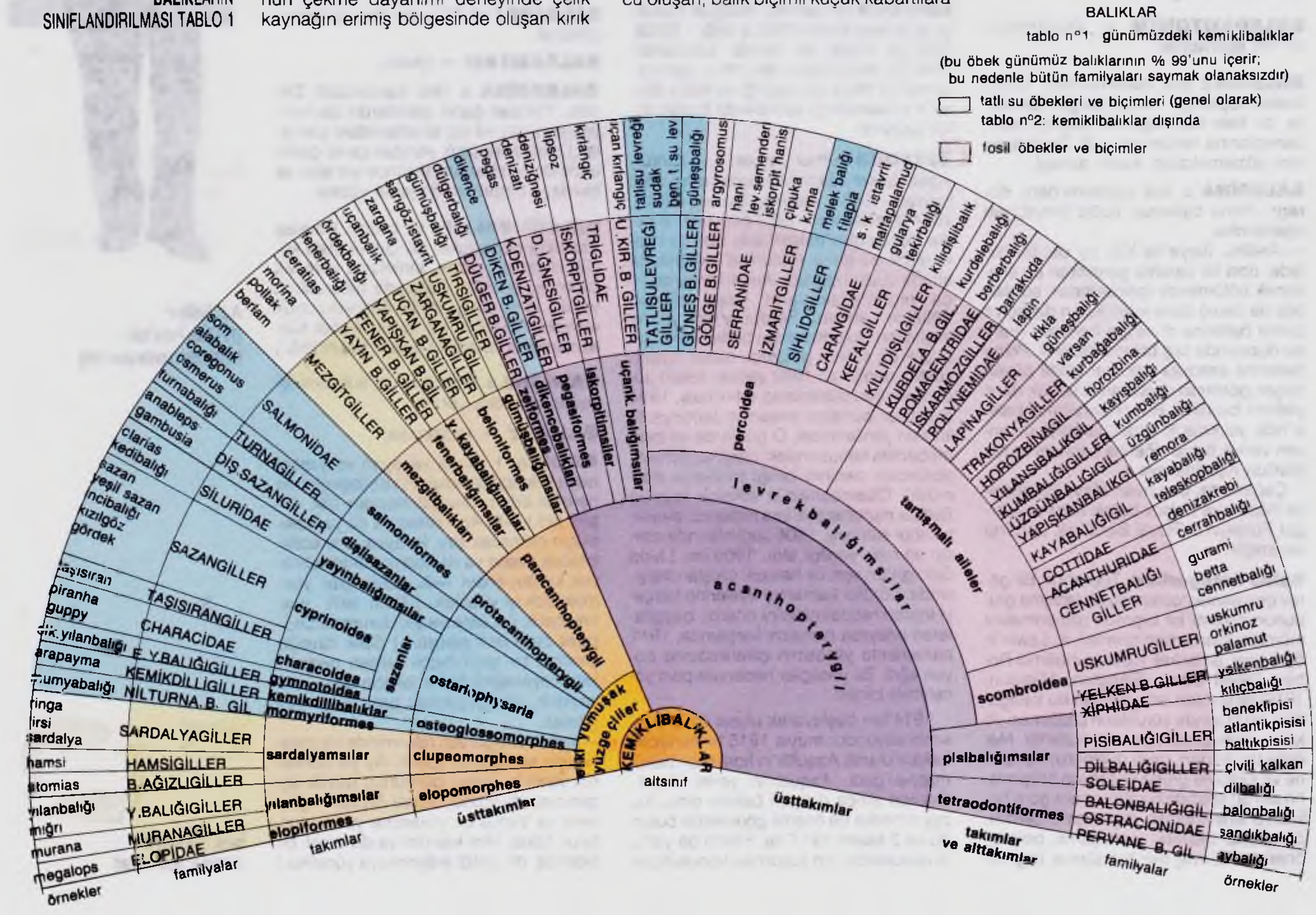
—ANSİKL. Balıklar dörtbacaklılara, yani karada yaşayan omurgalılara karşıt sayılır ve üç sınıfa ayrılır: yuvarlakağızlılar (çenesizler [*Agnatha*] altşubesi), kıkırdaklıbalıklar *(Chondrichthyes)* ve kemiklibalıklar *(Osteichthyes).*

Balıklar en ilkel omurgalılardır; fosillerine 500 milyon yıllık katmanlara (Ordovices) kadar rastlanır. O zamanki balıklar kalın bir kemik bağa ile kaplı "zırhlı balıklar"dı. Bunlardan *Ostracoderma* öbeği günümüzdeki bofabalıklarının, *Placoderma* öbeği bugünkü köpekbalıklarının atalarıdır. *Ganoit* pullu balıklar daha sonraları ortaya çıkmıştır ve şimdiki ışınyüzgeçlilerin *(Actinopterygii)* atasıdır.

Bütün balıklar yüzgeçlidir; vücudun bakışım düzleminde bulunan yüzgeçlere *tek yüzgeçler* (sırt, anus, kuyruk yüzgeçleri), göğüs ve kalça kemerleri üstünde bulunanlara *çift yüzgeçler* denir. Balıkların iskeleti kıkırdaklıdır (kıkırdaklıbalıklar), ama çoğunda kıkırdaklar kireçleşmiş ya da kemikleşmiştir (kemiklibalıklar) ve yüzgeçlerin içinde ışın biçiminde devam eder (*Actinotricha* ve *Lepidotricha*). Tümbeyini saran kafatasının altında, solungaç yarıklarını ayıran ardışık solungaç yayları biçimindeki yutak boşluğuna desteklik eden ve birtakım içorganları içeren baş iskeleti yer alır. Balıkların dışiskeleti pullardan oluşur: pullar köpekbalıklarında *plakoit*'tir ve başka omurgalıların dişleriyle homolog sayılır (bu pullarda da mine, dentin, öz ve dip plakası bulunur). Başka balıkların pullarında mine hemen hemen tümüyle kaybolur, yalnız çığabalığında (mersinbalıklarının [*Chondrostei*] ve tümkemiklilerin [*Holostei*] ganoit pulları), *Coelocanthiformes* öbeği üyelerinde kalın kalır (saçakyüzgeçlimsilerin [*Crossopterygii*] ve ciğerlibalıkların [*Dipnoi*] *kozmoit*

çeşitli balıkların siluetleri
1. Köpekbalığı; 2. Vatoz
3. Yılanbalığı; 4. Denizatı;
5. Dilbalığı; 6. Melekbalığı;
7. Kurdelebalığı; 8. Amphisile;
9. Sazan; 10. Balonbalığı;
11. Mersinbalığı

BALIKLARIN SINIFLANDIRILMASI TABLO 1

pulları), ama kemiklibalıklarda çok incelir (*elasmoit* pullar).

Balıkların sindirim sistemi, solungaç yarıklarının açıldığı geniş bir yutak boşluğuyla başlar. Solungaç yarıklarının başlıca işlevi suda asıltı halinde bulunan tanecikleri süzmektir (mikrofaj beslenme); solunum işlevi ikinci derecedeki görevidir ve yarıkların içindeki solungaçlarla sağlanır. Ama çeneliağızlılarda çeneler ortaya çıkınca ve makrofaj beslenmeye geçilince, solungaçlar yalnızca solunum görevini yüklenmeye başladılar. Solungaç yarıkları köpekbalıklarında dışarı açılır ve *spirakulum* adı verilen bir ön deliğin ardında dikey 5 yarık bulunur. Harharyaslarda (köpekbalığı) solungaç yarıkları yanlarda, vatozlarda alttadır. Bütün öbür balıklarda, solungaç kapağı iskeletini saran bir deri kıvrımı solungaç bölgesini kaplar ve solungaç boşluğu bir tek yarıkla dışarı açılır.

Sindirim borusunun geriye kalan bölümü çok az farklılık gösterir ve yemekborusu, mide ve bağırsaktan oluşur. Köpekbalıklarının ve kıkırdaklıbalıkların bağırsağında bir *sarmal kapakçık* bulunur; bu kapakçık besinlerin ilerlemesini yavaşlatarak soğurma yüzeyini artırır. Kemiklibalıklarda, mide ile bağırsak arasına, sindirim için gerekli enzimleri salgılayan bir pilor eklentisi açılır. Kemiklibalıklar dışında kalan öbür balıklarda sindirim borusu bir dışkılıkla sona erer; eşeysel yollarla idrar yolları buraya açılır. Kıkırdaklıbalıklardan başka balıklarda sindirim borusunda ucu kapalı bir kese bulunur; bu kese, kimisinde akciğer görevi yapar (ciğerlibalıklar ve çoksaçaklıbalıklar gibi tümkemikliler), kimisinde yüzme kesesi görevini yüklenir (ışınyüzgeçliler öbeğinin özelliği).

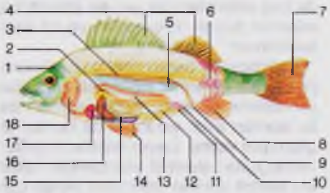
Dolaşım sistemi kapalıdır ve bir genel dolaşım biçimindedir. Karın tarafında, solungaç bölgesinin hemen ardında yer alan kalp ardışık 4 boşluktan oluşur: Cuvier kanalları aracılığıyla kalp toplardamarlarının ve karaciğeraltı toplardamarının açıldığı *toplardamar sinüsü, kulakçık, karıncık* ve *aort soğancığı*. Karın aortu, aort soğancığından çıkar, sonra *aort yayları*'na ayrılarak solungaçlarda kılcal damarlarla sona erer. Getirici solungaç atardamarları iki aort kökü oluşturur, bunlar birleşip tek *aort* olduktan sonra oksijenli kanı bedenin arka ucuna kadar götürür. Toplardamar dolaşımının yolu üzerinde, iki ayrı yerde kılcallaşma vardır: böbreklerde (kapı-böbrek sistemi) ve karaciğerde (kapı-karaciğer sistemi).

Balıkların böbrekleri opistonefrozdur. Azotlu artıkları üre biçiminde süzüp atar, böylece amonyağı atabilen solungaçlarınkine benzeyen bir görev yapar.

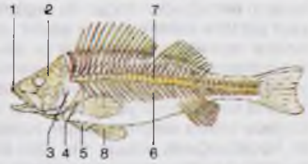
Özel uyumlar ve uyarlanmalar bedendeki osmoz ve iyon dengelerine bağlıdır. Balıkların hemen hemen tümünün iç ortamında tuz oranı litrede 9 g dolayındadır. Bu nedenle, tatlı sularda yaşayan balıklarda beden, sürekli bir su girişiyle yüz yüzedir; bunu böbreklerin hipotonik olarak idrar süzmesiyle ve tuz kaybıyla karşılar; kaybettiği tuzu, besinlerden almak zorundadır. Denizde (tuz oranı litrede 35 g) balık su kaybeder ve bu su kaybına çeşitli mekanizmalarla karşı koyar: kıkırdaklıbalıklar ve *Coelocanthiformes* üyeleri, izotoni sağlanıncaya kadar üreyi kanda biriktirirler; kemiklibalıklarınsa solungaçlarında klorürlü hücreler vardır, onların yardımıyla fazla tuzu dışarı atarlar; bu nedenle onlarda böbreğin işi azdır, hatta böbrekler, denizatında olduğu gibi, Malpighi glomerüllerini bile yitirebilir.

Balıklar, bazı ardışık ya da mozaik erdişilik halleri dışında gonokoriktir, yani erkekli dişilidir. Çoğu yumurtayla ürer: bir kısmı vitellüs bakımından yoksul birçok küçük yumurta yumurtlar ve bunları suya salıverir; bir kısmıysa kalın bir kabukla korunan, vitellüs bakımından zengin yumurtalar yumurtlar, genellikle bunlar ana baba gözetiminde gelişir; bu ikisi arasında pek çok çeşit yumurta tipi yer alır. Kimi türler doğurgandır: yavru ya bir kuluçka devresi sonunda (yumurta dişinin eşeysel yollarında gelişir, dişi ona su ve oksijen sağlar) ya da, örneğin çekiçbalığında olduğu gibi, su ve oksijenden başka besin maddeleri de sağlayan bir plasentanın bulunduğu gerçek bir gebelik sonunda dünyaya gelir. Balıkların büyümesi genellikle süreklidir, yılanbalığı gibi bazı türler başkalaşma geçirir (yassıbaş larva -saydam yavru- ergin balık).

Duyu organlarına gelince, balıklar bu bakımdan bazı özellikler gösterir. Örneğin onlarda *nöromast* denilen özel mekanik alıcılar vardır; bunlar her iki böğürde boydan boya çizgi halinde bir organ oluşturur: *yanal çizgi*. Nöromastlar balığın bulunduğu ortama bağlı olarak yaptığı hareketleri ve ayrıca yaklaşık 800 Hz'den düşük frekanstaki ses titreşimlerini algılamasını sağlar. Öteki ses titreşimleri, ancak çok az sayıda balık türünde yetkin bir işitme duyusuyla algılanabilir. Balıkların iç kulağı, gerçekte tam bir denge organıdır, özellikle yarıçembersel kanalları ve ütrikül iyi gelişmiştir. Yalnız kesecik ses titreşimlerini algılar, ama bu dalgalar da ancak sazanbalıkları takımında ya da ringa gibi türlerde iç kulağa doğru dürüst ulaşır; çünkü sazanlarda ilk göğüs omurlarından türeme 4 kemikçikten oluşan bir kemik zinciri, yüzme kesesini kulağa bağlar (böylece yüzme kesesi çeperinin çınlamasıyla titreşimler iletilmiş olur); ringa gibi türlerdeyse içkulakta temas halinde bulunan bir çıkmazla son bulan yüzme kesesi uzantıları bulunur.

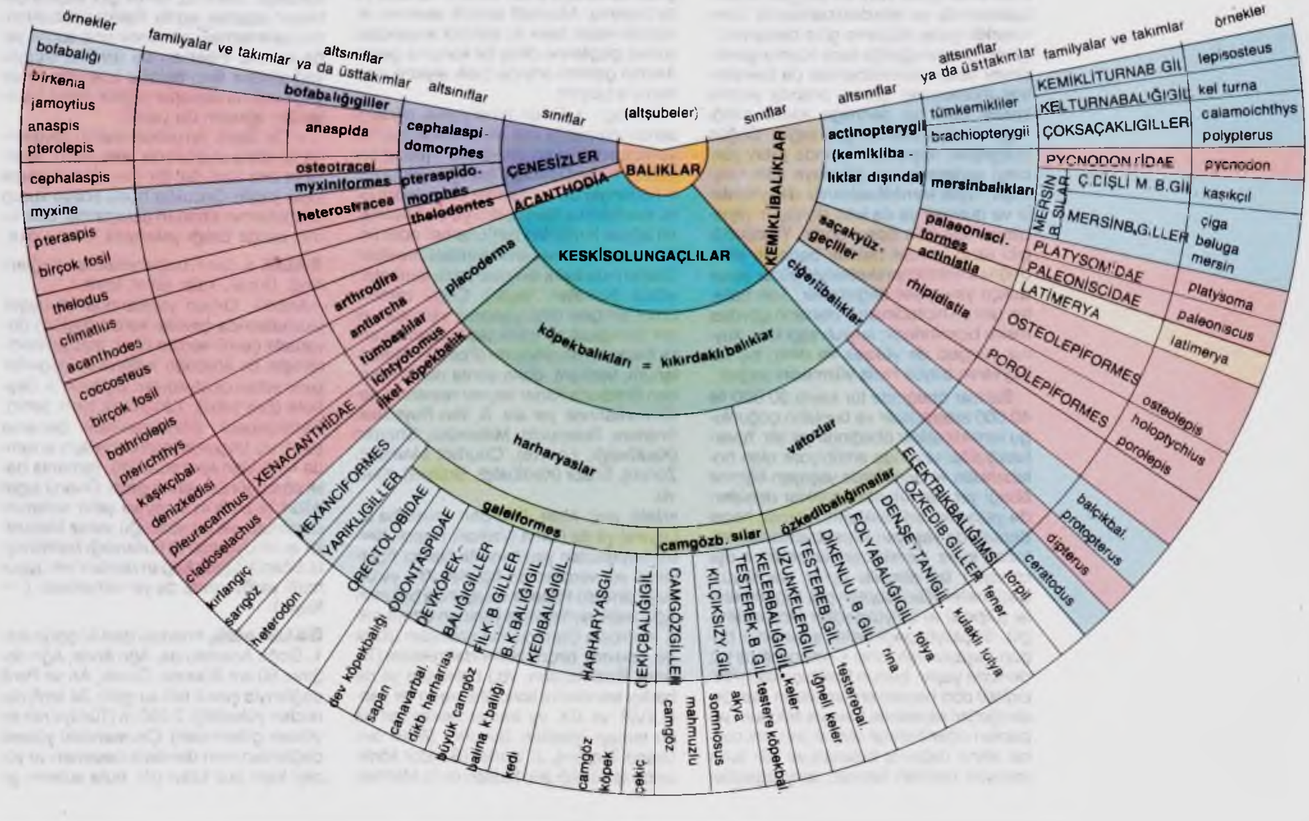

balık anatomisi (levrek)
1. Tümbeyin; 2. Karaciğer; 3. Böbrek 4. Sırt yüzgeci; 5. Yüzme kesesi; 6. Kaslar; 7. Kuyruk yüzgeci; 8. Anal yüzgeç; 9 Ürojenital delik; 10. Rektum; 11. Anus; 12. Bağırsaklar; 13. Erbezi; 14. Karın yüzgeci 15. Kalp; 16. Mide; 17. Aort soğancığı; 18. Solungaçlar.

balık iskeleti (levrek)
1 Çene; 2. Kafatası; 3. Solungaç kapakçığı; 4. Kürekkemiği; 5. Karın kemeri; 6. Kaburgalar; 7. Omurga; 8. Göğüs yüzgeci.

BALIKLARIN SINIFLANDIRILMASI TABLO 2

Balıklarda görme saydamsız bir ortama uyarlanır. Yalnız kıyılarda ya da mercan kayalıklarında yaşayan türlerde renkli görüş vardır (koni hücreleri bakımından zengin retina). Göz merceği yuvarlaktır ve biçim değiştirmez; yakın bir görüş sağlar. Daha uzaktaki nesnelerin görülebilmesi için, göz merceğini aşağı-arkaya doğru çeken bir kas sayesinde çok az uyum olanağı vardır.

Suyun girip çıktığı iki delikle dışarıya açılan bir çıkmaz boşluğun içinde, koku almayı sağlayan kimyasal alıcılar vardır; *tat alıcıları* ya da *tat tomurcukları*, dörtbacaklılarda olduğu gibi hem ağız-yutak boşluğunda, hem de bedenin geri kalan bölümünde, özellikle tek yüzgeçlerde ya da baş eklentilerinde yer alır (mersinbalıklarının dudak dokunaçları ya da kedibalıklarının "bıyıklar"ı).

Balıkların bir başka özel duyu alıcısı tipi, elektrik alanlarını algılamalarını sağlayan elektrik alıcılarıdır. Köpekbalıklarında, bu alanları avlar yaratır, o da bunları algılamakla yetinir; başka balıklarda (nilturnabalığıgiller, elektrikli yılanbalıkları, vatozlar) elektrik alanları, *elektrojen* deneri özel kasların etkinliğinden doğar. Bu organlar zayıf şiddette elektrik alanları yaratır, yakındaki nesneler ya da canlılar bu alanı bozduklarında, hayvan bu yolla avlarının ya da avcılarının yerini belirlemiş olur, hatta kendi türdeşlerinin yerini de belirler ve böylece onlarla elektrikle iletişim kurabilir. Torpilbalığında olduğu gibi yükü daha güçlü boşaltan elektrojen organlar da vardır; bunlar daha değişik rol oynar, hayvan bunlarla yiyeceği avı ya da korunacağı düşmanları bayıltır.

Balıkların sinir sistemi, bütün omurgalılarınkinden ilkeldir. Ama gene de omurgasızların en gelişmiş olanlarının, özellikle kafadanbacaklı yumuşakların ulaştığı en yüksek karmaşıklık düzeyindedir. Beyincik, sudaki üç boyut içinde yapılan hareketle bağıntılı olarak oldukça büyüktür. Çok makrosmatik türler dışında telansefal az gelişmiştir. Mezansefalın tepesi, beynin en önemli sırt bölgesini oluşturur.

Balıkların hareketinde, bir kararda durmayı ya da yavaş devinmeyi sağlayan tek ve çift yüzgeçlerden başka, göğüs ve kuyruk kasları, özellikle kuyruk yüzgeci önemli rol oynar. Kuyruk yüzgeci köpekbalıklarında ve kıkırdaklıbalıklarda heteroserktir (yatay düzleme göre bakışımsız), çünkü onların ağırlığa karşı koyma gereksinimi vardır; kemiklibalıklar da bakışımlıdır *(homoserk)*, çünkü onlarda yüzme kesesi belli bir derinliğe kadar balığı "ağırlıksız" kılarak dengeyi sağlar. Göğüs yüzgeçleri, köpekbalıklarında yatay yüzmeyi sağlamak için gövdeye eğik bitişmiştir, oysa kemiklibalıklarda dikeyleşebilir ve durmak ya da kısa dönüşler yapabilmek için fren ödevi görür. Yılanbalığı gibi uzun gövdeli balıklar bedenin yana doğru kıvrılma hareketleriyle yüzer ve oldukça yavaş yer değiştirirler. Ton balıkları gibi en hidrodinamik olanların gövdesi mekik biçimindedir; kuyruk sapı kısa, kuyruk yüzgeci de yüksek ve diktir; bunlar hayvanın büyük hızla yüzmesini sağlar.

Balıklar öbeğinde tür sayısı 30 000 ile 40 000 arasındadır ve bunların çoğunluğu kemiklibalıklar öbeğinde yer alır. Yuvarlakağızlılar sınıfında amfibiyotik olan bofabalıkları ve denizlerde yaşayan *Myxine* öbeği yer alır. Kıkırdaklıbalıklar denizlerde yaşayan kedibalıklarını, hemen hepsi denizlerde yaşayan köpekbalıkları ile vatozları içerir. Kemiklibalıklar birbirine eşit olmayan üç altsınıfa ayrılır: saçakyüzgeçlimsiler *(Grossopterygii)*, ciğerlibalıklar *(Dipnoi)* ve ışınyüzgeçliler *(Actinopterygii)*. Saçakyüzgeçlimsiler altsınıfının bugün yaşayan tek cinsi *Coelocanthus*'tur, denizde yaşar; bunun fosil biçimleri *(Rhipidistii)* dört bacaklı omurgalıların atasıdır; akciğerleri sayesinde havayla solunum yapabilen ciğerlibalıklar altsınıfı pek çok coğrafi alana dağılmış bulunan ve tatlı suda yaşayan balıkları kapsar; ışınyüzgeçliler altsınıfı üç üsttakıma ayrılır: kıkırdakiskeletliler ya da mersinbalıkları, amfibiyotikler ve tatlı suda yaşayan tümkemikliler üsttakımı; kemikli balıkların da otuz kadar takımı vardır.

—Balıkç. Balık yemi olarak kullanılan maddelerin çoğunlukla balığın beslendiği yiyeceklerle aynı olmasına karşılık, "balık yemi" terimi, genellikle, balığı çekecek biçimde serpiştirilmiş, saçılmış maddeler için kullanılır.

Balıkçılar, balığı çekmek için, balığın bütünüyle yiyebileceği maddeleri kullanmak zorundadır. Balık yemlerinin bileşiminde kenevir ekmeği, ezilmiş buğday ekmeği, patates, pişmiş taneler, kepek, çeşitli larvalar, kurtlar, kan, vb. yer alır. Akıntılı sularda, balık yemini ağırlaştırmak için, yem killi toprakla kaplanabilir. Suyu bulandıran bir yem yapmak için, bazı balıkçılar talk, kaolin ve hatta alçı kullanırlar; ama bu uygulama iyi bir uygulama değildir. Balık yemine katılabilecek cansız maddeler arasında, besin maddelerini yüzeye çıkartan ve yeme lezzet katan mantar tozu sayılabilir. Balık avının başarılı geçmesi için, balık yemiyle avlanmak istenen balığın yediği besin maddelerinin aynı olması dolayısıyla balığın alışkanlığından yararlanmak gerekir. Deniz balıkçılığında da yem kullanılır: uskumru için balık ezmesi ve unla hazırlanan bir yem, sardalya için havyar ve yerfıstığı unu.

• *Elektrikle balık avı.* Bazı balık üreticilerince, ama daha çok biyologlarca uygulanan çok sıkı kurallara bağlı bir tekniktir. Örneğin bir akarsu, gölet ya da gölde bulunan balık topluluklarını incelemek isteyen biyolog, balıkları yakalayıp işaretlemek için bu teknikten yararlanır. Elektrikle balık avlama teknikleri, suyun tuzluluk derecesine ve taranacak bölgenin genişliğine göre değişir. İlke şudur: bir elektrotun (negatif ucu toprağa bağlı iken), pozitif ucu suya daldırılır ve devreden elektronik bir akım geçirilirse belli bir uzaklığa kadar çevrede bulunan balıkların anota geldikleri görülür. Elektriğin etkisinde kalan balıklar, çeşitli biçimde davranırlar. Doğru akım titremelere ve çırpınmalara neden olur, balığın başını anota doğru yöneltir (galvanik eksen) ve üçüncü tepki olarak (en ağırı), balık anota çok yaklaştığı zaman ortaya çıkan elektrik narkozu ya da bayılma. Alternatif elektrik akımının etkisinde kalan balık iki elektrot arasındaki kuvvet çizgilerine dikey bir konuma geçer. Akımın gerilimi artınca balık elektrik narkozuyla çarpılır.

—İkonogr. • Erken hıristiyanlık dönemi sanatında balığa çok sık rastlanır. İsa'nın yunancadaki adını (IKHTHUS: I [esus] KH [ristos] TH [eu] U [ios] S [oter]) anımsatması nedeniyle İsa'nın şahsını simgelediği gibi, eucharistia mucizesini ya da havarilerin ağıyla kurtarılan ruh'u temsil eder (lahitler, yeraltı mezarlıklarındaki freskler; üzerlerinde balık simgesi kazılı lambalar, yüzük halkaları, taşlar). Çoğu zaman, umut simgesi olan çapanın yanında yer alır. Simgesel bir içerik taşımadan da antik fresk ve mozaiklerde (Pompei, Herculanum, Vatikan), daha sonra da Aertsen'den Braque'a kadar sayısız ressamın natürmortlarında yer alır: S. Van Ruysdael, Snijders, Ruoppolo, Melendez, Chardin (*Kedibalığı*, Louvre), Courbet (*Alabalık*, Zürich), Ensor (*Kedibalığı*, Brüksel), Klee, vb.

•*Balık avı,* Mısır (Morgan mastaba'sı, Louvre) ya da Roma (Vatikan, Napoli, Berlin) heykelcileri yapıtlarında balıkçı figürlerine yer verdiler. Bu figürler, XIV. yy.'da Avignon'daki Papalar sarayı'nda bulunan *Ağla balık avı* freskiyle yeniden ortaya çıktı. Annibale Carracci'nin ardından (*Balık avı*, Louvre), birçok hollandalı ressam (Teniers, Backhuysen, vb.) balıkçıları ya da balıkçı teknelerini konu alan resimler yaptı. XVIII. ve XIX. yy. fransız ressamları da bu temayı işlediler: Boucher (*Balık avı*, Grand Trianon), J. Vernet (*Bandol körfezinde ton balığı avı*, Musée de la Marine), L. Garnerey (*Dieppe'te ringa avı*, Calais müzesi), L. Robert (*Adriya denizi balıkçılarının balığa çıkışı*, Neuchâtel), Turner (*Buzlar arasında sıkışan balina avcıları*, Glascow; *Sisler arasında güneşin doğuşu: balıkları yıkayıp satan balıkçılar*, National Gallery; vb.). Ayrıca Puvis de Chavannes'ın *Yoksul balıkçı* (Louvre), heykelde Rude'un *Napolili genç balıkçı*, Carpeaux'nun *Deniz kabuğu toplayan balıkçı*, Duret'nin *Tarentella oynayan napolili balıkçı* adlı yapıtları (tümü Louvre müzesi'ndedir).

Hıristiyan ikonografisinde balık avı teması hıristiyanlaştırma misyonuyla bağlantılıdır. A. P. Van de Venne'in *Ruhların kurtarılması* (Amsterdam) adında bir tablosu vardır. *Mucizeli balık avı* temasında gerçekleşen mucize, birçok yapıta konu olmuştur. Moissac manastırı'ndaki bir sütun başlığı Raffaello'nun birçok resmi (*Resullerin işleri* taslağı, Londra), il Tintoretto (Washington), Rubens (Mechelen Notre-Dame kilisesi'ndeki üçkanatlı tablo), Magnasco (Washington), Jordaens (Viyana), G. de Crayer (Brüksel) ve Jouvenet'nin (Louvre) yapıtları. K. Witz ise, aziz Yahya'nın İsa'nın kıyıda belirmesini betimleyen anlatısından esinlenmiştir (Cenevre müzesi).

—Mutf. Balık pişirme yöntemlerinin başlıcaları; haşlama, şaraplı suda pişirme, sos içinde pişirme, buğulama, bol yağda kızartma, tava, tereyağlı tava, ızgara ve ogratendir. Haşlama daha çok iskorpit, izmarit, kayabalığı, kefal, kırlangıç gibi balıklarla yapılır. Bu balıklar çorba yapmaya da elverişlidir. Fileto balıklar, özellikle alabalık, şaraplı suda pişirilir. Bazı fileto balıklarsa, ince kıyılıp tereyağda kavrulmuş soğan, domates ve defne yaprağıyla beyaz şaraptan oluşan sosta pişirilerek hazırlanır. Beyaz etli balıklardan (sardalya vb.) buğulama yapılır. Küçük dilimlenmiş fileto balıklar, karides, iç midye vb. önce biraya, sonra una bulanıp bol kızgın yağda kızartılır. Az yağlı balıklardan daha çok (hamsi, izmarit, istavrit, kalkan, levrek, lüfer, palamut vb.) tava yapılır. Bunlardan bazıları kızartıldıktan sonra üzerine tereyağı, limon ve ince kıyılmış maydanoz konarak servis yapılır. Izgara en yaygın balık pişirme yöntemlerindendir. Barbunya, sardalya, uskumru, levrek gibi yağlıca balıkların ızgarası yapılır. Balıklar, kabuklarının kalkmaması için önce una sonra yağa bulanır. Pişerken de üzerine fırçayla yağ sürülür. Bazı balıklar kiremitte ya da yağlı kağıda sarılarak pişirilir. Fileto balıklardan ograten de yapılır.

—Oy. Sekiz, on çocuk ebenin çevresinde bir daire oluşturarak yere oturur, ayaklarını öne uzatırlar. Bir mendil bükülerek balık yapılır. Çocuklar bunu ebeye vurup bacaklarının altından dolaştırırlar. Ebe kimin elinde balığı yakalarsa, o ebe olur.

BALIK a. (*ba-l-*, bağlanmak'tan bağlanmış). Duvar, kale; şehir, kent.

—ANSİKL. Orhun yazıtlarında ve uygur yazmalarında çevresi kerpiç (balçık) duvarlarla çevrili kentler *balık* diye adlandırılmıştır. Bu sözcüğü kullanarak Uygurlar şehir adları oluşturdular: *Bişbalık* > *Beşbalık* (beş şehir), *Yangıbalık* (yeni şehir), *Baranasbalık* (Hindistan'daki Benares şehri) vb. Uygurca metinlerde aynı anlamda kullanılan *kent* sözcüğü, zamanla balık sözcüğünün yerine geçti. *Divanü lugat it-Türk*'te balık'ın saray ve şehir anlamında olduğu ve bu sözcüğü yalnız Mecusiler'in ve Uygurlar'ın kullandığı belirtilmiştir. Sözcük *Oğuz Kağan destanı*'nın uygur harfli yazmasında da yer almaktadır. (→ Kayn.)

BALIK gölü, Anadolu'daki iki gölün adı: **1.** Doğu Anadolu'da, Ağrı ilinde, Ağrı dağının 60 km B.'sında, Durak, Arı ve Perili dağlarıyla çevrili tatlı su gölü; 34 km²; denizden yüksekliği 2 250 m (Türkiye'nin en yüksek göllerinden). Çevresindeki yüksek dağlardan inen derelerle beslenen ve yüzeyi kışın buz tutan göl, fazla sularını gi-

değeni Balık suyu ile Aras nehrine boşaltır; **—2.** Karadeniz bölgesinin orta bölümünde, Samsun ilinde, Kızılırmak deltasının doğu kıyısında set gölü (lagün); 12 km². Güneyindeki bir ayakla sularını Karadeniz'e boşaltır. Balıkçılık.

BALIK SÜLÜĞÜ a. Asalakbil. Tatlı su balıklarında asalak yaşayan *Rhynchobdelliformes* takımından sülük.

BALIK SÜTÜ a. Dış yumurtlama sırasında, erkek balıkların çıkardığı ve sperma hücrelerini kapladığı, süt görünüşlü beyaz ve koyu madde. (Sazan, ringa, uskumru balıklarının yumurtaları çok kullanılır ve çok değişik hazırlanış biçimleri vardır; börek gibi, yanık yağda, bulamaç gibi, vb.)

BALIK ÜRETİMİ a. **1.** Balık yetiştirme ve üretme. (Eşanl. PİSİKÜLTÜR.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Balık ekimi,* bir gölete, göle ya da akarsuya, çok sayıda yavru balık salıverme. || *Kafeste balık üretimi,* daimi sularda genellikle ağdan yapılan kafes biçiminde yüzer kasalarda balık yetiştirme. || *Kapalı alanda balık üretimi,* tabanı doğal su dibi olan ve çevresi ağlarla çevrilen sınırlı alanda balık yetiştirme. || *Katma balık üretimi,* balıkların başka hayvanların yanı başında yetiştirilmesi (balık ve ördek, domuz ve balık, piliç ve balık).

—ANSİKL. Balık, öbür hayvanlara göre yetiştirilmesi ilginç bir hayvandır. Çünkü, balıkların beden sıcaklığı çevre sıcaklığına bağlıdır, enerji ihtiyacını karşılamak için sıcaklık sağlamaya gerek yoktur. Balıkların beslenme ve hareket için enerji ihtiyacı çok azdır; katabolizma artıklarının atılması, yok edilmesi ekonomik olduğu gibi kılçıkları atıldıktan sonra et verimi de iyidir. Bileşik besinlerle aldığı yapay proteinleri değerlendirmesi mükemmeldir. Bununla birlikte, istiridye ve midye gibi bir yere tutunarak yaşayan yumuşakçalarla karşılaştırılırsa, serbestçe dolaştığı alanı sınırlamak için maddi engellere gerek vardır; hele geniş alanlara sadece ekimi sözkonusuysa, onları tutmak büyük çaba ister ve enerji bakımından pahalıya gelebilir.

Balık üretimi için kullanılan ortama göre, kapalı (havuz, kapalı alan, gölet, yüzer kafes ya da daldırma kafes) ya da açık (akarsu, haliç, deniz); kullanılan tür sayısına göre (tek türde üretim ya da çok türde üretim); suyun yenilenme tipine göre (pompalama, ırmaktan arkla alma, gelgit akımı); beslenmenin doğal ya da yapay ya da karma olmasına göre; ekilen yavru balıkların doğal (örneğin yılanbalığı üretimi) ya da yapay (alabalık üretimi) olmasına göre birçok teknik kullanılabilir.

Balık üretiminin yaygın olduğu ülkelerde birçok üretim tekniği uygulanmaktadır.
1. *Tatlı suda alabalık üretimi.* Bu teknik yüksek debili akarsu gerektirir.
2. *Gölette balık üretimi.* Avrupa'da çok eskiden beri uygulanan bir tekniktir. Bu teknikle üretilen başlıca balık sazandır (binlerce ton). Sazan türlerinin yanı sıra, turnabalığı ve kızılkanat da üretilir.
3. *Acı sularda çok türde balık üretimi.* Atlas okyanusu ve Akdeniz kıyısındaki bazı denizkulaklarında ve kıyı göllerinde uygulanır. Üretilen başlıca balıklar kefal ve yılanbalığı, sonra levrektir. Balıklar üretim yerine yavruyken girer, orada beslenip büyür, sonra özellikle gene denize dönmek istedikleri zaman yakalanırlar.
4. *Geniş alanlara balık ekimi için üretim.* Yavru balıkları çok az denetlenebilen ya da hiç denetlenmeyen av alanlarına (ayağı olmayan geniş sular, akarsular, okyanuslar) salıvermek için yapılan üretimi öngörür. Balıklar salıverildikleri tatlı sularda avlanacak büyüklüğe ulaşınca oltayla ya da ağla avlanırlar.
5. Başka türler ve başka teknikler de deneniyor: levrek, kalkan, dilbalığı gibi deniz balıklarının yapay üretimi; alabalık üretimi için denizde yüzer kafes kullanımı; elektrik santrallarının soğutulmasında kullanılan suların sıcaklığından yararlanılarak yılanbalığı üretimi denemeleri; tatlı su balıkları (sazan, turnabalığı, yerli mersinbalığı) için yavru üretimi yerleri hazırlanması.

B. Losier

H. Chaumeton

bir sombalığından yumurta sağımı

değişik havuzlara aktarılmak üzere alabalıkların büyüklüklerine göre ayrılması (su yüzeyinin üstünde bir besi kabı)

Son yıllarda balık üretiminin en çok geliştiği ülkeler şunlardır: Çin, 5 "çin sazanı" türünden bir milyon ton üretir; ABD'de göletlerde (40 000 ha) yayınbalığı üretimi 60 000 tonu aşar; Rusya'da Hazar denizi'ne ekilen mersinbalıklarından tutulanların toplamı yılda 20 000 tonu bulur, Japonya'da, yeraltı sularından yararlanılarak hazırlanan göletlerde yılanbalığı üretimi 35 000 tonu aşar; yüzer kafeslerde sarı kuyruk üretimi 150 000 tonu bulur.

Toplam olarak dünya su ürünleri yapay üretiminin üçte ikisini balık oluşturur: 4 Mt.

BALIK YUMURTASI a. Tuzlanarak yassı sosis biçimine sokulan kefal yumurtası. (Martigues'in spesiyalitesi.)

■ **BALIKADAM** a. Dışarıyla bağlantısı olmaksızın belli bir süre su altında kalmasını, hareket etmesini sağlayan bir aygıtla donatılmış deneyimli yüzücü. (KURBAĞAADAM da denir.)

—ANSİKL. Türkiye'de bu spor dalı İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelişti. Türkiye Kurbağaadamlar kulübü ile Türkiye Balıkadamlar kulübü bu dalda etkinlik gösteren ilk kulüpler oldu. Daha sonra Adalar su sporları kulübü, Aktif balıkadamlar kulübü ile Beşiktaş ve Galatasaray'ın bu dalda şubeler oluşturmalarıyla giderek yaygınlaştı. 1970'te, Sualtı sporları birliği, 1980'de de Türkiye Sualtı sporları federasyonu kuruldu.

BALIKAĞZI a. Gökbil. FOMALHAUT'un eşanlamlısı.

BALIKBİLİM a. Balıkları inceleyen bilim. (→ İHTİYOLOJİ.)

BALIKBİLİMCİ a. Balıkları inceleyen bilim adamı. (→ İHTİYOLOG.)

BALIKÇI a. **1.** Balık tutma ve/ya da satmayı iş edinmiş kimse. **—2.** Balık, ıstakoz, karides vb. deniz ürünlerinin satıldığı dükkân.

—Denizc. *Balıkçı bağı,* bir halat çımasını anele ya da benzeri yere bağlamada kullanılan bir bağ türü.

◆ sıf. Balıkçıya özgü.

—Terz. *Balıkçı yaka,* kendi üzerine katlanmış, boyuna çok yakın, dik ve yüksek yaka. (Göğsü ve boynu soğuktan koruduğu için daha çok balıkçıların kullandığı bir yaka biçimidir.)

BALIKÇIL sıf. ve a. Balıkla beslenen hayvana denir.

■ **BALIKÇIL** a. Sürü halinde yaşayan ve daha çok balıkla beslenen, uzun bacaklı, uzun boylu, sivri gagalı, büyük kuş. (Balıkçılgiller familyası.)

—ANSİKL. Balıkçıllar, tropikal bölgelerle, sıcak ılıman bölgeler arasında çok yaygın olarak rastlanan kuşlardır. Buralarda kalabalık sürüler halinde, durgun suların, bataklıkların yakınında yaşayan balıkçıllar, yerde ya da aynı ağacın üstünde topluca yuva yaparlar. Balıkçılların bedeninde, sürekli uzayan hav tüyleriyle kaplı kesimler vardır. Balıklar kurbağalar ya da suda yaşayan eklembacaklılarla beslenirler; öküz balıkçılı, büyükbaş hayvan sürülerini izler ve bu hayvanların yer değiştirirken rahatsız ettikleri böceklerle beslenir. Birçoğu, kışı geçirmek için, tropikal bölgelere uzun göçler yapar. Türkiye'de rastlanan başlıca balıkçıl türleri şunlardır: dünyanın birçok bölgesinde görülen beyaz balıkçıl (*Egretta alba*); Avrasya ve Avustralya'da yaşayan küçük beyaz balıkçıl (*E. garzetta*); Avrasya, Afrika ve Madagaskar'da bulunan toparak* (*Ardeola ralloides*); Avrasya, Afrika, Cava ve Madagaskar'da yaşayan külrengi* balıkçıl (*Ardea cinerea*); erguvani* balıkçıl (*A. purpurea*); cüce* balaban ya da cüce yırtıcı balıkçıl (*İxobrychus minutus*); öküz* balıkçılı (*Bubulcus*

boz balıkçıl (*Ardea cinerea*) ve yavruları

balıkadam

Balıkçılar adlı Karagöz oyununda Çelebi ve lalası Mercan Ağa

erguvani balıkçıl *(Ardea purpurea)*

ibis ya da *Ardeola ibis*); gece balıkçılı (*Nycticorax nycticorax*); balabankuşu* (*Botaurus stellaris*). Bunlar dışında kalan önemli balıkçıl türleri arasında Amerika balıkçılı (*Egretta thula*), mercan balıkçılı (*E. sacra*) sayılabilir.

Balıkçıl ve yaban ördeği efsanesi, Yakut Türkleri'nde, insanın yaratılışına ilişkin efsane. Bir dünya yaratmaya karar veren yaratıcı, balıkçılla yaban ördeğini çağırıp denizin dibinden toprak getirmelerini ister. Yaban ördeği bir çamur parçasıyla çıkar, ancak balıkçıl ağzı boş döner. Buna çok kızan yaratıcı, onu sürekli olarak deniz üstünde yaşamaya mahkûm eder. Yaban ördeğinin getirdiği toprağı denizin üstüne bırakır; toprak kısa zamanda büyüyerek dünya olur.

■ **Balıkçılar,** bir Karagöz oyunu. Hasta kardeşini yoklamaya giden Çelebi, Hacivat ile karşılaşır. Konuşurlarken konu balıkçılıktan açılır. Karagöz de konuşmaya katılır. Çelebi lalası Mercan Ağa'yı da alıp balığa çıkar. Çok balık tutarsa, lalasına kırmızı fes alacaktır. Balık oltaya yaklaştığında lala heyecanlanıp bağırır, balığı kaçırır. Çelebi balık tutmaktan vazgeçer. Olanları pencereden izleyen Karagöz, çamaşır teknesini kayık, çamaşır ipini olta yaparak balığa çıkar. Balıkçılığı bilmediğinden tuttuğu balıklardan yenebilenleri atar, yenemeyecek olanları karısına götürür. Karısı kızar. Tekrar denize açılan Karagöz bu kez bir deniz canavarıyla karşılaşır. Onu yakalamak ister, boğuşurlar. Ardından bir denizkızı, onu denize çekmeye çalışır. Canını zor kurtaran Karagöz, sonunda bir yılanbalığı yakalar, ama karısı bunu da beğenmez, oyun sona erer. Kuzey Afrika'da oynatılan *Lu'bet el-Havvat* adlı gölge oyunu, bu oyunun bir çeşitlemesidir.

BALIKÇILGİLLER a. Küçük başlı, ensesi çoğunlukla tüylü, gagaları uzun ve keskin kenarlı, ayak parmakları uzun ve ince kuşları içeren familya. (Bil. a. *Ardeidae;* leyleksiler takımı.)

—ANSİKL. Balıkçılgiller, ağaçların ve bataklık bitkilerinin üzerinde yuva yapar. Türkiye'de yaşayan türleri arasında cüce balaban (*İxobrychus minutus*), külrengi balıkçıl (*Ardea cinerea*), erguvani balıkçıl (*A. purpurea*), beyaz balıkçıl (*Egretta alba*), küçük beyaz balıkçıl (*E. garzetta*), balabankuşu (*Botaurus stellaris*), öküz balıkçıl (*Bubulcus ibis*), gece balıkçılı (*Nycticorax nycticorax*), toparak ya da alaca balıkçıl (*Ardeola ralloides*) sayılabilir.

■ **BALIKÇILIK** a. **1.** Tekne ve ağ kullanarak ya da yalnız ağ kullanarak geniş çapta balık avlama eylemi. **—2.** Balık satmakla uğraşan esnafın yaptığı iş. **—3.** *Deniz balıkçılığı,* denizde ya da deniz kıyılarında yapılan balıkçılık. || *Tatlı su balıkçılığı,* akarsularda ve göllerde yapılan balıkçılık. **—4.** Balık avcılığı sorunlarını içeren ve ele alan bilim ve tekniklerin tümü.

—Balıkç. *Aşırı balıkçılık,* bir balık alanının olanaklarının üstünde avlanılarak sömürülmesi. (Eşanl. OVERFİSHİNG.)

—Huk. Tatlı su ve göl balıkçılığı → SU ÜRÜNLERİ.

—ANSİKL. Balıkç. • TATLI SULARDA BALIKÇILIK. 1. *Olta balıkçılığı.* Birkaç türe ayrılır: a) *Yüzer oltayla balık avı.* Bir iğnenin ucuna takılı doğal ya da yapay bir yemi balığa ısırtarak onu tutmak amacıyla yapılır. İğne elde tutulan kamışa bağlı bir ipin ucunda bulunur; olta ipinde yüzdürücü (mantar) olabilir de, olmayabilir de. Yemin takılı olduğu iğnenin hangi düzeyde bulundurulacağı balıkçı tarafından önceden mantarla ayarlanır. Tatlı sularda yaşayan bütün beyaz balıklar, eğer yırtıcı, yani etçil değillerse bu çeşit oltaya gelirler. Yırtıcı balıklar (levrek, turnabalığı, sudak), ucuna canlı bir balık takılı sağlam bir yüzer oltayla avlanır. Yüzer oltayla balık avı, dip oltasıyla balık avı gibi, "yığınak" denen bazı yerlerde yapılır, balıkları çekmek için buralara önceden yem ekilir.

b) *Dip oltasıyla balık avı.* Hareketsiz bir av yöntemidir, dipte, iki su arasında besin arayan beyaz balıkları avlamaya yarar. Olta, kurşunlu ucu ya da herhangi bir yem takılı iğnesi suyun dibinde duracak biçimde yapılmıştır. Bu yöntem iğneye herhangi bir yem takılarak basit bir biçimde yapılabileceği gibi bir balçık topağına saklı bir yem aracılığıyla da yapılabilir. Bu türlüsüne *topak yemle balık avı* denir.

c) *Hareketli oltayla balık avı.* Olta ipinin ucuna oldukça ağır bir yalancı yem ya da ucuna yem takılı 5-10 g ağırlığında ve piramit biçiminde bir nikel parçası yardımıyla yapılır. Tam öldürücü bir yöntemdir, özellikle ekim ayından nisan ayına kadar tatlı su levreği ve kızılkanat avlamak için uygulanır. İlk hareketli oltalar basit bir iple, 0-50 cm aralıklı iki kurşun arasına yerleştirilmiş bir zeytin ve bir köke bağlı bir iğneden oluşurdu. Bu düzenek sonra daha geliştirildi, küçük kurşunların yerini fırdöndülü bir çengel ve doğal kökün yerini de 8 ya da 9 numara çift uçlu iğne bağlı çelikten bir kök aldı. Kullanılacak yemler sınırlıdır; küçük canlı bir yem, kırmızı bir yer solucanı, çalı karidesi ve yavru yılanbalığı bu işe elverişlidir. Hareketli oltayla balık avı, balığın iğneden önce yemi yutması olayına dayanır.

Avcılık eylemi yavaştır: olta dibe kadar salınır, sonra çekilir, gene salınır, gene çekilir. Balık çoğu zaman olta yukarı çekilirken saldırır.

d) *Kamçı oltayla balık avı.* Oldukça kısa ve esnek bir kamışla yapılır. Oltaya basit bir yapay yem ya da gerçek bir böcek takılır. Oltanın ucundaki yem ya da yalancı yem, iple fırlatılır, suyun yüzünde yüzmeye bırakılır, yüzeye yakın yiyecek aranan balıklar onu yakalamaya gelirler. İncibalığı, kepenez ve alabalık bu yöntemle çok iyi tutulur.

e) *Ağır otlayla balık avı.* Bir ya da iki elle kullanılan ağır bir oltayla yapılır. Kamışın üstünde olta ipinin sağılmasını ve sarılmasını sağlayan bir halka ve bir döner kasnaklı makara düzeneği bulunur. Balıkçı, balığı tutabilmek amacıyla uzaktan suya safralı bir yapay yem atar. Bu yem bir kaşık, bir yapma balık ya da herhangi başka bir şey olabilir. Bu nesne suyun içinde yol alırken, balığı andırdığından etçil balıklar onu kapmak için saldırıya geçer (turnabalığı, tatlı su levreği, alabalık, sombalığı).

f) *Hafif oltayla balık avı.* Bunun tekniği de önceki gibidir. Sabit kasnaklı makara takılı bir oltayla yapılır. Bu oltayla 3 g'dan hafif yapay yemler kolayca uzak mesafeye atılabilir. Alabalık, tatlı su levreği ve turnabalığı bu çeşit oltaya gelen başlıca balıklardır. Balıkçı yapay yem yerine yemli iğne takarak da bu yöntemi uygulayabilir.

g) *Sinekli oltayla balık avı.* İpekten özel ipi, ucunda yapay bir sinek bulunan halkalı ve makaralı bir oltayla yapılır. İpek hafif olduğundan balıkçı, ucuna sinek bağlı iğneyi kamçı gibi fırlatabilir. Yapay sinek suyun yüzünde akıp giderken alabalık kapmak için saldırır. Sombalıkları da bu şekilde, ama iki elle kullanılan daha kuvvetli oltalarla avlanabilir.

2. *Ağla ve başka araçlarla balık avı.* Amatörlerden çok meslekten balıkçıların işidir.

3. *Özel yöntemlerle balık avı. Sürütme yönteminde,* etçil balıkların, özellikle turnabalığının iştahını kabartmak için atılan yapay yemli olta kıyıdan ya da gemiden çekilerek sürüklenir.

Dip oltalarıyla balık avı, ucu yemli durgun oltalarla uygulanır, olta akarsuyun yatağına fırlatılarak beklenir.

Sargılı mantarla balık avı, turnabalığı, yılanbalığı ve uzun levrek avlamak için uygulanır. Üstüne birkaç metre ip sarılı yuvarlak, dört köşe ya da silindirimsi bir şamandıraya bağlı olta ipinin ucunda canlı yem bulunur, balık saldırdığı zaman ip çözülerek uzayabilir.

Zıpkınla balık avı, balık zıpkınla vurularak yapılır.

Elle balık avı, daha çok alabalık tutmakta uygulanır. Akarsuyun kenar oyuklarında ve bitki köklerinin arasında bulunan balıklar çıplak elle yakalanır.

Solucanlı oltayla balık avı için yünden bir ipin üzerine bir sürü solucan dizilip ip dibe atılır, yılanbalıkları solucanı ısırınca balıkçı ipi hızla çeker, balık dişleriyle yün ipe asılı kalır.

Elektrikle balık avı, balıkların elektrik akımıyla sersemletildikten sonra yakalanmasıdır. Bu yöntemlerin bir kısmı yasaktır, ama denetlenemeyen yerlerde kullanılmaktadır.

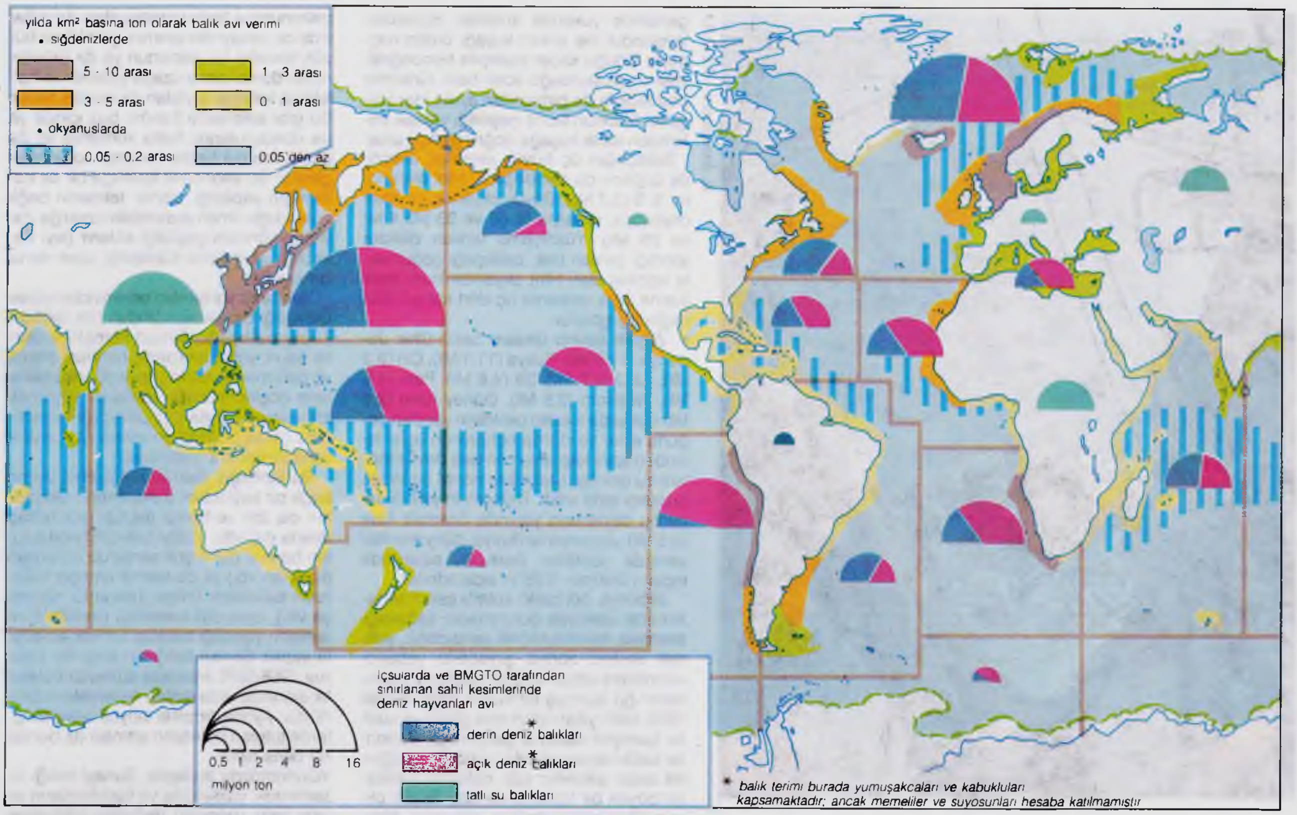
•DENİZDE BALIKÇILIK. Deniz balıkçılığı dörde ayrılır:

1. *Yaya balıkçılık.* Bunu kumlu çakıllı kıyılarda amatör ya da profesyonel balıkçılar yapar. Bu balıkçılar çeşitli yöntemler kullanarak kabukluları, kerevitleri, yengeçleri ve kum yılanbalıklarını tutarlar. Ağ kullanılarak kumsalda ringa tutulması ya da sürütme ağıyla balık avlanması da bu çeşide girer. Küçük ya da orta boy balıkların (işkine, vatoz, küçük camgözler vb.) oltayla yakalanması da yaya balıkçılık sayılır.

P. Diot-C.E.D.R.I.

bir açık deniz balıkçılık gemisinin güvertesinde (konserve yapmak amacıyla) morinanın boy boy ayrılıp hazırlanması

BALIKÇILIK BÖLGELERİ

2. *Kıyı balıkçılığı.* Kıyıya yakın yerlerde yapılır ve kıyı halkına taze balık ve deniz ürünleri sağlar. Kıyı balıkçıları esnaf olarak çalışır. Duruma göre iğneli olta (uskumru, pollak, bakalyaro) parakete (camgözler, yassı balıklar), sabit ya da çekmeli ağ: üçlü ağ, trol, sürütme ağ (dilbalığı, kalkan, vatoz, ringa, sardalya), çöten ve yengeç fanyası (ıstakoz, langust, denizörümceği), algarna (denizkestanesi, istiridye, midye ve çeşitli yumuşakçalar), ışıkla birlikte kullanılırlar (Akdeniz'de uygulanan atadan kalma bu yönteme göre suyun yüzündeki herhangi bir ışık kaynağı balıkları kendine çeker) [hamsi, sardalya, uskumru].

3. *Açık deniz balıkçılığı.* Balıkçılar en çok iki hafta süren seferlere çıkar (İstanbul balıkçılarının Karadeniz'e açılmaları, kalkan avı için sovyet karasuları yakınına gitmeleri), hamsi, kalkan gibi balıkları avlarlar. Bu avcılıkta balığın soğutucularda ya da buzda saklanması gerekir. Karadeniz ile Akdeniz arasında göç eden balıklar da bu yöntemle avlanır. Bu avcılıkta orta ve büyük boy motorlu tekneler kullanılır.

4. *Uzak deniz balıkçılığı.* Genellikle kıyılardan çok uzaklarda ve okyanus sularında yapılır. Tutulan balıklar dondurulur ya da tuzlanır. Uzak deniz balıkçılığında kullanılan modern gemiler, haftalarca, hatta aylarca denizde kalabilecek şekilde donatılmış büyük balıkçı gemileridir. Tutulan balıkları konserve yaparak ya da dondurarak depo edebilecek donanımları vardır. Dondurucusu olan büyük gemiler çok büyük trollar (dikey ağız açıklığı 40 m) kullanırlar.

—Coğ. Geniş anlamda balıkçılık, balık tutmaktan başka, çeşitli su ürünlerini, hatta suyosunlarını toplamayı ve suda yaşayan memeli hayvanları avlamayı da içerir. Denizde, gölde ya da akarsuda, hatta havuzlarda balık ve birtakım su ürünleri üretimi de geniş anlamda balıkçılığın kapsamına girer. Suyosunları ve memeli hayvanlar bir yana bırakılacak olursa, dünyada bir yılda tutulan su organizmalarının toplamı yaklaşık olarak 92,6 Mt'u bulur (bunun bir kısmı tatlı sulardan, bir kısmı denizden sağlanır). Denizlerin büyüklüğü ve içindeki biyokütlenin hacmi göz önüne alınırsa, tutulan bu miktar çok önemsiz kalır. Üstelik, bu toplamın üçte biri evcil hayvanlara yem olur (balık unu ve balık yağı); insanların tükettiği yiyeceklerin yalnız % 1-2'si bu kaynaktan sağlanır (hayvansal proteinlerin % 20'si). Bununla birlikte, teknik gelişmeler ve ticari açıdan kullanılabilir türlerin değerlendirilmesi, 1948-1970 arasında balıkçılık üretimini hızla artırma olanağı sağlamış, toplam üretim 19 Mt'dan 69 Mt'a yükselmiştir. 1971-1980 arasında 70-72 Mt civarında kalan üretim, 1987 verilerine göre 92,6 Mt'a ulaşmıştır.

• *Tutulan büyük balık türleri.* Tutulan ürünlerin en büyük bölümü balıktır, onu sırasıyla yumuşakçalar, kabuklular, suyosunları ve memeliler izler. Balıkçıların tuttuğu balıklar çok az sayıda familyayı ilgilendirir: ilke olarak en bol olan, en kolay ulaşılan ve en çok beğenilen balıklar tutulur. Avlanan balıkların üçte ikisi 13-15 familyadan ve yarısı sadece 4 familyadandır: mezgitgiller (morina, *Melanogrammus aeglefinus*, pollak, berlam, vb.), sardalyagiller (ringa, sardalya, vb.), hamsigiller (hamsi) ve *Osmeridae* (özellikle kapelan). Bu sonuncular arasında en çok avlanan türlerin miktarı (milyonlarca tonu bulur: Alaska berlamı, (Kuzey Büyük okyanus'ta, yaşayan mezgitgiller ailesinin bir üyesi); kuzey Atlas okyanusu morinası; Kuzey Atlas okyanusu kapelanı; Şili sardalyası; özellikle Batı Büyük okyanus'ta tutulan, sıcak ve ılık sularda yaşayan ispanyol uskumrusu. Kabuklular ve yumuşakçalar arasında, kerevit, kabuklular ve kafadanbacaklılar başta gelir. Derin su ve yüzey balıklarının oranı aşağı yukarı yarı yarıyadır.

• *Balıkçılık bölgelerinin dağılımı.* İç sularda tutulan balıkların miktarı su alanlarının genişliğine, ekonomik, kültürel ve toplumsal etmenlere bağlıdır. Asya'daki nüfusça kalabalık ülkeler (Çin, Hindistan) iç sulardan en çok yararlanan ülkelerdir, ama Rusya da göllerini, göletlerini ve akarsularını, özellikle de değerli türlerin bulunduğu Hazar denizi'ni bu bakımdan çok iyi değerlendirmektedir. Afrika'daki büyük göller ve ırmaklar birkaç ayrıcalıklı ülkeye oldukça büyük miktarda balık sağlar: Uganda, Tanzaniya, Nijerya, Çad ve Zaire gibi.

Okyanuslarda balıkçılık bölgelerinin yeri, hem kaynakların bolluğu ve niteliği gibi doğal etmenlere hem de teknik ve ekonomik zorunluluklara bağlıdır; çünkü hem 1 500 m'den derinlerde balık tutma olanağı yoktur, hem de bu işi en az masrafla yapmak gerekir. Bu nedenlerle balıkçılık bölgelerinin dağılımı, derinlik, kıyıya uzaklık ve enlem gibi üç etkene bağlıdır.

Biyolojik koşulların ve derinlik koşullarının gereği olarak balıkçılık çoğunlukla karaların yakınlarında yapılmaktadır; kıta sahanlığı denen bu bölgeler dünyada avlanan balığın % 90'ını sağlar. Kıyı suları ve onlara bitişik sulardan toplam avcılık üretiminin % 65'i elde edilir. Bu alanlar okyanus yüzeyinin ancak % 7,5'i dolayındadır; bu nedenle km² başına verim 1-1,2 t gibi yüksek bir düzeyedir, oysa enginlerin, yani okyanus kesiminin verimi km² başına ancak 9 kg dolayındadır.

Balıkçılığı sıcak bölgeye (toplam üretimdeki payı % 21) ve Güney yarıküre'deki ılıman ve soğuk bölgelere (% 12) kaydır-

Réunion des musées nationaux

Bandol körfezinde ton balıkçılıkı* (ayrıntı) Joseph Vernet'nin yapıtı *Deniz müzesi, Paris

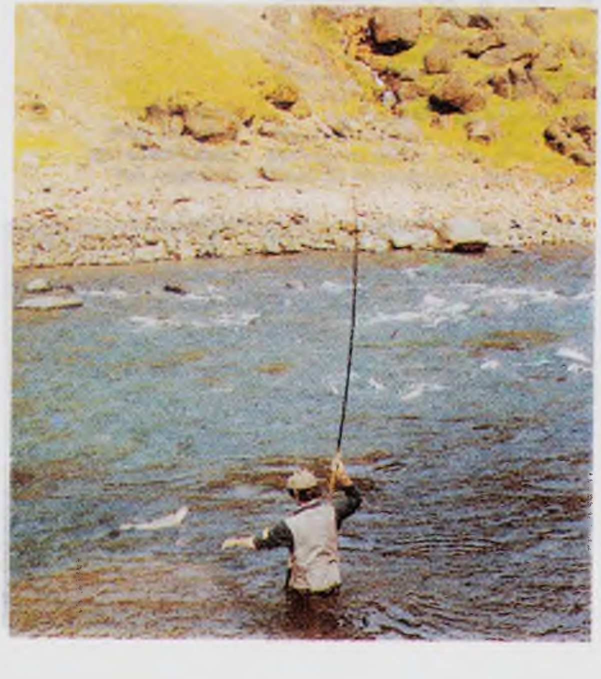

B. Annebicque · C.E.D.R.I.

bir açık deniz balıkçılık gemisinde ağın güverteye çekilişi

ma eğilimine rağmen, dünya balıkçılık üretiminin % 67'sini sağlamakta olan Kuzey yarıküre'deki soğuk ve ılıman alanları kapsayan bölge, anakaralar çevresindeki bu dağılımla çakışmaktadır. Yüksek kuzey enlemlerinde hep daha çok balık avlanması, bu suların verimli ve yararlanılabilecek diplerin geniş (buralar özellikle Doğu Asya ve Batı Avrupa kıyı sularıdır) ve sık nüfuslu ve sanayileşmiş ülkelere yakın olmasının sonucudur. İki büyük okyanusun doğu cephesinde, dört yerde, yüzey sularına bol balık gelmesine ve böylece engin deniz balıklarının kütle halinde tutulmasına olanak sağlayan sürekli dikey akıntılar ve soğuk suların yukarı çıkışı (upwellings) gibi özel avantajları bulunmasına karşın, tropikal kuşak ve güney suları genellikle yukarıda anlatılan kozlardan yoksundur. Her enlem kuşağı üretim hacmiyle olduğu kadar balıkçılık biyocoğrafyasının oluşturduğu ticari balık türlerinin çeşitliliğiyle de birbirinden ayrılır. Her bölgesel bütünün fauna çeşitliliği yüksek enlemden sıcak kuşağa doğru gittikçe artar.

İzlanda'da oltayla sombalığı avcılığı

Balıkçılığın üç büyük okyanus arasında dağılımı da eşit değildir: Hint okyanusu % 5 (3,7 Mt), Büyük okyanus ile Atlas okyanusu, sırasıyla % 62 ve 33 (49,4 Mt ve 26 Mt). Yüzölçümü farkları dikkate alındığı zaman bile, balıkçılığı çoğunlukla tropikal olan Hint okyanusu'nun, öbür ikisine göre ortalama üç-dört kat az ürün sağladığı görülür.

• *Büyük balıkçı ülkeler.* Sekiz ülke: Japonya (11,8 Mt), Rusya (11,1 Mt), Çin (9,3 Mt), ABD (5,7 Mt), Şili (4,8 Mt), Peru (4,5 Mt), Hintistan (2,8 Mt), Güney Kore (2,8 Mt) dünyada tutulan balıkların yarıdan çoğunu avlar ve dünya nüfusunun üçte ikisinden azını kapsayan on beş devlet toplam su ürünleri üretiminin dörtte üçünden fazlasını elde eder. Türkiye'nin yıllık üretimi bu devletlerin yanında önemsiz kalır (0,5 Mt). Japonya ile Rusya, dünyanın her yanında yaptıkları balıkçılık sayesinde toplam üretimin % 25'ini elde ederler.

Japonya, bol balıklı sularla çevrili bir takımada üzerinde bulunmanın sağladığı avantaja, tekniklerindeki yaratıcılığa, yüksek verime, karma şirketlerle yabancı acentelere dayalı tam bir balıkçılık imparatorluğu kurmuş olmasına bağlı olarak 1955-1960 yıllarından beri güçlü ve etkili bir balıkçılık sanayisi geliştirmişti. Japonlar bütün okyanuslarda tonbalığı avcılığında başta geldikleri gibi, tuttukları balıkların büyük bir bölümü de Batı Büyük okyanus'tan gelir (sardalya, uskumru, Alaska berlamı). En büyük balıkçı limanları ülkenin kuzeyindedir: Kuşiro (Hokkaido) ve Haçinohe (Honşu), ama değer olarak, güney limanları da önemlidir.

Rusya (11,1 Mt, bunun 0,74'ü iç sulardan) kara devleti olmasına ve Kuzey Buz denizi kıyısında yer almasına karşın, dünyanın en güçlü balıkçı filosunu kurarak ikinci sıraya yükseldi. Büyük tonajlı gemileri hangi okyanusta olursa olsun balıkçılık yapabilirler; ne var ki soyvet balıkçıları gelenek ve deneyimlerine dayanarak daha çok soğuk ve ılıman suları tercih etmektedir. Büyük Vladivostok -Nahodka ve Murmansk limanları yılda birer milyon ton balık aktarmaktadır.

• *Dar anlamda balıkçılığın yan ürünleri.* Kıyı şeridinde ya da yakınında yapılan çeşitli etkinlikler arasında, deniz ürünlerini yetiştirme ve üretme işlerinin yanı sıra, suyosunu da toplanır; bunların birincisinden yılda 3 Mt, ikincisinden 4 Mt ürün elde edilmektedir ve her ikisi de genişleme ve gelişme eğilimindedir.

Denizde yaşayan memeli hayvanların avlanması balıkçılıkta önemli yer tutar (kuş avcılığı önemsizdir), yüzgeçayaklılar (fok, deniz aslanı, deniz ayısı) denizden çok karada avlanır; balina ve benzerleriyse denizde tutulur. Balina ve benzerleri, ya kıyıdaki istasyonlarda (Norveç, İzlanda, Güney Afrika, Şili) ya da avcı gemilerin ortasında is gören fabrika-gemilerde işlenir. Şimdi balina avını yalnızca Japonya ile Rusya yapmaktadır; bu ülkeler, sözkonusu hayvanları Antarktika çevresinde ve Kuzey Büyük okyanus bölgesinde avlarlar; ancak balinaların korunmaya alınması nedeniyle avlanan hayvan sayısı giderek azalmaktadır. Yılda yaklaşık olarak 10 000 baş hayvan avlanır, bunun üçte biri Güney Buz denizi'nden gelir ve bunun da % 80'ini yalnızca kaşalot oluşturur.

• *Balıkçılık tipleri.* Esnaflık ve sanayi olarak iki çeşit balıkçılık yapılır. Kıyılarda ve iç sularda balıkçı esnafı avlanır. Batılı ülkelerde bunu patronla tayfanın ortaklaşa sahip oldukları büyücek motorlar ya da küçük balıkçı gemileri yapar: elde edilen ürün patronla tayfa arasında yarı yarıya pay edilir. Seferler genellikle bir haftadan fazla sürmez. Türkiye'de balıkçı motorları patronundur, tayfa ücretle çalışır. Ama Batı'da da sanayi donanımını gerektiren büyük tekneler bir patronun ya da şirketlerindir; bunlar daha uzağa gidebilir ve haftalarca kalabilir, tayfaları da ücretle çalışır. Bu gibi seferlerde balığın buz içinde ya da dondurularak, hatta konserve ya da başka mamul haline konarak korunması gerekir. Bu ekonomik farklılığa bir de balıkçılığın yapıldığı alanla teknenin bağlı bulunduğu liman arasındaki uzaklığa dayanan yönetim çeşitliliği eklenir (kıyı balıkçılığı, açık deniz balıkçılığı, uzak deniz balıkçılığı).

Yakalama yöntemleri bakımından yüzey balıkçılığı dip balıkçılığından çok farklıdır. Yüzey balıkçılığı, denizin neresinde olursa olsun, yüzen araçlarla, hareketli olarak ve belli mevsimlerde yapılır. (Çünkü balıkların göçlerine bağlı kalınarak yapılmak zorundadır.) Oysa dip balıkçılığı düzenli, ama şansa bağlıdır ve ancak kıta ve ada sahanlıklarında yapılabilir.

Bu farklılığa, balıkların kullanım yerine bağlı bir başka fark daha eklenir Gerçekten de, ton ve hamsi avcılığı gibi birkaç istisna dışında, yüzey balıkçılığında tutulan balıklar daha çok sanayide kullanılan (kapelan vb.) ya da karma amaçla kullanılan balıklardır (ringa, uskumru, sardalya vb.), oysa dip balıkçılığı genellikle insanların yiyeceği balıkları tutmak amacıyla yapılır. Sanayi balığının artışı bir bakıma 1956-1970 arasında dünyada balıkçılık alanında elde edilen ilerlemelerin ürünüdür. Ayrıca tropikal büyük upwellling' lerde tutulan balıkların artması da bunda rol oynamıştır.

•*Günümüzde balıkçılık.* Sanayi balığı istemindeki yüksekliğe ve balıklavaların ve yeni balık türlerinin değerlendirilmesine dayanan hızlı bir genişleme evresinden sonra balıkçılıktaki büyük gelişme, 1970'li yılların başlangıcında iki büyük güçlükle karşılaştı: bazı balık rezervlerinin erimesi ve buna bağlı olarak getirilen yasal düzenlemeler. Balığın azalması olayı her zaman görülebilir: örneğin Peru hamsisinde üretim 12 Mt iken (Peru bu bakımdan bir süre dünya birincisi oldu) 1 Mt'a düştü; aynı şekilde Atlas okyanusu'nda ringa bunalımı oldu, tutulan ringa miktarı, 3,5 Mt iken 0,6 Mt'a düştü. İster doğal olaylardan, ister aşırı avlanmadan kaynaklansın bu azalma iki sonuç doğurdu. Birincisi, hemen hemen bütün devletler balık avcılığı bakımından karasularının sınırını 12 milden 200 mile çıkardılar, böylece zengin kaynakları mülkiyetlerine aldılar; ikincisi, uluslararası örgütler, birtakım sınırlayıcı önlemler getirerek (balıkçılık izni, avlanma yasağı dönemleri, belli yerlerde avlanma ve kotalar), balık topluluğu dinamiğinin matematik modellerine uygun olarak rezervlerin verimli bir şekilde işletilmesi için bir düzen kurmaya yöneldiler.

Eskiden serbestçe girilen balıklavaların milliyetçilik gayretiyle bölüşülmesi ve kıran kırana bir avcılığın hüküm sürdüğü balıkçılığın sıkı kurallara bağlanması devletleri kendi sularına dönmek zorunda bıraktı ve böylece denizlerde çeşitli deniz ürünlerinin üretilmesine ve iç suların kullanılmasına karşı ilgiyi artırdı. Nitekim 1983'te, on Ortak Pazar ülkesi arasında bir *Mavi Avrupa* yaratmak için sözleşme imzalandı; bu sözleşmeyle balıkçılık bölgelerine giriş, balık rezervlerinin işletilmesi, tutulacak balık miktarının kotalara ve pazarların düzene bağlanması, balıkçı filolarının modernleştirilmesi, üçüncü ülkelerle ilişkiler kesin kurallarla belirlendi.

•*Türkiye'de balıkçılık.* Türkiye, 8 000 km'yi aşan kıyı kuşağı, zengin akarsu, göl ve göletleri ile doğal koşulları bakımından olduğu kadar, miktar ve çeşit bakımından da zengin bir su ürünleri potansiyeline sahiptir. Türkiye denizlerindeki balık türlerinin sayısı Karadeniz'de 149, Marmara' da 203, Ege'de 300, Akdeniz'de 471 olarak bilinmekte, ancak, balık stokları Karadeniz'den Akdeniz'e doğru azalmakta-

dır. Deniz ürünleri üretimindeki en yüksek payı Karadeniz (% 75-85), en düşük payı Akdeniz (% 3 dolayında) almaktadır. Türkiye'de avlanan deniz balıkları yerli ve göçmen balıklar olarak ikiye ayrılır: bütün bir yıl boyunca ülke karasularında kalan yerli balıkların başlıcaları barbunya, kırlangıç, mezgit, tekir, mercandır. Göçmen balıklar ise, Karadeniz-Ege arasında göç eden ve mevsimine göre Türk karasularına giren balıklardır. Bunlardan hamsi, istavrit, palamut, lüfer, orkinos ve kılıç ekonomik bakımdan önem taşır. Balık göçleri, ilkbaharda Boğazlar yoluyla Ege'den Karadeniz'e, sonbaharda ise tersine bir yol izler. Sürüler halinde olan göç dönemlerinde balık avı yoğunlaşır, üretim artar. Balık üretimi planlı döneme geçişten sonra artmaya başlamakla birlikte, asıl gelişme 1970'lerde görülmüş, 1980'den sonra hız kazanmıştır. 1950'li yıllarda 110-115 bin ton olan Türkiye balık üretimi, 1960'lı yılların sonlarında 200 bin tona yaklaşmış. 1980'de 392 bin tona, 1984'te yaklaşık 509 bin tona, 1987'de 604 457 tona ulaşmıştır. Ancak, üretim artarken balık türlerinin toplam üretim içindeki paylarında önemli değişiklikler olmuştur. Lüfer, palamut, orkinos, uskumru, torik gibi löp etli ve ekonomik bakımdan daha değerli balık stoklarının azalmasıyla bunların üretimleri gerilemiş ve toplam üretim içindeki payları düşmüş, buna karşılık hamsi ve istavrit gibi daha az değerli balık türlerinin payları ise önemli artış göstermiştir.

Türkiye'de açık deniz balıkçılığına geçilememiş olması, kıyılardaki balık stoklarının azalmasına yol açmakta, kıyı balıkçılığında üretimin sınırları zorlanmaktadır. Öte yandan, avlanma tekniği ve donanımındaki yetersizlikler, pazarlamada görülen darboğazlar, balıkçı liman ve barınaklarının yeterli sayıda olmayışı gibi altyapı eksiklikleri, çevre kirliliği, halkın balık tüketimi alışkanlığının yaygın olmayışı gibi nedenler de balıkçılığın gelişmesini sınırlamaktadır.

Türkiye'de göl, akarsu ve sayıları giderek artan göletlerde avlanan tatlı su ürünleri üretimi, dışsatım olanaklarının gelişmesiyle düzenli bir artış göstermiş, 1970'te 13 249 ton iken, 1980'de 32 255 ton'a, 1987'de 41 760 tona yükselmiştir. Bu ürünler sazan, yayın, kefal, alabalık gibi balıklarla, kerevit (tatlı su ıstakozu) gibi su ürünlerinden oluşur. Tatlı su ürünleri üretiminde ilk sırayı 17 584 tonla sazan alır (1987).

Balıkçılık konusunda bilimsel araştırmalar. Türkiye'de denizlerin ve göllerin biyolojik ortam olarak özellikleri, balık biyolojisi, türleri, zenginliği ve balıkçılık konusunda yapılan ilk sistemli bilimsel araştırmalar, İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'ne bağlı olarak uzun yıllar hizmet veren Hidrobiyoloji enstitüsü tarafından yürütülen çalışmalardır. Sözkonusu enstitüce Et ve balık kurumu'ndan devralınan gemilerle bir yandan denizlerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik oşinografya koşulları araştırılırken, bir yandan da çalışmalar iç sulara kaydırılmış ve göllerin biyolojik özellikleri, balıklandırılması ve balık üretilmesi gibi konularda çalışmalar yapılmıştır. Gene aynı dönemde, İzmir Üniversitesi deniz biyolojisi laboratuvarı da benzer konularda araştırmalar yapmakta idi. 1982'de YÖK yasası'nın yürürlüğe girmesi, üniversiteler düzeyinde deniz ve balıkçılıkla ilgili kuruluşlar bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. YÖK teşkilat kanunu ile Hidrobiyoloji enstitüsü kaldırılırken, üniversitelerde deniz bilimleri ve balıkçılık konularında öğretim ve araştırma yapmakla görevli birçok yeni kuruluş açılmıştır. Günümüzde bunlardan enstitü düzeyinde örgütlenmiş olanlar ODTÜ'ye bağlı Erdemli deniz bilimleri enstitüsü (araştırma gemisi: Bilim), İstanbul Üniversitesi deniz bilimleri ve coğrafya enstitüsü (araştırma gemisi: Arar), Dokuz eylül üniversitesi deniz bilimleri ve teknoloji enstitüsü (araştırma gemisi: Piri Reis), Karadeniz üniversitesi Sürmene deniz bilimleri ve teknoloji enstitüsü'dür. Yüksekokul olarak kurulanlar ise İstanbul, Ege, Çukurova ve Fırat üniversitelerine bağlı su ürünleri yüksekokullarıdır. Adı geçen yüksekokullar deniz biyolojisi, balıkçılık ve su ürünlerini değerlendirme gibi konularda uzmanlaşmış meslek adamı yetiştirmeye yönelik dört yıllık lisans öğretimi yapmaktadır. Ayrıca bunlardan Ege Üniversitesi'nin Urla'da, İstanbul Üniversitesi'nin Sapanca gölü ve Gökçeada'da çeşitli projeler yürütebilecek biçimde donatılmış birer araştırma merkezi vardır. Deniz bilimleri enstitülerinin çalışmaları daha kapsamlıdır: yüksek lisans ve doktora öğretimi yanında, ilk aşamada denizlerin kirlenme sorunları da içinde olmak üzere, tüm oşinografik koşulları belirlemeyi amaçlayan bir "ulusal deniz araştırma programı" çerçevesinde yürütülen çeşitli ölçüm ve incelemeleri de kapsamaktadır. İlgili birçok kuruluşun katılmasıyla belirlenen bu araştırma programının koordinatörlüğü 1738 sayılı yasayla Seyir, hidrografi ve oşinografi dairesi başkanlığı'na verilmiştir (araştırma gemisi: Çubuklu). Bu çalışmalara sözkonusu bakanlıktan başka, özellikle Tarım, orman ve köy işleri bakanlığı'nın üç genel müdürlüğü de (koruma ve kontrol, proje ve uygulama; teşkilatlanma ve destekleme genel müdürlükleri) gerek doğrudan, gerek projeler vermek ve desteklemek suretiyle katılmaktadır.

BALIKÇILLAR a. Balıkçılları, çekiçbaşları içeren kuşlar alttakımı. (Bil. a *Ardea;* leyleksiler takımı.)

BALIKÇIN a. Zool. Eşanl. DENİZKIRLANGICI.

■ **BALIKESİR** (10), K.-B. Anadolu'da il; büyük kısmı G. Marmara bölümünde olan toprakları, Marmara'dan Edremit körfezi kıyılarına uzanarak Ege ve İçbatı Anadolu'ya da taşar. 973 314 nüf. (1990); 14 957 km^2 (göller hariç; göllerle birlikte 15 257 km^2); merkez ilçe dışında 18 ilçe; 29 bucak; 931 köy. Merkezi *Balıkesir,* 170 589 nüf. (1990). Bursa bölge idare mahkemesi'ne bağlıdır.

Osmanlı döneminde Hüdaverdigâr (Bursa) vilayetinin Karesi sancağını oluşturan Balıkesir'in D., G. ve B. kesimleri derin vadilerle yarılmış, değişik jeolojik yaş ve yapıda dağlar ve platolarla kaplıdır. İlin G. sınırları Alaçam (2 089 m), Ulus (1 769 m) ve Madra (1 344 m) dağlarının K. eteklerinden geçer. K.-B. kesiminde G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan ve Kazdağı'nda (antik İda), 1 774 m'ye ulaşan dağ sıraları uzanır. Bunların arasında, bol su geçiren Gönen ve Kocaavşar çayları kimi ovaları birleştiren gömük vadiler içinde aynı doğrultuda akarlar. İlin en büyük akarsuyu, kaynağını Simav çukurluğunu çeviren dağlardan alan Simav çayının uzantısı olan Susurluk ırmağıdır. İl topraklarının K. kesiminde engebeler daha değişiktir. Burada D.-B. doğrultusunda uzanan alçak kıyı dağları (Karadağ 833 m) ve onun önünde Marmara takımadaları yer alır. Bu orta yükseklikteki engebeler ile G.'deki daha yüksek dağlar ve platolar arasında, D.-B. doğrultusunda geniş bir çukurluk uzanır. Zaman zaman su baskınlarına da uğrayan ve Balıkesir'in en verimli tarım topraklarını kapsayan bu tektonik çukurluğun en alçak yerlerini sığ Ulubat ve Kuş (Manyas) gölleri ile alüvyal düzlükler oluşturur. İlin başlıca akarsuları da bu çukurluğa yönelir ve Susurluk ırmağı tarafından toplanarak Marmara denizi'ne boşaltılır. K. Anadolu fay sisteminin kollarının geçtiği Balıkesir'in K. kesimi, hâlâ daha etkin genç faylarla kesilmiştir. Bunun sonucu olarak kaplıca yönünden zengin olan bu kesim aynı zamanda birinci derece deprem alanıdır ve yakın tarihlerde de şiddetli depremlerden büyük zarar görmüştür (1935 Marmara, 1953 Gönen-Yenice, 1964 Manyas depremleri).

İl, genelde Akdeniz ikliminin etkisinde olmakla birlikte, değişik kesimler arasında belirgin ayrılıklar vardır. Asıl Akdeniz iklimi, kurak ve sıcak yazları ve daha ılık kışları ile kıyılarda, özellikle dağların koruduğu Edremit körfezi kıyılarında görülür. Buna karşılık G. ve D. kesimlerine gidildikçe karasal etkiler güçlenir; özellikle

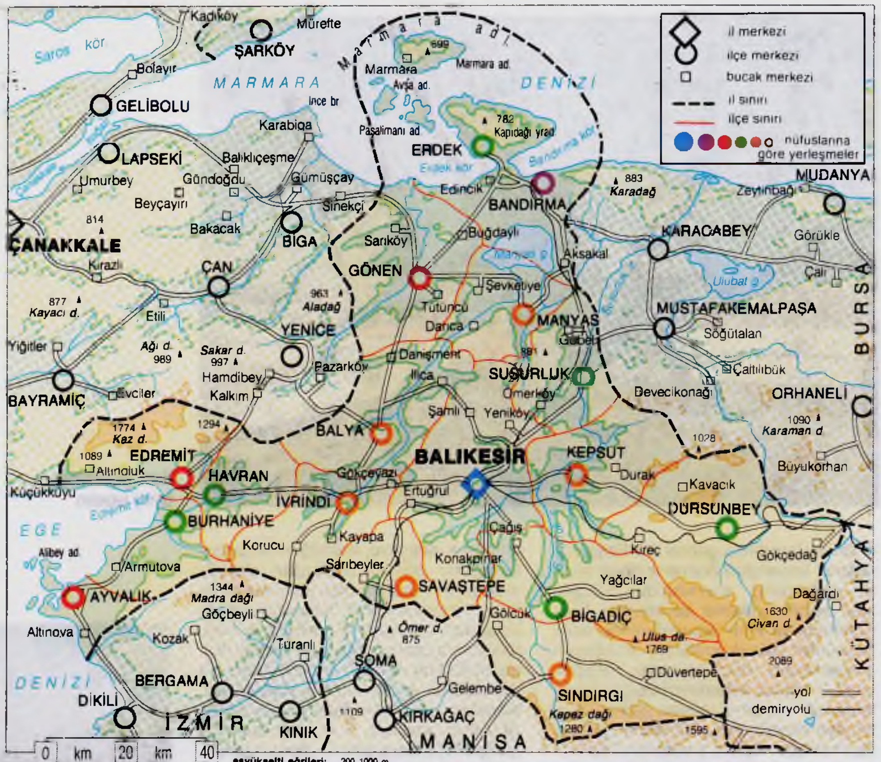
Kumkapı limanında balıkçı tekneleri

oltayla balık avı

ağı tekneye çeken balıkçılar

Balıkesir il haritası

kışlar daha soğuk ve karlı geçer. Buralarda -20°C'ın altına düşen sıcaklıklar ölçülmüştür. Yıllık yağış tutarları, daha bol yağış alan dağlar dışında, genellikle 500 - 1 000 mm arasındadır (Balıkesir 602 mm). Doğal bitki örtüsü iklimdeki bu farklılaşmaları yansıtır. Marmara kıyıları ve Marmara adaları ile Edremit körfezi çevresinde, tarım alanları dışında, en yaygın bitki topluluğu birkaç yüz metre yükseltiye kadar, makidir. Dağlar üzerinde korunmuş olan ormanlar, il topraklarının 1/3'üne yakın yer tutar. En yaygın ağaç türleri meşe ve karaçamdır. Karaçam ormanları ilin G. yarısında, özellikle Kazdağ ve Sındırgı çevrelerinde geniş alanlara yayılır ve işletilir. Ayrıca, K.'de, dağların daha nemli yamaçlarında kayın ormanları da görülür.

Balıkesir ilinin nüfus yoğunluğu (yaklş. km^2'ye 65 kişi) Türkiye ortalamasının biraz altındadır. İlin nüfus artış oranı da genelde Türkiye ortalamasından çok daha düşüktür (1985-1990 arası % 6). Ancak değişik yöreler arasında önemli farklar vardır. B. ve G.'deki çok engebeli alanlar tenha olduğu, hatta kimi kesimleri nüfus kaybettiği halde (Balya, Kepsut, Sındırgı), ilin K. kesimindeki ovalar Türkiye ortalamasını çok aşan bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Halkın % 55 kadarı kırsal kesimde yaşar. Bununla birlikte, önemli ticaret ve sanayi merkezi olan kimi ilçe merkezleri, nüfus ve işlev yönünden birer orta kent özelliğindedir (Bandırma 77 444, Edremit 35 486, Gönen 26 849, Ayvalık 25 687). Büyük kesimi dağlık olmasına karşın, ilin yaklaşık 1/4'ünü kaplayan topraklarda yapılan tarım, kırsal nüfusun başlıca gelir kaynağıdır. Tahıllar (en çok buğday), şekerpancarı, pamuk, tütün, meyve ve sebzeler ile özellikle Marmara denizi kıyıları ve Edremit-Ayvalık yöresinde en önemli gelir kaynağı ve ticaret maddesi olan zeytin başlıca ürünlerdir. Zeytin üretiminin adeta monokültür durumunda olduğu Marmara denizi kıyıları ve Edremit-Ayvalık yöresi, Türkiye'nin yemeklik ve yağlık zeytin üretiminde başta gelir ve iyi ürün alınan yıllarda Türkiye üretiminin yaklaşık % 40'ını sağlar. Kırsal kesimin gelir kaynaklarından biri de hayvancılıktır (özellikle koyun, keçi ve manda).

Çeşitli ve karmaşık bir jeolojik yapısı olan Balıkesir yeraltı kaynakları yönünden zengindir. Bunların başında bor tuzları gelir. Pek çok sanayi ürününün yapımında kullanıldığı için stratejik bir madde sayılan bor tuzları yönünden dünyanın en zengin rezervleri bu ildedir. Başlıca yatakları Sultançayırı, Bıgadiç ve Taşköy dolaylarında olan bor tuzları XIX. yy.'dan beri işletilmekte ve yurt dışına satılmaktadır. İlin öteki önemli madenleri Kazdağı çevresinde toplanmış olan demir (özellikle Eymir, Çarmık, Yaşyer), kurşun ve çinko (Avcılar, Balya, Halılar, Altınoluk), kayatuzu (Taşköy), manganez (Temaşalık), talk (Kapıdağı), volfram ve molibden (Kalabak köyü) ile linyit (Dursunbey) yataklarıdır. Kapıdağ'da granit, Marmara adasında İlkçağ'dan beri mermer ocakları işletilmektedir. Sanayi daha çok tarım ürünlerini işleyen ya da bunlara yardımcı olan kollar (şeker, gübre, zeytinyağı ve sabun fabrikaları) ile maden çıkarma kollarından oluşur. Balıkesir ilinin yurtiçi turizminde önemli bir yeri vardır. Marmara adaları, Erdek ve Edremit körfezi kıyıları güzel plajları, gelişmiş tesisleri ile yazın çok sayıda turist çeker. İl ayrıca kaplıcaları (Gönen, Çan, Güre, Sındırgı, Burhaniye), radyoaktif çamur banyoları ve Kuş gölü kıyısındaki Kuş cenneti ile de ünlüdür.

Balıkesir'den genel bir görünüm

BALIKESİR, Balıkesir ilinin merkezi kent; Bursa'dan sonra, Marmara bölgesi, Güney Marmara bölümünün en büyük kenti ve önemli ticaret ve eğitim merkezi; 170 589 nüf. (1990); 96 km uzunlukta bir karayolu ile bağlı olduğu limanı Bandırma üzerinden İstanbul'u Ege kıyılarına bağlayan; Bursa ve Kütahya üzerinden İç Anadolu'ya uzanan kara ve demiryolları ile, Bıga yarımadasının çeşitli yörelerinden gelen yolların kavşağında çok hareketli bir transit uğrağı. Karayolu ile Ankara'dan 531 km, İzmir'den 170 km, İstanbul'dan 398 km uzaklıktadır.

• COĞRAFYA. Balıkesir, Türkiye'nin kent dokusuna oldukça yeni sayılacak bir dönemde katılmıştır. Kent, başlıca kaynak kollarının birleşerek Susurluk ırmağını oluşturdukları verimli bir ovanın batı kenarını kuşatan tepelerin eteklerinde ve ova tabanında yayılır. Ortalama yükseltisi 120 m olan kentin XIV.-XIX. yy.'lardan kalma çekirdeğini, Bıga yarımadasının içerlerine ve Edremit körfezine uzanan karayolunun izlediği Kazanpınarı deresinin ovaya çıktığı yerin çevresindeki K.-B. mahalleleri oluşturur. Başlıca tarihsel yapıların, iş ve yönetim merkezlerinin, dere boyunca kurulan haftalık pazar yerinin bulunduğu bu çekirdeğin, zamanla, özellikle 1940-1960 arasında daha çok güneye ve ovaya doğru büyük ölçüde genişlemesiyle, Balıkesir'in günümüzdeki kentsel yayılış biçimi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeye koşut olarak, geçen yüzyıllarda 15 000 - 20 000 dolaylarında duraklayan, 1940'ta bile ancak 30 000 kadar olan kent nüfusu, özellikle komşu güney Marmara ve Ege yörelerinden gelen göçlerle, 1960'ta 60 000'i aştı, 1990'da 170 000'i geçti. Balıkesir'i büyük kent düzeyine getiren bu hızlı gelişmede, Cumhuriyet döneminde karayolu ve demiryolu ağının gelişmesi, kentin önemli bir askeri üs haline gelmesi (kolordu, hava üssü), kent ve yakın çevresinde kurulan yeni sanayi kuruluşları (çimento, yem, un) ve öğretim kurumları ile, bunlara bağlı olarak artan ticaret başlıca etkenlerdir. XIX. yy.'da şiddetli bir depremde yapılarının çoğu zarar gören ve 1950'de büyük bir yangın geçiren kent, son otuz yılda yeniden düzenlenmiş, açılan geniş caddeleri, özellikle batı kesimindeki ünlü parkı ile çağdaş bir görünüm kazanmıştır. Ancak, hızlı nüfus artışının sonucu olarak kentin, yamaçlarda türeyen gecekondu mahalleleri ile kuşatılması önlenememiştir.

• TARİH. Balıkesir'in Roma döneminde kurulan Hadrianotheroe kentinin yerine geçtiği sanılır. İbni Batuta, kentin Kara İsa Bey tarafından kurulduğunu ileri sürer. Balıkesir, Bizans egemenliğindeyken, Danişment Gazi'nin soyundan gelen ve Anadolu Selçuklu uçbeyi olan Karesi Bey tarafından alınarak Karesioğulları beyliğinin yönetim merkezi durumuna getirildi (1303). Karesi Bey'in ölümüyle beyliğin ikiye ayrılmasından sonra da Balıkesir kolunun merkezi olarak kaldı. 1345'te Orhan Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katılan Balıkesir (Karesi), Fetret* devri'ndeki mücadeleler sırasında, şehzadeler arasında birkaç kez el değiştirdi. Daha sonraki yüzyıllarda önemi giderek artan kent, XVIII. yy.'a gelindiğinde, merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletine bağlı bir mütesellimlikle yönetilen bir sancak merkeziydi. Aynı yüzyılda, D.'dan ve G.-D'dan gelen tüccarların uğrak yeri olması nedeniyle önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi. 1818'de Hüdavendigâr - Kocaeli eyaletine, 1841'de de ayrı bir vilayet durumuna getirilen Hüdavendigâr'a (Bursa) bağlandı. 1845'te Manisa (Saruhan) ve Balıkesir'in birleştirilmesiyle oluşturulan vilayetin sınırları içinde yer aldı; ancak kısa süre sonra yeniden Bursa'ya bağlandı. 1880'de vilayet merkezi durumuna getirilen Balıkesir, 1888'de yeniden Bursa'ya bağlı san-

cak merkezi oldu. II. Meşrutiyet'ın ilanından sonra, bağımsız bir mutasarrıflık olarak yönetilmeye başlandı (1909). Ulusal mücadele sırasında yapılan kongrelerden biri olan Balıkesir* kongresi, 1919'da burada toplandı. 30 haziran 1920'de Yunanlılar'ca işgal edilen kent, 6 eylül 1922'de kurtuldu. Cumhuriyet'in ilanıyla il merkezi durumuna getirilen Balıkesir, 1926'da da Karesi yerine bugünkü adını aldı.
• SANAT. Kentin uğradığı yangın ve depremler, tarihsel yapıların çoğunun günümüze ulaşmamasına neden olmuştur. Kent merkezindeki kimi sur kalıntıları, burasının geçmişte bir surla çevrili olduğunu gösterir. Kente Ortaçağ'da *Poleo Castro* denmesi de kalenin varlığını güçlendirmektedir. Surların nereden nereye uzandığı bilinmemekle birlikte, kenti yarım daire biçiminde çevrelediği sanılmaktadır.

Türk yapılarının tümü Osmanlı dönemindendir. Cami, medrese, imaret yapılarından oluşan Yıldırım külliyesi bunların en eskisidir. Yazıtı olmamakla birlikte kaynaklardan ve vakfiyesinden, 1388'de Bayezit I (Yıldırım) tarafından yaptırıldığı bilinir. 1818 ve 1897 depremlerinden sonra yapılan onarımlarla özgünlüğünü oldukça yitirmiştir. *Eski cami* de denilen camisi, dikdörtgen planlı, mihraba dik üç sahınlı bir yapıdır. Orta sahın yan sahınlardan daha geniştir ve bunlar beşer sütunlu iki diziyle birbirinden ayrılır. Ahşap camekânlı son cemaat yeri sonradan eklenmiştir. On iki hücreden oluşan medrese 1897 depreminden sonra camiyle birlikte yenilenmiştir; yalnızca dış duvarları özgün yapıdandır. Caminin K.-D.'sundaki imaret (misafirhane-zaviye) özgünlüğünü koruması açısından önemlidir. Hacı Ömur Bey'in yaptırdığı *Omurbey camisi* (1412), 1635 ve 1925'te büyük ölçüde onarılmıştır. Kare planlı yapının duvarları kesme taş ve tuğladandır. *Karaoğlan camisi* (XVI. yy., onarımı 1908) ve *Tahtalı cami* (1452) onarımlarla özgün biçimlerini yitirmiş yapılardır.

Kentin en önemli tarihsel yapısı olan *Zağanospaşa külliyesi*, cami, türbe ve hamam yapılarından oluşur. Fatih Sultan Mehmet'in veziri Zağanos Mehmet Paşa'nın yaptırdığı ilk külliyenin (1461) yalnızca hamamı özgün biçimiyle günümüze ulaşmıştır. 1897 depreminde yıkılan cami, şadırvan ve türbe 1908'de yeniden yapılmıştır. Külliyenin camisi, Balıkesir'in en büyük camisidir. Dönemin eklektik (seçmeci) üslubunun belirgin olduğu yapının duvarları düzgün kesme taş ve tuğladandır. Kare planlı yapı, ortada, dört kalın payeye ve kemerlere oturan kubbe, köşelerde küçük kubbeler,yanlarda tonoz örtülüdür. Köşe kubbeleri ve kemerler rumi, palmet, kıvrık dallardan oluşan kalem işleriyle bezelidir. Gösterişli mihrabı da son dönem türk sanatının özelliklerini taşır. İnce işçilikli, ak mermerden minberi, yapının tek özgün bölümüdür. 1908'de camiyle birlikte yaptırılmış olan Zağanos Paşa'nın türbesi, caminin güneyinde avlu içindedir; sekizgen planlı, köşeleri sütunlu bir yapıdır.

Zağanos Paşa'nın oğlu Mehmet Çelebi'nin yaptırdığı *İbrahimbey camisi* (1465), sonradan harap olduğundan 1739'da tümüyle yenilenmiştir. 1899'da Hacı Arif Ağa tarafından onartıldığından *Hacıarifağa camisi* olarak da bilinir. Kesme taştan, kare planlı, kiremit örtülü bir yapıdır.

Bunların yanı sıra *Kasaplar camisi* (1649), *Yeşilli cami* (onarımı 1786), *Şeyhlütfullah camisi* (XIV. yy. ?, onarımı 1900), *Kayabey camisi* (1909), *Hacıkaya* ya da *Alankuyu camisi* (1863), *Oruçbey mescidi* (1471) anılabilecek dinsel yapılardır. Kentteki öteki tarihsel yapılar arasında *Karesibey* ya da *Karaisabey türbesi* (onarımı 1919), *Paşasultan türbesi* (1471), *Üçpınarlıoğlu türbesi* (1570), *Alişuuri medresesi* (1862, onarımı 1906), *Taşpınar hamamı* (1401) sayılabilir.

Balıkesir sancak beyi Giridizade Mehmet Paşa'nın yaptırdığı *Saat kulesi* (1827), 1897 depreminden sonra ve 1962'de onarılmıştır. Yakınındaki dilimli sivri kubbeli, sütunlarla çevrili şadırvan ise 1908'de Ömer Ali Bey tarafından yaptırılmıştır.

BALIKESİR, rumca **Palekitro,** Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesi, Lefkoşa bucağına bağlı köy.

Balıkesir il halk kütüphanesi, Milli eğitim bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. Balıkesir mutasarrıfı Ömer Ali Bey'in çabalarıyla, Hacı Ali camisi yanındaki medresede, Hamidiye kütüphanesi adıyla hizmete girdi (1901). Cumhuriyet'in ilanından sonra Maarif kütüphanesi adı verildi. 1938'de günümüzdeki binasına taşındı. 1950 sonrasında adı Vatan kütüphanesi olduysa da, daha sonra günümüzdeki adını aldı. 1964'te kitaplıkta bir Bölge cilt atölyesi kuruldu. Atölye dışında nadir eserler, yazmalar, süreli yayınlar, ödünç kitap verme ve yayın bölümleri. Kitaplıkta, türkçe, arap harfli türkçe, arapça, farsça ve başka dillerde, yaklaşık 30 000 yazma ve basma kitap bulunmaktadır (1984).

Balıkesir kongresi, Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmelerinden sonra Balıkesir'de toplanan ulusal kongre (26-30 temmuz 1919). Yunan işgali, birçok bölgede olduğu gibi özellikle Ege'de halkın tepkisine yol açtı. Yer yer oluşturulan Kuvayı milliye ile ordudan bazı birliklerin katılmalarıyla, çeşitli kesimlerde ulusal cepheler açılarak yunan ordusuna karşı direnişe geçildi (29 mayıs 1919: Ayvalık, 9 haziran 1919: Soma, 23 haziran 1919 Akhisar cepheleri). Bu cepheler, daha sonra birleşerek Şimal cephesi adını aldı. Öte yandan, 12 haziran 1919'da Aydın, 22 haziran 1919'da da Salihli cepheleri kuruldu. Bütün bu cephelerin bir çatı altında birleştirilmesi için Balıkesir mutasarrıfı Hacım Muhittin Bey (Çarıklı), Vasıf Bey (Çınar), Hulusi Bey (Darplı), Vehbi Bey (Bolak) gibi yurtseverler etkin rol oynadılar. Bu nedenle, çeşitli yerlerden gelen 48 delege Balıkesir'de Hareketi milliye kongresi adı altında toplandı (26 temmuz 1919). Kongre başkanlığına Hacim Muhittin Bey, kâtipliklere Hasan Efendi ile Abdülgafur Hoca seçildi. Kongreye Balıkesir, Bandırma, Edremit, Burhaniye, Gönen, Balya, Sındırgı, Akhisar, Kırkağaç, Fırt, Kepsut, Giresun, Şamlı, İvrindi, Bigadiç, Konakpınarı'ndan delegeler katıldı. Alınan 29 maddelik karardan önemlileri şunlardı: kongrenin amacı yurdun kurtuluşudur ve hiçbir siyasal partiyle ilgisi yoktur; Hareketi milliye reddi ilhak heyeti adı benimsenmiştir; ulusal seferberlik ilan edilmiştir; çetecilikle değil, kurulacak düzenli bir örgütle Yunan yurttan atılacaktır; Yunanlılar ile hiçbir şekilde görüşme yapılmayacaktır.

Kongrede, bir bildiri hazırlanarak ulusal direnişin amacı ve Türkler'in haklılığı anlatıldı. Bildiri, yabancı devletlerin İstanbul'daki temsilciliklerine gönderildi. Toplantı sonunda kongre üyeleri padişaha da bir telgraf çekerek amaçlarını anlatıp kendisine bağlı olduklarını bildirdiler. Buna karşın, kongrenin başarıyla son bulması, İstanbul'daki itilaf devleti temsilcilerini ve İstanbul hükümetini kaygılandırdı. Ancak, dahiliye nazırı Adil Bey'in kongrenin önlenip, alınan kararların kaldırılması yolundaki girişimleri, bir sonuca ulaşmadı. Ayrıca, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketi arasında bağlantı ve birlik kuruldu ve Sıvas kongresi'ne Balıkesir hareketi milliye kongresi adına gözlemci olarak İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey ile İzmirli Şişman Ethem Bey gönderildi. Balıkesir kongresi'nde alınan kararların yurt çapında benimsenmesi için, Heyeti merkeziye'nin girişimiyle Hacim Muhittin Bey'in başkanlığında Alaşehir kongresi toplandı (16-25 ağustos 1919). Toplantı sonucu Balıkesir kongresi kararları onaylandı. Daha sonra Balıkesir kongresi üç kez daha toplandı ve 10-23 mart 1920 tarihleri arasındaki son toplantı, İzmir şimal mıntıkası kuvayı milliyesi heyeti umumiyesi adı altında yapıldı. Sıvas kongresi'nde kararlaştırılan Anadolu ve Rumeli müdafai hukuk ilkeleri benimsendi. (→ ALAŞEHİR KONGRESİ.) [→ Kayn.]

Balıkesir muhasebecisi, Reşat Nuri Güntekin'in oyunu (1952). Balıkesir'de Tahir adlı bir muhasebecinin vurgunculukla zengin olmasını anlatır. Aile bireyleri bu durumdan yararlanmakla birlikte, utanç da duymakta ve Tahir'e cephe almaktadır. Tahır yaptığından pişman olup eski namuslu, mütevazı yaşamına dönmek ister, ama ailesinin beklenmedik tepkisiyle karşılaşır. Oyun, İstanbul Şehir tiyatrosu'nda ve Devlet tiyatroları'nda birçok kez sahnelendi.

Balıkesir müessesesi (SEKA), Balıkesir ilinde gazete kâğıdı ve kereste üretmek üzere kurulan, SEKA'ya bağlı kuruluş. Marmara ve Batı Karadeniz bölgelerindeki orman kaynaklarını değerlendirmek amacıyla kurulan tesis, 1981'de işletmeye açıldı. Yıllık üretim kapasitesi 100 000 ton gazete kâğıdı, 80 000 ton odun hamuru, 105 000 ton işlenmiş kerestedir. Kuruluşta 992 kişi çalışmaktadır (1990).

BALIKETİ, BALIKETİNDE sıf. Vücudu şişman sayılmayacak ölçüde dolgun kimse için kullanılır.

BALIKGÖZÜ a. Foto. Çok geniş açılı (160°'den 220°'ye) objektif.
—Ayakkc. Ayakkabıların bağ geçirilen ya da kemer deliklerine takılan halka. (Çeşitli metallerden ya da kemikten yapılır.)

BALIKHANE a. (*balık* ve fars. *hane'*den). Balıkların toptan alınıp satıldığı yer.
—Kur. tar. *Balıkhane ocağı,* Osmanlı devletinde bostancı ocağına bağlı olup balıkhane emininin gözetiminde çalışan ve saraya balık sağlayan kuruluş.

Balıkhane kapısı, Topkapı sarayı'nın Sarayburnu ile Ahırkapı arasında Marmara'ya açılan kapısı. "Balıkhane" diye de anılan kapının yanında, eskiden balıkhane ocağı üyelerinin kaldıkları bir yapı vardı. Gazaba uğrayan vezirler burada idam edilir ya da önceden hazırlanmış bir gemiyle buradan sürgüne gönderilirdi.

BALIKKARTALI a. Ilıman bölgelerde denizlerin ya da büyük akarsuların kıyılarında yaşayan ve balıkla beslenen büyük yırtıcı kuş. (Kışı tropikal bölgelerde geçirir. Bil. a. *Pandion haliaetus;* balıkkartalıgiller familyası.)

BALIKKARTALIGİLLER a. Balık kartalı *(Pandion haliaetus)* için yaratılmış kuş familyası. (Bil. a. *Pandionidae).* [Irmak kartalı adıyla da bilinen balıkkartalı birçok özelliği bakımından kartalgillere benzemesine karşın, avını yakalayabilmek için suya dalan ve balıkla beslenen tek yırtıcı kuştur.]

BALIKLAĞA → BALIKLAVA.

BALIKLAK → BALIKLAVA.

BALIKLAMA be. **1.** Suya, kollar önde, beden gergin, başaşağı yapılan atlayışı belirtir: *Suya balıklama atladı.* **—2.** Ansızın, hızla; sonucunu düşünmeden: *Müdürün odasına balıklama daldı. Bir işe balıklama atlamak.*

BALIKLAR, Koç ve Kova arasında yer alan burçlar kuşağı takımyıldızı. Eskiden bu takımyıldız, bir kurdeleyle birbirine bağlanmış iki balığa benzetilirdi. Balıklar takımyıldızı zayıf ışıltılı yıldızlar içerir ve en parlağının kadri 4'tür. (→ GÖK haritası.)

BALIKLAVA a. Deniz, göl ve akarsuların balık yönünden zengin yeri, balık yatağı. (BALIKLAK, BALIKLAĞA da denir.)

BALIKLI sıf. İçinde balık bulunan: *Balıklı göl.*

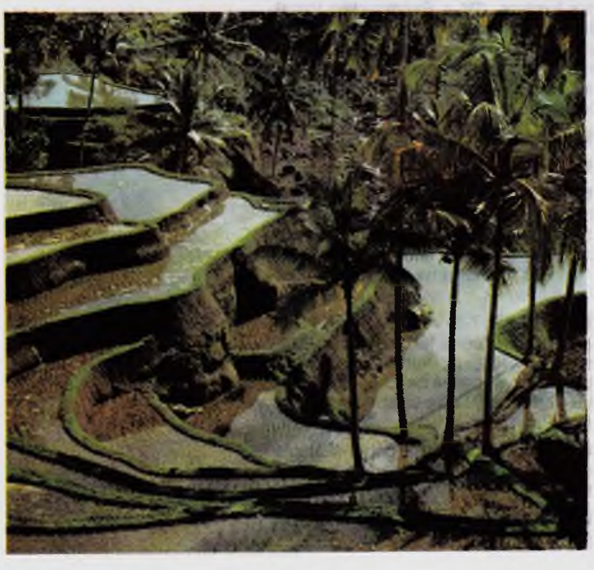
Balıklı ayazması ya da **Zoodokhos Pighi,** İstanbul'da Yedikule surları dışında, Silivrikapı yakınında ayazma; suyunda Meryem'in şifa verici gücü olduğuna inanıldığından, adı rumca "hayat bağışlayan kaynak" anlamındadır. Bizans imparatoru Leon I (457-474) tarafından yaptırıldı. Tarihçi Prokopios'un verdiği bilgilere göre İustinianos I döneminde (527-565)Ayasofya'dan artan malzemeyle yenilendi ve küçük bir capella eklendi (560). 790'da imparatoriçe Eirene, 869'da da imparator Basileios I tarafından onartıldı. 924'te Bulgarlar'ca yakıldı, yağma edildi. Yeniden onarılarak XV. yy. ortalarına değin ortodoksların ziyaret yeri olarak kaldı. Daha sonra bir capella (1821), onun yerine de büyük bir kilise yaptırıldı (1833-1835).1933 onarımında dış avlu çevredeki rum mezarlığından getirtilen mezar taşlarıyla döşendi. Bunların önemli bir bölümü yunan harfleriyle türkçe yazılıdır ve üstlerinde ölünün mesleğine ilişkin simgesel resimler vardır.

BALIKLIÇEŞME, Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı bucak; 9 479 nüf. (1990) 17 köy. Merkezi *Balıklıçeşme;* 3 011 nüf (1990).

BALIKOTU a. Hindistan'da ve Endonezya adalarında yetişen ve zehirli meyveleriyle tanınan sarmaşıcı ağaççık. (Bil. a. *Anamirta cocculus;* Menispermaceae familyası.)[Bunun 7-10 mm uzunluğundaki sert kabuklu kara meyveleri zehirlidir. Kabuğunda *menispermin* denen acı ve kusturucu bir madde, tohumunun albumeninde *pikrotoksin* denen çok şiddetli bir zehir vardır. Eskiden şerit ve kurt düşürücü ve sara nöbetlerini azaltıcı olarak zayıf dozda kullanılırdı. Fazla alınırsa ölüme yol açar. Balıkotu denmesinin nedeni balık avında kullanılmasıdır. Solucan ve ekmek içiyle ezilip dere ve göl sularına atılırsa yemi yiyen balıklar sersemleyerek su yüzüne çıkar ve kolayca toplanır. Ama balıkların karnı yarılıp çabucak temizlenmezse zehir ete geçer. Bu arada küçük balıklar da zehirlendiğinden balıkotuyla avlanmak yasaktır.]

BALIKPAZARI, İstanbul'da Eminönü ve Beyoğlu'nda (Galatasaray) bulunan balık çarşılarının adı. Eminönü meydanındaki çarşı, Balıkpazarı caddesi, Lüleci sokağı, Balıkçılar loncası sokağı ve Balıkhane sokağı üzerinde kurulmuş canlı bir merkezdi. 1958'deki istimlak sırasında ortadan kaldırılan bu pazarın geçmişinin Bizans dönemine değin uzandığı, Mehmet II'nin (Fatih) kenti fethinde, burada bir balıkpazarının bulunduğu dönemin vakfiyelerinden bilinmektedir. Galata ve Beyoğlu'ndaki balıkpazarları ise Abdülaziz zamanında (1861-1876) kurulmuştur.

Bali'nin merkezinde taraçalar halinde pirinçlikler

BALIKSIRTI a. Balık kılçığı biçiminde birbirine koşut ve verev çizgili desen: *Balıksırtı bir ceket.*
—Denizc. Suyun akışını sağlamak için gemi güvertelerine ya da bazı döşemelere verilen eğim.
—El sant.Bir tür işleme. (Düz bir çizginin iki yanına verevine ve birbirine koşut olarak atılan ipliklerle yapılır.)[Bk. *ansikl.* böl.]
—Folk. Tulumbacıların, yangın söndürme sandığını taşıma biçimlerinden biri.(Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Balıksırtı parke,* aynı boyuttaki parçaları balık kılçığını andırır biçimde birbirine dik konumda yerleştirerek oluşturulan parke türü.
—Kuyumc. *Balıksırtı eğe,* ince işlerde (kuyumculuk, gravür, alet yapımı vb.) kullanılan değişik biçimli eğe tipi.
—Tekst. Dimi ya da dimi türevi armürleri ters biçimde düzenleyerek elde edilen armür. (Bu armürle dokunan kumaşlar, kenarlara doğru ya dik ya da koşut olarak yayılan balıksırtı etkisi gösterir.) || *Balıksırtı tahar,* dokuma tezgâhı üstünde, belli sayıda ipliği doğal düzenleri içinde gücü gözlerinden geçirdikten sonra, işlemi ters yönde sürdürerek çözgü ipliklerini taharlama biçimi. (Eşanl. MAKUS TAHAR, ZİKZAK TAHAR.)
—ANSİKL. El sant. İki türü vardır: *açık balıksırtı,* daha çok yaprak desenlerinin işlenmesinde kullanılır, desenin yukarıdan aşağı orta çizgisi esas alınarak, her iki yanı verev atılan ipliklerle doldurulur; *kabarık balıksırtı,* tok görünmesi istenen işlere uygulanır; desenin bütünü, her seferinde değişik kenardan batarak verevine atılan ipliklerle doldurulur,iplikler üst üste geldiğinden daha kabarık bir işleme elde edilir.
—Folk. Tulumbacı sandığını taşıyan öncüler uzun boylulardan, artçılar orta ya da kısa boylulardan seçilirdi. Bu nedenle tulumba arkaya doğru meyilli giderdi. Kimi zaman da kısa boylular, bir yanın öncü ve artçısı olurdu. Bu durumda sandık sağa, sola yalpalayarak giderdi. Sandığın bu gidiş biçimine *balıksırtı* denirdi.

BALIKYAĞI a. **1.** Balıkların ve deniz hayvanlarının sanayide kullanılan yağı. **—2.** Morina balığının taze karaciğerinden çıkarılan yağ. (Bol miktarda A ve D vitamini içerdiğinden büyüme ve kemik gelişmesi yetersizliklerine karşı kullanılır.)

BALIM SULTAN, Hızır Balı da denir, türk derviş, bektaşi tarikatının ikinci kurucusu (?? -Kırşehir? 1516). Yaşamı hakkında bilgi, menkıbelere ve bektaşi şairlerinin nefeslerine dayanır. Kazak Abdal'ın bir nefesine göre, Hacı Bektaş Veli'nin evlatlığı Kadıncık Ana'nın (Fatma Nursel) torunu Mürsel Baba'nın oğludur. Kırşehir, Hacıbektaş'ta bulunan türbedeki yazıtta da Hacı Bektaş Veli'nin torunu olduğu ve Hızır Balı olarak anıldığı yazılıdır. Bektaşi inançlarını, gelenek göreneklerini ve resmi ayinlerini belli kurallara bağlamış ve "mücerret" dervişlerden oluşan bir tarikata dönüştürmüştür. Mücerret dervişler, evlenmezler, tüm yaşamlarını tekkeye adarlar, bu bağlılığın simgesi olarak kulaklarına mengüş denilen bir halka takarlardı. Balım Sultan'a göre; insan bir gönül varlığıdır, kardeşlik, eşitlik ve dayanışma amaçlanmalıdır; Tanrı insanın gönlündedir, gerçek olan yaşadığımız evrendir; insan yaşam zevklerinden yoksun kalmamalıdır. Balım Sultan'ın koyduğu ilkeler uzun süre bektaşiler arasında etkili olmuştur.

BALIŞEYH, İç Anadolu'da, Kırıkkale iline bağlı ilçe; 14 097 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi Kırıkkale'nin 20 km kuzeydoğusunda *Balışeyh* (esk. Ballışah, Ballı), 2 078 nüf. (1990).

BÂLİ, BÂLİYE sıf. (ar. *bāli,* dişl. *bāliye*). *Esk.* Eski, köhne: *Ebniye-i baliye* (köhne yapılar).

BALİ a. Bali'de konuşulan ve hint kökenli bir abeceyle yazılan Endonezya dili.

BALİ, Endonezya'da ada, ülkenin en küçük ilidir (5 561 km²) ama, nüfusu oldukça yoğundur (2 709 200 nüf.); merkezi *Singaraca.*

Cava ile Lombok adaları arasında yer alan, Sonda adalarının en küçüğü olan bu dağlık adanın başlıca özelliği etkin ve öldürücü yanardağlardır: 1963'te adanın en yüksek doruğu Agung'un (3 142 m) püskürmesi, 2 000'den çok kişinin ölümüne yol açmıştır. Yüzey şekilleri bakışımsızdır: sarp doruklar, Cava denizi'ne ve kuzey kıyılarına (kurak iklimlidir ve nüfus yoğunluğu azdır) dimdik inerler. Daha çok yağış alan güney yamacı, daha az eğimli ve subakların (köylü birlikleri) suladığı pirinç tarlalarıyla örtülüdür. Taraçalar halinde düzenlenmiş tarlalar yer yer, vadilerin yamaçlarında yükselir. Kuru tarımlar için de (mısır, manyok) taraçalar düzenlenmiştir. Ticarete yönelik başlıca ürün olan kahvenin yerini günden güne karanfil ağacı almaktadır. Hindu tapınakları, danslar, el sanatları (tahta oymacılığı), uçakla gelen (Tuban havalimanı) ve özellikle Denpasar ve çevresindeki bölgede (Sanur'un beyaz kumlu plajları, Kuta Beach) kalan çok sayıda turisti çekmektedir.

• TARİH. VIII. yy.'dan başlayarak yavaş yavaş hindu dinini benimseyen Bali, Cava krallarına bağımlılığı kabul etti. Cavalı bir prenses ile bir Bali kralının evliliğinden doğan Airlanga, XI. yy.'da Cava'nın en başarılı krallarından biri haline geldi. XIII. yy.'a kadar Singasari krallarına, sonra da Macapahit krallığı'nın çökmesine kadar (XVI. yy. başı) Macapahit krallarına bağlı kalan Bali, geleneksel kültüre eklenen hint-cava kültüründen büyük ölçüde etkilendi. İslam dininin Cava'da yayılmasından ve birçok cavalının Bali'ye göçmesinden sonra ada Güneydoğu Asya'da hindu dininin son kalesi haline geldi.

Hollandalılar, Bali prensliklerinin özerkliklerine dokunmamakla birlikte, tümünü kendi sömürge sistemlerine kattılar. Ama 1822'de doğrudan yönetimlerine aldıkları adaya, 1908'de kanlı bir askeri müdahalede bulundular. Sonradan Endonezya Cumhuriyeti'nin illerinden biri haline gelen Bali'de, eylül 1965 hükümet darbesinden sonra, komünistlere karşı kanlı bir bastırma hareketine girişildi.

BALİ, çektiği çileler sayesinde tanrıların elinden dünya egemenliğini alacağı sırada, tanrı Vişnu'nun cüce kılığındaki sureti Vamana tarafından yenilgiye uğratılan "Asura".

BALİ, türk şair (XVI. yy.). Edirne'de darülhadis mütevelliliği yapmış, bu sırada tasavvuf eğitiminden geçmiştir. Âşıkane ve tasavvufi şiirleri vardır. 1324 beyitlik *Divan*'ının yaklaşık üçte birini Selim I ve Murat III'e sunulan kasideler oluşturur. Özellikle XV. yy.'ın ünlü şairleri ile Baki'ye nazireler yazmıştır.

BALİ Sofyalı, türk mutasavvıf yazar, şair (Usturumca ? - Salahiye, Sofya 1552). Sofya ve İstanbul'da okudu. Halveti şeyhi Kasım Çelebi'nin halifelerindendir. Din ve tasavvufla ilgili kitaplar yazdı. Muhittin Arabi'nin yapıtının açıklaması olan *Şerh-i fusûs ül-hikem*'i yazdı. *Risâle-i etvâr-ı sitte, Risale-i etvâr-ı seb'a, Risâle-i kazâ vü kader, Mecmüat ün-nesâyih, Makamât ve merâtib ün-nefs* vb. gibi kitapları vardır. Bazı mecmualarda sofiyane şiirlerine de rastlanır, en ünlüsü *Manzume-i vâridât'* tır.

BALİ Sarhoş, asıl adı **İlhami,** türk mutasavvıf, şair (Tire ?- İstanbul 1573). Bayezit II'nin oğlu şehzade Ahmet'e hocalık eden kadı Birgilazede Muslihittin Mustafa Efendi'nin oğludur. Kepenekçi medresesi'ne müderris oldu. Gençliğinde içkiye ve eğlenceye düşkünlüğü gösterdiği için, "sarhoş" diye anılırdı. Sonradan, halveti şeyhi Ramazan Efendi'ye kapılandı, onun ölümü üzerine şeyh oldu (1556). Şiirde Cevri mahlasını kullandı.

BALİ BEY Malkoçoğlu, türk akıncı (öl. 1514). Silistre sancak beyi olarak Fatih'in İşkodra seferine katıldı (1478). Venedik topraklarına ve Boğdan içlerine akınlar düzenledi. Ayaklanan Eflak voyvodasının üzerine gönderilen kuvvetlere komuta etti. Lehistan topraklarına düzenlediği akından sayısız ganimet ve birçok tutsakla döndü (1498).

BALİ BEY Yahyapaşazade Koca, türk asker (öl. Peşte 1543). Bosna beyi olarak Kanuni'nin Belgrad seferine katıldı ve Belgrad alındıktan sonra (1521), sırasıyla Semendire ve Belgrad muhafızlığına atandı. Mohaç savaşı'nda (1526) düşman ordusunu iki yandan büyük bir ustalıkla çevirerek zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Budin beylerbeyliğine getirildi (1541); bu görevdeyken öldü.

BALİ boğazı, Endonezya'da boğaz, Cava ve Bali adaları arasında.

BALİ PAŞA Damat, türk vezir (Antalya ? - İstanbul [?] 1494). Enderun'da yetişti. Anadolu beylerbeyi, Bayezit II döneminde kubbealtı veziri oldu. Bayezit II'nin kızı Hüma Sultan ile evlendi. Antalya ve İstanbul'da kendi adıyla anılan birer cami yaptırdı.

■ **Balipaşa camisi,** İstanbul'da Fatih ile Yenibahçe arasında cami. Yapımını Bayezit II'nin sadramazı Bali Paşa başlatmış, onun ölümünden sonra eşi Hüma Sultan tarafından tamamlatılmıştır. Bu yapının kimi kaynaklarda Mimar Sinan'a bağlanması türk mimarlık tarihi açısından tartışmalara neden olmuştur. Caminin yapımından kısa bir süre sonra, 1509 yılındaki depremde yıkıldığı, uzun zaman elden geçirilmediği ve Mimar Sinan tarafından onarıldığı düşünülebilir. Kareye yakın dikdörtgen planlı, tek kubbeli asıl cami kütlesinden daha geniş, beş açıklıklı bir son cemaat yerinin bulunması Sinan'ın onarımına bir kanıt olabilir. Uçlardaki kemerlerden birinin arkasında minare kaidesi, ötekinde bununla bakışımlı bir kütle bulunmaktadır. Sinan'ın son cemaat yerini benzer biçimde tasarladığı örnekler vardır. Silivrikapı'daki İbrahimpaşa camisi de tek kubbeli tasarımıyla bu camiye benzer. Balipaşa camisi, 1935 ve 1958'de onarılmıştır.

BALİANİ (Giambattista), italyan bilgin (Cenova 1582 - *ay.y.* 1666). Doğduğu kent olan Cenova'da yüksek memurluk görevlerinde bulundu, fizik, özellikle de mekanikle ilgilendi. Galileo ile yazıştı ve onu eleştirdi. Gerçekten yenilik getiren bir yapıt bırakmadı, ama çağının bilimsel tartışmalarında, özellikle cisimlerin düşüşü ve balistik konularında önemli katkıları oldu. *De motu naturali gravium solidorum* (1638, değiştirilmiş baskı 1646) adlı çalışması, Avrupa'da çok okunur ve beğenilirdi.

BALİE → BALE.

BÂLİG ya da **BÂLUG** a. (fars. *bālig, bālūg*). *Esk.* **1.** Boynuzdan ya da kemikten yapılan şarap kadehi. **—2.** Bir kadeh şarap.

BALİĞ, BALİĞA sıf. (ar. *bülūğ*'dan *bāliğ*, dişl. *bāliğa*). *Esk.* **1.** Ergin, büluğa eren. **—2.** *Baliğ olmak*, ulaşmak, erişmek, daha yüksek bir dereceyi ya da miktarı bulmak: *"Kuvvetleri altı fırkaya baliğ olmuş bulunuyordu"* (M. Kemal Atatürk). || *Baliğ olmak* ya da *âkil baliğ olmak*, erginleşmek: *"Bahr-ı aşka düşdün ey dil lezzet-i canı unut / Baliğ oldun gel rahimden içdüğün kanı unut"* (Fuzuli. XVI. yy.) || *Baliğan - ma - belag*, fazlasıyla, bol bol.

BALİĞ → BÜLUĞ.

BALİĞA → BALIĞ.

BALİKPAPAN, Endonezya'da kent, Borneo adası kıyısında; 280 675 nüf. Petrol boru hattı terminali. Petrol rafinerisi.

BALİLİLER, Bali adasında (Endonezya) yaşayan ve bir Endonezya dili konuşan Malezya halkı. Balililer'in dinsel, toplumsal ve siyasal dünya görüşleri hindu kökenlidir ("su dini", kast sistemi).

Balilla *(Opera nazionale)*, İtalya'da, 1926'da kurulan ordu dışı, faşist yardım ve eğitim kurumu. Adı, **Balilla** diye anılan genç cenovalı Giovanni - Battista PERASSO'dan gelir. Perasso, 1746'da, Avusturyalılar'a karşı ayaklanmayı başlatan kişidir.

BÂLİN a. (fars. *bālin*)., *Esk.* **1.** Yastık, minder: *"Yetmez mi sana bister ü bâlin kucağım / Serd oldı hava çıkma koyundan kuzucağım"* (Nedim, XVIII. yy.) **—2.** *Bâlin-i istirahat* ya da *bâlin-i rahat*, dinlenme yastığı, minderi. || *Bâlin-perest*, uyuşuk, tembel.

■ **BALİNA** a. (ital. *balena*'dan). **1.** Denizde yaşayan memeli büyük hayvan. (Balinalar [*Cetacea*] takımı dişlibalinalar *(Odontoceti)* ve dişsizbalinalar ya da balinaçubuklubalinalar *(Mysticeti)* diye iki alttakıma ayrılır; istisnaları olmakla birlikte balina adı daha çok dişsizbalinalar için kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Giysilerin dik ve düzgün durması için kimi yerlerine konulan sert, yassı, esnek, dar, uzun çubuk: *Yaka balinası.*

—Çamaşır san. Balinanın dişlerinden elde edilen, bir ucu sivri, ince tabaka; eskiden bazı giysileri, saç modellerini, hatta bazı pabuçların burunlarını dik tutmak için kullanılırdı. (XVI. yy.'dan başlayarak, balinalar bazı erkek hırkalarını sert ve dik tutmak için kullanılmaya başlandı. Daha sonraki dönemlerde korselerin dik durmasını sağladı.) || Günümüzde, dik durmalarını sağlamak amacıyla, gömlek yakalarında, süt yenlerde, korselerde, kuşaklarda kullanılan, dar ve esnek metal ya da plastik ince tabaka.

—Denizc. *Balina gemisi*, balinanın yerini belirlemek, onu avlamak ve yedekte çekmek için gereken aygıtlarla donatılmış gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Balina kayığı*, kürekle ya da yelkenle kolayca yönetilebilen ve genellikle belli bir tonajdan yukarı bütün gemilerde bulundurulan hafif ve dar kayık. || *Balina teknesi*, eskiden balinaya yaklaşmak ve onu zıpkınlamak için kullanılan iki başı sivri, hafif tekne.

—Zool. Balinaların üstçenedeki diş etlerinden aşağıya uzanan ve üzerlerinde plankton yakalamaya elverişli uzun sert kıllar bulunan boynuzsu madde uzantısı. (→ BALINAÇUBUĞU.) || *Balina yağı*, ispermeçet balinasının kafa sinüslerinde bulunan kalın yağ. (Bu yağ setil palmitat cinsindendir, kozmetikte kullanılır.) [Eşanl. İSPERMEÇET.] || *Beyaz balina*, BELUGA'nın eşanlamlısı. || *Boz balina* → BOZBALİNAGİLLER. || *Gagalı balina* → GAGALIBÂLİNAGİLLER. || *Kambur balina* → KAMBUR BALİNA. || *Mavi balina* → MAVİ BALİNA.

—ANSİKL. Gerçek balinalar ya da dişsizbalinalar, balinagiller *(Balanidae)*, bozbalinagiller *(Eschrichtiidae)* ve çatalkuyruklubalinagiller *(Balaenopteridae)* familyalarına ayrılır ve, dişlibalinalardan kaşalotla birlikte, bilinen en iri hayvan sayılır; balinaların en irisi, boyu 30 metreyi, ağırlığı 150 tonu bulabilen mavi balinadır.

Balinaların derisi kaygan ve kılsızdır, yalnız dudaklar üzerinde birkaç bıyık bulunur; derialtı dokusu yaklaşık 50 cm kalınlığında bir yağ tabakasıyla kaplıdır (ısı yalıtkanı); balinaların o kadar çok avlanmalarının nedeni bu yağdır. Balina, yatay duran kuyruk yüzgeciyle suda hareket eder. Arka üyeleri yoktur. Ön üyeleri geniş kürek biçimindedir, yüzerken hayvanın düzgün durmasını sağlar. Kimisinde küçük bir sırt yüzgeci de bulunur.

Balinalar küçük deniz hayvanlarıyla beslenir. Çenelerdeki dişler körelmiş ve üstçenedeki dişetleri balinaçubuğu denen boynuzsu, çok uzun, yassı çubuklar halinde uzamıştır (asıl balina türünde uzunluğu 3 m'yi bulur). Dil çok iridir. Balina, beslenmek için ağzını açar, büyük bir su kütlesini —ve içindeki tüm planktonu— ağzına alır, ağzını kapadıktan sonra dilini yükseltip suyu balinaçubuklarının arasından süzerek dışarı iter. Antarktika çevresindeki büyük okyanuslarda balinalar kril *(Euphausia superba)* denen bir engin deniz kerevitiyle beslenir. Akciğerlere su girmeksizin ağzındaki besini yutabilmesi için dili yutağa kadar yükselen bir borunun ucunda bulunur ve burun deliklerinin başlangıcındaki boşluğu tıkar.

Balina beslenmek ve kendisini avlayacak olanlardan (insandan başka esas düşmanı katil balinadır) kurtulmak için suya dalar. Burun delikleri başının üstündedir; hayvan suyun yüzüne çıkarken, akciğerlerindeki havayı son birkaç metrenin suyuyla birlikte havaya püskürtür. Avcılar balinanın yerini belirlemek için "balina soluğu" denen bu püskürtüleri ararlar. Olağanüstü bir damar ağı, kalp atışının çok yavaş oluşu ve kasların miyoglobin bakımından zenginliği balinaların 400 m derinliğe dalabilmelerini ve soluk almak için çıkmadan orada bir saat kadar kalabilmelerini sağlar.

Büyük Larousse

Balipaşa camisi
Fatih-İstanbul

Balinaların biyolojisi yaklaşık yüz yıldan beri incelenmektedir. 1929'da Oslo'da bir Balina avcılığı istatistik bürosu kuruldu; o büroda verilere dayanılarak balina toplulukları incelenebildi ve çeşitli türlerin aşırı avlandığı görülerek, her yıl değişen av kotaları konulmaya başladı. İskelet üzerinde yapılan incelemeler, örneğin mavi balinanın 24 m'yi (dişiler) ve 23 m'yi (erkekler) bulduğu zaman tam erginliğe ulaştıklarını gösterdi. Dişiler her 2 ya da 3 yılda bir tek yavru doğurur. Mavi balinanın yavrusu doğduğu zaman 6 m boyundadır. Anası onu bir yıla yakın bir süre emzirir ve boyu iki katını bulduğu zaman memeden keser. Cinsel olgunluk 3-4 yaşında başlar. Balinanın ömrü ortalama 30 yıldır,

Babin-C.E.D.R.I.

XVIII. yy.'da
Kuzey Buz denizi'nde
bir balina avı sahnesi
özel kol.

ama bugün hiçbir hayvan bu yaşa ulaşamamaktadır.

Balinaların göçü, işaretlemeler sayesinde izlenebilmiş ve balinaların çok uzaklara gittikleri anlaşılmıştır. Topla ve el zıpkınıyla yapılan eski av yönteminin yerini 1865'te buharlı gemiyle ve norveçli Svend Foyn'un icat ettiği zıpkınlı topla avcılık almıştır. 1930'lardaysa fabrika-gemilerle avcılık başlamıştır; bu gemiler zıpkınlanan balinaları yanına çeker ve yedekte çekilen hayvan suya batmasın diye havayla şişirilirdi.

Balinalardan elde edilen sıvı yağ hidrojenlenerek katılaştırılıp margarin, sabun, mum, kozmetik, kalem, vernik ve mürekkep yapımında kullanılır; eti insan beslenmesinde, ama daha çok kedi ve köpek maması olarak işe yarar ya da hazır çorba (kâğıt torbada ya da kutuda toz) yapılır; kemik unu gübre olur; kemiklerinden şarküteride ya da film yapımında jelatin olarak yararlanılır. Karaciğerinden A vitamini çıkarılır. Eskiden korselere, giysilere "balina" ya da sandalyelere çubuk yapmak için kullanılan balinaçubukları şimdi yalnız süpürge yapımında kullanılmaktadır.

Koruyucu kurallara uyulmaması yüzünden büyük balina türlerinin soyu yakın zamanda tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. 1949'da kurulan Uluslararası balina avcılığı komisyonu, 1946'da Washington'da imzalanan ve balina avcılığını düzenleyen Uluslararası konvansiyon'un (bu konvansiyon 1937) tarihli Londra antlaşması'nın yerini almıştır) başlıca uygulayıcısıdır. Komisyon bu anlaşmaya uyulup uyulmadığını gözetlemekle yükümlüdür; en çok avlanan balinaların korunması ve yeniden çoğalması için yasaklama ve sınırlama önlemleri alabilir: henüz olgunluk yaşına varmamış balinaların korunması, belli dönemlerde avlanılacak bölgelerin belirlenmesi, avlanma mevsiminin saptanması, soyu tükenme tehlikesiyle yüz yüze olan türlerin belirlenmesi (asıl balinalar, boz balinalar, mavi balinalar), avlanacak balina sayısının sınırlanması, 1980'de başlamak üzere fabrika-gemilerinin yasaklanması. Fakat balina avcılığı ulusal denetime dayandığı için bu önlemlerin pek az etkili olduğu söylenebilir. Bu düzenlemeyle ilgili görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak için Amerikalılar ile Kanadalılar 1972'de balina avının 10 yıl yasaklanmasını önerdiler. 1977'de komisyon bu öneriyi bir kez daha yineledi, ama öneri Rusya ve Japonya tarafından reddedildi (balinaların % 75'ini bu ülkeler avlar). Neyse ki üye ülkelerin tümü, komisyonun Kuzey Atlas okyanusu, Kuzey Büyük okyanus ve Güney yarıküreden oluşan üç bölgede 1977-1978 av mevsiminde avlanacak balina sayısını 17 839 olarak sınırlamasını kabul ettiler. Komisyon ayrıca Alaska Eskimolarına bu bölgede balina avlamayı yasakladı. 1980-1981 mevsiminde avcı ülkelere 14 553 balinalık hak tanındı. 1982'de komisyon, balina avını 1986'dan itibaren 5 yıl için yasakladı (Japonya, Rusya, Brezilya, İzlanda, Güney Kore, Norveç ve Peru'nun itirazına rağmen 25 oyla). 1983'te Peru ve 1987'de Rusya da bu kararı benimsediler. 1990'daysa komisyon koymuş olduğu süreyi yeni bir karara kadar uzattı.

—Denizc. Ava çıkan modern bir balina gemisi filosunda bir balina işleme gemisi (fabrika-gemi), bir düzine avcı gemisi, bir soğutucu gemi ve bir akaryakıt gemisi bulunur. Seferin ortalarında akaryakıt gemisi taşıdığı yakıtı fabrika-gemiye aktarır, bunun yerine balinaların işlenmesiyle elde edilen sıvı yağı alarak üssüne döner.

izlanda **balina** avcı gemisiyle *Greenpeace* adlı çevre koruma hareketine ait lastik bot arasında çatışma (1978)

Ferrero-Greenpeace

BALİNA, burçlar kuşağı takımyıldızları Koç ve Balıklar'ın güneyine doğru uzanan ve gök ekvatorunda yer alan büyük takımyıldız. En ilgi çekici yıldızı değişken *Mira* Ceti*'dir. (→ GÖK haritası.)

BALİNAÇUBUĞU ya da **FANON** a. Balinanın ağzında, üstçenede yer alan boynuzsu lam.

—ANSİKL. Balinalar takımının dişsizbalinalar alttakımından hayvanların dölütünün çabucak dökülen dişleri vardır; yeni yavru dişsiz doğar ve annesini emme döneminde üst diş etlerinden balinaçubukları çıkar. Her balinaçubuğu enine olarak yassılaşmış, oldukça uzun, daha yumuşak bir keratin içinde bulunan sert kıllardan oluşan bir lamdır. Mavi balinanın her balinaçubuğunun boyu 2 metredir ve her yarı çenede yaklaşık 8 000 balinaçubuğu bulunur; balinaçubukları yaklaşık birer santimetrelik bir diyastemle birbirlerinden ayrılırlar. Sert kıllar çenelerin iç yüzünde bulunur ve balinaya ağzına aldığı kabukları tutma ve suyu diliyle dışarı atma olanağı veren kaba bir filtre oluşturur. Balinaçubukları sürekli uzar ve uçlarından aşınır. Dayanıklı ve esnek olan balinaçubukları eskiden "balina" adı altında korse yapımında kullanılırdı.

BALİNALAR a. Suda yaşayan ve arka üyeleri bulunmayan, ön üyeleri ve kuyruğu yüzgece dönüşmüş, gövdesi mekik biçiminde memeli hayvanları içeren takım. (Balinalar üç alttakıma ayrılır: fosil *Archaeocetes*, dişsizbalinalar [*Mysticeti*] ya da balinaçubuklubalinalar [*Cetacea*] ve yunusları ve kaşalotları içeren dişlibalinalar [*Odontoceti*].)

—ANSİKL. Balinalar yaşayan ve fosil memeli hayvanların en irisidir: mavi balinanın boyu 30 metreyi, ağırlığı 150 tonu bulabilir. Kılsız olan derilerinin altında çok kalın bir yağ tabakası vardır. Dişlibalinaların dişleri (başlangıçta hepsi süt dişidir), cinslerine göre 2'den (narval) 200'e kadar (yunus) değişik sayıdadır. Küçük deniz canlılarıyla beslenen balinaçubuklu balinalarda süt dişleri döküldükten sonra bunların yerine, daha küçükken, üstçenedeki diş etlerinden aşağıya uzanan ve *balinaçubuğu* adı verilen boynuzsu yassı çubuklar çıkar (ak balinaların balinaçubuklarının boyu 3 m dolayındadır). Burun delikleri başın üstünden birbirine yakın iki oyukla (dişsizbalinalar) ya da bir oyukla (dişlibalinalar) dışarı açılır, buna *hava deliği* denir. Balina derinden su yüzüne doğru yükselirken, daha yüze çıkmadan akciğerlerindeki havayı da bu hava deliğinden dışarı püskürmeye başlar, balina avcılarının "balina soluğu" dedikleri olay işte budur. Balinalar, dilin burun deliklerinin art boşluğunu tıkaması sayesinde, akciğerlerine su girme tehlikesi olmaksızın su altında beslenir. Dolaşım ve kas sisteminin özgün nitelikleri (kanda çok sayıda alyuvar bulunması, tümbeynin az kanla yetinmesi, kaslarda yüksek oranda miyoglobin bulunması, vb.) balinaların uzun süre (bir saatten çok) su altında kalmasını ve hayli derinlere dalabilmelerini sağlar. Balinaların görmesi zayıftır, koklama organlar körelmiştir ya da yoktur. Buna karşılık, işitme duyusu çok gelişmiştir. Balinalar, beynin ön bölümündeki bir doku kütlesinin paralel bir demet halinde odaksallaştırdığı sesüstü titreşimleri (ultrason) hava deliğine ulaşan burun kanalından dışarı yayarlar. Bu sesüstü titreşim dalgalarını, altçenenin iletmesiyle içkulaklarında duyarlar. Bu ekolokasyon sayesinde çevrelerinde bulunan nesnelerin yerini, büyüklüğünü ve ne olduğunu anlarlar.

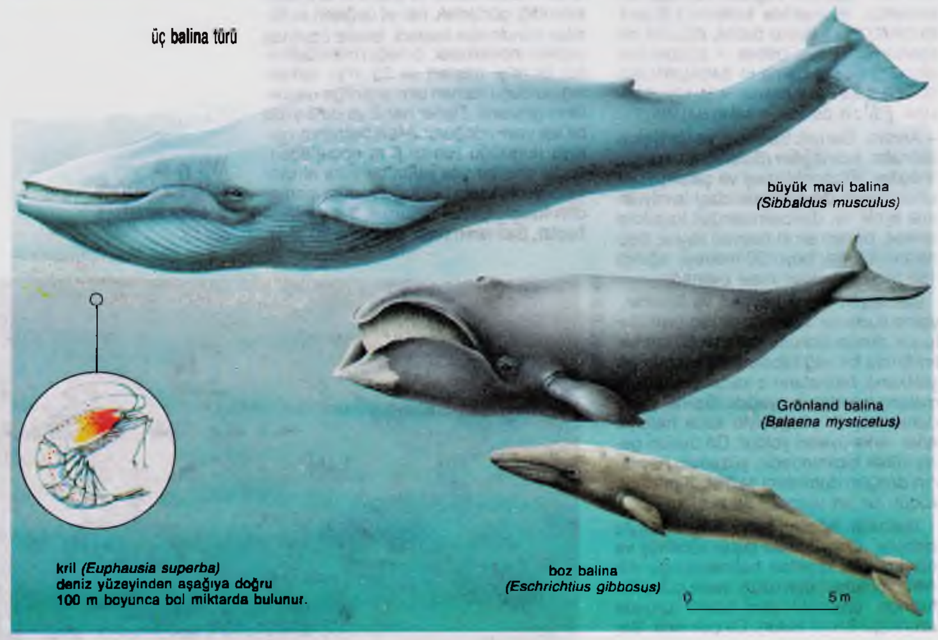
Balinalar, suda çiftleşir ve bir defada bir yavru doğururlar. Doğurma su yüzeyinde olur ve yavru anasının basınçla çıkardığı sütü emer. Büyük balinalar her 2 ya da 3 yılda bir yavru doğurur. Balinalar sürü halinde yaşayan toplumsal hayvanlardır ve genellikle uzun yollu göçlere girişirler. Tümbeyinleri çok-gelişmiştir: türlerinin çoğu, hayvanlar için öğrenilmesi güç birçok hareketi öğrenebilir.

Balinalar, özellikle balinaçubuklu balinalar ve kaşalotlar çok fazla avlandıklarından birçok türün soyu tükenmek üzeredir. Etleri, yağları, başlarındaki mumsu madde ve kaşalotların kalamarları yiyip sindirmeleri sonucunda bağırsaklarında biriken akamber çok aranan maddelerdir; akamber parfümlerde sıvağ olarak kullanılır.

BALİNALI sıf. Balina takılmış, balina geçirilmiş şey için kullanılır: *Balinalı gömlek.*

BALİNGEN, Federal Almanya'da kent, Baden-Württemberg'de, Tübingen'in G.

üç **balina** türü

büyük mavi balina (*Sibbaldus musculus*)

Grönland balina (*Balaena mysticetus*)

boz balina (*Eschrichtius gibbosus*)

kril (*Euphausia superba*) deniz yüzeyinden aşağıya doğru 100 m boyunca bol miktarda bulunur.

-G.-D.'sunda; 29 500 nüf. Makine yapımı. Dokumacılık. XV. yy.'dan kalma kilise.

BALİNT (Gabor), macar dilci ve türkolog (Transilvanya'da Haromszek 1884 - Kolozsvár 1913). Viyana ve Peşte üniversitelerinde hukuk ve doğu dilleri okudu. Özellikle kazan tatarcası, kalmukça ve moğolca üzerinde çalıştı. 1871 -1875 yıllarında Rusya ve Moğolistan'da mançu ve moğol dillerini araştırmak için uzun geziler yaptı. Bu araştırmalarını *Rusya'ya ve Asya'ya yapılan gezi ve lingüistik çalışmalar hakkında rapor* (1874) adlı yapıtında anlattı. 1879'de Kolozsvár Üniversitesi'nde karşılaştırmalı Ural-Altay dilleri profesorlüğüne getirildi. Dravid dilleri üzerinde de çalışmaları vardır. Yapıtları: *Türkçe gramer, Morfoloji ve sentaks, okuma kitabı ve sözlük* (1875), *Kazan -Tatar araştırmaları* (3 cilt.1875-1877), *Macar ve moğol dilleri arasında paraleller* (1877), *Mançuların tören kitabı* (1876), *Moğol halk şiirinden örnekler* (1891), *Macar yurdu kuruluşu tarihinin yeniden gözden geçirilmesi, yani Hun, Szekel, Macar, Peçenek, Kuman sorununun açıklanması* (1902) vb.

BALİNT (Michael), macar asıllı, büyük britanyalı psikiyatr ve psikanalizci (Budapeşte 1896 - Londra 1970). 1935'ten sonra yöneticisi olduğu Budapeşte psikanaliz enstitüsü'nde, 1926-1939 arasında psikanaliz uygulamaları yaptı. Büyük Britanya'ya yerleşti; kendi kurduğu Londra'daki Tavistock Clinic'te bu uygulamalara devam etti. Klinik gözlemler sonucunda ve kendisine psikanaliz uygulanan S. Ferenczi'nin etkisi altında, *birincil aşk* kavramını ortaya attı. Bu kavram, birincil narsisizmden önce görülen bir doğumsonrası evrenin varlığını koyut olarak ileri sürüyordu. Birincil nesne ilişkisi, daha bu evrede ortaya çıkıyordu. Bu ilişkinin biyolojik temeli ise, anne ile çocuğun içgüdesel düzeydeki bağımlılığıydı. Balint, öte yandan, zihinsel patojenezin önemli bir etkeni olarak, bir "temel kusur" kavramı ortaya atmaya çalıştı. Ayrıca, hekim-hasta -hastalık ilişkileri sorununu derinliğine ele almayı amaçlayan bir akımı da başlattı. (→ BALİNT *grubu*) Başlıca yapıtları: *Primary Love and Psycho-Analytic Technique* (Birincil aşk ve psikanaliz tekniği), 1952; *The Doctor, His Patient and Illness* (Hekim, hastası ve hastalık), 1957; Thrills and Regressions (Heyecanlar ve gerilemeler), 1959; Enid Balint ile birlikte, *Psychotherapeutic Techniques in Medecine* (Tıpta psikoterapi teknikleri), 1961.

Balint grubu, çoğunlukla pratisyen olan on kadar doktoru, bir psikanalizcinin yönetimi altında bir araya getiren tartışma grubu. Amacı, katılanlardan her birinin, grup çalışması aracılığıyla, kendi hastalarıyla ilişkilerinde ortaya çıkan ruhsal süreçlerin bilincine varmasını sağlamaktır.

Balint sendromu. Nörol. 1909'da tanımlanan ve aşağıdaki belirtileri kapsayan sendrom: 1. göz hareketleri doğru ve görme alanı normal olduğu halde, görsel verilerin bir araya getirilememesiyle belirgin, ruhsal nedenlere bağlı bakış felci; 2. yalnızca görsel denetime bağlı olarak uyarlanmış ya da engüdümlü hareketleri yapmamakla belirgin göz ataksisi; görsel denetimdeki bu eksiklik, dokunsal ve iç duyumsal yollarla ödünlenir; 3. geniş anlamda tüm görsel uyarıları kapsayan dikkat eksikliği. Bu sendrom, beyin kabuğunun arkasında iki yanlı lezyonlar bulunduğunda gözlenir.

BALİOL → BALLIOL.

BALİOL (John) [öl. 1269]. Alexander III' ün küçüklüğü döneminde, İskoçya naiplerinden biriydi. 1255'te kovulunca, İngiltereli Henry III'ün hizmetine girdi.

BALİOL (John) [1249'a doğr. -Château -Gaillard 1315], John Baliol'un üçüncü oğlu. İskoç tahtının vârisi Norveçli Margaret 1290'da ölünce, tahtın veraseti birçok talip arasında tartışma konusu oldu; John Baliol ile Robert Bruce de bunlar arasındaydı. İngiltereli Edward I'in hakemliği istendi; Edward, en zayıf olarak gördüğü Baliol'u 1292'de tahtın yasal vârisi olarak seçti. 1295'te kral John, halkının ayaklanması sonucu, ingiliz vesayetine karşı çıkmak zorunda kaldı ve Fransa ile ittifak yaptı. Ama 1296'da Edward I, iskoç ordularını ezerek Baliol'u tahttan indirdi.

BALİOL (Edward) [öl. Wheatley, Doncaster yakınında, 1364], John Baliol'un oğlu. Robert I The Bruce'un hükümdarlık döneminde pek çok iskoçyalı soylunun toprakları ellerinden alınmıştı. Edward Baliol, İngiltere'nin desteğiyle bu "Topraksızlar" topluluğunun başına geçerek 1332'de İskoçya'ya çıktı. Kral David II'yi yenilgiye uğratarak İskoçya tacının kendisine verilmesini sağladı (1332). Edward III'e çok bağlı olduğundan, kısa bir süre sonra güçlüklerle karşılaştı ve ancak koruyucusunun ordusu sayesinde kurtuldu. İngiliz yardımları iskoç ulusçuluğunu körüklediğinden, Baliol bunları çok pahalı ödedi. Fransız-ingiliz uzlaşmazlığından yararlanan İskoçyalılar 1341'de ayaklandılar, Baliol'u kovup David II'yi geri çağırdılar.

BALİOS ("Benekli"). Yun. mit. Poseidon, Peleus ve Akhilleus'un harika atı.

BALİS, antik **Barbalissos** ya da **Barbarissos.** Tar. coğ. Suriye'nin K.'inde, Fırat nehrinin G.'den D.'ya döndüğü yerde kale kent; Halep'in G.-D.'sunda Meskene yakınındaydı. Bağdat ya da Musul'dan gelip Rakka üzerinden Halep'e uzanan yol buradan geçiyordu. Çeşitli antik kaynaklarda adı geçen kent, 425'te Augusta Euphratensis eyaletine bağlı bir garnizondu. Sasani kralı Hüsrev I'in yıkımından sonra (540), Iustinianos I tarafından onartıldı. Halife Ebubekir zamanında Araplar'ca ele geçirildi. Harunnurreşit döneminde Cünd ül-Avasim denilen sınır savunma bölgesi içindeydi. Bir ara Antakya prensliğinin egemenliğine girdi (XII. yy. başı). Moğol ordularınca tahrip edildikten sonra önemini yitirdi (XIII. yy. ortaları). Kalıntıları, Fırat vadisine uzanan yüksek bir tepe üzerindedir.

BALİSTİDAE a. ÇOTİRAGİLLER familyasının bilimsel adı.

BALİSTİK a. (fr. *balistique;* klas. lat. *ballista,* mancınık, bil. lat. *ballistica*'dan). Uzaya fırlatılan cisimlerin, özellikle mermilerin gerek bir silahın içindeki *(iç balistik)* gerekse dışındaki *(dış balistik)* devinimlerini inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Balis. Mermi atma tekniği ile ilgili. ‖ *Balistik katsayı,* çapını, kütlesini ve profilini göz önüne alarak mermiyi tanımlayan katsayı. ‖ *Balistik füze,* bir mermi gibi yol alan güdümlü füze. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Balistik mermi yolu,* yalnızca çekim kuvvetlerinin etkisinde kalan mermi yolu. ‖ *Balistik rüzgâr,* belirli bir atmosfer katmanında esen gerçek rüzgârın oluşturduğu etkileri doğuran değişmez hız ve yöndeki varsayımsal rüzgâr.

—Fişekç. *Balistik barut,* İTİCİ BARUT'un eşanlamlısı.

—ANSİKL. *Dış balistik* incelemeleri çok eskilere dayanmakla birlikte uzun süre pek çok yanlış düşüncenin etkisinde kaldı. Çünkü mermi yolunun yatay atışta bir doğru çizdiği, düşey atışta ise bir ikizkenar üçgen oluşturduğu sanılıyordu. Ancak 1537'de, venedikli Tartaglia, mermi yolunun daima bir eğri biçiminde olduğunu ortaya koydu. Ne var ki bu konuda *yerçekimi* etkisinin açıklığa kavuşması için Galilei'yi (1638), *hava direnci*'nin göz önüne alınması için de Newton'u (1687) beklemek gerekti.

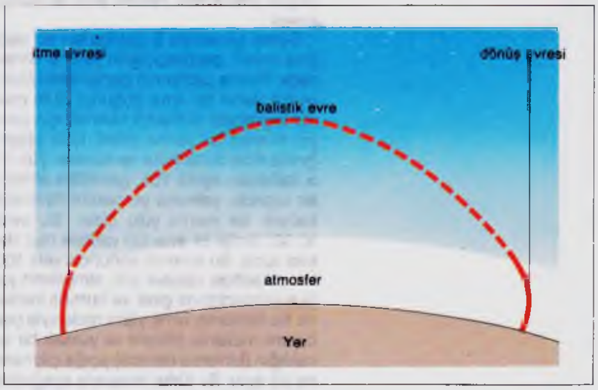
Boşlukta mermi yolunun düşey eksenli bir parabol olduğu anlaşılınca, *parabolik balistik* XVII. yy.'da havantopu ve obüs atışlarında başarı ile uygulandı; bu tarihte bu bilim dalı için *ballistica* sözcüğünü ilk kullanan rahip Mersenne'dir.

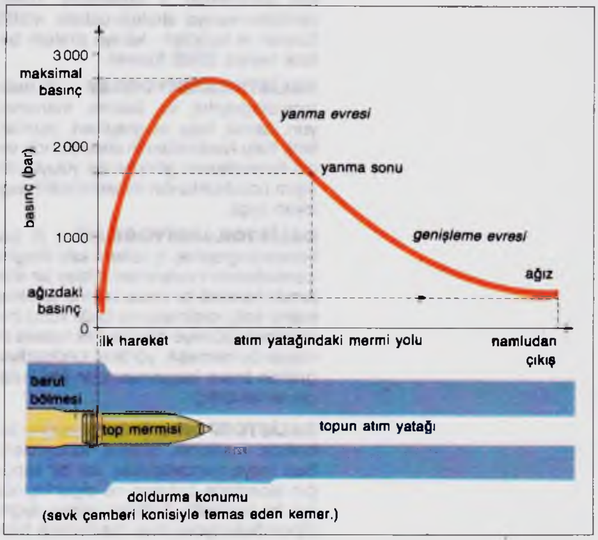
1742'de ingiliz B. Robins güllelerin başlangıç hızını belirlemek için bir *balistik sarkaç* kullandı. Havanın direnci, merminin hızına (mach sayısıyla belirtilir) ve *balistik katsayısı*'na göre ideal parabolü değişikliğe uğratır; balistik katsayısını ise merminin ağırlığı ve profili belirler. Mermiyi mermi yoluna teğet tutmak için, namlu içindeki eğik yivlerle bir cayroskop gibi dönme devinimi vererek onu kararlılaştırma olanağı vardır; namlu çıkışındaki tedirginlikler, hızla sönümlenmesi gereken yalpa ve üğrüm türü mermi devinimlerine yol açar. Öte yandan, yivsiz namludan çıkıştan sonra mermi bir kuyrukla kararlılaştırılabilir; ancak bu durumda kayma (kendiliğinden dönme) ve yunuslama (salınımlar) arasında beliren rezonansın yol açtığı dengesizliği önlemek gerekir; bu sorunları ortadan kaldırmak için mermilerin belli koşullarda üretilmesi gerekir. XVIII. yy.'da Johann I Bernoulli ve Leonhard Euler'in çalışmalarıyla gelişen ve bilgisayarın ortaya çıkışından bu yana kolaylaşan mermi yolu yaylarıyla hesaplama yöntemleri, deneysel verilerden (başlangıç hızı, erimi, yol süresi) yola çıkarak mermilerin *atış çizelgeleri*'nin hazırlanmasını sağladı. Bu çizelgelerin verileri atış bilgisayarı'nda yeniden ele alınır. Mermi yolunun sonunda mermi ya patlar ya da karşılaştığı engeli (toprak, beton, zırh vb.) deler: bu olay *terminal balistik*'in konusunu oluşturur.

İç balistik merminin atım yatağındaki devinimini inceler; barutun anı yanma göstermediği, XVIII. yy.'dan bu yana bilinmektedir. 1750'ye doğru P. d'Arcy karabarutun yanma hızının basınçla arttığını saptadı. 1840'ta, G. Piobert koşut katmanlar halinde yandığı kabul edilen barutun, yanma sırasındaki yüzeyinin ayırt edici niteliğini veren *biçim fonksiyonu*'nu tanım-

altta: **balistik** bir füzenin mermi yolu

en altta: iç **balistik:** bir topun atım yatağında mermi yoluna göre basıncın gelişimi

ladı; günümüzde gaz yayım yüzeyi azalan, değişmeyen ve artan barutlardan söz edilir. 1860'ta Resal termodinamik yasalarını uyguladı ve 1870'te Noble, bakırdan küçük bir silindiri ezme yoluyla maksimum basıncı ölçtü. Kuramsal inceleme üç bağıntıyı ortaya koydu: 1. *Eylemsizlik denklemi.* Mermiyi kovan tabanında yanan gazlar iter. 2. *Enerji denklemi.* Barutun yanmasıyla doğan ve basınçlı sıcak gaz içinde yoğunlaşan enerjinin bir bölümü, merminin kinetik enerjisine dönüşür (bu "motorun" verimi, yaklaşık 0,3'tür). 3. *Barutun yanma denklemi.* Yanmış gazların yayımı, barutun duyarlılığı (niteliğine ve kalınlığına göre değişen), biçim fonksiyonu ve basıncı ile orantılıdır. Merminin arkasındaki genişleme sırasında yanan gazlar Clausius-Sarrau'nun yasasını izlerler; bu yasa Mariotte yasasından *bitişik hacim* kavramı ile ayrılır. Bu denklemlerin çözümü "balistik takımlar" adı verilen çizelgeler biçiminde sunulur. Barutlar, yanma sıcaklıklarının 2 400 K'nin üstünde ya da altında olmasına göre *sıcak* barut ya da *soğuk* barut biçiminde adlandırılır (aşındırıcı niteliği yüksek ya da düşük). Barutlar kullanım koşullarına göre seçilir (bir tank topu bir toptan daha az atış yapar); duyarlılıkları, konusundaki seçimde ise belli bir basınç için başlangıç hızını olası en iyi duruma getirmesi göz önüne alınır, ancak aşırı dağılma olmaması için yanmanın namlu çıkışından önce tamamlanması gerekir. Öte yandan barutlarda gaz yayım yüzeyinin büyümesi olumlu bir etkendir.

→Balis. *Balistik füze.* İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana silahlanma alanında çeşitli füzeler yapıldı; özellikle kimi ülkelerde nükleer caydırma kuvvetlerinin gerçekleştirilmesi, "balistik" füzelerin yapılmasına yol açtı; bu füzeler başlangıçta düşman topraklarının en uzak köşelerine bile ulaşacak bir silah olarak kabul edildi. Balistik bir füzenin mermi yolu üç evreden oluşur: itme evresi, balistik evre ve dönüş evresi.

Süresi genellikle 5 dakikadan az olan itme evresi, propergollerin yanma dönemidir. Yanma gazlarının genişlemesi füzeye hız veren bir itme doğurur; füze modül biçiminde ve hedefi bulmak için uzayın elverişli bir yerine yeterli hızla ulaştığında itme durdurulur ve nükleer yük iticikatlardan ayrılır. Yük, genellikle atmosfer dışında, yalnızca yerçekimi etkisinde balistik bir mermi yolu çizer. Bu evre, 10 000 km'lik bir evre için yaklaşık otuz dakika sürer. Bu evrenin sonunda yani 100 km yükseltide, nükleer yük, atmosferin yoğun katmanlarına girer ve burada frenlenir. Bu frenleme, ivme yitimi nedeniyle çok önemli mekanik etkilere ve yüksek bir sıcaklığın (binlerce derece) açığa çıkmasına yol açar. Bu türler arasında aşağıdaki füzeler sayılabilir: karadan-karaya amerikan Minuteman 3 kıtalararası füzesi, denizden-karaya stratejik-balistik MSBS füzeleri ve karadan - karaya stratejik balistik fransız SSBS füzeleri.

BALİSTOKARDİYOGRAF a. (fr. *balistocardiographe;* lat. *ballista,* mancınık; yun. *kardia,* kalp ve *graphein,* yazmak'tan). Kalp kasılmalarının etkisi altında vücut hareketlerinin gözlenmesi yoluyla dolaşım bozukluklarının incelenmesini sağlayan aygıt.

BALİSTOKARDİYOGRAFİ a. (fr. *balistocardiographie*). Iç kökenli kalp titreşim hareketlerinin incelenmesi. (Yatay bir düzlemde hareketli bir masa üzerine yatırılmış kişinin kalp kasılmalarına bağlı vücut hareketlerini ölçmeye dayanır. Pek hassas olmayan bu karmaşık yöntem fonokardiyografinin önem kazanmasından beri kullanılmamaktadır.)

BALİSTOSPOR a. (fr. *ballistospore;* lat. *ballista,* mancınık, *sporos,* tohum'dan). Bazı maya mantarlarında, dar bir sapçığın tepesinde bulunan ve olgunlaşınca ani bir hareketle fırlatılan üreme aygıtı. (*Sporobolomyces* cinsi mantarlarla benzerlerinde bulunur.)

BALİŞ a. Nümism. Cengiz Han döneminde (1206-1227) Moğol İmparatorluğu'nda, kullanılmaya başlanmış bir para birimi. İmparatorluğun parçalanmasından sonra Doğu'da önemini korumuş; Çin'de ise XVI. yy.'da da kullanımı sürmüştür. Balişe, İlhanlılar'da da rastlanmaktadır. İslam tarihçiler, balişin değerine ilişkin değişik bilgiler verirler. Vassaf (XIII. yy. - XIV. yy.) altın ve gümüş balişlerin 500'er miskal ağırlığında, altınların 2 000, gümüşlerin 200 dinar değerinde olduklarını bildirir. Kâğıt balişlerin değeri ise, değişik kaynaklarda on ya da altı dinar olarak verilir.

BÂLİŞ ya da **BÂLİŞT** a. (fars. *bâliş, bâlişt*). *Esk.* Yastık: *Bâliş-i çârmîn* (meşin yastık).

BÂLİŞÇE a. (fars. *baliş* ve *-çe*'den *balişçe*). *Esk.* Küçük yastık.

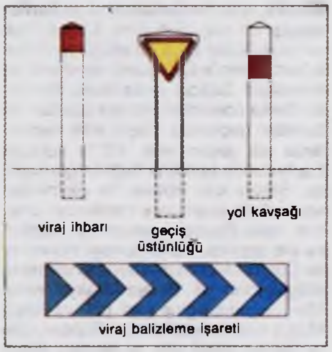
BÂLİŞT → BÂLIŞ.

BALİYE → BALİ.

BALİZ a. Topogr. Açısal üçgenleme gezlemelerini yapabilmek için ağaç ya da payandalanmış sırık üzerine yerleştirilmiş mira.

BALİZLEME a. Bayınd. Yolu kullanana kılavuzluk edecek trafik işaretlerinin tümü (bir virajın balizlemesi, bir güzergâhın balizlemesi).

yol balizlemesi

BALK a. **1.** *Halk.* Geceleri açık havada görülen parıltı. **—2.** *Yörs.* Şimşek.

BALKA (EL-), Ürdün'de il, Ürdün ırmağının D.'sunda; 1 119 km²; 98 000 nüf. Merkezi *el Salt.*

BALKABAĞI a. **1.** İri yapılı, turuncu etli ve tatlı bir kabak türü *(Cucurbita moschata).* [Uzun ve silindirimsi olanları bulunduğu gibi basık ve yuvarlak olanları da vardır. Son yıllarda yerini kestanekabağı ya da helvacıkabağı aldığından çok az yetiştirilmektedir] **—2.** Anlayışı kıt, aptal, ahmak kimse: *Söz söyledi balkabağı.*

BALKAN a. *Yörs.* Tarım. Sazlık, bataklık.

BALKAN a. (öz. a. *Balkan*'dan). Genellikle orman ya da çalılıkla kaplı engebelere verilen ad. (Bulgaristan'daki Balkan dağlarının adı olan bu türkçe sözcük, benzer koşullardaki engebeleri belirtmek için Bulgaristan Türkleri, göçmenleri ve Trakyalılar tarafından kullanılır.)

BALKAN (Ethem Ruhi), türk siyaset adamı, gazeteci ve hukukçu (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1949). Mektebi tıbbiyei şahane'de okurken, son sınıfta Abdülhamit II' nin yönetimine karşı çıktığından tutuklanıp Trablusgarp'a sürgüne gönderildiyse de (1893) kaçmayı başardı. Cenevre'den (1900) sonra gittiği Londra'da (1901), Osmanlı gazetesini yayımlamaya başladı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nde görev aldı; Bulgaristan'a giderek Filibe kentinde bir basımevi kurup (1906) Rumeli ve Balkan gazetelerini çıkardı. Balkan savaşı'ndan önce bulgar uyruğuna geçti ve bu ülkedeki türk azınlığın temsilcisi olarak bulgar parlamentosuna girdi (1914). Birinci Dünya savaşı sonunda, hakkında savaş suçlusu olarak kovuşturma açılınca, Türkiye'ye döndü (1920). Yeniden türk uyruğuna geçtikten sonra İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirerek avukatlık yapmaya başladı. Çok partili siyası hayata geçildiğinde Türkiye işçi ve çiftçi partisi'ni kurdu (1946). Genel başkanlık yaptı. Başlıca yapıtları: *Şehit evlatlarına* (1913), *İbrahim Hakkı Konyalı ve eserleri* (1941), *Kırkharamiler* (1941), *Hatıralar* (1947).

BALKAN (Enver), türk eskrimci ve spor yöneticisi (İstanbul 1901-Karamürsel 1962). Spora, Beşiktaş'ta başladı; sırasıyla eskrim, futbol ve atletizm yaptı. Eskrimde, ilk kez milli formayı giydi (1928) ve Balkan şampiyonu oldu (1931). Beşiktaş jimnastik kulübü'nde yöneticilik yaptı.

BALKAN (Kemal), türk arkeolog, sümerolog (Eskicuma, Bulgaristan, 1915 - İstanbul 1976). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nin sümeroloji bölümünü bitirdi (1940). Aynı fakültede profesör oldu (1958). Patnos ve Giriktepe (1961), Ani (1965), Suluca Karahöyük ya da Hacıbektaş höyüğü (1967) kazılarını yönetti. Özellikle Asur kolonileri çağı tabletleri üzerine yoğunlaştırdığı çalışmalarıyla ilgili yapıtları: *Ankara Arkeoloji müzesi'nde bulunan Boğazköy tabletleri* (1948); *Kassitenstudien, I. Die Sprache der Kassiten* (1954); *Kaniş Karumunun kronoloji problemleri hakkında müşahadeler* (1955); *Mama kralı Anum Hirbi'nin Kaniş kralı* Warşama'ya gönderdiği mektup (1957); *İnandık'ta 1966 yılında bulunan Eski Hitit çağına ait bir bağış belgesi* (1975).

BALKAN (Mehmet), türk dansçı (İstanbul1956). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim görürken Ankara Devlet opera ve balesi topluluğuna alındı (1972). Burada *Giselle, İnsan-insan, Şımarık kız, Romeo ve Juliet, Uyuyan güzel, La Bayadère* gibi yapıtlarda başrol oynadı. Daha sonra Hannover Devlet balesi'nde çalıştı. "Konuk sanatçı" olarak Bonn Devlet balesi topluluğuyla sahneye çıktı. Almanya'daki "Gala geceleri"nde, N. Bestmertnova, Y. Varnoş, C. Young, J. Coreco gibi ünlülerle dans etti.

Balkan antantı ya da **paktı,** Türkiye'nin de katıldığı, Balkan devletleri arasındaki güvenlik ve işbirliği antlaşması (9 şubat 1934). Türkiye ve Balkan devletleri arasında işbirliğini sağlamak amacıyla Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın katıldığı bir konferans önce Atina'da (1930), ardından İstanbul (1931) ve Bükreş'te (1932) toplandı. Sözkonusu altı ülkede Balkan dernekleri kurulduktan sonra dördüncü konferansın 1933'te, Sofya'da yapılması gerekirken Bulgaristan'ın Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'dan toprak isteklerinin bu ülkeler tarafından protesto edilmesi üzerine, Selanik'te toplandı. Konferansta kendi istekleri doğrultusunda propagandaya girişen Bulgaristan, Arnavutluk dışındaki ülkelerin sert tepki göstermesi üzerine toplantıyı terk etti. Ertesi yıl Atina'da, Bulgaristan ve Arnavutluk olmaksızın yapılan konferansta, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya bir balkan birliği kurdular (9 şubat 1934). Balkan antantı ya da paktı diye anılan birliğin temelyapısının Ankara'daki görüşmelerde saptanmasıyla (20 ekim-2 kasım 1934), dört devletin dışişleri bakanlarından bir yönetim kurulu oluşturuldu ve her yıl, dönüşümlü olarak bir devletin dışişleri bakanının yönetim kurulu başkanlığını üstlenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, ekonomi, maliye ve ticaret işlerine bakmak için her devletin beş üye ile temsil edileceği bir danışma kurulu da oluşturuldu. Balkan birliğine katılan devletlerin temsilcileri Belgrad (1936), Atina (1937), Ankara (1939) ve son kez de Bükreş'te (1940) bir araya geldiler. Almanlar'ın Romanya'yı işgalinden sonra anlam ve etkinliğini yitiren birlik, dağıldı (1940). [→ Kayn.]

Balkan bayrak yarışı, Balkan oyunla-

rı'nda ve ülkelerinde koşulan bayrak yarışı. Toplam mesafesi 1 500 m olan yarış, dört kişilik takımlarla yapılır. İlk koşucu 800 m, ikinci koşucu 400 m, üçüncü koşucu 200 m, son koşucu ise 100 m koşar. 1930 -1940 yılları arasında Balkan oyunları çerçevesinde yer alan bu yarış 1953'ten sonra programdan çıkarıldı.

BALKAN dağları ya da **BALKANLAR,** antik **Haemus dağları,** Bulgaristan'ın K.-B.'sında, Timok ırmağı vadisinden başlayıp Tuna nehrine hemen hemen koşut geniş bir yay çizerek Karadeniz kıyılarına uzanan ve yarımadaya da adını veren sıradağlar. Romanya'da Eflak ovasını K.'den kuşatan Karpat dağları yayının ters yönde uzantısı olan Balkan dağları, K.'de Tuna nehrine doğru giderek alçalan lösle örtülü verimli platolarla; G.'de Sofya, Filibe ve Burgaz çöküntü havzalarıyla sınırlanır. Toplam uzunlukları 600 km'yi bulan bu dağlar, birbirinden farklı özellikler gösteren ve değişik adlarla anılan kesimlerden oluşur. Balkan yayının Tuna kıyısından başlayarak Yugoslavya sınırı boyunca G.'e doğru uzanan K.-B. kesimine, günümüzde çoğunlukla, Batı Balkan denir. Orta kesimindeki Midcur tepesinde 2 168 m'ye ulaşan ve G.-D.'ya doğru biraz genişlemekle birlikte oldukça dar bir engebe oluşturan Batı Balkan, Sofya havzasının sularını boşaltan İskar ırmağının yarma vadisinde sona erer. Bu vadinin ötesinde, Balkanlar'ın D.'daki Kamçı ırmağının kaynaklarına değin uzanan ve daha geniş (yaklş. 50 km) olan orta kesimi Kazanlık-İslimiye ve Karlovo çöküntü ovaları dizisiyle iki sıraya ayrılmıştır. Bunlardan G.'deki daha süreksiz sıranın B.'da, Karlovo havzası G.'inde yer alanına Sredna Gora (türkçe Orta dağ, 1 664 m); D.'da Tunca'nın akaçladığı Kızanlık-İslimiye havzaları ile Eski Zağra arasındakine ise Crna Gora (türkçe Karadağ, 1 440 m) denir. Bunların K.'inde, adı geçen çöküntü ovalarının kenarında, birdenbire dik bir biçimde yükselen daha sürekli (uzunluğu yaklş. 400 km) sıraya Koca Balkan (bulgarca Stara Planina) adı verilir. Balkanlar'ın en yüksek (Yumrukçal tepesi ya da yeni adıyla Botev tepesi, 2 376 m) ve birçok geçitlere karşın özellikle kış aylarında en zor aşılan kesimi, burasıdır. Bu geçitlerin en ünlüsü, Kazanlık-Gabrovo arasında, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda şiddetli çarpışmalara sahne olan Şıpka geçididir (1 333 m). Balkanlar, Koca Balkanlar'ın D.'sunda Karadeniz kıyısına doğru birbirinden uzaklaşarak uzanan birçok sıraya ayrılırlar. Kamçı ırmağı ile Burgaz arasında Karadeniz kıyısında sona eren bu alçak sıralardan her birinin ayrı adı olmakla birlikte (K.'den G.'e doğru Küçük Balkan, Emine Balkanı, Çatal Balkan), tümü genellikle, Doğu Balkan adı altında toplanır.

Jeolojisi oldukça karmaşık olan Balkan dağlarının yapılarında: başkalaşmış kayalar, Birinci, İkinci ve eski Üçüncü Zaman oluşukları başlıca yeri tutar. Temeli daha eski orojenez evrelerinde kıvrılmış olmakla birlikte, Balkanlar çok daha sonraki Alp dağ oluşumu döneminde de yeniden şiddetli kıvrılmalara uğramışlar, faylanmışlar ve eski temel birçok yerde bindirmeler ya da örtüler halinde daha yeni oluşuklar üzerine K.'e doğru atılmış; bu arada yapı içine genç plütonlar da sokulmuştur. Dağların G. sınırını genç faylarla oluşmuş çöküntü ovaları belirler. K.'de ise, kıvrımların dağlık alandan uzaklaştıkça hafiflediği Mezozoyik (özellikle Jura ve Kretase) ve eski Üçüncü Zaman (özellikle Eosen) tortullarından oluşan, vadilerle derin bir biçimde yarılmış platolarla sınırlanırlar. Balkan kıvrımlarının D. yönündeki jeolojik uzantısı, tartışmalıdır. Bunların kıyıda söndüklerini; Kırım, Kafkas ya da, daha büyük bir olasılıkla, K.-B. Anadolu kıvrımlarıyla sürdüklerini savunanlar vardır. Genel olarak D.-B. doğrultusunda uzanmalarının sonucu olarak Balkan dağları Bulgaristan'ı ikiye böler. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Bulgaristan emareti ile Doğu Rumeli vilayeti arasındaki sınır da bu dağlarla belirlenmiştir. Aynı zamanda karasal iklim etkisinin belirgin olduğu Tuna boylarıyla, Balkan yarımadasında Akdeniz etkilerinin sokulabildiği bölgeler arasında da bir iklim sınırı oluşturur. Bol yağış alan Balkanlar, değişik yönlere akan ve gerek sulamada, gerek hidroelektrik üretiminde kullanılan birçok akarsuyun (Tunca, Kamçı, Yantra, İskar, Meriç) kaynak kollarını besler. Geniş yer kaplayan ormanlar ile taşkömürü, kurşun, bakır ve çinko yatakları Balkanlar'ın başlıca doğal zenginlikleridir.

Travert

Balkan dağlarının en batısındaki Belogradčik kayalıkları

Balkan film şenliği. 1965 yılı başlarında, Balkan ülkeleri arasında Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da imzalanan bir protokol sonucu, aynı yılın ağustos ayında Varna'da yapılan film şenliği. UNESCO Türkiye milli komitesi'nin girişimiyle, üçüncüsü İstanbul'da gerçekleştirilen (nisan 1979) şenliğe, Türkiye'den başka Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan katıldı. Şenlik çevresinde Semih Tuğrul konulu-belgesel film yarışmasında Süha Arın (*Tahtacı Fatma*), Özcan Arca ve Meral Birder (*Kedi*) ödül kazandılar. 1981'de Atina'da düzenlenen yarışmada Kemal Sevimli (*Topkapı sarayı*) birincilik ödülünü aldı.

Balkan gaydası, Edirne ve çevresinde, erkekler tarafından oynanan, hora türü bir halk oyunu. Davul zurna eşliğinde, ağırdan başlayıp hızlanarak süren oyun, giderek bir yiğitlik gösterisine dönüşür. Karşılama biçiminde de oynanır.

Balkan kupası, Balkan ülkelerinin birinci lig takımları arasında düzenlenen futbol turnuvası. Fenerbahçe kulübü başkanı Faruk Ilgaz'ın girişimiyle, 1961'de yapılmaya başlandı. Amacı Avrupa kupalarına katılmayan futbol kulüplerinin deneyimini artırmaktır. Balkan kupasını 1967'de Fenerbahçe, 1991'de Sarıyer takımları kazandı.

Balkan paktı → BALKAN ANTANTI.

Balkan paktı, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında 1954'te kurulan savunma ve işbirliği örgütü. Pakt, 28 şubat 1953'te Ankara'da imzalanan Dostluk ve işbirliği antlaşmasının ardından 9 ağustos 1954'te, Yugoslavya'nın Bled şehrinde imzalanan antlaşmayla kuruldu. Sürekli bir Konsey kurularak çalışmalarına başladı, ancak esas olarak Sovyetler Birliği ve müttefiklerine karşı kurulmuş olan pakt, Yugoslavya'nın tarafsız ülkeler blokuna katılıp önderliği üstlenmesiyle kısa sürede işlevini kaybetti, 1960'ta da resmen sona erdi.

Balkan oyunları, Balkan ülkeleri arasında düzenlenen spor karşılaşmaları. 1928, Amsterdam'da yapılan Olimpiyat oyunları sırasında, Yunanlılar'ın önerisi üzerine düzenlenmesi kararlaştırıldı. 1929'da, Atina'da deneme amacıyla yapılan ilk Balkan oyunları'na Türkiye ile Arnavutluk katılmadılar. Türkiye, Atatürk'ün Balkan antantı çerçevesinde barışa katkıda bulunacağı düşüncesinden yola çıkarak, oyunlara katılma kararı aldı. 1929'da Atina'da toplanan Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya temsilcilerince imzalanan bir bildiriyle oyunlara resmilik kazandırıldı. İlki, 1930'da Atina'da yalnızca atletizm dalında yapılan oyunlar, daha sonra futbol, eskrim, güreş ve tenisi kapsayacak biçimde genişletildi. 1936'dan sonra ayrı dallara bölünerek yapılmaya ve yalnızca atletizm dalındaki karşılaşmalar "Balkan atletizm şampiyonası" öteki dallardakilerse "Balkan şampiyonaları" diye anılmaya başladı. Her yıl bir Balkan ülkesince düzenlenen oyunlar İkinci Dünya savaşı ve sonrasında (1941-1953) 12 yıl yapılamadı. 1957 ve 1974 yılları dışında Balkan oyunları'nın tümüne katılan Türkiye, ilk altın madalyasını, 1931'de Enver Aziz Göknil, Hakkı Süslüay, M.Ali Aybar, Semih Türkdoğan'dan kurulu kadrosuyla 4x100 bayrak yarışında kazandı. Balkan ülkelerini birbirine yakınlaştırmanın yanı sıra, büyük uluslararası yarışmalara hazırlanan sporcuların deneyim kazanmaları amacını da taşır.

Balkan savaşı, Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan devletleri arasında iki evreli savaş (ekim 1912 - eylül 1913).

•*Birinci Balkan savaşı*, (1912-1913) Osmanlı devletinin, bir yandan Arnavutluk ayaklanması (1910), öte yandan Trablusgarb* savaşı (1911) ile uğraşması, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın Makedonya üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmeleri için uygun ortam yarattı. Balkanlar'daki durumunu güçlendirmek isteyen Rusya'nın önayak olmasıyla Balkan devletleri Osmanlı devletine karşı bir birlik oluşturdu. Önce Sırbistan ile Bulgaristan (13 mart 1912), ardından Bulgaristan ile Yunanistan arasında (29 mayıs 1912) antlaşmalar imzalandı. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan ile yaptığı antlaşmalarla bu ittifaka Karadağ da katıldı. Birlik oluştuktan sonra Osmanlı devleti ile savaş çıkarmak için bahane yaratmak amacıyla bulgar ve yunan çeteleri Makedonya'daki faaliyetlerini artırdılar; Karadağ da osmanlı sınırında olaylar çıkarmaya başladı. İtalya ile savaşan Osmanlı devleti, askeri hazırlıklarını tamamlamak için savaşı geciktirmek istedi. İç çekişmeler ve askerin siyasete bulaşması, ordunun savaş gücünü azaltmıştı. Bu yüzden Osmanlı devleti, Avrupa devletlerinin aracılık girişimlerini olumlu karşılayarak Berlin* antlaşması ile Rumeli için kabul ettiği ıslahatı yapacağını bildirdi; ama bu ödün, savaş isteyen balkanlı müttefikleri tatmin etmedi. 30 eylülde Balkan devletlerinde, 1 ekimde Türkiye'de seferberlik ilan edildi. 2 ekimde Karadağ, Türkiye'ye savaş açtı.

Balkanlı öteki müttefikler verdikleri notalarda (13 ekim), kabul edilemeyecek ağır ıslahat isteklerinde bulundular. Bu durum karşısında Osmanlı devleti 15 ekimde İtalyanlar ile bir barış antlaşması yaptı. 18 ekimde Bulgaristan ve Sırbistan, iki gün sonra da Yunanistan, Osmanlı devletine savaş açtı.

Birinci Balkan savaşı doğu'da ve batı' da olmak üzere iki harekât alanında gerçekleşti. Bulgarlar'a karşı savaşan Abdullah Paşa komutasındaki Doğu ordusu, Kırklareli Edirne-Yenice hattında savunmada kalmak kararındaydı. Ancak, başkomutan vekili Nazım* Paşa'nın baskısıyla, kendisinden iki kat üstün bulgar kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. 22-23 ekim günü yapılan çarpışmalar sonunda türk kuvvetleri Karaağaç-Lüleburgaz hattına çekildi. Lüleburgaz muharebesinin ardından Çatalca'ya tertiplenen türk kuvvetleri, burada bulgar karşı saldırısını durdurmayı başardı (17-18 kasım). Hayli yaygın bir alanda çarpışan Bulgarlar zor duruma düşmeye başladılar. Bu arada Şükrü Paşa, Bulgarlar'ca kuşatılan Edirne'yi savunmaya devam ediyordu.

Ali Rıza Paşa komutasındaki Makedonya'daki Batı ordusu ise,Kumanova muharebesi'nde (23-24 ekim) Sırplar'a yenildikten sonra Arnavutluk'a doğru çekilmişti. Priştine, Lob ve Kosova'yı alan Sırplar, daha sonra Karadağlılar ile birleşerek Üsküp'ü ele geçirdiler. 8 kasımda Selanik Yunanlılar'ın eline geçti. Selanik'te bulunan Hasan Tahsin Paşa, 35 bin kişilik ordusuyla, savaşmadan Yunanlılar'a teslim oldu. Manastır muharebesi'nde bir kez daha yenilen Osmanlı Batı ordusu, Sırplar' ın Adriya denizi kıyılarına ulaşmalarını engelleyemedi. Manastır, Ohrıd (ohri) ve Durazzo Sırplar'ın eline geçti. Esat Paşa'nın savunduğu Yanya ile Hasan Rıza Paşa' nın savunduğu İşkodra, direnmeyi sürdürdü. Bu başarısızlıklar karşısında sadrazam Ahmet* Muhtar Paşa hükümeti 29 ekimde istifa etti ve yerini Kâmil* Paşa kabinesi aldı. 3 aralık 1912'de ateşkeş imzalandı ve 13 aralıkta Londra'da barış görüşmeleri başladı. Büyük devletler, 17 ocakta Osmanlı devletine verdikleri bir nota ile, Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını istediler. Kâmil Paşa'nın Edirne'den vazgeçmeye karar verdiğini düşünen İttihatçılar, bir hükümet darbesi (Babıâli* baskını) ile Kâmil Paşa'yı devirdiler (23 ocak 1913) ve Mahmut* Şevket Paşa'nın başkanlığında yeni bir hükümet kurulmasını sağladılar. Yeni hükümet, 30 ocak 1913'te Edirne'yi bırakmayı reddettiğini bildirdi. Bu durum karşısında 3 şubat 1913'te yeniden başlayan savaş, yine Osmanlı devleti aleyhine gelişti. Çatalca'daki bulgar ordusunu arkadan çevirmek için yapılan türk taarruzu, sonuçsuz kaldı. 21 şubatta Yanya, 26 şubatta Edirne ve 22 nisanda İşkodra düştü. Osmanlı devletinin isteği üzerine 14 nisanda Bulgarlar ile yeni bir ateşkes yapıldı. 30 mayıs 1913'te Londra'da imzalanan barış antlaşması ile de Enez-Midye hattının batısında kalan topraklar balkanlı müttefiklere bırakılıyor, Girit ise Yunanıstan'a veriliyordu.

• *İkinci Balkan savaşı* (1913). Osmanlı devletinden aldıkları toprakları paylaşmakta anlaşmazlığa düşmeleri, Rusya'nın hakemliğinin zayıf kalması, Avusturya -Macaristan'ın Balkan birliğini çözmeye yönelik çabaları Bulgarlar ile eski müttefikleri arasında yeni bir savaşa yol açtı. Makedonya'daki sırp ve yunan birliklerine saldıran Bulgarlar (235 000 kişi), Vardar'a ulaştılar ve Selanik'i tehdit ettiler; ama Sırplar ve Yunanlılar bir karşı saldırıyla Bulgarlar'ı Strimuca ve Kilkis'e püskürttüler. Birinci Balkan savaşı'na katılmamış Rumenler de Dobruca'ya girdiler. Bu arada Türkler de Kırklareli ve Edirne'yi geri almışlardı (temmuz, 1913). Her cephede yenilgiye uğrayan Bulgaristan, 31 temmuzda ateşkes istedi. 10 ağustosta imzalanan Bükreş antlaşması'yla Bulgarlar, 1912 ve 1913'te kazandıkları toprakların büyük bölümünü yitirdiler. 29 eylül 1913'te Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan antlaşmaya göre, Dedeağaç Bulgaristan'da kalmak üzere Meriç, sınır kabul edildi.

Balkan savaşlarının sonuçları şöyle özetlenebilir: Yunanistan Selanik, Kavala ve Makedonya kıyı şeridinin büyük bölümünü ele geçirdi; Sırbistan, Makedonya' nın kuzey ve orta kesimlerini aldı, Yeni Pazar sancağının bir bölümünü kazanan Karadağ, Sırbistan ile ortak bir sınır oluşturdu; Romanya, Dobruca'nın payına düşen kesimini korurken, Balkanlar'da yüzyıllardır süren ve bir süredir can çekişen Osmanlı egemenliği Doğu Trakya dışında tam anlamıyla sona erdi. Balkan savaşı' nın sıyasal sonuçları da her bakımdan çok yönlüdür. Osmanlı devleti dışında, en büyük zarara, gerçekte Sırbistan'ın güçlenmesi dolayısıyla Avusturya-Macaristan uğradı. Savaş ayrıca, Balkanlar'daki bağlaşmaların yapısını da değiştirdi: kırgın Bulgaristan, desteğini Avusturya-Macaristan'da ararken, Romanya uzak durduğu Rusya'ya yaklaşma eğilimi gösterdi. Özellikle Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki gerginliğin giderek artması, Birinci* Dünya savaşı'na yol açan bunalımı doğurdu. (→ Kayn.)

Balkan savaşları. • *Türk-sırp savaşı* (1876). Bosna-Hersek ayaklanması ile Bulgaristan olayları, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı devletine karşı olumsuz tutumu, bağımsızlıklarını kazanmak ya da ayrıcalıklarını genişletmek isteyen Sırbistan ve Karadağ emaretleri için uygun ortam yarattı. Sırbistan prensi Milan, Bulgaristan'daki düzensizliğin kendilerini rahatsız ettiğini ileri sürerek, Osmanlı devletine savaş açtı (1 temmuz 1876); ertesi gün Karadağ da Sırbistan'ın yanında yer aldı. Savaşı kazanacağına inanan, ama büyük devletlerin müdahalesinden çekinen Osmanlı devleti ilk önlem olarak, Sırbistan' ın Paris antlaşması hükümlerine aykırı davrandığını ve kendini savunmak için savaşa başladığını duyurdu. Osmanlı ordusunun sırp saldırısını durdurması ve Sırbistan topraklarına girmesi üzerine prens Milan, büyük devletlere başvurarak ateşkes için aracı olmalarını istedi (24 ağustos 1876). Büyük devletler tarafından ateşkese zorlanan Osmanlı devleti, Sırbistan emaretini kendi egemenliğinde saydığından başka devletlerin aracılığı ve kefaleti altındaki bir ateşkesi kabul etmedi. Abdülkerim Paşa'ya askeri harekâtı durdurmasını bildirdi ve 14 eylülde de barış koşullarını ilgili devletlere iletti. Büyük devletler bu koşulları kabul etmeyerek osmanlı ordusunun başarılarını hiçe sayan isteklerde bulundular (21 eylül 1876). Bu arada Rusya'dan yardım alan Sırplar toparlandılar ve savaşa yeniden başladılar (25 eylül 1876). Osmanlı ordusu, rus subaylarının yönettiği sırp kuvvetlerini Aleksinac' da yendi (29 ekim 1876). Prens Milan'ın ateşkes için yardım istemesi üzerine, Rusya, Osmanlı devletine bir ültimatom vererek iki aylık ateşkes imzalanmasını, yoksa savaş açacağını bildirdi (31 ekim 1876). Rusya ile savaşı göze alamayan Osmanlı devleti ateşkes imzalamak zorunda kaldı (1 kasım 1876). Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere İngiltere'nin öncülüğünde toplanan İstanbul konferansı sorunu çözemedi. Sonunda, Rusya sorunu tek başına çözmek için Osmanlı devletine savaş açtı (19 nisan 1877). Böylece, "Doksanüç harbi" olarak anılan 1877-1878 Türk-rus savaşı başlamış oldu.

• *Türk-rus savaşı* (1877-1878). Batı'da Ayastefanos a (Yeşilköy), Doğu'da Erzurum'a kadar ilerleyen Ruslar, Osmanlı devletine ağır koşullar içeren Ayastefanos antlaşması'nı kabul ettirdiler. (→ DOKSANÜÇ HARBI.)

• *Sırp-bulgar savaşı* (1885). Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinden (1885) sonra, Sırbistan, Balkanlar'da siyasal dengenin bozulduğu gerekçesiyle 13 kasımda savaş ilan etti. Ama, Bulgaristan' da, Slivnica'da yenilgiye uğrayan Sırplar, Avusturyalılar'ın kabul ettirdiği barış antlaşmasıyla (28 kasım) Pirot kentini yitirdiler. Bükreş antlaşması'yla Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi kabul edildi (3 mart 1886).

• *Türk-yunan savaşı* (1897). Osmanlı devletine karşı ayaklanan Girit'in çağrısı üzerine Yunanistan, Tesalya'da Osmanlılar'a saldırıya geçti ve Girit'e bir işgal birliği gönderdi. Yunanlılar'ın uğradığı bir dizi yenilgi sonunda, büyük devletlerin araya girmesiyle ateşkes yapıldı. (→ YUNAN SAVAŞI.)

• *Birinci Balkan savaşı* (1912-1913). Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ' ın birleşik kuvvetlerine yenilen Osmanlı devleti,Enez - Midye hattının batısında kalan toprakları balkanlı müttefiklere bıraktı. (→ BALKAN SAVAŞI.)

• *İkinci Balkan savaşı* (1913). Türkler'den alınan toprakların paylaşılması konusunda anlaşmazlığa düşmeleri Bulgaristan ile eski müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan arasında yeni bir savaşa yol açtı. Bu durumdan yararlanan Türkler de Kırklareli ve Edirne'yi Bulgarlar'dan geri aldılar. (→ BALKAN SAVAŞI.)

• *Birinci Dünya savaşı'nda Balkan savaşları* → ÇANAKKALE SAVAŞLARI, MAKEDONYA, SIRBISTAN seferleri.

• *İkinci Dünya savaşı'nda Balkan savaşları*. Ekim 1940'tan mayıs 1945'e kadar, Balkanlar hemen hemen sürekli çarpışmalara sahne oldu. İtalya-Yunanistan çatışması barutu ateşledi. Mussolini, 28 ekim 1940'ta Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı istila etti ve hızlı bir zafer kazandığını düşündü. Ama, 21 kasımdan başlayarak Badoglio komutasındaki İtalyan tümenleri Arnavutluk'ta geri püskürtüldü. Papaghos kuvvetlerinin ilerlemesini ancak hava koşulları durdurabildi.

İtalyan müdahalesi İngilizler'in Girit'e gelmelerine yol açtı. Bunun üzerine Hitler, SSCB'ye saldırmadan önce kanatlardaki tehdidi ortadan kaldırmak için, Yunanistan'ı işgale karar verdi (Marita harekâtı). Ne var ki, Belgrad'daki hükümet darbesi (27 mart 1941) sonunda Yugoslavya ingiliz tarafına geçince, Hitler, birkaç gün içinde bu ülkeye karşı bir harekât planı hazırlattı. Wehrmacht'ın Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da duraklamasıyla 6 nisan 1941'de iki harekât birden başlatıldı.

Şiddetle bombalanan Belgrad. 8 nisanda Sofya, Timişoara ve Balaton gölünden hareket eden üç zırhlı birlik kolu tarafından işgal edildi (12 nisan). Aynı anda, Kärnten'den hareket eden von Weichs'ın ordusu, kolayca Hırvatistan'a girdi ve 15 nisanda Saraybosna'ya ulaştı. Bir italyan ordusu Dalmaçya'ya girdi. 17 nisanda Yugoslavya teslim oldu. Yunanistan, XII. Ordu' nun (List) çifte harekâtıyla ele geçirildi. Yunan-bulgar sınırını koruyan Metaksas hattına yapılan saldırı, üç gün içinde (6-9 nisan) Selanik'in alınması ve yunan II. Ordusu'nun teslim olmasıyla sonuçlandı. O sırada Vardar'da birdenbire ortaya çıkan 40. Zırhlı birlik (Stumme), Yunanlılar'ı Yugoslavlar'dan ayırdı; 8 nisanda Prilop'a, 10 nisanda Flórina'ya girerek, Arnavutluk ve Trakya'daki yunan orduları arasına yerleşmiş ingiliz sefer birliklerini (general Wilson) batı yönünden yardı. Yeni Zelandalılar, sefer kuvvetlerinin büyük bölümünün Girit'e gitmek üzere Pire'den gemilere bindirilmesi için, 22-25 nisan arasında Thermopylai'de çarpıştılar. Nisanın 26'sında Korinthos kıstağı, 27'sinde de Atina Almanlar'ın eline geçti. 30 nisanda, Girit dışındaki tüm Yunanistan Wehrmacht denetimine girdi.

Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgali, şiddetli direniş eylemleriyle karşılaştı. General Mihajlović'in Çetnikler'i (Cetnici),Tito' nun partizanları, yunan ELAS ve EDES direnişçileri, Balkanlar'da, 20'ye yakın alman tümenini kıpırdayamaz duruma soktu. İtalya'nın teslim olmasından sonra Tito, bir ingiliz misyonunun yardımıyla, ger-

çek bir ordu kurdu (250 000 kişi) ve öylece ülkesini, sovyet yardımı olmadan özgürlüğe kavuşturdu.

Sovyetler, 1944 ağustosunda Romanya'ya, daha sonra da Macaristan (Malinovskiy) ve Bulgaristan'a girdiler. Tolbuhin, Sofya'dan (15 eylül) Morava yoluyla Tito'nun kurtardığı Belgrad'a kadar ilerledi (19-20 ekim). Eylülde Yunanistan'ı boşaltan von Weichs kuvvetleri, kendilerine Tito'nun kurtuluş ordusu arasından geçit açmak zorunda kaldılar. Tito'nun ordusu 1945 başlarında Sava ile Drava arasında saldırıya geçerek 1 mayısta Trieste'ye girdi ve 3 mayısta İtalya'daki ingiliz kuvvetleriyle birleşti.

Balkan şampiyonaları, Balkan ülkeleri arasında, atletizm dışında kalan olimpik spor dallarında yapılan karşılaşmalar. Önceleri, Balkan oyunları kapsamında yer alan tüm karşılaşmalar, 1936'dan sonra ayrı ayrı yapılmaya başlandı. Büyükler, gençler ve yıldızlar kategorilerinde, her yıl başka bir Balkan ülkesi tarafından düzenlenir.

■ **BALKAN yarımadası,** Akdeniz kıyısındaki yarımadaların en doğuda olanı, Adriya denizi ile Karadeniz arasında; kuzeyde Sava ve Tuna ovalarıyla karaya bağlanır; güneyde birçok ada ve yarımadayla Batı Akdeniz'i Doğu Akdeniz'den ayırır.

Adı (→ BALKAN.) dağların yarımadadaki önemini açıklar. Balkan yarımadası, Türkiye'nin Avrupa kesimi ile Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya (dağlık illeri dışında) ve Eflak ovası (Romanya) topraklarını içine alır; bu topraklarda yaşayan 50 milyonu aşkın nüfusun ortak yanı uzun bir dönem osmanlı egemenliği altında yaşamalarıdır. Yarımadanın bulunduğu enleme karşın, Akdeniz iklimi yalnızca adalarda, kıyı şeridinde, kıyı ovalarında ve güneye dönük yamaçlarda gözlenir; yarımadanın her yerinde yükseltilerin (Olympos dağında 3 000 m'ye yakın) sınırladığı Akdeniz ikliminin yayılma alanı, Adriya denizi'nin doğusunda, Dinar dağlarında ve Pindos dağlarında son bulur ve zeytin ağaçlarının sınırı bu yayılma alanının sonunu belirler. İç kesimdeki ovalarda ve dağlarda kışlar soğuk, yazlar fırtınalıdır; bu karasal iklim belirtileri D.'ya doğru ilerlendikçe büsbütün artar. Yüzey şekilleri, B.'ya oranla D.'da hem daha yaşlı ve daha çok başkalaşma geçirmiştir ve eksenleri K.-B.-G.-D.'dan, B.-K.-B.-D.-G.-D.'ya, kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru eğilmiş bir kıvrımlar dizisi oluşturur; ortaya çıkan bütün, batıda büyük enlemesine engebeleri (Korinthos körfezi), doğudaysa parçalanmış dağlar arasındaki ovaları, gölleri ve çöküntü körfezlerini içeren bir mozaik yaratmış ve kırılmalar (kenar kesimlerinde hâlâ deprem bölgeleri yer alır.) geçirmiştir.

Maden kaynaklarının çeşitliliği, karst çöküntülerinin önemi ve Karadeniz'e (Morava), Ege denizi'ne (Vardar, Meriç), İon denizi'ne (Akheloos), Adriya denizi'ne (Drina) dökülen akarsu ağlarının izledikleri yol, gerçekleşen jeoloji ve jeomorfoloji evrimlerinin (başlıca özellikleri yakın dönemlerde gerçekleşmiş olmalarıdır) karmaşıklığını gösterir. Öte yandan yüzey şekilleri birçok küçük doğal yol ve birçok büyük korunma ve barınma merkezinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kendilerinden önce yörede konuşulan dilleri ve var olan kültürleri kökünden yok etmeyi asla amaçlamayan halkların peşpeşe yöreye gelmesi, yarımadada çeşitli etnik öbeklerin bulunmasını açıklamaktadır. Balkan yarımadasındaki ulusların dağılımı ve farklı iktisat sistemlerini benimsemiş ülkelerin sınırları, büyük devletler arasında rekabet doğuruyordu: çünkü büyük devletler, Avrupa, Akdeniz ve Asya arasında elverişli bir yerde bulunan yarımadanın stratejik noktalarını, çoğunlukla istikrarsız yapılı ve çokuluslu toplumların elinden almak istiyorlardı.

Yakın geçmişte, doğum oranında görülen düşüşün zorlamasıyla tarımda gerçekleştirilen modernleştirme,maden çıkarma ve imalat sanayilerindeki gelişme ve kentlerdeki büyüme nedeniyle Balkan dağları önemini yitirdi: tarımla uğraşan nüfus verimli ovalarda toplandı, kırsal kesimin nüfusu azaldı. Ne var ki, yatırımları zaman zaman birbiriyle çelişen siyasal bağlamlar için yapılmış olsa bile, ulaşım yolları ağı sıklaştırıldı, sulanan alanlar artırıldı, tarım araçları, gübre kullanımı ve tarımda işbirliği yaygınlaştırıldı, enerji kaynakları seferber edildi, işçiler eğitildi. Günümüzde tarım üretimi, gereksinimi bol bol karşılanmakta, hatta bir bölümü dışarıya bile satılmaktadır. Linyit madenlerinden ve birkaç akaryakıt yatağının ve akarsu kökenli enerji potansiyelinin bir bölümünden yararlanılmasına karşın, enerji sıkıntısı çekilmektedir. Demirsiz metallerin bol olması ve işçilerin gelişmiş ülkelerdeki kadar yüksek isteklerde bulunmaması, sanayi üretimindeki gelişmenin temel etkenleridir. Ticaret açıklarını, ülkelerin yurt dışında çalışan işçilerinin gönderdiği paralar ve turizmden sağlanan gelir (özellikle Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan için) bir ölçüde kapatmaktadır. Birçok ağır sanayi yatırımıysa, hâlâ, yabancı şirketlerle ortaklıklara ya da dış borçlara bağımlıdır.

BALKANLAR a. **1.** Balkan dağları. **—2.** Balkan yarımadasındaki ülkelerin tümü.

BALKANLAŞTIRMA a. Balkanlaştırmak eylemi.

BALKANLI sıf. ve a. Balkan halkından olan.

BALKANLIK sıf. Ormanlıklarla kaplı dağlık yer için kullanılır.

Balkapanı hanı, İstanbul'da, Mısırçarşısı ile Tahtakale arasında, Rüstempaşa camisi yakınında han; bizans ve osmanlı yapı tekniklerini birleştiren bir örnek olması açısından önemlidir. Yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Mehmet II (Fatih) İstanbul'u aldıktan sonra, yapıyı Ayasofya'ya vakfetmiştir. Balyos adı verilen Venedik elçileri burada kaldıklarından, hana da önceleri *Balyos kapanı* deniliyordu. Dikdörtgen planlı, iki katlı yapı, büyük bir avlu çevresinde dizili odalardan oluşan mimarisiyle, özgünlüğünü koruyabilmiş ticaret hanlarındandır.

BALKAR a. **1.** Kuzey Kafkasya'da yaşayan bir türk boyu; Kıpçaklar'ın bir kolu. (→ BALKARLAR.) **—2.** Bu boydan olan kimse.

BALKARCA a. Kuzey Kafkaslar'da yaşayan Balkar Türkleri'nin dili. (Türk dilinin kıpçak grubuna giren balkarca gramer ve sözlük özellikleri bakımından karaçaycaya çok yakın olduğundan her iki türk lehçesi birlikte *karaçay-balkarca* diye adlandırılır. (→ KARAÇAYCA.)

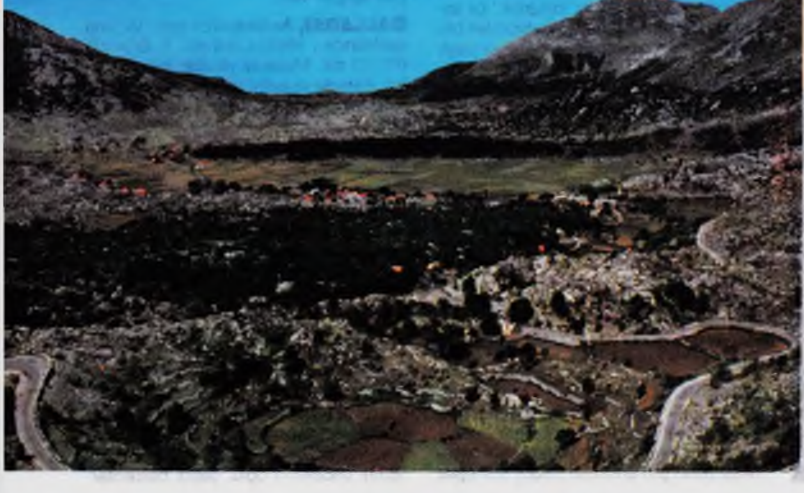
BALKARLAR, Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesindeki Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan türk boyu. Kendilerine *Taulular* (dağlılar) ya da *Malkarlar* derler. Az sayıda olmakla birlikte Kırgızistan ve Kazakistan cumhuriyetlerinde yaşayanlar da vardır. Yaklaşık nüf. 76 000 (1990).

Balkarlar'ın Kıpçak, Bulgar, Hazar gibi türk boylarının, Alanlar ve başka Kafkas kavimleriyle kaynaşması sonucu ortaya çıktıkları ve XIII. yy.'da merkezi Kafkasya'ya yerleştikleri tahmin edilmektedir. Kimi araştırmacılar, Balkar adının Bulgar'dan kaynaklandığını öne sürerler. Balkarlar ise, adlarını buraya göç etmelerini sağlayan Malkar adlı beye bağlarlar. Tarih boyunca Karaçay türk boyuyla birlikte yaşadılar. Kırım hanlığı Osmanlı devletinin himayesine girince (1475), Balkarlar da Osmanlı devletine tabi oldular. Müslümanlık giderek yaygınlaştı. 1827'de rus egemenliğine girdiler. 1917 Ekim devrimi'nden sonra Karaçaylar ile birlikte 11 mayıs 1918'de kurulan Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne katıldılar. Kızıl ordu bu devlete son verince (1921), Balkarlar Kabartay bölgesine, Karaçaylar Karaçay-Çerkes özerk bölgesi'ne yerleştirildiler. İkinci Dünya savaşı sırasında Balkarlar ve Karaçaylar birleşerek sovyet hükümetine karşı çete savaşları başlattılar. Balkarlar Sibirya'ya ve Orta Asya'ya sürüldü (1944). Çıkartılan bir yasayla (1957), Balkarlar'ın büyük bir bölümü Orta Asya'dan geri getirildi, Kabartay Balkar Özerk Cumhuriyeti'ne yerleştirildi.

BALKAŞ, Kazakistan Cumhuriyeti'nde kent, *Balkaş gölü*'nün K. kıyısında; 76 000

Balkan yarımadası
solda: Crna Gora'nın (Yugoslavya) karstlı dağlarında bulunan Lovcen kütlesinin eteğindeki polye

altta: Arnavutluk'un güneyindeki Gjirokaster yerleşmesi

P. Koch-Rapho

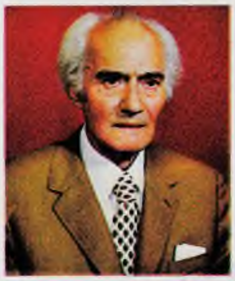

L.Y. Loirat-Explorer

Lauros-Giraudon

Balkon (1868)
Edouard Manet'nin yapıtı
Louvre müzesi, Paris

Celal **Balkır**

Giacomo **Balla**
Otomobil hızı + ışıklar + gürültü
yağlıboya (1913)
Kunsthaus, Zürich

Fabbri

nüf. Kunradski'de çıkarılan bakır filizinin işlendiği dökümevi.

BALKAŞ gölü, Kazakistan Cumhuriyeti'nde göl, Tien Şan'ın K.'inde, 17 300 km^2. Bir kapalı çöküntüde yer alan, derinliği çok az (özellikle D. kesiminde) bir göldür; başlıca kolu İli ırmağıdır.

BALKELEBEĞİ a. Tırtılları kovanlarda büyük zarara yol açan *Galleria* cinsi üyelerine verilen genel ad.

BALKI sıf. *Esk.* Güzel, süslü, parlak: *"Onbeş bez mendil, bir balkı yaşmak, alaca ton"* (Şer'iyye sicilleri, XV. yy.).

BALKIMAK gçz. f. **1.** Işık ya da yansıtıcı bir şey sözkonusuysa, parıldamak: *Akşam güneşinde balkıyan sular* **—2.** Yara sözkonusuysa zonklamak. **—3.** Şimşek sözkonusuysa, çakmak.

BALKIR a. **—1** Parıltı, ışıltı. **—2.** Şimşek.

■**BALKIR** (Celal), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1909-*ay.y.* 1988). Güzel sanatlar akademisi'nde mimarlık okudu, ayrıca Belediye konservatuarı'nda viyolonsel öğrenimi yaptı. 1935'te İstanbul Şehir tiyatro'suna girdi. Bir yıl sonra Berlin'e giderek müzik eğitimini sürdürdü. 1939'dan başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oyuncu, yönetmen ve sahne müdürü olarak görev yaptı. 1975'te aynı kurumdan emekli oldu. Sahneye koyduğu ya da rol aldığı önemli oyunlarından bazıları şunlar: *Vişne bahçesi* (1943). *Kral Lear* (1947), *Yavru kartal* (1953), *Cyrano de Bergerac* (1958), *Birtakım insanlar* (1960).

BALKIR (Rıza), **Bedestânî, Bedestenli, Aktar Rıza** da denir. Türk karagözcü (İstanbul ? - Malatya 1945). Döneminin ünlü karagözcülerinden Cerrah Salih Efendi'nin çırağıydı. Repertuarının zenginliği ve oyunlardaki başarısıyla sarayın ilgisini çekti, huzur karagözcüsü oldu. *Kârı* kadim* oyun biçiminin son temsilcisi ve karagözcü esnafının Şehremaneti'nce tasdikli son kâhyasıydı. (→Kayn.)

BALKIZ → BELKIS.

BALKUSAN, esk. **Bağbelen,** Karaman'ın Ermenek ilçesi, merkez bucağında köy; 354 nüf. (1990). Karamanoğulları yapılarından imaret-türbe (XIV. yy).

BALKON a. (fr. *balcon*). **1.** Bir yapı cephesinde genellikle çıkıntılı olarak yapılan, bir kapıyla iç mekânlara bağlanan, parmaklık ya da korkulukla çevrili yer. **—2.** Gösteri salonunda sahnenin bulunduğu katın üstündeki asmakat ya da katlar. —Denizc. *Kıç balkon,* eskiden gemilerin kıç tarafında bulunan üstü açık ya da kapalı galeri.

■**Balkon** *(le Balcon),* Manet'nin tablosu (1,69×1,23 m; 1868; Louvre). 1869 Salonu'nda çok tartışılan yapıt, Goya'nın *Balkondaki mayalar* adlı yapıtından esinlenmiştir. Tabloda, oturmuş durumda Berthe Morisot, ayakta Fanny Claus, Antoine Guillemet ve (dipte) Mme Manet'nin oğlu Léon Koella-Leenhoff görülür.

BALL (John), ingiliz papaz. 1381'de Londra'da ayaklanan köylülere "Havva anamız ip eğirirken, Adem babamız toprağı bellerken, soylu diye birisi mi vardı?" teması üzerine vaazlar verdi. 15 temmuz 1381'de Saint Albans'da idam edildi.

BALL (Hugo), alman yazar (Pirmasens 1886 - San Abbondio, Lugano yakınında, 1927). Berlin'de Max Reinhardt'ın öğrencisi oldu. Münih oda tiyatrosu'nun oyun yazarlığını yaptı. Zürich'e kaçarak orada *Cabaret Voltaire*'in ve dada grubunun kuruluşunda rol oynadı. Sonra katolikliğe döndü (*Die Flucht aus der Zeit,* 1927). Anlatımcı bir şair olarak ses öğesine önem veren yapıtlarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Zur Kritik der deutschen Intelligenz,* 1919; *Briefe 1911-27,* 1958; *Herman Hesse, sein Leben und sein Werk,* 1927.

BALL (George Wildman), amerikalı avukat ve siyaset adamı (Des Moines, Iowa, 1909). ABD'de uzun süre Avrupa topluluklarını temsil etti ve Batı Avrupa'nın birleştirilmesi sürecinde önemli rol oynadı.

■**BALLA** (Giacomo), italyan ressam (Torino 1871-Roma 1958). 1900 yılına doğru, ışık ve renk sorununu bölmeci resim tekniğinden yararlanarak ele aldı. Yapıtlarında çağdaş dünyayı ve özellikle onun toplumsal yönlerini işledi. Kısa bir süre sonra, ışığın bileşimini çözümlemeye çalıştı. 1910'a doğru hareket ve hız incelemelerine başladı. Bu dönemden sonra birkaçı günümüzde fütürizmin temel yapıtları sayılan resimlerini yaptı. Daha 1912'de "süredeşçi" ve "dinamik" bir sanatçı olarak hareket halindeki biçimleri birarada gösteren bir tür soyutlamaya ulaştı (*Otomobil hızı + ışıklar + gürültü,* 1913). Buna karşın 1920'lerde bir ölçüde, 1930'dan başlayarak da kesinlikle figüratif sanata döndü. Heykel, dekorasyon ve mimarlık alanlarında da çalışmalar yaptı.

BALLABİLE a. (ital. sözc.). **1.** Solocular ve tüm bale grubu tarafından yapılan, ama solo içermeyen koregrafi figürü. (Her zaman, konunun en gerilimli noktasında, özellikle finalde görülür. Romantik dönemde çok kullanılmıştır.) **—2.** Bir operada, konuyla bağlantısız danslı bölüm. (Dekoratif bir öğe olarak özellikle XIX. yy.'da kullanıldı.)

BALLAGAS (Emilio), kübalı şair (Camagüey 1908 - Havana 1954). Duyumsal ve renkli dizelerin ve *Antologia de la poesia negra hispanoamericana* (İspanyol Amerikası zenci şiiri antolojisi [1935] adlı eşsiz yapıtın yazarı. Afrika-Küba şiirinin en iyi temsilcilerinden biridir. Duygusal ve dinsel nitelikli şiirler de yazmıştır.

BALLAMEZZA → BALYEMEZ.

BALLANCE (John), yeni-zelandalı siyaset adamı (Glenavy, Ulster, 1839 - Wellington 1893). 1867'de, Maoriler ile çarpışmak üzere gönüllü topladı; sir George Grey (1877-1879) ve Robert Stout (1884-1887) hükümetlerinde bakan olduktan sonra, 1891'den 1893'e kadar başbakanlık yaptı. Tarım ve yerli sorunlarıyla ilgilendi, krallık topraklarını bağışlamayı reddetti, fakat bunları süresiz kira sözleşmesiyle dağıttı; sonunda, 1891'de artan oranlı toprak ve gelir vergileri koydu.

BALLANCHE (Pierre Simon), fransız yazar (Lyon 1776 - Paris 1847). Basımcı ve yayımcı. 1801'de, hem Rousseau'nun yaradancılığının hem de Montesquieu'nün *Kanunların ruhu*'nda (l'Esprit des lois) kullandığı yöntemin izlerini taşıyan *Du sentiment considéré dans son rapport avec la littérature* adlı bir deneme yayımladı. Bu yapıtta egemen olan dinsel duygu, Chateaubriand'ın ilgisini çekti ve içrekçilik eğilimi ile Vico'nun tarih felsefesini, *Antigone* (1814), *Essai sur les institutions sociales* (1818), *le Vieillard et le Jeune Homme* (1819), *Palingénésie sociale* (1827-1829), *la Ville des expiations* (1832) adlı yapıtlarında birleştirerek gizemciliğe kadar vardı. İnsanın bu bütünselleştirici görüntüsü, romantik ideolojiyi etkiledi ve böylece sanat alanına da uyarlandı. (1842'de Académie Française üyeliğine seçildi.)

BALLANDIRMAK → BALLANMAK.

BALLANMAK gçz. f. **1.** Üstüne bal bulaşmak. **—2.** Meyve sözkonusuysa,olgunlaşmak, tatlanmak: *İncirler ballandı.* **—3.** Konuşma sözkonusuysa, tatlılaşmak.

◆ **ballandırmak** ettirg. f. **1.** Ballanmasını sağlamak. **—2.** *Arg.* Özellikle para sözkonusuysa, vermek; sökülmek: *Partiyi kaybettin, ballandır bakalım askerleri.* **—3.** *Ballandıra ballandıra (anlatmak),* özendirecek biçimde, abartarak (anlatmak): *Yediklerini ballandıra ballandıra anlattı.*

BALLANTİNE (James), iskoç sanatçı ve şair (Edinburgh 1808 - *ay. y.* 1877). W. Morris'in etkisinde kaldı. İngiliz vitray sanatına ve iskoç şarkısına yenilik getirdi (*One Hundred Songs with Music,* 1865).

BALLANTYNE (Robert Michael), iskoç yazar (Edinburgh 1825 - Roma 1894). Yayımcılık ve suluboya ressamlığı yaptı. Kanada'da, Hudson körfezi şirketi'nde çalıştı (1841-1847). Gençler için masum serüven romanları yazdı: *The Young Fur Traders* (1856), *Ungava, a Tale of Eskimo Land* (1857) ve klasik yapıtı *Mercan adası* (Carol Island) [1858]. W. Golding *Sineklerin tanrısı*'nda (Lord of the Flies) [1954] bu yapıta karşılık verdi.

BALLARAT, Avustralya'da kent, Victoria eyaletinde, Melbourne'un K.-B.'sında 60 700 nüf. Metalürji ve dokuma sanayileri. Kereste ve kağıt üretimi. —Yakınında, Avustralya'nın en eski altın çıkarma bölgesi.

BALLARD, müzik yapıtları basımcısı aile. Paris'te açtıkları yayınevi, XVI. yy.'dan başlayarak iki yüzyılı aşkın bir süre müzik yapıtları basım tekelini elinde tuttu. —ROBERT, firmanın kurucusu (Montreuil-sur-Mer?-Paris 1588), A. Le Roy ile ortak oldu ve 1552'de kral Henri II'den bir ayrıcalık elde etti. 300'ü aşkın kitap yayımladılar: gitar, lavta vb. tablaturaları, şansonlar (25 kitap), motetler, missalar (Arcadelt, Certon), C. Goudimel ve C. Le Jeune'ün mezmurları, *le Ballet comique de la reine* (1582), C. Janequin, P. Clereau, G. Costeley, N. La Grotte, A. de Bertrand ve G. Boni'nin yapıtları; özellikle Lassus'den çok sayıda yapıt. —PIERRE (öl. Paris 1639), öncekinin oğlu, çeşitli besteciler-

den 8 arya kitabı, G. Bataille'den 6 arya kitabı, E. Du Caurroy, E. Moulinie, J. Titelouze gibi bestecilerden örnekler, M. Mersenne'den *l'Harmonie universelle* (1636) adlı yapıtı yayımladı. —ROBERT II, öncekinin oğlu (öl. Paris 1673), H. Du Mont'un yapıtlarını, R. Cambert'in operalarını yayımladı ve büyük bir 2 partili arya dizisine başladı. Firmasının elde ettiği hakları birçok rakibine karşı savundu. —CHRISTOPHE (Paris 1641 - *ay. y.* 1715), öncekinin oğlu. Onun döneminde firma, başka alanlara da el attı. Tarama-gravür kullanımını başlattı. Büyük bir başarıyla J. -B. Lully, A. Campra, A. Destouches, H. Desmarest gibi bestecilerin operalarını ve o dönemde çok gözde olan sayısız "chansonnette" ve meyhane aryası yayımladı. —JEAN - BAPTİSTE - CHRİSTOPHE (Paris 1663 - *ay. y.* 1750), öncekinin oğlu. Onun döneminde firma, rakipleri karşısında geriledi. Bununla birlikte, S. de Brossard, M.-A. Charpentier, F. Couperin, M. R. Delalande, A. Philidor gibi bestecilerin yapıtlarını ve J. - P. Rameau'nun kuramsal kitaplarını yayımladı. Onun ölümünden sonra firma, oğlu CHRİSTOPHE -JEAN - FRANÇOIS (Paris 1701'e doğr. - *ay. y.* 1765) ve torunu PIERRE - ROBERT - CHRISTOPHE (Paris 1743 - *ay. y.* 1812) yönetiminde daha da kötüye gitti ve XIX. yy.'ın başında kapandı.

BALLARD (James Graham), ingiliz yazar (Şanghay 1930). Çocukluğunda bir japon kampına kapatıldı. Tıp öğreniminden sonra, kurgubilim yazarlığına girişti. Romanlarında, çevresinin dramatik kargaşaları ile karşı karşıya kalan insanın sıkıntısını çözümler.

Ballard olayı. Deneys. ruhbil. P. B. Ballard tarafından 1913'te gözlenen paradoksal olay. Buna göre, uzun bir aradan —24 saatle 7 gün arasında— sonra meydana gelen bir hatırlamanın yüzdesi, hiç arasız bir hatırlamanınkine oranla daha yüksektir. (Teknik bakımdan, bu konuda bazen *anımsama*'dan söz edilir. Bugün artık bu olayın, birinci hatırlamanın ikincisi üzerindeki etkisinden kaynaklandığına inanılmaktadır.

Ballarino *(il)* [*Dansçı*], Marco Frabrizio Caroso'nun 1581'de Venedik'te yayımlanmış 2 bölümlü incelemesi. Dans üstüne bilinen ilk yapıtlarından biridir.

BALLENY adaları, Asantarktika'da Yeni Zelanda'ya bağlı adalar, Victoria toprağının açığında.

BALLERİNA → BALERİNA

BALLESTEROS Y BERETTA (Antonio), ispanyol tarihçi (Roma 1880 - Pamplona 1949). En önemli yapıtı *Historia de España y su influencia en la historia universal*'dir (İspanya'nın tarihi ve Dünya üzerindeki etkisi) [1918-1941].

BALLESTREM (Franz, VON — *kontu*), alman siyaset adamı (Plawniowitz, Silezya, 1834 - *ay. y.* 1910). Reichstag'da Windhorst'un kurduğu katolik Merkez partisi'nin sağ kanadında yer aldı (1872); Kulturkampf hareketi sırasında, katoliklerin Bismarck'a karşı mücadelelerinde önemli rol oynadı. 1898'den 1906'ya kadar Reichstag başkanlığı yaptı.

■ **Ballet Imperial,** 3 bölümlü bale. Müziği, Çaykovskiy'in piyano ve orkestra için 2. konçertosudur. Koregrafisini George Balanchine, dekor ve kostümlerini Mstislav Dobujinski hazırladı. İlk kez 1941'de New York'ta American Ballet Caravan tarafından Hunter College Playhouse'da sahnelendi. Başlıca rollerde Marie-Jeanne, Gisella Caccialanza, William Dollar dans ettiler. Balanchine'in en büyük başarılarından biri sayılan bu saf dans balesi, Petersburg'daki Mariinski tiyatrosu'nun büyük dansçılarına adanmıştı.

Ballet mécanique *(le),* fransız filmi (1924). Bu kısa ve öncü yapıt, ressam Fernand Léger tarafından gerçekleştirildi. "Nesneleri hareket halinde görmek" isteyen Léger'nin resim üslubunu sinemaya uyarlamasıydı. Görünürde aralarında hiçbir bağ bulunmayan görüntüler, bir tanıdık nesneler dansına dönüşerek, biçimlerin kabartılarını ve ışık-gölge oyunlarını vurgular.

BALLETTO a. (ital. sözc.). **1.** XV. yy.'ın sonunda, birçok ses için yazılmış dans şarkısı (Gastoldi'nin, Morley'in *balleto*'ları). **—2.** Daha sonraları, sözlü ya da sözsüz, bir *intrada*'dan önce yapılan değişik danslardan oluşan süit. **—3.** Bir *süit*'te yer alan ya da almayan, koregrafi türünde çalgı yapıtı (Frescobaldi, Schein, Melchior, Franck).

Ballhausplatz, 1719'dan beri, Viyana'da Avusturya Dışişleri bakanlığı yapılarının bulunduğu alana ve daha geniş anlamıyla bu bakanlığın kendisine verilen ad.

BALLI sıf. **1.** İçinde bal bulunan ya da üstüne bal bulaşmış şey için kullanılır: *Ballı süt, kek. Ballı ellerini masaya sürme!* **— 2.** *Arg.*Şanslı: *Ne ballı adamsın, bütün kızlar sana bakıyor.* **—3.** *Ballı börekli*, birbiriyle çok iyi anlaşan kimseler için söylenir.

BALLI, Tekirdağ'ın Malkara ilçesine bağlı bucak; 10 187 nüf. (1990); 15 köy. Merkez *Ballı*, 1 160 nüf. (1990).

■ **BALLI** (Veli), türk atlet (Varto, Muş, 1949). Atletizme Sıvas Demirspor'da başladı. 1971'den sonra maraton koştu. 1976 Lahor maratonu'nda birinci oldu (2.11.30). 1977'de üç bini aşkın atletin katıldığı Boston maratonu'nda çok az bir zaman farkıyla ikinci olarak büyük başarı kazandı (2.15.44). 1977'de, Ankara'da yapılan Balkan oyunları'nda (2.15.56) ve 1979'da Atina maratonu'nda (2.28.04) birinci oldu.

■ **BALLIBABA** a. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yetişen dört köşe saplı bir ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *lamium;* ballıbabagiller familyası.)

—ANSİKL. Ballıbabanın daima saplı olan yaprakları dişli, oval ya da değirmidir. Çiçekleri beyaz, sarı ya da firfiri kırmızı renkte ve bir eksen çevresinde topludur; iki parçalı çiçek tacının üst parçası uzun ve yay biçiminde, alt parçası çok kısa yan lopludur. Ak ballıbaba *(Lamium album)* homeopati'de kullanılır. Peklik verici ve kalp kuvvetlendirici olan çiçeği, haşlanarak içilir. Ballıbaba genellikle ısırganlarla bir arada yetişir ve yaprakları ona çok benzer.

BALLIBABAGİLLER a. Dört köşe saplı, karşıt ya da haçvari yapraklı, kokulu iki-çenekli otsu (ya da kimisi çalımsı) bitkiler familyası. (Bil. a. *lamiaceae.*)

—ANSİKL. Ballıbabagillerin çiçekleri bakışımlıdır; her çiçekte 2 ya da 4 erkekorgan, üst durumlu ve dört bölmeli bir yumurtalık bulunur (örneğin nane, kekik, lavanta-çiçeği, melisa, vb.); yapraklarında esanslı yağlar salgılayan çok sayıda küçük salgı bezi bulunur. Bu yüzden bu bitkiler çok aromalıdır; içlerinden pek çoğu halk hekimliğinde (nane, melisa), şekercilikte (nane), mutfaklarda (adaçayı, kekik, sariet), parfümcülükte (origan, lavantaçiçeği) vb. kullanılır. 3 500 kadar türü içeren familya tek başına ballıbabalar *(lamiales)* takımını oluşturur.

BALLIBABALAR a. Ballıbabagillerle ona yakın familyaları içeren bitki takımı. (Bil. a. *lamiales.*)

BALLIBASRA ya da **BALLIBALSIRA,** incirin meyvesine, yaprağına, dallarına ve çeşitli tarım bitkilerine zarar veren kabuklu bit. (Bil. a. *Ceroplastes* rusci;* kabuklubitgiller familyası.) [Eşanl. KANLI BALSIRA, İNCİR KOŞNİLİ.]

BALLICA, esk. **Engiz,** Samsun ilinde Bafra ilçesinde bir köy iken 1987 yılında Ondokuzmayıs adıyla ilçe yapıldı.

BALLIHİSAR, esk. **Balâhisar,** Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 393 nüf. (1990). PTT. Köyün yerinde, İlkçağ'da, Phryga kentçiği *Pessinus** bulunuvordu.

Ballıhisar müzesi, Ballıhisar* köyünde müze. Köyün çevresinde, Pierre Lambrechts yönetiminde yapılan kazılarda (1967-1972) ortaya çıkarılan *Pessinus** kentinin kalıntıları, açık hava müzesi olarak düzenlendi.

BALLIK a. İki katlı arı kovanlarının ikinci katı. (İki katın arasındaki ballık tahtasına açılan delikler anaarının geçmesine engel olacak derecede dardır. Ama, işçi arılar bu deliklerden kolayca geçerek, üst katta bal yapabilirler) || *Seksiyon ballığı*, seksiyon çerçevelerinin yerleştirilmesine uygun ballık. || *Yarım ballık*, yüksekliği normal ballığınkinin yarısı kadar olan ballık.

BALLİF (Claude), fransız besteci (Paris 1924). Paris'te Messiaen ile, Berlin'de B. Blacher ile çalıştı. 1971'de Paris konservatuvarı'nda çözümleme dersi vermeye başladı. *İntroduction à la métatonalité* (1956) ve *Berlioz* (monografi, 1968) adlı kitapları yayımlandı. Başlıca besteleri: 5 piyano sonatı (1953-1960); 4 org sonatı (1956); yaylı çalgılar için 3 dörtlü (1955-1959); *la Vie du monde qui vient* adlı oratoryo (1953-1972); *les Battements du coeur de Jésus; Voyages de mon oreille* (1957-1959). 1974'te A. Honegger ödülü'nü aldı.

BALLİK sıf. (fr. *ballique*). Nörol. Kol ve bacakların kökünde görülen istemsiz, anı, hızlı, düzensiz ve özellikle büyük genlikli bazı hareketlere denir. (Bu hareketler genellikle damar kökenlidir, Luys cisminin ya da bağlantılarının bozukluğundan doğar. Çoğu zaman bir yanda görülür ve karşı yanda yarım ballizm yaratır.)

BALLİN (Albert), alman armatör (Hamburg 1857 - *ay. y.* 1918). 1886'da Hamburg Amerika Linie şirketi'ne girdi, 1899'da genel müdür oldu ve şirketi dünya denizcilik şirketlerinin en önemlisi durumuna getirdi. Wilhelm II'nin danışmanıyken ingiliz-alman yakınlaşması için çalıştı; alman hükümetinin, deniz kuvvetlerinin azaltılmasını reddetmesi üzerine bu girişiminde başarılı olamadı.

BALLİNA, İrlanda Cumhuriyeti'nde kent, Mayo yönetim bölümünde, Moy ırmağı kıyısında; 6 000 nüf. Gezinti yeri. Kent, Fransızlar'ın 1798 seferi sırasında işgal edilmiştir.

BALLİNASLOE, İrlanda Cumhuriyeti'nde kent, Galway yönetim bölümünde,

Veli Ballı

kırmızı ballıbaba

ak ballıbaba
(Lamium album)

Ballet imperial 'den bir sahne (1950'de)

Lough Derg'ın K.'inde. Panayırlar. Büyük Kanal'ın başlangıç noktası. —Yakınında, bir Augustinus tarikatı manastırının (XV. yy.) yıkıntıları.

BALLİNG a. (fr. sözc.). **1.** Bir çözeltideki şeker oranını gram cinsinden ve yüzde olarak doğrudan veren, 20°C'ta ayarlanmış şamandıralı yoğunlukölçer. **—2.** *Balling derecesi*, Balling yoğunlukölçerinin gösterdiği derece (10°,6 Balling, 100 g şekerli sıvının 20°C'ta, 10,6 g şeker içerdiğini gösterir).

BALLİOL ya da **BALİOL** Norman kökenli, güçlü iskoç ailesi. Ailenin İngiltere'deki kurucusu ve Fatih William I'in arkadaşı Gui **de Balliol** ya da **Baliol** kral Kızıl William* II tarafından Kuzey'deki topraklara yerleştirildi. Oğlu BERNARD, Durham Barnard's Castle'da, markaların en önde gelen kalelerinden birini yaptırdı. Sonraki kuşakları da İskoçya'da büyük çıkarlar elde eden bu ailenin XIII. ve XIV. yy.'da ingiliz-iskoç ilişkilerindeki önemli rolü buradan kaynaklanmaktadır.

BALLMER (Walter), isviçreli grafikçi (Liestal 1923). Çeşitli etkilerin (Bauhaus) ve deneylerin (özellikle, Milano'da Boggeri tasarım stüdyosu) ardından, 1956'dan başlayarak, Olivetti'de biçimlendirdiği özgün üslubunu geliştirdi. Burada reklam elemanları yarattı, sergiler düzenledi ve yetkinliği geometrik kesinliğinden, açık seçikliğinden, tutarlığından ileri gelen duvar panoları yaptı.

BALLONNE sıf. (fr. sözc.). Koregr. **1.** Bir bacak üzerinde sıçrarken, havada kalan öbür bacağın belli bir yöne uzanıp kapanması (inerken üste ve öne, yükselirken alta ve arkaya) için kullanılır. **—2.** Yumuşak ve esnek bir yükselme dansı üslubu için kullanılır.

BALLOTTE a. (fr. sözc.). Koregr. Sıçrarken arkada kısa bir battement'dan, yere inerken de önde bir battement developpe'den oluşan adım.

BALL-TRAP a. (ing. sözc.; *ball*, disk ve *trap*, yay'dan). Tüfekle yapılan atışlarda havaya kil diskler fırlatarak hedef oluşturan yaylı aygıt; bu aygıtın kullanıldığı atışlar.

BALLUS a. (yun. *ballein*, fırlatmak'tan). Sıçrayan küçük örümcekleri içeren cins. (Kısa ve tıknaz gövdesi, kızılımsı sarı ya da beyaz tüylerle kaplıdır. *Ballus depressus*, Avrupa'da ormanlarda sık görülür. Sıçrayıcıörümcekgiller familyası.)

Bally *(Société anonyme)*, ayakkabı sanayisinde dünyanın en önemli topluluklarından biri. 1907'de Zürich'te kurulan bu şirket, İsviçre'de ve başka ülkelerde kurulu birçok sanayi ve ticaret işletmesini denetimi altında bulunduran ve ayakkabı yapım ve satışıyla uğraşan bir holding durumundadır. 1977'de Oerlikon-Bührle topluluğunca satın alındı.

BALLY, Kalküta'nın (Hindistan) sanayi banliyösü (dokuma, metalürji, kimya sanayileri), Hugli ırmağı kıyısında.

Şevki **Balmumcu**'nun yapıtı
Yolcu salonu
Karaköy-İstanbul

Büyük Larousse

BALLY (Charles), isviçreli dilbilimci (Cenevre 1865 - *ay. y.* 1947). F. de Saussure'ün öğrencisiydi; 1913'te Saussure'den sonra, Cenevre Üniversitesi karşılaştırmalı dilbilgisi ve genel dilbilim kürsüsü başkanlığına getirildi. A. Séchehaye ile birlikte 1916'da, öğrenci notlarına dayanarak yeniden oluşturulan F. de Saussure'ün *Genel dilbilim dersleri*'ni (Cours de linguistique générale) yayımladı. Yapıtları, "üslupbilim" adını verdiği özel bir alanı kapsar (*Précis de stylistique* [üslupbilim elkitabı], 1905; *Traite de stylistique française* [Fransız üslupbilimi incelemesi], 1909-10, 2 c.). Burada, "düzenli dilin olgularının duygusal değerini bir dilin anlatım yollarını oluşturmaya katkıda bulunan anlatımsal olguların karşılıklı etkisi" ni incelemek sözkonusudur. Bally, Saussure'ün özellikle ilgilendiği dil ağırlıklı dilbilim yanında, söz ağırlıklı bir dilbilimin temellerini atmak istedi (*le Langage et la vie* [Dil ve yaşam], 1913; *Linguistique générale et linguistique française* [Genel dilbilim ve fransız dilbilimi], 1932, yeni basım 1945).

BALLYCASTLE, Kuzey İrlanda'da sayfiye merkezi, Antrim platosunun kuzey kıyısında.

BALLYMENA, Kuzey İrlanda'da kent, Belfast'ın K.-K.-B.'sında, Braid ırmağı kıyısında; 16 500 nüf. Sayfiye merkezi.

BALMACEDA (Jose Manuel), şilili devlet adamı (Santiago 1840- *ay y.* 1891). Soylu bir aileden gelen Balmaceda milletvekilliği yaptı (1864). Liberal parti'nin en nüfuzlu üyelerinden biriydi. 1882'de içişleri bakanlığına getirilince, medeni nikâhı zorunlu kıldı. 1886'da cumhurbaşkanlığına seçildi. Nitrattan elde edilen ve gitgide artan gelirlerden yararlanarak milli eğitim, demiryolları yapımı ve avrupalı kolonların ülkeye göçü konularında çalışmalar yaptı. 1890'dan başlayarak meclisle çatışmaya düşünce, devleti parlamentosuz yönetmeye kalkıştı; 1 ocak 1891'de bütçeyi askıya aldığında diktatörlük kurmakla suçlandı. Muhalefet liderleri Santiago'yu terkederek deniz kuvvetlerinin de desteğiyle bir ayaklanma cuntası kurdular. Kara kuvvetlerinin büyük bir bölümü cumhurbaşkanına sadık kaldı. Sekiz aylık bir iç savaş sonunda Balmaceda yenildi ve Arjantin büyükelçiliğine sığındı. Görev süresinin sona erdiği gün intihar etti. Onunla birlikte Şili'de bir süre için başkanlık rejimi sona erdi.

BALMAİN (Pierre), fransız terzi (Saint - Jean - de - Maurienne 1914 - Neuilly - sur - Seine 1982). Mimarlığı bırakıp Molyneux(1934)ve Lelong firmalarında(1939) terzilik öğrendi; 1945'te kendi firmasını kurdu. Kadın hazır giyiminde ad yaptı; 1976'da erkekler için de bir butik açtı.

BALMAK, türk komutan (VI. yy.). Balak Han yönetimindeki Sabirler'in ordusunda yetişti. Balak'ın dul eşi Boarık Ece döneminde sabir ordusunun komutanlığına getirildi. Sabir birliğini tehdit eden Avarlar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (557).

BALMAT (Jacques), fransız rehber (Pélerins köyü, Chamonix yakınında 1762 -Sixt vadisi 1834). Dr. Paccard ile birlikte mont Blanc'a ilk tırmanışı gerçekleştirdi (8 ağustos 1786). Böylece, H. B.'de Saussure'ün bu doruğu ilk fethedeceklere vaat ettiği ödülü ve "mont Blanc Jacques Balmat" unvanını aldı. 3 ağustos 1787'de Saussure'ü mont Blanc'ın doruğuna çıkardı. Maden ararken öldü.

BALMER (Johann Jakob), isviçreli fizikçi (Lausen, Basel-Landschaft kantonu, 1825 -Basel 1898). Matematik profesörlüğü yaptı. Akkor gazların ışık tayflarını inceledi ve 1885'te kendi adını taşıyan formülü buldu.

Balmer formülü, görünür bölgede, hidrojenin değişik yayım-soğuruima tayf çizgilerinin λ dalga boylarını (ya da ν frekanslarını) veren formül;

$$\frac{1}{\lambda} = R\left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{m^2}\right)$$

formülde R Rydberg değişmezi, *m* bir tamsayıdır. Bohr'un, hidrojen atomu modeli yardımıyla bu deneysel formülü açıklaması, kuvantum fiziğinin başlangıçtaki en parlak başarılarından biri olmuştur.

BALMES (*rahip* Jaime Luciano), ispanyol katolik gazete yazarı ve filozof (Vich 1810 - *ay. y.* 1848). Monarşik düzenden yanaydı. *El Pensamiento de la Nacion'* da hanedan anlaşmazlığına son vereceği düşüncesiyle Carlos ve İsabel yandaşlarının birleşmesini savundu. Felsefenin İspanya'da yeniden canlanmasını sağladı. Kitapları tüm Avrupa dillerine çevrilen bir din savunucusuydu. Başlıca yapıtları, *El protestantismo comparado con el catolicismo* (Protestanlık ile katolikliğin karşılaştırması) [1842-1844] ve *El criterio*'dur (1845).

BALMONT (Konstantin Dmitriyeviç), rus şair (Gumnişçi, Vladimir eyaleti, 1867 - Noisy - Le - Grand 1942). Halkçı şiirlerden sonra, *Dans l'infini* (fr. çev.) [1895] adlı şiir denemesiyle simgecilik akımına katıldı ve alışılmamış müzikal etkiler yaratarak (iç uyaklar, ses yinelemeleri) dize kurma tekniğini yeniledi. *Budem kak Solntse* (1903) adlı çalışmasından sonra, ustalığa ve ben' in yüceltilmesine duyduğu eğilimleri yapıtlarında daha da vurguladı (*Liturgie de la beauté* [fr. çev.], 1905; *Aurore boreale* [fr. çev.], 1931). Bundan başka, çeşitli anlatılar kaleme aldı (*Eclairs Blancs* [fr. çev.] 1908; *le Pays d'Osiris* [fr. çev.], 1914). Poe, Shelley, Whitman gibi yazarlardan çeviriler yaptı. Balmont, Sovyetler Birliği'ni 1920'de terk etti.

Balmoral şatosu, İskoçya'da, Grampian bölgesinde, Dee nehri üzerinde Büyük Britanya şatosu. 1853-1856 yılları arasında yapılan bu küçük şato Büyük Britanya yöneticilerinin yazlık konutuydu.

BALMUMCU (Şevki), türk mimar (İstanbul 1905 - *ay. y.* 1982). İstanbul Güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1928). Çeşitli devlet kurumlarında ve özel kuruluşlarda çalıştı. 1933'te Milli iktisat ve tasarruf cemiyeti'nce Ankara Sergievi binası için düzenlenen uluslararası proje yarışmasında birinci oldu. 1935'te bitirilen yapı, 1948'de Paul Bonatz tarafından günümüzdeki Opera binasına dönüştürüldü. Çeşitli proje yarışmalarında birincilik kazanan yapıtlarında, ülke dışındaki gelişmeleri izleyerek çağdaş değerleri yansıtmaya çalıştı. Bu yapıların başlıcaları: Galata rıhtımındaki İstanbul yolcu salonu, Ankara Çocuk esirgeme kurumu, Tokat Atatürk anıtı kaidesi ile Terzili kaplıcası ve oteli.

BALMUMU a. **1.** Kimi zarkanatlıların balmumu salgı bezlerince salgılanan özellikle de genç işçi arıların peteklerini yapmakta kullandıkları oldukça koyu, sarı renkli yağlı madde. (Bk. *ansikl.* böl. Arıcılık.) **—2.** Hammaddesi hayvansal ya da bitkisel balmumu ya da petrolün damıtılmasıyla elde ediien çözücüler olan, tahta bakımında kullanılan mamul madde. **—3.** *Balmumu gibi erimek*, aşırı ölçüde zayıflamak. || *Balmumu yapıştırmak*, bir şeyi unutmayacağını, aklında tutacağını belirtmek; mim koymak.

—Arıc. *Balmumu makinesi*, petek parçalarından saf balmumunu toplamaya yarayan aygıt. (Güneşle çalışan balmumu makinesinde bu iş için güneş ısısı kullanılır.)

—Eğit. *Balmumu usulü*, osmanlı eğitim sisteminde, Tanzimat'a kadar (1839) süren, ezberciliğe dayalı yöntem. Öğrenci, dersini tamamladığında, kitabın neresinde kaldıysa, oraya bir balmumu parçası yapıştırır, ertesi derste aynı yerden ezberlemeyi sürdürürdü.

—Heykc. *Balmumu heykelciliği*, balmu-

mundan somut biçimler meydana getirme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Model balmumu,* çeşitli maddelerle (tebeşir, un, bazen içyağı, çamsakızı) karıştırılmış, istenirse renk de verilebilen ve model yapımında kullanılan balmumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Arılar balmumunu, karın halkalarını (2-5. halkalar), birbirine bağlayan karın şeritlerinin altındaki 4 çift derialtı bezinden salgılar. Küçük pulcuklar halinde katılaşan balmumu hemen arka ayaklarla alınarak çenelere ulaştırılır ve burada yoğurularak petek yapımında kullanılır. Saf balmumu elde etmek için önce baldan arındırılan petekler kaynar suya atılır. Balmumu suyun yüzüne çıkar, soğuyunca da katılaşır. Çerçeveli kovanlarda arıcılar, kalıba dökülmüş balmumundan kâğıt yaprağı gibi hazırlanmış olan petek taslaklarını çerçevelere önceden yerleştirirler, böylece arılar onun üzerine yeni bir petek yapar.

Balmumu, molekül ağırlığı yüksek, doymuş ya da doymamış alifatik asit, ester ve alkol karışımıdır. Yoğunluğu, 0,966 olan bu madde, 62-63°C'ta erir. Sarımtırak bir rengi vardır; güneşin ve çiyin etkisinde kalırsa beyazlaşır. Balmumuna kaolen, tebeşir, nişasta ve içyağı, vb. katılabilir, ama bu hileyi ortaya çıkarmak genellikle güç iştir.

Sarı balmumu az miktarda parke cilalarının bileşimine katılır; ayrıca taşbasma kalemlerinin, mühür mumunun, parlak boyaların bileşimine de girer. Balmumunda heykeller ve şamdan mumları da yapılır. Beyazlatılmış saf balmumu bazı merhemlerin, birçok güzellik kremlerinin ve ağdaların bileşimine girer. Başka zarkanatlı böcekler de balmumu yapar, ama onlarınki toplanmaz.

—Halk hek. Eskiden yatıştırıcı olarak emülsiyon halinde içilirdi. Günümüzde daha çok merhemlerin, kozmetik preparatların, yakı ve cilaların bileşimine girer.

—Heykc.• *Balmumu heykelciliği,* Eski Yunanistan, İskenderiye ve Roma'da biliniyordu. Balmumundan adak eşyaları, tanrı heykelcikleri (laris'ler [Roma'da ocak tanrıları], penates*), atrium*'da sergilenen ata büstleri, çeşitli çiçek, meyve ve hayvanları temsil eden ve daha çok beğenildiği için çoğu zaman boyanan küçük figürler yapılıyordu. Roma, çok usta balmumu heykelcilerine sahip olmasıyla ünlüydü. Columella, bunların kullandıkları çeşitli yöntemleri sayar. İtalya'da özellikle Floransa'da çok tutulan bu sanat, Rönesans döneminde değerli yapıtlar meydana getirdi. Balmumu heykelciliği, bugün artık yalnızca maketler ve anatomik parçalar yapımında kullanılmaktadır.

• *Model balmumu.* Heykeltraşlar ve kuyumcular modellerini yapmak için bazen balmumu kullanırlar. Balmumu modeller, toprak modeller gibi kururken daralmadığından alçıyla kalıp alınması zorunluğunu ortadan kaldırır. Yunanlılar, canlı insanların portre ve heykellerinin balmumundan modellerini yaparlardı. Roma evlerinde, *impluvium*'un çevresindeki galeride ev sahibinin atalarının balmumundan yapılmış heykelleri bulunurdu. Ortaçağ'da yüzleri, bazen de bütün bedenleri balmumundan boyalı heykeller yapılırdı. (→ SURET.) Bu çağda, balmumundan mühürler, süslü büyük mumlar, adak eşyaları da imal edilirdi. XVI. yy.'da İtalya'da balmumundan madalyonlar moda oldu; Fransa'ya da geçen bu moda, burada bir buçuk yüzyıl devam etti. Balmumundan madalyonlarda genellikle şatafatlı giysiler içinde profilden görünen kişilerin resimleri bulunurdu. Bu madalyonlar arduvaz, cam, fildişi üzerine aplike edilir ve bazen meşin kutular içine konurdu. Verrocchio, Luca Della Robbia, Michelangelo balmumuyla çalıştılar. Fransa'da, Antoine Benoiste, Louis XIV'ün balmumundan ünlü bir portresini yaptı. Canlı modelden birtakım büst ve el kalıpları çıkarıp sonra bunlardan doğal büyüklükte figürler meydana getirmek düşüncesini ilk ortaya atan odur. Bu figürlerin boyanıp giydirilmesi günümüzdeki balmumu heykel (mumya) müzelerinin temelini oluşturdu. Medardo Rosso, XIX. yy.'ın sonunda, balmumundan birçok heykel yaptı.

Kayıp balmumu dökümü. Artık ancak küçük boyda heykel ve nesneler için kullanılan bu yöntem, Rönesans çağında ve XVII. - XVIII. yy.'larda çok kullanılırdı. Bu döküm yönteminde, balmumcu model kumdan ya da kilden bir kalıp içine konur ve döküm sırasında balmumunu eriterek kalıbı dolduran maden, modelin biçimini alır. Ancak, bu yöntemde, döküm ilk seferde başarılı olmazsa yapıtın yok olma tehlikesi vardır. (→ DÖKÜM.)

Balmumu tekniği, İ. Ö. III. binyılın ikinci çeyreğinden başlayarak, madenden yapılan eşyaların dökümünde de kullanıldı. Bu teknikle içi boş ya da dolu, büyük ya da küçük her tür eşyanın dökümüne olanak sağlandı. Dökülecek yapıt küçük ise *içi-dolu döküm**, büyük ise *içi-boş döküm** yöntemi kullanıldı. Aynı yöntem, Antikçağ'da ve Ortaçağ'da da geliştirilerek uygulandı.

BALO a. (ital. *ballo*'dan). **1.** Danslı toplantı: *Balo salonu. Kır balosu. Bir balo düzenlemek, bir baloyu açmak.* **—2.** *Maskeli balo, kıyafet balosu,* konukların maskeli olarak ya da tanınmayacakları bir kılıkta katıldıkları balo. || *Baloyu açmak,* balonun başladığını belirtmek üzere ilk dansı yapmak. En ünlüleri Toulouse-Lautrec'in *le Moulin-Rouge*'u ve Renoir'ın *le Moulin de la Galette*'idir.

BALOĞLU (Muzaffer), türk atlet (Adapazarı 1919). Fenerbahçe'de yetişti. Uzun atlama ve sürat koşularında birçok Türkiye rekoru kırdı. 1939'da Atina'da yapılan Balkan oyunları'nda 100 ve 200 m'lerde altın madalya kazandı. 1940'ta İstanbul'da yapılan Balkan oyunları'nda ise, sakat olmasına karşın 4x100 bayrak yarışında koşarak Türkiye'nin altın madalya kazanmasını sağladı.

■ **BALON** a. (fr. *ballon*). **1.** Çok ince kauçuktan ya da bağırsak zarından yapılan, havayla ya da hafif gazla şişirilen küre. **—2.** *(Burnundan) balon çıkarmak,* istem dışı ya da istemli olarak burun salgısını balon oluşturacak biçimde şişirmek. || *Balon hevengi,* birçok balonun birbirine bağlanmasıyla oluşturulan balon öbeği. || *Balon uçurmak,* yalan haber yayma (arg.). || *Balon yapmak,* tükürüğü, sabunlu suyu ya da sakızı balon oluşturacak biçimde şişirmek.

—Denizc. *Balon yelken,* sportif amaçlı yelkenli teknelerde rüzgârı pupadan alırken, daha çok hız yapmak için teknenin pruvasına açılan geniş yelyeli yelken. (Flok yerine kullanılır.)

—Ed. Bir çizgi romanda, çoğunlukla kapalı bir çizgiyle belirtilen ve kişilerin ağzından çıkarak onların söz ya da düşüncelerini dile getirmelerini sağlayan çizim öğesi. (Bazı sanatçılar balonların biçimini, çizimini ve rengini, betimlenen duygulara göre değiştirirler.)

—Havc. Havada tutunmak için havadan daha hafif bir gaz kullanan ve hiçbir itme aracı bulunmayan, yere bağlı ya da serbest hava taşıtı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. AEROSTAT.] || *Deneme balonu,* balonla yükselmeden önce rüzgârın yönünü belirlemek için fırlatılan küçük balon. || *Kayıp balon,* yolcusuz havalandırılan ve rüzgârın sürüklemesine bırakılan balon.

—Kardiol. *Balonla anjiyoplasti,* ateromlu atardamar darlıklarını, deri yoluyla sokulan ve şişirilebilen bir balonla genişletmeyi öngören yöntem.

—Kim. Uzun boyunlu, küresel ya da oval kap. —Bir ya da birkaç boyunlu, genellikle küre biçimli cam kap. (Basit kap olarak kullanılan balonların yanı sıra damıtma, özütleme ve sabunlaştırma balonları da vardır.) || *Balon gömleği,* balonları ısıtmaya yarayan elektrik dirençli aygıt.

—Oto. Dış lastikteki bir yırtılma sonucu iç lastikte oluşan çıkıntı.

—Petr. san. Basınç altında petrol ürünlerini depolamaya yarayan kap.

—Teknol. *Balon zarı,* çok hafif balon yapımında kullanılan, ince kauçuk katman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Keteni, havuzlama işleminde akan suya daldırmaya yarayan bir tür büyük sandık. —Sabit vargelli iplik ve büküm makinelerinde, üst iplik kılavuzu ile sürgü arasında ipliğin aldığı yol.

—Tıp. *Oksijen balonu,* acil durumlarda reanimasyonu sağlamaya gerekli oksijeni nakletmek için kullanılan kauçuktan ya da plastik maddeden yapılmış hava sızdırmayan torba.

—ANSİKL. Havc. Bu hava taşıtı geçirimsiz bir bezden yapılan, genellikle açık alt yanı bir kanalla son bulan bir zarftan oluşur; hidrojen, havagazı ya da helyumla şişirilen balonun bütün gövdesini saran bir ağın ucuna iplerle bir sepet asılır. Balonun yükselme kuvveti, yerini aldığı havanın ağırlığıyla kendi ağırlığı arasındaki farka eşittir. Bu koşullarda serbest bırakılan bir balon, yerini doldurduğu havanın ağırlığı ile kendi ağırlığının eşdeğer olacağı bir denge yüksekliğine değin çıkar. Daha yükseğe çıkmak isterse, pilotun safra atarak balonu hafifletmesi gerekir. İnmek için pilot, gazın kaçmasını sağlayan bir supabı açar. İniş hızını azaltmak için ise bir miktar safra atar. Gerektiğinde balonu hızla söndürmek ve sepeti yerde rüzgârın sürüklemesini önlemek için pilotun yırtabileceği bir pano bulunur. Atmosfer basıncı ya da sıcaklığındaki her değişiklik, balonun denge yüksekliğini değiştirir. (→ BALONCULUK.)

—Ask. havc. Yere bağlı balon ilk kez Fleurus muharebesi'nde (1794) askeri amaçlarla kullanıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında balonculuk, alman Drachen' in küresel balonu ve daha sonra, 1916'da fransız Caquet'in balonu ile yenilenerek önemli gelişmeler gösterdi. Bu balonu Müttefikler çok çabuk benimsedi ve düşmanca hemen kopya edildi. Başlangıçta düşman kıtalarını gözetlemek ve hareketlerini bildirmek için kullanılan balon, yer hedeflerinin saptanmasında ve topçu atışının düzenlenmesinde önemli görevler üstlendi. Bağlı balonun değişik bir modeli olan motorlu balon iki savaş arasında çok kısa süre kullanıldı. 1939'da savaş halindeki ülkeler arasında balon bölükleri kullanan tek devlet Fransa oldu; ne var ki düşman av harekâtının yol açtığı kayıp nedeniyle bunları çabucak cepheden çekmek zorunda kaldı. Bu dönemden sonra bütün hava kuvvetleri bağlı balonları, çelik kablolardan oluşturulan ağlarla donatarak alçaktan uçan düşman uçaklarının yaklaşmasını önleyen koruyucular biçiminde kullandı.

—Meteorol. Meteoroloji işlemlerinde ya da araştırmalarında çeşitli tipte balonlar kullanılır.

1. Atmosferin alt katmanlarını incelemede ölçü aygıtları taşıyan yere bağlı balondan yararlanılır ve bu balon alet direği bulunmayan deney merkezlerinde onun yerini alabilir.

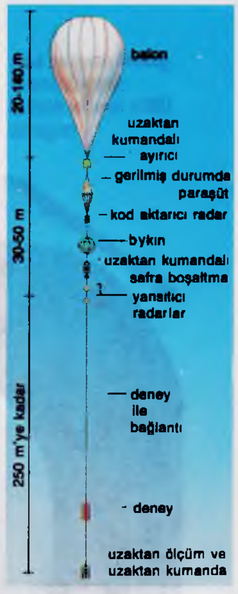
2. Birçok meteoroloji istasyonunda düşük maliyetli pilot-balonlar ve sondaj balonları kullanılır; bunlar, düşey doğrultuda sondajlar yaparak basıncı, sıcaklığı, nemi, yükseltiye göre rüzgârın yönünü ve hızını ölçer.

3. Araştırma işlemlerinde açık ve kapalı balonlardan yararlanılır: gökbilim ve dış jeofizik araştırmalarında da kullanılan açık balonlar helyumla ya da hidrojenle şişirilir; belli bir yükseltiye (50 km) kadar, ağır aygıtlardan oluşan yükleri (bir tona kadar) taşıyabilir. Açık balonların hacimleri bir milyon metreküpe ulaşabilir ve görevleri sona erdiğinde aletler paraşütle yere iner. Basınçlı kapalı balonlar, yükselme sırasında iç ve dış basınç arasındaki fark artışına dayanan bir zarfla hacmini korur. Dolayısıyla hemen hemen değişmez bir yükseltide kalır ve yükseltiye göre bir yılı aşan sürelerle kullanılabilir. Genellikle uydularla toplanan bilimsel verileri yere iletirler. 25

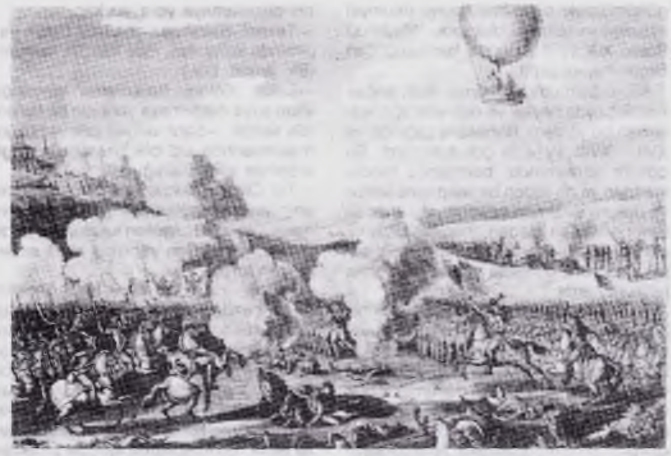
A.F.P.

Kuzey Atlantik'i 137 sa 5 dk 50 sn'de ilk kez geçmeyi başaran (11-17 ağustos 1978) amerikan serbest balonu *Double Eagle II*
yükseklik: 43 m
hacim: 5 000 m³ helyum gazı
kütle: 4,8 t
alüminyumlu bir katmanla astarlanmış geçirimsiz zarf

açık stratosfer balonu ve bilimsel aygıtlar

Larousse

yere bağlı balonun, 26 haziran 1794'te Fleurus muharebesi'nde J.M.J. Coutelle tarafından ilk kez askeri amaçla (gözlem) kullanılması
Bibliothèque nationale, Paris

m çapındaki bu tür balonlar 50 kg'lık bir yükü 30 km yükseltide aylarca tutabilir.

Nihayet aeroloji araştırmalarında sıcak havayla şişirilmiş (Montgolfier balonları) açık balonlar kullanmak ve ısı kaynağı olarak atmosferin ve Yer'in yaydığı kızılaltı ışınlarından yararlanmak düşünülebilir. Bu tür balonlar bir vanayla kumanda edilerek art arda iniş ve çıkışlarla atmosferin düşey doğrultuda incelenmesinde kullanılabilir.

—Teknol. *Balon zarı*, gazlara karşı sızdırmazlığı, hafifliği ve esnekliği nedeniyle, küçük balonların yapımında kullanıldı. Pilâtre de Rozier'in balonu, iki ipek kumaş arasına yerleştirilmiş balon zarından yapılmıştı.

BALON UYDU a. Uz. havc. Plastik maddeden yapılmış bir kılıftan oluşan ve uzayda, katlanmış halde iken içinde bulunan çok az miktardaki havayla kendiliğinden şişen uydu. (Özellikle amerikan Echo* uyduları bu türdendir.)

BALONBALIĞI a. Sıcak ve ılık kuşak denizlerinin ve tatlı sularının sığ kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Dişleri 4 levha halinde kaynaşarak bir gaga oluşturur. Derisi çıplak ya da dikenli olabilir. Bir tehlike sezdiğinde karnını su ya da havayla şişirdiğinden balonbalığı adıyla anılır. Yüz kadar türü vardır. Türkiye'nin Akdeniz ve Güney Ege kıyılarında iki türüne rastlanır: balonbalığı [*Layocephalus spadiceus;* boyu 40 cm'yi bulur] ve mavi* balonbalığı [*L. layocephalus;* boyu 50 cm'yi bulur]. Balonbalığıgiller familyası.)

BALONBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde, mercan kayalıkları yakınında ve tatlı sularda yaşayan, çıplak derili ya da dik dikenli balıkları içeren familya. (Balonbalığıgillerde dişler birbirine yapışarak gaga biçimini alır. Yüzden çok türü vardır. Etleri zehirlidir [tetrodoksin]. Süveyş kanalı'nın açılmasından bu yana, Akdeniz ve Güney Ege'de iki türüne rastlanmaktadır. Bil. a. *Tetraodontidae*.)

BALONCU sıf. ve a. Balon satan kimse için kullanılır.

BALONCUK a. Havc. Güdümlü balonlara, gövde biçimini korumak, gaz kayıpları yüzünden sönmesini önlemek için yerleştirilen ve vantilatörle şişirilen küçük balon. (Güdümlü balonlarda tutunmayı sağlayan hidrojen, birçok baloncuğa dağıtılır.)

BALONCULUK

BALONCULUK a. Havc. Balonların incelenmesi, yapımı ve kullanımı.

—ANSİKL. Havc. Montgolfier kardeşler Pilâtre de Rozier ve Arlandes markisi'nin "montgolfier" adlı balonla 1783'te ilk yükselme başarılarından sonra Blanchard ve Jefries, Manş denizi'ni balonla geçmeyi başardılar (7 ocak 1785). Pilâtre de Rozier kısa süre sonra aynı girişimde yaşamını yitirdi.

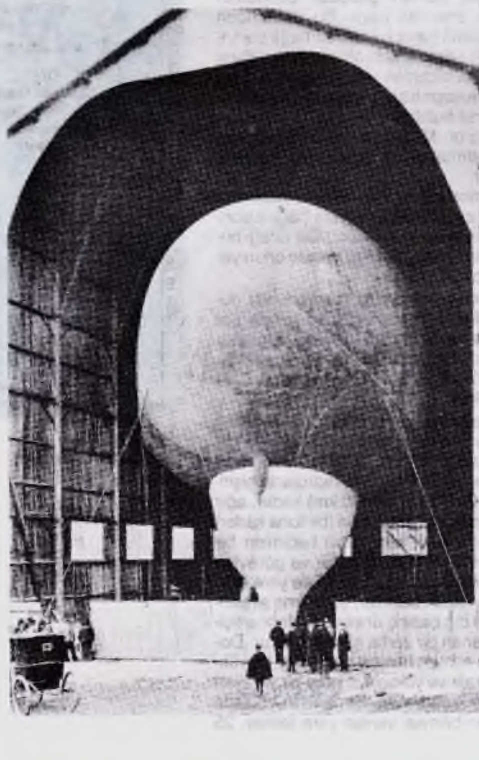
Gay-Lussac, Biot (1804), Crocé-Spinelli (1874), Sivel, Tissandier kardeşler (1875) yüksek atmosferin incelenmesi için bilimsel amaçlı yükselişler gerçekleştirdiler. (→ SONDAJ* BALONU.)

Ama çok geçmeden serbest, yani atmosferde kendi başına bırakılan balon, yalnızca spor amacıyla yapılan uçuşlarda kullanılmaya başlandı; böylece balonu gütme zorunluluğu ortaya çıktı. 1783'ün başında general Meusnier balonu yöneltme organlarını tasarladı ve güdümlü bir balonun denge koşullarını ortaya koydu; Meusnier'in çalışmaları günümüzdeki balonculuğun temelini oluşturur. 1852'de Giffard, buhar motoruyla itilen güdümlü bir balon yaptı. Dupuy de Lôme, 1872'de insan gücüyle hareket eden uzun bir balon gerçekleştirdi. Tissandier bir elektrik motoru kullandı (1883). Kalkış noktasına dönebilen ilk güdümlü balonu (*France*) yüzbaşı Ch. Remerd (1847-1905) ve yüzbaşı A. Kebs yaptı (Meudan, 9 ağustos 1884); bu balon beygir gücü başına 44 kg ağırlığında olan ve bir pille beslenen bir elektrik motoruyla donatılmıştı: deney 1884'te üç kez yinelendi. Aynı zamanda, beygir gücü başına ağırlığı daha düşük olan, benzin motoru geliştirildi ve bu motor hava araçlarının itme gücünde kesin bir atılım sağladı. Fransa'da Lebaudy kardeşler ve

Lauros-Giraudon

ilk serbest hava yolculuğu
Pilâtre de Rozier ve Arlandes markisi tarafından 21 kasım 1783'te bir "montgolfier" balonuyla gerçekleştirildi
musée de l'Air, Paris

Rol

güdümlü omurgasız balon *Santos-Dumont 13* 1905'te havacılar klübünün hangarında

F. Nadar-Lauros-Giraudon

26 eylül 1864'te, Brüksel üzerinde fotoğrafçı Nadar'a ait *Géant* adlı (1863'te yapılmış) sepetli balonun havalandırma hazırlıkları

mühendis Julliot benzin motorlarıyla çalışan, yön dümenleri ve kararlılık kanatçıkları olan birçok güdümlü balon yaptılar (*Lebaudy, Paris, République, Liberté*). 1910 ile 1914 arasında Société Astra (Deutsch de la Meurthe), Clement-Boyard, Zodiac gibi birçok fransız yapımcısı, güçleri gittikçe artan güdümlü balonları başarıyla gerçekleştirdi. Bu yapımcılar, dış biçimi, yalnızca, gazların içerdeki basıncı ile korunabilen omurgasız türü kullandı. Kont Zeppelin, Almanya'da Friedrichshafen'de, 1900'de 128 m boyunda, verniklenmiş bezle kaplı, iki ucu yuvarlatılmış koni biçiminde, her biri ayrı bir bölmeye yerleştirilmiş 15 adet hidrojen dolu balon taşıyan, uzun ve omurgalı silindir şeklinde bir gövde yaptı.

Birinci Dünya savaşı'nın hemen başında uçaklardaki gelişme ve uçaksavar topları, güdümlü balonların gündüz kullanımını hızla olanaksızlaştırdı. Almanlar, Paris, Londra vb. gibi kentlerin gece bombardımanlarında yangınlardan ve üslerine dönmemelerinden kaynaklanan ağır kayıplar pahasına zeplinlerden büyük ölçüde yararlandılar.

İki savaş arasında yalnız deniz kuvvetleri, büyük tonajlı güdümlü omurgalı balonlar ya da küçük ve kısa erimli omurgasız hafif balonlar (Astra-Zodiac) kullandı; ama kıtalararası hava yolculuğunda yalnız omurgalı balonlardan yararlanıldı. 1919'da *R 34* (ingiliz) güdümlü balonu İngiltere'den kalkarak Amerika'ya ulaştı. 1923'te *Dixmude* (68 500 m³ hacminde, 226 m boyunda, 1560 B.B.) durmaksızın 119 saatte 8 000 km'lik bir yol aldı; ancak 21 aralık 1923'te kayboldu. 1924'te *Z.R. 3* Almanya'dan Amerika'ya uçtu.

İkinci Dünya savaşı öncesinde güdümlü balonlar, düzenli hatlarda 2 milyon kilometrenin üstünde yol katetti ve 52 000 yolcu taşıdı. Kuzey Atlas okyanusu'nda (6 400 km) ve güney Atlas okyanusu'nda (10 000 km) ilk düzenli hava hatları, alman *Hindenburg* ve *Graf Zeppelin* güdümlü balonlarıyla açıldı.

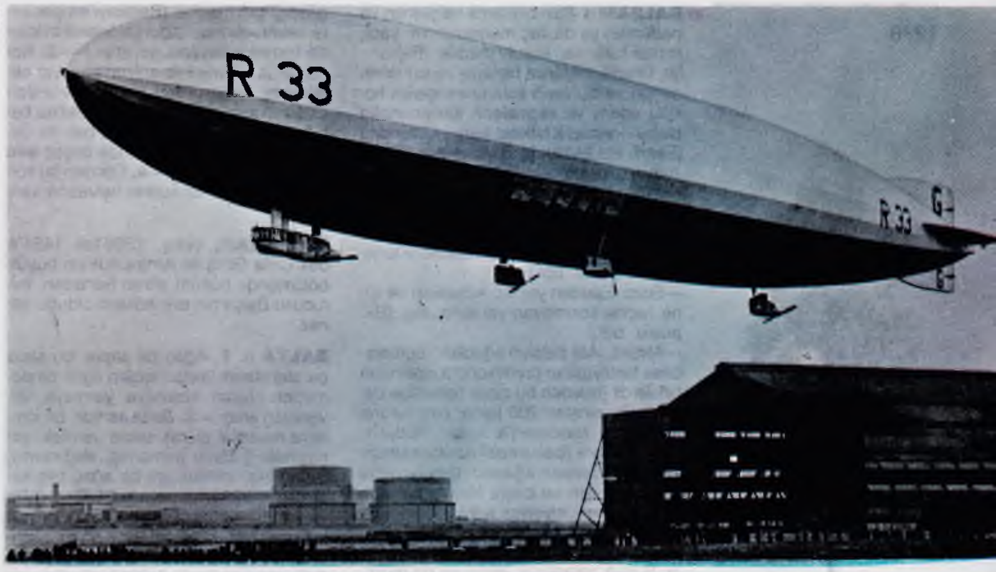
Hidrojen kullanımından kaynaklanan *Akron* (1933), *Macon* (1935) ve *Hindenburg* (1936) güdümlü balon felaketleri, İkinci Dünya savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, yolcu taşımada yararlanılan büyük güdümlü balonların ortadan kalkmasına neden oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikan donanması, helyumla şişirilen, omurgasız ve yarı omurgalı, küçük güdümlü balonları, kıyıları gözetleme, denizaltıları izleme ve denize düşen pilotları kurtarma alanlarında başarıyla kullandı. Öte yandan serbest balonlar, büyük yükseltilere ulaşma olanağı verir; örneğin 1932 yılı ağustosunda Piccard ve Cosyns 16 201 m'ye ulaştı; Orvil, Anderson ve Stevens'i taşıyan Explorer 2, 29 temmuz 1935'te 22 066 m'ye yükseldi. 40 000 m'yi geçen sondaj balonları ayrıca roketlerin fırlatılmasında kullanıldı. Öte yandan 1957 yılı ağustosunda amerikalı binbaşı D.G. Simans 31 000 m'ye ulaştı. Bilimsel araştırmalarda geniş ölçüde kullanılan balonlar (astronomi, meteoroloji), günümüzde spor alanında da yeniden önem kazanmaya başladı. 1978 ağustosunda amerikalı Max Anderson, Ben Abruzzo ve Larry'nin, Montgolfier kardeşlerin anısına *Double Eagle 2* serbest balonuyla kuzey Atlas okyanusu'nu geçtı.

BALONLAMAK f. Denizc Rüzgârı pupadan alıp seyrederken, trinket ve mayistra yelkenlerinin ıskotalarını laçka ederek yelkeni şişirip serenden yukarı doğru havalandırmak (arma üstündeki basıncı azaltır). —Bir yelkeni istinga ederken ıskotaları aniden kaçırarak yelkenin şişmesine neden olmak.

BALONLU FOK a. Grönland'dan Spitzberg'e kadar Kuzey Buz denizi'nde yaşayan tepeli fok. (Bil. a. *Cystophora cristata;* fokgiller familyası.)

BALOTAD a. (fr. *ballotade*). Binc. Atın havaya sıçrayarak bir tür şahlanması. Ancak bu harekette kabriyol'ün tersine at, ard ayaklarını karın altına doğru sürer.

Rol

1919'da yapılan ingiliz *R 33* güdümlü omurgalı balonu

Rémy Poinot

"montgolfier" tipi balonlar arasında yapılan 1978 dünya şampiyonasının başlangıcı (Edinburgh yakınlarında, İskoçya)

BALOTAJ a. (fr. *ballottage*). Çok tur'lu çoğunluk sisteminde, yeterli çoğunluğu ilk tur'da sağlayamayan adayın ya da aday listesinin durumu. (İki tur'lu çoğunluk sisteminde, ilk tur'da seçilebilmek için, kullanılan oyların salt çoğunluğunu elde etmek gerekir; hiçbir aday ya da aday listesi salt çoğunluğu elde edemezse *balotaj oylaması* denilen ve nisbi çoğunluğun yeterli olduğu ikinci tur'a geçilir.)

BALOTU a. Kendisi gibi yaprakları ve tohumları da tüylü olan biryıllık ya da çokyıllık küçük otsu bitki. (Çiçekleri, ikili başakçıklar halinde, ince uzun koçan biçiminde, bir aradadır. Sekiz türü, Avrupa'da, ılıman Asya'da, Kuzey ve Güney Afrika'da, ayrıca Kuzey Amerika'da kendiliğinden yetişır. Bır çeşidı süs bitkısidir. (Bil. a. *holcus;* buğdaygiller familyası.) [Eşanl. KADİFEOTU.]

BALOVALLER → LOVALLER.

BALOZ a. (yun. *mpalos*). Eskiden gemicilerin, işçilerin gittikleri içkili, danslı eğlence yeri.

BALÖZLÜ sıf. Bot. **1.** Balözü salgılayan çiçek organlarına denir. **—2.** *Balözlü disk,* çiçeğin tepeciğinin üstünde (genellikle erkekorganlarla dişiorgan arasında) yer alan ve içinde balözü bulunan (bunun bir kısmı dışarı sızar) kenarlı ya da kenarsız, disk ya da taç biçiminde etli küçük organ.

BALÖZÜ a. Bot. Bitkilerin balözü bezlerinden salgılanan, az ya da çok yapışkan, glusitçe zengin (sakkaroz, früktoz, dekstrin, helme) renksiz ve tatlı sıvı. (Salgılama, yumurtalığın olgunlaşması sırasında en yüksek düzeye ulaşır ve toplayıcı böcekleri [arılar, kelebekler, vb.] kendine çekerek, entomofil [böceklerle döllenen] bitki türlerinin tozlaşmasında önemli rol oynar.) [Eşanl. NEKTAR] ‖ *Balözü bezi,* çeşitli organların (yaprak, yumurtalık, erkekorganlar) dibinde bulunan ve balözü (nektar) denen şekerli salgıyı çıkaran küçük kabartı.

—Arıc. *Balözü üretimi,* çiçeklerin bir mevsimlik yoğun balözü yapımı. (Balözü üretimi ilkbaharda başlar ve ardışık olarak çeşitli çiçek türlerinde devam ederek yaz sonuna kadar sürer.)

BALPAYAM, esk. **Deşt,** Tunceli'nin Pülümür ilçesine bağlı bucak; 722 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Balpayam* (esk. Deşt); 120 nüf. (1990). PTT.

BALPETEĞİ a. Kumaşın piliseleri üstünde, geometrik bir desen izleyerek pilileri düzenli tutacak biçimde kordone iplikle işlenen süsleme işi.

BALSA a. (isp. sözc.). Titicaca gölünde kullanılan sal; içi hava dolu, posttan yapılmış iki yüzdürücüden ya da çok sıkı biçimde bağlı, "V" şeklinde birleştirilmiş otlardan oluşur.

BALSA a. (isp. *balsa,* önroman sözc.). Tropikal Amerika'da, özellikle Ekvador'da yetişen ağaç. (Balsanın beyaz ya da pembemsi beyaz ve kaba dokulu odunu yumuşak ve çok hafiftir; ısı ve ses yalıtkanı olarak uçaklarda, model eşya yapımında ve ambalaj işlerinde kullanılır.) [*Ochroma* cinsi, bombacaceae familyası.]

balotu

Kanada **balsam** ağacı
(Abies balsamea)

Larousse

savaş **baltasının** (XV. yy.)
demir ağzı
Askeri müze, Paris

BALSAM a. Bazı bitkilerce salgılanan ve parfümeri ya da ilaç maddelerinin yapımında kullanılan kokulu madde. (Balsamlar, önemli miktarda benzoik ve sinnomik asitleri ve bunların esterlerini içeren kokulu esans ve reçinelerin karışımından oluşan karmaşık bitkisel salgı ürünleridir.) [Eşanl. PELESENK.] || *Balsam ağacı,* balsam salgılayan çeşitli ağaçların ortak adı: Kanada balsam ağacı (*Abies balsamea* [balsam köknarı]), Perû ve Tolû balsamı veren çeşitli *myroxylon* türleri, mirra ya da mürrüsafi veren çeşitli *commiphora* türleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eczc. Eskiden yapılıp kullanılan ve içine reçine konmayan yatıştırıcı ilaç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Asıl balsam ağaçları burseraceae familyasının *commiphora* cinsinden bitkilerdir (eskiden bu cinse *balsamea* denirdi). Bu cinsten 200 kadar bitki türüne Afrika'dan Hindistan'a kadar rastlanır. *Commiphora (balsamea) opobalsamum* Yahudi ak balsam ağacıdır; bundan elde edilen balsam en başta Mekke balsamı ya da Mekke pelesengi adıyla bilinir, ama daha başka adları da vardır: doğu pelesengi, İstanbul pelesengi, Mısır pelesengi, Suriye pelesengi. Mirra ya da mürrisafi denilen balsam, Etyopya, Somali ve Arabistan'da yetişen balsam ağaççıklarından *(Commiphora abyssinica* ve *C. schimperi)* elde edilir. Mirra eskiden tahnit işlerinde kullanılırdı, günümüzde daha çok parfümeride kullanılmaktadır.

—Eczc. Balsamlar, yumuşak kıvamda yapılır, sürülerek ve gerekirse sürüldüğü yer ovularak kullanılırdı. Ayrıca, alkol ya da zeytinyağıyla sıvı ilaç halinde de yapılırdı. Günümüzde bazıları hâlâ kullanılan başlıca balsamlar şunlardır: *kompoze banotu yağı* (Tranquille balsam), *Fioravanti alkolatı* ya da *balsamı, opodeldok balsamı, kaplan balsamı* ve *balsamlı tentür.*

—Kim. *Kanada balsamı,* balsam çamı ya da *Abies balsamea*'dan elde edilen reçine. (Erime ya da çözünmeden sonra saydam kalabilme özelliği nedeniyle bu reçine optikte mercekleri yapıştırmada kullanılır. Öte yandan optik camı [crown] ile hemen hemen aynı kırılma indisine sahiptir. *A. balsamifera,* Kanada'da çok bulunur ve ürünün adı da buradan gelir.) || *Perû balsamı, Myroxylon pareirae*'den elde edilen reçine. (Salvador'da bol bulunur ve tıpta, özellikle deri hastalıkları tedavisinde kullanılır.) || *Tolû balsamı, Myroxylon toluiferum*'dan çıkarılan bir reçine türü. (Balgam söktürücü ve öksürük kesici etkilerinden dolayı tıpta bronş-akciğer hastalıklarında kullanılır.)

BALSAMLI sıf. Eczc. İçerdiği balsamdan ileri gelen antiseptik ve besleyici etkisinden dolayı deri ve mukozaya sürülerek kullanılan ilaçlara denir.

BALSAMO a. Tropikal Amerika'da yetişen balsamlı ağaç. (Odunu, koyu pembe çizgili, turuncumsu sarı renkte, oldukça ince dokulu, sert ve ağır, hatta çok ağırdır; marangozlukta, kaplamacılıkta ve yelken direği yapımında kullanılır. Bil. a. *myroxylon;* kelebekçiçekligiller familyası.)

BALSAMO (Giuseppe) → CAGLİOSTRO.

BALSAMON (Theodoros), bizanslı kilise hukukçusu (Konstantinopolis 1135'e doğr. - öl. 1200'e doğr.). Antakya patriği oldu. Özellikle yunan kilisesinin manevi yasaları üstüne yazdığı kapsamlı yorum çalışmasıyla tanındı.

BALSARA a. TERENCÜBİN'in eşanlamlısı.

BALSAS *(río de las),* Meksika'nın güney kesiminde ırmak; Puebla eyaletinde doğar, Güney Sierra Madre ile orta kesimdeki plato arasında kalan bölgeleri akaçlar; aşağı çığırında Sierra Madre'yi aştıktan sonra Büyük okyanus'a dökülür; 724 km. Hidroelektrik düzenlemeler.

BALSIRA a. **1.** Bazı böceklerin, özellikle bitki bitleriyle kırmızıböceklerinin salgıladığı tatlı madde. (Balsırayı en çok arılar sever; bundan oldukça önemli miktarda toplayıp kovana getirirler.) **—2.** Kovanlarda bulunan ve arıların toplayıp peteklerde biriktirdikleri şekerli sıvılardan oluşan şurup kıvamında ürün. (Balözü balı karşıtı olarak buna balsıra balı da denir.) **—3.** Yapraklar üzerinde beyaz leke oluşturan bir tür küf. **—4.** Eskiden bu küften yapılan bir tür kudret helvasına verilen ad.

BALŞALAR, yaklş. 1360'tan 1421'e dek Crna Gora ile Arnavutluk'un büyük bölümünde hüküm süren hanedan; kurucusu Balşa'nın sırp kökenli olduğu sanılır.

BALTA a. **1.** Ağaç bir sapla, bu sapa paralel olarak takılan keskin ağızlı bir demirden oluşan, kesmeye, yarmaya, vb. yarayan araç. **—2.** *Balta asmak,* bir kimseye musallat olarak sıkıntı vermek, sırnaşmak. || *Balta girmemiş, değmemiş, görmemiş,* içinden tek bir ağaç bile kesilmemiş sık orman için kullanılır. || *Balta ile yontulmuş,* kaba saba kimseler için kullanılır. || *(Bir kimseye) balta olmak,* usandırıp bezdirircesine (ondan) bir şey istemek, (ona) asılmak: *Adam balta oldu, bir türlü yakamı bırakmıyor.* || *Balta vurmak,* kesmek: *Ağaca balta vurmuşlar, "sapı bedenimdendir" demiş* (atasözü). || *Baltası kütükten çıkmak,* bir güçlük ve sıkıntıdan kurtulmak. || *Baltayı taşa vurmak,* ayrımında olmadan karşısındakini kıracak, incitecek sözler söylemek.

—Al. tak. *Oduncu baltası,* odun kırmaya yarayan tek ve geniş ağızlı balta.

—Ask. *Baltalamak,* askeri üs, tesis, yığınak, araç ve gereçlerin işlevlerini yerine getiremez duruma düşürülmesi.

—Ask. tar. *Balta asmak,* haraç isteyen yeniçerilerin çeşitli gereksinim maddelerini taşıyan tüccar gemilerine ya da yeni yapılan binalara kendi orta ve bölüklerinin nişanını koyması. (Balta asmak, sözkonusu gemiyi "para karşılığında korumaya almak" anlamına gelirdi. Binalara yapılan balta asmanın bir adı da "çap vurmak"tı.)

—Ormanc. *Oduncu baltası,* dar ağızlı, uzun saplı balta türü; ağaç kesmeye, budamaya ve gereç yontmaya yarar.

—Sil. *Savaş baltası,* Ortaçağ'da şövalyelerin kullandığı geniş demir ağızlı balta. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. tar. Baltaların askeri amaçlarla kullanılması, eski dönemlere kadar uzanır. Birçok araştırmacı Avrupa'ya yayılan Asya kökenli akıncıları "baltalı savaşçılar" olarak tanımladılar. Homeros da Troya savaşı'nda savaş baltalarının kullanıldığından ve bunların tunç baltalar olduğundan söz eder. Roma ile savaşan Germenler de demir baltalar kullanmışlardı. Ortaçağ'da savaş baltaları, orduların en gözde silahları arasında yer aldı. Bu çağda "teber" de denilen savaş baltaları tek ağızlıydı; kimilerinde ise ağzın ters yanında sivri ya da topuz biçimli bir parça bulunurdu. Bu baltaların bir özelliği de, saplarının, mızrağı andırır biçimde uzun olmasıydı. XV. yy.'dan sonra savaş baltaları kısa saplı silahlar arasında yer aldı. Ateşli silahların yaygınlaşmaya başlamasıyla önemini yitiren savaş baltalarından denizciler bir süre daha yararlandı. Deniz savaşlarında gemiler borda bordaya yanaştıklarında öteki silahlarla birlikte balta da, etkin olarak kullanıldı. Kızılderililer'in savaş baltaları da savaşın ya da barışın simgesi olarak ABD tarihinde yer aldı. Günümüzde de Afrika ve Asya kabileleri, simgesel olarak bu tür baltalar taşırlar.

—Sil. Ortaçağ'ın savaş baltası yarımay biçiminde geniş bir demir ağız ile bunun karşısında bulunan bir çekiçten oluşur ve sapı savaş topuzunun sapına benzer. XV. yy.'dan başlayarak baltalar kısa saplı olarak yapılmaya başlandı. XIX. yy.'da baltaları silah olarak en son istihkâmcılar ve denizciler kullandı. Denizciler bunlardan bordalama sırasında yararlanırdı. Bir savaş baltasının yapım tarihi ne kadar eskiyse demir ağzı o ölçüde geniş ve sapı da uzundur.

Üzerleri altın kakmalı, çeşitli motifler ve yazıyla bezenmiş baltalar, osmanlı ordusunda XVIII. yy. sonuna değin yaygın biçimde kullanıldı. Süvari ve leventler ya kısa saplı ya da el baltası denilen çok kısa saplı küçük baltalar kullanıyorlardı. Piyade baltalarının ise, yaklaşık bir metre uzunluğunda sapları vardı.

BALTA, Romanya'da, bataklıklar ve küçük göllerle kaplı bölge. Tuna'nın büyük yatağını oluşturan bu bölge, yaklaşık 250 km uzunluğunda, 30 km eninde bir alanda Călăraşi'den Tuna deltasının başına kadar uzanır. Balıkçılık ve avcılık. Islah çalışmaları (kumulların hareketsizleştirilmesi, sulanan alanlar yaratılması).

BALTA (José), perulu albay ve devlet adamı (Lima 1816 -*ay.y.* 1872). Orta halli bir aileden geliyordu. 1867'de başkan Prado'yu devirdi. 1868'den 1872'ye kadar yürüttüğü cumhurbaşkanlığı sırasında, maliye bakanı Pierola ile birlikte demiryolları yapımına büyük bir hız verdi, fakat dış borçların da hatırı sayılır ölçüde büyümesine yol açtı. Bir ayaklanma sırasında öldürüldü.

BALTA (Tahsin Bekir), türk hukukçu ve siyaset adamı (Rize 1902 - Londra 1970). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1927). Berlin Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı (1937). Yurda dönünce Ankara Mülkiye mektebi'nde (Siyasal bilgiler okulu) öğretim üyesi oldu. Ankara Hukuk fakültesi idare hukuku profesörlüğünde bulundu (1940-1943). Cumhuriyet halk partisi'nden Rize milletvekili seçildi (1943). İktisat (1946) ve çalışma (1949) bakanlıkları yaptı. 1950'de üniversiteye döndü. Siyasal bilgiler ve Hukuk fakülteleri'nde idare hukuku ve kamu hukuku dersleri verdi. Milletlerarası İdari ilimler enstitüsü'nde Türkiye'yi temsil etti. Bir süre Lahey adalet divanı ve 1963'te de Avrupa insan hakları komisyonu üyeliği yaptı. Başlıca yapıtları: *Rapports du Législatif et de l'Exécutif en Turquie* (1960), *Türkiye' de yürütme kudreti* (1960), *İncelemeler* (1960), *Kısa idare hukuku* (1964), *Administrative Law, an İntroduction to Turkish Administrative Law* (1966), *İdare hukukuna giriş* (1970).

BALTA FALI a. Eski Yunan ve Roma'da, bir kütüğe saplanan baltanın titreşimlerine bakarak yapılan kehanet.

BALTABALYOZ a. Denizc. Derin armozları kalafatlamak için armoz aralarını açmada kullanılan kalafatçı aleti.

BALTABAŞ a. Denizc. Baş bodoslaması omurga hattına dikey olarak inşa edilmiş talimarsız gemi.

BALTABAŞ KARAGÖZ a. Balıkç. TAHTABALIĞI'nın eşanlamlısı.

BALTABAŞLI sıf. Denizc. Baş bodoslaması su yüzeyine dik biçimde inen gemiler için kullanılır.

BALTACI a. **1.** Balta yapan ya da satan kimse. **—2.** Odun yarıcısı. **—3.** Ormandan kesilen ağaçları baltayla düzelten kimse. **—4.** Orman temizleme işlerinde işaretlenen ağaçların alt yanına baltayla bir yer açarak "kesilmesi uygun" damgası vuran görevli. **—5.** Eskiden yangın söndürme örgütlerinde baltayla donatılmış erlere verilen ad.

—Kur. tar. Osmanlı sarayındaki hizmet sınıflarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. *Baltacı,* bir adı da "teberdar" olan bu sınıfın, önceleri seferlerde dağ ve ormanlardaki çalı çırpı gibi engelleri temizleme vb. işleri görmek üzere Murat II döneminde kurulduğu söylenir. İstanbul'un fethinden sonra bunların bir bölümü "zülüflü baltacı" adı altında, Yeni saray hizmetlerine verilirken, bir bölümü de Eski sarayın Mercan kapısı yö-

nündeki kışlalarına yerleştirildi. "Teberdaranı sarayı atik" (Eski saray baltacıları) diye de anılan bu sınıf, Yeni sarayda haremin, Eski sarayın, şehzadelerin ve saray dışındaki sultanların hizmetinde olarak bunları korumakla görevliydi. Darüssaade ağasına bağlı olan baltacılar, onun ve buyruğundaki ağaların hizmetinde çalıştıkları gibi, sarayda kadın efendinin, sultan ve şehzadelerden her birinin de kendine özgü bir baltacısı vardı. Baltacılığa İstanbul acemi ocağından, Galata ve İbrahim Paşa saraylarının hizmet bölüklerinden ve Topkapı sarayı hizmet bölüklerinden (aşçı, helvacı, çamaşırcı vb.) asker alınırdı. "Baltacılar kethüdası," darüssaade ağasından sonra en büyük ikinci yöneticileri olup onu bölükbaşı ve odabaşı izlerdi. Baltacılardan "kapı haseki ağası", sadrazam nezdinde darüssaade ağasını temsil ederken, "haseki başı" da hareme ilişkin vakıfların tahsil memurluğunu yapardı. Yine baltacılardan "haseki baş kâtibi" haseki başı'nın yardımcısı olarak çalışırdı. Bu arada, darüssaade ağasının gözetiminde "Haremeyn evkafı"nın çeşitli hizmet dallarında görev yapan baltacıların okur yazarlarından biri darüssaade ağası kâtipliği, öteki altısı da yazıcı halifeliği görevini yürütürdü. 1757'de kaldırılan eski saray baltacı ocağı, 1774'te yeniden kuruldu. Yeni sarayda kalan zülüflü baltacılar, tam anlamıyla ayrı bir sınıftı. Enderun'un müteferrik hizmetlerinde görevli olan bu sınıf, giydikleri serpuşun iki yanından iki örgü saç perçemi sarkıttıklarından bu adla anılırlardı. Önceleri kapı ağasının buyruğunda görev yapan zülüflü baltacılar, XVIII. yy.'dan başlayarak silahtar ağa'nın denetimi altına verildiler. Kendilerinin ayrıca kethüdaları, bölük ve odabaşıları bulunduğu gibi, rütbe sırasıyla üç kıdemli (divanhaneci, yemişçi, suyolcu) bunları izler ve silahtar ağa ile hünkârın hizmetine koşucu olarak yerine getiren altı "koşucu", daha sonra gelirdi. Divanhanenin arz odasının süpürülüp temizlenmesi, açılıp kapanması, Enderun'da görülecek her tür hizmetler, haremde yangın çıkarsa söndürmek zülüflü baltacıların başlıca görevleri arasındaydı. Bu görevleri yerine getirmek için yanlarında balta, kanca, kova gibi araç ve gereçler bulundururlardı. Ayrıca, saraydaki Ağalar camisi'nde dönüşümlü olarak kayyumluk yaparlar; haremde padişah, sultan ya da şehzadelerden biri ölecek olursa cenazesini taşırlardı.

Baltacılar kethüdası

Haremle çok yakın ilişkileri dolayısıyla sağlarını ve sollarını görmemeleri için yüksek atlas yaka taktıklarından "yakalı baltacılar" diye de anılırlardı. Dış hizmete çıktıklarında erlerine kapıkulu süvariliği, kıdemlilerine ve ağalarına çaşnıgirlik, kethüdalarına da müteferrikalık verilirdi. XIX. yy. başlarında zülüflü baltacılar "kethüda'dan sonra "ikinci baş baltacı" ve ardından sırasıyla "divanhaneci", "kilercibaşı baltacısı" gelmek üzere yeniden düzenlendi. Savaş sırasında sadrazam "Sancakı şerif" ile sefere çıktığında, zülüflü baltacılardan birlikte giden otuz kişi, sancak açıldığı zaman altında Kuran'dan ayetler okurdu. Zülüflü baltacılar, ayrıca *Teberdaranı hassa* diye de anılırlardı.

BALTACI MEHMET PAŞA, türk sadrazam (Osmancık 1660 - Limni 1713). Genç yaşta baltacı ocağına girdi; yazıcı halifeliğine kadar yükseldi. Valide Gülnuş Emetullah Sultan'ın kendisine gösterdiği ilgiyi kıskananların çabalarıyla saraydan uzaklaştırılarak devletin birçok uzak eyaletini görevle dolaşmak zorunda kaldı. Şehzadeliğinden tanıdığı Ahmet III tahta çıkınca başmirahorluğa getirildiyse de (1703), sadrazam Moralı Damat Hasan Paşa onu görevle Halep ve Trablusşam'a göndererek saray çevresinden uzaklaştırdı. Kalaylıkoz Ahmet Paşa'nın sadrazamlığında vezir rütbesiyle kaptanıderya atandı (1704); aynı yıl azledilmesini sağladığı Ahmet Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Hasımlarının çabaları sonucu görevden alınıp Erzurum beylerbeyliğine gönderildi (1706). Daha sonra Sakız muhafızlığına (1707), Halep beylerbeyliğine (1709) atandı. Rusya ile ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde ikinci kez sadrazam oldu (1710); Rusya'ya yapılması kararlaştırılan seferin serdarlığına getirildi. Komutasındaki türk ve kırım kuvvetleri, Prut ırmağı kıyısında Petro I yönetimindeki rus ordusunu çok zor durumda bıraktı, Çar barış istemekten başka çıkar yol göremedi. Baltacı Ruslar'ın önemli ödünler içeren barış önerisini, Kırım hanı Devlet Giray II' nin muhalefetine karşın, yeniçerilerin disiplinden uzak, güvensiz tutumları ve saray temsilcisi danışmanlarının barış yanlısı görünmeleri sonucu kabul etti (Prut antlaşması, 22 temmuz 1711). Yaptığı antlaşma kamuoyunu, özellikle rakiplerini tatmin etmedi; Edirne'de iken görevden alındı; mallarına el konularak önce Midilli, ardından Limni adasına sürüldü (1711). [→ PRUT SAVAŞI, PRUT ANTLAŞMASI.](→ Kayn.)

BALTACIK a. **1.** Küçük el baltası. **—2.** Değirmen taşının ortasında bulunan, onun dönmesini sağlayan, haç biçimindeki demir aygıt.

BALTACIOĞLU (Ismayıl Hakkı), türk eğitimci ve yazar (İstanbul 1886 - Ankara 1978). Darülfünun tabiiye (doğa bilimleri) bölümü'nü bitirdi (1908). Darülmuallimin'de hüsnühat (güzel yazı) öğretmenliği yaptı (1908-1910). Fransa'ya giderek pedagoji incelemelerinde bulundu. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde eğitim çalışmalarını izledi. Türkiye'ye dönüşünde Darülfünun Fenn-i terbiye (pedagoji) müderrisliğine getirildi (1913). Edebiyat fakültesi kâtib-i umumisi (dekan) [1917], Darülfünun emini (rektör) oldu (1920). Güzel sanatlar akademisi'nde resim öğretmenliği de yaptı. Gazi eğitim enstitüsü müdürlüğüne getirildi (1930). Milli eğitim bakanı ile anlaşamadığından yeniden üniversiteye döndü. Üniversite reformunda (1933) kadro dışı bırakıldı. 1934'te Yeni adam dergisini çıkardı. 1942-1950 arası Afyon ve Kırşehir milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. Türk Dil kurumu terim kolu başkanlığında bulundu (1942-1957). Yeni adam dergisinde, yeni edebiyata ve çağdaş düşünce akımlarına açık bir tutum izledi. Yazılarında geleneksel kültürle batılı bir sentez görüşünü işledi, yerli sanatı savundu. Deneme niteliğindeki tiyatro oyunlarında, oyuncuyu ve onun eylemini ön plana alarak tuluat, ortaoyunu gibi geleneksel türlerle köy seyirlik oyunlarından yararlandı. Roman, öykü türlerinde ve eğitim vb. dallarında 100'e yakın kitap yayımladı. Başlıcaları: *Yalnızlar* (öyküler, 1942), *Batak* (roman 1942). Oyunları: *Andaval palas* (1940), *Kütük* (1946), *Dolap beygiri* (1949), *Küçük şehit* (1961). İncelemeleri: *Maarifte siyaset* (1918), *Rousseau'nun terbiye felsefesi* (1925), *Resim ve terbiye* (1932), *Sanat* (1934), *Toplu öğretim* (1938), *Sosyoloji* (1939), *Karagöz tekniği ve estetik* (1942), *Kuran çevirisi* (1957), *Türklerde yazı sanatı* (1958), *Ziya Gökalp* (1966), Cinsel eğitim (1967).

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu

BALTAİBİK sıf. Tavukç. İbiği balta biçiminde olan tavuklara denir.

BALTALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi baltalamak*, onu balta ile parçalamak. **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi baltalamak*, bir kimsenin ilerlemesini, bir hizmetin, çalışmanın, girişimin yolunda gitmesini, başarıyla sonuçlanmasını engellemek; bu yolda çaba harcamak.

BALTALAYICI sıf. Bir işi ya da girişimi engellemeye çalışan kimse ve bunu amaçlayan, eylem için kullanılır: *Baltalayıcı düşünceler. Baltalayıcı girişimlerde bulunmak.*

BALTALI sıf. Baltası olan.
—Kur. tar. Osmanlılar'da yolları açmak için balta ile donatılan asker.

BALTALIK a. **1.** Ağaç türlerine göre değişik aralıklarla kesim yapılarak çotuktan çıkan sürgünlerle ormanın doğal yenilenmesini sağlamaya yönelik orman işletme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu yönteme göre işletilen orman. (Baltalık ormanı da denir.)
—Kur. tar. Bir köy ya da kasabanın yakacak vb. gereksinimlerine ayrılmış koru ve ormanlıklar. (Osmanlı arazi kanunnamesi'nin 91. maddesine göre baltalık hakkı, sadece o köy ya da kasaba halkına aittir. Başka köylerden bir tecavüz olursa, kesilen ağaçların bedelleri onlardan alınarak köyün tüm halkı arasında pay edilir. Baltalıklar özel mülkiyete geçirilemez.)
—ANSİKL. Gençleştirme ya da yenilemede uyulacak dönüş süresi, hızlı gelişmeli türlerde (okaliptüs) 4-8 yıl ve öbür türlerde (kestane, meşe) 20-30 yıl arasında değişir. Bu yöntem, kuşkusuz sürgün verme yeteneğinde olan ağaç türleri, yani çoğunlukla ılıman kuşağın yapraklı ağaçları için uygulanabilir; kestane, meşe, kayın.

Baltalıklar birkaç gruba ayrılır: 1. *korulu baltalık* ya da *karma baltalık* ormanda, tohumdan yetişmiş olan fidanlar (genellikle değerli türlerin fidanları) korunur; ileride daha büyük boyutlar kazanacak ve sanayi odunu verebilecek olan bu ağaçlara dokunulmaz; baltalık idare süresinin birçok katı olan bir dönem için korunan bu ağaç bireylerine "yedekler", bunların gençlerine "yeni yedekler", yaşlılarına "eski yedekler" adı verilir; 2. *yakacak odun baltalığı*'nda, ancak belirli çaplara ulaşan (yakacak odun olabilecek) sürgünler kesilir; 3. *açma baltalığı*'nda, baltalık orman alanı (toprağı) herhangi bir ürün yetiştirmek üzere traşlama kesilir, sonra tarla yapılır; bu uygulamaya Avrupa'da ve Türkiye'de bugün rastlanmaz.

Türkiye'de baltalıklar, ülke orman alanının % 46'sı (9 264 689 ha) dolayındadır, bunun 2 679 558 ha'ı *normal*, 6 585 131 ha'ı *bozuk*'tur. Baltalıkları başta meşe türleri, sonra da kayın ve kestane ağaçları oluşturur (*meşe baltalığı, kestane baltalığı* vb.); gürgen ve kızılağaç gibi türler de bunlar arasında yer alır. Kavak, söğüt ve okaliptüs gibi bazı ağaçlar da Türkiye'de baltalık işletmesine konu yapılmaktadır.

Türkiye'de uygulanan baltalık işletmesi türleri: 1. *yakacak odun baltalığı* (meşe, kestane ve gürgen); 2. *seçme kayın baltalığı* (maden direği üretimi); 3. *okaliptüs baltalığı* (maden direği ve sanayi odunu üretimi); 4. *tetar baltalığı* (söğüt ve kavakta, kömür ve yapı odunu ile barut odunu ve sepet çubuğu üretimi); 5. *kızılağaç baltalığı* (yapacak odun üretimi). Son iki baltalık biçimi halk tarafından uygulan-

maktadır. Bozuk baltalıkların iyileştirilmesi ve verimlerinin artırılması amacıyla "enerji ormanı" adı altında etkin bir uygulamadan bugün iyi sonuçlar alınmaktadır.

Köy baltalığı. 1945 yılında 4785 sayılı kanunla ormanların devletleştirilmesinden önce, bazı köylerin yakınlarında bulunan, bu köyler tarafından korunan ve kullanılan baltalık ormanı; bugün bu uygulama ve köy baltalığı statüsü yok ise de orman idaresinin izniyle, bazı yerlerde bazı baltalık ormanlarında köylülere kesim yaptırılır; elde edilen odun, çok düşük bir bedelle kendilerine devredilir; buna, "köylü pazar satışı" denir. Orman köylüleri gerek bu baltalıklardan gerekse koru ormanlarının kesiminden aldıkları odun ve ağaçları pazarlara götürerek satar ve kazanç sağlarlar.

BALTALİMANI, antik **Sinus Phaidalia,** İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Emirgân'a bağlı semt. Efsaneye göre kral Barbys'in kızı Phaidalia buradaki bir kayadan atlayarak intihar etmişti. İstanbul'un fethi sırasında Mehmet II'nin (Fatih) kaptanıderyası Baltaoğlu Süleyman Bey, Haliç'e indirilen gemilerin bir kısmını burada yaptırdığı ve burayı üs olarak kullandığı için bu adla anılır. Paşmakçı Şücaettin'in yaptırdığı cami, Hezarpare Ahmet Paşa çeşmesi, Giritli Yusuf Ağa'nın biniş köşkü ve Büyük Reşit Paşa'nın Reşitpaşa yalısı semtin belli başlı tarihsel yapılarıdır. Önemli siyasal olaylara ve bu arada 1849 Osmanlı-Rus antlaşması'nın imzalanmasına sahne olan Reşitpaşa yalısı'nın bir bölümü Hidrobiyoloji enstitüsü olarak kullanılmıştır. Ana bölüm ise günümüzde Kemik hastalıkları hastanesi'dir.

Baltalimanı antlaşmaları, Baltaliman'ındaki Reşitpaşa yalısı'nda Avrupa devletleriyle imzalanan antlaşmaların genel adı (1838-1849). Belçika ile imzalanan dostluk ve ticaret antlaşması (3 ağustos 1838) daha sonra iki kez yenilendi: 3 ağustos 1839 ve 3 nisan 1840. Ayrıca, İngiltere (16 ağustos 1838) ve Rusya (30 nisan 1846) ile iki ticaret antlaşması. Bu antlaşmalar yukarıda adı geçen Avrupa devletlerine ekonomik yarar sağlarken, osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. 1848 devrimi'nin Avrupa'da yol açtığı özgürlükçü düşüncelerin Eflak ve Boğdan'a (Memleketeyn) sıçramasından sonra bu düşüncelerin Rusya'da da yaygınlık kazanmasından ürken çar Nikola I'in Eflak ve Boğdan'a asker göndermesi ve Osmanlı devletinin de bu davranışı protesto etmesi üzerine Türkiye ile Rusya arasında doğan bunalımın çözüldüğü antlaşma (1 mayıs 1849) da bu adla anılır. Bu antlaşma olası bir türk-rus savaşını önlemiştir.

L.L. · ©S.P.A.D.E.M. 1981

Balthus
Üç kız kardeş (1964), *özel kol.*

Lauros-Giraudon

Victor **Baltard**
Paris'teki Saint-Augustin kilisesi'nin batı cephesinin deseni
Louvre müzesi

Baltalimanı kemik hastalıkları hastanesi, İstanbul'da, Baltalimanı'nda Türkiye'deki dört kemik hastalıkları hastanesinden biri. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na bağlı olan hastane, 19 haziran 1944'te açılarak hizmete girdi. Binası, eski Reşitpaşa yalısı'dır. İlk adı Kemik ve mafsal tüberkülozu ve güneşle tedavi hastanesi olan bu sağlık kurumunda yatak sayısı 250'dir.

BALTAOĞLU SÜLEYMAN BEY, türk kaptanıderya (XV. yy.). Murat II döneminde Midilli'de Kolone (Callone) kalesini aldı (1449). İlk osmanlı kaptanıderyası atandı (1451). Mehmet II'nin İstanbul kuşatması sırasında Gelibolu'da hazırladığı 400 parçalık donanmayı, bugün Baltalimanı adıyla bilinen koyda üsledi. İstanbul kıyılarını abluka altında tuttu; Adalar'ı ele geçirdi. Ancak, Bizans'a yardım için gelen dört ceneviz ve bir bizans gemisinin Haliç'e girmesini önleyemedi. Olayı Galata sırtlarından izleyen Mehmet II, öfkesinden atını denize sürdü ve Süleyman Bey'i görevinden aldı, kara ordusunun buyruğuna verdi. Yerine Hamza Bey atandı (1453).

BALTARD (Louis Pierre), fransız mimar, ressam ve gravürcü (Paris 1764 - *ay.y.* 1846). Politeknik okulu'nda mimarlık, Güzel sanatlar yüksek okulu'nda mimarlık kuramı dersleri verdi ve Ville de Paris'in mimarı oldu. Paris'te Saint-Lazare ve Sainte-Pélagie capellalarını, Lyon'da adalet sarayını ve Saint-Joseph hapishanesini inşa etti. Gravürcü-resimleyici olarak Vivant Denon'un *Expédition d'Egypte* ve Alexandre de Laborde'un *Voyages* adlı yapıtlarını resimledi. Oğlu VICTOR (Paris 1805 - *ay. y.* 1874), 1833'te mimarlık büyük ödülü kazandı. Paris ve Seine *département*'ı bayındırlık işlerini yönetti. Bu görevi sırasında, Félix Emmanuel Callet (1791-1854) ile birlikte Paris merkez hal'inde taş bir pavyon inşa etti (1851); sonra kendi adıyla anılan metal yapılar yaptı (1971-72'de yıkıldı). Paris'in birçok kilisesini onardı ve Saint-Augustin kilisesi'ni inşa etti (1360-1868).

BALTAZAR, Danyal peygamberin anlatısında (böl. V) adı geçen son Babil kralı. Bu anlatıya göre Baltazar, tertiplediği gece âlemlerinden birinde, Nabukodonosor'un bir zamanlar Kudüs tapınağı'ndan çalmış olduğu kutsal kapları getirtir. Kutsal eşyaya yapılan bu saygısızlığın hemen ardından hükümdar, bir elin duvara, sarayda hiç kimsenin okuyamadığı esrarengiz harfler çizdiğini dehşet içinde görür. Huzura çağrılan Danyal peygamber, krala: "Bu eli Tanrı gönderdi, el de *Mene, Tekel, Feres* yazdı. *Mene,* Tanrı hükümdarlığının günlerini saydı, sonunu belirledi; *Tekel,* terazinin kefesine kondun, pek hafif kaldın; *Feres,* krallığın paylaşılacaktır" der. Gerçekten de aynı gece Baltazar öldürülür ve Medli Dara tahta sahip çıkar.

Danyal peygamberin kitabındaki Baltazar, adını, Babil kralı Nabunaid'in (İ.Ö. 556-539) oğlu Bel-Şara-Utsur'dan almıştır. Babasının Tayma'da yaşadığı sırada kral naipliği yaptı. Babil'in alınışından sonra Gubaru tarafından öldürüldü (İ.Ö. 539).

BALTAZAR, aziz Matta incili'nden sonra ortaya çıkmış bir geleneğe göre, üç müneccimden birinin adı.

BALTHLAR, Alarik'in de içinde bulunduğu vizigot krallık ailesi. 531'de Amalarich'in ölümüyle ortadan kalktı.

BALTHUS (Balthasar KLOSSOWSKİ DE ROLA, — denir). fransız ressam (Paris 1908). Geniş kültürü, özellikle de, Fra Angelico ve Piero della Francesca'dan Courbet ve Cézanne'a uzanan pek çok sanatçının yapıtlarına duyduğu yakınlık, Balthus'ün modaların dışında kalan arı ve bilgili sanatında kendini gösterir. Alman "Neue Sachlichkeit" (Yeni nesnellik) okulunun fantastik gerçekçiliğini ve gerçeküstücülüğü anımsatan çizgileriyle, Balthus'ün yapıtları (küçük kızlar ve ev içi sahneleri [*Türk odası* (la Chambre turque), 1963-1966, musée nationale d'Art moderne] peyzajlar ve portreler), erotizmle karışmış, olağandışı bir düş ve karabasan ortamını yansıtır; Balthus'ün titiz ve incelikli resmi, ölçülü ve çoğu kez soluk tonlarla birleşir. Sanatçı, 1961'den 1976'ya kadar Roma'daki Fransız akademisi'ni (villa Medici) yönetti.

BALTIK sıf. Baltık denizi'ne kıyısı olan ülkeler ve halklara denir.
—Tar. *Baltık eyaletleri,* günümüzde Estonya, Letonya ve Litvanya Sovyet cumhuriyetlerini oluşturan Baltık ülkelerine eskiden verilen ad.

BALTIK denizi, Atlas okyanusu'nun kuzey-doğu bölümünde iç deniz; Danimarka boğazları aracılığıyla Kuzey denizi'ne, Åland denizi aracılığıyla da Botni körfezine bağlanır; 384 700 km² (ortalama derinliği 65 m).

Buzulların erimesiyle yakın dönemde buzlardan kurtulan Baltık denizi, üstlerinde setler ve adalar (Bornholm, Gotland) bulunan eşiklerin ayırdığı havzaların (en büyüğü: Batı Gotland "çukurunda" 459 m) yan yana gelmesiyle oluşmuştur. İskandinav kalkanının kenar kesiminde, Pleyistosen buzullarca aşırı oyulmuş bir çöküntüdür. Kıyıları genellikle alçak, K.'de kayalıklar (İsveç ve Finlandiya'daki "skargard"), G.'de alüvyonlar ve deniz kulaklarıyla doludur. Baltık denizi sularının rejimi aşağı yukarı göl rejimidir: su bilançosunun artı olması (buharlaşmadan fazla yağış ve ırmak katkısı); tuzluluk oranının düşüklüğü ‰ 15-16); sıcaklık genliğinin önemli boyutlara varması (7°-10°C); kıyıya yakın kesimlerin sık sık buz tutması; atmosfer kökenli düzey oynamaları (sesler, büyük fırtına dalgaları); çok küçük gelgit; saat ibrelerinin ters yönünde ve rüzgârların rejiminden büyük ölçüde etkile-

BALTIK DENİZİ

nen yüzey akıntısı; daha tuzlu olan ve Cattegat'tan başlayarak yavaş yavaş yenilenen dip suyunun yüzey suyundan nispeten ayrı olması. Dipler yoksuldur ve sularda balık azdır. Baltık limanları, ticari ve askeri limanlardır.

BALTIK DİLLERİ a. Baltık denizi'nin doğu kıyılarında konuşulan hint-avrupa dilleri öbeği. Bu öbeğin batı (eski prusya dili, XVII. yy.'da son bulmuştur) ve doğu dalı (litvanya dili ve lette) vardır. (Baltık dillerinin slav dilleriyle birçok ortak özellikler taşıması, baltık slav dilleri adı altında toplanan bir dil topluluğunun yaşamış olduğunu varsaymaya yol açmıştır [İ.Ö. II. binyıl].)

BALTIK ülkeleri, Kuzey Avrupa'da Estonya, Letonya ve Litvanya cumhuriyetlerinden oluşan bölgeye verilen ad; bölge Baltık denizinin doğu kıyılarında yer alır; 174 000 km²; 8 000 000 nüf. (1989).

• *Coğrafya.* Baltık ülkelerini aynı bütün içinde toplayan temel özellikler, denize açık olmaları (doğal çevrenin başlıca özelliklerini belirler), deniz etkinliklerine katılmaları ve "batılılaşmış kenar bölgeler" olma niteliğini taşımalarıdır. İklimin serinliği ve yağışlılığı, yüzey şekillerinin keskin olmaması ve buzul dönemi kalıntılarının (buzultaş birikintileri, çanaklar, göller) akaçlamayı güçleştirmesi, az verimli podzol tipi topraklar tarımsal değerlendirmeyi (keten, patates, sağmal inek ve domuz yetiştiriciliği) engeller. Alçak ve kumlu kıyılar (Ventspils, Liyepaya, Klaypeda) bütün yıl buz tutmaz. Maden ve enerji (turba, bitümlü şistler) kaynakları sınırlıdır.

Ama doğal koşulların elverişsizliğini, ticarete elverişli coğrafi konum, erken bir sanayileşmenin ürünü olan gelişmiş ulaşım altyapıları ve nitelikli bir işgücü dengeler. Hammadde gereksinimi az, ama yüksek teknoloji düzeyi gerektiren ürünlere yönelik sanayi, hızla gelişmektedir. Baltık limanları, sovyet deniz etkinliklerinin gelişmesine katkıda bulunur. Trafik bakımından bu limanların en önemlileri olan Riga ve Tallin'de tersaneler kurulmuştur. Ayrıca limanların çoğu, gemileri Atlas okyanusu'na kadar uzanan işlek balıkçılık merkezleridir.

Baltık halklarının nüfus dinamizminin zayıflığı, Moskova'nın rus göçmen getirme ve kültürü sovyetleştirme siyaseti gütmesi, İkinci Dünya savaşı ertesi üç cumhuriyetin kültürel ve ulusal kimliğini zararlı yönde etkiledi.

•*Tarih.* Baltık ülkelerinin halkları iki büyük etnik gruba bağlıdırlar: birincisi Fin-Ugur grubudur. Bunların içinde, adlarını Livonya'ya vermiş olan Livler de vardır. Aslında bunlar yaşamlarını 1943'e kadar Kurzem'in kuzeyinde (Riga körfezi kıyıları) sürdürdüler. Yine bu grupta İngriya'lılar (Çudlar gölü ile Ladoga gölü arasında) ve Finlandiya körfezinin güneyinde Esteler vardı. Bunlar I. yy.'dan IV. yy.'a kadar Gotlar'ın, sonra da İ.S. 400'de Balthlar'ın etki alanına girdiler. Aslında bunların arasında aşağı Wisla Prusyalıları'ndan başka, Letonlar ve Litvanyalılar da vardı. Litvanyalılar XIII. yy.'da henüz denize ulaşamamışlardı. Oysa Letonlar daha VII. yy.'da doğulu tüccarlarla ilişki kurup, Livler'i de içlerine alarak, Baltık kıyılarını işgal ettiler.

Kuzey ve Batıda denizle, ve onları güney sınırından süren Slavlar arasında sıkışan Fin-Ugur ve Balth halkları, V. ve VII. yy.'lar arasında, aşağı Wisla ve Kiel körfezinin sınırları içinde kalan Baltık denizi dilimine ulaştılar ve daha önce ortodoksluğu benimsemiş olan Pskov Letleri dışında, XIII. yy.'a dek paganlığa sadık kalarak, ilkel uygarlıklarıyla siyasal yapılarını korudular. Aslında hıristiyanlık Baltık ülkelerine, başta Estonya olmak üzere, bu dönemde girdi. Baltık halklarının din değiştirmesinin ilk sonucu, bu ülkelerin İskandinavlar ile Germenler arasındaki rekabetin çatışma alanı olmasıydı. Hıristiyanlaştırma işlemini Almanlar başlattı: 1180'de aşağı Dvina kıyısına ayak basan keşiş Meinhard (öl. 1196) buradaki Livler'i hıristiyanlaştırdı ve İkşkile ya da Üksküll kalesini yaptırttı. Livonya kardinali Buxhövdenli Albrecht I, İnnocentius III'ün buyruğu ile Riga'yı kurdu (1201). Bunu, din değiştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla Schwerttrager şövalyeleri tarikatının 1202'de kuruluşu ve Livonya'nın imparatorluk arazisi içine alınması izledi. Baltıklar'daki bu hıristiyanlaştırma, kolonileştirme hareketiyle atbaşı gitti (birçok alman burjuva ve şövalyesi, hıristiyanlığın durumunu güçlendirmek amacıyla buralara yerleştiler). Kuzey-Batı Baltık'ın denetimini yitirmekten korkan Danimarkalılar, Ösel adasına bir piskopos yerleştirdiler (1206). Kuzey Livonya'ya bir piskopos atadılar (1213). Bunun görev alanı, 1211'de Riga başpiskoposu tarafından aynı bölgeye yerleştirilen alman piskoposunun görev alanına karışıyordu. Danimarkalılar ayrıca Riga'ya karşı Tallin kalesini kurarak Estonya'nın denetimini de sağladılar.

Baltık ülkelerinin bölünmesi, papalığın hakemliğiyle onaylandı (1225). Buna göre Kuzey, Danimarkalılar'ın sivil ve dinsel mülkü; Güney ise Schwerttrager şövalyeleri tarafından Danimarka kralı Valdemar II'nin sorumluluğu altında bir fief oluyordu. Adı geçen şövalyeler, Töton şövalyeleriyle güçlendirilip (1228), bunlarla 1237'de birleşmişlerdi. Almanlar'ın Baltık ülkelerinin fiili denetimini elde etmelerini sağladılar. Papalığın yeni bir buyruğuyla Danimarkalılar'a yalnızca Estonya'nın kuzey kıyıları bırakıldı. Danimarkalılar ayrıca, Tallin'e Lübeckli burjuvaların, kırsal bölgelere de Mecklenburg ve Holstein kökenli alman feodallerinin yerleşmesine razı olmak zorundaydı. Danimarka eyaletlerinin Töton tarikatına satılması, Baltık ülkelerinin tümüyle germenleştirilmesinin önündeki son engelleri de kaldırdı. O zamandan başlayarak buraların ticareti tümüyle töton Hansa'sının denetimine girdi. Bu ülkelerdeki toplumsal farklılıklar, artık etnik, siyasal, ekonomik (ünlü Baltık baronları) ve din çevreleri arasındaki farklılıklara uyuyordu. Bütün bu katmanlar köleliğe düşürülmüş olan ilkel halkların üstünde yer alıyordu.

Yalnızca Litvanya yabancı egemenliği altına girmemeyi başardı. Grandük Gedimin*, XIV. yy.'da sağlam bir hanedan kurarak bu yöreyi güçlü bir ülke durumuna getirdi. Kısa bir süre sonra Litvanya'nın yazgısı, grandük Jagellon'un 1386'da Polonya kralı olmasının ardından bu ülkenin yazgısıyla birleşti.

Töton tarikatının 1561'e kadar tutunduğu Estonya ve Letonya ise, XVI. yy. sonunda Prusya'da olduğu gibi luthercilığe döndü ve kendilerini, birbiri ardınca, İsveç (Estonya), Polonya (Livonya) ve Rus (Kurzem) egemenliği altına sokmuş olan siyasal değişikliklerin arasında, özel toplumsal yapılarını XX. yüzyıl ortalarına kadar korudu. Bu yapı, ne bütün toprakların, Baltık eyaletlerinin yönetsel çerçevesi içinde 1795'teki üçüncü Polonya bölüşümü sırasında rus egemenliği altına girişiyle; ne Çar Aleksandr III'ün sertlikle uyguladığı yoğun ruslaştırma politikasıyla; ne de 1919-20'de, Baltık devletlerinin kurulmasıyla ve büyük toprak sahibi Almanlar'ın zararına bir toprak reformunun yapılmasıyla değiştirilebildi.

Rusya'nın bozguna uğramasından sonra, 1918'de doğan ve topraklarına göz dikmekte tarihsel ve siyasal nedenler bulunan Almanya ve SSCB gibi aynı derecede güçlü iki devletin arasında kalan bu devletler, 1945'e kadar çetin bir yaşam sürdürdüler. Ne kimliklerinin dil ve siyasal düzlemlerde kabul edilmesi, ne de hükümetlerinin etkin ve ihtiyatlı önlemleri bu güçlüklerin üstesinden gelebildi. 12 eylül 1934'te Estonya, Letonya ve Litvanya ortaklaşa çıkarlarını korumak amacıyla Cenevre'de bir antlaşma imzaladılar. 7 haziran 1939'da Letonya ile Estonya, Almanya ile bir saldırmazlık paktı yaptı. Her üç Baltık devleti İkinci Dünya savaşı sırasında nazi ve sovyet ordularının savaş alanı oldu. 1945'te SSCB'ye katılmak zorunda bırakılan bu devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri (1991) ve kazanmaları için (1992) yıllarca beklemeleri gerekti.

•*Askeri tarih.* Birinci Dünya savaşı sırasında alman-rus cephesinin kuzey-batı bölümünü oluşturan Baltık ülkeleri 1915'te büyük savaşların alanı oldu, Lauenstein' ın komutasındaki ordu birliğinin saldırısı

sonucu 7 mayısta Libau (bugün Liyepaya) zapt edildi. Bu birlik daha sonra "Nyemen ordusu" adını aldı; general von Below'un komutasında, aynı zamanda Riga ve Dünaburg yönlerine doğru saldırıp Mitau'yu ele geçirdi. 19 eylülde Vilna zapt edildi ve Almanlar büyük saldırılarının ardından Kurzem'i ve Litvanya'yı denetimleri altına aldılar. 1917'de Hutier'in saldırısıyla Riga ele geçirildi. Brest-Litovsk mütarekesinin ardından 15 aralık 1917'de Almanlar yeniden saldırdılar ve 1918 şubatında Estonya'nın büyük bir bölümünü işgal ettiler. Brest-Litovsk antlaşması uyarınca, Rusya 3 mart 1918'de Kurzem, Litvanya ve Estonya'dan çıktı.

İkinci Dünya savaşı'nın başında SSCB ile imzalanan karşılıklı yardım paktı gereğince, Kızıl ordu, eylül ve ekim 1939'da Baltık ülkelerindeki tüm askeri üslere girdi. 14 haziran 1940'ta üç ülke SSCB'ye dahil edildi. Fakat, doğudaki alman saldırısının başında (haziran 1941), von Leeb'in komutasındaki ordu grubu, Kaunas ve Vilna'yı 24 haziranda, Riga'yı 1 temmuzda, Peypus'u 20, Tallin'i 28 ağustosta işgal etti.

Üç yıl sonra, sovyet ordusu birbirinden ayrı iki harekâtla Baltık ülkelerini yeniden ele geçirdi: Çernyahovskiy, Smolensk'ten yola çıkarak 1944 temmuzunda Nyemen'e vardı ve Litvanya'yı işgal etti. Govorov, Yeremenko ve Bagramyan, Estonya ve Letonya yönünde ilerleyerek birleştiler (Tallin eylülde, Riga ekimde işgal edildi). Fakat, denizden ikmal edilen 17 alman tümeni Kurzem'de 8 mayıs 1945'e kadar direndi.

•*Edebiyat ve güzel sanatlar* → ESTONYA, LETONYA, LİTVANYA.

Baltık-Beyaz deniz kanalı, Rusya'da kanal, Onega gölü kıyısındaki Povenets ile Belomorsk (Onega körfezi) arasında: 227 km.

BALTIK-FİN DİLLERİ a. Baltık denizi çevresinde konuşulan fin-ugur dillerinin tümü (fince, estonya dili, karelya dili, vepsçe, livce).

BALTIK-SLAV DİLLERİ a. Dilbil. İlk hint-avrupa dilinin bozulmasından sonra, baltık ve slav dilini birleştiren varsayımsal dil.

BALTİ → BELTSİ

BALTİMORE, ABD'de (Maryland) kent; 787 000 nüf. (anakent alanı, 2 174 000 nüf.): John Hopkins üniversitesi. Chesapeake körfezi kıyısındaki ve batıya giden ilk karayolunun başlangıç noktasındaki konumu sayesinde Baltimore (1729'da kuruldu), ABD'de ilk başpiskoposluğun merkezi (1789) ve iç kesimin denize açılan kapısı oldu, ama bu işlevini bir ölçüde New York'a kaptırdı. Bununla birlikte, hâlâ önemli bir limandır (tahıl gönderilir, maden filizi ve akaryakıt getirilir). Başlıca sanayi dalları arasında demir-çelik sanayisi, bakır arıtma, gemi ve otomobil yapımı, elektrikli ev aletleri yapımı, kimyasal ürünler (petrol yan ürünleri, gübre) sayılabilir.

Baltimore kentten ve Chesapeake koyundaki limandan bir görünüm

Agence Shostal Ass

BALTİMORE, İrlanda'nın güney kesiminde küçük liman, Bantry'nin G.-G.-D.'sunda. Yelkencilik okulu.

BALTİMORE (George CALVERT, 1. *baronu*) [Kipling, Yorkshire, 1580'e doğr. - Londra 1632]. 1621'de New Founland'de, ardından, 1629'da, Chesapeake ve Delaware bölgesinde yeni sömürgeler kurdu, ama Virginia'daki sömürgelilerle anlaşmazlığa düştü. — Büyük oğlu, **Baltimore** 2. baronu CECİLİUS (1605-1675), 1632'de babasının ölümünden kısa bir süre sonra, Maryland adını alan sömürgenin mülkiyetini kendisine bırakan ayrıcalık belgesini elde etti.

BALTİMORE (David), amerikalı hekim ve biyoloji bilgini (New York 1938). 1965-1968 arasında San Diego'daki Salk enstitüsü'nde araştırmacılık yaptı; 1968'de, Massachusetts Institute of Technology'ye mikrobiyoloji profesörü atandı. H.M. Temin ile beraber, bir virüsün, ribonükleikasitte yazılı programa göre bir hücreyi kanserleştirmesini sağlayan karmaşık mekanizmayı ortaya çıkardı. (H.M. Temin ve R. Dulbecco ile birlikte 1975 Nobel tıp ödülü.)

Baltimore müzeleri, MUSEUM OF ARTS ve WALTERS ART GALLERY. Batı sanatı üstüne tüm dönemlerden, önemli koleksiyonlar içerir. Bunlarda, XIX. ve XX. yy. fransız sanatı örnekleri, özellikle Gertrude Stein'ın arkadaşları Cone kız kardeşlerin Museum of Art'a yaptıkları bağış sayesinde büyük bir yer tutar (Van Gogh, Cézanne, Picasso'nun yapıtları ve önemli bir Matisse koleksiyonu).

BALTİSTAN, Keşmir'in bölümü, Karakurum'un en yüksek tepelerinin (bu arada K 2) eteğinde yer alır. Yörede yaşayan Baltisler, Tibet asıllı, şii müslümanlardır. Başlıca kentleri : *Skardu ve Gilgit.*

BALTİT ya da **HUNZA,** Pakistan'ın kuzey kesiminde kent, Hunza'nın merkezi, Gilgit'in kuzeyinde, Çin sınırı yakınında.

BALTU NOYAN, moğol başbuğu (? - Tebriz 1297). İlhanlı hükümdarı Mahmut Gazan Han'ın Anadolu genel valiliğine atadığı Togaçar Noyan'ı Samagar'ın yardımıyla öldürdü; ardından Samagar'ı da ortadan kaldırarak Anadolu'da etkisini büyük ölçüde artırdı. Başına buyruk davranışları nedeniyle birkaç kez Tebriz'e çağrıldıysa da gitmedi. Bu tutumunu başkaldırma olarak değerlendiren Gazan Han, ünlü komutanlarından Kutluğ yönetimindeki büyük bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Kırşehir'in Malya ovasında yapılan savaşta Baltu kesin bir yenilgiye uğradıysa da kaçmayı başardı. Ancak, daha sonra yakalanarak Tebriz'e gönderildi, kent meydanında idam edildi.

BALUBALAR → LUBALAR

BALUCHİTHERİUM a. (*baluç*, belucistanlı, ve yun. *therion*, yabani hayvan'dan). Asya'da Oligosen-Miyosen'de yaşamış fosil memeli hayvanları içeren cins. Bugünkü gergedanlara benzer. Bilinen en büyük kara memelisidir (uzunluk: 8 m; yükseklik:6 m). [Eşanl. İNDRICOTHERİUM.]

BALUCKİ (Michał) polonyalı yazar (Kraków 1837 - *ay. y.* 1901). Romanlarından çok, burjuvazinin yaşamını hicveden komedileriyle tanındı (*les Beaux Partis* [fr. çev.], 1881; *le Club des célibataires* [fr. çev.], 1890).

BÂLUG ya da **PÂLUG** a. (fars. *bāluġ*, *pāluġ*). *Esk.* Sığır, gergedan boynuzundan ya da fil kemiğinden yapılan şarap kadehi.

BÂLUG → BÂLİG.

BALUNDALAR → LUNDALAR.

BALURGHAT, Hindistan'da kent, Batı Bengal'in kuzey kesiminde, Bangladeş sınırı yakınında; 67 000 nüf.

BALUZE (Étienne), fransız bilgin (Tulle 1630-Paris 1718). Colbert'in kütüphanecisiydi (1667). Collège royal'de (Collège de France) kilise hukuku profesörlüğü yaptı (1670). *Histoire généalogique de la maison d'Auvergne* (1708) adlı kitabında, La Tour d'Auvergne ailesinin taht üstündeki hak iddialarına yer verdiği gerekçesiyle taşraya sürüldü (1710). Kilise yazarlarından yayınlar, metin derlemeleri (*Capitularia regum Francorum, Nova Collectio conciliorum*, vb.), tarih yapıtları (*Vitae paparum avenionensium*, latince bir *Histoire de Tulle* [fr. çev.]; vb.) yayımladı.

BÂLVER sıf. (fars. *bal* ve *-ver*'den). *Esk.* Kanatlı, uçan.

BALYA a. (it. *balla*'dan). **1.** Büyük ticaret mallarını sarıp bağlayarak oluşturan denk. **—2.** *Balya yapmak*, ticaret eşyalarını dayanıklı bezlerle sarıp, çevresine çember geçirerek denk durumuna getirmek.

—Kâğ. san. Dikdörtgen biçiminde preslenmiş kâğıt hamuru yaprakları birleşimi.

—Tarım. Aynı amaçla kullanılacak aynı türden bitkilerin sıkıştırılıp bağlanmasıyla oluşturulan düzgün biçimli yığın. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım mak. *Balya atıcı*, toplayıcı balya makinelerinin çıkış kanalının arka ucuna 45°'lik eğimle yerleştirilen ve ot ya da sap balyalarını yukarı atmaya yarayan paralel kayışlı düzenek. (Kayışlar hızlı döndüğünden [10 m/sn] balyaları, balya makinesini izleyen balya arabalarının içine kadar atar.) ‖ *Balya makinesi*, önceden kesilmiş ve kurutulmuş yem bitkilerini ve ekin saplarını balya yapmaya yarayan makine. (Eşanl. PRES) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Balya yükleme makinesi*, Balyaları tarladan toplayarak tarım arabasına yükleyen makine. (Eşanl. BALYA TOPLAMA MAKİNESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Tarım. Balyalar yoğunluklarına, biçimlerine ve ağırlıklarına göre nitelenir. Ürün ne kadar kuruysa balyalar da o kadar yoğun yapılabilir. Yüksek yoğunlukta preslenen balyalara kolay kolay su sızmaz; ama aynı hacme göre daha ağır olduklarından, bunların elle taşınması, istiflenmesi de kolay değildir. Genellikle saman kuru ota göre preste daha çok sıkış-

traktörden hareket alan
bir **balya** yükleme makinesi

tırılır, dolayısıyla daha yoğun olur. Dikdörtgenler prizması biçimindeki balyaların ağırlığı birkaç kilogramdan otuz-kırk kilograma kadar değişik olabilir. Bunların silindir biçiminde olanları (namlıların sarılmasıyla yapılır) birkaç yüz kılo gelir. *Balyalama, balya makinesi* ya da *pres* denen makinelerde yapılır.

—Tarım mak. •Balya makinesi ot ya da sap yığınlarını alarak çeşitli biçimde balya haline getirir. Bunların 10 ila 35 kg ağırlığında dikdörtgenler prizması biçiminde balya yapan düşük ya da orta basınçlı presler ve 300 ila 1 000 kg ağırlığında yumak balya, ender olarak dikdörtgenler prizması ya da küp biçiminde büyük balya yapan presler olmak üzere iki çeşidi vardır.

Balyaların ağırlığı sıkıştırma basıncına ve presleme sırasındaki nem miktarına bağlıdır. Gittikçe daha az kullanılan düşük basınçlı preslerden 100 kg/m³'ten daha düşük yoğunlukta balyalar çıkar. Orta basınçlı presler, ister büyük, ister küçük boy olsun, yaklaşık 150 kg/m³'lük balyalar yapar. 35 kg'dan küçük balya yapan orta basınçlı bir preste bir toplayıcı, bir iletici, dikdörtgen kesitli bir sıkıştırma kanalı içerisinde düz vargel hareketı yapan bir piston ve bir bağlama sistemi bulunur. Bazı makinelerde ek olarak tarım arabasına yükleme yapan ya da balya fırlatan bir sistem de vardır. Yumak biçiminde büyük balya yapan bir preste, bir toplayıcı, otların ya da sapların sarılmasını ve sıkıştırılmasını sağlayan düz kayışlardan ya da zincirlerle döndürülen metal merdanelerden oluşan sabit ya da değişken hacimli bir sıkıştırma sistemi yer alır. Bağlama, yumak balyanın çevresini birkaç kez dolanan bir ip yardımıyla gerçekleştirilir. ,

• Balya yükleme makineleri iki çeşittir: basit ve otomatik. Basit balya yükleme makineleri bir traktörle tarım arabası arasına bağlanır. Traktörün arkasında dolaşarak ondan aldığı güçle, tarlada önüne gelen balyayı kaparak arkasındaki tarım arabasına yükler. Arabadaki bir işçi balyaları arabaya istif eder. Otomatik balya yükleme makinesi motorlu bir tarım arabasıyla birlikte çalışır. Balyaları otomatik olarak tarladan toplayan ve götürüp depoya boşaltan bu tipteki makinelere balya otomatı da denir.

BALYA, Marmara bölgesinin G. Marmara bölümünde, Balıkesir iline bağlı ilçe, 21 781 nüf. (1990); 952 km²; merkez bucağı dışında iki bucak, 44 köy. Merkezi Balıkesir'in 50 km K.-B.'sında *Balya,* 2 248 nüf. (1990). Demir, kurşun, linyit yatakları. Kaplıca. Hayvancılık.

BALYABADRA → PATRAİ.

BALYA-KIRICI a. Tekst. İplik hazırlama malzemesini düzenli olarak küçük elyaf tutamlarıyla beslemek için sıkıştırılmış balya biçiminde gelen ham pamuğu parçalayan makine.

BALYALAMAK g. f. *Bir şeyi balyalamak,* onu balya durumuna getirmek, balya yapmak.

◆ **balyalanmak** edilg. f. Denk durumuna getirilmek.

BALYALANMAK → BALYALAMAK.

BALYANLAR, Osmanlı devletinin son döneminde, XIX. yy. boyunca saray emrinde mimarlık yapan aile; özellikle İstanbul'da birçok yapının mimarlığını ve dekorasyonunu gerçekleştirdiler. — **Krikor Amira Balyan** (?, 1764 - İstanbul 1831). Meremetci Bali Kalfa'nın oğlu. Abdülhamit I, Selim III, Mustafa IV ve Mahmut II zamanında mimarlık yaptı. Önemli yapıları: eski Sahilsaray, eski Beşiktaş sarayı, eski Çırağan sarayı, Arnavutköy Validesultan sarayı, Haliç Defterdarburnu sarayı, Aynalıkavak kasrı, eski İstanbul darphanesi, Tophane Nusretiye camisi, Selimiye kışlası, Davutpaşa kışlası, Bahçeköy Mahmut II bendi. — **Senekerim Balyan** (? - Kudüs 1833), Krikor Amira Balyan'ın kardeşi; daha çok onunla birlikte çalıştı. Bayezit yangın kulesi'ni onun yaptığı öne sürülür. — **Garabet Amira Balyan** (İstanbul 1800 -*ay.y.* 1866), Krikor Amira Balyan'ın oğlu. Mahmut II, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde çalıştı. Fındıklı Cemile ve Münire Sultan sahilsarayları, Dolmabahçe sarayı, Çırağan sarayı, Yeşilköy Hünkâr köşkü, İzmit Hünkâr kasrı, eski Yıldız köşkü, Ortaköy camisi, Beykoz deri ve kösele fabrikası, Harbiye okulu, Mahmut II türbesi, Bahçeköy Valide bendi, Bakırköy dokuma fabrikası önemli yapılarıdır. — **Nkogos Balyan** (İstanbul 1826 - *ay.y.* 1858), Garabet Balyan'ın oğlu. Abdülmecit'in sanat danışmanlığını yaptı. Avrupa mimarlığını tanıtmak üzere bir okul kurdu. Babasıyla birlikte Ortaköy camisi'nin, Dolmabahçe sarayı ve camisi'nin yapımlarında çalıştı; Beşiktaş Ihlamur kasrı, Küçüksu kasrı, Tophane saat kulesi, Validebağ Adilesultan kasrı'nı gerçekleştirdi. — **Sarkis Balyan** (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1899). Garabet Balyan'ın oğlu. Kardeşlerinin gerçekleştirdiği birçok yapıda mimar ve müteahhit olarak görev aldı. Beylerbeyi sarayı, Çırağan sarayı, Bezmialem Validesultan camisı, Zeytinburnu barut fabrikası, Akaretler, Galatasaray lisesi, Maçka silahhanesi, Malta köşkü, Baltalimanı sahilsarayı önemli yapılarıdır.

BALYEMEZ a. (ital. *ballamezza*'dan). Esk. sil. Osmanlılar tarafından bir dönem kullanıldıktan sonra terk edilen uzun menzilli, altı-yedi metre uzunluğunda top. (Büyük fırınlarda tunçtan dökülen bu topların bir örneği, Askeri müze'de bulunmaktadır.)

BALYOS → BALYOZ.

Balyos hanı → BALKAPANI HANI.

■**BALYOZ** ya da **VARYOS** a. (yun. *bareia*'dan). **1.** Uzun bir sapla donatılmış ağır bir kafadan (metal ya da ahşap) oluşan ve vurmaya, kırmaya, çakmaya vb. yarayan el aleti —**2.** *Balyoz gibi (inmek, vurmak),* büyük bir hız ve şiddetle *(vurmak).*|| *Balyoz gibi yumruk,* vurunca düşüren, güçlü yumruk.

—Heykc. Kare kesitli, çatalsız, paralel olan (düz balyoz) ya da olmayan (kemerli balyoz) karşıt iki başlı, iri demir çekiç. (Bu balyoz, sert taşları yontmada kullanılan kazı kalemi gibi aletlere vurmaya yarar.)

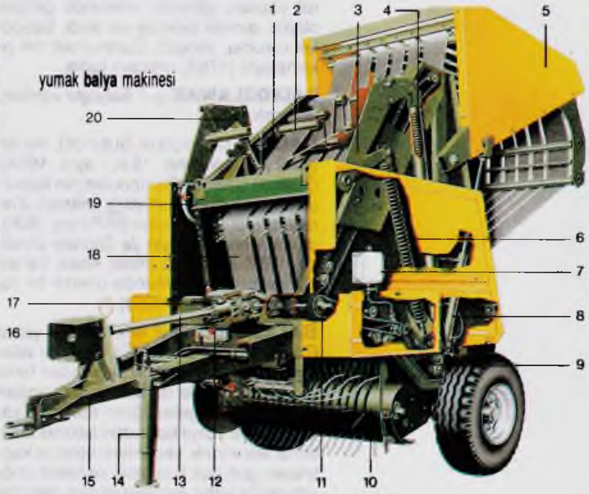
—Nalbantl. Nallık demiri inceltmek, uzatmak ve bükmekte kullanılan dövme çelikten el aleti. (Her iki ağzı düz ya da bir ağzı yuvarlakça [*balyoz başı*] olabilir.)

BALYOZ ya da **BALYOS** a. (lat. *bajulus,* ital. *bailo* ya da *balivo,* yun. *bailos*'dan). Venedik Cumhuriyeti elçilerine Osmanlılar'ca verilen ad. (Bk. *ansik.* böl.) || Ortaçağ'da Avrupa ülkelerinde çeşitli devlet görevlilerine verilen unvan. (Doğu Roma İmparatorluğu'nda prenslerin eğitimiyle görevli kişilere de bu ad verilirdi. Daha sonra Franklar'ca kullanıldı; onlardan ve Venedikliler'e geçti. Venedikliler ticaret kolonilerinin yönetiminden sorumlu olanlara balyoz adını vermişlerdi).

Rivierre-Casalis'nin bir belgesinden

balya makinesinin çalışma seması (yumak balya)

Rivierre-Casalis'nin bir belgesinden

1. Sıkıştırma yayı;
2. Kayış tahrik kasnağı;
3. Kayış gergisi;
4. İkinci yay;
5. Balya çıkış yeri;
6. Birinci yay;
7. Yağ deposu;
8. Açma kapama silindiri;
9. İkinci tahrik zinciri;
10. Namlı toplayıcı;
11. Ana kumanda zinciri;
12. İp kılavuzu;
13. Tahrik mili;
14. Ayarlı ayak;
15. Çeki oku;
16. Tahrik mili yatağı;
17. Kardan kavraması;
18. Kayış;
19. Balya çapı ayar yeri;
20. Balya yoğunluğunu ayarlama sistemi.

—ANSİKL. Osmanlı döneminden önce 1082'de, Bizans imparatoru Aleksios Komnenos, bir fermanla Venedikliler'e topraklarında ticaret yapma ayrıcalığı tanıdı ve İstanbul'da bir koloni oluşturmalarına izin verdi. İmparatorluk topraklarında etkileri giderek artan Venedikliler'in İstanbul'daki yöneticisine XIII. yy.'dan sonra balyoz denilmeye başlandı. 1277 ve 1288 yıllarında Venedik Cumhuriyeti ile Bizans arasında yapılan antlaşmalara göre balyozların Venedik'in Bizans nezdinde temsilcileri ve bu ülkedeki tüm Venedikliler'ın başı oldukları onaylandı. Balyozların kendi uyruklarına karşı hukuksal, askeri yetkileri vardı. İstanbul'daki venedikli ileri gelenler arasından seçilen on iki kişilik bir kurulun (consilium majus) denetiminde çalışırlar, kolonilerdeki ticaretten vergi toplayabilirlerdi. Osmanlılar'ın İstanbul kuşatması sırasında Venedik-Osmanlı anlaşmazlığı bulunmamasına karşın, kentin savunmasında Bizanlılar'a yardımcı olan balyoz Girolamo Minotta, kentin alınmasından sonra yakalanarak idam edildi. Osmanlı devletiyle ilişkileri bozulan ve

taşçı balyozu

çift kafalı balyoz

keskili balyoz

birkaç **balyoz** türü

ticari çıkarları sarsılan Venedik Cumhuriyeti'nin gönderdiği Bartolomeo Marcello'nun çabasıyla iki devlet arasında bir ticaret anlaşması imzalandı (1454). Bu anlaşmayla Venedik'e İstanbul'da sürekli elçi (balyoz) bulundurma hakkı tanınırken, Bartolomeo Marcello ilk balyoz oldu. Ancak, Bizans'ın Venedikliler'e tanıdığı ayrıcalıklar bu anlaşmada yer almadı; balyozların İstanbul'daki Galata'da oturması ve Osmanlı topraklarında en çok bir yıl kalmaları kararlaştırıldı. 1503'te yapılan yeni bir anlaşmayla bu süre üç yıla çıkarıldı. Türk tarih belgelerinde balyuz, balyos, balyoz biçimlerinde geçen ve Venedik'in İstanbul'da bulunan sürekli elçileri için kullanılan bu unvan daha sonra öteki ülkelerin İstanbul'daki elçileri için de kullanıldı. Balyozlar Venedik Cumhuriyeti'nin temsilciliğinin yanı sıra Osmanlı devletinde yaşayan tüm Venedikliler'in hukuksal, ticari ve yönetimle ilgili işlerine bakarlardı. Osmanlı uyruğundan biriyle balyoz arasındaki anlaşmazlıklarda, davaya padişah İstanbul'daysa Divanı hümayun'da, padişah İstanbul dışındaysa sadaret kaymakamının huzurunda, İstanbul kadısı tarafından bakılırdı. Ayrıca Venedikliler osmanlı ülkesinde yapacakları geziler için balyozdan izin almak zorundaydılar. Osmanlı devletiyle Venedik Cumhuriyeti arasında savaş durumu varsa, balyoz, savaş bitene kadar hapsedilir ya da gözetim altına alınırdı. Balyozlar, hükümetlerine güncel olayları ve koloni yönetimiyle ilgili sorunları yansıttıkları kısa raporlar gönderirlerdi. Ayrıca, görev süreleri bitince sefaretname niteliğindeki raporlarını Venedik senatosuna sunarlardı. Bu raporlarda, bulundukları ülkelerin siyasal ve toplumsal yapıları, görevleri sırasında gelişen olaylar, ayrıntılı biçimde yer alırdı. Balyozluk kurumu, Venedik Cumhuriyeti'nin yıkılmasıyla (1797) ortadan kalktı.

BALYOZLAMAK g. f. Balyozla vurmak, dövmek.

BALZAC (Jean-Louis GUEZ DE), fransız yazar (Angoulême 1595 - *ay.y.* 1654). Özellikle Hôtel de Rambouillet'nin kalburüstü topluluğuna yöneltiği *Lettres*'i, *Entretiens*'i, siyasal yazıları (*le Prince*, 1631), eleştiri denemeleriyle (*le Socrate chrétien*, 1652; *Aristippe*, 1658) klasik fransız düzyazısının oluşumunda önemli bir rol oynadı. (Fr. akad. 1634)

BALZAC (Honoré DE), fransız yazar (Tours 1799 - Paris 1850). Genç bir edebiyatçı olarak Balzac'ın birbirinden farklı iki yönü üzerinde durabiliriz: bir yandan hem XVIII. yy. geleneğinin etkisinde kalan hem de yüzyıl başındaki bilimsel araştırma alanındaki yeniliklere kendini kaptırarak, gizli gizli kuramsal ve felsefi doğrultuda bir yapıt vermeye girişen genç bir aydın; öbür yandan da geçimini sağlayabilmek için, edebiyatın herhangi bir ürün gibi ele alındığı çevrelere giren ve 1822 ile 1825 arasında, lord R'hoone ve Horace de Saint-Aubin takma adlarıyla, kolaylıkla okuyucu bulabileceğine inandığı yedi roman yazan (*l'Héritière de Birague, Jean Louis, le Centenaire, le Vicaire des Ardennes, Annette et le criminel, la Dernière Fée, Wann Chlore*) genç bir şöhret ve para düşkünü. Yapmacıklı bir dille ve ticari amaçlarla çiziştirilen bu romanlar, kendisinin de dediği gibi, birer "edebi zırva" olmaktan öteye gidemezse de bunlarda Balzac'ın birtakım ana temalarını bulabiliriz: gençliğin yalnızlığı, kurulu düzene karşı koyma, burjuva devriminden doğan yeni iktidarlara karşı, felsefi düşünce, aydın kahraman arasında kurulan dayanışma ve ortak yönlenme. Bu metinler dile getirdiği tarih gibi kötü yönüyle gelişmeye kendini mahkûm gören bir edebiyatın ilk temelini oluşturur. Noterliği reddeden, filozofluğu da beceremeyen Balzac, tiyatroya duyduğu büyük eğilime rağmen, ister istemez kendine uygun anlatım olarak romanı seçecekti.

Giraudon

Honoré de Balzac
bir dagerreyotip'ten yapılma portre
maison de Balzac, Paris

İş hayatına (yayın, basım, dizgi) atılma için yaptığı ilk denemesi bir felaketle sonuçlanan ve 1828'de o zamanki parayla 50 000 altın franklık bir borca giren (bu borçtan hiç kurtulamamıştır) Balzac, Mme de Berny'nin aşkından, daha sonraları da koruyucu şefkatinden destek bularak tekrar edebiyata döndü ve 1829'da kendi imzasıyla (ama De'yü kullanmadan), devrimci Fransa'nın devrim Fransası'na geçişini olanca acımasızlığıyla yansıtan *Köylüler* (le Dernier Chouan) adlı tarihi romanı yayımladı. İşte bu tarihlerde Balzac gazeteciliğe başladı, Émile de Girardin ile tanıştı, Paris'in gözde bir öykücüsü ve gazetecisi, kısacası "günün adamı" oldu. 1830 martında *Scènes de la vie privée* (Özel yaşamdan sahneler) dizisinin ilk kitaplarını çıkardı; bu çalışmalar, dönemin pırıltılı romantizmine şiddetle karşı çıkıyor ve bu romantizmin yerine gelecekteki *İnsanlık komedyası*'nın (Comédie humaine) başlıca bölümlerinden birini koyuyordu. Aşkların ve ailelerin sırlarını açığa vurduktan sonra, şimdi de birçok "fantastik" metinde çağdaş toplumun ve uygarlığın insanoğlu için nasıl bir tuzak olduğunu açıklıyordu. Bundan böyle yolu çizilmişti: özel yaşamımız ve gerçeklik, ama bunun hemen yanı sıra ve bir parçası olarak "özgürlüğün" bağrında yatan yeni bir trajik ve yeni kadercilik. *Tılsımlı deri* (Peau de chagrin, 1831) romanındaki ünlü ikilemin ve en az onun kadar ünlü, yapıta hem alttan alta bir gerilim verip hem de ondan kaynaklanan ünlü dirimsel enerji kuramının anlamı budur: yenilikçiliğin derin gerekliliklerine uygun olarak kendini arzularına kaptırıp sürüklenme insanı ölüme (yıpranma sonucu fiziksel ölüm ya da paranın ve fetişlerin egemen olduğu düzenle gizlice uzlaşma sonucu manevi ölüm) götürür; ama arzusuzluk, çekimserlik, kaçış, dünya işlerinden el çekme ölümün, yaşamamanın değişik biçimleridir. Modern insan arzu etmeden yapamaz, ama arzu edince de, burjuva toplumuna bağlı yabancılaşmaların ve düşkünlüklerin cehennemi döngüsü içine girer. Herkes "doğal olarak" hırslıdır, ama kimsede masum bir ihtiras yoktur. Bu kadar sistemli olmasa da, Stendhal'in romanları da aşağı yukarı aynı şeyi söyler.

1830 olaylarından sonra ("Temmuz devrimi yeniden döşenen sokakların taşları altına gömülmüştü") Balzac, yönetimdeki liberalizmin baş düşmanı oldu ve bunun kökenlerini, özelliklerini, sonuçlarını anlatmaya koyuldu. Ama daha sonraları kimileri tarafından yalnızca Mme de Castries'ye duyduğu sevgiye bağlayan, 1832'deki dine dönüşten sonra, çelişkili ama anlaşılabilir bir tutum değişikliğiyle, muhalefetini, kralcılığı ve katolikliği benimsemesinin doğal bir sonucu olarak göstermek istedi. Kibarlar âleminin çekiciliği, bu kompleksli halk çocuğunun yaşantısında, kuşkusuz büyük bir rol oynamıştır; ama şunu da unutmamak gerekir ki, o dönemlerin egemen liberalizmini eleştirebilmek için burjuvaziyi ve kapitalizmi karşısına alan bir "sağcı" tutumu benimsemekten başka pek çıkar yol yoktu. Kaldı ki, Balzac'ın ileri sürdüğü bütün aşırı siyasi görüşler, genellikle yapıtlarından çıkan beklenmedik anlamlar ya çürütülmüş ya da bambaşka bir yöne kaymıştır: nitekim Engels, tutucu Balzac'ın, kendisine bütün meslekten iktisatçılar ve tarihçilerden daha çok şey öğrettiğini söylemiştir.

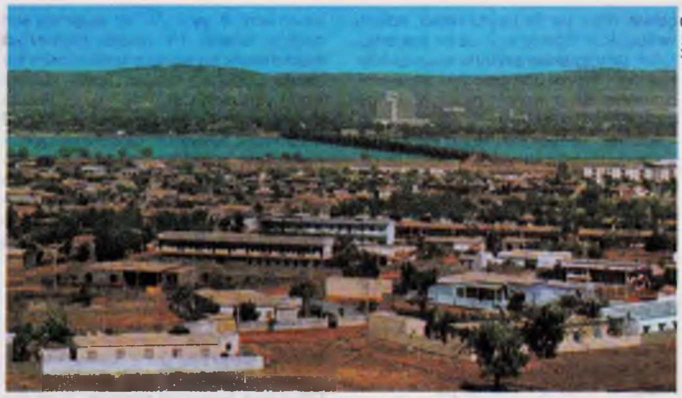
1832'den (*Louis Lambert*'i yazmak için Saché'ye çekilişi) ölümüne kadar, bir tür yazı mahkûmu olan Balzac, yayımcıya yeni dosyalar teslim etmek, yeni basımların sayısını çoğaltmak, bitip tükenmeyen düzeltiler yapmak ve yazdıklarına bir birlik kazandırmak için ara vermeden çalışmak zorunda kaldı. 1834-35 yıllarında Balzac'ın yapıtlarında kişilerin dönüşü sistemi doğdu. Félix Davin *Töre incelemeleri*'ne ve *Felsefi incelemeler*'e yazdığı iki önsözde, Balzac'ın roman üretimini yönlendiren ve bu üretimden ileri gelen sistemi sergilemekle görevlendirildi. 1836'da tefrika-roman Balzac'a yeni olanaklar sağladı ve üretimini değişik bir yola yöneltti: "felsefi konuların terk edilmesi, Paris yaşantısını işleyen konulara, önceleri sınırlı, daha sonralarıysa büyük bir öncelik verilmesi. 1842'de *İnsanlık komedyası*'nın ilk cildi çıktı; bu romanın başındaki önsöz o güne kadar ikincil bir tür sayılan romana "büyük türler"in saygınlığını kazandıran ilk büyük kuramsal belgedir. Bütün bu yıllar boyunca Balzac, edebiyat yaşamının yanı sıra maceralı, yoğun bir yaşam sürdü: akıl almaz savurganlıklar (alacaklılarından yakasını kurtarmak için ikide bir taşınmak zorunda kalıyordu), başarısız yatırımlar (Sèvres yakınlarında ananas çiftliği ya da Sardinya'da gümüş madenleri) ve hepsinden de çok önemli olan, duyduğu hayranlığı bildirmek için 1832'den başlayarak "bir yabancı" takma adıyla kendisine mektuplar göndermiş olan polonyalı Mme Hanska ile sürdürdüğü uzun ilişki. Balzac, Avrupa'ya yaptığı birçok yolculuğun ardından, 1850'de Ukrayna'da Wierzschownia'da bulunduğu sırada, sonunda sevgilisiyle evlenebildi. Mayıs'ta bitkin bir durumda Paris'e döndü, 18 ağustosta da öldü.

BALZER (Oswald Marian), polonyalı hukukçu ve tarihçi (Chodorów 1858 -Lwów,

Agence Tass

B.-A.M.'nin açılışında Ust-Kut'tan hareket eden ilk tren

Bamako'dan bir görünüm (arka planda, Nijer ırmağı)

bugün Lvov, 1933). *Generalogja Piastow* (1895) adlı yapıtın yazarıdır.

BALZİ ROSSİ →GRİMALDİ.

BAM a. (fars. *bām*). *Esk.* **1.** Dam, çatı. **—2.** *Bam-ı çeşm*, gözkapağı. ‖ *Bam-ı dünya*, (dünyanın damı) Everest tepesi. ‖ *Bam-ı hazra*, gökyüzü. ‖ *Bam-ı zemane*, birinci kat gök.

B.-A.M. (*Baykal-Amur Majıstral*'ın baş harfleri), Rusya Uzakdoğusu'nda demiryolu hattı.

Yapımına 1974'te başlanan B.-A.M doğu Sibirya bölgesini Çin-Rusya sınırına çok yakın olan Transsibirya demiryolu hattının daha da kuzeyinden geçerek, Büyük okyanus kıyılarına bağlar. Ust-Kut'tan başlayıp Lena nehrini aşan, Baykal'ın K-B.'sı ile Yakuti'nin güneyinden geçen B.-A.M Komsomolsk'a kadar 3 145 km kateder. Günümüzde de kullanılan (Transsibirya hattı) Ust-Kut'taki Tayşet ve Sovyetskaya Gavan limanındaki Komsomolsk bölümleri de göz önüne alınırsa B.-A.M'nin uzunluğu 4 275 km'ye ulaşır. Güç çevre koşulları (depremsellik, sürekli don, kışın −60° C, yazın + 40° C arasında değişen ısı), yedi dağ zincirini ve birçok büyük nehri aşma zorunluluğu, 3 200 sanat yapısının (136'sı köprü) inşa edilmesini ve 25 km tünel açılmasını gerektirdi. Çalışmalar iki başta ve orta kesimde, K.'de Berkakit, G.'de ise Transsibirya'ya ulaşan "Küçük B.-A.M."'de sürdürüldü. Bu hat, stratejik olduğu kadar birçok maden ve enerji kaynağına ulaşılması açısından da bugün büyük bir ekonomik önem taşıyor.

BAM, Burkina Faso'da göl, Beyaz Volta'nın kollarından birinin önünü keser. Kıyılarında, sulamayla sebze yetiştiriciliği.

BAMAKO, Mali'nin başkenti, bölge yönetim merkezi; 646 163 nüf. 1882'de Nijer ırmağının sol kıyısında kurulan kent, ilk gelişmesini, sömürge başkenti olması ve Nijer-Dakar demiryolu sayesinde gerçekleştirdi. Bağımsızlıktan (1960) sonra hizmetler kesiminin gelişmesi ve köyden kente göç olayı Bamako'nun büyümesini hızlandırdı. Nijer ırmağı üstünde bir köprü kurulmasıyla, kent ırmağın sağ kıyısına taştı. Demiryoluyla Dakar'a, karayoluyla Abican'a bağlanan ve doğu-batı ve kuzey-güney anayollarının kesişme noktasında yer alan Bamako, son derece önemli bir ticaret kavşağıdır; aynı zamanda, tüketim sanayisi dallarının (küçük metalürji, hafif kimya ve besin sanayileri, sigara fabrikası, dokumacılık) da toplandığı Bamako, Mali'nin iktisadi başkenti ve kültür merkezidir (üniversite). — Bamako bölgesi 90 100 km²; 978 000 nüf.

BAMBAJA (Agostino BUSTİ, **il** — denir), milanolu heykelci (Busto Arsizio 1483-Milano 1548). Şair Lancino Curzio'nun ve özellikle de Gaston de Foix'nın mezar anıtlarını yaptı (her ikisi de Milano'da, Castello Sforzesco'da bulunmaktadır). Duomo'nun yapımında heykelci olarak çalışan Bambaja, bu kilisenin sunak bölümündeki *Tapınağa sunu* adlı yapıt ile kardinal Caracciolo'nun mezarını yapmıştır.

BAMBARA a. Bambaralar'ın konuştuğu, mande öbeğinden nijer kongo dili.

BAMBARALAR, mande öbeğinden halk. Büyük bölümü Mali'de yaşayan yaklaşık 1 milyon kişiden oluşur. Masina Pölleri'nin egemenliği altına giren Bambaralar, XIX. yy.'da Tukulorlar tarafından yıkılan iki krallık (Kaarta ve Segu) kurdular. Tarımla uğraşan bu yerleşik halk, toprakların sahibi ve kurucu soyun en yaşlı üyesi olan bir önderin yönettiği köylerde toplanmıştır. Toplumları atasoylu ve atayerlidir; ayrıca kişiler, yaş gruplarına göre ayrılırlar. Bu toplumda, çok gelişmiş bir evren öğretisinin gizli bilimlerini öğreten kuruluşlar vardır (Komo gibi); pek çok büyü törenine sahip bu kuruluşların amacı insanı eğitmektir.

BAMBARİ, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Uaka bölgesinin yönetim merkezi, Uaka ırmağı kıyısında; 25 000 nüf. Çırçır fabrikası. Sıvı yağ fabrikası.

BAMBAŞKA sıf. (*başka*'dan pekiştirilerek). Türdeşlerinden, benzerlerinden çok değişik ve üstün görülen şey, kimse için kullanılır: *Bambaşka bir havası var. Bambaşka bir insan.*

BAMBAŞKALIK a. Bambaşka olma durumu, niteliği.

BAMBERG, Federal Almanya'da kent, Bavyera'da, Regnitz ırmağının kıyısında, Nürnberg'in K.'inde; 72 900 nüf. Üniversite. Makine yapımı. Dokuma sanayisi. Mainz-Tuna kanalı kıyısında sanayi bölgesi.

• TARİH. Kent, adını yakınındaki Babenberg ailesinin şatosundan alır. Heinrich II, 1002'de, burada bir piskoposluk kurdu; daha sonra Bamberg piskoposları, imparatorluğun güçlü prensleri arasına girdiler. İlk almanca kitabın burada basıldığı söylenir. Bamberg piskoposluğu 1803'te laikleştirildi ve kent Bavyera'ya katıldı.

• GÜZEL SANATLAR. XI. yy.'da kent, hıristiyanlığı yaymak amacıyla Doğu'ya giden misyonların hareket noktası oldu. Bu durumda katedral de kentin merkezi ve kalbi durumuna geldi. XIII. yy.'da roman dönemi planı üzerine yeniden inşa edilen bu gotik binada (1237'de açılarak kutsandı) dikkate değer bir heykel grubu vardır. (Adem taçkapısı; koro bölmesinin heykelleri: *Ziyaret* ve ünlü *Süvari* heykeli); bunlara, Heinrich II ve azize Kinga'nın mezarlarını da (Reimenschneider'in kabartmaları, 1499-1513) eklemek gerekir. Kentteki öbür belli başlı anıtlar şunlardır: eski imparatorluk sarayı (Ortaçağ ve Rönesans) ve *Neue Residenz* (barok, 1695); eski belediye sarayı (XIV. ve XVIII. yy.); Sankt—Michael kilise ve manastırı (XV. ve XVII. yy.); Sankt-Martin kilisesi (XVII. yy. sonu). Eski evler. Müzeler.

BAMBİNİ (Giacomo), italyan ressam (Ferrara 1582 - *ay. y.* 1629). Carracci'lerin öğretisinden etkilenerek, Ferrara'nın ilk çıplak resim atölyesini açtı.

BAMBOCCİO → VAN LAER (Pieter).

BAMBOUTOS, Kamerun'un batısında yanardağ kütlesi; 2 740 m.

BAMBU a. (portekizce sözc.). **1.** Buğdaygiller familyasından ağacımsı görünüşte yaklaşık yirmi beş bitkinin genel adı (*arundinaria, phyllostachys, bambusa, sasa*, vb.). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu kamıştan yapılmış olan *baston*. **—3.** *Bambu filizi*, özellikle asya mutfağında sebze olarak yenen bambunun körpe sapı.

◆ sıf. Bu kamıştan yapılmış olan şey için kullanılır: *Bambu mobilyalar.*

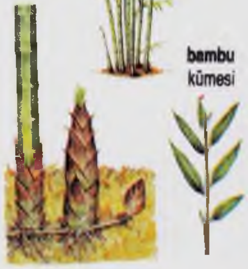
—Balıkç. *Yarma bambu*, olta kamışı yapmaya yarayan odun. (Bambu sapları kesilerek üçgen biçimli altı parçaya ayrılır; daha sonra parçalar birbirine yapıştırılarak olta kamışı av için elverişli hale getirilir. İyi bir yarma bambunun kesim yerleri düzgün ve ek yerleri belirsiz olur.

—Sirk. Uzakdoğu'dan gelen cambazlarca sirke sokulan, hafifliği ve esnekliği nedeniyle birçok sanatçı tarafından da kullanılan sırık. (Taşınan ya da yükseğe asılan bambular üzerinde birçok denge numaraları yapılabilir.)

—ANSİKL. Bambular iki yüzden fazla türe ayrılır. Bazı bilim adamları bunu beş yüze kadar çıkarırlar. Bambulardan çoğu Asya'da, büyük bir kısmı ise Amerika'da, bazıları Afrika'da, deniz düzeyinde 3 000 m (Himalaya), hatta 5 000 m (Andlar) yüksekliğe kadar yetişir. Bambunun, içi boş ve düğüm düğüm bölmeli bir gövdesi, düğümlere bağlı sürekli ya da süreksiz bir

bambu kümesi

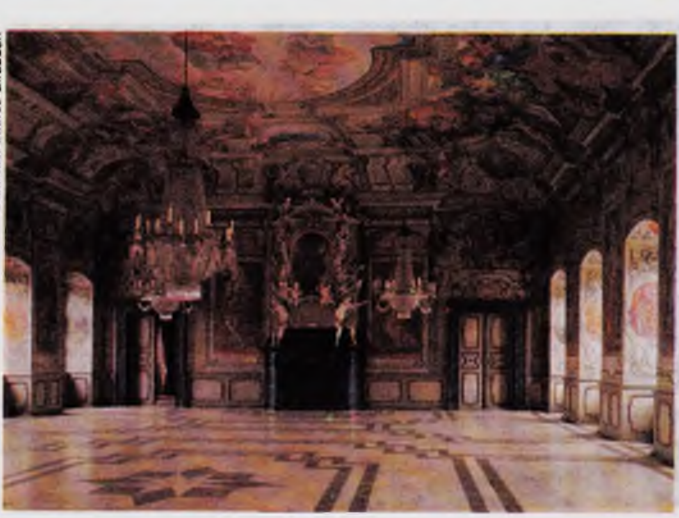

bambu kökü ve sürgünü

Bamberg

altta: *Süvari* katedralde bulunan bir heykel (1235'e doğr.)

solda: İmparatorun Neue Residenz'deki salonu

yaprak kını ve başaklardan oluşan az çok dallı salkım biçiminde çiçeklikleri vardır. En büyük bambu türü (Cava'da yetişen *Gigantochloa maxima*) 45 m boy yapar. Hemen hemen bütün bambular, Güney Avrupa iklimine uyum gösterir. Bugün bambular tropikal kuşakta yer alan ülkelerin hemen hepsinde yetiştirilmektedir. Çin kökenli olan *saz bambu*, Cezayir'de yetiştirilir. Bambular kök parçalarıyla üretilip çoğaltılır.

Bambuların hafif, fakat esnek ve dayanıklı olan gövdeleri (sapları), gemi direği ve yapı gereci olarak kullanılır (Çin ve Japonya'da bazı köylerde evlerin tümü bambu odunuyla yapılmıştır). Bambu gövdeleri enine kesilerek, bunlardan vazolar, kutular, trampetler yapılır. Körpe filizleri sebze olarak yenir. Bazı bambu türleri çok nitelikli kâğıt hamuru verebilir.

XVII. yy.'da, Avrupa'ya ithal edilen bambu gövdelerinden az çok işlenerek, evlerde, teraslarda ve bahçelerde kullanılabilen hafif mobilyalar yapıldı.

Türkiye'de XIX. yy.'ın ikinci yarısında, saray bahçelerinde yetiştirilmeye başlayan bambulardan bir grup, bugün Beylerbeyi sarayı'nın bahçesindedir. Akdeniz ve Ege bölgelerinde de bambu yetiştirilebilir.

BAMBUK ya da **BAMBUGU,** Mali'de engebeli bölge, batıda Faleme ile doğuda Bafing arasında. El- Hacc Ömer'in İslâm dinini benimsettiği küçük animist reisliklerin bulunduğu bölgeyi, önce Araplar, XV. yy.'da Avrupalılar altın ülkesi saydılar. Oysa sömürge döneminden önceki üretim, yılda ancak 35-100 kg arasındaydı. Fransızlar XVII. yy. sonundan başlayarak bölgeyle ilgilendilerse de, Brüe, La Courbe, Compagnon ve David'in çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Faidherbe zamanında (1858-1860) girişilen bir deneme de, öncekiler gibi başarıya ulaşamadı. 1940'ta, Bambuk 320 kg altın üretti. (Yani Fransız Batı Afrikası'nda çıkarılan altının ancak % 7'si.) Günümüzde bölgede demir filizi çıkarılmaktadır.

BAMBUL ya da **BANBUL** a. Bitkilere, özellikle ekine zarar veren kınkanatlı, kahverengi böcek. (Larva evresinde kökleri, ergin evrede genç başakları kemirir. *Anisoplia austriaca* ve *A. syriaca* türleri Türkiye'de, çavdar bambulu [*A. segetum*] Batı Avrupa'da yaygındır. Yaprak duyargalıgiller familyası.)

BAMBULA a. (Gine dilinde *ka -mombulon*, davul'dan). Afrika kökenli bir dans. (Antil adalarında bambula dansı, aynı adı taşıyan bir tür tam-tam ritmiyle yapılır.)

BAMBULOTU a. Eski ve Yeni dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen otsu ya da çalımsı bitki. (Yaprakları genellikle almaşık, tam kenarlı ya da dişlidir. Çiçekleri mavi ya da beyaz renkli, kokulu ve küçüktür, tepede topluca bir arada bulunur; taçyaprakları birbirine bitişerek kaynaşmıştır; meyve dört çekirdekli zeytinsi biçimdedir. Bil. a. *heliotropium;* hodangiller familyası; 130 tür.)

—ANSİKL. Bambulotları, çoğu kez bahçelerde, hatta evlerde saksı içinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunlar sıcak ve güneşli yerleri sever ve bol bol sulanmak ister. Güneş doğar ve batarken kuvvetli vanilya kokusu verir.

BAMBYKE, Selefkiler döneminden başlayarak **Hierapolis.** Esk. coğ. Suriye'de yunan kenti, Fırat'ın B.'sında. Selefkiler kenti onardılar ve birçok tapınak yaptırdılar. Bir din devletinin merkezi ve kutsal bir kent olan Bambyke, Büyük Ana ve Atargatis kültünün merkeziydi.

BÂMDAD ya da **BÂMDADAN** a. (fars. *bāmdad, bāmdādān*). *Esk.* **1.** Seher vakti, tan. **—2.** Tan yeri.

◆ be. Tan ağarırken.

BÂMDADAN → BÂMDAD.

BÂMDADİ sıf. (fars. *bāmdad* ve *-i*'den *bāmdadi*). *Esk.* Sabahın erken zamanında, seher vaktiyle ilgili.

BÂME a. (fars. *bāme*). *Esk.* Uzun, gür ve kaba sakal.

◆ sıf. Kaba ve gür sakallı.

BAMENDA, Kamerun'da kent, Kuzey -Batı ilinin merkezi; 35 000 nüf. Kola cevizi pazarı.

BAMGÂH ya da **BAMGEH** a. (fars. *bām* ve *gāh, geh*'ten *bam-gāh, bam-geh*). *Esk.* Sabah vakti.

◆ be. Sabah erken.

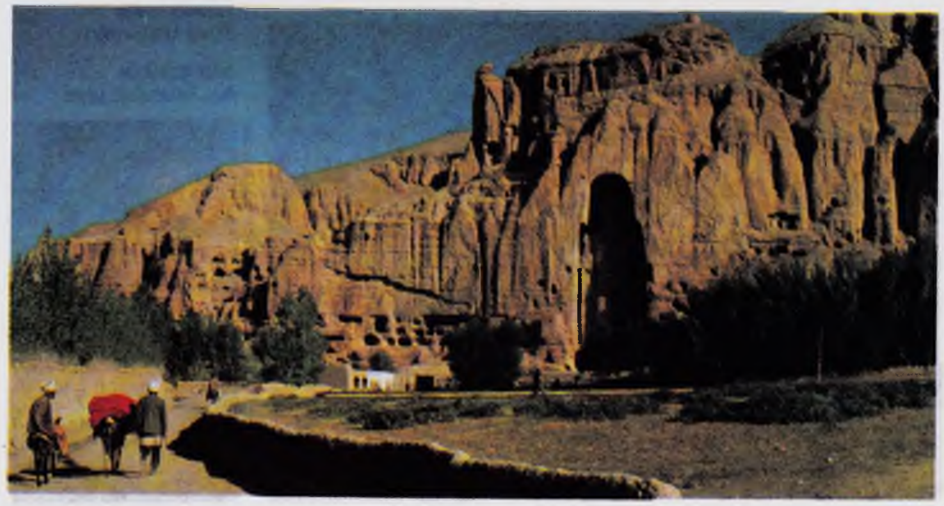
BAMGEH → BAMGÂH.

BAMİLEKELER, Kamerun'da halk. Sayıları yaklaşık 500 000'i bulan ve bir bantu dili konuşan Bamilekeler, orman-savana sınırındaki bir platoda yaşar, tarımla geçinirler. Az çok özerk, yüz kadar "reislik"e bölünmüş ve özellikle atasoylu ve atayerli bir örgütlenmeyi benimsemişlerdir. Köyler, ilk atanın temsilcisi olan ve tanrısal güçleri olduğuna inanılan birer reisin yönetimindedir; reis, atalar kültünün ve toprak bütünlüğünün güvencesidir. Reis anasının özel ayrıcalıkları vardır.

BAMİNGUİ-BANGORAN, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzey-doğu kesiminde il; 58 200 km²; 27 800 nüf. Merkezi *Ndélé*. Ulusal park.

BAMİYAN, Afganistan'da kent, ilk merkezi, Kâbil'in K.-B.'sında, Bamıyan ırmağı kıyısında, Hindukuş ile Kuh-i Baba arasında; 46 000 nüf. Sulu tarım yapılan bir bölgenin merkezi. Havalimanı.Turizm. — Hindistan'dan ve Çin'den Batı'ya yönelen ipek yollarından birinin üstünde bulunan kent, II. yy. - VIII. yy. arasında son derece önemli bir ticaret merkeziydi (buddhacılık bu sayede kentte önem kazandı). Buddhacı rahipler, kentin yanıbaşında yükselen yalıyardaki iki oyuk içinde yontulmuş iki dev boyutlu (38 m ve 55 m) Buddha heykelinin çevresinde birçok mağara, tapınak ve manastır oymuş, duvarlarını resimlerle süslemişlerdir. Kubbe ve duvarlardaki resimler, Hindistan'daki gupta sanatı ile İran'daki sasani sanatının etkilerini taşır. Bunlara benzeyen başka mağaralar da Kekrek ve Foladi'de bulunmuştur (VI.-VII. yy.'lardan kalma). — *Bamiyan ili,* 23 338 km²; 337 000 nüf.

Bamiyan yalıyarda yontulmuş anıtsal Buddha heykeli (55 m) V.-VII. yy.

Tissot

BAMONGOLAR → MONGOLAR.

Bamsı Beyrek, *Dede Korkut kitabı*'nda konu edinilen hikâye kahramanı Oğuz beyi. Başından geçenler "Kam Büre Bey oğlu Bamsı Beyrek" ve "İç-Oğuza taş Oğuz asi olup Beyrek öldüğü" başlıklı hikâyelerde anlatılır. "Parasarun Bayburt hisarından parlayup uçan, apalaca gerdeğine karşu gelen, yedi kızın umudu, kalın Oğuz imrencesi, Kazan Bey'in inağı, bozaygırlı Beyrek" diye tanıtılır. (→ BEYREK HİKÂYESİ)

BAMTELİ a. (fars. *bam, bem*, yüksek ses ve türkç. *tel*'den). **1.** Telli mızraplı çalgılarda en pes tel. (Genellikle sarı pirinçten yapılır ve tek olarak takılır [tanbur, bağlama vb.]. Udun ve gıtarın bamteli, gümüş ya da bakır sargılı ipek demetindendir.) **—2.** Alt dudağın hemen altında çıkan sakal. **—3.** *Bam teline basmak, dokunmak,* bir kimsenin duyarlı olduğu bir konuda, onu çok kızdıracak bir şey yapmak ya da bir söz söylemek.

BAMUMLAR → MUMLAR.

BAMYA a. **1.** Meyveleri sebze olarak kullanılan sarı çiçekli bitki. (Bil. a. *Hibiscus esculentus;* ebegümecigiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin, piramit biçiminde, uzunca ve sivri uçlu meyvesi (uzunluğu 7-10 cm, dipte genişliği 1,5-2 cm). [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Arg.* Erkek çocuğun cinsel organı. **—4.** *Bamya tarlası*, mezarlık (arg.).

—Halk hek. Bamyanın çiçeklerinden hazırlanan sıvı, içilerek göğüs yumuşatmak ve dıştan yakı yapılarak çıbanları olgunlaştırmak için kullanılır. Kabızlığa karşı etkili ve zararsız bir ilaçtır.

—Kur. tar. *Bamya ocağı*, Osmanlı saray örgütünde bahçe ve bekçilik hizmetleriyle görevli ocak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. Bamyadan sıcak yemek olarak kıymalı bastı ve aside* yapılır. Zeytinyağlı olarak da pişirilir.

—ANSİKL. Anayurdu Hindistan olan bamya, bugün dünyanın bütün sıcak ülkelerinde meyvesi için yetiştirilir; körpeyken çiğ ve tazeyken pişirilerek yenen bamya, iplik gibi uzayan helmeli bir öz verir. Bazı ülkelerde yaprakları enginarın çiçek yaprağı gibi yenir; çok besleyici olan tohumları da yiyecek olarak kullanılır. Türkiye'de yetişen bamyalar, sıcak ülkelerde yetişenler kadar büyük değildir. Türkiye'de bamyanın yaprakları ve tohumları yenmez; sadece meyveleri tazeyken pişirilerek ve kurusu ya da konservesi yapılıp kışın pişirilerek yenir. Türkiye'de yetiştirilen (1988'de üretim 21 000 ton) bamyalardan taze olarak tüketilen başlıca çeşitler: *balıkesir bamyası* ve *sultani bamya;* kurutulan çeşit: *amasya bamyası*.

—Kur. tar. Ahırkapı'nın Cankurtaran semtinde, Otluk kapısı'na yakın büyük saray bostanlarında sebze yetiştiren Bamya ocağı üyeleri. Yine aynı yörede "İncili köşk" diye de anılan Sinan Paşa köşkü'nün bekçiliğini de yaparlardı. Önceleri padişahların (Mehmet II'den Ahmet I'e kadar) önünde cün*di'lik gösterileri yapan bu ocak üyeleri, zamanla yalnızca saray bostanlarında sebze yetiştirmek ve köşk beklemekle görevlendirildi.

BAN a. (fars. *bān*). *Esk.* Bey söğüdü, sorgun: *"Ol kâmeti ne serv ü sanavber ne bân çeker "* (Bakı, XVI. yy.).

—ANSİKL. Ed. Gövdesi uzun ve düzgün olduğu için divan şairleri sevgilinin boyunu ban ağacına benzetir: *Görsün nihâl-i serv ü sanavber hırâmını/Artık çemende beslemesin bâğbân bân* (Baki).

BAN a. (çoğulu *bani*). Leyin yüzde biri değerinde rumen parası.

BÂN a. (sırp-hırvat dilinde *ban*, bey, avarcadan gelir). Banlık denilen bir toprağı yöneten yüksek rütbeli Hırvatlar'a verilen unvan.

—ANSİKL. *Pacta Conventa* ile Macaristan kralı Kálmán, 1102'de Hırvatistan ve Dalmaçya'nın ilk bânını atadı. Bu, sivil ve askeri ayrıcalıkları olan bir tür kral naibi idi. Esklavonya ve Bosna bânları da oldu. Sonraları bu görev gittikçe önemini yitirdi, ama 1848 ile 1859 yılları arasında Jelačić bu göreve eski önemini kısmen kazandırdı. Avusturya-Macaristan uzlaşması sırasında, Hırvatistan bânının yetkileri, 1868 yasasıyla belirlendi. Macar hükümetinin egemenliği altında görev yapan bân, yalnız Agram (Zagreb) diyet meclisine karşı sorumluydu.

-BÂN ek. (fars. *-bān*). *Esk.* Meslek bildiren ya da bir işi çok yapanı gösteren sıfatlar türetir: *didebân* ya da *nigehbân* (gözcü, koruyucu), *pâsbân* (bekçi), *pilbân* (fil bakıcısı) vb.

BANA adl. Tekil birinci kişi adılı BEN'in yönelme durumu. (→ BEN)

BANA a. (slavca sözc.).Ilıca. (Bosna'da bu anlama gelmek üzere yer adlarında kullanılır.)

BANA, VII. yy.'da yaşamış sanskritçe yazar, şair. Kral Harşa'nın sarayında yaşadı. Onun seferlerini kaleme aldı *(Harsacarita)*. Düzyazı alanında romansı anlatının ustalarından biridir *(Kadambari)*.

Bana bir yâr olsun, Erzincan özellikle Kemaliye yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü halk oyunu. Erkekler davul ve klarnet eşliğinde, kadınlar tef ritmine uyarak oynar.

BANACH (Stefan), polonyalı matematikçi (Kraków 1892 - Lvov 1945). Topolojik vektör uzayları üzerine çalışmalarında doğrusal problemlerin topolojik yönlerini inceledi. İntegral denklemleri genelleştirmeye çalışırken kendi adını taşıyan tüm düzgülü uzayları (örneğin sürekli fonksiyonlar uzayı) kullandı ve bir kavramlar ve kuramlar sistemi yaratarak bunu fonksiyonel çözümlemeye uyguladı.

Banach teoremi, bir Banach uzayından öbürü üzerine tanımlanan sürekli ve örten her doğrusal uygulamanın açık bir uygulama olduğunu ifade eden teorem. Her açığın görüntüsü yine bir açıktır.

Banach uzayı, düzgülü tam vektör uzayı.

BANADURA, BANADORA ya da **BANATURA** a. *Yörs.* Tarım. Anadolu'nun bazı yörelerinde domatese verilen ad.

BANAL sıf. (fr. *banal*). Özgünlükten yoksun, sıradan, bayağı: *Banal bir espri. Ne banal kadın.*

BANALİZASYON a. (fr. *banalisation*). Dy. Bir hatta trafiğin kimi zaman bir yönde kimi zaman da karşıt yönde olması. (Yüksek verim sağlayan banalizasyon bir hattın işletilmesini kolaylaştırır, ancak her yön çift işaretleme gerektirir. Genellikle aynı yol parçasının banalizasyonlu bir ya da birkaç hat grubundaki tüm makas ve işaretlere uzak tek bir postadan kumanda edilir [*merkezi takip postası*].)

BANA LUKA. Coğ. → BANJA LUKA.

BANALUKA a. (Yugoslavya'nın Bosna bölgesindeki Banja Luka kasabasının adından). Çuhayla yapılan bir tür aplike işi ve bu yöntemle yapılmış seccade, örtü, duvar halısı, perde vb. eşya. (Çuha küçük parçalar halinde, çeşitli biçimlerde kesilip bir başka çuha üzerine aplike edilerek yapılır. Osmanlı döneminde Banja Luka kasabalarında yapılan örnekleri çok ünlüydü. Edirne'de de yapılıyordu.)

BANAN (fr. *banane*). Elektrotekn. *Banan fiş*, dışa doğru bombeli dört küçük metal dil taşıyan erkek fiş; bu diller, fiş bir yuvaya takıldığında temas yayı görevi yapar.

BANANA, Zaire'de liman kenti, Zaire halici kıyısında, halicin kuzey kıyısında. Ticaret merkezi. Askeri üs.

BANANA (Canaan Sodindo), Zimbabve cumhurbaşkanı, din adamı (Matabeleland, Esigodini 1936). ABD'de ilahiyat okudu. Yurduna dönünce ırkçı beyaz azınlık yönetimine karşı çıktığı için birkaç kez tutuklandı; kitapları yasaklandı. Ülke 1980'de bağımsızlığına kavuşunca ilk cumhurbaşkanı seçildi.

BANANA SPLİT a. (ing. *banana*, muz ve *split*, dilim'den). Boylamasına ikiye bölünerek, krem şantiy, vanilyalı dondurma ve dövülmüş bademle birlikte hazırlanan muz.

BANARAS → VARANASİ.

BANARLI, Tekirdağ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 12 319 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Banarlı* (esk. Pınarlı), 2 829 nüf. (1990). PTT.

BANARLI (Nihat Sami), türk edebiyat tarihçisi, yazar (İstanbul 1907 -*ay. y.* 1974). Yüksek muallim mektebi'ni bitirdi. Edirne öğretmen okulu, Kabataş ve Galatasaray liselerinde, İstanbul eğitim enstitüsü ve Yüksek islam enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı (1929-1969). Çalışmaları bilimsel bir araştırma olmaktan çok, türk edebiyatının tarihsel dönemlerini, klasik yapıtlarını geniş okur topluluğuna bir söyleşi havası içinde tanıtmasıyla dikkati çeker: *Resimli türk edebiyatı tarihi* (1948; genişletilmiş 2. bas. 1971-1979), *Yahya Kemal yaşarken* (1959), *Yahya Kemal'in hatıraları* (1960) vd. Gelenekçi bir anlayış ve beğeniyi yansıtan yazıları, bazıları ölümünden sonra çıkan *Türkçenin sırları* (1971), *Şiir ve edebiyat sohbetleri* (1982), *Tarih ve tasavvuf sohbetleri* vb. gibi kitaplarındadır.

BANAT, Avrupa'nın güney-doğu kesiminde tarihsel bölge, Tuna, Tisza, Mureş ırmakları ile Cerna-Timiş çöküntüsü arasında. 1552'de Türkler'in Macarlar'dan aldığı ve merkezi Temesvár (Timişoara) olan bir eyalet (Banat ya da Temesvár eyaleti) olarak yönettikleri bölgeyi, 1718'de Avusturya ele geçirdi (Pasarofça antlaşması) ve hemen yerleşmeyi başlatarak, tarım ve sanayi açısından bölgeyi değerlendirmeye girişti. 1919'da Banat bölüşüldü: Macaristan'a çok küçük bir bölümü (K.-B. kesiminde), Yugoslavya'ya aşağı yukarı her yanı verimli bir ova olan G. bölgesi, Romanya'ya günümüzdeki Timiş ve Caraş-Severin yönetim bölümlerini (1 100 000 nüf.) kapsayan en büyük bölümü kaldı. Başlıca merkezi Temesvár (Timişoara) olan ova, son derece verimli bir tarım bölgesiydi. Banat dağlarında kömür, linyit, bitümlü şist, demir, bakır yatakları ve birçok canlı sanayi merkezi (Reşita, Otelu Roşu, Moldova, Noua, Başa, Anina) vardır.

BANATURA → BANADURA.

BANAVELE a. Denizc. *Banavele deliği*, ÇANAKLIK* DELİĞİ'nin eşanlamlısı.

BANAZ, Sivas'ın Yıldızeli ilçesi Çırçır bucağına bağlı köy; 668 nüf. (1990). Pir Sultan Abdal'ın doğum yeri.

BANAZ, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde, Uşak iline bağlı ilçe; 44 619 nüf. (1990); 1 063 km²; 47 köy. Merkezi Uşak'ın 30 km D.'sunda *Banaz*; 14 287 nüf. (1990). Cıva, kaolen, asbest. Halıcılık, kilimcilik.

BANAZ çayı, Ege bölgesinde akarsu: 165 km. Büyük Menderes nehrinin yukarı çığırındaki en büyük kolu ve Adıgüzel barajını besleyen başlıca akarsulardan biridir. Murat dağının G. ve G.-D. yamaçlarından doğar; adını aldığı Banaz kasabasından geçer ve G.-B. yönünde, geniş platolar içine gömülmüş, çoğu yerde kanyon biçimli bir vadide akarak Ulubey G.'inde, Büyük Menderes'in sularını da toplayan Adıgüzel baraj gölüne dökülür. Yağmur ve kar sularıyla beslenen Banaz çayının suları ilkbaharda çoğalartar, yazın azalır.

Banaz çayı'ndan bir görünüm

BANBUL → BAMBUL.

BANBURY (tesc. edil. ad.). Sanayide, kauçuğu yoğurmada ve karışım hazırlamada kullanılan yüksek güçlü karıştırıcı türü.

BANBURY, Büyük Britanya'da kent, Oxford'un K.'inde, Cherwell ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. Alüminyum fabrikası.

BANCARALAR, LAMBADALAR ya da **SUGALİLER,** Hindistan'da halk. Sayılarının 400 000'i aştığı sanılıyor; göçebe yaşarlar, inek yetiştiriciliğinin yanı sıra taşımacılık, gezgin satıcılık, panayırcılık, dansçılık çalgıcılık yaparlar. Hindistan'ın her yerine, ama özellikle de Maharaştra'ya, Karnataka'ya ve Andhra Pradeş'e yerleşmişlerdir. Kastlar halinde örgütlenen Bancaralar, hindu dinindendirler; özellikle Kalıkadevi ve Sitaladevi'ye tapar ve kurbanlar sunarlar.

BANCARİ a. Bancaralar'ın konuştuğu, racasthaniye benzeyen hint ari lehçesi. (Bu lehçe HABURİ, ROMNİ, GİPSY diye adlandırıldığı gibi LABHANİ ya da LAMBADİ diye de adlandırılır.)

BANCERMASİN, Endonezya'da liman kenti, il merkezi, Borneo adasının güney kesiminde, Martapura ırmağı kıyısında; 381 884 nüf. Ticaret merkezi. Petrol rafinerisi.

BANCES Y LOPEZ-CANDAMO (Francisco Antonio DE), ıspanyol oyun yazarı (Castropol 1662 - Lezuza 1704). Calderón ölünce, onun yerine resmi saray şairi oldu. Carlos II'yi eğlendirmek amacıyla oyunlar yazdı *(El esclavo en grillos de oro, El duelo contra su dama, El gran quimico del mundo)*.

BAN CHAO → BAN ÇAO.

BANCHİERİ (Adriano), italyan besteci, orgcu ve müzik kuramcısı (Bologna 1568 - *ay. y.* 1634). Monte Oliveto Maggiore manastırı keşişlerindendi. Lucca'da orgculuk yaptı. Bologna'da *Floridi* akademisi'ni kurdu. İnceleme kitapları yazdı (1591 -1626): *Conclusioni*'de o dönemin çalgılarından, müzikçilerinden ve müziğinden söz etti; *Organo suonarino*'da kendi bestelediği fügleri bir araya getirdi. Ayrıca, 1592-1625 arasında yazılmış, madrigal tarzında on iki komedi (*Şölen,* 1609),

madrigaller, *Concerti ecclesiastici* (1595), 4 sesli *Canzoni alla francese* ve *Moderna Armonia* gibi kilise müziği yapıtları vardır. Partisyonda vokal partinin yazımında ölçü çizgisini ilk kez kullanan da Banchieri'dir.

BANCKERT (Joos[t]), **Joos[t] Van Trappen** lakabıyla anılır, amiralliğe kadar yükselen hollandalı tayfa (Vlissingen 1599 - denizde 1647). Zeeland'da kumandanlık yaptı (1637), Pernambuco açıklarında ve Dunkerque'de zafer kazandı. Tromp'un en gözü pek yardımcılarından biriydi.

W. Fechner-Berlin

George Bancroft

BANCKERT (Adriaen), hollandalı denizci (1615'e doğr. - Middelburg 1684), Joos[t] Banckert'in oğlu. Yiğitliğiyle ünlü Zeeland'lı amiral, Danimarka'da (1659), ingiliz general ve amirali Monk'a karşı (1666), ayrıca Ruyter'in emrinde Fransızlar'a ve İngilizler'e karşı (1672) savaştı.

BANCO → BANQUO

Banco di Roma, merkezi Roma'da italyan ticaret bankası. 1880'de kuruldu. 1929 iktisadi bunalımına kadar gelişme gösteren banka, bunalımdan etkilenerek 1934'te İtalya'da devlet sınai ve mali teşebbüslerinin üst kuruluşu olan IRI'nın denetimine girdi. 1946'da diğer iki bankayla birlikte Mediobanca'nın kuruluşuna katıldı. Türkiye'de iki şubesi olan bankanın, İstanbul merkez şubesi 1911'de açıldı. 1990 sonu itibariyle, Türkiye şubelerinin ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 6,1 milyar TL, mevduat toplamı 67,4 milyar TL, krediler toplamı 43,1 milyar TL, net kârı 2,2 milyar TL'dir. Banco di Roma'nın toplam mevduat içindeki döviz tevdiyat miktarı % 54,3, çalıştırdığı eleman sayısı 92'dir.

Bureau-Sygma

Sirimavo R.D. Bandaranaike (1972'de)

Banco ulusal parkı, Fildişi Kıyısı'nda orman rezervi, Abican yakınında; 3 000 ha. Ormancılık okulu.

BANCOR a. 1944'te, Bretton Words'da Keynes tarafından önerilen, ancak uygulamaya konmayan planda, "Clearing Union" (Takas birliği) adı altında bir dünya bankasınca çıkarılacak, değeri altına bağlı ve yalnız uluslararası ödemelerde kullanılacak özel bir paraya verilen ad. (Projeye ABD karşı çıktı.)

BANCQUART (Alain), fransız besteci (Dieppe 1934). Paris konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1952-1960). Yetişmesinde Darius Milhaud'nun payı büyüktür. Fransız radyo televizyon kurumu'nun orkestrasında viyola çaldı (1961-1973). Daha sonra Fransa ulusal orkestrası'nın sanat danışmanı oldu (1957-1976). 1977'den bu yana müzik baş müfettişidir. Uzun süre bir orkestrada çalmış olması, müziğini önemli ölçüde etkiledi. Başlıca yapıtları: Bir viyola konçertosu (1964); büyük orkestra için *Passages* (1966) [bu yapıtla çeyrek seslerin olanaklarını araştırmaya başladı]; yaylı çalgılar üçlüsü için *Thrène I* (1967); kadın sesi ve orkestra için *Ombre éclatée* (1968); 2 yaylı çalgılar üçlüsü için *Une et désunie* (1970) [1973'te bu yapıtı 2 yaylılar orkestrası için yeniden yazdı]; eşliksiz karma koro için *À la mémoire de ma mort* (1975-76); yaylı çalgılar için üçlü *Thrène II* (1976); *l'Amant déserté* (1978). 1977'de, C.R.I.S.S.'in (Collectif de recherche instrumentale et de synthèse sonore) [Ses bireşimleri ve çalgısal araştırmalar topluluğu] kurucuları arasında yer aldı. Bu topluluğun araştırmaları, özellikle elektriksel sesin bir çalgı olarak kullanılmasına yöneliktir.

Manchette

Manuel Bandeira (1965'te)

BANCROFT (George), amerikalı tarihçi ve siyaset adamı (Worcester, Massachusetts, 1800 - Washington 1891). Demokratların safında siyasete atıldı. Boston limanı vergi mültezimi, sonra denizcilik bakanı oldu. Annapolis Deniz akademisi'ni kurdu, Washington rasathanesi'ni yeniden düzenledi ve Texas'ın ışgalini emretti. Londra'da elçi (1846-1849), sonra Berlin'de ABD temsilcisi (1867-1874) oldu. Göçmenlere, asıl uyruklarından vazgeçerek askerlik hizmetinden kurtulmak hakkını veren *Bancroft antlaşmaları*'nın müzakeresini yönetti. Bancroft'un başardığı asıl büyük iş, 1834-1874 arasında 12 cilt olarak yayımladığı ve 1876'da yeni baştan ele aldığı *History of the United States* adlı yapıtıdır.

BANCROFT (Hubert Howe), amerikalı etnograf (Granville, Ohio, 1832 - Walnut Creek, Kaliforniya, 1918). San Francisco'da kitapçılık yaptı, servetini, gerçek bir ansiklopedi niteliğindeki *Native Races of the Pacific States* (5 cilt) ve *History of the Pacific States of North America* (39 c.) adlı yapıtların hazırlanmasına harcadı. Elindeki belgeleri Kaliforniya üniversitesi'ne bıraktı.

BAN ÇAO ya da **BAN CHAO,** çinli general (31-102), tarihçi Ban Gu'nun kardeşi. İmparator Mingdi'nin zamanında, 73'ten başlayarak Türkistan'ı fethetti. Birinci sınıf bir strateji uzmanıydı. Basra körfezine ulaştı, Parthlar ile ilişki kurdu ve Batı yönünde ipek yolunun açılmasına katkıda bulundu.

BANÇİAO ya da **BANQİAO,** Tayvan'da kent, Taibei'nin güney banliyösünde; 205 300 nüf.

BANÇO → BANJO.

BANDA (Hastings Kamuzu), malavili devlet adamı (Kasungu yönetim bölümü 1906). ABD'de tıp öğrenimi gördükten sonra, önce İngiltere'de, sonra da (1954) Ghana'da hekimlik yaptı. 1951'de, Rodezya ile Nyasaland'ın bir federasyon halinde birleşmeleri projesine karşı çıkmak amacıyla *Nyasaland African National Congress*'in başına geçti. 1958'de Nyasaland'a döndü. 1963'te Nyasaland başbakanı, bağımsızlığın kazanılması sırasında da Malavi başbakanı oldu. 1966'da ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Portekiz sömürgesi Mozambik'e, Ian Smith'in Rodezya'sına ve Güney Afrika'ya yanaştı ve Afrika Birliği örgütü ile ilişkilerini kesti. Temmuz 1971'de, halen sürdürdüğü devlet başkanlığına getirildi.

BANDA adaları, Endonezya'da takımadalar, Ceram'ın G.'inde. Yönetim merkezi *Bandanaira*. 1512'de Portekizliler tarafından bulunmalarından bu yana büyük bir baharat pazarı olan Banda adaları, dünyanın başlıca küçük hindistancevizi üreticisidir.

BANDA denizi, Endonezya'da deniz, Küçük Sunda adalarının doğu bölümünün oluşturduğu yay içinde, Ceram'ın G.'inde. Banda denizi'ndeki birçok çukurun derinliği 5 000 m'yi aşar; Banda denizi'nin D. kesimindeyse 7 360 m derinlik ölçülmüştür.

BANDA ACEH, esk. **Kutaraca,** Endonezya'da kent, Sumatra adasının kuzey ucunda, *Aceh* ilinin merkezi; 51 000 nüf.

BANDAJ a. (fr. *bandage*). **1.** Bağlama, sargılama. **—2.** Sargı, bağ. **—3.** Otomobil tekerleklerinde jantı çevreleyen metal ya da kauçuktan yapılma ince, ensiz çember.

—Binc. Atların ayaklarına sarmak için yapılmış, kumaş, yün ve deri karışımı kumaştan koruma sargısı. (Dinlenme sırasında takılan, çalışmada ön ve arka ayakları çarpmalara karşı koruyan türleri, ahır bandajı, atlama bandajı, yara ve tedavi bandajı gibi çeşitleri vardır. Deriden olanlara *getr* de denir.)

—Dy. Tekerlek jantına dıştan sarılan demir bant ya da çelik bilezik. (Lokomotif ya da vagonların tekerleklerinde dingili sürekli olarak yol eksenine bakışımlı konuma getirmek için bandajın yuvarlanma yüzeyi kesik koni biçimindedir ve yanal hareketleri sınırlamak için de taşkın bir iç kenarı vardır.)

BANDAJLAMAK g. f. *Bir şeyi bandajlamak*, onu sarmak, bağlamak.

◆ **bandajlanmak** edilg. f. Sarılmak, bağlanmak.

BANDAJLANMAK → BANDAJLAMAK.

BANDAMA, Fildişi Kıyısı'nda ırmak, Gine körfezine dökülür; 620 km. (→ KOSSU.)

Bandama *(Yukarı)* **rezervi,** Fildişi Kıyısı'nda hayvan rezervi, Katiola'nın kuzeyinde; 123 000 ha.

BANDAR → MAÇILİPATNAM.

BANDARANAİKE (Solomon West Ridgeway Dias), seylanlı siyaset adamı (Colombo 1899 - ay. y. 1959). 1931'de Danıştay üyesi oldu. United National Party'ye (UNP) girdi ve 1947'de, bağımsızlığın ilanı sırasında milletvekili seçildi. Sağlık ve yerel işler bakanıyken 1951'de istifa etti ve 1952'de Özgürlük partisi'ni kurdu. 1956'da dört solcu partiyi People's United Front (PUF) içinde bir araya getirmeyi başardı. PUF, 12 nisan seçimlerini kazanınca başbakan oldu. 1957'de Seylan'daki ingiliz üslerinin kaldırılmasını sağladı. Bütün adalılara tamul dili yerine seylan dilini ulusal dil olarak kabul ettirmek istemesi ülkede ayaklanmalara, PUF için de de bölünmeye yol açtı. Bandaranaike, çoğunluğu yitirmesine karşın, iktidarda kalmayı denediyse de, bir Buddha rahibinin suikastına kurban gitti.

BANDARANAİKE (Sirimavo Ratwatte Dias), seylanlı kadın siyasetçi (Balangoda 1916). Kocası S. W. R. D. Bandaranaike'nin öldürülmesi üzerine Sri Lanka Freedom Party'nin (SLFP) başkanlığına getirildi ve 20 temmuz 1960 seçimlerini kazanarak başbakan oldu. Seylan dilini resmi dil olarak kabul ettirdi. Tamullar buna karşı çıkınca, olağanüstü hal ilan etti. Bandaranaike ayrıca Dudley Senanayake'nin tutucu ve Batı yanlısı United National Party'sinin (UNP) muhalefetiyle karşılaştı. Bu parti, Bandaranaike'nin eğitim ve basını denetleme ve özellikle ekonominin bazı kesimlerini devletleştirme siyasetinden kaygı duymaktaydı. Aralık 1964'te mecliste azınlığa düşen, mart 1965 seçimlerinde de UNP karşısında yenik düşen Bandaranaike, 27 mayıs 1970'te SLFP'yi, troçkicileri ve sovyet yanlısı Komünist partisi'ni bir araya getiren bir koalisyonun başında ezici bir çoğunlukla yeniden iktidara geldi. Ancak, yeni hükümetin sol eğilimli olması ve bağlantısızlardan yana bir dış politika izlemesi, nisan 1971'de aşırı sol bir ayaklanmanın patlak vermesini engellemedi. Bu ayaklanma şiddetle bastırıldı. 1972'de, Seylan yeni bir anayasayla Sri Lanka Cumhuriyeti'ne dönüştü. 1975'te, troçkici bakanların hükümetten ayrılmasıyla hükümet merkezciliğe doğru kaydı. Ertesi yıl, 16 ağustosta, bağlantısız ülkelerin V. Zirve toplantısı'nın Sri Lanka'nın başkanlığında Colombo'da yapılması, hükümet için uluslararası düzeyde bir başarı oldu.

1977'de yapılan seçimleri J. R. Jayawerdene başkanlığındaki UNP kazanınca bayan Bandaranaike 7 yıl için yurttaşlık haklarından yoksun bırakıldı (1980). Haklarına kavuşunca 1988 başkanlık seçimine katıldı, fakat oyların ancak 44,9'unu alabildi, başkan seçilemedi.

BANDAR MAHARANİ → MUAR

BANDAR PENGGARAM → BATU PAHAT

BANDAR SERİ BEGAVAN, esk. **Brunei,** Brunei sultanlığı'nın başkenti, Borneo adasının kuzey-batı kıyısında; 37 000 nüf.

BANDEİRA a. (*bayrak* anlamında portekizce sözc.). Çoğu São Paulo'lu brezilyalı serüvenciler *(bandeirantes paulistas)* tarafından, kıyı plantasyonlarına köle olarak satılacak Kızılderililer'i yakalamak için, Güney Amerika'nın içlerine yapılan askeri sefer.

—ANSİKL. Bandeiralar XVII. yy.'da Paraguay'daki küçük cizvit köylerine büyük bir vahşetle saldırdılar. İspanya ve Portekiz

toprakları arasında Tordesillas antlaşması ile (1494) belirlenmiş sınırları aşan bu bandeiralarla, Brezilya'nın kıtada yayılması başlatılmış oldu. Bandeiraların en ünlüsü, 1628'de, 8 000 kişi ile São Paulo'dan başlayıp Mato Grosso'yu geçerek, Bolivya Andları'na ulaşan ve Amazon nehrini inerek geri dönen Antonio Raposo Tavares önderliğindeki bandeiradır. XVII. yy.'ın sonunda, Minas Gerais, Goiás ve Mato Grosso'da altın bulunduktan sonra bendeiralar sona erdi.

BANDEİRA (Manuel CARNEİRO DE SOUSA), brezilyalı şair (Recife 1886 - Rio de Janeiro 1968). Biçim bakımından büyük bir karmaşıklık gösteren lirizmi, günlük yaşamdan alınma temalarının basitliği sayesinde halk arasında geniş bir okuyucu kitlesi buldu (*Carnival*, 1919; *İtinerario de Pasargada*, 1954). Ayrıca, birçok yabancı sahne yapıtlarını (Zorrilla, Brecht, John Ford) kendi diline çevirdi ve sahneye uyarladı.

BANDELLO (Matteo), italyan yazar (Castelnuovo Scrivia 1484 - Bassens, Bordeaux yakınında, 1561). Bandello'nun hümanist yapıtları, onun papazlık, diplomatlık ve saray adamlığıyla yakından ilişkilidir. Bu karmaşıklık, başyapıtını oluşturan 214 hikâyesinin (*I quattro libri delle Novelle*, Lucca, 1554 ve Lyon, 1577) ithaflarında da kendini belli eder. Müstehcenliğiyle ünlü bu hikâyeler derlemesi, konularının ve anlatımının çeşitliliğiyle dikkati çeker. Üslubu çoğu zaman gevşek ve özensiz olmasına karşın, Bandello, keskin bir güncellik duygusuyla okuyucularının merakını uyandırmakta çok ustadır. Shakespeare birçok konusunu (*Romeo ve Juliet*'inki gibi) ondan almıştır.

BANDE NERE (Giovanni *dalle*), Giovanni Medici*'nin takma adı.

BANDERA a. (*bayrak* anlamında isp. sözc.). İspanyol yabancı lejyon bölüğü.

BANDERİLLA a. (isp. sözc.). Boğa güreşçilerinin, boğaların, omuz başına çifter çifter sapladıkları, ucu zıpkınlı, ağaçtan küçük değnek.

BANDERİLLERO a. (isp. sözc.). Matadorun emrindeki ikinci derecede torero. (Ana görevi, banderilla'ları boğaya saplamaktır; ayrıca boğa güreşi süresince matadora yardımcı olur.)

BANDETTİNİ (Teresa), italyan kadın şair (Lucca 1763 - *ay. y.* 1837). Eskiden dansözdü. Doğaçtan şiir söylemesiyle ünlüdür (*Rime estemporanee*, 1801).

BANDIRA a. (ital. *bandiera*). **1.** Deniz. huk. Geminin hangi devlete ait olduğunu gösteren bayrak. (→ BAYRAK.) **—2.** Yabancı devlet bayrağı: *ingiliz bandırası*. ‖ *Bandıra göstermek*, BAYRAK* GÖSTERMEK'in eşanlamlısı.

BANDIRALI sıf. **1.** Bandırası olan. **—2.** *Devlet adı + bandıralı*, o devletin bandırasını taşıyan gemi, yat, vb. için kullanılır: *İtalyan, fransız bandıralı gemiler.*

BANDIRASIZ sıf. Bandırası olmayan: *Bandırasız gemiler boğazlardan geçemez.*

BANDIRMA a. *Yörs.* Bir tür tatlı sucuk. (Ceviz içi, badem, fındık vb. kuru yemişler ipe dizildikten sonra pekmeze ya da şekerli nişastaya batırılarak yapılır). ‖ *Bandırma kabı*, kurutulacak üzüm,incir vb.'ni potaslı suya batırmak için kullanılan iki kulplu süzgeç.

BANDIRMA, Marmara bölgesinin G.'inde, Balıkesir iline bağlı ilçe; 102 300 nüf. (1990); 599 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 34 köy. Merkezi, Balıkesir'in 96 km K.'indeki *Bandırma*, 77 444 nüf. (1990). Tümüyle kentsel özellik gösteren Bandırma Türkiye'nin en kalabalık ilçe merkezlerinden biridir. Elverişsiz liman koşullarına karşın, yollar üzerindeki konumu ve hizmet verdiği çok geniş ve zengin artülkesi nedeniyle, Marmara kıyılarının İstanbul'dan sonra en büyük ve en hareketli ticaret merkezidir. (Ticaret borsası.) Kentin büyük bir kesimi ticarethaneler ve işyerleriyle kaplıdır. İstanbul'a düzenli günlük feribot seferleriyle; İzmir ve Balıkesir'e karayolu ve demiryoluyla bağlıdır. Bu nedenle, bu kentler arasındaki yük ve yolcu taşımacılığında transit iskele olarak büyük işlevi vardır. Ayrıca, İstanbul'dan sonra Marmara bölgesinin en önemli dışsatım limanıdır (özellikle bor tuzları, besin maddeleri). Bunların yanı sıra kimya (gübre, sülfürikasit, boraks fabrikaları) ve gıda sanayisi merkezidir.

Bandırma boraks ve asit fabrikaları işletmesi müessesesi (Etibank), Balıkesir'e bağlı Bandırma ilçesinde, bor minerallerini işlemek üzere kurulan Etibank'a bağlı kuruluş. 1968'de işletmeye açılan boraks fabrikası, 1972'den itibaren Etibank'ın Kırka'daki doğal boraks (tinkal) cevherini kullanarak üretim yapmaktadır. Yıllık üretim kapasitesi 55 bin ton boraks dekahidrattır. Aynı yıl işletmeye açılan asit fabrikasının yıllık kapasitesi ise 35 bin ton borik asittir. Kuruluşa ait, yıllık üretim kapasitesi 120 bin ton olan sülfürik asit fabrikası 1972'de, 20 bin ton kapasiteli sodyum perborat fabrikası 1976'da işletmeye açılmıştır. 1978'de yapımına başlanan ve yılda 100 bin ton kapasiteli ikinci bir borik asit tesisi ile, 15 bin ton kapasiteli hidrojen peroksit tesisi tamamlanarak hizmete girdi.

Bandırma gübre fabrikaları aş (BAGFAŞ), Bandırma'da kimyasal gübre üreten sanayi kuruluşu. 1969'da, üçü tüzel kişi olmak üzere 14 ortak tarafından 6 milyon TL sermaye ile kuruldu. 1973'te işletmeye açıldı ve 200 000 ton normal süper fosfat üretti. 1975'te, triple süper fosfat; 1980'de, diamonyum fosfat, nitrojen potasyum fosfat ve amonyum sülfat üretimine başladı. Tesislerin yıllık kapasiteleri şöyledir: triple süper fosfat gübresi 160 bin ton, diamonyum sülfat gübresi 165 bin ton, amonyum sülfat gübresi 220 bin ton, kompoze gübre 165 bin ton. 1992'de sermayesi 333,7 milyar TL olan BAGFAŞ'ın, ürettiği yapay gübrenin pazarlamasını Türkiye şeker fabrikaları aş ile Türkiye zirai donatım kurumu yapmaktadır.

Bandırma vapuru, Kurtuluş savaşı öncesi 9. Ordu kıtaatı müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'yı (Atatürk) İstanbul'dan Samsun'a götüren gemi. İngiltere'deki Paisley tersanesi'nde yapılan (1878) ve *Trocadero* adıyla denize indirilen 192 gros tonluk bu küçük gemi, daha sonra istanbullu bir rum armatör tarafından satın alındı; adı da *Panderma* olarak değiştirildi. Ardından Panderma'yı kendi deniz ticaret filosuna katan Seyrüsefain (Denizyolları), geminin adını *Bandırma* yaptı. Olağanüstü yetkilerle merkezi Erzurum'daki 9. Ordu kıtaatı müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan kendisine ve karargâhına tahsis edilen Bandırma vapuru ile hareket etti (16 mayıs 1919), dört günlük zor bir yolculuktan sonra Samsun'a ayak bastı (19 mayıs 1919). Gemi, bu tarihsel olaydan beş yıl sonra çürüğe çıkarıldı (1924).

BANDIRMAK → BANMAK.

BANDİ (Giuseppe), italyan yazar (Gavorrano, Grosseto, 1834 - Livorno 1894). Eski bir garibaldiciydi. Anıları (*I Mille, Da Genova a Capua*, 1903) türünün klasiklerinden sayılır.

BANDİAGARA, Mali'de kumtaşlı plato, Nijer ırmağının sağ kıyısında. En yüksek kenarı olan doğu kenarı, Gondo ovası üstünde *Bandiagara yalıyarı* adı verilen yarı düşey bir diklikle yükselir. Eteğini dolduran döküntülerin üstünde Dogonlar köyler kurmuşlardır. Yaylanın kenarındaki Bandiagaralar'ın, özellikle de Sanghalar'ın köyleri, turizm merkezleridir.

BANDİERA (Attilio ve Emilio), biri 1810'da, öbürü 1819'da Venedik'te dünyaya gelen ve 1844'te Cosenza'da ölen italyan yurtseverler. Avusturya deniz kuvvetlerinin subayları ve Mazzini'nin haberciler olan Attilio ve Emilio, Calabria ayaklanmasını desteklemek üzere Napoli krallığı'na geldiler; ancak tutuklanarak idam edildiler.

BANDİKUT a. (ing. sözc.). Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan, alacakaranlıkta dolaşan hepçil poliprotodont keseli memeli hayvan. (Keseliporsukgiller familyası.)
—ANSİKL. Keseliporsukgillere bandikut genel adı, Hindistan'da yaşayan bir kemirgene (*Bandicota indica*) benzetilmeleri sonucu verilmiştir. Kısa burunlu bandikutlar (*Isoodon* cinsi), uzun burundu bandikutlar (*Perameles* cinsi), tavşan kulaklı bandikutlar (*Macrotis* = *Thalacomys* cinsi) ve domuz ayaklı bandikutlar (*Chaeropus* cinsi) vardır. Kese cebi arkaya doğru açılır.

BANDİLİT a. (fr. *bandylite*). Miner. Hidratlı doğal bakır kloroborat; kuvadratik sistemde yer alır.

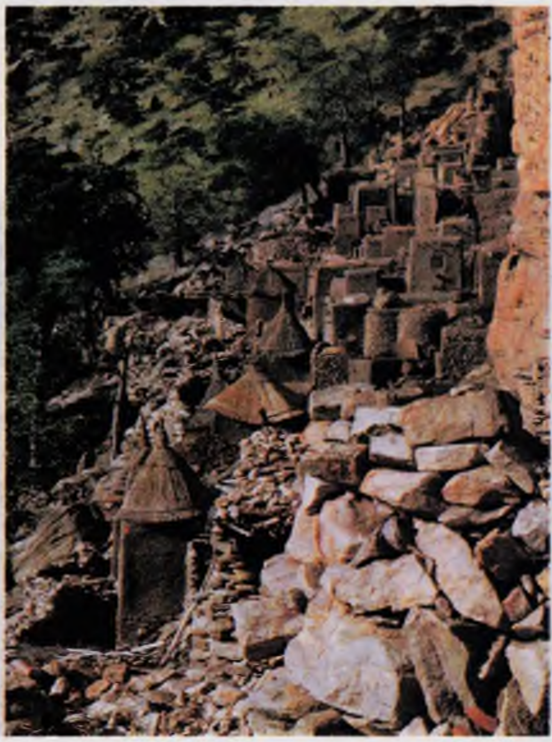
BANDİNELLİ (Baccio), floransalı heykeltraş (Floransa 1488 - *ay. y.* 1560), Michelangelo'nun rakibi. En ünlü yapıtı, Signoria meydanındaki *Ercole e Caco*'dur. Diğer başlıca yapıtları arasında, Floransa katedrali koro bölmesi kabartmalarıyla Giovanni dalle Bande Nere'nin heykelini (S. Lorenzo meydanı) sayabiliriz.

Bandipur Game Sanctuary, Hindistan'da, Karnataka eyaletinde, Maysor'un G.'inde, Tamil Nadu sınırında fauna koruma alanı.

BANDO a. (ital. *banda*). Üflemeli ve vurmalı çalgılardan oluşan tören orkestrası: *Belediye bandosu. Askeri bando.* (Eşanl. MIZIKA.)
—Ask. *Askeri bando*, asker müzikçilerden oluşan ve askeri birliklerde görev yapan bando. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Bando etme*, indirilen bir cisi tutan halatı bir anda bırakma. (Örneğin gemiden mayna edilen bir filika deniz yüzeyine yaklaştığında bir anda bırakılır; böylece dalga etkisiyle palangalara aşırı yük binmesi önlenir.)

R. Bertini-Atlas-Photo

banderillaların saplanması

F. Boizot-Explorer

Bandiagara (Mali) yalıyarının eteğindeki dogon köyü

R. Canault-Viva

Bandung'dan bir görünüm

◆ ünl. Denizc. Tutulan ya da mayna edilen bir halatın tirentisini bir anda bırakmak için verilen komut.
—ANSİKL. Ask. *Askeri bando*, alaylarda boru takımı adıyla görev yapar. Tugay üstü birliklerde bando bölükleri vardır. Osmanlılar'da bando işlevini önceleri Mehterhane* görürdü. Mahmut II, Mehterhane'yi kaldırarak (1827) Mızıkayı hümayun'u kurdurdu. Manguel adlı bir italyan müzik öğretmeni Mızakayı hümayun'un başına getirildi. 1828'de Manguel'in yerine, ünlü italyan besteci Giuseppe Donizetti getirilerek bu alanda önemli atılımların yapılması sağlandı. Donizetti'nin girişimiyle Askeri mızıka mektebi açıldı (1831). Birinci ve İkinci meşrutiyet dönemlerinde askeri bandolar Osmanlı devletinin her yerinde yaygınlaştı. 1908'de İstanbul'da otuz beş, sancak merkezlerinde birer, ordu merkezlerinde ikişer askeri bando vardı. Günümüzde en geniş kadrolu askeri bando, Cumhurbaşkanlığı armoni mızıkası'dır.

BANDOCU a. Bandoda görevli kimse. (Eşanl. MIZIKACI.)

BANDOENG → BANDUNG.

BANDOL ya da **BANDOLF** (Jan Van), Brugge'li Jan da denir. Flaman ressam. Brugge'de doğdu. 1368-1381 arasında Paris'te etkinlik gösterdi. Charles V'in ressamlığını yaptı. Lahey'deki Westreenianum müzesi'nde muhafaza edilen bir Kutsal kitabın önsözündeki minyatürü (kralın portresi) gerçekleştirdi. Anjou'lu Luigi için "mahşer"* konulu duvar halı motiflerini hazırladı. Uluslararası gotik üslubun öncüsüydü. Pucelle'in Paris geleneğine sade bir gerçekçilik ve mesafe anlamı kattı.

BANDONEON a. (*Band* adlı mucidin adından alm. sözc.). Havayla ses veren, serbest dilli ve klavyeli, kromatik akordiyona benzeyen çalgı. Halk müziğinde kullanılır.

BANDROL a. (fr. *banderole*'den). **1.** Paket üzerine ya da şişe ağzına, daha önceden açılmalarını önlemek amacıyla, firmaca konan etiket. **—2.** Bazı eşya ve tekel maddelerinden devletçe belirli bir vergi kesildiğini gösteren etiket. **—3.** Bayrak direğinin tepesine süs olarak konan uzun kumaş şerit.
—İkonogr. Üstünde özel belirleyici işaretleri olmayan ikonaların kimliğini saptamaya yarayan kumaş ya da parşömen şerit. (Ortaçağ sanatında bandrollere çok sık rastlanır.) [Eşanl. PHYLAKTERİON.]
—Kamu mal. *Bandrol yöntemi*, vergiye tabi maddelere bandrol yapıştırılarak verginin ödenmesi biçimi. (Bu yöntem, genelikle tüketimden alınan vergilerde uygulanır. Verginin pul yapıştırılarak ya da kıymetli evrak kullanarak ödenmesi biçimine benzer. Örnek olarak, Türkiye'de Motorlu taşıtlar vergisi'nin her yıl, televizyon ve benzeri cihazlarla ilgili vergilerin ise yalnızca satın alındığında bandrol yapıştırılarak vergilerinin ödenmesi gösterilebilir.)

BANDROWSKİ KADEN (Juliusz) → KADEN-BANDROWSKİ (Juliusz).

BANDUNDU, esk. **Banningville.** Zaire'de kent, il merkezi; 96 841 nüf. Kasai ırmağı kıyısında liman. —*Bandundu ili*, 295 658 km²; 3 682 845 nüf.

■ **BANDUNG** ya da **BANDOENG,** Endonezya'da kent, Cava adasının batı bölümünde: 1 462 637 nüf. Yönetim, ticaret ve üniversite merkezi. Araştırma enstitüleri. Dokuma, makine ve ilaç sanayileri. Kentin Preanger dağlarındaki konumu (715 m yükseltide) ve ulaşım yollarının iyi olması (havalimanı, demiryolu) turizmi desteklemektedir.

Bandung asya-afrika konferansı, nisan 1955'te, Hindistan, Pakistan, Seylan (bugün Sri Lanka), Birmanya ve Endonezya'nın öncülüğüyle toplanan ve çoğu 1945'ten sonra bağımsızlığına kavuşmuş, asyalı ve afrikalı 29 ülkenin temsilcilerini bir araya getiren konferans. Bu konferansta, katılan devletler arasında daha kapsamlı bir işbirliğinin kurulması dileğinde bulunuldu; azgelişmişliği ortadan kaldırmak için, büyük devletlerden yardım alma ilkesi kabul edildi; ırkçılık ve sömürgecilik lanetlendi ve İsrail'e karşı arap devletlerinin desteklenmesi kararlaştırıldı.

BANDURA a. KOBZA'nın eşanlamlısı.

BANDURRİA a. (isp. sözc.). Mızraplı bir çalgı. Teknesi cistre'ninkine, eşiği ve burguluğuysa gitarınkilere benzer. (Uzunluğu en çok 60 cm olan bandurria'nın, bağırsaktan 6 çift teli vardır. Teller dörtlü aralıklarla akortlanır. XIV. yy.'dan bu yana İber yarımadasında çok yaygın olan bandurria, günümüzde de madeni teller takılarak halk müziğinde kullanılır.)

Bandusia, sabini ülkesinde çeşme. Horatius, *Odlar*'ında (III, 13) bu çeşmeyi över.

BANDY a. (ing. sözc.). Kuzey ülkelerinde yapılan buz sporu. Hokeyin ilk şeklidir, ama kuralları, futbol kurallarını andırır.

BANÉR (Johan Gustafsson), isveçli general (Djursholm, Stockholm yakınında, 1596 - Halberstadt, Magdeburg yakınında, 1641). Gustaf Adolf'un maiyet subayıydı; 1630'da general oldu. Almanya seferlerinde yararlık gösterdi; 1634'te isveç orduları başkomutanı oldu. Wittstock (1636) ve Chemnitz (1639) savaşları başta olmak üzere, birçok başarı kazandı. Döneminin en gözde komutanıydı.

BANERCE (*sir* Surendranath), hintli siyaset adamı (Kalküta 1848 - Barrackpore 1925). Zengin ve ünlü bir bengalli brahman olan Banerce, İCS'ye (İndian Civil Service; Hindistan'da Britanya tahtına hizmet için yüksek memurlar yetiştiren kurum) kabul edilen ilk hintlilerden biriydi. Hintli oluşu yüzünden hak ettiği göreve getirilmeyince muhalefete geçti. 1876'da Bengal'in ilk milliyetçi örgütü İndian Association'ı, 1879'da da The Bengalee gazetesini kurdu. 1885'te İndian National Congress'in kuruluşuna katıldı; 1895'te bu partiye başkan seçildi. 1905'te lord Curzon'un Bengal'in bölünmesi önerisine karşı çıkarak ithal mallarını boykot hareketini başlattı. Daha sonra anayasal mücadele yöntemlerini benimsedi. The İndian Liberal Association'ı kurdu; Bengal'in yerel yönetim ve sağlık bakanı oldu. *A Nation in making* adlı bir özyaşamöyküsü yayımladı (1925).

BANERCİ (Tara Şankar), bengali dilinde **Bandyopadhyay,** bengalli yazar (Labhpur 1898 - Kalküta 1971). Bengal'in köy yaşamındaki gelişmeleri anlattı (*Rai Kamal*, 1935; *Ganadevata*, 1942; *Hamsuli bamker upakatha*, 1947).

BANERCİ (Bibhuti Bhuşan), bengali dilinde **Bandyopadhyay,** bengalli yazar (Muratipur 1899 - Ghatsila 1950). Özyaşamöyküsü niteliği taşıyan romanlarında (*Pather Pancali*, 1929; *Aparacito*, 1932), köyde geçen çocukluğunu ve yoksul bir brahman ailesinin maddi ve manevi yaşamını anlattı.

BANERCİ (Manik), bengali dilinde **Bandyopadhyay,** bengalli yazar (Dumka 1908 - Kalküta 1956). Romanlarında, köyde yaşamak zorunda bırakılan üniversite aydınları ve kurnaz köylüleri anlattı, bunların ayrıntılı ruhsal çözümlemelerine girişti (*Divaratrir Kavya*, 1935; *Putul nacer İtikatha*, *Padma nadir Maçhi*, 1936).

BANERJEE (Nikhil), hintli sitarcı (Kalküta 1931). Üstad Maihar'lı Alaattin Han'ın öğrencisi olan Banerjee klasik hint geleneğinin en önemli temsilcilerindendir. Kalküta'da ve Kaliforniya'da dersler verdi.

BANES, Küba'da kent, Holguin'in D.'sunda; 39 600 nüf. Şekerkamışı ve meyve üreten bir bölgenin ticaret merkezi.

■ **BANFF,** Kanada'da (Alberta) kent, Kayalık dağlarda; 3 530 nüf. 1885'te kurulan 6 666 km²'lik bir alanı kaplayan bitki ve hayvan rezervi *Banff ulusal parkı*'nın başlıca merkezi.

Banff ulusal parkında Peyto gölü

Vogel-Rapho

BÁNFFY, transilvanyalı soylu macar ai-

le; birçok üyesi ün kazandı. György **Bánffy** (1747-1822), Transilvanya valisi oldu. —*Baron* Dezsö **Bánffy** (Kolosvár 1843 - Budapeşte 1911), önce milletvekili (1892), sonra millet meclisi başkanı oldu. Hükümet başkanlığı döneminde (1895 -1898), "siyasal-dinsel" nitelikli yasalar çıkarttı.

BANFİ (Antonio), italyan filozof (Vimercate, Milano 1886 - Milano 1957). Husserl'in öğrencisiydi; Milano üniversitesi'nde felsefe tarihi profesörü, 1945'te de cumhuriyet senatörü oldu. *Principi di una storia della ragione* (1926) ve *Per un razionalismo critico* (1935) adlı yapıtlarında, bireysel yaşantıyla kolektif tarihi birbirine bağlayan, marxçı eğilimli eleştirel bir akılcılık geliştirdi.

BANFORA, Burkina Faso'da kent, Bobo - Diulaso'nun G.-B.'sında; yaklş. 10 000 nüf.

BANG a. (fars. *bang*). *Esk.* **1.** Ses, bağırma, haykırma. **—2.** *Bang-i kûs,* savaş davulunun sesi: *"Göklere erişmişidi bang-i kûsı* (Ahmet Rıdvan, XVI. yy.). ‖ *Bang-i namaz,* ezan. ‖ *Bang-i rıhlet,* ölüm sesi: *"Yeter oldu kulağa bang-i rıhlet dehr bağında"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BANG (Bernhard), danimarkalı veteriner ve bakteriyolog (*Sorø* 1848 - Kopenhag 1932). Danimarka'da veteriner dairesi başkanı oldu. Koyun veremini inceledi, brüselloz basilini buldu ve bu basilin insana bulaşabileceğini gösterdi *(Bang hastalığı).*

BANG (Herman), danimarkalı yazar (Adserballe, Als adası, 1857 - Ogden, Utah, 1912). Önceleri oyuncuydu; sonra gazetecilik yaptı; sonunda yazarlıkta karar kıldı. Gezginci bir yaşam sürdü; Amerika Birleşik Devletleri'nde bir konferans gezisi sırasında öldü. Yapıtlarında, XIX. yy. sonunun düşkırıklıklarıyla dolu havasını yansıttı (*Habløose slaegter,* 1880; *Stille Existenser,* 1886). Jonas Lie'nin etkisinde kalan Bang, izlenimci bir üslupla kahramanlarının sinirli ve gergin ruh durumlarını betimlemeye çalıştı (*Excentriske Novelier,* 1885; *Mikael,* 1904; *De unden Faedreland,* 1906).

BANG (İvar Christian), norveçli hekim (Gran, Norveç, 1869 - Lund, İsveç, 1918). 1904'ten başlayarak Lund üniversitesi'nde tıp ve fizyoloji kimya profesörlüğü yaptı. Başlıca buluşları histoninler, lipoyitler, timus nükleoproteinleri, lenf düğümleri üzerinedir.

BANGALALAR → NGALALAR.

BANGALOR, Hindistan'da kent, Karnataka'nın merkezi; 2 912 000 nüf. 936 m yükseltideki bir plato üstünde kurulmuş olan Bangalor, ılıman iklimiyle gözde bir konut kenti durumuna gelmiştir.

BANGALORE TORPIDO a. İstihkc. Tek tek ya da eklenerek birkaçı bir arada kullanılabilen patlayıcı madde türü; askeri amaçlar için geçit açmada kullanılır.

BANGARU a. Pencab'ın güney -doğu'sunda konuşulan,batı hindi lehçesi.

BANGASSU, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent, M'Bomu ilinin merkezi, M'Bari ve M'Bomu ırmaklarının birleştiği yerde, Zaire sınırında; 20 000 nüf. Çırçır fabrikası. Kahve işlenmesi. Hevea işletmeleri.

BANGIR BANGIR be. Bağırışın, haykırışın vb. gücünü, sürekliliğini vurgular: bas bas, bar bar: *Türkü söylemiyor, bangır bangır bağırıyor.*

BANGIRDAMAK gçz. f. Yüksek sesle bağırıp çağırmak, bangır bangır bağırmak.

BANGİ, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin başkenti, 1889'da Ubangi çağlayanlarının karşısında ve 594 m uzunluğunda bir tepeler dizisinin eteğinde kurulmuştur; 596 776 nüf. Kıyı yakınındaki eski sömürge semti (yönetim yapıları, ticarethaneler, modern hizmetler) tarihsel görünüşünü korumaktadır: duvarlarla çevrili büyük mülkler (eskiden sömürge dış temsilciliklerinin malıydılar); kenarlarında mangifera ağaçları dikili sokaklar. Halkın yaşadığı semtler (kerpiç evler, oluklu levhadan çatılar) batıdan kuzeye doğru (yavaş yavaş yeni M'poko limanını da içlerine alarak) yelpaze biçiminde ve çağlayanların yukarı kesiminde (Uango) yayılır. Besin tarımı hâlâ canlı, sanayi pek gelişmemiştir: besin, tütün, dokuma, ayakkabı, montaj (bisiklet, otomobil) sanayileri, bıçkıevleri, elmas yontuculuğu.

BANGİALES a. (öz. a. *Bang*'dan). Mavi-yeşil suyosunlarına yakın, ilkel özellikte kırmızı suyosunları takımı. (Kızılsuyosunları sınıfı.)

BANGİLER ya da **BABANGİLER,** Bantular'ın güney kolundan türdeş halk. Zaire'de bir tropikal orman bölgesinde yaşayan, ırmak balıkçılığı ve çiftçilikle geçinen Bangiler, birbirine yakın kulübelerden oluşan köylerde otururlar. Her köyün başında yetkileri sınırlı, her sülalenin en yaşlı kişilerinden oluşan bir kurulun yardımcı olduğu bir reis bulunur. Bangiler kastlara ya da sınıflara bölünmemişlerdir, düzenli bir siyasal örgütlenmeleri yoktur, ama köleleri vardır.

BANG-KAUP (Wilhelm), alman dilci ve türkolog (1869-1934). Belçika Louvain Üniversitesi'nde okudu. Berlin Üniversitesi türkoloji profesörlüğüne getirildi (1920). Türkolojinin bağımsız bir bilim dalı durumuna gelmesine çalıştı. Yapıtları: *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen* (Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri üzerine etütler,1916),*Türkische Turfan-texte* (Türkçe Turfan metinleri-A. von Gabain ve R. Rahmeti ile birlikte, 1929 -1934), *Die Legende von Oghuz Qaghan* (Oğuz Kağan destanı, R. Rahmeti Arat ile birlikte, 1932).

BANGKA ya da **BANKA,** Endonezya'da ada, Sumatra adasının güney-doğu kıyısının açığında, Sumatra'dan *Bangka boğazı* ile ayrılır. Kalay üretimi.

BANGKOK, tay dilinde **Fra Nahon** ("Baş Kent") ya da **Krung Thep** ("Melekler Sitesi"), Tayland'ın başkenti.

• COĞRAFYA. Bangkok, Thonburi ile birlikte 5 876 000 nüfuslu bir yerleşmedir. Menam deltasında, bu ırmağın sol kıyısında, denize otuz kilometre kadar uzaklıkta, Ban Kok ("Zeytinlikler Köyü") balıkçı köyü yakınındadır. Eskiden kentte bulunan çok sayıda kanal ("hlong") Bangkok'a "Doğu'nun Venedik'i" denmesine yol açmıştır. Çoğu dolan bu kanallar günümüzde yol olarak kullanılır. Eskiden çinli göçmenlerin gelmesiyle büyüyen kentin nüfusu günümüzde kırsal kesimden gelen taylandlı köylülerin akınıyla artmaktadır. En fazla iş olanağı hizmetler kesimindedir. Merkezileşmiş bir devletin başkenti olan Bangkok'ta birçok üniversitenin yanı sıra Birleşmiş milletler örgütü'nün Asya ve Uzakdoğu iktisadi komisyonu da bulunmaktadır. Ayrıca Bangkok Tayland'ın başlıca sanayi merkezidir (besin, dokuma, kimya, elektronik, vb. fabrikaları). Tayland ve Laos'un dış ticaretinin önemli bölümü Hlong Toei önlimanından yapılır. Güneydoğu Asya'nın en önemli havaalanı olan Don Muang hem transit geçişler hem de ülkeye gelen yoğun turist akını bakımından önemlidir.

•TARİH. XVII. yy. sonunda Fransızlar'ın yaptığı bir kale ve Doğu Hindistan Hollanda şirketinin uğrak yerlerinden olan Bangkok, Ayuthia'nın düşmesinden (1767) ve kral Taksin'in, başkenti Çaopraya ırmağının öbür kıyısındaki Thonburi'ye taşımasından (1772) sonra önem kazanmaya başladı. 1782'de Taksin'in yerine geçen kral Bangkok'u başkent yaptı. O tarihten beri Bangkok (Mareşal Pibul Songgram İkinci Dünya savaşı'nda başkenti Muang / Fetçabun'a taşımak istediyse de olmadı) başkent olarak kaldı.

• GÜZEL SANATLAR. Vat Fra Keo ("Zümrüt buddhası" tapınağı, 1785-XX. yy.), Vat Putthaısavan (XVIII. yy. sonu - XX. yy. başı) ve Vat Bençamabopit (mermer tapınak) gibi büyük tapınaklar Bangkok üslubunun güzelliğini, inceliğini ve evrimini ortaya koyar. Ulusal müze (1874) özellikle Tayland sanatına ayrılmıştır.

BANGLADEŞ, Asya'da ülke, Bengal körfezi kıyısında; 143 000 km^2; 115 555 000 nüf. (1991). Başkenti *Dakka.* Resmi dili *bengali.*

COĞRAFYA
doğal çevre

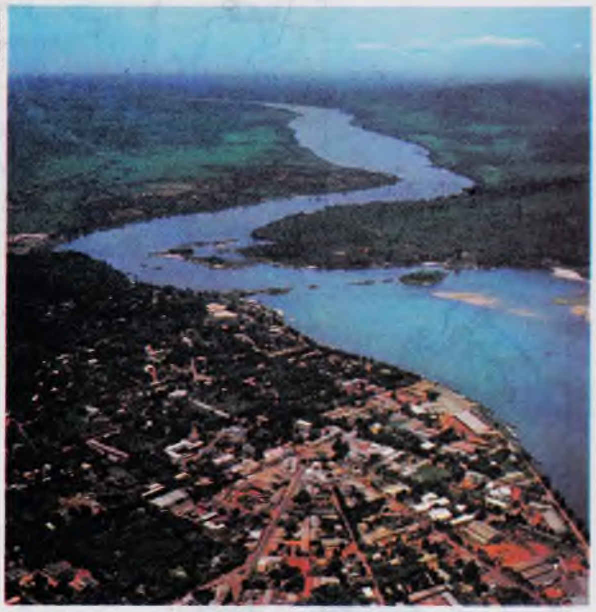
Bangladeş'in büyük bölümü, Ganj, Brahmaputra, Tista (Sıkkım'ı akaçlar) ve

Ch. Lenars-Atlas-Photo

Karnataka eyaletinin **Bangalor**'daki parlamento sarayı Vidhana Saudha

Hoa-Qui

Ubangi ırmağının kıyısındaki **Bangi**'nin havadan görünümü

G. Boutin-AAA-Photo

Bangkok'tan bir görünüm

BANGLADEŞ

HİDROGRAFYA, BİTKİ ÖRTÜSÜ VE TOPRAĞIN KULLANIMI

Surma-Meghna'nın (Şillong platosunu akaçlar) sularının döküldüğü geniş delta bölgesinde yer alır. Bangladeş, yaz aylarında aşağı yukarı bütünüyle su altında kalan bu deltanın en önemli bölümüdür. Ülke, ayrıca, doğuda, dar bir dağlık bölgeyi kapsar: Arakan'ın bir bölümü olan ve birbirine karşıt kıvrımlı sıralardan oluşan Çittagong dağları. Ülkede, son derece yağışlı bir muson iklimi egemendir (Dakka'da yağış ortalaması 1 850 mm, Çittagong'da 2 678 mm, kenar tepelerinde 5 m'yi aşkın). Ama, kasım-mart ayları arasındaki kurak mevsim ile nisan-ekim ayları arasındaki yağışlı mevsim arasında büyük çelişki vardır. Yaz sonuna doğru Bengal kıyılarını kasıp kavuran ve zaman zaman su altında kalan bölgelerde büyük felaketlere ve su baskınlarına yol açabilen siklonlar durumu daha da ağırlaştırır.

nüfus

Bangladeş, 116 milyona yakın nüfusuyla dünyadaki üçüncü büyük (Endonezya ve Pakistan'dan sonra) islam ülkesidir. Aynı zamanda dünyanın en kalabalık (km^2'ye 808 kişi) ve en yoksul ülkelerinden biridir. Nüfus oldukça türdeştir: 1971'de göçler ve kıyımlarla hinduların büyük bölümü saf dışı kaldığından müslüman Bengalliler'in toplam nüfusa oranı %95'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, 1947 deki bölünme sırasında Doğu Pakistan'a göç etmiş olan ve günümüzde son derece zor koşullarda yaşayan ve hindi dili konuşan bir azınlık vardır: Bihari'ler. Denetlenmesi güç olan nüfus artışı (yılda % 2'den çok), en büyük sorunlardan biridir. Okula gitme oranını yükseltme çabasında erkek çocuklarına büyük öncelik tanınır. Bangladeş nüfusunun büyük bölümü hâlâ kırsal kesimde yaşar: nüfusun yaklaşık % 90'ı köylere dağılmıştır. Tek büyük yerleşme Dakka-Narayanganc ortak kentidir. Öbür önemli kentler arasında deniz limanı Çittagong, Hulna, Racşahi, Barısal sayılabilir.

iktisat

Toplam yüzölçümünün % 64'ünü kullanan ve gayri safi yurt içi hasılanın % 40'a yakınını sağlayan tarım, hâlâ temel etkinliktir. Çalışan nüfusun % 60'ı da tarım kesimindendir. Çittagong dağlarının doğusundaki bölge bir yana bırakılırsa tarım, özellikle, çok geniş bir delta bölgesi olan ve su bakımından çok iyi beslenen ama, sulama için pahalı bir düzenleme gerektiren Bengal'in doğu kesiminde yapılır. Farakka barajı (Batı Bengal) sayesinde denetim altına alınan Ganj'ın sularının, Hindistan ile Bangladeş arasında bölüşülmesi öngörülmüştür. Başlıca tarım ürünü pirinçtir (işlenen toprağın % 80'i; 19 Mt [1991]) deltanın bu bölümünün niteleyici özelliği olan su koşulları çerçevesinde, muson rüzgârları döneminde ülkenin büyük bölümünü kaplayan doğal taşkından yararlanılarak pirinç yetiştirilmektedir. Bununla birlikte, sözkonusu koşullar, kısa saplı filipin pirinci kullanmayı gerektiren "yeşil devrim" ilkelerinin uygulanmasına yeterli değildir. Buna karşılık, boro pirinci (kış pirinci) tarımını geliştirme olanakları vardır; oysa bu pirinç türünün verimi düşüktür ve önemli su düzenlemeleri gerektirir. İkinci sırada jüt ekimi (işlenen toprakların % 9'u; 0,8 Mt [1989]) gelir ve ülke dünya jüt üretiminin yarısını sağlar; ama jüt üretimi, dokumacılıkta kullanılan başka ürünlerin rekabeti ve balyalamadan yapılan taşımacılığın yaygınlaşması nedeniyle gerilemektedir. Bu yüzden jüt dokumacılığının geleceği parlak değildir. Öbür önemli tarım ürünleri, Kuzey Hindistan'da olduğu gibi, yüksek verimler elde edilmesine olanak vermeyecek kadar çok kuzeydeki bir bölgede yetiştirilen şekerkamışı (7,9 Mt [1989]) ve çaydır (yetiştirildiği büyük çiftlikler Silhet yönetim bölümündeki alçak tepelerle Çittagong dağlarında 1 000 m'yi aşan yükseltilere kadar yayılır). Pek yaygın olmayan ormanlardan (22 500 km^2), işlenmeye elverişli kerestelerle bambu kamışları elde edilir. Hayvancılık kesiminde, çalışma ve süt üretme açısından pek verimli olmayan 23,2 (1989) milyon baş sığır ve manda bulunur. Müslümanlık domuz eti yemeyi yasakladığından domuz yetiştirilmez; bu yüzden doğan et açığı —yağışlı iklim koyun yetiştirmeye elverişli olmadığından— kapatılamamaktadır. Balıkçılık daha gelişmiştir ve yakalanan balık miktarı deltadaki birçok kanal ve akarsuda önemli ölçüde artırılabilir.

Kentleşmesi yetersiz olan Bangladeş'in sanayisi de az gelişmiştir: etkin nüfusun % 10'undan azı sanayide çalışır. Bu yetersizlik, Bengal'deki sanayilerin ingiliz yönetimi döneminde Kalküta'da toplanmış olmasının sonucudur. Bu durum, Batı Pakistan'ın sanayileşmesine ağırlık vermiş olan Pakistan yönetimi döneminde de düzeltilmemişti. Başlıca sanayi tesisleri Hulna'da, Çittagong'da ve özellikle de Dakka-Narayanganc ortak kentinde yer alır. Petrolü bulunmamakla (Bengal körfezindeki bazı petrol rezervlerine karşın) birlikte Bangladeş'te birkaç başka enerji kaynağı (özellikle de Silhet bölgesindeki 360 milyar m^3'ü aşan doğal gaz rezervi) vardır; üretilen gaz (6 milyar m^3 [1989]) boru hattıyla Dakka'ya ulaştırılır. Sudan elde edilen enerji, özellikle Karnafuli ırmağının Çittagong dağlarında çıktığı yerde kurulan baraj sayesinde önemli bir katkı oluşturur. Sanayiler özellikle tarımdan ya da ormanlardan elde edilen hammaddelerin ve bazı madenlerin (tuz, kireç, kaolin, cam yapımında kullanılan kum) işlenmesine dayanır. Başlıca sanayi ürünleri jüt, şeker, çay, kâğıt, kibrit, cam, çimento ve alüminyumdur. Bunlara geleneksel el sanatları da eklenir.

Ekonominin geliştirilmesi, pirinç ve jüt üretimi ile sanayi ürünlerinin artırılmasını amaçlayan beş yıllık planlara bağlanmıştır. Bağımsızlıktan bu yana Bangladeş'in ekonomisi Pakistan'ın denetiminden kurtulduğundan, dışsatımdan (jüt, deri ve post, çay) sağlanan dövizler, besin dışalımının donatım dışalımını köstekleme-sine karşın, ulusal kalkınma için daha iyi değerlendirilmiştir. Ortadoğu'ya çalışmaya giden işçiler de, yılda 100 milyon dolar düzeyinde döviz girdisi sağlamaktadır. Ama dış yardım hâlâ vazgeçilmezliğini korumaktadır. Ülkenin ciddi sorunlarının başında, yetersiz tüketime ve yetersiz beslenmeye yol açan işsizlik ve gizli işsizlik gelir. Sanayi kesimindeki emekçilerin % 40'ının işsiz olduğu sanılmaktadır. Kırsal kesimdeyse, nüfusun yarısına yakınının toprağı yoktur ve köylerdeki proleterlerin sayısı, köylülerin yoksulluk ve borç-

lanma yüzünden topraklarını satmak zorunda kalmaları nedeniyle artmıştır. Buna karşılık topraklar, rejimin ayrıcalık tanıdığı kişilerce satın alınmaktadır. Başlıca siyasal partilere ağırlıklarını koymuş olan büyük toprak sahiplerinin denetimindeki bir siyaset sisteminde, halk yığınlarının isteklerine pek kulak kabartılmamakta ve köylülerin kendi topraklarıyla kalkınmaları için hazırlanan planlar, nüfusun yoksul kitlesini çok az etkilemektedir. Sonuç olarak, bu azgelişmiş ülkenin geleceği son derece karanlık görünmektedir.

TARİH

Bangladeş, Bengal'in 1947'de bölünmesiyle ortaya çıkan ve o dönemde Doğu Pakistan'ı oluşturan eski Doğu Bengal bölgesi topraklarını kapsar. (→ PAKİSTAN.) 1971 martında Şeyh Mucibürrahman tarafından ilan edilen Bangladeş'in bağımsızlığı ancak 16 aralık 1971'de, Hindistan-Pakistan savaşı'nın sonunda fiili bir bağımsızlığa dönüştü. Mucibürrahman ocak 1972'de Bangladeş'e dönerek hemen yeni devletin ilk hükümetini kurdu. Mart 1971'den önce seçilmiş olan millet meclisinin ve eyalet meclislerinin bütün üyeleri, Bangladeş kurucu meclisini oluşturdular. Ebu Seyyid Çaudhuri cumhurbaşkanı seçildi ve Mucibürrahman başbakan oldu. Hindistan birlikleri mart 1972'de ülkeden çekildi. Bir yardım antlaşmasıyla (ocak 1972), mültecilerin geri dönmesi sorunu çözümlendi ve bu antlaşma, 19 martta, Hindistan-Bangladeş arasında imzalanan bir dostluk, barış ve işbirliği antlaşmasıyla tamamlandı. (Bununla birlikte, Hindistan ile ilişkiler sonradan, Ganj'ın ve Farakka barajının suları konusunda patlak veren bir anlaşmazlık nedeniyle gerginleşti.) Mucibürrahman ayrıca yeni devleti tanıyan bütün ülkelere çağrıda bulundu. Moskova para yardımı yaptı; bankalar ve başlıca sanayi kolları devletleştirildi. Ekim 1972'de hükümet, bir anayasa tasarısı ortaya koydu; yeni rejim parlamentoya dayalı bir demokrasi olacak, milletvekilleri iki dereceli bir sistemle seçilecek, başbakan da parlamento tarafından seçilecek ve cumhurbaşkanı tarafından atanacaktı. Mart 1973'te yapılan ilk genel seçimlerde Mucibürrahman ezici bir çoğunluk sağladıysa da Hindistan yanlısı burjuvazinin gücü, sefaletin ve eşkıyalığın artması, solun ve aşırı solun sıkıştırması yönetimin baskıyı artırmasına yol açtı. Aralık 1974'te olağanüstü durum ilan edildi; bütün yetkileri elinde toplayarak parlamento sistemini kaldıran Mucibürrahman, tek partiye dayalı bir başkanlık rejimi kurdu. Aynı zamanda, aralık 1973'te istifa etmiş olan Çaudhuri'nin yerine cumhurbaşkanı oldu; ama ağustos 1975'te askeri darbe sırasında öldürüldü. Bangladeş bir islam devleti haline getirildiyse de kasım 1975'te ordu içindeki rekabet sonunda, Ziyaürrahman sıkıyönetimi uygulamak üzere iktidara getirildi. Muhalefete son vermek için Bangalliler genel oy sistemiyle başkanlarını seçmeye çağrıldı; 3 haziran 1978'de yapılan referandumda, general Ziyaürrahman oyların % 78'ini aldı. 18 şubat 1979 yasama seçimlerinde hükümet partisi, yeni millet meclisinde büyük bir çoğunluk elde etti.

Ziyaürrahman'ın başarısız bir hükümet darbesi sırasında öldürülmesinden sonra (mayıs 1981), hükümet partisinin adayı Abdüssettar cumhurbaşkanı seçildi. Ama ordu mart 1982'de Abdüssettar'ı görevden alarak yönetime yeniden el koydu. Genelkurmay başkanı ve rejimin yeni güçlü adamı general Hüseyin Muhammed Erşad, meclisi dağıtıp sıkıyönetim ilan etti. General Erşad, darbenin, ülkenin iktisadi ve toplumsal bunalımdan kurtarılması için yapıldığını ileri sürdü. Bazı bakanlar yolsuzluk yaptıkları savıyla tutuklandı. Siyasal, sendikal etkinlikler yasaklandı; cezalar artırıldı. Ebülfazl Muhammet Assanüttin Çaudhuri devlet başkanı atandı (mart 1982). General Erşad iktisadi durumu düzeltmek için önlemler aldı: zarar eden kamu iktisadi teşebbüsleri kapatıldı; özel teşebbüs, sanayi kuruluşlarına ortak edildi; yabancı sermaye katılımları özendirildi. Makine ve kâğıt fabrikaları, maden ve petrol işletmeleri özel teşebbüse açıldı. Yerli sanayinin korunması için kimi malların dışsatımı yasaklandı. General Erşad yasa yapma, sivil hâkimleri atama yetkisini de üstlendi. Yönetimin, yargıyı denetim altına alma girişimine karşı yargıçlar, avukatlar, öğrenciler gösterilere girişti. Yüksek mahkeme de direnişe geçti. Çok sayıda avukat ve öğrenci tutuklandı. General Erşad'ın eğitimi islamlaştırma amacıyla, ilkokullara zorunlu arapça dil dersi koydurması da büyük tepkiyle karşılandı. Erşad'ın, bir demecinde anayasanın Kuran ilkelerine dayanması gerektiğini; islamcı eğitimle islamiyetin canlandırılmasının amaçlandığını açıklaması (22 aralık 1982) üzerine öğrenci gösterileri başladı. Ülkedeki tüm üniversiteler kapatıldı; basına sansür kondu. İlk cumhurbaşkanı Mucibürrahman'ın kızı, Avami birliği önderi Hasene Vacit, öldürülen başkan Ziyaürrahman'ın eşi Bangladeş milliyetçi partisi önde gelenlerinden Begüm Halide Ziya ve öteki parti önderleri tutuklandı (şubat 1983). Muhalefet ve gençliğin kararlı tutumu karşısında islamcı eğitim girişimi ertelendi. Erşad, iktidarı sivil yönetime devredeceğinden söz etmeye başladı. Durumun yumuşaması için kapalı yerlerde toplantı yasağı kaldırıldı; tutuklanan parti önderleri, öğrenciler serbest bırakıldı.

1983'te partilerde bölünmeler oldu. Bangladeş milliyetçi partisi bölündü, bir kısım yöneticiler, yeni kurulan Halk partisi'ne geçtı. Avami birliği iki hizbe ayrıldı. 11 sağcı ve islamcı partinin Milliyetçi cephe'yi kurmalarına karşılık yirmi küçük parti, Avami birliği ve Bangladeş milliyetçi partisi önderliğinde "Demokrasinin yeniden kurulması hareketi" adıyla bir bağlaşım oluşturdular. Bağlaşım, siyasal etkinliklerin serbest bırakılmasını, tüm siyasal tutukluların salıverilmesini, basından sansürün kaldırılmasını, askeri yönetime son verilmesini, meclis seçimlerinin cumhurbaşkanlığı seçiminden önce yapılmasını istedi. Çaudhuri, hükümet yanlısı Halk partisi'ni (Cana Dal) kurdu. General Erşad, devlet başkanı oldu (11 aralık 1983).

Seçimlerin zamanı konusunda da yönetim, muhalefetle anlaşamadı. Gösteriler üzerine meclis seçimleri, başkanlık seçimlerinin önüne alındı. Sıkıyönetim uygulamaları zaman zaman yumuşatılarak sürdürüldü, üniversiteler sık sık kapatıldı. Erşad, başkanlık seçimlerine kadar başkanlığını sürdürme konusunda bir referandum düzenledi. Resmi sonuçlara göre, oylamaya katılanların % 95'inin, Erşad'ın devlet başkanlığını sürdürmesini istedikleri açıklandı. Referandum sırasında muhalefet önderleri Hasene Vacit ile, Bangladeş milliyetçi partisi başkanı olan (mayıs 1984) Begüm Halide Ziya tutuklandı. Mahalli seçimler sonuçlanıncaya kadar bu önderler tutuklu kaldı. Muhalefet partileri, Erşad'ın yerinden yönetime ağırlık verilmesi kararına uygun olarak oluşturulan kırsal bölge merkezleri (Upazilla) başkanlarını seçmek için yapılan seçimleri boykot etti.

Mayıs 1985'te Ganj nehri deltasındaki büyük fırtına (sıklon) 11 000 kişinin ölümüne ve büyük hasara neden oldu. 1970'te 200 000 kişinin ölümüne yol açan siklondan sonra bu ikinci olay ülke için büyük bir yıkım oldu. Hindistan ile anlaşmazlık konusu olan Farakka barajı sularının kullanılması sorunu taraflar arasında yapılan anlaşmayla çözüldü (ekim 1985).

Birkaç kez ertelenen milletvekili seçimlerini, yıl başında kurulan, hükümet yanlısı Catiya partisi kazandı (7 mayıs 1986). Avami birliği ana muhalefet partisi oldu 15 ekim 1986'da general Hüseyin Muhammet Erşad beş yıl için cumhurbaşkanı seçildi. 1988'de İslamiyet resmi din ilan edildi. Artan muhalefet karşısında cumhurbaşkanı Erşad istifa etti ve tutuklandı (1990). İlk defa yapılan gerçekten demokratik seçimlerde (27 şubat 1991), Begüm Halide Ziya'nın Millî partisi 300 milletvekilliğinden 140'ını kazandı. Halide Ziya hanım 19 martta başbakan oldu.

Ender görülen şiddetli bir siklon ülkede büyük zararlara yol açtı. Yaklaşık yüz kırk bin kişi kıyılarda ve Bengal körfezindeki adalarda sulara gömüldü.

EDEBİYAT

→ BENGALİ

BANGLADEŞLİ sıf. ve a. Bangladeş halkından olan.

BANGOBOZ sıf. *Arg.* Budala, bön, şaşkın kimse için kullanılır.

BANGOLO a. Fildişi Kıyısı'nın batısında, Man'ın G.'indeki demir madeni yatağı.

BANGOR, Büyük Britanya'da kent, Wales bölgesinin kuzey-batı kesiminde, Anglesey adasının karşısında; 15 000 nüf. XV. ve XVI. yy.'lardan kalma katedral. Üniversite. Bangor, Ortaçağ'ın son dönemlerinde önemli bir din merkeziydi.

BANGOR, Kuzey İrlanda'da kent, Belfast Lough'un güney kıyısında, Belfast'ın K.-K.-D.'sunda; 35 100 nüf. Sayfiye merkezi.

BANGOR ON DEE, Büyük Britanya'da köy. Wales bölgesinde, Dee ırmağı kıyısında. Britanya adalarındaki en eski manastırın (559) yerinde kurulmuştur.

BANGU, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro yerleşmesinin batı kesiminde, 373 000 nüf.

BAN GU, çinli tarihçi (öl. İ. S. 92). İmparatorluğun kronikçisiydi. *Bo hu tong* adlı felsefe incelemesini ve ilk hanların tarihini *(Çien Han şu)* yazdı.

BANGUOĞLU (Tahsin), türk dilcisi, yazar ve siyaset adamı (Drama 1904-İstanbul 1989). İ.Ü. edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1929). Berlin ve Breslau üniversitelerinde osmanlıca üzerine doktora yaptı (1932-36). Döndüğü yıl Ankara Dil ve tarih -coğrafya fakültesi türk dili doçentliğine atandı. Bingöl milletvekilliğine seçildi (1943), milli eğitim bakanlığı yaptı (1948-50). 1955'te Londra Üniversitesi'nde karşılaştırmalı türk dilleri okuttu (1955-1958), Ankara İlahiyat, İstanbul Edebiyat fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı (1959-1961), CHP Edirne senatörü seçildi (1961), Türk dil kurumu başkanlığında bulundu (1960-63). İ. İnönü'nün "Ortanın solu" politikasına karşı çıkarak partisinden ayrıldı, YTP'ye girdi, bir ara bu*partinin başkanlığına getirildi (1966), 1973 seçimlerinden sonra siyasal yaşamdan çekildi. Başlıca yapıtları: *Altosmanisches Sprachstudien* zu Suheyl-i Nevbahar* (Süheyl-i Nevbahar üzerine eski osmanlıca dil çalışmaları, 1938), *Ana hatlarıyla türk grameri* (1940), *Türk grameri I, Sesbilgisi* (1959), *Türkçenin grameri* (1974) vb.

BANGWEULU gölü, Zambiya'da kıyıları bataklık ve belirsiz büyük göl, Luapula'nın yukarı havzasında. Balık avı alanları.

BAN-HUEİ-SAİ, esk. **Fort-Carnot,** Laos'un kuzey kesiminde kent, Tayland sınırı yakınında, il merkezi; 10 000 nüf. Mekong ırmağında ulaşımın başlangıç noktası. Laos'un kuzey kesiminin tarım ve ticaret pazarı.

Banı Çiçek, *Dede Korkut kitabı*'nda Kam Büre Bey oğlu Bamsı Beyrek boyunun kadın kahramanı; Pay Piçen Bey'in kızı, Bamsı* Beyrek'in beşik kertmesi nişanlısı. Gözü pek, ancak kendisini yenebilecek bir erkekle evlenmeye kararlı bir kızdır. Beyrek ile de bunu başardığı için evlenmeyi kabul eder. Düşmana esir dü-

şen nişanlısını yıllarca bekleyişiyle sadık sevgili tipini canlandırır

BANİ, Dominik Cumhuriyeti'nde kent, il merkezi; 26 600 nüf. Ticaret merkezi.

BANİ *(cebel),* Anti-Atlas dağlarında (Fas), kütleyi G.'de sınırlayan uzun bir kumtaşı doruğu; içlerinde vahalar bulunan bir dizi enlemesine boğaz (fumlar) cebel Bani'yi yarar.

BANİ, Mali'de ırmak, Nijer ırmağının başlıca kollarından biri; Fildişi Kıyısı'nın yukarı kesiminden gelen Baule ve Bagoe ırmaklarının birleşmesiyle oluşur; Mopti' de Nijer ırmağına kavuşur.

BÂNİ sıf. (ar. *banî*). *Esk.* **1.** İnşa eden, kuran: *"Çünki gördün bu binayı sen ayan / Bil ki bir bânîsi vardur bî-güman"* (Ahmed Rıdvan, XV. yy.). **—2.** Kuran, kurucu: *"Devletimizin bânisi, milletimizin fedakâr, sadık hâdimi, insanlık idealinin âşık ve mümtaz siması eşsiz kahraman Atatürk! vatan sana minnettardır"* (İsmet İnönü). **—3.** Yaradan, Tanrı.

BANİA ya da **BANİYA,** Kuzey ve Batı Hindistan'da, *vaişya* kastından tüccarlar için kullanılan hindi dilinde sözcük.

BANİ AMMAR → AMMARİLER

■ **BANİAN** a. (portekizce *banian,* tamul dilinde *vaniyan,* tüccar'dan). Dal uçlarını birer direk gibi destekleyen ve onları ham besisuyuyla besleyen yer üstündeki kökleriyle ünlü hint inciri *(Ficus indica* ya da *F. benghalensis).* Bir tek çoluktan çok büyük bir ağaç oluşur, bazen ana gövde öldükten sonra da yaşamını sürdürebilir.

banian *(Ficus benghalensis)*

Banian inciri ya da *banian ağacı* da denir.)

BANİHAL boğazı, Keşmir'de (Hindistan) boğaz, Pir Pancal'da, Hindistan ile Cammu'yu Srinagar'a bağlayan karayolu (bir bölümü tünelde) bu boğazdan geçer; 2 832 m.

BANİM (John), irlandalı yazar (Kilkenny 1798 - *ay.y.* 1842). Minyatür ressamı ve şairdi (*The Celt's paradise,* 1824). İrlanda'nın Walter Scott'u olmayı amaçladı. Kardeşi Michael (1796-1874) ile birlikte *Tales by the O'Hara Family*'yi (1825, 1826, 1829), daha sonra da tek başına *The Denounced* (1830) ve *The Smuggler* (1831) adlı kitapları yayımladı; bu yapıtları, yazar O'Flaherty ile film yönetmeni John Ford'u etkiledi.

BANİSTER (John), ingiliz kemancı ve besteci (1630 - Londra 1679). Charles II tarafından eğitim görmek üzere Fransa' ya yollandı. 1672'de Londra'da, dinleyicilerin isteklerine yer verilen ücretli konserleri başlattı. — Oğlu JOHN (1663'e doğr. — Londra 1735), kemancı olarak ün kazandı. İngiltere'de kemanla ilgili olarak basılan ilk kitaba *(Division violin* [1685]) katkıda bulundu.

BANİYA → BANİA.

BANİYAS, Suriye'de kent, Akdeniz kıyısında; 11 000 nüf. Petrol boru hattıyla Kerkük'e bağlanan petrol limanı. Petrol rafinerisi.

New Orleans'ta bir orkestrada **banjo çalgıcısı**

Pictor International

BANİYAS, Suriye'de (Şam ili) yer, Hermon dağının eteğinde, Lübnan ve İsrail sınırları yakınında; 200 nüf. Ürdün ırmağı, Hermon'un eteğinde, eskiden tanrı Pan'a adanmış olan bir mağarada doğar. Baniyas, Eskiçağ'da önce *Panion,* sonra *Paneias* adlarını taşımış, İ.S. 2 ya da 3 yılında Herodes'in oğlu Philippus tarafından büyütülüp güzelleştirilerek *Caesarea Paneas* diye adlandırılmıştır. Küçük bir dağ sırasında, İsmailiye mezhebi üyelerinin Ortaçağ'da yaptırdığı bir şatonun yıkıntıları yer alır; Suriye çölünden Ürdün ovalarına, geçişi denetleyen sözkonusu şato, Haçlı seferleri sırasında kanlı çarpışmalara yol açmıştı.

BANJA LUKA, BANYA LUKA ya da **BANA LUKA,** Yugoslavya'da (Bosna-Hersek) kent, Vrbas ırmağı kıyısında; 124 000 nüf. Dokumacılık. Takım tezgâhları. Elektronik. XVI. yy.'dan kalma Ferhad Paşa camisi. Eski hisar.

■ **BANJO** ya da **BANÇO** a. ("üç telli lavta" anlamındaki yun. *pandura*'dan ing.'e geçen ve "gitar" anlamına gelen *bandore* sözcüğünün bozulmuşu olan amer. ing. sözc.). Yuvarlak tekneli, ses tablası deriden yapılmış lavta. (ABD zencilerinin bu halk çalgısı, eski caz topluluklarında yer alırdı.)
—Oto. Bir otomobilin arka köprü karteri (Diferansiyeli içeren orta kısmın biçimi, iki yanında birer sap bulunan bir müzik aletini anımsatır.)

BANJUL, esk. **Bathurst,** Gambiya'nın başkenti, Gambiya halicinin girişinde; 44 000 nüf. Havalimanı. Yönetim ve ticaret merkezi. Yerfıstığı dışsatımı.

BANK a. (fr. *banc*'tan). Birkaç kişinin oturabileceği, arkalıklı ya da arkalıksız sıra.
—Coğ. → SIĞLIK.
—Denizc. Denizlerde taş ya da mercan kayalıklarından oluşmuş, gemiler için tehlike yaratan sığlık. (Bunların deniz yüzeyine çıkanları da vardır. Deniz haritalarında + işaretiyle gösterilir.)
—Esk. denizc. Kürekçi oturağı. (Çektiri devri donanma gemilerinin büyüklükleri bank sayılarıyla belirtilirdi.)
—Jeomorfol. ve Hidrol. Oluşumu, taşınımı ve yerleşimi suların hareketine bağımlı akarsu yatağında bulunan kum ve yuvarlak çakıl yığışımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mad. oc. Bir tortul kayaç masifinde iyice sınırlanmış katman. (Özel nitelikleri için işletilen bank, *ana bank* [kesme taşlar], *tabaka* [cevherler] ya da *damar* [kömür] adını alır. Hemen üstte bulunan bank, *açık işletme bankı* [yeraltı taşocağı] ya da *tavan bankı* diye adlandırılır. Hemen altta bulunan banka da *atım bankı* [yeraltı taşocağı] ya da *taban bankı* denir.)
—Yerbil. Genellikle ince ve yaygın tabaka.
—ANSİKL. Jeomorfol. ve Hidrol. Bir ırmakta bankların boyuna kesiti daima bakışımsızdır; ırmağın yukarı çığırında banklar çok hafif eğimli olur; buna karşılık, aşağı çığırda bankların eğimi fazladır (20 -30°). Genel dağılım biçimleri, tramplene benzer. Döküntü gereçleri, bankın düşük eğimli sırt kesiminde ilerler; sonra, ırmağın aşağı çığırının son bölümüne düşerek, birbirini izleyen yüksek eğimli tabakalar halinde yığışır. Böylece banklar, giderek aşağı çığıra doğru genişlerler.

BANK a. (*banka* sözcüğünün kısaltılmışı). Kimi kuruluşların adlarında yer alır: *Etibank, Sümerbank, Şekerbank* vb.

BANKA → BANGKA.

■ **BANKA** a. (ital. *banca,* para bozma gişesi). Halk tarafından yatırılan fonları toplayan, bunları kredi verme işlemleri yapmakta kullanan, bazı durumlarda ödeme araçları yaratmakla görevlendirilen ve kasalarında değerli belge, eşya saklayan kurum (Bk. *ansikl.* böl.); bu işlemlerin yapıldığı yer: *Bu adam bankada çalışıyor.* || *Banka gibi,* çok zengin ve güvenilir kimselere söylenir.
—Bank. *Banka cüzdanı,* banka tarafından hesap sahibine verilen küçük defter. || *Banka faizi,* bankaların mevduat sahiplerine ödedikleri ve kredi işlemlerinden elde ettikleri faiz. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Banka ihtiyatları,* bankaların gelecekte doğabilecek güçlükleri göz önünde tutarak, yükümlülüklerini zamanında karşılayabilmek amacıyla kârdan ayırdıkları fonlar. (Türkiye'de bankaların, yasa gereği tutmak zorunda oldukları ihtiyatlara "kanuni yedek akçe" adı verilir.) || *Banka karşılıkları,* tasfiye olacak alacaklar için zorunlu olarak ayrılan fonlar. || *Banka parası* → KAYDİ PARA. || *Banka takvimi,* vadeli işlemlerin hesapları tutulurken, vade uzunluğunu (iki tarih arasındaki süreyi) belirlemede kolaylık sağlayan cetvel. || *Banka teminatı (garantisi),* bir borcun ödenmesi ya da bir taahhüdün yerine getirilmesi konusunda bir bankanın borçluya ya da taahhüdü yapana kefil olması. (Borç ya da taahhüt yerine getirilmediği takdirde, alacaklı açısından doğacak zarar banka tarafından karşılanır.) || *Banka transferi,* bir ülkede o ülkenin ulusal parası ile bankaya yatırılan tutarın, başka bir ülkedeki bir muhabir banka tarafından, ikinci ülkenin ulusal parası ile alacaklıya ödenmesi işlemi. || *Banka yasağı,* bir bankanın, hesaplarında yeterli karşılık bulunmadığı halde çek veren bazı kişilerin çek kullanmasına engel olması. || *Bankadan para çekmek,* bankadaki hesabından para almak. || *Bankaya para yatırmak,* bankada hesap açtırmak ya da hesabına para eklemek. || *Çokuluslu banka,* uluslararası bir konsorsiyum içinde yer alan, uluslararası kredi işlemlerinde uzmanlaşmış büyük ulusal bankalar ortaklığı.
—Bilş. ve Belgl. *Veri bankası,* bilgisayarca düzenlenen, işlenen, belleğe aktarılan, uzaktan ve çevrimiçi sorgulamaya elverişli, düzenli bilgiler kümesi.
—Oy. Bir tür kâğıt oyunu. BANKO da denir. ||*Bankayı tutmak,* banka olmak, diğer oyunculara karşı oynamak. ||*Bankayı uçurmak,* bankanın ortaya koyduğu paranın, tümünü kazanmak.
—Ruhbil. *İtem (test soruları) bankası,* bazı özelliklere (içerik, belli bir kitle için zorluk) göre saptanmış soruların tümü. Bazı tanımlara uygun bir test hazırlamak istendiğinde, bu sorulardan yararlanılabilir.
—Tıp. İnsandan insana aktarılacak insan kökenli bazı ürünlerin (kan, sperma) ya da bazı organların ve dokuların (kemik, saydam tabaka) toplanmasını, depo edilmesini, korunmasını ve dağıtılmasını sağlayan kurum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Banka çalışmaları, geleneksel olarak, paralarına bir yatırım alanı arayan sermaye sahipleriyle, çalışmalarını finanse etmek için ödünç paraya gereksinimi olan sermaye talepçileri arasında bir aracı olarak görülmüştür. Gerçekten de, bankanın başlıca işlevi, faizle ödünç para vermektedir. Bankacı, ya kendine ait olan fonları ya da geçici olarak kullanmak yetkisiyle başkalarından mevduat olarak aldığı fonları ödünç verir. Hatta, bankacılar ödünç para verme olanaklarını genişletmek için, her türlü ödeme aracının devreye sokulabileceğini fark etmişler, önce banknotları, sonra da banka hesaplarını bu amaçla kullanmışlardır.

Piyasa ekonomilerinde bankalara benzer işlevler yerine getiren başka tür mali kurumlar da vardır. Bankalar ile banka olarak nitelendirilmeyen mali kurumlar arasındaki ayrım her zaman açık değildir ve ülkeden ülkeye büyük değişiklik gösterir. Türkiye'de bu konuyla ilgili mevzuatta açık seçik hukuksal tanımlara rastlanmaktadır.

Uygulamada, "banka" teriminden, genellikle ticaret ve tasarruf bankaları anlaşılır. Bunlar, mevduat ya da başka yollardan fon toplamaya yetkili kılınmış, bu fonları kazanç getirecek biçimde kendi adlarına ödünç veren ve plase eden, hava-

le, akreditif, keşide ve seyahat çekleri aracılığıyla nakit hareketlerini azaltan ve ödemelere aracılık eden, emanet kabulü, kiralık kasalar, istihbarat hizmetleri, danışmanlık gibi çeşitli hizmetler sağlayan kuruluşlardır. Bu bankalar bugün ayrıca altın alım ve satımı, sermaye piyasası işlemleri ve borsa işlemleri de yapabilmektedirler.

Mali kurum geniş kapsamlı bir ifadedir. Mali kurumlar adı altında: ticaret ve tasarruf bankalarının yanı sıra, ihtisas bankaları olan yatırım ve kalkınma bankaları, Bankalar kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuş olan özel finans kurumları, Sermaye piyasası kanunu çerçevesinde tanımlanan borsa bankerleri, menkul kıymetler yatırım ortaklıkları ve menkul kıymetler yatırım fonları, Menkul kıymetler borsası'nda iş gören aracılar ve benzeri kuruluşlar yer alabilmektedir.

BANKANIN TARİHÇESİ

• *Eskiçağ'da banka.* Bir malın emanet alınması ve ödünç verilmesi işleminin, Babil'de İsa'dan 2 000 yıl kadar önce uygulandığı sanılmaktadır. Öyle görünmektedir ki banka işlemleri önceleri, zengin ve çok iyi örgütlenmiş kuruluşlar olan tapınaklarda yapılıyordu. Gerek Babil'deki tapınaklar, gerekse Mısır'dakiler, dinine bağlı kişilerden emanet alınmış tahılları, hasattan sonra ödenmek üzere ürün üzerine avans vermek amacıyla kullanmaktaydılar.

İ.Ö. VII. yy. dolaylarında ortaya çıktığı kabul edilen para, banka faaliyetlerini geliştirdi. Örneğin Delphoi ve Efes'teki tapınaklar, banka faaliyetlerinden bol kazanç elde ettiler. Ama İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak Yunanistan'da din dışı bankaların *(trapedzites)* ortaya çıktığı görüldü. Bunlar, kambiyo işlemlerinin yanı sıra, ödünç verme işlerinde kullanabilmek yetkisiyle para mevduatı da kabul ediyorlardı. Ekonomisi uzun süre salt tarımsal kalmış olan Roma'da, paranın kullanılışı ve banka faaliyeti ancak İ.Ö. II. yy.'da ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Cumhuriyet döneminde bu işlemler, şövalye diye adlandırılan ikinci sınıf yurttaşların elindeydi. Hem özel işletmelerin, hem de kamu işlerinin finansman gereklerini karşılayan bu kişiler, *publicanus* adıyla tanınıyorlardı. İmparatorluk döneminde ise, yunan trapedzites'lerine çok benzeyen publicanus'lardan oldukça farklı ve *argentarii* adıyla tanınan özel bankerler ortaya çıktı. Bunların önemi, hem banka işlemleri tekniğini, hem de banka muhasebesini geliştirmiş olmalarıdır. Özellikle, yevmiye, kasa defteri gibi bugünkü defterlere benzer defterler tutar ve belirli aralıklarla müşterilerinin hesap özetlerini çıkarırlardı.

Bankerler, her şeyden önce, müşterilerinin kasadarı durumundaydılar. Deniz ticaretine verilen avanslar bir yana bırakılırsa, temelde zanaata dayanan ekonomi, krediye pek başvurmazdı.

• *Ortaçağ'da banka.* Bankalar için, Ortaçağ'ın başları bir durgunluk devresidir. Barbar istilaları, Doğu ile Batı arasındaki ticarete ilk darbeyi vurmuştu. VIII. yy. arap istilaları Roma dünyasının iktisadi birliğini kesin olarak parçaladı. Bundan sonra, Batı kendi içine çekildi ve bu değişiklik, uzak mesafe ticaretinin sonunu ilan etti. Bir yandan da, Kilise faizle ödünç para vermeyi yasaklıyordu.

Bununla birlikte, XI. yy.'dan başlayarak, ticari taaliyetin ve özellikle Haçlı seferleri nedeniyle uluslararası ilişkilerin yeniden canlanması, bankalara yeniden bir gelişme olanağı sağladı. Bu gelişme XX. yy.'a kadar kesintisiz süregeldi. Mali işlemler, Kilise'nin otoritesini tanımayan musevilerce, daha da önemlisi Temple tarikatından şövalyeler tarafından yapılıyordu. Bunlara daha sonra bazı bağışıklıklardan yararlanan lombardialı bankerler de katıldı.

Akdenizdeki arap gerilemesinden yararlanan İtalyanlar, Doğu ile yeniden ticari ilişkiler kurmaya başladılar. Lombardialılar, ticari işlemlerin finansmanını ustalıkla üstlendiler. XII. yy.'dan itibaren Fransa, İngiltere ve Almanya'da şubeler açtılar.

Bu arada, özellikle Champagne'da ve daha sonra Lyon'da kurulan büyük panayırlar, birçok ülkenin tacir ve bankerleri için birer çekim merkezi oluyordu. Bu panayırların yol açtığı para hareketleri, bankerleri yöntemlerini birleştirmeye ve modernleştirmeye yöneltti.

O dönemde, bankerlerin başlıca faaliyetleri, kambiyo ve transfer işlemleriydi. Paraların bir yerden başka bir yere götürülmesi, yolların güvensizliğinden ötürü tehlikeli bir iş olduğundan, bankerler, ödeme araçlarının gerçek anlamda yer değiştirmesini gerektirmeyen bir transfer yöntemi icat ettiler: *ödeme mektubu* adı verilen bu yönteme göre, mektubun hamiline belli bir miktar paranın ödenmesi isteniyordu.

Rönesans'tan XVIII. yy. sonuna kadar bankacılık. Rönesans döneminde mübadelelerin yaygınlaşması, bankalara çok büyük bir atılım kazandırdı. Medici ve Fugger aileleri gibi bazı bankerler, siyasal güç kazandılar. Ödeme mektubundan farklı olarak, ciro yoluyla devredilebilen, bir kredi aracı niteliğini kazanan *kambiyo mektubu*'nun ortaya çıkıp yaygınlaştığı görüldü. Kambiyo mektubu ya ödeme mektubu gibi banker tarafından düzenlenmekte ya da bankerin müşterisi tarafından düzenlenip banker tarafından, *aciyo* denen bir komisyon kesilerek satın alınmaktaydı. İskonto yöntemi böylece doğdu ve gelişti. Aynı zamanda kambiyo yöntemleri de gelişti ve bölgeler arası kambiyo değer farklarından yararlanmayı amaçlayan işlemler, alım satımlar (arbitraj) yaygınlaştı.

Çoğunlukla, zenginleşmiş büyük tüccarlar olan bankerler, başkalarının kendilerine mevduat olarak bıraktıkları paraları değil de, kendi öz kaynaklarından ayırabildikleri fazlaları ödünç vermeye başladılar. Bu arada Milano, Cenova, Venedik gibi kentlerde günümüzün kredi kurumlarının ataları olan gerçek anlamıyla banka kuruluşları —bunların en tanınmışı, Cenova'daki "Banco di San Giorgio"dur— ortaya çıktı. Bunlar, özellikle, hesaba yatırılan mevduatın işletilmesi ya da hesaptan hesaba nakil işlemleriyle uğraşıyorlardı.

XVII. yy. içinde derin bir değişikliğe tanık olundu. Amerika ile ticaretin gelişmesi ve Amerika'dan bol miktarda altın gelmesi ile, kullanılan tekniklerin modernleştirilmesi için elverişli bir ortam yaratılmış oldu. Toprağa dayanan servete çok geçmeden bir de taşınabilir servet eklendi. Kilise, faizle ödünç verme yasağını yumuşattığından, bazı soylularla zengin burjuvalar, servetlerinin bir bölümünü, kâr sağlamak amacıyla nakit varlıklar halinde tutmaya başladılar.

Asıl evrim, İngiltere'de başladı. Özel sermayeler, sık sık, Londra'nın City semtindeki kuyumculara emanet bırakılıyordu. Bunlar, topladıkları paraları kullanmakta çok ustaydılar. Mevduat olarak aldıkları paraları kullanarak, hiçbir riske girmeden, ödünç para verebileceklerini kısa sürede fark ettiler. Bunun tek koşulu, ödünç verilen paranın, mevduatın süresi dolmadan önce kendilerine geri ödenmesiydi. Böylece, kendilerine para yatıranlara koruma ücreti ödetecek yerde, onlara faiz bile verebiliyorlardı. Bundan başka, kendilerinden ödünç para alanlara, madeni para yerine, senetler vermeye başladılar. Belli bir süre sonunda ödeme vaadini taşıyan bu senetler, çok geçmeden halkın elinde (kâğıt para halinde) dolaşmaya başladı. Kuyumcular bir şey daha fark ettiler: para çekme ve yeni mevduat yatırma işlemlerinin normal rotasyon süresi içinde, mevduatın belirli bir oranını, mevduat vadelerini dikkate almaksızın, tehlikesiz biçimde ve sürekli olarak ödünç verme işlemlerinde kullanmaları olanağı vardı. Bu, onları, istendiğinde geri ödenen ve "vadesiz mevduat" olarak anılan mevduat kabulüne ve ibrazında ödeneceği taahhüdünü taşıyan senetler çıkarmaya yöneltti.

O zaman, vadesiz mevduatın mantıksal uzantısı olarak *çek** ortaya çıktı. Çek, mevduat sahibine, bankerdeki mevduatının bir bölümünü ya da tümünü çekebilmek olanağını veriyordu. İlk çeklerin 1670'lerde düzenlendiği sanılmaktadır. Bugüne kalan en eski çekin tarihi 11 temmuz 1676'dır.

• *XIX. yy.'da bankaların geçirdiği dönüşüm.* XIX. yy. içinde, yöntemlerin geliştirilmesi sürerken, bankaların yapısı iki yönden gelişti. Bu gelişmeden günümüzdeki örgütlenme biçimi doğdu.

Bir yandan, ticaret ve sanayi faaliyetlerindeki gelişme ve büyük şirketlerin doğuşu, güçlü bankaların kurulmasını zorunlu kıldı. Yerel bankalar, büyük kredi kurumları oluşturmak amacıyla aralarında birleşiyorlardı. Geniş şube ağlarına sahip olan bu kuruluşlar hem ülke çapında, hem de yabancı ülkelerde faaliyet göstermekteydiler. Böylece İngiltere'de *Big Four* olarak anılan dört büyük banka; Fransa'da, 1848'de, Comptoir d'Escompte de Paris, 1863'te Crédit Lyonnais, 1864'te Société Générale; Almanya'da, 1851 ile 1872 arasında *dört D'ler* (Deutsche Bank, Discontogesellschaft, Dresdner Bank, Darmstädter Bank) kuruldu. Öte yandan madeni paranın yerini banknot aldı ve para çıkarma yetkisi, yavaş yavaş özel bankalardan alınarak, bu işte uzmanlaşmış kuruluşlara, özgül bir işlevi olan emisyon bankalarına verildi. Bunlar, ticari bankalara banknot sağlıyor ve böylece bu bankaların işlemlerini denetleme olanağını elde ediyorlardı.

BELLİ BAŞLI BANKA İŞLEMLERİ

Ödünç verme ya da *banka kredisi*, banka faaliyetlerinin asıl alanını oluşturur. Bankaların verdikleri kredinin ana kaynağıysa bankalara yatırılan *mevduat*'tır. Kre-

B.N., Paris

Rönesans'ta **banka**
Augsburg'da Jakob Fugger'in (sağda) bankerlik bürosu
XVI. yy. alman minyatürü
Braunschweig müzesi'nde korunan bir elyazması kitaptan
Bibliothèque nationale, Paris

di ve mevduat temel olarak iki grupta ele alınabilir.

gerçek kişilerce açtırılan hesaplar

Gerçek kişiler tasarruflarını değerlendirmek için bankada bir tasarruf mevduatı hesabı açtırabilecekleri gibi dilerlerse paralarını bankaların çıkardıkları (sırdaş hesap, isimsiz hesap ve hamiline hesap adlarıyla da bilinen) *mevduat** sertifikalarına yatırabilirler.

Tasarruf mevduatı, ticari işlemlere konu olmayan mevduattır. Tasarruf mevduatını reşit ve mümeyyiz olan her şahıs açabilmektedir. Banka, bu hesaplardan çekle para çekilebilmesi için çek defteri verebilir. Kumbaralı hesaplarda kumbara verilir. Ayrıca banka, müşterilerine banka kartı ve kredi kartı kullanma hakkı tanıyabilir.

Tasarruf mevduatı *vadesiz, ihbarlı* ve *vadeli* mevduat şeklinde sınıflandırılabilir. *Vadesiz* mevduat, hesap sahibinin parasını her an çekebileceği türden hesaplardır. *Vadeli* mevduat belirli bir süre için açılan hesaplardır. Bugünkü mevzuata göre bunlar, 1, 3, 6 aylık ya da bir yıllık olabilir. İhbarlı hesaplarda ise, hesap sahibi ancak belirli bir süre önce bankaya haber vermek koşuluyla parasını çekebilir. Türkiye'de tüm tasarruf mevduatı faize tabidir. Mevduat türlerine göre uygulanacak olan faiz oranını, üç ayda bir T.C. Merkez bankası saptar ve bankalara duyurur.

Türkiye'de tüketici kredisi türünden uygulamalara pek rastlanmamaktadır. Bankaların müşterilerine kredi kartı kullanma hakkı tanımaya başlamaları bu yönde atılmış yeni bir adımdır.

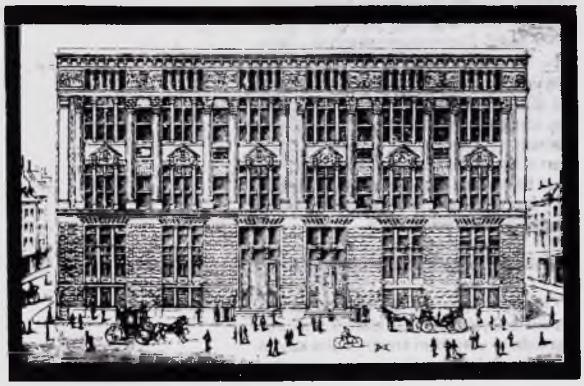
işletme ve kuruluşların hesapları

Ticari mevduat diye, her nevi ortaklıkların, tüccarlara ait ticarethane ve firmaların, dernek, kooperatif ve birliklerin ticari işletmelerinin, iktisadi devlet kuruluşu halindeki işletmeler ve bunlara bağlı teşebbüs ve kuruluşların, devletin ve yerel yönetimlerin koydukları sermaye ile kurulmuş ortaklıklar ve bunlara bağlı teşebbüs ve kuruluşların, sigorta şirketlerinin açtıkları hesaplara denir.

İşletme ve kuruluşlara verilen kredilerin türleri çeşitlilik gösterir. Krediler vadelerine göre, kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üçe ayrılır. Kısa vadeli krediler bir yılı aşmaz. Ticari krediler, borçlu cari hesaplar ve avans hesapları bunlara örnektir. Orta vadeli krediler bir yıldan sekiz yıla kadar uzanan kredileri kapsar. Sanayinin finansmanında bu orta vadeli kredilerin önemi büyüktür. Orta vadeli krediler, kullanım alanı bakımından, yatırım kredileri ve işletme kredileri olarak ikiye ayrılır. Bu krediler genellikle devletin yatırımları özendirmek ve yönlendirmek için sağladığı teşvik tedbirlerinden yararlanırlar.

Uzun vadeli krediler ise ihtisas bankaları olan yatırım ve kalkınma bankalarınca verilir.

Osmanlı bankası genel merkezi (1863)

İç ticaretin ve sanayinin finansmanında çeşitli kredi işlemleri yer alır. Borçlu cari hesaplar yoluyla sağlanan krediler, iskonto ve iştira konusu olan senetler (poliçe, emre yazılı senet) yoluyla senet karşılığında, alacağın temliki karşılığında, emtia karşılığında, hisse senedi, tahvil ve altın karşılığında, mevduat karşılığında, teminat ve kefalet mektupları karşılığında alınan krediler bu konunun kapsamı içerisine girer.

Uluslararası ticari ve para ilişkilerinin giderek gelişmesi ve giriftleşmesi bankaların dış işlemler bölümlerinin önemini artırmıştır. Bankalar dış ticaretten doğan ödeme işlemleriyle ilgilendikleri gibi, çeşitli kambiyo işlemlerine de girişmekte ve müşterilerine döviz tevdiat hesapları açabilmektedirler.

Türk hukukuna göre ticaret bankaları, sermaye piyasası işlemlerinden bazılarını ve borsa işlemleri yapabilmektedirler. Sermaye piyasası kanunu, bu piyasada faaliyette bulunabilecek kuruluşları sayarken bankaları aracı kurum olarak belirtmemiştir. Ancak kanundaki maddelere bakıldığında bankaların bazı aracılık işlemlerini yapmalarının olanaklı olduğu görülmektedir. Kanuna göre bankalar, menkul kıymetlerin yanı sıra her türlü kıymetli evrakı halka arz etmeye yetkilidir. Böylece bankalar, tahvil, hisse senedi ve hazine bonosu gibi menkul kıymetleri halka arz etme yetkisinin yanı sıra, menkul kıymet dışında kalan poliçe, bono, çek, makbuz senedi, *varant**, taşıma senetleri, konşimento, sigorta poliçesi gibi kıymetleri ve mali değerleri temsil eden veya ihraç edenin mali yükümlülüklerini içeren borç senetleri, taahhütnameler ve garanti vaatleri gibi evrakı halka arz etme yetkisine sahip kılınmıştır. Halka arz etmek ise, bu kıymetlerin ve evrakın satın alınması için sözlü ya da yazılı olarak halka çağrıda bulunmak ve bunları halka satmaktır.

Menkul kıymetler borsalarının kuruluş ve çalışma esasları hakkındaki yönetmeliğe göre, bankalar, sermaye piyasası kurulundan izin almış olmaları koşuluyla, borsa işlemleri yapabilirler. Yönetmelikte belirtilen esaslar dahilinde borsada başkası nam ve hesabına ya da başkası hesabına kendi namına, ya da kendi nam ve hesabına menkul kıymet alım satımında bulunabilirler.

Sermaye piyasası kanunu, bankaların menkul kıymetler yatırım fonları kurmalarına ve bunları işletmelerine izin vermiştir. Yatırım fonları, menkul kıymetler portföyünü işletmek amacıyla kurulurlar. Ancak bugün bankalar, yatırım fonlarının kurulmasına ilgisiz gözükmekte, banka içerisindeki menkul kıymet müdürlükleri aracılığıyla bu işlevleri yerine getirmeyi yeğlemektedirler.

bankalarda aktif-pasif yönetimi

Banka yönetiminde likidite ve emniyet ile gelir ve kârlılık arasında duyarlı bir denge bulunmaktadır. Bankaların beklenen ve beklenmeyen nakit gereksinimleri olabilir. Bu nakit gereksinimleri, bazen bankacılık işlemlerinin kendisinden (örneğin bir mevduat hesabının kapanmasından), bazen de kârlı bir iş alanının ortaya çıkmasından kaynaklanabilir. Emniyetleri açısından, bankaların elinde nakit bulunması ya da kolayca paraya dönüştürülebilecek değerlerin olması gerekir. Ne var ki, bankalar kâr amacı güden kuruluşlardır; atıl fon bulundurmanın ya da getirisi düşük değerleri elde tutmanın maliyeti büyüktür. Bankalar topladıkları fonları en verimli biçimde kullanmak zorundadırlar.

Bankalar bir nakit sıkıntısı içerisine düştüklerinde, gerekli fonları bulmak için, geçici bir süre borçlanma yolları arayabilir ya da ellerinde bulunan değerleri satışa çıkartabilirler; bankalararası para piyasasından borç bulabildikleri gibi, Merkez bankası'nda reeskont işlemlerine başvurarak nakit sıkıntılarını giderebilirler.

belli başlı banka sistemleri

Bu sistemler, ülkeden ülkeye çok farklıdır. Her şeyden önce, bir ülkenin sosyalist ya da liberal bir ekonomiye sahip olup olmamasına bağlı olarak farklılaşırlar. Bu iki rejimde bankaların yoğunlaşma derecesi, kredi dağıtım yöntemleri, bankalararası sermaye piyasasının örgütlenmesi ve merkez bankasının görevleri birbirinden farklıdır.

Yapı bakımından, bankaların kurdukları ağ, iki sistemden birine yakınlık gösterir. Bunlar, ingiliz ve amerikan sistemleridir. İngiliz sisteminde, yaygın bir şubeler ağına sahip az sayıda banka varken; amerikan sisteminde, şubesi olmayan çok sayıda banka vardır.

Bankacılık sistemleri, kullandıkları teknikler bakımından ya (Fransa'da uzun süre olduğu gibi) iskontoya ya da (anglosakson bankalarının uyguladıkları yöntemde olduğu gibi) hesaptan avans vermeye öncelik tanımalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Para piyasasına gelince, bunun önemi ülkeden ülkeye değişir. Merkez bankasının, bankalarca verilen kredileri genellikle reeskonta tabi tutmadığı anglosakson ülkelerinde bu piyasa para politikasının başlıca manivelasıdır. Fransa'da ise, para piyasası, ancak 1973'ten bu yana, yani reeskontun ikinci plana geçmesinden sonra, önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

• *Sovyet sisteminde,* Banka mübadelelerin planlanması ve özendirilmesi gibi çift yönlü bir görev yapardı. Gosbank, hem planın hizmetinde bir merkez bankası rolü, hem de biricik mevduat bankası rolü oynardı. 1959'dan bu yana uzun vadeli iki finansman bankası kurulmuştur: sanayi için Stroybank, dış ticaret için Vneştorgbank. 1989'dan itibaren ise, liberalleşme süreci içerisinde, 1500'ün üzerinde yatırım bankası kurulmuştur.

• *ABD'de,* anayasanın federal nitelikte olması ve eyaletlerin çoğunda yasaların şube ağları kurulmasını yasaklaması nedeniyle bankacılık sistemi merkezileşmiş olmaktan son derece uzaktır.

İskonto yöntemi hemen hemen terk edilmiş gibidir; banka kredilerinin çoğu, avans biçiminde verilir, ama, kasa kolaylığı (karşılıksız avans) uygulanmaz, müşteri hesaplarının alacaklı bakiye göstermesi istenir. Bu yüzden, verilen avanslar, daima ödünç para alanın hesabına alacak olarak geçirilir.

Amerikan yasalarının bir özelliği de, bankaların, başka bir banka —genellikle emisyon bankası— nezdinde, sürekli olarak, mevduatlarının belli bir yüzdesi oranında, asgari bir miktar para bulundurmak zorunluluğunda olmalarıdır. Bu "ihtiyatlar"ın oranı, para politikasından sorumlu otorite tarafından saptanır. Böylece bu otorite, iç kredilerin hacmi üzerinde güçlü bir etki aracına sahiptir.

En büyük özel ticari bankalar arasında, Bank of America, First National City Bank ve Chase Manhattan Bank sayılabilir.

• *Büyük Britanya.* ABD'nin aksine olarak, son derece merkezileşmiş ve uzmanlaşmış bir banka sistemi görüntüsü sunar. "Big Five" olarak anılan belli başlı beş mevduat bankası (Barclays Bank, Midlands Bank, Lloyds Bank, National Principal Bank, Westminster Bank), işlemlerin büyük bölümünü ellerinde toplar.

Kredi kurumları, yaptıkları işlemlere göre üç kategoriye ayrılırlar.

Joint stock bank olarak bilinen ticari bankalar mevduat kabul eder ve bunları genellikle kısa vadeli avanslar biçiminde ve uzmanlaşmış iskonto firmalarının kendilerine devrettiği ticari senetlerin reeskontunda kullanırlar. "Big Five"lar bu kategoriden bankalardır.

Bill broker'lar ve *discount house*'lar ya da "reeskont firmaları", ticari senet alım

satımı yapar ve bu yoldan bir kredi piyasası oluştururlar.

Merchant banker'ler ya da "kabul odaları", bütün dünyadaki ticaret odalarının çektikleri poliçelere kendi "kabullerini" koyarlar. İmzalarının tartışılmaz değeri, sermaye transferinin serbest olduğu dönemde, Londra'nın uluslararası ticaretin finansmanında uzmanlaşmış merkezlerin başında yer almasına katkıda bulunmuştur.

TÜRKİYE'DE BANKACILIK
tarihçe

Tanzimat öncesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret, sarraflık ve tefecilik gibi işler müslüman olmayanların uzmanlaştığı alanlardı. Bu dönemde ilkin Galata sarrafları, sonra Galata bankerleri olarak bilinen bir grup, osmanlı sarayı ve hazinesiyle olan sıkı ilişkileri nedeniyle sivrilmişti. Bu bankerler devlete ödünç para bulmak, senet alıp satmak, altın ve gümüş paraları birbirleriyle değiştirmek, başkalarının paralarını gelir yaratacak biçimde işletmek, mülklerini yönetmek gibi işler yaparlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk banka, iki banker tarafından kuruldu. 1847'de kurulan Banque de Constantinople 1852'de iflas etti. 1856'da Bank-ı Osmani kuruldu. İngiliz sermayedarlarınca kurulan bu banka, Fransızlar'ın 1863'te sermayesine katılmasıyla Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı bankası) adını almıştır. Osmanlı bankası, banknot çıkarma yetkisine sahip kılınmış ve bu yetkisi cumhuriyet döneminde TC Merkez bankası faaliyete geçinceye dek sürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülke içinde kurulmuş olan yabancı sermayeli bankalar arasında Osmanlı bankası ve 1888'de kurulmuş olan Selanik bankası örnek gösterilebilir. Bunların yanı sıra, merkezleri dışarıda bulunup da osmanlı topraklarında şube açmış yabancı bankalar da bulunmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ulusal bankacılık hareketleri, ancak XIX yy.'ın sonlarında başlamıştır. Bunlar, genellikle yerel gereksinimleri karşılamayı amaçlayan tek şubeli bankalardı. Kuruluşları osmanlı yasalarına göre olan bu ulusal bankalar arasında (1867'de tarımsal kredi vermek üzere kurulmuş olan Memleket sandıkları'nın yerine 1887'de kurulmuş olan) Ziraat bankası, İslam ve ticaret bankası (1913), Manisa bağcılar bankası (1917) ve 1916'da kurulup 1927'de Türkiye iş bankası ile birleşen İtibarı milli bankası sayılabilir.

Cumhuriyet döneminin ilk devrelerinde ulusal ekonominin kurulabilmesi için ulusal bankacılığın gelişmesi gerektiği düşüncesi egemendi. İş bankası, Emlak ve eytam bankası (Emlak kredi bankası) bu ilk evrede kuruldu. TC Merkez bankası ise 1931'de faaliyete geçti.

1932-1945 yılları, özel yasalarla kurulmuş devlet bankalarının görüldüğü dönemdir: Sümerbank (1933), Belediyeler (İller) bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (Denizcilik bankası) [1938], Türkiye halk bankası ve Halk sandıkları (1938) gibi. Bu kuruluşların amacı, devlet girişimciliği yoluyla ülkenin kalkınmasını sağlamaktı. Halk bankası küçük esnaf ve sanatkârlara kredi vermek; Denizbank denizyollarını yönetmek, yeni hatlar kurmak ve finanse etmek; Etibank maden ve enerji kaynaklarını işletecek kuruluşları oluşturmak ve finanse etmek; Belediyeler bankası yerel idareleri kalkındırmak, kent imar planlarını hazırlamak, su, elektrik, havagazı, kanalizasyon gibi hizmetleri sağlamak; Sümerbank ise sınai kalkınmayı desteklemek üzere kurulmuştu. Özet olarak, tek parti döneminde, özel yasayla kurulmuş bankaların sayıları artmış, eskiden kurulmuş yerel bankaların büyük bir bölümü kapanmış, yabancı bankaların faaliyetleri azalmıştır.

Çok partili döneme geçişle birlikte özel kesim canlandı. Çeşitli kesimlerde tasarrufların artmasıyla, özel ulusal banka sayısı artmaya başladı. 1944'te Yapı kredi bankası, 1946'da Garanti bankası, 1948'de Akbank kuruldu. 1950-1960 yılları arasında kurulan yerel ve ulusal bankaların büyük bölümü bugün ya kapanmış ya da birleşmeler geçirmiştir.

60'lı yıllarda planlı döneme geçilmesiyle birlikte yatırım ve kalkınma bankalarının kurulması özendirildi. 80'li yıllardaysa dışa açılma politikasının sonucu olarak yabancı bankaların sayısında önemli bir artış oldu.

günümüzde banka sistemi

Türk banka sisteminin 1990 yılındaki görünümü şöyle özetlenebilir: kalkınma ve yatırım bankaları olarak işlev gören, ikisi özel sektör, ikisi devlet tarafından kurulmuş dört ihtisas bankası vardır; Türkiye ihracat kredi bankası (1987), Türkiye kalkınma bankası (1975), Türkiye sınai kalkınma bankası (1950), Sınai yatırım ve kredi bankası (1963). Bu bankalar orta ve uzun vadeli krediler verir, proje hazırlar, değerlendirir ve finanse eder.

Özel yasayla kurulmuş kamu bankaları şunlardır: TC. Ziraat bankası, Türkiye emlak bankası, Türkiye vakıflar bankası, Türkiye halk bankası, Etibank, İller bankası, Sümerbank, Türkiye öğretmenler bankası, Denizcilik bankası.

Özel, milli ticaret ve yatırım bankalarıysa şöyle sıralanabilir: Türkiye iş bankası, Akbank, Yapı ve kredi bankası, Pamukbank, Garanti bankası, Türk ticaret bankası, Eskişehir bankası, İnterbank, İktisat bankası, Türk dış ticaret bankası, Türkiye tütüncüler bankası, Şekerbank, Türkiye imar bankası, Türk ekonomi bankası, Demirbank, Egebank, Finansbank, Birleşik türk körfez bankası, Koç-amerikan bankası, Milli Aydın bankası, Türkiye ithalat ve ihracat bankası, Tekstil bankası, Netbank, BNP-Ak-Dresner bank, Türkiye turizm yatırım ve dış ticaret bankası, Tekfen yatırım ve finansman bankası, Birleşik yatırım bankası, Adabank. 1991 yılında bu bankalara Alternatifbank, Toprakbank, Türkiye konut endüstrisi ve ticareti bankası, ve Bank ekspres, 1992'deyse Tatbank eklendi.

Türk bankacılık sistemi bir şube bankacılığının tüm özelliklerine sahiptir (1990 yılı sonunda bankaların şube sayısı 6 624 idi).

Türkiye'de bulunan yabancı bankalar şube açmak, temsilcilik bulundurmak ya da bir türk bankasına ortak olmak suretiyle Türkiye'ye gelmişlerdir. 1990 yılında Türkiye'de mevcut yabancı bankalar şunlardır: Osmanlı bankası, Citibank, Manufactures Hanover Trust Co., Türk Mitsui Bank, Arap-Türk bankası, Banque Indosuez, Société Générale, Türk Merchant Bank, The Chase Manhattan bank, Crédit Lyonnais, Westdeutsche Landesbank, Banco di Roma, The First National Bank of Boston, Holantse Bank Uni N.V., Türk bankası limited, Saudi American Bank, Bank Mellat, Yatırımbank, Midland Bank, Bank of Bahrain ad Kuwait B.S.C., Avrupa Türk yatırım bankası, Habib Bank Limited, Kıbrıs kredi bankası. Özellikle dış işlemler konusunda ihtisas sahibi olan bu bankalar Türkiye'deki faaliyetlerini bu alanda yoğunlaştırmışlardır.

son gelişmeler

Yılın son aylarında körfez bunalımının yarattığı olumsuz beklentilere rağmen banka sistemi başarılı gidişini 1990'lı yıllarda da sürdürdü. Bu dönemde, mevduatta enflasyonun altında kalan artışa rağmen dış ticaret hacmi ve kâr marjındaki kıpırdanma, sermaye piyasası işlemlerindeki yaygınlaşma ve canlılık, kredi talebindeki genişleme ve özellikle bireysel kredilerin gelişimi gibi faktörler bankacılık sektörünü olumlu yönde etkiledi. Bankalar 1990 yılında yeni araç ve ürünleri piyasaya sunarak klasik bankacılığın dışına çıktı, bireysel krediler tüm bankalarda önemini artırdı, otomatik gişe makineleri etkin ve yaygın kullanım alanı buldu. Ayrıca sermaye piyasası araçları arasında borsanın payı önemli ölçüde arttı.

1991 başlarında çıkarılan serbest faiz kararından sonra faizler tırmanmaya başladı. 1992 ortalarında bir ay vadeli mevduat faizleri ortalama yüzde 55-60, üç aylıklar 65-70, altı aylıklar 68-72, bir yıllıklar 70-80 arasında oynuyordu.

1990'larda türk bankacılık sistemi tüketici kredisi uygulamasını yaygınlaştırırken bir yandan da yeni bir para toplama tekniğine yöneldi: varlığa dayalı menkul değer ihracı. İlk uygulamayı eylül 1992'de Yapı ve kredi bankası yaptı; bu girişim rağbet görünce diğer bankalar da aynı yönteme yöneldiler. Uzmanlar bu uygulamanın mevduatı engellemediğini, ancak sürekli hale gelmesi ve yaygınlaşması halinde zamanla mevduatın yerini alabileceği kaygısını dile getirdiler.

banka sisteminin devletçe denetlenmesi

Banka denetiminde amaç banka müşterilerini korumak, para ve kredi politikalarını etkin kılmaktır. Türkiye'de banka denetiminin, 3182 sayılı Bankalar kanunu (1985) içerisinde özel bir yeri vardır. Bankaların denetimi bankaların kurulması aşamasından itibaren başlar. Nitekim bankaların kurulabilmesi için ön incelemeleri ve kuruluş ile ilgili kararnamenin Bakanlar kurulu'na sevkini Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı yapar. Hangi banka işlemlerinin yapılabileceği, ne kadar şube açılabileceği, hangilerinin kapanacağı, yabancı bankalara ülkede faaliyette bulunma izni verilmesi, bütün bankaların faaliyetlerinin denetimi, bankaların tasfiyesi gibi konularda yetki Hazine'ye aittir. Sermaye piyasasında ve menkul kıymetler borsasında işlem yapacak olan bankalar, bu piyasaların Hazine tarafından kontrol edilmesi nedeniyle dolaylı olarak da Hazine'nin denetimi altındadırlar.

Bankaların denetlenmesi işinde, bu müsteşarlığın bünyesinde yer alan Bankalar yeminli murakıpları kurulu yetkilidir. Bankalar yeminli murakıpları, bankalar ile bankaların iştirak ve kuruluşlarının işlemlerini denetleme ve bankaların varlıkları, alacakları, özkaynakları, borçları, kâr ve zarar hesapları ile ilgili tüm defter, kayıt ve belgeleri inceleme yetkisiyle donatılmışlardır.

Öte yandan, mevduat toplayan bankalara Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı kanalıyla özel denetçiler atanabilmektedir. Bankaların kendi iç denetimini yapan banka denetçilerinin yanı sıra, devletçe atanan bir denetçinin kadroya katılmasıyla belirli bir faaliyet dönemi içerisindeki işlemler daha etkili bir biçimde denetlenmektedir.

Merkez **bankası**
Ankara

TC Merkez bankası'nın da, bankalararası para piyasası, mevduat ve kredilere ve türk parası kıymetinin korunmasına ilişkin görev ve yetkileri nedeniyle, bankaların denetiminde önemli bir rolü bulunmaktadır.

BANKNOT

Bankaların çıkardıkları banknotlar başlangıçta, kasalarındaki madeni para mevduatını temsil eden basit belgelerdi. Bunlar nama yazılı ve vadesinde ödenir nitelikteydi. Ama, XVI. yy.'ın sonundan itibaren halk, bu belgeleri ciro etme yoluyla ödemelerde kullanmaya başladı. Bunlar, yuvarlak rakamlı tutarlar halinde düzenlenip, taşıyana ait ve ibrazında ödenir hale getirilince bu eğilim yaygınlık kazandı. Banknotlar, tıpkı madeni paralar gibi, dolaşıma girmiş oldu. Böylece değerini halkın güveninden aldığı için, adına "itıbarî para" denen, yeni bir tür para ortaya çıktı.

XVII. yy. başlarında, 1609'da kurulmuş olan Amsterdam bankası tarafından çıkarılan banknotların dolaşımına ilişkin göstergelere rastlanmıştır. Ama gerçek anlamıyla banknot dolaşımı, ilk kez, aynı yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de görülür. Kuyumcular, kendilerine yatırılan madeni paralar karşılığında yalnızca kâğıt para çıkarmakla kalmayıp, ödünç verme işlemlerinde borçlularına madeni para yerine bu kâğıt paraları verebileceklerini kısa sürede fark ettiler.

Bankaların, ibrazında hamiline ödenen banknotlar çıkarması, uzun süre herhangi bir düzenlemeye konu olmadı. Banknot ihracını sınırlayan tek şey, bankaların, kendilerine ibraz edilecek banknotların karşılığını her an madeni para olarak ödeyebilecek durumda bulunmaları zorunluluğuydu. Yeterince ihtiyatlı davranmayarak aşırı miktarda banknot çıkaran bazı bankalar, iflasa sürüklendi. Nitekim, İngiltere kralı Charles II, 1672 yılında borcunu ödemeyi reddedince, Londra'nın City'sindeki kuyumcular ödemelerini durdurmak zorunda kaldılar. Fransa'da da, John Law'ın kurduğu "Banque royale", Hindistan Fransız şirketi ile çok sıkı bağları olduğu için, bu şirketle birlikte battı. Ama, bu olumsuz deneyimler, banknotun yaşamını sürdürmesine ve XIX. yy.'dan itibaren çok büyük bir gelişme göstermesine engel olmadı. Bu gelişme sonucunda banknot, nakit ödemelerinde giderek madeni paranın yerini hemen hemen tümüyle aldı. Bununla birlikte, "banknot" deyimi, farklı dönem ve para sistemlerinde çok farklı gerçekliklere karşılık vermiştir.

osmanlı banknotu

Kullanışlı olmaları nedeniyle banknotlar, uzun süre, ödemelerde madeni paralarla birlikte kullanıldı. Ama alacaklılar bunları kabul etmek zorunda değildi. Banknotların dolaşımı *serbest dolaşım* çerçevesinde yer alıyordu.

Yasa, alacaklıları, banknotu ödemede geçerli olarak kabule zorunlu kıldığı zaman, ona *ödeme gücü* kazandırmış ya da başka bir deyişle banknot *yasal dolaşım gücü* kazanmış demektir. Ama banknotların hamili hâlâ, banknotları çıkarmış olan bankanın gişelerine başvurarak, banknotlarının karşılığında kendisine madeni para ödenmesini istemek hakkına sahipti. Buna, banknotun *konvertibl* (değiştirilebilir) olması denir.

Yasa, banknot çıkaran bankayı, banknotlarının karşılığında madeni para ödemek yükümlülüğünden bağışık kıldığı takdirde, banknotun *konvertibl olmadığı*, ya da *zorunlu geçerlik* taşıdığı söylenir. Bu durumda banknot, kendi içinde değeri olmayan gerçek bir para niteliğini kazanır Buna "kağıt para sistemi" denir.

Türkiye'de altın karşılığı olan ilk banknot, 1863 yılında Osmanlı bankası tarafından çıkarıldı. Banka, çıkardığı banknotların karşılığında üçte bir oranında altın bulundurmayı ve bu banknotları talep üzerine İstanbul'da altına dönüştürmeyi kabul ediyordu. 1863-1913 yılları arasında 1 176 000 liralık banknot çıkarılmıştır. Birinci Dünya savaşı'nın başlamasıyla para sıkıntısı içerisine düşüldü ve devlet Osmanlı bankası'ndan yeni banknot basmasını istedi. Osmanlı bankası savaş sırasında kâğıt para çıkarmaya yanaşmadı. Bunun üzerine bu işi Düyunu umumiye idaresi üstlendi. İlk çıkarılan tertip, altın karşılığı oldu. Daha sonra çıkarılan altı tertip için karşılık olarak alman hükümetinin temin ettiği avanslar gösterildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce de altın karşılığı olmayan kâğıt paralar basılmıştı. Basılmış kaime adıyla bilinen bu değerler hep devlet maliyesinin en zayıf olduğu dönemlerde, ilk kez 1840-1860 yıllarında, ikinci kez 1876'da ve nihayet Birinci Dünya savaşı sırasında piyasaya çıkarıldı. 1914-1918 arasında Osmanlı bankası'nın banknotları Düyunu umumiye idaresinin "evrakı nakdiyesi" gümüş paralar, mecidiye, osmanlı, fransız ve ingiliz altınları tedavül etmiştir.

Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda paranın istikrarını sağlayacak önlemler üzerinde duruldu. Bu dönemde istikrardan anlaşılan, paranın altına bağlanması, devletin kasalarında kâğıt paraların altın karşılıklarının bulunmasıydı. TC Merkez bankası'nın 1931'de çalışmaya başlaması ve para basma ayrıcalığına sahip olması üzerine, Osmanlı bankası'nın o güne kadar sahip olduğu imtiyaz fiilen kalktı ve o güne kadar Osmanlı bankası'nın çıkardığı banknotlar 1948'e kadar tedavülde kaldı. Banknotların karşılığı olan altını ödemek zorunda kalmamak için, Osmanlı bankası, bu dönemde banknotlarını piyasadan prim ödeyerek topladı. Zaman içerisinde piyasadaki Osmanlı bankası banknot sayısı azaldı.

Cumhuriyet hükümetinin amacı bir İstikrar kanunu çıkararak türk lirasının değerini altına bağlamaktı. Bu amaca yönelik olarak da Merkez bankası altın toplamaya başladı. 1932 yılında kâğıt paranın altına olan oranı % 12,7 iken, bu oran 1946'da % 63'e ulaştı. Ne var ki İstikrar kanunu hiçbir zaman çıkarılamadı. İkinci Dünya savaşı sonrasında, kâğıt para ve bunların altına olan konvertibilitesi (çevrilebilirliği) konusundaki görüşlerin değişmesiyle, bugün bilinen karşılıksız kâğıt para anlayışı Türkiye'de de kabul gördü.

Türkiye'de yasal geçerliliği olan banknot ihraç etmek yetki ve görevi TC Merkez bankası'na verilmiştir. Bu banknotlar, yasal ödeme gücüne sahiptir; bir alacaklı ödeme aracı olarak bu gibi banknotların kullanılmasına karşı çıkamaz.

Her şeyden önce, banknotun taklit edilmesi güç olmalıdır. Ceza yasaları, banknotların taklit ya da tahrifini bir suç sayarak cezalandırır.

Merkez bankası'nın banknot çıkarma imtiyazı, 1211 sayılı TC Merkez bankası yasası'na göre (1970), 1999 yılına değin sürmektedir. İmtiyaz, sürenin bitimine beş yıl kala yeniden uzatılabilmektedir.

TC Merkez bankası, eskimiş ve yıpranmış banknotları piyasadan çekerek bunları yedek banknotlarla değiştirebilir. Banka gerekli gördüğünde tedavülde bulunan banknotların yerine değişik, yeni görünümlü banknotlar basabilir. Ayrıca gerek görüldükçe yeni banknot basarak tedavüle sokabilir.

Merkez bankası bu banknotları Ankara'da bulunan Banknot matbaası'nda basar. Banknotların kâğıdı, ihale yöntemiyle ithal edilir. Banka guvernörü ve Banka meclisi, banknotlarda resmedilecek kişi ve/veya konuyu seçer. Seçilen örneklerden klişeler hazırlanır. Baskı işlemi matbaada tamamlandıktan sonra matbaadaki yetkililerce incelenir. Doyurucu bulunmayan baskılar ortadan kaldırılır.

Banknotlar, TC Merkez bankası emisyon genel müdürlüğü'ne teslim edilir ve buradan ilgili şubelere dağıtılır. İhraç edilen bu kâğıtlar Merkez bankası bilançosunun pasifinde "tedavüldeki banknotlar" başlığı altında yer almaktadır.

EMİSYON BANKALARI YA DA MERKEZ BANKALARI

Madeni paralarla birlikte dolaşan kâğıt paralar çıkarma hakkı , XVIII. yy. boyunca bankalar tarafından serbestçe kullanıldı. XIX. yy.'dan başlayarak, banknotlar giderek paranın asıl biçimi haline geldikçe, para basma işi, hızı ülkeden ülkeye değişen bir süreç içinde emisyon bankaları adı verilen az sayıda bazı ayrıcalıklı kuruluşların tekeline verildi. Günümüzdeki ulusal emisyon bankaları içinde en eskisi, kuruluşu 1656'ya kadar uzanan, İsveç ulusal bankası'dır (Riksbank). Ancak, bu banka, para çıkarma ayrıcalığını ancak 1897'den beri tekelinde bulundurmaktadır.

1694'te kurulan Bank of England (İngiltere bankası), özel olarak, büyük güçlükler içinde bulunan Hazine yararına banknot çıkarmak amacıyla kurulmuştur. 1829-1834 bunalımına kadar, bütün öbür bankalar gibi yalnızca bir ticaret bankası olarak kaldı; hiçbir özel ayrıcalığı yoktu. Hatta İngiltere'de, banknot çıkarmak, bankacılık işinin ayrılmaz bir parçası sayılıyordu. 1844 Bankalar yasası (Robert Peel'in Bank Charter Act'ı) bu hakkın kullanımını, o tarihte bu hakkı zaten kullanmakta olan bankaların tekeline vererek, köklü bir değişiklik getirmiş oldu. Bu, ticari bankalarca yapılan emisyon işleminin giderek azalıp ortadan kalkmasını öngören ve gerçekte Bank of England yararına bir ayrıcalık yaratan bir değişiklikti. O tarihten itibaren, Bank of England, gittikçe artan bir şekilde, bir merkez bankası rolü oynamaya başladı. Öteki bankalar trezorerilerini yeniden oluşturmak için kredilerinden bir bölümünü kullanma yoluyla Bank of England'a başvuruyorlardı. Banka, 1945'te ulusallaştırıldı.

Banque de France (Fransa bankası) 1800'de özel bir banka olarak kuruldu. Başlangıçta, banknot çıkarma yetkisini beş başka kuruluşla paylaşıyordu. 1803'te, yalnızca Paris bölgesi için Banque de France'a bu konuda ayrıcalık tanındı. Bu ayrıcalığın 1848'de bütün Fransa'yı kapsayacak biçimde genişletilmesiyle, banka ülkede banknot çıkarma yetkisine sahip tek kuruluş durumuna geldi. XIX. yy. boyunca ve XX. yy.'ın başlarında, devletin banka üzerindeki denetimi, banka guvernörü ile iki yardımcısının devlet tarafından atanmasıyla sınırlı kaldı. Buna karşılık, bankanın 200 hissedarı, kendi atadıkları Genel yönetim aracılığıyla bankanın etkinlikleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler ("Fransa'yı yöneten 200 aile" deyimi buradan kaynaklanır). 1936'da iktidara gelen Halk cephesi hükümeti, çıkardığı bir yasayla Genel yönetim üyelerinin büyük çoğunluğunun dev-

let tarafından atanması ilkesini getirerek özel hissedarların ağırlığını büyük ölçüde sınırlandırdı. Banka, 1945 yılında ulusallaştırılarak bir kamu kuruluşu haline getirildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, uzun süre serbest bırakılmış olan banknot çıkarma işlemi, ilk kez, 1863 tarihli National Bank Act (Milli Banka Yasası) ile bir düzene sokuldu; bu yasa, banknot çıkarma yetkisini yalnızca ulusal bankalar adı verilen bir bankalar kategorisine tanıyor, ancak çıkarılacak banknotların tümünün, kamu varlıklarından oluşan bir rehin ile karşılanmış olmasını şart koşuyordu. Ancak 1907 bunalımı, bir merkezi banka kuruluşunun bulunmamasından doğan sakıncaları açığa çıkardı. Ne var ki, böyle bir kuruluş, eyaletlerin kendi özerklikleri konusundaki titizlikleri ve aralarındaki birliğin federatif niteliğiyle güç uzlaştırılabilecek bir şeydi. Nitekim, bir merkez bankası kurulması için daha önce girişilen iki deney başarısızlıkla sonuçlanmıştı. (→ BANK OF THE UNITED STATES.) Bu konuda kalıcı bir uzlaşmaya ancak 1913'te varılabildi.

Federal Reserve Act (Federal rezerv yasası), Birleşik Devletler'i,her biri Federal Reserve Bank (Federal rezerv bankası) adı verilen bir merkez bankasına sahip 12 bölgeye ayırdı. Birbirlerinden bağımsız olan bu 12 Federal rezerv bankası, politikaları arasında birörneklik ve eşgüdüm sağlayan bir federal kuruluşun, Washington'daki Federal Reserve Board'un otoritesi ve denetimi altında bulunur. Federal rezerv bankaları, federal Hazine'ye yatırılmış altın mevduatı sertifikalarıyla veya federal Hazine'nin kıymetli maden varlığıyla garanti edilmiş banknotlar çıkarırlar. Esas görevleri, banka kredileri hacmini denetim altında tutarak, ülke ekonomisinin ödeme araçları miktarını düzenlemektir.

SSCB, 1921'de, bir devlet bankası (Gosbank) kurdu. Bu, hem sovyet cumhuriyetlerinin tüm için emisyon bankası, hem de kısa vadeli krediler verme yetkisine sahip tek ticari bankaydı. Gosbank bugün de rus ekonomisini yönlendiren başlıca organlardan biridir.

Öteki ülkelerin çoğunda da, banknot çıkarma yetkisi tekeline sahip bir kuruluş vardır. Bazılarında bu, yalnızca öteki bankalarla ilişkileri olan bir merkezi kurumdur. Başka bazı ülkelerde ise, bir banka niteliğini taşır; işletmelerden ve özel kişilerden oluşan müşterileri için olağan banka işlemlerinin çoğunu yapar.

• *Banka faizi.* Gerçekte tek bir banka faiz oranı yoktur. Mevduata ve kredilere uygulanan faiz oranları farklı olduğu gibi, bunların türleri arasında da oranlar farklılaşır. Bu çok çeşitli faiz oranlarının arasındaki farklar, bunların genellikle birlikte yükselip düşmesine engel değildir. Banka faiz oranları, ülkede geçerli faiz rejimine bağlı olarak değişik biçimlerde belirlenebilir: faiz oranlarını devlet saptayabilir; ya da serbest faiz rejimi geçerliyse, piyasa koşulları ve bankalar arasında rekabet, oranların belirlenmesinde temel etken haline gelebilir; nihayet bankaların bir kartel gibi davranarak faiz oranlarını "centilmenlik anlaşmaları" aracılığıyla belirlemesi sözkonusu olabilir. Faiz oranlarının belirlenmesinde, uluslararası para piyasalarının, sözkonusu ülkenin merkez bankasının izlediği para politikasının, enflasyon oranının ve öteki finans kuruluşlarının faaliyetlerinin de etkisi vardır.

—Bilş. ve Belgl. *Veri bankası* terimi genelde, bilişimcilerin "olgusal veri" adını verdiği doğrudan bilgi veren belge bellekleri için kullanılmaktaydı. *Veri tabanı* terimiyse çoğu kez *kaynakça tabanı* anlamına geliyordu ve dolaylı bilgi (kaynakça referansları) veren bir belge belleğine uygulanıyordu. Günümüzde bu ayrım pek yapılmamaktadır.

Bir veri ya da bilgi bankasının ayırtedici nitelikleri, taşıdığı bilgilerin içeriği, veri depolamanın yapılanma biçimi, kullanıcının başvurabileceği sorgulama yöntemleri ve bu bankayı yönetmekle yükümlü işleyicilerin veri düzenleme ve yaratma olanaklarıdır. Banka, ayrıca yeni bir *veri tabanı*, yani aralarında bağlı, tutarlı bir veri kümesi taşıdığı gibi, yeni verilerin oluşturulmasını, varolan bilgilerin açığa çıkarılmasını ve sorgulama olanağını sağlayan karmaşık bir *yazılım* yönetimi de içerir. Bir veri tabanının yönetim sistemi adı verilen yazılım, yapıyı, bankadaki kullanılabilir konuları, verileri betimleme dilini, veri kullanım dilini tanımlar: ayrıca veri bankasını arızalara ve izinsiz erişemlere karşı koruyan düzenekler içerir. Değişik veri bankası tipleri vardır; en klasiği CODASYL denilen, bankanın taban kavramlarını ve söz dağarcığını standartlaştıran tiptir. Her bilgisayar üreticisi, kullanıcılarının hizmetine CODASYL tipi bir veri tabanı yönetim sistemi sunar; buna koşut olarak bağıntılı veri bankaları, yani bilgiler arasında tanımlı ilişki kümeleri içeren bankalarda gelişmektedir; ama, bunların sanayi alanındaki etkileri azdır.

Genelde, bilimsel (genel belgeler, özel bir alanın teknik ya da fiziksel verileri vb.), yönetimsel (kanun metinleri, medeni hal, kadastro) ve genel kullanım (ekonomik veriler, ilaçlar üzerine bilgi, demiryolu ya da uçak için yer ayırtma sistemi) veri bankaları ayrımı yapılır. Veri bankalarının oluşturduğu bilgi yoğunluğu, önemli bir ekonomik ve stratejik değer taşır. ABD, veri bankalarının büyük çoğunluğuna sahiptir. Ne var ki, bu bankaların, özellikle birbirine bağlı olmaları halinde sunduğu işletme olanakları, kişisel özgürlüklere karşı yetkilerin kötüye kullanılmasına yol açabilir.

—Tıp. • *Kan bankaları.* Bir hastanenin içinde ya da dışında, kan ve kan türevlerini toplamak, üretmek, korumak ve dağıtmakla görevli kurumlardır. Toplama, kurumun içindeki odalarda ya da gezici ekipler aracılığıyla iş yerlerinde yapılır. Amaç, her türlü tehlikeden uzak kan ünitelerini elde etmek, çeşitli ayırma yöntemleri kullanarak yoğunlaştırılmış alyuvar kütleleri, plazma ve yoğunlaştırılmış taze akyuvar ve trombosit kütleleri elde etmektir. Elde edilen ürünlerin dondurulup saklanması için aşırı dondurucu yöntemler (kriyoprotektör) uygulanır. Tam kanlar ve yoğunlaştırılmış alyuvarlar, 4°C'ta en çok 21 gün saklanır. Öteki yoğunlaştırılmış hücreler hazırlandıktan sonra birkaç saat içinde şırınga edilmelidir. Düşük derecede dondurma yöntemleri, plazmanın ve alyuvarların dondurularak yıllarca saklanmalarına elverişlidir. Kan bankası, "yarı sanayi ürünü" denilen ve uzun süre saklanabilen ürünleri (kuru plazma, pıhtılaştırılmış ürünler, insan albümini, fibrinojen, gamaglobülinler) "ayırma merkezleri"nden satın alır. Kan ve kan türevleri tam bir güvence içinde dağıtılmak ister; bu nedenle, kan bankası(bu terimin yerine Türkiye'de resmen "kan merkezi" deyimi kullanılmaktadır) elindeki stokların niteliğini sürekli olarak denetlemek zorundadır.

• *Sperma bankaları.* Bu kurumlar, insan spermasını toplamak ve korumakla yükümlüdür. Koruma şu ilkeye dayanır: spermayı gliserolla sulandırmak ve -196°C'ta sıvı azot içinde depolamak. Böyle bir kuruluşun amacı normal ve patolojik insan spermasının incelenmesini geliştirmek, bazı kesin erkek kısırlığı durumlarında yapay döllenmeyi sağlamaktır.

BANKACI a. Bankacılık işlemleriyle uğraşan; bankada çalışan ya da bankası olan kimse.

BANKACILIK a. **1.** Bankalarca gerçekleştirilen işlemlerin tümü: *Bankacılık hizmetleri.* **—2.** Bankacının mesleği.

Bankalar birliği *(Türkiye),* 3182 sayılı Bankalar kanunu'nun 57. maddesi uyarınca kurulan ve Türkiye'de faaliyet gösteren bütün bankaların üye olmak zorunda olduğu birlik. Tüzel kişiliği olan birliğin merkezi Ankara'dadır. Birliğin amacı, bankacılık mesleğinin gelişmesine katkıda bulunmak, bankalar arasındaki haksız rekabeti önlemek için her türlü önlemi almak, bankacılık konusundaki mevzuatı izleyerek uygulanmasını sağlamaktır. Birliğin, bu amaçlarını gerçekleştirmek için yaptığı başlıca çalışmalar şunlardır: Türkiye'de ve yabancı ülkelerde Türk bankacılığını temsil etmek, yurt içinde ve dışında bankacılık alanındaki gelişmeleri izlemek, bankacılıkla ilgili kitap, broşür vb. yayımlamak, bankalar arasında çıkan uyuşmazlıklarda istek üzerine hakemlik yapmak ya da hakem atamak, ulusal tasarrufun özendirilmesi için gerekli çalışmalarda bulunmak; Bankalar kanunu'nun kendisine yüklediği tüm görevleri yerine getirmek.

Bankalar birliği'nin organları genel kurul, yönetim kurulu, genel sekreterlik ve denetçilerden oluşur. Banka temsilcilerinden oluşan genel kurulda, bankalara tanınan oy hakkı, son bilançoları esas alınarak, ödenmiş sermaye, ihtiyatlar ve mevduat toplamlarıyla orantılı olarak saptanır.

Bankalar yeminli murakıplığı, Bankalar kanunu ile öteki yasaların bankalarla ilgili hükümlerinin uygulanması ve her türlü bankacılık işlemlerinin denetimi, bankaların varlıkları, alacakları, özkaynakları, borçları, kâr ve zarar hesapları arasındaki ilgi ve dengelerin, mali bünyeye ilişkin sorunların saptanması, araştırılıp incelenmesiyle maliye bakanı tarafından görevlendirilen, Maliye bakanlığı'na bağlı denetim örgütü.

Yeminli murakıplar, bankalar ile onların katılımları ve kuruluşlarından ve bunlarla ilişkisi olan tüm gerçek ve tüzel kişilerden, yaptıkları araştırma ve incelemeleri için gerekli olan her türlü bilgiyi istemeye, tüm defter, kayıt ve belgeleri incelemeye yetkilidirler. Devlet daire ve kuruluşları, TC Merkez bankası, Türkiye bankalar birliği ve ilgili olan öteki kuruluşlar, gizli de olsa, yeminli murakıpların istediği her türlü bilgiyi vermekle yükümlüdürler.

Yeminli murakıplar, bu yetkiler dışında, Türk parasının kıymetini koruma kanunu'nun bankaların denetimi ile ilgili hükümlerine aykırı hareket edenler hakkında inceleme ve soruşturma yapmak; suç öğesi bulurlarsa suçla ilgili görülenler için yasaların gerekli gördüğü işlemlerin yerine getirilmesini sağlamak yetkisine sahiptirler. Ayrıca, özel yasalarla kurulmuş bankaların, kuruluş yasaları ile diğer yasaların ilgili hükümlerinin uygulanmasını denetleme yetkileri de vardır.

Türkiye Cumhuriyeti banknotu

Yeminli murakıplar, konuları ile ilgili dallarda yüksek öğrenim görmüş adaylar arasından sınavla seçilir. Üç yıl yeminli murakıp yardımcılığı yaptıktan sonra, yeterlik sınavında başarı gösterenler ortak kararla Bankalar yeminli murakıplığı'na atanır. Yeminli murakıplar Ankara'da Asliye ticaret mahkemesi'nde yemin etmedikçe denetim yapamazlar.

BANKALARARASI sıf. Bank. Bankalar arasındaki ilişkiler için kullanılır: *Bankalararası ıskonto haddi.* || *Bankalararası piyasa,* yetkili kredi kuruluşlarının fazlalık ve açıkları arasında denkleşme sağlamaya yönelik para piyasası. (Bu piyasada günü gününe işlemler yapıldığı gibi, vadeli işlemler de yapılır.)

BANKAMATİK a. (banka ve oto [matik]'ten). Bankalarda, gişelere başvurulmaksızın, özel olarak hazırlanmış şifreli kartlarla günün her saatinde, hesaplardan para çekilmesini sağlayan otomatik para makinesi.

Bank Charter Act, Robert Peel'in, 1844'te, İngiltere bankası tarafından kâğıt para ihracını düzenlemek amacıyla çıkarttığı kararname.

BANKÇA, Bulgaristan'da kaplıca merkezi, Sofya'nın B.'sında.

BANKER a. (fr. *banquier*). **1.** Para ve sermaye piyasalarında hisse senedi, tahvil, hazine bonosu gibi taşınır değerlerin alım, satım ve pazarlanmasında aracılık eden, altın alım ve satımıyla uğraşan, para toplayıp kredi veren kimse. (Yabancı ülkelerde, bir banka ticareti yapmak, bir bankaya sahip olmak ya da bunu yönetmek anlamında bankacılık yapan kişilere de "banker" denir. Türkiye'de ise "bankacı" ve "banker" kavramları arasında kesin bir ayrım vardır.) **—2.** Büyük sarraf. **—3.** Çok zengin kimse.

BANKERLİK a. Para ve sermaye piyasalarında hisse senedi, tahvil, hazine bonosu gibi taşınır değerlerin alım, satım ve pazarlanmasında aracılık eden, altın alım ve satımıyla uğraşan, para toplayıp kredi veren kişi ya da kuruluşların yaptıkları işlemler.

—ANSİKL. İki tür bankerlik hizmeti vardır: piyasa bankerliği, borsa bankerliği. Faizden para kazanmak için ödünç para bulma ve verme işlemine *piyasa bankerliği* denir. Türkiye'de 2499 sayılı Sermaye piyasası kanunu'ndaki değişiklikler ve 1983'te çıkartılan Ödünç para verme işleri hakkında kanun hükmünde kararname ile, piyasa bankerlik işlemi sıkı bir yasal çerçeve içerisine sokulmuştur. Bankerlerin halktan para toplamaları yasaklanmış, verebilecekleri kredi miktarı sermayelerine bağlanmış, uygulayabilecekleri faize bir tavan getirilmiştir.

Sermaye piyasası kanunu çerçevesinde menkul kıymetlerin alım, satım ve pazarlanmasına *borsa bankerliği* denir. Banker şirketlerinin tasarruf sahiplerine yatırım danışmanlığı yapmak, portföy sahibi kılmak, portföy yönetiminde yardımcı olmak, bu değerlerin istenildiğinde kolayca ve üzerinde yazılı değerden fazla kaybetmeksizin paraya çevrilmesini sağlamak gibi hizmetleri vardır. Finansman gereksiniminde olan ve menkul kıymet ihraç edenlere ise finansman alanında danışmanlık yaparlar; çıkarılan menkul kıymetlerin belirli bir süre içinde ve belli bir fiyattan halka satışını taahhüt ederler. Borsa bankerleri, Menkul kıymetler ve Kambiyo borsaları'nın kayıtlı üyeleridir.

Türkiye'de piyasa ve borsa bankerliği 70'li yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Bu devrede bankaların uyguladıkları faiz oranları devlet tarafından belirlenmekteydi. Enflasyonist baskıların ağır olduğu bu dönemde faiz hadleri, enflasyon oranlarının hep altında kalmıştır. Bu negatif faiz oranları yerine, daha çekici alanlar aramayı yeğleyen tasarruf sahiplerinin bir bölümü, reel faizin pozitif olabileceği gayrimenkul, altın, dayanıklı tüketim malları gibi alanlarda yatırım girişiminde bulunmuşlar, kimisi, tasarruflarını yurt dışına kaçırıp, yurt dışındaki finansal kurumlarda işletmeyi yeğlemiş; kimisi ise, banka sistemi dışında bulunan ve yeni yeni türemeye başlayan banker kuruluşlarına yönelmiştir. Serbest faize doğru ilk adımın bu kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Bir mevzuata dayanmayan, resmi bir denetim altında olmayan bu kuruluşlar, çalışmalarını, kendi koydukları yöntemlerle sürdürmüşlerdir. Fon sahiplerine yüksek ve vergisiz faiz uygulamaları, bu piyasadaki faaliyetlerinin büyümesine neden olmuştur. Topladıkları bu fonları, kimi zaman yeterli güvenceler aramaksızın plase etmeleri, bu plasmanların yerini bulmaması ya da yerine getirilememesi, bankerlerin belirli bir dönemde nakit sıkıntısı içine girebileceklerinin ilk işaretiydi. Bu arada devletin, temmuz 1980'de, mevduat ve plasman faizlerini serbest bırakan bir kararname çıkarması, bankaları banker kuruluşlarıyla rekabet edebilir duruma getirmişti. 1981'de Sermaye piyasası kanunu'nun çıkarılması ve bankerlik işlerinin denetlenmesi, yerinde ama hayli geç alınan bir karar olmuştur. 1981 yılı ortalarında başlayan ve 1982'de hız kazanan bir sürecin içine girildi. Bir çok banker kısa vadeli topladıkları fonları uzun vadeli plasmanlara ayırdılar. Ayrıca, serbest faiz uygulaması sonucu, fon toplama konusunda bankalarla rekabet eden banker kuruluşlarının kâr marjı daraldı, rizikosu daha yüksek plasmanlar yapmak zorunda kaldılar. Bankerler nakit sıkıntısına girip, ödemeleri gerçekleştiremeyince sistem bir çığ gibi büyüyerek parçalandı. 900'ü aşkın bankerle birlikte 155 bine yakın vatandaşın 52,5 milyar TL'lik tasarrufu battı. Hükümet banker alacaklarının tasfiyesini organize etmeyi üstlendi. 1990 başında tasfiye işlemleri, 105 000 alacaklıya toplam 6,1 milyar TL ödenmesiyle kapandı.

Bu arada, bankerliğin ikinci bir türü olan borsa bankerliği, 1985'te faaliyete geçen İstanbul Menkul kıymetler borsası'nın kısa sürede gösterdiği performans üzerine hızla gelişti. 1990 nisanında Sermaye piyasası kurulu yönetmeliği değiştirerek, borsa bankerliği yapabilmenin yeni koşullarını koydu. Bu yeni kurallara uygun olarak borsa bankerliği yapan aracı kuruluş sayısı 1991 başlarında 120'nin üzerindedir. Bütün bu kuruluşlar, düzenli işleyen yasal bir çerçeve içinde faaliyetlerini sürdürür.

BANKET, -ti a. (fr. *banquette*'ten). **1.** Kent dışı yollarda asfaltın iki yanında bırakılan toprak bölüm. **—2.** Trende bank biçimindeki oturma yeri.

—Bayınd. Bir yolun, karayoluyla hendek arasında kalan yan bölümü. (Banket, genellikle karayolundan birkaç santimetre daha yüksektir: bu durumda otlarla kaplıdır ve suların akması için yer yer hendeklerle donatılmıştır. Büyük yollarda banket, karayoluyla aynı düzeydedir ve sağlamlaştırma ya da zemin kaplaması yoluyla dayanımı artırılmıştır, böyle banketler taşıtların yol kenarında durmasına elverişlidir.) —Kazı ya da dolgu şevlerine, dayanımı artırmak amacıyla yapılan destekleme. || *Emniyet banketi,* dolgu yollar boyunca ya da yamaç yanlarına koyulan toprak parapet.

—Binc. *Banket engel,* arkalıksız kanepe görünümünde daha çok konkur-komple yarışmalarında kullanılan kademeli toprak engel. (PİYANO da denir.) || *İrlanda banketi,* üstü çimlenmiş toprak yığınından yapılan engel türü.

—Dy. *Yol banketi,* bir platformda balast katmanının eteği ile dış bölümü arasında kalan genişlik. (Banket genellikle bu balast katmanıyla yolun her iki tarafına açılan akaçlama ve kurutma çukurlarının arasında bulunur. Çoğu kez demiryolu personelinin hat boyunca gidip gelebilmesi için dar bir yolu da içerir.)

—Jeomorfol. *Buz banketi,* deniz ve kara sularının donması ve kar yığılmasıyla oluşan kıyı buzu. (Soğuk kuşaklarda kıyıların biçimlenmesinde önemli rol oynar.)

—Mad. oc. Üretim iki aşamada yapıldığında kazılacak bankın alt bölümü.—Çok eğik ya da dik iki basamak arasında, makinelerin gidiş gelişini sağlamak için düzenlenmiş yatay yüzey.

—Su işler. Bir sukemeri kanalı boyunca uzanan kaldırım.

BANKHEAD (Tallulah), amerikalı tiyatro ve sinema oyuncusu (Huntsville, Alabama, 1903 - New York 1968). 1918'de sahneye çıktı. Çok sonra tanındı ve L. Hellman'dan *Küçük tilkiler* (The Little Foxes) oyunuyla büyük başarı kazandı (1939). T. Wilder'den Elia Kazan'ın yönettiği *Dişimizin zarı* (The Skin of Our Teeth, 1942), Jean Cocteau'dan *İki başlı kartal* (l'Aigle à deux têtes), Noël Coward'dan *Hepimiz Paris*'te (Private lives) oyunlarıyla sivrildi. Gergin, kimi zaman bayağılığa varan oyunu, derin ve boğuk sesiyle dikkati çekti. "Kuğu yüzlü" diye adlandırılmasına yol açan esrarlı güzelliği, çılgınlıkları ve baştan çıkartıcı kişiliğiyle efsaneleşti. Sinemada özellikle A. Hitchcock'un *Yaşamak istiyoruz* (Lifeboat) [1943] filmindeki rolüyle dikkatleri çekti.

banking principle → CURRENCY PRINCIPLE.

BANKİVA a (hindi dilinde sözc.). Güney Asya'da bulunan yabani horoz türü. (Günümüzdeki kümes tavukları ve horozlarının atası bankivadır. Keşmir'den Çin'e kadar uzanan alanda ve Malezya'da çayırlarda ve yüksek kesimlerdeki ormanlarda bankivaya rastlanır; bankivanın evcilleştirilmesi İ.Ö. 3000'e kadar iner [İndus vadisi]; bankiva, çeşitli ev ırklarıyla çaprazlanarak döl verebilir.) [Bil. a. *Gallus gallus;* sülüngiller familyası.]

BANKİZ a. (danca *pakis;* esk. kuzey dilinde *pakki,* "paket", ve *iss,* buz'dan). Denizde ya da kıyıda, bir buz tabakasıyla örtülü olan kesim.

—ANSİKL. Bankız, deniz suyunun büyük ısı yitirerek donması sonucu ortaya çıkar. Su (tuzluluk oranına göre −1° ile −2° arasında), soğuk rüzgârların soğutucu ve buharlaştırıcı etkisiyle buz tutar. Bankiz çeşitli oluşum evrelerinden geçer ve sonunda genç buza (5-20 cm kalınlıkta) dönüşür. Yaz mevsiminde erimeden kalan öğeler, yaşlı buzu oluşturur; yaşlı buzun kalınlığı ertesi kış birkaç metre artar. Bankizler yaşlarına, kalınlıklarına ve hareketlerine göre ikiye ayrılır: *kıyı bankizi,* kıyıya ya da bir "set"e bağlıdır; *kayan bankiz,* akıntılara bağlı olarak yer değiştiren mevsimlik ya da sürekli bir buz örtüsüdür. Bankizler yoğunluklarına göre de çeşitlere ayrılır: *çok açık* (denizin 1/10 ile 3/10'unun buzla kaplı olması), *açık* (4/10 ile 6/10), *kapalı* (7/10 ile 8/10), *çok kapalı* (9/10) ve *kesintisiz* (10/10) bankiz. Bankizlerin sınırları ve konumları yıllara ve bulundukları okyanuslara göre değişir.

Bank mellat, merkezi Tahran'da iran bankası. 1979'da devletleştirilen on iran bankasının birleştirilmesiyle oluşan bir devlet bankasıdır. Londra, İstanbul ve Ankara'da birer dış şubesi bulunmaktadır. İstanbul şubesi 1982'de, Ankara şubesi 1985'te açıldı. 1990 sonu itibariyle bankanın Türkiye şubelerinin toplam mevduatı 36,1 milyar TL, dağıttığı krediler 9,6 milyar TL, sermaye ve yedek akçe toplamı 6 milyar TL'dir.

BANKNOT, -tu a. (ing. *bank-note*'dan). Para olarak kabul edilen ödeme aracı. (→ BANKA.)

BANKO a. (ital. *banca*). **1.** Gar, gümrük, havaalanı, vb. yerlerde duruma göre, üzerine alıcıya verilen ya da ondan alınan malların, bavulların, biletlerin, belgelerin vb. konulduğu, yaslanılabilecek yükseklikteki uzun masa. **—2.** Ayaküstü yemek yenilen yerlerde, duvar boyunca uzanan, önüne tabure de konabilen dar raf. (Müşterinin, yiyeceği yemeğin tabağını ya da tepsisini koymasına yarar.) **—3.** Kimi kâğıt ya da şans oyunlarında oyunu oynatanın ortaya koyduğu para. **—4.** At yarışı, toto vb. oyunlarda sonuç için seçilen tek olasılık. **—5.** *Banko geçmek,* sonucu tek olasılığa bağlamak.

—Mak. san. Bir takım tezgâhında araba-

ların ve örs aynalarının devinimini sağlayan yatay kızak yollarının bulunduğu bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Deney bankosu,* bir motorun, farklı rejimlerde ayırtedici niteliklerini ve yetkinliklerini ölçmeye yarayan tesisat.

—Tıp tar. *Hipokrat bankosu,* uyluk kemiği kırık ve çıkıklarını tedavi etmek için eskiden kullanılan çıkrıklarla donatılmış yatak.

◆ sıf. Banko olarak önerilen ya da oynanan: *Haftanın banko maçları, banko atları.*

◆ ünl. Şans oyunlarında ortadaki paranın tümüne oynandığını anlatır.

—ANSİKL. Mak. san. Makine, özellikle takım tezgâhı bankolarının, parçaların ağırlıklarını ve işlenmelerinden doğan kuvvetleri, biçim değişikliğine uğramadan karşılaması, titreşimleri yeterince sönümlemesi gerekir. İster kaynakla, ister dökümle yapılsın, bankoların beklenen bükülmezliği göstermeleri için büyük ölçüde destek ağıyla donatılması zorunludur.

BANKO a. (ital. *banco*). **1.** İskambil oyunu; biri kasayı tutan iki ya da daha fazla oyuncu arasında 32 kâğıtla oynanır. (BANKA da denir.) **—2.** *Banko demek,* bakara ve benzeri oyunlarda kasaya karşı tek başına yeri görmek.

Bank of America, 1904'te, italyan Amadeo F. Giannini (1876-1949) tarafından, kendi ülkesi göçmenlerinin birikimlerini toplamak amacıyla Kaliforniya'da kurulmuş bir ABD bankası. Amerikan bankalarının çoğunluğunun aksine, San Francisco ve batı kıyısında çalışmaya başlayan banka, özellikle tarım alanına ağırlık vererek, gerek ABD'de, gerek bütün dünyada son derece önemli bir gelişme gösterdi.

Bank of Bahrain and Kuwait BSC (BBK), çokuluslu banka. 1986 yılında İstanbul'da şube statüsüyle kurulmuş olan Bank of Bahrain and Kuwait, ticari bankacılık yapmaktadır. Ödenmiş sermayesi 4,9 milyar TL'dir. 1990 yılı sonu itibariyle toplam mevduatı 0,9 milyar TL'ye, krediler toplamı 25,6 milyar TL'ye, aktifleri toplamı 34,2 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bankanın genel merkezinden temin ettiği döviz kredileri fon kaynaklarının hemen de tamamını oluşturmakta ve bu fonlara ödenen yüksek faiz bankanın kârlılığını aleyhte etkilemektedir.

Bank of the united states, ABD'nin, 1791'de 20 yıllık bir dönem için çalışmasına izin verilen federal düzeydeki ilk bankası. İkinci banka da yine 20 yıllık bir süre için 1816'da kurulmuştu. Bank of the united states, ülkenin iktisadi gelişmesine katkıda bulundu. Bununla birlikte, "küçükler"i zor duruma düşürmekle, özellikle de bir baskı aracı olmakla suçlandı. Bu nedenle, başkan Jackson, 1832'de, yeniden başkan seçilirse, bankanın ayrıcalık belgesini yenilemeyeceğine söz verdi. Böylelikle başlayan siyasi ve iktisadi çatışma, federal bankanın ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Federal sistem, XX. yy. başında yeniden örgütlendi.

BANKROFTOZ a. (fr. *bancroftose*). *Wuchereria bancrofti*'nin *variceli* ya da *pacifica* çeşidinden ileri gelen lenf filaryozu.

BANKS (John), ingiliz oyun yazarı (Londra 1650'ye doğr. - *ay. y.* 1706). Restorasyon döneminde tarihsel oyunlarıyla büyük bir başarı kazandı: Essex konu üstüne *The Unhappy Favourite* (1682), Anne Boleyn üstüne *Virtue betrayed* (1692) adlı oyunları yazdı.

BANKS (*sir* Joseph), ingiliz doğabilimci (Londra 1743 - Isleworth 1820). Cook'un ilk seferine katıldı (1768-1771) ve Avustralya ile Yeni Zelanda'nın faunasını, özellikle de keselileri inceledi. 1778'de Royal Society'nin başkanlığına getirildi, İngiltere'nin bilimsel gelişmesinde büyük bir rol oynadı. Yolculukları sırasında biriktirdiği zengin koleksiyonlar ve kitaplığı British Museum'dadır.

BANKS (Nathaniel Prentiss), kuzeyli amerikan general (Waltham 1816 - *ay. y.* 1894). İşçiydi. Massachusetts meclisi'ne (1849), ardından da başkanlığını yaptığı Federal kongre'ye (1853) üye seçildi. Massachusetts valiliği yaptı (1857 - 1859). Amerika İç savaşı'nda Potomac ordusunda tuğgeneralliğe yükseltildi. Körfez bölge komutanıyken Hudson limanını aldı (1863). 1877'ye kadar kongre üyesi kaldı, daha sonra Massachusetts için federal mahkeme üyesi olarak görevlendirildi.

BANKS adaları, Melanezya'da adalar topluluğu, Vanuatu takımadalarının kuzey bölümünü oluşturur.

BANKS adası ya da **toprağı,** Kuzey Buz denizi'nde Kanada'ya bağlı takımadalarda ada; Victoria adasının K.-B.'sında takımadaların en batıda olanı.

BANKSİA a. (ing. doğabilimcisi J. *Banks*'ın adından). Avustralya'da yetişen ve ilginç yapraklarından ve çiçeklerinden dolayı birçok türü süs bitkisi olarak limonluklarda yetiştirilen bitki. (*Proteaceae* familyası.)

BANKUL a. (fr. *bancoul;* Sumatra adasındaki esk. *Benkulen,* yeni *Bengkulu* kentinin adından). **1.** Sonda adalarında, Hindistan'da ve Güney Çin'de yetişen ve bol yağlı meyvesi için üretilen ağaç. (Bil. a. *Aleurites moluccana;* sütleğengiller familyası.) **—2.** Aynı ağacın yenebilen ve yağ çıkarılan meyvesi (bankul cevizi).

BANKURA, Hindistan'da kent, Batı Bengal'de, Kalküta'nın K.-B.'sında; 79 100 nüf.

BANLAMAK gçz. f. (fars. *bang*'dan). *Esk.* **1.** Bağırmak, haykırmak. **—2.** Ezan okumak. **—3.** Horoz sözkonusuysa, ötmek.

BANLIK a. **1.** Ban'ın unvanı. **—2.** Bir ban'ın yönettiği toprak.

BANLİYÖ a. (fr. *banlieue*). **1.** Bir kent merkezini çevreleyerek o kentin varlığını sürdürmesine katkıda bulunan, yönetsel bakımdan özerk yerleşim alanlarının tümü. (Eşanl. YÖREKENT.) **—2.** *Banliyö treni,* kentle banliyöleri arasında çalışan tren.

—ANSİKL. "Banliyö" terimi, XIII. yy.'dan beri kullanılmaktadır. O dönemde, bir kentin çevresinde yer alan ve derebeylik ya da belediye yetkesinin yargı alanına giren toprakları belirtiyordu. Banliyö, kentsel nitelikli bir bölge olmak zorunda değildi.

Çağdaş dönemde terim, daha geniş bir anlam kazandı: halkı genellikle komşu kentin etkinliklerine katılan, kentin hemen yakınındaki bölgeye de banliyö adı verildi. Gelişen sanayileşmenin iletişim ve ulaşım araçlarına da yenilikler getirmesiyle kent nüfusu, mevcut kent alanlarını doyurarak konut darlığı yarattı. Bunun sonucunda banliyö yerleşmeleri, yazlık ya da kırsal bölge olma özelliklerini yitirerek, ana kentin yatakhanelerine ve kentsel yerleşimlere dönüştü. İstanbul'da, Anadolu yakasında Suadiye, Bostancı, Kartal, Pendik, Rumeli yakasında Yeşilköy, Bakırköy gibi yerleşmeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Coğrafi açıdan bir banliyö belediyesi, bu banliyöyü kente bağlayan ilişkilerin türüyle, bu banliyönün kente uzaklığıyla (küçük ya da büyük banliyö), nüfus yoğunluğu ve bu nüfusun toplumsal yapısıyla ve temel ekonomi işlevleriyle nitelenebilir. Nitekim, kentten az çok uzak bir konut banliyösü (burjuva ya da işçi kökenli), sanayi banliyösü, sebze tarımı banliyösü vb. gibi banliyö türleri ayırt edilebilir. Kentle banliyösü arasındaki ilişkiler, en açık anlatımını, genellikle halkın günlük göç hareketlerine bağlı olan ekonomik alışverişlerde bulur.

BANMAK ya da **BANDIRMAK** g. f. *Halk. Bir şeyi bir şeye banmak, bandırmak,* katı bir şeyi sulu ya da toz halinde bir maddeye batırmak: *Ekmeği süte banmak. Çileği şekere banmak.*

—Bağc. Hem çabuk kuruması, hem renginin parlak sarı olması için üzüm salkımlarını küllü ya da potaslı ılık suya daldırmak.

—Mutf. Kurutulacak taze üzüm, incir vb.'yi, potaslı suya daldırmak. (Kurutulacak yemişler, bu işlemden sonra güneşe serilir.)

BAN MÊ THUỘT → BUÔN MA THUỘT.

BANN, Kuzey İrlanda'da ırmak, Lough Neagh'i aşar, Kuzey kanalının girişinde Atlas okyanusu'na dökülür; 137 km.

BANNER a. Huk. İç Moğolistan'da idari bölgelere verilen ad.

BANNİNG (Émile), belçikalı yönetici (Liège 1836 - İxelles 1898). Uluslararası Afrika birliği sekreteri olarak Berlin konferansı'nın (1885) toplanması ve bağımsız Kongo devletinin kurulmasıyla sonuçlanan görüşmelere katıldı. Uzun süre Léopold II'nin danışmanlığını yaptı. Özellikle Brüksel kölelik aleyhtarı konferansı'nda (1889-1892), kralın sömürgeleştirme yöntemlerine ve ilkelerine cephe aldı. Gözden düşüp taraftarlarınca da terk edilince, 1895'te görevinden ayrıldı.

BANNİNGVİLLE → BANDUNDU.

BANNİSTER (Roger), ingiliz atlet (Harrow 1929). 6 mayıs 1954'te, Oxford'da, bir mili 4 dakikanın altında (3 dakika 59 saniye 4) koşan ilk atlet oldu. 1954'te 1 500 m'de Avrupa şampiyonluğunu kazandı.

BANNOCKBURN, Büyük Britanya'da (İskoçya, eski Stirling yönetim bölümünde) kent; 3 900 nüf. Robert Bruce, 24 haziran 1314'te, İngilizler'i burada yenerek İskoçya'yı bağımsızlığa kavuşturdu.

BANNU, Pakistan'da kent, Peşaver'in G.-G.-B.'sında; 43 800 nüf.

BAÑOLAS, Gerona'nın (İspanya) kuzey-batısı'nda yer. 1887'de, burada, buzullar arası Riss-Würm döneminden kaldığı sanılan, Neanderthal insanı soyundan bir insanın altçene kemiği bulunmuştur.

BAÑOS DE CERRATO, İspanya'da (León, Valencia ili) kent, Valladolid'in K.-D.'sunda; 7 500 nüf. Vizigotlar'dan kalma (kral Recesvinto'nun adak yeri [661]), güzel onarılmış San Juan Bautista kilisesi.

BANOTU a. Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen ikiyıllık ya da çokyıllık zehirli otsu bitki. (Bil. a. *hyoscyamus;* patlıcangiller familyası.)

—Eczc. *Banotu yaprağı.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Banotu büyük yapraklı, sarımsı mor çiçekli, 25-80 cm boyunda otsu bir bitkidir. Yaprakları 30 cm uzunluğunda, 8 - 10 cm genişliğinde, kısa saplı ve koyu yeşildir. Yaprakların tadı acı, kokusu ağır ve bulantı vericidir. Olgunlaşınca bir kapakla açılan meyvesinde çok sayıda tohum bulunur. Banotu Avrupa'da ve Türkiye'de özellikle tarla kenarlarında ve viraneliklerde bol yetişir. Türkiye'de yetişen başlıca türleri: ak banotu *(Hyosciamus albus),* sarı banotu *(H. aureus),* mardin banotu *(H. leptocalyx),* kara banotu *(H. niger),* cüce banotu *(H. pusillus)* ve mor banotu *(H. reticulatus).* Anayurdu Mısır olan *H. muticus,* alkaloit oranının yüksekliği nedeniyle sanayide alkaloit elde etmede kullanılır. İsrail'den getirtilen tohumlarla İstanbul'da (Maltepe) üretilen bu banotunun yapraklarında % 0,8 oranında alkaloit saptanmıştır. Banotuna halk arasında *benk, bengildek, berç, batbatotu* da denir.

—Eczc. Çiçek açtığı zaman toplanan banotu yaprağı (en çok *Hyoscyamus niger* ve *H. albeus*) % 0,05 hiyosiyaminli banotu tozu elde etmeye yarar, onunla da alkollü banotu tentürü ve özütü hazırlanır. Bu ilaçlar antispazmodik ve hipnotik etkileri için kullanılır. Bileşik banotu yağı romatizma ve kulak ağrılarına karşı dıştan sürülerek uygulanır. Ayrıca banotu yaprakları antiastmatik sigaraların bileşimine girer.

BANOVİCİ, Yugoslavya'da (Bosna -Hersek) kent, Saraybosna'nın K.'inde; 5 400 nüf. Kömür ocakları.

BANPOTSUN ya da **BANPOCUN,** Çin'de Cilalıtaş devrinden kalma sit, Şaanşi'de Şian'ın yakınında. Yangşao kültürünün merkezi (İ.Ö. 6000); Yangşao kültürünün temel özelliği, süslenmiş ya da boyayla insan ve hayvan motifleri çizilmiş çanak çömleklerdir.

Banque générale, iskoçyalı John Law* tarafından 2 mayıs 1716'da Paris'te kurulan banka. Önce mevduat ve iskonto bankası iken, sonra emisyon bankası oldu: 500'er liralık 1 200 paya bölünmüş olan 6 milyon liralık sermayesinin dörtte biri nakden, dörtte üçü de devlet tahvili olarak ödenmişti. 4 aralık 1718'de devletin bütün hisse senetlerinin tek sahibi durumuna gelmesiyle Krallık bankası (Banque royale) ilan edildi.

Banque nationale de Paris (BNP), Banque nationale pour le commerce et l'industrie (BNCİ) ile Comptoir national d'escompte de Paris'nin (CNEP) 1966'da birleşmesiyle oluşan fransız bankası. BNP ortak çalıştığı bankalardan, yavru şirketlerden, bölgesel bankalardan, şubelerden ve temsilcilik bürolarından oluşan çok geniş bir ağa sahiptir.

BANQİAO → BANÇİAO

BANQUO ya da **BANCO,** Duncan'ın hükümdarlığı sırasında (XI. yy.) İskoçya'nın K.'inde, Lochaber'da krallık genel valisi *(thane)*. Kralın kuzeni Macbeth ile birlikte çok büyük bir ayaklanmayı bastırdı; daha sonra Danimarkalılar'ı yenilgiye uğrattı. Macbeth'in, tahtı ele geçirmek için Duncan'ı öldürmesine tanık oldu ama sesini çıkarmadı (1040). Katilin kendisinden kuşkulanması üzerine bir yemek sırasında boğduruldu (1050'ye doğru). Bu olay Shakespeare'e *Macbeth*'in bir sahnesi için malzeme oluşturdu: cinayet işleyerek tahtı ele geçiren Macbeth, sarayda verdiği bir şölende, yalnızca kendisine görünen ölü Banquo'nun hayaletiyle karşılaşır ve dehşetten donakalır.

BANSBARİA, Hindistan'da kent, Hooghly ırmağı kıyısında, Kalküta'nın kuzey banliyösünde; 61 700 nüf.

BANSHAN → BANŞAN.

BANSKÁ BYSTRICA, Çekoslovakya'da kent, Orta Slovakya'nın merkezi, Slovenske Rudohorie dağlarında, Hron ırmağı kıyısında; 70 000 nüf. (1989). XIV. yy.'da bir gümüş ve bakır madenleri bölgesinin merkeziydi. XV. ve XVI. yy.'lardan kalma güzel evler. Şato. Müzeler. Tuhafiye gereçleri. Kerestecilik. Çimento fabrikası. Kimya sanayisi.

BANSKÁ ŠTİAVNİCA, Çekoslovakya'da kent, Orta Slovakya'da, Slovenské Rudohorie dağları bölgesinde; 10 000 nüf. Kurşun metalürjisi. Özellikle gotik ve rönesans üslubunda eski anıtlar. — XIII. yy.'dan başlanarak altın ve gümüş çıkarılan Banská Stiavnica'da, kraliçe Maria Theresia 1760'ta bir "Madencilik akademisi" kurdurmuştu.

BANŞAN ya da **BANSHAN,** Gansu'daki Maciayao yenitaş çin sit alanının nekropolisi (İ.Ö. II. binyıl). Başlıca özelliği, siyah, kızıl ve boz tonlarda, helis, koşutkenar, üçgen, damalı küremsi vazolardır.

Banşo-Şirabe-Dokoro, 1856'da Tokyo'da kurulan okul. Amacı, bilimlerin öğretilmesiyle bilimsel ve tarihsel avrupa yapıtlarının çevrilmesiydi. 1864'te yerini bir Batı bilimleri enstitüsü olan *Kaiseico* aldı.

BANT a. (fr. *bande*). Bir şeyin üstüne ya da çevresine sağlamlaştırmak, bir bölümünü örtmek, korumak, süslemek, vb. için geçirilen kumaş, kâğıt ya da plastikten uzun, dar şerit: *Yaralı kolu bantla sarmak. Bir resmi mavi bir bantla çerçevelemek.*

—Aktar. *Döner bant*, yük, eşya ya da ticari mal taşımada kullanılan aygıt. (Döner bant, genellikle sabit, kapalı devre biçiminde bir yol ile çekişi sağlayan sonsuz bir kayış ya da zincirden oluşur; yük, ya döner bandın altındaki kancalara asılarak ya da bant üstündeki platform ve tablalara yerleştirilerek taşınabilir.) — Eklemeli platformlardan oluşan ve havaalanı terminallerinde yolcu eşyalarını taşımada kullanılan çembersel döner düzenek. (Sonsuz bir zincirle çekilir.) — Çoğunlukla dökümhanelerde kullanılan ve yatay konumda, kapalı devre biçiminde çalışan metal kanatlı taşıyıcı.

—Bilş. ŞERİT'in eşanlamlısı.

—Çekird. fiz. KUŞAK'ın eşanlamlısı.

—Elektroakust. *Bant çözmek*, manyetik bir bant üzerine kaydedilmiş sözcükleri yazıya dökmek.

—Elektroakust. ve Bilş. *Ana bant*, kaydedilmiş öğelerin montajı sonucunda elde edilen ve gerek doğrudan yayında, gerekse kopyaların üretiminde kullanılan manyetik bant. || *Etalon bant*, manyetik okuma aygıtlarını ayarlamaya yarayan ve ayırtedici nitelikte işaretler taşıyan manyetik deney bandı. || *Manyetik bant*, polyester ya da dayanıklı bir başka maddeden yapılmış ve manyetikleşebilir bir katmanla kaplanmış esnek şerit. (Ses, görüntü, veri, bilgisayar programları ya da işaretlerin kaydında kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Foto. *Amors bandı*, bir fotoğraf makinesine, bir kameraya ya da bir göstericiye filmi takmaya yarayan filmin başındaki kısa film ya da kâğıt parçası. || *Deneme bandı*, elde edilmek istenen görüntünün ayırtedici özelliklerini belirlemeye yarayan ve üzerinde çeşitli değerlendirmelerle çekilmiş bir dizi görüntü bulunan bant. || *Kontrol bandı*, renklerin kertelemesini kontrol etmek amacıyla banda basılan pozitif film. (Çekime ve bu çekim için kullanılan filme göre en iyi verimi almak için banyoların ayarlanmasını sağlar.)

—İnş. Tuğla yapılarda, bir tonoz çaprazının aralama ayağı içinde ya da çevresinde bulunan sarak. || *Gergi bandı*, bir döşeme çatkısında, bacanın geçtiği yerde bırakılan dörtköşe açıklığa uçtan uca yerleştirilen yassı demir çubuklardan her biri.

—Metalogr. *Bant yapısı*, bileşenlerin bant biçiminde almaşıklığını, örneğin çelikte ferrit ve perlit bantlarını gösteren özel mikrografik yapı. (Bu yapı, bir yandan sıcak şekillendirme sırasında liflere dönüşmüş metalin katılaşırken uğradığı kimyasal heterojenlikten, öte yandan yaklaşık 800° ile 1 000°C arasında bir bölgenin yavaş soğumasından kaynaklanır. Böyle bir ürüne uzun sürecek bir işleme ve sertleştirme uygulama olanağını azaltır.). — Hafifçe farklı bileşim ve özellikte yaprakçıkların üst üste gelmesinden oluşan, özel alaşım yapısı. (Bu yapı yapraksı katışkılar içeren haddelenmiş alaşımlarda olduğu gibi istek dışı olabilir ve dilimlenme biçiminde bir yırtılmaya yol açar; bazı durumlarda özellikle oluşturulur, o zaman metale kompozit denir.) || *Bant zımpara tezgâhı*, metalografide, önparlatmada kullanılan ve mekanik parçaların bitirme işlemi tezgâhlarına benzeyen aşındırıcı bantlı aygıt. || *Kayma bandı*, mekanik olarak biçim değiştirmiş metal tanelerinde bulunan koşut kayma düzlemleri topluluğu. (Bu yerleşme, çok az doğrusal büyütmeyle "kayma çizgisi" biçiminde tanelerin inceleme olanağı verir.)

—Oy. Bilardo masasının çuha kaplı yüzünü içten çevreleyen esnek kenarlık. (*Banttan dönerek sayı yapmak*, bilardo topunu, rakip topa vurdurmadan önce, bir ya da birkaç kez banda dokundurmak.)

—Tekst. *Kenar bandı*, bir kumaşın kenarlarına değişik renkteki bir çözgü ipliğiyle işlenmiş bantlardan her biri. || *Yapışkan bant*, ütülendiğinde kumaşı kenar kıvrımına yapıştıran ısıl yapıştırıcı kumaş şerit.

—Telekom. *Bant genişliği*, bir frekans bandını sınırlayan iki frekansın farkı. || *Bant program*, yayından önce kaydedilen radyo ya da televizyon programı. || *Banttan yayın*, böyle bir programın yayını. || *Frekans bandı*, belirli iki sınır değer arasındaki frekanslar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Geçirme bandı*, önceden belirlenmiş küçük bir zayıflamayla bir filtreden geçebilen salınım frekanslarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Halk bandı* → HALK *bandı*.

—Terz. *Ara bant*, düz iki kısım arasında paralel fitiller biçiminde dikilmiş koyu renkli kumaş şerit.

—TV. *Video bandı*, görüntü ve ses kaydında kullanılan manyetik bant.

—Yapış. *Zamklı bant*, ıslatılarak karton kutu kapaklarını yapıştırmada kullanılan, kuru öntutkallamadan geçirilmiş kâğıt bant (genellikle kraft kâğıdı).

—ANSİKL. Elektroakust. Manyetik bant üzerine kayıt ilkesi, bir elektromıknatıs akısının oluşturduğu kalıcı mıknatıslanmanın kullanılmasına dayanır. *Kayıt* sırasında, bir elektromıknatısın çekirdek aralığında oluşan akı, akımın yönüne göre manyetik gereci bu ya da öbür yönde mıknatıslar. *Okuma*'da mıknatıslanmış gerecin, elektromıknatısın çekirdek aralığı önünden geçişi, devrede bir gerilim farkı ve bir akım indükler. Bu teknik, ikili bilgilerin doğrudan kaydına olanak verir. Müzik kayıtlarında kullanılan manyetik bandın genişliği 6,25 mm'dir.

Öte yandan, kullanımlarına ve geçiş hızlarına göre çeşitli modeller özel olarak incelenmiştir: 38,1 cm/sn, 19,05 cm/sn, 9,53 cm/sn ve 4,76 cm/sn. Kasetler, geçiş hızı 4,76 cm/sn olan, 3,81 mm genişliğindeki bantlarla donatılmıştır; bunların kayıt bölgesi 60 Hz - 6 500 Hz ± dB arasında yer alır. Günümüzde, daha geniş bir kayıt frekans bölgesi elde etmek için krom bioksitli bir katmanla kaplanan bantlar önerilmektedir. Bu tür bantların giderici kuvveti daha etkilidir; daha yüksek bir kipleme düzeyinde çalışırlar; daha küçük bir dip gürültüsüyle, kısa dalga boylarına (tiz sesler) çok iyi bir duyarlık gösterirler.

Bununla birlikte bu tür manyetik oksitli bant türünü kullanmak için kayıt ve okuma aygıtlarında değişiklik yapmak gerekir; farklı nitelikte bir önmanyetikleştirme akımı ve özellikle daha yüksek bir silme akımı zorunludur. Böylece, 50 Hz - 8 000 Hz ± 2 dB arasında yer alan bir kayıt bölgesi elde edilebilir. Manyetik bant, ayrıca görüntülerin kaydında da kullanılır. (→ MANYETOSKOP.)

—Telekom. Gerçek bir işaret (yani önceden bilinmeyen bilgiler taşıyan) ancak sınırlı bir frekans bandında iletilebilir; bu bandın dışında, işarete ait *frekans tayfı*'nın bileşenleri sıfır değerindedir. Gerçek bir işaretin frekans tayfı kuramsal olarak sıfır frekanstan sonsuza kadar uzanır; ama, alınan işaretin yeterli nitelikte olması için işaret enerjisinin en büyük bölümünü içeren, en büyük genlikli tayf frekanslarını eksiksiz iletmek yeterlidir. Dolayısıyla iletilecek frekans bandı, gerek bant dışı bileşenlerin en büyük göreli genlikleriyle, gerekse bu bileşenlerin taşıdığı gücün, işaretin taşıdığı toplam güce oranıyla belirlenebilir. Örneğin bir telefon konuşması için temel frekans bandı genellikle 300 Hz ile 3 400 Hz arasındaki frekansları içerir. Buna karşılık müzik iletiminde, göz ardı edilebilecek ölçüde küçük bir göreli zayıflamayla iletilen frekans bandında, yaklaşık 50 Hz ile 9 000 Hz arasındaki frekanslar yer alır.

Bir radyo yayınında kullanılan *frekans bandı*'nda, alt sınırın altında ve üst sınırın üstünde, her biri toplam gücün küçük bir kesrine, örneğin % 0,5'ine eşit olan güçler yer alır. Taşıyıcı sinüzoidal bir dalganın, sinüzoidal bir salınımla kiplenmesi, frekans ekseninde, *taşıyıcı frekans*'ın her iki yanında bakışımlı olarak yer alan salınımlara yol açar. Bu taşıyıcıyı kipleyen herhangi bir işaret, benzer şekilde taşıyıcıya göre bakışımlı *yan bantlar*'ın oluşmasına neden olur. Yararlanılan frekans bandını daraltmak için, üst ya da alt yan bantlardan yalnızca birini kullanan *tek yan bantlı* yayınlardan yararlanılır. *Artık yan bantlı* yayınlarda, bir bandı ortadan kaldırmak yerine, iki yan banttan biri için, kipleyici işaretin yalnızca en yüksek frekanslarına karşılık düşen bileşenleri aşırı zayıflatma yoluna gidilir. Bu yöntem özellikle televizyon işaretlerinin iletiminde kullanılır. *Bağımsız yan bantlı* yayınlarda, iki ayrı ve bağımsız işaretten biri bir yan banttan diğeri öbür yan banttan iletilir. Uzun mesafeli telsiz telefonda kullanılan en yaygın sistemde, dört telefon yolu, genişliği 4 kHz olan dört frekans bandı kullanılır; alt ve üst yan banttan her biri, frekans ekseninde yan yana getirilen iki yol içerir.

BANTAM a. (Bantam [Sunda adaları] kentinden). Cüce tavuk ırkı. (Bankıva türüne girer. Siyah tüylü, paçasız, beyaz kulakçıklı ve gül ibiklidir. Horozu 600, tavuğu 500 g çekebilir.)

BANTEN ya da **BANTAM,** Endonezya'da kent ve eski sultanlık, Cava adasının K.-B. ucunda. Eskiden Malezyalılar'ın, Hıntliler'in, Çinliler'in ve Araplar'ın sık sık uğradıkları bu limana, Portekizliler 1511'de ulaştılar. Avrupalı tüccarlar arasında rekabete yol açan Banten, Doğu Hindistan Hollanda şırketi'nin ılk ticaret acentesi oldu. 1603-1682 arasında Banten'de bır tesis kuran İngilizler'i püskürten Hollandalılar, sultana Hollanda'nın egemenliğini kabul ettirdiler. Birçok ayaklanmadan sonra, son hükümdar 1843'te sürgün edildı ve sultanlık Hollanda'nın yönetimine girdi. Cakarta'nın rekabeti karşısında gerileyen ve bir daha toparlanamayan Banten, arkeoloji kazıları yapılan küçük bir köy haline geldi.

BANTENG a. (malezya dilinde sözc.). Güneydoğu Asya'da yaşayan yabani öküz. (Sırtında bir kamburu vardır. Evcil zebu ırkları bantengden türetilmiştir. (Bil. a. *Bibos banteng;* boynuzlugiller familyası.)

BANTGEÇİREN sıf. Elektroakust., Elektron. ve Telekom. *Bantgeçiren filtre,* kesim frekansı ya da sınır frekansı denilen ve geçirme bandını sınırlayan belirli iki frekans arasındaki frekansta salınımları ileten elektrik filtresi.

BANTİ (Lucia LONGHİ LOPRESTİ, **Anna** — denir), italyan kadın edebiyatçı (Floransa 1895 - Roma 1985). Kocası Roberto Longhi ile Paragone adlı dergiyi çıkardı. Öykülerindeki (*Campi Elisi,* 1963) ve tarihsel romanlarındaki (*Artemisia,* 1947; *La camicia bruciata,* 1973) özenli anlatımında, sık sık gittiği ve büyük bir tutkuyla bağlı olduğu Barok müzesi'nden edindiği izlenimlerin etkisi görülür.

Banti hastalığı, nedeni bilinmeyen, başlı başına bir hastalık olduğu tartışılan ve dalak büyümesi, pansitopeni ve sindirim yolu kanamalarına yol açan bir kapı toplardamarı hipertansiyonuyla kendini gösteren ender hastalık. Adını italyan hekim Guido Banti'den (1852-1925) alır.

BANTİNG (*sir* Frederick GRANT), kanadalı hekim ve fizyolog (Alliston, Ontario, 1891 - Musgrave Harbor, Newfoundland, 1941). Macleod, Best ve Collip ile Toronto Üniversitesi'nde çalışırken pankreastaki Langerhans adacıklarından elde ettiği insülini buldu. Araştırmaları nedeniyle Macleod ile birlikte 1923 Nobel tıp ödülü'nü kazandı.

BANTLAMAK g.f. *Bir şeyi bantlamak,* bantla sağlamlaştırmak, üstüne, çevresine bant yapıştırmak: *Kutuların ağzını bantlamak. Yarayı bantlamak.*
—Ambal. Önceden ambalajlanmış ya da ambalajlanmamış belli sayıda küçük eşyayı bir bağla (yapışkan bant, kâğıt bant vb.) özel bir makinede birleştirmek.

BANTLAYICI a. Ambal. Bantlama makinesi.

BANTLIK sıf. Bılş. Kayıtlı manyetik şeritlerin bulunduğu yer.

BANTOCK (*sir* Granville), ingiliz bestecisi (Londra 1868 - *ay. y.* 1946). Birmingham Üniversitesi'nde ders verdi. Sibelius'u İngiltere'de tanıttı. Başlıca yapıtları: 3 senfoni (*Hebridean Symphony,* 1916; *Pagan Symphony,* 1936; *Celtic Symphony,* 1940); senfonik şiirler, orkestra süitleri, yalnız koro için ya da orkestra ve koro için koro yapıtları, oratoryolar (*Ömer Hayyam,* 1909); *The Song of songs,* 1922; *King Solomon,* 1937; *The Vanity of vanities,* 1937); bale yapıtları (*Aegypt,* 1892; *Pan in Arcady,* 1914); ayrıca aynı konu çevresinde toplanmış pek çok melodi yazdı. Yapıtlarında Kelt ve Doğu etkisi açıkça görülür.

BANTRY BAY, İrlanda'nın güney-batı kesiminde körfez; Cork yönetim bölümünde. Körfez yakınındaki Whiddy adasında petrol ve depolama limanı. Körfezin kıyısındakı Bantry (2 600 nüf.) küçük bir turizm merkezidir. Yakınlarında *Bantry House*'da, önemli halı ve sanat yapıtları koleksiyonu.

BANTSÖNDÜREN a. Elektroakust., Elektron. ve Telekom. *Bantsöndüren filtre,* iki kesim frekansı arasındaki salınımları büyük ölçüde zayıflatan elektrik filtresi.

BANTU a. Benue-Kongo dil grubundan Nijer-Kongo dilleri bütünü; aralarında büyük yakınlıklar bulunan bu diller Afrika'nın tüm güney bölümünde 60 milyonu aşkın kişi tarafından konuşulur.
– ANSİKL. Bantu dillerinin alanı, kabaca Atlas okyanusu kıyısındaki Kamerun dağından Hint okyanusu'na dökülen Tena ırmağının ağzına kadar uzanan bir çizginin güneyinde yer alır; kıtanın güney-doğu'sundaki Hoısan bölgesi bu alanın dışında kalır. Daha XVI. yy.'da varlığı sezilen Bantu birliği 1860 yılına doğru, *bantu* (insanlar) teriminin yaratıcısı W. Bleek tarafından tanıtlanmıştır. *Bantu* terimi sözlüksel kök *ntu* ile çoğul durumundaki insan adları sınıfına getirilen *ba* önekinden oluşur. "Ad sınıfları" denilen bu dizge, başka zenci Afrika dillerinde de bulunmasına karşın, gerçekte bantu dillerini niteleyen birinci ölçüttür: bu dizgeye göre her ad ya da adıldan önce bir önek gelir ve bu öğe adın sınıfını nitelendirir (dillere göre, tekil-çoğul karşıtlık ikilileri biçiminde düzenli olarak bir araya gelen 10 ile 20 sınıf vardır); önekin ada (sıfatlara, sayı adlarına) bağlı olan tüm sözcükler önünde yinelenmesi gerekir. Örneğin, duala dilinde *mu-na mo-sadi,* "bir küçük çocuk" ve *ba-na ba-sadi ba-lalo* "üç küçük çocuk" denir; *mu-* öneki tüm bir ad sınıfını niteler (insan canlılar); bu sınıf çoğulda *ba* önekı alır. Bir bantu dilini tanımlayan diğer ölçüt sözlüksel niteliktedir. Buna göre bu dilin, ortak bantu dilinden gelen belirli oranda kök içermesi gerekir; sözkonusu ortak dil, karşılaştırmalı yöntemle yeniden oluşturulan varsayımsal bir dildir; yapıları bakımından birçok benzerlik sunan birtakım Kamerun ve Nijerya dili de (tiv, bamileke) böylelikle bantu kümesinden ayrılabilir. Çok sayıda bantu dilinde (ancak tümünde değil) ortak olan daha başka özellikler de vardır. Sesbilgisi düzleminde, ortada bulunan bir [a]'nın çevresinde dengeli bir biçimde dağılan kökenlerin ünlü dizgesi, ünlü uyumunun önemi, titremlerin anlam ayırıcı işlevi bu özellikler arasında sayılabilir. Biçimbilim düzleminde yer alan bir özellikse bu dillerin bitişimli diller olmasıdır: ad gövdeleri, değişmez bir köke bitiştirilen sözlüksel soneklerle elde edilir; dilbilgisel sonekler fiilin belirttiği eylemin görünüşünü ya da kipliklerini gösterir.

Bantu dillerinin sayısı, kimi yazarlara göre, 300 ile 600 arasında değişir. Zenci Afrika'nın 3 milyondan fazla kişi tarafından konuşulan ilk 10 dilinden 4'ü bantu dilidir: ruanda, makua (Mozambik), zulu ve ksosa (Güney Afrika Cumhuriyeti). Diğer dillerse, bırçok topluluğun ıkinci dil olarak konuştuğu, önemli iletişim araçlarıdır: suahili (Kenya, Tanzanıya, Zaire'nin doğusu), lingala (Zaire'nin kuzeyi), kongo (Kongo ırmağının denize kavuştuğu bölge). Belirli bir yayılım gösteren diğer diller arasında duala (Kamerun), fang (Kamerun ve Gabon), luba (Zaire'nin güney-doğu'su), çokue, lunda ve mbundu (Angola), herero (Namibya), kikuyu (Kenya), ganda (Uganda), bemba (Zambiya), şona (Zimbabve), tsonga (Mozambik), tsvana (Botsvana), svazi (Svaziland), sotho (Lesotho) sayılabilir.

BANTULAR, aynı aileden diller konuşan, ama gene de özgül kültür özellikleri taşıyan güney ekvator Afrika halklarının tümü (Boşimanlar ve Hotantolar dışında).

Yenitaş döneminde Sahra'nın kuraklaşması, İ.Ö. II. binyılın sonu ile I. binyılın sonu arasında, Nijer ile Ubangi arasındakı bölgeden başlayarak, büyük proto-bantu göçlerine yol açtı. Pigmeler'in topraklarından geçen Proto-Bantular, önlerindeki avcı ve toplayıcı halkları geriye süre süre, büyük ormanın güneyindeki Aşağı Kongo bölgesine vardılar. Teknik bilgileri, özellikle demiri işlemeleri ve sayısal üstünlükleri sayesinde, tarıma elverişli bu savan bölgelerinde parlak bir gelişme gösterdiler.

Bantu göçleri yüzyıllar boyunca sürmüş ve bunlar hakkında henüz tam bir bilgi edinilememiştir; ancak, dilbilimcilerin çalışmaları ve arkeoloji buluntuları sayesinde bu göçlerin izleri yavaş yavaş ortaya çıkarılmaktadır. İlkin büyük göller ve Shaba bölgesinde yerleştikten sonra, hoisan avcılarıyla toplayıcı Hotantolar'ı sürerek, Güney Afrika'ya kadar ilerlediler.

Karangalar, Moireler, Rovziler gibi çeşitli grupları kapsayan Şonalar, Rodezya yaylasını dalga dalga işgal ettiler. XV. yy. ortasından başlayarak, geniş Monomotapa İmparatorluğu'nu kurdular. Büyük bir olasılıkla, bu imparatorluk, ekonomileri altın işlemesine dayanan, ama haklarında az şey bilinen teokratik tipte başka imparatorlukların yerini almıştı. Vasallerin ayaklanmaları, yeni devletlerin kurulması ve Portekizliler'in ortaya çıkmasıyla XVI. yy.'dan sonra hızlı bir gerileme süreci başladı. Abutua krallığı, Çangamira hanedanı yönetiminde (XVII. yy. sonu), tüm Rodezya yaylasını işgal ederek Portekizliler'i deniz kıyısına sürdü. Sonrakı yüzyıl boyunca da büyük bir gelişme gösterdi.

Uzun süre Ngoniler ile Sotholar'ın, XVII. yy.'dan başlayarak Zambezi'nin güneyinde geliştiği sanılmıştır. Gerçekteyse, Güney Afrika'da ortaya çıkışları kuşkusuz çok daha eskilere uzanır (V. yy. ?). Her ne olursa olsun, 1700'de Ngoniler güneyde Kei ırmağına varmışlardı. Kuzeydekiler, özellikle Zulular, belki de Portekizliler'in mısırı ülkelerine sokmaları sonucu, bir nüfus patlaması gösterdiler. Bu demografik patlama, onları kuzeye doğru yayılmacı geniş bir askeri harekâta sürükledi. Bu harekâtın en ünlü evresi, Çaka döneminideki zulu savaşları oldu (1820-1830). Güneydekiler yani Ksosalar, Hoisanlar ile karıştılar. Avrupalılar ile ilişki kurup, onlarla ticaret yapmaya başladılar, onların topraklarını ele geçirmesine izin vermediler.

Drakensberg dağları Ngoniler'i Tsvanalar ile Sotholar'ın savaşçı etkinliklerinden korudu. Bu topluluklar Veld'de gelişme gösterdiler ve XVII. yy. sonundan başla-

yarak, çeşitli devletler kurdular. Transvaal'in güneyinde ve batısında yaşayan Kgotlalar, Hurutşeler ve Kuenalar için de aynı durum sözkonusudur. XVIII. yy. sonunda, bu kez Pedi, Nguoketse, Hurutşe ve Tlhaping devletleri ortaya çıktı. Ancak Kalahari çölü batıya doğru yayılmalarını sınırlandırdı. 1820'ye doğru, Shotholar Çaka'nın zorlamasıyla bugünkü yurtlarında toplandılar. (→ BASUTOLAND.)

Mozambik kıyısına, reislikler halinde kümelenen Tsongalar yerleşti. Kuşkusuz batıdan, Zambezi ve Limpopo vadilerinden gelen Tsongalar, Portekizliler ile maden ticaretine girişti. Vendalar, Limpopo vadisi ileTransvaal'in kuzeyine yerleşerek, Şonalar ile bağlantıyı sağladılar.

Ngoniler, 1821'de Çaka'ya yenilgilerinden sonra, 1837'de Boer'ler tarafından Limpopo ötesine sürülen Ndebeleler (ya da Matabeleler) gibi, kuzeye çekilirken yolları üzerinde ne varsa kırıp geçirerek, Rodezya yaylasını talan ettiler. Malaviler' in (Nyancalar, Cevalar, Tumbukalar, vb.) yüzlerce yıldır yaşadıkları Nyasa gölü dolaylarına vardılar, büyük bir kırıma giriştiler, kalan halkı da köleleştirdiler.

XIX. yy. sonunun önemli olayları kölecilerin Zambezi havzasındaki etkinliklerinin yeni bir yükselme göstermesi ve halkların birbiriyle karışımlarına son veren İngilizler'in Güney Afrika'ya yerleşmesidir.

BANTUSTAN a. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde zenci halka ayrılmış "ulusal yuva"ların her birine verilen ad. (HOMELAND da denir.)

—ANSİKL. Bu coğrafi bölümleme biçimi 1954'te ortaya atıldı ve o tarihten bu yana, sınırları 1936'da belirlenmiş "rezervler"e dayandırılarak 9 bantustan kuruldu. Bantustanlar da bloklara (35) ayrıldı ve yüzölçümlerinin 170 000 km²'yi (Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yedide birinden az) aşmaması karara bağlandı. 1971'de çıkarılan "Bantu Homelands Act" ile bu "ırk ve dil" bölgelerinin bağımsız uluslar düzeyine getirilmesi programlandı ve Transkei, Bophuthatswana, Venda ve Ciskei'ye bu statü tanındı, ama bağımsızlıkları uluslararası düzeyde tanınmadı. Bantustanların iktisadi gelişmesi, Komisyon'un (hazırladığı rapor bantustanların kurulmasına temel oldu) tahminlerinin çok gerisinde kaldı. 1989'da toplam nüfusu 6 622 000'i bulan bu topraklar, daha çok niteliksiz işçi kaynağıdır.

BANU a. (fars. *bānū*). *Esk.* **1.** Kadın, hatun, hanım. **—2.** Kraliçe, prenses. **—3.** *Banu-yı maşrık,* güneş. || *Banu-yı mısır,* Yusuf ve Zeliha öyküsünün kadın kahramanı.

BÂNÛ HANIM, asıl adı **Cevheriye Bânû,** türk halk şairi (Çerkeş, Çankırı, 1864 - *ay. y.* 1914). Köy okulunda öğrenim gördü ve hiç evlenmedi. Kadiri tarikatına bağlıydı. Âşık Dertli'nin çırağı Geredeli Figani'den etkilendi. Ölmeden önce şiirlerini yaktı. Nefes tarzında söylediği birkaç manzumesi bugüne kalmıştır.

BĂNULESCU (Ştefan), rumen yazar (Făcăeni - Ialomiţa 1929). Kısa öykülerinde (*l'Hiver des hommes* [fr. çev.], 1965), yarı etnolojik betimlemelerle, ilkel kavimlerin düş evrenini bir arada verir. Bu büyülü gerçekçiliğe *Lettres de province*'de (fr. çev.) [1976] ve *Livre du millionnaire* adlı romanda (fr. çev.) [1977] rastlanır.

BANVİLLE (Théodore DE), fransız şair (Moulins 1823 - Paris 1891). Her şeyden önce, hem burjuva maddeciliğine, hem de içtenlikten yoksun olmakla suçladığı ilk romantik kuşağın tavırlarına karşı horgörüsünü dile getirdi (*les Stalactites,* 1846) Baudelaire'ci "taş düşü"nden ("rêve de pierre") ders almadan (*le Sang de la coupe,* 1857) Yunanistan sanatında ve yalnızca ustalıklarına önem verdiği (*Trente-Six Ballades joyeuses,* 1873) büyük retorikçilerin şiirinde "sanat için sanat" ilkesinin kanıtlarını aradı (*Odes funambulesques,* 1857) ve böylece parnas şairlerinin sayılı ustaları arasına girdi. Perili ve tarihsel (*Gringoire,* 1866) güldürülerle öyküler de (*Madame Robert,* 1887) yazan Banville özellikle, yapmacığı sanatla karıştıran "bir dize cambazı" olarak tanındı (*Petit Traité de versification française,* 1872).

BANYA a. Sindhi dili için kullanılan yazılardan biri.

BANYAĞI a. Banotundan elde edilen yağ. (Romatizma ve kulak ağrılarına karşı kullanılır.)

BANYA LUKA → BANJA LUKA.

BANYO a. (ital. *bagno*'dan). **1.** Bir evde, bir dairede özellikle vücut bakımı için düzenlenmiş, içinde duş, küvet, lavabo, klozet, kimi zaman da bir taharet çanağı bulunan bölüm. **—2.** Yıkanmak, bir kimseyi yıkamak ya da suya girmek eylemi: *Banyoya girmek. Bebeğin banyo saati geldi. Deniz banyosu.* **—3.** Özellikle küvette içinde yıkanılan su: *Sıcak, soğuk banyo.* **—4.** İçine girip yıkanılan küvet; tekne: *Sular kesilecek, banyoyu doldur.* **—5.** İşlevi açısından ele alınan su ısıtma aygıtı; termosifon.*Banyoyu yaktım, su birazdan ısınır.* **—6.** Sağlığı koruma ya da tedavi amacıyla bedeni, bedenin bir bölümünü bir şeyin etkisine bırakma: *Buhar banyosu. Çamur banyosu. Güneş banyosu. Kum banyosu.* **—7.** Sağlığı koruma ya da tedavi amacıyla bedenin bir bölümünün etkisine bırakıldığı ortam, sıvı: *Yaralı parmağı için tuzlu su banyosu hazırlamak.* **—8.** *Banyo havlusu,* yıkandıktan sonra kullanılan büyük havlu. || *Banyo kazanı,* termosifon (halk.). || *Banyo küveti,* su doldurularak içinde banyo yapılan sağlık aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl. Sıh. tes.) || *Banyo yapmak, almak,* yıkanmak. || *Banyoya girmek,* yıkanmak vb. gereksinimlerini gidermek için banyoyu kullanmak.

—Câmc. *Cam banyosu,* bir fırının havuzunda ya da potada bulunan erimiş cam.

—Elektrokardiyol. *Elektrostatik banyo,* statik elektriğin tedavi amacıyla kullanılması. (Hasta potansiyel farkı yüksek, fakat şiddeti çok zayıf bir akıma tutulur. Banyo, beslenme ve dolaşım üzerine uyarıcı, sinir sistemi üzerine yatıştırıcı etki yapar.)

—Elektrotekn. Erimiş halde susuz elektrolit.

—Foto. Duyarlı yüzeyleri işlemek için gerekli maddeleri erimiş durumda içeren sıvı. (Örneğin izhar, tespit banyoları.) || *Banyo çerçevesi,* çekilmiş pelikküllerin izhar banyosu tanklarında düşey durabilmesi için yerleştirildiği düzenek. || *Bir filmi banyo etmek,* banyo işlemlerini gerçekleştirmek.

—Kaynakç. *Kaynak banyosu,* kaynak işlemi sırasında yerel olarak eriyen metal. (Eritme kaynağı yöntemlerinde, dolgu metali kullanılmadığında banyo yalnızca ana metalden, kullanıldığında ana metal ve dolgu metalinden oluşur. Kaynak banyosunu oluşturan metal, katılaştıktan sonra "erimiş metal" adını alır ve kapladığı hacme "erimiş bölge" denir.) [Eşanl. ERİMİŞ METAL BANYOSU.]

—Kırs. inş. *İlaçlama banyosu,* koyun ve sığırlardaki asalakların yok edilmesi için bu hayvanların daldırıldığı ilaçlı suyla dolu kâgir çukur.

—Kim. Değişmez bir sıcaklık elde etmek amacıyla bir ısı kaynağı ve ısıtılacak madde arasına yerleştirilen ısı iletici ortam. — Böyle bir ortamı ve ısıtıcı elemanları olan aygıt. (Hava banyoları, su banyoları [benmariler] ve kum banyoları kullanılır.)

—Metalürj. *Su verme banyosu,* su verme işlemi yapmaya yarayan sıvı. || *Tuz banyosu,* erimiş tuz kütlesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sağl. kor. *Köpük banyosu,* pudra, sıvı ya da tanecikler halinde sağlığa yararlı madde. Musluktan akan suyun altında banyonun içine döküldüğünde bol miktarda durağan köpük meydana getirir, banyo suyuna güzel bir koku verir, çoğunlukla suyu renklendirir ve yumuşatır.

—Tekst. Boyarmaddelerin, apre maddelerinin ya da tekstil katalizörlerinin bir çözücü ya da su içindeki çözeltisi. || *Banyo beslemek,* boyama sırasında eksikliği görülen boyarmaddeleri, katalizörleri, vb. banyoya eklemek. || *Banyo besleyici,* banyo beslemeyi sağlayan düzenek. || *Banyo oranı,* boyanacak tekstil maddesi kütlesinin banyo hacmine bölümü.

—Tıp. Vücudun tümünün ya da bir kısmının sağlık ya da tedavi amacıyla daldırıldığı sıvı, yarı sıvı ya da gazlı ortam: *Yaralı parmağı tuzlu suyla banyo etmek.* || *Çamur banyosu,* insan vücudunun baş dışarıda kalmak üzere radyoaktif çamura gömülmesi. || *Güneş banyosu,* bir süre vücudu güneşe göstermek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. Veteriner hekimlikte banyolar akarlarla (kene, uyuzböceği, vb.) ve böceklerle (pire, bit, vb.) savaşmak için kullanılır. Orta ya da küçük boy hayvanlar akar ya da böcek öldürücü ilaçlı sulara daldırılır. Büyük boy hayvanlarda banyolar ancak yerel olabilir, yani yalnız hasta olan bacaklar banyoya sokularak tedavi edilir.

◆ **banyolar** çoğl. a. Kaplıca kürlerinin uygulandığı yer: *Banyolara gitmek. Bursa'daki banyolar.*

—ANSİKL. Metalürj. Tuz banyoları erimiş halde genellikle alkali ya da toprak-alkali tuzların karışımıdır (sodyum ya da potasyum klorürler, nitratlar, nitritler, karbonatlar, siyanürler). Bu banyolar kimyasal bir tepkimeye girmeden (yansız banyolar) bir parçayı istenen sıcaklığa getirmede (ısıtma ya da soğutma) ya da ısılkimyasal (semantasyon, nitrürleme) ve elektrokimyasal işlemleri gerçekleştirmede kullanılır. Yansız banyolar, aşamalı suverme ya da ısıl suverme işlemlerinde parçaların soğumasını ansızın durdurmayı sağlar; ayrıca, suvermeden sonra uygulanacak menevişleme işleminde parçaların ısıtılması için de kullanılır. Erime sıcaklıkları 140°C (% 55 potasyum nitrat ve % 45 sodyum nitrit) ile 1 250°C (arı baryum klorür) arasında değişen, çoğunlukla ötektik bileşimli birçok değişik tuz karışımı vardır. Bazı tuz banyoları hızla uygulanan ısılkimyasal ve yüzeysel semantasyon işlemlerinde kullanılır; bu banyoların bileşimlerine göre, karbürleme, nitrürleme, fosfatlama ya da sülfinleme işlemleri gerçekleştirilir.

Suverme banyolarının hazırlanmasında en yaygın olarak kullanılan sıvılar şunlardır: hızlı suverme için su (normal veya tuzlu) ve soğutucu karışımlar (salamuralar); orta hızdaki suverme için mineral ya da bitkisel yağlar (kolza yağı), gliserinli su, petrol; ağır suverme için erimiş metaller, erimiş alaşımlar, erimiş tuzlar.

—Sıh. tes. En çok kullanılan banyo küvetleri pikten ya da çelik sactan yapılır ve emayedir. Lüks modeller seramikten ve mozaik ya da mermerle kaplı betondan yapılır. Yer dar olduğu zaman oturaklı *küçük küvet* ya da *duş teknesi* kullanılır.

—Tıp. Çoğu zaman tedavi amacıyla kullanılan banyolar tam ya da kısmi (oturak banyosu, yarım banyo, ayak banyosu vb.) olabileceği gibi sıvı, gaz ya da katı maddelerle de yapılabilir.

• *Sıvı banyo,* sade ya da ilaçlı olabilir. Sade banyo sade suyla yapılır, sıcak ya da soğuk olur. Sıcaklık genellikle 35-37°C' tır. Heyecan, uykusuzluk ve çocuk çırpınmalarında banyo yatıştırıcı olarak tavsiye edilir. En çok kullanılan ilaçlı banyolar şunlardır: alkali banyo (sodyum karbonat); potasyum permanganatlı banyo; bazı deri hastalıklarında kullanılan nişastalı banyo; hardallı banyo; kükürtlü banyo. Maden sularıyla yapılan banyolar, kaplıca tedavisinin bir parçasıdır ve etkileri bileşimlerine göre değişiktir. Deniz banyoları güçlendiricidir, ama sinirli kişiler için uyarıcı etki yapar. Deniz banyolarına, suyun ısı derecesinden ya da çırpıntısından ötürü dayanamayanlara küvet içinde sıcak deniz suyu banyoları öğütlenir. (→ DENİZ tedavisi.)

• *Gaz banyoları,* ısıtılmış kuru hava ya da buharla yapılan terleme banyolarıdır (buhar banyosu), hastaların serbestçe oturduğu büyük etüvler içinde ya da başın dışarda kaldığı sınırlı etüv ya da kasalar içinde yapılır. 35°C'tan 65°C'a kadar ısıtılmış havanın kullanıldığı etüvler kuru etüvlerdir, 35°C'tan 50°C'a kadar su buharı içerenlerse ıslak etüvlerdir. Kuru etüvlerde tütsüleme, nemli etüvlerde ilaçlı buhar kullanılarak tedavi yapılabilir. *Rus* ya da *fin banyosu* (sauna) bir çeşit nemli etüvdür, girilip çıkıldıktan sonra, soğuk suya girilir, dinlenilir ve masaj yapılır. Türk banyosu ya da hamamında soğuk suya girme yoktur.

• *Katı banyolar* (madensel çamurlar), taşıdıkları madensel tuzlar ve özellikle radyoaktif nitelikler bakımından maden suları banyosu gibi etki gösterir. Özellikle süreğen romatizma tedavilerinde uygulanır.

• *Güneş banyoları,* herhangi bir sakınca (verem başlangıcı, verem, deri hastalıkları, vb.) olmadığı takdirde yapılabilir; ilk günlerde vücudun çeşitli bölgeleri kısa süre güneşe tutulmalı, özellikle alışkın olmayan kişilerde ve yerinden kıpırdamayacak olanlarda hiçbir zaman otuz dakikayı geçmemelidir. Aşırı güneş banyoları sonucunda ağır olaylar ortaya çıkabilir: güneş çarpması (1., 2., hatta 3. derece yanıklar), sıcak çarpması (beyin zarı bozuklukları, sindirim bozuklukları, vb.), önceden var olan hastalıkların ağırlaşması (akciğer veremi). Fakat, hekimin tavsiyesine göre yapılan güneş banyosu (ya da güneş tedavisi) morötesi ışınların en iyi uygulanma şeklidir. (→ HELYOTERAPİ.)

BANYOL a. (lat. *balneum,* banyo'dan). Esk. denizc. Eskiden denize kıyısı olan ülkelerin tersane zindanlarına verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlı banyolları, Avrupa banyollarına göre çok iyi koşullara sahipti. Banyollara savaş esirleriyle, cinayet, hırsızlık, sahtekârlık, kalpazanlık vb. gibi suçlardan hüküm giymiş mahkûmlar hapsedilirdi. Bu mahkûmlar donanma limandayken tersane işlerinde çalıştırılır, sefere çıktığında ise güçlü ve sağlıklı olanlar gemilere kürekçi olarak alınırdı. Osmanlı banyolları Sultan Abdülaziz'in tersanelerde yaptığı büyük yenilik hareketi sonucunda 1865'te kapatıldı.

BANYOLU sıf. **1.** Banyosu olan. **—2.** İçinde özel banyo dairesi olan otel odası için kullanılır: *Banyolu odaların fiyatı daha yüksek.*

BANYULS-SUR-MER, Pyrénées-Orientales'da (Fransa) komün, Albères kıyısında; 4 294 nüf. Sayfiye merkezi. Maillol'un ölüler için yaptığı anıt. Deniz biyolojisi laboratuvarı. Likör yapımı.

Banz, Bavyera'da Main nehri üzerinde, Bamberg'in K.'inde eski manastır. 1069'da kuruldu. 1698'den başlayarak yeniden inşa edildi (Dientzenhoferler'e ait güzel bir kilise, B. Neumann'ın yapıları) ve özellikle XVIII. yy.'da en gözde dönemini yaşadı.

BANZAROV (Dordji), moğol bilim adamı (Selenga ırmağı kıyıları 1823 - *ay. y.* 1855). Moğollar'ın Buryat boyundan bir şaman ailesinin oğludur. Kazan Üniversitesi tarih ve dilbilim bölümü'nü bitirdi (1846). Aynı yıl Moğollar'ın toplum, tarih, din ve kültür yapılarını inceleyen ve şamanizm konusunda ilk araştırma olan *Çernaya vera ili şamanstovo u Mongolov* (1846) adlı yapıtını doktora tezi olarak sundu. Türk ve moğol toplumlarının kültürel tarihini inceleyen yapıtları da vardır.

BANZER SUÁREZ (Hugo), bolivyalı albay ve devlet adamı (Santa Cruz 1926). R. Barrientos hükümetinde bakanlık yaptı (1966); sonra La Paz Askeri okulu yöneticiliğine getirildi (1969). J. J. Torres hükümeti tarafından sürgüne gönderildiyse de, Movimiento nacional revolucionario'nun (MNR) yardımıyla hükümeti devirmeyi başardı ve 1971'de cumhurbaşkanı oldu. 1973'te MNR onunla ilişkileri kopardı. Banzer, Cochabamba ayaklanmasını (1974) acımasızca bastırdı ve sıkıyönetim ilan etti. Yavaş yavaş ordunun bir kesiminin ve köylülerin desteğini yitiren, ABD'nin baskılarıyla karşılaşan Banzer, 1978'de seçime gitmek zorunda kaldı. Seçim sonuçlarında hile yaparak, kendi adayı general Pereda Asbún'un iktidara gelmesini sağladı. Pereda Asbún, istifa etmek zorunda kaldıysa da, Banzer Suárez ordunun bir bölümünün lideri olarak kaldı. Arjantin'de büyükelçiyken, 1980 cumhurbaşkanlığı seçimlerine sağın adayı olarak katıldı ve seçimi üçüncü sırada bitirdi.

BAO AN ya da **PAO NGAN,** Çin'in kuzey kesiminde (Gansu) halk; 5 500 nüf. (1960); bir moğol dili konuşan Bao An'ların toplumsal yapısı (babaerkillik, kadınların ikinci derecede rol oynamaları vb.), islam din ve kültürünün etkisiyle değişmiştir. Günümüzde vahalarda tarımla uğraşan Bao An'ların iktisadi durumları, 1949'dan sonra konut koşullarıyla birlikte sulamanın da büyük ölçüde geliştirilmesiyle düzelmiştir.

BAOBAB a. (ar. *bu hibab,* çok tohumlu meyve'den). Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç. (Bil. a. *Adansonia digitata;* bombacacea familyası.)

baobab

—ANSİKL. *Adansonia* cinsinin, Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde on kadar türü yetişir; çok büyük olan bu ağacın boyu 20 m'yi geçmez; ama, gövdesinin dibinde çevre uzunluğu 25 m'yi aşabilir; kalın dalları da yanlara uzanır. Odunu yumuşak ve hafiftir. Parlak olan yaprakları, biçim bakımından atkestanesinin yapraklarını andırır. Meyveleri iri, odunsu bir kapsül biçimindedir ve "maymun ekmeği" adıyla tanınır; yumurta biçiminde, portakal büyüklüğünde ve etli kısmı ekşimsi olup yenebilir, içinde dağılabilen tohumlar taşır.

BAOCİ ya da **BAOJİ,** Çin'de kent, Şaanşi'de, Vei Hı ırmağı kıyısında demiryolu kavşağı. Demiryolu gereçleri yapımı. Donatım malları.

BAO DAİ, Vietnam imparatoru (Huê 1913). İmparator Khai Dinh'in oğlu olan ve Fransa'da yetişen prens Vinh Thuy, Bao Dai adıyla imparatorluk tahtına oturmak üzere 1932'de Huê'ye döndü. 1933'te istifa eden milliyetçi bakanı Ngô Dinh Diêm'in muhalefetine karşın, sömürge yönetimini kabul etti. Japon baskısı sonunda 1885 tarihli Fransız protektora antlaşması'nı bozdu (11 mart 1945) ve Viet-minh'in isteğiyle iktidardan ayrıldı (25 ağustos). Ama Hô Chi Minh hükümetinde "yüksek danışman" oldu. Hô Chi Minh'ten koptuktan sonraysa Fransa'ya yaklaştı; Fransa onu 1949'da resmi olmayan "Vietnam devleti"nin onaylanmayan başkanı yaptı. Ama, hiçbir siyasal ağırlığı olmayan Bao Dai, ülkesini kendi çevresinde toplayamadı. Gözden düştü ve Fransa'ya sığındı. Başkan Diêm'in düzenlediği bir referandumla da tahttan uzaklaştırıldı (ekim 1955).

BAODİNG, Çin'de kent, Hıbei'de, Pekin-Hankou demiryolu hattı kenarında; 476 200 nüf. (1990). Tarım merkezi. 1911'de kurulmuş askeri okul.

BAOJİ → BAOCİ.

BAOŞAN ya da **BAOSHAN,** Çin'de (Ciangsu) kent; Şanghay yerleşmesinin kuzey kesiminde. Demir-çelik sanayisi.

BAOTOU, Çin'de kent, İç Moğolistan'da, Huang ırmağının çizdiği büyük kıvrımın kıyısında, Pekin'den gelen bir demiryolu hattının son istasyonu; 1 042 000 nüf. (1990). Demir-çelik ve besin sanayileri. Atom reaktörü. — 60 km kadar uzağında, günümüzde müze olarak kullanılan Vudang Cao manastırı (1749).

BAOUTCHİ platosu → BAUCHİ.

BAP → BAB.

BAPEDİLER → PEDİLER.

BAPHİA a. Tropikal Afrika'da ve Madagaskar'da yetişen ağaç; odunu kırmızı, çok sert ve çok ağırdır (sudan daha ağır). [Baklagiller takımı.]

BAPTİSTLER, Din. Protestanlığın önemli bir kolu olan baptist hareket, XVII. yy.'da İngiltere'de doğdu. Özellikle ABD'de ve Rusya'da gelişti. Bugün ABD'de özellikle zenciler ve halk kesimi arasında 20 milyona yakın baptist bulunduğu biliniyor. Rusya'da 5 000 topluluğa dağılmış, baptizmi benimseyen ve uygulayan yarım milyon kadar baptist, bunların çevresindeyse, baptizmden etkilenen 9 milyona yakın kişi olduğu sanılmaktadır.
Baptistler Kutsal Kitap'a aşırı bağlılıklarıyla bilinirler. Onlara göre, suya daldırmayla yapılan vaftiz, Kutsal Ruh'un İsa ile inanç birliğine soktuğu kişinin yaşamını değiştiren dirilişin dış göstergesidir. Baptist toplulukları ne rahiplik kurumunu ne de hiyerarşiyi kabul ederler. Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan çağdaş hareketin öncüsü sayılırlar.

Bapurl ya da **Papurl,** Van, Bitlis, Siirt ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Kadın erkek birlikte ya da yalnız erkekler tarafından, davul, zurna eşliğinde oynanır. Ağırdan başlayıp giderek hızlanan bir ritmi vardır.

BAR a. (amerikan ingilizcesi *bar-room*'dan). **1.** Müşterilerin tezgâh önünde ayakta durarak ya da yüksek tabureler üzerinde oturarak içki içtikleri yer (AMERİKANBAR da denir). **—2.** Bir tiyatroda, yolcu gemisinde, otelde vb. alkollü ya da alkolsüz içkilerin içildiği yer. **—3.** Barın ayakta ya da yüksek tabureler üzerinde oturarak içki içilen tezgâhı. **—4.** Bir evde bar biçiminde düzenlenmiş köşe. **—5.** İçki içilen, dans edilen eğlence yeri; pavyon. **—6.** *Bar kızı, kadını,* barda, pavyonda çalışan kadın için söylenir.
—Mutf. *Bar bıçağı,* Bir narenciyenin kabuğunu soymaya yarayan küçük bıçak.

BAR a. (fars. *bār*). *Esk.* **1.** Yük: *"Dil n'ider yanumda çün kılmaz beni gamdan halas / Çekmen ol ta'viz bârın kim beladan sahlamaz"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Kez, defa. **—3.** Meyve: *"Müstefid ol, şu berk ü bârımdan"* (Tevfik Fikret). **—4.** Tanrı. **—5.** *Bar-ı gam,* gam yükü *"Ten evine daşradan bar-ı gam u mihnet çeker"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Bar-ı mihnet,* sıkıntı yükü: *"Bar-ı mihnetden nihal-i kametün ham olmasun"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Her bar,* her kez, her kezinde: *"Bigâneler bu sahada mazurdur Kemal / Erbab-ı zevk şiirimi her bar söylesin"* (Yahya Kemal).
—ANSİKL. Birçok sözcüklerde farsça ola-

Stevens-S.A.M.

simetrik **bar** (paralel) gösterisi (dünya jimnastik şampiyonası, Strasbourg, 1978)

Natalia Yurşenko bir asimetrik **bar** gösterisinde Uluslararası üniversiteler şampiyonası (1983, Edmonton)

asimetrik **bar** gösterisi (Moskova Olimpiyat oyunları, 1980)

Presse-Sports

rak gösterilen bu sözcük, gerçekte türkçe "var"ın doğu lehçelerinde kullanılan biçimidir. Anlam kaymasıyla "var olan Tanrı" anlamında kullanılmış ve bu anlamda Türkiye türkçesine de geçmiştir. *Bar hüda*, var olan Tanrı, *bir ü bar* tek ve var olan Tanrı biçimlerinde kullanılır.
—İsl. huk. Yeminine bağlı kalan kimse.

BAR a. (fr. *barre*). Graf. sant. Ayırma işareti olarak kullanılan eğik çizgi: *Dizeleri barla ayırmak.*
—Koregr. Öğrencilerin, omuzlarını kaldırmadan bir dayanma noktası gibi kullanabilmeleri için, dans stüdyolarının duvarları boyunca, duvardan 20 cm açıkta, yerden 1 m yüksekte yatay olarak yerleştirilmiş, yuvarlak kesitli tahta çubuk. (Bar, böğürlerin ve bacakların yumuşatılması için yapılan alıştırmalarda, ayrıca balelerin büyük hareketlerinde ve ortada çok gerekli olan dengenin elde edilmesi için kullanılır.) || Barda yapılan alıştırmaların tümü. || *Yerde bar*, Boris Kniaseff tarafından hazırlanmış, geleneksel bar alıştırmalarının yerini tutan, yerde yapılan alıştırma yöntemi.
—Spor. *Asimetrik bar*, kadın sporculara özgü bir jimnastik aleti; tutunacak yerleri farklı yükseklikte (yerden 2,30 m ve 1,50 m) bir tür çifte barfiks. || *Bar fiks* →BARFİKS || *Simetrik bar* → PARALEL.

BAR a. *Yörs.* **1.** Kaplarda, özellikle de cam kaplarda oluşan kireç tortusu. **—2.** Hastalık nedeniyle dilde oluşan beyazlık. **—3.** *Bar tutmak*, dil sözkonusuysa, hastalık sırasında beyazlaşmak.

BAR a. (yun. *barus*, ağır). Atmosfer basıncını ölçmede kullanılan basınç birimi (simgesi bar). [Bar 10^5 paskala eşittir.]

BAR a. Halk oy. K.-D. ve D. Anadolu bölgesinde (özellikle Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin, Ağrı) topluca oynanan, bağlı dizi oyunlarına verilen ortak ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bar ayini*, figürleri kimi hayvanların hareketlerini simgeleyen barlara verilen ad. Turna barı, güvercin barı gibi. (Kökeninin şamanlığa değin uzandığı öne sürülür.) || *Bar çeken*, BARBAŞI*'nın eşanlamlısı. || *Bar havası*, bar oyunlarının eşlik ezgisi. || *Bar tutmak*, düğün, bayram gibi özel günlerde para karşılığında bar ekibi çağırmak. || *Bar tutuşmak*, bar oynamak üzere ortaya çıkıp el ele tutuşmak. || *Açık bar*, oyuncuların arada mesafe bırakarak oluşturdukları bağlı diziyle oynanan bar. || *Alaca bar*, kadın erkek birlikte oynanan bar. || *Kapalı bar*, oyuncuların arada boşluk bırakmadan, yan yana durarak oluşturdukları bağlı diziyle oynanan bar.
—ANSİKL. Bar, en az beş oyuncuyla oynanan bir grup oyunudur. Oyunun kahramanlığı, yiğitliği simgelediği öne sürülür. Daha çok bir erkek oyunu sayılmasına karşın, günümüzde kadınların oynadığı ya da kadın erkek birlikte oynanan barlar da vardır. Çoğunluğu iki ya da üç bölümden oluşur. Ağır devinimlerle oynanan birinci bölüme *ağırlama*, daha hızlı bir ritmi olan ikinci bölüme *üsteleme* ya da *yelleme*, çevik devinimlerin egemen olduğu üçüncü bölümeyse *sekme* ya da *hoplatma* denir. Sıranın sağ başında bulunan ve oyunu yöneten kişiye *barbaşı*, onun yanındakine *koltuk* ya da *koltuk altı*, en sondakine *pöççük* adı verilir. Barbaşıyla pöççük arasındaki oyuncularaysa *sıra oyuncuları* ya da *kelle* denir. Bar oyunlarında geleneğe dayalı bazı kurallar vardır. Bar tutuşacak olanlar, yaş, sosyal konum ve oyundaki becerilerine göre dizilirler. Önce en iyi oynayan, sonra yaşça büyük olan, daha sonra da sosyal konumuyla önde gelen kişi barbaşı olur. Koltuk denilen ikinci oyuncunun da aynı niteliklere sahip olması gerekir. Ilkin el ele tutuşarak daire, yarım daire ya da düz dizi oluşturan oyuncular, oyunun ritmi hızlanınca birbirlerini omuzlarından tutarlar. Oyuna genellikle *başbar*'la başlanır ve belli bir sıra izlenir. Bazı barların birbirinden sonra oynanması gelenek haline gelmiştir. Geleneksel eşlik sazları davul, zurnadır. Günümüzde klarnet, tef gibi eşlik çalgıları da kullanılmaktadır. Erkeklerin oynadığı barların eşlik ezgisi, sözsüzdür. Kadın barlarıysa genellikle türkülüdür.

BAR, Yugoslavya'da (Karadağ) kent, Adriya denizi kıyısında; 10 000 nüf. Belgrad-Bar demiryolu hattının son istasyonu olan Bar limanında yapılan önemli düzenlemeler sonucunda limanın trafiği gelişmektedir.

BÂR sıf. (fars. *bâriden*, yağmak, yağdırmak'tan *bâr*). *Esk.* **1.** Yağdıran, döken, saçan anlamlarında birleşik sözcükler yapar: *ateş-bâr* (ateş saçan), *eşk-bâr* (yağmur gibi gözyaşı döken), *güher-bâr* (inci saçan), *hûn-bâr* (kanlı gözyaşı döken), *müşk-bâr* (misk saçan), *şerer-bâr* (kıvılcımlar saçan), *şule-bâr* (alev saçan) vb. **—2.** Bir şeyin çok olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar yapar: *derya-bâr* (denizi çok olan), *rûd-bâr* (ırmağı çok olan) vb.

BAR BAR ya da **BAS BAS** be. "Bağırmak" eyleminin güçlülüğünü vurgular; bangır bangır.

Bar konfederasyonu, Stanislaw II August Poniatowski'nin seçimi kazanması üzerine Rusların girişikleri işgale karşı mücadele etmek amacıyla Pułaski'nin ve Krasiński kardeşlerin önderliğinde polonyalı yurtseverler tarafından 1768'de Bar'da (Podolya) kurulan birlik. Fransa, birlikçilere yardım gönderdi ve Osmanlı devletini Rusya'ya savaş ilan etmeye zorladı. Kişisel çekişmelerin baltalaması nedeniyle Konfederasyon, Polonya'nın ilk bölünmesine (1772) engel olamadı.

BARA a. İşlem. Delik işleme bıçağı takılan ve bıçağın dönme ya da ötelenme devimini sağlayan, silindir biçiminde, takım mili.
—Elektrotekn. *Bara sargı*, büyük kesitli, masif ya da katmanlı iletkenlerden oluşan sargı. || *Omnibüs bara*, birçok elektrik devresini ayrı ayrı bağlamaya elverişli düşük empedanslı iletken.
—San. *Bara bıçağı*, delik işleme miline takılan ve büyük çaplı silindirleri işlemeye yarayan tek ağızlı kesici takım. (Eşanl. BARA KALEMİ.)

Bará *(Arco de)*, Traianus'un generali Lucius Licinius Sura'nın Vendrell (Katalonya) yakınlarında yaptırdığı zafer takı (II yy.).

BARA (EL-), Suriye'nin K. kesiminde köy, Cebel Zaviye'nin orta kesiminde. Roma ve Ön Bizans dönemlerinde çok zengin bir tarım merkezi olan kentte, birçok eski anıt vardır: bunlar arasında yer alan ve hıristiyanlığın başlangıç döneminden kalma 5 bazilikadan biri, Ortaçağ'da hisara dönüştürülmüştür.

BARA (Kemal Emin), türk tiyatro ve sinema sanatçısı, yazar ve besteci (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1957). İkinci meşrutiyet'ten başlayarak amatör ve profesyonel topluluklarda sahneye çıktı. Dergilerde oyun eleştirileri yazdı. Yeni sahne'nin yönetmenliğini (1920) yaptı. Birçok fransız yazarını dilimize çevirdi. Türk müziği alanında da besteleri bulunan K. E. Bara'nın saz eserleri ve şarkılar içinde en ünlüleri *Sultaniyegâh medhal* ve *"Bağ-ı hüsnün o güzel gülleri soldu"* dizesiyle başlayan uşşak şarkısıdır.

BARA (Theodosia GOODMAN, **Theda** —denir), amerikalı tiyatro oyuncusu (Cincinnati 1890 - Los Angeles 1955). Sinemada "vamp" ya da "kötü kadın" tipini yarattı. ABD'de pek çok filmin yıldızı oldu; dünyayı elinde oynatan çok güçlü ve ahlaksız kadın tiplerinde büyük başarı sağladı.

BARA (Ali Hadi), türk heykelci (Tahran 1906 - İstanbul 1971). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdikten (1927) sonra devlet bursuyla Paris'e gitti. Paris'te önce Julian akademisi'nde Bouchard'dan, sonra da Despiau'dan özel dersler aldı. 1930'da Türkiye'ye döndü. Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü modlaj öğretmenliğine getirildi (1933). Yeniden Paris'e gidinceye kadar (1949) doğaya ve figüre bağlı olarak çalıştı. Bu tarihten başlayarak, heykellerinde Despiau ve Maillol'dan etkilenen bir biçim anlayışı ve modele tekniği görüldü. Duygulu ve coşkun iç dünyası, sanatçıyı anıt heykelciliğinde de başarıya ulaştırdı. 1950'de Paris'te etkin olan non-figüratif akıma katıldı. Figüratif çalışmalardaki dolu, delik-

sız, kitleyi amaçlayan biçim ve kompozisyon anlayışı; non-figüratif çalışmalarında yerini boşluk-doluluk dengesi arayan, genellikle yatay-dikey kurucu elemanların dengede tuttuğu, sağlam bir yapı ve düzen endişesine bıraktı. Figürsüz heykellerinde de biçim, konstrüksüyon, kitle -ayrıntı ilişkileri ve mekân değerlendirilmesi bakımından figürlü heykelleri kadar başarılı oldu. 1950-1971 arası demir ve sac malzemeyle özgün yapıtlar üretti. Adana anıtı (1935), İstanbul Orduevi önündeki Atatürk heykeli (1937), Beşiktaş Barbaros anıtı (Zühtü Müritoğlu ile, 1941-1943), Zonguldak Atatürk anıtı (Zühtü Müritoğlu ile, 1945-1946) gerçekleştirdiği başlıca yapıtlar oldu. 1941 Devlet resim ve heykel sergisi'nde birinciliği kazanan sanatçının yapıtlarından başlıcaları İstanbul Resim heykel müzesi'ndedir.

BARABA bozkırı, rusça **Barabinskaya-Step,** Rusya Federasyonu'nda bozkır, Sibirya'nın batı kesiminde, İrtiş ve Obi ırmakları arasında. Sibirya'yı aşan demiryolu hattı boyunca uzanan ve XX. yy. başında bir bölümüne yerleşilen bu bölgede,1950'den sonra büyük tarla açma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

BARABALAR, Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde yaşayan bir türk boyu. Novosibirsk kenti, İrtiş ve Obi ırmakları arasındaki bölge ve Baraba bozkırlarında yerleşmişlerdir. Batı Sibirya Tatarları adı verilen topluluk içinde yer alırlar. Kıpçak lehçesinin bir diyalektini konuşurlar. Terene, Tarı, Baraba, Kölöbö, Lona, Lüvey ve Kargulu kollarına ayrılırlar. Sibirya tarihinde, özellikle XVI. yy.'da önemli rol oynadılar. Bir ara, Kalmuklar'ın egemenliğine girdiler ve Ruslar ile Kalmuklar arasında sınır oluşturdular. Rus egemenliğine girdikten sonra verimsiz ve bataklık bölgeye doğru sürüldüler. Rus kültürünün etkisine girdiler ve sayıları azaldı. 1926 Sovyet nüfus sayımında sayıları 7 528 olarak gösterilmiştir. Daha sonraki sayımlarda (1959, 1979) adları geçmemektedir.
• *Dil ve edebiyat.* Baraba şivesi genel niteliklerivle Altaylılar'ın şivesine yakındır. Dil özellikleri Kargat gölü yakınlarında yaşayan Terene boyunun konuştuğu ağızda bozulmadan korunmuştur. Bu ağzın ayırıcı özelliği, "ç" sesinin ts, "c" sesinin dz ya da j biçiminde gelişmesidir. Barabalar'ın sözlü edebiyatlarına ait ilk metinler Radloff tarafından yayımlanmıştır. Yaygın destansı halk hikâyeleri arasında *Edige* destanı* da yer almaktadır.

BARABAN → BALABAN

BARABÁS (Miklós), macar ressam ve taşbaskıcı (Márkusfalva 1810 - Budapeşte 1898). 1835'te Budapeşte'ye yerleşerek macar resmine yeni bir atılım getirdi. Biedermeier'in üslubundan etkilenerek özellikle portreleriyle ün kazandı *(Franz -Joseph I, Franz Liszt).* Ayrıca, *Traité de perspective* (fr. çev.) ve *Mémoires* (fr. çev.) adlı kitapların yazarıdır.

BARABBAS, Yahudiler'in Pontius Pilatus önünde görülen dava sırasında Paskalya dolayısıyla, İsa'nın yerine salıverilmesini istedikleri siyasal kışkırtıcı ve isyancı.

BARABİNO (Carlo), italyan mimar (Cenova 1768 - *ay. y.* 1835). Cenova'nın kent planını, Carlo Felice tiyatrosu'nu (1824), Staglieno mezarlığını ve Annunziata kilisesi'nin cephesini (1830) gerçekleştirdi.

BARABİNSKAYA -STEP → BARABA bozkırı.

BARABUDUR ya da **BOROBUDUR,** Orta Çağ'da (Cogcakarta yakınları) görkemli mahayana buddha anıtı. 800'e doğru bir tepenin doruğunda inşa edildi. Bu mimari mandala piramit biçimindedir: aşağıdan yukarıya doğru, kare planlı 4 kat galeri ve bu galerilerde haklı bir ün kazanmış alçakkabartmalar (Buddha'nın geçmiş yaşamları ya da Jataka; Buddha'nın yaşamı) bulunur; galerilerin üstünde oymalı 72 küçük stupayı ve aynı sayıda aşkın Buddha heykelini içine alan eşmerkezli 3 yuvarlak teras, en üstte de büyük bir stupa yer alır. 1968'den beri Barabudur, Unesco'nun ve Endonezya hükümetinin yürüttüğü ortak çalışmalarla onarılmaktadır.

Barabudur
Buddha'nın yaşamından bir sahneyi canlandıran alçakkabartma, IX. yy.

BARACALDO, İspanya'da kent, Bask bölgesinde (Vizcaya), Nervión ırmağı kıyısında, Bilbao'nun banliyösünde; 117 000 nüf. Demir-celik sanayisi.

BARAD, Suriye'de köy, Cebel Siman'ın orta kesiminde. İ.S. III. yy.'da çok zenginleşen Barad, bölgenin yönetim merkezi ve önemli bir ticaret kenti oldu. Bir hanın, büyük sıvıyağ presleri bulunan imalathanelerin ve depoların, üç kilisenin (büyük kilise 400'e doğru mimar İulianos tarafından yapılmıştı) kalıntıları.

BARADA, Suriye'de ırmak; Antilübnan dağlarından çıkar, doğu ovasındaki çanaklardan birine dökülür; 83 km. Zebedani'den geçerek, Şam gutasını sulayan kanalları besler, sonra el-Uteybe bataklıklarında kaybolur.

BARADAİ (Yakup), yun. **Zanzalos,** suriyeli monofizist keşiş (öl. Edessa 578). 543'te piskopos oldu. Monofizist tarikatları yeniden canlandırmak ve yeni bir yapıya kavuşturmak için yırtık pırtık elbiselerle Anadolu ve Mezopotamya'yı dolaştı. İmparatoriçe Theodora tarafından korundu; Suriye'de kurduğu özerk ast-üst düzeni, adını taşıyan Yakubi kilisesi'nin çıkış noktasını oluşturdu.

BARADİS ya da **BARADIZ.** Arkeol. Isparta'nın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı İğdecik köyünün yakınında höyük; Burdur gölünün K.-D.'sunda küçük bir kum tepeciği biçimindedir. 1938'de Burdur-Isparta demiryolunun yapımı sırasında kazılan tepede ortaya çıkarılan çakmaktaşından mikrolit aletler, çevrede coğrafya araştırmaları yapan H. Louis ve N. Çıtakoğlu tarafından toplandı. Mikrolit aletleri inceleyen K. Bittel, bunların Mezolitik ya da Yenitaş döneminden olabileceğini bildirdi. Ş. A. Kansu yönetiminde, M. Şenyürek ve İ. K. Kökten tarafından yapılan kazılarda (1944), üç kat saptandı. Çanak çömleksiz olan en alttaki üçüncü katta ortaya çıkarılan çakmaktaşından mikrolit aletler, bu bölgede Mezolitik dönemden bir yerleşmenin varlığına kesinlik kazandırdı.

BARADOST EVRESİ a. Ortadoğu Üst Yontmataş çağının Irak'ta, Şanıdar'da saptanan endüstri evresi. (İ.Ö. 36000 -29000 arasında yer alan bu evre, levanten Aurignac evresiyle eşzamanlıdır.)

BARAGAN, Romanya'da bölge; Eflak ovasının doğu bölümünde, Siret ırmağının aşağı kesimiyle Tuna ve Dîmbovita arasında uzanır. Toprakları verimli (lös) ama kurak iklimli bir bozkırdır. Sulu tarım (tahıl, ayçiçeği).

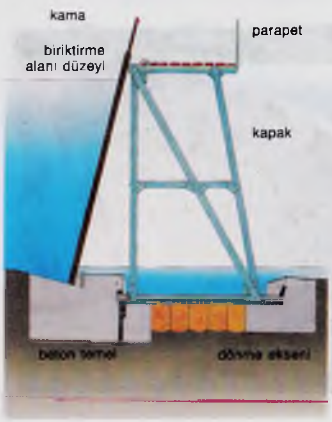
BARAHONA, Dominik Cumhuriyeti'nde liman kenti, il merkezi, Neiba körfezi (güney kıyısı) kıyısında; 20 100 nüf. Şeker fabrikası. — *Barahona ili,* 2 528 km², 152 405 nüf. (1990).

BARAJ a. (fr. *barrage*). Genellikle bir akarsuyu keserek biriktirme alanı oluşturmaya yarayan yapay engel. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Ağırlık barajı,* yalnız kendi ağırlığıyla suyun itme kuvvetine karşı koyan, üçgen profilli kâgir ya da beton baraj. || *Biriktirme barajı,* bir su birikintisi oluşturmak üzere kurulan baraj. ||*Kemer barajı,* yukarı çığıra doğru döndürülmüş dışbükey eğrilikli, kâgir ya da beton baraj; bu tür barajlarda suyun itme kuvvetinin büyük bölümü, kemer etkileriyle kıyılara aktarılır. (Kemer barajların, konsolları özellikle eğri, çift eğrilikli olanları da vardır.)
—Binc. *Baraj yapmak,* engel atlayan bir atın, çalışma sırasında engelin üst çubuğunu kaldırarak ön ayaklarına vurmak. (Atlarken engellere dikkat etmesi amacıyla uygulanan bu hareketin, yarışma günlerinde sahaya çıkmadan önceki yumuşatma sırasında yapılması yasaktır.)
—Camc. Cam banyosu yüzeyinde, sıcak bölgelerden soğuk bölgelere doğru dolaşan cam akımlarını durdurmak ya da

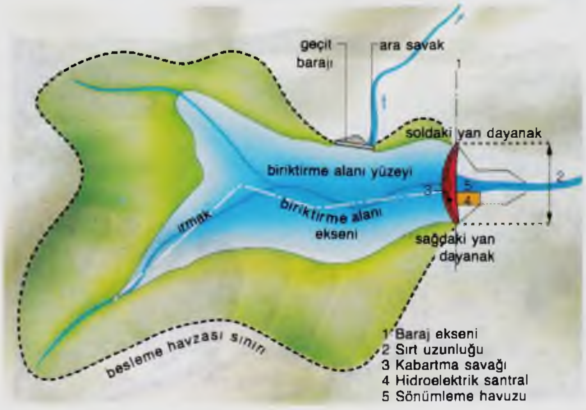
Büyük Larousse

Hadi **Bara**'nın bir yapıtı
Resim heykel müzesi, İstanbul

kamalı ve kapaklı bir **baraj**ın çalışma ilkesi
(değişmez düzeyli baraj)

bir biriktirme **baraj**ının ve alanının üstten görünüşü

bir ağırlık **barajının** perspektif görünüşü ve kesiti

önlemek için kullanılan düzenek. (Baraj, işleme bittikten sonra camın içine yerleştirilebildiği gibi cam yüzeyinde *yüzer* halde de bulunabilir; ayrıca havuz çeperine *sabit* olarak bağlananlar da vardır. Barajlar ateşe dayanıklı malzemeden (alüminyum silikat, silis) ya da metalden (soğutulmuş tüp) yapılabilir. Aynı etki bir ısıtma dizisiyle, banyonun yerel biçiminde ısıtılmasıyla da elde edilebilir; fırının sıcak noktası, erime sonunda bir *ısıl baraj* oluşturur.

—Eğit. Bir seçmede, bir sınavda başarılı sayılmak için aranan zorunlu koşul.

—Jeomorfol. ve Hidrol. *Baraj gölü*, birikme nedeniyle bir vadi barajında oluşan göl (buzultaş, volkanik akıntı, ana vadiye açılan boşalma konisi, çamur yuvarlanması ya da akıntısı ve hatta çığ). [Baraj gölleri geçicidir; tıkamanın çift etkisi ve aşınmanın neden olduğu kertiklerle zamanla yok olurlar.]

—Mad. oc. Bir galeride uzunlamasına ya da enlemesine yerleştirilen engel. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Havalandırma barajı*, kimi geçitleri hava akımına kapayan düzenek. || *Su barajı*, bir galeriyi kapayan ve su basıncına dayanabilen su sızdırmaz baraj.

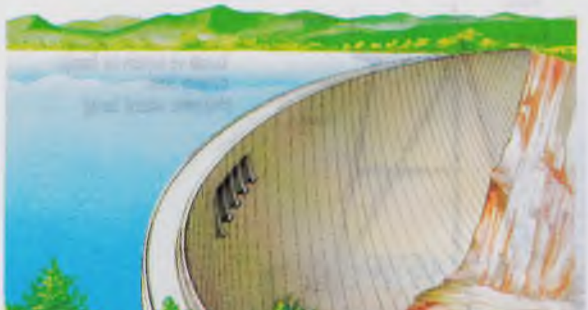
—Oy *Baraj artırma*, briçte karşı tarafı daha fazla el deklare etmeye zorlamak için, eldeki kâğıtları gerçek değerlerinden fazla gösterme.

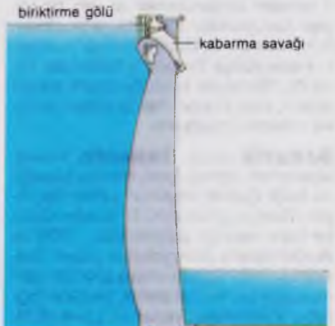
—Spor. Futbolda, vuruş yapan oyuncu ile kale arasında (serbest vuruş sırasında) bir grup oyuncunun topa en azından, 9,15 m uzaklıkta omuz omuza vererek oluşturdukları duvar. || *Baraj maçı*, bir yarışmada aynı puanı toplamış birçok rakibi ya da ekibi birbirinden ayırmaya yarayan maç.

—ANSİKL. Bayınd. Baraj yapımında kullanılan ilk gereç topraktı; daha sonra mühendisler taş yapılar gerçekleştirdiler. Çağımızda, beton ve betonarme, barajlarla vadilerin biçimlerini daha iyi birleştirmeye olanak vermektedir.

Bir baraj arızasının ciddi sonuçları göz önüne alınarak bu yapılar, geniş güvenlik paylarıyla hesaplanmalı, ilk kez su doldurulurken dikkatli olunmalı ve barajlar hizmet verdikleri sürece dikkatli ve düzenli bir biçimde denetlenmelidir. Bir barajın gözetimi, inşasından hemen sonra, hatta bazen inşaat sırasında başlar. (→ Yapılara ÖLÇÜ aletleri yerleştirme.) Barajın ve dayanaklarının biçim ve yer değiştirmesinin (dış işaret noktalarında topometre ölçümleri, düz ya da ters sarkaçlar, İnvar ipleri, vb.), betondaki gerilmelerin (titreşen telli uzamaölçerler), hidrostatik basınçların (piezometreler), barajdaki kaçak debilerinin ve olası çatlakların gelişiminin incelenmesi, bu gözetimin ana aşamalarını oluşturur.

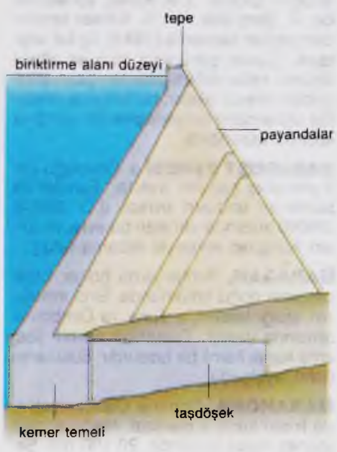
altta
bir kemer **barajın** perspektif görünüşü ve kesiti

en altta
payandalı **barajın** perspektif görünüşü ve kesiti

değişmez düzeyli barajlar

Genellikle yeterli su yüksekliği sağlayarak bir akarsuyu gemi işletmeye elverişli duruma getirmek için akarsu yatağına enlemesine inşa edilen ve "hareketli baraj" da denilen değişmez düzeyli barajlar, kagir bir duvardan ve hareketli kapaklardan oluşur. Bu kapaklar, debi arttığında gitgide açılarak yukarı çığır su kotunu sabit tutmaya yarar; debi belirli bir değerin üstüne çıkmadıkça su kotu sabit tutulabilir. Sınır değer aşıldığında, akarsuyun kabarması nedeniyle yukarı çığır su düzlemi yükselir. Sabit bölüm, akarsu dibindeki sızdırmaz tabandan, yapıyı kademelere bağlayan iki ayaktan, ve gereğinde ara ayaklardan oluşur. Ayaklar ve ara ayaklar, tabanları yatay olan geçit ya da geçitleri açık konumda tutar. Geçit ya da geçitler kapak tümüyle açık olduğunda, belirli bir değerin üstüne çıkan kabarmaların önemli bir burgaç olmaksızın akmasını sağlayacak ölçülerde yapılır. Bir geçidin kapağını, ya yan yana getirilen küçük öğeler ya da tek bir büyük öğe oluşturur.

• *Küçük öğeli kapaklar.* Bilinenlerin en eskisi olan ve bir bölümü günümüzde de kullanılan bu kapak türü, eşikli barajlar dışında artık genellikle inşa edilmemektedir.

Yapımı en yaygın baraj türü, *kamalı ve kapaklı baraj*'dır. Bunlar, yamuk biçiminde, düzgün aralıklı, akıntı yönüne koşut bir eksen çevresinde, taban üstüne eklemlenmiş düz metal çatkılardır. Barajın tam açılması durumunda yataya yakın, barajın kullanımı halinde de dikey bir konumda bulunurlar. Dikey olduklarında kendi aralarında ve ayaklarla, aşağı çığırda bir ekleme çubuğu, yukarı çığırda da bir destek çubuğuyla bağlanırlar. Kapakların düzlemine koşut düşey bir düzleme yerleştirilmiş kamaların alt bölümleri, kapak eksenlerinin hemen yukarısındaki tabanda bulunan bir çıkıntıdan, üst bölümleri de, dayanak çubuklarından destek alır. Yukarı çığır düzeyi kama eklenerek ya da çıkarılarak korunur. Bu tür barajlar, hareketli öğelerin yavaş manevra yapması yüzünden, kabarma zamanlarında diğerlerinden daha tehlikelidir; yüzen cisimlerin boşaltılması güçtür. Eskiden, tıkama öğeleri kamalar gibi düşey değil, yatay olan kapaklı barajlar yapılmıştır. Vanalar kaldırıldığında bir palanga ile yükseltilebilen, metal çerçeveler içinde kayan dörtgen vanalı barajlar da bu türe girer. Bu barajların tümü, kamalı barajlarla aynı sakıncaları doğurur.

Su basıncının vanaları çevirmede kullanıldığı *tamburlu baraj* ya da Desfontaines barajı artık kullanılmamaktadır.

Eşikli barajlar'ın hareketli kapakları, her biri tabandan destek alan kendi dayanağıyla donatılmış dolu levhalardan oluşur; bu kapaklar gerek bir üst köprü, gerek bir kriko aracılığıyla tek tek kaldırılıp indirilebilir. Bu tür kapaklar, hem çavlan enerjisinin çok etkili bir biçimde dağılmasına, hem de, kapakların eksenleri üzerinde devrilmesiyle yüzen cisimlerin geçmesine izin verir.

• *Büyük öğeli kapaklar ya da vanalar.* Geçidin kapatılması bir vanayla sağlandığında su, ya alttan, ya üstten, ya da hem alttan, hem üstten akar. Yukarı çığır düzeyinin ayarı, üstten akıtmada çok daha hassas yapılabilir. Kalkar vanalar geçit

ayakları üstündeki sabit bir yolda, kayarak düşey yönde yer değiştirir. Bu vanalar iki bölümden oluşabilir: üst bölüm, yukarı çığır düzeyini ayarlamak için indirilir; sistemin bütünüyse, önemli kabarma olması durumunda kaldırılarak geçidi tümüyle açar. Vananın iki ucu aynı anda manevra edilmelidir. Yatay eksenli eğik iki yuvarlanma yolu üzerinde devinen *silindir vanalar* debi zayıf olduğunda üstten boşaltma yoluyla yukarı çığır düzeyini ayarlamaya olanak verir. Daha kuvvetli debiler sözkonusu olduğunda su, alttan akar. Hareketli kapağın silindir biçiminde olması burulma kuvvetlerine karşı koymasını sağlar ve dolayısıyla kapak uçlarından yalnız birine kumanda etmek yeterli olur.

Segman vanalar, sektör vanalar ve klapeli vanalar, akış yönüne dik, yatay bir dönme ekseni çevresinde devinir. Segmanların ve sektörlerin borda kaplaması, genellikle, ekseni vananın dönme ekseniyle çakışan bir silindir parçası biçimindedir. Segman vanalar, kaldırılarak manevra edilir ve böylece su alttan geçer. Sektör vanalar, tabanda açılan ayak içine indirilerek açılır, bu da önemli bir altyapıyı gerektirir. Klapeli vanalar, ya tabana ya da bir segmanın üst bölümüne tespit edilmiş bir eksen çevresinde dönen, hafifçe çukurlaştırılmış bir levhadan oluşur. Çatı vanalar, biri yukarı çığırda öteki aşağı çığırda olmak üzere, iki koşut eksen çevresinde devinen ve debiye bağlı olarak yükselip alçalabilen bir tür çatı biçiminde iki klapeden oluşur. Sektör vanalar ve çatı vanalar yalnız düzenek içindeki su basıncıyla, otomatik olarak ayarlanabilir.

biriktirmeli barajlar

Genellikle bir vadinin ortasında belirli hacimde su biriktirmek için kurulan bu barajlar, sulamada ya da su çekilmelerinin azaltılmasında, kabarmalara karşı korunmada ve devindirici kuvvet üretmede kullanılır. Kullanılan gereçlere göre, *kagir ya da beton barajlar* ve *dolgu barajlar ayırt edilir.*

• *Kâgir ya da beton barajlar.* Bu tür barajlar yapım ilkelerine göre sınıflandırılır.

Üçgen profilli *ağırlık barajı* yapının yıkılmasına yol açabilecek alçak-basınçlara ve rastlantısal fazla yüklere karşı çok duyarlıdır. Özel bir sızdırmazlık ve akaçlama sistemiyle donatılmalıdır. Bazen, metal gergiler aracılığıyla sağlamlaştırılır.

Kemer baraj, yukarı çığıra doğru yönlendirilmiş bir kemer gibi davranan dışbükey eğrilikli bir yapıdır. Silindir biçimli (konsollar düşeydir) ya da çift eğrilikli (konsollar eğridir) olabilir. Maliyeti ağırlık barajına göre daha düşüktür; ama her bölgede kurulamaz ve yapımında kullanılan gereçlerin kopma dayanımına bağlı olarak güvenirliliği artar.

Karma baraj, hem ağırlık barajına, hem de kemer baraja benzer; kemerli biçimi, ağırlık barajının kalınlığını azaltma olanağını verir. Çok güvenlidir ve ağırlık barajıyla kemer barajın elverişli yanlarını birleştirir. Bazen, araya çevresel bir derz koyarak yapıyla temeli ayırma yoluna gidilir.

Payandalı baraj, düz döşeme taşlarıyla ya da kemerlerle oluşturulan bir üst duvarı ya da sızdırmaz bir perdeyi destekleyen uygun profilli bir payanda sisteminden meydana gelir. Ağırlık barajına göre % 80'e varan gereç tasarrufu sağlar. Bu türdeki bir yapı, iç basınç etkisiyle kendi kendine kapanır. Bu barajlar, özellikle, geniş ağızlı vadileri pek yüksek olmayan bir kesimlerinde kesmek için kullanılır. Çok kemerli barajlarda, payandalar arası açıklık 50 m'yi geçebilir.

• *Dolgu barajlar.* Öteden beri kullanılan bu barajlar, toprak işlerinde yararlanılan büyük makinelerin kullanımıyla maliyetleri önemli ölçüde düştüğünden, gitgide yaygınlaşmaktadır. Vadideki alüvyon çok kalın bir katman oluşturduğunda kullanılabilecek tek baraj türü dolgu barajlardır. Barajın hemen yakınında bulunan gereçlerle oluşturulan dolgu barajlar bu gereçlerin niteliklerine göre çok farklı biçim ve birleşimde olur.

Kaya dolgu tipi baraj, yamuk biçiminde bir kütleden ve beton ya da sugeçirimsiz gereçlerle gerçekleştirilen esnek bir sızdırmazlık organından oluşur; kütle istiflenmiş ya da dökülmüş kaya dolgularla inşa edilir ve sızdırmazlık organı (maske) ya yukarı çığır kaplaması üstüne ya da kütle içine yerleştirilir.

Homojen toprak baraj, yeterli sızdırmazlık özelliklerine sahip su geçirmez toprağın sıkıştırılmasıyla oluşturulur.

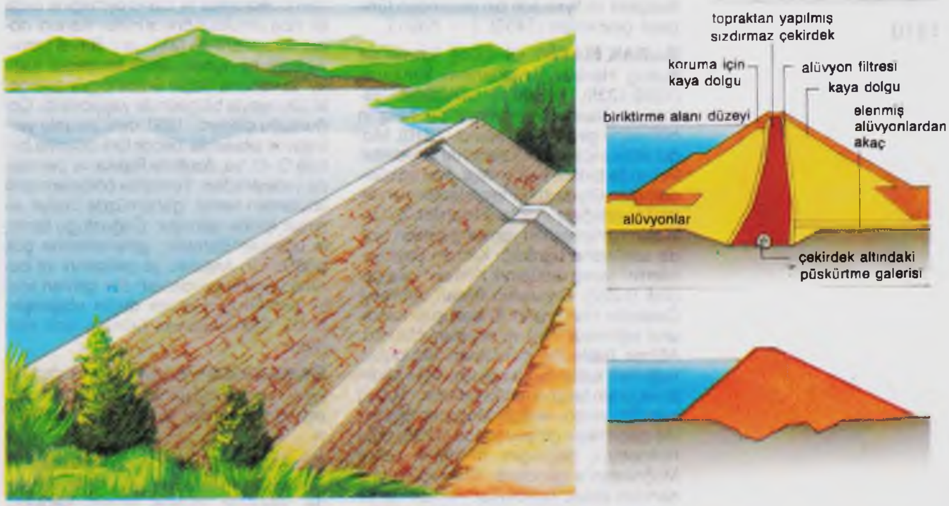
Heterojen toprak baraj ya da *kuşaklı baraj,* yeterli miktarda geçirimsiz toprak olmadığı durumlarda gerçekleştirilir. Bu durumda toprak, geçirimsiz bir merkezi çekirdek oluşturur. Bu düşey ya da eğik çekirdek, koruyucu perde diye adlandırılan ve çok çeşitli gereçlerden oluşan (genellikle az çok kumlu ve kayalı topraklar) dayanma (aşağı çığırda) ya da koruma (yukarı çığırda) kütleleri arasında bulunur. Toprağın koruyucu perde içine girmesini önlemek için, çekirdekle perde arasına filtreler konur. Aşağı çığırdaki filtre, aynı zamanda, çekirdekten süzülebilecek suyu da tutar. Boşlukları azaltmak, gereçlerin mekanik niteliklerini iyileştirerek yapının biçim değiştirmesini önlemek amacıyla gereçler çok özenle sıkıştırılır. Bu baraj türü, suyun yol açtığı aşınmaya karşı çok duyarlıdır; bu yüzden her türlü taşkın tehlikesinin ve su akışıyla baraj içine toprak sürüklenmesi olasılığının büyük özenle engellenmesi gerekir.

Toprak ve kaya dolgu tipi karma baraj, yukarıda sözü edilen barajlardan türemiştir.

Bütün baraj türleri, parafuy duvarları ve püskürtme perdeleri gibi organlarla dayanak arazilerine doğru uzatılır. Bu organlar, yapıların su kaçaklarıyla çevrelenerek kararlılıklarını yitirmelerini önler. Bu organlara karşın oluşabilecek kaçaklar akaçlama düzenekleriyle tutulur. Barajlar, ayrıca güvenlik organlarıyla da donatılmıştır: olağandışı doğal debilerin geçmesini sağlayan kabarma savakları ve kaza olması durumunda hazneyi boşaltmaya yarayan tahliye düzenekleri.

Bir baraj inşaatı, genellikle yatağın bir bölümünün, batardolar yardımıyla kurutulmasını gerektirir.

—Mad. oc. Hidrolik dolgulu bir şantiye galerisinde *süzücü barajlar* yapılır. Bu barajlar, ağaçlarla desteklenen seyrek ilmikli bir bezden oluşur; bu bez dolgu malzemesini geçirmeden suyu sızdırır. Ayrıca yeraltında ateş ya da yangın olduğunda, ateş olan bölgeyi ayırmak ve ateşi söndürmek için *sızdırmaz barajlar* kurulur. Sızdırmaz baraj genellikle çimentoyla sıvanmış örme bir duvardan oluşur. Ateşe yakın yanıcı gazların tutuşmasından kaynaklanabilecek patlamaya dayanması gerekir. Biriken suyu tutmak için yapılan galeri barajına *su barajı* denir.

bir dolgu barajın perspektif görünüşü ve kaya dolgu tipi barajla homojen topraklı barajın kesitleri

BARAJAS, Madrid'in kuzey-doğu banliyösü. Uluslararası havalimanı. Makine yapımı.

BARAK a. **1.** Uzun tüylü çuha, kebe. **—2.** Bir tür uzun tüylü av köpeği.

BARAK, Gaziantep'in Nizip ilçesine bağlı bir bucak iken 1987 yılında yapılan düzenlemeyle merkezi Kargamış'ın adı verilerek ilçe yapıldı.

BARAK (Rudolf), çek siyaset adamı (Blansko 1915). Komünist partisi merkez komitesi siyasi büro üyesiyken içişleri bakanı (1953-1961) ve 1959'da meclis başkan yardımcısı oldu. 1955'te ve 1957'de, 1950-1952 yargılamalarında mahkûm edilenlerin saygınlığını iade edecek komisyonda başkanlık yaptı. Novotny ile çatıştı. Ocak 1962'de tutuklandı ve nisanda kamu parasını gereksiz yere harcamak suçuyla 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1968'de serbest bırakıldı.

Barak ağzı, türk halk müziğinde bir uzun hava türü. Gaziantep, Kilis, Nizip ve çevresinde yaşayan Baraklar arasında yaygın olduğundan bu adla anılır. Daha çok kahramanlık konularının işlendiği bu uzun havalar, ses alanı bakımından çok geniştir. Erkek seslerinin kimi zaman iki oktavı aştığı olur.

BARAK BABA, türk dervış (? ? - ? 1308). Yaşamı üzerine bilgi, döneminde ve daha sonra hakkında yazılmış şiirlerde ve *velayetname*'lerde vardır. Yunus Emre'nin bir şiirinde, bektaşı şeyhlerinden Sarı Saltık'ın halifelerinden olduğu belirtilir. Kimi kaynaklara göre ise Tokat köylerinden bir beyin oğludur, 'Rum abdalları*'nın etkisiyle bektaşiliği seçti, bu inancın yayılmasında büyük etkisi oldu. Anadolu'yu ve Suriye'yi gezdi, Mısır'a girmesine izin verilmedi. Moğol hükümdarı Gazal Han* döneminde çok saygı gösterildi ve Geylan'da Moğol elçisi olarak görevlendirildi; orada bir ayaklanma sırasında öldürüldü. Moğollar, onun adına Sultaniye'de büyük bir türbe ve tekke yaptırdılar. Taraftarlarına 'Barakıyun' (Baraklılar) denirdi. Saçını, sakalını, kirpiğini, bıyığını keser, başına keçeden yapılmış ve manda boynuzları takılmış bir taç giyer; boynuna boyalı çıngıraklar ve aşık kemikleri takar, aynı kılıkta yüz kadar derviş ve müzik topluluğuyla dolaşır, bütün bunları öteki dervişlere maskara olmak için yaptığını söylerdi. Şathiye* biçiminde yazılmış on sayfalık bir *risale*'si vardır, Risale

farsçaya ve İlyas adlı biri tarafından türkçeye çevrilmiştir (1485). [→ Kayn.]

BARAK HACİP (öl. 1235). Kirman'da Kutlug Hanlılar hanedanının kurucusu (1222-1235). Karahitay kökenlidir. Harizmşah Alaettin Muhammet bin Tekiş'in hizmetine girdi, hacip atandı (1210). Moğol istilasından sonra şehzade Gıyasettin Pirşah ile birlikte İran'a kaçtı. İran hükümdarı olan Gıyasettin Pirşah tarafından İsfahan valiliğine atandı. Hindistan'a, Celalettin Harizmşah'ın yanına giderken, yolda saldırısına uğradığı Kirman beyi Şucaettin'i yenip öldürerek Kirman''ı ele geçirdi (1222). Gıyasettin Pirşah, ağabeyi Celalettin Harizmşah ile bozuşup kendisine sığınınca, onu ve annesini öldürttü. Abbasi halifesine müslüman olduğunu, bağımsız sultan tanınmak istediğini bildirdi ve onun tarafından kendisine ''kutlug sultan'' unvanı verildi. Moğollar Sistan'ı ele geçirmeye giriştiklerinde (1235) oğlu Rüknettin'i, bağlılığını bildirmek üzere Moğolistan'a gönderdi. Kurduğu hanedandan dokuz hükümdar Kirman'da 84 yıl boyunca saltanat sürdü (1222-1306).

BARAK HAN (XIII. yy.), Çağatay hükümdarı (1266-1271). Moğolistan'da yetişti. Tahta yeni çıkan Kubılay Han tarafından Mübarek Şah'a yardım etmesi için Çağatay ülkesine gönderildi. Çevirdiği dolaplarla onu birkaç ay içinde etkisiz duruma getirerek yerini aldı. Kubilay Han'ın atadığı Türkistan valisini kovarak oraya kendi valisini gönderdi. Kubilay'ın gönderdiği kuvvetleri püskürttü. Büyük kağanlık savıyla ortaya çıkan ve topraklarında gözü olan Ögedey'in torunu Kaydu ile Ceyhun yakınlarında yaptığı ilk savaşta üstünlük kazandıysa da, daha sonra Altınordu hükümdarı Mengü Timur ile ittifak kuran Kaydu'ya yenildi. Böylece yalnız Maveraünnehir kendinde kalmak, Türkistan ile İli havzasını Kaydu'ya bırakmak üzere, ona bağlanmak zorunda kaldı. Kaydu'nun özendirmesiyle İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın üzerine bir sefer düzenledi. Ordusunun Abaka Han kuvvetleri karşısında büyük bir bozguna uğraması sonucu (1270) Ceyhun gerisine çekilerek müslüman oldu ve ''Gıyasettin'' unvanını aldı. Maveraünnehir beylerinin başlattığı ayaklanmayı bastırdı (1271). Ordugâhı, ayaklanmacıların yardımına gelen Kaydu tarafından kuşatıldı; o sırada öldü.

Ayhan Baran

BARAK HAN, Nevruz Ahmet Han da denir, özbek hanı (? XVI. yy. - ?). Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) Osmanlılar ile siyasal ilişkiler kurdu.

BARAK REİS → BURAK REIS.

BARAKA a. (ital. *baracca*). **1.** Hafif malzemeyle yapılmış, genellikle sökülüp takılabilen, temelsiz yapı: *Dersler, asıl bina tamamlanıncaya kadar barakalarda yapıldı.* **—2.** Adi malzemeyle üstünkörü yapılmış, derme çatma yapı: *Ev dediği yer aslında berbat bir baraka.*
—Ask. Askeri birlikleri ya da donatımı barındırmaya yarayan hafif yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. Barakalar değişik tipte ve genellikle sökülebilir yapılardır. Çatıları tahta olabileceği gibi üzerlerine tahta, eternit, sac ya da alüminyum levhalar da örtülebilir. Yapı eteği üzerine oturtulan döşeme, barakanın toprakla temas etmemesini sağlar. İç düzenleri kullanılış amaçlarına göre değişir. Örnek olarak Birinci Dünya savaşı'nda sık sık kullanılan *Adrian barakası, istihkâm barakaları*, 6-10 m açıklığındaki metal barakalar (Fillod tipi) vb. sayılabilir.

BARAKİ RACAN, Afganistan'da kent, Logar ilinin merkezi, Kâbil'in G.'inde; 47 000 nüf.

BARAKLAR, G.-D. Anadolu'da, Gaziantep, Kilis ve Nizip çevresinde yaşayan bir türk oymağı. Oğuzlar'ın Bayat boyundan Dulkadırlılar'ın, Cerid oymağına bağlı bir oba oldukları öne sürülür. Kanuni dönemi kayıtlarında (XVI. yy.), Bayat boyuna bağlı bir oymak olarak adı geçer. XVII. yy.'ın sonuna değin Sıvas'ın güneyindeki Uzunyayla bölgesinde yaşıyorlardı. Çoğunluğu çiftçiydi. 1691'deki zorunlu yerleştirme sırasında, birçok türk boyuyla birlikte G.-D.'ya, özellikle Rakka ve çevresine yerleştirildiler. Yerleşme bölgelerindeki köylerden kimisi, günümüzde Suriye sınırları içinde kalmıştır. Çoğunluğu tarımla uğraşan Baraklar, geleneklerine çok bağlıdırlar. Anadolu'ya gelişlerini ve burada yaşadıkları olayları dile getiren sözlü tarihleri günümüze değin ulaşmıştır. Sözlü halk edebiyatı ürünleri çok zengindir.

BARAKPUR *(Kuzey)*, Hindistan'da kent, Hugli kıyısında, Kalküta'nın kuzey banliyösünde; 76 000 nüf. Havalimanı.

BARAKZAY ya da **BAREKZEY,** Kandahar ve Peşaver arasındaki bölgede yaşayan büyük afgan kabilesi. 1838'de Afganistan emiri ilan edilen Dost Muhammet bu kabiledendir. Dost Muhammet kendi adını taşıyan bir hanedanlık kurdu; ancak daha çok Muhammedzey adıyla tanınır.

BARALT (Rafael María), ispanyol yazar (Maracaibo, Venezuela, 1810-Madrid 1860). Şiirlerinde romantizme karşı çıktı. *Historia de Venezuela* (1841) adlı bir yapıtı ve önemli bir sözlüğü vardır (*Diccionario de galicismos*, 1855).

BARAN a. *Halk.* **1.** Bağ ve bahçelerde asma ve meyve ağaçları sıralarından her biri. **—2.** Asma çubuğu ve sebze fidesi dikmek için açılan çukur. **—3.** Sabanın toprakta açtığı iz.

BARAN a. (fars. *baran*). *Esk.* **1.** Yağmur: *''... sema birkaç katre-i baranı onlardan esirgediği zaman...''* (C. S. Erozan). **—2.** *Baran-dide*, yağmur görmüş, yağmura tutulmuş; başından çok olaylar geçmiş, deneyimli. ‖ *Baran-rîz*, yağmur saçan, yağmur gibi dökülen. ‖ *Baran-zede*, yağmurdan ıslanmış.

BARAN (Hayri), türk armatör (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1982). Yüksek denizcilik okulu'nu bitirdi (1929). Deniz sigortaları eksperliği (1930), iktisat vekâleti liman hizmetleri dairesi müdür vekilliği yaptı (1933). Yüksek denizcilik okulu'nda denizcilik dersleri verdi (1934-1950). Denizcilik ve armatörlük alanında tanındı. Petrol nakliyat ltd. şirketi'ni, Beykoz tersanesi ve Denizcilik anonim şirketi'ni kurdu. Yapı ve kredi bankası idare meclisi başkanı oldu (1976). *Gemicilik* (1945-1950) ve *Modern gemicilik* (1951) adlı iki yapıtı vardır.

BARAN (Reşit), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1910- *ay. y.* 1963). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten (1933) sonra bir süre memurluk yaptı. Cumhuriyet gençler mahfili'nde amatör olarak sahneye çıktı. 1935'te İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi ve S. Kingsley'in *Beyaz gömlekliler* adlı oyununda rol aldı. E. Labiche'ten, J. Guitton'dan, L. Verneuil'den bazı oyunları türkçeye çevirdi ya da uyarladı. 1937'de *Güneşe doğru* filmiyle sinemaya başladı.

BARAN (Paul Alexander), rus asıllı amerikan iktisatçı ve toplumbilimci (Nikolayev, Ukrayna, 1910 - San Francisco 1964). Berlin, Frankfurt am Main ve Paris'te öğrenim gördükten sonra, 1939'da ABD'ye göç etti ve burada 1949'dan başlayarak Stanford üniversitesi'nde ders verdi. Büyüme ve amerikan kapitalizmi konularına bilimsel katkılarda bulundu. Başlıca yapıtları: *Büyümenin ekonomi politiği* (The political Economy of growth) [1957], *Tekelci kapitalizm* (Monopoly Capital, 1966) [P. M. Sweezy ile birlikte].

■ **BARAN** (Ayhan), türk bas (Ankara 1929). Ankara Devlet konservatuvarı'nın şan bölümünü bitirdi (1951), Devlet operası'na katıldı. Burada 35 yıl boyunca, çoğu klasik olmak üzere 40'ı aşkın operada (*Faust, Don Carlos, Cosi fan tutte, Don Giovanni, Figaro'nun düğünü, Aida, Fidelio, Don Pasquale, Sevil berberi, il Travatore, Köroğlu, Rigoletto...*) başrol oynadı. 1960'ların ilk yarısında Bükreş, Werwiers ve Londra'da yapılan şan yarışmalarında ödül kazandıktan sonra dünyanın birçok ülkesinde konuk sanatçı olarak sahneye çıktı. H. Şimşek yönetimindeki Budapeşte Filarmoni orkestrası eşliğinde seslendirdiği türk yapıtlarının yer aldığı plak, Académie française plak ödülü'nü kazandı (1985). 1987'de kendisine devlet sanatçısı ünvanı verildi.

BARAN (İlhan), türk besteci (Şavşat, Artvin, 1934). Ankara Devlet konservatuvarı'nın besteleme bölümünde A. Adnan Saygun'un öğrencisi oldu. Ayrıca Ruşen Kam ile klasik türk müziğini, Muzaffer Sarısözen ile halk müziğini inceledi; Kemal İlerici'den türk müziği armonisi dersleri aldı. 1962-1965 arasında Fransa'da kaldı. Önce École Normale de Musique'te H. Dutilleux ve M. Ohana'nın besteleme derslerini izledi, daha sonra da Paris Radyosu'ndaki somut müzik kurslarını izledi. Yurda dönünce Ankara Devlet konservatuvarı'nda besteleme öğretmenliğine atandı. Türk halk ve klasik müziği birikiminden büyük ölçüde yararlanan Baran yapıtlarını, Kemal İlerici'nin ''geleneksel makamlara uygun çokseslilik'' anlayışıyla yazdı. Başlıca yapıtları: *Dönüşümler* (keman, piyano ve çello için), *Töresel çeşitlemeler* (on bölümlü senfoni), *Müzik demeti* (müzik eğitimi görmemiş çocuklar için mandolin ya da bağlama eşliğinde söylenebilecek 120 melodi), *Uygulamalar* (bas ve piyano için; iki defter), *Eylül sonu* (koro için), *Siyah ve Beyaz, Alla Turca*

BARANA, BARANI ya da **BARNA** a. *Yörs.* Tarım. **1.** Fasulye ve asmayı tutan sırıkların dayandığı çatal pabuç. **—2.** Demir tırmık.

BARANA a. *Yörs.* Anadolu'daki kırsal (geleneksel) kesimde erkekler arasında düzenlenen yaren toplantılarına, kimi yörelerde verilen ad. Kökeni ahilik ve esnaf geleneğine değin uzanır. Sohbet* toplantıları da denir. (→ YAREN* TOPLANTILARI.)

BARANABAŞI a. *Yörs.* Barana* adı verilen toplantıları yöneten kişiye; kimi yörelerde verilen ad. *Bayraktar*, yarenbaşı** da denir. (→ YARENBAŞI.)

BARANAGAR, Hindistan'da kent, Batı Bengal'de, Kalküta'nın kuzey banliyösü, Hugli ırmağı kıyısında; 223 770 nüf.

BARANAUSKAS (Antanas), litvanyalı şair (Anykščiai 1835 - Seinai 1902). Rahip olan bir serfin oğludur. *Le Bois d'Anykščiai* (fr. çev.) [1859] adlı yapıtında doğmakta olan kapitalizmi, toprak köleliğini, Litvanya halkını ve ormanlarını şiirli bir dille yansıttı. Ataerkil özlemlerden kurtulamayan şiirlerinde daha sonra kilise yanlısı ve tutucu bir eğilim görülür.

BARANCELLA a. (cenevizce *barancella*'dan). Denizc. XIX. yy.'da İtalya ve İspanya kıyılarında balıkçılık ve kabotaj alanında kullanılan Akdeniz teknesi.
—ANSİKL. Denizc. Barancellanın başı, kıçı gibi sivri, ancak çok kalkıktı; kıçı ise hafifçe eğikti. Direğine büyük bir latin ya da üçgen yelken, ender olarak bir flok açılırdı. Çok büyük olduğundan omurgayı aşan dümenini, sığ sularda çıkarmak gerekiyordu. İspanyol barancellaları arasında kıçı kare biçiminde olanlar da vardı.

BARAŃCZAK (Stanisław), polonyalı yazar (Poznań 1946). Şair (*D'une seule traite*, [fr. çev., 1970]; *Journal du matin*, [fr. çev., 1974]; *la Respiration artificielle*, [fr. çev., 1978] ve eleştirmen. Yapıtlarında, ülkesinin siyasal ve toplumsal yaşa-

mı üzerinde etkili olan "kolektif inançları" işledi.

BARANER (Reşat Fuat), türk siyaset adamı (Selanik 1900 - İstanbul 1968). İlk ve ortaöğrenimi İstanbul'da yaptı. Liseyi bitirince Ankara'ya giderek bir süre TBMM başkanı ve yakın akrabası Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kaldı (1920). İstanbul'a dönüp Darülfünun fen fakültesi'nde okudu. Türk talebe birliği başkanı ve öğrenci lideri oldu. Dr. Şefik Hüsnü (Deymer) ile tanıştı. Aydınlık gazetesinde yazılar yazdı. Kimya öğrenimi için Almanya'ya gitti. Spartakist* harekete katıldı. Sovyetler Birliği'ne geçti, Moskova'da Lenin akademisi'nde okudu. Türkiye'ye dönünce (1924) illegal TKP içinde yer aldı, yöneticilik yaptı. Çeşitli kereler tutuklandı. İkinci Dünya savaşı yıllarında arkadaşları ile birlikte Türkiye komünist fırkası'nı yönettiği ve genel sekreteri olduğu savıyla tekrar tutuklandı, af yasasıyla serbest bırakıldı (1950). Bir süre sonra yeniden aynı gerekçeyle tutuklandı (1951). Toplam on yedi yıl hapis yattı. Eşi Suat Derviş ile birlikte Yeni edebiyat dergisini çıkardı, burada sanat yazıları yazdı (1943-1944). *Ali Rıza Çelik* takma adıyla *Çin'in kurtuluş savaşı* (1939), *En büyük tehlike* (1943), *İspanya'da İstiklâl savaşı* (1943), *Büyük Fransız inkılâbı* (1944) adlı kitapları yayımladı. Türk solu dergisinde yazdı. Marx ve Engels'ten çeviriler yaptı. Geçirdiği enfarktüs sonucunda öldü.

BARANI → BARANA.

BARANİ sıf. (fars. *baran* ve *-î*'den *baranî*). *Esk.* Yağmurla ilgili.

◆ a. **1.** Yağmurluk, yağmurdan koruyan şey. **—2.** Mavi renkli bir tür çuha. —Folk. Selanik'te dokunan bir tür çuha ve bu çuhadan yapılan kaput, yağmurluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Barani sık dokunmuş, su geçirmez bir kumaştı. Yeniçerilere ve acemi oğlanlarına her yıl, kışın en soğuk dönemi sayılan erbain* başında (21 aralık, 30 ocak arası) bu yağmurluklardan dağıtılırdı. Genellikle çivit mavisi renginde olur, *zemistani** de denirdi. Kimi görevlilerin giydiği yeşil renklisine ise *sobramani** denirdi.

BARANİA GÓRA, Silezya Beskidleri'ndeki doruklardan biri, Polonya'da (Batı Karpatlar); 1 220 m. Ormanlarla örtülü büyük platolar ortasında ağaçlı bir sırt oluşturur.

BARANOFF-ROSSİNÉ (Lev Davidoviç BARANOV, **Vladimir** — denir), rus ressam ve heykelci (Herson, Ukrayna, 1888 - Paris 1942). 1925'te Fransa'ya yerleşti. Fovizm ve kübizme dönük bir dönemden sonra, Möbius şeridini kullanarak bir tür resimsel soyutlamaya yöneldi. *Senfoni No: 2* (1913, Museum of Modern Art, New York) adlı heykeli, öndadacı bir anlayış taşır; *Politeknik heykel*'i (1933, Fransa,"Art moderne" müzesi) demir, cam ve tahtayı bir araya getirir. Sürekli yeni yöntemler peşinde koşan Baranoff-Rossiné, 1923'te kinetizmi, müziği ve rengi birleştiren *piano optophonique*'i yarattı.

BARANOVİÇİ, Beyaz Rusya'da kent, Minsk'in güneybatısında; 159 000 nüf. (1989). Demiryolu kavşağı. Otomobil sanayisi.

BARANSEL (Nurettin), türk asker (İstanbul 1895 - *ay. y.* 1967). Harp okulu'nu bitirdikten (1912) sonra Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Harp akademisi'ni ve Yüksek kumanda kursu'nu bitirdi (1923-1925). Orduda çeşitli kademelerde görev yaptı. Tuğgeneral (1939), tümgeneral (1941), korgeneral (1947), orgeneral (1951) oldu. Kara kuvvetleri komutanlığında (6 nisan - 28 mayıs 1954) ve Genelkurmay başkanlığında (28 mayıs 1954 - 25 ağustos 1955) bulundu. Daha sonra Yüksek askeri şûra üyesi olarak görev yaptı (1955-1960).

BARANSKİY (Nikolay Nikolayeviç), sovyet coğrafyacı (Tomsk 1881-Moskova 1963). Önceleri bolşevikti ve Lenin'in dostuydu, SSCB'de coğrafyayı düzenledi ve ülkenin iktisadi bölgelere ayrılmasına ilişkin görüşlerini Gosplan'a kabul ettirdi. Bölgelere göre uzmanlaşma ve üretici güçlerin yerel tesislerde bir araya getirilmeleri üstünde ısrarla durdu. Baranskiy'e göre fiziksel coğrafya ve insan coğrafyası birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

BARANTA a. Özellikle yağma amacıyla düzenlenen akın; çapul.

■ **BARANTE** (Prosper BRUGİERE, — *baronu*), fransız tarihçi ve siyaset adamı (Riom 1782 - Barante 1866). Napoléon I döneminde vali, Restauration döneminde milletvekiliydi; Louis-Philippe döneminde yüksek meclis üyeliği ve büyükelçilik yaptı. Liberal düşünceleri vardı. *Histoire des ducs de Bourgogne* (Bourgogne düklerinin tarihi) [1824] adlı yapıtının temel taşını oluşturan tarih çalışmaları, "tarihsel romanın tarihten aldığı çekiciliği tarihe yeniden kazandırmak" amacını güdüyordu. (Fr. Akad., 1828).

BÁRÁNY (Robert), avusturyalı hekim (Viyana 1876 - Uppsala 1936). Önce Frankfurt am Main ve Freiburg im Breisgau'da, daha sonra kulak fizyolojisi ve hastalıklarında uzmanlaştığı Viyana'da. 1917'den yaşamının sonuna kadar da Uppsala'da ders verdi. Göz titremesi üzerine yaptığı çalışmalar ona 1914 Nobel tıp ödülü'nü kazandırdı.

Bárány deneyi, denge duyusu organlarını ve yollarını (içkulak boşluğu ve onunla ilgili sinir merkezleri) incelemeyi sağlayan ısı deneyi. Dışkulak yoluna yollanan değişik miktarda sıcak (44°C) ve ılık (20-30°C) su, ortakulakla temas edince içkulaktaki organlarda bir ısı uyarısına yol açar. Bu uyarıya alınan yanıt, elektronistagmografi ile kaydedilebilen bir nistagmustur (göz titremesi).

BARANYA, Macaristan'ın güney kesiminde yönetim bölgesi, Tuna ile Drava arasında; 4 388 km²; 430 000 nüf. (1990). Merkezi *Pecs*. (→ BARANYA.)

BARANYA, Macaristan ve Yugoslavya arasında bölüşülmüş bölge. Tuna ile Drava arasında. Büyük bölümü Macaristan'dadır. Hırvatistan'ın kuzey-doğu kesimini oluşturan Yugoslavya'daki bölümü, özellikle bir tarım (tahıl, yem bitkileri, sanayi bitkileri) bölgesidir. Başlıca kenti *Beli Manastır*.

BARAS → BERAS.

Barasor, Tunceli yöresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Kadın, erkek birlikte ve davul zurna eşliğinde oynanır.

BARAŞ (Aşer), ibranice yazan israilli yazar (Lopatin, Galiçya, 1889 - Tel-Aviv 1952). Edebiyata yiddişçe ve lehçe yazarak başladıktan sonra, 1914'te Filistin'e yerleşti. Şiirlerinde ve romanlarında, nesnel bir gerçekçiliğe ulaşma çabası görülür (*Frères* [fr. çev.], 1911; *Etrange Amour* [fr. çev.], 1930-1938).

BARATA ya da **BERETE** a. (ital. *berretta*). Çuhadan yapılmış ucu kıvrık, uzunca külah.

—ANSİKL. Bostancı ocaklarına ya da sarayın kaba dış hizmetlerine bakan ocaklara dahil olanlar giyerdi. Giyenin görevine göre *bostancı baratası, topçu baratası, haseki baratası* gibi adlar alırdı. Aralarında önemli farklar yoktu. Kırmızı, beyaz ya da devetüyü rengi çuhadan yapılırdı.

BARATA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykaonia bölgesinde bir yerleşme; Konya'nın Karaman ilçesindeki Madenşehir'in ya da Karapınar ilçe merkezinin yerinde olduğu sanılıyor.

BARATARYA a. (ital. *baratteria,* hile). Deniz huk. Kaptanın kasıt ve hileyle donatan*a verdiği zararlar. (Baratarya kavramı, günümüzde daha geniş olarak, kaptanın her türlü kusurlu eylemlerini kapsadığı gibi diğer gemi adamlarının yaptığı zararları da kapsar. Baratarya, bazı ülkelerin hukuklarında, kaptanın ve diğer gemi adamlarının kasıtlı ve hileli davranışlarıyla, yalnız donatana değil, yükleyici ve sigortacılara verdikleri zararları da içine alır.)

BARATAŞVİLİ (Nikoloz Melitonoviç), gürcü şair (Tiflis 1817 - Gence 1845). Romantik ve acılı bir üslupla, şiirlerinde mutsuz aşklarını dile getirdi; insanlık durumu ve özellikle de çok sevdiği ülkesinin geleceği üzerinde düşündü. Bu gelecek onun için Rusya ile birleşmenin getireceği ilerlemeden ayrılmaz bir nitelik taşıyordu (*Bedi Cartlissa*, 1839; *Merani* 1842).

BARATİERİ (Oreste), italyan general (Condino 1841-Sterzing, bugün Vipiteno, 1901). Garibaldi'nin Binler seferi'ne katıldı (1860) ve *bersaglieri*'de hizmet gördü. Generalliğe yükseltildi ve Eritrea valisi oldu. Adua'da büyük bir yenilgiye uğrayınca (1896) harp divanına verildiyse de aklandı.

BARATİNSKİY ya da **BORATİNSKİY** (Yevgeniy Abramoviç), rus şair (Mara yakınında, Tambov eyaleti, 1800 - Napoli 1844). Finlandıya'da kısa bir süre askerlik yaptı ve *Eda* (1826) adlı manzum bir öykü kaleme aldı. Daha sonraları Moskova'da yaşadı ve felsefi bir şiire yöneldi (*le Bal* [fr. çev.], 1828; *Zıyganka*, 1842). Saçmanın ve hiçliğin şairi olan Baratinskiy, Puşkin'in hayranlığını kazanmıştı.

BARAVNİ, Hindistan'da (Bihar) kent, Patna'nın D.'sunda; 41 900 nüf. Gauhatı üstünden Nahorkatiya'ya boru hattıyla bağlanan petrol rafinerisi.

BARBA a. (ital. *barba,* sakal'dan). **1.** Yaşlı erkek. **—2.** Yaşlı rum meyhanecilere seslenirken kullanılır.

BARBACENA, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin G.'inde; 58 000 nüf. Çiçek (gül) yetiştiriciliği. Dokumacılık.

BARBACOVİ (Francesco Vigilio), italyan hukukçu ve yazar (Taio 1738 - Trento 1825). Trento'da hukuk profesörlüğü yaptı. 1784'te Joseph II tarafından Trentino yasasının reformuyla görevlendirildi. 1792'de Trento prensliğinin adalet bakanı oldu.

■ **BARBADOS,** Küçük Antil adalarında (Rüzgâraltı adaları) Commonwealth üyesi devlet; 431 km²; 258 000 nüf. (1991). Merkezi *Bridgetown*. Resmi dili *ingilizce*. Ülkedeki başlıca etkinlikler tarım, şekerkamışı yetiştiriciliği (şeker ve rom dışsatımı) ve turizmdir. Hayvancılık ve balıkçılık da yapılır. İngilizler Antil adalarına yerleşmeye bu adadan başlamışlardı (1627).

—Tarih. İspanyollar'ın XVI. yy.'da keşfettikleri Barbados'a, 1627'den sonra yavaş yavaş İngilizler yerleşti. Adada, şekerka-

Giraudon

Barante baronu
Ary Scheffer'in yaptığı portre
Versailles müzesi

Barbados'un başkenti
Bridgetown'dan bir görünüm

Sommer-Explorer

Barbaros Hayrettin Paşa
Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda (haziran 1558)
Süleymanname
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi İstanbul

mışı yetiştiren beyaz küçük çiftlik sahipleri yaşıyordu; XVII. yy.'ın sonundan başlayarak, zenci kölelerin çalıştırıldığı büyük şekerkamışı işletmeleri gelişti. Zenci halk günümüzde adanın toplam nüfusunun % 80'ini oluşturur. 1961'de Errol Walton Barrow'un başkanlığında özerk bir hükümet tarafından yönetilmeye başlanan Barbados, 1966'da bağımsızlığa kavuştu. 1976 seçimlerinde Barrow'un başkanı olduğu Democratie Labour Party, mahkemeleri hükümete bağımlı duruma getiren 1974 anayasası yüzünden suçlandı ve Barbados Labour Party karşısında yenilgiye uğradı. Tom Adams başbakan oldu. Adams eğitimin yaygınlaştırılması, sosyal hizmetler ve sanayinin geliştirilmesi için çaba harcadı. 1985'te ölünce yerine yardımcısı Bernard St. John başbakan oldu. 1986'da o da yerini Errol W. Barrow'a bıraktı. Barrow 1987'de öldü, yardımcısı Erskine Sandiford başbakanlığı üstlendi.

Barbados koyunu, çok doğurgan koyun ırkı. (Antil adaları kökenlidir. *Black-Belly* adıyla da bilinir.)

BARBAGİA, Sardinya'nın iç kesiminde bölge, Gennargentu kütlesinin kenarında. Hayvancılık.

BARBAKAN a. (fr. *barbacane*). Kale duvarlarında düşmana ok atmak için açılmış delik, ok mazgalı.

—Bayınd. ve İnş. Bir sanat yapıtının kâgir bölümüne (istinat duvarı, teras duvarı vb.) sızma sularının akışını kolaylaştırmak için açılan dar ve uzun yarık. || *Düşey barbakan*, suların akması için duvara düşey olarak açılan yarık.

BARBALİSSOS → BALİS

BARBAR sıf. ve a. (yun. *barbaros*, yabancı fr. *barbare*'dan). **1.** Uygarlaşmamış, ilkel topluluk için kullanılır: *Barbar akınları.* **—2.** Acımasızca davranan, şiddet kullanan, kırıcı, vahşi kimse için kullanılır: *Barbar bir adam. Bu barbarlar binlerce suçsuzu öldürmüşlerdi.*

BARBARA (Agatha), Maltalı kadın siyasetçi (Zabbar 1923). Öğretmenlik yaptı. Malta işçi partisi'ne katıldı (1946). Malta'nın ilk kadın milletvekili oldu (1947). Eğitim (1955-1958, 1971-1974); çalışma, sosyal yardım ve kültür bakanlığı yaptı (1974-1981). Cumhurbaşkanı seçildi (1982). Görevi 1987'de sona erdi.

BARBARANİ (Tiberio Umberto, **Berto** —denir), italyan yazar (Verona 1872 - *ay. y.* 1945). İçtenci esinli ve yerel dilde şiirler yazdı (*El rosario del cor*, 1893-1895; *L'autunno del poeta*, 1937).

BARBARCA sıf. Şiddet, vahşet gösteren, insanlık dışı olan şey için kullanılır: *Barbarca davranışlar. Barbarca uygulamalar.*

◆ be. Barbar bir kimseye yakışır biçimde: *Binlerce insanı barbarca katletmek. Bir kimseyi barbarca cezalandırmak.*

BARBARİ (Jacopo DE'), italyan ressam ve gravürcü (Venedik 1445-1450'ye doğr. -Brüksel ? 1515'e doğr.). Alman asıllı olduğu sanılan Barbari, Venedik'te ve zaman zaman Almanya'da birçok prens ve hükümdarın yanında çalıştı; son yıllarını da Malines'de Avusturyalı Margherita'nın ressamı olarak geçirdi. Daha çok gravürcü olarak bilinen Barbari, tablolarında derin anlamlı alegoriler ve mitolojik sahneler canlandırmıştır. Kendisiyle 1494 yılında Venedik'te karşılaşan Albrecht Dürer, Barbari'nin tekniğine ve hümanizmine hayran oldu ve etkilendi. Buna karşılık Barbari'nin en başarılı yapıtlarında da Dürer'in etkisi duyulur (*Keklikli natürmort*, 1504, Münih pinakoteki). İtalyan kültürü özellikle Barbari'nin resimleri aracılığıyla Gossart ve Van Orley gibi sanatçılara ulaşmıştır.

BARBARİGO (Agostino) [1419-1501], 1486'dan 1501'e kadar Venedik dukası. 1489'da Kıbrıs'ı aldı ve Charles VIII'e karşı Venedik birliği'ni kurdu. Birliğin ordusu 1495'te Fornova'da bozguna uğradı.

BARBARİNA (Barbara CAMPANINI, **la** —denir), italyan kadın dansçı (Parma 1721 -Barschau, Silezya, 1799). 1739'da Paris'e gitti, akrobatik tekniği ve maskaraca pantomimiyle (o dönemin italyan üslubu) büyük bir başarı kazandı. La Barbarina'nın yükselme dansı, Marie Sallé'nin yer dansıyla karşıtlık oluşturuyordu. Genç yaşta dansı bıraktı, önce büyük senyörlerin, sonra da Prusya kralı Friedrich II'nin sarayında dans yöneticiliği yaptı. Sonra bir manastıra çekildi.

BARBARİNO (Bartolomeo), italyan besteci (Fabriano, Ancona, XVI. yy. sonu), *il Pesarino* diye anılır. Pesaro'da, 1605'ten sonra da Padova'da capella yönetmenliği yaptı, madrigal kitapları yazdı (basımı 1606-1617).

BARBARİSSOS → BALİS.

BARBARİŞKA a. Denizc. Bağlamak ya da volta etmek için iyice boşu alınmış bir halatı kaçırmamak amacıyla, sağlam ve daha ince bir halatla mezevolta alıp halat bedenine sararak oluşturulan bosa türü. || *Barbarişka tutmak*, volta etmek için boşu alınmış bir halatın üstünde, kaçırmamak amacıyla ince bir halatla bosa oluşturmak.

BARBARİT a. Kur. tar. Osmanlı devleti topraklarında hayvan otlatan Erdel çobanlarından koyun başına alınan vergi.

BARBARLAR, Eski Yunanlılar'ın, tüm yunanlı olmayanlara verdikleri ad. Küçümseyici bir anlam da taşıyan bu deyim, Homeros zamanından çok daha sonra ortaya çıktı. Romalılar da uzun süre bu adla anılmıştı. Fakat, roma dünyası Yunanlılar'dan bu sözcüğü aldı ve ona yeni bir anlam verdi: Romalılar'a göre Barbarlar, yunan-roma uygarlığını bilmeyen, hatta her türlü uygarlıktan habersiz kimselerdi. Bununla birlikte, Roma İmparatorluğu sınırları içinde bulunan az gelişmiş, az latinleşmiş kavimlere barbar demiyorlardı.

I. S. I. yy.'dan başlayarak Roma imparatorluğu'nun bütün sınırları boyunca, Romalılar'ın barbar dedikleri kavimlerin, yanı Roma egemenliğindeki Akdeniz'e yabancı kavimlerin baskısı kendini duyurmaya başladı. Bu iki dünyanın ilişki kurması kaçınılmazdı. Önce iktisadi ilişkiler kuruldu, arkadan birtakım kavimler bazen köle olarak, bazen de tek tek (Arbogast, Stilicon) ya da topluca (Toksandria'da Salien Frankları) asker olarak Roma'nın hizmetine girdiler. Böylece, III. ve IV. yy.'lardan başlayarak yani V. yy.'ın büyük istilaları daha başlamadan, imparatorluk bazı gelenek ve göreneklerinde yavaş yavaş yabancı kavimlerin etkisinde kaldı.

BARBARLAŞMAK dönşl. f. Barbarca davranmaya başlamak.

BARBARLIK a. Barbar olma durumu, niteliği: *Barbarlıktan uygarlığa geçiş. Barbarlıklarıyla dehşet saçan kavimler. Sivil yerleşim alanlarını bombalamak barbarlıktan başka bir şey değil.*

BARBARO (Giosafat), venedikli tüccar ve gezgin (Venedik 1413 - *ay.y.* 1494). Güney Rusya'yı ve İran'ı gezdi; gezileriyle ilgili bir kitap yazdı.

BARBARO (Ermolao), italyan hümanist (Venedik 1453-Roma 1493). Aristoteles ve Plinius'u yorumladı. Çok sayıda mektupları ve bekârlık üzerine bir incelemesi (1472) vardır.

BARBARO (Niccolo), venedikli hekim (XV. yy.). Venedikli ünlü bir ailedendir. Fatih, İstanbul'u kuşattığı zaman Bizanslılar'a yardım için gelen venedik gemilerinin birinde cerrahlık yapıyordu. Dönüşünde İstanbul kuşatmasına ilişkin anılarını, bir günlükte topladı. Bu günlük İstanbul'un fethine ait özgün bir kaynaktır. Yapıt, Enrico Cornet tarafından *Giornale dell'Assedio di Constantinopoli 1453* (1453 İstanbul kuşatması) adıyla basıldı (1856).

BARBARO (Angelo Maria), italyan yazar (Portogruaro 1726 - Venedik ? 1779). Venedik lehçesiyle yazdığı şiirlerinde, müstehcenliği ustalıkla işledi (*Poesie veneziane*, 1817'de yayımlandı).

BARBAROS, esk. **Banados,** Tekirdağ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 9 938 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Barbaros* ; 3 379 nüf. (1990). Belediye. PTT.

BARBAROS, İzmir'in Urla ilçesine bağlı bucak; 2 058 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Uzunkaya*; 477 nüf. (1990). PTT.

Barbaros günü, kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa'yı ve türk denizcilerini anma günü. (Preveze deniz zaferi'nin yıldönümü olan 27 eylül günleri kutlanır.)

BARBAROS HAYRETTİN PAŞA, türk denizci, kaptanıderya (Midilli ? - İstanbul 1546). Eceovalı (Gelibolu) Yakup ağa'nın oğlu. Gerçek adı ''Hızır'' olup, din ve devlet uğrunda gösterdiği büyük yararlıklardan ötürü kendisine Kanuni Sultan Süleyman tarafından ''Hayrettin'' adı verildi. Sakalının kızıla çalması nedeniyle de Avrupalılar arasında ''Barbarossa'' (Barbaros) diye ün saldı.

Saros ve Selanik körfezleri çevresinde gemi işleterek ticaretle uğraşırken (XVI. yy. başları), Rodos şövalyelerinin eline tutsak düştü. Bir yolunu bulup kurtulduktan son-

Barbaros anıtı
Beşiktaş-İstanbul

Büyük Larousse

ra korsanlık yapmaya karar verdi ve ağabeyi Oruç'un korsanlık yaptığı Cerbe adasına gitti. Kuzey Afrika kıyılarını basan Oruç ve Hızır kardeşler, korsanlıktan elde ettikleri kazançların bir bölümünü Tunus sultanı Ebu Abdullah'a vermek koşuluyla, Tunus limanı ağzındaki Halk el-uvet kalesinde barınma izni aldılar. Venedik, fransız, ispanyol savaş ve ticaret gemilerini batırarak ya da ele geçirerek kazandıkları başarılarla, servet ve ün sağladılar. Bu arada, Yavuz Sultan Selim'e değerli armağanlar gönderip, karşılığında gemi ve asker yardımı almaktan da geri kalmadılar (1515). Ertesi yıl İspanyollar ile savaşarak Şerşel (Cecel) ve Cezayir kentlerini ele geçirdiler (1516). Oruç Reis, Tlemsen'de İspanyollar ve Araplar ile giriştiği bir savaşta şehit düşünce (1518), Hızır reis Cezayir emiri oldu. Akdeniz'deki düşmanlarına karşı konumunu sağlamlaştırmak için Yavuz Sultan Selim'e bir heyet daha göndererek yardımını istedi (1519). Emirlik beratı, hilat ve sancakla birlikte, Hızır'a savaş araç gereçleri yollayan Osmanlı padişahı, ayrıca Anadolu kıyılarından asker toplama yetkisi de verdi. Bu gelişmeler üzerine kendilerini tehlikede gören Tunus ve Tlemsen beylerince kışkırtılan Cezayir halkı, ayaklanarak Hızır'ı Şerşel'e çekilmek zorunda bıraktı. Kısa sürede hazırladığı güçlü bir donanmayla Avrupa kıyılarına baskınlar düzenledi; Kuzey Afrika'da bazı liman kentlerini ve yeniden Cezayir'i ele geçirdi (1527); Penon adasını aldı (1530); İspanya'da hıristiyan zulmü altında ezilen Endülüslü müslümanların çoğunu gemilerle Kuzey Afrika kıyılarına taşıdı. 1532'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a çağrıldı. Yolu üzerindeki bazı hıristiyan kentlerini yağmalayarak ulaştığı imparatorluk başkentinde büyük bir törenle karşılandı (1533). Cezayir beylerbeyi hilatı giydirildiği gibi, kaptanıderyalık unvanıyla da onurlandırıldı. 1534 baharında donanmayla İstanbul'dan ayrıldı. İtalya ve Tunus kıyılarında birçok kent ve kaleyi yerle bir edip önce Halk el-uvet kalesini, sonra da Tunus'u aldı (14 ağustos 1534).

Kayrevan'a kaçan Tunus emiri Hasan Alman imparatoru ve İspanya kralı Karl V (Şarlken) den yardım istedi. İmparator, papalık, ispanya, napoli, ceneviz ve malta deniz kuvvetlerinden oluşturduğu Andrea Doria komutasında bir haçlı donanmasıyla Halk el-uvet yakınlarında karaya asker çıkardı. Tunus'u bırakmak zorunda kalan Hayrettin Paşa, İspanya sularına girip Menorca adasının Mahon limanını, Mallorca adasının Palma kentini yakıp yıktı. İstanbul'a döndü. 1536'da yeni ve daha güçlü bir donanmayla Akdeniz'e açıldı. Otranto yakınlarında karaya çıkarak Castro kalesini ele geçirdi. Ertesi yıl (1537) Akdeniz'deki venedik adalarının fethine girişti (Mürted, İşkoros, Kerpe, Kaşot vb.).

Bu zaferlerin hıristiyan Avrupa'da büyük yankılar uyandırması üzerine Venedik'in çağrısı ve papanın özendirmesiyle yeni bir haçlı deniz seferi hazırlandı. Papalık, Venedik, Ceneviz, Malta, İspanya ve Portekiz gibi Avrupa'nın en güçlü denizci devletlerinin filolarından oluşan haçlı donanmasının komutası ünlü amiral Andrea Doria'ya verildi. İki tarafın deniz kuvvetleri Preveze önlerinde karşılaştı. Haçlı donanmasının gücü çok daha üstün olmasına karşın, Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki türk donanması Preveze savaşı'nda kesin bir zafer kazandı (28 eylül 1538). (→PREVEZE DENİZ SAVAŞI.) Türk deniz gücünün hıristiyan Avrupa'ya karşı en büyük başarısı olan bu zafer, Osmanlı devletini Akdeniz'de tartışmasız en büyük deniz gücü durumuna getirdi. Ancak, bu büyük başarıyı sindiremeyen Karl V, yüzlerce gemi ve binlerce askerle yeniden Cezayir'e saldırdıysa da (1541), Barbaros karşısında bir kez daha yenilgiye uğradı.

Fransa kralı François I'in koruyucu müttefiki olan Kanuni Sultan Süleyman tarafından Karl V'e karşı savaşmak için gönderilen Hayrettin Paşa, büyük bir donanmayla Akdeniz'e açılarak Messina ve Reggio kalelerini, berkitilmiş Gaeta kentini ele geçirdikten sonra fransız donanmasının da yardımıyla Nice kentini aldı (20 ağustos 1543). Karl V'i, Fransa kralı François I ile Crépy antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakarak İstanbul'a döndü (1544). Son Fransa seferinden döndükten iki yıl sonra ölen türk denizcisi, İstanbul'da toprağa verildi. Bugün Beşiktaş'taki türbesinde yatan Barbaros'un anısına 1944'te türbesine yakın yerde, kadırga kabartmalı bir anıt dikildi. (→ Kayn.)

BARBAROSSA →FRIEDRICH I, Germen imparatoru.

BARBAŞI a. Halk oy. Bar oyunlarında, sıranın en sağında bulunan ve oyunu yöneten kişiye verilen ad. Çevrede saygınlık kazanmış ve oyunda becerisini kanıtlamış kişiler barbaşı olabilir. Barbaşı komutlarını, elindeki beyaz mendil aracılığıyla verir. *Bar çeken* de denir. (→ BAR.)

BARBAT →BERBAT.

BARBATA a. Ask. tar. Kale ya da istihkâm duvarlarının üzerindeki siperli korkuluk duvarı. (Bk. *ansik.* böl.) || *Barbata sekisi*, barbataların arkasında bulunan ve askerlerin dinlenmeleri için yapılmış taş oturak.

—ANSİKL. Barbatalar, kaleyi savunan askerlerin saldırıdan korunmaları amacıyla kale duvarının doğal uzantısı biçiminde girintili çıkıntılı olarak yapılırdı. Türkler istihkâmlardakine "barbata", kale duvarındakilere "baru", bunların arkasındaki gezinti yerlerineyse "seğirtim yeri" derlerdi.

BARBAUD (Pierre), fransız besteci (Saint-Eugène, Cezayir, 1911). Beste sanatına, matematik düşünceyi ve ondan doğan yöntemleri getirerek algoritmasal* müziği başlattı. 1958'den başlayarak, hesapların giderek artan karmaşıklığı nedeniyle bilgisayar kullandı ve "otomatik" beste tekniğine (bir bilgisayarın, müzik yapıtları çıkarabileceği programların yaratılmasına) yöneldi. Bütünüyle makine tarafından hazırlanmış ilk parçası, *7!* dir. (1960). Bu ilkeler doğrultusunda hazırlanmış öteki çalgı yapıtları şunlardır: *Variations heuristiques* (1964), *French Gagaku* (1969), *Mu-Joken* (1969), Newton'ın ölüm yıldönümü için *Apfelsextett* (1977); akustikçi F. Brown ve bilgiişlemci G. Klein ile 1974'te başlayan işbirliğinin ürünü olan ve bilgisayar tarafından icra edilerek banda kaydedilmiş yapıtlar; film müzikleri. Paris konservatuvarı'nda müzik bilgiişlemi okuttu (1976-77) ve tekniğini açıklayan iki kitap yazdı: *Initiation à la composition automatique* (1966) ve *la Musique, discipline scientifique, introduction élementaireà l'étude des structures musicales* (1968). Ayrıca Haydn üzerine bir monografi yayımladı (1957).

BARBAULD (Anna Laetitia), ingiliz edebiyatçı (Kibworth, Leicestershire, 1743 -Stoke Newington, Londra yakınında, 1825). Eğitmen John Aikin'in kızı. Bir protestan papazla evlendi. İngiliz romancılarının seçme yapıtlarını 50 cilt halinde yayımladı ve kardeşi John ile birlikte ahlakçı kitaplar yazdı (*Hymns in Prose for Children*, 1781; *Evenings at Home*, 1792-1795).

BARBE a. (fr. *barbet*). Yünsü tüylü av köpeği. (Çok iyi yüzdüğünden, eskiden ördek avında kullanılırdı.)

BARBEAU (Marius), kanadalı antropolog ve folklorcu (Sainte-Marie, Québec 1883 - Ottawa 1969). Ottawa ulusal müzesi'nde antropologdu. Laval ve Ottawa üniversitelerinde profesörlük yaptı; Kanada ve kızılderili folkloru üzerine çok sayıda inceleme yazdı.

BARBEKÜ a. (amerikanca *barbecue*, ispanyol amerikancasındaki *barbacoa*'dan). Açık havada kızartma ya da ızgara yapmaya yarayan, taşınabilir pişirme aracı. (Mangal kömürüyle çalışır; bazıları çevirme mekanizmasını döndüren bir pilli motorla donatılmıştır ve katlanabilir. Güneş enerjisiyle çalışan barbeküler de vardır.)

Büyük Larousse

Barbaros türbesi
Beşiktaş-İstanbul

BARBEN a. (fr. *barbin*). Tekst. Çözgü makinesinin, ipliği yönlendirmeye yarayan parçası.

BARBER (Samuel), amerikalı besteci ve şarkıcı (West Chester, Pennsylvania, 1910 - New York 1981). Curtis İnstitute'ta okudu, 1939-1942 arasında aynı okulda ders verdi. Romantik eğilimli bir besteci olan Barber'in yapıtları, çok ince bir orkestralama ve genellikle çokeksenli bir anlatım sergiler. Senfonik yapıtlar (yaylılar için *Adagio*, 1936), konçertolar, tiyatro yapıtları (*Anthony and Cleopatra*, 1966), baleler, melodiler (*Prayers of Kierkegaard*, 1954) besteledi.

BARBERİNİ, İtalya'nın Toscana bölgesinde Val d'Elsa'da, romalı aile; Barberino kökenli ailenin bireyleri arasında en ünlüleri şunlardır: FRANCESCO (Floransa 1528 - Roma 1600), 1550'ye doğru Roma'ya yerleşti, hanedanın kurucusu; —MAFFEO, kardinal, sonra Urbanus VIII adıyla papa (1623-1644); —FRANCESCO (Floransa 1597 - Roma 1679), Maffeo'nun yeğeni, kardinal; —ANTONIO *Genç* (Roma 1608 - Nemi 1671), Maffeo'nun yeğeni, kardinal. Ailenin, 1625'ten başlayarak C. Maderno'nun, sonra Borromini'nin ve Bernini'nin yönetiminde Roma'da yapılan sarayı (içindeki tiyatro, Roma'da lirik dramın gelişmesinde büyük önem taşır), görkemli bir müze oldu. Siyaset alanında, Barberiniler, Monferrato olaylarıyla altüst olan İtalya'da barışı yeniden sağladılar; en büyük idealleri İtalya'ya egemen olmak için Papalık'a hizmet etmekti. Bu amaçla Farneseler'in elinde bulunan Castro dükalığını ele geçirmek istediler; bu girişimin başarıya ulaşamaması Barberiniler'in yıkımlarını (geçici) hızlandırdı. Halk arasında o kadar hoşnutsuzluk uyandırdılar ki, Innocentius X, onlar sayesinde seçildiği halde, aileden hesap sormak zorunda kaldı. Sonuçta Fransa'ya çekildiler; burada savunmalarını Mazarin üstlendi. Aile 1738'de yok oldu ve mülkü Colonna ailesine geçti.

barbe

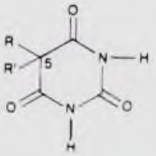
Barberini vazosu, Paris, Louvre müzesi'nde sergilenen, Suriye Eyyubileri döneminden pirinç vazo (XIII. yy. ortaları). Emir el-Melik ün-Nâsır Selahattin adına yapılmıştır. Kıvrımdallar, yazıt kuşağı, av sahnelerinin yer aldığı madalyonlarla bezeli yapıt, tekniğinin üstünlüğüyle dikkati çeker.

BARBERTON, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Transvaal'in doğu kesimin-

Réunion des musées nationaux

Barbey d'Aurevilly
Émile Lévy'nin bir yağlıboya tablosundan ayrıntı (1881)
Versailles müzesi

barbitürik asit R = R' = H
barbital R = R' = C_2H_5
fenobarbital R = C_2H_5, R' = C_6H_5

Barbizon okulu
Fontainebleau ormanının çıkışı: günbatımı
Théodore Rousseau'nun yapıtı
Louvre müzesi, Paris

Giraudon

de, Svaziland yakınında; 12 200 nüf. —Yakınında, amyant yatakları.

BARBET a. (fr. *barbette*). Ask. denizc. Savaş gemilerinde toplar için hazırlanmış siperlik. || *Barbetli top*, üst güverteye konulmuş, açıkta bulunan top.

BÂRBET → BERBAT.

BARBEY D'AUREVİLLY (Jules Amédée), fransız yazar (Saint-Sauveur-le-Vicomte 1808 - Paris 1889). Yapıtlarında olduğu gibi yaşamında da amacı hep şaşırtmak oldu ve bunu da başardı: Zerafeti ve zekâsına (*Du dandysme et de George Brummel*, 1845) hayranlık duyuldu, acımasız makalelerinden ve düellodaki ustalığından çekinildi. Yeryüzündeki her şeyin öbür yüzüyle, insanların ve nesnelerin gizli yanıyla ilgilendi, tersi, yüze tercih etti. Hiçbir alanda sınır dinlemedi: din değiştirdi (1841), Roma kilisesi inançlarını kabullendi. Anlatılarının hepsinde az ya da çok bir cehennem havası sezilir: *Une vieille maîtresse* (1851), *l'Ensorcelée* (1854), *le Chevalier Des Touches* (1864), *Un prêtre marié* (1865), *les Diaboliques* (1874), *Une histoire sans nom* (1882). Makale ve eleştiri yazıları *Oeuvres et Hommes du XIXe siècle* (1860-1909) adlı yapıtında bir araya getirildi. Bilime, pozitivizme, eşitçiliğe düşmandı; bütün öfkesini, bunların simgesi olarak gördüğü Zola'dan çıkardı.

BARBEYRAC (Jean DE), fransız hukukçu (Béziers 1674 - Groningen 1744). Calvinci bir papazın oğluydu. Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasıyla ülkesinden ayrıldı. Berlin, Lozan ve Groningen'de ders verdi. Grotius'un *le Droit de la paix et de la guerre* (Savaş ve barış hukuku üzerine) adlı yapıtı için bir açımlama yazdı (1720-1724).

BARBİANO, XIV. yy.'da yaşamış italyan aile. Üyelerinden biri, Alberico **da Barbiano** (öl. 1409'a doğr.) yabancı, özellikle de fransız paralı asker çetelerine karşı "Aziz Giorgio topluluğu"nu örgütleyerek İtalya'da Condottiero'ların egemenliğini başlattı. 1377'den sonra Gregorius XI'in, sonra da Urbanus VI'nın hizmetine girdi ve yaşamı boyunca Avignon papasına ve onun müttefikleri olan Anjou'lulara karşı Roma papasını savundu.

BARBİERA (Raffaello), italyan yazar (Venedik 1851 - Milano 1934). Yazılarında doğduğu kenti ve Milano edebiyat çevrelerini anlattı.

BARBİERE (Domenico DEL) → DEL BARBİERE.

BARBİERİ (Giovanni Maria), italyan hümanist (Modena 1519 - ay.y. 1574). 1790'da G. Tiraboschi tarafından yayımlanan, uyağın arap kökenleri üzerine bir incelemesi vardır.

BARBİERİ (Giovanni Francesco) → GUERCİNO (il).

BARBİERİ (Leandro, **Gato** —denir), arjantinli caz saksofoncusu ve flütçüsü (Rosario, Arjantin, 1935). 1956'da piyanocu Lalo Schifrin'in orkestrasına girdi. 1962'de trompetçi Don Cherry ile tanıştı, 1966'ya değin onunla birlikte çaldı ve müzik dünyasında çalkantıya yol açan free caz akımına katıldı. Çalgısında giderek ustalaştı ve Latin Amerika geleneklerini free cazla birleştirerek özgün bir üslup yarattı. Saksofondan çıkardığı boğuk ton, lirik üslubunun ayrı bir özelliğidir. Plakları arasında, *Confluence* (1968), *The Third World* (1969), *Bolivia* (1972) sayılabilir.

BARBİERİ (Margaret), ingiliz dansçı (Durban 1947). Enrico Cecchetti'nin yeğeninin kızı. 1965'te Royal Ballet'e katıldı, *Uyuyan güzel*'deki prenses Aurore yorumuyla büyük ün kazandı (1970). Romantik bir dansçı olan Barbieri, büyük oyunculuk yeteneğiyle tanınır (K. MacMillan'ın yapıtı olan *Las Hermanas*'taki yorumu).

Margaret **Barbieri**
Le Papillon'da (1980)

BARBİROLLİ (*sir* John), ingiliz çellocu ve orkestra yöneticisi (Londra 1899 - ay.y. 1970). 1925'te Barbirolli oda orkestrası'nı kurdu. Toscanini'den sonra New York Philarmonic Symphony Orchestra'nın müzik müdürlüğünü ve orkestra yöneticiliğini yaptı (1937-1943). Sonra Manchester'daki Halle Orchestra'nın yöneticisi oldu, bu orkestrayla hem klasikleri, hem romantikleri kapsayan geniş bir repertuarı yorumladı. Stokowski'den sonra Houston Symphony Orchestra'yı yönetti (1961-1967).

BARBİTAL a. (fr. sözc.). Formülü $C_8H_{12}N_2O_3$ olan, dietil 5,5 barbitürik asidin yaygın adı. (Tedavide kullanılan barbitüriklerin en eskisidir. Bireşimi Almanya'da 1903'te, E. Fischer ve J. von Mering tarafından Sainte barbara gününde gerçekleştirildi. Etkisi uzun süren hipnotik bir barbitüriktir.)

BARBİTİSTES a. (yun. *barbitidzein*, lavta çalmak'tan). Avrupa'da yaşayan bazı çekirgeleri içeren cins. (Hem bağlara ve şeftali bahçelerine büyük zarar verir, hem de başka böceklere saldırır. Düzkanatlıların *Ensifera* takımının *Phaneropteridae* familyasından.)

BARBİTÜRİK a. (fr. *barbiturique*; alm. *Barbit* [*ursaüre*], barbitürik asit, ve yun. *uron*, idrar'dan). Barbitürik asitten türetilen ve kökeni ne olursa olsun uykusuzluğu gidererek kesin bir uyku sağlayan gerçek hipnotik ilaçlar sınıfı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Org. kim. *Barbitürik asit*, triokso-2,4,6 heksahidroprimidin'in yaygın adı. (Eşanl. MALONİLÜRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Eczc. Barbitürikler sindirim borusunda çok hızlı emilir, sonra kana geçer, orada kan yuvarlarına yapışır. Ayrıca dokulara, özellikle karaciğer ve böbreklere de bağlanır. Kan-beyinzarı engelini hızla aştığından, ağız yoluyla alındıktan 15-30 dakika sonra (ilacın cinsine göre) etkileri görülmeye başlar. Karaciğer mikrozomlarınca metabolize edilir, sonra böbrek tarafından, etkiden yoksun metabolitler biçiminde ya da serbest olarak (barbital) dışarı atılır. Bir bileşik ne kadar yağda çözünür nitelikteyse o kadar hızlı yok edilir. Bu bakımdan barbitürikler ikiye ayrılır: amobarbital, barbital ve fenobarbital gibi yavaş yok edilen barbitürikler (8-10 saat etkili olanlar) ve sekobarbital, heksobarbital gibi hızlı yok edilen barbitürikler (3-6 saat etkili olanlar); bu sonuncular damariçi yolla anestezi indüktörü olarak da kullanılabilir.

Barbitürikler, bir enzimatik indükleme mekanizması sayesinde, kumarinik antikoagülanlar, hormonal kontraseptifler ve nöroleptikler gibi başka maddelerin karaciğerde parçalanmalarını çabuklaştırır.

Barbitürikler özellikle hipnotik olarak kullanılır; ağız yoluyla alındıktan 15-30 dakika sonra uykuyu başlatarak hızlı etki gösterir. Barbitüriklerin alınmasından sonra çekilen uyku grafikleri, bunların paradoksal uykuyu, yavaş dalgalı uyku lehine önemli ölçüde hafiflettiğini göstermektedir (Dement ve Kleitman IV evresi). Düzenli ve uzun süre barbitürik alımına ara verildikten sonra bir "sıçrama" olgusuna tanık olunur: belirli bir süre, paradoksal uykunun evreleri normalden daha uzun olur ve kişi karabasanlarla dolu çırpınmalı bir uyku uyur. Uykusuzluğa karşı kullanılışından başka, barbitürikler yatıştırıcı nöroleptiklerle ya da elektronarkozlarla birlikte uyku kürlerinde de kullanılabilir. Saranın bazı çeşitlerinin tedavisinde de barbitüriğe başvurulur. (→ ANTİEPİLEPTİK.) Bununla birlikte, bilinen ilk hipnotikler olan barbitürikler, hem paradoksal uyku üzerindeki etkilerinden dolayı, hem de özellikle uzun süre alındıklarında yarattıkları alışkanlık tehlikesinden dolayı uykusuzluğun tedavisinde yerini yatıştırıcı benzodiazepinlere ya da nöroleptiklere bırakma yolundadır. Gerçekten, barbitüriklerle süreğen zehirlenme apati ve ani şiddet nöbetleriyle dolu kayıtsızlık doğurur ve birdenbire kesilmesi, çırpınma krizleriyle belirgin tam bir yoksunluk sendromuna yol açar. Barbitüriklerle akut zehirlenme alkol sarhoşluğuna yakın bir sendrom şeklinde belirir (alkol almanın etkileri onların özünde zaten vardır: erinç ve coşku) ve eğer alınan doz çok fazlaysa, nörolojik yeri belirsiz bir koma yaratır. Barbitürikler çoğu zaman politoksikomani çerçevesinde ya da uyuşturucu afyon yoksunluğunu gidermek için ikame maddesi olarak kullanılır.

En başta solunum sistemi için zehirli olan (bastırıcı etki) barbitürikler, akut alkolizmde, solunum yetmezliklerinde ve gebeliğin ilk üç ayında kullanılamaz (bebeği ucubeleştirme tehlikesi).

—Org. kim. Barbitürik asit, üre ve etil malonattan elde edilir; hidrojen atomlarının azot atomlarına bağlı olması nedeniyle belirgin bir asit niteliği taşır; ancak herhangi bir hipnotik nitelik göstermez. Buna karşılık no 5 karbon atomu üzerinde iki ornatmayla elde edilen türevleri, kuvvetli hipnotiktir *(barbital, fenobarbital)*.

BARBİTÜROMAN a. (fr. *barbituromane*). Barbitürik cinsinden uyuşturucuları kullanmayı alışkanlık haline getiren.

BARBİTÜROMANİ a. (fr. *barbituromanie*). Barbitürik cinsi uyuşturucu maddeleri kullanma alışkanlığı.

Barbizon okulu, XIX. yy.'ın ortalarında, Barbizon'da ve Fontainebleau ormanında çalışan manzara ressamları kuşağını belirtmek için kullanılan deyim. Bu kuşağa giren kimi ressamlar (Daubigny, Dupre) Barbizon'a ancak zaman zaman

uğradılar; ama üslupları ve aralarındakı dostluk onları bu okula bağladı Barbizon okulu, XVII. yy. Hollanda manzara resminin ve Constable'ın tablolarının 1824'te Salon'da sergilenmesiyle Fransa'da beğeni kazanmaya başlayan ingiliz manzara resminin izinden gitti. 1833'ten beri bildiği bu köye 1847'de yerleşen Theodore Rousseau ile 1849'da buraya yerleşen Millet, Barbizon'un ün kazanmasına yol açtılar. Barbizon, Corot, Courbet (1841'den başlayarak) ve heykelci Barye'nin uğrak yeri oldu. Sanatçılar sık sık Ganne hanında buluşuyorlardı. Goncourt kardeşler, ressamların yaşamını dile getiren *Manette Salomon* (1867) adlı romanı bu handa yazdılar. Barbizon okulu ressamlarının üslupları belli bir romantizmden (Huet, Flers, Decamps, Diaz), gerçekçiliğe (Rousseau, Charles Jacque, Troyon) doğru gelişti ve Ziem, Harpignies gibi sanatçılarla izlenimciliğin eşiğinde durdu. Apremont boğazları, büyük Arbonne fundalığı, Jean-de-Paris tepeleri, Bas-Bréau, Chailly ve Macherin ovaları, en sık seçilen konulardı. Amerikalı, belçikalı ve hollandalı (Mesdag) koleksiyoncuların büyük ilgi gösterdikleri Barbizon okulunda her ulustan ressam vardı: Amerikalılar (Babcock, Eaton, Hunt, Inness), Almanlar (Knaus, Saal), Belçikalılar (Boulenger, C. ve X. De Cock, De Knyff, Papeleu), Hollandalılar (Kuytenbrouwer ve kimi zaman onunla çalışan Jongkind), Macarlar (Munkácsy, Páal), Rumenler (Andreescu, Grigorescu), İsviçreliler (Bodmer, Menn, Sutter).

BARBLAN (Otto), isviçreli besteci ve org virtüozu (Schanf, Engadine 1860 - Cenevre 1943). Cenevre'deki la Société de chant sacré'nin yöneticiliğini yaptı. Org için güzel yapıtlar, *Passion selon saint Luc* (1919) gibi koro yapıtları ve Calvin'in 400. doğum yıldönümü için bir kantat (*Post tenebras lux*, 1909) besteledi.

BARBO, kökeni çok eskilere dayanan venedikli aile. XIV. ve XV. yy.'da Venedik'te çok önemli siyasal ve diplomatik bir rol oynadı. Üyelerinden biri olan PIETRO (Venedik 1417 - Roma 1471), 1464'te Paulus II adıyla papa oldu.

BARBON (PraiseGod), ingiliz tarikatçı (1596 ? - 1680); adı çoğu zaman **Barebone** ya da **Barebones** biçimini aldı. Londralı zengin bir deri tüccarı olan Barbon, ateşli vaazları ve "kehanet"leriyle ün kazandı. 1653'te Cromwell onu; Rump Parliament olarak değiştirdiği meclisin üyesi yaptı. Bu meclis, mistik tüccarın kâhince veciteleriyle alay eden Londralılar tarafından "Barebone's Parliament" olarak adlandırıldı.

BARBOSA (Duarte), portekizli gezgin (Lizbon 1480'e doğr. -Cebu adası, Filipinler, 1521). Batı kıyısını dolaşıp anlattığı Hindistan'da kaldıktan sonra İspanya'nın hizmetine girdi ve Macellan'ın seferine katıldı. Onunla birlikte öldürüldü. Gezilerini, Çin üzerine de bilgiler veren bir anlatıda dile getirdi; bu anlatı ancak 1813'te yayımlandı.

BARBOSA (Rui), brezilyalı yazar ve siyaset adamı (Salvador 1849 - Petrópolis 1923). Hukukçu, liberal hatip. Cumhuriyetin ilanı (1889) için çalıştı. Geçici hükümetin yedi üyesinden biri oldu (1889-1891) ve yeni anayasayı hazırladı. 1907'de Lahey'deki 2. barış konferansında ülkesini temsil etti.

BARBOTİN a. (bulucusu Barbotin'in adından). Teknol. Tırtıllı araçlarda motor ya da dingile bağlı olan ve tırtılı devindiren kasnak.
—ANSİKL. Teknol. Barbotin tırtıllı aracın ön ya da arkasında yer alır ve bir yarımilin ucuna bağlıdır; bu milden aldığı devinimi dişli kavrama yoluyla tırtıla iletir. Bazı eski tanklarda biri önde, diğeri arkada olmak üzere iki barbotin vardı.

BARBOUR (John), iskoç kronikçi ve tanrıbilimci (1316'ya ya da 1325'e doğr. - Aberdeen 1395). 14 000 dizelik epik şiirinde (*The Bruce*, 1375), sonradan İskoçya kralı olan haydudu överek,bu yurtseveri uluslararası şövalyeliğin erdemlerini yansıtan bir örnek olarak gösterir.

BARBU (Dan BARBILIAN. **İon** —denir), rumen şair ve matematikçi (Cîmpulung, Argeş, 1895 - Bükreş 1961). Önce parnasyen nitelikte yapıtlar verdi; sonra, içinde geometrinin yansımasından başka bir şey olmayan lirizmin yer aldığı, (*OE-Joc secund*, 1930), "balkan" (*isarlîk*) dönemindeki folklor pitoreskine yöneldi.

BARBU (Eugen), rumen yazar (Bükreş 1924). Hikâyeleri (*Prinzul de dumunică* 1962; *Miresele*, 1975) ve romanlarında (*Groapă*, 1957; *Şosea Nordului*, 1959; *Facerea Lumii*, 1964; *Incognito*, 1978), Bükreş banliyösünü canlı, hatta argo bir dille anlattı Ayrıca, olayın Fenerli Rumlar'ın döneminde geçtiği siyasal bir mesel yazdı (*Principele*, 1969)

BARBUDA, Küçük Antil adalarında (Rüzgârüstü adaları) ada. Antigua adasının K.'inde; 160 km². 1981'de bağımsızlığına kavuşan Antigua devleti toprakları içindedir.

BARBULA a. Genel olarak çok kurak yerlerde, kuru toprak, kaya, duvar ve ağaç üstünde yetişen ve değirmi bombeli yumağımsı yastıkçıklar oluşturan dik durumlu karayosunu.

BARBUNYA a. **1.** Meyvesi ve tanesi kırmızı benekli olan fasulye bitkisi. **—2.** Aynı bitkinin tanesi. (Barbunya fasulyesi taze ve kuru olarak tüketilen lezzetli bir fasulye çeşididir.)

BARBUNYA a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, çenesi bıyıklı, eti çok lezzetli kemiklibalık. (Barbunyagiller familyası.)
—ANSİKL. Barbunya, canlıyken kırmızı, ölünce kahverengi-yeşildir; dayanıksız ve iri pulları, iki sırt yüzgeci vardır. Kıyıya yakın, kumlu ve çamurlu diplerde büyük sürüler halinde dolaşır, dokunma ve tat alma organları bakımından zengin bıyıkları sayesinde yerlerini saptadığı omurgasızlarla beslenir. Türkiye sularında rastlanan dört türü vardır; barbunya'nın *(Mullus barbatus)* boyu 40 cm'dir; tekir'in *(M. surmuletus)* boyuysa en çok 25 cm olur; Nil barbunyası *(Upeneus asymmetricus)* ile paşa barbunyası'ysa *(U. moluccensis)* Süveyş kanalının açılmasından sonra Hint okyanusu ve Kızıldeniz'den gelerek Ege denizi'ne ulaşan türlerdir.

BARBUNYAGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, iki sırt, bir anal yüzgeçli türleri içeren kemiklibalıklar familyası. (Familyanın örnek türü *barbunya**'dır. Familya üyelerinin renkleri canlıdır: sırt tarafları esmer-kırmızı, yanları sarımsı pembe ya da erguvani-kırmızı. Etleri çok lezzetlidir. Bil. a. *Mullidae*.)

BARBUSSE (Henri), fransız yazar (Asnières 1873 - Moskova 1935). Yazdığı duygusal şiirler ve doğalcı bir romandan (*L'Enfer*, 1908) sonra, 1916'da Goncourt ödülünü alan *Ateş* (le Feu) ile ün kazandı: ikinci adı "Bir askerin günlüğü" olan bu yapıt alışılagelen subay öykülerine bir tepki olarak çıkar ve basit bir erin yaşamını kesin ve acımasız bir biçimde özetler. Savaştan sonra Barbusse, l'Humanité gazetesinde ve Monde dergisinde bir "proletarya" edebiyatının ölçütlerini saptamaya çalıştı. Son yapıtlarında komünizmi ve sık sık gittiği SSCB'yi övdü: *Aydınlık* (Clarté) [1919]; *la Lueur dans l'abîme*, 1920; *Lenine* (1934); *Staline* (1935).

BARBUT a. **1.** Zarla oynanan bir tür oyun. **—2.** *Barbut atmak*, bu kumarı oynamak.

Barbut altını, bir tür osmanlı altın sikkesi. Abdülmecit döneminde (1839-1861) gerçekleştirilen para reformu sırasında halkın elinde bulunan sikkelere yeni bir rayiç saptanırken, iki kırat (0.401 g) ağırlığındaki Mısır barbut altınlarının bir dirhemi 31 kuruş 10 para olarak değerlendirilmiştir. Buna göre barbutların, Mahmut II dönemindeki (1808-1839) Mısır çifte rumilerinin rub'iyesi (çeyreği) olduğu anlaşılır.

BARBYSES ya da **BARBYSSOS,** İstanbul'da, Haliç'e dökülen Kâğıthane deresinin antik adı.

BARCELLONA POZZO DI GOTTO, İtalya'da kent. Sicilya'nın kuzey-doğu kesiminde, Messina'nın B.'sında; 34 500 nüf. Tarım (turunçgiller, şarap) merkezi.

BARCELONA, Venezuela'da kent; Anzoátegui eyaletinin merkezi, Antiller denizi yakınında; 78 200 nüf. Yönetim ve ticaret merkezi.

BARCELONA, İspanya'nın ikinci büyük kenti, Katalonya'nın ve Barcelona ilinin merkezi. Akdeniz kıyısında; 1 707 286 nüf. (1990). Barcelona, XX. yy.'ın başında basit birer köyken bugün herbirinin nüfusu 100 000'i aşan ve birer sanayi merkezi olan 5 başka kenti (Hospitalet, Badalona, Sabadell, Tarrasa, Santa Coloma de Gra-

P. Kach Rapho

Barcelona
kentten genel bir görünüm
la Paz meydanı, Kristof Kolomb anıtı (ön planda) ve Rambla'lar (kenarı ağaçlık cadde)

Algar-Salmer

Barcelona
Barrio Gótico'daki
Diputación provincial (XV. yy.)
sarayının avlusu

Barcelona'daki
Casa Milà
Paseo de Gracia'da
Antonio Gaudi tarafından
yapılan (1905-1910) konut

Phedon-Salou

manet) kapsayan ve bu kentlerin halkıyla birlikte, yaklaşık 3 milyon kişinin yaşadığı önemli bir yerleşmedir.

• COĞRAFYA. Montjuich ve Tibidabo tepelerinin eteğinde, Besós ve Llobregat deltaları arasında eğimli bir alanda kurulmuş kent, planından anlaşıldığı gibi, şematik bir biçimde gelişmiştir. Romalılar döneminde kent, oval biçimdeydi ve Taber'in doruğunda (katedral) yer alıyordu. Katalonya alanı ile liman arasındaki Ramblalar gezinti yeri, Rondalar'la sınırları belirlenen, Ortaçağ'da yapılmış surların içindedir. Eski semtlerin ötesinde ve çevredeki eski kentlerin (Gracia gibi) arasında, Cerda'nın düzenlediği kafes biçimindeki Ensanche (sözcük anlamı "büyütme") uzanır. Birbirini diklemesine kesen düzenlenişi, kentin XIX. yy. ortasından XX. yy. ortasına kadar genişlemesine yön vermiştir. Barcelona günümüzde de, XIX. yy.'dan kalan ve yakındaki Vallés'te ve kıyıda uzanan sanayi yapılarını da yavaş yavaş içine alan ve İspanya'nın güney illerinden gelme çok sayıda işçiyi barındıran önemli bir sanayi merkezidir (metalürji, otomobil [SEAT], dokuma ve kimya ürünleri sanayileri); çevre semtlerdeki işçiler için yapılmış büyük toplu konutlar, sanayideki büyümeyi de vurgulamaktadır. Limandan (toplam trafiği 15 Mt), öncelikle sanayi tesisleri yararlanır. Bu gelişmeye koşut olarak, kentin tarihsel merkezi küçülmekte ve kuruluşu sırasındaki sınırlarına çekilmektedir; Paseo de Gracia'da başlayan kesimde ve Diagonal'daki iş semtlerindeyse, şirketlerin merkezleri ve bürolar toplanmaktadır. Barcelona aynı zamanda bir yönetim (Katalonya genel valiliğinin merkezi), kültür (üniversiteler, basın ve yayımcılık) ve turizm merkezidir. Katalonya'nın etkin gücünün büyük bölümünü bünyesinde toplayan kent, Katalonya'nın öbür büyük illeri Tarragona, Gerona, özellikle de Lerida'yı kesin biçimde geride bırakmıştır.

—*Barcelona ili*, Pireneler ile Akdeniz arasında uzanır; 7 733 km²; 4 628 300 nüf.

• TARİH. İ. Ö. III. yy.'da Kartacalılar tarafından eski bir iberya kenti üzerine kurulan *Barcino* şehri, İ. Ö. 218'de Romalılar tarafından fethedildi ve İ. Ö. I. yy.'da sömürge statüsünü aldı. 531'den yaklaşık 548 yılına kadar Vizigot krallığı'nın başkenti olan Barcelona'yı 714'te Araplar ele geçirdi ve 801'de Franklar fethetti. Bu tarihten başlayarak, adını taşıyan kontluğun başkenti oldu ve bu kontluk, IX. yy.'ın sonunda bağımsızlığına kavuştuktan sonra Katalonya*'yı birleştirici bir rol oynadı. Daha sonra şehir, Aragon krallığının fiilen başkenti durumuna geldi.

Barcelona XI. yy.'dan başlayarak, *Endülüs*'ü Kuzey Avrupa'ya bağlayan, altın ve köle ticareti yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi ve Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri oldu. 1249'dan başlayarak kendine özgü bir belediye yönetimine kavuşan Barcelona, daha o devirde büyük bir ticaret merkeziydi; kentin tüccar burjuvaları, Aragón krallığı'nın denizlere açılmasında önemli rol oynadılar.

XIV. yy. Barcelona'nın Ortaçağ'da en fazla gelişme gösterdiği dönemdir. Akdeniz'in bütün büyük şehirlerinde Katalonya sömürgeleri vardı. *Consolat de Mar* (Deniz hukuku kuralları derlemesi) ile yetkilerini kendi denizcilerinin ve tüccarlarının bulundukları yerlere kadar genişleten kent, *LLibre del Consolat de mar* ile de ileride birçok yasaya esin kaynağı olacak deniz yasalarını bir araya getirdi. 1348'den sonraki karahummadan ve 1380'deki ekonomik krizden büyük ölçüde etkilenen Barcelona, XV. yy.'da gerileme dönemine girdi ve tüccar oligarşisi *(Biga)* ile halk topluluklarının *(Busca)* çatışmalarına sahne oldu. Şehir, 1462 ile 1472 tarihleri arasında kral Juan II'ye karşı ayaklandı ve 1472'de kesin olarak işgal edildi.

XVI. yy.'da oldukça refah içinde geçen bir dönem ve XVII. yy.'da bir gerileme dönemi yaşayan Barcelona, 1640'ta kral Felipe IV'e karşı girişilen Katalonya ayaklanmasının başını çekti ve 1652'ye dek direndi. İspanya Veraset savaşı'nda arşidük Karl Von Habsburg'un tarafını tuttu ve sonuçta 1714'te kral Felipe V'e teslim olmak zorunda kaldı. Bu tarihten sonra kentin belediye kurumları kaldırıldı.

XVIII. yy.'da, birçok tekstil fabrikasının kurulması ve 1778'den sonra Amerika ile ticaret serbestliği sayesinde Barcelona yeni bir refah dönemine girdi. XIX. yy.'ın ilk yarısında bir durgunluk devri geçirdikten sonra, Katalonya'nın sanayileşmesine güç veren bir merkez oldu ve şehirde anarşik sendikal eğilimli önemli bir işçi hareketi oluşmaya başladı.

Temmuz 1936'da, şehri Franco'ya teslim etmeyi amaçlayan askeri ayaklanma, sendikacı milislerin kitle halinde harekete geçmeleriyle bastırıldı. Cumhuriyetçi direnişçilerin önemli bir merkezi olan Barcelona, mart 1938'de İtalyan hava kuvvetleri tarafından şiddetle bombalandı (1 000 ölü) ve frankocu birlikler tarafından ancak 26 ocak 1939'da ele geçirilebildi. (→ İSPANYA İç savaşı [1936-1939].)

• GÜZEL SANATLAR. Roma döneminden sur parçalarının yer aldığı kentte roma sanatını temsil eden iki kilise bulunmaktadır: XX. yy.'da onarılan S. Pedro de las Puellas kilisesi ve dilim dilim, değişik kemerli bir revakı olan S. Pablo del Campo kilisesi. XIV.-XIX. yy. arası Katalonya'nın en önemli gotik anıtlarından biri olan S. Eulalia katedrali *Barrio Gótico*'nun içinde yer alır (mobilyalar ve gotik üslupta güzel katalan mihrap arkalıkları gibi sanat yapıtları; XIV. yy.'dan kalma revak). Barcelona kontlarının eski konutları olan Krallık sarayı'nda *dell Tinell* salonu ve yemekhane bulunur; üstünde de *Mirador del Rey Martín* adı verilen ve galerilerin yer aldığı beş katlı bir kule yükselir. S. Águeda capellası XIV. yy. başından kalmadır (J. Huguet'nin mihrap arkalığı). *Diputación provincial*'in (XV. yy.) duvarlarından biri üzerinde, Rahip Johan'ın yapıtı olan (1418) Aziz Georgius madalyonu bulunur. S. Jorge capellası'nın dış yüzeyi alevli gotik üsluptadır. Birinci katta *Los Naranjos* (Portakal bahçesi) denilen yükseltilmiş bir iç avlu bulunur. *Ayuntamiento*, XIV. yy.'dan kalmadır, ama salonları XX. yy.'da J. M. Sert ve Xavier Nogués tarafından dekore edilmiştir. S. María del Mar kilisesi, narin sahınlı bir XIV. yy. yapısıdır. XVIII. yy.'da yeniden yapılan La Lonja'da dikkate değer bir gotik sahın bulunur.

Casa Dalmases ve *Nuestra Señora da Belén* (1687-1729) barok sanatının örnekleridir; *Virreina* sarayı (1778) ise klasik sanatı temsil eder. XIX. yy.'da, Antonio Gaudí, *Güell* sarayı'nı ve parkını, Batlló ve Milà evlerini yaptı, sonra da olağanüstü *Sagrada Familia*'ya başladı. 1929'daki sergi için yapılan "İspanyol köyü" ise Montjuich parkı'ndadır.

Barcelona'da birçok ünlü müze vardır; bunların başlıcaları: Federico Marès müzesi (ortaçağ heykelleri), Montjuich'de Katalonya sanatı müzesi (roma resim sanatı), Modern sanat müzesi (Fortuny, Mir, Casas, Rusiñol, Nonell), Miró vakfı (300'den fazla yapıt), Picasso müzesi (gotik üslupta bir sarayda J. Sabartès'in koleksiyonuyla başlamış ve Picasso'nun bağışlarıyla [Menines] zenginleşmiştir), Deniz müzesi.

Barcelona antlaşması, 19 ocak 1493'te Charles VIII ile Katolik Fernando II arasında imzalanan antlaşma. İtalya seferine girişmeden önce İspanya'nın tarafsızlığından emin olmak isteyen Charles VIII, Roussillon'u ve Cerdanya'yı Fernando II'ye geri verdi. Buna karşılık Fernando II Fransa'ya karşı hiçbir ittifaka katılmama konusunda güvence verdi.

Barcelona konferansı, 1976'da toplanan ve Akdeniz'in kirlenmeye karşı korunmasına ilişkin bir sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçlanan konferans. Türkiye, 31 ekim 1980 tarih ve 2328 sayılı yasa uyarınca sözleşmeye taraftır.

BARCIK a. Eski at arabalarında alt yastık.

BARCLAY (Alexander), ingiliz şair (İskoçya'da? 1475'e doğr. -Croydon 1552). Önce benedikten, sonra fransisken oldu. Büyük bir çevirmendi. İlk ingilizce *Eclogue*'ları (1514) ve S. Brant'tan esinlenerek serbest bir biçimde *The Shyp of Folys of the Worlde* (1509) adlı hiciv kitabını yazdı.

BARCLAY (William), iskoç hukukçu (Aberdeen 1541 ya da 1546 - Angers 1608). Fransa'da hukuk dersleri verdi. Krallık yönetimi üzerine yapıtları vardır.

BARCLAY (John), iskoç yazar (Pont-à -Mousson 1582 - Roma 1621). William Barclay'in oğlu. Cizvit düşmanlığını yansıtan yergi romanları yazdı. Latince olarak kaleme aldığı bu yapıtlardan *Argenis* (1621), Fransa'daki Birlik dönemini ele alan siyasi bir romandır.

BARCLAY (Robert), iskoç tanrıbilimci (Gordonstown, Elgin yakınında, 1648 -Ury, Aberdeen yakınında, 1690). Quakerlerin öğretilerini benimsedi ve bunları

çeşitli yapıtlarında sistemleştirdi.

BARCLAY DE TOLLY (Mihail Bogdanoviç, *prens*), iskoç kökenli rus mareşal (Luhde - Grosshoff, Livonya, 1761 -İnsterburg, bugün Çerniakhovsk, 1818). Türkiye'de (1788), İsveç'te (1790), Polonya'da (1794) ve Napoléon'a karşı Prusya'da (1806-1807) savaştı; Friedland savaşı'ndan sonra Aleksandr I'e Rusya'nın orta bölgelerine kadar direnilmesini önerdi. Finlandiya'da (1808) Kuopio'yu aldı ve donmuş olan Botni körfezini buz üzerinden geçti. 1810'da savunma bakanı olan De Tolly, 1812 fransız istilası sırasında I. Batı ordusu'na komutanlık yaptı. Savunma savaşı yanlısı olan Kutuzov ile anlaşamadığından Borodino'dan sonra komutanlık görevinden ayrıldı. 1813'te Almanya, 1814'te Fransa savaşlarında büyük ün kazandı. Paris'in alınmasından sonra feldmareşal olan De Dolly, 1815'te rus orduları başkomutanlığına yükseltildi.

Barclays, 1736'da kurulan ve merkezi Londra'nın City semtinde bulunan ingiliz bankası. Barclays, birçok birleşme işlemleri sonucunda Barclays Bank and Co. Ltd. adını aldı. Başka girişimleri de bünyesine kattıktan sonra, 1916'yı izleyen yıllarda ulusal boyutlara ulaştı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Fransa'da da şube açtı ve denizaşırı katılımlarını geliştirdi. Bunlar da, 1925'te aralarında birleşerek Barclays Bank DCO (Dominions, Colonial and Overseas) adı altında özel bir bağlı ortaklık oluşturdu. 1967'de Banc of America ve dört Avrupa bankası ile birlikte Avrupa finansman şirketi'ni kurdu. Aynı zamanda, Lloyds Bank ve başka denizaşırı ingiliz bankaları ile anlaşarak takas uygulayıcılarına danışmanlık yapan Intercontinental Banking Services Limited'i kurdu. Barclays, ingiliz mevduat bankalarının başında gelir ve dünyanın en önemli bankalarından biridir.

BARCO VARGAS (Virgilio), Kolombiyalı siyaset adamı (Cucuta 1921). 1986-1990 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

Barcroft eğrisi, hemoglobinin oksijen yoğunluğu ile (ordinatta) kanın kısmi oksijen basıncı arasındaki (apsiste) ilişkiyi gösteren eğri. Yalnız üst düzlemi bulunan sığmaması bir eğri çizer ve kandaki pH, sıcaklık ve kısmi oksijen basıncı değişiklikleriyle sağa ya da sola kayar. (Eşanl. OKSİHEMOGLOBİNİN AYRILMA EĞRİSİ.)

BARCSAİ (Akos), Erdel beyi (? 1619 - ? 1661). Erdel beyi Rakoçi Györ I'in elçisi olarak İstanbul'da bulundu (1642). Lugoj ile Caransebeş banlığı (1644), Hunyad valiliği (1648) yaptı. Ayaklanan Rakoçi Györ, üzerine gönderilen ordudan kaçınca Osmanlılar tarafından Erdel beyi yapıldı (1658). Yanova, Sebes, Lugoj' un Osmanlı devletine katılmasını ve yılda kırk bin altın haraç vermeyi kabul etti. Avusturyalılar'dan yardım alan Rakoçi tarafından tahttan indirildiyse de Budin beylerbeyi Seydi Ahmet Paşa'nın yardımıyla beyliği yeniden elde etti (1660). Erdel soyluları ve Avusturya tarafından desteklenen Kemeny Yanos tarafından öldürüldü.

BARCSAY (Jenö), macar ressam (Katona, Transilvanya, bugün Romanya'da, 1900). Budapeşte Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi; Paris ve İtalya'da inceleme gezileri yaptı. Daha sonra, 1929'dan başlayarak düzenli olarak Szentendre'de çalıştı ve kentin resim okulunu kurdu. Kesin ölçülere dayanan ve soyutlamanın sınırlarına yaklaşan peyzajlar yaptı ve insan gövdesi üzerindeki çalışmalarını *Anatomie artistique* (fr. çev.) adlı yapıtında topladı (1953). 1945'ten başlayarak Budapeşte'de ders verdi.

BARÇ ya da **BARÇA** a. (fr. *barge;* lat. *barica*). Denizc. **1.** İtilerek, yedekte çekilerek ya da gemiye yüklenerek götürülen, yük taşımaya yönelik genellikle motorsuz tekne. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.) **—2.** Yük boşaltmada kullanılan tekne. **—3.** Bir kare yelkenle donatılmış dibi düz tekne.
—Esk. denizc. Ortaçağ'da kullanılan yelkenli ve kürekli tekne. —İngiltere'nin güney kıyılarında ve Thames nehrinde kullanılan bir çeşit kıyı ve nehir teknesi. (XVII. yy.'da, geçit törenlerinde kullanılırdı.). — Osmanlı donanmasında, bir tür nakliye ve savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizc. *Okyanus barçları* açık denizde, özellikle düşük değerde yüklerin (kereste, sıvı yük, gaz vb.) taşınmasında kullanılır. Tonajı 5 000 ile 30 000 t arasında değişir. Uzunluğunun genişliğine oranının 1/5 olması, barça denizde iyi bir denge sağlar. İyi havada 7 ile 10 deniz mili yapar. Okyanus barçı çok ekonomiktir; çünkü inşa maliyeti düşüktür ve rıhtımda yükleme-boşaltma yaparken itici ya da römorkörü başka bir barçın manevrasında kullanılabilir.
Petrol barçları, petrol sanayisinde kullanılır ve çeşitli tipleri vardır: platformları taşıyan *dalıcı barçlar;* "ceket" tipi platformları sondaj yerine götürmede ve suya indirmede yararlanılan *indirme barçları*, su altı boru hatlarının döşenmesinde, boruların taşınmasında, gereçlerin depolanmasında kullanılan *yardımcı barçlar.*
Gemiye yüklenen barçlar, "barç taşıyıcı gemiler"le taşınır ve gemi rıhtıma yanaşmadan denize bırakılır; böylece yükleme-boşaltma için gemilerin limanda beklemesine gerek kalmaz.
Ren nehrinde kullanılan büyük barçlar 76,5 m uzunluğunda, 11,4 m genişliğindedir. 1 500 t'luk bir yük aldığında suya 2,5 m, 1 800 t'luk yük taşıdığında da 3 m gömülür. Barçlar ya tek olarak ya da seyir yolunun özelliklerine ve boyutlarına göre düzenlenen konvoylar halinde bir iticinin ya da çekicinin yedeğinde itilir ve çekilir. Mississippi nehrinde değişik boyutlarda onun üstünde barç konvoy halinde seyredebilir.
Gemi barçlarının boyutları Ren nehrinde kullanılan barçlardan çok küçüktür. Genellikle koşutyüzlü olan bu barçlar iç su yollarında konvoy halinde seyreder ya da denizlerde, özellikle bir kıtadan diğerine, "barç taşıyıcı gemiler"le taşınır. Bunların birçok tipi vardır: Lash, Sea, Bee vb.
—Esk. denizc. Barçlar XVII. yy.'dan önce Hollandalılar ve İtalyanlar, sonra diğer Avrupa devletleri tarafından kullanıldı. 2 ya da 3 direkli kalyon tipinde yapılan barçlar yelkenle donatılmakta ve irili ufaklı 80 top taşınmaktaydı.

BARÇA, Giresun'un merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 907 nüf. (1990).

BARÇAK → BALÇAK.

BARÇINKENT ya da **BARÇINLIĞKENT.** Tar. coğ. Orta Asya'da Sir Derya kıyısında kent (adı, eski türkçede *ipekli kumaş* kenti anlamına gelir). XIII. yy.'a ait çeşitli seyahatnamelerde adı geçen kentin yeri bilinmemektedir. Orta Asya tarihçisi Cemal Karşî, kentin Türkmenler'in yurdu olduğunu bildirir (1273); Türkmenler'in emiri Selçuk bin Kınık ile şair ve bilgin Hüsamettin Hamit bin Asım'ın burada oturduğunu yazar. Barçınkent'in, moğol istilasından sonra öteki türkmen kentleri gibi önemini yitirdiği sanılmaktadır.

BARÇİYA a. (öz. a. J. *Bartsch*'dan). Nemli çayırlarda ve kalker kayalıklarda yetişen koyu renkli çokyıllık bitki. (Bil. a. *bartsia* ya da *bartschia;* taşkırangiller familyası.)

BARD a. (lat. *bardus*, galya dilinden; fr. *barde*). Keltler'de ozan ve şarkıcı.
—ANSİKL. Keltler'de rahipler sınıfından olan bardlar, şeflerin savaş başarılarına övgüler düzer ve bir çeşit danışmanlık görevi yaparlardı. Roma istilasından sonra, Galler ülkesi'ndeki küçük prenslerin saraylarında varlıklarını sürdürdüler ve katı bir aşama düzenine uygun olarak örgütlendiler. *Cruth* denilen bir çeşit lir taşırlardı. En ünlüleri ve en eskileri Taliesin, Aneirin ve Llywarch Hen'dir (VI. ve VII. yy.'lar). Ülkenin Edward I tarafından fethi (1283) üzerine, bardlar, XVI. yy.'a kadar gezgin olarak şarkıcılık yaptılar. Romantizm, ulusal destanların oluşmasında kesin bir rol oynadıklarını ileri sürerek, onlara halk katında yeniden saygınlık kazandırdı.

BARDA a. Marangl. ve Yapı. **1.** Dülger, fıçıcı gibi ağaç işlerinde çalışanların kul-

A.P.N.

Barclay de Tolly
1812'de yapılmış yağlıboya portre
Tarih müzesi, Moskova

Dravo Corporation

üstte
Pittsburgh (ABD) yakınlarındaki Ohio nehri üstünde bir iticiyle götürülen nehir **barç**larının oluşturduğu konvoy

Smit International

altta
ayaklı bir kuyu açma platformu taşıyan **barç**

barda

landıkları özel biçimli balta; fıçıcı keseri. **—2.** Dam ustalarının kullandıkları bir ucu çember biçiminde eğri, öbür ucu keskin bir tür çekiç. **—3.** Harç karıştırma aracı.

BARDA, esk. **Berzaa** ya da **Berde,** Azerbaycan'da, Bakü'nün 240 km batısında küçük kent. Kura çukurunun batı kenarında, Karabağ dağlık yöresinden inen Terter suyunun sol yakasında, bu su ile Kura nehrinin kavuştuğu yerden yaklaşık 20 km uzaklıktadır. Sasani hükümdarı Kaval I döneminde (488-531) güçlü bir kale yaptırıldı. Hazarlar ve halife Osman döneminde arap ordularınca tahrip edildi. Emevi ve Abbasi egemenliğinde, bölge valilerinin merkezi oldu. Yakındoğu'nun Rey ve İsfahan'dan sonra en büyük kenti ve ipek ihraç merkeziydi. 943 -944'teki rus işgalinden sonra önemini yitirdi.

BARDA BALKA. Tarönc. Irak'ta, Kerkük bölgesinde, Kerkük-Süleymaniye yolunun 200 m G.-D.'sunda Yontmataş dönemi buluntu yeri. İlk kez Naci el-Asil tarafından ortaya çıkarıldı (1949). Bu araştırmacının H. E. Wright ve B. Howe ile birlikte yaptığı kazılarda (1951) Moustier kültürünün özelliklerini taşıyan çakıltaşından kazıyıcılar, el baltası, çeşitli hayvan kemikleri bulundu. Bu buluntular Mezopotamya'da Yontmataş döneminin yaşandığını göstermesi açısından önemlidir.

BARDACIK a. *Yörs.* Ege bölgesinde yetişen ve taze olarak tüketilen armut biçiminde ve kısa saplı ufak incir çeşidi. (Körpeyken beyaz olan eti olgunlaşınca parlak kırmızı olur.)

BARDACIKERİĞİ → BARDAKERİĞİ.

BARDAÏ, Büyük Sahra'da vaha; Çad'ın (Tibesti) kuzey kesiminde.

BARDAK a. **1.** Bir şey içmek için camdan, kristalden, plastikten vb. yapılan kap: *Tepsi devrilince bardaklar kırıldı. Bardağa içki koymak.* **—2.** *Say. sıf.* + *bardak,* bir su bardağının alabileceği miktar: *Bir bardak bira içmek. Hamura üç bardak şeker eritip katınız.* **—3.** *Halk.* Testi, ibrik. **—4.** *Bardak altı,* bardağın konduğu yeri kirletmemesi için altına yerleştirilen örgü, kâğıt ya da plastik örtü; bardak tabağının üzerine serilen işlemeli ya da dantel örtü. || *Bardak tabağı,* bardağın altına konulan küçük tabak. || *Bardağı taşıran son damla,* insanda en sonunda sert bir tepki yaratan olumsuz söz, davranış, olay, vb. || *Bardaktan boşanırcasına,* yağmurun şiddetini vurgulamak için söylenir: *Bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağıyordu.* || *Amasya'nın bardağı, biri olmazsa bir daha,* bir şeyin, bir kimsenin tek olmadığını, benzerinin bulunabileceğini vurgulayarak önemini azaltmak için söylenir. || *Ayaklı bardak,* kadeh. || *Bira bardağı,* büyük, geniş, genellikle kulplu bardak. || *Çay bardağı,* küçük, ortası dar bardak. || *Limonata bardağı,* ince, uzun bardak. || *Su bardağı,* ortalama 250 g su alabilen bardak.

BARDAKÇI, Eskişehir'in Seyitgazi ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 692 nüf. (1990). Köyün çifte halvetli hamamı XV. ya da XVI. yy'a tarihlenmektedir.

Brigitte **Bardot** Michel Deville'in *Beni sevemezsin*'inde (1969) Jean-Pierre Cassel ile

Parc Film-Coll. J.-L. Passek

BARDAKERİĞİ ya da **BARDACIKERİĞİ** a. *Yörs.* Bir yanı uzunlamasına çizgili, dumanlı morumsu renkte ve oval biçimde erik çeşidi.

BARDAKLI, esk. **Tahilki,** Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesi, merkez bucağına bağlı köy: 1 831 nüf. (1990). PTT.

BARDAKLIK a. **1.** Bardak, fincan, vb. koymak için yapılan raf. **—2.** Kahvelerde tezgâh üzerine konulan, genellikle sarı madenle süslenmiş, bölmeli bardak dolabı.

BARDANİOS TURKOS, bizanslı patricius. Anadolu'daki birliklerin komutanıyken 803'te askerler tarafından imparator ilan edildi; ama ihanete uğrayınca, hemen rakibi Nikephoros I'e boyun eğdi. İstanbul'daki adalarda manastıra sürgün edildi; imparatorun buyruğuyla gözleri oyuldu.

BARDARİOS, BARDARES ya da **BARDARİS,** antik **Aksios.** Tar.coğ. Bizans döneminde Makedonya'daki Vardar nehrine verilen ad. Bizans imparatoru Theophilos (829-842) tarafından İran'dan getirilip bu yöreye yerleştirilen türk Bardariotlar, adlarını bu nehirden almışlardır.

BARDAS, IX. yy.'da Bizans patriciusu. İmparator Theophilos'un karısı Theodora'nın erkek kardeşi. İmparatorun ölümünden sonra ve Mikhael III'ün çocukluğu sırasında rakiplerini ve Theodora'yı saf dışı bıraktı (856). Hırslı, her çareye başvurmaktan çekinmeyen, ama sert ve dürüsttü. Önce curopalates, sonra sezar olan Bardas, yasaları yeniden düzenledi, Üniversiteyi yeni baştan örgütledi ve patrik İgnatios'u görevden aldırdı; İgnatios' un yerine Photios geçti (858). Ama gözde adamlarından biri olan makedonyalı Basileios'un etkisi altında kalan imparator, onu öldürttü (866).

BARDAS PHOKAS → PHOKAS (Bardas).

BARDAS SKLEROS → SKLEROS (Bardas).

BARDEEN (John), amerikalı fizikçi ve teknisyen (Madison 1908-Boston 1991). 1945'te Bell laboratuvarlarına girdi. 1951'de Illinois üniversitesi fizik ve elektroteknik kürsüsü profesörü oldu. 1959 -1962 arasında ABD başkanının bilimsel ve teknik konulardaki danışmanlarından biriydi. Yarı iletkenler ve germaniumlu tranzistörün düzenlenmesi konularındaki çalışmalarıyla W. H. Brattain ve W. Shokley ile birlikte Nobel fizik ödülü aldı (1956). 1972'de, aşırı iletkenlik kuramıyla Leon N. Cooper ve John R. Schrieffer ile birlikte ikinci kez Nobel ödülü'nü kazandı.

BARDEJOV, Çekoslovakya'da (Doğu Slovakya) kent, Beskid dağlarının eteğinde, Topla ırmağının kıyısında; 9 200 nüf. XIV. yy.'dan kalma sur. Gotik ve rönesans üsluplarında ev ve anıtlar: XIV.-XV. yy.'lardan kalma Aziz Egidus kilisesi (eşyalar, sanat yapıtları). Bölge müzesi.— Yakınında, kaplıca merkezi.

BARDEM (Juan Antonio), ispanyol film yönetmeni (Madrid 1922). Oyuncu bir ailenin oğludur. Bir tarım mühendisliği okuluna yazıldı, sonra eleştiri yazıları ve senaryolarla sinemaya yöneldi. İlk uzun filmi *Esa pareja feliz*'i (1951) L. G. Berlanga ile birlikte çekti; onun *Bienvenido Mr. Marshall* (1952) filminin senaryosunu yazdı. *Comicos* (1954) ve *Felices Pascuas* (1954) gibi filmlerinden sonra çektiği *Muerte de un ciclista* (1955) ve *Calle Mayor* (1956) ile büyük bir uluslararası başarı kazandı ve L.G. Berlanga ile birlikte ispanyol sinemasının en tanınmış temsilcisi haline geldi. Daha sonra kendini yenilemeye çalışan Bardem, birçok film yaptı; ama hiçbirinde *Muerte de un ciclista* kadar başarılı olamadı: *İntikam* (La Venganza, 1957), *Sonatas* (1959), *A las Cinco de la Tarde* (1960), *Los Inocentes* (1962), *Nunca pasa nada* (1963), *Aşka Doymayanlar* (Los Pianos Mecanicos, 1964), *Varietes* (1971), *El puente* (1977), *Siete dias de enero* (1979).

BARDİ, floransalı aile. Kurdukları ticaret şirketi, 1250'den 1350'ye kadar, bankacılık ve maliye alanında Avrupa'nın en önemli şirketlerinden biri oldu. Bardi ailesi, Fransa'ya karşı giriştiği savaşta İngiltere kralını, Lucca'ya karşı da Floransa'yı destekledi. Ama, 1345'te büyük iflasın kurbanı oldu.

BARDİ (Giovanni), floransalı soylu (Floransa 1534 - öl. 1612-1614'e doğr.) Dönemin en büyük sanatçılarını bir araya getirdi; yeni müzik türü, *recitar cantando*' nun (melodram) merkezi sayılan la Camerata fiorentina'yı bu kişilerle kurdu. Birlikte etkinlik gösterdiği sanatçılar şunlardı: Jacopo Peri, Jacopo Corsi, Emilio de' Cavalieri, Guilio Caccini, şair Rinuccini, Vincenzo Galilei vb. *Discorso sopra la musica antica e il cantar bene* (Eski müzik ve iyi şarkı söyleme üzerine) adlı kitabı yazdı.

BARDİLİ (Christoph Gottfried), alman filozof (Blaubeuren, Württemberg, 1761 -Mergelstetten 1808). Stutgart Üniversitesi'nde profesör oldu. Mutlak'ı ilke olarak aldı ve *akılcı gerçekçilik* adını verdiği bir sistem kurmaya çalıştı.

BARDO, Tunus kentinin kuzey-batı banliyösü. XVIII. yy. da Tunus beylerinin oturdukları Bardo sarayı, 1888'de arkeoloji müzesine (ilgi çekici koleksiyonlar, özellikle Romalılar'dan kalma mozaikler) dönüştürüldü.— Yakınında, "Bardo antlaşması"da denen Kasr Said antlaşmasının imzalandığı (12 mayıs 1881) Kasr Said sarayı. Sözkonusu antlaşma, yerel yönetim, "düzeninin korunacağına ilişkin güvence verecek duruma gelinceye kadar" Fransızlar'a Tunus'taki bazı noktaları işgal etme hakkı tanıyordu. Antlaşmaya göre Fransa, Bey Muhammed es-Saduk'un yanında bulunmak üzere bir bakan gönderecekti; bu bakanın görevi, iki ülke arasındaki ilişkileri yürütmek, Tunus uyrukluların yurt dışında korunmasını sağlamak ve ülkenin maliyesine yeni bir düzen vermekti.

BARDOLİNO, İtalya'da kent; Garda gölü kıyısında; 5 600 nüf. Turizm. Bağcılık.

BARDONECCHİA, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 312 - 2 700 m), Piemonte Alpleri'nde, Frejus tünellerinin çıkışında; 3 000 nüf.

■**BARDOT** (Brigitte), fransız sinema oyuncusu (Paris 1934). Fotomodellik yaptıktan sonra, *Hileli aşk* (les Grandes Manoeuvres) [R. Clair, 1955] ve *la Lumière d'en face* (G. Lacombe, 1955) gibi değişik filmlerde oynadı. Daha sonra R. Vadim'in *Ve Allah kadını yarattı*'sı (Et Dieu créa la femme, 1956) ile birdenbire üne ulaştı.

BARDSTOWN, ABD'de (Kentucky) kent; Louisville'in G.'inde; 5 800 nüf. XX. yy. başından kalma konutların bulunduğu eski yerleşme birimi. Turizm merkezi.

BARE a. ("tıkanmış, yolu kesilmiş" anlamındaki fr. *barré*'den). Müz. Gitarda, sapın enlemesine, parmakların birden çok tele ya da tüm tellere basması.

BÂRE a. (fars. *bare*). *Esk.* **1.** Defa, kez. **—2.** At. **—3.** Kale. **—4.** Zülüf.

BAREA a. Doğu Sudan öbeğinde yer alan Nil-Çad dili, Etyopya'nın kuzeyinde konuşulur.

BAREA (Arturo), ispanyol yazar (Badajoz 1897 - Londra 1957). Kendi kendini yetiştirdi. Bir hikâye kitabıyla (*Valor y miedo,* 1938) tanındı. *La forja de un rebelde* adlı üçlemesiyle yüzyılın en iyi romancıları arasına girdi. 1941'den 1946'ya kadar ingilizce, 1951'de ispanyolca basılan

yapıt, Madrid yaşamından özgün kesitler sergiler.

BAREA SORANUS, senatör ve stoacı filozof. İ.S. 66'da Neron tarafından öldürtüldü.

BÂREC a. (fars. *bārec*). *Esk.* Bot. İtüzümü.

Barechom, Parsiler'de en önemli arınma törenine verilen ad; özellikle, bir rahibi kutsama töreninin başlangıcında yapılır.

■ **BARE-FOOT** a. (yalınayak anlamında ing. sözc.). Su kayağından türemiş suspor. Saatte en az 55 km hızla giden bir tekne tarafından çekilen sporcu, çıplak ayakla su üzerinde kayar.

BAREJ a. (fr. *barège*, öz. a. *Barèges*'den). Tekst. Hasır eşyayı örtmede ve onu kaplayacak dokumadan ayırmada kullanılan tüylü görünüşlü pamuklu dokuma.

BAREJİN a. (fr. *baregine;* öz. a. *Barèges*'den). Özellikle Barèges ılıcaları sularında görülen azotlu organik madde.

BAREKALLAH ünl. (ar. *barek* ve *Allah*'tan *barekallah*). *Esk.* "Kutlu ola, Allah mübarek etsin, hayırlı ve bereketli olsun" anlamında kullanılır: *"Barekallah dest-i kudret tuhfe yazmış nakşını"* (Dökmeci, XV. yy.).

BAREKZEY → BARAKZAY.

BAREM a. (fr. *barème*, çizelge, gösterge). Huk. *Barem sistemi*, memurları belirli derecelere ayırarak her derecedekiler için maaşın aslını ve tutarını ayrı ayrı saptama ilkesine dayanan sistem. (Bu sistem, ilk kez 1939 yılında yürürlüğe konan, devlet memurlarının maaşlarının birleştirilmesine ve denkleştirilmesine ilişkin 3656 sayılı yasa ile benimsendi. 1965 yılında yürürlüğe giren Devlet memurları k., barem sisteminin yerine, sınıflandırma yeterlilik ve kariyer ilkesine dayanan bir sistem getirdi.)

—Çal. ekon. *Yeniden baremlendirme*, maaş ve ücretlerin yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulması: *Kamu görevlerinin yeniden baremlendirilmesi.*

—Muhs. ve Verg. huk. Hesaplarda kolaylık sağlamak için, değişik durum ve öğelere bağlı olarak düzenlenmiş hazır cetvel. (Barem, ücret ya da gümrük tarife sistemlerinde yaygın olarak kullanılır. Türkiye'de devlet memurlarının derecelerini ve maaş vb. tutarlarını gösteren çizelgeler barem olarak anılmıştır. Barem yöntemi, ilk kez fransız matematikçisi B. F. Barrême tarafından 1682'de uygulanmıştır.)

BAREMİYEN a. (fr. *barrémien*). Yerbil. BARREME* KATI'nın eşanlamlısı.

BARENBOÏM (Daniel), israilli orkestra yöneticisi ve piyanocu (Buenos Aires 1942). Paris'te, Nadia Boulanger'den bestecilik dersleri alırken, bir yandan da Salzburg'da, İgor Markevitch'in orkestra yönetimi, Edwin Fischer'in piyano, Enrico Mainardi'nin oda müziği derslerini izledi. Piyanocu olarak ilk konserini 1955'te Paris'te verdi. 1964'te, İngiliz oda orkestrası ile birlikte çalışmaya başladı. Paris orkestrası'nın başında Georg Solti'nin yerini aldı (1975-1989). 1991'de Chicago senfoni orkestrası'nın müzik direktörlüğüne getirildi.

Barenreiter Verlag, müzik yapıtları yayımlayan alman firması. 1924'te Karl Vötterle tarafından Augsburg'da kuruldu; 1927'de Kassel'e taşındı. Özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelişti; J. S. Bach, G. P. Telemann, R. de Lassus, H. Schütz, G. F. Händel, C. W. Gluck, W. A. Mozart gibi bestecilerin külliyatını bastı. Ayrıca, *Hortus musicus* ve *Erbe deutscher Musik* adlı koleksiyonları ve F. Blume yönetiminde, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (14 cilt, 1949-1968; ek. 1969-1979) başlıklı çok geniş bir müzik ansiklopedisi yayımladı.

BARENTS ya da **BARENTSZ** (Willem), hollandalı kâşif (Terschelling adası 1550'ye doğr. —Novaya Zemlya bölgesi 1597). Avrupa-Asya'nın kuzeyinden Çin'e ulaşan bir yol bulmak amacıyla 1594'te Cornelis Nay ile birlikte üç geminin katıldığı bir sefer yaptı. Barents, Novaya Zemlya'ya ulaştı. 1595'te giriştiği yeni bir seferde daha ileriye, Kara denizi'ne ulaştı. 1596'da yaptığı üçüncü bir yolculukta Barents, kuzeyli denizciler tarafından daha önce keşfedilmiş olan Spitzberg'e, oradan da yeniden Novaya Zemlya kıyılarına vardı; orada çok zorlu bir kış geçirdi. Laponya'ya sandalla dönmeye çalışırken yolda öldü.

BARENTS adası, norveççe **Barentsøya,** Svalbard'da ada; Batı Spitzberg adası ile Edge adası arasında.

BARENTS denizi, Kuzey Buz denizi'nin Avrasya kesiminde sığ deniz; K.'den ve D.'dan Svalbard (ya da Spitzberg), Franz-Josef takımadası ve Novaya Zemlya ile sınırlıdır; 1 405 000 km². Güney kesimi (Beyaz deniz) dışında, kıyıları fiyordludur. Norveç denizi'ne geniş biçimde açılan Barents denizi'nin B. ve G. kesimlerinde sular orta derecede tuzlu (‰ 32 - 34) ve soğuktur. Yalnızca doğu ve kuzey kesimleri buz tutar. Rus, norveç ve ingiliz balıkçı filolarının dolaştığı Barents denizi'nin kıyılarında birçok önemli liman (Hammerfest, Murmansk, Arhangelsk) yer alır.

BARENTSBURG, Svalbard takımadalarında (Norveç'e bağlı) madencilik kenti, Rusya'nın işlettiği kömür ocakları.

BARENTSZ (Dirck), hollandalı ressam (Amsterdam 1534 - *ay. y.* 1592). 1555'ten 1561'e kadar İtalya'da kaldı, Tiziano'nun atölyesinde çalıştı ve onun portresini yaptı. Geniş kültürlü, hümanistlerle yakın ilişkiler kuran Barentsz'in yapıtı (portreler, dinsel sahneler) venedik sanatıyla hollanda geleneğinin bireşimine varmaya çalışır. (*On dört kişilik milis muhafız topluluğu*, 1562, Rijksmuseum, Amsterdam.)

BARENTSZ (Willem) → BARENTS.

BARESTEZİ a. (fr. *baresthésie*; yun. *baros*, ağırlık ve *aisthesis*, duyum'dan). Nörol. Derinin herhangi bir noktasına konan nesnelerin basınç derecesini ya da ağırlık farklarını anlamaya yarayan duyum.

BARESTEZYOMETRE a. (fr. *baresthésiomètre;* yun. *baros*, ağırlık, *aisthesis*, duyum, ve *metron*, ölçü'den). Fizyol. Basınçla ilgili dokunma duyumlarını ölçmeye yarayan aygıt.

BARET a. (fr. *barrette*.) Mad.oc. Eskiden kullanılan kaynatılmış deriden madenci şapkası. (Bugün plastik gereçten yapılan koruyucu başlık onun yerini almıştır.) — Genellikle madencilerin kullandığı koruyucu başlık.

—Tekst. Keten, jüt ve yün iplikçiliğinde çekme işlemleri sırasında tekstil maddesini taşıyan, üst bölümü iğnelerle donatılmış düz metal parça.

BARETTİ (Giuseppe), italyan yazar (Torino 1719 - Londra 1789). 1763'ten 1765'e kadar hemen hemen tek başına çıkardığı La Frusta Letteraria ile çağdaş edebi gazeteciliğin kurucuları arasında yer aldı. Sonra Londra'ya yerleşti ve Samuel Johnson ile dostluk kurdu. Corneille'i italyancaya çevirdi. İtalyan edebiyatını ingilizce olarak Voltaire'in önyargılarına karşı savundu; eleştiri türündeki başyapıtı *Discours sur Shakespeare et monsieur de Voltaire*'i (1777) fransızca yazdı.

BAREYLİ, Hindistan'da (Uttar Prades) kent, Delhi'nin D.'sunda; 583 473 nüf. (1991). Dokumacılık.

B **BARFİKS** a. (fr. *barre fixe*). Spor. Çeşitli beden hareketleri yapmak için 2 m 50 cm yükseklikte iki dikme ayak üzerine tutturulmuş çelik çubuktan oluşan jimnastik aracı. Titreşimi önlemek için her iki dikme ayak iki çelik gergi teliyle gerilir. Dikme ayaklar arasındaki uzaklık 2 m 40 cm'dir. Çalışma ya da yarışmalar sırasında barfiksin altına salonlarda minder serilir; açık havada ise kum havuzu yapılır. Barfiks sporu, olimpiyat sporları arasındadır.

BARFLEUR, Fransa'da (Manche) komün, Cotentin yarımadasının K.-D.'sunda, *Barfleur burnu*'nun G.'inde; 722 nüf. Küçük balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. Ortaçağ'da Normandiya'nın en önemli limanıydı: Fatih William I İngiltere'yi fethetmek için buradan yola çıktı.

BARGÂH → BARGEH.

BARGÂH a. Kur. tar. Altınordu devletinde hükümdar otağı. Dört direğinin her birinin tepesinde gümüşten yapılmış altın yaldızlı bir başlık bulunurdu. Uzaktan bir tepe görünümü veren bargâhın içinde, sağlı sollu, üzerleri ipek kaliçelerle süslenmiş, pamuk ve ketenden sedirler vardı. Mücevherle süslü ağaçtan yapılmış olan orta yerdeki taht, altın yaldızlı gümüş levhalarla kaplıydı. Şehzadelerle dört ulus emirinin çadırları bargâhın sağına, vezir ve divan üyelerinin çadırlarıysa soluna kurulurdu.

BÂRGEH ya da **BÂRGÂH** a. (fars. *bār* ve *gāh*, *geh*'ten *bārgāh*, *bārgeh*). *Esk.* **1.** İzinle girilebilecek yer: *"Cebînsûde-i dergâhun eyleme yâ Rab / Der-i mugân gibi bir bârgahdan nevmîd"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). **—2.** Hükümdarın sarayı ya da çadırı, otağ: *"Havf- şemşîr-i celalünle kef-i celladda / Bârgâh-ı kahruna bî-pa vü bi -serdür gelen"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). **—3.** Tanrı katı.

BARGELLİNİ (Piero), italyan yazar (Floransa 1897 - *ay. y.* 1980). Halka yönelik birçok yapıt (azizlerin yaşamı, Floransa kroniği, edebiyat tarihi) yazdı.

Bargello *(Palazzo del)*, Floransa'da saray. Başlangıçta halka açıktı (1255); sonra podesta sarayı oldu; XVI. yy.'da emniyet müdürlüğüne *(bargello)* verildi. 1332'de çıkan bir yangından sonra, XIV. yy.'da son biçimini aldı. Yapı, merdiveni, locası, güzel ve özgün iç avlusuyla kale görünümündedir. 1865'ten başlayarak ulusal müze olarak kullanılan sarayda, zengin heykel ve sanat yapıtı koleksiyonları vardır (Donatello, Michelangelo, Giambologna vb.).

BARGER (George), ingiliz kimyacı (Manchester 1878 - Aechi, Bern kantonu, 1939). Edinburgh üniversitesi'nde 18 yıl tıp kimyası bölüm başkanlığı yaptı. Ölümünden bir yıl önce, kimya profesörü olarak Glasgow üniversitesi'ne atandı. Amino asit kimyası dalındaki çalışmalarıyla tanın-

Serraillier-Rapho

bare-foot

SAM

barfiks gösterisi (Moskova Olimpiyat oyunları, 1980)

Scala

Floransa'daki Palazzo del **Bargello**'nun avlusu (XIII.–XIV. yy.)

dı. Hipaforinin bireşimini ortaya koydu; 1910'da, H.H. Dale ile birlikte çavdar kılçığında histamini buldu. Yaşamının son yıllarında özellikle alkaloitleri inceledi.

BARGYLİA. Tar. coğ. G.-B. Anadolu'da, Karia bölgesinde antik kent; Güllük (esk. Mandalya) körfezi ile Güllük limanı arasındaki burun üzerindedir. Kentin kuruluşuna ilişkin bilgiler mitolojiye dayanır. Bizanslı Stephanos'un bildirdiğine göre, Karialılar *Andanos* diye adlandırdıkları kenti Akhilleus'un kurduğuna inanıyorlardı. Bir başka inanışa göre ise kenti, mitoloji kahramanlarından *Bellerophontes,* atı Pegasos'un öldürdüğü arkadaşı Bargylos'un onuruna kurmuştu. Strabon, Epikuroscu Protarkhos'un burada oturduğunu yazar. Bir Karia kenti olan Bargylia, ancak İ.Ö. III. yy.'da hellenleşti. Bu yüzyılda ortadan kalkan Kindya kentiyle kaynaşarak, bu kentin tanrısı olan Artemis Kindyas'ın tapınım merkezi oldu. Makedonya kralı Philippos V kenti üs olarak kullandı (İ.Ö. 201-196). Roma egemenliği sırasında serbest şehir statüsü kazandı. Bizans döneminde piskoposluk merkezi oldu.

Kentin kalıntıları, alçak bir tepenin iki zirvesi üzerindedir. Hellenistik ve Roma dönemi yapıları akropolis konumundaki K. zirve ile çevresine yayılmıştır. En tepede, Roma döneminden korinthos düzeninde küçük bir tapınak bulunur. Tepenin G. yamacında odeon, tapınakla odeon arasında Artemis Kindyas ve Apollon kabartmalı bir sunak, odeonun G.-D.'sunda stoa, D. yamacında tiyatro vardı. Stoa yakınındaki su kemerleri, özenli işçiliğiyle dikkati çeker. G. zirvede ise bir bizans kalesi (Bozkale) ve İ.Ö. IV. yy.'dan sur kalıntıları bulunur. Kentin K. ve D.'sundaki nekropolde daha çok lahit türünde mezarlar vardır. Kemikler köyünün yakınında bulunan mimarlık buluntuları ve iki yazıttan, kentin koruyucu tanrıçası Artemis Kindyas'ın ünlü tapınağının burada olduğu anlaşılmıştır. Kent, Roma döneminde Artemis Kindyas ve Pegasos betimli para basmıştır.

BÂRHA be. (fars. *bār*'ın çoğl. *bārhā*). *Esk.* Zaman zaman, defalarca, sık sık.

BÂRHÂ çoğl. a. (fars. *bār*'ın çoğl. *bārhā*). *Esk.* Yükler.

BAR-HADAD ya da **BEN-HADAD,** Şam arami krallarından üçünün adı (İ.Ö. IX. yy.). **Bar-Hadad I,** İsrail kralları Baaşa ve Omri'yi soyup yağmaladı. —**Bar-Hadad II,** Bar-Hadad I'in oğlu. Asurlular'ı Karkar'da durduran (853) koalisyonu yönetti; iki kez yenildiği Ahab'ı sonunda yendi. —**Bar-Hadad III,** Hazael'in oğlu. Asur hükümdarı Adad-nirari III'e haraç vermek zorunda kaldı.

BARHAM (Richard Harris), ingiliz rahip ve mizah yazarı (Canterbury 1788 - Londra 1845). Manzum kaba güldürüler yazdı (*The İngoldsby Legends,* 1840-1847).

BARHANA a (fars. *ber hane*'den). *Yörs.* **1.** Berhane. **—2.** Göç, küçük kervan. **—3.** Göç yükü, ev eşyası.
—ANSİKL. XIX. yy. ortalarına değin, kervan yolları üzerindeki konak yerlerinde, eşyalarla yüklerin korunduğu büyük mahzenleri bulunan han ve kervansaraylara bu ad verilirdi. Posta tatarları yorgun atlarını burada değiştirerek, beklemeden yollarına devam ederlerdi.

BARHANE → BERHANE.

BAR HEBRAEUS → EBULFEREC ALİ BİN EL HÜSEYİN EL İSFAHANİ.

BAR-HİLLEL (Yehoşua), israilli mantıkçı (Viyana 1915 - Kudüs 1975). Kudüs Musevi üniversitesi'nde okuduktan sonra, aynı üniversitede felsefe asistanı (1953), felsefe yardımcı profesörü (1958) ve 1961'de de, mantık ve bilim felsefesi profesörü oldu. Bu arada, birkaç yılını (1950-1953, 1955) Massachusetts İnstitute of Technology'de geçirdi.

Felsefe anlayışında, Viyana yenioluculannın çalışmalarından esinlendi; özellikle dil felsefesi ve dilbilim ile ilgilendi. Dilin mantıksal yapısının çeşitli yanlarını inceledi. Daha sonraları karşı çıktığı otomatik çeviri ve belgelemenin belli başlı kuramcılarından biri oldu. Başlıca yapıtları: *Foundations of Set Theory* (1958, A.A. Fraenkel ile birlikte), *Language and İnformation* (1964) ve *Aspects of Language* (1970).

BARI a. (fars. *baru,* kale'den). *Halk.* **1.** Çevresi suyla çevrili yer. **—2.** Bahçe ya da ağıl çiti.

BARI a. *Yörs.* Tarım. Bahçe ya da evin etrafına çalı, çırpı ve harçsız duvarla yapılan çit.

BARILANMAK gçz. f. Savunma amacıyla uygun bir yere çekilerek kendini korumak.

BARIN, Baarın ya da **Barin,** bir moğol boyu. Tarihçi Reşidüttin (XIV. yy.), Moğollar'ın Nirun boyundan olduklarını belirtir. XII. yy.'da çıkan iç çatışmalarda Cengiz Han'ı desteklediler ve kurduğu devlette önemli görevler üstlendiler. Özbek, Başkurt, Kafkasya Nogayları, Halha Moğolları ve Kalmuklar arasında bu adı taşıyan büyük boylar vardır. Altınordu devletinin yıkılmasından sonra (1502) ortaya çıkan Kırım, Kasım ve Özbek hanlıkları döneminde de önemli görevler aldılar. Daha sonra bir bölümü, çeşitli türk boylarıyla kaynaştı.

BARIN (Emin), türk hattat (Bolu 1913 - İstanbul 1987). Ankara Gazi terbiye enstitüsü'nün resim-iş bölümünü bitirdi (1936). Kâmil Akdik'ten hat, Necmettin Okyay'dan türk ciltçiliği üzerine ders aldı. Devlet sınavını kazanarak Almanya'ya gitti. Weimar ve Leipzig'deki çalışmalarıyla kitap ciltçiliği konusunda uzmanlaştı (1938-1943). Almanya'da bulunduğu sırada, hazırladığı olimpiyat kitabının cildiyle Hamburg kitap sergisi'nde birincilik ödülünü kazandı. Yurda dönüşünde İstanbul Güzel sanatlar akademisi dekoratif sanatlar bölümü'nde öğretim üyeliğine atandı

Emin Barın'dan bir hat örneği

(1943). Burada yazı ve cilt atölyesini kurdu (1955). Uluslararası Brüksel sergisi'nde Fatih divanı ile birincilik ödülünü kazandı (1958). Lizbon'da Gülbenkyan vakfı'nın çağrılısı olarak, türk-islam yapıtlarının onarımında çalıştı (1969). 1983'te emekliye ayrıldı Kûfi ve celi divanı yazılarında çağdaş bir yorumla gerçekleştirdiği çok değişik kompozisyonlarıyla dikkati çeken sanatçının önemli yapıtları arasında İslamabad kültür merkezi'nin yazıları, Anıtkabir'deki yazıları, Yunus Emre'nin mezar yazısı sayılabilir.

BARIN (Nasuh), türk dansçı ve koregraf (Ankara 1954). Ankara Devlet konservatuvarı'nın bale yüksek bölümünü bitirdikten sonra Almanya'da koregrafi öğrenimi gördü. Yurda dönünce Ankara ve İstanbul Devlet opera ve balesi'nde dansçı-koregraf olarak çalışmaya başladı (1978). Koregrafisini yaptığı yapıtlar: *Seyir* (1979), *Arturo Ui'nin önlenebilir tırmanışı* (1979), *Barış* (1980), *Maskeler* (1983), *Keşanlı Ali destanı* (1984), *Gözlerimi kaparım vazifemi yaparım* (1985), *Sihirli flüt* (1986). Birçok avrupalı yazardan çeviriler yaptı; *Kırpıntılar* (1986) adlı romanında türk dans ve sanat çevresini anlattı.

Nasuh Barın

BARINAK a. **1.** Bir kimsenin barınabileceği, güvenlikli yer: *Kendine bir barınak aramak. Eşkıyanın barınağı olan dağlar.* **—2.** Yaşanılan yer, ev.
—Avc. Av hayvanını koruyabilecek nitelikte ekinlere verilen ad. ‖ *Av barınağı,* av hayvanına yem ve korunacak yer sağlamaya elverişli bitki.
—Dağc. Yüksek tepelere tırmanmak için genellikle hareket noktası oluşturan basit sığınak, kamp yeri ya da yapı. (Alp dağlarında bini aşkın barınak bulunur: 125'i Fransa'da, 140'ı İsviçre'de, 127'si İtalya'da, 690'ı Avusturya'da. Bu barınaklar genellikle ulusal dağcılık kulüplerinin malıdır.)
—Denizc. Deniz ve rüzgâra karşı teknelerin güvenle sığınabileceği doğal ya da yapay yer.

BARINDIRMAK → BARINMAK.

BARINMA a. Bir yerde oturma, yaşama; bir yere sığınma: *Sağlıklı barınma koşulları.*
—Denizc. Fırtınalı havalarda geminin en yakın limana ya da korunmalı bir kıyıya sığınarak fırtına geçene kadar beklemesi.
—Deniz huk. *Barınma limanı,* kötü hava koşullarından ya da düşmandan korunmak ya da acele bir onarım yaptırmak amacıyla geminin sığındığı liman. (Barınma limanındaki bazı harcamalar ve zararlar müşterek avarya* sayılır. Bu harcama ve zararların kapsamı Türk Tic.k.'nun 1190. maddesinde belirtilmiştir.)

BARINMAK gçz. f. (esk. türkç. *barımak,* korumak'tan). **1.** *Bir yerde barınmak,* bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, doğa koşullarından, tehlikelerden korunmak için oraya sığınmak, orada yaşamak, yerleşmek: *İlkel insan mağaralarda barınırdı. Bu ağacın irili ufaklı kovuklarında kim bilir kaç hayvan barınıyor. Bu binalar yıkılırsa onlarda barınan insanlar ne olacak?* **—2.** *Bir yerde, toplulukta, ortamda barınmak, barınabilmek,* sözkonusu bir kimse, bir topluluk ise, orada yaşama olanağı bulmak, tutunmak, uyum, dirlik içinde yaşamak; soyut bir şeyse, orada etkili olmak, gelişecek bir ortam bulmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *Sen bu aksiliğinle hiçbir yerde barınamazsın. Girdiği son işte de barınamadı. Aramızda hainler barınamaz. Gelin kaynana bir evde barınamadılar. Toplumumuzda ahlaksızlık, kötülük barınamaz.*
◆ **barındırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir yerde) barındırmak,* onun, onların orada barınmasını, yaşamasını sağlamak: *Arkadaşını uzun süre evinde barındırdı. Sayısız mikrop barındıran bataklıklar.* **—2.** *Bir kimseyi, bir topluluğu bir yerde barındırmak,* onun orada kendine bir yer edinmesine, tutunmasına olanak tanımak: *Artık onu burada barındırmazlar.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) [içinde] barındırmak,* onu (içinde) bulundurmak, (içine) almak, içermek: *Değişik anlayışları içinde barındıran bir akım.*

BARIŞ a. **1.** Savaş halinde olmayan ülkelerin, ulusların durumu: *Barış dönemi. Dünya barışı için çalışmak. Barışı sürdürmek. Komşularıyla barış içinde yaşayan bir ülke.* **—2.** Savaş durumunun son bulması: *Barış imzalamak. Barış görüşmeleri.* **—3.** Yurttaşlar, toplumsal gruplar arasındaki dirlik düzenlik, anlaşma durumu; toplumsal çatışma, karışıklık bulunmaması: *Toplumdaki barış ortamını geliştirmek. Toplumsal barış.* **—4.** Aralarında çatışma, kavga olmayan kimselerin durumu; çatışmanın olmadığı ortam: *Komşularıyla barış içinde yaşamak.* **—5.** *Bir kimseyle barış görüş olmak,* dargınlıkları unutup onunla barışmak (halk.). ‖ *Barış yapmak,* barışmak; barış imzalamak.
—İkonogr. Yunanlılar, *Barış*'ı çocuğu Plutos'u (Zenginlik) taşıyan tanrıça Eirene'yi ayakta gösteren heykelle betimlemişlerdir; Kephisodotos'un heykel grubunun da konusu budur (kopyaları Münih ve Delos'

ta). Romalılar, *pax romana*'ya Roma'da bir sunak *(Ara* Pacis Augustae)* ve bir tapınak adamışlardır. Barış ayrıca birçok madeni paranın arkasında, genellikle elinde zeytin ya da palmiye dalı tutan bir kadın biçiminde simgeleştirilmiştir. Aynı simgeler J. Sansovino (Venedik'teki Logetta bronzu), B. Prieur (Montmorency Connetable anıtı, Louvre), Coyzevox (Mazarin'in mezarı, Louvre), Regnaudin (Versailles tırabzanları), Canova, Etex (Etoile'daki zafer takı),Cavelier (Saat pavyonu, Louvre), Chaudet (gümüş heykel, Louvre) gibi heykelciler ve Lorenzetti (Siena belediye sarayı), Romanelli (Louvre), Le Brun (Barış salonunun tavanı, Versailles), Rubens (*Savaş ve barış*, Londra, Münih), Tiepolo (Jacquemart- André müzesi), Mme Vigée-Lebrun (*Bolluğu getiren barış*, Louvre), Delacroix (Kopenhag), Puvis de Chavannes vb. gibi ressamlar tarafından da kullanılmıştır.

—Tar. *Tanrıların barışı* (lat. *pax deorum*), Romalılar ile tanrıları arasındaki ilişkilerin yolunda gittiğini belirten söz. (Tanrılar ne pahasına olursa olsun korunmaları karşılığında, Roma'nın güvenlik ve refah içinde yaşamasına izin verirlerdi.) || *Roma barışı* (lat. *pax romana*), İmparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca, Akdeniz dünyasında, roma ordularının koruyuculuğu altında süren barış. (Bu barış ve güvenlik, İmparatorluğun sikke ve madalyalarında bir propaganda biçiminde dile getirilmiş, Genç Plinius'un *Panegyricus Trajano dictus* adlı kitabında övülmüştür.) || *Tanrı barışı*, Kilise'nin, belli kişi ve mallara karşı her tür düşmanca tutumu yasaklaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Barışın korunması*. BM örgütü tarafından uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümlenmesi amacıyla alınan önlemler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Türk destan edebiyatında ve islamlığın benimsenmesinden sonraki dönemde barış konusu, savaşa göre (→ SAVAŞ) daha sınırlı bir yer tuttu. Ancak, özellikle şiir türünde barıştan söz eden etkileyici ürünler görüldü. Halk şairi Kâtibi'nin Kasrışirin antlaşması'nın imzalanması (1639) dolayısıyla yazdığı destan *(Barışıklık oldu kavga basıldı)*, uzun seferlerden bir türlü dönmeyenler için yazılan şiirler *(Yıkılası Girit şarı/Sefer döndü mü döner mi)* barış özlemini dile getiriyordu. Divan edebiyatında gazavatname* gibi savaşla ilgili türlere karşılık sulhiye* adı verilen barış temalı şiirler de vardı. Sabit'in Karlofça antlaşması'nın imzalanması (1699) dolayısıyla, Amcazade Hüseyin Paşa'ya sunduğu sulhiye *(Şerbet-i sulh helal oldu mey-i cenk haram)* bunlardan biridir. Tevfik Fikret'in Tarih-i kadim'inde insanlık tarihi, savaş karşıtı bir görüşle yargılanır. Barış, bir tema olarak en geniş biçimde İkinci Dünya savaşı sırasında işlenmiştir: O. V. Kanık (Tereyağı, Karanfil), O. Rıfat (Polonyalı çocuklar, Şehitlik), C. S. Tarancı (Sulh bir hatıra oldu, Ajans dinlerken), vd. savaşın türlü görünümlerini canlandırırken, barışın insan soyu ve uygarlık için taşıdığı önemin altını çizdiler. N. H. Ran *(Memleketimden insan manzaraları*, 1966-1967; bu kitabın bir bölümü olarak *Şu 1941 yılında*, 1945), F. Giray (*Sulha selam*, 1941), N. Cumalı *(Harbe gidenin şarkıları*, 1945); C. Irgat *(Rüzgârlarım konuşuyor*, 1947) gibi şairler, temayı kitaplarında işlediler. Hiroşima'ya atılan atom bombasının savaşa son vermesine karşılık yol açtığı yıkım ve radyasyonun sürekli etkileri yüzünden ortaya çıkan çelişkileri O. Akbal, bir röportajıyla *(Hiroşimalar olmasın*, 1976) vurguladı.

—Tar. *Tanrı barışı*. X. yy.'ın son günlerinden başlayarak, barışın geleneksel güvencesi olan krallık, bu görevini yerine getiremez duruma gelince, Kilise çeşitli konsil toplantılarıyla *Tanrı barışı*'nı yerleştirdi; böylece gruplararası savaşların yol açtığı yıkımı ortadan kaldırmak istedi. Bu kurum, bilginleri, çiftçileri, yolculuğa çıkanları, satıcıları ve kadınları, ayrıca onların mallarını, özellikle de tarımda kullanılan hayvanları ve değirmenleri korumayı amaçlıyordu. *Tanrı barışı*'na uymayanlar, Kilise tarafından cezalandırılıyordu. Pek saygı görmeyen bu kurum XIII. - XIV. yy.'larda, krallığın barışçı görevini yeniden üstlenmesiyle ortadan kalktı. XI. yy.'dan başlayarak Kilise, en azından kimi günlerde savaşı yasaklamayı denedi; böylece *Tanrı mütarekesi** uygulaması doğdu.

—Uluslarar. huk. Birleşmiş milletler örgütü'nün en temel işlevlerinden biri olan barışın korunması esas olarak Güvenlik konseyi'nin görevidir. Ancak, sürekli üyelerden birisinin veto hakkını kullanması nedeniyle Konsey'in çalışamaması durumunda Genel kurul da gerekli önlemleri alma yetkisine sahiptir. Genel kurul, 3 kasım 1950 tarihli ve genellikle Acheson* kararı adıyla anılan 377 sayılı "Barışı korumak için birlik" kararı uyarınca bu yetkiyi kullanır. BM, amaçlarına ulaşmak için teşvik edici ya da zorlayıcı yollara, hatta genellikle çarpışan tarafları ayırmak için kullanılan BM gücü'ne başvurabilir.

Barış *(Eirene)*, Aristophanes'in komedisi (İ.Ö. 421). Atina ile Sparta arasında mütareke görüşmelerinin sürdüğü bir sırada sahnelenen oyun, barışın yararlarını yüceltir. Tanrıların yanına çıkan atinalı bağcı Trygaios, Hermes'ten Savaş tanrısı Polemos'un, Barış'ı bir mağaranın dibine attığını ve Yunanistan'ı ezmeye hazırlandığını öğrenir. Trygaios, yurttaşlarının yardımıyla mağaradaki tutsağı kurtarır ve Hasat tanrıçası Opora ile evlenir. Barışın geri dönüşünü gösteren şiirsel kır tablosu ile savaş zenginlerinin ve silah tacirlerinin yakınmaları karşıtlaşır. Nikias barışı'ndan az önce sahnelenen bu komedi, Aristophanes'in ilk oyunlarının coşkunluğunu taşımaz ama, Attike topraklarındaki dinginliğin yatıştırıcı havasından kaynaklanan erdemleri çok şiirsel bir biçimde över.

Barış derneği, yurt ve dünyada barışın savunulması amacıyla İstanbul'da kurulan dernek (1977). Aralarında yazarlar, siyaset ve bilim adamlarının bulunduğu kurucu üyeler, başkanlığa eski büyükelçilerden Mahmut Dikerdem'i seçti. Dernek, 12 Eylül 1980'den sonra kapatıldı; yöneticileri ve kurucuları hakkında Türk Cez.k.'nun 141. maddesi uyarınca dava açıldı, yönetici ve kurucular tutuklandı (26 şubat 1982). Aynı yıl sonunda serbest bırakılan sanıklar, 1991 yılında beraat ettiler.

Barış elektrik şebekesi, Rusya ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki elektrik iletim şebekesine verilen ad.

Barış hareketi, nisan 1949'da Paris'te 75 ülkeyi temsil eden 2 000 delegenin *Dünya barış taraftarları kongresi* adıyla kurdukları örgüt. Daha sonra *Dünya barış konseyi* adını aldı. Çeşitli komünist partilerin ve onlara yakın örgütlerin aktif bir desteğine sahip olan *Barış hareketi*, tüm askeri ittifaklara karşı çıktı; nükleer silahların ve kitle tahrip araçlarının yasaklanmasını, büyük devletlerin silahlı kuvvetlerinin sınırlandırılmasını ve halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesini savundu. Dünya barış konseyi'nin ilk başkanı Frédéric Joliot-Curie'dir (1949-1958). Dünya barış konseyi, mart 1950'de Kore savaşı sırasında, atom bombasının kullanılmasına karşı çıkan "Stockholm çağrısı"'nı yaptı ve bu çağrı on milyonlarca kişi tarafından imzalanarak desteklendi.

Barış isteyen savaşa hazırlanır (lat. *Si vis pacem, para bellum*), Vegetius'a mal edilen roma özdeyişi; tam metni şöyledir: *Qui desiderat pacem, praeparet bellum* (Barış isteyen, savaşa hazırlansın).

Barış yarışı, etaplara göre koşulan, amatörlere yönelik, uluslararası bisiklet yarışı. (İlk kez 1948'de düzenlenen bu yarış, Prag, Varşova ve Berlin kentleri arasında yapılır.)

BARIŞÇI sıf. ve a. Barış içinde yaşamak isteyen, barışı özleyen, korumaya çalışan kimse, topluluk, ülke için kullanılır. (Eşanl. BARIŞSEVER.)

◆ sıf. Barışçılık'tan kaynaklanan şey için kullanılır: *Barışçı düşünceler, eylemler*

BARIŞÇILIK a. **1.** Barışçı olma durumu. (Eşanl. BARIŞSEVERLİK.) **—2.** Savaşın, ne şekilde olursa olsun anlaşmazlıkları çözmek için bir yol sayılamayacağını ileri sürenlerin tutumu ya da öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Barışçı ideolojiler, düşünce akımlarını etkilemiştir. Romantik insanlıkçılık, ilerleme felsefesi, dinsel ahlak, faydacılık, şiddete başvurmama anlayışı, sosyalizm ve anarşizmdeki bazı eğilimler, barışçılığı besleyen düşünce akımlarıdır.

Devletler arasında federasyon kurarak *sürekli barış* gerçekleştirme konusunda ise birçok tasarı ortaya atılmıştır. Henri IV buna benzer bir düş kurmuştu (15 Avrupa devletinden oluşacak federasyon). Abbé de Saint-Pierre, Utrecht kongresi'ne (1713) meclisi olan bir Avrupa konfederasyonu tasarısı sundu. J. -J. Rousseau, Bentham, Kant, Saint-Simon, vb., buna benzer tasarılar ortaya koydular. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, devletler arasında bir hakemlik örgütünün kurulması düşüncesi, Londra Barışseverler derneği'nin (1847) topladığı uluslararası kongrelerde ortaya atıldı. Frederic Passy, 1867'de Uluslararası sürekli barış birliği'ni kurdu ve Henri Dunant ile birlikte 1901'de ilk Nobel barış ödülü'nü aldı. Napoléon III, devletleri aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yoldan çözmeye yöneltmek için boşuna çaba harcadı. Nikolay II, silahlanmayı sınırlandıracak bir konferansın toplanmasını önerdi. (→ SİLAHSIZLANMA.) Konferans, 1899'da, Lahey'de toplandı; ardından yine aynı kentte, 1907'de, bir ikinci konferans yapıldı. Bunun sonucunda bir Hakemlik divanı kuruldu. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra kurulan "Milletler cemiyeti", çatışmaların barışçı yoldan çözülmesini görev olarak üstlendi ve Uluslararası sürekli adalet divanı'nı kurdu (1920). Bu divan, 1922'den 1945'e kadar faaliyet gösterdi; 1945'te Birleşmiş milletler teşkilatı'nca, onun yerine Uluslararası adalet divanı kuruldu.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, barış davasını savunan birçok uluslararası hareket ortaya çıktı. Bunların başlıcaları, Barış hareketi (Stockholm çağrısı, 1950), Barış savaşçıları ve Dünya barış kongresi'dir. Barışçı akım günümüzde silahlanmaya ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele vermektedir.

"Barışı korumak için birlik" kararı, Birleşmiş milletler Genel kurulu tarafından 1950'de kabul edilen ve hazırlayıcısı Dean Acheson*'ın adıyla anılan bağlayıcı karar.

BARIŞIK sıf., be. *Bir kimseyle, bir şeyle*

Scala

Barış ve güç
İyi yönetim alegorisi'nden (1337-1339) ayrıntı
Ambrogio Lorenzetti'nin freski
Siena belediye sarayı

barışık, onunla barış, uyum, uzlaşım içinde: *O herkesle barışıktır. Kendisiyle barışık olmayan, huzursuz bir insan. Dünyayla barışık, iyi bir kız.*

BARIŞIKLIK a. Barış, uyum, uzlaşım içinde olma durumu.

BARIŞMA a. Anlaşmazlığa, kırgınlığa ve dargınlığa son verme.

BARIŞMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseyle barışmak, (birbirleriyle) barışmak*, aralarındaki anlaşmazlığı, uyuşmazlığı gidermek: *Kocasıyla barıştı. İki arkadaş sonunda barıştılar.* **—2.** *Kendisiyle barışmak*, kendine yöneltiği suçlamalara son vererek iç huzuruna kavuşmak.

◆ **barıştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bir kimseyle barıştırmak, (birbirleriyle barıştırmak)*, onları uzlaştırmak, aralarındaki anlaşmayı, dostça ilişkileri yeniden kurmalarını sağlamak: *Babayla oğlu barıştırmak.*

BARIŞNİKOV (Mihail Nikolayeviç), rus dansçı (Riga 1948). Riga koregrafi enstitüsü'nde öğrenim gördü (1959-1964).

C. Masson

Mihail Nikolayeviç **Barışnikov**
G. Balanchine'in *Apollo*'sunda
(théâtre des Champs-Élysées, Paris, 1979)

Aleksandr Puşkin yönetiminde Leningrad'da çalıştı. 1967'de Kirov balesi'ne girdi; tüm klasik yapıtlarda aynı rahatlıkla dans etti. 1974'te Bolşoy'un genç solocularıyla birlikte çıktığı bir turnede, Kanada'da kalmaya karar verdi; Kanada ulusal balesi'yle anlaştı. 1974-1978 arasında American Ballet Theatre'ın yıldız dansçısı olarak birçok yapıtın prömiyerinde (J. Neumeier'in *Hamlet conotation*'ı 1976) dans etti, birçok yapıtı yorumladı *(la Fille mal gardée, Delikanlı ve ölüm* [le jeune Homme et la mort], *le Spectre de la rose, la Bayadère)*. Birçok toplulukla sahneye çıktı. Tüm tekniklere ilgi duyan Barışnikov, Alvin Ailey'in üslubuyla (1976'da Judith Jamison ile prömiyerinde dans ettiği *Pas de Duke*), Twyla Tharp'ınkini (*Push comes to shove*, 1976) birleştirdi. 1976'da, Shirley Maclaine ile Herbert Ross'un yönetiminde *The Turning Point* adlı filmi çevirdi. Jacqueline Rayet'nin yönetiminde, Gelsey Kirkland ve Natalia Makarova'nın partöneri olarak, *la Dame de pique*'teki Hermann rolünde şaşırtıcı bir başarı gösterdi. 1978-1980 arasında, Balanchine'in *(Coppelia, Jewels)* ve Robbins'in *(Afternoon of a Faun, Dances at a Gathering)* yapıtlarını yorumladığı New York City Ballet'de kendini kabul ettirdi. 1978'de, American Ballet Theatre için, *Don Kişot*'un yeni bir düzenlemesini yaptı, 1980-1989 yıllarında bu topluluğun sanat yönetmeni oldu.

BARIŞSEVER sıf. ve a. BARIŞÇI'nın eşanlamlısı.

Barışseverler derneği (Türk), uluslararası aydın çevrelerin İkinci Dünya savaşı'ndan sonra atom bombası kullanımını kınayan ortak eylemlere katkıda bulunmak amacıyla, Türkiye'de kurulan dernek (14 temmuz 1950). Türk hükümetinin Kore'ye bir askeri birlik gönderme kararını protesto ederek, kararın geri alınması için TBMM'nin olağanüstü toplantıya çağrılmasını istemesi üzerine (1950) derneğin yönetim kuruluyla diğer bazı üyeleri tutuklandı ve dernek kapatıldı.

BARIŞSEVERLİK a. BARIŞÇILIK'ın eşanlamlısı.

BARIŞTIRMAK → BARIŞMAK.

BARİ bağ. (fars. *bari*) **1.** Hiç değilse, hiç olmazsa: *Kimseye yararı yok, bari kendine yararı olsa.* **—2.** Endişe yansıtan bir dileği belirtir: *Geç kalmasa bari.*

BARİ a. C.G.S. sisteminde 0,1 pascal'a eşit basınç ölçü birimi.

BARİ a. Esk. denizc. Eski Mısır'da taşımacılıkta kullanılan bir tür çektiri. (Yunanlılar aynı amaçla kullandıkları bu tekneye *baris* derdi.)

BARİ a. Doğu Sudan öbeğinde yer alan Nil-Çad dili; yaklaşık 35 000 kişi (Bariler) tarafından konuşulur.

BARİ, İtalya'da liman kenti, aynı ilin ve Puglia bölgesinin merkezi; 355 325 nüf. (1990). Güney İtalya'nın yarımadadaki ikinci büyük kenti olan Bari, büyük bir bölgesel merkez ve özellikle Akdeniz'in doğu kesimiyle ilişkilerde önemli bir ticaret (Levante fuarı) kentidir. Yakın dönemde geleneksel sanayilere (besin sanayisi), kimya, dokuma ve makina sanayileri eklenmiştir. Eski kentin yer aldığı burun, eski ve yeni limanları ayırır; arkada yer alan XIX. yy. kenti, dama tahtası biçiminde bir plana göre kurulmuştur. — *Bari ili* (5 129 km²; 1 530 613 nüf. [1990]) verimli tarlalarla (tahıl, zeytin, badem, üzüm) örtülü kireçli yaylalar üstünde uzanır; Bari ili aynı zamanda "trullo"lar bölgesidir. Kıyılarda turizm gelişmektedir.

—Tar. Roma döneminde bir karayolları kavşağı olan Bari, sırasıyla, Lombardlar'ın, Bizanslılar'ın, Sarazenler'in eline geçti. XI. yy. başında özgür bir kentken, 1071'de Roberto Guiscardo tarafından ele geçirildi. Ortaçağ'da, Haçlı seferlerinin başlangıç noktası olan zengin bir kentti. 1813'te Napoléon'un generallerinden Murat kente bugünkü ilk şeklini verdi; modern kent, 1860'tan sonra hızla gelişti.

—Mim. 1087'de aziz Nicolaus'un kemiklerinin Anadolu'dan Bari'ye götürülmesi kenti kutsal bir merkez haline getirdi. Çok geçmeden yapımına başlanan (XI. yy. sonu - XII. yy.) büyük kilisenin bu benzeri (ilgi çekici piskoposluk tahtı, 1098 ?) XII. yy.'ın ikinci yarısında yapılan katedraldir.

Bari
eski kentten ve Porto Vecchio'dan
bir görünüm
arka planda, katedral
(XII. yy.'ın ikinci yarısı)

Titus-C.E.D.R.I

BARİ (Nazmi), türk tenisçi (İstanbul 1929). İstanbul Tenis eskrim ve dağcılık kulübü'nde yetişti. On beş kez Türkiye şampiyonu oldu. 1952-1965 arası Türkiye'nin 1 numaralı raketiydi. Tenisi bıraktıktan sonra (1965) çalıştırıcılığa başladı.

BARİ (Tania TREURE, **Tania** — denir), hollandalı dansçı (Rotterdam 1936). Nora Kiss, Assaf Messerer ve Victor Gsovskiy'in dersleriyle yetişti. 1955'ten başlayarak Maurice Béjart ile çalıştı; onu izleyerek Brüksel'e gitti, XX. yy. Balesi topluluğu'na katıldı (1959). Béjart'ın yapıtlarının çoğunda dans etti: *Sonate à trois* (1957), *Bahar ayini* (1959); *Hoffmann'ın masalları* (1961); Beethoven'ın *Dokuzuncu senfoni*'si (1964), *les Oiseaux* (1965), *Romeo ve Juliet* (1966), *Bhakti* (1968), *les Vainqueurs* (1969). Bu yapıtların bazılarının prömiyerlerinde rol aldı. *Bolero* (1963) ve *Serait-ce la mort?* (1970) adlı yapıtların yeni yorumlarını gerçekleştirdi 1973'te dansı bıraktı.

BÂRİ sıf. (ar. *ber'*, *yaratmak'tan bari*). *Esk.* Yaradan, yaratıcı.

◆ a. **1.** Tanrı. **—2.** *Bâri-taala*, yüce tanrı: *"Eylemiş bâri taala, hublara sultan seni!"* (Azimi, XIX. yy.).

—İsl. Esmâ-yı hüsnâdan (Allah'ın güzel adlarından) biri. Kuran'da üç kez geçer ve varlıkları, benzeri ve dengi olmaksızın yaratan anlamına gelir.

BARİBAL a. Amerika'da yaşayan siyah ayı (Korkunç ayıdan daha hafiftir. Bil. a. *Ursus americanus;* Ayıgiller familyasından.) [Eşanl. → KARA AYI.]

BÂRİD sıf. (ar. *barid*). *Esk.* **1.** Soğuk: *"Sema bir buzlu cam halinde bârid bir kesafetle..."* (Tevfik Fikret). **—2.** Serin ve hoş: *"...yerler o bârid beyazların altında ezildikten sonra..."* (Celal Sahir). **—3.** Sevimsiz, soğuk: *"Bârid sözüyle âşıka virmez elem rakîb"* (Nev'i, XVI. yy.). **—4.** *Barid-ül-mizac*, soğuk yaradılışlı, çekingen.

BÂRİDÂNE be. (ar. *bârid* ve fars. *-ane*'den *bâridâne*). *Esk.* Soğukça, soğuk bir tavırla.

BARİK sıf. (ar. *barik*). *Esk.* Parıldayan, ışıklı, parlak.

BÂRİK sıf. (fars. *barik*). *Esk.* **1.** İnce, nazik: *"Bârî ki hüsni virdi bu bârîk biline / Cânum girân degül ise olaydı ana tay"* (Kadı Burhanettin, XIV. yy.). **—2.** Dakik. **—3.** *Bârikter*, daha ince.

BARİKA, Cezayir'de kent. Hodne çöküntüsünde; 45 000 nüf.

BÂRİKA a. (ar. *barika*). *Esk.* **1.** Şimşek, yıldırım parıltısı: *"Asrın, unutma, bârikalar asr-ı feyzidir"* (T. Fikret). **—2.** *Bârika-i hakikat* (hakikat şimşeği): *"Bârika-i hakikat müsademe-i efkârdan çıkar"* (Namık Kemal).

BARİKAT a. (fr. *barricade*). Bir sokak çatışmasında hasımdan korunmak, bir yolu, bir geçidi kapamak, tutmak için taş, araba, direk, ağaç kütüğü gibi gereçlerle anında oluşturulan engel.

BARİLE (Angelo), italyan şair (Albisola Marina, Savona, 1888 - Roma 1967). Şiir kitaplarında *(Primasera* 1933; *Quasi sereno* 1957) gizemcilikle şehvet düşkünlüğünü bir araya getirdi.

BARİLER, Sudan'ın güney kesiminde yaşayan nilot halk. Çobanlıkla uğraşan Bariler, arap akınları sonucunda tarıma daha bağımlı duruma geldiler ve bir kuşi dilini kabul etmek zorunda kaldılar. İnekleri yalnızca erkekler ve çocuklar sağabilir, erişkin kadınlar için süt sağmak kesinlikle tabudur. Aileler atasoylu, evlilikler atayerlidir. Eski yerlilerin soyundan gelen kalıtsal "köle" sınıfı ve demirci öbekleri hesaba katılmazsa, bir ölçüde eşitliğe dayalı, yaş sınıfları yapısı içeren bir toplum oluştururlar.

BARİLER ya da **BARİ-MOTİLONLAR,** Kolombiya'nın alçak topraklarında, Venezuela'nın Maracaibo ilinde ve sierra de Perijá'da yaşayan etnik öbek. Şibşa öbeğinden bir dil konuşurlar. Bazen Yukpalar ve Yukolar adı da verilen 2 000 kadar Bari, toplayıcılık, balıkçılık ve man-

yok, taro ve mısır ekimiyle geçinen, geniş ailelerden oluşan 8 altöbeğe ayrılır.

BARİLİT a. (fr. *barilite* ya da *barylite*).Miner. Doğal berilyum ve baryum silikat.

BARİLLİ (Bruno), italyan yazar (Fano 1880 - Roma 1952). Besteci ve müzik eleştirmeni (*Delirama* 1924; *Il paese del melodramma*, 1929). Barokla gerçeküstücülük arası bir üslubu vardır.

BARİLOCHE → SAN CARLOS DE BARILOCHE.

BARİMETRİ a. (fr. *barymétrie;* yun. *baros*, ağırlık, ve *metron*, ölçü'den). Bazı vücut ölçümlerine, özellikle göğüs çevresi ve (ya da) sarmal vücut çevresi ölçümüne bakarak hayvanların canlı ağırlığını kestirme yöntemi.

BARİ-MOTİLONLAR → BARİLER.

BARİN → BARIN.

BARİN, senyör anlamına gelen rusça sözcük (*boyarin* [soylu] sözcüğünün kısaltılmışı); Çarlık Rusyası'nda, saygı belirtisi olarak kullanılırdı.

BARİNAS, Venezuela'da eyalet merkezi kent, Merida dağlarının eteğinde; 179 918 nüf. (1990). Üniversite. — Yakınında, petrol yatağı. — *Barinas eyaleti*, 35 200 km²; 467 595 nüf. (1990).

BARİND, Hindistan ve Bangladeş'te doğal bölge. Ganj ile Brahmaputra ırmakları arasında. Lateritleşmiş geniş bir alüvyon taraçasından oluşan ve dikenli bir bozkır ve orman kalıntılarıyla örtülü olan bölge, hem az verimli hem de çok az nüfusludur.

BARİNG (*sir* Francis), ingiliz maliyeci (Larkbear, Devon,1740-Londra 1810). Devon'da yerleşmiş bir alman rahibinin oğlu. 1763'te, kardeşi JOHN ile birlikte Londra'da kurduğu banka hızla gelişti. Baring, daha sonra Doğu Hindistan şirketi'nin müdürlüğüne getirildi.

Baring bankası, sir Francis Baring tarafından kurulmuş olan ingiliz bankası. Avrupa'nın en büyük bankalarından biri durumuna gelen ve ABD'de de güçlü bir konum edinen Baring bankası, 1890'da durumunun kötüleşmesi üzerine City'den bir grup bankanın katılımıyla mali destek gördü ve bu tarihten sonra Baring ailesinin denetiminden çıktı.

BARİNG (Alexander), **Ashburton** 1.baronu → ASHBURTON.

BARİNG (Evelyn), 1. **Cromer** kontu, ingiliz diplomat ve siyaset adamı (Cromer Hall, Norfolk, 1841 - Londra 1917). Sir Francis Baring'in torunu. 1883'te, yeni işgal edilen Mısır'ı düzene sokmak için, bu ülkeye ortaelçi olarak gönderildi; başta sulama işleri olmak üzere bir dizi önemli çalışma başlatarak bu eski devleti her alanda modernleştirdi. Ayaklanan Sudan'ın geçici olarak terk edilmesini önerdiyse de, Gordon ve Londra ile bir anlaşmaya varamaması Hartum felaketine (1885) yol açtı. Mısır'ın yeniden fethedilmesini olanaklı görür görmez Kitchener'ı bu işle görevlendirdi (1898). Sağlık durumu nedeniyle 1907'de, Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı.

BARİNG (Maurice), ingiliz yazar (Londra 1874 - Beauly, İskoçya, 1945). Lord Revelstoke'un oğlu, diplomat (1898-1904), gazeteci (1904-1914) ve rusbilimci. Yapıtlarında kozmopolit yüksek tabakayı titizlik ve hüzünle betimledi (*Overlooked*, 1922; *A Triangle*, 1923; *C*, 1924; *Cat's Cradle*, 1925). Katolik bir yazar olarak, sefaletçiliğe kaçmadan, Th. Mann'ı ya da G. Greene'i hatırlatan *Daphné Adeane* (1926), *Friday's Business* (1933) adlı yapıtlarında gizemciliğe varan bir merhamet görülür.

BARİNG-OULD (Sabine), ingiliz yazar (Exeter 1834 - Lew Trenchard, Devon, 1924). Bölgesel romanlar yazdı (*The Gaverocks*, 1887), sonra toplumsal ahlakçılığı yansıtan yapıtlar verdi (*The Pennycomequicks*, 1889). *Onward, Christian Soldiers* adlı ilahinin yazarıdır.

BARİNGO, Kenya'da göl, Turkana gölünün güney uzantısını oluşturan tektonik çukurda; 500 km². —Gölün adının verildiği, Miyosen ile Pleyistosen arasında birikmiş fosilli çökellerde, günümüzden 3,5 milyon yıl önceden kalma *Australopithecus* kalıntıları ve 9 milyon yıl önceden kalma bir insangil dişi bulunmuştur.

BARİS a. Bali ve Endonezya halkının savaş dansı.

BARİS a. (kayık anlamında yun. sözc.). Küçük hortumluböcek. (Larvası, genellikle turpgillerin ve sevgiçiçeğigillerin sapında yaşar. Hortumluböcekgiller familyası.)

BARİS. Tar. coğ. Eskiçağ'da Anadolu'da bulunan iki yerleşme. Hellespontos bölgesinde, Granikos (bugün Biga) çayının Marmara denizi'ne döküldüğü yerin batısında kent. Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi; — Pisidia bölgesinde antik kent. Roma döneminde sikke bastı. Bizans dönemi piskoposluk listelerinde Heraclius Barensis olarak geçer. (Bugün *Isparta*.)

BARİSAN dağları, Sumatra'da (Endonezya), batı kıyısı yakınında adayı boydan boya aşan dağ sırası. Uzunlamasına bir çöküntünün iki yanında uzanan, kıvrılma geçirmiş iki dağ sırası ile bunlara bağlı birçok yanardağdan oluşur. Yanardağların en yükseği Kerinci (3 801 m), Barisan dağlarının da en yüksek noktasıdır.

BARİSFER a. (fr. *barysphère*). AĞIRKÜRE'nin eşanlamlısı.

BARİSİLİT a. (fr. *barysilite*). Miner. Formülü $Pb_3Si_2O_7$ olan doğal kurşun silikat; romboedrik sistemde yer alır.

BÂRİŞ a. (fars. *bariden*, yağmak'tan *barış*). *Esk.* Yağmur; sağanak.

BARİŞAL, Bangladeş'te kent, Ganj deltasında; 172 905 nüf.

BARİT a. (fr. *baryte*). Miner. Formülü $BaSO_4$ olan doğal baryum sülfat; ortorombik sistemde yer alır, yoğunluğu yüksektir (4,70'e eşit) ve metal cevheri damarlarında bol bulunur. (*Tepeli barit*, horoz ibiğine benzer ve ikiz kristallerin birleşmesinden oluşur. Barit boyacılıkta özellikle katkı maddesi olarak kullanılır; petrol sanayisinde ise kuyu açma çamurunu ağırlaştırmada yararlanılır.) [Eşanl. AĞIR SPAT.]

BARİTLİ sıf. Barit içeren.
— Tıp. *Baritli yıkama*, kalınbağırsağın ve rektumun radyolojik muayenesi için bir baryum sülfat çözeltisinin rektumdan içeri doldurulması.

BARİTO, Borneo adasında (Endonezya) ırmak; yaklş. 900 km. Uçsuz bucaksız bataklık ovalardan geçerek Bancermasin'in aşağı kesiminde bir deltayla Cava denizi'ne dökülür.

BARİTOKALSİT a. (fr. *barytocalcite*). Miner. Formülü $BaCa(CO_3)_2$ olan doğal kalsiyum ve baryum çift karbonat; monoklinik sistemde prizmalar biçiminde görülür.

BARİTON a. (fr. *baryton*'dan; yun. *barytonos*). **1.** Tenorla bas arası erkek sesi. (Uzun süre bas kategorisinde tutulan bu ses, özellikle latin ülkelerinde, Gluck'un ve fransız, 1830'dan sonra da italyan opera-komik bestecileri sayesinde yavaş yavaş bağımsızlığına kavuştu.) **—2.** Bu tür sesi olan erkek şarkıcı.
— Müz. Pes sesli yaylı çalgı. (Viola da gambanınkine benzer bir tekneyle, perdeli bir saptan oluşur. Dörtlü ve üçlü aralıklarla akortlanmış 6 ya da 7 bağırsak ve değişik sayıda, kromatik olarak akortlanmış madeni tel takılır. Bu madeni tellerden her biri, bağırsak tellerin birinden çıkan ve aynı adı taşıyan sesle birlikte titreşir; bazen de çalgıcı, sol elinin başparmağıyla bu teli çekebilir. Bu çalgı, XVII. ve XVIII. yy.'larda özellikle Almanya'da kullanıldı. Haydn, prens Esterházy için 175 bariton parçası besteledi.)
◆ sıf. Müz. Ses alanı, baritonunkine denk olan üflemeli çalgılar için kullanılır.

BARİTOZ a. (fr. *barytose*). Baryum sülfat türevleri içeren parçacıkların uzun süre solunmasına bağlı mineral pnömokonyoz. (Seyrek olarak, seramikçilikte, optik camcılıkta ve boya sanayisinde çalışan işçilerde rastlanır.)

BARİZ sıf. (ar. *bāriz*). Tartışılmayacak kadar açık, gözle görülecek kadar belirgin; aşikâr: *En bariz hakikatler. Bariz şekilde kusurlu olmak.*

BARK a. **1.** Ev, mesken ("ev" sözcüğüyle birlikte kullanılır): *Evinden barkından olmak.* **—2.** Orta Asya'da mezarlar üzerine yapılan küçük evcikler. **—3.** *Ev bark sahibi olmak*, evlenmek.

BARKA, İ. Ö. VI. yy.'da Sirenayka'da kurulmuş antik koloni. Bugün *el-Merc.*

BARKA, Hamilkar'ın takma adı.

BARKALONGA a. (isp. *barcalonga*). Esk. denizc. İspanyollar'ın çektiri devri donanmalarında kullandığı küçük ve hızlı savaş gemisi.

BARKAN a. Son derece hareketli, birkaç dekametre boyutunda ayça biçiminde (ayçanın iki ucu egemen rüzgâr yönünde uzanır) kumul.

BARKAN (Ömer Lütfi), türk iktisat tarihçisi (Edirne, 1905 - İstanbul, 1979). Edirne Muallim mektebi'ni bitirdikten sonra üç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. İstanbul Darülfünun edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1927). Fransa'da Strasbourg Üniversitesi'nden ikinci bir lisans aldı (1931). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ne profesör oldu (1940). Aynı fakültenin dekanlığına getirildi (1950-52). 1950'de kendi girişimiyle kurulan Türk iktisat tarihi enstitüsü müdürlüğünü, emekli olana dek (1973) sürdürdü. Ordinaryüs profesör oldu (1957). Uluslararası düzeyde çeşitli akademik başarılar kazanan Barkan, Strasbourg Üniversitesi'nden "Şeref doktoru" unvanını aldı (1957); Belgrad Bilimler akademisi'ne muhabir üye seçildi (1968); Uluslararası oryantalistler birliği'nin Osmanlı ve Osmanlı-öncesi tarih komitesi başkanlığını 6 yıl süreyle üstlendi (1973-79). 1978'de, "Hüdavendigâr livası sayım defterleri mukaddemesi" adlı çalışması ile Sedat Simavi vakfı ödülü'nü kazandı. Barkan, Türkiye'de iktisat tarihi disiplininin gelişmesi bakımından öncü bir rol oynamış, Osmanlı dönemine ilişkin araştırmaları ve yayımladığı belgelerle bu dönemin iktisat tarihinin derinlemesine ele alınmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Başlıca araştırma alanları, XV. ve XVI. yy.'larda Os-

Nelly Bariand

barit kristali

Kanus-Atlas-Photo

Büyük Doğu Ergi'nde (Cezayir sahrası) barkanlar

Scala

Ernst **Barlach**
İki keşiş
Çağdaş dinsel sanat koleksiyonu, Vatikan müzesi

Cemil Sait **Barlas**

Osman **Barlas**

Mehmet **Barlas**

manlı İmparatorluğu'nda toprak rejimi, osmanlı toplumunda üretim biçiminin Batı feodalizmi ile karşılaştırılması. XIX. yy.'dan itibaren Osmanlı ve Doğu Avrupa'da tarımsal yapıların geçirdiği değişimler, Osmanlı'da nüfus ve fiyat hareketleri vb.'dir. Barkan'ın, türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış çok sayıda makalelerinden ancak küçük bir bölümü kitap haline getirilmiştir. Başlıca yapıtları: *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zırai ekonominin hukuki ve mali esasları I: Kanunlar* (1945), *İktisat tarihi ders notları* (1954), *İstanbul vakıfları tahrir defteri* (E. H. Ayverdi ile) [1970], *Süleymaniye cami ve inşaatına ait muhasebe defterleri* (2 cilt; 1972, 1979), *Toplu eserler I: Türkiye'de toprak meselesi* (1980).

BARKAROL a. (fr. *barcarolle*'den). **1.** Venedikli gondolcuların genellikle doğaçtan söyledikleri şarkı. **—2.** Orta hızda, üç ritimde (6/8 ya da 12/8), kayığın dalgalar üstündeki sallantısını çağrıştıran, romantik dönemde çok tutulan sözlü ya da sözsüz müzik parçası.

BARKASLAR, Pön savaşları sırasında güçlü kartacalı aile. Hamilkar ve oğulları Hannibal, Hasdrubal ve Magon bu ailedendi. Barkaslar, Hannon ailesine karşıydı; politikada ve dinsel alanda tutucu görüşleri vardı (Melqart kültüne bağlıydılar). Barka adını taşıyan tüm Kartacalılar Barkaslar klanından değillerdi.

BARKER (Harley Granville) → GRANVİLLE-BARKER

BARKER (George), ingiliz şair (Loughton, Essex, 1913 - İtteringham, Norfolk, 1991). Freud, Auden ve gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı. Yapıtlarında öfkeleri, ihanetleri, parlak başarıları ve aşka duyulan tiksintiyi dile getirdi: *Thirty Preliminary Poems* (1936), *Calamiterror* (1937), *Eros in Dogma* (1940), *News of the World* (1950) ve *True Confessions of George Barker*'da (1950) görülen imha saplantıları *The View from a Blind I* (1962) adlı yapıtında da sürdü. *The Dead Seagull* (1965), *In Memoriam David Archer* (1973), *Dialogues*'da (1976) düşsel şiddetten uzaklaştı ve kendi kendiyle uzlaşmaya yöneldi.

Barker raporu. İkt. Dünya bankası tarafından Türkiye ekonomisi üzerine hazırlatılan 1951 tarihli rapor. Bankanın görevlendirdiği James M. Barker başkanlığındaki bir kurulun hazırladığı rapor, iki bölümden oluşur. Birinci bölümde Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişimi incelenir; ikinci bölümde ise uygulanması önerilen politikalar ele alınır. Raporun genel yönelimi, özel kesime ve tarıma ağırlık verilmesi yönündedir. Rapor temelinde, Dünya bankası ile Türkiye arasında bir kalkınma programının finansmanı konusunda yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

BARKHAUSEN (Heinrich Georg), alman fizikçi (Bremen 1881 - Dresden 1956). Dresden elektroteknik enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Özellikle katot ışınları ve elektrikle ilgili salınımları inceledi. 1920'de desimetrik dalgaları gerçekleştirdi. Kendi adını taşıyan mıknatıslanma etkisini buldu; bu etkiye göre, ferromanyetik cisimlerin mıknatıslanması kesikli bir biçimde gerçekleşir.

BARKİNG AND DAGENHAM, Londra'nın doğusunda sanayi banliyösü, Thames ırmağının sol kıyısında; 150 200 nüf.

BARKLA (Charles Glover), ingiliz fizikçi (Widnes, Lancashire, 1877 - Edinburgh 1944). Liverpool üniversitesi'nde asistan (1905), Londra King's College'de (1909), daha sonra Edinburgh üniversitesi'nde (1913) profesör oldu. Radyoelektrik dalgaların yayılması, özellikle de X ışınlarının kutuplanma özellikleri ve işleyiş gücünün belirlenmesi üzerine araştırmalar yaptı. (1917 Nobel fizik ödülü.)

BARKLANMAK gçz. f. Evlenmek sözcüğüyle birlikte kullanılır: *Evlenip barklanmak.* (→ EVLENMEK.)

BARKLEY (Alben William), amerikalı siyaset adamı (Lowes, Kentucky, 1877 -Lexington, Virginia, 1956). 1912'den 1926'ya kadar Temsilciler meclisi üyeliğinde bulundu; 1926-1948 arasında Senato'da önemli bir rol oynadı. Bunun üzerine, ABD başkanı Truman'ın yardımcılığına seçildi.

BARKLY TABLELAND, Avustralya'da bölge, Mount İsa'nın (Queensland ve Kuzey arazisi) K.-B.'sında. Yaygın yöntemlerle hayvancılık.

BARKLY WEST, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Cape ili) kent, Vaal ırmağı kıyısında, Kimberley'in K.-B.'sında; 5 200 nüf. Elmas çıkarma merkezi.

BARKO a. (ital. *barca*'dan). Esk. denizc. Başlangıçta latin, sonra kare donanım kullanan; 100 ile 150 tonilatoluk, güverteli tekne. (Latin yelkeniyle donatılan uzun barko XVII. yy.'dan sonra Atlas okyanusu'nda çalıştı. Önce avizo olarak yararlanılan barko sonra hızından dolayı kaçakçılık yapmada kullanıldı.) ‖ *Barko bastiya* ya da *bestiya*, yalnız pruva direği kabasorta, diğer direkleri sübye donanımlı üç direkli yelkenli gemi (*navi* de denir). ‖ *Dört, beş, altı direkli barko*, yalnız mizana direği randa donanımlı, büyük yelkenli tekneler. ‖ *Üç direkli barko*, yalnız ilk iki direği (pruva ve grandi direği) kare yelkenlerle donatılmış üç direkli yelkenli tekne.

BAR-KOHBA, imparator Hadrianus döneminde patlak veren ikinci yahudi ayaklanmasının (132-135) önderi SİMON BAR KOZİBA'ya verilen, "Yıldızın oğlu" anlamında takma ad. Bar-Kohba, Kudüs'ü ele geçirdi, ancak Julius Severus yahudi direncini kırdı ve Bar-Kohba'yı Better kalesine hapsetti. Bar-Kohba bu kalede öldü. Bu ayaklanmanın din adına yapıldığı ve elebaşısının da kendini bir mesih olarak gördüğü o devirde basılan paralardan da anlaşılmaktadır. 1951'de Kumran'ın güneyindeki Ölüdeniz kıyılarında Simon'un, ikisi kendi el yazısıyla kaleme alınmış birçok mektubu bulundu.

BARLA, Isparta'nın Eğirdir ilçesine bağlı bucak; 3 430 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *Barla*, 3 014 nüf. (1990).

BARLA dağı, Akdeniz bölgesi Antalya bölümünün K.'inde, Göller yöresinde G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan kütle (2 799 m). Isparta ovasının K.'inde dik yamaçlarla yükselir ve Eğirdir gölüne doğru bir çıkıntı yaparak gölün G. kesimini (asıl Eğridir gölü), Hoyran gölü adı verilen K. kesiminden dar bir boğazla adeta ayırır. Batı Toros sisteminin bir parçası olan Barla dağının yapısında Kretase kireçtaşları en geniş yeri kaplar. Dördüncü Zaman'da sürekli kar alanı içinde kalmış olan doruğunda küçük buzullar oluşmuştur. Yüksek yamaçlarında karaçam ormanları oldukça geniş yer kaplar.

BARLAAM ya da **VARLAAM** *(aziz)*, eski yunan ve roma martyrologium'una göre aziz; aziz YOSAFAT ile birlikte anılır. Her ikisinin de efsanesi, XI. yy.'da Doğu'da ve Batı'da elden ele dolaşmış, ermişlerin yaşamını anlatan bir tür romandır. Öykünün, Buddha efsanesinin hıristiyanlık süzgecinden geçirilmiş bir uyarlaması olduğu sanılır; aralarında Lope de Vega'nın da bulunduğu çok sayıda yazar için esin kaynağı olmuştur.

BARLACH (Ernst), alman heykelci, gravürcü ve şair (Wedel, Holstein, 1870 -Rostock 1938). Hamburg ve Dresden'de yetişen Barlach, anlatımcı heykel sanatının başlıca temsilcisidir. Önceleri Berlin'de, Jugend ve Simplicissimus dergilerinde çalıştı. 1906'da, Rusya'ya yaptığı bir yolculuk, sanat çalışmalarının yönünü belirledi. Biçimlerin yalınlaştırılmasıyla duyguların ve ortamın dikkate değer bir anlatımına erişti. 1938'de "yozlaşmış sanat"ı ortadan kaldırmaya yönelik hareket sırasında birçok yapıtı yok edildi.

BARLAM → BERLAM.

BARLAS (Cemil Sait), türk siyaset adamı ve gazeteci (İstanbul 1905 - Hendek 1964). Hukuk öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yargı kurumunun çeşitli kademelerinde çalıştı. Gaziantep'ten CHP milletvekili seçildi (1943-1950). CHP içinde Recep Peker'e karşı oluşturulan 31'ler hareketi içinde yer aldı. İkinci Hasan Saka hükümetinde iktisat ve ticaret, Şemsettin Günaltay hükümetinde de devlet bakanı oldu. CHP organı Ulus gazetesinin yöneticiliğini yaptı: önce Ankara'da ve sonra İstanbul'da Pazar postası dergisi (1951-1959) ve Son havadis (1951-1959) gazetesini yayımladı, başyazarlığını yaptı. CHP içinde ılımlı bir solculuğu savundu, Parti meclisi üyesi olarak çalıştı. 1957 seçimlerinde aday olduğu Gaziantep'te çıkan olaylar nedeniyle tutuklandı, yargılanıp aklandı. CHP kontenjanından Kurucu meclis'e girdi (1960-1961), Milli reasürans taş yöneticiliği yaptı (1960-1964). Hendek'te geçirdiği bir trafik kazasında yaşamını yitirdi. Gazeteci Mehmet Barlas'ın babasıdır. *Sosyalistlik yolları* ve *Türkiye gerçeği* (1962) adlı bir yapıtı vardır.

BARLAS (Osman), türk hekim (Gaziantep 1908). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1935). Aynı fakültenin I. dahiliye kliniğine asistan (1936), doçent (1942) profesör oldu (1961). Tıp fakültesi ikiye ayrılınca, Cerrahpaşa tıp fakültesi'ne geçti (1967) ve burada dekanlık yaptı (1969-1971). Cerrahpaşa tıp fakültesi'nde I. ve II. içhastalıkları birleştirildiğinde kürsü başkanı oldu (1973). Emekliye ayrıldı (1978). Başlıca yapıtları: *Hasta böbrek fonksiyonları ve fonksiyon testleri* (1939), *Akciğer apseleri* (1946), *Klinik teşhis ve semiyoloji* (1954), *İçhastalıklarında ilerlemeler I* (K. Berktın ve K. Binark ile 1967).

BARLAS (Mehmet), türk gazeteci (Ankara 1942). Cemil Sait Barlas'ın oğlu. İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1968). Gazeteciliğe, öğrencilik yıllarında babasının çıkardığı Pazar postası gazetesinde başladı. Cumhuriyet gazetesinde dış politika yazarlığı (1969-1974), TRT haber dairesi başkanlığı ve açık oturum yöneticiliği yaptı. Günaydın gazetesinde köşe yazarlığına başladı (1975). Milliyet gazetesine geçti (1977), aynı gazetede başyazar oldu (1980). Güneş gazetesi genel yönetmenliği ve başyazarlığına getirildi (1986). Güneş'ten Tercüman'a (1988), sonra Sabah'a (1989), ardından Hürriyet'e geçti (1992). *Türkiye üzerine pazarlıklar* (1968) adlı bir eseri vardır.

BARLAS (Taner), türk tiyatro sanatçısı, yönetmen, oyun yazarı (Burdur 1947). LCC tiyatro okulunda üç yıl eğitim gördü. Bir süre İngiltere'de drama ve bale, Polonya'da Tomazewski ile mim çalışmaları yaptı. 1972'de Türkiye'nin ilk pandomim topluluğunu, 1985'te Taner Barlas mim tiyatro'yu kurdu. 1974-1982 yılları arasında İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oyuncu, yönetmen olarak çalıştı. Pandomim, meddah, çocuk oyunları yazdı, birçoğunu sahneye koydu. Fakir Baykurt un romanından oyunlaştırdığı *Tırpan** (1980), R. Bach'tan uyarladığı *Bir martı* (1985), Kafka'dan uyarlanan *Değişim* (1986), *Çeşitlemeler* (1986), H. Taner'in öyküsünden oyunlaştırılan *Konçinalar* (1987), *Koza* (1987), *Kitapları yakın* (1988) gibi oyunlar sahneledi. 1989'da Şehir tiyatrosu'na döndü. Bakırköy Belediye tiyatrosu'nda H. Taner'in *Zilli Zarife* oyununu sahneledi ve rol aldı (1989).

BAR-LE-DUC, Fransa'da (Meuse) il yönetim merkezi, Paris'in 231 km D.'sunda, Ornain kıyısında; 17 545 nüf. (1990).

BARLETTA, İtalya'da liman ve sayfiye merkezi, Adriya denizi kıyısında, Puglia'

da. Bari'nin K.'inde; 83 000 nüf. (1990). Şarap üretimi. Kimya sanayisi, Romangotik üslubunda katedral. Gotik üslubundaki S. Sepolcro kilisesi'nin önünde bir tunç "kolos" (bir Roma imparatorunun bizans üslubunda heykeli).

BAR LEV (Hayim), israilli general (Viyana 1924). 1948 ve 1956 savaşlarına katıldı; 1967'deki Altı gün savaşı'nda İsrail kurmay başkan yardımcılığı yaptı. 1968-1972 arasında kurmay başkanlığı görevini yürüttü. Süveyş kanalı'nın doğusunda kendi adını taşıyan ve ekim 1973 savaşının başında çöken bir savunma hattı kurdu. Ticaret ve sanayi bakanlığı (1972-1977) ve milletvekilliği (1977) yaptı. 1978'de İsrail işçi partisi genel sekreterliğine getirildi. 1984'te kurulan ulusal birlik hükümetinde içişleri bakanlığı yaptı.

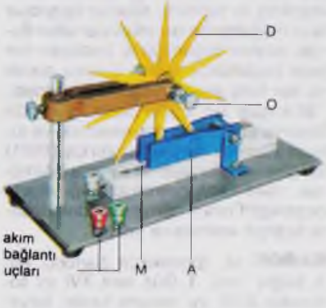
Barleycorn (*sir* John), her türlü yeniden doğuşun simgesi arpa tanesinin iskoç mitolojisindeki adı.

BARLOW (Francis), ingiliz ressam ve gravürcü (Londra 1626 - *ay. y.* 1702). Portreler ve özellikle de hayvan resimleri yapan Barlow, ingiliz "spor ressamlığı"-nın babası sayılır. Aisopos'un masallarını resimledi (1687).

BARLOW (Joel), amerikalı yazar ve diplomat (Redding, Connecticut, 1754 - Zarnowiec, Kraków yakınında 1812). La Fayette ile Thomas Paine'in arkadaşı, Fransa büyükelçisi ve Jefferson'ın danışmanıydı. Fransız devrimi'ni yaşadı ve inançlı bir jacobin oldu. *The Vision of Columbus* adlı destanına (1787 [genişletilmiş ikinci baskı: *The Columbiad*, 1807]), Yeni Dünya'nın kuruluşunu konu alan büyük amerikan temalarını işledi.

BARLOW (Peter), ingiliz matematikçi ve fizikçi (Norwich 1776 - Woolwich 1862). Woolwich askeri akademisi'nde matematik profesörlüğü yaptı. Royal Society'ye üye oldu (1823). *Essay on Magnetic Attractions* (Manyetizma üzerine deneme, 1820) ile Cowley madalyasını kazandı (1825). Teleskoplar için akromatik objektiflerin yapımı üzerine de çalıştı. W. Herschel ve South'un yıldız kataloğundaki yanlışları düzeltti. Bazı demiryolu sorunlarıyla ilgilendi. Manyetizma üzerine yaptığı araştırmalarla bir gemide metal kütlelerin mıknatıs iğnesi üzerine yaptığı etkiyi dengeleme yolunu buldu.

Barlow çarkı, 1828'de Peter Barlow'un, bir manyetik alanın bir elektrik akımına etkisini göstermek için tasarladığı aygıt. Barlow çarkı, yatay bir O ekseni çevresinde devinen ve M noktasında cıva havuzuna dalan bir dişli çark ya da bir D bakır diskinden oluşur. Bir doğru akım kaynağının iki ucundan biri cıvaya ve öteki de eksene bağlanır. A mıknatısıyla, çark düzlemine dik bir manyetik alan oluşturulduğunda, çark, alanın ve akımın yönlerine bağlı olarak belli bir yönde dönmeye başlar. Bu çok eski "elektrik motoru"-nun ancak eğitimsel bir yararı vardır.

Barlow çarkının ilkesi

BARLOW (Fred), ingiliz asıllı fransız besteci (Mulhouse 1881 - Boulogne-sur-Seine 1951). Zürih Politeknik okulu'nu bitirdi. 28 yaşında eğitim görmeye Paris'e gitti. Orkestra için çocuk şarkıları (5 *Enfantines*), lirik yapıtlar (*Sylvie ou le Double Amour*, Nerval'den yararlanarak, 1923; *Mam'zelle Prudhomme*, operet, 1933), 2 bale (*la Grande Jatte*, 1950; *Gladys*, 1954), oda müziği yapıtları (*Sinfonietta des saisons*; çello ve piyano için *la Basilique* adlı sonat; flüt, piyano ve çello için *Sonatin*) ve melodiler (güzel bir *Ave Maria*) besteledi.

Barlow hastalığı. Çoc. hast. C vitamini eksikliğinden dolayı süt çocuklarında ortaya çıkan hastalık. İngiliz hekim sir Thomas *Barlow*'un (1845-1945) ilk kez tanımladığı bu hastalık, göreneksel olarak süt çocuklarına meyve suları verme alışkanlığı olan ülkelerde kayboldu. C vitamini verilmediği zaman, çok ender olarak görülebilir. Kansızlık, kemik ağrıları, kanama sendromu ve radyolojik belirtiler başlıca özelliğidir. C vitamını verilerek çabucak iyileşme sağlanır. (Eşanl. ÇOCUK İSKORBÜTÜ.)

—Vet. *Genç köpek iskorbütü* de denen bu hastalık, büyümekte olan köpek yavrusunu etkiler ve eklemlerin ağrılı şişmesiyle ortaya çıkan hipertrofik osteodistrofiye (irileşen kusurlu kemik oluşumu) neden olur.

BARMALAR → BAGİRMİLER.

BARMEN a. (ing. *barman; bar*, ve man, adam'dan). Barda servis yapan kişi; bar tezgâhtarı.

BARMENLİK a. Barmenin işi.

BAR-MİTSVA a. (ibranice *buyrukların oğlu* anlamında). Gerekli eğitimden geçtikten ve sınandıktan sonra, cemaatine etken biçimde katılabilen ve bir dinsel tören düzenlenmesi için gerekli on adamdan biri olma niteliğini kazanan, on üç yaşındaki musevi delikanlı.

◆ Genç musevinin dinsel reşitliğini kutlayan bayram.

BARN a. (ing. sözc.). Nükleer fizikte ve çekirdek fiziğinde, etkili kesitler için kullanılan $10^{-28}m^2$ değerindeki alan ölçüsü birimi (simge b).

BARNA → BARANA.

BARNA ya da **BERNA,** italyan ressam. XIV. yy.'ın ikinci yarısında Toscana'da etkinlik gösterdi. S. Martini'nin çevresinde yer aldı. Anlatımı ve çizdiği sahnelerin natüralizmini değerlendiren titiz düzenlemesiyle dikkati çekti (San Gimignano kilisesi'nde, konuları Yeni Ahit'ten alınmış freskler).

BARNABA *(aziz)*, Kıbrıs asıllı yahudi, ilk hıristiyanlardan ve havarilerden biri. Hıristiyanlığı yeni kabul eden Paulus'un yanında önemli bir rol oynadı ve ilk misyonerlik gezisine Paulus ile birlikte çıktı. Bir anlaşmazlık nedeniyle birbirlerinden ayrıldılar (48'e doğr.). Yaşamının daha sonraki bölümü bilinmemektedir. Efsaneye göre, Yahudiler tarafından taşlanarak öldürülmüştür.

BARNABA DA MODENA, italyan ressam. Bologna resim okulu'nda yetişti. XIV. yy.'ın ikinci yarısında, özellikle Piemonte ve Liguria'da etkinlik gösterdi. Resimlerinin en gözde teması Meryem Ana'dır. Üslubunun özelliği, insan yüzlerinde belirginleşen ışık-gölge oyunları ve eski bizans resmini anımsatan ayrıntılardır.

BARNABİT a. 1530'da, aziz Antonio-Maria Zaccaria tarafından "hıristiyan yaşam düzeyini yükseltmek ve terk edilmiş ruhların ihtiyaçlarını karşılamak" üzere kurulan aziz Paulus tarikatına mensup din adamı. (Barnabitler, 1545'te Milano'da San Barnaba manastırı'na yerleştikleri için bu adı aldılar.)

BARNARD (Edward Emerson), amerikalı gökbilimci (Nashville 1857 - Williams Bay, Wisconsin, 1923). Kuyrukluyıldızları ve Jüpiter'in beşinci uydusu Amaltheia'yı (1892) bularak genç yaşta tanındı. 1895'ten başlayarak Williams Bay'deki Yerkes gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı. Araştırma ve çalışmaları, çektiği binlerce Samanyolu ve kuyrukluyıldız fotoğrafları, kendisini üne kavuşturdu.

Barnard yıldızı, Yılancı takımyıldızının, 1916'da E. E. Barnard tarafından keşfedilen yıldızı. Bu yıldız tayf tipi M5, görünen kadri 9,5 olan bir kırmızı cücedir. Yer'e 6 ıy uzaklıktadır ve Erboğa*'nın üçlü α sisteminden sonra Güneş sistemine en yakın gezegendir. Ama özellikle en büyük özdevinimli yıldız olarak tanınır: gökküresindeki yıllık yerdeğişimi 10,31″ ye ulaşır. Yıldız Yer'e 108 km/sn'lik bir radyal hızla yaklaşmakta ve uzaklığı da yüzyılda 0,036 ıy azalmaktadır. Yaklaşık 10 000 yıl sonra uzaklığı 3,85 ıy'na inecek ve böylece Güneş sistemine en yakın yıldız olacaktır. Swarthmore'daki (Pennsylvania) Sproul gözlemevi'nde, 1937'den beri yıldızın devinimindeki tedirginlikleri inceleyen hollanda asıllı amerikalı gökbilimci Peter Van de Kamp (1901'de doğdu) bu yıldızın iki gezegeni olduğunu saptadı: birinin kütlesi Jüpiter'in kütlesinin 0,8 katı, dolanım süresi de 11,7 yıldır; daha küçük olan diğerinin kütlesi Jüpiter'in kütlesinin 0,4 katı, dolanım süresi de yaklaşık 20 yıl'dır.

BARNARD (Christian), güney afrikalı hekim ve cerrah (Beaufort West, Cape Town, 1922). ABD'de burslu öğrenci olarak eğitim gördü (1956). Güney Afrika Cumhuriyeti'nde "açık kalp" ameliyatlarını başlattı ve 1967 aralığında ilk kalp nakli ameliyatını gerçekleştirdi.

BARNATO (Barney), ingiliz maliyeci, **Altın kralı** denir (Londra 1852 - denizde öl. 1897). Servet yapmak için Transvaal'e gitti, orada altın madenlerine sahip oldu. Cecil Rhodes ile birlikte De Beers Consolidated Mines'ı, sonra Londra'da Barnato Consolidated bankası'nı kurdu (1888). Maden hisse senetlerindeki bir düşüş sonucu tüm servetini yitirdi.

BARNAUL, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da, Obi ırmağının kıyısında, bir tarım (buğday, şekerpancarı, ayçiçeği, keten ve hayvancılık) bölgesinin ortasında; 602 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Kimya, makine, dokuma (pamuk, kimyasal lifler) ve besin sanayileri.

BARNAVE (Antoine), fransız siyaset adamı (Grenoble 1761 - Paris 1793). Grenoble yüksek mahkemesi'nde avukatlık yaptı. 1788'de, Vizille'de toplanan Dauphine meclislerinde üyeydi, 1789'da, Etats generaux'ya girdi. Meclis üzerinde, hemen hemen Mirabeau kadar etkili oldu; öteki iki "triumvir" (Lameth ve Du Port) ile birlikte Mirabeau'ya karşı çıktı. Anayasa tartışmalarında, kralın ayrıcalıklarını kısıtlamak için sürekli çaba harcadı. Ama, Varennes olayından sonra, Louis XVI'yı Paris'e geri getirmekle görevlendirilince,

Marmounier

Bar-le-Duc
eski Gilles de Trèves koleji'nin (XVI. yy.) cephesi

auros-Giraudon

Antoine Barnave
XVIII. yy. pastel (ayrıntı)
Versailles şatosu

kral ailesiyle yakınlık kurdu ve Feuillants kulübü'nde, krallığın sürdürülmesinden yana gözüktü; bu nedenle Terör yönetimince ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

BARN DANCE a. (ing. *barn*, ambar ve *dance*, dans). XIX. yy. sonunda oynanan amerikan köylü dansı.

BARNENEZ, Plouézoch komününde yer, Finistère bölgesinin kuzey - doğu' sunda. Geçitleri güney-doğu'ya yönelen dolmenleriyle Cilalıtaş devrinin başlarından kalma en önemli tümüslerden biri. P. R. Giot ve arkadaşlarının 1955'ten bu yana kazılar yaptığı bu V. binyıldan kalma anıt bugün iyice sağlamlaştırılmıştır.

BARNES (Barnabe), ingiliz şair (Yorkshire 1568'e doğr. - Durham 1609). Sone, madrigal, od ve elejiler derlemesi *Parthenophil and Parthenope*'un (1593) ve Lucrezia Borgia üzerine yazılmış, düzmece papa yanlısı *The Devil's Charter* (1607) adlı bir trajedinin yazarıdır.

Algar

Pío Baroja
Juan Echevarria'nın yapıtı (ayrıntı)

BARNES (Thomas), ingiliz gazeteci (Londra 1785 - *ay. y.* 1841). 1817'den ölümüne kadar yöneticiliğini yaptığı Times'ın önde gelen bir gazete olarak ün kazanmasına ve gazetecilikte bağımsızlık kavramının yerleşmesine büyük katkıda bulundu.

BARNES (William), ingiliz şair (Bagber, Dorset, 1801 - Winterbourne Came 1886). *Orra, a Lapland Tale*'den (1822) sonra, zaman zaman eski ingiliz lehçesini kullanarak, Dorset köylülerini yansıtan şiirler yazdı (*Hwomely Rhymes*, 1859; *Tiw or a view of Roots*, 1862).

BARNES (Albert Coombs), amerikalı hekim, sanat yazarı ve koleksiyoncu (Merion, Pennsylvania 1872 - Philadelphia yakınında 1951). Merion'daki *Barnes Foundation*'da iki yüze yakın Renoir, yüz Cézanne, yetmiş beş Matisse, otuz beş Picasso tablosu dışında, Seurat, gümrükçü Rousseau, Soutine, Modigliani ve De Chirico'nun yapıtları bulunur. Ayrıca, önemli bir zenci sanatı koleksiyonu da vardır. Barnes *The Art in Painting* (1925) adlı bir kitap ve çeşitli monografiler yazdı: *Matisse, Renoir, Cézanne.*

BARNES (Djuna), amerikalı edebiyatçı (Cornwall-on-Hudson, New York, 1892 -New York 1982). Yurdunu terk ederek Avrupa'ya yerleşti, öyküler yazdı (*A Book*, 1923; *A Night among the horses*, 1929). Bunlar, *Spillway* adı altında 1962'de yeniden basıldı. *Ryder* (1928) ve *Nightwood* (1936) adlı iki romanı, psikanalizci bir katılığa indirgenmeyen ve düşlere dayalı bir edebiyatın ilk verilerini saptadı.

BARNES (Ralph M.), amerikalı toplumbilimci ve danışman-mühendis (Clifton Mills, West Virginia, 1900). Kaliforniya Üniversitesi'nde sanayi organizasyonu profesörü. Hareketlerin ve zamanların incelenmesi üzerine olduğu kadar, anlık gözlemler üzerine de önemli yapıtlar yazdı.

Barnum sirkinin bir gösterisi için hazırlanmış afiş (1891)
Circus World Museum Baraboo (ABD)

Circus World Museum-Baraboo, Wisconsin

BARNES (Mary), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1925). Kingsley Hall'de önce hasta, sonra tedavi uzmanı olarak bulundu. Şizofreniyi bir hastalık değil, bir deneyim olarak ele alması, tedavi yöntemlerini allak bullak etti.

BARNES (Clive Alexander), ingiliz dans eleştirmeni ve yazarı (Londra 1927). Oxford üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1950'den başlayarak, Londra'da çıkan Dance and Dancers adlı derginin yayımına katıldı, New Statesman'de (1951) yazdı. 1963'te Dance and Dancers'ın yazıişleri müdürü oldu. 1956-1965 arasında Dance Magazine'in muhabirliğini yaptı; Daily Express, Spectator, Times ve New York Times gibi gazete ve dergilere dans eleştirileri yazdı. Yapıtları arasında, *Ballet in Britain since the War* (Savaştan bu yana Büyük Britanya'da bale) [1953] ve *Dance Scene USA* (1967) önemlidir.

BARNET, Londra'nın kuzey kesiminde konut banliyösü; 292 300 nüf. — Yakınında yapılan *Barnet* savaşı'nda (1471), Edward IV'ün bozguna uğrattığı Warwick kontu çarpışırken ölmüştü.

BARNET (Boris Vasiliyeviç), rus sinema yönetmeni (Moskova 1902-Riga 1965). Moskova Güzel sanatlar okulu'nda öğrencilik, tiyatroda dekoratör yardımcılığı, Kızıl ordu'da hastabakıcılık ve boksörlük yaptı. 1922'de de, Moskova Sinema enstitüsü'ne girdi. Burada, Lev Kuleşov'un derslerini izledi. 1925'te, Vsevolod Pudovkin'in derslerinden yararlanmak, aynı zamanda da oyunculuğa ve yönetmenliğe başlamak için enstitüden ayrıldı. 1927'de, *Devuska s Korobkoy* filmini yaptı ve 1928'de, V. Pudovkin'in *Potomor Çingiz Hana* filminde oynadı. Filmlerinde, ülkesinin kendi dönemindeki toplumsal gerçeklerini açık ve yumuşak bir şiirsellikle anlattı. Yenigerçekçi dram ya da duygusal komedi türündeki birçok filmi içinde en önemlileri şunlardır: *Dom na Trubnoy* (1928), *Ledolom* (1931), *Okraina* (Barnet'in başyapıtı, 1933), *U Samovo Sinyevo Morya* (1936), *Şçedroye Leto* (1950), *Liyana* (1955), *Boryets i Klovn* (1957), *Anuşka* (1960) ve son filmi *Alyonka* (1962).

BARNEVELD, Hollanda'da (Gelderland) kent, Apeldoorn'un B.-G.-B.'sında, Veluwe bölgesinde; 11 500 nüf. Kümes hayvanları yetiştiriciliği merkezi.

BARNEVELT (Johan VAN OLDEN) → OLDENBARNEVELT.

BARNFİELD (Richard), ingiliz şair (Norbury, Shropshire, 1574 - Stone, Staffordshire, 1627). Eşcinselliği kırsal kesimle ilgili şiirlerinde belli olur (*The Affectionate Shepherd*, 1594; *Cynthia*, 1595). Shakespeare, Barnfield'in sonelerinden üçünü *Passionate Pilgrim* (1599) adlı yapıtına almıştır.

BARNSLEY, Büyük Britanya'da kent, Leeds'in G.'inde, Penninler'in güney -doğu kesiminde; 77 000 nüf. Demir-çelik tesisi.

BARNSTAPLE, Büyük Britanya'da (Devon) liman kenti, Taw halici kıyısında; 17 000 nüf.

BARNUM a. (fr. sözc.). **1.** Sirk. Gezgin sirkler tarafından kullanılan çadır. **—2.** Binc. Karşı koyan, huysuz, sert atlara takılan bir tür çılbır başlığı. Bu çılbırla binici ata yerden kumanda eder. Son derece sert ve tehlikeli olan bu çılbır-başlık koşumunu ancak deneyimli öğretmenler kullanabilir.

B BARNUM (Phineas Taylor), amerikalı işadamı (Bethel, Connecticut, 1810 - Bridgeport, Connecticut, 1891). Gerçekliği kuşkulu olan bazı olayları (Washington'un sütninesinin yaşlı bir zenci kadın olduğu iddiası gibi) teşhir etmekle işe başladı. Bu aldatmacaların yanı sıra, Amerikalılar'a bırtakım büyük yıldızları —şarkıcı Jenny Lind gibi— tanıttı. Sahibi olduğu hayvanat bahçesi de —uzun bir süre Jumbo adlı fille tanındı— çok ünlüydü (1887'de yandı). Barnum, üç pistli sirki ilk bulan kişidir. Avrupa'da sirkçilik yapan Ringlingler tarafından satın alınan Barnum adı, son derece görkemli sirk gösterilerinin reklamı için kullanılmaktadır.

BARO a. (fr. *barreau*). Bir bölgedeki avukatların kurduğu, tüzel kişiliği olan, kamu kurumu niteliğinde meslek örgütü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Baro başkanı*, en az on beş yıllık kıdemi olan avukatlar arasından, baro genel kurulunca gizli oyla seçilen ve baroyu temsil eden avukat. (Baro başkanı iki yıl için seçilir. Üye sayısı elliden az olan barolarda kıdem şartı aranmaz. Baro başkanı, baro yönetim kuruluna başkanlık eder; genel kurul, yönetim kurulu ve disiplin kurulunun kararlarını yerine getirir.)

—ANSİKL. 1136 sayılı Avukatlık k.'na göre, bölgesi içinde en az on beş avukat bulunan her il merkezinde bir baro kurulur. Her avukat, sürekli olarak çalışacağı bölgenin baro levhasına yazılır. Avukatlık yasası'na göre, baro levhasına yazılmadan avukatlık yapılamaz. 1984 yılında Avukatlık yasası'nda yapılan bir değişiklikle baroların siyasetle uğraşmaları yasaklandı. Bu değişikliğe göre, barolar siyasal partilere yardım yapamazlar; onlarla siyasal ilişki ve işbirliği içinde bulunamaz, milletvekili ve yerel yönetim seçimlerinde aday olanları destekleyemezler.

BAROCCİO (Federico FIORI, **il** —denir), italyan ressam ve gravürcü (Urbino 1535'e doğr. - *ay. y.* 1612). Barok sanatı haber veren uzam araştırmaları ve renkleriyle, şaşırtıcı biçimde modern olan dinsel tablolar yaptı (*Halkın Madonnası*, 1579, Uffizi, Floransa; *Sünnet*, 1590, Louvre).

BARODA → VADODARA.

BAROGRAF a. (fr. *barographe*). Bir hava taşıtının ulaştığı yükselti eğrisini kesiksiz grafik biçiminde gösteren kaydedici basınçölçer. (Kurşunla mühürlenen barograflar yükselti rekorlarını kaydetmede kullanılır.) [Eşanl. KAYDEDİCİ YÜKSELTİÖLÇER.]

BAROGRAM a. (fr. *barogramme*). Barograf'ın çizdiği eğri.

BAROJA (Pío), ispanyol yazar (San Sebastián 1872 - Madrid 1956). Kısa bir süre hekimlik yaptıktan sonra edebiyata yöneldi. İlk yapıtları doğduğu bölgeyle ilgilidir: *Tierra vasca* adlı roman üçlemesi, *La Casa de Aizgorri* (1900), *El mayorazgo de Labraz* (1903) ve *Zalacaín el Aventureo*'dan (1909) oluşur. Diğer bir üçlemesinde (1904), toplumsal töre ve geleneklerle mücadele eden kabına sığmaz serüvencileri sahneye çıkarır: *La busca, Mala Hierba* ve *Aurora roja*. Daha sonra, bir dizi yapıtında, anarşik romantizme tutkuyla bağlı öfkeli "Silvestre Paradox" tipini yarattı. *Memorias de un hombre de acción* (1913-1935), XIX. yy. tarihinin öyküleştirilmiş bir biçimidir. Kilise'ye karşı tavır alan ve Nietzsche'nin etkisinde kalan Baroja, bireyin özgürlüğünü kısıtlayan her şeye başkaldırdı; bunun sonucu olarak da her türlü siyasal bağımlılığı reddetti. "98 kuşağı"nın adamı olarak, gününün İspanya'sını, birçok denemesinde ve romanı *Camino de perfección*'da (1901) tartışma konusu yaptı. Anılarında (*Memorias*, 1944-1949) beliren içtenliği ve saldırganlığı, Franco rejimi tarafından bir süre tedirgin edilmesine yol açtı.

BAROK sıf. (portekizce *barroco*, eğri büğrü inci). **1.** Güz. sant. XVI. yy. sonundan XVIII. yy. sonuna kadar, İtalya'dan başlayarak, Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda gelişen üslup için kullanılır (*Bk. ansikl.* böl.) **—2.** Ed. XVII. yy. da Avrupa'da, klasikçilik akımının tersine, duyarlığa öncelik veren eğilim için kulla-

nılır.(Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Müz. Avrupa da, 1580 ve yaklaşık 1760 arasında biçimi ve müzik dilini etkilemiş sanat anlayışı için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Bir uygarlığın sanatsal gelişmesi içinde, bazen daha önceki bir evreye karşıt olarak gösterilmek istenen bir evreye denir. (XVII. yy. italyan barokunun, klasik Rönesans'a karşıt olarak gösterilmesi gibi.)

◆ a. Barok üslubundaki üslup, edebiyat ya da müzik.

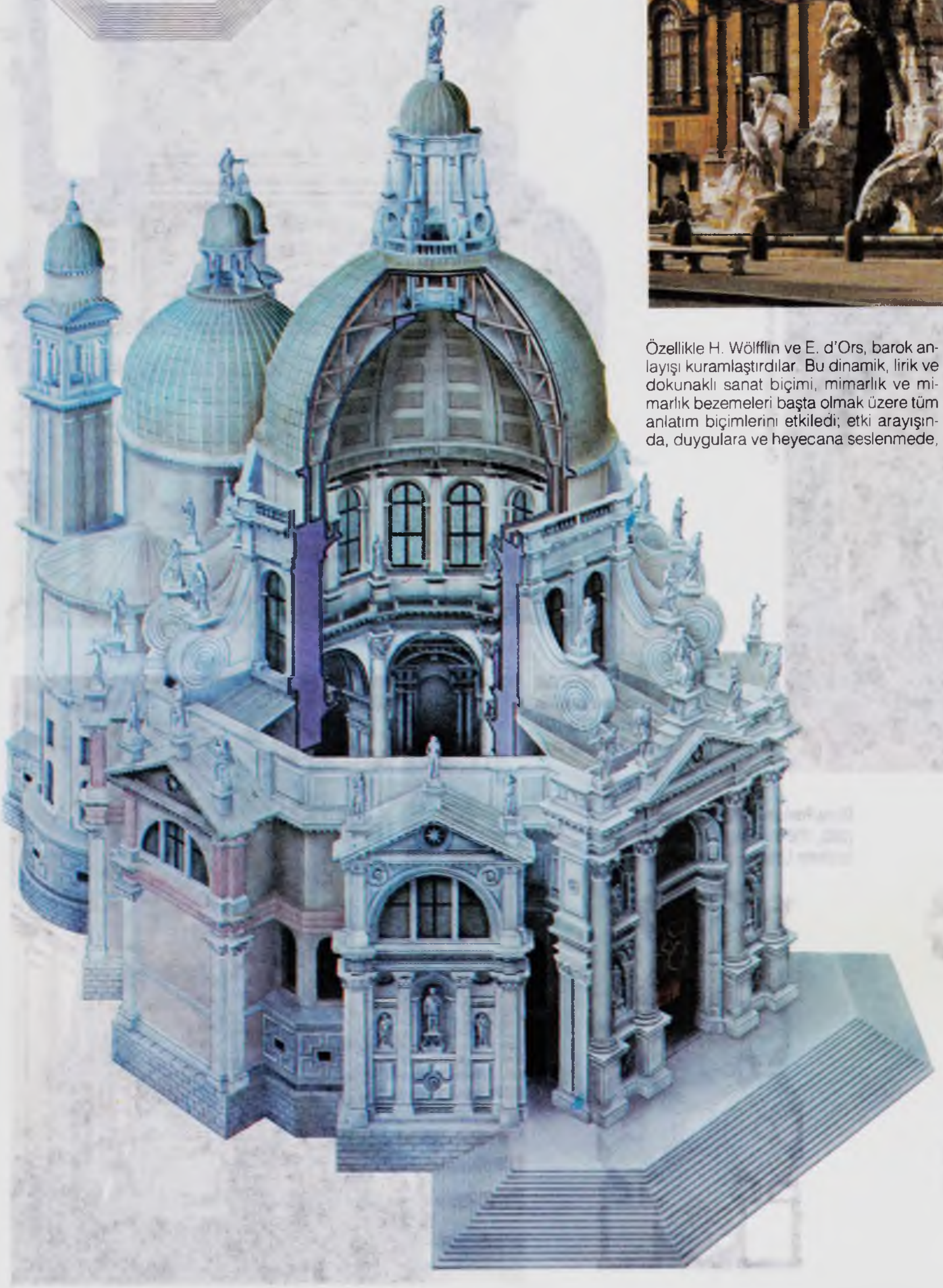
—ANSİKL. Barok sıfatı, önceleri, kuyumculuk dilinde düzensiz ve acavip biçimli taş ve incileri nitelemek için kullanılıyordu. XVIII. yy. sonlarından başlayarak, XVII. yy. başında klasık ve maniyerist Rönesans üslubunun yerine geçen ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde XVIII. yy. sonuna kadar, Latin Amerika'daysa XIX. yy.'ın başına kadar süren üslubu belirtmek için, önceleri küçültücü anlamda kullanıldı.

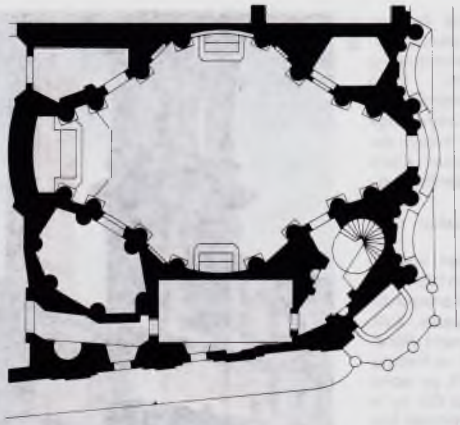
Quattro Fiumi çeşmesi
(1648-1651)
Bernini'nin yapıtı
Navona meydanı, Roma
(arka planda, Sant' Agnese)

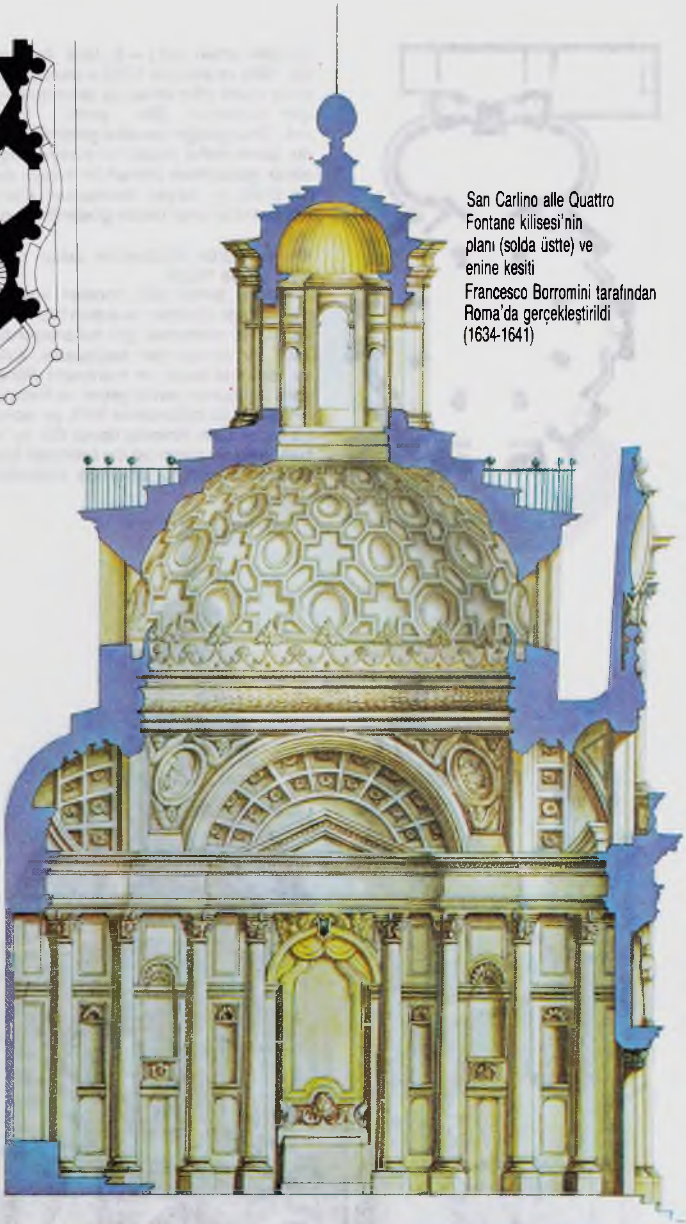
Özellikle H. Wölfflin ve E. d'Ors, barok anlayışı kuramlaştırdılar. Bu dinamik, lirik ve dokunaklı sanat biçimi, mimarlık ve mimarlık bezemeleri başta olmak üzere tüm anlatım biçimlerini etkiledi; etki arayışında, duygulara ve heyecana seslenmede,

BAROK SANAT VE MİMARLIK

Santa Maria della Salute kilisesi'nin plan (yukarda solda) ve ekorşesi (yanda)
Baldassare Longhena tarafından 1631-1654 arası Venedik'te gerçekleştirildi

San Carlino alle Quattro Fontane kilisesi'nin planı (solda üstte) ve enine kesiti Francesco Borromini tarafından Roma'da gerçekleştirildi (1634-1641)

açık biçimler sistemi ve bireşim yoluyla hareket ettiğini ileri sürdü. Michelangelo' nun coşkulu araştırmalarının izinde giden Bernini, Borromini ve Pietro da Cortona gibi dâhi yaratıcılarca Roma'da başlatılan barok akım, Karşı-reform hareketinin ayrıcalıklı ve parlak sanat dili haline geldi; önce İtalya'da, daha sonra da katolik ülkelerin büyük bir bölümünde yaygınlık kazandı. Reform ülkelerinde bile monarşi uygarlığının sanat anlayışına uygun düştüğünden, gelişimi yalnızca dinsel sanat alanıyla sınırlı kalmadı. Dini tasvirlerde gizemciliği yüceltérek, dinsel ikonografi konularını bütünüyle yeniledi. Barok sanat, saraylarda ve Avrupa'nın büyük

Joseph Anton Feuchtmayer'in tahtadan çokrenkli küçük melek heykelleri (1754'ten sonra) Bavyera'daki Ottobeuren kilisesi'nde

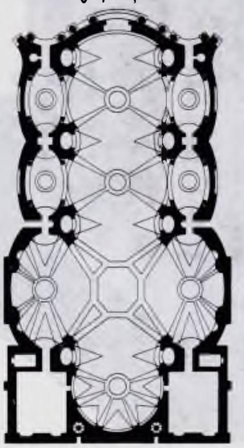
Candelier-Lauros-Giraudon

Torino'daki Madama sarayı'nın merdiveni (1718-1721) Filippo Juvara'nın yapıtı

Divina Providencia kilisesi'nin planı (1662, 1755'de yıkıldı) Guarino Guarini tarafından Lizbon'da gerçekleştirildi

Lauros-Anderson

Blauel

Aziz Nicolaus kilisesi
Kilian Ignaz Dientzenhofer tarafından
eski Prag'da (Çekoslovakya)
inşa edildi (1732-1735)

altta sağda
LATİN AMERİKA'DA BAROK SANAT

Quito'daki (Ekvador)
İsa birliği *(Compañia)*
manastırı kilisesi
1765'te bitirildi.

bu sanat, sonraki yüzyılda değişiklikler uğradı (rokay ve rokoko).

Barok sanat, ilk olarak papaların Roma için ısmarladığı yapıtlarla ortaya çıktı: şehircilik ve süsleme çalışmaları; San Pietro bazilikasının ön cephesinin inşası (bu cephe, daha sonra, Bernini'nin revakıyla ululaştırıldı); bu bazilikanın içinde, yine aynı sanatçı tarafından yapılan görkemli baldaken (1624-1633) ve kürsü; Rainaldi ve Borromini'nin yapıtı Sant'Agnese kilisesinin ön cephesinin yapımından sonra geniş bir opera sahnesini andıran Navona meydanındaki çeşmeler. Delişken bir dehaya sahip Borromini, cephe ve duvarları dalgalı, eğri çizgilerle donattı, oval biçimleri yeğledi. İmgelem gücü, San Carlino alle Quattro Fontane ve Sant'Ivo alla

Leukippos'un kızlarının kaçırılması (1618-1620)
Rubens'in tablosu
Alte Pinakothek, Münih

Sapienza'da olduğu gibi, kimi zaman olağandışılığa kaçtı. Lanfranco, Pietro da Cortona, rahip Pozzo, tavan ve tonozları çarpıcı kompozisyonlarla süsleyerek barok fresk sanatını ortaya çıkardılar. İtalya'nın diğer büyük kentlerinde de büyük ustalar bu üslupta çalıştı: Juvarra ve rahip Guarini Torino'da (San Lorenzo kilisesi, Madama sarayı) ve Piemonte bölgesinde (la Superga); Longhena (la Salute) ve Tiepolo Venedik'te; Magnasco ve Parodi'ler Cenova'da; Napoli ise, S. Rosa, L. Giordano, F. Solimena ve Caserta sarayı'nın mimarı Vanvitelli ile ün kazandı; Sicilya'da, Palermo bölgesiyle ve 1693 depreminden sonra yeniden inşa edilen doğu bölgesi kentleriyle (Noto) barokun etkisinde kaldı.

Barok sanat, Alp dağlarını aşarak, Habsburg hanedanının egemenliği altındaki devletleri, Avusturya ve Bohemya'yı fethetti. Kilise ve saray mimarları Fischer von Erlach, Hildebrandt ve Dientzenhofer'ler, heykelci R. Donner ve ressam Maulbertsch sayesinde, Viyana ve Prag barok sanatın ünlü merkezleri arasına girdi. Carlo Antonio Carlone ve Prandtauer, görkemli manastırlar inşa ettiler (Sankt

Vautier-de-Nanxe

Candelier-Lauros-Giraudon

Kırbaçlanmış-İsa kilisesi'nin org yeri; Bavyera'da, Wies'te Dominikus Zimmermann tarafından gerçekleştirildi (1746-1759), süslemeler ve resimler: Johann Zimmermann

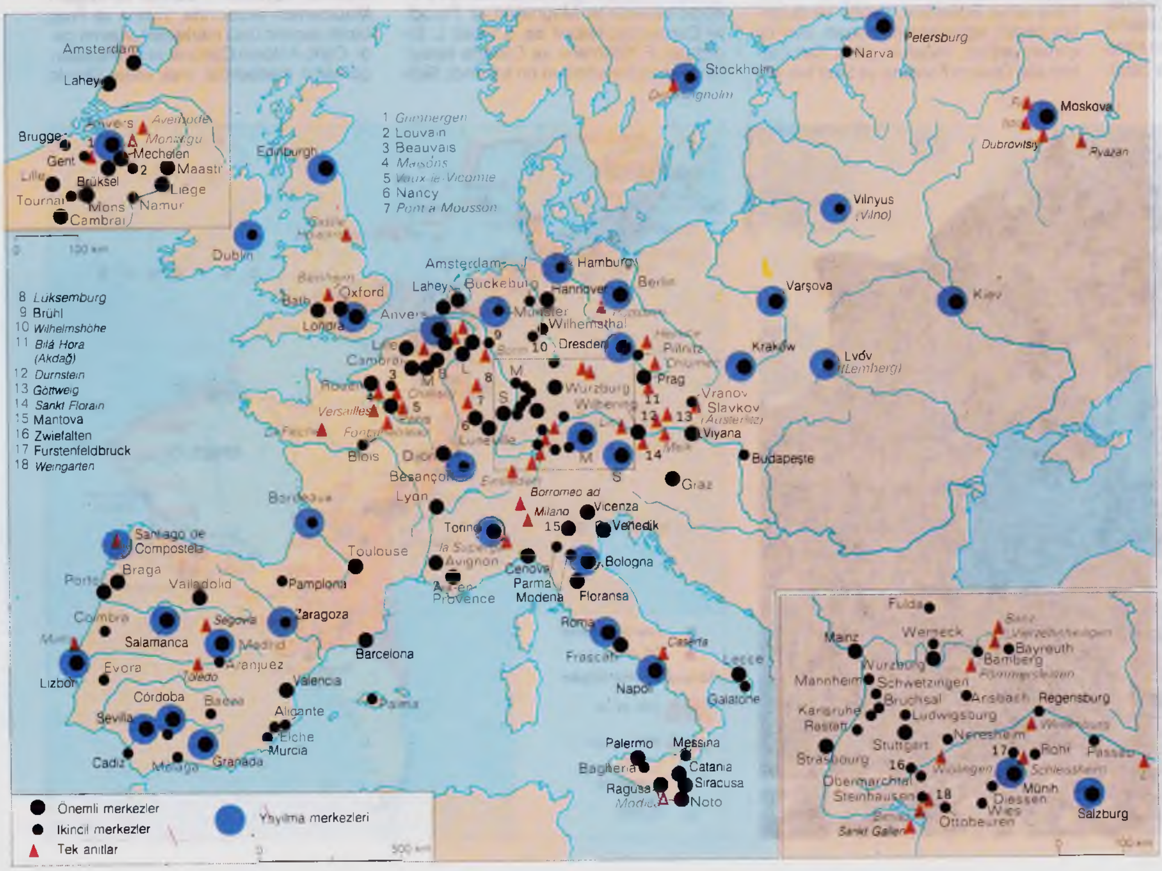
Scala

aziz Ignatius'un zaferi (1690'a doğr.) Andrea Pozzo'nun yapıtı Roma'daki Sant'Ignazio kilisesi'nin tavanındaki gözaldatıcı fresk

merkezlerinde gözde olan şatafat ve gösteri zevkine de uygundu. Amacı, şaşırtmak, göz kamaştırmak, büyülü ve masalsı bir hava yaratmaktı. Bu amaçla kütle, ışık ve karşıtlık etkilerinden büyük çapta yararlandı; bu anlayış, mimarlıkta anıtsal düzen, eğri yüzeyler ve hatlar, girinti ve çıkıntılar, ışık-gölge şaşırtmacalarıyla; heykelde, hareketli ve coşkun figürler, dalgalı ve acayip giysi kıvrımları, jestler ve ifadelerde aşırılık, birbirleriyle uyuşmayan maddelerin bir araya getirilmesi ve çokrenklilik eğilimleriyle (renkli mermer, tunç, yaldız, boyalı yalancı mermer); resimdeyse, diyagonal düzenlemeler, perspektif, kısaltım, göz aldatmaca etkileriyle ve abartma eğilimiyle kendini gösterdi.

XVII. yy. boyunca canlılığını sürdüren

AVRUPA'DA BAROK SANAT

Florian, Melk). Mimar Pöppelmann ve heikelci Permoser'in (Dresden'de Zwinger) çalıştığı Saksonya da barok akımın etkisi altına girdi. XVIII. yy.'da, Bavyera, Franken ve bütün Güney Almanya, barok kiliselerle doldu: Münih'teki Sankt Johann-Nepomuk kilisesi'nde, Rohr'da, Weltenburg'da Asam kardeşler; Wies'te ve Steinhausen'de D. Zimmermann; Vierzehnheiligen'de B. Neumann; Ottobeuren'de J. M. Fischer. Bu arada, Konstanz gölü çevresinde ve İsviçre'de çalışan Vorarlberg ustalarını da unutmamak gerekir. Barok akım Polonya ve Rusya'da da yaygınlık kazandı, Rastrelli Petersburg sarayı'nı inşa etti.

Tutkulu yaradılışlarına uyan barok üslubu coşkuyla benimseyen İspanyollar, ülkelerini kısa zamanda anıtlarla donatacak ağır süsleri seven mimar ve heykelcileri bulmakta güçlük çekmediler. İspanyol baroku, özellikle ülkenin kuzeyinde, Churriguera, P. de Ribera ve N. Tome (Toledo katedrali'ndeki *Trasparente*) tarafından temsil edildi. Güneyde ise, Sevilla, Valencia ve Granada'da barok üslupta pek çok kilise ve saray inşa edildi. Bu yapılarda, gösterişli bir anlatımcılığın egemen olduğu, her zaman barok anlayışta olmayan çokrenkli bir heykel sanatı göze çarpar (XVIII. yy.'da Pedro de Mena, Pedro Roldán, F. Salzillo). Kendine özgü bir yaratıcılığa sahip Portekiz baroku, Okyanus ötesinde, dâhi heykeltraş Aleijadinho'nun üne kavuşturduğu Ouro Preto gibi Brezilya'nın önemli merkezlerinde de görüldü. Amerika'daki ispanyol sömürgeleri, biçimleri kimi zaman taşkınlığa varan derecede abartarak, anavatan sanatını benimsediler: Meksika'da Puebla ve Oaxaca kiliseleri; depremlere karşı geliştirilmiş ilginç bir mimarlığın görüldüğü Antigua gibi Orta Amerika, Peru ve Kolombiya kentleri.

Avrupa'da, katolik Felemenk ülkesi barok sanatın özellikle yerleştiği bir diyar oldu: katafalk biçimli capella'lar (Namur'de Saint-Loup, Louvain'de Saint-Pierre kiliseleri), H. F. Verbruggen ya da M. Vervoort'un ilginç kürsüleri. Anversli Rubens ise barok sanatın kuzeyli büyük dehasıdır.

Yakın zamanlara kadar Reform ülkeleri ve Fransa, barok dünyası dışında tutuluyordu. Oysa, Versailles sanatının büyük ölçüde barok olduğu bir gerçektir. Ressam Simon Vouet ve heykelci Puget gibi, Le Vau da barok sanatçı sıfatını taşımaya hak kazanmıştır. XVIII. yy.'da bile, Adam'lar ve Slodtz'lar gibi sanatçılar, kendilerini barok üsluba adamışlardı. A. Schlüter ve Knobelsdorff gibi ustaların yer aldığı, barok bir Berlin'den de söz etmek mümkündür. İngiltere de barok sanatın gösterişinden yoksun kalmamıştır; bunun en iyi kanıtı, Londra'da Wren'in inşa ettiği St. Paul katedrali'dir. Kuramsal olarak papa yanlısı olan bu üslup, ağırbaşlı ve protestan Hollanda tarafından bile benimsenmiştir.

Monarşi ile yönetilen dini bütün bir toplumun gösterişçi sanatı olan barok, Ancien Régime'in yıkılmasından sonra yaşayamazdı; XVIII. yy.'ın ikinci yarısından sonra, yeniklasikçilik karşısında gerilemeye başladı.

Barok üslup, türk sanatında yaklaşık 1720-1830 arasındaki dönemde, özellikle mimarlık ve bezemede uygulanmıştır. türk ya da osmanlı baroku denilen bu akım, Batı etkilerinin osmanlı toplumu ve sanatı üzerinde egemen olmasıyla başlamış, değişik evreler geçirerek yeni biçimlerde yorumlanmıştır. Yapımına 1749'da başlanan Nuruosmaniye camisi, bir bakıma bu dönemin ilk önemli ürünüdür. Özellikle avlu kesimi eğrisel plan düzeniyle Batı baroku ile yakınlıklar gösterir. İstanbul Ayazma, Beylerbeyi, Laleli ve Üsküdar Selimiye camileri de kimi ayrılıklarla türk barokunu yansıtan güçlü örneklerdir. Gene bu dönemde çeşme ve sebiller klasik osmanlı mimarlığında ulaşamadıkları bir ağırlıkta ortaya çıkarlar. Anıtsal boyutlardaki çeşmeler arasında İstanbul Tophane, Azapkapı ve Üsküdar meydan çeşmeleri sayılabilir. Tüm bu yapılarda Batı barokunun etkileri egemen olmakla birlikte, türk baroku özgün bir yaratıcılık çizgisi izlemiş, böylece daha sonraki seçmeci tutumdan ayrılmıştır. Bu niteliğiyle Avrupa barokunun osmanlı sanatındaki bir yansıması sayılmaktan çok, osmanlı sanatında bir baroklaşma eğilimi olarak değerlendirilebilir.

—Ed. Barok edebiyat teriminde kavramsal bir bulanıklık vardır: barok eğilim, özenticiliğin gerçekleşmesi anlamına geldiği gibi, dar anlamda nitelenen bir yaratma üslubu olarak da görülebilir. Konuyu, tema dizgesi, yapısallık ve retorik bakımından inceleyenler, alegoriyle anlatımcılık, özdeşlikle ikilik, olmak ile görmek arasında, yanılsama perspektifiyle ayna stratejisi, üslup kısıtlamasıyla abartma arasında bir ayrımdan söz ederler. Buradan yola çıkıldığında, barokun; belirtinin apaçıklığı ve özerkliği, davranışların serbestliği, yaratmaya yatkınlık, bir yazım bütünselliği gibi, içerisinde bulunduğumuz çağa uygun bir nitelik kazandığı görülür. Burada kendisini kavrayan abartılı bir edebiyat sözkonusudur. Çağdaş öncüler de bu tür eleştirilerden uzak kalmadılar. Gösteriş ve debdebeye öncelik verilmesinin nedeni Avrupa'da, Reform ve Karşı-reform hareketinden çıkan kültürel bölünmelerden, özellikle dinsel bakımdan "gözkamaştırıcılığın" getirdiği statü ve kullanımdan kaynaklanmaktadır. Fransa'da, barok akıma uzun süre, olumsuz bir şekilde, klasikçiliğin tersi gözüyle bakıldı. Henri IV ve Louis XIII dönemlerinde, Scève, Sponde, d'Aubigné, Robert Garnier, Rotrou gibi yazarların yapıtlarıyla yoğunluk kazandı. Ama türün ustası, gösterişe övgüler düzerek görünüm ortadan kalktığı anda gerçeğin de yok olacağını ileri sürerek, doğala karşı yapmacığın ahlaksal ve estetik üstünlüğünü ortaya koyan ve gerçekliğe bağlılık yanlılarının tüm haklı eleştirilerine hedef olan ispanyol yazar Balthazar Gracián'dı.

—Müz. Barok dönemde opera, oratoryo, kantat, sonat, konçerto gibi yeni türler yaratıldı. Yazım, diyalog (sürekli baslı konçertante tarz) ve doğaçlamaya, *buon canto*'ya ve özenticiliğe düşkünlük olarak beliren bir süslemecilik üzerine kuruldu. Monteverdi'nin *Vespri della Beata Vergina* adlı yapıtı, fransız saray baleleri, lavtalı ingiliz aryaları, Vivaldi'nin konçertoları ve J. S. Bach'ın kantatları, bu dönemin en belirleyici yapıtlarıdır.

BAROKLİN sıf. (fr. *barocline*). Meteorol. Alt atmosferin düşey doğrultusunda eşbasınç eğrileriyle eşsıcaklık eğrilerinin kesiştiği bir yapı için kullanılır.

Barolar birliği (Türkiye). Türkiye'deki tüm baroların katılımıyla oluşan tüzel kişiliğe sahip, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. Türkiye Barolar birliği'nin kuruluşu, görevleri ve organları 19 mart 1969 tarih ve 1136 sayılı avukatlık k. ile düzenlenmiştir. Birliğin merkezi Ankara'dadır.

BAROLİNİ (Antonio), italyan yazar (Vicenza 1910 - Roma 1971). Hicivli şiirleri (*Elegie di Croton,* 1959) ve içebakışın ağırlık kazandığı romanları (*Una lunga pazzia,* 1962) vardır.

BAROLO, İtalya'da (Piemonte) köy, Cuneo ilinde, Alba'nın G.-B.'sında; 820 nüf. Kırmızı şarap *(barolo)* üretimi.

BAROMETRE a. (fr. sözc.). Atmosfer basıncını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. BASINÇÖLÇER.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fiz. *Barometre düzeltmeleri,* bir barometrede yapılan gözlemlemeler üzerinde çeşitli olaylar yüzünden yapılması gereken düzeltmeler. || *Barometre yüksekliği,* cıvalı bir barometrede, cıva kabı ve tüpteki cıva düzeyleri arasında bulunan fark.

—ANSİKL. Ölçbil. Barometrenin ilk ilkesi Torricelli'nin serbest cıva yüzeyine uygulanan hava basıncını göstermek için kullandığı aygıtınkine benzer.

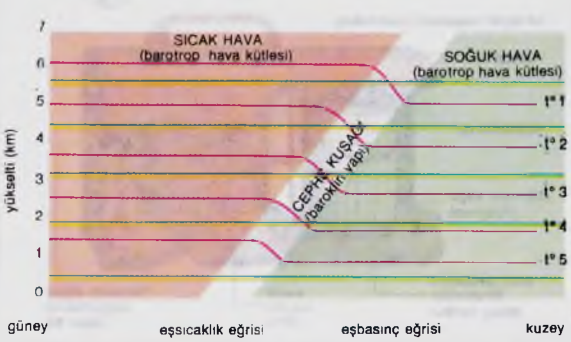
• *Cıvalı barometre kuramı ve yapımı.* Uzunluğu yaklaşık 0,90 m, uçlarından biri kapalı cam bir tüp alınır. Bu tüp yıkanıp kurutulduktan sonra, üst kısmında bir menisk oluşuncaya değin arıtılmış cıvayla doldurulur. Ardından, ağzı aşağıya gelecek biçimde ters çevrilerek arıtılmış sıcak cıvayla dolu bir kaba daldırılır. Tüpün içindeki cıva alçalarak yaklaşık 0,76 m yükseklikte durur ve tüpün üst yanında *barometre odası* denilen bir boşluk oluşur.

Tüpteki cıvanın kaptaki cıva düzeyinde bir A kesitini göz önüne alalım: A kesitindeki basınç, kaptaki cıva yüzeyinden alınan aynı boyutlu bir B kesitindeki basınca eşittir; dolayısıyla aşağıdaki sonuç çıkarılır: atmosfer basıncı bir s yüzeyine, cıvanın kaptaki düzeyi ile tüpteki düzeyi (barometre yüksekliği) arasında ölçülen farka eşit yükseklikte ve s kesitli cıva sütununun ağırlığına eşdeğer bir kuvvet uygular. Düzey farkının 0,76 m olduğunu varsayarsak, cıvanın özgülkütlesi 13 590 kg/m^3 olduğuna göre havanın uyguladığı basınç 13 590 × 0,76 × 9,81 = 101 320 Pa'dır. Kap ve tüp (kaplı barometre) yerine yalnızca bir kıvrık tüp alınırsa, *sifonlu barometre* elde edilir.

• *Olağan Regnault barometresi.* Yukarıda belirtilen koşullarda yapılmış bir barometredir. Tüp ve kap duvara gömülü küçük bir tahtaya bağlıdır. Kaptaki cıva düzeyi değişebilir; cıvanın konumu kabın üstünde bulunan ve cıva düzeyinin üstüne çıkan bir vida ile belirlenir. Bu işlem ya-

barok sanat
Murcia katedrali (İspanya)
Jaime Bort tarafından 1737'de tasarlanan rokoko üslubunda cephe
(çan kulesi klasik üsluptadır [XVI. yy. ve XVIII. yy. sonu])

baroklin ve barotrop yapılar

pıldığında barometre yüksekliği, vidanın üst ucu ve tüpteki cıva düzeyi arasındaki fark ile vidanın bilinen uzunluğu toplanarak elde edilir. Bu fark bir *katetometre* ile ölçülür.

Duyarlı gözlemlere gerek olmadığında tüpe oranla çapı çok geniş bir kap kullanılabilir. Kaptaki cıva düzeyinin değişmediği varsayılır ve bu düzey bölmelerin sıfır noktasını oluşturur; böyle bir aygıta *kaplı barometre* denir.

Tüp ince olduğunda kılcallık etkisi cıva sütununun çok kısa kalmasına yol açabilir ve engellenmesi gereken bir durumdur.

• *Fortin barom etresi.* Bu aygıt temelde üst ucu kapalı, alt ucu açık ve daha geniş bir silindire geçirimsiz olarak kaynaklanmış cam bir barometre tüpünden oluşur; silindirin tabanı deve derisinden yapılmıştır ve bir vidayla yükseltilip alçaltılabilir. Bu silindir barometrenin kabını oluşturur. Aygıt cıvayla doldurulur ve pirinçten bir gömlekle korunur; gömlek üstünde kabın ve tüpün üst bölümünün görülmesini sağlayan pencereler açılmıştır. Ölçüm yapmak için deve derisini hareket ettiren vidayla kaptaki cıva bir iğnenin gösterdiği sabit bir düzeye getirilir. Aynı anda hem bu iğne hem de cıva düzeyindeki görüntüsü gözlenir. Tüpü koruyan pirinç kabın üst yanında cıvanın üst düzeyinin görülmesini sağlayan birbirine karşıt konumda iki yarık vardır. Bu yarıkların üstünde iğne düzeyinden başlayarak bölmeler bulunur. Ayrıca karşıt iki pencere ve bir verniye taşıyan bir sürgü tüp boyunca yer değiştirir. Bu pencereler cıvanın üst düzeyini görme olanağı verir. Verniye ile milimetrenin onda, hatta yirmide biri ölçülebilir.

• *Madensel* ya da *metal barometreler (Vidie* ve *Bourdon barometreleri).* Bu barometreler metallerin esnekliği ilkesine dayanır. Vidie barometresi silindir biçiminde havası boşaltılmış geçirimsiz ve ince çeperli bakır bir kasadan oluşur. Kasa tabanı oluklu olduğu için kolayca biçim değiştirebilir; basınç kuvvetleri kasanın içinde bulunan bir yayla dengelenir. Basınç değiştiğinde, bu tabanın merkezi, basınç ve yayın birleşik etkisi altında yer değiştirir; bu devinim özel bir mekanizmayla dereceli bir kadran üzerinde devinen bir iğneye iletilir. Bu aygıt cıvalı bir barometreyle karşılaştırılarak derecelenir.

Bourdon barometresi, ince çeperli ve esnek, pirinç bir tüpten oluşur. Hemen hemen kapalı ve uzunca bir elips oluşturacak biçimde kıvrılan bu tüpün havası boşaltılır ve uçları geçirimsiz olarak kapatılır. Hava basıncı azaldığında elipsin kesiti çembere yaklaşır; dolayısıyla tüpün eğriliği azalır ve uçları birbirinden uzaklaşır. Tersine hava basıncı artarsa, tüpün kesiti yassılaşır, eğriliği artar ve iki uç birbirine yaklaşır. Bu devinimler iki küçük kolla ya da tüpün iki ucuna bağlı iki dişliyle bir göstergeye iletilir. Aygıtın bölmeleri yukarıdaki yöntemle sağlanır. Madensel veya metal barometreler en yaygın olanlardır.

• *Kaydedici barometre* ya da *barograflar.* Bunlar atmosfer basıncını her an gösteren ve bir kâğıda geçiren barometrelerdir.

Richard kaydedici barometresi. Vidie barometresi gibi bir dizi daire biçiminde kutudan oluşur. Bu kutular basınç değişimlerinin doğuracağı sünemeyi artırmak için üst üste konarak tabanlarından birleştirilir. Üst kutu tabanının devinimi bir lövye ile büyütülerek özel bir yazıcı uca iletilir. Bu uç sözkonusu devinimi, isteğe göre bir gün ile bir hafta arasında değişen sürelerle, bir saat hareketiyle dönen bir tambura sarılı milimetrik kâğıda eğriler biçiminde aktarır.

• *Barometre düzeltmeleri.* Bir barometrede yapılan gözlemlere birçok düzeltme uygulamak gerekir:

1. *Düzey düzeltmesi.* Katetometre'de yapılan bir düzeltmedir ve bütün gözlemler için bir kez yapılır; bu düzeltmenin nedeni sıvılı barometrelerde ölçek sıfırının cıva kabındaki sıvı düzeyini tutmamasıdır.
2. *Kılcallık düzeltmesi.* 0,30 m çaplı tüplerde göz ardı edilebilecek kılcallık alçalışı duyarlı düzeltme çizelgelerinde verilir.
3. *Sıcaklık düzeltmesi.* Bu düzeltmeye 0° C'a indirgeme de denir. 0°C'a indirgenmiş bir barometrenin yüksekliği, cıva, metal ölçek ve cam 0°C'ta iken gözlenecek yüksekliktir. Pirinç ölçek üzerinde okunan yükseklik *h*, ortam sıcaklığı *t* olursa yapılacak düzeltme aşağıdaki formülle verilir:

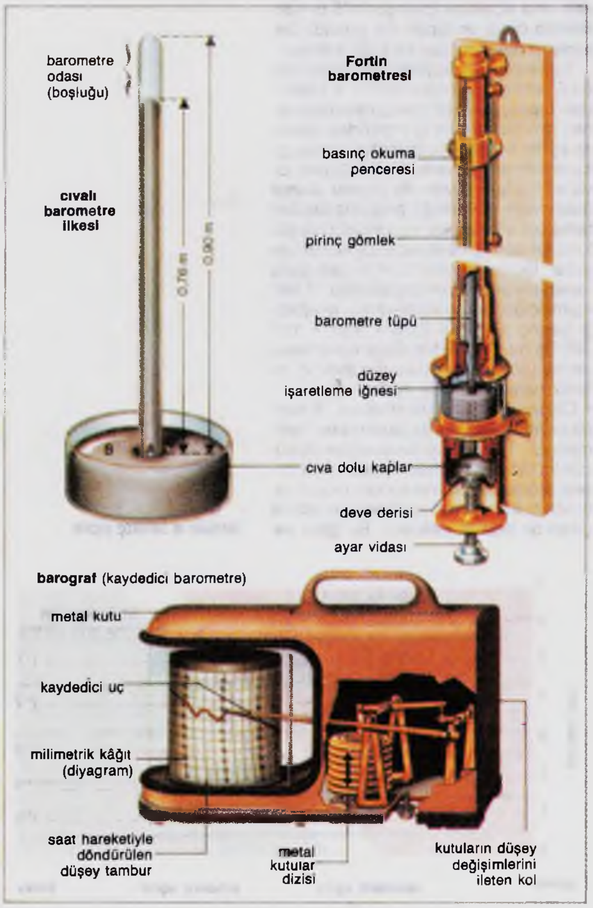
$$\Delta h = \frac{(\lambda - \mu)\, t}{1 + \mu t}\, h\,;$$

formülde μ = 0, 000 181 8 cıvanın mutlak genleşme katsayısı, λ = 0,000 018 4 pirincin doğrusal genleşme katsayısıdır. Önceden düzenlenen çizelgeler bu düzeltmenin anında yapılmasını sağlar.

4. *Deniz düzeyine indirgeme.* Değişik yükseltilerde yapılan barometre gözlemlerini karşılaştırmak için gözlem yerinin düşeyi üzerinde ve deniz düzeyinde bulunan bir barometrenin göstereceği yükseklik hesaplanır.

• *Barometrenin kullanımı. Bir yerin yükseltisinin ölçümü.* 1647'de Pascal havanın yerçekimi kuramını desteklemek için kayınbiraderi Périer'den bir barometreyi Dome tepesinin değişik yüksekliklerine taşıyıp, her durakta barometre yüksekliğini titizlikle not alması için Auvergne'nin yardımını istemesini rica etti. Deney 19 eylül 1648'de yapıldı; Pascal bu deneyden barometre yüksekliği gözleminin "iki yerin aynı yükseklikte olup olmadığını anlamanın bir yolu" olduğu sonucuna vardı. Halley, Newton, Deluc ve nihayet Laplace sorunu yeniden ele aldılar. İki ölçüm yeri arasındaki yükseklik farkı "barometre düzeçlemesi" denilen çeşitli formüllerle bulunur. Uluslararası meteoroloji çizelgeleri birçok dilde hazırlanıp basılmıştır; bu çizelgeler bir barometre yüksekliğini 0°C'a ve deniz düzeyine indirgemeyi, bir yüksekliği hesaplamayı ya da 10 000 m'lik yükseklik farklarını hesaplamayı sağlar.

cıvalı **barometre**nin ilkesi
kesiti alınmış Fortin barometresi
ve kaydedici barometre

BAROMETRİK sıf. (fr. *barométrique*). Yerbil. *Barometrik deprem,* genellikle kuvvetli bir hava basıncı düşmesi sonucunda görülen hafif yer hareketi.

BAROMETZ a. İpeksi tüylerle kaplı köksapı yüzünden "İskit kuzusu" adıyla da anılan eğrelti. (Bu eğrelti, Çin'in kuzeyinde yetişir; Ortaçağ'ın olağanüstü öykülerinde adı geçer: bir masal ağacı olan "barometz ağacı", bir kuzu doğurduğu sanılan meyveler verir.)

BARON a. (fr. sözc.). **1.** Tar. Doğrudan doğruya krala (yüksek baron) ya da büyük bir tımar sahibine bağlı feodal senyör. **—2.** Soyluluk astüst düzeninin ilk basamağı; baronluk topraklarına sahip kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Feodal dönemde baron sözcüğü, krallığın önemli kişileri (yüksek baronlar) anlamına geldiği gibi, bir (XII. yy.) ya da birkaç (XIII. yy.) şato sahibi olan ve krala ya da onun büyük tımar sahiplerinden birine bağımlı herhangi bir senyör anlamına gelirdi. Ortaçağ'ın sonunda bu unvan, soyluluk sıralamasında vikonttan sonra gelen küçük soylulara verildi. Fransa'da devrim, tüm soyluluk unvanlarını kaldırdı. Napoléon, 1 mart 1808 kararnamesiyle bu unvanları yeniden getirdi. Bakanlar, senatörler, danıştay üyeleri ömür boyu, yasama kurumu başkanları, yüksek rütbeli yargıçlar ve kararnamede adı geçen öteki kişiler, en büyük oğulları ya da ondan sonraki oğulları lehine, "baron" unvanının yanı sıra bir yurtluk edinebilme hakkına sahip oldular.

—*İngiliz baronu,* Normandiya baronundan türemiş, ama buna Anglosaksonlar'daki *thegn* unvanının bazı özellikleri de eklenmiştir. Büyük oğul ancak babasının topraklarının mülkiyetini ve yükümlülüklerini devraldığı zaman aynı ayrıcalıklara sahip oluyordu, öteki çocuklarsa "commoners" (avam) sayılıyordu. Kral sarayında görevli sayılan baronsa, *Curia* regis*'te alınan kararlardan sorumluydu; bu nedenle, parlamento kurumu kesinleşince onun temel öğesi durumuna geldi.

BARON (Michel BOYRON,— denir), fransız tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Paris 1653 - *ay. y.* 1729). 1670'te Molière'in topluluğuna girdi, doğrudan Molière tarafından eğitildi. Molière'in ölümü üzerine Hôtel de Bourgogne'a geçti ve *İphigénie*'de Achille, *Phèdre*'de Hippolyte rollerine çıktı. Hareketleriyle olduğu kadar, mimikleriyle de soylu ve zengin anlatımlı bir oyuncu olan Baron, güldürülerde parladı, trajedilerde büyük ün yaptı. bu türde doğal bir oyun veren ilk sanatçılardan biridir.

BARON (Dvora), ibranice yazan israilli kadın edebiyatçı (Uzda, Beyaz Rusya, 1887 - Tel-Aviv 1956). 1911'de Filistin'e yerleşti. Öykülerinde Orta Avrupa'daki küçük kasabaların yitik dünyasını dile getirdi (*Meemeş,* 1954; *Agav orha,*1960).

BARONAK ya da **BARON,** ermeni asıllı türk çalgı yapımcısı (? 1834 - İstanbul 1900). Tambur, lavta, ut ve özellikle kemençe yapımında büyük başarı gösterdi. Günümüzde en değerli antika kemençeler Baron yapısıdır.

BARONARKOZ a. (fr. *baronarcose;* yun. *baros,* 'ağırlık', ve *narke,* 'uyuşukluk' tan). Atmosfer basıncından yüksek bir basınç altında kullanılan bir gazla yapılan anestezi.

—ANSİKL. Baronarkoz, ilk kez bir insan üzerinde 13 şubat 1879 tarihinde Paul Bert tarafından gerçekleştirildi. Bu teknik, azot protoksidin atmosfer basıncından yüksek bir basınç altında kullanılmasına dayanır, gazın kısmi basıncını düşürerek daha az miktarda gazla daha iyi bir anestezi elde edilmesini sağlar. Baronarkoz, plevranın açılması sırasında akciğer ko-

lapsına engel olabildiği için göğüs cerrahisinde de kullanılmıştır. Daha sık olan kullanılma alanı, hiperbar oksijen tedavisi sırasında kışıyı çok yüksek basınçlı hava sızdırmayan bir oda (sandık) içinde, atmosfer basıncından yüksek bir basınç altında saf oksijenin etkisine sokmaktır.

BARONCELLİ-JAVON (Jacques DE), fransız film yönetmeni (Bouillargues 1881 - Paris 1951). Önceleri gazetecilik yaptı. Sinemada edebiyat uyarlamalarıyla dikkati çekti: *Ramuntcho* (1919), *le Père Goriot* (1922), *le Rêve* (1923), *Nêne* (1923), *Pêcheur d'Islande* (1924), *la Femme et le Pantin* (1929), *l'Arlésienne* (1930), *Crainquebille* (1934).

BARONCELLİLER, bir kolu Venaissin kontluğu topraklarına yerleşen floransalı aile; burada ticaret ve sarraflıkla zenginleşti. PİETRO **Baroncelli,** önce kardinal Della Rovere'nin, daha sonra da, 1474'te, kontluğun hazinedarlığına getirildi. 1475'te Javon senyörlüğü'nü satın aldı. Aile üçüncü kuşaktan sonra, Avignon kolu kurucusunun yeğen çocuğu PIERRE ile, fransız soylularına katılmak için, ticaretten vazgeçti; soyundan gelenler XVIII. yy.'da, Languedoc'ta Saze senyörü oldular.

BARONE (Enrico), italyan iktisatçı (Napoli 1859 - Roma 1924). 48 yaşına kadar muvazzaf subaylık yaptıktan sonra, kendini tarih ve askeri strateji çalışmalarına verdi. 1907'de, Roma İktisat enstitüsü'nde bir kürsü elde etti. Uluslararası ticaret kuramı, firmalar kuramı ve genel denge konularıyla ilgili çalışmalar yaptı. Ama en önemli katkısı, kolektivist rejimde ekonomik programlama konusundadır. Yapıtları: *Economia finanziaria* (1912); *Economia dei trasporti* (1921).

Baronessa di Carini *(La)*, Sicilya lehçesiyle kaleme alınmış, yazarı belirsiz halk şiiri. Konusu, 1503'te geçen olaylara dayanır: kadın kahraman Laura, kocasını aldattığı için babası tarafından öldürülür.

BARONET a. (fr. sözc.). Krallık hazinesinin giderlerini kısmen karşılamak amacıyla, 1611'de İngiltere kralı James I tarafından kurulan ve para karşılığında verilen, baronla şövalye arası bir ingiliz soyluluk unvanı.

BARONG a. Endonezya'da barong denilen (Bali, Cava) efsanevi bir hayvan tasviri etrafında oynanan halk oyunu. İki kişi tarafından hareket ettirilen bu efsanevi hayvan (kaplan ya da fil maskıyla uzun kıllı bir pöstekiden oluşur) refahı ve sağlığı simgeler, çoğu kez, kötülükle ölümü simgeleyen büyücü Rangda'ya karşı koyar. (Çeşitli baronglar vardır; bölgelere göre, zafer ya barongun ya da Rangda'nındır. Bu gösterilere *barongan* denir.)

BARONİ (Eleonora), italyan kadın şarkıcı ve çalgıcı (Mantova 1611 - Roma 1670). Annesi Adriana Basile'den (1580 -1640) seyrek rastlanan bir ses yeteneği aldı. Mazarin'in çağrılısı olarak Avusturya'da kaldı (1643-1645), imparatoriçe Anna'nın elçisi olarak papa Clemens IX ile görüştü. Şair Milton kimi yapıtlarında ondan esinlenmiştir.

BARONİUS ya da **BARONİO** (Cesare), italyan kardinal ve tarihçi (Sora 1538 - Roma 1607). Aziz Filippo Neri'nin öğrencisi. Neri'den sonra Oratorium başrahipliği (1593), ardından papa Clemens VIII'in günah çıkarıcılığı, kardinallik (1596) ve Vatikan kütüphanesini yönetti. *Magdeburg yüzyıllıkları*'nı çürütmek amacıyla yazdığı *Annales ecclesiastici* (1198'e kadar) [Roma, 1588 - 1607], derin bilgisinin kanıtıdır. Dinle ilgili çok sayıda düzmece metni ayıkladı.

BARONLUK a. Tar. Sahibine baron unvanını sağlayan toprak.
—Tar. Doğrudan krala bağlı, kullanım hakları krala ait yurtluk. —Feodal aşamalı düzende barona ait yurtluk.

BARONOVA (İrina), rus dansçı (Sen Petersburg 1919). Balanchine'in keşfettiği üç "baby-balerina"dan biri olan Baronova, 1932'de Monte-Carlo rus baleleri topluluğu'nda sanat yaşamına başladı. 1940'ta ABD'ye geçti ve American Ballet Theatre'a girdi (1941-42). *Mariage d'Aurore*'daki saf klasik üslubu, *le Spectre de la Rose* ya da *les Sylphides*'de nüanslı bir lirizme yaklaştı. 1946'da dansı bıraktı ve önce Büyük Britanya'ya, sonra İsviçre'ye yerleşti (1969).

BARONYAN (Hagop), ermeni asıllı türk oyun ve mizah yazarı (Edirne 1842 - İstanbul 1891). İlköğrenimini Edirne'de bitirdikten sonra bir süre rum okuluna gitti. Yunanca öğrendi. 1863'te İstanbul'a geldi. Çeşitli ermeni okullarında öğretmenlik yaptı. Lukianos'un *Ölülerin diyaloğu* adlı yapıtını ermeniceye çevirdi. Meğu (Arı, 1872-1874), Dzıdzag (Gülüş, 1883) Erkrakund (Küre, 1883) gazetelerini yönetti. Meğu gazetesi kapanınca gazetenin adını Tadron a (Tiyatro, 1874-1877) çevirip ayrı ayrı ermenice ve türkçe olarak yayımladı. Güldürülerinde (*Haşmetli dilenciler*, 1880; *Bağdasar ahbar*, 1886) kentlere yerleşen Ermeniler'in yaşamlarını sergiledi. Başlıca mizah öyküleri *Alaturka dişçi* (1868), *İstanbul mahallelerinde bir gezinti* (1880) ve *Adabın zararları*'dır (1886-1888).

BAROSANTRİK sıf. Jeofiz. *Barosantrik eğri*, bir meridyen düzleminde birbirlerini izleyen düşey düzlemlerin arakesitleriyle belirlenen eğri. (Bu eğri, bir yer meridyenine denk düşen tüm eğrilik merkezlerinin geometrik yeridir. Maupertuis, aynı zamanda bunun aynı meridyenin tüm noktalarının yerçekimi merkezleri olduğunu kanıtladı.)

BAROSEPTÖR a. (fr. *barocepteur*). İç organlardaki basınca duyarlı alıcı. (Karotis sinüsünde ve aort yayında bulunur ve kan basıncını refleks bir mekanizmayla ayarlar. Bu görevi, normal koşullarda, soğanlikteki ağsı maddeye bağlı damar daraltıcı ve kalbi uyarıcı ortosempatik merkezlerin çalışmasını sürekli baskı altına alarak yapar.)

BAROSKOP a. (fr. *baroscope*). Akışkan. mekan. Değişik hacimde ağırlıklar taşıyan terazi türü. (Havada dengede olduğu halde boşlukta değildir ve böylece havadan kaynaklanan Arkhimedes itmesini ortaya koyar.)

BAROSMA a. Afrika'nın güneyinde yetişen, çalı görünümünde kokulu küçük ağaççık. (Sedefotugiller familyası.) [Bu cinsin on beş türünden birçoğunun (*Barosma crenulata, B. serratifolia*, vb.) yaprakları, bazen idrar söktürücü olarak kullanılır.]

BAROSSA vadisi, Avustralya'da (Güney Avustralya) vadi, Adelaide'in K.-K.-D.'sunda. Bağcılık.

BAROSTAT a. (fr. sözc.). Akışkan. mekan. Bir basıncı, değişmez bir değerde tutmaya yarayan aygıt.

BAROTAKSİ a. (fr. *barotaxie;* yun. *baros*, ağırlık ve *taksis*, düzenleme'den). Biyol. Organizmaların denk olmayan basınçlara karşı duyarlığı.
—ANSİKL. Organizma daha kuvvetli basıncın bulunduğu yana yönelirse barotaksi pozitif, tersi durumda negatiftir. Verworn birçok barotaksi çeşidi tanımlar: *tigmotaksi* (dokunsal göçüm), *reotaksi* (akıntıyla göçüm) ve *geotaksi* (yere göçüm).

BAROTERAPİ a. Tıp. BASINÇ* TEDAVİSİ'nin eşanlamlısı.

BAROTRAVMATİZM a. (fr. *barotraumatisme*). Birdenbire oluşan ve yinelenen hava basıncı değişikliklerinin yaptığı lezyon. (Bu değişiklikler artarak [dalgıçlar, su altı kasalarında çalışan işçiler] ya da azalarak [havacılar, dağcılar] lezyonu oluşturabilir. Çevre havası ile organizmanın boşlukları arasındaki basınç değişikliklerinden ileri gelen lezyonlar en başta orta kulağı [orta kulak boşluğu ve östaki borusu] ve ender olarak da sinüsleri etkiler.) [Eşanl. BASINÇTRAVMASI.]

BAROTROP sıf. (fr. *barotrope*). Meteorol. Alt atmosferde düşey doğrultuda yer alan ve eşbasınç eğrileriyle eşsıcaklık eğrileri koşut olan bir yapı için kullanılır.

BAROTSELAND, Zambiya'nın batı kesiminde bölge; Rotseler'in (ya da Loziler) yaşadığı bir tarım alanıdır.

BAROZZİ (İacopo) → VİGNOLA.

BARQUİSİMETO, Venezuela'da kent, Lara eyaletinin merkezi, Merida sıradağlarının K.'inde 723 587 nüf. (1990). Caracas ve Maracaibo arasında sanayi merkezi (çimento, makine yapımı, besin). Kent, XVI. yy.'da bir altın madeninin (günümüzde tükenmiştir) yakınında geometrik bir plana göre kurulmuştur.

BARR (Alfred H.), amerikalı sanat tarihçi (Detroit 1902 - Salisbury, Connecticut, 1981). New York Modern sanat müzesi'nin ilk yöneticisidir (1929); daha sonra aynı müzede "koleksiyonlar müdürü" (1947-1967) olarak çalıştı. Bu kuruma büyük bir özgünlük kazandırdı (satın alma politikası, yeni bölümler açılması, vb.). Picasso ve Matisse üzerine önemli monografileri vardır.

Barr cisimciği, kanadalı anatomopatalog M. L. Barr (London, Ontario, 1908) tarafından 1949'da bulunan, çekirdek zarının iç yüzeyine ya da çekirdekçiğe yapışık kromatin tanesi. (Hücre bölünmesinin enterfaz evresinde etkinsizleştirilen bir X kromozomudur ve normal dişilerin hücrelerinde bulunur. Patolojik olarak, Turner sendromu görülen kadınlarda bulunmayabilir ya da Klinefelter sendromu görülen erkeklerde bulunabilir.) [Eşanl. CİNSELLİK KROMATİNİ.]

Barr testi, kişinin dış görünümüne bakılmaksızın, kromozomlarla belirli cinselliği saptamaya yarayan biyolojik muayene. Barr testi, ağız mukozası hafifçe kazınarak elde edilen hücreler üzerinde kolayca yapılabilir. İncelenen hücrelerin % 5'inden fazlasında Barr cisimciği bulunması kişinin dişi olduğunu, en az 200 çekirdekte bulunmaması erkek olduğunu gösterir. Spor yarışmalarına katılan bayan yarışmacıların gerçekten bayan olduğunu güvenilir biçimde saptamak için bu testten yararlanılır. Tıpta, cinsellik anormalliklerinin (özellikle yalancı erdişilik olayında) teşhisi için bu test, tam bir karyotiple tamamlanmalıdır.

BARRA (Raymond BARALLOBRE, **Ray**—denir), amerikalı dansçı ve bale yöneticisi (San Francisco 1930). Christensen kardeşlerin ve Vaganova'nın dersleriyle yetişti. Meslek yaşamına San Francisco Ballet'te başladı (1949), daha sonra American Ballet Theatre'a geçti. John Cranko yönetimindeki Stuttgart balesi'nde başdansçı oldu. Bir kazadan sonra dansı bıraktı, Stuttgart'ta bale yöneticiliğine getirildi. 1966'da Batı Berlin opera ve balesi'nde K. MacMillan'ın, 1970'te Frankfurt balesi'nde John Neumeier'in asistanı oldu. 1973-1978 arasında da Hamburg balesi'nde aynı görevi yürüttü. Dansçı olarak, *Onegin* (1965, J. Cranko'nun) ve *Las Hermanas* (1963, K. MacMillan'ın) adlı yapıtların prömiyerlerindeki başrol yorumları anılabilir.

BARRA adaları, Hebrides takımadasının güney kesiminde adalar topluluğu, İskoçya'nın batı kıyısı açıklarında. Havalimanı.

BARRAKPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın kuzey banliyösünde, Hugli kıyısında İngilizler'ce kuruldu; 96 900 nüf. Hipodrom.

BARRAKUDA a. Uzun gövdeli, sırt ve anal yüzgeci turnabalığınınki gibi geriye kaymış, altçenesi çıkıntılı, güçlü dişli ke-

Calvet müzesi

Paul **Barras**
Avy'nin yapıtı
Calvet müzesi, Avignon

Henry **Barraud**

Bernand

Jean-Louis **Barrault**
Böyle buyurdu Zerdüşt'te
Théâtre d'Orsay (Paris, 1974)

R. Kalvar-Magnum

Raymond **Barre**

miklibalık. (Çok yırtıcıdır, bütün balıkları parçalar; kendini tehlikede sandığında denize giren ya da dalan insanlara bile saldırmaktan geri kalmaz; boyu iki metreyi bulabilir. Bil. a. *Sphyraena barracuda;* iskarmozgiller familyası.)

BARRAKUDA, Atlas okyanusu sırtını dilimler biçiminde kesen fay zonlarından biri; Küçük Antiller'in K.'inden, Afrika B.'sındaki Yeşilburun havzasına uzanır.

BARRAL (Carlos), ispanyol yazar ve yayımcı (Barcelona 1928). Rilke'den çeviriler yaptı. Kendi şiirlerini *Usuras y figuraciones* (1973) adı altında topladı. 1950'den bu yana yayımcılık yaparak dünya kültürünün ülkesinde yayılmasında çok önemli bir rol oynadı ve aralarında Formentor'un da yer aldığı çok sayıda edebiyat ödülü kurdu. Anıları (*Años de penitencia* [1975)]; *Los años sin excusa* [1978] sürekli kendini arayan titiz bir bilincin ürünüdür.

BARRAMUNDA a. Avustralya'da yaşayan akciğerli balık. (Bil. a. *Neoceratodus forsteri;* boynuzdişligiller familyası.) [Eşanl. ÇELLEH]
—ANSİKL. Barramunda, uyuşuk, hepçil bir balıktır; boyu 1,8 m'yi, ağırlığı 50 kg'ı bulabilir. Su, solungaçlarıyla solumasına yetecek kadar oksijen içermiyorsa, akciğerleriyle su dışında soluyabilir. Queensland'ın göllerinde ve ırmaklarında yaşamaya alıştırılmıştır. Etinin lezzetiyle ünlüdür.

BARRANCABERMEJA, Kolombiya'da kent, Magdalena ırmağı kıyısında; 137 406 nüf. (1990). Petrol çıkarma ve arıtma; Cartagena'ya giden boru hattı.

BARRANCO a. Piroklastit ürünlerinden oluşmuş volkanik bir yapının yamaçlarını yaran oluk.

BARRANDE (Joachim), fransız yerbilimci (Saugues 1797 - Frohsdorf, Avusturya, 1883). Silures devrinden önce var olan faunayı ilk betimleyen yerbilimcidir. Bohemya yerbiliminin kurucusudur.

BARRANQUİLLA, Kolombiya'da liman kenti, Antiller denizi kıyısında, Atlántico yönetim bölgesinin merkezi, Magdalena'nın kıyısında ve ağzına yakın yerde; 900 000 nüf. (1990). Kolombiya dış ticaretinin büyük bölümünü gerçekleştiren ve ülkenin iç kesimine sık karayolu ağıyla bağlanan Barranquilla, hem yönetim ve bankacılık, hem de sanayi (petrol rafinerisi, kimya) merkezidir.

BARRAQUE (Jean), fransız besteci (Paris 1928 - *ay. y.* 1973). Jean Langlais ile armoni ve kontrapunto çalıştı, 1948'den 1951'e değin Olivier Messiaen'in analiz derslerini izledi. Nietzsche'nin şiirleri üzerine soprano ve çalgı topluluğu için bestelediği *Séquence* (ilk yapıtı) ile XX. yy. piyano müziğinin başyapıtlarından olan anıtsal *Sonate*'ı (1950-1952) bu dönemde besteledi. Pierre Schaeffer ile birlikte yaptığı çalışmaların ürünü, manyetik band için *Étude* (1954) adlı yapıtıdır. Hiçbir akıma bağlı olmayan Barraqué 1960'ta Hermann Broch'un beş kitaplık romanından esinlenerek dev bir yapıt tasarladı: *Mort de Virgile*. Bu diziden yalnız şu başlıkları taşıyan bölümler tamamlandı: 4 çalgı topluluğu ve 1 ses topluluğu için ... *Au-delà du hasard* (1960); soprano, vurmalı çalgılar ve piyano için *Chant après chant* (1966); soprano, 12 kişilik koro ve 31 çalgı için *le Temps restitué* (1968). Klarinet, vibrafon ve 6 çalgı topluluğu için *Concerto*'sunu (1968) da anmak gerekir. *Debussy* (1962) başlıklı bir de monografi yazdı.

BARRAQUER (Joaquín), ispanyol jeodezi uzmanı (San Felin de Guíxols 1834 - Barcelona 1906). Ispanya'da üçgenleme yoluyla yüzey ölçümünü ilk başlatanlardan biri ve gravimetri ölçümlerinin öncüsüdür.

Barraquer-Simons hastalığı, İLERLEYİCİ LİPODİSTROFİ'nin eşanlamlısı.

BARRAS (Paul,—*vikontu*), fransız siyaset adamı (Fox-Amphoux, Provence, 1755-Chaillot 1829). Yukarı Provence'lı, köklü bir ailedendi. Subay olarak katıldığı Hindistan seferinin ardından ordudan ayrıldı. Var bölgesinden Konvansiyon'a seçildi, İtalya ordusuna görevli temsilci olarak gönderildi; Toulon kuşatmasına katıldı ve Fréron ile birlikte, bu kuşatmayı izleyen sert bastırma hareketini yönetti. Paris'e geri çağrılınca yaşamından kaygıya düşüp Tallien ve Fouché ile birlikte 9 - Thermidor hareketine katıldı; ulusal muhafız kıtasının yardımıyla belediye binasında Robespierre ile arkadaşlarını ele geçirdi. 5 ekim 1795'te iç ordu başkomutanlığına getirildi ve yardımcılığına seçtiği Bonaparte ile birlikte, kralcıların Konvansiyon yönetimine karşı, ayaklanmasını bastırdı. 1794 yılı anayasasının yürürlüğe girmesiyle Directeur seçilince, Bonaparte'ı İtalya ordusu komutanlığına getirdi; 4 eylül 1797 hükümet darbesini kararlaştırdı. Devletin en önemli kişisi durumuna gelince, lüks ve debdebeli bir yaşama daldı ve çevresini hafifmeşrep kadınlarla doldurdu. Bunların arasında, Madame Tallien ile Joséphine de Beauharnais sivrildiler. 18-Brumaire darbesi üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Napoléon, onu önce göz hapsine aldırdı, daha sonra 1813'te Roma'ya sürgüne gönderdi. 1814'te Fransa'ya dönen Barras, Louis XVI'nın idamına karar verenlerden biri olduğu halde Restauration yönetimince rahat bırakıldı.

BARRAUD (Henry), fransız besteci (Bordeaux 1900). Paris'te Georges Caussade, Paul Dukas ve Louis Aubert'in öğrencisi oldu. Müzik yazarlığıyla besteciliği bir arada yürüttü. 1944-1948 arasında Fransız radyosu müzik yöneticiliği, 1948 -1965 arasında da ulusal program yöneticiliği yaptı. *La Farce de Maître Pathelin* (1938), *Lavinia* (1961) gibi hafif nitelikte birkaç yapıt dışında, ciddi konuları işlemeyi yeğledi: *le Mystère des saints Innocents* (oratoryo, 1947); Cervantes'ten yararlanarak *Numance* (1955) ve P. Claudel'in metni üzerine *Tête d'or* (lirik trajedi, 1979); Rimbaud'dan yararlanarak *Une saison en enfer* (1969), Dante'den yararlanarak *la Divine Comédie* (1973) ve *le Roi Gorgodane* (1979). Müzik yazıları da büyük ilgiyle karşılandı: *Berlioz* (monografi, 1955), *la France et la musique occidentale* (Fransa ve batı müziği) [1957], *Pour comprendre les musiques d'aujourd'hui* (Günümüz müziğini anlamak için) [1968], *Les Cinq Grands Opéras* (Beş büyük opera) [1972]. 1969'da ulusal müzik büyük ödülünü aldı.

BARRAULT (Jean-Louis), fransız tiyatro oyuncusu, oyun yönetmeni ve tiyatro yöneticisi (Le Vésinet 1910). Charles Dullin'in öğrencisiydi. Atelier topluluğunda oynadı (1931-1935). Étienne Decroux'nun pandomim derslerini izledi. Öncü anlayışta birkaç gösteri sahneledi (Cervantes'ten *Numancia*, 1937; Hamsun'dan *Açlık* [Sult], 1939). Comédie-Française'e girdi ve yönetmenlik yaşamında sürekli üzerinde durduğu yazarlardan biri olan Claudel'in oyunlarını sahneye koydu. Karısı Madeleine Renaud ile birlikte 1947'de kurduğu topluluk, 1956'ya dek Marigny tiyatrosu'nda, daha sonra da gezginci topluluk olarak çalıştı. Barrault, Théâtre de France'ın yöneticiliğini yaptı (1959 -1968); Théâtre d'Orsay'yi kurdu (1974 -1980). Bu süreç içinde klasikleri ve çağdaş yazarları (Beckett, Genet, Ionesco, Duras) yorumlayarak, gitgide "bedensel anlatıma" daha çok ağırlık veren, içsel nitelikte ve Artaud çizgisinde bir oyun dili geliştirdi. Bu dil üstüne düşüncelerini denemelerinde (*Réflexions sur le Théâtre*, 1949) ve anılarında (*Journal de bord*, 1961; *Souvenirs pour demain*, 1972) işledi.

Sinemada kendini kabul ettirdiği başlıca filmleri Marcel Carné'nin iki yapıtı *Drôle de drame* (1937) ve *les Enfants du paradis*'dir (1944).

BARRE (Raymond), fransız iktisatçı ve politikacı (Saint-Denis, Réunion, 1924). 1959'da ekonomi politik üstüne bir elkitabı yayımladı. 1976 ocağında, V.Giscard d'Estaing tarafından dış ticaret bakanlığına atanan R.Barre, 1976 ağustosunda J. Chirac'ın yerine, başbakanlığın yanı sıra iktisat ve maliye bakanlıklarını da üstlendi. 1978 martında yapılan genel seçimlerden sonra, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. 1981 mayısında, F.Mitterrand'ın cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, hükümet başkanlığından istifa etti. 1981 ve 1986 seçimlerinde milletvekili seçilerek parlamentoda yer aldı. 1988 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların ancak % 16,54'ünü alabildi ve bu yarışta üçüncü oldu.

BARRÉ (Martin), fransız ressam (Nantes 1924). Uzam, biçim ve zemin sorunlarının titiz bir incelemesine yönelen Barré, soyut araştırmalarında, boşluğa ve beyazlığa önem verdi, yalnızca birtakım çizgiler, taramalar ya da işaretlerden yararlanarak dayanak noktaları belirledi. 70'li yıllarda fotoğrafa dayanarak sürdürdüğü kavramsal deneylerde güttüğü amaç, gerçekliğin kurgusunu açıklığa kavuşturmak ve sanat yapıtının görüntüsel işlevini çözümlemektir.

Barré deneyi. Nörol. Piramidal sinir yolundaki bir lezyondan doğan belli belirsiz kas gücü yetmezliğini ortaya çıkarmak için başvurulan manevra: hasta yüzükoyun yatırılır, bacaklar dizden kıvrılarak dikeltilir, hastalığın bulunduğu yandaki bacağın düştüğü görülür.

BARREİRO, Portekiz'de kent, Lizbon'un karşısında, Tajo ırmağının güney kıyısında; 53 700 nüf. Lizbon'un sanayi banliyösü: metalürji, özellikle de kimya (gübre) sanayisi. Portekiz'in güneyine giden demiryollarının başlangıç istasyonu.

BAR-REKÛB, son Samal (Suriye) kralı (İ.Ö. 730-725'e doğr.).

BARREL a. Özellikle petrol ürünleri için kullanılan, yaklaşık 158,98 litre değerinde amerikan hacim ölçüsü (simge bbl).

Barré-Liéou sendromu, Barré ile öğrencisi Liéou'nun 1925-1928'de tanımladıkları sendrom. Çoğunlukla boyun artrozu olan kişilerde görülür; başağrıları, baş dönmesi, kulak uğultusu ya da gözlerin önünde bir sis tabakası varmış duygusu ile kendini belli eder. Bir boyun travmasının rolü (trafik kazası) çoğunlukla kabul edilmektedir, ama boyun artrozunun rolü genellikle tartışmalıdır. Barré -Liéou sendromu omurga atardamarını saran sempatik sinir ağının tahrişine bağlı olabilir.

BARRÊME KATI a. (*Barrême*'den, Fransa'da yerleşme birimi). Kretase sistemin bir katı. [Eşanl. BAREMİYEN.] (→ KATMANBİLİM.)

BARREN adaları, Mozambik boğazında adacıklar topluluğu, bağlı olduğu Madagaskar'ın batı kıyısı önünde.

BARREN GROUNDS, Kanada'nın kuzey kesimindeki tundraları belirten terim; daha özel olarak, Hudson körfezi ile Büyük Ayı gölü arasındaki bölge için kullanılır.

BARRES (Maurice), fransız yazar ve siyaset adamı (Charmes, Vosges, 1862 -Neuilly-sur-Seine 1923). Edebiyata bireyciliği, bencil bir aristokratçılığı amaç edinen ve bunu tek geçerli yaşama biçimi olarak gören romanlarla (*le Culte du moi* üçlüsünde yer alan *Sous l'oeil des Barbares* [1888], *un homme libre* [1889] ve *le Jardin de Berenice* [1891]) başladı. Daha sonra atıldığı siyasi hayatta Dreyfus'a, çağının ahlaksızlıklarına, düzensizliğine,

tüccar zihniyetine karşı cephe aldı ve özlediği seçkin sanatın izlerini başka ülkelerde, *Du sang de la volupté et de la mort* (1894) ile İspanya'da, İtalya'da, Yunanistan'da, *Un jardin sur l'Oronte* (1922) ile Doğu'da aradı. Daha sonraları benlik tutkusunun büyük boyutlarda bir benzeri sayılabilecek bir ulusal ve hıristiyan gelenekçiliğine yönelerek, "kolektif ruh" adını verdiği bir kavramda doğal, kültürel ve ırkçı kalıtımı birleştiren bir ideolojiyi savundu (*le Roman de l'énergie nationale: les Déracinés* [1897]; *l'Appel au soldat* [1900]; *Leurs figures* [1902]; *Colette Baudoche* [1909]; *la Colline inspirée* [1913]).

BARRETO (Francisco), portekizli kaptan (Faro 1520-Abisinya 1573). Hindistan valiliği yaptı (1555-1559). Elde ettiği parlak zaferlerin yanı sıra Camões'i Macao'ya sürgüne göndermesiyle de ünlüdür. 1569'da, Monomotapa İmparatorluğu'nun valiliğine atandı, bugün Mozambik'in bulunduğu yörede araştırmalar yaptı.

BARRETT (Elizabeth) → BROWNING (Elizabeth Barrett).

BARRETTA a. (ital. sözc.).Kilise görevlilerinin kullandıkları üç ya da dört köşeli takke. (Papazlar siyah, piskoposlar mor, kardinaller kırmızı renkli barretta kullanırlar.)

BARRİE, Kanada'da kent, Ontario'da, Simcoe gölünün kollarından birinin kıyısında, Toronto'nun K.'inde; 38 000 nüf.

BARRİE (*sır* James Matthew), iskoç yazar (Kirriemuir, Angus 1860 - Londra 1937). Bir dokumacının dokuzuncu çocuğudur. Edinburgh üniversitesi rektörlüğü yaptı. Londra'yı eleştiren (*Better Dead*, 1887), Lowlands köylülerini öven (*Auld Licht Idylls*, 1888; *A Window in Thrums*, 1889) ve annesine ağıtlar yakan (*Margaret Ogilvy*, 1896) yapıtlar yazdıktan sonra, *Tommy and Grizel* (1900), *Peter Pan in Kensington Gardens* (1904) ve *Peter Pan and Wendy* (1911) adlı kitaplarında, üstlerine aşırı biçimde düşülen çocukların düşlediği büyülü maceraları işleyerek, çocukluğun şiirsel evrenini dile getirdi. Oyunlarının kahramanı, her şeyi bilen genç anneler, çocuk yaştaki kadınlar her kuşaktan seyirciyi etkilediler (*The Admirable Crichton*, 1902; *What Every Woman Knows*, 1908; *A Kiss for Cinderella*, 1916; *Mary Rose*, 1920). *The Boy David* (1936) başarısızlığa uğradı.

BARRİENTOS (María), ispanyol şarkıcı (Barcelona 1884 - San-Juan-de-Luz 1946). 12 yaşında piyano, keman ve besteleme dallarında diploma almakla birlikte, meslek yaşamına 15 yaşında soprano olarak başladı. 1900-1907 arasında tüm Avrupa ve Amerika sahnelerinde büyük başarılar elde etti. Güzel sesini kullanmadaki ustalığı ve etkileyici kişiliğiyle efsaneleşti. Gerek konserlerde, gerek plaklarda Manuel de Falla'ya eşlik etti.

BARRİENTOS ORTUÑO (René), bolivyalı devlet adamı (Tarata, Cochabamba eyaleti, 1919 - Cochabamba yakınları 1969). Genç bir subayken 1953'te Ulusal devrimci hareket'e (Movimiento Nacional Revolucionario) katıldı ve ardından hava kuvvetleri komutanı oldu. 1962'de, Paz Estenssoro tarafından başkan yardımcılığına getirildi. Kasım 1964 hükümet darbesine katıldı ve general Ovando ile birlikte askeri cuntanın başına geçti. 1966'da cumhurbaşkanıyken, köylü milislerin desteğiyle partilerin ve sendikaların muhalefetini bastırdı; 1967'de "Che" Guevara'nın gerilla hareketine son verdi.

BARRİLİ (Anton Giulio), italyan yazar (Savona 1836-Carcare, Savona, 1908). Anılarını (*Con Garibaldi alle porte di Roma*, 1895) ve büyük ilgi toplayan çok sayıda tefrika roman yazdı (*Capitan Dodero*,1865; *L'elmo e l'edera* 1867).

BARRİNGTONİA a. (öz. a. *Barrington*'dan). Asya, Afrika ve Avustralya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç ya da ağaççık. (60'tan fazla tür; mersingiller familyası.)

BARRİOS (Justo Rufino), guatemalalı devlet adamı (San Lorenzo, Guatemala, 1835-Chalchuapa, Salvador, 1885). Bir süre avukatlık yaptı, sonra orduya girdi ve 1871'de, García Granados ile birlikte, tutucu Cerna hükümetini devirdi. 1873'te devlet başkanı oldu ve siyasal liderlerin desteğiyle, ömrünün sonuna kadar yönetimde kaldı.Tutucu muhalefeti tasfiye etti ve Kilise'ye saldırdı. "Reformcu" adıyla anılan liberal ve pozitivist önder Barrios, ülkesinin modern altyapısının da mimarıdır. Orta Amerika'nın birliğini, önce diplomasi, sonra da silah yoluyla yeniden kurmak istediyse de, Salvador'u istila ettiği sırada yenilerek öldürüldü.

BARRİOS (Eduardo), şilili yazar (Valparaíso 1884-Santiago 1963). Romanlarının kahramanları ruhsal zayıflıkları olan kişilerdir: aşırı duyarlı bir çocuk (*El niño que enloqueció de amor*, 1915), iradesiz bir adam (*Un Perdido*, 1917) ve en ünlü yapıtı *El hermano asno*'da (1922), içindeki şeytanların tutsağı olan fransisken bir keşiş. *Gran señor y rajadiablos* (1948), bir büyük çiftlik sahibinin yaşamı çevresinde Şili köy dünyasının son derece başarılı bir tablosunu çizer.

BARRİSTER a. (ing. sözc.). İngiltere ve İrlanda'da avukatlara verilen ad. (İskoçya'da ADVOCATE denir.)

BARRO obruğu, Meksika'da obruk, Sierra Madre dağlarının doğu kesiminde. 1972'de Association for Mexican Cave Studies (Meksika mağara çalışmaları derneği) üyelerinin taradıkları obrukta, büyük bir düşey kuyu (diklemesine 410 m) vardır.

BARROS (João DE), portekizli yazar (Viseu, 1496'ya doğr. - Ribeira, Pombal yakınında, 1570). Doğu ticaret işleri başkanıydı. Portekiz denizciliği ve sömürgeciliğinin tarihi ansiklopedisi *Décadas da Ásia*'da (1552-1615) ve Portekiz dili üzerine yazdığı dilbilgisi kitabında (1540) Rönesans düşüncesinin en iyi temsilcilerinden biri olduğu görülür.

BARROS ARANA (Diego), şilili tarihçi ve diplomat (Santiago 1830 - *ay. y.* 1907). 1863'te Santiago üniversitesi'nde dekan oldu; daha sonra, Arjantin elçiliği (1876 -1878) ve Şili üniversitesi'nde rektörlük yaptı (1893-1897). Latin amerikalı tarihçilerin en büyüklerinden biridir. Başlıca yapıtları: *Historia general de la independencia de Chile* (Şili bağımsızlık genel tarihi) [1854-1858]; *Historia de la guerra del Pacifico* (Pasifik savaşı tarihi) [1880-81]; *Historia general de Chile* (Şili genel tarihi) [1884-1902].

BARROSO (Miguel DE), ispanyol ressam (Consuegra, Castilla la Nueva, 1538 -El Escorial 1590). Becerra'nın öğrencisiydi, 1589'da Felipe II tarafından saray ressamlığına atandı. Çalışmaları arasında en önemlileri, Escorial manastırı avlusunun köşelerinden birini süsleyen resimlerdir (*Ruhülkudüs* [La Pentecostes] ve *Uruç* [La Ascensión]).

BARROT (Odilon), fransız siyaset adamı (Villefort, Lozère, 1791 - Bougival 1873). Meşrutiyet yanlısıydı. Temmuz monarşisi döneminde reformcu bir muhalefet akımını yönetti. Şölenler* kampanyasına katılarak, istemeden krallığın düşürülmesine katkıda bulundu. Az sonra Louis Napoléon safına katılarak adalet bakanlığı görevini kabul etti ama, kısa bir süre sonra bu görevi bırakarak orléansçı muhalefet safına döndü. 4 eylül 1870'ten sonra, Thiers tarafından danıştay başkanlığına getirildi.

BARROW a. (ing. *barrow*, tümülüs). İngiliz arkeologlarının, tümülüslere ya da altında mezar bulunan tümseklere verdikleri ad.

BARROW, Alaska'nın kuzey kıyısında köy, *Barrow burnu* yakınında; 2 300 nüf. (büyük bölümü eskimo). Havaalanı. Turizm.—Yakınında, petrol ve doğal gaz yatakları.

BARROW, İrlanda'nın güney-doğu kesiminde ırmak, Carlow'dan geçer ve uzun bir haliçle (Waterford Harbour) Atlas okyanusu'na dökülür; 150 km.

BARROW (Isaac), ingiliz matematikçi ve tanrıbilimci (Londra 1630- *ay. y.* 1677). Cambridge üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Sonsuz küçükler hesabının bulunmasında rol oynadı. Eğri teğetlerinin tanımlanmasında geometrik bir yöntem buldu ve teğetler problemi ile alan hesaplarının evrik problemi arasındaki ilişkiyi formülleştirdi. Optik alanında, teleskoplarda görüntü oluşması probleminin kuramsal çözümünü buldu. 1669'da kürsüsünü Newton'a devretti.

BARROW adası, Avustralya'ya bağlı ada, Batı Avustralya kıyısı açığında. Petrol yatağı.

BARROW boğazı, Arktika takımadalarında deniz kanalı, Somerset adasının K.'inde.

BARROW-IN-FURNESS, Büyük Britanya'da liman kenti, İrlanda denizi kıyısında; 73 800 nüf. Tersaneler (atom denizaltıları); eczacılık ürünleri, ayakkabı yapımı, hazır giyim sanayisi, kâğıt sanayisi.

BARRY, Büyük Britanya'da liman kenti, Wales bölgesinde, Bristol kanalı kıyısında, Cardiff'in G.'inde; 42 000 nüf. Sayfiye merkezi. Petrokimya sanayisi. Muz dışalım limanı.

BARRY (James), irlandalı ressam ve gravürcü (Cork 1741-Londra 1806). Burke'nin himayesinde kendi kendisini yetiştiren Barry, Reynolds'un hayranıydı, 1766'da İtalya'ya gitti ve beş yıl kaldı. İngiltere'ye dönüşünde, Krallık akademisi'ne seçildi (1773), sonra profesörlüğe atandı, ama hırçınlığı ve alınganlığı yüzünden, 1799'da bu işten uzaklaştırıldı. Özellikle bir tarih ressamı olan Barry, yüceliğe erişmeyi amaçlayan antik konular işleyerek yeniklasikçiliğe ve önromantizme yakınlaşır. (Londra, Nottingham, Sheffield müzeleri.)

BARRY (Jeanne BÉCU,—*kontesi*), Louis XV'in gözdesi (Vaucouleurs 1743 - Paris 1793). Bir terzi kadının evlilik dışı doğmuş kızı olduğu sanılan Jeanne Bécu, çok genç yaşta Paris'e yerleşerek kont Jean du Barry'nin metresi oldu. Kont, genç kadının krala metres olmasını sağlamak için, onu kardeşi Guillaume ile evlendirdi (1768). 1769'da, resmen kralın gözdesi olan Barry kontesi, Pompadour markizinin aksine, büyük çapta bir siyasi rol oynamaya pek istekli görünmedi. Hasta olan ve aşırı dinci hizbin baskısı altında kalan Louis XV, 1774'te gözdesini üzülerek saraydan uzaklaştırmak zorunda kaldı. Devrimden sonra, göçmenlerin hizmetinde çalışmaya başladı ve sık sık İngiltere'ye gitti. 1793'te tutuklanarak Cumhuriyet'e karşı komplo kurmakla suçlandı, devrim mahkemesince ölüme mahkûm edildi ve 8 aralıkta giyotine gönderildi.

BARRY (*sir* Charles), ingiliz mimar (Londra 1795 - *ay. y.* 1860). 1834'teki yangından sonra, eski Westminster şatosunu, parlamentonun kullanımı için yenigotik üslupta inşa etti. — Oğlu ve öğrencisi EDWARD MİDDLETON (Londra 1830 - *ay. y.* 1880) Covent Garden tiyatrosu'nu yaptı (1858).

BARRY (Martin), ingiliz fizyoloji bilgini (Fratton, Portsmouth yakınında, 1802 -Suffolk'ta 1855). Edinburgh'da hekimlik yaptı; o zamana kadar az bilinen hayvan embriyon oluşması üzerine araştırmalarda bulundu. Memelilerde yumurtanın ve embriyonun gelişimini anlattığı ve ilk ola-

Larousse

Maurice **Barrès** (1910'da)

Giraudon

Barry kontesi
Mme Vigée-Lebrun'un bir portresinden ayrıntı
özel kol.

Lauros-Giraudon

Jean Bart
Tito Marzocchi di Belluci'nin bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

Donner-St.-Louis

Karl Barth

rak, Falloppio kanalında, yumurtanın değişik durumlarını gösterdiği *Researches in embryology* adlı yapıtını 1839'da yayımladı.

Barry Lyndon (*The Luck of Barry* Lyndon Esq.), W.M. Thackeray'nin tefrika romanı (1844). S. Kubrick tarafından sinemaya uyarlandı (1975); konusu macera ve para peşinde koşan bir dolandırıcı serserinin yaşamöyküsüdür.

BARRYMORE, amerikalı tiyatro ve sinema oyuncuları ailesi, **Blythe**'ler. — Herbert **Blythe** (Agra 1847 - öl. 1905), tiyatro oyuncusu Georgiana Emma Drew ile evlendi, **Maurice Barrymore** takma adını aldı. Üç çocuğu oldu: Lionel, Ethel ve John. — LIONEL (Philadelphia 1878 -VanNuys, Kaliforniya 1954) tiyatroda ünlendi (*Peter Ibbetson*, 1917); 1909'da, Griffith'in *Friends* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. 1926'da Hollywood'a yerleşti, birçok filmin ve bu arada *Madame X*'in (1929) yönetmenliğini yaptı. Daha sonra, *A Free Soul* (1931), *Öldürdüğüm adam* (1932), *Grand Hotel* (1932), *Night Flight* (1933) *David Copperfield* (1935), *Duel in the Sun* (1947), vb. gibi filmlerde oynadı. — ETHEL (Philadelphia 1879 - Hollywood 1959) tiyatroda ünlendi: *The Constant Wife* (1927), *The Corn is Green* (1940). Ayrıca, birçok filmde oynadı. — JOHN (Philadelphia 1882 - Hollywood 1942) 1903'te tiyatroya, 1913'te sinemaya başladı. Ama tiyatro oyunculuğu ağır bastı: Londra'daki Hamlet yorumuyla (1926) büyük başarı kazandı. Hollywood'da pek çok film çevirdi ve özellikle *İki yüzlü adam* (Dr. Jekyll and Mr. Hyde) [1920], *Sherlock Holmes* (1922), *Don Juan* (1926), *Rasputin* (1932) rollerinde oynadı. 1936-1938 arasında *Bulldog Drummond* dizisinde rol aldı.

BARS komitatı, Trianon antlaşması (1920) ile Çekoslovakya'ya bağlanan eski Macaristan komitatı.

BARSACQ (Andre), fransız sahneye koyucu, dekoratör ve tiyatro yöneticisi (Feodosia, Kırım, 1909 - Paris 1973). Leon Bakst'ın damadı. Dullin için çizdiği *Volpone* (1928) oyununun dekorlarıyla tanındı. Jean Dasté ve Mourice Jacquemont ile birlikte Compagnie des Quatre - Saisons topluluğu'nu kurdu (Gozzi'nin *le Roi cerf* [Re Corve e Turandot, 1937] adlı yapıtı), Anouilh'in en gözde sahneye koyucusu oldu. 1940'ta Atelier tiyatrosu yöneticiliğine getirildi.

BARSAK a. Marangl. Bir lambride, iki parça arasına, genellikle kirişe yerleştirilen kontrplak, masif, formika ya da metal parçası; dilimler arası boşluğu ayarlamaya, kapatmaya ve birleştirmeye yarar.

BARSAK → BAĞIRSAK.

BARSAM a. Balıkç. VARSAM'ın eşanlamlısı.

BARSANTİ (Eugenio), italyan fizikçi ve matematikçi (Pietrasanta 1821 - Liège 1864). 1843'ten başlayarak tek başına, 1849'dan sonra C.F. Matteucci ile "Volta tabancası"nın mekanik ve termik etkilerini inceledi. Patlamalı motor yapımı bu incelemelerden kaynaklandı: bu konuda 1853'te sunulan ilk bildiri, ancak on yıl sonra yayımlandı. 1854'te bir ingiliz patenti alındı, ancak italyan mucitler kendi sistemlerini sanayiye uygulamadan önce, Lenoir (1860), adından da Otto ve Langen (1867) motorları piyasaya çıktı.

BARSBAY (El-Melikü'l-Eşref) [öl. 1438], Mısır Memlukları sultanı (1422-1438), Çerkez Memlukları hanedanından. Sultan Berkuk'un kölesiydi. Sultan Tatar tahta geçince, onu azat edip oğlunun atabeyliğine getirdi. Ancak Barsbay, Tatar'ın ölümünden sonra on yaşında tahta çıkan Muhammet'i tahttan indirip yerini aldı (1422). Önce, Canıbek'in başlattığı ayaklanmayı bastırdı, Mısır gemilerine saldıran korsanların barındığı Kıbrıs'ı almak için gönderdiği kuvvetler, kral Janus'u tutsak ederek Mısır'a getirdiler (1426). Ardından Dulkadıroğulları, Akkoyunlular ve Ramazanoğulları'na karşı başarılı seferler düzenledi. Ancak, bazı maddelerin satışını sınırlayıp, bazılarının da ticaretini kendi tekeline alması sonucunda ülke ekonomisi önemli ölçüde sarsıldı.

BARSEBACK, İsveç'te kent, Malmö'nün K.'inde. Nükleer santral.

BARSİ, Hindistan'da (Maharaştra) kent, Şolapur'un K.-K.B.'sında; 62 400 nüf.

BARSİLLER, V-VIII. yy'lar arasında yaşamış bulgar türk boyu. VI. yy.'dan itibaren Doğu Gürcistan'da, Hazar denizi'ne dökülen Sulak ve Terek ırmakları arasında yaşadılar. Sonraları Orta Volga bölgesine yerleştiler. Bazı doğubilimciler, Barsiller'in soyca türk olmayıp Hunlar döneminde (II.-IV. yy.) türkleştiklerini öne sürerler. IX. yy.'dan sonra izlerine rastlanmıyor.

BARSİNGHAUSEN, Federal Almanya'da (Aşağı Saksonya) kent, Hannover'in G.-B.'sında; 32 900 nüf. Hazır giyim.

BARSİPPA, yun. **Borsippa**, günümüzde Birs Nimrud (Irak), Babil'in güneyinde tanrı Nabu'ya adanmış kent. Tanrı Nabu'nun bu kentte Ezida adlı bir tapınağı bulunuyordu. İlk kez Hamurabi yasalarında adı geçen bu kent, Babil ile aynı akibete uğradı. Nabukodonosor tarafından yeniden yaptırılan (VI. yy.) *ziggurat*'ı, uzun süre Babil kulesi sanıldı.

BAR-SUR-AUBE, Fransa'da *arrondissement* merkezi; Aube'un doğusunda 7 422 nüf. XII. yy. sonundan kalma St. Pierre kilisesi (XIV. yy.'dan kalma ahşap dış galeri; XIV.-XVI. yy.'lardan kalma heykeller).

BARŞAY (Rudolf), rus viyolacı ve orkestra yöneticisi (Labinsk, Krasnodar yakınında, 1924). Moskova'da Borisovskiy'in öğrencisi oldu, solocu olarak müzik yaşamına 1945'te başladı. Moskova filarmoni dörtlüsü'ne (bugün Borodin dörtlüsü), sonra da Çaykovskiy dörtlüsü'ne katıldı. 1955'te Moskova Oda orkestrası'nın yöneticiliğine getirildi. Sağlam bir müzik kültürü olan Barşay, J.-S. Bach'ın *Das musikalische Opfer* ve *Füg sanatı* (Die Kunst der Fuge) adlı yapıtlarının ve birçok başka yapıtın transkripsiyonunu yaptı.

BARŞÇİNA, köylünün derebeyi hesabına yapmak zorunda olduğu angarya iş anlamına gelen rusça sözcük.

■ **BART** (Jean), fransız korsan (Dunkerque 1650 - *ay. y.* 1702). Daha 12 yaşında deniz yolculukları yapmaya başladı. İngiliz -Hollanda savaşı boyunca Ruyter'in donanmasında görev aldı (1666-67). Hollanda savaşı sırasında dört yılda elliden fazla gemi ele geçirdi. 1679'da krallık donanmasında deniz yüzbaşısı olan Bart, Berberiler'e karşı savaştı. 1689'da firkateyn kumandanı oldu, 1694'te buğday yüklü 130 gemiden oluşan bir Hollanda konvoyuna saldırdı, amiral gemisini hücumla zapt edip bütün konvoyu yedeğinde Dunkerque'e getirdi. Louis XIV ödül olarak ona asalet beratları verdi. 1696'da, Hollandalılar'a karşı büyük bir zafer kazandı, seksenden fazla ticaret gemisini ele geçirdi ya da yaktı. 1697'de filo kumandanlığına yükseltildi.

BART (John), amerikalı yazar (Cambridge, Maryland, 1930). Romanları, insanlık durumunun saçmalığı üzerine parodili bir labirent ve bitmek bilmeyen bir çeşitleme oluşturur: *The Floating Opera*'da (1956) intiharı düşünen bir adam, geçmiş yaşamını gözünün önünden geçirir; *The And of the Road* (1958), kararsızlık üzerine bir incelemedir; *The Sot - Weed Factor* (1960), koloni dönemi Maryland'iyle ilgili serüven anlatılarını taklit eder; *Giles Goat -Boy*'da (1966), keçiler arasında büyümüş bir adam, bir keçinin gözüyle modern dünyanın bir değerlendirmesini yapar. *Chimera*'da (1972), yazar, roman tasarımının sorunlarını belirlemek amacıyla alegoriye başvurur. *Lost in the Funhouse* (1968) ise deneysel hikâyelerden oluşur.

BARTALİ (Gino), italyan bisiklet yarışçısı (Ponta a Ema, Floransa, 1914). On yıl arayla (1938 ve 1948) iki kez Fransa turu'nu, üç kez İtalya turu'nu (1936, 1937 ve 1946), iki kez İsviçre turu'nu (1946 ve 1947), üç kez Lombardia turu'nu (1936, 1939, 1940) ve dört kez Milano-San Remo yarışı'nı (1939, 1940, 1947, 1950) kazandı.

BARTAS (Guillaume DE SALLUSTE, — *senyörü*), fransız şair (Montfort, Auch yakınları, 1544 - Condom 1590). Calvinci protestandı. Kendisine İskoçya ve Danimarka'da diplomatik görevler veren Henri de Navarre'ın hizmetine girdi. Çağının bilimsel bilgilerini kucaklayan evrensel bir katalog niteliğindeki başlıca yapıtı *La Semaine*'de (1579), Tanrı'nın tasarısındaki ululuğu kanıtlamaya çalıştı. Birçok yeni sözcükler, söz hokkabazlığına kadar vardırılan ses ve ritim taklitleri, belirgin eğretileme merakıyla bu yapıt, barok edebiyatın en olgun örneklerinden biridir ve Milton ile Goethe'yi etkilemiştir.

BART-CİSİNSKİ (Jakub), alman şair (Kukow, bugün Panschwitz-Kuckau, aşağı Lusats, 1856-Ostro Kamenz yakınında 1909). Sorab diliyle yazdığı yapıtlarında Lusats kültürünü savundu (*Kniha Sonettow*, 1884).

BARTEL (Kazimierz), polonyalı siyaset adamı (Lwów 1882 - *ay. y.* 1941). Lwów politeknik okulu'nda profesörlük yaptı. Diyet meclisi'nde milletvekili, 1926-1930 arasında beş kez başbakan oldu. Gestapo tarafından kurşuna dizildi.

BARTELS (Adolf), alman yazar (Wesselburen 1862 - Weimar 1945). Şiirler, tarihi romanlar ve dramlar (*Martin Luther*, 1903), yazdı. Yahudi düşmanı görüşleriyle, Hitler dönemi edebiyatı üzerinde bir ölçüde etkili oldu.

BARTENSTEİN (Johann Christoph VON), avusturyalı hukukçu ve diplomat (Strasbourg 1689 - Viyana 1767). İmparator Karl VI ve Maria-Theresa'nın danışmanı olarak 1713 Pragmatische Sanktion'unun onaylanmasıyla sonuçlanan görüşmelere katıldı.

BARTH, alman kâşif ve coğrafyacı (Hamburg 1821 - Berlin 1865). 1850'de Richardson ve Overweg ile birlikte Trablus'tan yola çıkarak Büyük Sahra'yı aştı ve Çad gölüne ulaştı. Keşif gezisine, tek başına, güneye ve Benue'ye, sonra Orta Nijer'e doğru devam etti. Oradan Tumbuktu'ya vardı ve buraya ayak basan ilk avrupalı oldu. 1854'te doğuya doğru geri döndü ve 1855'te Büyük Sahra'yı bir kere daha geçti. Derlediği çok sayıda belge ve gözlemlerindeki isabetle Barth en büyük Afrika kâşiflerinden biri sayılır.

BARTH (Theodor), alman siyaset adamı (Duderstadt, Westfalen, 1849 -Baden-Baden 1909). Reichstag'da milletvekiliyken (1881-1903), Liberal radikal parti'nin (*freisinnige Partei*) liderlerinden biri haline geldi. Ticarette serbest mübadele yanlısı olduğu için, koruyucu gümrük tarifelerinin kabulü üzerine hükümetten ayrıldı (1902) ve bundan sonra büyük sosyal reformların savunuculuğunu yaptı.

BARTH (Paul Basilius), isviçreli ressam (Basel 1881 - Riehen, Basel yakınında, 1955). Cézanne'ın etkisini taşıyan renkli peyzajlar, portreler, natürmortlar yaptı.

BARTH (Karl), isviçreli protestan tanrıbilimci (Basel 1886 - *ay. y.* 1968). Bonn Üniversitesi'nde profesördü; 1935'te Hit-

ler hükümetince görevinden alındı. İsviçre'ye giderek oradan bu hükümete karşı protestan direnişini destekledi. 1962'ye kadar Basel Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Calvinci çizgideki öğretisi, protestanlığın ve katolikliğin diğer kollarına da tümüyle açıktı. Öğretisinin belirgin özelliği, İncil'e köklü bir dönüşten yana olmasıdır. Bu nedenle, İncil öğretiminin ve Kilise'nin siyasal nüfuzunun yeniden canlandırılmasını amaçlayan Barth'ın tanrıbilimi, liberalizm, laiklik, tarihselcilik, nasyonal sosyalizm, hümanizm gibi, modern çağda görülen, İncil'den sapmaları reddeder. Karl Barth'a göre, Kilise'nin tarihsel görevine bağlı kalabilmesi, ancak her türlü kudret arzusundan vazgeçmesiyle olanaklıdır; çünkü Kilise kendisi için değil, başkaları için vardır, kurtarıcı bir Söz'ün hizmetindedir. Tanrı ile yeni bir ilişkinin ve adaletin hüküm süreceği bir insan topluluğunun kurulması onun varlık nedenidir. Barth'ın günümüz hıristiyan dünyasının tümü üzerinde düşünsel ve dinsel etkisi çok büyük oldu. Bu büyük protestan tanrıbilimcinin en önemli yapıtı, *Kirchliche Dogmatik* (Kilise dogmaları) [1932-1967] adını taşır.

BARTHELEMY (*rahip* Jean-Jacques), fransız yazar ve nümismat (Aubagne 1716 - Paris 1795). *Le Voyage du jeune Anacharsis en Grèce au IVe siècle de l'ère vulgaire* (1788) adlı yapıtında, eskiye dönüş modasını ve derin bilgisini ustaca kullanarak geçmişe ve uzak ülkelere büyük özlem duyan geniş okuyucu kitlesinin gönlünü fethetmesini bildi. Yapıt, Atina ve Doğu Akdeniz'deki günlük yaşamı, felsefi ve edebi kısa açıklamalarla anlatır, ayrıca bir indeks ve çeşitli fihristler verir. Kralın madalya muhafızı olan (1753) J.-J. Barthélemy, madalya koleksiyonlarının sayısını artırdı ve yeni bir sınıflandırma sistemi buldu. (Fr. Akad. üyesi, 1789.)

BARTHÉLEMY (René), fransız fizikçi (Nangis 1889 - Antibes 1954), televizyonun Fransa'daki yaratıcılarından biri. Elektrik yüksek okulu'nu bitirerek mühendis oldu. Önceleri ölçüm aygıtlarının yapımı ve radyofoni ile ilgilendi. Birinci Dünya savaşı sırasında vericiler kurdu ve Eiffel kulesi radyo istasyonunun kurulmasında çalıştı. Daha sonra televizyonla ilgilendi, Montrouge deneysel merkezi'nin baş mühendisliğine getirildi. İngiliz Baird'in aygıtını geliştiren Barthélemy'ye 1935'te düzenli televizyon yayını yapma görevi verildi. Aynı yıl, ekrandaki satır sayısını 90'dan önce 180'e, sonra 240'a yükseltti; kırpışmayı önlemek için girişik analiz yöntemini gerçekleştirdi. İkinci Dünya savaşı sırasında, radar üzerine araştırmalar ve televizyon için geliştirilmiş bir tüp olan *isoscope*'un yapımıyla çalışmalarını sürdürdü.

BARTHELEMY-SAİNT-HİLAİRE (Jules), fransız filozof ve siyaset adamı (Paris 1805 - *ay. y.* 1895). Restauration döneminde gazetecilik yaptı, Collège de France'ta profesör oldu (1837). 1848'de geçici hükümetin genel sekreterliğini yaptı, Seine-et-Oise'dan Kurucu meclis'e, sonra da Yasama meclisi'ne milletvekili seçildi. Napoleon III döneminde, 1869'a kadar hiçbir görev almadı. 1869'da yeniden Seine-et-Oise'dan milletvekili seçildi. 1871'de Ulusal meclis üyesi oldu, merkez sol kanatta yer aldı. 1875'te hayat boyu senatörlüğe, sonra da dışişleri bakanlığına atandı (Jules Ferry hükümeti, 1880-81); Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesi için çaba gösterdi ve Barlo antlaşması'nı imzaladı.

BARTHELME (Donald), amerikalı yazar (Philadelphia 1932). Grimm'in *Pamuk prenses* masalının parodisi olan *Snow White* (1967) adlı bir romanda ve *Come back Dr. Caligari*'den (1964), *Great Days*'e (1979) kadar uzanan ve bu arada bazıları çarpıcı bir özelliğe parmak basan bir dizi hikâyede tüketim toplumunun ideolojik ve kültürel uyarsızlıklarını ele alarak bunları alaylı bir biçimde işledi.

BARTHES (Roland), fransız eleştirmen (Cherbourg 1915 - Paris 1980). Saussure ile Bloomfield'in dilbilimiyle yapısal antropolojiden esinlenen, daha sonraları da Lacan'ın psikanalizinden etkilenen yapıtlarında (*le Degré Zéro de l'écriture*, 1953) edebiyatla iktidar arasındaki bağıntıları inceledi. Sosyal bir iletişim aracı olmanın getirdiği bozunmalardan arınmış yansız bir dil düşüncesini, Collège de France'ın semiyoloji (göstergebilim) kürsüsünde verdiği açılış dersinde de (1977) açıkladı ve çağdaş toplumun özellikleriyle mitlerinin çözümlenmesine (*Mythologies*, 1957; *le Système de la mode*, 1967), bir edebiyat biliminin koşullarının hazırlanmasına (*Sur Racine*, 1963; *Critique et Vérité*, 1966), yazılabilirlik ve okunabilirlik kavramlarının (*S/Z*, 1970) ve özgür bir göstergeyazınbiliminin ortaya konmasına (*l'Empire des signes*, 1970) ve bütünsel bir dil ile, özerk bir evrenin yaratılmasına yönelik bir yapıt retoriğinin özümlenmesine (*Sade, Fourier, Loyola*, 1971) esin kaynağı oldu. *Roland Barthes par Roland Barthes* (1975) adlı çalışmada, kendini adadığı eleştiri uğraşının arkeolojisini temellendirirken, *Le Plaisir du texte*'te (1973) edinilen tüm bilgileri bedene ve arzuya göndermeler yaparak, yeniden kurdu. *Fragments d'un discours amoureux*'de (1977), söyleşmeli kurama yaklaşırken, *la Chambre claire*'de (1980), fotoğraf sanatını inceleyerek uzam ve zaman arasında yeni bir bağıntı kurmaya çalıştı. Barthes' ın ölümünden sonra yayımlanan yapıtları: *Le Grain de la Voix* (1981), *L'Obvie et l'obtus* (1982), *Le Bruissement de la langue* (1984), *L'Aventure sémiologique* (1985).

BARTHOLD (Vasiliy Vladimiroviç), rus doğubilimci ve türkolog (Petersburg 1861 - *ay. y.* 1932). Petersburg Üniversitesi doğu dilleri fakültesi'ni (1891) bitirdi, Almanya'ya gönderildi. O dönemin ünlü doğubilimcilerinin (Müller, Nöldeke) derslerini izledi. İslam tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından yazılan kaynakları yerinde incelemek için Türkistan'a gitti, kazılara katıldı. Birçok eski Türkistan kent ve kasabalarının yerlerini buldu. Petersburg Üniversitesi doğu dilleri ve tarihi fakültesi'nde profesör adayı oldu (1896), islam ve türk tarihi dersleri verdi. "Moğol istilası devrinde Türkistan" adlı teziyle doktor (1900), daha sonra, aynı üniversitede Orta Asya islam ve türk tarihi profesörü oldu (1901). Rusya Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1913). İstanbul Darülfünun Türkiyat enstitüsü'nün çağrısı üzerine İstanbul'a gelerek (1926), Orta Asya türk tarihi üzerine on iki ders verdi. Bu dersler türkçe olarak yayımlandı: *Orta Asya türk tarihi hakkında dersler* (eski harflerle türkçe çevirisi, 1927; yeni harflerle türkçe çevirisi, 1975). Başlıca yapıtları: *Moğol istilası devrinde Türkistan* (2 cilt, 1898, 1900), *Yedisu tarihi taslağı* (1898), *Türkistan'ın sulama tarihi* (1910), *Türkistan'ın kültür tarihi* (1911), *İslam* (1918), *İslam medeniyeti* (1918, türkçe çevirisi 1940), *Uluğ Bey ve zamanı* (1918, türkçe çevirisi 1930), *İslam dünyası* (1922), *Türkistan tarihi* (1922; yeni bas. 1981), *Ali Şir Nevai ve siyasi hayatı* (1927).

BARTHOLDİ (Frédéric Auguste), fransız heykelci (Colmar 1834 - Paris 1904). Mimarlık eğitimi gördü, anıtsal yapıtlar verdi. En ünlüleri: *Aslan* (Belfort, taştan, 1880) ve demir iskeleti Eiffel tarafından planlanmış olan *Dünyayı aydınlatan özgürlük* (New York, bakır ve demir, 1886) [Colmar'da doğduğu evde müze açılmıştır].

BARTHOLİN (Caspar), danimarkalı hekim (Malmö, Skane, 1585 - Sorø, Seeland adası, 1629). Padova, Wittenberg ve Kopenhag üniversitelerinde tıp okuttu. 1618'de Kopenhag Üniversitesi rektörlüğüne getirildi. — Oğlu THOMAS (Kopenhag 1616 - Hagested 1680), sırasıyla Kopenhag'da anatomi profesörü (1648), üniversite kütüphanecisi (1671) ve devlet danışmanı oldu (1675). Kendisine ün kazandıran birçok anatomi eseri yayımladı. — ERASMUS (Roskilde 1625 - Kopenhag 1698), öncekinin kardeşi, Kopenhag'da tıp ve matematik profesörü oldu. Tıp bilimine yaptığı başlıca hizmeti "İzlanda spatı" (bir çeşit kalsit) üzerine yaptığı çalışmadır. Erasmus Bartholin, 1699'da bu mineralin ürettiği ışık demetinin ikili kırılmasını gözledi ve descartesçı ışık kuramını temel alarak bunun bir açıklamasını yapmaya çalıştı.

Bartholin bezleri. Anat. Apış arasında dölyolunun ağzında her iki yanda bulunan salgı bezleri. (Bunlar açık renkte, kaygan bir sıvı salgılayarak cinsel ilişki sırasında dölyolunu kayganlaştırmaya yarar.)

BARTHOLOMÉ (Paul Albert), fransız heykelci (Thiverval 1848 - Paris 1928). Hüzünlü ya da ölümle ilgili konulara yöneldi: *Ağlayan kız* (1892), *Dua eden kız* (1894); en ünlü yapıtı, Père-Lachaise (Paris) mezarlığındaki *Ölülere anıt*'tır (1899).

BARTHOLOMEW (John George), ingiliz haritacı ve yayımcı (Edinburgh 1860 - Sintra, Portekiz, 1920). İki cildi yayımlanan büyük bir fiziksel coğrafya atlası hazırladı: *Atlas of Meteorology* (Meteoroloji atlası) [1899] ve *Atlas of Zoogeography* (Hayvan coğrafyası atlası) [1911]. — Oğlu, JOHN (1908-1962), *Times Atlas of the World*'ü (Dünya Times atlası) [5 cilt, 1955-1958 arasında] yayımladı.

BARTHOU (Louis), fransız siyaset adamı (Oloron-Sainte-Marie 1862 - Marsilya 1934). Avukatlık yaptı, milletvekili oldu (1889); Dupuy (1894-95), Méline (1896-98), Clemenceau (1906-1909) ve Briand (1909-10) kabinelerinde bakanlık yaptı. Mart-aralık 1913'de başbakan oldu ve sosyalistlerle radikallerin muhalefetine karşın Almanya'dan öç almak için tasarlanan ve askerlik süresini artıran *üç yıl* yasasını meclise kabul ettirdi. 1921-1934 arası çeşitli hükümetlerde yer aldı. Ateşli bir Küçük antant yanlısı olarak, alman tehlikesi karşısında Fransa'nın, Orta Avrupa'daki küçük devletlerle ilişkilerini yeniden sıkılaştırmak ve özellikle Sovyetler ile ittifak kurmanın yollarını arayarak uluslararası bir güvenlik sistemi oluşturmak için çalıştı. Yugoslavya kralı Aleksandr I'i karşılamak için gittiği Marsilya'da, krala karşı düzenlenen suikastte öldü (Fransız akademisi üyesi, 1918).

Psenny-Gamma

Roland Barthes (1980'de)

Frédéric Auguste **Bartholdi**'nin yapıtı *Dünyayı aydınlatan özgürlük* sanatçının Paris'teki atölyesinde montaj sırasında (1883)

Bartın'dan genel görünüm

Béla **Bartok** yağlıboya tablo ressamı belli değil

BARTIN (74), Karadeniz bölgesinin batı bölümünde il; Zonguldak ile Kastamonu illeri arasında; 205 834 nüf. (1990); 2 140 km²; merkez ilçe dışında 3 ilçe (Amasra, Kurucaşile, Ulus); 3 bucak; 259 köy. Merkezi *Bartın*; 30 142 nüf. (1990).

Bartın ilinde dağlar önemli yer tutar ve bunların yüksekliği hiçbir yerde 2 000 m'yi aşmaz. Arazi çok engebelidir. İklim çok sert değildir, bütün mevsimler yağışlıdır. İlin toprakları genellikle ormanlarla kaplıdır. Bartın çayı ilin ortasından geçerek Karadeniz'e ulaşır. İl ekonomisi tarım, sanayi ve ticarete dayanır. Tahıllardan buğday ve mısır, meyvelerden en çok çilek yetiştirilir. Sanayi etkinlikleri arasında gemi yapımcılığı öteden beri önem taşır. Bundan başka kontrplak, kereste, kiremit, çimento ve kâğıt sanayisi gibi çeşitli sanayi ve bunlara ilişkin ticaret gelişmiştir.

BARTIN, Bartın ilinin merkezi kent; Bartın çayının Karadeniz'deki ağzından 11 km içerde; 30 142 nüf. (1990). Bartın kenti, Bartın çayını oluşturan Kocaçay ile Kocanaz çayının birleştiği yerde, bu iki kolun arasındaki eğimli sırtlar üzerinde kurulmuştur. Ortaçağ'da Bartın'ın yerinde Parthenia adlı küçük bir kent vardı. Uzun süre Bizans egemenliğinde yaşadı. 1392'de Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlı topraklarına katıldı. 1991'de kurulan Bartın ilinin merkezi oldu. 11 km'lik bir su yoluyla Karadeniz'e bağlanan Bartın'a 1967 yılında liman yapıldı.

BARTIN çayı → KOCAIRMAK.

Bartın yazması, Bartın'da yapılan kalıp işi bir tür pamuklu yazma. 90 x 130 cm ya da 100 x 150 cm boyutlarında olur. Siyah zemin üzerine sarı, kırmızı, mavi iri çiçeklerle bezenmiş olanlar, aşındırma* baskı tekniğiyle yapılmıştır. Baş örtüsü olarak kullanılır. Beyaz zemin üzerine yapılanlarda ise yüzey, gelişigüzel serpiştirilmiş buket motifleriyle bezelidir. Kenarda ince bir su bulunur.

BARTLESVİLLE, ABD'de (Oklahoma) kent, Tulsa'nın K.'inde; 29 700 nüf. Çinko ve kadmiyum metalürjisi. Petrol sanayisi.

BARTOK (Béla), macar besteci (Nagyszentmiklós, bugün Romanya'da, 1881 - New York 1945). Pressburg'da Ladislas erkel'den ilk müzik derslerini aldı. Başlangıçta tek başına, çok geçmeden yaşça kendisinden küçük, okul arkadaşı Zoltan Kodálye ile birlikte, kendini macar halk şarkılarının incelemesine verdi. 1904-1934 arasında Budapeşte Müzik akademisi'nde piyano öğretmenliği yaptı. 1934'te Bilimler akademesi tarafından, derlediği halk şarkılarını sınıflamakla görevlendirildi. Bu arada, yabancı ülkelerde birçok turneye çıktı ve kendini piyanocu olarak kabul ettirdi. 1936'da, hükümetin çağrılısı olarak Paul Hindemith ve Carl Ebert ile Ankara'ya gelen Bartók, o yıl açılan Ankara Devlet konservatuvarı'nda izlenecek eğitim programı ve halk müziği araştırmaları konusunda yararlı önerilerde bulundu; kendisi, Adana'nın kimi köylerini dolaşarak 90 kadar türkü derledi. Kısa da olsa, Bartók'un bu ziyareti, konservatuvarın o dönemdeki besteleme öğrencilerinin, folklor kaynaklarına yönelmesinde önemli rol oynadı. İlk yaratıcılık döneminin başlıca ürünleri şunlardır: Piyano için 14 *Bagatel* (1908), yaylı çalgılar için 6 dörtlüsünün ilki (1908), *Çocuklar için* (piyano için 85 parça, 1909), bir lirik dram, *Mavi sakalın şatosu* (1918), bir bale, *Orman prensi* (1916), 2 no'lu yaylı çalgılar dörtlüsü (1917), bir pantomim, *Harika mandaren* (1919), çeşitli piyano parçaları. Bunlar arasında *Allegro barbaro* (1911), ritmik dinamizm üzerine kurulu yeni bir tekniğin doğuşunu belirtir. Bu teknik, orkestra için bestelediği *Dans suiti* (1923) ile tamamlandı.

"Avrupa dönemi" denilen ikinci yaratıcılık dönemi, 1926'da bestelediği piyano sonatıyla başladı. Bu dönemdeki belli başlı yapıtları: 1 no'lu piyano konçertosu, ardından yaylı çalgılar için üç yeni dörtlü (1927; 1928; 1934), güzel *Cantata profana* (1930), 2 no'lu piyano konçertosu (1931), *Yaylı ve vurmalı çalgılar çelesta için müzik* (1936) ve çok sık çalınan *İki piyano ve vurmalı için sonat* (1937). Bu dönemin son ürünleri *Mikrokosmos* (1926-1937) adlı ünlü altı derleme ile piyano için didaktik toplam (iki keman için 44 düo, yaylı çalgılar için *Divertimento* [1939] ve 6 no'lu-yaylı çalgılar dörtlüsü [1939]) oldu. Nazizme açıkça karşı çıktı ve 1938'de yurdundan ayrıldı. İkinci keman konçertosu ilk kez Amsterdam'da yorumlandı. Konser vermek üzere gittiği Amerika'ya yerleşti. Burada, çok değerli birkaç dostu olmakla birlikte, kendini yalnız hissetti. Parasal açıdan büyük sıkıntı çekti. Çok geçmeden de sağlığını yitirdi. Bu üzücü "Amerika dönemi"ni yaratıcılık açısından, öncelikle *Orkestra için konçerto* (1943) ve — Sergey Koussevitski ve Yehudi Menuhin'in ısmarladıkları— yalnız keman için sonat ile William Primrosse'a adanmış viyola konçertosu belirler. Tamamlayamadığı bu son yapıtı ve 3 no'lu piyano konçertosunu arkadaşı Tibor Serly bitirdi.

BARTOLETTİ EFENDİ, italyan hekim (İstanbul 1808 - *ay.y.* 1894). Babası, Selim III'ün saray hekimiydi. Tıp öğrenimini Napoli'de gördü. Bir süre İstanbul'da serbest hekimlik yaptı. Sonra Meclis-i umur-ı sıhhiye (sağlık işleri meclisi) üyesi (1846) ve müfettiş-i umumisi (genel müfettiş) oldu. Paris'te düzenlenen I. uluslararası sağlık konferansında Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etti (1851). Cemiyeti tıbbiyei şahane'nin kurucuları arasında yer aldı. Çalışmalarını, Gazette medicale d'Orient'da yayımladı.

BARTOLİNİ (Lorenzo), italyan heykelci (Savignano, Toscana, 1777 - Floransa 1850). Vendôme sütunu'nun bir alçakkabartması üzerinde çalıştı ve Fransız enstitüsü için Napoléon I'in büstünü yaptı. Elbe adasına kadar ardından gittiği imparator 1808'de onu Carrara'da bir heykelcilik okulu kurmakla görevlendirdi; Barfolini, Waterloo savaşı'ndan sonra Floransa'ya yerleşti. Yapıtları arasında *La Carita* heykel grubu (Floransa) ve çok sayıda büst *(Denon, Mme de Staël, Lord Byron, Metternich, Thiers, Mehul, Liszt)* sayılabilir. Canova'nın izleyicisi ve İngres'in dostuydu. Avrupa çapında bir ün kazandı.

BARTOLİNİ (Luigi), italyan ressam ve yazar (Cupramontana, Ancona, 1892 - Roma 1963), *Bisiklet hırsızları* (Ladri di biciclette) [1946] adlı romanın yazarı. Bu roman V. De Sica tarafından sinemaya uyarlandı.

BARTOLOMEO (Baccio DELLA PORTA, **Fra** —denir), italyan ressam (Floransa 1472 - Pian di Mugnone 1517). 1500'de S. Marco manastırı'nda keşiş oldu. Umbria'da yetişti ve Perugino'nun etkisinde kaldı. Venedik'e (1508) ve Roma'ya (1514) yaptığı yolculuklarla sanat ufkunu genişletti. Floransa'da dinsel konuları işleyen birçok tablo yaptı (Albertinelli ile birlikte gerçekleştirdiği *Carondelet Mihrap Arkalığı* [1511-12], Besançon katedrali). Tablolarında, geniş hacimler ve aydınlık bir üslup egemendir.

BARTOLOMEOS, (Bartolomeos **Arhontonis,** —denir), Fener rum patriği (Gökçeada 1940) Heybeliada rum rahipler okulu'nu bitirdi. Avrupa'da okudu. Fener patrikhanesi'nde I. Dimitrios'un özel kalem müdürü ve sağ kolu oldu. Onun ölümü üzerine ekim 1991'de patrik seçildi.

BARTOLOZZİ (Francesco) italyan gra-

vürcü (Floransa 1727 - Lizbon 1815). Venedik'te Joseph Wagner'in öğrencisi oldu. 1764'ten sonra İngiltere'de çalıştı ve bu ülkeye noktalama tekniğini soktu (*Lady Smith ve çocukları, Reynolds*'dan; *Miss Farren*, Lawrence'den). 1802'de Lizbon krallık akademisi'ne müdür oldu.

BARTON (Bernard), ingiliz şair (Carlisle 1784 - Woodbridge, Suffolk, 1849). Quaker mezhebindendi, cezaevleri düzenine şiddetle karşı çıktı (*The Convict's Appeal*, 1818).

BARTON (*sir* Edmund), avustralyalı siyaset adamı (Sydney 1849 - Medlow Bath, Sydney yakınları, 1920). Yeni Güney Galler meclisi üyesi ve ateşli bir himayecilik yanlısıydı. Avustralya Commonwealth'inin kurulmasıyla sonuçlanan hareketin Parkes'ten sonra lideri ve ana çizgileriyle yasasını kendisinin hazırladığı Federasyon'un başbakanı oldu (1901). Kendisine "Avustralya'nın babası" adı verildi.

BARTON (*sir* Derek Harold Richard), ingiliz kimyacı (Gravesend, Kent, 1918). 1942'de organik kimya doktorasını aldıktan sonra, savaşa katılmak için çalışmalarına 1942'den 1945'e kadar ara vermek zorunda kaldı. Sanayide çalıştıktan sonra, 1953'ten 1955'e kadar Londra Üniversitesi'ne bağlı Birkbeck College'de, 1957'den 1977'ye kadar da Londra'daki İmperial College'de organik kimya profesörlüğü yaptı. 1977'de, doğal maddeler üzerinde çalışan Gif-sur-Yvette'teki kimya enstitüsünün müdürlüğüne atandı.
Barton, 1969'da yerleşik çözümlemenin gerçekleştirilmesindeki önemli katkısından ötürü norveçli Odd Hassel ile birlikte Nobel kimya ödülü'nü aldı. Yerleşme kavramı, atomların, kendilerini birleştiren bağların çevresinde dönmeleri durumundaki düzenini ya da düzenlerini açıklar. Barton bu kavram ile kimyasal tepkinlik arasındaki ilişkileri ortaya koydu.

BARTON KATI a. (*Barton*'dan İngiltere'de yerleşme birimi). Paleojen sistemin bir katı. (Eşanl. BARTONİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

BARTONELLA a. İnsan hücrelerinde, özellikle alyuvarlarda çoğalan Gram negatif bakteri. (*Bartonella bacilliformis* türü insan için hastalık yapıcı olarak tanınır ve bulaşıcı bir hastalığa neden olur [bartonelloz ya da Carrion hastalığı].)

BARTONELLOZ a. (fr. *bartonellose*). *Bartonella bacilliformis* denen bakteriden ileri gelen bir enfeksiyonla organizmada ortaya çıkan belirtilerin tümü. (Eşanl. CARRİON HASTALIĞI.)
—ANSİKL. Bartonelloz tatarcık cinsinden taşıyıcı bir sineğin *(Phlebotomus verrucarum)* sokmasıyla hasta bir insandan sağlam bir insana bulaşır. Bu sineğin yaşadığı bölgeler (And dağlarında, Peru'da, Ekvador'da, Kolombiya'da 800 ile 3 000 m arası yükseltideki ovalar) hastalığın görüldüğü başlıca yerlerdir.
Hastalık zamanla birbirini takip edebilen iki ayrı görünümdedir. Bağışıklığı olmayanlarda *La Oroya humması* şeklinde görülür ve tedavi edilmezse ölümle sonuçlanır. Çoğu zaman ağır bir anemiye, kas ve eklem ağrıları, bazen komaya kadar varabilen bir kalp yetmezliği eşlik eder. Kloramfenikol ve penisilinle yapılan tedaviler çok etkili sonuç verir.
La Oroya hummasından kurtulan hastaların bir çoğunda ikincil olarak değişik sayıda ve değişik yerlerde deri siğilleri meydana gelir. *Peru verrugası* denen bu siğiller tehlikesizdir. Bununla birlikte, bu evrede antibiyotik tedavisine olumlu yanıt pek de kesin değildir, siğillerin ameliyatla çıkarılması gerekebilir.
Peru verrugası eskiden İnkalar tarafından da tanımlanmıştır, ama ancak, 1885'te bir tıp öğrencisi olan Carrion siğillerin nedeniyle La Oroya hummasının nedeninin aynı olduğunu feci bir deney sonunda ispatlamıştır: verrugadan aldığı dokuyu ezerek kendine şırınga etmiş ve 39 gün sonra ölmüştür ("39 gün humması").

BARTONİYEN a. BARTON* KATI'nın eşanlamlısı.

BARTOS (Frantisek), moravyalı antropolog (Zlin 1837 - *ay.y.* 1906). *Dialectologie morave* (fr. çev.), 1886-1895 [Moravya diyalektolojisi], *Dictionnaire des dialectes moraves* (fr. çev.), 1906 [Moravya lehçeleri sözlüğü] adlı yapıtlarında Moravya ağızlarını inceledi. Moravya etnografyasının canlanmasına katkıda bulundu. *Chansons nationales moraves* (fr. çev.), 1900-1901 [Moravya ulusal şarkıları] adlı derlemenin yazarıdır.

BARTOV (Hanokh), ibranice yazan israilli yazar (Petah Tikva 1926). İkinci Dünya savaşı'na ve Bağımsızlık savaşı'na katıldı ve bir süre Londra'da kültür ataşeliği yaptı. Oyunlarında (*Les Noces d'argent*, 1958 [fr. çev.]; *De qui es-tu l'enfant?*, 1970 [fr. çev.]) ve romanlarında (*Calcul et conscience*, 1953 [fr. çev.]; *Le Dissimulateur*, 1975 [fr. çev.]) durmadan barıştan savaşa itilen bir gençliğin kendini bulmakta karşılaştığı güçlükleri inceler.

BARTSCH (Adam VON), avusturyalı yazar, desenci ve gravürcü (Viyana 1757 - Viyana yakınında Hietzing 1821). İmparatorluk kütüphanesi'nin baş sorumlusu ve Viyana güzel sanatlar akademisi üyesiydi. Flaman, hollandalı, alman ve italyan gravürcülerin çoğunun yapıtlarını içeren yirmi bir ciltlik açıklamalı bir katalog (1803-1821) yayımladı.

BARTSCH (Karl), alman filolog (Sprottau, aşağı Silezya, bugün Szprotawa, 1832 - Heidelberg 1888). Rostock'daki Alman dili ve edebiyatı enstitüsü'nü kurdu (1858). *Nibelungenler*'i yayıma hazırladı (1870-1880) ve oc edebiyatı üzerine incelemeler yazdı (Chrestomathie provençale, 1868-1880).

BARTSCH (Rudolf Hans), avusturyalı yazar (Graz 1873 - *ay y.* 1952). Tarihsel ve psikolojik roman ve hikâyeler yazdı (*Zwölf aus der Steiermark*, 1908).

BARTU (Fevziye), türk soprano (Konya 1927). Ankara Devlet konservatuvarı'nın şan bölümünde öğrenim gördü (1944-1951). Ankara Devlet tiyatrosu'nun opera topluluğuna (bugünkü Devlet opera ve balesi) katıldı; *Fidelio, Madam Butterfly, Hoffmann'ın masalları, Satılmış nişanlı, Cavalleria rusticana, Aida, İl Tabarro, Çingene baron, Nasrettin Hoca* gibi operalarda başrol oynadı.

BARTU (Can) → CAN BARTU.

BARU sıf. ve a. *Arg.* **1.** Olgun, yakışıklı, paralı erkek için kullanılır. **—2.** Herhangi biri; yabancı.

BÂRÛ a. (fars. *barû*). *Esk.* **1.** Kale duvarı, sur: *"Kal'a-i himmette Nabi burc u bârû kalmamış"* (Nabi, XVII. yy.). **—2.** Sığınak, siper.

BARUA (Birinci Kumar), assamlı yazar (Novgong 1910 - Gauhati 1964). Edebiyat üzerine denemeler (*Kavya aru Abhivyancana*, 1941; *Asamiya Katha Sahitya*) yazdı, Bina Barua adıyla bölgeci eğilimli ingilizce romanlar yayımladı.

BARUCH (Bernard Mannes), amerikalı siyaset adamı (Camden, Güney Carolina, 1870 - New york 1965). New York Stock Exchange'daki işini bırakarak devlet hizmetine girdi (1917-18) ve Savaş tazminatları komisyonu'nda ABD'yi temsil etti. Franklin D. Roosevelt'in başkanlık döneminde bir sanayi seferberliği planı, 1944'te de sanayilerin savaş öncesi işlevlerine yeniden dönmesi üzerine bir plan hazırladı. 1946'da, Birleşmiş milletler'e, atom enerjisinin denetimi konusunda bir tasarı sundu.

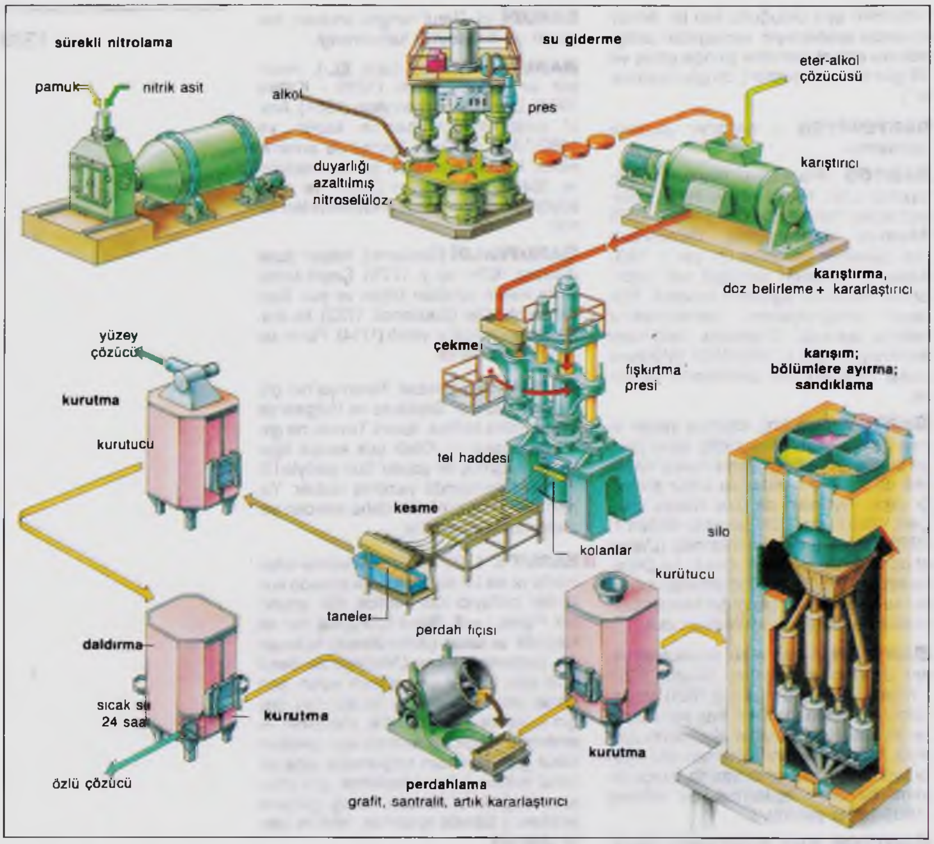
BARUDİ sıf. Barut rengini andıran, koyu gri ya da sarımsı kahverengi.

BARUDİ (Mahmud Sami EL-), mısırlı şair ve siyaset adamı (1839 - Kahire 1904). Savunma bakanıyken (1881), Arabî paşa ayaklanmasına katıldı ve 1882-1900 arasında Seylan'da enterne edildi. Hazırladığı klasik şairler antolojisi ve 1940'ta yayımlanan *Divan*'ı ile arap edebiyat rönesansının önderlerinden biridir.

BARUFFALDİ (Girolamo), italyan yazar (Ferrara 1675 - *ay. y.* 1775). Çeşitli konularda kalem oynatan bilgin ve şair. Bazı dithirambos'lar (*Baccanali*, 1722), bu arada *Tabaccheide*'yi yazdı (1714). Parini bu yapıttan esinlendi.

BARUH, peygamber Yeremya'nın çömezi ve yazıcısı. Septante ve Vulgate'de yer almakla birlikte, ibrani Tevratı'na girmeyen *Baruh'un Kitabı* çok karışık öğelerden oluşmuş bir yapıttır. Son şekliyle İ.S. 70 yılı dolaylarında yazılmış olabilir. Yapıtın birinci bölümünün daha eskiden yazıldığı anlaşılmaktadır.

BARUT a. **1.** Bir güdümlü mermiyi fırlatmada ya da bir silahla mermi atmada kullanılan patlayıcı katı madde. (Bk. *ansikl.* böl. Fişekç.) **—2.** *Barut fıçısı (gibi)*, her an karışıklık ve savaş çıkma olasılığı bulunan yer, patlamaya hazır: *Ortadoğu bir barut fıçısı gibi.* ||*Barut gibi*, çabuk kızan, sert kimse, tatça çok ekşi ya da acı olan şey için kullanılır. || *Barut hakkı*, merminin istenilen uzaklığa atılabilmesi için gereken barut gazı basıncını sağlamaya yetecek barut miktarı. || *Barut kesilmek*, çok öfkelenmek. || *Barut kokusu*, savaş, çatışma tehlikesi. || *Barutla oynamak*, tehlikeli işlere girişmek.
—Esk. sil. *Barut kabağı* → BARUTLUK.
—Fişekç. *Ateşleme barutu*, topların barut hakkı ve kimi fişeklerde kullanılan dumansız barut ile kapsül arasına iletici olarak konulan barut. || *Ateşli barut*, eskiden kara barutu, günümüzdeyse her tür patlayıcı maddeyi belirtmekte kullanılan terim. || *Çözücüsüz barut*, içinde uçucu olmayan bir jelatinleştirici bulunan ve iki temel maddeden (nitroselüloz, nitrogliserin) oluşan itici fransız barutu. || *Dumansız barut*, nitroselülozun jelatinleştirilmesiyle elde edilen barut; katı artık bırakmadan yanar ve hemen hemen renksiz bir gaz çıkartır. || *Elektrik barutu*, elektrikli bir ateşleyicinin direnç telini kaplayan piroteknik bileşim. || *Kara barut*, çok özlü, güherçile, kükürt ve odun kömürü karışımı. ||*Piroksilli barut*, nitroselüloz içeren av barutu.
—Halk hek. Ağızdan alınırsa idrar artırıcı etkisi vardır. Toz kara barut, eskiden özellikle basur tedavisinde kullanılırdı. Tehlikeli olduğu için aktarların barut alıp satması XVIII. yy.'da yasaklandı.
—Sil. *Barut hakkı*, bir fişeğin ya da bir merminin kovanında bulunan patlayıcı barut ya da başka madde miktarı; bu barutun işlevi, yanma ya da patlamayla merminin harekete geçmesini ya da özel bir etkinin meydana gelmesini (patlayan, duman ya da yangın çıkartan türü) sağlamaktır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fişekç. • *B barutu.* Yapımı birçok evreyi içerir: hamurun hazırlanışı (bu işlem sırasında nemli pamuk barutları art arda dövülüp toz haline getirilir, suları giderilir, alkolle nemlendirilir ve bir alkol-eter karışımıyla karıştırılır); hamurun şeritler biçiminde gerilmesi ve kesilmesi; sıcak suya daldırma yoluyla çözücünün elenmesi, kurutma ve hamurun işe yaramayan parçalarının atılarak barutun son işlemden geçirilmesi.
Tüfeklerde kullanılan küçük taneli barutların hızlarını artırmak için genellikle bir perdahlama işlemi gerekir.
• *Çözücüsüz barutlar.* Bu barutlar, üretimleri sırasında hiçbir uçucu çözücü kullanılmadığından bu şekilde nitelenirler; genel-

B barutu üretim şeması

likle silindir biçimindedirler. Alman RP (Rohren Pulvaire'in baş harfleri) barutları fransız çözücüsüz barutların benzeridir.

• *Dumansız barutlar.* Vieille 1884'te pamuk barutunun lifli yapısı uygun bir "jelatinleştirme"yle giderildiğinde, ölçülü bir hızla patlayabilen tıkız bir kütlenin oluştuğunu buldu; bu hız maddenin son kalınlığıyla ve kimyasal bileşimiyle ayarlanabilir. Bu durumda madde koşut katmanlar halinde tutuşup yanar ve böylece "kademeli" bir barut elde edilir. Ayrıca temel maddesi nitroselüloz olan bu barutların kuramsal ve somut gücü kara barutlarınkinden üç kez daha yüksektir; öte yandan yanmaları sırasında bütünüyle gaz halinde ürünler açığa çıktığından, atışta yalnızca hafif bir duman oluşur *(dumansız barut).* Dumansız barutların ilki B barutuydu, daha sonra 1890'a doğru çeşitli tipleri ortaya çıktı: tek bir temel maddeden (pirokolodyumlu rus barutu) ve iki temel maddeden (kordit, balistit vb.) oluşan dumansız barutlar.

• *Kara barut.* Ortaçağ'dan bu yana bilinen kara barut, önceleri de havai fişeklerde kullanılıyordu; XIV. yy.'da mermilerin atılmasında kullanıldı ve *top barutu* adını aldı; XIX. yy.'ın başına kadar, bilinen tek patlayıcı madde olma özelliğini korudu. 1900'lerden sonra da önemini yitirmedi. Kara barutun üretiminde yalnızca iyi arıtılmış kükürt, güherçile ve iyi denetlenen koşullarda, kapalı bir kapta karbonlaştırılan barut ağacı ya da kızılağaç kömürü kullanılır.

Kara barutun yapımı, bileşenlerin "ikili fıçılar"da öğütülme işlemleriyle başlar. İnce taneli barutların yapımında bileşime giren maddeler, saatlerce ağır değirmen taşlarında öğütülür, "somunlama" sonunda ufalanır ve taneleme aygıtına gönderilir; taneler elekten geçirilir, perdahlanır, eşitlenir, tozdan arındırılır ve sonunda karışım haline getirilir.

Kara barut bir sürtünme ya da darbe etkisiyle kolayca alev alır ve tutuşup şiddetle patlar; tutuşup patlama süresi tanelerin büyüklüğüne bağlıdır; taneler yuvarlak (yuvarlak mayın barutu), köşeli (köşeli barut) ya da yaklaşık olarak koşut yüzlü (büyük taneli eski savaş barutu) olabilir.

Kara barut askerlik alanında, artık yalnız fişeklerde ve ateşleme barutu olarak kullanılmaktadır; yerine çoğu kez F3 barutundan yararlanılmaktadır. 1613'e dek, maden ocaklarında kullanılmış olmasına karşın, günümüzde, sert kayaçlara karşı etkisiz olduğundan ve kömür ocaklarında, grizuyu ve kömür tozlarını tutuşturduğundan yeraltında kullanılmamaktadır.

• *Piroksilli barutlar.* Temel maddesi nitroselüloz olan av barutlarıdır. Schultze barutu, bu türün ilk örneklerindendir. T barutu, kenarı yaklaşık 1 mm olan kare biçimli taneler halindedir ve grafitle perdahlanmıştır. A barutu, T barutundan daha yeni ve daha gelişmiştir.

—Sil. *İtici barut hakkı,* ateşli bir silahtaki mermiye belirli bir çıkış hızı vermeye yarar; miktarı, merminin ve barutun ağırlığı ile orantılıdır. Ateşli silah kullanımının başlangıcında 1 olan bu oran sırasıyla, üçte ikiye, yarıya, sonradan ilk yivli toplarda onda bire düşürülerek çıkış hızı sınırlandırıldı. Düzenli ve çoğu zaman gelişen bir yanma özelliği taşıyan günümüz barutları, atımların ve hızların çoğalmasını sağladı. Günümüzde barut hakkı tüfekte yaklaşık beşte bir, toplardaysa genellikle, mermiye değişik çıkış hızları verebilmek amacıyla bölünebilir niteliktedir. (Bir ateşli silahta, çeşitli barut haklarıyla gerçekleştirilen ateşlemeler şu sırayı izler: barut hakkı 0, barut hakkı 1... vb.).

BARUT (Asım Orhan), türk fizikçi (Malatya 1926). Yükseköğrenimini Zürih'te Eidgenössische technische hochschule'de yaptı (1949), doktora tezini verdi (1952). Chicago üniversitesi'nde kuramsal fizik ve matematik okudu. İngiltere'de bir süre konuk öğretim üyeliği yaptı (1954-1955). Amerika'da Syracuse (1956-1959) ve Berkeley üniversitelerinde (1961-1962) çalıştı. Colorado üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi (1962). Ankara (1969) ve Boğaziçi üniversitelerinde (1978) konuk profesör olarak ders verdi. Yüksek enerji fiziği araştırma okulu'nun yöneticiliğini üstlendi (1982). Aynı yıl TÜBİTAK bilim ödülü'nü kazandı. Matematiksel fizik alanındaki çalışmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Electronenoptische und statistisches verhalten der Gittervervielfacher* (1951), *Electrodynamics and Classical theory of fields and particles* (1964), *The theory of the scattering matrix* (1967). 1990'da Kültür bakanlığı Bilgi çağı ödülü'nü aldı.

Barut sulkastı (ıng. *Gunpowder plot*), 1604-1605 yıllarında, kral James I'i ve parlamentoyu havaya uçurmak amacıyla katolik İngilizler tarafından hazırlanan suikast. Katolik İngilizler, kralın dinsel tutumundan ötürü düş kırıklığına uğramışlardı. Galeyana gelenlerden Catesby,* 1604'te, yönetimin ortadan kalkmasıyla gerçekleşecek bir devrim tasarladı. Aralarında Tresham'ın da bulunduğu birkaç suikastçıyı bir araya getirdi. Parlamentonun açılış günü 5 kasım 1605'te patlatılmak üzere, parlamento binasının bodrumlarına, çok miktarda çalı çırpı ve barut fıçısı yerleştirildi. Ancak Tresham, katolik parlamento üyelerini kurtarmak amacıyla, akrabası lord Monteagle'a, büyük bir tehlikeyi ima eden anlamlı bir mektup gönderdi. Hükümet bundan haberdar edildi. Derhal başlatılan soruşturma sonucunda, suikastten bir gün önce, planı uygulamakla görevli Fawkes tutuklandı. Catesby ile suikastçıların büyük bir bölümü kuşatıldı ve öldürüldü. Aralarında komploya uzaktan karışmış cizvit Garnet'ın da bulunduğu bazı kişiler idam edildi.

BARUTA, Venezuela'da kent, Caracas'ın güney-doğu banliyösünde; 279 614 nüf. (1990).

BARUTAĞACI a. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de dağlarda yetişen ve kışın yapraklarını döken, dikensiz çalı ya da ağaççık. (Cehri ya da erkek akdiken de denir. Bil. a. *Rhamnus frangula;* cehrigiller familyası.) [Eşanl. GÜVEM, GÜVEMERİĞİ, KARAERİK.]

—El sant. → AKDİKEN.

—ANSİKL. Barutağacı serin ormanlarda ve maki alanlarında yetişir, boyu 2-6 m arasında değişir. Açık kırmızı renkli odunundan yapılan kömür barut yapımında kullanılır. Kurutulmuş dal kabuğu iç sürdürücü ve mide yatıştırıcı nitelikler taşır. Günde birkaç kez hap halinde alınır ya da kaynatılmış suyundan 2-3 bardak içilir.

BARUTÇU a. **1.** Barut yapan ya da satan kimse. **—2.** Patlayıcı madde yerleştirme ve ateşleme işinde uzman ve yetkili olan işçi.

—Kur. tar. Baruthanede, barutçu başının yönetiminde barut yapıp geliştiren ve perdahlayan, Cebeci ocağı'na bağlı tekniker. || *Barutçu cemaati,* Cebeci ocağı'na bağlı oldukları halde, Yeniçeri ocağı kapsamında yeniçeriler için barut üreten barutçu takımı.

—Taşoc. ve Mad. oc. Lağım deliklerini doldurup ateşleyen uzman. (Lağım deliklerini düzenleme ve patlayıcıyla doldurma işlemlerini doğrudan barutçu yapar ya da yönetir.)

BARUTÇU (Faik Ahmet), türk siyaset adamı (Trabzon 1894 - Ankara 1959). Trabzon'da Müdafaai hukuk cemiyeti'ni kuran Barutçuzade Hacı Ahmet Hami Bey'in oğlu. İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1918). Trabzon'da yayımladığı İstikbal gazetesindeki yazılarıyla Kuvayı milliye'yi, ardından da Kurtuluş savaşı'nı destekledi. Avukatlık yaparken CHP'ye üye oldu (1930). Trabzon milletvekili seçildi (1939) ve 1954-1957 dönemi dışında ölene kadar meclisteki yerini korudu. Birinci ve ikinci Hasan Saka hükümetlerinde devlet bakanlığı, başbakan yardımcılığı yaptı (1947-1949). CHP'nin ana muhalefet partisi olduğu dönemde TBMM'de grup başkan vekilliği (1950-1954 ve 1957-1959) görevini üstlenerek, gerek demokrasi, gerek basın özgürlüğü üzeri-

ne yaptığı konuşmalarla dikkat çekti. Parlamento notları ölümünden sonra *Siyasi anılar (1939-1954)* adı altında yayımlandı (1977).

BARUTÇU (Şinasi), türk fotoğraf sanatçısı (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1985). İstanbul Muallim mektebi'ni bitirdi (1928), Almanya'da mesleki öğrenim gördü. Dönüşünde Gazi terbiye enstitüsü'nde öğretmenliğe başladı (1932). 1936 Berlin olimpiyatları nedeniyle düzenlenen fotoğraf yarışmasında ikinci oldu. Türkiye'nin ilk fotoğraf dergisi Foto'yu yayımladı (1947), ilk amatör fotoğrafçılar kulübü olan TAFK'ı kurdu (1950). Çeşitli illerde sergiler açtı (1955-1957). Amerikalılar'ın yapımını üstlendiği *Atatürk* filminin hazırlanmasına katkıda bulundu. Amerika'da düzenlenen Marshall fotoğraf yarışması'nda birinci, ikinci ve üçüncü oldu (1950). İFSAK'ın başkanlığını yaptı (1964-1967). Fotoğrafçılık üzerine beş kitap yayımladı; elektriği olmayan yerlerde gazla işleyen bir projeksiyon makinesi geliştirdi.

BARUTHANE a. Kur. tar. Osmanlı devletinde ordu ve donanma gereksinimi için barut hazırlanan yer.

—ANSİKL. Tüfek, yeniçeriler arasında yaygınlık kazanana kadar barut yalnız Cebeci ocağı'nda yapılır ve genel olarak top için kullanılırdı. İlk baruthane, Bayezit II döneminde (1481-1512), Kâğıthane'de kuruldu. Bunu Etmeydanı, Unkapanı, Ayasofya, Cebehane, Şehremini ve Tersane'deki baruthaneler izledi. XVIII. yy.'dan başlayarak bunlar kaldırılıp, yerlerine kent dışında Bakırköy ve Küçükçekmece'de Azatlı baruthaneleri kuruldu. Devletin İstanbul'dakiler dışında Belgrad, Selanik, Gelibolu, İzmir, Konya, Birecik, Halep, Hama, Trablusşam, Van, Erciş, Ahlat, Bağdat, gibi kentlerde baruthaneleri, ayrıca Rodos'ta ve bunlar dışında bazı önemli stratejik bölgelerde de barut mahzenleri vardı. Sefer için denize açılan donanma, genellikle Gelibolu,Selanik, İzmir ya da Rodos baruthanelerinden barut alırdı. Selanik ve Gelibolu baruthaneleri, Selim III Azatlı'dakini kuruncaya kadar etkinliklerini sürdürdüler. Yine Selim III döneminde Baruthane nezareti kuruldu ve baruthaneler bu yeni kuruma bağlandı. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra baruthaneler Tophane nezareti'ne bağlandı (1826).

BARUTLUK a. İçine barut konularak üstte taşınan, kurutulmuş sukabağından yapılmış kap. (*Barut kabağı* da denir.)

Bärwalde antlaşması, 23 ocak 1631'de, Otuz Yıl savaşı sırasında Barwalde'de (bugün Barwice [Polonya], İsveç kralı Gustaf Adolf ile Richelieu'nün gönderdiği fransız diplomat Charnacé arasında imzalanan antlaşma. Louis XIII Gustaf Adolf'a beş yıl süreyle yılda bir milyon lira yardımda bulunmayı vaat etti; buna karşılık Gustaf Adolf da İmparatorlukta 36 000 kişilik bir orduyu yönetmeyi ve katoliklere saygı göstermeyi taahhüt etti Fransız - isveç ittifakı, İmparatorluk devletlerini yeniden haklarına kavuşturmayı ve Kuzey ve Baltık denizi'nin güvenliğini, aynı zamanda ticaret özgürlüğünü sağlamayı öngörüyordu.

BARYATİNSKİY (Aleksandr Petroviç, *prens*), rus devrimci (1789 - Tobolsk 1844). *Güney derneği* üyesiydi. Dekabristler'in isyanına katıldı (1825) ve kürek cezasına mahkûm edildi.

BARYATİNSKİY (Aleksandr İvanoviç, *prens*), rus mareşal (1815 - Cenevre 1879). Kuzey Kafkasya'da Şamil ayaklanmasını bastırdı (1859).

BARYE (Antoine Louis), fransız heykeltraş ve ressam (Paris 1795 - *ay. y.* 1875). Bir kuyumcunun oğluydu, 15 yaşından başlayarak metal üzerine gravür çizmeyi öğrendi. Önceleri Bosio'nun öğrencisi oldu (1816) ve desen öğrenmek üzere ressam Gros'nun atölyesine girdi (1817).

Réunion des musées nationaux

Antoine Louis **Barye**: *Kentauros ile Lapithes* bronz heykel, 1850 *Louvre müzesi, Paris*

1823'te, kuyumcu Fauconnier'nin yanında, küçük hayvan modelleri çizmeye başladı: hayvanların hareketlerini inceden inceye gözlemleyerek, hızlı krokiler, daha sonraları ise desenler ve daha kesin hatlı suluboya çalışmaları yaptı. Barye, bronzdan dökülmüş anıtsal yapıtlarından önce, balmumu ve alçıyla biçimlendirilmiş maketler ortaya koydu (*Küçük boğa*, Louvre). Fuarlardaki ve Paris doğabilimleri müzesi'ndeki hayvan koleksiyonlarında bulunan vahşi hayvanları yakından inceleyerek (bu incelemeye Buffon ve Lacépède'in bilimsel çalışmalarının okunması da eşlik etmiştir), resimde olduğu gibi heykelde de, hayvanı kafesi dışında, doğal çevresi içinde yeniden yarattı (*Yılanlı aslan*, 1833 Salonu, bronz; *Tavşanı parçalayan jaguar*, 1850, bronz). 1841'den başlayarak Barbizon ressamlarına katılınca, hayvan heykellerini Fontainebleau ormanına yerleştirdi. Barbizon ressamlarının, ışığın değerlendirildiği "pat" çalışmaları, bu sanatçıları Barye'ye yaklaştırdı. Barye, o güne kadar romantik ve doğaya özgü bir tema olarak ele alınan vahşi hayvan motifine (Delacroix) daha gerçekçi bir yorum getirdi. Barye ayrıca mitolojiden esinlenen bir dizi heykel grubu ile (*Kentauros ile Lapithes*, 1850), yapıtlarının çok iyi sergilendiği Louvre müzesi'nin Denon ve Mollien pavyonlarının yüzlerini süsleyen alegorik heykeller de (*Savaş, Barış, Güç* ve *Düzen*) yapmıştır.

BARYON a. (fr. sözc.). Yarıtam spinli hadronların genel adı. (Proton, baryonların en hafifidir.)

—ANSİKL. Baryon kavramı, nükleonlardan (nötronlar ve protonlar) daha ağır temel parçacıkları belirtmek için, önce deneysel olarak ortaya atıldı. Ancak bu ölçüt kesin bir fiziksel ayrımı karşılamaz. Günümüzde baryon adı, güçlü etkileşimlere uğrayan yarıtam spinli parçacıklar için kullanılır; başka bir deyişle baryonlar, fermion yapılı hadronlardır. Bozon yapılı hadronlar ise birer mezondur. Bilinen bütün baryonlar, en az nükleonlar kadar ağırdır, ama nükleonlardan daha ağır mezonlar hatta bir lepton vardır. Baryonlar aşağıdaki korunum yasasına uyan bir yük ("baryon yükü" denen ve B ile simgelenen) taşır: bir sistemin toplam baryon yükü (bileşenlerinin yükler toplamı) zaman içinde değişmez. Dolayısıyla bir sistemde +1 yüklü ek bir baryon ancak bir karşıtbaryonla (−1 yüklü) birlikte oluşturulabilir. Protonun kararlılığı baryon yükünün korunumuyla açıklanabilir, nitekim protonun parçalanıp verebileceği baryon yükü taşıyan daha küçük bir parçacık yoktur. Buna karşılık, proton en küçük bir kararsızlık gösterseydi, baryon yükünün korunumu yasası mutlak olmazdı.

BARYUM a. (fr. *baryum*; ing. *barium*; yun. *barys*, ağır'dan). Kalsiyuma benzeyen toprak-alkalı metal (simgesi Ba olan kimyasal element).

—Opt. *Baryum crown*, çoğunlukla optik aletlerin yapımında kullanılan, kırma gücü yüksek (indisi yaklaşık 1,6 - 1,65), dağıtma gücü düşük optik cam.

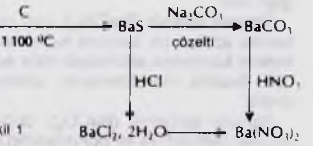
—ANSİKL. Anorg. kim. Baryumu ilk kez 1774'te, baryum hidroksitten (buna "ağır toprak" diyordu) kireci ayıran Scheele in dikkatini çekmişti. Metali ayıran ve adını koyan ise 1808'de Davy oldu.

Baryum, gümüş parlaklığında beyaz bir metaldir. Kalsiyum ve stronsiyum gibi +2 değerli, kuvvetli elektropozitif bir elementtir. Havada kolayca yükseltgenir ve soğukta suyu ayrıştırır. Bileşikleri, kalsiyum ve stronsiyum bileşikleriyle eşyapılıdır.

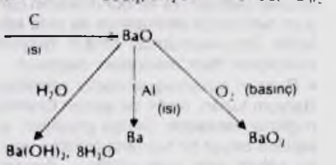
Atom numarası: 56
Atom kütlesi: 137,34
Erime sıcaklığı: ~850°C
Buharlaşma sıcaklığı: ~1 150°C
Özgül kütlesi: 3,6 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: +2
Elektron biçimlenmesi: [2,8,18,18,8]s^2
İzotopları: 127-145 arası
Kararlı izotopları 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138
Doğal baryum:
^{138}Ba: % 71,66; ^{137}Ba: % 11,32;
^{136}Ba: % 7,81; ^{135}Ba: % 6,59;
^{134}Ba: % 2,42; ^{130}Ba: % 0,101;
^{132}Ba: % 0,097.

• *Baryum kimyası*. Baryum, toprak-alkaliler grubuna girer ve bunların genel özelliklerini taşır. Dönemli sınıflandırma çizelgesinin ilgili kolonunda (II. grup) aşağıya doğru inildikçe elektropozitif niteliği ve tuzlarının ısıl kararlılığı artar; bu arada çözünürlükleri düşer ve hidrat oluşturma eğilimleri azalır.

Baryum doğada, kalsiyumdan çok daha az bulunur. Genellikle havanın etkisiyle zaman zaman witherit'e ($BaCO_3$) dönüşmüş barit ($BaSO_4$) damarları biçiminde görülür. Sülfattan (şek. 1) ve karbonattan (şek. 2) baryum bileşiklerinin elde edilmesini sağlayan başlıca tepkimeler şunlardır:

şekil 1

şekil 2

• *Baryum bileşikleri*. Baryum oksitleri iki tanedir: baryum oksit (BaO) ve peroksit (BaO_2). Baryum oksit (BaO), 4,2 yoğunluğunda, kül renkli bir katıdır. Zor erir ve acı bir tadı vardır. Baryum nitrat kavrularak elde edilir. Isı etkisiyle bozunmaz ve çok zor indirgenir. İndirgenme tepkimesi, ancak magnezyum, alüminyum ya da karbon etkisiyle gerçekleşebilir; karbonla elektrik fırınında indirgenerek karbür (BaC_2) oluşturur. Baryum oksit, oksijen akımında koyu kızıl hale gelinceye değin ısıtılırsa, perokside (BaO_2) dönüşür. Peroksit daha yüksek bir sıcaklıkta ayrışır. Eskiden bu tepkimeden havadaki oksijenin özütlenmesinde yararlanılırdı. Ayrıca baryum peroksitten hidrojen peroksit de (oksijenli su) hazırlanabilir. Buna karşılık baryum hidrokside [$Ba(OH)_2$] hidrojen peroksit katılırsa, $Ba(OH)_2$, $8H_2O$ formüllü hidratı elde edilir.

Baryum hidroksit [$Ba(OH)_2$]. Baryum oksit (BaO) suyla temas ettiğinde büyük bir ısı vererek $Ba(OH)_2$ formüllü baryum hidrokside dönüşür. Suda çok az çözü-

Faik Ahmet **Barutçu**

nen Baryum hidroksit, kuvvetli bir bazdır ve kirece çok benzer. Baryum karbonat ve odun kömürü karışımı ısıtılıp kaynar suyla yıkanarak elde edilir.

Baryum klorür ($BaCl_2$), bir molekülü, iki su molekülü alarak kristalleşen renksiz bir katıdır. Suda çözünür ve yakıcı bir tadı vardır. Kristalleşme suyunu kaybettikten sonra, 960° C'ta bozunmadan erir. Laboratuvarlarda sülfürik asit ve sülfat ayracı olarak kullanılır. Baryum klorür doğal baryum karbonatın hidroklorik asitle tepkimeye girmesi sonucunda elde edilir.

Baryum sülfür (BaS), doğal sülfat kömürle indirgenerek elde edilir. Fosforışıl bir katıdır. Su katılırsa $Ba(SH)_2$ formülüyle gösterilen baryum hidrojen sülfüre dönüşür; baryum hidrojen sülfür sıcak suda çözünür; bu niteliğinden hem çözünmeyen sülfürlerden baryumun ayrılmasında, hem de öteki baryum tuzlarının elde edilmesinde yararlanılır.

Baryum sülfat ($BaSO_4$), doğal bir bileşiktir (barit). Yapay yolla çözünür; bir baryum tuzuna sülfürik asidin etkimesi sonucunda elde edilebilir. Suda çok az çözünen beyaz bir katıdır. 15° C'ta 0,0024 g/litre olan çözünürlüğü, kalsiyum sülfata oranla 1 000 kez daha düşüktür. Bu çok zayıf çözünürlüğünden yararlanılarak sülfürik asit ve tuzlarının dozunu belirlemede kullanılır. Boyacılıkta beyaz pigment olarak ya da çinko sülfürle (litopon) karıştırılarak kullanılır. Hiç çözünmeyen ve büyük bir kimyasal kararlılık gösteren arılaştırılmış baryum sülfattan, X ışınlarını geçirmesi nedeniyle radyolojide yararlanılır. Radyoskopi ve radyografide sindirim organlarındaki kıvrımların filminin çekilmesini sağlar.

Baryum nitrat [$Ba(NO_3)_2$], karbonatın seyreltik nitrik aside etkimesiyle elde edilir. Suda çözünen sekizyüzlüler halinde kristalleşir ve ısıyla bozunarak peroksit (BaO_2) oluşturur. Baryum nitrattan fişekçilikte yararlanılır.

Baryum karbür (BaC_2), elektrik fırınında baryum oksite karbonun etkimesi sonucunda elde edilen kristalleşmiş bir katıdır. Soğukta, suyla tepkimesi asetilen gazı verir.

Baryum siyanür [$Ba(CN_2)$], kızıl derecedeki azotun bir baryum karbonat ve karbon karışımına etkimesiyle elde edilebilir. Sıcakta hidrolizlenerek amonyak üretilir.

Baryum karbonat ($BaCO_3$), doğada bulunur (witherit) ve karbondioksidin baryum hidrokside etkimesiyle de elde edilebilir. Bozundurulması zordur; baryum hidroksidin ham maddesini oluşturur.

• *Baryum tuzlarının ayırtedici nitelikleri.* Baryum tuzları, renkli bir asitten türememişlerse, renksizdir. Derişik çözeltileri, alkalilerle beyaz bir hidroksit çökeltisi verir; bu çökelti artık suda çözünür. Baryum tuzları, sülfürik asitle tepkimeye girerse, seyreltik çözelti halinde bile asitlerde çözünmeyen beyaz bir sülfat çökeltisi oluşturur. Bu bileşikler aleve yeşil bir renk verirler ve genellikle zehirlidirler.

BARYUMLAMA a. Foto. Kâğıtları bir baryum sülfat tabakasıyla kapladıktan sonra bu tabaka üzerine ışığa duyarlı bir emülsiyon dökme.

BARZANİ (Molla Mustafa), Kürt aşiret reisi, lider (Barzan 1902'ye doğr.- Washington 1979). Irak'ta Kürtler'in özerklik kazanması için mücadele verdi. 1943 yılında yönetime başkaldırdı, 1946'da sovyet desteğiyle kurulan Mahabat demokratik kürt cumhuriyeti'nin liderlerindendi. SSCB'ye kaçmak zorunda kaldı (1946). Irak'a 1958 darbesinden sonra döndü. Bağdat yönetimine karşı başlattığı silahlı ayaklanmayla (1961), Kürtlere özerklik sağlanmasını ve genel af çıkarılmasını sağladı (mart 1970). Irak yönetiminin güçlenmesi ve Kürtler'e verilen özerkliği askıya alması üzerine tekrar silahlı mücadeleye girişti. Önce İran'a (1975), ardından ABD'ye sığındı ve orada öldü. — **Mesut Barzani,** Mustafa Barzani'nin oğlu (Barzan 1930). Babasının arkasından Kürtler'in özerklik mücadelesini sürdürdü. Körfez savaşından sonra, Irak Kürdistan demokratik partisi'nin başkanı olarak, Kürdistan yurtseverler birliği'nin başkanı Celal Talabani ile işbirliği yaptı. 1992'de Kuzey Irak'ta ABD'nin koruyuculuğunda genel seçimlerin yapılmasını ve özerk bir yönetim (parlamento, hükümet) kurulmasını sağladı.

BARZEL (Rainer), alman siyaset adamı (Doğu Prusya'da, Braunsberg, 1924). 1957'de HDB'den milletvekili oldu. 1959'da Sovyet aleyhtarı "Özgürlükleri kurtarınız" derneğini kurdu. HDB'nin önce başkan yardımcısı (1966), sonra da başkanı (1971-1973) oldu. Ekim 1969'da, Willy Brandt seçimi kazanıp başbakan olunca, Barzel onun Doğu'ya açılma siyasetine karşı çıktı. Tüm çabalarına karşın, gerek Doğu Almanya ile yapılan antlaşmaların Bundestag'da onaylanmasını (17 mayıs 1972), gerek kendisiyle HDB-SHB'nin öteki yöneticileri arasındaki ilişkilerin gittikçe bozulmasını önleyemedi. Kasım 1972 erken seçimleri, Rainer Barzel için tam bir bozgun oldu. Ekim 1982'de, Kohl hükümetinde Almanarası işler bakanı, 1983 martında da Bundestag başkanı oldu. 1984'te adı bir rezalete karışınca istifa etmek zorunda kaldı.

BARZİZZA (Gasparino), italyan hümanist (Barzizza, Bergamo, 1359 - Milano 1431). Yayımcı ve Ciceron yorumcusu. —Oğlu GUINIFORTE (Pavia 1406 - Milano 1463), koşuklu mektuplar ve latince söylevler yazdı.

BARZOY a. (tazı anlamında rusça sözc.). İri rus tazısı. (Beden tüyleri uzun ve kıvırcık, baş tüyleri kısadır. Beyaz tüylüleri makbuldür. XIX. yy.'da Rusya'da kurt avında kullanılan barzoy, bugün süs köpeği olarak yetiştirilmektedir.)

barzoy

BA'S a. (ar. *ba's*). *Esk.* **1.** Gönderme, yollama. **—2.** Yeniden dirilme, diriltme. **—3.** Peygamberlik. **—4.** *Ba's etmek,* diriltmek; bir görevle göndermek. ‖ *Ba's-i emvat,* ölülerin dirilmesi.

—Dın. Varetmek, diriltmek, ölümden sonra dirilmek, Allah'ın peygamberi göndermesi. (BİSET de denir.)

BAS ya da **BASSO** a. (fr. *basse* ya da ital. *basso*'dan). **1.** Erkek seslerinin en pes cinsi. **—2.** Bu cins sesi olan şarkıcı. **—3.** Çoksesli bir yapıtın en pes partisi (XVIII. yy.'dan başlayarak, armoninin temelini oluşturdu.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—4.** Bir çalgı ailesinin en pes sesli üyesi (bas blok flüt, bas trombon, bas viol [viola da gamba], bas keman [kontrabas]).

—Müz. *Alberti bası,* kırık akorlar biçiminde eşlik etme formülü. Sistemli bir deseni olan Alberti basında, aralıklar akorlara göre değişir (örn. *do-sol-mi-sol; si-sol-re-sol* vb.). [Alberti, XVIII. yy.'da bu tür eşliğin kullanımını yaygınlaştırdı.] ‖ *Bas balkonu,* yaylı çalgılarda eşiğin titreşimlerinin, ses tablasının tümüne yayılmasını sağlayan öğe. (Keman ve viol ailesinden çalgılarda, ses tablasına, içten, pes [bas] tellerin altına, boylamasına, "armoni çubuğu"da denilen tek bir çıta yapıştırılır. Kimi yapımcılar bas balkonunu, sonradan yapıştırmak yerine, ses tablasını oyarken o bölgeyi kalın bırakarak oluştururlar.) ‖ *Israrlı bas,* bas partisinde, *ostinato* denen kısa bir motifin, sürekli olarak yinelenmesi. ‖ *Rakamlı bas,* çalgı eşliğinin, hangi akorların basılacağını gösteren rakamlı bir kodla tamamlanmış alt çizgisi. ‖ *Sürekli bas,* çoksesli bir müzik yapıtı boyunca aralıksız olarak duyulan bas çalgı partisi. (BASSO CONTİNUO da denir.) ‖ *Temel bas,* Rameau'nun kuramında (*Traite de l'harmonie,* 1722), akorun temel öğesi.

—ANSİKL. Bas partisi, dördüncü çizgideki *fa* anahtarıyla yazılır. Genişliğine, rengine ya da yoğunluğuna göre değişik adlar alan bas türleri vardır: *derin bas, basbariton, basso buffo* ya da XVII. ve XVIII. yy.'da oratoryoda ve Rossini'den önce operada kullanılan *basso-coloratura.*

• *Israrlı bas.* Kimi ses ya da çalgı yapıtlarında, özellikle *chacona* ve *passacaglia*'da, temeli oluşturur ya da bir dizi çeşitleme doğurur. İngilizler, buna *ground* adını verir.

• *Sürekli bas.* XVII. yy.'da, sürekli bas, yavaş yavaş, bağımsız ve çok önemli bir partiye dönüştü. Sürekli basın kuramını yazan Viadana, haksız olarak, onu kendisinin icat ettiğini söyledi. Sürekli bas ve rakamlı bas, zaman zaman eşanlamlıdır. Org, klavsen, lavta, tiorba gibi çalgıların seslendirdiği sürekli bas, genellikle viola da gamba'yla desteklenir. XVII. ve XVIII. yy.'larda sürekli bas yalnızca bir eşlik partisi olmaktan çıkarak, lirik, dinsel ya da dindışı yapıtları seslendiren büyük ses ya da çalgı topluluklarının temelini oluşturdu. J. S. Bach ve Händel, sürekli bası, kontrapunto bileşimlerinde kullandılar.

BAS BAS → BAR BAR.

BASADORA a. Denizc. *Basadora halatı,* yelken sarmak ya da yelkeni camadana vurmak için gemicilerin serenlere çıkmasına yarayan halat. (Serenin altına asılır ve bir çıması seren cundasına diğer çıması da hamaylıya bağlanır.)

BASAGARLAR, Kızıllar* türk boyunun, XVII. yy.'da Ruslar tarafından ayrılan on iki idari bölümünden birine ve burada yaşayan halka verilen ad. Basagarlar, Sibirya'da Yenisey ırmağı boyunda yerleşmişlerdi. Günümüzde yöredeki öteki türk boyları gibi, Hakas Türkleri içinde erimişlerdir.

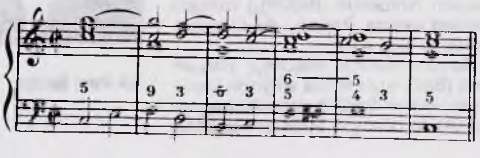
BASAGLİA (Franco), italyan psikiyatr (Venedik 1924 - *ay.y.* 1980). Akıl hastalarının tecrit edilmelerine karşı mücadele veren akımın en önemli temsilcisi ve Psychiatria Democratica hareketinin lideriydi. Akıl hastalarına öteki vatandaşların haklarını tanıyan psikiyatri hastanelerinin yerine akıl hastalığını önlemeye yönelik bir örgüt ve gerekli durumlarda da bu iş için genel hastanelerin kullanılmasını öneren, 13 mayıs 1978 tarihli bir yasanın italyan parlamentosu tarafından kabul edilmesinde önemli rol oynadı.

BASÂİR çoğl. a. (ar. *başiret*'in çoğl. *basa'ir*). *Esk.* İbretler, ibret veren durumlar.

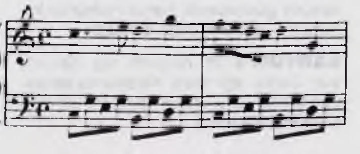
BASAL a. (ar. *basal*). *Esk.* **1.** Soğan. **—2.** Soğansı bitki kökü.

BASAMAK a. **1.** Bir merdivende iniş ya

rakamlı bas

Alberti bası

da çıkış sırasında basılan düz yüzeylerden her biri.(Bk. *ansikl.* böl. İnş.) **—2.** Yüksek bir yere erişmek için kullanılan ayak basma yerlerinden her biri. **—3.** Bir arabaya, trene binmeye ya da inmeye yarayan düz yüzey ya da yüzey dizisi. *Basamakta durmayınız, otomatik kapı çarpar.* **—4.** Düz ve yatay iki yüzey (özellikle de yer) arasındaki düzey farkı: *Basamağa dikkat!* **—5.** Bir sırada, bir aşama düzeninde çıkılan ya da inilen kademelerden her biri: *Birdenbire en üst basamağa tırmandı. Birinci derecenin ikinci basamağından maaş alıyor.* **—6.** Bir kimsenin ilerlemesi, tutkularını gerçekleştirmesi için yararlanılan şey ya da kimse: *Bu görev müdür yardımcılığına getirilmesi için bir basamak oldu. Yükselmek için bir kimseyi basamak yapmak.* **—7.** *Basamak basamak,* aşamalardan geçerek, yavaş yavaş: *Basamak basamak yükselmek.*

—Arit. *Basamak sistemi,* değeri, öbür simgelere göre aldığı konuma bağlı bir simge içeren sayılama sistemi.

—Bot. *Bitki basamakları,* bir dağın yamacında, yükseltiye göre sıralanan ardışık bitki örtüsü tipleri. (Örneğin Akdeniz bölgesinde, Canigou'da [2 784 m], Gaussen şu basamakları sayar: 300 m'ye kadar mantar meşesi ormanından oluşan aşağı akdeniz basamağı; 300 m ile 600 m arasında yeşil meşe [pırnal] basamağı; 1 000 m'ye kadar tüylü meşelerden oluşan orta akdeniz basamağı; 1 000 m ile 1 600 m arası kayın ormanından oluşan yukarı akdeniz basamağı; 1 600 ile 2 200 m arası, çam ağaçlarının baskın olduğu yarı yayla basamağı. Son olarak, bunun yukarısında, ağaçların bulunmadığı, yalnız otsu bitkilerin bulunduğu yayla basamağı yer alır.)

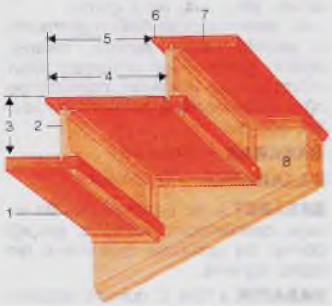
—Ceb. *Bir* f(x) *polinomunun basamağı,* a_i, *f(x)* in katsayıları olduğuna göre, $a_m \neq 0$ olmak üzere W(*f*) ile gösterilen en küçük *m* tamsayısı. (Bir polinomun basamağı, derecesine eşittir ya da ondan küçüktür; bu polinom bir birterimli olduğunda eşitlik vardır.) || *Bir* f(x) *polinomunun bir* α *kökünün katlılık basamağı, f(x)* in $(x-\alpha)^k$ ile bölünebildiği en büyük *k* tamsay'ısı. (*k* 1 den büyükse, α, *k* inci basamaktan bir katlı köktür. Sıfır olmayan bir *f* polinomu köklerinin katlılık basamaklarının toplamı polinomun basamağından küçüktür ya da ona eşittir.) || *Bir grubun* n *inci basamaktan elemanı,* bu grubun öyle a elemanı ki, *a* nın doğurduğu altgrup *n* inci basamaktandır. (Bu altgrup *n* inci basamaktan çevrimsel bir gruptur. Sonlu *n* inci basamaktan bir grup içinde, her eleman sonlu basamaktandır ve her elemanın basamağı *n* nin bir bölenidir.) || *Bir kare matrisin basamağı,* bu matrisin satır (ya da sütun) sayısı. || *İndirgenemez temsilcisi* $\frac{U(x)}{V(x)}$ *olan oransal bir kesrin bir* a *kutbunun katlılık basamağı* sıfır olmayan V(*x*) polinomunun kökü olarak, *a* nın katlılık basamağı. || *n inci basamaktan determinant, n* basamaklı bir kare matrisin determinantı. || *Sonlu bir grubun basamağı,* bu grubun kardinali.

—El sant. *Basamak iğnesi,* daha çok kenar suyu olarak uygulanan bir işleme türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

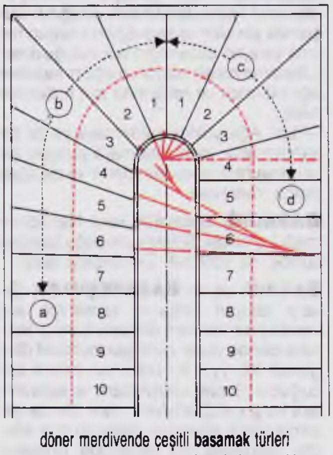
—Fizs. kim. Dengedeki bir sistemin bağımsız bileşenlerinin sayısı. || *Bağ basamağı,* molekül yörüngeleri kuramında, bağlı ve bağsız yörünge sayıları arasındaki yarı-fark. || *Tepkime basamağı,* bir tepkime kinetiğinin belirgin büyüklüğü; bu büyüklük tepkime mekanizmasının bir göstergesidir. $\alpha\,A + \beta\,B \rightarrow \gamma\,C + \delta\,D$ tepkimesinin hızı, $v = k\,[A]^p\,[B]^q$ ifadesinde gösterildiği gibi, tepkimeye giren [A] ve [B] maddelerinin molar derişimlerinin *p* ve *q* üslerinin toplamıdır.)

—Geom. *Bir afin uzayın kapalı bir* A *dışbükey kümesi sınırının bir* M *noktasının basamağı,* A nın M deki bütün dayanma aşırıdüzlemlerinin arakesiti olan afin altuzayın boyutu. || *Bir değmenin basamağı,* belli iki eğrinin ya da yüzeyin, aynı noktada çakışan değme elemanları sayısı. || *Bir eğri* ya da *cebirsel bir yüzeyin basamağı,* DERECE'nin eşanlamlısı. || *Bir* P *çokgeninin* (ya da *bir* S *katı cisminin*) *bir* Δ *yineleme ekseninin basamağı,* Δ ekseni, $\frac{2\pi}{n}$ açılı bir dönmenin, P yi ya da S yi değişmez bıraktığı *n* tamsayısı. || *Küresel trigonometride ikinci* (aynı biçimde *üçüncü*) *basamaktan formül,* bir küresel üçgenin açılarının yarısının (aynı biçimde dörttebirinin) trigonometrik çizgilerinin değerlerini veren ve gökbilimde çok yararlanılan formül.

—İnş. *Basamak aynası,* RIHT'ın eşanlamlısı. || *Basamak boyu,* basamağın, merdiven genişliğini veren boyutu. || *Basamak düzeni,* bir merdivende basamakları yerleştirme biçimi. || *Basamak düzlüğü,* basamağın, birbirini izleyen iki rıht arasında ölçülen genişliği. || *Basamak yuvası,* bir merdivende, basamağın yerleştirilmesi için limon kirişine açılan oyuk. || *Başlangıç basamağı,* bir merdiven kolunda en altta olan basamak. || *Dik basamak düzlüğü,* dikdörtgen bir basamağın yüzeyi. || *Dolu basamak,* sürekli bir limon kirişine ya da merdiven serenine gömülen, ya da bu mesnetlerin bir bölümüyle birleşen (serenli ya da limon kirişli basamak) taş ya da ahşap som basamak. (Betonarme merdivende birleşme, alt bölüme koyulan plakla sağlanır.) || *Duvar basamağı,* eğimli bir arazide inşa edilen bir duvarın tepesinde, düşey yönde yer yer bırakılan ve kademe oluşturan girinti. || *Karma basamak,* ahşap, metal, hatta taşın bir arada kullanılmasıyla oluşturulan basamak. || *Köşe basamağı,* döner kollu bir merdivende, bir köşeden çıkan, dolayısıyla daha uzun olan basamak. || *Sahanlık basamağı,* bir merdiven kolunda son basamak. || *Silmeli* ya da *profilli basamak,* boydan boya bir silmeyle donatılmış basamak. || *Teras basamağı,* bir terasta, bir yapı eteğinde boydan boya düzenlenen merdivenin basamaklarından her biri. || *Yelpaze basamak,* bir ucu ötekinden daha geniş olan basamak.

ahşap bir merdivende **basamak**lar ve rıhtlar
1. Basamak; 2. Rıht; 3. Yükseklik; 4. Adım; 5. Basamak düzlüğü; 6. Profil ya da silme; 7. Basamak tablası; 8. Limon kirişi.

döner merdivende çeşitli **basamak** türleri
a, ilk düz basamak; *b,* dengelenmiş basamaklar; *c,* yelpaze basamaklar; *d,* düz ya da kare basamak

—Jeomorfol. *Kavşak basamağı,* tabanları farklı yükseltilerdeki iki buzul tekne vadisinin kavuşmasıyla ortaya çıkan basamak. (En üstte yer alan buzul tekne vadisi bir *asılı vadi* oluşturur ve bunun içinde sular kavşak basamağı içerisinde bir *birleştirme boğazı* açarlar.) || *Toprak akması basamağı,* eğimi 15°'den fazla olan kimi sert yamaçları merdiven basamakları biçiminde kesen küçük seki. (Bu küçük sekiler, çimenle kaplı yamaçlarda kriyotürbasyon ve hayvanların çiğnemeleriyle belirginleşmiş bir toprak akması biçimidir. Dağlarda bu biçime sık sık rastlanılır.)

—Mad. oc. *Dik basamaklı arın,* merdiven basamakları biçiminde düzenlenmiş arın. (Açık işletmelerde uygulanan klasik düzenleme biçimidir, her basamak alttaki basamağa göre daha geride kalır.) || *Ters basamaklı arın,* her basamağın alttaki basamağa göre çıkıntı yaptığı arın. (Yeraltı damar ve yığın işletmelerinde yaygın olarak başvurulan bir düzenlemedir.)

—Mat. çözlm. Birlikte sonsuz büyük (aynı biçimde sonsuz küçük) olan iki *y* ile *z* nicelikleri için, lim $\frac{y}{z^p}$ nin sıfırdan farklı ve var olduğu,varsa pozitif *p* sayısı.[*z* sonsuz büyük (aynı biçimde küçük) ise, *p, z ye göre* y *nin basamağıdır* denir (kimi kez sonsuz küçükler basamağı diye belirtilir).] (Bk. *ansikl.* böl.) —Bir ölçeğin ardışık iki noktasının kotları arasındaki fark. || *Basamak fonksiyonu,* değerlerini bir E vektör uzayından alan, bir d_0 altbölünümünün her açık $]x_{i-1}, x_i[$ aralığı üzerinde değişmez olduğu bir [*a,b*] parçası üzerinde tanımlanmış *f* fonksiyonu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir* f *fonksiyonunun* x_0 *sıfırının basamağı* (ya da *katlılık basamağı*), *f(x)* in $x-x_0$ a göre *p* inci basamaktan sonsuz küçük olduğunda, varsa *p* tamsayısı. [x_0, bu noktada *p* inci basamaktan türevi bulunan bir *f* fonksiyonunun, ancak ve ancak $f(x_0) = ... = f^{(p-1)}(x_0) = 0$ ve $f^{(p)}(x_0) \neq 0$.] ise, *p* inci basamaktan sıfırıdır.] || *Bir* $\sum\limits_{n \geq 0} a_n X^n$ serisinin basamağı, $a_n \neq 0$ olan en küçük *n* tamsayısı. || *Bir* $\sum\limits_{p,\,q \geq 0} a_{p,\,q} X^p Y^q \neq 0$ *serisinin basamağı,* $\sum\limits_{p+q=n} a_{p,\,q} X^p Y^q \neq 0$ olmak üzere en küçük *n* tamsayısı. || *İndirgenemez bir oransal kesrin kutbunun basamağı* (ya da *katlılık basamağı*), paydasının sıfırının basamağı. (Benzer bir tanım meromorf fonksiyonlar için verilebilir.) || *n inci basamaktan diferansiyel denklem* → DIFERANSİYEL.

—Nük. müh. *Basamak düzeni,* bir izotop ayırma donanımındaki katların tümü.

—Siber. ve Mat. Çoğunlukla sıfır olan bir ilk değerden bundan farklı bir son değere belli bir anda birdenbire geçen, zaman fonksiyonu. || *Birim basamak,* ilk değeri sıfır, son değeri bir olan basamak. (Birim basamak geçici olayların incelenmesinde temel bir matematiksel varlıktır. Birim basamaklı bir sistemin yanıtına indis yanıtı denir.)

—Tekst. Süsleme motiflerinin ilmiklerini desen kartına göre tarağa geçirerek oluşturulan sıra.

—Termodin. Faz değişimlerini sınıflandırmaya yarayan kavram (birinci ya da ikinci basamaktan değişim). [Eşanl. MERTEBE.] || *Basamak parametresi,* bir değişime giren fazların bakışımını belirleyen yeğinleştirilmiş büyüklük. (Landau'nun ortaya attığı bu kavram, faz değişimlerinin sınıflandırılmasını ve incelenmesini kolaylaştırır.)

—Yerbil. Bir makaslanma kuşağının varlığıyla ilişkili olarak gerilim çatlaklarının ya da kıvrımların düzeni.

—ANSIKL. El sant. *Basamak iğnesi,* desen genişliğinde iplikler eşit aralıklarla atıl-

Monde et Caméra

Victor **Basch**

dıktan sonra araları V biçiminde işlenerek yapılır. İki türü vardır: *iki renkli basamak iğnesi*, atkıların iki yanı değişik renkte iki iplikle su şeklinde işlenerek yapılır; *saç örgülü basamak iğnesi*, daha çok giyim eşyası süslemede uygulanır, atkıların iki yanı saç örgüsü biçiminde işlenir.

—İnş. *Dolu* basamakta, tablayla *rıht* tek bir parçadan oluşur (rıht ister eğik, ister dik olsun, genellikle bir *profil*le donatılmıştır); bu durumda basamak eğimli bir tavan oluşturacak biçimde, kimi zaman alt yüzeyinden pahlanır. *Karma* basamakta basamak tablası rıhtla birleşirken çıkıntılı profili oluşturur. Basamak planda doğrusal, dalgalı, içbükey ya da dışbükey olabilir, kıvrımlarla yanları yumuşatılabilir; uzunluğu (merdiven genişliği içinde) *basamak boyunu* oluşturur. İki rıht ya da iki profil arasında, *çıkış çizgisinin* oluşturduğu eksende ölçülen genişliği, ya da *basamak düzlüğü*, bir basamaktan öbürüne değişmeyebilir (çıkış çizgisine göre kare ya da verev *düz basamak*). Döner merdivende genişlik, merdiven boşluğunun duvar yanında daha fazla, merkez yani *boyun* daha az olabilir; bu durumda *yelpaze basamaklar*dan ya da *dengelenmiş* basamaklardan söz edilir.

—Mat. çözlm. • *Basamak.* $\frac{y}{z^p}$ ifadesinin limiti A ile gösterilirse Az^p ye. *asal sonsuz büyük* (aynı biçimde *sonsuz küçük*) *olarak seçildiğinde* y *nin asal bölümü* adı verilir. Ayrıca $y \sim Az^p$ yani $y = Az^p + 0(z^p)$ elde edilir.

Birlikte sonsuz büyük olan iki *y* ile *z* niceliği için üç hal sözkonusu olabilir: 1) lim $\frac{y}{z} = 0$: bu durumda *y*,*z* den *daha küçük basamaktan*'dır; 2) lim $\frac{y}{z} \in \mathbb{R}^*$. *y* ile *z aynı basamaktan*'dır; 3) lim $\frac{y}{z} = \pm\infty$: *y*, *z* den *daha büyük basamaktan*'dır.

Aynı koşullarda sonsuza yaklaşan bir fonksiyon ailesi için 1) de ve 3) te tanımlanan bağıntılar ne yansımalı ne de bakışımlıdır, ama geçişlidir. 2) de tanımlanan bağıntı bir eşdeğerlik bağıntısıdır.

Birlikte sonsuz küçük olan iki *y* ile *z* niceliği için, üç hal sözkonusu olabilir: 1′) lim $\frac{y}{z} = 0$: bu durumda *y*, *z* den *daha büyük basamaktan*'dır; 2′) lim $\frac{y}{z} \in \mathbb{R}^*$: *y* ile *z aynı basamaktan*'dır; 3′) lim $\frac{y}{z} = \pm\infty$: *y*, *z* den *daha küçük basamaktan*'dır.

Aynı noktada limiti 0 olan bir fonksiyon ailesi için, 1′) de ve 3′) nde tanımlanan bağıntılar geçişlidir. 2′) nde tanımlanan bağıntı $\frac{y}{z}$ nin bir limiti bulunmaksızın, aynı işaretli iki sayı arasında salınması haline genişletilebilir.

• *Basamak fonksiyonları.* d_0 altbölünümünün farklı noktalarında herhangi bir değer alırlar. [*a*,*b*] üzerinde tanımlanan basamak fonksiyonlarının, toplama ve bir gerçel sayıyla dış çarpma ile donatılmış $\mathcal{E}$ kümesi,[*a*, *b*] üzerinde tanımlanan fonksiyonların vektör uzayının bir vektör altuzayıdır. Ayrıca, çıkış kümesi $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ olduğunda, fonksiyonların çarpması $\mathcal{E}$ nin iç işlemidir. Riemann anlamında integrallenebilen bu fonksiyonlardan, integrallenebilen fonksiyonların incelenmesinde yararlanılır.

Fabbri

Evaristo **Baschenis**
Müzik aletleriyle bir natürmort
Carrara akademisi galerisi Bergamo

BASAMAKLI sıf. **1.** *Say. sıf.* + *basamaklı*, basamağı belirtilen sayıda olan merdiven için kullanılır: *Yüz basamaklı merdiven.* **—2.** Aşamalı: *İki basamaklı sınav.*

—Metalürj. *Basamaklı tornalama denemesi*, mekanik parçalarda metal olmayan kalıntıları bulmak ve saymak için bu parçaları basamaklarla derinleşen işleme yöntemi (örneğin planyalama).

—Mim. *Basamaklı piramit*, yüzleri merdiveni andırır biçimde yontulmuş piramit.

—Opt. *Basamaklı mercek*, kırıcı ya da yansıtıcı çeşitli halkalar içeren mercek. (Koşut ve geniş bir ışık demeti üretmede kullanılır.)

BASAMAKSI a. Basamağa benzer.

BASAN. Esk. coğ. Maveraüιrdün'de bölge; Yarmuk'un yukarı çığırının her iki yanında uzanıyordu.

BASANAVİČIUS (Jonas), litvanyalı yurtsever ve bilgin (Suwalki 1851-Wilno, bugün Vilnious 1927). Doktor, mitoloji ve folklor uzmanı. Ulusal ve dilsel uyanışta önemli rol oynadı. 1883'te Tilsit'te Aušra dergisini kurdu. Dergi rus topraklarına gizlice sokuldu. Litvanya'nın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Vilnious'da bir kütüphane ve bir milli müze kurdu.

BASAR a. (ar. *başar*). *Esk.* **1.** Göz. **—2.** Görme, görme duyusu. **—3.** Zihnin algılaması, zihin. **—4.** İleriyi görme.

—İsl. islam inancında Allah'ın görme sıfatı; yakınlık - uzaklık, aydınlık - karanlık, açıklık - gizlilik ile ilgili olmaksızın, Allah'ın tüm varlıkları ve olayları, insanların içeriğini anlayamayacağı bir biçimde, kusursuz görmesi.

BASARAB → BESARAB.

BASARABYA → BESARABYA.

BASÂRET a. (ar. *başāret*). *Esk.* Bir konuyu derinlemesine kavrama; gerçeği görme; dış görünüşe aldanmayıp işin özünü algılama.

BASARIK a.*Yörs.* El dokuma tezgâhında arışları aşağı yukarı hareket ettirmeye yarayan, tarağa bağlı ayaklık.

BASARİ sıf. (ar. *başar* ve *-i*'den *başari*). *Esk.* Görme ile ilgili, gözle ilgili.

BASARNA a. Balıkç. Dalyanlarda dalyan kapısının hazne tarafındaki direğinin karşısında yer alan ve kapı ağzının kapanmasına yarayan düzeneğin bulunduğu direk. || *Basarna halatı*, dalyanın ağzını kapatan ağı indirmek ve kaldırmak için kullanılan halat.

—Yapı. Ağır yükleri kaldırmaya ya da bir yandan öbür yana aktarmaya yarayan, bir ucu kısa öbür ucu uzun demir ya da ağaç parça; manivela.

BASAURİ, İspanya'da kent, Nervión ırmağı kıyısında, Bilbao'nun doğu banliyösünde; 42 000 nüf. Demir-çelik tesisi.

BASAVA ya da **BASAVEŞVARA** (Şiva'yı taşıyan boğanın sanskritçe adı *vrsabha*'nın kannara dilindeki biçimi), kannara dilinde yazan hintli şair ve filozof (Bagevadi XII. yy.). Bir brahman ailenin çocuğudur. Sosyal uzlaşmalara ve eşitsizliklere karşı çıktığı söylenir. Halk dilinde yazılmış mistik söyleşiler *(vacana)* ona atfedilir. Karnataka hint devletinde, *virașaiva* ya da *lingayat*'ların kurucusudur (XII. yy.). Bu tarikatın mensupları taşa oyulmuş bir boğaya taparlar.

BASBARİTON a. Müz. Ses alanı, basınki ve baritonunki arasında kalan çalgı ya da sesleri belirtir.

BASBASA a. (ar. *başbaşa*). *Esk.* **1.** Köpeğin kuyruk sallayarak yaltaklanması. **—2.** Dalkavukluk etme, yaltaklanma.

BASBAYAĞI sıf. (*bayağı*'dan pekiştirilerek). Benzerlerine göre, başkalığı bulunmayan bir şeyin, sıradanlığını vurgulamak için kullanılır: *Basbayağı bir ev işte. Basbayağı bir toplantı.*

◆ be. Bir kimsenin kuşkusuna, inanmazlığına karşı, bir eylemin kesinliğini vurgular; gerçekten: *Sen basbayağı ağlıyorsun. Basbayağı giderim, kimse karışamaz bana.*

BASCH (Victor), fransız filozof (Budapeşte 1863 - Neyron, Ain, 1944). Alman dili ve edebiyatı uzmanıydı. Nancy (1885), Rennes (1887), Paris (1906) üniversitelerinde profesörlük yaptı. *Esthetique de Kant* (Kant'ın estetiği) [1896] ve *Poétique de Schiller* (Schiller'in poetikası) [1897] adlı tezleri, Sorbonne'da yeni kurulmuş estetik kürsüsüne getirilmesini sağladı (1918). Alman felsefesi üzerine birçok yapıt yayımladı: *la Philosophie allemande au XIXes.* (XIX. yy. alman felsefesi), 1912; *les Doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne* (Klasik alman filozoflarının siyasal öğretileri), 1928. 1898'den başlayarak, Dreyfus davasının yeniden görülmesi için girişilen siyasal eyleme katıldı. Bu sıfatla antifaşist Halk cephesi siyasetinin öncülerinden biri durumuna geldi. Victor Basch ve karısı, alman işgali sırasında milisler tarafından öldürüldü.

BASCHENİS (Evaristo), italyan ressam (Bergamo 1607 - *ay. y.* 1677). Özellikle bakır, cam eşyalar ve müzik aletlerinde yansıyan sıcak tonlar ve gölgelerle dolu natürmortlarıyla tanınır.

BASDEVANT (Jules), fransız hukukçu (Anost, Saône-et-Loire, 1877 - *ay y.* 1968). Paris Hukuk fakültesi'nde devletler umumi hukuku profesörlüğü, Paris siyasal bilgiler okulu'nda profesörlük, Lahey uluslararası adalet divanı'nda yargıçlık yaptı. 1949-1952 yılları arasında Lahey uluslararası adalet divanı başkanlığında bulundu.

BASE a. (kazık anlamında ing. sözc.). Spor. Beyzbolda, koşulacak alanı belirlemeye yarayan kazık.

BASE a. (fr. *basset*). Kısa bacaklı köpek ırklarına verilen ad.

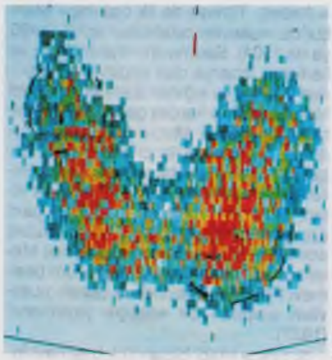
artezyen norman **basesi**

—ANSİKL. Base ırklarının ortaya çıkışı, kalıtsallaşan bir bozukluğun (bacak gelişiminin durması) sonucudur. Baselerin gövdesi ve başı sıradan büyük köpeklerinkine benzer, ama bacakları çok kısa, düz ya da çarpıktır. Hiçbir özel ırka ait olmayan bu köpek tipi, sıradan köpek ırklarından ayıklanma yoluyla elde edilmiştir: *artezyen norman basesi*, *mavi gaskonya basesi*, *kızıl sarı brötanya basesi*, *vande grifon basesi*, tüfekli ava çok elverişli *av basesi*. Bu ırklara porsuk avında ve yeraltı avcılığında kullanılan, çok cesur bir köpek olan *tekel*, ya da *alman basesi* de eklenebilir.

BASEDOVLU a. ve sıf. Basedow hastalığına tutulmuş kimse.

BASEDOW (Johann Bernhard), alman pedagog (Hamburg 1723-Magdeburg 1790). Rousseau'dan etkilendi. Ahlak eğitimini doğal dine, sezgiye ve hayatbilgisine dayandırmadan yanaydı. Beden eğitimine önem verdi ve Dessau'da kendi eğitim ilkelerini uygulayacak bir kurum (Philantropium, 1774) kurdu.

Basedow hastalığı, tiroit bezinin aşırı çalışmasından ileri gelen hastalık. 1840'ta onu ilk kez tanımlayan alman hekimi Karl von Basedow'un (Dessau 1799 - Merseburg 1854) adıyla anılır. Başlıca özellikleri, aşırı derecede tiroit hormonu (tiroksin) salgılayan yaygın ve damarlı guatr, ekzoftalmi (göz yuvarlarının dışarıya fırlamış hali), sinirsel bozukluklar (titremeler), kalp atışının hızlanması, çoğu zaman ileri derecede zayıflamadır.

Baillet-C.N.R.I

Basedow hastalığı tiroit bezinin radyoaktif iyotla yapılmış sintigrafisi (kartografi)

Rosine Mazin-Top

Basel : Ren ırmağının sol kıyısındaki mahallelerden bir görünüm

Muayenede bazal metabolizmada % 30'dan fazla yükselme, aşil refleksi refleksogramında kısalma görülür. Basedow hastalığının hipofizdeki ya da diansefaldaki bir bozukluktan kaynaklandığı varsayımı, lenfositler ve plazmositler tarafından salgılanan ve T.S.H. (*thyroid stimulating hormon* ya da tireotrop hormon) alıcılarıyla özdeş tiroit alıcılarına bağlanan bir G immünoglobülininin keşfinden sonra sarsılmış bulunmaktadır. Radyoimmünolojik yöntemle kandaki T 4 (tiroksin) ve T 3 (triiyodotironin) oranının ölçülmesi teşhisi doğrular. İzotoplarla yapılan muayeneler (izotop yapışma eğrileri, kartografi) tedavi şeklini saptama bakımından yararlıdır.

Hastalığın gelişimine ve ağırlığına göre tedavi sadece tıbbi olabileceği gibi (bireşimsel tiroit ilaçları, iyot, beta engelleyiciler) izotoplara ve ameliyata da başvurulabilir.

■**BASEL,** İsviçre'de kent, Ren ırmağı kıyısında, 189 000 nüfuslu (1990) 37 km²'lik bir yarı-kantonun (Basel-kent) merkezi. Yerleşmenin nüfusu 365 000'dir (1990).

•COĞRAFYA. Daha XII. yy.'da Sankt -Gothard geçidi karayolu üstünde bir konaklama yeri olan Basel'in bu rolü, XIX. yy.'da demiryolunun döşenmesiyle, XX. yy.'da da Ren ırmağındaki ulaşımın son limanı olarak düzenlenmesiyle büsbütün arttı. Protestan mültecilerin XVIII. yy.'da Basel'e getirdikleri dokuma sanayisi (hintişi taklidi kumaşlar, ipekli kumaşlar), sonradan Alsace'a (Mulhouse), Baden bölgesine (Lörrach) yayıldı ve günümüzde gerilemiş olmakla birlikte, XIX. yy.'da metalürji (dokuma tezgâhları yapımı) ve kimya (boyalar) sanayilerinin gelişmesini sağladı. Sonradan temel etkinlik durumuna gelen ve birkaç şirketin (Ciba-Geigy, Hoffman-la Roche, Sandoz) elinde kentin K.'inde (Küçük-Huningen, Küçük-Basel) ve D.'sunda (Muttenz, Pratteln) toplanan kimya sanayisi, günümüzde İsviçre'nin geri kalan kesimine ve yabancı ülkelere boyalar, böcek ilaçları, eczacılık ürünleri ve makyaj gereçleri satmaktadır.

Sanayi, yakınındaki santrallardan (Ren ırmağı üstündeki hidrolik ve nükleer santrallar) sağlanan enerjiden, Baden ve Alsace sınır kentlerinden gelen işçilerden, Ren ırmağı kıyısındaki limandan (9 Mt) ve iki ayırma garından yararlanır. İsviçre'nin denize açılma kapısı olan Basel, büyük bir ticaret ve bankacılık (ulusal ve uluslararası bankalar) kenti ve bir üniversite merkezidir. Basel yerleşmesi fabrika ve konutlarını yalnızca Birse vadisine ya da Juralar'ın eteklerine (Basel-Landschaft ikiz yarı kantonunda olduğu gibi) değil, ülke sınırlarının ötesine, Alsace ve Baden'e de yaymaktadır. Bu yüzden iktisat çevreleri, bir "üçuluslu" bölge kurulması için çaba göstermektedirler ve bu konuda ilk adım atılmıştır: Basel ile Mulhouse'un (Fransa) ortak havalimanı Blotzheim, Fransa topraklarındadır.

•TARİH. Metinlerde adı ilk olarak İ.S. 374'e doğru geçen Basel (*Basilea*) Romalılar'ın kurduğu bir kenttir. 620'ye doğru bir piskoposluk merkezi oldu, birçok ticaret yolunun kavşak noktasında bulunduğundan, 1350-1450 arasında kuzey ülkelerinden getirilen kumaşların yeniden dağıtıldığı büyük bir merkez durumuna geldi. 1431-1449 arasında kentin surları içinde bir konsil yetkisine bırakılan kent, özerk bir yönetim elde etmeyi başardı, 1501'de Konfederasyon'a katıldı, 1529'da reformu benimseyince kırsal topraklarını bir bölümünü (piskoposlukta kaldılar) yitirdi. O tarihten sonra yönetim loncaların eline geçti ve kentin rejimi yavaş yavaş bir tür oligarşiye dönüştü. XVI. yy.'ın ilk yarısında, Erasmus'un dostu ve yayıncısı, basımevi sahibi Froben sayesinde Basel, hümanizmin yayılmasında çok önemli rol oynadı. 1815'te yeniden federasyona dönen Basel kantonu, 1831'de kantondaki köylülerle siyasal haklarını tanımak istemeyen kent halkı arasında kanlı bir iç savaşa sahne oldu. Yenilen kentliler, 1833'te, kantonun birbirinden ayrı iki yarı -kantona bölünmesini kabul etmek zorunda kaldılar: *Basel-kent* ve *Basel-Landschaft*.

•MİMARLIK. Ortaçağ surlarından geriye *Spalentor* gibi bazı kapılar kalmıştır. Roman ve gotik üslupta kırmızı kumtaşından yapılmış dikkate değer Münster katedrali (yontma taçkapılar; XV. yy. manastır avlusu) dışında, kentte birçok ortaçağ (XIII. yy. - XVI. yy.) ve XX. yy. (Karl Moser'in 1929'da yaptığı St. Antonius gibi) kilisesi vardır. Basel'in eski mahallelerini, özgün yapıdaki dar sokaklar, bir bölümü XVI. yy.'da yapılmış bir belediye sarayı ve güzel demirişleri bulunan XVIII. yy. evleri süsler.

BASEL anlaşmaları, 24 nisan 1972'de, AET çerçevesinde imzalanan ve Avrupa para yılanı*'nı kuran para anlaşmaları. Avrupa para yılanı, Avrupa ülkeleri paralarının dalgalanma marjlarının gönüllü olarak kısıtlanması temeline dayanmaktaydı. Buna göre, iki ülkenin paraları arasındaki en büyük değer farkı % 2,25'in üstüne çıkmayacak, çıkarsa sözkonusu ülkenin merkez bankası duruma el koyabilecekti. Avrupa paraları, aynı zamanda dolara oranla da "tünel"in (dolara oranla % 2,25) içinde değişmekteydi; ancak 16 mart 1973'te paraların dolara oranla danışmalı bir biçimde dalgalanmaya bırakılması yönünde alınan bir karar sonucunda "tünel" terk edildi. Bazı ülkelerin (İngiltere, İrlanda, İtalya, Fransa) bu anlaşmaya uymakta karşılaştıkları güçlükler, "yılan"ın ömrünü kısalttı ve bunun yerini, mart 1979'da Avrupa para* sistemi aldı.

■**Basel konsili,** mayıs 1431 - nisan 1449 tarihleri arasında Basel'de toplandı. Amacı, Konstanz konsili'nin izinden gitmek (sapkınlığa karşı mücadele, Kilise reformu) ve konsilin Papalık'tan üstün olduğunu onaylatmaktı. Aralık 1431'de papa Eugenius IV tarafından çalışmaları durdurulan konsil Bologna'ya taşınmayı reddetti; papaya toplantının Basel'de yapılabileceğini kabul ettirmesine karşın, Papalık'ın egemenliğini sınırlayan kararnameleri onaylatamadı (1433). 1435'ten başlayarak üye sayısı arttı; her üyeye bir oy hak-

Scala

kardinal Capranica ve sekreteri E.S. Piccolomini'nin (geleceğin papa Pius II'si, önde) *Basel konsili*'ni ziyareti Pinturicchio'nun tablosu (1504) Siena katedrali'nin kitaplığında

Viard-Explorer

Hans Bock'un freskleriyle (1608) bezeli **Basel** belediye binasının (1503 - 1512) ön cephesi

kı verilmesiyle tanrıbilimciler, piskoposluk kurulu üyeleri ve din adamları, kardinaller, piskoposlar ve başrahipler karşısında büyük önem kazandı. Papanın otoritesini sınırlama ve yıllık gelir kaynaklarından yoksun bırakma isteği konsilin 1437-38' de Roma ile bozuşmasına yol açtı. Kardinal Aleman başkanlığındaki konsil, Eugenius IV'ün düşürüldüğünü ilan etti ve 1439'da Savoialı Amedeo VIII'i seçti; Amedeo düzmece papa Felix V olarak anıldı. Ancak yetkesi ve gelir kaynakları konsil tarafından kısıtlanan Felix V, 1442'de Basel'den ayrıldı ve 1449'da papalıktan çekildi; bu da konsilin dağıtıldığını bildirmesine neden oldu.

Basel müzeleri. GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, İsveçre'nin en önemli müzesi, Holbein'in dostu Amerbah'ın topladığı koleksiyonu kapsar. Eski (Konrad Witz, Holbein, Grünewald, Baldung Grien) ve çağdaş ustaların (Corot, Courbet, Böcklin, Pissaro, Sisley, Cézanne, Gauguin, Van Goh, H. Rousseau, Braque, Picasso, Klee, Chagall, F. Léger...) tabloları yanında Rodin, Maillol, Giacometti vb.'nin heykelleriyle ün yaptı; özellikle estamp koleksiyonu dikkat çekicidir. Louis XVI üslubunda yapılmış bir otelde yer alan eklentisi *Kirschgarten* müzesi ile birlikte eski *Barfüsserkirche*'deki KENT TARİH MÜZESİ (heykeller, halılar, mücevherler vb.); ANTİK SANAT, ETNOGRAFYA ve ÇAĞDAŞ SANAT (1980'de Rhin kıyısında eski bir fabrikada açıldı) müzeleri, kentte yer alan öteki başlıca müzelerdir.

BASE-LİNE a. (ing. sözc.). Reklamc. Özellikle bir ilanın, bir afişin alt kısmında bulunan ve çoğunlukla bir slogan biçiminde olan özlü cümle.

BASEL-LANDSCHAFT yarı-kantonu, İsviçre'de almanca konuşulan yarı-kanton, Lies vadisinin her iki yanında; 428 km²; 228 151 nüf. (1989). Merkezi *Liestal.* (→ BASEL.)

BASEN a. (fr. *bassin*). Bedenin leğen kemiğini kapsayan bölümü, kalça.
—Terz. Belin 20 cm kadar aşağısında, kalçadan alınan ölçü.

BASENTO, İtalya'da ırmak; 149 km. Basilicata'da aktıktan sonra Taranto körfezine dökülür.

BASETİT a. (fr. *bassetite*). Miner. Autunite benzeyen doğal uranyum ve demir fosfat.

BASEYN, Hindistan'da (Maharaştra) liman kenti, Bombay'ın K.'inde; 50 000 nüf. Kentte, Portekiz işgalinde olduğu dönemden (1534-1739) birçok kalıntı vardır.

BASF, BADİSCHE ANİLİN UND SODA FABRİK'in kısa yazımı.

BASHKİRTSEFF (Marie), rus ressam (Gavrontsı, Poltava yakınları, 1860 - Paris 1884). Paris'te Julian akademisi'nde ders gördü, Bastien-Lepage'ın çömezi oldu. İzlenimciliğin etkilerini taşıyan natüralist resimler yaptı (*Le Meeting*, 1883, XIX. yy. müzesi). Ölümünden sonra yayımlanan *Journal*'i (1887) ve *Cahiers intimes*'i (1925) gerçek bir yazara özgü nitelikler taşıdığını gösterir.

BASI a. 1. Baskı, tiraj: *Bir yapıtın 2. basısı. Söylev'in öztürkçe basıları.* —2. Basım, baskı işi.

BASICI a. Basım işiyle uğraşan kimse; basımcı, baskıcı.
—Hidr. pnöm. Bir akışkanı basmakta kullanılan aygıt ya da alet.
—Sine. Filmi kamera ya da göstericinin geçiş yatağına yaslayan yaylara oturtulmuş parça.

BASICILIK a. Basıcının işi.

BASIK sıf. **1.** Düz, yassı ya da üstüne basılarak yassılaşmış şey için kullanılır: *Basık burunlu, alınlı. Basık ökçeli ayakkabı.* **—2.** Yüksekliği az, alçak yer için kullanılır: *Basık tavanlı oda.*
—Geom. *Basık küp*, dört yüzü izometrik kare, öbür iki yüzü eşkenar dörtgen olan altıyüzlü.
—İnş. *Basık kemer* ya da *tonoz*, sehimi (böğür) açıklığın yarısından küçük olan kemer ya da tonoz.
—İstat. *Basık dağılım*, normal dağılım gösteren bir eğriye göre, daha basık bir dağılım gösteren eğriye verilen ad.

BASIKLIK a. Basık olan şeyin niteliği.
—Gökbil. Dönme halindeki bir gökcisminin küresel olmadığını belirleyen, bu gökcisminin ekvatoru ile kutbu arasındaki bir büyüklüğün göreli değişimine eşit, genellikle küçük, boyutsuz parametre. (Gökcisminin merkezine uzaklığının, yerçekiminin ya da eylemsizlik momentinin değişimi göz önüne alındığında geometrik, gravimetrik ya da mekanik basıklıklardan söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—İnş. Bir kemer ya da tonozun alçaklık oranı.
—ANSİKL. Gökbil. Gezegenler, en azından ilk yaklaşımda, dönen akışkan bir cismin olağan denge halinde aldığı dönel bir elipsoit biçimindedir. Bir gezegenin ekvator ve kutup yarıçapları arasındaki farkın ekvator yarıçapına bölümüne "bir gezegenin basıklığı" denir. Ekvator yarıçapı *a*, kutup yarıçapı *b* olursa, basıklık $\frac{(a-b)}{a}$ olacaktır. Yer basıklığı, ya farklı enlemlerdeki meridyen yaylarının jeodezik ölçümlerine ya da farklı gravimetrelerle elde edilen yerçekiminin yeğinlik ölçümlerine dayanılarak değerlendirilir. Günümüzde bu basıklık, dinamik basıklık'tan yararlanılarak hesaplanır; dinamik basıklık ise yapay uydular üstündeki etkileri ölçülerek bulunur. Yer basıklığının kabul edilen son değeri 1/298,257'dir; Jüpiter'in basıklığı ise yaklaşık 1/15, Satürn'ün basıklığı 1/9,5, Mars'ın basıklığı 1/190,4'tür. Güneş'in ve Ay'ın basıklıkları hissedilemez ölçülerdedir.

BASILA a. **1.** Basımcılıkta son düzeltmeleri yapılan provaların üzerine yazılan "basılsın" anlamına gelen söz. **—2.** *Basıla vermek*, son denetimden geçen provaları baskıya göndermek.

BASILI sıf. **1.** Basımevinde basılmış şey için kullanılır: *Basılı bildiri dağıtmak. Basılı oy pusulası.* (Eşanl. MATBU.) **—2.** Basılarak yerleştirilmiş şey için kullanılır: *Peynir basılı küp.*

BASILMAK → BASMAK

BASIM a. Her türlü yapıtın, sanat eserinin (plak, resim, para vb.) üretimi, yayımı ve ticari dağıtımı.
—Matbaac. *Basım ve yayın sanayisi*, kitap, gazete, broşür vb. yayınlar, reklam ve formüler baskıları, basılı eğitim gereçleri, klişecilik, ciltçilik, serigrafi baskı, yaldızlı baskı, haritaların bezlenmesi, ağaç ve gravür işleri vb. üretimlerini kapsayan sanayi dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sine. Bir filmin kopyasını ya da ana pozitifini çıkarma işlemi.
— ANSİKL. Türkiye'de basım ve yayın sektörüne özel kesime ait küçük işletmeler büyük ölçüde egemen durumundadır. Söz konusu bu kuruluşlar genellikle üç büyük kentte yoğunlaşmıştır. 1985 Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre 278 büyük işyerinde (10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerleri) çalışanların yıllık ortalaması 14 090 kişi, 3 859 küçük işyerinde çalışanların yıllık ortalaması ise 12 903 kişidir. Aynı Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, basım ve yayın sanayisi kolundaki işletmelerde yaratılan katma değer, 76 milyar 123 milyon TL'si büyük işyerine ait olmak üzere cari fiyatlarla 96 milyar 139 milyon TL olmuştur.

BASIMCI a. **1.** Basımevi sahibi; matbaacı. **—2.** Baskı işinde çalışan kimse.

BASIMCILIK a. Basımcının işi.

BASIMEVİ a. Basım işi yapılan yer. (Eşanl. MATBAA.)
—ANSİKL. Türkiye'de ilk basımevi İstanbul'da museviler tarafından açıldı (1493 ya da 1504). Basımevinin makinelerini ve harflerini, İspanya'daki engizisyon yüzünden Türkiye'ye sığınan Samuel ve David Nahmias adlı iki kardeş getirmişlerdi. Bastıkları ibranice ilk kitabın adı *Arba ah Turim*'di. İstanbul'da ikinci basımevini, Abgar Tıbir adlı sıvaslı bir ermeni, Karagümrük'teki bir kilisede kurdu. Bastığı ilk kitap, ermenice *Pokır keraganutyun gam appenaran* (Küçük dilbilgisi ya da alfabe) adını taşır (1567). Bunu Nikodemos Metaksas adlı bir rahibin kurduğu rum basımevi izledi. Basımevinde ilk olarak musevileri ve eleştiren bir kitapçık yayımlandı (1627).

İlk türkçe kitabı basan türk basımevi İbrahim Müteferrika ve Sait Mehmet Çelebi tarafından İstanbul'da açıldı (1727). Basımevinin kurulmasına, sadrazam Damat İbrahim Paşa destek oldu. Darü tıbaatil -ma'mûre adıyla anılan basımevinde basılan ilk türkçe kitap *Kitab-ı lügat-i Vankulu* oldu (31 ocak 1729). Din kitaplarının basımına izin verilmediğinden, 1743'e kadar geçen süre içinde çoğu tarih konusunda, baskı sayıları 500-1 200 arasında değişen 17 kitap basıldı. Basımevi, çeşitli sahipler değiştirdi; 1797'de kapanışına kadar geçen 64 yıllık süre içinde, halkın "Basmahane" dediği basımevinde toplam 24 kitap basıldı. Kitaplardaki yazıların boyutları 16 ya da 24 punto idi. İkinci türk basımevi, devlet tarafından Hasköy'deki Mühendishane'de açıldı (1796). Burada farsça-türkçe bir sözlük basıldı (1799). Bu iki basımevini Üsküdar'da Harem iskelesi yokuşu başında, Boyacı hanı'nda kurulan basımevi izledi (1802). *Vankulu lügati*'nin üçüncü basımı burada yapıldı. Daha sonra, Takvim-i vekayi'nin basılması amacıyla Takvimhane-i Âmire adını taşıyan dördüncü bir basımevi açıldı (1 kasım 1831). İstanbul'da bu gelişmeler olurken Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından Bulak basımevi kurularak etkinliğe geçti (1822). Bulak'ta birçok türkçe kitap basıldı.

Basımevlerinin yanı sıra İstanbul'da, fransız Henry ve yeğeni Jacques Caillol bir litografya atölyesi kurup taşbasması kitaplar basmaya başladı. Bu kitapların ilki Mehmet Husrev Paşa'nın yazdığı *Nuhbe tü't-talim*'dir (1831-1832).

1833'e gelindiğinde litografya atölyesi sayısı 15'e, basımevlerininki 54'e yükselmişti.

Türk basım sanayisinin Batı düzeyine çıkmasında Ebüzziya Tevfik'in 1881'de Matbaa-yi Ebüzziya adıyla kurduğu basımevi önemli rol oynadı. Matbaa-yi Ebüzziya'da 1882-1900 arası 450, 1900-1913 arası bir bölümü Avrupa'daki örneklerinden de nitelikli 185 kitap basıldı.

II. Meşrutiyet'e (1908) kadar Türkiye' deki basımevlerinde yazılar elle diziliyor, baskı makineleri de kol gücü ile çalıştırılıyordu. Bu tarihten sonra elektrikle işleyen baskı ve dizgi makineleri Türkiye'ye gelmeye başladı ve tipo baskı makinelerinin sayıları çoğaldı. Bu dönemde, Matbaa-yi Ebüzziya'dan sonra İstanbul'daki belli başlı basımevleri şunlardı: Hüsnütabiat matbaası, Osmanbey matbaası, Hilal matbaası, Arşak Garonyan matbaası, Ahmet İhsan matbaası, Hanri Zelliç matbaası, Tan matbaası, Orhaniye matbaası. Balkan savaşları ile Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre (1911-1923) türk basım sanayisi için durgunluk dönemi oldu. Cumhuriyet'in ilanından az sonra, Milli eğitim bakanlığı yeni basım ve dizgi tekniklerini öğrenmeleri için bir grup öğrenciyi Avrupa'ya gönderdi. Bu öğrenciler, Türkiye'ye döndükten sonra linotip, entertip, monotip, rotatif, klişecilik alanlarında birçok ustayı yetiştirerek türk basım sanayisine kazandırdılar. Yeni harflerin kabulünü (1928) izleyen günlerde basım işleri kısa bir duraklamadan sonra yeniden gelişimini sürdürdü. 1930'lu yılların başlarından eski tip baskı, dizgi ve klişe makine-

lerinin yerini yenileri almıştı. Bu arada aynı dönemde İstanbul'daki eski tip düz baskı makineleri sökülerek Anadolu'nun çeşitli kentlerine taşındı. Gazetelerde tipo baskının yerini rotatifler aldı. Kitap, dergi ve gazetelerin satışlarında önemli artışlar olduğu gibi, niteliklerinde de ilerleme ve gelişme görüldü. Kâğıt gereksiniminin Türkiye'de sağlanabilmesi için İzmit'te Selüloz ve kâğıt sanayisi'nin temelleri atıldı (1936). Daha sonraki yıllarda aynı kurum Türkiye'nin çeşitli yerlerinde (Giresun, Balıkesir, Afyon, Muğla vb.) kâğıt sanayisine ara ve ana madde üretmek için fabrikalar açtı. Bütün resmi basımevleri (TBMM, Harita genel müdürlüğü basımevleriyle Damga matbaası dışındakiler) Milli eğitim bakanlığı yapısı içinde toplandı (1939). İkinci Dünya savaşı yılları (1939-1945) basım sanayisinde yeni bir duraklamaya yol açtı. Savaştan hemen sonra, Alaattin Kral basımevi'nde, ofset sistemle Türkiye'de ilk kez posta pulu basımı yapıldı (1945). 1950'li yıllarda Türkiye'deki düz, ofset, rotatif vb. baskı makinelerinin sayısı çoğaldı. Basım tekniği, yurt çapında ileri bir düzeye çıktı. Dizgi ve baskı işlerinde sistematik öğrenimden geçmiş ustaların yetiştirilmesi için, İstanbul'da Matbaacılık sanat enstitüsü açıldı (1950). Bu dönemde, uluslararası düzeyde basım ürünleri veren Banknot matbaası ve özel bir kuruluş olan Ajans Türk matbaası da faaliyete geçti. 1970'ten sonra İstanbul, İzmir, Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun birçok merkezinde basım sanayisinde elektronik dizgi ve ofset makinelerin kullanımı yaygınlaştı. Çeşitli tarihlerde Türkiye'deki basımevlerinin sayıları şöyleydi: 1948'de 509, 1950'de 553, 1958'de 1 147, 1963'te 1 346, 1965'te 1 459, 1968'de 1 671, 1969'da 1736. Bu sayı, bu tarihten sonra hızla artarak 1983'te 3 537'ye ulaştı. 1990 yılında Türkiye'de özel sektöre ait 5 000 basımevi vardı. Gazete basımevlerinin dışında son yılların başta gelen basımevleri şunlar oldu: İstanbul matbaacılık aş, Kâğıt ve basım işleri aş matbaası, Kral matbaası, Tifdruk matbaacılık sanayii aş, Hüsnütabiat matbaası, Ajans Türk basımevi, Türk tarih kurumu matbaası, Ticaret matbaacılık taş, Milli eğitim basımevi, Çeltüt matbaası, Apa ofset, Güzel sanatlar matbaası aş, vb.

■ **BASIN** a. **1.** Düzenli aralıklarla çıkan gazete ve dergilerin tümü (kimi zaman bir sıfatla içeriği ya da niteliği belirtilir); matbuat: *Basının sorunları. Renkli basın. Sağcı basın.* **—2.** Gazeteci topluluğu: *Basına kapalı bir toplantı.* **—3.** *Basın toplantısı,* yetkili ve ilgili bir kimsenin bir ya da daha çok konuda gazetecilere açıklama yaptığı ve onların sorularını yanıtladığı toplantı.

—Ask. *Basın ve halkla ilişkiler şubesi,* Silahlı kuvvetler ile ilgili çeşitli bilgi,haber ve açıklamaları kamuoyuna duyurmakla görevli şube. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Basın. *Basın ataşesi,* bir işletmede, resmi ya da özel bir kurumda basınla ilişkileri düzenleyen, işletme ya da kurumun çalışmaları hakkında bilgi veren halkla ilişkiler* danışmanı.|| *Basın fotoğrafçılığı,* basın organlarında yer alabilecek olay, kişi ve nesnelerin fotoğraflarını çekme işi (→ FOTO MUHABİRİ). || *Basın fotoğrafçısı,* basın fotoğrafçılığı yapan kişi.|| *Basın kartı,* profesyonel gazeteci kimlik kartı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Basın özgürlüğü,* düşünce ve kanaatleri dergi, gazete, kitap, broşür vb. gibi basılı eserler yoluyla açıklayabilme ve yayabilme özgürlüğü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Basın suçu,* yalnız basın-yayın araçlarıyla işlenebilen, eylemin yayımlanmış olmasının kurucu bir unsur oluşturduğu suç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Basın yoluyla işlenen suç,* herhangi bir biçimde işlenebilirken basın araçlarıyla işlenmiş suç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. Milli savunma bakanlığı, Genelkurmay başkanlığı, kuvvet komutanlıkları düzeyindeki büyük karargâhlar, yürüttükleri hizmetleri, silah, araç ve gereçlerle ilgili bilgileri, Silahlı kuvvetler'in ilgi alanına giren olaylarla ilgili açıklamaları basın ve halkla ilişkiler şubeleri aracılığıyla duyururlar. Daha küçük birlik ve kurum karargâhlarında bu hizmetler, protokol subayı aracılığıyla yürütülür.

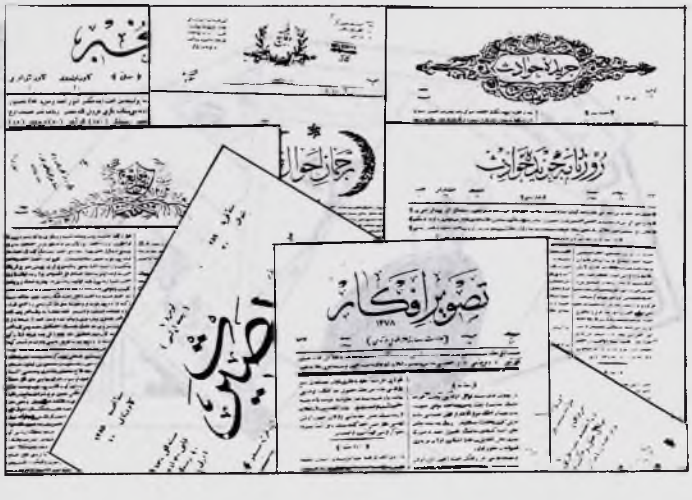
—Basın. Basın kartları yönetmeliği'ne göre Basın kartları komisyonu tarafından düzenlenir. Üç türü vardır: *Sarı basın kartı:* Gazetecinin bitirdiği okula, öğrenim durumuna, çalıştığı yerde yaptığı göreve göre belirli çalışma sürelerinden ve yönetmelikte öngörülen bütün koşulların yerine getirilmesinden sonra verilir. *Mavi basın kartı:* Yabancı basın yayın organlarının temsilcilerine beklemesiz olarak verilir. *Basın şeref kartı:* Bazı koşullara bağlı olarak, türk gazetecilerine belli hizmet süreleri sonunda verilir. 1979'dan sonra basın şeref kartı yerine *Sürekli basın kartı* verilmeye başlandı ve bu tarihten önce verimiş basın şeref kartları yine aynı adla anıldı. Basın kartları gazetecilere PTT hizmetlerinde indirim ve öncelik, devlet ya da yerel yönetim araçlarında indirim ya da parasız dolaşım, kapalı olmayan resmi ya da özel toplantıları özel yerlerden izleme, spor karşılaşmalarını özel yerlerden parasız izleme gibi bazı olanaklar sağlar. Türkiye'de basın kartı verilmeye Türk Basın birliği kanunu'nun kabulü (1938) ile başlandı. Basın kartı alan ilk gazeteciler Falih Rıfkı Atay ve Hakkı Naşit Uluğ oldu.

—Huk. Türkiye'de basınla ilgili ilk hukuki düzenleme, 1909'a kadar yürürlükte kalan 1864 tarihli Matbuat nizamnamesi'dir. Bu tüzükle, gazete ve dergi yayını izne bağlanmış, sansür sistemi getirilmiş, idareye gazete kapatma ve basım araçlarına el koyma yetkisi tanınmıştır. 1876 Kanunu esasi'si, kötüye kullanılmaya elverişli bir ifadeyle "Matbuat, kanun dairesinde serbesttir" diyordu. İlk Osmanlı parlamentosunun kabul ettiği Matbuat kanunu, Abdülhamit II tarafından fazla liberal bulunup onaylanmayınca yürürlüğe giremedi. I. Meşrutiyet 1878'de fiilen son bulunca, basının sınırlı özgürlüğü de ortadan kalktı. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ile doğan özgürlük ortamı, basının da soluk almasına olanak sağladı. Hürriyetin ilanının ertesi günü, 25 temmuz 1908'de, gazete sahipleri ve çalışanlarının direnişleriyle, İstanbul gazeteleri 30 yıldan beri ilk defa sansürsüz yayımlandı. 1909 anayasa değişikliği ile sansür yasaklandı. Matbuat nizamnamesi kaldırılıp yerine Matbuat kanunu yapıldı, gazete yayımı izne bağlı olmaktan çıkarılarak bildirim sistemi benimsendi. Ancak, İttihat ve Terakkı cemiyeti'nin (partisinin) fiili egemenliğinin arttığı dönemde, özellikle 1913'ten sonra basın özgürlüğünden neredeyse söz edilmez duruma gelindi. 1913'te Matbuat kanunu değiştirilerek hükümete gazete kapatma yetkisi tanındı, 1914'ten sonra uygulanan sıkıyönetim rejiminde bütün yayınlara sansür kondu.

Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu basını bir ölçüde özgür, İstanbul'daki direniş yanlısı basın ise Vahdettin'in ve işgal kuvvetleri komutanlığının baskısı altındaydı. Kurtuluştan sonra, 1924 Anayasası 1876 Kanunu esası'sındeki "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" biçimindeki kuralı tekrarlamakla birlikte, ön denetimi kaldırdı. Ancak basın özgürlüğü konusunda herhangi bir açıklık ve güvence getirmedi. 1925'te Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait ayaklanması üzerine çıkarılan Takriri sükûn kanunu'nun ve daha önceden var olan Hıyaneti vataniye kanunu'nun, sıkıyönetim ve tek parti rejimi koşullarında uygulanması, basın özgürlüğünün kısıtlanmasına neden oldu. Daha sonra, Cumhuriyet'in ilk basın yasası olan 1931 tarihli Matbuat kanunu, "memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı" gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisini hükümete tanıdı. 1933'te İçişleri bakanlığı içinde bir Matbuat umum müdürlüğü'nün kurulmasıyla, basın üzerindeki devlet denetimi daha da pekiştirilmiş oldu. 1938'de Matbuat kanunu değiştirilerek sertleştirildi, basın özgürlüğünden yararlanma, idarenin iznine bağlandı. 1940'ta Matbuat umum müdürlüğü'nün Başbakanlık'a bağlanması, basın üzerindeki denetimin yoğunlaştırılması anlamına geliyordu. 1945'ten sonra, çok partili hayata geçiş süreci içinde basın, göreceli olarak özgür bir çalışma ortamı bulabildi. 1946'da Matbuat kanunu, bazı değişikliklerle yumuşatıldı. Basını tek ve yarı-resmi bir çatı altında toplama amacıyla kurulmuş bulunan Basın birliği'ne 1946'da son verildi. Demokrat parti'nin iktidar döneminin başlarında çıkarılan ve bugün de geçirdiği birçok değişikliklerle yürürlükte bulunan 15 temmuz 1950 tarih ve 5680 sayılı Basın kanunu ile yeni yayınlar için ön izin koşulu kaldırıldı. 1954'ten sonra ise, iktidar partisinin antidemokratik tutumu yüzünden basın özgürlüğü alanı, yine daralmaya başladı. Cevap ve düzeltme hakkı idareye geniş olarak tanındı; yeni suçlar ve cezalar getirildi. 1956'da, "kötü niyet ve özel maksada yönelik yayımda bulunmak" suç sayıldı. Yayın yasağı alanı genişletildi. Pek çok gazeteci mahkûm oldu. 1957'den sonra, basına ekonomik baskılar da uygulanmaya başlandı; gazete ve dergi kâğıtları ile resmi ilan ve reklamların dağıtımı, iktidarın tek yanlı siyasal takdirine bırakılarak muhalif basın susturulmaya çalışıldı.

27 mayıs 1960 hareketinden sonra basın özgürlüğü alanında ciddi bir liberalleşme gerçekleşti. 5 aralık 1960 tarihli ve 143 sayılı yasayla Basın kanunu'ndaki sı-

İlk türkçe gazetelerden örnekler

nırlayıcı, yasaklayıcı ve cezalandırıcı kuralların önemli bir bölümü kaldırıldı. Resmi ilan ve reklamların dağıtımı, yeni kurulan ve özerk bir kuruluş olan Basın ilan kurumu'na verildi. Öte yandan, basının kendi kendini denetlemesini sağlamak amacıyla bir Basın ahlak yasası oluşturuldu, bunun uygulanmasını sağlamak için de 10 kişilik bir Basın şeref divanı kuruldu. Ancak bu kurul 1965'ten sonra çalışamaz duruma geldi.

1960'tan sonra basın özgürlüğüne asıl önemli güvenceler, 1961 Anayasası ile getirilmiştir. Anayasa, düşünce özgürlüğü konusunda özel bir sınırlama getirmediği gibi düşüncelerin basın yoluyla açıklanmasına da özel bazı güvenceler getirdi: basın özgürdür, sansür edilemez; yayın yasağı koyma, gazete ve dergileri toplama ya da kapatma ancak, belirli durumlarda yargı kararıyla mümkündür; haber ve düşüncelerin serbestçe yayımlanmasını zorlaştırıcı engeller konamaz; basımevi ve eklentileri suç vasıtası oldukları gerekçesiyle de olsa zapt ve müsadere olunamaz. Anayasa, cevap ve düzeltme hakkını da demokratik esaslara bağladı. Nihayet, anayasayla devlete, basın özgürlüğünün gerçekleşmesini sağlayıcı önlemleri alma görevi verildi. 1961 Anayasası, basın özgürlüğünün ancak milli güvenlik, genel ahlak, kişilerin onurunun korunması, suça kışkırtmanın önlenmesi ve yargı görevinin yerine getirilmesini sağlamak için sınırlanabileceğini kabul ediyordu. 1971 yılında 1488 sayılı yasayla yapılan anayasa değişiklikleri sırasında ise, basın özgürlüğünü daraltıcı yeni kurallar getirildi: devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün ya da kamu düzeninin korunması gibi nedenlerle de basına sınırlama getirilebileceği kabul edildi. Gazete ve dergi kapatma olanakları genişletildi. Gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda idarenin de toplatma kararı verebileceği hükmü metne eklendi.

1982 Anayasası "Basın hürdür, sansür edilemez" formülünü tekrarlamaktadır. Ancak bu anayasa, 1961 Anayasası'nın liberal eğilimlerine karşı, bir tepki niteliğinde olduğundan, basın özgürlüğünü daraltıcı birçok yeni esaslar getirmiştir. Bir kere, bu özgürlüğün sınırlanabilmesi kolaylaştırılmıştır. Düşünce ve bilim özgürlüğü için öngörülen sınırlama nedenleri basın için de geçerli sayılmış; ayrıca, basınla ilgili özel sınırlama nedenleri ve yaptırımları da düzenlenmiştir. Örneğin, şu nedenlere dayanılarak yasama organı tarafından basına sınırlamalar getirilebilmektedir: suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırlarının açıklanmaması, kişilerin şöhret ve haklarının, özel ve aile hayatlarının ya da meslek sırlarının korunması, yargılama görevinin yerine getirilmesi, anayasanın devlet şekline, cumhuriyetin niteliklerine, devletin bütünlüğü, resmi dili, bayrağı, milli marşı ve başkentinin değiştirilmesine karşı yapılacak girişimlerin önlenmesi (md. 1, 2,3,26,27 ve 28). Ayrıca basın özgürlüğü, bütün hak ve özgürlükler için geçerli olan şu genel sınırlama nedenleriyle de kısıtlanabilir: devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması (md.13). Anayasa ayrıca, kanunla yasaklanmış dillerde yayım yapılamayacağını da bildirmektedir.

1982 Anayasası, içeriğini soyut olarak belirttiği bazı haber ve yazıların dağıtımının önlenebileceğini belirtmekle, bir tür ön denetim ve sansür sistemi de getirmektedir. Bu yetki, yargıçlara tanınmış olmakla birlikte, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idare tarafından da kullanılabilecektir. Aynı şekilde, kural olarak yargıca tanınan "toplatma kararı" verme yetkisi de, gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda yetkili idari merci tarafından kullanılabilir. Anayasa, mahkemece kapatılan süreli bir yayının devamı niteliğindeki her türlü yayını da yasaklamaktadır; bunlar yine yargıç kararıyla toplatılır. Öte yandan, belli suçlardan mahkûm olma halinde, sözkonusu yayını basan basımevi ve eklentileri de zapt ve müsadere edilebilecek, işletilmekten alıkonabilecektir. Nihayet, "kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" hükmünü getiren anayasanın söz konusu bu yasağı, 19 ekim 1983 tarih ve 2932 sayılı kanunla "Türk devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır" hükmüne bağlanmışsa da, 12 nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı Terörle Mücadele kanunu'nun 23. maddesiyle bu hüküm ve yasak yürürlükten kaldırılmıştır.

Ayrıca 1950 tarihli Basın kanunu'nun bazı maddelerinde önemli değişiklikler yapan 10 kasım 1983 tarihli yasa, toplu basın mahkemelerini kaldırarak asliye ve ağır ceza mahkemelerini basın yoluyla işlenen suçlara bakmaya yetkili kılmış, basın suçlarına verilen cezaları artırmış, sorumlu müdür olabilmenin koşullarını ağırlaştırmış, yurda sokulması bakanlar kurulu tarafından yasaklanmış yayınların kısmen ya da tamamen yayımlanmasını ya da türkçeye çevrilmesini suç saymıştır.

Bu arada, 18 yaşından küçükleri "muzır" (zararlı) yayınlardan korumak amacıyla, 1117 sayılı yasada yapılan değişiklikle (6 mart 1986)Başbakanlık'ta 11 kişilik bir kurul oluşturuldu. Kurulun kararıyla "muzır" sayılan basılı eserlerin üzerine sahipleri tarafından "küçüklere zararlıdır" ibaresi konacaktır. Bu nitelikteki yayınlar ancak 18 yaşından büyüklere ve poşet içinde satılabilecek, açıkta sergilenemeyecektir.

•*Basın suçu*'nun ayırıcı özelliği, bu suçun ancak basın-yayın araçlarıyla işlenebilmesidir. Buna karşılık, *basın yoluyla işlenen suç*, başka bir biçimde de işlenebilecek bir suçun basın yoluyla işlenmesidir. Bu tür suçta basın bir araç olarak kullanılmıştır. Suçun basın yoluyla işlenmesi, çoğu kez ağırlatıcı bir neden sayılır. Basın suçlarıyla basın yoluyla işlenen suçlarda sorumluluk, belli aralıklarla çıkan basılmış yapıtlarda (mevkute'lerde) suç oluşturan yazıyı yazan, resmi ve karikatürü yapanla birlikte sorumlu müdüre aittir. Ancak sorumlu müdürler için verilen hürriyeti bağlayıcı cezalar, sürelerine bakılmaksızın para cezasına çevrilir. Mevkute tanımına girmeyen basılmış eserlerle işlenen suçlarda ceza sorumluluğu suçu oluşturan eserin yazarı, çevireni ya da çizeniyle birlikte yayınlatana aittir. Ancak yayınlatanlar için verilen özgürlüğü bağlayıcı cezalar, sürelerine bakılmaksızın para cezasına çevrilir.

—Tar. *Yazılı basın:* Matbaa ile postanın bir araya gelişinden doğan basın, genelde haftada bir kez büyük şehirlerden yola çıkan posta arabalarının örgütlenerek, haberlerin düzenli alım ve dağılımını sağlamaları sonucunda Avrupa'da XVII. yy.'da ortaya çıktı. Gazete, Gutenberg'in buluşundan (1440) beri Augsburg, Viyana, Anvers ve Köln'lü çok sayıda basımcının, önemli bir olayı haber aldıklarında yayımladıkları haber kâğıtlarından, düzenli olarak çıkmasıyla ayırt edilir.

Düzenli bir süreliliği olan ilk gazete 1605'te Anvers'te çıktı. Abraham Verhoeven'in yönettiği, Nieuwe Tydinghen adlı gazete iki ayda bir fransızca ve flamanca olarak yayımlanmaktaydı. İlk haftalık gazeteler, Augsburg ve Strasbourg'da 1609'da çıktı. Frankfurt'ta içlerinde 1900'de de varlığını sürdürecek olan Frankfurter Zeitung'un yer aldığı birçok süreli yayın, 1615'ten başlayarak yayımlandı. Londra'da ise Weekly News Nathaniel Butter tarafından 1622'de kuruldu.

Paris'te 30 mayıs 1631'de Richelieu'nün koruyuculuğundaki Théophraste Renaudot'nun La Gazette'i çıktı.

Colbert'in öncülüğünde yayımlanan, düşünsel yaşamı yönlendirmeyi amaçlayan Journal des Savants ile edebi basın yayın hayatına girdi.

Tüm ülkelerde iktidar, her an geri alınabilen imtiyaz ve sansürden oluşan ikili bir sistemle, yeni ortaya çıkan basını tam bir boyun eğmeye zorladı. Özellikle tartışmaya ya da eleştiriye yol açabilecek herhangi bir konunun vatandaşlarına ulaşmasından çekinen ve aralarında ingiliz hükümetinin de yer aldığı bazı hükümetler, eğer yayımlanmalarına izin verirlerse iç haberleri birkaç resmi kısa açıklamayla sınırlıyorlardı; fransız hükümeti gibileriyse basında yer alan bilgileri doğrudan etkiliyor ve bunları gerektiğinde siyasal amaçlar için kullanıyorlardı. Théophraste Renaudot gerçeğin açıklanmasında hiçbir engeli tanımayacağını söylemişti. Almanya'da basın, Otuz Yıl savaşları sırasında, tarafların olayları kendi çıkarlarına göre yorumlamaları için kullanıldı. Gustaf - Adolf fethedilen tüm yerlerde kendisine gazeteler aracılığıyla övgüler düzdürdü. Gazetelere devlet yardımı yapılmasına ilk kez, bir din adamına haftalık bir gazete çıkartması için ödenek ayıran Savoia düşesi tarafından başlandı (1645).

Tarihte ilk parlamenter kurumlara sahip olan İngiltere, aynı zamanda gazeteciliğin ilk özgürlük deneyimini yaşadığı ülkedir. Bu ülkede, 1641-1643 yılları arasında Yuvarlak kafalar ile Süvariler'in birbirine karşı yürüttükleri kalem kavgalarını veren gazeteler birbiri ardına yayımlandı. Avam kamarası'nın "basıla" *(imprimatur)* izniyle parlamenter gazeteciliğin babası Samuel Pecke, parlamento müzakerelerini kapsayan bir rapor yayımladı. Milton'un ünlü başkaldırışına karşın sansürün yeniden kurumlaşması ingiliz basınını öteki Avrupa ülkelerinin basınları düzeyine in-

ilk türkçe mecmualardan örnekler

Büyük Larousse

dirdi. Kalem kavgalarını sürdürenler ve haber yazarları, Licensing Act'ın (1694) yürürlükten kalkmasıyla özgürlüklerine yeniden kavuştular; gene de gazetecileri hukuki yaptırımlara karşı koruyacak hiçbir önlem alınmadı. Whig'ler ve Tory'ler, davalarını kamuoyu önünde savunmak amacıyla, en yetenekli gazetecileri kendilerine bağladılar. Öte yandan kavga gazetelerinin aşırılıkları, siyasi gazetelerden ölçülü üsluplarıyla ayrılan ve çeşitli konulara yer veren gazetelerin ortaya çıkmasına yol açtı. 1709'dan başlayarak haftada üç kez yayımlanan ve 1711'de The Spectator adını alarak günlük gazete haline gelen The Tatler ile Richard Steele ve Joseph Addison; önceleri haftalık, ardından haftada iki kez, en sonunda haftada üç kez çıkan The Review'ı yayımlayan Daniel Defoe, bu tür basının öncüleridir. Genellikle tek yapraktan oluşan gazetelerin oldukça ucuza (bir peni) satılması kamuoyundan çekinen siyasetçileri kaygılandırdı. 1712 tarihli yasa, gazetelerden, yarım sayfa basından yarım, tek sayfadan da bir peni alınmasını öngörerek basını bir tür vergiye bağladı. Varlıklarını sürdürebilen gazeteler, satış fiyatlarını yükseltmek zorunda kaldılar. Ayrıca, ülkenin ticari refahının artmasıyla çoğalan ilanlar, sözkonusu gazeteler için önemli bir gelir kaynağı oldu. Londra basınının en büyük başarısı 1712'den önce bazı sayıları 20 000 ve 30 000 basan The Spectator'dır. Gazete yazarı Franklin, biçimiyle yalnız İngiltere değil, öteki ülkelerdeki gazeteleri de etkileyen bu gazeteden, Pennsylvania Gazette'i kurarken (1729) esinlendi. Fransa'da, 12 000'lik bir tiraja ancak 130 yıl sonra, La Gazette ile ulaşıldı.

İktidar, Louis XV'in saltanatının sonunda ve Louis XVI döneminde, en küçük bir dikbaşlılık belirtisiyle karşılaştığında, gazetecileri hapse ve sürgüne, basımcıları ise kürek cezasına mahkûm etmesine karşın, süreli yayınların çoğalmasına göz yumdu. 1 ocak 1777'de Fransız devrimi öncesinin ilk ve tek günlük gazetesi olan le Journal de Paris çıktı.

Hoşgörülen ya da iktidar yanlısı gazetecilik yanında, yasa dışı basın da gelişti. Zaman zaman çok büyük boyutlara varan (Mazarin için yazılan) yergileri içermelerine karşın bu tür gazetelerin tümü siyasal amaçlı değildi. Bu kavga edebiyatının yanında, resmi olarak izin verilen gazete sayfalarında yer almayan haberleri halka ulaştırmayı amaçlayan, haber gazeteciliği de gelişme gösterdi. Daha geniş bir alana hâkim olabilmek amacıyla haber redaktörleri bir araya geldiler ve haber avcılarının kendilerine getirdiği bilgileri tek bir elde topladılar. Yazdıklarını basımcıya vermeden önce alınan bilgileri eleştirel bir incelemeden geçiren redaktörlerin, birleştirme ve ayırma işlemlerini gerçekleştirdiği işyerleri, basın ajanslarının ilk öncüleri oldu. Yasal olmayan basın, Ancien Régime döneminde özellikle Gazettes de Hollande ile temsil edildi. Amsterdam'da ya da Lahey'de dış ülkelere gönderilmek üzere ve her ülkedeki yüksek tabakanın dili olan fransızcanın kullanıldığı bu gazeteler, resmi ya da yarı resmi gazetelerin atladığı ya da değiştirerek yayımladığı haberleri veriyorlardı.

1800'de iktidar olan Bonaparte basın özgürlüğünü yok etmekle kalmadı, gerçek bir devlet basını da yarattı. Bonaparte'a göre hükümet, kendi araçları saydığı gazeteleri tümüyle elinde tutmalıydı.

Restauration, Paul - Louis Courier, Benjamin Constant, Chateaubriand, Augustin Thierry, Guizot, Villemain, Henri de Latouche, Thiers ve birçok ünlü gazetecinin yer aldığı büyük gazetecilik dönemiydi. Ancak, basın hiç bu denli bulanık bir rejimde yaşamamıştı; olağanüstü hal yasaları birbiri ardına çıkarıldı: izin, sansür, teminat, özel suçların ve istisnai mahkemelerin yaratılması, zorlama önlemleri bir bir denendi.

1836'da la Presse ile Émile de Girardin, le Siècle ile Dutacq, yıllık abone fiyatlarını 80 franktan 40 franka indirerek ucuz basının tanıtıcısı oldular. Bu yayımcılar oldukça yalın bir ilkeden yola çıktılar: fiyatlarını mümkün olan en alt düzeye indirerek, kalabalık bir okuyucu kitlesi edinmek ve tirajla orantılı olan ilan tarifelerini yükseltmek, ilancılık gelirlerini artırmak. Birkaç ay içinde la Presse'in 20 000, le Siècle'in 30 000 abonesi oldu. Tüm toplamsal kesimlere ve özellikle siyasal yaşama katılmayan kadınlara ulaşabilmek için gazeteler eğlendirici sayfaları ve edebiyat köşelerini geliştirdiler; çekiciliklerini artıran temel unsurların başında tefrika romanlar gelmekteydi.

İngiltere'de ucuz gazetelerin yayımlanmasına Fransa'ya göre daha geç başlandı. Charles Dickens ve Dilke, 6 peniye satılan The Times*, Standard, Morning* Post ile rekabet etmek için kurdukları Daily News'in fiyatını 3 peni olarak belirlediler. Esnafın ve küçük burjuvazinin gazetesi haline gelen "iki penilik" Daily*Telegraph'ın ilk yayın tarihi ise 1855'tir.

Amerika iki sentlik gazeteye Benjamin Day tarafından kurulan sansasyonel basının ilk örneği The Sun ile 1833'te kavuştu. 1835'te New York Herald'ı kuran Gordon Bennett Amerika'daki tüm büyük şehirlere ve Avrupa başkentlerine muhabirler yolladı. Yüzyılın ortasından başlayarak telgrafla gazeteye ulaşan haberler, her sayıda on sütun olarak aksatılmadan basıldı.

60'lı yılların sonunda yazılı basın, ikili bir sorunla karşılaştı: İç sorun, basın çevresine ilişkindi; endüstrileşmiş ülkelerde her gazetenin belli bir alanda etkinlik göstermesi gerekiyordu. Yıllar geçtikçe, Amerika'da Look ve Life, Fransa'da Paris -Match gibi, 30'lu ve 40'lı yılların büyük resimli magazinleri, yerlerini yeni haftalık dergilere bıraktılar. Fransa'da yayın hayatına 1953'te başlayan, ancak 1956'dan sonra biçimini değiştirirken amerikan Time ve Newsweeks'den esinlenen L'express, France - Observateur'ün ardından yayımlanan le Nouvel Observateur ve 1972'de l'Express'in ikiye ayrılmasıyla kurulan Le Point gibi dergiler göze çarptı.

1960'tan sonra basın dünyasının ileri gelenleri uzmanlaşma olayına el attılar. Kimi zaman yalnızca tek bir toplumsal kesime seslendiler: memurlar, çocuklar, gençler, kadınlar, militanlar. Kimi zaman ise, sayfalarını tek bir konuya ayırdılar: spor, eğlence, ekonomi, radyo, televizyon, bilim. Bazen de ABD'de Playboy, Lui, Psychology today, Fransa'da Psychologies örneklerinde olduğu gibi, hem sınırlı bir konunun, hem de kalabalık bir okuyucu kesiminin avantajlarından bir arada yararlandılar. Bu çeşitlenme, her yerde aynı sonuçlara yol açtı: günlük gazetelerin yazılı basın içindeki payı, tek bir konuyu işleyen ya da tek bir kesime seslenen gazeteler karşısında sürekli olarak azaldı. Fransa'da ilk kez 1970'te, yıl içinde çıkan süreli yayınların sayısı, aynı sürede basılan günlük gazetelerin (hem ulusal hem de yerel olmak üzere) sayısını aştı.

Basına yönelik öteki sorunsa kendi dışından kaynaklanıyordu: radyo 1960'tan sonra gazetelerin tekelini beklenmedik bir biçimde kırdı; radyo, dinlemeyi bireyselleştiren transistorlu alıcılar sayesinde, aynı dönemin kendi alanlarında uzmanlaşmış gazeteleri gibi, "özgül" bir dinleyici kitlesine seslendi.

1980'den sonra yayınım ve iletişim alanlarında yeni teknikler ortaya çıktı: manyetoskoplar, yerel radyolar, eşeksenli ya da optik elyaflı kablolar, doğrudan yayınım uyduları, videogramlar ve ücretli televizyona olanak tanıyacak düzenlemeler. Kendileri de fotodizgi ve bilişim alanındaki gelişmelerin sağladığı yeniliklerden geniş ölçüde yararlanan gazeteler, yeni iletişim araçlarının ortaya çıkışını bazen umulmadık bir şans, bazen de bir tehdit olarak değerlendirdiler. Bazıları, gazetelerin seçkin bir rol oynayacağı bir haberleşme toplumunun oluşmaya başladığını daha o zamandan anlamışlardı. Muhabirlerin ve ajansların beslediği yeni iletişim araçları sayesinde insanoğlu yüzyıllardır hayalini kurduğu "her yerde birden olma" arzusunu gerçekleştirebilecekti; herhangi bir yerde ve zamanda geçen bir olayı, herhangi bir kararı ya da herhangi bir bilgiyi olduğu yerden izleyebilecekti. Kimileri ise tam tersine iletişim araçlarının çoğalmasıyla, herkesin herkesle iletişim kurabilme olanağının kalkacağına, demokrasi ve özel yaşam diye bir şey kalmayacağına, dayanışmanın ya da beraberliğin yok olacağına inanıyorlardı.

Sonuçta yeni iletişim araçları basının anlatım özgürlüğü ve bunun uygulanış koşullarının yeniden gözden geçirilmesine yol açtı. Uzun bir süre bu özgürlük yalnızca yayın özgürlüğü olarak ele alınmıştı; yakın geçmişte kitap ya da gazete çıkarma özgürlüğü; günümüzdeyse radyo ve televizyon programlarını yayınlama özgürlüğü. Günümüzde buna bir de alım özgürlüğünü eklemek gerekir: uydu aracılığıyla televizyon yayını ya da telematik şebekeleri sayesinde her alıcının dilediği programı izleyebilmesi, her vericinin haber ve görüş yayma özgürlüğünün bir parçası olacaktır.

Türkiye'de yayımlanan ilk gazete, Fransa elçiliğinin İstanbul'da kendi basımevinde fransızca olarak çıkarttığı Bulletin des Nouvelles'dir (1795). Gazete, 1789 Fransız büyük devrimi'nin getirdiği yenilikleri anlatmak ve savunmak amacıyla yayımlandı. Bunu, aynı elçiliğin çıkarttığı, aylık ve dört sayfalık, fransızca Gazette Française de Constantinople adlı yayın organı izledi (ekim 1796). Fransızca üçüncü gazete, İzmir'de Alexandre Blacque (Blak Bey) adında bir fransızın yayımladığı, haftalık Le Spectateur Oriental (24 mart 1821 - 27 mart 1824 ve 1 ekim 1824 - 31 ara-

Büyük Larousse

yerli basından örnekler

lık 1827) oldu. Gazete, Fransa'nın doğu siyasetini eleştirdiğinden, İzmir'in Fransa konsolosu, gazete basımevine gelerek makinelere el koydu. Türk basın tarihinde, ilk *gazete baskını* olayı budur. Aynı dönemde İzmir'de fransızca olarak çıkan öteki iki gazete, Le Smyrnéen (1824, 11 sayı) ve Le Courrier de Smyrne'dir (ocak 1828-1831). Aynı tarihlerde Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çıkarttığı Vekayi-i Mısriye (1829), yarısı türkçe, yarısı arapça yayımlanan bir gazetedir.

Le Moniteur Ottoman, Mahmut II'nin isteği ile, İstanbul'da devletçe fransızca olarak yayımlanan, yarı resmi bir yayım organıydı (1831). Uzun süre İzmir'de Osmanlı devletinin çıkar ve görüşlerini savunan bir gazeteci olarak Alexandre Blacque, İstanbul'a çağrılarak hem bu gazeteyi çıkarmak, hem de Takvim-ı vekayi adıyla yayımlanmasına karar verilen ilk türkçe gazetenin hazırlıklarını yapmakla görevlendirildi.

İlk türkçe gazete, Takvim-i vekayi 11 kasım 1831'de, haftada bir gün yayımlanmaya başladı. Türkçe ikinci gazete, William Churchill adlı bir ingilizin İstanbul'da çıkardığı Ceride-i havadis oldu (1 ağustos 1840). 1850'ye gelindiğinde, bu iki türkçe gazete dışında fransızca, italyanca ve çeşitli azınlık dillerinde (rumca, ermenice, yahudice, farsça vb.) İstanbul'da toplam 16 gazete yayımlanmaktaydı. Agâh Efendi'nin çıkardığı, sonradan Şinasi'nin de katıldığı, sahibi türk olan ilk özel gazete, Tercüman-ı ahval'dir. Şinasi, daha sonra bu gazeteden ayrılarak Tasvir-i efkâr'ı kurdu (27 haziran 1862). 1850'de aylık tıp dergisi Vekayi-i tıbbiye, fransızca-türkçe olarak yayımlanmaya başlandı. Tamamı türkçe ilk dergi olan Mecmua-i fünun ise temmuz 1862'de çıktı. İlk türkçe dergiler arasında Mir'at (1862), Mecmua-i iber-i intibah (1862-1864), İbretnüma (1864-1867) ve Ceride-i askeriye (1865) sayılabilir.

1864'ten sonra türk basını önemli bir gelişme gösterdi. Yayımlanan gazete ve dergilerin sayısı arttı. İstanbul'dan başka, imparatorluğun çeşitli yerlerinde de türkçe gazeteler yayın yaşamına atıldı (örn. Bosna-Hersek'te Tuna [1865], Erzurum'da Envar-ı şarkiye [1866]). Basınla ilgili işleri yürütmek amacıyla Matbuat umum müdürlüğü kuruldu (1862). Ardından Fransız basın yasası türkçeye çevrilerek Matbuat nizamnamesi adıyla yürürlüğe konuldu (1864). 1865'ten sonra basına ilk sansür uygulamaları başladı.

1864-1908 dönemi: Büyük bir bölümü Abdülhamıt II'nin saltanat yıllarına rastlayan bu dönem, türk basını için bir suskunluk dönemi oldu. Sansürün ağırlaştırılması, gazetecilerin çeşitli cezalara çarptırılması, gazete ve gazetecilerin satın alınması, yabancı ülkelerle haberleşmenin kısıtlanması, jurnalciliğin bir meslek durumuna gelebilecek kadar özendirilmesi, Yıldız sarayı'nın güdümünde bir basın oluşturulması için sansürü uygulayan kurumların çoğaltılması (Maarif nezareti, Matbuat müdürlüğü, Zaptiye nezareti, Matbuat-ı hariciye müdürlüğü, Encümen-i teftiş ve muayene, Tetkik-i müellefat), ön sansür uygulamasına geçilmesi, (1888) sonunda, İstanbul'da çıkan gazetelerin sayıları dörde kadar düştü (Tercüman-ı hakikat, İkdam, Mizan, Sabah). Yönetime karşı olan osmanlı aydınları bu durum karşısında yurt dışına kaçarak oralarda gazete ya da dergi çıkardılar. Bu dönemde, Fransa, İngiltere, Avusturya, Romanya, Bulgaristan, İsviçre, ABD, Brezilya, Belçika, İtalya, Mısır, Yunanistan gibi 13 yabancı ülkede, çoğu türkçe, bazıları da ingilizce, fransızca, ibranice, arapça, almanca 113 gazete ve dergi yayımlandı.

Bu dönemin, anılmaya değer başlıca gazete ve dergileri şunlardır: Takvim-i ticaret (ekonomi ve ticaret konusunda yayım yapan ilk gazete, 1865), Muhbir (Ali Suavi'nin, Londra'da da aynı adla çıkardığı gazete, 1867), Ayine-i vatan (yayımını daha sonra Ruzname-i ayine-i vatan ve İstanbul adlarıyla da sürdüren resimli ilk gazete, 1867), Hürriyet (Namık Kemal, Ziya Paşa ve Agâh Efendi'nin Londra'da yayımladıkları gazete, 1868), Terakki (Ebüzziya Tevfik, Recaizade Ekrem ve Ayetullah Bey'in yayımladığı, haftada altı gün çıkan, haftada birer gün mizah [Letaif-i âsar] ve Kadın [hanımlara mahsus ilave] ekleri veren ilk gazete), Mümeyyiz (ilk çocuk eki veren gazete, 1869), Diyojen (türkçe ilk mizah dergisi, 1869), Basiret (Basiretçi Ali Efendi'nin çıkardığı gazete, 1869), Devir (bütün yazılarını Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı, sonradan Bedir adını alan gazete, 1870), İbret (sahipliğini önce İskender Efendi, sonra Ahmet Mithat Efendi'nin yaptığı, Namık Kemal'in yazdığı gazete, 1871), Dağarcık (Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı dergi, 1871), Hayal ve Çıngıraklı tatar (Teodor Kasap'ın çıkardığı mizah dergileri, 1873), Kırkambar (Ahmet Mithat Efendi'nin yayımladığı dergi, 1873), Hülasat ül-efkâr (akşam eki veren ilk gazete, 1873), Tiyatro (Agop Baronyan'ın çıkardığı ilk tiyatro dergisi 1874), Kahkaha (Basiretçi Ali Efendi'nin çıkardığı mizah dergisi, 1874), Sabah (başyazarlığını Şemsettin Sami'nin yaptığı gazete, 1875),Sadakat (dinsel yayım yapan ilk günlük gazete, 1875), Vakit (Filip Efendi'nin çıkardığı gazete 1875), Çaylak (Çaylak ya da Çopur lakaplarıyla da anılan Mehmet Tevfik Bey'in haftada üç gün yayımladığı mizah gazetesi, 1876), Osmanlı (Çaylak Tevfik'in çıkardığı, başyazarlığını Ahmet Mithat Efendi'nin yaptığı gazete), Karagöz (mizah gazetesi, 1878), Tercüman-ı hakikat (Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı, Muallim Naci'nin de yazdığı gazete, 1878), Tercüman-ı şark (başyazarlığını Şemsettin Sami'nin yaptığı gazete, 1878), Bahçe (çocuk gazetesi, 1878), Vasıta-i servet (on beş günlük ekonomi ve tarım gazetesi, 1879), Mecmua-i Ebüzziya (edebiyat dergisi, 1881), Mizan (Mizancı Murat Bey'in yayımladığı gazete, 1885), Gayret (yazı kadrosunda Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'in de yer aldıkları gazete, 1886), Muhıt (aralarında Cenap Şahabettin'in de bulunduğu edebiyatçıların yazdıkları dergi, 1893), Servet-i fünun (Ahmet İhsan'ın yayımladığı, dönemin edebiyat akımına adını veren dergi, 1892), Mektep (Edebiyat-ı cedideciler'in yazdıkları dergi, 1893), İkdam (Ahmet Cevdet'in çıkardığı gazete), Hanımlara mahsus gazete (ilk kadın gazetesi, 1895), Resimli gazete (Mehmet Rıza'nın çıkardığı, magazin nitelikli dergi), Musavver muhit (renkli fotoğraf ve resim yayımlayan ilk gazete, 1908).

1908-1919 dönemi: 24 temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan özgürlük ortamı, özellikle basından sansürün kaldırılışı, Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin sayısında olağanüstü bir artışa neden oldu ve bir yıl içinde, yayın organlarının sayısı 353'e çıktı. Ancak, bu durum uzun sürmedi ve bu sayı 1910'da 130'a, 1911'de 124'e, 1916'da ise 8'e indi.

Bu dönemin anılmaya değer başlıca gazete ve dergileri şunlardır: Tanin (Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım'ın kurdukları, İttihat ve Terakki'nin yayın organı, daha sonra sahip ve yönetici değiştirerek 1960'lara kadar süren gazete, 1908), Yeni gazete (Ahmet Emin, Mehmet Sadık, Hakkı Behiç'in çıkarttıkları gazete, 1908), Karagöz (resimli halk gazetesi, 1908), Hukuk-u umumiye (Mevlanzade Rıfat'ın yayımladığı gazete, 1908), Serbesti (Mevlanzade Rıfat'ın Hukuk-u umumiye kapatıldıktan sonra çıkardığı gazete 1908; başyazarı Hasan Fehmi, öldürülen ilk türk gazetecisidir), Sebil ür-reşat (Eşref Edip'in çıkardığı dergi, 1908), Volkan (Derviş Vahdeti'nin çıkardığı, Said-i Nursi'nin yazdığı gazete, 1908), Alemdar (Refii Cevat'ın yayımladığı, İttihat ve Terakki'ye karşı olan gazete, 1909), Tanzimat, Teşkilat, Maşrik, Tesis, Teminat (Hürriyet ve İtilaf fırkası mebusu Lütfi Fikri'nin İttihat ve Terakki hükümetinin her kapatışında birbiri ardı sıra çıkarttığı gazeteler, 1912), Vakit (Hakkı Tarık'ın çıkarttığı gazete, 1917), Akşam (Necmettin Sadık [Sadak]. Falih Rıfkı [Atay], Ali Naci [Karacan] beylerin çıkartmaya başladıkları, çeşitli sahip ve yönetici değiştirerek yayımını 1982'ye kadar sürdüren gazete, 1918); Öğüt (Afyonkarahisar'da çıkmaya başlayan [1917], Konya'ya [1919], Ankara'ya [1921] taşınan ve Ulusal Kurtuluş savaşı'nı destekleyen gazete), Yeni gün (Yunus Nadi'nin İstanbul'da yayımladığı ve sonra Ankara'ya taşınan gazete, 1918).

Bu dönemde yayımlanan, mizah dışında çeşitli niteliklerdeki belli başlı dergiler de şunlardır: Genç kalemler (Ziya Gökalp'in Selanik'te çıkardığı dergi, 1911), Türk yurdu (1912), Milli tetebbular mecmuası (1915), İçtimaiyat mecmuası (1917), Yeni mecmua (1917). Dönemin mizah dergileri arasında ise şunlar sayılabilir: İncili Çavuş (1908), Boşboğaz ile Güllabi (1908), El üfürük (1908), Dalkavuk (1908), Davul (1908), Gıdık (1908), Geveze (1908), Kibar (1909), Kâhya kadın (1910), Eşek (1910), Alafranga (1910), Çimdik (1910), Kara Sinan (1911), Kibar (1911), Cici (1911) vb.

1919-1923 dönemi: İrade-i milliye, Kurtuluş savaşı yıllarında kuvayı milliyecilerin sesini duyurabilmeleri amacıyla 14 eylül 1919'da, Sıvas'ta yayımlanmaya başlandı. Gazete, daha sonra yayımını Ankara'da Hakimiyet-i milliye adıyla sürdürdü (10 ocak 1920). Yunus Nadi'nin İstanbul'dan Ankara'ya taşıyıp sürdürdüğü Yeni gün (1 eylül 1921) ve Afyonkarahisar'da çıkarken Ankara'ya taşınan (temmuz 1921) Öğüt gazeteleri, Ankara'nın yarı resmi basın organları niteliğindeydi. Kurtuluş savaşı boyunca İstanbul'da şu basın organları Ankara'yı destekledi: Ak-

yabancı basından örnekler

şam, Vakit, İleri, Yeni gün, Tercüman, Dergâh, Tasvir-i efkâr, Albayrak, İkdam. Anadolu ve Trakya'nın çeşitli yerlerinde yayımlanan şu gazeteler ve dergiler de Ankara'yı desteklediler: Doğru söz, İzmir'e doğru, Aydın ili, Gündüz, Öğüt, Babalık, Yeni Adana, İstikbal, Hakikat, İntibah, Arkadaş, Mücadele-i milliye, Trakya, İlim-fen-felsefe tetebbuatı, Güneş, Küçük mecmua, Varlık, Mizahi kalem, Gaye-i milliye, Yeni Giresun, Adalet, Trabzon, Aksiseda, Işık, Yeşil yuva, Şarkın sesi, Emek, Emel, Türk oğlu, Anadolu, Ahali. Ankara hükümetine cephe alan, İstanbul ve Anadolu'daki gazete ve dergiler ise şunlardı: Peyam-ı sabah, İstanbul, Aydede, Alemdar, Güleryüz, Ümit, Aydınlık, Zencirbent cumhuriyet, İrşat, Tan, Yeni dünya, Şarkın sesi, Ferda, Zafer, Hatif.

1923-1939 dönemi: Saltanatın izlerini tam anlamıyla silmek, cumhuriyet rejimini ve devrimleri yerine oturtmak, ülkede birlik ve bütünlüğü sağlamak gibi gerekçelerle, bu dönemde basın üzerine ağır kısıtlamalar getirildi ve gazetecilik terimiyle "güdümlü bir basın" yaratıldı. Dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit (Yalçın), Velit Ebüzziya, Ahmet Cevdet ve Lütfi Fikri hilafet ile ilgili yayımları nedeniyle İstanbul İstiklal mahkemesi'nde yargılandılar. Lütfi Fikri beş yıl hapse hüküm giydi, ötekiler aklandılar (1923). Doğu'daki Şeyh Sait ayaklanması'nın (1 şubat -15 nisan 1925) bastırılmasından sonra Takrir-i sükûn kanunu kabul edilerek (4 mart 1925), basın üzerindeki kısıtlamalar daha da ağırlaştırıldı. Bu yasaya dayanılarak, 6 mart 1925'ten sonra bakanlar kurulu kararıyla İstanbul'da Son telgraf, Tevhidi efkâr, Aydınlık, Orak çekiç, İstiklal, Sebil ür- reşat, Tanin, Vatan, Presse du soire, Resimli ay; Adana'da Toksöz, Sayha; Trabzon'da Kahkaha, İstikbal; İzmir'de Sadayı hak gazete ve dergileri birbiri ardı sıra süresiz olarak kapatıldı. Ankara ve Şark (Elazığ) İstiklal mahkemelerinde yargılanan gazetecilerden bir bölümü aklanırken, bir bölümü de hüküm giydi. Bu durum, basın organlarının sayısının azalmasına ve basında belirgin bir suskunluk ve durgunluk döneminin başlamasına yol açtı. 1928'deki harf devriminden sonra, yeni harflerle çıkan gazete ve dergiler, önemli ölçüde okuyucu yitirince basındaki bunalım daha geniş boyutlara ulaştı. Hükümet, bunalımın giderilmesi için Halk dostu, Hür adam, Mahfel, Şule, Köroğlu, İnkılap gibi yayın organlarına parasal yardımda bulundu. Çok partili döneme giriş denemesinde, 1929'da Arif Oruç tarafından yayımlanan Yarın gazetesi, 1930'da kurulan Serbest fırka'yı destekleyince, satışı o zamana göre olağanüstü bir rakam olan 80 000'e ulaştı. İstanbul'da Halil Lütfi (Dördüncü), Selim Ragıp (Emeç), Zekeriya (Sertel) ve Ali Ekrem (Uşaklıgil) beylerin çıkardıkları Son Posta ve İzmir'de yayımlanan Yeni asır, Halkın sesi ve Hizmet gazeteleri de Serbest fırka'yı destekleyince bu gazetelerin satışlarında da önemli artışlar görüldü. Serbest fırka'nın ve muhalif gazetelerin, sanılandan fazla yandaş bulması, CHP ve hükümet içinde kaygı ve hoşnutsuzluğa yol açtı. Serbest fırka kendini feshetmek zorunda kaldığı gibi, basına yeni ağır kısıtlamalar getiren, bakanlar kuruluna doğrudan gazete kapatma yetkisi veren Matbuat kanunu yürürlüğe kondu (1931). Aynı yıl kaldırılan Matbuat umum müdürlüğü 1933'te yeniden kurularak İçişleri bakanlığı'na bağlandı. 1935'te Ankara'da toplanan Basın kongresi'nde, basın özgürlüğünü daha da kısıtlayan, hükümetin basın üzerindeki denetimini daha da güçlendiren kararlar alındı. Dönemin başta gelen gazeteleri şunlardı: Akşam, Cumhuriyet, Son posta, Tan, Ulus, Akın, Hergün, (adı 1937'de Son telgraf olan) Açıksöz, Zaman, Haber. Dönemin belli başlı dergileri ise: Kadro (Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Belge'nin çıkardıkları düşünce dergisi, 1932), Çığır (Hıfzı Oğuz Bekata ve Samet Ağaoğlu'nun çıkardıkları düşünce dergisi, 1932), Yeni adam (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı düşünce ve edebiyat dergisi, 1933), Varlık (Yaşar Nabi Nayır ve Nahit Sırrı Örik'in çıkardıkları edebiyat dergisi, 1933), Fikir hareketleri (Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkardığı düşünce dergisi, 1933), Karikatür (Sedat Simavi'nin çıkardığı mizah dergisi, 1935), Yedi gün (Sedat Simavi'nin çıkardığı edebiyat ve magazin dergisi, 1935), Ayda bir (Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkardığı edebiyat dergisi), Köroğlu (Burhan Cahit Morkaya'nın çıkardığı mizah dergisi), Ülkü (Ankara Halkevi tarafından çıkarılan genel kültür dergisi), Belleten (Türk tarih kurumu tarafından çıkartılan dergi, 1937), Uyanış (Ahmet İhsan Tokgöz'ün çıkardığı edebiyat dergisi) ve Köy enstitüleri dergisi'dir. 1938'de yürürlükteki Matbuat kanunu'nda değişiklikler yapıldı ve basın üzerindeki kısıtlamalar, savaş koşulları da dikkate alınarak daha da ağırlaştırıldı. Üniversite ve okullarla ilgili her türlü haberin izinsiz yayımlanması yasaklandı. Gazete çıkarabilmek için bir bankadan, o zamana göre yüksek bir tutar olan 1 000 - 5 000 liralık garanti mektubu ve hükümetten ruhsatname alınması koşulları konuldu.

1939-1945 dönemi: İkinci Dünya savaşı'na rastlayan bu dönemde, İstanbul'da sıkıyönetim olduğundan, basın özgürlüğü geniş ölçüde kısıtlandı. Beyoğlu'nda bir ingiliz diplomatına yapılan bombalı suikast girişimini resimleyerek verdikleri için Vakit, Akşam, Yeni sabah, Son posta, Tan, Halk ve Tasvir-i efkâr gazeteleri kapatıldı (mart 1941). Üniversite gençliğinin düzenlediği, hükümetin göz yumduğu bir gösteri sonucu, Tan gazetesinin dizgi makineleri ve rotatifi parçalandı, Beyoğlu'nda da solcu yayınlar basan bir yayımevi yıkıldı (1945). Bu olaylar sonucu, Tan ve La Turquie gazeteleriyle haftalık Görüşler dergisi kapandı. Bu dönemde Vatan, Tanin ve Akşam gazeteleri ingilizleri; Cumhuriyet ve Tasvir-i efkâr nazi Almanyası'nı; Tan gazetesi ise Sovyetler'i destekler nitelikte yayım yaptı. Hükümetin resmi organı durumundaki Ulus, tarafsız yayım yapmaya özen göstererek, özellikle savaşla ilgili haberleri "Mihvere göre", "Müttefiklere göre" başlıkları altında, her iki kaynağa da yer vererek, çift yanlı yayımladı. 1940'lı yılların ortalarında Türkiye'de yayımlanan dergi sayısı 624, gazete sayısı 333'tü.

1946-1950 dönemi: Çok partili yaşamın bu ilk evresinde, türk basınında belirli bir canlılık ve satışlarda artış görüldü. Akşam, Cumhuriyet, Tasvir, Yeni sabah, Ulus, Tanin, Hürriyet, Zafer, Milliyet, Yeni İstanbul, Son posta, Demokrat İzmir, Yeni asır, Ege ekspres ve Kudret gibi gazeteler, dönemin önde gelen yayın organları arasında yer aldılar. Büyük doğu (daha sonra gazete olarak da çıktı), Gerçek, Yığın, Gün, Marko paşa, Zincirli hürriyet, Varlık, Yeditepe, Yenilik, Kaynak dönemin başlıca düşünce, edebiyat ve sanat dergileriydi. Sedat Simavi'nin 1 mayıs 1948'de çıkardığı, bol resimli, ilgi çekici seri röportajlar içeren, spora da ağırlık veren Hürriyet, türk basını ve gazeteciliğinde, bundan sonraki yıllarda birçok gazete tarafından örnek alındı. Telefoto, ilk olarak Hürriyet tarafından kullanıldı. Gazetenin ilk çıkışında 30 000 olan tirajı, olağanüstü bir hızla arttı; 1951'de 100 000'in üstüne, sonraki yıllarda yarım milyon ve bir milyon tiraja ulaşabilen ilk gazete Hürriyet oldu.

1950-1960 dönemi: 14 mayıs 1950'de iktidara gelen DP'nin yaptığı ilk işlerden biri, basın üzerindeki hükümet denetimini bir ölçüde kaldıran Basın kanunu'nu kabul etmesi oldu (21 temmuz 1950). Ancak, yeni iktidar ile basın arasındaki iyi ilişkiler uzun sürmedi ve 10. seçim dönemi öncesi kabul edilen (1954) "Neşir yoluyla veya radyoyla işlenecek cürümler hakkında kanun" adlı yasa ile, basın özgürlüğü geniş ölçüde kısıtlandığı gibi, ilerde türk siyasal yaşamında uzun tartışmalara yol açacak olan "ispat hakkı" kurumu ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra birçok gazeteci ve basın organı hakkında çok sayıda dava açıldı. 1958'e gelindiğinde açılan dava sayısı 1161'e yükselmiş, 238 kişi hüküm giymişti. Bunlar arasında o tarihlerde 80 yaşına girmiş bulunan Hüseyin Cahit Yalçın da vardı. Daha sonra Basın kanunu'na yapılan bir eklentiyle, gizli toplantıda yapılan görüşmelerin yazılması yasaklandı (1956). DP iktidarı, bununla da yetinmeyerek, gazetelere kâğıt tahsisi ve resmi ilanlar yoluyla da basını baskı ve denetim altına aldı. Satışı hemen hiç olmayan yayın organlarına resmi ilanlar yoluyla destek olarak "besleme basın" diye adlandırılan birtakım gazeteler çıkmasına yol açtı. 6/7 eylül olaylarından sonra ilan edilen sıkıyönetim nedeniyle basın özgürlüğüne yeni kısıtlamalar getirildi (1955). İstanbul'da Türkiye Gazeteciler sendikası, gazetecilere kötü davranan güvenlik kuvvetlerini protesto eden bir bildiri yayımlayınca, sendika polis tarafından mühürlendi ve dokuz ay kapalı kaldı (1957). Habip Edip Törehan'ın mavi başlıkla çıkardığı (öteki gazetelerin adları kırmızı yazılırdı) Yeni İstanbul, bu dönemde yayın hayatına atıldı (1957). Öte yandan Ulus, Vatan, Yeni gün (Ankara), Demokrat İzmir (İzmir), Cumhuriyet, Dünya gibi muhalefet gazetelerinin sorumlu müdürleri, haftanın birkaç gününü mahkemelerde ifade vererek geçirmeye başladılar. Irak'ta 14 temmuz 1958'de meydana gelen ihtilal ile ilgili yayımlarından dolayı Ulus, Akşam, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin sahipleri ve sorumlu müdürleri hakkında dava açıldı. Bu tarihten sonra, gazeteler sık sık kapatıldı, hapse giren gazetecilerin sayısı her gün biraz daha arttı. 27 nisan 1960'ta kurulan Tahkikat komisyonu'na gazete kapatma ve toplatma yetkisi tanındı. 27 mayıs 1960'a gelindiğinde Ankara, İstanbul ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çok sayıda gazeteci hapiste bulunuyordu. Bu dönemde gazetelerin yanı sıra Akis, Kim, Devir, Forum gibi siyasal dergiler yayımlarıyla etkili oldular.

1960-1970 dönemi: 27 mayıs 1960'tan sonra iktidarı ele alan Milli birlik komitesi, ilk iş olarak hapisteki gazetecileri serbest bıraktı. Haklarında kovuşturma olanların kovuşturması kaldırıldı, mahkemede yargılananların davaları düşürüldü. Basın yasasından, demokrasiyle bağdaşmayan bütün hükümler kaldırıldı. Basının kendini denetlemesi amacıyla Basın ahlak yasası kabul edildi ve bu yasa hükümlerini uygulamak için Basın şeref divanı kuruldu. 1961 anayasası'na basın özgürlüğü ile ilgili olarak güvence getirici hükümler konuldu. "Besleme basın"ın ortadan kaldırılarak resmi ilanların hakça dağıtılması amacıyla Basın ilan kurumu oluşturuldu. Yürürlüğe konulan 212 sayılı yasayla, fikir işçilerine birçok yeni haklar tanındı. Basın özgürlüğü konusundaki bu olumlu gelişmelere karşılık, 27 Mayıs'ın kötülenmesini önlemek için çıkartılan Tedbirler kanunu (7 mart 1962), basın özgürlüğüne kısıtlayıcı hükümler getirdiği gerekçesiyle, hoşnutsuzluk uyandırdı ve eleştirildi. Milli birlik komitesi'ne karşı yayım yapan Son havadis ve Yeni İstanbul gazetelerinin satışı artarken, Tercüman gazetesi, izlediği yayım politikasıyla önde gelen gazeteler arasında yer aldı. Ankara'da 27 Mayıs'tan sonra yayımlanmaya başlayan ve Milli birlik komitesi'ni tutan Öncü gazetesi ise, kadrosunda birçok ünlü gazetecinin yer almasına karşın, kısa ömürlü oldu. 1961 ve 1965 seçimleri dönemlerinde düşünce dergisi Yön ve Forum ile siyasal haber dergileri Akis ve Kim ön planda yer alarak yayımlarıyla etkili oldular.

1960-1970 döneminin türk basınında-

ki en büyük özelliği, teknik alandaki yenileşme, tipo baskıdan ofsete, siyah-beyaz fotoğraftan renkli fotoğraflara, linotip ve entertiplerden elektronik dizgi makinelerine, mürettiphanelerden pikaj-montaj servislerine, kurşun malzeme, matris vb.'den filmlere geçiş oldu. Bu konudaki öncülüğü, Haldun Simavi 1966'da çıkarmaya başladığı Türkiye'nin ilk renkli ofset gazetesi Son ile yaptı. Son'u Günaydın gazetesi izledi (1968). Cumhuriyet dışındaki hemen bütün gazeteler giderek ofset tekniğiyle ve çok renkli olarak çıkmaya başladılar. Bir tek Cumhuriyet gazetesi çok renkliliğe karşı direndi ve ancak 1980'lerden sonra ofset baskı sistemine geçtiyse de reklam dışında renkli fotoğraf yayımlamama ilkesinden vazgeçmedi. İstanbul'un büyük gazetelerinin tirajlarında sürekli artış gözlenirken, Ankara'da yayımlanan gazeteler (Barış, Yeni gün, Yeni ulus, Adalet, Tasvir vb.) yerellikten kurtulamadılar. Bu dönemde Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Trabzon vb. kentlerdeki yerel gazeteler de ofset tekniğiyle basılmaya başlandı. İzmir'de yayımlanan Yeni Asır gazetesi ise Ege bölgesinde en çok satan gazete durumuna geldi. Aynı dönemde, önce Akşam ardından öteki büyük gazeteler Türkiye'de aynı anda birkaç yerde birden baskı yapmaya, daha sonra da Avrupa'da da basılmaya başladı. Tercüman gazetesi bir ara Avustralya'da da basıldı. 1970'e gelindiğinde belli başlı büyük gazeteler ve ortalama tirajları şöyleydi: Hürriyet (600 000), Günaydın (350 000), Tercüman (300 000), Milliyet (200 000), Cumhuriyet (160 000), Akşam (150 000). Tiraj bakımından altı büyük gazete kadar olmamakla birlikte Bugün, Bizim Anadolu, Yeni Asya, Son havadis, Babıâlide Sabah, Ortadoğu, Yeni İstanbul, Hergün, Bayrak, Dünya ve haftada bir çıkan Devrim gibi gazeteler ve haftalık siyasi haber dergisi Yankı varlıklarını sürdürdüler. Dönemin başlıca sanat ve edebiyat dergileri ise, başta Varlık olmak üzere, Yeni ufuklar, Hisar, Seçilmiş hikâyeler (daha sonra, Dost), Türk dili, Papirüs, Yeni dergi oldu.

1970 ve sonrası dönem: Bu dönemde de türk basınında gerek teknik gerekse içerik yönden ilerleme ve gelişme artarak sürdü. Özellikle teknik yönden türk basını çağdaş dünya basını düzeyine ulaştı. Gazeteci yetiştiren eğitim kurumlarının çoğalması, TRT-yazılı basın rekabeti, alaylı gazeteciler yerine uzmanlaşmış, köklü eğitimden geçmiş, çoğu birkaç yabancı dil bilen gazetecilerin yetişip iş başına geçmeleri, beş on yıl öncesine kadar 20-30 kişilik kadrolarla çıkan gazetelerin yaklaşık 1 000 kişilik kadrolara ulaşması, türk basınını olumlu yönde etkiledi. 1982 yılında, kadrosuna yüksek ücretlerle öteki gazetelerden gazeteci ve yazarlar alarak yayımlanmaya başlayan Güneş, büyük gazeteler arasında yer almayı başardı. Ege bölgesinin en fazla satış yapan gazetesi Yeni asır'ın İstanbul'da da baskı yaparak yurt sathına yayılma girişimi sonuç vermedi (1985-1986). Çok az bir tirajla 1970 nisanında yayın hayatına atılan, dinsel konulara ağırlık veren Türkiye gazetesi, tirajını yavaş yavaş artırarak 1980'lere gelindiğinde 150 000'i aşan ortalama tirajıyla büyük gazeteler arasında yer aldı. 1971 sonlarında yayımlanmaya başlayan sol görüşlü Yeni ortam 1975'te kapandı. Batı basınında olduğu gibi, türk basınında da kupon karşılığı çeşitli armağanlar dağıtarak satış sağlama yöntemi (lotarya) Cumhuriyet gazetesi dışında hemen her gazete tarafından uygulandı. Bunun dışında, tirajlarını belli bir düzeyde tutabilmek amacıyla birçok gazete tarafından, gazeteyle birlikte günlük, haftalık (ya da belli günlerde) çeşitli niteliklerde ekler verildi. 1980'li yıllarda seks ağırlıklı resim ve haberlere yer veren Tan, Sabah, Bulvar gibi gazeteler neredeyse 1 000 000'a kadar varan büyük tirajlara ulaştılar. haftalık mizah dergisi Gırgır, ortalama 300 000'lik tirajı ile dünyanın en çok satan mizah dergilerinden biri oldu. Dönemin haftalık siyasal haber dergileri Nokta, Yeni gündem, Yankı varlıklarını sürdürürken, bunlardan 1983'te yayımlanmaya başlayan Nokta 120 000 gibi rekor bir tiraja ulaştı. Erkekçe, Kadınca, Playboy, Pleymen gibi magazin dergileri 100 000'i aşan tirajlarıyla bu dönemde dikkatleri çekti. Ancak, halk ve basın arasında "muzır" yasası diye anılan yasa değişikliğiyle, bunlardan bazılarının poşet içinde satılmaları zorunlu tutulunca, tirajlarında üçte iki oranında azalma görüldü. Dönemin belli başlı sanat-edebiyat dergileri Varlık, Oluşum, Türkiye yazıları, Dönemeç, Gösteri, Sanat olayı, Milliyet sanat, Çağdaş eleştiri; mizah dergileri Çarşaf, Fırt, Gümgüm, Limon; magazin dergi ve gazeteleri Hayat, Şey, Hafta sonu, Ayna, Sabah yıldızı, Ses vb. oldu. Aynı dönemde bunların dışında bilim, kurgu-bilim, fal, burç, bulmaca gibi çok değişik konularda dergiler ve çeşitli meslek dergileri de yayımlandı.

Bu dönemin özelliklerinden biri de, tanınmış gazeteci ve yazarların yüksek ücretlerle, sık sık bir yayın organından ötekine geçmeleriydi. Akşam, 1918'den beri sürdürdüğü yayımına bu dönemde son verdiği (1982) gibi, Yeni ortam, Vatan, Politika, Yeni gazete, Hürgün, Yeni haber, Gün, Bugün vb. gibi gazeteler de kapandılar. Ocak 1990'da bellibaşlı gazetelerin günlük ortalama net satışları şöyleydi: Sabah, 700 000; Hürriyet, 600 000; Milliyet, 400 000; Türkiye, 340 000; Bugün, 220 000; Meydan, 200 000; Fotospor, 100 000; Fotomaç, 60 000; Günaydın, 55 000; Tan, 50 000; Cumhuriyet, 50 000; Tercüman, 25 000; Güneş, 10 000; Bunlardan Güneş, Günaydın, Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri son yıllarda önemli tiraj kaybına uğradılar; Bulvar kapandı.

Yerel basın: Osmanlılar döneminde türkçe ilk yerel gazete, Rusçuk'ta yayımlanan Tuna oldu (1865-1877). Anadolu'da çıkan ilk yerel gazete ise, Erzurum'da yayımlanan Envar-ı şarkiye (1866) idi. Envar-ı şarkiye, 1929'dan sonra yayımını Erzurum adıyla sürdürdü. 1869'da Bursa'da yayımlanmaya başlayan Hüdavendigâr, Diyarbakır'da Diyarbekir, Konya'da Konya gazeteleri de ilk yerel gazeteler arasında yer aldılar. 1874'te Türkiye'de yayımlanan yerel gazetelerin sayısı 24'ü buldu. XX. yy.'ın başlarından sonra Türkiye'nin her ilinde ve birçok ilçesinde yerel gazeteler yayımlandı. Bursa, İzmit, Adana, Eskişehir gibi illerde çıkan yerel gazeteler, teknik ve içerik bakımından büyük merkezlerdeki gazetelerin düzeyine yaklaştılar. Buna karşılık, İstanbul gazetelerinin Adana, Ankara, İzmir, Erzurum gibi illerde de baskı yapmaları ve baskılarının çeşitli kalıplarında her bölgenin yerel haberlerine geniş yer ayırmaları, yerel basının gücünü ve gelişmesini olumsuz yönde etkiledi. Yerel basın, Türkiye'de daha çok Basın ilan kurumu'nun desteğiyle yaşamını sürdürebilmektedir.

Türkiye dışında türkçe basın: Osmanlılar döneminde Türkiye dışında yayımlanan ilk türkçe gazete, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın buyruğuyla çıkmaya başlayan Vekayi-i Mısriye oldu (1829). Ancak, gazetenin yarısı arapçaydı. Bunu, tamamı türkçe yayımlanan Işık (1919-1920), Nasrettin Hoca (1920), Tan (1920), Yarın (1926) izledi. 1919-1920 arası, Mısır'daki tutsak kamplarında bulunan Türkler de Kızıl elma, İzmir, Dahiliye, Esaret, Kafes, Garnizon adlarında türkçe gazeteler yayımladılar.

Kıbrıs'ta ilk türkçe gazete, haftalık Sadet (ya da Sadet) adındaki haftalık gazeteydi (1899). Daha sonra Zaman (1891), Kıbrıs (1893), Mirat-ı zaman (1900), Vatan (1911), Siz (1919) gibi gazeteler yayın yaşamına girdi. Günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde çıkan başlıca gazeteler: Halkın sesi, Bozkurt ve Zaman'dır.

Suriye, fransız mandasına girdikten sonra, bu ülkede türkçe olarak haftalık Doğru yol gazetesi yayımlandı (1922-1927).

Irak, bağımsızlığını elde ettikten (1932) sonra, ülkenin Kerkük bölgesinde Âfak, Kerkük, Kevkeb-i maarif (1950), Beşir (1958), Kardeşlik (1963) gibi türkçe dergi ve gazeteler yayımlandı.

Yunanistan'da, Türkler'in yoğun olarak yaşadıkları Batı Trakya'da, bölge Lozan antlaşması'yla Yunanistan'a bırakıldıktan sonra yayımlanan ilk türkçe gazete Yeni ziya gazetesi oldu (1924). Bu gazeteyi Yeni yol (1924), Balkan (1925), Trakya (1931), Milliyet (1932), Ülkü (1933), Akın (1957), Sebat (1957), Birlik (1963) ve Azınlık postası (1967) izledi. Birlik ve Azınlık postası yayımlarını günümüzde de sürdürmektedir.

Romanya Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsızlığına kavuştuktan sonra (1878) türkçe-romence Dobruca gazetesi çıktı (1888-1894). Bu ülkede yayımlanan ilk türkçe gazete, İbrahim Temo'nun çıkardığı Hareket oldu (1896). Daha sonra Sadakat (1897), Saday-ı millet (1898), Şark (1898), Dobruca (1901), Romanya (1928-1930) ve Emel (1930-1941) gazeteleri yayımlandı. Bu ülkede günümüzde türkçe gazete çıkmamaktadır.

Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Makedonya'da türkçe olarak latin harfleriyle Birlik gazetesi çıkmaya başladı (1945). Bu gazeteyi haftalık Tan gazetesi izledi (1975). Bu iki gazete günümüzde de yayımlanmaktadır.

Bulgaristan yarı özerkliğe kavuştuktan sonra (1878), bu ülkede yayımlanmaya başlayan ilk türkçe gazete, yönetimin çıkardığı resmi gazetenin türkçe nüshaları oldu (1879). Bulgaristan Halk Cumhuriyeti kuruluncaya (1945) kadar ülkede 100'e yakın türkçe gazete ve dergi yayımlandı. Başlıcaları: Tarla (1880), Balkan (1898), Doğru yol (1900), Şark (1911), Eyyam (1914), Ziya (1920), Rodop (1929), Özdilek (1931), Balkan postası (1934), havadis (1937), Vatan (1945), Işık'tır (1945). Bulgaristan'da komünist rejimin yerleşmesinden sonra da Yeni ışık (1945), Halk gençliği (1947), Yeni hayat (1954) gibi yayın organları da bir süre faaliyetlerini sürdürdüler. 1980'li yıllarda Bulgaristan'da yaşayan türk azınlığını bulgarlaştırma kampanyası başlayınca, ülkede türkçe her türlü yayın yasaklandı.

Azerbaycan'da yayımlanan ilk türkçe basın organı, Ekinci dergisi oldu (1875-1877). Bunu, şu dergi ve gazeteler izledi: Keşkül (1903-1905), Hayat (1904-1906), Molla Nasrettin (1906-1924), Taze hayat (1907-1908), İkbal (1913-1915), Son haber (1915), Yeni ikdam (1915-1916), Açıksöz (1915-1918), Azerbaycan (1918-1920), Yoldaş (1920), Fukara sadakası (1920).

Kırım'da ilk türkçe gazete İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman-ı ahval-i zaman oldu (1883-1918). Ahmet Agayef'in (Ağaoğlu) yayımladığı on beş günlük Akyol (1915-1916) ve Simferopol'da çıkan günlük Kırım ocağı (1917-1918) da Kırım'daki türkçe yayın organlarının önde gelenlerindendi.

Türkistan'da 1905-1917 arası Münevver Kari adlı bir türk gazeteci, sırasıyla şu türkçe gazeteleri yayımladı: Terakki (1905), Hurşit (1905), Şöhret (1907), Azya (1908), Saday-ı Türkistan (1914-1916), Necat (1917) ve Zeki Velidi'nin (Togan) yayımladığı Kengeş (1917-1931).

Bütün bunların dışında Doğu Türkistan'da 1910-1949 arası çeşitli türkçe gazete ve dergiler (Hürsöz, Yeni hayat, Altay vb.) yayımlandı. Çin halk cumhuriyeti sınırları içindeki bölgede, 1949 yılından sonra türkçe gazete ya da dergi yayımlanmadı. Günümüzde Avrupa'nın bir çok ülkesinde (Almanya, Fransa,

Belçika vb.), ABD, Kanada ve Avustralya'da değişik nitelikte türkçe dergi ve gazeteler çıkmaktadır.

Basın ahlak yasası, türk basınının kendi kendisini denetlemesi için hazırlanan, basın kuruluşları, gazete ve gazetecilerin uymayı yükümlendikleri, bir tür centilmenlik anlaşması. Türkiye'deki bütün basın kuruluşları ve basın organlarının temsilcileri, İstanbul'da Gazeteciler cemiyeti'nde toplanarak anlaşmayı imzaladılar (24 temmuz 1960).

Yasadaki ilkeleri uygulamak amacıyla bir de 10 kişilik Basın şeref divanı kuruldu ve kurul, yasaya uymayan gazete ya da gazetecileri kamuoyuna açıklamakla görevlendirildi.

Basın ahlak yasası, ilk günlerde bir süre uygulanmışsa da, giderek etkinliğini yitirmiş ve işlemez hale gelmiştir.

Basın birliği (Türk), basın mensupları arasında dayanışma ve sosyal yardımlaşma amacıyla kurulmuş kamuya yararlı dernek. 1908'de kurulan derneğin merkezi İstanbul'dadır.

Basın ilan kurumu, kamu tüzel kişiliği olan basın kuruluşu. Demokrat parti döneminde (1950-1960) basın organlarına resmi ilanların hükümet eliyle dağıtılışı ve kâğıt tahsisi sürekli eleştirilmiş ve bu konuda hükümetin haksız davrandığı, basına baskı yaptığı dile getirilmişti. 27 mayıs 1960'tan sonra MBK iktidarının çıkardığı yasalardan biriyle (2 ocak 1961) genel kurul, denetçiler, yönetim kurulu, genel müdürlük ve şubelerden oluşan Basın ilan kurumu kuruldu. Merkezi İstanbul'da olan kurumun görevleri şu şekilde saptandı: resmi ilan ve reklamların basın organlarına dağıtımında aracılık etmek ve bu konuda hakça davranılmasını sağlamak; basının kâğıt, mürekkep, makine vb. gereksinimlerinin karşılanmasında basına yardımcı olmak; kurumun yönetimine katılan yayın organlarına ve basınla doğrudan ilgili sendika ve derneklere, basında çalışanlara kredi açmak; basında çalışmış olanlardan yoksul durumda ve gereksinim içinde bulunanlara parasal yardımda bulunmak. Kurum, görevlerini yerine getirebilmek amacıyla ticaret yapabilir ve toplumsal etkinliklerde bulunabilir. Kurumun gelirleri, ilan ve reklamlardan aldığı komisyonlar, kredi faizleri ve kurumun kurduğu tatil köyleri, satış mağazaları vb. işletmelerin gelirleridir. Hükümetin, kurumun bütün işlem hesaplarını denetleme yetkisi vardır. 1988'de genel müdürlük ve İstanbul il müdürlüğü, Cağaloğlu'ndaki kendi binasına taşındı.

Basın ödülleri, çeşitli basın kuruluşları ve gazeteler tarafından, gazetecilik dallarında verilen ödüller. Ödüller, "haber", "fıkra", "basın fotoğrafı", "röportaj", "araştırma", "sayfa düzenlemesi" vb. gibi çeşitli dallarda verilir. Yunus Nadi, Sedat Simavi, Ali Naci Karacan (daha sonra Milliyet), Abdi İpekçi, Bülent Dikmener, Adem Yavuz gibi gazetecilerin anısına düzenlenen yarışmalara, basın dışından kişiler de katılabilir. Bu yarışmaların için de en eskileri Gazeteciler cemiyeti ile Yunus Nadi armağanı yarışmalarıdır (1946).

Basın yayın ve enformasyon genel müdürlüğü, devletin haber alma, basın ve yayın işlerini yürütmekle görevli kurum. 7 haziran 1920'de Atatürk'ün isteğiyle kuruldu. İlk adı "Matbuat ve istihbarat müdüriyeti umumisi" olan kurum, TBMM başkanı ile başbakana bağlıyken, 25 aralık 1920'de dışişleri bakanlığına bağlandı. Mayıs 1931'de çalışmalarına son verdi. 1933'te "Matbuat umum müdürlüğü" adıyla bu kez içişleri bakanlığına bağlı olarak yeniden kuruldu. 1940'ta başbakanlığa bağlandı. 1943'te "Basın yayın müdürlüğü", 1949'da "Basın yayın ve turizm müdürlüğü" adını aldı. 1957'de "Basın yayın genel müdürlüğü" adıyla Basın yayın ve turizm bakanlığı'na bağlandı. 1963'te de yeni kurulan Turizm ve tanıtma bakanlığı içinde yer aldı. 1968-1974 arası Başbakanlığa bağlanan kurum, Turizm ve tanıtma bakanlığı'na, 1 ocak 1982'de yeniden Başbakanlığa bağlandı. 8.6.1984 Tarih ve 231 sayılı yasa gücünde kararname ile günümüzdeki ad ve biçimini aldı. Kurumun başlıca görevleri yurtiçinden ve dışından sağlanan haber, bilgi ve belgeleri ilgili yerlere ulaştırmak, arşivlemek, yerli ve yabancı basın kuruluşlarının çalışmalarını kolaylaştırıcı önlemler almaktır. Genel müdürlüğün Ankara'daki genel merkezi ile yedi ilde basın merkezi yöneticiliği, yurtdışında da on dokuz basın danışmanlığı ve bir basın ataşeliği vardır. İngilizce, fransızca, almanca Newspot; arapça Adva ül-enba adlı gazeteleri ve ingilizce Turkish review adlı dergiyi çıkartır.

BASINÇ a. Akışkan. mekan. Bir yüzeye dik ve düzgün olarak etkiyen kuvvet yeğinliğinin, bu yüzeyin alanına oranı: *Yağ basıncını, lastiklerin basıncını denetlemek.* (Bk. *ansikl.* böl.)

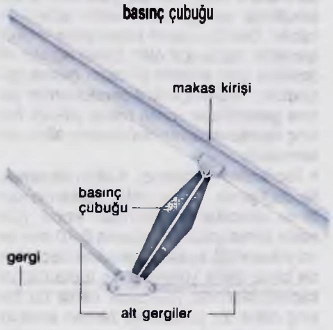
—Akust. *Akustik basıncın tepe değeri,* bir akustik titreşimin belirli bir zaman aralığında, bir akışkanın bir noktasını etkileyen ani akustik basıncın en büyük değeri. ‖ *Ani akustik basınç,* bir akışkanın bir noktasında, belli bir andaki basınçla statik basınç arasındaki fark. ‖ *Etkili akustik basınç,* dönemsel bir akustik titreşim için bir akışkanın bir noktasında bir dönem boyunca etkili olan ani akustik basınçların ikilenik ortalaması. ‖ *Işınım basıncı,* esnek bir ortamda yayılan akustik bir titreşimin, bir engelin belli bir noktasına uyguladığı basınç. ‖ *Maksimum akustik basınç,* bir akışkanın bir noktasında, dönemsel akustik bir titreşimin belli bir çevrimi boyunca etkili olan ani akustik basıncın en büyük değeri. ‖ *Statik basınç,* akustik bir titreşim yokluğunda bir akışkanın bir noktasını etkileyen basınç.

—Biyol. *Boşluk basıncı,* içi boşluklu bir organın esnek çeperlerinin bu organı dolduran sıvıya ve (tersine) bu sıvı çeperleri genişletip lifleri gerdiği zaman sıvının çeperlere yaptığı basınç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Kök basıncı,* ham besisuyunun kökten başlayarak iletim borularında yükselmesini sağlayan kuvvet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. *Basınç sırtı,* yüzen buzların kumsallara yaptığı basınç etkisiyle oluşan tepecik.

—Dülg. *Basınç çubuğu,* Polonceau tipi bir çatı makasında makas kirişiyle alt gergiler arasında bulunan basınç gerilimi etkisi altındaki çubuk.

—Elekt. *Elektrostatik basınç,* denge halindeki bir iletken yüzeyinin bir M noktası, bir σ yüzeysel yük yoğunluğu taşıdığında ve M noktasını çevreleyen bir ds sonsuz küçük alanı iletken yüzeyine dik, dielektriğe doğru yönelmiş bir df kuvvetiyle karşılaştığında elde edilen df/ds oranı. (SI'de bu basıncın değeri $p = \sigma^2/2\varepsilon$ bağıntısıyla verilir; bağıntıda ε dielektriğin geçirgenliğini gösterir.)

—Elektroakust. *Basınç odacığı,* basınçlı bir hoparlörde,zarla devingen sistemi içeren kutu arasındaki hava hacmi. (Zarın salınımlarının etkisiyle hava sıkışır ve akustik huniye bağlı aralıktan ses dalgaları biçiminde yayılır.)

—Fiz. *Kısmi basınç,* bir gaz karışımı bileşeninin, karışımın hacmini, aynı sıcaklıkta tek başına doldurduğunda göstereceği basınç. (İdeal gazların karışımı için, toplam basınç, farklı bileşenlerin kısmi basınçlarının toplamına eşittir [Dalton yasası].)

—Fizyol. *Atardamar basıncı,* içindeki kanın atardamar çeperine yaptığı basınç. (Maksimum basınç ya da sistol basıncı, kalp kasıldığı zaman ortaya çıkan basınçtır. Minimum basınç ya da diyastol basıncı, kalbe kan dolduğu zamanki basınçtır.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Basınç düşmesi,* bir organizmanın yüksek bir basınçtan alçak bir basınca geçmesi ile meydana gelen değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Toplardamar basıncı,* içindeki kanın toplardamar çeperine yaptığı basınç. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yüksek basınç* → HİPERBAR.

—Ger. day. *Basit basınç,* bir kirişin dik kesitine etki eden basınç. (Bu basıncı doğuran dış kuvvet kesite diktir ve kirişin ağırlık merkezinden geçer. Bu tür basınçta kesit düzgün dağılan dik gerilimlerle karşılaşır.)

—Havc. ve Uz. havc. *Basınç düşmesi,* bir uçak kabininin ya da bir uzay gemisindeki mürettebat kabininin iç basıncının azalması. (Bir uzay gemisi mürettebat kabinindeki basınç düşmesi istenerek [uzaya çıkıştan önce] sağlanabildiği gibi kazayla da [kabinin ya da aracın sızdırmazlığının yitimi] doğabilir. Kazadan kaynaklanan ani basınç düşmesi, 11 haziran 1971'de Soyuz kabininde olduğu gibi uzay giysisi giymemiş astronotların ya da kozmonotların ölümüne yol açar.) ‖ *Basınç düşürmek,* bir uçak kabininin ya da bir uzay gemisindeki mürettebat kabininin basıncını azaltmak.

—Hidr. pnöm. *Basınç giderici,* kapalı bir kapta bulunan sıkıştırılmış havayı, gazı ya da buharı, yavaş yavaş normal basınca getirmeye yarayan aygıt. ‖ *Basınç yükseltici,* bir akışkanın basıncını artırmaya yarayan kompresör ya da pompa. (Bir yapının yüksek katlarını beslemek için dağıtım ağının basıncı yetersiz kalırsa bu aygıtlar devreye girer.)

—Mad. oc. *Basınç düşmesi,* bir havalandırma devresinde hava akışının basıncındaki azalma. (Basınç düşmesi olan bir ocakta, hava basıncı girişten başlayarak çıkıştaki vantilatöre doğru gittikçe azalır; vantilatörün görevi basıncı, yerel atmosfer basıncı düzeyinde tutmaktır.) ‖ *Arazi basıncı,* cevher çıkarmadan kaynaklanan boşluklarının etkisiyle gerilmelerin dağılımındaki değişmenin yol açtığı olayların tümü. (Bu olaylar kayaç mekaniğinin ana konusudur.) ‖ *Bir kayacın basınç dayanımı,* bir kayacın ezilmeden dayanabildiği basınç. (Basınç dayanımı, maden ocağı topuklarının ölçülerini belirlemede kullanılan bir parametredir.) [→ KAYAÇ *mekaniği.*]

—Meteorol. *Atmosfer basıncı,* belirli bir yerdeki hava katmanından kaynaklanan ve milimetre cıva cinsinden ya da bir barometreyle milibar olarak ölçülen basınç. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Su buharı basıncı,* havanın içerdiği buharın kısmi basıncı. (Her sıcaklığa denk düşen *en yüksek basınçlar* bilindiğinden *gerçek basıncı* ve *bağıl nemi* hesaplamak için çiy noktasının sıcaklığı ile havanın sıcaklığını saptamak yeterlidir. Milimetredeki basıncı belirten rakam, metreküpte gram başına ağırlığı gösteren rakama çok yakındır [*mutlak nem*].)

—Nük. müh. *Basınç kabı,* bir nükleer reaktörde, soğutma akışkanını içeren zarf; akışkanın basıncı, reaktör türüne göre değişir. (Dayanıklı çelik ya da betondan yapılır.)

—Oftalmol. *Göz basıncı,* göz yuvarının içindeki basınç. (Normalde 10-20 mm cıva basıncı arasındadır. Artması bir glokom belirtisidir.) [Eşanl. GÖZ TANSİYONU.]

—Orm. san. *Basınç odunu,* gövdeleri ba-

sınç altında kalmış olan iğneyapraklı ağaçlarda, basınçlı yanda oluşan anormal yapıda tepki odunu tipi.

—Ölçbil. *Basınç düşürücü*, basınç düşmesini sağlayan düzeneğe ya da aygıta verilen ad.

—Petrokim. *Basınç düşürme balonu, basınç düşürme kulesi*, yarıbuharlaşmış bir ürünün basıncını ani olarak düşürerek sıvı ve buharın ayrılmasını kolaylaştıran petrol arıtma aygıtı.

—Sil. *Basınç birimi*, bir taşıtın gram olarak belirlenen ağırlığı ile santimetre kare olarak belirlenen toprağa değen taşıyıcı yüzeyi arasındaki oran. (Savaş taşıtlarının yapımında [tank, zırhlı araba...] yumuşak toprakta hareket kolaylığı sağlayabilmek amacıyla mümkün olduğu kadar düşük bir basınç birimi elde edilmesine çalışılır. Bazı özel taşıtlar bu kuralın dışında kalır, çünkü bunlarda insan basınç biriminin [700 g/cm²] altına inmek zordur.)

—Ted. *Basınç tedavisi*, içindeki basınç, ortalama atmosfer basıncından yüksek olan bir oda kullanmaya dayanan tedavi yöntemlerinin tümü. (Basınç tedavisinin başlıca kullanım yeri hızla su yüzüne çıkan dalgıçlarda görülen hava ambolisi kazalarının önlenmesidir. Genellikle, kişi camlı bir kasaya kapatılarak uygulanır [birkaç dakikadan birkaç saate kadar]. Basınç tedavisinin özellikle göğüs cerrahisinde, tıbbi ve cerrahi başka uygulamaları da vardır.)

—Tıp. *Basınç travması* → BAROTRAVMATİZM.

—ANSİKL. Akışkan. mekan. Denge halindeki bir akışkan, bir noktasına yerleştirilen bir katının bir yüzey öğesine, bu yüzeye dik bir kuvvet uygular. Bu kuvvetin değerinin sözkonusu yüzey öğesinin alanına bölümü,akışkanın göz önüne alınan noktadaki basıncı adını alır. Bu tanıma göre bu kuvvetin değeri, deneyle de doğrulandığı gibi yüzey öğesinin yönünden bağımsızdır. Bir yüzeyi etkileyen basınç kuvvetleri bu yüzeye diktir, ama basınç skaler bir büyüklüktür.

Sİ'de basınç birimi pascaldır (Pa); ama 10^5 Pa değerindeki bar ve olağan hava basıncının ortalama değeri olan atmosferde (atm) kullanılır (1 atm = 1,013 25.10^5 Pa).

Hidrostatikte, denge halindeki bir akışkanın iki noktası arasındaki basınç farkının, bu noktalar arasındaki düzey farkıyla akışkanın özgül ağırlığının çarpımına eşit olduğu kanıtlanmıştır. Örneğin bir cıva kütlesinin iki noktası arasında yükseklik farkı 76 cm olursa, basınç farkı bir atmosfer değerindedir. Bu nedenle kimi zaman, basınç birimi olarak "santimetre cıva" da kullanılır (bir atmosfer = 76 cm cıva).

Denge halindeki bir akışkanın iki noktası arasındaki basınç farkı, sıvılar (özgül kütle değeri yüksektir) sözkonusu olduğunda önemlidir; ama uygun boyutlu ve kapalı bir kaptaki gaz için basınç farkı gözardı edilebilir. Dolayısıyla kapalı kap içindeki "gaz basıncı"ndan söz edilir.

—Biyol. *Boşluk basıncı.* En basitinde (atardamar), her an için $Ç-Ç_0$ değeriyle orantılıdır (burada Ç, organın her günkü çapı, $Ç_0$ ise, yapısal çapıdır, yani organın boş olduğu ya da hiçbir kuvvetin lifleri germediği zamanki çapıdır). Büyük atardamarlarda, Ç değeri, karıncık sistolundan hemen sonra, aortun ilk birkaç santimetresindeki kan miktarına bağlıdır, oysa $Ç_0$ değişmezdir. Basınç değişiklikleri, tamamiyle edilgin olan büyük atardamarlara değil, kalbe, kana ve kasılgan küçük atardamarların durumuna bağlıdır. Birçok başka organda (örneğin idrar torbası) yapı çapı $Ç_0$ değişmez değildir; Ç ile aynı zamanda artar, öyle ki, $Ç-Ç_0$ farkıyla orantılı olan basınç, çok az artar ya da hiç artmaz.Boşluk basıncı yalnız $Ç-Ç_0$ farkıyla orantılı değildir, belki bir uzama sonucu, esnek kısımlarda ortaya çıkan yerine getirme kuvvetleriyle de (K) orantılıdır. Buna göre, bir organda K değeri (akışkan tonusu) sinir sisteminin etkisi altında da her an için değişebilir: organ sertleşir ya da yumuşar; sertleşmesi basıncı artırır, yumuşaması basıncı azaltır. Yumuşak hayvanlarda (örneğin yumuşakçalar) ve otsu bitkilerde vücut her zaman bir biçimde kalamaz, hareketler ancak sürekli olarak akışkan tonusunun ayarlanması ve bu yoldan organların boşluk basıncının düzenlenmesiyle sağlanır. İskeletli hayvanlarda bile (omurgalılar ve eklemliler), hatta yumuşakçalarda düz kaslar, yerine getirme değişmezlerini değiştirebilir ve böylece konumlarını değiştirmeye yönelik kuvvetlere karşın, hiçbir enerji harcamaksızın belli bir konumu sürdürebilirler. Çizgili kaslarda, bazı patolojik haller ("histerik" kasılma) dışında, böyle bir yetkinlik yoktur.

—Bot. Kök basıncı, köklerin biraz yukarısında sap kesilip, kesilen yere bir manometre takılarak ölçülebilir (Hales deneyi). Ölçümde bir bardan yukarı değerler elde edilir (asma 1,25 bar; huş 2-2,5 bar; atkestanesi 9 bara kadar). Kök basıncı kökteki hücrelerin, özellikle endoderm hücrelerinin metabolizma etkinliğine bağlı görünmektedir. Bu olguya etkin bir iyon yayımı eşlik eder, bu da suyun merkez silindire girmesini sağlar. Gerçekten, ham besisuyu, kök basıncındaki ritme çok yakın bir ritim izleyerek iyonca zenginleşir.

—Fizyol. • *Atardamar basıncı*, kanı atardamarlara iten kalp kasılmalarından ve bu itişe karşı atardamarın gösterdiği dirençten doğar. Basınç, bir kalp atışı süresi içinde en yüksek 130 mm cıva basıncı ile en az 70 mm cıva basıncı arasında oynar. *Ayrımsal basınç*, bu iki basınç arasındaki farktır. *Ortalama basınç*, atardamar içindeki değişken basıncın sağladığı akışın verdisini sağlayan kuramsal sabit basınçtır; bir kalp atışı süresinin birçok anında ölçülen basınç değerleri hesaba katılarak elde edilir.

Atardamar basıncı, atardamara bir kateter sokularak ve katetere bir manometre bağlanarak çok kesin biçimde ölçülebilir. Reanimasyon ve kateterizm yapılan birimler dışında, yanlış olarak tansiyon aleti denilen sfigmomanometrelerle ölçülür. Aslında ölçülen, atardamar tansiyonu değil, atardamar basıncıdır. Buna göre, atardamar hipertansiyonu, atardamar tansiyonunun değil, atardamar basıncının yükseldiği bir hastalıktır.

• *Basınç düşmesi.* Bir denizaltı dalgıcında basınç düşmesi, yani dalgıcın su yüzüne çıkması, çok hızlı olursa, atardamarlarda azot kabarcıkları oluşması ve bunların önemli önemsiz çeşitli bölgelerde tıkanmalara neden olması yüzünden çeşitli sakatlıklar ve ağır bozukluklar ortaya çıkabilir. Deride oluşan kabarcıklar tehlike işaretidir; daha ağır olan eklem ağrıları ve özellikle sinir sistemi arızaları ölüme götürebilir. Tedavi için acil gereksinimler yerine getirildikten sonra hasta yüksek basınç kasalarında yeniden basınç altına sokulmalıdır.

• *Toplardamar basıncı.* Kalbin kasılması ile değişmez. Kalbe yakın toplardamarlarda atmosfer basıncından azıcık yüksektir (anatoplardamarlarda 5-10 mm cıva yüksekliği);ayakta dururken bacaklarda biraz daha yüksektir ve toplardamar kapakçıklarında yetersizlik varsa bu basınç daha da yükselir (o zaman anatoplardamardaki basınç düzeyine ulaşabilir, çünkü ölçümün yapıldığı nokta ile bu damarlar arasındaki kan sütununun hidrostatik basıncı da buna eklenir); anatoplardamarların yukarısında bulunan toplardamarlarda, basınç düşüktür ve atmosfer basıncının altına inebilir (örneğin boyun toplardamarları, bunlarda bir yara açılması, havanın damara girmesine ve akciğerde hava ambolisine neden olabilir).

—Meteorol. *Atmosfer basıncı.* 1648'de Pascal, belirli bir düzeydeki basıncın, bu düzey üzerinde bulunan hava sütununun ağırlığına eşit olduğunu deneysel olarak gösterdi. Deniz düzeyindeki ortalama basınç 760 mm'lik cıvaya eşit, yani 1 013 milibardır; bu değer, 1 kg ağırlığındaki bir cismin 1 cm²'lik bir yüzeye uyguladığı basınca yakındır. Dolayısıyla meteoroloji haritalarında 1 015 eşbasınç eğrisi olağan koşulları gösterir. Yükseğe çıkıldıkça hava sütunu hafifler ve basınç azalır. (→ ATMOSFER.)

Basıncın yükseltiyle düşmesi, önemli sonuçlar doğurur. Nitekim, hava gibi oksijenin basıncı da azalır. Örneğin 500 mbar'a doğru (yaklaşık 5 km) yarıya iner. Bu değerdeki basınç, oksijenin akciğer alveolleri dokusundan geçmesi için yeterli değildir. Ayrıca uçak motorlarının yakıt karışımı için de yetersiz kalır. Öyleyse yükseltideki dolaşım özel bir teknik gerektirir: oksijen yedekleri, hava ayarlı kabinler.

Deniz düzeyinde, soğuk hava (yani ağır), sıcak havadan (yani hafif) daha yüksek basınçlara yol açar. (→ ANTİSİKLON ve ALÇAK BASINÇ.)Ama yükseldikçe basınç, yoğun soğuk havada sıcak havaya oranla daha çabuk azalır ve hatta sıcak sütuna göre daha düşük olabilir. Dolayısıyla Yer yüzeyinde saptanan basınç karşıtlıklarının tersi ortaya çıkar ve yükseltideki basınç, sıcaklığın doğrudan fonksiyonu olarak değişir.

Yatay doğrultuda basınç alanı geniş çizgileriyle oldukça yalındır. Genel olarak atmosferin alt katmanlarında bölgesel kuşaklar biçiminde etkinlik gösterir: yüksek kutup basınçları, alçak ya da göreli olarak alçak kutupaltı ve ılıman basınçlar, yüksek subtropikal basınçlar, alçak tropikleraresı ya da ekvatoral basınçlar. Öte yandan, okyanuslarla kıtalar arasındaki karşıtlıkları, kış ve yaz arasındaki değişimleri de göz önüne almak gerekir. Bu karşıtlıklar yukarıda belirtilen yoğunluğun ısıl etkilerinden kaynaklanır: kışın kıtalar denizden daha soğuktur, yazın ise tersi sözkonusudur. Bölgesel kuşaklar biçiminde konumlanma, gezegensel (Yer'in dönüşü) ve coğrafik etkilerin (→ ATMOSFER) bireşiminden ileri gelir. Bütün Yer yüzeyinde ve özellikle alçak basınç bölgelerinde sürekli değişimler görülür. Bunlar "siklon tedirginlikleri"nin geçişinden doğar. (→ SİKLON.)

Bu değişimlere sürekli hava değişiklikleri eşlik eder. Dolayısıyla bu olayın bu konudaki fiziksel etkileri iyi bilinmesine karşılık biyoiklim etkileri (özellikle insan üstündeki fizyolojik etkiler) pek az bilinmektedir.

BASINÇLAMA a. Yüksekten uçan bir uçakta ve bir uzay gemisinde mürettebat kabininin ya da geçirimsiz bir odanın basıncını insan organizması için yeterli bir düzeyde tutmayı sağlayan teknik. (Seyrüsefer yükseltisindeki bir uçağın kabinindeki basınç, genellikle 2 500 m yüksekliikteki basınç düzeyinde tutulur.)

BASINÇLAMAK g. f. Bir uçakta ve bir uzay gemisinde mürettebat kabininin ya da sızdırmaz bir odanın vb. basıncını ayarlamak.

BASINÇLANDIRICI a. Nük. müh. Hafif sulu bir nükleer reaktör (PWR) kalbinin soğutma devresinde yeralan ve bu devreyi değişmez bir basınçta tutmaya yarayan aygıt.

—ANSİKL. Basınçlandırıcı düşey konumda, silindir biçiminde kapalı bir kaptır ve alt bölümü, kalbin soğutma devresinin kollarından birine bağlanır; kap içinde buharıyla denge halinde olan belli miktarda su bulunur. İstenen basınç, suyun sıcaklığı yükseltilerek ya da düşürülerek elde edilir; sıcaklık değişimleri sağlamak için bir elektrikli ısıtma sistemi ve soğuk su püskürten bir donanım kullanılır. Kaza sonucu bir yüksek basınç oluşursa, güvenlik subaplarıyla donatılmış boşaltma vanaları, buharı bir hazneye aktarır.

BASINÇLI sıf. Isıbil. Doğal çekme için gerekli basınçtan daha yüksek bir basınçta yanan bir ocak ya da kazan için kulla-

nılır. (Bu yöntem, ısıtma sisteminin ısı değişimlerini ve yetkinliklerini kararlaştırma ve iyileştirme olanağı sağlar.)

BASINÇÖLÇER a. BAROMETRE'nin eşanlamlısı.

BASINÇÖLÇÜM a. Fiziğin, atmosfer basıncı ölçümlerini inceleyen bölümü.

BASINÇ-YÜKSELTİ a. Havc. Hava taşıtlarında, basınç ölçümüne dayanarak tahmin edilen yükselti. (Barometreli yükseltiölçerle belirlenen basınç-yükseltinin bilinmesi, pistonlu motorların gücü bakımından önemlidir.)

Basın-İş *(Türkiye basın sanayii işçileri sendikası)*. Kökeni, 1908'de İstanbul basın işçileri tarafından kurulan "Mürettibini Osmaniye cemiyeti"ne kadar uzanır. Bu cemiyet, daha sonra, "Türk mürettibin cemiyeti" ve "Türk matbuat teknisyenleri birliği" adlarıyla çalıştı. Sendika kurma hakkının tanınmasıyla, 1947'de, "İstanbul basın teknisyenleri sendikası" oldu. 1950'de kurulan "Hür işçi sendikaları birliği" kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl, bu birlik "İstanbul işçi sendikaları birliği" ile birleşti. 1952'de, Türk-İş'e katıldı. 1963 genel kurulunda tüzük değişikliği ile adı Basın-İş olarak değiştirildi.

Basın-İş, 1966'da, Türk-İş içinde muhalefet ve DİSK'in kurulmasına doğru ilk somut hareket olarak bilinen "Sendikalar arası dayanışma anlaşması"na (SADA) imza atan sendikalar arasında yer aldı. 1967'de, hareketin içinde olan öteki sendikalarla birlikte bir bildiri yayımlayarak Türk-İş'ten ayrıldı. Maden-İş, Gıda-İş, Lastik-İş ile birlikte, 1967'de, DİSK'i kuran sendikalardan biri oldu. 12 eylül 1980 hareketiyle faaliyetleri Disk'le birlikte askıya alındı ve 1992'de gene onunla birlikte beraat etti.

BASIÖLÇER a. Olçbil. MANOMETRE'nin eşanlamlısı.

BÂSIR, BÂSIRA sıf. (ar. *başır*, dişl. *bāşıra*). *Esk.* **1.** Gören. **—2.** İşin özünü hemen kavrayan, kavrayışlı.

BÂSIRA → BÂSIR.

BASIRGANMAK gçz. f. Üzerine ağırlık basmak, kâbus çökmek.

BÂSIT sıf. (ar. *basıṭ*). *Esk.* **1.** Yayan, açan, uzatan, uzanan. **—2.** *Bâsıt-ül-ket*, el açan, dilenci ‖ *Bâsıt-ür-rızk*, herkese rızkını dağıtan (Tanrı). ‖ *Bâsıt-ül-yed*, eli uzun; hükmedici.

—Anat. Hareketli organları gevşetip kasan kaslar için kullanılır.

BASIC a. (ing. sözc. *Beginner's All purpose Symbolic Instruction Cod*'un kısaltması). Bilş. Uç birimlerindeki ya da kişisel bilgısayarlardaki söyleşmeli kullanımlara uyarlanmış programlama dili. (Basic, bir amerikan üniversitesinde [Dartmouth College] bilimsel problemleri ve idari uygulamaları çözmek için geliştirildi.)

BASIC-ENGLISH a. İngilizce'nin evrensele yönelen, yalınlaştırılmış biçimi.

—ANSİKL. 1930'lara doğru, W. Churchill ve F. Roosevelt'in desteğiyle "basic english"i oluşturan C. K. Ogden ve İ. A. Richards'ın amacı uluslararası ikincil bir dil oluşturmaktı. Sözkonusu, ingilizce öğreniminin ilk evresini oluşturan temel ingilizce değil; kapalı, bütün bir dizgedir. Dilin yapısı ve sözdizimi elden geldiğince yalınlaştırılmıştır. Basic-english'in sözlüğü mantıksal ölçütlere göre seçilmiş 850 sözcükten (600 ad, 150 sıfat, 100 işleten sözcük) oluşur.

BASİDİOBOLOMİKOZ a (fr. *basidiobolomycose;* yun. *basidios*, dip, *bolos*, fışkırma, ve *mykes*, mantar'dan). İnsanda 1956'da belirlenen (Dreschler, 1955) ve tropikal bölgelerde(Endonezya, Afrika) yaygın phycomycetes sınıfından *Basidiobolus meristosporus* adlı mantardan ileri gelen derialtı mantar hastalığı.

—ANSİKL. *Basidiobolus meristosporus*, özellikle böceklerde asalak, kurbağalarda çürükçül yaşar. İnsana nasıl geçtiği bilinmemektedir. Bulaştığında bazen elefantiazisi andıracak kadar yaygın (göğüs, kol ve bacaklar) bir tanecikli dermofitodermite neden olur. Parça alınarak yapılan biyopsi, teşhis koymaya yarar ve kimileri için potasyum iyodüre, B amfoterisine ve kortikoitlere dayanan tedavinin ilk evresini oluşturur.

BASİDİOMYCETES a. Bot. Bazitli mantarların bilimsel adı.

■ **BASİE** (William, **Count**—denir), amerikalı caz piyanocusu, orgcusu, bestecisi ve orkestra yöneticisi (Red Bank, New Jersey, 1904 - Hollywood, Florida, 1984). Çocukluğunda, "The Lion" (Aslan) denilen Willie Smith'ten piyano ve davul, sonra da Fats Waller'den org öğrendi. Bir süre müziğiyle sessiz filmlere eşlik etti; kısa bir süre de Walter Page'in topluluğunda çaldı. Sonra Bennie Moten topluluğu'na girdi ve 1935'e değin bu toplulukta çalıştı. Bir orkestra kurarak ilk plaklarını doldurdu ve Duke Ellington ile Jimmy Lunceford topluluklarının rakibi olarak kendini kabul ettirdi. Belli başlı solocuları arasında Buck Clayton, Lester Young ve şarkıcı Jimmy Rushing'i anmak gerekir. 1950-51'de çalışmalarına kısa bir ara veren Basie, yeni bir orkestra kurdu. Bu yeni orkestra, Roy Eldridge, Budd Johnson ve 1955'te topluluğun dinleyici kitlesinin genişlemesine katkıda bulunan vokalci Joe Williams gibi cazcılardan oluşuyordu. Count Basie'nin müziği, dikkate değer yalınlığı ve açıklığı orkesta üyeleri, çalgısının özelliğine göre çok iyi yerleştirildiği, ritmi —asla teşhirciliğe varmaksızın— titizlikle işlediği için tutuldu. En iyi plakları arasında: *Honeysuckle Rose* (1937), *Swingin' the Blues* (1938), *Jump the Blues away* (1941), *The King* (1946), *Every Day* (1955), *Kansas City Suite* (1961), *I'm beginning to See the Light* (Ella Fitzgerald ile birlikte, 1963), *Basic Basie* (1969), *I told you so* (1976) sayılabilir.

BASİL a. (fr. *bacille;* lat. *bacillus*, küçük çomak'tan). İster tek, ister ötekilerle birlikte olsun, çomak biçiminde olan bütün bakterilere verilen ad.

BASİLAKES (Nikephoros), XII. yy. ortalarında yaşamış bizanslı aydın. Yazarın az bilinen, ama devrinin en verimlilerinden sayılan edebiyat ürünlerini yayımlama çalışmaları Fransa'da sürmektedir.

BASİLAN, Filipinler'de birtakım adanın başlıca adası ve merkezi (201 407 nüf.), Mindanao adasının batı ucunun G. kesimi açıklarında.

BASİLDON, Büyük Britanya'da (Essex) kent, Londra'nın D.'sunda; 94 300 nüf. Makine yapımı. Kimya ve hazır giyim sanayileri. Basımevi.

BASİLE (Giambattista), italyan yazar (Napoli 1575 - Giugliano, Napoli, 1632). İtalyancayı oldukça serbest bir biçimde kullanan Marinocu şair. Başyapıtları sayılan 50 masallık derlemesi *Muse napolitane*'yi (1633), özellikle de *Lo Cunto de li cunti overo Trattenemiento de li peccerille* (1634-1636) ya da *Pentamerone*'yi Napoli lehçesiyle yazdı; halk geleneğine barok yenilikler getiren ve çoğu Charles Perrault ile Grimm kardeşler tarafından uyarlanan *Pantamerone* 50 masallık bir derlemedir.

BASİLE (Ernesto), italyan mimar (Palermo 1857 - *ay. y.* 1932). Babası GIOVANNİ BATTİSTA (1825-1891) ile Agrigènto ve Marsala tiyatrolarını inşa etti; daha sonra yalnız çalışmaya başladı ve Palermo sergisi (1892) için bir makine galerisi ve birçok villa yaptı.

BASİLEİDES, II. yy.'da yaşamış gnosisci hekim. 120-145 yılları arasında İskenderiye'de ders verdi. Öğretisi ikicilikten yana değildi. Ahlak anlayışı katı kurallara dayanıyordu. Mısır'da ve Güney Avrupa'da birçok izleyicileri oldu. Mezhebi IV. yy.'da ortadan kalktı.

BASİLEİNOPOLİS ya da **BASİLİNOPOLİS.** Tar.coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde bizans kenti; İznik gölünün batısında, Nikaia (İznik) ile Nikomedeia (İzmit) arasındaydı. (Osmanlı döneminde Pazarköy, günümüzde Orhangazi).

BASİLEİOS (*aziz*), **Büyük** lakabıyla anılırdı, Yunan kilisesi'nin kurucusu, Kappadokia'da, Kaisareia piskoposu (Kaisareia 329 - *ay. y.* 379). İstanbul'da, ünlü hatip Libanios'un öğrencisiydi. Sonradan Atina'ya gitti ve orada Kaisareia'dan okul arkadaşı Nazianzoslu aziz Gregorios ile karşılaştı. Tüm yaşamı boyunca ona büyük bir dostlukla bağlandı. 356'da Kaisareia'ya döndü, hatiplikten vazgeçerek, manastır yaşamında karar kıldı. Bu dönemde, Batı keşişliğinin iki büyük kurucusu Cassianus ile aziz Benedictus'un büyük ölçüde yararlandıkları manastır kurallarını belirledi. 364'te papaz oldu, 370'te Kaisareia piskoposu seçildi.

BASİLEİOS I Makedonyalı, Bizans imparatoru, Makedonya hanedanının kurucusu (Edirne 812'ye doğr. - öl. 886). Sonradan, tahtı ele geçirmek amacıyla, iyiliğini gördüğü Mikhael III'ü öldüren (867) Basileios'un soyu bilinmemektedir. Doğu'da, hükümdarlığı Araplar'a ve paulusçulara karşı başarıyla savundu; Batı'da, Güney İtalya'da Bizans'ın gücünü kabul ettirdi. İzlediği dinsel siyaset sonucu, Bulgaristan'da bizans etkisini yerleştirdi. İçeride, patrik Photios'u azlederek (İstanbul kiliseler birliği konsili, 869-70), dinsel bölünmeye bir son verdiyse de, Photios 878'de yeniden patrik oldu. Basileios ayrıca, maliyeyi ıslah etti ve geniş kapsamlı iki yasa çıkararak yürürlükteki yasaların düzelmesini sağladı.

■ **BASİLEİOS II Bulgaroktonos** ("Bulgar öldüren"), [957-1025], Bizans imparatoru (963-1025), Makedonya hanedanından, Romanos II ile Theophano'nun büyük oğlu. 960'ta, babasının sağlığında kardeşi Konstantinos VIII (961) gibi o da taç giydi. Babasının ölümü üzerine Theophano kral naipliğini üstlendi, İosef Bringas ise hükümeti yönetti. Kısa bir süre sonra, Nikephoros II Phokas, bir askeri ayaklanmayla genç imparatorlara ortak çıktı ve Theophano ile evlendi. Nikephoros II Phokas da (963-969), İoannes I Tzimiskes de (969-976), Basileios II ve Konstantinos VIII'e çocukluk dönemlerinde iyi davrandılar. Çocuksuz İoannes I'in ölümüyle taht, parakimomenos (baş mabeyinci) Basileios Lekapenos'un vesayetindeki genç imparatorlara kaldı. Asker ve toprak sahibi soylular, vasi prenslerin hükümdarlıkları döneminde elde ettikleri bu iktidarı korumaya çalıştılar. Bu soyluların hırsları, büyük aileler arasında çekişmeye yol açtı; bu yüzden on üç yıllık bir iç savaş patlak verdi. Bardas Skleros önce

J.-P. Leloir

Count Basie
Pleyel salonundaki
bir konser sırasında
(Paris, 1980)

Vatikan bizans kitaplığı

Basileios II Bulgaroktonos
Belasitsa savaşı'nın (1014) ardından
bulgar tutsakların gözlerini
oydururken XIV. yy. bulgar minyatürü
Manasses kronikleri'nden
Vatikan kitaplığı

basiliscus

başmabeyinciden imparatorların vesayetini almaya çalıştı; Küçük Asya'da askerleri tarafından *basileus* ilan edildikten sonra, 976'dan 979'a kadar süren bir savaş açtı, ama Bardas Phokas tarafından yenilgiye uğratıldı. Basileios II, Skleros'un tutsaklığı süresince devlet işleriyle ilgilenmeye ve parakimomenosla sürtüşmeye başladı. Başmabeyinci, Basileios'un üstesinden gelmek için kumandanlarla gizlice anlaştı, ama genç imparator erken davranarak onu bir manastıra kapattı (985). Böylece, Basileios II'nin hükümdarlığı başladı. Yalnızca devlet işleriyle uğraşabilmek için, temsil görevlerini kardeşine bırakan İmparator, selefleri gibi sarayda kalacağı yerde askerlerinin arasında yaşadı; böylece kısa sürede büyük bir savaş önderi oldu. 987'de imparatorluğu aralarında paylaşan Bardas Skleros ve Bardas Phokas'ın çifte ayaklanmasına karşı koymak zorunda kaldı. İki zorba arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, Skleros ortadan kaldırıldı. Taht üzerinde hak iddia etmede tek başına kalan Küçük Asya'nın hâkimi Phokas, İstanbul'u kuşattı. Bunun üzerine Basileios II,Kiev büyükprensi (veliki knez) Vladimir I'e çağrıda bulundu; prens, imparatorluk ordusunun Phokas'ın birliklerini bozguna uğratmasına yardım etti. Yenilen Phokas yakalandı ve öldürüldü (989).

Basileios II, toprak soylularının gücünü azaltmak için kırk yıl süreli zamanaşımı uygulamasını yürürlükten kaldırdı (küçük toprak sahiplerinin yasadışı yollardan kazandıkları malları görmezlikten geldi [996]) ve zorla elde edilmiş toprakları ilk sahiplerine geri verdirdi. Vergi bölgelerinin güçlü kişilerine, o bölgede devlete vergilerini ödeyemeyen küçük toprak sahiplerine kefil olma yükümlülüğünü; bir başka deyişle *Allelengyon*'u geri getirdi. Öte yandan, Vladimir I ile anlaşarak (989) Bizans kilisesi'nin yayılmasını kolaylaştırdı.

İmparator, dört cephede savaşarak dış düşmanlara kararlı bir tutumla karşı koydu: Bulgaristan, arap devletleri, Kafkasya, Güney İtalya. 976'dan 989'a kadar meydana gelen iç ayaklanmalar sonucunda, 986'dan başlayarak Samuel tarafından yönetilen güçlü bir bulgar devleti kuruldu ve Güney İtalya'da Bizans'ın gücü zayıfladı. 989'dan 1001'e kadar iktidarın hâkimi olan Basileios II, asıl kuvvetini 995'te, Halep'i kuşatan fatımi halifesi El-Aziz'in karşısına dikilmek amacıyla terk ettiği Bulgaristan üzerine topladı. Küçük Asya'yı kış ortasında on altı günde aşarak Mısırlılar'ı kaçırdı. İmparator sonraki yıllarda tüm zamanını bulgar cephesiyle doğu cephesine harcadı. Antakya'yı geri aldı, yukarı Gürcistan'ı ilhak etti ve fatımi halifesi El-Hakim ile on yıl süreli bir barış yaptı (1001); bu anlaşma ona, 1001'den 1018'e kadar, Bulgaristan sorununu çözümleme olanağı tanıdı. İmparator on yedi yıl boyunca her yıl bu ülkeyi istila etti. 1014'te bulgar ordusu Belasitsa'da yenilgiye uğradı: Basileios, 15 000 tutsağın gözlerini oydurduktan sonra onları Samuel'e geri gönderdi; her yüz kişiden yalnızca birisini, kılavuzluk yapmaları amacıyla tek gözlü bıraktı. Samuel birkaç hafta sonra öldü; bunun üzerine birinci Bulgar İmparatorluğu dağıldı; 1018'de Dyrrachium'un fethiyle savaş bitti. Muzaffer Basileios II, ölçülü ve ileri görüşlü bir siyaset uyguladı. Bulgaristan'ı, imparatorluğun öbür unsurları içinde eritmekten kaçınarak bulgar kurumlarının çoğunu korudu. İmparator 1018'le 1025 yılları arasında Gürcistan'a bir sefer yaptı, İtalya'da barışı sağladı, Kafkas ülkelerine girdi (1021), buradaki çeşitli krallıkları egemenliği altına aldı ve Orta Asya'nın ilkel topluluklarıyla arasında bir duvar oluşturan tüm Gürcistan'ı ele geçirdi. Basileios II, İtalya'da Venedik ile ekonomik ve askeri bir anlaşma yaptıktan sonra (992), germen imparatorlarına, slav korsanlarına ve Araplar'a karşı savaştı, Apulia'da, Dalmaçya'da ve Hırvatistan'da egemenliğini kurdu. Sicilya'daki Araplar'ın üstüne yürümeye hazırlanırken öldü. Ardında, Doğu dağlarından Adriya denizi'ne, Fırat'tan Tuna'ya kadar uzanan bir imparatorluk bıraktı.

BASİLEİOS, bulgar sapkın mezhepçi (öl. 1118). Hekim, sonra din reformcusu. Philippopolis bogomillerinin başına geçti. İmparator Aleksios I Komnenos'un buyruğuyla İstanbul'da bir sinod meclisi önünde yargılanıp, diri diri yakılmaya mahkûm edildi.

BASİLEOPATOR a. (yun. sözc.). Bizans'ta saray unvanı; 894'te imparator Akıllı Leon VI tarafından bulundu. (Basileopator, X. yy.'dan başlayarak patrik, sezar, soyluların soylusu ve curopalates'in ardından gelen en yüksek mevki oldu.)

BASİLEUS a. (kral anlamına gelen yun. sözc.). Antikçağ'da, mutlak güce sahip bir kralı, bir otokratı belirten ve bizans döneminde imparator için kullanılan yunanca terim.

—ANSİKL. Antikçağ'da Yunanlılar, dönemin en büyük hükümdarı olan Pers kralına *Basileus*, yani Büyük kral derlerdi. Daha sonraları bu unvan, Pers İmparatorluğu fatihi Büyük İskender'e (M. Ö. 330), ondan sonra Selefkiler'e, Arsakiler'e ve Sasaniler'e geçti. Doğu Roma imparatoru Herakleios I, Persler'i yendiği zaman (630) resmen basileus unvanını aldı; bu unvanı ondan sonraki bütün ardılları taşıdı ve terim, imparatorun eşanlamlısı oldu.

■ **BASİLİCATA,** Güney İtalya'da bölge, Potenza ve Matera illerini kapsar; 9 992 km^2; 622 658 nüf. (1989). Kireçtaşlı dağlardan, killi tepelerden oluşan bu ağaçsız bölge, İtalya'nın en yoksul bölgelerindendir. Toprakların aşınması, pek geniş olmayan ovanın sağlığa elverişsizliği (ancak ıslah çalışmalarından sonra yerleşmeye açılmıştır) ve kemikleşmiş eski toplumsal yapıların korunması, halkın sürekli göçmesinin başlıca nedenidir. Günümüzde bölgeyi çevreden kopukluğundan kurtarma denemelerine girişilmiştir. Sanayinin biraz gelişmesine (şeker fabrikası, yün işlenmesi, Basento vadisinde metan gazı çıkarılması ve kimya sanayisi tesisleri kurulması) karşın, bölge ekonomisi hâlâ çok büyük ölçüde tarıma (tahıl, zeytinlikler, biraz üzüm) ve hayvancılığa (küçükbaş) dayanır.

Basilika, altmış kitaptan oluşan Bizans yasa derlemesi; IX. yy.'da Basileios I tarafından hazırlanmaya başladı ve ardılları Leon VI ile Konstantinos VII tarafından sürdürüldü. Basilika zamanla İustinianos yasalarının yerini aldı.

BASİLİKA THERMA, Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde piskoposluk merkezi; Roma döneminde *Aquae Saravenae*. Günümüzdeki, Terzilihamam ile aynı yer olduğu sanılıyor.

BASİLİKOS (Despot) → JACOB HERAKLEİTOS.

BASİLİMSİ sıf. Bazı bakterilerin çomağı andıran biçimlerini belirtmek için kullanılır.

BASİLİNOPOLİS → BASİLEİNOPOLİS.

■ **BASİLİSCUS** a. Tropikal Amerika'da, dere kenarlarında, ağaçların üstünde yaşayan kertenkeleleri içeren cins. (Başında ve sırtında ibik biçiminde çıkıntılar vardır. Yerde ve su üstünde iki ayağı üstünde koşabilir. İguanagiller familyası.)

BASİLİSKOS a. (yun. sözc.). Baktığını öldürdüğüne inanılan efsanevi sürüngen. (Bu nedenle de ancak ayna tutularak öldürülebiliyordu. Ya ejderha kuyruklu bir horoz, ya da horoz kanatlı bir yılan biçiminde gösterilirdi.)

BASİLİSKOS, Bizans imparatoru (474-476), Leon I'in karısı imparatoriçe Verina'nın kardeşi. Verina'nın desteğiyle Zenon'u kovdu. Ama kısa sürede halkın gözünden düştü. Zenon, İsauria hanedanı askerlerinin yardımıyla tahtı yeniden ele geçirdi ve Basiliskos'u bir kuleye hapsedip açlığa mahkûm ederek öldürdü.

BASİLLALES a. Sporlaşabilen silindir biçimindeki bakteriler takımı.

BASİLOSKOPİ a. (fr. *bacilloscopie;* lat. *bacillus*, çomak [bakteri], ve yun. *skopein*, bakmak'tan). Bir hastanın hastalık ürünlerinin (balgam, vücut sıvısı, idrar, vb.) bakteri aramak üzere mikroskopla incelenmesi.

BASİLOZ a. (fr. *bacillose*). Tıp dilinde bazen akciğer veremine verilen ad.

BASİNGSTOKE, Büyük Britanya'da (Hampshire) kent, Londra'nın G.-B.'sında; 67 000 nüf. Antrepolar. Merkezi yönetime bağlı olmayan kamu hizmetleri.

BASİNİ (Basinio), italyan hümanist (Vezzano, Parma, 1425 - Rimini 1457). Latince yazdığı şiirleri ancak XVIII. yy.'da basıldı. *Liber İsottaeus* adlı aşk romanını onun yazdığı sanılmaktadır.

BASİR (Ebu Ali el-Fazl bin Cafer **EL-**), iran asıllı arap şair ve yazar (Küfe ?-? 870'ten sonra). İran'dan gelerek önce Anbar şehrinde sonra da Küfe'de yerleşen bir ailenin çocuğudur. Kör olduğu için ed-Darir (kör) diye anıldı. Ancak bilgisi ve yapıtlarının başarısı dolayısıyla el-Basir (gören) adı verildi. Aşırı şii eğilimine karşın halife Mutasım ve onu izleyenler için kasideler de yazdı. *Divan*'ı ve mektupları kaybolmuştur. Yapıtlarından sadece bazı parçalar günümüze kadar gelmiştir.

Basilicata bölgesi
Rivello köyü
(23 kasım 1980 depreminden önce)

A G E-Fotostock

BASİR sıf. (ar. *başir*). *Esk.* **1.** Gören: *"Gördü kim perdelidir çeşm-i basir"* (Sünbülzade Vehbi, XIX. yy.). **—2.** Gerçeği gören, dış görünüşe aldanmayarak gerçeğe erişen. **—3.** İleriyi gören, zeki, öngörüşlü. **—4.** Her şeyi gören (Tanrı).
—Din. Kusursuz ve eksiksiz gören anlamında,Kuran'da sık sık geçen esmâyı hüsnâ'dan (Allah'ın güzel adları) biri.

BASİRET, -ti a. (ar. *başiret*). **1.** Olanları, olacakları, gerçeği görebilme, sezebilme ve buna uygun davranabilme yetisi; sağgörü: *İtidal ve basiret sahibi bir adam.* **—2.** *Basireti bağlanmak,* gerçekleri, olacakları gördüğü, sezdiği halde sezgileri doğrultusunda davranmamak, davranamamak: *Gitme diyecektim, ama ne bileyim basiretim bağlandı diyemedim.*

Basiret, İstanbul'da yayımlanmış (cuma ve pazar dışında) günlük gazete (1869 -1878 arası, 2 376 sayı).Sahipliğini ve yönetmenliğini Basiretçi Ali Efendi yaptı. Orta boyda, dört sayfalık, öteki gazetelerden daha özenli, yazı ve haberleri daha geniş ve güvenilir bir gazete olarak ilgi gördü. Yazarları arasında Ahmet Mithat, Ali Suavi, Suphi Paşazade Ayetullah, Muharrir İsmail Efendi, Mustafa Celalettin Paşa, Halet Bey ve Hayrettin (Karsky) gibi ünlü adlar vardı. 1870-1871 Prusya - Fransa savaşı'nda Prusya'yı desteklemesi üzerine Bismarck, sahibini Prusya'ya çağırdı ve kendisine baskı makineleri armağan etti. Bu nedenle gazetenin teknik üstünlüğü daha da arttı. Ali Suavi*'nin Çırağan sarayı baskınından bir gün önce gazetede üstü kapalı bir biçimde söz etmesi üzerine gazete kapatıldı; sahibi Kudüs'e sürgün edildi. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra yeniden yayımlandıysa da kısa süre sonra kapandı.

BASİRETKÂR sıf. (ar. *başiret* ve fars. *-kār*'dan *başiretkar*). *Esk.* İleri görüşlü, sezgisi güçlü olan: *"...pek basiretkâr harekete ihtiyaç fevkaladedir "* (M. Kemal Atatürk).

BASİRETKÂRANE be. (ar. *başiret,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *başiretkarāne*). Basiretli bir biçimde.

BASİRETLİ sıf. Gerçeği önceden sezip buna uygun davranabilen kimse için kullanılır; sağgörülü.

BASİRETSİZ sıf. Gerçeği sezemeyen, bunun için de gerekli önlemleri alamayan kimse için kullanılır; sığ görüşlü.

BASİRETSİZLİK a. Sağgörü yoksunluğu, gerçeği sezememe, gönül gözüyle görememe.

BASİRİ, türk şair (Horasan ya da Bağdat ? - İstanbul 1534). Bayezit II döneminde İstanbul'a geldi. Yanında getirdiği Ali Şir Nevai *Divan*'ıyla onun şiirlerini Türkiye'de ilk tanıtan kişidir. Kendi şiirlerinden parçalara ancak tezkirelerde rastlanır. *Divan*'ı kayıptır.

BASİRİ, asıl adı **Halil,** türk şair (XIX. yy. Musul ?-?). Kör olmasına karşın, gerçekleri kalp gözüyle görebildiğini anlatmak için "Basirî" (gören) mahlasını kullanmıştır. Bilgece şiirler söylemiştir. *Divan*'ı vardır.

Basisen (Türkiye banka sigorta işçileri sendikası), 1964'te, Türkiye iş bankası aş mensupları sendikası (TÜBAŞ) adıyla kuruldu. 1973 genel kurulunda Bankabürosen adını aldı. Daha sonra, Pamuksen, Hisarbanksen, Artürsen, Dış Bank-İş, Bromes, Egesen, Türk Büro-İş, Sigorta-İş sendikaları bu sendikaya katılma kararı aldılar. 1980 genel kurulunda adı Basisen olarak değiştirildi. Günümüze değin Bank Mellat, Eskişehir bankası, Hollantse bank, İktisat bankası, Şekerbank, Türkiye bankalar birliği, Arap türk bankası, Banco di Roma, Bankalararası takas odası, Egebank, Pamukbank, Dışbank, İş bankası, Yapı kredi bankası, Anadolu sigorta, Anadolu Hayat, Ankara sigorta, Başak sigorta, Güneş Hayat, Güneş sigorta, İmtaş Milli reasürans, Şark sigorta, Şeker sigorta çalışanlarını örgütledi. Temmuz 1992'de 36 294 üyesi olan kurum, işkolunun % 45,49 çalışanını kapsayan kendi dalında en büyük sendikadır.

BASİT, -ti sıf. (ar. *basit*). **1.** BİLEŞİK'e karşıt olarak, bir tek elementten oluşan şey için kullanılır: *Su iki basit maddeden, oksijen ve hidrojenden oluşur.* **—2.** Açık seçik düzenlenmiş, az sayıda öğeden oluşan şey için kulanılır: *Basit bir aygıt. Bu güldürünün olay örgüsü çok basit.* **—3.** Çözümlenmesi, yapılması, uygulanması, yerine getirilmesi zihinsel bir çaba gerektirmeyen, kolayca anlaşılabilir; apaçık, ortada olan şey için kullanılır. *Basit bir anlatım. Basit işlemlerle çözülebilen basit bir problem. Mektup yazmayışımın nedeni çok basit, adresini bilmiyorum. Bu kadar basit bir sorunu bile anlamıyor. Ne mi olacak? Çok basit! Saat 8'de burada olmazsan, yalnız gidersin.* **—4.** Özentisiz, doğal davranan kimse; süslemesiz, gösterişsiz olan şey için kullanılır; sade: *İyi kalpli, basit insanlardı.Basit bir yaşam sürmek. Basit bir tören. Zevkli döşenmiş basit bir ev.* **—5.** Önemsenmeyen, sıradan şey için kullanılır: *Bu basit bir anlaşmazlık, neden büyütüyorsun? Bu basit bir çarpıntı değil. Sandığın kadar basit değil.* **—6.** Zekâsı fazla işlek olmayan kimse için kullanılır: *Bu basit insanlardan daha çoğunu beklemek haksızlık olur.* **—7.** Söylenilenden başka bir özelliği olmayan, ne ise o olan, sıradan kimse için kullanılır: *Bunu, orada çalışan basit bir memur bile bilir.* **—8.** İncelikten yoksun, bayağı kimse için kullanılır: *Çok basit bir kadın.* **—9.** *Esk.* Açık, geniş, yayılmış.
—*Esk. Basit-i hakiki,* hiçbir parçaya bölünmeyen; Allah. || *Basit-ül-vech,*güleç. || *Basit-ül-yed,* cömert.

◆ a. Yalın, ilksel olan: *Basitten karmaşığa gitmek.*
—Bot. *Basit bitkiler,* damarlı olmayan bitkiler (karayosunları, ciğeryosunları, suyosunları, mantarlar, klorofilli protistler).
—Ceb.,Geom. ve Topol. YALIN'ın eşanlamlısı.
—Dilbilg. *Basit cümle* → YALIN CÜMLE.
—Eczc. Bir tek maddeden ya da bir tek etkin maddeyle sıvağından oluşan ilaca denir (örneğin, basit şurup).
—Ed. Aruz bahirlerinden biri. (Müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün [——— —.— —.— —.—], ya da müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâ'lün [——— —— ——— ——]. Basit bahri, ahenli sayılmadığı için fazla kullanılmamıştır.)
—Fizs. kim. YALIN'ın eşanlamlısı.
—Med. us. huk. *Basit yargılama usulü,* yazılı yargılama usulünden daha basit ve çabuk işleyen ve ancak yasalarda sayılan özel durumlarda uygulanan yargılama yöntemi. (Basit yargılama usulünün uygulandığı dava ve işlere adli tatilde de bakılır.)
—Müz. *Basit makam* → MAKAM. || *Basit usul* → USUL.
—Opt. *Basit renkler,* ANA* RENKLER'in eşanlamlısı.

BÂSİTA a. (ar. *basita*). *Esk.* Uzak yer.

BASİTE a. (ar. *basite*). *Esk.* **1.** Yatay güneş saati. **—2.** Düz yer, yüzey. **—3.** Yer yüzeyi, arz, yeryüzü.

BASİTLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, küçümsenen davranışlarda bulunmak; adileşmek, bayağılaşmak: *Böyle davranmakla basitleşiyorsun.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, daha kolay, daha az karmaşık duruma gelmek.

◆ **basitleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi basitleştirmek,* onu temel sayılan öğelerine indirmek, karmaşıklığını gidermek, kolaylaştırmak: *Formaliteleri basitleştirmek. Konuyu basitleştirerek anlatmak. Çağımız teknolojisi yaşamı basitleştiriyor.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi basitleştirmek,* onu niteliksiz duruma getirmek; bayağılaştırmak.

◆ **basitleştirilmek** edilg. f. Basitleştirmek eylemine konu olmak: *Çocuklar için kısaltılarak basitleştirilmiş bir roman.*

BASİTLEŞTİRİLMEK → BASİTLEŞMEK.

BASİTLEŞTİRMEK → BASİTLEŞMEK.

BASİTLİK a. Basit olma durumu; basit olan şeyin niteliği.

BASİTRASİN a. (ing. *bacitracine;* lat. *baci* [*llum*], çomak, ve ing. öz. a. *Trace'* den). *Bacillus subtilis* türü bir bakteri çeşidinden elde edilen polipeptit yapısında antibiyotik. (Mikrop zarının sentezlenmesini engelleyerek bakteri öldürücü etki gösterir. Deri, ağız, boğaz, kulak ve göz mukozası enfeksiyonlarında yerel olarak kullanılır.)

BASK sıf. ve a. Bask ülkesinden olan.
—Koregr. *Bask adımı,* yaklaşır ya da uzaklaşırken, vücudun her iki yöne salınımıyla, bir sağ, bir sol ayakla atılan üç basit adımın (dégagé, rond de jambe ve glissade) bir araya gelmesi. (Ritim üçlüdür ve vals temposuna yakındır.) || *Bask sıçraması,* bir tür büyük jeté tourné. (Bask sıçramasının büyük ya da küçük diye nitelenmesi, bacakların büyük ya da küçük battement'lar biçiminde atılmasına bağlıdır.)
—Zool. *Bask domuzu,* siyah beyaz alaca renkli, çok doğurgan eski bir domuz ırkı. (Beyaz kelt domuzuyla, gaskonya tipi yerel siyah ırkın çaprazlanması sonucunda elde edildi. Özellikle jambonları çok ünlüdür.)

◆ a. *Bask dili,* Bask ülkesinde konuşulan hint-avrupa grubundan olmayan dil.

BASK ÜLKESİ, Fransa-İspanya sınırının her iki yanında uzanan ve halkı çoğunlukla bask dili konuşan bölge.

COĞRAFYA

Bask ülkesi, yedi eski ili kapsar: İspanya'da "Güney Bask ülkesi" adı verilen Álava, Vizcaya, Guipúzcoa (kimi coğrafyacılar bu üç ili *Bask illeri* adı altında toplarlar) ve Navarra; Fransa'da "Kuzey Bask ülkesi" adı verilen Labourd, Basse -Navarre, Soule. 20 000 km²'lik bu alanda, tümü bask kökenli olmayan ve tümü bask dili konuşmayan 3 milyona yakın kişi yaşar.

Bask ülkesi, İspanya'da 1 500 m'yi, Fransa'nın doğu sınırlarında da 2 000 m'yi biraz aşan orta yükseklikte dağlardan oluşur. Bu dağlar, Fransa'yı İber yarımadasına bağlayan, tarihsel (Santiago de Compostela yolu ve Roncesvalles geçidi) ve yeni (San Sebastián-Burgos yolu) karayollarının geçtiği alçak boğazlar çevresinde yayılır. İklim bakımından, Navarra'da Akdeniz etkileri, bütün öbür kesimlerde Atlas okyanusu etkileri ağır basar. Bask ülkesinin büyük bölümünde iklim yumuşak ve yağışlıdır; ancak birkaç yerde yok edilmeden kalmış ya da yeniden yetiştirilmiş ormanlar, ormandan türemiş fundalıklara ya da sığır ve koyun yetiştiriciliğine olanak veren cılız çayırlara oranla daha az yer kaplar; tarım (başlıca yeri tutar) pek gelişmemiştir. Kıyı ya da açık deniz balıkçılığı eski tarihlerden bu yana önemini hep korumuştur.

İktisadi gelişme ve nüfus gelişmesi, yaklaşık yüzyıldan bu yana, sınırın iki yanında farklı biçimde gerçekleşmiştir: ayrıca ülkenin "kuzey"iyle "güney"i arasındaki farklılıklar da artmıştır. Bask ülkesinin İspanya'daki bölümü hem daha büyük (Navarra dahil 17 500 km²'den çok) hem de daha kalabalıktır: 2 500 000 nüf. (1 150 000'i Vizcaya'da, 700 000'i Guipúzcoa'da). Kırsal kesime yoğun biçimde yerleşilmiş olmasına karşın, nüfus özellikle büyük kentlerde toplanır: Vitoria, San Sebastián, Pamplona, özellikle de Bilbao. Bu durum turizmin (San Sebastián) özellikle de sanayinin gelişmesinin sonucudur. Deniz ticaretiyle biriken sermaye,

doğal kaynakların değerlendirilmesine (hidroelektrik, kereste, demir filizi üretimi) ve çok eski bir geleneğe dayanan güçlü bir sanayi kurulmasına olanak vermiştir: San Sebastián'ın güneyindeki vadilerde kâğıt üretimi ve metalürji; Bilbao'da büyük sanayi kompleksi (demir-çelik tesisi, tersaneler, petrol rafinerisi). Ancak, 200 000 kişinin yaşadığı Bask ülkesinin, Fransa'daki bölümünde yüzyılı aşkın bir süredir başka bölgelere göç olayı sürmektedir ve nüfus yaşlanmıştır: kısacası, bölgenin iç kesiminin durumu çok kötüdür; sınırda, Adour çevresindeyse, transit ticaret, turizm (Biarritz ve Saint-Jean-de-Luz) ve sanayi (uçak yapımı, kimya sanayisi) sayesinde canlılık kazanan bir kentsel yerleşme alanı kurulmuştur.

TARİH

Antikçağ'da Basklar bilinmiyordu. Ama atalarını saptamak mümkündür; bunlar, eski tarihçilere göre, bugünkü Bask topraklarında ya da komşu yörelerde yaşayan halklardı: Pireneler'in ötesinde, Navarra'da Vaskonlar'ın, Guipúzcoa'da aşağı yukarı Varduliler'in, Pireneler- Garonne -okyanus üçgeninde yer alan sıradağların kuzeyinde Aquitanialılar'ın, Vizcaya'da da Caristii halkının bask diline yakın bir dil konuştukları sanılır. Bu halkların uygarlıkları pek bilinmez ama Keltler'in büyük ölçüde etkisinde kaldıkları kabul edilir. Cantabrica bölgelerinde anaerkilliğin izlerine rastlanır. Bundan başka, her yerde özgün bir inanç ve ayin birliği görülür ki, hıristiyanlık erkenden ve güçlü biçimde yerleştiği halde bunları ortadan kaldıramamıştır.

Pompeius, İlerda'da, Sezar'a yenik düşmeden önce Pompaelo'yu kurmuştu. Sezar'ın generali Crassus ise İ.Ö. 56'da Aquitanialılar'a boyun eğdirdi.

Augustus, Aquitanialılar'ı Loire ve Garonne nehirleri arasındaki kelt kabileleriyle kaynaştırdığı zaman, onlar da kendilerini ayırt etmek için ülkelerinin adını Novempopulania ya da "Dokuz halkın ülkesi" yaptılar (gerçekte otuz kadar halk sözkonusuydu). Büyük istilalar döneminde olduğu gibi Pax romana sırasında da, bu halklar karışıklıklar çıkarıyorlardı. Merovenjler döneminde Gaskonya düklüğünün kurulması, romalılaşmış bir bölgeyi Basklar'ın tarihinden ayırdıysa da Gaskonyalılar'ı izleyen Navarralılar, müslüman istilasına karşı direnişi örgütlemek ve merkezileştirmek amacıyla Pompaelo çevresinde bir krallık kurdular. Ama yine de Basklar, Araplar'ın müttefiki olarak, 778'de, Roncesvalles'de Charlemagne'a pusu kurdular; bu olayda Roland öldü.

Bu krallık, birbirini izleyen hanedanlar döneminde çeşitli başarılar elde etti. Büyük Sancho III döneminde, Labourd, Basse-Navarre ve dolaylı olarak Soule topraklarıyla Vizcaya ve Álava'yı, bir yüzyıl sonra da Guipúzcoa'yı koruması altına aldı. Güçlü Sancho VII (Santxo Azkarra) döneminde Basse-Navarre, krallığın topraklarına katıldı; ama 1234'te Champagne, sonra da Evreux hanedanının (1328) egemenliği altına girdi. 1530'da Karl V, Basse Navarre'den çekildi ve Yukarı Navarra'yı Castilla'ya bağladı. 1033'ten bu yana Gaskonya düklüğüne bağlı olan Labourd ve Soule vikontlukları, 1154'ten başlayarak, tüm Aquitania gibi, ingiliz egemenliği altına girdi; bu durum XV. yy.'a kadar sürdü.

Fransız devrimi'nin hemen öncesinde, Bask eyaletlerinin tümü, kuzeyde olduğu kadar güneyde de, ayrıcalıklı bir statüden yararlandı: serfliğin kaldırılması, özgürlüklerin herkes için yazılı törelerle (*fors, fueroslege, zaharrak*, "eski yasalar") güvence altına alınması; eyalet yönetimlerinin ve göreneğe saygının, düzenli biçimde ve demokratik bir anlayışla toplanan yerel halk meclislerince denetlenmesi. 1789 çalkantıları, Aşağı Pireneler (bugünkü Atlantik Pireneleri) *département*'ı içinde yer alan Pireneler'e yakın eyaletlerle Gaskonyalılar'ı ve Bearnlılar'ı iyi kötü kaynaştırdı. Öte yandan, Pireneler'in ötesinde, Carlos IV'ün (Charles de Bourbon) mirası, carlosçular'a XIX. yy.'ın ikinci yarısında, bask eyaletlerini Madrid karşısında bir süre bağımsız kılacak bir statü kazandırdı.

Bununla birlikte, birbirini izleyen bir dizi umulmadık çatışmadan sonra (bu olaylarda birinci "don Carlos"un [Carlos IV'ün oğlu Carlos V] hizmetindeki generaller Zumalacárregui ve Maroto, daha sonra Carlos VI'nın hizmetindeki Montemolin kontu ve "Carlos VII"nin hizmetindeki yeğeni, general Cabrera büyük yararlık gösterdiler) carlosçular yenildiler (1876) ve yüz yıl kadar önce Fransa'daki bask bölgelerinin özerkliklerini yitirmesi gibi bu kez de İspanya'daki bask eyaletleri düş kırıklığına uğradılar. 1893'te vizcayalı Sabino Arama Goiri, geleceğin Bask ulusal partisi'nin temelini atarak yeni bir direniş hareketi başlattı. Yandaşları daha sonra, seçimlerde başarı kazandılarsa da (1918) karşılarına Primo de Rivera'nın diktatörlüğü çıktı. Euzkadi Buru Barzar (Bask ülkesi yüksek konseyi) tarafından seçilen temsilcileri José Antonio Aguirre aracılığıyla 1931'de Cortes'e Estella'da hazırladıkları özerklik statüsü tasarısını sundular.

Ne var ki, 1934'teki toplumsal karışıklıklar, baskı uygulamalarına yol açtı. General Franco'nun öncülük ettiği "ayaklanma hareketi", İç savaş'ın çıkışından (1936) başlayarak, Álava ve Navarra'dan farklı olarak, bilinçli biçimde cumhuriyetçi olan "vascongadas" (Vizcaya ve Guipúzcoa) eyaletlerini hedef aldı. Bu eyaletlerin orduları, kendilerinden üstün bir güç karşısında teslim olmak zorunda kaldılar (kutsal kent Guernica, 1937 nisanında, bir panayır günü, alman uçaklarının bombalarıyla yerle bir edildi). Aguirre hükümeti yurt dışına kaçtı. Uğranılan bozgun, hemen hemen tüm eyaletlerin "yola getirilmesi"yle sonuçlandı; bask dilinin kullanılmasına, örf ve âdetlere karşı baskılar artırıldı. Ama yavaş yavaş direniş hareketleri örgütlendi ve 1959'da kurulan ETA (Euzkadi ta Askatasuna) [Bask ülkesi ve özgürlük] gibi birçok hareket, Madrid iktidarına karşı muhalefeti geliştirdi: Burgos davası (1970) sırasında, Franco rejiminin baskıları ve başbakan Carrero Blanco'nun öldürülmesiyle (1973) şiddet hareketleri iyice yoğunlaştı.

Franco'nun ölümünden (kasım 1975) sonra, kral Juan Carlos I, yerel özerkliklere açık bir serbestleştirme siyaseti izledi. 1979 ekiminde bir özerklik tasarısı kabul edildi; daha sonra Basklar, 1980 martında yerel parlamento için seçim yaptılar. Bu parlamentoda Bask ulusal partisi'nin ılımlı kanadı büyük üstünlük sağladı. İlk özerk Bask hükümeti nisan ayında kuruldu. Ama ETA'nın aşırı uç fraksiyonu bağımsızlığa ulaşmak için silahlı mücadeleyi sürdürdü. Bu kesim, Bask ülkesinin Fransa'daki bölümünden destek gördü. Buradaki kimi güçler özerklik hareketlerini desteklediler ve İspanya'daki gibi, merkeziyetçi devleti, bölgenin kültürel kimliğini ve kişiliğini yok etmekle suçladılar.

1985'de İspanya hükümeti ETA'ya barış çağrısında bulundu; herhangi bir suçtan aranmayan ETA üyelerine "toplumsal bütünleşme" önerdi. Tüm Bask halkını şiddet olaylarına karşı cephe almaya çağırdı. Bu çağrı üzerine duraklayan ETA eylemleri 1986 martından sonra yeniden şiddetlendi.

Fakat ETA örgütü 1988'de tavrını değiştirerek aktif bir biçimde İspanya devletiyle diyalog yollarını aradı. İspanyol hükümetiyle arasında başlayan kamuya açık görüşmeler İspanya'nın Bask bölgesinde 1988 ve 1989 yıllarının en önemli olaylarıydı. Görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı ama 1989 yılının başında dört aylık bir ateşkes sağlandı ve sonunda çok uzun zamandır süren silahlı çatışmanın karşılıklı görüşmelerle elde edilecek bir anlaşmayla sonuçlanabileceği anlaşıldı.

İspanya'nın Avrupa Topluluğu ile siyasal alanda olduğu kadar ekonomik alandada bütünleşmesi Bask sorunuyla ilgili temel düşünceleri de değiştirdi. Fransa ile İspanya arasındaki anlaşma, her iki devletinde ortak bir siyaset uygulamasını sağladı. Bunun en önemli nedeni de her iki ülkede iktidarda olan sosyalistlerin bu konudaki görüşlerinin birbirlerine olan yakınlığıydı. Nitekim ETA ile ispanyol hükümeti arasındaki bu ilk görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış da olsa, yalnız böyle bir olayın gerçekleşmesi bile Bask sorununa bir çözüm bulunabileceği umudunu getirdi.

BASKAK a. Kur. tar. Moğol İmparatorluğu döneminde bir memurluk unvanı. (Uygurlar'dan Moğollar'a geçmiş bir sandır.) —ANSİKL. Bu unvan Moğol İmparatorluğu nun ilk dönemlerinde genellikle polis müdürü ya da ele geçirilen yerlerdeki yabancı ulus üyesi halktan vergi toplayan memur anlamında kullanıldı. Daha sonra İlhanlılar ve Kıpçaklar'da ulus başkanları ve emirlere baskak dendiği gibi, valiler için de bu sözcük geçerli oldu. Bu unvan özellikle Altınor-

aşağıda
Bask ülkesi'nin Fransa'daki bölümünde Saint-Jean-Pied-de-Port (Atlantik Pireneleri) yakınlarında Béhorléguy köyü ve tepesi

Serraillier-Rapho

altta
Bask ülkesi'nin İspanya'daki bölümünde küçük balıkçı limanı Guetaria (Guipúzcoa ili)

Serraillier-Rapho

du devletinde 1240'tan sonra önem kazandı. Bunlar knezlerin (prens) ve yabancı halkın hana boyun eğmesine ve vergilerin toplanmasına dikkat ederlerdi. Yanlarında asker de bulundurdukları için knezler arasında çıkan çatışmalara karışırlar, mahkeme işlerine bakarlar ve hana karşı yapılan başkaldırıları cezalandırırlardı. XVI. yy.'dan başlayarak knezler vergileri kendileri toplayarak hana götürdüklerinden baskakların önemi azaldı. Bugün Anadolu'da Elazığ ve yöresi ağzında bu sözcük "tahsildar" anlamında kullanılır.

BASKAKOV (Nikolay Aleksandroviç), rus türkolog (Solvıçegodsk, Arhangelsk, 1905). SSCB'de çeşitli üniversite ve akademilerde görev yaptı. Karakalpak türkçesi üzerindeki doktora çalışmasıyla dikkati çekti (1950). Altay, hakas, karay dili, türkmen, uygur ve başka Sibirya türk lehçelerinin gramerlerini yayımladı, çeşitli türk lehçelerinden rusçaya ve rusçadan türk lehçelerine yapılan sözlüklerin hazırlanmasına katıldı. Son yıllarda genel türk dilinin tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgisi ve anlambilimi alanında çalışmalar yayımladı.

BASKAN (Ali Rıza), türk basımcı (Adana 1901 - İstanbul 1978). Devlet tarafından banknot baskısı uzmanlığı için Viyana'ya gönderildi. 1940'ta Ankara'da H. Arpağ'la birlikte Güzel sanatlar matbası'nı kurdu. Daha sonra İstanbul'a taşınan matbaa örnek bir kuruluş olarak gelişti.

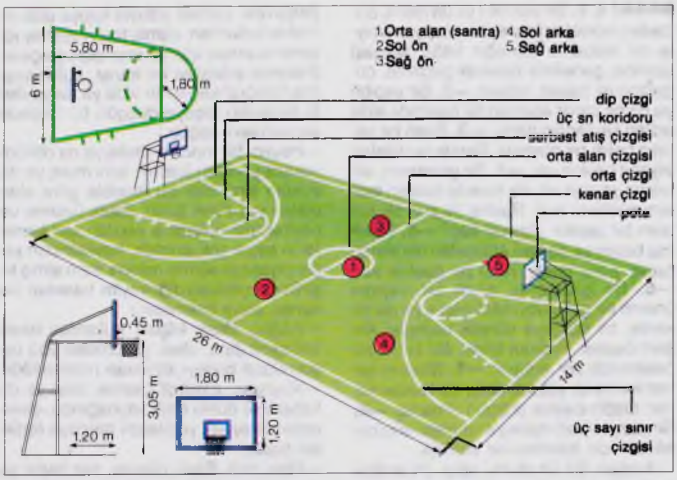
BASKERVİLLE (John), ingiliz basımcı (Wolverley 1706 - Birmingham 1775). Kullandığı harflerin güzelliğiyle tipografi sanatında bir devrim yarattı. 1779'da Beaumarchais, Baskerville'in harflerini satın aldı ve bunları, Voltaire'in yapıtlarının *Kehl baskısı* diye anılan baskısında kullandı.

Basket makers → ANASAZİ KÜLTÜRÜ.

BASKETBOL ya da **BASKET** a. (ing. *basket-ball, basket*, sepet ve *ball*, top). Her biri beş oyuncudan oluşan iki takımı karşı karşıya getiren spor. Oyunun amacı, topu bir sepetten geçirerek elden geldiğince çok sayı yapmaktır. || *Basketbol ayakkabısı*, basketbol oynarken ya da spor veya yürüyüş yaparken giyilen, sağlam bezden yapılmış, uzun konçlu, önden bağlı, kaymaz tabanlı ayakkabı.

—ANSİKL. Bu oyun, ilk kez 1891'de Dr. Naismith tarafından Massachusetts'te (ABD), Springfield koleji'nde oynandı. 1936 Olimpiyat oyunları'na (Berlin) kabul edilen basketbol, günümüzde, Uluslararası amatör basketbol federasyonu'na (FİBA) üye 150 ülkede 100 milyondan fazla kişi tarafından oynanmaktadır.

Basketbol, kapalı salonda ya da açık alanda oynanır. Oyun, her biri 20 dakikalık iki devredir; bu, fiilen oynanan süredir, çünkü arada alınan molalar (her takım, her devrede ancak iki mola alabilir) oyundan sayılmaz. Her takım beşi sahada olmak üzere on oyuncudan (uluslararası karşılaşmalarda 12) oluşur. Ancak oyun durup topu kazanan ekibin antrenörü, hakeme söylemek koşuluyla istediği kadar oyuncu değiştirebilir. Topa sahip olup atak yapan oyuncular, elden ele paslaşıp, değişik kombinezonlar uygulayarak karşı takımın koruduğu potaya yaklaşmaya ve topu (ağırlığı 600-650 g, çevresi 75-80 cm) sepetten geçirmeye çalışırlar. Topu taşıyan oyuncu yürüyerek ilerleyemez; yürüyebilmek için topu sürekli yerde sıçratması (dribbling) zorunludur. Şarj yapmak kesin kurallara bağlanmıştır ve faullü şarjlar serbest atışlarla cezalandırılır. Bazı kural dışı hareketler, kişisel hata olarak nitelendirilir ve 5 kişisel hata yapan oyuncu, oyundan çıkarılır. Başka bazı hatalar, örneğin hatalı yürüme ya da "geri pas" yalnızca kurallara aykırılık sayılır; bunlar, topun karşı tarafa geçmesine neden olur, ceza atışına yol açmaz. Oyun sırasında kaydedilen sayılar çift, çembere 6 m 25 cm uzaktaki, çizgiyle belirlenmiş alanın dışından yapılacak sayılar üç, serbest atışlarda kaydedilen sayılar ise tek sayı sayılır. En çok sayı yapan takım, oyunu kazanır. Oyun,

bir **basketbol** sahasının planı ve hava atışında oyuncuların sahadaki yerleri

dört hakem tarafından (2 saha, 2 masa hakemi [saat ve yazı hakemi]) yönetilir.

Oyunun atletik ve teknik gelişmelerine ayak uydurabilmek için, zamanla, bazı kurallar değiştirilmiş, ya da var olanlara yenileri eklenmiştir. Buna örnek olarak, atak yapan tarafa, savunan tarafın "üç saniye koridorunda" 3 saniyeden fazla kalmasını yasaklama; atak yapan tarafa 30 saniye içinde topu sepete atma zorunluluğu; atak yapan tarafa, orta çizgiyi geçtikten sonra, kendi alanına geri dönmeyi ya da pas yapmayı yasaklama; bir devre içinde 7 hata yapıldıktan sonra, bunu izleyen her hata için bir serbest atış cezası verilmesi; hücum sırasında ya da 7 hatayı dolduran takımın sonraki hatasında karşı takımın kullanacağı ceza atışının "bire bir" kuralıyla cezalandırılması (bire bir kuralında, ceza atışını yapan oyuncu ilk atışı sayıya çevirirse ikinci atışı yapabilir; tersi durumdaysa top oyuna girmiş demektir) gibi kurallar sayılabilir.

Türkiye'de basketbol ilk kez, Robert College öğrencilerince 1904'te oynandı. Daha sonra Galatasaray lisesi'nde başlatılan çabalar olumlu sonuç vermedi. Türkiye'de basketbol bölümünü oluşturan ilk kulüp, Fenerbahçe oldu (1913). Ancak oynayacak başka takım bulunmadığından bu spor dalı gelişmedi. 1920'de Türkiye'de şube açan Amerikan genç hıristiyanlar birliği (YMCA) müdürü Deaver, Selim Sırrı Tarcan'ın yardımlarıyla Darülmuallimini Âliye mektebi'nin öğrencilerine basketbolu öğretti. İlk kurallı basketbol maçı da bu okulun bahçesinde, nisan 1921'de oynandı. Basketbolun gelişmesi Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşti. Birçok spor kulübü basketbol bölümü açtı. Türkiye idman cemiyetleri ittifakı'nın kurulmasıyla (1923) hızlanan çalışmalar sonunda Fenerbahçe, Galatasaray, Beyoğluspor, Maccabi, Protkeba, Kurtuluş gibi takımların katılmasıyla İstanbul basketbol ligi kuruldu (1927). Milli takım düzeyindeki ilk basketbol maçı Yunanistan ile Beyoğlu halkevi salonunda yapıldı. Maçla ilgili tüm giderleri kendi aralarında topladıkları paralarla karşılayan Naili Moran, Feridun Koray, Jak Habib, Hazdayi Penso, Sadri Usoğlu, Nihat Ertuğ, Hayri Arsebük ve Dionis Sakalak'tan kurulu türk takımı, maçı 49-12 kazandı (24 nisan 1936). Aynı yıl voleybol ve hentbolle birlikte Spor oyunları federasyonu'na bağlandı ve Berlin olimpiyatları'na götürülen kafileye basketbolcular da alındı. Bölgesel düzeyde sürdürülen basketbol karşılaşmaları, ilk kez 1946'da Türkiye birinciliği biçiminde yapılmaya başladı. Nisan 1946'da Ankara'da, Ankara şampiyonu Mülkiye, Ankara ikincisi Stadyom, üçüncüsü Harbokulu ile İstanbul şampiyonu Galatasaray, İstanbul ikincisi Beykoz ve İzmir il karmasının katıldığı ilk şampiyonada Beykoz birinci geldi. 1950'de düzenlenen Uluslararası İstanbul basketbol turnuvası, ülkemizde bu dalda yapılan ilk uluslararası organizasyon oldu. 1959'da Basketbol federasyonu'nun kurulması ve Avrupa basketbol şampiyonası'nın İstanbul'da yapılması, basketbola duyulan ilgiyi artırdı. Bu dönemde gençler ve bayanlar düzeyinde de önemli atılımlar gerçekleşti; 1956'da yapılan ilk gençler birinciliğini Fenerbahçe, 1959'daki bayanlar birinciliğini Gazi terbiye enstitüsü takımı kazandı. 1966-1967 sezonunda başlatılan deplasmanlı lig, basketbolu ülkenin ikinci sporu durumuna getirdi. 1970'ten itibaren müessese takımları sayesinde uluslararası karşılaşmalarda başarılı sonuçlar alındı.

Deplasmanlı ligde iki devreli lig yöntemiyle yapılan karşılaşmalar sonunda, ilk sekiz sırayı alan takımlar final grubunu (play-off) oluşturur. Bu grubun şampiyonu Avrupa şampiyon kulüpler kupasına ikinci olan Avrupa kupa galipleri kupasına katılır. Bu takımlar dışında ilk dört sırayı alan takımlar Avrupa Koraç kupası'na katılırlar. Ligi ilk iki sırada bitiren takımlar Cumhurbaşkanlığı kupası için mücadele eder. Deplasmanlı basketbol ligi galipleri: Altınordu (1966-67), İTÜ (1967-68), Galatasaray (1968-69), İTÜ (1969-70, 1970-71, 1971-72), Muhafızgücü (1972-73), Beşiktaş (1973-74), Eczacıbaşı (1974-75, 1975-76, 1976-77, 1977-78), Efes Pilsen (1978-79), Eczacıbaşı (1979-80, 1980-81, 1981-82), Efes Pilsen (1982-83, 1983-84), Galatasaray (1984-85, 1985-86), Karşıyaka (1986-87), Eczacıbaşı (1987-88, 1988-89), Galatasaray (1989-90), Fenerbahçe (1990-91), Efes Pilsen (1991-92). Cumhurbaşkanlığı kupası: Galatasaray (1985), Efes Pilsen (1986), Karşıyaka (1987), Eczacıbaşı (1988), Çukurova (1989), Fenerbahçe (1990-91), Efes Pilsen (1992).

Basketbol şampiyonası (*Avrupa*), Avrupa ve kimi Akdeniz ülkelerinin ulusal basketbol takımları arasında düzenlenen basketbol şampiyonası. Uluslararası basketbol federasyonu (FİBA) tarafından düzenlenen şampiyona, iki yılda bir Avrupa'nın değişik ülkelerinde yapılır. Şampiyonaya katılan ülkeler, oluşturulan gruplarda finale kalmak için mücadele ederler. Bu gruplarda dereceye giren takımlar, önceki yılın birincisi ve şampiyonayı üstlenen ülkenin katılımıyla final grubunu oluşturur. İlki 1935'te Cenevre'de yapılan şampiyonaya, Türkiye 1949'dan bu yana katılmaktadır. Türkiye 1949'da kazandığı dördüncülükten başka başarı gösteremedi. 1989'a kadarki şampiyonalarda 16 birincilik alan Rusya ve dört birincilik alan Yugoslavya en başarılı takımlar oldular. Avrupa basketbol şampiyonası, ayrıca, bayanlar (1938'den bu yana), gençler (1965'ten bu yana) ve yıldızlar (1971'den bu yana) düzeyinde de yapılmaktadır.

BASKETBOLCU ya da **BASKETÇİ** a. Basketbol oynayan kişi.

basketbolda ribaund (rebound) mücadelesi

BASKI a. **1.** Bir yazı ve / ya da resmi, önceden mürekkeplenmiş bir araç yardımıyla bir malzeme (örneğin kâğıt, kumaş) üzerine, genellikle basarak geçirme, çoğaltma işi; basım, tabaat. **—2.** Bir yapıtın ya da bir sanat eserinin bir basımda elde edilen sayılarının tümü. **—3.** Basılı bir yapıtın belirli bir nüshası: *Bende bu kitabın Viyana baskısı var.* **—4.** Bir gazetenin, süreli bir yayının vb. bir kerede basılan toplam nüshası; tiraj: *Baskısı iki yüz elli bin olan bir gazete. Baskısı kaç?* **—5.** Basılma biçimi ya da türü açısından ele alınan baskı. *Lüks baskı. Kötü bir baskısı var.* **—6.** Bir gazetenin, süreli bir yayının önemli bir gelişmeyi bildirmeye ya da bir kente, bir bölgeye yönelik nüshası: *Akşam baskısı. Yıldırım baskı. Bu ilan İzmir baskısında yer almıyor.* **—7.** Giysinin kenarı kıvrılarak yapılan dikiş; içe kıvrılan kenar: *Eteğin baskısı düzgün olmamış.* **—8.** *Bir yazıyı, kitabı baskıya vermek,* onu basılması için basımevine vermek.

—Arabac. Bir tür oluklu kalıp. (At arabası dingilini ateşte kızdırdıktan sonra yuvarlatmaya yarar. Alt ve üst, iki parçadan oluşur.)

—Biyokim. *Enzim baskısı,* bir metabolit bireşiminin, onun oluşumunda rol alan enzimlerin bireşiminin durması yüzünden duraklaması. (Baskı, baskıcının katılmasından ancak birkaç dakika sonra ortaya çıkar.)

—Çiçekç. Toprağı bastırmaya yarayan uzun saplı yassı demir.

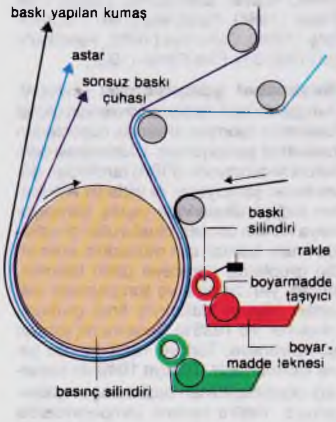
—Deric. ve Ciltç. Ciltçilerin, cilt yüzeylerini ve sırtlarını süslemek için kullandıkları dişi baskı yöntemi; genellikle altın yaldız kullanılır ve ısıtılmış bir bızla baskı yaparak gerçekleştirilir. (Deriye uygulanan oldukça yüksek ısı [400-700°C] derinin mekanik direncini azaltır; bu da, baskı uygulamalarını sınırlandırır. Böyle olmakla birlikte, teknik gelişmeler, bugün oyulmuş merdaneli makinelerle sürekli deri baskısı yapma olanağı sağlamıştır.)

—Elektroakust. Baskı makinesi ve baskı kalıplarıyla, ticari plak üretimi.

—Elektron. *Baskı devre çıkarma,* bir şemanın resmini çekmeye ve bu resmi bakalit gibi yalıtkan bir levhayı kaplayan iletken metal katmanı üzerine aktarmaya dayanan yöntem.

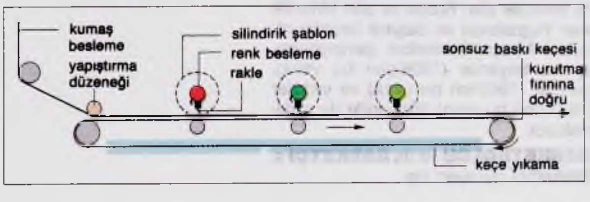
—Esk. sil. *Baskı vidası,* eski toplarda, yaprak* 'taki vidalardan birinin adı.

—Foto. Amacı bir fototipin kopyasını çıkarmak olan işlem. —Kopya yoluyla elde edilen fototip. Işık geçirmez bir yüzey üzerinde, bir fototipten baskı yoluyla elde edilen görüntü. (Baskılar agrandisman ya da kontakt yöntemiyle elde edilir.) || *Baskı çerçevesi,* kontakt yoluyla kopya elde etmekte kullanılan, camla tespit edilmiş klişenin oturması için yuvaları olan çerçeve. (Hareket edebilen bir kanat, kullanılmamış fotoğraf kâğıdının vida ya da yaylarla sıkıştırılıp klişeye düzgün bir biçimde yapışmasını sağlar.)

KUMAŞ BASKISI
silindirli baskı makinesi

rotatif baskı makinesi

—Heykc. Bir modelin mulaj ya da döküm yoluyla yeniden üretimi; aynı mulaj ya da döküm sırasında bu modele göre elde edilen yapıtların tümü. (İstek üzerine ve heykelcinin hesabına yapılan *seri baskılar*'ın sayısı çok sınırlıdır; heykelciden yapıtı piyasaya sürme hakkını satın almış kişinin gerçekleştirdiği yayım baskıları ise ayrıca daha önemlidir.)

—Kâğıtç. *Baskı kâğıdı,* kullanılan baskı tekniğine (tipo, ofset, çukurbaskı vb.) uygun olarak baskıyı alabilecek nitelikte kâğıt.

—Kaynakç. *Elektrot baskısı,* dikiş ya da kabartı ve nokta dikiş kaynağında, elektrotların kaynak yapılacak parçaya ilettikleri baskı.

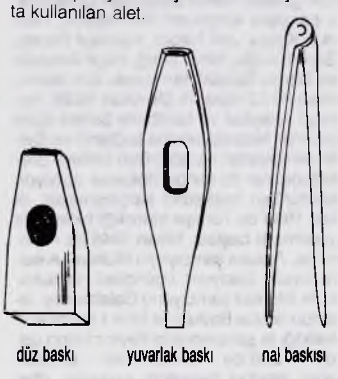
—Mak. san. *Baskı plakası,* sac levha ya da metal yaprağını zımbayla şekillendirmeden önce sıkmaya yarayan çekme ya da kesme presi parçası.

—Matbaac. *Baskı makinesi,* baskı yapmaya yarayan makine. (Eşanl. MATBAA* MAKİNESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Baskı plakası,* kollu tipo baskı makinesinde üzerine iğnelerin, kenarın ve birbiri ardından, basılacak kâğıtların yerleştirildiği, bir kumaş parçasıyla kaplı çerçeve. || *Baskıya hazırlamak,* baskı yöntemlerinde (tipografi, ofset, çukurbaskı) baskı formasını makineye yerleştirmek. || *Elektrostatik baskı,* temas ve basınç kullanmadan, zıt yüklü elektrikle yüklenmiş cisimlerin ve parçacıkların karşılıklı olarak birbirlerini çekmelerine dayanan baskı yöntemi. (Elektrostatik baskı ilkesi,1923'te Amerikalı W. C. Huebner tarafından bulunmuştur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Özdeş baskı,* bir föy ya da tabakanın a yüzüne yapılan baskı, aynı zamanda duyarlı *kros* koyma ile b yüzüne ters olarak uygulanır. || *Üçboyutlu baskı,* kabartma izlenimi veren baskı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. *Baskı kalıbı,* taslak çıkarmada (yuvarlak açılı kare baskı kalıbı) ya da son işlemede kullanılan dövme aleti. (Eşanl. DÖVME KALIBI.) || *Boncuk baskı takımları,* çıkıntıların ya da kabartıların taslağını çıkarmaya ya da birleşecek iki içbükey yüzeye bitirme işlemi uygulamaya yarayan yuvarlak demirhane takımı. (*Saplı boncuk baskı,* elde tutularak parça üzerine, *örs boncuk baskısı,* örs deliğine yerleştirilir.)

—Metalürj. ve Polim. *Baskı kalıplama,* döküm parçası biçiminde sert çelikten bir zımba ve sıcak dövmeyle yumuşak çelikten ya da başka bir metalden kalıp ya da kalıp parçası yapımı. (Kalıp ya da parçası yapıldıktan sonra gerekirse sertleştirilebilir.)

—Nalbant. *Düz baskı,* nal yüzeyini düzleştirmekte kullanılan çelik alet. || *Nal baskısı,* kızgın nalı tırnağa basmakta kullanılan uçları hafif bükük demir alet. || *Yuvarlak baskı,* kış nallarının vidalı mahmuzlarının tespiti için kol uçlarına delik açmakta kullanılan alet.

baskı çeşitleri

—Saatç. Saat şasesine vidalı olan ve çok duyarlı konumu, çakıllı ya da vidalanmış ayaklarla sağlanan parça. (İşler parçalar [otomatik araçarkı, balans, maşa vb.] saat şasesi ve baskılar içinde dönerler. Bu baskılar, işler parçaların adını taşır: çark takımı baskısı, balans baskısı, tulumba baskısı, maşa baskısı vb.)

—Seram. İnce yağlı kâğıt üzerine delikler açılarak hazırlanmış çini ya da seramik deseni örnekleri.

—Sil. *Baskı grubu,* otomatik silahlarda, basit bir yay, toplarda ise, sıkıştırılmış havayla işleyen mekanizma.

—Teknol. Bir kabartma ya da resmin negatif röprodüksiyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. *Baskı silindiri,* baskı işleminde kumaşlar üstüne renkleri uygulamaya yarayan silindir. || *Damga baskı,* gofrelemeyle elde edilen baskı. || *Kumaş baskısı,* kıvamlaştırılmış boyarmaddeleri kumaş yüzeyine yerel biçimde uygulayarak tek ya da çok renkli motifler ve desenler oluşturma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Matbaac. İlk yazı röprodüksiyonları balmumu ya da kil üzerinde silindir biçimindeki damgalarla ve kalıplarla elde edildi; Sümer'deki, Mezopotamya'daki, Elam'daki en eski sitelerde bunların çok sayıda örnekleri bulunuyordu; dolayısıyla bu ilk örnekler günümüzden yirmi sekiz yüzyıl öncesine dek uzanır. Tahta ya da metal kalıplarla oyulmuş tuğlalardan da yararlanıldı. 1842'de Ninova yakınlarında başlatılan kazılarda kral Sargon'un (İ.Ö. VIII. yy.) kalıbı çıkarıldıktan sonra pişirilmiş tuğlalardan oluşan bir kütüphanesi günışığına çıkarıldı.

Daha sonra, Çin'de baskı oyulmuş tahta kalıplarla yapıldı. Pürüzsüz bir tahta levha üzerine bir dua ya da bir ferman yazılırdı. Daha sonra, yazının etrafındaki kısımlar tamamen çıkarılır ve böylece sadece kabartma biçiminde yazı kalırdı. Bu mürekkeplendikten sonra, günümüzde pagodalarda yapıldığı gibi üzerine pirinç yaprağından bir sayfa konarak basılırdı. XI. yy.'da, bir çinli doktor kitabında, birbirine bağlı olmayan ve tek tek dizilebilen harflerin Bi Şing (1041-1048) tarafından bulunduğunu yazar. Bu harfler önce pişmiş topraktan, daha sonra kurşun ve bakırdan yapıldı.

Avrupa'da ağaç oymabaskı, yöntem açısından gravürün tarihine bağlansa da, amacı ve yayılma devriyle matbaacılık tarihinin ilk konusunu oluşturur. XV. yy.'da, tahta üzerinde kazıma kalemleriyle gerçekleştirilen sanatsal gravürün doğması latin alfabesinin yirmi beş harfini de ayrı ayrı oyma fikrini beraberinde getirdi. Böylece ayrık harfler birleştirilerek, sözcükler, satırlar, paragraflar oluşturulabilecek ve aynı harfler bir sayfanın basımından sonra, dağıtılıp yeni bir sayfanın basımında tekrar kullanılabilecekti. Nitekim, tipografi baskının da temel ilkesi budur; bu yöntemde belli sayıdaki döküm harf, sonsuz sayıda devşirim ve her devşirim de çok sayıda baskıya olanak sağlar. Tek tek dizilebilen ya da *matbaa karakterleri*'ni ilk düşünen hollandalı Coster olmuştur. Tek tek tahtaların üzerine yonttuğu harfleri birleştirmiş çift taraflı basılmış sekiz sayfalık küçük bir kitap yayımladı.

Tipo yönteminin tümünü Gutenberg oluşturmuştur: ana kalıpların (matrislerin) üretimi, dökümevleri, metinlerin dizilmesi, el baskısı. Gutenberg'in ilk girişimlerinin 1436'da Strasbourg'da olduğu sanılır. 1450-1455 arasında, Mayence'ta Fust ve Peter Schöffer adlı zenginlerle ortak oldu. Bu arada din ve latin dilbilgisinin *(donats)* tanınmış eserleri ile takvimler bastılar. Gutenberg'in yayımladığı ileri sürülen ilk eser *Speculum humanae salvationis*'in basımında kum içine dökülmüş ve kazma kalemiyle işlenmiş kurşun harfler kullanılmıştı. Schöffer her harfi dökmek için bakır matrisler ve el dökme kalıbı tasarladı. Sayfaları numaralı, 42 satırlık ya da Mazarine Kutsal kitabı (çünkü kardinale aitti ve Mazarine kütüphanesi'nde saklanıyor)

denen dört renkli bir kitap bastılar.(1450 -1455'e doğr.) Daha sonra bu bir *Catholicon* ve 36 satırlık bir *Kutsal Kitap* oldu.

Matbaanın keşfi yazılı düşünceyi ya da resmi koruyarak bunların çoğaltılmasına ve böylece çok geniş bir halk kesimine ulaşmasına olanak verdi. Böylece insan toplumunda bir dönüşüme neden olarak, yeni bir çağ açtı.

En eski yöntem olan ve kalıpları, kabartma halindeki baskı öğelerinden oluşan tipograf baskıdan sonra, yeni gereksinimlere cevap vermek için yeni olanaklardan yararlanan ve baskı unsurlarının çukur olduğu diğer yöntemler: *tarama, gravür, yedirme baskı resim* ve bunların türevleri doğdu; *taşbaskı*'da ise basılan ve baskı dışı kalan öğeler aynı düzlemdedir. Fotoğraf, *fotogravür*'ün doğmasına yol açtı ve elle yapılan resimlerin, gravürlerin. fotomekanik yöntemle kalıplarının çıkarılması kolaylaştı; böylece çok sayıda resim,gravür ve dizginin bir arada siyah beyaz ve renkli basımı sağlandı. Henüz yeni sayılan ve yüzyılın başlarında ortaya çıkan *ofset* ve *çukurbaskı* süreli yayınların ve katalogların basımında hızlı bir gelişme gösterdi.

Önceleri baskıdan kitabevine kadar uzanan tüm işlevler, basımevinde gerçekleştiriliyordu. Sonraları, yayımcıların verdikleri işleri fason olarak yapan basımevleri ortaya çıktı. Daha sonra üretim ikiye ayrıldı: kitap basımı yapan büyük basımevleri ve pazarın kalan bölümüne hizmet veren küçük basımevleri. Geçen yüzyılda, bu pazara basın da katıldı. Şirketler parça başı üretimde, dizgiden basıma kadar uzanan tüm işlemlerle uğraşmaktadır. Günümüzde çeşitlilik giderek daha çok artmıştır; kimi şirketler, bu işlevlerden yalnızca birini sağlar, öyle ki bir baskının üretimini amaçlayan teknik etkinliklerin tümü çoğunlukla "grafik sanatlar" adı altında belirtilmektedir, "basımevi" terimi ise, genellikle basımla uğraşan bir kuruluş için kullanılmaktadır.

Basın günlük gazetelerin (haftada dört kez ya da daha çok çıkan) basımını gerçekleştirir. Büyük basımevlerinde, kitapların, süreli yayınların, dergilerin, ilanların, afişlerin, katalogların, broşürlerin, prospektüslerin basımı yapılır. Daha küçük çaptakilerde ise, özel istekleri karşılayan kartvizit, davetiye vb.'ler basılır. Kimi basımevleri daha özel üretim gereksinimini karşılar: resmi, teknik, ticari baskılar, değerli kâğıtların basımı vb. Büyük gelişme halindeki bir dal da, sürekli baskıdır (formülerler, kartlar, biletler vb.). Kullanımı çok basit olan hafif baskı ve çoğaltma donanımının ortaya çıkışıyla müşteriler kendi baskılarını kendileri yapmaya başladılar. Önceleri, kimi resmi basımevleriyle rekabet içinde olan büyük basımevleri bunların içinde teksir tekniklerinin de bulunduğunu gördüler. Özel bir basımevi tipi de, anlık basımevidir; bu tür küçük basımevleri birer küçük şirket olup, çok modern bir donanıma sahiptir; burada acelesi olan müşterilerin işleri hızlı bir biçimde gerçekleştirilir. Basının ve büyük basımevlerinin dışında birçok uzman şirket, uzmanlaştığı dalda çeşitli gereçler üzerine baskı yapmaktadır: kartonlar, ambalajlar, alüminyum, plastik filmler, kumaşlar, cam, seramik, tahta, kalıp parçaları vb.

Yalnız kâğıt üzerine değil, kumaş, metal, plastik madde ve biçimi ne olursa olsun her tür eşyaya da siyah ya da renkli baskı yapılır. Eski el baskı makinesinden, günlük gazetelerin yüksek hızlı rotatiflerine kadar, dizgi yöntemleri, baskı öğelerinin ve baskı kalıplarının üretim yöntemleri, donanımlar baskı makinelerinin gelişmesine ve yetkinleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur; bu makinelerin üretimi gerek nitelik ve gerekse yetkinlik açısından iyileşmeye devam etmektedir.

Tipo, çukurbaskı, ofset günümüzdeki üç büyük baskı yöntemidir. Gelişmesi de-

MAN

ofset **baskı** makinesi (çok renkli baskı)

vam eden ofset, aynı zamanda çok daha geniş bir pazara seslenir. Bunların yanı sıra, *serigraf baskı, tembraj, flekso baskı, kuru ofset, fototip baskılar* grafik sanatların ikinci derecede önemli kollarını oluşturur. Günümüzde baskı teknikleri büyük bir gelişme içindedir; temas ve basınç yoluyla kâğıt üstüne mürekkep bırakan tüm bu yöntemlere, "temassız" baskı yapan yeni yöntemler de katılmıştır: *onset, kserografi, mürekkep püskürtme.*

• *Elektrostatik baskı*, baskı kalıbının önünden geçen kâğıt üstüne çekim yoluyla mürekkep aktarımını kullanır; baskı kalıbı herhangi bir tipte yani, kabartma, çukur, düz, gözenekli olabilir. Bir çinko asit tabakası taşıyan, bobin halindeki kâğıda, onu duyarlı kılan statik elektrik verilir. Ardından kâğıda üstüne basılacak resmi yansıtan optik bir sistem aracılığıyla ışık verilir. Böylece kâğıdın yüzeyinde oluşan gizli görüntü aynı anda elektrostatik çekim yoluyla bir boyarmadde verilerek geliştirilir. Dolayısıyla bu boyarmadde pişme ya da çözücü buharının etkisiyle bağlanır.

•*Üçboyutlu baskıda*, stereoskopik görüntü ilkesi kullanılır. Bunun için, doğrusal bir kontak şasi arasından, aynı film üzerine cismin ardışık açılarda fotoğrafını çeken özel bir kameradan yararlanılır. Merceksi degrade resmin bir parçasını oluşturur ve çoğaltımın tüm aşaması boyunca korunur: renklerin seçilmesi, ofset plakaların yapılması, dörtrenkli baskı. Basılı kâğıt üzerine, tam kros koymayla, çizgili, gofreli saydam bir plastik tabaka kaplanır. Üçboyutlu baskı yöntemi ya da "3 D yöntemi", ambalajlara, dergi kapaklarına, kartpostallara, plastikleştirilmiş kumaşlara çekici etkiler vermeyi sağlar. Öte yandan, optik objektif kullanmadan, laser ışınıyla görüntü almaya dayanan çalışmalar da yapılmaktadır.

Mürekkep püskürtme yoluyla baskı nokta nokta gerçekleştirilir; noktalar, bir yayım sistemine dayalı elektrostatik çekim yoluyla oluşan mürekkep damlacıklarıdır. Bu damlacıklar sistemde, gerek yatay gerekse dikey bir düzlemde saptırılabilir; vurum üretecine, bir bilgisayarın hesap birimi kumanda eder. Çoğaltılacak metinler ya da resimler manyetik bir şerit üzerine önceden kodlanmış ve depolanmıştır; bu bilgiler daha sonra, mürekkep püskürtme yoluyla baskı sisteminin çeşitli organlarına (üfleme boruları, sapma elektrotları, kâğıt bandı ilerleten düzenek) kumanda eden bir komut programıyla dönüştürülür. İlk uygulamalar, otomatik ayıklama için önceden kodlamada, basılı maddelerin sevki için etiketlemede, ambalajların kodlanmasında kullanılmıştır.

• *Baskı makinesi*, Gutenberg'in gerçekten baskı makinesinin bulucusu mu olduğu, yoksa bunun önceden var olan bir makinenin yetkinleştirilmiş biçimi mi olduğu bilinmiyor. Cendere vidası türünde dikey bir vida, baskı kapağını kalıbın bulunduğu sabit bir tezgâhın üzerine indiriyordu. Bu ilk baskı makinesi bütünüyle tahtadan yapılmıştı. Aynı model, ayrıntılardaki yetkinleştirmelerle birlikte, 350 yıl boyunca kullanıldı: baskı plakası ve kalıp sıkma çemberinin eklenmesi, Blaeu'nün dengelenmiş baskı kapaklı hollanda tipi baskı makinesi, F. A. Didot'nun tezgâhı ve baskı kapağı metal olan "prova" baskı makinesi, 1798'e doğru Stanhope'un tamamı metal baskı makinesi. Elle mürekkeplemenin yerini alan mürekkepleme sistemlerinin bulunması, 1811'de F. Koenig'in baskı kapağı yerine silindirin kullanıldığı mekanik baskı makinesini bulması, daha sonra XIX. yy.'ın ortalarında rotatifli baskı makinelerinde, bobin kâğıtların kullanılmaya başlanması, matbaacılığın gelişmesinde önemli bir etken oldu.

1983'te yayın pazarının, başlıca baskı yöntemleri arasındaki dağılımı şöyleydi: tipo baskı % 12, ofset % 70 ve çukurbaskı % 18. Tipo baskı makinelerinin üretimi, uzmanlık isteyen ve fazla önemsenmeyen bir sektör haline geldi. Ofset baskı makinelerinin üretimi, "büro" tipi denen A4 forması gibi küçük makinelerden, gazetelerin ve dergilerin basımında kullanılan büyük rotatiflere kadar, çok çeşitli gereci kapsar. Çukurbaskı makinelerini ise, temelde "ağır" rotatifli donanımlar oluşturur.

• *Tipo baskı makineleri.*

1. *Baskı kapaklı makineler;* düzlem ve karşı düzlem baskı sistemine benzer ve şu öğelerden oluşur: makinenin tezgâhı üzerine yerleştirilen düz bir baskı kalıbı; üzerine basılacak kâğıt yaprağının konulduğu ve mürekkepli kalıbın üzerinde baskıyı sağlayan baskı kapağı. Bu tür baskı makineleri, genellikle küçük formalı işlerin basılmasında kullanılır. Kartonun kesilmesinde (katlanabilir kutular vb.) daha büyük boyutlu baskı kapaklı baskı makineleri kullanılır: *kesici baskı makineleri;*

2. *Düz baskı kalıplı ve silindirli makineler;* bunlar da, düz baskı kalıbı, git-gel biçiminde almaşık bir devinime sahip olan tezgâh üzerine yerleştirilmiştir. Kâğıt, silindir üzerinde bulunan bir grup maşa tarafından alınır; bu maşalar, kâğıdı, önceden mürekkeplenmiş kalıp üzerinde baskıya sokmaya yarar.

Bu türün şu çeşitleri vardır: *kör baskı makineleri*, geçiş yoluyla kâğıdın tek bir yüzüne basar; *arkayüz kalıplı baskı makineleri*, tek bir geçişte kağıdın ön ve arka yüzüne baskı yapar, *iki renkli makineler*, her zaman tek bir geçişte, kağıdın tek bir yüzüne iki renk basar.

Tipo baskılar, 1960'lı yıllardan başlayarak, azalmıştır. Önceleri atölyelerde basım

pazarının büyük bir gereksinimini karşılayan çeşitli türlerde makineler vardı. Bunlar arasında: *tek turlu makineler* (tezgâhın git-gel devinimi sırasında bir kâğıdın basılması için, silindir bir tur yapar); *iki turlu makineler, ileri geri silindirli makineler, silindir kazanlı makineler;*
3. *Rotatif makineler;* bunlarda genellikle döküm (stereo tip, galvano tip ...) fotogravür klişelerinin kemerleştirilmesi ya da genellikle fotopolimerler gibi esnek klişelerin sarılmasıyla elde edilen basıcı silindirler kullanıldı. 70-80'li yıllara kadar, basımevlerinde, kâğıdı bobinlerce sağlanan rotatifler kullanıldı. Öte yandan, *kağıtlı rotatif makineleri* de vardır.
4. *Cameron* makinesi (ABD'de 1970'e doğru hizmete girdi) tek bir geçişte kitabın tüm sayfalarını basar. Tüm sayfaların fotopolimer kalıpları (kabartmalı), önlü arkalı iki geniş kayışa bağlıdır. Baskı, kâğıt bandının mürekkepli kalıplara temasıyla gerçekleşir. Bu makineye bağlı bir dikim donanımı, kitapların seri üretimini sağlar.
• *Taşbaskı makineleri.* Taşbaskının ilk dönemlerinde yapılan kollu baskı makinelerinde, basılacak kâğıt, önceden ıslatılıp mürekkeplenmiş "taş plaka" üzerine yerleştirilir ve işaretlenir; donanımın tümü, gerek deriyle kaplı bir tahta parçası gerekse bir silindir yardımıyla baskıya geçirilir.
• *Ofset baskı makineleri.* Her tür rotatif baskı sistemlerini kullanırlar; her baskı öğesinde üç silindir bulunur: 1. su merdaneleri ve mürekkepleme düzenekleriyle donatılmış ve çevresine plaka (kalıp) kazanının sarıldığı ve bağlandığı silindir;
2. üzerine baskı kauçuğunun (kauçuk kaplı bez) sarıldığı ve bağlandığı ikinci silindir;
3. kenarı kâğıdın sürülmesini sağlayan, mürekkebin aktarılması için gerekli basıncı uygulayan üçüncü bir silindir. Kâğıtlı makineler de kâğıt beslemesi, otomatik bir emici ya da itici ile sağlanır. Kâğıtlı makinelerin, *tek renkli, ön ve arka yüz baskı yapan makineler, iki renkli, dört renkli,* hatta *altı renkli* türleri vardır. *Ofset rotatifler* (bobin kâğıt beslemede) iki tiptir; dört renkli baskı için, her biri basınç sağlayan büyük bir silindirin çevresine yerleştirilmiş bir plaka kazanı ve bir baskı kauçuğundan oluşan dört baskı öğesinden oluşur; dört renkli önlü arkalı baskıyı iki dişli sağlar. *Çift baskı kauçuklu rotatifler;* kâğıt bandı art arda iki yüzün baskısını gerçekleştirecek basıncı sağlayan üst üste konmuş ön ve arka baskı kauçuğu silindirleri arasından geçerken basılır; bu iki silindir böylece, aynı anda her iki yüze baskı yapabilmek için uygun bir basınç sağlar; bu makineler önlü arkalı, çizgi halinde dört renkli baskıyı gerçekleştirir. Ofset rotatiflerde baskı hızı saatte 25 000 devire ulaşabilir; bu makineler, kâğıdın bir gruptan diğerine geçmeden ya da katlayıcıya girmeden önce, mürekkep kurutma sistemiyle donatılmıştır.
• *Tarama gravür makineleri.* Kollu baskı makinelerinde, mürekkebin kâğıda aktarılması için gerekli güçlü basıncı sağlayan bir silindirdir. Kazınmış plakanın baskı makinesine yerleştirilmesinden önce, silme gibi mürekkepleme de elle gerçekleştirilir. Daha modern baskı makineleri, özellikle küçük basımevleri için yarı sanayisel üretim sağlar.
• *Çukurbaskı makineleri.* Bunlarda da, rotatif bir baskı sistemi kullanılır. Genel olarak, derin kazınmış bir silindirden oluşur, tüm yüzeyin mürekkeplenmesi, akışkan mürekkeple beslenen bir haznede çarptırma yöntemiyle sağlanır; mürekkeplemeden sonra baskı dışı kalacak bölümler esnek bir kazıma kalemiyle silinir. Silmeden sonra, yalnızca gravürün basılacak bölümlerini oluşturan gözeneklerde mürekkep kalır. Bir silindir, kâğıt üzerine mürekkep aktarımını sağlamak için gerekli basıncı sağlar. Yüksek tirajlı baskılar çukurbaskının pazarını oluşturur, bu da saatte 30 000 devirli ve iki metre eninde bobin kâğıtlarla beslenen büyük ve ağır donanımları gerektirir. Isıtma ve havalandırma ile kurutma düzenekleri, mürekkebin kâğıt üzerinde kalmasını sağlar.
• *Diğer baskı makineleri.* Çok çeşitleri vardır, daha farklı gereksinim ve teknikleri karşılamak için yapılmışlardır: serigraf baskı, tembraj, flekso baskı, kumaş, metal, plastik üzerine baskı vb.
—Teknol. Bir kalıp, belli bir kuvvetle, daha yumuşak bir madde üstüne basılırsa, *kabartmalı röprodüksiyon* oluşur. Bu cismin kabartma bölümlerine, dokunduğu her yüzeye aktarılabilen bir madde sürülürse, *düz röprodüksiyon* elde edilir (örneğin mürekkepli bir tamponla yapılan baskıda, taş baskıda, sayısal baskılarda bu durum sözkonusudur).
—Tekst. *Kumaş baskısı.* Tekstil maddelerini (elyaf, iplik) renklendirme sanatının bir koludur ve aşağıdaki işlemlerden geçer: renklerin hazırlanması; tekstil zeminine uygulama; boyarmaddeleri buharla, gerekirse sıcak havayla tespit etme; kılcallık sonucu akmayı önlemek ve net kenarlı desenler elde etmek için gereğinde boyarmadde çözeltilerine katılmış bitkisel kökenli kıvamlaştırıcıları eleme. İstenen etkiler üç ayrı teknikle elde edilebilir: dokuma üstüne rengin doğrudan baskısı; rezerve baskı denen, daha sonraki bir boyama sırasında boyarmaddenin tespitini engelleyen bir ürün yardımıyla baskı; önceden vurulmuş boyayı bir kimyasal etkenle yer yer kaldırarak sağlanan aşındırma baskı.

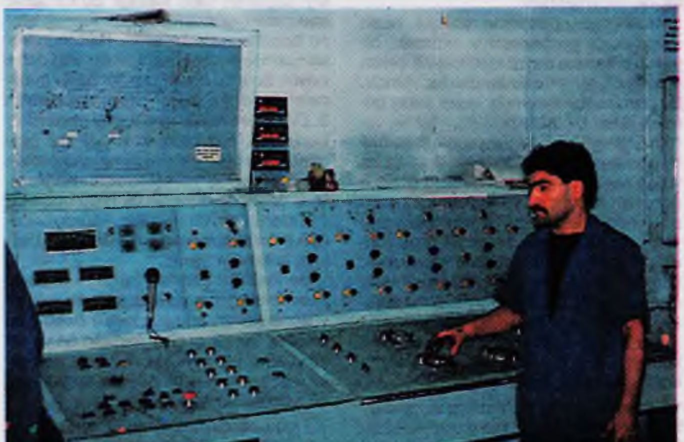
Kumaş üstüne baskı, çeşitli zanaat biçimleri altında eski uygarlıklarca biliniyordu: örneğin mumla rezerve baskı (Endonezya batik'i) ya da bağlama baskı (Afrika plangi'si ve japon ikat'ı). İlk "boyalı bez"ler ya da "yazma"lar Avrupa'ya XVI. yy.'ın sonunda ulaştı. Motiflerin hızlı ve yinelenebilir üretimine çok iyi uyarlanan kabartmalı levha (Mısır'da İ.Ö. 5. yy.'dan bu yana biliniyordu) ve delikli kalıp teknikleri (japon kökenli), tekstil maddelerine baskı sanayisinin başlangıcı oldu. Kabartmalı levha tekniğinde oyma yoluyla işlenmiş ya da metal kaplanmış bir tahta kalıp kullanılırdı; baskı yapılacak bez, astar geçirilmiş keçeyle kaplı uzun bir tezgâha gerilir ve desen iki elle boydan boya uygulanırdı (kalıp baskı).

Avrupa'da ilk baskı yapımevlerini İngiltere'de Thomas Bell (1783), Fransa'da Jouy'da Oberkamp (1797) ve Mulhouse'da Koechlin açtı. Tahta levhanın yerini oyma yöntemiyle yapılan bakır levha aldı; bir prese takılan bu levha daha duyarlı ve daha hızlı bir baskı yapmayı sağlıyordu. Ardından, üstüne oyuklar açılmış metal silindirin geliştirilmesi tekstil baskısına yönelik ilk rotatif makinelerinin gerçekleştirilmesini sağladı. XIX. yy. ortalarında, merkezi bir tamburun çevresinde yer alan ve aynı anda birçok rengin basılmasını sağlayan çok silindirli makineler (rulo baskı) ortaya çıktı. Bu dönemden sonra sayısız gelişmeler (renklerin üst üste gelmesinin otomatik ayarı, keçelerin ve astarların kesintisiz yıkanması, vb.) sağlanmasına rağmen, bu makinelerin baskı ilkesi günümüze değin değişmedi. En son makinelerde, silindirler gövde üzerine düşey bir düzlem içinde yerleştirilir. Bu konum pnömatik basıncın azalmasını ve renklerin hızla değiştirilmesini sağlar.

Makinelerin gelişimine koşut olarak delikli kalıp tekniğinden (şablon baskı) hareketle son elli yıl içinde düz çerçeveli baskı denilen farklı bir yöntem geliştirildi. Çerçeve çok ince delikli bir elekten oluşur ve desene göre belli sayıda gözeneği vernikle kapatılır. Boya, dokuma üstüne bir rakle kullanılarak elle ya da mekanik yolla kesintisiz biçimde uygulanır. Öte yandan son on beş yıldır, silindirli rotatifler denilen ve delikli nikel şablonlar kullanan çok verimli makinelerle bu tip kuruluşların eksiklikleri yavaş yavaş giderilmektedir. Böyle bir makinenin baskı hızı oyuk silindirli makinelere eşdeğerdir.

Gelişmekte olan öteki baskı işlemleri arasında, space-dyeing yöntemi denilen ve bir bekle boya püskürtülerek uygulanan baskı ile yapay kumaşlarda kullanılan aktarma (transfer) baskı sayılabilir. Aktarma baskı yöntemi "plastikçözünür" türde süblimleşebilir boyarmaddelerle bir motifi kâğıt üstüne basmaya dayanır. Kumaş (özellikle polyester) üstünde aktarma işlemi, bir presle ya da kumaşı 200° C'a kadar ısıtılmış bir kalenderden kesintisiz biçimde geçirerek sağlanır.

BASKI a. **1.** Bir çevrede geçerli kurallardan, bir alana özgü yasalardan ya da bir gereklilikten vb. kaynaklanan ve kişiyi istenci dışında davranmaya iten zorunluluk: *Toplumsal baskılara dayanamamak. Aile baskısı.* **—2.** Bir kimseye, topluluğa karşı kullanılan zorlama, şiddet: *Baskı altında ifade vermek. Baskı dönemleri.* **—3.** *Bir kimseye, bir topluluğa baskı yapmak,* onu etkilemeye, yıldırmaya, sindirmeye çalışmak: *Halka, zayıflara, düşünen insanlara baskı yapmak.* || *Baskı altında tutmak,* sözkonusu bir kimseyse, özgürce hareket etmesini engellemek; duygu, düşünce, istek vb. ise ortaya çıkmasını, etkin duruma geçmesini önlemek.
—Nüfbil. *Nüfus baskısı,* artan bir nüfusun ya da çok yoğun bir nüfusun bir ülkenin bütün yaşamı üstüne ve kimi zaman da uluslararası yaşam üstüne yaptığı etki.
—Siyas. bil. *Baskı grubu,* çeşitli yol ve araçlarla (kampanya, doğrudan eylem, baskı vb.) siyasal kararları kendi isteklerine göre etkilemeye çalışan, ortak çıkar ya da değerleri savunan grup. (Baskı grubunun amerikanca karşılığı olan "lobi"nin daha özel bir anlamı vardır. Lobi, yasa ko-

Büyük Larousse

Ofset **baskı** makinesi kumanda tablosu

yucuyu Kongre koridorlarında [lobbies] kulis yaparak etkilemek amacı güden bir gruba verilen addır. Baskı grupları iktidarı bizzat kullanmamaları, daha çok iktidar üzerinde ağırlıklarını duyurarak onları etkileme amacı taşımalarıyla siyasal partilerden ayrılırlar.
—Spor. *Baskı uygulama*, toptan ve sürekli saldırı.
—Topruhbil. *Grup baskısı*, bir grubun, benimsemiş olduğu davranış biçimlerine uygun hareket etmesini sağlamak için birey üzerinde uyguladığı gizli ya da açık baskı. (Bu baskı, hedef alınan bireylerde uygunluk ve hatta gruba körükörüne boyun eğme davranışlarına yol açabilir. Aynı baskıdan kurtulabilmesi için bireyin sapma gösteren ya da azınlığa özgü olan bir davranışı benimsemekten başka çıkar yolu yoktur.)

BASKICI a. **1.** Kumaşa kalıpla desen, resim basan kimse. **—2.** Basımevinde yapıtların basılması işinde çalışan kimse.

BASKICI sıf. Bir kimseye, bir topluluğa baskı yapan kimse için kullanılır: *Baskıcı çevreler. Baskıcılara karşı direnmek.*

BASKICI a. Genet. Henüz mikroskopla gözlenemeyen çok küçük boyda hücre organiti. Hücrenin bulunduğu ortam ve koşullar enzim bulunmasını gerektirmediği zaman, tüm enzimlerin yapımını durdurarak hücre biyolojisinde önemli rol oynar. (Bu engelleme dolaysız değil, *işlemci genler* aracılığıyla yapılır. Baskıcının kendisi de, *düzenleyici genlerin* denetimindedir. Baskıcı, hücreye sunulan besinlerin miktarındaki ya da çeşidindeki her türlü değişikliğe karşı çok duyarlıdır ve bunların doğurduğu sonuca göre çalışır.)

BASKICILIK a. Baskıcının işi.

BASKILIK a. Yazı masasının üzerindeki kâğıtların uçmasını önlemek amacıyla yapılmış değişik biçimlerdeki ağırlık.

BASKIN a. **1.** Suç işlendiği düşünülen bir yere, kimlik belirleme, soruşturma ya da suçüstü yakalama amacıyla ansızın girme; bu amaçla düzenlenen eylem: *Polis, geceki baskında çok sayıda silah ele geçirdi. Baskın sırasında iki kaçakçı, bir polis öldü.* **—2.** Bir yere düzenlenen beklenmedik şiddet eylemi: *Kanlı baskın. Havaalanı baskını.* **—3.** Bir yere toplu olarak ansızın yapılan ziyaret: *Baskın! Biz geldik. Dün akşam misafirlerin baskınına uğradık.* **—4.** Denizin ya da akarsuyun ansızın ve şiddetle taşması: *Su baskını.* **—5.** *Baskın alayı*, bir yeri zina ihbarı üzerine basmak için muhtar, imam, tanıklar ve mahalle halkının katılmasından oluşan topluluk (esk.).|| *Baskın basanındır*, ilk saldıranın kazanacağı inancını vurgular. || *(Bir kimseden) baskın çıkmak*, bir konuda bir başkasını geride bırakmak: *Cimrilikte babasından baskın çıktı.* || *(Bir yere) baskın yapmak*, bir yere ansızın girmek; ansızın saldırmak, haber vermeden konuk gitmek.
—Ask. Düşmana, karşı önlem alabilmesi için yeterli zaman ve olanak bırakılmadan, bir birlik *(taktik baskın)* ya da bütün bir ordu *(stratejik baskın)* tarafından girişilen beklenmedik saldırı.
—Aydınlt. ve Opt. *Baskın dalga boyu*, renksemez bir uyarana (beyaz) uygun oranda karıştırıldığında, belli renkte (erguvan kırmızısı dışında) bir uyaran oluşturan tek renkli uyaranın dalga boyu.
—Denizbil. *Deniz baskını*, bir fırtına dalgası (bir tsunamı ya da deniz dibi kıvrımlanması) sonucu deniz sularının kıyıyı birdenbire kaplaması.
—Denizc. Denizin ansızın yükselmesi.
—Jeokim. *Baskın element*, yerkabuğunda egemen öğeler için kullanılır.
—Mat. çözlm. Bir x_0 noktasının dolayında bir f fonksiyonu bir g fonksiyonu yanında ihmal edilebildiğinde, x_0 dolayında f fonksiyonu yanında bir g fonksiyonu için kullanılır.
—Olasıl. *Bir rastlantı değişkeninin baskın değeri*, olasılığın (kesikli değişken) ya da olasılık yoğunluğunun (sürekli değişken) bir maksimumunun bulunduğu değer. (Kesikli bir rastlantı değişkeni halinde *en olasılıklı değer* de denir.)
—Ormanc. *Baskın ağaç*, meşcerenin ortalama ağaç boyundan daha uzun olan ve tepeleri ormanın üzerinde yükselen ağaç ya da ağaç grubu.
—Parf. Bir parfümün bileşimine giren en belirgin koku için kullanılır.
◆ sıf. Etki, sayı, yayılma bakımından üstünlüğü olan: *Bir ülkedeki baskın ideoloji.*

BASKIRESİM a. Grav. *Leke etkili özgün baskıresim*, AKUATİNTA'nın eşanlamlısı. || *Oyma baskıresim*, GRAVÜR'ün eşanlamlısı.

BASKISIZ sıf. Baskı uygulamayan, hak ve özgürlükleri kısıtlamayan: *Baskısız bir eğitim. Baskısız bir yönetim.*
◆ be. Baskı görmeden, özgür, serbest, kısıtlanmamış biçimde: *Baskısız büyümek, yetişmek.*

BASKİL, Doğu Anadolu'da Elazığ iline bağlı ilçe; 23 026 nüf. (1990); 1 312 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 60 köy. Merkezi, Elazığ'ın 35 km B.-G.-B.'sındaki *Baskil*, 4 374 nüf. (1990).

BASKLAR, Bask ülkesi'nde yaşayan halk. Dilsel bakımdan çevrelerinden kopuk olan Basklar, aynı ölçüde olmasa bile, geçmişlerine aşırı bağlılıklarından ötürü, kültürel bakımdan da çevrelerinden kopmuşlardır. XVI. yy.'dan bu yana birçok yazar yetiştirmiş olan bu halk zengin bir sözlü edebiyata (masallar, atasözleri, şarkılar) sahiptir ve Soule'de hâlâ oynanan pastoraller ortaçağ misterlerini anımsatır. Erkekler dansı ve hep bir ağızdan şarkı söylemeyi çok severler: *bertsolari*'ler ise şenlik ve şölenlerde doğaçtan çalıp söylerler. Evler, Soule'dekiler dışında, kiremitli çatılarla örtülüdür ve duvarları kireçle badanalanır; ayrıca, batı yörelerindeki evlerde güvercinlikler vardır. Çiftliklerde konut, birkaç katlıdır ve orta avluya *(ezkaratz)*, hayvan barınaklarına ve ek yapılara hâkim durumdadır. Bina cephelerinde, yazıtların çevresinde, ocak, şömine gibi günlük eşya süslemelerinde özgün bir halk sanatı geliştirilmiştir. Mezarlıklarda disk biçimi mezar taşları yaygındır.

BASKÜL a. (fr. *bascule*'den). Üzerine konulan büyük ağırlıkları tartmaya yarayan aygıt: *30 tonluk baskül. Basküle çıkmak.*
—Fiz. mekan. KALDIRAÇ'ın eşanlamlısı.
—Ölçbil. KANTAR'ın eşanlamlısı.

BASMA a. Basmak eylemi.
—Hidr. pnöm. Bir sıvının ya da bir gazın, bir pompa ya da bir kompresör etkisiyle yer değiştirmesi. || *Basma borusu*, bir pompada, sıvıyı kullanım organlarına ileten boru donanımının çıkışı. — Pompayı kullanım donanımına bağlayan boru. || *Geometrik basma yüksekliği*, bir pompanın ekseniyle basma haznesi düzeyi ya da basma boru donanımının en yüksek noktası arasındaki düşey uzaklık. || *Manometrik basma yüksekliği*, geometrik basma yüksekliği ile sıvı yüksekliğinin hızdan kaynaklanmış yük yitimini veren yüksekliğin toplamı. (Bu kavram bir pompanın ayırtedici büyüklüğünü verir.) || *Pratik basma yüksekliği*, geometrik basma yüksekliğiyle, yük yitimine karşılık gelen sıvı yüksekliğinin toplamı. (Bu büyüklük boruların çapına değil, donanımın koşullarına bağlıdır.)
—Mak. san. *Basma borusu*, bir pompada pistonla basılan suyun çıktığı eğri boru. || *Basma tulumba*, bir borunun altında yer alan ve yaptığı basınçla sıvının bu boru içersinde yükselmesini sağlayan tulumba. || *Toplam geometrik basma yüksekliği*, bir pompanın geometrik emme yüksekliği ile geometrik basma yüksekliğinin toplamı.
—Petr. san. *Sıvı basma*, bir sondaja çimento cüruflarını ya da sıvıları basınç altında püskürtme. || *Yeniden basma*, doğal benzin, butan, propan gibi hafif öğelerden arındırıldıktan sonra gazı yatağın içine yeniden püskürtme.
—Sabunc. Özel bir pres ile sabun kalıplarını biçimlendirmeyi ve işaretlemeyi sağlayan işlem.
—Seram. Kuru ya da az ıslatılmış hamuru, bir kalıbın içinde sıkıştırarak biçimlendirme.
—Tıp. *Sıcak basması*, yüzde kızarmayla birlikte birdenbire gelen geçici sıcaklık duyumu.
—Tüt. Sapı yaprak gibi genişçe olduğu için demet yapılamayan küçük boy bir tütün çeşidi.
◆ sıf. Basılarak yapılmış, baskı işleminden geçirilmiş şey için kullanılır: *Basma ve yazma kitaplar.*
—Dokmc. *Basma atkı* → BASTIRMA İPLİĞİ.
—ANSİKL. Parac. Madalyacılıkta, *basmak* ve *basma* deyimlerinin, yalnızca tek yüzlü madalyaları yapımında kullanılması gerekir. Bu tür madalyaların yapımında, vurmakalıbı karşılığı olarak bir çeşit erkekkalıp kullanılır. Bu kalıbın kabartmaları, vurmakalıbının oyuklarına uyacak biçimde hazırlanmıştır ve madeni levhayı vurmakalıbındaki gravürün içine doğru iter. Bu darp tekniğine, *kakma* da denir; mekanik *itme* gücünden yararlanan bir yöntemdir. Genellikle, bu basma işlemi, ince pullar için kullanılır ve tek bir işlemle yapılır.

BASMA a. Üzerinde baskı ile yapılmış renkli şekiller bulunan pamuklu kumaş: *Üç metre basma keser misiniz? Güllü basma.*
◆ sıf. Basmadan yapılmış giysi için kullanılır.

BASMA a. *Yörs.* Tarım. Tezek yapılmak üzere yere yayılan 10-12 cm kalınlığında geniş gübre kütlesi. (Kış boyunca ahırdan boşaltılan gübreler biriktirilerek yayılır; ilkbaharda, bazen hayvanlara çiğnetilerek yoğrulduktan sonra kurumaya bırakılır; yazın kalıp kalıp kesilerek tezek yapılır.)

BASMACI a. **1.** Basma yapan ya da satan kimse. **—2.** Tülbent, pamuklu vb. kumaş üzerine kalıpla desen basan kimse. **—3.** *Esk.* Matbaacı. **—4.** Eşkıya çetesi.
—ANSİKL. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre (XVII. yy.) iki türlü basmacı vardır. *Yastık basmacısı* denenler, katranlı boyalarla yastık yüzü, sofra örtüsü ve çeşitli bezler basarlardı. *Çit basmacısı* adı verilenlerse yorgan yüzü, çarşaf, perde vb. üzerine desen basarlardı. İstanbul'da yapılan basmalar, desen ve renklerinin güzelliği, boyalarının sabitliğiyle ünlüydü. 1725 tarihli bir fermanda, İstanbul'daki basmacıların 27 gedik olduğu ve atölyelerin tümünün Çemberlitaş'taki Vezir hanı'nda toplandığı kayıtlıdır. 1729 tarihli bir başka fermandan, basmacıların topluca Binbirdirek sarnıcının olduğu yerde yapılan atölyelere taşındıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Yenikapı sur dışında basmacılara, 15 oda daha ayrıldığı ve gedik sayısının 42'ye çıktığı kayıtlıdır.

Basmacılar, basacakları desene göre bir ya da daha çok kalıp kullanırlardı. Bu kalıplar şimşirden yapılırdı. Her kalıbı bir işçi kullanırdı. Basılacak bez, bir kerevet üzerine bağdaş kurmuş işçilerin sırasıyla elinden geçer, her biri ayrı bir renkle üzerine kalıp vurur, en sonunda bez, ustanın elinden tamamlanmış olarak çıkardı. Basma atölyesinde en az beş kişi çalışırdı. XIX. yy.'da Avrupa'dan gelen çeşitli kumaşlar, basmacılığın eski önemini yitirmesine neden olmuştur. Basma Cumhuriyet döneminde açılan yerli bez fabrikalarında üretilmeye başlanmış, ucuz ve kullanışlı oluşu nedeniyle en çok aranan kumaşlardan olmuştur.

BASMACI (Aziz), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (Selanik 1912 - İstanbul 1978). 1928'den başlayarak amatör topluluklarda sahneye çıktı. Ancak 1945'te Ses opereti'ne girdikten sonra, özellikle tuluat oyuncusu olarak ve yarı saf, yarı kurnaz tiplemeleriyle tanındı. Yahudi taklitlerinde başarı kazandı. 1950'den sonra kurduğu topluluklarla çalışmalarını turnelerde sürdürdü. 1946'da rol aldığı *Bir dağ masalı* filmiyle sinemanın da sempatik güldürü oyuncuları arasında yer aldı; 1969'da tiyatroyu bıraktı.

BASMACI ABDİ EFENDİ, türk besteci (İstanbul 1787 - *ay. y.* 1851). Çocukluğunda Kapalıçarşı'daki bir basmacının yanında çalıştı. "Basmacı" diye anılması bu yüzdendir. Rastlantı sonucu sesinin güzelliğini fark eden Selim III tarafından Enderun'a alındı (1805). Burada müzik öğrendi, 1808'de padişah müezzini oldu. Bu görevi otuz yıldan çok sürdü. Ömrünün son beş yılında Mızıkayı hümayun'da öğretmenlik yaptı.

Hacı Arif Bey'den önceki şarkı bestecilerinin en önemlilerinden biridir. Başlıca yapıtları: *Senin aşkınla çâk oldum* (rast), *Sevdim yine bir nevcivan* (rast), *Gülşen-i ezhar açtı her yana* (mahur).

BASMACILAR, sözcük önceleri Orta Asya'nın bazı bölgelerinde *dağ haydudu* anlamında kullanılıyordu. 1917 Bolşevik devrimi'nden sonra, Fergana vadisinde, Harizm'de ve Güney Özbekistan'da oturan, çoğunluğu türk (Özbek, Türkmen, Kırgız) bir bölümü de iranlı (Tacik) yerli ve göçebe müslüman halkların sovyet egemenliğine karşı giriştikleri ayaklanma eylemlerine katılanlar bu adla anıldılar. Bu ayaklanma eylemi, bolşevik ordusunun özerk Türkistan hükümetine karşı giriştiği saldırı ile başladı (1918). Gerilla yöntemleriyle verilen bu savaşlara, o sıralarda Türkistan'da bulunan Enver Paşa da (1881-1922) katıldı. Ayaklanmalar, Orta Asya'nın tam bağımsızlığı ve islamın korunması adına yapılıyor ve güçlükle bastırılıyordu. Bazı bölgelerde bolşeviklere karşı bu tür direniş 1928 ve bazılarında 1936'ya kadar sürdü. Afganistan'daki sovyet işgaline karşı direnen gerilla savaşçıları için de dünya literatüründe aynı terim kullanıldı.

BASMACILIK a. **1.** Basma alım ve satımı ile uğraşma işi. **—2.** Pamuklu dokuma, tülbent vb. üzerine kalıpla desen basma işi. **—3.** *Esk.* Matbaacılık.

BASMAHANE a. (türkç. *basma* ve fars. *hâne*'den *basma-hâne*). *Esk.* Düz dokumalar üzerine, baskı yoluyla renkli desenlerin yapıldığı atölye.

BASMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir şeyin üstüne, bir yere basmak,* ayağı o şeyin üstüne, oraya ağırlığını verecek biçimde koymak; onun üstünde, orada yürümek: *Bastığın yere dikkat et! Ayağınıza istemeyerek bastım, özür dilerim. Çimlere basmayınız. Halının üstüne ayakkabılarıyla basmak. Parmak uçlarına basarak yürümek.* **—2.** Çocuk sözkonusuysa, ayakta durmaya başlamak: *Yeni yeni basıyor.* **—3.** *Bir şeye basmak,* ona el ya da ayakla belli bir basınç uygulamak, onu itmek: *Bir aracın düğmesine, tuşuna basmak. Zile basmak. Pedala, frene basmak.* **—4.** *Bir şeye ölçü tümleci + basmak,* kuvvetini onun üstüne vermek; bastırmak: *Bütün gücünle basma, kırılır.* **—5.** *Bir yaşa basmak,* o yaşa girmek: *Dört yaşına basmak. On beşine basmak.*

—Denizc. *Dümen basmak,* gemi hareket durumundayken yön değiştirmek. (Eşanl. DÜMEN KIRMAK.) || *Dümeni iskeleye ya da sancağa basmak,* geminin yön değiştirmesini sağlamak için dümeni belirli bir açıyla sağa ya da sola kırmak.

—Foto. ve Sine. *Fotoğraf basmak,* bir fotokopin baskısını gerçekleştirmek.

—Hidr. pnöm. Pompa ya da kompresör gibi bir makineyle basınç uygulayarak bir akışkanı bir boru donanımı içinde hızla iletmek.

—Mad. oc. Bir işletme, bir şantiye ya da bir galeri içindeki boşluğu çevreleyen araziden söz ederken, boşluğu azaltmak için büyük ölçüde şişme ve itme eğilimi göstermek.

—Matbaac. Bir şeyin baskısını yapmak.—Baskıyla çoğaltmak. || *Tektaraflı basmak,* kâğıdın tek bir yüzüne basmak. ||*Arkaya basmak,* kâğıdın ilk yüzünün basımından sonra, satırların çakışmasını sağlayarak ikinci yüze basmak.

—Teknol. Basınç uygulayarak girmesini sağlamak.

◆ g. f. **1.** *Bir yeri basmak,* sözkonusu bir şeyse, orayı sarmak, kaplamak: *Tarlaları sel bastı. Ortalığı koyu bir karanlık bastı. Sis basmak. Yüzünü çil basmak;* bir kimse ya da bir grupsa, oraya baskın düzenlemek: *Polis kumarhaneleri bastı. Eşkıyanın bastığı köyler.* **—2.** *Bir kitabı, ya zılı bir metni, bir gazeteyi basmak,* baskı yoluyla onun belli sayıda örneğini çoğaltmak; tab etmek: *Okul kitapları, oyun kartları, fiyat etiketleri basmak.* **—3.** *Bir yazıyı, bir şeyi basmak,* onu yayımlamak: *Çok kötü bir yazı, basamayız. Bir gazetenin bu tür resimleri basmaya hakkı var mı?* **—4.** *(Bir şeye) mühür, damga, parmak vb. basmak,* resmi bir belgenin üzerini, onunla işaretlemek: *Şuraya başparmağını bas. Damgayı pulun üstüne basınız.* **—5.** *Bir şeyi (bir yere, bir şeye, bir şeyin içine) basmak,* onu, o şeyin içine sıkıştırarak yerleştirmek, bastırmak: *Küpe peynir basmak.* **—6.** *Bir kimseyi (bir kimseyle ya da bir şey yaparken) basmak,* onu suçüstü yakalamak: *Polis onları kumar oynarken bastı.* **—7.** Bir basınç uygulayarak havayı ya da suyu itmek; bir yeri havayla ya da suyla doldurmak: *Lastiklere hava basmak. Motor bozulmuş, su basmıyor.* **—8.** *Bir yüzeye bir şeyi basmak,* onu bir yüzey üzerine geçirmek: *Kumaş üzerine dekoratif motifler basmak.* **—9.** Yardımcı fiil gibi kullanılır: *Şamarı, tokadı, dayağı basmak. Çığlığı, kahkahayı basmak. Küfürü basmak. İstifayı basmak.* **—10.** *Bas, bas git,* defol! || *Basıp geçmek,* öndekini geçmek; bir kimseye önem vermemek, ona uğramamak. || *(Bir yerden) basıp gitmek,* (oradan) çok çabuk, ivedilikle ayrılmak, uzaklaşmak. || *Bastığı yerde ot bitmemek,* oraya uğursuzluk getirdiğini düşündürecek ölçüde şanssız olmak. || *Bastığı yeri bilmemek,* şaşkın, ne yaptığını bilmez bir durumda olmak.

◆ **basılmak** edilg. f. Basmak eylemine konu olmak ya da basmak eylemi yapılmak: *Çiçeklere basılmaz. Çok kirliler akşamdan suya basılmalıdır. Köy eşkıyalarca basıldı. Sabah gazeteleri gece basılır. Kitap bu haliyle basılamaz. Âşığıyla basılmak.*

◆ **bastırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir yere bir şeyin üstüne bastırmak,* onun oraya, o şeyin üstüne basmasını sağlamak: *Çocuğu yalınayak taşa bastırma.* **—2.** *Bir kitabı, yazıyı bastırmak,* onun yayımlanmasını sağlamak: *Kitabını yakında bastıracak. Yazısını bu dergide bastırmak istiyor.* **—3.** *Bir kimseyi (bir kimseyle) bastırmak,* onu suçüstü yakalatmak: *Karısını âşığıyla bastırmak.*

BASMAKALIP sıf. Aynı biçimde yinelenen, özgünlüğü olmayan; beylik, klişe: *Basmakalıp düşünceler, sözler. Basmakalıp konular.*

—Etol. *Basmakalıp davranış,* kendisini başlatan uyartıya sıkı sıkıya bağlı bir biçim içinde ortaya çıkan davranışa denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. Basmakalıp davranışların ayırtedici özelliği, ortaya çıkış biçimlerinde çeşitleme bulunmamasıdır. Organizmanın toptan tepkileri (taksiler), yerel tepkileri (refleksler) ve cinsel davranış gibi karmaşık eylemleri, bu kategoriye girer.

Davranışsal basmakalıplık çoğu zaman, yeterince derinleştirilmemiş bir incelemeden ya da davranışı başlatan öğeler açısından deneylerin çok yetersiz olmasından kaynaklanan bir artefakt'tan başka şey değildir.

BASMALIK sıf. Üzerine daha sonra baskı yoluyla renkli desenler yapılmak üzere, bez ayağı örgüde, tek kat pamuk ipliğiyle, belirli sıklıklarda dokunmuş haşıllı ham bez için kullanılır. (Bk *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tekst. Basmalık bez haşıllı olduğundan, baskıdan önce bazı işlemlerden geçer. Bunlar sırasıyla ham fırçalama, makas, yakma, ıslatma, haşıl sökme (haşıl giderme), ham merserize yapma, pişirme (saflaştırma), ağartma, tam merserize yapma, asitleme, kasarlama, yıkama, kurutma, fırçalama, makaslama, şardonlama (tüylendirme)dır. Daha sonra basma ve boyama işlemi uygulanır. Boya tespiti (fikse) için buharlama, boyama, yıkama, kurutma ve apre (terbiye) işlemleri görerek mamul hale gelir. Basmalık bez, genellikle beyaz olmakla birlikte, ön boyama yapıldıktan sonra da baskı işlemi yapılabilir.

BASMA-ÜFLEME a. Camc. Bir taslak veren ilk kalıpta presleme ile cam damlası oluşturma yöntemi; bu taslak ikinci bir kalıba aktarıldıktan sonra üfleme ile son biçimini alır.

BASMILLAR, Orta Asya'da Baykal'ın güneyinde yaşamış eski türk boyu. Hun imparatorluğunun yönetimindeki Basmıllar, daha sonra Göktürk egemenliğine girdiler (VI-VIII.yy.). Çinliler'in kışkırtmasıyla Göktürkler'e karşı başlattıkları ayaklanma bastırıldı. Tanrı Kağan ölünce (741), çıkan taht kavgalarından yararlanarak Uygur-Karluk birliğine katılıp Göktürkler'i yendiler (743); yeni kurulan Uygur devletinde uç muhafızlığı görevini üstlendiler. VIII-IX. yy.'lar arasında Uygurlar'ın egemenliğinde yaşayan Basmıllar, bir süre sonra onlara karşı da ayaklandılar. Uygurlar uzun süren mücadelelerden sonra Basmıllar'ı bastırdılar. Bir bölümü Çin'e sığındı, bir bölümü de Batı Türkistan'a giderek Karahanlılar'a katıldı (X-XI. yy.). Karahanlılar içinde zaman zaman karışıklıklar çıkaran Basmıllar'ın adına, XI. yy.'dan sonraki kaynaklarda rastlanmıyor.

BASOGALAR → SOGALAR.

BASOMMATOPHORA a. Gözleri çekilgen iki dokunacın ucunda bulunan, akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaları içeren takım. (Salyangozlar ve tabaksalyangozları bu takıma girer.)

BASOV (Nikolay Gennadieviç), rus fizikçi (Usman, Voronej yakınında, 1922). Mühendislik enstitüsü'nde katılar fiziği okutmakta ve Lebedev enstitüsü'nde kuvantum radyofizik laboratuvarını yönetmektedir. Tez çalışması sonunda 1956'da amonyaklı "molekül salıngaç"ını yaptı ve daha sonra bu aygıtı meslektaşı Prohorov ile geliştirdi. Ardından optik alanında gazlı laserleri, kızılötesi alanında yarı iletken laserleri gerçekleştirerek kuvantum salıngaçlarını geliştirme çalışmalarını sürdürdü. Basov ve Prohorov ABD'li Townes ile birlikte 1964 Nobel fizik ödülü'nü paylaştılar.

BASQUİNA a. (isp. *basquina,* basco'dan). İspanyol kadınların giydiği çok süslü geleneksel etek.

BASRA, Irak'ta kent, il merkezi, Şattülarap'ın batı kıyısında, Basra körfezine 120 km uzaklıkta; 616 700 nüf. (1985). Yeri, batıdan doğuya geçişi sağlayan ayrıcalıklı bir noktadadır: kent, Dicle ile Fırat'ın kavuşmasından sonra ve Aşağı Irak'ın bataklık bölgesinin aşağı kesiminde, Akdeniz Levant'ı ile İran arasında doğal bir yol oluşturan bir sağlam toprak eşiğinin yüksekliğinde, Şattülarap'ın hâlâ oldukça dar ve —Basra körfezine doğru genişlemeden önce— aşılmasının kolay olduğu bir yerdedir. Hurmalıkları (Basra büyük bir hurma ticareti merkezidir) ve bahçeleri sulayan birçok kanal Basra'yı Şat-

tülarap'a bağlar; başlangıçta Şattülarap'a 3-4 km uzaklıkta kurulan kent, XIX. yy.'da Süveyş kanalı bütün Mezopotamya'ya denize açılma olanağı verince, giderek ırmağa doğru genişledi; Basra'nın liman semti (kentin eski çekirdeğinden 8 km yukarıdadır) Süveyş kanalının açılmasıyla canlılık kazandı: Basra, Irak'ın hemen hemen bütün dış ticaretini gerçekleştiren (daha aşağı kesimdeki Fao'dan dışsatımı yapılan petrol dışında) limanıdır. —*Basra ili*, 18 022 km²; 897 000 nüf. Çok az bölümü il merkezinde (ayrıca kimya ve kâğıt gibi başka sanayiler de içerir) arıtılan petrol yatağı (Rumeyle ve Zübeyr'e doğru). —Tar. Bugünkü kentin yaklaşık 15 km uzağında bulunan Ez-Zübeyr'de, terk edilmiş bir ordugâhın yerine halife Ömer'in buyruğuyla kurulan eski Basra'ya (637-638) bu ad toprağının doğasından (el-Basra: yumuşak, kefeki taşı) ötürü verildi. Hindistan'dan Uzakdoğu'ya ve Afrika'dan Akdeniz'e kadar uzanan önemli deniz ticaret yolları üzerinde bulunan kent, kısa sürede gelişerek İskenderiye limanını gölgeledi. Abbasiler döneminde (750-1258), özellikle Harunureşit'in halifeliği sırasında Ortadoğu'nun en büyük kültür ve ticaret merkezlerinden biri olarak parlaklığının doruğuna erişti. Abbasiler'in zayıf düşmesi üzerine moğol saldırısına uğrayıp (XIII. yy.) tümüyle yıkıldıysa da yine Moğollar'ın egemenliği altında bugünkü yerinde yeniden kuruldu. 1508'de Şah İsmail Safevi'nin yönetimine geçen kent 1538'de Osmanlı devletine bağlandı. XVII. yy'da avrupalı gemicilerin, özellikle ingiliz, portekiz ve hollanda ticaret gemilerinin uğrak yeriydi. Basra körfezinin en büyük ve en işlek limanı durumuna gelen kent, bir ara tekrar İranlılar'ın eline geçtiyse de (1776-1779) Osmanlılar tarafından geri alındı. Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler tarafından işgal edilerek askeri üs ve liman olarak kullanıldı. Savaşın bitiminde bir süre ingiliz koruması altında kalan kent (1920-1932) daha sonra bağımsızlığını kazanan Irak devletinin yönetim birimlerinden biri oldu.

BASRA EYALETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim birimi. 1538'de Osmanlı topraklarına katılan eyalet, önceleri mülkiyet temeline dayalı özerk bir yönetimdi. Bağdat eyaleti ile birlikte tek valinin yönetimine verildi, zaman zaman sancak olarak ya da mütesellim eliyle Bağdat'a bağlandı. 1546-1667 arasında *salyane* sistemiyle yönetilen bir eyalet durumuna getirildi ve daha sonra da öteki Osmanlı eyaletleri gibi yönetildi. XVII. yy.'da Basra'ya bağlı otuzu aşkın sancak vardı. Eyaletin gelir ve vergilerini vali toplardı. Basra eyaletinin sancak beyleri, seferde Bağdat beylerbeyinin komutası altına girerlerdi. Eyaletin Bağdat'a bağlı olarak mütesellimle yönetildiği dönemde, Bağdat valisince atanan bir de defterdarı vardı. Divanda yerlilerden "acal" diye anılan saygın bir kişi bulunurdu. Mütesellim, yapacağı her işi acal'a danışmak zorundaydı. 1862'de Bağdat vilayetinin bir sancağı konumuna getirilen Basra, 1884'te ayrı bir vilayet oldu.

Basra ibriği, Tiflis müzesi'nde (Gürcistan) bulunan, erken islam döneminden tunç ibrik. Yazıtına göre 689'da, Basra kentinde yapılmıştır. Armut biçimi gövdesi dikey yivlidir; kulpu üzerinde palmet yaprağı biçiminde bezemesi vardır. Erken islam dönemi maden sanatında, yapıldığı kente ilişkin yazıtı bulunan birkaç yapıttan biri olması açısından önemlidir.

Basra kaptanpaşalığı, Osmanlı devletinin Basra'daki deniz kuvvetleri komutanlığı. Dicle, Fırat ırmaklarını korumak ve Basra körfezini savunmak amacıyla, XVI. yy.'da kurulan komutanlık, XIX. yy. başlarına kadar bu görevini sürdürdü. Kaptanpaşalar, İstanbul'dan atanır, 50-60 teknelik donanmanın gemi gereksinimi Birecik tersanesinden karşılanır, bütçesi de Basra ve Bağdat eyaletlerinden alınan ödeneklerden sağlanırdı. Kölemen beylerinin egemenliği döneminde, Basra mütesellimler tarafından yönetilmeye başlanınca, Bağdat valileri Basra kaptanpaşalığının gelirine el koydular.

BASRA körfezi, Hint okyanusu'nun K.-B.'sında az derin (30 m) deniz; Arap plakasının Asya plakası (İran sıradağları) altına girdiği alanda, kalın döküntü dizilerinin yığılmasıyla dipler ve adalarla dolu Hürmüz boğazı aracılığıyla Umman körfezine bağlanır. Yağışların azlığı (G. kıyısında 100 mm, K. kıyısında 200 mm) nedeniyle tuzlu suların toplandığı bir havzadır: tuzluluk oranı ‰ 39-40'tır; bu oran G. kesimindeki deltanın önlerinde binde 35'in altına düşer. Sıcaklık rejimi çok çelişkilidir: kışın 15-20 °C, yazın 30-32 °C. Mercan kayalıklarıyla çevrili kıyılarda balıkçı toplulukları yaşar. İktisadi etkinliğin temeli, petrol çıkarmaya ve bunu pazarlamaya dayanır. Basra körfezi 1991 Körfez savaşı sonucu büyük çapta kirlenmeye maruz kaldı. (→ KÖRFEZ SAVAŞI.)

BASRİ, soyadı **Dirimlili,** türk futbolcu (Silistre 1930). 1952'de Fenerbahçe'ye geçtikten sonra, 1965'te futbolu bırakıncaya kadar, sürekli bu takımın sağ bek mevkiinde oynadı. 28 kez milli oldu. Futbolu bıraktıktan sonra çeşitli kulüplerde çalıştırıcılık yaptı.

BASRİ BABA, türk halk şairi (Üsküdar 1874 - ? ?). Lise düzeyinde öğrenim gördü. Uzun süre Kapalıçarşı'da yağcılık yaptı. Birçok tarikata girip çıktı. Hüsnü Baba ile tanıştıktan sonra bektaşi oldu. Nefeslerinde öteki bektaşi şairlerinde bulunmayan birçok değişik görüşlerle birlikte melamet* anlayışı da yer alır.

BASRİYYUN a. (ar. *Basri*'nin [Basralı] çoğl. *Basriyyun*), arapça dilbilgisinde, kuralları saptamada Kûfelilerden (Kûfiyyûn) ayrı görüşte olan basralı dil bilginleri. (Basralılar, bütün çalışmalarında dili, akla ve mantığa sıkı sıkıya bağlarken, kûfeli bilginler daha gerçekçi ve pratik bir yöntem izleyerek kullanışa önem verirler. Daha sonraları, Bağdat'ta gelişen bir akımla, Kûfelilerin görüşü üstünlük kazanarak benimsenmiştir.) Basriyyun okulunun en önemli bilginlerinden olan Halil İbni Ahmet, arapçanın en büyük sözlüğünü *(Kitabül-Ayn)* hazırlamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda yazılan bilimsel ve teknik yapıtlardaki terimlerin hepsi, Halil'in bu yapıtına dayanır. Bu sözlük, arap biliminde yunan etkisini gösterir. Bu etki Halil'in özellikle bilim sınıflandırmasında kendini gösterir. Halil'in, ayrıca, aruz veznini ilk bulan kişi olduğu da söylenir.

BASS (George Fletcher), ABD'li sualtı arkeologu (Columbia 1932). Pennsylvania Üniversitesi klasik arkeoloji bölümü'nü bitirdi. Çalışmalarını Doğu Akdeniz tunç çağ ve Mykenai sanatı üzerine yoğunlaştırdı; ancak Anadolu kıyılarında yaptığı sualtı çalışmalarıyla tanındı. Pennsylvania Üniversitesi müzesi adına, kaptan Cousteau ile birlikte Güney Anadolu'da, Finike açıklarında Gelidonya batığında yaptığı çalışmalarda (1961), bir filistin ticaret gemisinin buluntularını ortaya çıkardı (dünyada o güne değin bilinen en eski gemi). Bodrum açıklarında Yassıada'daki bizans batığında çalıştı (1961-1966); amforalar, kandiller, çıpalar, altın ve bakır paralar çıkardı. Bu çalışma sırasında sualtı çizimi, fotoğraf çekme ve plan çıkarma gerçekleştirdi. Aynı yerin birkaç metre uzağında gene amfora yüklü batık bir roma ticaret gemisinde kazılar yaptı (1967-1974); iki kişilik bir denizaltıya yerleştirilen stereo fotoğraf makinesiyle fotogrametri yöntemiyle plan çıkardı. Sualtı kazılarına ilişkin yapıtları: *Archaeology under water* (Su altında arkeoloji) [1966]; *Archaeology beneath the sea* (Deniz altında arkeoloji) [1975]; *Yassı Ada — A Seventh Century Byzantine Shipwreck.* (Yassı Ada — 7. Yüzyıl Bizans Batığı). [1982].

BASSA (Ferrer), katalan ressam (yaşamı konusundaki bilgiler 1324'ten sonra belgelere dayanır). XIV. yy.'da ülkesindeki gotik resme italyan üslubunu onun getirdiği söylenir. Kesinlikle bilinen tek yapıtı, Barcelona'daki Pedralbes Clarissa manastırı'nın yanındaki küçük San-Miguel capellası için 1346'da yaptığı duvar süsleridir.

BASSAC, Mekong deltasının (Vietnam) güney koluna verilen ad.

BASSAİ, Arkadhia platolarında bir yerin adı, 1 151 m yükseltide, Phigalia yakınında. İktinos'un (İ.Ö. V. yy.'ın sonu) yaptığı Apollon Epikurios tapınağı'nın

Georg Gerster-Rapho

Basra'nın havadan görünümü

S. Held

Bassai
İktinos tarafından yapılan Apollon Epikurios tapınağı
İ.Ö. V. yy. sonu

kalıntıları. Dışı Dor düzeninde ve yerel kireçtaşından olan tapınağın içi İon tipi sütunlarla süslüdür. Frizi (Amazonlar ile Yunanlılar'ın çarpışmaları) British Museum' dadır.

Bassan sümsüğü → SÜMSÜKKUŞU.

BASSANİ (Giovanni Battista), italyan besteci (Padova 1657'ye doğr. - Bergamo 1716). Bir süre Mirandola sarayı'nda yaşadı, sonra Bologna akademisi'ne başkan seçildi (1683). Ferrara'da, daha sonra da, Maggiore'deki Santa Maria'da capella yöneticiliği yaptı. Pek çok tiyatro yapıtı besteledi; ama daha çok, bir ya da üç ses için yazdığı kantatlarla ve iki keman ve bas için on iki sonatla (op. 5) ün kazandı. Biçimsel zariflik ve yazım açıklığıyla ayırt edilen yapıtları keman tekniğine ve sonat biçiminin birliğine büyük bir canlılık getirdi.

BASSANİ (Giorgio), italyan yazar (Bologna 1916). Şair, denemeci ve özellikle romancı. Konularını çoğunlukla, Ferrara yahudi burjuvazisi çevrelerinden seçtiği anlatılarında, toplumsal, duygusal ya da cinsel uyumsuzluk olaylarını inceler (*Cinquestorie ferraresi*, 1956; *Gli Occhiali d'oro*, 1958; *Il giardino dei Finzi-Contini*, 1962; *L'Airone*, 1968).

■ **BASSANO** (Jacopo DA PONTE, **Jacopo** —denir), italyan ressam (Bassano 1515'e doğr. - *ay. y.* 1592). Önceleri, babası Francesco ile çalıştı; bir süre Pordenone ve Paris Bordóne'nin; daha sonra romalı ve flaman manierismocularının ve ardından, Venedik'te Tiziano ve il Tintoretto'nun etkisinde kaldı. Büyük yapıtı *Çarmıha geriliş* (1562, Treviso müzesi), sanatçının manierismoculuktan kurtulduğunun kanıtıydı. Bundan sonra dinsel ve dindışı sahnelere natüralist türde pastoral unsurların tümünü katan yeni bir formül ortaya koydu: *Çobanların tapınması* (1568, Bassano müzesi), *Azize Lucilla'nın vaftizi* (aynı müzede). —Dört oğlu ve öğrencisinden *genç* FRANCESCO (Bassano 1549 - Venedik 1592) ve LEANDRO (Bassano 1557 - Venedik 1622) en başarılı olanlarıdır. Renk kullanmada ustalaşan bu iki sanatçı, Dukalar sarayı adına çalıştılar. Francesco genellikle Kutsal Kitap' tan sahneler ve pastoral tablolar yaptı; Leandro ise portre alanında dikkat çekti. Jacopo'nun diğer iki oğlu, GIOVAN BATTİSTA (Bassano 1553 - *ay. y.* 1613) ve GEROLAMO (Bassano 1566 - Venedik 1621), babalarının ve öteki kardeşlerinin taklitçisiydiler.

Jacopo Bassano
Çarmıha geriliş (1562)
Treviso müzesi

Scala

BASSANO dükü → MARET (Hugues Bernard).

BASSANO DEL GRAPPA, İtalya'da kent, Venezia'da, Vicenza'nın K.-K.-D.' sunda, Brenta ırmağı kıyısında; 35 100 nüf. Belediye müzesi (J. Bassano'nun ve onun okulundan yetişme ressamların resimleri; Canova'nın desenleri). XIII. yy.'dan kalma kilise. Dokuma sanayisi.— Napoléon, 8 eylül 1796'da Avusturyalılar'ı burada yendi ve 1809'da Bassano' yu bir düklüğe dönüştürerek bakanı Maret'ye verdi.

BASSAR, esk. **Bassari,** Togo'da kent, Sokode'nin K.-B.'sında; 16 000 nüf. Ticaret merkezi.

BASSAS DA İNDİA, Hint okyanusu'nda Fransa'ya bağlı adacık, Mozambik boğazında, Madagaskar'ın B.'sında.

Basso, Van ve Ağrı çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Figürleri kavuşan sevgilileri simgeler. Davul zurna eşliğinde, kadın erkek birlikte oynanır.

BASSEİN, Birmanya'da kent, İravadi ilinin merkezi, Rangoon'un B.'sında; 356 000 nüf. (1990). Havalimanı.

Bassen-Kornzweig sendromu, AİLEVİ AKANTOSİTOZ*'un eşanlamlısı.

BASSETERRE, İngiliz Küçük Antiller'i'nden (Rüzgâraltı adaları) Saint Christopher adasının yönetim merkezi; 15 700 nüf. Ticaret merkezi.

BASSE-TERRE, Guadeloupe'un yönetim merkezi, Basse-Terre'in G.-B. kıyısında, Soufrière'in eteğinde; 15 778 nüf. Yönetim ve ticaret merkezi. Muz dışsatım limanı.

BASSE-TERRE ya da **GUADELOUPE,** Guadeloupe'un (Fransız Antilleri) denizaşırı yönetim bölgesinin batı bölümünü oluşturan ada; yönetim merkezi *Basse-Terre.* Adına karşın ("basse terre" alçak arazi anlamına gelir) çok engebeli bir arazidir; en yüksek noktası Soufrière yanardağında 1 467 m'dir.

BASSETTİ (Marcantonio), italyan ressam (Verona 1588 - *ay. y.* 1630). Tiziano ve Tintoretto'yu, ayrıca Roma'da (1615 ve 1620 arası) Caravaggio'nun sanatını inceleyerek kendini yetiştirdi. XVII. yy.'ın başında, Alessandro Turchi ve Pasquale Ottino ile birlikte Verona'nın en iyi ressamları arasına girdi.

BASSİ (Luigi), italyan şarkıcı (Pesaro 1766 - Dresden 1825). Tizleri de çok parlak olmakla birlikte aslında bir bas olan Bassi, ilk kez on üç yaşında soprano olarak Prag'da sahneye çıktı; Mozart, Don Giovanni rolünü onun için yazdı. Bassi, Beethoven'ın da hayranlığını kazandı ve Dresden İtalyan operası'nın yöneticisi oldu.

BASSİA a. Endonezya'da ve Hint takımadalarında yetişen tüysüz sert yapraklı, kırmızımsı ya da sarı renkte sarkık çiçekli, sütlü ağaç. (Sapoteceae familyası.) —ANSİKL. Bassialar, Doğu'da ve özellikle Hindistan'da ekonomik açıdan çok önemlidir. Meyveleri hayvan yemi olarak önemli olduğu gibi, kuru üzüm gibi damıtılır ve mayalandırılarak şarap yapımında da kullanılır. Etli ve tatlı olduğu için yenen çiçeklerinden de, damıtma yoluyla alkol elde edilir. Meyveleri kaynatılarak yenir, kabuğundan çıkan sütlü özsu romatizmaya karşı kullanılır. Ayrıca bazı türlerinin tohumlarından yenilebilen ve lambalarda yakılan bir yağ çıkarılır. *Bassia* cinsinden ağaçların odunu da, tıpkı tik ağacının odunu gibi sert ve çok dayanıklıdır. *Bassia butyracea* Nepal'de yetişir; odunu çok hafiftir, tohumlarından Galam yağı, ya da Ghee yahut Ghi yağı denen bir çeşit tereyağı çıkarılır. Hindistan'ın güneyinde yetişen *B. longifolia*'dan illipe yağı, iç kısımlarında yetişen *B. latifolia*'dan Mowhr yağı elde edilir. Çeşitli bassia türlerinden elde edilen bu yağlı maddeler, genellikle sofra yağlarına ve çikolataya katılarak kullanılır. Saponin bakımından zengin olan küspesi, böcek öldürücü özelliktedir ve balıklar için zehirlidir. *B. pasquieri* türünden bir başka çeşit Tonkin illipe yağı elde edilir. *B. molleyana* Borneo'da yetişir. Yaklaşık olarak otuz beş bassia türü vardır. Bazı bassia türlerinin odunundan, tuzlu suya ve iskele kurtlarına dayanıklı temel kazıkları ve demiryolu traversleri elde edilir.

BAST a. (ar. *bast*). *Esk.* (Etmek, eylemek, olmak yardımcı fiilleriyle kullanılır.) **1.** Yayma, açma, serme. **—2.** Uzun uzadıya anlatma. **—3.** Sevindirme. **—4.** Utangaçlığı bırakma, rahat olma. **—5.** *Bast-ı bisat,* yaygı serme, dua etmek için seccade serme: *"Ne hacet hazrete bast-ı bisata inbisat etmek / Kulun keyfiyyet-i hali çü malûm ola mevlaya"* (Ahmet Dai, XV. yy.). || *Bast-ı cevab,* karşılık verme. || *Bast-ı dava,* dava açma. || *Bast-ı makal,* söz açma. || *Bast-ı mukaddemat,* asıl konuya girmeden önce bir giriş yapma. || *Bast-ı yed,* el uzatma, baskı kurmaya çalışma, işe el koyma. || *Bast ü beyan,* açıklama, ayrıntılarıyla anlatma: *"... temenniyat-ı hâlisenin bast ü beyan edildiğini..."* (M. Kemal Atatürk).

—Tasav. Reca (ümit) derecesine yükselen sâlikte oluşan ferahlama durumu. (Bu durum, genellikle kabz* [sıkıntı] durumundan sonra ortaya çıkar. İki terim, çoğunlukla *kabz ve bast* biçiminde, birlikte kullanılır. İnanca göre, insanın gerçekten Allah'tan korkması [havf] ve onun rahmetini ümit etmesi (reca), nefsi tezkiye etmek (arıtmak) ile sağlanabileceğinden, daha ileri bir derece olan kabz ve bast'a da uzun bir mücahade [nefse karşı savaş] ile ulaşılır. Sâlikin duyduğu ferahlamanın derecesine göre bast yoğun ya da hafif olur. İleri derecedeki bast durumunda, sufi kendinden geçebilir. Ancak, büyük mutasavvıflar, böyle durumlar yaşayabilen sufilerin, bundan dolayı gurura kapılarak makamdan düşebileceklerine dikkati çekmişlerdir.)

BASTA ünl. Denizc. Dur komutu, aganta*.

BÅSTAD, İsveç'te sayfiye merkezi, Kattegat körfezinin oluşturduğu koylardan biri kıyısında, Hälsingborg'un K.'inde; 2 200 nüf.

Bastam kalesi, K.-B. İran'da urartu kalesi. Tahran alman arkeoloji enstitüsü adına W. Kleiss yönetiminde başlatılan kazılarda (1968), kulelerle güçlendirilmiş ki anıtsal kapısı bulunan kale, surlar, tapınak, büyük küplerin bulunduğu depo ortaya çıkarıldı. Kalenin K. ve K.-B.'sında aşağı kentle ilgili yapı kalıntıları vardır. Küçük buluntular arasında mühürler, seramikten hayvan başı biçiminde kaplar ve çivi yazılı tabletler önemlidir. Bu tabletlerden birinde kalenin Rusa II tarafından kurulduğu bildirilmektedir (İ.Ö. VII. yy.). Burası İ.Ö. VI. yy. sonlarında Medler'in eline geçti. Aşağı kentteki büyük yapılar Ortaçağ boyunca, IX.-XV. yy.'lar arasında mezarlık olarak kullanıldı.

BÂSTÂN a. (fars. *bastan*). *Esk.* **1.** Geçmiş, mazi. **—2.** Tarih. **—3.** Dünya: *Bâstân-ı bi-beka* (gelip geçici dünya). **—4.** *Bâstân-şinas,* geçmişi iyi bilen, tarihçi.

BÂSTÂNİ sıf. (fars. *bāstan* ve *-î*'den *bāstānî*). *Esk.* Geçmişle ilgili, tarihsel.

BASTARDELLA (Lucrezia AGUJARİ, **la** —denir), italyan şarkıcı (Ferrara 1743 - Parma 1783). Sanat yaşamına 1764'te Floransa'da başladı ve 1768'de, Haydn'

ın *Orfeo*'sunda, büyük ustalık isteyen Eurydice rolüne çıktı. Mozart'ın da belirttiği gibi, Bastardella'nın sesi altıncı *do*'ya değin üç oktavı kapsayan az görülür bir genişlikteydi.

BASTARNAE. Esk. coğ. İ.Ö. III. yy.'da yukarı Vistül ile aşağı Tuna arasına yayılan germen halkı. Makedonyalı Philippos V bu halkı Romalılar'a karşı kullandı.

BASTENAKEN, Bastogne'un flamanca adı.

BASTET, mısırlı tanrıça; kedi, ya da kedi başlı bir kadın biçiminde betimleniyordu. Tapınıldığı başlıca yer Bubastis kentiydi. Sevimli bir tanrıça olan Bastet bazen neşeyle birleştiriliyor (bir sistron olabiliyordu), bazen de aslan biçimindeki savaş tanrıçası Sekhmet'in dingin "görünümü" olarak düşünülüyordu. Bastet XXII. sülale döneminde seçkin bir rol oynadı. (Bu sülaleden gelen firavunlar Bubastis kökenliydi.)

BASTI a. (*bastırmak*'tan). Kıyma ya da kuşbaşı etle pişirilen bazı sebze yemeklerine, tencereye yerleştirme biçimi nedeniyle verilen ad. *Patlıcan bastısı, kabak bastısı* vb. (En alta et, üste sebze, tekrar et ve sebze düzeniyle tencereye dizilen malzeme, su ilave edilerek pişirilir.)

BASTIBACAK sıf. ve a. **1.** Kısa, çarpık bacaklı kimse için kullanılır: *Topaflacık, bastıbacak bir adam.* **—2.** Küçük, yaramaz çocuk için kullanılır; yumurcak: *Bizim bastıbacak her gün bir şeyler kırıyor. Ne bastıbacaktır o!*

BASTIK a. Üzüm şırasıyla yapılan bir tür pestil. (Üzüm suyu kaynatılarak yapılan şıra, bezler üzerine serilerek kurutulur. Bezden kurtarılıp nişastalanır, içine ceviz, fındık vb. konarak ya da sade olarak yenir.)

BASTIRICI a. ve sıf. Nörobiyol. Bir nöronun ya da bir nöron sisteminin, hatta tüm beynin etkinliğini azaltan fiziksel ya da kimyasal etken.
—Cev. hazl. Yüzdürme yoluyla katıları ayırmada kullanılan ve bazı cisimlerin suyla ıslanma elverişliliğini büyük ölçüde artıran etken. (Bastırıcı, kimi tanelere toplayıcının etki etmesini ayıklama yoluyla engeller.)
—Telekom. *Yankı bastırıcı,* bir telefon devresinin uçlarına yerleştirilmiş, ses kumandalı düzenek. (Uygun anlarda, iletim yolundaki zayıflatıcıları devreye sokarak, bir uçtaki yansımadan kaynaklanan ve öteki uçta algılanan yankıları zayıflatmaya yarar. Yankı bastırıcılar, uydularla kurulan bağlantılarda çok büyük önem taşır; çünkü gidiş ve dönüş yayılma zamanı, yani yankı gecikmesi yarım saniye sürer.)
—ANSİKL. İki çeşit bastırıcı vardır:
1. Kimyasal bastırıcılar: potasyum, korteksin yüzeyine yerleşince tüm beyin korteksini saran bir bastırma yaratır; alkol çok yüksek dozda alınırsa, komaya neden olur; morfinikler, barbitürikler, uçucu anestezikler, yatıştırıcı ilaçlar, bazı antihistaminik ilaçlar gibi çeşitli farmakolojik etkenler de bu gruba girer.
2. Beyin anoksisi, karbondioksit aşırılığı ve metabolik asidoz gibi metabolizmayla ilgili bastırıcılar.

Bastırıcının bastırma etkisi toptan olabildiği gibi (anoksi) uyanıklığı harekete geçiren retiküler (ağsı) sistemleri etkileyenlerinki gibi odaksal da olabilir (barbitürikler). Ayrıca özel bir sistemde etki gösteren bastırıcı etkenler de vardır. Örneğin asetilkolinin aracılık ettiği sinirsel işlevler, kaslarda sinir iletimini durduran kürarlayıcı maddelerle ya da içorganlarda parasempatik sinir kumandasını durduran atropin türevleriyle bastırılır. Bastırma gerek sinaps üzerinde, gerek sinapsın yukarısında gerçekleşir (*sinapsöncesi bastırma*). Bazı sinirsel yapıların etkinliği de, aynı şekilde, normal olarak bunların çalışmasını kolaylaştıran uzaktaki bazı yapıların çalışmasını devre dışı bırakmakla bastırılabilir: bu tip bastırmaya antifasilitasyon* denir.

BASTIRILMIŞ a. Psikan. Bilinçdışında bastırıma uğrayan ruhsal tasarım, bellek izi ya da anı. (Bu deyim "bilinçdışı" süreci ile hemen hemen eşanlamlıdır. Ama daha çok onun dinamik yönünün önemini belirtir.)

BASTIRIM a. Psikan. Öznenin hazzını sürdürmesiyle bağdaşmayan bir tasarımın, direnç güçleriyle bilinçdışına atılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. İki türlü bastırım vardır: 1. *İkincil bastırım,* bir ... sansür ve direnç güçleri etkisinde, öznenin yaşamı boyunca düzenli olarak ortaya çıkar, ama bir birincil bastırılmış ruhsal temsilciler çekirdeği tarafından da bilinçdışına çekilir. 2. *Birincil bastırım* (ya da temel bastırım, ilk bastırım), bastırımın oluşturucu çekirdeğidir ve bilincin üstlenmeyi reddettiği dürtünün bir temsilcisi çevresinde örgütlenen bilinçdışı ile bilinç arasındaki ilk ayrılmayı dile getirir.

BASTIRMA a. Bastırmak eylemi.
—Denizc. Rüzgârın ve yağmurun aniden hızlanması. —Çıma kollarını birbirinin arasına gömerek iki halatı ekleme.
—Esk. sil. Yeni yapılan topların deneme atışları için kullanılan deyim.
—Halıc. Geleneksel halıcılıkta, dm²'deki ilme sıklığının sağlanması amacıyla yapılan yerleştirme işlemi. (Bir sıradaki düğümler bağlandıktan sonra, ağızlığın arasına kalınca bir pamuk ipliği geçirilir ve üzerine düzenli aralıklarla kirkit vurularak düğümlerin yerleşmesi sağlanır. Daha sonra iplik geri alınır. Bu işlem her sıradan sonra yinelenir.)|| *Bastırma ipliği,* bastırma işlemi sırasında kullanılan kalın pamuk ipliği.
—Mutf. → PASTIRMA.
—Spor. Karşılaşmada, oyun hızının artırılarak rakibi sürekli savunma yapma zorunda bırakan ve şiddeti düzenli olarak artan hücum. —Güreş, judo gibi spor dallarında, rakibi kurtulamayacağı biçimde altta tutma olanağı veren hareket ya da oyun.
—Sütç. Yumuşak süt ürünleri yapılırken, süzme sırasında kalıplanacak pıhtının düzenli çökmesini sağlamak amacıyla üzerine ağırca bir plaka konması işlemi.
—Terz. İki kumaşı yan yana (basit bastırma) ya da bir kumaşı başka bir kumaşın üstüne düzlemesine (eğik bastırma) ya da astar dikişlerini esas dikişler (tutturma bastırması) ya da bir pliyi (kayık bastırma) tutturmaya yarayan uzun ilmikler dizisi.

BASTIRMAK g. f. **1.** *(Bir şeye, bir şeyin üzerine) bastırmak,* ona bütün gücüyle ya da kuvvetle basmak (nesneyle ya da nesne almadan): *Ellerini göğsüne bastırmak. Bastırarak yazma (kalemi)!* **—2.** *İsyanı, ayaklanmayı, olayları bastırmak,* onun büyümesini, yayılmasını engellemek, önlemek: *Polis olayları kanlı biçimde bastırdı.* **—3.** *Bir şeyde, bir işte bir kimseyi bastırmak,* bir alanda ona üstünlük sağlamak, bir işi ondan daha iyi yapmak: *İyilikseverlikte hepimizi bastırır.* **—4.** *Bir şeyi bastırmak,* etkisini, şiddetini, ondan daha güçlü biçimde duyurmak: *Trafiğin uğultusu seslerimizi bastırıyor, birbirimizi duyamıyorduk. Bu acı diğer bütün acıları bastırdı.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) bastırmak,* onun ortaya çıkmasını, gelişmesini engellemek: *Korkularını bastırmak. Açlığını bastırmak.* **—6.** *Bir şeyin kenarını bastırmak,* onun genellikle uç kısımlarını (yaka, kol ağzı, etek vb.) kıvırıp dikmek: *Eteği bastırmak. Pantolonun paçalarını bastırmak.* **—7.** *Bir şeyi (bir yere, bir şeye, bir şeyin içine) bastırmak,* oraya sıkıştırarak yerleştirmek; basmak: *Çamaşırları akşamdan suya bastırınız.* **—8.** Beklenmezlik, şiddet, aşırılık anlamı katarak yardımcı fiil gibi kullanılır (basmak'ın güçlendirilmişi): *Yanıtı bastırmak. Dayağı bastırmak. İstifayı bastırmak.* **—9.** *Arg. Parayı bastırmak,* vermek, ödemek: *Bastır bakalım paraları.*
—Cev. hazl. Uygun bir etkenle bir cevherin yüzebilirliğini azaltmak ya da yok etmek.
—Denizc. Deniz ve rüzgâr için beklenmeyen bir anda patlamak.
—Ev. ekon. → ISLATMAK.
—Mutf. Yemeği pişirilebilecek hale getirmek, hazırlayıp ateşe koymak. —Patlıcan, kabak gibi sebzeleri etle ya da kıymayla tencereye döşeyip pişirmek.
—Pastac. Hamur maşası yardımıyla, iki pasta hamurunu birleştirmek ya da bir turtanın kenarını çizgilerle süslemek.
—Psikan. Bastırıma uğratmak.

◆ gçz. f. **1.** Bir hava olayı sözkonusuysa, beklenmedik bir anda etkili olmak: *Sağnak bastırınca sokağa çıkmaktan vazgeçtik. Sıcaklar bastırdı.* **—2.** Bir grup insan sözkonusuysa, bir yere beklenilmeyen bir anda topluca gelmek: *Akşam misafir bastırınca sinemaya gidemedik.* **—3.** Bir yarışmada, bir karşılaşmada rakibe yüklenmek: *Takımımız maçın sonlarında var gücüyle bastırdı.*

BASTIRMAK → BASMAK.

BASTİA, Korsika'da kent, Tirren denizi kıyısında, Korsika burnuyla sona eren yarımadada; 45 087 nüf. Adanın başlıca kenti olan Bastia, eski liman ile yakınındaki ceneviz özelliklerini koruyan eski semtler çevresinde gelişmiştir. Orman ve tarım ürünlerinin işlenmesine dayanan başlıca sanayi tesisleri, yakın dönemde adanın doğusundaki ovanın değerlendirilmesinden sonra gelişmeye başlamıştır. Turizm merkezi. Kent, demiryoluyla Ajaccio ve Calvi'ye, deniz yoluyla Marsilya, Nice, Cenova, Livorno ve Porto Torres'e bağlanır.

Kentin adı, XIV. yy. sonunda Cenevizliler'in kurdukları hisardan *(bastia)* gelir. 1563'ten başlayarak adayı doğrudan yöneten Cenova Cumhuriyeti'nin ayrıcalıklar tanıdığı Bastia, 1764'te Fransa'ya geçti. Fransız devrimi sırasında kentte, 1794-1796 arasında İngilizler'in desteklediği bağımsız bir hükümet kuruldu.

BASTİAN (Adolf), alman antropolog ve hekim (Bremen 1826 - Port of Spain 1905). Gemi cerrahı olarak dünyayı dolaştı. Wirchow ile 1869'da Berlin Antropoloji enstitüsü'nü kurdu ve bu enstitünün çıkardığı Zeitschrift für Ethnologie dergisi-

eski limandan ve Bastia eski kentinden bir görünüm

Lambert-Rapho

L.L.-J. Candelier

Bastie d'Urfé şatosu'nun rokay üslubunda yapılmış giriş odasından ayrıntı XVI. yy.'ın ilk yarısı

nin iki yayımcısından biri oldu. Ayrıca Berlin etnografya müzesi'nin kurulmasından da sorumludur (1866). Yayılmacılık fikirlerinin habercisi olarak tanınır. Başlıca yapıtları: *Der Mensch in der Geschichte* (Tarih'te insan) [1860]; *Die Völker des Östlichen Asien* (Doğu Asya halkları) [1869]; *Kulturländer des Alten Amerika* (Eski Amerika'nın kültürel bölgeleri) [1878-79].

BASTİANİA a. Her yerde görülebilen çok küçük toprak nematodlarını içeren cins.

BASTİAT (Frédéric), fransız siyaset adamı ve iktisatçı (Bayonne 1801 - Roma 1850). Önceleri tüccar ve çiftçiydi, daha sonra sulh yargıcı oldu. 1832'de il genel meclisi üyeliğine, 1848'de Kurucu milli meclis'e, ardından da Yasama meclisi'ne seçildi. Sosyalizmin ve korumacılığın ateşli bir düşmanı olarak, iktisat yasalarının varlığına inanıyordu; ona göre, yasalar, liberallerin çoğunun sandığı gibi doğa'dan değil, Tanrı'dan gelir. *Harmonies économiques* (Ekonomik uyumlar) adlı eserinde "Herkes kendi başının çaresine bakarsa, Tanrı da herkesi düşünür" diye yazar. Bastiat, iktisadi olayların öncesel uyumuna inandığı için Malthus ve Ricardo'nun "kötümser" diye nitelenen klasik ingiliz liberal okulu karşısında "iyimser" olarak nitelendirilmiştir.

BASTİDAS (Rodrigo DE), ispanyol kâşif (Sevilla 1460 - Santiago de Cuba 1527). 1500-1502 arasında Venezuela, Kolombiya kıyılarını baştan başa gezdi ve Magdalena ve Panamá ağzını keşfetti. 1525'te, bugünkü Kolombiya'nın ilk kenti olan Santa Marta'yı kurdu.

■ **Bastie d'Urfé şatosu,** Loire dép.'ında, Montbrison'un 15 km K.'inde şato. XVI. yy.'ın ilk yarısında Claude d'Urfé tarafından yeniden inşa edildi. İtalyan zevkiyle bezenmiş ve capella'ya girişi sağlayan rokay üslubundaki mağarası günümüze değin korunmuş başlıca bölümüdür.

BASTIKA a. (ital. *pastècca*). Denizc. *Ayak bastıka*, AYAK* TORNO'nun eşanlamlısı.

BASTİKA a. Denizc. Bir serene, bir direğe ya da geminin ahşap bir bölümüne açılan delik.

BASTİLLE a. (eski provence dilinde *bastida*'dan fr. sözc.). Paris'te inşa edilmiş ve uzun süre devlet hapishanesi olarak kullanılmış olan kale.

—ANSİKL. Bastille, Charles V'in Paris'in doğusunda kurdurduğu savunma kuşağının belli başlı yapısıydı. İnşasına Etienne Marcel tarafından başlanıp Hugues Aubriot tarafından büyütülen (ilk taş 22 nisan 1370'te konuldu) kale, 1382'de tamamlandı. Büyük bir dikdörtgen (66 m × 30 m) oluşturan ve çevresinde çukurlar bulunan kalenin, her biri 23 m yüksekliğinde dört kulesi bulunuyordu; daha sonra, kulelerin sayısı sekize çıkarıldı. Kale, Saint-Antoine sokağını kestiğinden, sokak Saint-Antoine kapısına ancak onun kuzeyinden dolanarak ulaşıyordu. Kalenin girişi güneydeydi. Henri II zamanında kaleye burçlar ve bir de lojman binası eklendi (1761). Önceleri askeri amaçla kullanılan Bastille (1652'de, Grande Mademoiselle, Condé'nin Paris'e çekilişini emniyete almak için onun toplarından yararlandı), Louis XIII döneminde devlet hapishanesi oldu. 42 mahpus barındırabiliyordu. Bunlar ayrı ayrı yerlere kapatılır ve kendilerine çok iyi davranılırdı (burada yatan mahpuslardan bazıları şunlardı: Bassompierre, Fouquet, Brinvilliers markizi, Lally-Tollendal, Voltaire, Latude, Sade). Tutuklular, onurları kırılmasın diye, buraya kralın mühürlü mektubuyla gönderilirlerdi: bu yüzden, Bastille krallığın keyfi davranışlarının simgesi oldu. 14 temmuz 1789'da ayaklanan halk, burayı ele geçirdi. Bu sırada içeride dördü kalpazan (bunlar tekrar hapsedilmişlerdir), ikisi deli, biri de sefih bir genç soylu olmak üzere toplam yedi tutuklu bulunuyordu. Bastille, 1790'da yerle bir edildi. Taşlarından yontulan maketleri bütün Fransa'nın illerine gönderildi; kalan taşlar da, Paris'te, Concorde köprüsünün yapımında kullanıldı.

■ **Bastille'in ele geçirilmesi,** 14 temmuz 1789'da meydana gelen ve parlamenter devrimden halk devrimine geçişi belirleyen olay. Bastille'in ele geçirilmesine, kraliyet birliklerinin Paris ve Versailles çevresinde toplanması ve özellikle de Necker'in geri gönderilmesi (11 temmuz) yol açtı. Haberin, 12 temmuzda Paris'te duyulması üzerine Borsa kapandı; bu sırada ansızın ortaya çıkan hatipler "yurttaşların bir Saint-Barthélemy katliamı"na uğrayacaklarını duyurdular. Bunun üzerine ayaklanma büyüdü. 13'ünde, hem kraliyet birliklerinden, hem eşkıyadan çekinen halk, mızraklarına sarıldı. Tiers seçicileri, düzeni korumak üzere Hotel de Ville'de sürekli bir komite ve bir burjuva milis gücü örgütlediler. Milis gücünü silahlandırmak amacıyla İnvalides'den 32 000 tüfek alındı (14 sabahı), öbürleri Bastille'in genel müdürü Launay'den istendi; Launay'in emrinde yalnızca 30 paralı isviçre askeri ile 80 malul vardı. İsteği reddetti, ama ön avluları kalabalığa terk etti, sonra da kalabalığın üstüne ateş açtırdı. İlk saldırı, saldıranlara yüz kadar ölüye mal oldu, ama, çekme köprünün kapılarını kırmak amacıyla toplar getirilince Launay teslim oldu ve öldürüldü. Aslında sıradan bir olay olan kalenin ele geçirilmesi karşısında Louis XVI, 15'inde birlikleri geri göndermek, 16'sında Necker'i geri çağırmak ve olup bitenleri onaylamak üzere 17'sinde resmen Paris'e gelmek zorunda kaldı. Bastille'in ele geçirilmesi, öte yandan, taşrada belediyelerin ve köylerin ayaklanmasına yol açtı (Büyük korku); artık devrimin yönlendirilmesinde Paris'e yöneticilik görevi düşüyordu. En sonunda, Devlet hapishanesinin düşmesi, neden sonra, keyfi krallık yönetimine karşı halk ayaklanmasının zaferi olarak kutlandı. Bu nedenle, 14 temmuz, III. Cumhuriyet tarafından 1880'de Fransa'nın ulusal bayramı kabul edildi.

BASTNAEZİT a. (fr. *bastnaésite; Bastnäs*'dan, İsveç'te şehir). Miner. Doğal seryum ve lantan fluorokarbonat.

BASTOGNE, flam. **Bastenaken,** Belçika'da kent, Luxembourg ilinin yönetim merkezi, Ardenne'in orta kesiminde; 12 000 nüf. (1989). Özellikle XII. ve XV. yy.'lardan kalma kilise. Turizm. — *Bastognearrondissement'ı* 35 700 nüf.

—Tar. 1944'te, Ardenne* bölgesindeki alman saldırısı sırasında, Eisenhower, 101. paraşütçü tümenini Bastogne'a indirdi. Tümen, 21-26 aralık arasında alman saldırılarına direnmeyi başardı; 27 aralıkta, Patton'un tankları, Bastogne'u savunan tümenle bağlantıyı kurdu.

BASTON a. (ital. *bastone*). **1.** Yürürken dayanmak için kullanılan sapı genellikle kıvrık değnek. **—2.** İnce ve uzun ekmek tipi. (Eşanl. BAGET.) **—3.** *Baston gibi, baston yutmuş gibi*, dimdik duran, yürüyen kimse, bu kimsenin duruşu, yürüyüşü için kullanılır.

—Denizc. Ana cıvadranın üstünde ileri doğru sürülen çubuk. —Cunda yelkenleri açmak için ana ve gabya serenlerinin cundalarına sürülen seren. ‖ *Baston bırakili*, bastonu gönyesi üstünde tutmak için baston topuğunun çevresinden ve cıvadranın altından dolaştırılan zincir. ‖ *Baston bosası*, bastonu cıvadranın ilerisinde istenilen uzunlukta tutmak için kullanılan zincir. ‖ *Baston gönyesi*, bastonu cıvadraya koşut olarak tutmak için cıvadra ile baston arasına yerleştirilen ve bir yanı cıvadraya öbür yanı bastona oturan ağaç. ‖ *Baston kilidi*, kontra baston ile cunda yelkenlerinin bastonlarını tutmak ve gereğinde dışarı sürülmelerini kolaylaştırmak için ana ve gabya serenleriyle baston üstüne yerleştirilen trusalar. ‖ *Baston marsipeti*, baston ile kontra bastona açılan floklari sarmak ve bu kesimde rahat çalışmak için baston altlarına yerleştirilen marsipet. ‖ *Baston ventosu*, baston ile kontra bastonun yatay konumlarını korumak için cundalarından alınıp sancak ve iskele baş

Larousse

Bastille'in ele geçirilmesi
14 temmuz 1789
dönemin bir gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

omuzluklara bağlanan vento. || *Baston yeke,* filika ve küçük teknelerde dümen yekesinin boyunu uzatmak için yekeye takılan sağlam ağaç ya da demir çubuk. || *Kontra baston,* bastonun üstüne sürülen çubuk.
—Mobc. Düz bir perdenin baş uçlarından birine takılan, plastik ya da metal çubuk. (Perdeyi yana çekmek için kordon yerine kullanılır.)
—Ölçbil. *Ölçü bastonu,* hayvan boyunu ölçmede kullanılan ve üzerinde sürgü bulunan dikey metre.
—Sil. *Kargılı baston, kılıçlı baston,* içine bir kargı ya da bir kılıç yerleştirilmiş oyuk baston. || *Kurşunlu baston,* sapı kurşundan olan ve topuz işlevi gören baston.

BASTON-PUSET a. Birbirinin üzerine katlanabilir, baston biçiminde iki paralel dikmenin arasına kumaş gerilerek yapılan çocuk arabası.

BASUFAN ya da **BASUFYAN,** Kuzey Suriye'de yer, cebel Siman'da. Ortaçağ'da hisara dönüştürülen Aziz Phokas kilisesi'ni, Kalat Siman'daki haç planlı Aziz Simeon Stylites'ini yapan kalfa ve ustalar topluluğu gerçekleştirmiştir (491-492).

BASUKULAR → SUKULAR.

BASUR a. Anus ve rektumda görülen toplardamar varisleri. (Eşanl. HEMOROİT.)
—ANSİKL. Basurların oluşumunda birçok etmen, özellikle kapı toplardamarındaki aşırı basınç (gebelik, siroz, vb.) ve anus büzgenkasının gevşekliği rol oynar. Hareketsiz ve oturarak yaşamak ve kabızlık hazırlayıcı etmenlerdir. Basurlar iç basur ve dış basur diye ikiye ayrılır. Dış basurlar anusun dışında yer alırlar, içtekilerse ancak parmakla ya da anuskopla muayenede fark edilebilirler. Basurlar, dışkının üzerini saran ya da dışkıdan sonra görülen kırmızı kanamalarla belli olur. Her basur, daha tehlikeli bir hastalığı (rektum kanseri gibi) gizleyebilir, bundan ötürü tam bir muayene her zaman şarttır. Basurlar iltihaplanabildikleri gibi önemli kanamalara da neden olabilirler. Basurların içinde kanın pıhtılaşması çoğu zaman acil müdahaleyi gerektirir. Basurların tedavisi öncelikle tıbbidir: sağlık ve perhiz koşullarına uymak, damar büzücü pomatlar, doku sertleştirici iğneler.

BASURLU a. ve sıf. Basuru olan. (Eşanl. HEMOROİTLİ.)

BASUROTU a. Yatık gövdeli, yürek biçiminde değirmi yapraklı, sarı çiçekli, küçük bitki. Kış sonunda çiçek açar; çiçekleri düğünçiçeğininkine benzer, ama taçyaprakları 6-9 tanedir. Köklerinde uzun yumrular vardır. (Bitki serin nemli yerlerde yetişir. Taze kökleri peklik verici ve yara iyileştiricidir. Haricen merhem halinde basur memelerine karşı kullanılır. Basurotuna yağlı çiçek de denir. Bil.a.*Ranunculus ficaria;* düğünçiçeğigiller familyası.[Eşanl. BATAKLIK DÜĞÜNÇİÇEĞİ.]

BASUTOLAND, Güney Afrika'da eski ingiliz protektorası. Zulu savaşlarıyla dağılan Sotholar (ya da Basutolar), 1822'ye doğru, Orange devleti ile Cape eyaletinin kuzeyi ve Natal arasında yer alan dağlık bölgede toplandılar; burada hızla gelişip çoğaldılar. Fransız protestan misyonerlerin gelmesi bağımsızlıklarına zarar getirmedi. 1852'de, Berea'da İngilizler'i yenilgiye uğrattılar ve Orange devletine karşı kendilerini başarıyla savundular. 1868'de, başkanları Moşeş kendi isteğiyle ingiliz yargılama alanına girdi. Doğrudan Cape sömürgesi tarafından yönetilen Basuto, 1875'te toplarını geri vermeyi reddederek ayaklandı. Savaşlar Gun War (ya da "Silahlar savaşı", 1880-1883) adıyla bilinmektedir. 1884'ten itibaren, ülke doğrudan Londra'dan yönetildi. Ülke, özellikle Orange devleti ve Rand altın madenleri için bir el emeği kaynağı oldu. Bununla birlikte başkan yetkisini kullanmayı sürdürdü; öyle ki beyazların toprak satın alması ya da kiralaması yasaklandı. 1940'ta ülkede bir Ulusal meclis kuruldu. 1960'ta Ulusal meclis daha geniş yetkiler elde etti. Basutoland, 4 ekim 1966'da Lesotho adıyla bağımsızlığına kavuştu, ama Commonwealth içinde kalmaya devam etti.

BASUTOLAR → SOTHOLAR.

BASÛBADELMEVT a. (ar. *ba'şü ba'de-l-mevt*). *Esk.* **1.** Kıyamet gününde ölülerin yeniden dirilmesi: "... *böyle bir basübadelmevt faciası oynamaktaki menfaat ve alâkasını...*" (Hüseyin Rahmi). **—2.** Yeniden dirilme, kalkma.
—İsl. Ölümden sonra, çürüyen bedenlere ikinci "sur"un üflenmesinden sonra, Allah tarafından eski biçimlerinin verilmesi; dirilme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam dininin iman ve ibadet ilkelerinin özetlendiği, *Cibril hadisi* diye bilinen ve tüm sahih hadis kitaplarında yer alan bir hadiste, Peygamber Muhammet, "İman, Allah'a... ve öldükten sonra yeniden dirilmeye inanmaktır" der. Yeniden dirilmenin, bedenle birlikte olup olmayacağı konusu, tartışmalı olmakla birlikte, ehli sünnet inancına göre, dirilme, bedenle birlikte olacaktır. Kuran'da, "Kuşkusuz Allah, kabirlerde olanları diriltir" (Hac, XXII/7) denilmiş; "Çürümüş kemiklere kim can verecek!" diyen inkârcılara, "Onları ilk defasında yaratan can verecektir!" cevabı verilmiştir (Yasin, XXII/7).

BAŞ a. **1.** İnsah vücudunun üst ucu ve birçok hayvanın vücudunda, ağzın, beynin ve başlıca duyu organlarının bulunduğu ön bölüm: *Kocaman, yuvarlak bir baş. Başını eğmek, kaldırmak, çevirmek. Kedinin başı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İnsanın kafatası, özellikle de beyni; kafa: *Başı ağrımak. Kan başına çıkmak. Başında ağırlık duymak.* **—3.** Kafatasının saç biten üst kısmı: *Başını yıkamak. Başında bir tek saç olmamak. Başı açık dışarı çıkmak.* **—4.** Bir topluluğu yöneten, belirli yetkilerle donatılmış kimse; bir işi, eylem ya da girişimi örgütleyen, yöneten kimse: *Irgat başı. Başın başı, başın da başı vardır* (atasözü). *İhtilalin başı oydu.* **—5.** Bir kimsenin yaşamı: *Başına ödül kondu. Başını istemek.* **—6.** Bir şeyin başlangıç noktası ya da ön, ilk bölümü: *Hafta başı. Filmin başı sıkıcıydı. Kitabın başından birkaç sayfa eksik.* **—7.** En önemli öğe; temel, esas: *Her şeyin başı para değildir.* **—8.** Yüksek yerlerin doruk noktası; tepe: *Dağ başından duman eksik olmaz* (atasözü). **—9.** Bir nesnenin şişkin kabarık ucu, bir şeyin geri kalan bölümünden daha oylumlu uç bölümü: *Çivinin, topluiğnenin başı. Raptiyenin başı.* **—10.** İki ucu bulunan nesnelerde uçlardan her biri: *Geçidin, köprünün başı.* **—11.** Bir şeyin çevresi ya da ona yakın olan yer: *Masa başında toplanmak. Havuz başı sohbetleri.* **—12.** Kişi ya da öz varlığı: *Başı derde girmek. Bir başına kalmak.* **—13.** *Ad + başına,* bir paylaştırmada pay alacakların her biri için ayrılan nicelik: *Ev başına bir çuval un verdiler. Kişi başına on bin lira düşüyor.* **—14.** Kişiler için yükseklik ölçü birimi olarak alınan bir baş uzunluğu: *Ağabeyi ondan bir baş uzun.* **—15.** Varış çizgisinde, yarış atlarını birbirinden ayıran, yatay uzunluk birimi olarak ele alınan baş uzunluğu: *Yarışı yarım baş önde bitirmek.* **—16.** *Esk.* Yara, çıban. **—17.** *Baş ağrısı,* bir kimseyi uğraştıran, ona sıkıntı veren şey: *Bu arsa işi gerçekten baş ağrısı oldu bize.* || *Baş, başını ağrıtmak,* çok konuşarak bir kimseyi rahatsız etmek, bıktırmak. || *Bir şeyden baş, başını alamamak, bütün zamanını ona ayırdığı için başka bir şey yapmaya vakit bulamamak: Gelip gidenlerden baş alamıyorum ki birazcık okuyup yazayım.* || *Baş aşağı,* başı aşağıya dönük biçimde. || *Baş aşağı gitmek,* bir iş ya da durum sözkonusuysa, sürekli kötüye gitmek. || *Baş bağlamak,* sözkonusu bir kimseyse, birine ya da bir düşünceye bağlanmak; ekinse, başak vermek. || *Baş baş,* kucak çocuklarına ellerini "hoşça kal" anlamında başlarına götürmeleri için söylenen söz. || *Baş başa,* birlikte, yalnız olarak: *Sonra, baş başa konuşuruz bu konuyu. Sorunlarıyla baş başa kalmak. İki kişiyi baş başa bırakmak.* || *Baş başa vermek,* bir konu üzerinde görüş ve düşünce alışverişinde bulunmak amacıyla toplanıp konuşmak; bir işi yapmak için güçlerini birleştirmek: *Baş başa verdik mi bu güçlüğü de yeneriz.* || *Baş belası, başının belası, başının derdi,* bir kimseye sıkıntı veren, sürekli rahatsız eden kimse ya da şey: *Bu baş belasına yüz verme.* || *Baş beyin kalmamak,* gürültüden, laf kalabalığından rahatsız olmak; içinde bulunulan güç bir durumdan kurtulmanın yollarını araya araya düşünemez olmak. || *Baş çanağı,* kafatası. || *Baş çekmek, başı çekmek,* topluca yapılacak bir iş ya da etkinliğin başlatıcısı olmak; halayda başta bulunarak oyunu yönetmek. || *Baş dikmek,* birini bir topluluğun başına başkan ya da yönetici olarak koymak: *Turnalar... birini baş dikerler dahi ana uyup bir elden bir ele giderler* (Acaib ül-Mahlûkat, XV. yy.) (esk.). || *Baş döndürücü,* olağanüstü, aşırı hız ve çabukluk için kullanılır: *Yıllar baş döndürücü bir hızla geçip gitti;* etkileyici, çarpıcı şey, kimse için kullanılır. || *Baş dönmesi,* göz kararıp düşecek gibi olma durumu. || *Baş efendi,* çavuş (halk.). || *Baş eğmek,* direnmeyi bırakıp güçlü olanın buyruğuna girmek. *Üç gün sonra onlar da baş eğmek zorunda kaldılar.* || *Baş elde iken,* sağ iken. || *Bir kimseyle ya da bir şeyle baş etmek, edememek,* o kimseye ya da şeye gücü yetmek, yetmemek. || *(Bir kimse ile) baş gelmek,* bir kimseyi yenmek, alt etmek: *Korkmayın, beşiyle de baş gelir o.* || *Baş göstermek,* belirmek, ortaya çıkmak: *Depremden sonra köyde bulaşıcı hastalıklar baş göstermişti.* || *Bir kımseyi baş göz etmek,* onu evlendirmek (tkz.). || *Baş kaldırmak,* bir yönetime, düzene, buyruğa karşı gelmek; ayaklanmak. || *Baş kıç belli değil, baştan kıça haber yok,* bir topluluk ya da toplantının düzensiz olduğunu, yönetenlerle yönetilenlerin birbirinden ayrılmadığını vurgulamak için söylenir. || *(Bir işe) baş koşmak,* bir işe ön ayak olmak, önderlik etmek. || *Bir yola baş koymak,* bir amacı gerçekleştirmek uğruna ölümü göze almak. || *Baş olmak,* yönetici durumuna gelmek: *Baş olan boş olmaz* (atasözü). || *(Her şeye) baş sallamak,* söylenen her şeyi onaylamak, onayladığını belli etmek; dalkavukluk etmek. || *Bir kimseyi baş tacı etmek,* ona çok değer vermek, saygılı davranmak. || *Baş üstünde tutmak, taşımak,* bir kimseye saygı göstermek, onu ağırlamak. || *Baş tüyü,* başa takılan tüy, sorguç (esk.). || *Baş üstüne,* emir veren kimseye "emredersiniz, buyruklarınızı yaparım" anlamında söylenen yanıt. || *Baş vermek,* sözkonusu çıbansa, olgunlaşmak; tohumsa, filizlenip toprağın üstüne çıkmak; buğday, arpa gibi bitkilerse, başak tutmaya başlamak. || *Baş yapmak,* gelin başı süslemek. || *Baş yastığı,* uyurken baş altına konan yastık. || *Başa baş* → BAŞABAŞ. || *Başa çıkarmak,* bir işi başarıyla bitirmek. || *Bir kimse ile başa çıkmak,* onun çıkardığı güçlükleri, engelleri yenerek onu yola getirmek. || *Bir şeyle başa çıkmak,* o şeyin üstesinden gelmek, onu başarmak. || *Başa geçmek,* bir kimse sözkonusuysa, bulunduğu topluluğun yönetimi eline almak: *Başa geçince şirketin işlerini kısa sürede yoluna koydu.* || *Başa gelmek, başına bir iş, bir şey gelmek,* kötü bir duruma düşmek ya da kötü bir olayla karşılaşmak. || *Başa güreşmek,* bir işte ya da yarışta en üstün sonucu, en yüksek dereceyi elde etmeye uğraşmak. || *Başa, başına kakmak,* yaptığı bir iyiliği, iyilik yaptığı kimsenin yüzüne karşı söyleyerek onu incitmek. || *Başı açılmak,* saçları dökülmek. || *Başı ağırlaşmak,* üzerine uyku ağırlığı çökmek. || *Başı ağrımak,* aldığı bir karar ya da yaptığı bir iş yüzünden sorumlu duruma düşmek: *İyice tart, düşün, sonra başın ağrımasın.* || *Başı bağlı,* sözlü, nişanlı ya da evli; ser-

best değil. || *Başı belada,* içinden çıkılması güç, sıkıntılı bir durumda. || *Başı belaya girmek,* sıkıntı, üzüntü veren güç bir duruma düşmek. || *Başı bozulmak,* dul kalmak (yörs.). || *Başı bütün,* eşi hayatta olan karı ya da koca için söylenir (yörs.). || *Başı çatlamak,* başı çok ağrımak. || *Başı çıplak,* kabak, saçları dökülmüş, dazlak. || *Başı daralmak,* başı darda kalmak, parasal yönden sıkıntıya düşmek: *Başı daralınca babasına gitmiş, para istemişti.* || *Başı derde girmek,* üzücü, sıkıcı bir işle uğraşma durumunda kalmak: *Onlara bir şey söyleme, başın derde girer.* || *Başı dertte,* içinden çıkılması güç bir durumda. || *Başı devletli,* talihli (esk.). || *Başı dimdik,* onuruna düşkün kimse için kullanılır. || *Başı dinç,* kaygısı, tasası olmayan, huzur içinde yaşayan kimse için kullanılır. || *Başı dönmek,* çevresi dönüyormuş gibi bir duyguya kapılarak dengesini yitirmek; alışmadığı hareketli bir durumdan, görkemli bir görünümden etkilenmek, şaşırmak; edindiği para ya da mevki nedeniyle şımarmak. || *Başı dumanlı,* üstüne sis çökmüş dağ için kullanılır; içki ya da sevda yüzünden sarhoş olmuş kimse için söylenir: *O akşam başım dumanlıydı, ne yaptığımı bilmiyorum.* || *Başı göğe ermek,* layık olmadığı halde elde etmeye çalıştığı bir şeye kavuşmaktan dolayı çok sevinmek, böbürlenmek (kimi zaman da alay yollu kullanılır.). || *Başı havada,* mutlu, sevinçli. || *Bir şeyle başı hoş olmamak,* ondan hoşlanmamak: *İçkiyle başım hoş değildir.* || *Bir kimsenin başı için,* sevilen, değer verilen bir kişi ortaya konarak yalvarma ya da ant verme durumunda söylenir. || *Başı kalabalık,* "işi çok, çevresinde kendisiyle konuşmak için sıra bekleyen çok sayıda kimse var" anlamında söylenir. || *Başı kazan gibi olmak,* gürültü ve patırtıdan sersemleşmek. || *Başı kel mi,* "suçu ne, neyi eksik" anlamında sitem yollu söylenir. || *Başı nara, ateşe yanmak,* başkasının yüzünden büyük bir zarara uğramak. || *Başı önünde,* sessiz, sıkılgan; çevresindekilerde gözü olmayan kimse için kullanılır. || *Başı pek, sert,* güçlükle binilip yönetilen at için kullanılır. || *Başı sıkılmak,* güçlük ve sıkıntı içinde olmak. || *Başı sıkışmak,* güçlükler yüzünden sıkıntılı durumda kalmak: *Başı sıkışınca bizi aradı.* || *Başı sonu belli değil,* bir şeyin düzensizliğini, karmakarışık olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Başı taşa değmek,* kendisine verilen sert bir karşılıktan ya da üstesinden gelemediği bir durumdan ders almak: *İyi oldu, başı böyle bir taşa değsin ki olur olmaz laflar etmesin.* || *Başı tutmak,* üzüntü ya da gürültüden başı ağrımaya başlamak. || *Başı yastık yüzü görmemek,* hiç hastalanmamış olmak; yatağa yatarak uyumamış olmak. || *Başı yerde,* üzüntü ve utanç içinde: *Hepsinin başı yerde, yüzüme bakan yok.* || *Başı, kafası yerine gelmek,* zihinsel yorgunluktan kurtulmak. || *Başı yukarıda,* onurlu; kendini beğenmiş. || *Başı yumuşak,* uysal, söz dinler kimse için söylenir. || *Başı zapt olunmamak,* at sözkonusuysa, binicisini alıp götürmek. || *Başımın üstünde yeri, yerin var,* bir kimsenin, saygıyla konuk edileceğini vurgulamak için söylenir. || *Başımla beraber,* kendisinden bir şey istenen kimsece "sevinçle, memnuniyetle" anlamında söylenir. || *Başın sağ olsun,* yakını ölmüş bir kimseye söylenen başsağlığı sözü. || *Başına bela olmak,* bir kimseyi sürekli rahatsız etmek, sıkıntıya sokmak. || *Başına belayı satın almak,* kendi isteğiyle girdiği bir iş yüzünden sıkıntıya düşmek. || *Başına bir hal gelmek,* güç ve kötü bir duruma düşmek: *Aylardır haber yok, çocuğun başına bir hal mi geldi yoksa?* || *Başına, tepesine bitmek,* bir kimsenin yanına gelerek varlığıyla onu rahatsız etmek, istenmediği halde oradan ayrılmamak. || *Başına buyruk,* dilediği gibi davranan, kimseye hesap verme zorunluluğunu duymayan kimse için kullanılır. || *Başına çal, çalsın,* verilen bir şeyin öfke ve nefretle geriye çevrilmesi durumunda söylenir. || *Bir şeyi birinin başına çalmak,* onu öfkeyle, sert ve kırıcı biçimde birine geri vermek. || *Bir kimseyi başına, tepesine çıkarmak,* onu, aşırı derecede ilgi ve yakınlık göstererek şımartmak. || *Bir kimsenin başına çıkmak,* onun gösterdiği yakınlık ve hoşgörüden cesaret alarak şımarıkça davranmak. || *Başına çorap örmek,* bir kimseyi kötü bir duruma düşürmek için gizlice plan hazırlamak. || *Başına çökmek,* bir kimseyi altına alıp dövmek; bir işi çabucak bitirmek için hemen yapmaya koyulmak; büyük bir istekle sofraya oturmak; cinsel saldırıda bulunmak (yörs.). || *Başına dert etmek,* bir şeyi kendisine üzüntü konusu ya da sorun yapmak. || *Başına devlet kuşu konmak,* yaşamını değiştirecek, ummadığı bir nimete kavuşmak. || *Başına, tepesine dikilmek,* bir kimsenin başından ayrılmamak; bir işin yapılışını hızlandırmak ya da denetlemek için onu yapanın yanında beklemek. || *Başına dikmek,* bir şeyi ya da birini beklemesi, koruması için bir kimseyi görevlendirmek; kabı yukarı kaldırmak, bir içeceği sonuna dek içmek: *Çalkalayıp başına dikti şişeyi.* || *Başına dolamak, sarmak, yıkmak,* bir kimseye kolayca içinden çıkamayacağı zor bir iş yüklemek. || *Başına ekşimek,* usandıracak kadar bir kimsenin yanında kalmak, ona sıkıntı vermek; bir kimseye yük olmak. || *Bir şeyi başına geçirmek,* onu öfkeyle birinin başına vurmak: *Kızmış, yoğurt kabını satıcının başına geçirmişti.* || *Bir işin başına geçmek,* onun yönetimini eline almak, o işi yapmaya, o şeyi kullanmaya başlamak: *Fabrikanın başına geçmek. Traktörün başına geçmek.* || *Başına gelen, pişmiş tavuğun başına gelmemek,* katlanılması güç, sıkıntılı durumlarla karşılaşmış olmak. || *Başına güneş geçmek,* güneş çarpmak. || *Başına hal gelmek,* bir işi yaparken aşırı ölçüde zorluk çekmek. || *Başına iş açmak, çıkarmak,* sıkıcı, güç bir işe kendi isteğiyle girmek: *Durup dururken başıma iş açtım.* || *Başına iş çıkmak,* beklenmedik, hoşa gitmeyen, kötü bir olay ya da işle karşılaşmak. || *Başına kalmak,* sözkonusu istenmeyen bir iş ise, yapılması, çözümlenmesi; bir kimse ise, bakılması, ağırlanması bir kimsenin üstüne kalmak: *Ütü işi de başıma kaldı. Sonunda yaşlı dede en küçük torunun başına kalmıştı.* || *Başına karalar bağlamak,* yas tutmak, üzülüp kederlenmek. || *Başına taç etmek,* birini baş tacı etmek. || *Başına taş düşmek, yağmak,* büyük bir yıkım ve kötülüğe uğramak. || *Başına toplamak,* bir işi görüşmek ya da birlikte yapmak amacıyla başkalarını çevresine toplamak: *Çocukları başına toplayıp neler yapacağını onlara anlatmıştı.* || *Başına toprak,* bir kimsenin ölümünü istemek için söylenen ilenç. || *Başına üşüşmek,* hemencecik etrafına toplanmak. || *Başına vur, ağzından lokmasını al,* uysal, her şeye boyun eğen kimselerin bu yönünü vurgulamak için söylenir. || *Başına vurmak,* sözkonusu içkiyse, bir kimseyi ne yaptığını, ne ettiğini bilmez duruma getirmek; sıcak ya da zehirli gazsa, bir kimsenin başını ağrıtmak. || *Başına yular geçirmek,* bir kimseyi dilediği gibi yönetmek. || *Ad ya da adıl + iyelik de başında,* bir sorunun, derdin, çaresizliğin vb. ortak olduğunu belirtmek için kullanılır: *Aynı dert onun da başında.* || *Başında beklemek, başını beklemek,* ağır bir hastanın ya da korunması zorunlu bir şeyin yanından ayrılmamak: *Durumu çok ağır, sabaha kadar başında bekledik.* || *Bir kimsenin başında değirmen çevirmek,* onu gürültü ile tedirgin etmek. || *Başında kavak yelleri esmek,* yükümlülük altına girmekten kaçınıp aklını zevke eğlenceye vermek; zamanını gerçekleşmesi olanaksız şeyler tasarlayarak geçirmek. || *Başında kışlamak,* başına ekşimek. || *Bir işin başında olmak,* o işin yöneticisi durumunda olmak. || *Başında paralansın,* yaptığı bir iyiliği ya da yardımı sık sık başa kakan kimseye ilenme sözü. || *Bir kimseyi başında taşımak,* ona sevgi ve saygı göstermek, onu rahat ettirmek. || *Başında torbası eksik,* bir kimsenin hayvandan farksız olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Başından almak,* bir şeyi baştan başlayarak yeniden anlatmak; bir işi geriye dönüp baştan başlayarak yapmak. || *Başından aşağı kaynar sular dökülmek,* kötü bir haber ya da üzücü bir olay karşısında birdenbire fenalaşmak, aşırı ölçüde üzülmek: *Kazayı radyodan duyunca başımdan aşağı kaynar sular döküldü.* || *Başından atmak, savmak,* yapılması güç bir işi ertelemek, savsaklamak; kendisinden bir şeyler isteyen birini bir bahane bularak yanından uzaklaştırmak: *Param yok diyerek beni başından savdı.* || *Başından ayrılmamak,* bir kimsenin yanında kalıp onu beklemek. || *Başından büyük halt etmek,* üstesinden gelemeyeceği ya da zararlı ve tehlikeli bir işe girişerek kötü duruma düşmek (kaba.). || *Başından büyük işlere girişmek, karışmak,* yapamayacağı ya da nasıl yapılacağını bilmediği işleri yapmaya yeltenmek. || *Başından geçmek,* söz edilen bir durum ve olayı yaşamış olmak; onunla daha önce karşılaşmış olmak: *Çok şeyler geçti başımdan. Başımdan geçtiği için neler duyduğunu bilirim.* || *Bir işi başından kesmek,* bir işi yapılmadan önce, daha başlangıçtayken önlemek. || *Başından korkmak,* bir iş ya da eyleminden ötürü canına kıyılacağı kaygısı içinde olmak; cezalandırılmaktan korkmak: *Tanıklık yapamam, başımdan korkarım.* || *Başından nikâh geçmek,* daha önce evlenmiş olmak. || *Başını ağrıtmak,* bir iş sözkonusuysa, bir kimseyi uğraştırmak, rahatsız etmek. || *Başını alıp gitmek,* sözkonusu bir kimseyse, kimseye bir şey söylemeden, nereye gideceğini bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak, savuşmak; bir şeyse, alabildiğine yükselmek, yaygınlaşmak: *Fiyatlar almış başını gidiyor, ücretler çok geride kaldı.* || *Başını bağlamak,* başını örtüyle örtmek; bir kimseyi evlendirmek; birini bir işe yerleştirerek başıboşluktan kurtarmak. || *Başını belaya, derde sokmak,* hiçbir neden yokken bir kimseyi kötü sonuç ve sorumluluk doğuracak bir duruma düşürmek; zorunlu olmadığı halde üzücü, sıkıcı bir işe girişmek. || *Başını boş bırakmak,* denetim altında tutmamak. || *Başını çatmak,* baş ağrısını geçirmek için bir bantla, alnın üzerinden arkaya doğru başını bağlamak. || *Başını dik tutmak,* kimsenin önünde eğilmemek, onurunu korumak. || *Başını ezmek,* birini zarar veremez, kötülük yapamaz duruma sokmak, yok etmek. || *Başını gözünü yarmak,* bir işi eksik, kusurlu yapmak, istenildiği gibi yapmamak: *Başını gözünü yara yara konuşmak.* || *Birinin başını istemek,* onun öldürülmesini istemek. || *Başını kaldırmamak, kaldıramamak,* bir işi sürekli olarak yapmak; hastadan söz ederken bir türlü iyileşip yataktan çıkamamak. || *Başını kaşımaya vakti olmamak,* üzerinde çalıştığı işleri süresi içinde bitiremeyecek ya da bunlar dışında en küçük bir iş bile alamayacak kadar sıkışık durumda olmak. || *Başını, kellesini koltuğu altına almak,* hayatını hiçe sayarak tehlikeli bir işe girişmek. || *Başını kurtarmak,* canını bir tehlikeden korumak; geçimini kendisi sağlayacak duruma gelmek. || *Başını ortaya koymak,* bir işe girişirken, ölümü göze almak. || *Başını secdeye koymamak,* ibadet etmemek. || *(Bir yere) başını sokmak,* iyi kötü barınacak, korunacak bir yer bulmak: *Büyüklüğünden vazgeçtik, başımızı sokacak bir yer olsun da nasıl olursa olsun.* || *Başını taştan taşa vurmak,* yanlış bir eyleminden ötürü ya da çaresiz kalarak çok pişman olmak, üzülüp dövünmek. || *Başını, kellesini uçurmak,* kafasını keserek koparmak. || *Başını vermek,* bir amaç ya da ilke uğruna ölmek: *Gerekirse bu uğurda başımızı vermekten çekinmeyiz.* || *Başını yakmak,* bir kimseyi altından kalkamayacağı bir zarara uğratmak. || *Başını yemek,* bir kimsenin ölümüne ya da yıkımına yol açmak. || *Başının altında,* yastığının altında. || *Başının altından çıkmak,* hoş olmayan kötü bir şeyin düzenleyicisi, hazırlayıcısı olmak: *Bütün bu dedikodular o bücürün başının altından*

çıkıyor. || *Başının çaresine bakmak*, kimseden yardım beklemeksizin içinde bulunduğu güç durumdan kendi çabasıyla kurtulmaya çalışmak: *Benden yardım beklemesin, kendi başının çaresine baksın.* || *Başının derdine düşmek*, sıkıntılarının yoğunluğu yüzünden başkalarıyla ilgilenemeyecek durumda olmak: *Başının derdine düşmüş o, bizi düşünecek hali mi var?* || *Birinin başının etini yemek*, bezdirip usandırıncaya değin o kimseden bir şey istemek ve bunu sürekli olarak yinelemek: *Bir yazlık almadın diye kocasının başının etini yiyordu.* || *Başının, gözünün sadakası olsun, başın gözün sadakası olsun*, bir bela ya da kötülükten kurtulmak için yapılan yardım, özveri. || *Başınızı ağrıtmayayım*, sözü kısa kesmek isteğini vurgular. || *Başınızı ağrıttım*, "sözü uzattım" anlamında özür sözü. || *Başta, başında bulunmak*, bir işin ya da kuruluşun yöneticisi olmak. || *Başta gelen*, öncelikli, önemli, başlıca: *Tütün bölgenin başta gelen ürünlerinden biridir.* || *Başta gitmek*, en ileri durumda olmak. || *Baştan*, bir kez daha, yeniden. || *Baştan aşağı, baştan ayağa*, tümüyle, hepsi, tepeden tırnağa. || *Baştan başa*, bir uçtan bir uca. || *Bir kimseyi baştan çıkarmak*, onu ayartmak, kötü yola sürüklemek: *Bizimkini de baştan çıkartıp kumara alıştırmışlar.* || *Baştan çıkmak*, doğru yoldan sapmak, ahlakı bozulmak. || *Baştan kara gitmek*, sonunu düşünmeden, yıkımını hazırlayacak biçimde yaşamak. || *Baştan savma*, özensizce, gelişigüzel. || *Alikıran baş kesen*, zor kullanarak çevresindekilere her dediğini yaptıran, başına buyruk, zorba.

—Al. tak. Bir çekicin burnuna karşıt olan yanı. (Eşanl. TABAN.)

—Anat. Bazı organların şişkin kısmı. —Bazı kemiklerin ucu. || *Baş sempatiği*, sempatik sinir sisteminin başlıca üç gangliyondan (göz gangliyonu, temelkemiği-damak gangliyonu, kulak gangliyonu) oluşan bölümü.

—Antropol. *Baş indisi*, başın en büyük genişliğinin en büyük uzunluğuna oranının 100 ile çarpılması.

—Ask. Bir birliğin en önde yer alan öğesi. || *Köprü başı*, bir akarsuyun ya da denizin öte yanındaki düşman toprağında ya da düşman tehdidi altındakı bir bölgede esas kuvvetlerin sonraki geçişlerini, bindirme ya da çıkarma yapmalarını sağlamak amacıyla askeri bir kuvvet tarafından işgal edilen bölge. (Köprü başı aynı zamanda harekâtların sürdürülmesi için gerekli olan manevra alanını da güvence altına alır.)

—Ask. tar. *Baş bayraktar*, Yeniçeri ocağı'nda "imamı âzam" bayrağını taşıyan kişi. (Yeniçeri ağasının doğrudan buyruğu altındaki 19 kişilik ağa gediklileri takımından her biri, baş bayraktar olarak, bu bayrağı dönüşümlü olarak taşırdı). || *Baş binbaşı*, Mahmut II döneminde Asakiri mansurei Muhammediye ordusunun sekiz tertibinden her birini yöneten binbaşıların bağlı oldukları üst rütbeli subay. || *Baş bölük*, Osmanlı devletinde Kapıkulu süvari ocağının altı bölüğünden biri olan kırmızı bayraklı Sipahi bölüğü'nün adı. || *Baş bölükbaşı*, Yeniçeri ocağı'nda bölükbaşıların en kıdemlisi olarak ağa bölükleri komutanlığı görevini yürüten kişi. (Ocakta kethüdayeri'nden sonra ve solakbaşı'dan önce gelen baş bölükbaşı, yükseldiği zaman kethüdayeri olurdu.) || *Baş çavuş*, Yeniçeri ocağı'nda ağa bölüklerinden beşinci bölüğün komutanı ve tüm Yeniçeri ocağı'nın baş çavuşu olan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş deveci*, Yeniçeri ocağı'nda deveci ortaları komutanlarının en kıdemlisinin unvanı. (Baş deveci yükselince, Hünkâr hasekisi ya da Acemi ocağı'nda Rumeli ağası olurdu.) || *Baş eski*, yeniçeri ortalarında orta bayrağını taşıyan subayın (bayraktar) yardımcısı olarak, subayların en kıdemsizi, erlerin de en saygını, etkilisi ve kıdemlisi olan asker. || *Baş halife*, cebeci ocağına bağlı kalemde çalışan halifelerin en kıdemlisi. (Topçu ocağı'nda top döken ustaların en kıdemlisi, 1797'de kurulan Bahriye hendesehanesi'nde hoca olarak görev yapanların buyruğuna verilen yardımcılar bu adla anıldıkları gibi, herhangi bir kuruluşta halife sıfatıyla çalışanların da en kıdemlisine genelinde "baş halife" denirdi.) || *Baş haseki*, en kıdemli hasekinin sanı. (Baş haseki yükselince, turnacıbaşı olurdu. Fatih döneminde kurulduğu sanılan baş hasekilik, 1829'da kaldırıldı.) [→ HASEKİ.] || *Baş kapı kethüdası*, yeniçeri subaylarından muhzır ağanın buyruğundaki altmış kişilik kapı kethüdalarının başı. (Baş kapı kethüdası ve yönetimi altındakiler sadrazam dairesini korurlar, sadrazamın buyruk ve kararlarını gerçekleştirirlerdi. Sadrazam kentte teftiş gezisine çıktığında bunlardan beşi "falakacı" adı altında ona eşlik eder, gerektiğinde cezalıları falakaya yatırırlardı. Ayrıca, suçluları yakalamak ve idam cezalarını infaz etmek de baş kapı kethüdasının görevleri arasındaydı.) || *Baş kara kullukçu*, Yeniçeri ocağı'nın bölük ve ortalarında çorbacılarla subayların emir çavuşları olan kullukçuların başı ve İstanbul'daki tüm kullukların (karakol) şefi. || *Baş kılavuz*, geçit törenlerinde halkın düzeni bozmaması için önlem alan ve tören alayının düzenli biçimde ilerlemesini sağlayan yeniçeri birliğinin komutanı. || *Baş perdeci*, Yeniçeri ocağı'nda çadır mehterânı bölüğüne bağlı olarak çadır perdesi diken iki kişiden *ikinci perdeci* diye anılan ötekinin üstü durumundaki usta. || *Baş reis*, Asakiri mansure ordusu kurulduktan sonra (1826), bostancı ocağının yeniden canlandırılmasına karşın, bostancılar kethüdalığının kaldırılması üzerine bu işi görenlere verilen ad. || *Baş sancaktar*, sarayda sancakı şerifi korumakla görevli harem kapıcılarından kırk kişinin başı. (XIX. yy.'da sayılarının azaltılması sonucu, sırasıyla baş sancaktar, onun yamağı ve bir baş bekçinin denetiminde olarak on beş kişi kaldılar.) || *Baş şakirt*, Yeniçeri ocağı'nda "Ağa kapısı şakirtleri" denen kâtiplerin en kıdemlisi. (Bu kâtiplerin üstü konumundaki baş şakirt, onların yükselme ve cezalandırılma işlemlerinden de sorumluydu.) || *Baş usta*, Osmanlı devleti ordusunda top dökümhanesinin yöneticisi olan kişi. (*Dökümcübaşı* ya da *ser rıhtegân* da denen baş ustanın yönetiminde bir yardımcıyla onarıcı, burgucu, yamacı, çıracı, demirci, marangoz ve kepçeci gibi çeşitli sanatçılar çalışırdı.) || *Baş yazıcı*, Yeniçeri ocağı'nın baş kâtibi. (*Yeniçeri efendisi* ya da *yeniçeri kâtibi* de denirdi.) [→ YENİÇERİ.]

—Bayınd. *Ankraj başı* ya da *kablo başı*, kabloyu yapının bir bölümüne bağlayan ya da ondan destek almasını sağlayan uç parçası.

—Binc. *Başı havada*, atın başını ve boynunu aşırı derecede havaya kaldırması. || *Başla direnme*, atın, başını bir aşağı, bir yukarı indirip kaldırarak binicinin ellerine, dizginlere direnmesi.

—Böcbil. *Baş biti* → BIT.

—Camc. Üretim hattı üzerinde ilerleyen cam bandının başlangıcı.

—Denizc. Bir geminin orta kesitinden baş bodoslamasına değin uzanan bölümü. (Eşanl. PRUVA.) || *Baş asma köprü*, akaryakıt gemilerinde mürettebatın güverteye inmeden baş ve kıç yanına gitmesini sağlayan geçit. || *Baş bocu postaları*, ağaç gemilerde, geminin baş yanındaki bükülmeyi sağlayan dik ıskarmozlar. || *Baş bölme*, baş kuruza rastlayan ve omurgadan güverteye kadar sağlam bir perdeyle ayrılan bölme. || *Baş denizleri*, geminin seyrettiği yönden gelen dalgalar. || *Baş koltuk*, bir rıhtıma ya da bir iskeleye yanaşan geminin baş tarafından verilen koltuk halatı. || *Baş rüzgârı*, seyir halinde bir gemide baş taraftan esen rüzgâr. || *Baş tutmak*, bir gemi için rotada kalmak, rotasını korumak. || *Baş vermek*, rüzgârı ya da akıntıyı baştan almak. || *Başa tirimli gemi*, baş-

Büyük Larousse

baş eski
Atatürk kitaplığı, İstanbul

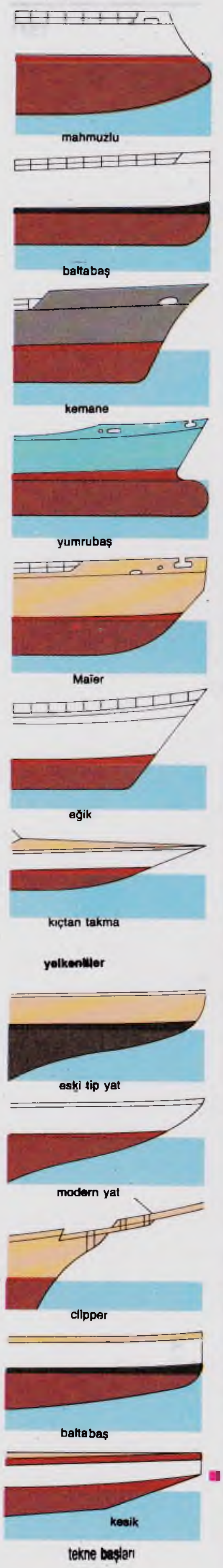
Büyük Larousse

baş kulavuz
Atatürk kitaplığı, İstanbul

baş çavuş
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

tekne başları

tan çektiği su, kıçtan çektiği sudan çok olan gemi. || *Başı kıçı aynı gemi,* baş ve kıç bodoslama yapıları aynı biçimde düzenlenmiş gemi. (Bu düzenleme dar manevra alanlarında gemiye kolaylık sağlar.) || *Başı kıçı düşük gemi,* baş ve kıç yapıları güverte düzeyinden aşağıda kalan kamburlaşmış gemi. || *Başı üzerine yığılmak,* bir gemiden söz ederken yükleme sırasında başı denize çok gömülmek. || *Baştan almak,* fırtınalı ve denizli havalarda gemiyi fazla hırpalamamak için rüzgâr ve denizleri pruvadan ya da pruvaya yakın alarak seyretmek. || *Baştan bindirme,* bir geminin herhangi bir engele baştan çarpması. || *Baştan bulma,* sığlık nedeniyle bir geminin başının dibe değmesi ya da hafifçe oturması. || *Baştan kara etmek,* seyir halindeyken tehlikeye düşen bir gemiyi en az zararla kurtarmak için baş tarafından karaya oturtmak. || *Baştan kara yanaşmak,* bir gemiyi, pruvası kıyıya dönük olarak bir iskeleye yanaştırmak. || *İtme başı,* itici geminin itme kuvvetini bir barçın kıç yanına ileten baş yapısı.

—Dilbil. *Baş harf,* bir sözcüğün ilk harfi: *Baş harfi büyük harfle yazmak gerekir.*

—Dy. *Başa yerleştirmek,* bir lokomotifi trenin başına bağlamak için yapılması gereken işlemler. || *Biyel başı,* biyelin uçlarından her biri. (*Büyük baş,* manivela tarafına gelen uçtur; *küçük baş* ise, piston milinin ucuna mafsallı olan uçtur.)

—El sant. → KOL.

—Embriyol. *Baş kıvrımı,* omurgalılarda dölütün ön parçası. (Sinir baş plağını oluşturmak üzere kalınlaşır, daha sonra baş keseciğini oluşturmak üzere çukurlaşır.) || *Baş uzantısı,* Hensen düğümünün önündeki ilkel çizgi parçası. (Sonradan meydana gelecek olan sinir sisteminin yapısal öğeleri buradan oluşur.)

—Fizyol. *Baş kesme,* soğanilik hizasında omuriliğin ve boyun damarlarının kesilmesine neden olarak kanama yoluyla, solunum ve kalp hareketlerinin durması üzerine ölümle sonuçlanır. Başları kesilen hayvanlarda, bacaklara yapılan uyarmalar, refleks hareketlere neden olur, bu da bazı sinir merkezlerinin omurilikte bulunduğunu gösterir.

—Folk. *Baş bağlama,* geleneksel kesimde başına, toplumsal konumunu belli edecek biçim ve renkte yazma, krep vb. bağlama. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş bağlama töreni,* Anadolu'nun bazı yörelerinde ilk kez hamile kalan yeni gelinler için düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş elbise,* baş bağlama töreni sırasında yeni gelinin giydiği özel giysi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş süslemeleri,* daha güzel bir görünüm sağlamak amacıyla başa takılan başlık, boncuk, altın, yemeni, tarak, toka vb. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. *Kuyrukluyıldız başı,* bir kuyrukluyıldızın çekirdeği ve saçını içeren bütün.

—Güz. sant. Beden boyutlarını belirlemek için ölçü birimi olarak kullanılan insan yüzü uzunluğu. || Bir insan ya da hayvan başı betimlemesi. || *Baş etüdü,* bir kimsenin yüz ifadesini ya da tutkuları canlandırmak amacıyla yapılmış baş, figür.

—Haritc. *Baskı başı,* otomatik kumandalı harf baskı aracı. || *Çizici baş,* çizicinin çizim gereçlerini taşıyan başı. || *Okuma başı,* bir sayıllaştırıcının okuma gereçlerini taşıyan başı. || *Okuyucu ve yazıcı* (ya da *renk ayırıcı*) *baş,* duyarlı bir yüzey üzerine fotoğraf baskısı yapan baş. (Eşanl. KAFA).

—Hat. Eski harflerin satır üstünde kalan başlangıç kısmına verilen ad. (Harfin bükülme yerine *boyun**, teknesine de *iç** deniyordu.)

—İçit. san. *Baş ürün,* şarabın imbikten çekilmesi sırasında elde edilen ilk damıtma ürünü.

—İnş. *Baş ayak,* iki yapının ortak duvarının başına yerleştirilen ayak. || *Baş yüksekliği,* bir merdivende, basamakların ön kenarlarıyla üstteki tavan ya da eğik yüzey arasında ölçülen düşey uzaklık. (Oturulan katlarda bu yükseklik her zaman 2

merdivende baş yükseklikleri

m'nin üstünde olmalıdır.) || *Duvar başı,* bir duvarın görünen uç bölümü.

—Kad. doğ. *Baştan gelişler,* çocuğun doğum sırasında baş tarafıyla (kafa, yüz ya da alın) geliş çeşitlerinin tümü. || *Baş suflu,* yeni doğmuş çocukta ön bıngıldakta duyulan sufl.

—Kıbrç. Kibrit çöpünün ucunda bulunan tutuşkan kısım.

—Koregr. *Başı çekmek,* birden çok dansçının, sahnede birlikte yer değiştirmesi sırasında dansı yönetmek.

—Koşumc. *Baş çanı,* genellikle mayaların yular ya da başlığına takılan çan.

—Kur. tar. *Baş alkışçı,* padişahları alkışlamakla görevli Divanı hümayun çavuşlarının başı. (Tanzimat'tan sonra bu görev ve ad, Divanı hümayun çavuşlarının yerini alan Hademe-i hassa takımının yöneticilerine verildi.) || *Baş baki kulu,* öteki adı *Sergulam-ı baki* olan birinci sınıf vergi tahsil memuru. (→ BAKİ KULU.) || *Baş cüce,* sarayın hasoda, hazine, kiler seferli odalarında hizmet gören ve saraylıları eğlendirmekle görevli olan cücelerin başı. (Her odada iki-üç cüce bulunur ve bunların en yaşlısı ya da kıdemlisi "baş cüce" diye anılırdı.) || *Baş çuhadar,* Osmanlı sarayında hasodaya bağlı en büyük üçüncü ağa. (Padişah atla gezmeye çıktığında baş çuhadar, süslü giysiler içinde, atın sağ yanında yer alır, bir elinde altın saplı kamçı ve bir eli de padişah atının sağrısında yürürdü. Resmi törenlerde ata binip hükümdarın ardından gider, halka para saçardı. Selamlık odası kapısının önünde her zaman buyruğa hazır durumda bekleyen baş çuhadarın yönetiminde kırk çuhadar bulunurdu.) || *Baş defterdar,* Osmanlı devletinde *Rumeli defterdarı* ya da *şıkkı evvel* diye de anılan en büyük maliye görevlisi. (→ DEFTERDAR.) || *Baş dilsiz,* sarayda, padişah huzurundaki gizli toplantılarda odacı ve uşak olarak görev yapan sağır ve dilsiz içoğlanlarının başı. (Dikkatli ve zeki kişiler olan dilsizler, göz ucuyla yapılan en basit işaretlerden istek ve buyrukları hemen kavrayarak uygulamakta gecikmezlerdi. Bunların en kıdemlisi baş dilsiz seçilirdi.) || *Baş efendi,* Osmanlı sarayının Hazinei hümayun bölümünde çalışan dört kâtibin birincisi. ("Gedikli efendiler" de denen bu kâtipler, Hazinei hümayundaki dışsatım, dışalım defterlerini ve öteki kayıtları tutarlardı. Cumhuriyet döneminden önce bu san, dairelerdeki kalem şefleri, askeri birliklerdeki kâtipler için de resmi olmayarak kullanılırdı.) || *Baş halife,* Osmanlı devletinde dairelerdeki kalemlerde çalışanların başı. (Kalemlerdeki kâtiplere *halife,* bunların şefine de *baş halife* denirdi. Onun yeri boşalınca, oraya fermanla yeni bir baş halife atanır ve kendisine rüus verilirdi. Baş halifeler sudan nedenlerle görevden alınamazlardı. Ancak, rüşvet ya da benzeri büyük bir suçları saptanacak olursa görevlerine son verilirdi. Tanzimat'tan sonra baş halifeler, *başkâtip* adıyla anıldılar.) || *Baş ikbal,* padişahın odalıklarının (ikbal) en gözdesi. (→ İKBAL.) || *Baş kadın efendi,* padişahın nikâhlı karılarının en eskisi. || *Baş kapı gulamı* (*Yeni saray baş gulamı* da denir), saraydaki zenci haremağalarının defterlerini tutmakla görevli zenci hadımağası. (Bunlar sırasıyla acemi ağa, nöbet halifesi, ortanca ve yayla baş gulamı aşamalarından geçerek, "ocak yolu" denen dolaşımı tamamladıktan sonra baş kapı gulamı olabilirlerdi.) || *Baş kapı oğlanı,* sarayın harem dairesinin baş kapıcısı. (Bunlar genç ve eli yüzü düzgün zenci hadımağaları arasından seçilerek yetiştirilirdi.) || *Baş kullukçu,* sarayın iç hizmetlerine bakan ve seferli, kiler, hazine kullukçuları olarak üçe ayrılan kullukçuların herbirinin ayrı başı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş mabeyinci* → MABEYİN. || *Baş muhasebe,* Osmanlı devletinde maliyenin önemli kalemlerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş muhasebeci,* baş muhasebenin başındaki kişi. (*Muhasebeyi evvel* de denen bu makama ancak vezir kethüdası ve defterdar gibi üst düzeydeki görevliler atanırdı. Kesedarın gönderdiği belgeleri inceleyen baş muhasebeci, onayladıklarına mühür basarak "sah" çeker, ötekilerini de düzeltilmesi şerhiyle geri gönderirdi.) || *Baş mukataa,* Osmanlı devletinde maliye nezareti kurulana kadar (1838) defterdarlık merkez örgütüne bağlı önemli kalemlerden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş mukataacı,* baş mukataa kalemi denilen kuruluşun ve buna bağlı olarak çalışan bazı alt vergi dairelerinin sorumlusu. || *Baş ruznamçeci,* baş defterdarlığa bağlı olarak çalışan Hazinei âmire kaleminin başı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Baş tercüman,* Divanı hümayun'da yabancı devlet elçileriyle yapılan görüşmelerde çevirmenlik ve buraya başvuran çeşitli uluslardan kişilerin sorunlarının çözümlenmesi sırasında aracılıkla görevli tercümanların en kıdemlisi ve başı. || *Baş vergisi* → CİZYE.

Büyük Larousse

baş kadın efendi
Atatürk kitaplığı İstanbul

—Mad. oc. *ayak başı,* bir ayağın en üst noktası. (Karşt. AYAK DİBİ.) || *Devindirici baş,* çalışmasını sağlamak için bir konveyörün başına yerleştirilen aktarma organlarının ve motorların tümü.

—Matbaac. *Baş harf,* bölüm ya da paragrafların ilk sözcüğünün, kitabın dizildiği puntodan birkaç misli büyük, süslü ilk harfi. (Elyazması kitaplarda, bu tür harfler tezhip* ile süslenirdi. Kişilerin ad ve soyadlarının baş harfleri de yazışma için kullanılan kâğıt ve zarflara konulduğu gibi, marka adı altında gömlek, mendil vb. çamaşırlara da işlenir.) || *Baş harfler,* bir sözcüğü ya da bir sözcük grubunu belirlemek için kullanılan baş harf ya da baş harfler grubu. || *Baş sayfa,* gazete, dergi ve kitapların birinci sayfası. (Elyazması kitaplarda, bu sayfa tezhipli olurdu.)

—Metalürj. *Maça başı,* bir döküm maça-

Scala

süslü ve öykülü baş harf
bir italyan antiphonariusundan
ayrıntı, XV. yy.
San Marco kitaplığı, Floransa

sının, kalıptan destek almasını sağlayan parçası.
—Meteorol. Bir bulut sisteminin ön bölümü.
—Mim. *Yassı baş,* az kabartı verilerek yontulan, insan ya da hayvan başı biçiminde süsleme. (Özellikle Normandiya' da [Fransa] roman sanat ürünlerinde görülür.)
—Mod. Kadın şapkacılarının şapka modellerini denemek, kuaförlerin de perukları yapmak için kullandıkları tahtadan, kartondan ya da balmumundan yapılmış kadın başı.
—Mutf. Gezici tezgâhlarda ya da işkembecilerde satılan derisi yüzülerek fırında kızartılmış koyun ya da kuzu başı.—Aynı yerlerde satılan, kemikleri çıkarılmış koyun ya da kuzu baş eti.
—Müz. *Baş taksim* → TAKSİM. ‖ *Baştan,* bir tekrarı belirten işaret.
—Nalbantl. *Mıh başı,* mıhın en üstünde yer alan ve nalı tırnakla tutmaya yarayan dört köşe bölüm. (Mıh başı üst ve alt bölüme ayrılır; üst bölümü olmayan mıhlara *başsız mıh* denir.)
—Oto. *Piston kolu başı,* krank mili muylularından birine piston kolunun eklemle bağlanmasını sağlayan uç bölümü.
—Seram. Kütahya tipi çini fırınlarında, en üst rafla kubbe arasındaki en yüksek ısılı bölüm.
—Spor. Yağlı güreşlerde pehlivanların, ustalıklarına göre ayrıldıkları beş derecenin en yükseği. ‖ *Baş güreşi,* yağlı güreşte başpehlivanlık için tutulan güreşler. ‖ *Başa güreşmek* ya da *çıkmak,* başpehlivanlık için baş güreşlerinde güreş tutmak.
—Tarım. *Yörs. Baş demiri,* boyunduruğu oka bağlayan demir çubuk.
—Tarıms. ikt. *Baş fiyat,* tarımsal destekleme alımlarında devletin, niteliğine göre derecelendirilen bir tarım ürününün, en üstün nitelikli olanına verdiği fiyat. (Devlet, bir ürüne baş fiyat verirken, genellikle, bu fiyatı serbest piyasa fiyatının üzerinde saptamaya özen gösterir. Ürünün, serbest piyasada bu fiyata satılamayan bölümünü kendisi satın alarak üreticiye güvence vermek, gelirinin artmasını sağlamak, nitelikli ürün yetiştirmeye özendirmek amaçlarını güder. Baş fiyat, ya ekim öncesi ya da hasat sonrası dönemlerinde ilan edilir.)
—Tasav. *Baş kesmek,* dervişlerin, tekke büyükleri ve şeyhleri önünde, bir saygı belirtisi olarak, elleri göğüslerinde, başları sağ yana bükük duruşlarına verilen ad; dervişlerin, şeyhlerin bütün buyruklarını hiç karşılık vermeden kabul etmeleri durumu.
—Teknol. *Gömme baş,* çakıldığı ya da dalandığı yüzeyin üzerine taşmayan çivi ya da vida başı.
—Tekst. İplik sanayisinde çekme işlemi sırasında, aralarından tekstil maddesi şeridi geçirilen ve birbirini izleyen silindir çiftlerinin tümü. (Bir çekme makinesinde genellikle birçok baş yer alır; dolayısıyla makineden çekilen şerit sayısı kadar iplik çıkar.) ‖ *Çözgü başı,* çözgü levendi yanında kalan ve çözgü iplik başlarıyla düğümlenen ipliklerin tümü.
—Telekom. *Ağ başı,* bir uzaktan dağıtım ağını işaretlerle besleyen istasyon. (Program kaynakları ya da bu kaynakların girişleri ve ağın çıkış organları bu istasyonda bulunur.)
—Terz. Bir eteği saran ve iplikleri tutan püskül ya da iplik parçası.
—Tez. sant. *Süslü baş harf,* Ortaçağ'ın tezhipli elyazmalarında, bir kitabın, bir bölümün, vb. başında yer alan, çeşitli motiflerle bezeli büyük harf. (Bk. *ansikl.* böl. Tez. sant.)
—Topruhbil. *Baş eğme,* bir otoritenin baskısıyla, inanç ya da davranışın değişmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tüt. *Baş ipi,* iskenderiye tarzı denilen tütün denklerinin alt ve üstlerinde bulunan ağaçtan ya da bakalitten yapılmış dayakları baş tarafından bağlamak için kullanılan ip.
—Ulaş. *Hat başı,* bir ulaştırma hattının başlangıcı.
—Zool. Eklembacaklılarda bedenin ön bölümü. Birinci bölütün önünde bulunur ve halkalısolucanların prostomium'u ile homolog sayılır.

◆ sıf. **1.** Herhangi bir işte en etkili olan kimse; bir yönüyle önde gelen, temel bir nitelik taşıyan şey için kullanılır: *Kazanın baş sorumlusu sizsiniz. Baş eksiğimiz eleştirel düşünüştür. Cümlenin baş öğesi yüklemdir.* **—2.** Kasaplık hayvan adlarıyla kimi bitki adlarından önce gelerek tane anlamında kullanılır: *Bir baş soğan bir kazan kokutur* (atasözü). *500 baş koyunu var.* **—3.** Bir aşama düzeni içinde önem ve görev yönünden üstün olanı belirterek birleşik sözcüklerin oluşumunda yer alır: *başbakan, başkomutan, başhekim, başkent, başyapıt, başyazar* vb.

—ANSİKL. Işınsal bakışımlı hayvanlar (knidliler, taraklılar, derisindikenliler) başsızdır ve bir yere tutunmuş olarak yaşayan hayvanların çoğunda da (yosunhayvanları, brachiopoda, yassısolungaçlı yumuşakçalar) bir başın varlığını belirlemek oldukça güçtür. Baş ikiyanlı bakışım gösteren ve hareket edebilen hayvanlara öz güdür ve bu hayvanlar hareket ederken vücudun ön tarafında bulunur. Duyu organları ve beyni oluşturan sinir hücreleri başta toplanmıştır. Ağız başta bulunmayabilir (türbelarlar), ama çoğunlukla ön sindirim deliği ve ona ilişkin organlar başta bulunur.

Eklembacaklıların başı, embriyonun prosefal loplarından oluşur ve iki bölgeye ayrılır: *procephalon,* üstte yer alır ve bunun üç bölütünde üst dudak, gözler ve en az bir çift duyarga yer alır; *gnathocephalon,* alt ve üst çene parçalarını ve alt dudağı taşır.

Böceklerde procephalon ile gnathocephalonan yedi bölütü birbiriyle kaynaşarak erişkin böcekte başı oluşturur; baş kapsülü, bunun eklem çizgileri ve tüm eklentileri başın ilk bakışta göze çarpan bölümleridir.

Omurgalılarda baş iki kısma ayrılır: kafatası ve yüz. Kafatası omurilik kanalıyla devam eden ve beyni içeren kemikten bir kutudur. Yüz, sindirim borusu deliğinden, buna bağlı çiğneme aygıtından ve çeşitli duyu organlarını (görme, koklama, işitme, tatma) içeren boşluklardan oluşur. Ayakta durmaya uyarlanmış olan insan başı (kafa bükülgenliği) yirmi iki kemikten oluşur: bunun sekizi kafatasında, on dördü yüzde bulunur.

—Ask. tar. *Baş çavuş,* XVI. yy.'ın ortalarına kadar sekbanlar çavuşu, ocak baş çavuşu olarak görev yaparken ocakta ayrı bir odası yoktu. Ağa bölükleri sınıfının kurulması üzerine çavuşluk, sekban bölüklerinden alınarak beşinci ağa bölüğüne verilince, baş çavuşa da ocakta özel bir oda ayrıldı. Başlangıçta gündeliği 13 akçe iken, zamanla artarak 25 akçe oldu. Kethüda beyden sonra ocağın en yetkili subayı olarak onun yardımcılığını yapar, ağa kapısının merdiveni başında durur ve dilekleri olan yeniçerileri kethüda beye, o da ocak ağasına götürürdü. Ağa divanı başlamadan dua etmek, çarşamba günleri ocak odalarının mumlarını dağıtmak, ocak ağasının buyruklarını orta camide ocaklılara duyurmak, ulufe dağıtıldığında yeniçerilerin para dolu keseleri kapmalarını sağlamak, geçit törenlerinde ocağın alay düzenini hazırlamak, görevden uzaklaştırılma iradeleri çıktığında ocak ağalarını menfasına götürmek, cezalı erlerin cezalarını onaylamak baş çavuşun başlıca görevleriydi. Ocak ağası Divanı hümayun'dan çıkarak Ağa kapısı'nda atından inerken, orta çavuş ağayı selamlar, küçük çavuş ağanın atını tutar ve baş çavuş da dua ederdi. Bu törenin hemen ardından ağa divanı kurulurdu. Baş çavuşun buyruğunda, yeniçeriler arasından seçilmiş olan ve kendilerine "çavuş" denen 130 emir subayı bulunurdu. Bunlar savaşta komutanın buyruklarını ilgililere bildirirler, barışta da hükümetin buyruklarını yeniçerilere iletirlerdi. Baş çavuş görevden uzaklaştırılırsa deveci ortası komutanı, yükselirse haseki olurdu. Timara çıkması gerekirse, 15 000 akçe ile çıkarılırdı.

—Bayınd. Bir asma köprüde kablo başı, ankraj gergilerinden yararlanarak bir yandan kablo ucuyla, bir yandan da ankraj kütlesi ya da direk üstündeki mesnet semeriyle bağlantı kurar. Ankraj, genellikle dökme çelik bir parçadan oluşur. Bu parçada, kesik koni biçiminde bir oyuk, oyuk içinde de kaynaşabilir bir alaşımla bir arada tutulan kablo telleri yer alır. Ankraj gergileri, ankraj parçası üzerindeki kulaklara tespit edilir. Geçme kablolu köprülerde, geçme kabloları için de ankrajlar bulunur.

—Folk. • *Baş bağlama,* Anadolu'nun birçok yöresinde kadının toplumsal konumuyla yakından ilgilidir. Başa bağlanan yemeni, krep vb.'nin değişik anlamları vardır. Genç kızlar genellikle ak, sözlü olanlar uçuk renk yazma bağlarlar. Yeni evliler ve genç kadınlar al ya da canlı renkli yazmalar bağlar ve zülüf keserler. Yaşlı ve dullar kara ya da koyu renk yazmaları yeğlerler. Dul kadın kara yazma bağlamış, ama zülüflerini kısa bırakmışsa bu, onun yeniden evlenmek istediğine işarettir. Başlık üzerine bağlanan kreplerin, sayısı, kimi yörelerde kadının çocuk sayısını gösterir. Başlık üzerindeki altınlarsa, bazen kadının çocuk sayısını, bazen de kaç yıldır evli olduğunu belirtir. Altın sayısı, takanın ekonomik düzeyini de gösterir. Bir sevinci olan, başına al; kederi olansa kara yazma bağlar.

• *Baş bağlama töreni,* Anadolu'nun birçok yöresinde, günümüzde de yaygın bir uygulamadır. Bir bakıma evliliğin meşrulaştırılması anlamını taşır. İlk kez hamile kalan gelin, bunu çevresine duyurduğunda, yakınları ve komşuları çağırılır, bunlardan yaşlı ve hatırı sayılan biri, geline *baş elbise* denen özel giysiyi giydirir. Bundan sonra başı bağlanan gelinin yaşmağının sağ yanı tutturulur, sol yanı takılmadan en yakınlardan başlayarak, geline ne armağan edecekleri sorulur. Konukların, söz verdikleri armağanları çocuk doğduğunda getirmeleri gerekir. Armağan vermeyecek olanlar da gelinin göğsüne para iğneler. Bundan sonra gelin teker teker el öper ve eğlence yapılır.

• *Baş elbise,* kimi yörelerde gelinlik kadar anlamlıdır. İpekli iç giyim üzerine ipek kadife üç etek ve Bursa ipeğinden yapılmış peştemaldan oluşur. Baş bağlama töreninden sonra bir daha giyilmez. Gelin öl-

baş çuhadar
Atatürk kitaplığı
İstanbul

baş tercüman
Atatürk kitaplığı
İstanbul

düğünde tabutu üzerine konur ve birlikte gömülür.

• *Baş süslemeleri,* İlkçağ'dan beri kadın giyiminin ana öğelerindendir. Özellikle Anadolu kadın giyiminde, baş süslemelerinin ayrı bir yeri vardır. Yörelere göre farklılıklar gösterir ve çok çeşitlidir. Yaşa, sosyal ve ekonomik duruma göre de değişir. Baş süslenirken ilkin saça biçim verilir. Genellikle saçlar uzundur ve örülür. Yörelere göre değişmekle birlikte yeni gelinler ve genç evliler zülüf keser. Genç kızların, yaşlı ya da dul olanların zülüf kesmesi hoş karşılanmaz. Saçlar biçimlendirildikten sonra, sıra başlıklara gelir. Başlıklar hazır olur (fes, tepelik vb.), ya da doğrudan baş üzerinde düzenlenir. Başlığın üzeri yemeni, krep, oyalı yazma vb. ile donatılır. Bunlardan kimi başlık üzerine örtülür ya da sarılır, kimi de baş süslemesi bittikten sonra dış örtü olarak kullanılır. Bundan sonra başlık altın, boncuk, inci, oya, değerli ya da yapma taşlarla süslenir. Kadın baş süslemeleri içinde en zengin ve güzelleri gelin başlarıdır.(→ GELİN.) Kentlerde de yüzyıllar boyu çeşitli baş süslemeleri kullanılmıştır. Özellikle İstanbul'da işlemeli fesler, hotozlar, altın ya da gümüşten tepelikler, değerli mücevherlerle tutturulmuş ipek örtülerle baş süslenmiştir. Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde, günümüzde de yaygın olan baş süsleme geleneği, kentlerde özgün biçimini XIX. yy.'dan başlayarak yitirmiş, yerini modanın öngördüğü biçimlere bırakmıştır.

Ege yöresi baş süslemesi

—Güz. sant. Baş harf, tek bir harften ya da tek bir harf izlenimi uyandıracak biçimde üst üste ya da yan yana konulmuş birkaç harften oluşan ve bir kişiyi tanıtmaya yarayan bir işarettir. Aynı harfin simetrik olarak yinelendiği başharfler vardır: bunlarda ortada bulunan harf ayağı, her iki harfte de ortaktır. Bazılarında da iki harfin sırt sırta değil, karşı karşıya olduğu görülür. Bir başka türde de harfler üst üste konmuş ve birbirine sarılmıştır. Bazılarında ise harfler sözcük oyunu oluşturur. Baş harfler, Avrupa'da süsleme öğesi olarak XIV. yy.'da yaygın bir biçimde kullanıldı; müzelerde, üzerlerine baş harf işlenmiş ve minelenmiş pek çok kolye, zincir, kemer bulunur. Baş harfler, özellikle Rönesans döneminde çok yaygınlaştı: yazılar, çiçeksi süsler ve kıvrık dallarla iç içe geçmiş bir biçimde friz ya da pano heykellerinde, ciltlerde ve yazıtlıklarda da sıklıkla kullanıldı.

—Kur. tar. • *Baş kullukçu,* seferli koğuşu baş kullukçusu haftada iki kez, altın bir leğen içinde padişahın sarığını (Destârı hümayun) ve aptes havlusunu yıkar, o sırada koğuştaki kullukçular hep bir ağızdan ilahiler okurlardı. Kiler baş kullukçusu, üstü durumundaki peşkirci başının yardımcısı olarak görev yapar, ancak padişah istediğinde onun hoşlandığı birkaç çeşit özel nitelikte yemek pişirirdi. Gügümbaşının yardımcısı olan hazine baş kullukçusu da saray dairelerinin döşenmesi, onarımı, yeniden düzenlenmesi vb. gibi etkinliklerle uğraşır, işin bitiminde masraf defterini hazine kethüdasına teslim ederdi. Fatih dönemine kadar tek baş kullukçu vardı. Bunun görevi, hazarda ve seferde, kilercibaşının gözetiminde padişahın yiyecek, içecek, ilaç gibi gereksinimlerini hazırlamaktı.

Ferruh Başağa'nın bir yapıtı

• *Baş lala,* hasodalılardan padişahın yaşına uygun olarak seçilen baş lalanın, sarayda çok ayrıcalıklı bir yeri vardı. Padişah kılık değiştirerek kentte gezecek olsa, ona eşlik eder; hünkâr yemek yerken huzurda hazır bulunurdu (Mahmut II dönemine kadar). Hekimbaşının da bağlı olduğu baş lala dairesinin kullukçu, baltacı, sofalı, bostancı, külahlı gibi hizmet erbabı vardı. Baş lala, Fatih döneminde yapılan ve orta kapıyla Lale bahçesi arasında bulunan "Taş kubbe"de oturudu. Daha sonra *Başlala* kulesi* diye anıldı. Gözden düşen baş lala, kapıcıbaşılık ya da hacegânlık rütbesiyle saray dışına çıkarılırdı. Ayrıca, şehzadelere görgü kurallarını öğreten, onların eğitim ve öğrenimleriyle uğraşan üç hasoda ağasının en yaşlısına da "baş lala" denirdi.

• *Baş muhasebe,* XVII. yy. başlarında kuruldu. Bu kalemde baş muhasebeci sanını taşıyan büro şefi dışında, bir kesedar ve tophane, tersane, mutfak, haremeyn hazinesi gibi Hazinei âmire dairesi'nin hesaplarını tutan altı hoca (halife) bulunurdu. Devletten alacağı olanlara dağıtılacak borç suretleri buradan verildiği gibi, Hazinei âmire ile ilgili memurlar ve saray kethüdâsı da değiştikçe hesaplarına burada bakılırdı. Görevleri açısından bugünkü Sayıştay ile karşılaştırılabilecek baş muhasebe, defterdarlığa bağlı bir kuruluş olarak kayıtlarını çok düzgün tutardı. Burada iki-üç yy.'lık hesaplar bile, kısa sürede kolayca çıkarılabilirdi. Defterdarların hazine zararına ve kurallara aykırı buyruklarını yerine getirmeyen baş muhasebede Osmanlı devletinin en değerli ve güvenilir memurları çalışırdı.

• *Baş mukataa kalemi,* baş mukataacının yönetimi altındaki bu kalem, mukataaların, devletçe satılmış esham ve mukataalarla ilgili olarak verilen buyrukların, alınan karar ve konulan kurallara ilişkin maddelerin kayıtlarını tuttuğu gibi, iltizam yöntemiyle verilen mukataaları alanların mühür örneklerini de saklardı. Rusçuk, Silistre, Yergöğü bölgelerinde yer alan ve "nezaret" diye anılan büyük devlet çiftliklerinin; Filibe, Tosya, Tatarpazarcığı gibi yerlerden alınan pirinç resimlerinin; Enez, Ahiyolu, Selanik ve daha başka kentlerin tuzlalalarından alınan tuz vergilerinin; Karadeniz ve Akdeniz'de balık avı resimlerinin; "baltalık" diye adlandırılan ormanların iltizama verilmesinin; Karadeniz'in tüm limanlarıyla iltizama verilen gümrüklerin işlemleri bu kalemi ilgilendiren başlıca hizmetlerdi.

• *Baş ruznamçeci,* büyük ruznamçeci ya da ruznamçei evvel diye de anılan bu yüksek dereceli memur, ona bağlı olan ruznamçe kalemi aracılığıyla cizye, mukataa ve mevkufat gelirini günü gününe kaydederdi. Küçük ruznamçeci ya da ruznamçeyi sâni denen yardımcısı da hazineye giren para ya da malların günlük yazımıyla uğraşırdı. Hünkâr müteferrikalarının, çaşnigîrlerin ve ulûfeli kâtiplerin maaşlarını ödemekle yükümlü bulunan kalem, ayrıca baş defterdarlığın günlük gelirini de denetler ve "ruznamçe temesükü" denilen ibra tezkerelerini yazardı. Baş ruznamçecilik makamı, ruznamçe kalemiyle birlikte XIX. yy.'da kaldırıldı (1840).

—Tez. sant. *Süslü başharf* ya da süslü harfler,bir yapıtın önsöz ve bölüm gibi belli başlı parçalarının başında yer alan oldukça büyük boyda (yüksekliği birkaç satırı, hatta kimi zaman bütün bir sayfayı kaplayan) büyük harflerdir. Harfin yapısı kimi zaman iç içe geçmiş figürler, yapraklar ya da hayvanlar gibi birtakım sırf süsleyici öğelerden oluşur. *Öykülü* başharflerdeyse bu süsleyici unsurların yerini bazı sahneler ya da simgeler alır. *Hayvanbiçimli* ya da *insanbiçimli* başharflerde de harfin kendi çizimi, çoğu kez bükülüp burulmuş hayvan ve insan figürlerinden oluşur. (→ TEZHİP.)

—Topruhbil. Baş eğme, otoritenin yarattığı bir uygunluk* biçimidir. Bunda, toplumsal baskı, uyulması gereken düzen ve buyruklar biçiminde kendini gösterir. Böylece, amerikalı toplumruhbilimci Stanley Milgram deneyinin gösterdiği gibi, yasal sayılan bir otoritenin buyruğuyla birey, şiddet eylemlerinde bulunmaya bile yönlendirilebilir. Milgram bu deneyinde, bellek üzerinde bir araştırmaya katılmak üzere küçük ilanlarla bazı kişiler topladı ve hileli bir adçekme ile de, bu kişilere öğretmen görevi verdi. Bir başka kişiye de (bu kişi aslında deneycinin bir çalışma arkadaşıydı), birçok sözcük öbeği dizisini ezberleyecek öğrenci rolü verildi. Öğretmenlik görevini üstlenen kişi, "öğrenci"yi, verdiği yanlış yanıtlar nedeniyle, 15 volttan 450 volta kadar çıkan elektrik akımı vererek cezalandıracaktı. Deneycinin sürekli buyrukları altında bu "öğretmenler"den % 62,5'inin, 450 voltluk (aslında gerçek değildi) son şoku uyguladıkları görüldü. Milgram, deneyci ne kadar yakındaysa ve cezalandırılan da "öğretmen"in gözünden ne kadar uzaksa, "öğretmen"in, deneycinin buyruklarını o kadar çok dinlediğini saptadı. Bu sonuçları da, kişinin, eylemlerinden yalnızca kendisinin sorumlu olduğu bir özerklik durumundan, kendisini, üstün bir istencin (iradenin) uygulayıcısı olarak gördüğü bir görevli durumuna geçmesiyle açıkladı.

BAŞ KAPUDANE a. Yelken devri savaşlarında kaptan paşaların savaşı izlemek ve yönetmek için bindikleri, üç fener ve üç bayrak taşıyan büyük osmanlı kalyonu.

BAŞA →BAAŞA.

BAŞABAŞ a. Birbiriyle denk, eşit olarak: *İkisini de tarttık, ağırlıkları başabaş geldi.*
—Bank., Bors. ve İkt. Bir menkul değerin itibari fiyatı.

—İkt. *Başabaş noktası,* bir firmanın piyasada varlığını sürdürmesini sağlayan en az üretim miktarı.

◆ sıf. Bank., Bors ve İkt. *Başabaş kıymet,* borsa fiyatı itibari değerine eşit menkul değer.

BAŞAĞA a. Cezayir'de, ağanın üstünde yer alan unvan.

BAŞAĞA (Ferruh), türk ressam (İstanbul 1914). İlk ve orta öğrenimini Sarajevo'da (Yugoslavya) yaptı. 1936'da girdiği Güzel sanatlar akademisi'nde Nazmi Ziya, Léopold Lévy ve Zeki Kocamemi'nin atölyelerinde öğrenim gördü. Nuri İyem, Abidin Dino, Agop Arat, Avni Arbaş gibi arkadaşlarıyla, toplumsal gerçekçilikten yana olan "Yeniler grubu"nun kurucuları arasında yer aldı (1941). 1940'ta Halkevleri sanat ödülü'nü, 1949'da Devlet resim ve heykel sergisi birincilik ödülü'nü kazandı. 1950'den sonra gerçekçiliği bırakarak soyut sanatı benimseyen ilk ressamlardan biri oldu. Başlangıçta göreli bir gerçekçilik ve kübizme dayanan bir anlayışla ürünler verdi. Mozaik, fresk, vitray ve seramik çalışmaları yaptı; resim, dekorasyon, mimariyi bütün olarak değerlendirdi. Hamursu boyanın pürüzlü bir doku oluşturacak şekilde kullanılmasıyla elde ettiği yüzeyler, sadeliği amaçlayan üslubunun temel anlatım aracı oldu. Genellikle tek ya da bir iki rengin tonlarıyla renk anlayışını sınırladı. Geometrik bir ritim ve kuruluş kaygusunun yoğun olduğu, soyutlama düzeyi bir hayli yüksek resimler yaptı. 1985 Sedat Simavi Vakfı görsel sanatlar ödülü'nü aldı.

BAŞAĞIRLIK a. Spor. Kimi sporlarda, sınırsız tutulan en yüksek kilo kategorisi; bu kategoride yer alan sporcu; ağır sık-

let. (Süper-ağır kategorinin de bulunduğu boksta başağırlık, 79,378 ile 85 kg arasıdır.)

BAŞAĞRISI a. Nörol. Nedeni ve doğası ne olursa olsun baştaki her çeşit ağrı. || *Yarım başağrısı*, başın sağ ya da sol yarısını tutan ağrı. (Zonklamalı yarım başağrısı migrene özgü belirtilerden biridir.)

—ANSİKL. Başağrılarını, yüzdeki ağrılardan, özellikle üçüzsinir (trigeminus) nevraljilerinden ve yüzdeki damar kökenli ağrılardan ayırt etmek gerekir.

Belirtisel başağrıları, sinüzit, menenjit, beyin uru, beyin kanaması, yüksek damar basıncı ve şakak arteriti gibi organik bir hastalığın gelişimi sırasında görülür. Travmalardan sonra görülen başağrıları ile belden iğneyle parça alındıktan sonra görülen başağrıları da bunlara yakın sayılabilir.

Migrenler genellikle ailevi bir hastalık sayılan ve başın yarısında duyulan aralıklı ve yinelemeli başağrılarıdır. Çoğu zaman zonklamalıdır; bulantı ve kusmalarla birlikte (adi migren), görme bozukluklarıyla (oftalmik migren) ve parestezi ya da afazi gibi sinirsel belirtilerle bir arada görülür (eşli migren).

Ruhsal kaynaklı başağrıları, organik herhangi bir neden olmadan ortaya çıkar. Gerçekten ve çoğu zaman, ruhsal bir hastalığın gelişiminde önemli bir belirti olarak görülür; bu çeşit başağrısına çöküntü ve bunaltı hallerinde değişik biçimlerde rastlanır.

BAŞAK a. **1.** Buğday, arpa, çavdar gibi tahıllarda sapın ucunda bulunan ve taneleri taşıyan baş bölümü. **—2.** Genel olarak buğdaygiller familyasından bitkilerin çiçekliği. (Başakta çiçek sapları o kadar kısadır ki, çiçekler doğrudan doğruya çiçekliğin eksenine yapışık gibi durur.) **—3.** Ürün kaldırıldıktan sonra tarlalarda ya da ağaçlarda, ağaç altlarında kalan taneler, döküntüler. **—4.** *Başak bağlamak, başak tutmak*, başaklanmak. || *Başak etmek, yapmak*, ürünler toplandıktan sonra ağaçlardaki ve tarlalardaki artıkları toplamak.

—El sant. *Başak iğnesi*, bir işleme türü. (Eşanl. ROKOKO.) [Her türlü giyim eşyasına uygulanabilen dekoratif bir işlemedir. Kumaşa batırılıp yüze alınan iğnenin üzerine iplik dolayıp iğneyi bu iplikler arasından çekerek yapılır. Papatya yaprağı biçiminde işlenenine *papatya başak iğnesi* denir.]

—Esk. sil. Ok ya da mızrakların ucuna geçirilen demir ya da ok başlığına verilen ad. (*Ok başağı* ya da *ok temreni* de denir.)

—İnş. *Başak örgü*, tuğlaları ya da taşları eğik biçimde yerleştirerek ve her sırada bir sonraki sıranın öğeleriyle belli bir açı oluşturularak elde edilen buğday başağı görünümünde örgü. (Romalılar'ın *opus spicatum*'u bir tür başak örgüdür.)

BAŞAK, Aslan ve Terazi arasında yer alan burçlar kuşağı takımyıldızı. En parlak yıldızı Başakçı'dır (ya da *Spica*). γ yıldızı ilk bulunan çift yıldızlardandır; birbirine uzaklığı 4,6″ olan iki bileşeni aynı parlaklıkta (kadir 3,6) ve aynı tayf tipindedir (F 0) ve ağırlık merkezinin çevresinde 171,8 yılda dönerler. ε yıldızı *Vindemiatrix* ("Bağ bozan") adıyla tanınır; çünkü Güneş ile birlikte doğuşu Eski Roma'da bağ bozumunun başlangıcını belirten bir işaret sayılırdı. Takımyıldız yaklaşık 15 milyon parsek uzaklıkta, yöresel bir üstküme*'nin merkezinde yer alan çok önemli bir gökada kümesini (*Virgo* kümesi) içerir. Bu düzensiz küme belirgin bir yoğuşum göstermez ve bütün yapısal türleri taşıyan yüzlerce gökadayı bir araya getirir. Bu kümenin en parlak üyelerinin % 70'ini sarmal gökadalar, % 20'sini eliptik gökadalar oluşturur; geri kalanı da düzensiz gökadalardır. (→GÖK *haritası*.)

—Astrol. Geçerli Gregoryen takvimine göre yaz mevsiminin son burcu. Başak, hem güneş yarıküresinin, hem de ikinci büyük üçgenin ikinci burcu, Merkür'ün yükselme yeri ve bu yıldızın erkenci olduğu zamanlarda ise gökevidir. Bu burcun, Demeter efsanesi ile bağıntısı vardır.

Başak sigorta, 1959'da Ankara'da, özellikle tarım kolunda sigortacılık yapmak üzere kurulan anonim şirket. Başlıca ortakları ve ortaklık payları şöyledir: Ziraat bankası (% 40), Tariş (% 16,7), Çukobirlik (% 16,7). Öteki ortakları arasında T. Gübre fabrikaları, Fiskobirlik, Et ve balık kurumu vardır. Toplam prim gelirleri içinde en büyük payı yangın sigortası alır; onu kaza ve nakliyat sigortaları izler. Başak sigorta Türk sigorta şirketleri arasında prim gelirleri bakımından özellikle tarım sigortası kolunda topladığı primlerle başta gelir. 1 310'u Ziraat bankası şubesi olmak üzere 1 680 acentesi bulunmaktadır (1992). Çalışan sayısı 302 (1992).

BAŞAKÇI a. *Yörs.* Hasat sırasında tarlalarda kalmış başakları toplayan kimse.

BAŞAKÇI, Başak takımyıldızının α yıldızına verilen ad. Kadiri 1,2. Tayf tipi B2. Uzaklık 170 ıy. Gerçek ışınım gücü Güneş'inkinin 440 katıdır. Tayfı, bir çift yıldızın ana bileşeni olduğunu ortaya koyar; çift yıldızın bileşenleri ortak ağırlık merkezinin çevresini yalnızca 4 günde dolanır.

BAŞAKÇIK a. Buğdaygillerde olduğu gibi, doğrudan doğruya ana eksene bağlı çiçeklerden oluşan ve birçoğu bir araya gelerek başağı oluşturan çiçek topluluğu. (Başakçık dipte bir ya da iki bürgü yaprağıyla [kavuz] korunur, çiçekler de bir ya da iki kavuzcukla sarılır.)

—ANSİKL. Vet. Buğdaygillerin (arpa, yulaf, delice, yumak vb.) başakçıkları zıpkın biçimindeki yapıları nedeniyle anatomik boşluklarda ya da deri altında kolayca ilerleyebilir. Köpekte burun deliklerine, kulaklara, parmak aralarına girer. Başakçıkla birlikte giren mikroplar apse yapar. Bunlar yalnız ameliyatla çıkarılabilir.

BAŞAKLAMAK a. *Yörs.* Tarım. Tahıl, bağ ve meyve hasadından sonra geriye kalan döküntüleri toplamak.

BAŞAKLANMA a. Başaklanmak eylemi.

—Tarım. Buğdaygillerin, özellikle tahılların başak bağlama evresi. (Bu evrede çiçeklik başak son yaprağın kınından sıyrılıp çıkmaya başlar.)

BAŞAKLANMAK gçz. f. Tarım. Buğdaygillerde, özellikle tahıllarda başaklar sözkonusuysa, yaprak kınlarından sıyrılıp çıkmak. — Bir tahıl tarlası sözkonusuysa, sapların % 50'sinde son yaprak kınının tepesini yarı yarıya aşmış çiçekleri (başakları) olmak. (Eşanl. BAŞAK BAĞLAMAK ya da TUTMAK.)

BAŞAKLI sıf. *Başaklı ok*, Osmanlı ordusunda kullanılan ucu başak biçiminde ok. (*Peykânlı** *ok* da denir.) [*Yelekli** *ok*'tan daha büyüktür.]

BAŞAKPINAR, Kayseri'nin Talas ilçesine bağlı belde; 3 816 nüf. (1990). Belediye.

BAŞALTI a. Denizc. Geminin baş kasarası altındaki bölüm. (Eskiden gemi mürettebatı burada yatardı.) || *Başaltından yetişme*, miçoluktan başlayarak aşama aşama yükselen ve akademik eğitimi olmayan denizci.

—Seram. Kütahya tipi fırınlarda, ana gövdede, kubbe geçişi ile *şişelik** arasında kalan bölüm.

—Spor. Yağlı güreşte bir derece. Büyük orta boyda birinci olan güreşçi, başaltına yükselir. Bu boyda birinci olanlar başa güreşmeye hak kazanır.

BAŞAR (Şüküfe Nihal), türk şair (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1973). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nü bitirdi (1919). İstanbul'un çeşitli okullarında öğretmenlik yaptı, emekli oldu (1953). Aruzla yazdığı ilk şiir kitabı *Yıldızlar ve gölgeler*'den (1919) sonra; *Hazan rüzgârları* (1928), *Gayya* (1930), *Su* (1933), *Şile yolları* (1935), *Sabah kuşları* (1943), *Yerden göğe* (1960) adlı kitaplarında hece veznini kullandı, duygularını içtenlikli bir söyleyişle dile getirdi. Kadının durumunu, I. Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı yıllarını konu edinen romanlar yazdı: *Renksiz ıstırap* (1928), *Yakut kayalar* (1931), *Çöl güneşi* (1933), *Yalnız dönüyorum* (1938), *Domaniç dağlarının yolcusu* (1946), *Çölde sabah oluyor* (1951). Tek hikâye kitabı *Tevekkülün cezası*'dır (1931). *Finlandiya* (1935) adlı bir gezi kitabı vardır.

BAŞAR (Ahmet Hamdi), **Limancı Hamdi** diye bilinir, türk yönetici, siyaset adamı (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1971). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nü bitirdi. Öğrencilik döneminde Ticaret-i umumiye dergisi ile Türkiye İktisat mecmuasını çıkardı. Ulusal kurtuluş savaşı yıllarında eşi ve baldızı ile birlikte Ankara hükümetine istihbarat sağlamada yardımcı oldu. İstanbul'da, Türk Ticaret birliği'nin kurulmasına öncülük etti (1922), bu kuruluş adına İzmir İktisat kongresi'ne katıldı (1923). İstanbul Liman şirketi'ni kurdu (1923) ve bu kuruluşun 1934'e değin yönetim kurulu başkanlığını yaptı. Serbest fırka döneminde Atatürk'ün yurt içi gezilerine danışman olarak katıldı (1930-1934). Liman şirketinin yöneticiliğinden ayrılınca ticaretle uğraştı. İstanbul Tüccar derneği'ni kurarak genel sekreterliğini üstlendi (1946). Demokrat parti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı (1946). Aynı yıl Barış dünyası adıyla bir dergi çıkarmaya başladı ve ölümüne değin yayımını sürdürdü. DP'den milletvekili seçildi (1950-1954), seçildiği yıl anlaşmazlık nedeniyle bu partiden ayrıldı. 27 Mayıs'tan sonra Milli birlik komitesi'ne kısa bir süre için danışmanlık yaptı. Başlıca yapıtları: *İktisadi devletçilik* (5 cilt, 1934-1942), *Değişen dünya* (1941), *Davalarımız* (1943), *Türkiye ve yeni dünya* (1943), *Demokrasi buhranları* (1956), *Demokrasi yolunda nereye gidiyoruz* (1959).

BAŞAR (Cezmi), türk futbol hakemi (Üsküp 1923). Bir süre Ankara'daki çeşitli takımlarda futbol oynadı. 1948'de hakemliğe başladı. FİFA kokartı taktı (1962). Bu kokartla, iç ve dış sahalarda maç yöneten ilk türk hakemi oldu. Balkanlar'ın en iyi hakemi seçildi (1969). Hakemliği bıraktıktan sonra çeşitli dönemlerde Merkez hakem komitesi'nde görev aldı, 1942'den başlayarak spor yazarlığı yaptı.

BAŞAR (Savaş), türk tiyatro sanatçısı (Kütahya 1938 - Ankara 1985). Ankara Devlet konservatuvarı yüksek bölümü'nü bitirdi. 1959'dan başlayarak Devlet tiyatroları'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. Bazı filmlerde karakter rolleri oynadı. Çok sayıda TV dizisinde de seslendirme sanatçısı olarak görev aldı, özellikle TV dizisi Komiser Columbo'ya verdiği sesle tanındı. Belli başlı oyunları şunlardır: *Klinik bir vaka* (1960), *Suavi Efendi* (1961), *Öp beni Kate* (1964), *Mançalı Don Kişot* (1971), *Öykülerden oyunlar* (1980).

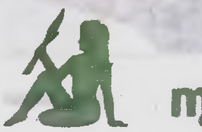
BAŞAR (Tamer), türk mühendis (İstanbul 1946). Boğaziçi Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği öğrenimi yaptı (1969). Aynı yıl Amerika'da Yale üniversitesi'nin mühendislik ve uygulamalı bilimler bölümüne burslu olarak kabul edildi. 1972'de doktora derecesi aldı. TÜBİTAK Marmara bilimsel ve endüstriyel araştırma enstitüsü'nün uygulamalı matematik uzmanı olarak görevlendirildi (1973). İstanbul Teknik üniversitesi'nde doçent oldu (1976). Sedat Simavi vakfı 1979 yılı fen bilimleri ödülünü aldı. Illinois üniversitesinde öğretim görevlisidir.

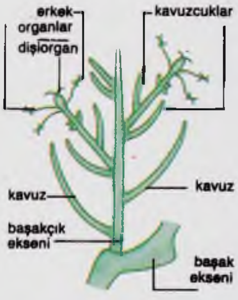
BAŞARAKAVAK, Konya'nın Selçuklu ilçesine bağlı belde; 2 049 nüf. (1990). Belediye.

BAŞARAN (Mehmet), türk şair ve yazar (Ceylanköy, Lüleburgaz, 1926). Kepirte-

birleşik başak

başak burcunun simgesel gösterimleri

iki çiçekli buğdaygillerde başakçık

Ahmet Hamdi Başar

pe köy enstitüsü'nü (1943) ve Hasanoğlan yüksek köy enstitüsü'nü bitirdi. Köy enstitüsü öğretmenliği, gezici başöğretmenlik, ilkokul öğretmenliği, İstanbul ortaokullarında türkçe öğretmenliği yaptı (1946-1970). Çeşitli edebiyat dergilerinde şiir, hikâye ve köy notları yayımladı. *Elif diye bir türkü* adlı hikâye kitabıyla TRT hikâye başarı ödülü'nü kazandı (1970). Köy notlarında, hikâye ve romanlarında Trakya'daki köy yaşamını, köyde insan ilişkilerini, üretim, eğitim sorunlarını, siyasal yönetimin bozukluklarını gerçekçi bir yaklaşımla işledi. Başlıca yapıtları: Şiir: *Ahlat ağacı* (1953), *Karşılama* (1958), *Nisan haritası* (1960), *Gök ekin* (1975); Köy notları: *Çarığımı yitirdiğim tarla* (1955); Hikâye: *Aç harmanı* (1962); Roman: *Mehmetçik Mehmet* (1978 [Orhan Kemal roman ödülü, 1979]); Köy enstitüleri (1990).

Mehmet Başaran

BAŞARAN (Tunç), türk film yönetmeni (İstanbul 1938). Sinemaya M. Ün'ün asistanlığıyla başladı. 1964-1987 arası ticari filmler ve reklam filmleri yaptı. 1987'de yazdığı ve yönettiği *Biri ve diğerleri* ile Antalya film festivali jüri özel ödülü kazandı. *Uçurtmayı vurmasınlar* (1989) Antalya film festivali 2. iyi film ve 8. İstanbul uluslararası film festivali en iyi film ödülü aldı. 1990'da *Piano piano bacaksız*'ı yönetti.

BAŞARI a. **1.** Bir işte, bir girişimde elde edilen iyi, olumlu, sevindirici sonuç; muvaffakiyet: *Başarınızın devamını dilerim. Bunlar, başarısını istemeyenlerin, onu kıskananların uydurduğu yalanlar. Askeri başarılar, barışı sağlamaya yetmedi. Bu, büyük bir başarı.* **—2.** *Başarı göstermek*, bir alanda olumlu, sevindirici bir sonuç elde etmek, başarılı olmak.
—Eğit. *Başarı ödülü*, ortaöğrenim kurumlarında, ilk derecelere giren öğrencilere verilen onur payesi (iftihara ya da teşekküre geçme).
—Güz. sant. *Başarı ödülü*, sanat yarışmalarında, dereceye girmemiş olmakla birlikte, başarının belgelenmesi için verilen ödül. (MANSİYON da denir.)
—Ruhbil. *Başarı düzeyi*, öbür başarılarla karşılaştırılırken nicel yönü göz önüne alınarak ölçülen başarı. || *Başarı gereksinimi*, başkalarına ya da kendine göre gerçekleştirilebilecek en yüksek başarıları elde etme güdülenimi. || *Başarı indeksi*, başarıların karşılaştırılmasında göz önüne alınan değişken. || *Başarı ölçeği* ya da *testi*, öznenin verilen problemi çözmek için, dile hemen hiç başvurmadan, gerece istenen biçimi vermesini gerektiren sınama.

BAŞARI, Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı Yoğun bucağının merkezi; 1 085 nüf. (1990).

BAŞARILI sıf. **1.** Bir işte, bir alanda olumlu, sevindirici sonuçlar elde eden; amaçladığı sonuca ulaşan kimse için kullanılır: *Başarılı bir romancı. Yazılıda çok başarılıydı, ama direksiyonda başarılı olamadı. Başarılı bir iş adamı.* **—2.** Başarıyla yapılan, gerçekleştirilen, uygulanan; türünde üstün olan şey için kullanılır; *Başarılı bir atlayış. Konser çok başarılıydı. Başarılı bir film.* **—3.** *Başarılı olmak*, sözkonusu bir şey ise, istenildiği biçimde sonuçlanmak; bir kimseyse, istenen sonucu elde etmek: *Deneme başarılı olmadı. Sınavda başarılı olanların atamaları yapılacaktır.*

◆ be. Başarılı olarak, başarıyla: *Yazar dili çok başarılı kullanmış. Toplantı başarılı geçti.*

BAŞARILMAK → BAŞARMAK.

BAŞARIR (İnci), türk mezzo soprano (İstanbul 1930). Belediye konservatuvarı'nın şan bölümünde ve Hukuk fakültesi'nde öğrenim gördü. İdare hukuku kürsüsünde bir süre asistanlık yaptıktan sonra kendini tümüyle müziğe verdi. 1961'de İstanbul Şehir operası'nın kurucuları arasında yer aldı. Burada *Konsolos, Madame Butterfly, Sevil berberi, Cosi fan tutte, Köylü namusu* gibi operalarda başrol oynadı. 1963'te konuk sanatçı olarak, Köln Devlet operası'nda dokuz ayrı yapıtta sahneye çıktı. 1964-1967 arasında Oldenburg operası'nda (Batı Almanya) baş solocu olarak çalıştı. Daha sonra sanat yaşamını ABD'de sürdürdü.

BAŞARIR (Bingül), türk seramikçi (İstanbul 1938). Seramik çalışmalarına Füreya Koral'ın yanında başladı (1960). Kendi atölyesini kurduktan sonra (1962), yurt içi ve yurt dışında (Fransa, İsviçre, İtalya) birçok sergi ve yarışmaya katıldı; ödül kazandı (Prag Uluslararası seramik sergisi altın madalya [1962]; Fransa Vichy ve Clérmont-Ferrand yarışmalarında iki heykel birincilik ödülü [1974]; İtalya Faenza uluslararası seramik yarışması'nda altın madalya [1975, 1979]). Kamusal ve özel yapılarda uygulamaları bulunan sanatçının duvar panoları ve öteki iki boyutlu çalışmaları, küçük birimlerin yan yana gelmesiyle oluşan kabartmalar biçimindedir. Heykellerinde soyut ve gerçeküstücü bir anlatım egemendir.

BAŞARISIZ sıf. **1.** Bir işte, bir alanda başarı sağlayamayan kimse için kullanılır. **—2.** İstenilen sonuca ulaşamamış şey için kullanılır: *Başarısız bir roman. Başarısız bir atlayış yapmak.* **—3.** *Başarısız olmak*, sözkonusu bir şey ise, istenildiği biçimde sonuçlanmamak; bir kimseyse, istenen sonucu elde edememek: *Ameliyat başarısız oldu. Derslerinde başarısız bir çocuk.*

◆ be. Başarısız bir biçimde: *Bir yapıtı başarısız bulmak.*

BAŞARISIZLIK a. Başarısız olma durumu: *Başarısızlıkla sonuçlanan bir girişim.*
—Eğit. *Öğrenci başarısızlığı*, her biçim altında, eğitimde gecikme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. *Başarısızlık nevrozu*. Bu ruhsal yapının en önemli belirtisi, öznenin, isteğinde doyuma ulaşma durumuna katlanamamasıdır.
—ANSİKL. Okulların yapısı ve olanakları, çoğu zaman kitle öğretiminin gelişmesine uygun olarak düzenlenmiş değildir. Öte yandan okullardaki verimin ve ayıklamanın yalnızca istihdam bağlamı içinde ve dar bir iktisadi görüş açısından ele alınması, okula devam edenlerin büyük bir kısmının diplomasız olarak faal hayata atılmalarını öngören ve başarısızlığın sistemli bir biçimde hesaba katılmasına dayanan bir planlamaya yol açmıştır. Günümüzde okula devam edenlerin yarısından fazlasının istatistik olarak başarısız diye sınıflandırılması öğretim sisteminin genelde bugünkü topluma uyarlanamamış olduğunu gösterir. Ayrıca başarısızlık daha çok yoksul çevrelerin çocuklarına yöneldiği için toplumsal ayıklama ve elemeyi daha da adaletsiz bir duruma getirir. Meslek hayatında da henüz bir fırsat eşitliği sağlanamamıştır, çünkü okullardaki başarısızlığı hazırlayan başlıca nedenlerden biri ailelerin iktisadi ve kültürel durumudur; bu sosyal ve kültürel engel daha baştan başarısızlığı hazırlamakta ve "yeteneklerin" gelişmesini engellemektedir.

Demek ki hem birtakım toplumsal sorunları (istihdam sorunu, işsizlik sorunu), okulla ilgili sorunları (seçim, düzey ve yönlendirme arasında gerçekleştirilecek denge), hem öğretim sorunlarını (yöntemler) hem de öğretmenlerin yetiştirilmesiyle ilgili sorunları gündeme getirmesi bakımından okullardaki başarısızlık sorunu her şeyden önce bir sistem meselesidir. Oysa bütün öğretim sistemimizde başarısızlık genellikle bir bireysel yetersizliğe bağlanmış ve bu görüşten hareket edilerek yalnızca yetersiz öğrencinin daha iyi hazırlanmasına, desteklenmesine, yetiştirilmesine yönelik geniş bir altyapı kurmaya çalışılmıştır: bu da, başarısızlığa neden olan sistemi sürdürmekten başka bir anlam taşımamaktadır.

BAŞARMAK g. f. *Bir şeyi, bir şey yapmayı başarmak*, onu istenen bir sonuca ulaştırmak; belli bir çabadan sonra gerçekleştirmek: *Bu işi başardığım gün çok mutlu olacağım. Sınavı güçlükle başardı. Sonunda zengin olmayı başardı. İmkânsızı başarmak.*

◆ **başarılmak** edilg. f. Başarmak eylemine konu olmak; başarı ile sona erdirilmek: *Kısa zamanda çok işler başarıldı.*

BAŞASİSTAN a. Eğit. Yükseköğretim kanunu kabul edilinceye kadar (1981), Türkiye'de tıp fakültelerinde ve uzmanlık eğitimi veren sağlık kuruluşlarında görev yapan en üst düzeydeki asistanlara verilen ad.

BAŞAŞAĞI sıf. Mad. oc. *Başaşağı kazı*, bir maden ocağı kuyusunu yüzeyden başlayarak aşağı doğru kazma işlemi. — Geniş anlamda çok eğimli her tür kazma işi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Başaşağı kazmak*, bir kuyuyu, bir desandriyi ya da bir ana galeriyi yukardan aşağı doğru açmak. || *Başaşağı yüzey*, yüzeyden yatağa girişi sağlayan ve ihraç için kullanılabilen desandri.
—ANSİKL. Bir kuyunun başaşağı kazısı toprağı kaldırma, postaları boşaltma ve kaplamaları yerleştirme işlemlerini içerir.

Klasik yöntemde işçiler, yatay galeride olduğu gibi patlayıcıyı yerleştirmeye yarayan dikey lağım deliklerini açmak için kuyunun dibinde çalışır. Postalar kancalı bir krenle kuyu kovasına doldurulur ve bir vinçle yüzeye çıkarılır. İkinci ekip birkaç metre yukarıya asma iskeleyle kuyu kaplamasını (genellikle betondan) yerleştirir. Kuyudaki su pompayla boşaltılır; ancak çok yoğunsa çimentolama veya doldurma yöntemiyle arazi önceden işlenir.

Yuvarlak kesitli galerileri kazmada kullanılan dağdelenlerin gelişimi büyük kesitli (çapı birkaç metre) mekanik kuyu makinelerinin yapımını sağladı. Başaşağı kazı bu makinelerle gerçekleştirilir; döner bıçaklarla donatılan başlık delik dibinde basınçla ilerler. Basınç ve dönme devinimi bir çubuk takımıyla yüzeyden (petrol sondajlarında olduğu gibi) ya da hidrolik krikolarla delik çeperlerine dayanan dağdelenden doğrudan doğruya iletilebilir.

Kazılacak kuyunun alt noktasına bir ongiriş açıldığında aşağıdaki uygulamaya başvurulur: bir sondaj makinesiyle kuyunun ekseni boyunca yaklaşık 1 m çapında bir öndelik açılır; bu delik suyun ve postaların yerçekimi etkisiyle boşalmasını sağlar.

İlginç bir başka uygulama da yukarı doğru çap genişletme yöntemiyle kazmadır; bu yöntemde de, çap genişletme başlığının ve çubuk takımının geçmesi için bir öndelik açmak zorunludur, ancak bu deliğin çapı daha küçük olabilir.

BAŞAT sıf. Önemi, etkisi açısından başta gelen şey için kullanılır.
—Biyol. Bir melezde her zaman ortaya çıkan karakter. || *Başat karakter*, bir genle belirlenen fenotipik (bireyde dıştan görülen) karakter. (Karşt. ÇEKİNİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ed. *Başat hece*, uyağı oluşturan iki heceden vurgulu olanı.
—ANSİKL. *Başat karakter*. Tanıma uygun olarak, eğer birey sözkonusu karakteri belirleyen gen bakımından heterozigotsa karakter o bireyde ortaya çıkar ve birey homozigotsa haydi haydi ortaya çıkar. Böylece bu karakterin soydan geçişini yöneten doğal yasalar tahmin edilebilir.
1. Heterozigot birey başat bir karakter taşıyorsa ya da en iyisi şöyle diyelim, başat kalıtsal bir hastalığa tutulmuşsa, en yakın atalarından birinde (babası ya da anası) daima aynı hastalık var demektir.
2. Bu hasta, hastalığı yarı yarıya çocuklarına geçirecektir. Bu demektir ki, bir hastanın döllerinde çocukların yarısı da aynı hastalığı taşır.
3. Bir hastanın döllerinden biri sağlamsa onun hastalıktan sorumlu geni taşımadı-

ğından ve çocuklarının da sağlam olacağından emin olunabilir.

Çoğu zaman başat otozomik karakterlerden söz edilir. Bireylerin erkek ya da dişi oluşu önemli değildir. Bununla birlikte cinselliğe bağlı birkaç başat karakter örneği bilinmektedir.

Erkekte başat karakter örnekleri pek çoktur. Hemerolopi bunlardan biridir ve başlıca özelliği alacakaranlıkta ve geceleyin görmenin azalmasıdır. Bu hastalık Languedoc'lu eski bir aile olan Nougaret'lerde bulunmaktadır. Ailede bilinen ilk hemeralop 1637'ye doğru Montpellier bölgesinde doğan Jean Nougaret'dir. O zamandan beri hastalık dokuz kuşak boyunca, Jean Nougaret'nin soyundan toplam 123 kişide ortaya çıktı.

Brakidaktili (kısa parmaklar) nispeten zararsız bir biçim bozukluğudur; başlıca özelliği el parmaklarında ikinci kemiğin çok kısa, eğri büğrü ve bazen üçüncü kemikle kaynaşmış olması nedeniyle parmakların kısalmasıdır. Bu kusurun birçok kuşak boyunca devam ettiği Pennsylvania'lı bir ailede görülerek ilk kez tanımlanmıştır. Sim falanji (birbirine kaynamış parmak kemikleri) bir başka parmak kusurudur; bunda birinci kemikle ikinci kemik arasında eklem yoktur; iki kemik birbirine kaynamıştır. Bu kusur parmaklarda, özellikle yazı yazarken, rahatsızlık yaratır. Aynı kusur İngiltere'de Talbot ailesinde, on dört kuşak boyunca beş yüzyıl sürmüştür.

Habsburglar'ın ünlü sivri çeneliliği de (prognatizm) kuşaktan kuşağa geçen zararsız bir başat karakter örneğidir. Başat hastalıklar, bu kusurdan sorumlu genin o kadar uzun süre yaşamasına pek olanak bırakmaz. Çoğu zaman az ya da çok ağır sakatlığa yol açar: Minkowski ve Chauffard hemolitik kansızlığı, Huntington koresi buna örnek gösterilebilir. Bazı durumlarda patolojik bir gen, onu taşıyan bireyde etkisini gösterip belirmeyebilir. O zaman genin "girginlik"i zayıflamıştır denir. Arada bir, bir kuşakta ortaya çıkışıysa istisnadır.

BAŞATLIK a. Bıyol. Başat olma durumu. ‖ *Başatlık yasası*, ırk karışımında başat (güçlü) karakterin sonraki döllerde üstünlük sağladığını belirleyen yasa.

Başbağı, Kars ve Ardahan yöresinde, kadınlar tarafından oynanan bir halk oyunu. Daha çok gelin kınası sırasında oynanır.

BAŞBAKAN a. Parlamenter rejimlerde hükümet başkanı. (Eşanl. BAŞVEKİL.)
—ANSİKL. Başbakanlık, XVIII. yy.'da Büyük Britanya'da Hannover krallarının devlet işleriyle ilgilenmeleri nedeniyle fiili olarak ortaya çıktı. O tarihten sonra başbakanlık görevi giderek önem kazandı. Bugün İngiltere'de Avam kamarası'nda çoğunluk partisinin başkanı olan başbakan, yürütme kuvveti'nin gerçek sahibidir.

Türk hukuk sisteminde başbakan, bakanlar kurulunun başkanı olarak, bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Başbakan, cumhurbaşkanınca TBMM üyeleri arasından atanır. Cumhurbaşkanının Meclis'te çoğunluğa sahip olan partinin başkanını başbakan olarak ataması parlamenter rejimlerde gelenek haline gelmiştir. Başbakan, bakanlar kurulu üyelerini TBMM üyeleri arasından ya da dışardan, milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından seçer. 1982 Anayasası, başbakanın bakanlar kurulu içerisindeki konumunu güçlendirmek amacıyla bazı kurallar getirmiştir. Her bakan, başbakana karşı sorumludur. Başbakan bakanların görevlerinin Anayasa ve yasalara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemleri almakla yükümlüdür. Başbakan, görevde kalmasını istemediği bir bakanın bakanlar kurulundan alınmasını cumhurbaşkanından isteyebilir. Siyasal açıdan başbakan TBMM'ye karşı sorumludur. Hükümet ve onun başı olarak başbakan, çalışmalarını TBMM'den güvenoyu almakla sürdürebilir. TBMM, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla alacağı karar üzerine başbakan'ı Yüce* divan'a gönderebilir. Başbakanın Yüce divan'a gönderilmesiyle hükümet istifa etmiş sayılır.

BAŞBAKANLIK a. **1.** Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetmek, bakanlıklar arasında işbirliğini ve devlet örgütünün düzenli çalışmasını sağlamak, Anayasa ve yasalarla başbakana verilen görevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuş, devlet örgütü. (Eşanl. BAŞVEKÂLET.) **—2.** Başbakanın görevi, yükümlülüğü. **—3.** Başbakanlığa bağlı hizmet bölümlerinin bulunduğu bina.
—ANSİKL. Başbakanlık'ta, başbakandan başka müsteşar ve dört müsteşar yardımcısı vardır. Başbakanlık ana hizmet birimlerini çeşitli genel müdürlükler ve daire başkanlıkları meydana getirir. Başbakanlığın bağlı kuruluşları şunlardır: Milli istihbarat teşkilatı müsteşarlığı; Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı; Devlet planlama teşkilatı müsteşarlığı; Darphane ve damga matbaası genel müdürlüğü; İhracatı geliştirme etüt merkezi; Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu; Başbakanlık toplu konut ve kamu ortaklığı idaresi; Devlet istatistik enstitüsü; Devlet personel başkanlığı; Diyanet işleri başkanlığı; Türk standartları enstitüsü; Devlet meteoroloji işleri genel müdürlüğü; Türkiye atom enerjisi kurumu; Basın yayın ve enformasyon genel müdürlüğü; Çevre genel müdürlüğü; Tapu ve kadastro genel müdürlüğü; Vakıflar genel müdürlüğü. Başbakanlık örgütünün ilgili kuruluşları ise Danıştay başkanlığı, Türkiye radyo-televizyon kurumu genel müdürlüğü vb. gibi kuruluşlardır.

Başbakanlık arşiv genel müdürlüğü kütüphanesi → ARŞIV GENEL MÜDÜRLÜĞÜ KÜTÜPHANESİ (BAŞBAKANLIK).

Başbakanlık kupası, futbolda kupa. Şükrü Saraçoğlu'nun girişimiyle 1944'te başlatıldı. Tek karşılaşma biçiminde yapılan kupa finali, önceleri Türkiye şampiyonu ile Milli küme (Milli eğitim mükâfatı) şampiyonları arasında oynandı. 1950-1966 arasında yapılmadı. 1966-1971 yıllarında İkinci lig şampiyonuyla Türkiye amatör şampiyonu arasında; 1971'den başlayarak da Türkiye ligi ikincisiyle Türkiye kupası (sonra Federasyon kupası) ikincisi arasında oynandı. 1980-1986'da ara verilen kupayı kazanan takımlar: Fenerbahçe (1944, 1945, 1946, 1958, 1973, 1980, 1989), Beşiktaş (1947, 1974, 1988), Galatasaray (1958, 1975, 1979, 1986, 1990), Eskişehirspor (1966, 1972, 1987), Mersinidmanyurdu (1967), İzmirdenizgücü (1968), Boluspor (1970), Bursaspor (1971, 1992), Trabzonspor (1976, 1978), Ankaragücü (1991). 1958'de Fenerbahçe ile Galatasaray berabere kalınca kupa iki takıma paylaştırıldı.

Başbakanlık toplu konut ve kamu ortaklığı idaresi → TOPLU* KONUT VE KAMU ORTAKLIĞI İDARESİ.

Başbakanlık yüksek denetleme kurulu, kamu iktisadi teşebbüslerini, özel yasalarında yüksek denetleme kurulunun denetimine bağlı olduğu belirtilen kurum ve kuruluşları ve sosyal güvenlik kuruluşlarını, iktisadi, mali, hukuki ve teknik yönden denetleyen Başbakanlığa bağlı, tüzelkişiliği olan organ.

Başbar, Erzurum, Erzincan, Bayburt yörelerinde erkeklerin oynadığı bar türü bir halk oyunu. Figürleri yiğitliği simgeler. Davul zurna eşliğinde, eller omuz hizasında kenetlenerek oynanır. Ayak figürleri ön plandadır. Birkaç bar art arda oynanacağı zaman, önce bu bar oynandığından *başbar* denmiştir. (Ayak figürlerinin karmaşıklığı nedeniyle SARHOŞ BARI da denir.)

BAŞBAYİ a. Bir malın bir bölgedeki toptan dağıtımını, satışını üstlenen bayi.

BAŞ-BOYUN a. Memeli hayvanların, özellikle de atların bedenlerinde başla bağlantılı olarak göğüs ve cidago'ya kadar uzanan bölüm. Atların baş-boyun kısımları ırk, kan ve doğuş farklılıklarına göre değişik biçimler alır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Binc. *Baş-boyun yükseltmek,* el ve mahmuz yardımıyla atı ileri sürerek baş ve boynunun ön kısmının yükselmesini sağlamak. ‖ *Bir baş-boyun'la geçmek,* düz koşularda, varış çizgisini geçen atlar arasındaki uzaklık için kullanılan terim.
—Zool. *Baş-boyun bölgesi,* atın hareketlerinde ileri gitme arzusunu bütünleyen ve yürüyüşlerin dengesini sağlayan baş ve boyundan oluşan bölüm.
—ANSİKL. Bu baş-boyun kesimine, yapısına ve biçimine bağlı olarak uzun boyun, geyik boyun, kuğu boyun, yergöz boyun, doğru boyun gibi adlar verilir. Bedene kötü bağlanmış baş-boyunlar, göğüs ve ön kısımla uyumlu bir bütün oluşturmaz. Bu tür atlar binicilikte, özellikle de engel atlamada başarılı olamaz.

BAŞBUĞ a. Ask. tar. Eskiden Türkler'de orduları yöneten hükümdara, başkomutana karşılık olarak verilen unvan.

BAŞÇAVUŞ a. Ask. Astsubayların kıdemli üstçavuşla kıdemli başçavuş arasındaki rütbesi.

Başçavuşoğlu camisi, Yozgat'ta geç dönem osmanlı yapısı (1800/1801). Kareye yakın dikdörtgen planlı yalın bir yapıdır. Caminin önemi, mahfilini çepeçevre dolanan duvar resimlerinden kaynaklanır. Bu resimlerde, bir yandan eski minyatür geleneğine bağlı bir çevrenin oldukça yalın ve az öğeyle verilişi, öte yandan derinlik kavramı ve doğanın ressamın yorumundan geçerek yansıtılmasındaki Batı etkisi dikkati çeker. Bu örnekler, resim geleneğinin İstanbul dışında yorumlanışının ve uygulanışının birer kanıtı olmaları açısından önemlidir.

BAŞÇIK a. Bot. Çiçeklerde erkekorganın, çiçektozu içeren uç kısmı.
—Süslem. sant. Yapay çiçeklerin yapımında, bazı modellerde dişi organ olarak kullanılan yuvarlak biçimli tane.
—ANSİKL. Başçık çoğunlukla ipçiğin ucuyla birbirinden ayrılan iki keseden oluşur. Her kese de olgunlaşınca birbirine açılan iki kesecikten oluşur ve çiçektozları bu keseciklerin içinde gelişir. Mekanik bir tabaka harekete geçerek keselerin açılmasını sağlar (başçığın çatlaması). Çatlama dikey ya da yatay bir yarılma biçiminde olduğu gibi bir delik biçiminde de olur. Başçıklar genellikle iki, ama sarmaşıkta bir, defnede dört keseli olur.

BAŞÇİFTLİK, İç Anadolu'da Tokat iline bağlı ilçe; 6 477 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi Tokat'ın 60 km K.-D.sunda *Başçiftlik*, 3 722 nüf. (1990).

BAŞDİYAKOZ a. Din. Piskoposun yetkisi altında, piskoposluğun belirli bir bölümünü yönetmekle görevli rahiplere verilen unvan.

BAŞDİZGİCİ a. Tipo ya da ofset baskı sistemiyle çalışan basımevlerinde dizgi bölümünün sorumlusu. (Eşanl. BAŞMÜRETTİP.)

BAŞDÖNMESİ a. Nörol. Kişiye göre çevredeki cisimlerin ya da cisimlere göre kişinin dönerek yer değiştirdiği duygusu. Bulantı, kusma ve düşmeye neden olabilen denge bozuklukları buna eşlik eder. (Vestibül sendromunun en önemli öznel belirtisi sayılabilir.)

BAŞDÜMENİ a. Denizc. Bir geminin ya da itilerek götürülen bir konvoyun baş tarafına yerleştirilen yardımcı dümen; özellikle boş teknelerde iyi bir manevra olanağını sağlar.

atlarda baş-boyun çeşitleri

Ali Fuat Başgil

BÂŞE a. (fars. *bâşe*). *Esk.* Doğan, atmaca.
—Astron. *Esk.* *Bâşe-i felek,* nesr-i tâir ve nesr-i vâki yıldızları, kartal takımyıldızı.

BÂŞED ilg. (fars. *büden,* olmak'tan *başed*). *Esk.* **1.** Olsun, olur, ola. **—2.** *Bâşed ki,* ola ki, olabilir ki. || *Me-başed,* olmasın. || *Her çi başed,* her ne olursa.

BAŞFİYAT a. En iyi nitelikli ürün için belirlenen eder: *Üreticiler, saptanan başfiyatı yetersiz buldular.*

BAŞGARDİYAN a. Cezaevlerinde disiplini sağlamakla görevli gardiyanların üstü. (→ GARDİYAN.)

BAŞGARSON a. Seçkin lokantalarda sofra servisini yöneten garson. (Eşanl. ŞEFGARSON.)

BAŞGEDİK, Kars'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 4 041 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Başgedik,* 452 nüf. (1990).

BAŞGEDİKLİ a. Ask. Eskiden erbaşların en kıdemlisine verilen ad.

BAŞGİL (Ali Fuat), türk hukukçu ve siyaset adamı (Çarşamba 1893 - İstanbul 1967). Grenoble Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Paris Hukuk fakültesi'nde doktora yaptıktan sonra Sorbonne Üniversitesi felsefe bölümü'nden ve Paris Siyasal bilimler okulu'ndan diploma aldı (1929). Türkiye'ye döndüğünde Milli eğitim bakanlığı'nda Yüksek öğretim genel müdür yardımcısı olarak devlet hizmetine girdi (1930). Ankara Hukuk mektebi'nin açtığı sınavı kazanarak Roma hukuku doçentliğine atandı (1931). Üniversite reformu sırasında İstanbul Üniversitesi anayasa hukuku profesörlüğüne getirildi (1933). İstanbul Hukuk fakültesi dekanı oldu (1938). Daha sonra Ankara Siyasal bilgiler okulu müdürlüğü ve Ankara Hukuk fakültesi anayasa profesörlüğü yaptı (1943). AP'den Samsun senatörü seçildi (1961). Aynı partinin cumhurbaşkanı adayı oldu. Senato üyeliğinden ve cumhurbaşkanı adaylığından çekilerek İsviçre'ye gitti (1962). Cenevre Üniversitesi'nde türk tarihi ve dili üzerine ders verdi. Türkiye'ye döndükten sonra, Adalet partisi İstanbul milletvekili seçildi (1965). Başlıca yapıtları: *La Question des Droits* (1928), *Esas teşkilat hukuku* (1934), *Hukukun ana mesele ve müesseseleri* (1946), *İlmin ışığında günün meseleleri* (1960), *Demokrasi yolunda -siyasi hukuk etütleri* (1961), *Din nedir, din hürriyeti ve laiklik ne demektir?* (1962), *27 mayıs ihtilali ve sebepleri* (1963).

BAŞGÖZ (İlhan), türk halkbilimci (Gemerek, Sıvas, 1923). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi, Türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1945). Aynı bölümde Prof. Pertev Naili Boratav'ın asistanı oldu. 1948'de kurulan Türk folkloru ve halk edebiyatı kürsüsü'nde çalışmalarını sürdürdü. Kürsü o yıl kapatılınca, Tokat lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak atandı, 1952'ye değin bu görevde kaldı. Ford vakfı'nın bursuyla ABD'ye gitti (1960). Kaliforniya Üniversitesi'nin Los Angeles'teki eğitim fakültesinde ve Berkeley'de araştırmacı olarak çalıştı. İndiana Üniversitesi'nin Ural-Altay dilleri bölümü'ne öğretim üyesi olarak atandı (1965). Yardımcı profesör (1967), profesör oldu (1975). İndiana Üniversitesi'nin Türk araştırmaları programı'nın yöneticiliğini üstlendi (1981). Amerikan folklor cemiyeti onur üyeliğine seçildi (1983). Türk folkloru alanında uluslararası ün kazanmış bir araştırmacı olan Başgöz'ün, genel folklor kitapları, halk ozanlarına ilişkin incelemeleri, sözlü halk edebiyatı derlemeleri yanında, Türkiye'deki eğitim sorunlarına ilişkin incelemeleri de vardır. Başlıca yapıtları: *Türk halk edebiyatı antolojisi,* (1956); *Manilerimizden* (1960); *Educational problems of Turkey 1920-1940* (H. E. Wilson ile [1967]); *Atatürk ve Türkiye cumhuriyetinde eğitim* (1968); *Turkish folklore reader* (1971); *Bilmece. A corpus of Turkish riddles* (A. Tietze ile [1973]); *Karac'oğlan* (1978); *Studies in Turkish folklore* (M. Glazer ile, derleme [1978]); *Âşık Ali İzzet Özkan* (1979); *Folklor yazıları* (1986); *Yunus Emre* (1990).

BAŞHAKEM a. Spor. Tenis, voleybol gibi oyunlarda oyunu yöneten hakemlerden önde geleni ve kararlarda anlaşmazlık durumunda yetki üstünlüğü olanı.

BAŞHEKİM a. Sivil bir hastaneyi yönetmekle görevli hekim. (Askeri hastanelerin yöneticisine ise BAŞTABİP denir.)

BAŞHEKİMLİK a. **1.** Başhekimin görevi. **—2.** Hastanede yönetim makamı.

BAŞHEMŞİRE a. Bir klinik ya da hastanede, hastanenin ve hastaların bakımıyla görevli personeli yönetmekle yükümlü hemşire.

BAŞHOCA a. Eğit. Osmanlılar'da, ilk olarak Mühendishane'de ders verenler için, "profesör" anlamında kullanıldı. Klasik medrese öğreniminden ayrı tutulduğundan, teknik öğretim veren Mühendishane'de, müderris yerine başhoca denilmiştir.

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ → İSHAK EFENDİ.

BAŞHOCA SEYİT ALİ PAŞA → SEYİT ALİ PAŞA.

BAŞHOSTES a. Havayollarında, hosteslik görevinin gereğince yürütülmesinden sorumlu olan yönetici.

BAŞHÜYÜK, Konya'nın Sarayönü ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 201 nüf. (1990). Belediye.

BAŞIBOŞ sıf. **1.** Denetimden uzak, kendi haline bırakılmış kimse için kullanılır: *Sokakları başıboş çocuklar dolduruyordu.* **—2.** Ortalıklarda dolaşan, sahipsiz hayvan için kullanılır: *Başıboş koyun sürüleri. Başıboş köpekler.* **—3.** Amaçsız, hiçbir yere, hiçbir şeye bağlanmadan geçirilen zaman için kullanılır: *Başıboş bir yaşam sürmek.*
—Binc. *Başıboş sıçrama,* binicisiz engel atlayan bir atın, tıpkı krupad yapar gibi havada çifte atması.
—Havc. ve Denizc. *Başıboş kalmak,* bir gemiden, bir uçaktan sözederken, manevra yapmasını engelleyen arızalara uğrayarak doğal etkilerle sürüklenmek.

◆ be. Denetimden uzak olarak; kendi halinde, serbest: *Gençleri başıboş bırakmak. Sokaklarda başıboş dolaşan köpek sürüleri. Son zamanlarda çok başıboş kaldı.*

BAŞIBOŞLUK a. Başıboş olma durumu; serbestlik, düzensizlik.
—Patol. *Hücre başıboşluğu,* normal ya da patolojik hücrelerin kana geçmesi.

BAŞIBOZUK a. **1.** Osmanlı ordusunda, savaş sırasında orduya katılan gönüllülere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Asker olmayan, sivil.

◆ sıf. Bir düzene uymayan, bildiğince davranan topluluk: *Başıbozuk bir kalabalık.*
—ANSİKL. Başıbozuklar, asıl ordu birliklerine yardımcı kuvvetler durumunda yaya ya da atlı birlikler oluştururlardı. 1854 Osmanlı-Rus savaşı sırasında daha iyi yararlanılmak amacıyla başıbozukların disiplin altına alınmalarına çalışıldı. Bu amaçla fransız general Joussouf ve ingiliz Biston'un yürüttüğü çalışma başarılı olmadı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda da yarardan çok zararları görülünce, başıbozuk birliklerinin oluşturulmasından vazgeçildi. Ayrıca, yine Osmanlılar döneminde İstanbul'a gelen işsiz ve yersizlere, sonraları da asker olmayan bütün sivil halka "başıbozuk" denildi.

BAŞIBOZUKLUK a. Başıbozuk olma durumu; düzensizlik, disiplinsizlik.

BAŞİ adaları → BATAN adaları.

BAŞİKBAL → BAŞ.

BAŞİMAM a. Din. Birden fazla imamın görev yaptığı camilerde yönetici durumundaki imam.

BAŞKA belgsz. sıf. **1.** Bir varlığı ya da bir nesneyi, aynı türden varlıklardan, şeylerden ayırır: *Müdür emekli oldu; başka bir müdür atandı. Başka bir çözüm öner. Bu yoldan başka bir yol yok. Başka bir odan var mı?* **—2.** Farklılık belirtir; ayrı, değişik: *Başka koşullarda başka türlü düşünürdüm. Bana başka türlü davrandı.* **—3.** Üstünlük belirtir; bambaşka: *Çok başka bir adam.* **—4.** Daha sonraki bir zamanı belirtir: *Başka bir gün gideriz.* **—5.** *Başka başka,* ayrı, değişik olarak: *Her biri olayı başka başka anlatıyor.* || *Başka biri,* diğer bir kimse. || *(Bir) başka deyişle, söyleyişle, anlatımla,* aynı şey, değişik bir biçimde anlatılmak istendiğinde kullanılır. || *Başka işin yok mu?,* bir işin bir kimseyi ilgilendirmediğini, ona karışmaması gerektiğini belirtmek için söylenir.

◆ **başkası, başkaları** belgsz. adl. Bir kimsenin, bir şeyin dışında olanı belirtir: *Bencil insan başkalarını düşünmez. Beni başkasına benzettiniz.*
—Fels. Sokrates öncesi filozoflara ve Hegel'e göre, varlığın ve düşüncenin "ayrı"ya karşıt ilkesi. Bu ilke uyarınca, bir nesne diğer bir nesneden ayrılır, ya da insan, bir düşünce nesnesinin diğer bir düşünce nesnesinden farklı olduğunu anlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ ilg. *Ad + den başka,* dışında; gayrı: *Senden başka dostu yok. Şiirden başka hiçbir şeyle ilgilenmez.*
—ANSİKL. Fels. • Hegel'de başkası *(des Andere),* ilkin, dışta ve yabancı olanı gösterir. Fakat, farkın bu biçiminde, "başkası, kendisinden başka olduğu şeyin yokluğunu içerir". Başka bir deyişle, bir gerçek, ancak kendisi olmayan şeyi dışlayarak bağımsız olabilir. Bu demektir ki, bir gerçek, ancak kendine ait başkasının, kendindeki bu olumsuz varlığı sayesinde kendi kendisi olabilir. Böylece, başkası, "kendi dışında bulunan herhangi bir şeyle ilişki değil, kendinde ve kendisi için başkası"dır. Demek ki, başkası, "kendisinin başkası"dır, ya da "çelişki"dir *(Wissenschaft der Logik,* "Wesen", 1,2). Evrenselliği amaçlayarak hareket ettiği ölçüde, gerçeğin temeli çelişkidir.
• Sartre'a göre, ben, başkası tarafından bir nesne olarak görülürüm. "Başkası, benimle benim kendi kendim arasında vazgeçilmez bir aracıdır... Başkası daha ortaya çıktığı an, ben (kendim), kendi üzerimde, bir nesne üzerinde olduğu gibi, yargıda bulunabilecek duruma gelirim, çünkü başkasına bir nesne olarak görünmekteyimdir." *(L'Être et le Néant,* 3, 2.)

BAŞKACA sıf. Yapılanın, söylenenin dışında: *Bunun, başkaca bir yorumu olamaz. Başkaca bir çözüm bulamadım. Başkaca bir diyeceğim yok.*

BAŞKALAŞIM a. Yerbil. Katı bir kayacın, oluşum koşullarından farklı termodinamik koşullar altında dokusal ve mineral yapı değişimi. (Yüzey koşullarında gerçekleşen dönüşümler [ayrışmalar] ile tümüyle ya da bölümsel erimeler [anateksi] bu tanımın dışında kalırlar.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Başkalaşım kayacı,* bir ya da daha fazla başkalaşıma uğramış kayaç için kullanılır.
—Ceb. Bir T dış yasasıyla donatılmış bir küme üzerinde

$$[h(a)](x) = aTxTa^{-1}$$

ile tanımlanan $h(a)$ işlemcisi.
—Çekird. fiz. Bir çekirdeğin bir diğerine dönüşmesi. (Bu terim kimi zaman dolaylı dönüşümler, yani çekirdeklerin büyük kinetik enerjili parçacıklarla bombardımanından kaynaklanan dönüşümler için kullanılır.)
—Patol. Bir dokunun ana maddesindeki durum değişikliği. (Örneğin, kıkırdak do-

kusunun kemik dokusuna dönüşmesi.) [Eşanl. METAMORFİZM.]

—ANSİKL. Yerbil. Oluşum koşullarından farklı termodinamik iklim ve mekanik baskıyla karşılaşan bir kayaç'ın (tortullar için taşoluş ve magma için katılaşma) biçim ve görünümü değişir. Belli bir iklimde ortaya çıkan dönüşümlerin tümü, bir başkalaşımı tanımlar. En önemlisi blastez olan başkalaşmış dönüşümler statik ya da dinamik olabilir. Mineral dönüşümleri, çevrenin termodinamik koşullara kararsız minerallerin elenmesi ve kararlı minerallerin belirmesi biçiminde ortaya çıkar. Bu kararlı mineraller, ortamın koşullarında tersinir ya da tersinmez tepkimelere göre birçok katı ve akışkan evre gösterebilir. Blastezin dışındakı dokusal dönüşümler, yapısal gelişime bağlıdır ve temelde bir ya da birçok şistlilik edinmeden kaynaklanır. Genellikle "S_0" ile belirtilen bu şistliliklerin ilki yapraklanmadır.

Yer yüzeyi koşullarından uzaklaşan koşulların doğurduğu başkalaşıma *ilerleyen* denir; yüzey koşullarına yaklaşan koşulların sonucu belirenler ise *gerileyen* olarak nitelenir. İlerleyen başkalaşımın en belirgin dönüşümlerinden biri su yitirme ve gittikçe susuzlaşan minerallerin kristalleşmesidir. Buna karşılık koşulların yumuşaması ortamda o an su varsa sulu minerallerin yeniden oluşumunu sağlar. Gerileyen bir evre içeren *çoklu başkalaşımlar* genellikle tamamlanmamıştır, yani su yetersizliğinden dolayı geribaşkalaşımın yetersizliğini gösteren belirtiler sunarlar.

Taşküre içindeki termodinamik koşulların gelişimi Yer dinamiğine bağlıdır: okyanusun açılması ve genişlemesi, taşkürede dalma-batma, kabarma ve çarpışma. Bu olguların herbiri kendilerine özgü sıcaklık gradyanları ve basınçlarla ayırtedici nitelik kazanır; dolayısıyla bu iki tür büyüklük farklı *başkalaşım dizileri*'nin tanımlanmasını sağlar: 1. derinliğe bağlı sıcaklık artışı zayıf (10° C/km düzeyinde) olan düşük ısıl gradyan dizileri dalma-batma olayı ile karşılaşmış tektonik levhaların üst kesimlerinden oluşan soğuk kuşaklarda görülür; 2. derinliğe bağlı sıcaklık artışı yüksek (40° C/km) olan ısıl gradyan dizileri genelde yoğun bir magma göçünden etkilenmiş bölgelerde görülen başkalaşımlardır; dalma-batma bölgesinin üzerinde yer alan tektonik levha bölümleri bu olayların örneğini oluşturur; 3. orta düzeyde ısıl gradyan (30° C/km) dizileri. Başkalaşımın kimi özel türleri de vardır; başlıcaları göktaşlarının çarpmasından kaynaklanan başkalaşım (çok yüksek basınç) ile çevrel ortama ısı sağlayan sokulumların çevresinde halkalar biçiminde gelişen temas başkalaşımıdır.

Çeşitli başkalaşım ortamları, koruduklarını ya da geliştirdikleri ve *başkalaşım parajenezleri*'ni oluşturan minerallerle belirlenir; bu parajenezler de kendilerini geliştiren kayacın kimyasal bileşimine bağlıdır. Kayaçlarsa çevreleri ile enerji alışverişi yapan sistemler oluşturur; ama kimyasal anlamda genellikle kapalıdırlar; dolayısıyla başkalaşım süresince kimyasal bileşimleri pek az değişikliğe uğrar. Elementlerin göçü, akışkanlarca taşınan çözünmüş maddelerle sınırlıdır; bu elementler ortama dışarıdan geldikleri gibi ortamdan dışarı da atılabilirler. Başkalaşım sırasında bir kayacın kimyasal bileşimini değiştirmeye elverişli önemli madde aktarımlarına seyrek rastlanır ve böyle bir olayla ancak kimi sokulumların hemen yakınında karşılaşılır: skarnlar, spilitler ve greisenler bunun en güzel örneklerini verir.

• *Ad dizini.* Bir başkalaşım kayacı belirgin özelliğini kimyasal bileşimi ve karşılaştığı termodinamik koşullardan alır ve tümü özel bir başkalaşım parajenezi ile gösterilir.

Kimyasal bileşimleri benzer olan kayaçlar aynı sıra içinde yer alır ve klasik ayırımla dört dizi vardır: *silisli sıra* (kum, kuvarsit, kuvarsolit, kumtaşı); *alüminli*, ya da *siliko - alüminli sıra* (shale, kil, grauwacke, granit, riyolit, trakit, siyenit); *karbonatlı sıra* (kireçtaşı ve dolomi); *bazik sıra* (bazalt ve gabro). Başlangıç kayacının niteliği bilindiğinde onun adının başına *meta* öneki getirilir (örneğin metashale, metagranit vb.)ve böylece dizi kavramı belirginleşir. Öte yandan başkalaşım kayacının adının önüne getirilen *para* öneki kökenin tortul olduğunu, *orto* öneki ise kökenin magmatik olduğunu belirtir (örneğin paragneiss, ortogneiss).

Her termodinamik ortamı belli bir *başkalaşım fasiyesi* karşılar. Çeşitli fasiyesler belli birer basınç/sıcaklık aralığında ortaya çıkar ve birinden ötekine geçiş, başkalaşım parajenezinin değişimini, yani bir ya da birçok mineral evresinin belirmesini ya da elenmesini belirtir. Bu mineralojik dönüşümlere iki tür dokusal değişim eşlik eder. Bunların daha yaygın olanı, şistlerle gneisslerde görülen etki yapraklanmadır ve geniş taşküre katmanlarını etkileyen dinamik süreçlerden kaynaklanır; böyle bir olgu halinde *bölgesel* ya da *genel başkalaşım*'dan söz edilir. Daha yerel olan ikinci dokusal değişim, *boynuztaşları'nın* belirgin niteliğini oluşturan boynuzsu bir doku edinimidir; bu doku türü, iç içe girmiş minerallerden oluşan bir mozaik biçiminde tanımlanabilir; bu olgu dinamik baskının yokluğunu ve hidrostatik türden bir basınç altında mineral büyümesini dile getirir.

• *Tarihçe.* 1924 yılında Grubenmann ve Niggli, özellikle dokusal ve yapısal ölçütlere dayanarak, gittikçe daha derin başkalaşım ortamlarını karşılayan kuşakları tanımladılar: bu kuşaklar, ankizon, üstkuşak, ortakuşak, altkuşak ve ültrazondur. Jung ve Roques bu görüşten esinlenerek silimanitlerli dizinin petrografik türlerini de bu kuşaklara bağladılar: serisitli şistler, kloritli şistler, iki mikalı mikaşistler, biyotitli mikaşistler, gneisslar ve granülitler. Kısa bir süre sonra Barrow ve Tilley anahtar minerallere dayanarak başkalaşım ortamlarını sınıflandırdılar. Böylece glokofan güçlü basınç ve düşük sıcaklığı, staurotit orta basınç ve orta sıcaklıkta gelişen mineralleri yansıtırken, sillimanit yüksek sıcaklık ve orta ya da düşük basınçta oluşan bir minerali gösterir. Bu kavram, aynı termodinamik ortam koşullarındaki noktaların geometrik yerini gösteren *başkalaşım izogradları* kavramının doğmasına neden oldu. Doğada bir izograd, belli bir dizideki bir mineralin ortaya çıktığı ya da yok olduğu yeri belirtir.

Eskola bu naturalist bölümlere *fasiyes* adını vererek P - T (basınç - sıcaklık) diyagramına aktardı. Eskola fasiyesleri (1915) bazik dizideki kayaçlar göz önüne alınarak basıncı büyük ölçüde değişen kuşaklara göre tanımlamıştır. 1958'de Fyfe, Turner ve Verhoogen, çok küçük basınç değişimleri gösteren Eskola'nın fasiyeslerini daha küçük alanlara, yani *alt fasiyesler*'e ayırdılar. 1961'de Myashiro ilgi çekici bir bireşimle basınç ve sıcaklık değişimlerini birlikte göz önüne alarak *fasiyes dizisi* kavramını ortaya attı. Bu kavram, taşküre içindeki farklı ısıl gradyanları belirten başkalaşım fasiyeslerini art arda sıralanmasını sağlar ve Yer'in genel dinamiğine bağlar.

BAŞKALAŞMA a. Başkalaşmak eylemi. (Eşanl. METAMORFOZ.)

—Biyol. Bireyin yumurtadan çıktıktan sonraki normal gelişme evrelerinden birini oluşturan biçim değişikliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Böcbil. Bir böceğin larva halinden nemf haline ve nemf halinden erişkin hale ya da imago haline geçişini sağlayan köklü değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Birçok hayvan türünün gelişimi sırasında, embriyondan meydana gelen larva, erişkinden çok değişiktir ve erişkinin yaşamından çok değişik bir yaşam sürer: *pluteus* larvaları (derisidikenliler), *nauplius, zoe* ve daha başka kabukluların larvaları, çokkıllı halkalı solucanlardan trochophorusların larvaları, tulumluların, amfibyumların tetarları, böceklerin tırtılları... Başkalaşma yoluyla morfolojik ve fizyolojik derin değişiklikler geçiren larva, erişkinin genel görünümünü taşıyan genç bir hayvana dönüşür. Başkalaşma bir yapısal plandan başka bir yapısal plana geçiş demektir. Pluteus, ikiyanlı bakışım gösteren ve engin deniz yaşamı süren bir hayvanken ışınsal bakışım gösteren ve derin deniz yaşamı süren bir denizkestanesine dönüşür. Kurbağanın tetarı su yaşamı sürer ve solungaçlarla solunum yapar; sonra başkalaşma geçirerek kara yaşamı süren ve akciğer ve deriyle solunum yapan bir hayvana dönüşür.

Başkalaşma sırasında larvasal organların yerini yeni organlar alır; larvasal organların kimisi fagositoz yoluyla yok olur. Bu nedenle, başkalaşmada hem yapıcı süreçler (histogenez, morfogenez), hem yıkıcı süreçler (histoliz, morfoliz) yer alır ve yaşam tarzında tam bir değişiklik olur; *ekofaz* ya da ekolojik evre kavramı buradan doğar. Başkalaşmanın genel özelliği tersinmez, dönüşsüz oluşudur; yetişkin hayvan bir daha larva haline dönemez, larvasal organların taslakları kesinlikle yok olur.

—Böcbil. İmago evresindeki deri değiştirme sırasında yarımbaşkalaşmalı (heterometabol) böceklerde bile bazen dokularda köklü değişiklikler olabilir; tümbaşkalaşmalılarda (holometabol) başkalaşma, nemf evresinde de, tıpkı larva evresindeki gibi doku bozulmaları (histoliz) ve imag doku yapılarının oluşması (histogenez) biçimindeki değişikliklerle sürer. Böylece bazı organların yerini yavaş yavaş başka organlar alır. İlk larva evrelerinde, *corpora allata* denen bezlerin salgıladığı gençlik hormonu başkalaşmayı engeller.

BAŞKALAŞMAK gçz. f. Değişikliğe uğramak, bilinen niteliklerinden uzaklaşmak, biçim değiştirmek.

BAŞKALAŞMALI sıf. Böcbil. Başkalaşmasız karşıtı olarak, başkalaşma geçiren böcekler için kullanılır. (Başkalaşmalı böcekler, yarıbaşkalaşmalılar [*heterometabol*] ve tümbaşkalaşmalılar [*holometabol*] diye ikiye ayrılır. Bu terimin böceklerden başka hayvanlar için de kullanılabileceği kabul edilmiştir.)

BAŞKALAŞTIRILMIŞ sıf. Ceb. Bir başkalaşımla elde edilen görüntü için kullanılır.

BAŞKALAŞTIRMAK f. Yerbil. Bir kayacı oluşum koşullarından farklı koşullar altına sokmak. (Bu koşullar ayrıca *ayrıştırmak* fiiliyle belirtilen yer yüzeyi koşullarından da farklıdır.)

—Çekird. fiz. Bir çekirdeği bir başkasına dönüştürmek.

Başkaldıran İnsan (*L'Homme revolté*), Albert Camus'nün denemesi (1951). Yazar, başkaldırıyı, "insanın salt tarihe indirgenmeyi" reddetmesi olarak görür.

BAŞKALDIRI a. **1.** Bir yönetime, bir otoriteye karşı gelme, ayaklanma; isyan. **—2.** Bir duruma ya da tutuma boyun eğmeyi yadsıma.

BAŞKALDIRMA a. Başkaldırmak eylemi, isyan etme.

BAŞKALDIRMAK gçz. f. **1.** *Bir yönetime, bir otoriteye (karşı) başkaldırmak* onlara uymayı yadsımak, isyan etmek: *Hükümete başkaldırmak. Ana babalarına başkaldıran gençler.* **—2.** *Bir şeye (soyut) başkaldırmak,* bir duyguya, bir değere karşı gelmek; bir düşünme biçimini yadsımak: *Geleneklere, eskimiş kurallara başkaldırmak.*

BAŞKALE, Doğu Anadolu'da Van iline bağlı ilçe. 55 598 nüf. (1990); 2 599 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 61

köy. Merkezi, Van'ın 116 km G.-D.'sundaki *Başkale*, 16 418 nüf. (1990).

BAŞKALIK a. Bir başkasına ya da ön cekine göre farklı, değişik olma durumu: *Bugün sende bir başkalık var.*

—Fels. Başka olan, farklı olan şeyin durumu, niteliği. (Karşt. AYNILIK.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde ağnam (koyun) vergisinin toplanması için gönderilen görevlilerin harcamalarını karşılamak üzere bu vergi gelirinden ayrılan pay. (Bu görevi yerine getirmek için her yıl maliye tarafından yeterince sayıcı ve bunları denetleyecek gozetimciler atanır, sonra bu görevliler fermanlarıyla birlikte ilçelere gönderilirdi.)

BAŞKAN a. **1.** Bir toplantıya başkanlık eden ve toplantılardaki görüşmeleri ve çalışmaları yöneten kimse: *Kurultay başkanı. Jüri başkanı.* **—2.** Bir kurul ya da meclis tarafından seçilen, bir şirketi, bir ortaklığı, bir kurumu temsil görevini yüklenen kimse: *Dernek başkanı. Senato başkanı.* **—3.** Başkanlık sisteminin yürürlükte olduğu ülkelerde cumhurbaşkanının sanı. **—4.** *Başkan yardımcısı*, başkana yardımcılık eden, onun yokluğunda yerine bakan kimse.

—Huk. ABD'de ve diğer başkanlık rejimlerinde cumhurbaşkanına verilen ad. (Başkan, yürütme organının başı olarak hem devlet hem de hükümet başkanının yetki ve işlevine sahiptir.) [→ BAŞKANLIK* REJİMİ.] || *Başkan yardımcısı*, başkana vekâlet eden ve gereğinde onun yerine geçen kişi. (ABD'de, başkanla aynı zamanda seçilen başkan yardımcısı, Senato başkanlığı görevini yürütür, siyasal görevleri sınırlıdır. ABD Anayasası'na göre, başkanın görevinden ayrılması ya da görevini yerine getirememesi durumlarında yürütmenin başına geçer.) || *Belediye başkanı*, belediye tüzel kişiliğini temsil eden, seçimle işbaşına gelmiş kişi. (→ BELEDİYE.) || *Dernek başkanı*, dernek tüzel kişiliğini temsil eden, seçimle işbaşına gelmiş kişi. (→ DERNEK.) || *Devlet başkanı* devlet tüzel kişiliğini temsil eden kişi, devletin başı. (Devlet başkanı bu göreve seçimle ya da başka yollarla gelebilir. Seçim yoluyla devlet başkanlığına getirilen kişiye cumhurbaşkanı* denir.) || *Hükümet başkanı*, bakanlar kurulu başkanı, yürütme kuvvetinin başı. (Parlamenter rejimlerde hükümet başkanı başbakan* olarak adlandırılır.) || *Mahkeme başkanı*, çok yargıçlı mahkemelerde duruşmayı yöneten en kıdemli yargıç. || *Meclis başkanı*, yasama meclisinin toplantılarını yöneten, meclisin kendi üyeleri içinden seçtiği kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Parti başkanı*, siyasal partinin yetkili organlarınca seçilen ve partiyi temsil eden kişi. (Parti genel başkanı, partinin en yüksek organı olan büyük kongre [genel kurul] tarafından gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğuyla seçilir.) || *Yönetim kurulu başkanı*, tüzel kişilerin yönetim kurullarının başında bulunan ve tüzel kişiyi temsil eden gerçek kişi.

—Siyas. bil. *Başkan rejimi*, devlet başkanının mutlak üstünlüğüne dayanan başkanlık rejimi. (Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletildiği kimi parlamenter rejimleri nitelemek için de kullanılan bu terim, anayasal açıdan amerikan başkanlık rejiminden esinlenen, ama devlet başkanının orduya ya da tek bir partiye dayanarak tüm yetkileri elinde topladığı bazı Afrika ya da Latin Amerika ülkelerindeki rejimlere daha uygundur.)

—ANSİKL. Anayas. huk. *Meclis başkanı*. Başkan adayları, Meclis'in toplandığı günden başlayarak on gün içinde Başkanlık divanına bildirilir. Başkan seçimi gizli oyla yapılır. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte ikisi, üçüncü oylamada ise üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en çok oy alan üye başkan seçilmiş olur. Meclis başkanı tarafsız olmak zorunda olduğundan, partisinin çalışmalarına katılamaz, Meclis'te partisinin görüşlerini dile getiremez ve oylamalara katılamaz. Meclis binasında ve eklentilerinde yönetime ilişkin hizmetler ve kolluk hizmetleri Meclis başkanlığı eliyle yürütülür.

BAŞKANLIK a. **1.** Başkan olma durumu. **—2.** Başkanın görevi, makamı: *Başkanlığa bir dilekçeyle başvurmak.* **—3.** Başkanın bulunduğu, çalıştığı yer. **—4.** *Başkanlık etmek*, bir toplantıyı, bir topluluğu başkan olarak yönetmek.

—Siyas. bil. *Başkanlık rejimi*, kuvvetler ayrılığı ilkesinin katı bir biçimde uygulandığı siyasal rejim; ABD'de yürürlükte olan rejimin ayırıcı özelliği, yürütme kuvveti ile yasama kuvvetinin organik ve işlevsel olarak bağımsız olmalarıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. İngiliz Hindistanı'nda yönetim bölümü. Başında bir "başkan" bulunduğu için böyle adlandırılır. (Başkanlıklar, XVII. yy.'da, Doğu Hindistan ingiliz şirketi tarafından oluşturuldu.)

—ANSİKL. Anayas. huk. *Başkanlık rejimi*. 1787 tarihli Amerikan anayasası, sınırlı ingiliz monarşi sistemini kendi koşullarına uydurdu. (→ AMERİKA* BİRLEŞİK DEVLETLERİ.) Devlet ve hükümet başkanının görevlerini kendisinde toplayan başkan, iki dereceli seçimle dört yıl için seçilir. Yürütme organı olarak başkanın Kongre karşısında hukuken sınırlı yetkileri vardır: Kongre'yi feshetme ve yasa önerisinde bulunma hakkı yoktur; ancak Kongre tarafından kabul edilen bir yasayı veto etme yetkisi vardır. Kongre, başkanın yaptığı işleri denetler ve sınırlar (antlaşmaların onaylanması ve yüksek görevlilerin atanmasında Kongre'nin uygun görüşü alınır, her iki meclisin üçte iki çoğunluğu ile başkanın vetosu geçersiz kılınabilir). Ancak Kongre'nin başkanı düşürme yetkisi yoktur. Başkanın tek sorumluluğu, impeachment* yargılaması çerçevesinde, cezai niteliktedir.

Bu katı ayırım, uygulamada yerini geniş bir işbirliğine bırakmıştır: başkan, yasama görevine katıldığı gibi (Kongre'ye gönderdiği "mesajlar" a eklenmiş yasa tasarıları), Senato ve Temsilciler meclisi de başkanlığın siyasetine katılır. Bu işbirliği, rejimin ayrılmaz bir parçası olan Amerikan iki partili sisteminin esnekliği sayesinde kolaylaşmıştır. Organlar arasındaki işbirliği, başkanın gittikçe artan üstünlüğüne yol açmaktadır. Özellikle, başkanlık seçmenlerinin başkan adaylarından hangisini destekleyeceklerini halka açıklamaları bir gelenek haline geleli, başkanlık seçimi bir çeşit tek dereceli seçime dönüşmüş, bu da başkanın durumunu giderek güçlendirmiştir.

BAŞKAPTIRMA a. Havc. Bir dengesizlikten ya da bir engele çarpmadan kaynaklanan ve uçağın ani olarak ters yana dönüş yapmasına yol açan iniş kazası.

BAŞKARCI, Denizli'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 476 nüf. (1990). Belediye.

BAŞKÂTİP a. Bir dairedeki kâtiplerin başı. (Eşanl. BAŞYAZMAN.)

—Huk. Mahkeme kaleminde çalışan personelin başı. (3 şubat 1984 tarihli Resmi gazete'de yayımlanan "Hukuk ve ticaret mahkemelerinin yazı işleri talimatnamesi" adlı yönetmelikte, başkâtiplere yazı işleri müdürü adı verildi. Başkâtip, mahkemelerdeki tüm yazışma ve tebligat işlerini yürütür. Ayrıca, noter bulunmayan yerlerde geçici yetkili noter yardımcılığı, icra-iflas memuru bulunmayan yerlerde de icra-iflas memuru görevlerini yerine getirir. Başkâtip, ihtiyati tedbir kararının yerine getirilmesinde ve izalei şuyu yoluyla satış yapma işinde de görevlendirilebilir.)—Diplomatik temsilcilikte görevli dışişleri bakanlığı meslek memuru (Başkâtip, diploması temsilcilerine tanınan diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklıklardan yararlanır.)

—Kur. tar. Osmanlı sarayında mabeyn dairesinin başı. (BAŞ MABEYINCİ ya da SERKÂTİB-İ HAZRET-İ ŞEHRİYÂRİ de denir.) [→ MABEYİN]

BAŞKÂTİPLİK a. **1.** Başkâtip olma durumu. (Eşanl. BAŞYAZMANLIK.) **—2.** Başkâtiplik görevi, orunu. (Eşanl. BAŞYAZMANLIK.)

BAŞKAYA (Yusuf) **Başağazade Yusuf Bey,** türk siyaset adamı (Denizli 1879-1945). Denizli'nin Yelevi nahiyesinden Başağazade ailesindendir. Hukuk eğitimi gördü, adalet örgütünde çalıştı, tarımla uğraştı. Mütareke sonrasında İzmir'in işgali üzerine Denizli'de kurulan Denizli heyeti milliyesi'nde yönetici olarak görev aldı (1919). Sıvas kongresi'nde Denizli'yi temsil eden üç delegeden biri oldu. İlk TBMM'den ölünceye kadar yedi dönem üst üste Denizli milletvekili seçildi (1920-1945).

BAŞKENT ya da **BAŞŞEHİR** a. **1.** Bir devletin, yönetim merkezi olan kent: *Ankara Türkiye'nin başkentidir.* **—2.** Bir etkinlik yönünden ötekilerden önde gelen kent; merkez: *Hollywood 1930'larda sinema başkenti olarak kendini kabul ettirdi. İstanbul siyasi başkent olmasa da kültürel başkent olma özelliğini hep korudu.*

BAŞKESİT a. Ağacın boyuna olan eksenine dik olarak yapılan kesit. Eskiden "makta-ı arzani", bugün "enine kesit" karşılığı olup çoğunlukla uygulamada kullanılır.

BAŞKIRDİSTAN ÖZERK CUMHURİYETİ, rusça **Başkırskaya A.R.**, Rusya Federasyonu'nda siyasal ve yönetimsel bölüm; 143 600 km²; 3 952 000 nüf. (1990). Başkenti *Ufa*. Toprakları, dağların ve doğu kesiminin bağlandığı Ural sıradağları (doğu bölümü dağları bu sıradağlar arasında yer alır) ile Volga bölgelerinin (batı bölümü özellikleri nedeniyle iktisadi açıdan bu bölgeye bağlıdır) birleştiği yerdedir. Başkırtlar yalnızca kırsal kesimde çoğunluktadır ve cumhuriyetin toplam nüfusunun ancak 1/4'ünü oluşturur. Ormancılık ve çobanlıkla geçinilen dağlık kesim ile yoğun tarım (tahıl, şekerpancarı) ve hayvancılık yapılan batı kenarları birbiriyle çelişir. İktisadi gelişim İkinci Bakü'de (Işımbay, Tuymazıy) işletilen petrol yataklarına bağlıdır. Başlıca kentlerdeki (Salavat, Sterlitamak, özellikle de Ufa) temel etkinlik petrol arıtma ve petrokimyadır.

BAŞKIRTÇA a. Başkırtlar'ın dili. (→ BAŞKIRTLAR.)

BAŞKIRTLAR ya da **BAŞKURTLAR,** Ural dağlarının güney kesiminde (Rusya) yaşayan Türk boyu; 1,4 milyon nüf. (1990). Çoğunluğu (% 75). Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nde, küçük bir bölümüyse Tataristan Özerk Cumhuriyeti ve Orta Asya'daki cumhuriyetlerde yaşarlar. Dilleri, türk dilinin Kıpçak grubu lehçelerindendir. (→ BAŞKIRTÇA.)

—Tar. Başkırtlar'ın ataları, çok eski dönemlerde Ural dağlarının güney kesimine yerleşmişlerdi. Kimi araştırmacılar Ptolemaios'un (Batlamyus) coğrafya kitabına dayanarak I. S. I. yy.'dan başlayarak burada bulunduklarını öne sürerler. IV. yy.'da Hunlar'a, V-IX. yy.'lar arasında çeşitli türk boylarına (Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Kumanlar, Volga Bulgarları) bağımlı olarak yaşadılar. Şaman inanışına bağlı olan Başkırtlar, Cengiz Han döneminde (XIII. yy. başları) islam dinini benimsediler. XIII. - XV. yy.'lar arasında Altınordu devletinin yönetimindeydiler. Altınordu devleti yıkılınca, bir bölümü Şeybaniler (Şibanoğulları), bir bölümü de Nogaylar'a katıldı. Yaşadıkları topraklar Kazan hanlığı'nın ortadan kalkmasıyla (1552), Ruslar'ın eline geçti (XVII. yy.). Rus çarlık yönetimine karşı birçok kez başkaldırdılar (1678, 1708, 1716, 1735 - 1737, 1740, 1755). Pugaçev* ayaklanmasında (1773-1774), önemli rol oynadı-

lar. Ayaklanma önderi Pugaçev'in adamlarından Salavat Yulayev bir Başkırt'tı. Çar döneminin sonlarında başlayan ulusal uyanış (ceditçilik) hareketlerinde Tatarlar ile birlikte hareket ettiler. Ancak özellikle bölgedeki zengin maden ve petrol yataklarının işletmeye açılmasıyla Ruslar, XIX. yy. boyunca bu bölgeye yerleşmeyi sürdürdüler. Başkır toprakları beyazlar ile kızıllar'ın Ural bölgesinde yaptıkları iç savaşın da başlıca hedeflerindendi. Ahmet Zeki Velidi (Togan*) ve Sait Mırza'nın önderliğinde özerklik için oluşturdukları komite kasım 1917'de Başkır Cumhuriyeti'ni kurdu. 1918 başlarında bölgeye giren rus kuvvetleri hükümet üyelerini tutukladı. Ancak, kısa süre sonra hapisten kaçanların öncülüğünde bağımsız bir askeri güçle birlikte yeni bir ulusal hükümet kuruldu (haziran 1918). İlan edilen seferberlikten sonra girişilen çatışmalar sonucu Kızılordu birlikleri geri çekilmek zorunda bırakıldı. İngilizler'in isteğine uyan Beyazordu önderi Kolçak da Ulusal hükümetle orduyu tanımadığını açıkladı. Hükümet 19 şubat 1919'da Kızılordu ile özerkliğini koruma koşulu taşıyan bir barış antlaşması yaptı. Başkent Ufa olmak üzere Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti de kurulmuş oldu. (→ Kayn.)

BAŞKİLİSE a. Piskoposluk makamı içeren kilise. (→ KATEDRAL.)

Başkim kulüpleri ya da **cemiyetleri,** Osmanlılar döneminde ayrılıkçı arnavut kuruluşu. Başlıca amaçları arnavutçanın ulusal bir dil olarak öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasıydı. Kulüplerin üst düzey yöneticileri, aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsızlığı hareketinin de önderleriydi. Bunlar arasında İsmail Kemal (Berat), Hasan (Prıştine) ve Esat Paşa gibi kişiler de vardı.

BAŞKİN (Matyev Semenoviç), XVI. yy. ortalarında yaşamış rus rejim muhalifi. İncil'in buyruklarına dayanarak köleliğe karşı çıktı. Bir konsil tarafından dinden sapmakla suçlandı (1553) ve Volokolamsk manastırı'na sürüldü.

BAŞKOMUTAN ya da **BAŞKUMANDAN** a. Ask. Silahlı kuvvetleri yöneten en yüksek rütbeli komutan. (Bk. *ansikl.* böl.).
—ANSİKL. Türkiye Cumhuriyeti'nde Anayasa gereğince bu görev, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi varlığında cumhurbaşkanınca temsil edilir. Silahlı kuvvetler'in savaşa hazırlanması ve ulusal güvenliğin sağlanmasından TBMM'ye karşı Bakanlar kurulu sorumludur. Silahlı kuvvetler'in komutanı olan genelkurmay başkanı, savaş zamanında başkomutanlık görevini, cumhurbaşkanı adına yürütür. Osmanlı devletinde başkomutan padişahlardı ve ordunun başında sefere katılırlardı. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra başkomutanlık görevini veziriazamlar ya da serdarıekrem atanan komutanlar yürütmeye başladı. İkinci meşrutiyet'ten sonra bu görev, yeni kurulan başkomutanlık vekilliğine verildi. Ulusal kurtuluş savaşı sırasında Sakarya meydan savaşı'nın ardından, başkomutanlık görevi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, meclis başkanı olan Mustafa Kemal'e (Atatürk) verildi.

■ **Başkomutan meydan savaşı,** Ulusal kurtuluş savaşı'nda büyük taarruzun beşinci gününde (30 ağustos 1922), özellikle başkomutan Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından yönetildiği için bu adla anılan meydan savaşı. 26 ağustos 1922'de başlayan büyük taarruzun dördüncü günü gelen cephe raporlarına göre, yunan ordusunun büyük bölümünün cenahları K.-D., G. ve G.-B.'dan sarılmış durumdaydı. Taarruzun şiddetle sürdürülerek düşmana soluklanmak için vakit bırakılmamasına karar verildi. 30 ağustos 1922 sabahı I. Ordu ve avcı hattındaki 4. Kolordu'yu denetledikten sonra başkomutan, saat 14'te Aslıhanlar yakınındaki karargâhından taarruz buyruğunu verdi. Türk kuvvetlerini zafere götüren başkomutanın stratejisi şöyle özetlenebilir: Afyon'un K.'inden B.'ya doğru ilerleyen 2. Ordu ve 5. Süvari kolordusu'nun aynı anda taarruzunun sağlanması; 4. Kolordu'ya bağlı 2. Tümen G.'den 12., 5. Tümenler ve 23., 3. Kafkas tümenleriyle birlikte, düşmanın ileri hatlarını hedef alan yıldırım harekâtını gerçekleştirirken, K.'den 16. ve 61. Piyade tümenlerinin beş tümenlik yunan kuvvetinin büyük bölümünü yok etmesi; destek güç olarak beklenen sekiz piyade ve üç süvari tümeninin taarruzun yavaşladığı cenahlarda derhal ateş hattına kaydırılması; ayrıca, başkomutanın ileri hatlarda bulunması sonucu askerin şevk ve moralinin artması.

Başkomutan meydan savaşı, günün geç saatlerine kadar, dalga dalga tazelenen saldırılardan bunalan düşmanın karşısında Türkler'in üstünlüğüyle sürüp gitti. Yunan başkomutanı general Trikupis, büyük ordusundan geriye kalan kılıç artığı 5-6 bin askerini toplayıp, karanlıktan yararlanarak geri çekildiyse de üç gün sonra (2 eylül) Uşak yakınlarında tutsak edildi.

Bu zaferin ardından başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, ''Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. ileri!'' buyruğunu verdi, bozulmuş kaçan yunan birlikleri, İzmir'e kadar kovalanıp denize döküldü. (→ Kayn.)

BAŞKOMUTANLIK ya da **BAŞKUMANDANLIK** a. Ask. Başkomutanın görevi ya da görev yeri, makamı.

BAŞKONAKÇI ya da **BAŞKONAK** a. Asalağın üzerinde yaşamaktan en çok hoşlandığı, en iyi geliştiği ve en çok yararlandığı konakçı.

BAŞKONSOLOS a. **1.** Kendisini atayan devletin yurttaşlarının dış ülkelerdeki hak ve çıkarlarını korumakla görevli memur. **—2.** Yüksek dereceli konsolos*.

BAŞKONSOLOSLUK a. **1.** Başkonsolos ve onunla birlikte çalışan personelin tümü. **—2.** Başkonsolosun ve onunla çalışan personelin bulunduğu bina.

BAŞKÖŞE a. Bir yerin en önemli, en değerli sayılan bölümü: *Bir kimseyi başköşeye oturtmak. Başköşeye kurulmak. Bu konu dergilerin başköşelerinde yer alıyor.*

BAŞKÖY, Erzincan'ın Çayırlı ilçesine bağlı bucak; 3 738 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Yaylakent*, 368 nüf. (1990).

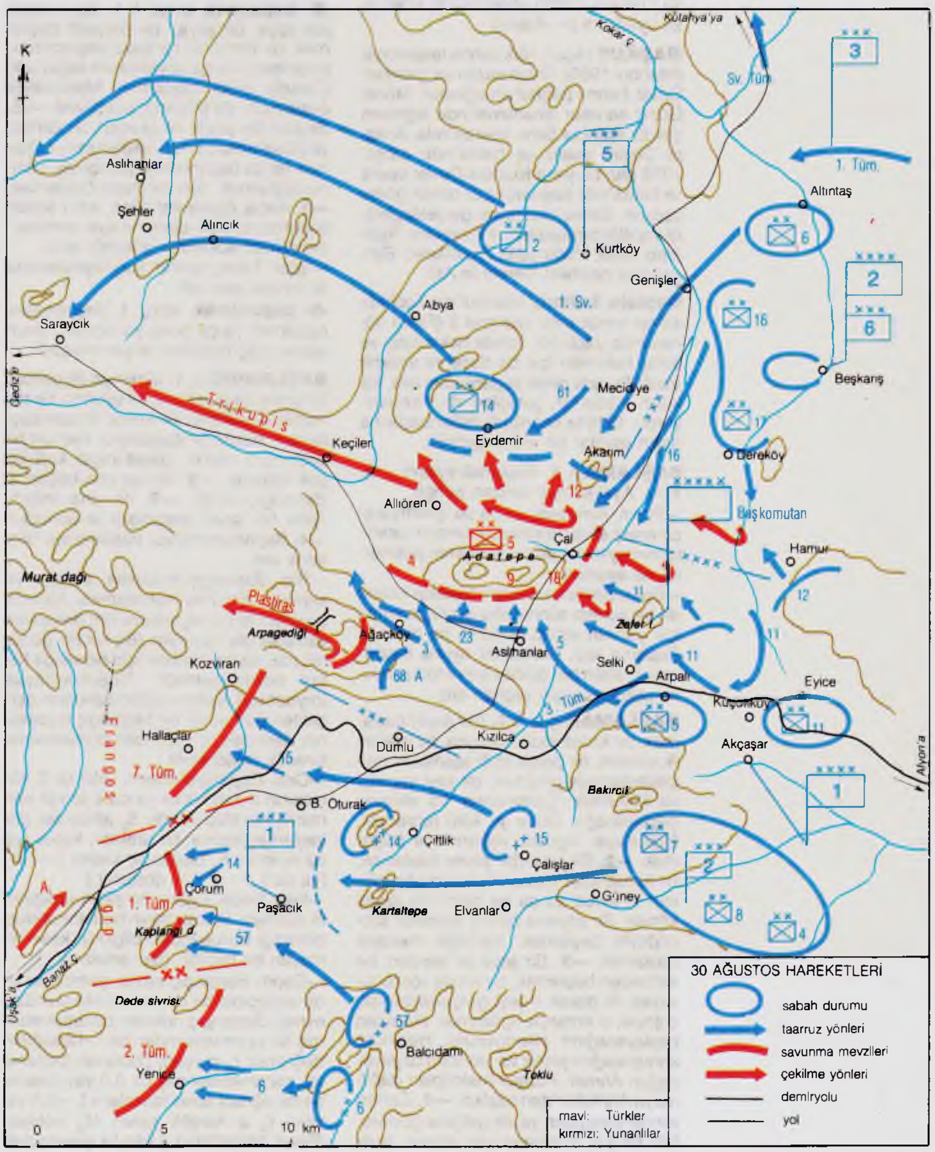
BAŞKÖY, Kırşehir'in Kaman ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 230 nüf. (1990). Belediye.

BAŞKÖY, Konya'nın Doğanhisar ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 001 nüf. (1990). Belediye.

BAŞKÖY, Nevşehir'in Ürgüp ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 292 nüf. (1990). Belediye.

BAŞKUMANDAN → BAŞKOMUTAN

Başkomutan meydan savaşı

BAŞKUMANDANLIK → BAŞKOMUTANLIK

BAŞKUR a. Eski türk çadırlarında, kenarları oluşturan kanatların üst kısmına çepeçevre sarılan kuşak. (15-18 cm eninde, renkli ipliklerle dokunmuştur; kanatları sardıktan sonra kapının iki yanına bağlanır.)

BAŞKURTLAR → BAŞKIRTLAR.

BAŞKUT (Cevat Fehmi), türk oyun yazarı ve gazeteci (Edirne 1908 - İstanbul 1971). Eyüp rüştiyesi'nde, İstanbul sultanisi'nde okudu. 1928'de gazeteciliğe başladı. Vakit, Son posta ve Cumhuriyet gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı, Cumhuriyet gazetesi genel yayın müdürlüğünden emekli oldu (1963). İstanbul Gazeteciler cemiyeti'nin, Oyun yazarları derneği'nin başkanlıklarında bulundu. Sayısı 23'ü bulan oyunlarının konularını günlük yaşamdan seçti: aile içi ilişkilerdeki zıtlıkları; kuşaklar arasındaki uyuşmazlıkları; batılılaşmanın biçimsel özentilerini, köylü ile şehirli, okumuşla okumamış, sosyete insanı ile halk arasındaki toplumsal çelişkileri işledi. Başlıca yapıtları: *Büyük şehir* (1942), *Küçük şehir* (1945, İnönü tiyatro armağanı), *Koca bebek* (1946), *Paydos* (1948), *Sana rey veriyorum* (1950), *Soygun* (1951), *Harput'ta bir amerikalı* (1955), *Hacıyatmaz* (1960), *Göç* (1962) vb. Bu oyunlardan, *Soygun* Samı Ayanoğlu (1953), *Buzlar çözülmeden* Nejat Saydam (1965), *Paydos* oyunu da Ülkü Erakalın (1968) yönetiminde sinemaya uyarlandı. (→ Kayn.)

BAŞKUT (Acar), türk sahne tasarımcısı (İstanbul 1935). Oyun yazarı ve gazeteci Cevat Fehmi Başkut'un oğludur. Münih Güzel sanatlar akademisi'nde öğrenim gördü. İstanbul Şehir operası'nda, Ankara Devlet opera ve balesi'nde çalıştı. 1976'dan bu yana İstanbul Devlet opera ve balesi'nde başdekoratör olarak görev yapıyor. Sahne tasarımını gerçekleştirdiği yapıtlardan bazıları: *Il Trovatore, Rigoletto, Aida, Kuğu gölü, Fındıkkıran, Bahçesaray çeşmesi, Kerem ile Aslı.*

Başlala kulesi, İstanbul'da Topkapı sarayı içinde kule; Mehmet II (Fatih) döneminde yaptırıldı. İçinde hekimbaşı ve saray hekimleri için bir daire ve eczane vardı. Burada çeşitli ilaçların yanı sıra, kokular, macunlar, şuruplar, vb. hazırlanıyordu. 1915'te onarılarak hekimbaşlarına ilişkin eşyalar bir araya getirildi.

BAŞLAMA a. **1.** Başlamak eylemi. **—2.** *Yörs.* Ayakkabıya vurulan pençe.
—Polim. Kimyasal, ısıl ya da ışılkimyasal bir enerji etkisiyle kimi monomer moleküllerinin uyarılma dönemini içeren polimerleşme aşaması.
—Spor. *Başlama vuruşu,* özellikle futbolda bir golden sonra topu oyuna sokmak için yapılan vuruş. (SANTRA da denir.) || *Başlama atışı,* hentbolde oyuna başlarken ve atılan her golden sonra topun oyuna sokulması için yapılan atış.

BAŞLAMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) başlamak,* bir kimse sözkonusuysa, bir işlemin ilk evresini, bir gelişimin ilk aşamasını gerçekleştirmeye girişmek, bir şeyi yapmaya koyulmak: *Çalışmalara 15 ekimde başlayacağız. Güne iyi, kötü başlamak. İngilizceye, ingilizce öğrenmeye başlamak.* **—2.** *Bir şeye (bir şeyle) başlamak,* bir kimse sözkonusuysa, bir şeyi bir işlemin ilk evresi ya da bir dizinin ilk işlemi kılmak: *Bir söyleve birkaç teşekkür sözcüğüyle başlamak. Yemeğe mezeyle başlamak.* **—3.** *Bir şeye bir şeyden, bir kimseden başlamak,* bir kimse sözkonusuysa, ilk olarak o şeyi gerçekleştirmek, o şeyle, o kimseyle ilgilenmek: *Nereden başlayacağımı bilemiyorum. Hepinizle konuşacağım şeyler var, senden başlayacağım Ahmet. Postacı mektupları dağıtmaya Ahmetler'den başladı.* **—4.** Zaman içinde süregiden ya da gelişme gösterebilir bir şey sözkonusuysa, olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, etkisini göstermek ya da başlangıcında olmak: *Acele et gösteri yakında başlayacak. İşte sıkıntılar yine başlıyor. O günden sonra aralarında bir dostluk başladı. Kış başladı. Çalışmalar başladı, temel atma evresindeyiz.* **—5.** *Bir yerden, belli bir tarihte, belli bir biçimde, bir şeyle, bir kimseyle ya da bir şey yapmakla başlamak,* bir şey sözkonusuysa, soyut ya da somut herhangi bir yeri, her hangi bir tarihi başlangıç noktası olarak almak, herhangi bir şeyi, kişiyi ilk öğe olarak bulundurmak, herhangi bir durumu, eylemi ilk evre olarak içermek. *Sokak köprüden başlar. Yıl 1 ocakta başlar. Bir kişinin özgürlüğü, başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter. Film bir şiddet sahnesiyle başladı. Tarih yazının icadıyla başlar.* **—6.** *Fiil + maya başlamak,* bir durumun başlangıcını belirtir (başlamak fiili bu anlamda eylem başlatıcıdır): *Kaygı duymaya başlamak. Korkmaya başlamak. Yağmur yağmaya başladı.* **—7.** *Tkz.* Tümleçsiz olarak, üzücü, tatsız, uygunsuz bir şeyi yapmaya girişmek: *Başlama yine!* **—8.** *Kaba.* *Başlarım (senin, onun) bir şeyinden,* bir kimsenin hoş karşılanmayan bir isteği, bir durumu, vb. karşısında söylenen gözdağı sözü: *Başlarım senin sinemandan.*
—Oy. Oyunda ilk hamleyi yapmak.

◆ **başlanmak, başlanılmak,** edilg. f. Başlamak eylemine konu olmak: *Soruşturmaya kimden başlanacak? Başlanılan işleri zamanında bitirmek.*

◆ **başlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şeye, bir şeyle, bir şeyden) başlatmak,* bir kimsenin bir şeye başlamasını, girişmesini, bir işe koyulmasını sağlamak: *Çocuğu okula başlatmak. Matematiğe başlatmak. Bir gösteriyi başlatmak.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle, bir şeyden, bir tarihte, vb.) başlatmak,* onun başlamasını sağlamak ya da başlamasına yol açmak: *Oyunu başlatmak. Yeni bir moda başlatmak.* **—3.** *Kaba.* *Başlatma!* "Beni, kötü sözler söylemeye, kötü davranmaya zorlama" anlamında kullanılan gözdağı sözü.
—Spor. Takım sporları karşılaşmalarında ilk vuruşu yapmak.

◆ **başlatılmak** ettirg. f. Başlatmasını sağlamak ya da buna yol açmak: *Oyun neden geç başlatıldı biliyor musun?*

BAŞLANGIÇ a. **1.** Süren ya da gelişen bir şeyin, bir durumun, bir eylemin, bir dönemin ilk bölümü, ilk evresi: *Kitabın başlangıcı. Hastalığın başlangıcı. Her işin bir başlangıcı vardır. Başlangıçta koşullar çok kötüydü.* **—2.** Bir işe yeni başlama: *Başlangıç ücreti.* **—3.** İlk, ana neden: *Tanrı her şeyin başlangıcı ve sonudur.* **—4.** *Başlangıç noktası,* başlama anı; başlama yeri.
—Bot. *Başlangıç hücreleri,* dalların ve sapların büyüme noktalarında topluca bulunan ve bu organların tüm dokularını yapacak olan hücreler. (Bu kuram, günümüzde, damarlı bitkiler için herkesçe kabul edilmemektedir. Yosunlardaysa [*bryophyta*], tersine, bütün dokuların gerçekten dört yüzlü bir başlangıç hücresinin, derindeki üç yüzünden bölmelenerek türediği söylenebilir.)
—Ceb. *Başlangıç kesimi,* sıralı bir E kümesinin *a* dan küçük ya da *a* ya eşit elemanlarının oluşturduğu S_a altkümesi. [Bir başlangıç kesimi, bir aralıktır, kapalı (ya da açık) bir S_a başlangıç kesimi] ←, *a*] (ya da] ←, *a*[ ) ile gösterilir.]
—Fels. Hegel'e göre, bir şeyin varlığının ilk aşaması. Bu aşamanın belirlenmiş olup olmadığı konusundaki bilgimiz, kesin olmayan bir bilgidir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. *Başlangıç evresi,* çembersel ya da sinüzoidal bir devinimin sıfır anındaki evresi. *Başlangıç noktası,* parametrelenmiş bir yayın uçlarından biri.—I aralığının değişmez t_0 gerçeği [buradan başlanarak parametrelenmiş bir (I,*f*) yayı üzerinde bir eğrisel apsis tanımlanır]. —(I,*f*) yayının t_0 a karşılık gelen M_0 noktası. (Eşanl. BAŞNOKTA.) || *Afin bir işaretin başlangıç noktası,* bir afin işaretin birinci bileşeni; bu bileşen bütün koordinat eksenlerinin geçtiği ve bu eksenlerin hepsinin koordinatlarının sıfır olduğu noktadır. || *Bir yarıdoğrunun başlangıç noktası,* bu yarıdoğrunun sınırı. || *Dereceli bir doğrunun başlangıç noktası,* sıfır apsisinin eşlik ettiği nokta.
—Huk. *Başlangıç hükümleri,* bazı yasaların baş tarafında yer alan ve yasanın uygulama alanını, genel ilkelerini, amaçlarını belirleyen hükümler. (Türk Medeni kanunu'nun başlangıç hükümleri, yasanın ilk yedi maddesini içine alan bölümdür. Bu hükümler, Türk Med. k., Borçlar k. ve özel hukuk alanındaki diğer yasa kurallarının yorumuna ışık tutabilecek genel ilkelerdir. Başlangıç hükümleri, yasaların doğru olarak uygulanmasında yol gösterıcidirler. Çağdaş anayasaların birçoğunda da bir başlangıç bölümü vardır.) [→ ANAYASA • BAŞLANGIÇLARI.]
—İnş. Bir yapı ya da dekorasyon öğesinin başladığı düzey. (Özellikle bir sütun gövdesinin alt bölümü, bir kemer, bir tonoz eğriliğinin başlama çizgisi.)
—Jeomorfol. *Başlangıç evresi,* aşınma çevriminin başlangıcı.
—Ruhbil. *Başlangıç etkisi,* bir sözcük listesinin, bir metnin, bir söylevin başlangıcının, orta kısmından daha iyi akılda kalmasını sağlayan etki.
—Zootekn. *Başlangıç kaydı,* anası babası soy kütüğünde yazılı olmayan, ama kendisi özgün bir ırk özelliği taşıyan ve kütüğe yazılmaya yeterli performans gösteren hayvanların ilk kez kütüğe yazılması.
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, her somut bilgi, başlangıç *(Anfang)* ile bitimin yansımalı özdeşliğini ortaya koyan bir süreci içerir. "İlerleme, temele ve köke dönüştür ve başlangıç görevini yerine getiren şey de bu dönüşe dayanır" (*Wissenschaft der Logik* "sein"). Bundan ötürü felsefenin, belirlenimi ve belirlenimsizliği, kendi başlangıcında, çelişkili bir biçimde bir araya getirmesi gerekir. Hegel şöyle der: "Henüz hiçbir şey yoktur, ama bir şeyin var olması gerekir. Başlangıç, salt hiçlik değildir; içinden bir şeyin çıkacağı bir hiçliktir. Bundan ötürü başlangıç, birini ve ötekini, yani varlığı ve hiçliği kapsar; başlangıç, varlıkla hiçliğin birliğidir" *(ay. ypt.).*

BAŞLANILMAK → BAŞLAMAK.

BAŞLANMA a. Anat. **1.** Baş edinme. **—2.** Birtakım organların, özellikle duyu ve sinir organlarının, hayvanların vücudunun yer değiştirirken önde giden kısmında toplanması. **—3.** İnsanda, sinirsel yapıların ve işlevlerin başta toplanması.
—ANSİKL. Bir yere tutunan hayvanlar (knidliler, yosunhayvanları) ve belirli bir yönde yer değiştirmek zorunda olmayanlar (derisidikenliler) başsızdır. Hareket ikiyanlı bakışıma ve birtakım organların vücudun öndeki bölümünde toplanmasına yol açar. Bu organlar, özellikle duyu organları, yani sinir düğümleridir (yassısolucanlar). Ağız ikinci bir evrede başta yer alır. Böylece başlanan hayvanlarda baş, çoğu zaman embriyon gelişiminde önemli ölçüde indükleyici rol oynar.

İnsanda, embriyonun başı, gelişmekte olan vücudun birinci bölümüdür; sonraki evrelerde de hep vücudun orta ve arka kısımlarından ileride olacaktır. Embriyonda ön ucun, yani başın gelişim süreci, merkez sinir sisteminin ve solunum bölgesinin gelişimiyle belirlenir. Nevraks erkenden önemli ölçüde gelişme gösterir, bu da baş bölgesinin gelişmesine yol açar.

BAŞLANMAK → BAŞLAMAK.

BAŞLATICI a. Polim. Bir monomere katıldığında polimerleşme tepkimesinin başlamasını sağlayan kimyasal madde.

◆ sıf. Etol. *Başlatıcı uyaran,* algılanması içgüdüsel özgül bir hareketin yapılmasına yol açan uyaran. (K. Lorenz'e göre,

bu uyaran öbeği, özgül bir türdeşin yarattığı uyaranlarla sınırlıdır. N. Tinbergen'e göre, kavramın bu dar anlamı toplumsal başlatıcı bir uyaranın özel bir durumu için geçerli olabilir.)

BAŞLATILMAK → BAŞLAMAK.

BAŞLATIM a. Bilş. Gerilim uygulandıktan sonra bir bilgisayarın çalışmaya başlamasını sağlayan süreç. (İşletim sisteminin gerekli birimlerini çağıracak olan özel bir programın, merkezi belleğe yüklenmesine dayanır.)

BAŞLATMA a. Başlatmak eylemi.
—Bilş. *Başlatma programı*, işletim sisteminin en küçük çekirdeğini belleğe yükleyerek bilgisayarı çalışmaya hazırlayan çok kısa program.
—Etol. *Doğuştan başlatma mekanizması*, bir ya da birçok işaret-uyaranın algılanmasıyla harekete geçen ve bir hareket şemasının ya da hareket şeması parçasının yapımını sağlayan sinir-duyu-hareket mekanizması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. Fiziksel ya da kimyasal bir sürecin, bir tepkimenin başlamasını sağlama.
—ANSİKL. Etol. Yapılan gözlemler, belli bir işaret-uyaran kümesinin, belli bir bireyde her zaman aynı davranış tepkisini uyandırdığını göstermiştir: üreme döneminde erkek dikenlibalık, yumurtlamaya hazır bir dişinin karşısında zikzaklı bir dansa girişir. Aynı uyarıcı durumlarla yaratılan yanıtların benzerliği, her seferinde aynı duyu, sinir ve hareket mekanizmasının işe karıştığını düşündürmektedir. Bununla birlikte, doğuştan başlatma mekanizmalarının anatomik yapısını ortaya çıkarmak, ancak çıplaksolungaçlı bir yumuşakça türünde sağlanabilmiştir (sakınma tepkisi).

BAŞLATMAK → BAŞLAMAK.

BAŞLI sıf. **1.** Başı olan ya da başı belirtilen nitelik ya da nicelikte olan: *Başlı çivi. Yeşil başlı ördek. İki başlı yönetim.* **—2.** *Esk.* Yaralı: *Bağrı başlı, gözü yaşlı.* **—3.** *Başlı başına*, tek başına, kendi başına: *Müzik, başlı başına bir anlatım aracıdır.*
—Bot. Yuvarlak bir başla sona eren her çeşit organ için söylenir.
—El sant. *İki başlı*, bakırcılıkta kullanılan bir tamir örsü. (Daha çok, güğüm düzeltmede kullanılır. 60-70 cm uzunluğundadır. Bir tarafı ince olmak üzere iki kıvrık ucu vardır.)
—Zool. *Gelişmiş başlı*, çok gelişmiş bir başı olan hayvanlar için kullanılır.

BAŞLICA sıf. **1.** Benzerleri arasında, değeri, önemi, büyüklüğü ile önde gelen şey için kullanılır: *Türkiye'nin başlıca limanları. Anlaşmazlığımızın başlıca nedeni.* **—2.** Belli bir olayda en önemli rolü oynayan kimse için kullanılır: *Kazanın başlıca sorumlusu sizsiniz. Filmin başlıca oyuncuları.*

BAŞLIGÖĞÜS a. Kabuklularda ve örümceğimsilerde, baş ve göğsün birbirine kaynaşmasından oluşan ön bölüm. (PROSOMA da denir.)
—ANSİKL. Onayaklı kabuklularda başlıgöğsün sırt kesimi sonuncu bölütten başka bütün bölütlere yapışarak kaynaşmış bir bağayla örtülüdür. Karın kesiminde, çeşitli bölütler bir sternum biçiminde kaynaşmıştır, ama bölütlerin sınırları gözle seçilebilir.

BAŞLIK a. **1.** Çeşitli amaçlarla başa giyilen nesnelere verilen genel ad: *Başlığını giymek, çıkarmak. Yünden bir başlık örmek.* **—2.** Özellikle başı korumak amacıyla, metal, deri ya da plastikten yapılmış başlık (çelik başlık, fiber başlık, kask vb.). **—3.** Herhangi bir şeyin üst ucuna takılan parça: *Gaz ocağı başlığı. Kalem başlığı. Füze başlığı.* **—4.** Bir yazıya, yazının bölümlerinden birine ad olan sözcük, deyim,tümce: *İlginç bir başlık. Başlıklara göz atmak. Aynı başlık altında toplamak.* **—5.** Kimi koltuklarda baş dayamaya yarayan ve sökülüp takılabilen parça. **—6.** Anadolu'nun kimi yörelerinde gelenek olarak, evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para, mal, ziynet vb.: *Başlık parası. Başlık vermek, almak.* (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) **—7.** Gelinlerin başlarına taktıkları süslü, işlemeli taç. **—8.** *Başlık atmak*, bir yazıya uygun ad koymak.
—Aktar. Bir makaranın tahta ya da metal gömleği. (Askı ya da bağlantı sistemini taşıyarak makara eksenine destek görevi yapar.) [BLOK MAKARASI BAŞLIĞI da denir.]
—Arabac. At arabalarında, tekerlek parmaklıklarının çakılı olduğu ortadaki yuvarlak kısım, top. *Poyra* topu, poyra* başlığı* da denir.
—Arkeol. Bazı eski uygarlıklarda, özellikle Mısır'da kullanılan baş desteği.(YASTIK da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Atç. Atın başına geçirilen ve gem, yanak kayışı, alın kayışı, ense kayışı, çene kayışı ve dizginlerden oluşan binitlik ya da koşumluk baş takımı. (Genellikle bir burunluğu da olur.) || *Basit başlık*, üzerinde yalnız gem, ense kayışı, alın kayışı, çene kayışı, yanak kayışı ve dizgin bulunan başlık.

başlık

—Balıkç. Yem olarak faydalanılan ölü balıkları dizmek için kullanılan, pota biçiminde, kurşundan yapılmış av aygıtı. (Başlık üzerinde, balıkların takılması için, kısa saplı bir ya da birçok iğne yer alır.) || *Başlık ipi*, bir balık ağının baş kısmına bağlanan ve ağın su içinde dik kalmasını sağlamak için büyük bir mantara tutturulan ip.
—Belgl. Bir kaynakça fişinin ya da kataloğunun başına konulan sözcük. (Başlık bir belge yazarının adını ya da belgenin içeriğini belirtebilir [dönem, madde, konu vb.]. Bir fiş takımının ya da kataloğun içinden, sınıflama için seçilir ve indekslemesırasında yerleştirilir.)
—Bilş. Blok halinde işlenecek bir veri kümesini tanımlamak ve gereğinde uygulanacak işlemleri ya da dallanmaları belirtmek amacıyla kümenin başına yerleştirilen kullanım bilgileri grubu.
—Camc. Camcıların ateşin sıcaklığından korunmak için başlarına taktıkları bir bez ile kaplı tahta çember.
—Ciltç. Yazmalarda, kitabın ilk sayfasının başına konulan tezhipli yazı.(Eşanl. SERLEVHA.) —Yazmalarda ve eski basma kitaplarda kitabın adı. || *Başlık yazısı*, bir kitabın içeriğini belirten, kısa dış bilgi. (Başlık yazısı, kitabın sırtında, ikinci ve üçüncü kordon boşluğu arasında yer alır; kordonsuz bir kitap sözkonusuysa, genellikle bu alana denk düşen bölümde bulunur; sırt çok darsa boyuna da yazılabilir.) || *Başlık yazısı parçası*, cildin sırtına ya da ön yüzüne yapıştırılan ince deri parça; rengi cilt kabından farklıdır ve üzerinde kitabın başlık yazısı yer alır.
—El sant. Sigara içmek için kullanılan ağızlıkların, ağza alınan bölümüne verilen ad.
—Embriyol. *Amnios başlığı*, dölütün ön tarafında bulunan ve geriye doğru ilerleyerek daha sonra art amnios kıvrımıyla birleşen, yeni ay biçiminde amnios kıvrımı.
—Esk. sil. MİĞFER'in eşanlamlısı.
—Graf. sant. *Başlık dizici*, özel olarak mekanik ya da fotoğraf olarak başlıkların dizilmesinde kullanılan makine.
—Huk. Bir yasanın, kararın ya da sözleşmenin başına konan sözcük ya da sözcükler.
—İnş. Bir çatıda ya da doğramada (pencere vb.) yan dikmelerle birleşerek çerçeveyi oluşturan yatay parça. (Başlıklar zıvana dilini, yan dikmeler ya da açılan çerçeveler sözkonusu olduğunda kanatlar dişi zıvanaları taşır.) —Metal çerçevelerde ATKI'nın eşanlamlısı. —Bir çatkının düşey ya da eğik bir öğesini örten küçük yatay parça. —Ahşap bir merdivende en üstteki basamakları taşıyan parça. —Bir kazık demetinin üst bölümüne demir pimlerle tutturulan ahşap parça. || *Ara başlık*, bir pencerede, bir ya da birçok kayıtı ya da yan dikmeleri kesen, taş, ahşap ya da metal, yatay öğe. || *Gönyeburun birleşmeli başlık*, hem zıvana dili, hem de bir gönyeburun geçmeyle yan dikmeyle birleşen çerçeve başlığı. || *Sıpa başlığı*, iki destek üzerine yatay olarak yerleştirilen ahşap parça.
—İnş. ve Bayınd. Metal bir kirişin haddelenmiş ya da kaynaklanmış üst ve alt bölümlerinden her biri. —Perçinlenmiş bileşik bir kirişin birleştirme köşebentlerinden her biri. || *Çakma başlığı*, kazığın ya da palplanşın başıyla şahmerdan arasına konan koruyucu parça.
—İsl. huk. İslam hukukuna göre, evlenme sırasında kızın anasına, babasına ya da yakınlarına herhangi bir para ya da mal verilmez. Böyle bir bedelin istenmesi de verilmesi de haram ve yasaktır. (Başlığı, kızın kendisine ait olmak üzere verilen "mehir" ile karıştırmamalıdır.)
•—Kad. doğ. Doğum sırasında bazı çocukların başının üzerinde bulunan ve su kesesinin alt kutbundan oluşan amnios zarı. ("Başlıklı doğmak" deyimi buradan gelir.)
—Kim. Bir imbikte buhar kazanının, tabanı karşısında yer alan kapağı.
—Kim. müh. ve Petr. san. GAZ YIKAMA FANUSU'nun eşanlamlısı.
—Kuşbil. Avustralya devekuşu ya da kalao gibi kuşların baş ya da gagasının üstünde bulunan nasırımsı ya da kemiksi çıkıntı.
—Kuşç. Avcılıkta kullanılacak avcı kuşların başına geçirilen ve yalnız gaganın serbest kalmasına olanak veren meşin başlık. (Böylece gözleri kapanan kuşlar daha sakin olurlar.) || *Başlık giydirmek*, avcı kuşun başına meşin başlığı geçirmek.
—Mad. oc. *Kazı başlığı*, makinenin kesicileri (tambur, bıçak) taşıyan bölümü.
—Mak. san. Bir dingil ya da mil ucunun girdiği çembersel parça (torna, terazi, makara başlığı). —Bir piston kolunun başındaki sökülebilir parça. —Bir mekanik düzeneğin parçası. —Bir takım tezgâhında takımların kumanda düzeneğini taşıyan parça. || *Çoklu başlık*, tek tığlı matkap tezgâhına takılan ve belli bir düzene göre yerleştirilmiş birçok takımı (matkap, freze bıçağı) döndürmeye yarayan aygıt. || *İşleme başlığı*, bir tığa dönme ve ilerleme devinimi vermeye yarayan parça (delme, delik işleme, kılavuz çekme başlığı vb.).
—Marangl. Serbest kalan masif bir tablanın çalışmasını ve biçim değiştirmesini önlemek için kenarlarına geçirilen parça. (Başlık, kalınlığı ve boyu tablanınki kadar, eni 5-6 cm ve suları boyuna masif bir parçadır. Başlığa kiriş, tabla noktasına erkek zıvana açıldıktan sonra, yalnız ortadan tutkallanarak tespit edilir.)
—Matbaac. *Başlık sayfası*, herhangi bir kitabın yazarının (yazarlarının), kimi kez çevirmeninin, yayımcısının adları; başlığının, yayım tarihi ve yerinin bulunduğu sayfa. || *Sayfa başlığı*, herhangi bir kitap-

ta, anımsatma amacıyla kitap adı ya da bölüm başlığının her sayfanın üst bölümünde yinelenmesi.
—Metalürj. *Dövme başlığı,* yaklaşık 12 kg ağırlığında, burunsuz demirhane çekici. || *Düşme başlığı,* bir dövme makinesinde (düşme çekici, şahmerdan) işlenecek parçayı şekillendirmek için gerekli enerjiyi düşey düşüşle sağlayan parça.
—Mim. *Başlık çanağı* → ÇANAK. || *Başlık gülü,* sütun başlıklarındaki güle benzer bezeme. || *Başlık kaytanı,* ion ve karma sütun başlıklarında, kıvrımların kenarlarına süs olarak yapılan ince silme. || *Başlık kıvrımı* → KIVRIM. || *Başlık kitabesi* → SARAK. || *Köşe başlığı,* çıkıntılı açı oluşturacak biçimde birbirini kesen iki saçaklığı taşıyan sütun başlığı. || *Sütun başlığı,* sütun, yarım sütun, ayak, gömme ayak gibi öğelerin üst bölümünde yer alan ve bir baştaban ya da kemeri taşımaya yarayan üstü altından daha geniş parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Üçüzyiv başlığı,* üçüzyivlerin üzerinde bulunan düz ya da yarım oluk silme.
—Mobc. Bazı koltuklarda arkalığın iki yanında bulunan, baş dayamaya yarayan, dolgulu ve kimi zaman alçaltılıp yükseltilebilen iki çıkıntıdan her biri. —Koltuk arkalığının baş dayayacak yerini koruyan, elle işlenmiş kumaş parçası ya da küçük kılıf.
—Ormanc. *Çekme başlığı,* kesilen ağaçların meşcereden boşaltılması sırasında, bir tomruğun toprak yüzünde sürtülmesini kolaylaştırmak için dip kısmına (başına) geçirilen metal çarık ya da başlık.
—Oto. Binek arabalarında arkadan çarpma halinde koruyucu görev yapan, koltuğun üstüne takılan ve yüksekliği ayarlanabilen parça. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. *Gaz başlığı,* bir butan tüpü üstüne vidalanan, musluğu koruyan ve çoğunlukla bir sapı olan parça.
—Sıh. tes. *Duş başlığı,* duş aygıtında suyu akıtan delikli aksesuar.
—Sil. Bir mekanizmayı (merminin geçirimsiz başlığı) korumaya ya da delici bir merminin çekirdek başlığını (delici kurşun başlığı) kaplamaya yönelik metal kılıf. || *İhtiraklı mermi başlığı,* eski ihtiraklı mermilerde barut ateşleme titilini koruyan örtü (ahşap mermilerde zamklı kâğıttan, metal mermilerde kalaydan yapılırdı). [İhtiraklı mermiler 1945'ten sonra kullanımdan kalktı.] || *Nükleer başlık,* bazı füzelere ya da top mermilerine takılan ve nükleer patlayıcı taşıyan başlık.
—Spor. *Koruma başlığı,* darbelere karşı korunmak için bazı sporcuların taktıkları içi dolgulu ve çenelikli plastik başlık.(Özellikle boksörler antrenman sırasında korunmak için, başın büyük bir kısmını saran böyle bir başlık kullanırlar. 1983'te Uluslararası boks federasyonu'nun aldığı kararla amatör boks karşılaşmalarında koruma başlığı takma zorunluluğu getirildi.)
—Teknol. Bir koltuğa (dişçi koltuğu, kuaför koltuğu vb.) takılan ve başa desteklik yapan ayarlı düzenek.
—Vet. Ameliyat edilmek üzere yatırılacak atın yaralanmasını önlemek amacıyla başına geçirilen içi dolgulu bez parçası.
—ANSİKL. Başlık, giyimi tamamlama ve başı koruma işlevi yanında, eski çağlardan beri bir ulusun ya da toplumsal sınıfların simgesi sayılmıştır. Bu nedenle köklü bir toplumsal değişim olmadıkça biçimini korumuş; birçok toplum, başlığa dinsel ve ulusal bir nitelik yakıştırmıştır.

Orta Asya Türkleri'nin giydiği başlıklar, genellikle posttandı. Keçe külah üzerine bez sararak giyilen başlıklar da vardı. Osmanlı devletinde, Tanzimat dönemine değin çok değişik başlıklar kullanılmıştır. Bunlar, genellikle, çuha, keçe, deri, kumaş ya da içine pamuk doldurularak dikilen bezden yapılıyordu. Başlığın biçimi rütbeye ve toplumsal sınıflara göre değişiyordu. Sadrazamların, beylerin, ulema sınıfından olanların, şeyhlerin, esnaf sınıfından olanların, kendine özgü başlık biçimleri vardı. Yeniçerilerin giyeceği başlık türleri de bir nizamnameyle belirlenmişti. Kimse başka sınıfa ait başlığı giyemezdi.

Padişahlar, sarıklı kavuk üzerine tuğ takarlardı. Sadrazam ve vezirler, genellikle *kallavi**, *mücevveze**, *paşayi*, *kalafat** adı verilen kavuk türlerini giyerlerdi. Asker dış ağaları da, rütbelerine göre *selimi**, *kafes**, *horasani** denilen kavukları kullanırlardı. Yeniçeri külahı, beyaz keçe ya da çuhadan yapılırdı. Subayların giydiği börklere *üsküf** denirdi. Lağımcılar *kalpak**, topçular ve tersane kalyoncuları *puşi**, zırhlı asakir başları *zerrin* külah*, padişah maiyetinde bulunan solaklar ve peykler *tas** adlı bir başlık giyerlerdi. Eyalet askerleri, kendi ülkelerinin başlığını giyer, esnaf başlıkları da birbirinden farklı olurdu. Bunlar dışında başlığın büyüklüğüne, biçimine, sarığın türüne göre çok değişik başlık adları vardı. Tanzimat döneminden sonra, bu tür baş giyimleri yalnızca din adamlarına serbest bırakılmış, resmi başlık olarak *fes** kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise fes giyilmesi yasaklanmış, şapka giyilmeye başlanmıştır.

Kadın başlıkları da dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Genellikle, hazır olanlar ve doğrudan baş üzerine uygulananlar olmak üzere iki türlüdür. Hazır başlıklar, *fes, tepelik**, *tas, taç** vb.'dir. Doğrudan başa uygulananlarsa belli bir beceri gerektirir. Saç ya da kumaşla doğrudan başa uygulanan *hotoz,* bunların en bilinenlerindendir. Fesler çeşitli boylarda, yumuşak ya da sert kalıp olur, kimisinin üzeri işlenirdi. En çok kullanılan kadın başlıklarındandı. Başlıklar üzerine krep, yemeni, oyalı yazma vb. örtülür, değişik baş süslemeleri yapılırdı. (→ BAŞ* SÜSLEMELERİ.) Kentlerde, özellikle İstanbul'da başlıkların üstü, ekonomik güce göre çeşitli mücevherlerle, kırsal kesimdeyse altın, boncuk, oya, vb. ile süslenirdi. Kentlerde geleneksel başlıkların yerini, modanın öngördüğü biçimler almışsa da, kırsal kesimde başlık giyme ve süsleme geleneği günümüzde de yaşamaktadır.
—Arkeol. Eski Mısırlılar yastık yerine başlık kullanırlardı. Bu bir kaidesi ve düşey bir desteği bulunan yarım daire biçiminde taştan bir nesneydi. Üst bölümde, uyuyanın başını koyacağı bir yastık vardı. Yararlı bir eşya olan başlık aynı zamanda tılsımlıydı ve kötülükleri uzaklaştırmaya yarıyordu; kaidesi, çoğu zaman, uyku kaçıran kötü güçleri kovan koruyucu meleklerle süslüydü.
—Folk. Başlık, Türkiye'de olduğu gibi, dünyanın geleneksel yaşam sürdüren birçok ülkesinde görülen toplumsal bir uygulamadır. Ekonomileri geleneksel tür tarım ve hayvancılığa bağlı kültürlerde, aile bireylerinin tümü üretime katılmak zorundadır. Evlenecek ergen kız, kendi üretim biriminden ayrılıp erkeğin üretim birimine katıldığından, kız tarafında bir işgücü kaybı sözkonusu olur. Başlık, bu işgücü kaybını karşılamak üzere erkek tarafının verdiği para, taşınır ya da taşınmaz malları kapsar. Giderek etkinliğini yitirmekle birlikte, günümüzde de geçerli bir uygulamadır.

Başlığın miktarı, evlenecek kızın özelliklerine, ailevi durumuna ve erkek tarafının ekonomik gücüne göre değişir. Evlendikten sonra kızın bakire olmadığı anlaşılırsa, kız tarafı başlığı geri vermek zorundadır. Ekonomik yönden güçsüz olanlar, başlık parasından kurtulmak için ya kızı kaçırırlar ya da değiş tokuş yaparlar. Alınan kıza karşılık; erkeğin kız kardeşi, kızın erkek kardeşine verilir. Yakın dönemlere değin kırsal kesimde önemli bir toplumsal sorun olan başlık uygulamasına, giderek bazı çözümler getirilmektedir: köyde topluca karar alınarak ya da aileler aralarında anlaşarak, başlık parasından vazgeçmektedirler.
—Mim. Klasik mimarlıkta, sütun başlığının bezemesi, düzeni* belirleyen başlıca öğedir. Üzerinde abak ya da başlık tablasının bulunduğu bir sepetten oluşan başlık, sütun gövdesinin tepe bileziği üstüne oturur.
• *Mısır sütun başlığı.* Eski Mısır'da kullanılan başlık türleri şunlardır: açılmış lotus

A: Froissardey-Atlas-Photo

Boudot-Lamotte

yanda solda açık papirüs biçimli sütun **başlık**'ı (Ramesseum'da [Teb] hypostylos salon, XIX. hanedan)

yanda sağda karma sütun **başlık**'ı (Caracalla ılıcaları [İ.S. 206-217], Roma)

altta solda: üsluplaştırılmış akanthos yapraklarıyla süslü bizans sütun **başlık**'ı (VI. yy., Ayasofya bazilikası, İstanbul)

altta ortada: Cluny III manastırı'nda bulunan roman sütun **başlık**'ı (Adem ve Havva tasvirli) [*Farinier müzesi, Cluny*]

Scala

Giraudon

C. Santos

üstte: çengelli gotik sütun **başlık**'ı XIII. yy. başı (Saint-Denis bazilikası)

çiçeğinden esinlenen *çan biçimli*, *lotus biçimli* ya da *açık papirüs biçimli* sütun başlığı (Sakkare'de Coser tapınağı); açılmamış lotus tomurcuğunu andıran *kapalı lotus biçimli* sütun başlığı (Luksor'da Amenofis III tapınağı); yukarı doğru genişleyen palmiye dallarını andıran *palmiye biçimli* sütun başlığı (Sakkare'de Unas tapınağı); tanrıça Hathor'un yüzünün betisiyle süslü *Hathor* sütun başlığı (Denderah'ta Hathor tapınağı); yivli bir sütun gövdesinin üzerine yerleştirilmiş basit bir tabladan ibaret *protodorik* sütun başlığı. Ptolemaioslar döneminde, birçok bitki motifi sırasıyla süslü *karma* sütun başlığı ortaya çıktı (Karnak'ta Ptah tapınağı). *Kıpti* dönemindeyse sütun başlıkları düz yapraklarla süslendi.

• *Kıbrıs sütun başlığı.* Tabanı üzerinde duran üçgen biçimli bir öğeyi çevreleyen kıvrımlardan oluşan bu başlık tipi, İ.Ö. II. bin yıl Kıbrıs yapılarında kullanıldı (Megiddo).

• *Pers sütun başlığı.* Ahemeniler döneminin gösterişli başlıklarında, aşağıdan yukarıya doğru, sırasıyla, sarkık yapraklardan oluşan bir çelenk, dik yapraklardan oluşan bir başka çelenk, bir tespih ve fırıldak silme, her yüzünde iki çift kıvrım bulunan düşey, dörtgen bir öğe, tespih ve fırıldak pullarından oluşan bir silme ve karşı karşıya getirilmiş iki hayvan protomesi biçiminde bir üzengi taşı bulunuyordu. Bu denli karmaşık başlıklara yalnızca Sus ve Persepolis'te rastlanır. Bunlar Pasargad'da görülmez.Louvre müzesi'ndeki örnek, Artakserkses'in Sus'taki sarayından gelmektedir.

• *Hint sütun başlığı.* Okulların bolluğu yüzünden tüm hint sanatında ortak bir başlık biçimi görülmez. Çan biçimli olanların en eski örnekleri, Aşoka dönemi sütunlarınca (İ.Ö. III. yy.) aktarılan Pers etkisini yansıtır; *karma başlıklar* ise tersine, Gandhara bölgesi (İ.S. II. yy. ve sonrası) sınırları dışında görülmez. V. yy.'a doğru, çan biçiminin yerini, az çok zengin dekorlu, üsluplaştırılmış şişkin karınlı vazo biçimi aldı. Güney Hindistan'da (VII. yy. ve sonrası), çeşitli oranlarda olabilen başlıklar, şişkin karınlı vazo biçiminde bir öğe, bir kaval silme, çiçek tacı biçiminde bir başlık çanağı, bir tabla ve konsollu bir saçaklık dayanağından oluşuyordu.

• *Girit sütun başlığı.* Bir kaval silme üzerine oturan ve üstünde kare bir tablası bulunan yuvarlak bir başlıktır. Mykenai'deki örnekler daha o zamandan, dor başlığına yaklaşır.

• *Beş klasik düzen. Dor* sütun başlığının başlıca öğeleri, başlık çanağı ve kare biçiminde, düz, kalın bir başlık tablasıdır (Parthenon). Başlık çanağının altında, birbirinden az çok aralıklı tasmalar bulunur. Daha süslü olan *ion* sütun başlığının belirgin özelliği, tepe bileziği düzeyinin altına inen iki başlık kıvrımıdır. Kıvrımları meydana getiren kabuk, silmeli ince bir tabla ile bir dizi yumurta bezek arasında yer alır (Atina'da Athena Nike tapınağı; Versailles'da Grand Trianon). Kallimakhos'ça yaratıldığı sanılan *korinthos* sütun başlığı, üzerinde akanthosların yetiştiği bir sepetten esinlenir. Burada, üç sıra akanthos yaprağı birbirlerini kısmen örter. Başlık tablasının içbükey kenarlarından her birinde gül biçiminde küçük bir süs bulunur (Atina'da Zeus Olympios tapınağı, Louvre revağı). *Toscana* sütun başlığı, dor başlığından türemiştir ancak ondan daha iridir (Vulci başlığı). *Karma* sütun başlığıysa iki sıra akanthoslu bir sepetin üzerine oturtulmuş bir ion başlığı biçimindedir (Laterano vaftizhanesinin Antikçağ sütunları; Paris'te Val-de-Grâce'ın cephesinin üst bölümü).

• *Bizans sütun başlığı.* Sütun başlıklarının profillerinde ve süslerinde görülen kimi değişikliklerle, üç klasik düzen kullanılmaya devam etti. İustinianos döneminde, en çok korinthos ve karma sütun başlıkları görüldü. Kemerleri taşıyan başlıklar bodurlaştı, biçimleri kesik koni ya da piramide yaklaştı. Bunların üzerinde önceleri ayrı bir öğe olarak (Ravenna'da San Vitale), sonra başlığa yapışık olarak, üzengi taşı yer aldı. Bu da başlık tiplerinde büyük bir çeşitlilik yarattı: üzengi taşlı ion, korinthos ya da karma sütun başlıkları. Süsler üsluplaştı ve gittikçe başlıkla bütünleşti, file biçiminde kafes oymalar bütün yüzeyi kapladı. Ravenna'daki yapılardan ve İstanbul'daki Ayasofya'dan anlaşıldığı gibi, İustinianos döneminde, bu alanda büyük bir yaratıcılık görüldü. Prokonnesos (Marmara adası) mermer yataklarındaki yoğun sütun başlığı imalatı ve ihracatı sonucunda, bazı başlık türleri bütün Akdeniz havzasına yayıldı.

• *İslam sütun başlığı.* İslam mimarlığının başlangıç aşamasında özgün bir sütun başlığı biçimi ortaya konmamıştır. En erken islam yapılarından biri olan Kudüs'teki Kubbet üs-Sahra (687-692), plan, mekan ve kütle düzeniyle olduğu kadar, ayrıntılarıyla da Geç Antikçağ mimarlık geleneğine bağlıdır. Sütun başlıklarında da aynı özellik gözlemlenir ve bunlar karma antik başlıkların yöreye ve döneme uyarlanmış bir çeşitlemesi sayılabilir. Erken islam mimarlığında kimi zaman yeni başlıklar yapmak yerine, eski yapılardan devşirilmiş malzemeye de geniş ölçüde yer verilmiştir. Örneğin, gene Kudüs'teki Mescid ül-Aksa'da (705-709), sütun başlıkları eski antik yapılardan taşınıp yeniden değerlendirilmiştir. İster devşirme, ister yeni yapılmış olsun emevi mimarlığında sütun başlığı daima, Antikçağ'ın sürdürücüsü olma niteliğini korumuştur. VIII. yy. ortalarından sonra Abbasiler döneminde beliren mimarlık, İran'ın etkisi altında biçimlendiğinden sütun yerine ayak kullanımı yeğlenmiş, bu nedenle de başlık konusunda yeni denemelere pek girişilmemiştir. Kahire'deki Tulunoğlu camisi'nde (876-879) görüldüğü gibi, zaman zaman ayakların köşelerine gömme ayaklar yerleştirilmiştir. Bunların başlıkları özgün olmakla birlikte, birer bezeme öğesi olmanın ötesine geçmez; sütun gövdesiyle taşıdığı üst yapı öğeleri arasında bir yastık işlevi görmez. İslam dünyasında ilk özgün sütun başlıkları Endülüs emevi mimarlığında ortaya çıkmıştır. Cordoba Ulu camisi'nde (VIII. yy. sonu-961) en ilginç örnekleri gözlemlenen bu başlıklar, henüz antik karma başlıkların yalınlaştırılmış yeni yorumları sayılabilir. Özgün islam sütun başlığı ancak Elhamra sarayı'nda (XIV. yy. ortaları) gerçekleştirilmiştir. Bu başlıklar üsluplaştırılmış bitkisel bezemeli küp biçimi bir yastıkla, onun altında birkaç boğumlu uzun bir boyun bölümünden oluşur. Bu başlık türünün çeşitlemeleri K.-B. Afrika'da XX. yy.'a değin kullanılmıştır. İslam egemenliği altındaki Hindistan'da da Endülüs'tekine benzer gelişmeler görülür. XII. yy. yapılarında, hint mimarlığının üsluplaştırılmış bitkisel bezemeli başlıkları hemen hemen hiç değiştirilmeden uygulanmıştır. Hint-Türk İmparatorluğu (Baburlular) dönemi mimarlığı gene yerel geleneğe bağlı kalmakla birlikte, sütun başlıklarına özgün bir yorum getirmeye çalışmıştır. Ancak, ne denli özgün olurlarsa olsunlar, bu dönemin başlıkları da gene hintli olarak kalmıştır.

• *Merovenj ya da karolenj sütun başlığı.* Korinthos başlığının oldukça hantal bir taklidiydi. (Grenoble'da Saint-Laurent, Orléans'da Saint-Aignan yeraltı kiliseleri).

• *Roman sütun başlığı.* Çok sayıda önroman (Jouarre yeraltı kilisesi) ya da roman sütun başlığı (Saint-Gilles-du-Gard), korinthos ve bizans biçimlerinden esinlendi. Tepe bileziği artık başlığın bir parçası olmuştu. Genel hatlarıyla, roman sütun başlığı güçlü, aşağıdan yukarıya doğru iyice genişleyen ve üzerinde çok kez silmeli kalın bir tabla bulunan mimari bir öğedir. Antikçağ taklitleri bir yana bırakılırsa, roman sütun başlığının çok sayıda çeşidi vardır: girift bezemeler ve kıvrıkdallarla kaplı sütun başlığı (Monreale), *kübik* ya da *kabaralı* sütun başlığı (Saint-Dié'de Notre-Dame kilisesi), hayvan betili ya da konulu sütun başlığı (Mozac, Aulnay, Cluny...). Roman sütun başlığının en yetkin örnekleri hiç kuşkusuz Bourgogne ve Auvergne bölgelerinde görülür.

• *Gotik sütun başlığı.* Gotik dönemin ilk evresinde en çok *çengelli* sütun başlığı kullanıldı (Saint-Denis). Gotik sütun başlığı, ilk zamanlar, geniş tabanı sayesinde birden çok kemeri tek başına taşıyabiliyordu. Ancak, 1250'den başlayarak, taşıyıcı öğelerin her biri için ayrı bir başlık kullanılmaya başlandı. Bitkisel bezemede, sade yaprakların yerini gittikçe daha karmaşık çeşitler aldı: maydanoz, asma, sarmaşık, sukerevizi, hindiba (Reims katedrali). XIV. yy.'da sütun başlığı, yapraklarla süslü ince bir çembere indirgendi; XV. yy.'ın ilk yıllarında (alevli üslup), artık hiçbir işlevi kalmayan bu öğe de ortadan kalktı (Paris'te Saint Severin).

• *Rönesans sütun başlığı.* İtalyan ve Antikçağ etkisiyle, sütun başlığı XVI. yy.'da Fransa'da yeniden belirdi. Klasik biçimler, kıvrıkdallar ve puttolarla süslendi. (Paris'te Saint-Eustache).

• *Türk sütun başlığı.* Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonraki ilk dönem yapılarında, sütun başlığı olarak devşirme antik malzeme kullanımı yaygındır. Konya Karatay medresesi'nin (1251) taçkapısındaki sütunçelerin başlıkları gibi kimi örneklerde, yeni yapılan başlıklarda antik karma biçimler uygulanmıştır. Ancak, başka hiçbir mimari üsluptan etkilenmemiş, yalnızca türk mimarlığına özgü bir sütun başlığı türü de gene Anadolu'da geliştirilmiştir. İlk örnekleri Afyon Ulu camisi (1272) ile Beyşehir Eşrefoğlu camisi'nde (1296) görülen bu ahşap mukarnaslı başlık biçimi, klasik osmanlı mimarlığında yetkinleştirilerek taşa uygulanmış ve XVI. yy.'ın başlıca yapısal öğelerinden biri haline gelmiştir. Mukarnaslı başlığın, Türkistan'dan Anadolu'ya taşındığı sanılmaktadır. Anadolu selçuklu mimarlığının ardından gelen Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde, gerek parasal olanakların kısıtlılığından, gerekse ayrıntıdan çok mekan yaratma sorununun çözümüne ağırlık verildiğinden, büyük ölçüde devşirme sütun başlıkları kullanılmıştır. 1447'de bitirilen Edirne'deki Üçşerefeli cami'nin avlusundakilerden başlayarak, mukarnaslı başlıklar yeniden kullanılmış; bu dönemde ortaya çıkan baklavalı başlık tipiyle birlikte XVIII. yy.'a değin uygulanmıştır. XVIII. yy.'dan sonra osmanlı barok üslubu Avrupa baroku'nun etkisinde, gelenekselleşmiş biçimleri bırakarak, yeni başlıklar geliştirmiştir. XIX. yy.'ın seçmeci anlayışı ise, tüm mimarlığı olduğu gibi sütun başlıklarını da etkilemiştir. Türkiye'ye özgü biçimlerin yerini Batılı biçimler almıştır. 1900'lerin başında gelişen Birinci ulusal mimarlık akımı klasik başlık biçimlerine dönüşü de amaçlamıştır, ancak teknolojideki gelişmeler ve çağdaş mimarlık uygulamaları, sütun türündeki düşey taşıyıcılara gereksinimi azalttığından, bu sonuçsuz bir girişim olarak kalmıştır.

—Oto. Başlık uzun süre ticari alanda öne sürüldüğü gibi yalnızca rahatlık verici bir aksesuar değildir. Arkadan çarpma halinde temel görevi olan koruyuculuğu yerine getirebilmesi için başlığı koltukla bir bütün olarak ele alıp karşı koyması gereken gücü, yapıldığı maddenin esnekliğini, bağlantı türünü ve arkayı görüş alanını hesaplamak gerekir.

BAŞLIKÇI a. Gelin başı yapan, satan ya da kiraya veren kimse.

BAŞLIKLI sıf. **1.** Başlığı bulunan ya da başlığı belirtilen nitelikte olan kimse, şey için kullanılır: *Kırmızı başlıklı kız. Nükleer başlıklı füzeler.* **—2.** Başlığı belirtilen adda olan yazı, kitap vb. için kullanılır: *"Toplumsal gelişme" başlıklı makale.*

◆ sıf. ve a. Kuşç. Görmesini önlemek için başına başlık geçirilmiş avcı kuş için kullanılır.

Pavlowsky-Lauros-Giraudon

İslam sütun **başlık**'ı (Granada'da Elhamra sarayı'nın Aslanlı avlu'su [1377])

H. Avni Başman

BAŞLIKLI MAYMUN a. Orta Amerika'da sürü halinde yaşayan maymun. (Sürüde katı bir aşama düzeni vardır. Bil. a. *Cebus capucinus;* yenidünyamaymunugiller familyası.) [Eşanl. SAI, CAH.]

BAŞLIKLIÖRÜMCEKKUŞUGİLLER a. Başlıklı örümcekkuşlarını içeren familya. (Bil. a. *Prionopidae.*)

BAŞLIKSIZ sıf. Başlığı olmayan kimse ya da yazı için kullanılır: *Başlıksız askerler. Başlıksız bir metin.*

BAŞMAK ya da **PAŞMAK** a. Eskiden ayakkabıya, özellikle de kadınların giydikleri zarif, süslü ayakkabılara verilen ad: *"Hergiz ayağına başmak giymedi, ana eyittiler: Niçün yalın ayak yürürsün"* (Tezkiret ül-evliya tercümesi, XV. yy.).
—ANSİKL. Eskiden çok yaygın bir ayakkabı türü olan başmak, giyenin toplumsal konumuna göre sarı, kırmızı ya da siyah sahtiyandan yapılırdı. Üstü açık, burnu küt ve yuvarlak, arkası sertti. Tabanı kalın köseleden kesilirdi. Dış tabanı düz olur, içten kısa bir ökçe konurdu. Erkek başmaklarının taban astarı sahtiyandan, kadınlarınki atlastan yapılırdı. Müslüman olmayanların başmak giymesi yasaktı.

BAŞMAKALE → BAŞYAZI.

BAŞMAKÇI ya da **PAŞMAKÇI** a. **1.** Eskiden başmak yapan, satan esnafa verilen ad: *"Ve başmakçıları anların için edük ve başmak dikmekten menetti"* (Tarih-i İbni Kesir tercümesi, XV. yy.). **—2.** Eskiden camilerde ayakkabılara bekçilik eden kimseye verilen ad.

BAŞMAKÇI, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 13 021 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Başmakçı,* 6 574 nüf. (1990).

BAŞMAKÇILIK ya da **PAŞMAKÇILIK** a. Başmakçının işi.

BAŞMAKLIK ya da **PAŞMAKLIK** a. **1.** Osmanlı toprak düzeninde padişahın annesine, kız kardeşine, kızına, haseki sultanlara ayrılan has'lara verilen ad. (Başmak ve benzeri gereksinimler karşılığı olduğu için bu adı alan ödeneğin tavanı, 20 bin akçe idi. XVII. yy.'dan sonra başmaklık'yerine,yalnızca "has" terimi kullanılmaya başlandı.) **—2.** Cami girişinde ayakkabı konulan yer.

BAŞMAL a. *Halk.* Anamal, anapara.

▪**BAŞMAN** (H. Avni), türk eğitimci, siyaset adamı (İstanbul 1887-1965). İstanbul Darülfünunu hukuk şubesi'ni bitirdi. Öğretmen okullarında coğrafya öğretmenliği, milli eğitim müdürlüğü, başmüfettişlik, Ortaöğretim genel müdürlüğü, Talim ve terbiye ve Teftiş kurulu başkanlığı, öğrenci müfettişliği, Eğitim bakanlığı müsteşarlığı yaptı. Demokrat parti İzmir milletvekili seçildi (1950). Bu parti iktidarının ilk milli eğitim bakanı oldu. 2 ay 12 günlük bakanlığı sonunda, DP'nin eğitim politikasıyla bağdaşamayacağını anlayınca bakanlıktan istifa etti, politikadan ayrıldı. 1960 sonrası yeni bir Anayasa hazırlanması için oluşturulan Kurucu meclis'e MBK temsilcisi olarak katıldı. Yayımlanmış eğitim konulu pek çok makalesi ve John Dewey'den *Mektep ve cemiyet,* Bury'den *Fikir ve söz hürriyeti,* Aldous Huxley'den *Nice yazlardan sonra* vb. çeviri kitapları vardır.

BAŞMUBASSIR a. *Esk.* Yatılı okullarda çalışma saatlerinde öğrencilere gözetmenlik edenlerin en kıdemlisi.

BAŞMUHARRİR a. BAŞYAZAR'ın eski terimi.

BAŞMURAKIP a. *Esk.* En üst düzeydeki denetçi.

BAŞMÜDÜR a. En üst düzeydeki müdür.

BAŞMÜDÜRLÜK a. **1.** Başmüdürle yönetilen kuruluş. **—2.** Başmüdürün çalıştığı daire.

BAŞMÜFETTİŞ a. En üst düzeydeki denetci.

BAŞMÜFETTİŞLİK a. Başmüfettiş olma durumu.

BAŞMÜRETTİP a. BAŞDİZGİCİ'nin eşanlamlısı.

BAŞNOKTA a. *Geom.* BAŞLANGIÇ* NOKTASI'nın eşanlamlısı.

BAŞO (MATSUO MUNEFUSA, —denir), japon şair (Ueno, İga eyaleti, 1644 - Osaka 1694). Küçük yaşta efendi Ueno'nun mirasçısı olan Yoşitada'ya bağlandı. Onun eşliğinde, ünlü haiku ustası Kitamura Kigin'den ders aldı. Yoşitada'nın erken ölümünden sonra Edo'ya gitti ve şiirlerinin çok beğenildiği bu yerde kendi okulunu kurdu. Daha sonra, Muz ağacı (*Başo*-an) tekkesine çekildi. Başo takma adını buradan aldı. Buddhacılığın zen tarikatının etkisi altında, Ortaçağ keşiş -şairlerini taklit ederek ülkenin kuzeyine bir dizi gezi yaptı. Bu geziler sonucu, 1689'da gezi notlarının en mükemmeli olan *Oku no Hosomiçi*'yi yazdı: bir anlatı niteliğindeki şiirsel düzyazıya gömülen "kısa haiku"lar, bu anlatıya hüzünlü bir hava getirir ve çok etkin bir çağrıştırma gücü kazandırır.

BAŞODA a. Geleneksel türk evinde en büyük ve özenle döşenmiş oda. (Evin büyüğü ya da erkeği burada oturur; konuklar bu odada ağırlanırdı.)

BAŞOĞLU (Muzaffer Şerif), türk psikolog (Ödemiş 1907-ABD 1988). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi psikoloji bölümü'nü bitirdi. İzmir Erkek öğretmen okulu'nda ve Ankara Gazi terbiye enstitüsü'nde ders verdi. Harward üniversitesi'nde master (1932), Colombia üniversitesi'nde doktora yaptı (1935). 1937'de Türkiye'ye döndükten sonra Ankara Gazi terbiye'de öğretmenlik yaptı. 1939'dan sonra, Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi felsefe bölümü'ne psikoloji doçenti olarak atandı. Yurt ve dünya, Adımlar, İnsan dergileriyle Tan gazetesinde ülke sorunlarını içeren makaleler yazdı. 1943'te yayımladığı *Irk psikolojisi* adlı kitabında ırkçı düşünceleri eleştirdi. 1944'te siyasal propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Üniversitedeki görevinden istifa etti. 1945'te, cezaevinde bulunduğu sırada Princeton üniversitesi'nden gelen çağrıyı kabul ederek aynı yıl salıverildikten sonra Amerika'ya gitti. Princeton ve Yale üniversitelerinde ders verdi (1946). Oklahama üniversitesi'nde Grup ilişkileri enstitüsü'nü kurdu. Pennsylvania Park üniversitesi'nden emekli oldu (1980). Bilimsel çalışmalarında, sosyal bilimler içinde bir "insan bilimi" kurmayı amaçladı. Sosyal psikolojinin kurucuları arasında yer aldı ve bu bilim dalını sistemleştirmeye çalıştı. Bireysel davranışların, toplumsal ve kültürel yapı içinde kavranmasında deneysel psikoloji yöntemlerini kullandı. Özellikle sosyal normlar psikolojisi üzerinde araştırmalarıyla dünyaca tanındı. Başlıca yapıtları: *The Psychology of social norms,* 1936 (Sosyal kuralların psikolojisi, 1985), *An outline of social psychology* (1948), *Groups in harmony and tension* (1953), *Reference groups: exploration into conformity and deviation of adolescents* (1964), *Group conflict and cooperation: their social psychology* (1966).

BAŞOĞLU (Mustafa), türk sendikacı (Trabzon, 1933). 1963'te, Sağlık-İş sendikası'nın kuruluş çalışmalarına katılarak sendikacılığa başladı. Sendikanın ilk genel kurulunda başkanlığa getirildi. 1964'te, İzmir'de aynı iş kolunda kurulu ikinci bir sendika ile gerçekleşen birleşme üzerine genel sekreter, 1965'te de genel başkan oldu. 1967-83 yılları arasında sürekli olarak Türk-İş yönetim kurulu üyeliğine seçildi; 1983'ten itibaren de başkanlar kurulu üyesi olarak görev aldı. 1976'da Bakanlar kurulu kararı ile, Ortadoğu Teknik üniversitesi mütevelli heyeti üyeliğine atandı. Adalet partisi'nden Ankara milletvekili seçildi (1977). Grup yönetim kurulu üyeliği, grup başkan vekilliği yaptı. 1983'te Uluslararası kamu işçileri federasyonu'nun (PSI) icra kurulu üyeliğine seçildi. Çeşitli sendikal konular ve özellikle işçi-memur ayrımı üzerine yazdığı yazılar, gazete ve dergilerde yayımlandı.

BAŞOĞLU (Tamer), türk heykelci (Nazilli 1938). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nü bitirdi (1960); Hadi Bara ve Zühtü Müritoğlu'nun öğrencisi oldu. İtalya'ya giderek Roma Güzel sanatlar akademisi'ne devam etti, Prof. Podimani'nin derslerini izledi (1961). 1965'te Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'ne asistan olarak atandı, 1970'te doçent, 1976'da profesör oldu. Anıt-heykel alanına girmeden önce, soyut anlayışta ağaç, bakır, demir gibi malzemeyle özgün yapıtlar ortaya koydu. Ağaç kitleyi ana form olarak alıp, ona bakır levhalardan kestiği biçimleri aplike ederek biçim yönünden zenginleştirdi. Ankara Ortadoğu teknik üniversitesi kampüsü'nde ağaç şeklinde stilize ettiği betondan, *Atatürk anıtı*'nı gerçekleştirdi (1966). *Atçalı kel Mehmet anıtı*'nı (1969), İzmir Karşıyaka'da *Atatürk ve kadın hakları anıtı*'nı (1972), Konya, Çorum (1981) ve Ağrı'da (1983) Atatürk anıtlarını yaptı. 1971'de TRT, 1986'da da Türkiye iş bankası heykel büyük ödüllerini kazandı.

BAŞOL (Salim), türk hukukçu, yargıç (Yozgat 1905-Ankara 1990). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1928). Birçok ilçe ve ilde yargıçlık yaptı. Yargıtay üyeliğine ve daire başkanlığına seçildi. 27 mayıs 1960'tan sonra kurulan Yüksek adalet divanı başkanlığına atandı. Yassıada duruşmaları sonunda Yargıtay'daki görevine döndü (1961). Daha sonra Anayasa mahkemesi üyeliğine seçildi ve buradan emekliye ayrıldı (1970).

BAŞOTU a. Avrupa'da ve Batı Asya'da yetişen çokyıllık otsu bitki. (Yaprakları düz ve sert kenarlıdır. Kısa saplı olan başakçıkları, mor ya da beyaz, silindirimsi ya da yumurtamsı başak ya da kömeç halinde topludur. Bil. a. *sesleria;* buğdaygiller familyası.)

BAŞOYUNCU a. Bir oyunda en önemli ve ön plandaki rolün kendisine verildiği sanatçı.

BAŞÖĞRETMEN a. İlkokullarda eğitim, öğretim ve yönetimden sorumlu öğretmen.

BAŞÖLÇÜM a. Antropol. Baş ölçme tekniklerinin tümü.

BAŞÖRTÜ ya da **BAŞÖRTÜSÜ** a. **1.** Başa örtülen örtülerin genel adı. **—2.** Kadınların saçlarını örtmek amacıyla kullandıkları örtü: *Kocası, başörtüsü olmadan sokağa çıkmasına izin vermiyor.*
—Din → TESETTÜR.

BAŞÖRTÜLÜ sıf. Başörtüsü takmış kadın için kullanılır: *Beyaz başörtülü kadın.*

BAŞÖRTÜSÜ → BAŞÖRTÜ.

BAŞPAPAZ a. Kimi kiliselerde papazlardan birini, görev ve mevki yönünden öteki papazlardan ayıran, ona üstünlük veren san.

BAŞPARE a. (*baş* ve fars. *pāre*'den). Ney, nısfiye, girift gibi kamış gövdeli çalgıların ağızlığı. (Ortası, kamışın iç çapı genişliğinde delik olan başpare, koni biçimindedir. Fildişi, boynuz, vb. maddelerden ya da abanoz, pelesenk gibi sert ağaçlardan yapılır. Kolayca sökülüp takılabilir olduğundan, yarım tona değin akort değiştirme olanağı verir.)
—Esk. sil. Oklarda, kemik, boynuz ya da fildişinden yapılıp, ayrı bir parça halinde takılan *gez**'e verilen ad.

BAŞPARMAK a. İnsanda elin ve ayağın, dört bacaklı hayvanlarda ayakların iki kemikten oluşan birinci parmağı. (Eklemleri ve özel kasları sayesinde, öbür parmaklara karşıt duruma gelerek yakalama-

ya, tutmaya olanak verir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Eldivc. *Başparmak oyuğu,* bir eldivenin derisinde, başparmağı tutturmak için avuç kısmına açılan oyuk.
—Zool. Kuşların arkadaki tek parmağı. — Kabuklularda kıskaçların hareketli bölümü.
—ANSİKL. Zool. Dört bacaklı hayvanların çoğunda ön bacaklarda dört parmak vardır; başparmak ya yoktur, ya da öbür parmaklardan daha kısadır; ama dibi öbür parmaklardan daha yukarıda olduğundan (örneğin insanda), öbür parmaklara karşıt duruma gelerek elin tutma ve yakalama organı işlevini görmesini sağlar.

BAŞPEHLİVAN a. Baş güreşlerinde şampiyonluğu kazanan güreşçiye verilen unvan.

BAŞPINAR, Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı bucak; 2 277 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Başpınar,* 234 nüf. (1990).

BAŞPİSKOPOS a. Bir dini bölgenin başına getirilen piskopos. (Bazı başpiskoposluk unvanları onursal olarak verilirdi.)

BAŞPİSKOPOSLUK a. **1.** Başpiskoposun makamı. **—2.** Başpiskoposun görevi. **—3.** Bir başpiskoposun yargılama yetkisine giren dini bölge.

BAŞRAHİP a. Bir manastırın yönetiminden sorumlu olan ve bu göreve genellikle seçimle gelen rahip.

BAŞROL a. Tiyatro, sinema ve dansta, yapıtla aynı adı taşıyan rol (*Antigone* gibi).

BAŞSAĞLIĞI a. **1.** Yakını ölen bir kimsenin acısını paylaşma: *Bir kimseye başsağlığına gitmek.* **—2.** Gazetelerde yayımlatılan başsağlığı duyurusu. **—3.** *Başsağlığı dilemek,* yakınını yitiren bir kimseye acısını paylaştığını iletmek.

BAŞSAVCI a. Yargıtay, Danıştay, Askeri yargıtay ve Askeri yüksek idare mahkemelerinde görev yapan yüksek dereceli savcılar. (→ SAVCI.)

BAŞSAVCILIK a. Yargıtay, Danıştay, Askeri yargıtay ve Askeri yüksek idare mahkemelerinde iddia makamı.

BAŞSEDİR a. Geleneksel türk evlerinde, odaların saygın kişilere ayrılmış köşesinde yer alan sedir. (Genellikle cephe pencereleri önünde, alçak bir kerevet biçiminde yapılır, minderler, yastıklar, işlemeli örtülerle bezenirdi.)

BAŞSIZ sıf. Başı olmayan: *Başsız soğan. Başsız karyola. Başsız yumuşakça.*
—Böcbil. *Proctotrypidae* familyasından zarkanatlı böceklerin larvaları gibi, başı çok az farklılaşmış hayvanlar için kullanılır.
—Tıp. Başı olmayan ucube.
◆ be. Yönetensiz, başsız olarak: *Başsız kalan ordu kısa sürede dağıldı.*

BAŞSIZLIK a. Başsız olma durumu.
—Tıp. Başın bir kısmının ya da tümünün bulunmadığı doğuştan biçim bozukluğu.

BAŞŞEHİR → BAŞKENT.

BAŞTABAN a. Mim. Saçaklığın, doğrudan doğruya dayanaklar (sütunlar vb.) üzerine oturan alt bölümü. (Eşanl. ARŞİTRAV.) || *Baştaban kornişi,* friz olmadan doğrudan baştabanla birleşen korniş. || *Kesikli baştaban,* iki gömme ayak arasında kesintiye uğrayan baştaban.

BAŞTABİP a. **1.** Başhekim. **—2.** Asker hastanelerinde hastaneyi yönetmekle görevli hekim subay.

BAŞTANCI a. El sant. → KOL.

BAŞTANKARA a. Tüyleri canlı renklerde olabilen, yanakları çoğunlukla beyaz, bütünüyle böcekçil küçük otücükuş. (Tarım için çok yararlıdır. Baştankaragiller familyası.)
—ANSİKL. Baştankaraların altmış kadar türü vardır. Bunlardan onuna Türkiye'de sıkça rastlanır: bütün Avrasya'ya yayılan, bahçelerde, meyve bahçelerinde görülen, hepçil, 14-16 cm uzunluğundaki baştankara (*Parus major*); çam ormanlarında yaşayan çam baştankarası (*P. ater;* 13 cm); yerli ve göçmen bir tür olan mahzun baştankara (*P. lugubris;* 14 cm); nemli yerleri seven tepeli baştankara (P. *cristatus;* 13 cm); mavı baştankara (*P. caeruleus;* 12 cm); bataklık baştankarası (*P. palustris;* 13 cm); kara başlı baştankara (*P. atricapillus;* 13 cm), bıyıklı baştankara (*P. biarmicus;* 13 cm); uzun kuyruklu baştankara (*Aegithalos caudatus;* 14-15 cm); çulhakuşu (*Remiz pendulinus;* 10-11 cm).

BAŞTANKARAGİLLER a. Avrasya ve Kuzey Amerika'nın ağaçlı bölgelerinde yaşayan, küçük bedenli, parlak renkli, böcekçil kuşlar familyası. (Genellikle değişik renkli, çoğunlukla tepeli elli kadar türü vardır. Bil. a. *Paridae.*)

BAŞTARDA ya da **BAŞTARDE** a. (ital. *bastarda*). Esk. denizc. Çektiri devrinde Osmanlı donanmasında kullanılan kadırga cinsinden bir tür savaş gemisi.
—ANSİKL. Uzunluğu 49 ile 63 m arasında değişen baştardalar karpuz kıçlı teknelerdi. Oturak sayısı 26 ile 36 arasında değişirdi ve her küreği 6-7 kişi çekerdi. Toplam 24 top taşıyan baştardaların başında ve kıçında bulunan toplar daha büyük, diğerleri daha küçük çaplıydı. 500'ü forsa olmak üzere 800 personeli vardı. 2 kısa direği olan bu gemilerde her direğe uzun bir seren üstüne açılan, büyük alanlı, üçgen biçiminde, yarım latin donanımlı bir yelken çekilirdi. Ayrıca pruva direğinde, direğe dik olarak sürülmüş bir serene açılan tirinket yelkeni bulunurdu. Öteki çektiri tipi gemiler gibi baştardalar da kırmızı aşı boyasıyla boyanırdı.

BAŞTARDA-İ HÜMAYÛN a. Esk. denizc. Padişaha ait baştarda.
—ANSİKL. Uzunluğu 63 m olan baştarda-i hümayûn karpuz kıçlı bir tekneydi. Oturak sayısı 36'ydı ve her küreği 7 kürekçi çekerdi. Teknesi, serenleri, kürekleri, filikası ve bayrağı yeşil renkte olan bu baştardaya padişah baştardası ya da hünkâr baştardası da denirdi. Geceleri ayırt edilebilmesi için kıç taraftaki köşk üstüne üç büyük fener, pruva direğinin seren cundasına da bir küçük fener asılırdı.

BAŞTARDE → BAŞTARDA.

BAŞTENE → BAŞTİNA.

BAŞTIMAR (Zeki), türk siyaset adamı (Trabzon, Sürmene 1906 - Doğu Berlin 1973). Moskova'da sosyal bilimler eğitimi gördü. Türkiye'ye döndüğünde, gizli Türkiye Komünist partisi'nin örgütlenme işlerinde çalıştı. Yedi edebiyat dergisinin yayınları nedeniyle sıkıyönetimce gözaltına alındı, aklandı (1941). Başbakanlık kitaplığı'nda çalıştı. TKP üyesi olmak savıyla tutuklandı, aklandı (1944). Milli eğitim bakanlığı tercüme bürosu'nda görev yaptı. Söz gazetesiyle Ant dergisinin kurucuları arasında yer aldı. TKP yöneticisi olarak tutuklanıp yargılandı ve 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı (1951). Cezasını tamamladıktan sonra, İstanbul'da Yenigün yayın limited şirketi'ni kurdu. Yurt dışına kaçtı, TKP birinci sekreteri oldu. *Yakup Demir* adıyla, uzun yıllar yurt dışından bu partiyi yönetti. Bu sıfatla, Sovyetler Birliği Komünist partisi kongrelerine ve öteki komünist partilerin toplantılarına katıldı.

BAŞTİNA ya da **BAŞTENE** a. Kur. tar. Rumeli'de sadece Bosna'da miras yoluyla reaya çocuklarına kalabilen büyük çiftliklere verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlılar, Rumeli'de fethettikleri yerlerde ev, bağ ve bahçe gibi taşınmaz malların miras yoluyla geçmesine izin verdikleri halde, geniş çiftlik arazilerinde buna engel olan bir sistem uygulamışlardı. Toprağı devlet malı sayan bu uygulamaya göre, gayri müslim halka yalnızca bu toprakları ekip biçme ve ürününden yararlanma hakkı tanınmıştı. Ancak, Bosna'da yaşayan gayri müslimlere ayrıcalık tanınmış, onların bu tür arazilerini miras yoluyla evlatlarına ve ailelerine bırakmalarına izin verilmişti. Bu biçimde miras yoluyla aile bireylerine geçen arazı, devlet malı olmaktan çıkmış ve baştina olmuş olurdu.

BAŞTÜRK (Abdullah), türk sendikacı (Yalova 1929-İstanbul 1991). 1955'te, işçi olarak çalıştığı İstanbul Belediyesi'nde, sendikal faaliyete başladı. 1961'de kurulan İstanbul Belediyesi fen işçileri sendikası (daha sonra, İstanbul Belediyesi işçileri sendikası) üyesi, kısa bir süre sonra genel sekreteri oldu. 1962 yılında sendika Türk-İş'e bağlanırken, Türkiye çapında örgütlenerek Genel-İş adını aldı. Abdullah Baştürk, sendika genel başkanlığına getirildi. 1963 yılında TİP üyesi olarak siyasal yaşama girdi. Bir süre sonra TİP'ten ayrıldı. Türk-İş'te yönetim kurulu üyeliğine seçildi (1964). Türk-İş içinde, kısaca "sosyal demokrat" olarak bilinen hareketin önünde yer aldı (1967). Konfederasyonun izlediği partiler üstü politikaya karşı çıktı. CHP'ye üye oldu, bu partiden Yozgat milletvekili seçildi (1969). Türk-İş'in Kızılcahamam'da yaptığı toplantıya sunulan ve Türk-İş yöneticilerini eleştiren "1971 Türkiyesi'nde işçi hareketi ve sendikalarımız" başlıklı "Dörtler raporu"nun hazırlayıcılarından biri oldu (1971). İstanbul milletvekili seçildi (1973). CHP yönetim kurulu üyeliği yaptı. Genel-İş sendikası Türk-İş'ten ayrılarak DİSK'e geçince bir süre DİSK başkanlar konseyi üyesi olarak görev aldı (1976). DİSK'in 1977 ve 1980 genel kurullarında iki kez genel başkan seçildi. 12 eylül 1980 ertesinde tutuklandı. DİSK aleyhinde açılan dava nedeniyle dört buçuk yıl tutuklu kaldı. Hapse mahkûm oldu (1986). 1987'de Askeri yargıtay kararıyla aklandı ve SHP'den milletvekili seçildi. 1990'da HEP'in kurucuları arasında yer aldı. 1991'de HEP'ten istifa etti, yeniden açılan DİSK'in başına geçti.
Abdullah Baştürk, 1978-81 yılları arasında, Genel-İş'in üyesi olduğu Uluslararası kamu işçileri federasyonu'nun (PSI) yönetim kurulu üyeliğini yaptı. Tutuklu iken, 1981'de, bu kuruluşun onur üyeliğine, ayrıca, DİSK'in üyesi olduğu Avrupa Sendikalar konfederasyonu'nun (ETUC) yönetim kurulu üyeliğine seçildi. *Yargı önünde savunma* (1986) adlı bir yapıtı vardır.

BAŞUCU a. **1.** Yatağın ya da yatılan bir yerin, ayakucuna karşıt olarak baş konulan yönü: *Saati kurup başucuna koydu.* **—2.** Yanında, yakınında: *Başucunda bekleyin, ayrılmayın.* **—3.** *Başucu kitabı,* sık sık okunan kitap.
—Gökbil. Belirli bir yerin düşeyi üstünde yer alan gökküre noktası. (Eşanl. ZENİT.) || *Başucu çevresi,* başucu noktasını çevreleyen ya da ona yakın olan bölge.
—Gökölçm. ve Jeod. *Başucu fotoğraf dürbünü,* başucu yakınındaki yıldızların fotoğrafını çekmek için özel olarak tasarlanmış düşey eksenli gökbilim dürbünü. (Bu aygıt 1950'ye doğru ABD'deki gözlemevlerinde kullanılmaya başlandı; genellikle PZT [Photographic Zenith Tube] kısaltmasıyla belirtilir. Gözlem yerinin coğrafi koordinatlarında özellikle kutup yerdeğişiminden kaynaklanan zayıf değişimleri ortaya çıkarmak amacıyla bazı yıldızkoordinatlarını duyarlı olarak belirlemeye yarar.) || *Başucu uzaklığı,* bir gökküre noktasının başucuna açısal uzaklığı. (Bu uzaklık yüksekliğin cebirsel tümlecidir. Başucundan başlayarak 0'dan 180°'ye doğru hesaplanır.)
—Mim. Bir kilisede, ana sahnın sonunda, duvar ve çatısıyla birlikte sunağın arka ucu. || *Yassı başucu, absida*'lı başucuna karşıt olarak, dikdörtgen başucu.

Bk. resim sayfa 1388

BAŞUZMAN a. En üst düzeydeki uzman.

Civet-Objectif 2 000

Aighina'daki Athena Aphaia tapınağı'nın (İ.Ö. 500-480'e doğr.) bastabanı

baştankara *(Parus major)*

mavi baştankara *(Parus caeruleus)*

tepeli baştankara *(Parus cristatus)*

Abdullah Baştürk

A. Petit-Atlas-Photo

Amiens katedrali'nin **başucu** (XIII. yy.)

Editions de Minuit

Georges **Bataille**

BAŞUZMANLIK a. **1.** Başuzman olma durumu. **—2.** Başuzmanın görevi.

BAŞÜSTÜ a. Denizc. Geminin pruvasındaki üst güvertenin baş tarafına verilen ad. (Donanma gemilerinde eratın oturma ve serbestçe dolaşma yeridir.)

BAŞVEKÂLET a. BAŞBAKANLIK'ın eşanlamlısı.

BAŞVEKİL a. BAŞBAKAN'ın eşanlamlısı.

BAŞVURMA a. Başvurmak eylemi. (Eşanl. MÜRACAAT ETME.)
—Siyas. bil. *Halk onayına başvurma,* mutlakıyetçi bir iktidarı aklamak üzere doğrudan halkın onayına başvurmaya yönelik uygulama. (Özellikle bonapartçılığın temelini oluşturur.)

BAŞVURMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye, bir yere başvurmak,* bir işin yapılması, bir beklentinin gerçekleşmesi için ona, oraya danışmak, yardımını istemek: *Gerekirse size başvurmam söylendi. Bir acenteye başvurmak.* (Eşanl. MÜRACAAT ETMEK.) **—2.** *Bir şeye başvurmak,* bir amaca ulaşmak için o şeyden yararlanmak, onu denemek: *Kurnazlığa başvurmak. Onunla anlaşmak için başvurmadığım yol kalmadı.*

◆ **başvurulmak** edilg. f. Başvurmak eylemine konu olmak.

BAŞVURU a. **1.** Başvurmak işi: *Başvuru formu. Başvuruda bulunanların sayısı.* (Eşanl. MÜRACAAT.) **—2.** *Başvuru kitabı,* belirli konularda sık sık başvurulan danışma kitabı.
—Belgl. Bir nesnenin ya da bir şeyin varlığını, bunları doğrudan doğruya kaynağa gönderip belirtici bir biçimde birleştirerek saptayan gösterge. (Başvuru, bir tanıtma kodları bütünüdür ve herhangi bir kimsenin, yalnızca verilen bilgilere dayanarak kaynak terimine başvuru yapabilmesini sağlar.)
—Huk. Kişilerin dilek ve şikâyetlerini yetkili organlara bildirmeleri. (*Müracaat* da denir.) ‖ *İdari başvuru,* kişilerin çıkarları bulunan konularda kamu hukukuna ilişkin dilek ve şikâyetleri için idare organlarına başvurmaları. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Siyasal başvuru,* vatandaşların kendileriyle ya da kamu'yla ilgili dilek ve şikâyetleri için yasama organına başvurmaları. (→ DİLEKÇE* HAKKI.) ‖ *Yargısal başvuru,* devlet ve öteki kamu tüzel kişileriyle özel hukuk kişilerinin hukuki işlem ve eylemlerinin yarattığı hak ihlallerine karşı kişilerin yargı organlarına yaptıkları başvuru, "kazai müracaat" da denir. (Bu tür başvuru, dava dilekçesiyle yapılır. Yargı organlarının bu başvuru üzerine verecekleri kararlar kesin hüküm niteliğindedir. Devlet ve öteki kamu tüzel kişileri aleyhine idari yargı yoluna başvurulabildiği gibi, adli yargı yoluna da başvurulabilir. Özel hukuk kişilerine karşı yapılacak başvuru, adli yargı organlarınca incelenir.) [→ DAVA.]
—Topruhbil. *Başvuru kümesi,* bireyin kendini değerlendirmek için bir karşılaştırma dayanağı ve başvuru çerçevesi olarak benimsediği, dolayısıyla da görüş ve tutumlarını paylaştığı gerçek ya da düşsel küme.
—ANSİKL. Huk. *İdari başvuru.* Bu tür başvuru üç şekilde yapılır: doğrudan doğruya, hiyerarşi yoluyla ve idari vesayet yoluyla. Doğrudan doğruya başvuru, hukuki işlem ve eylemi yapan organa yapılan başvurudur. Kişiler bu başvuru yoluyla, ilgili idari organdan karar ya da eylemini geri almasını, içeriğini değiştirmesini ya da yürütme'yi ertelemesini isterler. Hiyerarşi yoluyla yapılan başvuru, işlem ya da eylemi yapan organın üst'üne yapılan başvurudur. Bununla alt düzeydeki organın yaptığı işlem ya da eylemin üst organ tarafından düzeltilmesi ya da kaldırılması istenir. Yargısal başvurudan farklı olarak hiyerarşi yoluyla yapılan başvuru bir şekle ve süreye bağlı değildir. Hiyerarşi yoluyla yapılan başvuru derece derece yapılır; en yüksek hiyerarşik organ, bakanlıktır. İdari vesayet yoluyla yapılan başvurular, ancak idari vesayet altında olan yönetim birimlerinin (organlarının) işlem ve eylemlerine karşı yapılır; hiyerarşi yoluyla yapılan idari başvurulara oranla sonuçları çok sınırlıdır. Çünkü idari vesayet organları, yerinden yönetim organlarına doğrudan emir ve direktif veremezler. Bunların denetim yetkisi çok sınırlı alanları kapsar. Bu tür başvuru, ancak bu dar alanlarda bir sonuç doğurabilir.
İdari başvuruların genel nitelikleri şunlardır: bu başvurular idare organlarına yapılır; kişilerin çıkarlarını ilgilendiren alanlardaki bu başvurular sonunda verilen kararlar idari niteliktedir; kararlar kesin hüküm niteliği taşımaz, yani her zaman geri alınabilir ve değiştirilebilir.
İdari başvuru üzerine altmış gün içinde cevap verilmezse istek reddedilmiş sayılır. İlgililer altmış günün bittiği tarihten başlayarak dava açma süresi içinde, konusuna göre, Danıştay'a, idare ve vergi mahkemelerine dava açabilirler (İdari yargılama usulü k.md.10).

BAŞVURULMAK → BAŞVURMAK.

BAŞYAPIT a. **1.** Bir türün en üstün örneği olan yapıt. (Eşanl. ŞAHESER.) **—2.** Bir yazarın en iyi yapıtı: *Aşkı memnu, Halit Ziya'nın başyapıtıdır.*

BAŞYAVER a. Cumhurbaşkanının yaverlik hizmetlerini yürütmekle görevli subay.

BAŞYAVERLİK a. Cumhurbaşkanının yaverlik hizmetlerini yürütmek, yakın güvenliğini sağlamak, cumhurbaşkanının emirlerini yerine getirmekle görevli makam. (Başyaverlik başyaver, kara, deniz, hava ve jandarma yaverleri ve bürosundan oluşur. Görevlendirilme durumunda cumhurbaşkanını temsil eder. Emirleri doğrudan cumhurbaşkanından alır.)

BAŞYAYLA, İç Anadolu'da, Karaman iline bağlı ilçe; 12 446 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi Karaman'ın 67,5 km G.-B.'sında *Başyayla,* 5 042 nüf. (1990). Belediye.

BAŞYAZAR. a. Gazete ve dergilerin başyazılarını kaleme alan yazar.

BAŞYAZI a. Gazete yönetiminin ya da bir gazetecinin görüşlerini dile getiren imzalı ya da imzasız başmakale, yorum. (İmzasız ve genellikle yayın yönetmeni tarafından kaleme alınan başyazı, gazetenin görüşünü ortaya koyar; başyazı imzalı olduğu zaman, tüm yazı kurulunun değil, yalnız imza sahibi gazetecinin görüşünü belirtir.) [Eşanl. BAŞMAKALE.]

BAŞYAZMAN a. BAŞKÂTİP'in eşanlamlısı.

BAŞYAZMANLIK a. BAŞKÂTİPLİK'in eşanlamlısı.

BAŞYEMEK a. Sofrada genellikle çorbadan sonra sunulan en önemli yemek.

BAŞYUKARI a. Mad. oc. Bir kuyunun, bir yeraltı kuyusunun, ya da bir silonun üst bölümüne geçmeyi sağlayan dar kesitli eğik geçit.— Yukarı doğru kazılan düz galeri.

BAŞYURT, esk. **Aşağılehan,** Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı bucak; 6 819 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi *Başyurt,* 785 nüf. (1990).

BAT a. (ar. *baṭṭ,* yırtmak, açmak'tan). Kurşun boruların ağzını genişletmek için kullanılan, şimşirden, sivri uçlu bir çeşit takoz.

BAT a. (ar. *baṭṭ*). *Esk.* **1.** Kaz. **—2.** Kaza benzeyen uzun boyunlu sürahi. **—3.** Meşin çanak, maşrapa.

BATA, Ekvator Ginesi'nde liman kenti, Mbini bölgesinin yönetim merkezi; 27 000 nüf. Ticaret merkezi. Havalimanı.

BAT'A (Tomáš), çek sanayici (Zlín, bugün Gottwaldov, 1876 - Otrokovice 1932). Ayakkabıcılığı öğrendikten sonra, yabancı ülkelerde çalıştı, ardından Zlín'de bir ayakkabı fabrikası kurdu ve bunu Birinci Dünya savaşı sırasında büyük ölçüde genişletti, Zlín kentini önemli bir sanayi merkezi haline getirdi. Atölyelere özerk mali bir sorumluluk veren bir sistem gerçekleştirerek, çalışanları kâra ortak eden ilk sanayicilerden biridir. Bat'a kuruluşu, bugün, 90'dan fazla ülkeye dağılmış 100 şirkete sahiptir.

BATAAN, Luzon adasında (Filipinler) dağlık yarımada, K.-B.'dan *Manila* körfezini sınırlar. Güneyde, Mariveles'te sanayi serbest bölgesi. Ulusal parkı (316 km²).

BATABANÓ körfezi, Küba'nın güney kıyısında körfez.

BATACCHİ (Domenico Luigi), italyan şair (Pisa 1748 - Orbetello 1802). Kaba güldürü türündeki *Novelle galanti*'nin ve gülmeceli bir destan olan *La rete di Vulcano*'nun (1812) yazarıdır.

BATÂET a. (ar. *baṭā'et*). *Esk.* **1.** Ağır davranma, yavaşlık, tembellik. **—2.** *Batâet-i hazm,* hazım güçlüğü çekme. ‖ *Batâet-i tekellüm,* konuşmada güçlük çekme. ‖ *Batâet-i teneffüs,* solunum güçlüğü çekme.

BATAİLLE (Gabriel), fransız besteci ve ses sanatçısı (1575'e doğr. - Paris 1630). Kraliçenin müzik yöneticiliğini yaptı (1617 -1630), saray balelerinin vokal müziğine katkıda bulundu (*Ballet de la délivrance de Renaud,* 1617; *Ballet de M.le Prince,* 1620, *Ballet des proverbes et Ballet des favoris,* 1628). *Airs de différents autheurs mis en tablature de luth* (1608-1615) adlı yapıtını yayımladı. Böylece tek ses ve lavta için yazılmış çoksesli aryaların transkripsiyon yöntemlerini, biçimlerin evrimiyle, eşlikli birsesliliğin ya da "Saray aryası"nın üslubunu inceleme olanağı buldu. Bataille'ın, 10'u mezmur (Desportes'un metinleri üzerine) olmak üzere 50 kadar aryası günümüze ulaştı.

BATAİLLE (Henry), fransız tiyatro yazarı (Nîmes 1872 - Malmaison 1922). Resimle ilgilenirken 1894'ten başlayarak simgeci bir peri oyunu (R. d'Humières ile birlikte yazdığı *Uyuyan güzel* ve breton folklorundan alınan *la Lépreuse* ile tiyatro yazarlığına başladı. "İçgüdü"nün insan yaşamındaki etkilerini (*Écrits sur le théâtre,* 1917), yok olmakta olan bir aris-

tokrasiyle kendini beğenmiş bir burjuvazinin töreleri çerçevesinde inceledi (*Maman Colibri*, 1904; *la Femme nue*, 1908; *le Phalène* 1913; *la Possession*, 1922).

BATAİLLE (Georges), fransız yazar (Billom 1897 - Orléans 1962). Genç yaşta gizemciliğe eğilim gösterdi; Hegel, Nietzsche ve Heidegger'den etkilendi ve kısa bir süre için de gerçeküstücülüğe yöneldi. Documents (1928), Acéphale (1937), Critique (1936) adlı dergileri çıkarttı; "Collège de sociologie"nin çalışmalarını yönetti (1937-1939). Sanat ve edebiyat (*Lascaux, ou la Naissance de l'art*, 1955; *la Littérature et le mal*, 1957) ile bunların toplum ve sanatçıyla olan ilişkileri üzerindeki düşünceleri onu şu sonuca götürdü: sanatçı aslında bir çilekeştir fakat, ters yönde işleyen bu çile insanı bütün nimetlerden el çekmeye değil, tam tersine, bütün yasakları, özellikle de iki büyük yasağı, yani şehveti (*Anus solaire*, 1931; *Madame Edwarda*, 1941; *l'Abbé C.*, 1950; *le Bleu du ciel*, 1957; *l'Érotisme*, 1957) ve ölümü (*les larmes d'Éros*, 1961) aşmaya götürür. Bu sanat anlayışında, zevk ile "katlanılmazın" birleştiği her an, her yaşantı bir iç deneyimin varabileceği son ve tek noktadır (*l'Expérience interieure*, 1943; *la Part maudite*, 1949).

BATAK a. **1.** Üzerine basılınca çöken, yumuşak, çamurlaşmış toprak. **—2.** İçinden çıkılması güç durum: *Bu bataktan nasıl çıkacağımı bilemiyorum.* **—3.** *Batağa saplanmak*, çamura saplanmak; çıkmaza girmek: *Araba batağa saplandı. Terörizmin batağına saplanmış kimseler.*
—Mim. Osmanlı döneminde, kimi İstanbul hamamlarında bulunan, özellikle musevilerin yıkandığı havuz. (YAHUDİ BATAĞI da denir.) [Asıl yıkanma yerinden ayrı olan ve halveti andıran bir bölmede bulunan havuzların suyu hahamlar tarafından okunduğundan kutsal sayılıyordu. Bu bölüm genellikle kapalı tutuluyor, isteyenlere açılıyordu.]
—Avc. *Batak avı*, su hayvanı avcılarının çizme giyerek ve yanlarına ferma köpeği alarak bataklıkta gerçekleştirdikleri av.
—Müz. Klasik türk müziğinde karabatak* tarzda çalınan bir yapıtta, her bir çalgının tek başına seslendireceği pasaj.
◆ sıf. **1.** Batak olan yer için kullanılır: *Batak arazi.* **—2.** Yarar sağlama olanağı bulunmayan iş, geri alınma olanağı bulunmayan para, mal için kullanılır. **—3.** *Batak oyuncu*, parasını sakınmadan oynayan, genellikle de batıran oyuncu.

BATAK a. Bataklar'ın konuştuğu, Endonezya öbeğinde yer alan dil.

BATAK, Bulgaristan'da kent, Rodop dağlarında; 11 000 nüf.

Batak sistemi, Bulgaristan'da Stara reka akarsuyu üzerindeki hidroelektrik düzenleme (Vasil Kolarav barajı, Batak, Pestera ve Aleko santralları; sulamada da yararlanılır.

BATAKA → BATLAKA.

BATAKÇI a. **1.** Elindeki parayı iyi değerlendiremeyen, batıran kimse. **—2.** Borç ödemeyi alışkanlık edinmiş kimse: *Bir batakçıya para kaptırmak.*

BATAKÇIL sıf. Bataklıklarda yaşayan ve büyüyen organizmalar için kullanılır: *Batakçıl kuş. Batakçıl bir bitki.*

BATAKHANE a. (*batak* ve fars. *hāne*). **1.** Çeşitli yollarla insanların dolandırıldığı, kötü yola düşürüldüğü, karanlık işler döndürülen yer. **—2.** İşlemlerin gerektiği gibi yürütülmediği, sürüncemede bırakıldığı kurum, kuruluş, vb.

BATAKLAR, Sumatra adasının (Endonezya) orta kesiminin kuzeyinde yaşayan halk. Nüfusları yaklaşık 2 milyon kişidir. Her kabile genellikle küçük köylerde toplanmış, dıştan evlenen babasoylu klanlardan oluşur. Dağlı bir halk olan, taraçalarda (pirinç) ya da yakarak açtıkları tarlalarda tarımla uğraşan Bataklar, bugün Toba ve Medan'ın yamaçlarına göçmektedirler. Protestan misyonerlerin çabalarına karşın, müslümanlığın etkisinde kalmış geleneksel dinlerini korurlar.

BATAKLI sıf. Bataklık yer için kullanılır: *Bataklı göl.*

BATAKLIK a. **1.** Üzeri yer yer sazlarla kaplı, durgun, sığ su birikintisi: *Bataklıkları kurutmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Bataklıklarla kaplı geniş alan. **—3.** Org. kim. *Bataklık gazı*, METAN'ın eşanlamlısı.
—Bot. *Bataklık bitkisi*, suyun dibindeki toprağa kök salarak büyüyen, fakat tepesi suyun dışında açık havada kalan bitki (suoku, masette, çeşitli saz ve kamışlar, vb.).
—Coğ. *Yeşil bataklık*, çayırlığı andıran bir bitki örtüsüyle kaplı bataklık.
—Denizbil. *Deniz bataklığı*, denize doğru bir wadden ile sınırlanmış alçak ve nemli topraklar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Bataklık humması*, SITMA'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Avc. Büyük biyolojik verimliliği nedeniyle bataklıklar, avlanabilecek pek çok hayvan türünü barındırmaya elverişli bir yaşama çevresidir. Bataklıkta avlanmak çok iyi yetiştirilmiş av köpeği bulundurmayı gerektirir; batak avı, çizme giyilerek, fermacı köpekle yapılabileceği gibi pusu kurularak, kulübeye saklanılarak ya da gezinilerek de yapılabilir. Bataklık çulluğu, suyelvesi, sutavuğu ve bataklık kuşları adıyla bilinen kuşlar, bataklıklarda rastlanan başlıca av kuşlarıdır.
—Bot. Bataklıklarda yaşayan bitki türlerinin hemen hemen tümünün kökleri suya gömülü ve su altındaki toprağa bağlıdır; yapraklar kimisinde sudan dikine dışarıya çıkar (papirüs, kamış), kimisinde suyun yüzünde yüzer (nilüfer), kimisindeyse bütünüyle suya gömülüdür (düğünçiçeği, sumiğferi). Bununla birlikte, kimi bitkiler toprağa bağlı değildir, bütünüyle yüzer durumdadır (sumercimeği, salvinia, azolla, eichornia). Bu bitkilerde, suya gömülü kısımların hava almasını sağlayan özel dokular (aerankima) ve çok az destek dokusu bulunur. Bu ortamlarda özellikle otsu bitkiler egemendir; ama sıcak bölgelerde, sığ sularda yetişen ağaç ve ağaççıklar da vardır (avicenna, rhizophora); bu ağaçların kökleri büyük ölçüde özgülleşmiştir.
—Denizbil. *Deniz bataklığı.* Deniz baskınından korunan deniz bataklıkları, bir kıyı şeridinin arkasında, bir halicin kenarında ya da önü açık bir koyun sonunda, bir wadden'in yükselmesi sonucu oluşur. Deniz bataklığının temel gereçleri çok çeşitlidir: tang, bri toprağı, turba. Wadden'in başlangıçtaki doğal biçimleri (slikke, schorre ve kıyı şeritleri), tatlı suların etkisiyle (tuz yitimi, toprak oluşumu) ve suların durağanlaşmasını sağlayan turba yığılmasıyla (ıslak bataklık) az ya da çok ortadan kalkmıştır. İnsanoğlunun akaçlamayla ya da pompalamayla müdahalesi, bentlerin yanı sıra, mottureau'lar gibi özel yüzey şekillerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bataklıkların işletilmesineyse, çok eski dönemlerden bu yana sürdürülen yaygın yöntemlerle hayvancılık ya da tarıma açma (polderler) çalışmalarıyla başlanmıştır.
—Jeomorfol. Bataklıklar çeşitli etken ve süreçlerle meydana gelirler. Genellikle sığ olmakla birlikte derinlikleri, yayılış alanları, boyutları ve sularının kimyasal bileşimi arasında büyük farklar vardır; bazıları sürekli, bazıları geçicidir. Bataklık oluşumuna yol açan başlıca nedenler eğimin ve akımın yetersizliği, mikro-topoğrafya şekilleri, akaçlamanın henüz düzenlenmemiş ya da bozulmuş olması, kurak ya da çok nemli bir iklim ve özellikle taşkınlardır. Bataklıklar en çok büyük akarsuların taşkın ovaları ve deltalarda oluşur. Akarsuyun çığır değiştirmesi sonucunda terk edilen eski yataklar ya da kopmuş menderesler bir süre sonra kısmen bitkilerle kaplanan ve azmak adı verilen bataklıklara dönüşür. Taşkın ovalarındaki ana akarsular, yataklarının kenarlarını doğal setlerle yükseltirler, ovanın kenarı daha çukurda kalır. Bunun sonucunda yamaçlardan inen sular, ova kenarındaki bu çukur alanlarda toplanarak artbataklık adı verilen su birikintilerini meydana getirirler. Bazı hallerde, taşkın ovasındaki bu kolun ana akarsuya kavuşması, daha yüksek olan doğal setler nedeniyle engellenir ve bunun sonucunda da bataklıklar oluşur. Bu örneklere bütün delta ovalarımızda, bu arada Ergene ve Meriç taşkın ovası ile Meriç deltasında çok sık rastlanır. Yeni kara haline geçmekte olan deltalarda ve kıyı ovalarında da akaçlamanın henüz düzenlenmemiş olması nedeniyle bataklıklar yaygındır. Bazen de bataklıklar, tektonik alçalma gibi iç ya da kapma ve iklim kuraklaşması gibi dış etkenlerle drenajın bozulması sonucunda meydana gelirler. İçakışlı yarı kurak ve kurak iklim bölgelerinde, yamaçlardan inen sel sularının ya da çevredeki yükseltilerden gelen karstik kaynak sularının mikro-topoğrafya çukurluklarında toplanması da bataklıkların oluşumuna yol açabilir. İç Anadolu'da Hotamış bataklığı buna bir örnektir. K. Afrika çöllerinde bu gibi sığ ve tuzlu bataklıklara "şot", Türkistan'da "takır", ispanyolca konuşulan ülkelerde "playa" ya da "salar" denir. Kıyı okları ile denizden ayrılmış olan sığ lagünlerin kenar kısımları da zamanla, suları hafifçe tuzlu bataklıklara dönüşür ve tuzcul bitkilerle kaplanır. Bataklıklar, akaçlamanın bozuk olduğu tundra bölgelerinde özellikle buzların eridiği yaz mevsiminde çok yaygındır. Değişik iklim bölgelerindeki göllerin kenarında da, alüvyonların birikmesi ve bitki topluluklarının yerleşmesi sonucunda bataklıklar oluşur. Bunlar zamanla, Yeniçağa gölü kıyısında olduğu gibi turbalıklara dönüşür. Bütün bataklıkların tabanı, mil ve kil boyutunda ince unsurlarla kaplıdır. Bu çökellerin büyük boyutlara ulaştığı bataklıklara girmek hayvanlar ve insanlar için tehlikelidir.

BATAKLIK ARDICI a. Türkiye'de ve Güney Avrupa'da sazlıklarda, sık bitkili ve nemli yerlerde yuva yapan küçük ötleğen. (Bil. a. *Acrocephalus palustris;* sinekkapangiller familyası; uzunluğu 13 cm.)

BATAKLIK BAYKUŞU a. Bütün ılıman bölgelerde görülen, çok kısa tepelikli baykuş türü. (Gece yırtıcısıdır ama gerçekte oldukça aydınlıkta ortaya çıkar, ağaçsız ve nemli yerleri sever; tarla sıçanlarıyla ve başka kemirgenlerle beslenir. Bil. a. *Asio flammeus;* baykuşgiller familyası.)

BATAKLIK ÇULLUĞU a. Çok uzun gagalı, boylamasına açık renkte çizgi ve beneklerle bezeli kahverengi tüylü bataklık kuşu. (Bil. a. *Gallinago gallinago;* çullukgiller familyası.)
—ANSİKL. Bataklık çulluğu Kuzey yarıkürede yuva yapar, ama kışın tropikal bölgelere göçer; çok kuzeyde, kutba yakın yörelerde yaşayanlar kışı Güney Avrupa'da geçirebilirler. Bataklık çulluğu, bataklıkları dolaşarak kurtları bulup yer. Türkiye'de geçit kuşu olarak rastlanan bir türü daha vardır: Norveç ve Rusya'da yuva yapan küçük bataklık çulluğu (*Gallinago media*). Bataklık çulluğu da çulluk gibi aranan av kuşlarındandır.

BATAKLIK DÜĞÜNÇİÇEĞİ → BASUROTU.

BATAKLIK KAPLUMBAĞASI a. Avrupa'nın ılıman kesiminde tatlı sularda yaşayan kaplumbağa. (Bil. a. Emys orbifcularis; tatlısukaplumbağasıgiller [*Emydidae*] familyası.)
—ANSİKL. Bataklık kaplumbağası, suda yaşamakla birlikte karada çok çeviktir. Haziran ve temmuz aylarında yumurtlamak ve ekim ile mart arasında kışı geçirmek için kendini toprağa gömmek amacıyla karaya çıkar. Temelde etçildir: ka-

bataklık çulluğu
(Gallinago gallinago)

bataklık kaplumbağası

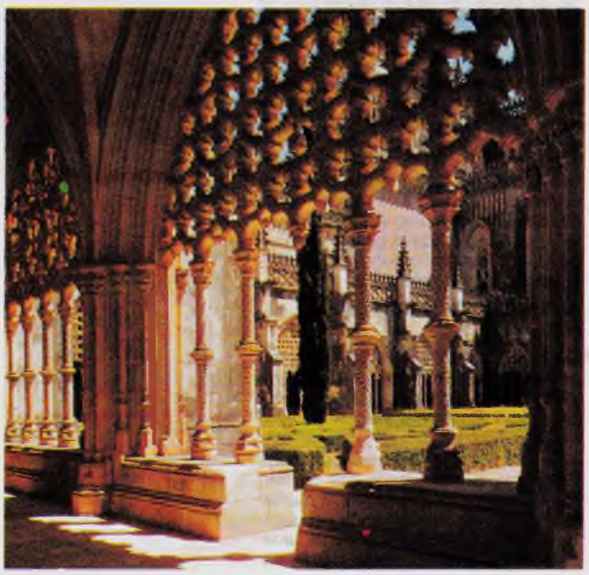

gerdanlıklı **bataklık kırlangıcı**
(Glareola pratincola)

bataklık kunduzu

Batalha
Santa Maria da Vitória ya da Batalha manastırı'nın kraliyet avlusu (XV. yy. başı)

buklu hayvanlar, kurtlar, böcekler ve küçük balıklarla beslenir.

BATAKLIK KEDİSİ → CANGIL KEDİSİ.

BATAKLIK KETENİ → FIKARASAÇI.

BATAKLIK KIRLANGICI a. Uçarken deniz kırlangıcını andıran, kısa gagalı, uzun kanatlı, çatal kuyruklu, orta boylu kuş. (Cinsi *Glareola,* bataklıkkırlangıcıgiller familyası; yağmurkuşları takımı.)
—ANSİKL. Bataklık kırlangıcının çoğu Afrika'da bulunan 7 türü vardır. Bu kuşlar bataklıklarda, çayırlarda ve bozkırlarda yaşar, küçük koloniler halinde yerde yuva yapar ve uçarken böcekleri yakalayarak beslenir. Gerdanlıklı bataklık kırlangıcı (*Glareola pratincola*), kenarları siyah çizgiyle çevrili sarı gerdanlı bir kuştur.

BATAKLIK KUNDUZU a. Güney Amerika'da yaşayan kemirgen büyük hayvan. [Değerli kürkü için avlanır ve özel çiftliklerde yetiştirilir. Yetiştirme çiftliklerinden kaçanlar, dünyanın dört bir yanında birçok yabani bataklık kunduzu topluluğu oluşturmuştur. Bil. a. *Myocastor coypus; Capromyidae* familyası.) [Eşanl. KOYPU.]
—ANSİKL. Kürkç. Bataklık kunduzunun kürkü kızıla çalan gri sarı uzun kıllar ve kunduzunkinden daha kısa mavi gri renkte yoğun tüylerle kaplıdır. 1960 yıllarına kadar kunduzun kürküne benzetmek için bataklık kunduzu derisinin kılları yolunurdu. 1960'tan sonra bataklık kunduzunun kürkü, doğal rengiyle ve kılları yolunmamış olarak giysi yapımı ve aksesuarında kullanıldı.

BATAKLIK NERGİSİ a. Avrupa, Kuzey Amerika ve arktip bölgelerde güneşli su kıyılarında yetişen, 30 cm boyunda çokyıllık süs bitkisi (*Caltha palustris*). [Altın sarısı çiçekleri, dallanmış saplar üzerinde bol miktarda oluşur; 5-7,5 cm çapında olan yaprakları yuvarlak ya da yürek biçimindedir. Üretimi, ilkbaharda kökleri bölünerek yapılır. Beyaz ya da altın sarısı katmer çiçekli kültür çeşitleri vardır. Çok yapraklı bataklık nergisi (*Caltha polypetale*) Türkiye'de Trabzon - Zigana yörelerinde yetişir. Bu bitkinin çiçekli sürgünleri ve kökleri halk hekimliğinde yatıştırıcı olarak kullanılır.]

BATAKLIK SERVİSİ a. Amerika'da yetişen kozalaklı ağaç. (Bil. a. *taxodium;* taxodiaceae familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Bataklık servisinin en yaygın türü, parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilen kel servi ya da Louisiana servisi de denen ve kışın yaprağını dökmesiyle, bir de pnömatofolarıyla tanınan *Taxodium distichum* türüdür. Çin kökenli *Glyptostrobus pensilis* (ya da *G. heterophyllus*) türü de kimi botanikçilerce *taxodium* cinsinden sayılır.

BATAKLIK SUTAVUĞU a. Batı Avrasya'da bataklık bölgelerde yaşayan, alaca karanlıkta dolaşan küçük sutavuğu. (Bil. a. *Porzana porzana,* sutavuğugiller familyası; boy: 22 cm.)
—ANSİKL. Bataklık sutavuğu ürkek bir kuştur; böcek, kurt ve yumuşakça yiyerek beslenir; sazlıklarda yuva yapar ve on kadar yumurta üstünde kuluçkaya yatar; yavrular çabucak yuvadan ayrılır ve tropikal Afrika'da kışlamak için uzun göçler yapar. *Porzana* cinsinin iki başka türü daha Türkiye'de bulunur: Kurşuni bataklık sutavuğu (*P. pusilla*), cüce bataklık sutavuğu (*P. parva*).

kurşuni **bataklık sutavuğu**
(Porzana pusilla)

cüce **bataklık sutavuğu**
(Porzana parva)

BATAKLIKÇIL sıf. Zool. Bataklıkta yaşayan.

BATAKLIKKUŞLARI a. Kötü uçucu, hem tavuksulara, hem yağmurkuşlarına benzeyen türleri içeren kuş takımı. (Bil. a. *Gruiformes* ya da *Ralliformes.*)
—ANSİKL. Bataklıkkuşları, uzun boyunlu, uzun bacaklı kuşlardır. Takım, üçparmaklıbıldırcıngiller (*Turnicidae*), turnagiller (*Gruidae*), borazankuşugiller (*Psophiidae*), sutavuğugiller (*Rallidae*), dalgıçsutavuğugiller (*Heliornithidae*), kagugiller (*Rhynochetidae*), şafaktavuğugiller (*Eurypgidae*), kariyamagiller (*Cariamidae*), toygiller (*Otididae*), *Turnicidae, Aramidae* familyalarını içerir.

BATAKOTU a. Lığlı kıyılarda yetişen, uzun saplı ve tüysüz bütün yapraklı, beyaz ya da pembe küçük çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *limosella;* sıracatogiller familyası.)

BATAKSEVEN a. Antiller'de ve Güney Amerika'da yetişen ve akvaryumları süslemekte kullanılan su bitkisi. (Bil. a. *limnocharis;* butomaceae familyası.)

BATAK-ŞIK → BATLAKA.

BATALA, Hindistan'da (Pencab) kent, Amritsar'ın K.-D.'sunda; 76 500 nüf.

BATÂLET a. (ar. *baṭālet*). *Esk.* **1.** İşsizlik, tembellik, başıboşluk; işe yaramazlık. **—2.** Kullanılmaz durumda olma, terkedilmişlik. **—3.** Konuşma ve hareketlerdeki hafiflik. **—4.** Yiğitlik, cesaret.

BATALHA, Portekiz'de kasaba, Estramadura'da (Leiria yönetim bölümü); 6 600 nüf. Aviz sülalesi'nin kurucusu João I'in, Castillalılar'a karşı Aljubarrota' da kazandığı (1385) zaferin anısına yaptırdığı *Santa Maria da Vitória* ya da *Batalha* dominiken manastırı. Bu geniş külliyede (kilise, iki manastır avlusu, iki mezar capella'sı), birbiri ardı sıra "klasik" Portekiz gotik üslubundan ingiliz sanatı etkisindeki "geç" gotik üslubuna geçilir; külliye manuel üslubundaki *Capelas imperfeitas* (yarım kalmış) ile sona erer.

BATALYUSİ ya da **BATALYAVSİ** (Ebu Muhammet Abdullah ibn Muhammet ibn Sid), arap dilci ve felsefeci (Badajoz 1052 - Valencia 1127). İbn Kuteybe'nin *Edeb ül-Kâtibin* adlı yapıtına yazdığı *El-iktidâb fî şerhi Edeb il-küttab* (Beyrut, 1901) adlı şerhi ünlüdür. Ayrıca İbni Malik'in *Muvatta* ve El-Maarri'nin *Sakt üz-Zend* adlı yapıtlarıyla ilgili şerhler de yazdı. Yahudi din felsefesini etkileyen *Kitab ül-haka'ik'i* de önemli yapıtları arasında sayılır.

BATAN adaları, esk. **Başi adaları,** Filipinler'in kuzey ucunda takımada. Başlıca kenti *Basco* (havalimanı).

BATANAY (Kemal), türk hattat ve besteci (İstanbul 1893 - *ay.y.* 1981). Suphi Ezgi'den tanbur, Ahmet Irsoy, Ahmet Avni Konuk, Emin Yazıcı ve özellikle Rauf Yekta Bey'den müzik; Erkân-ı harbiye başhattatı Mehmet Efendi'den nesih ve sülüs, Hulusi Efendi'den talik yazı öğrendi. Ayrıca Kâmil Akdik'ten de ders aldı. Talik yazıda, son dönemin en büyük ustalarından biri olarak tanındı. Türkiye'de ve başka islam ülkelerinde, müzelerde ve özel koleksiyonlarda 1 000'i aşkın levhası vardır. Gerek müzik gerekse yazı alanında, türk ve yabancı birçok öğrenci yetiştirdi. Tümüyle geleneksel kurallar içinde kalarak bestelediği yapıtlarının üslubu, bol geçkiye dayanır. En önemli besteleri: *Nikriz mevlevi ayini, Mevlid-i şerif* (600 beyit), evcârâ şarkı (*Bir hıyabandır ki cennet kûy-i cânândan geçer*). 1976-1980 arasında İstanbul Türk musikisi devlet konservatuvarı'nda usul ve repertuar dersleri verdi.

BATANAY (Ercüment), türk tanbur virtüözü (İstanbul 1927). Kemal Batanay'ın oğlu. Çocukluğunda babasından tanbur öğrendi. Daha sonra Mesut Cemil ile çalışarak tekniğini geliştirdi. Uzun süre Belediye konservatuvarı icra heyeti'nde çaldı. Kemancı Nubar Tekyay ile yaptıkları kayıtlarda üstün sağ ve sol el tekniğini sergiledi. 1970'lerden bu yana yalnızca yaylı tanbur çalmaktadır.

BATANGAS, Filipinler'de liman kenti, Luzon'un güneyinde; 184 000 nüf. (1990).

BATAR a. *Yörs.* **1.** Genellikle göğüs ya da karın bölgesinde duyulan ağrı, sancı. **—2.** Zatürree.

BATARD a. (orta lat. *bastardus;* germence, daha aşağı tabakadan bir kadınla yapılan ikinci evlilik anlamındaki *banstu'* dan). Yuvarlak ile italik arası bir yazı.

BATARDO a. (fr. *bâtardeau* ya da *batardeau*). Bayınd. Sulu bir arazide, onarılacak bir yapının temelini ya da üstünde inşaat yapılacak bir arsayı kurutmak için kurulan geçici sedde ya da baraj. (Büyük bir barajın inşası için çoğunlukla, yukarıçığıra ve kimi kez de arsanın her iki yanına bir batardo kurmak gerekir; bu yapı gerçek bir barajdan farksızdır. Çoğunlukla bir kaya dolgu sistemiyle gerçekleştirilir ve su üstünden akar, ayrıca bir kemer baraj biçiminde de olabilir. Yukarıçığır batardosu akarsuyun yönünü basınçlı bir boruya, bir isale kanalına ya da bir galeriye çevirir.)

BATARDOLAMAK f. Bayınd. *Vana batardolamak,* sedde oluşturarak yukarıçığır suyunu tutmak amacıyla, bir vanayı bitişik kapaklarla ve üst üste konmuş kalaslarla donatmak.

BATARYA a. **1.** Birbirini güçlendiren ya da tamamlayan aygıtlar dizisi: *Pil bataryası. Akümülatör bataryası.*
—Ask. Topçu sınıfında, bölük karşılığı görev yapan, silahları 2-6 top olan temel birlik (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *Batarya dürbünü,* gözetleme yerinden bataryanın hedef alanını gözetlemek ve bataryanın atışlarını izlemek amacıyla kullanılan iki kollu, büyük makaslı dürbün. (Atış idare merkezlerinde, topçu tabur ve alay komutanlıklarıyla daha büyük komuta karargâhlarının gözetleme yerlerinde dost ve düşman harekâtını gözetleyebilmek amacıyla kullanılır.) ‖ *Batarya kolu,* takımların kol durumunda bulunduğu batarya düzeni. ‖ *Batarya komutanı,* bataryanın yönetimiyle sorumlu komutan. (Ateş mevzisi, gözetleme yeri, ileri gözetleyicilerle batarya ateşini düşman hedefleri üzerine oturt-

Everst-Rapho

makla görevlidir. Her türlü hizmetin yerine getirilmesinde tabur komutanına karşı sorumludur.) || *Batarya* (ya da top) *mevzisi*, gerekli atış denetim araç gereciyle birlikte bir ya da daha çok topun mevzilendiği yer. || *Batarya ortası*, bataryanın yaklaşık olarak geometrik merkezindeki nokta. (Bataryanın plan üzerindeki yerini belirler.) || *Batarya planı*, bataryanın aldığı muharebe görevi doğrultusunda hazırladığı teknik ve taktik bilgilerin yer aldığı plan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Batarya subayı*, batarya komutanının icra subayıdır. (Ateş mevzisinde bulunur, ateş hazırlığıyla ateş disiplininden sorumludur.)

—Ask. denizc. Savaş gemilerinde yan yana dizilmiş borda topları ve bu topların dizildiği yer. (Bk. *ansikl.* böl. Ask. denizc.).— Deniz kuvvetlerinde, temizlik ve bakımı bir birliğin sorumluluğuna bırakılan bölge. || *Batarya amiri*, silahların ve küçük çaplı topların bakımıyla görevli uzman astsubay. || *Açık batarya*, üst güverteye yerleştirilmiş top grubu. || *Alt batarya*, savaş gemilerinde suya en yakın toplar. || *Kapalı batarya*, savaş gemisinde bir güvertenin altına yerleştirilmiş toplar. || *Yarım batarya*, yelkenli savaş gemisinde bir bataryanın kıç ya da baştaki bölümü.

—Elektrotekn. *Gözlü batarya*, içi yalıtkan bir macunla sıvalı diktörtgen biçiminde bir tahta kutuya yerleştirilmiş volta pili. (Bakır ve çinko levhalar, aralarında ikişer ikişer lehimlenmiş ve kutunun kısa kenarına koşut olarak yerleştirilmiştir; aralarındaki boşlukta ise asitli sıvı yer alır.)

—Isıt. havld. *Isıtma* ya da *klima (iklimlendirme) bataryası*, kanatlarla donatılmış borulu bir serpantinden oluşan ve ısıtıcı ya da soğutucu bir akışkanın dolaşımını sağlayan değiştirici; bu akışkan, kanatlar üstünde dolaşan havaya sıcağı ya da soğuğu iletmeye ve gerektiğinde soğuk iletimiyle ortaya çıkan yoğuşmadan yararlanarak havanın nemini gidermeye yarar.

—İstihkc. Ateşli silahları yerleştirmek, atış kolaylığı sağlamak, personel ile gereci korumak amacıyla yapılmış tahkimat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Karb. kim. *Kok fırınları bataryası*, yan yana kurulmuş, aynı anda ya da çok az bir zaman farkıyla çalışan fırınlar topluluğu.

—Ruhbil. *Test bataryası*, öznelerin kişilik ya da yeteneklerinin çeşitli yönlerini hesaba katarak bir tanı yapmak ya da bir belirtiyi ortaya çıkarmak amacıyla bir arada kullanılan testlerin tümü.

—Soğut. san. *Soğutucu batarya*, bir soğutucu akışkan (buharlaşan) ya da bir soğuk taşıyıcı akışkan (ısınan) dolaştırılarak havayı soğutmaya yarayan boru düzeneği.

—Şek. san. *Difüzyon bataryası*, kıyılmış şekerpancarından şeker çıkarmak için eskiden kullanılan aygıt. Bu yöntemin yerini günümüzde sürekli difüzyon almıştır.

—ANSİKL. Ask. *Batarya*, genelikle dört ya da altı toptan (ağır ve orta ağır topçuda iki toptan) oluşur. Komutanı yüzbaşıdır. İki ya da üç batarya bir topçu taburu durumunda birleştirilerek savaşa sokulur. Bataryada toplardan başka yakın çarpışmalarda kullanılacak silahlar da bulunur. Deniz kuvvetlerindeyse bir savaş gemisinde bulunan aynı çaptaki topların bir komuta altında ateş açmasıyla oluşan ateş birliğine "batarya" adı verilir.

• *Batarya planı*, batarya komutanı tarafından hazırlanır. Bataryanın ateş mevzisi, olası yedek ateş mevzileri, gözetleme yerleri, destek birliklerinin muharebe bölgesi, ileri birliklerin bulundukları yer, asıl muharebe hattı, hedef noktaları, atış esasları ve atış güvenliğiyle ilgili bilgiler bu planda yer alır.

—Ask. denizc. Topların yerleştirildiği eski gemilerin güvertelerindeki batarya sayısı gemi tipine göre değişirdi. Firkateynlerdeki bataryalar 2'yi, ağır savaş gemilerindekilerde 3 ya da 4'ü geçerdi. Yelkenli gemilerde ağır toplar *alt batarya*'ya ya da *birinci batarya*'ya yerleştirilirdi; bu batarya suya en yakın bölümde bulunurdu. Hafif toplar üst güvertedeki *kasara bataryası*'nda ya da *barbet bataryası*'nda yer alırdı. Diğer toplar üst güvertenin altına *ikinci batarya*'ya ve *üst batarya*'ya ya da *üçüncü batarya*'ya konurdu. *Yüzer bataryalar*, büyük toplarla donatılmış zırhlı mavnalardan oluşurdu; bu bataryalar ilk olarak SSCB'de Kırım'daki Kinbourn kuvvetlerine saldırıda kullanıldı; günümüzde zırhlılar bunların yerini almıştır.

—İstihkc. "Batarya" sözcüğü önceleri topçu birliği anlamından çok atış biçimi ya da tahkimat karşılığı olarak kullanılıyordu. Topçu birliği anlamında batarya, sefer bataryası'na karşıt anlamda piyade ve süvari birliklerine destek sağlamak üzere savaşa katılan güçleri belirtmek için kullanılmıştır. Taarruz ve savunma bataryaları çok çeşitli adlar alırdı (*gedik bataryası*, *muhasara bataryası*, taarruzda; *sahil bataryası*, *tanzim bataryası* savunmada). Savunma bataryaları kale burçlarında bulunur ve atış barbatalarının üzerinden *(barbata bataryası)*ya da ayçalardan *(aralık bataryası)* yapılırdı. "Süvari" ve "piyade" tabyalarının yanal saldırılardan korunmak için 1860'tan sonra baş siperlerinin arkasına yerleştirildi. 1890'dan sonra patlayıcı mermilerdeki hızlı gelişme, kalelerden çok mevzilere (*mevzi bataryası*) ya da beton koruganlara (*korugan bataryası*) büyük topların yerleştirilmesini zorunlu kıldı.

BATARYALI sıf. Telekom. *Merkezi bataryalı telefon*, enerji kaynağından yoksun abone ahizelerini, santraldaki ortak batarya ile besleyen telefon sistemi. (Bu batarya mikrofon akımını ve abonenin çevirdiği numaraların iletimi için gerekli akımı sağlar. Günümüzde ender kullanılan *yerel bataryalı telefon*'un yerini almıştır.)

BATAV adaları. Esk. coğ. Ren ırmağının denize döküldüğü yerde bölge; Kuzey denizi, Meuse ya da Lek ırmağı ile Waal arasında. Adı, Augustus dönemi'nde buraya yerleşen Batavlar'dan gelir. Bölgeye Roma'nın geç imparatorluk döneminden başlayarak *Batavia* dendi. Günümüzdeki *Betau* (Betuwe) bu eski addan gelir.

BATAV CUMHURİYETİ, eski Birleşik eyaletler cumhuriyeti'ne Lahey antlaşması ile (16 mayıs 1795) verilen ad Belçika'daki fransız département'larını kapsamaz. (Pichegru'nun ordularına yenilen kasım 1794 - ocak 1795 Birleşik eyaletler daha sonra Fransa'nın müttefiki olmuşlardı). Napoléon I sayesinde bir anayasa (1805) ve bir danışmana (Ratger Jan Schimmelpennick) kavuşan Birleşik eyaletler 1806'da Hollanda krallığı'na dönüştü ve başına Louis Bonaparte getirildi.

BATAVİA a. (lat. *Batavia*, Hollanda'nın adından). **1.** Yaprakları az çok dişli ve büyük göbekli (başlı), kaba dokulu gevrek yaz marulu. **—2.** Bir çeşit hindiba.

BATAVİA, eski Hollanda Hindistanı'nın başkenti; Doğu Hindistan şirketi temsilcisi Jan Pieterszoon Coen tarafından Cava adasının batı kesiminde, Ciliwung ırmağının ağzında kuruldu (1619). Sömürge döneminde büyük gelişme gösteren Batavia, Endonezya bağımsızlığa kavuşunca yeniden *Cakarta* adını aldı.

BATAVİA, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun büyük batı banliyösünde; 9 000 nüf. Fermi Ulusal hızlandırıcı laboratuvarı: 500 GeV'lik protonlu eşzamanlı hızlandırıcı.

BATAVLAR. Esk. coğ. Sezar'ın hükümdarlık döneminden hemen önce Ren ırmağının ağzına *(Batav adaları)* yerleşmiş halk. Daha sonra, Ijssel ve Flevo gölü'nden denize kadar yayıldılar ve paralı asker olarak Roma ordusunda savaştılar. Neron ölünce, şeflerinden birinin, Roma vatandaşlığı hakkını kazanmış Claudius Civilis'in komutası altında Roma egemenliğine başkaldırdılarsa da, bir şey elde edemediler.

BATÂYİH çoğl. a. (ar. *batiha*'nın çoğl. *batā'ih*). *Esk.* Sazlı dereler.

BATAYSK, Rusya Federasyonu'nda kent. Rostov'un G.'inde, Don ırmağı kıyısında; 85 000 nüf. Makine yapımı.

BATBATA a. (ar. *batbata*). *Esk.* **1.** Kazın ötmesi. **—2.** Kazın suya dalması.

Bat-Dor Dance Company, İsrail klasik dans topluluğu. 1968'de Batsheva of Rothschild tarafından kuruldu. Merkezi Tel-Aviv'dedir (İsrail). Repertuarındaki 80'i aşkın baleyi, uluslararası turnelerde yorumladı. 1967'de kurulan ve topluluğun kökenini oluşturan okulun yaklaşık 600 öğrencisi vardır.

Bateau-Lavoir *(le)*, Paris'te, Montmartre tepesinde eski yapı. Eğimli bir arazı üzerinde garip bir biçimde yapıldığından, akarsu kenarlarında çamaşır yıkanan yerlere benzeterek, Max Jacob yapıya bu adı (*Çamaşır Teknesi*) yakıştırdı. Yüzyılın başında, atölyelerini burada kuran sanatçılarla ün kazandı: Picasso (1904'te buraya yerleşerek, *Avignon'lu genç kızlar* adlı yapıtını gerçekleştirdi ve 1908'de burada Gümrükçü Rousseau onuruna dillere destan bir şölen düzenledi), Juan Gris, Herbin, Van Dongen, Max Jacob vb. Başka birçok sanatçı ve şair de, burada, özellikle Apollinaire'in çevresinde toplanırdı. Modern sanatın önemli bir döneminin tanığı olan yapı, 1970'te çıkan bir yangında hemen hemen tümüyle yok oldu.

BATEKE, Brazzaville'in (Kongo) K.'inde tepeler ve platolar bölgesi. Kenarlarında galeri ormanları uzanan derin vadilerle yarılmış, aşınma buzul yalaklarıyla engebelenmiş bir bölgedir. Kukuya bölgesi dışında, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bu bölgede yaşayan Tekeler, günümüzde daha çok tarımla uğraşırlar.

BATEKELER → TEKELER.

Bateman yaşlılık purpurası → PURPURA.

BATERİ a. (fr. *batterie*). → DAVUL.

BATERİST → DAVULCU.

BATES (Henry Walter), ingiliz doğabilimci (Leicester 1825 - Londra 1892). Özellikle böcekbilimci olarak tanındı. Amazon bölgesine yaptığı bir gezinin ardından, topladığı verileri *The Naturalist on the River Amazonas* (Amazon ırmağında bir doğabilimci) [1863] adlı yapıtında sergiledi. Londra Coğrafya derneği'nin genel sekreterliğine getirildi ve başta kendi adıyla anılan mimetizm üzerine incelemeler olmak üzere önemli çalışmalar yayımladı.

BATES (Herbert Ernest), ingiliz yazar (Northamptonshire Rushden 1905- Canterbury 1974). Turgenyev tarzında yazdığı öyküler (*The Poacher* 1935) ve "*Flying Officer X*" (Uçan subay X) ve takma adıyla yayımladığı savaş anlatılarından (*How Sleep the Brave*, 1943) sonra, hep köy konularını ve aşk trajedilerini işledi (*The Golden Oriole*, 1962; *Oh! To be in England*, 1970, 1963; *The Triple Echo*, 1970; *The song of the Wren*, 1972). Otobiyografik yapıtlarında ise (*The Vanished World*, 1969; *The Blossoming World*, 1971; *The World in Ripeness*, 1972) köy özlemini ve kırsal bölgelerin şehirleşmesi karşısında duyduğu hüznü dile getirdi (bu duygu onu bahçıvanlık üzerine kitaplar yazmaya yöneltti).

BATESOLAR → TESOLAR.

BATESON (Thomas), ingiliz madrigal bestecisi (Cheshire 1570'e doğr. -Dublin 1630). Chester katedrali'nde orgculuk yaptı. Sonra Dublin'deki Trinity katedrali'nin orgcusu oldu. 3,4,5 ve 6 ses için bestelediği madrigallerini iki kitapta topladı (1604, 1618).

bataklık servisi
(Taxodium distichum)
[sonbaharda]

yapraktan ayrıntı

Macôn dolayında (Saône-et-Loire) Saône ırmağı üzerinde bir demiryolu köprüsü ayaklarının inşası için ve metal palplanşlardan oluşan bir **batardo**'nun kurulması

H. Baranger-Sacilor

BATESON (William), ingiliz biyoloji bilgini (Whitby 1861 - Merton, Surrey, 1926). Kalıtım konusunda araştırma yapan öncülerden biridir; Cambridge üniversitesi'nde biyoloji profesörlüğü, Merton'da John Innes Horticultural İnstitution'da müdürlük yaptı. Avrupa ve Sibirya'da gerçekleştirdiği bir gezide topladığı belgelere dayanarak *Materials for the Study of variation* (Canlılarda değişimi incelemek için gereçler, 1884) adlı kitabı yazdı. Başlıca düşüncesi değişimlerin kesikli olduğudur. Bir süre sonra kalıtım konusunda çalışmaya başladı; Mendel yasalarını yeniden keşfeden beş biyoloji bilgininden biri ve bu yasaları hayvanlara uygulayan iki bilginden biridir. "Atelomorf", "homozigot" ve "heterozigot" terimlerinin yaratıcısıdır. *Mendel's Principles of heredity: a defence* (Mendel'in kalıtım kuralları: bir savunma) [1902] adlı bir yapıtı ve beş rapor yazdı: *Reports to the Evolution Committee* (Evrim komitesine raporlar, 1902-1909), *Mendel's Principles of heredity* (Mendel'in kalıtım kuralları, 1909), *Problems of genetics* (Genetiğin sorunları, 1913).

BATESON (Gregory), ingiliz kökenli amerikalı antropolog (Cambridge, Büyük Britanya, 1904 - San Francisco 1980). Erken yaşta kendini toplumsal antropoloji çalışmalarına verdi. Özellikle Yeni Gine ve Bali'de arazi incelemeleri yaptı. Kimi araştırmalarında ilk karısı Margaret Mead ile işbirliği yaptı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra sibernetiğe yöneldi, Norbert Wiener ve John von Neumann ile tanıştı. İletişim kuramının gün ışığına çıkardığı kavramları psikiyatriye uyguladı. Kaliforniya'da Palo Alto hastanesi'nde çalıştı ve John Weekland ile "double bind" kuramını geliştirdi. Bu kuram, psikiyatri tarafından yeniden ele alındı. Daha geniş olarak 1964'ten sonra, Hawaii'de yunusbalıkları ve octopuslar üzerine yaptığı çalışmalarla iletişim kuramı üzerine incelemelerini tamamladı. Başlıca yapıtları: *Communication* (1950), *Steps to an ecology of mind* (1972).

BATETELALAR → TETELALAR.

BATH, Büyük Britanya'da kent, Cotswold Hills'in G.'inde, Avon ırmağı kıyısında; 83 000 nüf. (1990). Eski bir roma kenti olan Bath, sıcak sularıyla (120° F) büyük ün yaptı. 75 yılında, kentte, Minerva ile özdeşleştirilen bir tanrıçanın koruyuculuğuna bırakılan bir kaplıca yapıldı. Ortaçağ boyunca kent, benediktin manastırı ve yün işleme sayesinde önemini bir ölçüde korudu. XVIII. yy. başında londralı soyluların ve edebiyatçıların gözde merkezi oldu. 1727'de, henüz kent planlanması düşüncesinin bulunmadığı bir dönemde gerçekleştirilen bir planlama örneğiyle önce mimar John Wood'un, sonra da oğlu genç John Wood'un çalışmalarıyla (yapımına 1754'te Coloseum'dan esinlenilerek başlanan 33 evlik bir bütün olan *Circus;* genç Wood'un yaptığı, yarım daire biçiminde, görkemli cepheli *Royal Crescent*) kentin görünümü değişti. Bath'ta, düşey üslupta ilgi çekici bir manastır kilisesi ve birçok müze vardır. Roma kaplıcalarının önemli kalıntıları XIX. yy.'da ortaya çıkarıldı. Minerva Sulis tapınağı'nda da kazılar yapıldı. Kent, günümüzde de önemli bir kaplıca (romatizma hastalıklarına, damla hastalığına, siyatiğe vb. iyi gelen sular) merkezidir.

BATH, ABD'de (Maine) kent, Portland'ın K.-D.'sunda; 9 700 nüf. Tersaneler.

BATH KATI a. (*Bath*'tan, İngiltere'de bir kent). Jura sisteminin bir katı. (Eşanl. BATONİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

'BATH kontu → PULTENEY (William).

BATH markisi → THYNNE (Thomas).

BATHA, Çad'da il, Çad gölünün D.'sunda, 88 300 km²; 431 000 nüf. (1988). Merkezi *Ati. Batha* ırmağının akaçladığı, güneyinde Guera kütlesi (1 790 m) yükselen bir ovadır.

BATHÂ a. (ar. *batha*). *Esk.* **1.** İki dağ arasından geçen dere. **—2.** İçinde çakıl taşları bulunan dere yatağı.

BATHÂ a. (öncekiyle eşkökenli). **1.** Mekke'de iki tepe arasından geçen bir derenin adı. **—2.** Mekke.

BATHGATE, İskoçya'da (Büyük Britanya) kent, Edinburgh'un B.-G.-B.'sında; 14 000 nüf. Kamyon ve traktör yapımı.

Bathing Beauties (*Plaj güzelleri*) Mack Sennett'in güldürülerinde, genellikle, Kaliforniya plajlarında çılgınca eğlenen "deniz tutkunu" güzelleri canlandıran genç kadın oyunculara verilen ad. Sinemaya bu rollerde başlayan ve giderek büyük ün kazanan oyuncular arasında Gloria Swanson, Phyllis Haver, Marie Prévost, Bebe Daniels, Zasu Pitts ve Louise Fazenda sayılabilir.

BATHNAE → BATNAİ.

BÁTHORY, eski macar ailesi. ERZSEBET **Báthory** (1560'a doğr. - 1614), büyük senyör Ferenc Nádasdy'nin karısı; kan dökücülüğüyle tanınan bu kadın, bir gün 80 genç köylünün boğazını kestirerek kanlarında yıkandı; 1610'da tutuklandı ve ömür boyu hapse mahkûm edildi. —ISTVAN **Báthory** → ISTVAN I BÁTHORY,Polonya kralı. —ZSIGMOND (1572 - Prag 1613), öncekinin yeğeni, 1581'de Erdel beyi seçildi. 1599'da, Silezya'dan aldığı topraklarla kardinallik ve ömür boyu aylık karşılığında, beyliğini imparator Rudolf II'ye sattı. —GÁBOR, sonuncu **Báthory,** Erdel beyi (1608-1613), kendini beğenmiş ve sefih biriydi, Bethlen tarafından kovuldu. Oradea'da öldürüldü.

BATHURST, Kanada'da (New Brunswick) kent, Chaleurs koyu kıyısında; 16 300 nüf. Üniversite denkliğinde Sacre - Coeur koleji. Kâğıt hamuru ve kâğıt üretimi. —Yakınında balık dondurma tesisi. Bakır, kurşun ve çinko maden ocakları.

BATHURST, Parry adalarından biri, Kanada'ya bağlı (Northwest Territories) Arktika takımadasında.

BATHURST → BANJUL.

BATHURST (Henry, 3. *—kontu*), ingiliz devlet adamı (1762-1834). İkinci Pitt'in arkadaşı. 1783-1830 arasında hemen hemen sürekli olarak bakanlık görevlerinde bulundu. Koyu muhafazakâr olduğu için Wellington'un siyasetini destekledi ve parlamento reformuna şiddetle karşı çıktı. 1815'te Avustralya'da kurulan bir kente onun anısına *Bathurst* adı verildi.

BATHYCRİNUS a. (yun. *bathys,* derin, ve *krinou,* zambak'tan). Derisidikenlilerden denizlalesi cinsi. Atlas okyanusu ve Büyük okyanus'un çok derin kesimlerinde yaşar. (*Bathycrinidae* familyasının örnek tipi.)

BATHYERGİDAE a. TOPRAKKAZANGİLLER familyasının bilimsel adı.

BATHYKLES Magnesialı, yunanlı mimar ve heykelci (Magnesia E Epi Maiandroi İ. Ö. VI. yy. sonu). Amyklai'deki (Lakonia) Apollon tapınağı için, "Apollon'un tahtı" diye anılan, kabartmalarla süslü anıtsal heykel grubunu gerçekleştirdi. Bu yapıt, Pausanias'ın gezi notlarında anlatılmaktadır.

BATHYKOLPOS (yun. *bathys* derin, *kolpos* körfez'den). Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki Büyükdere ve vadisinin Bizans dönemindeki adı.

BATHYLLUS İskenderiyeli, romalı pandomim sanatçısı (I. yy.). Maecenas'ın azatlı kölesiydi. Pylades ile birlikte pantomim sanatını roma tiyatrosuna soktu. Güldürüde uzmanlaşarak gerçek bir yıldız sanatçı oldu. Eski iş arkadaşıyla rekabeti, karışıklıklara yol açtı. Bunun üzerine Augustus, Pylades'i Roma'dan sürdü. Oyununun müstehcenliği yüzünden, Juvenalis tarafından kınandı. Pylades ile birlikte yazdığı kitapta, güldürü, trajedi, yergi ve bu üçünü karıştıran eski italyan türleri için pantomimin kurallarını saptar.

BATHYNELLACEA a. Yeraltı sularında yaşayan kabuklular takımı. (*Bathynellacea* takımı, *Anaspidacea* takımıyla birlikte *Syncarida* üsttakımını oluşturur. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki yeraltı akarsularında *Bathynellacea* takımının birçok türüne rastlanır.)

BATHYNOMUS a. (yun. *bathys,* derin, ve *nomos,* âdet'ten). Tropikal denizlerde yaşayan eşbacaklı çok büyük kabukluları içeren cins. (*Bathynomus,* 30 cm'yi aşan boyuyla onayaklılar öbeği dışındaki kabukluların en irisidir.)

BATHYPHANTES a. (yun. *bathy,* derin, ve *phantos,* görünen'den). Kızıl ya da kahverengi küçük örümcekleri içeren cins. (Çoğu zaman karnında beyaz lekeler bulunur. Çayırlarda, bataklıklarda, taşların altında ya da bitkilerin üstünde yaşar. 80'i aşkın türü bulunan *Bathyphantes* cinsi örümceklerin çoğuna ılıman ve soğuk kuşaklarda rastlanır. *Linyphiidae* familyası.)

BATHYPOREİA a. (yun. *bathys,* derin, ve *poreia,* yürüme'den). Gelgit kuşağı kumlarında yaygın bulunan kabuklupirelerin su tespihböcekleri öbeğinden amfipod kabuklular cinsi. (*Haustariidae* familyası.)

BATHYPTEROİS MEDİTERRANEUS a. Derin sularda, deniz dibinde yaşayan kemiklibalık. (Yüzgeçlerinin, özellikle de göğüs yüzgeçlerinin ışınlarını bir duyarga gibi kullanarak dibi yoklar, karıştırır. *Bathypteroididae* familyası.)

BATHYSYNACTİTES a. (yun. *bathy,* derin, ve *synaktos,* yığılmış'tan). *Aspidochriota* öbeğinden denizhıyarı cinsi. Tarragona'da (İspanya) Orta Trias'tan kalma bir katmanda mikalaşmış ince kumtaşı içinde bıraktığı tek bir iz sayesinde 1971'den bu yana bilinmektedir. (Tek türünün [*Bathysynactites viai*] bedenini birçok papilla ve karın ışınları üstünde yer alan yalancı ayak taşır.)

BATI a. **1.** Dört anayönden biri, yüzümüzü kuzeye dönünce solda kalan yön; güneşin battığı taraf. **—2.** Bir ülkenin, bir bölgenin, bir kentin bu yönde yer alan bölümü: *Kentin batısında oturmak.* **—3.** Bir ülkenin, batıda yer alan bölgelerinin tümü: *Deprem batıda çok etkili oldu.* **—4.** Avrupa ve Kuzey Amerika (büyük harfle).
—Denizc. *Batı karayel,* batı - kuzeybatı yönünden esen rüzgâr. ‖ *Batı kerte karayel,* kuzeybatıdan esen rüzgâr. ‖ *Batı lodos,* batı - güneybatı yönünden esen rüzgâr. ‖ *Batıya gitmek,* bir gemiden söz ederken batıya doğru yol almak. ‖ *Gerçek batı,* coğrafi batı yönü. (Manyetik sapmayla karşılaşan pusulanın gösterdiği yönden [*pusula batısı*] farklıdır.)
—Masonl. Locada, genellikle çıkış kapısının bulunduğu ve düzeltilmiş iskoç geleneğinde gözeticilerin oturduğu yön. (Onlara eskiden verilen "batı tokmakları" adı da buradan gelir.)
—Siyas. bil. Doğu Avrupa ve Asya devletlerinden ayırmak için NATO'ya üye devletlerin tümüne verilen ad.

◆ sıf. Batıya bakan: *Evin batı yüzü.*
—Din. tar. *Batı kilisesi,* yunan kilisesinin karşıtı olan latin kilisesi.
—Gökölçm. *Batı yayı genliği,* bir yıldızın batarken bulunduğu konumun doğrultusu ile batı doğrultusu arasında yer alan ve ufuk üstünde ölçülen yay.

Batı Anadolu çimento sanayii aş, İzmir'de çimento sanayisi kuruluşu. 1966'da, 5 ortak tarafından özel bir şirket olarak kuruldu. Çimento üretiminde uzmanlaştı. Kuruluşun tesislerinde yılda 1 milyon ton çimento üretilmekte, mıcır,

briket ve beton üretimi için de deneme çalışmaları yapılmaktadır. Halka açık 1 000 ortaklı bir anonim şirket olan kuruluşta 669 kişi çalışır (1990).

Batı Avrupa birliği → AVRUPA TOPLULUKLARI.

BATI AVUSTRALYA akıntısı, Doğu Hint okyanusu'nda akıntı. Güney Buz denizi akıntısından sonra Avustralya'nın B.'sında akan bir ekvator akıntısıyla birleşir. Güney yarıküre yazı boyunca (20-23°C) güçlü ve düzenlidir. Yılın geri kalan döneminde soğuk suların yükselmesiyle soğur (17-18°C) ve birçok kola ayrılarak zayıflar.

BATI BENGAL, Hindistan'da eyalet; 87 853 km²; 54 485 000 nüf. Merkezi *Kalküta*. Bengal'in delta kesimi dışında eyalet, morfoloji bakımından Dekkan'a ve Darciling'in Himalaya kesimine bağlanan, Sıkkım'dan ayrılmış bir batı şeridini kapsar. Doğu Bengal'den daha az yağış almakla birlikte, ölü ya da ölmeye yüz tutmuş deltanın durgun suları ve bataklıklar nedeniyle Batı Bengal'de sıtma daha yaygındır. Nüfusun yarısından çoğu tarımla uğraşır. Başlıca tarım ürünü pirinçtir (ekili alanların % 70'inde). Ticarete yönelik tarım ürünleri jüt (bölünmeden sonra gelişmiştir), tütün, şekerkamışı, yağ çıkarılan tohumlar ve Himalaya kesiminde, Darciling'de üretilen çaydır. Batı Bengal, Kalküta'daki sanayi tesisleri ve Asansol, Durgapur demir-çelik tesislerinin kurulduğu Damodar sanayi bölgesi sayesinde, Hindistan'ın başlıca sanayi bölgesidir. Jüt ve kauçuk sanayileri, makine ve kâğıt yapımı bakımından Hindistan'ın birinci, kimya sanayisi bakımından ikinci, ağır metalürji bakımından üçüncü eyaletidir.

Batı cephesi (garp cephesi), Kurtuluş savaşı'ndaki cephelerden biri. (→ KURTULUŞ SAVAŞI.)

Batı cephesinde yeni bir şey yok *(Im Westen nichts Neues)*, E. M. Remarque'ın romanı (1929): romanda, bir grup genç asker aracılığıyla, savaşın dehşet ve saçmalığı gösterilir. —Lewis Milestone'ın filmi (1930).

BATI DVİNA, rusça **Zapadnaya Dvina,** letonca **Daugava,** Rusya'da doğan ırmak; 1 020 km (havzası 87 900 km²). Valday yüksekliklerinde, Volga'nın kaynaklarına 15 km uzaklıkta doğar, Beyaz Rusya ve Letonya'dan geçer, Vitebsk, Polotsk, Daugavpils ve Riga'yı sular, Riga körfezinde Baltık denizi'ne dökülür. —Ask. tar. 31 ağustos 1917'de Hutier komutasındaki alman saldırısı Dvina bölgesinde başladı; Hutier rus hatlarını yardıktan sonra 3 eylülde Riga'yı aldı. Rus ordusunun güçsüzlüğüne karşın, bu zafer alman saldırısı sırasında düşmanı bozmak için kullanılan taktik yöntemlerin etkinliğini ortaya koydu.

BATI GERMENCE a. almanca, ingilizce, hollandacanın vb. geldiği dil öbeği.

BATI HİNT adaları, ilk yolculuğu sonunda Asya'nın doğu kıyılarına vardığını sanan Kristof Kolomb'un, "Yeni Dünya"da Antil adalarına verdiği ad.

BATI HİNT ADALARI FEDERASYONU, ing. **West Indies,** Antiller denizi'nin siyasal birliği: 1958-1962 yılları arasında Jamaica, Virgin adaları dışında kalan Rüzgârüstü adaları (Antigua ve ona bağlı adacıklar, Montserrat, Saint Christopher ve Nevis), Barbados, Rüzgâraltı adaları(Dominica,Grenada ve Grenadine adaları, Saint Lucia ve Saint Vincent), Trinidad ve Tobago gibi Antiller'deki eski Britanya sömürgelerinden oluşuyordu.

BATI İMPARATORLUĞU, Roma İmparatorluğu'nun batı kesimi. Batı İmparatorluğu (başkent Roma) ile Doğu İmparatorluğu (başkent Konstantinopolis) arasındaki kesin ayrılma *(partitio imperii)* 395-410 yılları arasında oldu. Bu ayrılmaya, babaları Theodosius I'in ölümünden sonra biri Batı'da, öbürü Doğu'da saltanat süren iki genç imparator, Honorius ile Arcadius arasındaki uyumu sürdüremeyen Stilicho'nun (395-408 yılları arasında naip) başarısızlığı yol açtı. İmparatorluğun siyasal birliği, V. yy.'da da devam etti; ama istilalardan değişik biçimde etkilenen kesimler arasındaki uyuşmazlık daha da arttı; sonunda, Batı İmparatorluğu 476'da ortadan kalktı, Doğu İmparatorluğu ise varlığını 1453'e kadar sürdürdü. (→ BİZANS *İmparatorluğu*.)

BATI SAHRA, esk. **İspanyol Sahrası,** Afrika'da bölge, Atlas okyanusu kıyısında Yengeç dönencesinin her iki yanında. Büyük Sahra çölünün Atlas okyanusu yönündeki yüzünde, okyanusun yakın olması nedeniyle bulutluluk (ve sis) artar; ne var ki, yazın, aşırı ısınmış karalar üzerinden geçen nemli rüzgârlar kurur. Batı Sahra'da, daha çok Draa ve Senegal ırmaklarının kıyılarında yerleşen Magribliler yaşar. Bunların çoğu müslümanlığı kabul etmiş, arapça konuşan Berberiler'dir. Başlıca kabileler: Berabişler, Braknalar, Duayşlar, Kuntalar, Uled Dlim, Uled M'Bark, Uled Nasır, Sahralılar, Tacakentler, Trarzalar. Polisario cephesi'nin Fas yönetimine karşı verdiği savaştan beri artık sahralı göçebe çobanlar göçlerine hemen hemen bütünüyle son vermişlerdir. Faslı yetkililer, iktisadi bakımdan en yararlı bölge olan (1973'te işletilmeye başlayan, savaş nedeniyle işletme çalışmalarına ara verildikten sonra 1982'de yeniden işletmeye açılan Bu Kraa fosfat [dışsatımı el-Ayun limanından yapılmaktadır] yatakları sayesinde) bu kesimi Polisario cephesi'nin saldırılarından korumak için, dağ ile deniz arasında 450 km boyunca uzanan uçsuz bucaksız bir kumul duvarı oluşturdular; maliki mezhebinden müslümanların dinsel merkezi Smara da duvarın koruyuculuğundan yararlanır; fakat Dahle (esk. *Villa Cisneros*) duvarın kuşattığı bölge dışında kalır.

BATI SAMOA → SAMOA.

BATI sıradağları, Andlar'daki birçok sıradağın adı; bunlar özellikle Kolombiya'da (Atrato ve Cauca vadileri arasında), Ekvador'da ve Perû'da bulunur ve Büyük okyanus'un yanıbaşında yükselir.

BATI ŞERİA, Şeria ırmağıyla Lut gölünün batısındaki bölge; yaklş. 6 000 km². Başlıca kentleri: Beytüllahim, el-Halil, Eriha, Kudüs, Nabulus ve Tul Karm.

Batı Şeria, 19 kasım 1947'de BM genel kurulu tarafından kurulması öngörülen arap devleti içinde yer alıyordu. Birinci arap-israil çatışmasının patlak vermesi (mayıs 1948) bu planın uygulanmasını engelledi. Kurulacak arap devletinin Filistinliler'e verilen topraklarını, çatışmanın sonunda İsrail (toprakların % 53'ünü ilhak etti), Mısır (Gazze şeridini oluşturdu) ve Ürdün (Batı Şeria'yı aldı) işgal etti. 24 nisan 1950'de, Ürdün parlamentosu Batı Şeria'nın "Haşimi krallığı"na ilhak edildiğini ilan etti. Haziran 1967'deki çatışmadan bu yana İsrail Batı Şeria'yı işgal etmekte ve resmi adı "Yuda Şomron" olan bu bölgeye kolonların yerleşmesini desteklemektedir. Arap cemaatiyle orduyu ve israilli kolonları karşı karşıya getiren çatışmalar 1982'de şiddetlenmiştir. İsrail bölgeyi "israil toprağı" saydığını ileri sürerken 1983 martında bölgeyi ziyaret eden ABD başkanı J. Carter'e karşı gösteriler yapıldı; Camp David antlaşması ile Filistinliler'in İsrail'e satıldığı söylendi.

İsrail hükümeti, Karp komitesi'nin 1982'de hazırladığı raporu yayımladı (1984). Raporda, ısrail güvenlik kuvvetlerinin, Yahudiler'in Filistinliler'e karşı saldırılarında olayları yeterince araştırmadan kapatmaya gittikleri ortaya konuyor; askeri makamların bu tür olayların kapatılması için polise baskı yaptığı açıklanıyordu. Zaman zaman yöreye sızan El Fetih ve İslami Cihad örgütlerine bağlı gerillalarla israil askerleri arasında çatışmalar sürdü. Bölgede, Kudüs dışında, İsrail işgalinden sonra kurulan 114 yerleşim merkezinde 42 000 israillinin bulunduğu açıklandı (mart 1985). 1984-1985 yılları bölge halkı için sıkıntılı geçti: bir yanda İsrail'deki iktisadi bunalımın etkisi yaşanırken öte yandan Körfez ülkelerine çalışmaya giden Filistinlilerin, oradaki işsizlik nedeniyle dönüşü halkı etkiledi. Çatışmalar 1986'da da sürdü. İsrail işgali 1987'den sonra Batı Şeria'da bir Filistin halk ayaklanmasına yol açtı (İntifada hareketi). 1988'de Ürdün kralı Hüseyin ülkesiyle Batı Şeria arasında 1948'den beri varolan siyasal ve yönetsel bağları kopardı.

BATI TÜRKÇESİ a. Türkiye, Kıbrıs, Batı Trakya, Afganistan'ın bir bölümü, Türkmenistan, İran, Irak, Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran Azerbayca'nı, Kırım (İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Kırım Türkleri Özbekistan'a yerleştirilmişlerdir), Ukrayna, Kafkasya'nın bir bölümü ve Romanya'da konuşulan türkçe. Güney-batı oğuz türkçesi de denir. Türkiye türkçesi (Anadolu ve Rumeli ağızları), gagavuzca, Kırım osmanlıcası, azeri türkçesi ve türkmenceyi kapsar. Yine tarihsel dönemlerin yazı dillerinden eski Anadolu türkçesi (XII. - XV. yy.), azeri türkçesi (XIV. -XIX. yy.), türkmence (XVI-II. - XIX. yy), osmanlıca (XVI. - XIX. yy.), yeni osmanlıca (XIX. - XX. yy.'ın ilk çeyreği) da bu grup içerisinde değerlendirilir.

Türk dil ve lehçelerini sınıflandıran türkologlardan Radloff, Katanov ve Ramstedt güney, Samoyloviç, Rasenen güneybatı lehçeleri olarak sınıflandırmış; Vambery ise batı lehçesi olarak göstermiştir. *Türk filolojisinin temel kitabı*'nda (*Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959) bu lehçeler almanca Süd-türkisch, ingilizce Southern turkic (güney türkçesi) olarak gösterilmiştir. Bu kaynakta batı türkçesi (Westtürkisch, Western turkic) adı altında gösterilen lehçelerse yeni kumanca, karaimce, karaçayca, Kırım tatarcası, kumukça, Ural türk lehçeleri, Kazan tatarcası ve başkırtçadır. Lehçe sınıflama-

Batı Şeria
Ramallah ile Nabulus arasındaki Turmus Aiya köyü

Bonnecarrère-C.E.D.R.I.

Ph. Roy-Explorer

Agence Tass

Batı Türkistan
yukarda: **Şahmerdan bölgesinde (Özbekistan) Alayski dağı eteklerinde bir köy**
altında: **Karakum'da (Türkmenistan) deve kervanı**

Robert Wise tarafından gerçekleştirilen Batı yakasının hikâyesi'nden (1961) bir sahne (Jerome Robbins'in koregrafisi)

larında genellikle kuzey ya da kuzey-batı adıyla gösterilen bu lehçelerin hepsi de kıpçak lehçeleridir.

Bu dili konuşanlar, Oğuz Türkleri'dir. Oğuz Türkleri'nin dilleri üzerine ilk bilgileri ise Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü lugat it-Türk*'ünde buluyoruz. *Divan*'da oğuzca olduğu belirtilerek 265 sözcük gösterilmiştir. Ancak bu sözcüklere örnek olarak verilen cümleler karahanlıca olduğundan, oğuzcanın özelliklerini yansıtmakta yeterli değildir. *Divan*'ın giriş bölümünden edinilen bilgilere göre daha XI. yy.'da oğuzcada yapım ve çekim eklerinin başındaki ve birden çok heceli sözcüklerin sonundaki g/ğ sesleri düşmekte, eski türkçedeki

Artistes Associés-coll.J.-L. Passek

d sesi y'ye dönmekteydi. Kaşgarlı, *yinçü> cincü* (inci), *yuğdu> cugdu* (deve tüyü), *yun-> cun-* (yıkanmak), *yet-> cet-* (yetişmek) gibi örneklerde Oğuzlar'ın ve Kıpçaklar'ın sözcük başındaki y- sesini c-'ye çevirdiklerini söylemekte ise de, bu konuda yanıldığı, Kıpçaklar ile Oğuzlar'ı birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Batı türkçesinin belli başlı ses özellikleri şöyle özetlenebilir: Batı türkçesi, l ve r seslerini esas alan türk dillerinden farklı olarak ş ve z seslerini esas alan grup içine girer. Büyük ünlü uyumu vardır. Küçük ünlü uyumu vardır. Yapım ve çekim eklerinin başındaki ve birden çok heceli sözcüklerin sonundaki g/ğ sesleri düşer. Tek heceli sözcüklerin sonundaki -g/-ğ sesleri korunur. Öteki lehçelerdeki *bol-* fiili batı türkçesinde *ol-* biçimindedir. Birkaç sözcükte b-> v- değişmesi olmuştur: *ber-> ver-*, *bar>var, gibi.* Sözcük başında *k-> g- gelişmesi görülür: kel-> gel-*, *keçe> gece* gibi. Eski türkçedeki d̦ sesi y'ye dönüşür: *ad̦ak> ayak* gibi. Sözcük başında t-> d- gelişmesi görülür: *ti->de-*, *til> dil, tiş> diş* gibi. İki ünlü arasındaki tonsuz p, ç, t, k ünsüzleri tonlulaşarak b, c, d, g (ğ) olur.

■ **BATI TÜRKİSTAN,** Orta Asya'da bölge; 1917 devriminden önce Rus Türkistanını oluşturan, batı yönünde Hazar denizi ile doğu yönünde Çin sınırı arasında kalan toprakları kapsar. Güneyde ve doğuda Orta Asya'nın yüksek sıradağlarıyla sınırlı Aral-Hazar çöküntüsünü içeren bu büyük bölge (1 800 000 km^2) Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan cumhuriyetleriyle, Kazakistan Cumhuriyeti'nin güney kesimini içine alır.

Avrasya kıtasının ortasında, 35°-48° kuzey enlemleri arasında yer alan Orta Asya'da iklim çok kurak, mevsimlik ve günlük sıcaklık farkları yüksektir. Turan çöküntüsünün yükseltisi az olan ıssız plato ve ovalarında, rüzgâr aşındırmasının sonucu olan çeşitli şekillere rastlanır: Hazar denizi ile Aral gölü arasında taşlık Üst-Yurt platosu, kumlu Karakum çölleri. İskelet toprakları ve tuzlu topraklar, seyrek bir bitki örtüsüyle (saksaul) kaplıdır. G.'de Kopet sıradağları G.-D.'da Pamir dağ sistemi ve D.'da Tien Şan (Tanrı dağları) ve Cungarya'daki Alatav sistemleri, dünyanın en yüksek doruklarından kimilerini kapsayan kesintisiz bir engel biçiminde uzanır. Yerbilimsel oluşum koşulları bakımından birbirinden farklı bu yüksek dağlarda, dağ eteklerindeki yarı çorak bozkırlardan, yükseklerdeki çayırlara ve sürekli karlara kadar ortak bazı biyocoğrafi ve morfoklimatik özellikler gözlenir. Sürekli kar sınırı, Tien Şan'da 3 300 m dolaylarında olmasına karşılık, dünyanın en büyük buzulunun (Fedçenko) yer aldığı Pamir'de 5 000 m'ye yükselir. Kar ve buzullar birçok selsuyunu besler, ama yalnızca Amuderya ve Siriderya çölü aşıp Aral gölüne ulaşabilir.

Nüfus dağılımı ve geleneksel toprak değerlendirme yöntemleri, doğal koşullara sıkı sıkıya bağımlıdır. Dağlararası çöküntü alanlarında, dağeteği vahalarında ve alüvyonlu büyük vadilerde yoğun olan nüfus ve yerleşmeler, bütün öbür kesimlerde seyrek ve kesintilidir. Hint - avrupa kökenli Tacikler dışında türk ve moğol asıllı olan Orta Asya halkları, islam dininin çerçevesi içinde, kültürlerine son derece bağlıdırlar. Özellikle, nüfus dinamizmini koruyan yerli halkların kırsal kesimde çok büyük ölçüde ağır basmalarına karşılık, kentlerde Ruslar'ın oranı oldukça yüksektir. Devrimden önce sömürgeci yöntemlerle işletilen bir alan olan Orta Asya'da iktisadi kalkınma başlamış, büyük sulama sistemi çalışmaları (Açlık bozkırı, Karakum kanalı), pamuk üretiminin (bölge dünyanın en büyük pamuk üreticisidir) artırılmasını sağlamıştır. Bu uzmanlaşma, dokuma sanayisinin ve daha az ölçüde de kimyasal gübre ve tarım makineleri üretiminin, gelişmesine katkıda bulunmuştur. Petrol yataklarının işletilmesi, hidroelektrik potansiyelin değerlendirilmesi (Vahş) ve yeraltı gelir kaynaklarının (demirsiz metaller, fosfatlar) kullanılması, günümüzdeki hızlı sanayileşmenin temelidir.

■ **Batı yakasının hikâyesi** *(West Side Story),* Robert Wise ile Jerome Robbins' in birlikte gerçekleştirdikleri amerikan filmi (1961). New York'taki Winter Garden tiyatrosu'nda üç yıl süreyle oynanan bir oyunu yeniden ele alan yapımcılar, filmleştirilen müzikal komedinin üslubunu tamamen değiştirdiler. Konu Romeo ve Juliet'in konusunu andırıyordu, ama New York'a yeniyetme çetelerin çarpıştığı yoksul mahallelere aktarılmıştı. Film, yönetmen Robert Wise, koregraf Jerome Robbins, besteci Leonard Bernstein ve oyuncuların (George Chakiris, Richard Beymer, Nathalie Wood ve Rita Moreno) ortak bir başarısıdır.

■ **BATIBEKİ** (Atıf Yılmaz), türk film yönetmeni (Mersin 1925). Bir süre İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde ve Devlet güzel sanatlar akademisi'nde okudu. 1947'de Tavanarası ressamlar topluluğu'na katıldı. Aynı yıllarda Beş sanat dergisinde sinemayla ilgili yazıları yayımlandı. Bir ara senaryo ve sinema afişleri yaptı. 1950'de Semih Evin'in asistanı olarak sinemaya geçti. Bir yıl sonra *Kanlı feryat* filmiyle yönetmenliğe başladı. 1960'ta Orhan Günşiray ile birlikte Yerli film yapımevini kurdu. Çeşitli sinema derneklerinde ve sendikalarında görev aldı. Kendi hesabına yapımevi kurdu, sonra kapattı. 1980'de Ömer Kavur ve Yavuz Özkan ile birlikte ADAF'ı kurdu. Bu şirket dağıldıktan sonra, kendi adına bir yapımevi açtı. Türk sinemasının önemli yönetmenlerinden biri olan Atıf Yılmaz, hemen hemen her türde yapıtlara imzasını atmasına rağmen, belirli bir çizginin üzerinde kalmayı bilmiştir. Özellikle köy yaşamını anlatan ve toplumsal içerikli filmlerde başarı sağlamıştır. Çoğunlukla kendi yönettiği filmlerin senaryolarını kendi yazdığı gibi, başka yönetmenlere de senaryolar (*Üç arkadaş, Ateşten damla* vb.) yazmıştır. Piyasa işi filmlerinde bile bir biçimsel olgunluk ve rahat ve usta işi bir sinemasal anlatımı bulunmaktadır. Yurt içinde ve yurt dışında birçok ödül kazanmıştır. Başlıca filmleri: *Kanlı feryat; Mezarımı taştan oyun* (1951), *Şimal yıldızı* (1954), *Gelinin muradı* (1957), *Bir şoförün gizli defteri; Kumpanya; Bu vatanın çocukları; Alageyik* (1958), *Karacaoğlan'ın kara sevdası; Suçlu* (1959), *Dolandırıcılar şahı* (1961), *Keşanlı Ali destanı* (1964), *Murat'ın türküsü* (1965), *Ölüm tarlası; Ah güzel İstanbul* (1966), *Kozanoğlu* (1967), *Günahsızlar* (1972), *Kuma* (1974), *Adak* (1979), *Ta-*

lihli amele (1980), *Delikan* (1981), *Dolap beygiri (Ne şehittir ne gazi); Mine* (1982), *Seni seviyorum; Bir yudum sevgi* (1983), *Dağınık yatak; Dul bir kadın* (1984), *Adı Vasfiye; Aahhh Belinda!* (1985), *Kadının adı yok* (1988), *Berdel* (1990).

BATICI sıf. Batma duygusu veren ağrıya denir.

BATICILAR a. Rusya'nın Avrupa'yı örnek alarak gelişmesinden yana olan rus aydınlarına verilen ad.
—ANSİKL. Slavcılarla batıcılar arasındaki tartışma, Çaadayev'in fransızca yazdığı *Lettres philosophiques*'lerinden (8 mektup) birinin 1836'da yayımlanmasından sonra büyüdü. Nikolay I döneminde rus entelektüel yaşamını canlandıran bu tartışma, XX. yy.'a kadar sürdü. Çaadayev, Belinskiy, Herzen, Ogarev, Turgenyev gibi yazarlarla T.N. Granovskiy ve S. M. Solovyev gibi tarihçilerin ortak istekleri, Büyük Petro'nun eserini derinleştirmek ve Batı'nın en iyi yanlarını almaktı. Çünkü Rusya için de, öbür batılı ülkelerin geleceğine benzer bir gelecek düşünüyorlardı. Batıcılar, Nikolay I sansürünün izin verdiği ölçüde, serfliğin kaldırılmasını ve parlamenter bir rejimin kurulmasını savundular.

BATICILIK a. **1.** Batı, özellikle de Avrupa yaşama ve düşünme biçimine bağlılık. **—2.** Batıcıların öğreti ve hareketi.
—Tar. II. Meşrutiyet (1908) sonrası batılılaşmayı savunan düşünce akımı.
—ANSİKL. Batıcılar, Mehtap ve Kahire'de yayımlanan İçtihad dergileriyle görüşlerini yaydılar. İçtihad'ın sahibi Abdullah Cevdet Bey, dergiyi daha sonra İstanbul'da yayımlamaya başlayınca Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri (İleri) Bey de dergiye katıldılar. Batıcılara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesi için tek yol, batılılaşmaktı. Bu yapılmazsa, Avrupa devletleri, imparatorluğu ele geçirecekti. Batılılaşmaya karşı çıkanlar, geleneklere bağlı tutucu çevreler ve islam dini açıkça eleştirildi. Toplumsal gelişmenin en büyük engelinin din olduğu ileri sürüldü.
Celal Nuri, Avrupa'dan yalnız tekniğin alınamayacağını, tekniği yaratan düşüncenin de alınması gerektiğini savundu. Ancak körü körüne Batı'nın taklit edilmemesi gerektiğini vurguladı; kimi batı kurumlarını eleştirdi. Celal Nuri'nin Balkan savaşı sonrasında batılılaşmanın "Batı'ya rağmen" yapılması gerektiğini savunan yazısı, batıcılar arasında tartışmalara yol açtı. Abdullah Cevdet, Batı'nın bir üstünlük olduğunu, onun "gülü ve dikeniyle" alınmasının zorunlu olduğunu belirtti. Birinci grup "kısmi batıcılar", ikinci grup "tam batıcılar" adlarıyla anıldılar.

BATI-GÜNEY-BATI (B.-G.-B.), rüzgârgülünün batı ile güney-batı arasını gösteren yönü.

BATIK sıf. **1.** Suya gömülmüş, batmış şey için kullanılır: *Batık gemi. Batık ülke.* **—2.** Bütün mal varlığını yitirmiş kimse ya da kuruluş için kullanılır; iflas etmiş: *Batık bankerler. Batık şirket.* **—3.** Alınmasından umut kesilmiş para için kullanılır. **—4.** *Batık gözlü,* gözleri çukur kimse için söylenir.
—Denizc. Bilinen bir yerde batmış gemi için kullanılır.

◆ a. Batmış gemi leşi.

BATIKENT, Ankara'nın yaklaşık 10 km B.'sında uydukent; Ankara-İstanbul karayolunun K.'inde, Macunköy, Ergazi ve Yuva köylerinin arazisi üzerinde, 1 034 ha'lık bir alanda kurulmaktadır. İç göçler ve hızlı sanayileşmenin doğurduğu sağlıksız kentleşmeyi önlemek, düşük ve orta gelirlileri konut sahibi yapmak, projenin ana hedefidir. Bunun için Ankara belediyesi'nce 1974-1978 arasında kamulaştırma çalışmaları gerçekleştirildi; proje hazırlandı. 13 kurucu kooperatifin birleşmesiyle Kent-Koop (Batıkent konut üretim ve yapı kooperatifleri birliği) kuruldu (1979). Aynı yıl Ankara belediyesi ile Kent-Koop'un işbirliğiyle çalışmalar başlatıldı. Projenin gerçekleştirilebilmesi için Avrupa Konseyi iskân fonu'ndan kredi sağlandı. 1990 Ankara nazım planı'na uygun olarak hazırlanan imar planına göre, 60 000 konutluk yerleşimde 300 000 kişinin barındırılması öngörüldü. Ayrıca 40 kreş, 20 ilkokul, 20 ortaokul, 7 lise ve dengi meslek lisesi, 2 ana-çocuk sağlığı merkezi, 8 sağlık ocağı, 660 yataklı hastane, cami, yeşil alanlar, kültür, eğlence ve alışveriş merkezleri vb. proje kapsamı içindedir. Çok katlı ve dubleks olarak iki türde planlanan konutların yapımına 1979'da başlandı. 1984'ten itibaren peyderpey tamamlanmakta olan konutların her yıl tamamlanan bölümü kooperatif ortaklarına dağıtılmaktadır.

BATI-KUZEY-BATI (B.-K.-B.), rüzgârgülünün batıyla kuzey-batı arasını gösteren yönü.

BATIL sıf. (ar. *butlan* boş olma, anlamsız olma'dan *bâtıl*). **1.** Doğru ve haklı olmayan. **—2.** Var olma nedeni bulunmayan temelsiz, boş: *Batıl düşünceler.* ‖ *Batıl inanç, itikat,* kehanetlere, doğaüstü, gizli, akıldışı güçlere inanmaya dayanan temelsiz, boş inanç (kimi günlerin uğursuzluğu, nazar bozmak için kurşun dökme vb.).

◆ a. Yanlış temelsiz inanç, düşünce: *"Bu felâket dersinde hakla bâtılı seçtim/Felsefeden vazgeçtim!..."* (Rıza Tevfik Bölükbaşı). *Haktan ayrılıp batılın peşinden gitmek.*
—Huk. *Batıl işlem,* konusu olanaksız ya da yasaya, genel ahlaka, kamu düzenine aykırı olan ve bu nedenlerle hukukça geçersiz sayılan işlem. (→ BUTLAN.)
—ANSİKL. İsl. Batıl terimi, Kuran'ın 28 ayetinde geçer. Kuran'da, genel anlamlarının yanı sıra, bir de Hakkın karşıtı olarak, islamın dışında kalan ve onun gelmesiyle geçersiz, hükümsüz kılınan inançlar ve yaşama biçimleri için de kullanılmıştır (İsra, XVII/81). Fıkıh ve fıkıh usulünde, koşullarının ve rükünlerinin (bir şeyin en sağlam ve vazgeçilmez yanı) bir bölümü ya da tamamı bulunmadığı için hükümsüz ve geçersiz sayılan ibadet ve işlemler için de "batıl" terimi kullanılır (aptessiz kılınan namazın geçersiz, bir akıl hastasının yaptığı satış anlaşmasının hükümsüz olması gibi).

BATILDRES a. (ing. *battle-dress,* savaş kılığı). Özellikle askeri üniforma olarak giyilen, ince kumaştan dikilmiş bir tür kısa ceket.

BATILI sıf. ve a. **1.** Batı Avrupa'da yer alan ya da NATO üyesi ülke; bu ülkenin halkından olan kimse için kullanılır. **—2.** Bir ülkenin, bir yerin batısından olan kimse için kullanılır.

◆ sıf. Batı uygarlığını benimsemiş olan kimse ve batı uygarlığına ilişkin şey için kullanılır: *Batılı bir adam. Batılı yaşayışın gereği.*

BATILILAR çoğl. a. Batı Avrupa halkları; Doğu Avrupa ülkeleri ve Üçüncü dünya ülkelerinden farklı olarak NATO' ya bağlı ülkeler.

BATILILAŞMA a. Batılılaşmak eylemi.
—Tar. Osmanlı devletinin gerileme döneminde başlayan ve Cumhuriyet ile yeni boyutlar kazanarak süren, Batı'ya koşut ve çağdaş bir toplum ve devlet düzeni kurma amacına yönelik siyasal ve düşünsel hareket.
—ANSİKL. Viyana* bozgunu ile başlayarak (1683) Karlofça* antlaşması ile noktalanan (1699) bir dizi yenilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya devleti olarak oynadığı önemli rolü yitirmesine yol açtı. XVIII. yy. başlarında bile Batı, gerek siyasal ilişkilerinde gerekse askeri ve teknik alanlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha ileri bir düzeye ulaşmış durumdaydı. Bu durum Osmanlı devletini, daha önce küçümsediği batı uygarlığının kimi öğelerini taklit etmek ve benimsemek zorunda bıraktı. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1718-1730) bu yolda ilk adımları attı: Pasarofça* antlaşması'nın (1718) ardından önce Viyana'ya (1719) sonra da Paris'e (1721) osmanlı elçileri gönderdi; itfaiye örgütü batı örneğine göre düzenlendi; ilk matbaanın kuruluşundan sonra Batı'nın askerlik yöntemleri ve silah gücü konusundaki bilgiler önem kazandı.
Lale* devri diye bilinen bu dönemde, batı kültürü ve yaşam biçimi saray ve yönetici sınıf çevrelerinde büyük ilgi görmeye başladı. Fransız bahçe düzeni, fransız mobilyası saray çevrelerinde moda oldu. Batılılaşmanın bu biçimine tepki gösteren İstanbul halkı bir esnaf ve yeniçeri ayaklanmasıyla Lale devri'ne son verdi (Patrona* Halil ayaklanması 1730). Bu, batılılaşma hareketiyle birlikte ortaya çıkan bir etki-tepki ilişkisinin ilk örneğiydi.
Ancak batılılaşma hareketleri daha çok askerlik alanında Mahmut I (1730-1754) ve Abdülhamit I (1774-1798) dönemlerinde gelişimini sürdürdü: fransız soylusu Comte de Bonneval'in (Humbaracı* Ahmet Paşa) Humbaracı ocağı'nın ıslahıyla görevlendirilmesi (1731); Üsküdar'da Hendesehane'nin açılması (1734); fransız uyruklu baron de Tott* önderliğinde Tophane'nin yeniden düzenlenmesi; denizcilikle ilgili yeni bir matematik okulunun kurulması (1773) vb.
Selim III döneminde (1789-1807) Batı'yı örnek alarak gerçekleştirilen ıslahat hareketleri hız kazandı: Avrupa yöntemlerine uygun yeni bir ordu (Nizamıcedit*) kuruldu; askerlik ve denizcilik okullarının açılmasına önem verilerek bu alanda Fransızlar'ın yardımına başvuruldu; yeni açılan okullara fransız subayları öğretmen olarak atandı; fransızca öğrenimi zorunlu tutuldu. Bu dönemde gerçekleştirilen yeniliklerden biri de, Batı'da sürekli osmanlı elçiliklerinin kurulması ve bunların kurumlaşmasıydı. Batılılaşma bu dönemde iyice güçlenerek sanat alanına da yansıdı. Selim III, Avrupa'dan çağrılı olarak gelen opera sanatçılarının oyunlarını sarayında izledi. Ancak, ülke genelinde ekonomik ve toplumsal yaşam geri olduğundan, bunalımla birlikte kargaşa arttı. Rumeli ve Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıktı; âyan*lar bağımsız hareket etme eğilimine yöneldiler. Öte yandan, 1789 Fransız devrimi'nin etkisiyle özgürlük ve ulusçuluk akımlarının yaygınlık kazanması, imparatorluğun sınırları içinde müslüman olmayan topluluklar arasında ayrılıkçılık hareketleri başlattı. Bu arada, askerlik alanındaki düzenlemelerin yeniçerilerin çıkarlarını sarsması; yeni vergilerin esnaf kesiminin sıkıntılarını artırması; ulemanın batılılaşma karşısındaki olumsuz tavrı; yeniçeri, esnaf ve ulema arasında sıkı bir güçbirliğine ve bu da Kabakçı* Mustafa ayaklanması'na yol açtı (1807). Selim III tahttan indirildi, batılılaşmadan yana olan devlet adamlarının büyük bölümü öldürüldü, Nizamıcedit dağıtıldı.
Mahmut II döneminde (1808-1839) ulemanın desteği sağlanarak Yeniçeri ocağı ortadan kaldırıldı (1826). Devlet örgütü yeniden düzenlendi, yetki ve sorumlulukları etkinlik alanlarıyla sınırlı nazırlıkların kurulmasıyla, batı örneği bir kabine oluşturulmasına doğru ilk adımlar atıldı. Padişahın merkezci yetkisinin güçlenerek baskıcı özellikler kazandığı bu dönemde, batılılaşma yolunda önemli gelişme oldu: kurulan yeni ordunun subay gereksinimini karşılamak amacıyla askeri okulların açılmasına hız verildi; Harbiye ve Tıbbiye açıldı; padişahın isteği doğrultusunda Avrupa'ya öğrenciler gönderildi; Babıâli'de Tercüme* odası kuruldu ve avrupa dili bilen, batı kültür ve düşüncesiyle yoğrulmuş yeni aydınlar burada yetişti (Âli Paşa, Fuat Paşa vb.); ilk nüfus sayımı yapıldı; osmanlı tarihinde ilk resmi gazete olan Takvim*-i vekayi

Atıf Yılmaz Batıbeki

yayımlandı; batı giyim ve yaşam biçimine öykünüldü. İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasıyla (1838) İngiltere çıkışlı sanayi mallarının türk pazarlarına sunulması yolu açıldı. Böylece, İngiltere'nin Osmanlı devletine olan dışsatımı eskisine oranla beş kat arttı. Osmanlı tüccar ve üreticisi batı rekabetine dayanamayarak gücünü yitirdi. Bunun sonucu, batılılaşmayla birlikte Avrupa'ya ekonomik ve siyasal bağımlılık da artmaya başladı.

Abdülmecit döneminde (1839-1861) ilan edilen Gülhane* hattı hümayunu (3 kasım 1839) sonrasında eğitim, hukuk, yönetim, maliye, askerlik alanlarında batı örneğine göre yapılan yeni düzenlemeler, basın (Ceride*-i havadis, 1840; Tercüman*-ı ahval, 1860; Tasvir*-i efkâr, 1862), çeviri (Münif* Paşa'nın Voltaire, Fénelon ve Fontenelle'nin makalelerinden derlediği Muhaverat-ı hikemiye, 1859/1860; Yusuf* Kâmil Paşa'nın Fenelon'dan Télémaque çevirisi 1859; Ahmet* Vefik Paşa'nın Molière çevirileri) vb. etkinliklerle yeni boyutlar kazandı. Bu arada, "alafranga" özellikler taşıyan görgü kuralları, mimarlık üslubu, süsleme sanatı, giyim ve eğlence biçimleri büyük ilgi görmeye başladı. Batı etkisinde bir türk edebiyatı doğdu. Âli ve Fuat paşaların çevresinde toplanan tanzimat*çı kadrolara karşı ilk eleştiriler Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından yönlendirilen "Yeni Osmanlılar" hareketinden geldi. Batı düşüncesinin etkisiyle anayasalı bir meşrutiyet rejimini savunan Yeni Osmanlılar, Âli ve Fuat paşaların batıcılığına karşı çıktılar. Parlamenter düzenin sağlanmasında şeriat hukukunun yeterli bir kaynak oluşturduğunu savunarak, hukuk yenilemeleriyle şeriat yasalarının uygulama alanını daraltan kısıtlamaları yerdiler.

Cava'da **batik** tekniği sıcak balmumunun "canting" ile (bir çeşit huni) sürülmesi

Vautier-de Nanxe

Tanzimat fermanı'nın uzantısı niteliğindeki Islahat* fermanı (1856), o güne kadar "milleti hâkime" adıyla osmanlı toplumunun egemen topluluğu olan müslüman halkı, hıristiyan uyruk ile eşit düzeye getirdi. Ancak, bütünlük içinde bir osmanlı toplumu düşü gerçeklik kazanmadığı gibi, yaratılmak istenen osmanlılık bilinci de doğmadı. Batılılaşma yanlısı osmanlıcılar karşısında yer alan gelenekçi görüş yandaşları, gerçekleştirilecek düzenlemeler için islam fıkhının yeterince zengin bir kaynak olduğunu savundular. Batıcılığa karşı bir tepki olan bu düşünce biçimi, sistemli tanımını bağdaştırmacılığın (telifçilik) temsilcisi Ahmet Cevdet* Paşa'da buldu. İlk osmanlı anayasasını (kanunu esasi) yürürlüğe koymak zorunda kalan Abdülhamit II (1876-1909) özgürlükçü ve meşrutiyetçi görüşlere düşmanlık beslediği halde Batı'nın yönetim sistemini, askerlik kurumlarını ve eğitim örgütünü, izlenmesi gerekli bir model olarak benimsedi. Bu dönemde birçok reform programı gerçekleştirildi: Mülkiye mektebi yeniden düzenlendi (1877); Darülfünun'un açılmasıyla ülke, batılı anlamda bir üniversiteye kavuştu; ilk ve ortaöğretim yaygınlaştırıldı; Harbiye ve tıp okulları çağdaşlaştırıldı; demiryolu ve telgraf ağları kuruldu. Siyasal alanda gelenekçi, batılılaşma karşıtı islamcı-şeriatçı akımları destekleyen Abdülhamit II rejimine karşı savaşım vererek İkinci meşrutiyet'in ilanını sağlayan batıcı aydın kadrolar, yine Abdülhamit II döneminin çağdaşlaştırılmış eğitim düzeni içinde yetişti.

Vautier-de Nanxe

İkinci meşrutiyet* sonrasında (1908-1918) kısa bir ara dışında (1912-1913) ülkenin yönetimini elinde tutan İttihat* ve Terakki çevresinde yer alan asker, sivil aydınlar için başlıca sorun, devleti içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmak, varlığını sürdürmekti. İttihat ve Terakki kadroları, ülkenin demokratik bir yönetime kavuşmasında başarılı olamadılarsa da batılılaşma yolunda önemli adımlar attılar: yeni bir belediye sistemi kuruldu; kamu hizmetleri yeniden düzenlendi; müslüman halkın tasarrufa yönelmesi ve ticaret yaşamına girmesi özendirildi; ulusal bir banka (İtibarı milli bankası) kuruldu; 24 saatlik batılı gün birimi benimsendi; İstanbul Darülfünunu yeniden örgütlendi; ilk ve ortaöğrenimde laiklik ilkeleri doğrultusunda adımlar atıldı; yeni uygulamalarla kadınların da toplum yaşamı içinde yer almaları, iş ve meslek edinmeleri sağlanmaya çalışıldı; toplumsal sorunların ele alınış biçiminde, siyasal tartışmalarda batılı öğretiler geçerli oldu: Ahmet* Rıza ülke gerçeklerini yorumlarken, Auguste Comte sosyolojisinin temel ilkelerini kullandı; Prens* Sabahattin, Frédéric le Play ve Edmond Demolins'in öğretilerine dayanarak yerinden yönetimi önerdi; türk ulusçuluğunun kuramsal temellerini atan kişi olarak benimsenen Ziya* Gökalp de düşüncelerini Emile Durkheim sosyolojisine dayadı. Bu dönemde batılılaşma akımı çevresinde yer alanlar, yaşanılan siyasal ve toplumsal bunalımın, ancak batıcı yaşam biçiminin tümüyle benimsenip uygulanması koşuluyla giderileceğini öne sürdüler. Abdullah* Cevdet, Kılıçzade* Hakkı ve daha ılımlı bir bakış açısından Celal Nuri (İleri*) bu görüşün başlıca savunucuları oldular. (→ BATICILIK.)

Mustafa Kemal'in (Atatürk) önderliğinde yürütülen Kurtuluş savaşı'ndan sonra batılılaşma hareketleri, yapısal bazı değişimlere uğrayarak sürdü. Kurtuluş savaşı'nın başlarında halk temsilcilerinden bir meclis ve meclis hükûmeti oluşturularak egemenliğin kaynağı batı toplumlarında olduğu gibi, ulus temeline oturtuldu. Mustafa Kemal 1920'li yılların ortalarından başlayarak batılılaşmanın artık bir yaşam biçimine dönüşmesi için gerekli atılımları belirli bir plan kapsamında gerçekleştirmeye koyuldu: saltanat* ve hilafet* kaldırıldı, eğitim laikleştirildi. Kılık kıyafette batı toplumuna benzemenin gerekli bir aşaması olan şapka yasasının meclisten geçmesi (25 kasım 1925); uluslararası takvim ve saatin kabul edilmesi (26 aralık 1925); batı ülkeleri kanunlarından çevrilen medeni (17 şubat 1926), ceza (1 mart 1926), ticaret (29 mayıs 1926) kanunlarının çıkarılması; devletin dininin islam olduğu yolundaki maddenin anayasadan çıkarılarak laiklik yolunda en büyük adımın atılması (10 nisan 1928). Harf devriminin başlatılması (1 kasım 1928); uluslararası ölçülerin (metre, kilo vb.) benimsenmesi (26 mart 1931); İstanbul Üniversitesi'nin kurulması (1 ağustos 1933); ilk beş yıllık planlı kalkınma programının hazırlanması (1933); soyadı yasasının çıkması (21 aralık 1934); kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (5 aralık 1934); CHP'nin girişimiyle, 6 ilkenin Anayasa'da yer alması sonucu batılılaşmanın tam bir devlet ideolojisine dönüşmesi (1937). Batılılaşma, Atatürk'ten sonra da hızını yitirmedi: çok partili demokratik düzene ve tek dereceli seçimlere geçilerek (1946) bu yolda yeni adımlar atıldı. (→ Kayn.)

BATILILAŞMAK gçz. f. Batı'nın, özellikle Avrupa ülkelerinin yaşama, düşünme biçimini benimsemek.

◆ **batılılaştırmak** ettirg. f. *Bir toplumu, bir kurumu batılılaştırmak,* batılılaşmasını sağlamak.

BATILILAŞTIRMAK → BATILILAŞMAK.

BATIN ya da **BATN** a. (ar. *batn*). *Esk.* **1.** Karın. **—2.** Nesil, kuşak, soy. **—3.** *Batnen bade batnin,* kuşaklar boyunca, nesilden nesile. ‖ *El-mana fi batn-iş-şairihi,* anlamı şairinin içinde kalmış (anlamı açık olmayan şiirler için kullanılır).

BÂTIN a. (ar. *bâtın*). *Esk.* **1.** İç, iç yüz. **—2.** İç anlamı. **—3.** Gizli, görülmeyen: *"Mutasavvıflar manâ ile isim arasında zahirle bâtın farkı görürler"* (Şeyh Bedrettin, XV. yy.). **—4.** Tanrı. **—5.** Giz, sır.

—Fels. *Havass-ı bâtına,* beş iç duyu (his-si müşterek, hayal, vehim, hafıza, mutasarrıfa).

—İsl. Allah'ın, Kuran'da geçen esmayı hüsnasından (güzel adlarından) biri.

—ANSİKL. Tasav. Tasavvufta, dinsel dogmaların ve genellikle şeriatın bir zahiri (dış), bir de batını (iç) anlamı olduğu kabul edilir. Sufilerin bir bölümü, zahiri önemsemez, daha çok bâtın üzerinde dururlar. Ancak, başta Haris-i Muhasibi (öl. 857), Kuşeyri (öl. 1072) ve Gazali (öl. 1111) gibi ünlü düşünür ve mutasavvıflar olmak üzere büyük çoğunluk, hem zahir hem de bâtını önemli görmüşler; ibadet ve öteki dinsel davranışların niyet ve ihlas gibi manevi ve ahlaksal içerik taşıması yanında, biçim bakımından da şeriat kurallarına uygun olması gerektiğini belirtmişlerdir. Yine de tasavvufta batın, zahirden her zaman önemli tutulmuştur. Bu nedenle, tasavvufa *ilm-i bâtın,* tasavvuf bilginlerine *bâtın uleması* denilmiştir. Bâtın ulemasının, Kuran'ın batıni yorumlarına *iş'ari tefsir* denir. Kuran'ın zahirini bir kenara bırakıp genellikle islam bilginlerinden çok farklı ve hiçbir kural tanımayan sapmalarla, batıni anlamlar çıkaran bazı tarikat kolları da doğmuştur (→ BATINİLİK).

BÂTINEN be. (ar. *batınen*). *Esk.* İçten, ruhun içinden; işin iç yüzü bakımından.

BATINİ sıf. (ar. *batın* ve *-i*'den *batını*). *Esk.* **1.** İçe ait, sır ve hakikatle ilgili. **—2.** Batınilik mezhebine mensup.

BATINİLER a. Batınilik mezhebinden olanlar. (→ BATINİLİK.)

BATINİLİK ya da **BATINİYE** a. Din. Kuran'ın bir dış (zahiri) anlamı olduğu kadar, bir iç (batıni) anlamı olduğunu; Kuran'ın, hadislerin batın'ını bilenin, zahirine uyma gereğinin ortadan kalktığına inanan, dinsel-siyasal akımların ortak adı. (Bk. *ansik.* böl.)

—Fels. İÇREKÇİLİK.

—ANSİKL. Batıniliği şii-ismaililerin kolu saymak yanlıştır. İsmaililerden bunu benimseyenler olduğu gibi, başka mezheplerden de benimseyenler vardır. Bununla birlikte şiilerin *sebiyye* (Yedi imamcı) kolunun (bu kol, yedinci İmam İsmail bin Cafer üs-Sadık'ın adından dolayı 'İsmailiye' diye de anılır) öğretisi ile batınilik arasında sıkı bağıntılar da vardır.

Batınilik, tıpkı ismaililik gibi, derece derece öğrenmeye *(talim)* dayanır: hakikati (Hakk) kavrama aracı, talimdir. Doğrunun (hakikatin) ölçütü, birlik (vahdet), yanlışın (batıl) ölçütüyse çokluktur (kesret). Batıniler, örneğin 5 + 5'in doğru yanıtının tek (yani, 10) olduğunu, yanlış yanıtlarınsa çok (örneğin, 15, 27, 30, 100...) olduğunu söylerler. İsmaili-batıni öğreti, doğrunun, *masum imam'ın talimi* olduğunu savunur. Hakikati öğreten, masum imam'dır. Masunluk, "günah işleme iktidarı olmayan, günah ve yanlıştan arınmış olan" anlamına gelir. Sünnilere göre, sadece peygamberler masumken, ismaili-batıni inanca göre, peygamberlerle birlikte onun halifesi olması gereken ve Hz. Ali'nin soyundan gelen imamlar da mutlak olarak masumdurlar. Onlar, büyük ve küçük hiçbir günah ya da yanlışlık yapmazlar.

Kuran'ın iç anlamı (batını), Tek olan Hakikat'in kendisidir. Peygamberler, ilahi zat'ın (Allah'ın) doğrudan temsilcileridir. Kuran, batınilere göre, Cebrail'in getirdiği bir vahiy değil, Peygamber'in kendi sözüdür. Bu yüzden de peygamberler, *natık*'tırlar (konuşan). Kuran'ın iç anlamı, Peygamber'in yanında bulunan ve natık'a karşı *sâmit* (sessiz) olan imam'ın öğretmesi ile (talim) ortaya çıkar. Hz. Muhammet'in sâmiti Hz. Ali olup Kuran'ın iç anlamı, ancak onun açıklamalarıyla anlaşılabilir. Ondan sonra, sırasıyla imam olan Hasan, Hüseyin, Ali Zeynelabidin, Muhammet el-Bakır Cafer üs-Sadık ve yedinci imam İsmail, masumdurlar, hatadan, günahtan arınmışlardır; yanlış yapmazlar. Son masum imam, İsmail'dir. Kuran'ın iç

anlamı, İsmail'den sonra, onun gizli *(mestur)* temsilcilerinden öğrenilmelidir. Bunlar, değişik adlar alırlar: *Hüccet, Dai,* vb.

Batınilik, yöntemsiz yoruma *(tevil)*; Peygamber'e, masum imamlara ve onların 'mestur' temsilcilerine aşırı inanca *(gulüvv)*; ahireti inkâr edip ruhgöçünü *(tenasüh)* kabule ve Kuran'ın dış (zahiri) anlamına uymayı gereksiz, dolayısıyla dinsel yasakların geçersizliğine (her şeyin *mubah* olduğuna) inanır. Dolayısıyla, hakikate talim yoluyla ulaşılabileceğini savunduklarından dolayı *Talimiye;* her şeyi mubah saydıklarından dolayı *İbahiye,* aşırı inançları dolayısıyla *Gaaliye* diye de anılırlar.

İlk olarak Abbasiler döneminde, İ.S. IX. yy.'nın sonlarında "Kaddah" diye anılan iranlı Meymun bin Deysan tarafından başlatılan batinilik, daha sonra Hamdan Karmat (bu yüzden batinilik, 'Karmatiye' diye de anılır), Fatımi devletinin kurucusu Ubeydullah Mehdi (öl. 934), Hasan Sabbah (öl. 1124) ve Babek Hurrem (öl. 1223) gibi önderlerle, çeşitli dinsel ve siyasal görünümlerde sürdürüldü.

Batınilik, islam dünyasında önemli çatışmalara ve iç karışıklıklara da neden oldu. Bu karışıklıkların en dikkate değer olanı, İ.S. XI. yüzyılda, Büyük Selçuklu devletinin en güçlü döneminde ve bu devletin göbeğinde, Rey ve İsfahan'dan başlayarak bir batını devlet kurmaya yeltenen Hasan Sabbah ayaklanmasıdır. Sünni öğreti, batını tehdidi karşısında kendini savunmak gereğini duymuş, batınilerin kanıtlarını en kesin biçimiyle çürütme işi, Gazzali tarafından gerçekleştirilmiştir. Gazzali'nin, *Kitab Kavasım el-Bâtıniyye* adlı yapıtı ("Batınilerin belini kıran deliller") bu amaçla yazılmıştır.

BATINLILIK a. Böceklerde, bir yılda verilen döl sayısı. (Homodinam böcekler genellikle çokbatınlıdır. Birbatınlı türler gelişmelerinin belli bir evresinde bir diyapoz geçirirler ve bu böceklere heterodinam böcekler denir.)

BATIR → BAHADIR.

BATIRILMAK → BATMAK.

BATIRMAK → BATMAK.

BATISAL a. Astrol. Burçlar kuşağında, Güneş'in, ilk karesiyle karşıkonum arasında, ya da ikinci karesiyle kavuşum arasında bulunduğu bir gezegene denir. — Günlük devinim sırasında I., II., III., VII. VIII. ya da IX. evde yer alan bir yıldıza denir. (Bu biçimde yer alan Güneş, Ay ve Şans noktası yörüngesel devinimin kimi kez ters yönünde kimi kez de düz yönünde hareket eder.)

BATIŞ a. Batmak eylemi ya da biçimi. —Gökbil. Bir gökcisminin ufukta kaybolması. —Bu olayın gerçekleştiği an: *Güneş'in batışı.*

—ANSİKL. Gökbil. Bir gökcisminin almanaklarla belirtilen batış saati, bu gökcisminin ufka ulaştığı ana denk düşer. Gerçek batış ya da gözlemcinin görüşü dışına çıkma anı, yukarıda belirtilen anla çakışmaz; bu olay engebeler nedeniyle gözlemcinin Yer'in kuramsal yüzeyinden az çok yüksekte olmasından ve ışık kırılmalarından kaynaklanır. Ayrıca bir gökcisminin batış saati gözlem yerinin enlemine bağlıdır ve her gün değişebilir.

BATİ sıf. (ar. *bati'*). *Esk.* Yavaş, ağır hareket eden, uyuşuk.

BATİ a. Bir donanımı ters çevirme. ‖ *Bati etmek,* palangalarda halatların farklı yıpranmalarını önlemek için tirentiyi rivago, rivagoyu tirenti durumuna getirmek.

◆ ünl. Bir donanımın ters çevrilmesi için verilen komut.

BATÎHA a. (ar. *batiha*). *Esk.* Sazlı dere.

BATİHA ARAPLARI, Irak'ın G. kesimindeki Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşip geniş sazlıklar oluşturduğu yörede yaşayan halk. Kökenlerinin, bölgeye değişik zamanlarda gelen değişik halklarla bedevi arap aşiretlerinin karışmasına dayandığı öne sürülür. Dilleri arapçadır. Geçimlerini balıkçılık ve bataklıklarda besledikleri mandalardan elde ettikleri süt ürünleriyle sağlarlar. Aşiret düzenleri, arap aşiret düzenine benzer. Egemen din, şii müslümanlıktır.

BATİK a. (malayca sözc.). Kumaşın önceden yer yer balmumuyla kaplanmasına dayanan, Endonezya kökenli, çokrenkli baskı tekniği; bu teknikle süslenmiş kumaş. ‖ *Bağlama batik* kumaşı, iplik, şerit, vb. bir maddeyle büzerek, katlayarak ya da sararak boyarmaddeye batırma yöntemiyle yapılan boyama ve desenlendirme işlemi.

—ANSİKL. Doğu (Çin, Hindistan, Endonezya ve Filipinler) kökenli olan bu süsleme yöntemi, Avrupa'ya XVIII. yy. başlarında Hollandalılar tarafından getirildi. Batiğin temel kuralı, kumaşın resimle süslenmesi değil, boyanmasıdır. Doğulular'ın (Seylan, Cava) ilkel yöntemlerinde, batikçi, kumaşın bütün yüzeyini ince bir balmumu tabakasıyla kaplıyor, üzerine desenini çiziyor, sonra da boyanacak bütün bölümleri kazıyarak açıkta bırakıyordu. Boyama ve kurutmadan sonra, ilk rengi yeniden örtüyor ve başka rengi boyanacak yüzeyleri açıkta bırakıyordu. Renk sayısınca bu iş böyle gidiyordu. Modern uygulamada, ilkin en açık kalacak bölümler yeniden örtülerek, desenin temel çizgileri kumaş üzerinde toplanır. İki kâğıt tabakası arasına konan batik, sıcak ütüyle ütülenerek balmumu yok edilir. Son izler de benzinde yıkanarak çıkarılır. Boya çatlakları ya da ince damarlar, bugün tekstil süslemede önemli bir yeri olan batiğin özelliklerinden biridir.

Bu tekniğin, Orta Asya'da yaşayan Türkler tarafından da uygulandığı ve çok eski bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Türkistan ve Afganıstan'da günümüzde de bu yöntem kullanılmaktadır. Kimi araştırmacılar batik sözcüğüyle, eski türkçede yazı, resim anlamına gelen *bitik* sözcüğü arasında ilişki kurarak bu yöntemin Türkler'e ait olduğunu, onlardan Hindistan ve Malezya'ya yayıldığını öne sürmektedirler.

BATİMETRE a. (fr. *batimètre*'den). Ölçbil. DERİNLİKÖLÇER'in eşanlamlısı.

BATİMETRİ a. (fr. *bathymetrie*). Ölçbil. DERİNLİKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

BATÎN sıf. (ar. *batin*). *Esk.* **1.** Karnı büyük olan. **—2.** Tıka basa doldurulmuş. **—3.** Irak, uzak.

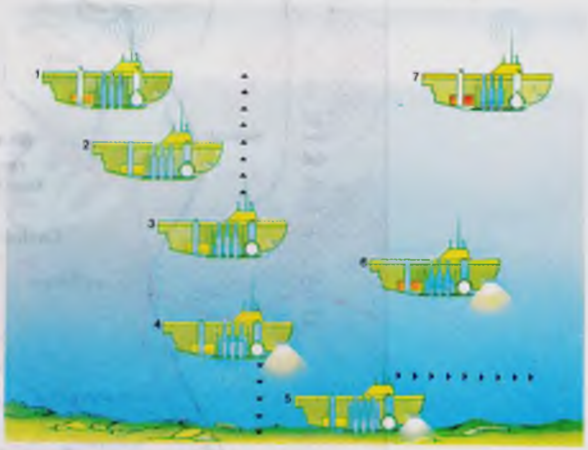
BATİPELAJİK sıf. (fr. *bathypélagique*). Işıksız alanın üstünde kalan su tabakasına denir. (Batipelajik katın üst sınırı, kıta sahanlığı kenarının derinliğinde bulunur; daha belirsiz olan alt sınırıysa çoğunlukla –3 000 m'ye doğru iner.)

BATİPLANKTON a. (fr. *bathyplancton*). Denizin derin bölgelerinin planktonu. (Belli bir derinliğin altında, sözgelimi –50 m dolayında, ışık bulunmaması nedeniyle batiplanktonda sürekli olarak yeşil kalan hiçbir bitkiye rastlanmaz.)

BATİSFER a. (fr. *bathysphère*). Su üstündeki bir araca çelik bir kabloyla bağlı ve negatif yüzebilirliği olan dalış küresi. (W. Beebe ve O. Barton'un tasarladığı batisferin çapı 1,45 m, ağırlığı 2,25 t'dur 1934'te Bermuda'da 923 m'ye indi.)

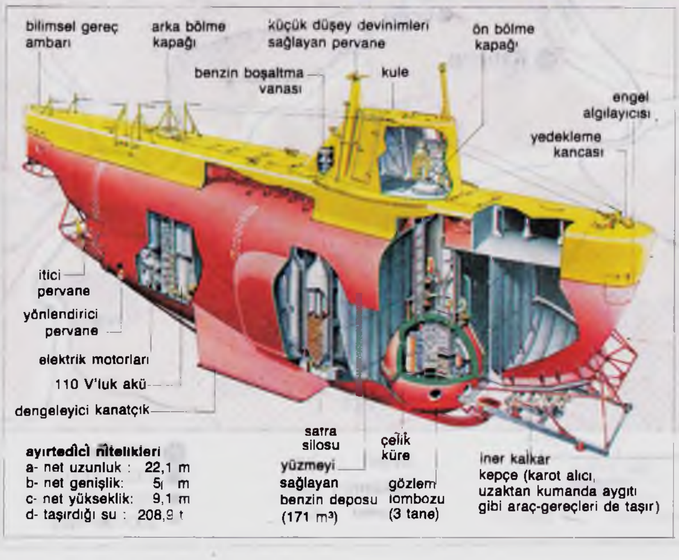
BATİSKAF a. (fr. *bathyscaphe*). Yüzebilirliği sudan daha hafif bir sıvı ve atılabilir safrayla denetlenen ve büyük derinliklere dalabilen insanlı bağımsız araç.

—ANSİKL. Batiskaf, çok yüksek basınçlara dayanabilen çelik küre biçiminde serbest bir kabin ile içi hafif benzinle doldurulmuş bir şamandıradan oluşur. Dalış için, benzin boşaltılarak yerine deniz suyu alınır ve demir safra atılır. Yatay manevra iki elektrik motoruyla sağlanır. Günümüze değin yalnızca 4 batiskaf yapıldı: FNRS 2 (Auguste Piccard, 1948) 1 380 m derinliğe ulaştı; FNRS 3 (FNRS 2'nin G. Houot ve P. Willm tarafından geliştirilmişi, 1952) Dakar'da 4 000 m derinliğin altına indi (1954); *Trieste* (Auguste ve Jacques Piccard, 1953) amerikan donanmasına satıldı (1958) ve Mariannes çukurunda dalış rekoru kırdı (1960'ta 10 916 m); *Archimède* (G. Houot ve P. Willm, 1961) çok büyük derinliklere dalabilecek güçteydi ve bilimsel araştırmalarda kullanıldı. Kuril çukurunda 9 592 m'ye ulaştı. Oldukça ağır ve kullanım giderleri yüksek olan batiskafın yerini dalıcı dairenin daha kullanışlı bir türü olan denizaltılar aldı.

A—*Archimède* **batiskafının** çalışma şeması

1. Yüzeyde, bölmeler boş, *Archimède* dalış için izin istiyor;
2. Bölmeler su dolu, batiskaf dalıyor
3. Benzinin yerini alan su denge tanklarında yükseliyor; *Archimède* su üstündeki gemiyle sesötesi dalgalarla iletişim kuruyor;
4. Dibe yaklaşan batiskaf yavaşlamak için çelik saçmaları atıyor; projektörler yakılmış;
5. Dipte, panoramik sonar engelleri algılamayı ve dolaşmayı sağlıyor;
6. Dalışın sona ermesi; *Archimède* yeniden safra atıyor ve yükseliyor;
7. Yüzeyde, batiskaf refakat gemisiyle radyo bağlantısı kuruyor; bölmelerdeki su boşaltılmıştır; mürettebat dışarı çıkabilir.

B—*Archimède* **batiskafının** şeması

Batman rafinerisi

BATİSOND, a. (tesc. edil. ad). Derinliğe göre deniz suyunun fiziksel ve kimyasal özelliklerini ölçmede kullanılan aygıt.

BATİSTA Y ZALDİVAR (Fulgencio), kübalı asker ve devlet adamı (Banes, Küba, 1901 - Guadalmina, İspanya, 1973). Köylü kökenli bir aileden geliyordu. Orduya girdi ve 1921'de çavuş oldu. 1933'te, diktatör Machado'nun yerini alan geçici cumhurbaşkanı Cespedes'i deviren çavuşlar ayaklanmasını düzenledi. Albaylığa ve ordunun kurmay başkanlığına yükseltilen Batista, iktidarı da elinde bulunduruyordu. 1940'ta, liberal, demokrat ve komünist partilerin desteğiyle, cumhurbaşkanı seçildi. Görev süresinin bitmesi (1944) üzerine, 1952'ye kadar siyasetin dışında kaldı. Bu tarihte, bir hükümet darbesiyle yeniden iktidara geldi. Anayasayı askıya aldı. Sonunda, 1 ocak 1959'da, Castro tarafından devrildi.

BATİTERMOGRAF a. (fr. *bathythermographe*'tan). -150 ile -300 m arasındaki su katmanının derinlikle sıcaklık değişimlerini kaydeden aygıt.

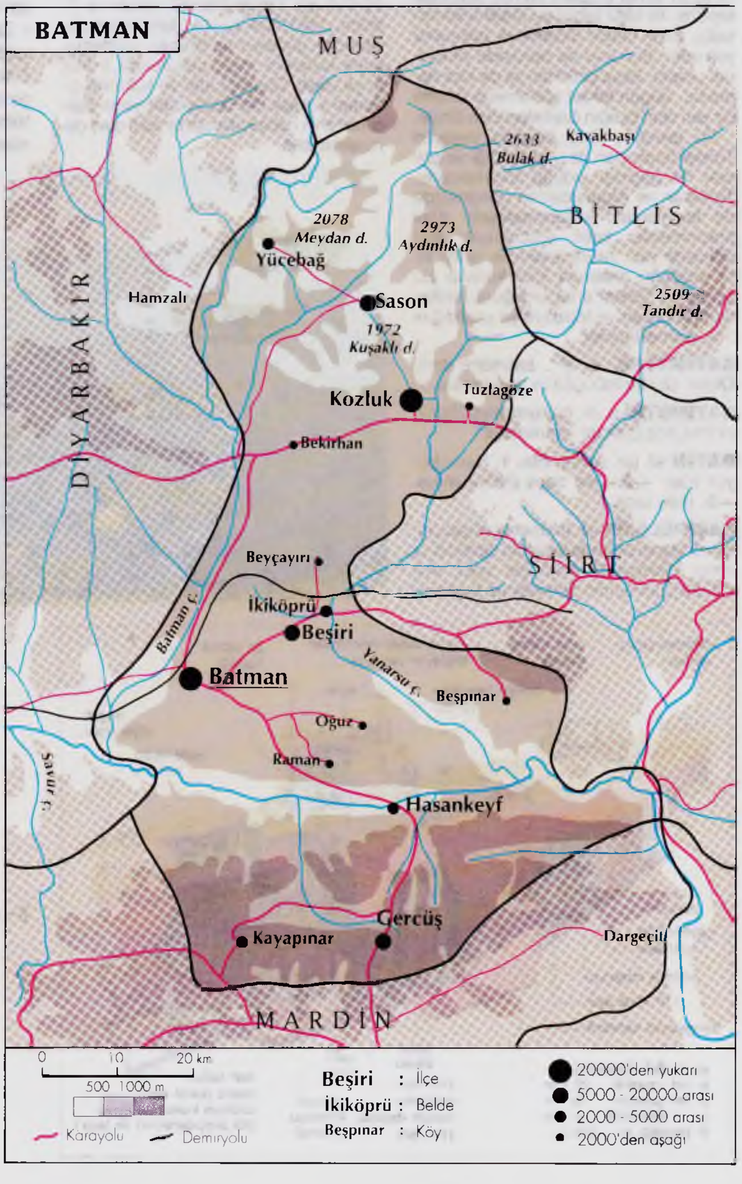
BATİYAL sıf. (fr. *bathyal*). Bitkisiz sistemin birinci katının bulunduğu okyanus diplerine denir. (Eşanl. DERİNSU.)

—ANSİKL. Batiyal kat, kıta eğimini ve -3 000 m'ye doğru bu katı izleyen tatlı eğimli dipleri karşılar. Batiyal katta, 9 - 13°C sıcaklıkta, tuzluluğu değişmez sular bulunur. Yayınık ve az eğimli tortul bölgeler batiyal ovalardır.

BATKIN sıf. **1.** Müflis. **—2.** Çukur, derin, çökmüş yer için kullanılır.

BATKINLIK a. Batkın olma durumu. (Eşanl. İFLAS.)

BATLAKA, a. (ar. *bitaka*'dan). Nümism. Mahmut II döneminde (1808-1823), Cezayir'de bastırılan gümüş sikke (1808-1823). 1/3 bucu değerindeki batlakalar, 20 mm çapında, yaklş. 3,200 g ağırlığındadır. Nısf batak-şık ya da nısf riyal dirhem denilen yarım batlakalar da vardır. (**Bataka, batlak, pataka** ya da **batak-şık** da denir.)

BATLLE Y ORDÓÑEZ (José), Uruguaylı devlet adamı (Montevideo 1856-*ay.y.* 1929). *Colorado* partisi'nin sözcülüğünü yapan El Dia gazetesini kurdu. 1896'da senatör, 1903-1907 arasında da cumhurbaşkanı oldu. 1904'te *Blanco* partisi'nin ayaklanmasını bastırdı. Eğitimi geliştirdi, özgür seçimleri güvence altına almaya çalıştı. 1911-1915 arasında yeniden iktidara gelince, devletin ekonomik yaşama müdahalesini sağlayarak, geniş bir toplumsal reformlar programı uygulamaya girişti. 1918'deki Anayasa reformuyla ikili bir yürütme gücü ortaya çıktı. Bir yanda cumhurbaşkanı, öbür yanda da bir yönetim konseyi bulunuyordu. 1920'de ve 1926'da bu konseyin başkanlığına gelen Batlle y Ordónez, modern Uruguay'ın kurucusu sayılır.

BATMA a. **1.** Batmak eylemi. **—2.** Bir ulustan, soydan, kuruluştan söz ederken çökme, yıkılma, yok olma; İnkıraz: *Osmanlı İmparatorluğu'nun batma nedenleri.*

—Denizc. Bir geminin kaza, şiddetli fırtına, yanlış yükleme vb. nedenleriyle yüzme yeteneğini yitirerek suya gömülmesi. (Gemi kaptanı olanak bulursa, bir deniz raporu düzenler, seyir defterini ve borda evraklarını alır, gemiyi en son terk eder.)

—Patol. Bir hastalık sırasında duyulan ağrı saplanması.

BATMAK gçz. f. **1.** Bir sıvının, özellikle de suyun, denizin içine gömülmek, dibine gitmek: *Mantar suda yüzer, taş batar. Sahilden iki mil açıkta bir gemi battı.* **—2.** Güneş ya da ay sözkonusuysa, ufukta kaybolmak: *Güneşin battığı saatlerde ortalığı bir kızıllık kaplar. Ay battı.* **—3.** Sivri uçlu, sert bir şey sözkonusuysa, bir yere girmek, saplanmak: *Eline diken batmak. Tekerleğe çivi batmış.* **—4.** Bir şeye batmak, onun içine girmek, gömülmek; o şeyin içinde olmak: *Dizimize kadar çamura battık.* **—5.** Bir işletme, bir şey, bir kimse sözkonusuysa, mal varlığını yitirmek, iflas etmek; kötü bir duruma düşmek, yok olmak: *Batan şirketleri kurtarmak. Bankerlerin battığı dönemde bazı bankalar da batmıştı. Bu ay battık. Kendini temize çıkarmak istedikçe daha da batıyor.* **—6.** Bir şey ya da bir yer sözkonusuysa, kirlenmek: *Üstü başı batmak. Dam akınca her taraf battı.* **—7.** Bir kimse, bir şey, bir davranış sözkonusuysa, bir kimseyi sinirlendirmek, incitmek, onu tedirgin etmek: *Her davranışı batıyor bana.* **—8.** Bir şeyden söz ederken, sertleşmek, batıcı bir duruma gelmek. **—9.** Boğaz, gözler sözkonusuysa, bir yanma, iğnelenme durumunun merkezi olmak. **—10.** *Bata çıka*, çok güç koşullar içinde, zorlukla, sürüklenerek: *Çamurlu yolda bata çıka ilerliyoruz.* ‖ *Batıp çıkmak*, suya ya da denize çok acele girip çıkmak. ‖ *Battı balık yan gider*, işlerin kötüye gittiğini, düzelemeyeceğini ne olursa olsun deyip boş verilebileceğini vurgulamak için söylenir.

—Oy. Kâğıt oyununda, oyuncunun, yerdeki kâğıtlardan alması gereken sayıdaki kâğıdı toplamayı başaramaması.

—Patol. *Tırnak batması*, tırnak kenarının tırnak yatağına girmesi. (Ayak parmağının, genellikle de ayak başparmağının dış kenarında iltihaplanmaya neden olur. Tırnak batması ya da *onyxis lateralis*, çoğu zaman tırnağın kısa kesilmesinden ileri gelir. Bu rahatsızlığın yol açtığı yara süreğen bir enfeksiyon yüzünden kapanmaz.)

◆ **batırmak** edilg. f. **1.** *Bir şeyi (bir sıvıya, bir şeye, bir yere) batırmak*, onu (onun içine) daldırmak, sokmak, saplamak: *Çaya ekmek batırmak. Eline iğne batırmak.* **—2.** *Bir deniz taşıtını batırmak*, onu sulara gömmek: *Fırtınanın batırdığı tekne üç gün sonra karaya vurdu. Düş-*

man gemilerini batırmak. **—3.** *Bir şeyi batırmak,* onu kirletmek, kullanılmaz duruma getirmek: *Çocuklar her tarafı batırmışlar.* **—4.** *Bir işletmeyi, bir şeyi, bir kimseyi batırmak,* onun başarısızlığına yol açmak, iflasa sürüklemek; bir kimsenin gözden düşmesine neden olmak, onu kötülemek: *Böyle gidersen bu fabrikayı batıracaksın. Çocukların okul masrafı bu ay bizi batırdı.* **—5.** *Bir malı, parayı batırmak,* onu yitirmek, yok etmek: *Bütün parasını kumarda batırmak.*
—Denizc. Bir geminin isteyerek batmasını sağlamak. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ **batırılmak** edilg. f. Batırmak eylemine konu olmak.
—ANSİKL. Denizc. Bir gemi, teknesi delinerek ya da savaş gemilerinin bordasındaki özel vanalar açılarak batırılabilir. Bir gemi, sığ sularda, örneğin bir limanda, yangını söndürmek için, derin sularda da düşmanın eline geçmemesi için batırılır.

BATMAN a. *Yörs.* Tarım. **1.** 200 m^2'lik arazi ölçüsü. **—2.** Bir teknenin üçte biri kadar olan etkin ölçeği.

BATMAN a. Deniz yap. Deniz eklüzü kabarma havuzunun V biçimindeki kapılarının açılması sırasında, eklüz ve ön liman sularının düzey farkı az olduğunda gözlenen olay. (Ön limanda, zayıf bir çalkalanma etkisiyle bile, kapılar menteşe milleri çevresinde salınır ve birbirine şiddetle çarpar. Bu durum, kapıların devinmesini sağlayan zincirlerin yerine bükülmez, çoğunlukla sönümleyici düzeneklerle donatılmış biyeller takılarak önlenir.)

BATMAN a. Yerine ve malına göre iki okka ile sekiz okka (yaklaşık 2,5 kg-10 kg arasında değişen eski bir ağırlık ölçüsü).
—ANSİKL. Türkler'de ve Türkler ile ilişkisi bulunan öteki uluslar tarafından, özellikle Ortadoğu'da dara, kap, ekilen tohum ya da alınan ürüne oranla saptanan, kimi zaman da tarla ölçüsü olarak kullanılan bir ağırlık ve ölçüm birimiydi. Bu birim kullanıldığı her ülkede, hatta her ülkenin çeşitli kentlerinde bile tartılacak nesneye göre, orana bağlı olmaksızın değişen bir ölçü durumundadır. Sözgelimi XVI. ve XVII. yy.'larda hekimlikte kullanılan *batman* 266 dirhem, Osmanlı devletinde ticarette kullanım göreni 6 okka, Kırım hanlığında 425 kilo ve İran'da 2,9 kilo karşılığıydı. Alışverişte işlemi batmanla yapılmış olan başlıca maddeler arasında et, pamuk, buğday, darı, un, şarap, su, ekmek, çeşitli tarım ürünleri vb. sayılabilir. Bazı dönemlerde bu karmaşayı önlemek amacıyla hükümetler ya da yerel yönetimler, bu ölçü için tek değer birimi saptadılar: Çin'de ve Japonya'da 1 batman eşit 1 ketti (604,79 g), Batı Türkistan'da 1 batman eşit 8 sir (23,776 kg), Buhara'da 1 batman eşit 1 man (45,093 kg), Hive'de 1 batman eşit 80 ara (20,475 kg) oldu. XVIII. yy.'da batman ölçüsü İdil (Volga) bölgesinde Rusya tarafından da resmen kabul edildi.

BATMAN, (72), Güneydoğu Anadolu bölgesinde il; 344 669 nüf. (1990). Merkez ilçe dışında beş ilçe (Beşiri, Gercüş, Hasankeyf, Kozluk, Sason); 7 bucak, 254 köy; 4 694 km^2. Merkezi *Batman,* 147 347 nüf. (1990).
Batman ili 1990 yılında çıkarılan bir yasayla Siirt ve Mardin illerinden ayrılan topraklar üzerinde kuruldu. Çevresini Diyarbakır, Muş, Bitlis, Siirt ve Mardin illeri kuşatır. İlin kuzey kesiminde Güneydoğu Toroslar sistemine ait dağlar yer alır. Bunların en yükseği, aynı zamanda Batman ilinin de en yüksek noktası olan Sason dağıdır (2 973 m). İl toprakları kuzeyden güneye, Dicle vadisine doğru kademe kademe alçalır. İlin güneyinde yükselen Mardin-Midyat eşiği Batman'ı Mardin ilinden ayırır. Batman ilinde kışları pek sert olmayan ama pek sıcak geçen bir iklim hüküm sürer. Yıllık yağış ortalaması 522 mm'dir. Batman çayı batıda, Garzan çayı doğuda, kuzeyden güneye doğru akarak ilin güney bölümünden geçen Dicle ırmağına karışır.
İlin en kalabalık kenti il merkezi olan Batman'dır: ilin nüfusunun yarıya yakını bu kentte yaşar. İl ekonomisinde petrol, petrole bağlı sanayi, ticaret ve hizmet önemli yer tutar. 1955'te işletmeye açılan ve Raman petrollerini işleyen Batman rafinerisi ve bununla ilgili teneke ve varil fabrikası ildeki başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Hayvancılıkta (koyun, keçi) il ekonomisinde önemli yer tutar.

BATMAN, Batman ilinin merkezi kent; 147 347 nüf. (1990). Batman, Cumhuriyet döneminde kurulmuştur. Eskiden kentin yerinde küçük bir köy vardı (1935'te 319 nüf.). Bölgede petrol bulunup işletilmeye başlanınca kent büyümeye başladı. 1965'te 25 000'e ulaşan nüfus, 1990'da 150 000'e yaklaşıyordu.

Batman, amerikalı çizgi film kahramanı. Uzun kulaklı kukuletası, vücuduna yapışan gri renkte ince dar giysisi ve bir yarasayı anımsatan uzun peleriniyle tanınır. 1939'da Bob Kane'in yarattığı Batman, filmlerin ve TV dizilerinin de yıldızı oldu.

BATMAN çayı, G.-D. Anadolu bölgesinde akarsu; Dicle nehrinin soldan aldığı önemli kol. Uzunluğu 170 km. Muş ovası G.'inde, G.-D. Toroslar'ın K.-D.'dan G.-D.'ya döndüğü Genç ve Sason dağlarından inen Sarım, Kulp ve Sason çaylarının, Toroslar'ın önülkesinde birleşmesiyle oluşur. G.-B.'ya yönelerek Batman'ın hemen B.'sından geçerek Diyarbakır'ın yaklaşık 70 km D.'sunda Dicle'ye kavuşur. Bol su geçirir, en yüksek düzeye kışın erişir. Bu mevsimde 3 000 m^3/sn'yi aşan akımlar ölçülmüştür. Yazın su seviyesi düşer. Bu geniş yataklı ve bol sulu akarsudan geçişi sağlayan köprülerden biri de ünlü Malabadi köprüsü'dür. Batman çayı üzerinde, GAP kapsamında planlanan bir barajın yapımı sürmektedir (1992).

Batman rafinerisi, Batman ilinde petrol arıtımevi. Kuruluşun kökeni, 1930'da, İstanbul'un Beykoz ilçesinde "Türkiye neft sanayi aş" adıyla kurulan ve "Boğaziçi tasfiyehanesi" olarak anılan özel bir rafineriye dayanır. Romanya'dan gelen petrolleri işleyen bu rafineri 1934'te kapandı. 1940'ta Raman'da petrol bulunması üzerine, bu tesisler MTA tarafından satın alınıp Maymune* boğazına taşınarak "Raman tecrübe tasfiyehanesi" kuruldu (1941). Önce günde 3 ton, sonra 9 ton ham petrol işleyebilen bu küçük rafineri, petrol üretiminin artması üzerine yetersiz kalınca Batman'a taşındı. Burada, yeni tesislerin de eklenmesiyle "Batman tecrübe tasfiyehanesi" adıyla günde 200 ton ham petrol işleyebilecek kapasiteyle yeniden kuruldu (1948). 1953'te, tesisin yerine modern bir rafineri kurulmasına karar verilerek yapım işleri bir amerikan şirketine ihale edildi. Yeni rafinerinin inşaatı sürerken, 1954'te çıkartılan 6326 sayılı Petrol yasası gereğince TPAO'ya devredildi. 1955'te deneme üretimine geçen rafineri, 1956'da tam kapasiteyle çalışmaya başladı. Yıllık kapasite 1962'de 615 bin tona, 1966'da 700 bin tona çıkarıldı ve yüksek oktavlı benzin ile LPG birimleri eklendi. 1972'de yeni bir ham petrol birimi eklenerek kapasitesi, 1,1 milyon tona yükseltildi. Orta Anadolu rafinerisi'nin işletmeye açılmasıyla (1986), 28,3 milyon tona yükselen Türkiye toplam ham petrol işleme kapasitesinin % 3,9'una sahip olan Batman rafinerisi bölgede ham petrol üretiminin artmaya başlamasıyla kapasite kullanımını arttırmaktadır.

Batman-Dörtyol petrol boru hattı, Güney-doğu Anadolu bölgesinde elde edilen ham petrolü İskenderun limanına taşıyan boru hattı. Batman-Dörtyol arasında döşenen hat, bölgede yerli ve yabancı şirketlerin ürettiği petrolün, Batman rafinerisi'nin kapasitesini aşması üzerine, TPAO tarafından 1967'de inşa edildi. 493 km uzunluğunda, 45,7 cm çapında olan hattın günlük kapasitesi 70 000 varildir. Hattan Mobil ve Shell şirketleri de yararlanır. Bölgede petrol üretiminin artmasıyla kapasite kullanımı da artmaktadır.

BATMOTROP a. (fr. *bathmotrope;* yun. *bathmos,* derece, ve *tropos,* dönme'den). **1.** Peryodik olarak değişken uyarılganlığı olan kas lifine denir. **—2.** Kalp kasının peryodik değişken uyarılganlığına denir. (Bu etkinliği artıran ilaçlara batmotrop pozitif, azaltanlara batmotrop negatif denir.)

BATNA, Cezayir'de kent, il merkezi, Avras'ın K.'inde; 181 601 nüf. (1987). 1844'te askeri karakol olarak kurulan Batna, uzun süre bir garnizon kenti oldu. Ticaret merkezi. Dokumacılık. — *Batna vilayeti,* 14 881 km^2; 752 617 nüf. (1987).

BATNAZ → PATMOS.

BATNİ sıf. (ar. *batn* ve *-î*'den *batnî*). *Esk.* Karınla ilgili.

BATOİDES a. (yun. *batos,* vatoz, ve *eides,* görünüm'den). Vatoz ve torpilbalığı gibi solungaç yarıkları karın tarafında bulunan köpekbalıklarını içeren cins.

BATOKROM sıf. (fr. *bathochrome*). Boyarmad. Kromoforlar taşıyan bir molekül grubu için kullanılır. (Bu grup, kromoforların oluşturduğu rengi, ışığın soğurma bantlarını daha büyük dalgaboylarına kaydırarak [kırmızıya kayma] bozar.)

BATOLİT a. (fr. *batholite*). Yerbil. Genellikle yan taş kayaçların yapılarıyla uyumsuz, büyük boyutlu (yaklaşık 100 km^2), araya girmiş plütonik cisim. (Batolitler, magmanın büyük hacimler halinde derin bölgelerde kristalleşmesinden kaynaklanır. Genellikle başka tip kayaçlarla [gabrolar, diyoritler, siyenitler] birleşmiş granitlerden oluşur.)

BATON a. (fr. *bâton*). Dy. *Kılavuz baton,* tren tek hatlı bir yolda seyrederken makinistin elinde tuttuğu, belirli işaretler taşıyan ve sağlam bir çubuktan oluşan aygıt. (Her bölgede yalnız bir baton bulunduğundan, iki makinist aynı anda aynı işaretleri taşıyan batonları kullanamaz. Bu aygıt, katarların çarpışma ve karşılaşma olasılığını ortadan kaldırır.)
—Matbaac. Serifsiz ve ince kısımsız baskı karakteri; *antik karakter* ya da *baton karakter* adı da verilir. (Batonlar, bir Vox sınıflandırma grubunu oluşturur [1954].)

BATON ROUGE, ABD'de kent, Louisiana eyaletinin merkezi, Mississippi kıyısında; 219 531 nüf. (1990).

BATONSALE a. (fr. *bâton,* çubuk ve *salé,* tuzlu'dan *bâton-sale*). Tuzlu hamurdan ince, uzun çubuk; tuzlu çubuk.

BÁTORY → BÁTHORY.

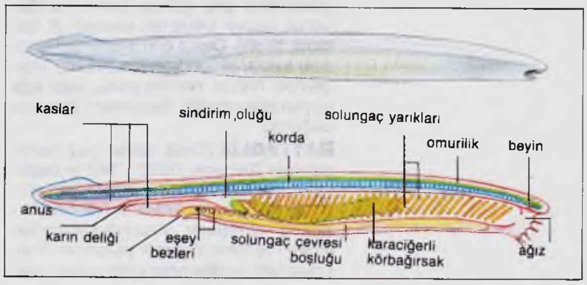
BÁTORY (İstvan) → İSTVAN I BÁTHORY.

BATÖR a. (fr. *batteur*). Tekst. Pamuk ipliği hazırlamada, pamuğu vatka halinde yaymaya ve bazı bozuklukları gidermeye yarayan makine.

batrachospermum

BATRAK
(Branchiostoma lanceolatum)

BATÖZ a. (fr. *batteuse*). HARMAN MAKİNESİ'nin eşanlamlısı.

BATRACHOSPERMUM a. (yun. *batrakhos*, kurbağa, ve *sperma*, *-atos*, tohum'dan). Akıntılı tatlı sularda yetişen, saydam, tespih görümünde ve kurbağa yumurtalarına benzer (adı buradan gelir) suyosunu. (Floridae sınıfı.)

BATRACHOSTOMUS a. (yun. *batrakhos*, kurbağa, ve *stoma*, ağız'dan). Güneydoğu Asya'da yaşayan, kıvrık gagalı dev çobanaldatanları içeren cins. (Yırtıcıkuşlar gibi iki gözüyle görebilir ve çok iri avları bile yakalayabilir. Kurbağaağızlıbaykuşgiller [*Podargidae*] familyası.)

BATRAK a. Balığa benzeyen ve kıyı kumları arasında yaşayıp mikroorganizmalarla beslenen deniz hayvanı. (Başlıca türü batrak ya da amfiyoksus adıyla bilinen *Branchiostoma lanceolatum*'dur; kafatassızlar şubesinin örnek tipi.)
—ANSİKL. Yutağında pek çok (180 çift) solungaç yarığı, sindirim borusunun sırt kesiminde iskelet ekseni (korda) ve kordanın sırt kesiminde sinir borusu bulunması, batrağı kordalılar üstşubesinden uzaklaştırarak gömleklilere (*Urocorda*) ve omurgalılara yaklaştırır; ama, derisinin tek katmanlı, böbreklerinin solenositli olması, kafatasının olmayışı ve beyninin farklılığı batrağı omurgalılardan uzaklaştırır.

BATRAKOTOKSİN a. (fr. *batrachotoxine;* yun. *batrakhos*, kurbağa, ve *toksikon*, zehir'den). Tropikal Amerika'da yaşayan çok renkli küçük kurbağaların (*dendrobates ve phyllobates*) deri bezlerinden elde edilen ve kalp ve sinirler için zehirli etki yapan azotlu madde. (Kızılderililer bunu okların ucuna sürerlerdi. Batrakotoksin prenyandan türeme, $C_{31}H_{42}N_2O_6$ formüllü bir steroittir, zehir etkisi, hücre zarlarında sodyum iyonları geçirgenliğini tersinmez olarak artırmasına dayanır.) [Eşanl. KURBAĞA ZEHİRİ.]

BATRASİN a. (fr. *batracine*). Tropikal Amerika'da yaşayan bir kurbağanın (*Dendrobates tinctorius*) deri bezlerindeki zehirde bulunan zehirli madde. (Zehir vücuda aşı gibi verilirse ya da girerse öldürücüdür. Ağızdan alınırsa zararsızdır.)

BATRİSUS a. Kınkanatlı böcek cinsi. Avrupa'daki türleri, *Lasius* cinsinden karıncaların yuvalarında yaşar. (*Pselaphidae* familyası.)

BATS ya da **BATSBİ** a. Gürcistan'da birkaç yüz kişinin konuştuğu nah öbeğinde yer alan kafkas dili.

BATSBİ → BATS.

Batsheva Dance Company, modern dans topluluğu. 1964'te Batsheva of Rothschild tarafından kuruldu. Martha Graham sanat yönetmeni olarak topluluğun oluşturulmasına katkıda bulundu. Merkezi İsrail'in Tel-Aviv kentinde olan topluluk, İsrail hükümeti ve America-Israel Cultural Foundation (Amerika-İsrail kültür vakfı) tarafından desteklenmektedir. Topluluğun repertuvarı, M. Graham'ın ve israilli genç koregrafların yapıtlarını kapsar.

BATŞ a. (ar. *batş*). *Esk.* **1.** Zorla çekip alma, kapma. **—2.** Şiddet, zorbalık.

BATŞEBA ya da **BATŞEVA,** güzelliğiyle ünlü yahudi kadın; kral Davut'un subayı Uriya'nın karısıydı (II. Samuel, XI-XII). Davut onu ayarttı ve kendisiyle evlenmek için kocasını öldürttü. Peygamber Natan, Yehova adına, krala ağır suçlamalar yöneltti. Süleyman'ı Batşeba doğurdu.

BATTAGLİA (Dino), italyan çizgi roman çizimcisi (Venedik 1923). 1945'te başlayan sanat yaşamı boyunca serüven dizileri *(El Kid, Cinque su Marte, Ivanhoe)* hazırladı, ermişlerin yaşamöykülerinden *(Frate Francesco)*, çeşitli yazarların (Poe, Lovecraft) yapıtlarından çizgi roman uyarlamaları yaptı ve öğretici diziler *(Histoire de France en bandes dessinées, Decouverte du monde en bandes dessinées)* çizdi.

BATTAL sıf. (ar. *battal*). **1.** Kullanılmayan, iptal edilmiş şey için kullanılır: *Battal bir oda. Battal kuyu.* **—2.** Kullanışlı olmayan, çok büyük eşya için kullanılır; hantal: *Battal bir masa.* **—3.** *Esk.* Yiğit cesur: *Battal gazi.* **—4.** *Bir şeyi battal etmek*, onu kullanılmaz duruma getirmek. **—5.** *Battal olmak*, kullanılmaz, işe yaramaz duruma gelmek. **—6.** *Battal beden, boy*, normalin, alışılanın çok üstündeki giysi, örtü vb. için kullanılır: *Battal beden gömlek. Battal boy çarşaf bulunur.*
—Denizc. İyi dümen dinlemeyen, manevrası ağır ve çok baş kıç vuran gemi için kullanılır.
—Süslem.sant. *Battal ebru*, eski üslup ve yöntemlerle yapılmış, belirli bir motifi olmayan ebrulara verilen ad. (Ebrunun en eski uygulama biçimidir. Boyalar serpildikten sonra el ile düzeltilmeden olduğu gibi bırakılır.)
◆ a. **1.** Eskiden dairelerde kullanılan bir tarafı parlak kalın kâğıt. **—2.** *Battal çizgisi*, eskiden bir evrakın geçersizliğini göstermek üzere çizilen çizgiye denirdi.
—Kâğıtç. *Battal* ya da *battal kâğıt*, büyük kesimde kâğıtlara verilen ad. || *Battal İstanbul*, eskiden İstanbul'da yapılan ve *İstanbul tabağı* denilen kâğıtların en büyük boyuna verilen ad.
—Kur. tar. *Battal torbası*, Osmanlı dönemi dairelerinde dosya yöntemi devreye girmeden önce işi bitmiş resmi kâğıtların konulduğu torba. (Üzerlerine ay ve yılı yazılarak tarihlenen torbalar, zaman aşımına uğrayınca yakılırdı.)

BATTAL GAZİ, Emeviler'in VIII. yy.'da Bizans'a karşı giriştikleri savaşlarda ün almış arap komutanı; Araplar'ın ve Türkler'in destansal halk hikâyesi kahramanı. Asıl adı Abdullah'tır. "Battal" (kahraman) sıfatı ile anılır. Türkler arasında "Battal Gazi", "Seyit Battal", "Seyit Battal Gazi" diye ün almıştır.

Tarihi kişiliği arap tarihlerinde anlatılmıştır. Bunlara göre, babasının adı Ömer ya da Amr'dır. Emeviler'in azatlı kölesi idi. Arap asıllı değildi; Antakyalı ya da Şamlı'ydı. Mervan (685-705) tarafından Misis şehri valiliğine atanmıştı. 717-740 yılları arasında emevi ordularının Bizans (Rum) seferlerine katılmış; Mesleme komutasındaki arap ordusunun Bizans (İstanbul) kuşatmasında (717-718) bulunmuş, bir ara hacca gitmiş (740), aynı yıl Afyonkarahisar yakınlarında yapılan büyük savaşta öldürülmüştü (740). Eskişehir'e bağlı Seyitgazi ilçesindeki bir türbenin Battal Gazı türbesi olduğu söylenir.

Battalname, Battal Gazi'nin menkıbeleşmiş hayatı üzerine kurulmuş destansal halk hikâyesi.

Yapıtta, Battal Gazi'nin tarihsel kişiliği çevresinde oluşan menkıbelerin yanı sıra, başkalarına ait kahramanlıkların Battal'a mal edilmesi ve hikâyecinin düşsel katkısı ile oluşan, böylece, gerçek tarihten iyice uzaklaşan serüvenler anlatılır.

Battal'ın adı çevresinde oluşmuş iki halk hikâyesi vardır: arapça *Zât ül-himme* (halk ağzında *Zelhimme*) ile, türkçe *Battalname*.

Zelhimme hikâyesinde Battal'ın serüvenleri Emeviler dönemindeki (VIII. yy) olaylar bağlamından çıkarılmış, Abbasiler ve Malatya emirleri döneminde (IX. yy) geçen olaylar bağlamına sokulmuştur. Hikâyenin birinci bölümünde Battal menkıbeleri başka bir kahramana mal edilir; ikinci bölümde Battal kendi adıyla ortaya çıkar. Hikâye, IX. yy.'daki islam-bizans ilişkileri ile çeşitli menkıbe, efsane, masal tema ve motiflerinin biraraya getirilmesiyle oluşur. Hikâyenin, ana çizgileriyle XI.yy.'da oluştuğu, XII. yy.'da da son biçimini aldığı sanılır.

Türkçe *Battalname*, Malatya bölgesindeki olaylar üzerine kurulmuştur. Olayların geçtiği yer, Malatya ve çevresidir. Malatya arap emirliğinin Bızanslılar ile savaşımı (IX. yy.) ve daha önceki arap-bizans savaşları (VIII. yy.) ile daha sonraki (XI. yy.) olaylar, bu hikâyenin tarihsel temelini oluşturur. Battal'ın, Malatya arap emiri Ömer'in (öl. 863) kızı ile evlenmesi; XII. yy. başlarında (1124) Malatya'ya yerleşecek Danişmendliler'in atası bir türkmen beyi ile Battal'ın kız kardeşinin evlenmesi vb. anlatılan olaylar arasındadır. Üç dört yüzyıllık tarihsel olayların izlerini taşıyan serüvenler dizisine, *Zelhimme*'de olduğu gibi, pek çok düşsel menkıbe ve masal öğesi de katılmıştır.

Battalname, yapısı ve anlatımı bakımından destansal türk halk hikâyelerine benzemez. Bunun, *Zelhimme* benzeri bir arap hikâyesinden türkçeye çevrilmiş, ya da öyle bir hikâye örnek tutularak yazılmış olduğu sanılır. Yazıya geçilme tarihi kesin olarak bilinmemekte ve bunun XI. yy. sonları, ya da XII. yy. başlarında gerçekleştiği düşünülmektedir.

Battalname, düzyazı olarak yazılmış, VIII. yy.'da, Kâtipzade Bakai* adlı divan şairi tarafından şiire çevrilmiştir (1769).

Mensur Battal hikâyesinin başında, halife Ali'nin çocuklarının başına gelen felâketlerin anlatılması ve daha sonraki bir bölümde Battal'ın hariciler'e karşı giriştiği savaşımlar, Battal Gazi'nin Anadolu'da alevilerce benimsenmesine yol açmış; bazı alevi şairler, Battal üzerine uzun şiirler yazmışlardır.

Battal Gazi hikâyesi Türkiye dışında da yayılmış, basılmış (*Menâkıb-i gazavât-ı Seyyid Battal*, Kazan, 1888), okunmuştur.

BATTAMBANG, Kampuçya'nın batı kesiminde kent, *Battambang ili*'nin merkezi. VII.-XIII. yy.'lardan (özellikle XI. yy.'dan: Vat Ek, Vat Baset) ve XII. yy. sonu - XIII. yy. başı arasından (Banon) kalma anıtlar ve yıkıntılar. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi.
—Tar. Fransızlar'ın daha XVIII. yy. sonunda fiilen ilhak, 1813'te de işgal ettikleri ve Battambang, Sisophon ve Siem Reap topraklarından oluşan Battambang ili, 1867'deki Paris antlaşması ile Siyam'a bırakıldıysa da 1907'de yeniden Fransa'ya verildi. Kent 1941'de zorla Tayland'a katıldı, 1946'da Kampuçya'ya iade edildi.

BATTANCILAR a. Kur. tar. Yeniçeriler için dokunan çuhayı dövüp kalıplayan selanikli yahudi zanaatçılar.
—ANSİKL. Kur. tar. Büyük Vardar ilçesinin Gümülcine; Küçük Vardar ilçesinin Karayova, Çernova ve Satılga köylerinde yaşayan bu yahudi zanaatçıların toplam sayısı 300 kadardı. Bunlar dokunmuş çuhayı köylerine getirip battanlarlar (iki kat yaparak dövüp kalıplamak), karşılığında vergi ve rüsum ödemezlerdi. Bunların başkanlarına "Battan kethüdası" denirdi. Öteki tüm battancılar gibi yahudi olan kethüda, çuhaların battanlanmasını, battanlanan çuhaların ocağın ambarına teslimini sağlar, ayrıca battancıların her işiyle, hatta gerektiğinde dokuma çalışmalarıyla da ilgilenirdi.

BATTANİ (Ebu Abdullah Muhammet bin Câbir **EL-**), arap astronomu (Harra 857 - Kasr ül-Cıss-Samarra 929). Sabüler dinindeki bir ailedendir. Rakka'ya yerleşti. Yaşamı boyunca sürecek astronomi araştırmalarına burada başladı. Bazı işleri için gittiği Bağdat'tan dönerken yolda öldü. Başlıca yapıtları: on iki burcun, gök küresinin dörtte birindeki doğuş yerlerini anlatan *Kitâbu Ma'rifeti Metâli il-buruc fî beyne erba il-felek*, yıldızların birleşme noktalarının araştırılması ile ilgili *Risâle fî tahkıkı akdâr il-ittisalât;* Ptolemaios'un *Tetrabillon* adlı yapıtının şerhi olan *Şerh ül-makalât il-erbac li-Batlamyus* ve yine astronomi ile ilgili *ez-Zîc*'dir.

BATTANİYE a. (ar. *batn*, karın'dan). Yatağın üstüne serilen, yorgan yerine ya da yorgan üstünde kullanılan yünden, pamuktan, vb. yapılmış kalınca örtü.

—El sant. *Battaniye iğnesi*, battaniyelerin ve kalın kumaşların kenarına, temizleme ve süsleme amacıyla yapılan bir tür işleme. (Kalın iplikle ve aralıklı olarak yapılan bir tür fisto iğnesidir. Çeşitli işleme iğneleriyle birlikte uygulanarak değişik süslemeler elde edilir.) || *Bağlamalı battaniye iğnesi*, iç içe yapılmış, çiftli battaniye iğnesi. (Çift renk kullanarak yapıldığında, dekoratif bir kenar süslemesi elde edilir.) || *Çapraz battaniye iğnesi*, çarpı işareti biçiminde yapılan battaniye iğnesi. (Bir tür ilmikli kanaviçe iğnesidir.) || *Düğümlü battaniye iğnesi*, iğneyi kenar ilmiklerinden geçirerek düğümlü bir görünüm verilen battaniye iğnesi. (Kumaş kenarları ve battaniyelere yapıldığı gibi pili, pilikaşe, nervür kenarlarına su olarak da işlenebilir.) || *Kapalı battaniye iğnesi*, yan yana dizilmiş üçgenler biçiminde yapılmış battaniye iğnesi. (*Çadır iğnesi* de denir.)

—Ev eşy. *Elektrikli battaniye*, yalıtkan bir kılıf içindeki elektrik devresiyle yatağı ısıtmaya yarayan battaniye. (Çift atkılı kumaşın arasında yer alan elektrik devresi, bir aşırı ısınmaya karşı, termostatla korunur.)

BATTEMENT a. (fr. sözc.). Koregr. Gövde kımıldamadan dururken, bacaklardan birinin, bir başlama pozisyonundan, yalnızca bir ayağın yerde olduğu bir pozisyona geçip, yeniden başlama pozisyonuna dönmesi. (Bu hareket sırasında, dansçının sahnedeki yeri değişmez. İstenen en yüksek etkiyi elde etmek için, vücudun ağırlığını, özellikle yere basan bacağa bindirmek gerekir. Her battement'da, yere basmayan ayak, bacağın açılıp kapanması sırasında yere sürtünür.)

■◆ **battement'lar** çoğl. a. Koregr. Dansta, önemli alıştırma grubu. (İkinci pozisyonda, dördüncü pozisyonda [öne ya da arkaya] ve cou-de-pied'de yapılan basit battement'ların ya da battements en cloche, arrondi battement'lar gibi karmaşık battement'ların amacı, vücudu ısıtmak, ayak ve bacak kaslarını güçlendirmek ve ayağı yere alıştırmaktır. Battement türleri, genişliklerine [yüksekte, yarı-yüksekte, küçük ya da büyük] ve yapılış biçimlerine [yaklaşırken, uzaklaşırken ya da yerinde kalarak] göre adlandırılır.) || *Arrondi battement'lar* (battements arrondis), içe ya da dışa doğru başlama pozisyonundan sonra, bacağın sağdan sola ya da soldan sağa, bir yay çizerek geçirildiği karmaşık battement'lar. (Hareketler birbirine bağlı olmalı, bacak, tek ayağın yere bastığı hiçbir pozisyonda durmamalıdır.) || *Battements en cloche* (çan biçiminde battement'lar) bacağın, yere tek ayakla basılan pozisyonlardan geçmesini gerektiren karmaşık battement'lar. (Dengeleme hareketi, ayak başlama pozisyonundan çıktığı anda başlar. Bacak kaldırılır, sonra indirilir; ayak, birinci pozisyondan geçirilerek bacak arkaya doğru kaldırılır, sonra indirilerek başlama pozisyonuna dönülür.) || *Cou-de-pied'de battement'lar* ya da *battements frappés*, plié durumundaki serbest bacağın topuğunun, yere basan bacağın cou-de-pied'sine (ayak bileğinin iç tarafına) getirildikten sonra, yeniden aynı yere getirmek için uzaklaştırıldığı basit hareket. (Bu tür battement'lar, tüm pozisyonlarda yapılabilir.) || *Coup-de-pied'de küçük battement'lar*, almaşık olarak, serbest bacağın topuğunun, yere basan bacağın bileğinin önüne ve arkasına geçirildiği çok hızlı basit hareketler. (Cou-de-pied'de küçük battement'lar, entrechat'ların öğrenimine hazırlayan çeviklik alıştırmalarıdır.) || *Dördüncü pozisyonda öne ve arkaya battement'lar*, beşinci pozisyondan başlayarak, bacağın gergin durumda öne ya da arkaya doğru, tam ya da yarım kaldırıldığı dördüncü pozisyona götüren basit hareketler. (Bu battement'lar, ayak değiştirmeden yapılır. Dördüncü pozisyonda öne doğru yapılan battement'lar, düşey doğrultuya ulaşabilir. || *İkinci pozisyonda battement'lar*, başlama pozisyonuna getirmek için, bacağın gergin olarak ikinci pozisyona getirildiği, ayağın beşinci pozisyonda olduğu basit battement'lar. (Sahnede yer değiştirilmeyecekse, ikinci pozisyondaki battement'lar, ayak değiştirilmeden yapılır. Yaklaşırken, öne uzatılan bacağın ayağı öne konularak; uzaklaşırken ise, geriye çekilen bacağın ayağı arkaya konularak yapılır.)

BATTENBERG, ilk kez bir alman kontlar ailesinin aldığı ad. Battenberg (Hessen-Nassau) yakınında, Kellerburg şatosunda oturan bu aile, 1314'te yok oldu. Battenberg adı daha sonra 1851'de, bir kontluk unvanıyla birlikte, polonyalı bir kadına, Hessen grandükü Ludwig II'nin en küçük oğlu Alexander'in, statü bakımından ona denk olmayan karısı Julia Theresia von Haucke'ye (1825-1895) verildi. 1858'de ailenin bireyleri, serenissimo altesler rütbesiyle, Battenberg prens ve prensesleri unvanını aldılar. Prenses Julia Theresia'nın dört oğlu oldu: İlki, LOUIS ALEXANDER (Graz 1854 - Londra 1921), İngiltere donanmasında amiral ve Milford Haven markisi olan Louis Alexander, 1917'de kendisi ve ailesi adına, alman Battenberg adından vazgeçerek daha bir ingiliz olan MOUNTBATTEN adını aldı; ikincisi ALEKSANDR*I adıyla, 1879'da Bulgaristan prensi oldu (Verona 1857 - Graz 1893); üçüncüsü HENRY MAURICE (Milano 1858 - öl. denizde 1896), kraliçe Victoria'nın damadı, dördüncüsü, FRANZ-JOSEPH (Balmoral 1861 - İeper 1924) de, prens Montenegrolu Nicolas I'in damadı oldu. 1917'den beri, aile Mountbatten adıyla tanınır.

BATTERSEA, Londra'da semt, Thames ırmağının sağ kıyısında, Chelsea'nin karşısında. Lunapark.

BATTEY (Robert), amerikalı cerrah (Augusto, Georgia, 1828 - öl. 1895). 1872'de sağlam yumurtalıkların çıkartılmasından ibaret olan ve *yumurtalık ameliyatı* ya da *Battey ameliyatı* adıyla tanınan ameliyat tekniğini buldu.

BATTHYÁNY, Örs kökenli (Balaton gölü yakınında) eski bir macar aile; 1389'da Battyán köyünü fief olarak aldı. Ailenin en ünlü kişileri: KAROLY JÓZSEF (Rechnitz 1698 - Viyana 1772), prens Eugen'in emrinde general olarak hizmet gördü. 1764'te imparatorluk prensi oldu; —IGNÁC (Németujvár 1741 - Kolozsvár 1798), Transilvanya piskoposu, Jozef II'nin kilise reformuna karşı çıktı, önemli bir kütüphane kurdu ve bir kilise yasaları derlemesi bıraktı; —LAJOS (Presburg 1806 -Peşte 1849), 1848'de ilk macar bakanlar kurulunda başbakan seçildi. Avusturya ile siyasal birliğin sürdürülmesinden yanaydı. Kossuth'un partisinin muhalefetiyle başa çıkamayınca, yalnızca ülkesi için çarpışmakla yetindi, Peşte diyet meclisi'ne katıldı, Windischgrätz bu kenti işgal edince (8 ocak 1849) tutuklandı ve kurşuna dizildi (ekim 1849); —KÁZMÉR (1807 - Paris 1854), geniş ve liberal görüşleriyle sivrilen bir siyaset adamıydı. 1848 devrimi sırasında, Hırvatlar'a karşı savaştı, Eszék kalesini aldı; ama Avusturyalılar Hırvatistan'ı işgal edince, Debrecen'e çekildi. Kossuth'un Macaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, dışişleri bakanı oldu. Világos felaketinden (1849) sonra sürgüne gönderildi.

BATTİCALOA, Sri Lanka'da kent, adanın doğu kıyısında; 24 000 nüf.

BATTİFERRİ (Laura), italyan şair (Urbino 1523 - Floransa 1589). Mimar B. Ammannati'nin karısı. Petrarca'dan esinlendi.

BATTİPAGLİA, İtalya'da kent, Campania'da, Salerno'nun güney-doğu'sunda; 33 300 nüf. Tarım merkezi.

BATTİSTA (Giuseppe), italyan yazar (Grottaglie, Lecce, 1610 - Napoli 1675). Barok üslupta ahlakçı şiirler yazdı (*Poesie meliche*, 1659; *Epicedi eroici*, 1667).

BATTİSTİ (Cesare), italyan yurtsever (Trento 1875 - *ay. y.* 1916). Sosyalist il Popolo gazetesi yönetmeni. Tirol diyetine üye, sonra Avusturya parlamentosuna Trento milletvekili seçildi. Durup dinlenmeden diktatörlük yönetimine son verilmesini istedi. 1914'te savaş patlak verince, İtalya'ya çekilip sosyalist partiye İtalyanlar'ın yaşadığı komşu toprakların İtalya'ya katılması *(irredentismo)* davasını benimsetmeye çalıştıysa da başarı sağlayamadı.

BATTİSTİNİ (Mattia), italyan bariton (Roma 1856 - Colle Baccaro, Rieti 1928). İlk kez 1878'de sahneye çıktı ve uzun bir süre süslü *bel canto* geleneğini sürdürdü. Gerçekçi operanın şan üslubuna karşı çıktı. Massenet onun için Werther rolünde değişiklik yaptı.

küçük ve büyük battement'lar

BATTLE, Büyük Britanya'da (East Sussex) kasaba. *Hastings* savaşı'nın (1066) yapıldığı alanın bulunduğu mevkide yer alan bu kasabada, William I bir manastır kurdu. Toursiu Marmoutier keşişleri tarafından yapılan bu manastır, deambulatorium mimarisinin ve aydınlık capellaların İngiltere'ye girişini sağladı. Bölge kilisesi kısmen roman üslubundadır.

BATTLE CREEK, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in B.'sında; 39 000 nüf. Besin sanayisi. Tıp merkezi.

BATTOS. Yun. mit. Bir gizi açığa vurduğu için Hermes'in kayaya dönüştürdüğü ihtiyar. Kyrene kolonisinin efsanevi kurucusu.

BAT TRANG, Vietnam'da yerleşme birimi, Song Koi ırmağı kıyısında, Hanoi'nin 10 km aşağı kesiminde. XV. yy.'da çalışmaya başlayan, XVI.-XVII. yy.'larda en parlak dönemini yaşayan ünlü çömlek fabrikası. Fabrikada üretilen kap-kacak,

Muhsin Batur

Gaston Baty'nin portresi Georges A. de Pogedaieff'in yapıtı *Arsenal kütüphanesi, Paris*

kireç güğümleri, özellikle buhurdanlıklar, şamdanlar, sunak vazoları, ayin sırasında kullanılan tunç kaplara ve stupalara benzeyen biçimlerdedir. Fayans kalın, boyutlar büyüktür; süslemeler ("ejderler"), krem rengi ya da gri fon üstüne kabartma olarak yapılmıştır.

BATTUE sıf. (fr. sözc.). Koregr. *Battue adım, battue sıçrama,* bacakları çarparak ya da bir veya birçok kez hızlıca çaprazlayarak yapılan adım, sıçrama.

BATTUTA → IBNİ BATTUTA.

BATU (Selahattin), türk şair ve yazar (Eceabat 1905 - İstanbul 1973). İstanbul Yüksek veteriner mektebi'ni bitirdi (1924). Aynı okulda iki yıl, Almanya'da dört yıl uzmanlık eğitimi gördü. Ankara ziraat ve veteriner fakültelerinde görev aldı (1931), zootekni profesörlüğü (1942-1969), Çanakkale milletvekilliği yaptı (1942-1946). Deneme yazıları, oyunlar kaleme aldı. Şiirli bir anlatımla kültür, sanat kaynaklarına ve doğaya geniş ölçüde yer vererek gezi notları yazdı. *Güzel Helena* adlı oyunu Avusturya'da yapılan Uluslararası tiyatro yapıtları yarışmasında ikincilik ödülü aldı (1959). Başlıca yapıtları: şiir: *Bursa'da yeşiller* (1949), *Rüzgârlı su* (1962); gezi notları: *Romancero* (1953), *İsviçre günleri* (1966), *Avusturya ve Venedik günleri* (1970) vb.; deneme: *İnsan ve sanat* (1945); oyun: *İphigenia Tauris'te* (1942), Kerem ile Aslı (1943), *Güzel Helena* (1959) vb.

BATU HAN ya da **BATU,** Altınordu devletinin kurucusu (1204-1255). Cuci'nin oğlu, Cengiz Han'ın torunu. Cengiz Han, Batı Sibirya'dan Harizm de içinde olmak üzere Kıpçak bozkırı'na kadar uzanan toprakları, kendisinden kısa bir süre önce, 1227'de ölen oğlu Cuci'nin oğullarına bırakmıştı. Bu toprakların Kıpçak bozkırı kesiminde, daha sonra Altınordu adını alacak olan Gökordu devletini kuran Batu, 1235'ten başlayarak Avrupa'ya saldırıya geçti. Volga Bulgarları'nı, Kumanlar'ı ve Ruslar'ı yendi; Rusya'yı Novgorod'a kadar yakıp yıktı (1236-1240). 1241'de Silezya'daki germen-polonya güçlerini, Macarlar'ı ve Dalmaçyalılar'ı yenerek Adriya denizi'ne ulaştı. Batı Avrupa'yı istilaya hazırlanırken Moğol büyük hanı Ögedey'in ölümünü haber aldı; yeni hanı seçecek kurultaya katılmak üzere saldırısını durdurdu. Cengiz ailesinin en yaşlı üyesi olarak siyasette büyük rol oynadı; Mengü'nün büyük han seçilmesinde (1251) baş etken oldu.

BATUECAS, İspanya'da ıssız dağlık bölge, Gata sıradağlarının eteğinde, Salamanca'nın G.-B.'sında.

BATUHAN (Hüseyin), türk felsefeci (Sürmene 1921). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1943). Aynı üniversiteye bağlı Yabancı diller okulu'nda fransızca okutmanlığı yaptı (1943-1945). Sistematik felsefe bölümü'nde asistan (1948), doçent (1958) oldu. ODTÜ'de öğretim üyesi olarak görev yaptı (1966-1979). *Batıda tolerans fikrinin gelişmesi* adlı yapıtı ile Türk Dil kurumu bilim ödülü'nü kazandı (1960). *Büyük çınar* (oyun, 1965) ve *Modern mantık* (T. Grünberg ile, 1970) gibi yapıtları vardır.

BATUM, Doğu Karadeniz kıyısında, Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. Liman. Demiryolu, karayolu ve petrol boru hattıyla Bakü'ye (Hazar denizi kıyısında) bağlanır; 136 000 nüf. (1989). Petrol arıtımı ve dışsatımı. —Tar. İlkçağ'da Pers İmparatorluğu'nun egemenlik sınırı içinde "Bathys" diye anılan kent, Pontos krallığı'nın, daha sonra da Romalılar'ın (İ.Ö. 63) yönetimi altına girdi ve Ortaçağ'da Gürcistan'a bağlanıp kraliçe Tamara döneminde (XII. yy.) parlaklığının doruğuna erişti. Moğol istilasına uğradı (XIII. yy.) ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türkler'in eline geçti (1564). Berlin antlaşması ile serbest liman konumunda Rusya'ya bırakılan kent (1878), Ruslar'ın antlaşmayı bozmaları sonucu askeri deniz üssü olarak kullanılmaya başlandı (1886). Birinci Dünya savaşı'nda çarlık Rusyası çöktükten sonra Brest-Litovsk antlaşması ile Osmanlı devletine geri verilen Batum, bağımsız bir sancak merkezi oldu (1917). Ancak, savaştan yenik çıkan Osmanlı devleti, Mondros mütarekesi uyarınca kenti İngilizler'e bırakmak zorunda kaldı (1918). İngiliz birlikleri oradan çekilince de Gürcistan topraklarına katıldı (temmuz 1920). Durumu protesto eden TBMM hükümeti kuvvetlerinin eline geçen kent (1921), SSCB ile imzalanan Moskova antlaşması gereğince kurulması öngörülen Gürcistan SSFC'ye bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti'ne bırakıldı (16 temmuz 1921).

BATU PAHAT ya da **BANDAR PENGGARAM,** Malaysia'da liman kenti, Malakka boğazı kıyısında; 53 300 nüf. Tarım ürünleri dışsatımı. —Yakınında, demir ve boksit madenleri.

BATUR → BAHADIR.

BATUR (Muhsin), türk asker, siyaset adamı (İstanbul 1920). Harp okulu'nu bitirdi (1940). Hava okulu'na girdi, pilot olarak yetiştirildi (1942). 4. Hava alayı'nda görev yaptı (1942-1946). Hava harp akademisi'nden mezun oldu (1949). Çeşitli hava birlik ve karargâhlarında, bu arada Napoli'deki NATO karargâhında görev yaptı. Tuğgeneral oldu (1961). Korgeneralken Genelkurmay lojistik başkanlığına atandı (1966). Yüksek askeri şûra üyesi iken orgeneralliğe yükseltildi (1969). Hava kuvvetleri komutanı oldu (1969-1973). 12 mart 1971 muhtırası'nı imzalayan dört üst komutandan biriydi. Emekli olduktan sonra cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü atandı (1974-1980). Senatörken Cumhuriyet halk partisi'ne girdi, bu partiden cumhurbaşkanı adayı gösterildi (1980). Bu seçimlerde en yüksek oyu alan aday olmasına karşın, gerekli sayıyı tutturamadığından seçilemedi. Siyasal yaşamı 12 eylül 1980 müdahalesiyle son buldu. Anılarını *Anılar ve görüşler* (1986) adıyla yayımladı.

BATUR (Numan), türk hattat (İstanbul 1920). Buharalı bir ailedendir. Galatasaray lisesi'ni ve İktisat fakültesi'ni bitirdi. Necmettin Okyay'dan talık yazı öğrenerek icazet aldı; onun klasik talik üslubunu benimsedi. Özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

BATUR (Enis), türk yazar, şair (Eskişehir 1952). Orta doğu teknik üniversitesi'nde, Paris 4 üniversitesi'nde sosyoloji öğrenimi gördü. Milli eğitim bakanlığı yayınlar dairesi başkanlığı (1978-1980) görevinden sonra Milliyet gazetesi kültür servisinde çalıştı (1983). *Şiir ve ideoloji* (1979) adlı deneme yapıtı TDK ödülü'nü kazandı (1980). Denemelerini *Tahta Troya* (1981), *Alternatif aydın* (1985), *Babil yazıları* (1987), şiirlerini, *İblise göre İncil* (1979), *Sarnıç* (1985), *Kediler krallara bakabilir* (1990) gibi kitaplarında derledi.

BATURALP (Recai), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1913). Kara harp okulu'nu (1936), Kara harp akademisi'ni (1947) bitirdi. Türk Silahlı kuvvetleri'nde çeşitli görevler yaptı, Kore savaşları'na katıldı, korgeneralken emekli oldu (1972). 1980 sonrası kurulan Bülend Ulusu hükümetinde gümrük ve tekel bakanı atandı (1980-1981). MGK ve başbakanla görüş ayrılığına düşünce bakanlıktan ayrıldı, boşalmış olan Danışma meclisi üyeliklerinden birine atandı (1981-1983).

BATURALP (Mehmet), türk basketbolcu ve çalıştırıcı (İstanbul 1936). Basketbola Darüşşafaka lisesi'nde başladı. 1954'te Fenerbahçe'ye geçti. Yetmiş iki kez milli oldu. 1965'te basketbolu bırakıı, çalıştırıcılığa başladı. İTÜ, Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Milli takım'ı çalıştırdı.

BATURA MUSTAGH, Karakurum sıradağlarının en batıdaki kütlesi, Pakistan'da. En yüksek doruğu *Batura I*'e (7 785 m) H. Bleicher ve H. Oberhofer tırmandı (1976).

BATÜ a. (fr. *battue*). Atç. Atın ayağının yere değdiği an. || Bu değmenin çıkardığı ses. || *İtme batüsü* (battue d'appel), engel önünde atın ayaklarının yere son değişi.

BATVİNİA a. (rusça kökenli sözc.). Ispanak, kuzukulağı ve pancar yaprağından yapılan çorba. İçine beyaz şarap katılıp, salatalık ve zar biçiminde doğranmış sombalığı parçacıklarıyla birlikte, soğuk sunulur (rus mutfağı).

BATY (Gaston), fransız tiyatro yönetmeni ve sahneye koyucu (Pélussin, Loire, 1885 - *ay. y.* 1952). Gémier tarafından keşfedildi. Gémier, onu kendi Cirque d'Hiver serüvenine ortak etti (1919), sonra Comédie-Montaigne'in yönetimini ona verdi (1920). Gaston Baty, alman anlatımcılığıyla thomasçı gerçekçilikten etkilenen kendi kişisel estetiğini uygulamak için, 1922'de "la Chimère"i kurdu. Metnin önceliğine ve oyuncunun mutlak kudretine karşı çıkarak (kuklalarla ilgilendi: *Guignol*, 1934; *le Théâtre Joly*, 1937) bir "tiyatro havası" yaratma işlevini dekora ve ışıklandırmaya verdi. Studio des champs -Élysées'de, sonra Montparnasse tiyatrosu'nda (1930-1947), Gantillon'un *Maya*'sının temsilleri (1924), klasikleri yeniden ele alışı (*Phèdre*, 1940) ve uyarlamalarıyla (*Suç ve ceza*, 1933), Cartel*'in en çok sözü edilen sahneye koyucusu oldu. 1950'de Comédie de Provence'ın yönetmenliğini üstlendi.

BAT YAM, İsrail'de kent, Akdeniz kıyısında, Tel-Aviv-Yafa'nın güney banliyösü; 133 200 nüf. (1990).

BATYUŞKOV (Konstantin Nikolayeviç), rus şair (Vologda 1787 - *ay. y.* 1855). Batyuşkov'un ustaları, içli latin (Horatius, Tibullus), italyan (Petrarca) ve fransız (Parny) şairleriydi. Şiirlerinin "hava"sıyla Jukovskiy'e yakın bir şair olan Batyuşkov'un en büyük kaygısı, rus diline italyancanın yumuşaklık ve tatlılığını vermekti (*Umirajuscij Tass*, 1817). Puşkin, ona çok şey borçludur. 1822'de çıldırdı.

BATZ a. (alm. sözc.). İsviçre konfederasyonu'nda ve Güney Almanya'da, XVI. yy.'ın sonundan XVIII. yy.'a kadar, Bern piyasaya birçok 5'lik ve 10'luk batz çıkardı. Parayı çıkaran kentin kutsal koruyucuları olan yıldız ve ayı, sikkelerin arka yüzlerinde yer alan başlıca simgelerdi.)

BAUBO. Yun. mit. Eleusis'li kadın; kocası Dysaules ile birlikte, kaçırılan kızının ardına düşen Demeter'i evinde ağırladı.

BAUCH (Bruno), alman filozof (Gross -Nossen, Silezya, 1877-Jena 1942). Baden yenikantçılık akımına bağlandı. Kantçı değerlere, kültürel değerlerini, sonra da bu değerlerin korunması için zorunlu saydığı güce dayalı bir ahlak anlayışını ekledi. Yazdığı başlıca yapıtlar şunlardır: *Luther und Kant* (Luther ve Kant) [1904], *Studien zur Philosophie der exakten Wissenschaften* (1911) *Wahrheit, Wert und Wirklichkeit* (Hakikat, değer ve gerçek) [1923], *die Idee* (İdea) [1926], *Grundzüge der Ethik* (Ahlakın temelleri) [1935].

BAUCHİ, esk. **Yakoba,** Nijerya'nın orta kesiminde kent, *Bauchi eyaleti*'nin merkezi, Bauchi platosunda; 37 800 nüf.

BAUCHİ, BAOUTCHİ ya da **JOS platosu,** Nijerya'nın orta kesiminde bölge, Benue'nin K.'inde; yükseltisi 2 000 m'yi aşar ve çevredeki, özellikle B. ve G.'deki ova ya da alçak ovaların yanı başında dimdik yükselir. Kalay madenleri.

BAUD a. (öz. ad. *Baudot*'dan). Telgrafçılıkta ve uzaktan bilişimde bir saniyelik

bir birim aralığını karşılayan kipleme hızı birimi. (Bir iletimin baud olarak hızı, bir saniyedeki birim aralıkların sayısına eşittir.)

BAUD-BOVY (Samuel), isviçreli orkestra yöneticisi ve müzikbilimci (Céligny, Cenevre'nin kantonu, 1906). P. Dukas, F. von Weingartner ve H. Scherchen'in dersleriyle yetişti. Suisse Romande orkestrası'nı kurdu ve bu toplulukla İ. Stravinskiy, F. Martin, A. Honegger gibi bestecilerin birçok yapıtını ilk kez Cenevre' de seslendirdi. Cenevre konservatuvarı'nı (1957-1970) ve la Société de chant sacré' yi (1938-1977) yönetti. Müzikbilim alanındaki çalışmaları, özellikle yunan halk müziğiyle ilgilidir (*Chansons populaires grecques du Dodécanèse*, 1935; 2. baskı, 1938).

■ **BAUDELAİRE** (Charles), fransız şair (Paris 1821 - *ay. y.* 1867). Baudelaire'in annesine karşı duyduğu varsayılan marazi denilebilecek kadar aşırı sevgi üzerinde sık sık durulmuştur: oysa 1827'de ölen babası Joseph François Baudelaire' in, papazlığı bırakarak kendini resme verdiğini ve şairin tutkulu "estetik" merakının da buradan kaynaklanmış olabileceğini unutmamak gerekir. Babasının ölümünden çok kısa bir süre sonra, annesinin,binbaşı Aupick ile evlenmesi hiç kuşkusuz Baudelaire'i çok etkilemiştı; ama yaklaşımlara genellikle kapalı kalan ve türlü deneyimlerle zenginleşmiş böyle bir yapıtı "psikanalizin" süzgecinden geçirmeye kalkışmak çok tehlikeli olabilir. *Mon coeur mis à nu*'de, bizi bu konuda dikkatli olmaya çağıran da kendisiydi: "Her insanda, her an, biri Tanrı'ya, biri İblise yönelik, ikı çağrı vardır." Kendini ancak çelişkilerde bulabilen Baudelaire gibi hem eleştirici hem de yaratıcı, çokyönlü bir sanatçının çelişkili benliğini ancak bir ayna oyunuyla, iyi ile kötünün, ters ile yüzün karşıtlığıyla tanımlayabiliriz. Bir isyancı olarak düzenin özlemi, bir cehennemler gediklisi olarak da bütün cennetlerin özlemi içindedir. Ama, onun cehennemi bildiğimiz cehennemlerden apayrı, yapay bir cehennemdir, çünkü oldum olası nesneden çok simgeye, gerçek doğadan çok hayalindeki doğaya, modelden çok tabloya yönelik bir yaradılıştadır. Çılgınca davranışlarından kaygılanan üvey babası, 1841'de onu Hindistan'a gönderdiği zaman —belki de Mauritius adasından öteye geçmemişti— yolculuk fikri onu sarhoşa çevirmiş ama yolculuğun kendisinden de gittiği yerden de çok sıkılmıştı. Dönüşünde yabancı ülkelerin tadını zenci sevgilisi Jeanne Duval'de, Murger tarzı sahte bohem ile Brummel'in gerçek züppeliğinde bulmaya çalıştı.

Vesayet altına alınıp (1844) para kazanma zorunda kalması üzerine, çeşitli dergilerde çalıştı. Edebiyat kadar resimle de ilgileniyordu. Daha 1845'te, edebiyat eleştirileri gibi, resim sergileri üzerine yazdığı yazılar da büyük bir ilgi gördü. Bu yazılardan oluşan *Curiosités* esthétiques* derlemesi, 1868'de, *Romantik sanat* (Art Romantique) başlığı altında toplanan edebiyat eleştirileriyle aynı zamanda yayımlandı. Ona göre, sanat bilinci sanattan önce gelir, sanat yapıtıysa bireyi bütün varlığıyla bağlayan gerçek bir çiledir. Sanatçının iççağrısı bir inanmışın iççağrısına benzetilebilir. Estetiğin sözcük dağarcığı, Flaubert'de görüldüğü gibi, gizemcinin sözcük dağarcığıyla tam bir uygunluk gösterir. *Kötülük* çiçekleri* (Fleurs du mal) [1857] için "toplum ahlak ve törelerine aykırı davranma" gerekçesiyle açılan ve ona göre bir anlayışsızlık skandalı olan dava da bundan kaynaklanır. Sanat, "hem nesneyi, hem özneyi, hem sanatçının dışındaki dünyayı, hem sanatçının kendisini kapsayan etkileyici bir büyü yaratmaktır". *L'Art philosophique*, 1868). İnsanoğlundaki manevi yönü yok etmesi, dolayısıyla insanı sakatlaması bakımından bir kötülük olan doğayı çarpıtılmış birtakım imgelerle düzelten züppelik baudelaireciliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu açıdan bakılınca züppelik bir erdem ve bilgi aracına dönüşür, birtakım aktarmalarla, gizli bir simgeler kimyasıyla insanların ve nesnelerin özünü ortaya çıkaran bir yöntem olur. Böylece, Parnas akımını aşan Buadelaire, simgeciliğe, onun da ötesinde, "yenilikçilik"e ulaşır. Doğada bulduğu "uyarlıklar" dizgesi ("Kokular, renkler, sesler, birbirini yanıtlar"), edebiyattaki (Hoffmann, De Quincey, özellikle de hep Baudelaire'in çevirisinden okunan Edgar Poe), resimdeki (Delacroix, Catlin, Constantin Guys) ve müzikteki (Wagner) "devinim" ve uyumların kesin incelenmesi sonunda, durağan bir güzellik anlayışına ("taştan düş") varır. Baudelaire bu düzeye ancak *Paris sıkıntısı* (Spleen de Paris) [1864] ile *Petits* Poèmes en prose*'un (1869) "tablolar"ında ulaşır. Bu "tablolar" duyum ile onun zaman ve uzam içindeki anlatımı arasındaki kesin uygunluğu gerçekleştirme yolunda bir girişimdir.

Belçika'da çıktığı konferans gezisi sırasında hastalanan Baudelaire felç olarak ölmüştür.

BAUDEWİJNS, BOUDEWİJNS ya da **BAUDUİNS** (Adriaan Frans), flaman ressam (Brüksel 1644 - *ay. y.* 1711). Uzun yıllar Paris'te çalıştı ve Van der Meulen ve Abraham Genoels ile birlikte, "les Gobelins" için, *On iki ay* adlı halı deseninin taslaklarını hazırladı. Baudewijns'in, italyan görünümlerinden esinlenen küçük boyutlu manzara resimleri, çok kez Pieter Bout tarafından küçük insan figürleriyle zenginleştirildi.

BAUDİSSİN (Wolf Heinrich, VON *—kontu)*, alman yazar (Kopenhag 1789 - Dresden 1878). Shakespeare, Molière ve Goldoni'nin yapıtlarını almancaya çevirdi. *Ben Jonson und seine Schule* üzeüzerine bir inceleme yazdı (1836).

BAUDİSSİN (Wolf Stefan Traugott, VON *—kontu)*, alman general (Trier 1907). Rommel'in komutasında savaşırken 1941'de Tobruk önlerinde tutsak düştü. 1951'de Almanya'yı silahlandırmakla görevli daireye girdi. 1956'da albay oldu, Savunma bakanlığı'nda askerlerin toplum karşısındaki eylemlerinden sorumlu birer yurttaş-asker olarak yetiştirilmelerini öngören *İnnere Führung* planını hazırladı. Mekanize tugay komutanlığı (1956-1961), ardından Fontainebleau'da Atlantik paktı kuvvetleri Orta Avrupa kurmay başkanı yardımcılığı yaptıktan sonra, 1963'te Paris'te NATO Savunma koleji müdürü oldu. Korgeneralliğe yükselen Baudissin, 1965 -1967 arasında da SHAPE'in genelkurmay başkan yardımcılığında bulundu. Hamburg Üniversitesi, o sırada onun için modern strateji kürsüsünü kurdu. Baudissin, 1971'de, barış ve anlaşmazlıklar üzerine bir araştırma enstitüsü kurdu.

BAUDÓ *(serranía de)*, Kolombiya'da kıyı dağları, Büyük okyanus kıyısında; 1 810 m.

BAUDOİN (Charles), fransız psikanalizci ve eleştirmen (Nancy 1893 - Cenevre 1963). Çözümsel edebiyat eleştirisinin öncülerinden biridir (*Tolstoi educateur*, 1921; *le Symbole chez Verhaeren*, 1924; *Psychanalyse de l'art*, 1929; *Psychanalyse de Victor Hugo*, 1943). Tıbbi bakış açısına jungcu görüşü kattı.

■ **BAUDOT** (Anatole DE), fransız mimar ve kuramcı (Sarrebourg 1834-Paris 1915). Viollet-Le-Duc'un öğrencisiydi ve önemli onarımlar gerçekleştirdi. Lise ve kilise tasarımında uzmanlaştı. Birinci Dünya savaşı'na değin akılcı mimarlık akımının öncülüğünü yaptı ve XX. yy.'ın ilk yıllarından başlayarak çeşitli eğilimleri yönlendirmede söz sahibi oldu. Trocadero'da verdiği derslerde donatılı çimento ve tuğla kullanılarak gerçekleştirilen yapılarda, teras -çatıya ve ısı yalıtımlı yüzeylere yer vermeye dayanan organik bir mimarlığı savundu. Kuramlarının ana noktaları ölümünden bir yıl sonra yayımlanan *l'Architecture, le passé, le présent* (Geçmişi ve bugünüyle mimarlık) adlı yapıtta toplandı.

BAUDOT (Émile), fransız mühendis (Magneux, Haute-Marne, 1845-Sceaux 1903). Yaptığı çoğaltıcı, hızlı ve yazıcı telgraf aygıtı onun adıyla anılır. 17 haziran 1874'te "hızlı telgraf sistemi" beratını aldı. Witehouse, Gauss ve Weber'in sistemlerinden esinlenerek beş temel işaretten oluşan bir alfabe yaptı. Aygıtın çalışması için akımın tek yönünü kullanıp öbürünü dinlenmeye bıraktı; böylece hattan hiçbir sinyal geçmediği zaman alıcının parazit akımlardan korunması sağlanıyordu. 1894'te bulunan ve sisteme büyük bir esneklik kazandıran otomatik bir ara-iletici, birçok değişik kullanıma olanak sağladı ve kuramsal olarak sınırsız erimi nedeniyle milyonlarca kilometre telgraf telinden tasarruf edilmesini sağladı. 1877'de hizmete giren Baudot sistemi, Picard tarafından denizaltı kablolarına, Verdan tarafından da telsiz telgrafa uygulandı.

Baudot telgrafı, Émile Baudot'nun geliştirdiği, eşzamanlı, zaman çoğullamalı yazıcı telgraf. İngiliz Hughes'un daha karmaşık ve kullanımı daha zor olan telgrafından sonra, 70 yıldan uzun süre yerüstü ve denizaltı bağlantıları için bütün dünyada kullanıldı.

Baudot-Verdan telgrafı, telsiz telgraf bağlantılarına uyarlamak için Verdan' ın değişiklikler yaptığı Baudot telgrafı. Telsiz telgraf bağlantılarında, parazitler ve yayılma koşullarındaki değişimler hatalara neden olduğundan, karakter işaretleri birçok kez yinelenir; mesajla çakışma durumunda bir karakter, tersi durumunda ise bir hata simgesi basılır.

BAUDOUİN, beş Kudüs kralının adı. —**Baudouin I** *Boulognelu*, Edessa kontu (1098-1100), Kudüs kralı (1100-1118). Godefroi de Bouillon'un kardeşi ve vârisi. Kral unvanını ilk o aldı. Akkâ'yı (1104), Beyrut'u (1110) ve Sidon'u (1110) ele geçirerek devletini büyüttü. Usta ve kurnaz bir yönetici olarak, kendini birçok barona kabul ettirmesini bildi. —**Baudouin II** *Bourglu*, Edessa kontu (1100-1118), Kudüs kralı (1118-1131). Edessa kontluğunda akrabası Baudouin I'in, Kudüs tahtında da Baudouin I'in yerini aldı ve müslümanlara karşı Antakya'nın yardımına koştu. 1123'te Türkler'e tutsak düştü. Ertesi yıl, salıverilince, Kudüs'e döndü ve krallığını güçlendirmeye çalıştı. Antakya prensi ile Trablus ve Edessa kontlarına egemenliğini kabul ettirmeyi başardı. Damadı Bohémond II'nin ölümü üzerine (1130), Antakya prensliğini de yönetti.

Lauros-Giraudon

Charles **Baudelaire**'in bir portresinden ayrıntı
Gustave Courbet'nin yapıtı (1847'ye doğr.)
Fabre müzesi, Montpellier

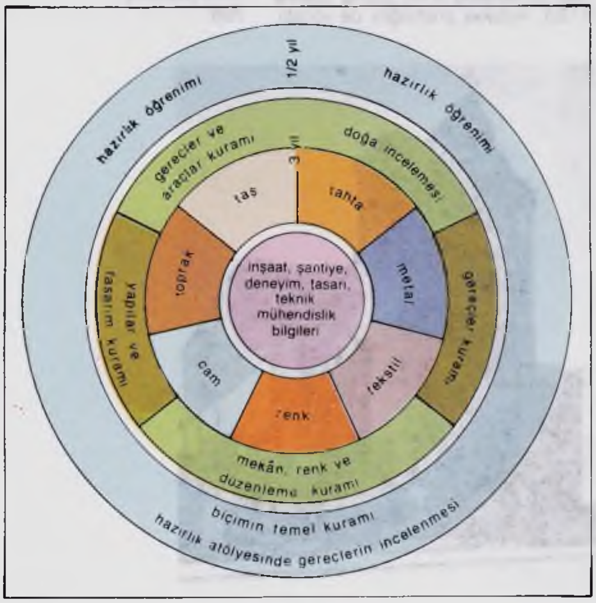
Anatole de **Baudot**'nun yapıtı Saint-Jean-l'Evangéliste kilisesi (1894-1904)
Paris

Baudouin I (1977'de)

Ch. Vioujard-Gamma

Walter Gropius'un bir şemasına göre **Bauhaus**'daki öğretim sistemi

—**Baudouin III** (1131-1163), Kudüs kralı (1143-1163), Anjoulu Foulques V ile Kudüslü Melisenda'nın büyük oğlu, Baudouin II'nin torunu. Türkler ile başa çıkamayacağını bildiği için Doğu imparatoru Manuel I Komnenos'a yaklaştı ve imparatorun yeğenlerinden Theodora ile evlendi. Batı'dan da yardım istedi, bu istek Fransa kralı Louis VII ile Germanya kralı Konrad III'ün düzenledikleri İkinci Haçlı seferine yol açtı. Bu sefer pek etkili olmadı, ama Baudouin III 1153'te Askalon'u alabildi. Çocuksuz öldü ve yerine kardeşi Amaury geçti. —**Baudouin IV** *Cüzzamlı* (1160-1185), Kudüs kralı (1174-1185), Amaury I ile Agnès de Courtenay'in oğlu. Hastalığına karşın, devleti büyük bir enerjiyle yönetti ve müslümanlara karşı savaştı. Büyük kız kardeşi Sibylla'nın ikinci kocası Gui de Lusignan'ın yeteneksizliğinden kaygıya düşerek, Sibylla'nın Yafa kontu Guglielmo di Monferrato ile birinci evliliğinden doğan Baudouin V'i tahta ortak etti. —**Baudouin V** (1176-1186), Kudüs kralı (1185-86). Dayısı Baudouin IV'ün 1183'ten başlayarak tahta ortak ettiği Baudouin V, Edessa kontu Jocelin III'ün vesayeti ile Tripoli kontu Raimon III'ün naipliği altında, dayısının yerini aldı.

BAUDOUİN I (Valenciennes 1171 -öl. 1205), kont Flandrelı Baudouin IX, Hainautlu Baudouin VI, 1204'ten başlayarak Doğu Latin imparatoru, Hainaut kontu Baudouin VIII ile Flandre kontesi Alsaceli Marguerite I'in büyük oğlu. 1200'de Haçlılara katıldı ve İstanbul'a doğru yönelen Dördüncü Haçlı seferinin (1202-1204) önderlerinden biri oldu. Kentin alınmasından ve Aleksios V Dukas'ın devrilmesinden (1204) sonra, Haçlılar tarafından kurulan yeni latin devletinin imparatorluğuna seçildi, ama ayaklanan Bizanslılar bulgar çarı İvan II Kaloyan'ı çağırdılar; Kaloyan tarafından Edirne'de yenilgiye uğratılan (1205) Baudouin tutsak edildi ve hapiste öldü.

BAUDOUİN II Porphyrogennetos (1217-1273), Doğu Latin imparatoru (1240-1261), sürgünde imparator (1261-1273), latin imparatoru Pierre II de Courtenay ile doğu imparatoriçesi Yolande de Flandre'ın oğlu. Ağabeyi Robert I'in ölümüyle (1228) imparatorluk tahtı onun hakkı oluyordu; ama imparatorluğun tehlikeli durumundan kaygıya düşen baronlar, tacı Kudüs'ün onursal kralı Jean de Brienne'e sundular (1231). Jean, genç Baudouin'i kızı Marie ile evlendirdi. Baudouin'in 1240'ta başlayan hükümdarlığı bir yıkıma neden oldu. Ordusuz, kaynaksız kalan Baudouin, Bizans'ın en değerli kutsal emanetlerini Saint Louis'ye sattı. 1261'de, Bizans imparatoru Mikhael VIII Palaiologos İstanbul'u aldı. Baudouin Batı'ya kaçtı, burada, Viterbo antlaşmalarıyla (1267) Akhaia prensliği üzerindeki imparatorluk egemenliğini Anjoulu Carlo I'e bıraktı. Yerine oğlu Philippe I geçti.

■ **BAUDOUİN I,** Belçikalılar'ın kralı (Brüksel 1930). Kral Leopold III ile kraliçe Astrid'in büyük oğlu. 1944'te Almanlar tarafından tutuklandı. 1 ağustos 1950'de kral yetkilerine sahip krallık prensi, 16 temmuz 1951'de, babasının tahttan feragatinden sonra kral oldu. 15 aralık 1960'ta Fabiola de Mora y Aragón ile evlendi. İki topluluğun sorunlarıyla bölünmüş olan bir ülkede kral Baudouin, bir arabulucu ve birleştirici olmaya çaba gösterdi.

BAUDOUİN DE COURTENAY (Jan Ignacy), polonyalı dilbilimci (Radzymin, Varşova bölgesi, 1845-Varşova 1929). Uzun bir üniversite öğretim üyeliği yaşamı boyunca Kazan, Dorpat, Kraków, Petersburg ve Varşova'da dilbilim dersleri verdi. Yaşarken değeri bilinmeyen Baudouin de Courtenay, bugün sesbilimin öncüsü olarak kabul edilmektedir (*Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen* [Bir sesbilgisel kayma kuramı denemesi], 1895). Farklı seslerin aynı dilbilimsel kendilik olarak algılanabileceği olgusundan kalkarak, günümüzde sesbilgisiyle sesbilim arasındaki ayrıma oldukça uygun düşen bir "fizyofonetik" ve "psikofonetik" ayrımını getirdi.

BAUDRİLLARD (Jean), fransız toplumbilimci (Reims 1929). Üretimin, rasyonel bir etkinlik olmadığını ileri sürdü. Tüketicinin, reklam, vb. yollarla aldatılmasını gözboyayıcı bir oyun ve hem üretimi hem de tüketicinin isteğini tehdit eden bir öğe olarak yorumladı. Yapıtları: *le Système des objets* (Nesneler dizgesi) [1968], *la Société de consommation: ses mythes, ses structures* (Tüketim toplumu: mitleri, yapıları) [1970], *Pour une critique de l'économie politique du signe* (1972), *l'Échange symbolique et la Mort* (Simgesel mübadele ve ölüm) [1976], *De la séduction* (Tüketicinin ayartılması üzerine) [1980].

BAUDRY (Paul), fransız ressam (Bourbon-Vendée, bugün La Roche-sur-Yon, 1828 - Paris 1886). 1850'de Roma ödülü'nü kazanan sanatçı iyi bir portre ressamı (*Madeleine Brohan*, 1860, Louvre) ve büyük bir dekoratördü (Opéra de Paris'nin fuayesi, 1865-1874; Chantilly'deki Musée de Condé). Correggio ve Raffaello tutkunu olan Baudry, ikinci imparatorluk döneminin en beğenilen ressamlarından biriydi.

BAUDUİN, Birmanya'da (Şan eyaleti) kent, Laşlio'nun B.'sında. — Yakınında maden ocakları (kurşun, çinko).

BAUDUİNS (Adriaan Frans) → BAUDEWİJNS.

BAUER (Georg) → AGRİCOLA.

BAUER (Bruno), alman eleştirmen ve filozof (Eisenberg 1809 - Rixdorf, Berlin yakınında, 1882). Hegel'den tanrıbilim okudu, Strauss'un *Das Leben Jesu* (1835-36) adlı kitabı üzerine eleştirel bir inceleme yazdı ve Bonn'da profesör oldu (1839). Yöntemin geliştirilmesine ve inceleme konusunun, yani hıristiyanlığın eleştirilmesine yöneldi. Strauss'un kitabını yeniden ele aldı ve genç hegelci okulun liderlerinden biri olarak ortaya çıktı. Bu arada şu yapıtları verdi: *Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes* (Yuhanna'ya göre İncil'in eleştirisi) [1840], *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (İlk üç İncil'in eleştirisi) [1841-42]. Ona göre, başlangıçta devrimci olan hıristiyanlık, zamanla, ilerlemeye engel olmuştur. Bauer, resmi makamların ders vermesini yasaklaması (1842) üzerine Berlin'e gitti ve Kilise ile ilişkilerini kesti (1843). İsviçre hükümeti, *Das entdeckte Christentum* (Maskesi düşen hıristiyanlık) [1843] adlı kitabına, basımdan önce el koydu. Bauer, 1843'ten sonra kendine pek yandaş bulamadı; genç hegelciler akımı da bir bunalıma düşmüştü. Bir dizi yapıtla siyaset ve tarih konularını ele almaya yöneldi. Bunlar, Marx ve Engels tarafından, *Kutsal aile*'de (1845) şiddetle eleştirildi. 1850 ile 1852 arasında tanrıbilim eleştirisine döndü: *Die Apostelgeschichte* (Havarilerin tarihi) [1850], *Kritik der paulinischen Briefe* (Aziz Paulus'un mektuplarının eleştirisi) [1850-1852]. Bauer, 1870'ten sonra tutucu görüşleri benimsedi ve Bismarck'ın yakın danışmanlarından biriyle işbirliğine bile girdi.

BAUER (Gustav), alman siyaset adamı (Darkehmen, Doğu Prusya, 1870 - Hermsdorf, Berlin yakınında, 1944). 1903'ten 1918'e kadar sosyalist sendikaların lideri, 1912-1918 ve 1920-1928 arasında Reichstag'da milletvekili. 1919'da alman cumhuriyetinin başbakanı olarak Versailles antlaşması'nı imzaladı. 1920'de Kapp darbesi sonunda görevini bırakmak zorunda kaldı.

BAUER (Otto), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1881 - Paris 1938). Sosyal demokrat parti'nin yöneticilerinden biri. Kasım 1918'den temmuz 1919'a kadar dışişleri bakanı oldu. Sosyalistlerin Dollfuss tarafından ezilmesi üzerine önce Çekoslovakya'ya, sonra da Fransa'ya (1934) sığındı. Otto Bauer, Avusturya marxçılığı akımının içinde yer almış ve şu yapıtları yazmıştır: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (Uluslar sorunu ve sosyal demokrasi) [1907], *Der Weg zum Sozialismus* (Sosyalizm yolu) [1921], *Die österreichische Revolution* (Avusturya devrimi) [1923], *Sozialdemokratische Agrarpolitik* (Sosyal demokrat tarım politikası) [1926] ve *Der Aufstand der österreichischen Arbeiter* (1934).

BAUER (Eddy), isviçreli tarihçi (Neuchâtel 1902 - *ay. y.* 1972). Neuchâtel üniversitesi'nde, Basel'de, sonra *Ecole* des chartes de Paris'de öğrenim gördü. Neuchâtel üniversitesi'nde tarih, daha sonra paleografi okuttu. 1947'den 1949'a kadar bu üniversitenin rektörü oldu. 1946'dan başlayarak İkinci Dünya savaşı'nı inceledi. *Guerre des blindés* (Zırhlılar savaşı) [1948; yeni basım, 1962] ve *Histoire controversée de la Deuxième Guerre mondiale* (İkinci Dünya savaşı'nın tartışmalı tarihi) [7 cilt, 1966-67] adlı yapıtları bu konudaki önemli kaynaklar arasında sayılır.

BAUER (Wolfgang), avusturyalı yazar (Graz 1941). "Forum Stadpark" grubu üyesi. Tiyatro yapıtlarında, halk komedileri geleneğinden yararlanarak çağdaş toplumun eleştirel bir tablosunu çizdi (*Change*, 1969; *Film und Frau*, 1971). Şiirler ve romanlar da yazdı.

BAUERA a. (alm. botanikçi *Bauer*'in adından). Avustralya kökenli hepyeşil çalı. (*Bauera humilis* ve *B. brubioides* türleri, soğuk ya da sıcak seralarda yetiştirilir. Taşkırangiller familyası.)

BAUERNFEİND (Karl Maximilian VON), alman mühendis ve jeodezi uzmanı (Arzberg 1818-Feldafing, Bavyera, 1894). Duyarlık nivelmanı, atmosferin yapısı ve ışığı kırma özelliği ile köprü kemerleri yapımı için yeni bir yöntem üzerine araştırmaları vardır (1846).

BAUERNFELD (Eduard VON), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1802 - *ay. y.* 1890). Coşkunluk ve verimliliğiyle Viyana tiyatrosu'nun en tutulan yazarı oldu (*Bürgerlich und Romantisch*, 1835; *Franz von Sickingen*, 1850).

■ **Bauhaus** 1919'da, Weimar'da Walter Gropius tarafından kurulan alman güzel sanatlar okulu. Daha sonra Dessau'ya taşındı (1925-1932). 1933'te Berlin'de, naziler tarafından kesin olarak kapatıldı. Gropius'un amacı, plastik sanatlar, el sa-

natları ve sanayinin bir bireşimini yaparak, konuta canlılık ve anlam kazandırmak, böylece yeni bir mimarlık yaratmaktı. Gropius, bildirgesinde, özellikle eski katedrallerin şantiyelerini örnek göstererek şöyle diyordu: "Mimarlar, heykeltraşlar, ressamlar, hepimiz el sanatlarına dönüş yapmalıyız (...) Sanatçı üstün bir el sanatçısıdır." Bauhaus, öğretmenlerin, öğrencileri eğitmekten çok usta-çırak ilişkisi içinde onlarla birlikte çalıştıkları, atölyelerindeki üretkenlikle kendini yenileyen canlı bir kuruluş olmalıydı. Eğitime J. Itten'in giriş dersleriyle başlanırdı (Dessau'da bu dersler L. Moholy-Nagy ve J. Albers tarafından sürdürüldü). Derslerin amacı, tekniğe ve biçime ilişkin temel terim ve kavramları öğretmekti. Çalışmalar, daha sonra "çırağın" seçtiği özel bir atölyede sürer ve üç yıl sonra,"ustalığa" hazırlayan bir bireşim atölyesinde son bulurdu. Gropius, Bauhaus'a usta olarak özellikle ressamları toplamıştı: Lyonel Feininger (1919-1933, resim ve biçim kuramı), Oskar Schlemmer (1921-1929, vitray ve dokuma), V. Kandinsky (1922-1933, fresk), Moholy-Nagy (1923-1928, yeni gereçler, fotoğraf), vb. Gropius, 1928'de okulun yönetimini bıraktı. Yerine isviçreli mimarlar Hannes Meyer'i seçti, onun yerini de 1930'da Mies van der Rohe aldı. ABD'ye sürgüne giden birçok sanatçı (Gropius'un kendisi, Mies van der Rohe, Feininger, H. Bayer ve 1937'de Chicago'da New Bauhaus'u kuran Moholy-Nagy) orada Bauhaus'un düşüncelerini yaydı.

BAUHİN (Gaspard), botanikçi ve anatomici (Basel 1560 - *ay. y.* 1624), Jean Bauhin'in kardeşi. İlk doğal bitki sınıflandırma girişimlerinin yer aldığı botanik kitapları yazdı: *Phytopinax* (Bitki kataloğu, 1596); *Prodromos theatri botanici* (Botanik kılavuzu, 1620); *Pinax theatri botanici* (Botanik kataloğu, 1623).

Bauhin kapakçığı, körbağırsağın içinde bulunan kıvrım. İncebağırsağın körbağırsağa açıldığı yerde bulunur. Bu kapakçık sıvıların kalınbağırsaktan incebağırsağa geçmesine engel olur, ama yetersizliğine sık rastlanır.

BAUHİNİA a. (öz. a. *Bauhin*'den). Yeryüzünün bütün tropikal bölgelerinde yetişen, tırmanıcı ya da dik görünümlü ağaç ya da ağaççık. (150 tür; bu türlerden bazıları, güzel çiçekleri için sıcak seralarda yetiştirilir. Erguvangiller familyası.)

BAUKİS. Yun. mit. Phrygia'lı köylü kadın. Philemon'un karısı. Karı koca, Zeus ve Hermes'i tanımadan ağırlarlar. Zeus ve Hermes de buna karşılık onların kulübelerini tapınağa çevirir ve birlikte ölme dileklerini kabul eder. Philemon meşe, Baukis ıhlamur ağacına dönüşür.

BAULAND, Federal Almanya'da (Baden Württemberg) bölge, Schwaben ve Franken havzasında, Odenwald'ın G.-D. eteğinde mil kaplı kireçli bir platodan oluşur.

BAULE, Afrika'da (Fildişi Kıyısı ve Mali) ırmak, Bagoe ırmağıyla birleşerek Nijer ırmağının başlıca kolu Bani'yi oluşturur.

BAULE, Mali'nin batı kesiminde ırmak. Büklümü, bir ulusal park ve bir hayvan rezervidir.

BAULEA a. Kalküta yöresinde yolcu kayığı olarak kullanılan omurgasız, 10 ile 20 m uzunluğunda Ganj teknesi.

BAULE-ESCOUBLAC (La) ya da **LA BAULE,** Fransa'da (Loire-Atlantique) komün, Saint-Nazaire'in B.'sında; 15 193 nüf. Pouliguen'den Pornichet'ye uzanan 8 km'lik bir kumsal kenarında önemli yaz turizmi merkezi.

BAULELER, Fildişi Kıyısı'nın en kalabalık nüfusunu oluşturan Akan halkı. Bu halk, XVIII. yy.'da bugünkü Gana topraklarında yaşarken, altın madenleri ve ticaret yolları aramak için kıyıya doğru göç etmişti. Öbür Akan toplulukları (Asantiler ve Agniler) gibi anasoylu olan Bauleler'de, köy örgütlenmesini aşan siyasal bir birim yoktur. Eskiden, alınan tutsaklar hızla anasoyluluk düzeni içinde eritilirdi. Bugün Bauleler toplumunun iktisadi temeli, sanayi yöntemleriyle gerçekleştirilen kahve ve kakao yetiştiriciliğine dayanır.

BAUM (Vicki), avusturyalı edebiyatçı (Viyana 1888 - Hollywood 1960). 1931'de ABD'ye yerleşti. Çok satan romanlar yazdı (*Menschen im Hotel*, 1929; *Vor Rehen wird gewarnt*, 1953).

BAUMAN (Nikolay Ernestoviç), rus siyaset adamı (Kazan 1873 - Moskova 1905). Bolşevik militan, İskra (Kıvılcım) gazetesinin etkin yöneticilerindendi. Devrimci çalışmalarına Kazan'da 1890'a doğru başladı; sonra 1896'da Petersburg'da "İşçi sınıfının kurtuluşu için savaşım birliği"nde çalıştı. RSDİP Moskova komitesi'nin yöneticilerinden biri oldu. Lenin'in sadık bir yandaşıydı. Birçok kez tutuklandı ve sürüldü. "Yüz-Karalar" örgütü üyeleri tarafından öldürüldü. Bu olay büyük çapta gösterilere yol açtı.

BAUMANN (Oskar), avusturyalı gezgin (Viyana 1864 - *ay. y.* 1899). 1885-1893 arasında üç kez Doğu Afrika'ya gitti. 1888'den başlayarak bugünkü Tanzanya'nın bulunduğu bölgeleri dolaştı ve özellikle Victoria gölünü besleyen başlıca akarsu Kagera'yı inceledi. (Nil'in en uzak kaynağının bu ırmak olduğu kabul edilir.)

BAUMBACH (Rudolf), alman yazar (Kranichfeld, Thüringen, 1840 - Meinin gen 1905). Öyküler (*Zlatorog*, 1877) ve sevilen meyhane şarkıları yazdı.

BAUMÉ (Antoine), fransız eczacı ve kimyacı (Senlis 1728 - Paris 1804). Bir hancının oğluydu. 15 yaşında Compiègne'li bir eczacının yanına, daha sonra 17 yaşında Paris'teki ünlü Geoffroy eczanesine girdi. 24 yaşında (1752) eczacı oldu. 1757'de Macquer ile birlikte, bir kimya dersanesi kurdu ve 1773'e kadar burada uygulamacı öğretmen olarak çalıştı ve bu tarihte Bilimler akademisi'ne girdi. Baumé, kumaş boyaları, saat parçalarının altınla kaplanması, buğdayın saklanması, yangın söndürme teknikleri üzerine incelemeler ve *Dictionnaire des arts et metiers* (Sanatlar ve meslekler sözlüğü) için 36 makale yazdı. Porselen yapımı (Macquer'in yardımlarıyla), les Gobelins'de kullanılan lal rengi boya, kendi adını taşıyan yoğunlukölçer ve amonyak tuzu üstüne pek çok deney yaptı; Fransa'da ilk amonyak fabrikasını kurdu. Turpgillerin özütünde kükürt bulunduğunu ortaya çıkardı. Fransız devrimi sırasında servetini kaybetti. 1780'de yeniden ticarete döndü. 1785'te Bilimler akademisi'ne kabul edildi; 1796'da yeniden kurulan Fransız enstitüsü'ne seçildi; ama flojistik'e bağlılığı daha fazla yükselmesini engelledi. Yapıtları: *Eléments de pharmacie théorique et pratique* (Kuramsal ve pratik eczacılığın ilkeleri), 1762; *Chimie expérimentale et raisonnée* (Deneysel ve açıklamalı kimya), 1773.

BAUME a. (öz. a. *Baumé*'den). Baumé sıvı yoğunlukölçeri.

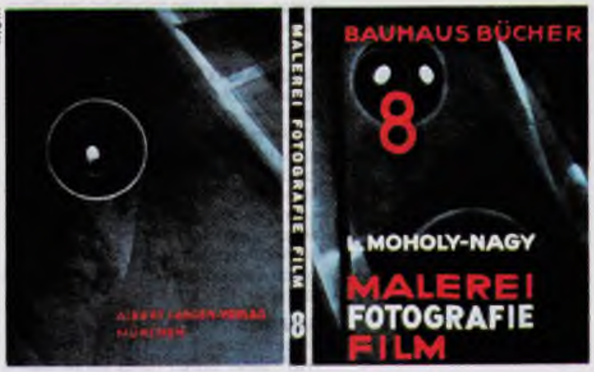
Baumé derecesi → DERECE

BAUMEİSTER (Willi), alman ressam

Staatsgalerie, Stuttgart

Bauhaus
Eşmerkezli grup (1925) Oskar Schlemmer'in yapıtı *Staatsgalerie Stuttgart*

C.C.I.

Bauhaus
8 numaralı cildin kapağı Bauhausbücher'ler tarafından yayımlanan Moholy-Nagy'nin *Malerei, Fotografie, Film*'i (Münih, 1925) *C.C.I., Paris*

Christian Sappa-C.E.D.R.I.

La Baule: plaj ve deniz kıyısı

Willi Baumeister
Ressam (1923)
Seuphor kol.
Paris

Giraudon

(Stuttgart 1889 - *ay. y.* 1955). *Mauerbilder* (1919-1923), *Makineler* ve *Atletler* dizi resimleriyle soyut sanatın temsilcilerinden olan Baumeister, 1933'te, "yoz" ressam damgasını yedi. Bundan böyle tek başına kendi kabuğuna çekilerek konstrüktivizme yöneldi ve 1945 yılında resimlerine gerçeküstücü bir boyut kattı. Savaş sonrası genç alman sanatçılarının gözünde nazizme karşı direnişi simgelediğinden, etkisi çok büyük oldu.

BAUMGARTEN (Alexander Gottlieb), alman filozof (Berlin 1714 - Frankfurt an der Oder 1762). Halle'de, sonra da Frankfurt an der Oder'de profesör, Leibniz ve Wolff'un felsefe okulundandır. Başlıca ünü, güzellik bilimini *estetik* adı altında felsefenin öteki bölümlerinden ilk kez ayırmış olmasından gelir. Estetiği, "duyulardan gelen bilginin bilimi" olarak tanımlar (*Aesthetica acroamatica*, 1750-1758). Ayrıca *Metaphysica* (1739) adlı bir yapıtı vardır.

BAUMGARTNER (Gallus Jakob), isviçreli gazeteci ve siyaset adamı (Altstätten 1797 - Sankt Gallen 1869). Sankt Gallen kantonunu sarsan mücadelelerde etkin bir rol oynadı ve kantonu Konfederasyon devletler konseyi'nde temsil etti.

BAUNATAL, Federal Almanya'da (Hessen) kent, Kassel'in büyük güney-batı banliyösünde; 20 500 nüf. Otomobil yapımı.

Baux-de-Provence köyü

Vloo

BAUNSGAARD (Hilmar), danimarkalı siyaset adamı (Slagelse 1920). Radikal parti lideri, milletvekili (1957), ticaret ve ticaret filosu bakanı (1961-1964) oldu. 1968'den 1971'e kadar başbakanlık yaptı. Kurduğu merkez-sağ hükümetin izlediği iktisadi ve mali kemer sıkma siyaseti kamuoyunun tepkisiyle karşılaştı. Kuzey ülkeleri arasında iktisadi bir birlik kurma tasarısı *(Nordek)* sonuç vermedi. 1969'da, ülkede her türlü sansürü kaldıran yasayı meclisten geçirtti.

BAUR (Ferdinand Christian), alman tanrıbilimci (Schmiden, Stuttgart yakınında, 1792 - Tübingen 1860). *Tübingen okulu*'nun önderi oldu; öğretmenlerinin doğaüstücü anlayışından Schleiermacher'in öznelciliğine geçen Baur, Hegel'in ilkelerini, Yeni Ahit'in dogma ve oluşumu üzerindeki çalışmalarına uyguladı ve bu çalışmayı Kilise'nin ilk iki yüz yılını içine alacak biçimde gerçekleştirdi.

BAUR (Harry), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Paris 1880 - *ay. y.* 1943). 1906'da Grand-Guignol'de oynadıktan sonra, 1931'e dek yalnızca tiyatroyla uğraştı; o yıl Marcel Pagnol'ün *Fanny* adlı oyununda Sezar'ı canlandırdı. Beyazperdede sesli sinemayla birlikte tanındı ve sevildi. *Sefiller*'de (les Miserables) [1934] Jean Valjean'ı, *Suç ve ceza*'da (Crime et Châtiment) [1936] komiseri oynadı. Gogol'ün yapıtından uyarlanan filmde, vahşi bir *Taras Bulba* tipi çizgi (1936). *Un Carnet de bal*'in (1937) keşişi oldu; güçlü bir *Volpone* kompozisyonu verdi (1939).

BAURİAMORPHİA a. (yun. *bauria*, ev, ve *morphe*, biçim'den). Permotrias devrinde yaşamış, fosil sürüngen memeli hayvan (*Therocephalus* ile *Ictidosaurus* arası bir hayvandı. Bazı bilginler, yerli yerinde bulunan ikincil damağına bakarak onu memelilerin atası sayarlar.)

BAURU, Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, São Paulo'nun K.-B.'sında 178 861 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi merkezi.

BAUSCH (Jean Laurent), alman hekim (Schweinfurt 1605 - *ay. y.* 1665). *Doğa meraklıları akademisi*'ni kurdu (1652), **Jason** adıyla buranın başkanı oldu.

BAUSCH (Philippine BAUSCH, **Pina** denir), alman dansçı ve koregraf (Solingen 1940). Kurt Jooss ile çalıştı, kişisel bir üslup yarattı *(Tanztheater)* ve Almanya'da modern dansın en önde gelen temsilcilerinden biri oldu. ABD'deyken A. Tudor, P. Taylor ve J. Limón gibi sanatçılardan etkilendi. 1973'te, Wuppertal operası'nın bale müdürlüğüne getirildi. Üslubunu oluşturan şiddet, kara mizah ve gülünçleştirerek eleştirme eğilimi, birbiri peşi sıra her kompozisyonunda kendini gösterdi: *İm Winde der Zeit*, 1969; *Aktionen für Tänzer*, 1971; *Tannhäuser Bacchanale*, 1972; *Le Sacre* (Müziği Stravinskiy'in), 1975; *les Sept Peches capitaux*, 1976; *Barbe-Bleue* (danslı tiyatro, 1977); *Il la prend par la main et la mène au château, les autres arrivent* (*Macbeth*'ten yararlanılarak hazırlanmış danslı tiyatro, 1978). Avignon festivali çerçevesinde, *1980, une pièce de Pina Bausch* adlı yapıtını sundu (1981).

Baushinger etkisi, çekme sırasında (ya da sıkıştırma) sertleşmiş sünek bir gerecin esnek sıkıştırma (ya da çekme) sınırındaki gerileme.

BAUTA, Küba'da kent, Havana'nın G.-B.'sında. Dokuma (pamuk) sanayisi.

BAUTZEN, Almanya'da, kuzeydoğuda kent, Dresden'in D.'sunda, Spree ırmağının yukarı kesimi kıyısında, Lausitz dağların eteğinde; 46 000 nüf. Dokuma ve elektronik sanayileri. Makine yapımı. — Napolyon 20-21 mayıs 1813'te Rus'lar'ı ve Prusyalılar'ı burada yendi.

BAUX-DE-PROVENCE (Les), Fransa'da (Bouches-du-Rhône) komün, Alpille'lerdeki sarp bir kayalık üstünde; 367 nüf. Çok güzel bir komün olan Baux-de-Provence'ın tamamı (Rönesans üslubunda konaklar ve evler) tarihsel anıtlar kapsamına alınmıştır. Müzeler. —Yakınında boksit ocağı.

BAV a. Köpek, şahin gibi hayvanları, av için eğitme işi.

BAVAY, esk. **Bavai,** Fransa'da kanton (Nord) merkezi, Hainaut'da, Maubeuge'ün 14 km B.'sında; 4 088 nüf.
—Tar. Nervii halkının merkezi *Bagacum*, galya-roma döneminde, bir karayolları kavşağı ve Galya'nın K. kesimi için yiyecek deposu görevi yapan önemli bir kentti.

BAVCI a. Köpek, şahin gibi hayvanları av için eğiten kimse

BAVENDALAR → VENDALAR.

BAVENDİLER, Taberistan ve Gilan'da hüküm süren yerli hanedan. Sasani devletinin yıkılması üzerine (665) ortaya çıkan Bav, Taberistan halkı tarafından hükümdar ilan edildi. Sülalenin doğrudan Bav'dan inen ve gelenek uyarınca ordu komutanlığına atanan İspehbed adlı emirler kolu, XI. yy. başlarına kadar egemenliğini sürdürdü (1028). Bu tarihte güçlenerek iktidarı ele geçiren Bav'ın kardeşlerinden Cibal'ın soyundan inme Mülük el-Cibal adlı ikinci kol, Harizmşahlar'ın ülkeyi istilasına kadar yönetimde kaldı (1210). Moğollar'ın Harizmşahlar devletini yıkması üzerine (1221) ortaya çıkan aynı ailenin Kandehariye kolu, Celayirliler bölgeye egemen olana kadar varlığını korudu (1349). Daha sonra çeşitli dönemlerde müslüman yönetimlere karşı ayaklandılarsa da bunların her kez bastırılması sonucu ortadan kalktılar.

BAVENİT a. (fr. *bavénite*). Miner. Doğal hidratlı kalsiyum alüminosilikat.

BAVENO, İtalya'da sayfiye yeri, Lombardia'da, Maggiore gölünün batı kıyısında; 4 200 nüf. Granit çıkarılan taşocakları.

BAVİYAN, Irak'ta, Gomel vadisinde, Musul'un —ve eski Ninova'nın— 50 km kuzeyinde sit. Burada Ninova'nın su ihtiyacını karşılamak üzere kral Sanherib tarafından yaptırılan kanallardan birinin başlangıç noktasını tanrıların koruyuculuğuna emanet etmeyi amaçlayan ve kralı Asur tanrısı önünde secde etmiş durumda gösteren, kaya kabartmaları ve çivi yazıları bulunmaktadır.

BAVLI a. Köpekleri ava alıştırmak amacıyla kullanılan, doldurulmuş yapma kuş ve benzeri araçlara verilen ad.

◆ sıf. Ava alıştırılmış, eğitimli hayvan için kullanılır.

BAVLIMAK g. f. Tazı, şahin vb. ava yardımcı hayvanları av tutmaya alıştırmak. (Bu yöntemle alçak uçuşlu bir av gerçekleştirilebilir, çünkü kullanılan avcı kuşlar, yüksek uçuşlu kuşlar değildir.)

BAVUL a. **1.** Yolculuk sırasında eşya taşımaya yarayan tahtadan, deriden vb. büyük çanta. **—2.** *Bavul hazırlamak*, eşyaları bavula yerleştirmek. || *Bavul turizmi*, alışveriş amacıyla yapılan gezi.

BAVUL-SÖZCÜK a. Dilbil. Yan yana gelen iki sözcüğün, tek sözcüğe indirgenmesinden oluşan sözcük. Bavul sözcükler, dizideki ilk sözcüğün başlangıcıyla ikinci sözcüğün son bölümü alınarak oluşur (örn. *polzar* [polis pazarı]). Günlük dile geçmeyen bavul-sözcüklerin oluşturma yöntemi anlam çakışmalarına yol açar. Freud'un incelediği bu yöntemden Joyce, *Finnegans Wake* adlı yapıtında yoğun bir biçimde yararlanmıştır.

BAVYERA, alm. **Bayern,** Almanya Federal Cumhuriyeti'nde eyalet. Yüzölçümü bakımından (70 550 km²) eyaletlerin en büyüğü olan Bavyera, nüfus bakımından

ikinci sırayı alır 11 221 000 nüf. (1990). Merkezi *Münih*.

•COĞRAFYA. Bavyera eyaleti (land), yaklaşık olarak eski Bavyera krallığı topraklarını kapsar. G.'de, ırmaklarla küçük sıra dağlara bölünen ve B.'da Allgäuer Alpen'le (bir peynir ve turizm bölgesidirler), D.'daysa kireçtaşlı sıralarla sürüp giden kireçtaşlı Önalpler, ince bir şerit halinde uzanır; orta kesimlerindeyse çok sayıda buzul gölü vardır (Walchensee, Tegernsee, Chiemsee). Münih'in yakın olması, turizmi (Garmisch-Partenkirchen, Mittenwald) büyük ölçüde destekler. Lech, Ammer, İsar ve İnn ırmaklarının vadileri, sıradağları önülkeye bağlar.

Sıradağların önülkesini, Bavyera Alpleri'nin K.'inde yer alan Bavyera platosu oluşturur. Plato çok serindir ve göllerin suyunu tutan bir buzultaş çizgisiyle başlar, Alpler'den doğan akarsularla (taraçalar oluştururlar) yarılarak yavaş yavaş Tuna'ya doğru alçalır. İyi akaçlanmayan çöküntü alanlarında turbalıklar yer alır. Lösle örtülü geniş topraklar sayesinde tarım gelişmiştir. Tuna vadisi, Ren'in vadisine benzemez. B.'da ırmak, kireçtaşlarında oyulmuş boğazlarla Schwaben jurası'na gömülür ve Bayerischer Wald kütlesinin oluşturduğu engel nedeniyle, Regensburg'dan başlayarak bir dirsek çizer. K.-B.'da (Würzburg, Ansbach, Nürnberg bölgeleri) genel görünüş, Schwaben'in her yerindekiyle aynıdır: vadi yamaçları (cuestalar), vadiler ve platolar. Bu kesimin yanıbaşında Franken jurası (ya da Fränkische Alb) yükselir. Doğuya doğru uzanan platolar (Bayreuth bölgesi) da bu kesime bağlanabilir. Bölgenin her yanında, hayvancılıkla (sağmal hayvan) birlikte yürütülen çokürünlü bir yoğun tarım uygulanır. Ticarete yönelik birçok bitki de yetiştirilmektedir: Nürnberg yöresinde, başlangıçta pek verimli olmayan kumlar üstünde şerbetçi otu, tütün, meyve. Üzüm bağları, Schweinfurt ile Würzburg arasında Main vadisinin yamaçlarını kaplar. Kuzey-doğu bölgesi, büyük bölümü billurlu bir dizi kütleden (G.'de, Bayerischer Wald; ortada Oberpfälzer Wald; K.'de Fichtelgebirge ve Franken Wald) oluşur.

Eskiden çek bölgeleriyle yoğun bir ticaret gerçekleştiren bu bölge, günümüzde bir sınır bölgesine dönüşmüştür. Sanayi, yörede erken bir tarihte gelişmiştir: cam ve kristal (çek etkisinde) yapımı, demir-çelik sanayisi ve metalürji, kereste sanayisi, porselen ve seramik yapımı.

Nüfus, XIX. yy.'da oldukça yavaş biçimde çoğaldı: 1818'de 3 708 000 nüf., 1900'de 6 176 000 nüf. Ama artış giderek hızlandı. 1939'da 8 223 000, günümüzde 11 milyondan fazla (600 000'den çok yabancı işçi). Bu evrim, bölgenin çekiciliğini (iyi ulaşım olanakları, su kaynakları, kent altyapılarının gelişmişliği, turizm potansiyeli, vb.) ortaya koymaktadır.

Etkin nüfusun dağılımı, eskiden büyük bölümü köylerle kaplı olan Bavyera'nın, büyük bir sanayi eyaletine dönüştüğünü gösterir: etkin nüfusun %10,6'sı tarımda, %44,6'sı sanayide, %44,8'i hizmetler kesiminde çalışır. Dağlardaki nüfus yoğunluğu, sanayi etkinliğiyle bağlantılı olarak, km²'ye 100 kişiyi bulur. Seramik sanayisinde binlerce kişinin çalıştığı Fichtelgebirge'nin durumuysa öbür kesimlere hiç benzemez. Eski ticari ilişkiler (İtalya'yla, İslav ülkeleriyle), Augsburg'da ve Nürnberg'de yatırımların sanayiye yöneltilmesine yol açmıştır. Demiryolu, bazı kentlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Elektronik sanayisinde (Siemens'in merkezi Münih'tedir), sanayideki etkin nüfusun beşte biri çalışır. Buna karşılık, temel sanayiler ve besin sanayisi pek gelişmemiştir. Savaştan sonraki sanayi gelişmesinin başlıca etkenleri arasında, mültecilerin ve topraklarından sürülenlerin yöreye gelmesi, kalkınma sanayisi tesislerinin kurulması ve Bavyera hükümetinin eyaleti sanayileştirme yönündeki kararlı tutumu sayılabilir. Eski Bavyera krallığı'nın başkenti Münih'in yanı sıra, Nürnberg, Fürth, Erlangen, Augsburg gibi kentler de sanayileşmede başı çekmektedir. Bu kentlerin çoğunda ve güneydeki dağlık kesimde turizm (ulusal park) gelişmiştir.

• TARİH. Başlangıçta Vindelici Keltleri'nin yaşadığı Bavyera topraklarının bir bölümü, Romalılar tarafından işgal edildi. Tuna ve Alp vadilerinin oluşturduğu doğal yollar, yörenin pek çok istilaya uğramasına neden oldu. VI. yy.'da Bohemya'dan göçen Markomanlar, Quadiler ve Galyalı Boiler, ülkeye yerleştiler ve *Bajuvares* ya da *Bajuvarii* adını aldılar. Bu ülkede yerli bir hanedan olan Agilolfinger dükleri 788'e kadar, frank krallarının metbuluğu altında hüküm sürüyorlardı. O tarihte Charlemagne, dük Tassilo III'ü tahtından indirdi ama özerkliğini elinden almadan (Bavyeralılar yasası) Bavyera'yı imparatorluğuna kattı.

817'de Germen Ludwig I tarafından krallığa dönüştürülen Bavyera, Nordgau topraklarının (Tuna ile Böhmerwald arası) katılmasıyla daha da genişledi. Germanya karolenjleri soyunun tükenmesinden sonra (911) Bavyera yeniden düklük haline geldi ve çeşitli sülaleler arasında el değiştirdi. Lechfeld zaferi (955), Macarlar'ın büyük zararlara yol açan akınlarına son verdi. Kärnten, Bavyera'dan ayrılarak, 976'da düklük haline getirildi.

1070'te Bavyera dükü olan Welf I'in Welfler hanedanını kurması (Welfe), ülkeyi siyasal güç ve bolluğa kavuşturdu ama Welfler ile Hohenstaufenler arasındaki rekabetin doğurduğu büyük zararlara yol açtı. 1139'da imparator Konrad III tarafından dük Heinrich'in elinden alınan Bavyera, ancak 1156'da, Friedrich I Barbarossa tarafından Görkemli Heinrich'in oğlu Aslan Heinrich'e geri verildi. Ama aynı tarihte Avusturya markalığı düklükten ayrıldı.

Dük Aslan Heinrich, 1158'de Münih'i kurdu. 1180'de Bavyera yeniden elinden alındı ve Friedrich I Barbarossa tarafından Pfalz Otto von Wittelsbach'a verildi (Wittelsbach'lar burayı 1918'e kadar yönettiler). O dönemde Bavyera, Steier markalığı ile Merina düklüğünü kaybetti. 1214'te Wittelsbach'lar, topraklarına Rheinland-Pfalz'ı da kattılar, ama 1255'te Bavyera kolu ve Pfalz kolu olmak üzere ikiye ayrıldı. Albrecht IV, 1506 Pragmatische Sanktion ile yüzyıldan uzun süredir birçok kol arasında bölünmüş olan düklük topraklarının bölünmezliğini ilan etti ve toprak bütünlüğünü yeniden sağladı. XVI. yy.'da Bavyera, Trento konsili reformunun kalelerinden biri haline geldi. 1623'te, Kutsal birlik önderi dük Maximilian, seçiciprensliğe yükseltildi ve Westfalen antlaşmalarıyla (1648) siyasal çıkarları ve toprak kazançları (Yukarı Pfalz) onaylandı. Wittelsbach'lar Bavyeralı Ludwig IV (1314-1346) ve Karl VII (1742-1745) ile iki dönem imparatorluk tahtına geçtiler.

1777'de Wittelsbach'ların büyük kolu sona erdi ve düklüğü veraset yoluyla alan Pfalz seçiciprensi Karl Thedor, düklüğü Rheinland-Pfalz ile birleştirmiş oldu. İmparator Joseph II'nin yeni topraklarda haklar ileri sürmesi, Bavyera Veraset savaşı'nın patlak vermesine yol açtı; savaşa Prusya asker göndererek, Fransa da diplomatik yoldan katıldılar. Teschen antlaşması ile (1779), Avusturya ve Prusya, birkaç ödün karşılığında, Bavyera ile Pfalz'ın birleşmesini kabul ettiler ve yasal çocuğu bulunmayan Karl Theodor'a vâris olarak kuzeni, Zweibrücken dükü Maximilian IV'ü seçtiler.

Maximilian IV, Lunéville antlaşması'yla (1801), Pfalz ile Zweibrücken ve Jülich düklüklerini kaybetti, ama 1803'te Regensburg topraklarının yeniden dağıtılmasıyla, Augsburg, Freisingen ve Bamberg gibi dindışı bırakılmış birçok piskoposluğun arazisini elde etti. Fransız ittifakına giren Bavyera, Pressburg antlaşması ile (1805), Tirol ve Trentino'yu aldı.

Maximilian IV 1806'da Maximilian adıyla kral oldu ve Bavyera, Napoléon'un koruması altında, Ren konfederasyonu devletlerinden biri haline geldi. Napoléon yandaşlığını ancak 1813 ekiminde bırakan krallık, 1815 Viyana kongresi'nde güneyde ve Alpler'de ele geçirmiş olduğu toprakların büyük bölümünü yitirdi, ama Rheinland-Pfalz'ın bir bölümünü geri aldı. Bavyera, krallık statüsünü koruyarak Germen konfederasyonu'na katıldı; 1803-1815 arasında gerçekleştirilmiş oldukça köklü iç reformlarını da sürdürdü. (→ MONTGELAS.) Maximilian I'in ölümü (1825) üzerine, yerine geçen sanat tutkunu oğlu Ludwig I, Münih'i anıtlar ve sanat yapıtlarıyla donattı. 1848'de tahttan çekilmek zorunda kalınca, yerine geçen oğlu Maximilian II (1848-1864), Prusya'nın birlikçi ve merkeziyetçi akımlarına karşı, germen özgürlüklerinin ve alman katoliklerinin savunucusu oldu. Oğlu Ludwig II (1864-1886), 1866'da Avusturya'nın safında savaşa katıldı. Kuzey Alman konfederasyonu'nda yer alamadıysa da, askeri ittifak bağı dolayısıyla, 1870 Prusya-Fransa savaşına sürüklendi ve 1871'de Bavyera'nın Almanya Federal imparatorluğu'na girmesini kabul etti.

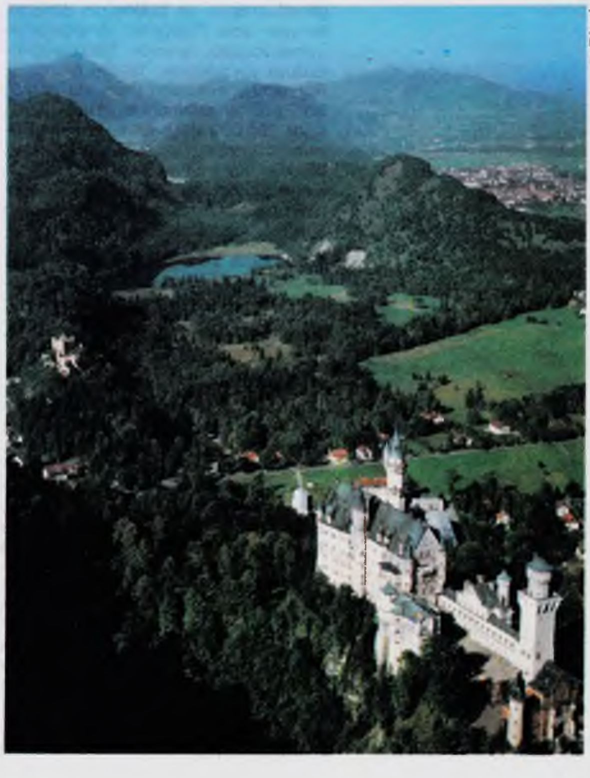
Bavyera, 1918 devrimi'yle sosyalist Kurt Eisner'in (1919 şubatında öldürüldü) yönetiminde bir cumhuriyet haline geldi; 1919 nisanında kurulan sovyet cumhuriyeti, bir aydan az süre sonra, bir askeri müdahaleyle sona erdi. 1923'te Münih'te, Hitler'in ilk darbe girişimi *(Putsch)* başarısızlıkla sonuçlandıysa da, Bavyera önemli bir nasyonal-sosyalist eylem merkezi olmayı sürdürdü.

1933'te bir statthalter'in (vali) yönetimine verilen Bavyera, beş yönetim bölümüne *(Gau)* ayrıldı; 1939'da, Münih antlaşması'ndan sonra, Çekoslovakya'nın kimi bölgeleri Bavyera'ya bağlandı.

1945'te fransız bölgesinde kalan Lindau kenti dışında tüm Bavyera, amerikan birliklerince işgal edildi. 1946 Bavyera anayasası iki meclis kurdu: Landtag ve Senato. 1949'da kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti'nin bir *Land*'ını oluşturan Bavyera, kimliğini ve katolik geleneklerine bağlılığını korudu: batı alman hıristiyan demokrasisinin (CDU-CSU) bir kolu olan Sosyal Hıristiyan birliği (Christlich-Soziale Union, CSU) ve sosyal demokrasiye kar-

Lauros-Giraudon

Bavay
yaralı bir amazonu gösteren bronz galya-roma dönemi (I.S. II.-III. yy.)
musée des Antiquités nationales Saint-Germain-en-Laye

P. Tétrel

Bavyera
Neuschwanstein şatosu ve Schwansee (arka planda)

Bavyera
Passau kentinin ortasından geçen Tuna

şı sürdürülen muhalefetin lideri Franz Josef Strauss bu bağlılığın kanıtlarıdır.

• ASKERİ TARIH. Yerel milislerden ve landsknecht'lerden (paralı asker) doğan düzenli Bavyera birlikleri Otuz Yıl savaşı sırasında ortaya çıktı; ama sürekli ordu ancak 1682'de, seçiciprens Maximilian II Emanuel tarafından kuruldu. Bu ordu 5 000 - 21 000 kişi arasında değişiyor, gönüllü sayısı yeterli olmazsa, bu açık, zorunlu askere alınanlarla kapatılıyordu. 1806'dan başlayarak kral Maximilian I Joseph, orduda fransız örneğine göre bir reform yaptı: zorunlu askerlik hizmeti (1808), etkin orduyu tamamlamaya yönelik ulusal muhafız (sonradan Landwehr) birliklerinin kurulması. Napoleon'un Büyük ordu'suna, önce 30 000, sonra 60 000 kişi veren Bavyera ordusu, Rusya'da bu kuvvetlerin yarısını yitirdi (1812). Leipzig'de koalisyon devletlerinin safına geçti. 1813'te Hanau'da Napoleon'a yenildi. 1815'ten sonra büyük ölçüde zayıfladı. 1866'da Prusyalılar'a yenilince, onların ordusu örnek alınarak yeniden örgütlendi. İki Bavyera birliği Avusturya safında 1870 savaşına katıldı ve 15 000 kayıp verdi. Bavyera ordusunun imparatorluk ordusu içinde, geniş bir özerkliği vardı; kendi savaş bakanlığını, genelkurmayını ve birliklerinin düzenini koruyor; ama Prusya'nın yönergelerine uymak zorunda kalıyordu. 1899'da üç kolorduya yükseltilerek, 1914'te Kronprinz Ruprecht'in ordusunu oluşturdu ve toplam 25 tümen seferber etti: 1914-1918 arasında 200 000 kayıp verdi. 1919'da Bavyera birlikleri, kızıl muhafızları Münih'ten kovdular; daha sonra Reichswehr'in 7. tümenini oluşturdular (1921). O tarihten sonra Bavyera ordusu, kesin biçimde alman ordusu içinde eridi.

BAVYERA LEHÇELERİ a. Bavyera, Avusturya ve Tirol'ün güneyinde konuşulan yukarı almanca lehçeleri bütünü.

BAVYERALI sıf. ve a. Bavyera halkından olan.

Bavyeralı aydınlanmışlar, 1776'da, İngolstadt'da, Adam Weishaupt tarafından kurulmuş olan felsefi ve siyasi gizli dernek *(Illuminatenorden)*. Bu dernek, üyelerine, kurallara bağlı on dereceli ("çırak"lıktan, "kral"lığa kadar) bir giriş eğitimi vermekteydi. Derneğin amacı dine, özellikle Roma katolik dinine ve devlete karşı savaşmaktı. Bu nedenle, 1785'te resmi makamlarca dağıtıldı. Bavyeralı aydınlanmışların manevi mirasına sahip olduğunu ileri süren Theodor Reuss'un önayak olmasıyla, Leopold Engel, 1896'da, Almanya'da aynı adla, ama daha çok gizlibilimlerle uğraşma eğiliminde, yeni bir tarikat kurdu. Bu tarikata mensup ünlü gizlicilerden bazıları şunlardı: Aleister Crowley, Franz Hartmann, Rudolf Steiner. 1926'da, çeşitli alman devletlerinden grupları bir araya toplayan *Weltbund der Illuminaten* (Dünya aydınlanmışlar tarikatı) kuruldu.

Celal Bayar

BAX (Ernest Belfort), ingiliz sosyalist ve denemeci (Leamington 1854 - Londra 1926). Marxçı tezler aşıladığı ingiliz sosyalist hareketine katıldı. 1885'te, William Morris ile birlikte Sosyalist birliği kurdu. Birliğin anarşiye yönelmesi üzerine ayrıldı. Tarih ve felsefe yapıtları yazdı: *Socialism: Its Growth and Outcome* (Sosyalizm: gelişimi ve sonuçları) [Morris ile birlikte, 1893]; *The Problem of Reality* (Gerçeklik sorunu) [1893]; *The Fraud of Feminism* (Feminizm kandırmacası [1913]; *The Real, The Rational and the Alogical* (Gerçek, akılsal ve mantıkdışı) [1920].

BAX (*sir* Arnold), ingiliz besteci (Londra 1883 - Cork 1953). İrlanda folklorundan ve edebiyatından esinlenerek (Dermot O'Byrne takma adıyla), Dublin'de edebiyat denemeleri yayımladı. Sibelius ve Debussy'nin etkisinde 7 senfoni besteledi, ayrıca konçertolar, senfonik şiirler (*Tintagel*, 1917), dindışı ve dinsel vokal yapıtlar, piyano parçaları yazdı. 1941'de Saray'ın resmi bestecisi oldu.

BAXANDALL a. (mucidinin adından). Müziğin yeniden üretilmesine yönelik ses yükseltici aygıtlarda, tiz ve pes seslerin ayrı ayrı dozlarını ayarlamaya yarayan düzenek.

BAXTER (George), ingiliz gravürcü ve basımcı (Lewes 1804 - Sydenham 1867). 1835-1860 arasında yüksek tirajda çok sayıda renkli basım yapmak için bir yöntem buldu: tekrenkli taşbaskısı bir görüntüyü renk vurmaya yarayan tahta kalıplarla birleştirdi.

BAY a. **1.** Erkek için kullanılan san (özel adlardan önce): *Bay Ahmet. Bay Melih.* **—2.** BAYAN'a karşıt olarak adı bilinmeyen bir erkekten söz edilirken ya da ona hitap ederken kullanılan saygı sözü; bey: *Dün sizi bir bay aradı. Bayım, şöyle geçer misiniz? İlerleyelim baylar.*

◆ sıf. ve a. *Esk.* Zengin, varlıklı kimse için kullanılır: *"Velet yoksuldu sensiz bu cihandalSeni buldu bu kezden bey ü baydur"* (Sultan Velet, XIII. yy.).

Bay Biedermann ve kundakçılar *(Biedermann und die Brandstifter)*, Max Frisch'in oyunu (radyo uyarlaması, 1953; sahne uyarlaması, 1958). Rahatına çok düşkün olan "Bay Kendihalinde", ne itfaiyecilerin ne de kundakçıların yanında yer almak ister: kundakçılar evine sığındıkları zaman taraf tutmamanın o kadar kolay bir şey olmadığını görür.

BAY HOCA, türk komutan (XIII. yy.). Osman Gazi'nin kardeşi Sarı Batu'nun oğlu. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde yapılan savaşlara katıldı. İnegöl tekfurunun Ermenibeli geçidinde kurduğu pusuda şehit oldu (1284-1285).

BAYAĞI sıf. Hiçbir üstünlüğü olmayan, sıradan, basit ya da nitelikçe düşük, aşağılık kimse, şey için kullanılır; adi: *Bayağı zevkler. Bayağı şarkılar. Çok bayağı davranışları var. Ne bayağı bir kadın. Bayağı bir dil.*

—Ceb. *Bayağı çözüm,* bir doğrusal $f(x) = b$ denklemine eşlik eden $f(x) = 0$ homojen doğrusal denkleminin $x = 0$ çözümü. ‖ *Bir G grubunun bayağı altgurubu,* G nin, yalnız etkisiz elemandan ve G nin kendisinden oluşan iki altgrubundan her biri.

—Dokmc. *Bayağı hümayun* → HÜMAYUN.

—Geom. Bir (I, f) düzlemsel eğrisinin, $f(t_0) = \overline{OM_0}$ olduğuna göre $f'(t_0) \neq 0$ ifadesini gerçekleyen ve $f''(t_0)$ ile $f'(t_0)$ ın eşdoğrusal olmadığı bir M_0 noktası için kullanılır. —E_3 ün bir (U, f) yüzeyinin, f nin türevlerinin sıfır olmadığı bir noktası için kullanılır. (Yüzeyin ancak böyle bir noktada teğet düzlemi vardır.)

—Mat. *Bayağı kesir,* paydası 10 dan farklı olan kesir. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. **1.** Hemen hemen, adeta; oldukça, epeyce, çok: *Bayağı büyümüş. Hastamız bayağı iyileşmiş. Bu sözler bayağı ağırıma gitti.* **—2.** Bir eylemin, durumun kesinliğini belirtir: *Olmaz deme, bayağı olur.*

—ANSİKL. Mat. Bayağı kesir iki biçimde okunur: 1. "de-da" takısıyla birlikte önce payda, sonra pay söylenir (örneğin: $\frac{3}{5}$, "beşte üç"); 2. önce pay, sonra bölü sözcüğü, daha sonra payda söylenir (örneğin: $\frac{3}{5}$, "üç bölü beş"). Ancak, kimi kesirler özel olarak adlandırılır (örneğin: $\frac{1}{2}$ yarım; $\frac{1}{4}$, çeyrek; $\frac{3}{4}$, üç çeyrek).

BAYAĞILAŞMAK gçz. f. Bayağı duruma gelmek; adileşmek: *Günden güne bayağılaşıyorsun.*

◆ **bayağılaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi bayağılaştırmak,* onun niteliğini düşürmek; adileştirmek: *Kötü dublaj, filmi bayağılaştırıyor. Bu parlak düğmeler elbiseyi bayağılaştırmış.*

BAYAĞILAŞTIRMAK → BAYAĞILAŞMAK.

BAYAĞILIK a. Bayağı olma durumu; bayağı olan şeyin niteliği; adilik: *Bayağılığı konuşmalarından belli. Bu yaptığın bayağılıktır.*

BAYALAR → GBAYALAR.

BAYAMO, Küba'da kent, Granma ilinin merkezi, Maestra sıradağlarının eteğinde; 121 926 nüf. (1989).

BAYAMÓN, Porto Riko'da kent, San Juan yerleşmesinin güney-batısı'nda; 220 262 nüf. (1990).

BAYAN a. **1.** Kadınlar için kullanılan san (özel adlardan önce): *Bayan Ayşe. Bayan Defne.* **—2.** Adı bilinmeyen bir kadından söz edilirken ya da ona hitap ederken kullanılan saygı sözü; hanım: *Kitabı ön sıradaki bayan gönderdi. Bayan, sıra sizde. Bayanlar, baylar!* **—3.** Tamlayan olarak, kadınlara özgü şeyleri belirtmek için kullanılır: *Bayan çantası, bayan reyonu.*

◆ sıf. Bir topluluktaki kişilerden erkek olmayanları belirtmek için kullanılır; kadın: *Bayan öğretmenler. Bayan eleman arıyor. Bayan okurlarımız. Bir bayan izleyicimizden aldığımız mektup.*

BAYAN, tarihte ün yapmış bazı kişilerin ortak adı. **1.** Avar kağanı (? 565 - ? 601), saltanat yıllarında ülkesinin sınırları merkez Macaristan olmak üzere, Sava vadisinden Don ırmağına kadar ulaştı. Tahta çıkışının ilk yıllarında Lombard kralı Alboin ile birlikte Gepideler'e, daha sonraki yıllarda Bizanslılar'a karşı savaştı. Bizanslılar ile son savaşında Priskos'a yenildi (600). **—2.** Onogurlar'ın hükümdarı (VII. yy.). **—3.** Bizans'ın önde gelenlerinden iki kişi (IX. ve XI. yy.'lar). **—4.** Bulgar beyi Toktos'un kardeşi. **—5.** Bulgar çarı Simyon'un oğlu Benjamin'in öteki adı.

BAYANİHAN a. Filipin adalarının dansı. Yerel törenlerde yapılır.

BAYAN LEPAS, Malaysia'da kent, Malezya'da, Penang adasının güneyinde. Serbest sanayı (elektronik) bölgesi.

BAYAN TÜMEN → ÇOYBALSAN.

BAYAR (İlyas Bahar), musevi kökenli türk yayımcı (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1945). Alyans İzraelit okulu'ndaki öğrenimini yarıda bırakarak (1894) bir kitapçı yanında çalışmaya başladı. 1898'de Kanaat kitabevi'ni kurdu.

■**BAYAR** (Mahmut Celal), türk siyaset ve devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı (Umurbey, Gemlik, Bursa, 1883 - İstanbul 1986). Plevne göçmenlerinden öğretmen Abdullah Fehmi Efendi'nin (öl. 1918) üçüncü oğlu

(ağabeyleri Behzat ve Asım). Abdullah Fehmi Efendi, 1877 Osmanlı-Rus savaşı'ndaki Balkan bozgunu sonunda, Gemlik yakınlarındaki Umurbey köyüne göçtü. Buradaki okulda öğretmenlik yaptı. Mahmut Celal, ilk ve ortaöğrenimini babasının yanında gördü. Gemlik Mahkeme kalemi ve Reji idaresinde stajyer memur olarak çalıştı. Bursa'da açılan Ziraat bankası veznedarlığı sınavını kazandı. Bankada veznedar olarak çalışırken, fransız papazlar yönetimindeki Collège de L'assomption'un fransızca kurslarına devam etti. İpekböcekçiliği eğitimi veren Darüllâlim-ı Harir kurslarını izledi. İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide Hanım ile (öl. 1964) evlendi. Üç çocukları oldu: Refii Bayar (1904-1941), Turgut Bayar (1911), Nilüfer Gürsoy (1921).

Mahmut Celal Bey, siyaset hayatına Bursa'da, gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girerek atıldı. 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra bu cemiyetin Bursa'daki şubesinin önce rehber muavini, sonra da rehberi oldu. Bu arada, Ziraat bankası'ndan Osmanlı bankası'na geçti. 31 Mart ayaklanması başlayınca (1909) Hareket ordusu'na katılmak üzere, Bursalı ittihatçılardan bir gönüllü bölüğü oluşturdu. Mudanya'ya kadar gittiyse de, ayaklanma bastırıldığından İstanbul'a gitmesine gerek kalmadı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin fırka (parti) konumunu alması üzerine, Bursa kâtibi mesulü oldu. Daha sonra İzmir kâtibi mesullüğüne atandı (1911). Ekonomik ve sosyal konularla eğitim sorunlarına eğildi. Partisinin öncülüğünde, İzmir Kız lisesi'nin açılmasına ön ayak oldu (1912). Basmahane'de Şimendifer meslek okulu'nun açılmasına yardım etti (1914). Yörenin ekonomisine egemen olan azınlıkların yanı sıra, türk halkının da ekonomik etkinliğinin artırılması çabalarına girişti, "Halka doğru" cemiyetini kurdu, "Halka doğru" adıyla bu derneğin yayın organı bir dergi çıkardı; Turgut Alp takma adıyla ekonomik konularda yazılar yazdı, kooperatifçiliği yaygınlaştırmaya çalıştı. İzmir'de bir Milli kütüphane kurdurdu. Birinci Dünya savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle son bulup İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırılıp, bu partinin yöneticilerine karşı soruşturma ve suçlamalar başlayınca, savaş suçlusu olarak İzmir sıkıyönetim mahkemesi'nde yargılandı, aklandı. İstanbul'da itilafçı hükümetler iş başına geçtiğinde, adı bir kez daha tutuklanacaklar listesine girince, arkadaşı jandarma yüzbaşısı Sarı Edip Bey (Sarı Edip Efe) ile birlikte İzmir'den kaçıp dağlara çekildi. Gökçen Efe'ye sığındı (Daha İzmir'de iken ve İzmir'in işgali sözkonusu olduğunda, İzmir Reddi ilhak cemiyeti'nin ve Müdafaai hukuki Osmaniye'nin kuruluşuna katılmıştı.) Söke yöresindeki ulusal direnişçiler ile işbirliği yaptı. Direnişçiler safında yunan işgaline karşı Aydın'ın geri alınması savaşlarına katıldı. Denizli cephesinde Demirci Mehmet Efe'ye danışman oldu. Balıkesir kongresi kararıyla, Akhisar'da Milli alay komutanlığına atandı.

Son Osmanlı meclisi mebusanı'na Saruhan (Manisa) milletvekili olarak girdi (1920). İstanbul'daki bu mecliste, Kuvayı milliye'yi öven ve Saray'ın Ulusal kurtuluş savaşı konusundaki ilgisizliğini yeren konuşmasıyla dikkati çekti. İstanbul Meclisi'nin İngilizler'ce basılması üzerine Anadolu'ya geçip ilk TBMM'ye katıldı; iktisat encümeni raportörlüğü, iktisat bakan vekilliği (1920) yaptı. Çerkez Ethem ile TBMM arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirilen kurula üye seçildi, Ethem ile görüşmeler yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğu ile kurulan Türkiye Komünist fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı (1920). İktisat vekili oldu (1921). Dışişleri bakanına vekâlet etti, Lozan barış görüşmelerine giden ilk delegasyonda danışman olarak görev yaptı. İkinci TBMM seçimlerinde, Anadolu ve Rumeli Müdafai hukuk grubu adayı olarak İzmir milletvekili seçildi (1923). Mübadele, imar ve iskân vekili oldu (1924). Aynı yıl, İş bankası'nı kurmakla görevlendirildi. Bakanlıktan ayrıldı; İş bankası'nın ilk genel müdürü olarak, 1932 yılına kadar bu bankanın başında kaldı. Yeniden İktisat bakanı oldu (1932-1937). İsmet İnönü'nün sağlık nedeni gerekçesiyle izin alması üzerine önce başbakan vekili, 1 kasım 1937'de de, Cumhuriyet'in dokuzuncu İcra vekilleri heyeti başkanı(başbakan) oldu. Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra istifasını verdi, İnönü tarafından yeni bakanlar kurulunu oluşturması istenince de, 25. 1. 1939 tarihine kadar görev başında kalacak ikinci Bayar hükümetini kurdu. 1939-1946 yılları arasında CHP İzmir milletvekilliği yaptı. Türkiye'de çok partili döneme geçme çalışmaları sırasında üç arkadaşıyla birlikte (Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan), türk demokrasi tarihinde "Dörtlü* takrir" adını alan "Parti tüzüğü ve bazı kanunlarda tadilat" isteyen önergesini grup başkanlığına verdi (12 haziran 1945). Önerge, CHP grubunda, imza sahiplerinin dışındaki üyelerce oybirliğiyle reddedildi. Bayar dışında kalan önergeciler de CHP üyeliğinden çıkarıldı. Bunun üzerine Bayar, önce milletvekilliğinden (26 eylül 1945), ardından da CHP üyeliğinden (3 aralık 1945) ayrıldı.

Üçü CHP'den çıkartılan (Köprülü, Menderes, Koraltan) ama milletvekillikleri süren, biri de (Bayar) bu partiden ve milletvekilliğinden istifa eden Dörtlü takrir sahipleri, 7 ocak 1946 tarihinde, Demokrat* parti'yi kurdular. Bayar, genel başkan oldu. DP, 1946 genel seçimlerinde Bayar yönetiminde 61 milletvekiliyle Meclis'e girdi. Celal Bayar da bu kez İstanbul milletvekili seçildi. 1946-1950 yılları arasında, ana muhalefet partisi lideri olarak eski partisi CHP'ye karşı sert bir muhalefet yürüttü. DP 14 mayıs 1950'de yapılan seçimlerde oyların yüzde 53,36'sını alıp Meclis'te büyük bir çoğunluk sağlayarak iktidar oldu. Bayar DP genel başkanlığından istifa ederek, cumhurbaşkanı seçildi (22 mayıs 1950). Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk ve İnönü'den sonra üçüncü cumhurbaşkanı olarak 1954 ve 1957 seçimleri sonunda da yeniden cumhurbaşkanı oldu. Cumhuriyet tarihinin, askerlikten gelmeyen ilk sivil cumhurbaşkanı olarak 27 mayıs 1960 tarihine kadar bu görevini sürdürdü. Ordunun giriştiği darbe sonucu, 27 mayıs 1960'ta tutuklandı. Yassıada'da kurulan Yüksek adalet divanı tarafından yapılan yargılaması sonucu ölüme mahkûm edildi (15 eylül 1961). Hüküm verildiği zaman 78 yaşındaydı. Ölüm cezası Milli birlik komitesi tarafından, süresiz hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri cezaevi'ne gönderildi. Dört yıla yaklaşan tutukluluğundan sonra hasta olduğu gerekçesiyle salıverildi (7 kasım 1964). Salıverildikten sonra, *Ben de yazdım* adlı 8 ciltlik anılarını yayımladı. "Bizim ev" adıyla bir kulüp oluşturup, kendisi gibi siyasal haklarını yitirmiş DP'li politikacıların haklarını geri alabilmek için çalışmalar yaptı. Siyasal hasmı İsmet İnönü'nün yardımlarıyla eski DP'lilerle birlikte Anayasa'da yapılan değişiklikle bu hakları geri verildi (1969). Anayasa mahkemesi'nin bu yoldaki değişikliği iptal etmesi üzerine, Adalet* partisi'ni desteklemekten vazgeçip, bu partiden kopan senatör ve milletvekillerinin kurduğu Demokratik* parti'yi destekledi. Bu partinin seçim kampanyalarına katıldı. Kızı Nilüfer Gürsoy'un da AP'den ayrılıp Demokratik parti'ye katılmasını teşvik etti. Ancak daha sonra Demokratik parti'lilerden büyükçe bir grubun AP'ye dönmesi üzerine, Bayar da 1975 senato kısmı seçimlerinde yeniden Adalet partisi'ni destekledi. Bursa'da yapılan AP mitinginde, Süleyman Demirel ile birlikte kürsüye çıkarak konuştu.

Cezaları bağışlanan Bayar, 1961 Anayasası'na göre, eski cumhurbaşkanı olarak, Cumhuriyet Senatosu'nun doğal üyesi sayılıyordu. AP'li senato başkanının, Senato'ya katılması yolundaki çağrısını, doğal üyeliğe karşı olduğu savıyla geri çevirdi (1974). 12 eylül 1980 sonrası yönetimini ve 1982 Anayasası'nı destekledi. Uzunca süren bir yaşlılık hastalığından sonra, 103 yaşında İstanbul'da öldüğünde kendisine devlet töreni yapılmak üzere naaşı Ankara'ya götürüldü ve sonra gene devlet töreni ile doğum yeri olan Bursa Umurbey'de toprağa verildi (23 ağustos 1986). Yapıtları: *Ben de yazdım* (1965-1972 arasında 8 cilt), *Başvekilim Adnan Menderes* (1969, derleyen İsmet Bozdağ). [→ Kayn.]

BAYARD (Pierre TERRAIL, *—senyörü*) **Korkusuz ve kusursuz şövalye** denir (Bayard şatosu, Grenoble yakını, 1476 - Romagnano Sesia 1524). Önce Savoia dükü Carlo I'in maiyetindeyken, onun tarafından kral Charles VIII'e verilen Pierre, 1495'te Fornovodi Taro savaşı, sonra 1499'da, Louis XII'nin Milano bölgesine düzenlediği seferle tanındı. 1502'de Napoli krallığı'nın fethine katıldı ve fransız geri çekilişi sırasında (1504) Garigliano köprüsünü 200 ispanyola karşı tek başına savunması ününü artırdı. Kralın silahtarlığına atanan Bayard 1507'de, Maximilian ile yeniden birleşen Cenova'ya gönderildi ve bu kentin teslim alınmasına katkıda bulundu. Daha sonra La Palisse'in emrinde savaştı ve Agnadel savaşına katıldı (1509). Brescia kuşatması sırasında ağır yaralandı (1512). Aynı yıl Ravenna savaşında kahramanca savaştı. 1513'te İngilizler'in işgal ettiği Artois'da bulundu. Guinegatte'ta tutsak edildi, kısa bir süre sonra serbest bırakıldı ve François I tarafından Dauphiné tümen komutanlığına atandı (1515).

Mézières'i kuşatan Karl V'e kafa tuttu (1521); ardından, amiral Bonnivet kumandasındaki orduda hizmet etmek üzere yeniden İtalya'ya geçti. Sesia'dan geçerken öldü.

Lauros-Giraudon

Şövalye **Bayard** heykel (1787) Charles Antoine Bridan'ın yapıtı *Versailles şatosu*

BAYARD (Hippolyte), fransız fotoğrafçı (Breteuil, Oise, 1801 - Nemours 1887). W. H. F. Talbot yöntemini geliştirdi ve Fransa'da kâğıt negatif üzerine ilk çalışmaları gerçekleştirdi(karartılmış, sonra potasyum iyodür içine daldırılmış gümüş klorür ve kâğıdın ışığa tutularak ağartılması). Daha 1839'da kâğıt üzerine doğrudan pozitifler elde etti ama Jacques Daguerre'in ünü nedeniyle, yaptığı buluş, çağdaşlarının gözünden kaçtı.

BAYAT sıf. (esk. türkç. "eski, eskimiş, üzerinden gece geçmiş" anlamında). **1.** Tazeliğini yitirmiş, kurumuş, sertleşmiş yiyecek için kullanılır: *Bayat ekmek. Yumurtalar bayat çıktı.* **—2.** Eskimiş, güncelliğini, geçerliliğini yitirmiş şey için kullanılır: *Bayat haberler. Bayat bir görüş.* **—3.** *Arg.* Geri kafalı, tutucu. **—4.** *Esk.* Büyük harflerle yazıldığında Allah. (Tanrı'nın sıfatlarından Kâdim'in karşılığı.)

–Ekmekç. *Bayata kalmak*, ekmek için, fırıncının elinde satılmadan kalmak.

BAYAT, Çorum ilinin İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan bölümünde ilçe; 35 010 nüf. (1990); 784 km²; 35 köy. Merkezi, Çorum'un 83 km. B.'sındaki *Bayat*, 8 090 nüf. (1990).

BAYAT, Batı Anadolu'da, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 9 080 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi, Afyon'un 41 km kuzeydoğusunda *Bayat*, 4 450 nüf. (1990).

BAYATI a. Azerî türklerinde bir tür maniye verilen ad.

—ANSİKL. Azerbaycan halk edebiyatı ürünleri arasında önemli yeri olan bayatılar, 7 heceli dizelerden oluşan ve genellikle dörtlükler halinde söylenen şiirlerdir.

Oğuzlar'ın Bayat boyu ile ilgili olduğu sanılan "bayatı" terimi, aynı zamanda azeri halk müziğinde bir makamın da adıdır. Bir bayatı dörtlüğünde, 1., 2. ve 4. dizeler uyaklı, 3. dizeler serbesttir. Bayatılarda sevgi, mertlik, dostluk, ayrılık ve öz-

Kemal Bayazıt

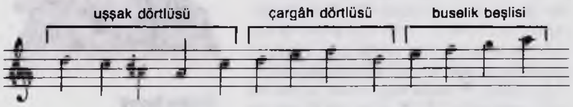
lem gibi konular işlenir. Düz* bayatı, cığalı* bayatı ve goşa* cığalı bayatı olmak üzere üç türü vardır.

Ezgilerindeki farklılıklara, yer ve boy adlarına göre "bayatı gaçar", "bayatı türk", "bayatı erevan", "bayatı isfahan", "bayatı kürt", "bayatı race", "bayatı şiraz"; "novruz bayatı", "sallama bayatı", "çoban bayatı(sı)" gibi adlarla da anılırlar.

Mahnı (türkü), ağı (ağıt), tapmaca (bilmece) gibi türler de bayatıdan etkilenmiştir. Azerbaycanlı âşıklar ve bu bölgenin etkisinde kalan doğu anadolulu âşıklar söyledikleri koşma ve destanların çeşitli yerlerine bağımsız bayatılar yerleştirir.

Bayatıların azerbaycanlı âşıklar tarafından, mahlaslı olarak söylenmiş türleri de vardır. Bu türde ürün vermekle ünlü âşıklar arasında Sarı Âşık (XVII. yy.), Melikballı Gurban (XIX. yy.), Şemkirli Âşık Hüseyin (XIX. yy.), Şair Semed (XIX. yy.) ve Pernaz (XX. yy.) anılabilir. (→ Kayn.)

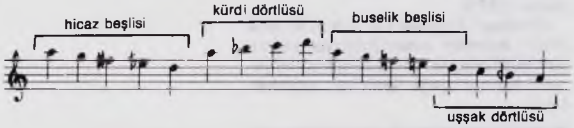
BAYATİ a. Müz. Türk müziğinde bir makam. Dizisi uşşak makamınınkinin aynısıdır. Ondan seyir özellikleriyle ayrılır. Genellikle güçlü perdesinden ya da dolaylarından başlar. Çargâh perdesi üzerindeki çargâh dörtlüsü sık sık gösterilir. *Beyati* de denir.

bayati makamı

BAYATİ → HASAN BIN MAHMUT

BAYATİARABAN a. Müz. Türk müziğinde bileşik makam. Araban* ve bayatı makamları birleştirilerek oluşturulmuştur.

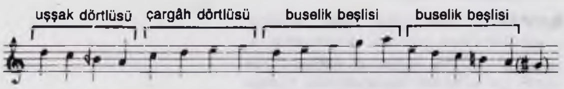

bayatiaraban makamı

BAYATİARABANBUSELİK → ARABANBUSELİK.

BAYATİARABANKÜRDİ → ARABANKÜRDİ

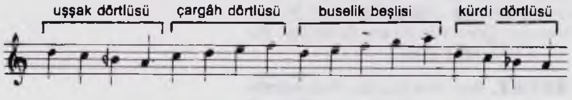
BAYATİBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Zekâi Dede (1825-1897) tarafından oluşturulmuştur. Bayati makamının buselik beşlisi ya da dörtlüsüyle sona eren biçimidir.

bayatibuselik makamı

BAYATİHİSAR a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BAYATİKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Bayati makamının kürdi dörtlüsüyle sona eren biçimidir. XVI.-XVIII. yy.'lar arasında kullanılmıştır.

bayatikürdi makamı

BAYATLAMA a. Yiyecekten söz ederken, tazeliğini yitirme.
—Kim. *Bayatlama önleyici,* hamur işi ürünlerin bayatlamasını engellemek için kullanılan madde.

BAYATLAMAK gçz. f. **1.** Yiyecek sözkonusuysa, kurumak, sertleşmek, tazeliğini yitirmek: *Ekmekler bayatladı.* **—2.** Haber, düşünce, vb. sözkonusuysa, güncelliğini, özgünlüğünü yitirmek; eskimek.

◆ **bayatlatmak** ettirg. f. *Bir yiyeceği bayatlatmak,* onu bekleterek bayat duruma getirmek. bayatlamasına yol açmak.

BAYATLAR, Oğuzlar'ın 24 boyundan biri. Oğuzlar'ın soylu sayılan Bozok kolu içinde yer alıyorlardı. Oğuz Han'ın altı oğlundan Gün Han'ın oğlu Bayat'tan geldiklerine inanıyorlardı. XI. yy. öncesinde Sırı Derya ırmağı kıyısında ve onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Bir bölümü Selçuklular yönetiminde Anadolu ve İran'ın fethine katıldılar ve buralara yerleştiler. Kerkük yöresinde yurt tutmalarının da bu dönemde olduğu sanılmaktadır. Bir bölümü de göç etmedi ve eski yurtlarında kaldı. 1153'te Selçuklular'a karşı ayaklanan Oğuzlar arasında bunların da bulunduğu öne sürülmektedir. XIII. yy.'daki Moğol istilası sırasında, öteki türk boyları gibi Bayatlar da Anadolu ve Suriye'ye göç ettiler. XIV. yy.'a ilişkin bir memluk kaynağında, Suriye ve Anadolu'da yaşayan Türkmenler arasında Bayatlar'ın da adı geçmektedir. Bunlardan bir bölümü, daha önce Suriye'de yaşamış, Anadolu'ya geldikten sonra da kışları Suriye'de geçirmeyi sürdürmüş oldukları için Şam Bayatı denen koldu. Bir Bayat kolu da Antep ile Halep arasındaki bölgede yaşıyordu. XV. yy.'da Memluk emiri Çekem'in baskısından kaçarak Akkoyunlu beyi Kara Yülük'e sığındılar. Çekem ortadan kaldırıldıktan sonra bir bölümü eski yurtlarına döndü. Bu olaydan sonra Bayatlar, Avşarlar ve İnallular ile birlikte Akkoyunlular'ın sadık birer yandaşı oldular. Akkoyunlular, Karakoyunlular'ı yenip İran'a egemen olunca, Bayatlar'ın bir bölümü İran'a göç etti ve İran Bayatları'nın temelini oluşturdu. Geçmişte ve günümüzde İran, Irak, Azerbaycan, Suriye ve Anadolu'da Bayat adını taşıyan birçok yer vardır.

Bayatlar, coğrafi dağılımlarına göre dört grubu ayrılırlar:

• *Anadolu Bayatları,* Anadolu'daki Bayatlar'ın en önemli bölümünü, Dulkadırlı boyundan olup Dulkadıroğulları beyliğinin kurulmasında da rol oynamış olan ve çoğunluğu Bozok (Yozgat) yöresinde yurtlanmış olan Şam Bayatları oluşturuyordu. Bunların bir bölümü, Akkoyunlular döneminde İran'a gitmişti. Bu kolun iki oymağı Maraş yöresine yerleşmişti. Bozok (Yozgat) yöresindeki asıl büyük bölümü Hızırlı, Şerefli, Kızıldonlu, Eğlenli, Karacakoyunlu gibi oymaklara ayrılmıştı. XVI. yy.'da Ankara yöresinde yaşayan Bayat oymakları da vardı. Halep Türkmenleri ve Dulkadırlılar'dan bazı oymaklar da Sıvas'ın güneyinde yurt tutmuştu. XVII. yy.'da Şam Bayatı kolundan bazı oymaklar Karaman yöresine yerleşmiş, bir bölümü de Adana'ya göç etmişti. XVI. yy.'da Diyarbakır yöresinde yaşayan Boz-ulus arasında da Bayat oymakları da vardı.Bunların daha sonraOrta Anadolu'da yerleştikleri bilinmektedir. Kara Bayat denen küçük bir kol da Uşak yöresinde yurt tutmuştu. XV.-XVII. yy. osmanlı kaynaklarında, Orta ve Batı Anadolu'da Bayat adlı 42 yer olduğu saptanmıştır.

• *Suriye Bayatları,* Antep ile Halep arasındaki bölgede yaşıyorlardı. XVII. yy.'da büyük bir bölümü Suriye ve Anadolu'ya göç edince, etkinliklerini yitirdiler ve küçük birer oymak durumuna düştüler. Daha sonra Pehlivanlı, Çalışlu, Ali-Beğlular, Reyhanlı gibi obalara bölündüler. Bunlardan Reyhanlılar, XVIII. yy.'da Amik gölü doğusundaki bölgede kışlıyorlardı. 1865 sonrasındakı zorunlu yerleştirmede, bu bölgeye yerleşerek günümüzdeki Reyhanlı ilçesinin temelini oluşturdular.

• *İran Bayatları,* Safeviler döneminde Ak Bayatlar (Öz Bayatlar), Kara Bayatlar (Horasan Bayatları), Şam Bayatları (Kaçar boyu Bayatları) olmak üzere üç kola ayrılmışlardı. Ak Bayatlar Hemadan'ın G.-D.'sunda oturuyorlardı. Büyük bölümü XVI. yy.'da Suriye'den göç ederek İran'a yerleşmişti. İran sınırındaki sancaklarda da bunlar bulunuyordu. Şah Abbas döneminde, Bayat emirlerinden bazıları Azerbaycan'a atandı, böylece bir grup Bayat Azerbaycan'a yerleşmiş oldu. Kara Bayatlar Horasan'da, Nişabur yöresinde yaşıyorlardı. Nişabur valiliği bunların elindeydi. Şam Bayatları'nın bir bölümü, Akkoyunlular döneminde Kaçar boyuyla birlikte İran'a gelmişti. Kaçar egemenliği sırasında önemli bir konumdaydılar. Daha sonra dağıldılar ve etkinliklerini yitirdiler.

• *Irak Bayatları,* genellikle, Kerkük ve çevresinde yaşıyorlardı. Bölgedeki türk nüfusunun çoğunluğunu bunlar oluşturuyordu. On üç boya ve bu boylar da çeşitli oymaklara ayrılmıştı. Çoğunluğu günümüze değin geleneksel yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

BAYATLATMAK → BAYATLAMAK

BAYAZIT → BAYEZİT.

BAYAZIT (Kemal), türk hekim (Kahramanmaraş 1930). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1954). Göğüs cerrahisi dalında uzmanlaştı. İngiltere ve ABD'de aynı konuda çalışmalarda bulundu. Ankara Yüksek ihtisas hastanesi klinik şefiyken, ekibiyle Türkiye'de ilk kalp nakli ameliyatını gerçekleştirdi (1968). Ankara Yüksek ihtisas hastanesi başhekimliğine getirildi (1979). Türkiye'de ilk kez aort yanında (arcus aorta) doğuştan gelme bozuklukların cerrahi müdahale ile ortadan kaldırılması ve kalp atışlarındaki ritim bozukluklarının cerrahi tedavisini uyguladı. Yurt içinde ve dışındaki birçok tıp kongresine bildirileriyle katıldı; çalışmalarını tıp dergilerinde yayımladı.

BAYAZIT (Mehmetçik), türk mühendis (Adana 1937). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdikten (1960) sonra aynı fakültenin Hidrolik ve su kuvvetleri kürsüsü'ne asistan oldu. ABD'ye giderek Berkeley'deki California Üniversitesi'nde hidrolik mühendisliği dalında lisansüstü öğrenim gördü (1961-1963). Bir süre İngiltere, Wallingfor'daki Hydraulic research station'da araştırma görevlisi olarak çalıştı. İstanbul Teknik üniversitesi'nde hidrolik ve su kuvvetleri doçenti oldu (1969). Profesörlüğe yükseldi (1975). Birim hidrografi alanında "Bayazıt formülü" diye anılan buluşu nedeniyle TÜBİTAK teşvik ödülü'nü (1969), 1983'te de "Hidrolik ve hidroloji alanlarında yaptığı çalışmalardan ve özellikle stokostik hidrolik çalışmalarına öncülük ederek bilime yaptığı önemli katkılar" nedeniyle TÜBİTAK bilim ödülü aldı. Başlıca yapıtları: *Izgaraların yakınlarında akım ve katı madde hareketi* (1965), *Mühendislik hidroliği* (1970), *Hareketli tabanlı akımların hidroliği* (1971), *Hidroloji* (1974), *Mühendisler için istatistik* (1985).

BAYBARS I (el-Melik üz-Zahir Rüknettin) [1223-Şam 1277], Memluk sultanı (1260-1277). Küçük yaşta tutsak edilerek önce Sıvas'a, daha sonra da Halep ve Şam'a götürüldü. Bir kuyumcunun kölesiyken, Hama'da sürgünde bulunan memluk emirlerinden Alaettin Aytekin tarafından satın alındı, onunla birlikte Kahire'ye gitti; Bahriye Memlukları arasında zekâ ve yeteneği sayesinde kısa sürede yükseldi. Mısır'ı ele geçirmek isteyen Fransa kralı St. Louis'nin tutsak alınmasında önemli rol oynadı (1249). Aybeg tahta çıkınca (1250) Şam'a kaçmak zorunda kaldı. Kutuz'un sultan olması üzerine geri dönüp onun hizmetine girdi. Moğollar'a karşı Suriye'ye gönderilen Mısır ordusunun öncü birliklerini yöneterek Ayn Calut'ta düşmanı kesin bir yenilgiye uğrattı (1260). Halep valiliğini kendisine vermeyen Kutuz'u bir fırsatını bulurak öldürttü; memluk emirlerince oybirliğiyle hükümdar seçildi (22 ekim 1260). Kahire'ye dönünce, Kutuz'un koyduğu ağır vergileri kaldırarak halkın sevgisini kazandı; Şam valisi Sencer'ı etkisiz duruma getirip Kahire'de hapse attırarak taht üzerindeki iddialarına son verdi (1261). Hulagu'nun Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine kaçan halife el-Zahir'in oğlu Ahmet'i Kahire'ye getirterek Abbasi halifeliğinin yeniden kurulmasını sağladı. Kerek'teki Eyyubi emırlerini yok ederek Eyyubi haneda-

nını ortadan kaldırdı (1264). Ertesi yıl Suriye seferine çıkarak Arşuf'u (1265), Safed'i (1266), Şakif ve Antakya'yı (1268) aldı; kiliseleri camiye çevirtti; yenilen Fransızlar'a belirli kentlerde oturma hakkı tanıdı. Medine ve Mekke'yi ziyaret edip hacı oldu; İsmailileri egemenliği altına alarak vergiye bağladı (1269). Moğollar'ın bir saldırı hazırlığı içinde olduklarını haber alınca, ordusuyla Suriye'ye hareket ederek Behisni ve Kerek'i aldı (1271). Birecik'i kuşatan moğol ordusunu yendikten sonra, Anadolu beylerinin isteği üzerine, oradaki moğol egemenliğine son vermek için yeni bir sefere çıktı (1276). Halep'i aldıktan sonra Anadolu içlerine yöneldi, Elbistan yakınlarında selçuklu-moğol kuvvetlerini yenerek Kayseri'yi ele geçirip adına hutbe okuttu (2 mayıs 1277). Anadolu seferi dönüşünde dizanteriye yakalanarak öldü. Cenazesi, vasiyeti üzerine Şam'da yaptırdığı türbesine gömüldü.

BAYBARS II (el-Melik ül-Muzaffer Rüknettin), [öl. 1310], Mısır Memlukları sultanı (1309-1310). Kaçmak zorunda bırakılan el-Melik ün Nâsır Muhammed bin-Kalavun'un yerine geçti. Ama en-Nâsır 1310'da iktidarı yeniden ele geçirince tutuklanarak idam edildi.

BAYBARS EL - MANSURİ, memluk komutan ve tarihçi (1247 - Kahire 1325). Köle olarak getirildiği Mısır'da katıldığı savaşlarda gösterdiği başarı üzerine sultan el-Melik ün-Mansur Kalavun tarafından azat edildi. Kalavun'un oğlu Nâsır'ın hükümdarlığı döneminde "Divan ül-inşa"nın başına getirildi (1293). 1311'de saltanat naibi oldu; ertesi yıl gözden düşerek hapse atıldı. Salıverildikten sonra (1317) Kahire'de bir hanefi medresesi yaptırıp yönetti. Başlıca yapıtları: yaratılıştan 1324'e kadar geçen olayları anlatan *Zübdet ül-fikra fi târîh il-hicre;* 1294-1321 arası olaylarını ele alan *Et-tuhfet ül-Mülûkiye fi'd Devlet it-Türkiye.*

Baybars hikâyesi, eski arap halk romanı. XIV. yy.'da yazıya geçirildi. Memluk hükümdarı Baybars I'in yaşamöyküsünden kaynaklanır. Hıristiyanlara ve Moğollar'a karşı yapılan savaşları destan çizgileriyle yansıtır; sihir, hile sahneleri ise fantastik niteliktedir. Toplumbilim, folklor, halk edebiyatı yönünden önemlidir.

BAYBURT (69), Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde il; 107 330 nüf. (1990). Merkez ilçe dışında 2 ilçe (Aydıntepe, Demirözü); 1 bucak, 175 köy; 3 652 km^2. İl merkezi *Bayburt*; 33 677 nüf. (1990).

Bayburt Türkiye'nin en küçük ilidir. Kuzeydeki Karadeniz dağlarıyla güneydeki Otlukbeli dağları (Kop geçidi 2 305 m) arasında kalan il toprakları, Çoruh ırmağıyla kollarının açtığı çığırlarla yarılmış çok engebeli bir alan oluşturur. Arazi çıplak, iklim sert, yıllık yağış miktarı 450 mm dolayındadır. Ekonomi tamamen tarıma ve hayvancılığa dayanır.

• TARİH. Bizans döneminde *Baiberdon* adını taşıyan kent önce Saltuklular'ın, sonra da Danişmentliler'in egemenliğine geçti (1072-1202). Selçuklular tarafından alınan kent (1202) daha sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında el değiştirdi. Otlukbeli savaşı'nda (1473) Akkoyunlular'ı yenen Fatih Sultan Mehmet, Bayburt'u Osmanlı devletine bağladı. Bir süre safevi egemenliği altında kalan kent (1501-1514) Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran zaferinden sonra kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı. Önceleri bağımsız bir sancakken Erzurum eyaleti merkez sancağı (XVI. yy.), Erzurum'a bağlı sancak (1631) ve kaza (XVIII. yy.) oldu. Değişik tarihlerde (1828, 1878 ve 1916) kısa sürelerle rus işgalinde kalan kent, Birinci Dünya savaşı sonlarında (1918) kurtarıldı. Cumhuriyet döneminde Gümüşhane'ye bağlı bir ilçe konumuna getirildi (1927).

Bayburt'tan bir görünüm

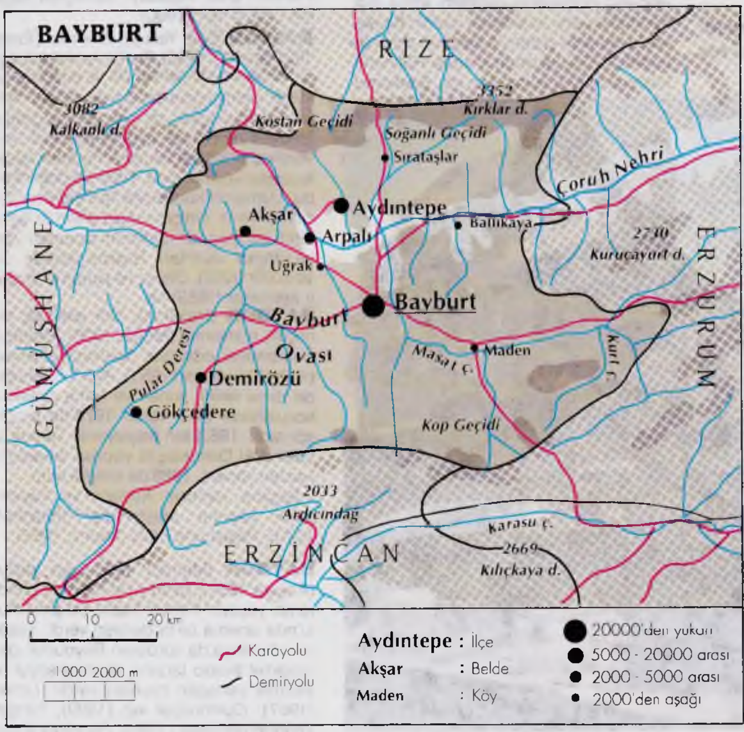
• MİMARLIK. İlçedeki tarihsel yapıların en eskisi *Bayburt* kalesi*'dir. Yazıtı bulunmamasına karşın XVIII. yy.'a tarihlendirilen *Ulu cami* 1970'de yenilenmek üzere yıktırılmış yalnızca çini bezemeli minaresi kalmıştır. Ortaçağ'ın önemli kültür merkezlerinden olan kentteki *Yakutiye, Museviye, Mahmudiye* vb. medreseler tümüyle ortadan kalkmıştır. Şehit Osman tepesindeki iki türbe, mimarileriyle Saltuklu dönemine tarihlendirilir. Türbelerin Saltuklu komutanlarından Mengüç Gazi'nin kardeşi Osman Gazi ve kızkardeşi için yaptırıldığı görüşü yaygındır. Çoruh kıyısındaki *Bent hamamı* Hacı Ferahşad Bey vakfıdır (XVI. yy.). Dört eyvanlı hamamlar planındaki yapı, içten özgünlüğünü korumaktadır. Ulu cami'nin yakınındaki *Taşhan* ya da *Bedesten*'in yapım tarihi bilinmemektedir. Selim I (Yavuz) döneminde (XVI. yy. başı) hapishane olarak kullanılmıştı.

BAYBURT, Bayburt ilinin merkezi kent; 33 677 nüf. (1990). Çoruh nehri ve Erzurum-Trabzon karayolu üzerinde. Gümüşhane'ye 76 km, Erzurum'a 124 km.

Bayburt kalesi, Bayburt kentinin K.'inde kale; Çoruh nehrine bakan yalçın bir kaya üzerindedir. Çok eski olmamakla birlikte yapımına ilişkin bilgiler kesin değildir. Roma, bizans, arap ve türk egemenlikleri sırasında birkaç kez onarıldığı bilinmektedir. Bu onarımların en kapsamlısı Saltuklular döneminde başlatılmıştır. Erzurum meliki Tuğrul Şah zamanında bitirilmiştir (1200-1230). Duvarlardaki yazıtlarda Tuğrul Şah ve eşi Halise Hatun'un yanısıra, mimar Lülü'nde adı bulunmaktadır. Kale, Osmanlı döneminde Kanuni Sultan Süleyman ve Murat III zamanında da elden geçirilmiştir. Beş ya da altı köşeli olduğu sanılan, 30 m yüksekliğindeki surlar, yarım daire, kare ve üçgen biçiminde burçlarla güçlendirilmiştir. Yapı D.'da Demirkapı, B.'da Nöbethane kapısı ile dışa açılır. Kale içinde bir kilise kalıntısı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, burada 300 ev bulunduğunu bildirir.

BAYBURTLU CELALİ (Ahmet), türk halk şairi (Bayburt 1890 - *ay.y.* 1915). Medrese öğrenimi gördü. Köyünde çiftçilik yaptı. İlk eşinin ölümü üzerine söylediği uzun ağıtla ün kazandı. Mensubu olduğu nakşıbendi tarikatının ilkeleri gereği saz çalmadı. Şiirlerini arkadaşı türkücü Mahmut vasıtasıyla Doğu Anadolu'ya tanıttı.

BAYBURTLU ZİHNİ, türk halk şairi (Bayburt 1795-1800 arası - Ulasa köyü, Trabzon 1859). Asıl adı Mehmet Emin'dir.

Erzurum ve Trabzon medreselerinde okudu. İstanbul'a giderek (1815) on yıl kadar burada kaldı; devlet adamlarına ve ileri gelen kişilere kasideler sunarak iş ve rütbe elde etti. 1828'e doğru Bayburt'a döndü. 1834'te hac dönüşü Mısır'a uğradı. Erzurum'da bazı resmi görevlerde bulunduktan sonra yeniden İstanbul'a geldi. Akkâ'ya giden osmanlı donanmasında Reşit Paşa'nın divan kâtibi olarak bulundu. Dönüşte bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, 1847'de Hopa, daha sonra da Karaağaç, Of ve Erzincan'da görev yaptı. 1855'te Trabzon'a geldi ve dört yıl sonra, Bayburt'a giderken yolda öldü. Mezarı sonradan Bayburt'a taşındı (1936).

Divan şiiri yolunda kasideler, naatlar, gazeller yazdı. Dil ve teknik bakımından kusurlu olan bu şiirler yanında asıl ününü hece ile söylediği koşma ve destanlarla kazandı. Görevli olarak bulunduğu yerlerde birçok kişiyi ağır bir dille hicvetti. Rus işgalinden yeni kurtulmuş Bayburt'un yanmış yıkılmış halini görünce söylediği *"Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş / Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı"* dizeleriyle başlayan koşması ünlüdür. Söyleyişindeki içlilik ve destanlarındaki taşlama özellikleri dolayısıyla sevilmiştir. Âşıkların "kalem şuarası" adı verilen bölümü içinde yer alır. Aruzla yazdığı şiirlerin büyük bir kısmını içeren *Divan-ı Zihni* (1876), oğlu Ahmet Revâyi Efendi tarafından bastırılmıştır. *Sergüzeştname* adını verdiği, çoğu hiciv türünde çeşitli manzumelerden oluşan ve yaşamıyla ilgili değerli bilgiler içeren bir yapıtı vardır.

BAY CİTY, ABD'de (Michigan) liman kenti, Huron gölünün oluşturduğu Saginaw Bay'in kıyısında; 49 000 nüf. Otomobil sanayisi.

BAYCU NOYAN, moğol komutan (XIII. yy.). Besut kabilesinden bir tümen beyi olarak, moğol ordusuyla birlikte İran'ın fethine katıldı (1229). Kafkasya'nın alınmasında büyük yararlıklar gösterdikten sonra Öğedey Han tarafından Kafkasya ve Batı İran valiliğine atandı (1241). Ertesi yıl selçuklu egemenliğinde bulunan Erzurum'u aldı (1242). Anadolu Selçuklu sultanı Gıyasettin Keyhüsrev II'yi Kösedağ'da bozguna uğratarak Kayseri, Sıvas ve Malatya'yı ele geçirdi (1243); yıllık baç vermeleri koşuluyla Selçuklular ile barış antlaşması yaptı. Keyhüsrev ölünce tüm selçuklu topraklarını denetimi altına aldı. Kendisine karşı ayaklanan İzzettin Keykavus'u yenerek Bizans'a kaçmak zorunda bıraktı (1256) ve onun kardeşi Rüknettin Kılıçarslan IV'ü sultan ilan etti. Başkomutan olarak İran'a gönderilen Hulagu'nun buyruğunda İsmaililer'e karşı savaştı, Bağdat'ın fethine katıldı. Kendisini kıskanan Hulagu tarafından idam ettirildi.

Bayeux'nün merkezinde eski evler

Feuillie

BAYDAR (Mustafa), türk yazar (Gümülcine 1920-İstanbul 1976). Edirne lisesi'ni (1939), İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü (1944) bitirdi. Sıvas, Diyarbakır, Erzincan liselerinde, Erzurum öğretmen okulu'nda öğretmenlik yaptı (1945-1950). 1950'den sonra İstanbul'da çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. Cumhuriyet gazetesinden emekli oldu. Şair ve yazarlarla yaptığı konuşmalarla Atatürk ve devrimlerle ilgili yayınlarıyla tanındı. Röportaj dalında iki kez başarı armağanı aldı (1971-1973). Başlıca yapıtları: *Atatürk diyor ki* (1951), *Atatürk'le konuşmalar* (1952), *Ahmet Mithat* (1954), *Edebiyatçılarımız ne diyorlar* (1960), *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve anıları* (1968) vb.

BAYDARA a. Orta Asya türk boylarında, ölüm, adak ya da dinsel tören nedeniyle kurban edilen; başı, ayakları ve kuyruğuyla birlikte derisi yüzülüp sırığa geçirilmiş atlara verilen ad.

—ANSİKL. Baydara, çok eski dönemlerden beri biliniyordu. Herodotos, İskitler'in (İ.Ö. VII-IV. yy.) bunları uzun bir kazığa bağlayarak yarım araba tekerleği üzerine oturttuklarını belirtir. İskitler atlarla birlikte sadık hizmetkârları da boğazlayıp derisini yüzdükten sonra, içini doldurarak atlar üzerine oturtuyor ve bunları ölen hükümdar ya da soylu kişinin kurganı çevresine diziyorlardı. X. yy.'da Oğuz ülkesini ziyaret eden İbni Fadlan, şamanist Oğuzlar'ın, ölü gömme törenlerinde, ölenin atıyla birlikte, varlık derecesine göre başka atları da baydara yaptıklarını ve gömüt üzerine dizdiklerini belirtir. XIII. yy.'da Moğolistan'a giden Van Ruysbroek, bir kıpçak gömütünde on altı baydara gördüğünü yazar. Radloff'a göre de Sibirya'daki kimi türk boyları arasında bu gelenek XIX. yy.'da da sürüyordu. Yakutlar, baydaraya *tabık* diyorlardı ve onlar arasında yaygın bir uygulamaydı.

BAYDARLI, Tokat'ın Reşadiye ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 772 nüf. (1990). Belediye.

BAYDEMIRLI, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi, Ağabeyli bucağına bağlı köy; 2 673 nüf. (1990).

BAYDUR (Suat Yakup), türk dilci (Tosya 1921-İstanbul 1953). Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde, alman dili ve edebiyatı ile klasik filoloji öğrenimi gördü (1942). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ne (1946), aynı yıl İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne antik felsefe asistanı olarak girdi. 1952'de doçent oldu. Uzmanlık konusuyla ilgili çalışmaların yanı sıra, türkçenin batı dilleri ile ilişkilerini ele alan, dil devrimini savunan yazı ve kitaplar yayımladı. Başlıca yapıtları: *Dil ve kültür* (1952), *Dilimiz ve yunan-latin asıllı kelimeler* (1953) vb.

BAYDUR (Nezahat), türk eskiçağ tarihçisi, nümismat (Muğla 1926). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1950). Aynı üniversitede roma tarihi, yunan ve roma sikkeleri konularında ders verdi. 1979'da profesör oldu. 1982'den başlayarak Tarsus ilçesindeki Donuktaş'ta yapılan arkeolojik kazıları yönetti. 1988'de emekli oldu.

Başlıca yapıtları: *Kültepe ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar* (İstanbul, 1970); *Palast und hütte* (Mainz, 1982).

BAYDUR (Memet), türk oyun yazarı (Ankara 1951). Uzun yıllar Paris ve Londra'da yaşadı. Kenya Toplu iletişim okulu'nda sinema tarihi dersleri verdi. Yaşamını İspanya'da sürdüren Baydur'un geleneksel tiyatro tarzının dışında soyut tiyatroya yaklaşan oyunları vardır. *Limon* (1987), *Cumhuriyet kızı* (1989), *Yangın yerinde orkideler* (1990), *Düdüklüde kıymalı bamya* (1991), *Kamyon* (1992).

Bayer (Farbenfabriken Bayer AG), kuruluşu 1863 yılına dayanan bir alman şirketidir. Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki kimya şirketleri arasında birinci, dünya sıralamasında ise ikinci olan Bayer, ürünlerinin büyük çeşitliliği ile tanınır: kimyasal ürünler, kauçuk, plastik, boya, elyaf, ilaç gibi... Grubun iş hacminin % 70'e yakın bir bölümü Almanya dışında gerçekleşir.

BAYER (Johann), alman gökbilimci (Rain, Bavyera, 1572-Augsburg 1625). En önemli yapıtı olan *Uranometria* (1603), eksiksiz ilk gökyüzü haritalarını içerir.

BAYER (Herbert), amerikalı sanatçı (Haag, Avusturya, 1900-Montecito, California, 1985). Dekoratör ve mimardı. Weimar Bauhaus'unda Kandinsky'nin derslerine devam etti; Dessau Bauhaus'unda reklamcılık ve tipografi alanlarında uzmanlaştı. Berlin'de (1928) fotoğrafçılıkla uğraştı, ama Hitler Almanyası'nı terk etmek zorunda kalarak 1938'de ABD'ye yerleşti. Göz aldatmacasına dayanan mekânlar düzenledi *(Mountain Paintings)* ve bunları gerçek açık mekânlara aktararak daha o zamandan çevrebilimi ön plana alan bir "çevre" sanatı oluşturdu (*Marble Garden* ve *Grass Mound,* 1955, Aspen, Colorado). Ayrıca, renkli metalden, hareketlilik izlenimini uyandıracak biçimde düzenlenmiş heykeller (*Articulated Wall,* 1968, Mexico) yaptı.

BAYES (Thomas), ingiliz matematikçi (Londra 1702 - Tunbridge Wells 1761). Ölümünden sonra yayımlanan bir denemesinde (1763), nedenlerin olasılığını gözlemlenen sonuçlarla saptamaya çalıştı. Bunu özel bir durumda, yani n kez yinelenen denemede p olasılıklı olayın k kez bulunması durumunda, p olasılığının önsel bir dağılımından p nin koşullu olasılığı sonucunu elde ederek yaptı. Laplace bu sonucu gözden geçirdi ve verdiği son biçimi "Bayes formülü" olarak açıkladı:

$$P(a \leqslant p \leqslant b) = \frac{\int_a^b x^k (1-x)^{n-k}\,dx}{\int_0^1 x^k (1-x)^{n-k}\,dx}.$$

Bayes bağıntısı ya da **formülü,** adını ingiliz matematikçi, Thomas Bayes'ten alan aşağıdaki formül:

$$P_A(B_i) = \frac{P(B_i) \times P_{B_i}(A)}{\sum_{i=1}^{n} P(B_i) \times P_{B_i}(A)}$$

Bu formül B_i olayının koşullu olasılığını verir; bu olasılığı verirken, B_i olayları E evreni olaylarının tam sistemini oluşturduğuna, A, E evreninin sıfır olmayan olasılıklı bir olayı olduğuna göre, B_i bilindiğinde A nın koşullu olasılıkları fonksiyonunda A olayının gerçekleştiğini göz önüne alır. Bu formül çoğu kez $n = 2$ olduğunda kullanılır; bu durumda $B_1 = B$ dir ve $B_2 = \bar{B}$, B nin zıt olayıdır.

Bayes yöntemleri, bayes istatistiği, raslantısal bir olayın gözleminden önce öne sürülen, varsayımlara ilişkin olasılıkların bir değerlendirmesine dayanan istatistik çıkarsama yöntemleri. (Gerçekleşen olaya göre, "Bayes teoremi" kullanılarak bu olasılıklar değiştirilir. Bu yöntemler, Thomas Bayes ve Laplace'ın yapıtlarında görüldüğü gibi, XVIII. yy.'a dek geriye uzanırlarsa da, uygulamaya konulmaları yakın zamanda olmuştur. "Klasik" çıkarsama yöntemlerine göre, uygulama alanları da henüz sınırlıdır.)

BAYEU Y SUBİAS (Francisco), ispanyol ressam (Zaragoza 1734 - Madrid 1795). G. Velázquez'in ve Mengs'in öğrencisi, Goya'nın kayınbiraderiydi. Üretken bir fresk ustası olarak sarayları (Palacio royal, Le Pardo, Aranjuez vb.) ve dinsel yapıları (Toledo katedrali manastırı vb.) süsledi.

BAYEUX, Fransa'da kent, Calvados ar-

rondissement'ının yönetim merkezi, Bessin'de, Aure ırmağı kıyısında; 14 528 nüf. Küçük bir yönetim, ticaret ve bankacılık merkezi. Makine yapımı. —*Bayeux arrondissement'ı*, 57 400 nüf.

• GÜZEL SANATLAR. Şehirdeki Notre-Dame katedrali'nde kısmen roman üslubunda yapılmış bir sahın ve bir yeraltı kilisesi vardır; sırakemerlerin köşe taşları ilginç bir biçimde yontulmuştur. Koro ve önyüz XIII. yy. norman gotiği'nin özelliklerini taşırken, aydınlık kule ve capellalar Ortaçağ'dan kalmadır. Şehir kütüphanesinde ünlü "Kraliçe Mathilde duvar halısı" bulunur. XI. yy.'da yapılmış olan, 70,34 m uzunluğunda ve 50-55 cm genişliğindeki bu halının desenlerinde İngiltere'nin Normanlar tarafından fethi anlatılır. Katedral yakınlarında eski evler ve konaklar vardır.

BAYEZİD-İ RUMİ, türk mutasavvıf, şair (Edirne ? - ay. y. 1514). Cemal Halveti'nin halifelerindendi. Bayezid-i Bistami'yi izlediği düşünülerek Bayezid-i Rumi'ye İkinci Bayezit (Bayezid-i sani) adı verildi. Tasavvuf bilgisinin derinliği, etkileyici konuşmasıyla birçok mürit edinmişti. Varlık birliği görüşünü dile getiren ünlü "*Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin / Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşâ eyledin*" beyti onundur. Muhittin Arabi'nin *Füsus ül-hikem*'ini açıklayıcı nitelikte arapça *Şerh-i füsus-ül hikem*'i; Cami'nin *Nüsus*'u için de gene arapça *Şerh-i nüsus*'u yazdı. Arapça bir Fatiha tefsiri kaleme aldı. *Sırr-ı cânân* adlı türkçe mesnevisinde tasavvuf ilkelerini konu edindi.

BAYEZİT (Celalettin) → KÖTÜRÜM BAYEZİT.

BAYEZİT I Yıldırım (Bursa 1360 - Akşehir 1403), türk padişah (1389-1402). Murat I'in Gülçiçek Hatun'dan olma büyük oğlu ve Yakup, Savcı, İbrahim adlı üç şehzadenin ağabeyi. Germiyanoğlu Şah Çelebi'nin (Süleyman Şah) kızı Sultan Hatun ile evlenerek, Germiyan toprağının bir bölümünün yönetimini üstlendi. Kardeşi Savcı Bey'in babasına karşı başlattığı ayaklanmayı bastırarak onu öldürttü (1385).

Büyük Larousse

Yıldırım **Bayezit I**, *Topkapı sarayı müzesi*

Babası Murat I'in Karamanoğlu Ali Bey'e karşı açtığı savaşa katıldı; Konya savaşı'nda Rumeli askerini yöneterek zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Bu savaştaki hızlı hareketleri dolayısıyla kendisine "Yıldırım" lakabı verildi. Sırp kralı Lazar'ın önderliğinde Osmanlılar'a karşı birleşen Balkanlar'daki hıristiyan uluslara karşı yapılan Kosova meydan savaşı'nda, sağ kanada komuta etti ve zaferin kazanılmasında başlıca etken oldu. Babası Murat I'in bu savaş sonunda şehit edilmesi üzerine devlet ileri gelenlerince padişah ilan edildi (1389). İlk iş olarak, bir taht kavgasını önlemek için kardeşi Yakup Bey'i boğdurttu ve cenazesini babasınınki ile birlikte Bursa'ya gönderdi. Bayezit I'in padişah olması üzerine, Anadolu'da Osmanlı devletine bağlı Candar, Germiyan, Saruhan, Menteşe, Aydın ve Hamitoğulları beylikleri, Karamanoğlu Ali Bey'in öncülüğünde Yakup Bey'in öldürülmesini bahane ederek harekete geçtiler: Karamanoğlu Ali Bey Beyşehir'i alarak Eskişehir'e kadar ilerledi; Germiyanoğlu Yakup Bey Osmanlılar'ın elindeki Germiyan kentlerini geri aldı; kadı Burhanettin de Kırşehir'i ele geçirdi. Önce Rumeli'yi güvenlik altına almayı uygun gören Bayezit I, Kosova'da öldürülen Lazar'ın oğlu Stefan ile barış yaptı (Stefan haraç ödeyecek ve Bayezit I'in vasali olarak, açılacak seferlere destek birlikleri gönderecekti; Stefan ayrıca, kız kardeşi Olivera'yı [Despina] da sultanın haremine yollamak zorunda kaldı). Böylece, macar sınırında bir sırp gücünün kalmasını sağlayan Bayezit I, Anadolu'ya geçti; Bizans İmparatorluğu'na bağlı Alaşehir'i (Philadelphia) aldı; Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamideli, Germiyan beyliklerinin topraklarını ülkesine kattı (1390). Aynı yıl sonlarında Karamanoğlu'nun üzerine yürüyüp Konya'yı kuşattıysa da, Candaroğlu Süleyman'ın Kadı Burhanettin ile ittifak kurarak, Karamanoğlu Ali Bey'in yardımına koşması üzerine, barış yaparak Çarşamba suyunun batısında kalan toprakları almakla yetindi. Ardından Sinop dışındaki Candaroğulları topraklarını ele geçirdi; Kadı Burhanettin'den Osmancık'ı aldı; Amasya'yı ülkesine kattı (1393).

Bayezit Anadolu'da türk birliğini kurma uğraşındayken, uç beyleri de batıda sürekli akınlar düzenlediler: Evrenos Bey, Kitros ve Vodena'yı ele geçirip Tesalya içlerine kadar sarktı; Firuz Bey, Eflak'ta; Şahin Bey, Arnavutluk'ta yıldırıcı etkinlikler gösterdi. Bu arada, Eflak voyvodası Mircea'nın osmanlı topraklarında harekete giriştiğini haber alınca hızla Rumeli'ye geçti; yenerek esir aldığı Mircea'yı ağır bir fidye karşılığında, vasali olarak ülkesine yolladıktan sonra Anadolu'ya döndü. Macarlar'ın Türkler'e karşı Bulgar çarı Şişman ile birleşme olasılığı üzerine, tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bu güçbirliğini, daha oluşmadan önlemek için önlemler aldı: büyük oğlu Süleyman'ın komutasında Rumeli'ye yolladığı güçlü ordu Bulgarlar'ın başkenti Tırnova'yı ele geçirdi (1393); bu arada kendisi de Rumeli'ye geçip Niğbolu, Silistre ve Vidin'i alarak Bulgaristan'ın siyasi varlığına son verdi. Niğbolu'ya sığınan Bulgar çarı Şişman öldürüldü. Daha sonra Selanik ve Larissa zapt edildi.

Kosova zaferinden sonra Bizans üzerinde artan etki ve denetimini yeterli görmeyen Bayezit I, İstanbul'u kuşattı (1394), Bizans imparatoru Manuel, İstanbul'u kuşatmış olan Bayezit ile kentte bir türk mahallesi kurulması, bir cami yapılması ve bir kadı atanması konularında anlaşmaya vardı. Bu sürekli zaferlerden dehşete kapılan Venedikliler ile Macarlar, Osmanlılar'a karşı bir haçlı seferi düzenlemeyi başardılar. Bayezit'in İstanbul surları önünde oyalanmasını fırsat bilen Macar kralı Sigismond komutasındaki haçlı ordusu Niğbolu'yu kuşattı. Hızlı bir yürüyüşle Balkan dağlarını aşan Bayezit I, haçlı ordusunu 25 eylül 1396'da, Niğbolu'da, kesin bir yenilgiye uğrattı. Ardından Macaristan ve Eflak'a akınlar düzenledi. 1397'de Evrenos Bey, Argos ve Atina'yı ele geçirdi. Aynı yıl, Karamanoğlu Ali Bey yeniden ayaklanma girişiminde bulununca, ordunun başına geçti, Karamanoğlu'nu Akçay'da yenip öldürdükten sonra topraklarını Osmanlı ülkesine kattı. Ardından Canik bölgesini, Kadı Burhanettin'in topraklarını, Mısır Memlukları'na bağlı Elbistan, Malatya, Besni ve Divriği'yi zapt etti. Bayezit I'in ülkelerini ellerinden aldığı Anadolu beylerinin Timur'a sığınmaları iki hükümdarı karşı karşıya getirdi. Bayezit ile Timur, iki büyük ordunun başında, Ankara yakınındaki Çubuk ovasında karşılaştılar (28 temmuz 1402). Bayezit I, ordusundaki Karatatarlar'ın ve Anadolu beylikleri askerinin karşı tarafa geçmeleri üzerine savaşı kaybettiyse de hassa birliklerinin başında sonuna kadar çarpışarak tutsak düştü. Bir süre Timur'un yanında tutsak olarak dolaştırıldıktan sonra 8 mart 1403'te Akşehir'de öldü (yüzüğünün taşı altında saklı olan zehiri içerek intihar ettiği de söylenir).

Yıldırım Bayezit azım ve irade sahibi, çok çabuk karar verebilen, atılgan bir hükümdardı. Osmanlı devletini bir imparatorluk durumuna getirmeye yöneldi: Anadolu'nun siyasal birliğini büyük ölçüde gerçekleştirdi. Babası Murat I, Bizans'ı bir uydu devlet durumuna getirmekle yetinirken o bu politikayı bıraktı. Dervişlere karşı ulemayı tercih etti ve çevresinde onları bulundurmaya özen gösterdi. Babasının yalın yaşamını bırakarak, debdebeli bir saray yaşamını benimsedi. Döneminden kalma kitabe ve vafkiyelerde adının önünde "Sultan", sonunda "Han" unvanlarına rastlanır. Seferlerden elde ettiği ganimet ve bağlı devletlerin gönderdiği haraçlarla zenginleşen hazinesi, ona hayır kurumları ve mimarlık yapıtları yaptırma olanağı verdi: Bursa'da imaret, medrese, han, köprü, darüşşifa, zaviyeler ve ünlü Ulucami'yi yaptırdı. Bu arada, yönetimi altına giren hıristiyan ülkelerinde de düzen ve adaletin kurulması için büyük çaba harcadı. (→ Kayn.)

BAYEZİT II (Dimetoka 1447 - Havsa yakınında 1512), türk padişah (1481-1512). Fatih Sultan Mehmet'in oğlu. Küçük yaşta sancakbeyi atandığı Amasya'da bilim ve sanat adamları arasında yetişti. Şehzade olarak, babasının yanında Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli savaşı'na katıldı (1473). Babasının ölümü üzerine devlet erkânınca İstanbul'a çağrıldı. 21 mayıs 1481'de tahta çıktı. Saltanatının ilk yıllarında taht kavgasına girişen kardeşi Konya valisi Cem ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bursa'da tahta çıkan Cem'i Yenişehir'de yendi. Mısır'daki Memluk sultanına sığınan Cem, yeni bir girişimde bulunduysa da yine başarılı olamadı. Bu kez Rodos şövalyelerine sığınmak zorunda kaldı ve 1495'te Napoli'de zehirle-

Giraudon

Bayeux
"Kraliçe Mathilde halısı" denen halıdan bir ayrıntı
XI. yy.'da İngiltere'nin Normanlar tarafından fethinden bir sahne
Kraliçe Mathilde müzesi, Bayeux

Büyük Larousse

Bayezit II, *Topkapı sarayı müzesi*

nerek öldürülene kadar Avrupa'da tutsak yaşadı. Bayezit II, Cem Avrupa'da yaşadığı sürece tam bir huzur içinde olamadı. Cem yanlısı olduğundan kuşkulandığı ünlü vezir Gedik Ahmet Paşa'yı ve Cem'in İstanbul'da bulunan oğlu Oğuz'u boğdurttu. Hıristiyan Avrupa'ya karşı dikkatli bir politika izleyerek büyük seferlerden kaçındı. Ancak bazı askeri etkinliklere girişmekten de geri kalmadı. Hersek onun padişahlığı döneminde kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı; Boğdan'daki Kili ve Akkerman kaleleri zapt edilerek Osmanlı devletinin Kırım hanlığı ile bağlantısı kuruldu ve Karadeniz'de türk egemenliği tamamlandı (1483).

Memluk sultanı Kayıtbay'ın, şehzade Cem'i bir hükümdar gibi karşılaması, tahtsız ve ülkesiz Karamanoğlu Kasım Bey'i Osmanlılar'a karşı desteklemesi, osmanlı himayesindeki Ramazanoğulları beyliği topraklarına akınlar yaptırması, iki ülke arasında altı yıl süren (1485-1491) bir savaşa yol açtı. Uzayıp giden bu savaş kesin bir sonuca ulaşmaksızın düğümlendi ve Tunus sultanının arabuluculuğuyla yapılan barışla Çukurova'da üç kasaba Memluklar'a verilirken, Ramazanoğulları ülkesi Osmanlılar'da kaldı.

1492-1495 arasında türk akıncıları Tuna ırmağı ve Bosna ötesindeki Hırvatistan'a, Venedik topraklarının K. kesimlerine birbiri ardına akınlar düzenleyerek hıristiyan Avrupa'ya dehşet saldılar. 1495'te Macarlar ile yapılan bir antlaşmadan sonra akınlar Venedik topraklarında sürdü. Kili ve Akkerman kalelerini yitirdikten sonra Karedeniz ile bağlantısı kesilen Polonya, Boğdan'ı ele geçirmeye kalkıştı. Boğdan beyliğinin, Tuna boyundaki osmanlı sancakbeylerinin yardımıyla karşı koyması; türk akıncılarının kırımlı tatar süvarileriyle birlikte Galiçya ve Podolya'da düzenledikleri akınlar, bu girişimi sonuçsuz bıraktı (1498). Ertesi yıl Polonya önce Boğdan, ardından da Osmanlılar ile barış antlaşmaları imzalamak zorunda kaldı. Venedikliler'in Mora, Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarında giriştikleri düşmanca hareketler üzerine Bayezit II bu ülkeye savaş açtı. Karadan ve denizden girişilen harekât sonunda İnebahtı (Lepanto) [1499]; ertesi yıl Modon (Methone), Koron ve Navarin (Pylos); 1501'de de Adriya denizi kıyısındaki Draç ele geçirildi. Aynı yıl Midilli adasını kuşatan bir haçlı donanması, Saruhan valisi şehzade Korkut'un ve güçlü bir donanmayla yardıma gelen Hersekzade Ahmet Paşa'nın çabaları sonucu püskürtüldü. Venedik'in isteği üzerine barış yapıldı (1503).

Bu arada, Osmanlı devleti doğuda gittikçe büyüyen bir tehlikeyle karşılaştı: 1499'da şii Safeviler, Şah İsmail'in önderliğinde İran'da güçlü bir devlet kurmuşlardı. Şiilik adına yapılan propagandalar Anadolu'daki göçebe türkmen aşiretleri arasında büyük ölçüde etkili olunca, sünni müslümanlığın temsilcisi Osmanlı devleti bu tehlike karşısında önlem almak zorunluğunu duydu. Padişah, Anadolu'da Şah İsmail yandaşlığını engellemek amacıyla, alevilerin İran'a gitmelerini yasakladığı gibi, bir bölümünü de Rumeli'ye yerleştirdi (1502). Ancak, Şah İsmail'in Şahkulu adındaki halifesi 1511'de Teke bölgesinde kimi türkmen aşiretlerini Osmanlılar'a karşı ayaklandırdı. Kütahya'yı yağmalayan ayaklanmacılar, Bursa'ya doğru ilerledilerse de sadrazam Hadım Ali Paşa komutasındaki orduya yenik düştüler; Şahkulu savaş alanında öldürüldü, başsız kalan Şahkulu'nun yandaşları İran'a kaçtılar, ayaklanma da böylece bastırılmış oldu.

Bu arada, yaşlandığı için devlet yönetimini vezirlerine bırakıp Edirne'de köşesine çekilen padişahın oğulları arasında taht kavgası başlamıştı. Oğullarından Ahmet Amasya'da, Selim Trabzon'da, Korkut Antalya'da, Şehinşah Karaman'da vali olarak bulunuyorlardı. 1511'de Kefe'ye giden Selim, Kırım hanının yardımını sağladıktan sonra Tuna'dan geçerek Balkanlar'a indi ve kendisine Rumeli'de bir sancak verilmesini istedi. Oğlu ile çarpışmaktan çekinen Bayezit, onu Semendere sancağına atadıysa da, Selim babasının oturmakta olduğu Edirne üzerine yürüdü. İstanbul'a doğru çekilen Bayezit, Çorlu yakınında konakladı. 3 ağustos 1511'de Selim, Uğraş deresi çevresinde yapılan savaşta yenilerek Kırım'a kaçtı. Bu arada, şehzade Ahmet, İstanbul üstüne yürüyerek tahta geçme girişiminde bulunduysa da Maltepe yakınlarına gelince yeniçerilerin ayaklanarak başlarında Selim'i görmek istediklerini bildirmeleri üzerine Anadolu'ya geri dönmek zorunda kaldı. Bayezit II, yeniçerilerin baskısı karşısında, tahtı Kırım'dan çağırdığı Selim'e bırakmak zorunda kaldı (24 nisan 1512). Bir ay sonra Dimetoka'ya giderken yolda hastalanarak öldü (10 haziran 1512).

"Veli" lakabıyla anılan Bayezit II, dinine son derece bağlı, iyiliksever bir kişiydi. İstanbul'da cami, imaret, hamam, kütüphaneden oluşan yapılar topluluğunu (Bayezit külliyesi); Edirne'de benzeri bir külliye ve hastane; Amasya'da cami, imaret-medrese yaptırdı. Bilginleri ve sanatçıları korudu. Hat sanatına büyük ilgi duyan Bayezit II'nin "Adlî" mahlasıyla yazdığı şiirleri bir divanda toplanmıştır. Ayrıca, besteci olduğu da söylenir. İstanbul'da, adıyla anılan caminin bahçesindeki türbede gömülüdür. (→ Kayn.)

BAYEZİT Rumi, türk mutasavvıf (? -1514). Kendisine Bayezit Bistami'den sonra ikinci sıra verildiğinden *Sani* diye anıldı. Mevlana, Cami, Muhittin Arabi gibi mutasavvıfların yapıtlarına şerhler yazdı. Vahdet-i vücut anlayışını Muhittin Arabi'nin tasavvuf felsefesi doğrultusunda açıklamak amacıyla yazdığı, beş bini aşkın beyitten oluşan *Sırr-ı cihan* adlı bir yapıtı vardır.

BAYEZİT, çeşitli dönemlerde yaşamış olan Osmanlı şehzadelerinin ortak adı. — BAYEZİT, Kanuni Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın oğlu (İstanbul 1526/27 - Kazvin, 1561). Kendisi Kütahya valisiyken, ağabeyi Selim de Manisa valisiydi. Selim'den iki yaş küçük olmasına karşın, annesi Hürrem Sultan'dan gördüğü desteğe dayanarak osmanlı tahtına çıkacağına inandı. Annesinin ölümü üzerine (1558) kendisi Kütahya'dan Amasya, Selim de Manisa'dan Konya valiliğine atandı. İstanbul'a uzak bir kente gitmenin tahtı Selim'e bırakmakla aynı anlama geldiğini düşündüğünden babasının buyruğunu dinlemedi. Gerçekte Selim'i tutan Lala Mustafa Paşa'nın kışkırtmasıyla, çevresine topladığı kuvvetlerin başında Konya üzerine yürüdü. Konya'daki savaşı Selim kazanınca (1559) önce Amasya'ya çekildi, oradan yanına dört oğlunu da alarak İran şahı Tahmasp'ın sarayına sığındı. Başlangıçta osmanlı şehzadesini iyi karşılayan Tahmasp, sonra para karşılığında onu ve dört oğlunu (Orhan, Mahmut, Osman, Abdullah) Kazvin'de öldürttü. Osmanlı şehzadesiyle dört oğlunun cenazeleri Anadolu'ya taşınarak Sıvas kalesinin dışında, bugün bilinmeyen bir yere gömüldü. —BAYEZİT, Murat III'ün oğlu (İstanbul 1586- *ay. y.* 1595). Mehmet III tahta çıkınca öldürüldü. —BAYEZİT, Ahmet I'in oğlu (1612 -İstanbul 1635). Murat IV Erivan'ı fethettikten sonra (1635) kardeşinin öldürülmesi için İstanbul'a haberciler gönderdi. Cellatlarına karşı kendini savunan şehzade, öldürülmeden önce bunlardan dördünü öldürmeyi başardı. Bu acı olaydan esinlenen Racine, ünlü *Bajazet* (Bayezit) tragedyasını yazdı. —BAYEZİT, Ahmet III'ün oğlu (İstanbul 1718 - *ay. y.* 1771). Ağabeyi Mustafa III döneminde ansızın öldü.

BAYEZİT ENSARİ Pir-i Revşen ya da **Ruşen,** Revşeniye* inancının kurucusu (Calanzar 1525 - ? 1585). Yoksulluk yüzünden iyi bir öğrenim göremedi. Babasıyla birlikte çıktığı gezide tanıştığı bir ismailinin etkisinde kaldı. Ondan pir-i kâmil, tevil ve hurufi inançları hakkında bilgi edindi. Yine bu geziler sırasında tanıştığı bir yogiden de, ruh göçü (tenasuh) ve Tanrı'nın cisme dönüşmesi konularını öğrendi. Öğrendiklerinin etkisiyle kendisine vahiy indiğini ve Pir-i kâmil olduğunu açıklayarak peygamberliğini ilan etti. İnancını yaymaya başlaması devlet yöneticilerince tepkiyle karşılandı. Calanzar'a yerleşti, müritlerini Afganistan ve Hindistan'ın çeşitli yörelerine göndererek gücünü artırdı. Ancak, Moğollar ile çatışmada yenildi. Başlıca yapıtları: özgeçmişini anlatan *Halnâme:* dinsel inançlarını yansıtan ve Tanrı'nın gönderdiği söylediği *Hayr ül-beyân* ile *Maksût ül-müminîn.*

Bayezit külliyesi, Bayezit II döneminde Amasya, Edirne ve İstanbul'da yaptırılan üç selatin külliyesi. —Amasya'da Yeşilırmak kıyısında Bayezit II'nin isteğiyle, oğlu şehzade Ahmet tarafından yaptırıldı (1481-1486). Cami, medrese, imaret, tabhane ve bir hattat mektebinden oluşan yapı topluluğunun mimar Hayrettin'in ürünü olduğu sanılmaktadır. Daha sonra ikinci bir şadırvan (1812), muvakkithane (1843), kütüphane (1843) ve üç türbe eklendi (XVIII. yy.). Bu yapılardan yalnızca cami, medrese, imaret, muvakkithane ve bir türbe günümüze ulaştı. Klasik öncesi osmanlı mimarlığının önemli örneklerinden sayılan külliyede yapılar, fazla yüksek olmayan bir duvarla çevrili alana ustalıkla yerleştirilmiştir. Merkezde, kentin en önemli yapısı olan ters T ya da zaviyeli camiler planındaki cami bulunur. Bunun B.'sında dört köşe bir avluyu çevreleyen revaklar va odalardan oluşan medrese yer alır. (Günümüzde İl halk kütüphanesi.) Bir başka önemli yapı, caminin B.'sındaki L planlı imarettir. —Edirne'de Tunca nehri kıyısındaki külliye yazıtına göre 1488'de bi-

Beyazıt camisi
İstanbul

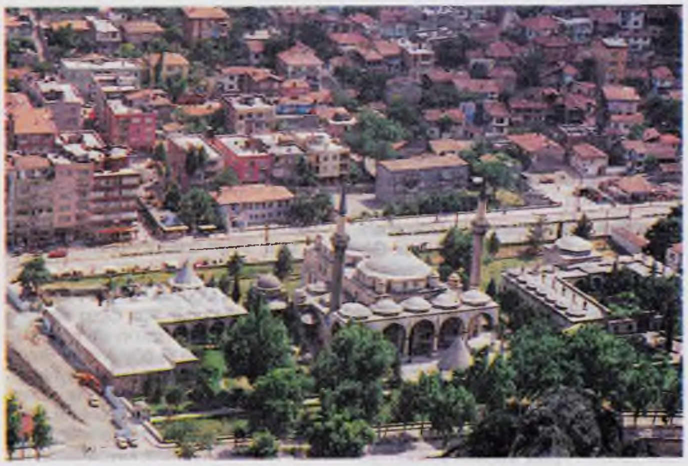

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Bayezit külliyesi
Edirne

Büyük Larousse

Bayezit külliyesi
Amasya

tirilmiştir. Amasya'daki külliye gibi, bunun da mimar Hayrettin'in yapıtı olduğu öne sürülür. Cami, tıp medresesi, şifahane, imaret, hamam, mutfak, depo, mumhane, vb. yapılar geniş bir alana yayılmıştır. Osmanlı mimarlığının önemli külliyelerinden biri olması yanında, akıl hastalarının müzikle iyileştirildiği şifahanesiyle de dikkati çeker. Yapılar topluluğunun ortasında yer alan cami, önündeki şadırvanlı avlu ve son cemaat yeriyle birlikte yirmi iki kubbeyle örtülüdür. Ana mekânı örten büyük kubbe, küresel bingilerle duvarlara oturur. Caminin iki yanında bulunan tabhanelerin avlu yönündeki köşelerine tek şerefeli iki minare yerleştirilmiştir. Caminin B.'sındaki medrese ve şifahane, külliyenin öteki önemli yapılarıdır. Klasik osmanlı üslubundaki medrese, bir avlu çevresindeki revaklar ve odalardan oluşur; tıp eğitimi verilmek üzere kurulmuştur. Ana eyvanda bir dershanesi vardır. Revaklar ve odalar küçük kubbelerle örtülüdür. Balkan savaşı sonlarına değin kullanılan şifahane üç bölümlüdür. Birinci bölümde, açık bir avlunun B.'sında on, D.'sunda dört oda vardır. G.'deki görkemli bir kapıyla ikinci bölüme geçilir. Burada gene açık bir avlu çevresinde ikisi yazlık, dördü kışlık altı oda bulunur. Giriş eksenindeki bir kapıyla şifahanenin en ilginç bölümüne ulaşılır. Akıl hastalarına haftanın belirli günlerinde müzikle terapi uygulandığı bu bölüm altı köşelidir; ortadaki büyük kubbeli mekâna on oda açılır. Orta kubbenin üstünde aydınlık feneri, altında on iki köşeli, fıskıyeli bir havuz bulunur. —İstanbul'da, Beyazıt semtinde, cami, medrese, imaret, sübyan mektebi, kervansaray, türbe ve çifte hamamdan oluşan külliyenin yapımına 1501'de başlanmış, 1506'da bitirilmiştir. Daha önce mimarının Hayrettin ya da Kemalettin olduğu sanılırken, yeni bulunan belgelerle Yakup Şah bin Sultan Şah'ın yapıtı olduğu anlaşılmıştır. Külliyenin en önemli yapısı olan caminin ana kütlesi, kare planlıdır; dikdörtgen planlı orta mekâna dörder küçük kubbeyle örtülü yan bölümler, avlu yönündeki köşelere de tabhane odaları eklenerek Bursa camilerinde görülen ters T ya da zaviyeli cami planı elde edilmiştir. Kubbe düzeninde ise Fatih külliyesi'ndeki uygulamanın gelişmiş bir biçimiyle karşılaşılır. Ana mekânı örten ve dört ayağa oturan orta kubbe, yanlarda iki yarım ve dört küçük kubbeyle desteklenir. Son cemaat yeri, yedi kubbelidir. Tabhane odalarının köşelerindeki yüksek minarelerle yapının anıtsal görünümü güçlendirilmiştir. Avlu yeşil, pembe, gri ve kırmızı renklerde granitten yapılmış yirmi iki sütuna oturan yirmi dört kubbeyle örtülü revaklarla çevrilidir. Yapıya üç anıtsal taçkapıyla girilir; giriş-mihrap eksenindeki kapının yanında bir kum saati vardır. Avlunun ortasındaki şadırvanı örten sekiz sütuna oturan kubbeyi Murat IV yaptırmıştır. Cami mimarisi yanında bezemeleriyle de dikkati çeker. (Giriş kapısı önündeki kubbenin geçişlerinde görülen alçı mukarnaslar, fildişi kakmalı ahşap kapı ve pencere kanatları, minare kaidelerindeki satrançlı yazıtlar, sekiz sıra mukarnaslı mihrap, rumi süslemeli mermer minber.) Birçok yangın ve deprem geçiren yapı çeşitli tarihlerde onarıldı (1682, 1797, 1879, 1940, 1958).

Caminin K.-B.'sındaki klasik şemadaki medrese, önce Belediye kütüphanesi (1943-1984), daha sonra da Türk vakıf hat sanatları müzesi oldu. Birbirinden uzak ve bağımsız olarak konumlandırılan öteki yapılar, günümüze ulaşmayan bir çevre duvarıyla dış avlu içine alınmıştı. Caminin G.'inde Bayezit II'nin ve kızı Selçuk Hatun'un türbeleri ve sübyan mektebi bulunur. Günümüzde Beyazıt devlet kütüphanesi olan imaret, caminin yanındadır. İmarete bitişik olan altı kubbeli kervansaray yıktırılarak yerine dişçilik fakültesi yaptırılmıştır. 1714'te Simkeşhane ile birlikte yanan çiftehamam, Patrona Halil hamamı olarak da bilinir.

Bayezit kütüphanei umumisi → BEYAZIT DEVLET KÜTÜPHANESİ.

BAYEZİT PAŞA, türk sadrazam (Amasya ? - Edirne 1421). Çelebi Mehmet Amasya'da şehzadeyken hizmetine girdi. Bayezit I'in oğulları arasındaki saltanat kavgasında Çelebi Mehmet'i destekledi ve onun hükümdarlığı döneminde sadrazamlığa getirildi. Karamanoğlu Mehmet II'ye karşı düzenlenen seferde gösterdiği başarıdan ötürü sadrazamlığa ek olarak Rumeli beylerbeyliğiyle ödüllendirildi. Şeyh Bedrettin ayaklanmasının bastırılmasında etkin rol oynadı. Murat II döneminde de eski görevlerini sürdürdü. Tahtı ele geçirmek amacıyla Edirne'ye yürüyen Mustafa Çelebi'yi (Düzmece Mustafa) durdurmakla görevlendirildi. Kuvvetleri Edirne yakınlarındaki Sazlıdere'de karşılaştığı Mustafa Çelebi'ye katılınca teslim oldu, öldürüldü.

BÂYGÂN a. (fars. *bāygān*). *Esk.* Koruyucu, bekçi, muhafız.

BAYGIN sıf. **1.** Kendi varlığının ve kendisini çevreleyen gerçekliğin artık bilincinde olmayan, tanıma yetisini yitirmiş kimsenin durumu için kullanılır: *Baygın halde hastaneye kaldırdılar. Onu bir ağacın altında baygın bulmuşlar. Üç gündür baygın yatıyor.* **—2.** Süzgün, mahmur bakış, göz için kullanılır. **—3.** İçe eziklik veren, iç bayıltan koku için kullanılır: *İğdelerin baygın kokusu.* **—4.** Bir kimseye baygın, ona tutkun, âşık: *Sana baygın değilim.* **—5.** Çarpıcı olmayan, soluk renk için kullanılır: *Renkleri baygın bir kumaş.* **—6.** *Baygın baygın bakmak,* gözlerini süzerek, hayranlıkla, anlamlı biçimde bakmak. ‖ *(Bir şeyden) baygın düşmek,* (o nedenle) bayılacak kadar çok yorulmak, yorgun olmak: *Uykusuzluktan baygın düştüm.*
—Balıkç. Ağda yorgun ve örselenmiş olarak bulunan balık için kullanılır.
—Denizc. *Baygın gemi,* rüzgârın ya da dalgaların etkisiyle tehlikeli biçimde yan yatan ve doğrulamayan gemi.
—Deric. *Baygın deri,* güdericilikte, yüzme işlemi sonunda suyu olmadığı görülen ve gözeneklerine yağ girdiğinde şişmeye başlayan deriler için kullanılan terim.
◆ a. İpekböcç. *Kara baygın,* deri değişimi ya da nemfleşme sırasında ortaya çıkan bozukluklardan dolayı kararan hasta ipekböceği.

BAYGINLAŞMAK gçz. f. **1.** Baygın duruma gelmek. **—2.** Göz sözkonusuysa kaymak, süzülmek: *Ateşten gözleri baygınlaştı.*

BAYGINLIK a. **1.** Kalp durması olmadan kısa süreli bilinç kaybı. (Kalbin hızını azaltan parasempatik tonusu ile damarları büzen sempatik tonusunun artması sonucudur. Birdenbire ve geçici olarak kalbin kan verdisinin azalması bilinç kaybına neden olur.) [Eşanl. LİPOTİMİ.] **—2.** *Baygınlık geçirmek,* birdenbire ve kısa süreli olarak kendini kaybetmek; fenalık geçirmek: *Kalabalıkta baygınlık geçirenler oldu.* ‖ *(İçine, üstüne) baygınlık(lar) gelmek,* pek çok sıkılmak, bunalmak: *Adam konuştukça baygınlıklar geliyor içime.*
—İpekböcç. İpekböceklerinde görülen bağırsak hastalığı. (Sindirim sistemi, yaprak yerine açık renk salgılarla dolduğundan göğüs hizasında saydamlaşır.)

BAYGINTI a. *Yörs.* Baygınlık.

BAYHAN (Hüseyin İrfan), türk mimar (İstanbul 1922). Yükseköğrenimini Zürich Federal politeknik okulu'nda tamamladı (1948). 1953'e değin Prof. Hess'in yanında asistanlık yaptı. Trabzon kenti imar planı ve Bandırma sahil şeridi yarışmalarında birincilik ödülünü kazandı. *Eskişehir Maarif koleji* (1965), *İstanbul Petrol işçileri sitesi* (1967) ve *İzocam fabrikası* (1969), projelerini hazırladığı yapılar arasındadır. 1955'ten beri Yıldız üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Bayhan'ın başlıca yapıtları, *Mesken tipleri ve yerleşme formları* ile *Şehir planlaması*'dır.

BAYHAN (Mehmet), türk fotoğraf sanatçısı (Malatya 1940). Devlet güzel sanatlar akademisi yüksek mimarlık bölümü'nü bitirdi. Serbest mimarlık yaptı. 1976'da İstanbul Fotoğraf ve sinema amatörleri derneği (İFSAK) başkanlığına getirildi. Mimar Sinan üniversitesi'nde fotoğraf dalında öğretim üyesi oldu. Fotoğrafları birçok uluslararası yarışmada (İngiltere'de altın, Hindistan'da gümüş madalya) kazandı.

Hakkı Behiç Bayiç

BAYIK (Namık), türk grafik sanatçısı (İstanbul 1926). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi dekoratif sanatlar bölümü'nü bitirdi (1949). Aynı okulda afiş öğretmeni (1950) ve profesör oldu (1970). Birçok şirket, kurum, kongre afişi hazırladı. Türk hava yolları afiş yarışmasında birincilik kazandı (1955). Cumhuriyet'in ellinci yılı için iki pul düzenlemesi, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı için iki afiş hazırladı.

Bayıldım kasrı, İstanbul'da Dolmabahçe sarayı'nın arkasındaki sırtta kasır. Günümüze ulaşmayan yapı, eski gravür ve resimlerden biliniyor. XVIII. yy.'da yapılan kasrın bulunduğu yer ve çevresi özenle düzenlendiği için Mahmut I ve Mahmut II konuklarını burada ağırlar, iftar yemekleri verirlerdi. İki katlı, çok odalı yapı, Mahmut II zamanında onarılmıştı.

BAYILMA a. Bayılmak eylemi.
—Denizc. Yapım hatası ya da bordasındaki yüklerin eşitsiz dağılımı sonucu geminin bir bordası üstüne yatması.
—Ekmekç. *Hamurun bayılması,* hamurun, mayanın az gelmesi ya da tam mayalanmadan kesilmesi sonucu kendini bırakması.
—Oto. *Motorun bayılması,* yakıt karışımının yetersizliği yüzünden aracın ilerlemesine engel olan dirençleri aşmak için gerekli gücü bulamayarak stop etmesi.
—Patol. Genellikle kalbin durmasından ya da aşırı ölçüde yavaşlamasından dolayı beyne az kan gitmesinden ileri gelen geçici bilinç kaybı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Radiletiş. FADİNG'in eşanlamlısı. || *Bayılma giderici,* ANTIFADING'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Patol. Bayılma genellikle ani olur: kişi kendini kaybeder, benzi solar, nabız güç algılanabilir. Birkaç ya da beş on saniye sonra, bu durum hafifler ve hasta bilincine kavuşur. Bayılmanın nedenleri kalp kökenli olabilir. Adams-Stokes hastalığında kalbin geçici olarak duraklaması ya da miyokart enfarktüsü yaratan ani bayılma. Kalp dışı nedenlerden de ileri gelebilir: karotisin geçici tıkanması, ortostatik tansiyon düşmesi, sinirli ve heyecanlı kişilerde görülen vagus bayılması. Bir bayılma anında, tehlikeye giren yaşamsal işlevleri canlandırmak gerekir: kalp durmuşsa dıştan kalp masajı, solunum durmuşsa yapay solunum yaptırma.

BAYILMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, bedensel güçlerini, bilincini geçici olarak yitirmek; fenalaşmak: *Haberi duyunca bayıldı.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeyine bayılmak,* onu beğenmek, çok sevmek, ona tutkun olmak: *Genç kızlar ona bayılıyor.* **—3.** *Bir şeye, bir şey yapmaya bayılmak,* ondan aşırı ölçüde tat almak, ona ilgi duymak; bir işe, eyleme düşkünlük göstermek: *Çikolataya bayılır. Örgü örmeye bayılırım.* **—4.** *Bir şeyden bayılmak,* ondan aşırı ölçüde etkilenmek: *Korkudan, açlıktan bayılmak.* **—5.** Çiçek ya da sebze sözkonusu ise, yaprakları buruşmak, pörsümek. **—6.** *Arg.* Para vermek, ödemek: *Bayıl bakalım binlikleri.* **—7.** *Bayıla bayıla,* çok büyük bir istekle, severek, can atarak: *Beğenmemek de ne demek, bayıla bayıla yerler;* istense de istenmese de: *İtiraz etmeyi bırak, bayıla bayıla geleceksin bizimle.*

◆ **bayıltmak** g.f. *Bir kimseyi bayıltmak,* bayılmasına yol açmak ya da bunu sağlamak: *Çocuğu döve döve bayıltmış. Bayıltıp ameliyata aldılar.*
—Denizc. *Gemiyi bayıltmak,* bir gemiyi onarmak, faça temizliğini ve karina bakımını yapmak için bordası üstüne yatırmak.
—Tiyat. *Işığı bayıltmak,* sahnenin aydınlatılmasında kullanılan ışık kaynağını yavaş yavaş karartmak.

BAYILTICI sıf. **1.** Bayıltmaya yarayan maddeler için kullanılır: *Kloroform bayıltıcı bir maddedir.* **—2.** İnsanda baygınlık etkisi uyandıran şey için kullanılır. *Bayıltıcı bir koku. Bayıltıcı sıcaklar.*

BAYILTMAK → BAYILMAK.

BAYIM a. Müz. SENKOP'un eşanlamlısı.

BAYINDIR sıf. Geliştirilmiş, yaşama koşulları iyileştirilmiş kent, bölge, ülke, vb. için kullanılır. (Eşanl. MAMUR.)

BAYINDIR, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 47 126 nüf. (1990); 588 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy. Merkezi, İzmir'in 84 km G.-D.'sundaki *Bayındır,* 13 862 nüf. (1990). Tütün, zeytin, incir, üzüm üretimi. Turizm. Bayındır kaplıcası.

BAYINDIR, Oğuzlar'ın 24 boyundan biri. Üçoklar kolundandılar. Oğuz inanışına göre ataları, Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Gök Han'ın büyük oğlu Bayındır'dı. XIII. yy.'da çeşitli kollara ayrıldılar. Büyük bölümü başka boylarla karıştı. Bunlardan yalnızca Akkoyunlular kolu, Bayındır adını ve Oğuz geleneklerini korudu. Bu nedenle kimi kaynaklarda Akkoyunlular'a Bayındırlı ya da Bayındırlu da denmiştir. XVI. yy.'da Anadolu'da, İran'da, Şam, Halep ve Hazar ötesi bölgelerde dağınık olarak yaşayan Bayındır oymaklarına rastlanmaktadır. Aynı döneme ilişkin Osmanlı tahrir defterlerinde, Anadolu'da 52 köy ve ekinliğin Bayındır adını taşıdığı kayıtlıdır. Anadolu'daki Bayındır oymaklarının önemli bir bölümü, Tarsus yöresinde yaşıyordu. Bunlar, daha 1519 yılında, kırk ayrı obacığa bölünmüştü. Sıvas'ın güneyindeki Uzunyayla yöresinde de Bayındır oymakları vardı. Bunların 1690'da Avusturya seferine çağrıldıkları, 1691'de de Rakka'da yerleşmeye zorlandıkları bilinmektedir. Rakka'dan kaçıp yurtlarına dönmek istedilerse de, yakalanıp tekrar Rakka'ya gönderildiler. XIX. yy.'da Beydili ve Baraklar ile birlikte Antep yöresine yerleştiler. Yozgat, İçel, Aydın, Antalya ve Muğla'da da bazı küçük Bayındır obalarının bulunduğu bilinmektedir.

Bayındır barajı, Ankara ilinde Bayındır suyu üzerinde baraj. İçme suyu elde etmek amacıyla yapılan baraj 1965'te işletmeye açıldı. Baraj gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 6,97 milyon m^3, göl alanı 0,71 km^2, sağlanan içme suyu yılda 6 milyon m^3'tür.

BAYINDIR HAN, *Dede Korkut kitabı*'nda İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerinin hanı olarak söz edilen destan kişisi. *Hanlar hanı, Boz atlı, Kam Gan oğlu, Ak alınlı* diye anılır. 24 Oğuz boyundan biri olan Bayındır'ın onun soyundan geldiğine inanılırdı. Salur boyundan Kazan Alp'ın kaynatasıydı. Oğuz hanları sefere çıkarken ondan izin alırdı; şölenlere başkanlık ederdi. Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçukname'*sinde devleti ve mutluluğu temsil ettiği belirtilmiştir. Ahlat'ta ona ait olduğu ileri sürülen bir türbe bulunuyordu. Kars ve çevresinde halk dilinde "Bayındır yolu vermek; Bayındır yolunu göstermek" (devlet dairesinde iş kovuşturan birini daha üst makama göndererek işini çıkmaza sokmak) deyiminde adı yaşamaktadır.

BAYINDIRLAŞMAK gçz. f. Bir yerleşim birimi sözkonusuysa, bayındır duruma gelmek.

◆ **bayındırlaştırmak** ettirg. f. *Bir yeri bayındırlaştırmak,* köy, kasaba, kent vb. bir yeri güzelleştirmek, yaşanır duruma getirmek; imar etmek.

BAYINDIRLAŞTIRMAK → BAYINDIRLAŞMAK.

BAYINDIRLIK a. **1.** Bayındır olma durumu. **—2.** Bir yeri geliştirmek, yaşama koşullarını iyileştirmek amacıyla yapılan yapım, bakım, onarım, düzenleme çalışmalarının tümü: *Bayındırlık hizmetleri.* (Eşanl. İMAR.)

Bayındırlık ve İskân bakanlığı, altyapı gereksinmelerini karşılamak üzere, kamu yapıları, karayolları, demiryolları, hava limanları vb.'nin yapımı, onarımı ve doğal afetlerle ilgili çalışmalar gibi bayındırlık ve iskân hizmetlerinin görülmesi amacıyla kurulmuş bakanlık. 13 aralık 1983 tarih ve 180 sayılı yasa hükmündeki kararnameyle Bayındırlık bakanlığı ile İmar ve iskân bakanlığı birleştirilerek Bayındırlık ve iskân bakanlığı kuruldu. Bakanlığın bağlı kuruluşları: Karayolları genel müdürlüğü, Arsa ofisi genel müdürlüğü. Bakanlığın ilgili kuruluşları: Emlak kredi bankası anonim şirketi, İller bankası genel müdürlüğü.

BAYIR a. Bir tepenin, vadinin, yamacı; küçük yokuş.

BAYIR, Muğla'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 471 nüf. (1990). Belediye.

BAYIRBAĞ, Erzincan ilinde, Üzümlü ilçesine bağlı belde; 1 645 nüf. (1990). Belediye.

BAYIRKÖY, Bilecik'in merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 983 nüf. (1990). Belediye.

BAYIRKULAR, Orta Asya'da, Gobi çölünün kuzeyinde yaşamış eski bir türk boyu. Çin kaynaklarında VII. yy.'dan başlayarak *Ba-ye-ku* adıyla geçer. Göktürk yazıtlarında da (VIII. yy.), Göktürkler'e bağlı bir boy olarak sözü edilir. 674'te Çin egemenliğine girdiler. Bir süre sonra (676) Çin'e karşı ayaklandılar ve ikinci Göktürk devleti (681-724) yönetimine girdiler. Göktürk kağanı Kapağan döneminde (691-716) ayaklanma çıkardılar. Tola ırmağı çevresinde Göktürkler ile savaşıp yenik düştüler, karargâhı dönen Kapağan Kağan'ı öldürdüler. 742'de yeniden Çin egemenliğine girdiler. Bu tarihten sonra kaynaklarda adlarına rastlanmıyor.
Çobanlık, avcılık yapar, cins atlar yetiştirir, demirden eşya ihraç ederlerdi. Gelenek, görenek ve dil yönünden Telengitler* ile benzerlik gösteriyorlardı.

BAYIRTURPU a. **1.** Acı tadından dolayı etli kökü bahar olarak da kullanılan ve bunun için yetiştirilen *armoracia (cochlearia)* cinsinden bitki. (Turpgiller familyası.) [Eşanl. YABANTURPU, KARATURP.] **—2.** Bazı yerlerde kökü hayvan yemi olarak kullanılan büyük turp.
—ANSİKL. Bayırturpu (*Armoracia lapathifolia* ya da *Cochlearia armoracia*) beyaz etli, iriköklü çokyıllık bir bitkidir; taze iken rendelenirse hardal yerine kullanılabilir. Beyaz çiçekleri sapların ucunda topluca yer alır; meyvesi hardalsıdır. Bayırturpu, sonbaharda kökleri parça parça kesilip toprağa gömülerek çoğaltılır. Bayırturpunun çiçekli ve yapraklı dalları halk hekimliğinde idrar artırıcı olarak kullanılır. Bu turpa kimi yerlerde eşek turpu, yabani kaşıkotu da denir.

BAYİ, -i,-si a. (ar. *bey'*, satış'tan *bayi'*). **1.** Belirli bir kuruluşun satış temsilciliğini üstlenen, onun ürünlerini satan satıcı; yetkili satıcı. **—2.** *Gazete bayii,* gazete, dergi, vb. yayınların dağıtıcısı.
—Basın. Belirli bir kent ya da bir bölge için bir yayın kuruluşuna ya da bir nakliye şirketine tekellik sözleşmesiyle bağlanan süreli yayın satıcısı. (Gazeteleri doğrudan halka ya da bir tür toptancı rolü oynayarak kendi bölgesinde alt bayilik yapan bir perakendeciye teslim eder.)
—Muhs. *Bayiler hesabı,* ticari bir işletmenin, satılmak üzere bayilere gönderdiği mallarla, bu malların satıldıkça alınan bedellerini, satış komisyonlarını ve öteki giderleri işlemek üzere muhasebe defterlerinde açılan hesap. (Bayiler hesabı açılırken, onunla birlikte, emanet mallar ve emanet edilen mallar olarak da hesap açılır. Örneğin, satılmak üzere mal gönderildikçe emanet mallar hesabına borç, emanet edilen mallar hesabına alacak yazılır. Mallar satıldıkça bu işlemin tersi yapılır.)
—Tic. Bir sözleşme ile, ticari bir işletmenin mallarını belli bir yerde ve sürekli olarak satan kişi ya da kuruluş. (Burada bir emanet işlemi sözkonusudur. İşletme, sa-

tılacak mallarını bayilere emanet olarak göndermekte, karşılığında ya banka mektubu, kefalet mektubu, para depozitosu gibi bir güvence istemekte ya da yalnızca bayinin ticari itibarına güvenmektedir. Bayi sattığı malların bedelini işletmeye gönderirken, yüzde üzerinden bir komisyon alır.)

BAYİ (Philbert), Tanzanyalı atlet (Karatu, Aruşa eyaleti, 1953). 3 dk 32 sn 2'yle 1 500 m (1974'te) ve 3 dk 51 sn ile bir mil (1975'te) dünya rekortmeni.

BAYİÇ (Hakkı Behiç), türk siyaset adamı, idareci (İstanbul 1886 - *ay.y.* 1943). Mülkiye mektebi'ni bitirdi,İçişleri bakanlığı'nda çeşitli görevlerde çalıştı. Birinci Dünya savaşı sırasında Akkâ ve Bilecik mutasarrıfı oldu.Bursa'da Mütareke sonrasında Kuvayı milliye örgütlenmesine katıldı. Sıvas kongresi'nde Denizli delegesi olarak bulundu. Anadolu ve Rumeli müdafai hukuk cemıyeti'nin 16 kişilik Heyet-i temsiliyesine üye seçildi (1919). Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya geldi. Son Osmanlı meclisi mebusanı'na Denizli mebusu seçilince Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitmesine izin vermedi, Ankara'da kaldı. İlk TBMM'ye katıldı (1920). TBMM içinden seçilen Muvakkat icra encümeninde maliye bakanı görevi yaptı, Birinci icra vekilleri heyeti'nde içişleri bakanı oldu (1920-1921). Yeşilordu kurucuları arasında yer aldı, bu gizli örgütün 14 yöneticisinden biri oldu. TBMM tarafından, komünizmi yerinde görüp incelemek üzere, büyükelçi atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile birlikte Moskova'ya gönderilen kurulda yer aldı. Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğuyla kurulan resmi Türkiye komünist fırkası'nın genel sekreterliği görevini yürütüyordu. TKF'nin kapatılmasının ardından (1922) hastalandı, politik yaşamdan çekildi.

BAYİİYE a. (ar. *bayiᶜ* ve *-iyye*'den *bayiᶜiyye*). *Esk.* Pazar yerlerinde satılan mallardan gümrük resminden ayrı olarak alınan vergi.

BAYİLİK a. **1.** Bir ürünün, bir malın sürekli satıcılığı: *Akaryakıt bayiliği. Gazete bayiliği.* **—2.** Bir kuruluş ya da firmanın satış temsilciliğini üstlenme işi; yetkili satıcılık: *Firmamızca, taşra illerine bayilikler verilecektir.* **—3.** Bu işin yapıldığı yer.

BÂYİN sıf. (ar. *bayin*). *Esk.* Ayırıcı, ayıran.

BAYİNNAUNG, Birmanya kralı (1551-1581). Kayınbiraderi Tabinşveti'nin yerine hükümdar olduğu sırada ülke bölünmüş,Pegu'daki Môn krallığı başkaldırmıştı. Bayinnaung, tüm Pegu halkını, hatta hayvanları kılıçtan geçirdikten sonra, Ava'yı alarak ülkeyi yeniden birleştirdi; bir yandan da yasal düzenlemelerde, ağırlık ve ölçülerde birlik sağladı. Bayinnaung, komşu ülkeler üzerinde egemenlik kurmak için askeri harekâta girişti: Çiengmai'yi (1558), Ayuthia'yı (1563 ve 1569), Vientiane'yi (1564) aldı, Yünnan'a girdi, Şan'ları yola getirmeye çalıştı. 1581'de, bir sefer sırasında Arakam'da öldü. Ardında güçsüz bir ülke bıraktı. Oğlu Nandabayin'in hükümdarlık döneminde Bayinnaung'un bütün katkıları yok oldu.

BÂYİR → BÂİR.

BÂYİRE → BÂİR.

BAYKAL, Rusya'da göl, Doğu Sibirya'da; 31 500 km². Dünyanın en derin gölü (1 620 m) olan Baykal, günümüzden yaklaşık 25 milyon yıl kadar önce Üçüncü zaman'da oluşmuş bir çöküntü çukurunda yer alır ve yeryüzündeki en büyük tatlı su rezervini oluşturur (23 000 km³). Baykal gölü, 636 km boyunca, yarı çapı çok büyük bir daire yayı biçiminde, yüksek dağ sıraları (dorukları 2 500 m'yi aşar) arasında uzanır. 336 ırmağın beslediği, suları kimyasal açıdan son derece katışıksız olan gölün bir tek boşaltma kolu vardır: Angara. Flora ve fauna, çok sayıda yöreye özgü tür kapsar, ama balık avlamanın aşırı ölçülerde yapılması nedeniyle bazılarının soyu tükenmektedir. Kirlenmeye karşı savaşım, birçok arıtma tesisi kurulmasını ve çevre korunmasını sağlamak için yasalar çıkarılmasını gerektirmiştir. Gölün taygayla kaplı kıyıları ulusal park düzenlemesine ve turizm tesisleri yapılmasına elverişlidir.
—Tarönc. Asya'da Baykal gölü bölgesinin,Üst Yontmataş dönemindeki üstünlüğü, çeşitli incelemelerle gün ışığına çıkarılmış en önemli olgulardan biridir. Bölgenin merkezleri, Malta, Buryat, Sıbirya'ya özgü nitelikler taşır; bunların izlerine Ural'da, Ordos, Lena ve Amur topluluklarının kültürlerinde de rastlanır. Bunların Kuzey Amerika'nın nüfuslanmasında da önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

BAYKAL (Bekir Sıtkı), türk tarihçi (Rize 1908-Ankara 1987). Berlin ve Freiburg üniversiteleri edebiyat fakültelerini bitirdi. Profesörlüğe yükseldi (1943). Kurucu meclis üyeliğine seçildi (1960-1961). Başlıca yapıtları: *Birinci Meşrutiyet* (1942), *Osmanlı tarihi* (1949), *Mithat paşa, siyasi ve idari şahsiyeti* (1964), *Tarih terimleri sözlüğü* (1974).

BAYKAL (Fuat), türk yerbilimci (Malatya 1911 - İstanbul 1985). Fransa'daToulouse Üniversitesi'ni bitirdi(1933).Yurda dönüşte İstanbul Üniversitesi fen fakültesi jeoloji enstitüsü'ne asistan olarak girdi. Profesör oldu (1951). Uzun yıllar Genel jeoloji kürsüsü başkanlığını yürüttü. İstanbul Üniversitesi yerbilimleri fakültesi'nin kurucuları arasında yer aldı (1978). Bu fakültedeki öğretim üyeliğini emekli oluncaya değin (1981) sürdürdü. Türkiye'de yerbilimin, özellikle yerbilim öğretiminin gelişmesine büyük katkıları oldu; daha çok stratigrafi (katmanbilim) dalında çalışmalar yaptı. *Umumi paleontoloji* (1948); *Stratigrafi prensipleri* (1967); *Historik jeoloji* (1971) adlı ders kitapları yanında, yayımlanmış çeşitli araştırmaları vardır.

BAYKAL (Rıfat), türk asker ve siyaset adamı (İzmir 1925). Harp okulu'nu bitirdi. Jandarma yüzbaşısı olarak Milli birlik komitesi üyeleri arasında yer aldı (27 mayıs 1960). 13 kasımda 14'lerden biri olarak komiteden çıkarıldı, Türkiye'nin İsrail büyükelçiliğine devlet danışmanı atandı (1960). Ülkeye dönünce, CKMP'ye girerek Mardin'den milletvekili seçildi (1965-1969). Bir süre sonra MHP adını alan bu partide genel başkan yardımcısı oldu. 12 eylül 1980'de kapatılan MHP'nin öteki yöneticileriyle birlikte Ankara sıkıyönetim mahkemesi'nde, başlangıçta tutuklu sonra tutuksuz yargılandı. 1992'de dava yargıtaydaydı.

BAYKAL (Deniz),türk hukukçu ve siyaset adamı (Antalya 1938). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1960). SBF'ye anayasa hukuku asistanı olarak girdi. Doçent olduğu yıl (1968) CHP'ye girerek siyasal yaşama atıldı. 1973 seçimlerinde Antalya'dan milletvekili seçildi. Ecevit'in başkanlığındaki CHP-MSP koalisyon hükümetinde (26 ocak - 17 kasım 1974) maliye, yine Ecevit'in kurduğu hükümette (5 ocak 1978 - 12 kasım 1979) enerji ve tabii kaynaklar bakanı olarak görev aldı. CHP'de parti meclisi üyeliği, genel sekreter yardımcılığı yaptı. 12 eylül 1980'den sonra askeri yönetimce bir süre Zincirbozan'da gözaltında tutuldu. Saliverilince SODEP'e girdi (1984); bu partinin SHP ile birleşmesi üzerine SHP'li oldu. Bu partinin başkanlığı için iki kez adaylığını koydu ve kaybetti. Yeniden açılan CHP'nin genel başkanı oldu (1992).

BAYKAL-AMUR MAGİSTRAL → B.-A.M.

BAYKALİT a. (fr. *baikalite*, öz. a. *Baykal*'dan). Miner. Demir bakımından zengin bir diopsit olan salit türü.

BAYKALÖTESİ, Sibirya eski yönetim birimi. Bugün Baykalötesi deyimi, Baykal gölüyle Orta Amur arasında yer alan ve kuzeyden güneye doğru yaklaşık 1 000 km boyunca uzanan dağ sırtları ve platolar bütününü belirtir. Baykalötesi, Ulan-ud ve daha ilerde D.'ya doğru Çita ve Nerçinsk sanayi merkezlerinin bulunduğu, maden bakımından çok zengin bir yöredir.

Rondière-Rapho

Baykal gölünden (Sibirya) bir görünüm

BAYKAM (Suphi), türk hekim ve siyaset adamı (Adana 1926). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi. Doktor, ardından radyoloji uzmanı oldu; Ortadoğu amme idaresi enstitüsü'nde okudu.Tıp fakültesindeki öğrenciliğinden başlayarak CHP gençlik kollarında çalıştı; Adana'dan milletvekili seçildi (1957). 27 mayıs 1960'tan sonra Kurucu meclis'te CHP temsilcisi olarak yer aldı. 1961 seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçildi ve 1969'a kadar parlamentodaki yerini korudu. Türkiye'de halka açık ilk şirket duyurusuyla kurduğu Hastaş'ın başarısızlığa uğraması üzerine mahkemeye verildi, siyasal yaşamdan uzaklaştı.

BAYKAM (Bedri), türk ressam (Ankara 1957). Çocukluk döneminde çizgi romanlardan esinlenerek yaptığı desenlerle tanındı. 1980'de bir süre Kaliforniya'daki College of Arts and Crafts'a devam etti. 1980'lerde Avrupa ve ABD'de güncellik kazanan Neo-expressionism (Yeni dışavurumculuk) doğrultusunda bir anlayış benimsedi. Püskürtme, akıtma, serpiştirme gibi fiziksel eylemlerin boyaya kazandırdığı farklı dokusal özellikler, resminin başlıca özelliklerini oluşturur.

BAYKAN, Güney-doğu Anadolu bölgesinde Siirt iline bağlı ilçe; 27 387 nüf. (1990); 594 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Siirt'in 48 km K.-B.'sındaki *Baykan*, 5 169 nüf. (1990). Bakır, krom yatakları.

BAYKAN ya da **BIKAN,** türk halk şairi (Kars XIV. yy.). Timur'un 1386 yılında Kars'ı Karakoyunlular'dan alması üzerine

Bedri **Baykam**'ın bir yapıtı
Semra-Selim Edes kol.

erkek bataklık **baykuşu** *(Asio flammeus)*

kulaklı orman **baykuşu** *(Asio otus)*

kulaklı orman **baykuşunun** başından ayrıntı

söylediği bir destanı ele geçti. Anadolu ve Azerbaycan sahasında ürün vermiş en eski âşık olarak kabul edilir.

BAYKAR sıf. (ar. *baykar*). *Esk.* Dokuyucu.

◆ a. Çulha.

BAYKARA, Timuroğulları şehzadesi (1393-1417). Timur'un torunu, Şeyh Ömer'in oğlu. Luristan, Hamedan, Nehavend ve Burucerd, amcası Şahruh tarafından ona timar olarak verildi (1414). Kardeşi İskender Bey'e karşı ayaklanarak Şiraz'ı ele geçirdiyse de (1415), üzerine yürüyen Şahruh'a yenildi; bağışlanarak Kandahar'a gitmesine izin verildi. Orada da bir ayaklanma çıkarınca tutuklandı; yeniden bağışlanarak Hindistan'a gönderildi. Herat'a döndüğünde öldürüldü.

BAYKARA (Ahmet Celalettin) → AHMET CELALETTİN DEDE.

BAYKARA (Gavsi), türk müzıkçi (İstanbul 1902 - *ay. y.* 1967). Mevlevi şeyhi Abdülbaki Baykara'nın oğlu. Rauf Yekta Bey'den ve Ahmet Irsoy'dan ders aldı. 1919'da "çile"sini tamamlayarak "dede" oldu. 1941-1964 arasında Belediye konservatuvarı icra heyeti'nde başlangıçta neyzen, sonra kudümzen olarak çalıştı. 60 dolayındaki bestesi içinde en ünlüleri *Sazkâr sazsemaisi* ve *Dokunma kalbime zira çok incedir kırılır* dizesiyle başlayan suzinak şarkıdır.

BAYKARA (Zeyyat), türk maliyeci ve siyaset adamı (Kemaliye 1918-İstanbul 1987). Ankara Üniversitesi SBF maliye bölümü'nü bitirdi (1938). Maliye müfettişi ve bütçe müşaviri olarak görev yaptıktan sonra maliye bakanlığı gelirler genel müdürlüğüne atandı (1956). Dış görevle Bonn'a gönderildi (1960). Maliye bakanlığı müsteşarı oldu (1964). 12 mart 1971'den sonra başbakanlık müsteşarlığına getirildi. Ferit Melen başkanlığındaki hükümette (22 mayıs 1972 - 10 nisan 1973), parlamento dışından devlet bakanı olarak görev aldı. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör oldu (1974). Güvenoyu alamamasına karşın, yeni hükümet kurulana kadar yaklaşık beş ay işbaşında kalan Sadi Irmak başkanlığındaki kabinede başbakan yardımcılığı yaptı (17 kasım 1974 - 31 mart 1975). Seçimlerin yenilenmesine karar verilince (1977) görevlerinden ayrılan üç bakandan adalet bakanının yerine atandı. Senatörlük süresi dolunca (1978) siyasal yaşamdan çekildi, 12 Eylül hareketinden sonra, tüm üyeleri parlamento dışından atanan Bülent Ulusu başkanlığındaki hükümette başbakan yardımcılığı yaptı (21 eylül 1980 - 13 aralık 1983).

BAYKONUR, Kazakistan'da kent, Aral gölünün K.-D.'sunda.

■ **Baykonur uzay üssü,** adına rağmen Baykonur üssü, Kazakistan'ın aynı adı taşıyan kentinin yaklaşık 400 km güney-batı'sında bulunur. Gerçekte uzay üssü Tyuratam kentinin yakınında Sir-Derya nehrinin bir kıvrımı içinde 63,4° D. boylamı ile 45,6° K. enleminde yer alır. Rusya'nın tüm insanlı uzay gemileri, ay ve gezegen sondaları ve yereksenli uygulama uyduları buradan fırlatıldı. Bu üsten ayrıca kıtalararası füze deneme atışları için de yararlanıldı. Özellikle uzay çalışmaları için oluşturulan yaklaşık 50 000 nüfuslu bir şehir Baykonur uzay üssünün yakınında yer alır.

Sovyet uzay gemisi Soyuz 9'un **Baykonur** uzay üssü'nden fırlatılışı (1 temmuz 1970)

A.P.N.

BAYKURT (Şerif), türk halkbilimci, öğretmen (Drama, Yunanistan, 1919). Gazi eğitim enstitüsü'nün resim bölümü'nü bitirdi (1941). Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Türk halk oyunlarını yaşatma ve yayma kurumu danışmanlığı (1956), Sakarya halk eğitimi başkanlığı (1962), Milli folklor enstitüsü yöneticiliği ve Halkevleri merkez uzmanlık kurulu üyeliği görevlerinde bulundu. 1941'de başladığı halk oyunları araştırmalarını, çok sayıda halk oyunları ekibi kurarak sürdürdü. El sanatları konusunda araştırmalar yaptı; yazılarını çeşitli dergi ve gazetelerde yayımladı. Birçok kişisel sergi açtı. Başlıca yapıtları: *Türk halk oyunları* (1965); *Mimar Sinan* (1969); *Türk halk oyunları, Ağrı, Akçaabat, Muş, Bayburt* (1969); *Türk halk oyunları, Balıkesir, Burdur, Silifke* (1969); *Türk halk dansları, Türkiye'de folklor* (1976).

■ **BAYKURT** (Fakir), türk romancı (Akçaköy, Burdur 1929). Gönen Köy enstitüsü'nü bitirdi (1948); Burdur köylerinde öğretmenlik yaptı (1948-1953). Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdikten (1955) sonra Sıvas, Hafik, Konya, Şavşat'ta türkçe öğretmeni, Ankara ilçelerinde ilköğretim müfettişi olarak çalıştı. Türkiye Öğretmenler sendikası (TÖS) ve Türkiye Öğretmenler derneği'nin (TÖB-DER) genel başkanlıklarını yaptı. Milli folklor enstitüsü uzmanlığı, Orta Doğu teknik üniversitesi'nde halkla ilişkiler ve yayın müdürlüğü, Kültür bakanlığı'nda danışmanlık gibi görevlerde bulundu. 1979'da Duisburg'da (Federal Almanya) Yabancı çocuk ve gençlerin teşviki ve bölgesel çalışma kurumu'nda eğitim uzmanı olarak çalışmaya başladı. Köy gerçeklerini dile getiren, köylülerin sorunlarını ele alan köy* edebiyatının temsilcilerinden biri olarak tanındı. En çok ün kazanmış yapıtlarından *Yılanların öcü*'nde (1959-Yunus Nadi roman ödülü-) Burdur'un bir köyündeki yoksul bir ailenin yaşam güçlüklerini konu ediniyordu. Anlatılan ailenin büyüğü Irazca Ana, haksızlığa direnen köy kadını tipi olarak ün kazandı. Onun serüveni bir üçleme oluşturan dizinin *Irazca'nın dirliği* (1961) adlı cildinde de işlendi. Üçlemenin son kitabı olan *Kara Ahmet destanı* (1977 - Orhan Kemal roman armağanı-) ailenin kente göçünü, çocuklarını iyi bir öğrenimle meslek sahibi yapmaya çalışmalarını, Siyasal bilimler fakültesi'nde okuyan köy çocuğu Kara Ahmet tipi aracılığıyla öğrenci kesiminin toplumsal bozukluklara karşı direniş hareketlerini anlatır. *Amerikan sargısı* (1967) Ankara yakınlarındaki bir köyün yaşamını canlandırırken, Türkiye'ye yapılan amerikan yardımının eleştirisini verir. *Tırpan* (1970 - TRT roman başarı ödülü, TDK roman armağanı-) köy çevresinde kadın haklarının bir savunmasıdır. *Gece vardiyası* (1982 - Federal Almanya sanayi birliği'nin edebiyat ödülü-), *Koca Ren* (1985), *Duisburg treni* (1986), gibi yapıtları Almanya'daki türk işçilerine yöneltilmiş gözlemlerle beslenir. *İçerdeki oğul* yazarın 12 Mart dönemindeki cezaevi yaşamından kaynaklanır; cezaevinde tanıdığı kişileri, siyasal suçluları anlatır. Baykurt'un romanlarında ele aldığı sorunlar *Çilli* (1955), *Efendilik savaşı* (1959), *Can parası* (1973) [Sait Faik hikâye armağanı], *Kalekale* (1978) vb. gibi hikâye kitaplarında da işlenmiştir. Köy öğretmenlerinin *Onuncu köy* (1961) romanına da yansıyan sorunlarından bazılarıyla ilgili makaleler ise *Şamaroğlanları* (1976) kitabındadır. Baykurt'un romanlarından *Yılanların öcü* 1962'de (Metin Erksan) ve 1986'da (Şerif Gören) filme alındı. 1979'da *Tırpan*, 1983'te *Kaplumbağalar* tiyatroya uyarlandı.

■ **BAYKUŞ** a. Başında genellikle "kulak" adı verilen tepelik telekleri bulunan (bu özelliğiyle kukumavdan ayrılır) gece yırtıcılarına verilen ad. (Baykuşgiller familyası.) || *Serçe baykuşu* → SERÇE BAYKUŞU.

—Parac. Athena'ya adanmış kuş, Atina sitesinin simgesi oldu ve İ.Ö. VI. yy.'ın sonundan İ.Ö. I. yy.'a kadar sitedeki paraların arka yüzünde yer aldı.

—ANSİKL. Çoğu gece dolaşan, yerleşik yaşayan altmış kadar baykuş türü vardır. Bunların hepsi de yırtıcı kuştur; avını parçalamadan yutar ve sindirilemeyen bölümleri yumak biçiminde kusarlar. Bol miktarda kemirgen hayvan yedikleri için baykuşların çoğu tarıma yararlıdır. Türkiye'deki baykuş türleri arasında puhukuşu* *(Bubo bubo)*, kulaklı orman baykuşu *(Asio otus)*, alaca* baykuş *(strix aluco)*, bataklık* baykuşu *(Asio flammeus)*, cüce* baykuş *(Otus scops)* sayılabilir.

—Ed. Baykuşu uğursuz sayan halk inanışı edebiyata da yansımıştır. Halk şiiri gibi divan şiirinde de baykuşun viranelerde yaşadığı ve ölümü temsil ettiği anlatılır. Kağızmanlı Hıfzı'nın ünlü ağıtı *"Sefil baykuş, ne gezersin bu yerde"* dizesiyle başlar. Tevfik Fikret de "Hande-i bûm" (Baykuşun gülümseyişi) şiirinde baskı yönetimini bir karabasan biçiminde canlandırırken Abdülhamit II'yi baykuşa benzetir.

Baykuş, Halit Fahri Ozansoy'un üç perdelik manzum oyunu (1917). Aruzla yazılmıştır. Karamsar, yazgıcı bir duygu dramıdır. Bir oğlunu kurtlar parçalayan, öteki oğlu veremden ölen bir babanın çıldırmasıyla sona eren yapıtın en önemli özelliği, konusunu köyden, kahramanlarını köylülerden alan ilk türkçe oyun olmasıdır.

BAYKUŞGİLLER a. Baykuş gibi tepelikli ya da kulaklı ve kukumav gibi tepeliksiz gece yırtıcılarını içeren kuş familyası. (Baykuşgiller familyasında 120 kadar tür yer alır. Baykuşgillerin hemen hemen hepsi geceleyin ya da alacakaranlıkta avlanan, çengel gagalı, güçlü pençeli, ağır uçuşlu yırtıcı kuşlardır; avlarını olduğu gibi yutar, sindiremedikleri bölümleri yumak biçiminde kusarlar; ömürleri genellikle uzundur. Bil. a. *Strigidae*.)

BAYKUŞSULAR a. Gündüz yırtıcılarıyla (kartallar) akrabalığı olmayan gece yırtıcı kuşları takımı. (Gündüz yırtıcılarından birçok ayrı yanları olmakla birlikte, başlıca farkları şunlardır: baykuşlarda hav tüyleri değişik yapıdadır, kursak yoktur, sindirim borusundaki körbağırsaklar uzundur. Baykuşsular iki familyaya ayrılır: baykuşgiller [kukumavlar ve baykuşlar] ve peçelibaykuşgiller. Bil. a. *Strigiformes*.)

BAYKUŞZADE (Şinasi Mehmet Ağa) **Çorbacı,** türk tarihçi (XVII. yy.). Yeniçeri ağası Baykuş Hasan'ın oğlu. *Tezkiret-üs selâtin ve mecalis-ül havakîn* dört ciltlik yapıtının elyazması bir nüshası Topkapı müzesi kitaplığında korunmaktadır. Ayrıca, Feridun Bey'in *Nüzhet-ül-ahbar*'ından özetlediği *Nüzhet-ül ahbar fi-icmali seferi Sigetvar* adlı bir yapıtı daha vardır.

BAYKUT (Cami), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1958). Harp okulu'nu bitirdi. Yüzbaşıyken ordudan ayrılıp siyasete atıldı. Osmanlı meclisi me-

busanı'nda iki dönem Fizan milletvekilliği, içişleri bakanlığı müsteşarlığı yaptı. İttihat ve Terakki fırkası'nın sol kanadında yer aldı. Daha sonra tarafsızlığı seçti. Balkan savaşı öncesinde kurulan Milli meşrutiyet fırkası kurucuları arasında bulundu. Osmanlı siyasal yaşamında milliyetçiliği ilk savunanlardan biriydi. Mütareke yıllarında İstanbul'da kurulan Sulh ve selameti osmaniye fırkası kurucuları arasına katıldı (1919). Bu fırkadan ayrıldığı yıl Milli ahrar fırkası'nı kurdu. Genel sekreterliğe getirildi. Anadolu'daki Ulusal direnişten yana bir tutum izledi. Mandacılık görüşüne karşı çıktı. Son Osmanlı meclisi mebusanı'na girebilmek için katıldığı seçimi kaybetti. İzmir Müdafaai hukuku osmaniye cemiyeti, İlhakı red heyeti milliyesi (Müdafaai vatan heyeti) kurucuları arasında yer aldı (1919). İlk TBMM'ye Aydın milletvekili olarak girdi. İlk icra vekilleri heyetinde içişleri bakanlığı yaptı (1920). Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Roma'ya gönderildi (1920-1922). Yurda dönmeyince milletvekilliğinden istifa etmiş sayıldı. İstanbul'a döndü (1938). Tan gazetesi, Yeni dünya, Görüşler ve Pazar postası dergilerinde sosyalizmi savunan yazılar yazdı.

BAYKUT (Fikret), türk kimyacı (İstanbul 1923). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi kimya yüksek mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1945). Almanya'da, Göttingen Max Planck enstitüsü'nde doçent oldu (1955). Köln Üniversitesi'nde üç yıl araştırma yaptı. Türkiye'ye dönüşünde yeni kurulan anorganik kimya kürsüsüne doçent olarak atandı (1959), 1962'de profesör oldu. 1967'de Kimya fakültesi'ne bağlı analitik kimya kürsüsü başkanlığına getirildi. 1977-1982 yılları arasında iki kez dekanlık yaptı. "Tarım ilaçları Kırklareli projesi" ile TÜBİTAK teknoloji ödülü'nü kazandı (1982). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi kimya mühendisliği bölüm başkanlığına seçildi. Kromatografi yönteminin Türkiye'de ilk uygulayıcılarından oldu. Başlıca yapıtları: *Kromatografi* (1963), *Bilimsel açıdan Karadeniz* (1982), *Marmara denizinin hidrografisi ve su kirlenmesi açısından bilimsel etüdü* (1987).

BAYLAN sıf. ve be. *Yörs.* Nazlı, şımarık biçimde: *Baylan büyüdü, her istediği yapıldı. Baylan baylan konuşmak.*

Baylan pastanesi, İstanbul'un Beyoğlu semtinde pastane. F. Lenas tarafından, 1923'te *L'Orient* adıyla İstiklal caddesi Deva çıkmazında hizmete açıldı. Avrupa beğenisini yansıtan pasta ve şekerlemeleri, seçkin müşterileri ve rahat ortamıyla kısa sürede ünlendi. 1925'te Karaköy şubesi açıldı. 1933'te İstiklal caddesi üzerindeki yerine taşındı, adı *Baylan* olarak değiştirildi (1934). Bu tarihten kapanışına değin (1967), sanatçıların ve edebiyatçıların uğrak ve toplantı yeri oldu. Özellikle 1950 kuşağı edebiyatçıları, burada toplanarak söyleşiler yaptılar. 1953'te Karaköy şubesi, günümüzdeki yerine taşındı. Kadıköy'de de bir şubesi açıldı (1961).

BAYLANMAK gçz. f. Varlıklı duruma gelmek; zenginleşmek.

BAYLDONİT a. (fr. *bayldonite*, öz. a. *Bayldon*'dan). Miner. Doğal bakır ve kurşun arsenat.

BAYLE (Pierre), fransız yazar (Lacorla 1647-Rotterdam 1706). Ariege'li protestan bir papazın oğlu. 21 yaşında katolik mezhebine girdikten kısa bir süre sonra tekrar protestanlığa döndü. 1675'ten 1681'e dek Sedan protestan akademisi'nde felsefe profesörlüğü yaptı. 1682'de *la Lettre sur la comète* (Kuyrukluyıldız üstüne mektup) adıyla yayımlanan, 1683 ve 1694'te yeniden gözden geçirilerek *Pensées* sur la comete* (Kuyrukluyıldız üstüne düşünceler) adı altında çıkan yapıtından, boş inançlar karşısında tanrıtanımazlığın putataparlıktan çok daha bilinçli olduğunu ileri sürer. Bayle, *Les Nouvelles de la République des lettres* (Edebiyat ülkesinden haberler) [1684 - 1687] adlı kitabında gerçekçilik ve hoşgörü adına aşırı olmayan bir protestanlığı savunur. Yazar, çeşitli baskılar altında üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra kendini *Dictionnaire historique et eritique* (Tarihsel ve eleştirel sözlük) [1696-1697] adlı yapıtının hazırlanmasına verdi. Bu sözlükle amaçlanan, zamanının çeşitli sözlük ve kitaplarında çok sık yer alan yanlışları ortaya çıkarmaktı. Bayle, başkalarının yanlışlarını sergilemekle tarih ile övgüyü, araştırmayla dogmayı karıştırmamak gerektiğini vurgulamak istedi. Ancak kitap zamanla daha karışık bir hale gelerek, yalnızca dönemin tarihi yanlışlarını bir araya toplayan bir yapıt değil, pozitif bir eleştiri çalışması da oldu.

BAYLE (François), fransız besteci (Tamatave 1932). Kimi konularda kendi kendini yetiştirdi, kimi konularda da H. Pousseur, O. Messiaen ve K. Stockhausen' dan ders aldı; özellikle P. Schaeffer ile çalıştı. Fransız radyo-televizyon kurumu müzik araştırmaları grubunun en etkin üyelerinden biri oldu. Başlıca anlatım aracı olarak elektroakustik tekniğini benimsedi; bu alanda geniş ve etkileyici freskler yarattı. Başlıca yapıtları: *Trois Portraits de l'Oiseau-qui-n'existe-pas* (1966); bilimkurguya öncülük etmiş Jules Verne gibi eski yazarların anısına *Espaces inhabitables* (1967); Lübnan'daki Ceyta doğal mağarasındaki kayıtlardan yararlanarak *Jeïta ou Murmures des eaux* (1970); "5 bölümlü müziksel destan" *Experience acoustique* (1972); B. Parmegiani ile işbirliği yaptığı *Purgatoire* (1973) ve *le Paradis* (1974), soyutlamaya dönüşünü belirten *Vibrations composees* (1973) ve *La Grande Polyphonie* (1974); *Erosphère* (1980); *Son vitesse-lumière* (1980-1983).

Bayle hastalığı. Nörol. Frengi kökenli menengoansefalit.

BAYLIK a. *Esk.* **1.** Zenginlik, bolluk: *"Şükreylemek kulu baylığa değürür"* (Kitab-ı güzide, XV. yy.) **—2.** Dölyatağı; rahim.

BAYLİS (Lilian Mary), ingiliz tiyatro yöneticisi (Londra 1874 - *ay. y.* 1937). 1912'de, Londra'daki Old Vic Theater'ın yöneticiliğini yaptı; ilk ingiliz operalarını ve Shakespeare'in tüm oyunlarını sahneletti. 1926'da Ninette De Valois'nın kurduğu topluluğa çağrıda bulundu; onun desteği ve girişimiyle bugünkü Royal Balett'e kaynaklık eden Sadler's Wells Ballet doğdu.

BAYLİS (Nadine), ingiliz dekoratör (Londra 1940). 1965'ten sonra Ballet Rambert için çalışan sanatçı, bu topluluğun sahnelediği G. Tetley (*Ziggurat*, 1967), N. Morrice (*Blind Sight*, 1969) ve Ch. Bruce'un (*Living Space*, 1969) yapıtları için çok yalın dekorlar yarattı. Royal Ballet (Tetley'in *Field Figues*, 1970), Nederlands Dans Theater (H. Van Manen' in *Mutations*, 1970) ve Australian Ballet (G. Tetley'in *Gemini*, 1973) topluluklarıyla çalıştı.

BAYLİSS (*sir* William Maddock), ingiliz fizyolog (Wolverhampton 1860 - Londra 1924). Pankreas özsuyunun salgılanmasını başlatan onikiparmak bağırsağı mukozasından çıkan sekretin adlı hormonu, Starling ile birlikte buldu.

BAYOMBELER → YOMBELER.

Bayon, Angkor Thom'un merkezinde khmer tapınağı (XII. yy. sonu-XIII. yy. başı). Tapınağın beden duvarları ve bu duvarlar çevresindeki hendek, başkentin surlarını oluşturur. Işınlı 16 capellanın ve 4 devasa insan yüzünün süslediği 54 kulenin oluşturduğu görkemli ana bölümüyle bu buddha tapınağı, garip görünümü ve çok karmaşık yapısıyla birçok efsaneye kaynaklık etmiştir. Khmerler'i özgürlüğüne kavuşturarak yeni başkenti kuran Jayavarman VII'nin (1181-1218'e doğr.) bu yapıtı, Buddha evrenbilimine dayanan simgeciliğiyle krallığın ve ileri gelenlerinin üstünlüğünü ve dokunulmazlığını güvence altına almayı amaçlıyordu. Yapımı kısa sürede tamamlanan Bayon, Angkor'daki pek çok tapınağa göre daha haraptır; iki galerideki alçak kabartmalar (tanrılar efsanesi) Angkor Vat kabartmalarına göre; öykülerin aktarılmasına daha fazla ağırlık verir.

BAYONNE, Fransa'da *arrondissement* (Pyrenées - Atlantiques) merkezi, Bordeaux'un 175 km G. -G. -B.'sında, Adour ve Nive ırmaklarının kavuştuğu

Bk. resim sayfa 1420

yerde; 41 846 nüf. (1991).
—Mim. Eski surların bir bölümü (Roma, Ortaçağ ve Vauban döneminden) varlığını sürdürmektedir, ama en önemli anıt, gotik üslubunda yapılmış katedraldir (XIII. - XV.yy.).

BAYONNE, ABD'de (New Jersey) kent, New York yerleşmesinde; 73 000 nüf. Petrol arıtma.

BAYOVAR, Kuzey Peru'da petrol limanı, Piura'nın G.-G.-B.'sında, Concordia' dan gelen ve bütün Peru'yu aşan petrol boru hattı burada son bulur. Fosfat yatakları.

Bayönder, Münir Hayri Egeli'nin bir perdelik oyunu (1934). Cumhuriyet devrimlerini tanıtmayı, Atatürk ülküsünü güçlendirmeyi amaçlayan oyunun metninde Atatürk tarafından da kendi el yazısıyla bazı düzeltmeler yapılmıştır. Milli kütüphane arşivlerinde korunan bu metin daha sonra opera librettosu olarak da düzenlenmiş, Necil Kâzım Akses tarafından bestelenmiştir.

BAYPAS a. (ing. *bypass*). Havc. *Baypas oranı*, çift akılı bir türbojette, soğuk ikincil akının debisi (lülede, yanma gazlarıyla karışmadan önce yalnızca fandan geçen) ile sıcak temel akının (motorun tümünü dolaşan) debisi arasındaki oran. (Baypas oranı, seçilen motor tipine göre önemli farklar gösterebilir. Kimi askeri türbojetlerde birden küçük olduğu gibi, sesaltı nakliye uçaklarını donatan motorlarda 5 ile 6 arasında değişen değerlere ulaşabilir. Baypas oranının yüksek değerleri, motorun kendine özgü gürültüsünün ve yakıt tüketiminin azalmasını sağlar; ancak motorun ağırlığı açısından zararlıdır.)
—Hidrol. Bir aygıtı devreden çıkarmak, bağlantısını kesmek ya da yararlı debisini düzenlemek için bir akışkanın ana dev resi üstünde bulunan çevirme borusu (de

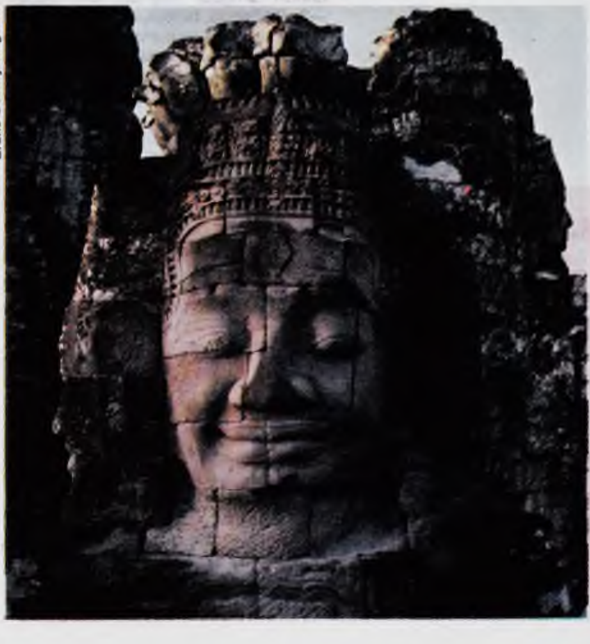
Fakir **Baykurt**

Larousse

Pierre Bayle
L. Petit'nin
gravürü XVII. yy.

Angkor Thom'da
Bayon tapınağı'nın insan
yüzlü kulesi
XII. yy. sonu

Bruno Barbey-Magnum

Bayonne'un Sainte-Marie katedrali ile (XIII.-XV. yy.) birlikte görünümü; arka planda, Adour

ğıştiricilerı, çalışırken temizlenmelerini sağlayan baypasla donatılmıştır.). —Bu çevirme düzenine kumanda eden vana. || *Baypas yapmak,* bir aygıtın içinden geçen ürünün yönünü baypasla değiştirerek aygıtı devreden çıkartmak.

—Teknol. YARDIMCI DEVRE*'nin eşanlamlısı.

—Tıp. Doğal bir boruda, örneğin bir damarda akan bir sıvıyı, o yol yerine oraya yakın başka bir yoldan ya da damardan geçirme. || *Baypas ameliyatı,* kalpte tıkanmış olan koroner bir damarın beslediği bölgeye kan akışını artırmak amacıyla, oraya eklenen bir damar parçası ya da başka bir kalp damarı kullanılarak aorttan alınan kanın koroner atardamar dallarına akıtılmasını sağlayan ameliyat.

BAYRAÇ, Orta Asya Türkmenleri'nin Sarık boyundan oymak. Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecerei Türkî*'sinde (XVI. yy.), Hazar denizi'nin G.-D.'sundaki Atrek ve Cürcan ırmağı kıyılarında yaşadıkları, tarımla geçindikleri kayıtlıdır.

BAYRAK a. **1.** Eskiden sancak olarak kullanılan, bugün, belirlenmiş renk, desen ve biçimde bir ulusu simgeleyen kumaş: *Türk bayrağı.* **—2.** Vatanın ve ordunun simgesi: *Bayrağı için ölmek.* **—3.** Bir örgütü, bir kuruluşu, belli bir topluluğu simgeleyen kumaş parçası: *Olimpiyat bayrağı. Parti bayrağı.* **—4.** İşaret vermek amacıyla kullanılan, bir sopanın ucuna takılmış kumaş parçası: *Yan hakem bayrağını kaldırdı.* **—5.** Bir düşünce akımına, bir partiye öncülük eden ya da onu simgeleyen şey, kimse. **—6.** *Bayrak açmak,* gönüllü asker toplamaya başlamak; baş kaldırmak, ayaklanmak; herkesi bir ülkü etrafında toplamaya çağırmak, bu yolda önderlik ve öncülük etmek. || *Bayrak çekmek, bayrak asmak,* bayrağı bir ipe ya da direğe takmak. || *(Bir yere) bayrak dikmek,* bir bayrağı, bir yere egemenlik, zafer, başarı simgesi olarak yerleştirmek. || *Bayrak direği,* bayrak çekilen direk; gönder. || *Bayrak gibi ortada,* görülebilecek biçimde, açıkça ortada. || *Bayrak indirmek,* bayrağı, çekili bulunduğu yerden almak. || *Bayrak töreni,* bayrağa karşı yapılan saygı duruşu. || *Bayrak yarışı,* hizmet yarışı. || *Bayrakları açmak,* edepsizce bağırıp çağırmak, hırçınlık etmek. || *Bayrakları yarıya indirmek,* ulusal yas göstergesi olarak, bayrağı direğin yarısına kadar indirmek.

Türk bayrağı

—Ask. *Beyaz bayrak,* görüşme ya da teslim olma isteğini bildiren bayrak. || *Siyah bayrak,* şiddetli bir savaşı bildiren bayrak. (Bu bayrak korsanların simgesiydi, 1830'da ise Paris'te göndere çekildi; günümüzde anarşistlerin simgesidir.)

—Ask. denizc. *Bayrağını arya etmek,* savaşta geminin teslim olduğunu göstermek için ulusal bayrağı mezestre durumuna getirmek ya da tamamen indirmek. || *Bayrağını mıhlamak,* savaşta bayrağın düşmemesi ya da arya edilmemesi için savaş gemisini bayrak direğine çakmak. (Ölünceye kadar savaşılacağı anlamına gelir.) || *Teklif bayrağı,* düşmanla görüşme yapmak için gönderilen bir gemiye çekilen beyaz bayrak.

—Ask. tar. *Bayrak askeri,* osmanlı donanmasında buharlı gemilerin kullanılmaya başladığı dönemden önce gönüllü ya da ücretli olarak sefere katılan deniz askerleri. (Kıyılardaki deniz sancaklarından her yıl toplanırlardı. Görevlendirildikleri savaş gemilerinden sefer sonu olan kasım ayında terhis olurlardı. Tanzimat'tan sonra bu uygulamaya son verildi.)

—Bot. Kelebekçiçekligiller (papilionaceae) familyasından bitkilerin çiçek tacında üstte bulunan dik ve geniş taçyaprak.

—Denizc. Bir geminin ya da bir denizcilik şirketinin milliyetini gösteren simge (ulusal bayrak) [Bayrak gönderine ya da grandi direğindeki gize çekilir]. || *Bayrak göstermek,* ulusal bayrağını çekerek geminin hangi ülkeye ait olduğunu belirtmek. (Eşanl. BANDIRA GÖSTERMEK.) || *Bayrak sorma,* bir savaş gemisinin, denizde seyreden bir ticaret gemisine uyruğunu sorması. || *İşaret bayrağı,* İŞARET* SANCAĞI'nın eşanlamlısı. || *Yat çağrı bayrağı,* bir ülke tarafından düzenlenen bir tür ralliye katılmak isteyen yarışçıların belirtilen bir tarihte o ülkenin limanlarından birinde toplanması için kamaralı ve motorlu teknelere yapılan uluslararası duyuru.

—Geom. Sınır doğrusunun yalnızca bir yarıdoğrusu alıkonmuş kapalı yarıdüzlem.

—Ormanc. *Bayrak oluşumu,* rüzgâr etkisi altında ormanda ağaçların eğik ve yassı bayrak biçiminde olması. Türkiye'de özellikle doğu ladini *(Picea orientalis)* ve toros sediri *(Cedrus libani)* bayrak oluşumuna en yatkın ağaç türleridir.

—Sirk. Düşey bir desteğe (halat, jimnastik çubuğu, sırık) ya da birlikte hareketlerde bir taşıyıcıya dayanarak duran bir jimnastikçinin ya da sirk sanatçısının sağladığı güç dengesi.

—Spor. *Bayrak çubuğu,* atletizmde, bayrak yarışında, aynı takımdan sporcuların birbirlerine aktarmak zorunda oldukları, (çevresi 12 cm, boyu 30 cm) çubuk. || *Bayrak değiştirmek,* koşucunun bayrak çubuğunu belirlenmiş alanda (20 m) diğer koşucuya aktarması. || *Bayrak koşucusu,* bayrak yarışında, takımı oluşturan sporculardan her biri. || *Bayrak veren,* bayrak yarışında çubuğu takım arkadaşına aktaran koşucu. || *Bayrak yarışı,* atletizmde belli mesafelerde (100, 200, 400, 800 m) dört kişilik takımlar arasında yapılan yarış türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Terz. Bir elbise dikmeye yeterli büyüklükte olmayan kumaş parçası.

—ANSİKL. İslamlığın yayılmasıyla birlikte Araplar da bayrak kullanmaya başladılar. Hicret'in ilk yıllarında, her müslüman arap boyunun mızrak ucunda taşınan beyaz bir bayrağı vardı. Hayber savaşı'nın ardından müslüman Araplar siyah bayrak kullanmaya başladılar.

İslamlığı benimsemeden önce türk boyları ve devletleri "damga", "tuğ" gibi adlarla andıkları bayraklar kullanırlardı. İlk türk devletlerinden Hun İmparatorluğu'nun bayrağında kurt simgesi vardı. İslamlığın benimsenmesinden sonraki ilk türk devleti olan Gazneliler'in bayrağı siyahken, Karahanlılar'ınki kırmızıydı. Selçuklular ve Harizmşahlar, tepesine metal bir ay oturtulmuş siyah bayrak kullanırlardı. Eyyubi devletinin bayrağı sarı, Mısır Memlukları'nınki sarı ve kırmızı renklerin bir karışımıydı. Delhi Memlukları'nın bayrağına siyah ve kırmızı renkler egemendi. Dokuz at kuyruğundan oluşan tuğ üzerine kurt başı, Cengiz İmparatorluğu'nda bayrak olarak kullanılırdı. İlhanlılar'ın bayrağı kırmızı, Timur'un hükümdarlık bayrağı ise beyazdı. Hint-Türk İmparatorluğu'nun bayrağı sarı-kırmızıydı. Karakoyunlular beyaz üstüne kara koyun, Akkoyunlular ise siyah üstüne ak koyun simgesini kullandılar. Akkoyunlular'ın yerini alan Safeviler'in yeşil, Safeviler'i ortadan kaldıran Avşarlar'ın beyaz bayrakları vardı. İran'da egemenlik kuran türk Kaçar hanedanı, daha sonra İran bayrağının özünü oluşturacak olan çatallı kılıç, aslan ve güneş simgelerinin bulunduğu bayrağı geliştirdi.

Osmanlılar'da çeşitli dönemlerde kullanılan birçok bayrak vardı. Yalnız padişah bayrağı ulusal bayrak niteliğinde kullanılırdı. Ayrıca, her örgüt ya da ocağın kendine özgü bayrağı ve sancakları bulunurdu. XIV. yy.'da beyaz bayraklar kullanan Osmanlılar, XV. yy.'da kırmızı rengi yeğlediler. XVII. yy.'a kadar padişah bayrakları kırmızı ve beyaz renklerden oluşurdu. Deniz kuvvetlerinde yeşil ve kırmızı bayraklar kullanılırdı. Bugünkü türk bayrağının ilk biçimini meydana getiren kırmızı üstüne beyaz ay-yıldız motifi, XVIII. yy. sonlarında ulusal ve resmi bayrak olarak benimsendi (1793). Ancak, bayraktaki yıldız o dönemde sekiz köşeliydi, Abdülmecit döneminde bugünkü beş köşeli yıldız biçimine getirildi.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi olan bayrak, çıkartılan bir yasayla kesin biçim ve oranlarına kavuştu (29 mayıs 1936). Ertesi yıl yayımlanan kararnameyle, bayrağın kullanım biçimleri belirlendi.

AFGANİSTAN · Afrika Birliği · AFRİKA Cumh. (Güney) · ALMANYA · AMERİKA B.D.

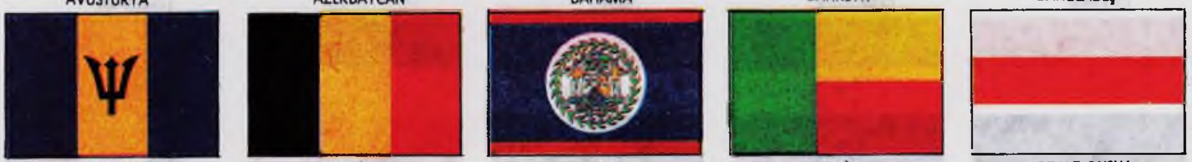
ANDORRA · ANGOLA · ANTİGUA · ARABİSTAN (Suudi) · Arap Birliği

ARAP EMİRLİKLERİ (Birl.) · ARJANTİN · ARNAVUTLUK · AVRUPA · AVUSTRALYA

AVUSTURYA · AZERBAYCAN · BAHAMA · BAHREYN · BANGLADEŞ

BARBADOS · BELÇİKA · BELİZE · BENİN · BEYAZ RUSYA

BHUTAN · Birleşmiş Milletler · BİRMANYA · BOLİVYA · BOSNA-HERSEK

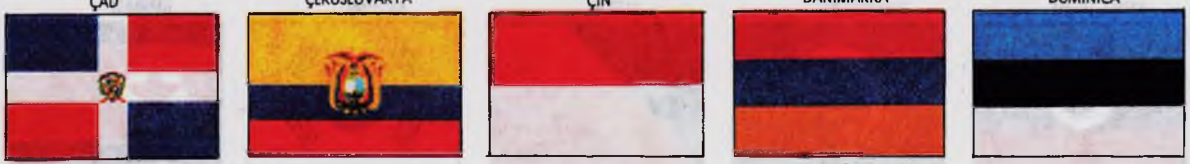
BOTSVANA · BREZİLYA · BRUNEİ · BULGARİSTAN · BURKİNA FASO

BURUNDİ · BÜYÜK BRİTANYA · CABO VERDE · CEZAYİR · CİBUTİ

ÇAD · ÇEKOSLOVAKYA · ÇİN · DANİMARKA · DOMİNİCA

DOMİNİK Cumh. · EKVADOR · ENDONEZYA · ERMENİSTAN · ESTONYA

ETYOPYA
FAS
FİJİ
FİLDİŞİ KIYISI
FİLİPİNLER
FİNLANDİYA
FRANSA
GABON
GAMBİYA
GANA
GİNE
GİNE (Ekvator-si)
GİNE-BİSSAU
GRANADA
GUATEMALA
GUYANA
GÜRCİSTAN
HAİTİ
HIRVATİSTAN
HİNDİSTAN
HOLLANDA
HONDURAS
IRAK
İRAN
İRLANDA
İSPANYA
İSRAİL
İSVEÇ
İSVİÇRE
İTALYA
İZLANDA
JAMAİKA
JAPONYA
KAMERUN
KAMPUÇYA
KANADA
KATAR
KAZAKİSTAN
KENYA
KIBRIS (KKTC)
KIBRIS (Rum)
KIRGIZİSTAN
KIZILAY
KIZILHAÇ
KİRİBATİ
KOLOMBİYA
KOMORLAR
KONGO
KORE (Güney)
KORE (Kuzey)

KOSTA RİKA KUVEYT KÜBA LAOS LESOTHO

LETONYA LİBERYA LİBYA LIECHTENSTEİN LİTVANYA

LÜBNAN LÜKSEMBURG MACARİSTAN MADAGASKAR MALAVİ

MALAYSİYA MALDİVLER MALİ MALTA MARSHALL

MAURİTİUS Adl. MEKSİKA MISIR MİKRONEZYA MOĞOLİSTAN

MOLDAVYA MONAKO MORİTANYA MOZAMBİK NAMİBYA

NATO NAURU NEPAL NİJER Cumh. NİJERYA

NİKARAGUA NORVEÇ OLİMPİYAT ORTA AFRİKA Cumh. ÖZBEKİSTAN

PAKİSTAN PANAMA PAPUA-YENİ GİNE PARAGUAY PERU

POLONYA PORTEKİZ ROMANYA RUANDA RUSYA

ST.CHRİSTOPHER ve NEVİS
SAİNT LUCİA
SAİNT VİNCENT
SALVADOR
SAMOA (Batı)
SAN MARİNO Cumh.
SAO TOME E PRİNCİPE
SENEGAL
SEYCHELLES Adl.
SİERRA LEONE
SİNGAPUR
SLOVENYA
SOLOMON Adl.
SOMALİ
SRİ LANKA
SUDAN
SURİNAM
SURİYE
SVAZİLAND
ŞİLİ
TACİKİSTAN
TANZANİYA
TAYLAND
TAYVAN
TOGO
TONGA
TRİNİDAD ve TOBAGO
TUNUS
TUVALU
TÜRKİYE
TÜRKMENİSTAN
UGANDA
UKRAYNA
UMMAN
URUGUAY
ÜRDÜN
VANUATU
VATİKAN
VENEZUELA
VİETNAM
YEMEN
YENİ ZELANDA
YUGOSLAVYA
YUNANİSTAN
ZAİRE
ZAMBİYA
ZİMBABVE

Ayrıca, sonradan bu konuda ek bir yönetmelik daha yayımlandı (1939). 24 eylül 1983 tarih ve 2893 sayılı Türk bayrağı yasası, bu alanda yeni düzenlemeleri belirleyecek bir tüzüğün yayımlanmasını karara bağladı. Resmi Gazete'de yayımlanan Türk bayrağı tüzüğü (17 mart 1985) bayrağın ve özel bayrakların ölçütlerini, hangi kumaştan dokunacağını, hangi kapalı yerlere konulacağını, nelere fon olarak takılacak ya da asılacağını, kamu kurum ve kuruluşlarında ya da bunların dışındaki yerlerde ne zaman ve nasıl çekileceğini, bayrak çekilirken ve indirilirken yapılacak törene ilişkin konuları, kimlerin tabutlarına bayrak örtülebileceğini, ulusal gelenekler uyarınca bayrağın öteki kullanım biçim ve yerlerini ayrıntılı olarak açıklığa kavuşturdu. Bayrak ulusal bayram, hafta tatili ve öteki tatil günlerinde, bayram ya da tatilin başladığı erken saatte çekilir ve bittiği günün akşamı güneş batarken indirilir. Ayrıca, türk bayrağının, başka bayrak ya da flamalarla birlikte çekilirken, özellikle sağda bulunmasına dikkat edilir. Bayrak kirli, yırtık ya da sökük bırakılıp çekilemeyeceği gibi, oturulacak ya da basılacak yerlere de serilemez.

17 mart 1985 tarihli Türk bayrağı tüzüğü yeni bir düzenleme getirerek özel bayrakları altıya ayırdı: 1. *Cumhurbaşkanlığı forsu*, ölçülerine uygun olarak yapılır. Forsun sol üst köşesinde yer alan güneş ve çevresindeki yıldızlar sarı renktedir. Cumhurbaşkanlığı konutuna, devlet başkanının bindiği kara ve deniz araçlarına, ziyareti süresince bulunduğu yapı ve yerlere çekilir; 2. *flandra,* boyu eninin on sekiz katı olan bayrak. Savaş gemileriyle yardımcı gemilerde tanıtım işareti olarak kullanılır; 3. *simgesel bayraklar,* kumaş ya da başka maddeler üzerine küçültülerek yapılan motifler. Okul süsleme işlerinde, temel atma ve açılış günlerinde ya da yurt gezilerinde kullanılır; 4. *özel bayraklar,* özel birtakım işaretler taşırlar. Boyu eninin bir buçuk katı olan "Gidon" bayrağın uçum yönünde kenarları bayrak enine eşit üçgen oyumlar bulunur. Eni 1 m ve boyu 3 m olan "Eksiz" bayrağa 1 m yüksekliğinde ikizkenar üçgen eklenir. "Kare" bayraklarınsa enleri boylarına eşittir; 5. *flama,* boyu eninin bir buçuk katı olan ve kenarları uçum yönünde birleşen, eşit üçgen biçimindeki işaret bayrağıdır; 6. *tanıtıcı bayraklar,* boyu eninin bir buçuk katı olan, üzerlerinde resmi ya da özel kurum ve kuruluşların tescilli amblemleri bulunan bayraklar.

Ayrıca, yabancı gemilerin bayrakları için kullanılan bir terim olan "bandıra", general ve amirallere ilişkin "fors"lar, Osmanlı devleti döneminden miras olarak kalan ve bugün "sancak" diye anılan kenarları saçaklı savaş bayrakları da vardır.

• *Türk bayrağı,* 22 eylül 1983 tarih ve 2893 sayılı yasaya göre, belirli biçim ve oranlardaki beyaz ay-yıldız'lı al bayrak. Aynı yasaya göre bayrak, kamu kurum ve kuruluşlarına, yurt dışı temsilciliklerine ve deniz araçlarına çekilir. Türk bayrağı, ulusal bayramlarda ve genel tatillerde, tatil başlangıcında çekilir ve tatilin bittiği gün batımında indirilir. Atatürk'ün öldüğü gün olan 10 Kasım'da bayraklar yarıya indirilir. Yasa ve tüzüğe aykırı olarak bayrak yapmak, kullanmak ve satmak yasaktır. Bu yasağa uymayanlar Türk Cez. k.'nun 526. maddesine göre cezalandırılır. Türk Cez. k.'nun 145. maddesine göre, türk bayrağını ve devletin egemenlik simgelerinden birini aşağılamak kastıyla bulunduğu yerden söküp kaldıran ya da yırtan, bozan ya da herhangi bir biçimde saygısızlık yapan kişi bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

—Deniz huk. Bir geminin uyrukluğu, hangi devletin bayrağını taşıdığına bakılarak belirlenir. Kuşkusuz bu belirleme, geminin bu bayrağı taşıma hakkına sahip olup olmadığına, yani gemiyle bayrağını taşıdığı devlet arasında gerçek bir bağ bulunup bulunmadığına bakılarak kesinleşir. Geminin belli bir devletin bayrağını taşıması hukuksal ve ekonomik yönden önemli birtakım sonuçlar doğurur. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. Belli bir devletin bayrağını taşımak gemiye o devletin korumasından yararlanma olanağı sağlar; bu koruma, gemi dünyanın neresinde olursa olsun geçerlidir; 2. geminin bayrağı "Kabotaj hakkı" bakımından önemlidir. Bazı devletler, kendi limanları arasında yolcu ve yük taşınması ayrıcalığını kendi bayrağını taşıyan gemilere tanımışlardır (Türkiye 815 sayılı Kabotaj kanunu ile bu ayrıcalığı tanımıştır); 3. bayrak yasası uyarınca, gemi, uyruğunda bulunduğu devletin yasalarına tabidir.

Türk Ticaret kanunu'nda öngörülen bir temel hükme göre, "her türk gemisi türk bayrağı çeker". Ayrıca, türk gemisi olmayan bir gemi de, belirli koşullarla ve Ulaştırma bakanlığı'nın izniyle bir süre için türk bayrağı çekebilir. Hangi gemilerin türk gemisi sayılacağı ve dolayısıyla türk bayrağı çekebileceği, gemi maliklerinin niteliğine göre belirlenir: 1. Bir gerçek kişinin mülkiyetindeki gemi, o kişi türk vatandaşıysa türk gemisi sayılır ve türk bayrağı çeker; 2. birden çok gerçek kişinin mülkiyetindeki gemi, o kişilerin hepsi türk vatandaşıysa türk gemisi sayılır; 3. bir donatma iştirakinin mülkiyetindeki geminin paylarının yarıdan çoğunun türklere ait olması durumunda, gemi türk gemisi sayılır; 4. şirket, dernek, vakıf gibi bir tüzel kişiliğin mülkiyetindeki geminin türk bayrağı çekebilmesi için o tüzel kişiliğin türk yasaları uyarınca kazanılmış olması ve yönetimde türk ortakların oy üstünlüğünün bulunması gerekir.

• *Bayrak yasası,* açık denizde bulunan bir gemi üzerinde sadece bu geminin uyruğunda bulunduğu devletin hak ve yetkilerini geçerli kılan ilkeler bütünü. Üzerinde hiçbir devletin tekelci hak ve yetkilere sahip olmadığı açık denizde ortaya çıkabilecek otorite boşluğunu doldurmak için "bayrak yasası" adıyla anılan bazı ilkeler kabul edilmiştir. Buna göre, açık denizde bulunan bir gemi üzerinde ceza, idare ve hukuk davalarına konu olabilecek her türlü eylem ya da işlem, bayrak devletinin tekelci yetkisindedir. Ancak yasanın bir istisnası vardır: hakkında deniz haydutluğu, köle ticareti ya da açık denizden yayın yaptığı yolunda güçlü kuşkular bulunan gemiler üzerinde öteki devletler de yetkilerini kullanabilirler.

• *Bayrak şahadetnamesi,* bir gemiye türk bayrağı çekme hakkı veren geçici belge. (Türkiye dışında bulunan bir gemi, türk bayrağı çekme hakkı kazanırsa, geminin bulunduğu yerdeki türk konsolosu, gemiye bayrak çekme hakkı veren ve gemi tasdiknamesi yerine geçen bu belgeyi verir. Bayrak şahadetnamesi bir yıl için geçerlidir, ancak yolculuk mücbir sebep yüzünden uzarsa bu süre de uzar. Türk gemisi olmayan bir gemiye geçici olarak bayrak çekme hakkı tanındığında Ulaştırma bakanlığı tarafından bir bayrak şahadetnamesi verilir.)

—Ed. Türk edebiyatında en eski ürünlerden başlayarak kahramanlık, savaş şiirlerinde bayraktan söz edilir. *Divanü lügat it-Türk*'te al renkli bayrağın savaş bayrağı olduğu dile getirilir: *"Ağdı kızıl bayrak/Tozdu kara toprak"* (Al bayrak yükseldi; kara toprak toz olup havalandı). Bayrak dikmek, bayrağı yükseltmek başlangıçtan beri egemenliği, zaferi belirtir. Bayrakların rüzgârda dalgalanması en eski ürünlerde de anlatılmıştır: *"Bayrak kamug talpıştı"* (Bayrakların tümü kanat çırparcasına dalgalandı). Yeniçeri halk şairlerinin canlandırdığı savaş görünümlerinde bayrağın da yeri vardır: *"Alaylar bağlandı Murat Paşa'ya/Bayraklar açtığın seyran eyledim"* (Kul Deveci). Divan şairleri konuyu "alem", "rayet" gibi sözcükleri kullanarak işlediler: *"Derya misal askerin içre alemlerin/Feth ü zafer sefinesine açtı bâdbân"* (Denize benzeyen ordunda dalgalanan bayraklar fetih ve zafer gemisine yelken açtı) [Baki]. Tanzimattan sonraki edebiyatta bayrak artık devletin ve ulusal bağımsızlığın, yurtseverliğin simgesi olarak canlandırıldı: *"Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır/Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır"* (M. C. Kuntay). Orduda, okullarda söylenen ve sözlerini bayrağa saygı teması oluşturan birçok marş da bestelendi. Bu tür yapıt vermiş besteciler arasında Menekşe Kalfa, İsmail Hakkı Bey, Zati Arca, Ahmet Yekta Madran, Hüseyin Sadettin Arel, Faik Canselen vb. yer alır.

—Spor. Atletizm dalındaki bayrak yarışlarında koşucular sıra ile yarışırlar. Her koşucu, koşması zorunlu mesafeyi tamamladığında, taşıdığı bayrağı (*stafet* de denilen 30 cm uzunluğunda bir sopa) kendisinden sonra koşacak takım arkadaşına verir. Bayrak değişimi, koşucunun bayrağı alacağı çıkış çizgisinin 10 m gerisinde ya da 10 m ilerisinde saptanmış çizgiler arasında yapılır. Bu alanlar dışındaki değişim, takımın yarışma dışında kalmasına neden olur. Uluslararası atletizm federasyonu, dünya rekorları için 4x100, 4x200, 4x400, 4x800, 4x1500 m'lerde yapılacak bayrak yarışlarını benimsemiştir. Olimpiyat oyunlarında ise yalnızca 4x100 ve 4x400 m yarışları yapılır. Bunların dışında çeşitli spor organizasyonları kendilerince bayrak yarışları yapabilirler. (→ BALKAN BAYRAK YARIŞI.)

Yüzmede de bayrak yarışları dört kişilik takımlar arasında yapılır. Uluslararası amatör yüzme kuruluşlarının benimsediği bayrak yarışı mesafeleri: 4x100 (serbest), 4x200 (serbest), 4x100 (karışık), 4x200'dür (karışık). Bu yarışmalarda yüzücüler kendi mesafelerini tamamlayınca, ellerini varış duvarına değdirir; çıkışta bekleyen öteki yüzücü de aynı anda yarışa başlar. Karışık daldaki bayrak yarışları sırtüstü, kurbağalama, kelebek, serbest sırası izlenerek yapılır.

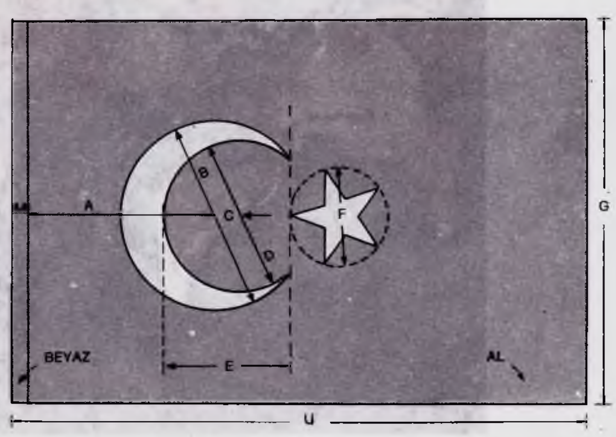
—Uluslarar. huk. Savaş gemileri, savaşta olduğu gibi barışta da ticaret gemilerinin bayrağını denetlemeye yetkilidir. Bir geminin yanından geçen ya da bir limana giren gemiler bayrak çekmek zorundadır. 16 nisan 1836 tarihli Paris bildirisi şu ilkeleri koymuştur: 1. Tarafsız bir ülkenin bayrağını çeken gemide bulunan düşman mallarına el konamaz; 2. düşman bayrağı taşıyan bir gemide bulunan tarafsız ülke mallarına el konamaz. Savaş kaçağına özel hükümler uygulanır.

Bayrağa saygıya ilişkin kurallar uluslararası sözleşmelerle düzenlenmiştir. (→ Kayn.)

BAYRAK a. Bağc. Budama sırasında omca üzerinde bırakılan ve üzerinde en az 4 göz (ortalama 6-10 göz) bırakılan sürgün. (Eşanl. NATIR.)

BAYRAK (Mithat), türk güreşçi(Geyve, Sakarya, 1930). Spora futbol oynayarak başladı. 1948'de güreşe geçti, 1954'te milli takıma seçildi. 73 kg'da katıldığı

Türk bayrağının ölçüleri
G. Genişlik, A. Dış ay merkezinin uçkurluğa mesafesi (1/2 G), B. Ayın dış dairesinin çapı (1/2 G), C. Ayın iç, dış merkezleri arası (0,0625 G), D. Ayın iç dairesinin çapı (0,4 G), E. Yıldız dairesinin ayın iç dairesine mesafesi (1/3 G), F. Yıldız dairesinin çapı (1/4 G), U. Bayrağın boyu (1 1/2 G), M. Uçkur genişliği (1/30 G)

1956 Melbourne ve 1960 Roma olimpiyatları'nda grekoromen dalda olimpiyat şampiyonu oldu.

BAYRAK (Mehmet), türk yazar (Kayseri 1947). Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1969). Öğretmenlik, müze, kütüphane memurluğu, TRT'de muhabirlik yaptı. Toplumsal sorunları konu edinen yazarlar ve edebiyat yapıtları üzerindeki çalışmalarıyla tanındı: *Ölümünün 58. yılında Tevfik Fikret* (1973), *Köy enstitülü yazarlar, ozanlar* (1978), *Halk hareketleri ve çağdaş destanlar* (1985) —Çağdaş gazeteciler derneği inceleme, araştırma ödülü—, *Halk gülmecesi* (1987).

BAYRAKLI sıf. Bayrak taşıyan, üzerinde bayrak bulunan.

BAYRAKLI. Arkeol. İzmir körfezinin K.-D.'sunda, İzmir'in 4 km K.'inde höyük; eski İzmir'in çekirdeğini oluşturması ve kentin en eski dönemlerini aydınlatması açısından önemlidir. Burası geçmişte İzmir körfezine uzanan bir yarımadayken, günümüzde içeride kalmıştır ve Gümrük ve tekel bakanlığı'na bağlı bağlık alan içindedir. İlk kez P. von Osten tarafından bulunan höyük (1824-1828), Prof. Miltner tarafından incelendi (1930). J. Cook ve Ekrem Akurgal'ın birlikte yürüttükleri çalışmalar (1948-1951), 1966'dan sonra Profesör Ekrem Akurgal'ın yönetiminde sürdürülmektedir. Truva I ve Truva II ile çağdaş olan ilk tunççağ katmanlarında (İ.Ö. III. binyılın ilk yarısı), duvarları belirli bir yüksekliğe değin taştan, üstü kerpiçten yapılmış evler ortaya çıkarılmıştır. Truva VI ve Hitit İmparatorluğu ile çağdaş olan orta tunççağ katmanı ise (İ.Ö. II. bin), kaba ve düzensiz taşlardan yapılmış temeller üstünde, kerpiç duvarlı evlerden oluşur. Ayrıca ağırşaklar, pişmiş topraktan ve taştan idoller bulunmuştur. Ele geçirilen çark yapımı, tek renkli protogeometrik çanak çömlekler ilk yunan yerleşmesinin X. yy.'da kurulduğunu göstermeleri açısından önemlidir. Oval planlı, tek odalı, kerpiçten yapılmış ev, Anadolu'da bilinen en eski yunan evidir (İ.Ö. IX. yy.). İ.Ö. VII. yy.'da yapılıp, İ.Ö. VI. yy.'da onarılan megaron da arkaik döneme tarihlenen bu ev türünün tek örneğidir. Bayraklı'da ortaya çıkarılan Athena tapınağı Anadolu'daki yunan tapınaklarının en erken ve görkemli örneği olması açısından önemlidir. İ.Ö. VII. yy. sonu ya da VI. yy. başında yapıldığı sanılan tapınağın sütun başlıkları ve sütun kaideleri, döneminin en eski ve güzel yapıtları olarak nitelenir. İ.Ö. 600'de Lydia kralı Alyattes tarafından ele geçirilen kentin tapınağı ve evleri yıkıma uğramış, halkı köylere sürülmüştür. İ.Ö. V. ve IV. yy.'larda önemini yitiren yerleşme, İ.Ö. III. yy. başında terk edilmiştir. Yeni kent, Pagos'ta (Bugün Kadifekale) kurulmuştur. (→ Kayn.)

BAYRAKTAR a. (*bayrak* ve fars. *dār*, taşıyan'dan). **1.** Görevi bayrak taşımak olan kimse. **—2.** *Yörs.* Anadolu'nun kimi yörelerinde düğünü yöneten kimseye verilen ad. ‖ BARANABAŞI'nın eşanlamlısı. **—3.** Kur. tar. Kapıkulu ocaklarında, tımarlı sipahilerde, beylerbeyleri ve öteki ümeranın birliklerinde bayrak taşımakla görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yeniçeri ortalarında bu görevi subay sınıfından olanlar yaparlardı. Orta subaylarından, *baş eski* denilen nefer de bayraktara yardım ederdi. Bayraktarlardan, sancak taşıyana sancaktar, alem taşıyanlara alemdar denirdi. Bunlar, başlarına alt kısmına çaprazlama beyaz sarık sarılı mavi külah, üstlerine kırmızı cüppe, ince bir entari, kırmızı şalvar, ayaklarına da sarma çizme giyerlerdi.

BAYRAKTAR (Ertuğrul), türk besteci (Samsun 1951). Gazi eğitim enstitüsü'nün müzik bölümünü bitirdikten sonra, Muammer Sun ve Kemal İlerici ile çalıştı. 1978'den beri Gazi eğitim enstitüsü'nde (bugün Gazi üniversitesi) öğretim üyesi. Başlıca yapıtları: *Orkestra ve karma koro için üç türkü; Bağlama ve orkestra için türkü; Ses ve piyano için üç türkü; Bağlama için çoksesli dokuz türkü.*

BAYRAKTARLIK a. **1.** Bayraktarın görevi. **—2.** *Bir düşüncenin, akımın, partinin bayraktarlığını yapmak*, onu tutkuyla savunmak. **—3.** *Bir topluluğa bayraktarlık etmek*, onlara yol göstermek, öncülük etmek: *Atatürk bütün mazlum ülkelere bayraktarlık etmiştir.*

BAYRAKTAROVİÇ (Fehim), boşnak türkolog (Saraybosna 1889 - *ay.y.* 1970). Viyana üniversitesi'nde slav dilleri ve türkçe, farsça, arapça öğrenimi gördü. Doktorasını tamamladıktan sonra liselerde öğretmenliğe başladı. Belgrad Üniversitesi felsefe fakültesi dünya edebiyatı kürsüsü'nde doçent (1925), daha sonra profesör oldu (1930). Doğu dilleri kürsüsü'nü kurdu. 1960'a kadar görevini sürdürdü. Türk, arap, fars dilleri, edebiyat ve tarihleri üzerine 250 kadar inceleme, tanıtma, eleştiri yayımladı. Başlıca yapıtları: *Sırpça mevlit* (1927), *Nasrettin Hoca sorunu* (1934), *Doğunun Goethe üzerindeki etkisi* (1939), *Ohri'de türk anıtları* (1954), *Mesihi'nin Bahariye'si* (1955), *Türk gramerinin esasları* (1962) vb.

BAYRAM a. Anılmaya değer bir olguyu, bir olayı, bir kahramanı, birtakım insanları vb., belli sürelerde anmaya yönelik olan ya da bir topluluk tarafından herhangi bir şey onuruna düzenlenen kamusal şenlik: *29 Ekim Cumhuriyet bayramı. 30 Ağustos Zafer bayramı. 23 Nisan Ulusal egemenlik ve çocuk bayramı. Kurban bayramı. Şeker bayramı. Okuma bayramı. Dil bayramı.* (Bk. *ansikl.* böl. Antropol.) ‖ *Bayram ağası*, dostlarını seyrek ziyaret eden, ortalıkta pek gözükmeyen kimse için söylenir (yörs.). ‖ *Bayram arifesi*, bayramdan önceki gün, günler. ‖ *Bayram ayı*, hicret takvimine göre ramazandan sonra gelen ay; şevval ayı. ‖ *Bayram bahşişi*, dinsel bayramlarda, bayram nedeniyle bekçi, postacı, çöpçü gibi hizmetlilere verilen para. ‖ *Bayram değil, seyran değil, eniştem beni niye öptü?*, bir kimsenin durup dururken yakınlık göstermesi ya da iltifat etmesi durumunda "bunun bir gizli nedeni olmalı" anlamında söylenir. ‖ *Bayram etmek, yapmak*, aşırı ölçüde sevinmek: *Köye su geldiği gün hepimiz bayram etmiştik.* ‖ *Bayram geçtikten sonra getirdiğin kınayı kıçına yak*, gerektiği zaman yardımını esirgeyen, gerekmediğinde yardım etmeye kalkan kimseye söylenir (kaba). ‖ *Bayram havası*, bayram günlerini andıran sevinçli, neşeli ortam: *Babamdan haber gelince evde bir bayram havası esti.* ‖ *Bayram koçu*, nişanlı erkeğin kurban bayramında kız evine gönderdiği süslü koç. ‖ *Bayram koçu gibi*, zevksiz biçimde giyinip süslenen erkekler için kullanılır. ‖ *Bayram şekeri*, dinsel bayramlarda, özellikle de şeker bayramında konuklara sunulan ya da bayram ziyaretine gidilirken götürülen şeker. ‖ *Bayram topu*, şeker ve kurban bayramlarında arife günü ikindisinden bayramın son günü ikindisine değin namaz vakitlerinde atılan top. ‖ *Bayram üstü*, bayrama çok yakın günler. ‖ *Bayram yeri*, dinsel bayramlarda özellikle çocuklar için kurulan lunaparka benzer eğlence yeri. ‖ *Bayram ziyareti*, dinsel bayramlarda bayramı kutlamak için günün her saatinde yapılan kısa süreli ziyaret. ‖ *Bayramda seyranda*, arada bir, seyrek olarak. ‖ *Bayramdan bayrama*, oldukça seyrek (bir bektaşi fıkrasını anıştırarak). ‖ *Bayramdan sonra bayramın mübarek olsun*, yerine getirilmesi gerekli bir nezaket görevinin geciktirilmesi durumunda sitem yollu söylenir. ‖ *Bayramınız kutlu olsun, mübarek olsun*, bir kimsenin bayramını kutlamak için söylenir. ‖ *İki bayram arası*, şeker bayramıyla, kurban bayramı arasındaki zaman dilimi.

—Denizc. *Bayram şeridi*, eskiden bayramlarda gemilerin iki bordasına baştan kıça gerilen, kenarları kırmızı, ortası mavi -beyaz, geniş şerit.

—Folk. *Bayram bahşişi*, tulumbacıların, bayram günlerinde mahalleyi dolaşarak topladıkları para. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Ulusal bayram ve genel tatil günleri*, 20 nisan 1983 tarih ve 2818 sayılı yasayla bazı hükümleri değiştirilmiş olan 17 mart 1981 tarih ve 2429 sayılı yasada belirtilen günler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Bayram alayı*, padişahların bayram namazı için camiye gidiş ve gelişlerinde yapılan tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Antropol. Bayram, olağanüstü niteliğiyle, günlük yaşamın tekdüzeliğine bir son verir. Üçlü bir kopmadır bu: nor-

Köylülerin dansı
Pieter II Bruegel'in (?) yapıtı
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

mal zamandan, her günkü düzenden kopma; her zamanki yaşam alanından kopma; tutumluluk ve ev ekonomisi kurallarından kopma. Normal zamanın ortadan kalkması olarak bayram, "kutsal" zamanın, evrenin başlangıcı ve yaratılması zamanının bir yeniden canlandırılmasıydı. Bu yenilenme, mevsim değişiklikleri (hıdırellez), tarımsal çalışmaların başı ya da sonu (hasat bayramı, bağbozumu şenliği), aile ya da toplum yaşamının önemli olayları (doğum günleri, 29 ekim) gibi yılın bazı ayrıcalıklı dönemlerinde yer alır. Bayramın doruk noktası olan ve genellikle müziğin de eşlik ettiği dans, çalışılan günlerin tekdüze ve kasvetli zamansallığından, bayram günlerinin coşkun ve etkileyici zamansallığına geçişin hem görünümü, hem de aracıdır. Öte yandan bayram dönemi,her zamanki yaşam alanını,olağanüstü varlıklarla, mitoloji kişileriyle, atalar ve kahramanlarla daha düşsel bir dünyaya açar. Olağanüstünün olağan yaşamın içine bu biçimde girişinin hem seyircisi hem de oyuncusu olan her sınıftan, her cinsiyetten ve her yaştan bireyler, bayrama hep birlikte coşkuyla katılarak topluluğun birlik ve bütünlüğünü pekiştirirler. Ayrıca bayram, genellikle kendini her türlü aşırılıklara (özellikle yiyip içme konusunda) verme fırsatıdır. Bayramın iktisadi görünümü, özellikle geleneksel toplumlarda, gösterişçi savurganlık, herkes için zorunlu masraf ve israftır. Bol içki, bayramın ereklerinden biri gibi görünen o "kendinden geçme"nin belirtisi olan sarhoşluğu verir. Mayalandırılmış içkiler içmek ve çeşitli uyarıcılar (tütün, tembul, kenevir) kullanmak hemen bütün halklarda yaygındır.

Topluluk içinde yürürlükte olan ölçü ve kuralların ertelenmesine yol açan bayram, kuralsızlık ve gürültülü bir yaşam dönemidir. Töreler tersine döner (bazen erkeklerin kadın, kadınların da erkek kılığına girdikleri olur); alışılmadık ölçüsüzlükler hoş görülür, yasaklar kaldırılır. Van Gennep, bugün nerdeyse ortadan kalkma yolunda olan bayramlar dolayısıyla şöyle yazıyordu: "Karnaval giysisi ahlaksızlığı da, en kötü fantezileri de, suçu da gizler. "Ortaçağ'da, deliler bayramı sırasında, kadın kılığına girmiş, yüzü gözü kuruma bulanmış rahipler, bir büyük -missa parodisi oynarlardı.Ama bu taşkınlıklar toplumsal düzeni sürekli bir tehlikeye sokmaz. Bu düzen ancak geçici olarak ertelenip tersine çevrilir ve yeniden kurulması daha bayram sırasında öngörülüp hazırlanır. "Arıtıcı bir nitelik taşıyan bayramın işlevi, topluma, kurumlara ve var olan her şeye yeni bir ruh kazandırmaktır" (Agnès Villadary).

—Din. Müslümanlarda, biri ramazandan sonra, hicri aylardan şevvalin birinci günü başlayan ramazan (şeker) bayramı, öteki zilhiccenin onuncu günü başlayan kurban bayramı olmak üzere iki bayram vardır. Ramazan bayramı 3, kurban bayramı 4 gündür. Birincisine *fıtır bayramı* ya da *küçük bayram* ikincisine *büyük bayram* da denir. Hz. Muhammet, Medine'ye göç ettiğinde (622), Medineliler'in yılın iki gününü bayram olarak kutladıklarını gördü ve müslümanlara: "Allah size, onların (putataparların) iki bayramına karşılık, onlardan daha hayırlı iki bayram verdi" diyerek, bu iki bayramın ramazan ve kurban bayramları olduğunu ilan etti. Ramazan bayramında fıtır sadakası (fitre) vermek, kurban bayramında kurban kesmek ve arife günü sabah namazından başlamak üzere, bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar olan 23 vakit namazın farzlarından sonra teşrik tekbiri* okumak vacip*'tir. || *Bayram namazı*, yalnız ramazan ve kurban bayramlarında, cemaatle birlikte kılınan iki rekâtlı namaz. Müslüman, akıl yetenekleri yerinde, ergin, sağlıklı ve erkeklerin kılmaları vacip olan bayram namazının vakti, bayramın ilk günü güneşin ufukta bir süre yükselmesi ile (saat hesabıyla 45 dakika) başlar ve öğle vaktinin yaklaştığı zeval* vaktine kadar sürer. Bu tür namazlarda ezan ve kamet okunmaz. Niyet edildikten sonra "Allahü ekber" denilerek namaza başlanır; *Sübhaneke* duası okunur; yine "Allahü ekber" denilerek eller kulaklara kadar kaldırılır ve yanlara indirilir. Bu hareket üç kez yapılır. Daha sonra eller bağlanır; imamın okuduğu *fatiha* ve *zamm-ı sure* (Kuran'dan birkaç ayet) dinlenir. Rükû ve secdelerden sonra ikinci rekâta kalkılır. Bu kez önce imam *fatiha* ve *zamm-ı sureyi* okur; arkasından ilk rekâtta olduğu gibi üç defa tekbir alınır; dördüncü bir tekbir ile rükûya gidilir, secdeler yapılır ve oturulur. *Tahiyat, salavat* ve *Rabbenna âtinâ* dualarının da okunmasından sonra sağa, sola selam verilir. Bunlardan sonra, imamın bayram ile ilgili bir hutbe vermesi sünnettir. Bu hutbe ile namaz tamamlanır.

• *Katolik bayramları.* Dinsel bayramlar ibadete ayrılmış günlerdir. Bu günlerde Tanrı'ya dua edilir (pazar günü) ya da *dies natalis*'lerinde, yani ölüm yıldönümlerinde İsa ile Meryem'in (Nativitas, Epiphania, Paskalya*, [İsa'nın] Uruç [u], [Meryem'in] Yükselme [si]), ermişlerin (din şehitlerinin ya da yaşamları pahasına inançlarını açıklayan hıristiyanların) yaşamlarındaki olaylar anılır. Bu bayramların bazıları belirli bir günde (Ermişler yortusu), birçoğu da, günü yıllara göre değişen Paskalya bayramına bağlı oldukları için, değişik günlerde kutlanır (*değişken* denilen bayramlar). [→ TAKVİM.] *Mecburi bayramlar*, dinlenmenin ve ayinde bulunmanın zorunlu olduğu bayramlardır. Bayramlar arasında da, bayram ayinlerinde okunan ilahi ve nakaratların düzenlenişine göre ayıran karmaşık bir aşamalı düzen vardır.

• *Yahudi bayramları.* Yahudi bayramlarından çoğunun adı Torah'da geçer. Bu bayramlardan biri olan Purim, Esther'in kitabında belirtilmiş, öte yandan varlığı Talmud yazımında doğrulanan Hanuka bayramıysa, yalnızca Makabiler kitabında sözkonusu edilmiştir. Ama bu kitap yahudi kanunu içinde yer almaz.

Torah tarafından belirtilen bayramların ortak özellikleri vardır. Bayram olarak saptanan günün akşamı başlayan bu bayramlarda, çalışma kesinlikle yasaklanmıştır. Kudüs tapınağı yıkılmadan önce, bu tapınakta özel kurban törenleri de düzenleniyordu. Kurban töreninin anlatılmasının onun yerini tutacağı düşüncesiyle, bugün bu törenlerin yerini Torah okumaları almıştır.

Bu bayramların üçünde, Kudüs'e bir hac ziyareti yapılıyordu. Bu ziyaret erkekler için zorunluydu. Sözkonusu bayramlar şunlardır:

—*Pesah* ya da *Hag ha Maşot* (Hamursuz bayramı). Mısır'dan çıkışın anısını canlandıran bu bayram sekiz gün sürer ve bu sürenin ilk iki günüyle son iki gününde çalışılmaz;

—*Şabu ot* (Haftalar bayramı). Pesah'ın başlangıcından sonraki ellinci güne rastlayan bu bayram iki gün (İsrail'deyse, Kutsal Kitap dönemindeki gibi, yalnızca bir gün) sürer.

—*Sukkot* (Kabanlar bayramı). Mısır'dan çıktıktan sonra çölde İbraniler'e Tanrı tarafından bağışlanan mucizevi himayenin anısını canlandıran bu bayram da sekiz gün (İsrail'de gene Kutsal Kitap'taki gibi, yedi gün) sürer.

Öteki iki bayrama ise, "Sıkı bayramlar" (Yamin Norayim) adı verilir. *Roşaşana* (yılbaşı) ile *Yom Kipur* (bağış günü) bayramlarıdır bunlar. İkisini ayıran on güne "kefaret günleri" denir. Yom Kipur'un özelliğini son derece sıkı bir oruç oluşturur.

Purim ve *Hanuka* bayramları; bu bayramlara sonradan eklenmiştir. Esther kitabınca zorunlu kılınan *Purim*, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan İran Yahudileri'nin kurtuluş anısını kutlar. *Hanuka* (onarılan sunağın "açılışı") ise, Judas Maccabaeus'un zaferini (İ.Ö. 164) ve kurtarılıp arındırılan tapınağın ibadete yeniden açılışını kutlar.

Ayrıca her cumartesi günü hiç çalışmadan geçirilen Şabbat bayramıyla, her kameri ayın ilk günü *(Roş Hadeş)* tatil yapılmadan kutlanan bayramı belirtmek gerekir.

1948'den beri de, İsrail devletinin kuruluşu, her yıl *Yom ha Asmaut* (Bağımsızlık günü) bayramıyla kutlanmaktadır.

• *Ortodoks bayramları.* Bizans ayin usulünde, yıl içindeki ayinler julius takvimine göre düzenlenir (bununla birlikte bazı kiliseler XX. yy.'da gregoryen takvimi yeğledi). Ayin düzeni yılı, birbirine eklenen ve birbirine karışan dört dönem içerir. Birincisi, haftanın her bir gününü özel bir gizemin, bir ermiş ya da bir ermişler grubunun anısına bağlayan haftalık bir dönemdir. İkincisi, Paskalya'dan sonraki ilk pazardan başlayan 8 haftalık bir dönem; üçüncüsü, 10'u Paskalya'dan önce, 8'i Paskalya'dan sonra gelen 18 haftayı içeren yıllık bir değişken bayramlar (her yıl değişen günlerde kutlanan bayramlar) dönemi; dördüncüsü de 1 eylülde başlayıp 31 ağustosta tamamlanan (ve her yıl aynı günlerde kutlanan) yıllık bir değişmez bayramlar dönemidir.

—Ed. Bayramlar, divan şiirinde *iydiye* adı verilen kasidelerde türlü yönleriyle canlandırılır: Bu şiirlerde bayram ziyaretleri, bayram armağanları, dargınların barışması sözkonusu edilir. Bayram yerlerindeki eğlenceler, güzellerin süslenip gezintiye çıkması anlatılır. Ramazan boyunca oruç tutan ve içki içemeyenlerin bayram dolayısıyla duydukları sevinç dile getirilir. Kurban bayramı anlatılırken âşık sevgilisi yolunda kurban edilmeye hazır olduğunu belirtir. Dinsel bayramlar dışında fetihler dolayısıyla düzenlenen şenlikler, nevruz tören ve eğlenceleri de bayram niteliğindedir. Sevgilinin güzelliği karşısında âşığın gönlü bayramda eğlenenlerle dolup taşan, hareketlenen bir kente benzetilir.

—Folk. Tulumbacılar, bayram günlerinde yabanlık giysilerini giyer, bekçiden sonra çifte nakkare, klarnet, darbuka çalarak mahalleyi dolaşırlardı. Bahşiş, fener ya da borunun içinde toplanırdı. Boruda toplanacaksa su fışkırtan uç tıkanır, para borunun hortum geçen ağzından atılırdı. Toplanan bahşiş daha sonra koğuşta paylaştırılırdı.

—Huk. Yasaya göre Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 ekim ulusal bayram günüdür. Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram, 28 ekim günü, saat on üçte başlar. Resmi bayram günleri şunlardır: 1) 23 nisan günü Ulusal egemenlik ve çocuk bayramı; 2) 19 mayıs günü Atatürk'ü anma ve Gençlik ve spor bayramı; 3) 30 ağustos günü Zafer bayramı. Yasaya gö-

bayram yeri
Murat III surnamesi

re, dini bayram günleri de şunlardır: 1) Ramazan bayramı, arife günü saat on üçte başlar ve üç buçuk gün sürer; 2) Kurban bayramı, arife günü saat on üçte başlar ve dört buçuk gün sürer. 1 ocak günü yılbaşı tatilidir. Resmi ve dini bayram günleriyle yılbaşı günü, genel tatil günleridir. Ulusal bayram ve genel tatil günlerinde resmi daire ve kuruluşlar tatil edilir. 29 ekim günü özel işyerlerinin de kapanması zorunludur. Ancak, işin niteliğinden dolayı bazı işyerlerinin çalışmasına izin verilebilir. İş k. kapsamına giren işyerlerindeki işçilere, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde, çalışmazlarsa o günlerin ücreti tam olarak, tatil yapmayıp çalışırlarsa bir kat fazlasıyla ödenir (İş k. md. 42).

—Kur. tar. *Bayram alayı*, padişahın bayramlaşmasından (muayede) sonra başlardı. Padişah, babüssaade önünde kurulan tahta oturur, kutlamaları kabul ettikten sonra hareme geçer, giysilerini değiştirip dışarı çıkardı. Büyük imrahorun çektiği, eyeri mücevherlerle süslenmiş atına biner, çevresinde yer alan üzengi ağalarıyla birlikte orta kapıya doğru ilerlerdi. Padişah orta kapıdan çıkana kadar çevresindekiler, silahtar ve çuhadar dışında, yaya yürürlerdi. Orta kapının dışında sadrazam ve kapıağası da alaya katılır, çavuşlar alkış tutar ve sol yanda bulunan sadrazam, hünkârı selamladıktan sonra padişahın yedekte götürülen atlarının en önündekine binerek yerini alırdı. Alay genel olarak Sultanahmet ya da Ayasofya camisine yollanırdı. Hazinedarbaşı hünkâr mahfilinde padişahın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yayar, buhur yakardı. Cami girişinde padişahın çizmeleri çekilir, yerine pabuç giydirilirdi. Çavuşlar alkış tutarken padişahı karşılayan sadrazam, yer öper ve koltuğuna girerek onu seccadesine kadar götürürdü. Namazdan sonra dönüşte de tören yinelenir ve orta kapıya kadar padişaha eşlik eden sadrazam, orada onu selamlayıp kubbealtına gider, yemeğin ardı sıra da Paşa kapısı'na dönerdi. Bu bayram alaylarına İstanbul halkı büyük ilgi gösterirdi.

BAYRAM ALİ, Türkmenistan'da kent. Merv kentinin doğusunda, 32 000 nüf. Doğal gaz.

BAYRAM ALİ HAN, (öl. 1786), Merv emiri (1782-1786). İran'da egemenlik kurmuş olan türk Kaçar hanedanının İzzettinli kolu üyesi. Kaçarlar arasında cesaret ve yiğitliğiyle ün saldıktan sonra Merv emiri oldu (1782). Buhara emiri Murat Bî' ye karşı giriştiği savaşta öldü. Oğlu Muhammet Kerim, Merv emiri olarak yerini aldı. Eski Merv yıkıntıları ve bu kentin güneyindeki küçük bir kale onun adıyla anılır.

BAYRAM BİN DERVİŞ ŞİR, türk tezhip sanatçısı (? - İstanbul 1558). Kanuni Sultan Süleyman döneminde, sarayda aylıklı çalışan sanatçı ve zenaatçıların ücretlerinin yazıldığı ehli hiref defterlerinde adına rastlanır (1526, 1545, 1557, 1558). Üslubu, kullandığı renkler ve motifler XVI. yy. klasik osmanlı sanatının özelliklerini yansıtır. Topkapı sarayı müzesi kütüphanesinde korunan, Kanuni Sultan Süleyman için hazırlanmış 1523 tarihli bir Kuran'ın tezhipleri onundur.

BAYRAM HAN, türkmen beyi (öl. 1561). Baharlu aşireti reisi. Hindistan'da Hümayun'un hizmetine girdi. Hümayun' un ölümü üzerine (1556) bu hükümdarın on üç yaşındaki oğlu Ekber Şah'ı tahta çıkararak onun adına devleti yönetme işini sürdürdü. Ekber Şah'ın teyzesinin kızı Selime Begüm ile evlenerek gücünün doruğuna erişmesine karşın (1557) kendisini çekemeyenlerin kışkırtmaları sonucu gözden alınacağını anlayınca, hacca gitmek için izin istedi. Mekke'ye giderken yolda öldürüldü (1561).

BAYRAM HOCA, Karakoyunlu devletinin kurucusu olan Kara Mehmet'in babası (öl. 1380). Türkmen beyi Hüseyin'i öldürerek Türkmenler'i yönetimi altında topladı (1351). Ancak, Mardin'de yenildiği Celayirli sultanı Üveys'in egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Üveys'in ölümünden sonra Musul'u ve batı İran'da bazı önemli kaleleri ele geçirdi (1374). Celayirliler'in Erciş yenilgileri üzerine oğlu Kara Mehmet bu devletin egemenliğinden kesin olarak ayrılınca (1377), yaşamının son üç yılını bir kenarda unutulmuş olarak geçirdi.

BAYRAM PAŞA, türk sadrazam (İstanbul ? - Birecik, Urfa, 1638). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Yeniçeri ağası oldu (1623); aynı yıl Ahmet I'in kızı Hanzade ile evlendi. vezirlikle Mısır valiliğine atandı (1625). Dönüşünde kubbealtı veziri oldu; ikinci vezirliğe yükseldi; Murat IV'ün güveniyle birlikte büyük güç kazandı. Kendisi için bir hicviye yazan şair Nef'i'yi padişahın izniyle öldürttü; sadaret kaymakamlığı sırasında Murat IV'ün emri üzerine şehzade Bayezit ile Süleyman'ı boğdurttu (1635). Azledilen Tabanıyassı Mehmet Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1637). Murat IV'ün Bağdat seferine katıldı; bu sefer sırasında hastalanarak öldü. Bazı kentlerde ve İstanbul'da birçok cami, okul, sebil yaptırdı. İstanbul'da onun adıyla anılan bir semt vardır.

BAYRAM VELİ → HACI BAYRAM VELİ.

BAYRAMİÇ, Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe; 31 949 nüf. (1990); 1 275 km^2; 2 bucak, 73 köy. Merkezi, Çanakkale'nin 99 km. G-G.-D.'sundaki *Bayramiç,* 10 156 nüf. (1990). Meyvecilik, bağcılık, zeytincilik.

BAYRAMİLİK, XV. yy.'da Hacı Bayram Veli tarafından Ankara'da kurulan tarikat. Nakşibendilikle halvetiliğin birleşmesinden türediği söylenirse de, gerçekte safaviyye tarikatının Anadolu'daki kollarından biridir. Vahdeti vücut (varlıkbirliği) anlayışını izlediği gibi melamilik yapısı da taşıdı. Bayramiliğin başlıca özelliği, ilm'el -yakîyn, ayn'el-yakîyn ve hakk'el-yakîyn adı verilen varlıkbirliği aşamaları oldu. Hacı Bayram bu aşamaları yalın bir türkçeyle "bilmek, bulmak, olmak" diye adlandırdı. İnanca göre, bu tarikata giren, önce bütün edimlerin kaynağının Tanrı olduğunu öğrenerek (tevhid-i ef'al) her şeyin Tanrı olduğunu anlayacak (tevhid-i sıfat) ve sonunda Tanrı'sıyla birleşecektir (tevhid-i zat). Zikir denilen, Tanrı'nın ad ve sıfatlarını yineleme işlemi, gözler yumulup nefes tutularak yapılır. "Lailaheillallah"ın anlamı düşünülür, Tanrı'dan başka her şey gönülden çıkarılır. Tanrı'yı yürekte bulmak ve onunla birleşmek amaçtır. Buna "gönüle varmak" denir. Bayramilerin taçları, altı terekli (dilimli) ak çuhadandır. Tacın kubbesinde (tepesinde), birbiri içinde üç daire vardır. "Gül" adı verilen bu daireler, "tevhid"in üç derecesini gösterir. Hacı Bayram'ın ölümünden sonra tarikat üç kola ayrıldı. Bayrami şeyhlerinden Bursalı Ömer (Emir) Dede tarafından melamiyye-i bayramiyye kolu türetildi. Ak Şemseddin bayramiyye-i şemsiyye, Aziz Mahmut Hüdai ise celvetiyye kollarını kurdular. Bayramiyye-i şemsiyye kolundan İbrahim Tennuri'nin kurduğu tennuriyye ve Himmet Efendi'nin kurduğu himmetiyye kolu çıktı. Tennuriyye kolundan da Saruhanlı İlyas'ın kurduğu iseviyye kolu türedi.

BAYRAMLAŞMA a. **1.** Bayramlaşmak eylemi.—**2.** Dinsel bayramlarda düzenlenen toplu kutlama: *Bayramlaşma saat 9'da dernekte yapılacaktır.*

—ANSİKL. Osmanlı sarayında ramazan ve kurban bayramlarında yapılan tören. Önceden hazırlanan program ve sıraya göre yapılırdı. Padişahlar, babüssaade önünde kurulan tahta yaklaşınca, saray çavuşları alkış tutarak hükümdarın geldiğini bildirirler, hünkâr da gelip tahtına oturur ve bayram tebriklerini kabul etmeye başlardı. Padişahın hocası el öperken alkış tutulduğu sırada, hükümdar da saygısını belirtmek için ayağa kalkardı. Onu, sırasıyla Kırım hanoğulları, şehzade hocaları, nakibüleşraf, üzengi ağaları, kapıcıbaşılar, mirahurlar, çaşnigir ağaları, ulufeli müteferrikalar, hekimbaşı, mehterbaşı, hazinedarbaşı gibi sarayla ilgili görevliler izlerdi. Daha sonra sadrazam, kubbe vezirleri, kazaskerler, kaptan paşa, Rumeli ve Anadolu beylerbeyi hünkârın bayramını tebrik ederlerdi. Padişah bunlara da ayağa kalkardı. Hükümet erkânı bittikten sonra, sıra ulema sınıfına gelirdi. Bunların arasında yalnız şeyhülislam el ya da etek öpmez, eğilmekle yetinirdi. Tören sırasında mehter takımı aralıksız çalar, toplar atılırdı. Teşrifatçının tebrikiyle tören sona erince, padişah ayağa kalkar, alkış tutulur, sağ koltuğuna sadrazamı, sol koltuğuna darüssaade ağasını alarak bayram namazı için elbise değiştirmek üzere içeri girerdi. Namazdan sonra divanı hümayunda, bayram şöleni verilir, yemeğin ardından herkes evine dağılırdı.

BAYRAMLAŞMAK gçz. f. Karşılıklı olarak birbirinin, birbirlerinin bayramını kutlamak.

BAYRAMLIK sıf. ve a. **1.** Bayram için alınan, bayrama özgü şey için kullanılır: *Bayramlık elbise.* —**2.** *Bayramlık ağzını açmak*, kaba saba konuşmak, küfretmek (arg.).

◆ a. Bayram hediyesi.

BAYRAMOĞLU (Şemsettin), türk din ve siyaset adamı (Ankara 1883 - *ay. y.* 1944). Hacı Bayram Veli tekkesi ve türbesi postnişini Hacı Mehmet Tayyip'in oğlu. Medrese eğitimi gördü, bayramiye tarikatının Ankara'daki Hacı Bayram tekkesi'ne, babasının yerine postnişin oldu. Ankara vilayet daimi encümen üyesi seçildi. Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyeti temsiliye Ankara'ya geldiğinde, Kuvayı milliye'ye yardım etti. İstanbul Osmanlı meclisi mebusanı'nın dağıtılmasından sonra Ankara'da toplanan ilk TBMM' ye Ankara milletvekili seçildi (1920-1923). Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra siyasal yaşamdan çekildi.

BAYRAMOĞLU (Fuat), türk devlet adamı, şair ve yazar (Ankara 1912). İstanbul' da Mülkiye mektebi'ni (1931), Belçika'da Liège Üniversitesi siyasal bilimler okulu' nu bitirdi (1939). Kıbrıs, Oslo, Tahran, Roma, Brüksel ve Moskova'da elçilik, büyükelçilik yaptı (1939-1967). Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği görevinden emekli oldu (1975). Bektaşilikle ve cam sanatıyla ilgili yayınlarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Fuat Bayramoğlu'nun rubaileri* (1976), *Türk cam sanatı ve Beykoz işleri* (1974), *Hacı Bayram Veli* (1981) vb.

BAYRAMOĞLU (Saadet), türk zoolog (İstanbul 1914). Münih Üniversitesi'nde biyoloji öğrenimi ve doktora yaptı (1938). Dönüşünde İstanbul Üniversitesi zooloji enstitüsü'ne asistan olarak atandı (1939). *Türkiye kuşları* adlı kitabı yazdı (1945). Mikrobiyoloji enstitüsü'nde çalışmalarını sürdürdü. Çeşitli ülkelerde yapılan uluslararası zooloji kongrelerine katıldı. Bilimsel araştırmaları dergilerde yayınlandı. 1965'te profesör; 1982'de emekli oldu.

BAYRAMÖREN, İç Anadolu bölgesinde, Çankırı iline bağlı ilçe; 7 310 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi, Çankırı'nın 51,5 km K.-B.'sında *Bayramören;* 2 042 nüf. (1990).

BAYRAMPAŞA, Bayburt ilinde Demirözü ilçesi, merkez bucağında köy; 182 nüf. (1990). Köyün batısındaki Evcikler Tepesi höyüğü, ilk tunççağa tarihlenir.

BAYRAMPAŞA, esk. **Sağmalcılar,** İstanbul'da sur dışında semt ve ilçe; 212 570 nüf. (1990). Genelde balkan göçmenlerinin yerleştiği, en yoğun gecekondu bölgelerindendir. Madeni eşya imalat sanayisi. Tekstil. Trikotaj. Büyük cezaevi.

Bayrampaşa kebabı, kuzunun kol kısmından kuşbaşı doğranmış, kemiksiz et ve enginarla yapılan bir kebap. (Kuş-

başı, tencere kebabı olarak pişirildikten sonra, temizlenip ortası oyulmuş enginarlar içine doldurulur ve fırınlanır.)

BAYRAN →BAVİYAN.

BAYREUTH, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Franken'de; 69 200 nüf. Main vadisinde Franken jurasıyla çevrili olan kent, bir bölgesel ticaret ve sanayi merkezidir. Üniversite. Eski, özellikle de XVIII. yy.'dan kalma barok üslubunda anıtlar. Joseph de Saint-Pierre ve G. Galli-Bibiena'nın yaptıkları markgraflık operası (1744-1748), Yeni şato (müze) ve yakınında Eremitage bütünü (şatolar ve park).
• TARİH. XII. yy.'da bir prenslik merkezi olan Bayreuth, XIII. yy.'da Hohenzollern' in yönetimine girdi, XVIII. yy.'da Ansbach sülalesine bağlandı;1791'deyse Prusya'ya bırakıldı. 1807'de Bayreuth'ü ele geçiren Napoleon 1810'da kenti Bavyera'ya verdi.
• MÜZİK. Daha ilk markgraflar döneminden başlayarak, Bayreuth'de müziğe büyük önem verildi. XVI. yy.'da kentin bir belediye orkestrası vardı. Schütz, Scheidt, Praetorius bu orkestrada görev aldılar. 1661'den başlayarak, kentte peş peşe operalar sahneye kondu. Büyük Friedrich'in kızkardeşi prenses Wilhelmina döneminde, Bayreuth'te sanat ve müzik özellikle gelişti. Yüz yıl kadar süren silik bir dönemden sonra, Wagner sayesinde müzik yaşamı yeniden canlandı; bestecinin yapıtlarının sahnelenmesi için tasarlanan ve yapımına 22 mayıs 1872'de başlanan festivaller tiyatrosu, 13 ağustos 1876'da *Nibelungen yüzüğü* ile açıldı. 1882'de *Parsifal* burada büyük bir başarıyla sahnelendi. Festivaller o tarihten sonra birkaç kesinti dışında belli aralıklarla birbirini izledi.

Tiyatronun, hepsi de tam sahneye bakan 1 500 koltuğu vardır; seyircilere görünmeyen orkestra, sahnenin altında derinlemesine uzanan bir çukurda yer alır. 1951'de yeniden açılan tiyatroda ışık, eski yapay dekoru ikinci plana itmiştir. Kent, Wagner ile ilgili anılar bakımından çok zengindir (Wahnfried, Wagner müzesi, Liszt ve Siegfried Wagner'in mezarları). Ozan Jean-Paul Richter de Bayreuth'te gömülüdür.

BAYREUTH (Wilhelmina Friederike Sophie VON HOHENZOLLERN,— *markgrafı*) [1709-1758], Prusya kralı Friedrich II'nin kız kardeşi. Aydın bir kişiydi; Bayreuth'un kültürel yaşamının zenginleşmesine katkıda bulundu.

BAYRI sıf. Başlangıcı bilinmeyen, çok eskiden beri var olan; kadim.

BAYRI (Mehmet Halit), türk halkbilimci (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1958). Darülfünun' un edebiyat bölümünü bitirdi. Yedek subay olarak Çanakkale savaşları'na katıldı. Savaş bitince İstanbul'a döndü, Âyan meclisi'ne kâtip olarak girdi (1918). İsmail Hakkı'nın (Ertaylan) çıkardığı Düşünce (1922) ve Hilmi Ziya'nın (Ülken) çıkardığı Anadolu mecmuası'nın (1924-1925) yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul Belediyesi şehir meclisi bürosu'nda görev aldı (1925). Ankara'da Türk halk bilgisi derneği'nin kurulmasına önderlik etti (1927). Derneğin İstanbul şubesini açarak genel sekreterlik görevini üstlendi (1928). Türk halk bilgisi derneği'nin yayın organı olan Türk halk bilgisi haberleri dergisinin yayımını, uzun yıllar sürdürdü (1929-1942). Eminönü Halkevi dil ve edebiyat şubesi başkanı oldu (1936-1941), yayın organı Yeni türk dergisini yönetti. Belediyenin çeşitli bölümlerinde sürdürdüğü görevinden emekli oldu (1953). Bir süre Remzi kitabevi'nde çalıştıktan sonra Çocuk esirgeme kurumu il müdürlüğü'nde görev aldı ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü. Yaptığı araştırmalar ve incelemelerle birçok halkbilim ürününü ortaya çıkardı, hakkında araştırma yapılmamış halk ozanlarını tanıttı, Türkiye'de halkbilim çalışmalarının sistemli ve yaygın bir hale gelmesinde önemli rol oynadı. Başlıca yapıtları: *Maziden bir yaprak* (1919); *Maniler* (1932); *Balıkesirli bir şair* (1934); *İstanbul argosu ve halk tabirleri* (1934); *Halk şairleri hakkında küçük notlar* (1937); *Halk âdetleri ve halk inanmaları* (1939); *İstanbul folkloru* (1947); *Halk şiiri XIX yy.* (1956); *Halk şiiri, XX. yy.* (1957); *Âşık Cevheri* (1958); *Âşık Virani* (1959); *Yer adları ve yer adlarına bağlı folklor bilgileriyle İstanbul* (1964).

BAYRİSCHERWALD →BAYERISCHER WALD.

BAYRİSCHZELL, Federal Almanya'da kış sporları merkezi (yüksl. 800 - 1 000 m). Münih'in G.-D.'sunda, Avusturya sınırı yakınında.

BAYSAL (Kemal), görüntü yönetmeni, stüdyo sahibi (Prizren, Yugoslavya 1920). 1943'te Almanya'da Kunst und werk fotoğraf okulu'nu bitirdi. ABD'ye giderek The school of modern photography'ye devam etti. Bir süre foto muhabiri olarak çalıştı. 1946'da *Günahsızlar* filmiyle kameramanlığa başladı. *Fato* (1950), *Parmaksız Salih* (1951) gibi filmlerin görüntü yönetmenliğini yaptı. Daha sonra kendi adını taşıyan renkli film laboratuvarını kurdu. Baysal, Türkiye'de çağdaş fotoğraf ve görüntü sanatının ilk öncülerinden biridir.

BAYSAL (Faik), türk yazar (İstanbul 1920). Saint Joseph lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi fransız filolojisi bölümü'nde öğrenim gördü. Fransızca öğretmenliği, çevirmenlik, gazetecilik, ansiklopedi yazarlığı yaptı. Köy ve kasaba çevresini (Adapazarı ve yöresi), İstanbul'un kenar semtlerini, yoksul insanların yaşamını konu edinen gerçekçi hikâyeler (*Perşembe adası* [1955], *Sancı meydanı* [1986] - Sait Faik hikâye ödülü-), romanlar (*Sarduvan* [1944], *Rezil dünya* [1955] vd.) yazdı.

BAYSAL (Bahattin), türk kimyacı (Kırşehir 1922). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi fizik-kimya bölümü'nü bitirdi (1945). Aynı yıl Ankara Üniversitesi fen fakültesi fiziko-kimya enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı ve 1949'da fen doktoru oldu. 1950-1952 yılları arasında ABD' de Brooklyn Politeknik enstitüsü'nde ve Princeton Üniversitesi'nde polimer kimyası üzerinde çalıştı. Ankara Üniversitesi fen fakültesi'nde doçent oldu (1952). 1957-1958 yıllarında ABD'de Massachusetts teknoloji enstitüsü'nde, 1958-1959 yıllarında Brookhaven ulusal laboratuvarı'nda çalıştı. Ortadoğu teknik üniversitesi'ne profesör atandı (1960). ABD'de Dartmouth College'de çalıştı (1964-1965). Yeniden Ortadoğu teknik üniversitesi kimya profesörlüğü'ne getirildi (1966). Polimer kimyası alanındaki çalışmaları nedeniyle TÜBİTAK bilim ödülü'nü aldı (1968).

BAYSAL (Jale), türk kütüphaneci (Kayseri 1926). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkoloji bölümü'nü bitirdi. Aynı fakültenin kütüphanecilik bölümünde profesör oldu (1972). Bölüm başkanı ve öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürüyor. UNESCO Türkiye milli komisyonu kütüphanecilik, dokümantasyon ve arşiv komitesi üyesi. Devlet tiyatroları, opera ve balesi çalışanları vakfı'nın (TOBAV) açtığı oyun yarışmasında *Cennetlik İbrahim Efendi* (İbrahim Müteferrika) adlı yapıtıyla birincilik ödülü aldı (1986). Başlıca yapıtları: *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Türkleri'nin bastıkları kitaplar* (1968); *İstanbul bilimsel ve teknik süreli yayınlar toplu kataloğu* (1971); *Resmi daire kütüphaneleri ve dökümantasyon merkezleri* (1972); *Kütüphanecilik alanında yeni kavramlar, araçlar, yöntemler* (1982).

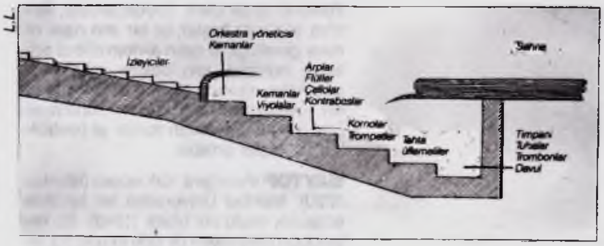
BAYSUN (Mehmet Cavit), türk tarihçi, öğretim üyesi (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1968). Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1926). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'ne asistan atandı (1937). Doçent (1939), profesör (1946) ve yeniçağ tarihi ordinaryüs profesörü (1960) oldu. Edebiyat fakültesi tarih dergisi'ni kurdu (1947); Türkiyat enstitüsü ve İslam ansiklopedisi'nde murahhas müdür olarak görev yaptı (1950-1951). Başlıca yapıtları: *Cem sultan, hayatı ve şiirleri* (1946); *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije savaşı* (1950); *Cevdet Paşa'nın tezakir'i* (4 cilt; 1953-1967).

BAYSUNGUR (Gıyasettin), Timurlu şehzade (Herat 1397 - *ay. y.* 1433). Timur'un torunu, Şahruh'un oğlu. Genç yaşında devlet işleriyle uğraşmaya başladı; Tus, Nişapur, Esterabad illerinin genel valiliğine atandı (1414). 1417'de babasının yanında "Divan-i Âli-yi Emîrî"ye girdi ve veliaht sayıldı. Büyük kardeşi Uluğ Bey'in matematik ve astronomideki ününe karşılık büyük bir hattat ve sanatların koruyucusu olarak tanındı. Herat'taki özel kütüphanesini bir sanat merkezi durumuna getirdi; burada dönemin en seçkin hattat, minyatürcü, tezhipçi, ciltçilerinden kırk kadarını kendi yönetiminde çalıştırdı. Firdevsi'nin *Şehname*'sinin bir tür eleştirili nüshasını hazırlattı. Timur'un tarihçisi Hafız Ebrû'ya, Reşidettin'in *Cami üt-tevârîh*'ini tamamlatmak üzere türk-moğol ve dünya tarihini konu edinen *Zübdet üt-tevârîh-i Baysunguri* adlı tarihi yazdırdı.

Scholz-Bavaria

Bayreuth
1872-1876 arasında yapılan Richard Wagner tiyatrosu (ya da Festivaller tiyatrosu)

L.L.

Richard Wagner tiyatrosu salonunda orkestra'nın boyuna kesiti (Lavignac'ın *Voyage artistique à Bayreuth* adlı yapıtından alınma desen)

BAYSUNGUR BİN MAHMUT (1478-1499), Timurlular hükümdarı (1495-1496). Babasının hükümdarlığı sırasında Buhara emiriydi. Babasının ölümü üzerine (1495) Semerkand'da tahta çıktıysa da ertesi yıl kardeşi sultan Ali tarafından tahttan indirildi. Bunun üzerine Hisar'a giderek Beg Hüsrev Şah'ın yardımıyla kardeşi Mesut'un ülkesini ele geçirdi ama Beg Hüsrev Şah'ın ihanetine uğrayarak öldürüldü. Adili takma adıyla yazdığı farsça şiirlerle ün yapmıştı.

BAYSUNGUR BİN YAKUP (Tebriz 1481 - ? 1493), akkoyunlu hükümdarı (1490-1492). Babası Yakup Bey'in ölümü üzerine Sufi Halil Bey tarafından hükümdar ilan edildi. Kısa süren hükümdarlık dönemi, Sufi Halil Bey'in, daha sonra da Süleyman Bey'in egemenliği altında ve iç karışıklıklarla geçti. Bir bölüm akkoyunlu beylerinin sultan ilan ettiği şehzade Rüstem Mirza'nın önünde tutunamayacağını anlayınca kardeşleri Hasan ve Murat ile birlikte annelerinin babası Şirvanşah Ferruh Yesar'ın yanına sığındı. Rüstem'in üzerine gönderdiği kuvvetleri püskürttü; Aras'ın kuzeyindeki Arran bölgesi kendisinde kalmak üzere onunla bir antlaşma yaptı. Daha sonra Tebriz üzerine yürüdüyse de Rüstemin kuvvetlerine Gence ile Berdea arasında yenilerek ya savaş alanında ya da yakalanarak götürüldüğü

Tebriz yakınındaki Sehend yaylasında öldürüldü.

Baysungur camisi, Elazığ'ın Eski Pertek kasabasında, Osmanlı döneminden cami. Keban barajı suları altında kalan bölgede bulunan yapı, Ortadoğu teknik üniversitesi ve Vakıflar genel müdürlüğü'nün ortak çalışmalarıyla sökülerek Yeni Pertek'e taşındı (1971). Harput müzesi'ndeki yazıtına göre 1572'de yaptırılan cami, özenli taş işçiliği ve planıyla, gene Eski Pertek'ten Yeni Pertek'e taşınan Çelebi Ali camisi ile benzerlikler gösterir. Kare planlı, tek kubbeli, önünde üç kubbeli son cemaat yeri bulunan yapıda dikkati çeken öğelerden biri, iki renkli taştan yapılmış minaresidir. Taçkapısı, mihrap ve minberinde bezeme yoğunlaşmakta, osmanlı mimarlığının XVI. yy. özelliklerini yansıtmaktadır.

Yusuf Hikmet Bayur

BAYT a. (ing. *byte.*) Bilş. Bir bilgisayarda bölünmez bir birim biçiminde belleğe aktarılan, iletilen ya da işlenen bitişik bitler kümesi.*(Bir bayt çoğunlukla bir sözcükten daha küçüktür ve 6 ya da 8 bitten oluşur. Genelde bir bayt, bir karakterin kodlanmasına karşılık gelir.) [→ ÇOKLU BİT*.]

BAYTAR a. (ar. *baytār*). VETERİNER'in eşanlamlısı.

BAYTARA ya da **BAYTARE** a. (ar. *baytara*). *Esk.* Baytarlık, veterinerlik.

BAYTARE → BAYTARA.

BAYTARİ, BAYTARİYE a. (ar. *baytar* ve fars. *-ī*'den *baytarī*, dişl. *baytariyye*). *Esk.* Baytarlık, veterinerlik.
◆ sıf. Baytarlığa ait, baytarlıkla ilgili.

BAYTARİYE → BAYTARİ.

BAYTARLIK a. VETERİNERLİK'in eşanlamlısı.

BAYTARNAME a. (ar. *baytar* ve fars. *name*). Atlar hakkında genel bilgiler ile at hastalıkları ve tedavilerinin anlatıldığı kitap. *Feresnâme* de denir. Baytarnameler, Tanrı'ya şükür ile başlar; iyi bir atın nasıl olması gerektiği, at satın alırken dikkat edilecek noktalar, atın bakımı, eğitilmesi, uğurlu ve uğursuz sayılan atlar, kısrakların yavrulaması, sağlıklarının korunması gibi bilgiler verildikten sonra at hastalıkları ve ilaçlar anlatılır.

BAYTOP (Asuman), türk eczacı (İstanbul 1920). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi eczacılık okulu'nu bitirdi (1943). İlk kez bulduğu bilinmeyen bir bitki türüne adı verildi: *Crocus asumaniae* (1979). İsviçre'de farmakognozi konusunda doktora yaptı (1947-1949). Yurda dönünce İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi eczacılık okulu farmakognozi kürsüsü'ne girdi. 1952'de doçent, 1963'te profesör oldu. Türkiye'nin tıbbi ve su bitkileri üzerinde araştırmalar yaptı. Başlıca yapıtları: *Bitkisel drogların anatomik yapısı* (1959), *Farmasotik botanik* (1967), *Tıbbi bitkiler atlası* (1978).

Faruk Bayülkem

BAYTOP (Turhan), türk eczacı ve farmakolog (İstanbul 1920). Eczacılık fakültesi'ni bitirdi (1945). Paris Eczacılık fakültesi'nde farmakognozi laboratuvarında çalıştı. Eczacılık okulu farmakognozi kürsüsü'nde profesör oldu (1962). Halk hekimliğinde kullanılan bitkiler üzerine yaptığı araştırmalarla tanındı. Türkiye'de yaptığı araştırma gezilerinde bilinmeyen bitki türleri buldu. Bunların bir kısmına kendi adı verilerek botanik literatürüne geçti: *Allium baytopiorum* (1983), *Astragalus baytopianus* (1983), *Crocus baytopiorum* (1974), *Galium baytopianum* (1979), *Gypsophila baytopiorum* (1983), *Nepeta baytopii* (1980). Ayrıca Ağrı dağında bulduğu ve o zamana kadar bilinmeyen bir kelebek türüne de adı verildi: *Agrodiaetus baytopi* (1959). *Bulbous plants of Turkey* (B. Mathew ile, Londra 1984) adlı yapıtı, kısaca OPTİMA adı verilen Organisation pour l'étude phyto-taxonomique de la région mediterranéenne (Akdeniz Bölgesi bitkilerini araştırma teşkilatı) tarafından Akdeniz bitkileri hakkında yazılmış son üç yılın en başarılı kitaplarından biri kabul edildi. OPTİMA gümüş madalyası ile ödüllendirildi. Başlıca yapıtları: *Türkiye'nin tıbbî ve zehirli bitkileri* (1963), *Türkiye'de bitkiler ile tedavi* (1984), *Türk eczacılık tarihi* (1985).

BAYTOWN, ABD de (Texas) kent, Galveston koyu kıyısında; 44 000 nüf. Petrol rafinerisi. Yapay kauçuk üretimi. Kömür sıvılaştırma.

BAYTURSUNOĞLU (Ahmet), kazak -kırgız şair, dilci(Turgay, Kırgızistan, 1873 - ? 1937). Orenburg Rus öğretmen okulu'nu bitirdi (1895), öğretmenlik yaptı. Orenburg'da kazak liberal ve milliyetçileriyle birlikte Kazak gazetesini çıkardı (1913-1918). 1917 devrimi sırasında, Orenburg'da Milli Kırgız "Alaş Orda" hükümeti'ni kuran Kırgız partisi"Alaş"ın liderlerinden biri oldu. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin eğitim komiserliğine getirildi (1922-1924). 1937'de Sovyet siyasi polisi tarafından öldürüldü. Şairliği yanı sıra, kazak dili ve tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Kazak lehçesinin gramerini ve yazım kurallarını saptadı. *Til kural* adlı bir dilbilgisi kitabı yayımladı (1914). *Kolbahan, Karagöz, Kara kongir, Köroğlu* gibi halk edebiyatı ürünlerini derledi. Bilimsel ve edebi yapıtları *Kazakistan'ı öğrenme derneği*'nin 3. cildinde toplandı.

BAYU a. (Choctawlar'ın dilinde *bajuk*, küçük ırmak'tan).Louisiana ve aşağı Mississippi bölgesinde çeşitli su örtülerini, ırmak ya da göllerin terk edilmiş bir büklüm içinde yer alan ikincil kollarını belirten terim.

■**BAYUR** (Yusuf Hikmet), türk tarihçi ve siyaset adamı (İstanbul 1891 - *ay. y.* 1980). Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın torunu. Galatasaray sultanisi'ni ve Paris Üniversitesi fen fakültesi'ni bitirdi. Galatasaray lisesi'nde bir süre öğretmenlik yaptı (1914-1920). Kurtuluş savaşı'nın başlarında Anadolu'ya geçerek Salihli cephesinde Kuvayı milliye'ye katıldı. Ankara hükümetinde dışişleri bakanlığı siyasi işler genel müdürü (1920-1922), Lozan konferansı'nda danışman (1922), Londra elçiliği müsteşarı (1923-1925), Belgrad orta elçisi (1925-1927), cumhurbaşkanlığı genel sekreteri (1927-1928) olarak çalıştı. Kâbil'e büyükelçi atandı (1928). Yeniden cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine getirildi (1932). Manisa'dan milletvekili seçildi (1933-1942). Milli eğitim bakanı olarak (1933-1934) üniversite reformunu gerçekleştirmek için çaba harcadı. Milletvekilliğinin yanı sıra, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde türk inkılap tarihi dersleri verdi, hint tarihi ordinaryüs profesörü olarak emekli oldu (1942). Siyasal yaşamını CHP'nin muhalifi olarak sürdürürken, mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte Millet partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı (1948). Genel başkanlığını yaptığı MP'den anlaşmazlığa düşerek ayrıldı (1952). 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden Manisa milletvekili seçildi. 27 mayıs 1960'tan sonra öteki DP'lilerle birlikte Yassıada'da yargılanıp 4 yıl 2 ay hüküm giydi. 1963 affıyla özgürlüğüne kavuştuktan sonra siyasal yaşamdan çekilerek yalnız tarih alanındaki çalışmalarına bağlandı. Başlıca yapıtları: *Türk devletinin dış siyasası* (1934), *Ahvali hazıra* (1940), *Türk inkılabı tarihi* (10 kitap, 3 cilt; 1940-1967), *Hindistan tarihi* (3 cilt; 1946-1950), *Atatürk hayatı ve eseri* (1963), *XX. yüzyılda türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri* (1974).

■**BAYÜLKEM** (Faruk), türk hekim (İstanbul 1912). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1939). Bakırköy akıl ve ruh hastalıkları hastanesi'ne asistan olarak girdi (1938), başhekim oldu (1960). "Açık kapı" sistemini ve meşguliyetle tedaviyi başlattı. Ruh hastalarını readaptasyon derneği'nin kurucusu ve 1964'ten beri başkanıdır. Emekli oldu (1977). Bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesi'ne büstü yerleştirildi, bir servise adı verildi.

BAYÜLKEN (Ümit Haluk), türk diplomat (İstanbul 1921). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1944).Dışişleri bakanlığı'nda çeşitli görevlerde bulundu. Frankfurt konsolos yardımcılığına atandı (1947). Dışişleri genel sekreteri oldu (1964). Londra'ya büyükelçi atandı (1966). Birleşmiş milletler' deki Türk delegasyonu başkanlığına getirildi (1969). Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talu hükümetlerinde dışişleri bakanlığı yaptı (1971-1974). CENTO genel sekreteri oldu. Cumhurbaşkanı genel sekreteri olarak çalıştıktan sonra kontenjan senatörlüğüne atandı. 12 eylül 1980'den sonra Bülent Ulusu hükümetinde milli savunma bakanlığı yaptı (1980-1983). 1983 seçimlerinde, MDP listesinden bağımsız Antalya milletvekili seçildi. Bu partinin kendini feshetmesinden sonra da mecliste bağımsız olarak çalışmalarını sürdürdü (1987).

BAYVERTYAN (Nubar), ermeni asıllı türk tenor (İstanbul 1923). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda İtalo Brancucci'nin öğrencisi oldu. Şehir operası'na sınavla solocu olarak alındı (1960). *Madam Butterfly, La Traviata, Cavalleria Rusticana, Rigoletto, Aïda, Turandot, Carmen, Hoffman'ın masalları* gibi opera klasiklerinde başrol oynadı.

BAZ sıf. (fars. *bāhten*, oynamak'tan *bāz*). *Esk.* "Oynayan, bir şeye düşkün" anlamında bileşik sözcükler yapar: *ateş-baz* (ateşle oynayan akrobat), *can-baz* (canıyla oynayan) →CAMBAZ, *dil-baz* (gönülle oynayan, şen şakrak güzel) →DİLBAZ, *hokka-baz* (hokka içinde yüzük kaybeden sihirbaz) →HOKKABAZ, *kumar-baz* (kumarcı) → KUMARBAZ, *perende-baz* (perende atan akrobat), *resen-baz* (ip cambazı), *ser-baz* (başıyla oynayan, canını tehlikeye atan), *zûr-baz* (güç kuvvet gösterisi yapan akrobat) vb.

BAZ a. (fr. *base*'dan). Temel, dayanak noktası.
—Bank. Merkez bankasının pasifinde kayıtlı para miktarı.
—Boyar mad. *Katı baz*, bir ya da birçok birincil amin grubu içeren belirli kimyasal ürün. (Bu aminler nitrit asidin etkisiyle bu ürünü, çözünür diazo bileşiklerine dönüştürür; bu diazo bileşikleriyse naftazol ile yoğuşma sonucunda çözünmez boyar maddeler oluşturur.)
—Elektron. TABAN'ın eşanlamlısı.
—İçit. san. *Baz şarap*, köpüklü şarap yapmakta kullanılan şaraplara denir.
—Jeod. Hemen hemen yatay durumdaki düz bir arazinin çizgisel parçasının büyük bir duyarlıkla ve doğrudan doğruya ölçülen uzunluğu. (Jeodezi ve kadastro üçgenleme işlemleri ve alan ölçümünde bilinen kenar olarak kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Marangl. Mobilyaların altına ayak yerine konan, 5-15 cm yüksekliğinde kapalı kutu. (Eşanl. KASA.)
—Mil. muhs. Zaman serilerinde belirli bir yıl temel alınarak düzenlenen iktisadi hesap sistemi.
—Pedol. *Değişebilir baz*, topraktaki kolloitlerce soğurulan katyon.
—Petr. san. Ham petrol türü. (*Parafinli, naftenli, aromatik* ve *asfaltlı bazlar*'a ayrılır.) — Bir son ürün elde etmeye yarayan petrol kesimi.
—Petrogr. *Baz kayaç*, % 55'ten az silis içeren ve Fe, Mg, Ca bakımından zengin olan magma kayacı (örnek bazalt, gabro).
—Topogr. *Baz latası*, bir açı ölçüm aygıtıyla (teodolit ya da takeometre) birlikte uzaklık ölçümünde kullanılan ve üzerinde belli aralıkta iki işaret bulunan cetvel.
—ANSİKL. Jeod. İlk jeodezik baz ölçümleri ahşap latalarla yapılıyordu (Picard yöntemi); ardından iki metalden yapılan cetveller kullanıldı; bu cetveller uç uca getirilerek ölçüm sağlanıyordu (Borda yöntemi).

Günümüzde bir bazın ölçümü, çok duyarlı bir etalon (ölçek) araziye art arda uygulanarak gerçekleştirilir. Bu etalon, invar çeliğinden yapılmış ve 10 kg'lık bir ağırlık asılarak sabit bir uzunluk kazandırılmış (Jäderin yöntemi), 24 m boyunda bir tel ya da şeritten oluşur. 24 m'de bir yerleştirilen ve özenle hizalanan üç ayaklı sehpaların taşıdığı kenetlerle çeşitli aralıklar saptanır.

Bazın uzunluğu bu aralıkların toplamına eşittir. Ölçümde, yaklaşık milyonda bir hata payı taşıyan bir duyarlık sağlanır.

BAZ a. (fr. *base*). Fizs. kim. Asitlerle bileşerek onları yansızlaştırabilen madde. || *Alkali* ya da *toprak-alkali baz,* bileşiminde alkali ya da toprak-alkali metal içeren baz. (Alkali bazlar litya, sudkostik, potaskostik; toprak-alkali bazlar, kireç, stronsiya ve baryum hidroksittir.)

—ANSİKL. Asit ya da tuzlar gibi bazlar da bir dizi ayırtedici özelliği olan kimyasal maddelerdir. Bu özellikler "baz işlevi" adı verilen bir bütün oluşturur: bazların özel bir tadı (külsuyu) vardır; renkli ayraçlara etki eder (ftaleini kırmızıya, heliantini sarıya, turnusolu maviye boyar). Aside etkiyerek tuz oluşturur; bu tepkime sırasında su ve ısı açığa çıkar. Bazların sulu çözeltileri, iyonlaşmayla OH^- iyonları doğuran elektrolitlerdir: çözeltideki iyonlaşma, eksiksiz biçimde gerçekleşirse bunlara *kuvvetli bazlar* denir (örneğin sudkostik, potaskostik); ama iyonlaşma yalnızca bölümsel olursa, bunlara da *zayıf bazlar* adı verilir (örneğin amonyak). Bazların formülleri incelendiğinde, bu bileşiklerin bir ya da birçok OH grubu içerdiği görülür; formüllerinde yalnızca bir OH grubu bulunduranlara *tekbaz* (örneğin sudkostik: NaOH, amonyak: NH_4OH), birden çok OH grubu içerenlere ise *çoğulbaz* [örneğin ikibazlı baryum hidroksit: Ba $(OH)_2$] denir.

Her baza bir *bazik oksit* denk düşer; bazik oksidin formülü bazın formülünde yer alan OH grupları arasındaki su elenerek elde edilir; örneğin CaO formüllü bazik kalsiyum oksit (sönmemiş kireç), $Ca(OH)_2$ formülüyle gösterilen kireci karşılar. Gerçekte suyun okside etkimesi sonucunda baz elde edilebilir; bu olgu alkali ve toprak-alkali bazların oluşumunda görülür. Bazlara *metal hidroksitleri* genel adının verilmesi işte bu uyumdan kaynaklanır. Nitekim bir metal hidroksidin genel formülü, $M(OH)_n$ biçimindedir; formüldeki M, bir metali simgeler. Her metalin bu tür bileşikleri vardır ve bu bileşikler arasında aynı anda bir ya da birden çok bazik oksit bulunabilir. Örneğin demirin (Fe), bazik oksitleri FeO (demir II oksit) ve Fe_2O_3'tür (demir III oksit); dolayısıyla bazlarını demir II hidroksit denilen $Fe(OH)_2$ ve demir III hidroksit adı verilen $Fe(OH)_3$ oluşturur. Metal hidroksit kavramı, baz kavramını genişletir; çünkü bu bileşiklerin büyük bir bölümü suda çözünmez ve baz işlevleri, temelde, tuzları oluşturan asitlerin etkimesi sonucunda ortaya çıkar. Bu özellikleri bazik oksitler de gösterir.

Arrhenius kuramına göre bir baz, iyonlaştırıcı bir çözücüde çözündüğünde OH^- iyonları veren bir maddedir. Bu tanım yeterince genel bir nitelik göstermez ve özellikle amonyağın (NH_3) bazik özelliklerini veremez. Oysa Brønsted ve ardıllarınca yapılan tanıma göre bir baz, H^+ iyonu ya da proton alabilen, asit ise proton verebilen bir maddedir. Dolayısıyla bir asidin bir baza etki etmesi ya da proton değişimli bir tepkimeye girmesi kolayca açıklanabilir. (→ ASİTLİK-ALKALİLİK.) Böylece Brønsted kuramına göre iki tür baz ortaya çıkar: bazik moleküller, amonyak ya da aminlerde olduğu ve

$$CH_3NH_2 + H^+ \rightleftharpoons CH_3NH_3^+$$

denkleminde görüldüğü gibi bir katyon vererek bir proton bağlar; bazik anyonlar, asetat iyonlarında olduğu ve

$$CH_3COO^- + H^+ \rightleftharpoons CH_3COOH$$

denkleminde belirtildiği gibi bir proton bağlayarak yansız bir molekül oluşturur.

Ne var ki bu örneklerde de $CH_3NH_3^+$ katyonu ile CH_3COOH molekülü, CH_3NH_2 molekülü ile CH_3COO^- anyonunun eşlenik asitlerini göstermektedir.

Daha genel bir baz kavramını Lewis'e borçluyuz: bağlanmamış değerlik elektron çifti taşıyan bir parçacık, molekül ya da iyon, bu elektron çiftini alabilecek bir başka parçacığa (Lewis asidi) verebiliyorsa, buna "Lewis bazı" denir; böylece yarı-kutuplu bir ortakdeğerlik bağı oluşur (ikincil değerlik bağı). Dolayısıyla Lewis, Brønsted asit ve bazlarının ayırtedici niteliğini oluşturan proton değişimini tek başına bir asit-baz tepkimesi olarak ele almaz; buna ek olarak bir organomagnezyum türevinin, bir çözücüyle (adi eter, tetrahidrofuran) birleşmesini, su amonyak gibi moleküllerin ya da siyanür, etilen diamin tetraasetik asit (E.D.T.A.) gibi iyonların, değerlik katmanında serbest yörüngeleri bulunan metal iyonlarıyla kompleks iyonlar vermesini de bir asit-baz tepkimesi olarak kabul eder:

$$Cu^{2+} + 4NH_3 \rightleftharpoons Cu(NH_3)_4^{2+}$$

BÂZ a. (fars. *bāz*). *Esk.* Doğan, şahin: *"Ki bâz ile niçe oynar dener misin bu usfûrı"* (Ömer bin Mezid, XV. yy.).

BÂZ be. (fars. *baz*). *Esk.* **1.** Yeni baştan, tekrar. **—2.** *Bâz-geşt,* geri dönüş, vazgeçme. || *Bâz-geşte,* dönmüş, pişman, vazgeçmiş. || *Bâz-gûn, bâz-gûne,* ters dönmüş, baş aşağı; uğursuz; baştan çıkmış, ahlakı bozuk, kötü huylu. || *Bâz-gûşa, bâz-kûşa,* insandaki iyiyi kötüden ayırt etme yetisi. || *Bâz-hast,* dirilme, ayaklanma; kıyamet. || *Bâz-hiz,* yeniden kalkma; kıyamet. || *Bâz-mande,* geriye kalan, artık; kurtulmuş; yeteneksiz.

BAZA, İspanya'da (Andalucia) kent, *Baza dağları*'nın eteğinde, 20 000 nüf. Araplar'dan kalma anıtlar. XVI. yy.'dan kalma gotik üslubunda S. Maria kilisesi.

BAZAİNE (Achille), fransız mareşal (Versailles 1811 - Madrid 1888). Alaylı bir subay olan Achille Bazaine, Cezayir ve İspanya'daki parlak hizmetlerinden dolayı hızla yükseldi. Kırım (1855) ve İtalya (1859) savaşlarına general rütbesiyle katıldı. 1862'de Meksika'ya gönderildi, ertesi yıl başkomutanlığa, 1864'te de mareşalliğe yükseltildi. 1867'de Fransa'ya döndü. 1870 savaşı'nın başında III. Kolordu komutanlığına, ilk yenilgilerinden sonra da, Napoléon III tarafından başkomutanlığa atandı. Yaşlanmış olan ve büyük kuvvetleri yönetmeye alışık olmayan Bazaine, hızla hareket edeceğine, ordusunu Metz'e doğru geri çekti. 180 000 asker ve 1 400 topla birlikte kuşatıldı, imparatorluğun devrilmesinden (4 eylül) sonra ordusunu siyasal amaçlarla kullanmak umuduyla prusya kuşatmasını yarmaya çalışmadı ve kentten ayrılmadı. Ama, kentte açlık başgösterince, 27 ekimde teslim olmak zorunda kaldı. 1873'te bir savaş divanınca ölüme mahkûm edildi. Cezası 20 yıl hapse çevrildi. Sainte-Marguerite adasının kalesine hapsedilen Bazaine, ertesi yıl oradan kaçtı ve ömrünü Madrid'de tamamladı.

■ **BAZAİNE** (Jean), fransız ressam (Paris 1904). Sanatı, fransız geleneklerinden alınmış örneklerle (Cézanne, Bonnard) beslenmiştir. 1941'de Paris'te Braun galerisindeki "Fransız geleneğini izleyen genç ressamlar" gösteri-sergisine katıldı. Başlangıçta somut bir yapıya dayalı olan resim anlayışı (*Deniz esintisi,* 1949, Ulusal modern sanat müzesi) soyuta dönüştü, çizgiyi parçalayarak renge ve ışığa ağırlık verdi, büyük doğal ritimlerle uyum sağlama yollarını aradı (*Ters akıntılar,* 1971, Maeght vakfı, Saint-Paul-de-Vence). Anıtsal düzenlemeler gerçekleştirdi: Unesco binası için mozaikler (Paris, 1960), St-Séverin kilisesi'nde vitraylar (Paris, 1965-1969), vb. *Notes sur la Peinture d'aujourd'hui* (1948) ve *l'Exercice de la Peinture* (1973) adlı yapıtları vardır.

BAZAL sıf. Dokubil. *Bazal zar,* epitelyumların derin yüzünde bulunan ince, saydam, camsı zar. (Eşanl. CAMSIZAR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tıp. *Bazal metabolizma,* sıcaklığı ortalama 16°C olan bir ortamda, on iki saatten beri aç duran, en az yarım saatten beri dinlenmekte olan bir kişinin tükettiği en az enerji miktarı. Beden yüzeyinin metre karesine düşen büyük kalori birimiyle belirtilir. (Erişkin bir erkek için ortalama rakam 40'tır. Bazal metabolizmayı ölçme yöntemi, tiroit bezinin çalışmasını araştırmak için uzun zaman kullanılmıştır, ama güvenilirliği az olduğundan artık kullanılmamaktadır.)

—ANSİKL. Dokubil. Epitelyumların bazal zarı, epitelyumla alttaki besleyici bağ dokusu arasında bağlantı sağlayan bir hücre tabakasından oluşur. Bazal zar, epitelyum urları zararsız olduğu zaman bozulmaz. Urlar kötü ve yayılıcı ise harap olur. Gözün önünde saydam tabakayı sınırlayan bazal zarı, yani Bowman zarını, alttaki bağdoku tabakasından ayırt etmek güç olduğundan, bazı bilginler onu saydam tabaka katlarının en yüzeydeki katı sayarlar.

BAZALT a. (fr. *basalte*). Yoğunluğu yaklaşık 3 olan, plajioklaz, piroksan ve olivinden oluşan, koyu renkli volkanik kayaç. || *Bazalt basamakları,* TRAPP'ın eşanlamlısı. || *Bazalt katmanı,* katı kabuğunun, kimyasal bileşimi bazalta eşdeğer olan alt katı.

—ANSİKL. Başlıca bazalt türleri şunlardır: *toleyitik bazaltlar* (ya da toleyitler), demirli, magnezyumlu ve kalsiyumlu piroksenlerden, plajiyoklazdan ve kuvarstan oluşur; *olivinli toleyitler,* piroksen ve plajiyoklaz içerir; *alkali bazaltlar*'da olivin, kalsiyum klinopiroksen, plajiyoklaz ve nefelin (ya da analsin) yer alır; *alümince zengin bazaltlar,* özellikle plajiyoklaz katkılıdır ve silis bakımından aşırı doygundur. Silisçe zengin toleyitik bazaltlar genellikle okyanus tabanlarını oluşturur, ama bunlara karalarda da rastlanır (Dekkan trappları). Alkali bazaltlar, okyanus adalarının ve kara riftleri boyunca sıralanan volkanik yapıların ana kütlesidir. Alümince zengin bazaltlar ise, kalsı-alkali dizilerde düşük oranda bulunur.

BAZALTİN a. İnş. Ana bileşeni kırılmış bazalt olan ve kaymayan zeminlerin kaplanmasında kullanılan, yıpranmaya ya da aşındırıcı etkilere dayanıklı taş.

BAZAN → BAZEN.

BAZÁN (Álvaro DE) → SANTA CRUZ.

BAZANİT a. (fr. *basanite*). Miner. Plajioklaz, ogit, olivin ve bir feldispatımsıdan oluşan, silisçe çok fakir alkali bazalt.

BAZAR a. (fars. *bazar*). *Esk.* **1.** Çarşı pazar. **—2.** Pazarlık, alışveriş: *"Bozulmaz*

Jean Bazaine
Liman (1967)
suluboya
Maeght galerisi, Paris

Maeght galerisi

akl bâzârı yavuz gözden yavuz dilden" (Rahimi, XV. yy.).

BAZARD (Saint - Amand), fransız sosyalist (Paris 1791 - Courtry 1832). "Charbonnerie" derneği'nin kurucularındandır. "Belfort komplosu"ndan dolayı yokluğunda ölüm cezasına çarptırıldı (1822). Saint-Simon'cu harekete 1825'te katıldı ve bu hareketin iktisadi ve sosyal görüşlerini, birbirini izleyen le Producteur ve l'Organisateur adlı dergilerde geliştirdi. *Doctrine de Saint-Simon: Exposition* adlı yapıtın ikinci cildini yazan Bazard, Enfantin'in yanında yer alan Saint -Simon'cuları çok etkiledi; ancak 1831'de Enfantin ile arası bozulunca onlardan koptu.

BAZAR-DÜZÜ, Doğu Kafkasya'nın en yüksek tepesi; Azerbaycan ile Dağıstan Özerk Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu) sınırında; 4 489 m.

BAZARGÂH a. (fars. *bāzār* ve *-gāh*'tan *bāzārgāh*). *Esk.* Pazar yeri, çarşı.

BAZÂRGÂN (Mehdi), iranlı siyaset adamı (Tahran 1905). Musaddık'ın en yakın çalışma arkadaşlarındandı; Musaddık tarafından İran Ulusal petrol şirketi'nin başına getirildi. Musaddık hükümetinin düşürülmesinden sonra muhalefet saflarında mücadeleye başladı. Ayetullah Humeyni sürgünden döndüğünde, onu geçici bir hükümet kurmakla görevlendirdi (5 şubat 1979) ve bu hükümet, başbakan Şahpur Bahtiyar'ın düşüşünden sonra fiilen iktidara geçti (12 şubat 1979). İslam devrimi açısından fazla ılımlı bulunan Mehdi Bazârgân, kasım 1979'da istifa etmek zorunda kaldı. 1980 seçimlerinde milletvekili seçildi. Liberal muhalif *Özgürlük hareketi*'nin önderi oldu. Rejime karşı ılımlı bir muhalefet sürdürdü. Özgürlük hareketi 1984 seçimlerini boykot edince Meclis'e giremedi. Birleşmiş Milletler genel sekreteri Perez de Cuellar'a bir telgraf göndererek İran-Irak savaşı'nın sürmesini eleştirdi. Bu savaşın Kuran'ın öğretisine karşı olduğunu savundu. Bu görüşlerinden dolayı cumhurbaşkanı Ali Hameney ve Ayetullah Humeyni tarafından eleştirildi (mart 1985). Aynı yıl yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmak için başvurduysa da, yürürlükteki anayasayı eleştirdiği gerekçesiyle adaylığı veto edildi. *İran ulusunun egemenliğini ve özgürlüğünü savunma birliği* adıyla oluşturulan muhalefet grubunun kurucuları arasında yer aldı (mart 1986). Sertlik yanlısı islam devrimcileri tarafından kaçırıldı; kısa bir süre sonra serbest bırakıldı (mayıs 1986). ABD'nin İran'a silah satışını açıklaması üzerine Meclis başkanı Rafsancani'ye karşı bildiri yayımladı.

Leptis Magna'daki (Libya) Septimius Severus roma bazilikasının absidası (İ.S. 216'da Caracalla döneminde tamamlandı)

Paul Freney

BAZARİ sıf. (fars. *bāzār* ve *-ī* 'den *bāzārī*). *Esk.* Çarşıyla ilgili, çarşıda alınıp satılan mal için kullanılır.

◆ a. Tüccar, pazar esnafı.

BAZDAR a. Kur. tar. Osmanlı sarayında avcılık amacıyla yetiştirilen kuşları eğiten avcılara verilen ad. Bunlara *Hassa kuşbazları* da denirdi.

BAZEN ya da **BAZAN** be. (ar. *baᶜżen*). Belli zamanlarda, belli koşullarda; kimileyin, arasıra: *Bazen bizi görmeye gelir. Bazen bu işi yapmaktan hoşlanmıyor da değilim.*

BAZEN a. (fr. *basin*). Tekst. → PAZEN.

BÂZENDE sıf. (fars. *bāziden*, oynamak' tan *bāzende*). *Esk.* **1.** Oynayan, dans eden. **—2.** *Bâzende-zeban,* geveze.

BAZERGÂN → BEZİRGÂN.

BAZHANE a. Kur. tar. İstanbul, Üsküdar'da Doğancılar semtinde saray için av kuşlarının yetiştirildiği ve korunduğu yer. (Çakırcıbaşının gözetiminde olarak burada çalışan saraya bağlı kişilere *Bazhane mülazimi* denirdi. "Hassa kuşbazları" diye de anılan tımarlı avcılar arasında boş yer açılacak olursa, bazhane mülazimlerinden kıdemliler buraya atanırdı. Bazhane mülazimleri, baktıkları kuşlara göre sınıflandırılırdı; doğancı, şahinci, atmacacı vb.)

BAZI belgsz. sıf. (ar. *bᶜaż*'dan). **1.** Belirsiz, sınırlı bir sayıyı belirtir; birtakım, birkaç, şu ya da bu, kimi: *Bazı insanlar sıcaktan hoşlanmaz. Günün bazı saatleri insanı hüzünlendirir. Sorunun çözümünde bazı güçlüklerle karşı karşıyayız. Bu konuda bazı söylentiler var. Bazı zaman insan doğruyu göremiyor.* **—2.** *Bazı bazı,* arada bir, düzensiz olarak, zaman zaman: *Bazı bazı onu hatırlarım.*

◆ be. Bazen: *Bazı uğrar bize.*

◆ **bazısı, bazıları** belgsz. adl. Bir bütün içinde yer alanlardan sınırlı sayıdaki bölümü: *İçimizden bazıları daha ilk aşamada elendi. Kitapların bazısını okuyamadım. Bazısını anlamadım.*

BAZI a. Halı, kilim, cicim vb. el dokumalarının yapıldığı dik tezgâhlarda, çözgü ipliklerinin ve dokunan işlentinin üzerine sarıldığı, genellikle yuvarlak ya da çokgen kesitli ağaç merdane. ([Eşanl. LEVENT*.] *Alt bazı* ve *üst bazı* olmak üzere iki tanedir. Üsttekine çözgü iplikleri, alttakine işlenti sarılır.) || *Bazı deliği,* bazıların her iki başında karşılıklı olarak ve birbirlerine dik bir konumda açılmış deliklere verilen ad. (Bu deliklere sokulan ağaç ya da demirden çubuk yardımıyla, dokunan kısım sarılır ya da çözgü iplikleri gerdirilir.) || *Bazı yatağı,* bazıların tezgâh yan kayıtlarına (yan ağaç) girdiği yuvarlak delikler.

BÂZİ a. (fars. *bazi*). *Esk.* **1.** Oyun, eğlence: *"Cümle-i bâziden el-hak hûbrahdur ey sanem / Hâne-i halvetde bir yâr ile üryan oynamak"* (Nebi, XV. yy.). **—2.** Hile, aldatma.

BÂZİ sıf. (ar. *bazi*). *Esk.* Kötü söz söyleyen, ağzı bozuk, küfürbaz.

BAZİA a. (ar. *baziᶜa*). İnsana karşı işlenen suçlardan, derinin ete kadar kesilmesiyle sonuçlanan yaralama. (Bu durumda suçlu hükümet-i adl yöntemiyle cezalandırılır.)

BÂZİÇE a. (fars. *bāziçe*). *Esk.* **1.** Oyun: *"Ruhların şevkında kem bâziçedür can oynamak"* (Işki, XV. yy.). **—2.** Oyuncak: *"Koca bir milleti dört beş kişinin bâziçesi olacak derecede addeylemek..."* (M. K. Atatürk).

BAZİDYOSPOR a. (fr. *basidiospore;* yun. *basis,* dip, ve *sporos,* tohum'dan). Bot. Bazitli mantarların bir bazit içinde bulunan sporu.

BAZİDYUM a. Bot. Bazitli mantarda bazitleri taşıyan ya da içeren yapıların tümü.

BAZİFİL a. ve sıf. (fr. *basiphile;* yun. *basis,* dip ve *philein,* sevmek'ten). Bot. Alkali topraklarda iyi yetişen bitkilere denir. (Tam bazifil [*Centaurea scabiosa*] ve ılımlı bazifil [inciçiçeği, ergeçsakalı] bitkiler vardır. Bazı botanikçiler, hücrebilimde başka bir anlamı olan bazofil terimini bu anlamda kullanırlar.)

BAZİFÜJ sıf. (fr. *basifuge;* yun. *basis,* dip, ve *fugere* ya da *fugare,* kaçmak ya da kaçırtmak'tan). Büyümesi dipten tepeye doğru olan bitki organlarına (özellikle çiçekliğe) denir. (Turpgillerde çiçeklenme bazifüjdür.)

BAZİK sıf. (fr. *basique*). Fizs. kim. **1.** Asitin karşıtı olarak bazın ayırtedici niteliklerini gösteren bir madde, bir ortam, bir çözelti için kullanılır. **—2.** OH^- iyonu vermeye elverişli maddeler ile proton bağlayabilen bütün molekül ya da anyonlara denir. **—3.** pH'si 7'den yüksek bir ortam için kullanılır. **—4.** Bir çoğulbazın eksik yansızlaşmasına denk düşen tuzlar için kullanılır. **—5.** Çözelti halinde baz oluşturan oksitler için kullanılır.

—Boyar mad. *Bazik boyar madde,* kromogen organik baz tuzu. (Bu boyarmaddeler büyük canlılıkları, güçlü renklendirme özellikleri ve boyaları parçalayan etkenlere karşı zayıf dirençleriyle tanınır.)

—Metalürj. Kireç, kavrulmuş dolomi ya da manyezit gibi maddelerle astarlanan fırınlar ve bu elementlerden birinin eşliğinde yapılan işlemler için kullanılır.

BAZİL (Vasiliy VOSKRESENSKİY), rus bale yönetmeni (Kovno, bugün Kaunas, 1888-Paris 1951). Kazak ordusunda subaydı. Paris'e yerleşti ve orada konserler düzenledi (1925-1930). 1925'ten başlayarak Monte-Carlo tiyatrosu'nun güldürü gösterilerini yönetti. 1930-31'de rus operası'nın Londra ve Paris'teki gösterilerini düzenleyen prens Zeretelli'nin asistanı oldu. Diaghilev'in ölümünden sonra, Rus baleleri'nin yeri boş kaldı. Bazil 1932'de, Rus baleleri'nin eski sanatçılarını bir araya getiren Monte-Carlo Rus baleleri'ni kurmak için René Blum ile birleşti. Bu yeni topluluk 1936'da ikiye bölündü: Bazil' in Rus baleleri ve R. Blum'un yönetimindeki Monte-Carlo Rus baleleri.

BÂZİL sıf. (ar. *bazil*). *Esk.* Bol bol veren, para dağıtan, cömert.

BAZİLİK a. (yun. *basilike, basilikos,* önemli'den). Anat. *Bazilik toplardamar,* kolun iç yüzündeki yüzeysel toplardamar. (Dirsek kıvrımında, yüzeysel dirsek toplardamarı ile orta basilik toplardamarın birleşmesinden doğar; kolun iç yüzünde yüzeysel olarak yukarıya doğru çıkar ve koltuk altı toplardamarına bitişir.) || *Orta-bazilik toplardamar,* orta toplardamardan doğan önkol toplardamarı.

BAZİLİKA a. (lat. *basilica*). **1.** Sütun dizileriyle birçok sahna ayrılmış, büyük, dikdörtgen bir salondan oluşan ve ucunda bir absida bulunan roma yapısı. **—2.** Aynı plana göre yapılan hıristiyan kilisesi. **—3.** Bazı kiliselere eski ya da ünlü olmaları nedeniyle ya da bir papalık ayrıcalığı gereğince verilen unvan.

—ANSİKL. Bazilika, İ.Ö. II. yy. başında roma mimarlığının yarattığı bir yapı türüdür. Roma'nın en eski bazilikası olan Porcia' yı, İ.Ö. 184'te, Curia yakınında, Cato yaptırmıştı. Sezar, bölgeyi yeniden düzenleme çalışmaları sırasında, bu bazilikayı yıktırdı. İ.Ö. 170'te Forum'un güney yanında yapılan Sempronia bazilikası'nın da başına aynı şey geldi ve yerine Julia bazilikası yaptırıldı. Cumhuriyet döneminde yapılan bazilikalardan, Roma'da bir tek (Aemilia* bazilikası) olmak üzere, günümüze yalnızca Cosa, Ardea, Alba Fucens ve özellikle Pompei bazilikaları kaldı. Bu bazilikaların tümü de, tıpkı Vitruvius'un yapıp ayrıntılı bir betimlemesini de verdiği Fanum bazilikası gibi, eşmerkezli iç sütun dizileriyle, uzatılmış dikdörtgen biçimin-

deydi. Giriş, uzun kenarlardan birinin ortasında bulunuyordu; yalnız Pompei'de giriş kısa kenarlardan biri üzerindeydi. Girişin karşısında, yüksekçe bir seki olan yargılık, ya dikdörtgen salonun içinde yer alıyor ya da dışarıya doğru çıkıntı yapan bir eksedraya yerleştiriliyordu. Orta bölümün üzeri, kenarında pencereler açılmış yüksek bir kubbe feneriyle örtülmüştü.

İmparatorluk döneminde, her kentte, genellikle foruma eklenmiş ve adalet sarayı hizmetini gören bir bazilika vardı. Ayrıca, tiyatrolarda, kamu hamamlarında, çeşitli toplantıların yapıldığı bazilikalar olduğu gibi, tüccar topluluklarını barındırmak üzere, pazarlara eklenmiş bazilikalar da vardı. Birçok dernek, özellikle de dinsel dernekler, toplantıları için genellikle küçük boyutlu bazilikalardan yararlanıyorlardı. Bunlardan en dikkate değer olanı, Porta Maggiore yakınındaki yeraltı bazilikasıydı. Tonoz ve duvarların yalancı mermer süslemesinin de gösterdiği gibi, bu bazilika yenipythagorasçı bir mezhepçe kullanılmışa benziyordu. Bu dönem bazilikaları hep dikdörtgen bir plana göre yapılmıştı; girişin kısa kenar üzerinde açıldığı bu bazilikalarda, absida öbür kenarda, karşıda bulunduğundan, bu durum ibadet resimlerinin ya da ayini yöneten papazların daha görkemli görünmelerini sağlıyordu. Saraylarda, aynı plana göre yapılan bazilikalar, kabul ve yargı salonları olarak kullanılıyorlardı. III. yy.'dan başlayarak, hıristiyanlar toplantı yerlerinden bazılarına bir bazilika görünümü verdiler. İmparatorluk'la 313 yılında varılan barıştan sonra, büyük boyutlar kazanmaya ve saray mimarisinden etkilenmeye başlayan bu bazilikalar, absida (çıkıntı yapsın yapmasın) doğuya gelmek üzere, boylamasına önce iki, daha sonra bir tek yan sahınla geniş bir orta sahna ayrılmış dikdörtgen bir planı sürdürüyorlardı. Absida ile sahınlar arasında bazen çaprazsahın bulunuyordu. Batı'da, kimi zaman önünde atrium' un yer aldığı narteks vardı. Yapının tümü genellikle bir beşik çatı ve sundurmalarla örtülüyordu. Beşik çatı orta sahnın üzerine geliyor, daha alçak olan sundurmalarsa, sahnın, pencereler açılan yukarı bölümünden ışık almasını sağlıyordu. Tapınak ya da *bema*, absidaya yerleştiriliyordu. Karolenjler dönemine değin, Batı'da bu yapı biçimine bağlı kalındı. Bizans İmparatorluğu'ndaysa, VI. yy.'dan başlayarak, bu plan, merkezi ya da haçbiçimli planlarla birlikte kullanıldı. Ama, gerek yapıyı örtme biçimleri (çatılar ya da tonozlar; sundurma ya da taş levhalarla oluşturulan düz tavanlar), gerek iç düzenleme, gerekse kubbenin çözümü bölgelere göre çeşitli değişikliklere uğradı. Kubbe çözümü bakımından bizans uygulamalarından çok etkilenmiş en güzel geç dönem örneği, Venedik'teki San Marco bazilikası'dır (XI. yy.). Her şeyden önce bir ibadet yeri olan bazilikaların, hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte yerine getirdikleri öbür işlevler de şunlardı: ermişlerin öldükleri yerlerin anılması (Efes'te havarinin mezarı çevresinde yapılan Aziz İoannes bazilikası), ermişlerin yaşadıkları yerlerin kutsanması (Kuzey Suriye'deki Simeon Stylites bazilikası), İsa'nın yaşamındaki dönemleri simgeleyen yapılar (Beytüllahim'deki Nativitas kilisesi; Kudüs'teki Golgotha bazilikası). Son olarak, bazilikalar, mezar işlevi de görebiliyorlardı (Setif, Hippo Regius, Efes'teki Yedi uyurlar bazilikası). İç süslemenin zenginliği, yapıların ve saygı gösterilecek yerlerin önemine ya da bağışçıların toplumsal konumuna göre değişiyordu. Yapıda (sütunlar ve sütun başlıkları) ve iç düzenlemede (koro parmaklıkları ve ambonlar) bol bol mermer kullanılırken, ana sahnın duvarları, zafer takı ve absidanın dip tarafı, genellikle İsa'nın yaşamına ya da Eski Ahit'e ilişkin öyküleri aktaran mozaik ve fresklerle kaplanıyordu (bunların pek azı günümüze ulaştı). Bugün bu süsleme zenginliğini yalnız Yunanistan'daki ve Batı'daki (özellikle Roma ve Ravenna) yapılarda görebiliyoruz.

J.-C. Chabrier-Atlas-Photo

üç sahınlı Kalb Loze bazilikası (Suriye, VI. yy.)

—Din. Bir kilise, papadan "bazilika" unvanını alabilir. Bu unvan, öteki onursal ayrıcalıklar yanında ona, katedral dışında kalan bütün öbür kiliseler üzerinde bir öncelik hakkı kazandırır. Bazilikalar *büyük* ya da *küçük* olabilir. Yalnız dört büyük bazilika vardır. Bunlar da, roma kiliseleridir: San Giovanni in Laterano, Santa Maria Maggiore, San Pietro in Vaticano ve San Paola fuori le Mura. Bunların ana sunaklarında yalnız papa ayin yönetebildiği için bu bölüme *papalık sunağı* denir. Dünyadaki birçok kiliseye de küçük bazilika unvanı verilmiştir. Lourdes, Montmartre'daki Sacré-Coeur vb. bazilikaları bunlar arasındadır.

BAZİLLE (Frédéric), fransız ressam (Montpellier 1841-Beaunela-Rolande saldırısında öldürüldü, 1870). Manet, Monet, Sisley, Cézanne, Renoir arasında kurduğu ilişkiler ve güç durumdaki arkadaşlarına yaptığı yardımlarla izlenimciler grubunun önemli bir üyesi oldu. Montpellier'de, aile dostu Bruyas'ın derlediği ünlü koleksiyonda Corot ile Courbet'nin sanatını keşfetti. Paris'te, Manet'nin dostları olan akrabaları Lejosne'ların evinde Cézanne ile tanıştı. 1862'de tıp öğrenimini yarıda bırakarak Gleyre'in atölyesine girdi. Burada Monet, Renoir, Sisley ile yakınlık kurdu. Manet ile Renoir birçok kez Bazille'in evini paylaştı. Monet kendisinden sık sık borç isterdi; Bazille karşılığında (o tarihte çok yüksek bir para olan 2500 F), *Bahçede kadınlar* tablosuna sahip oldu. Birlikte Fontainebleau ormanında ve Honfleur'de resim yaptılar, ama Bazille çalışmak üzere her yaz, Méric'e ailesinin yanına döndü. Üslubunun belirgin özellikleri burada oluştu: tam aydınlıkta biçim incelemesi, sağlam bir desen, vurgulanmış hacimler.

Uzun süre unutulmuş olan sanatı, 1900 Dünya sergisi'ndeki iki tablosu (*Süslenme* ve *Köy manzarası*, Montpellier müzesi), 1910'da ve 1935'te birer anma sergisi, 1941'de ise yüzüncü doğum yılının kutlanmasıyla yeniden onurlandırıldı. Montpellier müzesi'nde dokuz tablosu vardır. Louvre müzesi'ndeki tabloları: *Pembe elbise* (1864), *Fontainebleau ormanı* ve *l'Ambulance improvisée* (1865), *Aile toplantısı* ve *Renoir'ın portresi* (1867), *La Condamine sokağındaki atölye* (1870). Önemli iki yapıtı ABD'dedir: Mellon koleksiyonunda yer alan *Aigues-Mortes surları* (1867) ve *Şakayıklı zenci kadın*; Cambridge'de Fogg Art Museum'da *Yaz manzarası* (1869).

BAZİN (Henry), fransız mühendis (Nancy 1829-Dijon 1917). Bourgogne kanalının yapımında mühendis olarak görevliydi. Denizciliğe büyük yarar sağlayan değişik büyütme ve geliştirme çalışmalarına girişti. Darcy ile birlikte çalıştı ve su mühendisi olarak önemli tesisler kurdu.

BAZİN (René), fransız yazar (Angers 1853-Paris 1932). Katolik geleneğin temsilcilerindendir. Din ve toprak sevgisini dile getiren yapıtları vardır (*la Terre qui meurt*, 1899; *les Oberlé*, 1901; *Davidée Birot*, 1912). [Fr. Akad. 1903).

BAZİN (Germain), fransız sanat yazarı ve yöneticisi (Suresnes 1901). Louvre okulu'nda müzebilim okuttu (1941), Louvre müzesi resim bölümü başyöneticisi (1965), sonradan Roma onarım okulu'nda profesör oldu. Yayımladığı yapıtlardan bazıları: *Histoire de la peinture contemporaine* (1934, R. Huyghe ile birlikte), *Corot* (1942), *le Crépuscule des images* (1946), *Histoire de l'art* (1953), *l'Architecture religieuse baroque au Brésil* (1956-1959), *Histoire de l'avant-garde en peinture du XIIIe au XXe s.* (1959), *le Message de l'absolu* (1964), *le Temps des musées* (1967); *le Langage des styles* (1976).

BAZİN (Jean-Pierre HERVÉ-BAZİN, **Hervé** — denir), fransız yazar (Angers 1911). René Bazin'in yeğen çocuğu. Romanlarında, burjuvazinin belirli bir kesiminin yozluklarına, aile kurumunun baskılarına ve sanayi uygarlığının zararlarına hiciv dolu bir şiddetle yaklaştı. Yapıtları: *Vipère au poing* (1948); *la Tête contre les murs* (1949); *la Mort du petit cheval* (1950); *l' Huile sur le feu* (1954); *Onu sevmemeliydim* (Qui j'ose aimer, 1956); *le Matrimoine* (1967); *les Bienheureux de la désolation* (1970); *Madame Ex* (1975); *Un feu dévore un autre feu* (1978); *Demon de minuit* (1988). Oldukça geleneksel psikososyal çatışmaları dile getiren bu anlatılar, yazara büyük bir başarı sağladı. 1958'de Goncourt akademisi'ne üye oldu, 1980'de Lenin ödülü'nü aldı.

BAZİN (André), fransız sinema yazarı (Angers 1918-Nogent-sur-Marne 1958). Edebiyat öğretmeniydi; Écran français ve la Revue du cinéma dergilerinde sinema yazarlığı yaptı. 1952'de J. Doniol-Valcroze ile birlikte les Cahiers du cinéma dergisini kurdu ve bu arada çeşitli yayın organlarında yazdı. Yazılarıyla Fransa ve öbür

Frédéric Bazille
Süslenme (1870)
Fabre müzesi, Montpellier

Bulloz

bazitler

Robert Beamon 8,90 m'lik bir atlayışla şampiyon olduğu Mexico Olimpiyat oyunlarında (1968) uzun atlama finalinde

ülkelerdeki genç kuşak sinema yazarları üzerinde büyük bir etki yaptı ve konferanslarıyla geniş bir seyirci kitlesinin oluşmasında roy oynadı. En önemli yapıtı *Qu'est-ce que le cinéma*'dır (4 cilt, 1958-1963). Kimi yazıları Nijat Özön'ün çevirisiyle türkçede kitaplaştırıldı: *Çağdaş sinemanın sorunları* (1966).

BAZİOTES (William), amerikalı ressam (Pittsburgh 1912-New York 1963). 40'lı yılların başında gerçeküstücüler ve ilk soyut anlatımcılara bağlanan Baziotes, simgesel biçimlerle incelmiş ve düşsel renkleri bir araya getiren resim anlayışını,bu iki okuldan da yararlanarak geliştirdi. 1948'de, Motherwell, Newman ve Rothko ile birlikte, New York'taki "Subject of the artist" adlı okulun kurucuları arasında yer aldı.

BAZİOTRİP a. (yun. *basis*, dip ve *tribein*, ezmek'ten). Kad. doğ. Doğmadan önce ölmüş dölütlerin kafa kökünü parçalamaya yarayan aygıt. (Eskiden kullanılırdı.)

BAZİPODİT a. (fr. *basipodite*; yun. *basis*, gidiş, ve *podos*, ayak'tan). Kabuklu hayvanın göğüs eklentilerindeki ikinci eklem.

BAZİPOT a. (fr. *basipode*: yun. *basis*, gidiş ve *podos*, ayak'tan). Dörtayaklı omurgalılarda, ön ayaklarla bileği, arka ayaklarla topuğu oluşturan, ayağın dip bölümü.

—ANSİKL. Ön bazipotta (bilek, esas olarak önkol kemiği, ara kemik ve dirsek kemiğinden sonra, 4 orta ve 5 bilek kemiği bulunur; arka bazipotta (ayakbileği) aynı temel parçalar (kavalkemiği, ara kemik, kamışkemiği, orta ve ayakbileği kemikleri) yer alır, ama bu bölümde kemikler arası kaynamaya ve yok olmaya daha sık rastlanır; bunun sonucu olarak aşıkkemiği (ara kemik+orta kemik) ve insanda topuğu oluşturan topukkemiği oluşur.

BAZİSFENOİT a. (fr. *basisphénoide*). Dört ayaklı omurgalılarda, kafatasının tabanında bulunan ve hipofiz çukurunu içeren kıkırdağımsı kemik.(İnsanda hipofizin yerleştiği türk eyeri oyuğunun bulunduğu sfenoit kemik [temelkemiği] bazisfenoit ile öndeki sfenetmoidin birleşip kaynaşmasından oluşur.)

BAZİT a. (fr. *baside*; yun. *basis*, dip, temel, ve *eidos*, görünüm'den). Bazitlimantarların özgül üreme organı. (Bazit belli sayıda, genellikle dört tane spor yapan mikroskopik bir uzantıdır. Bir tek karpoforda yüz binlerce bazit bulunabilir; bir bazidyom (lamel, por, ibre, vb.) üzerinde yan yana yer alır ve tümü birden himenyumu oluşturur.)

BAZİTLİ LİKEN a.Mantar kısmı bazitlimantar olan liken. (Özellikle tropikal bölgelerde yetişir.)

BAZİTLİMANTARLAR a. (lat. *basidiomycetes*). Sporları bazitlerin ya da probazitlerin üstünde bulunan mantarlar sınıfı. (Bil. a. *basidiomycetes*.)

—ANSİKL. Bazitlimantarların 500'den fazla cinsi ve 13 500'den fazla türü vardır. Mantarların amatörlerce bilinen büyük bir bölümünü, bazitlimantarlar oluşturur; kavmantarları *(polyporus)*, taşmantarları *(cepes), hydnum*, çayırmantarları *(agaricus), russula*, sütlümantarlar *(lactarius), girolles, kurtosuruğu, vb. Bazı bazitlimantarlar, bitkiler üzerinde asalak yaşar: pasmantarları (uredinales)*, rastıklar *(ustilaginales)*, kavmantarları, armillarialar, vb. Bazitlimantarların üremeleriyle ilgili olaylar son derece karmaşıktır (eşeysel çekirdeklerin ana hücre çekirdekleriyle geç kaynaşması, ikiçekirdekli bir evrenin bulunması).

BAZİYON a. (fr. *basion*). Antropol. Artkafakemiği deliğinin ön kenarı ortasında bulunan antropometrik ayar noktası.

BAZİYOTRİPSİ a. (fr. *basiotripsie*; yun. *basis*, dip, ve yun. *tripsis*, sürtünme'den). Kad. doğ. Dölyatağında ölmüş bir dölütün kafasını ezme ameliyatı. (Başla ana leğeni arasında bir çap uyuşmazlığı varsa dölütü daha kolay çıkarmaya yarar. Ana için tehlikeli olan bu ameliyat artık yapılmaz olmuş, onun yerini sezaryen almıştır.)

BÂZKEŞT, nakşibendi tarikatinde zikrin ilkelerinden biri. Bu ilkelerin, buharalı sufi Hace Abdülhalik-i Gucduvani (öl. 1140) yoluyla tarikate girdiği söylenir. Mürit, zikrin bu aşamasında kelime-i tevhid ile Allah'tan başka her şeyi yok bilip, yalnız O' nun varlığını tanıdığını belirttikten sonra, nefesini tutar ve *İlahi, ente maksudi ve rızake matlubi* (Tanrım, amacım yalnız sensin; dileğim yalnız senin hoşnutluğundur) cümlesini düşünmeye başlar. İnanca göre, bu düşünce, sufinin Allah'a dönüşüne ve ulaşmasına neden olur.

BAZLAMA a. Mutf. **1.** Bir tür sac ekmeği. (Buğday ya da mısır, arpa, darı unlarından yapılır. Mayalı, yağlı ya da şekerli olarak yapılanları da vardır. Özelliği sac üzerinde pişirilmesidir). **—2.** Tatlısı bol kalın gözleme.

BAZLAMAÇ, Samsun'un Terme ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 001 nüf. (1990). Belediye.

BAZLANGAÇ, esk. **Bazlamaç,** Yozgat'ın Çekerek ilçesinde köy iken belde oldu; 2 718 nüf. (1990). Belediye.

BAZLAŞMA a. Fiz. kim. Bir cismin baz haline geçişi.

BAZLIK a. Fizs. kim. **1.** Bileşmelerde baz rolü oynayan bir cismin özelliği. **—2.** Bir baz molekülü tarafından serbest hale getirilebilen OH^- iyonları sayısı. **—3.** pH'si 7'nin üzerinde olan bir ortamın niteliği.

BAZNAME a. (fars. *bāz*, doğan ve *nāme*). Yırtıcı kuşların av için beslenmesi, terbiyesi, bakımı ve hastalıklarının tedavisinde kullanılması gereken ilaçlar hakkında bilgi veren yapıt. Doğan, şahin ve atmaca gibi alıcı kuşların bütün özellikleri, ülkelere göre cinsleri, yaratılışları, erkeği ve dişisi, kuş avlamada hangi alıcı kuşların kullanıldığı, kuş hastalıklarını ve tedavileri anlatılır. Arapça, farsça ve türkçe *bazname, saydname, şikârname* adları altında düzyazı ile ya da manzum olarak yazılmış olanları vardır. Ali bin mansur'un *Şikârname-i ilhani*'sine göre, en eski örneği cemşit döneminde yazılmıştır. *Bazname-i İskender; Bazname-i Mahmud-ı Gaznevi*, farsça önemli baznamelerdendir. Saptanabilen en eski arapça yazma, Abbasi halifesi Mehdi'nin emri ile derlenen *Bazname-i Mehdi, Bazname-i Edhem ve Gıtrif* ya da *Tibb üt-tuyur* adları ile tanınan yapıttır. Onu 961'de derlenen *Kitap ül mesayid vel'metaid* izler. Türkçe baznamelerin en önemlisi, yazarı bilinmeyen manzum yapıttır (1494). Bu yazma İstanbul Üniversitesi kitaplığında, 650 numaradadır. Germiyanoğlu Süleyman Bey adına yazılan 26 yapraklık bir bazname daha vardır.

BAZOFİL sıf. (fr. *basophile*; yun. *basis*, temel, ve *philos*, dost'tan). Dokubil. Bazik boyaları tespit eden bir doku ya da hücre grubuna denir. (Bazofil çok çekirdekli akyuvarlarda [*bazositler*], boyayı tespit eden bu hücrelerin granülasyonlarıdır, etkin olarak proteinlerin sentezini yapan hücrelerdeyse ribonükleik asitler bu görevi yüklenir. Bu son durumda sitoplazmanın bazofilliği yaygındır.)

BAZOFİLİ a. (fr. *basophilie*). **1.** Dokubil. Bir hücre ya da dokunun bazik boyalarla kaynaşma anıklığı. **—2.** Hematol. BAZOSİTOZ'un eşanlamlısı .

BAZOSELÜLER sıf. (fr. *basocellulaire*). **1.** Üstderi hücrelerinin alt tabakasına ilişkin. **—2.** *Bazoselüler epiteliyoma*, ancak bulunduğu yerde kötülük yapan, ama metastaz yapmayan deri kanseri.

BAZOSİT a. (fr. *basocyte*; yun. *basis*, temel, ve *kytos*, hücre'den). Hematol. Kandaki bazofil çok çekirdekli akyuvar. (Kanda bir mm³'te 20-60 bazosite rastlanır. Neye yaradıkları bilinmemektedir.)

BAZOSİTOPENİ a. (fr. *basocytopénie*; yun. *basis*, temel, *kytos*, hücre, ve *penia*, yoksulluk'tan). Hematol. Bazositlerin sayısında azalma. (Çeşitli hastalıklarda, özellikle bağışıksal -alerjik hastalıklarda görülür.)

BAZOSİTOZ a. (fr. *basocytose*). Hematol. Bazosit sayısında artma. (Süreğen miyeloit lösemilerin gelişimi sırasında oldukça sık ve önemli olabilir. Hipotiroidide, karaciğer sirozunda ve kanda lipitlerin aşırı artması hallerinde de görülmüştür.) [Eşanl. BAZOFİLİ.]

BAZTAN, İspanya'da (Navarra) bölge, Batı Pireneler'de, Bidassoa ırmağının yukarı vadisinden oluşur.

BÂZÛ a. (fars. *bāzū*). *Esk.* **1.** Kolda, omuzla dirsek arasındaki bölüm, pazı. **—2.** Güçlülük, kuvvet. **—3.** *Bâzû-yı himmet*, gayret, çaba.

BÂZÛBEND a. (fars. *bāzū* ve *bend*, bağ'dan *bāzūbend*) → PAZUBENT.

BAZUKA a. (amerikanca *bazooka*). Sil. ROKETATAR'ın eşanlamlısı.

BAZZİ (Giovanni Antonio)→ SODOMA *(il)*.

BAZZİNİ (Antonio), italyan kemancı ve besteci (Brescia 1818-Milano 1897). XIX. yy. büyük italyan keman virtüözlerinin son temsilcilerinden biridir.

BAZZONİ (Giunio), italyan yazar (Milano 1801-Lecce 1849). Yurtsever bir şairdi. *Il prigioniero* (1825) adlı od'un yazarı.

BAZZONİ (Giovanni Battista), italyan yazar (Novara 1803-Milano 1850), milliyetçi bir sanatçıydı; Walter Scott tarzında romanlar yazdı (*il castello di Trezzo*, 1827).

B.B. Ölçbil. Beygir gücünün simgesi.

BBC, BRİTİSH* BROADCASTİNG CORPORATİON'ın kısaltması.

bbl, barrelin simgesi.

BBPR, italyan mimar ve şehirci topluluğu. 1932'de Milano'da kuruldu. Kurucuları; Gian Luigi Banfi (1910-1945), Lodovico Barbiona di Belgioıoso (doğm. 1909), Enrico Peresutti (1908-1976) ve Ernesto Nathan Rogers (1909-1969; gazeteci ve profesör olarak da tanınır) tarafından kuruldu. Önceleri akılcı ve işlevsel yapıtlar veren topluluk (Ferrario evi ve Feltrinelli evi, Milano, 1934) savaştan sonra yerel geleneklerden esinlenen bir biçimciliğe (*Torre Velasca*, Milano 1958), çoğu zaman da iddialı bir düzenleme anlayışına yöneldi (Brüksel sergisi italyan pavyonu, 1958).

B.B.S., BESNİER-BOECK-SCHAUMANN hastalığının kısaltması.(→ SARKOİDOZ .)

B.B.T., BİLGİSAYARLI BEYİN TOMOGRAFİ* Sİ'nin kısaltması.

B.C.G., *Calmette ve Guérin safralı basili*'nin simgesi. Vereme karşı ve bazı kanserlerin tedavisinde kullanılan bir aşının kısa adı olarak kullanılır. Safra tuzları karıştırılmış, gliserinli patates üzerine yinelemeli ekimlerle hastalık yapma gücü azaltılmış bir *Mycobacterium bovis* (sığır mikobakterisi) kütlesidir.

Calmette ve Guérin'in 1906'dan 1923'e kadar süren çalışmaları, sığırlardan alınan bir basilin safralı bir ortamda üretilmesiyle zararsız, ama etkili bir aşının yapılabileceğini kesinlikle gösterdi. Basil hastalık yapma gücünü tümüyle yitirir, ama antijenlik ve bağışıklık sağlayan yetenekleri ni korur.

B.C.G., vereme karşı aşı olarak, canlı mikroplar süspansiyon halinde deri içine ya da hacamat yoluyla verilerek kullanılır. Aynı zamanda, günümüzde, kansere karşı özgül olmayan bağışıklılık tedavisi biçiminde de kullanılmaktadır. Aşı alerjisinin kontrolu çok önemlidir; üç ay sonra deri içine 10 ünite İP 48 verilerek tüberkülin tepkimesi ölçülür, sonra alerjinin süresini sap-

tamak amacıyla bu kontrol her sene ya da iki senede bir yinelenir.

BDELLOİDEA a. (yun. *bdella,* sülük, ve *eidos,* görünüm'den). Genellikle tatlı sularda yaşayan rotatorlar sınıfı. Bitkilerin kılcal borularındaki suda bunlara çokça rastlanır.

—ANSİKL. *Bdelloidea* sınıfındaki rotatorlar ya sülükler gibi sürünerek yürürler ya da tekerlek gibi dönen aygıtları sayesinde yüzerler; mikroorganizmalarla beslenirler; erkekleri yoktur ve üreme bütünüyle döllenmesiz olarak gerçekleşir; geçici sularda ya da yosunların ve ciğeryosunlarının üstünde yaşayan türler, anhidrobiyoz yoluyla uyuşuk bir yaşama girebilirler; denizde, kabukluların ya da denizhıyarlarının üstünde yaşayan bazı türleri de vardır.

BDELLOSTOMA a. (yun. *bdella,* sülük, ve *stoma,* ağız'dan). Güney yarıkürede (Güney Amerika, Güney Afrika ve Yeni Zelanda) yaşayan çenesizler öbeğinden yuvarlakağızlı hayvan cinsi. Balıklarda dışasalak yaşayan bu hayvanlarda 5-15 çift solungaç cebi ve bir o kadar da solungaç deliği vardır.

BDELLOVİBRİO a. Başka türden bakterilerin içine girerek onları tıpkı bir bakteriyofaj gibi eritebilme yeteneğine sahip bakteri.

BE ünl. *Tkz.* Bir kimseye seslenmek; itiraz, kızgınlık, yakınma, sitem, vb. belirtmek için söylenir; ey, hey, yahu: *Be adam, bu işin böyle yapıldığı nerede görülmüş? Deli misin be, bu havada yola çıkılır mı hiç? O daha çocuk be! Git başımdan be!*

BE- önek (fars. *be-*). *Esk.* Adların başına gelerek yönelme bildirir: *be-der* (kapı dışarı), *be-dergâh olmak* (kapıya çıkmak), *be-duş* (omuzda, sırtta), *be-gayet* (son derece, pek), *Be-hakki hüda* (Allah hakkı için), *be-leb* (dudakta) vb.

BE- → BÂ-.

-BE ek. (fars. *-be*). *Esk.* Sözcüklere "-e" halini verir: *destbedest* (el ele, elden ele), *günbegün* (günden güne), *lebbeleb* (dudak dudağa), *mahbemah* (aydan aya), *saatbesaat* (saatten saate), *tabekıyamet* (kıyamete kadar), *tabesabah* (sabaha kadar).

BE a. Arap alfabesinin ikinci harfi *ba*'ya osmanlıcada verilen ad. (→ BA.)

Be Anorg. kim. Berilyumun simgesi.

BEACHY HEAD, İngiltere'nin güneyinde burun, Manş denizi'nin kıyısında, Eastbourne'un G.-B.'sında, Augsburg birliği savaşı sırasında, Tourville komutasındaki fransız filosu, Torrington ve Evertsen komutasındaki ingiliz-hollanda filosunu bu burun açığında yendi (10 temmuz 1690).

BEACONSFIELD, Kanada'da kent, Québec eyaletinde, Montréal yerleşmesinin batı kesiminde; 20 400 nüf.

BEACONSFIELD (Benjamin DİSRAELİ, 1.— *kontu*) → DİSRAELİ.

BEADLE (Erastus), amerikalı yayıncı (Cooperstown 1821 - *ay. y.* 1894). İlk ucuz halk kitapları dizisi *dime novels*'i ("on paralık romanlar") yayımladı. 1860'ta çıkan ilk kitap 300 000 sattı. Batı sınır boylarının umutsuz maceracıları, yüzlerce romana konu oldu. 1880'den sonra, tren soyguncuları ve polis hafiyeleri daha çok aranan roman kahramanları haline geldi. Dizinin yazarları arasında Buffalo Bill de bulunuyordu.

BEADLE (George Wells), amerikalı biyolog (Nebraska 1903-California 1989) California İnstitute of Technology'da biyolojik bilimler bölümünde profesörlük yaptı (1946-1961), Chicago Üniversitesi'ne rektör oldu. "Genlerin özgül kimyasal süreçler düzenleyerek etkinlik gösterdikleri"ni kanıtladı ve E. L. Tatum ile birlikte 1958'de Nobel tıp ve biyoloji ödülü'nü aldı. Beadle ile Tatum, 1941'de Neurospora crassa türü bir küf mantarı üzerinde giriştikleri araştırmalarla biyokimyasal genetik çağını başlattılar. Bir hücre içindeki tüm kimyasal tepkimelerin genlerin denetiminde olduğunu ispatladılar. Neurospora'da mutasyonlar yaratmak için X ışınları, morötesi ışınlar ya da kimyasal maddeler kullandılar ve bu mutasyonların kalıtsal olduğunu gösterdiler. Bu mutasyonların başlıca özelliği şudur: mutant birey, yabani organizmanın büyüdüğü minimal denen ortamda büyüyüp gelişemez, çünkü yaşamak için, minimal ortamda artık sentezleyemediği özel bir aminoaside ihtiyacı vardır. Tatum ve Beadle bu sentez kusurlarının özel bir enzimini yapma gücünü yitirmekten ileri geldiğini gösterdiler. Bu kusurlar kalıtsal olduğuna göre, organizmada biyokimyasal tepkimeleri düzenleyen enzimlerin sentezlenmesinden genler sorumludur. Tatum ile Beadle'ın çalışmalarının büyük bir bölümüne fransız biyoloji bilgini Boris Ephrussi de katılmıştır.

BEAGLE a. (ing. sözc.). İngiliz kökenli, küçük boylu, sağlam yapılı, kısa kıllı ve düşük kulaklı koşucu köpek. (Tüyleri çoğunlukla üç renklidir. Sürek avında çok başarılı olur. Ayrıca, laboratuvar deneyleri için kullanılır.)

Beagle, Charles Darwin'in 1831'den başlayarak dünya çevresinde yaptığı gezide bindiği ingiliz gemisi; Darwin bu gezisindeki gözlemlerden yola çıkarak evrim kuramlarını oluşturdu.

BEAGLE kanalı, Atlas okyanusu'nu Büyük okyanus'a bağlayan boğaz, Ateş ülkesi ile Şili'nin Antarktika adaları arasında. Arjantin, bu adalardan, kanalın doğu ağzındaki üçü üstünde (Picton, Nueva ve Lennox) hak iddia etmektedir.

BEAMON (Robert, **Bob** — denir), amerikalı atlet (Jamaica, New York eyaleti, 1946), Mexico'da (1968) olağanüstü bir uzun atlama rekoru (8,90 m) kırarak olimpiyat şampiyonu oldu. Bu rekor ancak 1992 Barcelona olimpiyatlarında amerikalı Powell tarafından kırıldı.

BEAN (George E.), ingiliz filolog (Londra 1903 - Levenham 1977). Cambridge üniversitesi Pembroke College'i bitirdi. 1926-1943 arasında klasik yunanca dersleri verdi. Daha sonra 25 yıl boyunca İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde klasik filoloji okuttu; 1965'te onursal profesörlük payesi verildi. Batı ve Güney Anadolu'daki antik kentler üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *The Rhodiam Perae* (1954); *Aegean Turkey and archaeological guide* (1966); *Aegean Turkey* (Londra, 1966); *Turkey's southern shore* (Londra, 1968); *Turkey beyond the Maeander* (Londra, 1971); *Lycian Turkey* (Londra, 1978).

BEAR adası, norveççesi **Bjørnøya,** Svalbard'da ada, Batı Spitzberg adasıyla Norveç arasında; 179 km². *Ayı adası* adıyla da bilinir. Meteoroloji istasyonu. Kuş rezervi.

BEARD (Charles Austin), amerikalı tarihçi (Knightstown yakınında, İndiana, 1874 - New Haven, Connecticut, 1948). Columbia University'de verdiği dersler ve yapıtlarıyla, ilerici akım içinde önemli bir rol oynadı. Devrim döneminin iktisadi çıkmazlarını ortaya koydu (özellikle *An Economic İnterpretation of the Constitution* [1913] adlı yapıtında) ve karısıyla birlikte yazdığı, ulusal kültürü konu alan sentez çalışmasıyla birçok kuşaktan amerikalıyı etkiledi (*The Rise of American Civilization,*1927) ve solun izolasyonizmini savunarak Franklin D. Roosevelt'in dış politikasına karşı mücadele etti (*President Roosevelt and the Coming of War,* 1948).

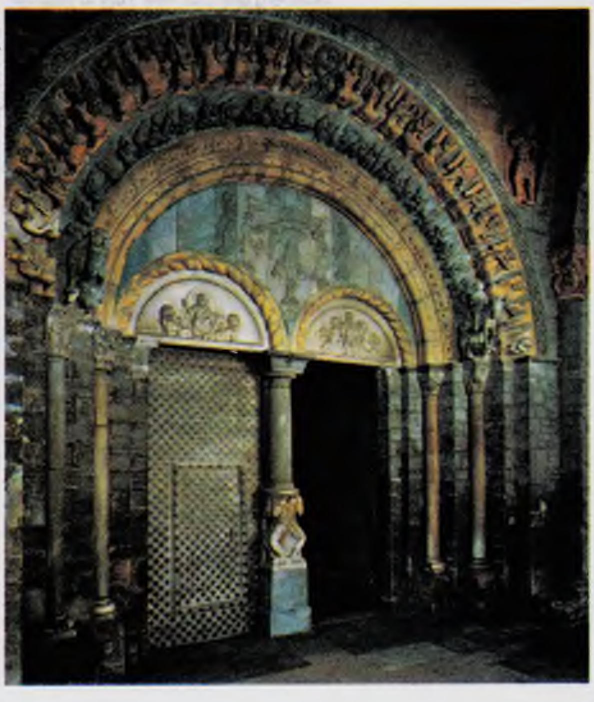
BEARDSLEY (Aubrey Vincent), ingiliz kitap ressamı, afişçi, karikatürcü ve yazar (Brighton 1872 - Menton 1898). Çok genç yaşta desinatörlüğe başladı, Rönesans gravürcülerinin ve Raffaello öncesi ressamların etkisinde kaldı, Fransa'da bulunduğu bir sırada (1892) Toulouse-Lautrec' in afişlerine ve sentetizme ilgi duydu. T. Malory'nin *Morte Darthur* ve Wilde'ın *Salome* adlı yapıtları için çizdiği resimlerle (1894) üne kavuştu. The Yellow Book (1894) ve sonra da The Savoy adlı dergilerin tanıtma kampanyalarına katıldı. The Savoy dergisinde çıkan resimleri arasında, A. Pope'un *The Dream* ve *The Cave of spleen* adlı şiirleri için yaptığı resimler de bulunuyordu. Kısa meslek hayatı içinde (Fransa'da bir yıllık bir tedaviden sonra tüberkülozdan öldü) art arda başyapıtlar verdi: *The Rape of the lock* (A. Pope, 1896), *The Pierrot of the Minute* (E. C. Dowson, 1897), *Mademoiselle de Maupin* (Qautier, 1898). Beardsley'in sanat esini, japon estamplarını, Raffaello öncesi ressamların duyumsal mistisizmini aynı potada eritmekle birlikte, bunları siyah beyaz kompozisyonlar, etkili çizgiler ve alegorilerle değişikliğe uğramaktan da geri kalmaz. Bu yönüyle, uygulamalı sanatlarda ve kitap ressamları üzerinde uzun süre etkili oldu.

Thames and Hudson

Beardsley: *İsolde* (1895'e doğr. taşbaskı)

BÉARN, Fransa'nın G.-B.'sında eski il;

P. Tétrel-Explorer

Béarn
Oloron-Sainte-Marie'deki Sainte-Marie kilisesi'nin (XII. yy.) roman taçkapısı mermer alınlık tablasında Haçın gökten inişi görülüyor

toprakları bugünkü Pyrénées-Atlantiques *département*'ının büyük bölümünü kapsıyordu.

—Tar. "Béarn" adı eski galya-roma sitesi *Beneharnum*'dan (Lescar) gelir. İ.Ö. 54'te Romalılar'ın, daha sonra Vizigotlar'ın ve Franklar'ın istilasına uğradı, XI. yy.'da Gaskonya düklüğü içinde vikontluk oldu. 1290'da Foix kontluğuna katıldı ve XIV. ve XV. yy.'da en parlak dönemini yaşadı. Sırasıyla Grailly, Albret ve Bourbon-Vendôme sülalelerinin yönetimine girdi, 1620'de Fransa topraklarına katıldı.

BEARNEZ a. (fr. *bearnaise*'den). Mutf. *Bearnez sosu*, sirke, kıyılmış yaban sarmısağı ve tarhunotu ve toz biber karışımını ateşte koyulaştırdıktan sonra yumurta sarısı, erimiş tereyağı ve ince kıyılmış aşotları eklenerek yapılır. (Izgara et ve balıkla sunulur.)

BÉART (Guy), fransız yazar, kompozitör ve yorumcu (Kahire 1930). İnşaat yüksekokulundan mezun olduktan sonra kabarelerde çalışmaya başladı. 1957'de büyük plak ödülünü kazandı. Modern dünyanın kaygılarını yansıtmaya elverişli melodi anlayışı ve şairlik yeteneği ona halk arasında yaygın bir ün sağladı. Geleneksel şarkıların yeni bir tarzda sunulmasında öncülük edenlerden biridir. Yapıtları: *l'Eau vive, Vive la rose, Qui suis-je?, le Grand Chambardement, les Couleurs du temps, À Amsterdam.*

BEAS, Hindistan'da ırmak, Pencab'ın beş büyük ırmağından biri, Satlec'in kolu; 470 km. Himalaya dağlarında Himaçal Pradeş'te doğar, Sivalik dağlarını aşar. Sularından sulamada yararlanılır.

BEAT, [bit], a. (amerikanca *beat*, çırpma, atma). **1.** Cazda, ölçünün kuvvetli zamanı. (Beat'ler dört ya da iki tanedir.) **—2.** Bir caz yapıtının ritmik yoğunluğu.

BEATENBERG, İsviçre'de yaz turizmi ve kış sporları (yüksl. 1 150-1 950 m) merkezi, Thun gölünün K.'inde, Bern Oberland'ında. Kablolu trenle göle bağlanır.

Beat generation. 1950'li yıllarda ortaya çıkan ve 60'lı yıllarda da varlığını sürdüren bir edebiyat ve kültür hareketini belirten amerikanca deyim. Caz argosuna ve toplum kuralları dışında yaşayanlara ait olan bu deyim, ritmin sürekliliğini ve sürükleyiciliğini, gerçek karşısında bir tür mutluluğu ve bunu izleyen "çöküntü"yü dile getiriyordu. Hareket, Kerouac ve Ginsberg gibi bazı New York'lu yazarlarla başladı ve *from Coast to Coast* (bir kıyıdan öbür kıyıya) bir yol izleyerek Batı'ya (Kaliforniya) geçti. Amaç, amerikan mekânını yeniden kurmak ve Whitman'a özgü primitifçiliğe yeniden ulaşmaktı. Hareketin anahtar kitabı, Kerouac'ın *On the Road* (1957) adlı yapıtıydı. San Francisco, bir edebiyat ve bohemlik kenti oldu. "Yolculuklar" *(trips)*, hem mekânda, hem zihinde (uyuşturucu maddeler), hem de ruhta (zen buddhacılığı) oluyordu. Yazılanlarla kişisel deneyim arasında sıkı bir bağ kuruldu; edebiyat, söze, bedensel ve giyimsel ifadeye oranla ikinci duruma düştü. Toplumbilim bakımından, *beat generation* hareketi karmaşık bir bütün oluşturuyordu: temsilcileri arasında bir büyük sanayicinin oğlu (William Burroughs), gerçek serseriler (Neal Cassady, Gregory Corso), öğrenciler (Ginsberg, Holmes), bir şair ve yayıncı (Ferlinghetti) ve eski kuşaktan bazı ünlü sanatçılar bulunuyordu (Kenneth Rexroth, Henry Miller). Roman ve şiirler, sürekli bir imgecilik içinde fantazma ile gerçeğin ağırlığını ortaya koymaktaydı. Ütopyacı bir isyan ya da iyi programlanmış bir toplumun emniyet supabı olan bu hareket, batı uygarlığının evrimini niteleyen en önemli işaretlerden birini oluşturdu. (→ BEATNİK.)

Cecil Beaton'ın bir fotoğrafı

Beatles *(The)*, ingiliz pop müzik topluluğu; bas gitarda Paul McCartney (Liverpool 1942), gitarda John Lennon (Liverpool 1940-New York 1980), gitarda George Harrison (Liverpool 1943), davulda asıl adı Richard Starkey olan Ringo Starr (Liverpool 1940). Topluluğun birçok kez ad (The Quarrymen, Johny and the Moondogs, The Silver Beatles) ve üye değiştirdiği (Lennon, McCartney ve Harrison 1958'de bir araya geldiler, Ringo Starr, 1962'de Pete Best'in yerini aldı, üçüncü gitarcı Stuart Sutcliffe 1962'de öldü) bir hazırlanma döneminden sonra Beatles ilk plağını 1962'de doldurdu. Plak büyük başarı kazandı ve topluluk 1964'ten başlayarak, ABD turnesiyle birlikte, büyük bir gençlik kitlesinin "beatlemania" diye adlandırılan hayranlığını kazandı. Sayısız konserden sonra 1966'da sahne çalışmalarına son verdiler. 1968'de, pop sanatın (giysiler, filmler, müzik) büyük bir atılım yapmasını sağlamak için kendi plak şirketleri Apple'ı kurdular. 1971'de topluluğun dağılmasından sonra Beatles üyeleri bireysel olarak müzik çalışmalarını sürdürdüler. Başlangıçta, amerikan rock and roll müziğinin etkisinde olan topluluk, Lennon ve McCartney'in ezgi bakımından olağanüstü zengin besteleri, uzun saçları ve giyimleriyle pop müziğin bir simgesi durumuna geldi. Plakları arasında önemlileri: *Love me do* (1962), *Can't Buy Me Love* (1964), *Michelle* (1965), *Eleanor Rigby* (1966), *Sgt. Pepper's lonely Hearts Club Band* (1967), *Let it be* (1970). Sinemada Richard Lester yönetiminde *Gençlerin sevgilisi* (A hard day's night, 1964), *Help* (1965) adlı filmleri çevirdiler ve George Dunning'in *The Yellow Submarine* adlı çizgi film ağırlıklı yapıtında oynadılar.

Mc Cullin-Magnum

Beatles topluluğu (1968)
Ringo Starr (solda)
Paul McCartney (ortada)
John Lennon (sağda)
ve George Harrison (önde)

BEATNİK [bitnik] a.(amerikanca sözc., uyum sağlayamadığı toplumsal gerçeklerin dışında yaşayan kişi anlamına *beat'* ten). Amerika'da doğan *beat generation* akımına bağlı kimse; çağdaş sanayi toplumunun saymaca değerlerini reddeden, dolaysız yaşantılar ardında koşan, gereksiz her şeyden arınmış bir yaşama biçimini özleyen ve böylece içinde yaşadığı toplumdan "kopukluğunu" açıkça ortaya koyan kişi.

BEATO (il) → ANGELİCO *(Fra)*.

BEATON ya da **BETHUNE** (James), iskoçyalı kilise ve siyaset adamı (1470 ? - Saint Andrews 1539). 1513-1526 arasında İskoçya şansölyesi.1522'den başlayarak Saint Andrews başpiskoposu ve İskoçya ruhani başkanı, James V'in küçüklüğünde ülkeyi yöneten naiplerden biriydi. İngiliz baskısına karşı Fransa ile yeniden ittifak kurdu.

BEATON ya da **BETHUNE** (David), iskoçyalı kardinal ve siyaset adamı (1494'e doğr. -Saint Andrews 1546), James Beaton'ın yeğeni. 1538'de kardinal, 1539' da Saint Andrews başpiskoposu oldu. Krallığın siyasi yaşamında etkili bir rol oynadı. İngiltere'ye karşı çıkışı, Henry VIII'in 1531'den sonraki dini siyaseti ve kralın o tarihten itibaren iskoçyalı protestanlara verdiği destek sayesinde güç kazandı. Çatışma, Solway Moss felaketi (1542) ve James V'in ölümüyle sonuçlandı. Beaton yerine Arran'ın naipliği tercih edildi; ama, Beaton rakibini kendi siyasetine bağlamayı başardı ve katolik ve ingiliz karşıtı olan ana kraliçe Marie de Lorraine'e yardım etti. Ancak protestanlar İskoçya'da güçlendiler ve uygulanan baskının şiddeti, kardinalin halk katındaki sevgi ve saygısını kaybetmesine yol açtı. Mayıs 1546'da öldürüldü.

BEATON (*sir* Cecil), ingiliz fotoğrafçı ve dekoratör (Londra 1904 *-ay. y.* 1980). Sosyete fotoğrafçısı ve 1930'lu yıllarda, uzun hazırlık gerektiren "puslu çekim" akımının ustası; sinema için *My Fair Lady*'nin (1964) dekorlarını ve kostümlerini hazırladı. Dekor ve kostüm konusunda Sadler's Wells Ballet (F. Asthton'ın *Appearances*'ı, 1936; *Fındıkkıran*'ı, 1951), Royal Ballet (F. Ashton'ın *Marguerite and Armand*'ı, 1963) ve New York City Ballet ile (F. Ashton'ın *Illuminations*'ı, 1950; G. Balanchine'in *Kuğu gölü*, 1951) birlikte çalıştı. Yazılı yapıtları arasında *Cecil Beaton's Scrapbook* (1937), *The Best of Beaton* (1968) anılmaya değer.

Beatrice, *İlahi komedya*'nın kadın kahramanı.

BEATRİCE D'ESTE, Milano düşesi (Ferrara 1475 - Milano 1497), Ferrara dükü Ercole I d'Esta ile Aragonlu Leonor' un kızı. Moralı diye de bilinen Bari dükü Ludovico Maria Sforza ile evlendi (1491) ve Milano dükü Gian Galeazzo Sforza' nın sarayında yaşadı. Dükün ölümü üzerine (1494) Moralı kendisini Milano dükü ilan etti ve Beatrice'den ayrıldı.

BEATRİCE Dİ LORENA, Toscana markizi (1015'e doğr. - Pisa 1076). Germen imparatoru ve Heinrich III'ün babası Konrad II'nin sarayında yetişti. Bonifacio di Toscana (öl. 1052), sonra da Sakallı Geoffroi ile evlendi (1053). Geoffroi' yı, nefret ettiği ve ölünceye kadar çekiştiği kuzeni imparator Heinrich III'e karşı bir birlik kurmaya teşvik etti.

BEATRİCE Dİ TENDA, Milano düşesi (Tenda 1372 - Binasco 1418). 1398'de, condottiere Facino Cane ile evlendi; Facino, Pavia'da ölünce Beatrice, ikinci evliliğini Milano dükü Filippo Maria Visconti ile yaptı (1412). Ama, dük tarafından zına

ile suçlandı ve başı kesildi.

Béatrice et Bénédikt, H. Berlioz'un iki perdelik opera-komiği (1833-1862). Besteci, Shakespeare'in *Much ado about nothing*'inden esinlenmiştir.

BEATRİX, Hollanda kraliçesi (Soestdijk sarayı 1938). Kraliçe Juliana ile prens Bernhard'ın kızı. 1966'da alman diplomatı Klaus von Amsberg ile evlendi. 1980'de, tahtını bırakan annesinin yerine tahta çıktı.

BEATTİE (James), iskoçyalı şair ve filozof (Laurencekirk 1735 - Aberdeen 1803). Hume'un fikirlerine karşı çıktı *(Essay on the Nature and İmmutability of Truth,* 1770). *The Minstrel* (1771-1774) adlı yapıtında, önromantik açıdan şiirsel dehanın gelişmesini inceledi.

BEATTY (David *1. — kontu*), ingiliz amiral (Borodale, İrlanda, 1871 - Londra 1936). Genç bir subayken Sudan'da (1896-1898), daha sonra Çin'de (1900) yararlık gösterdi ve henüz 29 yaşındayken gemi süvariliğine terfi etti. Bir süre Amirallik dairesi'nde çalıştıktan sonra, 1914-1916 arasında Grand Fleet (Büyük filo) savaş kruvazörlerinin komutanlığını yaptı. Bu sırada, Helgoland'a yapılan bir baskında (1914), Dogger Bank çarpışmasında (1915) ve özellikle Jutland savaşı'nda (1916) yararlık gösterdi. Aralık 1916'da, Jellicoe'nun Amirallik birinci lordu olması üzerine, Kuzey denizi'ndeki İngiliz büyük filosu başkomutanlığına atandı. Bu sıfatla, 21 kasım 1918'de alman filosunu teslim aldı. 1919-1927 arasında Bahriye birinci lordu oldu.

BEATTY (*sir* Alfred Chester), ingiliz uyruklu amerikalı sanayici (New York 1875 - Monako 1968). Büyük bir koleksiyoncuydu; özellikle az bulunur 9 000 cilt kitaba ve Doğu'ya ait 14 000 elyazmasına sahipti. British Museum'a, kendi adını taşıyan önemli bir papirüs koleksiyonu bağışladı.

BEATTY (Talley), amerikalı dansçı ve koregraf (New Orleans, Louisiana, 1923). 1940'ta Katherine Dunham ile, daha sonra da müzikallerde dans etti. 1947'den sonra meslek yaşamını konser dansçısı olarak sürdürdü. 1949'da kendi grubunu kurdu ve 1969'a değin yönetti. Beatty, oldukça kişisel olan caz dans üslubuyla, özellikle, Alvin Ailey Dance Theatre'ın repertuarında yer alan *Road of the Phoebe Snow*'da (1960) ve *Caravanserai*'da (1973) dikkat çekti.

BEATUS a. Beato de Liébana'nın 776'ya doğru yazdığı *Comentarios al Apocalipsis* adlı yapıtının tezhipli elyazma nüshalarından her birine verilen ad.

Beaubourg merkezi → CENTRE NATİONAL D'ART ET DE CULTURE GEORGES - POMPİDOU.

BEAUCAİRE, Fransa'da kanton (Gard) merkezi; Rhône ırmağı kıyısında, Tarascon'un karşısında; 12 997 nüf.
—Tar. Beaucaire, coğrafi konumu sayesinde, geçmiş dönemde, iktisadi açıdan büyük önem kazandı. XIII. yy.'dan başlayarak her yıl 21-28 temmuz arasında düzenlenen Beaucaire panayırı, Avrupa'da ünlüydü.

BEAUCE, Fransa'da, Paris havzasında bölge, Orléanais'de; yarısından çoğu Eure-et-Loir yönetim bölgesini oluşturan 6 640 km²'lik bir alanı kaplar.

Beauce ovası, K.'de Hurepoix, D.'da Gâtinais, G.'de Loire ırmağı ve Orléans ormanı, B.'da Perche ile sınırlıdır. Dümdüz uzanan verimli balçıklarla kaplı kireçli bir ovadır. Eskiden çeşitli tarımların yapıldığı *Grande Beauce*'da günümüzde yalnızca birkaç ürün yetiştirilmektedir. G.-B.'da yer alan *Petite Beauce* kesimindeki daha küçük tarım işletmelerindeyse ürünler (tahıl, kolza, mercimek, patates) daha da çeşitlidir.

Beauce çoban köpeği, kısa kıllı, iri çoban köpeği. (Postu genellikle siyah, bacakları ateş rengindedir, bu yüzden *kızılbacak* adıyla da anılır.)

BEAUCHAMP (DE), Ortaçağ İngilteresi'nde 1298'den 1449'a kadar Warwick kontluğunu elinde tutan güçlü aile. En tanınmış bireyleri şunlardır: GUY, 2. Warwick kontu, 1310'da hükümet işlerini düzeltmekle görevlendirilen baronlardan biri, Gabaston'un katili (öl. 1315); —Oğlu THOMAS, 3. kont, ingiliz ordusu mareşali, Crécy'de ve Poitiers'de yararlıklar gösterdi (öl. 1369); —Oğlu THOMAS, 4. kont, Richard II'nin zorba yönetimine karşı çıkanlardandı (öl. 1401); —Oğlu RICHARD, 5. kont, Owen Glendower'i yendi; 1414'te, Konstanz ruhani meclisi'ne İngiltere'den laik elçi olarak katıldı, daha sonra, 1437'de kral vekili olarak Fransa'da bulundu (öl 1439).

BEAUCHAMP ya da **BEAUCHAMPS,** XVII. yy.'da yaşamış fransız kemancı, dans ve bale yöneticisi aile. —PIERRE I (1564 - Paris 1627), kralın oda orkestrasındaki kemancılarındandı. —Oğlu LOUİS (Paris 1597-öl. 1666'ya doğr.), kemancı ve kralın en büyük dansçılarından biriydi. —CHARLES LOUİS ya da PIERRE (Versailles 1636 - Paris 1719), fransız soylu dans geleneğinin temellerini attı. 1653'te *le Ballet de la Nuit*'yi düzenledi. 1661'de, Krallık dans akademisi'nin müdürlüğüne atandı, Molière'in *les Fâcheux* (1661), *Monsieur de Pourceaugnac* (1669) ve *Kibarlık budalası* (Bourgeois gentilhomme, 1670) adlı yapıtlarının perde aralarındaki dans ve şarkıları düzenledi. *Ballet des Amours déguisés*'deki başarısı üzerine Lully, operalarının koregrafi bölümlerinin düzenlemesini ona bıraktı. Kralın baleleri'nin başkanlığına getirilen Beauchamp, Krallık müzik akademisi'nin kuruluşunda görev aldı (1669), sonra kral eğlencelerindeki baleleri düzenledi. Cambert'in *Pomone* (1671), Lully'nin *Cadmus* ve *Hermione* (1673) adlı yapıtlarının bale düzenlemesini yaptı. 1681'de kendisinin düzenlediği *le Triomphe de l'Amour*'un bir bölümünde kralla dans etti. 1686'da Gençlik balesi'nin Versailles'daki gösterilerinde Delalande ile işbirliği yaptı. Tekniğin önemi Beauchamp ile anlaşıldı, adım adlarına birçok yenisi eklendi. Ayakların beş duruşunu ve kolun ilk duruşlarını ilk kez o gösterdi. Beauchamp'ın çalışmalarının izine yalnızca, onun bu buluşlarından esinlenen ve kendisine mal eden R.A. Feuillet'nin *Chorégraphie* (1700) adlı yapıtında rastlanır.

Beau Danube *(le)*, 1 perdelik bale. Konusunu ve koregrafisini Leonide Massine, müziğini J. Strauss, orkestralamasını R. Désormière, dekorlarını Constantin Guys'nin maketlerine göre Wladimir Polunin, kostümlerini. E. de Beaumont hazırladı. İlk kez 1924'te "Paris akşamları" çerçevesinde, la Cigale tiyatrosu'nda (Paris) sahnelendi. 1933'te Monte-Carlo Rus baleleri, yapıtın yeni bir yorumunu gerçekleştirdi (Monte-Carlo). Bu gösteride başlıca rollerde Aleksandra Danilova, İrina Baronova, Tatyana Ryabuşinska, Davide Lichine ve Leonide Massine dans ettiler. Neşe ve mizah yüklü bu bale, günümüzde de büyük bir seyirci kitlesinin beğenisini toplamakta ve birçok topluluğun repertuarında yer almaktadır.

BEAU DE ROCHAS (Alphonse), fransız mühendis (Digne 1815-öl. 1893). Özellikle akışkanların dinamiğiyle ilgilendi. 16 ocak 1862'de, hava-benzin karışımının kapalı kapta yanmasından oluşan termik enerjinin mekanik enerjiye dönüşüm koşullarını düzenleyen çevrimi için berat aldı. Onun adını taşıyan bu çevrim, önhava karışımlı ya da sıkıştırarak ateşlemeli termik motorların bulunmasını ve yapımını sağladı.

BEAUDİN (André), fransız ressam (Mennecy 1895 - Paris 1979). J. Gris'nin etkisiyle kübizmi benimsedi, daha sonra kesinlik ve şiirselliği öne alan bir resim anlayışına yöneldi. Düzen ve ritim, belirgin bir çizgisel anlatım, aydınlık ve yumuşak renkler yapıtının en göze çarpan özellikleriydi; atlar, ağaçlar, köprüler ve su gibi temaları işledi. Beaudin'in arı ve ölçülü bir anlatıma yönelen bu araştırmaları gravürlerinde ve şiir kitapları için yaptığı resimlerde (yedirme baskıresimler, taşbaskılar) görülür.

BEAUFORT, John of Gaunt ile Catherine Swynford arasındaki ilişkiden kaynaklanan ailenin adı. Bu ikisi, 1396'da evlendikten sonra dört çocuğu, Beaufort adıyla meşrulaştırıldı. —JOHN, Somerset kontu (1373 ? - 1410), dört kardeşin en büyüğü, 1397 bunalımında Richard II'ye yardım etti. Kralın düşürülmesi üzerine nüfuzunu kısmen yitirdiyse de, 1401'den sonra yeniden göze girmeyi başardı. —JOHN, Somerset kontu, sonra da dükü (1404-1444), öncekinin büyük oğlu, Henry VI'nın Fransa seferlerinde etkili bir rol oynadı ve kralın başlıca danışmanlarından biri oldu. Kızı MARGARET (Bletsoe, Bedford, 1443 - öl. 1509), Edmund Tudor ile evlendi ve bu evlilikten müstakbel Henry VII doğdu. Hayırseverliği ve sofuluğuyla tanınan Margaret, Cambridge üniversitesi'ni ve ilk ingiliz hümanistlerini himaye etti. —EDMUND (1406'ya doğr. -1455), 2. Somerset dükü, öncekinin kardeşi, prens Edward'ın doğumundan önce Henry VI tarafından tahta vâris gösterilmişti, Normandiya'yı kaybetti, ama Calais'yi kurtardı; amansız düşmanı olduğu York'çular tarafından, Saint Albans'ta öldürüldü. —HENRY (Beaufort şatosu, Anjou, 1374'e doğr. - Winchester 1447), John of Somerset'in küçük kardeşi, önce Lincoln, sonra Winchester piskoposu oldu; 1417'den başlayarak Konstanz ruhani meclisi'nde yer aldı ve burada esaslı bir rol oynadı: varılan son uzlaşma büyük ölçüde onun eseriydi; kardinal oldu, 1417'de ve sonra 1426 - 1431 arasında papanın elçiliğini yaptı, İngiltere'de çok önemli bir yol oynadı. Koyu Lancashire'cı olmakla birlikte Arundel partisi'nin aşırılarına karşıydı, Henry V üzerinde büyük bir etkisi vardı, 1413 - 1417 arasında şansölyelik yaptı. 1430 - 1440 arasında barışçı bir siyaseti savundu ve bu yüzden Gloucester ile giderek artan bir ihtilafa düştü. Sonunda politikasında başarısızlığa uğradı ve siyasi hayattan çekildi.

BEAUFORT (François DE BOURBON, *—dükü*) [Paris 1616 - Kandiye 1669]. César de Vendôme'un oğlu ve Henri IV ile Gabrielle d'Estrées'nin torunu. Cinq-Mars suikastının açığa çıkması üzerine İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı (1642). Riche-

Beauce çoban köpeği

Beaujard

Beauce'ta Bonneval (Eure-et-Loir) yakınlarında tarımsal işletme ve tarlalar.

Larousse

Eugenio di **Beauharnais** David'in atölyesinde yapılmış portresi *Beauharnais oteli, Paris*

lieu'nün ölümünden sonra ülkeye döndü ve Anne d'Autrıche'in gözüne girmeyi başardı. Fakat, nüfuzunun azalmaya yüz tuttuğunu görünce, İmportants entrikasının başına geçti (1643). Vincennes' de hapsedildi ama 1648'de kaçmanın yolunu buldu. Fronde sırasında Retz kardinali ile işbirliği yaptı ve halk tarafından "Halles kralı" ilan edildi. Donanma komutanı oldu (1658) ve Louis XVI'nın, Türkler tarafından kuşatılan Kandiye'ye gönderdiği filoya komuta etti (1669). Orada, zamansız bir çıkış sırasında öldürüldü.

BEAUFORT denizi, Kuzey Buz denizi'ne bağlı deniz, Alaska ile Kanada'nın K.'inde. Kıta sahanlığı dardır ve delta kökenli (Mackenzie ırmağı) gereçlerle kaplıdır. Az tuzlu kıyı sularının önü, dokuz ay boyunca bankizle tıkanır. Dar kıta yamacı, geniş bir şevle açığa doğru uzanır. Beaufort denizi'nde (Prudhoe körfezi) yoğun petrol aramaları yapılmıştır.

Beaufort ölçeği. Meteorol. 0 ile 12 arasındaki dereceleri içeren ve rüzgârın kuvvetini ölçmede kullanılan evrensel ölçek (1806'da amiral Beaufort önerdi). [→ DOUGLAS ölçeği.]

meclıs üyesiyken ölen CLAUDE II'nin babası, 1806'da Baden grandükü ile evlenen STEPHANİE'nin ve Quiqueran Beaujeu markisi ile evlenen DESIREE'nin büyükbabası **Beauharnais kontu** CLAUDE I girer. —İkinci kol, Claude'un kuzenleri olan FRANÇOIS VIII ve ALEXANDRE adlı iki kardeş tarafından temsil edildi. Alexandre, Napoléon I'in ilk karısı Joséphine Tascher de la Pagerie'nin ilk kocasıydı; Alexandre'ın kızı HORTENSE, Holanda kralı Louis Bonaparte'ın karısı ve Napoléon III'ün annesiydi; oğlu EUGÈNE, Bavyera prensesi Augusta ile evlendi ve bu evliliklerden: Portekiz kraliçesi Maria II' nin ilk kocası Leuchtenberg dükü KARL AUGUST, Rusya imparatoru Nikolay I'in kızı Marya'nın kocası MAXİMİLIAN JOSEPH; İsveç kralı Oskar I'in karısı JOSÉPHINE; Hohenzollern prensi Friedrich Wilhelm ile evlenen EUGÉNIE HORTENSE ve Brezilya imparatoru Pedro I'in ikinci karısı AMELIA AUGUSTA doğdu.

BEAUHARNAİS (Eugenio Dİ), **Leuchtenberg** dükü, **Eichstätt** prensi, İtalya kral naibi (Paris 1781 - Münih 1824). Annesi Josephine'in Napoléon ile evlenmesi üzerine üvey babasıyla İtalya ve Mısır seferlerine katıldı. Marengo'dan sonra süvari bölük komutanlığına, 1804'te de tuğgeneralliğe yükseltildi. Bundan sonra sırasıyla imparatorluk prensi, adalet nazırı ve İtalya kral naibi oldu. İtalya'da Bonaparte'ın en sadık komutanı ve enerjik bir yönetici olarak kendini gösterdi: Kuzey İtalya ekonomisini kalkındırdı. Avusturya, Rusya ve İspanya seferlerine katılan 80 000 kişilik bir ordu düzenledi. Başarılı bir subay olarak 1809'da Macaristan harekâtına komuta etti. 1812'de ordu Rusya dan çekilirken önce ımparatora, sonra da Murat'ya destek oldu. Halkı kendisinden yüz çevirince, 1806'da kızı Augusta ile evlendirdiği Bavyera kralı Maximilian'ın yanına sığınmak üzere Münih'e kaçtı.

BEAUFORT RAKAMI	HIZ (KM/SA)	BETİMLEYİCİ TERİM	GÖZLENEN ETKİLER
0	< 1	sakin	duman dik yükselir
1	1-5	çok hafif meltem	rüzgâr dumanı eğer
2	6-11	hafif meltem	rüzgâr yüzde hissedilir
3	12-19	orta etkili meltem	rüzgâr yaprakları kımıldatır
4	20-28	etkili meltem	rüzgâr toz ve kâğıtları kaldırır
5	29-38	kuvvetli meltem	rüzgâr göller üstünde dalgalar oluşturur
6	39-49	serin rüzgâr	rüzgâr ağaç dallarını sallar
7	50-61	çok serin hava	rüzgâr yayanın yürüyüşünü engeller
8	62-74	şiddetli rüzgâr	rüzgâr küçük dalları kırar
9	75-88	çok şiddetli rüzgâr	rüzgâr bacaları ve kiremitleri uçurur
10	89-102	fırtına	önemli zararlar
11	103-117	şiddetli fırtına	büyük yıkımlar
12	> 117	kasırga	korkunç etkiler

Guiley-Lagache

Beaumarchais'nin bir portresinden ayrıntı Jean-Marc Nattier'nin yapıtı *özel kol.*

BEAUFORTİA a. Batı Avustralya'da yetişen ve fundayı andıran çalı. (On beş kadar türünden birkaçı ılık seralarda yetiştirilir. Mersingiller familyası.)

BEAUGENCY, Fransa'da kanton (Loiret) merkezi, Loire ırmağı kıyısında; 6 814 nüf. Birçok eski anıt kapsayan turizm kenti: eski bir kilise (St. Étienne) ve XI. yy.'dan kalma burç ("César kulesi"); XV. yy.'dan kalma şato.

BEAUHARNAİS (DE), Orléanais asıllı soylu aile. XVIII. yy. sonunda iki kola ayrılmıştı. Birinci kola, FANNY'nin kocası, Restauration döneminde Fransa yüksek

Beaujolais Villie-Morgon (Rhône) yakınlarındaki bağlardan bir görünüm

Collombert

BEAUHARNAİS → HORTENSE.

BEAUHARNAİS → JOSÉPHİNE.

BEAUHARNOİS, Kanada'da (Québec) kent, Beauharnois yönetim bölümünün merkezi, Saint-Lawrence ırmağının sağ kıyısında, Montréal'ın yukarı kesiminde; 7 700 nüf. Hidroelektrik tesisi. Alüminyum metalürjisi.

BEAUJEU → BEAUJOLAİS.

BEAUJEU → ANNE DE FRANCE.

BEAUJOLAİS, eski Lyonnais (Fransa) ilinin bölümü, Massif central'ın Saône ovasına inen doğu eteği; K.'den Charolais ile Mâconnais dağları ve G.'den Lyonnais dağları arasında. Beaujolais, özellikle, doğu bölümüyle ünlüdür. burada, yaklaşık 20 000 ha'lık bir alanda bağ yetiştirilir.

BEAULİEU (Jean-Pierre, *—baronu*), avusturyalı general (Lathuy, Brabant, 1725 - Linz 1819). Yedi Yıl savaşları'nda yetişti. Fransızlar'a karşı 1792'de ve 1794'te bazı başarılar elde ettiyse de, İtalya'da, özellikle Lodi'de (10 mayıs 1796) Bonaparte'a yenildi.

BEAULİEU (Victor - Lévy), Québec'li yazar (Saint-Jean-de-Dieu, Rimouski yakınında 1945). Eleştirmen, gazeteci, oyun yazarı ve özellikle romancı. Jack Kerouac ve Melville'e olduğu kadar Victor Hugo'ya da hayranlık duyar. Hayal ve söz oyunlarına büyük yer veren bir okulun öncülerindendir. Yapıtları: *les Grand-Pères* 1971; *Un Rêve québécois,* 1972; *Don Quichotte de la Démanche,* 1974.

BEAULİEU-SUR-MER, Fransa'da (Alpes-Maritimes) komün, Côte d'Azur' de, Nice'in 10 km D.'sunda; 4 273 nüf. Sayfiye merkezi. Yat limanı. Çiçek yetiştiriciliği. Kerylos konağı (orada bulunan yıkılmış eski bir yunan konağı örnek alınarak aynen yeniden yapıldı ve gene eski yunan eşyalarıyla döşendi.)

BEAUMANOİR (Philippe DE REMI.—*sörü*), fransız yazar (Beauvaisis ya da Gâtinais'de 1250'ye doğr. - Pont-Sainte -Maxence 1296). Poitou, Vermandois ve Senlis'de çeşitli idari görevlerde bulundu. Romanları nitelik bakımından önem taşır. *Manekine* adlı romanında *Eşek postu* temasını işler, *Jehan et Blonde*'da ise, aşk üzüntüsünün yeni aşklar ve serüvenlerle giderileceğini savunur.

BEAUMARCHAİS (Pierre Augustin CARON DE), fransız yazar (Paris 1732 *-ay.y.* 1799). Serüvenli yaşamına karşın, yazmaya hiç ara vermeyen Beaumarchais için edebiyat tutkusu, yalnızca, başarıya ulaşma ve "saygın biri" olma arzusunun bir biçimidir. Bir sanatçının oğluydu. Şansını önce sarayda (Louis XV'in kızlarının arp öğretmeni, 1761'de kraliyet topraklarında kaçak avlanmayla ilgili davalara bakan ceza yargıcı) denedi, daha sonra maliyeciliğe heves etti; Le Normant d'Étioles (onun için *Zirzabelle mannequin, Jean-Bête à la foire* gibi erotik "panayır oyunları" yazdı) ve özellikle onu himayesine alan ve birtakım dalavereler çevirmek için İspanya'ya (1764-65) gönderen Pâris-Duverney ile çalıştı. İspanya'da bir ara oyun olan *le Sacristain*'i yazdı. Gerçek yazarlığa başlangıç olarak dram türünü seçti: *Eugénie*'yi (1767) 1762'de yazmaya başlamıştı; *les Deux Amis* (1770) ise tam bir fiyasko oldu. Yargıç Goezman'ı rüşvet almakla suçladığı *les Mémoires*'da (1773-74) kamuoyunu cerbeze ve becerikliliğiyle kendi yanına çekerek ün kazandı. *le Sacristiain*'den yola çıkarak yazdığı *Sevilla* berberi* (Barbier de Séville) tam bir başarı kazandı (1775). Daha sonra Amerika'nın bağımsızlığı için savaşanlara bilgi ve cephane sağladı (1776). Société des auteurs dramatiques'i kurarak (1777) Voltaire'in yapıtlarını yayımladı. Bu arada yazdığı *Figaro'nun düğünü* (le Mariage de Figaro) kralın karşı çıkmasına rağmen oynandı ve yüzyılın en büyük başarısını kazandı (1784). *Tarare* (1787) adlı operasından sonra, bunun acıklı bir devamı olan *la Mère Coupable* (1792)'ı yazdı. Devrim sırasında tedirgin edilince ülkesini terk etti ve Fransa'ya ancak 1796'da geri döndü. Komediyle dramın birbirini izlediği bir temele dayanan Beaumarchais tiyatrosu, mutluluk peşinde koşmanın getirdiği sevinç ve tehlikeleri anlatır ve yükselen sınıfın özlemlerini dramatik konuşmalar aracılığıyla dile getirerek, Fransız devrimi'nin bir yönünü oluşturan söz şöleninin hazırlanmasına katkıda bulunur.

BEAUMONT, ABD'de (Texas), kent, Houston'un K.-D.'sunda, Nechers River halici kıyısında; 114 320 nüf. (1990). Petrol limanı ve arıtma. Kimya sanayisi.

BEAUMONT (*sir* John), ingiliz şair (Leicestershire'da Grace-Dieu 1583 - Londra 1627). *Metamorphosis of Tobacco*'yu (1602) yazdı. İngiliz şiir tekniğindeki kla-

sik reformun öncülerinden biridir.

BEAUMONT (Francis), Sir John Beaumont'ın kardeşi, ingiliz oyun yazarı (Leicestershire'da Grace-Dieu 1584 - Londra 1616). Ovidius'tan esinlenerek yazdığı koşuklu eseri *Salmacis ve Aphrodite* (1602) ile güldürüsü *Misogyne*'den (1607) sonra John Fletcher ile karşılaştı, onunla yakın bir dostluk kurdu. Birlikte aristokrat kesime yönelik 54 oyun yazdılar: halka karşı komediler, güldürülü kahramanlık parodileri, trajediler. Olmayacak durumlar, olanaksız seçimler, peri masallarını andırır bir dekor içinde barok bir şiddet, yasak ilişkiler üzerinde yoğunlaşan, yepyeni cinsel bir cüret. Önemli sahnelerde kadın kahramanların nerdeyse Racine'in yapıtlarındaki yoğunluğa eriştiği görülür: *The Knight of the Burning Pestle* (1607); *Philaster* (1608);*The Maid's Tragedy* (1610); *A King and no King* (1611); *The Scornful Lady* (1616).

BEAUMONT (Claude François), fransız asıllı italyan ressam (Torino 1694 -*ay.y.* 1766). Torino krallık sarayının dekorasyonunu yaptı; aynı kentin Güzel sanatlar akademisi'nin müdürü oldu.

BEAUMONT (Cyril William), ingiliz yazar ve dans eleştirmeni (Londra 1891 -*ay.y.* 1976). E. Cecchetti ile birlikte Cecchetti Society'yi kurdu (1922). Dancing World'a (1921 - 1924) ve Sunday Times'a (1950 - 1959) dans eleştirileri yazdı. Dansçı İdzikowski ile birlikte Cecchetti' nin öğretim yöntemini yaymayı amaçlayan bir yapıt yayımladı: *A Manual of the Theory and Practice of Classical Theatrical Dancing* (1922). Dans üzerine birçok kitap yazdı (*A History of Ballet in Russia [1613-1881]*, 1930; *The Complete Book of Ballets*, 1937; *Ballet Past and Present*, 1955), *Anna Pavlova* (1932), *Vaslav Nijinski* (1932), *Margot Fonteyn* (1948) üzerine incelemeler yayımladı, bir de özyaşamöyküsü bıraktı: *Bookseller at the Ballet* (1975). Türkiye'de yayımlanmış tek yapıtı *Kısa bale tarihi*'dir (1964).

BEAUMONT-SUR-OİSE, Fransa'da kent, Val - d'Oise kantonunun merkezi, L'İsle-Adam'ın K. -D.'sunda, Oise ile Carnelle ormanı arasında; 8 271 nüf. XII.-XIII. yy.'da yapılmış St. Laurent kilisesi (kulesi rönesans döneminden kalmadır). XIII. yy.'dan kalma şato kalıntıları. Çimento fabrikası.

■ **BEAUNE,** Fransa'da Côte - d'Or *arrondissement*'ının merkezi, şarap üretim bölgesi Bourgogne'nun yamaç kesiminde; 21 127 nüf. Daire biçimi plana göre kurulmuş kent, surlarla çevrilidir. Birçok önemli anıt.

Beaune, Bourgogne şaraplarının ve özellikle de Beaune şaraplarının önemli ticaret merkezidir. Her yıl kasım ayında burada, Hospices şarapları açık artırmayla satılır. Şarap araştırma istasyonu. Bağcılık okulu. Şarap yapımı gereçleri fabrikası. Elektrikli gereçler yapımı. Mukavva fabrikası.

■ **BEAUNEVEU** (André), fransız ressam ve heykelci; 1360 ile 1400 arasındaki yaşamı biliniyor. 1364'te Philippe VI, İyi Jean ve Charles V'in Saint-Denis katedrali'ndeki mezarlarını yapmak üzere saray tarafından görevlendirildi. Başyapıtı Charles V'in yatık heykelidir. Beauneveu'nün sağlam ve uyumlu sanatı, doğalcı duyarlığı bakımından yeni bir anlayışın öncüsüdür.

BEAUPORT, Kanada'da (Québec) kent, Quebec'in kuzey-kuzeydoğu banliyösünde, Saint Lawrence ırmağı kıyısında; 63 000 nüf. (1990). Kanada'da Fransızlar'ın kurduğu (1634) ilk senyörlüktür.

BEAUREGARD (Pierre Gustave TOUTANT DE), fransız asıllı, amerikalı general (New Orleans yakınları 1818-New Orleans 1893). West Point askeri akademisi' ni ikincilikle bitirdi (1838), Meksika seferine katıldı (1846 - 1847). Güneylilerin safına geçti ve Fort Sumter'da, Amerikan İç savaşı'nın ilk top atışını yaptırdı (12 nisan 1861). Bull Run ve Charleston'da zafer kazanarak Georgia'yı adım adım savundu; ama Sherman karşısında gerilemek zorunda kaldı ve Greensboro'da ona teslim oldu (1865). Savaştan sonra New Orleans demiryolu şirketi'nin başına geçti ve Louisiana ordu komutan yardımcılığına getirildi.

J. Verroust

Beaune: XV. yy. ortalarından kalma hôtel-Dieu'nün avlusu

BEAUSOLEİL, Fransa'da kent, Alpes -Maritimes kantonunun merkezi, Côte d'Azur kıyısında, Monako'nun K.-D.'sunda; 12 208 nüf. Sayfiye merkezi.

BEAUVAİS, Fransa'da Oise *département*'ının merkezi, Paris'in 76 km K. K.-B.'sında, Thérain ırmağı kıyısında; 54 147 nüf. (1990). Geleneksel dokumacılığın ve fırça yapımının yanı sıra çeşitli makine, kimya ve besin sanayileri. — 1644'te kurulan ünlü duvar halısı imalathanesi.

■ —Güz. sant. Saint-Pierre katedrali Fransa'nın gotik üslupta yapılmış en yüksek katedralidir (tonoz yüksekliği 48 m). Yapımına 1226'ya doğru koro yerinin inşasıyla başlandı. 1284'te kubbelerin yıkılmasından sonra yeniden ele alındı ve XVI. yy.'da, Martin Chambiges bir çaprazsahın yaptı, ama hiçbir zaman bitirilemedi.

Bk. Resim sayfa 1440

BEAUVAİS DE PRÉAU (Charles Théodore), fransız general ve yazar (Orléans 1772 - Paris 1830). Mısır seferinden dönerken Türkler'e tutsak düştü (1798). Fransa'ya döndükten (1801) sonra, 1809'da tekrar göreve başladı. *Victoires et conquêtes des Français* (Fransızlar'ın zaferleri ve fetihleri) [1817] ve *Correspondances officielles et confidentielles de Napoléon Bonaparte avec les cours étrangères* (Napoléon Bonaparte'ın yabancı saray mensuplarıyla resmi ve özel yazışmaları) [1819 - 20] adlı yapıtları yayımladı.

■ **BEAUVAİSİS,** Fransa'da bölge. Île-de -France'ta (Oise), yağışlı ve yeşillik Thérain vadisi tarafından aşılır.

Beauvaisis'in kumtaşlı topraklarının olağanüstü niteliği, Beauvais çevresindeki köylerde (Armentières, Lachapelle - aux -Pots, Lhéraule, Saint-Germain-la-Poterie, vb.) birçok seramik merkezi kurulmuştur.

BEAUVOİR (Simone DE), fransız edebiyatçı (Paris 1908 -*ay.y.* 1986). Bir burjuva ailenin çocuğudur. 1929'da felsefe agrejesi oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı. 1943'ten itibaren, birlikte yaşadığı Jean -Paul Sartre ile aynı zamanda edebiyatla uğraşmaya başladı. İlk denemelerinde hiç kuşkusuz (*Phyrrhus et Cinéas* [1944] ve *Pour une morale de l'ambiguïté* [1947] Sartre'ın düşüncesi ağır basar, ama her iki denemede de Sartre'da görülmeyen bir çeşit iyiniyet bir içtenlik vardır. Kendini böylesine ortaya koyması, dünya içindeki yerini belirlemesi ve bütün dikkatini bu dünyaya vermesi, aynı zamanda da felsefi uçurumlara yuvarlanmaktan ve edebi cambazlıklardan uzak kalabilmesi Simone de Beauvoir'ın yapıtının en iyi belirleyen niteliklerdir. *Le Sang des autres* (1945) ve *Tous les hommes sont mortels* (1946),Kurtuluş dönemi aydınları arasındaki modaları parlak biçimde çizerken *Konuk kız* (l'İnvitée, 1943) daha 1943'te kadının yeni bir görüntüsünü vermeye çalışır; *les Bouches inutiles* (1945) adlı oyunun amacı da budur. "İnsan kadın doğmaz; sonradan olur"; feminizmin kutsal kitabı sayılan *Genç kızlık çağı / Evlilik çağı / Bağımsızlığa doğru*'nun (le Deuxième Sexe,1949) anahtar cümlesi budur. *Man-*

Réunion des musées nationaux

Beauvaisis seramik atölyeleri Loisel'in armasıyla bezeli gökmavisi gre'den matara (XVI. yy.) *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

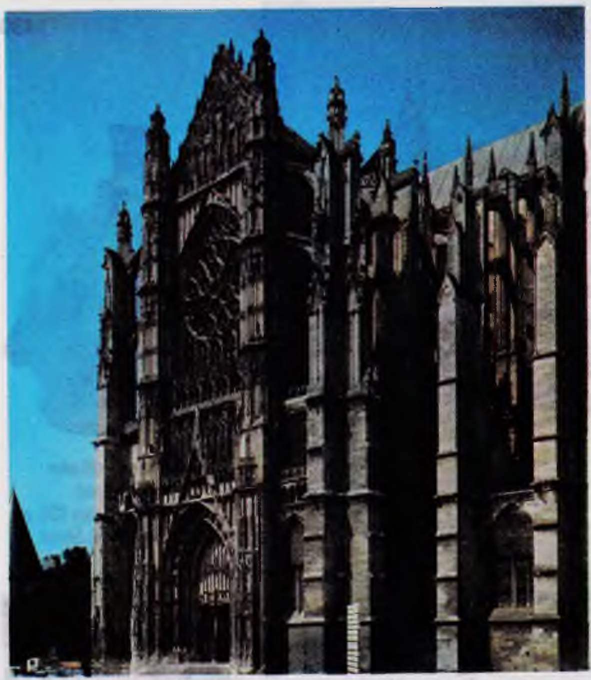
F. Lochon-Gamma

Simone de **Beauvoir** (1978'de)

André **Beauneveu** *Peygamber Zekeriya* Dük Jean de Berry'nin tezhipli mezamir kitabından bir sayfa (1386'ya doğr.) *Bibliothèque nationale, Paris*

B.N., Paris

Everts-Rapho

Beauvais Saint-Pierre katedrali güney cephesi XVI. yy.'ın ilk yarısı

darinler (les Mandarins, 1954) ile Simone de Beauvoir'ın ünü daha da arttı. Bu yapıt, komünist partisi konusundaki tartışmalarla dikkati çeken o dönem aydınlarının töreleri üzerine ilk elden önemli bir belge niteliğindedir: Simone de Beauvoir fransız komünistleri konusunda sartreci düşüncenin kıvrımlarını neredeyse tümüyle benimser. *L'Amerique au jour le jour*'dan (1948) sonra, aynı "ideolojik" çizgide, Mao'yu öven bir yapıt kaleme aldı: *La Longue Marche* (1957). *Bir genç kızın anıları* (Les Mémoires d'une Jeune fille rangée, 1958), *Yaşın gücü* (la Force de l'âge, 1960), *Kadınlığımın hikâyesi* (la Force des choses, 1963), onu döneminin kendini bilinçli ve yürekli bir açıklıkla anlatmaktan kaçınmayan ayrıcalıklı bir tanığı olarak ortaya koydu. *Sessiz bir ölüm*'de (Une mort trés douce, 1965) bir ananın ölümünü anlatırken, *les Belles images* (1966) ve *Yıkılan kadın*'da (la Femme rompue, 1967) kadınlar için bir savaş başlattı. *Yaşlılık* (1970) [kadın sorunu için *Gençkızlık çağı* ne ise üçüncü çağ sorunu için de *Yaşlılık* odur] ve daha sonraki *Tout compte fait* (1972) [kadınlığı ile düşünürlüğü ve yazarlığı arasında bir türlü denge kuramamış bir insanın özlemlerini ve çelişkilerini ortaya koyar], Simone de Beauvoir için artık bilançolar zamanının geldiğini gösteren yapıtlardır. *Veda töreni* (1981) [*la Cérémonie des adieux*] ise Sartre'ın son yıllarını dile getiren gerçekçi bir yapıttır.

BEAUZÉE (Nicolas), fransız dilbilgisi uzmanı (Verdun 1717 - Paris 1789). 1756'da, *Encyclopédie*'nin dilbilgisi maddelerinin yazımında, Dumarsais'nin yerini aldı. *Grammaire générale ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues* (1767) adlı yapıtında, özellikle tümce ve tümleçlerin sınıflandırılmasını geliştirmeye çalıştı. (Fr. akad., 1772.)

BEAVAR, Hindistan'da kent, Racastan'da, Caypur'un G.-B.'sında; 66 100 nüf.

■**BEAVERBROOK** (William Maxwell AITKEN, I. *—baronu*), ingiliz iş ve siyaset adamı (Maple, Ontario, 1879-Mickleham, Surrey, 1964). 1910'da Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, Bonar Law'un özel sekreterliğini yaptı. 1914'te savaş birlikleri yanında Kanada hükümetinin temsilcisi oldu; 1918'de İngiltere'de ilk kez kurulan istihbarat bakanlığına atandı. Ertesi yıl "lord Beaverbrook" sanını kazandı. 1916'da Daily Express gazetesini satın alarak basın krallarından biri olma yolunda ilk adımı attı. Bu gazeteyi başarıya ulaştırınca 1921'de Sunday Express'i kurdu. 1940'ta havacılık üretim bakanı oldu. 1941'de Moskova konferansı'nda ingiliz heyetine başkanlık etti, aynı yıl Churchill ile birlikte Washington'a gitti. 1941'de devlet bakanı, sonra iaşe bakanı (1941 - 1942), sonunda "privy seal" lordu (1943 - 1945) oldu.

BEAVERLODGE ya da **BEAVER LODGE,** Kanada'da, Saskatchewan'ın kuzeyinde, Athabaska gölünün kuzey kıyısı yakınında bulunan uranyum yatağı.

BEAVER RİVER Kanada'da (Saskatchewan ve Alberta) ırmak, Churchill gölüne dökülür.

BEAZLEY (*sir* John Davidson), ingiliz arkeolog (Glasgow 1885 - Oxford 1970). Çalışmalarını yunan seramiği, özellikle de siyah ve kırmızı figürlü Attike seramiği üstünde yoğunlaştırdı. Çizimleri inceleyerek çeşitli ressamların ve ünlü atölyelerin ürünlerini belirledi. Birçok yayını arasında özellikle *Attic Red-figure Vase Painters* (1942; 2. bask. 1963), *Attic Black-figure Vase Painters* (1956) ve *Paralipomena* (1971) üzerinde durulması gereken yapıtlardır.

BEBE a. *Halk.* **1.** Süt çocuğu. **—2.** Çocuk: *Yoksulluktan, bebelerini yeterince doyuramıyordu.*

—Folk. *Bebe toprağı*, geleneksel kesimde, ıslaklığı çekmesi için bebeğin altına bağlanan bez üzerine yayılan bir tür ince toprak. (Yazdan kurutulup elenen toprak, havanda dövüldükten sonra kullanılır. Toprak ıslaklığı emdiğinden bebekte pişik olmaz. Bazı yörelerde bu toprağa *öllük, höllük* de denir.) || *Bebe tuzlama,* yeni doğmuş bebeği, derisi kokmasın ve kaşıntılı olmasın diye tuzlu suyla yıkama ya da vücudunu tuzla ovma. (Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de uygulanmaktadır.)

BEBECİK a. **1.** Çok küçük ya da sevgi ve acıma uyandıran bebek. **—2.** Davranışları yaşına yakışmayan kimselere alay yollu söylenir.

BEBEK a. **1.** Çok küçük çocuk, özellikle süt çocuğu: *Bebek ağlıyor.* **—2.** İnsan biçimindeki oyuncak: *Bebeğim kırıldı.* (*Bk. ansikl.* böl.) **—3.** Süsleme ve dekorasyonda kullanılan, çeşitli giysiler giydirilmiş küçük heykelcik. **—4.** *Bebek, bebeğim,* sevgi gösteren seslenme sözü. (tkz.) || *(Bir kimseden) bebek beklemek,* (ondan) hamile olmak. || *Bebek gibi,* çok güzel kız, kadın; güzel masum yüz için kullanılır. ||*Bebek gibi (davranmak),* yaşına uymayacak biçimde, şımarıkça (davranmak).

—Çoc. hek. *Bebek terazisi,* Bebeği tartmak amacıyla yapılmış oluk biçiminde çukur kefeli terazi.

—Kur. tar. *Bebek ustası,* Bebek kasrının korunmasıyla görevli olan bostancı subayı. (Aynı zamanda semtin güvenliğinden de sorumluydu. Görevini kötü yapanlar, bostancıbaşının emriyle kapıkulu süvari bölüklerinden orta bölüklerine gönderilirdi.)

—Seksol. *Şişirme bebek,* plastik maddeden yapılan şişirilebilir kadın mankeni. Kadınlara özgü organların tümüne sahip olduğundan bazı erkekler tarafından cinsel doyum için kullanılır.

—Yerbil. *Löss bebekleri,* ergeronlarda lösslerin değişimiyle oluşan kireçli yumrulara verilen ad.

—ANSİKL. Çağımızda ilk bebekler pişmiş topraktan, kemikten, fildişinden yapıldı; kiminin çok ince bir işçiliği kiminin de, bir bağla bedene tutturulmuş eklemli kol ve bacakları vardı. 1540'lardan kalan bir belgede, bebeklerin "toprak, kâğıt ve alçı karışımından" yapıldığı belirtilmektedir. XVII. yy.'da Nürnberg ve Hamburg, şimşir bebekleriyle ün kazandı.

XIX. yy.'ın başlarında, bebeklerin hareketsiz bedenleri, deri, kumaş kaplanmış tahtadan ya da içine talaş doldurulmuş deriden, başları kâğıt hamurundan yapılıyordu; saçları ve gözleri ise boyanıyordu. 1824'te J. Maelzel'in (1772 - 1838) aldığı patente göre yapılan bebekler, bedenin içine yerleştirilen ve kolların hareket etmesiyle çalışan bir körük sayesinde, ilk kez "konuştu". 1826'da göz kapakları önce iplerle, sonra da kurşundan karşı ağırlıkların yardımıyla hareket eden, camdan, şişkin gözlü bebekler daha canlı bir görünüm kazandı ve bir mekanizma ile eklemli uzuvlar sayesinde yürüdü. 1850'de, Calixte Huret'nin kalıplanmış güteperka kullanmasıyla, bedenin görünüşü değişti; yüzyıl sona ermeden kalıplanmış selüloit ve kauçuk da kullanılmaya başlandı. Kâğıt hamurundan yapılan başların yerini, 1830'lara doğru İngiltere'de balmumundan yapılan başlar, Almanya'da porselen başlar aldı; 1862'ye kadar bu durumda bir değişiklik olmadı; bu tarihte, Émile Jumeau, başı yana dönen ilk bebeğin patentini aldı; bunu, 1867'de, Léon Bru'nün çifte yüzlü, başı kendi ekseni çevresinde dönen bebeği izledi. Bu iki fransız fabrikatörün bebekleri alman bebekleriyle rekabete girişti. XIX. yy.'ın ortalarına kadar, bebekler küçültülmüş bir yetişkini andırıyorlardı; E. Jumeau bebeklere çocuksu bir görünüm verdi; XIX. yy.'ın sonunda, yapımcının kızları, yontucu A.E. Carrier Belleuse'e, porselen başlı bebeklere peruka takma fikrini verdiler; A.E. Carrier-Belleuse, 1883'te, tümüyle deriden yapılma "bébé Jumeau"yu piyasaya çıkardı. Böylece yüz yıl içinde, kullanılan yeni malzemeler bebeğe daha gerçekçi bir görünüş kazandırdı, teknik uygulamalar da onları canlılara benzetti: yaylı bir mekanizma yürümesini (1826), yüzmesini (1876), bedenin içine yerleştirilen, fonografı andıran bir mekanizma da bebeğin anlaşılabilir şekilde konuşmasını ve şarkı söylemesini sağladı (1893).

Günümüzde, bebeklerin yapımında, plastik maddelerden, elektronikten, hatta belirli davranışlarda bulunmalarını sağlayan mikroişlem aygıtlarından yararlanılmaktadır. Yetişkin bebek gibi çocuk bebek üretimi de sürmektedir: İkinci-imparatorluk'un "hanım hanımcık" bebeğine, 1958'de Amerikalılar'ın yarattığı manken

Beauvais duvar halısı imalathanesi Jean-Baptiste Huet'den *Escarpolette* (1780'e doğr.) *Louvre müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

bebekler, "bébé Jumeau" ya, Berchet' nin, 8 aylık bir bebeğin fotoğraflarından yararlanarak 1982'de ürettiği "holografik" bebek karşılık verdi. Cinsiyetli bebek (1964) ve ABD'de doğuran bebek (1973) çağımızın özgün buluşlarından biri oldu. Buna karşılık geçmişe dönüş modası da, eski bebeklerin kopya edilmesine yol açtı.

Oyun çağındaki kız çocuklarının başlıca oyuncaklarından olan bebek, Anadolu'da daha çok doğal malzemeyle yapılır. Bunun için çatal ağaç, mısır koçanı, bez, nadiren de taş kullanılır. Çatal ağaçtan kesilen dal, gövde ve bacak iskeletini, enine bağlanan çubuk, kolları oluşturur. Gövde bezle kaplanır ve beyaz bezden yapılmış ve içi doldurulmuş baş eklenir. Gövde mısır koçanından da yapılabilir. Bez bebeklerdeyse gövde ayrı ayrı yapılmış bez yastıkçıklardan oluşur. Baş kısmı iplikle boğularak gövdeden ayrılır, üzerine kaş, göz, ağız işlenir ya da boyanır. Tebeşir kayası bulunan yörelerde taştan yapılmış bebeklere de rastlanır. Bunlar içinde en çok kullanılanlar, bez bebeklerdir. Türkiye'de öteden beri biblo ve oyuncak olarak bebek yapılmakta, çeşitli zamanlarda sergiler açılmaktadır. Bu konuda ilk sergi, Kızılay, Kızılhaç ve Kızılarslan derneklerinin çabasıyla, 1936'da, İstanbul Taksim belediye bahçesinde açıldı. Yarışmalı olan sergiye, yirmi ülke katıldı. Daha sonra Kızılay'ın girişimiyle Spor ve sergi sarayı'nda (1950), Gülhane parkı'nda (1955), Galatasaray lisesi'nde (1958) ve Kızılay'ın 100. kuruluş yıldönümü nedeniyle Spor ve sergi sarayı'nda (1968) uluslararası bebek sergileri açıldı. Kızılay, rehabilitasyon programı içinde, sakatlar için bebek yapım kursları açtı ve bunların pazarlanmasına yardımcı oldu.

Günümüzde bebek yapımı, el sanatı olmaktan çıkmış, oyuncak sanayisinin bir kolu durumuna gelmiştir. Bez bebeklerin yerini, giderek plastik vb. maddelerden yapılmış çeşitli türde bebekler almış, el sanatı olarak bebek yapımı, kişisel çabalarla sınırlı kalmıştır.

BEBEK, antik Khelai, İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli yakasında semt; Arnavutköy ile Rumelihisarı arasında, aynı adı taşıyan koyun kıyısındadır. Antikçağ'da küçük bir köy ve Artemis'in adak yeriydi. Bizans dönemindeyse aziz Mikhael ya da aziz Gabriel için yaptırıldığı sanılan bir kilise vardı. Semt adını, Mehmet II (Fatih) döneminde burada görevlendirilen ve sanı bebek olan bölükbaşından alır. Osmanlılar'ın güçlü dönemlerinde burada birçok saray, köşk ve yalılar yaptırıldı. Bunların en önemlisi reisülküttapların sefirleri ağırladıkları, toplantıların yapıldığı Hümayunabad ya da yabancı yazarların konferans köşkü diye adlandırdıkları yapıydı. Bir ara bakımsız kalan semt, Mahmut II ve Abdülmecit zamanında yeniden önem kazandı. Mahmut II zamanında Yılanlı yalı, Abdülmecit zamanında da, yıktırılan Hümayunabad köşkü yerine Bebek kasrı yaptırıldı. Dönemin önde gelen devlet adamlarının saray, köşk ve yalıları da buradaydı. Bebek-Rumelihisarı yolunun deniz yönünde, evkaf nazırı Mustafa Hayri Efendi'nin isteğiyle mimar Kemalettin'e Bebek camisi yaptırıldı (1910 - 1913). Osmanlı döneminde İstanbul'un seçkin bir yazlığı olan semt, Cumhuriyet'ten sonra görünüm değiştirmeye başladı; köşk ve yalıların yerini çok katlı yapılar aldı. 1973'te Cumhuriyet'in 50 yılı etkinlikleri içinde Bebek bahçesi yeniden düzenlendi.

Bebek oyunu, Anadolu'nun geleneksel yaşam sürdüren bazı yörelerinde, kukla oyununa verilen ad. Tokat, Kars, Cide ve Kozan yörelerinde, dize bağlanan bir büyük ve ele alınan iki küçük bebekle oynatılan oyuna da *bebek oyunu* ya da *iki bebeğin kavgası* denir.

BEBEKÇE be. Bebek gibi, bebeğe özgü.

BEBEKLEŞMEK gçz. f. Şımarıkça davranmak.

BEBEKLİK a. **1.** Bebek olma durumu. **—2.** Yeni doğan bebeğin henüz süt emme ve kucak bakımı dönemi. **—3.** *Bebeklik etmek,* yaşına uygun davranmamak, bebekçe davranmak.

BEBEL (August), alman sosyalist (Köln 1840 - Passugg, İsviçre, 1913). Önceleri tahta tornacısıyken 1861'de bir zanaatkâr derneğine girdi; zamanla marxçılığa yakınlık duydu ve Enternasyonal'e katıldı. Wilhelm Liebknecht ile birlikte işçi hareketinin marxçı kanadını harekete geçirdi, sonra da 1869'da Eisenach'ta Sosyal demokrat parti'yi kurdu. Reichstag'a seçildi, 1867'de Alsace-Lorraine'in Almanya topraklarına katılmasına karşı çıktı ve komün hareketini destekledi; savaş borçları konusunda oy vermeyi reddettiği için, Karl Liebknecht ile birlikte, vatana ihanet suçuyla iki yıl kalebentlik cezasına çarptırıldı. 1875'te Sozialdemokratische Arbeiterpartei'in (Alman sosyal demokrat işçi partisi) kurulmasına katıldı; bu parti 1891'de Alman sosyal demokrat partisi oldu. Bebel, revizyonistlerle daha radikal bir çizgi izleyenler arasında orta yolu seçti, fakat hiç ödün vermeden Bernstein'ın revizyonizmine saldırmayı sürdürdü. Bu arada Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un öncülüğünde bir aşırı sol oluşturulması onu özellikle Stuttgart'ta yapılan II. Enternasyonal kongresi'nde (1907) daha merkezci bir tutuma yöneltti. Yapıtları: *Kadın ve sosyalizm* (Die Frau und der Sozialismus) [1883], *Aus meinem Leben* (Hayatım) [1910 - 1914].

BEBERUHİ a. Karagöz oyunlarında, cüce tiplemesine verilen ad. —Sevimsiz, bücür erkek.

—ANSİKL. Şey. oy. Karagöz oyunlarındaki olumsuz tiplemelerdendir. İstanbul ağzıyla konuşur. Laf taşır, arabozuculuk yapar, yalan söyler, şımarık ve küstahtır. Zor durumda kalınca işi yaygaraya vurur, sövüp sayar. Çirkin bir sesi vardır. Çabuk ve duraksız konuşur. Başında uzun bir külah, sırtında salta, ayağında tozluk ve çizme vardır. Kimi kez külahının ucunda ya da elinde fener taşır. Bazı oyunlarda birden çok beberuhi vardır. (*Altıkulaç beberuhi, Pişbop* da denir.)

Beberuhi, 1898'de Cenevre'de Jön Türkler'in yayımladığı aylık mizah gazetesi. Milli kütüphane'de 1. ve 3. sayıları bulunan gazetede yayımlanan karikatür ve yazılarda Abdülhamit II ve uygulamaları yerildi.

BEBEY (Francis), kamerunlu yazar ve müzikçi (Duala 1929). Özellikle halk şarkılarından oluşan repertuarıyla tanındı. Ayrıca günümüz Afrikası'nın günlük yaşantısını bir gülmece anlatımıyla çizen romanlar (*le Fils d'Agatha Moudio* (1968; *la Poupée ashanti,* 1973; *le Roi Albert d'Effidi,*1976 ve öyküler *(Embarras et Cie,* 1968; *Trois Petits Cireurs,* 1972) yazdı.

BEBGA ya da **BEPGA** a. (ar. *bebġā*). *Esk.* Papağan.

BEBGAİYE a. (ar. *bebġā* ve *-iyye*'den *bebġāiyye*). *Esk.* Ruhbil. Papağan gibi anlaşılmaz sözler söyleme.

BEBİNGTON, Birkenhead'in (Büyük Britanya) güney banliyösünde yerleşme merkezi Mersey halici kıyısında; 61 500 nüf. Makine yapımı. Kimya sanayisi.

BEBİR ya da **BEBR** a. (fars. *bebr*). *Esk.* **1.**Kaplan. **—2.** Pars, leopar.

—Dilbil. *"Babür"* adı da bu sözcüğün bozulmasıyla ortaya çıkmıştır. Eski metinlerde uzun a ile kullanıldığı görülmektedir. Şemsettin Sami'ye göre *"böbürlenmek"* fiili de *bebr*'den gelmektedir.

BEBLER (Aleš-Primož), slav asıllı yugoslav siyaset adamı (İdrija 1907 - Ljubljana 1981). Paris Üniversitesi hukuk fakültesi'nde hukuk doktorası yaptı. 1929'da Komünist parti'ye girdi ve İspanya'da uluslararası tugaylardan birinin siyasal komiseri oldu. 1941'den başlayarak yugoslav direniş hareketinde etkin rol oynadı. 1949'dan 1952'ye kadar dışişleri bakan yardımcılığı görevini yürüttü.

BE-BOP a. BOP'un eşanlamlısı.

BEBR → BEBİR.

BEBRYKİA lat. **Bebrycia.** Tar. coğ. Anadolu'da, Marmara denizi'nin G.'i, D.'su ve K'ini, İstanbul boğazı kıyılarını kapsayan bölgeye verilen ad; Mysia ve

A.F.P.

lord William Beaverbrook

J. Braatz

August Bebel (1890'da)

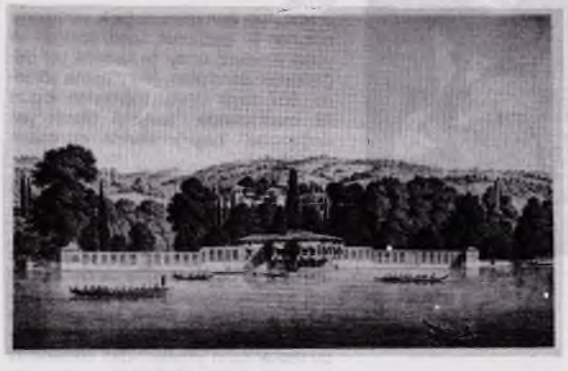
beberuhi

Büyük Larousse

Bebek koyu İstanbul

Bebek köşkü M. Melling'in gravürü (1819)

Cesare Beccaria

J.-P. Leloir

Sidney Bechet

Bıthynia bölgelerinin bir bölümünü kapsıyordu. Adını bu yörede oturmuş olan Bebrykler'den alır.

BEBRYKLER, yun. **Bebrykes,** Eskiçağ'da Anadolu ve İspanya'da (Beribraces) yaşamış iki kavim. 1. Anadolu'nun Bebrykia bölgesinde oturan ve Trakyalı oldukları sanılan bir kavim. Bithynialılar'dan önce bu yörede oturdukları ve onların gelişiyle ortadan kalktıkları sanılıyor. Eratosthenes *Geographika* adlı yapıtında Bebrykler'i, Asya'nın yok olmuş kavimleri arasında sayar. Günümüze hiçbir yazılı belge bırakmayan bu kavmin diliyle ilgili bilgiler de yoktur, ancak baş tanrılarının Priapos olduğu bilinmektedir. Bebrykler'in adına, yunan mitolojisinde, özellikle Argonautlar ile ilgili efsanelerde rastlanır. 2. İspanya'da Pireneler'in güneyinde ve kuzeyinde oturan bir iber kavmi. Latince kaynaklarda *Bebryces* ya da *Berybraces* olarak geçen bu kavmin kaba ve vahşi oldukları bildirilir. Yunan mitolojisine göre ilk kralları Bebryks'ti.

BEC → BEÇ.

BECA sıf. (fars. *beca*). *Esk.* **1.** Yerinde, uygun. **—2.** *Beca-nabeca*, yerli yersiz, yakışık alsın almasın, iyi ve kötü.

BECA a. Sudan'ın kuzey-doğu'sunda ve Mısır'ın güney- doğu'sunda, yaklaşık 200 000 kişinin konuştuğu kuzey kuşi dili.

BECA, Tunus'ta kent, il merkezi, Tunus kentinin B.'sında, Mogod dağları ile Mecerde vadisi arasında; 39 126 nüf. Birçok cami; hisar kalıntısı. Bir tarım bölgesinin merkezi (şeker fabrikası) olan kent, önce Romalıların sonra Bizanslıların olan *Vaga* sitesinin yerinde kuruldu. *—Beca ili*, 285 900 nüf.

BECADE → BEZÂDÎ.

BECATTİ (Giovanni), italyan arkeolog (Siena 1912 - Roma 1973), Ostia arkeoloji bölgesi sorumlusu (1938 - 1954), Roma Üniversitesi'nde arkeoloji dersleri verdi. Çok sayıda kitap yayımladı: *Problemi Fidiaci* (Pheidias üzerine bir monografi, 1946), *Arte e gusto negli scrittori latini* (1946), *Scavi di Ostia* (337 latince parçadan yararlanarak latin yazarlarında üslup ve yöntem konusunu inceleyen bir araştırma, 1953 - 1969), *Eta Classica* (1965). Ayrıca, 7 ciltlik *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*'nin genel yayın yönetmenliğini yaptı (1958 - 1966).

BÉCAUD (François SILLY, **Gilbert** denir), fransız şarkıcı ve besteci (Toulon 1927). Kabarelerde Jacques Pills'e eşlik etti. Sonra müzikhollerde söylemeye başladı. Şarkılarındaki tema zenginliğiyle dikkati çekerek kısa sürede büyük bir üne kavuştu. *La Ballade des baladins, le pays d'où je viens, Mes mains, Nathalie* tanınmış şarkılarından birkaçıdır.

BECAYE → BİCAYE

BECAYİŞ a. (fars. *be-, cā*, ve *-eş*, onun'dan *becayiş*). *Esk.* **1.** Karşılıklı yer değiştirme: *"...anlaşılmış olmakla becayişinin ezhercihet müfit olacağı..."* (M.K. Atatürk). **—2.** *Becayiş etmek*, karşılıklı yer değiştirmek.
—Huk. Aynı kurumun değişik yerlerinde bulunan iki memurun kendi istekleri ve yetkili amirlerin onayı ile karşılıklı yer değiştirerek atanmaları. (Bu atanma yöntemi, 657 sayılı Devlet memurları k.'nun 73. maddesinde "karşılıklı olarak yer değiştirme" başlığı altında düzenlenmiştir.)

BECBECE a. (ar. *becbece*). *Esk.* Çocuk avutmak için yapılan gürültü patırtı, tuhaflık.

BECCAFUMİ (Domenico, **Domenico di Pace** ya da **Mecarima** da denir), sienalı ressam, heykeltraş, dökmeci ve mozaikçi (Valdibiena, Siena akını, 1486'ya doğr. -1551 Siena). Toscanalı manierismocu ressamların yapıtlarından etkilenerek bu resim türünü 1541'de Cenova'ya getirdi (Doria sarayı). Siena'daki "Şehir sarayı" dekorlarına (1530-1535) alegoriler, gözaldatmacaları, garip yangın sahneleri soktu. Katedrale döşenen yer mozaikleri için birçok İncil sahneleri ve iki bronz şamdan taşıyan bir melek resmi yaptı.

BECCANE, isp. **Pechina.** Tar. coğ. İspanya'nın G.-D.'sunda bölge ve bu bölgenin merkezi kent. IX. yy. ortalarında Endülüs gemicilerinin kurduğu bir tür cumhuriyetin de merkeziydi. Daha sonra yerini aynı bölgedeki Almeria almış, halkı da bu kente yerleşmiştir.

BECCARİ (Agostino), italyan şair (Ferrara 1510'a doğr. -öl. 1590). İlk italyan kır masalı *il Sacrificio*'nun yazarı (yapıt 1554'te Alfonso della Viola tarafından müziklendirildi).

BECCARİA (Giovanni Battista), italyan fizikçi ve yerölçümü uzmanı (Mondovi 1716-Torino 1781). 1748'den başlayarak Torino Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yaptı. İki tür elektrik yükü olduğunu gösteren birçok elektrostatik deneyi vardır. Piemonte'de bir meridyen derecesinin ölçümüne katıldı. Kimyada yanma problemini ele aldı ve araştırmalarının önceliği Lavoisier tarafından kabul edildi. Işığın gümüş klorür üzerindeki etkisini bulan da odur.

■ **BECCARİA** (Cesare BONESANA, *markisi*), italyan politika yazarı ve iktisatçı (Milano 1738- *ay.y.* 1794). Parma'da öğrenim yaptıktan sonra, fransız iktisatçı ve ansiklopedicilerin düşünceleriyle ilgilendi. Ceza hukukuna yenilik getiren *Suçlar ve cezalar* (1764) adlı incelemesi o devirde kamu vicdanının ve filozofların, gizlilik usullerine, işkenceye, kişilere göre değişen cezalardaki eşitsizliğe, bedensel cezaların vahşetine karşı tepkilerini dile getirdi. Bazı çevrelerin şiddetli saldırılarına uğrayan bu yapıt, bazı çevrelerde coşkuyla karşılandı. Rahip Morellet tarafından fransızcaya çevrilip Voltaire ve Diderot tarafından yorumu yapıldı, kısa sürede tanındı ve bütün avrupa dillerine çevrildi. Beccaria Paris'e davet edildi ve coşkuyla karşılandı, ama yeniden Milano'ya dönerek hükümetin kendisi için kurduğu ekonomi politik kürsüsünün başına geçti. Sermayenin işlevlerini ve iş bölümünü inceleyen ilk iktisatçılardandır. Öbür yapıtları *Del disordine e de'rimedi delle monete nello stato di Milano* (Milano devletinde paraların düzensizliği ve bunun giderilmesi çareleri) [1762] ve *Elementi di economia pubblica* (Politik iktisadın ilkeleri) [1804].

BECCUTİ (Francesco), **il Coppetta** adıyla da anılan italyan yazar (Perugia 1509-*ay.y.* 1553). Din, siyaset ve aşk üzerine şiirler yazdı (*Rime* [1580]).

BEČEJ, esk. **Stari Bečej,** Yugoslavya'da (Voyvodina) kent, Tisza kıyısında; 26 700 nüf. Tarım pazarı. —Tisza'nın öbür kıyısında kurulmuş Novi Bečej'in nüfusu 16 000'dir

BECELLEŞMEK gçz. f. *Halk. Bir kimseyle, bir şeyle becelleşmek*, onunla uğraşmak; cebelleşmek.

BECENE a. *Yörs.* Avcılar için göl kenarında yapılmış kulübe; güme.

BECERİ a. Güç sanılan, ustalık isteyen bir işi yapabilme yetisi; uygulamaya yönelik yatkınlık, ustalık; hüner, maharet: *Beceri isteyen bir iş. Bilgi ve beceri kazanmak. El becerisi. Rolünü büyük beceriyle oynamak.*

BECERİKLİ sıf. **1.** Becerisi olan, elinden iş gelen, işlerini çabuk ve ustalıkla yapan kimse; işe yatkın eller için kullanılır; hünerli, maharetli: *Becerikli bir ev kadını. Becerikli eller.* **—2.** Sıkıntı ve güçlüklerden kurtulmayı, sorunları çözümlemeyi bilen, her istediğini elde eden kimse için kullanılır; mahir, usta: *Becerikli bir avukat sizi bu işten kurtarabilirdi. Sözü değiştirmede ne kadar beceriklisin.*

BECERİKLİ (Nezihe), türk tiyatro ve sinema sanatçısı (İstanbul 1920). Çok genç yaşta *Lüküs hayat* operetiyle sahneye çıktı. Kısa bir ara dışında sürekli İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çalıştı. *Hile ve sevgi* oyunundaki rolüyle Schiller madalyasını aldı (1956). 1947'den sonra birçok filmde başrol oynadı.

BECERİKLİLİK a. Becerikli olma durumu, niteliği.

BECERİKSİZ sıf. ve a. Becerisi olmayan, elinden hiçbir iş gelmeyen kimse; işe yatkınlığı olmayan eller için kullanılır: *Ne kadar beceriksiz, iki saatte bir kap yemek hazırlayamadı. Beceriksizin biri. Beceriksiz elleriyle ipliği iğneye geçireceğim diye uğraşıp duruyor.*

BECERİKSİZCE be. Beceriksiz biçimde: *Beceriksizce özür dilemek.*

BECERİKSİZLİK a. Beceri yoksunluğu, elinden iş gelmeme durumu, niteliği; beceriksiz bir kimseye yakışır davranış: *Beceriksizliği yüzünden hiçbir işte tutunamıyor. Beceriksizliklerinden bıktım.*

BECERMEK g.f. **1.** *Bir işi, bir şeyi, bir şey yapmayı becermek*, güç görünen, ustalık isteyen bir şeyi yapmak, yapabilmek, onun üstesinden gelmek: *Yüzmeyi becermek. Bu işi becerse becerse o becerir. Matematiği iyi ama fiziği beceremiyor. Bu işten sıyrılmayı nasıl becerdin?* **—2.** *Tkz. Bir şeyi becermek*, onu bozmak, kirletmek, kullanılmaz, işe yaramaz duruma getirmek: *Yeni oyuncağı bir saatte becerdi, attı bir tarafa.* **—3.** *Kaba. Bir kimseyi becermek*, ırzına geçmek. **—4.** *Arg. Bir kimseyi becermek*, onu öldürmek.

BECERRA (Gaspar), ispanyol ressam, heykelci ve desinatör (Baeza 1520 - Madrid 1570). Roma'da Michelangelo'dan etkilendi. Valladolid'e yerleşti, kralın ressamlığına atandıktan sonra (1563), Madrid Alcázarı (Madrid; 1734'te yanmıştır) ve Pardo sarayı'nın dekorasyonunu yaptı. Astorga katedrali için gerçekleştirdiği sunak arkalığı ile Castilla la Vieja'da maniyerizmi uyguladı. Desenleri çok beğenilir.

BECET, -ti a. Serçe türünden küçük bir kuş.

BECHER (Johann Joachim), alman simyacı (Speyer 1635 - Londra 1682). Mainz Üniversitesi'nde tıp profesörü oldu (1633), sonra Münih'e yerleşti, daha sonra von Zinzendorf kontuyla olan arkadaşlığı sayesinde ticaret odası danışmanlığına atanarak Viyana'ya gitti. Bir süre sonra gözden düştü ve 1678'e doğru Hollanda'ya, Haarlem'e geçti. Sonunda 1680'e doğru İngiltere'ye gitti, burada iki yıl süresince İskoçya ve Cornwall madenlerini inceledi. Çok usta bir deneyci olan Becher 1669'da etileni buldu. Transmütasyonların gerçekleşebileceğine inanıyordu; üç eleman —toprak eleman, metalik eleman, yanar eleman - savını savundu. Flojiston kuramının öncülerinden biriydi. Yapıtları: *Physica subteranea* (1669); *Theses chymicae* (1682).

BECHER (Johannes Robert), alman yazar ve siyaset adamı (Münih 1891 - Berlin 1958). Die Aktion ve Die Neue Kunst dergilerinde yazılar yazdı, Spartakusçular grubuna, daha sonra Alman komünist partisi'ne katıldı. 1935'ten 1945'e kadar SSCB'de yaşadı. Doğu Berlin'e döndüğünde Sinn und Form adlı dergiyi kurdu ve Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kültür bakanlığına getirildi (1954). Sosyalist gerçekçiliği benimsemeden önceki döneminde anlatımcılığın en başarılı temsilcilerinden biriydi (*Der Ringende*, 1911; *Die Gnade eines Frühlings*, 1912; *Ewig im Aufruhr*, 1920; *Maschinenrhytmen*, 1926).

■ **BECHET** (Sidney), amerikalı zenci caz klarnetçisi, saksofoncusu ve orkestra yöneticisi (New Orleans 1897 ? - Garches 1959). 1914'ten başlayarak, önce piyano-

cu Clarence Williams'ın, daha sonra da King Oliver'in orkestrasında çalıştı. ABD' de ve yabancı ülkelerde pek çok turneye çıktı. 1925'te, Paris'te, *Revue nègre*'de çaldı. Bir süre unutuldu. 40'lı yılların New Orleans Revival'inde çalışarak yeniden ün kazandı. 1949'da Fransa'da büyük başarı kazandı ve bu ülkeye yerleşti. Soprano saksofonu ustalıkla çalan Bechet, lirik doğaçlamaları ve çalgıdan çıkarttığı duygulu tonla, New Orleans tarzının en başarılı temsilcilerinden biriydi. En önemli plakları: *Wild Cat Blues* (1923), *Maple Leaf Rag* (1932), *Blues in Third* (1940), *les Oignons* (1949), *Petite Fleur* (1952), *Dans les rues d'Antibes* (1952).

BECHSTEİN (Johann Matthäus), alman doğabilimci (Waltershausen 1757 - Dreissigacker, Meiningen yakınları, 1822). Ormancılık uzmanı olarak, 1794'te Kemnote'ta, çok tutulan bir ormancılık okulu kurdu, daha sonra, 1800'de Dreissigacker ormancılık akademisi müdürlüğüne atandı.

BECHSTEİN (Ludwig), alman yazar (Weimar 1801 - Meiningen 1860). Alman destanlarını ve masallarını derleyerek 1846 ve 1855'te yayımladı.

BECHSTEİN (Carl), alman piyano yapımcısı (Gotha 1826 - Berlin 1900). Almanya, Londra ve Paris'teki çeşitli fabrikalarda çalıştı, Berlin'de kurduğu fabrika kısa sürede büyüdü.

BECHTEL (Friedrich), alman dilbilimci (Durlach, Karlsruhe yakınında, Baden, 1855 - Halle 1924). Özellikle homeros dili ve yunan lehçeleri üstüne yaptığı çalışmalarla tanınır (*Die griechische Dialeckte*, 1921-1923, 3 cilt).

BECHTERMUNTZE (Heinrich), alman matbaacı (öl.1466). Mainz'da Gutenberg ile çalıştı. *Catholicon* (1460) adlı ünlü yapıtın yazarı olduğu sanılır. Sonradan Eltville'e (Hesse) yerleşti.

BECHUANALAND, Güney Afrika'da eski Britanya protektorası. Bechuanaland'ın Transvaal ya da Almanya tarafından ilhak edilmesini önlemek amacıyla sir Charles Warren 1885 yılında burada ingiliz protektora rejimi kurdu. 1895'te, ülkenin güney kesimi ayrılarak Cape kolonisi ile birleştirildi. Bölgenin idari başkenti Mafeking de buradaydı. 1960'ta kabul edilen anayasa uyarınca bir yürütme konseyi ve seçimle gelen bir yasama konseyi kuruldu. 1965 seçimlerini sir Seretse Khama'nın muhafazakâr partisi *(Bechuanaland Democratic Party)* kazanınca, Khama başbakan oldu. Bechuanaland, 30 eylül 1966'da Commonwealth içerisinde tam bağımsızlığına kavuşarak, Botswana adını aldı.

BECİD → BECİT.

BECİK a. *Yörs.* Ormanc. Kozalak; çam kozalağı.

BECİLE, arap kabilelerinden birinin adı. Hasemler ile birlikte Emmarlar'ın alt kolunu oluştururdu. Peygamber döneminde, Mekke'nin güneyindeki bölgede yaşarken başka kabilelerle olan anlaşmazlıklar nedeniyle dağıldılar. Hz.Muhammet'in son dönemlerinde, Cesir bin Abdullah el -Beceli, kendisine bağlı yüz elli kişiyle birlikte müslümanlığı kabul etti.

BECİT ya da **BECİD** sıf. (fars. *be-* ve ar. *cidd*'den *be-cidd*). Ciddi, önemli, gerçek. ◆ be. **1.** Ciddi olarak, gerçekten. **—2.** Çabuk, ivedi, acele olarak. **—3.** *Becit tutmak, becit durmak,* üstüne düşmek, ısrar etmek; acele etmek.

BECK (Franz, **François** — denir), alman besteci (Mannheim, 1723-33 arası -Bordeaux 1809). Mannheim'da J. Stamitz ile, Venedik'te Galuppi ile çalıştı. Daha sonra, 1757'ye doğru, Fransa'ya gitti. 1767'de Bordeaux'ya yerleşti, burada Saint Seurin'in orgcusu ve Tiyatro'nun orkestra yöneticisi olarak çalıştı. Senfoniler, iki divertimento, klavsen ya da piyano için 12 sonat, iki opera ve *Stabat Mater*'i besteledi.

BECK (Hans), danimarkalı dansçı, bale yöneticisi ve koregraf (Haderslev 1861 - Kopenhag 1952). Danimarka Krallık balesi'nde bale yöneticiliği yaptı (1894-1915). Yapımlarıyla, August Bournonville'in repertuarının tamamının sahneye konulmasına katkıda bulundu. Başlıca yapımları arasında bir *Coppélia* versiyonuyla (1896) Andersen'in bir masalı üzerine kurulmuş *la Petite Sirène* (1909) adlı baleyi anmak gerekir.

BECK (Ludwig), alman general (Biebrich, Wiesbaden yakınları, 1880 - Berlin 1944). Büyük bir sanayici aileden gelen Beck, Birinci Dünya savaşı'nı, Kronprinz' in (veliaht) kurmay heyetinde binbaşı olarak tamamladı. 1931'de general oldu, 1933'te, daha sonra yeniden genelkurmaya dönüştürülen Truppenamt'ın başına getirildi. Wehrmacht'ın yeniden kurulmasında başlıca rolü oynadı, ama Hitler'e karşı çıktı ve ağustos 1938'de istifa etti. Clausewitz çizgisinde askeri bir düşünür olan Beck, topyekûn savaşın kuramcısı Ludendorff'un emperyalist ve ırkçı görüşlerinin en büyük düşmanıydı. İkinci Dünya savaşı boyunca komuta görevi verilmeyen Beck, Hitler'i ortadan kaldırmaya çalışan komplonun başına geçti. 20 temmuz 1944 akşamı tutuklandı ve hemen öldürüldü.

BECK (Józef), polonyalı siyaset adamı (Varşova 1894 - Stăneşti, Romanya, 1944). Birinci Dünya savaşı'nda general Piłsudski'nin polonya lejyonunda savaştı. Piłsudski'nin kabine başkanı (1926-1930), devlet bakanı, sonra müsteşar (1930-1932) ve 1932'den 1939'a kadar da dışişleri bakanı oldu. 1934'te Almanya ile on yıl süreli bir saldırmazlık paktı imzaladı. Ekim 1938'de, Hitler'in desteğiyle Çekoslovakya'daki Teşin kömür havzasına el koydu. Ama 1939'da Dantzig'in Almanya'ya katılmasını reddedince alman orduları Polonya'yı istila etti. Beck Romanya'ya sığındı ve orada gözaltına alındı.

BECK (Conrad), isviçreli besteci (Lohn 1901-Basel 1989). Zürich'te Volkmar Andreae'nin öğrencisi oldu. Uzun yıllar Paris'te yaşadı. Basel radyosu müzik yayınları yöneticiliği yaptı (1939-1966). Oda müziği parçaları, senfonik yapıtlar (*Aeneas Silvius - Sinfonie*, 1957; *Hommages*, 1966), vokal yapıtlar (*Kammerkantate, nach Sonetten der Louise Labé*, 1937; solocular, koro ve orkestra için *der Tod zu Basel*, 1952) ve sahne yapıtları (*Der grosse Bär*, bale [1935]) besteledi.

BECK (Julian), amerikan tiyatro oyuncusu ve yönetmen (New York 1925-*ay.y.* 1985). Karısı Judith **Malina** (Kiel, Almanya, 1926) ile birlikte 1951'de *Living* Theatre*'ı kurdu. İkisi birlikte, seçmeci bir repertuar ve zanaatçı üretim koşullarından yola çıkarak, son yirmi yılın baskın kültürel eğilimlerine yöneldiler; bunları rastlantısal ve dikkat çekici bir sahnelemeyle yeniden düzenlediler; doğaçlama, seyircinin oyuna katılımı ve Artaud'dan esinlenmiş beden hareketleri gibi öğelerin anlatım özelliklerini kaynaştırdılar. Amerikan hükümeti ile çatışmaları meşhurdur. Julian, *Songs of the Revolution*'u (1963) ve *Theatre Life*'ı (1972) yazdı; Judith bir özyaşamöyküsü yayımladı: *The Enormous Despair* (1972).

BECKE (Friedrich), avusturyalı mineralog ve taşbilimci (Prag 1855 - Viyana 1931). Prag ve Viyana (1898) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Daha çok, kayalarda bulunan mikroskobik parçalar için geçerli ve kırılma indislerinin hızla belirlenmesini sağlayan bir yöntem bulmasıyla tanınır.

BECKENBAUER (Franz), batı alman futbolcu (Münih 1945). Üstün yetenekli bir oyuncu olan ve "Kayser" (İmparator) diye anılan Beckenbauer, liberonun görevine yeni bir boyut kazandırdı. 1958'den haziran 1977'de New York Cosmos kulübüne geçinceye kadar, Bayern Münih'te oynadı. 1980'de yeniden Almanya'da (Hamburg) oynamaya başladı. Üç kez Avrupa Şampiyon kulüpler kupasını (1974-1975 ve 1976), bir kez Avrupa Uluslar kupasını, bir kez de Dünya kupasını (1974) kazanan takımlarda yer aldı. 1990 Dünya kupası şampiyonu takımın teknik direktörüydü.

Presse Sports

Franz **Beckenbauer** 1972'de, AFC-SSCB maçında

BECKENHAM, Londra (Büyük Britanya) yerleşmesinin güney-doğu kesiminde konut semti.

BECKENRİED, İsviçre'de (Nidwald) sayfiye merkezi. Dört Kanton gölünün güney kıyısında; 2 200 nüf. Klewenalp'e (1 581 m) çıkan teleferiğin başlangıç noktası.

BECKER (Karl Wilhelm), alman nümismat (Speyer ? 1772 - öl. 1830), Goethe' nin dostu. Eski paraları taklitte ustaydı.

BECKER (Nikolaus), alman şair (Bonn 1809 - Hünshoven, Jülich yakınında, 1845). 1840'ta yazdığı *Ren ilahisi* ile Almanya'da yurtseverlik duygusunu canlandırdı.

BECKER (Johann Philipp), alman sosyalist (Frankenthal, Pfalz 1809 - Cenevre 1886). 1848 devrimi'ne katıldıktan sonra Engels, daha sonra da Marx ile ilişki kurdu (1860). Uluslararası işçiler birliği'ni (I.Enternasyonal) 1864'te Londra'da kuranlar arasında yer aldıktan sonra, Cenevre'de, işçi hareketi tarihi konusunda değerli bir bilgi kaynağı olan Der Vorbote ("Öncü") adlı gazeteyi kurdu.

BECKER (Oskar), alman filozof ve mantıkçı (Leipzig 1889 - Bonn 1964). 1928'de Freiburg im Breisgau'da, 1931'de de Bonn'da profesörlük yaptı. Husserl'in başlattığı görüngübilim akımına katıldı. Mantık, estetik kuramı ve matematik tarihiyle ilgilendi. Üst üste yer alan kipliklerden oluşan mantıkların (on değerli mantıklar) kuruluşu ve biçimselleştirilmesi üzerinde çalıştı. Başlıca yapıtları: *Mathematische Existenz* (Matematiksel varlık) [1927]; *Zur Logik der Modalitäten* (Kipliklerin mantığı üzerine) [1930]; *Geschichte der Mathematik* (Matematik tarihi) [1951]; J.E Hofmann ile birlikte, *Untersuchungen über den Modalkalkül* (Mod hesabı üzerine araştırmalar) [1952]; *Grundlagen der Mathematik in geschichtlichen Entwicklung* (Matematiğin tarihsel gelişim içinde temellendirilmesi) [1954].

BECKER (Jacques), fransız film yönetmeni (Paris 1906 - *ay.y.* 1960). Jean Renoir'ın yardımcısı oldu. Yönetmenliğe 1939'da *l'Or du Cristobal* filmiyle başladı, ancak savaş bu filmi kendisinin bitir-

Simone Signoret ve Claude Dauphin'in (ortada) rol aldığı Jacques **Becker**'in *Casque d'or* (1952) filminden bir sahne

X-coll. J.-L. Passek

Roger Pic

Samuel Beckett

mesine engel oldu. Gerçek anlamda yönetmenliğe 1942'de *Dernier atout* ile başladı. Sonraki yapıtları: *Goupi Mains rouges* (1943), *Falbalas* (1944), *Antoine et Antoinette* ,(1947), *Rendez-vous de juillet* (1949), *Édouard et Caroline* (1951), *Casque d'or* (1952), *Rue de l'Estrapade* (1953), *Haracıma dokunmayın* (Touchez pas au grisbi) [1954], *Ali Baba ve 40 haramiler* (Ali Baba et les 40 voleurs) [1954], *les 'Aventures d'Arsène Lupin* (1957), *Montparnasse 19* (1958), *le Trou* (1959).

BECKER (Jürgen) alman yazar (Köln 1932). Radyo oyunları, şiirler (*Das Ende der Landschaftsmalerei*, 1974) ve edebiyat diline ilişkin bir özçözümleme niteliğinde anlatılar (*Felder*, 1964) yazdı.

BECKER (Jurek), alman yazar (Lódz 1937). Yahudi asıllıdır. Daha çocukken Ravensbrück ve Sachsenhausen'de toplama kamplarına gönderildi. Doğu Berlin'e yerleşti ve komünist partisine girdi (1957). 1976'da protestanlığı kabul etti. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin yazarlara uyguladığı baskılar nedeniyle 1977 sonunda Batı'ya geçti.

BECKER (Boris), alman tenisçi (Leimen, Baden-Württemberg 1967). Üç kere Wimbledon (1985, 1986, 1989), bir kere Flushing Meadow (1989), bir kere de Avustralya uluslararası turnuvası (1991) şampiyonu oldu.

BECKET (*aziz* Thomas) → THOMAS BECKET *(aziz)*.

BECKETT (Samuel), irlandalı yazar (Foxrock, Dublin, 1906-Paris 1989). Koyu protestan bir burjuva ailesinin çocuğuydu. Paris'te École normale supérieure'de okutmanlık yaptı; ülkesine kısa bir süre için döndükten sonra (1930-1932), sürgünü ve anadili olmayan fransızcayı seçti. Joyce'un sekreteri oldu (1937). *Murphy* (1938), *Molloy** (1951), *Malone meurt* (1951) *Watt** (1953) adlı yapıtlarında şeytani bir acıma fonu üzerindeki sırıtkan bir maske, aşka kavuşmak ya da cezalandırılmak için girişilen sonuçsuz araştırmalar bizi ansızın evrensel bir içerikle, dünyaya gelmiş olmanın dehşetiyle karşı karşıya getirir. Doğumdan ölüme kadar, hepimiz hayatın bir parodisiyiz: "ya ölüler ayini yaşayanlar için yapılıyorsa?" (*Godot'yu beklerken* [En Attendant Godot], 1953; *Oyunun sonu* [Fin de partie], 1957; *Mutlu günler* [Oh les beaux jours], 1963). İnsanoğlu kendi uyduları içine (zavallı fetişler, gevşek tutkular, boş sözler) ve günlük yaşamın cehennemine gömülmüştür. Tarih çirkeften başka bir şey değildir. İki-üç kişi bir araya gelerek bir ilişkiye girmek ya da hayatımıza bir anlam vermek gibi hayallere kapılabiliriz, düşkünlüğün tadını çıkarabiliriz, kendimize eziyet edebiliriz. Bu bürlesk anlatımcılık Beckett'i sirke, sonrada sessiz sinemaya ya da sözsüz dile yaklaştırır (*Acte sans paroles*, 1957; *Comédie*, 1964; *le Dépeupleur*, 1971; *Compagnie*, 1980; *Soubresauts*, 1989). Düzenbaz çiftler inançsız kahramanlar, çürümüş bir saygınlığın kuklaları... Utanca gömülmüş, aynı bağımlılığa sürüklenmiş (erkek/kadın, efendi/köle) bu insanlar, bu "muazzam fiyaskonun kaçakları". Diogenes'in o şaşmaz gerçeklerini geveleyip dururlar: "kahrolasıca hayat". Her şey, kimliğimiz, sözümüz, arzumuz, Tanrı-sonrası'nın, Ruh-sonrası'nın o "tomur tomur tomurcuklanan, vızıl vızıl vızıldayan kargaşa"sında kaybolur. Elde kalan tek şey, gerekçesiz bir yaşama manisi, bu jzsiz ve ıssız çölde bir şeyler yazma tutkusu, hatta kanamasıdır. Beckett'in sinsi sevinçlerle ve eziyetlerle canlanan çarpık ve sakat sözcükleri, bu düşük ceninler toplumunda bir "ölü doğmuş" stratejisini uygularlar ve Sartre gibi bulantıyı, Lacan gibi hadımlığı dile getirirler. Dante ile Jarry'yi, Kafka ile Queneau'yu, Proust ile Şarlo'yu bir araya getiren Beckett bu tutuk benzerlerinden ayrılmayı reddeder. (Nobel ödülü, 1969.)

BECKFORD (William), ingiliz siyaset adamı (Jamaika 1709 - Londra 1770). Londra sitesi'nin Alderman'ı ve 1762 ile 1769'da da belediye başkanı oldu. George III ile onun başbakanı Bute'in kişisel siyasetine en çok karşı çıkanlardan biriydi. Gücünü sömürgelerle ticaretten elde ettiği muazzam servete borçluydu.

BECKFORD (William), ingiliz yazar (Fonthill Gifford, Wiltshire, 1760 ? - Bath 1844). Çok zengin bir koleksiyoncu, "karanlık güçleri yasalara bağlamak" amacını güden bilgili bir gezgindi. Ününü 1782'de önce fransızca *(Vathek, conte arabe)*, sonra 1786'da ingilizce yazdığı *The History of Coliph Vathek* ile kazandı. (Bu yapıtta arzunun gelip geçici bir heves olarak görkemli bir biçimde anlatılması, sonradan gerçeküstücüleri de etkiledi. Fantastik anlatının ustalarından olan bu büyük senyör'ün öteki yapıtları da şunlardır: *Dreams, Waking Thoughts and Incidents* (1783-1834) ve gezi mektuplarından oluşan *European Travels*.

BECKMANN (Max), alman ressam (Leipzig 1884 - New York 1950). 1906'da Berlin Ayrılıkçılar grubu'na katıldı ve tüm yapıtlarını etkileyen simgeciliğe yöneldi. Kişisel özellikler taşıyan çizgisel bir üslup geliştirdi ve Ortaçağ'ın üçkanatlı tablo formülünü yeniden değerlendirdi. Bununla birlikte, 1925'te *Neue Sachlickeit* akımına katılması, çağına tanıklık etmek istediğini de gösterir (*Pierrette ile palyaço*, 1925, Kunsthalle Mannheim).

BECKUM, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Hamm'ın K.-D.'sunda; 38 000 nüf. Çimento fabrikası.

Béclard noktası, dölütte uyluk kemiğinin alt ucunun kemikleşme çekirdeği. (Ancak gebeliğin 38. haftasına doğru çekilen bebek radyografisinde görülebilir ve dölütün tam gelişip gelişmediğini anlamaya yarar.)

BECLU → BEÇLİ.

BECQUE (Henry), fransız tiyatro yazarı (Paris 1837 - *ay. y.* 1899). İbret niteliğinde bir vodvilin (*l'Enfant prodigue*, 1868) yarı başarısızlığından bir bulvar komedisinin (*la Parisienne*, 1885) başarısına kadar uzanan tüm meslek yaşamı, önemsediği oyunları oynatabilmek için tiyatro müdür ve seyircileriyle vardığı gizli anlaşmaların öyküsünden başka bir şey değildir. Giderlerini cebinden ödeyerek oynattığı "sosyalist" dramının (*Michel Pauper*, 1870) başarısızlığından sonra, *Enlevement* (1871) fiyaskosu Henry Becque'i sahneden uzaklaştırdı. *La Navette* (1878) ve *les Honnêtes Femmes* (1880) adlarını taşıyan birer perdelik iki komediden sonra yazdığı, gerçekçi tiyatronun başyapıtı olan *Les Corbeaux* 1882'de oynandı. Bu oyundaki acımasız eleştirinin kişilere değil de doğrudan doğruya burjuva yaşantısına yöneltilmiş olması burjuva çevrelerinde büyük bir tepkiyle karşılandı. Becque ayrıca şiirler (*Sonnets mélancolique*, 1887) eleştirel ve özyaşamsal denemeler (*Querelles littéraires*, 1890; *Souvenirs d'un auteur dramatique*, 1895) de yazdı.

BECQUER → DOMINGUEZ BÉCQUER.

BÉCQUER (Gustavo Adolfo), ispanyol yazar (Sevilla 1836 - Madrid 1870). Düzyazıyla masallar yazdı *(Maese Pérez el organista, El Cristo de la calavera, El Miserere)*; ayrıca betimlemeci yönü ağır basan renkli mektuplar (*Cartas desde mi celda*, 1864) ve özellikle Heine çizgisinde *Rimas* adı altında lirik şiirleri vardır. Şiirlerinin J.R.Jiménez, Gerardo Diego ve Rafael Alberti üzerinde büyük etkisi oldu.

BECQUEREL a. (öz. a. *Becquerel*'den). Nükleer etkinliğin ölçümünde kullanılan SI birimi (simgesi Bq); bu birim saniye başına kendiliğinden nükleer geçiş sayısı 1 olan radyoaktif nükleitin etkinliğine eşittir.

BECQUEREL (Antoine), fransız fizikçi (Châtillon-sur-Loing, bugün Châtillon -Coligny, 1788 - Paris 1878). Politeknik okulu'nu bitirdi(1806); istihkâm subayı olarak Fransa ve İspanya savaşlarına katıldı. (1815'te bilimsel çalışmalara yönelmek amacıyla görevinden istifa etti. Muséum d'histoire naturelle'e fizik profesörü oldu. Elektrik alanındaki ilerlemelerde büyük rol oynadı. 1819'da, piezoelektrikliği buldu. 1829'da, elektrotları kutuplanmayan ilk iki sıvılı pili tasarladı. Diamanyetik cisimlerin varlığını ilk kez Becquerel gözledi (1827). 1839'da, fotovoltaik pili yaptı. Elektrolitlerin iletkenliğini inceleyerek metallerin galvanik çökelmesi yöntemini buldu. Deniz derinliklerinde ışık radyasyonlarının yeğinliğini belirlemek ilçin bir elektrokimyasal ışınımölçer de yaptı. Yaşamının son yıllarında elektrokılcal kuvvetleri ve bunların fizyoloji ve meteorolojide oynadığı rolleri inceledi. Loiret genel konseyi'nin üyesi olarak Sologne'un imarına katkıda bulundu.

BECQUEREL (Alexandre Edmond), fransız fizikçi (Paris 1820 - *ay. y.* 1891). Antoine Becquerel'in ikinci oğlu. Birçok araştırmada babasına yardım etti. 1852'de, Conservatoire des arts et métiers'nin fizik kürsüsüne atandı ve 1878'de Museum'da fizik profösürü ve yönetici olarak babasının yerini aldı. Türlü alanlarda araştırmaları vardır. 1842'den başlayarak, Daguerre plakasını, morötesi tayfının incelenmesinde ilk o kullandı. 1847'de, fotoğrafla güneş tayfı renklerinin kopyasını elde etti. Fosforışıllığı inceledi ve bu olguyu kızılaltı tayfı görünür hale getirmek için kullandı. Sonra 1849'da, manyetizma üzerine kapsamlı bir çalışmaya girişti. 1853'te, gazların yüksek sıcaklıkta bir cisim yakınında bulunmaktan kaynaklanan iletkenliği üzerine önemli bir bildiri yayımladı. Son olarak, 1866'da termoelektrik pil yardımıyla yapılan ilk sıcaklık ölçümlerini gerçekleştirdi ve bu konu üzerine, metallerin, temas elektromotor kuvvet değerlerine göre bir sınıflandırmasını yaptı.

BECQUEREL (Henri), fransız fizikçi (Paris 1852 - Le Croisic 1908), Edmond Becquerel'in oğlu. 1872'de Politeknik okulu'na, sonra Bayındırlık okulu'na girdi; 1877'de burayı bitirdi. 1892'de Muséum d'histoire naturelle'de, 1895'te de Politeknik okulu'nda fizik profesörü oldu. X ışınlarının bulunmasından sonra, Henri Poincaré'nin teşvikiyle bu ışınlar ile fosforışıllık arasında bir ilişki olup olmadığını araştırdı. Böylece 1896'da, uranyum tuzları üzerindeki radyoaktiflik olgusunu ortaya çıkardı. Elektromıknatısla yaratılan manyetik alan sayesinde uranyumdan yayılan ışınları inceledi ve bu ışınların uranyum atomunun tüm bileşikleri için geçerli olduğunu belirtti. Bu ışımanın neden olduğu gazların iyonlaşmasını da buldu. Dönel manyetik kutuplanma (1876), fosforışıllık (1882), kızılaltı tayfı (1883) kristallerin ışığı emmesi (1886) üzerine araştırmalar yaptı. 1903'te Nobel fizik ödülü'nü Pierre ve Marie Curie çifti ile paylaştı.

Mayer

Max Beckmann
Sirk atı
özel kol.

BECQUEREL (Jean), fransız fizikçi (Paris 1878 - Pornichet 1953), Henri Becquerel'in oğlu. Politeknik okulu'nu bitirdi (1897); Karayolları genel müfettişliğine getirildi (1937). 1909'da Muséum d'histoire naturelle'de, ailesinden üç kişinin art arda yönettiği Uygulamalı fizik kürsüsü'nün başkanı oldu. Babasının çalışmalarını devam ettirerek, özellikle çok düşük sıcaklıklarda kristallerin manyetik ve optik özelliklerini inceledi ve dönel paramanyetik kutuplanmayı buldu. Görecelik, elementlerin başkalaşımları ve fiziğin müzik sanatıyla ilişkileri üstüne kitaplar bıraktı.

BECQUERELİT a. (fr. *becquerelite,* öz. a. *Becquerel*'den). Miner Hidratlı doğal uranyum oksit; ortorombik sistemde yer alır.

BEÇ ya da **BEC** a. (mac. *becs*). Eskiden Viyana'ya, genellikle de Avusturya'ya verilen ad.

BEÇ → BAÇ.

BEÇÇE ya da **BEÇE** a (fars. *beççe*). *Esk.* **1.** Çocuk, yavru. **—2.** Tutsak çocuk. **—3.** *Beççebaz,* (çocukla oynayan) kulampara. || *Beççedâr,* çocuk sahibi olan, hamile. || *Beççe-i hor, beççe-i hurşîd* (güneş yavrusu), değerli taş ya da maden. || *Beççe-i hûnîn,* kanlı gözyaşı, acının gözyaşı. || *Beççe-i kûy,* gayri meşru çocuk. || *Beççe-i nev,* yeni doğan çocuk ya da hayvan yavrusu.
—Kur. tar. Üç-sekiz yaş arasındaki erkek tutsaklara verilen ad.

BEÇÇEDÂN a. (fars. *beççe,* çocuk ve *-dān*'dan *beççedan*). *Esk.* Rahim, dölyatağı.

BEÇÇEGÂN çoğl. a. (fars. *beççe*'nin çoğl. *beççegān*). *Esk.* **1.** Çocuklar, yavrular. **—2.** *Beççegân-ı dide,* gözyaşları.

BEÇE → BEÇÇE.

BEÇKÂRİ sıf. (mac. *becs,* fars. *-kār* ve *-ī*'den *beçkārī*). *Esk.* Viyana işi, Viyana yapısı eşya.

BEÇKEM a. (esk. türkçe sözc. alamet, simge). Eskiden Türkler'in, savaşa giderken taşıdıkları ipek ya da yaban sığırı kuyruğundan tuğ. Oğuzlar buna *perçem* derlerdi.

BEÇLİ ya da **BECLU** sıf. (mac. *becs'* ten *beçli, beçlu*) *Esk.* Viyanalı, avusturyalı.

BEÇTAVUĞU a. **1.** Afrika, Madagaskar, Komor adaları ve Arabistan'da yaşayan, kalın bacaklı, hepçil, iri tavuksu kuş. (İyi uçan, ama ender olarak kalabalık sürüler oluşturarak savanlarda omurgasızları ve taneleri arayarak dolaşan, yerde yuva yapan, 10-12 yumurta üzerinde kuluçkaya yatan, yavruları hemen yuvadan ayrılan bir kuştur. Beçtavuğugiller familyası.) **—2.** Beyaz kırçıllı, siyaha yakın tüylü kümes hayvanı. Yukarıda anlatılan kuşun evcilleştirilmiş biçimidir, eti için beslenir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Akbaba beçtavuğu,* Madagaskar'da ve Doğu Afrika'da yaşayan, kara tüylü, üzeri mavi ve kızıl benekli kuş. (Bil. a. *Acryllium vulturinum;* beçtavuğugiller familyası.)
—ANSİKL. Beçtavukları, tavuksular takımının, *Alectoropoda* alttakımının (çok gelişmiş, arkası kertikli göğüs kemiği ve öbür parmaklardan yukarda duran beşparmak), beçtavuğugiller familyasındandır ve beş cinse ayrılır: *Phasidus, Agelaster, Acryllium, Guttera* ve *Numidia.* En yaygın türü beçtavuğu *(Numidia meleagris)* Batı Afrika kökenlidir; Eski Yunanlılar ve Romalılar beçtavuğunu Numidya ya da Kartaca tavuğu adıyla bilirlerdi. Ortaçağ'da, Avrupa'da, buna türk ya da hint tavuğu denirdi. Başı küçük ve çıplaktır; kafasının üstünde boynuzsu bir çıkıntı ve gagasının dibinde saçak tüyler bulunur; kuyruğu kısadır.
Yüzyıllar içinde, beçtavuğu önce av kuşu, sonra zararlı kuş (körpe yerfıstığı filizlerini yer), bir ara kutsal hayvan (Eski Mısır) sayıldı, sonunda kümes hayvanı oldu. Beçtavuğu üretimi örneğin Fransa'da çok gelişti; 1965-1991 arası Fransa'daki beçtavuğu et üretimi 15 000 tondan 54 000 tona yükseldi. Bu kümes hayvanını yetiştirmek için özel kümeslere gerek yoktur. Beçtavuğu genellikle piliçle nöbetleşe yetiştirilebilir, ağırlığı 12-15 hafta içinde 1,2 - 1,4 kiloyu bulur. Damızlık olarak kullanılacak erişkin beçtavukları kafeslerde beslenir ve yapay tohumlamayla döllenir. Üretim devresi 40 haftadır; 28 hafta sonra ilk yumurta alınır. Bir dişiden 170-180 yumurta alınır; yumurtaların ağırlığı 35-48 g arasında değişir. Kuluçka süresi 26-27 gündür; dişi başına civciv sayısı 110'u bulur. Beçtavuğu da tavuk gibi beslenir.

BEÇTAVUĞUGİLLER a. Afrika, Madagaskar ve Arabistan savanlarında yaşayan, tavuğa benzeyen türleri içeren kuş familyası. (Bil. a. *Numididae.*)

BED' a. (ar. *bed'*). *Esk.* **1.** Başlama, başlayış. **—2.** *Bed' etmek,* başlamak.
—Folk. *Bed-i besmele cemiyeti* → ÂMİN* ALAYI.
—Kur. tar. *Bed-i besmele-i şerife,* osmanlı şehzadelerinin okuma dersine başlaması. (Beş ya da altı yaşına gelen şehzadeye bir hoca atanır ve törenle ilk okuma dersine başlanırdı. Tören sırasında şeyhülislam, şehzadeye alfabeyi baştan sona okutur, elini öptürürdü. Ders için gerekli araç ve gereç sadrazam tarafından armağan edilirdi.)

BED → BET.

BEDA *(aziz)* → BEDE.

BEDAAT a. (ar. *bedaʿat*). *Esk.* **1.** Güzellik. **—2.** Yenilik, özgünlük. **—3.** Güzel konuşma.

BEDACA a. (olasılıkla portekizce kökenli). Java'da genç kadın dansçı.

BEDAHE → BEDAHET.

BEDAHET ya da **BEDAHE** a. (ar. *bedāhet* ya da *bedāhe*). *Esk.* **1.** Hazırlıksız konuşabilme yeteneği. **—2.** Ansızın ortaya çıkma. **—3.** Açıkça ortada olma, açıklık, bellilik: *"Ehemmiyet ve ulviyeti cihan-i medeniyette bedahet kesbeden matbuata..."* (M. Kemal Atatürk).

BEDAHETEN be. (ar. *bedāheten*). *Esk.* **1.** Birdenbire, ansızın, düşünmeden. **—2.** Açıkça, kuşkusuz olarak.

BEDAHŞ → BEDAHŞAN.

BEDAHŞAN ya da **BEDAHŞ** a. (Afganistan'daki *Bedahşan* kentinin adından). **1.** Bedahşan yakutu. (BEDAHŞİ de denir.) **—2.** *Bedahş-ı muzab* (erimiş yakut), şarap.

BEDAHŞAN ya da **BADAHŞAN** Afganistan'da il, Hindukuş'un K.'inde; K. kenarında Tacikistan'da yer alır; 44 789 km²; 335 000 nüf. Merkezi *Feyzâbâd.*

BEDAHŞANİ → BEDAHŞİ.

BEDAHŞİ ya da **BEDAHŞANİ** sıf. (Afganistan'daki *Bedahşan* kentinin adından). *Esk.* Bedahşan kentinden olan, Bedahşanlı.
◆ a. Açık pembe yakut. (BEDAHŞAN, BEDAHŞ da denir.)
—Boyc. *Bedahşi lacivert,* tezhipte kullanılan koyu lacivert renkte, solmayan bir boyanın adı.

BEDAN be. (fars. *be* ve *ān*'dan). *Esk.* Onunla.

BEDAN çoğl. a. (fars. *bed*'in çoğl. *bedan*). *Esk.* Kötüler, yaramazlar; çirkinler.

BED'AN ya da **BED'EN** be. (ar. *bedʿan*). *Esk.* İlk önce, ilkin, başlangıçta.

BEDARİEUX, Fransa'da (Hérault) kanton merkezi, Orb ırmağı kıyısında; 6 864 nüf. XV. - XVI. yy.'lardan kalma kilise. Boksit yatağı.

BEDAUNİ (Abdülkadir), Hint-Türk İmparatorluğu saray bilgini, tarihçi (Caypur 1540 - ? 1615). Dinsel tartışmalardaki üstünlüğünü beğenen Ekber Şah tarafından saray imamlığına getirildi (1574). Saray yaşamından sıkılarak bu görevden ayrıldıysa da, münşi(kâtip) olarak yeniden hizmete alındı; sanskritçe yapıtların çevirisiyle görevlendirildi. Başlıca yapıtları: cihatla ilgili kırk hadisi içeren *Kitab ül-hadis,* sanskritçe otuz öykünün çevirisi olan *Name-i hired-efzâ, Ramayana*'nın çevirisi, *Tarih-i Elfi*'nin bir bölümü, Yakut'un *Mu'cem ül -Bûldan* adlı coğrafya yapıtının bir bölümünün çevirisi, başyapıtı sayılan üç ciltlik *Müntehab ut-tevarih* (ilk cildi Sebuktekin'den Humayu'na, ikinci cildi 1595'e kadar olan tarihsel olayları; üçüncü cildiyse Ekber Şah dönemindeki velilerin, bilginlerin ve şairlerin yaşamöykülerini içerir).

beyaz (leylak rengi) beçtavuğu
kırçıllı beçtavuğu (evcil)

BEDAUX (Charles), fransız mühendis (Paris 1887'e doğr. -Miami 1944). Önceleri işçilik yaptı; kendi çalışması üzerindeki gözlemlerine dayanarak bir iş ölçüm sistemi hazırladı; bu sistem onun adıyla tanınır.

BEDAVA sıf. (fars. *bad* ve *hevā, bād-ı hevā*'dan). **1.** Bedel ödemeden, karşılıksız, emeksiz elde edilen, yapılan, verilen yararlanılan şey için kullanılır: *Bedava sirke baldan tatlıdır* (atasözü). *Bedava ders vermek.* **—2.** *Bedavadan ucuz,* "çok ucuz" anlamında şaka yollu söylenir.
◆ be. **1.** Karşılıksız olarak, bedel ödemeksizin; parasız: *Hastalara bedava bakıyor. Sergiye bedava girmek.* **—2.** *Bedava, bedavaya,* çok ucuza: *Doğrusu bedava almışsın, bin lira para mı?*

BEDAVACI sıf. ve a. Her şeyi, karşılıksız olarak, bedavadan elde etmeye çalışan kimse için kullanılır: *Maça biletsiz giren bedavacılar.*

BEDAVACILIK a. Bedavacı olma durumu ve bu durumdaki kimsenin niteliği: *Bedavacılıktan vazgeç, biraz da kendin çalış.*

BEDAVADAN be. Karşılıksız olarak, para ya da emek vermeden; kolayca: *Bedavadan ev sahibi oldu.*

BEDÂVET a. (ar. *bedāvet*). *Esk.* **1.** Bedevilik, çöl yaşamı. **—2.** Çöl, boş arazi.

BEDÂVİ a. (ar. *bedāvī*). *Esk.* Bedevi.
◆ Sıf. Çölde yaşayanlar için söylenir.

BEDAVRA → PADAVRA.

BEDAYİ çoğl. a. (ar. *bedīʿa*'nın çoğl. *bedāyiʿ*). *Esk.* Eşi benzeri olmayan güzel şeyler; yeni icat edilmiş şeyler: *"...bütün bu bedayi, bütün bu letâif, gözleri okşuyor"* (Halit Ziya).

Bedayi ül-âsar, Cinani'nin (XVI.yy.) gülmece türündeki nesir yapıtı. Murat III'ün isteği üzerine yazıldı (1590). Yazar kitabında o güne dek duyulmamış hikâyeleri derlediğini söyler. Ancak bazı hikâyelerin daha önceki kaynaklarda da bulunduğu görülmektedir. Yapıtta kadınlarla ilgili fıkralara, dinsel ve cinsel konulara; cin, peri, sihir vb. ile savaş konularına yer verilmiştir. Devrin tanınmış kişilerinden de söz eden yapıt, bir önsöz ile 76 küçük hikâyeden oluşur. Dili çok sadedir. Bir nüshası Paris, Bibliothèque National'dedir.

BEDBAHT, -tı sıf. (fars. *bed* ve *baht*'tan *bed-baht*). **1.** Talihsiz, felakete uğramış, kederli, mutsuz kimse için kullanılır: *Savaşta oğullarını kaybetmiş bedbaht bir ana.* **—2.** Mutsuz, üzüntülü, kederli geçen zaman dilimi için kullanılır: *Bedbaht anlarında hep onun yardımını beklerdi.* **—3.** *Bir kimseyi bedbaht etmek,* ona üzüntü, mutsuzluk vermek. **—4.** *Bedbaht olmak,* herhangi bir olaydan, durumdan vb. ötürü acı çekmek, mutsuz olmak: *Bu olaydan sonra çok bedbaht oldu.*

BEDBAHTLIK a. Mutsuzluk, talihsizlik.

BEDBİN sıf. (fars. *bed* ve *-bin*'den *bedbin*). Her şeye olumsuz, karamsar açıdan bakan kimse; onun tutumu, bakış açısı, düşünceleri için kullanılır; kötümser, karamsar: *İstikbalden ümidini kesmiş bedbin bir adam. Bedbin düşünceleri olmak.* (Karşt. NİKBİN.)

BEDBİNANE be. (fars. *bedbin* ve *-āne*'den *bedbināne*). *Esk.* Kötümserce, kötümser bir biçimde.

BEDBİNİ a. (fars. *bedbin* ve *-i*'den *bedbini*). *Esk.* Karamsarlık, kötümserlik.

BEDBİNLEŞMEK gçz. f. Bedbin duruma gelmek; kötümserleşmek, karamsarlaşmak.

BEDBİNLİK a. Her şeye olumsuz, karamsar açıdan bakan kimsenin durumu; karamsarlık, kötümserlik: *Olaylar karşısında bedbinliğe kapılmak.*

BEDDOES (Thomas Lovell), ingiliz şair (Clifton 1803 - Basel 1849). Maria Edgeworth'un yeğeni. 1922'de, Elizabeth dönemi anlayışına uygun bir dram yazdı *(The Bride's Tragedy)*; araştırma ve devrimci etkinliklerini Almanya'da ve İsviçre'de sürdürdü. *Death's Jest-Book* adlı dramı ile şiirleri 1850-51'de, kürarla intiharından sonra yayımlandı. Ölümün sevdalısı, Shelley ve alman romantizminin izleyicisi olan Beddoes, "dekadan"ların habercisidir.

BEDDUA a. (fars. *bed,* ar. *duʿa*'dan *bed-duʿa*). **1.** Bir kimsenin başına kötü şeylerin gelmesini dilemek, Tanrı'nın öfkesini onun üzerine çekmek, onu lanetlemek için söylenen sözler; ilenç: *Bir kimseye beddua etmek. Bedduadan korkmak.* **—2.** *Birine beddua sinmek,* kendisine yöneltilen ilençler yüzünden işleri ters gitmek. || *Bedduası tutmak,* bir kimseye ettiği ilenç gerçekleşmek. || *Birinin bedduasını almak,* onun ilencine konu olmak.

BEDE, BAEDA ya da **BEDA** *(aziz),* anglosakson benedikten (Wearmouth yakınında, bugün Sunderland, 672 ya da 673 - Jarrow, Durham, 735). Anglosakson kilisesinin en önemli kişiliklerinden biri ve Latin batı üzerinde büyük etkide bulunan ilk adalı yazardı. Şair, dilbilgisi uzmanı, tarihçi, tanrıbilimci –skolastiğin habercisi– olan Bede,özellikle ingiliz ulusunun bir kilise tarihi olan ve anglosakson tarihi bakımından önemli bir kaynak oluşturan *Historia ecclesiestica gentis Anglorum*'u yazdı. 1899'da Kilise doktoru ilan edildi.

BEDE (Edward BRADLEY, **Cuthbert** —denir), ingiliz romancı (Kidderminster 1827 - Lenton, Lincolnshire, 1889). Dickens tarzında yazdığı ve kendi resimlediği *The Adventures of Mr. Verdant Green* (1853-1856) ile ün kazandı. Bu yapıtında ingiliz üniversitesini hicvetti.

BEDEL a. (ar. *bedel*). **1.** Bir şeyin maddi, özellikle parasal karşılığı; fiyat, değer: *Bir ürünün, malın satış bedeli. Yakıt bedeli kiracıya aittir.* **—2.** Bir şeyin karşılığı olan, bir şeyi elde etmek için katlanılması, gözden çıkarılması zorunlu şey: *Yaptığı hatanın bedelini çok ağır ödemek. İşte zaferin bedeli, binlerce ölü.* **—3.** *Bir şeye, bir kimseye bedel,* değer, nitelik, nicelik yönünden üstün bir şeye, bir kimseye eşit, ona denk: *Sen dünyaya bedelsin. Bu katır, üç ata bedeldir. Üç kişiye bedel.* **—4.** *Esk.* Başkasının yerine, giderleri onun tarafından karşılanmak koşuluyla, hacca giden kimse. **—5.** *Bir kimseyi bedel etmek, tutmak,* onu hac ya da askerlik için kendi yerine geçirmek (esk.).

—Antropol. Yeni evli bir genç erkeğin, karısının ailesine ayırması gereken hizmet zamanını ve kendisinin ya da akrabalarının, ister evlilikten önce, ister evliliğin ilk yılları sırasında, genç evli kadının akrabalarına vermeleri gereken mal ve değerleri, armağanları saptayan kurum.(Genç evli kadının akrabaları da, sıraları gelince, damada ya da damat olacak erkeğin ailesine bir karşı-bedel vermek zorunda olduklarından, bedeller böylece iki aile arasında bir mübadele devresi başlatabilir. Bedeller ve karşı-bedeller, çok kesin kurallara göre verilip alınır.)

—Ask. Askerlik görevini yapmakla yükümlü kişinin askerlik süresinin tümünü ya da bir bölümünü yapmamak için devlete ödediği para.

—Ask. tar. *Bedel-i asakiri bahriye,* Osmanlı donanmasında yelkenli gemilerin kullanıldığı dönemde kürek çekmek, yelken açıp toplamak gibi görevleri yapan asker. (Her dört evden bir kişi alındığı için bedelli askerlik yöntemi içinde değerlendirilmişti. Bu askerlere on akçe gündelik verilirdi.) || *Bedel-i askeri,* müslüman olmayan osmanlı uyruklulardan bir bölümünün 1856 Islahat fermanı'ndan sonra askerlik hizmeti karşılığında ödedikleri para. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bedel-i hayvani,* redif erlerinin, bağlı bulundukları tabur silah altına alındığında, askere gitmemek için bedel olarak iki baş hayvanı beslemeleri.(Bu yöntemi kabul edenler dört, beş yaşlarında iki baş hayvanın beslenmesini üstlenirlerdi. Rediflik süresince silah altına alınmazlar, ancak iki yılda bir kez tabur merkezlerinde eğitim görürlerdi.) || *Bedel-i nakdi,* askerlik çağına girenlerin askerlik hizmetinden ayrı tutulmak ya da muvazzaflık süresini kısaltmak için devlete ödedikleri para. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bedel-i şahsi,* askerlikle yükümlü kişinin muvazzaflık süresi için kendi yerine parayla tuttuğu birini göndermesi. (1886'da çıkarılan bir kanunnameyle kaldırıldı. Yalnızca redif askerlerinin kimi koşullarda bedeli şahsi yöntemine bağlı kalmalarına izin verilirdi.)

—Denizc. *Bedel flaması,* gemiler arasında işaret sancaklarıyla haberleşirken bir işaret grubu içinde aynı harf ya da rakamın yinelenmesi gerektiğinde kullanılan flama. (Bir gemide sancak takımı bir tane olursa, işaretleşmede bedel flamaları kullanılır; birinciye bedel flaması [birinci işareti yineleyen] işaret grubunun en üstteki sancağı, ikinciye bedel flaması işaret grubunun ikinci sancağı, üçüncüye bedel flaması da işaret grubunun üçüncü sancağıdır. Örneğin L 2330 işaretinin çekilişi aşağıdaki biçimde olur: L 23 + üçüncüye bedel flaması + 0.)

—Huk. *Tahmin edilen bedel,* 8 eylül 1983 tarih ve 2886 sayılı Devlet ihale k.'na göre, ihale konusu olan işlerin tahmin edilen bedeli, yapım işlerinde keşif bedeli (md. 4). || *Uygun bedel,* 8 eylül 1983 tarih ve 2886 sayılı Devlet ihale k.'na göre, artırmalarda tahmin edilen bedelden aşağı olmamak üzere önerilen bedellerin en yükseği, eksiltmelerde tahmin edilen bedeli geçmemek üzere teklif edilen bedellerin uygun görüleni, bedel tahmini yapılmayan ihalelerde, önerilen bedellerin uygun görüleni (md.4).

—İsl. huk. Bir malın, hizmetin ya da hakkın karşılığı olarak verilen mal ya da para. || *Bedel hac,* hac için gerekli masrafları ödeyen kişi yerine bir müslümanın hac görevini yerine getirmesi. (Kendisine hac farz olduğu halde herhangi bir nedenle, örneğin hastalık gibi hac görevini yerine getiremeyen kişiler bunu bir başka müslüman aracılığı ile yapabilirler ya da vasiyet edebilirler. Aracı olan müslüman hac ibadetini yapınca bedel ödeyen hacı olur, aracı olan kişi de hac sevabı kazanır. Eğer hac vasiyet gereği yapılmışsa, bedel ölenin mirasının üçte birini geçemez.) || *Bedel-i ferağ,* arazi-i emiriyye ve icareteynli vakıf gayrimenkullerinin işletme haklarının devredilmesi karşılığında alınan bedel. || *Bedel-i icâre,* kira bedeli. || *Bedel-i kitabe,* kölenin özgürlüğü karşılığında sahibine ödemeyi kabul ettiği mal ya da para, bedel-i mükâtebe de denir. || *Bedel-i mahlulat,* arazi-i emiriyyeyi işletenlerden, mirasçı bırakmadan ölenlerin, ya da toprağı özürsüz olarak art arda üç yıl işletmeyenlerin topraklarının öncelikle hakk-ı tapu sahiplerine, bunlar yoksa ya da istemezlerse başka kişilere devredilmesi karşılığında alınan bedel. || *Bedel-i misil,* rayiç bedel. (Hiç kimsenin işletmesi altında olmayan arazi-i emiriyyenin hakk-ı tapu sahiplerine devredilen işletme hakkına karşılık devletçe peşin olarak alınan bedel; vakıfta el değiştiren binalara bilirkişilerce takdir edilen bedel.) || *Bedel-i müsemma,* sözleşmeyle tarafların karşılıklı olarak serbestçe tespit ettikleri bedel. || *Bedel-i öşür,* devlete ya da bir vakfa ait toprakların, bina yapmak, harman ve pazar yeri kurmak gibi tarımdan başka gayelerle işletilmesi karşılığında hazineye ya da vakfa verilen ve kira yerine geçen bedel. || *Bedel-i rakabe,* bir köle ya da cariyeye biçilen değer.

—Kur. tar. *Bedel-i cizye,* Eflak ve Boğdan beylikleri ile Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı'ya ödedikleri maktu vergi. || *Bedel-i has,* devletin sivil memurlarına hazineden has yerine verilen aylık. || *Bedel-i nezil,* konaklama yerlerinin giderleri için alınan vergi. || *Bedel-i öşür,* tarım arazisine bina vb. yaparak tarım yapılmasını engelleyenlerden öşür yerine alınan vergi. || *Bedel-i timar* → TİMAR. || *Bedel-i zeamet* → ZEAMET.

—ANSİKL. Ask. tar. *Bedel-i askeri,* Osmanlı devletinde 1856 Islahat fermanı'ndan önce müslüman olmayan askerlik yükümlülerinden cizye alınırdı. 1856 Islahat fermanı, müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki eşitliği sağlamak amacıyla cizyeyi kaldırarak, tüm osmanlı uyrukluların askere alınmalarını kararlaştırdı. Ancak, müslüman olmayan yükümlülerin müslümanlarla aynı zamanda askere alınmalarının kimi zorluklara yol açacağı öne sürülerek bir bölümünün askere alınması, ötekilerden de "iane-i askeriye" adıyla bir bedel tahsil edilmesi kararlaştırıldı. Daha sonra bu bedelin adı *Bedel-i askeri* oldu. Bu yönteme göre, her yıl varlıklarından 60, orta düzeydeki gelirlilerden 30, yoksullardan 15 kuruş bedel-i askeri alınmaya başlandı. Önceleri müslüman olmayanların vergilerine eklenerek devlet görevlilerince toplanırdı. Daha sonra cemaatlerin ruhani önderlerince toplanarak yönetime aktarılmaya başlandı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan bir yasayla, bedel-i askeri tümüyle kaldırıldı ve müslüman olmayanların da askerlik yapmaları zorunluluğu getirildi.

• *Bedel-i nakdi,* 1886'da çıkarılan bir kanunnameyle kaldırılan bedeli şahsi yönteminin yerine benimsendi. Kanunnameye göre 50 osmanlı altını ödeyenler bu yöntemden yararlanabilirdi. Bedel-i nakdi verecekler, yerel yönetim meclislerinin hazırladığı ve varlıklı olduklarını, ödeyecekleri para için taşınmaz mallarını satmadıklarını gösteren bir belge (ehli servet mazbatası) vermek zorundaydılar. Bedel-i nakdi ödeyenler, bulundukları yere en yakın askeri birliklerde üç ay eğitim görürlerdi. 1914'te çıkarılan geçici askerlik yasasıyla bu yöntem korundu ve ödenecek para miktarı 60 liraya yükseltildi, eğitim süresi de altı aya çıkarıldı.

BEDEL (Maurice), fransız yazar (Paris 1883 - Thuré, Vienne, 1954). *Jérôme, 60° latitude Nord* adlı yapıtıyla 1927 Goncourt ödülü'nü kazandı. Gezilerinden ve memleketinden esinlenen romanlar yazdı.

BEDELCİ a. *Ask.* Bedel ödeyerek kısa

süre hizmet gören asker. (BEDELLİ de denir.)

BEDELEN be. (ar. *bedelen*). Esk. Bedelini ödeyerek: *Askerliğini bedelen ya da şahsen yapmak.*

BEDELLİ sıf. Bedeli olan, bedeli ödenilen.

◆ a. **1.** BEDELCİ'nin eşanlamlısı. **—2.** Yiyecek hakkı kendisine para olarak ödenen asker.

—Ask. *Bedelli askerlik*, askerlik yükümlüsü kimi kişilerin yasayla belirlenen oranda parayı devlete ödeyerek askerlik yükümlülüklerinin tümünden ya da bir bölümünden ayrı tutuldukları yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. *Bedelli askerlik*, Cumhuriyet döneminde gerek görülen durumlarda ya da hükümetlerin izlediği savunma siyasetine göre değişik dönem ya da biçimlerde uygulanmış, kimi dönemlerdeyse tümüyle kaldırılmıştır. Günümüzde uygulanan bedelli askerlik yönteminde, askerlik yapmakla yükümlü kişi temel askerlik eğitimini yaptıktan sonra kalan askerlik hizmetini yasada öngörülen parayı ödeyerek yapmaz. Yurtdışında çalışan askerlik yükümlüsü türk yurttaşlarından, istekliler yasayla belirlenen miktarda dövizi taksitle ödeyerek bu yöntemle askerlik yaparlar. Bu yükümlüler yurtdışındaki temsilcilikler aracılığıyla askerliklerine karar aldırdıktan sonra, açıklanan dönemlerde yurda gelerek iki ay süreyle temel askerlik eğitimi görürler.

BEDELLS (Phyllis), ingiliz dansçı ve dans öğretmeni (Bristol 1893). E. Cecchetti, Adeline Genee ve Adolphe Bolm'un öğrencisi oldu. 1914'te girdiği Londra Empire Theatre'ın yıldızıydı. 1921'de hastalık nedeniyle meslek yaşamına ara verdi, daha sonra Anton Dolin ve daha birçok dansçıya eşlik etti. 1935'te dansı bıraktı. Bristol'de açtığı okulu daha sonra Londra'ya taşıdı ve burada 1966'ya değin ders verdi. Royal Academy of Dancing'in başkan yardımcılığını yapan Bedells, *My Dancing Days* (Dansettiğim günler) [1954] adlı bir kitap yazdı.

BEDELL SMİTH (Walter), amerikalı general (Indianapolis 1895 - Washington 1961). Birinci Dünya savaşı'nda Fransa'da görev aldı. 1939'da genelkurmay başkanlığında çalışmaya başladı, 1942 ile 1945 yılları arasında general Eisenhower'in kurmay başkanlığını yaptı. 1946'dan 1949'a kadar Sovyet Rusya'da büyükelçi olarak bulundu; 1950-1953 arasında Amerikan Merkezi haberalma servisi'ni (CIA) yönetti. 1954'te Çinhindi konusunda Cenevre'de toplanan konferansta dışişleri bakanı olarak amerikan heyetine başkanlık etti.

BEDELSİZ sıf. Bedeli olmayan, bedel ödenilmeyen, karşılıksız.

—İkt. *Bedelsiz ithalat* → İTHALAT.

BEDEN a. (ar. *beden*). **1.** Bir canlının maddi varlığı, vücudu. **—2.** Vücudun baş, kol ve bacaklar dışında kalan bölümü.(Eşanl. GÖVDE.)**—3.** Bir cismin temel bölümü: *Bir binanın bedeni.* **—4.** Kaleyi oluşturan kalın duvarlar dizisi ya da bütünü. **—5.** Giysinin kollar dışındaki üst yarısını içeren bölüm. **—6.** Konfeksiyon giysilerinde biçki modelini belirten ölçüler: *Kaç beden giyiyorsunuz? Büyük bedenler tükendi.*

—Balıkç. *Beden* ya da *olta bedeni*, kamışın ucu ile yüzdürücü parçanın (yüzen olta) ya da uç halkasının ucu ile yem (fırlatılacak olta) arasındaki olta uzunluğu. ‖ *Çelik beden*, bir oltanın bedenini oluşturan ve balığın dişleriyle kesemediği çelik tel parçası, piyano teli, pirinç ip.

—Biyol. Eşey hücreleri (üreme hücreleri) dışında vücut kütlesini oluşturan hücrelerin tümü. (Bu hücreler farklılaşmış hücrelerdir. Beden daima ölümlüdür, ama bedenden yalıtılıp aksamadan yeniden dikilen beden hücreleri gücül olarak ölümsüzdür.) ‖ *Beden hücresi*, vücudu oluşturan hücrelerin her biri. (Eşanl. SOMATOSİT.)

—Böcbil. *Beden sıvısı*, bazı böceklerin saldırıya uğradıklarında refleks sonucu bedenlerinden dışarı akıttıkları kana benzer tiksindirici sıvı. (Beden sıvısının caydırıcı etkisi çoğunlukla etkili olur ve hayvan düşmanından kurtulur.)

—Denizc. Halatın iki çıması arasında kalan bölüm. —Makara tablasına verilen ad. ‖ *Beden bağı*, ince bir halatı kalın bir halatın üstüne bağlamak için yapılan düğüm. (Kamçılı palanganın kamçısını patrisaya, çarmık ya da herhangi bir halatın bedenine bağlamada kullanılır.) ‖ *Demir bedeni*, demir anelesiyle memesi arasında kalan ana bölüm.

—Eğit. *Beden eğitimi*, jimnastik, oyun, spor gibi eğitici bütün bedensel alıştırma ve çalışmaları kapsayan genel terim. (Beden eğitimi, türk eğitim sisteminde ilk ve ortaöğrenim kurumlarında ayrı bir ders olarak yer almıştır.)

—Fels. Bir kimsenin, özellikle iç işleyişi bakımından göz önüne alınan maddesel yanı. *Bedenin bilincine varmak. Bedeninin her yanı ağrımak.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Özbeden*, görüngübilime göre, öznenin kendi bedeniyle yaşadığı ilişkilerin bütünü; bu ilişkiler uyarınca beden, özne tarafından bir nesne gibi algılanmış ve yaşanmış olabilir.

—Giyim san. Konfeksiyon giysilerinin kesiminde model olarak kullanılan vücudun çeşitli bölümlerinin ölçülerinin bütünü: *Manken bedenine sahip olmak. Bu ceket bedeninize göre.* (Bk. *ansikl.* böl. Çamaşır san.)

—Terz. *Ortalama beden*, örnek olarak seçilen kişilerin ortalama ölçülerine göre düzenlenen beden tipi.

—ANSİKL. Çamaşır san. AFNOR normları giysi bedenlerinin adlandırılmasında kullanılması gereken ölçüleri belirler. Bu ölçüler giysinin uyacağı kabul edilen insan vücudunun ölçüleridir, ilgili giysinin türüne göre, boy ve/veya göğüs çevresi veya bel çevresi göz önüne alınır. Bu yeni adlandırmalar ya yarı göğüs çevresi (42, 44, 46 vb.) ya ad veya numaralara (erkek, 1/2 kalıp, orta kalıp, büyük kalıp ya da 1, 2, 3, 4 vb.) dayanan ve bir imalatçıdan diğerine anlamı değişen geleneksel adlandırmaların yerini alma yolundadır.

—Fels. Nietzsche'ye göre ruha karşı bedeni yüceltmek ve aklın, her şeyden önce ruha özgü bir şey olduğunu kabul etmek gerekir: "Beden, büyük bir akıldır, tekleşmiş bir çokluktur, bir barış ve savaş durumudur, sürüdür ve onun çobanıdır. Ey kardeşim! Ruhum dediğin o küçük akıl ise, bedeninin bir aracından başka şey değildir" *(Böyle buyurdu Zerdüşt)* [Also Sprach Zarathustra]

BED'EN → BED'AN.

Beden terbiyesi genel müdürlüğü (BTGM), tüzel kişilikli örgüt. 1938'de 3530 sayılı yasayla Başbakanlık'a bağlı olarak kuruldu. 1942'de Milli eğitim bakanlığı'na, 1960'ta yeniden Başbakanlık'a, 1969'da Gençlik ve spor bakanlığı'na bağlandı. ANAP hükümetleri döneminde Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı bünyesine alındı. Daha sonra bir kere daha Başbakanlık'a bağlanarak, Gençlik ve spor genel müdürlüğü adını aldı. Görevleri şunlardır: yurttaşların fizik ve moral yeteneklerini geliştirmek; oyun, jimnastik, spor etkinliklerini yönetmek ve yönlendirmek; federasyonların yurt içi ve dışı çalışmalarını denetlemek; merkez ve taşra örgütlerinin bütçelerini hazırlamak; tesis yapımı, onarımı ve işletilmesini sağlamak; sporcuların sağlık denetimlerini yaparak gerekli lisansları hazırlamak; sporcu ve çalıştırıcıların en iyi şekilde yetiştirilmelerini sağlayacak ortamı hazırlamak; spor kulüplerinin tescilini yapmak, gelir ve giderlerini denetlemek; gerekli bilgi ve kural değişikliklerini sporcu ve yöneticilere yayım yoluyla duyurmak; futbolla ilgili müşterek bahisleri düzenlemek.

Beden terbiyesi genel müdürlüğü, merkez örgütü ve taşra örgütü olarak çalışır. Merkez örgütü, genel müdürlük makamı ile genel müdürlüğün yıllık bütçesini, çalışma programını inceleyip onaylayan, federasyonların kuruluşuna karar veren Merkez danışma kurulu'ndan oluşur. Ayrıca, üç yılda bir seçimle kurulan Merkez ceza kurulu ile Yüksek sağlık kurulu da, merkez örgütüne bağlıdır. Taşra örgütü ise, il düzeyindeki Beden terbiyesi bölge müdürlüklerinden oluşur. Bölge başkanlığını illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar, köylerdeyse muhtarlar yürütür. Ayrıca, valilerin seçtiği üyeler ve il ileri gelenlerinin oluşturduğu Bölge danışma kurulu da taşra örgütüne dahildir. İllerdeki spor etkinlikleri, bölge başkanı olan vali adına beden terbiyesi bölge müdürlüklerince yürütülür. Spor-toto müdürlüğü ile federasyonların tümü, Beden terbiyesi genel müdürlüğüne bağlı olarak çalışır. (→ GENÇLİK VE SPOR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.)

BEDENCİ a. *Tkz.* Beden eğitimi öğretmeni.

BEDENEN be. **1.** Bedeniyle, vücuduyla: *Köprü yapımında bedenen de çalıştı.* **—2.** Bedence, bedensel yönden: *Sürgün hayatı onu bedenen ve ruhen çökertmişti.*

BEDENİ, BEDENİYE sıf. (ar. *beden* ve *-i*'den *bedeni*, dişl. *bedeniyye*). *Esk.* **1.** Bedenle ilgili; bedensel. **—2.** *Bedeni zevk, haz*, maddi zevk, haz.

—Sig. *Bedeni zarar*, can ve sorumluluk sigortalarında kişinin ölüm ya da yaralanma gibi bir zarara uğraması.

BEDENİYE → BEDENİ.

BEDENKÂR a. (ar. *beden* ve fars. *-kâr*'dan *bedenkâr*). *Esk.* İçi kakum kürk kaplı, bir tür kısa ceket. (Daha çok yüksek dereceli memurlar ve haremdeki kadınlar giyerdi.)

BEDENNÛR a. (ar. *beden* ve *nûr*'dan *beden-nûr*). *Esk.* İçi samur kürk kaplı birtür ceket. (Daha çok yüksek dereceli memurlar ve haremdeki kadınlar giyerdi.)

BEDENSEL sıf. **1.** Bedene ilişkin, bedenle ilgili şey için kullanılır; *Bedensel acılar. Bedensel cezalar. Bu iş bedensel çabayı gerektirir.* **—2.** Cinsel davranış düzleminde insan bedenine ilişkin olan şey için kullanılır; tensel: *Bedensel zevkler, hazlar.* **—3.** *Bedensel karakter*, bedene ilişkin karakter. (Bedensel cinsel karakterlere *ikincil cinsel karakterler* denir.) ‖ *Bedensel soy*, üreme hücrelerini oluşturan gonatlar (eşey bezleri) dışında, çeşitli dokuların yapımını sağlayan ardışık hücre kuşakları, dölleri.

—Antropol. *Bedensel bileşim*, beden kütlesinin, yağ kütlesi ile bu kütleden geri kalan ve yağsız kütle denilen bölümü gibi birkaç büyük bileştiren halindeki ayrışımının sonucu olan ürün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nöropsikol. *Bedensel şema*, hareketli ya da hareketsiz haldeki bedenimize, mekândaki duruşuna, farklı bölümlerinin birbirine göre durumuna, dış dünya ile ilinti kurmasını sağlayan deri örtüsüne ilişkin şu ya da bu ölçüde bilinçli tasarım. (Bedensel şema, geçmiş ya da şimdiki deneyimlerimizin bıraktığı ve görmeye, dokunmaya, kinesteziye, içkulağa ilişkin izlenimlerin bireşiminin sonucudur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tıp. Vücuda, vücudun organik işlevlerine ilişkin olan. (Karşt. RUHSAL.)

—ANSİKL. Antropol. Canlı bir insan kütlesinin bileştirenleri doğrudan doğruya ölçülemediğinden, bunların niceliği, çeşitli yöntemlerle tahmin edilir. Örneğin bedendeki toplam su, organizmaya sokulan maddelerin genleşme derecesiyle saptanabilir. K^{40} verildikten sonra radyoaktivitearacıyla ölçülen organizmadaki potasyum oranı, kas kütlesinin bir göstergesidir. Sidikle çıkarılan kreatinin miktarı da ay-

Büyük Larousse

bedevi arap
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Edirne **bedesteni** (1992'deki yangından önceki hali)

nı kütlenin bir başka göstergesidir. Özellikle su içinde tartılarak ölçülen beden yoğunluğu, yağ kütlesi ne kadar yüksekse o kadar düşük olur ve kütlenin saptanmasını sağlar. Röntgen filmleri üzerinde yapılan kol ve bacak ölçümleri, çeşitli düzeylerde, kemik, kas, yağ ve deri payını olduğu gibi, kemik yoğunluğunu da saptama olanağını verir. Buna dayanarak, derialtı yağ, kas ve iskelet kütlesinin genel bir tahmini gerçekleştirilebilir. Derialtı yağ, bedenin çeşitli bölgelerindeki deri kıvrımlarının, deriyi ve yağı değişmeyen basınçla kıstıran bir alet aracılığıyla yapılan ölçümüne dayanarak da saptanabilir.

Bedensel bileşim, cinsiyete, yaşa, beden eğitimi ve beslenmeye göre değişir. Özellikle genç yaştaki beslenme, yetişkinin yağ ve kas hücreleri sayısının bir belirleyicisi gibi görünmektedir. Ayrıca, bireylerin ve insan topluluklarının bedensel bileşim farklılıklarında, genetik etkenler de rol oynar.

—Nöropsikol. *Bedensel şema,* başlangıçta bir nöroloji kavramıdır; günümüzde, psikanalizciler, bedensel şemanın kuruluşunun ve tasarımının bilinçsiz yanları üstünde durarak, genellikle "beden imgesi" terimini kullanıyorlar.

Bedensel şema doğuştan gelmez; dış algıların, hareketselliğin ve acının önemli rol oynadığı uzun bir deneyim sonucunda oluşur. Oluşum sürecinin belli başlı aşamaları şunlardır:

Doğumdan sonraki 3. aya kadar, farklı duyu organlarından elde edilen bilgiler arasında eşgüdüm kurulmamıştır. Beden bilinci, ağız bölgesiyle sınırlıdır. Çocuk, iç algı verileriyle dış algı verileri arasında genel olarak, ayrım yapmaz. Ben ile ben-olmayan, henüz farklılaşmamıştır.

Yapıların olgunlaşması, iç algı ve dış algı verilerinin giderek ayırt edilmesini sağlar; bu veriler arasındaki ilk eşgüdümlenmeler 3. aya doğru ortaya çıkar, ama bazı farklılıklar gösterir. (Bu olgunlaşma, ayaklardan daha önce ellerde görülür.) Nitekim çocuk, daha önceleri, dikkat etmeden ve denetleyemeden, görüş alanı içinde birtakım rasgele el hareketleri yaparken, 4. aya doğru, göz hizasında tuttuğu eline, parmaklarını sıra ile oynatarak, uzun uzun bakmaya başlar. Duyusal-hareketsel gelişimin çeşitli evreleri üzerine Piaget'nin yaptığı araştırmalar, beden bilincinin kavranmasına yardımcı oldu. 8. ayda, çocuğun gelişmesinde önemli bir aşama ortaya çıkar. Nitekim psikanalizciler de, "nesnenin kurulması"nı bu dönemin bir ürünü olarak görürler (Spitz). Çocuk artık, bedeni ile dışındaki nesneleri birbirinden ayırt edebilir; yer değiştirmeye ve yürümeye başlayıp bedeninin çevre içindeki konumunun bilincine varınca, bedensel şemaya yeni bir öğe eklenmiş olur. Bu aşamada sistemli bir biçimde görülen taklit sayesinde, çocuk, kendi bedeniyle başkasının bedeni arasında ilişki de kurar. Nitekim Wallon'a göre, bedensel şemanın kurulması ile başkalarının algılanması, birbirine benzer ve birbirini tamamlayan iki işlemdir. Çocuğun bu gelişim sırasında aynayla karşılaşması, ona, bedeninin bütünsel bir görsel tasarımını verir. Ama çocuk, bedeni ile aynadaki görüntüsü arasında oldukça geç, yani 2 ya da 3 yaşına doğru ilişki kurar.

Daha sonra, dilin de katkısıyla, bedensel şema yetkinleşir. Ne var ki çocuk, sağ ve solu kendi bedeninde ancak 6 yaşına doğru, başkalarınkinde ise 9 yaşına doğru ayırt edebilir.

Beyin korteksindeki lezyonlar, özellikle de parietal lobdakiler, bedensel şema bozukluklarına yol açabilir. Asomatognozi adı verilen bu bozukluklar, hasara uğrayan beyin yarımküresine göre değişir. Sara sırasında, bedensel değişme duygusu, heotoskopi, kişiliksizleşme gibi paroksistik seyirli bozukluklar görülebilir. Son olarak, beden imgesinin marazi belirtileri arasında, bir organı kesilmiş kişilerde görülen hayal organ sanrısını ve acı asembolisini de saymak gerekir.

BEDENSELLEŞTİRME a. Ruhbil. *Acı veren bir duyguyu bedenselleştirme,* çok acı veren bir duyguya, psikolojik bir gerginliğe organik, fiziksel bir yanıt verme.

BEDENSELLİK a. Fels. Görüngübilimcilere göre, insanın dünyada olması, başkaları tarafından bir kişi olarak, bir insan olarak görülmesi olgusu.

BEDERGÂH a. (fars. *be-* ve *dergah*'tan *be-dergah*). *Esk.* Kapıya çıkma.

—Kur. tar. Acemi ocağı'nda bulunan ya da ocak dışındaki türlü hizmetlere verilmiş olan acemilerin, Yeniçeri ocağı'na geçmelerine verilen ad. (→ ÇIKMA.)

BEDESTAN → BEDESTEN

■ **BEDESTEN** ya da **BEDESTAN** a. (ar. *bezz* silah, değerli kumaş ve fars. *-stan;* bezistan'dan). Değerli eşyaların, mücevherlerin, antika eşyaların alınıp satıldığı kapalı çarşı.

—ANSİKL. Kapalı çarşıların çekirdeğini, yangınlardan korumak için genellikle taştan yapılan bedestenler oluşturur. Anadolu ve Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarında karşılaşılan bedestenlerin büyük çoğunluğunda dükkânlar dışta yer almakta, içte ise ayaklara oturan kubbeli bölüm bulunmaktadır.

Bedestenler taş yapılı, dört tarafı demir kapılı ve geceleri bekçilerin gözetiminde bulunduklarından, buralarda şimdiki bankalarda olduğu gibi kiralık dolap, kasalar ve emtia ambarları da bulunurdu. Bedestenlerin, bu amaçlara yönelik inşa edilmiş olduklarına en iyi kanıt İstanbul'daki eski bedesten binasıdır.

İstanbul'da ikisi Kapalıçarşı'da, biri Galata'da olmak üzere, 3 bedesten vardır. Kapalıçarşı'dakilerin birine âtik (eski), ötekine cedid (yeni) bedesten adı verilmektedir. Yeni bedestene, eskiden burada pamuk ve ipekten dokunan, sandal denilen bir tür kumaş satıldığı için Sandal bedesteni de denilmektedir. Sözkonusu bedesten Osmanlı döneminde yapılmıştır.

Eski bedesten ise, doğu kapısının üzerinde hâlâ duran kabartma kartal heykelinden de anlaşılacağı gibi, bir Bizans yapısıdır ve Fatih Sultan Mehmet'in vakfettiği Bizans binaları arasında kayıtlıdır.

Galata bedesteni, Kapalıçarşı'da bulunan öteki iki bedestene oranla çok daha küçük bir binadır. Perşembepazarı'nda bulunan bu bedesten harap ve metruk olduğundan bugün kullanılmamaktadır.

Osmanlı döneminde, gerek çarşı esnafı ve gerekse şehirdeki zengin halk, başta mücevherat olmak üzere her türlü kıymetli malını, belli bir ücret karşılığında bedestendeki kasalarda saklarlardı. Bedestende unutulan ve mirasçısı çıkmayan mallar "beyt-ül mâl"e kalırdı. Mirasçı bırakmadan ölen (1846) Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi'nin bedestende kalmış olan 40 000 kese akçesi devlete geçmiş ve bu para ile 1848'de Ayasofya restore edilmiştir.

Batı Avrupa'da yaşanan endüstri devrimi döneminde el dokuması yerli bez ve kumaşlar Avrupa'dan gelen kumaşlarla rekabet edemeyip kentin her yerinde yabancı kumaşlar serbestçe satılmaya başlandığında, bedestenler eski önem ve zenginliklerini yitirmeye başladılar. Ayrıca, yeni açılan bankaların emanet işlerini de üstlenmelerinden sonra, bedestenler sadece halı ve seccade gibi kıymetli malların alınıp satıldığı bir yer haline geldi.

■ **BEDEVİ** sıf. ve a. (ar. *badiye*'den *bedevi*). **1.** Çöllerde çadırlarda yaşayan arap göçerlere verilen ad. **—2.** İlkel koşullarda yaşayan kimse için kullanılır. **—3.** Hızlı koşan arap atı için kullanılır.

—ANSİKL. Çölde ya da sahrada göçebe bir yaşam sürdüren arap topluluklarına *ehl ül-veber,* kıyılarda ya da belirli yerlerdeki yerleşik Araplar'a ise *ehl ül-hazar* denir. Bedeviler Arabistan, Kuzey Afrika ve Suriye'de kabileler halinde yaşarlar. Kabile başkanına, şeyh denir. Kara çadırlarda oturur, geçimlerini yetiştirdikleri deve, koyun ve keçi sürülerinden sağlarlar. Ayrıca binek ve koşu hayvanı olarak at beslerler. Zenginlikleri, besledikleri deve sayısıyla ölçülür. Her kabilenin kendine özgü bir damgası vardır. Ataerkil aile düzeninin egemen olduğu bu topluluklarda çok erkek çocuk sahibi olmak önemlidir.

BEDEVİ (Mahmut **EL-**), mısırlı yazar (Abnub, Asyut yakınında, 1912). Rus yazarlarından (Çehov, Andreyev, Gorki) eserler çevirdi ve yoksul halkın yaşamını konu alan romanlar yazdı (*les Loups affamés* [fr. çev.], 1952 *le Dernier Fiacre* [fr. çev.], 1961).

BEDEVİ (Abdurrahman), mısırlı filozof (Şarabas, Dımyat ili, 1917). Kahire Üniversitesi'nde okudu, Libya'da ve Kuveyt'te ders verdi. İslam felsefesi üzerine yazdığı kitap (*Histoire de la philosophie en islam,* başlığıyla 1972'de fransızcaya çevrildi), islam dünyasında, varoluşçu temalara ilgi duyulmasında önemli rol oynadı.

Bedevi çardak zindanı, Tokat kalesinde tarihsel zindan. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde hükümdarın hışmına uğrayan saray ileri gelenleri, vezirler, görevliler bu zindana atılırdı. Sarp ve yüksek bir kayanın üzerinde yer alan Tokat kalesinin bir bölümü, Bizans döneminden kalma olduğu gibi, tamamlayıcı bölümleri de Danişmentler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından yapıldı. Çelebi Mehmet I'in cezalandırdığı Ankara valisi Yakup Bey (1411), Musa Çelebi (1412), akıncı beylerinden Mihaloğlu Mehmet Bey (1413) bu zindanda hapsedildiler.

BEDEVİLER, Afrika yarımadasındaki deve yetiştiricisi göçebe aşiretlerinin oluşturduğu arap topluluğu. "Arap" adını Kuzey Afrika'daki, Arabistan yarımadasındaki, Yakındoğu'daki, İran'ın güney kesimindeki halkların, hatta Sovyet Orta Asyası ve Afganistan'daki bazı azınlık topluluklarının kullanmasına karşın Bedeviler (Kuran'ın indiği dönemdeki Araplar olarak) yalnızca kendilerine "Arap" denmesi gerektiğini savunurlar. Arap aşiretleri akraba olmayan iki atanın (Kahtan ve Adnan) soyundan geldiklerine inanırlar; iki ata arasındaki köken farkı, kabaca, Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasındaki bölünmeye denk düşer. Aşiret yapısını oldukça geliştirilmiş olan soyağacı oluşturur; ancak bu yapı aşiret konfederasyonlarına göre düzenlenir. "Safkan aşiretler" yanında "parya" aşiretler de vardır. Aşiret örgütlenmesi, aşiret ile yaygın aile arasında birçok ara bölünmeyi içerir; her birinin bir reisi vardır; bu reisin yetkileri adalet, savaş, göç üzerine kararlar alan bir aşi-

ret ya da alt aşiret konseyince sınırlandırılmıştır. Her aşiret bölümünde, dinsel görevleri yürüten bir Said ve eski köleler gibi savaşa katılmalarına izin verilmeyen, zanaatçılar (saraçlar, demirciler) bulunur. Bedeviler, geleneksel olarak deve yetiştiriciliğinden elde ettikleri gelir yanında, korudukları yerleşik gruplardan (koyun ve keçi yetiştiriciliğiyle geçinen göçebeler) ve kervanlardan da gelir sağlarlar. Genellikle tekeşlilik uygulanır; başlık parası nedeniyle, kardeş çocukları arasındaki evlilikler yeğlenir. İntikam hakkı, "kan bedeli" ödeme sistemiyle yumuşatılmış olmasına rağmen geçerliliğini korur. Hâlâ zengin ve güçlü olan deve yetiştiricisi aşiretlerde başlıca aileler yerleşik düzene geçmekte ve çoğunlukla gelir kaynakları çeşitlenmektedir. Deve yetiştiricisi olmayan göçebe aşiretlerden Hint okyanusu kıyılarında yaşayanlar hörgüçlü öküz, Irak'ın güney kesiminde yaşayan ve yarı-göçebe olanlar manda yetiştiriciliğiyle geçinirler, çöl kenarlarında (özellikle Kuveyt'te) yaşayanlar ise koyun ve keçilerle katır sırtında yaylaya çıkarlar.

Güneyde ve doğuda çeşitli şii mezheplere bağlı olanlarla, güneydoğudaki islamöncesi inançlara bağlı olanlar dışında, Bedeviler'in büyük bölümü sünni müslümandır (özellikle hanbelî); ama Bedeviler din kurallarına genellikle tam olarak uymazlar. Arap lehçelerinin yanı sıra, kimileri güney sami lehçeleri konuşurlar.

BEDEVİLİK a. Ebu'l-Abbas Ahmet el-Bedevi'nin (1191-1276) Mısır'ın Tanta kentinde kurduğu tarikat (*Ahmedilik* diye de bilinir). Bedevi'nin ölümünden sonra halifesi Abdülâl, tarikatın zikir ve ayinlerini sistemleştirdi, müritleri düzene soktu. Tarikat Mısır'da etkili ve önemli bir tarikat durumuna geldiği gibi başka ülkelerde de yayıldı, el-Bedevi'nin Tanta'daki mezarı ünlü bir *ziyaret* yeri oldu. Bedevilik, Mısır'dan Hicaz'a, Suriye'ye, Tunus'a Trablus'a ve Türkiye'ye de yayıldı. Bedevi, halifesi Abdülâl'a ithaf ettiği *Vasâyâ* adlı yapıtında Kuran ve sünnete sıkı sıkıya bağlı kalınmasını öğütledi. Tarikatın belli başlı ilkeleri, gece ibadetine ağırlık vermek, dil ve kalp birlikte zikredilmesi, imanda içtenlik, dürüstlük, kalp temizliği, doğadan ve insanlardan gelen her türlü sıkıntılara karşı kayıtsızlık ve sabır ile verilen sözde durmak biçiminde özetlenebilir. Bedevilik'in bayyumiyye, enbabiyye, evlad-ı nuh, bardariyye, halebiyye, hammudiyye, handusiyye, karnasiyye, menaifiyye, şurunbulaliyye, selamiyye, sinnaviyye, taskayatiyya, zahidiyye, marazike adlı çeşitli kolları vardır.

BEDEVİYANE be. (ar. *bedevi* ve fars. *-âne*'den *bedeviyane*). *Esk.* Bedeviler gibi.

BEDEVİYET a. (ar. *bedevi* ve *-iyyet*'ten *bedeviyyet*). *Esk.* Bedevilik, göçebelik, ilkellik: *"Ceziret-ül-arabda bedeviyet sayesinde fıtrat-ı asliyeleri üzere kalmışlar idi"* (Ahmet Cevdet Paşa XIX. yy.).

BEDFORD, Büyük Britanya'da kent, *Bedfordshire* yönetim bölümünün merkezi, Londra'nın büyük konut banliyösünde; 74 000 nüf. (1990). Tarım gereçleri yapımı. Tuğla fabrikası. — *Bedfordshire*, 1 235 km^2; 530 800 nüf. (1988).

BEDFORD, çeşitli ingiliz ailelerin aldığı kontluk ya da düklük unvanı (Neville, Tudor ve özellikle Russell, 1550'den başlayarak kont, 1694'ten başlayarak da dük oldular. [→ RUSSELL.]

BEDFORD (John PLANTAGENET, — *dükü*), ingiliz prensi (1389-Rouen 1435), Henry IV'ün üçüncü oğlu. Fransa, İskoçya ve Wales ülkesine birçok kez sefer yaptıktan sonra, Henry V'in ölümü üzerine, krallık naibi ve Henry VI'nın vasisi oldu. Bir Bourgogne prensesi ile evlenen Bedford, fransız topraklarını büyük bir ustalıkla yönetti. Ama Arras kongresi'nde (1435) siyasetinin yıkıldığını gördü. Sanat koruyucusuydu; özellikle parisli sanatçılara hayranlık verici süslü el yazmaları ısmarlamıştı.

BEDGÛ sıf. (fars. *bed* ve *gû*'dan *bed-gû*). *Esk.* Münafık, dedikoducu: *"Sana vü bana sehl ola bu sûretlerle bedgûlar"* (Hassan, XV. yy.).

BEDHÂH sıf. (fars. *bed* ve *h̄āh*'tan *bed-h̄āh*). *Esk.* Kötülük isteyen, başkalarının kötülüğünü isteyen: *"İstikbalde dahi, seni, bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahili ve harici bedhâhların olacaktır"* (M. K. Atatürk).

BEDİ sıf. (ar. *bedi*ᶜ). *Esk.* **1.** Eşi benzeri olmayan, mükemmel bir şeyi icat eden. **—2.** Her şeyi yoktan var eden Tanrı.
—Esk. ed. Belagat'*ın bölümlerinden biri. (Anlatımı süslemek için kullanılan mecaz dışı sanatları kapsar. "Sanayi-i maneviye" [anlam sanatları], "sanayi-i lafziye" [sözcük sanatları] diye ikiye ayrılır. Sanayi-i maneviye, anlamla ilgili sanatlardır: tevriye* [iham], tezat* tenasüp* [mürâât-ı nazir], leff*ü neşr, hüsn*-i tâ'lil tecahül*-i ârifâne, mübalağa*, rücu*, vb. Sanayi-i lafziye ise cinas*, iştikak*, seci*, telmih*, tarihi* vb.'dir.)

BEDİ BİN MANSUR (Fahrettin), hanefi fıkıhçı (?-Sivas 1223). *Münyet ül-fukahâ* diye tanınan ve fıkhın ayrıntılarıyla (furû) ilgili *el-Bahr ül-muhit* adlı bir yapıtı vardır. Döneminde, verdiği fetvalarla da ün yapmıştır.

BEDİ ÜL-USTURLABİ (Ebülkasım Hibetullah bin Hüseyin **EL-**), arap bilim adamı ve şair (?- Bağdat 1139). Astronomi alanındaki çalışmalarıyla adını duyurdu. İsfahan'da hıristiyan astronom Eminüddevle'den astronomiyle ilgili birçok yeni bilgi edindi. Bağdat'a yerleşti ve kendi yaptığı usturlap vb. gözlem araçlarıyla ün kazandı. Bağdat'taki selçuklu sarayının astronomluğuna getirildi (1130). Buradaki gözlemleri sonucu düzenlediği yıldız katologlarını sultan Mahmut'a sundu. Bir *Divan* oluşturan şiirlerini güzel ve seçkin birer ürün sayanlar olduğu gibi, açık saçık bulanlar da olmuştur. İbni Haccac'ın şiirlerini *Dürret üt-tac min şi'ri İbni Haccac* adı altında derleyen bir kitabı vardır.

BEDİA a. (ar. *bedi*ᶜ*a*). *Esk.* **1.** Güzellik değeri yüksek olan, sanat eseri. **—2.** Eşine seyrek rastlanan güzel, değerli. **—3.** *Bedia-i hayaliye*, ülkü, ideal.

BEDİA MUVAHHİT → MUVAHHİT (Bedia, Statzer).

BEDİD ya da **BEDİDAR** sıf. (fars. *bedid*, *bedidar*). *Esk.* **1.** Görünür halde, açık, ortada. **—2.** *Bedidar olmak*, ortaya çıkmak: *"... tüccar ve ahali üzerine ağır vergiler tarh ve tezyirine ibtidar etmesinden naşi bayağı fitne emareleri bedidar olarak..."* (Ahmet Cevdet XIX. yy.). ‖ *Nabedid olmak*, gözden kaybolmak, görünmez olmak.

BEDİDAR → BEDİD.

BEDİER (Joseph), fransız eleştirmen (Paris 1864- Le Grand-Serre 1938). Collège de France'ta profesör oldu (1903). Ortaçağ masallarının fransız kökenli olduğunu ileri sürdü (*Les Fabliaux*, 1893). *Les Légendes épiques* (1908-1913) adlı yapıtında, Fauriel ve Gaston Paris'ye karşı, yiğitlik destanları kuramını kökünden değiştirdi. Ona göre yiğitlik destanları, papaz adaylarının girişimiyle, hac yolları üzerindeki tapınaklarda oluşmuşlardı. (Fr. Akademisi, 1920.)

BEDİHE a. (ar. *bedihe*). *Esk.* **1.** Hazırlıksız, birdenbire söylenen söz. **—2.** Hazırcevaplık. **—3.** *Bedihe-gû*, *zû-bedihe*, hazırlıksız güzel konuşan.
—Fels. İspat edilmesine gerek olmayan kural, aksiyom.

BEDİHİ sıf. (ar. *bedihi*). *Esk.* Apaçık, besbelli: *"Çünkü bu onca, o kadar malum ve bedîhîdir ki tekrarından ne faide hasıl olabileceğini idrak edemez"* (Baha Tevfik, XIX. yy.).

BEDİHİYAT çoğl. a. (ar. *bedihi*'nin çoğl. *bedihiyyat*). *Esk.* Açık ve kesin olan şeyler.

BEDİHİYET a. (ar. *bedihi* ve *-iyyet*'ten *bedihiyyet*). *Esk.* Açıklık, belirginlik, apaçık ortada olma.

BEDİİ sıf. (ar. *bedi*ᶜ*i*). *Esk.* **1.** Güzel, beğenilen: *"Tatlı, temiz, asude, bedii bir hatıra..."* (Ömer Seyfettin). **—2.** Güzellikle ilgili, estetik.

BEDİİ FAİK, soyadı AKIN, türk gazeteci ve yazar (Bandırma 1921). İstanbul Tıp fakültesi'nde okudu, bitirmeden ayrıldı (1944), ticaretle uğraştı. Tasvir gazetesinde başladığı (1945) fıkra yazarlığını, Tan, Milliyet, Yeni İstanbul ve Ulus gazetelerinde sürdürdü. Falih Rıfkı Atay ile birlikte Dünya gazetesini kurdu (1952). Demokrat parti iktidarını eleştiren yazıları nedeniyle tutuklandı (1954). Dünya gazetesinin tek sahibi (1963) ve başyazarı (1971) oldu. Sonradan yazılarında CHP karşıtı ve AP yandaşı bir tutum izledi. 1976'da Son havadis, 1980'de Hürriyet, daha sonra da Tercüman gazetesinde yazdı. Uzun süre Gazete sahipleri sendikası genel sekreterliği görevinde bulundu. Başlıca yapıtları: Fıkralar: *Efendime söyleyim* (1953), *Rüzgâr eken* (1969). Gezi notları: *Sam amca'nın evinde* (1954), *Rusya'dan* (1968), *Bir garip ada* (1954). Roman: *Yabancı* (1954), *Pablo'nun gülüşü* (1972). Röportaj: *İhtilalciler arasında bir gazeteci* (1967). Hapisane notları: *O biçim* (1958).

BEDİİYAT çoğl. a. (ar. *bedi*ᶜ*i*'nin çoğl. *bedi*ᶜ*iyyat*). *Esk.* **1.** Güzellikler, güzel eserler. **—2.** Estetik bilimi, güzel sanatlar.

BEDİK a. Kazak Türkleri'nde hasta hayvan ve insanları sağaltmak için yapılan bir tören.
—ANSİKL. Sözcüğün etimolojisi tam olarak bilinmemekle birlikte, eski türkçede oyun, raks anlamına gelen büdik'ten geldiği öne sürülür. Şaman inanışlarından kaynaklanan bu törende, genç kızlar ve erkekler hastayı alıp obadan uzak bir yere götürürler. Hastayı ortalarını alıp türkü söyleyerek çevresinde dönerler. Türküyü her seferinde "göç, göç, göç bedik, ağaca göç, suya göç" nakaratıyla bitirirler. Törene özgü belli bir türkü varsa da, aynı nakaratı yineleyerek başka türkülerin söylendiği de olur.

BEDİL a. (ar. *bedil*). *Esk.* **1.** Karşılık, bedel. **—2.** Bahsi kaybedenin vereceği şey. **—3.** Bir şeyin ya da bir kimsenin yerini alan.

BEDİR ya da **BEDR** a. (ar. *bedr*). *Esk.* Ayın on dördü, dolunay: *"Ay doğar bedir Allah / Bu sevda nedir Allah?"* (halk türküsü).
—ANSİKL. Ed. Ayın bedir durumu divan şiiri gibi halk şiirinde de sık sık konu edinilir: *Ay doğar bedir Allah/ Çektiğim nedir Allah...* Bedir ay, gümüş aynaya benzetilir. Âşığa sevgilinin yüzünü hatırlatır. Geceleyin göründüğü ve ışık verdiği için kandille ilişkilidir. Yolcuların yollarını bulmalarına nasıl yardımcı olduğu anlatılır.

BEDİR, BEDR ya da **BEDR HÜNEYN,** Suudi Arabistan'da, Mekke-Medine yoluyla, Suriye'den Mekke'ye ulaşan kervanyolunun birleştiği kavşakta küçük kasaba. Kasaba kurulmadan önce, sularının bolluğu yüzünden kervanların konakladığı bir yerdi ve burada yılda iki kez büyük bir panayır kurulurdu. Hz. Muhammet'in ilk önemli savaşının burada olmasıyla adını duyurdu. Kasabada, Bedir savaşı'nda şehit olanların türbeleri ve Peygamber'in savaşı yönettiği yerde yapılmış olan el-Ariş camisi bulunur.

■ **Bedir gazası,** Hz. Muhammet'in önderliğindeki müslümanlarla putatapar Mekkeliler arasında yapılan ilk savaş (13, 15 ya da 17 mart 624). Suriye-Mekke yolu ile Mekke-Medine yolunun birleştiği yerdeki

Bedir gazasi
Reşidettin (1314)
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

Bedir denilen yerde meydana geldiğinden bu adla anılır. O tarihlerde Suriye'den gelen kervanlar Medine yakınlarından geçerken birçok Medineliye saldırıyor ve müslümanları rahatsız ediyorlardı. Müslümanlar, bu durum karşısında putatapar kervanlara baskın yapılmasını kararlaştırdılar. Hz. Muhammet, Ebu Süfyan'ın zengin bir kervanla Suriye'den Mekke'ye doğru yola çıktığını öğrendi. Ebu Süfyan da Medinelilerin kendisine bir baskın yapabileceklerini hesaplayarak mekkeli putataparlardan yardım istedi. Kendisine Ebu Cehil komutasında 950 kişilik bir kuvvet gönderildi. Hz. Peygamber, durumu savaştan bir gün önce öğrendi. Ertesi gün iki taraf da Bedir'e gelmişlerdi. Ancak, el - Akankal adlı bir tepe müslümanların ve putataparların birbirlerini görmelerini engelliyordu. Ertesi gün Hz. Muhammet 305 kişiden oluşan kuvvetin yerini değiştirdi ve düşmana en yakın olanının dışında bütün su kuyularını kumla doldurdu. İçinde su kalan tek kuyunun başına da adamlarını yerleştirdi. Böylelikle su gereksinmesini gidermek için putataparlar ister istemez savaşmak zorunda kalacaklardı. Çok geçmeden çarpışmalar başladı. Mekkeliler kesin bir yenilgiye uğradı. Aralarında Ebu Cehil ve Mekkeli 12 önde gelen kişinin de bulunduğu 70 kişi öldürüldü, bir o kadar da tutsak alındı. Müslümanlar ise 15 şehit verdi. Bu savaş, Mekkeli putataparlara her yönden ağır bir darbe oldu, müslümanların kendilerine olan güven ve imanlarını artırdı. Bedir savaşı' na katılan müslümanlara soylu bir tabaka gibi bakıldı ve kendilerine *bedriyyun* denildi. (→ Kayn.)

BEDİREN a. *Yörs.* Çitlembiğin çiçeği.

BEDİRHAN BEY *(Paşa).* Cizre emiri (Cizre 1802-Şam 1868). Nizip* savaşı'na katıldı (1839). Sağlığı bozulan ağabeyinin görevden ayrılması üzerine emir oldu (1843). Hakkâri yöresinde yaşayan bir nesturî topluluğunu yönetimi altına alması, yabancı devletlerin şikâyetlerine yol açtı: Bu arada birtakım uygunsuz davranışları da görüldüğünden, Anadolu ordusu müşirliğine atanan Halep valisi Osman Paşa tarafından tutuklandı (1845). Kalabalık ailesiyle birlikte İstanbul'a getirilerek bir süre burada kaldı. Ardından, Girit'in Kandiye kentine sürgüne gönderildi (1848). Bağışlanınca İstanbul'a döndü, sonra da Şam'a gitti (1866).

BEDİRLİ, Sıvas'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 6 144 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Bedirli,* 602 nüf. (1990).

BEDİÜZZAMAN, arap onur unvanı. "Çağın harikası" anlamına gelen bu unvan, özellikle iranlı şair **Ahmet Bediüzzaman el Hamedani**'ye (Hamedan 968-Herat 1008) verilmişti. Bu şair, Nişapur'da büveyhi hükümdarlarının sarayında yaşadı. Sık sık taklit edilen mektuplarından bir derleme bıraktı. Ama asıl makame ("meclis" ya da dizelerle karışık "seci"li düzyazı biçiminde kısa güldürü) denilen edebiyat türünün yaratıcısı oldu. Bu tür öykülerde genellikle kalender bir kahramanla, hödük ve saf bir kasabalı karşı karşıya getiriliyordu.

BEDİÜZZAMAN MİRZA (Horasan 1469-İstanbul 1515), Timurlular devleti hükümdarı (1506-1507). Sultan Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu. Esterabad ve Belh valiliği yaptı. Babası ölünce, kardeşi Muzaffer Mirza'nın da yardımıyla Timurlular tahtına oturdu (1506). Özbek başbuğu Şeybani Han'ın saldırısı karşısında ülkesini terk ederek Şah İsmail Safevi'ye sığınmak zorunda kaldı (1507). Şah İsmail'i Çaldıran savaşı'nda yenen Yavuz Sultan Selim'in (1514) Tebriz'i ele geçirmesi sonucu ona katılarak İstanbul'a geldi. Padişahın büyük saygı gösterdiği eski hükümdar, çok geçmeden vebaya yakalanarak öldü.

Bedlam (Bethlehem'in bozulmuş biçimi), İngiltere'deki tımarhanelerin en eskisi. 1547'de Henry VIII tarafından kuruldu.

BEDLİNGTON, Büyük Britanya'da (Northumberland) kent, Newcastle'ın K.'inde; 28 200 nüf. Eski maden kömürü çıkarım merkezi. Hafif sanayiler.

BEDLİNGTON TERYESİ a. Terye ile tazının çaprazlanmasıyla elde edilen ingiliz köpek ırkı. (Beyaz, yünsü kılları, armut biçimi kafasıyla küçük bir koyuna benzer.)

BEDLOE adası → LIBERTY adası.

BEDMAR (Alfonso de LA CUEVA, — *markisi*), ispanyol rahip ve diplomat (Granada 1572-Oviedo 1655). 1607-1618 arasında Venedik elçisi olan Bedmar, Milano valisi ve Napoli kral naibiyle birlikte Venedik'e karşı bir düşmanlık siyaseti güttü. Komploculukla suçlanması üzerine, Venedik'ten kaçmak zorunda kaldı. Elçi olarak gönderildiği Flandres'da, gerçekte arşidük Albrecht'in başbakanlığını yaptı. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra, 1622'de kardinal oldu. Oviedo piskoposu olarak öldü.

BEDNAM sıf. (fars. *bed* ve *nām*'dan *bed-nām*). *Esk.* Kötü ün kazanmış,adı kötüye çıkmış.

BEDNÁR (Alfonz), slovak yazar (Rožňová Neporadza 1914). Ruhbilimsel dramları (*le Sommet de Verre* [fr. çev], 1954) inceledi, roman ve öykülerinde, sosyalist gerçekçilikten (*Les Heures et les Minutes* [fr. çev.], 1956) trajik bir insan yaşamı görüşüne yöneldi (*Etrangers* [fr. çev.],1960; *Le balcon était trop haut* [fr. çev.], 1968).

Bednar aftları. Dişç. Damakta görülen ve yara haline gelebilen sarımtırak küçük kistler. (Küçük çocuklarda çeşitli hastalık hallerinde [beslenme azlığı, travmalar, kıl kistleri, vb.] görülür.)

BEDNİY ya da **BYEDNİY** (Yefim Alekseyeviç PRIDVOROV, **Demyan** — denir), rus şair (Gubovka 1883 - Moskova 1945). Bir köylü ailesinden gelen Bedniy, daha 1911'de bolşevik yayınlarında yazılar yazmaya başladı ve Krilov tarzında masallarla bolşevik sloganlarını yaydı; ayaklanmayı (*De la terre, de la liberté, des travailleurs* [fr. çev.], 1917), iç savaşı ve proletaryayı (*Grand'Rue* [fr. çev.], 1922) öven yapıtlar verdi. Dine karşı taşlamalar (*l'Evangile selon Demian* [fr. çev.] 1925), kolektifleştirme ve sanayileşmeyi destekleyen yazılar yazdı (*On tiendra!* [fr. çev.], 1931); 1938'de partiden uzaklaştırıldı, ancak, nazi saldırısından sonra, yeniden epik ve taşlamalı üslubuna döndü (*Je crois en mon peuple* [fr. çev.], 1941; *le Loup moraliste* [fr. çev.], 1943).

BÉDOS DE CELLES *(dom* François DE), fransız org yapımcısı (Caux 1709 -Saint-Denis 1779). Benedictus tarikatının Saint-Maur'daki üyelerindendi. Org yapımcısı, uzman ve kuramcı olarak büyük saygı kazandı. Günümüzde de kendi alanında en önemli yapıtlardan biri sayılan *l'Art du facteur d'orgues* (Org yapımcısının sanatı) [3 cilt, 1766-1778] başlıklı çalışmasını yayımladı.

BEDR Coğ. → BEDİR.

BEDR → BEDİR.

BEDR (Muhammet **EL-**), Yemen imamı (doğm. 1927). Ülke içinde bir reforma girişti (haziran 1959), ancak çok geçmeden babası imam Ahmet bu reformu reddetti (aralık 1559). Babasının ölümü üzerine 19 eylül 1962'de tahta çıkan Muhammet, liberal tanınmasına karşın, Suudi Arabistan kralı Suud bin Abdülaziz'in öğüdüne uyarak, rejimi liberalleştirmeye yönelik her türlü reformu erteledi. Bunun üzerine, albay Sellal'ın devrimiyle karşılaştı. İktidarı alan Sellal, Sana'da 27 eylülden başlayarak Nasır'ın Mısırı tarafından desteklenen cumhuriyetçi bir rejim kurdu. Dağlara çekilen Muhammet, Yemen içlerindeki bedevi aşiretlerin ve Suudi Arabistan'ın desteğini sağladıysa da, iktidarı bir İmamlık şûrası'na bırakmak zorunda kaldı (aralık 1966). Sekiz yıllık iç savaşa, 1970 martında son veren anlaşmanın büyük mağlubu olan Muhammet el Bedr, ister istemez yurdundan ayrılıp Londra'ya çekildi.

BEDR HÜNEYN → BEDİR.

BEDRÂN (Mudar), ürdünlü siyaset adamı (Cereş 1934). Milli eğitim bakanı (1973-1974), sonra kraliyet divanı reisi, 1976'da da başbakan oldu. Aynı zamanda dışişleri ve savunma bakanlıklarını da elinde tuttu. Aralık 1979'da, başbakanlık görevini Abdülhamit Şeref'e bıraktı.

BEDRE a. (ar. *bedre*). Eskiden bin gümüş ya da yedi bin altın lira konulabilen, keçi derisinden yapılmış para kesesine verilen ad.

BEDREDDİN LU'LU', Musul atabeyi. İlkin köle, sonra vezir, 1218'den başlayarak naip olan Bedreddin, hükümdar ailesinin son prensinin ölümü üzerine, 1233'te de iktidarı ele geçirdi. Eyyübi hanedanının sonunu haber veren kanlı karışıklıklara ve moğol istilalarına karşın, prensliğini korudu.

BEDREKA ya da **BEDRİKA** a. (fars. *bedreka*). *Esk.* **1.** Yol gösteren, kılavuz. **2.** Kanıt, delil.

BEDREN a. *Yörs.* Sakızağacının (menengiç) meyvesi.

BEDRETTİN (Yahya), türk yazar (Konya, XIII. yy.). Mevlana Celalettin Rumi'nin yakınlarındandı. Çağının birçok yazarı, bu arada tarihçi İbn Bibi onun öğrencisi oldu. Farsça *Et tevessül ile't-teressül* adlı yapıtı, özel mektuplarını derler.

BEDRETTİN EL HALEBİ → HALEPLİ BEDRETTİN.

BEDRETTİN MAHMUT Kaysunizâde, türk hekim (XVI. yy.). Kahire yakınındaki Kosun ya da Kaysun köyündendir. Şehzade Bayezit'in tedavisinde gösterdiği başarı üzerine, Selim I'in nikris (gouttes) hastalığını tedavi etmek üzere saraya çağrıldı. Hassa hekimleri arasına girdi, hekimbaşı oldu (1562-1568). Kanuni' nin son seferine katıldı (1566), ölümünden sonra cesedini mumyaladı. *Ed-dürer ül -manzûm* isimli türkçe tıp kitabında, yapıtını Murat Han'a sunduğunu belirtmesinden, Murat III döneminde sağ olduğu anlaşılmaktadır. Arapça tıp kitapları da vardır.

BEDRETTİN MAHMUT Simavnalı → SİMAVNALI BEDRETTİN.

BEDRETTİN TEBRİZİ, iranlı mimar ve bilim adamı (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak adından Tebrizli olduğu anlaşılır. Ahmet Eflaki'nin *Âriflerin menkıbeleri* adlı kitabında ve Mevlana ile ilgili öteki kaynaklarda, Mevlana'nın müritlerinden olduğu, büyük saygı gördüğü anlatılır; onun ölümünden sonra 1273'te Kubbe-i Hadra olarak bilinen ünlü Mevlana türbesi'ne ilk biçimini veren mimar olarak tanıtılır.

BEDRİ Niksarlı, türk halk şairi (Niksar 1845 - *ay. y.* 1897). Âşık geleneğine uygun olarak, genç yaşta Zileli Ceyhuni'ye çırak oldu; onunla birlikte Anadolu'nun birçok kent ve kasabasında dolaştı. Doğaçtan şiir söylemekte ve muamma düzenlemekte usta bir âşık olduğu bilinmektedir.

BEDR-İ DİLŞAD BİN MEHMET BİN ORUÇ GAZİ BİN ŞABAN, türk şair (XV. yy.'ın ilk yarısı). Murat II adına yazdığı *Muratname* (1427) adlı ansiklopedik manzum yapıtıyla tanınır.

BEDRİ PAŞA (Hasan Bedrettin) → HASAN BEDRETTİN PAŞA.

BEDRİKA → BEDREKA.

BEDRİYE a. Sühreverdiye tarikatının altı kolundan biri.

BEDRÜLCEMALİ, fatımi vezir ve komutan (1013-1094). Suriyeli emir Cemalüddevle bin Ammâr'ın kölesiydi; efendisine bağlılığından ötürü kendisine el -Cemali sanı verildi. Üstün yeteneğiyle Şam valisi oldu. Komutanlığına atandığı Akka'da Melikşah kuvvetleriyle savaşmak zorunda kaldı. Halife Mustansır tarafından Mısır'a çağrılarak kendisine hem başkomutanlık hem de başvezirlik unvan ve yetkileri verildi. Kahire'de dirlik ve düzeni sağladıktan sonra İskenderiye'yi yeniden devletin egemenlik sınırı içine kattı; başkaldıran arap kabilelerini denetim altına aldı. Ancak, tüm Suriye'nin Selçuklular'ın eline geçmesini engelleyemedi (1076). Buna karşın, Kahire önlerine kadar gelen selçuklu ordusunu püskürtmeyi başardı (1077). Öte yandan, iyi bir yönetici olarak devletin yıllık vergi gelirini çok artırdı. Kahire'nin ikinci surunu ve günümüze kadar gelen ünlü üç büyük kapısını yaptırdı.

BEDSONİA a. Bakteriyol. *Chlamydia* cinsinden mikropları belirtmek için bazen kullanılan terim.

BEDTER sıf. (fars. *bed* ve *-ter*'den *bedter*). *Esk.* Daha kötü, çok kötü, beter.
◆ Dilbil. Türkçede XIV. yy.'da *"beter"* biçimini almıştır. Sonradan doğrusunu kullanmak amacıyla *"bedter"* biçimi yeniden diriltilmiştir.

BEDUH a. (ar. *bedūh*). *Esk.* Uğur getirmesi için mektup zarflarının üzerine yazılan sözcük. Söz sanatları gibi hesap oyunları da eskiden büyük ilgi görmüştür. Dokuz kareye ayrılmış bir karenin ilk dört köşesine arapça *be, dal, vav, ha* harfleri yazılır ya da bunların ebcet hesabına göre karşılığı olan 2,4,6,8 rakamları konur. Sonra da yan yana, alt alta ve köşegen olarak toplandığında aynı sayı çıkacak biçimde rakamlar yerleştirilir:

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Buna benzer yüzlerce tablo meydana getirilmiştir. En ünlüsü olan bu tabloya dinsel bir anlam da verildiğinden "beduh" bir uğur simgesi sayılmıştır.

BEDÜK a. *Yörs.* Çamsakızı; reçine.

BEDZİN, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişiğinde; 76 900 nüf. Madencilik ve sanayi (metalürji, elektronik) merkezi.

BEEBE (Charles William), amerikalı hayvanbilimci (Brooklyn 1877-Arima yakınında, Trinidad, 1962). New York Zoological Society'nin tropikal araştırmalar bölümünün yöneticisiydi. Sıcak denizlere yapılan birçok bilimsel seferi yönetti ve O. Barton ile birlikte batisferi tasarladı ve gerçekleştirdi.

BEECHAM (*sir* Thomas), ingiliz orkestra yöneticisi (Saint Helens, Lancashire, 1879-Londra 1961). Meslek yaşamına 1906'da Londra'da başladı. 1911'de Covent Garden'ın yöneticiliğini üstlendi, daha sonra, 1932'de Londra filarmoni orkestrası'nı, 1947'de de Krallık filarmoni orkestrası'nı kurdu. Özgün bir yönetici olarak tanındı; özellikle klasik repertuara ağırlık verdi ve Haydn'ın son yapıtlarıyla Schubert'in senfonilerini yeniden değerlendirdi.

Beecham Group Ltd., 1928'de kurulmuş bir ingiliz şirketi. Büyük Britanya'nın, tüketim malları pazarlamalarına yönelik ilk sınai girişimlerinden biridir. Eczacılık, temizlik ve kozmetik ürünleri kârın üçte ikisini sağlar. Uluslararası pazarlara yönelik bir şirket olan Beecham, gelirlerinin üçte ikisini İngiltere dışındaki ülkelerden elde etmektedir.

BEECHER-STOWE (Harriet BEECHER, Mrs. STOWE, **Mrs.** — denir), amerikalı romancı (Litchfield 1811 — Hartford 1896). Ateşli bir kölelik karşıtı olan rahip Calvin E. Stowe ile evlendi. Kentucky'de bir gezi dolayısıyla, kölelik dünyasını somut olarak gördü. Bu görgüye dayanarak yazdığı roman *Tom Amca'nın kulübesi* (Uncle Tom's Cabin, 1852) kölelik karşıtçısı hareketin en güçlü propaganda araçlarından biri oldu.

BEECHEY (*sir* William), ingiliz ressam (Burford, Oxfordshire, 1753-Hampstead 1839). Royal Academy'de Zoffany ile Reynolds'un öğrencisi oldu (1772), kraliçe Charlotte'un portre ressamlığına atandı, 1798'de de Royal Academy'ye üye seçildi. Romantik portrenin öncülerindendir.

BEECHEY (Frederick William), ingiliz denizci (Londra 1796 - *ay. y.* 1856). 1818'de, David Buchan ve John Franklin'in, 1819'da da Parry'nin Arktika bölgelerine düzenledikleri seferlere katıldı. 1825'te, Franklin ve Parry, Atlantik yoluyla kuzey-batı'ya varmaya çalışırlarken, Beechey, Pasifik üzerinden Arktika denizlerine ulaşma göreviyle *Blossom* gemisi komutanlığına getirildi, Bering boğazını aşıp Alaska'nın kuzey-batı kıyılarında durdu. *Blossom*'ın bir filikası oradan Barrow burnu açıklarına kadar ilerledi.

BEEFMASTER a. (ing. sözc.). Birleşik Amerika'da, et üretimi için zebu (brahman ırkı) ile torin (hereford ve shorthorn ırkları) arasında yapılan melezlemeden doğan hayvan.

BEEFSTEAK a. BİFTEK'in ingilizcesi.

BEEK, Hollanda'da (Limburg) kent, Mastricht'in K.-K.-D.'sunda; 8 000 nüf. Petrokimya sanayisi.

BEEKMAN (Aimee Arturovna), estonyalı romancı (Tallin 1933). Genellikle fantastik ve güldürücü yapıtlarında toplum ve ahlak sorunlarını işler: savaş öncesi küçük burjuvazisine taşlamalar (*les Petites Gens* [fr. çev.], 1964; *le Miroir du puits* [fr. çev.], 1966; çağdaş manevi boşluğun sergilenmesi (*l'Orgue de Barbarie* [fr. çev.], 1970; *Équinoxe* [fr. çev.], 1971). Amerika'daki izlenimlerine dayanan *Vendémiaire*'de (1975) ise, gelişme ve teknokrasi ideolojisinin aşırılıklarına karşı çıkar.

BEEL (Louis Jozef Maria), hollandalı siyaset adamı (Roermond 1902 - Utrecht 1977). Katolik halk partisi üyesi, Nijmegen Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. 1946-1948 ve aralık 1958 - mayıs 1959 arasında başbakanlık yaptı.

BEELDEMAEKER (Adriaen Cornelisz), hollandalı ressam (Rotterdam 1618 - Lahey 1709). Özellikle av sahneleri çizdi (Amsterdam, Lahey, Leiden, Dunkerque müzeleri).

BEEMSTER, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) polder, Amsterdam'ın K.'inde. Kurutulan ilk büyük göl (XVII. yy. başı) olan *Beemstermeer*'in yerinde düzenlenmiştir. Sığır yetiştiriciliği.

BEER (Georg Josef), avusturyalı oftalmolog (Viyana 1763 - *ay. y.* 1821). Viyana klinik enstitüsü'nde profesördü. Göz hastalıkları üzerine çok sayıda yapıt bıraktı.

BEER (Wilhelm), alman gökbilimci (Berlin 1797 - *ay. y.* 1850). Kompozitör Meyerbeer'in büyük kardeşi. Berlin'de bankacı ve Prusya meclisi'nin üyesiyken gökbilimle ilgilendi ve Berlin yakınında bir gözlemevi kurdu. Mädler ile birlikte Mars gezegeninin bir haritasının çıkarılmasını sağlayan ilk incelemeleri yaptı.

Beer yasası (alman fizikçi *August Beer*'in [1825-1863] adından), soğurucu bir maddenin, belli bir *x* kalınlığından geçebilecek ışık miktarını hesaplamaya yarayan yasa. $I = I_0 e^{-\alpha x}$ bağıntısıyla belirtilir; bağıntıda I geçen ışık yeğinliği, I_0 başlangıç yeğinliği ve α bir değişmezdir.

BEERBOHM (*sir* Max), ingiliz karikatürcü ve denemeci (Londra 1872 - Rapallo 1956). Simgeci kuşağın kültürlü bir temsilcisi olarak, önce Yellow Book, sonra da Saturday Review'daki fıkra yazılarında kadın düşmanlığıyla dikkati çekti (*The Happy Hypocrite*, 1897; *Zuleika Dobson*, 1911). İntihar eden bir yazarlar grubunun hayatta kalan tek üyesi olan Beerbohm, döneminin beğenilen bir karikatürcüsü ve haşarı çocuğuydu (*A Book of Caricatures*, 1907; *50 Caricatures*, 1912).

BEERNAERT (Auguste), belçikalı siyaset adamı (Ostende 1829 - Luzern 1912). Avukattı, sonra katolik partiden milletvekili, birkaç kez bayındırlık bakanı oldu; ekim 1884'te hükümet başkanı olurken maliye bakanlığını da üstlendi. Toplumsal konularda güçlü bir yasa düzeni kurdu. Bütün yurttaşlara oy hakkı tanınmasını sağladı (1895). Ancak oy kullanmayı zorunlu kılıyor, kimi seçmenlere de birden çok oy kullanma hakkı veriyordu. 1894'te istifa etti, 1895'te meclis başkanı oldu. (1909 Nobel barış ödülü.)

BEERŞEBA ya da **BİR ÜS-SABA,** İsrail'de kent, yönetim bölümü merkezi, Necef çölünün kuzey sınırında; 113 800 nüf. (1990). Bir tarım bölgesinin (sulamayla pamuk tarımı) merkezi. Tarım araç gereçleri ve besin sanayisi.
—Arkeol. İ.Ö. IV. binyılda, Beerşeba dolaylarında, bölgenin kurak iklim koşullarına uyum sağlamış özgür bir çoban ve hayvan yetiştiricisi kültürü gelişti. Ebu Matar, Hirbet Bitar, Safadi gibi belli başlı sitlerde hayvancılık (koyun, keçi, boynuzlu hayvanlar) ve tarım yapıldığı belgelenmiştir.

Önceleri yeraltında, yumuşak lösler kazılarak oluşturulan evler (birbirlerine koridorlarla bağlanan dikdörtgen odalar), sonradan yarı yeraltında, yarı yer üstünde, taş ya da tuğladan yapıldı. Bu evlerin ocakları, kandilleri ve ambarları da vardı. Buralarda bakırdan topuzlar, takı eşyaları ve çok sayıda çıplak insan heykelcikleri (kemik, fildişi) bulundu. Ölülerini iki biçimde; ya kıvrılmış bir durumda, ya da o sıralar tüm Filistin'e yayılmış olan gasul kültürünün kemikliklerine benzeyen, pişmiş toprakla ev biçiminde yapılan bir kemiklik içinde gömüyorlardı.

BEERŞEVA. Esk. coğ. Necef'teki eski Kenan kenti, Filistin'in G. sınırını belirler. (K. sınırında Dan vardı; İncil'de İsrail'i belirtmek için kullanılan *Beerşeva'da Dan* deyimi buradan gelir.) Günümüzde *Beerşeba.*

BEETHOVEN (Ludwig VAN), alman besteci (Bonn 1770 - Viyana 1827). Bestecinin, Mechelen'de doğan dedesi Ludwig (1712-1773), 1733'te Bonn'a yerleşti ve seçiciprensin capella'sında yöneticilik yaptı. Bestecinin, prenslik capella'sında tenor olan babası JOHANN (1740 ? -1792) ise, 1767'de Maria Magdalena Keverich ile (öl. 1787) evlendi, yedi çocukları oldu. Bunlardan yalnız üçü yaşadı.Beethoven, Christian Neefe ile çalıştı, onun sayesinde J. Sebastian ve C. P. E. Bach' ın müziğini tanıdı. 1782'de org dersleri almaya başladı. Basılı ilk yapıtı 1782'de çıktı, 1783'te 3 sonat yazdı, bunları 1785'te bestelediği piyanolu 3 dörtlü izledi. 1787' de, kısa bir süre Viyana'da kaldı ve Mozart ile tanıştı. 1789'da Bonn Üniversitesi'ne yazıldı, özellikle Breuning ailesiyle kurduğu ilişki, yetişmesinde önemli oldu.

Ludwig van Beethoven yağlıboya tablo ressamı belli değil *André Meyer kol.*

Kasım 1792'de, Haydn'dan ders almak amacıyla Viyana'ya gitti, bir daha da bu kentten ayrılmadı. Bir yıl Haydn'dan ders aldı, J. Schenk'in, daha sonra da G. Albrechtsberger ve A. Salieri'nin yanında öğrenimini sürdürdü. Besteci ve virtüöz bir piyanocu olarak, adı seçkin çevrelerde hemen duyuldu. 1796'da, bir turne sırasında, Nürnberg, Prag, Dresden ve Berlin'e gitti; bunun dışında Viyana'dan seyrek olarak ayrıldı. 1802'de sağırlaşmaya başlaması —insanlardan kaçışının bir nedeni de budur— besteciyi bunalıma düşürdü. İki mutsuz aşk, özellikle de, bir süre nişanlı kaldığı Theresa von Brunswick'e olan aşkı, Beethoven'ı çok sarstı, hatta intihar etmeyi düşündü. Ölümünden sonra bulunan *Heiligenstadt vasiyetnamesi*'nde, yaşamının bu döneminden söz eder. Beethoven Avrupa'daki siyasal olaylarla yakından ilgilendi. Fransız devrimi'nin getirdiği özgürlük ve adalet düşüncelerini coşkuyla karşıladı ve bunları müziğinde dile getirdi (*Eroica* senfonisi; "İmparator" adıyla anılan 5 numaralı piyano konçertosu). Bestecinin son yılları, vasiliğini üstlendiği yeğeni Karl'ın neden olduğu sıkıntılar ve düşkırıklıklarıyla ve tümüyle sağır oluşu yüzünden üzüntü içinde geçti; birey ve sanatçı olarak karşılaştığı güçlüklere karşın, çok büyük bir başarı ve ün kazandı. Brunswick ailesi, arşidük Rudolf (daha sonra Olmütz başpiskoposu oldu), prens Lichnowsky, kemancı Schuppanzigh gibi sadık koruyucuları ve dostları, daha sonra bestecinin biyografisini yazan Schindler gibi hayranları oldu. Duygusal yaşamı, özellikle "ölümsüz sevgili"ye mektubu yazdığı dönemde yoğunlaştı.

1852'de W. de Lenz'in, bestecinin yapıtlarını incelerken öne sürdüğü, üç yaratıcılık döneminden söz eden görüş, yerinde olmakla birlikte, bunu daha da belirginleştirmek gerekir. İlk dönemde (1804'e kadar uzanır) daha çok Haydn ve Mozart'ın, ayrıca Clementi gibi bugün unutulmuş bestecilerin etkisi sezilir; ancak Beethoven da, kişiliğini bütün yönleriyle ve güçlü bir biçimde ortaya koymaktan geri kalmaz ("patetik" sonat, 1. Senfoni). İkinci dönemde düşünce gücü yoğunlaşır ve çoğu kez yapıtların boyutları büyür (*Eroica* senfonisi, *Waldstein* ya da *Appassionata* sonatları). Beethoven'ın en çok tanınan yapıtları bu dönemde bestelenmiştir (5, 6, 7 ve 8 numaralı senfoniler, *Fidelio* operası, 4 ve 5 numaralı piyano konçertoları, keman konçertosu). 1819'da bestelenen *Hammerklavier* (Op. 106) sonatıyla son dönem başlar; bu dönemde biçim genellikle daha özgürdür (piyano için son üç sonat, yaylı çalgılar için son dörtlüler) ve anlatımdaki atılganlık pek çok çağdaşını şaşırtacak ölçüdedir (*Missa Solemnis,* 1823; *Diabelli çeşitlemeleri,* 1823; *9. Senfoni,* 1824).

Beethoven'ın son yapıtlarında bile klasik anlayışın izleri vardır: besteci geleneksel kalıpları kullanır ve XVIII. yy.'ın üslubundan, yani J. S. Bach ve Händel'den yararlanır. Ama ideoloji düzeyinde, Fransız devrimi'nden kaynaklanan liberalizmin etkisindedir, bu da onu, aristokrat yapılara uymayan tablolar çizerek, "tüm insanlığa" seslenmeye yöneltir. Müziğindeki bu boyut, bestecinin sağırlığından gelen içedönüklüğüne de, içe yönelik düşünme eğilimine de ters düşmez. Bu bakımdan, Beethoven, romantik alman okulunun, özellikle de Schumann'ın öncüsüdür.

VOKAL YAPITLARI. Pek çok lied, arya, koro ve kanon (1782-1826). *An die Ferne Geliebte* (Uzaktaki sevgiliye) adlı melodi dizisi (1816). Kantatlar: *İmparator Joseph II' nin ölümü üzerine* (1790). Oratoryo: *Christus am Ölberge* (İsa zeytin dağında, 1803). Missa'lar: do majör missa (1807); re majör *Missa Solemnis* (1823). Piyano, koro ve orkestra için fantezi (1808).

ÇALGI YAPITLARI. —*Piyano:* opus numaralı 32 sonat (1795-1882), bunlardan 23'ü 1805'ten önce bestelenmiştir; çeşitlemeler (*Diabelli'nin bir valsi üzerine 33 çeşitleme* [1823] de bunlar arasındadır). *Oda müziği:* piyano ve keman için 10 sonat (1798-1812) [bunların dokuzuncusu *Kreutzer Sonat*'tır];piyano, keman ve çello için 7 üçlü (1794-1811) [bunlardan yedincisi *Arşidük üçlüsü*'dür]; yaylı çalgılar için 4 üçlü (1792-1798); piyano ve yaylı çalgılar için 3 dörtlü (1785); yaylı çalgılar için 17 dörtlü (bunların altısı opus 18 [1800], üçü opus 59 [1806], opus 74 [1809], opus 95 [1810], opus 127, 132, 130, 131 ve 135 [1825-26]); Büyük füg (1825); opus 29 yaylı çalgılar için beşli (1801); klarinet, korno, fagot, keman, çello ve kontrabas için yedili (1800) vd. *Senfonik müzik:* piyano için 5 konçerto (1795, 1798, 1802, 1806, 1809), keman konçertosu (1806), piyano, keman ve çello için konçerto (1804); 9 senfoni (1800, 1802, 1804, 1806, 1808 [5 ve 6 numaralı], 1812 [7 ve 8 numaralı]; bunlardan üçüncüsü "Eroica", altıncısı "Pastoral" diye bilinir, 9 numaralı senfoni ise koroludur.

SAHNE YAPITLARI. —*Prometheus'un yaratıkları* (Die Geschöpfte des Prometheus), bale (1801); *Fidelio,* opera: 3 düzenlemesi vardır, ilk ikisi *Leonore* başlıklı (1805, 1806, 1814) ve 4 uvertür, üç tanesi *Leonore* (1805-1806), biri *Fidelio* (1814) başlıklı. Uvertürler ve sahne müzikleri: *Coriolanus* (1807), Egmont (1810), *Atina harabeleri* (1811), *Kral Stephan* (1811), Josephstadt tiyatrosu'nun açılışı için yazdığı *Die Weihe des Hauses* (1822).

BEETS (Nicolaas), hollandalı yazar (Haarlem 1814 - Utrecht 1903). Byron hayranıydı (*Kuser,* 1835; *Guy le Flamand* [fr. çev], 1837). Utrecht'te protestan papazı, sonra da tanrıbilim profesörü oldu (1874). Hildebrand takma adıyla, tam bir protestan "Uyanış" içindeki Hollanda burjuvazisinin büyük bir yaşam tablosu olan *Camera obscura*'yı yazdı (1839-1854). Bu yapıtta, Dickens'vari bir mizahla renklenen bir gerçekçilik vardır.

BEFT ya da **BAFT** a. (fars. *baften,* dokumak'tan *bāft, beft*). *Esk.* **1.** Dokuma, kumaş. **—2.** *Zer-baft,* sırmayla dokunmuş kumaş.

BEFTERE a. (fars. *beftere*). *Esk.* Avcılara yardım etmek üzere yetiştirilmiş kuş.

BEGA (Cornelis Pietersz), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1620 - *ay. y.* 1664). Adriaen Van Ostade'nin öğrencisiydi; daha hantal bir üslupla ustasının temalarını işledi.

BEGAMEDER, BAGEMEDER ya da **BEGEMDİR,** Etyopya'da il, Tana gölünün K.'inde; 74 200 km²; 1 419 000 nüf. Merkezi *Gondar.*

BEGARDLAR a. (belki de orta flamanca beg[g]aert'den). XIII. yy.'da, ruhani bir yenilenmeyi başlatmak amacıyla kurulan, hiyerarşik denetimin olmadığı ve kısa zamanda ortodoksluğa karşıt bir tavır içine girmiş toplulukların üyelerine verilen ad.

BEGAS (Karl), alman ressam (Heinsberg 1794 - Berlin 1854). Paris'te Gros'nun öğrencisi oldu; Overbeck'in etkisinde kalarak özellikle dinsel resimler yaptı (İsa'nın yaşamından konular). —Büyük oğlu OSKAR (Berlin 1828 - *ay. y.* 1883), tarihsel konular ve portreler üzerinde çalıştı. —Karl'ın ikinci oğlu olan heykelci REINHOLD ise (Berlin 1831 - *ay. y.* 1911), ağır bir barok üslupla resmi kişilerin gözüne girmesini sağlayan anıtsal kompozisyonlar ve büstler yaptı.

BEGAVET a. (ar. *beġavet*). *Esk.* Zorbalık, serkeşlik.

BEGAVİ (Ebu Muhammet el-Hasan bin Mesut el-Ferrâ **EL-**), arap hadis, tefsir ve fıkıh bilgini (Horasan ? - *ay. y.* 1122). Şafii mezhebindendir. Öğrenimini Merverruz' da yaptı. Hadisle ilgili yedi ana kaynaktan yararlanarak, *Mesâbîh üs-sünne* adlı bir hadis külliyatı oluşturdu. Yapıtın her bölümünde hadisleri doğrulukları açısından sınıflandırdı. İslam dünyasında ünlenen öteki yapıtları arasında *Meâlim üt-tenzîl, Şerh üs-sünne* ve *Et-tehzîb fi'l-fürû*ᶜ sayılabilir.

BEGAYET be. (fars. *be-* ve ar. *ġayet*'ten *be-ġāyet*). *Esk.* Pek çok, aşırı, son derecede: *"Girdi evine begâyet şâdıman"* (Ahmedi, XVIII. yy.).

BEGDAŞ (Halit), suriyeli siyaset adamı (doğm. 1912). 1933'ten başlayarak Suriye Komünist parti genel sekreteri, 1954 -1958 arasında da Şam parlamentosu'nda milletvekili olan Begdaş, Mısır ile Suriye'nin, Birleşik Arap Cumhuriyeti içinde birleşmesini onaylamadığından ülkeden ayrılıp Prag'a yerleşti. Buna karşılık, Baas ulusal (Araplararası) komutanlığı'nca ilan edilen yoğun devletleştirmeleri desteklediği için, 1966'da Şam'a döndü. 1972'de de İlerici milli birlik cephesi merkez komite üyesi oldu.

BEGEMDİR → BEGAMEDER.

Beggar's Opera *(The),* J. Ch. Pepusch' un üç perdelik "balad opera"sı (Londra, 1728). Metin John Gay'den alınmıştır. Halk nakaratları üzerine kurulu bir tür müzikli güldürü olan yapıtta, aristokratların görenekleri alaya alınır. Yapıtın çok sayıda uyarlaması yapıldı. Bunlardan Benjamin Britten'ınki (1948), yapıtın yeniden yaratılması olarak değerlendirilebilir.

BEGGİATOA a. (italyan botanikçi Beggiato'dan). Sülfürlerin ayrışması sayesinde varlığını sürdüren ve kokuşmuş sülfürlü sularda yaşayan renksiz organizma. (Genellikle bakteri olarak nitelendirilir; bazıları renksiz olan mavi-yeşil suyosunlarıyla ortak özellikler gösterir.)

Achache-Gamma

Menahem Begin (1977'de)

BEGİN (Menahem), israilli devlet adamı (Brest-Litovsk 1913 - Tel-Aviv-Yafa 1992). Polonya'da, 1938'de lideri olduğu siyonist gençlik örgütü Betar'ın lideri olduktan sonra, Filistin'e geçti (1942) ve İrgun'u yönetti. 1948'de kurduğu Herut ("Özgür-

lük") partisi, İsrail'de yapılan ilk parlamento seçimlerinde oyların % 11,5'ini elde ederek 14 üyelik kazandı (ocak 1949). M. Begin, bir milli birlik hükümetine devlet bakanı olarak katıldığı kısa bir dönem (mayıs 1967 - ağustos 1970) bir yana bırakılırsa, yaklaşık otuz yıl boyunca İsrail parlamentosu'ndaki sağ muhalefetin lideri oldu. 1965'te, Herut ile liberal parti, Gahal adıyla parlamenter bir blok oluşturdu. Gahal de, 1973'te öteki kuruluşlarla birleşerek, 1973 parlamento seçimlerinde oyların % 30,1'ini ve 39 milletvekilliğini kazanan Likud'u oluşturdu. Begin, 1977 mayısında, sağ muhalefeti zafere götürdü. Likud seçimlerden en güçlü parlamenter kuruluş olarak çıktı (43 sandalye). Menahem Begin 1977 haziranında başbakan oldu ve 1979'da da Mısır ile bir barış antlaşması imzaladı. Başkan Sedat ile birlikte, Nobel barış ödülü'nü (1978) aldı. 1980'de, iktisadi bunalımın yayılması ve İsrail'in uluslararası düzeydeki yalnızlığı, muhalefeti güçlendirdi. Buna karşın Begin, ocak 1981 seçimlerini de kıl payı kazandı. Begin'in, Camp David antlaşması uyarınca, Sina yarımadasını Mısır'a geri vermesini sağcılar tepkiyle karşıladı. 1982'de Filistin Kurtuluş örgütü'nün girişimlerine karşı Güney Lübnan'ın İsrail birliklerince işgaline izin verdi. İsrail denetimindeki lübnanlı hıristiyan falanjist milislerin Sabra ve Şatilla kamplarındaki filistinli kadın, erkek ve çocukları öldürmeleri üzerine, bir tahkikat komisyonu kurmak zorunda kaldı. Komisyon, olayda israilli komutanların da sorumlu olduğunu açıklayınca, savunma bakanı Ariel Şaron'un istifasını kabul etti. Artan siyasal sorunlar, Lübnan sorununun getirdiği iktisadi yük başbakanlıktan ayrılmasına yol açtı (15 eylül 1983).

BÈGLES, Fransa'da kanton (Gironde) merkezi, Bordeaux'un G.-G.-D. banliyösü; 23 426 nüf. (1991). Konut, özellikle de sanayi (kırtasiye-karton kutu fabrikası, camcılık ve özellikle besin sanayisi) kenti.

BEGO dağı, Fransa'da (Alpes-Maritimes) kütle (2 873 m), Fransa-İtalya sınırı yakınında. Merveilles vadisinde, kayalara oyulmuş ya da kazılmış binlerce insan ve hayvan figürü (en eskileri bronz çağından kalmadır).

BEGOE ya da **VEGOİA,** etrüsk mitolojisinde peri. Ateş sanatları üzerine elyazması Roma'da korunan bir kitap yazdığı söylenir. Ayrıca bilim adamlarına yerölçümü bilgisini de Begoe'nin verdiği ileri sürülür. Roma toplumsal savaşımı sırasında, Begoe'ye atfedilen etrüsklü toprak sahiplerinin Roma tarım siyasetinden duydukları kaygıları dile getiren bir kehanet yayıldı.

BEGONYA a. (XVII. yy.'da Saint-Domingue genel valisi olan fransız Michel Bégon'nun adından).Gözalıcı renkteki çiçekleri ve süslü güzel yaprakları için yetiştirilen süs bitkisi. (Bil. a. *begonia;* begonyagiller familyası.)
—ANSİKL. Beş cinsi içeren begonyagiller familyasının en önemli cinsi (600 tür) olan begonya, Güney Amerika'nın ve Güney Asya'nın tropikal bölgelerinde kendiliğinden yetişir. Begonyalar bakışımsız yapraklı bireşeyli çiçekli küçük çalılar ya da etli otsu bitkilerdir. Bahçecilikte 3 tip begonya vardır: ipliksi köklü ve küçük çiçekli begonyalar (Brezilya kökenli *Begonia semperflorens* bunlardan biridir ve Avrupa'ya XIX. yy.'da girmiştir); Avrupa'ya daha geç girmiş olan ve çok büyük çiçekli çok güzel birçok melez begonya çeşitlerinin türetilmesine yarayan yumru köklü begonyalar; son olarak hem Asya *(B. rex),* hem Amerika kökenli, rengârenk süslü büyük yapraklı, köksaplı begonyalar. Ülkemizde, her üç begonya da, bahçelerde yetiştirilir ve salonlarda süs bitkisi olarak kullanılır.

BEGONYAGİLLER a. İkiçeneklilerden parietales takımına giren ve örnek tipi begonya *(begonia)* olan bitki familyası. (4 cins, 405 tür. Başlıca cinsler: *begonya, begoniella, symbegonia* ve *hillebrandia;* bil. a. *begoniaceae.*)

BEGOVAT →BEKABAD.

BEGRAM, Afganistan'da, Kuşana İmparatorluğu'nun başkentlerinden birinin yerinde bulunan arkeolojik sit. J. ve R. Hackin, burada yabancı kökenli nesnelerden oluşan bir "hazine" buldular (1937-1939). Sözkonusu "hazine"de, I. ve II. yy.'lardan kalma İskenderiye ya da Suriye kökenli cam ve bronz, Hindistan kökenli fildişi, Çin kökenli lake eşyalar vardı.

BEGTER a. (fars. *begter*). *Esk.* Kumaş üzerine demir halkalar yerleştirilerek yapılan zırh.

BEGTİGİNLİLER → BEYTİGİNLİLER.

BEGTİMUR (Seyfettin), Ahlat emiri (XII. yy.). Ahlatşahlar'dan Zahirettin'in kölesiydi. Zahirettin'in oğlu Sökmen II, oğlu olmadığından beyliğin egemenliğini sürdüremedi, Mardin Artukluları beyi Kutbettin İlgazi'ye bağlandı. Sökmen II ile Kutbettin'in ölümünden yararlanan Begtimur, Ahlat emiri oldu. Eyyubiler'in beylik üzerindeki baskısından kurtulmak amacıyla Mayyafarıkin üzerine yürüdüğü sırada, damadı Hezar Dinari tarafından öldürüldü.

BÉGUIN (Albert), fransızca yazan isviçreli eleştirmen (La Chaux-de-Fonds 1901 - Roma 1957). Mounier'nin ölümünden (1950) sonra Paris'te Esprit dergisini yönetti. Nerval ve romantizmle (*l'Âme romantique et le rêve,* 1937) katolik yazarlar üzerine incelemeleri vardır *(la Prière de Péguy,* 1942; *Léon Bloy l'impatient,* 1944; *G. Bernanos, essais et témoignages,* 1949).

BEGÛM a. (esk. türkç. *beg + im*). Hindistan'da türk asıllı prenseslere verilen unvan.

BEĞDEŞ, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı Bucak bucağının merkezi; 900 nüf. (1990).

BEĞDİLİ→ BEYDİLİ.

BEĞDİLLİ → BEYDİLİ.

BEĞENDİ a. Bir tür patlıcan püresi. Patlıcanlar közlendikten sonra kabukları soyulup iyice ezilir. Tencerede bir miktar un kavrulup patlıcanlar eklenir. Süt katıp ağır ateşte bir süre karıştırarak püre haline getirilir. (*Hünkâr beğendi* de denir.)

BEĞENDİK, Edirne'nin Keşan ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 381 nüf. (1990). Belediye.

Beğendik likörü, Tekel idaresi'nce *bénédictine* likörü*'ne benzetilerek yapılan bir çeşit likör.

BEĞENDİRMEK → BEĞENMEK.

BEĞENİ a. Beğenme, övgü: *Herkesin beğenisini kazanmak.*

BEĞENİLME a. Ruhbil. *Toplumsal beğenilme,* kişinin, kendisini, bağlı olduğu grubun imgesine uygun bir kimse gibi gösterme eğilimi. (Bu eğilim, bir kişilik özelliği olduğu gibi öztestlerde deneğin başvurduğu bir hile de olabilir. İkinci durumda, toplumsal beğenilmeye ilişkin item'ler, testten çıkarılır.)

BEĞENİLMEK → BEĞENMEK.

BEĞENMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi beğenmek,* onu iyi, güzel bulmak, ondan hoşlanmak; onu benzerleri arasından seçip ayırmak, tercih etmek: *—Bu evi, ev sahibini nasıl buldunuz? —Çok beğendim. Uzun boylu erkekleri beğenir. Beğendiğim yazarların başında o gelir. En çok bu giysiyi beğendi.* **—2.** *Bir yapıtı, çalışmayı, vb. beğenmek,* onu olumlu, uygun bulmak, onaylamak: *Seçici kurul projeyi beğendi.* **—3.** *Bir kimsenin durumunu, tavrını, davranışını, vb. bir şeyin gidişini, sonunu, vb. beğenmemek,* ondan kuşku, endişe duymak, onu kuşkuyla karşılamak: *Doktor hastasının durumunu beğenmedi. Bakışlarını hiç beğenmedim. Ben bu işin gidişini pek beğenmiyorum ama hayırlısı.* **—4.** *Bir kimseyi beğenmemek,* onu hor görmek, küçümsemek: *Zengin olunca babasını bile beğenmemeye başladı.* **—5.** *Beğen beğendiğini,* bir şeyi ayırma, seçme durumunda "hoşuna gideni seç, onu al" anlamında söylenir. || *Beğendin mi (yaptığını),* hata yapan bir kimseye çıkışma yollu söylenir. || *Beğenemedin mi?,* yapılan bir işi küçümseyen birine çıkışma yollu söylenir. || *Beğenmeyen küçük kızını vermesin, beğenmeyen küçük oğluna almasın,* "başkalarının beğenip beğenmemesi umurumda değil" anlamında şaka yollu söylenir.

◆ **beğendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi (bir kimseye) beğendirmek,* bir kimsenin onu takdir etmesini, ondan hoşlanmasını, onu seçmesini, uygun bulmasını sağlamak (olumsuzu beğendirememek): *Boş yere kendini ona beğendirmeye çalışma. Ona ayakkabı beğendiremiyoruz.*

◆ **beğenilmek** edilg. f. Beğenmek eylemine konu olmak; hoşa gitmek, takdir edilmek, uygun görülmek.

BEĞENMEZLİK a. İyi ya da güzel bulmama, benimsememe, hoşlanmama: *Yemek konusunda hiç beğenmezlik etmem.* (*Beğenmemezlik* biçiminde de kullanılır.)

BEHA →BAHA.

BEHAGHEL (Otto), alman dilbilimci (Karlsruhe 1854 - Münih 1936). Alman dili uzmanı; başlıca yapıtları: *Geschichte der deutschen Sprache* (Alman dilinin tarihi) [1891] ve *Deutsche Syntax*'dır (Almanca sözdizimi) [1923-1932, 4 c.].

BEHAİ → BAHAİ.

BEHAİLİK → BAHAİLİK.

BEHAİM (Martin), alman kozmograf ve denizci (Nürnberg 1459 - Lizbon 1507). 1484'te Diogo Cão'nun Afrika seferinde coğrafyacı olarak görevlendirildi. 1492'de Nürnberg'de son keşifleri gösteren bir yerküre yaptırdı. Kolomb'un yolculuğu öncesindeki coğrafi bilgiler bu yerkürede özetlenmiştir.

BEHÂİM çoğl. a. (ar. *behime*'nin çoğl. *behâ'im*). *Esk.* Hayvanlar.

BEHAKÜLHACER a. (ar. *behak,* cilt bozukluğu hastalığı ve *hacer*'den *behak-ül-hacer*). *Esk.* Taşyosunu, liken.

BÉHAL (Auguste), fransız kimyacı (Lens 1859 - Mennecy, Seine-et-Oise, 1941). 1886'da, hastane eczacısı oldu; fizik bilimleri üzerine doktora ve eczacılık agregasyonu yaptı (1890); Paris Üniversitesi fen fakültesi'ne organik kimya profesörü atandı (1899). Organik kimya alanında, özellikle bireşimsel kâfurun hazırlanması, gayalkol ve timolün bireşimleri, terpenik alkollerin bulunması ve asetilen karbürlerinin yöntemli sınıflandırılışı üzerine pek

Nougier

Bégo dağı
köylü ve öküzlerin çektiği karasaban Fontanalba bölümünde kazılarak yapılmış kayaiçi gravürü

begonya
(büyük çiçekli)

begonya
Schwabenland

begonya
(sarkık katmer)

begonya
(bodur)

İrlanda büyükelçiliği

Brendan Behan

Roger Viollet

Behanzin
son Dahomey kralı

çok çalışma yaptı. *Traité de chimie organique* (Organik kimya inceleme kitabı) adlı çalışmayı yayımladı (1896).

BEHAM (Hans Sebald), alman ressam ve gravürcü (Nürnberg 1500 - Frankfurt 1550). Ressam olarak yalnızca *Davut'un öyküsü* adlı yapıtıyla (masa tepsisi [1534], Louvre) ve kardinal Albrecht von Brandenburg'un dua kitabı için yaptığı minyatürlerle tanındı. Gravürcü olarak, önceleri Dürer'in ve Raimondi'nin etkisinde kaldı (köy sahneleri, askerler) ve tahta ya da bakır üstüne kazıdığı pek çok yapıtla ün kazandı. —Kardeşi BARTHEL (Nürnberg 1502'ye doğr. - Bologna 1540) ressam (*Haçın bulunuşu*, Münih; portreler) ve çok değişik üsluplarda çalışan bir gravürcüydü.

BEHAN (Brendan), irlandalı yazar (Dublin 1923 - *ay. y.* 1964). 14 yaşında İRA militanı oldu,üç yıl ıslahhanede yattı (*Borstal Boy*, 1958). 1942'de yeniden 14 yıla mahkûm oldu, 1948'de serbest bırakıldı. Yaşadıklarından yararlanarak "darağacı gölgesinde mizah" sayılabilecek, mahkûmların yaşam kavgalarını konu alan farslar yazdı: *The Quare Fellow* (1954) ve gaelce *Gizli ordu* (The Hostage, 1958). Aydınlarca, kibar soytarı olarak nitelendirildi. *The Scarperer* (1964), *Confessions of an İrish Rebel*'i (1965) yazmak için alkolü bıraktı. Anlattığı İrlanda (*Brendan Behan's Island*, 1962), okuyanları hâlâ hem güldürür, hem ürpertir.

BEHANZİN (1844 - Cezayir 1906), Dahomey kralı. Prens Kondo aralık 1869'da babası kral Gle-Gle'nin yerine geçerek Behanzin adını aldı. Bazı yerel güçlükler, özellikle kendisine bağımlı saydığı Porto Nova kralıyla arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, Behanzin'in Fransa ile ilişkileri bozuldu. Kotonu'nun devrini öngören ve büyük bir olasılıkla kendisinden habersiz yapılan antlaşmaya karşı çıktı. Krallığı, albay Dodds yönetiminde yapılan iki sefer (1890 ve 1892-93) sonucunda ele geçirildi. Tutuklanarak Martinique'e, sonra da Cezayir'e sürgün edildi.

BEHAVİOR a. Psik. *Behavior therapy*, DAVRANIŞ* TEDAVİSİ'nin eşanlamlısı.

BEHAVİORCU sıf. Ruhbil. Behaviorculuğa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Behaviorculuğu savunan.

BEHAVİORCULUK a. (amerikanca *behaviorism*'den). En ünlü temsilcileri ABD'de bulunan bilimsel ruhbilim akımı. Yalnızca, uyartılar ve cevaplar arasındaki doğrudan ya da doğrudan denebilecek ilişkileri göz önüne alıp inceleyen U-C (uyartı -cevap) kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. → DAVRANIŞÇILIK.
—ANSİKL. Behaviorculuk biçiminde türkçeleştirilen bu amerikan terimi, *davranış ruhbilimi* teriminden daha çok kullanılır.

Behaviorculuk, bu yüzyıl başına doğru ABD'de doğdu, ama asıl gelişmesini J. B. Watson'ın makalelerinin (özellikle 1913 tarihli "Psychology as a Behaviorist Views It" başlıklı makalesinin) yayımlanmasından sonra gösterdi. Ruhbilimi nesnel bir bilim düzeyine yükseltmek isteyen Watson, sınanması ve doğrulanması olanaksız bilinç durumlarını inceleyen içebakış ruhbilimine tepki göstererek davranışı, bu bilimin inceleme konusu, gözlemi de yöntemi olarak saptadı. Watson'ın girişimi, nesnelci bir düşünce akımı içinde yer alıyordu. Bu akım, Fechner, Wundt ve Ebbinghaus sayesinde, deneysel ruhbilim ile birlikte doğmuş ve Thorndike ile de özellikle hayvan ruhbiliminde önem kazanmıştı. Watson, rus fizyoloji bilginlerinden Pavlov ve Beçterev'in etkisinde de kalmıştı. Yeni doğan çocuğun çevre etkilerine verdiği cevapların çok sınırlı olduğunu saptayan Watson, kalıtımın rolünü de yadsıdı. Böylece bireyi, koşullanma yoluyla çevrenin etkilediği sonucuna vardı. Heyecansal örgütlenmenin ilk ve temel örgütlenme olduğunu ileri sürdü. Bu örgütlenmeyi de, özgül uyarımların harekete geçirdiği üç heyecansal düzeyde gözlemledi. Bunların korku, öfke ve sevgi olduğunu ileri sürdü. Sevgi, okşama ve pışpışlamalardan kaynaklanıyordu. Bunun ardından, el-kol hareketleri örgütlenmesi ve söz örgütlenmesi geliyordu. Bu sonuncusu, çocuğun, toplumsal zorlamalar altında çıkardığı seslerin içselleştirilmesi ve pekişmesiydi. Tam anlamıyla belirlenimci ve maddeci olan bu kuram, mekanikçi bir görüşü içermesine rağmen, ruhbilim tarihinde önemli rol oynadı. Özellikle Clark Hull (1884-1952), Edward Tolman (1886 -1959) ve Burrhus Skinner, bu kuramın etkisinde kaldılar. Ama bu üç ruhbilimci, bedensel ya da ruhsal nitelik taşıyan ara değişkenleri (gereksinimler, eğilimler, güdülenimler) de katarak, kuramı değişikliğe uğrattılar.

Behaviorculuk on yıllar boyunca ABD' de ve daha sonra bütün dünyada, 50'li yıllara değin, egemen bilimsel ruhbilim akımı oldu. Bu akım, psikofizyolojinin taşıdığı önemin ve çevre etkenlerinin doğuştan gelen öğelerden çok daha etkili olduğunun kabullenilmesi konusunda önemli bir rol oynadı. Böylece, temel araştırma sorunu olarak öğrenmeyi (çoğunlukla, öğrenmenin ilk biçimlerinden biri olan koşullanmayı) ele aldı; çağrışımcı görüşleri destekledi. Ama güdülenim olaylarına da büyük ilgi gösterdi. Toplumsal ruhbilim dahil, ruhbilimin bütün alanlarındaki sorunsalların yenilenmesine katkıda bulunduğu gibi, toplumsal bilimlerdeki, dilbilimdeki, toplumbilimdeki, vb. sorunsalların yenilenmesine de katkıda bulundu.

Behaviorculuğun benimsediği ilk ilke, yani davranışların gözlemlenmesi ilkesi, bilimsel düşünceyi ve dolayısıyla nesnel yöntemleri benimsemiş ruhbilimciler tarafından bugün bile yadsınmaz. Ama behaviorculuğun ikinci yönü, yani içsel etkinlikleri göz önünde bulundurmayı kabul etmemesi, bu görüşü salt olgucu bir kuram durumuna getirdi ve bu da, 50'li yıllardan başlayarak gitgide daha az benimsenmesine yol açtı. Nitekim günümüzde, ruhbilimcilerin çoğu, behaviorculuğun, dikkat, bellek gibi kavramları ve bilişsel, içsel, vb. süreçleri tabu haline getirdiğini ve dolayısıyla bilimsel araştırmayı çıkmaza soktuğunu düşünüyorlar. Yine günümüzde, modeller kurarak ve deneysel doğrulamalara dayanarak içsel ruh etkinliklerini eksiksiz bir biçimde ve kavramlar aracılığıyla açıklamaya yönelen bir görüş, behaviorculuğa tercih ediliyor.

BEHBEHAN, İran'da kent, Huzistan'da, Ahvaz'ın G.-D.'sunda; 30 000 nüf. Ticaret merkezi.

BEHBİT ÜL-HACER ya da **BİHBİT ÜL-HİCÂRE,** Mısır'da, deltada arkeolojik sit. Yapımına XXX. hanedan döneminde başlanan İsis tapınağı'ndan ancak ustaca yapılmış, dinsel sahnelerle süslü gri ve pembe renkte, çok sayıda granit blok kalmıştır.

BEHBUDİ, Mahmudhoca, özbek eğitimci, yazar (Semerkand 1875 - *ay. y.* 1919). Buhara'daki medreselerde okudu, bir süre kadılığa bağlı olarak kâtiplik ve müftülük yaptı. Arabistan, Mısır, Türkiye ve Rusya'yı dolaştı (1900-1914). Dönüşünde Avrupa modeline uygun, yeni ilk ve ortaöğretim kurumlarının açılmasına katkıda bulundu; öğretmenlik yaptı; ders kitapları yazdı. Çeşitli gazetelerde politika, eğitim ve edebiyat üzerine yazılar yazdı. Semerkand adlı gazete ile, Ayna adlı aylık dergiyi çıkardı. 1912'de basılan Pederküş (Baba katili) adlı piyesi, Orta Asya'da yazılmış ilk türk sahne yapıtı sayılır.

BEHÇET a. (ar. *behçet*). *Esk.* **1.** Güzellik. **—2.** Güler yüzlülük, şirinlik. **—3.** Sevinç.

BEHÇET (Hulusi), türk hekim (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1948). Askeri tıbbiye'yi tabip yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1910). Gülhane tatbikat mektebi ve şeririyatı (Gülhane askeri hastanesi) deri ve frengi kliniği'ne asistan oldu. Burada frengi üzerine araştırmalarıyla tanınmış hekimlerle ve konunun öncülerinden olan Eşref Ruşen'in yanında çalıştı. Savaş yıllarında (1914-1918) çeşitli askeri hastanelerde (Eskişehir, Kırklareli, Edirne) görev aldı. Budapeşte'de ve Berlin'de, çeşitli hastanelerin deri ve frengi kliniklerinde çalıştı (1918-1921). Yurda döndükten sonra İstanbul Zührevi hastalıklar hastanesi (1923), Guraba hastanesi başhekimliği ve dermatoloji şefliğine getirildi (1924). Üniversite reformunda İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi deri hastalıkları ve frengi kliniği profesörü oldu (1933). Ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1939). "Behçet" soyadı, kendisine Atatürk tarafından verildi.

Hulusi Behçet, deri hastalıklarından bazılarıyla ilgili olarak tüm dünyada kabul edilen ve tıp literatürüne giren buluşlar yaptı. Şark çıbanında *çivi arazı*'nı saptadı ve buna *Behçet semptomu* adı verildi. Aynı tür çıbanlara, diyatermi ile tedavi yöntemini getirdi. Türkiye'de sıkça görülen arpa uyuzu hastalığına, *Pediculoide ventricosus*'un neden olduğunu kanıtladı. Deri iltihaplarından *ham incir dermatiti* üzerindeki araştırmalarıyla bu hastalığı dünyaya tanıttı. Avuç içlerinde *Dysidrosis*'i andıran ve egzamaya benzeyen değişiklikler yapan *actinomyces*'in yüzeysel olarak da patolojik huylar gösterebileceğini kültürlerle kanıtlaması Peşte'de toplanan Uluslararası dermatoloji kongresi komitesi'nce diploma ile onurlandırıldı (1935). Göz, ağız ve üreme organlarında belirtiler gösteren bir hastalığın öteki benzer hastalıklardan klinik, histolojik ve mikrobiyolojik ayırımlarını yapıp bünye ile ilişkisini ortaya koydu. Cenevre'de yapılan Uluslararası deri hastalıkları kongresi'nde bu hastalığa *Morbus Behçet* (Behçet hastalığı) adı verildi (1947).

Frengi mücadelesinde ve Behçet hastalığının tanımlanmasında yaptığı çalışmalar nedeniyle, ölümünden sonra TÜBİTAK hizmet ödülü'ne layık görüldü. Başlıca yapıtları: *Emraz-ı cildiyede laboratuvarın kıymet ve ehemmiyeti* (1922), *Frengi tedavisi hakkında beynelmilel anketlerim* (1922), *Wassermann hakkında noktai nazar ve frengi tedavisinde düşünceler* (N. Ramih ile, 1924), *Frengi iptidai karhası ve hurdebini teşhisi* (1926), *Halep çıbanlarının diyatermi ile tedavisi* (1926), *Memleketimizde arpa uyuzlarının menşei hakkında etüdler* (M. Hodara ve Süreyya ile, 1927), *İrsi frengi kliniği* (1929), *Frengi dersleri* (1936), *Klinikte ve pratikte frengi teşhisi ve benzeri deri hastalıkları* (1940).

Behçet hastalığı, 1937'de Hulusi Behçet tarafından tanımlanan süreğen ve depreşici hastalık. Kökeni tartışmalıysa da, varlığı kuşkusuzdur. Ağızda ve cinsel organlarda aftlar (iki kutuplu aftoz), göz lezyonları (camsı cismin saydamlığının kaybolmasıyla birlikte üveit, bazen hipopyon, korioretinit) ile belirgindir. Bu üçlü belirtiye derideki görüntüler (follikülitler, düğümlü eritem), eklemlerdeki rahatsızlıklar (hidrartrozlu monoartritler), damar bozuklukları (depreşmeli trombofilebitler), sinir bozuklukları (menengoansefalitler) eklenir. Hastalık zaman zaman azarak gelişir ve her azışta gammaglobülinlerin miktarı yükselir. Behçet hastalığına özellikle Akdeniz çevresinde görülen ağır bir aftoz* şeklidir denebilir; gözdeki lezyonları körlük, sinirlerdeki belirtileri yaşamsal tehlike yaratır.

BEHÇET MAHİR, türk halk hikâyecisi (Erzurum 1915). On üç yaşında, gördüğü bir rüya üzerine şiir söylemeye başladı. Yedi yıl, Erzurumlu Hafız Mıkdat'a çıraklık ederek ondan halk hikâyeciliği sanatını öğrendi. Saz çalmayan ve şiirde Narmanlı Sümmani'nin etkisinde kalan Behçet Mahir, belleğindeki çok sayıda halk hikâyesi ile Erzurum ve çevresinde ün yaptı. Ramazan aylarında ve kış gecelerinde kah-

velerde hikâye anlattı. Edebiyat fakültesi' ne müstahdem olarak alındı. Erzurum ağzı ve geleneksel halk hikâyeciliği üslubuyla anlattığı çok sayıda hikâye, öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından derlendi. Anlattığı hikâyelerden *Köroğlu, Erciş'li Emrah ile Selvi Han, Tahir ile Zühre, Hatem-i Tai* yayımlanmıştır.

BEHÇET MUSTAFA, türk hekim (İstanbul 1774 - *ay. y.* 1832). Abdülhak Molla'nın ağabeyi, Abdülhak Hamit'in (Tarhan) amcası. Medresede öğrenim görerek hekim oldu. Farsça ve arapçanın yanı sıra ingilizce, almanca ve fransızca da öğrendi. Sahip olduğu geniş doğu ve batı kültürü nedeniyle döneminin ünlü hekimleri arasında yer aldı. Müderris (1791) ve Selim III'ün hekimbaşısı oldu (1803). Tıphane nazırlığına getirildikten sonra Rumeli kazaskerliğine kadar yükseldi. Yeniçeriliğin kaldırılmasında (1826) ve Tıbbiye'nin kurulmasında etkin rol oyadı. Çeviri tıp kitaplarının yanı sıra telif yapıtları da vardır.

Behçet ül-hadayık fi mev'izet il -halayık, türkçe din bilgileri ve dinsel öğüt kitabı (XIII. yy.). 41 meclise ayrılmıştır. Meclis başlıkları arapçadır. Bu meclislerde recep, şaban, ramazan ayları ile bayram ve aşurenin dinsel anlamları, İbrahim, Yakup, Musa, Yusuf peygamberler ve Hz. Muhammet anlatılmış; konular ayet ve hadislerle açıklanmıştır. Eski Anadolu türkçesinin dil özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir.

Behçet üt-tevarih, Şükrullah bin İmam Şahabeddin Ahmed bin İmam Zeyneddin Zeki'nin (öl. 1488) farsça dünya tarihi (1457). Fatih'in sadrazamı Mahmut Paşa adına yazılan yapıt 13 bölümden oluşmaktadır. 8. bölümde, Fatih'in tahta çıkışına (1451) kadar geçen dönemdeki osmanlı tarihi anlatılır. Yazar, *Behçet üt-tevarih*'i yazarken, bugün artık kaybolmuş olan daha önceki ünlü tarih ve coğrafya kitaplarından yararlanmıştır. Bu nedenle kitabın tarih ve coğrafya yönünden önemi büyüktür. 1530 yılında, *Mahbûb-ı kulûb ül-ârifin* adıyla türkçeye çevrilmiştir. Kitabın osmanlı tarihi ile ilgili bölümü almancaya da çevrilmiştir (Th. Seif, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, sayı 63 vd., Viyana, 1925).

Behçetabad, Abdullah* Vassaf Efendi' nin mesnevisi (XVII. yy.). Sadi'nin *Gülistan*' ından bir hikâye, Cami'den ve çeşitli menkıbe kitaplarından alınmış küçük hikâyelerle bir büyük hikâyeden oluşur. Büyük hikâye Fas hakanı Mesut ile komşu hıristiyan ülkesinin genç şehzadesi Tayyar'a aittir. Ülkesinden kaçarak Fas'a gelen Tayyar, burada islam eğitiminde büyür, müslüman olarak Süleyman adını alır. Mesut' un kızı ile evlendikten sonra ülkesine dönerek orayı da düzene sokar. Mesnevinin şimdilik iki nüshası bilinmektedir (Topkapı sarayı müzesi ktp. H 1059 ve Atıf Efendi ktp. 2011).

BEHÇETİ HÜSEYİN ÇELEBİ, türk tarihçi, şair (öl. Belgrad 1638). Köprülü ailesine imam olarak hizmet etti. İkinci Viyana kuşatmasına divan kâtibi olarak katıldı ve ordu geri çekilirken hastalanarak öldü. Başlıca yapıtları: Köprülü ailesi üyelerinin yaşamöyküleri niteliğindeki *Tarih-i sülale-i Köprülü,* 1648-1678 arası önemli olayları konu olan *Miraç üz zafer,*1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kazaklar'ın başkenti Cehrin'i kuşatmasını ve kaleyi ele geçirmesini anlatan *Zafername* ve tüm şiirlerini toplayan *Divan.*

BEHEM → BAHEM.

BEHEMEHAL be. (fars. *be-, heme,* bütün ve ar. *hal*'den *behemehal*). *Esk.* Ne pahasına olursa olsun, kesinlikle: *"...behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim"* (M. K. Atatürk).

BEHENİK sıf. (fr. *béhénique*). Org. kim. *Behenik asit,* formülü $CH_3—(CH_2)_{20}—CO_2H$ olan asit; ben yağında gliserit halinde bulunur (moringadan elde edilir).

BEHER sıf. (fars. *be-* ve *her*'den *be-her*). Her bir, her: *Beher tavuk için kaç lira ödedin?*

◆ **beheri** a. Bir bütünün içinde yer alanlardan her biri: *Beheri kaçtan? Beherine beş bin verdim.*

BEHER a. (öz. a. *Becher*'den). Kim. Kimyada yaklaşık hacim ölçümlerinde kullanılan cam, çelik, plastik vb.'den yapılmış kap.|| *Beher ısıtıcısı,* beherleri ısıtmaya yarayan ısıtıcı plaka.

BEHERHAL be. (fars. *be-, her* ve ar. *ḥāl*' den *beherḥal*). *Esk.*Her durumda, her koşul altında, kesinlikle.

BEHEY ünl. (*be* ve *hey*'den *behey*). *Tkz.* Kızgınlık ve öfke anında söylenen çıkışma sözü: *Behey adam, bu işin böyle yapıldığı nerede görülmüş?*

BEHHAR → BAHHAR.

BEHHAS → BAHHAS.

BEHİCE → BEHİÇ.

BEHİÇ, BEHİCE sıf. (ar. *behîc,* dişl. *behîce*). *Esk.* **1.** Neşeli, güzel, güler yüzlü kimse için kullanılır. **—2.** Güzel, parlak.

BEHİÇ EFENDİ (Mehmet), türk devlet adamı (öl. 1809). Babıâli kalemi'nden yetişti. Hacegân rütbesi aldıktan sonra başmuhasebeci olarak Tuna yalısı mübayaacılığına atandı. Kabakçı Mustafa olayı'ndan sonra tahttan indirilen Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak için çalışan "Rusçuk yârani" adlı topluluğa katıldı. Alemdar sadrazamlığa getirilince başdefterdar, beş ay kadar sonra da cihadiye nazırı (milli savunma bakanı) oldu (1808). Alemdar vakası'ndan sonra (1808) İstanbul'dan kaçtıysa da yeniçerilerin hükümeti zorlaması üzerine yakalanarak idam edildi.

BEHİME a. (ar. *behime*). *Esk.* Hayvan.

BEHİMİ sıf. (ar. *behîm,* hayvan ve *-î*'den *behimî*). *Esk.* Hayvan gibi, kaba.

◆ be. Cinsel ihtirasla, şehvetle.

BEHİMİYET a. (ar. *behimiyyet*). *Esk.* **1.** Hayvanlık; kabalık. **—2.** Akıl durgunluğu, sersemleşme (XIX. yy.'da fr *hébédute* karşılığı olarak kullanılmıştır).

BEHİRE sıf. (ar. *behire*). *Esk.***1.** Şişmanlık nedeniyle, yürürken nefes darlığı çeken kadın için söylenir. **—2.** Soyu sopu temiz, asil kadın.

BEHİSTUN → BİSÜTUN.

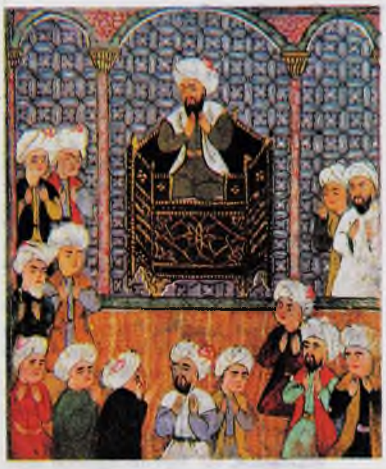
BEHİŞT ya da **BİHİŞT** a. (fars. *behişt*). *Esk.* **1.** Cennet, uçmak: *"Zâhid ölür gider gam-i havz-i behiştten"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Behişt-aşiyan,* yeri cennet olan. || *Behişt-i dünya,* dünya cenneti. || *Behişt-nişan,* içinde cennetten iz, işaret olan.

BEHİŞT ya da **BİHİŞT** a. Eski İran dinlerinden mezdekilikte cennet.

—ANSİKL. Mezdekilik dininin kutsal kitabı Zend Avesta'da, ölümden sonraki yaşamda, iyilerin kalacakları *en iyi dünya*' dan (anhu vahişta) söz edilir. Ruh, buraya gelmeden önce, cesedin yanında üç gün kaldıktan sonra, rüzgâr tarafından cehennem üzerindeki Tişinvet köprüsüne sürüklenir; üç gün süren bir sorgulamadan ve uzun bir yolculuktan sonra da cennete ulaşır.

BEHİŞTİ sıf. (fars. *behişt* ve *-î*'den *behiştî*). *Esk.* **1.** Cennetle ilgili, cennetlik. **—2.** Melek, melek gibi güzel.

BEHİŞTİ, asıl adı **Ahmet Sinan Çelebi,** türk şair (İstanbul ? - ? 1501'den sonra). İstanbul'un ilk subaşısı Karıştıran Süleyman Bey'in oğludur Bayezit II'nin sarayında görevliydi. İşlediği bir suç yüzünden İran'a kaçtı. Daha sonra Hüseyin Baykara'nın sarayında bulundu; Ali Şir Nevai' nin edebiyat söyleşilerine katıldı. "Kerem" redifli kasidesi dolayısıyla ve Hüseyin Baykara'nın aracılığıyla bağışlanarak İstanbul'a döndü. Sancak beyliğine getirildi. *Vamık u Azra, Yusuf ü Züleyha, Hüns ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahar, Leyla vü Mecnun*'dan oluşan *Hamse*'sinin, ancak sonuncu mesnevisi günümüze kalmıştır. 1502'de tamamladığı manzum tarih, Bayezit II dönemine kadar gelen olayları konu edinir.

Büyük Larousse

Behişti
Ali Emiri kütüphanesi
İstanbul

BEHİŞTİ ya da **BİHİŞTİ,** halvetiye tarikatı şeyhlerinden Merkez Efendi'nin halifesi (Vize ? - Çorlu 1571). İyi bir öğrenim gördü, Et-Teftazani'nin *Şerh ül-aka'id*'ine ve Mes'udi'nin *Âdâb* adlı yapıtlarına yaptığı eklemeler (haşiye) dışında, edebiyatla ilgili, yarısı manzum, yarısı düzyazı *Cem Şah ve Âlem Şah* ile *Süleymannâme* adlı yapıtları vardır.

BEHİYA BİN YUSUF BİN PEKUDA, XI. yy.'da Zaragoza'da (İspanya) yaşayan, musevi asıllı gizemci ve çileci yazar. Arap gizemciliğinden etkilenerek yazdığı *Introduction aux devoirs des coeurs* (fr. çev.) [1080'e doğr.] adlı yapıtında, inanan kişiyi yetkinliğe ve Tanrı ile birleşmeye yöneltmek ister. Genel olarak özsaygı' nın ya da aklın verdiği doyumlardan vazgeçmeye kadar varan çileci bir yaşamı över.

BEHİYE sıf. (ar. *behi,* güzel'in dişl. *behiyye*). *Esk.* Güzel: *Hediye-i behiye* (güzel hediye).

—Kur. tar. *İdarei behiye* (*emaneti behiye ya da müdiriyeti behiye* de denir), bâlâ' dan daha aşağı rütbedeki nazırların yönetiminde olan nezaret ve devlet daireleri.

BEHLE ya da **BEHLİ** a. (fars. *behle*). *Esk.* Doğanla av avlayanların, ellerini korumak için giydikleri eldiven.

BEHLİ → BEHLE.

BEHLUL ya da **BÜHLUL** sıf. (ar. *behlûl*). *Esk.* **1.** Çok gülen, çok güldüren, komik. **—2.** Hayırsever, çok iyi adam için kullanılır.

BEHLÛL-İ DÂNÂ (Ebu Vüheyb bin Amr Sayrafi), islam sufi (öl. 805). İran ve türk edebiyatında nükteleri, özdeyişleriyle Behlûl-i Dânâ (bilgin Behlûl) adıyla tanındı. Tanrı sevgisiyle her şeyi terk etti. Deli gözü ile bakılan bir Hak âşığı sayıldı. Bazı kaynaklarda, Abbasi halifesi Harunurreşit'in kardeşi olduğu ileri sürülür. Yaşamını; yapılan yardımları kabul etmeyerek yoksulluk içinde geçirdi. Tanrı'ya ve kendi yazgısına sonsuz bir boyun eğişle inandı. Sonunda bir avuç toprak olunacağı düşüncesiyle, dünyada edinilen her şeyi anlamsız buldu. Türlü tutkuları olan insanlardan kaçmak gereğini duydu. Döneminin fıkıh bilgini olduğu, Cafer'üs Sadık'ın öldürülmesine fetva vermemek için kendini deliliğe vurduğu da söylenir. Yaşamıyla ilgili fıkralar, birçok sufi yapıtlarında yer alır.

BEHLÜL ALİ, türk halk şairi (Izgın köyü, Elbistan, 1881 - *ay. y.* 1956). Bir süre medresede okudu. Kendi köyünde ve çevre köylerde kırk yıldan fazla imamlık yaptı. Gençlik yıllarında söylediği bazı şiirlerini *Behlül Ali ile Güllü Fadime* adlı bir defterde topladı.

BEHMEN a. (Zerdüşt dinindeki meleğin adı *Behmen*'den). Güneş yılında 20 ocakla 20 şubat arasına verilen ad.
◆ sıf. **1.** Zeki, kavrayışlı. **—2.** Tedbirli. —Bot. *Esk. Ak behmen, kızılbehmen,* behmen ayında beyaz ve kırmızı açan iki çiçek.

BEHMEN, Zerdüşt dininde yedi melekten (*ameşâspend*) biri. Görünmeyen dünyada Ahuramazda'nın temsilcisi, madde âleminde ise yararlı büyükbaş hayvanların koruyucusudur. Ayrıca, güneş yılının her ayının ikinci günü ile on birinci ayın (Behmen) sorumluluğu ona verilmiştir.

BEHMEN. Mit. İran mitolojisinde İsfendiyar'ın oğlu. Behmen'in babasının ölümü üzerine, dedesi Geştasp tahtını ona bırakır. Hükümdar olunca babasının intikamını almaya kalkar. Öyküsü *Behmenname*'de ayrıntılarıyla anlatılır. Ardaşir'e ilişkin efsanelerde de adına rastlanır.

BEHMENİLER, Hindistan'da Dekkan yaylasında hüküm süren müslüman hanedan (1347-1527). Delhi sultanı Muhammet bin Tuğluk'un komutanlarından Hasan Gangu (sultan olunca Alaettin Hasan Behmen Şah unvanını aldı) tarafından kuruldu. Behmeniler sürekli olarak, kuzeyde müslüman Malva ve Gucerat sultanları, güneyde Varangal ve Vicayanagar hindu hükümdarlarıyla çarpıştılar. Mahmut Gavan'ın vezirliği döneminde (1466-1481) gücünün doruğuna erişen sultanlık XV. yy. sonlarından başlayarak Ahmednagar (Nizamşahlar), Golkonda (Kutbşahlar), Bidar (Beridşahlar), Berar (İmadşahlar), Bicapur (Adilşahlar) beyliklerine bölündü. Saraylarını bir bilim merkezi durumuna getiren Behmeniler, islam mimarisinin Dekkan üslubunu geliştirdiler.

BEHMENYAR BİN EL-MERZBAN (Ebulhasan), azerbaycanlı filozof (X - XI. yy.). İbni Sina okulundandı. Arapça yazdığı yapıtlarında İbni Sina'nın kitaplarını açıkladı. Başlıca yapıtları: *Risale fi meratib-i mevcudat, Kitab ül-mubasahat-ı İbni Sina, Kitab üt-tahsil der mantık ve tabiiyat ü ilahiyat.*

BEHN (Aphra JOHNSON, *Mrs.*), ingiliz edebiyatçı (Wye Kent 1640 - Londra 1689). 1666'da zengin hollandalı kocasının ölümünün ardından, Hollanda'da Charles II'nin casusluğunu yaptı. Wycherler üslubuyla 17 komedi yazdı. İngiltere'nin ilk profesyonel kadın edebiyatçısıdır (*The Forc'd Marriage,* 1671; *The Town -Fob,* 1677; *The Rover,* 1677-1681). Ayrıca, Rousseau'yu müjdeleyen romanlar (*Oroonoko or the Royal Slave,* 1688) ve şiirler (bazılarını "lyrics" olarak oyunlarına katmıştır) yazdı.

BEHN - ESCHENBOURG (Hans), isveçli mühendis ve elektrikçi (Zürich 1864 - *ay.y.* 1938). Alternatif akım ve elektrik çekişi konularında uzmandı. Trenlerde alternatif akım kullanımında, özellikle de komütasyon konularında karşılaşılan başlıca güçlükleri çözümledi.

BEHNİSCH (Günter), alman mimar (Dresden 1922). Ortakları Firtz Auer, Winfried Büxel, Erhard Tränkner, Karlheinz Waber ile birlikte Stuttgart'ta *Vogelsangsschule*'yi, Ulm'da *İngenieurschule*'yi, Furtwangen'de *Proymnasium*'u ve yine Stuttgart'ta *Heim der Hymnus-Chorknaben*'i inşa etti; en önemli yapıtı Münih olimpiyat köyüdür (1972).

BEHNKE (Heinrich), alman matematikçi (Hamburg 1898 - Münster 1979). Münster Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Behnke ve okulu çözümlemeli uzaylar kuramına açılan, birçok karmaşık değişkenli çözümlemeli fonksiyonlar kuramını geliştirdi. Thullen ile işbirliği yaparak kuramın ilk sistemli incelemesini yayımladı (1934); bu yapıtı matematik tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

BEHR a. (ar. *behr*). *Esk.* **1.** Uzaklık. **—2.** Felaket. **—3.** Umudun boşa çıkması.

BEHRAM a. (fars. *behrām*). *Esk.* Güneş takviminde her ayın yirminci günü.

BEHRAM, İranlılar'ın Mars (Merih) gezegenine verdikleri ad.

BEHRAM ya da **VEHRAM,** pers. mitolojisinde efsanevi bir pehlivan. Güderz'in oğlu ve Giv'in kardeşi olarak anlatılan Behram, bir başka ünlü pehlivan olan Rüstem'in damadı tarafından öldürülür.

BEHRAM ya da **VEHRAM,** birçok sasani kralının adı: **Behram I,** Pers kralı (273-276), Şapur I'in oğlu; kardeşi Hürmüz I'in yerine geçti; **—Behram II,** Pers kralı (276-293), bir öncekinin oğlu; Roma imparatoru Carus'u yenilgiye uğrattı; imparator, Ktesiphon yakınında öldü (283), ama Behram II, Mezopotamya'nın bir kısmını Diocletianus'a bırakmak zorunda kaldı (287 antlaşması);**—Behram III,** Pers kralı (203), bir öncekinin oğlu; babası Behram II'nin yerine geçti,ama yalnızca dört ay hüküm sürdü; **—Behram IV,** Pers kralı (388-399), Şapur II'nin oğlu;ilk önce Kerman'ın naibi olan, bu nedenle de Kermanşah adını alan Behram IV, kardeşi Şapur III'ün yerine geçti. Eftalit Hunları'nın Horasan'ı tehdidinden duyduğu kaygıyla 387 ya da 390'da Theodosius ile bir anlaşma yaptı; buna göre, Theodosius Flavius İran'ın kuzey-batı bölgesinin himayesini Persler'e bırakıyor ve roma egemenliğinde yalnızca birkaç batı ilini tutuyordu. Behram IV'ün halefi, Şapur III'ün oğlu Yezdigird I'di; **—Behram V** *Gûr,* Pers kralı (420-438), Yezdigird I'in oğlu; babasının ölümü üzerine, yanında eğitim gördüğü, Hira'nın arap kralının yardımıyla krallığın sahibi olmayı başardı. Baktriana'yı istila eden Eftalitler'i Merv yakınında bozguna uğrattı. Hıristiyanlara işkence edilmesine göz yumduğu için, Doğu Roma imparatoru bölgeye başarılı bir askeri müdahalede bulundu (421). Böylece, Behram'ın imparatorluğunda hıristiyanların ve Roma İmparatorluğu'nda mezdekçilerin dinsel özgürlüğü güvence altına alındı (422).— **Behram VI** *Çubin,* pers kralı (590-591), Sasani Hürmüz IV'ün hizmetinde çalıştı, Svanetiya'da Türkler'i yenilgiye uğrattı. Hürmüz IV tarafından azledilince ayaklandı ve pers soylularının ve yüksek düzeydeki mezdekçi din adamlarının yardımıyla tahtı ele geçirdi. Ama Hürmüz IV'ün oğlu Hüsrev II Abherviz, Bizans imparatoru Maurikios'un himayesini istedi; iki müttefik Behram VI'yı Azerbaycan'da yendiler (591).Türkler'e sığınan kral burada öldürüldü.

BEHRAM AĞA Nefirî, türk besteci (öl. 1560 ?). 1542'de şehzade Mehmet'in mehter takımında nefir çaldığı bilinmektedir. Ali* Ufki Bey ve Kantemiroğlu*'nun notaya aldığı 10 yapıtı (9 peşrev, 1 sazsemaisi) günümüze ulaştı.

BEHRAM AĞA, darüssaade ağası (? - İstanbul 1656). Kısa sürede yükselerek, Eski saray ağalığından darüssaade ağalığına getirildi (1652). Mehmet IV'ün annesi Turhan Sultan'ı destekleyerek Kösem Sultan'a karşı çıktı. Padişahı etki altına almak için Enderun ve Hasoda ağalarıyla savaştı. Zurnazen Mustafa Paşa'nın kışkırtması sonucu patlak veren Çınar vakası'nda(Vaka-i vakvakiye) öldürüldü.

BEHRAM AĞA Hafız, darüssaade ağası (öl. İstanbul 1887). Sarayda yetişti. Başmusahip, padişah hazinedarı oldu. Abdülhamit II tarafından darüssaade ağalığına getirildi. Ölünceye kadar bu görevde kaldı.

BEHRAM ŞAH (Yeminüddevle) [Gazne 1084 - *ay.y.* 1162], Gazneli hükümdarı (1117-1162). Mesut III'ün oğlu. Babasının ölümü üzerine ağabeyi Melik Arslan öteki şehzadeleri etkisiz duruma getirerek tahta çıkınca (1115), Selçuklu sultanı Sencer'e sığındı; ordusuyla Gazne'ye giren Sencer tarafından tahta çıkarıldı (1117). Yeniden Gazne'ye egemen olan Melik Arslan'ı Selçuklu ordusunun yardımıyla yenerek öldürdü (1118). Gurlu hükümdarı Seyfettin Sûri'nin ele geçirdiği Gazne'yi geri aldı. Kendisini yendikten sonra Gazne'yi yakıp yıkan Alaettin Cihansuz'un karşısında Hindistan'a kaçtı (1151); Sencer, Cihansuz'u yenince de Gazne'ye geri döndü (1152). Şair ve yazarların koruyucusu olarak tanınan Behram Şah'ın sarayında Hasan Gaznevi, Senai, Mesudi gibi ünlü şairler barınırdı.

BEHRAM ŞAH (El-Melik ül-Emcet) [öl. 1229], Baalbek eyyubî emiri (1182-1129). Selahattin Eyyubi'nin yeğeni, Ferruh Şah'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine amcası Selahattin Eyyubi, Baalbek'in yönetimini ona bıraktı (1182). Ancak, daha sonra birtakım koşullarla Şam Eyyubileri'ne bağlanmak zorunda kaldı (1226). Daha önce cezalandırdığı bir köle tarafından öldürüldü. Şair de olan Behram Şah'ın bir divanı vardır.

BEHRAM ŞAH (Muizzettin), Delhi sultanı (1240-1242). Sultan Rüknettin Firûz'un oğlu. Sultan Raziye Begüm'ün ölümü üzerine hükümdar oldu (1240). Veziri Mühezzibüttin'in ihanetine uğraması sonucu tahttan indirildi ve yerine İltutmuş'un oğlu Alaettin getirildi.

BEHRÂMEC a. (ar. *behrāmec*). *Esk.* **1.** Leylak. **—2.** Çiçeği leylak gibi kokan söğüt ağacı.

BEHRAMEN ya da **BEHREM** a. (fars. *behrāmen* ya da *behrem*). *Esk.* **1.** Bir cins kırmızı yakut. **—2.** Kadınların kullandıkları allık, kırmızı düzgün. **—3.** İpekten dokunan güzel bir kumaş.

BEHRAM-I GÛR, Sasani hükümdarı Yezdigird I'in oğlu. (→ BEHRAM V.) Yabani eşek avına düşkün olduğu için bu adla anıldı. Divan şiirinde halkına adaletli davranması, gücü ve cesareti dolayısıyla telmih yoluyla konu edinilir. Husrev-i Dehlevi'nin *Heşt Behişt*'inde Behram'ın bir yaban eşeği avı sırasında çukura düşüp ölmesi anlatılır; buna dayanılarak, "gûr" sözcüğünün "yaban eşeği" ve "mezar" anlamları arasında tevriye yapılır. Behram'ın cariyesi (çeşitli mesnevilerde değişik adlarla anılır: Fitne, Dilârâm, Âzâde) ile arasında geçen olay Taberî ve Salebî gibi arap tarihçilerinin yapıtlarında, Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinde değişik biçimlerde anlatılır. Behram'ın menkıbeleşmiş yaşamı mesnevilere de konu olmuştur. İlk kez Nizamî tarafından *Heft Peyker* adı ile mesnevi biçimine sokulan Behram'ın hayatı, daha sonraki yüzyıllarda hem iran hem de türk edebiyatında birçok kez ele alındı (Aşki: Nizami'den tam çeviri; Ali Şir Nevai: *Seb'a-i Seyyare;* Lâmiî; Yümnî: Nizamî'den nesirle çeviri). [→ Kayn.]

BEHRAMOĞLU (Ataol), türk şair (İstanbul 1942). Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi rus dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1966). 1965'te Dönüşüm dergisinin ve Fikir kulüpleri federasyonu'nun (FKF) kurucuları arasında yer aldı. Halkın dostları dergisinin yayımcılarından biri oldu (1970 - 1971). Moskova Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde lisansüstü eğitim yaptı (1972 - 1974). İstanbul Şehir tiyatroları'nda dramaturg olarak çalıştı. Militan dergisini yayımladı (1975-1976). Türkiye Yazarlar sendikası (TYS) genel sekreterliğine getirildi (1979). 12 eylül 1980'den sonra yurtdışına gitti. 1986'da Paris'te Anka adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Başlangıçta ikinci yeni akımından izler taşıyan (*Bir ermeni general,* 1965) şiirleri zamanla toplumsal sorunları konu edinmeye yöneldi: *Bir gün mutlaka* (1970), *Yolculuk, özlem, cesaret ve kavga şiirleri* (1974),

Eski nisan (1987), *Nazım'a bir güz çelengi* (1990). *Mekanik gözyaşları* adlı kitabında (1991) sanatta gerçekçilik anlayışını tartıştı.

BEHRAMŞAH (öl. 1175), Kirman Selçukluları hükümdarı. Tuğrulşah'ın oğlu. Babasının öldürülmesi üzerine atabeg Müeyyettin Reyhan'ın yardımıyla tahta çıktı (1170). Aynı yıl kardeşi Arslanşah'a yenilince, tahtını bırakarak Horasan'a kaçtıysa da, daha sonra tahtını yeniden ele geçirdi (1171). Ertesi yıl Kirman toprakları bazı emirlerin aracılığıyla iki kardeş arasında paylaşıldı. Ancak, bir süre sonra taht kavgası yeniden başladı. Tüm Kirman beldesini üçüncü kez denetimi altına aldı, (1175), aynı yıl öldü.

BEHRAMŞAH (Mübarizettin), Anadolu Selçuklu emiri (öl. Kayseri 1228). Buyruğunda çalıştığı Amasya emiri Alp bin Süli ölünce, bu yöreyi egemenliği altına aldı. İzzettin Keykâvus I döneminde (1210 - 1216) "emiri meclis" oldu. Halep seferi sırasında tutsak düştüyse de (1218) sonradan fidye karşılığı serbest bırakıldı. Önceleri Alaettin Keykubat I'in (hük. 1219 -1236) tahta çıkmasına yardım ettiyse de, daha sonra onu devirmek için çevrilen dolaplara katıldı. Hapsedildiği Zamantı kalesinde öldü.

BEHRE a. (fars. *behre*). *Esk.* **1.** Hisse, pay, nasip, kısmet. **—2.** *Behre-ber,* ortak. || *Behre-beri,* ortaklık. ||*Behre-dar,* hisse almış, payı olan. || *Behre-yâb,* hissesi ve nasibi olan.

BEHREM → BEHRAMEN.

BEHRENOİ (Samet), iranlı azeri yazar (Tebriz 1939 - Aras 1968). İlkokul öğretmeniydi. Azeri halk edebiyatını inceledi, derlemeler yaptı. Alegorik masal ve öyküler yazdı. Yapıtlarında toplumsal eleştiriye ağırlık vermesi nedeniyle İran gizli polisi SAVAK'ça izlendi; Aras ırmağında boğuralak öldürülmesinden SAVAK sorumlu tutulur. Simgeler ve alegorilerle kurduğu masallarda (*Küçük kara balık, Bir şeftali bin şeftali, Püsküllü deve, Kel güvercinci, Ulduz ve kargalar, Ulduz ve konuşan bebek, Sevgi masalı,* vb.) çocuklara olduğu kadar büyüklere de seslendi.

BEHRENS (Peter), alman mimar ve dekoratör (Hamburg 1868 - Berlin 1940). 1903'te Düsseldorf endüstri sanatları okulu'nun müdürü oldu, dekoratif sanatlara ve mimarlığa, akılcı ve işlevci bir boyut getirdi, klasik düzene bağlı kaldı; Berlin'deki AEG türbinleri fabrikasının (1908) yanı sıra Leningrad'daki alman elçilik binasını inşa etti (1911). Gropius, Mies van der Rohe ve Le Corbusier stajlarını onun atölyesinde yapmıştır.

Behrens-Fischer *(testi),* varyansları aynı iki ana kütleden çekilen küçük örneklemelere dayanarak ana kütlelerin yorumlanmasını sağlayan istatistik yöntem. Örneklemelerin varyansları hesaplanır ve bunların birbirine oranlarının ana kütlelere ilişkin varsayıma ters düşmeyecek kadar küçük olup olmadığına karar vermek için örneklerin boyutunu da göz önünde tutarak bir tabloya bakılır. Tam anlamıyla ancak Gauss* kütleleri için gerekli olan bu test varyans analizlerinde kullanılır.

BEHRESİZ sıf. (fars. *behre*'den). *Esk.* **1.** Nasipsiz, bir konuda hiçbir bilgisi ya da yeteneği olmayan, kısmetsiz. **—2.** *Bir şeyden behresiz,* kendisinde belirtilen nitelik ya da şey bulunmayan kimse için kullanılır: *İnsaftan behresiz. İlimden behresiz.*

BEHRİNG → BERİNG

BEHRİNG (Emil VON), alman hekim ve bakteriyolog (Hansdorf, Iława yakını, 1854 - Marburg 1917). 1893'te, bulaşıcı hastalıklar enstitüsü'nde profesörlük yaptı, 1894'te, Halle'de sağlık koruma kürsüsünde ders verdi: 1895'te Marburg sağlık koruma enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Difteri antitoksinini buldu. (1901 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü.)

BEHT a. (ar. *beht*). *Esk.* **1.** Şaşkınlık, hayranlık: "...*doğrusu beht ü hayretimi mucip oldu*" (M. K. Atatürk) **—2.** *Behte uğramak,* şaşakalmak, donakalmak.

BEHT *(uved),* Fas'ta ırmak, Orta Atlaslar' dan doğar (Azru yakınında), uved Sebu' nun kolu: 270 km. El Kansera barajı.

BEHTEREV (Vladimir Mihayloviç) → BEŞTEREV.

BEHUTİ (Şeyh Mansur bin Yunus **EL-**), arap fıkıhçı (Behut, Mısır ? - Kahire 1641). Bir ulema ailesindendir. Hanbeli fıkıhçılarının en büyüğü olarak kabul edilir. Hanbeli fıkhı ile ilgili yapıtlara çeşitli şerhler yazdı. Bunlardan başlıcaları *er-Ravz ül -mürbi bi-şerhi Zâd ül-Müstanki* ve *Şerh ül-Münteha*'dır.

BEİ CİANG ya da **BEİ JİANG,** Çin'in güney kesiminde (Guangdong) ırmak, Şiciang'ın kolu. Yukarı vadisi, Ciling ve Meiling geçitleriyle kolayca Şiang Ciang ve Gan Ciang vadilerine bağlanır.

BEİ-CİNG → PEKİN.

BEİDELİT a. (fr. *beidellite*). Miner. Hidratlı doğal alüminyum silikat; bu mineral kil grubunda yer alır.

BEİDERBECKE (Leon BEIDERBECKE, **Bix** denir), amerikalı caz trompetçisi ve piyanocusu (Davenport 1903 - New York 1931). Dixieland kaynaklı özgün bir üslup geliştiren ilk beyaz müzikçidir. Müziğinin zarifliği ve arılığıyla cool-caz türünün öncüleri arasına girdi.

BEİHAİ ya da **PAKHOİ,** Çin'in güneyinde liman kenti, Guangşi'de, Tonkin körfezi kıyısında; 50 000 nüf.

BEİ JİANG → BEİ CİANG.

BEİKTHANO, Orta Bırmanya'da (Magve ili) eski Pyu siti. 1956'dan 1963'e kadar yapılan kazılar, başlıca yapı örgüsünün ortaya çıkmasını sağladı. Bazıları berkitilmiş birkaç girişi bulunan, her kenarı 3 km uzunluğunda kare bir sur içindeki alanın ortasında bir saray ve bazı yapı kalıntılarına rastlanır. Bunlardan biri, bir sofaya açılan 8 hücreden oluşmuş dikdörtgen bir yapı (sit 2), biri de stupa andhra'ları andıran çember biçiminde bir yapıdır. Toprak altından çıkartılan buluntular arasında ölü küllerinin konduğu toprak kaplar (urna), pişmiş topraktan çanak çömlek parçaları, demir ve bronzdan gereç ve silahlar, dinsel simgelerin kazılı olduğu gümüş madalyalar vardır. Bu sit İ.S. I.-V. yy.'lardan kalmadır.

Beilby katmanı, metal malzemelerin mekanik polisasından kaynaklanan, sertleşmiş, çok ince yüzeysel katman. Makine sanayisinde son işlemlerde (mekanik parlatma) bu olaydan yararlanılır; buna karşılık metalografi incelemelerinde kaçınılması gereken bir oluşumdur.

BEİLİNC ya da **BEYLİNC** (Allaert), zeeland'lı kahraman (XIV. yy. sonu Schoonhoven 1425 ya da 1426), Oltalar partisi' ne karşı Morinalar partisi'nin lideriydi. Oltalar partisi tarafından Schoonhoven'de kuşatıldı ve teslim olmak zorunda kaldı. Döneceğine şerefi üzerine söz verdiği için serbest bırakıldı, sözünü tuttu ve geri geldi: diri diri gömüldü.

BEİLSTEİN (Friedrich Konrad), alman asıllı rus kimyacı (Petersburg 1838 - *ayy.* 1906). Heidelberg'de Bunsen'in öğrencisiydi, Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi, sonra 1866'da Petersburg teknik enstitüsü kimya kürsüsü'nde görev aldı. Aromatik bileşiklerin izomerliği, nitro türevleri, amerikan ve rus petrollerinin bileşimi üzerine çalışmaları vardır. Sık sık yeniden basılan anıtsal bir organik kimya sözlüğü (1893 - 1899) onun adıyla anılır.

BEİPİAO, Çin'de kent, Liaoning'de. Kömür yatağı.

BEİPİNG ("Kuzey barışı"), Guomindang hükümetinin, Nankin'i Çin başkenti yaptığı dönemde (1928-1949) Pekin'e verdiği ad.

Archiv für Kunst

Peter Behrens Berlin'deki AEG türbin fabrikası (1908)

BEİRA a. (Somali'deki *Beira* kasabasından). Narin, küçük bedenli, büyük kulaklı antilop. (Erkeklerin küçük, düz boynuzları vardır. *Beira*'lar çorak yerlerde, sarp yamaçlarda yaşarlar ve kuru otla beslenirler Bil. a. *Dorcatragus megalotis;* boynuzlugiller familyası.)

BEİRA, Portekiz'in orta kesiminde eski il, İspanya sınırı ile Atlas okyanusu arasında; K.'de Duero, G.'de Tajo vadileri arasında. Günümüzde Aveiro, Coimbra, Viseu, Guarda ve Castelo Branco'yu kapsar. Kuzey ve orta bölümü *(Beira Alta)* dağlık (serra da Estrela), Mondego ve Zêzere ırmaklarının kenarları dik vadileriyle yarılı bir bölgedir. Güney *(Beria Baixa)* ve Atlas okyanusu kıyısındaki bölüm *(beira Litoral)* özellikle Coimbra'dan Averio'ya kadar, komşu Riblatejo'yu anımsatan bir ovadır.

BEİRA, Mozambik'te liman kenti, Hint okyanusu kıyısında, Sofala ilinin merkezi; 291 604 nüf. (1989). Zimbabve'ye giden petrol boru hattı.

BEİS -e'si a. (ar. *be's*). *Esk.* **1.** Zarar, ziyan. **—2.** Korku. **—3.** Azap, sıkıntı. **—4.** Fenalık. **—5.** Kuvvet, kudret. **—6.** *Beis görmemek,* çekinilecek bir durum görmemek. || *Beis yok,* "önemi yok, zararı yok, düşünmeye değmez" anlamında söylenir. || *Ne beis var,* korkulacak, çekinilecek ne var: *Bunu söylemekte ne beis var.*

BEİSA a. (bir zenci Afrika dilinden sözc.). Somali'de yaşayan, güçlü ve düz boynuzlu, yüzü ve kulakları siyah ve beyaz lekeli, iri antilop. (Angola ve Namibya'da yaşayan Gemsbok'un [bil. a. *Oryx gazella*] alttürü sayılır.)

BEİSTEGUİ Y BENİTEZ (*don* Carlos DE—), meksikalı koleksiyoncu (Mexico 1863 - Biarritz 1953). 1876'da Fransa'ya yerleşen Bask kökenli Beistegui, kendisinde koleksiyonculuk zevkini uyandıran Bonnat'ın yanında resim eğitimi gördü. Tablo koleksiyonunu Louvre müzesi'ne bağışladı; bu çok nitelikli koleksiyon özellikle portrelerden oluşur: Moulins Ustası' na maledilen *Veliaht Charles Orland,* David'in *Napoléon'un yarım kalmış portresi* ve Goya'nın *Solana Markizi,* vb.

BEİTBRİDGE, Zimbabve'nin güney kesiminde kent, Limpopo ırmağı kıyısında, Güney Afrika Cumhuriyeti sınırında.

BEJ sıf. (fr. *beige*). Sarıya bakan çok açık kahverengi: *Bej bir manto.*

◆ a. Bej rengi: *Bej size çok yakışır.*

BEJA, Portekiz'de kent, yönetim bölümü merkezi ve aşağı Alentejo'nun başlıca kenti; 15 000 nüf. Eski Roma kolonisi *(Pax Julia)* olan Beja, Vizigotlar döneminden bu yana bir piskoposluk merkezidir. Eski Conceição manastırı'nda bölge müzesi.

Şato ve XIII. yy.'dan kalma burcu. Türünün eşsiz örneği hastane (XV. yy.). Tarım pazarı (buğday, sıvı yağ). —*Beja yönetim bölümü*, 10 240 km²; 194 500 nüf.

BEJAR, İspanya'da kent, Salamanca' nın G.'inde, İber dağlarının orta sırasında; 18 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma şato. Dokuma sanayisi.

BÉJART, Molière topluluğunun oyuncu ailesi. —MADELEINE (Paris 1618 - ayy. 1672). İllustre Théâtre'ın kuruluşundan (1643) başlayarak Molière ile ortak oldu. Özellikle Molière'in oyunlarında başlıca hizmetçi kadın tiplerini canlandırdı: *Küskün âşıklar*'da (Dépit amoureux) Marinette; *Tartuffe*'de Dorine; *Cimri*'de (l'Avare) Frosine. —ARMANDE (1642 ? - Paris 1700), Molière'nin karısı. 1662'de Molière ile evlenene dek, Matmazel Molière adıyla oynadı. Tiyatroya *Kadınlar okulunun eleştirisi*'ndeki (la Critique de l'école des femmes) Elise rolüyle başladı; sonra çeşitli rollere çıktı; *Tartuffe*'de Elmire, *Bilgiç kadınlar*'da (Femmes savantes) Henriette ve özellikle *Adamcıl*'da (Misanthrope) Célimène. Çok çekici ve zeki olan sanatcı, iğneleyici oyunlarda olduğu kadar dokunaklı yapıtlarda da başarı sağladı. Madeleine'in kızı, hatta Madeleine ile Molière'in kızı olduğu ileri sürüldü. Molière' in ölümünden sonra oyuncu Guérin d'Estriché ile evlendi. 1694'te tiyatroyu bıraktı.

Armande **Béjart** 1668'de *Tartuffe*'de Elmire rolünde Delpech'in taşbaskısı *Bibliothèque de l'Arsenal Paris*

BÉJART (Maurice Jean BERGER, **Maurice** — denir), fransız dansçı ve koregraf (Marsilya 1927), felsefeci Gaston Berger'in oğlu. 1954'te eleştirmen Jean Laurent ile les Ballets de l'Étoile adlı topluluğu kurdu. Bu topluluk 1957'de Ballet-Théâtre de M. Béjart adını aldı. Fransa'da başarısızlığa uğrayınca Belçika'ya giderek Brüksel'deki Monnaie krallık tiyatrosu'na girdi (1959). Kendi topluluğuyla Belçika topluluğunu birleştirerek XX. yy. balesi'ni kurdu (1960). *Symphonie* pour un homme seul* (Paris, 1955) ile koregraf kişiliğini ortaya koydu. Yarattığı her şeyin egemenliği altına giren çağımız insanının sorunlarını yeni bir dille ele aldı, insan vücudunun olanaklarına öncelik verdi.

Çağdaş müziğe olan ilgisi (*Orphée* [1958, müziği Pierre Henry'nin]; *Erotica* [1965, müziği T. Baird'in]; *Variations pour une porte et un soupir* [1965, müziği P. Henry'nin]; *Nomos Alpha* [1969, müziği Xenakis'in]; *Stimmung* [1972, müziği Stockhausen'ın]; *le Marteau sans maître* [1973, müziği Boulez'in]) ve hint felsefesine duyduğu yakınlık (*Bhakti*,1968) sanatını önemli ölçüde etkiledi.

Gençliğinden beri tiyatroya eğilimi olan Béjart, baleyi bir müzik-dans-söz bireşimine dönüştürmeyi amaçladı.

Koregrafisini yaptığı başlıca yapıtlar: *Bahar* ayini* (1959), *Fauts'un lanetlenmesi* (1964), *Ateş* kuşu* (1970), *Nijinski* Clown de Dieu* (1971), *Gülistan* (1973), *Dionysos* (1984), *le Concours* (1985), *Ring Around the Ring* (1990).

Maurice **Béjart** *Casta Diva*'da (I R C A M , mart 1980)

BEJEL a. (fr. *bejel*). Patol. Ortadoğu'da ve Afrika'da görülen yerel frengi. (Başlıca özelliği cinsel yoldan geçmeyip, çocukluk ta bulaşması, kemiklerdeki lezyonların sıklığı ve geç dönemde bağırlardaki lezyonların ender görülmesidir.)

BEK sıf. *Yörs.* Sert, sağlam. (→PEK.)

BEK a. (fr. *bec*). Camc. *Brülör beki*, gazojen gazıyla beslenen fırının tuğladan yapılmış brülöründe, hava ile sıcak gazları birbirinden ayıran çeperin yatay ya da eğik uç bölümü.

—Fiz, Kim. ve Biyol. Bir alev (gaz beki) ya da çok sıcak bir hava akımı (elektrikli bek) üreten ve her tür kurutma, buharlaştırma, eritme vb. işlemlerinde kullanılan laboratuvar aygıtı. (Gaz bekleri arasında en çok kullanılanları Bunsen ve Meker bekidir.)

—Havc. Eskiden, uçak kuyruklarının yere dayanmalarını sağlayan tahta ya da metal parça. (Günümüzde bek, yalnızca bazı hafif uçaklarda kullanılmaktadır.)

—Müz. Kimi üflemeli çalgıların tüplerine takılan ve hava kanalı işlevi gören (blok flüt) ya da dili taşıyan (klarnet) ince uzun uç. || Klavsen, epinet ve virginal gibi çalgılarda, mızrap çubuğunun dilciği üzerine sabitleştirilmiş, kalın deri, plastik ya da kuş tüyünden yapılan ve telleri çeken küçük lamel.

BEK a. (ing. *back*). Spor. Futbolda kalecinin hemen önünde oynayan, savunma (defans) çizgisini oluşturan oyunculardan her biri. Asıl görevi savunma yaparak karşı takımın hücum oyuncusunun şut atmasını, top kullanmasını engellemektir. Bu amaçla saha markajı ya da adam adama savunma yapar. Çağdaş futbolda savunmanın yanı sıra, oyun kuruculuk ya da atağa katılma gibi görevleri de vardır.

BEK (Aleksandr Alfredoviç), sovyet yazar (Saratov 1903 - ay.y. 1972). Moskova savunmasının kroniği *Volokolamskoye şose* (1944) adlı yapıtı yazdı. Bunu, 1960'ta tamamladığı *Reserve generala Panfilova* adlı çalışmayla bütünledi. Yazar ayrıca, çalışma ve icat psikolojisini çözümlediği romanlar kaleme aldı (*Jizn Berejkova*, 1956).

BEKA a. (ar. *beka*). *Esk.* **1.** Ölmezlik: *"Bâkiyse ruh eğer dilemezdim bekâsını"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Devamlılık, kalıcılık, sebat: *"Hiç bekâsı yokdur anın tez geçer"* (Niyazi, XVII. yy.). **—3.** *Beka bulmak*, devam etmek, sürekli yaşamak. || *Beka-yı hayat*, yaşamın devamı. || *Beka-yı nev*, bir türün devamı. || *Beka-yı vücut*, varlığın devamı, ölmezliği.

—İsl. Allah'ın sonsuzluğunu tanımlayan bir sıfat. Kuran'da bu sıfat şöyle dile getirilir: "âlemde her varlık yok olur, yalnızca ululuk ve ikram sahibi Rabbin zatı baki kalır" (Rahman LV, 26 - 27).

—ANSİKL. Tasav. Sufinin, insana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılıp (fena), Allah'ın bağışladığı yeni nitelikler ve ilişkiler için sürekli olarak kalması (beka). Bu aşamaya ulaşan kul, Allah'ın varlığı ile var, O'nun ezeli ve ebedi oluşu ile ezeli ve ebedi, O'nun diriliği ile diri olur (Bekabillah).

Beka öğretisi, Hallac-ı Mansur'da en keskin ve en aşırı biçimini almıştır (857-922). Onun "Ene'l Hak" ("Hak [Allah] benim") sözü beka'nın, Allah'ın kendisi olmak anlamına geldiği biçiminde yorumlandı; bu anlamda sufiliğin islamlığın ta kendisi olduğu savunuldu. Bununla birlikte, bazı sufiler vecd durumunda, Hallac'ınkine benzer sözler söyledikleri halde, Allah'ın insanda tenleşebileceğini (kişileşebileceğini, cisimleşebileceğini) kabul etmezler.

BEKA ya da **BEKAA** (**EL-**), Lübnan'da bölge. Uzunluğu 120 km, genişliği 8-20 km'dir. Beka, yüksek bir platodur. Eskiden "Koile Syria" ya da "Çukur Suriye" adı verilen ve senklinal bir yapının çökmesiyle ortaya çıkan çöküntü içinde yer alır. Senklinal yapının, Doğu Afrika'yı, Kızıldeniz'i, Lut gölünü ve Ürdün'ü etkileyen kırılma sisteminin devamı olduğu sanılır. Beka'nın D.'sında (Antilübnan) ve B.'sında (Lübnan dağı ve Baruk) kireçtaşlı kütleler yükselir ve bazen yan kesiminde ön tepeler bulunur. Beka, Ası ve G.'de Leytanı ırmaklarının havzalarını ayıran Baalbek eşiğiyle 2'ye bölünür. Beka'nın güney kesimi verimli bir ovadır (başlıca akarsular boyunca tahıl yetiştiriciliği ve çayırlar). Beka'da yükselen tel'lerden de anlaşılacağı gibi, burası çok eskiden beri ekilip biçilmektedir. K.'de, tepelerde, engebelenen ova, daha az verimli ve daha tenhadır; bunun nedeni, toprağın verimsiz olması ve sulamasız tarımı hava koşullarına bağımlı kılan ve koyun, keçi sürülerini Lübnan dağı ile kıyı ovasına doğru yer değiştirmek zorunda bırakan yağış azlığıdır.

Beka'da tahıl ve sulama sayesinde, sebzeler, şekerpancarı ve meyveler (üzüm, elmalar) üretilir. Beka'nın sulanan kesimlerinden birinin merkezi Resel Ayn'ın ünlü kaynağının yakınında bulunan Baalbek, bölgenin en önemli kentidir.

BEKABAD, esk. **Begovat,** Özbekistan Cumhuriyeti'nde kent, Ferhad hidroelektrik santralı yakınında, Sir Derya kıyısında; 63 000 nüf. Elektrikle beslenen çelik fabrikası.

BEKAR a. (fr. *bécarre*). Müz. Bir notayı, daha önce geçen ya da donanımda bulunan bemol ya da diyezin etkisinden kurtararak natürelleştiren değiştirme işareti. (Diyezle tizleştirilmiş bir sesi pesleştirir, bemolle pesleştirilmiş bir sesi de tizleştirir.)

bekar

BEKÂR sıf. ve a. (ar. *bekâr*). **1.** Evli olmayan kimse için kullanılır: *Bekâra karı boşamak kolay* (atasözü). **—2.** Tek başına yaşayan erkek. **—3.** *Bekâr odaları*, bekârların, kırsal kesimden gelen işçilerin, öğrencilerin tek başlarına ya da birkaç kişi birlikte kalabilmeleri için düzenlenen yerlere verilen ad.

—Kur. tar. *Bekâr odaları*, İstanbul'da Fetih'ten Tanzimat'a kadar taşradan gelme bekâr uşaklarının toplu olarak kalmalarına izin verilen belirli yerler. (Bk. *ansikl. böl.*)

◆ be Bekâr olarak. *Üç yıl bekâr yaşadıktan sonra yeniden evlendi.*

—ANSİKL. Kur. tar. *Bekâr odaları*. Osmanlı devletinin geniş topraklarından çalışmak için İstanbul'a gelenler, kentin dirlik ve düzenini bozmaları olasılığına karşı kefilli olarak burada yerleştirilirdi. XVII. yy. ortalarında reisleri ve silahlı güvenlik görevlileri de bulunan başlıca bekâr odaları: Mahmutpaşa'da Cebehane odaları, Süleymaniye'de Pertevpaşa Hilalci odaları, Gedikpaşa'da Gedikpaşa odaları, Unkapanı'nda Azap odaları, Mercan'da Pabuççu odaları vb. idi.

BEKÂR MEMİ → HAYALİ (Mehmet).

BEKÂRET a. (ar. *bekaret*). **1.** Bakire olma durumu, kızlık, erdenlik, bakirelik: *Bekâretini yitirmek, korumak*. **—2.** *Ed.* Saflık, temizlik masumluk: *Ruhun bekâreti*. **—3.** *Ed.* Ulaşılmamış, el değmemiş olan şeyin durumu; bakirlik, erdenlik.

BEKÂRLAR, esk. **Nenezi,** Niğde'nin Çiftlik ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 870 nüf. (1990). Bizans dönemi yerleşmelerinden *Nazianzos**un, bu beldenin yerinde olduğu sanılıyor.

BEKÂRLIK a. Bekâr kimsenin durumu: *Bekârlık sultanlıktır.*

BEKÂROĞLU (Özer), türk kimyacı (Trabzon 1933). İstanbul Üniversitesi kimya fakültesi'ni bitirdi (1960). Doktora çalışmasını İsviçre'de Basel Üniversitesi anorganik kimya enstitüsü'nde tamamladı (1963). ABD'ye giderek Kaliforniya'da araştırmacı olarak çalıştı (1966-1968). Türkiye'ye döndükten sonra, özel bir kuruluşta yatırım müdürlüğü yaptı (1968 -1970). İstanbul Üniversitesi kimya fakültesi analitik kimya kürsüsü'ne doçent oldu (1970). İstanbul Teknik üniversitesi kimya fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi (1975). Kimya fakültesi dekanlığı (1979-1982), TÜBİTAK Bilim adamı yetiştirme grubu üyeliği yaptı (1980-1984). Kimya fakültesi dekanlığına getirildi (1985-1991). Türkçe ve yabancı dilde çok sayıda yayımı vardır.

BEKATA (Hıfzı Oğuz), türk siyaset adamı, hukukçu (Ankara 1911). Ankara Hukuk mektebi'ni bitirdi (1935). Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulundu. CHP'den Ankara milletvekili seçildi (1943-1950). 1957 seçimlerinde yeniden Ankara milletvekili oldu. Kurucu meclis'te CHP temsilcisi olarak yer aldı (1961). İkinci Cumhuriyet döneminde Ankara senatörü seçildi (1961-1965). İsmet İnönü'nün Birinci koalisyon hükümetinde içişleri bakanlığı yaptı (1962-1963). Ankara'da, anadoluculuk fikrini savunan *Çığır* dergisini çıkardı (1933-1950). Çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yayımladı. *Birinci Cumhuriyet*

bıterken adlı bir kitabı vardır.

BEKBELE, Hatay'ın İskenderun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 478 nüf. (1990).

BEKÇİ a. Bir şeyi ya da bir yeri bekleyip ve korumakla görevli kimse: *Köy bekçisi. Mahalle bekçisi.*
—Huk. *Çarşı ve mahalle bekçileri,* belediye sınırları içinde, en büyük mülki amirin emrinde çalışan, genel zabıtaya* yardımcı kişiler. || *Kır bekçileri,* köylerde, kentler ve kasabalar dışında, yapıların ve ekinlerin korunması ve düzenin sağlanması ile görevli ve jandarmaya yardımcı olan kişiler.
—Kur. tar. Osmanlı sarayında Sancak-ı şerif'i koruyan ve hizmetine bakan görevlilere verilen ad. (Başlangıçta 40 kadar olan sayıları XIX. yy.'da 15'e indirildi. Bunlar baş bekçinin yönetimindeydiler.) —Yeniçeri ocağı'nda on dokuzuncu ağa bölüğüne verilen ad.

BEKÇİLİK a. **1.** Bekçinin işi, görevi. **—2.** *(Bir kimseye, bir şeye) bekçilik etmek,* onu beklemek, korumak.

Bekçitepe tümülüsü, Manisa'nın Saruhanlı ilçesine bağlı Alibeyli bucağının D.'sunda lydia tümülüsü (İ.Ö. VI. yy. ortaları). Kubilay Nayır yönetiminde yapılan kurtarma kazılarında (1981), dromos, ön oda ve mezar odası ortaya çıkarıldı. Mezar odasında, ayakları kıvrımlarla bezenmiş, mermerden iki ölü yatağı bulundu.

BEKDİK (Nihat), **Arslan Nihat** denir, türk futbolcu (İstanbul 1902 - *ay. y.* 1972). 14 yaşında Galatasaray A takımına girdi. Uzun yıllar takımın kaptanlığını yaptı ve sarı-kırmızılı takımın sembolü durumuna geldi. 21 kez milli oldu, 10 kez milli takımda kaptan olarak sahaya çıktı. Atletizm ve yüzmede çeşitli rekorlar kırdığı gibi, Galatasaray hokey ve kürek takımında da yer aldı. 1936'da, futbolu bıraktı. İstanbul DP milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı (1957-1960).

BEKDU SAN, korece **Baektusan** ya da **Paektusan,** Çin-Kore sınırında dağ kütlesi, 2 744 m. Doruğunda oluşmuş gölden Amnok (çincesi Yalu) ve Tuman (çincesi Tumen) ırmakları çıkar.

BEKE a. Beyaz göçmenlerin soyundan gelen martinikli ya da guadeloupelu kreol'lar.

BEKE (Charles Tilstone), ingiliz gezgin (Londra 1800 - *ay. y.* 1874). 1840-1843 arasında Etyopya'da araştırma gezileri ve önemli haritacılık çalışmaları yaptı.

BEKEN (Gazanfer), türk mimar (İstanbul 1918). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nin mimarlık bölümünü bitirdi (1943). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde asistan olarak göreve başladı (1946). 1965'te profesör oldu. Orhan Bozkurt ve Orhan Bolak ile birlikte hazırladıkları projeyle, Ankara Ulus işhanı yarışmasında birincilik kazandı (1954). Ankara'da İmar ve iskân bakanlığı yapısını gerçekleştirdi (1956). Başlıca yapıtları: *Garbi Anadolu mıntıkası kerpiç binaları* (1949); *Tekniğin mimariye tesiri-aile konut ilişkileri* (1959); *Mimarlığa giriş* (1970); *Genel hastanelerin hasta bakım ünitelerinde performans ölçülmesi* (1975).

Bekennende Kirche, nasyonal-sosyalist iktidarın emrine girmek istemeyen bir kısım protestan kiliselerinin, 1933 yılından sonra aldıkları ad. Nazi din işleri bakanı, bütün kiliseleri bir "Reich piskoposu" aracılığıyla yönetmeyi tasarlıyordu. Din adamları ve laikler bağımsızlık ve ayrıcalıklarını korumak amacıyla Bekennende Kirche içinde bir araya gelerek Kardeşlik konseyleri (Brüderrate) kurdular. Önce Westfalen'de ortaya çıkan bu konseyler, 1935'ten sonra bütün Reich'a yayıldı. Bekennende Kirche, dinsel inançları, ırkçı ve yahudi düşmanı bir anlayışla değiştiren ve kiliseleri hitlerci milliyetçiliğin hizmetine sokmak isteyen "alman hıristiyanlar"a karşı çıkıyordu.
Bekennende Kirche'nin savaşımı çeşitli eğilimlerce desteklendi. Bunların en önemlisi, Karl Barth'ın temsil ettiği eğilimdi.

BEKEREL → BECQUEREL.

BÉKÉS, Macaristan'da (Bekes yönetim bölümü) kent, Büyük Alföld'ün doğu kesiminde, Bekescsaba'nın K.'inde; 22 000 nüf. Tarım pazarı.

BÉKÉS, Macaristan'ın doğu kesiminde il. Büyük Alföld'de; 5 632 km²; 410 000 nüf. (1990). Merkezi *Bekescsaba.* Verimli lösle kaplı tarım (tahıl, kırmızıbiber, soğan, meyve, üzüm) ve hayvancılık bölgesi. Doğal gaz yatağı.

BEKESCSABA, Macaristan'da kent, *Bekes yönetim bölgesi*'nin merkezi, Alföld'ün doğu kesiminde (Transtisza bölgesi); 65 000 nüf. XII. yy.'dan kalma kilise. Barok üslubunda belediye konağı. Tarıma dayalı besin sanayisi. Dokuma sanayisi. Makine yapımı.

BEKESY (Georg VON), macar kökenli amerikalı fizikçi (Budapeşte 1899 - Honolulu 1972). Bern ve Budapeşte'de mühendislik okuduktan sonra, telefon tekniklerinde uzmanlaştı ve 1946'ya kadar Budapeşte'de mühendislik, araştırmacılık yaptı. 1947'de ABD'ye gitti. Kulak fizyolojisiyle ilgilendi. Özellikle içkulak salyangozundaki Corti organının baziler zarında değişik bölümlerin titreşimlerini ortaya çıkardı. Bu, büyük bir titizlik ve kesinlik isteyen gerçek bir başarıydı. Ortakulağın (kemikçik zinciri) işlevlerini ve işitsel algının nörolojik mekanizmalarını da inceledi. Sağırlık teşhis ve tedavi yöntemlerinin gelişmesine katkıda bulunan çalışmaları günümüzde de geçerlidir. (1961 Nobel tıp ödülü.)

BEKHEİRİAS. Tar. coğ. K.-D. Anadolu'da, Bekheirike bölgesinde, Karadeniz kıyısında liman kenti (bugün Rize).

BEKHEİRİKE, Eskiçağ'da K.-D. Anadolu'da Bekheirler'in oturdukları bölgeye verilen ad.

BEKHEİRLER, yun. **Bekheires,** Eskiçağ'da Anadolu'nun Karadeniz kıyısı boyunca, Trapezus'tan Kafkaslar'a değin uzanan bölgede oturan bir kavim. Eski Kafkasya kavimlerinden olduğu sanılır.

BEKİLLİ, Batı Anadolu'da, Denizli iline bağlı ilçe; 12 637 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi Denizli'nin 60 km K.-K.D.'sunda *Bekilli*; 4 632 nüf. (1990).

BEKİNMEK gçz. f. *Yörs.* Sözkonusu bir kimse ya da bir hayvansa, inat etmek, direnmek; bir şeyse, tıkanmak, kapanmak.

BEKİR → BEKR.

BEKÎR sıf. (ar. *bekir*). *Esk.* **1.** Sabah erken kalkan. **—2.** Yeni doğmuş.

BEKİR AĞA Eyyubî → EBUBEKİR AĞA.

BEKİR FAHRİ, soyadı **İdiz,** türk romancı (Midilli 1876 - İstanbul 1938). Midilli rüştiyesi'nde ve Şam idadisi'nde okudu; Mektebi mülkiye'nin yüksek bölümünü bitirdi (1897). Aynı yıl Cezair-i bahr-i sefit (Akdeniz adaları) vilayeti maiyet memurluğuna; daha sonra, İzmir'e bağlı Bayındır kaymakamlığına atandı (1900). Bu görevde iken gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. Tutuklanacağını anlayınca Atina'ya kaçtı, oradan Paris'e gitti, Paris'te Jön Türk çalışmalarına katıldı; gıyabında yapılan yargılamada müebbet cezasına mahkûm edildi. Paris'ten Mısır'a geçti; orada, hidiv sarayında prenslere özel öğretmenlik yaptı. İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü (1908), İttihat ve Terakki cemiyeti'nde çalıştı; Piyano, Düşünüyorum, Rubap dergilerinde edebiyat makaleleri yayımladı (1910-1913). İlke anlaşmazlığı yüzünden İttihat ve Terakki cemiyeti'nden ve siyasal hayattan ayrıldı, yine Mısır'a gitti (1913). Kurtuluş savaşı sona erince İstanbul'a döndü, bazı azınlık okullarında ve İstanbul liselerinde öğretmenlik yaptı.
Abdülhamit II döneminde Mısır'da yaşadığı yıllarda, Émile Zola'nın etkisi altında kalarak, natüralizm akımını benimsedi; siyasal nedenle Mısır'a kaçmış Türkler'in yaşayışını anlatan *Jönler* (1910) romanını yazdı. Yaşanmış birtakım olayların nikâyesi izlenimini bırakan bu romanda, Zola'dan esinlendiği "Güzel, hayattır" ilkesine uygun olarak, Mısır'daki Jönler'in yaşayışını olduğu gibi verme çabası gösterdi. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da, Piyano ve Düşünüyorum adlı dergilerde yazdığı makalelerde de natüralizm akımını tanıtmaya ve yaymaya çalıştı.

BEKİR LÜTFİ, türk asker, vali, siyaset adamı (İzmir 1875-1933). Harp okulu'nu, Harp akademisi'ni bitirdi, kurmay yüzbaşı oldu (1905). Balkan savaşı'na, Birinci Dünya savaşı'na ve Kurtuluş savaşı'na katıldı. Yarbay olarak emekliye ayrıldı, Bitlis valiliği (1922-1927), Tokat milletvekilliği yaptı (1927-1933).

BEKİR PAŞA Subaşı, Bağdat valisi (? - Bağdat 1623). Mustafa I döneminde Bağdat subaşılığına getirildi. Anlaşmazlığa düştüğü Bağdat valisi Yusuf Paşa'yı öldürerek, kendini sahte bir fermanla kentin valisi ilan etti. Bunun üzerine kenti kuşatan Hafız Ahmet Paşa'ya karşı koymak için Safevi hükümdarı Şah Abbas'tan yardım istedi. Hafız Ahmet Paşa'nın Bağdat valiliğini ona vermesi üzerine Osmanlılar'dan yana geçti. Bağdat'ı ele geçiren Safevi kuvvetleri tarafından yakılarak öldürüldü.

BEKİR PAŞA Koca, türk kaptanıderya (Alanya 1670 - İstanbul 1759). Sarayda yetişti. Darphane emini olarak görev yaparken, vezir rütbesiyle önce Cidde, sonra da Mısır valiliğine atandı. Mahmut I döneminde çeşitli yerlerde valilik yaptı, Kıbrıs muhassıllığında ve Eğriboz muhafızlığında bulundu. İki kez kaptanıderyalığa getirildi (1741-1743, 1750-1751). Düşmanı Köse Mustafa Paşa'nın sadrazam olması üzerine görevden alınarak önce Gelibolu'ya, sonra da Alanya'ya sürgüne gönderildi (1752). Son yıllarını, eşi Mustafa II'nin kızı Safiye Sultan'ın İstanbul'daki sarayında geçirdi. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde cami, okul, sebil ve çeşmeleri vardır.

BEKİR REFET, Bombacı Bekir de denir, türk futbolcu (İstanbul 1899 - Karlsruhe 1978). Futbola küçük yaşta Kadıköy'de başladı. Fenerbahçe genç takımına girdi ve kısa süre sonra A takımına yükseldi. Daha sonra Altınordu'ya geçti. Forvette, soliç mevkiinde attığı çok sert şutlar ve golcülüğü ile ün yaptı. 1923'te Karlsruhe'nin Phoenix takımına geçti ve uzun yıllar bu takımda oynayarak Almanya'da da ün yaptı. 1924 ve 1928 olimpiyatlarında türk milli takımının oynadığı üç karşılaşmada üç gol attı. Fenerbahçe'nin 1927'de İstanbul'da 1-0 yendiği Çekler'in ünlü Slavia takımına tek golü o attı. Sert şutlarının bir mandayı devirdiği, topu kaleciyle birlikte kaleye soktuğu yolunda hakkında efsaneler çıkartılan futbolcu, sporu bıraktıktan sonra da yaşamını Almanya'da sürdürdü.

BEKİR SAMİ, soyadı **Günsav,** türk asker, Kurtuluş savaşı komutanlarından (Bandırma 1879-İstanbul 1934). Harp okulu'nu (1900), mümtaz yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni bitirdi (1902). Balkan savaşı (1912-1913) ve Birinci Dünya savaşı'nda (1914-1918) çeşitli cephelerde kurmay subay ve komutan olarak çarpıştı. Rütbesi albaylığa yükseltildi (1916). Mütareke'den sonra (1918) İzmir'in Yunanlılar'ca işgali üzerine Bursa'daki 56. Tümen komutanlığına ve ardından XVII. Kolordu komutan vekilliğine atandı (20.5.1919 - haziran

1920). Kurtuluş savaşı başlangıcında Batı Anadolu'da düzenli ordu-Kuvayı milliye işbirliği ve örgütlenmesinde önemli yer tutan üç albaydan biri oldu (ötekiler Kâzım [Özalp] ve Şefik [Aker]). İlerleyen yunan kuvvetleri karşısında Bursa'yı yeterince savunmadığı ve düşman eline düşürdüğü savıyla TBMM'de haksız yere suçlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın savunmasına karşın, atandığı XX. Kolordu komutanlığından alındı. Muğla ve Antalya bölgesi komutanlığına getirildi (kasım 1920). Ardından Sovyet Rusya'ya gönderilen delegeler kuruluna Kuzey Kafkas askeri temsilcisi olarak katıldı. Bu görevden sonra yurda döndüğünde tedavi için Viyana'ya gönderildi (temmuz 1922), dönüşünde emekli edildi (1925). Kurtuluş savaşı'nın başlangıcındaki hizmetlerinden ötürü İstiklal madalyası ve takdirname verildi. Emekliliğinden sonra ölümüne kadar başka bir hizmet kabul etmedi.

BEKİR SAMİ BEY, türk diplomat, yönetici ve siyaset adamı (Yıldızeli, Katmantaş köyü, 1862 - İstanbul 1933). Heyeti temsiliye üyesi, Türkiye'nin ilk dışişleri bakanı, Çarlık ordusunda generalliğe kadar yükseldikten sonra Kafkasya'daki Şeyh Şamil ayaklanması'na katılan, sonra osmanlı devleti hizmetine giren Sambaylı Musa Kunduh Paşa'nın oğlu. Galatasaray lisesi ve Paris Siyasi bilimler okulu'nu bitirdi. Çeşitli ülkelerde diplomat, konsolos olarak çalıştıktan sonra, Trablusgarp mektupçusu olarak içişleri bakanlığı hizmetine girdi. Amasya mutasarrıflığı, Van, Trabzon, Bursa, Beyrut, Halep valiliklerinde bulundu. Mondros mütarekesi'nin ardından, Erzurum kongresi'nin toplandığı günlerde Amasya'ya gelerek, Mustafa Kemal Paşa'ya,ülkenin dağılmaması için amerikan mandasının kabul edilmesi yolundaki görüşlerini bir telgrafla bildirdi. Bu görüşüne karşın Mustafa Kemal'ce, yokluğunda Erzurum kongresi'nde Heyeti temsiliye üyeliğine seçildi (5 ağustos 1919). Sıvas kongresi'ne katıldı. Amerikan mandasından yana görüşleri savundu. Bu kongrede genişletilen temsil heyetinde yerini korudu. İstanbul hükümeti temsilcisi bahriye nazırı Salih Paşa ile Heyeti temsiliye arasındaki Amasya buluşmasına (20 ekim 1919), Sıvas'ta yapılan komutanlar toplantısına katıldı (16 kasım 1919). Son Osmanlı meclisine Amasya mebusu seçildi. Bu meclisin İngilizler'ce basılması ve padişah tarafından dağıtılması üzerine Ankara'ya döndü. İlk TBMM'ye Amasya milletvekili olarak katıldı. Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Muvakkat icra encümeni üyeliğine (geçici ilk hükümet üyeliğine, 25 nisan 1920), 1. ve 2. icra vekilleri heyetlerinde de hariciye vekilliğine seçildi. İstanbul sıkıyönetim harp divanı'nca ölüme mahkûm edildi. TBMM hükümetini temsilen Sovyetler Birliği'ne gitti. Ardından Londra'da toplanan Ortadoğu işlerini görüşen konferansa katıldı (12 şubat-12 mart 1921). Ankara'ya danışmadan Londra, Paris ve Roma'da bazı anlaşmalar imzaladı, TBMM'nin bunları ulusal çıkarlara uygun bulmaması üzerine dışişleri bakanlığından ayrılmak zorunda kaldı. TBMM'nin ikinci döneminde Tokat milletvekili seçildi (1923). Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurucuları arasında yer aldı (1924). İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmak istenen suikast dolayısıyla sanığı olarak İstiklal mahkemesi'nde yargılandı ve aklandı (1925). Bu olaydan sonra politik yaşamdan çekildi (1927).

Bekirağa bölüğü, Beyazıt'ta Osmanlı döneminde harbiye nezareti olan bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının avlusunda yer alan askeri tutukevi. 1908 Meşrutiyeti öncesinde yöneticisi olan Bekir Ağa'nın adıyla anılan Bekirağa bölüğü, İstibdat döneminin simgelerinden biri olarak ün kazandı. İkinci meşrutiyet'ten sonra da siyasal tutuklular buraya konuldu. Mütareke döneminde kimi eski nazırlar, İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Malta'ya sürgüne gönderilmeden önce bir süre bu cezaevinde tutuklu kaldılar.

BEKİRHAN, Batman'ın Kozluk ilçesinde bucak; 21 134 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Uzunçayır*, 738 nüf. (1990).

BEKİTMEK ettirg. f. *Yörs. Bir şeyi bekitmek*, onu kapatmak, örtmek, sağlamlaştırmak.

BEKKE, MEKKE'nin eski adı.

BEKLEM a. Olasıl. *Bir* X *rastlantı değişkeninin* k *basamağından beklemi*, m_k (X) = E (X^k) niceliği; ikinci yan X^k rastlantı değişkeninin beklentisini gösterir. (1 basamaklı beklem X in beklentisidir. Merkezlenmiş rastlantı değişkeninin, X e eşlik eden *k* basamaklı X—E(X) beklemi, *k* basamaklı merkezlenmiş beklemdir.) [Eşanl. MOMENT.]

BEKLEME a. **1.** Beklemek eylemi. **—2.** *Bekleme salonu, odası vb.*, görüşmecilerin, müşterilerin, hastaların, yolcuların, vb. beklemeleri için düzenlenmiş yer.
—Avc. *Bekleme yeri*, büyük av hayvanları avlayan avcıların, avı gözetlerken kullandıkları, bir ağaç üzerine ya da doğrudan zemin üzerine yerleştirilen yapı. (Eşanl. GÖZETLEME yeri.)
—Deniz huk. *Bekleme süresi*, deniz taşımacılığında taşıyanın* sözleşme ya da yasa gereği olarak, yüklemenin bitirilmesi için beklemekle yükümlü olduğu süre. (Gemi bu süreyi doldurmadan hareket ederse taşıyan, diğer tarafın uğrayacağı zararı gidermek zorundadır. Bekleme süresi koşullara göre şu süreleri içerir: yükleme* süresi, sürastarya* süresi ve üç günlük ek süre.)
—Havc. İniş yapmak isteyen ve sırası gelmeyen bir uçağa, iniş alanı üzerinde yaptırılan hareket . (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bekleme yolu*, birçok uçağın aynı anda gelmesi halinde, iniş yapmadan önce havaalanı yakınında izledikleri yol. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş örgüt. *Bekleme kuyruğu kuramı*, farklı dolaşım ya da akım türlerinin matematiksel incelenmesi. (Eşanl. KUYRUK KURAMI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Telekom. İletişim yeniden başlayıncaya kadar, eylemsiz kalan bir telekomünikasyon aygıtının durumu. —Bu durumu belirtmek için kullanılan uzlaşmalı işaret.
—ANSİKL. Havc. *Bekleme*. Bir alana iniş yapmak için aynı anda birçok uçak gelirse, kontrol kulesi bu uçakların iniş sıralarını belirler. İlk sırayı alan uçak inişe geçerken, diğerleri "bekleme"de kalmak zorundadır; yani kendilerine kontrol kulesince bildirilen bir yükseltide (örneğin "yükselti 1 500 m, bekleme"), alan üzerinde dönerler.
• *Bekleme yolu*, bir havalimanının iniş bölgesinin tıkanması durumunda radyobikinlarla belirtilen bekleme bölgesinde, uçakların tam bir güvenlikle dolanmalarını sağlar.

Bekleme ve iniş için genellikle, bir "tabak istifini" andıran kademeli bir sistem uygulanır: her uçak, kapalı bir yolda, hava kontrolörünün bildirdiği değişik yükeltileri izleyerek dolanır; en alçaktaki uçak yere indiğinde diğer uçakların tümü aynı anda birer kademe alçalırlar.
—İsl. Müslümanlıkta, ölünün yanında bir gece özel olarak bekleme geleneği yoktur. Ölünün bir an önce gömülmesi için acele edilir. Ölüyü bekletmenin, hem ona hem de onun sorgusunu yapacak sorgu meleklerine eziyet etmek, saygısızlık göstermek olacağı inancı yaygındır. Eğer ölüm, akşam ya da gece olmuşsa, ölünün yanında zorunlu olarak sabaha kadar beklenir. Ertesi gün en kısa süre içinde, gerekli dinsel tören yapılarak gömülür.
—İş örgüt. Bekleme kuyruklarının özelliklerinin kuramsal olarak incelenmesi, telefon bağlantılarıyla ilgili sorunlar dolayısıyla başladı; yöneylem araştırmasının gelişmesiyle birlikte, birçok başka alana, özellikle fabrikalardaki depolama işlemlerine uygulandı.

Akım sorunları çoğunlukla bir dizi birimin karşısında yer alan bir kuruluşla ilgilidir. Kuruluş, her bir birime belirli bir hizmeti sağladığında birimin işi tamamlanmış olur. Sözkonusu kuruluş, çoğu kez, birbirine benzer birkaç postadan oluşur. Ama, birimlerin birbirini izleyen birkaç işlemden geçmesi de gerekli olabilir. İmalat zincirinde durum böyledir. Birimlerin iş için gelişinde ya da işlem görme süresinde ya da her ikisinde birden bir tempo farklılığı varsa, bütün sistemde oynamalar olur, çeşitli uzunlukta kuyruklar oluşurken bazı postalar da atıl kalır; çıkış noktasındaki akım düzensizleşir. Matematik modeller, sistemin içinde bulunması olanaklı olan çeşitli durumları çözümlemeye çalışır ve bu durumların olasılıklarını hesaplar. Bu amaçla, önce belli bir zaman birimi içinde gelişlerin dağılımı ile yine aynı zaman birimi içinde verilen hizmetlerin dağılımını olasılık terimleriyle ifade etmek gerekir. Bu ikisi arasındaki oran; "trafiğin" yoğunluğunu gösterir. Genellikle, gelişlerin Poisson yasası adı verilen bir yasaya ve üstel bir yasaya göre dağıldığı kabul edilir. Trafiğin yoğunluğuna göre, bekleme kuyruğunda bir uzama olur ya da olmaz.

Olasılık hesapları, belli bir anda bekleme kuyruğundaki birimlerin sayısını, sistemdeki birimlerin ortalama sayısını, kuyrukta ortalama bekleme süresini belirlemeyi, incelenmesi gereken birden fazla bekleme kuyruğu olduğu durumları da kapsayacak biçimde genişletmeyi ve bekleme süresiyle orantılı olarak doğacak zararları kestirmeyi olanaklı kılar. Böylece, eğer beklemenin maliyeti, yeni bir postanın kullanılmasının yol açacağı maliyetten büyükse, bir ek hizmet postası kurulması düşünülebilir. İktisat ve özellikle işletme iktisadı alanında bekleme kuyruğu kuramı, var olan koşullar ve kullanılan araçlar çerçevesinde, sonuçların optimal duruma getirilmesini sağlayacak süreçlerin araştırılmasında kullanılır. Böylece müşterilerin bekleme sürelerinin kısaltılması, stoklarda kesiklik oluşmasının önlenmesi, kara ve deniz araçlarının dolaşım hızının artırılması olanaklı olur.

BEKLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir işlemi beklemek*, bir yerde, bir kimse ya da bir taşıt gelene, bir şey hazır olana, bir iş gerçekleşene kadar kısa ya da uzun bir süre kalmak: *Seni istasyonda saatlerce bekledim, niçin gelmedin? Uzun süre otobüs beklemek. Otobüs gelene kadar beklemek. Bu koli gönderilmeyi bekliyor. Bilet almak için sırasının gelmesini bekliyor.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, bir şey olana kadar uzun süre sabretmek (nesne almadan): *Beklemeyi öğrenmek. Beklemekten hoşlanmamak.* **—3.** *(Bir şey yapmak için, bir şey yapmadan önce)* [*bir kimseyi, bir şeyi, bir şeyin olmasını*] *beklemek*, geleceği önceden bilinen, tahmin edilen kişi varmadan, uygun koşullar gerçekleşmeden harekete geçmemek; onu gerçekleştirmek için acele etmemek: *Bir karara varmak için dönmemi bekleyiniz. Denize girmek için havaların ısınmasını beklemek. Bir uzmana başvurmadan önce üç ay bekleyiniz. Artık hiç beklemeden harekete geçiniz. Sabahı beklemeden yola çıktı.* **—4.** Bir şey sözkonusuysa, bozulmadan ya da aynı durumda kalmak (nesne almadan): *Et yarına kadar beklemez, hemen pişirmen gerekli. Bu iş bekleyebilir, siz acil olanları yapınız.* **—5.** *Bir kimseyi, bir şeyi beklemek*, o kimsenin, o şeyin geleceğinden haberdar olmak; geleceklerini tahmin etmek, ummak: *Seni beklemiyordum. Annemden bir mektup bekliyorum. Girebilirsiniz, doktor sizi bekliyordu. İstanbul'dan haber bekliyoruz. Mektuplarını, iyi haberlerini beklerim.* **—6.** *Bir kimseyi, bir şeyi beklemek*, onun gelmesine, o şeyin gerçekleşmesine güvenmek, onu aramak, istemek: *İşte bu beklediğimiz adam. Yıllardır bu anın gelmesini beklemişti.* **—7.** *(Bir kimseden, bir şeyden) bir şeyi, bir şey yapmasını beklemek*, bir kimsenin belirli bir biçimde davranacağını um-

mak, bir şeye bel bağlamak, ondan herhangi bir yarar, sonuç vb. ummak: *Benden ne bekliyorsunuz. Soru sorduğum zaman anında yanıt verilmesini beklerim. Bu tasarıdan çok şey bekliyordu. Doğrusu yeni uygulamalardan bu kadarını beklememiştim.* **—8.** *Bir kimseyi beklemek,* bir şeyden söz ederken, onun için hazırlanmış, ona yönelik olmak: *Dönüşünde onu nelerin beklediğini bilmiyordu. Okulu bitirdikten sonra sizleri aydınlık bir gelecek bekliyor.* **—9.** *Bir şeyi, bir yeri, bir kimseyi beklemek,* onu, yanında durarak gözetlemek, korumak: *Sürüyü beklemek. Hastayı beklemek.* **—10.** *Bekle yârin köşesini!* gerçekleşmesi çok uzak olan umut ve düşlerin belirtilmesi karşısında söylenir.

◆ **beklenmek** edilg. f. Beklemek eylemine konu olmak; bir yerde uzun süre kalınmak; bir şeyin gerçekleşmesi umulmak: *Uzun süre trenin gelmesi beklendi, sonra umutsuz köye dönüldü. Bütün gece hastanın başında beklendi. Beklenen koliler daha gelmedi. Önümüzdeki günlerde yeni bir soğuk dalgası bekleniyor.*
—Huk. *Beklenmeyen durum,* sözleşmenin yapılmasından sonra koşulların beklenmedik bir biçimde değişmesiyle borcun yerine getirilmesinin büyük ölçüde güçleşmesi. (Eşanl. EMPREVİZYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ **bekleşmek** işt. f. Birlikte beklemek: *Hastalar doktorun kapısında bekleşiyorlardı.*

◆ **bekletmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerde) bekletmek,* onun (orada) kalmasına neden olmak; kalmasını sağlamak: *Soğukta beni saatlerce bekletti.* **—2.** *Bir şeyi, bir yeri bekletmek,* onu, o yerin koruma, gözleme işini bir başkasına yaptırmak: *Sürüyü, tarlayı bekletmek.* **—3.** *Bir şeyi (bir yerde, bir şeyin içinde) bekletmek,* onu belli bir durumda (orada, onun içinde) tutmak: *Eti pişirmeden önce bir süre bekletmek.*

◆ **bekletilmek** edilg. f. Bekletmek eylemine konu olmak: *Bekletilmekten hoşlanmam.*
—ANSİKL. Huk. *Beklenmeyen durum,* sözleşmeye bağlılık ilkesine bazı koşullarda uyulmamasını öngören bir kuramdır. Özellikle, süresiz ya da uzun süreli borç ilişkilerinde sözleşmenin yapılmasından sonra koşullarda beklenmedik değişiklikler olabilir ve borcun yerine getirilmesi büyük ölçüde güçleşebilir. Beklenmeyen durum kuramı, bu koşullarda sözleşmenin yeniden gözden geçirilmesini ya da bozulmasını öngörür. Bu görüşe göre, sözleşmenin geçerliliği, yapıldığı zamandaki koşulların önemli oranda değişmemiş olmasına bağlıdır. Koşullar önemli ölçüde değişmişse sözleşmenin de yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Beklenmeyen durum'un kabul edilmesi için şu koşullar bulunmalıdır: 1. sözleşme taraflarının yüklendikleri edimler arasındaki denge büyük ölçüde bozulmuş olmalı; 2. bu durumu yaratan koşulların önceden bilinmesi olanaksız olmalı; 3. taraflar, beklenmedik durum'larda da sözleşmeye bağlı kalacaklarını kararlaştırmamış olmalı.

BEKLEMELİ sıf. Eğit. Birden çok dersten bütünlemeye kalıp, bütünleme sınavlarında da başarısız olarak bir yıl, kaldığı sınıfa gitmeden bekleyen ve yıl sonunda yeniden bütünleme sınavlarına giren ortaöğrenim öğrencisi.

BEKLENMEK → BEKLEMEK.

BEKLENMEZLİK a. Beklenmeme durumu.
—Dilbil. Beklenmezlik eylemi.

BEKLENTİ a. Gerçekleşmesi beklenen, umulan şey: *Beklentileri boşa çıktı.*
—Deneys. ruhbil. Belli bir uyartının az sonra ortaya çıkacağını bilen deneğin, bu uyartıya uyarlanmış etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beklenti süreci,* betimsel olarak değil de kuramsal olarak ele alınan beklenti olayına dayanan ve öznenin yalnızca davranışında değil iç dünyasında olup bitene ilişkin bir varsayıma gönderme yapan kavram. (İngilizce-amerikanca *expectation* teriminin karşılığı olan beklenti süreci kavramı, bilişsel ruhbilimin ilk dönemlerinden başlayarak kullanıldı ve öğrenme olguları ile bilişsel etkinliklere ilişkin olguların yorumlanmasında rol oynadı.) || *Beklenti yöntemi,* özellikle ezbere öğrenme deneyimlerinde kullanılan yöntem. (Belirli bir aralıkla art arda yer alan sözcüklerin bir listesini duyan ya da gören deneğe, belli bir sözcükten bir sonrakinin ne olduğu sorulur. Bu yöntemi, H. Ebbinghaus ortaya koydu. Koşullama olayını taklit eden bu yöntem, günümüzde pek az kullanılır.)
—İstat. Olasılık dağılımlarının ortalaması için kullanılan deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nüfbil. *Nüfus beklentisi,* ölüm, doğum ya da göç varsayımlarının ışığı altında, bir nüfusun gelecekteki durumunu tahmin etme.
—Olasıl. *Sürekli bir X rastlantı değişkeninin matematiksel beklentisi,* beklenti mutlak yakınsak olduğunda,

$$E(X) = \int_{-x}^{+x} x f(x)\,dx$$

integrali $f(x)$, X rastlantı değişkeninin olasılık sıklığını gösterir. || X *kesikli rastlantı değişkeninin matematiksel beklentisi,* X değişkeninin olası x_i değerleriyle bunların p_i olasılığının dengeli aritmetik ortalaması:

$$E(X) = \sum_i p_i x_i$$

(X in matematiksel beklentisi $\bar{X}$ ile de gösterilir ve kimi kez ortalama adı verilir.) [Eşanl. UMUT.]
—Ruhbil. Bir uyartının ya da bir nesnenin beklenmesi; böyle bir durumdaki, bireyin içinde bulunduğu varsayılan yaşantı. || *Beklenti düzeyi,* bir sınamada, bireyin en yüksek olasılıkla elde etmeyi beklediği başarı düzeyi.
—Tıp. Belirtileri yeterince açık olmadığı için etkin bir tedavi uygulanamayan bir hastalığın gidişini bir süre gözlemleme.
—ANSİKL. Deneys. ruhbil. Beklenti davranışlarının gözlemlenebileceği pek çok durum vardır. Bu davranışlar, tükürük salgısı koşullanması ve daha genel biçimde de klasik koşullanmalar gibi iyi uyarlanmış olabilirler. Ama bu uyarlanma kötü de olabilir: gecikmiş bir koşullanmanın ilk evrelerindeki davranışlar ya da bir tepki süresi testinde, deneğin cevap düğmesine vaktinden önce (yani işaretten önce) basması bunun örnekleridir. Günlük yaşam bu iki tür beklenti davranışının birçok örneğini verir.

Elektrofizyolojik beklenti olayları da saptanmış ve açıklanmıştır. Beklenen bir uyartının ortaya çıkmasından önce, sözkonusu uyartının yol açtığı elektrofizyolojik değişikliklere az çok benzer değişikliklerin gerçekleştiğinin saptanması, bunun örneklerinden biridir.
—İstat. Kesikli rastlantısal bir değişkenin beklentisi, değişkenin alabileceği tüm olanaklı değerlerin, bu değerlere ilişkin olasılıklarla çarpımlarının toplamına eşittir. Bir X değişkeni için aşağıdaki gibi gösterilir:

$$E(X) = \sum_{i=1}^{n} p_i x_i$$

X in $g(X)$ gibi bir fonksiyonu da rastlantısal değişken olacağından, böyle bir fonksiyonun beklenen değeri

$$E[g(X)] = \sum_{i=1}^{n} p_i g(x_i)$$

biçiminde tanımlanır.

Genellikle μ harfiyle de gösterilen beklenti, X sürekli bir rastlantısal değişkense

$$E(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} x f(x)\,dx$$

formülüyle bulunur (matematik umut).
—Nüfbil. *Nüfus beklentisi.* Oldukça ileriye dönük tahmine dayanan ilk hesaplar, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra (F. Burgdörfer Almanya'da; A. Sauvy Fransa'da) yapıldı. Nüfus beklentileri, dayanılan varsayımların mutlaka gerçekleşmesi akla en yakın gelen varsayımlar olmamasıyla nüfus tahminlerinden ayrılır. Nüfus beklentileri nüfus koşullarının yarattığı sonuçları (sözgelimi günümüzdekileri) sergilemek için seçilebilirler: örneğin A. Sauvy, 1937'de Fransa'daki doğum ve doğurganlık oranı o günkü hızıyla düşmeye devam ederse, Fransa nüfusunun 1960'ta 38 milyon, 1985'te 29 milyon olacağını öngörmüştü. Bu öngörüler gerçekleşmedi (zaten önemli olan da bu değildi); ama, bir nüfus azalmasının yaratacağı önemli sonuçlar konusunda bilinçlenmeye yardımcı oldu. Aynı biçimde, günümüzde dünya nüfus beklentisi (belli aralıklarla gözden geçirilir), öngörülerin başarısızlıkla sonuçlandığını göstermez; nüfus beklentileri, belli nüfus artış hızlarının dünyanın ya da şu ya da bu kıtanın aşırı kalabalıklaşmasının yaratacağı tehlikeleri hesaplar ve bir doğum planlamasının uygulanmasıyla ilerideki tarihlerde nüfus artışı hızında sağlanabilecek bir yavaşlamaya dikkati çeker.

BEKLEŞMEK → BEKLEMEK.

BEKLETİCİ sıf. Huk. *Bekletici sorun,* bir davadaki asıl sorun hakkında karar verilebilmesi için daha önce başka bir mahkeme tarafından karara bağlanması gereken sorun. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bekletici sorun, davaya bakan mahkemenin görev alanı dışında kalan sorundur. Yargılama sırasında bu tür bir sorunla karşılaşan yargıç işi görevli mahkemeye gönderir ve görevli mahkeme sorunun karara bağlanmasına kadar davayı erteler. Bekletici sorun başka bir biçimde de ortaya çıkabilir. Bir mahkemenin karar vermesi başka bir mahkemede görülen bir davaya bağlı olabilir. Bu durumda da mahkeme diğer mahkemenin kararını bekleyerek kendi kararını erteler. Mahkemenin bekletici soruna ilişkin kararı bir ara karar'dır. Bu nedenle yalnız başına değil ancak son kararla birlikte temyiz edilebilir.

BEKLETİLMEK → BEKLEMEK.

BEKLETMEK → BEKLEMEK.

BEKLİK a. *Yörs.* Evlilik öncesi, erkek tarafının kıza taktığı yüzük ve takı cinsi armağanlara verilen ad.
—Folk. *Beklik töreni,* kimi yörelerde nişan törenine verilen ad.

Bekoteknik sanayii aş, İstanbul'da, elektronik sanayisi alanında faaliyet gösteren, Koç topluluğu'na bağlı kuruluş. 1966'da işletmeye açıldı. Elektronik ve soğuk hava alanlarında çalışmaya başladı. Televizyon yayınlarının bütün yurda yayılması sonucu, 1972 başında, soğuk hava bölümünü başka bir şirkete devretti. Uluslararası ölçekte faaliyet gösteren Nordmende ve Hitachi firmaları ile ortak televizyon üretmektedir. Yıllık üretim: 850 000 TV (renkli), 50 000 yazar kasa, 140 000 radyo. Çalışan sayısı 2 263 (1992).

BEKR ya da **BEKİR** a. (ar. *bekr*). *Esk.* Deve yavrusu, genç deve.

BEKR (Ahmed Hasan **EL-**), ıraklı general ve devlet adamı (Tikrit, Bağdat'ın kuzeyinde, 1914). 1959'da ordudan uzaklaştırıldı. Şubat 1963'te, Abdüsselam Arif' in iktidara gelmesi üzerine, cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. Abdüsselam Arif'in ölümü üzerine hükümetten ayrıldı ve 17 temmuz 1968 darbesini hazırladı. Rahman Arif rejimi çöker çökmez Devrim komuta konseyi, Hasan el-Bekr'i Irak cumhurbaşkanı, başbakan ve ordu başkomutanı ilan etti. O tarihten başlayarak, El -Bekr, Irak'ın siyasetini ve Baas'ın çizgisini daha otoriter bir yöne çevirdi. Yalnızca kendisine karşı sorumlu bir bakanlar ku-

Cengiz Bektaş

bektaşi
Atatürk kitaplığı, İstanbul

rulunu oluşturması (temmuz 1973), bu yönelişin en önemli belirtisiydi. Temmuz 1979'da bütün görevlerinden istifa etti.

BEKRE a. (ar. *bekre*). *Esk.* **1.** Kuyuda, elçıkrığında vb. kullanılan makara, çark. **—2.** Eklemlerde bulunan ve makaraya benzeyen kemik.

BEKRİ sıf. ve a. (ar. *bekri*). *Esk.* Sürekli içen, içkiye düşkün kimse için kullanılır; sarhoş, ayyaş.

BEKRİ (Ebu Ubeyd Abdullah **EL-**), arap coğrafyacı (Kurtuba 1040 - *ay. y.* 1094). İspanya'daki ünlü Bekr ailesindendir. Kurtuba'da dönemin ünlü bilginlerinin yanında öğrenim gördü. Babasının ölümü üzerine Almería emiri Muhammet bin Ma-an'ın hizmetine girdi; devlet görevlerinde bulundu. Murabıtlar'ın Almería'yı ele geçirmelerinden sonra Kurtuba'ya döndü. Coğrafyaya ilişkin yapıtlarıyla ün kazandı. Bunların en önemlisi, kentleri ve özelliklerini anlatan *Kitab ül-mesâlik ve'l-memâlik*'tir. Bu kitabın Kuzey Afrika, Mısır, Irak, Akdeniz, Karadeniz, Hazar denizi, Azak denizi, Maveraünnehir ve İspanya ile ilgili bölümleri günümüze ulaşabildi. *Kitabü Mu'cemi Mâ'stacem* ise özellikle Arabistan ile ilgili bir coğrafya sözlüğüdür. Ayrıca dil, edebiyat ve botanik konularında yapıtları vardır.

BEKRİ (Şemseddin Ebülmekârim Muhammed bin Abdurrahman **EL-**), arap sufi şair (1492-1545). Kahire ve Mekke'de yaşadı. *Divan*'ı dışında, tasavvufla ilgili şiirlerini içeren *Tercüman ül-esrâr* adlı bir yapıtı ile, Mekke'nin fethi ile ilgili *Ed-Dürret ül-mükallele fi feth-i Mekket il-mübeccele* (manzum) ve *Zahîret ül-ulûm ve neticet ül-fuhûm* adlı tarih yapıtları vardır.

BEKRİ (Muhammet bin Ebüssurur **EL-**), mısırlı tarihçi (öl. 1619). Yaşamı üzerine kesin bilgi yoktur. *Uyun ul-ahbâr* ile *Nüzhet ül-ebrâr* adlı iki bölümlük genel tarihinin son bölümü Mısır'daki osmanlı egemenliğini ayrıntılı olarak verir. Ayrıca doğrudan osmanlı tarihini konu alan öteki yapıtları: *Feyz ül-mennân fi zikri devleti âli Osmân, ed-Dürer ül-esmân fi asli menbai âli Osmân* ve Mısır üzerine *el-Letâ'if ir-rabbâniyye* adlı bir zeyille birlikte *el-Mineh ir-rahmaniyye fi'd-devlet il-Osmaniye.*

BEKRİ (Muhammet bin Muhammet bin Ebüssurur), mısırlı tarihçi (Kahire 1596 -*ay. y.* 1650). Öncekinin oğlu. İlk üç yapıtının biri dünya *(Semîr ül-eshâb)* diğer ikisi Mısır genel tarihiyle *(er-Ravzat ül-me'nûse* ve Mısır valileri hakkında *er-Ravzat üz-zehiyye fî vulât Misr il-Kahiret il-Muizziyye*'dir. Öteki başlıca yapıtları: Osmanlı yönetimi döneminin olaylarını 1643'e kadar ayrıntılı olarak anlatan, fransızca (1788) ve almancaya (1791) da çevrilmiş olan *el-Kevâkib üs-sâ'ire fî ahbâr Mısr ve'l-Kahire;* Selim I'in Mısır'ı ele geçirmesi ile 1517-1625 arasındaki Mısır vali ve kadılarını konu alan *et-Tuhfet ül-behiyye fî temellük il-Osmaniy il-diyâr il-Mısriyye.*

BEKRİ (Muhyittin Ebülmevâhib Mustafa bin Kemalettin bin Ali es-sıddıki **EL-**), arap yazar ve sufi (Şam 1688 - Kahire 1749). Halvetiye tarikatındandı. Seher vaktinde okunmak üzere yazdığı *El feth ül-kudsi* adlı manzum dualar kitabı bazı din bilginleri tarafından bid'at sayıldı. Bunun üzerine kendisiyle aynı tarikattan olan Edirneli Ali Karabaş'tan destekleyici bir fetva aldı. Tasavvufla ilgili elliyi aşkın kitabı vardır. *El hamret ül hâsiye fi'r-rıhlet il-kudsiye* Şam'dan Kudüs'e yaptığı yolculuğu; *El Müdamet üş-Şâmiye fi'l-makamet iş-Şamiye* de Şam'daki yaşamını anlatır.

BEKRİ MUSTAFA AĞA, içkiyle ve içki yasağıyla ilgili fıkraların kahramanı (İstanbul XVII. yy.). Murat IV devrinde (1623-1640) yaşadığı, hatta padişahın yakınları arasında yer alarak onu da içki içmeye alıştırdığı ileri sürülür.

Kabadayılığı ve hazırcevaplığı ile de ün yapan Bekri Mustafa, içki yasağı döneminde, halkın ve içki düşkünlerinin istek ve tepkilerini temsil eden bir fıkra tipinin kahramanı olarak belirdi. Sırp, yunan, bulgar ve romen dil ve kültürlerinde de Bekri Mustafa ile ilgili izler bulunmaktadır.

Bekri Mustafa karagöz, ortaoyunu ve meddah hikâyelerinde de doğrudan doğruya ya da ad değiştirmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. *Meyhane* ve *Aşçılık* adlı karagöz oyunlarında kendi adıyla görünür; kimi oyunlarda da Sarhoş, Tuzsuz Deli Bekir, Matiz, Tek Bıyık, Aydınlı Zeybek ve Zeybek gibi tipler, onun kişiliğini anımsatacak tutum ve davranışlarda bulunurlar. XVII. yy. meddahlarından Tifli'nin *Hançerli hanım* adlı hikâyesinin ikinci derecedeki kahramanları arasında da Bekri Mustafa yer almaktadır. Yaşamı, Osman Cemal Kaygılı'nın *Bekri Mustafa* (1944) adlı romanında, bu malzemeden yararlanılarak ele alınmıştır.

Bekri Mustafa fıkraları, en çok Bektaşi fıkralarıyla ve deli-sarhoş fıkralarıyla karışmaktadır. Bektaşi tipi ile Bekri Mustafa tipi arasında yapılan karşılaştırmalar, kimi benzerlikler yanında çok önemli ayrılıkları da ortaya koyar. Bektaşı fıkralarının özünde dinsel baskıya karşı bir eleştiri bulunduğu halde, Bekri Mustafa fıkralarındaki tepkinin temeli, sadece içki düşkünlüğü ve devlet baskısıdır. (→ Kayn.)

BEKRİ MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA TEKİRDAĞLI BEKRİ

BEKRİLİK a. Sürekli içme, içkiye düşkünlük; sarhoşluk, ayyaşlık.

BEKRLER, Bekr ibni Vail soyundan gelme arap kabilesi. IV. yy.'da Arabistan'ın orta ve doğu kesimlerinde yaşayan Bekrler, zamanla Mezopotamya'nın kuzeyine yönelerek, bir bölümü Horasan ve Türkistan bölgesine yayılırken, bir bölümü de kendi adlarıyla anılan Dıyar-ı bekr (Diyarbakır) yöresine yerleşti. Bekrler'in V. yy.'da Taglib kabilesiyle yaptıkları yaklaşık 50 yıl süren savaş, iki kabileyi de çok yıprattığından sonunda uzlaşmak zorunda kalındı. Bu arada, İranlılar ile de çatışan Bekrler, Zukan savaşı'nda onları kesin bir yenilgiye uğrattılar. Hz. Muhammet'e elçiler göndererek müslümanlığı benimsediklerini bildirdiler (630) ve Peygamber öldükten sonra Bahreyn'in bir bölümünü ele geçirdiler. Ebu Bekir'in gönderdiği kuvvetlere yenilince sindiler. İran seferine çıkan Halit bin Velit'in yanında savaştılar. Cemel vakası'nda kabilenin bir bölümü Hz. Ali'nin, bir bölümü de Muaviye'nin saflarında yer aldı. Daha sonra Abbasiler adına Emevi-ler'e karşı ayaklanan Ebü Müslim Horasani'ye katıldılar. Abbasiler döneminde çıkan çeşitli ayaklanmalarda, genellikle halifeleri destekleyen Bekrler, günümüze kadar varlıklarını korudular.

BEKSAN (Fuad Kâmil) türk hekim (Arapgir 1883 - İstanbul 1960). Mekteb-i tıbbiye-i şahane'yi (Askeri tıbbiye) bitirdikten sonra (1905) aynı okula ensac (histoloji) muallim muavini olarak girdi. Kamerun'da karantina hekimliği yaptı (1909). Darülfünun tıp fakültesi'nde cerrahi kliniği laboratuvar şefi olarak çalıştı (1910-1912). Bilgisini genişletmek üzere Almanya'ya gitti. Giessen ve Hamburg'da cerrahi, Berlin'de de üroloji ve patolojik anatomi üzerinde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra Trabzon Hastanesi operatörü oldu. Balkan savaşı bitince üroloji kliniğini kurmak üzere Haydarpaşa hastanesi başhekim yardımcılığına getirildi (1913). Burada Türkiye'deki ilk çağdaş üroloji kliniğini kurdu. Birinci Dünya savaşı yıllarında muharebe gazları kursu için Berlin'e gönderilen kurula başkanlık etti (1917). Dönüşte *Muharebe gazları, Veba* ve *Harp cerrahlığı* adlı yapıtlarını yazdı. Haydarpaşa hastanesi'nin reorganizasyonu için buranın başhekimliğine getirildi. Daha sonra Gülhane tatbikat okulu üroloji kliniğine profesör seçildi (1918). Emekliye ayrıldığı 1939 yılına kadar pek çok üroloji uzmanı yetiştirdi. Atatürk'ün mütehassıs hekimiydi. Gülhane'de, Türkiye'nin ilk bağımsız üroloji bölümünü kurarak bu dalın tanınıp yaygınlaşmasını sağladı. Gülhane'de başhekim ve müdür oldu (1932). Üroloji kliniği adındaki dergi ile (1934) bir üroloji ansiklopedisi meydana getirmeye çalıştı.

BEKTAŞ (Cengiz), türk mimar, şair ve yazar (Denizli 1934). Münih Teknik üniversitesi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1959). Alman şehircilik akademisi'nde Prof. Fred Angerer ve Baron von Branca'nın yanında çalıştı (1959-1962). Uluslararası ve yurtiçi yarışmalarda çeşitli ödüller kazandı (Münih öğrenci yurdu [1960], Ankara Toprak mahsulleri ofisi genel müdürlüğü [O. Vural, V. Özsan ile birlikte, 1964], Bonn Türkiye büyükelçiliği [O. Vural, V. Özsan ile birlikte, 1964], Ankara Etimesgut camisi [1965], Ankara Türk dil kurumu [1975-1977], İzmir Demir-çelik fabrikası [1983]). Mimarlık alanında halk yapı sanatı üzerine araştırma ve yayınlarının yanı sıra, yazın alanında da deneme, şiir ve gezi yazıları, yayımlanmış birçok kitabı vardır. Şiirlerini *Kişi* (1964), *Akdeniz* (1970), *Mor* (1974), *Dört kişiydiler bir de ben* (1975), *Yeryüzünün yüreği* (1978), *Yerdeli gökdeli* (1980), *Zeytinli fırın sokağı* (1981), *Güz ey* (1983), *Fide* (1987) adlı kitaplarında topladı. Deneme ve incelemelerini *Mimarlıkta eleştiri* (1967, Türk dil kurumu deneme ödülü 1968), *Halk yapı sanatından bir örnek, Bodrum* (S. Başak ile, 1977), *Benim oğlum bina okur* (1980), *Yuva mı mal mı* (1983), *Kimin bu sokaklar, alanlar, kentler* (1987) adlarıyla yayımladı.

BEKTAŞ ABDAL, türk halk şairi (XVII. yy.). Murat IV'ün İran seferine katıldı. Bu sefer sonunda geri alınan Revan'a muhafız olarak atanan Murtaza Paşa'nın yanında bulundu (1635). Murtaza Paşa'nın askeri başarılarını överek ona bağlılığını dile getiren, şiirleri vardır.

BEKTAŞIR a. Kim. Uçlarından birine brülör ya da gaz beki takılan düz ya da kıvrık küçük boru.

BEKTAŞİ a. (Hacı Bektaş Veli'nin adından *bektaşi*). **1.** Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu tarikata bağlı olan kimse **—2.** Dinin biçimsel gereklerini ihmal eden, serbest düşünceli, rint kişi. **—3.** *Esk.* Yeniçeri: *Agayan-ı bektaşıyan* (yeniçeri ağaları). **—4.** *Bektaşi babası,* bektaşi tarikatına bağlı derviş. || *Bektaşi fıkrası,* dinin biçimsel gereklerini ve yasaklarını alaya alan ve rintçe bir felsefeyi savunan, kahramanı her zaman bir bektaşi olarak gösterilen fıkralar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bektaşı-meşrep,* kalender, açık düşünceli (esk.). || *Bektaşi sırrı gibi,* çok gizli.

—Müz. *Bektaşi müziği* → BEKTAŞİLİK.

—Seram. *Bektaşi çanak,* bektaşi başlığı biçiminde dilimli bir kap türü.

—ANSİKL. Halk ed. *Bektaşi fıkraları*'nın kahramanı; kaba sofuları, bağnazları, dinin biçimsel gereklerine körü körüne bağlanıp bunu insanlar üzerinde baskı aracı olarak kullananları, dini kendi çıkarlarına alet etmek için kendi kurallarını Tanrı buyruğu diye ileri sürenleri, düşünce özgürlüğüne saygı duymayanları ince alaylarla iğneler. Tanrı'nın buyruklarını, din ulularının sözlerini dış anlamlarıyla değil özleriyle kavramak gerektiğini vurgulamaya çalışır. Şeriata körü körüne bağlı birtakım kimselerin (hacı, hoca imam, vaiz, molla, hafız vb.) Tanrı ile kul arasına girmelerine karşıdır. Tanrı'yı korkulan değil, sevilen bir varlık niteliğinde düşünür; onunla nazı geçen bir dost gibi, senlibenli konuşur. Bektaşi en sert yergilerini bile saldırgan, kırıcı bir dille değil şakayla yapar: uyarıcı bir iğnelemeyle yetinir. Dünyadaki haksızlık, toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliği eleştirirken gülümseyen bir tutum içindedir. Şeriat buyruklarını ahrette cenneti elde etmek gibi bir çıkar sağlamak için yerine getirenleri tatlı tatlı yerer. Şeriatın namaz,

oruç vb. gibi biçimsel kurallarına uymadığı için başkasını kınayanların kendilerinin de din kurallarından bazılarına uymadıklarını gösterir. Tanrı buyruklarını kendi çıkarlarına uydurmaya çalışanların ayıplarını yüzlerine vurur. Yoksula yardım gerekirken bundan kaçınan zenginlerin tutumlarını yerer.

Bektaşi, türk halkının ince zekâsını ve sağduyusunu simgeleyerek toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtır. Rahat yaşamanın, dünya nimetlerinden yararlanmanın insan için doğal bir hak, insana değer vermenin en büyük erdem olduğunu gösterir.

Bektaşi fıkralarının geçmişinin XV. yy.'a kadar uzandığı sanılıyor. Kimi fıkralara yazma letaif mecmualarında yer verilmiştir. Basılı kitaplardan en çok örnek derleyenleri şunlardır: *Mehmet Ali Nurbaba'dan bektaşi fıkra ve nükteleri* (Ahmet Halit Yaşaroğlu, 1950, 250 fıkra); Türk edebiyatında bektaşi tipine bağlı fıkralar (inceleme - metin) [Dr. Dursun Yıldırım, 1976, 389 fıkra]. Bazı bektaşi fıkralarını manzum biçimde kaleme alan yazarlar da olmuştur (Metin Eloğlu, Oğuz Tansel, *Bektaşi dedikleri* — Pertev Naili Bortav'ın "Bektaşilik ve bektaşi fıkraları üzerine birkaç söz" başlıklı önsözüyle —, 1970.).

■ **BEKTAŞİ DEVRİREVANI** a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 13 zamanlı, 9 vuruşludur. Hemen hemen yalnızca bektaşi nefeslerinde kullanılmıştır.

■ **BEKTAŞİ RAKSANI** a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 15 zamanlı, 9 vuruşludur. Yalnızca bektaşi nefeslerinde kullanılmıştır.

■ **BEKTAŞİ RAKSI** a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. *Raks* da denir. 16 zamanlı, 10 vuruşludur. Yalnızca bektaşi nefeslerinde kullanılmıştır.

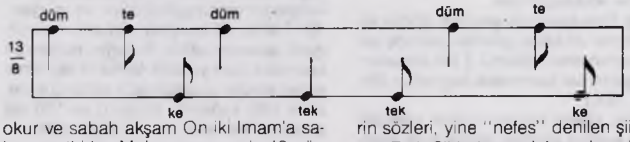
BEKTAŞİLİK, Hacı Bektaş Veli (1209-1271) adına kurulan tarikat. XIII. yy.'da Anadolu Türkmenleri arasında pek çok yandaş toplayan Baba İshak'ın başlattığı ayaklanma bastırıldıktan (1240) sonra (→ BABAİLİK) babailer, Baba İshak'ın halifesi olan ve bugün kendi adıyla anılan kasabada oturan Hacı Bektaş'ın çevresinde toplandılar. Bunlar, Hz. Muhammet'i *mürşit*, Hz Ali'yi *rehber*, Hacı Bektaş'ı da *pir* tanıdılar. Mevlevilik tarikatı daha çok aydın kent çevrelerde yayılırken, bektaşilik başlangıçta, sınır boylarında, kırsal kesimde yaşayanlar arasında yandaş buldu. Bu arada, kalenderilik, İsmaililik, haydarilik gibi tarikatlarda olanlardan da yandaş topladı. Bektaşilik, şamanlıktan izler taşıması, Anadolu halkının konuştuğu arı türkçeyi kullanması, açık ilkeler yerine her düşünce ve inançta olan insanların kendilerine göre anlamlar çıkarabileceği üstü kapalı ve genel inaçlar ortaya koyması gibi nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yöresinde, özellikle Anadolu ve Balkanlar'da hızla yayıldığı gibi Yeniçeri ocağı'nın da yarı-resmi tarikatı durumuna geldi. Bu yüzden yeniçerilere *Taife-i bektaşiyan* da denildi.

Hacı Bektaş Veli'den sonra bektaşiliğin ikinci önderi sayılan Balım Sultan (öl. 1516), tarikatın ayin ve erkânında yenilikler yaptı, tekkeleri düzene soktu; dünyadan el etek çekmiş bir devrişler örgütü kurdu. Bu düzenlemelerden sonra tarikat, birbirine rakip olan iki ana kola ayrıldı. Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiklerini öne sürdükleri için kendilerine *Bel evladı* adını veren ilk kol, daha çok kırsal kesimde yayıldı. Bunlara sonradan *Çelebiler kolu* da denildi. Hacı Bektaş Veli'nin gerçek yolunu izleyenlerin kendileri olduklarını öne sürdükleri için *Yol evladı* (ya da *yol sefili*) diye anılan ikinci kol da,düzenli ve örgütlü bir tarikat durumunda büyük kentlerde ve kasabalarda güçlendi. Bu kola da *Babalar kolu* denildi.

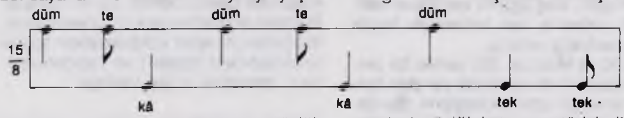
Yeniçerilerin çıkardıkları ayaklanmalarda bektaşiliğin etkin rol oynadığını gören Mahmut II, Yeniçeri ocağı'nı kapatırken (1826) bu tarikatı da yasakladı; bektaşi babalarından önde gelenlerini astırdı ya da sürgüne yolladı, yeni bektaşi tekkeleri yıktırıldı, eskilerin yönetimine sünni tarikatlardan nakşibendi şeyhleri getirildi. Bütün bunlara karşılık bektaşilik, varlığını korudu ve Abdülaziz'in saltanat döneminde (1861-1876) yeniden serbestlik kazandı. Cumhuriyetten sonra tekke ve zaviyelerin yasaklanmasıyla Türkiye'de varlığı resmen son buldu (1925).

Bektaşiler, inançlarının (akidelerinin) daha çok simgeler (rumuzlar) ve üstü kapalı sözlerle anlatılmasına kendi aralarında *kitman kaidesi* (gizlilik kuralı) ve *Bektaşi sırrı* derler. Tarikatta beş derece vardır: muhiplik, dervişlik, babalık, mücerretlik ve halifelik. Bir *baba*'ya bağlanan kişiye *muhip* denir. İsteyen muhip, özel bir törenle *derviş* olarak tekkeye girer. Uygun görülen derviş, halife tarafından icazet verilmesi ve tacının üstüne sarık sarılması ile *baba* unvanını alır. Evlenmemiş bir derviş ya da baba, traş edilir, kulağı delinerek mengüş (küpe) takılır ve mücerretlik makamına getirilir. *Mücerret*, yaşamı boyunca bekâr kalmak zorundadır. *Halife*, bektaşilikte en yüksek derecedir.

İkrar (onaylama, kabul), *teslim* (kendini Allah'ın kaderine bırakma) ve *rıza* (kendi isteği ile kabullenme) bektaşiliğin temel ilkeleridir. Bektaşilerde Ehl-i beyt sevgisi başta gelir. Bektaşiler Hz Ali'yi Allah'ın zuhuru kabul ederler; bu nedenle *na't-ı Ali*'yi okur ve sabah akşam On iki İmam'a salavat getirirler. Muharrem ayında 10 gün su içmezler ve namaz yerine niyazda bulunurlar.Cem ayininde içki içer, saz çalar, nefes okurlar ve bütün bunları bir tür ibadet sayarlar. Bu tarikatın altı yüzyıl yaşamasında, bektaşi edebiyatının ve müziğinin önemli bir payı vardır.

bektaşi devrirevanı usulü

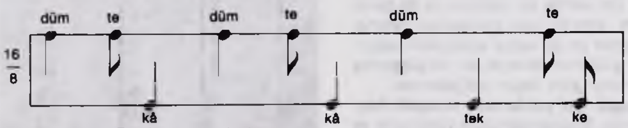

bektaşi raksanı usulü

—Ed. XIV. yy.'dan başlayarak tasavvufa dayalı halk edebiyatında bektaşi şairler, bektaşilikle ilgili temaları işleyerek zengin bir edebiyat oluşturdular. Bektaşi edebiyatının temsilcileri arasında babai, ahi*, kalenderi*, haydari, hurufi (→ HURUFİLİK), alevi gibi az çok değişik inançlara sahip olanlar vardır. Bunlar inanç bakımından bazı anlaşmazlıklarla birbirlerinden ayrılırlarsa da birçok noktalarda yine birleşirler.Eski türk şamanizminin de izlerini sürdüren bektaşi şairleri, aşk ve muhabbete, Allah, Muhammet, Ali üçlüsüne, âl-i abâ'ya, Hacı Bektaş Veli'nin Muhammet ve Ali'den ayrı olmadığına, harflerin sırlarına, tarikatın sırlarına, Yezid'i lanetlemeye, tarikatın zorluklarına, ayin kurallarına ilişkin duygu ve düşüncelerini halkın anlayacağı bir dille ve genellikle hece vezniyle yazıp söylediler. İçlerinden kimisi de aruz veznini, arap ve fars nazım şekillerini kullandılar. Tasavvuf terimlerinden ayrı kendilerine özgü abdal*, dâr, erkân, on iki imam, dört kapı, bâtın, zahir, tevalla, teberra, dolu, can, teber, şah-ı velayet, hu, aşku niyaz, Allah eyvallah gibi birçok terim ve mazmunlara; akyazılı (rakı), kızılcinli (şarap), kaygusuz (esrar) deyimleriyle ifade edilen içki isimlerine yer verdiler. Kendi inançlarını ön planda tutarak kutsal tanıdıkları kişilerin (Seyit Gazi, Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan) menkıbelerini yansıttılar. Kentlerde bektaşi, köylerde alevi ve kızılbaş şairleri olarak bilinen bu sanatçılar nefes*, nutuk*, devriye*, güzelleme*, taşlama*, şathiye*, muamma*, mersiye*, methiye*, naat*, selamname*, nevruziye*, kalenderi*, divan*, semai* vb. gibi türlerde ürünler verdiler.

Bektaşi edebiyatı Yunus Emre'den büyük ölçüde etkilenmiştir. XIV. yy.'da Sait Emre, Abdal Musa, XIV. - XV. yy.'lar arasında yaşamış Kaygusuz Abdal, XVI. yy.'da Hatayi (Şah İsmail Safevi) bu edebiyatın başarılı örneklerini verdiler. XVII. yy.'da Pir Sultan Abdal lirik şiirleriyle bektaşi edebiyatını doruk noktasına çıkardı. Müridi Kul Himmet, Dedemoğlu onu izledi. Bu yy.'dan sonra gelen bektaşi şairleri kendilerinden önceki şairleri tekrarlamakla kalmışlar, yenilik getirememişlerdir. XIX. yy.'da toplumsal yaşamdaki değişiklik bektaşi şirini de etkiledi. Seyranı, Dertli, Azbi, Mirati bu yüzyılın tanınmış bektaşi şairleridir. XX. yy.'da ise nefesleriyle ünlü Mehmet Ali Hilmi Dedebaba ve bektaşiliğin tüm özelliklerini çekinmeden şiirlerine yansıtan Edip Harabi en başarılı bektaşi şairlerindendir. (→ Kayn.)

—Müz. Bektaşilikte müzik, mevlevilikte olduğu gibi tarikatın ana öğelerinden biridir. Dinsel türk müziğinin, "tasavvuf (ya da tekke) müziği" diye adlandırılan alt bölümünün önemli bir dalı olan bektaşi müziği, tarikatın tekkelerinde "ayin-i cem" denilen tören sırasında icra edilen "nefesler"den oluşur. Bir tür ilahi olan nefeslerin sözleri, yine "nefes" denilen şiirlerdir (→ Ed.). Şiirleri en çok bestelenmiş şairler Kul Himmet, Abdal Musa, Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal'dır. Türk tasavvuf müziğinin, mevlevi müziğinden sonra, en zengin dalını oluşturan bektaşi müziği, mevlevi müziğinin tersine, türk halk müziğine çok yakındır. Şiirin en çok bir kıtası (ya da beyti)bestelenmiştir; kalan kıtalar ya da beyitler, hep aynı ezgiyle seslendirilir. Yalnızca bir dizesi besteli olan ve tek müzik cümlesiyle okunan nefesler de çoktur. Çoğunun bestecisi bilinmeyen nefeslerde ses alanı, genellikle bir oktavı aşmaz. En çok kullanılan makamlar uşşak, hüseyni, neva, evç, hicaz, mahur, neveser ve çargâhtır. Bektaşi devrirevanı, bektaşi raksanı, bektaşi raksı adlı tümüyle bu müziğe özgü usullerin yanı sıra aksak, düyek, devrihindi, türkaksağı, yürüksemai gibi şarkılarda, köçekçelerde ya da türkülerde kullanılmış usullere sık rastlanır. Dervişlerin toplu olarak okudukları nefeslere bendir ya da daire denilen büyük zilsiz tef ve bağlama ailesinden bir çalgı eşlik eder. Anadolu'daki kimi bektaşi tekkelerinde, halk müziğinin mey ve kaval gibi üflemeli çalgıları da kullanılmıştır. (→ Kayn.)

bektaşi raksı usulü

BEKTAŞİÜZÜMÜ a. FRENKÜZÜMÜ'nün eşanlamlısı.

BEKTAŞLI, Yozgat ilinde, Yenifakılı ilçesine bağlı belde; 3 007 nüf. (1990). Belediye.

BEL a. **1.** İnsan bedenin, göğüs kafesinin altına ve kalçanın yukarısına rastlayan bölümü: *Beline kuşak bağlamak.* **—2.** Karnın arkasına ve sırtın aşağısına rastlayan bölge: *Beli ağrımak.* **—3.** Hayvan bedeninin omuz başıyla sağrısı arasındaki

bölümü. **—4.** Dağların alçalarak geçit verdiği yer, boğaz (BELEN de denir). **—5.** *Halk.* Meni, atmık. **—6.** Geminin orta kısmı. **—7.** Bel çevresi, bel kalınlığı: *Göğüs: 85, Bel: 58.* **—8.** *Bir şeye, bir kimseye bel bağlamak,* ona güvenmek, inanmak. || *Bel gevşekliği,* cinsel güçsüzlük. || *Bel kıra kıra,* kırıtarak, salınarak: *Bel kıra kıra yürümek.* || *Bel kırmak,* gövdeyi sağa ya da sola çevirerek bükmek. || *Bel vermek,* sözkonusu dik yüzeylerde dışa, yatay yüzeylerde aşağıya doğru eğilmek, kamburlaşmak: *Kulübenin dış duvarları bel vermiş, yıkıldı yıkılacak.* || *Belden aşağı,* açık saçık, cinsel yönü ağır basan: *Belden aşağı fıkralar anlatmak.* || *Beli açılmak,* küçük abdestini tutamaz duruma gelmek. || *Beli bükük,* ruhsal ya da fiziksel bir çöküntü içinde olan güçsüz, zavallı kimse için kullanılır. || *Beli bükülmek,* yaşlılık nedeniyle beli öne doğru eğilerek güçsüz duruma düşmek. || *Beli gelmek,*cinsel ilişki sırasında boşalmak. || *Belinden gelmek,* bir kimsenin soyundan dünyaya gelmiş olmak. || *Beline sağlam (olmak),* başkalarının ırzına namusuna saygılı (olmak). || *Birinin belini bükmek,* onu üzüntü ve çaresizlik içinde bırakmak, yıkmak: *Bu pahalılık belimizi büktü.* || *Belini doğrultmak,* bozulmuş olan işlerini düzeltip yoluna koymak. || *Belini kırmak,* bir kimseyi bir şey yapamayacak duruma getirmek: *Tüm paramızı alıp belimizi kırmıştı;* bir işi yapılması en güç bölümünü yapıp onu kolaylaştırmak.

—Anat. Omurganın iki yanında, göğüs kafesi altında ve kalça çıkıntısı üstünde yer alan karnın arka bölümü. || *Bel omurları,* omurganın bel kısmındaki beş omur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Balıkç. Gelgit sonucu suların çekildiği sırada kumun içindeki küçük kum yılanbalıklarını vb. yakalamaya yarayan aygıt.— Kayaç içindeki kabukluları aramak ya da küçük kum yılanbalıklarını bulmak amacıyla kumu karıştırmak için kullanılan, keskin olmayan, kılıç ağzına benzeyen alet. || *Belle avlanma,* bel kullanarak küçük kum yılanbalığı avlama.

—Bayınd. ve Mad. oc. *Bel verme,* bir yeraltı oyuğunun dik kesitinde yer alan herhangi bir kirişin uzunluk değişimi. (Bu değişim, kararlılığı denetlemek için kazıdan sonra ölçülür.)

—Binc. *Bel bükümü,* binicinin, yapılan harekete bağlı olarak atın omurgasına kazandırdığı çukurluk. || *Bukağılık bükümü,* atta bukağılığın arka yüzündeki çukurluk.

—Böcbil. *Apocrita* öbeğinden zarkanatlılarda göğsü karından ayıran dar kesim.

—Denizc. Geminin orta bölümü.

—İnş. *Bel verme,* bir çatkının ya da geniş yüzeyli, ince bir yapı parçasının, çekme, genleşme ya da kabul edilebilirin üstünde bir yükleme etkisiyle, bir karşılaştırma düzlemine göre biçim değiştirmesi.

—Kasapl. *Bel yoklaması,* kasaplık hayvanlarda, başparmak açlık çukuruna ve öbür parmaklar böbrek bölgesine bastırılarak yapılan besi yoklaması. (Besi yoklaması, bel omurlarının enine çıkıntılarının üstünde ve altında bulunan kas kütlesinin kalınlığını ve hayvanın besi derecesini anlamaya yarar.)

—Spor. *Bel kündesi,* güreşçinin bir kolunu önden, öteki kolunu arkadan geçirerek alttaki rakibini belinden kavramasıyla yapılan oyun.

—Terz. Bir giysinin bele rastlayan daralmış bölümü: *Bir giysinin belini düzeltmek.* || *Bel oturtmak,* bir giysiyi dikiş ve penslerle, göğse ve bele oturtmak. || *Düşük bel, yüksek (ya da kalkık) bel,* bir giysinin gövde kısmı ile etek kısmını birleştiren dikişin belin altında ya da üstünde olması.

—Tıp. *Bel iğnesi,* bir ilacın belin alt ucunda omurga içine, sertzar üstündeki boşluğa iğneyle verilmesi. (Özellikle siyatik, belağrısı ve kuyruksokumu ağrısı için yapılır.)

—Tüt. *Bel şeridi,* depolama ve taşınma sırasında şekilleri bozulmasın diye işlenmiş yaprak tütün denklerini bağlamak için kullanılan ortalama 9 metre boyunda ip.

—Zootekn. Evcil dört bacaklı hayvanlarda sırtın gerisinde, böğürlerin üstünde ve sağrının önünde yer alan ve anatomi bakımından enine çıkıntılı bel omurlarının hizasında bulunan bölüm.

—ANSİKL. Anat. Bel omurlarının beşinde de gövde iri, enine çıkıntılar çok uzun, dikensi çıkıntılar çok kalındır. Beşinci bel omuru, kuyruksokumu ile eklemlenerek bel-sağrı eklemini oluşturur.

—Ed. Divan şiirinde sevgili belinin inceliğiyle tanımlanır. Belin inceliği "muy" (kıl), "hayal", "sır", "raz" (sır), "nazik" sözcükleriyle anlatılır. Âşık, sevgilisinin belini kollarıyla sarma özlemindedir, bunu gerçekleştiremediği için sevgilinin belini "yok" sözcüğüyle tanımlar.

BEL' a. (ar. *bel'*). *Esk.* **1.** Yutma. **—2.** Emme, içine çekme. **—3.** *Bel edilmek,* yutulmak, emilmek: *"Ekseriya hürriyet-i atikadan bahsolunmaktadır. Bazen de bilakis, belde-i atikada insanın belde tarafından bel' edildiği beyan edilmiştir"* (Menemenlizade Ethem, XIX. yy.). || *Bel etmek, eylemek,* yutmak, emmek.

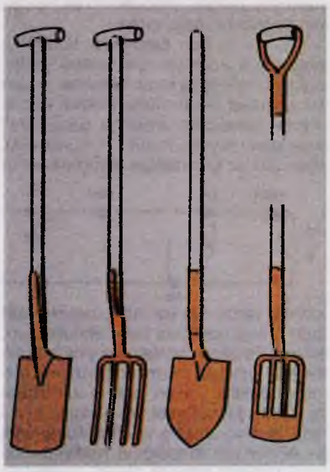
BEL a. *Yörs.* İşaret, nişan.

BEL a. (öz. ad. *Graham Bell*'den). İki gücün değerleri arasındaki oranı belirtmede kullanılan boyutsuz birim. (Simgesi B.)

—ANSİKL. Bel, belli bir ses gücü ile bir diğer ses gücü arasındaki oranın ondalık logaritmasına eşittir. Diğer güç çoğu kez karşılaştırma büyüklüğüdür ve değeri 10^{-12} W'tır. Dolayısıyla, bel sesin bir yeğinlik düzeyini belirtir. Kulağın, belden on kez daha zayıf yeğinlik farklarını algılaması nedeniyle, uygulamada daha çok desibel (dB) kullanılır. Kulak 0 ile 120 dB arasında yer alan sesleri algılayabilir.

BEL a. Tarım. Kol kuvvetiyle toprağı işlemeye yarayan, demirden yapılmış geniş ve sivrice, keskin ağızlı tarım aleti.

—Tarım. Kol kuvvetiyle toprak işlemede kullanılan başlıca aletler bel ve çapadır. Bunların arasındaki fark birincinin itilerek, ikincisinin çekilerek kullanılmasıdır: toprak kazılırken belin işleyen kısmı işçiden uzaklaşır, çapanınki işçiye yaklaşır.

çeşitli bel tipleri

Belin çeşitli tipleri vardır: en ilkel bel tipi toprağı kazmaya elverişli kalın bir çubuktur. Daha kuvvetli olan toprak işleme ya da belleme kazığı, işçilerin güçlerini birleştirerek derinliği 50 cm'yi bulan tam bir belleme yapmalarını sağlar. Belleme kazığının toprağa giren kısmı çatallı ve geniş olabileceği gibi (Etopya) yassı oval biçimde de olabilir (Madagaskar). Kazığın ucu ya da uçları, küçük bir demir parçası takılarak güçlendirilebilir. Hangi biçimde olursa olsun, alet, ayak yardımı olmaksızın şiddetle vurularak dikeye yakın bir biçimde toprağa daldırılır.

Günümüzde bahçelerde kullandığımız bel de toprağa yaklaşık olarak düşey bir doğrultuda, ama vurmaksızın yalnızca bastırmak suretiyle batırılır. Böylece ayağın sık sık kullanılması olanağı doğar. Bel, karmaşık bir dizi evrimin sonucunda bugünkü duruma gelmiştir. Evrim belin ağız biçiminde (dört köşeli, üç köşeli, maça ası biçimi, iki, üç ya da çok çatallı...), yapıldığı maddede (değişik oranlarda odun ve demir), sapın takılışında, ayak basacağı, tutamak gibi yardımcı parçaların bağlantısında olmuş ve her değişiklik toprağın, ekilen bitkilerin ve çalışma yöntemlerinin özel koşullarından doğmuştur. Birkaç istisna dışında kazık tipi beller ılıman bölgelere özgüdür. Tropikal ülkelerde hemen hemen bilinmez.

Üçüncü bir bel tipi, pulluğun uç demiri gibi toprağı hemen hemen yatay işlemek üzere tasarlanmıştır. Bunlar ağzı ile sapı arasında genişçe bir açı (30 ila 40°) bulunan çok uzun (2 metre ve daha uzun) aletlerdir. Bu aletlerle özellikle Japonya'da, Batı Afrika kıyısındaki pirinç bölgelerinde (Casamance'ta kullanılan kofi) ve Britanya adaları'nda rastlanır. Britanya'da bunlarla çimle kaplı topraklar işlenir (İrlanda'da kullanılan loy, İskoçya'da kullanılan caschrom) ya da tarladaki otlar yakılmak üzere toplanırdı (İngiltere'de kullanılan breast-plough).

Bel, tarlanın hazırlanmasında en fazla insan gücü kullanılmasını gerektiren bir alettir. Öte yandan bel, tarımda motorlu araçların kullanılmasından önce, toprağın gerçekten derin (yani 25 ila 30 cm'den fazla) işlenmesini sağlayan tek aletti. Özellikle toprak, iki ayarlı bir belle iki ayrı derinlikte işlenebiliyordu. Bu nedenle bel, yoğun tarımın simgesidir.

Avrupa'da bel en az demir çağından beri kullanılmaktadır. Ama tarımla uğraşan nüfusun artması, mısır ve patates ekiminin yaygınlaşması nedeniyle en fazla XVIII. ve XIX. yy.'larda kullanılmıştır. 1845 yılında meydana gelen büyük açlığa kadar İrlanda nüfusunun büyük ölçüde artışı, bel kullanılarak yapılan patates tarımının sonucudur denebilir.

Tarımda makineleşmenin büyük ölçüde yaygınlaşmasına rağmen, günümüzde de, özellikle Türkiye'de sebze ve bahçe işlerinde, dar alanlarda bel yaygın olarak kullanılmaktadır.

BEL (akkadca "Bey"), Mezopotamya'nın en önde gelen tanrıları Enlil'e, daha sonra da Marduk'a verilen unvan.

BÉL (Mátyás) ya da **BELİUS** (Matthias), macar bilgin (Ocsova, Zvolen yakınlarında, 1684 - Pressburg 1749). Tarih ve coğrafya kitapları, bu arada kendisini saray tarihçisi yapan Karl VI'ya ithaf ettiği *Notitia Hungariae novae historico-geographica*'yı (1735-1742) yazdı.

BEL BEL be. "Aptal aptal" anlamıyla *bel bel bakmak* deyiminde geçer.

BELA a. (ar. *bela*). **1.** Büyük sıkıntılara, yıkımlara neden olan durum; felaket: *İnsanlık tarih boyunca bu türden sayısız bela atlatmıştır.* **—2.** Bir kimseye sürekli sıkıntı veren, başına dert olan olay, sorun, kimse: *Son uygulamalar sayesinde biz de bu beladan kurtulduk. Bu adam tam bir bela.* **—3.** Hak edildiği düşünülen ceza: *Sonunda belasını buldu.* **—4.** *Bir şey belası,* bir insanı istenmeyen, olumsuz davranışlara yönelten şey: *Uyuşturucu belasının kurbanı olmak. Bu işe çaresizlik belasına katlanıyorum.* **—5.** *Bela aramak,* sağa sola çatarak kötü ve tehlikeli bir durumun doğmasını hazırlamak: *Bela mı arıyorsun, çek git başımdan.* || *Bela çıkarmak,* kavga çıkararak herkese zararı dokunabilecek bir durumun doğmasına yol açmak. || *Bela kesilmek,* bir kimseye musallat olmak, ona sıkıntı vermek. || *Bela okumak,* bir kimsenin kötü bir duruma düşmesini Tanrı'dan dilemek, ilenmek. || *Belalar mübareği,* "uğurlu bir bela" anlamında alay yollu söylenir. || *Belasını ara-*

mak, kavga çıkararak ya da başka yollarla kendisi için tehlikeli bir durumun doğmasına yol açmak. || *Belasını bulmak*, davranışları yüzünden kötü bir duruma düşüp cezasını çekmek: *Nasıl olsa bir gün belasını bulacaktır, üzülme sen.* || *Belaya çatmak, girmek, düşmek*, beklenmeyen kötü, tatsız bir durumla karşılaşmak. || *Belaya uğramak*, başına kötü bir iş gelmek. || *Belayı satın almak*, durup dururken söz ya da davranışlarla belayı üstüne çekmek: *Soru sorduk, belayı satın aldık.* || *Belayı savmak*, sıkıntılı bir durumdan kurtulmak.

—Esk. *Bela-cu*, belasını arayan. || *Bela-dide*, başına bela gelen, belaya uğrayan. || *Bela-ender-bela*, bela bela içinde, katmerli bela. || *Bela-yı berzah*, atlatılması, içinden çıkılması güç bela. || *Bela-yı hilkat*, yaradılıştan gelen bela. || *Bela-yı nagâh*, ansızın gelen bela. || *Bela-yı siyah*, çok büyük acı veren bela.

—Ed. Divan edebiyatında âşığın içinde bulunduğu sıkıntılı, gamlı, kederli durum.

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde âşık, sevgiliye duyduğu aşk yüzünden yollara düşüp belaya uğramış sayılır. Sevgilinin âşıktan başka kişilere ve özellikle rakibe yüz vermesi, âşığı belaya düşürür. Bu açıdan sevgili, bela kaynağı, hatta somut bir bela olarak gösterilir. Sevgilinin saçı, yüzündeki ayva tüyleri, gamzesi ve boynunun bela, çene çukurunun bela çukuru (çâh-ı bela) olduğuna işaret edilir. Âşık için beladan uzak düşmek ölümdür. Ancak adak olarak canını verdiği zaman beladan kurtulabilir. Âşık belaya alışkın olduğu için *iptila* ve *bela* sözcükleri arasında iştikak sanatı yapılır. Ayrıca *bela* ve *bâlâ* sözcükleri de ses benzerlikleri ve sevgilinin boyu dolayısıyla sık sık bir arada kullanılır.

BELA → BELİ.

BELA I (1016-1063), Macaristan kralı. 1060 - 1063 arasında hüküm sürdü. Kardeşi Andras I'e karşı kendisine yardım eden amcası Polonya kralı Yiğit Boleslaw'ın desteğiyle tahtı ele geçirdi.

BELA II Kör (1108-1141), Macaristan kralı. 1131-1141 arasında hüküm sürdü. Amcası Kalman'ın buyruğu ile gözleri oyulmuştu. İstvan II'nin üvey kardeşi Boris'in çevresinde toplanan rakipleriyle mücadele etti ve tahtı elinden almak isteyen Polonya kralı Çarpıkağız Boleslaw'ı yendi.

BELA III (1148 - Estergon 1196), Macaristan kralı. 1172-1196 arasında hüküm sürdü. Bela II'nin torunuydu. Tahta çıkmadan önce Manuel I'in kızı Maria Komnene ile nişanlanarak Bizans İmparatorluğu tahtına vâris gösterildi ve Manuel'in yönettiği seferlere katıldı. Ancak Manuel'in bir oğlu olunca nişan bozuldu. Büyük kardeşi İstvan III'ün ölümünden sonra macar kralı olan Bela, yavaş yavaş Bizans'ın etkisinden kurtuldu. Manuel ölünce Dalmaçya'yı geri aldı, bir süre de Galiçya'yı işgal etti (1187). Feodal devlet yapısına çekidüzen verdi, krallık şansölyeliği teşkilatını güçlendirdi ve fransız kültürünün Macaristan'da yayılmasını destekledi. İlk karısının ölümünden sonra Philippe Auguste'ün kız kardeşiyle evlendi.

BELA IV (1206 - Budapeşte 1270), Macaristan kralı. 1235-1270 arasında hüküm sürdü. Soylular üzerinde krallık nüfuzunu yeniden kurmaya çalıştı, ama moğol istilası yüzünden başaramadı. İstila, hanedanı, Dalmaçya'ya sığınmak zorunda bıraktı. Moğollar gittikten sonra, Bela, ülkeyi yeniden kurdu ve avusturyalı dük Friedrich'in işgal altında tuttuğu macar topraklarını geri aldı.

BELAAT a. *Phytophthora palmivora* mantarının palmiyelerde yaptığı hastalık.

BELABİL çoğl. a. (fars. *bülbül*'ün ar. çoğl. *belâbil*). *Esk.* Bülbüller: *"Güle karşu belâbil söyler iken / Ganimet görelüm bir dem bu çağı"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.).

BELÂDIR → BELÂDUR.

BELÂDUR ya da **BELÂDIR** a. (ar. *bela* ve fars. *dūr*, uzaklaştıran, savan'dan *bela-dūr*). *Esk.* **1.** Belayı uzaklaştırmak için verilen sadaka. **—2.** Nazarlık. **—3.** Ziynet eşyası. **—4.** Gelin tacı.

BELAGAT a. (ar. *belagat*). *Esk.* **1.** Ustalıklı, güzel ve etkili konuşma sanatı, söz ustalığı: *"Bazı dakikalarda en basit bir söz, harikulade bir belagat kesbeder"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Söz sanatı kurallarının tümü, retorik: *İlm-i belagat, Fenn-i belagat.* **—3.** Duygu ve düşünceleri anlatma gücü: *"... Yüksek bir belagatla görüşür ve öyle yazardı"* (M. K. Atatürk). **—4.** Bir durum ya da harekette gizli olan derin anlam. **—5.** *Belagat-füruş*, kendini söz ustası gibi gösteren, belagat taslayan.

—ANSİKL. Ed. Belagatin değişik türleri vardır: söylev, savunma, vaaz, konferans ve özellikle de "oratio". Belagatin tekniğini retorik yani belagat bilimi inceler. Her söylev, sözdizimiyle sözün akışı arasındaki diyalektik oyun içinde kendiliğinden doğabileceği halde belagat, sözle yazıyı birleştirir. Kanıtların sunuluşu mantıklı olmalı ve bir yönteme dayanmalıdır. Bu da genellikle beylik sözlerin ve ayrıntıların —bunlar da ele alınan konuya ve belagat türüne göre değişir— birbirine eklenmesiyle gerçekleşir. Belagatin özel önem kazandığı yerler ve dönemler vardır: Atina sitesi, mahkeme salonları, kürsüler, siyasal toplantılar, akademiler; İ.Ö. V. yy.'dan iskenderiyeli retorikçilere kadar uzanan dönemde Yunanistan, hukuksal ve siyasal belagat örnekleri veren Roma; hıristiyan vaazlarını başlatan latin kilise babaları; vaiz tarikatlarının kurulmasıyla dinsel belagati yenileyen Ortaçağ; dinsel temaları yeni bir anlayışla ele alan Reform ve Karşı-reform dönemleri gibi. Belagatin kurallarını saptama, onu bir bilim haline getirme çalışmaları, Araplar arasında da islamlıktan sonra başladı. Arap dil bilgini Sekkâkî, *Miftâh-ül ulûm* (Bilimlerin anahtarı) adlı yapıtının üçüncü bölümünde belagati sistemli olarak işledi; Kazvinî de bu kitabı *Telhîs-ül miftâh* (Miftâh'ın özeti) adıyla özetledi. Bir başka dilci ise bu özete *Mutavvel* adlı bir şerh (açımlama) yazdı. Bunlar daha sonra arap dünyasında yazılan belagat kitaplarının kaynağı oldu.

Parlamenter rejimle siyasal belagatin gelişimi arasında bir etkileşim görülür. XVII. yy.'dan başlayarak İngiltere'de, daha sonra da Fransa'da parlamenter rejim, siyasal belagati gerekli kıldı. Fransız devrimi'nin zafere ulaştığı günlerde, Restauration ve Temmuz dönemi tartışmalarında, bu tür belagatin örnekleri görüldü. Gambetta ve Jaur es'ten Briand ve Herriot'ya kadar pek çok cumhuriyetçi halk hatibinin ortaya çıkışında, kamu yaşamını etkiledi. Hitler ve Mussolini'nin söylevlerinde tutkulu ve ateşli bir özellik kazanan belagat, gerçek bir siyasal ayin durumuna geldi. Benzer bir sahneleme çerçevesinde Stalin ya da Fidel Castro'nun söylevlerindeyse, Lenin'in söylevlerinde olduğu gibi, kanıtlamayı önemseyen ve öğretici biçimde ikna etmeyi amaçlayan bir eğilim görüldü. Türkiye'de de Osmanlı devletinin son döneminde, İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Ömer Naci, Selim Sırrı Tarcan, Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi hatiplerin söylevlerinde meşrutiyeti yüceltme, özgürlük özlemlerini dile getirme yönsemesi ağır bastı. Cumhuriyet döneminin ilk büyük belagat ustası, kamuoyunu yönlendiren söylevleriyle Atatürk'tür. Milli mücadele yıllarında Meclis'te yaptığı konuşmalarla çeşitli kesimlerin temsilcisi ve sözcüsü olan milletvekillerini, göz önünde tuttuğu amaçlar doğrultusunda yönlendirdi. Daha sonra gerçekleştirdiği devrimleri de, öğretici ve coşkulu söylevleriyle halka açıkladı. Çok partili dönemde, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Osman Bölükbaşı, Faik Ahmet Barutçu, Bülent Ecevit gibi siyasal parti önderleri, değişik belagat tekniklerinden yararlanarak halkı etkilemeye çalıştılar. Belagat her zaman iki yönlü bir biçimsel çerçeve gerektirir; bu da bir yandan retoriğe, bir yandan da halkın özelliklerine ilişkindir; böylece açık seçik tanımlanmış, belirlenmiş bir alıcı karşısında bildik bir konunun işlenmesi anlamını taşır. Günümüzde kitle iletişim araçları sözün gücünü yaygınlaştırmakla birlikte, dar anlamıyla belagati ortadan kaldırmakta; toplumsal yaşamın gerçek bir özelleştirilmesi anlamına gelen bir konuşma tarzını, kurmaca bir söyleşiyi benimsetmektedir Belagat, retorik yapısı gereği de akademik bir özellik kazanmakta ve yalnızca mahkeme salonları, dinsel konferanslar ve XIX. yy.'ın halka açık derslerine yer verdiği ölçüde üniversiteyle sınırlı kalmaktadır. Türkiye'de ise belagat, 1880'li yıllara kadar bir dilin kurallarına uygun olarak kullanılmasını öğretmeyi amaçlayan arap diline özgü bir bilim sayıldı; Ahmet Cevdet Paşa, *Belagat-ı osmaniye* (1881) adlı kitabında, arap dilinin belagat kurallarını türkçeye uyguladı. Tanzimat edebiyatı örnekleriyle, şiirde ve düzyazıda Batı'dan alınan yeni türlere bu kitapta yer verildi. Bir yıl sonra, Recaizade Mahmut Ekrem'in yayımladığı *Talim-i edebiyat* (1882) adlı kitapta ise, Tanzimat ile başlayan batı edebiyatı yolundaki yeni edebiyatın kuralları, yeni şair ve yazarlardan seçilen örneklerle açıklandı. O tarihten sonra, eski edebiyat yanlılarıyla yeni edebiyat yanlıları (belagatçilerle edebiyatçılar) arasında çetin bir tartışma başladı ve çeşitli makale, broşür ve kitaplar yazıldı. Bu çatışmalar, yeni edebiyat kesin olarak zafer kazanıncaya kadar sürdü. İkinci meşrutiyet'ten bu yana, batı edebiyat kurallarına uygun edebiyat kitapları yayımlandı ve bu anlamıyla belagat, divan edebiyatıyla birlikte tarihe karıştı.

Belagatin tarihi, hitabeti benimseyen bir etkileme tekniğiyle bu etkilemeyi gerçekleştiren ve onu tartışmalı duruma getiren çıkarların birleşmesinin tarihidir. Demosthones ve Perikles için geçerli olan bu anlayışa Cicero, ahlaksal bir kaygıyla bilimsel ve felsefi öğeler kattı. Calvin, Farel ve Viret, gizemci belagat geleneğiyle skolastikten kaynaklanıp her zaman yazılı metne dayanan vaaz geleneğine karşı çıktılar ve yalın konuşma tarzını temel alan protestan belagatinin kurucuları oldular. XVII. yy.'da aziz François de Sales, aziz Vincent de Paul, Bossuet, Massillon, Fléchier belagat türünü çeşitlendirdiler; Karşı-reform'un yenilediği bir anlayış içinde konuyu ve dinleyicileri göz önüne alarak kilise dogmalarına ahlaksal ve ruhbilimsel dersler kattılar. Fransız devrimi'nin, hepsi de siyasetçi olan Mirabeau, Danton, Saint-Just, Vergniaud, Robespierre gibi hatiplerden günümüze kalan, tarihsel anın yoğunluğunu yaşatan özlü sözlerdir; örneğin, Saint-Just, Louis XVI için "Bu adam ya saltanat sürmeli ya ölmeli" demiştir. Düzene, anlaşılırlığa ve halk inancına dayanan sözleri tarihten çıkarıp alan çağdaş ideolojik söylev böyle doğdu.

İktidara tek başına karşı koyan sözün gücü, yani Demosthenes'in kendinde gördüğü güç de böyle doğmuştu. "Ama, o adam ortaya çıktı ve o adam, bendim; ilerledim ve konuştum..." O dönemde, Atina'yı doğrudan tehdit eden makedonyalı Philippos'un, Elateia'yı ele geçirdiği günün akşamı söz alma yürekliliğini gösteren Demosthenes, kendisini işte böyle anlatmıştı.

—Yun. mit. *Belagat tanrısı*, Hermes.

Belagat-ı osmaniye, Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı edebiyat bilgileri kitabı (1881). Yazar, yapıtını Mektebi hukuk'taki edebiyat öğretmenliği sırasında, ders kitabı olarak hazırlamıştı. Kitapta "fasahat" (bir dilin doğru ve düzgün kullanılışı) üzerine bilgi verildikten sonra "kelamın

mukteza-yı hale mutabakatı" (sözün duruma uyması gereği; *maani*) anlatılır "Turuk-i ifâde"yi (anlatım yolları; *beyân*) ele alan bölümde mecaz, teşbih, istiare, kinaye üzerine bilgi verilir. "Sanâyi-i bediiye" (sözü süsleyip güzelleştirme sanatları; *bedi*) ile ilgili bölümde tezat, müraat-ı nazir, rücu, leff ü neşr, hüsn-i talil, mübalaga, tecahül-i arif, tevriye vb. gibi "sanayi-i maneviye" (anlam sanatları) ve cinas, seci, telmih, tarih vb. gibi "sanayi-i lafziye" (sözcük sanatları) üzerine bilgi verilir.

Belagat-ı osmaniye'de arap belagat kuralları türkçeye uygulanırken Tanzimat edebiyatıyla Batı'dan gelen yeni türlere hiç yer verilmemiştir. O yüzden, eski edebiyat (divan edebiyatı) yanlılarıyla yeni edebiyat yanlıları arasında, bu kitap dolayısıyla, çetin tartışmalar olmuştur.

BELAGATLİ sıf. (ar. *belagat*'ten). Beliğ, beğenilen, güzel: *Belagatli sözleriyle herkesin alakasını uyandırıyordu.*

BELAĞ ya da **BİLAĞ** a. (ar. *belağ*). *Esk* **1.** Mektup, mesaj vb. ulaştırma, eriştirme. **—2.** Ulaştırılan şey, mektup, mesaj. **—3.** Buluğa erme, ergenlik çağına ulaşma. **—4.** Haber verme, tebligat. **—5.** Yeterlilik, liyakat. **—6.** *Belağ-ül-mübin*, ilahı tebligat, Kuran-ı Kerim.

BELAĞRISI a. Patol. **1.** Bel bölgesinde duyulan ağrı. **—2.** LUMBAGO'nun eşanlamlısı.

—ANSİKL. Belağrısı, bel omurlarına özgü bir hastalıktır; kökeni travma, artroz, kanser, enfeksiyon, iltihap, hatta sinirler (nörinom) ya da ender olarak komşu organlar (böbrek, cinsel organ, sindirim organı) olabilir. Çoğu zaman önemsiz olan bu ağrı kendi kendine geçebileceği gibi bazen bir siyatik başlangıcı da olabilir.

BELAHAT ya da **BELAHET** a. (ar. *belahet*). *Esk.* Aptallık, alıklık, kalın kafalılık: *"Kimimiz taassubumuz, cehlimiz, belahetimiz, yahut cesaretsizliğimiz sebebiyle sukût ettik"* (R. N. Güntekin).

BELAHET → BELAHAT.

Belaia Gvardia *(Beyaz muhafız)*, M. Bulgakov'un romanı (1925-1927). Komutanlarının değersizliği ve gevşekliği yüzünden yenilgiden kurtulamayan Beyaz ordu'nun Kiev'i terk edişini anlatan yazar, askeri bozgunu, geçmişin değerlerini dürüstçe, fakat körükörüne savunan aydın bir ailenin (Turbinler) ruhsal yıkılışıyla birlikte ele alır.

BELAİN D'ESNAMBUC (Pierre), normandiyalı korsan (Allouville, Normandiya, 1585 - öl. 1637). 1625'te Saint-Christopher'a yerleşti, 1635'te Saint-Pierre de la Martinique'i kurdu. Antiller'deki fransız kuruluşlarına öncülük etti. Richelieu'nün desteğiyle, bir süre sonra Amerika adaları şirketi adını alacak olan Saint-Christopher şirketi'ni örgütledi.

BELALCÁZAR ya da **BENALCÁZAR** (Sebastián MOYANO, DE —denir), ispanyol conquistador (Belalcázar, Cordoba, 1480 - Cartagena, Kolombiya, 1551). 1524'te Nikaragua'nın fethine katıldı, sonra Pizarro kardeşlerle birlikte Perú'ya gitti. Atahualpa'nın ölümünden sonra Quito krallığı'nın fethine girişti; 1534'te ünlü inka generali Rumiñahui'yi yenilgiye uğratarak bu işi başardı. Quito valisi olarak, 1535'te Santiago de Guayaquil limanını, 1536'da Kolombiya'ya girerek burada Popayán kentini kurdu (1537). Kral tarafından Popayán valiliğine atandı, kralın gönderdiği kuvvetlerin Perú'daki pizarrocu isyanları bastırmasına yardım etti. 1550'de cinayetle suçlandı, suçsuzluğunu kanıtlamak için İspanya'ya giderken yolda öldü.

BELALI sıf. **1.** Yorucu, sıkıcı, güç olan, insanı çok uğraştıran şey için kullanılır: *Bütün belalı işler de onu bulur.* **—2.** Kavgacı, şirret, insanın başına dert açan kimse için kullanılır: *Belalı bir adamdır, uzak dur!* **—3.** Her an bir tehlike ortaya çıkabilecek yer için kullanılır: *Kentin bu belalı kesimlerinde gece yarısı sokağa çıkmak cesaret işidir.* **—4.** Dertli, tasalı, sıkıntılı: *"Yıldız dağı niçin gitmez dumanın / Ben de bilmem ne belalı başın var"* (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.).

◆ a. Geçimini kendini satarak sağlayan bir kadının zorba koruyucusu.

BELÂM a. (ar. *belᶜām*). *Esk.* Terbiyesiz, açgözlü, obur: *"İt idi bel'am idi taşra dili salındı"* (Niyazi, XVII. yy.).

Bel-Ami, Guy de Maupassant'ın romanı (1885). Demiryollarında memur olan Georges Duroy (kısa bir süre sonra "du Roy", ardından "du Roy de Cantel"), iki evlilik ve birtakım ilişkiler sonunda, büyük bir Paris gazetesinin yöneticisi olur. Bu görev, XIX. yy. sonu siyasi ve mali rezaletler ve sömürgeci girişimler Fransa'sını gözlemlemek için elverişli bir yerdir. *Bel-Ami*'nin kahramanı, iki kuşak sonrasının bir Rastignac'ıdır.

BEL'AMİ (Ebu Ali Muhammet bin Muhammet **EL-**), iranlı devlet adamı ve tarihçi (öl. 974). Samani hükümdarlarından Abdülmelik bin Nuh tarafından vezirliğe atandı. Abdülmelik'in oğlu Mansur I döneminde (961-976) de görevini sürdürürken, hükümdarın isteği üzerine Taberî tarihini farsçaya çevirdi (963). Özetleme ve bazı değişik bilgiler ekleme yöntemiyle gerçekleştirilen yapıt, farsça kaleme alınan en eski tarih kitaplarından biridir. Ancak, Abbasiler'den ve Müstazhir'in ölümüne (1118) kadar geçen olaylardan da söz etmesi, çevirinin yeniden elden geçirilerek yazıldığını kanıtlar.

BELARGUS a. Böcbil. ADONİS'in eşanlamlısı.

BELAÚNDE TERRY (Fernando), perúlu devlet adamı (Lima 1912). Soylu bir aileden geliyordu, mimar ve 1945'te milletvekili oldu. 1956'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinde az bir farkla yenildikten kısa bir süre sonra reformcu *Acción Popular* partisini kurdu. 1962'de cumhurbaşkanlığı seçimlerini Haya de la Torre karşısında bir kez daha kaybetti. Bu seçimlerin ordu tarafından iptal edilmesi üzerine 1963'te cumhurbaşkanı oldu. Ancak kararsız tutumu, meclisin muhalefeti ve partisindeki bölünme yüzünden 1968'de general Velasco Alvarado tarafından devrildi. Mayıs 1980'de demokratik bir rejime dönülmesi, Belaúnde Terry'nin cumhurbaşkanı seçilerek yeniden iktidara gelmesini sağladı. İşsizliği azaltmak için yatırımları artırdı. Özel girişimin ekonomideki yerini genişletmeye çalıştı. 1981'de Ekvador ile çıkan sınır anlaşmazlığı ve on günlük savaş süresince tüm partilerce desteklendi. Falkland savaşı sırasında Arjantin ile İngiltere arasında arabuluculuk girişiminde bulundu. Terörün yaygınlaşması üzerine olağanüstü durum ilan etti (1983). Uluslararası af örgütü'nün gerillalara karşı yürütülen harekâtı eleştirmesine karşı sert tepki gösterdi. Gerillaların artan saldırılarına karşı, polis yerine ordu birliklerine görev verdi (haziran 1984). 1985'te başkanlık süresi tamamlanınca görevi bıraktı. Perú'nun demokratik seçimle gelip yine seçimle ayrılan ilk başkanı oldu.

BELAVAN ya da **BELAVAN DELİ**, Endonezya'da kent, Sumatra adasında, Malakka boğazı kıyısında. Bir büyük tarım işletmeleri bölgesindeki Medan'ın limanı.

BELAYA ya da **BYELAYA** ("Beyaz ırmak"), Rusya'da birçok ırmağın ortak adı. Bunlardan biri Ural dağlarından doğar, Ufa'dan geçer, sol kıyısından Kama ırmağına kavuşur.

BELÂYÂ çoğl. a. (ar. *beliyye*'nin çoğl. *belaya*). *Esk.* Kötülükler, kaygılar, tasalar.

BELAYA TSERKOV, Ukrayna'da, Kiev'in güneybatısında kent; 197 000 nüf. (1989). Tarım merkezi. Taşıt lastiği üretimi.

BELAYEV ya da **BYELAYEV** (Mitrofan Petroviç), rus müzik yayımcısı ve sanat koruyucusu (Petersburg 1836 - *ay. y.* 1904). Müziğe olağanüstü düşkündü. 1895'te Leipzig'de, rus müziğini tanıtmak amacıyla bir yayınevi kurdu. Rimskiy-Korsakov, Borodin, Glazunov, Cui, Greçaninov gibi bestecilerin yapıtlarını yayımladı.

BELAZURİ (Ahmet bin Yahya), arap tarihçi (öl. Bağdat 892). Şam, Humus ve Antakya'da öğrenimini tamamladıktan sonra halife Mütevekkil'in has nedimi oldu. Saraydaki saygınlığı Mustain döneminde de sürdü. Halifenin oğluna öğretmen olarak atandı. Zekâ ve belleğini daha da güçlendirmek için belazur (beladur) otunun özsuyunu içmesi sonucu delirerek öldüğü söylenir. İslam fetihlerini ve tarihçesini konu alan iki büyük yapıtı vardır: *Fütuh ül-büldân;* Hz. Muhammet ile yakınlarının yaşamöykülerini Beni Haşim ve Kureyşliler'e ilişkin bilgileri içerdiği için soyağacı niteliğinde bir kitap olan *Ensab ül-eşraf*.

BELBAĞI a. *Halk.* Kuşak, kemer, uçkur.

BELBAŞI. Arkeol. Anadolu'da, Antalya körfezinin B. kıyısında tarihöncesi dönemden kaya sığınağı; Antalya'dan yaklaşık 30 km uzaklıkta, denizden 300 m yüksekliktedir. Üst Yontmataş ya da Ortataş dönemlerine (yaklş. 10 000 - 9 000) tarihlenen Belbaşı'nda avcılık-toplayıcılık evresi uzun sürmüş, tarıma geçildiğine ilişkin buluntulara rastlanmamıştır. 1959'da Prof. Enver Bostancı tarafından saptanan kaya sığınağında yapılan kazıda (1960) üst katmanda antikçağ buluntuları, daha altta Yenitaş döneminden çanak çömlek parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bunun altındaki üç katmanda yaygın biçimde çakmaktaşı endüstrisiyle ilgili mikrolitler bulunmuştur (kazıyıcılar, deliciler, dilgiler, uçlar, çekirdekler, iğneler). Duvarlarda, Son Yontmataş dönemi kaya resimleri geleneğinde yaban keçisi ve benzeri hayvan figürlerine rastlanmıştır. Buluntular, Antalya bölge müzesi'nde ve Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi paleoantropoloji kürsüsü'nde sergilenmektedir.

BELBELE a. (ar. *belbāle*). *Esk.* Kuruntu, tasa, telaş.

BELBELE a. (fars. *belbele*). *Esk.* **1.** Sürahi, emzikli su kabı. **—2.** Bir kaptan dökülen suyun, içkinin çıkardığı ses.

BELBELLO da Pavia, italyan tezhipçi, Pavia'da doğdu, 1442-1470 arasında etkinlik gösterdi. Lombardia gotik tarzına (Giovannino de' Grassi), keskin renklerle uygulanan engin bir fantezi kattı ve şekilleri gittikçe irileştirerek Ferrara anlatımcılığını muştulayan bir dramatik güce erişti. (1434'ten önce: Visconti'nin *Offiziolo*'sunu [Ulusal Kitaplık, Floransa] ve *Bibbia Estense*'yi [Vatikan] tamamladı; 1448'den sonra. *Messale Gonzago*'yu, Mantova kilise kitaplığı.)

BELC BİN BİŞR, arap komutan (öl. 742). Halife Hişam bin Abdülmelik tarafından Suriye süvarilerinin komutanı olarak Berberiler'e karşı gönderildi (741). Belc'in suriyeli süvariler ile afrikalı Araplar arasında çıkan anlaşmazlık üzerine orduda baş gösteren ikilik, halife kuvvetlerinin, Bekdura'da Berberiler karşısında kesin bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlanınca Septe'ye kaçtı. Kurtuba valisi Abdülmelik tarafından kurtarılarak Endülüs'e geçti. Orada yönetime karşı ayaklanan Berberiler'i dağıttıktan sonra, Kurtuba valisini devirerek yerini aldı. Ancak, üzerine yürüyen Narbon valisi tarafından yakalanarak öldürüldü (742).

BELCAMPO (Herman SCHÖNFELD WICHERS, —denir), hollandalı yazar (Naarden 1092). Tıp eğitimi gördü. Bu eğitim mizah öykülerine akla aykırı ya da masalsı bir renk getirdi (*Contes* [fr. çev.],

1935; *Fantaisies de Belcampo* [fr. çev.], 1958; *le Monde fantastique de Belcampo* [fr. çev.], 1963; *le Dahlia rêvé* [fr. çev.), 1968; *le Grand Événement* [fr. çev.], 1969).

BEL CANTO a. ("güzel şarkı" anlamında ital. sözcükler). Ses güzelliğine ve sesi kullanma ustalığına dayalı şarkı söyleme sanatı.

—ANSİKL. Bel canto (bu terim özellikle XIX. yy.'da kullanılmıştır), XVIII. yy. italyan *buon canto* geleneğini sürdürdü. Eskiçağ'dan devralınan ve Ortaçağ'da kilise müziğinde (*jubilus alleluia*) sürdürülen buon canto türü daha sonra 1552'de Ortiz, 1601-1602 ve 1614'te Caccini, 1723'te Tosi, 1774'te G.B. Mancini, Rossini, Garcia gibi müzikçiler tarafından birçok kez düzene bağlandı. Ses güzelliğine ve —kimi zaman metnin prozodisini bozsa da— şarkının ustalıklı olmasına öncelik veren ve sıkı bir ses ve müzik eğitimi gerektiren bu tür, yorumcuya büyük bir özgürlük tanıyordu. Soluğun denetimi konusunda olağanüstü bir güç gerektiren ve süslemeyle doğaçlama sanatına dayanan bel canto, hadımlar ve XVII. ve XVIII. yy. kadın opera şarkıcıları tarafından doruğa ulaştırıldı.

BELCARİ (Feo), italyan yazar (Floransa 1410 - *ay. y.* 1484). Azizlerin hayatını anlatan, sofu görüşü savunan pek çok kitap yazdı. Bunlar arasında başyapıtı olan *La vita del Beato G. Colombini* (1449) XV. yy.'dan bu yana birçok kez basıldı.

BELCE a. İki kaşın arası.

Belceğiz Içmeleri, Muğla ilinde Fethiye körfezi çevresindeki birkaç içmeden biri. Fethiye ilçe merkezinden yaklaşık 15 km uzaklıkta, kıyıda kumların içinden kaynar. Müshil etkisi vardır.

BEŁCHATOW, Polonya'da kent, Łódź'un G.'inde; 10 000 nüf. Linyit ocağı. Termik santral.

BELCHEN, Karaorman'ın (Almanya) en yüksek doruklarından biri olan tepe; 1 414 m.

BELCHER (*sir* Edward), ingiliz amiral ve denizci (Halifax, Nova Scotia, 1799-Londra 1877). 1825-1828 arasında kaptan Beechey'in Kuzey-Batı geçidini arama seferine katıldı. 1852-1854 arasında, 1847'de Kuzey kutbu'nda kaybolan sir John Franklin'i bulmak için düzenlenen bir seferi yönetti.

BELCHİTE, İspanya'da köy, Aragón'da (Zaragoza ili), rio Aguas kıyısında; 2 650 nüf. İç savaş sırasında burada kanlı bir çarpışma yapılmıştı (1937).

BELCREDİ (Richard, *kont* —), avusturyalı siyaset adamı (İngrowitz, Bohemya, 1823 - Gmunden 1902). Başbakan oldu (1865), ülkedeki azınlıkların federalist eğilimlerini tatmine çalıştı ve Sadová savaşı'ndan sonra yerini Beust'a bırakmak zorunda kaldı (şubat 1867).

BELÇİKA, hollanda dilinde **België**, Batı Avrupa'da devlet; 9 eyaletten oluşur (Anvers, Brabant, Batı Flandre, Doğu Flandre, Hainaut, Liège, Limbourg, Lüksemburg, Namur); 30 513 km^2, 9 978 000 nüf. (1991). Başkenti *Brüksel,* resmi dilleri *fransızca, hollandaca.*

COĞRAFYA
bölgeler

Ülkenin güney-doğu ucu dışında, yükseltiler, Ardenne kütlesinin bulunduğu güney-doğu'dan, Kuzey denizi tortul havzasının killeri ve kumlarıyla aynı yapısal özellikleri taşıyan ovalardan, tepelerden, platolardan oluşan kuzey-batı'ya doğru azalır. Bu iki bütün arasındaki sınırı, ırmakların (Haine, Sambre, Meuse ya da Maar, Vesdre) izlediği B.-G.-B.'dan D.-K.-D.'ya doğru uzanan çöküntü çizer.

Ülkenin güney-doğu ucunda, Belçika Lorraine'i, Paris havzası içinde yer alır ve kumtaşlı ya da kireçtaşlı yamaçlardan (cuestalar) oluşan bir yüzey şekli vardır. Ardenne kütlesindekinden daha verimli topraklar, hayvancılığın ağır bastığı bir tarım, çıkarılan biraz demir filizi, birkaç makine sanayisi tesisi, bölgeden dışarıya göçü önlemeye yetmemektedir.

Ardenne kütlesi, Chimay-Marche-Verviers arasındaki bir çizginin G.'inde D.'ya doğru genişleyen bir üçgen oluşturur. Burası, yükseltilerin D.'ya doğru 350-400 m'den 694 m'ye (Botrange tepesi) kadar yükseldiği, kumtaşlı ve şistli Birinci Zaman kayaçlarından oluşmuş bir platodur; ırmaklar (Meuse, Semois, Lesse, Ourthe, Amblève) derinlemesine gömülmüştür ve K.'e ya da K.-B.'ya doğru akarlar. Küçük köylere dağılmış nüfusun yoğunluğu km^2'de 50 kişinin altındadır ve gün geçtikçe daha da azalmaktadır. Toprakların ve iklimin sertliğinden ötürü, ülke yüzölçümünün üçte biri hâlâ ormanlarla kaplıdır. Tarımda hayvancılık ağır basar. Tarım işletmeleri küçüktür (10-20 ha). Bölgenin ormanlarından, sularından, maden filizlerinden, taşlarından, killerinden yararlanılarak kurulmuş eski sanayilerin büyük bölümü ortadan kalkmış, yerlerini, bir ölçüde, süt işleyen tesislere ve Kuzey-Batı Avrupa'nın ortasında çeşitli olanaklar (yüzey şekilleri, orman, sular) sunan turizme bırakmıştır. Kentler (Dinant, Bouillon, Bastogne, Spa), boyutlarından çok, tarihleri ya da turizm olanakları açısından önemlidir.

Ardenne'in K.'inde, Fransa'nın Givet' de denetlediği önemli bir ulaşım ekseni olan kireçtaşlı bir tümsek yer alır. Bu tümseği, şistlerde oyulmuş bir çöküntü izler: Meuse'ün D.'sunda Famenne, B.'sında Fagne diye adlandırılan bu çöküntüde, toprağın % 80-90'ı otlarla kaplıdır.

Ardenne kütlesini kuzeyden sınırlayan Haine-Sambre-Meuse-Vesdre ekseni, iki etmene bağlı olarak gelişmiştir: kentlerin (özellikle Liège'in) önemli tarihsel rol oynadıkları bir ulaşım ekseni olması; kömür üretiminin, çelik, dönüştürme metalürjisi, cam ve ısıya dayanıklı ürünler sanayisi ile kimya sanayisinin (karbokimya, mineral sanayileri) geliştirmesi. O tarihlerde bu eksende, önemli sanayi tesisleri kurulmuştu: çelik sanayisinde Cockerill, Ougree, Providence, kimya sanayisinde Solvay, cam sanayisinde Glaverbel, makine ya da elektrikli gereçler yapımında ACEC (Charleroi elektrikli gereçler yapımevi). Günümüzde kömür çıkarılması sona ermiştir. Üstelik, eski zenginliği denizaşırı ticaretten de kaynaklanan bu bölgenin, denizle bağlantısı da kesilmiştir. Bu yüzden, Wallonie bölgesinin iktisadi temelini oluşturmuş olan yörede, işsizlik kol gezmekte, özellikle Mons, Charleroi ve Liège çevresindeki çabalara karşın, yeni sanayilerin ya da üçüncü kesimin gelişmesi istihdamın azalmasını önleyememektedir.

Eksenin K.'inde, D.'dan B.'ya doğru, platolar birbirini izler: Herve bölgesi, Hesbaye, Brabant. Meuse ırmağı ile Almanya sınırı arasında yer alan Herve bölgesi, hâlâ yarı yarıya bir Ardenne bölgesidir. Birinci Zaman kayaçları vadi tabanlarında yer alır, yüksekliğin çok olması iklimi sertleştirmektedir; her yan otsu koruluklarla örtülüdür. Kalın bir mil tabakasıyla kaplı bir plato olan Hesbaye'de, tersine, hiçbir çite rastlanmayan, tarım alanının % 75'i tarlalarla kaplı, buğday ve şekerpancarı yetiştirilen, çiftliklerin köyler halinde toplandığı bir bölgedir. Biraz daha az milli olan Brabant'da da evler birbirine yakındır, tarlalar çitle sınırlanmamıştır, ama otların kapladığı yer daha fazladır (% 20-30) ve seyrek ormanlar görülür.

ABC (Anvers-Brüksel-Charleroi) ekseninin ortasında yer alan başkent Brüksel' de, etkin nüfusun % 20'si çalışır ve kent Belçika'nın başlıca sanayi merkezidir. Ne var ki, çeşitli sanayilerin (hazır giyim, basımcılık, makine yapımı, besin sanayisi) toplandığı kentte, sanayi kuruluşlarını başka yerlere taşıma eğilimi başlamıştır. Başkent olmanın getirdiği etkinlikler, Avrupa kuruluşlarının kente yerleşmesiyle daha da güçlenmiştir. Bununla birlikte, yapılan yönetim reformuyla çok küçük bir Brüksel bölgesi yaratılmıştır ve başkentin statüsü, ülkedeki görüş ayrılıklarına yol açmaktadır.

ABC ekseninin kuzey ucundaki Anvers, Belçika'nın en büyük limanıdır ve etkisi Belçika sınırları dışına taşar. Anvers'in önemi, liman donanımından, ticaret bağlantılarından ve Avrupa'nın her yanına yönelen büyük ulaşım eksenlerinden gelir. 1960 yıllarından bu yana gelişen büyük bir sanayi-liman kompleksi, ancak sınırlı boyutta gemilere hizmet verebilmekte ve Escaut'nın (ya da Schelde) sol kıyısında genişlemekte olan Anvers, Zeebrugge' nin günden güne artan rekabetinden zarar görmektedir.

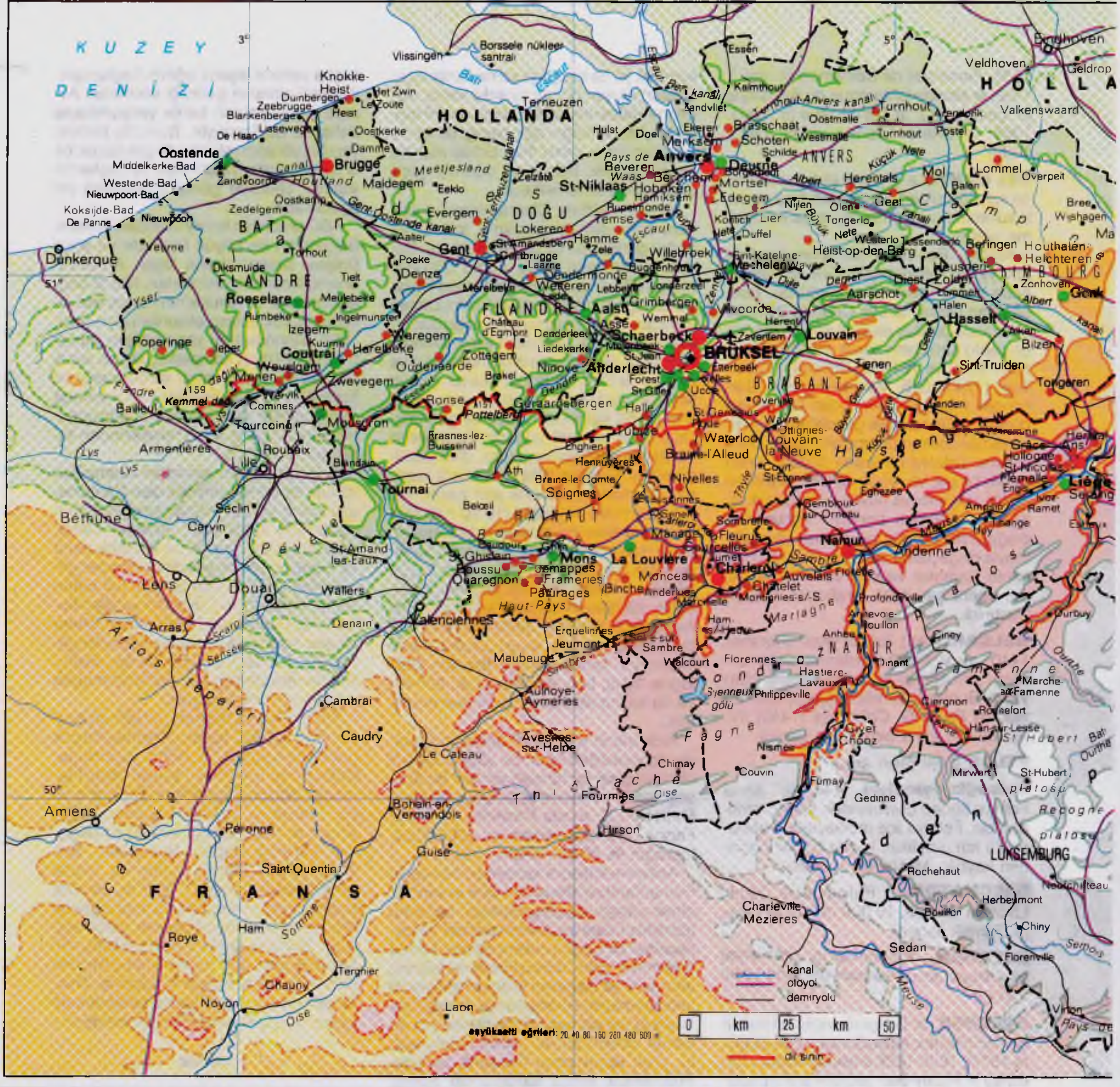
K.-D.'da, ülkenin geri kalan kesiminden kopuk, toprakları verimsiz olan Campine, uzun süre yoksul kalmış, ama iki etmen sayesinde değişmiştir: Anvers, Liège, Ruhr arasında uzanan ve giderek daha da büyüyen ulaşım yollarının yöreden geçirilmesi; aşağı yukarı Belçika'nın bütün kömür üretimini sağlayan bir yatağın bulunması. Fundalıklar, önce orman, sonra otluklar karşısında gerilemiş, sanayiler gelişmiştir: kentler ve büyük ulaşım eksenleri çevresinde cam ve demirsiz maden sanayileri, hafif sanayiler.

1960 yıllarının başında, iki flaman eyaleti, Ortaçağ'daki parlak dönemlerinin çok gerisinde kalmışlardı. Nüfus yoğunluğu, doğum oranı yüksek, sanayi azdı; Flamanlar Wallonie bölgesine, Brüksel'e ya da Fransa'ya göçmek zorundaydılar. Ama o tarihten başlayarak hızlı bir değişme görüldü: İeper, Roeselare, Sint-Niklaas gibi kentler yakınında birçok sanayi tesisi kuruldu. Gent'te, denizle bağlantılı etkinlikler gelişti. Zeebrugge'de önemli bayındırlık çalışmaları gerçekleştirildi. Bununla birlikte, Flandre hâlâ, nüfusu çok yoğun, birbirine uzak çiftliklerin çitlerle çevrili otlaklarla kuşatıldığı, üretimi son derece çeşitli geniş kesimlerinde sebze ve çiçek yetiştirilen bir bölgedir.

nüfus

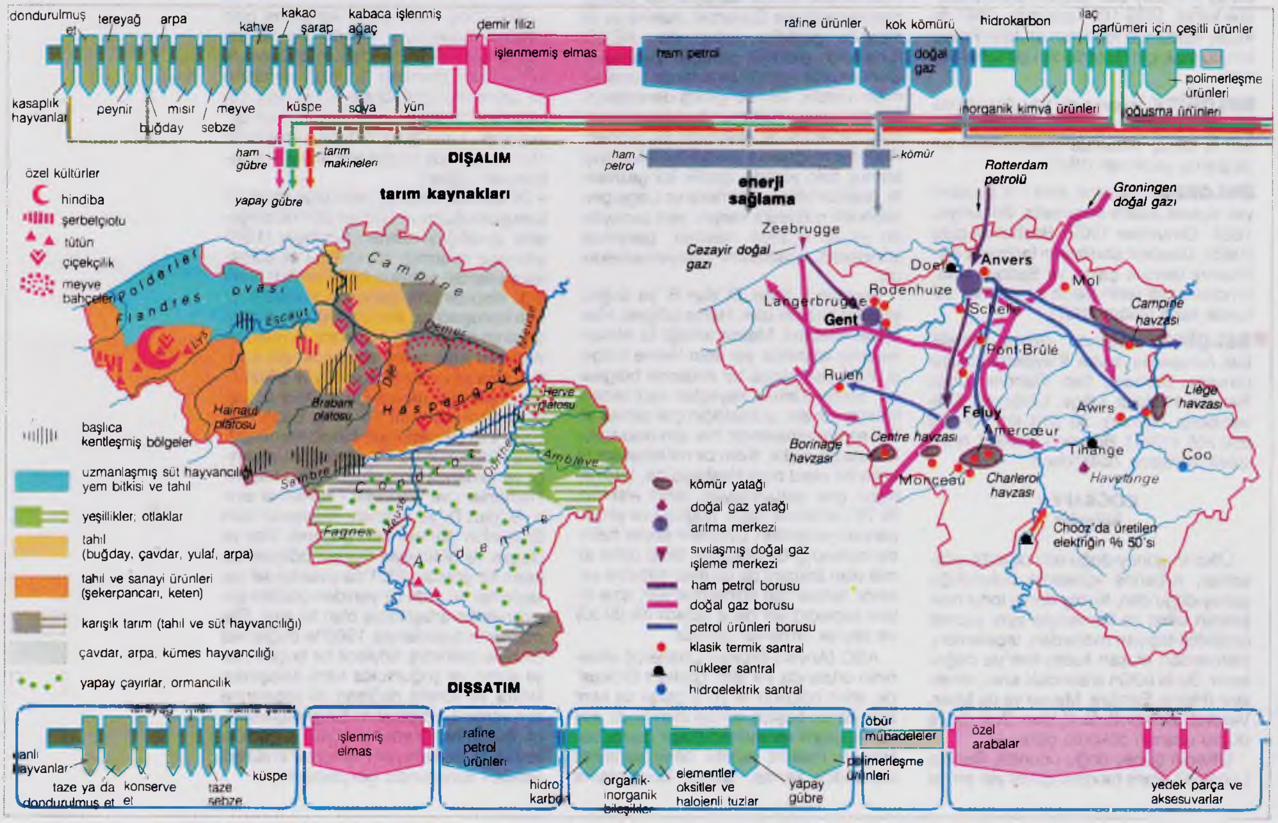
1850-1950 arasında iki kat artmış olan nüfusun çoğalması, büyük ölçüde yavaşlamıştır. 1988'de, doğum oranının % 12,1, ölüm oranınsa % 10,6 olmasının da gösterdiği gibi, doğal nüfus artışı yavaştır ve nüfusun yaşlanmasına yol açmaktadır. Yabancıların sayısı nüfusun % 10'una yakındır (doğal artışın yarısını yabancılar sağlar).

• *Dil sorunu.* Belçika, ülkede uç resmi dil konuşulduğunu ve ülkenin dört dil bölgesine ayrıldığını resmen tanımıştır (1970 anayasa reformu); sözkonusu dil bölgeleri şunlardır: nüfusun % 56'sının toplandığı, nispi bir artış gözlenen, hollanda dilinin konuşulduğu flaman illeri; nüfusun % 32'sinin toplandığı, fransızca konuşulan Wallonie illeri; resmi açıdan iki dilli sayılan, ama aslında nüfusun büyük bölümünün fransızca konuştuğu Brüksel bölgesi (toplam nüfusun % 11'i); Eupen ve Saint-Vith çevresindeki birkaç komünde, ülke nüfusunun % 1'inden azının yaşadığı ve almanca konuştuğu doğu kesimi. Flamanlar'ı ve Wallonlar'ı ayıran dil sınırı, B.'dan D.'ya uzanan, Mouseron'dan Brüksel'in güneyinden geçerek Vise'ye ulaşan ve bütünüyle flaman bölgesinde kalan bir çizgidir. 1921'de çıkarılan bir yasayla her on yılda bir yeniden gözden geçirilmesi kararlaştırılmış olan bu sınır, Flamanlar'ın baskılarıyla 1963'te değişmez bir hale getirilmiş, böylece bir buçuk yüzyıl süren ve çoğunlukla kanlı anlaşmazlıklara ve sürekli değişen dil yasalarına son vererek, bölgesel dil birliği sağlanmıştır. Bu evrim, dillerini ve kültür özgünlüklerini korumak isteyen Flamanlar'ın sürekli istekleri sonucunda gerçekleşmiştir.

BELÇİKA

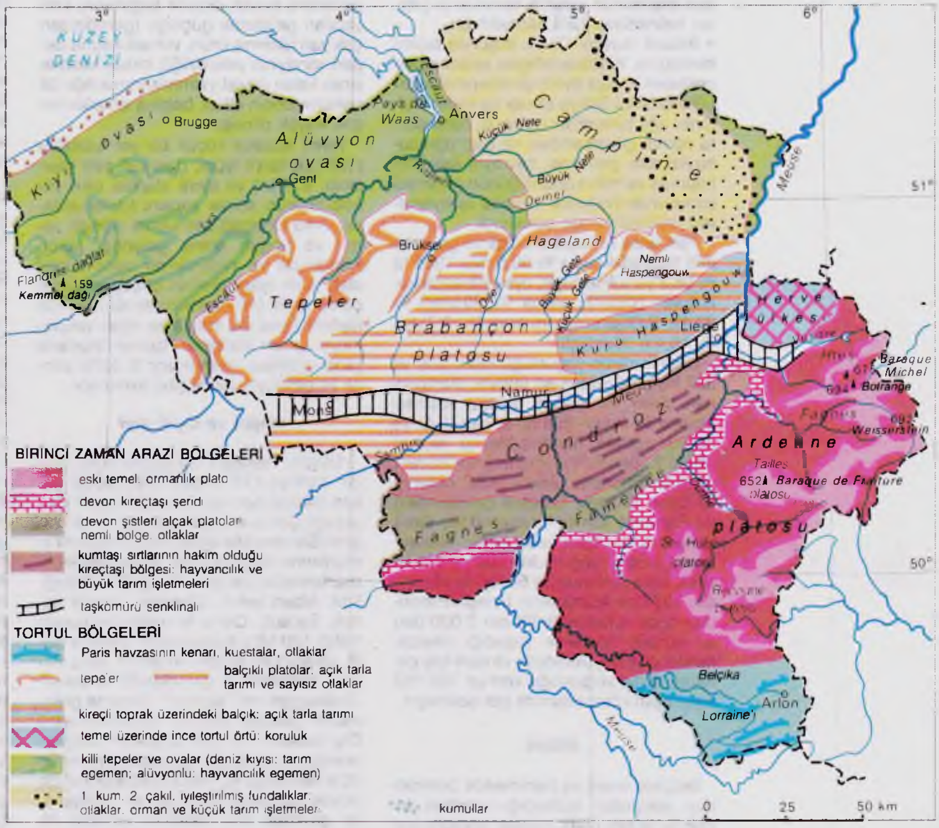
BELÇİKA'NIN İKTİSADI

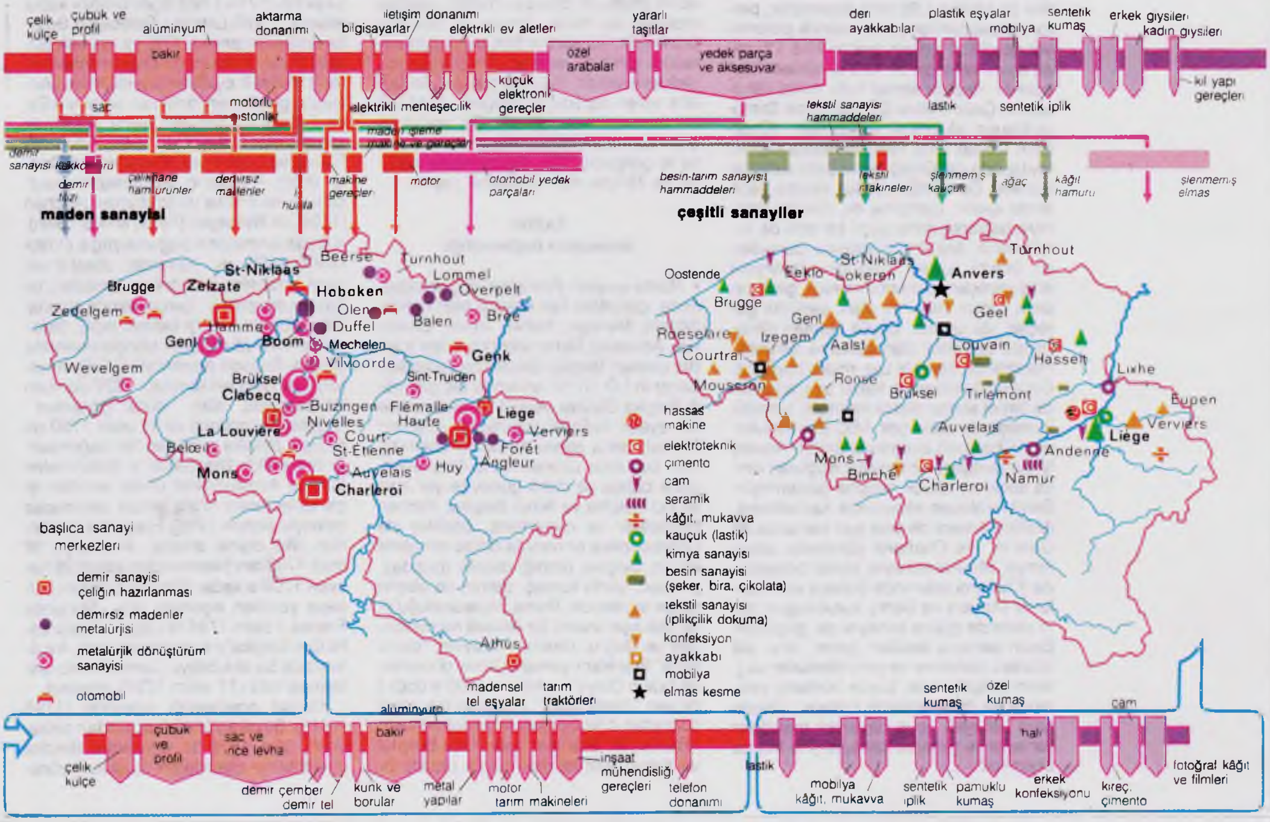

Fransızca yazılmış olan 1831 anayasası, temelde, dil özgürlüğünü kabul etmişti. Ama aslında bu özgürlük, toplumsal ve kültürel seçkin tabakanın kullandığı, ülkenin hukuk dili (nispi seçim sistemi) ve resmi dil olan fransızcanın yararına olmuştur; birçok lehçeye bölünmüş olan hollanda dili, Flandres'ın yoksul kesimlerinde konuşulan bir yerli dili olmaktan öteye geçmiyordu. XIX. yy.'ın ikinci yarısında gerçekleşen flaman bilinçlenmesi, önce dilin yeniden saygınlık kazanmasına ve kurallarının saptanmasına ("hoogvlaams" ya da seçkin flamanca), daha sonraysa iki dil arasında hukuksal eşitlik elde etmeye yönelik girişimlere yol açtı; sözkonusu eşitlik ancak XIX. yy.'ın sonunda, 1898'de çıkarılan bir yasayla genel oy sisteminin kabul edilmesinden sonra, bütün yasaların her iki dilde kaleme alınması karara bağ-

JEOLOJİK BÖLGELER VE TOPRAĞIN KULLANIMI

lanınca gerçekleşti. Ama Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ulusal birlik kaygısıyla yasal düzlemde pekiştirilen bu ikidillilik, flaman ulusçuluğunun gelişmesi karşısında tutunamadı. 1930 yıllarında çıkarılan bir dizi yasayla, fransızca konuşulmayan bütün illerde, kamu hizmetlerinde (yönetim, eğitim, adalet) flamanca kullanılmaya başlandı. Günümüzde Belçika ulusunun ikidilli ve iki kültürlü olduğu tartışılmaz bir gerçektir; ne var ki, kurumların yapısına (federalizmin ve başkentin özel statüsünün yarattığı sorunlar vb.) ilişkin belirsizlikler hâlâ sürmektedir.

• *İktisadi durum.* Dil ve düşünce biçimi farklılığına, Wallonie bölgesi zararına gerçekleşen iktisadi evrim de eklenmektedir. Ülkede İkinci Dünya savaşı'na kadar Wallonlar ağır basıyordu; ne var ki, daha sonra kömür çıkarımındaki ve bazı ağır sanayilerdeki gerileme, çevreyle ilişkilerin kopması ve nüfus üstünlüğünün yitirilmesi sonucunda Wallonlar'ın iktisat ve siyasetteki üstünlükleri de sona erdi.

Flamanca konuşulan bölgenin gayrisafi milli hâsıladaki payı % 50,8'den 1965'te % 56,2'ye yükselmiştir; oysa fransızca konuşulan bölgenin katkısı % 30,5'ten % 27,4'e, Brüksel bölgesininkiyse % 18,7'den % 16,4'e düşmüştür.

Ülkenin nüfus yoğunluğu oranı (km²'ye 327 kişi), dünyanın en yüksek oranlarından biridir. En yoğun nüfuslu kesimler başlıca iki eksen (biri G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan Sambre-Meuse ekseni; öbürü K.'den G.'e doğru uzanan Anvers-Brüksel-Charleroi ekseni [ABC ekseni]) ile Gent, Brugge, Courtrai çevresindeki ve Campine kömür havzasındaki, tümü flamanca konuşan kesimlerdir. Güneydeyse, tersine, yoğunluklar km²'ye 150 kişinin, hatta Ardenne'de 50 kişinin altındadır. 1977'de komünlerin birleştirilmesinden önce nüfusun % 88'inin 2 000'den az nüfuslu köylerde yaşadığı ülkede, kentler orta büyüklüktedir ve kent-köy çelişkisi, nüfus yoğunluğu km²'ye 100-150 kişiyi aşan kırsal kesimde çok azalmıştır.

iktisat

Belçika, enerji ve hammadde bakımından yoksuldur: kullandığı enerjinin ancak % 16'sını üretir; maden kömürü üretimi 30 Mt'dan 1,93 Mt'a düşmüştür; petrol bulunamamıştır; hidroelektrik potansiyel düşüktür, toplam üretim 70,8 TW saati aşan elektriğin % 42,7'si nükleer kaynaklıdır. Başlıca sanayi kolu, metal sanayisidir. Çelik üretimi (20 Mt), önce Sambre-Meuse eksenine yerleşmişti (Charleroi, Liège); ama 1960'tan sonra akarsu kıyılarında da (Gent) demir-çelik sanayisi kuruldu. Demirdışı metaller Vesdre vadisinde işlenir; Campine'de, Anvers limanıyla bağlantılı daha güçlü bir tesis de kurulmuştur. Metal dönüştürme sanayileri en önemli sanayi kollarıdır: demiryolu araç-gereçleri, otomobil montajı, gemi yapımı, motor, makine, silah, elektrikli gereçler, vb. yapımı. Büyük Flaman döneminde başlamış olan dokuma sanayisi, Flandre'da, özellikle Lys ırmağı boyunca, Courtrai'den Gent'e kadar uzanan alanda temel sanayi olarak kalmıştır; sentetik kumaşlarsa daha çok ABC (Brüksel-Anvers-Charleroi) ekseninde üretilir. Anvers liman sanayilerinin temelini oluşturan kimya sanayisi, büyük gelişme göstermiştir: Sambre-Meuse ekseninde karbokimya, özellikle Anvers'de ama aynı zamanda da Gent'te ve Charleroi yakınında petrokimya. Mineral sanayisi kömür bölgesinde (Clarleroi yakınında Solvay) ve limanlarda (Anvers ve Gent) kurulmuştur; aynı yerlerde gübre sanayisi de güçlüdür. Besin sanayisi tesisleri (şeker, bira, süt ürünleri, konserve ve yem fabrikaları vb.), tarım bölgelerinde, büyük kentlerin yakınında ya da limanlarda toplanır. Ülkede cam sanayisi, ısıya dayanıklı maddeler sanayisi ve çimento sanayisi (7,6 Mt) de önemlidir.

İkinci Dünya savaşı ertesinde sanayi hızlı gelişti, ama 60'lı yılların ortasından bu yana, kısa toparlanma dönemlerine karşın, yavaşladı. Belçika'da işsiz sayısı yüksektir (350 000 dolayında) ve bunalım özellikle Wallonie bölgesini etkilemektedir.

Sanayi gelişmesindeki bu yavaşlamanın ve işsizliğin artmasının birçok nedeni vardır: kömür üretiminin gerilemesi ve akaryakıt fiyatları ile yurt dışından getirilen hammadde fiyatlarının artması, dış pazarlara büyük ölçüde bağımlılık; eski yapıları geliştirme güçlüğü (gereğinden çok yarı işlenmiş ürün, yüksek katma değerli sanayinin yetersizliği); birkaç kesimle sınırlı kalan devlet yatırımlarının azlığı; dil çekişmelerinin etkisi; belçika şirketlerinin çok küçük olması.

Tarım iktisatta küçük bir yer tutmakta (100 000 tarım işçisi, gayrisafi milli hâsılanın % 2,5'i) ve tarım alanları ülke yüzölçümünün ancak yarısını kaplamaktadır. Ama Ortaçağ'dan kalma yüksek verim ve yoğun emek geleneği sürer. Flandre'da ve Ardenne'de daha küçük olan tarım işletmelerinin ortalama yüzölçümü azdır (16 hektarın altında); bunun nedeni, biraz da, sebze ve çiçek yetiştirmeye ayrılan alanlardır. İşlenen alanların yarısı otlaklara ve çayırlara % 3,2'si sebze ve çiçek yetiştiriciliğine ayrılmıştır.

ulaşım ve dış ticaret

Ulaşım, iktisadın itici güçlerinden biridir. Km²'ye 170 m demiryolu; aşağı yukarı ülkenin her yanına dağılmış bir otoyol ağı; çok önemli yer tutan bir ırmak ulaşımı (Sambre-Meuse ekseni, Hollanda limanlarına doğru uzanır, ama Belçika limanlarına büyük gabarili suyollarıyla bağlıdır: Albert kanalı, Charleroi-Anvers kanalı, Escaut). Deniz limanlarının toplam trafiği 120 Mt'u bulmaktadır (Anvers hâlâ, ülkenin en önemli limanıdır, ama Escaut Hollanda'ya girmektedir ve devlet Zeebrugge'nin "serbest" denizde gelişmesini parasal yönden desteklemiştir.) Dış ticaretin rolü çok büyüktür. Belçika, enerjisinin ve sanayi hammaddelerinin % 80'inden çoğunu, besin maddelerinin de büyük bölümünü dışardan alır. Dışsatımlar gayrısafi milli hâsılanın yaklaşık % 40'ını oluşturur; dışsatım malları özellikle metaller ve metal, kimya ve dokuma ürünleridir. Bu durum Belçika'yı uluslararası konjonktüre ve rekabete karşı çok duyarlı kılmaktadır. Eskiden çoğunlukla fazlalık veren dış ticaret dengesi, 1974'ten bu yana açık vermektedir. Dış ticaret en çok Federal Almanya, Hollanda ve Fransa ile gerçekleştirilir; dışsatımların yaklaşık % 75'iyse AET üyelerine yapılır.

TARİH

kuruluştan bağımsızlığa

• *Roma eyaleti.* Romalılar'ın gelişinden önce, genellikle kelt kökenli olan halklar (Morini, Menapii, Nervii, Treviri, Eburones, Aduatuci) Seine nehrinden Ren'e kadar uzanan Belçika Galyası'na yerleştiler. Sezar'ın İ.Ö. 57-51 arasında ele geçirdiği Belçika Galyası, Augustus döneminde bir eyalet halinde örgütlendi (merkezi Reims); daha sonra da üç ile bölündü: Ren boyunca uzanan İkinci Germanya, daha batıda ve daha güneyde yer alan Birinci Belçika ve İkinci Belçika. Kısmen fundalıklar ve ormanlarla, özellikle de Charbonnière ormanıyla örtülü olmasına karşın, Belçika, ürettiği ürünler (buğday, jambon, yünlü kumaş, demir) ve ulaşım yolları sayesinde, Roma İmparatorluğu'nda oldukça önemli bir iktisadi rol oynadı. 350'ye doğru, ülkenin kuzeyine "deniz kıyısı" Franklar'ı yerleşti; Clovis döneminde bütün Galya'nın fethine (500'e doğr.) girişen "deniz kıyısı" Frankları'nın yerini sonradan Köln bölgesine yerleşmiş olan "Ren kıyısı" Franklar'ı aldı. Orta Belçika ve Yukarı Belçika'daki büyük ölçüde latinleşmiş ve verimli topraklara sahip bölgeler, frank göçünden çok az etkilendi. Böylece, germen ve wallon halklarının sınır çizgisi belirlenmiş oldu.

• *Ortaçağ.* Frank krallığı'nın bir bölümünü meydana getiren Belçika (Aile topraklarının merkezi Liège'de bulunan Karolenjler, VII. yy.'dan başlayarak burada güçlendiler), Charlemagne tarafından kontluklara bölündü; bu kontluklar da Ortaçağ'da feodal yönetim bölgelerinin temelini oluşturdu. Verdun antlaşması (843), Belçika'yı Fransa ve Lotharingia krallıkları arasında bölüştürdü, ama Lotharingia 870 ve 880'de Escaut ırmağı sınır olmak üzere Germanya'ya geçti. Bu sınır, Madrid antlaşması'na kadar (1526) değişmedi. İster Fransa'nın fiefi (Flandre*), ister Germen İmparatorluğu'nun fiefleri olsunlar, Belçika prensliklerinin tarihi Hollanda'nın tarihiyle birleşir.

Bourgogne düklerinin, özellikle de İyi Philippe'in, Kilise'ye bağlı Liege prensliği hariç, öbür Bourgogne eyaletleri (→ BOURGOGNE) çerçevesinde Hollanda'nın birliğini sağlama girişimleri, Marie de Bourgogne ile Avusturyalı Maximilian I'in evliliği (1477) sonunda bu toprakları miras alan Habsburg hanedanlığı tarafından sürdürüldü. Yerel özgürlüklere saygı gösteren Maximilian ve Karl V'in, Belçikalılar'ı sert ama ihtiyatla yönetmelerine karşılık, 1555'te tahta çıkan Felipe II'nin tutumu farklı oldu.

• *Yabancı egemenlikler dönemi.* Felipe II'nin mutlakıyetçi yönetimi, Egmont ve Hornes kontlarının (1568'de Brüksel'de idam edildiler) önderliğinde ulusçu hareketin hızla gelişmesine yol açtı. Siyasal özgürlük mücadelesi ile calvinciliğin dinsel hoşgörü mücadelesi bir arada yürüdü. Ayaklanan wallon katolikleri, protestanlara karşı direnerek Arras konfederasyonu'nu kurdular (1579) ve ispanyol vali Alessandro Farnese ile işbirliği yaptılar. Farnese daha sonra Flandre ile Brabant'ı yeniden ele geçirdi (1581-1585). Ayaklanmacıların uzlaşmaya yanaşmayan kesimi ise Hollanda'nın birliğinin yıkıldığını gösteren ve Birleşik eyaletler'in bir tür kuruluş sözleşmesi olan Utrecht Birliği'ni kurdular (1579). Yeniden katolikliğe dönen güneydeki ayaklanmacılar İspanya Habsburgları'nın (1555-1713), sonra da Avusturya'nın (1713-1795) egemenliğini kabul ettiler.(→ HOLLANDA.) Geleceğin Belçika devletinin sınırları XVII. yy.'da belirginleşti: Kuzey Brabant ve Zeeuws-Vlaanderen'in Birleşik eyaletler'e bırakılması (Anvers'in gelişmesini önlemek amacıyla Escaut deltasını denetim altına alabilmek için Münster antlaşması, 1648), Artois'nın Fransa'ya bırakılması (Pireneler antlaşması, 1659), Flandre'ın ve Fransız Hainaut'sunun yine Fransa'ya bırakılması (Aachen [1668] ve Nijmegen [1678] antlaşmaları).

• *Ayaklanmadan bağımsızlığa (1789-1830).* XVIII. yy. sonunda, Josef II'nin yerel özellikleri göz önüne almadan, bir "aydın despotluk" çerçevesinde tasarladığı reformlara karşı beliren tepki, Belçikalılar'ın bir ulus olarak bilinçlenmelerine yol açtı. Brabant devrimi'yle (1789), Avusturyalılar ülkeden kovuldu; 1632'den beri toplanmamış olan "états généraux" Brüksel'de toplandı ve 11 ocak 1790'da *Birleşik Belçika eyaletleri*'nin bağımsızlığı ilan edildi. Belçikalılar'ın bölünmeleri üzerine Avusturyalılar ülkeyi yeniden işgal ettiler (aralık 1790), ancak Jemmapes zaferiyle (kasım 1792) Fransızlar tarafından ülke dışına atıldılar. Avusturya 18 mart 1793'ten (Neerwinden zaferi) 26 haziran 1794'e kadar (Fleurus bozgunu) ülkeye yeniden egemen oldu. Sonunda Fransa 1 ekim 1795'te Liège bölgesi dahil tüm Belçika'yı topraklarına kattı, Avusturya da bu oldubittiyi, Campoformio antlaşması'nda (17 ekim 1797) onayladı.

Fransız egemenliği sırasında (1795-1815), Belçika yönetim açısından birleştirildi, ülke 1830'da kurulacak Belçika eyaletlerinin çekirdeğini oluşturan yöne-

tim bölümlerine ayrıldı ve böylece illerin özerkliği ve feodal rejimin son kalıntıları da ortadan kalktı. Devrimci ilkeler (kişi özgürlüğü, yasalar karşısında eşitlik) ve Napoléon medeni yasası kabul edildi. Napoléon,Konvansiyon ve Directoire yönetimlerinin bozduğu dinsel ve toplumsal huzuru yeniden sağladı, iktisadi gelişmeyi yeniden canlandırdı, ama asker toplatmaya kalkışması, yönetimine karşı hoşnutsuzluk yarattı.

Fransa'da imparatorluk çöktüğü sırada (1814), Müttefikler, özellikle de İngiltere, Fransa karşısında bir engel oluşturmaya yönelik eski tasarılarını yeniden gündeme getirdiler ve Birleşik Eyaletler, eski Avusturya Hollandası ve Liège piskoposluğunu Hollanda krallığı adı altında birleştirmeyi kararlaştırıp (21 temmuz 1814), krallığın başına Willem II adıyla Orange prensini geçirdiler (16 mart 1815). Ama, katoliklerin calvinci Hollandalılar'a düşmanlığı ve fransızca konuşan burjuvazinin hollandacanın resmi dil olmasına karşı çıkması, bu birleşmeyi olanaksız kıldı. 1830 haziranında Paris ayaklanmasının başarıya ulaşmasından yüreklenen Brüksel, 25 ağustos 1830'da başkaldırdı, 27 eylülde Hollanda birlikleri Brüksel'den çekildiler, ekim ayında da Anvers kalesi dışında bütün Belçika'yı boşalttılar.

• *Bağımsızlık.* États-généraux, 29 eylül 1830'da Kuzey ile Güney'in ayrıldığını, 4 ekimde de Belçika'nın bağımsızlığını ilan etti, 3 kasımda, vergi ödeyenlerin katılabildiği, doğrudan oylama yoluyla toplanan bir konferansta Belçika'nın bağımsızlığını onayladı (20 ocak 1831) ve kuzeyde eski 1790 sınırıyla belirlenen topraklarının bütünlüğü ve çiğnenmezliği güvence altına alındı. Kongre'nin hazırladığı anayasa, 11 şubat 1831'de ilan edildi; Kongre daha 3 şubatta, krallık tacını Fransa kralı Louis-Philippe'in oğlu Nemours dükûne vermek istedi. Ancak İngiltere'nin düşmanlığından çekinen kral, oğlu için yapılan bu öneriyi kabul etmeyi göze alamadı, taht bu kez Saksonya-Coburg-Gotha prensi Leopold'a teklif edildi ve öneriyi kabul eden prens, Leopold I adıyla Belçika kralı oldu: 21 temmuz 1831'de anayasaya bağlılık andı içti.

Bu arada, Hollandalılar 2 ağustos 1831'de Belçika'yı istila ettiler, Belçika da Fransa'dan yardım istedi. Fransızlar Belçika topraklarını kurtardılarsa da, Anvers'i ancak 1832 aralığında alabildiler. Öte yandan, Avrupa Yirmi-Dört-Madde antlaşması ile Belçika'nın bağımsızlığını tanıdı, ancak Maastricht, Hollanda Limburg'u ve almanca konuşan Lüksemburg'u Belçika'dan alarak Hollanda'ya verdi (14 ekim 1831). Hollanda Belçika'nın bağımsızlığını ancak 1839'da tanıdı.

Belçika krallığı

• *Gelişme (1831-1909).* Belçika, 1831 anayasası ile, meşruti bir krallık haline geldi. Fransa kralı Louis-Philippe'in kızı Orléanslı Louise-Marie ile evlenen Leopold I (1831-1865), ulusal birliği korumaya çalıştı, ama bağımsızlığa kavuşulmasından sonra, liberaller ve katolikler arasındaki ayrılıklar arttı ve rakip partiler (liberaller 1846'da, katolikler 1868'de) kuruldu. Leopold II döneminde (1865-1909), Belçika'da siyasal yaşamın en önemli sorunu eğitim düzeniydi. Kilise karşıtı burjuvalardan oluşan liberaller, 1847-1870 (1855-1857 yılları dışında) ve 1878-1884 arasında; katoliklerse geri kalan dönemlerde ve 1884-1914 arasında iktidarı ellerinde tuttular. Liberal bakan Frère-Orban (1878-1884), eğitim sorununu laiklik doğrultusunda çözen bir yasayı oylattıysa da (1879), yerine geçen katolik Jules Malou (1884), komünlere laik okullarını din okullarına çevirme izni verdi, ama liberallerin şiddetli muhalefeti karşısında, yerini daha ılımlı bir katolik olan Beernaert'e (1884-1894) bırakmak zorunda kaldı.

1860'tan sonra, nüfusu 5 milyon olan Belçika'da iktisadi yaşam, serbest mübadele sistemiyle, hızla gelişti. Cüretli yöntemler kullanan, Avrupa'nın en yüksek verimine sahip, zengin bir tarım, zengin enerji kaynakları (1880'de 17 Mt, 1908'de 24 Mt taşkömürü), önemli ölçüde metalürji ve dokuma üretimi, 1850-1890 arasında hacmi dört kat artan bir dış ticaret, gelişme halindeki ekonominin başlıca özellikleriydi. 1908'de 1845'tekine oranla 8 kat artan dünyanın en yoğun demiryolu ağının yanı sıra ırmak ve deniz kanallarından oluşan son derece gelişmiş ulaştırma yolları bu ekonomik gelişmeye destek sağlıyordu. Belçika sermayesi dış ülkelerde yatırıma başladı: Avrupa'da tramvay şirketleri, Donetz'de (Donbass), Brezilya'da, Güney Çin'de, Güney Afrika ülkelerinde fabrikalar. Özellikle, Belçikalılar'ı sömürgeciliğe yönelten becerikli bir işadamı niteliklerine sahip olan Leopold II uluslararası Afrika ortaklığı'nı kurdurdu (1876) ve Stanley'i Kongo'yu keşfe gönderdi (1876-1884). Berlin antlaşması ile (26 şubat 1885), Kongo Leopold II'nin kişisel mülkü oldu ve onun egemenliği altında bağımsız bir devlet haline geldi. Leopold II Kongo'dan büyük çıkarlar sağladı, ancak yerlileri hunharca sömüren işletme yöntemleri şiddetle eleştirildi. Sonunda 1908'de kral Kongo'yu Belçika krallığı'na verdi.

• *Toplumsal sorun.* İktisadi alanda ve sömürgelerde görülen bu çarpıcı gelişme, Belçika'nın siyasal ve toplumsal yaşamını değiştirdi. İş günlerinin uzunluğu ve ücretlerin düşüklüğü nedeniyle, bir süre Belçika'da sürgünde yaşamış olan Karl Marx'ın bir "kapitalizm cenneti" olarak nitelediği bu ülkede 1885'te sosyalist bir parti (Belçika İşçi partisi) kuruldu ve ilk üyelerini özellikle sanayi bölgelerinden (Sambre ve Meuse vadileri, Brüksel, Anvers ve Gent'in kenar mahalleleri) sağladı. Partinin önderleri arasında E. Vandervelde ve Destrée gibi aydınların yanı sıra, mermerci L. Bertrand ve dokumacı E. Anseele gibi işçiler de vardı. Bunlar, kuramlara pek bağlanmadan kooperatifler, yardımlaşma dernekleri ve sendikalar kurdular. Siyasal alanda vergi ödeyenlerin katılabildiği seçim sistemine karşı çıkarak, grev baskısıyla, genel seçim sistemini kabul ettirdiler (1892), ama kurucu meclis, aile reislerine, biraz varlıklı kişilere ya da ortaöğretim diploması bulunanlara bir ya da iki oy fazla kullanma hakkı tanıyarak, yeni sistemi yumuşattı (Nyssens yasası).

Bu seçim sistemi, sosyalistlerin meclise girmelerini sağlarken, 1894 seçimlerinde de liberal partinin meclis dışı kalmasına yol açtı. Liberaller ve sosyalistler yeni bir seçim sistemi reformu istediler; bakan Paul de Smet de Naeyer, her eyalette partilerin aday listeleriyle katıldıkları nispi temsil sisteminin kabul edilmesini sağladı (1899). Bu yeni sistem, liberal partinin toparlanmasını sağladı. Ama katolik parti, mutlak çoğunluğu elde tutmayı başardı ve Birinci Dünya savaşı'na kadar iktidarda kaldı (Auguste Beernaert, 1884-1894; Paul de Smet de Naeyer, 1896-1907; Franz Schollaert, 1908-1911); katolik parti, *Rerum novarum*'un (1891) papalık önergesinin toplumsal uygulamalarından esinlenen Henry Carton de Wiart'ın kurduğu Genç-Sağ adlı demokratik bir kanadın etkisiyle yığınların siyasal yaşama katılmasına ayak uydurdu.

Toplumsal sorunların çözümünde devletin ve yasaların müdahalesini isteyen "Liège Okulu"nu Godefroid Kurth, rahip Antoine Pottier, başpiskopos Victor Doutreloux temsil etti. Belçika hıristiyan sendikacılığı, son derece etkindi. Demokratikleşme akımı, aldığı oyların büyük bölümü flaman tarım bölgelerinden gelen katolik partisini, Flamanlar'ın istekleriyle ilgilenmeye yöneltti. Daha bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren, hollandaca edebiyat alanında yeni bir atılım içine girdi (Conscience), bu atılım flamancaya fransızcayla eşit haklar isteyen bir siyasal akım doğurdu. 1873-1898 arasında çıkarılan birçok yasayla, bu akımın dile getirdiği istekler geniş ölçüde gerçekleştirildi. Eğitim sorununa gelince, din öğrenimi zorunlu kılındı (1895).

• *Albert I (1909-1934).* Albert I'in egemenliğinin ilk yıllarında katolik çoğunluğa tepkiler arttı: sosyalistler, çoklu oy sisteminin kaldırılması için 1913 nisanında (800 000 kişinin katıldığı) bir genel greve başvurdular, ancak isteklerini kabul ettirmeyi başaramadılar. Charles de Broqueville hükümeti (1911-1918) 1913 yılında genel ve zorunlu askerlik hizmeti yasasını kabul ettirdi. Birinci Dünya savaşı Belçika'nın, iktisadi gücünün doruğunda, ama askeri yönden yeniden örgütlenmekte olduğu bir dönemde patlak verdi. Almanya, 2 ağustos 1914'te verdiği ültimatomla Belçika'nın yansızlığını çiğneyince, iç çekişmeler sona erdi ve 4 ağustosta muhalefetin iki önderi, liberal Paul Hymans ile sosyalist Emile Vandervelde, devlet bakanlıklarına atandılar. Almanlar, kral Albert'in Liège ve Namur bölgelerindeki direnişine karşın, Belçika'yı istila ettiler. Hükümet önce Anvers'e, sonra Furnes'e, sonunda da Havre'a çekilmek zorunda kaldı. Yser'in gerisindeki işgal edilmemiş son toprakları kahramanca savunan Belçika ordusu da, Müttefik güçlerin sol kanadına katıldı. Bunun üzerine, Almanya Flandre ve Wallonie arasındaki çekişmeden yararlanmak istedi, bu iki bölgeyi yönetim bakımından ayırdı; ancak bundan bir sonuç alamadı.

İşgal altındaki Belçika, Almanlar'ın sert yönetimine karşın, Mechelen başpiskoposu kardinal Mercier'nin ve Brüksel belediye başkanı Adolphe Max'ın öncülüğünde saygınlığını korumayı başardı. Versailles antlaşması ile Eupen ve Malmedy ile Ruanda-Urundi üzerinde Milletler cemiyeti mandasını elde etti. Ancak, artık yansızlığı sözkonusu değildi.

1919 seçimleriyle birlikte ilk kez gerçek anlamıyla genel oy sistemi (her seçmen

BELÇİKA'NIN OLUŞUMU

için tek oy hakkı) uygulandı. O tarihten sonra sosyalistler ve katolikler iktidarı ele geçirmek için mücadele ettiler. Ancak, mutlak çoğunluk sağlayamadılar: milletvekilleri daha az olan liberaller, koalisyon hükümetleri kurulmasında çoğunlukla katoliklere destek verdiler. Flaman ulusçuluğunun gelişmesi, partiler arası savaşımı daha karmaşık hale getirdi. Sosyal güvenliğe ilişkin tüm yasalar tamamlandı ama 1929 büyük bunalımı, önemli bir işsizliğe neden oldu.

• *Leopold III (1934-1951).* Albert I'in acıklı ölümünden (şubat 1934) sonra, Leopold III, için için tutuşan Avrupa'da ülkesini gönüllü bir yansızlığa yöneltti, ancak topraklarının bir kez daha çiğnenmesine engel olamadı.

10 mayıs 1940'ta Hollanda ve Lüksemburg ile aynı zamanda saldırıya uğrayan Belçika, Almanlar tarafından bir kez daha işgal edildi. Ordunun başkomutanı olan Belçika kralı 28 mayısta teslim olarak Laeken şatosuna çekildi; katolik Hubert Pierlot başkanlığındaki (1939-1945) hükümetin üyeleri ise Londra'ya giderek, uyguladığı sıkı para politikası ve borçların dondurulması, iç pazarı kısa sürede düzeltti.

• *Baudouin I.* 1945'ten 1950'ye kadar sekiz hükümet iş başına geldi. Bu hükümetlerin en önemli kişileri Achille Van Acker ve özellikle on yıl boyunca Belçika'nın siyasetini yönlendiren ve Avrupa birliği düşüncesinin en büyük savunucusu olan Paul Henri Spaak adında iki sosyalistti.

1950'de, 12 Mart referandumu'na uygun olarak meclisler ve sosyal-hıristiyan hükümet tarafından göreve çağrılan kral Leopold III, sol muhalefet nedeniyle yetkilerini oğlu prens Baudouin'e devretmek (1 ağustos), bir yıl sonra da tahtı bırakmak (16 temmuz 1951) zorunda kaldı.

Krallık sorunu çözümlenir çözümlenmez, din okullarını desteklemekle suçlanan Hıristiyan-Sosyal partisi'nin çoğunluğu yitirdiği 1954 seçimlerinden sonra, A. Van Acker (1954-1958) yönetiminde kurulan sosyalist ve liberal hükümetin eğitim bakanı Léo Collard'ın iki öğretimi (özel ve resmi) birleştirme siyaseti, bir eğitim sorununun doğmasına neden oldu. 1958 Eyskens hükümeti (1958-1961), Kongo anlaşmazlığını çözmek zorunda kaldı. Belçika yetkilileri ile afrikalı önderleri bir araya getiren (şubat 1960) bir yuvarlak masa toplantısı sonunda, Kongo'ya 30 haziran 1960'ta bağımsızlık tanınması kararlaştırıldı.

Ama hükümet kısa bir süre sonra, kısmen Wallonie bölgesindeki sanayinin çağdışı kalmasından kaynaklanan toplumsal bir karışıklıkla karşı karşıya kaldı. Eyskens hükümetinin "Wallonie ve Flandre için tek bir yasa" çıkararak, mali toparlanma ve kemerleri sıkma siyasetini izlemesi üzerine, işçi sendikaları greve gitti. Aralık 1960'ta çoğunluğunu Wallonlar'ın oluşturduğu grevcilerin sayısı 750 000'i buldu. İşçilerin istekleri, Flandre bölgesine karşı Wallonie'nin çıkarlarını korumaya yönelikti; bu istekler sendika lideri ve Wallon halk hareketi'nin kurucusu (1961'de) André Renard tarafından dile getirildi. Bu yasanın yürürlükten kaldırılması için sosyalistlerin verdikleri önerge mecliste geri çevrilince, Liège bölgesinde şiddet eylemleri patlak verdi (ocak 1961).

DİL BÖLGELERİ

oradan Belçika direniş hareketini yönettiler. Kral dört yıl süreyle, devlet işlerinden uzak kaldı. Bununla birlikte, Berchtesgaden'de, Hitler ile bir görüşme yapmak zorunda kaldı (kasım 1940). Eşi İsveç prensesi Astria ölünce, Liliane Baels ile (1941) evlendi,yeni eşi Rethy prensesi unvanını aldı. Bu iki olay, kamuoyunda şiddetle eleştirildi. Belçika'nın özgürlüğe kavuşmasından sonra, parlamento, krallık sorununun çözümüne değin,kardeşi Charles'ı naipliğe atadı (20 eylül 1944). Hitler tarafından sürüldüğü Almanya'dan ancak 1945'te kurtulan Leopold, İsviçre'ye çekildi.

Ülkeyi iktisadi açıdan yeniden kalkındırmaya girişen hükümet, son derece elverişli koşullardan yararlandı: savaşın yıkıntıları çok fazla değildi; Anvers limanının ABD tarafından kullanılması, önemli dolar rezervleri sağlamıştı. Savaş sonunda Belçika, ABD'den alacağı olan tek ülkeydi. Ayrıca maliye bakanı Camille Gutt'un seçimlerinde senatoda bile salt çoğunluğu elde eden Hıristiyan-Sosyal partisi'nin zaferinden sonra göreve gelen Gaston Eyskens başkanlığındaki hükümet, üç partinin temsilcilerinden oluşan ve eğitim sorununu çözmekle görevli bir komisyon kurdu. Görüşmeler kasım ayında varılan bir eğitim antlaşmasıyla sonuçlandı.

Uluslararası alanda, Belçika, BM örgütü'ne alındı (1945) ve önce ABD yardımından, sonra da Marshall planından yararlandı (1947). Paul Henri Spaak, ülkesini Brüksel paktı'na (1948), Avrupa ödemeler birliği'ne (1950), NATO'ya (1949) soktu ve 1957-1961 arasında NATO genel sekreterliğini yaptı. Belçika'nın, komşu ülkelerle gerçekleştirdiği gümrük birliği uygulamalarıyla (Belçika-Lüksemburg iktisadi birliği [1922], Benelüks [1948]) sağladığı uluslararası gelişme, özellikle 1958 Uluslararası Brüksel fuarı'nın kazandığı göz kamaştırıcı başarıyla kendini gösterdi.

1961 ilkbaharında seçimlerden sonra, Eyskens hükümetinin yerini, hıristiyan-sosyal Théo Lefèvre'in yönetiminde ve dışişleri bakanlığına Spaak'ın getirildiği bir koalisyon hükümeti (Belçika Sosyalist partisi ve Hıristiyan-Sosyal parti) aldı. Bu hükümet, Kongo'ya bağımsızlık tanınmasının yarattığı iktisadi ve mali bunalım karşısında, alışılmış bir yönteme başvurarak faiz oranlarını düşürdü (mart ve ağustos 1962). Şubat 1962'de parlamentoya götürülen dil sorunu, ancak 1963 yılında çözüme kavuşturulabildi. Bir yandan, Brüksel yerleşme alanındaki komünlerin dil statüsüyle ilgili yasa çıkarıldı, öte yandan, Flandre'daki, fransızca konuşulan Mouscron bölgesinin Hainaut'ya, Liège eyaletindeki Voeren bölgesinin de flaman eyaleti Limbourg'a bağlanmasına karar verildi.

Wallonlar'ın nüfusları ve iktisadi durumları gün geçtikçe gerilemekle birlikte, kültür alanındaki egemenlikleri sürüyordu;

durum 1963'te öyle ciddileşti ki, üç parti bir araya gelerek, Belçika'nın birlikçi bir anlayışa sahip olan anayasasını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. Ama üçlü "yuvarlak masa" toplantısı, hiçbir çözüme ulaşamadı.

23 mayıs 1965'teki milletvekili seçimlerinde, Liberal parti "anahtar" parti durumuna geldi, ama Lefèvre hükümetinin yerini gene, BSP-HSP koalisyonu aldı, başkanlığına da Pierre Harmel (1965-66) getirildi.

"Belçikalılar arasında yeni bir birleşme paktı" gerçekleştirmek isteyen P. Harmel, hükümetinin programına, anayasanın gözden geçirilmesini, Ortak pazar'a tam üyeliği ve bütçede dengenin sağlanmasını (kemerleri sıkma planı) aldı.

Ama, yeni siyasal sorunlar ve dil sorunları (Limbourg'da), uzun vadeli bir iktisat siyasetinin bulunmaması, hükümet ile hekimler arasında neredeyse sürekli bir nitelik kazanan çekişme, Harmel'i 4 şubat 1966'da istifa etmek zorunda bıraktı. Bunu izleyen uzun bunalım, ancak, Hıristiyan-Sosyal partisi başkanı Paul Vanden Boeynants'ın hükümet kurmayı kabul etmesiyle çözümlenebildi (19 mart 1966). Hıristiyan-Sosyal parti ve Liberal parti üyelerinden oluşan yeni hükümet de, iki toplumun uzlaşmaz tutumu yüzünden daha da şiddetlenen bir dil sorunuyla karşı karşıya kaldı. Flamancadan yana olanlar ve Belçika Halk birliği (Volksunie), fransızca konuşulmayan eyaletlerde her şeyin "flamanlaştırılmasını" istiyorlardı: fransızca konuşanların çoğunlukta olduğu Brüksel'in "yeniden ele geçirilmesi"-ni, Flandres'ın sanayileştirilmesini, yönetiminde merkeziyetçilikten uzaklaşılmasını, hatta gerekirse ülkenin federal bir yapıya kavuşturulmasını, Louvain üniversitesi'ndeki fransızca eğitim yapan fakültelerin wallon bölgesine aktarılmasını (bu, 1968'de gerçekleştirildi) savunuyorlardı.

• *Sürekli bunalım.* Vanden Boeynants hükümetinin istifa etmesi (7 şubat 1968) dört ay sürecek yeni bir hükümet bunalımına neden oldu. Bunalım, 31 martta yapılan yasama meclisi seçimlerinde üç büyük partinin aşırı akımlar karşısında oy yitirmeleriyle daha da arttı: fransızca konuşanlar 7 milletvekilliği, Volksunie de 8 milletvekilliği kazandı. Sonunda, 12 haziranda, başkanlığını Gaston Eyskens'in (1968-1972) yaptığı, bir yandan sosyal-hıristiyanlar ve sosyalistler, öte yandan da Wallonlar ve Flamanlar arasında titiz bir denge kurulmasına özen gösteren bir hükümet kurulabildi.

Brükselli sosyalistler, bu tutucu hükümeti desteklemeye yanaşmadılar. Hükümet, dil sorunlarına eklenen ve onları büsbütün ağırlaştıran başka sorunlarla da karşı karşıya kaldı. Kömür ve çelik sanayileri çağdışı kalan ve büyüme oranları Flandre'a göre düşük olan, dolayısıyla da işsizlik sorununun daha ciddi boyutlara ulaştığı wallon bölgesi, iktisadi bakımdan gelişememişti. Yeni istihdam olanaklarının ve en modern sanayilerin kurulmasını isteyen wallon bölgesindeki hıristiyan ve sosyalist sendikalar, bir dizi gösteri düzenlediler.

Dil sorunu da partilerin parçalanmasına yol açtı: önce Brüksel'de partilerin Brüksel örgütleri (özellikle Sosyalist parti'ninki) flamanca konuşanların kurdukları gruplara karşı koyabilmek için, fransızca konuşanların kurduğu Demokratik cephe ve Wallon birliği ile ittifak yapma eğilimi gösterdi. Ülke düzeyinde de, büyük partilerin özellikle Hıristiyan-Sosyal partisi'nin flaman ve wallon kanatları arasındaki ayrılık giderek arttı.

Birlikçi devlet gene de ayakta kaldı. Hükümetin hazırladığı bir program, 1970 şubatında yayımlandı.Programda üç bölge (Flandre, Wallonie ve Brüksel) öngörülmüştü. Bunların her birinde bir kültür ve bir iktisat kurulu (Brüksel'de halktan % 80'inin fransızca konuşmasına karşın bu kurullar karma olacaktı) oluşturulacaktı. Anayasanın yeniden gözden geçirilmesi bütün yıl boyunca sürdü ve yapılacak değişikliklerin metinleri ancak 10 aralık 1970'te kesin biçimini aldı. Ama bu anayasa hükümetin sorunlarını çözmeye yeterli olmadı ve hükümet, parlamentoyu dağıtarak 7 kasım 1971'de seçime gitti: seçimlerde hükümet partileri durumlarını korurken, Liberal parti, milletvekilliklerinin dörtte birini FKDC (Fransızca konuşanlar demokratik cephesi) ve Wallon birliği'ne kaptırdı. Sosyalistler ile sosyal-hıristiyanlar arasındaki görüşmeler, 75 günlük bir bunalımdan sonra, yeniden Eyskens başkanlığında bir hükümet kurulmasıyla (21 ocak 1972) sonuçlandı.

1972 yılı içinde yeni oluşumlar ortaya çıktıysa da Wallonlar ile Flamanlar'ın (daha önce FKDB'de [Flamanca konuşanlar demokratık birliği] bir araya gelen almanca konuşanlar da onlara katıldılar) savaşımı bitmedi. 1972 kasımında, Eyskens hükümeti istifa etmek zorunda kaldı ve sosyalist Edmont Leburton, iki aylık bir bunalımdan sonra, üçlü (sosyalistler, sosyal-hıristiyanlar, liberaller) bir hükümet kurabildi.

İçin için gelişen bunalım, 1974 ocağında, sosyalist bakanların hükümetten çekilmesiyle patlak verdi: 10 mart 1974'te yapılan erken seçimlerde, sosyal-hıristiyanlar açık bir üstünlük sağlarken, dil sorunundan doğan partiler, geleneksel partiler karşısında oy yitirdiler. Flaman sosyal-hıristiyan Léo Tindemans, sosyal-hıristiyanlar ve liberallerden oluşan bir azınlık hükümeti kurdu (nisan). Bu hükümet petrol bunalımı yüzünden artan iktisadi ve toplumsal sorunlara öncelik tanımakla birlikte, 1970 anayasa değişikliğiyle öngörülen bölgelere ayırma uygulamasını temel hedef olarak benimsedi. 1977 nisanındaki erken seçimi de kazanınca, 3 haziranda, fransızca konuşan brükselliler ve Volksunie'ye açık yeni bir hükümet kurdu. "Egmont paktı" ile (24 mayıs 1977) Belçika, oldukça geniş bir özerkliğe sahip üç bölgeye ayrıldı: Flandre, Wallonie, Brüksel. Bu "pakt", Meclis'in 2 mart 1978'de oyladığı, "Stuyvenberg sözleşmesi" diye adlandırılan yasa tasarısına dönüştü. Ama tasarının uygulanmasında birçok güçlükle karşılaşıldı. 11 ekim 1978'de istifa eden Léo Tindemans'ın yerine, önce Paul Vanden Boeynants, sonra da (2 nisan 1979) Wilfried Martens getirildi. 1981 nisanında Martens'in yerine geçen Mark Eyskens de, aynı yılın eylül ayında istifasını verdi. O yılın sonunda Wilfried Martens sosyal-hıristiyanlar ve liberallerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurdu. Ekim 1987-mayıs 1988 arasındaki uzun süreli bir hükümet bunalımı hariç Martens'in başbakanlığı 1992'ye kadar devam etti. 6 mart 1992'deyse yeni hükümet, Jean-Luc Dehaene tarafından kuruldu.

ASKERİ TARİH

Bağımsız ve yansız bir krallık haline gelen Belçika, topraklarının dokunulmazlığını ilan etti. Leopold I, Londra konferansı'nın (1831) maddelerine uyulmasını sağlayabilmek için, sürekli bir ordu ve üç müstahkem mevkiye (Anvers, Liège, Namur) dayanan bir savunma sistemini örgütlemeye karar verdi. Bir yabancılar lejyonu kurma denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, 1831'de fransız subaylar çağrıldı; bu subaylar on yıl süreyle, yeni Belçika kuvvetlerinin komutasını ve eğitimini yürüttüler. 1913 yılına kadar, Belçika kuvvetleri gönüllülerden ve kurayla silah altına alınanlardan oluştu. 2 ağustos 1914'te, bu ordu 208 000 kişiyi silah altına aldı. Bunlardan 118 000'i, 6 piyade tümenine ve bir süvari tümenine bölünmüş bir kolorduda toplandı; Orta Afrika'da da 15 tabur, Müttefikler'in safında, önce Tanganyika'nın savunulmasına, sonra Kamerun'un ve Alman Doğu Afrikası'nın ele geçirilmesine katıldı. 1918'de, 12 piyade ve bir süvari tümeninden oluşan 170 000 kişilik Belçika ordusu, Flandre orduları grubuna komuta eden Albert I'in emrine girdi. Birinci Dünya savaşı'nda bu ordu 40 000 kişi yitirdi; alman işgali sırasında 60 000 de sivil öldü.

Ülkenin yansızlık siyaseti 1918'den sonra terk edildiğinden, 1923 ve 1926 yasalarıyla ordu yeniden örgütlendi ve sınıflara göre on-on üç ay arasında değişen askerlik hizmeti (6 haftalık ihtiyat dönemiyle) yürürlüğe kondu. Kadrolarında 35 000 muvazzaf subay bulunan bu kuvvetler 10 mayıs 1940 saldırısı sırasında, 20 piyade alayına (2'si *"Ardenne avcı tümeni"*) ve bindirilmiş 2 tümene ayrılmış 900 000 kişiyi kapsıyordu. Wehrmacht'ın gücü karşısında ezilen ordu, on sekiz günlük çetin bir savaşta 14 000 kişi yitirdikten sonra, 28 mayıs 1940'ta teslim oldu. Ama çarpışma denizaşırı ülkelerde sürdü: sömürgelerdeki birlikler, İtalyan Doğu Afrikası'nı ele geçirmeye girişirken (1941), İngiltere'de kurulan belçikalı birlikler (3 000 kişilik motorize bir tugay ve hava birlikleri), Fransa'daki ve Almanya'daki harekâta katıldı. Belçika topraklarındaki askeri direnme hareketini de, prens Charles ile gizli ordunun komutanı general Pire yönetiyorlardı.

1945'ten sonra ingiliz ordusu örnek alınarak yeniden örgütlenen ve eğitilen Belçika ordusu, Almanya'nın işgaline katıldı ve Kore savaşı'na bir tabur gönderdi (1950). Ayrıca, bağımsızlık sırasında Kongo'ya (1960), ardından da Kolwezi olayı (1978) sırasında Zaire'ye komando birlikleri gönderdi.

1831'de kurulan ve kıyıların savunulmasıyla görevlendirilen Belçika donanması, önce *krallık donanması*, sonra *devlet donanması* diye adlandırıldı (1862). 1922'de dağıtıldı ve 1940'ta *deniz kolordusu* adıyla yeniden kurularak, Royal Navy'nin Belçika bölümünü oluşturdu.

1964'te, bütün Belçika silahlı kuvvetleri tam yetkiyle genelkurmay başkanının emrine verildi. Bugün, bu kuvvetlerin büyük bölümü NATO sistemiyle bütünleşmişse de ülke topraklarının iç güvenliği ve lojistik gereksinmeler ulusal sorumluluğun kapsamındadır. Belçika silahlı kuvvetleri'nin yapısı bu ikili sorumlulukla belirlenmiştir.

Savunma bütçesi (1980'de, 2,65 milyar dolar), 23 600'ü (büyük bölümü kara kuvvetlerinde) zorunlu askerlik hizmeti için göreve çağrılmış, 16 300'ü jandarma olan, 86 800 kişilik bir kuvvetin silah altında tutulmasını sağlamaktadır. Askerlik süresi on aydır ama, 1973'te kararlaştırılan silahlı kuvvetlerin yeniden örgütlenmesi planında, muvazzafların artması pahasına, bu sürenin kısaltılması öngörülmüş, 1982'de, NATO ile bütünleşmiş, aşağı yukarı bütünüyle muvazzaf subaylardan ve ulusal komuta altında askerlik hizmetini yapanlara dayanan birliklerden oluşan bir orduya ulaşmak hedef alınmıştır.

Kara kuvvetleri barış döneminde 62 300 kişiyi kapsar. Belçika 1. kolordusu'ndan ve "iç kuvvetler"den oluşur. Belçika 1. kolordusu NATO sistemiyle bütünleştirilmiştir, 2 tümen yani dört tugaydan (1'i zırhlı) oluşur ve savaş sırasında buna 2 yedek tugay daha eklenebilir. Birlikler ABD yapısı nükleer Lance füzeleriyle, alman yapısı Leopard tanklarıyla ve fransız-alman yapısı Milan tanksavar roketleriyle donatılmıştır. "İç kuvvetler", hizmet ve eğitim servisleriyle 3 taburluk bir komando alayını kapsar.

20 100 kişilik hava kuvvetlerinin büyük bölümü NATO emrindedir ve 150 savaş uçağına sahiptir: 5 avcı bombardıman filosu (2 F-104 G ve 3 Mirage 5 B filosu), her türlü hava koşulunda, uçuş yapabilen 2 avcı filosu (F-104 G), 1 keşif filosu (Mirage 5 B), 2 yerden-havaya Nike Hercules füzeleri filosu. ABD yapısı F-104 G uçaklarının F-16'larla değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.

4 400 kişilik deniz kuvvetleri, 1 500 tonluk 4 firkateyn (denizden denize Exocet füzeleriyle donatılmışlardır) ile otuz kadar avcı botu ve mayın tarama gemilerini kapsar.

Bütün ulus gibi Belçika silahlı kuvvetleri de, ikidillilik sorunuyla karşı karşıyadır. Özellikle muvazzaflar açısından, denge Wallonlar'dan yanadır. Birliklerde tekdil konuşulmasına karşın, kurmay subaylar ikidillidir ve yüksek rütbeli subaylar arasında Wallonlar çoğunluktadır.

KURUMLAR

anayasa

Belçika, 1831'den bu yana meşruti bir krallıktır. Monarşi büyük erkek vârislere soy yoluyla geçer, ama bütün yetkiler ulustadır. Kralın her kararnamesinin, bir bakan tarafından da imzalanması gerekir. Belçika, klasik tipte bir parlamentoya sahiptir. Yasama gücü, yetkileri kesinlikle eşit olan (tam ikimeclislilik) senato ile millet meclisindedir. Yürütme gücü, başbakanın yönetimindeki hükümete aittir. Başbakan, kral tarafından görevlendirildikten sonra, hükümetini kurup onaylarını almak için meclis ve senatoya sunmak zorundadır. 1920-21 anayasa değişikliğinden bu yana, senato ve meclis üyelerinin görev süreleri eşitlenmiştir (4 yıl). Yasama seçimleri tek dereceli genel oy sistemiyle yapılır (1893'ten bu yana senatörlerin bir bölümü, eyalet meclisleri tarafından seçilmektedir).

Kültür ve bölgeler sorunundan ötürü, Belçika kurumları son derece karmaşık, bir bakıma da istikrarsızdır. Gerçekten Belçika, anayasal olarak dört dil bölgesine (fransızca bölgesi, flamanca bölgesi, ikidilli Brüksel bölgesi, almanca bölgesi), her birinde kendi parlamento üyelerinden oluşan bir kültür konseyinin bulunduğu üç kültür topluluğuna (fransızca, flamanca, almanca) ve üç coğrafi bölgeye (flaman bölgesi, wallon bölgesi, Brüksel bölgesi) ayrılmıştır.

1977 ve 1979'da değişikliklere uğramış olan 1 ağustos 1974 tarihli geçici topluluk ve bölge kurumları yasasının yürürlükte olduğu dönemde, her bölgenin parlamento üyelerinden oluşan birer bölgesel danışma kurulu ve bakanlık kurulları adı verilen, ulusal hükümetle bütünleştirilmiş, iki topluluk yürütme meclisi ve üç bölge meclisi vardı.

1980'de çıkarılan bir yasayla, Flandre ve Wallonie için kesin bölgesel kurumlar saptandı (Brüksel'in durumu ileri bir tarihe bırakıldı). Her iki bölge de, oy sistemiyle seçilen yasama meclisleriyle ve içlerinden seçilip siyasal açıdan onlara karşı sorumlu olan bölgesel hükümetlerle donatıldı. Martens, en acil sorun olan iktisadi bunalıma çözüm getirmek için kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisi aldı. İşsizliğin azaltılması için yeni iş alanlarının açılması planlandı. Hükümet, çalışma sürelerinin azaltılarak daha çok işçi çalıştırılmasını önerdi. Fiyatlar ve ücretler 100 gün süreyle donduruldu (1982). Paranın değeri % 8,5 düşürüldü. İşsizlik, ihtiyarlık sigortası ödemeleri kısıldı; ücretlerin artışı sınırlandı. Gerçek ücretlerin düşmesi üzerine, işçiler yer yer grevlere gittiler. Üç yıllık bir kemer sıkma programı kabul edildi. Büyük kentler parasal bunalıma girdi. Ancak hükümetin durumunu sarsan ekonomik olaylar değil, bir futbol maçı oldu. Brüksel'deki Heysel stadında oynanan Juventus-Liverpool maçı sırasında çıkan olaylarda, yetkililerin gerekli önlemleri zamanında almamasının da payı olduğu açıklandı. Hükümetin istifasını kral Baudouin I kabul etmedi. 13 ekim 1985'te yapılan seçimlerde iktidardaki Sosyal - Hıristiyan ve Liberal partiler koalisyonunun oyları artış gösterdi. ABD'nin cruise füzelerinin Belçika'ya yerleştirilmesine başlandı (1985). Sosyalistler bu girişimi tepkiyle karşıladı.

eğitim

1831 Belçika anayasası eğitimin özgürlüğü ilkesini vurgular ve iki büyük dil bölgesinin de devlet tarafından düzenleneceğini öngörür: eğitimin dili bölgede kullanılan dildir. 1970'ten başlayarak ülkede iki milli eğitim bakanı görev yapmaktadır. Katolik kilisenin baskılarına ve onun sunduğu özel eğitime karşı koyabilmek için liberaller bağımsızlıktan (1830) sonra, devlet, iller ve komünler tarafından verilecek resmi, laik bir eğitim için çaba harcadılar. Yavaş yavaş üç eğitim topluluğu belirginleşerek ortaya çıktı: devletin resmi eğitimi; devlet tarafından sübvansiyone edilen illerin ve komünlerin resmi eğitimi ve yine devlet tarafından sübvansiyone edilen özel eğitim. "Eğitimde barış yasası" ya da "Eğitim paktı" denilen kasım 1958 yasası resmi ve özel eğitimin kurallarını belirler. Yasal hükümlere uyduğu ölçüde, sübvansiyone edilen eğitim kurumları, resmi makamlarınkine denk diploma verir. 6 - 14 yaş arası tüm çocuklar için okula gitmek zorunludur. Okul öncesi eğitim 2,5 - 5 yaş grubu çocuklarını kabul eder. İlkokul, normal olarak 6 - 12 yaş arası çocukları alır ve 2'şer yıllık 3 devreyi kapsar. 12-18 yaş arası gençlere iki ayrı tipte eğitim sunan ortaöğretime geçiş sınavladır. Geleneksel ortaöğretim ("tip II" denir), 3'er yıllık 2 devreye ayrılır, iki ana bölümü kapsar: 1. iki dallı genel formasyon eğitimi: Eskiçağ medeniyetleri (latince, sonra seçmeli latince-yunanca, latince-matematik, latince-fen) ve Yeniçağ medeniyetleri (yaşayan diller ve seçmeli matematik, doğa bilimleri, iktisat, insan bilimleri); 2. teknik ve mesleki eğitim (ilk yıl ortak dersler, sonra da çeşitli uzmanlıklar); plastik sanatlara ve müziğe ayrılmış sanat eğitimi. 1969'da kurulan yenileştirilmiş ortaöğretim ("tip I" denir), birbirini izleyen 3 dönemi kapsar: gözlem, yöneltme, saptama (bir yıllık ortak bir formasyondan sonra, bir dizi seçmeli ders, öğrencileri mesleki eğitime ya da yükseköğrenime yönlendirir). Üniversite statüsünde olmayan yükseköğrenim, 1970'ten başlayarak 7 kategoriye ayrılmıştır (teknik, iktisat, tarım, paramedikal, toplumsal, artistik, pedagojik). Bu tür okullar kısa dönemli (2 ya da 3 yıllık) eğitimin ardından ortaöğretimin yüksek kısmının diplomasına denk bir diploma verirler; ya da yükseköğretime geçiş için, bir ayırtmanlar komisyonu tarafından verilen yeterlilik diploması (olgunluk diploması) gerektiren uzun süreli bir eğitim uygularlar; ya da denkliği üniversite öğretimi olarak kabul edilen bir diploma verirler. Üniversite eğitimi 17 öğrenim kurumunca gerçekleştirilir. Bunlardan altısı geleneksel beş fakülteyi içerir (felsefe ve edebiyat, hukuk, fen, tıp, uygulamalı bilimler) ve ötekilerininse birçok fakülte, okul ya da uzmanlık enstitüleri vardır: Liège ve Gent (Rijksuniversiteit) devlet üniversiteleri, Louvain katolik üniversitesi (1425'te kuruldu), bunlar Brüksel açık üniversitesi (Vrije Universiteit te Brussel) gibi dil kriterine göre ayrılmışlardır (Katholieke Universiteit te Leuven). İlk üniversite derecesi, genellikle *adaylık*'tır. İkincisiyse *lisans* (iki ya da üç yıllık eğitim), üçüncü *doktorluk* derecesidir. Lisanstan sonra gelen agreje derecesi, ortaöğretim görevlileri için gereklidir. En üst derece yükseköğrenim agrejisidir. Üniversite dereceleri, kamu görevlerinde çalışmak için yasanın gerektirdiği *yasal dereceler*, geleneksel fakültelerde yabancı eğitim için üniversitelerin verdiği *bilimsel dereceler*, uzmanlık için *uzmanlık dereceleri* olarak üçe ayrılır.

EDEBİYATLAR

fransız dilinde Belçika edebiyatı

• İlk örneklerine 1200 yılı dolaylarında rastlanan *(Poème moral, Vers du jugement)* fransız dilinde edebiyat, yalnızca anadilin fransızca olduğu bölgeyle sınırlı kalmaz, yazarları ve yapıtlarıyla tüm Belçika'yı bir ağ gibi sarar. Flandre bölgesi yazar yetiştirmede oldum olası üretkendir. Fransız dilini kullanan bu yazarların bir bölümü, örneğin XIX. yy. sonunda Gent bölgesinden çıkanlar, Belçika'nın en seçkin yazarları arasındadır.

XII. yy.'dan XVI. yy.'a kadar, bugünkü Belçika'yı meydana getiren illerdeki edebiyatı, eski fransızcayla yapılan edebiyattan ayırmak olanaksızdır.

En önemli gelişme belki de konusunu tarihten alan edebiyat alanında olmuştur. XIV. yy.'da, Liege'de, Jacques de Hemricourt, Jean d'Outremeuse ve özellikle Froissart'ın hocası Jean le Bel gibi kronik yazarları çıktı; XV. yy.'daysa Bourgogne düklerinin çevresinde yer alan flaman kökenli anı yazarları Georges Chastellain ile Philippe de Commynes (sonradan Louis XI'in hizmetine girdi) bunlar arasında sayılabilir. O zamanlar Belçika illerinin çoğunda egemen olan Bourgogne prenslerinin görkemli sarayı, en önemli sanat ve edebiyat merkezi durumundaydı. Saray yaşantısı, daha sonraki dönemde, büyük retorikçilerin sonuncusu Jean Lemaire de Belges'in koruyucusu olan Avusturyalı Margherita'nın çevresinde Mechelen'e, sonra da bilim adamlarının, hümanistlerin ve Pléiade taklitçisi şairleri çevresinde toplayan piskopos -prens Bavyeralı Ernst ile Liège'e uzandı. Ama siyaset ve din çatışmaları dönemi olan XVI. yy.'da yazılan sayısız yerginin yanı sıra özellikle Rabelais'den beslenen çok güçlü bir düzyazı ustası olan polemikçi Marnix de Sainte-Aldegonde ortaya çıktı.

XVII. ve XVIII. yy. edebiyatı, Fransa'nın egemen kıldığı klasik akımın etkisinde kaldı. Aydınlık çağının anılmaya değer tek bir yazarı vardır: kendine "Fransa'da avusturyalı, Avusturya'da fransız, Rusya'da zaman zaman avusturyalı, zaman zaman fransız" süsünü veren ve her konuda yazan ünlü ve nükteli yazar prens Charles Joseph de Ligne. Voltaire, Friedrich II ve Büyük Yekaterina dönemlerinde Avrupa kozmopolitizm idealini simgeler. 1772'de Avusturya egemenliği altındaki Hollanda topraklarında kültür yaşamını canlandırmak isteyen imparatoriçe Maria-Teresia, Brüksel'de bir imparatorluk ve krallık bilim ve edebiyat akademisi kurdu. Bu kurum günümüzde Krallık bilim, edebiyat ve güzel sanatlar akademisi adı altında yaşamaktadır.

• *Bağımsızlık.* 1830'da kazanılan siyasal bağımsızlık, Belçika'da bazılarının düşündüğü gibi edebiyat patlamasına yol açmadı. Yine de yazar sayısı giderek çoğaldı (André van Hasselt, Theodore Weustenraad, Henri Moke, Edouard Wacken, Victor Joly, Etienne Hénaux, Adolphe Mathieu, Benoît Quinet, Antoine Clesse, Charles Potvin, Eugène van Bemmel). Fransa'daki gerçekçilik akımı ve Parnasse okulu dönemlerine rastlayan dönemde, ülkede, çevrelerinden kopuk iki önemli yazar dikkati çekmektedir: Octave Pirmez ve Uylenspiegel destanının ateşli düzyazı ustası Charles de Coster. Bunlar gerçek bir edebiyat yaşamının başlangıcı sayılan "yüzyıl sonu" kuşağının öncüleridir.

• *1880 hareketi.* İlk adım, la Jeune Belgique (1881) dergisinin kurucuları arasında bulunan Max Waller adlı brükselli genç yazar tarafından atıldı. Bu dergi ve kısa bir süre sonra da Liègeli Albert Mockel'in Wallonie dergisi (1886), çoğu şair olan birçok yetenekli sanatçıyı çevrelerinde topladılar. Parnasyen okuluna ya da simgecilik akımına bağlı bu şairler her ne kadar estetik anlayışlarının değişikliği nedeniyle zaman zaman klik kavgalarında birbirleriyle çatışkıya düştülerse de bunlar Belçika edebiyatının ilk büyük özgün kuşağının temsilcileridir. Aralarında en hareketli, en kavgacı olanların (Waller, Picard, Giraud, Mockel), en seçkin, en kalıcı yapıtları ürettikleri söylenemez elbet-

Giraudon

gerçeklik kürsüsü (1741-1745)
Laurent Delvaux'nun yapıtı
ahşap ve beyaz mermer
Saint-Bavon katedrali, Gent

te. Gerçekte bu kuşağın en ünlüleri, özellikle Georges Rodenbach, Émile Verhaeren, Maurice Maeterlinck, Charles Van Lerberghe ve Grégoire Le Roy gibi flaman yazarlardır; beşi de Gent kentinde kurulan bir dostluk bağıyla birbirlerine bağlıydılar. 1890'dan sonra ilk yenilikçilerin oluşturduğu bu topluluğa düzyazıcıların sayıca daha kabarık olduğu yeni yetenekler katıldı. Bu alanda öncülüğü yapan Camille Lemonnier'nin bağlı bulunduğu natüralizm akımı, flaman olduğu kadar wallon bölgesinden esinlenen bir edebiyatın gelişmesine yol açtı. Bu akım, çok değişik yapıdaki birçok yazarı bir araya getirdi: Georges Eekhoud, Eugène Demolder, Hubert Krains, Edmond Glesener, Georges Virrès, Georges Garnir, Louis Delattre, Maurice Des Ombiaux, Hubert Stiernet, Horace Van Offel, Léopold Courouble, Jean Tousseul, Henri Davignon, Maurice Gauchez.

• *Fantastik gerçek*. XX. yy.'da Belçika'da fransız dilinde edebiyat çeşitliliğini sürdürdü; çok sayıda edebiyat topluluğu ve derginin ortaya çıktığı hareketli bir dönem yaşanmaya başlandı. Bu dergilerin bazıları, örneğin Antée ve le Disque vert, önce edebiyat çevrelerini etkiledi. Bunlardan Antée, daha 1914'ten önce, dilbilimci Maurice Wilmotte'un etkin katkısıyla, fransızcanın kullanımına uluslarüstü bir boyut kazandırmayı amaçlayan üç uluslararası kongre düzenledi (Liège, 1906; Arlon, 1909; Gent, 1913). Karşı görüşte olanlar, çelişkili bir duruma düşmemekle birlikte, Jules Destrée ya da Charles Plisnier'nin izinde, işi, bağımsız bir Belçika edebiyatının varlığını yadsıyarak, kendilerini "Belçika'nın fransız yazarları" olarak tanımlamaya kadar götürdüler. Gerçekten de belçikalı olan ve fransız edebiyatına doğrudan katılan yazarların sayısı hayli kabarıktır. Bunların arasında dünyaca tanınmış adlar da yer almaktadır:başta Plisnier'nin kendisi, Françoise Mallet-Joris, Dominique Rolin, Marguerite Yourcenar, Félicien Marceau ya da Georges Simenon ve Henri Michaux. Bunlar değişik eğilimleri temsil ederler. Fernand Crommelynck ya da Michel Ghelderode'un tiyatrosunda ve gizemci Jean Boschère'de görülen gözalıcılık ve soytarılık karışımıyla Franz Hellens'in "fantastik gerçekler"ine, Marcel Thiry'nin öykülerine, Jean Ray ya da Thomas Owen'in şaşırtıcı anlatımlarına yansıyan olağandışı öğeler merakı bu yazarların ayırıcı özellikleri olarak değerlendirilebilir. Önceleri Plassaers'in anlatımcılığına bağlı olarak gelişen gerçeküstücülüğün, ülkede birbirine rakip iki kolda ilerlediği görülür. Bunlardan Brüksel kolunu Paul Nougé, Louis Scutenaire; Namur kolunuysa Achille Chavée temsil eder. Gerçeküstücülük, Robert Gauffin ya da Norge'u sanat yaşamlarının başında etkiledi; ama Liliane Wouters ya da Rogert Bodart gibi şairler, daha önce Odilon-Jean Périer ya da Géo Libbrecht'in yaptığı gibi esin kaynaklarını bildikleri gibi yönlendirdiler. Jean Mogin, Miloscz'ın izinde gitti. Marcel Thiry ya da Robert Vivier, yaptıkları yolculuklardan olduğu gibi günlük yaşamdan lirik tatlar çıkarmayı başardılar. Günlük yaşamın lirizmi, Charles Bertin, Edmond Vandercammen, Robert Guilette ya da Albert Ayguesparse'ın yapıtlarında yansıdı. Yaşça en genç olanlarında, sevecenlik, gülmece ve günlük sevinçlerin çekiliğinin yanı sıra saçma öğesine karşı ilginç bir eğilime rastlanır. Jacques İzoard, Jean-Pierre Verheggen, François Delcarte ya da Michel Stavaux bu tür yazarlar arasındadır.

Aynı şekilde günlük yaşamı konu alan romanlarda bölgecilik olgusu sürmektedir. André Baillon, Hupert Juin, Gabriel Deblander, Marie Gevers ve Constant Burniaux gibi yazarların yapıtlarının ayırt edici özelliği bölgeciliği işlemeleridir. Bunların dışında Alexis Curvers, Louis Dubrau, Charles Bertin, Maud Frère ya da Jacques-Gerard Linze gibi hiçbir sınıflandırmaya girmeyen yazarlar da vardır. Bağımsızlıktan hemen sonra, Henri Mock'un öncülüğünde başlayan tarihsel roman daha sonra Charles De Coster, Henry Carton de Wiart ya da Pierre Nothomb'un yapıtlarıyla üne kavuştu ve Francis Walder ile sürdü. Bu konuda da esinlenme alanlarının birbirine karıştığı görülür. Marcel Moreau'nun yapıtlarında bulanık bir gizemcilikle iç içe bulunan debdebe Conrad Detrez'in yapıtlarında erotizm ve devrimcilikle bir arada yürümektedir.

Tiyatro alanında Suzanne Lilar, Georges Sion, Jean Mogin ve çok sayıdaki eleştirmenler arasındaysa Marcel Lobet (ayrıca tarihçi ve romancı), Joseph Hanse, Carlo Bronne, Maurice Piron, Robert Poulet ve özellikle yapısalcı okulun ustalarından biri olarak saydığı Georges Poulet'nin adları anılmaya değer.

hollandaca edebiyat

"Ulusal edebiyat" gibi romantik bir anlayışın, hollandacanın konuşulduğu ülkelerde hiçbir geçerliliği yoktur. Hollanda dilinin ve edebiyatının gelişiminin odak noktası yüzyıllara göre değişkenlik göstermiştir: XIII. yy.'da Flandre bölgesi, XV.-XVI. yy.'larda Brabant, XVIII. yy.'da Hollanda. Sanatçıların, yerel sarayların ya da üniversite kentlerinin çekiciliğine ya da yalnızca Avrupa siyasetinin iniş çıkışlarına göre yer değiştirdikleri göz önünde tutulursa, coğrafya açısından herhangi bir bölünme olanaksızdır. Hollanda dilinin konuşulduğu ülkelerdeki edebiyatın ayırıcı özelliği olarak iki genel eğilim göze çarpar. Bu iki eğilim, 1609'a kadar (siyasal bölünmenin ve flaman seçkinlerinin kuzeye göçü) güney bölgesinde daha belirgindi;daha sonra Karşı- reform, Flandre'lı olma bilincini ve edebiyat dilini yavaş yavaş silerken, bunlar Hollanda'ya yayıldı. Sınırlar ve yüzyıllar arasından Hollanda dilinin kültür birliğini vurgulayan bu iki eğilim, dinsel konulardan esinlenme ve toplumsal sorunlara duyulan ilgidir. Bu durumda, Flandre etkisine bağlanabilecek yapıtlar çoğu zaman fransızca örneklerinden *(le Roman des Lorraines)* esinlenen chanson de geste'ler (*Karel ende Elegast*, XII. yy.), courtoisie ile ilgili klasik romanlar (Hendrik Van Veldeke, *Eneïde*, 1190'a doğr.), keltçe romanlar (Penninc ve Vostaert, *Walewein*, XIII.yy.) ya da esin kaynağını Doğu'dan alan romanlar (*Floris ende Blancefioer*, XIII. yy.), Hadewijch (XIII. yy.) ve Van Ruusbroec'un (XIV. yy.) gizemli yazıları, Van Maerlant ve Van Bo-

Garanger-Giraudon

Oudenaarde belediye binası
Hendrik Van Pede tarafından
Brabant gotik üslubunda
1525-1536 arasında yapıldı

Lauros-Giraudon

Gent'teki eski
La Byloke manastırı'nda
başrahibenin evinin
(XVII. yy.) bir odası

endaele'nin öğretici yapıtları. Buna karşılık, hayvan dünyasını konu alan taşlama türünde destanlar *(Van den Vos Reinaerde)* ile XV. yy.'ın misterleri *(Elckerlijc)*, daha sonra "Retorik salonları" ile bir yapıya kavuşacak olan seçkin bir düşünce hareketinin halka yansımasıdır. Latince yapılan tanrıbilim kavgalarına (Erasmus) karşı ağırlık oluşturan bu salonlar, şiir ve dram okullarının hümanizm ve enternasyonalizmin (Van der Noot) gelişme merkezi işlevini gördüler. Siyasal ve dinsel çatışmalar patlak verdiğinde, Flandre sert bir şekilde cezalandırıldı ve yeniden İspanyol İmparatorluğu'na katıldı. Reform (Marnix de Saint-Aldegonde) ve Karşı-reform (Anna Bijns) yanlıları arasındaki tartışmalar bölünmüş bir ülkenin baskı altına sokulmadan önceki acılı sesini yansıtır (Dunkerque'li Michiel De Swaen, XVII. yy.'da anılmaya değer tek yazardır). Bu tartışmalar, Hollanda kültürüne karşı olmakla birlikte bağımsız bir devlet olmaktan geri kalmayan Belçika devletinde (1830) yeniden gündeme gelecektir.

XIX. ve XX. yy.'larda başlıca iki tartışma dikkat çekti: bir yandan liberalizm ve katoliklik arasındaki çatışma, öbür yandan toplumsal savaşımla çok kısa sürede özdeşleşecek olan dil kavgası. Böylece, bir grup yazar (J. F. Willems, P. Van Duyse, K. L. Ledeganck) Hollanda edebiyat dilinin yeniden doğmasına katkıda bulunduysa da, "halkına okumasını öğreten" Hendrik Conscience, aşırı romantizmiyle Flandre ruhunun temsilcisi durumuna geldi *(le Lion de Flandre*, 1838). Conscience'ın gerçekçi öyküleri, J. L. D. Sleeckx ve Snieders kardeşler tarafından yeniden işlendi. A. Bergman'ın yapıtlarında mizah havasına bürünen bu akım, marxçılık öncesi yergi yazarlarının (Pellering) etkisinde kalan E. Zetternam'da bir toplumsal taşlama niteliği kazandı.

1850'ye doğru şair Guido Gezelle şiire yeni bir atılım kazandırdı. Gezelle'nin yalnızca A. Rodenbach gibi genç şairler üzerinde değil, yüzyıl sonunun tüm şiir hareketi üzerinde önemli bir etkisi oldu. 1893'te Van nu en Straks (Bugün ve yarın) dergisinin kuruluşu, gerçekte çağdaş edebiyatın gerçek başlangıç noktasıdır. Derginin başlangıç dönemi fransızca Belçika edebiyatı çerçevesinde yer alan la Jeune Belgique (Genç Belçika) hareketiyle hemen hemen aynı zamana denk düşer. Grubun kuramcısı A. Vermeylen; en özgün romancıları E. de Bom ile natüralist C. Buysse; en iyi şairiyse P. Van Langendonck'tur.

Romancı Stijn Streuvels, öykü yazarı ve anlatımcı oyun yazarı H. Teirlinck ve özellikle simgeci şair K. Van de Woestijne hemen 1900'lerde ortaya çıkan ikinci kuşağın en dikkat çeken edebiyatçılarıdır. Flaman dehasının, fransız diliyle üretilen yapıtlarla uluslararası bir üne ulaşmasına karşın (Ch. De Coster, M. Maeterlinck, E. Verhaeren, G. Rodenbach, J. de Boschère, M. de Ghelderode) özgün yetenekli bazı yazarlar (W. Elsschot, G. Walschap, P. Van Aken gibi gerçekçiler; Gezelle'den sonra en büyük şair olan ve estetiğini G. Burssens ve V. Brunclair'de süren Paul Van Ostaijen'in organik anlatımcılığı; ve yine bu estetiğin çeşitli ideolojik vurgularla sürdüğü, M. Gijsen, W. Moens ve A. Mussche) pek tanınmadılar. R. Minne, M. Roelants, R. Brulez, R. Herreman, bağımsız kalmayı yeğlemekle birlikte daha klasik bir yazımı benimsediler. F. Timmermans ve E. Claes gibi öykü yazarları gerçek ünlerine sinema sayesinde kavuştular. J. Daisne ile H. Lampo ise " 'tılsımlı gerçekçilik"in ustalarıdır. 1949'dan başlayarak yeni kuşaklar, Tijd en Mens (İnsan ve zaman, 1949-1955) ile Gard Sivik (1955-1963) gibi dergilerin çevresinde toplanmaya başladılar. Dönemin en seçkin yetenekleri romandan senaryoya büyük bir çeşitlilik içeren yapıtlarıyla Hugo Claus ile toplumsal ayaklanmaların ateşli tarihçisi L. P. Boon'dur. Yalnızca dil deneyiminden yola çıkarak bir yapıt oluşturma isteminin, G. Gils'in alaycı şiirini, H. C. Pernath'ın kapalılığını olduğu gibi W. Roggeman. D. Robberechts ve C. Van de Berge'in özgünlük girişimlerini etkilediği görüldü. M. Matthijs, L. Zielens, W. Ruyslinck, W. Van den Broeck, A. Berkhof, P. Koeck'in romanlarında yeni bir gerçekçilik ortaya çıktı. Bununla birlikte F. de Pillecyn, A. Demedts'in öykülerinde dış dünyanın baskısından kurtulma isteği ağır basarken, J. Walravens, P. Lebeau, J. Vandeloo ve K. Jonckheere, varlığın temel sorunlarını dile getirmeye çalıştılar. M. Gilliams ise simgeci bir düşünselliğe yöneldi.

60'lı yıllardan bu yana kendilerini kabul ettiren özgün yazarlar: İ. Michiels nesne-dil temeli üzerine dev bir yapıt hazırlamaktadır; H. Raes, Jérôme Bosch türünde acımasız dünyalar yaratır; E. Van Rusybeek ve J. de Haes lirik geleneğe dönerken, H. Speliers eğretilemelerle dolu düşünce alanında ürünler vermektedir; P. de Vree ve M. Insingel somut şiirin öncüleridir; parlak bir denemeci olan P. de Wispelaere aynı zamanda özgün bir özyaşamöyküsü yazarı olarak kabul edilir; toplumsal gelenekler ve özellikle cinsel devrim sorunları J. Geeraerts, A. M. Dhondt, M. Van Paemel ve M. Cottenje'nin yapıtlarında yer alır. H. Claus'un hâlâ en önemli temsilcisi olduğu tiyatro alanında G. Gheuens'in hicivden, H. Hensen ve J. Van Hoeck'un felsefeden esinlendikleri, T. Brulin'in ise siyasal bağlanım konularından yararlandığı görülür. Günümüzde genel eğilim, yaşanmışa, anekdota dönüş, şiir alanındaysa neoromantizm akımıdır (J. 'tHooft).

Wallon edebiyatı → WALLONIE.

GÜZEL SANATLAR

Belçika'nın çeşitli etkiler altında kalması, önemli uluslararası sanat akımlarında yer almasını sağladı. Güneyden kuzeye doğru akan ırmaklar, sanatın yayılmasına katkıda bulundu. Birçok eyalette uzun yıllar boyunca iki dil konuşulması, flaman ve wallon etkilerini taşıyan iki ayrı sanattan söz edilmesini güçleştirir. Bu nedenle, bugün Belçika sınırları içinde kalan topraklarda yüzyıllar boyunca yoğurulup gelişen sanatı bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Sahne olduğu bitmez tükenmez savaşlara karşı Belçika, sanat mirası yönünden varlıklı ülkeler arasında yer alır.

mimarlık

Birkaç villa, heykeller, kazı buluntuları, yol izleri, Roma varlığının kanıtlarıdır. Arlon ile birlikte Roma döneminin en önemli iki merkezinden biri olan Tongeren'de, Roma surları hâlâ ayaktadır. Nivelles'deki Sainte-Gertrude kilisesi'nin altında, büyük bir olasılıkla VII. yy.'dan kalma bir yapının temelleri ortaya çıkarıldı. Büyük bir bölümü IX. yy.'dan kalan Lobbes'daki Saint-Ursmer kilisesi, 1090'da genişletildi. Bunlar Merovenjler ve Karolenjler dönemlerinin en önemli kalıntılarıdır. *Westbau* ya da batı kütlesi, daha o dönemde mevcuttu ve XIII. yy.'a kadar Meuse bölgesinin büyük kiliselerinin belirgin özelliği olarak kaldı. X. yy.'dan başlayarak, Meuse ırmağı boyunca ve Liège prensliğinin toprakları üzerinde, özgün bir mimarlık gelişti. Nivelles'deki Sainte-Gertrude kilisesi, bu dönemin en göz alıcı örneğidir. Rheinland sanatıyla benzerlik, XII. yy.'dan başlayarak, özellikle Liège'deki Saint-Barthélemy ve Tienen'deki Sint-Germanus (batı önyapısı) kiliselerinde hissedilir. Escaut bölgesi, Notre-Dame katedrali ile ülkenin en güzel yapı topluluğunu barındıran Tournais'ye bağlıdır. XII. yy.'dan kalma dört katlı roman dönemi sahnına ve beş kuleye, gotik dönem koro bölümüne (1248-1255) geçişi sağlayan bir çaprazsahın eklendi. Ülkenin merkez bölgesindeki kiliselerde, *Westbau* ve çaprazsahın karesinin üzerinde bir kule bulunur. Batıda ise, çaprazsahın karesinin üzerindeki kule, Escaut okulunun belirgin özelliği haline geldi.

Başlangıçta, gotik sanat dinsel tarikatlar sayesinde yayıldı. Bu tarikatlar çok sayıda kilise inşa etti. Bunların bir bölümü günümüze yıkıntı halinde ulaştı (Aulne, Orval, Villers-la-Ville); bir bölümü cemaat kiliseleri olarak kullanıldı (Brüksel'de Notre-Dame-de-la-Cambre, Leuven'de Onze-Lieve-Vrouw ter Dominicanen kiliseleri); bir bölümüyse, XVIII. yy.'da büyük değişikliklere uğradı ya da yeniden inşa edildi. Escaut bölgesi gotik sanatı, daha XIII. yy.'ın başında Tournai'de birçok kilise, Oudenaarde'da Onze-Lieve-Vrouw van Pamele, Kortrijk'te Onze-Lieve-Vrouw, Gent'te Sint-Niklaas, İeper'de Sint-Maarten kiliseleriyle kendini gösterdi. XIII. yy.'dan başlayarak tuğla mimarlığının egemen olduğu Flandre bölgesinin kıyı bölümünde, aynı yükseklikte üç sahınlı bir hal kilise türü gelişti. Bu kiliseler kalın ve yüksek kuleleriyle uzaktan dikkati çekerler (Damme, Lissewege). Çok geçmeden, Meuse bölgesinde, Dinan'da, Tienen'de, Tongeren'de ve Huy'de Notre-Dame kiliseleri, Liège'de ise Saint-Paul katedrali yapıldı. Kuzeyde S'Hertogenbosch'a kadar uzanan eski Brabant düklüğünde daha geç ortaya çıkmasına karşın gotik mimari, onu ülkenin en güçlü okulu yapan özelliklere sahipti. Bu okulun etkileri düklüğün siyasal sınırlarını aştı, Mons'taki Sainte-Waudru kilisesi'ne ya da Saint-Hubert bazilikası'na kadar ulaştı; Brabant gotiği, Bourg-en-Bresse yakınındaki Brou kilisesi'nde bile sezilir. Yapıların en eskilerinde (XIII.-XIV. yy.) fransız etkisi görülür. Bazı yapılarda (Brüksel'de Saint-Michel katedrali ve diğer bazı kiliseler; Mechelen'de Sint-Rombauts kilisesi; Anderlecht'te Saints-Pierre-et-Paul-Guidon kilisesi) yuvarlak sütunlar kullanıldı. Ancak, çok geçmeden, yapıların dikey karakterini ortaya çıkarmak amacıyla sütun başlığı ortadan kalktı; kaburgalar ayakların alt bölümünden tonozların kilittaşlarına kadar uzandı, ağ biçimli bezekler sağır duvarları, triforiumları ve yüksek pencerelerin taş şebekelerini kapladı: Anvers katedrali'nin sahnı, Halle'deki Onze-Lieve-Vrouw bazilikası ve özellikle, en bağdaşık olanı, Leuven'deki Sint-Pieters kilisesi (XV. yy.). Yapı cephelerinde güçlü kuleler yükseldi: Anvers'de iki, Mechelen'de bir tane.

Leuven'deki Sint-Michiels kilisesi P. Willem Van Hees (Hesius denir) tarafından 1651-1671 arasında yapıldı

Giraudon

Gent kontlarının şatosu (XII. yy.), en önemli askeri mimarlık örneğidir. Sivil mimarlık alanında, Gent ve Tournai'de roman dönemden kalma, Brugge, Gent, Leuven ve Mechelen'de ise gotik dönemden kalma evlerden söz etmek gerekir. XIV. yy.'ın çan kuleleri (Brugge, Gent, Tournai) ve halle'lerinin (Brugge, Leuven, İeper) ardından, XV. yy.'da, alevli gotik üslupta belediye sarayları inşa edildi. Tepe tomurcukları, ağırlık kuleleri ve gözlerle süslenmiş (Brugge, Leuven), kulelerle donatılmış (Oudenaarde, Brüksel) olan bu yapılar, kentlerin o dönemdeki zenginliğini gözler önüne sererler.

Rönesans döneminde, gotik mimari büyük ölçüde devam etti. Aslında, köy evleri ve kiliseleri gibi kimi gotik yapı biçimleri, geleneksel mimariden ayrılmadı. Rönesans ya da barok akımlarına bağlanan yapılar bile, planlarında ve dış görünüşlerinde kimi gotik özelliklerini korudular. Rönesans, böylece, daha çok bazı süsleme konuları ve motiflerinde kendini gösterdi. Gotik kiliseler, eski yapılara deri süsler, maskeler, vb. uygulanarak ya da bir taçkapı, bir capella eklenerek, Rönesans sanatına uyarlandı. Günün sanatına uymanın bir yolu da, yapılardaki eşyaların yenilenmesiydi. Gerçekte, tam anlamıyla Rönesans yapıtı sayılabilecek bir tek yapı günümüze kalmıştır: geniş cephesinde aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla bir sıra beşik kemer, iki sıra dikdörtgen pencere ve çatının hemen altında açık bir galeri bulunan, mimar Cornelis Floris De Vriendt'in yaptığı Anvers belediye sarayı (1560-1564). Orta bölümdeki kalkan duvarı, geleneksel mimariye verilmiş bir ödündür.

Giraudon C F I

Yuva bozan meseli
Baba Pieter Bruegel'in yapıtı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Giraudon

yanda: çeşmeli Meryem (1439)
Jan Van Eyck'in yapıtı
Kraliyet güzel sanatlar müzesi Anvers

Çile mihrap arkalığı
yontulu, yaldızlı ve çokrenkli ahşap orta pano
flaman sanatı, XVI. yy.
musée des Arts décoratifs, Paris

Barok sanatın ortaya çıkmasıyla, XVII. yy.'da, mimarlık alanında, çok daha derin ve yaygın değişiklikler görüldü. İspanya Hollandası'nda, barok mimarinin en önemli öğeleri cephe ve kubbelerdir. Bu ülkede italyan etkisi görülür. Katolik Reform'unu destekleyen Cizvitler de önemli bir rol oynadılar. Barok mimarinin en yetkin örnekleri arasında sayılan çok sayıda kilise İsa birliği'nin mimarları Huyssens (Anvers'de Sint-Carolus-Borromeus [1615-1621]) ve Hesius (Leuven'de Sint-Michiels; Namur'de Saint-Loup kiliseleri) tarafından yapıldı. Genellikle uzunluğuna gelişen planlar kullanıldı. Bunlar kimi zaman, bir önceki kilisenin temellerinin zorunlu kıldığı bazı gotik özellikler taşıyordu (Brüksel'de Saint-Jean-Baptiste-au-Béguinage kilisesi). Bir hac kilisesi olan Scherpenheuvel-Zichem'deki Onze-Lieve-Vrouw kilisesi'nin daha az rastlanan bir planı vardır. Kimi mimarlar, uzunluğuna gelişen plan ile merkezi planı bağdaştırmak istediler (Gent'te Sint-Pieters, Leuven'de Sint-Michiels, Mechelen'de Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijck kiliseleri); çaprazsahın karesi bir kubbe ile örtüldü. Bu iki türün en göz alıcı ortak öğesi cepheleridir; Roma'daki Gesù kilisesi'nden esinlenen bu cephelerde, Gesù'daki düzenler, alınlıklar ve alınlık koltukları kullanılmıştır. İç süsleme, renkli ya da siyah beyaz mermer kullanımı ile dikkat çeker. Oymalarla bezenmiş bol miktarda eşya vardır. Sivil mimari aynı biçimleri benimsemiş, evler, eski oranlarını korumuş, cephe süslemesine ağırlık verilmiştir. Bu alanda en tanınmış örneği, Brüksel'de, Grande Place'daki evler oluşturur. Anvers'deki Rubens'in evinin, Brüksel yakınındaki Beaulieu şatosunun da adını anmak gerekir.

XVIII. yy. başı sanatı hâlâ baroktu (Brüksel'de Grande Place'taki evlerin inşasının tamamlanması); ancak, belli bir gelişme görüldü (kolosal düzenin kullanılmaya başlanması). Yüzyılın ilk yarısında, özellikle de ikinci yarısında (özellikle mimar Laurent Benoît Dewez ile), çok sayıda manastır ve kilise yeniden inşa ettirildi (Hainaut'da Bonne-Espérance, Leuven yakınında Onze-Lieve-Vrouw van Vlierbeck). Eski yapıların iç bezemeleri, günün zevkine göre tümüyle yenilendi (Namur yakınında Floreffe, Leuven yakınında, Heverlee'de *Parkabdij* manastırı). Soylu evleri (Brüksel'de Bellone evi, Gent'te Haene Steenhuyse konağı, Liège'de Ansembourg evi) ve klasik üslupta birkaç şato (Seneffe, Heks) inşa edildi; ancak en dikkat çeken yapıtlar, yüzyılın ikinci yarısında Brüksel'de inşa edilen yapı topluluklarıdır: Martyr'ler alanı (place des Martyrs) ve özellikle, Krallık parkı, Ulus sarayı (Palais de la Nation) [1779], Saint-Jacques-sur-Coudenberg kilisesi ve Charles de Lorraine'in sarayının bulunduğu Krallık alanı (place Royale) semti. Kentlerde ve köylerde yataylıkları kalkan duvarı geleneğini bozan kornişlerle vurgulanan, daha mütevazi çok sayıda ev, hâlâ ayaktadır. XIX. yy.'da seçmecilik, çok geçmeden mimarların tasarılarına egemen oldu. Bunlar, yenigotik (Laeken de Notre-Dame kilisesi), yenibizans, yenirönesans, vb. üsluplarında kiliseler, evler, hatta garlar inşa ettiler ya da değişik üslupları bir arada kullandılar (Brüksel adalet sarayı).

Yüzyılın en sonunda, özgün yetenekli sanatçılar ortaya çıktı: Art Nouveau'nun ustaları Van de Velde, Horta, Paul Hankar.

Bundan sonra mimarlık sanatı, büyük uluslararası akımlara uydu. O güne kadar tarımla uğraşılan bir bölgede, Leuven'ın fransızca eğitim yapan üniversitesini barındırmak amacıyla 1970'li yıllarda kurulan Louvain-la-Neuve kenti, dikkate değer bir uygulamadır.

heykel

Ülkede roma ve gotik döneme ilişkin pek az anıt vardır. Bununla birlikte, Tournai katedrali, sütun başlıkları ve XII. yy.'da

Giraudon

Aile konseri
Jacob Jordaens'in yapıtı
Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Anvers

yapılmış motifler bakımından (Mantile kapısı) çok zengindir. Gotik dönemde, fransız etkisi Brugge'deki St. Jan kilisesi'nde, Huypiskoposluğunun Bathleemkapısında görülür. Halle Onze-Lieve-Vrouw bazilikası ve Brüksel belediye sarayı'nda görülen heykeller (Claus Sluter'in yapıtlarıyla belli ölçüde bir benzerlik görülür) kuşkusuz en önemlileridir. Dinsel mobilya heykelcilerin en başarılı oldukları alandır: vaftiz kurnaları (Flône, Gent, Huy, Derdermonde, Zedelgem ve İngiltere'ye ihraç edilmiş birçok yapıt), mezar taşları (Anderlecht, Anvers, Forest ve İngiltere'deki yapıtlar). Metal üstüne çalışma, XII. yy. başından itibaren (kuyumcu ve bronzcu Renier de Huy ile) Meuse* sanatı'nın başta gelen özelliğiydi.

Öte yandan, ağaç sunakarkalıkları XV. yy. ve özellikle XVI. yy. başlarında Hollanda heykelciliğinin en özgün yanını meydana getirir. Brüksel, Louvain, Mechelen, daha sonra da Anvers atölyeleri özgün üretimleriyle dikkati çekmişlerdir. Jubeler (Lier St. Gummarus, Louvain St. Pieters, Walcourt St. Materne kiliseleri), arkalıklı iskemleler (Aarschot Notre Dame, Diest St. Sulpicius, Louvain St. Gertrudis kiliseleri), Saint-Sacrement'ın küçük kuleleri (Louvain St. Jacobs ve St. Pieters, Walcourt St. Materne kiliseleri) XV. yy. sanatçılarının yeteneklerine tanıklık eden önemli yapıtlardır.

XVI. yy.'da Ortaçağ damgası taşıyan yapıtların yanında Rönesans süsleme biçimleri de ortaya çıkmaya başladı. Brugge'de bulunan ve Lanceloot Blondeel'ın yaptığı muhteşem *Frank şöminesi*'nde italyan üslubunun izlerine rastlanır. Bazı yapıtlarında belli ölçüde gotik çerçeve içinde kalmayı sürdüren Jan Mone, Capucins d'Enghien kilisesi'ndeki kardinal Croy mezarıyla bu tutumundan sıyrılır. Jacques Dubroeucq, Mons jube'siyle kuşkusuz Rönesans tarzına en yakın sanatçıdır.

Buna karşılık barok heykelcilik de mimarlık gibi gelişmesi için Hollanda'da elverişli bir ortam buldu. XVII. yy.'da yapılmış birçok kilise önemli anıtsal heykellerle bezenmiş zengin bir döşemeciliği de beraberinde getirdi. XVI. yy.'da katolik Hollanda'da Trento konsili'nin istediği gibi dini eylemlere ve vaiz'lere önem verilmesine aracılık yaptı. Arkalıklı iskemleler (Anvers'de St. Jacobs kilisesi, Averbode manastırı, Augustins d'Enghien kilisesi...), vaiz kürsüleri (Anvers'de St. Paulus, Brüksel'de St. Michel, ve Ciney'de Notre Dame kiliseleri, Grimbergen manastırı), ayin sıraları (Anvers'de St. Jacobs, Brugge'de St. Walburgis, Mechelen St. Rombaurts kiliseleri), sunaklar (Anvers St. Carolus kilisesi, Capucins d'Enghien kilisesi, Scherpenheuvel-Zichem Onze-Lieve-Vrouw'u), jubeler (Floreffe Notre Dame kilisesi), kürsüler (Brüksel ve Grimbergen St. Michel kiliseleri), havari heykelleri (Brüksel ve Mechelen St. Rombauts kiliseleri) aynı sanatsal değerde değillerdir ama XVII. yy.'da İspanyol Hollandası'nda heykel sanatını etkisi altına alan yoğun barok anlayışın örnekleridirler. Bu döşemeler ve daha bireysel olan diğer yapıtlar çok verimli sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Jean Delcour özellikle Liège'de çalışmış, kentte çeşmelerin üstünü ya da evlerin cephelerini süsleyen birçok Meryem heykeli yapmıştır. Kimi aileler uzun süre heykel sanatında çalışmışlar ve ülke içinde olduğu kadar dışarıda da bol yapıtlar vermişlerdir. Duquesnoy'lardan biri olan François İtalya'da çalışmıştır (San Pietro in Vaticano'da aziz Andrea heykeli). Baba Artus Quellin, oğlu Artus'un katkılarıyla, Amsterdam eski belediye sarayının mermer süslemelerini gerçekleştirmiştir. Luc Faydherbe Mechelen'de mimarlığını da kendisinin yaptığı Hanswijck Onze-Lieve-Vrouw kilisesi'nin kubbesini süslemiştir. XVII. yy.'da büyük önem kazanan Verbruggen'lerin atölyesi etkinliğini XVIII. yy.'da da sürdürerek barok üslubun hâkim olduğu döşemeler yapmaya devam etmiştir. Bu arada Laurent Delvaux ve öğrencisi Gilles Lambert Godecharle çok daha klasik tarzda çalışmalar yapmışlardır.

XIX. yy.'da, kentleri büyük adamların heykel ve büstleriyle süslemeye çalışan birçok yeniklasik heykelci yetişti. Greefs'ler ve atölyeleri bunlardan en etkin olanıdır (Willem Greefs'in yaptığı Brüksel'deki general Belliard heykeli). Eugène Simonis, Godefroi de Bouillon'u at üstünde gösteren heykeli romantik bir üslupla gerçekleştirmiştir. Bu yapıt, Brüksel Kraliyet meydanının ortasında yükselmektedir. Paul de Vigne (*Sanatın yüceltilmesi*, Brüksel, Kraliyet güzel sanatlar müzesi) ve Thomas Vinçotte (Brüksel'de Leopold II' nin at üstünde heykeli) quattrocento Floransa'sının etkisinde kaldılar. Her şeyden önce ressam olan C. Meunier, madencilerin deniz ya da kara insanlarının günlük çalışmaları içinde heykellerini gerçekleştirmiş ve ustalığıyla XIX. yy. Belçika heykelciliğine damgasını vurmuştur. G. Minne ise incecik yeniyetme heykelleriyle Sint-Martens- Latem simgeci ressamlar grubuna katılmıştır.

XX. yy. başında yetişen en özgün heykelci hiç tartışmasız Rik Wouters'tir. Sanatçının resimleri de eşsiz niteliktedir: *Çılgın dansçı* adlı yapıtı dengeli dinamizmin en parlak örneği sayılır. O. Jespers'inkiler G. De Smet'in anlatımcılığını anımsatır, J. Cantré daha çok geometrik yapıtlar verirken, Vantongerloo konstrüktivizm ve soyutlamaya yönelmiştir. Roel d'Haese, Pol Bury (öncü sanatın kurucularından biri), Vic Gentils gibi sanatçılar çağdaş heykelciliğin önde gelen adlarıdır.

resim

Eski Hollanda resmi, XV. yy. "flaman primitifleri" ile büyük özgünlüğe ulaşmadan önce, çeşitli uluslararası akımlara bağlı kaldı. Çok sayıdaki duvar resimlerinin en iyi korunanı Gent'te bulunan La Byloke'nin *Son yemek*'idir. Resimli elyazmaları sayıca daha çoktu ama üslûplarında XIII., XIV. ve XV. yy. fransız resminin etkisi görüldü. İlk küçük tablolar, uluslararası bir üslubun etkisini taşıdı: *Sepiciler calvarium*'u, XIV. yy. sonu, Brugge katedrali; Broederlam'ın Champmol manastırı için yaptığı resimler (Dijon müzesi); Diest' in *Son yargı günü*, XV. yy. başı (Brüksel, Güzel sanatlar müzesi).

Bourgogne dönemi, dük ve burjuvalardan oluşan kalabalık bir sanat koruyucuları topluluğuyla dikkati çekti. Maas (Meuse) kökenli Jan Van Eyck, flaman resim okulunun anıtsallık ve gerçekçilik özelliklerini ortaya çıkardı ve dini inançlarını dile getiren bir üslubu benimsedi: 1932'de tamamladığı bu alandaki yapıtlarının en ünlüsü, *Mistik* kuzu* çokkanatlısıdır (Gent, St. Bavon [Sint-Baafskathedraal]). Van Eyck portrelerinde gerçekçilikle derin bir psikolojiyi birleştirdi. Flémalleli Usta da (herhalde Tournaili R. Campin'dir) tablolarını aynı anlayışla, ama Van der Weyden'i haber veren belli bir dokunaklılıkla işledi. Van der Weyden (öbür adıyla Rogier de la Pasture) Tournai'de eğitim gördü; ama daha sonra Brüksel kentinin resmi ressamlığına getirildi. Kimi yapıtlarında trajik özellikler görülürken (*Çarmıhtan indiriliş*, 1435'e doğr. Madrid, Prado), kimilerinde çok yumuşak bir hava sezildi ("Bladelin mihrap arkalığı"ndaki *Nativitas*, Berlin-Dahlem). Rogier'nin etkisi çok büyüktü; özellikle Ren okulu büyük ölçüde onun çizgisini sürdürdü. Dieric Bouts brükselli ustaya öykündü, ama daha görkemli yapıtlar verdi (Louvainli Saint -Pierre'in *Son yemek*'i). Gentli Justus (Joos Van Wassenhove) ve Van der Goes da Van Eyck'ın etkisinde kaldılar. Fakat, renklerde aşırılığa kaçtıkları gibi, kişilerine daha kaygılı bir yüz ifadesi verdiler (*Meryem'in ölümü*, Brugge, Belediye müzesi). Memling'in yapıtlarında konular trajik, fakat üslup yalın ve dingindir (*Azize Ursula sandığı*, Brugge Sint-Jan hastanesi). Gerard David resme yeni öğeler soktu ve kişilerini çoğu zaman bir manzara içine yerleştirdi (*İsa'nın vaftizi*, Brugge Belediye müzesi). XVI. yy. başlarında Jheronimus Bosch, Ortaçağ'ın son dönemlerinin karışıklıklarını ve uyandırdığı korkuları dile getirdi. Bu sanatçıların yanında birçok başka usta ve adsız ressam da yetişti: yaprak bezeme'nin Ustası, azize Catherine efsanesi'nin Ustası, azize Gudulla'nın resmi'nin Ustası. Gotik halı süslemeciliği ise XV. yy.'da ve özellikle Tournai'de filizlenmeye başladı.

XVI. yy. ressamlarından hiçbiri Baba Pieter Bruegel'in gücüne erişemedi. Primitifler yüzyılından sonra ve Rubens'ten ön-

Yakaran **(1901)**
George Minne'in bronz yapıtı
Güzel sanatlar müzesi, Gent

Lauros Giraudon

Çağrı **(1943)**
Paul Delvaux'nun yapıtı
tuval üzerine yağlıboya
özel kol.
New York

ce, bu yüzyıl, zengin yeniliklere geçiş dönemi olarak dikkati çekti. Rönesans'ın etkisi, mekân ve hacim anlayışını etkiledi; bu ressamlar arasında Q. Metsys (*Azize Anna sülalesi*, 1509, Brüksel, Güzel sanatlar müzeleri üçkanatlısı), Gossart, Van Orley (*Sabır erdemi*, 1521, *ay.y.*), L.Lombard, P. Pourbus sayılabilir. Metsys ve Gossart, en azından gençlik yapıtlarında, XV. yy.'ın ünlü öncülerine belli ölçüde bağlı kaldılar. Aralarından Van Orley gibi bazıları halı ve vitray taslakları da yaptılar. A. Moro gibi portrecilerin yapıtlarında gerçekçilik ve psikolojik derinlik ağır bastı. Manzara resmi Patinir, natürmort da Aertsen'in yeğeni J. Beuckelaer ile önem kazanmaya başladı. Ama Baba Bruegel, hemen hemen tüm resim türlerinde yüzyılını etkiledi. Tam bir gerçekçilikle resmettiği köylüleri başlı başına birer portredir; manzaraları, uyandırdıkları sonsuzluk duygusuyla türünün en güzel örnekleri arasındadır. Bruegel'in gelenekleri gerçekçi bakışı evrensel bir değer kazandı ve Rönesans'ı etkiledi. Sanatçı, renk seçiminde eski Hollanda sanatının geleneklerine bağlı kaldı. XVI. yy.'da, gravür sanatı da H. Cock, Filips Galle ve Wiericx kardeşlerle büyük bir gelişme gösterdi.

XVII. yy.'da Rubens, italyan resmi ile barok resmin özelliklerini bağdaştırdı. Hareket, renk ve buluş, Anversli ustanın sanatının temel özellikleriydi. Rubens, Paris, Londra, Amsterdam ve İspanyol Hollandası saraylarında (*Çarmıhın dikilmesi*, *Çarmıhtan indiriliş*, Anvers katedrali) çalıştı. En yetenekli öğrencisi Van Dyck kısa sürede hoş ve incelikli bir kişisel üslup geliştirdi ve portreleriyle İngiltere sarayında hayranlık uyandırdı. Jordaens de, Rubens'in etkisinde kaldı ve gerçekçiliğinin katılığını zengin renkleriyle giderdi. XVII. yy., gündelik yaşam resimleri yönünden zengin geçti (Brouwer, David II Teniers); natürmort büyük yaygınlık kazandı (Osias Beert, Snijders, Fyt...); manzara resmi de, İsa'yı üç havarisi arasında gösteren şiirsel yapıtlardan (Jan Bruegel, Joos De Momper) daha gerçekçi bir görünüme doğru gelişti (Siberechts).

XVIII. yy.'daysa, bıkıp usanmadan aynı natürmortların kopyalarını çizen birçok ikinci sınıf ressam türedi. Dinsel resimde Rubens'in etkisi sürdü; bu etki özellikle Pieter Josef Verhaegen'de belirgindir.

Brüksel'de sürgünde yaşayan David, fransız yeniklasikçiliğini tanıttı. Öğrencisi Navez, Belçika'da bu akımın en yetenekli temsilcisiydi (*De Hemptinne ailesi*, 1816, Brüksel, Güzel sanatlar müzeleri). Romantizm, konularını Belçika'nın bağımsızlığından ve kahramanlarından aldı. Çağdaşları arasında en büyük başarıyı Gustave Wappers gösterdi. Antoine Wiertz ve Louis Gallet ise tablolarının konularını yakın ya da uzak tarihten aldılar. Ama bu sanatçıların yapıtları, Rubens'ten etkilenmelerine karşın, belli bir sıcaklıktan yoksundu. Jean-Baptiste Madou gibi daha alçakgönüllü ressamlarsa konularını günlük yaşamdan alan resimler ya da manzaralar yaptılar. Henri Leys ile Rubens'ten önceki üsluba geri dönüldü. Leys'in yapıtları nitelikli, ama çok soğuk çalışmalardı. Yeğeni Henri de Braekeleer'in titiz gerçekçiliği, pencereden girip Mechelen derilerinin altın sarısını parıldatan ya da ipekliler üzerinde ışıltılar oluşturan gün ışığıyla değişik bir görünüm kazanmış ev içi sahnelerinde harikalar yarattı (*Penceredeki adam*, 1875, Brüksel, Güzel sanatlar müzeleri). Courbet'den esinlenen gerçekçi hareket, köylü ve işçi resimleri yapan Ch. De Groux ve C. Meunier tarafından sürdürüldü. A. Stevens ise burjuva evlerindeki güzel genç kızları bir natürmort inceliğiyle çizdi.

Birçok ressam da izlenimcilikten etkilendi. Guillaume Vogels yağışlı havaları konu edinen ilginç manzara resimleriyle dikkati çekti. Ensor önceleri izlenimciydi; giderek çok özgün üslubuyla bir anlatımcılık dehasına ulaştı (*İsa'nın Brüksel'e girişi*, 1888, özel koleksiyon). Kısa sanat yaşamının bir bölümünü Paris'te geçiren Evenopoel, Manet'ye hayrandı; yaşamdan çeşitli anları işleyen açıkhava resimleri (*Pazar gezintisi*, 1899, Liège, Güzel sanatlar müzesi) ve çok güzel çocuk portreleriyle tanındı. Rik Wouters ise belçikalı ressamların fovizme en bağlı kalanıydı. Bütün bu araştırmalara koşut olarak, Félicien Rops (özellikle gravürcü ve taşbaskıcı), Khnopff, Jean Delville ve Degouve de Nuncques gibi ressamlarla önemli bir simgeci akımda gelişti.

XX. yy.'da en önemli akım Sint-Martens-Latem okuludur. Bu dönemde, ilk sanatçı grubu (Valerius de Saedeleer, G. Van de Woestijne) XIX. yy. sonunda, heykeltraş Minne'nin çevresinde toplandı. 1918'den sonra oluşan ikinci grup içinde flaman anlatımcılığı doğdu. İlk anlatımcı ressam olan Albert Servaes, dinsel nitelikli yapıtlarında kişileri gerçek görüntülerini bozarak çizdi. Permeke, manzaralarında da, sağlam kuruluşlu erkek ve kadın resimlerinde de, gördüğüne bağlı kaldı; ama yine de kuru bir betimlemenin ötesine geçmeyi başardı. G. de Smet ve F. Van den Berghe de yetenekli anlatımcı ressamlardır. Léon Spilliaert'in açtığı yoldan giden Delvaux ve Magritte gibi gerçeküstücüler de uluslararası bir ün kazandılar.

İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana batı dünyasında ortaya çıkan akımların çoğu, kimi zaman belli bir gecikmeyle karşı akımlar yarattı. Soyutlama çok değişik biçimlere büründü. Soyut resme ilgi duyan ilk sanatçı, 1920'lere doğru Victor Servranckx'tır. 1945'te, "Genç Belçika resmi", soyut bir anlatıma eğilim duyan pek çok ressamı bir araya topladı; Anne Bonnet, birçok güzel çocuk portresi yaptıktan sonra, 1955'e doğru bu akıma katıldı. Louis Van Lint figüratif ve non-figüratif çalışmalar yaptı. G. Bertrand zarif geometrik resimler verdi; onun yolundan giden L. Peire, kinetizme yöneldi. Marc Mendelson renkli afiş çalışmaları yaptı. Alechinsky, şair Dotremont'un ölümünden sonra, uluslararası Cobra grubunun Belçika'daki başlıca temsilcisi olarak kaldı. R. Somville ise militan gerçekçiliğin sürdüğünü kanıtladı.

Daha sonra ortaya çıkan akımlar da, genç ressamlar arasında yankı buldu. Bu sanatçılar pop art (Pol Mara), kavramsal sanat (Marcel Broodthaers) ve video sanatı gibi akımlar içinde ürünler verdiler; ama uluslararası bir anlayışa bağlı kalan bu çalışmaların, Belçika sanatına özgü yanı çok azdı.

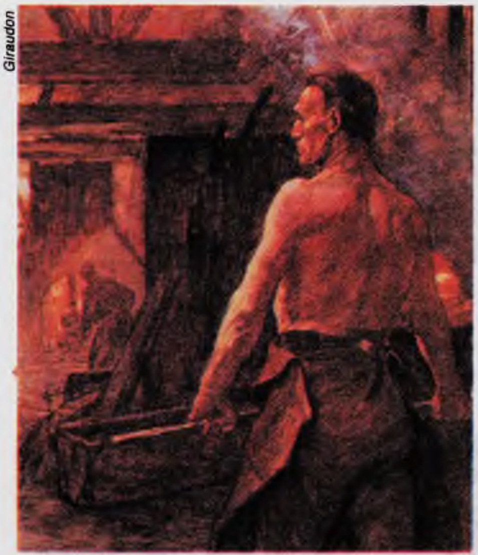
müzik

Ülkenin ulusal oluşumunun evreleri göz önünde bulundurulduğunda, bir Belçika müzik okulunun varlığından söz etmek güçtür. "Belçikalı" olarak nitelendirilen saz şairlerinin etkinlikleri, XII. ve XIII. yy.'da Fransa'nın sahne olduğu şiir-müzik hareketinin çevreye yansımasından öteye geçmez. Kaynağı yine Fransa olan çoksesli sanatın XII. ve XIV. yy.'lar arasında Avrupa'ya yayılmasında Belçika'nın payını ayırt etmek olanaksızdır. Bu ülkede ancak XV. yy.'ın ilk yıllarından başlayarak, bu sanatın gelişmesinde bir rol oynayabilecek çapta sanatçıların yetiştiği görülür (Ciconia, Dufay, Binchois vb.). Bu dönemden sonra belli başlı kentlerde (Liège, Brugge, Anvers, Mechelen) kurulan, kiliseye bağlı müzik okullarında yetişen çok ünlü müzikçilerin etkinliklerinde, ancak Bourgogne dükü İyi Philippe ve ardıllarının egemenliği döneminde merkezleşme belirtileri görülür. XVI. yy.'da Ockeghem, Busnois, Josquin Des Prés, Pierre de La Rue, İsaac gibi ustaları Bourgogne'lu saymak akla uygunsa da, Gombert, Créquillon, Clemens non Papa, Willaert, Rore vb. ile daha sonra yaşamış Mons'lu Roland de Lassus ile Mechelen'li Philippus de Monte'u, kurulmakta olan Belçika'ya bağlamak daha yerinde olur.

XVI. yy.'daki gelişmeden sonra, ülkenin İspanya, sonra da Avusturya egemenliğine girdiği ve görece birliğe kavuştuğu XVII. ve XVIII. yy.'lar, müzik alanındaki yaratıcılık açısından daha yoksul dönemlerdir. Yine de XVII. yy.'da Henry Du Mont, XVIII. yy.'da Hamal'ler, de Grétry ve Gossec gibi sanatçılar dikkati çekmektedir. XIX. yy.'da kilise okullarının yerini Brüksel, Gent, Liège, Anvers ve Mons'taki Krallık konservatuvarları aldı.

XIX. ve XX. yy.'ların en iyi belçikalı müzikçileri (César Franck, Peter Benoit, Edgar Tinel, Paul Gilson, Guillaume Lekeu, Joseph Jongen vb.) ile Eugène Ysaye gibi büyük virtüözler bu okullarda yetişti. Öte yandan, Belçika'nın bağımsızlığa kavuşması (1830), müzikli tiyatro konusunda olduğu gibi konser düzenlemede de yararlı girişimlere yol açtı. Bu arada, kuruluşu 1695'e değin uzanan Monnaie krallık tiyatrosu, XIX. yy.'da kazandığı büyük ünü XX. yy.'da da korudu. Brüksel konservatuvarı konserleri, Halk konserleri, Ysaye konserleri, filarmoni derneği gibi büyük konser dernekleriyle daha küçük çapta kuruluşlar (Concerts de la libre esthétique, Concerts "proarte" vb.) çağdaş yaratıcılığın en ileri ürünlerini tanıtmayı amaçlamaktadır. Belçika'da Fétis'in, sonra da Gevaert'in hız kazandırdığı müzikbilim, 1930'a doğru üniversitelerde okutulan dersler arasına katılarak resmen bir bilim dalı olarak kabul edildi.

Ülkede iki dil kullanılması ve kültür eğilimlerinin farklı olması, Belçika müziğinde daha çok Fransa'ya dönük bir wallon okulu ile özellikle Almanya'ya dönük bir flaman okulunun varoluş nedenini açık-

Giraudon

Dökûm işçisi **(1902)**
Constantin Meunier'nin yapıtı
Atheneum Museum, Helsinki

Lauros-Giraudon

Kermes **(1921)**
Constant Permeke'nin yapıtı
Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Anvers

Giraudon

Flandre sokağında müzik
James Ensor'un yapıtı (1891)
Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Anvers

lar. XX. yy.'ın başında César Franck'ın mirasını —Guillaume Lekeu'nün zamansız ölümünden sonra— Joseph ve Léon Jongen kardeşler devraldı. Aynı dönemde Flandre bölgesinde Peter Benoit, sonra da Jan Block (1851-1912) ve Edgar Tinel'in (1854-1912) temsil ettiği ulusalcı bir akım başladı. August de Boeck (1865 -1937), Lodewijk Mortelmans (1868 -1952) ve özellikle Paul Gilson'dan oluşan bir grup besteci de, orkestralama konusunda Rus beşleri'nden esinlendi. 1918' den sonra Paul Gilson'un yedi öğrencisi bireşimciler ("synthétistes") grubunu kurdu. Bu grup, Jean Absil, sonra Francis de Bourguignon (1890-1961), Gaston Brenta, André Souris, Albert Huybrechts (1899-1938) ve René Bernier'den oluşuyordu. Bu müzikçiler dışında Raymond Chevreuille, Pierre Foidebise ve Marcel Quinet'yi anmak gerekir. Bunlara koşut olarak, Flor Alpaerts'in —romantizmden türeyen— müziğinden sıyrılan flaman okulu, —Arthur Meulemans ve "bireşimciler"den Maurits Schoemaker (1890 -1964) ve özellikle Marcel Poot ile— ya Ravel'in ya da Roussel'in çığırından yürüdü. Aynı dönemde, senfoni bestecisi Victor Legley orta kuşağın başını çekiyordu. 1950'lerden bu yana, Belçika'da müzik yaşamına Henri Pousseur yön vermektedir. Onun yanı sıra, Flandre bölgesinde "Yeni müzikler" adlı topluluğu kuran Pierre Bartholomée, kurucusu L. de Meester'in çevresinde Karel Goeyvaerts ve LucienGoethals'ı (doğm.1931) bir araya getiren "Spectra" grubu da anılmalıdır. Herman Van San (doğm. 1929). Raymond Baervoets (doğm.1930) ve özellikle Philip Boesmans gibi besteciler de kendilerini kabul ettirdiler.

Daha genç ve Belçika okulunda bir yer edinmiş bestecilerden Etienne Gilbert (doğm. 1938), Frederik Van Rossum (doğm. 1939), Christian Berte (doğm. 1940), Georges Dumortier (doğm. 1941), André Waignein (doğm. 1942), Jean-Luc Balthazar (doğm. 1942), Charles Becker (doğm. 1944), Jean-Louis Robert (1948 -1979), Jean-Claude Gruson (doğm. 1948) Jean Marie Billy (doğm. 1949) ve Dominique Bodson (doğm. 1950) anılmalıdır.

Refet Bele

BELÇİKA ATI a. Yüksek boylu, hantal, tıknaz at ırkı.

BELÇİKA GALYASI, Augustus tarafından kurulan (İ.Ö. 16) Roma eyaleti. İmparatorluğun üç Galya'sından biriydi. Eyaletin sınırları, Ren nehrinden Paris bölgesine, Kuzey denizi'nden Leman gölüne kadar uzanıyordu.

Belçika Katolik partisi, eski Belçika Hıristiyan Demokrat partisi. 1830'da Hollanda'dan ayrılıp bağımsız bir devlet durumuna gelen Belçika'yı, 1831'den 1847' ye kadar liberallerle birlikte yöneten katolikler, ancak 1868'de bir katolik dernekler federasyonu olarak örgütlenebildiler. 10 haziran 1884 seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanıp, Birinci Dünya savaşı' na kadar iktidarda kaldılar. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, Theunis, Van de Vyvere, Pierlot ve özellikle Van Zeeland gibi yöneticilerle kendini yenileyen Belçika Katolik partisi, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Belçika Hıristiyan* Sosyal partisi adını aldı.

Belçika Krallık akademisi. 1772'de imparatoriçe Marie-Thérèse tarafından kurulup, 1845'te yeniden düzenlenen Belçika Krallık akademisi'nin üç bölümü (edebiyat, güzel sanatlar, bilimler), 90 üyesi, 50 muhabir ve 150 ortak üyesi vardır. Bu akademiye bugün bir de flaman dili konuşan üyeler için bir *Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van Belgie* eklenmiştir.

Belçika peronu, ray düzeyini aşacak biçimde yükseltilerek hafif bir eğimle hat akotmanına bağlanan ve dikey taş bordürü bulunmayan bir banketten oluşmuş peron.

Belçika seferi (1815), Napoléon I'in yenilgisiyle sonuçlanan bir dizi askeri harekâta verilen ad. Elbe adasından döndükten sonra, Napoléon tarafından açıklanan barışçı niyetlere inanmayan Müttefikler, ona karşı 1813-14 genel koalisyonunu hemen yeniden kurdular. 13 mart 1815'te, Müttefikler Napoléon'u Avrupa düşmanı ilan ettiler ve 25 martta da Chaumont antlaşması'nı yenilediler. 1814'te Fransa'yı terk eden ordulardan ikisi, Wellington komutasındaki 96 000 ingiliz, hollandalı ve hannoverli ile, Blücher komutasındaki 124 000 prusyalı, henüz Belçika'daydı. Napoléon, koalisyonun hazırlıklarını tamamlamasına fırsat vermeden, Wellington ile Blücher'in birleşmelerini önlemek, onları ayrı ayrı yenmek amacıyla, 126 000 kişilik bir orduyla 15 haziranda Belçika'ya girdi. Prusyalılar 16 haziranda Lingy'de yenildi, ama yok edilemedi. Daha sonra Napoléon, İngilizler'i Quatre-Bras'da durdurmayı başaran Ney ile birleşti ve onları Brüksel'e doğru püskürttü. Ama Prusyalılar'ı izlemekle görevli Grouchy onları elinden kaçırınca, Prusyalılar'ın İngilizler ile birleşmesi, Waterloo yenilgisine yol açtı (18 haziran 1815).

BELÇİKALI sıf. ve a. Belçika halkından olan.

Belçika-Lüksemburg ekonomik birliği, Belçika ile Lüksemburg arasında 1922'de kuruldu. Başlangıçta, dış ülkelere karşı ortak tarifeli bir gümrük birliği iken, günümüzde AET'nin varlığına karşın iki ülke arasında parasal birlik olarak varlığını sürdürmektedir.

BELDAR a. Osmanlı devletinde geçit yerlerinin güvenliğini sağlamakla görevli memur.
—ANSİKL. Beldarlar da derbentçiler gibi dağlık bölgelerdeki geçit yerlerinde görev yaparlardı. Ancak onlardan ayrıldıkları nokta, yaptıkları iş karşılığında belli bir ücret almalarıydı. Bu ücret, görev yaptıkları bölgenin tevzi defterine geçirilerek halktan toplanırdı. Tanzimat'ın ilanından sonra bu görev jandarma ve zaptiyelere devredildi.

BELDE a. (ar. *belde*). *Esk.* **1.** Kent: *Belde devleti.* **—2.** Ülke, memleket: *"Uzak, / Ve mai gölgeli bir beldeden cüda kalarak, / Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz"* (A. Haşim). **—3.** *Belde-i tayyibe*, güzel, sevgili kent (özellikle İstanbul, Medine, Kudüs kentleri için kullanılmıştır).
—İda. huk. Belediye örgütü bulunan her türlü yerleşim birimi. —İsl. huk. *Belde kadısı*, bir yargı bölgesinde görevli kadı. Vakıf senetlerinde geçen belde kadısı teriminden vakfın bulunduğu yerin kadısı anlaşılır.

BELDİBİ mağarası. Arkeol. Anadolu' da, Antalya'nın merkez ilçesi Kemer bucağına bağlı Beldibi köyünün yakınında Tarihöncesi döneminde yerleşilen mağara; Yontmataş (mousterien, aurignac), Ortataş ve Orta Yenitaş dönemlerine tarihlenir. Prof. Enver Bostancı tarafından saptanan iki mağarada (1956), 1959-1960 ve 1966-1967'de yapılan kazılarda beş düzey saptandı (yeniden eskiye doğru A,B,C,D,E,F). F,E ve D düzeyleri Üst Yontmataş dönemindendir. Bu düzeylerde çakmaktaşından yapılmış ve bir bölümü Orta Yontmataş özelliği gösteren yonga aletler bulundu. D düzeyinin üst bölümlerinden sonra minik aletler vardır. C düzeyinde çakmaktaşından yapılmış yarım-ay, üçgen biçimli taş aletler, dilgiler, saplı kazıyıcılar, çakmaktaşı ve kemikten oltalar ortaya çıkarıldı. Bu düzeyin duvarlarında avcılık ve av hayvanları (dağ keçisi ve haç biçimli avcı figürleri) resmedilmiştir. B düzeyi, mikrolit aletlerle birlikte Anadolu'daki ilk örnekler arasında nitelenen çanak çömlek parçaları içerir; minik orak bıçağı tarımın başlangıcıyla ilgili görülür. Bu düzeyin son evrelerinde büyük boy aletler çoğalmış, ancak teknik kabalaşmıştır. A düzeyi ise Yenitaş ve daha sonraki dönemlerden buluntular içeren karışık bir dolgu toprağıdır. Beldibi buluntuları Antalya bölge müzesi'nde ve Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir.

■**BELE** (Refet), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1881- *ay. y.* 1963). Harp okulu (1899) ve Harp akademisi'ni (1909) bitirerek kurmay subay oldu. Ordu ve jandarma örgütünde çeşitli görevlerde bulundu. Balkan ve Birinci Dünya savaşında, çeşitli cephelerde savaştı. Filistin cephesinde, özellikle de ikinci Gazze muharebesi'nde yararlıkları görüldü. Kurmay albay oldu (1916). Tümen ve kolordu komutanlıkları, jandarma genel komutanlığı yaptı (1916-1919). Mütareke döneminde, merkezi Sıvas'ta bulunan III. Kolordu komutanlığına atandı. IX. Ordu kıtaatı müfettişi olarak Bandırma gemisiyle Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'ya yol arkadaşlığı yaptı (19 mayıs 1919). Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadelenin stratejisini saptayan Amasya kararlarını Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile birlikte imzaladı (21 haziran 1919). Sıvas kongresi'ne delege olarak katıldı (4 eylül 1919). Konya'da Delibaş, Denizli'de Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem ayaklanmalarının bastırılmasında yararlık gösterdi (1920). Güney cephesi komutanlığına atandı. Son Osmanlı Meclis-i mebusanı'na İzmir milletvekili seçildi, Ankara'da toplanan TBMM'ye İzmir milletvekili olarak katıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın I. İcra vekilleri heyeti'nde (eylül 1920) ve Fevzi Paşa'nın (Çakmak) başkanlık yaptığı hükümetlerde içişleri bakanlığı yaptı (1920-1921). Milli savunma bakanlığına vekâlet etti. Rütbesi generalliğe yükseltildi (1922). Mudanya ateşkesi'nden sonra TBMM tarafından Doğu Trakya'yı teslim almakla görevlendirildi. Ankara hükümetinin temsilcisi olarak İstanbul'da coşkun bir şekilde karşılandı (19 ekim 1922). Halife Abdülmecit'e bir at hediye etmesi ve hilafetin korunmasından yana bir tutum takınması nedeniyle Mustafa Kemal ile arası açıldı. Meclis'in ikinci döneminde İstanbul milletvekili seçildi (1923). Mustafa Kemal'in asker ve sivil kadroların ayrılması gerektiğini söylemesi üzerine milletvekilliğini seçti, komutanlık görevinden ayrıldı. Terakkiperver cumhuriyet fırkası üyeleri arasında yer aldı (1925). Terakkiperver fırka'nın kapatılması, ardından Gazi'ye suikast girişimi üzerine Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) ve öteki Terakkiperver fırkası önde

gelenleriyle birlikte tutuklandı. İzmir'de İstiklal mahkemesi'nde yargılandı ve öteki paşalarla birlikte aklandı. Askerlik ve milletvekilliğinden istifa etti (1926). Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan seçimlerde CHP'den milletvekili seçildi (1939). Beşinci dönemden sekizinci dönem sonuna kadar İstanbul milletvekilliği yaptı (1939-1950). DP iktidarı döneminde Birleşmiş milletler filistin mültecileri'ne yardım komitesi'nde (Beyrut) türk delegesi olarak görev yaptı (1950-1954) [→ Kayn.]

BELEC, Hırvatistan'da köy, Zagreb yakınında. Gotik üslubunda şato yıkıntısı (XIV. yy.); içinde XIV. - XVII. yy.'lardan kalma eşyalar ile duvar resmi parçaları bulunan gotik üslubunda kilise (1334). Koruyucu bir duvarla çevrili, çok renkli mermer ve yaldızlı ahşap eşyalarıyla, freskleriyle XVII. yy.'dan kalma kilise (Santa Maria); Hırvatistan'daki barok anıtların en önemlilerindendir.

BELED a. (ar. *beled*). *Esk.* **1.** Ülke, memleket, şehir. **—2.** Kuzey Afrika'da iç kesimlerdeki bölgelere verilen ad. **—3.** *Beled-ullah, beled-ül-emin,* Mekke'ye verilen adlardan.

Beled suresi, Kuran'ın 90. suresi. 20 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, birinci ve ikinci ayette, Mekke'yi anlatmak için geçen, *kent* anlamındaki *beled*'den almıştır. Sure, Mekke'ye yeminle başlar, insanın bencilliği, Allah'ın onun için yarattığı bazı ayrıcalıklar; insanın iyiyi kötüden ayıracak yetenekte oluşu, güçlüğüne karşın yoksulu, yetimi doyurmanın, inançlı ve metin olmanın değeri anlatılır.

BELEDİ sıf. (ar. *beled* ve *-i*'den *beledi*). *Esk.* **1.** Şehre ait. **—2.** Şehirli. **—3.** Belediye ile ilgili. **—4.** Bölgesel, yerel, belde ile ilgili: *Maraz-ı beledi* (bölgesel hastalık).
—Dokmc. Bezayağı örgüsüyle dokunmuş, çift katlı, pamuklu kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beledi tezgâhı,* beledi dokumaların yapıldığı yatay el tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Beledi dokumalar*'ın ipek ve pamuk karışımı olanları varsa da, genellikle her iki katın atkı ve çözgüsü pamuk ipliğindendir. Beledi tezgâhı denen özel tezgâhlarda dokunur. Eski osmanlı kumaşları arasında adına, XV. yy. kaynaklarında rastlanır. Önceleri yalnız Tire'de, daha sonra Urla, İzmir, Manisa, Konya, Bursa ve İstanbul gibi çeşitli yerlerde dokunmuştur. Konya'da dokunanlar *veledi* ya da *velidi* adıyla bilinir. Osmanlı kumaşları arasında bu teknikle dokunmuş başka kumaşlara rastlanmaz.

Beledi kumaşlarda desenler, genellikle geometriktir. Motifler iki katın kesişmesiyle oluşturulmuştur ve bu kesişmeler katları birbirine bağlar. Katların biri genellikle beyaz ya da krem rengi, ötekiyse koyu mavi, yeşil, kırmızı ya da sarıdır. Bir yüzde zemin beyaz, motifler renkli, öbür yüzde zemin renkli, motifler beyaz olur. Her iki yüzü de kullanılabilir. Beledi dokumaların en güzel örnekleri satrançlı, kûfi yazılı esnaf bayraklarıdır. Günlük yaşamda perde, seccade, sedir örtüsü, yorgan, minder, yastık yüzü yapımında kullanılırdı. Üzerindeki desenlere göre bademli, kutulu, yıldızlı, aynalı gibi adlar almış olanları da vardı.

• *Beledi tezgâhı,* çukur tezgâh tipindedir. Ahşaptan yapılmıştır ve çerçevelerin hareketini sağlayan makaraların yerini, *kesken* denilen ağaç çubuklar almıştır. Gücüleri örme iptendir. Çerçeve yerine geçen bu örme gücü takımlarına *tarak* denir. Dokuma taraklarıysa kamıştan yapılır. Beledi tezgâhların en ilginç özelliği, keskenlerden pedallara değin inen donanımlarıdır. Desen gereği atılacak her atkı için hareket etmesi gereken çerçeveler, pedallara belli bir düzenle ayrı ayrı bağlanmıştır. Beledi dokumalardaki desenlerin nasıl yapıldığı, günümüzde de kesin olarak bilinmemekte, desen yapım tekniği tahar sistemi ve ayak bağlantılarıyla ilgili görülmektedir. Eski dönemlerde kırk çerçeveye kadar ulaşmış olabileceği varsayılan gücü takımları, günümüze kadar gelen tezgâhlarda yirmi dört çerçeveyi aşmaz. (→ Kayn.)

BELEDİYE a. (ar. *beled* ve *-iyye*'den *belediyye*). **1.** İl ve ilçelerle nüfusu ikibinden çok olan yerleşim birimlerinde oturanların ortak gereksinimlerini sağlayan, kamu tüzel kişiliğindeki yerel yönetim örgütü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sana belediye baksın,* "bakar mısın" sözüne karşılık olarak şaka yollu söylenir.
—Huk. *Belediye başkanı,* bölge halkı tarafından beş yıl için seçilen, belediye tüzel kişiliğinin temsilcisi ve yürütme organı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Belediye encümeni,* belediye meclisinin seçtiği üyelerle belediye daire amirlerinden oluşan karar organı. || *Belediye meclisi,* bölge halkı tarafından seçilmiş üyelerden oluşan, belediye tüzel kişiliğinin en yüksek karar organı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Belediye suçları,* belediye mevzuatı*'na aykırı eylemler. || *Belediye zabıtası,* belediye mevzuatı'nın uygulanmasını gözetmekle görevli, belediye başkanına bağlı kolluk kuvveti. || *Büyük şehir belediyesi,* belediye sınırları içinde birden çok ilçe bulunan kentlerde, ilçe belediyeleri arasında eşgüdüm sağlayan ve onların bütçelerinin yetmeyeceği ölçüdeki önemli belediye hizmetlerini yerine getiren belediye örgütü. (27 haziran 1984 tarih ve 3030 sayılı yasa, büyük şehir belediyelerinin kuruluş ve görevlerini ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Türkiye'de halen İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyük şehir belediyesi vardır.)

—ANSİKL. Huk. 1930 tarih ve 1580 tarihli Belediye k.'na göre il ve ilçelerle nüfusu 2 000'den çok olan yerleşim birimlerinde belediye örgütünün kurulması zorunludur. Belediyelerin görevleri Belediye k.'nda açık bir biçimde belirtilmiştir. En önemli görevleri, bölge halkının günlük gereksinmelerini karşılamak; sağlık, ulaştırma, elektrik, su, havagazı, kültür ve eğitim etkinlikleri alanında hizmet vermektir. Belediye yasasında belirtilen görevlerin bir bölümü her belediye için zorunludur. Yasada belirtilen bir bölüm görevler ise belediyelerin bütçelerine göre yerine getirmek durumunda oldukları görevlerdir. Örneğin, yiyecek maddelerinin sağlık denetimini yapmak her belediye için zorunlu bir görevdir; oysa hastane, stadyum ve benzeri büyük harcamalar gerektiren hizmetler, bütçeleri elverişli olan belediyelerin görevleridir. 26 mayıs 1981 (sayı 2464), 4 aralık 1985 (sayı 3239), 5 eylül 1992 (sayı 3278) tarihli kanunlarla belediyelerin gelir kaynakları belirlenmiştir. Harcamalarını bu kaynaklardan sağlarlar. Birer kamu idaresi olan belediyelerin görev ve hizmet alanlarında icrai kararlar alma yetkileri vardır. Örneğin kamulaştırma yapabilir, halkın sağlığını korumak için belediye yasakları koyabilirler.

• *Belediye başkanı.* Çevre halkı tarafından beş yıl için seçilir. Belediye başkanı bir yönüyle belediyenin temsilcisi, bir yönüyle de genel yönetimin bir organıdır. Genel yönetime ilişkin yasa ve yönetmelikleri yayıp duyurma açısından, bulunduğu yerin mülki amirine bağlıdır. Belediye başkanının, en yüksek belediye amiri ve belediye temsilcisi sıfatıyla temel görevleri şunlardır: belediye emir ve yasaklarının uygulanması, belediye meclisi ve encümeninin kararlarının yerine getirilmesi, yerel kamu hizmetlerinin yürütülmesi, belediye mallarının yönetilmesi, gelirlerinin izlenmesi ve belediye tüzel kişiliğinin temsili.

• *Belediye encümeni.* Karma nitelikli bir organdır. Üyelerinin bir bölümü, belediye hizmet birimlerinin yöneticileri olan daire başkanlarından; bir bölümü de belediye meclisinin kendi içinden bir yıl için seçtiği üyelerden oluşur. Belediye encümeni, belediye başkanının başkanlığında toplanan sürekli bir organdır. Encümen'in başlıca görevleri: bütçe ve hesapları incelemek, kamulaştırma ve ihale işlerine bakmak, kimi mal ve hizmetlerin fiyatlarını saptamak, belediye cezalarını belirlemek.

• *Belediye meclisi.* Belediye tüzel kişiliğinin en yetkili karar organıdır. Meclisin üye sayısı, belediye örgütünün bulunduğu yerin nüfusuna göre 9 ile 55 arasında değişir. Meclis, belediye başkanının başkanlığında ekim, şubat ve haziran aylarında olmak üzere yılda üç kez olağan toplantı yapar. Önemli ve acele işler için olağanüstü toplantı da yapabilir. Belediye meclisinin başlıca görevleri: bütçe ve kesin hesabın kabulü; belediye vergi, resim ve harç tarifeleri hazırlama vb. Belediye meclisinin bazı önemli kararlarının o yerin mülki amiri tarafından onanması gerekir.

—Tar. İslamlığın ilk yıllarında çoğu göçebe yaşamı sürdüren Araplar, Hz. Muhammet'in özendirmesiyle yeni kurdukları mülkiye, adliye, zabıta işleriyle birlikte belediye hizmetleri de kadıların yönetimine girdi. Kadılara bu işlerinde yardımcı olan öteki görevliler arasında en önemlisi *muhtesip* idi. Osmanlı devleti de bu kent yönetimi sistemini benimseyerek geliştirdi ve her kente bir kadı, bir de muhtesip atadı. *İhtisap ağası* ya da *ihtisap emini* de denilen muhtesipler, esnaf ve zabıta işleriyle uğraşır, esnaftan "ihtisap mutafaası" adı altında vergi toplarlardı. Her çeşit gıda maddesine narh koyma ve piyasayı denetleme görevini de kadılarla muhtesipler birlikte yürütürlerdi.

İstanbul'un fethinden sonra onarım ve yapıcılık gibi bayındırlık işleri, Bizans'a öykünülerek kurulan *şehreminlik* kurumuna bırakıldıysa da, tüm belediye hizmetleriyle uğraşacak bağımsız bir örgüt oluşturulamadı. XIX. yy. başlarında Avrupa ile ilişkiler artınca, belediye hizmetlerini yeni bir kuruluşta toplama gereksinimi karşısında Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra (1826) ihtisap ağasına "Nazır" unvanı verilerek görev alanı genişletildi. 1831'de Şehremaneti kaldırılarak görevleri, bunun yerine kurulan "Ebniyyeyi hassa müdürlüğü"ne devredildi. Mimar ağalar ile yeni kurulan ihtisap nazırlığı arasında paylaştırılan belediye hizmetleri, gerçekte yine eskisi gibi kadılarca yürütüldü. Bir yıl için atanan kadıların kendi evleri hükümet, belediye ve mahkeme konağı olarak kabul edilirdi. 1837'de Meşihat dairesi'ndeki boş odalara taşınan bu üç hizmet kuruluşu, belirli bir yerde görev yapmaya başladı. Kırım savaşı'ndan sora Avrupa kurumlarının örnek alınmak istenmesi üzerine 1854'te, yapısal yeni bir kişilik kazandırılan şehremaneti yenidencanlandırıldı ve İhtisap nezareti kaldırıldı. Şehremininin yardımcılığına iki görevli atandı; halkla esnafın ileri gelenlerinden oluşan ve "şehir meclisi" diye anılan bir meclis oluşturulduysa da beklenen sonuç elde edilemeyince, yerine "intizamı şehir komisyonu" kuruldu (1855). Osmanlı uyruğundan dil bilen, Avrupa görmüş müslüman ve müslüman olmayan kimselerle İstanbul'da oturan ünlü yabancılar bu kurula üye olarak alındılar. Cadde ve sokakların düzenlenmesi, temizlik ve aydınlatma gibi belediye hizmetlerinin görülmesi amacıyla kurulan komisyonun hazırlayıp sunduğu genel yönetmeliğe göre İstanbul 14 belediye dairesine ayrıldı. Yönetmeliğin 1857'de yürürlüğe girmesine karşın, "Altıncı* dairei belediye" diye adlandırılan Beyoğlu-Galata semti dışında kalanlarda ciddi ve özlü bir örgüt kurulamadı. Öbür bölgelerdeki köhne daireler tam bir düzensizlik ve yoksulluk içinde bocalarken, doğrudan sadarete bağlı Altıncı daire, yarı özerk yönetimi, özel parasal kaynaklarıyla giderek gelişti.

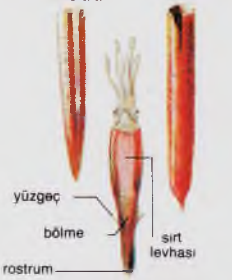
1868'de yürürlüğe giren bir yönetmelikle şehremaneti yeniden düzenlenerek öbür bölge daireleri de Altıncı daire düzeyine getirilmek istendiyse de, çeşitli olanaksızlıklar yüzünden başarı sağlanamadı. İstanbul ve vilayet belediyeleri için iki

ayrı yasa çıkaran ilk Osmanlı mebusan meclisi, o güne kadar 14 bölge belediyesinin örgütlenmekten uzak kaldığı İstanbul'da, 20 belediye dairesinin kurulmasını öngördü (1877). Abdülhamit II döneminde İstanbul şehremaneti oldukça çağdaş bir duruma geldiği gibi, 1877 yasasından sonra taşra belediyeleri de zamanla gelişti.

BELEDİYECİ a. Belediye görevlisi.

BELEDİYECİLİK a. **1.** Belediyelere dayanan yönetim sistemi. **—2.** Sosyalizm'den kaynaklanan ve belediyelerin, özellikle sınai ve ticari nitelikli kamu hizmetleri yaratarak ekonomik yaşama müdahalesini öngören siyasal hareket. **—3.** Belediye işlerini yönetme ve yürütme yöntemi, yöntemleri, belediyelerin gerçekleştirdiği işlerin tümü.

Belediyecilik derneği (Türk), Türkiye'de belediyeciliğin ve şehirciliğin gelişmesi, ucuz konut yapımı, otelcilik ve turizm vb. amaçlarla kurulmuş, kamuya yararlı dernek. 1945 yılında kurulan derneğin merkezi Ankara'dadır.

B. giganteus'un sırttan görünüşü (temsili)

belemnitlerin rostrumları ve temsili resmi

Belediye-İş (Türkiye belediye ve genel hizmetler işçileri sendikası), 1983'te, Belediye işçileri sendikaları federasyonu'nun (BİF) Türkiye çapında örgütlenmesi ile kuruldu. 1975'te kurulan BIF, bölgesel ve yerel 9 sendikadan oluşmuştu: Asu-Bes-İş (Ankara), Belde-İş (Sakarya), Bes-İş (İstanbul), Bes-İş (İzmir), Bes-İş (İzmit), Bes-İş (Konya), BİF-Belediye-İş (Ankara), Kapı-İş (Ankara), Mar-Kar-Sen (İstanbul). Bu 9 sendika, yeni yasa gereğince kendilerini feshederek Belediye-İş'i oluşturunca, birer şubeye dönüştüler. 1992'de 76 şubesi ve 170 000 üyesi ile Belediye-İş, Türkiye'nin üçüncü sendikasıdır. Sendika, Türk-İş'in ve merkezi Brüksel'de bulunan Uluslararası kimya, enerji ve genel hizmetler sendikası'nın (ICEF) üyesidir.

BELEFREC (Ahmet), faslı siyaset adamı (Rabat 1908). İstiklal partisi'nin kurucularından. 1955'te dışişleri bakanı, ardından başbakan (mayıs-aralık 1958), sonra yeniden dışişleri bakanı (1961-1963), daha sonra, kralın bakan düzeyinde kişisel temsilcisi oldu (1963-1972).

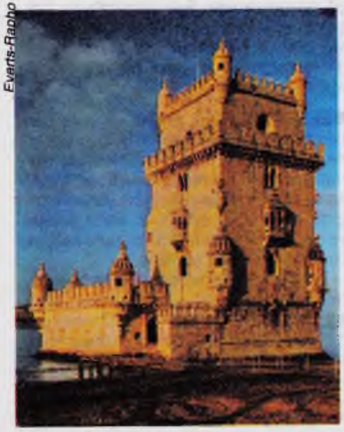
BELEH a. (ar. *beleh*). *Esk.* Bönlük, kalın kafalılık, ahmaklık.

BELEK a. *Halk.* **1.** Bebeği kundaklamak için kullanılan bezlerin tümü. **—2.** Beşiğe konan yatak. **—3.** Erkeğin kız tarafına gönderdiği armağanlar.

BELEK, artuklu emiri (?-Menbic 1124). Artuklu hanedanına adını veren Artuk Bey'in torunu. Amcası Sökmen tarafından Suruç emirliğine atandı (1096); Suruç halkı ayaklanınca kenti bırakmak zorunda kaldı. Bir süre amcaları Sökmen ve İlgazi'nin hizmetinde çalıştı, sonra çevresine topladığı Türkmenler ile Palu, Çemişkezek, Dersim bölgesine egemen oldu. Kılıç Arslan I'in dul eşiyle evlenince onun oğlu Tuğrul Arslan'ın atabeki olarak Malatya'nın yönetimiyle görevlendirildi. 1115'te kendisine karşı harekete geçen Erzincan emiri Müngücükoğlu İshak ve Trabzon dukası Gavras'ın kuvvetlerini bozguna uğrattı (1120). Amcası İlgazi'nin ölümü üzerine Haçlılar ile yapılan savaşların yönetimini üstlendi. Urfa kontu Jocelin ile Birecik senyörünü Suruç yakınında yenerek tutsak aldı (1122). Kuşattığı Gerger'e yardıma gelen Kudüs kralı Baudouin II'yi yenilgiye uğrattı ve tutsak aldı; ardından Adıyaman'ı zaptetti. Selçuklu sultanı Mahmut tarafından Franklar ile savaşan islam ordularının başkomutanlığına getirildi; Halep halkının isteği üzerine bu kenti ele geçirdi. Menbic'i kuşattığı sırada kaleden atılan bir okla öldürüldü.

Fahri **Belen**

BELEM, Lizbon'un (Portekiz) batı banliyösü, Tajo ırmağı kıyısında. 1496'da kral Manuel I'in kurdurduğu manastır, XVI. yy.'ın ilk çeyreğindeki portekiz sanatının bir yönü olan plateresco üslubunu belirler; viscayalı mimar João de Castilho bu üslubu kilisede ve avlu dehlizinde uygulamıştır. Tajo halicinin yanı başında yükselen ünlü kule ise (1515-1520) aynı dönemdeki portekiz sanatının Manuel üslubunu (mimar Francisco Arruda) yansıtan bir örnektir.

Everts-Rapho

Belém kulesi: 1515-1520 arasında Francisco Arruda tarafından Tajo Irmağı kıyısında yapıldı

BELÉM, esk. **Pará,** Brezilya'da kent; 1 117 000 nüf. (1990). Para eyaletinin (Amazon bölgesinin doğu kesimi) merkezi olan 1°28' G. enleminde, Amazon'un alt kollarından biri kıyısında yer alan Belém, 1616'da kurulan Portekiz limanı çevresinde gelişti. Kauçuk ağaçlarından süzülen kauçuğun ticareti başlıca gelişme etmeni oldu. Önce karayoluyla Brasilia'ya, sonra kıyıdaki öbür kentlere bağlanan Belém, günümüzde de, derin suları sayesinde Amazon bölgesinin başlıca limanıdır (kereste, kauçuk, jüt dışsatımı). Bir ölçüde yerleştirilmiş tek Amazon bölgesi olan Bragantina'nın (besin ve ticaret bitkileri tarımı: karabiber, jüt, kauçuk ağaçları, sığır yetiştiriciliği) pazarıdır. Sanayi avcılığa (kayman derileri), toplamacılığa (Para kestaneleri ve kauçuk) ve tarıma (tütün, şeker, pamuk işleme tesisleri, ip yapımı; parfüm sanayisi) dayanır. Belém sınırları içinde, eşsiz bir orman rezervi yer almaktadır.

BELEMEK g.f. *Halk. Bebeği belemek,* onu kundaklamak, beşiğe yatırıp sarmalamak.

◆ **belenmek** dönşl. f. *Bir şeye belenmek,* ona bulanmak, onunla kaplanmak.

◆ **belenmek** edilg. f. Bebek sözkonusu ise, kundaklanmak, beşiğe yatırılmak.

BELEMNİDİMSİLER a. Kafadanbacaklı çiftsolungaçlı fosil yumuşakça alttakımı. (Üyeleri Belemnitlere benzer. Belemnidimsiler alttakımı dört familyaya ayrılır: *Aulacoceratidae* [Trias-lias], *Chitinoteuthidae* [Lias],belemnitgiller ve *Belemnoteuthidae* [Lias-Üst Tebeşir]. Bil. a. *Belemnoidea.*)

BELEMNİT a. (fr. *bélemnite*). Kavkısı arka kesimde bir rostrumla son bulan, çiftsolungaçlı kafadanbacaklı fosil yumuşakça. (Belemnitgiller familyası.)

—ANSİKL. Günümüzde yaşayan mürekkepbalıklarına benzeyen belemnitlerin beden izlerini içeren birkaç fosil ortaya çıkarılmıştır. Ama iç kavkılarının *rostrum*'ları yayınıktır ve her yerde rastlanan ve en iyi bilinen fosiller arasında yer alır. Rostrumlar, kireçli, uzun, puro ya da mekik biçiminde cisimlerdir. Rostrumun dibinde, huni biçiminde *(orta oda)* bölmeli, içinden *sifon*'un geçtiği bir boşluk bulunur. Çok ender rastlanan eksiksiz kavkılar, rostrumdaki orta odanın bir uzantıyla ya da boynuzsu bir levhayla *(proostrakum)* sürdüğünü gösterir. Belemnitlerin bir mürekkep keseleri vardı (bazılarının fosili günümüze kadar gelebilmiştir). Belemnitler birçok öbeğe ayrılır, bu öbekler de Jura ve Tebeşir devri arazi katlarının temel özelliklerini oluşturan ve bu katların saptanmasında başlıca rolü oynayan birçok tür içerir.

BELEMNİTELLA a. Belemnitgiller familyasından fosil yumuşakçaları içeren cins.

BELEMNİTGİLLER a. Kafadanbacaklı çiftsolungaçlı fosil yumuşakçalar familyası. (Belemnitgiller Lias'ta ortaya çıktı, Tebeşir devrinin sonunda yok oldu. Familyanın üyeleri, kireçli ve sağlam rostrumlu, sırt proostrakumlu belemnitlerdir. Bil. a. *Belemnitidae.*)

BELEMNOİDEA a. BELEMNİDİMSİLER alttakımının bilimsel adı.

BELEMNOTEUTHİDAE a. (yun. *belemnon,* mızrak, *teuthis* mürekkepbalığı, ve *eidos,* görünüş'ten). Kafadanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Üyeleri belemnitgillere [Jura-Tebeşir devri] benzer.)

BELEN, Güney-doğu Anadolu bölgesi'nde, Hatay iline bağlı ilçe; 22 893 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, İskenderun'un 13 km kadar güneyinde *Belen* (esk. Beylan), 15 629 nüf. (1990). Turizm. Yakınında *Belen geçidi.*

BELEN (Fahri), türk asker ve siyaset adamı (Bolu 1892-İstanbul 1975). Harp okulu (1912) ve Harp akademisi'ni bitirdi (1920). Balkan savaşı'na (1912), Birinci Dünya savaşı'na (1914-1918) katıldı. Kurtuluş savaşı'nda 12. ve 23. Tümenler kurmay başkanlığı yaptı (1920-1922). General oldu (1939). Korgeneral iken II. Kolordu komutanlığından emekliye ayrıldı (1950). Aynı yıl DP listesinden Çanakkale, 1954'te de Bolu milletvekili seçildi

rio Para kıyısındaki **Belém**'den bir görünüm

Vautier-de Nanxe

(1950-1957). I. Menderes hükümetinde kısa bir süre bayındırlık bakanlığı yaptı (1950-1951). Demokrat parti'den, görüş ayrılıkları nedeniyle çekildi. 27 Mayıs sonrası, 1961 Kurucu meclisi'nde MBK temsilcisi olarak bulundu. Yapıtları: *Harp tarihi meselesi* (1932), *Çanakkale savaşı* (1933), *Dünya nereye gidiyor* (1952), *Nereye gidiyoruz* (1955), *Demokrasiden diktatörlüğe* (1960), *Büyük türk zaferi* (1962), *Atatürk'ün askeri kişiliği* (1963), *Birinci Cihan harbi'nde türk harbi* (5 cilt, 1963-1967), *20 nci yüzyılda Osmanlı devleti* (1973).

BELEN geçidi, antik **Pylae Syriae** (Suriye kapıları), İskenderun körfezi kıyılarını, dik bir duvar gibi yükselen Amanos dağlarını aşarak Amik ovasına ve Suriye'ye bağlayan, günümüzde de önemini koruyan tarihi geçit. Amanoslar'ın en alçak olduğu orta kesimdeki bu geçidi izleyen yol İskenderun'un gerisinden başlar, Belen bucağından geçerek 750 m'ye değin yükseldikten sonra, Top boğazı denilen vadinin ağzında Amik ovasına iner. Tarih boyunca birçok kez, ordular bu geçidi her iki yönde izlemiştir.

BELENCER, Hazar hanlığı'nın yönetsel merkezi olan eski kent. Doğu Kafkaslar'ın K. eteklerinde, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde, Mohaçkale'nin G.-B.'sındaydı; Koysu ırmağı üzerinde, günümüzde Anderay denilen yerde olduğu sanılıyor. 731 ve 732'de emevi ordularınca tahrip edildi.

BELENMEK → BELEMEK.

BELENOS ya da **BELENUS,** Apollon ile özdeşleştirilen Galya tanrısı.

BELEP, bağlı oldukları Yeni Kaledonya'nın K.-B.'sında mercan adaları topluluğu; 624 nüf.

BELERMEK gçz.f. Gözden söz ederken yalnızca akı görülecek biçimde açılmak.

◆ **belertmek** ettirg. f. *Gözlerini belertmek,* onları yalnızca akları görünecek biçimde karasını kaydırarak açmak.

BELERTMEK → BELERMEK.

BELESAN → PELESENK.

BELEŞ sıf. (ar. *bila şey*'den). *Arg.* **1.** Karşılıksız, emek verilmeden elde edilen şey için kullanılır; bedava. **—2.** *Beleşe konmak,* bir şeyi emek çekmeden, zahmetsizce, karşılıksız olarak elde etmek.

BELEŞÇİ sıf. ve a. *Arg.* Bir nesneyi, parayı, bir sonucu parasız, emek harcamadan elde eden, elde etmek isteyen kimse için kullanılır; bedavacı.

BELEŞÇİLİK a. *Arg.* Beleşçi olma durumu ve böyle davranan kimsenin niteliği; bedavacılık.

BELEŞTEN be. *Arg.* Karşılıksız, para ya da emek vermeden.

BELET UEN, Somali'de bölge merkezi kent, Şebeli ırmağı kıyısında; 14 200 nüf.

BELEVİ, İzmir'in Selçuk ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 833 nüf. (1990). Köyün 3 km uzağında bir tepeye oyulmuş *Belevi mezar anıtı* bulunmaktadır. Halikarnassos'taki Mausoleion'u andıran anıt, kabartma ve heykellerle bezeliydi İ.Ö. III. yy'a tarihlenen anıtın B.'sında kayalara oyulmuş *Belevi tümülüsü* vardır. İki mezar odası ve uzun bir koridordan oluşan tümülüs, duvar örgü düzeniyle İ.Ö. IV. yy.'a tarihlenir. Anıtın ve tümülüsün kimin için yaptırıldığı bilinmemektedir.

BELEVİ gölü, Küçük Menderes nehrinin Selçuk boğazına girdiği yerin hemen D.'sunda nehrin soldan aldığı bir akarsuyun kavşağı yakınında oluşmuş küçük ve sığ göl. Günümüzde bir kanalla akaçlanarak ortadan kaldırılmıştır.

BELEZMA dağları, Cezayir'de dağ kütlesi, B.'da Hodna dağları ile Avras kütlesi arasında; cebel Tuggur'da 2 094 m.

■ **BELFAST,** Kuzey İrlanda'nın başkenti ve Antrim yönetim bölümünün merkezi, Lagan ırmağının geniş *Belfast Lough* halicine döküldüğü yerde. Üniversite. 1969'dan bu yana kent protestanlar (nüfusun % 70'i) ile katolikler (% 30'u) arasındaki gizli savaştan büyük zarar görmektedir. Dini karışıklıkların yanı sıra, Antrim, Ballymena ve Craigavon gibi yeni kentlerin gelişmesi nedeniyle nüfus azalmaktadır: 1951'de 445 000 (en yüksek nüfus), 1971'de 401 000, 1987'de 304 000. Belfast yerleşmesinin (Büyük Belfast) nüfusu 600 000'e yakındır, yanı bölge nüfusunun üçte birinden çoğunu aşmaktadır. Kuzey İrlanda'nın başlıca liman (ticaret özellikle Büyük Britanya ile yapılır) ve başlıca sanayi merkezi (geleneksel keten dokuma sanayisi ortadan kalkmakta, yerini suni elyaf almaktadır) olan Belfast'ta ayrıca büyük bir tersane, hava taşıtları fabrikaları, bir petrol rafinerisi ve çeşitli besin sanayisi tesisleri vardır.

■ **BELFORT,** Fransa'da Belfort bölgesi'nin merkezi, 358 m yükseltide, Paris'in 423 km D.-G.-D'sunda; 50 125 nüf. (1990). Kent başlangıçta, Vosges dağları ile Juralar arasındaki geçide egemen konumu sayesinde gelişti. Günümüzde bir demiryolu ve karayolu kavşağı olan Belfort, yaklaşık 80 000 kişinin yaşadığı bir yerleşme alanının merkezidir.

BELFORT BÖLGESİ, Franche-Comté (Fransa) bölgesinde *departement;* 610 km^2; 134 097 nüf. (1990). Merkezi *Belfort.* K.'de Vosges'ların güney ucuyla, G.-B.'da Jura'nın kuzey-batı platoları arasında kalan bu *departement,* hafifçe çökük bir bölgede yayılır; uzun süre *Belfort* geçidi (bugün *Alsace kapısı*) adıyla bilinen yöre, Saône ve Ren yöreleri arasında geçiş bölgesidir.

BELGAUM, Hindistan'da kent, Karnataka'nın kuzey-batı'sında, Gat dağlarının eteğinde; 325 639 nüf. (1991). Cayna tapınağı, XVI. yy.'dan kalma cami. Dokumacılık. Alüminyum ve alümin sanayisi. 1818'de ingilizler'in eline geçti.

BELGE a. **1.** Bilgi vermeye ya da kanıt olarak kullanılmaya elverişli yazı, resim, fotoğraf, vb.; vesika, doküman: *Belgelerle Kurtuluş savaşı. Elimizdeki belge onun suçlu olduğunu kanıtlar. Filmler çağımızın belgeleridir.* **—2.** Yetkili bir kimsenin bilgi alanına giren bir durumu onayladığını gösteren resmi ya da usulüne uygun olarak düzenlenmiş kâğıt; vesika: *Öğrenim belgesi. İzin belgesi. Kimlik belgesi. Okulundan öğrenci olduğuna ilişkin bir belge getir.* **—3.** *Belge almak,* bir sınıfta üst üste iki yıl kaldığı için geçici ya da sürekli olarak öğrencilikten uzaklaştırılmak; belgelenmek.

—Ask. Silahlı kuvvetlerde çeşitli ikmal maddelerinin sağlanma, depolama ve dağıtımının sağlıklı biçimde yürütülmesini gerçekleştirmek amacıyla kullanılan doküman.

—Belgl. Belli bir içeriğe karşılık düşen bilgi birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birincil belge* (ya da ana belge), sağlanan bilginin tümünü içerdiği kabul edilen ve doğrudan başvurulan özgün belge. || *İkincil belge,* birkaç birincil kaynaktan başlayarak hazırlanan belge (özet, inceleme, vb.).

—Denizc. *Denize elverişlilik belgesi,* bir geminin tekne, makine, kazan ve genel donanım gibi ana bölümlerinin, yapacağı seferde (anormal tehlikeler dışında) deniz tehlikelerine karşı koyabilecek nitelikte olduğunu gösteren, yetkili kuruluşlarca onaylanmış belge. (Bu belgenin süresi tüm gemiler için 1 yıldır. Denize elverişlilik belgesi olmayan ya da belge süresi dolan gemilere sefer izni verilmez.) || *Yola elverişlilik belgesi,* bir geminin, yükleme durumu, yakıtı, kumanyası, yangın söndürme ve can kurtarma donanımları, gemi adamlarının yeterliği ve sayısı bakımından, yapacağı seferin (anormal tehlikelerin dışında) tehlikelerine karşı koyabilecek nitelikte olduğunu gösteren belge. (Yola elverişlilik belgesi liman başkanlıklarınca verilir ve bir sefer için geçerlidir.)

—Havc. *İlkuçuş belgesi,* yapılan uçuş denemeleri sonunda bir hava taşıtına yetkili kuruluşça verilen belge.

—Huk. *İkametgâh belgesi* → İKAMETGÂH. || *İyi hal belgesi* → İYİ HAL KÂĞIDI || *Kimlik belgesi* → KİMLİK. || *Resmi belge* → RESMİ.

—İş huk. *Çalışma belgesi,* iş akdinin herhangi bir nedenle sona ermesi halinde işveren tarafından işçiye verilen ve işinin türüyle süresini gösteren belge (İş K md 20). || *İbra belgesi,* işçinin işverenden alacağını tümüyle aldığını ve herhangi bir alacağı kalmadığını gösteren belge. || *İşletme belgesi,* işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından gerekli koşullara uygunluğu anlaşılan işyerinin işletmeye açılabileceğini gösteren, Bölge çalışma müdürlüğü tarafından verilen belge.

—İş örgüt. *İlişki belgesi,* bir işletmenin birçok elemanı arasında dolaşan belge. Karşıtı, tek bir eleman tarafından kullanılan *görev belgesi*'dir.

—ANSİKL. Belgl. Bir kitap, bir dergi, bir mikrofiş ya da bir videokaset birer belgedir. Ama bir iletişim aracının karşılığı belge ile, bir içerik karşılığı belgesel birimi birbirinden ayırmak gerekir. Örneğin, bir derginin son sayısı bir belge, bu dergideki makaleler ise belgesel birimlerdir. Belgeler, genellikle grafik, ikonografik, mikrografik, işitsel-görsel, hatta çokaraçlı ve telematik belgeler biçiminde ayırt edilir. "Belge" kavramı, bir sendika duyurusu, bir tiyatro dekor maketi, bir para, vb. gibi, belli bir bilgi sağlayan her türlü öğe ya da aracı kapsayabilir. Belge, araç ya da içerik olarak ele alınmasına ya da araştırma kapsamına giren özel işlemlere konu olmasına ya da belgesel çalışmanın kendisi olmasına göre, bir dizi kategori ayrımını gerektirir. İşte bu nedenle birincil ya

Roy-Explorer

Belfast'ın merkezinden bir görünüm

Perrard-Rapho

Belfort kalesinin havadan görünümü

da ikincil belgeden, belgesel araştırma ya da incelemeden söz edilecektir. Kitapların, dergilerin, vb., kitaplıklardan ya da belgeleme merkezlerinden ödünç olarak alınmasına ya da kopyalarının çıkartılmasına ilişkin bütün durumlarda, elde edilen belgelere birincil belgeler denir. Çok kez basılı belgeyle sınırlı olan *grafik belge*, elyazmaları, basılı yayınlar (kitaplar, dergiler), haritalar, planlar ya da bir başka yönden bakılırsa, tezler, kongre rapor ve tutanakları, beratlar, vb. gibi birincil bilgi kaynaklarının tümüdür. Kâğıt bir malzeme üzerinde hazırlanan ve her şeye karşın aralarında görüş, düzen ve işleme ayrımları bulunan bu araçların hepsi de aynı dolaysız iletişim biçimine yönelir.

Mikrografik belge, selüloz asetat ya da polyester tabanlı fotoğrafik bir araçtır ve mikrofilm, mikrofiş ya da pencereli kart gibi biçimleri vardır. Belgesel mikrografi, özgün ya da eski yapıtların mikro basım ya da mikro teksiriyle ilgilidir; ama birincil belgelere ulaşmayı sağlayan kaynakça verilerinin temellerini oluşturmak için de kullanılır. 98 görünüşlü 105 × 148 mm'lik mikrofişler biçiminde yayımlanan bir tez birinci duruma; saptanan belgelerin düzenli bir biçimde mikrofişe geçirilerek, uç birimde söyleşmeli sorguya hazır duruma getirildikleri siyasal ya da güncel bilgi bankası gibi bir veri temeli de ikinci duruma örnek olarak gösterilebilir. Demek ki mikrografik belge, daha önce düzenlenen bir grafik belgeye dolaylı başvuru olanağı veren bir ara belgedir. Geleneksel ya da otomatik iletişim tekniklerine eklenebilir.

İşitsel-görsel belgeler, plakçılık, fotoğrafçılık ve sinema yapıtlarıyla videografik yapıtlardan oluşur. Plak, ses kaseti, film, videoplak, videokaset, vb. gibi çok çeşitli gereçlerden yararlanan bu tür belgeler bir yandan plak gibi basit araçları, öte yandan videokaset gibi, hatta birkaç aracın tek bir birimde birleştiği, örneğin hem diapozitifleri, hem de ses kasetlerini kapsayan işitsel-görsel montaj gibi karma araçları da kapsar.

Fotoğrafik iletişim aracı olarak *ikonografik belge* deyince,yalnız kâğıt tabanlı fotoğraflar değil, çeşitli diapozitif ya da sabit film biçimleri de anlaşılır. Başka yönleriyle ikonografik belge dar anlamda sanatsal ya da belgesel gösterim biçimleriyle de ilgilidir. İkonografik belge kavramı, yapıtın bir nesnelleşmesini içerir: Andrey Rublev'in *Teslis* ikonası, bir sanat yapıtıdır, ama aynı zamanda XIV. yy. Rusyası'ndaki yaşamı yansıtan bir belgedir.

BELGE (Burhan Asaf), türk gazeteci (Şam 1889-Bonn 1967). Almanya'da mimarlık öğrenimi gördü (1922). Türkiye'ye dönüşünde, Burhan Asaf adıyla, Aydınlık (1925) ve Hakimiyet-i milliye gazetelerinde yazılar yazdı.Dışişleri bakanlığı'nda çalıştı (1927). Kadro dergisinin kurucuları arasında yer aldı (1932). Basın-Yayın genel müdürlüğü'ne danışman oldu (1933) ve bu kurumda on yıl çeşitli görevlerde bulundu. Çok partili döneme geçilince Demokrat parti'ye katıldı.1950 seçimleriyle Demokrat parti iktidara gelince, başyazar olarak Zafer gazetesinde uzun yıllar bu partiyi destekledi. Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmalarda siyasal iktidarın görüşlerini yansıttı. Muğla milletvekili seçildi (1957). 27 mayıs 1960'ta tutuklandı. Yüksek adalet divanı'nda yargılanarak hüküm giydi (1961). 1963 affıyla serbest bırakıldı. *Burhan Belge'nin sesiyle İkinci Dünya savaşı-radyo konuşmaları* (1970) adlı bir yapıtı vardır.

BELGE (Murat), türk yazar, çevirmen (Ankara 1943). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1966). Bu bölümde öğretim görevi aldı. Doçentliği sırasında YÖK yasasının kabulü üzerine üniversiteden istifa ederek serbest yazarlığa başladı (1981). Birikim, Yeni gündem dergilerini yönetti. Toplumcu görüşü savunarak resmi ideolojiye karşı çıktı, islamcı kesimle işbirliğinden yana olmasıyla da dikkati çekti. Kitle kültürünü (reklam, poster, arabesk müzik, kâğıt paralara yazılan yazılar, moda vb.), aydınların günlük yaşamını, beğenilerini, topluma bakışlarını irdeleyen denemeler (*Tarihten güncelliğe*, 1983) yazdı; *Sosyalizm, Türkiye ve gelecek* (1989) ve *Markşist gelenek* (1989) inceleme kitaplarını yayımladı.

BELGECİ a. Belgesel filmler yapan kimse.

BELGEÇ a. Genellikle bir adı ya da ada eşdeğer bir öğeyi bağlayıcı sözcük ve durak (ya da yazılı dilde bir virgül) olmaksızın belirleyen dil birimi, genellikle de niteleme sıfatı.

BELGELEME a. **1.**Belgelemek eylemi. **—2.** Bir savı, bir anlatıyı bu amaçla toplanmış belgelere dayandırma işlemi: *Belgeleme servisi.* **—3.** Bu amaçla toplanmış belgeler kümesi:*Eksiksiz belgeleme.***—4.** Belgelerin ve bilginin toplanmasını, depolanmasını, aranmasını ve dolaşımını kolaylaştıran işlemler ile yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Belgl. ve Bilş. *Otomatik belgeleme*, bilişimin kullanımına dayanan belgeleme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bilş. Bir programa eşlik etmesi gereken ve onun anlaşılmasını, dolayısıyla kullanımını ve gelişmesini kolaylaştıran bilgi kümesi. (Bir programı belgeleme, bu programa çok sayıda açıklama ekleme anlamı taşır.)

—ANSİKL. Belgeleme, temelde kaynakça verilerini ya da olgusal verileri toplama işleminden, bunları değişik biçimlerde halka iletmeye değin uygulanan ve bilişime katkıda bulunan teknolojileri içerir. Bu işlem iki yönde düzenlenmiş belgelere dayanır: kitle iletişimine göre tanımlanan, grafik, ikonografik, mikrografik, görsel -işitsel belgeler;son kullanıcının gereksinimlerine göre tanımlanan birincil ya da ikincil belgeler. Belgelemede başvurulan işlemler şöyle sıralanabilir: değişik belgeleri toplama ve elde etme; bunları biçimsel ya da çözümsel kaynakça biçiminde işleme; Dewey ya da çok yönlü Ranganathan tipi evrensel ondalık sınıflandırmalara göre sıralayıp düzenleme; bilişimi büroişlemle ya da mikrografiyle birleştiren teknolojik işlemden geçirme; özel ya da kamu sektörlerinin çoğunda bulunan "belgeleme merkezleri"nde çok işlevli iletişimi sağlama. Günümüzde belgeleme, geleneksel belge işleme yöntemlerinin ötesinde, bilgiye hızla ve çok yönlü erişimle yeni bir boyut kazanmıştır. Belgelemenin temel işlevi belirli bir konudaki soruyu, en uygun bilgileri kolayca erişilebilecek şekilde sağlayarak, yanıtlamaktır; dolayısıyla yeni teknolojiler kullanmak zorunlu olmuştur. Bir yandan belgeleme, teknolojilerle uyum sağlama zorunda kalırken, öbür yandan teknolojiler de belgelemeyle ilişkileri ölçüsünde değişime uğrarlar. Nitekim belgesel mikrografi, belgesel bilişim, metin videografisi gibi terimler artık günlük dile girmiştir. Gerçekte, ilk belgesel çalışma, belgeleme oluşturulurken yapılır: örneğin bir kullanıcıya, belli bir problem konusunda bir dosya hazırlamak. Geleneksel belge düzenleme yönteminde, önceden hazırlanmış dosyalara başvurulur; otomatik belgelemede ise dosya bir ya da birçok hazır veri tabanı sorgulanarak oluşturulur. Her iki durumda da belgeleme çalışmaları son kullanıcıya açıktır; ama, özenle seçilen betimleyicilere göre sınıflandırılmış birçok bilgi içerdiğinden, belgesel araştırma merkezi kullanıcıya, çoğu kez önceden üzerinde çalışılıp çözümlenen ve sorun konusunda bir bireşim sunan sonucu önerir.

• *Otomatik belgeleme.* Bu belgeleme türü bilgisayarın büyük depolama sığasından ve işleme gücünden yararlanarak bilgi yayımını ve veri bankalarındaki geçmişe yönelik kaynakçaları araştırmayı otomatikleştirir. *Seçimlik yayım* için, çizelgelerde betimlenen kişisel ilgi merkezlerinin her tür gereksinimi karşılamak amacıyla yeni belgelerin kaynakça ya da bildirim listeleri dönemsel olarak yayınlanabilir. *Geçmişe yönelik araştırma*'da bir belgenin kesin istemi yanıtlanır. Birçok kuruluş, bir ya da birçok bilim dalı alanında kaynakça fişliklerini manyetik şeritler biçiminde yayımlar; bu fişlikler, bir özet eşliğinde madde başlıklarını, kaynakça referanslarını, madde konusunu sınıflandırmaya ve tanımaya yarayan dizinleme anahtar sözcüklerini içerir. Öte yandan anahtar sözcüklerin tümü bir sözlükte yer alabilir. Geçmişe yönelik araştırma sorusunu yanıtlarken, bütün fişliği taramaktan kaçınmak için devrik fişlikler kullanılır: dizinlemede her anahtar sözcüğü taşıyan belge belirtilir. Bir soru Ve, YA DA, DEĞİL gibi mantık işleyenleriyle birbirine bağlı anahtar sözcüklerle sorulur. Otomatik belgeleme program ve sistemlerinde genellikle dizinleri, raporları otomatik biçimde hazırlama olanağı vardır.

BELGELEMEBİLİM a. Bilş. Belgeleme çalışmalarını konu edinen bilim dalı. (Bu terime belgeler üstünde yorum yapma ve belge derleme gibi farklı iki anlam verilir; bu anlam farkı uzmanlar arasında tartışma konusudur.)

BELGELEMECİ a. Belge ve bilgileri istem halinde aktarmak üzere aramak ve toplamakla yükümlü nitelikli kişi. ‖ *Belgelemeci yardımcısı*, kimi belgeleme tekniklerinin bilinmesini gerektiren çalışmaları üstlenerek belgelemecilere yardım eden kişi.

—ANSİKL. Belgelemecilik mesleği özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelişti. Elle işleme ve bilişim tekniklerinin gelişimi, giderek daha büyük ölçüde otomatik işletme ve işleme tekniklerinin kullanımı belge toplamada büyük artışlara yol açtı; bu da belgelemecilik mesleğinin doğuşuna neden oldu.

BELGELEMEK g.f. *Bir şeyi belgelemek*, sözkonusu bir kimse ise, bir şeyin doğruluğunu belgelere bağlayarak göstermek, kanıtlamak; bir olay, durum, vb. ise, onun kanıtı olmak, onu göstermek: *Dergi, yapılan zulmü bütün açıklığıyla belgeledi. Bu olay senin korkaklığını belgeliyor.*

◆ **belgelenmek** edilg. f. Belgelerle ortaya konulmak, kanıtlanmak.

◆ **belgelendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi belgelendirmek*, belgelerle ortaya çıkmasını sağlamak: *Söylediklerini belgelendirmezsen, suçlu duruma düşersin.*

BELGELENDİRMEK → BELGELEMEK.

BELGELENMEK geçz. f. Öğrenci sözkonusuysa, belge almak: *Belgelenen öğrenciler.*

BELGELENMEK → BELGELEMEK.

BELGELİ sıf. ve a. **1.** Belgesi olan: *TSE belgeli yapı elemanı.* **—2.** İki yıl üst üste aynı sınıfta kaldığından sürekli ya da geçici olarak öğretimden uzaklaştırılan öğrenci için kullanılır. *Lise son sınıftan belgeli. Belgeliler de bu sınava girebilecek.*

BELGELİK a. ARŞİV'in eşanlamlısı.

BELGER (Nihat Reşat), türk hekim ve siyaset adamı (İstanbul 1882 - *ay.y.* 1961). Askeri tıbbiye'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdi (1901). Abdülhamit II'nin baskı yönetimine karşı sürdürülen etkinliklere katıldığı için Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Jön Türk'lerin Prens Sabahattin kanadıyla işbirliği yaptı. Paris Tıp fakültesi'nde sınav verip Fransa'da hekimlik yapma hakkını kazandı ve geçimini orada bu yoldan sağladı. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra döndüğü İstanbul'da, İttihat ve Terakki iktidarına karşı Osmanlı ahrar fırkası kurucuları arasında yer aldı. 31 Mart olayı'ndan sonra (1909) yeniden Paris'e kaçtı ve orada Islahatı Esasiyei Osmaniye fırkası'na katıldı, muhalefetini

yurt dışında da sürdürdü. Mütarekeden (1918) sonra Ulusal Kurtuluş savaşı başladığında Fransa'dan yaptığı yayınlarda Ankara hükümetini destekledi. Londra konferansı'nda hariciye vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki türk delegasyonunun danışmanlığını yaptı (1921). Lozan konferansı sırasında önce siyasal danışman, sonra basın temsilcisi oldu. Barıştan sonra Türkiye'ye döndü, ancak üniversitede istediği görev verilmeyince üçüncü kez Paris'e gitti (1922-1936). Yurda dönünce Yalova kaplıcaları müdür ve başhekimliğine atandı (1937). Atatürk'ün siroz olduğu yolundaki ilk teşhisi koyan ve tedaviye çalışan hekimlerden biri oldu. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi hidroklimatoloji profesörlüğüne atandığı için Yalova'daki görevinden ayrıldı (1938). DP (Demokrat parti) İstanbul milletvekili seçildi (1950-1954). Birinci Adnan Menderes hükümetinde (22 mayıs 1950-9 eylül 1950) kısa bir süre sağlık ve sosyal yardım bakanlığı yaptı. Başbakanla görüş ayrılığına düştüğü için istifa ederek ayrıldı. Bir dönem Kızılay genel başkanlığı yaptı. 1957 yılında Paris Üniversitesi'nce kendisine onursal (Honoris Causa) profesör unvanı verildi. Politikadan uzak durmasına karşın 27 mayıs 1960 sonrasında Milli birlik komitesi tarafından Kurucu meclis üyeliğine seçildi (1961). Başlıca yapıtları: *Les Grecs à Smyrne* (1920), *L'Accord Franco-Turc - 1921* (1921), *Yalova terma kürü* (1938), *Gıda, rejim, hastalık* (1943).

BELGESAY (Mustafa Reşit), türk hukukçu (İstanbul 1887- *ay.y.* 1969). İstanbul Darülfünunu hukuk bölümü'nü bitirdi (1907). Paris Hukuk fakültesi'nde öğrenim gördü (1913). İstanbul Darülfünunu hukuk bölümü'nde deniz ticaret hukuku ve hukuk usulü dersleri verdi (1914). Daha sonra İstanbul Hukuk fakültesi'nde icra ve iflas hukuku ve hukuk muhakemeleri usulü okuttu. Yaş nedeniyle emekli oldu (1956). Başlıca yapıtları: *Hukuk usulü muhakemeleri kanunu şerhi* (1939), *Aile hukuku* (1950), *Türk kanunu medenisi şerhi* (1952), *İcra ve iflas kanunu şerhi* (1954), *Miras* (1954), *Ayni haklar* (1957).

BELGESEL sıf. Belge özelliği, önemi, değeri taşıyan şey için kullanılır: *Belgesel kitap, film. Belgesel bir çalışma. Belgesel değeri olan bir fotoğraf.*

—Belgl. ve Bilş. Belgelemeyle, belgeyle ilgili olan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Belgesel bilişim*, belgeleme sorunlarına uygulanan bilgi işleme tekniklerinin tümü. || *Belgesel çözümleme*, belgenin içeriğini özgün biçiminden farklı bir biçime dönüştüren ve ileride onun depolanmasını, sorgulanmasını ya da bulunmasını kolaylaştıran işlem ya da işlemler.

—Ed. *Belgesel roman*, yaşamdaki ya da tarihteki gerçekleri konu edinen, işlediği konuyu somut bilgilere ve belgelere dayanarak yansıtan roman.

—Tiyat. *Belgesel oyun*, yaşanmış bir olayın belgelere dayanılarak yazıldığı oyun (Erol Toy'un Ocak sahnesi'nde oynanan ve Kurtuluş savaşı'ndan bir kesit canlandıran *Parti Pehlivan*'ı [1970]; Ergin Orbey'in Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nce sahnelenen *Belgelerle Kurtuluş savaşı* [1977] gibi).

◆ a. Sine. Bir ülkeyi, bir halkı, bir sanatçıyı, bir tekniği vb. tanıtmayı amaçlayan eğitsel ya da kültürel nitelikli film: *Japon belgeseli. Doğa belgeseli. Televizyon yeni bir belgesel hazırlıyor.* (Bk. ansikl. böl.)

—ANSİKL. Belgl. *Belgesel sistem*, belgelemenin nasıl yapılacağını gösteren yöntemsel kuralların tümüdür. Verilerin ya da belgelerin toplanmasından, elle ya da otomatik olarak işlenmelerine kadar geçen bütün evreleri içerir. Dolayısıyla, *bilgi sistemi* de denilen belgesel sistem, tüm verileri düzenli ve kullanılabilir bir bütün içinde toplayan özgün bir yöntemdir. Bu veriler, kaynakça kökenli, olgusal ya da sayısal kaynaklar olabilir.

Belgesel çözümleme'de, seçme ve dizinleme işlevlerinden başlayarak, işleme, iletişim ve koruma işlevlerine değin uzanan bir çalışma zincirinin bütün öğeleri belirlenir. Bir yapıtı dizinlemede, önce yapıtın biçimsel öğelerinin seçimi, çözümsel özeti yapılır ve otomatik bir sistem içinde, madde ya da sözlüğü sorgulayarak yapıtın bulunmasını sağlayan anahtar sözcüklerin ya da betimleyicilerin saptanmasına çalışılır. Bu çalışmanın sonucu, veri tabanını oluşturmaya yarayan ve "çözümleme bordrosu" denilen bir çizelgede gösterilir.

Belgesel araştırma, bir belgelemecinin ya da kullanıcının, belli bir konu üzerinde aradığı bilgiyi elde etme sürecidir. Kullanıcı geleneksel yöntemlere başvuruyorsa, kitaplıklarda ya da belgeleme merkezlerinde bulabileceği çeşitli ulusal ya da özel kaynakçalardan, veri listelerinden ve kataloglardan yararlanarak, bir konu üzerinde bir kaynakça hazırlar. Otomatik araçlar kullanıyorsa, bir uç birimine başvurarak, hizmet merkezleri ve veri iletim ağları yoluyla, bir belgelemeciye, hazır veri tabanları içinde bir araştırma yaptırır. Belgesel araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışma, belgeleri tanıma sürecini oluşturur. Araştırma birincil belgelere erişimle tamamlanır. Erişim ise gerek ödünç verme devrelerine, gerek bireysel ya da genel mikrotekler biçiminde düzenlenen mikrografik belgelerin iletişimine başvurularak sağlanır.

Belgesel sistemlerin otomatikleşmesi, *belgesel yazılımlar*'ın ya da belgesel araştırma yazılımlarının doğmasına yol açtı. Bu yazılımlar, hem veri tabanları ya da bankalar için toplanmış verileri yönetebilen, hem de bu verileri son kullanıcıya iletebilen bilişim programlarını oluşturur. Kimi yazılımlar işaretleme ve belge çözümleme gibi çeşitli dizinleme alanlarını yönetirler; ayrıca verilerin söyleşmeli olarak elde edilmesini ya da belgelerin bir sözlük oluşturacak biçimde otomatik dizinlenmesini sağlayan ek modüller sunarlar. İki tür belgesel araştırma yazılımı vardır: iç yazılım ve dış yazılım; iç yazılımları veri tabanı üreticileri kullanır; dış yazılımlar da ikiye ayrılır; birincisini bilgisayar yapımcıları sağlar, ikincisini ise hizmet merkezleri hazırlar.

—Ed. Konu edindiği döneme tanıklık ederken belge değeri kazanmış romanları belgesel romandan ayırmak gerekir. Örneğin gazeteci Ahmet Samim'in tarihsel kişiliğini, İttihat ve Terakki yönetimini konu edinen *Hüküm gecesi* (Y.K. Karaosmanoğlu, 1927), daha çok yazarın kişisel gözlem ve anılarıyla beslenmiş sayılır. Kurtuluş savaşı'nı ve savaş sonrasını belgelere dayanarak ele alan *Kutsal isyan* (H.İ. Dinamo, 1966-1967) ve *Kutsal barış* (H.İ. Dinamo, 1972-1976) dizileri, çok daha eski bir dönemle (XVIII. yy.) ilgili *Patrona* (Kerim Korcan, 1983) ise türün örnekleri arasındadır. Siyaset, sanat, bilim adamlarını konu edinen belgesel bazı yapıtların "roman" adını taşımalarına karşın bu türe girip girmedikleri tartışma konusudur. *Ziya Gökalp, bir fikir adamının romanı* (Mehmet Emin Erişirgil, 1951), *Mehmet Âkif, islamcı bir şairin romanı* (M.E. Erişirgil, 1958), Prof. Mustafa İnan'ın yaşamını ele alan *Bir bilim adamının romanı* (O. Atay, 1975) bu son grupta yer alır.

—Sine. Ayastefanos'taki (Yeşilköy) rus anıtının yıktırılışını görüntüleyen, Fuat Bey (Uzkınay) tarafından çekilmiş film Türkiye'de ilk belgesel film olarak kabul edilir (14 kasım 1914). Enver Paşa'nın girişimiyle kurulan (1915) Ordu merkez sinema dairesi (günümüzdeki Ordu foto-film merkezi), çalışmalarını savaşa ilişkin haber filmlerine yöneltti. Bunun dışında "Sultan Reşat'ın cenaze töreni", "Vahdettin'in kılıç alayı" gibi belgeseller de üretti. Kurtuluş savaşı'nın son yıllarında kurulan Ordu film alma dairesi ise, 1922'de İzmir'e doğru kaçan düşmanın, geride bıraktığı yıkımı belgeleyen *İstiklal* (İzmir'e doğru) adlı uzun belgesel filmi çekti. 1923-1933 arasında Türkiye'de belgesel film konusunda herhangi bir faaliyette bulunulmadı. 1933'ten sonra, Nazım Hikmet'in gerçekleştirdiği ve ünlü ortaoyuncularının rol aldığı *Düğün gecesi* (Kanlı Nigâr), *İstanbul senfonisi, Bursa senfonisi;* Hazım Körmükçü'nün *Yeni Karagöz* adlı yapıtları belgesel nitelikteki filmler olarak kabul edilebilir. 1934'te Matbuat umum müdürlüğü'nün iki rus yönetmenine çevirttiği *Türkiye'nin kalbi Ankara*, Kemal Necatı Çakus ile rus kurgu filmci Ester Shup'un gerçekleştirdikleri *Türk inkılabında terakki hamleleri* (1937) dönemin belli başlı belgeselleri arasında yer aldı.

İkinci Dünya savaşı yıllarındaki belgeseller, daha çok haber ve propaganda ağırlıklıydı. Kore savaşı'nda, Kore'deki Türk tugayı'nın yaşantısını görüntüleyen *Kore gazileri, Mehmetçik Kore'de, Kore' de türk kahramanları* 1951'de çekilmiş belgesel filmlerdir. 1956'da Anadolu uygarlıklarını belgesel filmlerle tanıtmak amacıyla İstanbul Üniversitesi film merkezi kuruldu. Merkez adına Sabahattin Eyüboğlu ve Mazhar Şevket İpşiroğlu' nun iki avusturyalı görüntü yönetmeniyle birlikte gerçekleştirdikleri *Hitit güneşi* adlı belgesel, Berlin film festivali'nde ikinci gelerek Gümüş ayı ödülü'nü kazandı (1956). 1960'tan sonra özel ve resmi kurumlar birkaç belgesel film gerçekleştirdiler. 1963'te üç yıllık bir suskunluktan sonra yeniden faaliyete geçen İstanbul Üniversitesi film merkezi'nin ilk belgeseli, Adnan Benk ve Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun gerçekleştirdikleri *Akdamar* oldu. Adnan Benk'in yönettiği, müziğini bestelediği *Ben Asitavandas*, İtalya'da Padua Üniversitesi'nin düzenlediği X. Uluslararası film şenliği'nde "eski bir sanat eserinin özgür ve çağdaş yorumlamasında yeni bir araştırma" biçiminde değerlendirilerek, sanat filmleri dalında ikincilik ödülünü kazandı (1965). Bu ödül, tümü Türkler'den oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiş, belgesel film dalında kazanılan ilk ödül oldu.

Türkiye'de belgesel film yapımına çeşitli özel kuruluşların, bankaların katkısı oldu. 1970'li yıllardan sonra, TV yayınlarının da etkisiyle Türkiye'deki belgesel film üretimi çoğaldı.

BELGİ a. Bir şeyi benzerlerinden ayırt etmeye yarayan işaret; alamet, nişan.

Belgica, belçikalı Adrien de Gerlache yönetiminde 1897-1899 yıllarında Antarktika'da araştırma yapan norveç gemisi. Güney bankizinde kışı geçiren ilk gemidir.

BELGİCA PRİMA (*Provincia*), Geç imparatorluk döneminde Belçika eyaletinden ayrılan topraklardan meydana gelen Roma eyaleti; merkezi Trier olan eyaletin sınırları içersinde Metz, Toul, Verdun şehirleri bulunuyordu.

BELGİCA SECUNDA (*Provincia*), Geç imparatorluk döneminde Belçika eyaletinden ayrılan yerlerden meydana gelen Roma eyaleti; merkezi Reims'ti ve on iki şehri kapsıyordu: Reims, Châlons, Soissons, Senlis, Beauvais, Amiens, Saint -Quentin, Cambrai, Arras, Therouanne, Boulogne, Tournai.

BELGİLEMEK g.f. *Bir şeyi belgilemek*, onu bir işaretle belli etmek.

BELGİLİ sıf. Belli edilmiş olan; muayyen.
—Dilbil. *Belgili tanımlık*, kimi dillerde belirli bir varlık ya da nesneyi gösteren tanımlık (örn. fr. *le* (eril), *la* (dişil), *les* (çoğul); ing. *the* (tekil) tanımlıkları).

BELGİLİK a. Mim. Bir yapının hangi amaçla yapıldığı konusunda bilgi vermek ve yapıyı tanımlamak amacıyla kullanılan amblem. (Frizlerde ve öteki süsleme öğelerinde yer alır.)

BELGİN sıf. Tam ve kesin olarak belirlenmiş; sarih.

BELGİNLİK a. Belgin olma durumu; belirlilik, sarahat.

BELGIOIOSO (markiz Cristina TRİVULZİO, — *prensesi*), italyan yurtsever ve edebiyatçı (Milano 1808 - *ay.y.* 1871). "Risorgimento" yanlısıydı. 1824'te, "Federazione" adlı gizli derneğin başkanı prens Emilio Barbiano di Belgioioso ile evlendi. 1831'den başlayarak, Viyana sarayının amansız düşmanı kesildiğinden, Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Paris'teki evi sürgündeki yurtseverlerin barınağı oldu. Gazeteler çıkardı (Gazzetta italiana), 1848'de, Milano ayaklanması sırasında, giderlerini cebinden karşıladığı bir gönüllü birliği kurdu. Vico'nun yapıtlarını fransızcaya çevirdi. Siyasal ve tarihsel denemeleri vardır (*La rivoluzione lombarda del 1848*, 1860).

BELGİSİZ sıf. Belirlenmemiş, belirli olmayan şey için kullanılır; gayri muayyen. —Dilbil. *Belgisiz adıl, belgisiz sıfat*, adılların, sıfatların ortak özelliklerini değil, kimi özelliklerini taşımasıyla tanımlanan adıl, sıfat. (Bunlar,kişi gösterme, soru adıl ve sıfatlarının özelliklerini taşımazlar.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Belgisiz tanımlık*, kimi dillerde belirsiz bir varlık ya da nesneyi gösteren tanımlık (örn. fr. *un* [eril], *une* [dişil], *des* [çoğul]; ing. *a* [tekil] tanımlıkları).
—ANSİKL. Belgisiz sıfatlar adları tamlar (örn. *Başka çocuklar, birkaç çocuk geldi*). Belgisiz sıfatlarla kurulmuş ad öbeklerinde adlar düşünce, belgisiz sıfatlar iyelik ekleri alarak belgisiz adıla dönüşür (örn. *Başkaları, birkaçı geldi*). Bununla birlikte, sıfatlıkla ilgisi bulunmayan, sıfattan türemeyen (örn. *kimse, herkes, şey* vb.) belgisiz adıllar da vardır.

Konuşucu, belgisiz sıfat ve adılları kullanarak sınırları önceden belirli bir evrende yer alan öğeyi özdeşleştirir,farkını belirler ve öbür öğelerden ayırır. Örneğin, kimi sıfat ve adıllar bir alt bütünün, bir bütünün öğelerine benzemesini (farklılık ya da karşılaştırma) gösterir: *Bir* BAŞKA *adam geçti*. (Burada sözkonusu olan, *aynı, herhangi bir* vb.'dir.) Kimileri de bir bütünün parçasını göstererek nicelik belirtir: (Satın alınması olanaklı kitapların içinden) BİRKAÇ TANE / BİRÇOK / ÇOK SAYIDA / AZ SAYIDA / PEK ÇOK *kitap aldım*. Diğerleriyse, bütünün öğelerinin dağılımsal ya da genel olarak ele alınmasını sağlar: BÜTÜN *işçiler grevde* (Sözünü ettiğim fabrikanınkiler). (*Hiçbir, bir tane bile, hiçbiri*) sıfır nicelendirmeyi belirtir.

Üretici dilbilgisinde belgisizlik, kimi tanımlık, sıfat ya da adılların içkin özelliğini oluşturur. Bu özellik anlamsal olarak, daha önce yer alan ad öbeğine ya da durum belirleyen bir öğeye hiçbir gönderme yapılmamasıyla tanımlanır. Örneğin *o adılı* ya da *bu* gösterme sıfatı önceki bir dizime ya da durum öğesine gönderme yaparlar, oysa *bir* belgisiz sıfatı kullanıldığında aynı durum sözkonusu değildir: (Sözünü ettiğim) O *adam telefon etti*. BİR *adam telefon etti*. *Bana* BU *defteri verin*. *Bana* BİR *defter verin*.

BELGİSİZLİK a. Belgisiz olma durumu.

BELGİT a. SENET'in eşanlamlısı.

BELGOROD ya da **BYELGOROD**, Rusya Federasyonu'nda oblast merkezi kent, Ukrayna sınırı yakınında, Harkov'un K.'inde; 300 000 nüf. (1989). Kursk bozkırındaki demir filizi yataklarının işletme merkezi. — XVI. yy. sonunda bir hisara dönüştürülen Belgorod, Dniepr'den Volga'ya kadar uzanan ve Tatarlar'a karşı savunmayı sağlayan tahkim edilmiş karakollar zincirinin ("Byelgorod hattı" adı veriliyordu) merkezi oldu.

BELGOROD - DNYESTROVSKİ, Ukrayna'da kent, Karadeniz kıyısında, Dniestr'in denize döküldüğü yerde; 33 000 nüf. Balıklavalar ve konserve fabrikaları. Eskiçağ'dan kalıntılar. Hisar. Esk. *Cetatea Alba*, sonra *Akkerman*.
—Tar. Yunan kolonisi Tyras'ın yerinde kurulan Cetatea Alba ("beyaz kent") 1241'den sonra Moğollar'ın eline geçti. Cenevizli tüccarların uğrak yeri olan kent, 1359'da kurulan Boğdan prensliğine bağlandı. 1484'te, Kırım hanlarının müttefiki olan Osmanlılar tarafından fethedildi ve adı Akkerman'a çevrildi. 1944'e kadar bu adı taşıdı. 1812'de tüm Besarabya ile birlikte Ruslar tarafından ilhak edildi. 1918'de Romanya'ya bağlandı. 1940'ta SSCB'ye katıldı.

BELGRAD, sırpça **Beograd**, Sırbistan Cumhuriyeti'nin ve yeni Yugoslavya'nın başkenti, Tuna ve Sava ırmaklarının kavuştuğu yerde; 1 553 854 nüf. (1991). Kent, her iki ırmağın sağ kıyısındaki tepelerde, Kalemegdan burnundaki hisar ile limanın birleştiği yerde gelişti. Sırbistan'ın bir sınır kenti olan Belgrad'ın tarihini, kentin askeri alanda oynadığı rol belirlemiştir. 1815'te Sırbistan'ın bağımsızlığını ilan edişi sırasında küçük bir osmanlı garnizon kenti olan Belgrad'ın nüfusu 20 000'e yükseldi. 1945'ten sonra Belgrad, Novi Beograd (Yeni Belgrad) kentinin kurulması ve bazı merkezi işlevleri üstlenmesiyle (federal hükümetin merkezi) Sava'nın düz ve alüvyonlu sol kıyısında yayıldı; böylece, 1934'ten bu yana yönetim bakımından kendisine bağlı olan eski macar kenti Zemun ile birleşti. Ama nüfusun ve etkinliklerin büyük bölümü hâlâ, iki ırmağın kavuştuğu yerin güney kesiminde toplanır ve bu kesimde yer alan aşırı kalabalık kent merkezi, Terazije alanı çevresinde karmakarışık uzanır. Belgrad, özellikle hizmetler kesiminin ağır bastığı bir kenttir. Çevre yerleşmelerdeki (Železnik,Rakovica,Zemun) sanayi tesislerinde etkin nüfusun yalnızca dörtte biri çalışır. Tuna'nın sağ kıyısında aşağı kesime doğru gelişmekte olan ırmak limanı, Yugoslavya'nın başlıca limanıdır. Siyasal ve iktisadi yapıları merkezcilikten kurtulmuş bir federal devletin başkenti olan ve halkının büyük bölümü Sırbistan'ın aşırı kalabalık bölgelerinden gelen Belgrad, Balkanlar'daki öbür başkentlerin tersine, başında olduğu kentler hiyerarşisini ortadan kaldırmamaktadır. Önemli müzeler.
•TARİH. Keltler tarafından kurulan (Singidunum), sonra Roma'ya bağlı müstahkem mevki olan kentin slavca adı Belgrad (beyaz kent) IX. yy.'da ortaya çıktı. Ortaçağ'da birçok ülke arasında çekişme konusu oldu. Birçok kez Macaristan yönetimine girdi. XIII. yy. sonunda Sırp kralı Dragutin'e, XV. yy. başında despot Stefan Lazarević'e başkentlik yaptı. Murat II'in 1441'de, Mehmet II'nin 1456'daki kuşatmalarına karşı koyan kent, 1521'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından zapt edildi. (→ BELGRAD SEFERİ.) Türkler tahkim ettikleri ve daha sonraki atılımları için askeri üs olarak kullandıkları kenti geliştirdiler. 1688'de Avusturyalılar'ın eline geçen Belgrad'ı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa 1690'da geri aldı. 1717'de prens Eugène'in komutasındaki Avusturya kuvvetlerince ele geçirilen kent, Pasarofça antlaşması ile (1718) Avusturya'ya verildiyse de 1737-1739 savaşları sonunda, Belgrad antlaşması ile (1739) Türkler'e bırakıldı. Avusturyalılar 1789'da üçüncü kez zapt ettikleri Belgrad'ı 1791'de imzalanan Svištov (Ziştovi) antlaşması ile Türkler'e geri vermek zorunda kaldılar. Sırbistan'ın bağımsızlığı için ayaklanan Karacorce'nin (Karayorgi) 1806'da ele geçirdiği kentte türk egemenliği yeniden kuruldu (1813). Belgrad kurulan özerk Sırp prensliğine katıldıysa da (1815) türk birlikleri kentten ancak 1868'de ayrıldı. 1878'de bağımsızlığını kazanan Sırbistan krallığı'nın başkenti oldu. 1914 yaz bunalımı döneminde barışı koruma yolundaki son girişimleri sırasında İngiltere, Avusturya-Macaristan'a, aracılığını kabul etmesi karşılığında Belgrad'ı işgal etmesini önerdi. Voyvoda Putnık'in Sırp kuvvetleri ile Potiorek komutasındaki Avusturya kuvvetleri arasındaki savaşta önce Sırplar zafer kazandılar (1914 ağustosu). Kasım ayında Avusturyalılar üstünlük sağlayarak Belgrad'ı ele geçirdiler; bundan sonra kent birkaç kez daha el değiştirdi ve 1915-1918 arası Avusturya işgali altında kaldı. 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven krallığının (1929'da Yugoslavya) başkenti oldu. 1941'de alman ordusunun işgal ettiği kenti 1944'te partizanlar, Kızıl ordu'nun yardımıyla kurtardılar. Belgrad, 1945'te kurulan Yugoslav sosyalist devletinin federal kurumlarının merkezi ve Sırbistan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Belgrad ya da **Belgrat ormanı**, İstanbul yakınında koru ormanı. Adını bu ormanın içinde bulunan ve bu yüzyılın başlarında ortadan kalkan Belgrad ya da Belgradcık köyünden alır. Söylentiye göre bu köyün adı da Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad seferiyle ilgilidir. Kimine göre padişah sefer dönüşünde orduyla birlikte getirdiği tutsakları (Sırp ya da Hırvat), kimine göre seferde orduya yardım etmiş olan Bulgarlar'ı bu ormana yerleştirmiştir. Tarihçi Reşat Ekrem Koçu, bu söylentilere işaret etmekle birlikte Belgrad köyünün XVII. yy.'dan beri bir rum köyü olduğunu tarihi belgelere dayanarak yazar. Belgrad köyünün İstanbul'a su getiren bentlerden Büyük bent'in sularını kirlettiği için 1898'de padişah emriyle kaldırıldığını yazanlar varsa da gene R.E. Koçu'nun belirttiğine göre 1922 tarihli "Mecellei umur-i belediye" adlı eserde köyün "kâmilen Rumlar ile meskûn" olduğu kayıtlıdır ve buradaki Rumlar Lozan antlaşması'nın imzasından sonra köyü terk ederek Yunanistan'a göç etmişler, köy de ondan sonra harabe haline gelmiştir.

Belgrad ormanı, İstanbul'un 25 km kuzeyinde yer alır; Boğaz ve Karadeniz kı-

Belgrad
Sava ile Tuna'nın kavşağı (ön planda kalenin bahçeleri)

L. Y. Loirat-Explorer

Belgrad ormanı Kırkçeşme piknik alanı, *İstanbul*

yılarına 3-5 km uzaklıktadır. Bugünkü genişliği 5 442 ha'dır; içinde ayrıca 474 ha genişlikte açıklık vardır. Ormanın yüzölçümü XVIII. yy. başlarında 17 000 ha iken, 1820'lerde 13 000, 1840'larda 12 000, 1870'te de 7 500 ha'a düşmüş, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerinin ormanda büyük kesim yapmalarıyla daha da daralarak bugünkü durumuna gelmiştir. Büsbütün tükenip ortadan kalkmamışsa, bunu içinde yer alan yedi bende borçludur; bentler de bu orman sayesinde 400 yıldan beri lığla dolmadan kente su akıtmaktadır.

Belgrad ormanı, Bulgaristan sınırından başlayarak Yıldız dağları boyunca uzanıp gelen yapraklı orman kuşağının doğu ucunda yer alır. Ormanı oluşturan ağaç türlerinin başında meşe ve kayın gelir; bunlara kestane, gürgen, ıhlamur, kızılağaç, bazı ağaççık ve çalı türleri de katılır.

Belgrad ormanı, çok yönlü yararlanma ilkelerine göre amenajman planlarına kavuşturulmuştur. Bu yararlanma ilkelerine göre Belgrad ormanının başlıca nitelikleri şunlardır: 1. bentlerin su sağlaması için koruma ormanı; 2. dinlenme ve eğlenme için piknik ormanı; 3. ağaç üretimi için işletilme; 4. İ.Ü. Orman fakültesi için bilimsel araştırma ve eğitim ormanı; 5. av hayvanları üretim merkezi; 6. orman ve süs fidanları üretim merkezi; 7. Atatürk arboretumu ile uluslararası bir araştırma merkezi; 8. İstanbul'un yanı başında, büyük bır yeşil alan olması. (Belgrad ormanında piknik yapanların sayısı, yılda ortalama 200 000-250 000 arasındadır.)

Belgrad antlaşmaları, Osmanlı devletinin Avusturya ve Rusya ile yaptığı iki ayrı barış antlaşması (1739). Türkler'in Avusturya ve Rusya'ya karşı başlattığı savaş (1736), Fransa'nın arabuluculuğu ile imzalanan barış antlaşmalarıyla sonuçlandı. 23 maddeden oluşan Avusturya barışına göre, 1718 Pasarofça antlaşması ile Avusturyalılar'ın eline geçen Belgrad, Bosna, Sırbistan ve Eflâk'ın bir bölümü (Küçük Eflâk) Osmanlı devletine geri verildi; Tuna ile Sava ırmakları ve Temesvár eyaleti sıradağları türk-avusturya sınırı olarak saptandı (18 eylül 1739). Aynı gün Rusya ile yapılan antlaşma gereğince Ruslar Kırım'da Azak dışındaki tüm topraklardan geri çekilecek; Dniepr ile Dnyestr ırmakları arasındaki bölgede küçük bir toprak parçası dışında işgal ettiği yerlerin tümünü Osmanlı devletine geri verecek; Kafkasya'nın Çerkezistan kesimi iki devlet arasında tampon bölge olarak kalacak; rus bayrağı taşıyan savaş ve ticaret gemileri Karadeniz'e giremeyecek; Osmanlı devleti Don ırmağı ağzında bir kale yaptırabilecekti.

Belgrad konferansı, 1-6 eylül 1961 tarihleri arasında Belgrad'da tarafsız ülkelerin katılmasıyla toplanan konferans (25 ülke katıldı, 3 ülke gözlemci gönderdi). Konferansta alınan başlıca karar, genel silahsızlanma, sömürgeciliğin kaldırılması ve Birleşmiş Milletler'in yeniden örgütlenmesiyle ilgiliydi.

Belgrad seferi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı aldığı sefer (1521). Tahta çıktığını haber vermek üzere Macar kralı Hunyadi János'a gönderdiği elçi öldürülünce, Kanuni, Macaristan'a bir sefer düzenledi. Mihaloğlu Mehmet ve Yahya Paşa oğlu küçük Bali beyler öncü kuvvetler olarak, Smederevo muhafızı Hüsrev Bey ise Belgrad kalesinin dışarıyla olan bağlantısını kesmek üzere gönderildi. İstanbul'dan yola çıkan Kanuni (mayıs 1521) Edirne'de Rumeli kuvvetleri kumandanı Ahmet Paşa ile buluştu. Ahmet Paşa'nın emrindeki kuvvetler, Sabac (Böğürdelen) kalesini alırken Piri Mehmet Paşa emrindeki ordu, Belgrad kalesini karadan ve Tuna'dan kuşattı. 1 ağustosta padişah da Belgrad önüne geldi, şiddetli çarpışmalardan sonra, Belgrad Osmanlılar'ın eline geçti (29 ağustos 1521). Kanuni, şehrin en büyük kilisesini cami yaptı. Sırplar'ın bir kesimi İstanbul'a gönderildi.

BELGRANO (Manuel), arjantinli yurtsever ve general (Buenos Aires 1770 - *ay.y* 1820). Salamanca'da iktisat öğrenimi gördükten sonra Fransız devrimi'nin yaydığı düşünceleri benimsemiş olarak 1794'te Buenos Aires'e döndü. Yüzbaşı rütbesiyle, Buenos Aires'teki işgalci İngilizler'i kovan milis kuvvetlerine katıldı (1806). Bağımsızlık yanlısı Buenos Aires cuntasına girdi (1810). Paraguay'ı Río de la Plata sınırında tutmak için yaptığı girişimde başarısızlığa uğradı. Peru ordusunda general oldu; İspanyollar'ın Rio de la Plata'ya saldırısını Tucumán (1812) ve Salta'da (1813) durdurdu. Tucumán kongresi'nde (1816), kurulacak yeni devletin meşrutiyetle yönetilmesini savundu.

Belgrat ormanı → BELGRAD ORMANI

BELH, Afganistan'ın kuzeyinde kent; 10 000 nüf. Eskiçağ'daki adı *Baktra* olan Belh, Keyhüsrev'in (İ.Ö. 556-530'a doğr.) ve Büyük İskender'in imparatorluklarına katıldı. İskender, İ.Ö. 327'de Hindistan'a sefere çıkmaya karar verdiği zaman bir süre burada kaldı. Adından türetilmiş Baktria ilinin alınyazısını paylaşan kent, Abbasi halifeleri ve Gazneliler döneminde önem kazandı, Cengiz Han ile Timur'un (10 nisan 1370'te burada taç giydi) akınlarından büyük zarar gördü. "Timurlular rönesansı"na karşın toparlanmayı başaramadı (ama gene de bu rönesanstan yararlandı) ve bir süre sonra bu bölgelere yönelen halklar (İranlılar, Özbekler, Hindistan Moğolları) arasında çekişmelere yol açtı. 1751'de ilk Afgan sultanı Ahmet Şah'ın eline geçince yeni kurulan Afgan krallığı'na katıldı.

—Arkeol. 1968'e doğru, eski kentin geniş yıkıntıları arasında, islamiyetin ilk dönemine (IX., hatta VIII. yy.) ait en görkemli anıtlardan biri olan Hacı Piyad camisi bulundu; güzelliğini hâlâ koruyan bu caminin oymalı süslemeleri, Abbasi sanatı hakkında Samerra'da bulunan camilerden edindiğimiz bilgilerin tekrar gözden geçirilmesini gerektirecek niteliktedir. Ayrıca, Timur devrinden (XV. yy.) kalma ve aslında Gur Emir'in etkisinde yapılmış bir mozole olan (Ebu Nasr Parsâ) Yeşil cami de buradadır.

BELHÎ (Ebu Zeyd Ahmet bin Sehl), arap coğrafyacı (Şamistiyan, Belh, ? - ?, 934). Bir süre Belh'te müderrislik yaptı. Dönemin ünlü bilgini el-Kindî'den felsefe öğrendi. Samanoğulları veziri Ebu Ali Ceyhanî'den destek gördü. Klasik islam coğrafya yazıcılığının kurucusu olarak nitelenen bilginin çeşitli kaynaklarda kırk üç yapıtı olduğu bildirilir. Ancak bunların hiç biri günümüze ulaşamamıştır. Bu kaynaklarda adları da belirtilen bu yapıtlar arasında en önemlisinin *Suver ül-ekalîm* adlı islam ülkeleri atlası olduğu öne sürülür.

BELHLİ RABİA KUZDARİ, afganıstanlı şair (X. yy.). Yapıtlarında arapça ve farsçayı kullanan ilk kadın şair olan Rabia, lirik ve mistik şiirler yazdı. Hapisanede öldü. Hücresinin duvarına kendi kanıyla şiirler yazmıştır.

BELİ ya da **BELA** ilg. (ar. *bela* ve farsçadaki biçimi *beli*). *Esk.* Evet, peki, hayhay, olur: *"Cümle bir mürşide demişler beli"* (Kul Himmet, XVII. yy.).

BELİAL ("Kötülük eden"), Kutsal Kitap'ta ve yahudi dini metinlerinde şeytana verilen ad.

BELİD sıf. (ar. *belid*). *Esk.* Akılsız, aptal, bön, ahmak.

BELİĞ sıf. (ar. *beliğ*). *Esk.* **1.** Açık, yeterli, tam. **—2.** Güzel, düzgün söz söyleyen ya da yazan: *Şair-i beliğ.* **—3.** Belagatli, düzgün, sanatlı: *Kelam-ı beliğ. Mektub-ı beliğ.*

—Cez huk. *Beliğ sistemi,* birden çok suç işlemiş kişiye verilecek cezanın saptanmasında uygulanan, cezaların birleştirilmesi yöntemlerinden biri. (Bu sistemde, suçluya işlediği suçlardan en ağır olanın cezası verilir. Daha hafif cezaların, verilen bu ağır ceza içinde eridiği varsayıldığı için buna "erime sistemi" de denir.)

BELİĞ Bursalı, asıl adı **İsmail,** türk yazar, şair (Bursa 1668 - *ay.y.* 1729). Öğrenimini Bursa'da tamamladı. Kısa bir süre

Belh
Hacı Piyad camisi'nin (VIII. yy. [?] - IX. yy.) kalıntılarından bir görünüm

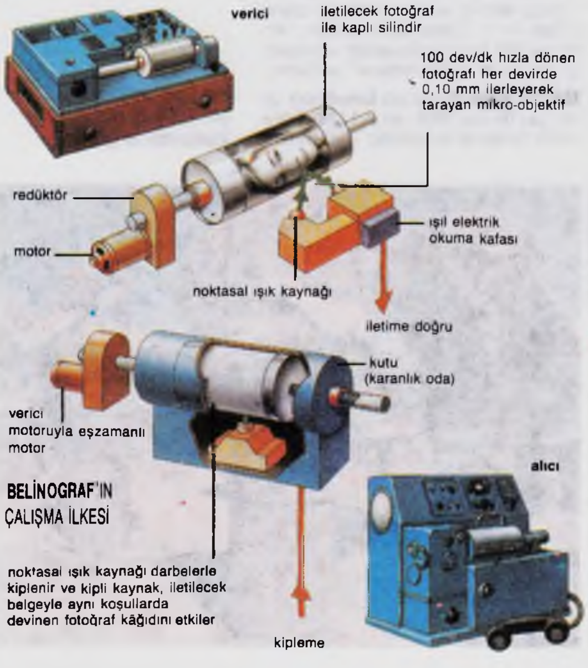
Tokat'ta mahkeme naipliğinden sonra Bursa'ya döndü. Aralıksız elli yıl Mantıcı camisi'nin imamlığını yaptı. Harameyn evkafı mahkemesinde müfettiş kâtipliği, Emir Sultan ile Yeşil imaretlerinin yöneticiliğinde bulundu. Tokat'a giderken yollarda başından geçenleri, çektiği sıkıntıları 149 beyitlik *Sergüzeştname* adlı mesnevisinde anlattı. En önemli yapıtı olan *Güldeste-i riyâz-ı irfan ve vefeyât-ı dânişverân-ı nadiredan*'da (basılışı 1884) Bursa'da gömülmüş padişahlar, şehzadeler, vezirler, bilginler, şeyhler, hekimler ve şairlerin hayatlarını anlattı. Daha sonra yapıta iki ayrı zeyl (ek) yazdı (*Gülzar-ı süleha* ve *Gülzar-ı irfan*). Kafzade de Faizi'nin *Zübdet ül-eş'âr*'ının zeyli olan *Nuhbet ül-âsâr li zeyli zübdet il-eş'âr* (basılışı 1985), 1630-1726 arasında yetişen 414 şairi kapsar. *Gül-i sadberk*'i Hanifzade Tahir Ahmet'in *Âsâr-ı Nev*'inde geçen 100 hadisi birer beyitle açıklar. *Şehrengiz*'inde (1707), Bursa'nın güzellerini tanıtır. *Divan*'ı, *Seb'a-i seyyare* ve *Genc-i şaygân* adlı yapıtları henüz ele geçmemiştir.

BELİĞ, asıl adı **Mehmet Emin,** türk şair (Yenişehir Feneri, Mora ?-Zağra 1758). Doğduğu kentte başlayan öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Müderrislik, kadılık yaptı. *Divan*'ında gözlemci ve zeki bir şair olarak görünür. *Kefşgername, Hamamname, Berbername, Hayyatname-i dildûz* gibi terci-i bentlerinde canlı ve mizahi tasvirler yer alır. Namık Kemal, Muallim Naci gibi tanzimat şairlerinin beğenisini kazanmıştır.

BELİĞANE be. (ar. *beliğ* ve fars. *-ane*'den *beliğane*). *Esk.* Açık ve düzgün bir anlatımla.

BELİH suyu, türkçe **Balıklıç,** antik **Bilechas,** Suriye'nin kuzey kesiminde akarsu. Kollarını Urfa yaylası ve Harran ovasından alır. Akçakale'nin güneyinde Suriye topraklarına geçer ve Rakka'nın doğusunda Fırat'a karışır.

BELİK a. **1.** *Yörs.* İnce saç örgüsü: *"On beş yaşında da kırk beş belikli / Bir kız bana emmi dedi neyleyim"* (Karacaoğlan XVII. yy.).**—2.** *Belik belik,* ince örgüler halinde.
—ANSİKL. Folk. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan yörükler arasında belikli saç, yörük kadının simgesi gibidir. Kadınlar saçlarını küçük tutamlar halinde ayırıp, belik yapar, ucunu yün, ipek ya da iplikten örülmüş renkli saç bağlarıyla tut

BELİNOGRAF'IN ÇALIŞMA İLKESİ

tururlar. Saç bağının üzeri ve belikler, nazarlık, boncuk, altın ya da gümüş paralar vb.'yle süslenir.

BELİLER, bir arap kabilesi. Mekke'nin doğusunda yaşarken aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle kuzeye, Arabistan'ın Suriye sınırına göç ettiler. Peygamber'in üzerlerine gönderdiği Amr ibn'ül-as yönetimindeki kuvvetler bir sonuç alamadı (630). Aynı yıl, Muta'da müslümanlara karşı savaştılar. Mekke'nin fethinden sonra müslüman oldular; ama Peygamber'in ölümünden sonra islamdan döndüler. Bizans devletinin yanında katıldıkları Yermuk savaşı'nda müslümanlara yenilince, halife Ömer'in izniyle Mısır'daki Nil vadisine göçtüler.

BELİMARKOVİC (Jovan), sırp general ve siyaset adamı (Belgrad 1827 - Vrnjačka Banja 1906). Savunma bakanlığı yaptı (1868-1872). 1876 savaşında Türkler'e karşı bir kolorduya komuta etti. Liberal parti üyesiydi. Kral Milan'ın tahttan feragat etmesi (1889) üzerine, kral Aleksandr'ın erginliğine kadar, ülkeyi yöneten üç naipten biriydi.

BELİN (François-Alphonse), fransız doğubilimci (Paris 1817 - *ay.y.* 1877). Collège de France ve École des Langues Orientales'de arapça, farsça ve türkçe öğrendi. Fransa'nın Erzurum konsolosluğuna çevirmen atandı (1849). İstanbul'daki fransız elçiliğine alındı (1852); başkonsolos oldu (1866). "Journal Asiatique"te doğu tarihi, özellikle Osmanlılar ile ilgili makaleler yayımladı. Başlıca yapıtları: *Notice biographique et littéraire sur Mir Ali Chir Nevai, suivie d'extraits des oeuvres du même auteur* (Mir Ali Şir Nevai hakkında biyografisiyle birlikte edebi notlar ve bu yazarın eserlerinden seçmeler) [1861], *Essais sur l'histoire économique de la Turquie d'après les écrivains originaux* (Kaynak yazarlara göre Türkiye'nin ekonomik tarihi üzerine deneme) [1865], *Des capitulations et des traités de la France en Orient* (Kapitülasyonlar ve Fransa'nın doğudaki antlaşmaları) [1870], *Du regime des fiefs militaires dans l'islamisme et principalement en Turquie* (İslamda ve özellikle Türkiye'de askeri timarlar rejimi) [1870], *Histoire de la latinité de Constantinople* (İstanbul'un Latinler dönemi tarihi) [1894].

BELİN (Édouard), fransız mucit (Vesoul 1876 - Territet, Vaud kantonu, 1963). Fransa'da kullanılmakta olan fototelegrafi aygıtlarını icat etti (1907) ve bunların ilk örneklerini meydana getirdi. Sabit görüntülerin iletilmesi yöntemlerinde birçok ilerlemeler sağladı ve bu arada, bir ikincil -taşıyıcı'da meydana getirilen frekans değişikliği aracılığıyla, görüntü sinyalinin iletilmesi yöntemini buldu.

BELİNGA, Gabon'un kuzey-doğu kesiminde dağ kütlesi. Demir filizi yatağı.

BELİNLEMEK gçz. f. *Halk.* Birden sıçramak, irkilmek, ürkmek; şaşkın şaşkın çevresine bakmak, afallamak. (Kimi yörelerde BENİLDEMEK de denir.)

◆ **belinletmek** ettirg. f. *Bir kimseyi belinletmek,* onu ürkütmek, afallatmak.

BELİNLETMEK → BELİNLEMEK

BELİNOGRAF a. (fr. *bélinographe;* öz. ad E. *Belin*'den). 1907'de Edouard Belin'in geliştirdiği, silindirli fototelgraf aygıtı. (Telefon devreleri ve radyoelektrik bağlantılarıyla belge iletiminde kullanılır.)

BELİNOGRAM a. (fr. *bélinogramme*). Belinografla iletilen fotoğraf, belge.

BELİNSKİY ya da **BYELİNSKİY** (Visaryon Grigoryeviç), rus eleştirmen ve gazeteci (Sveaborg, Helsinki yakınında, bugün Suomenlinna, 1811 - Petersburg 1848). 1839-1848 arasında *Otecestvenniya Zapiski* ve *Sovremennik* adlı dergilerde yayımlanan edebiyat eleştirileri, XIX. yy. rus zevkine ve düşüncesine biçim verdi. Hegelcilikten maddeciliğe geçen Belinskiy, slavcılara düşman ilerici aydınların temsilcisi oldu. Sanat için sanat anlayışını küçümserken, en yetkin örneğini Gogol'de bulan toplumsal konulara yönelik gerçekçi edebiyatı ateşli bir dille savundu. "Doğalcılık okulu"nun kurucusu ve sosyalist gerçekçiliğin öncüsü sayılır.

BELİNURUS a. (yun. *belone,* iğne, ve *ura* kuyruk'tan). Devon ve Karbon devirlerinde yaşamış fosil *Xiphosura* öbeğinden karındanbacaklılar cinsi. (Bedeni üç topludur. Uzun bir kuyruk ucu vardı.)

BELİONOTA a. (yun. *belos,* mızrak ve *nôtos,* sırt'tan). Afrika ve Asya'da yaşayan bazı parlakböcekleri içeren cins. (Bedeni madensel renkli, değerli taşlar gibi pırıltılı ve çok güzel görünüşlüdür. Kınkanatlılar takımı. [En ilginç türü *Belionota rutilans* kırmızı yakut renklidir; Molük adalarında yaşar.])

BELİRGİN sıf. Belirmiş olan, açıkça görülen, anlaşılan şey için kullanılır; bariz: *Belirgin bir gelişme göstermek. Bir gerçeği belirgin biçimde ortaya koymak. Yüz çizgileri oldukça belirgin bir adam. Pastada belirgin bir tarçın tadı var. Bencillik onun en belirgin özelliğidir.*
—Kim. müh. *Belirgin nitelik,* bir maddenin, örnek alma işlemi sırasında dikkati çeken nitel ya da nicel özelliği.

BELİRGİNEŞLEMLİ sıf. Yavrusu yumurtadan çıktığı sırada erkeği ve dişisi yapısal özellikleriyle hemen ayırt edilebilen kuş ırkları için kullanılır. (*Gallus* [evcil horozlar ve tavuklar] cinsinde, erkek ile dişi ayırımı yumuşak tüylere renk veren bir gen [dişi kızıl, erkek sarımsı beyaz] ya da bir tüylendirme geni [dişi hızla, erkek yavaş yavaş tüylenir] sayesinde yapılır.)

BELİRGİNLEŞMEK gçz. f. Sözkonusu soyut bir şeyse, anlaşılır bir nitelik kazanmak, gelişme göstererek kesinleşmek; somut bir şeyse, ortaya çıkmak, seçilir duruma gelmek, netleşmek: *Sis dağıldıkça karşı kıyılar, evler, ağaçlar belirginleşiyor. Bu konudaki düşünceleri daha tam belirginleşmemiş.*

◆ **belirginleştirmek** g.f. *Bir şeyi belirginleştirmek,* onu belirgin duruma getirmek, belirginleşmesini sağlamak.

BELİRGİNLEŞTİRMEK → BELİRGİNLEŞMEK.

BELİRGİNLİK a. Belirgin olma durumu; belirgin olan şeyin özelliği.

BELİRLEME a. Belirlemek eylemi.
—Dilbil. Bir dilsel öğenin söylem içinde az ya da çok belirginleştirilerek, açıklığa kavuşturularak, kesinlenerek gerçekleştirilmesi süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. Belirlemenin ortaya çıkması dillere göre çok değişkenlik gösterir. Dizgesi bir dilden ötekine farklılıklar gösterebilen belirleyicilerin görevinden başka, durumların (bükülgen diller) ya da çeşitli eklerin (bitişimli diller) kullanımı, son olarak da ad öbeğinde ya da cümle içinde öğelerin sıralanışı da belirlemede etken olabilir.

Fiilin belirttiği süreç kesin bir amaç içerdiğinde de belirlemeden söz edilir: örneğin *konuşmak,* (bir şeyler) *söylemek*'e, *yürümek,* (bir yere) *gitmek*'e göre belirsizdir. Bu ayrım, örneğin belirlenen belirsiz karşıtlığı belirten devinim fiil çiftlerinin bulunduğu rusçanın fiil çekimlerinde biçimbilimsel bir görev üstlenir.

BELİRLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi belirlemek,* dolaylı soru + *belirlemek,* onu bir araştırmanın, bir çözümlemenin sonunda başkalarından ayırarak açıklıkla ortaya koymak, tanımlamak, saptamak, tayin etmek; ona karar vermek: *Siyasetini, siyasetinin hedeflerini belirlemek. Kendi ilgi ve gözlem alanını belirlemek. Bir anketle hangi okur kesimine seslendiğini belirlemek. Tez konusunu belirlediniz mi? Verdiğiniz taslak henüz yönteminizi belirleyemediğinizi gösteriyor.* **—2.** *Bir şeyi belir-*

lemek, bir şey sözkonusuysa, bir gelişimi, evrimi şu ya da bu yönde etkilemek; bir eylemi, bir seçimi belli bir sonuca götürecek etken olmak: *Bu karar onun geleceğini belirleyecek. Savaşın gidişini belirleyen gelişmeler. Adaylar eş değerde olduğundan kazananı yaş durumu belirleyecek.*
—Biyol. Çeşitli belirleme ölçütlerini, özellikle bu iş için önerilen dikotomik anahtarları kullanarak, bir hayvan ya da bitkinin, daha önceden tanımlanmış türlerden (flora ve fauna) hangisine ait olduğunu saptamak.
—Dilbil. Bir dil birimi sözkonusuysa, bir (ya da birçok) öğeyle onu belirlemek, değerini ve ya da anlamını ortaya çıkarmak için birleşmek.
—Foto. Gizli resmi görünür resim haline getirmek.

◆ **belirlenmek** edilg. f. Bir şey sözkonusuysa, daha net, daha açık, daha kolay kavranır duruma getirilmek; karar verilmek, saptanmak: *İçeriği kesin biçimde belirlenmemiş kavramlar. Toplantının gündemi belirlendi mi? Reklama başlamazdan önce amaçlanan kitlenin belirlenmesi istendi.*

BELİRLENEBİLİRLİK a. Fels. *Belirlenebilirlik ilkesi*, Kant'ta, bir kavrama, mantıksal biçimine göre uygulanan ilke. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Kant şöyle yazar: "Her kavram, kendinde içerilmemiş olan şeye oranla belirlenmemiştir ve bu yüzden de belirlenebilirlik (alm. *Bestimmbarkeit*) ilkesine bağlıdır: çelişik olarak karşıt iki yüklemden sadece biri kavrama uygun gelebilir. Bu ilke çelişmezlik ilkesine dayanır ve dolayısıyla yalnızca mantıksal bir ilkedir; bilgiyi bütün içeriğinden soyutlayarak onun ancak mantıksal biçimini göz önünde bulundurur" (*Kritik der reinen Vernunft,* 1,2,2).

BELİRLENEN a. Dilbil. Bir belirlemeyle biçimlenen dilbilimsel birim için kullanılır. || TAMLANAN'ın eşanlamlısı.

BELİRLENİM a. Fels. Hegel'de, bir şeyin kendisi olmasını sağlayan belirgin nitelik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, belirlenim *(Bestimmung)* ile durumu birbirinden ayırmak gerekir: durum bir şeyi, kendi dışında olanla —diğer şeyler— ilişkisi içinde nitelendirir; oysa, "belirlenim olarak anlaşılan sınır [...] bir şeyin yalnızca kendisine aittir, [...] o şeyin kendisine olan ilişkisidir" (*Wissenschaft der Logik,* "Sein", 1,2). Bir şeyin bu iki yanının, yani "bir şeyin *kendinde-varlığı*" ile *'başka-şey-için-varlığı'*'nın birliği ise, o şeyin "belirlenmişliği"ni *(Bestimmtheit)* oluşturur.

BELİRLENİMCİ sıf. Belirlenimciliğe ilişkin.

◆ a. ve sıf. Belirlenimcilik yanlısı.

BELİRLENİMCİLİK a. (Eşanl. *determinizm*). **1.** Gerek doğa olaylarının, gerek insana ilişkin olguların, kendilerinden önce gelen olaylar ve olgular nedeniyle meydana geldiğini ileri süren felsefe öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İki ya da daha çok olay arasındaki neden-sonuç zincirlenmesi. **—3.** *Laplaceçı ya da evrensel belirlenimcilik*, evrenin, evrim yasalarına ve şimdiki durumuna ilişkin bilgilerin, onun gelecekteki durumlarını da önceden bilmeyi olanaklı kıldığını ileri süren varsayım.
—ANSİKL. Bu terim (alm. Determinismus) ilk kez Kant tarafından kullanıldı *(Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft)* [Salt akıl sınırları içinde din]. Kant, yeni bir terim olarak kullandığı belirlenimciliğe şu ahlaksal anlamı yükler: öznenin, kendi edimiyle özgürlük içinde ilişkisi. Terim, Kant'ın felsefesine özgü bu anlamıyla pek az kullanıldı. Belirlenimcilik kavramının, kullanılagelen modern anlamıyla ortaya çıkışı XIX. yy.'da ve özellikle Claude Bernard'ın etkisiyle gerçekleşti (*Introduction à l'étude de la médecine expérimentale,* 1865).

Belirlenimcilik, başlangıçta, bilimin açıkça ortaya koyduğu nedensel belirlenimler topluluğuna dikkati çeken bir düşünce sistemi olarak anlaşıldı. Bu anlamıyla da öngörüye yakın bir kavram niteliği edindi. Ne var ki, belirlenimciliği kadercilikle özdeşleştiren karışıklıklar da buradan kaynaklandı. Gerçekten de, kader kavramı içinde rastlantının anlam ağırlığını yitirdiği gibi, belirlenimcilik de kadercilik içinde yumuşadı. Belirlenimciliğin ortaya çıkışı, evrenbilim açısından bir dönüşümü ve bilimkuramsal açıdan da bir devrimi gerekli kıldı. Hareket biçimlerindeki birlik, "mathesis universalis"in önemi, Newton'cu mekaniğin zaferi, bilimlerin sınırsız ilerleyişi ve evren karşısında, insan bilgisinin belli bir gücünü değerlendirmek için gerekli koşullardı. Bu anlamda, onun metafiziksel yorumu —mutlak belirlenimcilik— ile bilimkuramsal yorumu —yöntembilimsel belirlenimcilik—, kategori anlayışını sürekli olarak biçimlendiren ve değişikliğe uğratan bilimsel etkinliğe yakından bağlı görünüyor. Gerçi, şimdinin bilgisiyle geleceğin belirlenmesi, bir öngörü olanağı sağlar ve bu öngörü, yetkinliği ve sürekliliği ölçüsünde, bilimsel kesinlik çağının ortaya çıktığı görüşünü destekler; ama yine de belirlenimcilik, düzenli bir evrenin sistemleştirilmiş bilgisini körükörüne inanmaya indirgenemez. Gerçekten de:
1. Kuram verileriyle olayların özelliklerini aynı zamanda ele alan deneysel belirlenimciliği, zamandışı bir mantıksal belirlenimcilik ilkesi kurma girişiminden ayırt etmek gerekir. Bu iki eğilimden birincisinin karşılaştığı bilimkuramsal güçlükler, kimi zaman, bilimlerin gelişmesi konusunda verimli olurken (Cl. Bernard), klasik tümevarımcı mantığın bu alanda uğradığı başarısızlık, güçsüzlüğünü çeşitli biçimlerde ortaya çıkardı (J. Stuart Mill). 2. Belirlenimcilik, olasılıkları hiçbir zaman dışlamadı ve dolayısıyla, kuvantum mekaniğinin belirlenemezciliğiyle çatışması, istatistiğin kullanılmasından kaynaklanmış değildi. Laplace, daha 1812'de, *Theorie analytique des probabilités* (Olasılıkların çözümsel kuramı) adlı yapıtında, evrenin ideal bir bilgisine ulaşabileceğimizi, sekiz ilkeye dayanarak ileri sürüyordu. Bu mutlak belirlenimcilik anlayışında, gözlemciye (işe karışan özne) de yer veriliyordu, ama bunun etkinliği, ideal planda limite doğru gidildikçe ve maddenin ilk öğelerinden kurulmuş parametreler bir birliğe yöneldikçe, yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. 3. Maxwell* —Boltzmann'ın gazların kinetik* kuramı (1865), her türlü belirlenimciliğin kuşku götürmez biçimde reddi anlamına gelmez. Bu kuram yalnızca, zaman ve mekân içinde nesnel olaylar olarak ele alınan bireysel olayların ilkel betimlemesine dayanılarak evrenin genel yasalarının bilgisinde ilerleme sağlanabileceği düşüncesini reddeder. İstatistik yönteminin, deneyim sürecinin başlangıcında yer alması, bilimsel yasanın niteliğini değiştirir ve onu bir olasılık yasası haline sokar. Maddesel noktaların gözlemlenebilirliğinin yadsınması, belirlenimciliği ortadan kaldırmaz, ama tam anlamıyla yöntembilimsel bir belirlenimcilik haline gelmesine yol açar. Böylece belirlenimcilik, öngörü olanağına dayanan bazı yöntemlere ve araştırma alanlarına yönelir. Bilgi öznesinin sınırları ve yetenekleri giderek büyür. 4. Mikrofizikte, aynı anda bir araya gelmiş iki büyüklüğü (bir parçacığın hem hareket hızını hem de yerini) ölçmenin olanaksız olduğunu, çünkü gözlem yöntemlerinin gözlenen nesneyi her zaman etkilediğini ileri süren Heisenberg'in belirlenemezcilik ilkesi, yöntembilimsel belirlenimciliği o kadar güç duruma soktu ki, birçok bilgin ve bilimkuramcı bu anlayışı bırakmak gereğini duydu. Kuvantum mekaniği, kinetik kuramın olasılıkçı yasalarının da temeli olan bireysel yasaları (nesneleri meydana getiren temel öğelere ilişkin yasalar) bir yana atar ve yalnızca istatiksel yasalarla ilgilenir. Bu, her tür belirlenimci süreci reddetmek demektir. Ne var ki, bu durumun geçici olduğunu ve Einstein'ın belirttiği gibi, tüm bilimsel araştırmaların itici gücü olan inancı, yani evrende belli bir düzen olduğuna ilişkin inancı çürütmediğini düşünenlerin sayısı hâlâ kabarıktır.

BELİRLENME a. Belirlenmek eylemi.
—İkt. *Denklemlerin belirlenmesi,* ekonometrik bir model kurarken, açıklayıcı değişkenlerin ve ele alınan bağıntıların cebirsel biçiminin seçimi.

BELİRLENMEK → BELİRLEMEK.

BELİRLENMEMİŞLİK a. Fels. Başka bir olaya bağlı olmayan bir olayın öz niteliği. (Belirlenmemişlik, Max Planck'ın çalışmalarından kaynaklanan bir varsayımdır. Buna göre, başka bir olayı belirleyen bir olaya ilişkin bilgi, kendisi de belirleyici olan daha başka bir olaya ilişkin bilgisizliğe yol açar. Bu varsayım, Heisenberg'in kesinsizlik ilkesiyle bağlantılıdır.)

BELİRLENMEZCİ sıf. ve a. Belirlenmezcilik yanlısı kimseye denir.

◆ sıf. Belirlenmezciliğe ilişkin.

BELİRLENMEZCİLİK a. Doğada, belirlenim diye bir şey olmadığını ya da ancak kısmen var olduğunu ileri süren öğreti.

BELİRLENMİŞLİK a. Fels. Hegel'de bir belirlenim edinen şeyin niteliği.

BELİRLEYEN → TAMLAYAN.

BELİRLEYİCİ sıf. **1.** Bir şeyi belirleyen, açıklıkla ortaya koyan şey için kullanılır: *Belirleyici özellik.* **—2.** Bir şeyin gelişimini, sonucunu etkileyen şey için kullanılır: *Bu kararın alınmasında en belirleyici etken, delillerin yetersizliği oldu.*
—Astrol. Belirli bir alan içinde bir değişim başlatan horoskop etkeni. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Biyol. *Belirleyici özellik,* en geniş sınıflandırma birimlerini (bölümler, sınıflar, vb.) tanımlamak üzere seçilen özellik.
—Dilbil. Bir başka dilsel öğeyi belirleyen dilsel öğe için kullanılır.
—Dilbil. ve Sesbilg. Bir sesbirimin tanımına katılan ve belirlenmesine katkıda bulunan özelliği için kullanılır. (Çoğunlukla, bu terim *ayırıcı* terimiyle eşanlamlı sayılır; bununla birlikte, R. Jakobson'un yanı sıra, kimi dilbilimciler, belirleyici özelliği, zorunlu bir ayırıcı işlev olmaksızın, dilsel iletişimde görev yapan bir sesbirim özelliği olarak görürler.)
—Fels. Kant'ta, tümel bir yasa sözkonusu olduğunda, tikel bir durumu bu yasaya bağlayan yargı yetisine denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Astrol. Belirleyiciler beşe ayrılır: insanın bedensel varlığı ve uzun mesafeli yer değiştirmeler konusunda "yükselen"; maddi kazançlar konusunda "şans-noktası"; ahlak ve duygu dengesi için "Ay"; toplumsal saygınlık ve dünyadaki durum konusunda "Güneş"; girişim, çocuklar, süreklilik gibi bütün özel konumlar için ise "M.C. noktası" etkendir. Herhangi bir gezegen, uygun Aphetes noktasındaysa ve beş belirleyiciden birini yönetebiliyorsa, kendi de o süre için belirleyici olabilir.
—Fels. Kant'a göre belirleyici yargı yetisinin konumu, düşünücü yargı yetisine oranla belirlenir. Kant şöyle der: "Yargı yetisi, genel anlamıyla, tikel olanı tümel olanda içerilmiş olarak düşünmeyi sağlayan yetidir. Tümel olan (kural, ilke, yasa) verilmişse, tikel olanı ona bağlayan yargı yetisi, belirleyicidir [alm. *bestimmend*]. (Bu yeti, transsendental yargı yetisi olarak tikeli bu tümele bağlamayı sağlayabilen biricik koşulları önsel (a priori) olarak belirttiğinde de belirleyicilik sözkonusudur.)" [*Kritik der Urteilskraft*]

BELİRLEYİCİLİK a. Belirleyici olma

durumu, niteliği: *Altyapının belirleyiciliği.*
—Dilbil. Belirleyici dilsel bir öğenin özelliği.

BELİRLİ sıf. Açık ve kesin olarak belirlenmiş, tanımlanmış ya da saptanmış, kararlaştırılmış şey ya da kimse için kullanılır; muayyen: *Belirli bir ücret politikası uygulamak. Bu konu hakkında belirli bir düşüncem yok. Belirli bir hedefe yönelmek. Bunu söylerken belirli bir kimseyi amaçlamadım.*
—Dilbilg. *Belirli geçmiş zaman*; sözkonusu eylemin içinde bulunulan zaman diliminden önce olup bittiğini bildiren kip. (Eşanl. Dİ'Lİ GEÇMİŞ ZAMAN, GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fels. Bir düşünce konusunu hem tam ve eksiksiz olarak belirlemeye, hem de ötesine geçildiğinde bu belirlenimin içeriksiz kalacağı ya da yanlış olacağı sınırları saptamaya yönelik tanımın konusu.
—ANSİKL. Bu kip ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-dı/ - di/ - du/ -dü/ -tı/ -ti/ -tu/- tü* ekiyle kurulur. Çekiminde birinci tip kişi eki kullanılır (Örn. *gel-di-m, gel-di-n, gel-di, gel-di-k, gel-di-n-iz, gel-di-ler*).

BELİRLİLİK a. Belirli olma durumu.
—Mant. ve Fels. Husserl'e göre, bir çokluğun (yani bir matematiksel nesneler kümesinin) belirli olması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Mant.* ve Fels. Husserl şöyle der: "Bu çeşit (belirli) bir çokluğu biçimsel olarak tanımlayan belitler dizgesinin ayırtedici özelliği şudur: bu belitler dizgesinde yer alan kavramlar yardımıyla *salt mantık* gramerine uygun olarak kurulacak her önerme ya "doğru"dur (yani belitlerin, çözümleyici —salt türetimsel— bir sonucudur), ya "yanlış"tır (yani çözümsel bir çelişmedir): *tertium non datur* (=üçüncü bir şık yoktur) [*Formale und Transzendentale Logik* (Biçimsel ve transsendental mantık), 31].

BELİRMEK gçz. f. **1.** *(Bir yerde, bir yerden) belirmek*, seçilir duruma gelmek; ortaya çıkmak: *Ufukta bir gemi belirdi. Dağın zirvesi, dağılan bulutların arasından yavaş yavaş belirmeye başladı. Yüzünde belli belirsiz bir gülümseme belirdi ve kayboldu. Baharla birlikte beliren tomurcuklar bir süre sonra açacak.* **—2.** Soyut bir şey sözkonusuysa, oluşmaya başlamak, doğmak; ortaya çıkmak; açık, anlaşılır bir durum almak: *Bu konuda bir çözüm umudu belirdi. Kafasında çılgın bir düşünce belirdi. Bu konuda henüz belirmiş bir düşünce yok.*
—Foto. Gizli resim halinden, görünür resim haline geçmek.
—Res. Renkler ya da ayrıntılar sözkonusu olduğunda, rötuş ve düzeltmeler altından kendini göstermek. Bir renk, bir ton sözkonusu olduğunda, belirtici rolü oynamak.

◆ **belirtmek** ettrg. f. **1.** *Bir şeyi belirtmek*, onun belirli duruma gelmesini sağlamak; onu herhangi bir biçimde ortaya koymak, vurgulamak, göstermek: *Yüz çizgilerini biraz daha belirtebilirdin. Başıyla onayladığını belirtti. Haritadaki siyah noktalar sanayi bölgelerini belirtir.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) belirtmek*, ona dikkati çekmek; onu işaret etmek, açıklamak, bildirmek: *Yazının başında belirtilen hususlar. Konuşmacı kendi adına konuştuğunu özellikle belirtti. Toplantıya gelemeyeceğini belirtti.*

◆ **belirtilmek** edilg. f. Açık, belirli, anlaşılır duruma getirilmek; açıklanmak.

BELİRSİZ sıf. **1.** Belirli, belirlenmiş olmayan; gayri muayyen: *Gözlerini belirsiz bir noktaya dikmek. Görüşme belirsiz bir tarihe ertelendi.* **—2.** Bilinmeyen, meçhul: *Soyu, sopu belirsiz biri. Ne olduğu belirsiz kimselerle dostluk etmek.* **—3.** Ne olduğu anlaşılmayan; müphem, bulanık: *Anlamı belirsiz bir sözcük. Nedeni belirsiz bir korku.*
—Ceb. Polinom fonksiyonlarda değişkene ya da değişkenlere verilen ad.
—Dilbil. Belirlenmiş koşullara bağlanmayan bir kavramı belirten terim için kullanılır.
—Dilbilg. *Belirsiz geçmiş zaman*, sözkonusu eylemin içinde bulunulan zaman diliminden önce olup bittiğini belirsiz olarak gösteren ya da başkalarına aktarıldığını bildiren kip. (Eşanl. MİŞ'Lİ GEÇMİŞ ZAMAN.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fels. Aristoteles'e göre, bir öznenin tümelliğini ya da tikelliğini sözkonusu etmeden, ona bir nitelik yükleyen ya da onda bu niteliği yadsıyan önermelere denir. (Örneğin, "haz iyi değildir" önermesi belirsizdir [yun. *adioristos*], çünkü burada öznenin niceliği belirtilmemiştir [oysa, tümel bir önerme olan "hiçbir haz iyi değildir" önermesi, niceliği belirtildiği için bunun karşıtıdır.])
—Mat. çözlm. (1) $\frac{0}{0}$ (2) $\frac{\infty}{\infty}$ (3) $0 \times \infty$ ya da (4) $\infty - \infty$ biçimleri için kullanılır; sırayla.

$f(x) \to 0$ ve $g(x) \to 0$ (1),
$f(x) \to \infty$ ve $g(x) \to \infty$ (2),
$f(x) \to 0$ ve $g(x) \to \infty$ (3)

ya da $f(x)$ ve $g(x)$ birlikte $+\infty$ ya da $-\infty$ a yaklaştığında (4), limitte, $\frac{f(x)}{g(x)}$ bölümü [(1) ve (2) halleri], $f(x) \times g(x)$ çarpımı [(3) hali], ya da $f(x) - g(x)$ farkı [(4) hali] bu biçimlere girer: *f* ve *g* aynı bölge üzerinde tanımlanır ve limitler, her ikisi için aynı koşullarda göz önüne alınır. || (5) 0^0, (6) ∞^0, (7) 1^∞ biçimleri için de kullanılır; sırayla

$u(x) \to 0$ ve $v(x) \to 0$ (5),
$u(x) \to +\infty$ ve $v(x) \to 0$ (6),
ya da
$u(x) \to 1$ ve $v(x) \to \infty$ (7)

yaklaştığında limitte, u^v bu biçimlere girer; *u* ve *v*, $u(x)$ in pozitif olduğu aynı bölge üzerinde tanımlanır ve limitler, her ikisi için aynı koşullarda göz önüne alınır.
—Res. *Belirsiz desen*, kesinlikten yoksun desen. || *Belirsiz kontur*, bir şeklin, bir figürün, fon üzerinde açıkça belli olmayan konturu. || *Belirsiz renk*, tanınması zor, puslu, peçelenmiş gibi gözüken renk.
—ANSİKL. Bu kip ünlü uyumlarına bağlı olarak *-mış/ -miş/ -muş/ -müş* ekiyle kurulur. Çekiminde ikinci tip kişi ekleri kullanılır (örn. *gel-miş-im, gel-miş-sin, gel-miş, gel-miş-iz, gel-miş-sin-iz, gel-miş-ler*). Belirsizlik gösteren bir kip olmasına karşın, kimi kullanımlarda şaşma *(Baksana, tarlayı su basmış)*, böbürlenme *(Biz senin gibisini çok görmüşüz)*, -dır ekiyle sanma, olasılık *(Tren çoktan gelmiştir. Bu kadar korktuğuna göre kimbilir başından neler geçmiştir)* da bildirir.

BELİRSİZLİK a. Belirsiz olma durumu; belirsiz olanın niteliği: *Bu belirsizlik beni bunaltıyor. Kavramların belirsizliği.*
—Arıt. Bir *a* sayısında yapılan Δ_a hatasının mutlak değerinin sınırlayanı. (*a* nın belirsizliği ε_a ile gösterilir ve

$$\varepsilon_a = |\Delta_a| = |a' - a|$$

burada *a'*, *a* nın hesaplanan değeridir. Daima $a' - \varepsilon_a < a < a' + \varepsilon_a$ dır.) || *Belirsizlik oranı*, $\frac{\varepsilon_a}{|a|}$ ya da, *a'*, *a* nın hesaplanan değeri olduğuna göre hemen hemen $\frac{\varepsilon_a}{|a'|}$ e eşit değer. || *Belirsizlik yüzdesi*, % 100 T_a ya eşit değer; burada T_a belirsizlik oranıdır.
—Biçbil. *Cinsel belirsizlik*, bireyin gerçek eşeyliğini saptama olanağı vermeyen dış cinsel organlardaki biçim bozukluğu. (Cinsel bozukluklardan üç tanesinde görülür: yalancı kadın erdişiliği, yalancı erkek erdişiliği ve gerçek erdişilik.)
—Fiz. *Belirsizlik ilkesi*, uzun süre Heisenberg* bağıntılarını (ya da eşitsizliklerini) belirtmekte kullanılmış olan terim.
—İkt. Bir iktisadi kararın sonuçları konusunda bilgisizlik ya da eksik bilgi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mat. çözlm. Belirsiz bir biçim ele alındığında bir fonksiyonun bir noktada gösterdiği hal. || *Belirsizliği kaldırmak*, aşağıdaki belirsiz biçimlerden biri ele alındığı halde, sözkonusu koşullarda olası limiti aramak:

(1) $\frac{0}{0}$; (2) $\frac{\infty}{\infty}$; (3) $0 \times \infty$; (4) $\infty - \infty$; (5) 0^0; (6) ∞^0; (7) 1^∞. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. Bir ölçüm sonucunun gerçek değerinden rastlantısal ve bilinmeyen bir miktarda sapmasından kaynaklanan hata. İşareti değilse bile büyüklük basamağı tahmin edilebilir. (Belirsizlik, aynı ölçüm ya da benzer ölçümler birçok kez yinelenerek istatistiksel incelemeyle tahmin edilebilir; sonuçların, ortalama değer çevresindeki dağılımı belirsizliği gösterir.)
—ANSİKL. İkt. Karar verenin, kararının yol açacağı tüm sonuçlar hakkında bütünsel ve mükemmel bir bilgiye sahip olamayacağı göz önüne alınırsa, verilen her kararın özünde belirsizlik vardır. Bireyler, bir karar almak durumuyla karşılaştıkları zaman, pek seyrek olarak tam bir belirsizlik içinde bulunurlar. İleride karşılaşabilecekleri sonuçlar hakkında zayıf da olsa bir fikirleri bulunduğunu, bu amaçla bilgi toplamaya çalıştıklarını, ya da daha önceki deneylerine başvurduklarını (öğrenme süreci) varsayabiliriz.

Burada, iki durumu birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan birinde, bütün bireyler aynı bilgi düzeyinde oldukları için, tüm sonuçları algılarlar; başka bir deyişle, alınan karardan doğan her etki, olasılık dağılımları nesnel olarak bilinebilen sonuçları içerir. Bu durumda, artık belirsizlik değil, *risk* (Knight'ın ayrımı) sözkonusudur; ama bu, son derece seyrek rastlanır bir durumdur. İkinci durumda ise, karar, yol açacağı sonuçlar hakkında farklılaşan bir bilgi temelinde alınır. Gerçekten de, gelecek, bütün bireylerce aynı biçimde algılanmaz. Bu da onları, kararın yol açtığı olaylarla ilgili olasılıklara bir değer vermeye iter. Bu durumda, öznel olasılıklar sözkonusudur. Bu çözümleme biçimini iktisadi ve toplumsal olaylara ilk kez Savage ve K. Arrow uygulamıştır.
—Mat. çözlm. (1), (2) ve (3) hallerinde belirsizliği kaldırmak için, sonlu sayıda çarpanların çarpımının ya da iki terimin bölümünün (pay ve paydadan her biri sonlu sayıda çarpanların çarpımını içerebilir) olası limitinin değiştirilmemesi kuralı uygulanır:
1. sıfırdan farklı bir limiti olan her çarpanın yerine bu limit konur;
2. sonsuz küçük her çarpan yerine ona eşdeğer olan bir sonsuz küçük konur;
3. sonsuz büyük her çarpan yerine ona eşdeğer bir sonsuz büyük konur. $\frac{\infty}{\infty}$ ve $0 \times \infty$ belirsiz biçimlerinin $\frac{0}{0}$ biçimine dönüştüğü göz önünde tutulmalıdır.

(4) biçiminin hali için:
1. iki sonsuz büyük aynı basamaktan değilse, $f(x) - g(x)$ in basamağı, $f(x)$ ile $g(x)$ ten hangisinin basamağı büyükse odur;
2. iki sonsuz büyük aynı basamaktansa ve $\frac{g(x)}{f(x)}$, $l \in \mathbf{R}^* - \{1\}$ e yaklaşıyorsa, $f(x) - g(x)$, $(1 - l).f(x)$ e eşdeğerdir, bu da belirsizliği kaldırır,
3. iki sonsuz büyük eşdeğerse ($l = 1$) şöyle yazılır;

$$f - g = \frac{1 - \frac{g}{f}}{\frac{1}{f}}$$

bu da $\frac{0}{0}$ belirsizlik biçimine neden olur. $\frac{0}{0}$ belirsizliğini kaldırmak için, l'Hôpital kuralı kullanılır.

(5), (6) ve (7) hallerinde, $y = u^v$ nin $ln\ y = v\ ln^u$ ya eşdeğer olduğunu ve $ln\ y$ nin, $0 \times \infty$ belirsizlik biçiminde göründüğünü göz önüne almak yeterlidir.

BELİRTEÇ a. Bir fiilin, bir sıfatın ya da bir başka belirtecin anlamını nitel ya da

nicel olarak değiştiren, ya da doğrulamaya, yadsımaya ya da sorgulamaya yarayan sözcük. (Eşanl. ZARF.) [Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.]

—Anal. kim. *Renkli belirteç,* yer aldığı ortamın asit ya da baz oluşuna göre rengi ve yapısı değişen organik madde. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yükseltgenme-indirgenme potansiyeli belirteci,* yükseltgenmiş ve indirgenmiş biçimleri farklı renkler gösteren iyot gibi anorganik ya da metilen mavisi gibi organik redoks sistemi. (Bu örneklerde yalnızca yükseltgenmiş biçim renklidir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dilbilg. *Belirteç tümleci,* cümlede belirteç işlevi yüklenen tümleç. (Eşanl. ZARF TÜMLECİ.)

—Yerbil. Katmanbilimsel bir dizide röper noktası. (Ayırtedici bir fosil, iyi bir belirteç sayılabilir.)

—Yerbil. ve Pedol. *Yaş belirteci,* yerbilimsel bir dizinin, bir olayın ya da bir toprağın yaş ve tarihini saptamaya yarayan paleontolojik (flora, fauna, mikroflora, mikrofauna), çökelbilimsel, litolojik, tektonik ve manyetik kanıtlar.

—ANSİKL. Anal. kim. Turnusolun sulu çözeltisinin bazlarla maviye, asitlerle kırmızıya dönüştüğü eskiden beri bilinmektedir. Aynı şekilde heliantin çözeltisi bazik ortamda sarı iken, asit ortamda pembeleşir; fenol ftalein ise bazik ortamda morumsu kırmızı, asit ortamda renksizdir. İşte bu tür bileşiklere renkli belirteçler denir; bu türe giren ve bilinen başka belirteçler de vardır. Daha kesin bir anlatımla bir belirtecin rengi, çözeltinin pH'sine bağlıdır. Renk değişimi ya da dönüşüm, her belirtecin ayırtedici niteliğini veren 1 ile 2 pH birim aralığında gerçekleşir. Bu aralıklar, örneğin heliantin için 3-4,5, turnusol için 6-8, ftalein için 8-10 vb.'dir. Renkli bir belirtecin yapısı genellikle zayıf bir asit ya da organik zayıf bir bazın yapısına eşdeğerdir. HIn asidi su içinde aşağıdaki biçimde ayrışır:

$$HIn \rightleftharpoons H^+ + In^-$$

Bu ayrışma dengesi, hidrojen iyonları derişimine, yani ortamın az ya da çok asitli oluşuna göre değişir. Bununla birlikte kütle etkisi yasası uygulanırsa, aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$\frac{[H^+]\,[In^-]}{[HIn]} = k$$

Burada $[\ ]$ simgeleri derişimi gösterir ve dolayısıyla

$$\frac{[In^-]}{[HIn]} = \frac{k}{[H^+]}$$

biçiminde yazılabilir. In^- anyonu ile HIn molekülünün değişik renklerde olduğunu varsayalım; bu durumda tam bir renk değişiminin, $\frac{[In^-]}{[HIn]}$ oranının 1/10'dan 10'na yükselmesiyle gerçekleşeceği kabul edilir; bu yükseliş $[H^+]$'nin 10^2'ye bölünmesi, yani pH'nin 2 birim artması sonucunda ortaya çıkar. $[In^-] = [HIn]$ bağıntısını doğrulayan pH, belirtecin ayırtedici niteliği pK değerini tanımlar.

Tüm pH aralıklarını kapsayan bir dizi renkli belirteç bilinmektedir; bu belirteçlerden asitlik-alkalilik ölçümünde ve bir çözeltinin renk ölçüm yoluyla pH'sinin belirlenmesinde yararlanılır. Aynı ilke, yükseltgeme-indirgeme potansiyeli belirteçlerinden (renkli) yararlanılarak gerilimölçümde de uygulanır.

Redokstan yararlanılarak doz belirleme sırasında bir çözeltiye az miktarda katılan bir çift belirteç

$$In_{ox} + ne^- \rightleftharpoons In_{red}$$

bağıntısında olduğu gibi çözeltiyle yükseltgenme-indirgeme dengesine girer ve bu denge Nernst formülüyle gösterilir:

$$E = E^0_{in} + \frac{0{,}06}{n}\lg\frac{[In_{ox}]}{[In_{red}]};$$

formülde E^0_{in}, belirtecin normal redoks potansiyelidir (E^0_{in}, kimi zaman pH'ye bağlıdır). Tepkime nedeniyle çözeltinin E yükseltgeme-indirgeme potansiyeli değiştiğinde,

$$\frac{[In_{ox}]}{[In_{red}]}$$

orantısı ve belirtecin rengi de değişir. Bir pH belirtecinde olduğu gibi renk dönüşümünün, logaritma -1'den $+1$'e geçtiğinde elde edildiği varsayılırsa, bu dönüşüm $\Delta E = 0{,}12/n$ volta denk düşer ve dolayısıyla belirteç çok iyi seçilmişse tepkimenin bittiğini kesin olarak gösteren bir belirti oluşturur; ama o anda çözeltideki E nin önemli ve hızlı değişimini de göz önüne almak gerekir.

—Dilbil. Belirteç geleneksel dilbilgisinin sözcük türlerinden biridir; geleneksel dilbilgisi, belirteçleri anlamlarına göre sınıflandırır: yer belirteçleri (*burası, orası, geri, ileri, içeri,* vb.), zaman belirteçleri (*bugün, daha, henüz* vb.), niteleme belirteçleri (*iyi, çok, nasıl, çabuk*), *-ce/-ca, -layın/-leyin* vb. soneklerinin getirilmesiyle ya da ikilemeyle oluşturulan belirteçler (örn. *Güzelce, güzel güzel çalışmak*), ölçü belirteçleri (*daha, çok* vb.), yanıt belirteçleri (*evet, hayır, asla* vb.), kuşku belirteçleri (*belki, galiba* vb.), olumsuzluk belirteçleri (*hayır, yok, asla* vb.), soru belirteçleri (*niçin, nasıl* vb.). Bunların dışında bağfiille kurulan yan tümceler temel tümcenin belirteci durumundadır (örn. *Koşarak geldi.*). Öte yandan, kullanıma göre aynı belirteç birden fazla kategoride yer alabilir.(örn. *nasıl* belirteci niteleme, soru, *daha* belirteci ölçü ve zaman belirtebilir.) Bir başka deyişle belirteç, durumlara göre oldukça çeşitli anlamsal ve sözdizimsel işlevler yüklenir. İlgeç öbekleri (örn. *Kalemle yazdı.*) ve türkçede sıfatlara eklenen durum ekleriyle kurulmuş kimi sözcükler de (örn. *Boşa çıkmak. Açıkta kalmak. Uzaktan gelmek.*) belirteç kategorisinde yer alır.

Evet, hayır, asla gibi bir belirteçler özellikle yanıtlarda, gerçek bir cümle işlevini üstlenirler. *Belki, galiba* gibi kuşku belirten belirteçlerse gerçekte birer kıpleyicidirler, konuşucunun kendi sözcesiyle ilgili değer yargısını belirtirler. Son olarak da, tümcenin başına gelen *sonra, yalnız* gibi kimi belirteçler bir önceki tümceyle bağlama işlevi üstlenirler.

BELİRTEN → GÖSTEREN.

BELİRTİ a. Bir şeyi bilmeye, tanımaya, tahmin etmeye olanak sağlayan, onu haber veren gösteren şey; işaret, alamet: *Dış ticarette hiçbir iyileşme belirtisi yok. Bu gerginlik büyük bir bunalımın belirtisi olabilir. Bu bölgede petrol olduğuna ilişkin hiçbir belirtiye rastlanamadı.*

—Ceb. [1,*n*] *aralığının bir* p *devşiriminin belirtisi,* I (*p*), *p* devşirimindeki* evirtm sayısını göstermek üzere, $(-1)^{I(p)}$ ye eşit olan ve ε (*p*) ile gösterilen sayı. || *Sonlu* n *boyutunda bir gerçek* E *vektör uzayının* (aynı biçimde *sonlu* n *boyutunda* $\mathbb{C}$ *cismi üzerinde bir* E *vektör uzayının bir Hermite biçimine eşlik eden*) r *ranklı bir* f *ikilenik biçiminin* (aynı biçimde *bir Hermite ikilenik biçiminin*) *belirtisi,* E nin her dikgen tabanında *f* nin

$$f(x) = \sum_{i=1}^{p} x_i^2 - \sum_{i=p+1}^{r} x_i^2.$$

ayrılmasında sözkonusu olan pozitif terimlerin sayısı *p*, negatif terimlerin sayısı $r-p$ olmak üzere, $(p, r-p)$ tam sayı ikilisi. (Ancak ve ancak $p=r$ ise, *f* pozitiftir; ancak ve ancak $p=n=r$ ise, *f* kesin pozitiftir.)

—Dilbil. Dış gerçeklikle bitişiklik bağıntısı içinde bulunan gösterge. (Örneğin, duman, ateşe göre, hastalık belirtisi hastalığa göre birer belirtidir. İkonanın ve simgenin yanı sıra, belirti, C.S. Peirce'in sınıflandırdığı üç temel gösterge türünden biridir.) –Varlığı ya da yokluğu, öbür özellikleri aynı olan iki biçim ya da dilsel öğeyi karşıtlaştırmayı sağlayan belirleyici özellik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Devirme belirtisi,* konuşucunun sözce ya da söylemini üstlenmediğini belirttiği sözlü ya da yazılı gösterge. (Yazılı düzlemde bir sözcük tırnak içinde belirtilebilir, sözlü düzlemdeyse sözcüklerin devirmeden etkilendiğini belirtmek için *sözde, sözümona* gibi terimler kullanılır.)

—Elektron. Devrenin bir noktasından alınan ve önemli bir veri yığınını sıkışık biçimde açıklayan sayısal bilgi. || *Belirti çözümlemesi,* sistemin kimi noktalarından belirtiler almaya ve bunları öngörülenlerle karşılaştırmaya dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. *Tayf belirtisi,* bir cisimden yayılan çeşitli elektromanyetik ışımalardan her birinin yeğinliğini ve dalga uzunluğunu gösteren şekil.

—Genet. *Gen belirtisi,* bir genin organizmadaki etkisinin görünür durumdaki sonucu. (Çekinik genin belirtisini onun başat aleli engelleyip bastırır.)

—Tıp. Muayene sırasında hekimin hastada saptadığı ya da teşhis amacıyla isteyerek yarattığı her çeşit görünür işaret. — Hastalık hallerini belirten ve bunlara neden olabilecek işlev ya da doku bozukluklarına bağlı olan öznel olgu. (Örneğin ağrılar, duyarlık ya da duyu bozuklukları, vb.) [Eşanl. SEMPTOM.] || *Bedensel belirtiler,* muayene edilen organ ya da bölgedeki biçimsel değişiklikler. || *Genel belirtiler,* hastalığın organizmanın tümüne yansıdığını gösteren belirtiler (örneğin, ateş, zayıflama, dalgınlık).

—ANSİKL. Dilbil. Belirti kavramı önce sesbilimde kullanıldı. Örneğin fransızcada |b| sesbirimi, eklemlenimindeki titreşimlilik özelliğiyle (yine çiftdudaksıl kapantılı olan) |p| sesbirimiyle karşıtlaşır: |b| birimi belirtili ya da olumlu, |p| birimiyse belirtisiz ya da olumsuz terimleriyle tanımlanır. Bir sesbilimsel belirti karşılıklı olarak birçok en küçük çiftin öğelerini karşıtlaştırmayı sağlarsa, *karşıtlık belirtisi* adını alır. Örneğin türkçede titreşimlilik belirtili bir sesbirim dizisinin |b, c, d, g/ğ|, belirtisiz bir diziyle |p, ç, t, k| karşıtlaşmasını sağlar. Bu belirti kavramı dilin öbür düzeylerine de yayılmıştır. Örneğin, biçimbilimde tekil çoğula göre, eril de dişile göre belirtisizdir.

—Elektron.Sayısal bir sistemin saptanmış bir uyaranı için, belli bir zaman penceresi içinde, bir noktadaki veri yığını değişmezdir. Ancak, veri miktarı aşırı ölçüde büyük olduğundan (nokta başına on binlerce ya da daha fazla bit), testleri kolaylaştırmak amacıyla, sıkıştırma yöntemleri uygulamak gerekir. Çok kullanılan bir sıkıştırma yöntemi, bu verileri yarı-rastlantısal bir üretece vermeye ve uyarma bittiğinde, son değeri okumaya dayanır: işte bu değer, bir belirti oluşturur. Bu test türü çok duyarlıdır; çünkü iki veri akısı arasındaki bir tek sapma biti bile çok farklı iki belirtiye yol açar; dolayısıyla bir donanımdaki belirtileri, bulunması gerekenlerle karşılaştırarak, olası bir arıza giderilebilir.

—Psikan. Freud, histeri olaylarını inceleyerek, o zamana kadar genellikle öykünüm olarak görülen histerik dönme belirtisinin, bilinçdışı isteğin ve bastırılmış içeriklerin dışavurumu olduğunu ileri sürdü (1892) ve böylece "belirti" sözcüğüne yeni bir anlam yükledi. Travma doğuran gerçeklerin, bellekte tutulmasını açıklayabilmek için psikopatolojik belirtinin, isteğin doyurulmasını ve bu doyurulmayı sağlayan bilinçdışı fantazmayı açığa vurduğunu ileri sürmek gerekir. Bu bakımdan belirti, uzun süredir bastırılmış bir cinsel doyumun geri dönüşüdür, ama aynı zamanda belirtide, sözü geçen doyumun yinelenmesine yönelik bir eğilimin dile gelmesi bakımından da bir uzlaşım oluşumudur.

BELİRTİBİLİM a. Tıp. **1.** Bir hastalığı niteleyen öznel ve nesnel olguların (belirti) incelenmesi. **—2.** Bu olayların tümü. (Eşanl. SEMPTOMATOLOJİ.)

BELİRTİCİ sıf. ve a. Bir şeyi belirten, belirtme işlevi gören şey için kullanılır.

—Dilbil. *Dizimsel belirtici,* üretici dilbilgisinde, bir tümcenin türetme evresinin her-

Belisarios
Ravenna'da San Vitale bazilikasının absidasını süsleyen mozaikten ayrıntı (540'a doğr)

hangi bir noktasında, ağaç ya da ayraçlar dizisi biçimindeki gösterimi (Derin yapıda, türev ya da son dizimsel belirtici sözkonusu olabilir.)
—Jeokim. *Belirtici öğe*, jeokimyasal sapmaları belirlemeye yarayan öğe. (Belirtici öğeler, araştırılan öğelere yataklarında eşlik eder. Bu öğeler, gerek ayırtedici jeokimyasal davranışları, gerekse çözümsel yöntemlerle dozlarını saptamadaki kolaylık nedeniyle seçilirler.)

BELİRTİK sıf. Mant. *Belirtik tanım*, karmaşık bir simge (tanımlayan deyim) yerine daha basit bir simge (tanımlanan deyim) konulabileceğini gösteren kural. (Örneğin, baldız $=_{Tn}$ Bir erkeğin eşinin kız kardeşi.)

BELİRTİLEN → GÖSTERİLEN.

BELİRTİLİ sıf. Belirtilmiş, belirginlik kazandırılmış.
—Dilbil. Bir başka terimle ikili karşıtlık içinde olan ve öteki terimde bulunmayan, (*belirti* denilen) belirleyici bir özellikle ondan ayrılan dilsel bir biçim, bir birim için kullanılır. || *Belirtili ad tamlaması*, tamlayanı, tamlayan eki (-in) alarak belirlilik kazanan ad tamlaması (örn. *Okulun bahçesi, Ali'nin babası, kentin havası*). || *Belirtili nesne*, geçişli fiili tümleyen ve yükleme durumu ekiyle belirlilik kazanan tümleç (örn. SENİ *orada göremedim:* KİTABI *ver*).

BELİRTİLMEK → BELİRTMEK.

BELİRTİM a. Geom. *Bir α açı ikilisinin belirtimi*, α nın bir faz ile elde edilen öncül gerçeklerinden biri. (Fazın dönemi *m* ise,α nın iki belirtiminin farkı, *m* nin bir katıdır.) || *Bir α açı ikilisinin temel ya da asal belirtimi*, α nın $]-\frac{m}{2}, \frac{m}{2}]$ içinde, *dönemi m* olan bir faz ile elde edilen öncülü.
—Mat. çözlm. *Bir f fonksiyonunun belirtimi*, *z* karmaşık değişkeninin, $\mathbb{C}$ nin bir D bağlantılı açığında tanımlanan sürekli *g* fonksiyonu, öyle ki, $\forall_z \epsilon D$ için ve *f* çokbiçimli bir fonksiyon olduğunda *g* (*z*), *f* (*z*) nin olanaklı değerlerinden biridir. (Örneğin, $z \mapsto \log|z| + i$. Arg *z* fonksiyonu, $\mathbb{C}$ nin *Re* (*z*) > 0 açık yarıdüzleminde, Arg $z \in]-\frac{\pi}{z}, \frac{\pi}{2}[$ için tanımlanan ve $z \mapsto \log z$ nin asal denen belirtimidir.)

BELİRTİSEL sıf. Tıp. **1.** Bir belirtiye değgin. **—2.** Görünüşte başka bir hastalıktan ileri geldiği izlenimini veren hastalıklara denir. || *Belirtisel tedavi*, nedenine dokunmadan sadece belirtilerini tedavi etmeyi öngören tedavi yöntemi.

BELİRTİSİZ sıf. Açık, belirli olmayan; belirtilmemiş olan.
—Dilbil. Belirtisiz ad tamlaması, tamlayanı tamlayan eki (-in) almamış olan ad tamlaması. || *Belirtisiz nesne*, yalın durumda bulunan nesne (örn. *kitapçıdan bir* KİTAP *aldım*). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Semeiol. Klinik belirti vermeyen.
—ANSİKL. Belirtili ad tamlamasında tamlayan, tamlananın ait olduğu varlığı gösterir. Buna karşılık, belirtisiz ad tamlamasında tamlayan, tamlamanın türünü belirtir (örn. *kapının mandalı, kapı mandalı; çobanın köpeği, çoban köpeği*). Bir bütünün parçalarını (*zeytin dalı, zeytin yaprağı* vb.), bir nesnenin türlerini (*armut ağacı, çınar ağacı*, vb.) ayırmada kullanılır. Kimi durumlarda tamlayanla tamlanan arasında bir benzetme (*talih güneşi, aşk ateşi* vb.) ya da bir neden (*sel felaketi, sınav heyecanı, gençlik bunalımı* vb.) ilişkisi bulunur. Ayrıca, olumsuz bir nitelik belirten bir sözcükle kişi gösteren bir addan oluşturulan kimi belirtisiz ad tamlamaları, anlamca sıfat tamlamasıyla eşdeğerlidir (örn. *Ali sersemi, sersem Ali; kapıcı aptalı, aptal kapıcı* vb.). Genel bir adla bir sıfattan oluşturulan kimi tamlamalarsa abartma gösterir (*para delisi, mal canlısı* vb.). Bir adla yer, yön gösteren bir sözcükten oluşturulan belirtisiz ad tamlamalarında tamlanan, tamlayan olan adla ilgili yerin belirginlik kazanmasını sağlar (*deniz dibi, şehir içi* vb.). Türkçede pek çok bileşik sözcük bu kalıpla oluşturulmuştur.

BELİRTKE a. AMBLEM'e karşılık olarak önerilen sözcük.
—Dilbil. → GÖSTERGE.

BELİRTME a. Bir şeyi belirgin duruma getirme, açıkça ortaya koyma.
—Dilbil. *Belirtme sıfatı*, niteleme sıfatlarıyla karşıtlaştırmak için gösterme, soru, sayı ve belgisiz sıfatlara verilen ad.
—Dilbilg. *Belirtme durumu*, YÜKLEME* DURUMU'nun eşanlamlısı.
—Mant. → GÖSTERME.

BELİRTMEK → BELİRMEK.

BELİSAMA, Ateş ve Demircilik tanrıçası.

BELİSARİOS, bizanslı general (Trakya ile İllyria arasındaki sınırda 500 e doğr. - Konstantinopolis 565). Iustinianos tarafından imparatorluk orduları başkomutanı yapıldı. Dara'da Persler'i yendi (530), ama 531'de Kallinikon'da yenildi. İstanbul'a geri çağrıldı, 532'de Nika isyanı sırasında yerinde kararlar vererek imparatorluğu kurtardı. Afrika'yı Vandallar'dan geri aldı (533) ve yendiği vandal kralı Gelimer'i, Iustinianos'un ayağına getirdi (534). Sicilya'yı (535), Napoli ve Roma'yı işgal etti,ama kral Vitige zamanında Ostrogotlar onu Roma'da kuşattılar. Belisarios, bir yıl süreyle kenti kahramanca savundu (537-538). Roma'yı kurtardıktan sonra, Ravenna'yı aldı. Kazandığı başarılar sarayın ve imparatorun kıskançlığına yol açtığından,imparator tarafından geri çağrıldı, ama 541 ve 542'de Asya'da ilerleyen Hüsrev I Anuşervan'ı durdurdu. Bu, onun tekrar İtalya'ya gönderilmesine engel olmadı (544). Totila zamanında Ostrogotlar İtalya'da yeniden üstünlük kurmuşlardı. Belisarios, elinde yeterli kuvvet olmadığı için Roma'yı kurtaramadı. Umutsuzluğa kapıldı, geri çağrılmasını istedi ve İstanbul'da imparatorluk muhafız alayı komutanı oldu, 559'da başkenti Hunlar'a karşı korudu. Ama, imparator, sürekli olarak kendisinden kuşkulanmaktaydı. 562'de, imparatora karşı bir komplo hazırlamakla suçlandı ve bir süre gözden düştü. Kör ve dilenci Belisarios efsanesinin tarihsel gerçekle hiçbir ilgisi yoktur.

BELİSARİUM a. Kör akrepleri içeren cins. (*Belisarium xambeui* türü. Doğu Pireneler'de, bazen mağaralarda yaşar. *Chactidae* familyası.)

BELİT a. **1.** Mant. Aristoteles mantığında, herhangi bir çıkarımın tanıtlanamaz veya apaçık sayılan kalkış noktası (öncülü). **—2.** Mant. ve Mat. Belitleştirilmiş bir kuramın, bu kuramdaki tanıtlamaların kalkış noktası olan başlangıç önermesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Sözdizimsel bir sistemin başlangıç tezi. **—4.** Herhangi bir düşünsel, toplumsal, ahlaksal, vb. sistemin temeli sayılan doğruluğu tartışılmaz önerme; herkesçe tartışılmaz sayılan doğruluk.
—Fels. Aristoteles'e göre, bir tanıtlama yapılmasına yarayan, ama kendisi tanıtlanamaz olan ve doğrudan (sezgi aracılığıyla) kavradığımız ilke. ("Belitler [yun. *aksioma*] denen ortak ilkeler, tanıtlama zincirinin dayandığı ilk doğrulardır" [*İkinci Analitikler*, 1, 10]. "Bütün, parçadan daha büyüktür" önermesi, böyle bir belite örnektir.)|| Kant'a göre, "dolaysız olarak kesin, önsel ve bireşimsel ilke (alm. Grundsatz)" (*Kritik der reinen Vernunft*, 2, 1).
—Mat. *Belit dizgesi*, belitlenmiş matematik kuramı; hem *mantıksal belitlerle* gösterilen gözardılı mantıksal bir sistemden (örneğin A∨⅂A["A ya da değil A"]), hem de göz önüne alınan kurama özgü, özel bir parçadan (ve kimi kez açıkça belirtilecek tek parçayla) oluşur. [Eşanl. AKSİYOMATİK.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. ve Mat. En ünlü örneğini Euklides geometrisinde bulduğumuz içerikli belitsel dizgede tanıtlanmamış önermeler *(aksiomata)*, bu önermelerden türetilen tanıtlanmış önermelerden *(theoremeta)* ayırt edilir. Bu temel önermelerin apaçık oldukları kabul edilir. Bunların tanıtlanamaz olması kusur sayılmaz. Tanıtlanamaz olmaları da şundandır: eğer onları da tanıtlamaya kalkacak olsaydık, onları, temel önermelerden, bu sonuncuları daha da temel önermelerden türetmemiz gerekecekti ve böylece sonsuz bir gerileme sürecine kapılacaktık. Bu nedenle, belitleri (aksiyomları) tanıtlamak olanaksız olduğu gibi gereksizdir de: "Bütün bu doğrular tanıtlanamaz olmakla birlikte, geometrinin temellerini ve ilkelerini oluştururlar. Ancak onları tanıtlanamaz yapan, karanlık oluşları değil, tam tersine son derece apaçık oluşlarıdır ve dolayısıyla buradaki tanıtlamama bir kusur değil, bir kusursuzluk ve bir yetkinlik belirtisidir" (Pascal). Aynı nedenle belitlerin, çıkarımlar yapan gidimli akıldan, yani adım adım ilerleyen akıldan farklı, özel bir görüleme (sezgi) yeteneği tarafından kavrandığı varsayılır. "İlkeler sezilir, önermeler türetilir" (Pascal).
Belitler, geleneksel olarak iki öbeğe ayrılır: 1. asıl belitler *(aksiomata)*: bunlar evrensel (yani her alanda geçerli) doğruluklar olup akla kendilerini mutlak biçimde kabul ettirirler. Belitleştirilmiş bir bilgi dalına özgü olması gerekmeyen bu tür doğruluklar arasında, "bütün parçadan büyüktür", "üçüncü bir niceliğe eşit olan iki nicelik kendi aralarında da eşittir" önermelerini sayabiliriz. 2. "Öğretmenin, öğrencisinden varsaymasını istediği" (Aristoteles) koyutlar *(aitemata)* ise (örneğin Euklides'in 5. koyutu türünden), özel bazı geometrik kuruluşların gerçekleştirilmesine ilişkin isteklerdir: "İki doğruyu kesen bir doğrunun aynı anda meydana getirdiği iç açıların toplamının iki dik açıdan daha küçük olduğunu varsayarsak, sonsuz uzatılan bu iki doğru, toplamı iki dik açıdan küçük olan yanda kesişir."
Modern belitsel dizge ("formel aksiyomatik" de denir), belitlere büsbütün farklı bir yer verir. Belitler, içlerinde "ve", "veya", "ise", vb. gibi bazı mantıksal simgelerle, "artı", "çarpı", vb. gibi mantıksal-olmayan simgeler geçen önermelerdir; bu simgelerin karşılığı (anlamı) geleneksel belitsel dizgede olduğu gibi önceden belirlenmiş değildir. Bu tür mantıksal-olmayan simgelerin yer aldığı belitlere, mantıksal-olmayan belitler (ya da asıl belitler, matematiksel belit veya koyutlar) denir. (Bunun, içerikli belitsel dizgede bu sözcüğün taşıdığı anlamla karıştırılmaması gerekir.) Örneğin $(x+y)+z = x+(z+y)$ ve $\exists x\ [\forall y\ (x+y) = y$ ve $\forall y\ (\exists x\ (z+y = x))]$, gruplar kuramına özgü mantıksal-olmayan belitlerdir (içlerinde mantıksal olmayan + simgesi geçiyor.)
Bir başka örnek: Δ, bir T kuramı için belitler kümesidir ancak ve ancak Δ nın modelleri T nin modellerinin aynı ise.
—Mat. Belit dizgesi, içinde *mantıksal olmayan* simgelerin bulunduğu mantıksal olmayan belitlerden oluşur. (Örneğin $x+0=x$ ve $x+y' = (x+y)'$ [burada *x* in *ardılı*'nı gösteren x', $x+1$ e eşittir],mantıksal olmayan "+" simgesini tanımlayan mantıksal olmayan belitlerdir). Belit dizgelerine örnek olarak, tamsayılar için Peano belit dizgesini ve Zermelo-Fränkel'in kümeler kuramını sayabiliriz.
Genel olarak kuram, *içeriksel belit dizgeleri* ile *biçimsel belit dizgeleri*'ne ayrılır: "*içeriksel belit dizgeleri*, iyi bilindiği varsayılan nesnelerin hallerine başvurarak temel kavramları işe sokar ve temel önermeleri, gerek berraklaştırılması gereken apaçık veriler olarak, gerekse denemenin sonuçları olarak sunar" (Hilbert). Böylece, Eukleides geometrisinde, tanımlar (nokta, vb.) sezgisel gösterimlere eşlik eder ve belitler (örneğin, aynı niceliğe eşit olan iki nicelik birbirine eşittir) apaçık ola-

rak göz önüne alınır. Buna karşılık *biçimsel belit dizgesi*, "temel kavramların sezgisel gerecini göz önüne almaz" (Hilbert); yani mantıksal olmayan simgeler ilk tanımların nesnesi olmaz; bunların anlamdan yoksun olduğu düşünülür ve kaplamları yalnızca belitlerle saptanır. Hilbert *Grundlagen der Geometrie* (1899) adlı yapıtında geometrinin bir *biçimsel belit dizgesi*'ni geliştirdi.

• *Belit dizgesi yöntemi.* Modern belit dizgesinde *(biçimsel belit dizgesi)*, ilkel terimlerin kaplamı önceden bilinmez: aksine, bu ilkel terimlerin kaplamının değişkenlik sınırını saptayan belitlerdir. Böylece, Peano belit dizgesini gerçekleyen bir nesneler sisteminin her elemanının tamsayı olduğu düşünülebilir. "Bu yöntemin genel niteliği çoğu kez aşağıdaki gibi betimlenir. Kimi soyut nesnelerin ve değişik türden kavramların (uzay, maddesel nokta, olasılık vb.) kimi soyut özelliklere ilişkin olumlamalar yerine şu biçimdeki olumlamalar göz önüne alınır: (türü başka biçimde belirlenmeyen) her nesne öbeği için

(Moskova 1880 - *ay.y.* 1934). Çok değişik etkiler altında kalarak (Nietzsche, Maeterlinck, O. Wilde) ülkesinde simgeciliğin kuramcısı durumuna geldi (*Arabesques* [fr. çev.], 1911): sanatı bir tür büyü olarak görüyordu. Ritimli düzyazılarında (*Dramaticeskaya simfoniya,* 1904-1908) ve şiirlerinde daha çok dil oyunlarına başvurdu. Ama en iyi yapıtları gerçekle gerçekdışının birbirine karıştığı romanlarıdır: *Pigeon d'argent* (fr. çev.), 1910; *Petersburg,* 1914; *Moskova,* 1926-1932. Devrime sahip çıkarak (*Christ est ressuscité* [fr. çev.], 1918) onu, Batı'dan da Doğu'dan da eşit uzaklıkta bulunan İskitler'in mirası olarak gördü. Roman tarzında bir otobiyografi yazdı (*Kotik Letayev,* 1917-18). Beliy'in biçim araştırmaları, fütürist estetiğe ve biçimcilerin araştırmalarına kaynaklık etti.

BELİYAT çoğl. a. (ar. *beliyye*'nin çoğl. *beliyyāt*). *Esk.* Belalar, sıkıntılar, felaketler: *"Savar üstünde her beliyyatı"* (Niyazi, XVII. yy.).

F. Kohler

ve bu nesneler arasındaki her bağıntı sistemi için, bu bağıntılar belli salt mantıksal (belitler denen) kimi koşulları gerçekliyorsa, salt mantıksal (bunlara karşılık gelen belit dizgesinin teoremleri denen) kimi başka koşulları da gerçekler." (Georg Kreisel ve Jean-Louis Krivine, *Eléments de logique mathématique,* 1967.)

BELİTLEME a. Mant. ve Mat. Bir matematik kuramını belitlenmiş bir kuram biçimine sokma işlemi.

BELİTLEMEK f. Mant. ve Mat. **1.** Bir şeyi belitleme. **—2.** *Türetimsel bir matematik kuramını belitlemek,* bu kuramın dayandığı tanımlanmamış terimlerle tanıtlanmamış koyutların (postulatların) neler olduğunu belirtmek.

BELİTLENEBİLİR sıf. Mant. ve Mat. Belitlenebilen kurama denir. (Eğer bir kuram, sınırlı sayıda belitler aracılığıyla belitlenebiliyorsa, *sonlu olarak belitlenebilir* bir kuramdır.)

BELİTLENEBİLİRLİK a. Mant. ve Mat. **1.** Belitlenebilir olma. **—2.** *Sonlu belitlenebilirlik,* bir kuramın sonlu olarak belitlenebilmesi.

BELİTSEL sıf. Bir belitle ilgili olan. —Bir belit özelliği taşıyan. —Kanıtlanamayan. || *Belitsel kuram,* tanımlanmamış terimlerin ve kanıtlanmamış koyutların kesin olarak belirtildiği matematik kuramı. (Örneğin, gerçek sayıların belitsel kuramı.) || *Belitsel yöntem,* bir matematik kuramını belitleştiren, yani bunu *belitsel kuram* biçiminde sunan yöntem. (→ BELİT DİZGESİ.)

BELİTUNG ya da **BİLLİTON,** Endonezya'da ada, Bangka ve Borneo adaları arasında; 248 km². Merkezi *Tancungpandan.* Kalay üretimi.

BELİUS (Matthias) → BEL (Matyas).

BELİY ya da **BYELİY** (Boris Nikolayeviç BUGAYEV. **Andrey** — denir), rus yazar

BELİYE a. (ar. *beliyye*). *Esk.* Bela, felaket, dert, sıkıntı: *"İnsaniyet için canlı bir beliye..."* (H. R. Gürpınar).

—Folk. Müslümanlıktan önce Arabistan'da, önemli kişilerin gömütüne bağlanan bir binek hayvanının, ölene değin aç ve susuz bırakılması geleneği. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Folk. Bu gelenek, ölümden sonra dirilme inanışından kaynaklanır. Ölen, yiğit bir kişi ya da önemli biriyse, gömütüne kısrak, dişi deve ya da başka bir binek hayvanı bağlanır ve ölüme terk edilirdi. İnanışa göre, ölen kişi tekrar dirildiğinde, bu hayvana binecek, sıradan insanlar gibi yaya yürümekten kurtulacaktı. Daha sonra bu gelenek, ölüye saygı belirtisi olarak, gömüt üzerinde koyun, keçi, inek vb. kurban etme biçimine dönüştü.

BELİZE, 1973'e kadar **İngiliz Honduras**ı, Orta Amerika'da devlet, Antiller denizi kıyısında, Commonwealth üyesi; 23 000 km²; 191 000 nüf. (1991). Başkenti *Belmopan.* Başlıca kenti, *Belize.*

• COĞRAFYA. Yüzey şekillerinin ana iskeletini yaşlı bir kütle oluşturur: Maya dağları (yüksekliği 1 000 m'yi aşar). Ülkenin daha dağlık olan güney kesimi, kuzey kesimine oranla bol yağış alır. K.'de geniş yapraklılar ormanından, G.'de sık ekvator ormanına geçilir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar, ülke iktisadı orman işletmeciliğine dayanmıştır.

Belize'nin halkı, ingiliz sömürgeciliğinin etkisiyle, farklı kökenlerden gelir: Antil ülkeleri kökenli zenciler ve ingilizce konuşan melezler, halkın yüzde 60'ını oluşturur; geri kalan bölümse Kızılderililer'i (% 10), ispanyol kızılderili melezleri ("mestizo'lar") [% 15], XVIII. yy.'da Saint Vincent'dan getirilmiş zenci Karayibler'i (% 7), Asyalılar'ı (% 4) ve beyazları (% 4) içerir.

İktisat 1950'den bu yana çeşitlenmiş, şeker ülkenin başlıca gelir kaynağı olmuştur. Turunçgil ve sığır yetiştiriciliği gelişmektedir. Sanayileşme henüz yetersizdir ve ticaret bilançosu büyük ölçüde açık vermektedir. Büyük Britanya'nın iktisadi yardımı ve yabancı sermayenin katkısı, ülkenin kalkınması için vazgeçilmez öğelerdir.

• TARİH. Bölge, önce Maya İmparatorluğu'nun toprakları içindeydi. Daha sonra Karayibler tarafından işgal edildi. XVII. yy. boyunca fransız ve ingiliz korsanları ile maun ve bakam gibi değerli ağaçları kesmek amacıyla gelen jamaikalı sömürgelilerin uğrak yeri oldu. XVIII. yy.'da, İspanya ve İngiltere arasında uzun süre çekişmelere yol açtı. Önceleri Belize ırmağı ağzındaki ağaçları kesme hakkıyla (1763 ve 1786 antlaşmaları) yetinen İngiltere, çok geçmeden bölgeye bir yönetici gönderdi. Daha sonra tahta bağlı bir sömürgeye dönüştürdüğü (1862) bölgeyi, okyanuslararası kanalı da dikkate alarak Jamaika'ya bağlı askeri bir valinin denetimine bıraktı. Komşu ülke Guatemala bölge üzerinde sürekli hak iddiasında bulundu. 1964'te özerk kurumlarla donatılan ve 1954'ten bu yana Birleşik halk partisi (BHP) tarafından yönetilen ülke, 1973'te başbakan George Price'ın girişimiyle Belize adını aldı. Sahip olduğu geçici iç özerklik statüsünün ülkeyi, 1976'da, tam bağımsızlığa götürmesi gerekiyordu. Ancak, halkın yoksulluğu ve türdeş olmaması bağımsızlığa geçişi bir süre engelledi. Bunda diğer bir etken de, bu genç devletin, Guatemala ve Meksika'nın üzerinde hak iddia etmeleri karşısında, İngiltere'ye bağlılığını varlığının bir güvencesi olarak görmesiydi. Bununla birlikte, Belize, 1981 martında Guatemala ve İngiltere arasında yapılan bir anlaşma sonrasında, 1981 eylülünde bağımsızlığa kavuştu.

• ARKEOLOJİ. Günümüzdeki Belize topraklarında maya kent kalıntıları yer alır; bunların başlıcaları arasında Lubaantún,

Belize'nin haritası ve aynı adı taşıyan kentten bir görünüm

Boyer-Roger-Viollet

1892'de New York-Chicago telefon hattının Graham **Bell** tarafından açılışı

Larousse

Joachim du **Bellay** karakalem *Bibliothèque nationale, Paris*

Larousse

Rémi **Belleau** *Chronologie collée*'den alınma gravür

Altun Ha* ve Benque Viejo sayılabilir. En eski arkeolojik kalıntılar klasiköncesi döneme (yaklş. İ.Ö. 2000 - İ.S. 250) aittir ve çömlekçilikle, tarımla uğraşan küçük bir topluluğun varlığını kanıtlar.Barton Ramie'de, kırsal bir kültüre bağlı Mamom üslubunda maya çömlekçiliği ortaya çıkarıldı. Geç klasiköncesi dönemden (İ.Ö. 300 İ.S. 250) kalma, tepecikler üzerine kurulmuş, çömlekçiliğin bilindiği yerleşimler, daha yoğun bir nüfusun varlığını gösterir. Klasik dönemde (250-950) Mayalar, alüvyon taraçaları ya da tepe yamaçlarına serpiştirilmiş köyler (üstüste oturtulmuş platformlardan oluşan tepecikler üstünde küçük evler) kurdular. Her köyde, ötekilerden daha büyük bir ya da birkaç tepecik, buralarda bir tapınak ya da sarayın varlığını düşündürmektedir. Tepeciklerin yamaçlarında ortaya çıkarılan mezarlarda erken klasik döneme (250-600) ait Teotihuacán üslubunda çokrenkli çanaklar ve üç ayaklı küpler bulundu. Bu konut kümelerinin yanı sıra, piramitler, alanlar, top sahaları ve başka önemli yapıları kapsayan tören merkezleri inşa edilmişti. Geç klasik dönemde (600-950), Teotihuacán üslubu ortadan kalktı, ancak çokrenkli çanak çömleğin ve kusursuz bir kazıma tekniğiyle bezenmiş vazoların yapımı sürdürüldü.

Klasiksonrası dönemde bölgeye, Chichén Itzá*'nın gerilemesinden önce, 1200'e doğru kuzeyden gelen toplulukların yerleştiği sanılmaktadır; bunun gerekçesi, Belize topraklarında rastlanan bu dönem kalıntılarının, Yucatán'ın erken klasiksonrası döneminin (950-1200) izlerini taşımasıdır.

BELİZE, Belize'de kent. Antiller denizi kıyısında. 1970'e kadar başkenti olduğu eski bölgenin, başlıca kenti ve limanı; 56 131 nüf. (1991).

BELKA, Suriye'nin G.'inde, Şeria nehri ile Lut gölünün D.'sundaki bölge; merkezi Amman. Eski kaynaklarda ise Şeria nehrinin G.'i ya da D.'suna düşen ve merkezi Amman olan bölgeye de bu ad veriliyordu. Osmanlı döneminde Beyrut vilayetine bağlı bir sancaktı. Günümüzde Amman'dan Zarka Main'e değin yayılan ve merkezi el-Salt olan bölgedir.

BELKAYA, Konya'nın Ereğli ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 409 nüf. (1990).

BELKEMİĞİ a. **1.** Omurga. **—2.** İnsanda ve bazı hayvanlarda, sırtın, boyunla sağrı arasında kalan bölümü. **—3.** Bir şeyin temel öğesi, onu ayakta tutan şey: *Bir romanın belkemiğini oluşturan olaylar.*

BELKIS ya da **BALKIZ,** Balıkesir'in Erdek ilçesinde, Kapıdağı yarımadasıyla, Anadolu kıyısının birleştiği yörede, *Kyzikos** kalıntılarının bulunduğu yerin bugünkü adı.

BELKIS, Arabistan yarımadasının güney-batı'sında yaşamış Saba (Seba. Şeba) kavminin melikesi (kraliçesi). Eski Ahit*'te, adı verilmeksizin kendisinden *Saba kraliçesi* diye söz edilir ve onun,Hz. Süleyman'ı bilmecelerle sınamak için, kalabalık bir toplulukla Yeruşalem'e (Kudüs) geldiği, ona baharat, altın ve daha başka değerli taşlar armağan ettiği, Hz. Süleyman'ın bilgeliğine ve saltanatının göz kamaştırıcılığına hayran kaldığı, Hz. Süleyman'ın da ona aynı şekilde karşılık verdiği, bütün dileklerini yerine getirdiği anlatılır.

Kuran'ın Neml suresinde de (XXVII. 22-24), *Saba ülkesine hükmeden bir kadın*'dan söz edilir.Ancak, Kuran'ın bütün tefsirlerinde, bu kadının adının Belkıs olduğu belirtilir. Bu tefsirlerde insanlardan başka canlılara ve gözle görülmeyen varlıklara da hükmeden Hz. Süleyman'ın bir tür habercisi kabul edilen hüthüt'ün (çavuşkuşu, ibibik), Hz. Süleyman'a Saba ülkesinde çok varlıklı bir kraliçenin yaşadığını, onun ve halkının güneşe taptığını haber verdiği bildirilir. Hz. Süleyman da, kraliçeye besmele* ile başlayan bir mektup gönderir. Mektubun içeriğinden kaygıya düşen kraliçe, halkının temsilcileriyle durumu görüşüp, birçok armağanlarla birlikte Hz. Süleyman'a bir elçi yollar. Süleyman, armağanları geri çevirdiği gibi ülkesini yerle bir edeceğini kraliçeye bildirir. Bu durum karşısında Belkıs, Hz. Süleyman'a gitmek üzere yola çıkar. Bu arada olağanüstü güce sahip bir bilge kişi, kraliçeden önce onun tahtını Hz. Süleyman'ın sarayına getirmiştir. Kraliçe geldiğinde bu tahtı kendi tahtına çok benzetir; saraya girerken billur döşeli zemini su sanarak eteklerini toplar. Bu olağanüstü durumlardan ve görkemden etkilenen kraliçe, "Hz. Süleyman ile birlikte Allah'a teslim oldum" diyerek onun peygamberliğine iman eder.

—Ed. Divan edebiyatında, sevgiliden gelmesi beklenen haber Hüthüt'ün Saba melikesi Belkıs ile ilgili olarak Süleyman'a getirdiği habere benzetilir (*Ey nâme sen ol mâhlikadan mı gelirsin / Ey hüdhüd-i ümmîd, sabâ'dan mı gelirsin* -Nabi).

Belkıs harabeleri → ASPENDOS.

BELKİ be. **1.** Olabilirlik, olasılık, yakınlık belirtir: *Belki yarın gelir. Belki unutmuştur. Belki zeki ama çalışmıyor. Belki bizden önce gelmiştir.* **—2.** Bir sayı sıfatıyla yaklaşıklık belirtir: *Toplantıda belki yirmi beş kişi vardı.*

BELKİLİ sıf. Sonucu, çözümü kesin olmayan şey için kulanılır; kuşkulu.

Belkuvârâ, Irak'ta Samerra yakınlarında saray (854-859). Halife Mütevekkil'in yaptırdığı saraylar içinde en iyi korunmuş olanıdır. Bahçeler ve ek yapılar bir yana bırakılırsa, 460 x 575 m'lik bir alanı kaplayan saray, abbasi sanat ürünlerinin değerli örneklerini barındırır.

BELL (John), ingiliz cerrah ve anatomist (Edinburgh 1763 - Roma 1820). İnsan anatomisi, yaraların tedavisi ve cerrahinin temelleri üzerine yapıtları vardır.

BELL (*sir* Charles), iskoç fizyoloji bilgini (Edinburgh 1774 - North Hallow, Worcester yakınında, 1842), John Bell'in kardeşi. Edinburgh'da hekim ve anatomi uzmanı, Londra'da fizyoloji profesörü. Omuriliğin ön köklerinin devimsel rolünü buldu. Bu kavram, daha sonra arka köklerin duyusal işlevini bulan Magendie tarafından da doğrulandı. En önemli yapıtı *New Idea of the Anatomy of the Brain*'dir (Beyin anatomisine yeni bir bakış, 1811). Bunun yanı sıra, 18 yaşında teşrih üzerine bir elkitabı ve özgünlüğüyle dikkati çeken *The Anatomy and Philosophy of Expression as Connected with the Fine Arts*'ı (Anlatım anatomisi ve felsefesinin güzel sanatlarla ilişkisi, 1806) yazdı.

Bell belirtisi. Nörol. Çevresel yüz felçleri sırasında, gözkapakları kapatılmak istendiğinde (ama gene de kapıtılamaz) göz yukarı ve dışa fırlar. Bu belirti, yüz sinirinin üst dalı ile alt dalını aynı derecede ilgilendiren çevresel yüz felçlerini, alt yüz sinirinden kaynaklandığı açıkça belli olan merkezi yüz felçlerinden ayırmaya yarar.

Bell felci. Nörol. Çevresel yüz felci.

Bell ve Magendie yasası, sir Charles Bell ve François Magendie'nin (1783-1855) açıkladığı yasa. Bu yasaya göre, omurilikten çıkan sinirlerin ön kökü götürücü ve hareket ettirici, arka kökü getirici ve duyusaldır.

■ **BELL** (Alexander Graham), ingiliz asıllı amerikalı mucit ve fizikçi (Edinburgh 1847 - Baddeck yakınında, Kanada, 1922). On altı yaşında, büyük yetenek gösterdiği müzik çalışmalarını bıraktı ve diksiyon profesörü olan babasını örnek alarak kendini sesbilgisi çalışmalarına verdi. Önce Londra'ya yerleşti, ama sağlığı yüzünden ailesiyle birlikte Kanada'ya göç etmek zorunda kaldı. Burada sağırlara işaret dilini öğretti. 1873'te Boston Üniversitesi'nde ses fizyolojisi profesörlüğü yaptı. 1874'te, is karasıyla kaplı cam bir levhaya sesleri kaydeden yapay bir kulak yaptı. Sağırların işitmesini sağlamak amacıyla geliştirdiği çalışmalar sonucunda 1876'da telefonu icat etti. Bu buluş kısa sürede büyük başarı kazandı; ne var ki öncelik hakkına itiraz edildi ve Graham Bell mahkemede haklarını savunmak zorunda kaldı. Gramofon plaklarında balmumunun kullanılmasını bulması en kayda değer icatlarından biridir. İnsan bedeninde metal cisimlerin lokalizasyonu için elektriğe dayalı bir yöntem de tasarladı ve bu tasarı X ışınlarının keşfine kadar kullanıldı.

Bell System, ABD'de, ülke içi telefon hizmetlerinin önemli bir bölümünü karşılayan özel şirketler grubu. *American Telegraph and Telephone*'un (ATT) bir yan kuruluşudur ve ulusal ağın % 85'ini işletir. Laboratuvarlarında, çok sayıda buluş gerçekleştirilmiştir.

BELL (Gertrud Margaret Lowthian), ingiliz kâşif ve edebiyatçı (Washington Hall, Durham, 1868 - Bağdat 1926). Ordunun mali desteğiyle Ortadoğu'ya yaptığı ikinci gezide, Haşimi hanedanının Bağdat'ta iktidara gelmesinde önemli bir rol oynadı. Bir dişi T.E. Lawrence olduğu söylenebilir (*Poems from the Divan of Hafız*, 1889; *The Desert and the Sown*, 1907).

BELL (Marie Jeanne BELLON, **Marie** — denir), fransız tiyatro oyuncusu (Bordeaux 1900 - Neuilly 1985) 1927-1953 arasında Comédie-Française'de, daha sonra Jean-Louis Barrault topluluğu'nda çalıştı; büyük bir trajedi oyuncusu olarak sivrildi. Bulvar tiyatrosunda da rol alan sanatçı, J. Feyder'in *Grand jeu* (1934) ve J. Duvivier'nin *Carnet de bal* (1937) adlı filmlerinde büyük bir başarı göstermiştir.

BELL (Adrian Hanbury), ingiliz yazar (Uppingham, Rutlandshire, 1901 - Gillingham, Norfolk, 1980), kırsal kesim insanlarının örf ve âdetlerini yansıtan romanlar yazdı (*Corduroy*, 1930; *The Flower and the Wheel*, 1929).

BELL (Daniel), amerikalı toplumbilimci (New York 1919). Harvard Üniversitesi'nde toplumbilim profesörü ve ABD Edebiyat ve bilimler akademisi 2000 yılı komisyonu başkanı. Bell, "sanayi sonrası toplumu" kavramının yaratıcısıdır. Onun yorumuna göre, ekonominin yönetilmesinde teknik ve bilimsel bilgiye ihtiyaç gösteren kararların gittikçe daha çok önem kazanması, toplumsal yapıda derin bir değişikliğe yol açmakta ve bu değişiklik, toplumların kültürüne ve siyasetine yansımaktadır. Başlıca yapıtları: *The Cultural Contradiction in Capitalism* (1976; Kapitalizmin kültürel çelişkisi), *The Winding Passage* (1980; Dönemeçli geçit).

BELL adası, Kanada'da ada, Newfoundland'ın güney-doğu'sunda, Conception körfezinde.

BELLA BELLAS, İngiliz Kolombiyası'nda yaşayan kızılderili kabilesi. (→ KWAKIUTLAR.)

BELLADON a. GÜZELAVRATOTU'nun eşanlamlısı.

Bella Estate (La), C. Pavese'nin hikâye kitabı (1940-1949). Konusu Torino'da geçen bu hikâyelerde yenigerçekçilik ve varoluşçuluğun etkisi görülür.

BELLAGİO, İtalya'da turizm merkezi, Lombardia'da, Como gölünü ikiye ayıran yüksek burunda;3 400 nüf. Villalar (özellikle XVIII. yy.'dan kalma) ve bahçeler.

BELLAMY (Jacobus), hollandalı şair (Vlissingen 1757-Utrecht 1786). Aşk ve vatan şiirleri yazdı (*Chants de ma jeunesse* [fr. çev.]), uyakçı dizeler kullandı ve bir edebiyat dergisi kurdu.

BELLAMY (Edward), amerikalı yazar (Chicopee Falls 1850 - *ay.y.* 1898). Gazetecilik yaptı, Springfield News'u kurdu

(1880), sonra Boston'da bir sosyalist dergi çıkardı (The New Nation, 1891), devlet kapitalizmini savunan ütopyacı romanlar yayımladı (*Looking Backward: 2000 -1887*, 1888; *Equality*, 1897).

BELLANGE (Jacques [DE]), XVII. yy.'ın ilk çeyreğinde ürün vermiş Lorraine'li ressam ve gravürcü. 1603-1616 arasında Nancy sarayında faaliyet gösterdi. *Müjde getiren melek* (Karlsruhe) ve *İsa'nın ölüsü başında matem* (Ermitage) dışındaki resimleriyle dükalık sarayındaki freskleri kaybolmuştur. Desen ve gravürlerinde sinirli ve ince bir maniyerizm, kesin arabesk çizgiler görülür. (Louvre Bibliothèque Nationale, Paris; Lorraine müzesi, Nancy; vb.)

BELLANO, İtalya'da sayfiye merkezi, Lombardia'da, Como gölü kıyısında; 3 800 nüf.

BELLAPAYIS, rumca **Bellapais,** Kıbrıs'ın Girne ilçesinde köy.

BELLARY, Hindistan'da kent, Karnataka'nın doğu kesiminde; 245 758 nüf. (1991).

BELLATRİKS, Orion'un γ yıldızına verilen *savaşçı* anlamında arapça kökenli ad. Kadır 1,7.Tayf tipi B 2. Uzaklık 136 ıy.

BELLAVİTİS (*kont* Giusto), italyan matematikçi (Bassano 1803-Tezze, Vicenza ili, 1880). Kendi kendini yetiştirdi, geometrik (koordinatlara bağımlı olmayan) bir hesap yaratmayı düşündü ve "denklik yöntemi"ni geliştirdi. Bu yöntem, Grassmann'ın genişleme kuramının ve vektör hesabının temelini oluşturur. Bellavitis, cebirsel geometride eğrileri sınıflandırmak için yeni ölçütler getirdi. Padova Üniversitesi'nde geometri profesörlüğü yaptı ve tasarı geometri üzerine bir elkitabı hazırladı.

BELLAY (Guillaume DU), **Langey** senyörü, fransız asker ve diplomat (Glatigny, Loir-et-Cher, 1491 - Saint Symphorien de -Lay 1543), Jean ve Martin du Bellay'nin kardeşi. ıtalya savaşlarına katıldıktan sonra, Roma'da (1527), İngiltere'de (1529, 1532-1534), Almanya'da 1532, 1534 -1536) çeşitli diplomatik görevler aldı. 1537'de Torino, 1539'da Piemonte valisi oldu. Bir hümanist ve sanat koruyucusuydu. Rabelais'yi destekledi. Şiirler ve anılar *(Ogdoades)* bıraktı. Anılarının 1536 -1540 dönemini kapsayan bölümü, kardeşi Martin'ın *Memoires* adlı yapıtında yer alır

BELLAY (Jean DU), fransız diplomat (Glatigny, Loir-et-Cher, 1492 ya da 1498 - Roma 1560). Guillaume ve Martin du Bellay'nin kardeşi. Önce Bayonne (1524), sonra Paris (1532) piskoposuydu. 1535'te kardinalliğe yükseltildi. Birçok kez İngiltere ve Roma büyükelçiliklerinde bulundu. Henry VIII'in aforoz edilmesini engelleyemedi (1534). Kardeşi Guillaume ile birlikte, katoliklerle protestanlar arasındaki uyuşmazlığa bir çözüm bulmaya çalıştı. Champagne ve Picardie'de (1536) ordu komutanlığı yaptı, Péronne'un imparatorluk yanlılarınca kuşatılması sırasında, Paris'in savunmasını hazırladı. Limoges Piskoposu (1541-1546), Bordeaux başpiskoposu (1544-1553) ve Mans piskoposu (1542-1556) oldu. 1547'de Krallık meclisi'ne girdi. François I'in ölümünden sonra itibarını kaybedince Roma'ya çekilerek Kardinaller topluluğu başkanı ve Ostia piskoposu (1555) oldu. Roma'daki elçilik görevlerinden bazısında yanında bulunmuş olan Rabelais'nin koruyucusuydu.

BELLAY (Joachim DU), fransız şair (Liré 1522 - Paris 1560). Hukuk öğrenimi gördüğü Poitiers'de Ronsard ile tanıştı (1547) ve öğreniminden sonra onunla Coqueret koleji'ne giderek J. Dorat'nın etkisiyle kendini yunan ve latin edebiyatına verdi. Hümanist olma tutkusu, *Défense et İllustrations de la langue française*(1549) adlı yapıtında dile gelir. Ortak bir bildiri niteliğinde olan bu kitap, yeni şiir okulunun programını çizer. 1549'da, italyan petrarca'cılarından esinlenerek kaleme aldığı aşk sonelerinden oluşan *Olive*'i yayımladı. Tüberküloza yakalandıktan kısa süre sonra sağır oldu. 1553'te, kuzeni kardinal Jean du Bellay ile Roma'ya gitti. 1558'de yayımlanan dört derlemesi *(Les Antiquités de Rome, Regrets, Poemata, Jeux Rustiques)* en önemli yapıtlarıdır.

Du Bellay'nin görünürde çok modern olan lirizmi, anlamı konusunda yanılgıya yol açmamalı. En kişisel parçaları, *Défense*'ta ileri sürdüğü "özümseme" ilkesi gereğince, çok bilinçli olarak seçilmiş italyan ve antik örneklerine dayanır. Şairin özgünlüğü, yoktan yaratmasından çok, eski klasiklere ustalıkla bir yenilik katmasındadır.

BELL BAY, Tasmanya'nın kuzey kesiminde yerleşme birimi, Tamar ırmağının denize döküldüğü yerde. Alüminyum dökümevi.

BELLEAU (Rémi), fransız şair (Nogent -le-Rotrou 1528-Paris 1577). 1554'ten başlayarak Pléiade topluluğu içinde yer aldı. Şiire, Anakreon'un *Odlar*'ının bir çevirisiyle başladı ve buna kendi *Petites İnventions*'unu ekledi (1556). Bir minyatür gibi işlediği bu şiirlerde istiridye, çiçek, meyve ve böcekleri övüp yüceltiyordu. *Les Amours et nouvaux échanges des pierres précieuses* (1576) adlı öğretici yapıtında ise her mineralin ayrı bir gezegenin damgasını taşıdığını, onun erdem ve kötülüklerini barındırdığını düşünen Eskiler'in gizli bilimciliğini sürdürdü.

BELLECHOSE (Henri), Brabant kökenli ressam; 1415-1440 arasında Dijon'da çalışmış olduğunu gösteren belgeler vardır. 1415'te, Jean Malouel'den sonra, dük Korkusuz Jean'ın resmi ressamı oldu. Champmol manastırı için *aziz Denis* mihrap arkalığını (Louvre) yaptı ya da tamamladı.

Belle Dame sans merci *(la)*, J. Keats'in, A. Chartier'den esinlenerek yazdığı (1820) şiir. Güzel kadın, peşindeki şövalyeye yolunu kaybettirip, onu tek bir kuşun bile ötmediği Kuru Göl'ün kıyısında aç ve susuz bırakır, gider: şiir Acımasız kadın temasında önemli bir dönüm noktası sayılır.

BELLEFONTE, ABD'de (Alabama) yerleşme, Tennessee ırmağı kıyısında, Chattanooga'nın G.-B.'sında. Nükleer santral.

BELLE FOURCHE, ABD'de ırmak, Wyoming ve Güney Dakota topraklarında akar, Cheyenne ırmağı aracılığıyla Missouri'ye kavuşur.

BELLEGAMBE (Jean), fransız ressam (Douai 1470'e doğr. *ay.y.* ? 1534/1540), "Renk ustası" diye anılır. Minyatürcülerin üslubuna yakın olan ve Van Eyck ile Van der Weyden'in sanatlarının etkisinde kalan eskil üslubu, en parlak anlatımını büyük boyutlu *Anchin çokkanatlısı*'nda bulmuştur (Douai müzesi).

BELLEGARDE (Dantès), haitili yazar ve sıyaset adamı (Port-au-Prince 1877 - *ay.y.* 1966). *la Ronde*'un kurucularındandır. Bakan, diplomat ve 1949'da Kurucu meclis başkanı oldu. Tarih ve sosyoloji alanında incelemeleri vardır (*la Nation Haïtienne* [Haiti ulusu], 1938; *Haïti et son peuple* [Haiti ve halkı], 1954).

BELLEGARDE (Claude), fransız ressam (Paris 1927). Bir "beyaz dönem"in ardından, renklerin simgesel ve anlamsal özelliği üzerinde durarak soyutlamacı, lirik bir anlayışa yöneldi. Ruhsal veriler ve insan yönelişleriyle benzeşimler bulma çabaları ("tipogramlar", "kromatik bölmeler") sonunda "kromoterapi" incelemelerine vardı.

Giraudon

Jacques **Bellange**
Henri II de Montmorency'nin atlı portresi
suluboya
Condé müzesi, Chantilly

BELLEGARDE - SUR - VALSERİNE, Fransa'da (Ain) kanton merkezi, Rhône ve Valserine ırmaklarının kavşağında, 12 383 nüf. Sanayi (elektrometalürji, kâğıt fabrikası) merkezi.

BELLE-İLE ya da **BELLE-İLE- EN -MER,** bretonca **İnis er Gerveur,** Bretagne'ın (Fransa) güney kesiminde ada, Morbihan'ın kantonlarından biri; 4 328 nüf. Bretagne kıyılarındaki en büyük ada

Bk. Resim sayfa 1496

(90 km²) olan Belle-ile, Quiberon'un açığında yer alır. Uzunluğu 17 km'dir. Yükseltisi 71 m'yi bulan ve B. ve G. kesimlerinde Atlas okyanusu'na yüksek yalıyarlarla dimdik inen bir platodan oluşur. Bretagne'daki öbür adalardan farklı olarak, bu adada ana gelir kaynağı tarım (tahıl, çayırlar) ve yaz turizmidir. Balıkçılığın başlıca üssü, adanın merkezi olan Palais limanıdır.

BELLE-İSLE (Charles FOUQUET. - *kontu*, sonra *dükü)*, fransız mareşal ve diplomat (Villefranche-de-Rouergue 1684-Versailles 1761), maliye başdenetçisi Fouquet'nin torunu. İspanya Veraset savaşı sırasında yararlık gösterdi. 1709'da Dragon süvarileri karargâh komutanlığına yükseldi. Avusturya Veraset savaşları başladığında (1740) Avusturya karşıtı par-

Jean **Bellegambe**
Kutsal teslis sunak arkalığı'ndan ayrıntı
Chartreuse müzesi, Douai

Lauros Giraudon

M. Guillard

Belle-Île kıyıdan bir görünüm

tinin önderiydi; Fleury'nin ılımlı politikasının tersine müdahaleci bir politika önerdi. Mareşal ve Frankfurt diyet meclisi'nde olağanüstü elçi olan Belle-Isle, Maria Theresia'ya karşı büyük koalisyonu gerçekleştirdi ve İspanya ile Bavyera arasındaki Nymphenburg (Mayıs 1741), daha sonra Friedrich II ile Breslau (Haziran 1741) antlaşmalarını görüştü. Bavyeralılar ile birlikte Linz'den Prag'a yaptığı saldırı (kasım 1741), Bavyeralı Karl Albrecht'in imparator seçilmesini sağladı (ocak 1742). Belle-Isle, müttefiklerinin ayrılması üzerine Prag'da kapalı kalınca zorlu bir geri çekilme harekâtı düzenledi (aralık 1742). 1746-47'de Provence'ı Avusturya-Sard devletlerine karşı başarıyla savundu. 1748'de dük ve 1758'de savaş bakanı oldu. Ölümüne değin bu görevde kaldı (Fransız akademisi, 1749).

BELLE-İSLE boğazı, Newfoundland adasını Labrador'dan ayıran boğaz, Saint-Lawrence körfezini Atlas okyanusu'na bağlar; eni 20 km. Girişinde *Belle-İsle* adası yer alır.

BELLEK a. İnsanın, yaşamı boyunca karşılaştığı bildirimleri zihnine yerleştirmesi ve daha sonra yeniden edimleştirip yararlanması olanağını sağlayan genel işlev: *İyi ya da kötü bir belleği olmak. Belleğini geliştirmek, zenginleştirmek. Belleğini zorlamak. Belleğini yitirmek. Bellek bozuklukları.* (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil.)

—Bağışıkbil. *Bağışıklık belleği,* ikincil bağışıklık yanıtında, yani daha önce karşılaşılan bir antijenle ikinci kez karşılaşıldığında, bağışıklıkta etkili bazı hücrelerin daha çabuk, daha yoğun ve daha etkili yanıt vermesini belirleyen mekanizma.

—Elektron. ve Bilş. Verileri kaydedebilen, saklayabilen ve geri verebilen düzenek. (Bk. *ansikl.* böl. Bilş.) [Eşanl. HAFIZA.] ‖ *Değiştirilemez bellek,* bilgiler bir kez depolandıktan sonra değiştirme olanağı vermeyen ve içeriğine yalnızca okuma sırasında erişilebilen bellek. (Bu tip bellek, çoğu kez ingilizce ROM kısaltmasıyla belirtilir.) ‖ *Dış bellek,* bir bilgisayarın merkezi biriminde yer almayan ve giriş-çıkış kanallarını kullanarak yalnızca merkezi bellekle veri öbekleri değişimi yapan bellek. ‖ *Dinamik bellek,* işletim sırasında, veri ortamı okuma-yazma organlarına göre devingen olan bellek. — Verileri korumak için dönemsel yenilenme gerektiren tümdevreli bellek. ‖ *İç bellek,* bir bilgisayarın merkezi biriminde yer alan ve bu birimce kumanda edilen bellek. (Bu bellek ile komut yorum ve uygulama organları arasında veri ve komutların değişimi doğrudan gerçekleşir.) ‖ *Kinematik bellek,* yazım ve okuma işlemlerinde mekanik parçaların devinimini zorunlu kılan bellek türü. ‖ *Merkezi* ya da *ana bellek,* bilgisayarın işletim organlarına dolaysız aktarılabilen komutları ya da verileri alabilen ya da bunun tersi bir işleme olanak veren, programla adreslenebilir bellek. (Karşt. anl. YARDIMCI* BELLEK.) ‖ *Rasgele erişimli bellek,* içeriği okunabilen, isteğe göre değiştirilebilen ya da silinebilen bellek. (Bu tip bellek çoğu kez ingilizce RAM kısaltmasıyla belirtilir.) ‖ *Statik bellek,* devingen mekanik öğelere başvurmadan temel bilgilerin yerleştirilmesine ve çağrılmasına olanak veren bellek.

—ANSİKL. Bilş. Otomatik bilgi işleme sistemlerinin, temelde bilgi işleme, aktarma, yüklenme ve depolama yetileri taşıması gerekir. Dolayısıyla, belleğe aktarma işlevi, her bilişim sistemi ve her bilgisayar için kaçınılmaz bir olgudur. Teknolojik gelişmeler, çok büyük sığalı, uygun maliyetli ve çok kısa zaman aralıklarında birçok kez yüklenebilen ve okunabilen belleklerin elde edilmesini sağladı. Bu bellekler genellikle elektronik ya da manyetiktir. Doğrudan erişimli bellekler, bilgisayarların merkezi (ya da ana) belleklerini oluşturur. Bunların ayırtedici niteliği, erişim hızlarıdır (birkaç mikrosaniyelik ya da daha kısa süreler). Sığaları, maliyetlerine bağlıdır ve çoğu kez birkaç yüzbin sözcükle sınırlanır; ama bu sığa mikrobilgisayarlarda daha da küçülebilir. Bilgisayarın merkezi belleği işletim sisteminin bir bölümünü, işlenen programı ve program için gerekli verileri içerir; bu içerik büyük bir sığa gerektirirse, bilgilerden bir bölümü yardımcı bellekte bırakılır. Bu ana bellekler bazen manyetik çekirdeklerden oluşturulur, ama genellikle yarıiletken elektronik devrelerden yararlanılır. Yardımcı bellekler, yürütülen işlem için gerekli olmayan bilgileri depolamaya yarar. Bunlar, genellikle dinamik bir ortam (disk ya da şerit) kullanan manyetik belleklerdir.

—Ruhbil. Deneysel bellek incelemesi, özellikle hatipler için "bellek eğitim araçları" hazırlamak amacıyla, daha İlkçağ'da başlamıştı. Ama gerçek bilimsel inceleme, Ebbinghaus'un çalışmalarıyla, özellikle Almanya'da, ancak XIX. yy.'da başladı. Ebbinghaus, ilkin kendi üzerinde olmak üzere, belleğe sistemli deneylemeler uyguladı. Anlama bağlı olan ve karmaşıklıklarını çok iyi gördüğü bütün etkenleri, yalnızca nesnel özellikleri bakımından göz önüne alınan "gereç"e bağlı etkenlerden ayırt etmeyi düşündü. Onyıllar boyunca deneysel ruhbilimin bütün çabaları, bundan dolayı özellikle belleğin ya da ezberleyerek öğrenmenin incelenmesi üzerinde yoğunlaştı. Anlamsal bellek üzerindeki bilimsel inceleme akımı, uzun süre önemsenmedi. Yine de bu konuda Binet ve Henri'nin (1894) adları ile Bartlett'ın (1932) adı anılabilir. Ama bu sırada bir başka akım, anlamsal belleğe, genellikle pek açık olmamakla ya da başka kavramlar ardında saklı kalmakla birlikte, önemli bir yer veriyordu. Bu akım, psikanalizdi. Freud ile yandaşlarının çalışmalarında, bellek ve onu örgütleyen çeşitli sistemlerin ("topik") ve hatıralar arasında gerçekleşen "ruhsal enerji" dolaşımının tuttuğu yer, basit bir görüşe dayanmıyordu. Bununla birlikte psikanaliz, bir (ya da birkaç) bellek kuramı içeriyordu ve temel ilkelerinden biri olan "bastırım" kavramı da bildiğimiz büyük önemini kazanmış ve ağır basmıştı.

Kuramsal ve deneysel bellek incelemesi, "bildirim" kavramının ortaya çıkıp benimsenmesi ve uyartı-cevap behaviorculuğunun yerini alan "bilişçi" kavramlarının gelişmesi ile 50'li yılların ortasına doğru tepeden tırnağa yenilendi. Böylece, şu üç noktayı birbirinden ayırt eden görüş ağır bastı: a) bellekte daha önce var olan bildirime zorunlu olarak başvuran, ama kendileri de *yeni bir bellekleştirmeye* ya da önceki bellek içeriklerinde değişikliklere yol açan etkinlikler olan kavrama (algı) ve bildirim işlenmesi etkinlikleri; b) bellekte bulunan ve bir azalmaya, değişmeye ya da yeniden yapılanmaya uğrayan bildirimin korunması; c) salt yeniden edimleştirme (çağrı), algısal olarak var olan bir başka bildirim kaynağıyla karşılaştırma (tanıma) ya da yararlanma (sorunların çözümü, kavrama, söz üretimi, vb.) ereğiyle, belleksel bildirimin ortaya çıkması. Gerçekte, daha büyük ruhbilimsel araştırmanın aydınlığa kavuşturduğu üç evre olan edinim, koruma ve edimleştirme, daha gelişmiş bir biçimde, yeniden söz konusuydu, ama iç süreçlerin etkin niteliği artık daha belirginleşmişti.

Ayrıca birçok önemli ayrım daha ortaya atıldı. Bunların birincisi *uzun vadeli bellek* ile, bir süre *kısa vadeli bellek* olarak adlandırılan bir ya da birçok öteki bellek biçimleri arasında yapılan ayrımdı. Ruhbilimcilerin çoğu bugün, bu öteki bellek biçimlerini, duyusal (görsel, işitsel, kasduyusal, vb.) bir kipliğe bağlı, kısa süreli (genellikle saniyenin altında) "kayıtlar" ve iş belleği (ya da "işlemsel bellek") olmak üzere iki bölüme ayırdılar. İşlemsel bellekte, birkaç saniye süren bildirim koruma işlevinin, bu bildirimin işlenip dönüştürülme işlevine iyice bağımlı olduğunu ileri sürdüler. Uzun vadeli bellek konusunda ortaya çıkan sorunlar, özellikle bu belleğin yapısına ilişkindi; öteki bellek (ya da bellekler) konusunda karşılaşılan sorunlarsa, bu belleğin (ya da belleklerin) işleyişinden (işleyişlerinden) kaynaklanıyordu. Bu konuda temel bir özellik aydınlığa kavuşturuldu. Bu özellik, uzun vadeli belleğin, kuramsal olarak sınırsız kapsama gücüne karşıt olarak, her türlü geçici belleğin, bazen "belleksel karış" olarak adlandırılan, *sınırlı kapsama gücü*'ne sahip olmasıydı.

Bir başka özellik de, eskiden "edimleşme" olarak adlandırılırken bugün "ortaya çıkma" denilen alanda saptandı. Bu özellik, sözkonusu alandaki süreçlerin etkin bir nitelik taşımasıydı. Gerçekten de birçok durumda ve belki de bütün durumlarda, bildirim, kendiliğinden ya da kimi zaman istençli (iradi) olarak bellekte aranıyor ve bulunuyor ya da bulunmuyordu. Bir hatıranın, "uzun vadeli bellek"te var olmasına karşın ya bellekte bulunan şeyin örgütlenmesine ya da ortaya çıkma sürecinin işleyişine bağlı olabilen nedenlerden ötürü, öznenin ona erişememesi, kural dışı (istisnai) bir durum değildi; tam tersine, sık sık gerçekleşiyordu ve sıkıcı, şaşırtıcı ya da patolojik durumların bu açıdan yorumlanması gerekiyordu.

Yeni çalışmalar, belleğe yerleştirme olayında, yinelemenin (geniş anlamda), bildirimlerin aralıklarla sunulmasının ve olayların duygulanımsal şiddet ve yeniliklerinin de etkili olduklarını gösterdi. Saklama konusundaysa, zamanın etkisinin yeniden incelenmesine yol açtı. Bazı öğelerin kaydında, bir kez algılama yeterli olabildiği gibi, unutulmasında da zaman etkili olabiliyor ya da olamıyordu. Ezberleme konusundaki incelemeler, şunu da saptamıştı: belleğe yerleştirme ve ortaya çıkarma arasında geçen sürenin içeriği ve çeşitli etkileri, korumayı ve unutmayı belirleyen temel etkendi.

Her ne olursa olsun, belleğin bütün düşünce etkinliklerindeki ya da daha doğrusu bilişsel etkinliklerdeki işlevi, bugün, kesin bir biçimde saptanmıştır. Çağrının — ya da tersi olan unutmanın — bellek etkinliğinin ancak belli bir yanı olduğu ve bellek olmasa, nesneleri algılayamayacağımız, bir metni okuyamayacağımız, akıl yürütemeyeceğimiz ve bir şey kavrayamayacağımız, üzerinde önemle durulması gereken bir gerçektir. Günümüzde, bilişsel bellek ruhbilimi, bu karmaşık etkileşimleri inceliyor.

• *Bellek bozuklukları* → BELLEKYİTİMİ, HİPERMNEZİ

BELLEKLİ sıf. Belleği olan.

—Metalürj. *Biçim bellekli alaşım,* ısılmekanik işlemlerden bir çeşit öğrenme özelliği edinerek geçmişinin kimi anlarında kendisine uygulanan yapı değişimlerini anımsarmış gibi davranan alaşım.

—ANSİKL. Metalürj. *Biçim bellekli alaşım.* Bu alaşımlar basit sıcaklık farklarıyla, örneğin 40 ile 60° C'ta önemli ölçüde biçim değiştirebilir ve bir değişime ya da bir kuvvet doğmasına yol açar. Bu tersinir olayın oluştuğu sıcaklık aralığı önemli

ölçüde alaşıma bağlıdır. Biçim belleği etkısı, özellikle, alaşım örgüsünde homojen biçim değişimi görülen martensit dönüşümüne (yayınma olmadan birinci dereceden faz geçişi) bağlanır. Ne var ki mekanızmanın tümü iyi bilinmemekte, olayı daha iyi anlamak ve kullanım koşullarını olduğunca iyileştirmek için birçok laboratuvarda araştırmalar yapılmaktadır. 1938'den bu yana bilinen bu olay, bugüne değin on beş kadar metal alaşımı üzerinde gözlenmiş ve bu alaşımlardan CuZnAl ile TiNiX sanayi alanında kullanıma elverişli bulunmuştur.

Bu alaşımların özelliklerinden yararlanan birçok düzenek yapılmıştır; örneğin boru bağlantıları için manşonlar, termostatlı kumanda sistemleri (otomobil radyatörleri), motorlar (henüz çok az verimli), petrol kuyularının pompalanmasında uzaktan kumanda edilebilen öğeler, tıbbi uygulamalar için aygıtlar.

BELLEKSELLEŞTİRME a. Ruhbil. Bildirimlerin, belleğe yerleştirilmesine ilişkin bellek etkinliklerinin ilk evresi. (Bu terimin, yalnızca bilinçli ve amaçlı belleğe yerleştirme etkinliklerini belirtmek için kullandığı da olur.)

BELLEKYİTİMİ a. Belleğin güçten düşmesi ya da kaybolması. (Eşanl. AMNEZİ.)

—ANSİKL. Beyin lezyonlarından ileri gelen organık kökenli bellekyitiminin çeşitli türleri vardır: tekyanlı lezyonlardan kaynaklanan ve yalnızca, belli tipte bir gerece (sözel ya da sözel olmayan) ilişkin olan özgül bellek yitimi; ikiyanlı lezyonlardan ileri gelen ve sözel işlevlerde olduğu kadar sözel olmayan işlevlerde de görülen bütünsel bellekyitimi; belli bir olaydan sonra ortaya çıkan olguları bellekte tutma olanaksızlığı anlamına gelen ilerlek bellekyitimi ya da belli bir olaydan önce ortaya çıkmış olguların anımsanmasını olanaksız kılan gerilek bellekyitimi. Korsakov sendromuna özgü bellekyitiminde ise, bu son ık tür (ilerlek-gerilek) birlikte kendini gösterir. Bellekyitimi, geçici (bellekyitimsel bunalım) ya da sürekli olabilir. Ruhsal nedenlerle ortaya çıkan bellekyitimi ise, duygusal kökenlidir ve ansızın ortaya çıktığı gibi ansızın ortadan kalkabilir. Endişe ve tedirginliğe karşı bir savunma mekanizması olan bu tür bellekyitimi, kaçış, kişilik ikileşmesi ve hatta kişi adlarının ya da olayların unutulması biçimine bürünebilir.

BELLEME a. Atın ve benzeri hayvanların sırtına, çıplak ya da eyer ve semer altına vurulan meşin, keçe ya da kumaş parçası. (Kısrağı aşım sırasında aygırın ısırmasından korumak için de kullanılır.)

—Atç. Atın cidagosunu korumak için eyer altına konan kumaş parçası. (Eşanl. KEÇE, TERLİK.)

BELLEMEK g.f. **1.** *Bir şeyi bellemek*, onu ezberlemek, iyice öğrenmek, unutmamak üzere belleğine yerleştirmek: *Çarpım cetvelini bellemek. Bir adresi iyi bellemek.* **—2.** *Bir kimseyi bir şey bellemek*, onu öyle saymak, sarmak: *Ben de seni adam bellemiştim.*

◆ **bellenmek** edilg. f. Bellemek eylemine konu olmak.

◆ **belletmek** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye) belletmek*, onu, (ona) ezberletmek; öğretmek.

BELLEMEK g. f. *Toprağı bellemek*, belle toprağı kazmak, kabartmak, altüst etmek.

◆ **bellenmek** edilg. f. Bellemek eylemine konu olmak.

◆ **belletmek** ettirg. f. Toprağın bellenmesini sağlamak.

BELLENDEN ya da **BALLANTYNE** (John), iskoç bilgin (Berwick yakınında 1500'e doğr. — Roma 1550 ya da 1587), Titus Livius'tan çeviriler yaptı, Boetius'un *Historia Gentis Scotorum*'unu (İskoç ulusunun tarihi) çevirdi.

BELLENMEK → BELLEMEK.

BELLEROPHON a. (özel ad *Bellerophon*'dan). Fosil karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Birinci Zaman ve özellikle de Karbon devri katlarına özgüdür. Bu cinse giren birçok türün ikiyanlı bakışımlı küre ya da disk biçimli bir kavkısı ve dudağının ortası yarık [bu sırt şeridinin devamıdır] bir ağzı vardır. *Bellerophontidae* familyası.)

BELLEROPHONTES, korinthoslu kahraman, Poseidon'un oğlu. İstemeyerek birisinin ölümüne neden olduğu için yurdundan ayrılmak zorunda kaldı ve Tiryns kralı Proitos'un sarayına sığındı. Kralın karısı Stheneboia, kendisini baştan çıkarmaya yeltendiğini söyleyerek ona iftirada bulundu. Bunun üzerine, Proitos, kahramanı, kayınbiraderi Lykia kralı İobates'e yolladı; İobates de onu, nasıl olsa yenilip ölür düşüncesiyle, canavar Khimaira ile dövüşmeye zorladı. Bellerophontes, terbiye ettiği Pegasos adlı ata binerek canavarı öldürdü ve daha öyle büyük işler başardı ki, hayran kalan Lykia kralı onu kendisine damat ve tahtına vâris yaptı.

BELLETEN a. **1.** Bir kurumun çalışmalarına ait yazı ve haberleri içeren dergi. **—2.** Bilimsel dergi.

Belleten, Türk Tarih kurumu'nca yayımlanan tarih araştırmaları dergisi (ilk sayısı 1 ocak 1937'de çıktı). Nisan 1985'teki 193'üncü sayısına kadar 3 ayda bir, daha sonra 4 ayda bir yayımlandı. Adı Atatürk tarafından konulan derginin 1991 yılı sonunda 210'uncu sayısı yayımlanmıştı. Başta türk tarihi, arkeoloji, yazıtlar, resmi ya da özel belgeler, arkeolojik kazı sonuçları, bibliyografya, kurum kitaplığına gelen kitaplar, bilimsel kongreler ile kurumdan haberlere yer verir. Kurumun üyeleri, derginin doğal yazarlarıdır. I-XXXV. cilt, I-140. sayılar için ayrıca *Belleten dizini* yayımlandı (2 c., 1971-1972).

BELLETİCİ a. **1.** Bellemeyi sağlayan şey: *Belletici yöntemler.* **—2.** BELLETMEN'in eşanlamlısı.

BELLETMEK → BELLEMEK.

BELLETMEN a. Ortaöğretimde etütleri denetleyen kimse. (BELLETİCİ de denir.)

BELLEVİLLE, Kanada'da (Ontario) kent, Ontario gölü kıyısında, Kingston'ın B.'sında; 35 300 nüf. Makine yapımı.

Belleville programı, Belleville'de Gambetta tarafından açıklanan cumhuriyetçi program ya da "radikal demokratik program". Gambetta, 23 mayıs 1869 seçimleri sırasında H. Carnot'ya karşı, adaylığını koymuştu. *Cahier de mes électeurs* ve *Réponse au cahier* başlıklarıyla yayımlanan ve temel özgürlükleri ele alan bu program, "genel oy hakkının en yaygın biçimde uygulanması", kişi özgürlüklerinin, toplantı hakkının ve basın özgürlüklerinin eksiksiz olarak tanınması, Kilise ve devletin birbirinden ayrılması, laik, parasız ve zorunlu bir ilkokul eğitimi getirilmesi, sürekli orduların kaldırılması gibi istemlerde bulunuyordu. Radikalizmin temel yasası sayılan bu program, her şeyden önce kilise egemenliğinden yana olan çevrelere ve askeri sezarcılığa karşı bir tepki niteliği taşıyordu. Toplumsal sorunlar konusunda çok ileri gitmiyor, "toplumsal uyuşmazlık"ın giderilmesi amacıyla çok yüksek ücretlere ve birkaç görevin tek elde toplanması durumlarına son verilerek, adalet ve eşitliğin gözetilmesini istiyordu.

Belleville rondelası. Mak. san. Bir makine öğesinin boşluğunu almaya yarayan ya da sıkıştırma yayı biçiminde kullanılan, çekilmiş sac rondela.

BELLEVUE, ABD'de (Washington eyaleti) kent, Seattle kentinin banliyösü; 61 000 nüf.

BELLEZZA (Dario), italyan şair (Roma 1944). Pasolini'nin etkisinde kalarak, bir "lanetlenme" olarak gördüğü eşcinselliğini, saplantıya varan bir ısrarla teşhir etti (*İnvettive et licenze*, 1971; *Morte segreta*, 1976).

BELLFLOWER, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşmesinde, Long Beach'in K.-K.-D.'sunda; 51 500 nüf.

BELLİ sıf. **1.** Herkesçe bilinen, malum: *Soyu sopu belli bir adam. Belli çevrelerden yine büyük tepkiler geldi.* **—2.** Açıkça ortada olan bir olgu, bir durum için kullanılır (genellikle yüklem olarak): *Toplantıya yetişemeyeceği belliydi (belli bir şeydi).* **—3.** Belirli, muayyen: *Anket için belli meslek dallarından belli kişileri seçmek. Korkularının belli bir nedeni yok.* **—4.** *Bir şeyden belli*, bir olgunun, durumun o şey aracılığıyla kendini ortaya koyduğunu, belli ettiğini, ondan anlaşıldığını belirtir (yüklem olarak): *Sinirlendiği sesinin titremesinden belli. Kendine güvendiği her halinden belli.* **—5.** *Belli başlı*, belirli: *Belli başlı bir işi yok*; başlıca, önemli şey, önde gelen kimse için kullanılır: *Belli başlı olaylar. Köyün belli başlı kişilerini çağırıp görüştü.* || *Belli belirsiz*, kolayca seçilemeyen, sezilemeyen: *Ötede belli belirsiz bir karaltı görür gibi oldu. Sağ tarafımda belli belirsiz bir ağrı var.* || *Belli bir şey*, apaçık, besbelli. || *Bir şeyi belli etmek*, onu açığa vurmak, göstermek, sezdirmek: *Ne tuttuğumuzu kim belli ederse, ebe o olur. Yerimi belli etme. Üzüldüğünü kimseye belli etmemeye çalışıyor.* || *Belli olmak*, anlaşılmak; açıklanmak: *Sonunda gerçek suçlu belli oldu. Sınav sonuçları henüz belli olmadı.*

BELLİ sıf. Beli belirtilen nitelikte olan kimse, şey için kullanılır: *İnce, kalın belli.*

BELLİ (Giuseppe Gioacchino), italyan şair (Roma 1791 - *ay. y.* 1863). 1830-1839 ve 1843-1849 tarihleri arasında yazdığı ve (yakılmalarını istediği halde) ölümünden sonra yayımlanan 2 279 sone'den oluşan *Er Commedione*, roma lehçesiyle yazılmış edebiyatın başyapıtıdır. Belli, ansiklopedici olarak yetişmesine karşın bir süre papalık hükümetinde resmi görevler aldı, ama Milano ve Floransa'nın en ileri kültür çevreleriyle ilişkilerini sürdürdü, papa Gregorius XVI döneminin sofuluğunu kınayan yapıtlar yazdı. Roma halk çevrelerinin, gerçekçi bir freskini yapması, Goya ile karşılaştırılmasına yol açtı.

BELLİ (Emin Beliğ), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1894 - Karadeniz Ereğlisi 1941). Tıp öğrenimi yapmasına karşın Osmanlı donanma cemiyeti tiyatrosu, Benliyan kumpanyası, Yeni sahne vb. topluluklarda oyuncu olarak çalıştı. Ferah topluluğu dağıldıktan sonra, Muhsin Ertuğrul ile İstanbul Şehir tiyatrosu'na döndü. 1939'a dek bu kurumda oyunculuğunu sürdürdü.

BELLİ (Mihri), türk siyaset adamı (Silivri 1916). İstanbul'da Robert kolej'i bitirdi, İktisat fakültesi'nde okudu. ABD'de Mississippi Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirip (1939), yurda dönünce, İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'nde asistan oldu (1944). Aynı yıl, İlerici gençlik birliği derneği kurucularından olarak bir buçuk yıl hapse mahkûm oldu. Hapisten sonraki sürgün cezasını çekerken yurt dışına kaçtı (1946). Yunanistan'daki İç savaş'ta, gönüllü olarak solcular safında çarpışmalara katıldı, yaralandı. 1950 affından sonra Türkiye'ye döndü, Türkiye gizli Komünist partisi yöneticisi olarak tutuklandı. Yedi yıl hapse mahkûm oldu (1951 - 1958). Cezasını çektikten sonra Yeni yol, Türk solu, Yön, Aydınlık dergilerinde yazılar yazdı. Yön'de yazdığı yazılarda E. Tüfekçi imzasını kullandı. "Milli demokratik devrim" tezini savundu. 1960, 1968 ve 1969'da verdiği bir konferans ve yazdığı yazılar nedeniyle üç kez tutuklandı, yargılandı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sırasın-

Büyük Larousse

Rudolf **Belling**'in
bir yapıtı
Resim Heykel müzesi, İstanbul

Scala

Vincenzo **Bellini**
ressamı belli değil (ayrıntı)
Scala tiyatrosu müzesi
Milano

Giovanni **Bellini**
Meryem Ana ve çocuk İsa
Vaftizci Yahya ile bir azize'nin
arasında (1500'e doğr.)
Galleria dell'Accademia, Venedik

Giraudon

da yurt dışına kaçtı, 1974 affından sonra döndü ve Türkiye emekçi partisi'ni (TEP) kurdu, genel başkan oldu (1974). İstanbul'da silahlı bir saldırıya uğrayıp ağır yaralandı (1979). TEP 1980'de Anayasa mahkemesi'nce kapatıldı. 12 Eylül harekâtı sırasında M. Belli yeniden yurtdışına çıktı ve ancak on yıl sonra geri döndü. Yapıtları: *Savcı konuştu, söz sanığındır* (1962), *Milli demokratik devrim* (1968), *Yazılar* (1969), *Devrimci hareketimizin eleştirisi 1961-1971* (1977), *TKP'nin tarihsel konumu* (1978), *Solda birlik için* (1978), *Türkiye emekçi partisi davası* (1980).

BELLİ (Şemsi), türk şair (Arapkir 1929). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1950). Gazetecilik, avukatlık, öğretmenlik yaptı. Sevgi konusunu işleyen şiirler, taşlamalar yazdı. Doğu Anadolu'nun toplumsal gerçeklerini dile getiren *Anayasa* kitabıyla (1968) ün kazandı; bu yapıtını oyun biçimine de getirdi (1970).

BELLİCOSİTERMES a. Termitler takımından, topluluklar halinde yaşayan böcekleri içeren cins. (Dev yuvalar kuran bu termit topluluğunun kraliçesi 24 saatte 36 000 yumurta yapabilir.)

BELLİK a. İşaret, marka, nişan.

BELLİLİK a. Belli olma durumu.

BELLİNCİONİ (Gemma), italyan soprano (Monza 1864 - Napoli 1950). Sahneye ilk kez on sekiz yaşında çıktı ve *Rigoletto*'da oynadı, *la Traviata* ile kendini kabul ettirdi. Daha sonra genç İtalyan okulunun birçok yapıtının prömiyerinde başrol oynadı: *Cavalleria rusticana*'da kocası Roberto Stagno ile (1840 - 1897) ve *Fedora*'da, kendisinin keşfettiği Caruso ile birlikte oynadı. Ünlü bir oyuncu olarak, Carmen ve Salome rollerine çıktı. Modern, arı ve gösterişten uzak bir oyunun yeni ilkelerini lirik tiyatroya uyguladı.

■**BELLİNG** (Rudolf), alman heykelci (Berlin 1886 - Münih 1972). Berlin Akademisi'nde Prof. Peter Breuer'in atölyesine girdi (1912). Bazı yazar, müzisyen, mimar ve ressamlarla birlikte November gruppe (Kasım grubu) adlı sanat topluluğunun kurucuları arasında yer aldı (1918). Bruno Taut ve Hollandalı Jan E. Buys gibi çağdaş mimarlarla işbirliği yapıp onlar için heykeller gerçekleştirdi (Berlin Skalası dans gazinosu, Düsseldorf'ta Alman İşçi kuruluşu merkez binasındaki çeşme vb.). Nazilerin Almanya'da iktidara gelmelerinden (1933) sonra, ülkesinde çalışma olanağı kısıtlanınca, yapılan çağrıyı kabul ederek 1937'de Türkiye'ye geldi ve İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nü yeniden düzenlemek ve yönetmekle görevlendirildi. 1950'den başlayarak akademideki görevinin yanı sıra, İstanbul Teknik üniversitesi'nde modlaj dersleri de verdi. 1954'te akademiden ayrıldı ve 1966'da Almanya'ya dönünceye kadar İTÜ'deki görevini sürdürdü.

Eğitim alanındaki çalışmalarının yanı sıra sanatçı, Ankara Ziraat fakültesi bahçesindeki İnönü heykelini (1940), İstanbul Taşlık parkındaki İnönü anıtını (1943 -1944) gerçekleştirdi. Anıtkabir heykelleriyle ilgili çalışmaları organize etti.

BELLİNGHAM, ABD'de (Washington eyaleti) kent, Puget Sound kıyısında, Kanada sınırı yakınında; 39 000 nüf. Balıkçılık. Petrol arıtma. — Yakınında (Ferndale), önemli alüminyum tesisi.

BELLİNGSHAUSEN (Fabian Gottlieb VON—), baltık kökenli rus deniz subayı (Ösel adası, bugün Sarema, 1778 - Kronchtadt 1852). 1819'dan 1821'e kadar süren deniz yolculuğu sırasında Antarktika'da Petro I ve Aleksandr I adalarını keşfetti.

BELLİNGSHAUSEN denizi, Antarktika'da kenar denizi, 110° B. boylamıyla Antarktika yarımadası arasında. Kıyıların ve kıta kenarının büyük bölümü kütlesel bankizle ve yüzer buz platformlarıyla kaplıdır. Bir ikili akıntı sistemi, sıcaklığın ve tuzluluk oranının dağılımıyla dip yüzey şekillerini belirler.

BELLİNİ (Lorenzo), italyan anatomi bilgini (Floransa 1643 - *ay. y.* 1704). On dokuz yaşında, idrar yolları konusundaki buluşunu yayımladı; yirmi yaşında, kuramsal tıp, daha sonra anatomi profesörü olarak Pizza'ya atandı. Papa Clemens XI'in ilk hekimi oldu. Sinirlerin kaslar üzerindeki uyarıcı etkisini, dil tomurlarındaki tat merkezini buldu.

■**BELLİNİ** (Vincenzo), italyan besteci (Catania 1801 - Puteaux 1835). Napoli Konservatuvarı'nda Zingarelli'den ders aldı. Kısa meslek yaşamını operaya adadı. İçten ve doğal ezgiler yaratma yeteneğine tanıklık eden ve gerçeği dokunaklı yanlarıyla yansıtan operaları (*Norma,* 1831; *la Sonnambula,* 1831; *i Puritani,* 1835) değerlerini günümüzde de korumaktadır.

BELLİNİ (Mario), italyan mimar ve tasarımcı (Milano 1935). Mimarlık öğreniminden sonra, sanayi tasarımı alanında uzmanlaştı ve Venedik'te dersler verdi. 1960'tan sonra yerli ve yabancı birçok firma için sayısız model tasarladı (koltuklar, büro düzenleme sistemi vb.). Bellini için yaratı, geçmişle bağları koparmak değil geleneksel olanı geliştirmektir. *Tentazione* koltuğu (1973) 60'lı yılların egemen düşüncesine karşı çıkan bu düşüncenin ilk belirtisidir. *Libro dell'Arredamento* koleksiyonuyla, konut dekorasyonu ve mobilyasını kapsamlı ve tutarlı bir biçimde, bir bütün olarak ele almaya yöneldi. Olivetti firmasının sorumlu tasarım danışmanı olarak üç kez "Compasso d'oro" ödülünü kazandı ve yaratılarının birçoğu New York Modern sanat müzesi'nin sürekli koleksiyonları arasında yer aldı.

BELLİNİLER, Venedik okuluna bağlı italyan ressamlar. —Bu okulun temel eğilimleri 1450'den başlayarak, IACOPO'nun (Venedik 1400'e doğr. -*ay. y.* 1470) atölyesinde belirginleşti; Gentile da Fabriano'nun öğrencisiydi, gotik anlayıştan uzaklaşarak kompozisyonlarını mekân içine yerleştirmeye başladı. Tablolarından pek azı korunabilmiştir (*Madonna'lar,* Louvre ve Brera, Milano; *Çarmıha gerilmiş İsa,* Verona); resim sanatına katkısını değerlendirmek için iki desen kitabına başvurulur (Louvre ve British Museum). Gentile ve Giovanni adında iki oğlu ve 1453'te Andrea Mantegna ile evlenen Niccolosa adında bir kızı oldu. —GENTILE (Venedik 1429'a doğr. -*ay. y.* 1507), babasının yanında yetişti, sonra Mantegna ile çalıştı. Kardeşi Giovanni'nin etkisini ustalıkla Mantegna'nın etkisiyle birleştirdi. Kişisel yeteneği anlatıcılıktı. Büyük boyutlu tablolarda, renkli ve parlak bir üslupla, gerek Venedik'te (*San Marco alanında tören,* Accademia, Venedik), gerek Cumhuriyet'in resmi ressamı olduktan sonra 1479'da Mehmet II döneminde gönderildiği Osmanlı İmparatorluğu'nda (*Venedik elçisi Domenico Trevisano'nun Kahire'de kabulü,* Louvre) halk yaşamından çeşitli sahneler çizdi. Carpaccio'yu etkiledi. Çok başarılı portreler de yaptı (*Lorenzo Giustiniani,* Accademia, Venedik; *Fatih Sultan Mehmet,* Londra, National Gallery). ■—GIOVANNI (Venedik 1430'a doğr. -*ay. y.* 1516). Önce babasıyla ve kardeşi Gentile ile çalıştı. Mantegna'nın heykelsi figürlerinden etkilendi (Correr müzesi'ndeki *Çarmıha gerilme*) ve Floransa'da erken Rönesans'ın getirdiği yenilikleri öğrendi (bir kaçış noktasına göre düzenlenmiş perspektif, Eskiçağ'ın incelenmesi). 1470'e doğru, Dürer'in bir deha eseri saydığı kendine özgü ince ve renkli bir üslup geliştirdi. Bu kez de Mantegna ondan etkilendi. Düzenlemedeki yalınlık, renklerdeki uyum, resmin genelinde sezilen duygusallık ve ışığın yansımalarıyla belirginleşen çevre çizgileri, sanatının sık sık taklit edilen en belirgin özellikleridir. Meryem Ana'yı hem beşeri hem de ilahi yönleriyle, İsa'nın ölümünü bütün acılığıyla vermeyi bilmiştir. 1500'den sonra renklerinde daha bir yoğunluk, düzenlemelerinde de daha bir anıtsallık görülür; bu yönüyle Giorgione'nin, Tiziano'nun "klasik" Rönesans'ını hazırlayanlardan biri sayılabilir. En önemli yapıtları: *Aziz Vincenzo Ferreri çokkanatlısı,* 1464, S. Giovanni e Paolo kilisesi, Venedik; *Meryem Ana'nın taç giymesi,* Pesaro müzesi, 1471'e doğr.; *Aziz Francesco vecd halinde* (New York, Frick koleksiyonu); *Çarmıha gerilmiş İsa,* 1485'e doğr., özel koleksiyon, Floransa; *Pala de San Zaccaria,* 1505, S. Zaccaria kilisesi, Venedik; *Nuh'un sarhoşluğu,* 1515'e doğr., Besançon müzesi.

Bellini-Tosi radyogonyometresi, italyan mühendis Ettore Bellini (1876 -1943) ile kaptan Tosi'nin birlikte yaptığı radyogonyometre. Birbirine dik iki düşey düzlem içinde çapraz bağlanmış iki büyük çerçeveden oluşur; çerçevelerden her biri bir arayıcının iki bobininden birine bağlıdır.

BELLİNZONA, İsviçre'de kent, Ticino kantonunun merkezi; 17 600 nüf. Sankt Gothard tüneli aracılığıyla Federal Alman-ya'yı İtalya'ya bağlayan demiryolu hattı kentten geçer; surları günümüze kalmış olan kent, üç şatonun eteğinde uzanır; barok üslubunda kilise. Demiryolu araçları onarımı.

■**BELLİOĞLU** (Sırrı), türk siyaset adamı (Kıbrıs, Lefkoşe, 1876 - ? 1958). Mülkiye mektebi'nde okudu. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık, Amasya'da mutasarrıflık yaptı. Kocaeli yöresinde Kuvayi milliye kuruluşuna katkıları oldu. Son Osmanlı meclisi'ne İzmit (1920) milletvekili seçildi, bu meclis dağılınca Ankara'da TBMM'ye katıldı. Kısa bir süre ikinci Fevzi Paşa (Çakmak) hükümetinde iktisat bakanlığı (1922) yaptı.

BELLMAN (Carl Michael), isveçli şair (Stockholm 1740 - *ay. y.* 1795). Başlangıçta dinsel nitelikte şiirler yazdı. Asıl ününü, çoğunlukla fransız opera komik ezgilerinden uyarladığı ve kitara eşliğinde sunduğu şarkılarla sağladı. Yer yer lirik, dramatik ve idil özellikler taşıyan şiirleri bugün de sevilir (*Fredmans Epistlar*, 1790, *Fredmans Sanger*, 1791).

BELLMANN (Richard), amerikalı matematikçi (New York 1920), işlem araştırma uzmanı. Öğrenimini Wisconsin ve Princeton üniversitelerinde tamamladı. Güney Kaliforniya Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak atanmadan önce, uzun yıllar Rand Corporation'da çalıştı. Dinamik programlamayla eniyileme üstündeki çalışmalarıyla tanınır. Eniyileme şu olguya dayanır: herhangi bir başlangıç halinden hareketle ilk yargı en iyi seçim olursa, bu yargılardan sonra probleme ilişkin yönelim de en iyi seçim olacaktır.

BELLMER (Hans), alman desinatör, gravürcü, ressam ve heykelci (Katowice 1902 - Paris 1975). Yaptığı, küçük bir kız mankeni biçimindeki ilk bebekle, saplantıya dönüşen bir cinselliğin araştırılmasına yöneldi. 1934'te Paris'e yerleşir yerleşmez gerçeküstücülerle yakınlık kurdu ve desenlerinde insan vücudu üzerinde deneyimlere girişerek "anatomi aktarmaları"na başvurdu ve çıkıntılarla girintileri birtakım çağrışımlar uyandırmak amacıyla kesin ve esnek bir biçimde değerlendirmeye çalıştı ("Kafadanbacaklılar" dizisi). Tablolarında, fotoğraflarında, gravürlerinde, kitap illüstrasyonlarında, heykellerinde ve yazılarında (*Petite Anatomie de l'image*, 1957; fr. çev.) [Görüntünün anatomisi] aynı zengin hayalgücü görülür.

BELLO, Kolombiya'da kent, Medellin'in büyük kuzey banliyösünde; 206 297 nüf. (1985).

BELLO (Francesco) → CIECO DA FERRARA.

BELLO (Muhammet), afrikalı devlet adamı (öl. Sokoto 1837). Osman bin Fudi'nin oğluydu. 1817'de babasının yerine Fulani İmparatorluğu'nun doğu kesiminin (bugünkü Nijerya'nın kuzey bölgesinin hemen hemen tümü) başına geçti ve Sokoto'yu başkent yaptı. Ülkenin Gwandu çevresindeki batı kesimiyse, Osman'ın kardeşi Abdullahi'ye bırakılmıştı ve ölümüne (1828) kadar da onun elinde kaldı. Müminlerin önderi ve iyi bir yönetici olan Bello'nun tarih ve tanrıbilim alanlarında yapıtları vardır.

BELLO (Andres), Venezuela asıllı şilili yazar ve siyaset adamı (Caracas 1781 - Şili'de Santiago 1865). Bolivar'ın özel öğretmeni oldu, onunla 1810'da Londra'ya gitti ve 1829'a kadar orada yaşadı. Bu tarihte Şili hükümeti kendisine resmi bir görev önerince, Şili uyrukluğunu seçerek bu ülkenin kültürel gelişmesine katkıda bulundu. 1842'de kurduğu üniversitenin ilk rektörü oldu. Hukukçu olarak Şili yurttaşlık yasasını kaleme kaldı. Filolog, gramerci ve eleştirmenliğinin yanı sıra önemli bir şairdir. Kendisini düşünce alanında bir önder gibi gören tüm Latin Amerika üzerinde büyük etkisi oldu.

BELLO (Ahmedu Elhaci), nijeryalı siyaset adamı (Sokoto 1910 - Kaduna 1966). Osman bin Fudi'nin küçük torunu, Sokoto'nun geleneksel reisi (Sardauna). Kuzey bölgesi hükümetinde birkaç kez bakanlık yaptıktan sonra 1954'te Kuzey Nijerya başbakanı ve Dünya Müslüman birliği'ne başkan yardımcısı oldu (1961). 15 ocak 1966'da general Ironsi'nin hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

BELLOC (Hilaire), ingiliz yazar (La Celle-Saint-Cloud 1870 - Guildford, Surrey, 1953). Fransız bir babayla irlandalı bir annenin çocuğudur. 1902'de ingiliz vatandaşı oldu. Parlamento üyeliği yaptı (1906-1910). Chesterton ile birlikte, liberal katolikliğin en parlak savunucusu oldu.

M.N.A.M. Paris

Hans Bellmer
Oyuncak bebek (1937), *Modern sanatlar müzesi, Paris*

Shaw'un düşmanı olarak, sosyalizme karşı "paylaştırıcılık"ı göklere çıkardı. Tarihsel incelemeleri (*Danton*, 1899; *Richelieu*, 1929), siyasal denemeleri (*The Servent State*, 1912; *Europe and the Faith*, 1920), yergi romanları (*Emmanuel Burden*, 1904) vardır. Konformizme karşı çıkması ve eğlendirici paradokslarıyla çocukların sevgisini kazandı (*The Bad Child's Book of Beasts* [1896]).

BELLOCCHIO (Marco), italyan film yönetmeni (Piacenza 1939). Felsefe okudu; Roma'daki yüksek sinema okulu Centro Sperimentale'yi bitirdi. Eğitimini Londra'daki Slade School of Fine Arts'ta tamamladı. İlk uzun filmi *I Pugni in tasca* (1965). 17. Uluslararası Locarno Film şenliği'nde "gümüş perde" ödülünü aldı. 1967'de *La Cina é vicina*'yı çekti. Sonraki başlıca filmleri şunlardır: *Nel nome del padre* (1971), *Sbatti il mostro in prima pagina* (1972), *Zafer marşı* (Marcia trionfale) [1976], *Il Gabbiano* (1977), *Il Salto nel vuoto* (1980), *Enrico IV* (1984), *La visione del sabba* (1988). 1991 Berlin film şenliği'nde *la Con damna* ile Gümüş ayı ödülünü kazandı.

BELLON a. (fr. *bellon*). Toksikol. Kurşun madenlerinde kurşun zehirlenmesinden ileri gelen karın ağrılarına verilen ad.

BELLONA, italyan savaş tanrıçası. Bellona'nın Roma'da, biri çok eski, öbürü samnit savaşları dolayısıyla Appius Claudius Caecus tarafından surların dışında yaptırılan iki tapınağı vardı. Burada kente girmelerine izin verilmeyen yabancı elçiler kabul edilirdi.

BELLONCI (Maria), italyan kadın edebiyatçı (Roma 1902 - *ay. y.* 1986). Romanlar yazdı (*Lucrezia Borgia*, 1939; *I segreti dei Gonzaga*, 1947). Strega ödülü onun evinde verilir.

BELLORI (Giovanni Pietro), italyan sanat yazarı (Roma 1616 - *ay. y.* 1696). Nicolas Poussin'in arkadaşı; İsveç kraliçesi Christina'nın kütüphanecisi oldu ve papa Clemens X'dan "antiquario di Roma" unvanını aldı. Sanat kuramcısı ve eleştirmen olarak yazdığı *Vite de pittori, scultori ed architetti Moderni* (Çağdaş ressam, heykelci ve mimarların yaşamı) [1672] adlı çalışmasında antik yapıtları ve Raffaello'yu incelemeyi temel almış bir klasikçilik yanlısı olarak tanındı.

BELLOTTI (Felice), italyan yazar (Milano 1786 - *ay. y.* 1858). *Odysseia* (1811), Aiskhylos (1821) ve Sophokles'in (1844) yeniklasik çevirileriyle tanındı.

BELLOTTO (Bernardo), **Genç Canaletto** da denir, italyan ressam ve gravürcü (Venedik 1720 - Varşova 1780). Canaletto denilen Antonio Canal'ın yeğeni olan Bellotto, onun gibi başarılı bir vedutismocu oldu. Çalışma yaşamının önemli bir bölümü İtalya dışında geçti: Dresden (1747'den 1758'e ve 1762'den 1767'ye kadar), Viyana (1758-1761) ve Varşova (1758-1780). *Varşova'nın yirmi dört görünüşü* adlı tabloları kentin 1945'ten sonra yeniden kurulmasında değerli bir esin kaynağı olmuştur.

BELLOVESUS, galyalı biturig, Sigovesus'un kardeşi. Titus Livius'a göre, İ.Ö. VI. yy.'da Ambigat'ın hükümdarlığı döneminde Galyalılar'ın Kuzey İtalya'ya yaptığı bir göçü yönetmiştir.

BELLOW (Saul), amerikalı yazar (Lachine, Quebec, 1915). Yapıtlarında, köksüz ya da çok eski bir geçmişe bağlanan kentlinin yazgısını dile getirir. Yarattığı kahramanlar toplumun baskısına karşın, kişiliklerini ortaya koymak isteyen insanlardır. *Boşlukta sallanan adam* (The Dangling Man) [1944] ve *Endişe* (The Victim) [1947]savaş deneyiminden kaynaklanan acı bir kötümserlik üzerine kurulmuştur. *The Adventures* of Augie March*'da (1953), amerikanlık simgelerini ters çeviren renkli ve grotesk bir gerçekçilik görülür. *Henderson, the Rain King* (1959), Afrika'da, çılgınca bir bilgeliğin peşinde koşan bir milyonerin öyküsüdür. *Nefret* (Herzog) [1964] *self-examination*'ın (özbenliğini irdeleme) içerdiği kendini beğenmişlikle alay eder. *Mosby's Memoirs and Other Stories* (1968) ile *Mr Sammler's Planet* (1970) bir masal havası içinde yazılmıştır. *Humboldt's Gift* (1975) ise insanın kendisi olabilme yeteneğini işler. Bel-

Sırrı **Bellioğlu**

Reportagebild

Saul **Bellow**
1976'da Nobel ödülü'nü alırken

Lauros-Giraudon

Krakow kapısından Krakowskie Przedmiescie sokağının bir görünümü (1767-1768)
Bernardo **Bellotto**'nun yapıtı
Varşova ulusal müzesi

Jean-Paul **Belmondo** ve Geneviève Bujold Louis Malle'in *Hırsız* (1966) filminin bir sahnesinde

Juan **Belmonte García** Ignacio Zuloaga'nın bir tablosundan ayrıntı

Belo Horizonte'nin merkezinden bir görünüm

P. Koch-Rapho

low, 1976'da Nobel ödülü'nü aldı 1982'de *The Dean's december* adlı kitabını yayımladı.

BELLOWS (George Wesley), amerikalı ressam (Colombus, Ohio, 1882 - New York 1925). Sekizler grubu'nun izinden giderek "amerikan yaşantısı"ndan örneklere bağlı kalan Bellows, canlı ve kesin bir üslupla kent yaşamından, spor dünyasından (boks...) kesitler verdi.

BELLUNO, İtalya'da il merkezi kent, Venezia'da, Piave ırmağının Ardo ırmağına kavuştuğu yerde; 37 000 nüf. Turizm merkezi. Elektrikli gereçler yapımı. XVI. yy.'dan kalma katedral (Juvara'nın yaptığı yüksek çan kulesi) ve başka anıtlar. —Massena, 13 mart 1797'de Avusturyalılar'ı burada yenmişti. — *Belluno ili*, Dolomi Alpleri'nde (Piave vadisi boyunca uzanır); 3 678 km²; 215 073 nüf. (1989).

BELLVER Y RAMON (Ricardo), ispanyol heykelci (Madrid 1845 - *ay. y.* 1924). *Düşmüş melek* (1878) adlı çalışmasının yanında çok sayıda dinsel konulu yapıt verdi; bunların arasında kardinal Lastre y Cuesta'nın mezar anıtı (Sevilla katedrali) ve San Francisco el Grande'deki (Madrid) heykeller bulunmaktadır.

■ **BELMONDO** (Jean-Paul), fransız sinema oyuncusu (Neuilly-sur-Seine 1933), Paul Belmando'nun oğlu. "Yeni-dalga" akımı filmleriyle tanındı, kısa sürede bu akımın en gözde erkek oyuncularından biri oldu (C. Chabrol'ün *Tehlikeli rabıtalar*'ı [À double tour], 1959; ama özellikle J.-L. Godard'ın*Serseri âşıklar*'ı [À bout de souffle], 1959). Pek çok filmde kimi zaman saygısız ve alaycı, kimi zaman sert ve kışkırtıcı bir kişilikle dikkati çekti. 1988'de Lelouch'un yönetiminde çevirdiği *İtinéraire d'un enfant gaté* filmiyle Cesar ödülü'nü aldı. 1990'da tiyatroya dönerek R. Hossein'in yönettiği *Cyrano de Bergerac* oyununda başrol oynadı.

BELMONT → DEYR BALAMAND.

■ **BELMONTE GARCÍA** (Juan), ispanyol matador (Sevilla 1892 - *ay. y.* 1962). Görünüşte çelimsiz, pek çevik olmayan bir insandı. Bu yüzden, heyecanlı bir bekleyişe, hayvanın hücumu karşısında gerilemeden, yalnızca kırmızı pelerini tutan elin uyumlu bir hareketiyle onu yolundan saptırmaya dayanan, kendi fiziksel olanaklarına uygun bir güreş biçimini geliştirdi. Böylece boğa güreşi yepyeni bir görünüm aldı ve bu sert kapışma gitgide daha işlenmiş, daha az vahşi bir plastik oyun havasına büründü. Yeni bir anlayışa dayanan bu güreşin tam bir sanata dönüşebilmesi için daha uysal, daha tehlikesiz boğaların yetiştirilmesi gerekiyordu. Sonunda işin "dövüş" yanı giderek azaldı ve yerini sanatın egemenliğine bıraktı. Belmonte'nin sanatı hareketsizliğe, yavaşlığa ve hayvanı tümüyle egemenliği altına almaya yöneliktir. Günümüzde hâlâ egemen olan üslubun yaratıcısı Belmonte, 1913'ten 1935'e kadar süren uzun meslek hayatı boyunca yaklaşık 1 700 boğa öldürmüştür.

BELMONTİA a. (özel ad *Belmont*'tan). Avustralya'da Permie devrinde yaşamış, akrepsiler takımından fosil böcek cinsi. (Bugünkü güvemsilerin ve ikikanatlıların atası oldukları sanılır.)

BELMOPAN, Belize'nin başkenti; 1970'te Cayo yönetim bölümünde, kıyıdan 80 km içerde, vadinin kuytu bir köşesinde kuruldu; 5 256 nüf. (1990).

BELO (Francesco), italyan yazar (Roma XVI. yy.). *Il Pedante* (1529) adlı komedisiyle XVI. yy. tiyatrosunda büyük başarı kazanan bir tip yarattı.

BELOCH (Karl Julius), alman tarihçi ve profesör (Petschkendorf, Aşağı Silezya, 1854 - Roma 1929). Ekonomi ve toplum tarihi açısından özgün düşünceler içeren bir *Griechische Geschichte* (Yunan tarihi) yazdı.

BELOEİL, Kanada'da kent, Québec'te, Montreal'in K.-K.-D.'sunda; 15 900 nüf.

BELOGORSK ya da **BYELOGORSK,** Rusya Federasyonu'nda kent, Amur oblastında, Blagoveşçensk'in K.-D.'sunda; 65 000 nüf.

■ **BELO HORİZONTE,** Brezilya'da kent, Minas Gerais eyaletinin merkezi; 2 542 000 nüf. (1990). 1897'de yerleşmeye açıldı. Tarihsel Ouro Preto'dan başkentlik, Minas Gerais'den de yönetim merkezi görevlerini devralan bir mantar kenttir. Başlangıçta 200 000 - 300 000 kişi için tasarlanmış olan kent, günümüzde, 920 m yükseltide yer almasının yarattığı sorunlardan çok, kenti tasarlayan ilk uzmanların yaptıkları yanlışlardan (sözgelimi birbirini çapraz kesen çifte dama tahtası biçimindeki kent planı, ulaşımı son derece güçleştirmektedir) yüzünden güç duruma düşmüştür. Elverişli yüksek bölge tropikal ikliminden ve Minas Gerais halkının sanayi ve bankacılık geleneğinden yararlanan kentte iktisadi etkinlikler çok canlıdır; çevresindeki "metalürji bölgesi" diye nitelenen bölgede bulunan açık tavanlı ocaklardan çıkarılan demir filizinin bir bölümü de kentte işlenir. Daha 1940 yıllarında, komşu Contagem kasabasında Belo Horizonte'nin sanayi semti kuruldu. O tarihten bu yana sanayi tesisleri, Santa Luzia ve Betim'e de kurulmaya başlandı (petrol rafinerisi ve otomobil montajı). Belo Horizonte, büyük bir çelik fabrikası bulunmasına karşın, sanayi ve üçüncü kesim alanlarında, "genç" bir kent olmanın sıkıntılarını çekmektedir: çünkü, dökme ve çelik üretimi eyaletin dört bir yanına dağılmıştır ve büyük şirketlerin merkezleri Rio de Janeiro'dadır. Brasilia, São Paulo ve Rio'ya hemen hemen eşit uzaklıkta bulunan Belo Horizonte, günümüzde, nüfusu 2 milyonu aşan bir kentten beklenen ölçüde çevresini etkileyememektedir. — Yakınında, Pampulha'da, O. Niemeyer'in yaptığı São Francisco kilisesi (1942-1944) ve eğlence merkezi.

BELOKOME. Tar. coğ. Bizans döneminde Bilecik*'in yerinde bulunan kale, Tabakhane (Debbağhane) deresi ile Hamsu vadisi arasındaki kayalar üzerine yapılmıştı.

BELON (Pierre), fransız doğabilimci ve hekim (Cérans, Sarthe, 1517 - Paris 1564). Gözlemleriyle doğabilimi, arkeoloji ve etnografyayı zenginleştirdi ve *Histoire naturelle des étranges poissons marins* (Garip deniz balıklarının doğal tarihi) [1551] adlı bir yapıt yazdı.

BELONİDAE a. ZARGANAGILLER familyasının bilimsel adı.

BELONİFORMES a. ZARGANAMSILAR takımının bilimsel adı.

BELONOGASTER a. (yun. *belone*, uç, iğne ve *gaster*, karın, mide'den). Tropikal Afrika'da topluluklar halinde yaşayan yabanarılarını içeren cins. (Başlıca özelliği uzun, sap biçimli karındır. *Belonogaster*, kâğıt gibi ince, kılıfsız bir yuva yapar ve yuvasını yandan bir sapla bir dayanak üstüne tutturur. Yabanarısıgiller familyası.)

BELORETSK ya da **BYELORETSK,** Rusya'da kent, Ural'larda, Belaya ırmağı kıyısında; 67 000 nüf. Manganez yatağı. Demir ve demirsiz madenler dökümevleri ve sanayileri.

BELOS, efsanevi Mısır kralı, Poseidon'un oğlu ve Danaos ile Aigyptos'un babası. Bu adla anılan bazı asur ve babil kahramanları da vardı.

BELOSEPİA a. (yun. *belos*, mızrak ve *sepia*, mürekkepbalığı'ndan). Fosil (Eosen) kafadanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Belosaepiidae* familyasının örnek tipi.)

BELOSTOMA a. (yun. *belos*, mızrak ve *stoma*, ağız'dan). Sıcak ülkelerde yaşayan büyük su bitlerini içeren cins. (Balıklara ve başka avlara saldırarak hemen öldüren *Belostoma* cinsi üyeleri akşamları uçar ve ışığa yönelir. Sokması tehlikelidir. Güney Amerika'da yaşayan *Belostoma grande*'nin boyu 10 cm'yi aşar. Devsuyarımkanatlısıgiller familyasının örnek tipi.)

BELOT a. (fr. *belote*). 2, 3 ya da 4 oyuncu arasında 32 kartla oynanan kâğıt oyunu. (Fransa'da çok yaygın olan bu oyunda, as 11 sayı, onlu 10 sayı, papaz 4 sayı, kız 3 sayı, vale 2 sayı değerindedir.)

BELOV ya da **BYELOV** (Vasiliy İvanoviç), rus yazar (Timoniha 1932). Yapıtlarında kırsal kesimin ve tartışmalı bir geçmişi olan kolektifleştirme uygulamasının eleştirel, ama coşkulu bir tablosunu çizdi: *Une affaire ordinaire* (fr. çev.), 1966; *les Récits du charpentier* (fr. çev.), 1968; *les Veilles* (fr. çev.), 1972-1977. *L'Éducation selon le Dr Spock* (fr. çev.) [1974] adlı yapıtındaysa, evli çift konusunu işledi.

BELOVO ya da **BYELOVO,** Rusya Federasyonu'nda kent, Batı Sibirya'da, Kuznetsk havzasında; 118 000 nüf. (1989). Demirsiz madenler metalürjisi.

BELOW (Otto VON), alman general (Dantzig 1857 - Besenhausen, Göttingen yakınında, 1944). Birinci Dünya savaşı'nın en deneyimli ordu komutanlarından biriydi: I. İhtiyat kolordusu'nun başında (Rusya cephesi, 1914) yer aldı, sonra sırasıyla VIII. Ordu'ya (Polonya, Litvanya, 1915), Alman-Bulgar Orduları grubu'na (Makedonya, 1916), I. Ordu'ya (Arras, 1917), İtalyanlar'ı Caporetto'da bozguna uğratan (ekim 1917) XIV. Ordu'ya, XVII. ve yeniden I.Ordu'ya(Fransa, 1918) komuta etti. Kardeşlerinden üçü, Eduard, Hans ve Fritz de generaldi.

BELOW (Georg VON), alman tarihçi (Königsberg 1858 - Badenweiller 1927). Muhafazakâr bir üniversite profesörü, yurtsever ve ateşli bir polemikçi olan Below, hukuk tarihi ve ortaçağ ekonomisiyle uğraştı; özellikle lonca sorununu ve imparatorların "devlete ilişkin" siyasetlerini inceledi.

BELOYARSK ya da **BYELOGARSK,** Rusya Federasyonu'nda yerleşme, Ural dağlarında Sverdlovsk yakınında. Nükleer santral.

BELOYE MORE → BEYAZ DENİZ.

BELOYE OZERO ya da **BYELOYE OZERO** ("Beyaz göl"), Rusya'da göl; boşaltma kolu (Şeksna) Volga'ya kavuşur. Volga-Baltık akarsu ulaşım yolunun bölümlerinden biridir.

BELOZERSKİY ya da **BYELOZERSKİY** (Andrey Nikolayeviç), rus biyokimyacı (Taşkent 1905-Moskova 1972). Mantarlar ve bakteriler üzerine çeşitli çalışmaları vardır. Ancak, asıl önemli incelemeleri nükleoproteinlerin proteinik ve nükleik bölümleri arasındaki birleşim ve ayrılma üstüne olanlarıdır.

BELÖREN, Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesine bağlı bucak; 7 548 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Belören,* 2 490 nüf. (1990).

BELÖREN, Çankırı'nın Ilgaz ilçesine bağlı bucak; 4 840 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Belören,* 219 nüf. (1990).

BELÖREN, Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı bucak; 10 982 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Belören,* 1 931 nüf. (1990).

BELPAİRE (Alfred), belçikalı mühendis (Ostende 1820 - *ay. y.* 1903). Birçok lokomotif imal etti, ayrıca lokomotifler üstüne çeşitli çalışmaları vardır. Kendi adını taşıyan büyük ızgaralı fırının mucididir.

Belpınar barajı, Tokat ilinde, Devret suyu üzerinde baraj. Sulama amacıyla yapılan baraj, 1984'te işletmeye açıldı. Baraj gövdesi kaya dolgu tipinde, göl alanı 1,73 km², su toplama hacmi 29,7 milyon m³, sulama alanı 2 472 ha'dır.

BELSBOK a. (felemenkçe sözc.). Güney Afrika'da yaşayan antilop (Çitlerle çevrili geniş alanlarda yarı özgür olarak beslenir ve günümüzde yabanıl yaşamı yoktur. Eti taze olarak ya da kurutularak tüketilir. Bil. a. *Damaliscus dorcas phillipsi;* boynuzlugiller familyasının *Hippotraginae* oymağı.)

BELSKİY (İgor Dmitriyeviç), rus dansçı ve koregraf (Sen-Petersburg 1925). 1943-1962 arasında Kirov balesi'nin en iyi yorumcu ve dansçılarından biriydi. L. İakobson'un *Shurale* (1950) adlı yapıtının prömiyerinde başrolü oynadı; B. Fenster' in *Taras Bulba*'sında (1955) ve Yuri Grigoroviç'in 1957'de Kirov'da sahneye koyduğu *Taş çiçeği*'nde kendini kabul ettirdi. GİTİS tiyatro enstitüsü'ne girdi (1957), özgün ve modern anlayışta bir yapıt olan *Umut kıyıları* (1959) ile koregraflığa başladı. Ardından müziğini Şostakoviç'in yazdığı *Leningrad senfonisi* (1961) ve *Küçük kambur at*'ın (1963) çok sevilen bir versiyonunu hazırladı. Leningrad' daki Malıy tiyatrosu'nun baş bale koregrafı olarak çalıştı (1962-1973). Aynı zamanda Leningrad konservatuvarı'nda dans öğretmenliği ve bale yöneticiliği yaptı (1962 - 1964; 1966 - 1973). 1973' ten beri Kirov balesi'ni yönetmektedir.

BELSOĞUKLUĞU a. Gonokokların yol açtığı idrar ve dölyolları enfeksiyonu.
—ANSİKL. Belsoğukluğu, cinsel temas sırasında kapılan zührevi bir hastalıktır. Zührevi olmayanı çok seyrek görülür, o da ancak annenin kirlettiği çamaşırlardan mikrop kapan küçük kızlarda vulvo-vajinit biçiminde olur.

Erkekte belsoğukluğu cinsel temastan 5 gün kadar sonra üretradan gelen irinli akıntı ve işerken duyulan yanmayla kendini belli eder. Kadında üretrit ya da vulvo-vajinit biçiminde akut bir başlangıç seyrek görülür. Genellikle hastalık süreğen biçiminde başlar, az ya da çok miktarda beyaz akıntıyla ya da hiçbir belirti vermeden ortaya çıkar. Gonokoklar cinsel bezlere (Skène ve Bartholin bezleri), dölyatağı boynuna yerleşir ve kıstleşir. Hastalık hiçbir rahatsızlığa neden olmaz, ama hasta kadınlar, özellikle âdetlerden sonraki evrede, gonokoklar bulundukları yerlerden âdet akıntılarıyla birlikte dışarı atıldığından, çok bulaştırıcı olurlar.

Tedavi edilmeyen belsoğukluğu yerel karmaşalara neden olabilir: erkekte süreğen üretrit, orki-epididimit, üretra darlığı, prostat iltihabı; kadında kısırlık nedeni olabilen salpenjit, metrit. Genel karmaşalar (gonokok romatizması, irinli konjonktivit, hatta septisemi) günümüzde çok az görülür. Gonokokun araştırılması, hastalığın sıradan bir mikroptan, bir virüsten, *Candida albicans*'tan ya da trikomonastan ileri gelen bir enfeksiyon değil, bir belsoğukluğu olduğunu ortaya çıkarır. Bu araştırma, erkekte kolaydır, doğrudan doğruya üretradan alınan akıntı incelenir, ama kadında daha zordur; cinsel organlarda çeşitli mikrop odaklarından ayrı ayrı akıntı almak, bunları özel ortamlara ekerek üretmek, bu işlemi birçok kez yinelemek gerekir. Tedaviden sonra bu incelemeler yeniden yapılmalı, gerekirse üretraya gümüş nitrat şırınga edilmeli ya da bira deneyi yapılmalı, böylece kesin iyileşme sağlanıp sağlanmadığı anlaşılmalıdır.

Antibiyotiklerin pek çoğu gonokoka karşı çok etkilidir. Yalnız, treponemisit, yani frengi mikrobuna etkili bir antibiyotik kullanmamaya dikkat edilmelidir. Bundan amaç, kişinin belsoğukluğuyla birlikte almış olabileceği ve henüz kuluçka devresinde bulunan bir frenginin gözden kaçmasına yol açmamaktır. Ayrıca, ihtiyaten birkaç hafta sonra kanda bir frengi araştırması yapmak gerekir.

Gonokok enfeksiyonlarının cinsel organların dışında bazı yerlere yerleştikleri de görülmüştür: yutakta ve deride kızartılı kabarcıklı gonokok enfeksiyonu.

Belson yöntemi. İşl. ikt. Bir ürün ya da bir dizi ürün piyasasının bölütlere ayrılması. Bölütleme adı da verilen bu yöntem, piyasa araştırmalarında sınırları oldukça kesin müşteri gruplarının ayırt edilmesinde kullanılır. Örneğin, 50 000'den fazla nüfuslu kentlerde oturan çocuksuz genç evlilere mal satmak isteniyorsa, dağıtım yöntemleri ve tanıtma araçları, çiftçilere yapılan satışlardan farklı olacaktır. Belson yöntemi, ürünleri ya seçilen müşteri kategorilerine göre çeşitlendirmeyi, ya da —aynı tür ürünler sözkonusuysa— satış yöntemlerini farklılaştırmayı gerektirir.

BELT (**Büyük**—ve **Küçük**—), Danimarka' da iki boğazın adı. Danimarka'daki boğazların başlıcası olan Büyük Belt, Kattegat'ı Baltık denizi'ne bağlar, Fyn ve Sjaelland adalarını birbirinden ayırır (uzunluğu 60 km, eni 16-30 km). —Küçük Belt, Kattegat'ı Baltık denizi'ne bağlar. Fyn ve Jylland adalarını birbirinden ayırır (uzunluğu 65 km, eni 600 m - 15 km). Kuzey kesiminde Fredericia (Jylland) ile Middelfart (Fyn) arasında bir köprü yapılmıştır. 1857 Kopenhag uzlaşmasından bu yana, Danimarka boğazlarında (Sund da içinde) barış döneminde geçiş serbesttir; savaş döneminde Danimarka'nın, boğazları savaş gemilerine açma ya da kapama hakkı vardır.

BELTİRLER, Güney Sibirya'da, Hakas özerk bölgesinde yaşayan, Abakanlılar kolundan bir türk boyu. Günümüzde öteki Abakan boylarıyla birlikte, Hakaslar adını almışlardır. (→ HAKASLAR.) XVII. yy.'da Yenisey ırmağının G. kolları boyunda yaşadıkları, çiftçilik ve hayvancılık yaptıkları, demircilikte çok ilerlemiş oldukları bilinmektedir. 1897 sayımında nüfusları 5 000; 1926 sayımındaysa 20 000 olarak gösterilmiştir. Daha sonraki nüfus sayımlarında adlarına rastlanmayışı onların, Hakaslar içinde sayılmalarındandır. Çoğunluğu hıristiyan olmakla birlikte, uzun süre şaman gelenek ve göreneklerini sürdürmüşlerdir. Türk dilinin K.-D. grubuna giren Abakan lehçesinin Beltir denen ağızını konuşurlardı. Günümüzde resmi dilleri, Abakanlılar için sagar ve biraz da beltir dilleri esas alınarak oluşturulan (1930) hakas dilidir.

BELTRAMELLİ (Antonio), italyan yazar (Forli 1879 - Roma 1930). Mussolini'nin biyografisini (*L'uomo nuovo,* 1923) ve doğum yeri olan Romagna'dan esinlenen yöresel romanlar yazdı.

BELTRAMİ (Eugenio), italyan matematikçi (Cremona 1835 - Roma 1900). Araştırmaları eğrilerin ve yüzeylerin diferansiyel geometrisi alanına girer. Jeodezilerin doğrularla özdeşleştirildiği negatif değişmez eğrili "sözde-küresel" yüzeyleri göz önünde bulundurarak, Lobaçevski'nin eukleides'çi olmayan geometrisinden bir Eukleides modeli elde etti. Çekme eğrisini sonuşmaz etrafında çevirerek elde edilen döner yüzey bunun bir örneğidir. 1872'den sonra kendini kuramsal fiziğe adadı ve esneklik, elektrik ve hidrodinamik kuramlarını geliştirdi.

BELTRAMİ (Luca), italyan mimar (Milano 1854 - *ay. y.* 1933). Milano Güzel sanatlar okulu'nda okuduktan sonra öğrenimini Paris'te sürdürdü ve Paris Belediye sarayı inşaatında denetleyici olarak görev aldı. Certoza di Pavia ile Milano'da Sforza'lar şatosunun ve Duomo'nun cephelerinin onarım çalışmalarına katkıda bulundu.

BELTRÁN Y MASSÉS (Federico), ispanyol ressam (Guaira de Melena, Küba, 1885 - Barcelona 1949). Ustaca ve zarif birçok portre (*Marie Gerbault,* Uffizi) ve üstün bir renk uyumuyla dikkati çeken tablolar yaptı.

BELTSİ ya da **BYELTSİ,** rumence **Balti**. Kuzey Moldavya'da kent, Besarabya yaylasının K.'inde; 159 000 nüf. (1989). Besin sanayileri.

BELUCİSTAN, Güney-batı Asya'da bölge, Umman denizi'nin K.'inde, İran'ın G.-D. kesimiyle Pakistan'ın B. kesimi arasında uzanır. (→ BELUÇLAR.) XIX. yy.'daki ingiliz sömürgeciliğinin ürünü olan bütünüyle yapay bir sınır, beluç halkını ikiye bölerek, Pakistan'da kalan bir Belucistan (347 000 km² yüzölçümlü, 4 611 000 nüfuslu bir il. Merkezi *Ketta.* Beluçlar'ın azınlıkta kaldıkları ilde, Brahuiler' in, Peştular'ın ve çeşitli hintli toplulukların genel nüfusu, çok daha fazladır) ile İran' da kalan bir Belucistan'ı (İran'ın güney -batı'sındaki Belucistan ve Sistan ilinin nüfusunun büyük bölümünü Beluçlar oluşturur; ama il merkezi *Zahedan*'da nüfusun çoğunluğu beluç değildir) birbirinden ayırır.

• *Tarih.* Hindistan askıtasında Cilalıtaş devrinden kalma en eski sitler, kuzey ve orta kesim vadilerinde yer alırlar. Bu vadilerde, dört bininci yılın ilk yarısından bu yana hayvancılık ve toplayıcılıkla geçinen

İran sınırında Karaçi'nin kuzey - batı'sında Pakistan **Belucistanı**'ndan bir görünüm

Fred Kohler

beluga

köyler göze çarpar. Üçüncü bin yılda Mündigek'tekine çok benzer bir uygarlık gelişmiştir (Keta, Lorelay, Zob vadileri). Güneyde ortaya çıkarılan çanak-çömlekler, Irak, İran ve Sind ile ilişki kurulmuş olduğunu ortaya koyar. Mekran kıyısındaki birkaç sit İndus uygarlığına aittir; ancak yüksek bölge her zaman İndus uygarlığının dışında kalmıştır.

İskeniler Hindistan'dan dönerken Eskiçağ'da *Gedrosia* diye bilinen Belucistan'dan geçtiler. Bölge VIII. yy.'da Araplar'ın denetimi altında kaldı; daha sonra İran'da birbirini izleyen hanedanlıkların az ya da çok etkili) egemenliğine girdi. Bir afgan hanedanlığına bağlı olarak geçirdiği dönemin ardından XVIII. yy.'da Kelat'ta oturan bir hanın yönetimi altında bağımsız yaşadı; ancak bu han ülkenin doğusunu hiçbir zaman tam anlamıyla denetimi altında tutamadı. XIX. yy.'da Hindistan'daki ingiliz birlikleri 1839'da Kelat'ı geçici olarak işgal etti, sonra 1843'te Sind'i topraklarına katıp, 1854'te hana ingiliz himayesini kabul ettirdi. Bu himaye 1876'da resmi bir nitelik aldı. 1879'da bölgenin önce bir bölümü (Gandamak antlaşması), 1887'de de tümü İngiliz İmparatorluğu'na katıldı.

Belucistan halısı, Afganistan'ın G.'inde, Pakistan ile İran arasında yer alan Belucistan bölgesinde dokunan bir tür halı. Konar göçer türkmen aşiretleri tarafından, geleneksel yöntemlerle dokunur. Genellikle büyük boyutludur. Zemin, daha çok mavi ya da deve tüyü rengindedir. Koyu renklerle oluşturulan motifler, ince beyaz çizgilerle çevrelenmiştir. En ünlü pazarı Meşhed'de oluşmuştur.

BELUÇİ a. Pakistan, İran, Afganistan ve Güney Tacikistan'da yaklaşık 2 milyon kişinin konuştuğu, iran dilleri dalından olan hint-avrupa dili. Konuşucuların çoğunun belirli bir bölgede (Belucistan) yerleşmiş olmasına karşın, beluçi batı iran diline bağlanır; bu da Ortaçağ'da, Beluclar'ı Hazar denizi kıyılarından İran yaylasının G.-D.'suna yönelten göçlerin sonucudur. Beluçi, altı lehçe öbeğine bölünmüştür; her lehçe, öbür lehçeleri konuşanlar tarafından anlaşılabilir.

BELUÇLAR ya da **BELUÇİLER,** Pakistan Belucistanı ile İran Belucistanı'nın en önemli etnik grubu. Gerçek Beluçlar (çünkü bu ad Belucistan halkının tümü için de kullanılmaktadır) birçok karma inanca ve yerel ibadet biçimine sahip olmalarına karşın, sünniliğin hanefi kolundan olduklarını ileri sürerler.

Nereden geldikleri tartışmalı olan Beluçlar Halep Arapları'ndan olduklarına inanırlar. Özellikle türk-moğol fetihlerinin neden olduğu karmaşık göçler, onları önce Güney-Doğu İran çöllerine, daha sonra, XII. ve XVII. yy. boyunca yaşadıkları İndus çanağına itti. Daha sonra ters yönde gelişen fetihler, Beluçlar'ı bu kez de batıya sürükledi. Bu göçler sırasında Beluçlar birçok yerli halkla kaynaştılar; bu halklardan biri de dravidce (Güney Hindistan dilleriyle akraba olan bir dil) konuşan Brahuiler'di. Bugün Brahuiler, Beluçlar'a tümüyle karışmış kabileler, kabile bölümleri ya da yalnız başına yaşayan gruplar oluştururlar. Beluçlar deve ve koyun besleyen göçebelerdir. Bu göçebe yaşamını Mekran'ın çorak ve ıssız yamaçları arasında, Umman denizi'nin kıyılarında, iç kısımlardaysa, aralıklı sıradağlar ve volkanik kütlelerle kesilmiş daha serin ve daha yağışlı yüksek yaylalarda sürdürürler. XIX. yy.'ın sonuna değin yağmacılık amacıyla çok uzaklara giden Beluçlar, bu saldırganlıkları sayesinde geniş bir alana yayılabildiler. Güney-Batı Afganistan'da, Kuzey-Doğu İran'da (Horasan), hatta Güney Türkmenistan'da beluç topluluklarına rastlanır.

Bugün en önemlisi Rind Beluçları olmak üzere pek çok sayıda beluç kabilesi vardır. Bu kabilelerde göçebelikle yerleşiklik arasındaki tüm aşamalar gözlenebilir. Her kabilenin babasoylu ortak bir atası vardır. Her kabile kalıtım yoluyla gelen bir şef ve yargı görevini yerine getiren, kuramsal olarak her soyun temsil edildiği bir kabile konseyi tarafından yönetilir. Kan davası gütmek, konuksever-lik ve aldatan eşin ölümle cezalandırılması erdemlilik kurallarıdır. Evlilikte kız tarafına başlık parası ödenir. Erkekler ve kadınlar çoğu zaman birbirlerine düşman iki ayrı grup oluştururlar. Yerleşik yaşamda evler, zenginlik derecesine göre, kurutulmuş balçıktan kale ya da kulübe, göçebelikteyse kışın keçi kılından, yazın hasırdan çadırlar biçimindedir. İktisadi faaliyetler koyun, keçi, deve ve sığır hayvancılığı, buğday, arpa, pirinç ve hurma tarımı, el sanatları ve kıyı balıkçılığından oluşur. Hemen her kabile yazın yaylaya çıkar. Beluçlar Brahmiler ve Paştular (ya da Patanlar) ile yapılan evlilikleri kabul ederler. Köleliğin yakın bir tarihte (1952) kaldırılmış olmasına rağmen, Lori ve Jatlar gibi bazı halkları köle olarak kullanmaya devam ederler. Pakistan'da yaşayan Beluçlar ulusal bağımsızlıklarını istemektedirler.
• *Edebiyat.* Beluç edebiyatı sözlü bir edebiyat olarak doğdu ve XX. yy.'a kadar bu niteliğini sürdürdü. Başlıca ürünleri arasında XV.-XVI. yy.'lardaki savaşlar ve göçlerle ilgili kahramanlık destanları, öğretici şiirler, hikâye ve menkıbeler yer alıyordu. Bunlardan ancak çok küçük bir bölümü halk ağzından derlendi ve yayımlandı. Müslüman Beluçlar arasında, islam dini ilkelerini konu edinen, cennet ve cehennem tasvirlerine yer veren ayrı bir dinsel edebiyat oluştu. Sözlü edebiyatın başlıca temsilcileri arasında Mir Şakir Han ile Cam Durrak yer alıyordu. XX. yy.'da yetişen şairlerden en önemlileri Mulla Fazıl Rind, Mulla İbrahim, Nur Muhammed, Gürkan Nâsır vb.'dir. Çağdaş beluç edebiyatı pakistan edebiyatının gelişme çizgisine bağlanmıştır.

Vatikan'daki **Belvedere** sarayı'nın sekizgen avlusu

Scala

BELUGA a. (rusça sözc. *beliy,* beyaz' dan). **1.** Kutup bölgelerinde yaşayan iri, narbalinasına benzeyen dişlibalina. (Bil. a. *Delphinapterus leucas; Monodontidae* familyası.) [Eşanl. BEYAZ BALİNA] **—2.** Birçok iri büyük balığa (harharyas, ton, mersinbalığı [*Huso huso*] vb.'ye verilen ad.)
—ANSİKL. Beluga'nın boyu 5 m'yi bulabilir; narbalinası gibi beluganın da sırt yüzgeci yoktur. Beluga büyük sürüler oluşturur ve ırmakların iç kesimlerine kadar çekinmeden girer. Zaman zaman Ren gibi büyük ırmaklarda sürüden ayrılarak yolunu şaşırmış belugalara rastlanır. Belugalar, kanaryalarınkine benzeyen ıslıksı sesler çıkararak birbirleriyle anlaşırlar. Kabuklular, mürekkepbalıkları ve yassı balıklarla beslenir. Başlıca düşmanları insan ve katil balinadır; düşmanlarının aşırı avlanması nedeniyle sayıları iyice azalmıştır.

Beluga, salma omurgalı, keskin sintine dönümlü yelkenli küçük yat; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yapıldı. Teknesine kıçtan takma motor da konulabilir. Özellikleri: uzunluk 6,50 m (su kesimi uzunluğu 5,90 m); genişlik 2,23 m; çektiği su (salma omurgayla birlikte) 1,15 m; yelken yüzeyi 20 m²; yüzme ağırlığı 1 ton.

BELUHA ya da **BYELUHA,** Orta Asya'da dağ, Altaylar'da, Obi ırmağının doğduğu yerde; 4 506 m.

BELUM ya da **BÜLÜM** a. (ar. *bül'ûm*). *Esk.* Gırtlak, hançere, yutak.

BELUSOV (Vladimir Vladimiroviç), rus jeofizikçi (Moskova 1907). Jeolojik evrim sırasında okyanusal alanların sürekliliğini ileri süren okyanuslaşma varsayımlarının yaratıcılarındandır.

BELÛT a. (ar. *belût*). *Esk.* **1.** Meşe palamudu. (Halk ağzı *palut.*) **—2.** Meşe ağacı.

BELÛTİYE a. (ar. *belûtiyye*). Bot. *Esk.* Palamutlular, kayıngiller.

BELUZE (EL-), Mısır'ın Akdeniz kıyısında geniş körfez, Nil deltasının ve Süveyş kanalının D.'sunda. Kumlu kıyılar, Berdevil ve Menzele denizkulaklarını denizden ayıran kıyıya biriken döküntülerden oluşur. Eskiçağ'da Nil'in bir kolu (Beluze kolu) buraya dökülüyordu.

BELVEDERE a. (ital. sözc.; *bel,* güzel ve *vedere,* görmek'ten). **1.** Bir yapıyı üstten kuşatan ve uzakları seyretmeyi sağlayan pavyon ya da teras. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çevredeki manzarayı görmek için çimenli şevlerle yükseltilmiş platform. **—3.** Bir bahçenin, bir parkın ucunda inşa edilen küçük yapı.
—ANSİKL. Belvederelerin en ünlüsü, papa İnnocentius VIII'e yazlık saray olarak yapılan ve Julius II zamanında Bramante'nin iki galeri kanadıyla Vatikan'a bağladığı yapıdır. Antik heykelciliğin başyapıtları sayılan *Laokoon, Belvedere Apollon'u, Belvedere Antonoos'u* ve Belvedere diye nitelendirilen gövde *(Torso del Belvedere)* bu yapının avlusunda sergilenmektedir.

Belvedere, Varşova'da saray (1659). 1774'te Stanislaw II August burada bir çini ve porselen fabrikası kurdurdu. Mimar Kubicki'nin Empire üslubuna dönüştürdüğü (1822) yapıda, Polonya'daki rus valilerden sonra, mareşal Pilsudski de oturdu. 1918'den beri saray resmi konut olarak kullanılmaktadır.

Belvedere, Viyana sarayı. 1714 - 1721 yılları arasında J.L. von Hildebrandt'ın çizimleri uyarınca prens Eugène de Savoie için yaptırıldı. Bahçeyle ayrılan iki ayrı yapıdan oluşur. Veliaht prens Franz -Ferdinand öldürüldüğü güne değin (28 haziran 1914) burada oturdu. XX. yy. başlarında Belvedere'ye, İkili Monarşi'de yaşayan Güney Slavları yararına reformların hazırladığı bir yer gözüyle bakılmaktaydı. 15 mayıs 1955'te savaşı kazananlarla II. Avusturya Cumhuriyeti arasındaki barış antlaşması da Belvedere şatosunda imzalandı. Güzel iç süslemeleri vardır, ulusal müze olarak kullanılmaktadır.

Belvedere Apollonu, İtalya'da, Vatikan müzesi'nde sergilenen Roma döneminden heykel; müzenin Belvedere salo-

nunda bulunduğundan bu adla anılır. Sanatçısı kesin olarak bilinmeyen, ancak İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış yunanlı heykelci Leokhares'in olduğu sanılan, Atina'daki Apollon tapınağı'ndaki tunçtan Apollon heykelinin günümüze ulaşmış tek kopyasıdır.

BELVERME a. Denizc. Bir gemi teknesinin orta bölümündeki kaburgaların baş ve kıç bölümüne oranla alçalması sonucunda oluşan eğrilik. (Eşanl. ÇÖKME.)

BELZEBUTH ya da **BELZEBUL,** kenanlı tanrı Baal-Zebub'a verilen unvanın bozulmuş şekli. Puta tapanları kötülemek için Baal-Zebub adı, Pislik efendisi anlamına gelen Baal-Zebul olarak değiştirilmişti. Yahudi ve hıristiyanlar onu cinlerin efendisi olarak gördüler.

BELZONİ (Giambattista), italyan gezgin (Padova 1778 - Gwato, Benin, bugünkü Nijerya, 1823). Eski Mısır yapıtları üzerinde araştırmalar yapmak üzere ingiliz konsolosu Salt'ın hizmetine girdi. Özellikle Kefren piramidini ve Krallar vadisi'ni keşfetti.

BEM, İran'da vaha, Kirman'da, Deştilut' un güney-batı kenarında; 33 000 nüf. Hayvancılık. Bir bölümü Bender Abbas limanından yurt dışına satılan meyve (hurma, turunçgiller) yetiştiriciliği. Ortaçağ sitesi. Kent yüksek surlarla (çok iyi korunmuştur) çevriliydi.

BEM (Jozef), türk tarihinde *Murat Paşa* olarak tanınan polonyalı general (Tarnow 1794 - Halep 1850). Varşova Harp Okulu'nu bitirdi. Bir leh topçu birliğiyle Napolèon'un Rusya seferine (1812) katılarak, özellikle Danzig savunmasında (1813) üstün askerlik yeteneğini kanıtladı. Ülkesine döndü (1815) ve Varşova Topçu Okulu'nda öğretim üyesi, bir süre sonra general oldu. Polonya'nın Ruslar'a karşı giriştiği özgürlük savaşında çarpıştı, Ostroleka'da büyük yararlıklar gösterdi (1830 - 1831). Ayaklanmanın bastırılması üzerine önce Leipzig'e, sonra da Paris'e sığınmak zorunda kaldı. Avusturya yönetimine karşı ayaklanan macar milliyetçilerine katıldı (1848). Başkomutan olarak Avusturyalılar'a karşı başarılı savaşlar yaptı, Banat'ı ele geçirdi. Ancak, Transilvanya' yı işgal eden sayıca üstün rus orduları karşısında yenildi. Macar yurtseverleriyle birlikte Türkiye'ye sığındı (1849). İslamiyeti kabul edip; Murat Paşa adıyla Halep valiliğine atandı. Orada bir arap ayaklanmasını bastırdı (1850). Adı, macar özgürlük şairi Sandor Petöfi'nin şiirlerine konu oldu. Kemikleri 1929'da Halep'ten Polonya'ya götürüldü. Polonya ve Macaristan' ın ulusal kahramanı sayılır.

BEMA (yun. sözc.) Erken hıristiyanlık dönemi bazilikalarında kutsal alanın, alçak koro bölmesi gerisinde kalan bölümü; ilk yunan kiliselerinde, kutsal alanın önünde yer alan, korkuluk ve perdelerden oluşan alçak koro bölmesi.
—ANSİKL. Arkeol. Bema'lar özellikle Yunanistan ve İtalya kiliselerinde iyi korunmuşlardır: Roma'da Santa Sabina, Midilli'de Afendelli bazilikası, Yunanistan'da Nea Ankhıalos'un bazilikası. Kuzey Suriye'de bema farklı bir anlam taşır: içinde Kutsal Kitaplar'ın okunduğu at nalı biçiminde bir bölümüdür (Behyo kilisesi).

BEMBA a. Zambiya'da, halkın önemli bölümünün konuştuğu bantu dili.

BEMBALAR, Zambiya'nın kuzey-doğu'sunda yaşayan merkezi Bantular grubundan bir topluluk. Tarımla geçinen Bembalar, karıyerli evlilik kuralını zorunlu kılan anasoylu klanlar ve soylar biçiminde örgütlenmişlerdir. Temel siyasal birim köydür. Köy bir şef tarafından yönetilir; aynı zamanda kurucu akrabalar grubunun da başkanı olan şef, bu niteliğinden ötürü atalarla olan bağıntının bir güvencesidir. Şefin başlıca görevleri, ilk şeflerin "kutsal eşyalarına" sahip olduğu ölçüde, dinsel niteliklidir. Küçük şeflerin üzerinde daha üstün siyasal, askeri ve dinsel yetkilere sahip bir "krallık" ailesi bulunur; bu da Bembalar'da yarı merkezleşmiş bir devlet yapısını ortaya koyar.

BEMBECİDAE a. (yun. *bembiks, -ikos,* yabanarısı, ve *-eidos* görünüş'ten). Yalnız yaşayan bazı arıları içeren familya. (*Sphecoidea* takımı.)
—ANSİKL. *Bembecidae* familyası üyeleri toprakaltı inleri kazarlar ve her gün yeni öldürdükleri avlarla (*Brachycera* alttakımından ikikanatlılar: *Eristalis* cinsi üyeleri, silahlısinekler, sinekler) besledikleri larvaları burada büyütürler.

BEMBEK a. (yun. *bembiks, -ikos,* yabanarısı'ndan). Zarkanatlı bazı böcekleri içeren cins. (Kısa saplı ve sarı ve siyah çizgili karnıyla yabanarısına benzer. *Bembecidae* familyasının örnek tipi.)

BEMBERG a. (Tesc. edil. ad.). Kim. Amonyak-bakır çözeltisinde çözündürülmüş selülozdan (odun hamuru ya da pamuk linteri) elde edilen yapay lif (reyon). [Bu liflere "bakır ipeği" de denir.]

BEMBEYAZ sıf. **1.** Çok beyaz, lekesiz şey için kullanılır: *Gece kar yağmış; her taraf bembeyaz. Bembeyaz dişler.* **—2.** *Bembeyaz kesilmek, olmak,* bir kimse sözkonusuysa, bir acının, heyecanın etkisiyle benzi solmak, rengi atmak (duygu belirten bir neden tümleci alabilir): *Korkudan bembeyaz kesildi.*

BEMBİDİON a. (yun. *bembiks, -ikos,* yabanarısı'ndan). Yerkürenin soğuk ve ılıman bölgelerinde, genellikle su kıyılarında yaşayan küçük koşarkınkanatlı böcekleri içeren cins.

BEMBO (Bonifacio), italyan ressam. 1447 ve 1477 yılları arasında Lombardia' da bulunduğu belgelerle saptanmıştır. Gotik sanatın etkisinde olmakla birlikte, Masolino'dan da etkilendi. Sant' Agostina a Cremona'nın fresklerini ve büyük bir olasılıkla Milano'daki Castello sforezesco kilisesi'nin dekorasyonunu yaptı. —Kardeşi BENEDETTO (1462 - 1489 yılları arasındaki yapıtları biliniyor) yeni *Padova* (Squarcione) kültürüne ilgi duymuştur.

BEMBO (Pietro), italyan yazar (Venedik 1470 - Roma 1547). Hümanist kültür, saray adamlığı ve dinsel saygınlık Bembo' nun yaşamında örnek bir biçimde birleşir. Erasmus ile yazışıyordu; Ariosto ve Castiglione'nin dostuydu. Lucrezia Borgia (1505'te, *Asolani* adlı yapıtının platoncu diyaloglarını ona ithaf etti) ve İsabella d'Este tarafından korundu. Leo X'un sekreterliğini yaptı. 1539'da Paulus III tarafından kardinalliğe atandı. *Prose della volgar lingua*'da (1525), Dante, Boccacio ve Petrarca'nın yapıtlarını temel alarak italyan edebiyat dilinin dilbilgisi ve estetik kurallarını belirledi.

BEMENTİT a. (fr. *bémentite*). Miner. Hidratlı doğal manganez silikat.

BEMO a. Endonezya'da, dolmuş olarak kullanılan üç tekerlekli araba.

BEMOL a. (ortaçağ lat. *b molle,* "yumuşak b"). **1.** Bir ölçüde, bir notanın önüne konan ve o notayı ölçünün sonuna değin kromatik yarım-ton (türk müziğinde 1,4,5 ya da 8 koma) pesleştiren işaret. (Donanımda 7 bemolün sırası şöyledir: *si, mi, la, re, sol, do, fa*). **—2.** *Çift bemol,* önüne konduğu notayı bir tam ton pesleştiren işaret.

BEMOLLEŞME a. Sesbilg. Bemolleşmiş sesbirimlerin belirgin niteliği olan bir sesin titreşim sıklığının düşmesiyle, yoğunluğunun azalması.

BEMOLLEŞMEK f. Sesbilg. *Bemolleşmiş sesbirim,* akustik özellikler kuramında, tayfı, kimi titreşim sıklığındaki (ünlüler için ikinci oluşturucudaki) görece düşüşle belirginleşen sesbirim için kullanılır. (Örn. [ü], bemolleşmemiş denilen [i]'ye göre bemolleşmiş bir sesbirimidir. Bemolleşmenin başlıca nedenleri, dudaksıllaşma, boğazsıllaşma ve üstdamaksıllaşmadır.)

F. Kohler

Bem'deki (Kirman ili, Iran) ortaçağdan kalma surlar

BEN k. adl. 1. tekl. k. **1.** Konuşan kişinin vurgulanması durumunda kullanılır (vurgulama dışında fiile eklenen 1. tekl. k. eki konuşanı belirtmekte yeterlidir.): *Ben geldim. Ben artık susuyorum. Ne yaptım ben. Ben mi yanılmışım?* || *Beni,* 1. tekl. k. adılının yükleme durumu: *Beni yemeğe çağırdı. Beni ve arkadaşlarımı evlerimize bıraktı.* || *Bana,* 1. tekl. k. adılının yönelme durumu: *Bana hiçbir şey söylemedi. Bana bak. Ver onu bana.* || *Bende:* 1. tekl. k. adılının bulunma durumu: *Kitabın bende değil.* || *Benden,* 1. tekl. k. adılının çıkma durumu: *Benden emir bekleyin. Benden sonra sen de gideceksin.* || *Benim,* 1. tekl. k. adılının tamlayan durumu: *Bu kitap kimin? — Benim. Telefon edecek olan benim arkadaşım. Benim çocuk.* || *Benimki,* birinci tekl. kişiye ait olan şeyi, kimseyi belirtir: *O bisikleti bırak benimkini al.* || *Bence,* bana göre: *Bence bu sorun daha önemli.* || *Benli* → SENLİ BENLİ. || *Bensiz,* ben olmadan: *Sinemaya bensiz gitme.* **—2.** *Ben ben demek,* her işte kendi çıkarını düşünmek. || *Ben bilmez miyim güttüğüm domuzun huyunu,* "uzun süre birlikte olduğumuz o kötü huylu kişiden bu tür davranışlar beklenir" anlamında söylenir. || *Ben derim bayram haftası, o anlar mangal tahtası,* söylenilen bir sözün karşımızdakince tam ters biçimde anlaşılması durumunda söylenir. || *Ben diyorum hadımım, o diyor ya da sen diyorsun kaç çocuğun var ya da çoluk çocuktan ne haber,* bir işi yapmaya gücü yetmeyeceğini belirten kişiden yardım bekleyen ya da o işi yapmaya zorlayan kimseye söylenir. || *Ben hancı, sen yolcu iken,* "aramızdaki ilişki böyle sürüp giderse" anlamında kullanılır. || *Ben sana hayran, sen cama tırman,* iki kimseden sözederken birinin ötekine tutkun olduğunu, ötekinse bunu önemsemediğini belirtmek için söylenir. || *Ben şahımı, şeyhimi bu kadar severim,* "bir kimse ya da iş için daha fazla özveride bulunamam" anlamında kullanılır. || *Ben (bu işte) yokum,* "(bu işe) karışmak istemiyorum" anlamında söylenir. || *Ben, sende, onda o göz var mı?,* "beni inandırıp kandıracak kadar saf sanmayın" anlamında kullanılır. || *Benden atlasın da nerede patlarsa patlasın,* tehlikeli bir işten sözederken "bana zarar vermesinde kime verirse versin" anlamında söylenir. || *Benden de al bu kadar,* söylenen bir sözü ya da öne sürülen bir düşünceyi onaylama, ona katıldığını belirtme durumunda söylenir. || *Benden günah gitti, benden söylemesi,* bir kimsenin yapılan uyarılara kulak asmaması, bildiğinden şaşmaması durumunda söylenir: *Sizi uyardım, benden günah gitti.* ||*Benden sonra tufan,* kendinden sonrakileri, sonra olacakları düşünmeden davranan kimsenin bu tutumunu belirtmek için söylenir. || *Benden uzak ya da ırak olsun da Mısır'a sultan olsun,* "tek benimle ilişkisini sürdürmesin de hangi yüce aşamaya erişirse erişsin" anlamında söylenir. || *Benim*

bemol ve çift bemol

de adım Yakup ama o kadar uzun değil,"durumum sizlerinkinden kötü değil, ancak sizin gibi gösteriş meraklısı değilim" anlamında söylenir. || *Benim diyen,* güçlü, kendine güvenen kimse için kullanılır: *Benim diyen delikanlı onunla baş edemez.* || *Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur,* bir kimsenin sürekli aynı şeyleri yinelediğini vurgulamak için söylenir.

—Dilbil. Bana, *ben* adılının yönelme durum eki almış biçimidir. Sözcük, 3. tekl. k. adılı *ona*'yı (eski biçimi *aŋa*) örnekseyip kalınlaşarak *bana* biçimine dönüşmüştür. Bu dönüşüm şöyle açıklanabilir: Eski Türkçede yönelme durumu eki *+ga/+ge*'dir: *Ben+ge Sen+ge.* Bunların örneksenmesi ile,*â*biçiminde olduğu sanılan 3. tekl. k. adılı, yönelme durumu ekini alırken araya bir *-n* sesi girerek *a+n+g+a* biçimine gelmiştir. *-ng-* > ŋ gelişmesi sonucunda 3. tekl. k. adılı *aŋa* biçimini almış, 1. ve 2. tekl. k. adılları da örnekseme yoluyla *baŋa saŋa* olmuştur. İstanbul ağzında *ŋ>n* olduğundan sözcüklerin bugünkü biçimi *bana* ve *sana* ortaya çıkmıştır.

—Ed. *Ben romanı,* anlatıcının birinci tekil kişi olduğu roman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Klasik felsefede (Condillac, Pascal), deneysel (ampirik) ve somut birey bilinci (bilincin, sürekli bir gerçekliği olduğu da kabul edilir). (Bk. *ansikl.* böl.) || Kant'ta, algıları alan öznenin sürekliliği (öznenin, işlenmemiş duyumların çeşitli öğeleri arasında kurduğu bağlantı, bu sürekliliği gösterir). [Bk. *ansikl.* böl.] || Nietzsche'de, düşünmeyi olduğu gibi, isteme ve duymayı da kapsayan tüm insan yaşantısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özne ben,* özellikle Fichte ve Hegel'de, bilginin ve istencin (iradenin) öznel ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. *Özne ben,* J. Lacan'da söylem öznesinin göstergesi ya da bilinçdışının öznesi.

◆ a. **1.** Bireyselliği, kişiliği oluşturan şey; öznenin bilinçli bireyselliği; ego. — **2.** Ötekileri dışlayarak kendini gösteren kişilik; bencillik: *Onu ilgilendiren tek şey kendi benidir.*

—ANSİKL. Ed. Ben romanında "ben" diye konuşan anlatıcının romancıyla ilişkisi üç ayrı biçimde görünür: birinci türde, anlatıyı bir "romancı-anlatıcı"dan öğreniriz. *Müşahedat* (-Gözlemler- Ahmet Mithat Efendi, 1890), *Deniz küstü* (Yaşar Kemal, 1978) romanlarında anlatıcıyla romancı aynı kişidir; bir gözlemci gibi roman kişileri arasında dolaşır. Ancak roman kahramanı ondan ayrı birisidir.Anılardan kaynaklanan *Fahim Bey ve biz* (A.Ş. Hisar, 1942), *Anamın kitabı* (Y.K. Karaosmanoğlu, 1957) gibi romanlar da bu niteliktedir. İkinci tür ben romanı, bir "anlatıcı-roman kahramanı"na ait serüveni dile getirir. Ancak, "ben" diye konuşmasına karşın, romancıdan başka biridir. Örneğin, *Ben deli miyim* (H.R. Gürpınar, 1925),*Raziye* (M.C. Anday, 1975) gibi romanlar, romancılarından ayrı oldukları fark edilen birer kahramanı canlandırır. Genellikle yaşamöyküsel nitelik taşıyan üçüncü tip ben romanları ise, "romancı - anlatıcı - roman kahramanı"nı birleştirir. *Büyük gözaltı* (Çetin Altan, 1972), ya da *Bir uzun sonbahar* (Demir Özlü, 1976) gibi romanlar bu türe girer.

—Fels. Condillac, koku, vb. algılar ve duyumlarla donattığı heykelinden söz ederken şöyle der: "Onun beni, ne olduğuna ilişkin bilinçten ve daha önce ne olduğuna ilişkin anılardan başka şey değildir [...] Onun beni, duyduğu duyumların ve belleğinin ona anımsattığı duyumların bir toplamıdır" *(Traité des sensations,* [Duyumlar incelemesi] 1,6). Bu deneysel ben tanımına, Condillac, onun ayrılmaz bir parçası olan şu ikinci tanımı da ekler: "Hangi niteliğimle sevilmiş olursam olayım, daima ben sevilmiş olurum: çünkü, niteliklerim, değişikliğe uğrayıp farklılaşmış benden başka şey değildirler" (ay. ypt.).

Kant, duyumu, onu algılayanla yakın ilişki içinde ele alır ve duyumla duyumu algılayan arasında zorunlu bir bağlılık olduğunu söyler: 'Düşünüyorum', benim bütün tasarımlarıma eşlik edebilmek zorundadır; yoksa,düşünülmesi olanaksız bir şey ben'imde tasarımlanmış olur ki, bu da, ya tasarımın olanaksız olduğu ya da benim için bir hiçten başka şey olmadığı anlamına gelir [...] Öyleyse, duyu yetisinin sağladığı bütün çeşitlilik, bu çeşitliliğin yer aldığı aynı özne içinde, 'düşünüyorum' ile zorunlu bir bağıntı halindedir [...] Bu tasarıma, salt *tamalgı* diyorum [...] Bu tasarımın birliğine de, kendinin bilincinin transsendental birliği adını veriyorum" (*Kritik der reinen Vernunft,* 1, 1,1, 16). Böylece, Kant'a göre ben, tasarımın, uzay ve zaman içinde birliğinin koşuludur: onun için de, transsendental diye nitelendirilmiştir.

Nietzsche, Kant'ın ileri sürdüğü türden tamamlanmış bir ben kavramını şiddetle eleştirir. Bilinçli benin, ruhsal olayların tümünü kapsadığı iddiasını belki de Freud' dan daha köklü bir biçimde eleştiren Nietzsche, "ben" denince genellikle anlaşılan şeyin, herhangi bir birleşmiş ve tekleşmiş gerçekliği ya da hiçbir "tözsel" gerçekliği olmadığını (dilbilgisini, yol gösterici olarak benimsemek yanılgısına düşen klasik metafizikçilerin iddiasının tersine) göstermeye çalışır ve şöyle der: "Descartes'ın kanıtı, sonuç olarak şuna varır: Düşünülüyor: öyleyse düşünen bir özne var! Oysa bu, töz kavramına olan inancımızı, 'önsel (a priori) olarak doğru' kabul etmekten başka şey değildir: düşünce olduğuna göre, 'düşünen' bir şeyin de olması gerektiğini söylemek, her yapılan işin, bir yapıcı öznesi bulunması gerektiğini ileri süren dilbilgisinden edindiğimiz bir alışkanlık uyarınca ileri sürdüğümüz bir sözdür yalnızca" *(Wille zur Macht).* Demek ki ben, temeli olmayan bir varsayımdır ve zaten "anlık" da, içgüdülerde varlığını kabul etmek zorunda olduğumuz bilgelikten yoksundur: "Eğer, benimde herhangi bir birlik varsa bu, hiç kuşkusuz benim bilinçli benimde, duymamda, istememde, düşünmemde değil, ama başka yerdedir; varlığımı korumaya, bazı şeyleri özümsemeye, bazılarını atmaya, tehlikelere karşı uyanık olmaya çalışan organizmamın topyekûn bilgeliğindedir; ve benim bilinçli benim, bunun bir aracından başka şey değildir" (ay. ypt.) [→BEN ve BİLİNÇ.]

• Bir filozofun, özne olarak insanı belirtmek için "özne-ben"i kullanması, öznedeki düşünsel yanı, genellikle "ben" deyimiyle belirtilen duygulanımsal ya da duyumsal yanından ayırt etmek istediğini gösterir. Özne-ben, ilk soyutlanışında, salt biçimsel özdeşliktir; Fichte'nin, her şeyin başlangıcına koyduğu özne-ben= özne - ben'dir. Oysa Hegel'e göre özne-ben,somut bir gerçektir, karşılıklı olarak birbirini "tanıyıp kabul etme" edimi içinde karşı karşıya gelen iki bireyin ortak özüdür. Hegel şöyle der: "İki özne-ben'in karşıt somut varlıklardan vazgeçtikleri uzlaşma durumunu belirten *evet* sözü, kapsamı ikiliğe varacak kadar genişlemiş özne - ben'in somut varlığıdır.Böylece özne-ben, kendisine eşit olarak kalır ve tam dışlaşmışlığında ve kendi tam karşıtında, kendi kesinliğini elde eder" (*Phaenomenologie des Geistes,* "Geist").

—Psikan.S. Freud'a göre, o (id) ve üstbenden ayrı olan ve bireyin gerçekliğe karşı olduğu kadar, dürtülere karşı da korunmasını sağlayan ve ikinci topikte yer alan öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ben ideali,* üstbenin gerekli kıldığı manevi ve ahlaki değerler arasından, öznenin yöneldiği bir ideal oluşturan değerleri seçen ruhsal öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İdeal ben* (al. *Idealich*), libido etkisindeki benin ilk taslağını simgeleyen ve imgesel düzeyde yer alan ruhsal oluşum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İlkel ben,* D.W. Winnicott'a göre, insan kişiliğinin, yaşamın başından başlayarak, deneyimleri biriktiren, örgütleyen ve bütünleştirmeye yönelen bölümü. (Winnicott, bu ilkel aşamada benin, henüz dürtüleri doyurma gibi bir ereği olmadığını, yalnızca birleşmiş bir "self" gerçekleştirme amacı güttüğünü ileri sürer. Bu da ancak, bebeğin çevresi "yeterince iyi bir anne" tarafından güvence altına alınmışsa başarıya ulaşabilir.)

—Psikan. Freud'un yapıtlarında ben, önceleri, nevrozlu çatışmada bir savunma mekanizması olarak düşünülüyordu; ben, öznenin isteğine aykırı bir tasarının bilince girmesini yasaklıyordu. Ayrıca, birincil süreçleri ketleyerek, onların istek sanrısıyla doyuma ulaşmalarını engelleyen bir aygıttı. Buna göre ben, isteği gerçeklikten ayırt eden aygıt oluyordu.

1915'e doğru, narsisizmin incelenmesi, bir değişikliğe yol açtı. Freud, benin bir anda var olmadığını; dürtülerin ilk özerotizminin ardından ortaya çıktığını ve bu dürtülerin narsisizm aracılığıyla gerçekleşen birliğinin sonucu olduğunu düşündü. Böylece ben, libidonun bir aşk nesnesi oluyordu; kişinin kendisinden farklıydı; ben konusundaki geleneksel düşüncelerin tersine, kişiye yabancı olan bir nesneydi.

1920'de, freudcu kuramda yeni bir değişme gerçekleşti. Ben, ikinci topiğin bir öğesi durumuna geliyor ve artık birçok öznellik öğesi arasında bir öğe olarak yer alıyordu. Ben, nesneyle çeşitli özdeşleşmelerin ürünüydü; bunun izlerini taşıyordu ve bu özdeşleşmelerden kaynaklanarak oluşuyordu. Ben, hem gerçekliğin baskısına hem de o'nun (id'in) isteklerine karşı savunma işlevini yerine getirdiği için, gelişiminin genetik açıdan incelenmesi gerekiyordu. Yapılan incelemelerde, benin, gerçeklik ve dürtüler üstündeki egemenliği önemle ele alındı. Bu işlev, benin ayırtedici özelliği olarak görüldü. Nitekim amerikan *egopsychology* okulu, bu doğrultuda araştırmalar yaptı ve beni, hem ruhsallığı hem de gerçekliğe uyarlanmayı ayarlayan bir aygıt olarak gördü.

Öte yandan Jacques Lacan (1935), benin bir başka yanı üzerinde durdu. Ona göre bu öğe, ancak ayna evresinin bir sonucu olarak meydana geliyordu. Biz, kendi kişiliğimizde, kendimizi oluşturmak için özdeşleştiğimiz kişilerin özelliklerini taşıyorduk. Ama benin, ötekine (başkasına) olan bu bağımlılığı, bir egemenlik yanılsamasıyla bilmezden gelme işlevi de vardı ve bu işlev ötekini, kötü nesne olarak narsis bir suçlamada doruğuna varıyordu. Buna göre ben, kendi temel bölünmüşlüğü ile temel açılmışlığını özneye unutturan bilmemelerin odağıydı. Ama, aynada görülen öteki, insana özgü dimdik bir gövde olduğuna göre ben, gövdenin imgesiydi. Ayrıca bu imgenin içinde ve arkasında gizlenen ve onu ayakta tutan bir nesne vardı: *a* nesnesi. Bu nesne, bilinçdışı isteğin nedeniydi. Böylece, ben bu nesnenin yer değiştirmiş temsilcisidir denebilirdi: ben, isteğin düzdeğişmecisiydi. Ben, kendi yapısını bu istek nedeninden başka bir şeye borçlu değildi. Bu neden, beni ayakta tutuyor, ben de onu gözlerden saklıyordu. *Ben ideali,* Freud'a göre (*Pour introduire le narcissisme* [fr. çev.]. 1914) ideal ben'in bir ikamesiydi. Ana baba eleştirilerinin ve dış çevrenin etkisiyle, ideal benin sağladığı ilk narsis doyumlar, yavaş yavaş bir yana bırakılıyor ve özne, bu yeni ben ideali içinde o doyumları yeniden elde etmeye çalışıyordu. Daha sonra Freud, ikinci topiği ileri sürmesinin ardından, ben ideali, benin isteklerini artıran ve bastırımı kolaylaştıran özgözlem, yargı ve sansür işlevi nedeniyle, üstbenden iyice ayırt edilmemiş bir öğe olarak düşünüldü. Ama, libido istekleri ile kültürel istekleri uzlaştırmaya çalıştığı ölçüde üstbenden ayrılıyor ve böylece yüceltim* sürecinde rol oynuyordu.

Freud'a göre, bağnazlık, hipnoz ve âşıklık, bir dış nesnenin (şef, hipnozcu, sevgili), öznenin kendi ideal benini yansıtması sonucu bir dış nesnenin ben idealinin yerini aldığı üç durumu simgeliyordu.

J. Lacan'a göre ben ideali, aynı gruptan insanlar arasındaki sözsel ilişkileri düzenleyen yasa örneğine uygun olarak, simgesel düzeydeki işlevi, benin imgesel yapılaşmasını düzenlemek olan kişilik öğesiydi. Bu da, başlangıçta, öznenin, otoriteyle ilişki içinde, ötekiyle (başkasıyla) bağlantısına ilişkin bir gerçekti.

• *İdeal ben.* Freud'un 1914'te kullandığı bu terim, ilk narsis doyumların nesnesi olan gerçek beni belirtiyordu. Özne, daha sonra, çocuğun "tek başına kendi öz ideali olduğu" çağda ortaya çıkan çocukluk narsisizminin sınırsız gücü diye nitelenen durumun ayırt edici özelliği olan bu ideal beni, yeniden bulmaya yöneliyordu. Freud, *Das Ich und das Es* (Ben ve O) [1923] başlıklı incelemesinde, bu öğelerin her ikisine de aynı sansür ve idealleştirme işlevlerini yükleyerek, ideal ben ile ben ideali arasında bir karşılıklığa yol açtı. Lacan'a göre (*le Stade du miroir comme formateur du je*, 1949), ideal ben, çocuğun gövdesinin aynadaki imgesinden kaynaklanarak hazırlanıyordu. Bu imge, çocuğun, öteki insanlarla birincil özdeşleşiminin dayanağıydı ve öznenin, imgesel ele geçirmede yabancılaşmasının başlangıç noktasını oluşturuyordu. Ayrıca bu imge, "özne-ben"in kültür ve dil ile ilişkisinde "öteki" (başkası) dolayımıyla nesnelleştiği ikinci özdeşleşimlerin de kaynağıydı.

BEN a. **1.** Deride beliren, embriyon kökenli, düz ya da kabarık ve kenarları belirli küçük leke. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Meyvede, özellikle de üzümde olgunlaşma belirtisi sayılan lekecik. **—3.** Saçta, sakalda beliren beyazlık. **—4.** *Saçına sakalına ben düşmek,* beyazlar belirmek.

—Tarım. *Ben düşmek,* sözkonusu olgunlaşmaya başlayan meyve taneleriyse, üzerlerinde benekler oluşmak; nişan düşmek.

—ANSİKL. Ben çoğu kez doğuştan vardır, ama embriyon kökenli olmasına karşın, erişkin çağda, hatta daha geç bile ortaya çıkabilir. Her insanda birkaç tane bulunur. Kalıtım yoluyla geçtiği kanıtlanmamışsa da ailevi karakterde olduğu sanılmaktadır.

• *Renkli benler.* Bunlara melanik benler, melanositli ya da hücresel benler de denir. Melanositlerden kaynaklanmalarına karşın, ille de renkli olmaları gerekmez. Ortak özellikleri melanosit içermeleridir. Bu hücrelerden tek başlarına bulunan ya da az çok önemli kümeler halinde toplu-ca yerleşenlere, ben anacı denir. Bunlar bazen altderinin içine (altderi içi benleri) bazen altderiyle üstderinin birleşme sınırına (birleşme benleri) bazen de her iki yere birden (karma benler) yerleşir. Renkli benler düz (lentigo, yassı ben [sütlü kahverengi leke]) ya da kabarık olabilir: bunlar "yumuşak siğil" tipi benlerdir, çoğu kez renksiz ya da çok açık pembe olurlar. Bazı renkli benler renkleriyle ayırdedilir: mavi ben, (mongol lekesi, Ota beni, İto beni), Sutton beni (çevresinde renksiz bir ayla bulunur). Renkli benler, zedelenmelerden, travmalardan, estetik amaçla yapılmış yüzeysel ameliyatlardan ya da elektrikle yakıldıktan sonra tehlikeli melanomlara dönüşebilirler. Bu benlerden bazıları bir kıl demeti üzerinde yerleşmiştir. Kıllı benler hiçbir zaman yozlaşmaz.

• *Basit benler.* Derinin çeşitli öğelerinden (üstderi ve eklentiler) kaynaklanır. Bu benlerle zararsız deri urları arasındaki sınır kesin değildir (örneğin anjiyomlar ben sayılabilir). En sık görülenleri siğilimsi benlerdir.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin beni, güzelliğinin bir parçası olarak daha çok yanak, yüzdeki ayva tüyleri ve dudak ile birlikte ele alınır. Gözbebeği, ud (öd ağacı), karanfil, haşhaş, tohum, fülfül (karabiber), hindu (hintli), hindu beçe'ye (hintli çocuk) vb. benzetilir. Ben, sanki güzellik kâtibinin kaleminden gül yaprağına düşmüş bir damladır. Sevgilinin saçı tuzağa, gönlü kuşa benzetilir; ben de kuşu çekecek olan yem tanesidir. Saç ipliğine tesbih gibi dizilen şehdanedir (iri inci tanesi). Saç, siyah rengi dolayısıyla "kâfiristan" diye adlandırılınca, ben de "kâfir, namüselman, bütperest" vb. sayılır. Benin habeş ya da mısır sultanına benzetilmesi saçın "sayeban" (gölgelik) diye düşünülmesi dolayısıyladır. Çene çukurunun kenarındaki ben Hârut*, saç ise cadıdır: sanki saç ile ben birbirlerine sihir öğretmektedirler. Yanak *Mushaf*'a benzetilir; hat ile ben de onun üzerinde yazılı ayetler gibidir. Sevgilinin aya benzeyen yüzünde benler Pervin'i (Ülker yıldızı) andırır. Ben anlamındaki *hâl* sözcüğü ile durum anlamına gelen *hal* arasında cinas yapılır. İkinci anlamı "kara" olan *sevda* sözcüğüyle de benin rengine işaret edilir.

BEN a. *Yörs.* **1.** Oltaya takılan ya da tuzağa konulan yem. **—2.** Kuşun yavrusuna taşıdığı yiyecek.

BEN a. (ar. *ban*'dan). Bot. *Ben cevizi*, moringanın meyvesi. *Ben yağı*, bu meyveden çıkarılan yağ.

BEN (Benjamin VAUTİER, —denir), isviçreli sanatçı (Napoli 1935). "Nice okulu" nu (Nice, yaşadığı ve çalıştığı kenttir) nitelendiren dadaizm-sonrası düşünüş biçimine yaklaştı ve uluslararası Fluxus hareketine bağlandı. 1960'tan başlayarak, değişik biçimlere bürünen bir etkinlikle "her şey sanattır" fikrini ortaya attı ve bunu örneklendirdi. Yıkıcı bir mizah anlayışıyla "herşey"e imzasını attı: eşyalar, yöreler, olaylar, davranışlar, sözcükler, renkli cümleler, düşünceler, yapıt aşırmaları... vb. Gövdesel olduğu kadar kavramsal sanata da değinen yapıtları benliğin (ego' nun) kendini ortaya koyma gereksiniminin bir belirtisi olan "yeni" kavramına dayanır. Yapıtları, sanatsal olayın ve sanatçı güdülenimlerinin bir çözümlemesidir.

André Morain

Ben
Sanat yapıtının keşfi (1973)
özel kol.

Ben Anadolu, Güngör Dilmen'in oyunu (1984). Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilişinin 50. yıldönümü dolayısıyla İnterbank'ın düzenlediği "Kadın" konulu oyun yarışmasında birinciliği aldı. Bereket tanrıçası Kybele'den günümüze dek çağlar boyu Anadolu kadınının,değişik uygarlıklar içindeki yerini ve rolünü anlatan yapıt, ilk kez Yıldız Kenter'in yorumuyla Uluslararası 12. İstanbul Festivali'nde sahnelendi (1984). Tek kişili oyunda Andromakhe, Niobe, Lydia, Anna Komnena, Nilüfer Hatun, Ayşe Sultan, Halide Edip Adıvar vd. gibi 18 kadın tipi, tarihselden çağdaşa doğru Anadolu kültürleri içindeki kimlikleriyle tanıtılır. Yıldız Kenter 1984-1990 arası oyunu İngiltere, ABD, Hollanda, Almanya, Danimarka, Rusya ve Özbekistan'da, Nergis Arı 1991'de İstanbul ve Singapur'da oynadı Oyunun almanca ve fransızca temsilleri için de hazırlıklar yapılıyor.

Ben deli miyim, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanı. Son telgraf gazetesinde tefrika edilirken (1924), "edebe ve ahlaka aykırı" olduğu iddiasıyla, yazar aleyhine dava açılmıştı. Hüseyin Rahmi, savunmasında gerçek yazarlığın "bütün bilimleri, fenleri içerdiğini; her kötülüğü, her hastalığı, her gizli bozukluğu, yarayı aydınlığa çıkaran yüksek bir kudret" olduğunu, "hiçbir hükümetin, hiçbir memleketin, sanatı yalancı tanıklık derecesine indiremeyeceğini" söylemiş; sonuçta aklanmıştı.

Romanın konusu şöyledir: Şadan varlıklı ve sefih bir gençtir. Serseri arkadaşı Nuri ile birlikte Revan hanım'a musallat olup, kadını kocasından boşatır, sonra da rekabet yüzünden birbirlerine düşerler.

BENACERRAF (Baruj), amerikalı hekim (Caracas, Venezuela, 1920). Mikrobiyoloji uzmanı olarak önce Columbia Üniversitesi'nde, sonra 1948 - 1950 arasında Paris'te Broussais hastanesi'nde çalıştı. 1956 - 1968 arasında New York Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğü yaptı. Sonra, Boston'da Harvard Üniversitesi'nde profesör ve bu üniversitenin kanserle savaş merkezinin araştırma birimlerine müdür oldu. Başlıca çalışmaları bağışıklık mekanizmalarının gen etkinliğiyle ilgisi üstünedir. Antikor yapma yeteneğinin, farede bir dizi genle denetlendiğini ortaya koydu ve gen etkinliğinin özelliğini ve işleyiş biçimini belirledi. 1980'de, tıp ve fizyoloji Nobel ödülü'nü, George Davis Snell ve Jean Dausset ile birlikte aldı.

BENADİR, ar. **Berr ül-Benadir** ("limanlar kıyısı"), Afrika kıyısının bir bölümüne (Somali) verilen ad. Başlıca kenti *Mukdişo.*

Yıldız Kenter
Ben Anadolu **adlı oyunda**

Atıf Benderlioğlu

BENÂDİR çoğl. a. (fars. *bender*'in ar. çoğl. *benādir*). *Esk.* İskeleler, limanlar.

BENAKİTİ (Fahrettin Ebu Süleyman Davut bin Ebülfazl **EL-**), iranlı şair ve tarihçi (? - 1329). İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından melik üş-şuaralığa atandı. Ebu Said Han döneminde *Ravzat ûli'l -elbab fi tevarih il-ekâbir ve'l-ensab* adlı tarihini yazdı (1317 - 1318). Yapıt, son yıllarla ilgili kısa notların dışında, Reşidettin' in ünlü *Câmi üt-tevarih*'inin konu sırasının değiştirilmiş bir özetidir. Peygamberler, eski İran hükümdarları, Hz. Muhammet ve halifeler, Abbasiler ile çağdaş İran hanedanları, Yahudiler, hıristiyan ve Franklar, Hintliler, Çinliler ve Moğollar ile ilgili bölümleri kapsar. Çinliler ile ilgili bölüm farsça aslı ve latince çevirisiyle birlikte yayımlandı (1677); ayrıca ingilizceye de çevrildi (1820).

BENALCÁZAR → BELALCÁZAR.

BEN AMOTZ (Dan), ibranice yazan israilli yazar (Polonya 1923). Hiciv ve güldürü öyküleri yazdı (*Quoi de neuf?* [fr. çev.], 1959; *Prends autant que tu peux* [fr. çev.], 1975).

BENÂN (ar. *benān*). *Esk.* Parmak ucu, parmak.

Benard hücresi, bir akışkan katmanında, taşınım olaylarıyla sınırlanan hücre. Bu hücreler, düzenli bir şekilde sıralanırlar ve bir akışkan katmanının yüzeyleri arasında bir sıcaklık farkı doğduğunda ortaya çıkarlar; ama alt yüzeyin üst yüzeyden daha sıcak olması gerekir. Her hücre, birinden diğerine akışkan geçişi olmaksızın, katmanın iki yüzeyi arasında taşınım yoluyla bir ısı değişimi sağlar. Yalnızca Rayleigh sayısı kritik değeri aştığında ortaya çıkan bu olay, kararsızlığın ilk örneklerinden biridir.

BENARES → VARANASİ.

BENASQUE, İspanya'da köy, Aragón' da (Huesca ili), Maladeta kütlesinin eteğinde; 760 nüf. Yaz turizmi merkezi.

BENÂT çoğl. a. (ar. *bint*'in çoğl. *benāt*). *Esk.* **1.** Kızlar. **—2.** Oyuncak bebekler. **—3.** *Benât-ı Havva,* Havva kızları, kadınlar.

—Astron. *Esk. Benât-ı na'ş-ı kübra,* Büyükayı yıldız kümesi. || *Benât-ı na'ş-ı suğra,* Küçükayı yıldız kümesi.

BENAVENTE, İspanya'da (León) kent, Zamora'nın K.'inde; 11 800 nüf. Şatosundan günümüze yalnızca *Caracol* köşe kulesi (XVI. yy.) kalmıştır. XII. yy.'dan kalma S. Maria del Azogue (yarım daire biçimi 5 absida) ve S. Juan del Mercado kiliseleri.

BENAVENTE (Toribio DE, **Motolinia** —denir), ispanyol fransisken misyoner (Benavente 1490'a doğr. - Mexico 1568). 1524'te Meksika'ya gelen ilk 12 misyonerden biri. Yerliler tarafından *Motolinia,* yani "yoksul" diye adlandırıldı; tüm yaşamını Meksika'da ve Guatemala'da hıristiyanlığı yaymaya ve yerlileri conquistador'lara karşı korumaya adadı. Yerlilerin dili, gelenekleri ve tarihi konusunda uzmandı. 1558'de yayımlanan *Historia de los indios de la Nueva España* adlı yapıtı, kolomböncesi uygarlıklara ilişkin temel kaynaktır.

BENAVENTE (Jacinto), ispanyol tiyatro yazarı (Madrid 1866 - *ay.y.* 1954). Bütün tiyatro türlerini işleyerek 200'e yakın oyun yazdı. Töre ve tutkuları ustaca gözlemleyen Benavente, Avrupa tiyatrosunun bütün akımlarını birbiri ardı sıra benimsedi. Pek hak etmeden elde ettiği ün, İspanya'da bulvar tiyatrosu oyunlarının yaşamasına katkıda bulundu (*El Nido ajeno,* 1894; *Señora Ama,* 1908; *la Malquerida,* 1913; *Los Intereses creados,* 1907). Nobel ödülü, 1922.

BEN BADİS → İBNİ BADİS (Abdülhamit).

BENBEK → BÜNBEK.

BENBENCİ sıf. *Halk.* Kendini beğenmiş, böbürlenen, övüngen kimse için kullanılır.

BENBENCİLİK a. Kendini beğenmişlik, övüngenlik.

BENC → BENG.

Bence-Jones proteini ya da **albümoz,** yalnız hafif kappa ve lambda zincirlerinden oluşan immünoglobülin. (Paraproteinemi sırasında bol miktarda sentezlenir. Katmerli miyelom ve Waldenström hastalığına tutulmuş kişilerin kanında rastlanır, idrara geçerek monoklonal tipte bir proteinüriye yol açar [albümozüri].)

İdrarda hafif zincirler bulunup bulunmadığı ısıtma yöntemiyle araştırılır: önce 60°C'de bir çökelti oluşur ve kaynama noktasında bu çökelti yeniden erir. *(Bence-Jones tepkimesi.)* Günümüzde, hafif zincirlerin proteinüriye yol açtığı daha çok elektroforez yöntemi kullanılarak saptanır.

BENCİ sıf. ve a. Bencilik gösteren kimse için kullanılır. (Eşanl. BENLİKÇİ.)

BENCİ Dİ CİONE, italyan mimar (öl. Floransa 1388). Bir süre Floransa katedralinde ustabaşı olarak çalıştı; S. Talenti ile *Loggia della Signoria*'nın (ya da *Loggia dei Lanzi)* planlarını hazırladı (1376).

BENCİK Muğla'nın Yatağan ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 134 nüf. (1990).

BENCİL sıf. ve a. Her şeyi kendine mal eden, yalnız kendi çıkarlarını gözeten kimse için kullanılır; hodbin, hodkâm, egoist.

BENCİLCE sıf. Bencil bir kimseye özgü tutum ve davranış için kullanılır: *Bencilce sözler.*

◆ be. Bencil biçimde: *Bencilce düşünmeyi bırak artık.*

BENCİLEYİN be. (*ben* + *cileyin*). Benim gibi, bana benzer: *"Sen de bencileyin yârdan mı oldun / Göz göz oldu sinemdeki yaralar"* (Karacaoğlan, XVII. yy.).

BENCİLİK a. Kişiliğini çok yüksek görme, özellikle kendinden sözetme ve övünme; ben'e tapınma, narsisizm. (Eşanl. BENLİKÇİLİK.)

— ANSİKL. Tasav. Kendini beğenme, kendinden başkasını görmeme, kendini tek sayma, böbürlenme anlamlarını içeren bencilik tasavvufta, Allah'a doğru yolculuğa çıkan sufi için en büyük engel sayılır. Bencilik, sufinin Allah'ta yokolmasını (fenâfillah) önler. Bu yüzden benciliğin ortadan kaldırılması gerekir. Sufi, Allah'a doğru yolculuğa (seyir) çıkmadan önce benliğine karşı savaş açar. Bu savaşı, din uğruna yapılan savaştan (cihat) daha üstün görür. Tasavvufta iki savaştan kendisininkine cihad-ı ekber (büyük savaş), din uğruna yapılanına cihad-ı asgar (küçük savaş) denir. Tasavvufta benliği yok etme ilkesi, melamilik* denilen ve aşırı görüş ve tutumları benimseyen bir tarikatın doğmasına yol açtı. Melamilikte bu savaş özellikle başkalarının yapacakları her türlü eziyet ve aşağılamalara katlanmak biçiminde ortaya çıkar. (→ MELAMİLİK.) [Eşanl. ENANİYET, ENEİYET, ENAİYET.)

BENCİLLEŞMEK gçz. f. Bencil duruma gelmek.

BENCİLLİK a. **1.** Başkalarını, başkalarının çıkarını hiçe sayarak, kendini, kendi çıkarlarını kollama; çıkarına aşırı düşkünlük. **—2.** *Bencillik etmek,* bencilce davranmak.

—Tar. *Kutsal bencillik,* İtalya ile itilaf devletleri arasında 26 nisan 1915 tarihli Londra antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce, fransız-alman anlaşmazlığı konusunda, ülkesinin tarafsızlığını açıklamak amacıyla İtalya başbakanı A. Salandra tarafından kullanılan deyim.

BENCKENDORFF → BENKENDORF.

BENCO (Silvio), italyan yazar (Trieste 1874 - Turriaco, Borizia, 1949). Gazeteci ve denemeci. Yapıtlarında daha çok Trieste tarihine yer verdi.

BEND → BENT.

BENDA (Julien), fransız filozof ve yazar (Paris 1867 -Fontenay-aux-Roses 1956). 1898'de, Dreyfus olayı üzerine bir dizi makale ile Revue blanche'da yazarlığa başladı. Péguy ile görüşüyor ve Cahiers de la Quinzaine'in yazarları arasında yer alıyordu. Daha ilk yapıtlarından başlayarak, heyecan, duygu ve sezgiden kaynaklanan her şeyi akıl adına küçümsedi ve eleştirdi. *Dialogue d'Eleuthère*' den (1911) sonra yayımladığı *le Bergsonisme*'de (Bergsonculuk) [1912], bu felsefeye şiddetle çattı; ardından, felsefi bir roman olan *Ordination*'u (Kutsama) [1912], *Sur le succès du bergsonisme*'i (Bergsonculuğun başarısı üzerine) [1914], çağdaş fransız toplumunun estetiği üzerine bir deneme olan *Belphégor*'u ve *Amorandes*'ı (1922) yayımladı. 1927'de yayımlanan ve aydınlara yönelik bir yergi olan *la Trahison des clercs* (Okumuşların hıyaneti), büyük yankı uyandırdı. Diğer yapıtları: *Discours à la nation européenne* (Avrupa ulusuna nutuk) [1933], *Délice d'Eleuthère* (1935), *Un régulier dans le siècle* (1938), *la France byzantine ou le Triomphe de la littérature pure* (Bizans Fransa'sı ya da katışıksız edebiyatın zaferi) [1945].

BENDALAR, Bohemya kökenli müzikçi aile. —FRANZ (František), kemancı ve besteci (Staré Benátky 1709 - Potsdam 1786). Purusya kralı Friedrich II'nin capella'sında çalıştı. —GEORG ANTON (Jiří Antonín), besteci, öncekinin kardeşi (Staré Benátky 1722 - Köstritz, Thüringen, 1795), özellikle sahne yapıtlarıyla tanındı. İki Benda kardeş daha vardı. Dört kardeşten üçünün birer oğlu yine müzikçi oldu.

BENDAVİD (Lazarus), alman matematikçi ve filozof (Berlin 1762 - *ay. y.* 1832). Cam parlatma işçisiydi. Kendini matematik, felsefe ve ibrani yapıtlarını incelemeye adadı. Berlin Yahudi okulu'nun müdürü oldu.

BEN DAVİD (Ehud), israilli dansçı ve dans öğretmeni (Netanya, Tel-Aviv'in ilçesi, 1939 - *ay. y.* 1977). İsrail'de Martha Graham, Anna Sokolow, Hanya Holm, Glen Tetley, Donald MacKayle ve daha sonra evlendiği Linda Hodes ile modern dance çalıştı. Batsheva Dance Company'nin ilk üyelerinden biri olan Ben David, M. Graham'ın düzenlemelerinde *(Cave of the Heart, Errand to the Maze, Embattled Garden)* ve *Mythical Hunters* (G. Tetley'in, 1965) gibi yapıtlarda, çevik ve kesin dans tekniğiyle kendini kabul ettirdi. 1975'te Batsheva Dance Company' den ayrılarak Netanya'da kendi adına bir okul açtı. Bir trafik kazasında öldü.

BEN-DAY a. Graf. sant. Tireli bir klişeye, mürekkepli jelatinle kabartmalar çıkarılarak, noktalar, çizgiler, grenler eklemeye yarayan fotogravür el yöntemi. (Günümüzde bu işlem yerini tramlı fotoğraf kopyası yöntemine bırakmıştır.)

BENDE a. (fars. *benden,* bağlamak'tan *bende*). *Esk.* **1.** Bağlanmış kimse, tutsak. **—2.** Kul, köle: *"Güzellere muti bir bende olunuz"* (C.S. Erozan). **—3.** Bir büyük insana yürekten bağlı olanlar: *"Ya resûlullah şefaat kıl Niyazi bendene"* (Niyazi, XVII. yy.). **—4.** Büyük bir aşkla seven, âşık. **—5.** *Bende-i ferman,* emir kulu: *"Şah sensin ben senin bir bende-i fermanınam"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Bendeniz,* köleniz; bir kimsenin kendisinden söz ederken kullandığı saygı, nezaket sözcüğü: *"Bendenizi diğer bir odaya aldı."* (M.K. Atatürk). || *Bendeniz cennet kuşu,* "ben, güzel ve incelikli kulunuz"

anlamında birinin kendini tanıtırken alay yollu kullandığı söz.

BENDE (Mirza Muhammed Razi), azeri şair (Tebriz ? - Necef 1807). Devlet hazinesinde mustavfilik (tahsildarlık) yaptı. Türkçe, arapça, farsça şiirler yazdı. *Zînet üt-tevârih* adlı bir de tarih kitabı vardır. Aynı zamanda hattattı.

BENDEGÂN çoğl. a. (fars. *bende*'nin çoğl. *bendegan*). *Esk.* **1.** Kullar, köleler. **—2.** Padişah hizmetinde olanlar: *"Bizzat terbiyyetle yetiştirildi bendegân"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

BENDEGÎ a. (fars. *bende* ve *-i*'den *bendegi*). *Esk.* Kulluk, kölelik, esaret.

BENDEGUZ, Hun hükümdarı. Macar-hun mitolojisinde Etele (Attila), Buda (Bleda) ve Keve'nin babası. Bizans kaynaklarında *Mundiukhos,* got kaynaklarındaysa *Mundzucus* olarak geçen bu adın gerçek biçimi Muncuk'tur.

BENDEK a. Altın ya da gümüş üzerine yapılan bezemeye verilen ad.

BENDER a. (fars. *bender*). *Esk.* Ticaret limanı, iskele.

BENDER a. Müz. → BENDİR.

BENDER, esk. Rumence **Tighina,** Moldavya'da kent, Dniestr ırmağı kıyısında; 130 000 nüf. (1989). XV. yy.'dan kalma kale. Besin sanayısı. Dokumacılık.
—Tar. Birçok kez Ruslar'ın işgal ettiği kenti, 1812'de Türkler Ruslar'a bıraktı. 1919 - 1945 arasında Romanya yönetiminde kalan kent, 1945'te SSCB yönetimine geçti. Karl XII, Poltava savaşından (1709) sonra bir süre burada kaldı. Kent, 1713'teki osmanlı kuşatmasına direndi.

BENDER (Hans), alman yazar (Mühlhausen 1919). Akzente dergisinin yönetmeni. Şiirler, romanlar ve denemeler yazdı *(Worte, Bilder, Menschen,* 1969).

BENDER ABBAS, İran'da liman, il merkezi, Hürmüz boğazı kıyısında; 201 642 nüf. (1986). Petrokimya. Çelik fabrikası. — Kıyı ve güney adaları ili, 67 000 km^2; 5 280 605 nüf. (1986).

BENDER BUŞEHR → BUŞİR.

BENDEREK a. (fars. *bender* ve *-k*, küçültme eki'nden *benderek*). *Esk.* **1.** Küçük iskele, küçük liman ve bunların yanına yapılan kale. **—2.** Dalgakıran, mendirek.
—Dil bil. "Mendirek" sözcüğü, "benderek"in türkçede aldığı biçimdir.

BENDER ENZELİ, esk. **Bender Pehlevi,** İran'da liman, Hazar denizi kıyısında, Reşt'in K.-B.'sında: 55 500 nüf. Deniz üssü. Sayfiye merkezi. Balıklavalar.

BENDERGÂH ya da **BENDERGEH** a (fars. *bendergah, bendergeh*). *Esk.* **1.** Sığınacak yer, liman. **—2.** Liman şehri.

BENDERGEH → BENDERGÂH.

BENDER HUMEYNİ, esk. **Bender Şahpur,** İran'da liman, Abadan'ın D.'sunda Basra körfezi kıyısında. Petrol terminali İran'ı baştan sona aşan demiryolu hattının başlangıç noktası.

BENDERLİ ALİ PAŞA, türk sadrazam (Bender 1770 - Kıbrıs 1821). Laz Ahmet Paşa'nın yanında yetişti. Gümülcine mübayaacısı, ordu çarhacısı, vezir rütbesiyle Ahıska muhafızı olduktan sonra sadrazamlığa getirildi (28 mart 1821). Aynı yıl 30 nisanda görevden alınarak Kıbrıs'a sürüldü ve orada idam edildi.

■ **BENDERLİOĞLU** (Atıf), türk siyaset adamı, hukukçu (Yozgat 1910 - Ankara 1992). Ankara Hukuk mektebi'ni bitirdi (1933). Maliye bakanlığı ve Sümerbank'ta hukuk müşavirliği yaptı (1933-1941). Demokrat parti'ye katıldı (1946). Ankara il başkanı, Genel idare kurulu üyesi, Ankara belediye başkanı (1950-1954) oldu; Ankara (1954 - 1957), Yozgat (1957 - 1960) milletvekili seçildi. DP Grup başkan vekilliği (1958), Milli eğitim bakanlığı (1959 - 1960) yaptı. 27 mayıs 1960'tan sonra tutuklanıp Yassıada'da, anayasayı ihlal savıyla, 10 yıl hapse mahkûm oldu. Bağışlandı (1963). AP Ankara senatörü seçildi (1975 - 1980).

BENDER PEHLEVİ → BENDER ENZELİ.

BENDER TÜRKMEN, esk. **Bender Şah,** İran'da liman, Hazar denizi kıyısında. 1942 - 1944 yılları arasında, ABD'nin ödünç-kira yasası çerçevesi içinde SSCB'ye gönderdiği araç-gerecin transit üssü olarak kullanıldı. İran'ı baştan sona aşan demiryolu hattının kuzeydeki son istasyonu. Balıkçılık limanı.

BENDERYAN (Mıgırdiç), ermeni asıllı türk hakkâk ve kuyumcu (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1901). 1856 - 1859 arasında Paris'te hakkâklık öğrendi. Dönemin önde gelen devlet adamları için değerli taşlar üzerine işlediği yazılarıyla uluslararası ün kazandı; yaptığı işler *Benderyan işi* adıyla anıldı. Üç kıratlık bir pırlanta üzerine işlediği Abdülhamit II tuğrası, bir başyapıt olarak nitelenir. Hamidiye camisi'nin levhaları da bu sanatçının ürünüdür.

BENDERYAN İŞİ a. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, *Benderyan** adlı ermeni asıllı türk sanatçının, değerli taşlar üzerine yaptığı yazı ve çeşitli bezemelerden oluşan işlemelere verilen ad.

BEND-İ BAYAN, Afganistan'da dağ sırası, Hari Rud'un G.'inde; yaklaşık 3 500 m.

BENDÎDE sıf. (fars. *besten,* bağlamak' tan *bendide*). *Esk.* **1.** Bağlanmış. **—2.** Tutsak edilmiş.

BENDİDEİA a. Esk. Yun. Bendis onuruna yapılan şenlikler. (Pire'de Traklar'ın da katıldığı şenlikler en tanınmış olanlarıdır.)

BENDİGO, Avustralya'da (Victoria) kent, Melbourne'un K.-B.'sında, 52 741 nüf. Altın çıkarılan bir yönetim bölümünün eski merkezi. Tuhafiye gereçleri yapımı.

■ **BENDİHİSAR** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Hisarbuselik makamına, yegâh (re) perdesi üzerine taşınmış buselik dizisi eklenerek elde edilmiştir. Bulucusu Ahmet Avni Konuk'tur (1871 -1938).

■ **BENDİMAHİ çayı,** Van gölü kapalı havzasının K.-D. kesiminde akarsu. Uzunluğu yaklaşık 80 km. Tendürek ve Sarıçiçek volkanik kütlelerinin G. yamaçlarından ve Türk-İran sınırındaki Esengöl dağının B. yamaçlarından inen kaynak kollarının Çaldıran ovasında birleşmesiyle oluşur. Genç lavlar içinde açılmış, Göndürme boğazı adı verilen dar, derin bir vadiden sonra Muradiye ovasını sular ve Van gölünün K.-D. ucunda göle dökülür. Ortalama akımı 9,9 m^3, 16 yıllık rasat döneminde saptanan maksimum akım 122 m^3, en düşük akım 2 m^3. En çok su geçirdiği dönem, yağmur ve kar sularıyla beslendiği nisan ve mayıstır.

BENDİR ya da **BENDER** a. Müz. Türk müziğinde kullanılan büyük zilsiz tef. (Klasik türk müziğinin, kudümle birlikte, başlıca vurmalı çalgısı olan bendir, mevlevilik dışında bektaşilik, rıfailik gibi tarikatlarda da kullanılmıştır. Derinin iç yüzeyine, yarıçap biçiminde gerilen ince kiriş, aşırı gümlemeyi önler ve çalgıdan aynı zamanda iki ayrı tını elde edilmesini sağlar.)

BENDİS, eski Trakyalılar'da ay tanrıçası. Yunanistan'da çoğu zaman Artemis ile özdeşleştirilirdi. İ.Ö. V.-IV. yy.'larda Attike'de bu tanrıçaya ibadet edilmekteydi.

BEND-İ-TÜRKİSTAN, Afganistan'ın kuzey-batı kesiminde dağ sırası. Batı-doğu doğrultusunda uzanır. Afgan ve Türkistan ovalarının yanında yükselir; Zangilak doruğunda 3 530 m.

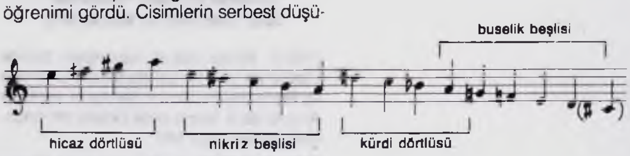

Bendimahi çayı'ndan bir görünüm
Van

BENE (Carmelo), italyan oyuncu, yönetmen ve yazar (Campi, Lecce, 1937). Gerek oyununda (Caligula, Hamlet), gerek dekadan temalar üzerine kurduğu çılgınca edebi çeşitlemelerinin (*Salome,* 1962; *Nostra Signora dei Turchi,* 1968; *S.A.D.E.,* 1975) sahneye ya da beyaz perdeye uygulanmasında, barok estetiğine bağlı kaldı ve çelişkili figürlerle okuyucu ya da seyirciyi kışkırtmaya özen gösterdi.

BENEDEK (Ludwig VON), avusturyalı general (Ödenburg 1804 - Graz 1881). 1822'de orduya girdi. Galiçya'daki karışıklıkları bastırdı, Lombardia (1848), Macaristan (1849) savaşlarına katıldı ve Solferino'da (İtalya, 1859) yararlık gösterdi. Bohemya ordusu komutanı olarak Sadová'da yenilgiye uğradı (3 temmuz 1866) ve harp divanına verildi. Ama imparator kovuşturmaları durdurdu ve Benedek bundan sonra inzivaya çekildi.

BENEDETTİ (Giovanni Battista), italyan matematikçi ve mühendis (Venedik 1530 - Torino 1590). Tartaglia'dan matematik öğrenimi gördü. Cisimlerin serbest düşüşüyle ilgili çalışmalarıyla Galileo'ya zemin hazırladı.

bendihisar makamı

BENEDETTİ (Vincent, *kont*), fransız diplomat (Bastia 1817 - Paris 1900). 1855'te dışişleri bakanlığı siyasi işler bölümünün başına getirildi ve İtalya hükümetiyle Savoia ve Nice'in Fransa'ya devredilmesi görüşmelerini yürüttü (Torino antlaşması, 1860). 1864'ten 1870'e kadar yürüttüğü Berlin büyükelçiliği görevi sırasında, Avusturya-Prusya çatışmasında tarafsız kalmasının karşılığında, Lüksemburg ile Belçika'nın Fransa'ya katılmasını sağlamaya çalışan görüşmeleri sonuçlandıramadı. 13 temmuz 1870'te Ems'te Hohenzollernli Karl Anton'un tahttan feragatinden sonra) İspanya tahtına Hohenzollern hanedanından yeni bir aday çıkarılmayacağı konusunda Wilhelm I'den Fransa hükümeti adına kesin güvence istedi. Prusya kralının, *Ems* bildirisi* diye adlandırılan yanıtı, Fransa'nın Almanya'ya savaş açmasına neden oldu.

BENEDETTİ (Arrigo), italyan yazar (Lucca 1910 - Roma 1976). Gazeteci ve romancı. Yapıtlarında, F. Tozzi'nin Toscana gerçekçiliğinin etkisi görülür (*I misteri della città,* 1941; *Il passo dei Longobardi,* 1964).

BENEDETTİ (Mario), uruguaylı yazar (Paso de los Toros 1920). Şair, gazeteci, denemeci. Romanları (*La tregua,* 1960; *Gracias por el fuego,* 1965) ve öyküleri

Fabbri

Monte Oliveto Maggiore'deki (Sienna yakınlarında) **benedikten** manastırının büyük avlusunda aziz Benedictus'un hayatını canlandıran bir dizi freskten (XV. yy. sonu-XVI. yy. başı) ayrıntı

vardır. Yapıtlarında, siyasal eğilimini yansıtır.

BENEDETTİ MİCHELANGELİ (Arturo), italyan piyanocu (Brescia 1920). Cenevre uluslararası yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı. Tıp öğrenimi görmüş olan ve piyanonun yanı sıra keman ve org da çalan sanatçı, sağlığı bozulunca konserlerine bir süre ara vermek zorunda kaldı ve öğretmenlik yaptı. Uluslararası resital ve konserlerine, 1959'da yeniden başladı.

■ **BENEDETTO da Maiano,** italyan mimar ve heykelci (Maiano 1442 - Floransa 1497). Ağabeyi GIULIANO'nun yanında yetişti. Ahşap heykeller ve mühürtaşları yaptıktan sonra mermer işlerinde uzmanlaştı. Süsleme heykelciliğinin ustalarındandır. Floransa'daki S. Croce'nin kürsüsünü (1475), Palazzo Vecchio'da zambaklı salonun kapısını çevreleyen kabartmaları ve *Pietro Mellini*'nin (1474), *Filippo Strozzi*'nin (Louvre) büstlerini, S. Maria Novella'da Strozzi'nin mezarını yaptı

Scala

Benedetto da Maiano: Floransa'daki Santa Croce kilisesi'nin kürsüsü (1475)

(1491). Mimar olarak kardeşiyle birlikte Loreto'da ve Faenza'da çalıştı; Cronaca ile Floransa'da Strozzi sarayı'nı yaptı ve Arezzo'da S. Maria delle Grazie'nin önündeki revağı inşa etti.

BENEDETTO da Rovezzano (Benedetto Dİ BARTOLOMEO DEİ GRAZZİNİ, —denir), italyan heykelci (Rovezzano, Floransa, 1474 - Vallombrosa 1554'e doğru). İngiltere'ye italyan Rönesans'ının süsleme üslubunu getirdi (1515), Hampton Court'

Bénédicité (1740) Chardin'in tablosu *Louvre müzesi, Paris*

Giraudon

un dekorasyonuna katkıda bulundu ve kardinal Wolsey'in mezar anıtında çalıştı (1524'ten 1529'a dek).

BENEDİCİTE a. ("takdis ediniz" anlamında lat. sözc.). *Benedicite* sözcüğüyle başlayan, katoliklerin yemekten önce okudukları duanın adı.

■ **Bénédicité,** Chardin'in başyapıtlarından biri (49x39 cm, Louvre). 1740 yılında sanatçı tarafından krala sunulmuş ve o yılın yaşayan sanatçılar sergisinde (Salon'unda) yer almıştır. Yapıtın büyük başarı kazanması karşısında Chardin birçok benzerini yapmıştır (Louvre, Ermitage).

BENEDİCT (Ruth Fulton), amerikalı kadın antropolog (New York 1887 - *ay. y.* 1948). Boas ile Kroeber'in öğrencisiydi. Columbia üniversitesi'nde ders verdi (1930). *Concept of the Guardian Spirit in North America* (Kuzey Amerika'da koruyucu ruh kavramı) [1923] adlı yapıtını yazdıktan sonra, Kaliforniya'da yaşayan kızılderili Zuniler'in mitolojisini inceledi (*Zuni Mythology*, 1935) ve amerikalı göçmen çevrelerinde araştırmalar yaptı. Çalışmaları, amerikan psikanalizinin güçlü etkisi altında kalan kültürel antropoloji akımı içinde yer alır. *Patterns of culture* (Kültür modelleri), [1934] adlı kitabında "ruhbilimsel tip" ve *pattern* (model) kavramlarını geliştirdi. Japon kültürü üzerine, *The Chrysanthemum and the Sword, Patterns of Japanese Culture* (Krizantem ve kılıç, japon kültürü modelleri) [1946] adlı bir inceleme yazdı.

BENEDİCTSSON (Victoria) → AHLGREN (Ernst).

BENEDİCTUS XIII (Pedro Martinez DE LUNA) [İllueca 1328'e doğr. - Peñiscola, İspanya, 1423], kardinal (1375), 1394'ten 1423'e kadar Avignon ruhani çevresinde papa. Dinsel bölünmeye son vereceği umuduyla seçildi; beklenenin tersine, seçilmesi bölünmenin daha da uzamasına neden oldu: gerçekten de, Benedictus XIII, Fransa kralı Charles VI' nın ısrarına karşın papalıktan ayrılmayı reddetti. Fransa'nın onu tanımaktan vazgeçmesi (1398), Avignon sarayı'nın Geoffroi de Boucicaut tarafından kuşatılması (1398-99), Pisa (1409) ve Konstanz (1417) konsilleri tarafından iki kez papalıktan azledilmesi Benedictus XIII'ün direnişini kıramadı. Barcelona'ya çekildi (1409) ve sonuna kadar papalıkta direnerek Peñiscola kayalığında yalnız başına öldü.

BENEDİCTUS XIII (Pierfrancesco ORSİNİ) [Gravina, Napoli krallığı, 1649 - Roma 1730], 1724'ten 1730'a kadar papa. Bu eski dominiken, aziz Thomas'ın Tanrı'nın inayet üzerine öğretisini (1724) uygulatmak istedi. *Unigenitus* bullasını (1725) kayıtsız şartsız kabul ettirme girişimi boşa çıktı. Bazı augustinusçu görüşleri benimsemesi, janseniusçuları yüreklendirdi.

BENEDİCTUS LEVİTA, IX. yy.'da yapılmış, *Collectio capitularium* başlıklı hukuk metinleri derlemesini yazanın (ya da yazanların) takma adı. Bu yapıtta toplanan belgelerin çoğu düzmecedir.

BENEDİKT (Moritz), avusturyalı hekim (Eisenstadt 1835 - Viyana 1920). Nöroloji, elektrik tedavisi (elektrik iletkenliği ve patolojik daltonizm üzerinde çalışmalar) ve özellikle psikiyatri alanlarında öncülük etti. Histeri konusundaki klinik incelemeleri, histerinin etyolojisi üzerindeki psikanaliz kuramının olduğu kadar, freudcu tedavi ilkesinin de habercisidir. Daha 1868' de, histerinin bir cinsellik karışıklığına, özellikle de kaynağı ya bir çocukluk travmasına, ya da güncel bir işlevsel karışıklıkta bulunan "libido"ya (bu terimi arzu anlamında ilk kullananlardan biriydi) bağlı olduğunu ileri sürdü. 1891'den başlayarak, nevrozların oluşmasında düşsel yaşamın önemi üzerinde, özellikle de histerikli kişinin —cinsel yaşamın bazı görünümleri konusunda bir gizemin patojen rolünün baskın biçimde etkili olduğu— bir "gizli yaşam"ının önemi üzerinde durdu. 1892' de hipnotik histeri tedavisinin yararsızlığını açıkladı ve "ruhbilimsel analiz" adını verdiği bir psikoterapi öğütledi. 1906'da anılarını da yazan Benedikt'in yayımladığı başlıca yapıtları şunlardır: *Beobachtung über Hysterie* (1864), *Elektrotherapie* (1868), *Hypnotismus und Suggestion* (1894), *Second Life. Das Seelenbinnenleben des gesunden und kranken Menschen* (1894), *Aus meinem Leben, Erinnerungen und Erörterungen* (1906).

Benedikt belirtisi. Nörol. Beyin sapındaki bozukluktan dolayı göz devindirici ortak sinirin biryanlı felç olması ve bunun yanı sıra, karşıt yanda, titreme tipinde anormal hareketlerin ortaya çıkması.

■ **BENEDİKTEN** a. (Aziz Benedictus'un adından). Aziz Benedictus'un tarikatına bağlı din adamı.

—ANSİKL. • *Tarikatın tarihçesi.* Benedikten keşişliğinin ortaya çıkışı Monte Cassino manastırı'nın kuruluşuna ve Aziz Benedictus disiplininin 529'da ilk kaleme alınışına dek uzanır. Çok çabuk yaygınlaşan tarikat 1893'te Leo XII tarafından tümden yenilenmiştir. Günümüzde Benedikten rahiplerinin 270, rahibelerinse 400 manastırı bulunmaktadır.

• *Benedikten mimarlığı.* Aziz Benedictus tarikatı mimarlık tarihinde önemli bir rol oynamıştır. 910'da yapımına başlanan Cluny manastırı başka yapımcıları da etkilemiş bir başyapıttır.

• *Benedikten müziği.* Benediktenler ayin düzeni ve bir ilahi türü olan "cantus planus"u yeniden canlandırıp yaygınlaştırmak için özel bir çaba gösterdiler.

BENEDİKTİN a. (fr. *bénédictine*). Çeşitli bitkilerin maserasyonu sonucunda elde edilen sıvının damıtılması ve içine şeker şurubu katılmasıyla yapılan sarı renkte likör. (İlk olarak Fécamp'ta yapılmıştır.)

BENEDİKTSSON (Einar), izlandalı şair (Ellidavatn 1864 - Herdísarvík, Reykjavík yakınları, 1940). İlk derlemesinde (*Sogur og Kvaeoi*, 1897), ulusal duyguları yüceltir ve İzlanda'nın doğal kaynaklarının modern teknikle değerlendirilmesini iyimser bir yaklaşımla över. Yabancı ülkelere yaptığı gezilerden döndüğünde, *Hafblik* (1906), *Hrannir* (1913) ve *Hvammar* (1930) adlı şiirlerini yayımladı. Büyük bir soyutlamanın ve kuşku götürmez biçimsel ustalığın kanıtı olan şiirleri, tümtanrıcılığın izlerini taşıyan bir gizemciliğe yönelir.

BENEDİKTSSON (Bjarni), izlandalı siyaset adamı (Reykjavík 1908 - Thingvellir 1970). Reykjavík belediye başkanı oldu, sonra İzlanda'yı BM'de temsil etti ve birçok bakanlık görevinde bulundu. 1963' ten ölümüne kadar sürdürdüğü başkanlığı sırasında ülkesinin NATO'ya bağlılığını savundu.

BENEDİX (Roderich), alman yazar (Leipzig 1811 - *ay. y.* 1873). Komediler yazdı (*Doktor Wespe*, 1843).

BENEFİCİA a. (lat. sözc.). İmparatorun, eski ya da yabancı askeri askerleri hizmet karşılığında bağışladığı sınır bölgelerindeki topraklara, III. yy.'dan başlayarak Romalılar'ın verdiği ad.

beneficiis *(De)* [İyilikler], Seneca'nın 54-64 yılları arasında yazdığı ve 7 kitaptan oluşan felsefi yapıt. Eskiçağ'da toplumsal düzenin temellerinden biri olan iyiliklerin karşılıklı yapılması konusunu inceleyen yazar, yapıtının ilk 3 kitabında şükran ve nankörlük kavramlarını tanımlamaya çalışır; daha sonraki 4 kitapta ise, örnekler vererek, karşılıklı iyilik yapma sanatını açıklar.

BENEFŞ → BENEFŞE.

BENEFŞE ya da **BENEFŞ** a. (fars. *benefşe, benefş*). *Esk.* **1.** Menekşe. **—2.**

Menekşe rengi. **—3.** *Benefşe-gûn,* gökyüzü. || *Benefşe-zar,* menekşe ekilmiş yer, menekşe tarlası.
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin saçına benzetilir ve kıvırcık güzel kokulu saç yerine kullanılır. (→ MENEKŞE.)
—Halk hek. → MENEKŞE.

BENEFŞİ sıf. (fars. *benefş* ve *-î*'den *benefşî*). *Esk.* Menekşe rengi, mor.

BENEK a. (*ben,* leke'den *ben-ek*). **1.** Herhangi bir şeyin üzerindeki yuvarlak küçük leke, nokta: *Yüzünde yer yer siyah benekler var. Kelebeğin kanadındaki pembe, yeşil benekler.* **—2.** Kumaş, kâğıt gibi şeylerin üzerine süs olarak yapılan küçük leke, puan: *Lacivert beneklerle süslü bir örtü.* **—3.** *Benek benek,* küçük noktalar, lekeler biçiminde, nokta nokta: *Camda benek benek sinek pislikleri var.*
—Dokmc. Kumaşlar üzerine, dokuma sırasında ya da sonradan yapılan, çeşitli büyüklükte, genellikle yuvarlak leke ya da nokta biçimli serpme motifler.
—Kuşç. Bir av kuşunun tüylerindeki küçük lekeler.
—Kuyumc. Değerli taşlarda çıplak gözle de görülebilen ve onların değerini azaltıcı küçük lekelere verilen ad.
—Oy. Bilardoda, oyun başlarken topların nerelere konulması gerektiğini gösteren küçük yuvarlak işaretlerden her biri.
—Taşoc. Granitte, farklı renkte çizgilerden oluşan homojenlik kusuru.

BENEKE (Friedrich Eduard), alman filozof ve ruhbilimci (Berlin 1798 - *ay. y.* 1854). Bir pedagog olarak Almanya'da çok etkili oldu (*Pragmatische Psychologie,* 1850).

BENEKLENMEK gçz. f. Üzerinde benekler oluşmak.
—Meyvc. Bir meyvenin küçük lekelerle kaplanması.

BENEKLİ sıf. Üzerinde kendi rengi dışında başka renkten benekleri olan hayvan, çiçek, nesne için kullanılır: *Kelebeğin benekli kanatları. Pembe benekli gri eşarp.*
—Böcbil. Bazı böceklerin dış görünüşünden söz ederken, nokta biçiminde renkli lekeler taşıma.
—Dantelc. Üzerinde küçük kare ya da yuvarlak motifler serpiştirilmiş dantel.
—Dokmc. Üzerinde benek desenleri bulunan kumaş. (XVI. yy.'da, Amasya, Bursa ve İstanbul'da dokunan benekli kumaşlar ünlüydü. Benek-i Amasya, benek-i Bursa, benek-i İstanbul adıyla bilinirdi.)
—Kâğ. san. *Benekli kâğıt,* bir tür damarlı kâğıt.
—Orm. san. *Benekli tahta,* yüzeyleri birbirine çok yakın küçük budaklarla bezeli, kaplamalık tahta. (Benekli ağaçların gövdesi üzerindeki piç sürgünlerin gelişmesi sonucunda oluşur.)
—Pedol. Eski ya da yeni bir hidromorfi geçirmiş toprak katı için kullanılır.
—Petrogr. Açık renkli dairesel lekeler içeren koyu renkli bir kayaç için kullanılır.
—Taşoc. *Benekli mermer,* yüzeyinde düzenli, küçük kusurlar bulunan mermer.
—Tekst. *Benekli lavn*,* biri ince, öteki kalın iki tür atkı ipliğiyle dokunan işlemeli kumaş. (Kalın atkı ipliği atımın etkisiyle yüzeyde küçük serpme benekler ya da motifler oluşturur.)
—Zootekn. *Benekli güvercin,* üzerinde çeşitli renkte ve az ya da çok değirmi benekler bulunan evcil güvercin ırkı.

BENEKLİ ÇAMURSAL KURBAĞA a. Avrupa'nın ılıman kesimlerinde yaşayan, arka ayaklarında boynuzsu mahmuzu bulunmayan küçük kurbağa. (Bil. a. *Pelodytes punctatus;* çamursalkurbağagiller familyası.)

BENEKLİ MAĞARA SEMENDERİ → ÇAYIRKÖPEĞİ.

BENEKLİEĞRELTİ a. Çoğu tropikal bölgelerde yetişen eğreltilerin en büyük cinsi. (Bil. a. *polypodium;* 200'den fazla tür; polipodiaceae familyasının örnek tipi.) Bu eğreltiler, köksaplı çokyıllık bitkilerdir; köksapları üzerinde çıkan uzun yaprakları basit ve ikili ya da üçlü tüysü biçimdedir. Çoğunlukla yuvarlak olan sorusları, yapraklarının iç yüzündeki damarlar üzerinde bulunur. Türkiye'de de yetişen ve çok tanınan *benekliegrelti türleri*'nden biri *(Polypodium vulgare),* gölgelik duvarlar ve silisli kayalar üzerinde yetişir. Bunun "besbaye" denen köksapı, halk hekimliğinde iç sürdürücü ve solucan düşürücü olarak kullanılır.

BENEKLİLİK a. Astrofiz. *Beneklilik girişimölçümü,* yıldız görünümlü bir ışık kaynağının açısal çapını saptamak ya da çeşitli bileşenlerini ayırmak için, kaynağın optik görüntüsünün bir girişimölçerle gözlenmesine ve Yer atmosferinde bozulmuş olarak alınan sinyallerin çözümlenmesine dayanan teknik.

BENEKLİPİSİ a. Avrupa'yı çevreleyen bütün denizlerin kıta sahanlıklarında yaşayan yassı kemiklibalık. (Uzunluğu 90 cm'yi, ağırlığı 7 kg'ı bulabilir. Bil. a. *Pleuronectes platessa;* pisibalığıgiller familyası.)

BENELLİ (Sem), italyan yazar (Prato 1877 - Zoagli 1949). Tiyatro yapıtlarında döneminin, D'Annunzio'nun etkisindeki burjuva zevklerini olduğundan hoş göstererek yansıttı. Paris'te, Sarah Bernhardt'ın oynadığı *La cena delle beffe* (1909) dünya çapında başarı elde etti.

BENELÜKS (BE*lçika* NE*derland* [Hollanda], LÜK*Semburg*), Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu iktisadi topluluk. 25 milyon kişiyi kapsayan Benelüks, Avrupa kömür ve çelik topluluğu' nun temel öğesidir. 1943 ve 1944'te Londra'da imzalanan ilk anlaşmalar (biri para, diğeri gümrük alanında), üç ülke arasında iktisadi bir birlik kurulmasına yönelik ilk adımlardı. Benelüks'ün kurulması, oluşturulan ortak alan çerçevesinde, iç ve dış ticari ilişkilerin gelişmesini, üretimin artmasını, yaşam düzeyinin yükselmesini ve ücretler arasında dengeyi sağladı. Bununla birlikte, tarım siyasetleri arasında uyum sağlanmadı; toplumsal siyasetlerin ve sanayi siyasetlerinin eşgüdümü gerçekleştirilemedi. Bu üç ülkenin, 1953 ve 1957'de oluşturulan Avrupa* topluluğu'na üye olmalarına karşın, Benelüks' ün geliştirilmesine ilişkin anlaşmalar yürürlükte kaldı.

BENEMAN ya da **BENNEMAN** (Guillaume), alman marangoz (öl. 1803'ten sonr.). Meslek yaşamının son döneminde Fransa'ya gitti. 1785'te usta oldu; Reisener'in gözden düşmesi üzerine krallık marangozu unvanını aldı. Sanatını Directoire ve Konsüllük dönemlerinde de sürdürdü. Şatafatlı mobilyalarının biraz hantal, anıtsal bir görünüşü vardır.

BENER (Vüs'at O.), türk hikâyeci (Samsun 1922). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi; Ticaret bakanlığı'nda raportör, Karayolları genel müdürlüğü'nde hukuk müşaviri olarak çalıştı. Hikâyelerinde (*Dost* [1952]; *Yaşamasız* [1957]) günlük yaşamın ayrıntılarına dikkatli bir gözlemcilikle eğildi; ruh çözümlemelerine geniş yer verdi. Çok partili siyasal dönemde küçük bir kentteki ilerici aydınların yaşamını etkileyen koşulları *Buzul çağının virüsü* (1984) romanında konu edindi. *Ihlamur ağacı* (1962) oyunuyla Türk Dil kurumu ödülü'nü, *İpin ucu* oyunuyla Abdi İpekçi ödülü'nü kazandı (1980).

BENER (Hikmet Erhan), türk romancı (Lefkoşe 1927). Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1950). Maliye müfettiş muavinliği, hesap uzmanlığı, Hazine genel müdür yardımcılığı, Paris büyük elçiliği'nde mali müşavirlik, Emekli sandığı genel müdürlüğü görevlerinde bulundu (1950-1975). Ruh çözümlemelerine geniş yer veren romanlarıyla tanındı: *Acemiler* (1953), *Gordium* (1956; ikinci kez yazılışında "Yalnızlar" adıyla, 1977), *Ara kapı* (1962; *"Kedi ve ölüm" adıyla* 1961- Fransız-Türk kültür cemiyeti roman ödülü, 1963), *Oyuncu* (1981), *Sisli yaz* (1984) vb. Memurluk anılarını *Bürokratlar* (3 cilt, 1977-1979) adlı eserinde anlattı. Son romanları: *Ortadakiler* (1987), *Loş ayna* (1989), *Tekilleşme* (1990). Oyunları: *Hızır doktor* (1981), *Şahmeran* (1984).

BENERCİ (Nikhil), hintli sitarcı (Kalküta 1931). Üstad Maihar'lı Alaaddin Han'ın öğrencisi olan Benerci, klasik hint geleneğinin en önemli temsilcilerindendir. Kalküta'da ve Kaliforniya'da öğrenci yetiştirdi.

BENEŠ (Edvard), çek devlet adamı (Kožlany, Güney Bohemya, 1884 - Sezimovo-Ustí 1948). Prag'da öğrenim gördüğü sırada Masaryk'in etkisi altında kaldı; daha sonra öğrenimini Paris'te ve Dijon'da sürdürerek, 1908'de hukuk doktoru oldu; 1909'da Prag Ticari bilimler akademisi'nde ekonomi politik, 1922'de de Prag üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğüne getirildi. Birinci Dünya savaşı başında çekoslovak direnişinin örgütlenmesinde, Masaryk'in en yakın yardımcısıydı. 1915'te Paris'e gitti ve Çekoslovak ulusal konseyi genel sekreteri oldu; konsey, 1918'de Müttefikler'ce, Çekoslovakya'nın geçici hükümeti olarak kabul edildi. Beneš bu hükümetin Dışişleri bakanı olarak, Çekoslovakya'yı Barış konferansı'nda temsil etti (1919-20). 1923'te ve 1927'de Milletler cemiyeti meclisi'ne seçildi; 1935'teyse bu meclisin başkanlığına getirildi. Küçük antant'ın başlıca kurucuları arasında yer alan Beneš, Cenevre protokolü'nün hazırlanmasında etkin bir rol oynadı.

Dışişleri bakanıyken (1918-1935), Küçük antant'a ve Fransa'ya dayanarak, Çekoslovakya'yı siyasal ve iktisadi bakımdan güçlendirmeye devam etti. 1935'te çekilen Masaryk'in yerine cumhurbaşkanı oldu. Münih anlaşmaları üzerine istifa etti (1938). Chicago üniversitesi'nde felsefe profesörüyken, Londra'da kurulan, sürgündeki çek hükümetinin başkanlığına getirildi (1940). 1943'te SSCB ile bir ittifak imzaladı. 1945'te ülkesine dönerek komünistler ve komünist olmayan unsurlarla bir koalisyon hükümeti kurdu, yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi. Şubat 1948'de komünistlerin baskısına boyun eğerek, onların hükümete toptan el koymasına yol açan "Prag darbesi"ni meşrulaştırmış oldu. Yeni anayasayı görüşlerine uygun bulmadığı için 7 haziran 1948'de cumhurbaşkanlığından istifa etti. Aynı yılın 3 eylülünde öldü.

BENESH (Rudolf), ingiliz ressam (Londra 1916 - *ay. y.* 1975). Sadler's Wells Ballet'te dansçı olan karısı JOAN (kızlık adı Rothwell) [Liverpool 1920] ile birlikte, kendi adlarını taşıyan bir dans yazısı sistemi

sporkesesi grubu
benekliegrelti *(polypodium)*

Keystone

Edvard **Beneš** (1944'te)

Lauros-Giraudon

Guillaume Beneman
maundan ve işlemeli
yaldızlı tunçtan komodin
Louis XVI dönemi
Fontainebleau şatosu'nda Kraliçe'nin oyun salonu

buldu (1955). *An İntroduction to Benesh Notation*'ı (1956) yayımladı ve 1960'ta Londra'da, İnstitute of Choreology'yi kurdu; bazıları Londra kraliyet balesi'ne giren birçok dans yazısı uzmanı bu kurumda yetişti.

BENÉT (Stephen Vincent), amerikalı yazar (Bethlehem 1898 - New York 1943). Zarif ve duygulu şiirlerinin yanı sıra, amerikan İç savaşı ile zenci bir kahramanı konu edinen *John Brown's Body*'yi (1928) ve Yeni dünya'nın kuruluşu üzerine bir destan olan *Western Star*'ı (1943) yazdı.

BENEVBET be.(fars. *be-* ile, ve ar. *nevbet*, sıra'dan *benevbet*, sırasıyla). Kur. tar. *Benevbet timar*, tasarruf hakkının birkaç kişiye ait olduğu bir tımar çeşidi. (Tımar sahipleri, savaşa sırayla gittiklerinden bu adla anılırdı. Rumeli'de miras yoluyla babadan oğula geçerdi.)

BENEVENTO, İtalya'da il merkezi kent, Campania'da, Volturno ırmağının kolu Calore'nin vadisinde; 62 300 nüf. *Via Traianna*'nın başlangıç noktasında dikilmiş, oymaları imparatorun yaşamını ve başarılarını özetleyen (imparator, Jüpiter'den gücünün simgesi olan yıldırımı alırken canlandırılmıştır) güzel Traianus zafer takı (114). Hadrianus döneminde yapılmış, sonradan onarım görmüş tiyatro. Lombard prensi Arechi'nin yaptırdığı (760'a doğru), sonradan büyük ölçüde elden geçirilmiş Santa Sophia kilisesi. 1943'te büyük zarar gören katedralden özellikle, eskiçağ üslubu örneksenerek yapılmış (1200'e doğru) tunç kapıdan parçalar kalmıştır. Besin sanayileri. —*Benevento ili*, 2 061 km^2; 299 793 nüf. (1989).
—Tar. Eskiçağ'daki adı *Maleventum* olan, Romalılar'ın İ.Ö. 275'te Pyrrhos'a karşı kazandıkları zaferden sonra adını *Beneventum*'a çevirdikleri kent. VI. yy.'da Lombardlar'ın, XI. yy.'da Normanlar'ın eline geçti, XI. yy.'da papaya bırakıldı ve kilise mülkü oldu. Sicilya kralı, Anjou'lu Carlo I, Manfredi'yi 1266'da burada yenip öldürdü.

BENEVENTO dukalığı, İtalya'nın güney kesiminde bölge. 545'e kadar Doğu İmparatorluğu'na bağlı olan bölge, sonradan Ostrogotlar'ın egemenliğine girdi. İustinianos tarafından geri alındıysa da, 589'da Lombard kralı Authari'nin eline geçti ve bir dukalığa dönüştürüldü. Lombard dükleri, Karolenjler'in fethinden sonra da topraklarını yönetmeyi sürdürdüler; ama 1047'de Normanlar tarafından uzaklaştırıldılar. Batı imparatoru Heinrich III Normanlar'ı püskürttü ve dukalığı 1053' te papa Leo IX'a bıraktı.
Benevento bölgesi 1806'ya kadar Papalığa bağlı kaldı, sonra Napoléon tarafından ilhak edilerek prensliğe dönüştürüldü ve Talleyrand'a verildi; 1814'te yeniden Papalığa geçti, 1860'ta İtalya krallığı topraklarına katıldı.

BENEVENTO prensi → TALLEYRAND.

Benevento savaşı. Herakleia ve Asculum'da kazandığı zaferlerden ve Roma senatosu'nun, düşman italyan topraklarını terk etmediği sürece görüşmelerde bulunmayı reddetmesinden sonra, Pyrrhos Sicilya'ya geçti. Bazı başarısızlıklar yeniden İtalya'ya dönmesine neden oldu. Benevento yakınlarında konsül Curius Dentatus ile karşılaştı (İ.Ö. 275). Yenilince, Taranto'ya kadar kaçtı ve İtalya'yı terk etti.

BENEVENTO YAZISI a. VII. yy.'dan XIII. yy.'a kadar Güney İtalya ve Dalmaçya'da latince elyazmalarında kullanılan yazı.

BENEVİ sıf. (ar. *benevî*).*Esk.* Oğulla ilgili.

BENEVOLİ (Orazio), italyan besteci (Roma 1605 - *ay. y.* 1672). Babası fransızdı. Roma'daki birçok kilisede capella yönetmenliği yaptı. Bir süre Viyana'da, Leopold Wilhelm'in sarayında bulundu; daha sonra Vatikan'da capella yönetmeni oldu. Karmaşık ve görkemli bir çoksesliliğe dayanan pek çok dinsel yapıt besteledi (12 koroluk missa, 1628).

BENEZET (Antoine), fransız asıllı amerikalı insansever ve rahip (Saint-Quentin 1713 - Philadelphia 1784). Zencilerin özgürlüğü için savaştı.

BENFEY (Theodor), alman dilbilimci (Nörten, Göttingen yakınında,1809 - Göttingen 1881). 1848'den başlayarak Göttingen'de profesörlük yaptı. Karşılaştırmalı dilbilgisini, bu arada, mısır diliyle sami kökler arasındaki ilişkileri ve özellikle sanskritçeyi inceledi. *Handbuch der Sanskritsprache* (1852-1854), *A Sanskrit-English Dictionary* (1866) ve karşılaştırmalı edebiyata önemli bir katkıda bulunan bir önsözün yer aldığı *Pancatantra* (1859) bu alandaki başlıca çalışmalarıdır.

BENFLÜOREKS a. (fr. *benfluorex*). Eczc. Kan glukozu ve lipitleri üzerindeki etkisi için benzoat biçiminde kullanılan ve onların oranını düşüren kimyasal ilaç.

BENG ya da **BENC** a. (fars. *beng*). *Esk.* **1.** Hint keneviri. **—2.** Esrar. **—3.** Küçük çitlenbik. **—4.** Atlas üzerine işlenmiş sırma çiçekli bir tür kumaş.
—Dilbil. Arapçada ince g sesi bulunmadığından *benc* biçimini almıştır.

BENGÂH a. (fars. *bengāh*). *Esk.* **1.** Keçeden yapılma türkmen evi, çadır. **—2.** Emir, vb. kimselere mahsus çadır.

BENGAL, Güney Asya'da bölge, Hindistan ile Bangladeş arasında bölüşülmüştür. Himalaya dağları ile *Bengal körfezi* arasında.

• COĞRAFYA. Bengal, Ganj, Brahmaputra, Tista ve Meghna ırmaklarının sularının toplandığı dünyanın en büyük (140 000 km^2) deltasından oluşur. Morfoloji bakımından eski bir delta kalıntısıyla (yüksekliği 30 m'yi bulan eski alüvyonlar) bir delta kesimi kapsar. Eski delta kalıntısı, Ganj ile Brahmaputra arasındaki Barind ile Brahmaputra ve Meghna ırmakları arasındaki Madhupur cangılını içerir. Günümüzdeki delta üçe bölünür: ölü delta (kuzeyde, ender olarak su altında kalır); olgun delta (göller ve acı bataklıklar içerir); etkin delta (denize daha yakındır; uçsuz bucaksız Sundarbans mangrovu bu kesimde uzanır). Bölgenin düz görünümlü batı kesimi (ölmeye yüz tutmuş delta) ile doğu kesimi (çok daha bol suludur ve yıllık taşkın bölgeyi aylar boyunca kaplayarak toprak tümsekleri üstünde kalmış köylerin çevreyle bağlantısını keser) birbiriyle çelişir. İklim yağışlı tropikal iklim tipindedir ve yağmur mevsimi nisandan eylüle kadar uzanır; yıllık yağışlar batı kesimde 1 250 - 1 500 mm'yi, doğu kesimde 1 500-2 400 mm'yi bulur. Bu koşullar bölgeyi, su baskınlarına ve deniz taşmalarına açık, insanların yaşamasına pek elverişli olmayan bir yaşama çevresine dönüştürür. Bölgede bir ırk oluşturmayan, ama tümü bengali dili konuşan Bengalliler yaşar. İslam dininin yayılması, bölgede şiddetli bir dinsel çatışmaya yol açmış ve 1947'de siyasal bölünmeyle sonuçlanmıştır: hindu dininin yaygın olduğu Batı Bengal; islam dininin yaygın olduğu, günümüzde *Bangladeş*'i oluşturan Doğu Bengal. Aşırı kalabalık bir bölge olan Bengal, Asya'daki aşırı yoğun nüfuslu kesimlerin örnek tipidir: kırsal kesimdeki kimi yönetim bölümlerinde nüfus km^2'ye 1 000 kişiyi aşar. Ekonomi, yoğun tarıma dayanır. Köylerde toplanan kırsal kesim halkı, üç ayrı tipte tarlayı işler: sular altında kalmayan jüt, şekerkamışı ve yağmur mevsiminde pirinç (aus pirinci) yetiştirmeye elverişli yüksek tarlalar; her yıl su altında kalan, pirinç üretiminin büyük bölümünü sağlayan ("aman" pirinci) orta yükseklikte tarlalar; bataklık, kış mevsiminde tarıma elverişli alçak tarlalar.

• TARİH. *Bengal*, bengali dilindeki *Bangala*'nın ingilizceleşmiş biçimidir; bölgenin doğu kesiminin eski adı olan sanskritçe Vanga'dan gelir. Bengal'in B. ve K.-B. kesimlerine ise tarihin ilk dönemlerinde *Gauda* adı verilmişti. Gauda ve Vanga, önce Maurya sonra Gupta imparatorluklarına bağlandı. Bengal VI. yy.'da bağımsız yaşadıktan sonra, VII. yy.'da Harşa'nın, daha sonra Kamarupa (bugün Assam) hükümdarının topraklarına katıldı. VIII. yy.'da, bir karışıklık döneminin ardından bölgeye Pala hanedanı egemen oldu. Parlak bir yönetimle birlikte, buddhacılık ve sanat ilerledi. IX. yy.'da Pala hanedanının ardından gelen Sena hanedanının egemenliğini, 1198-1201 arasında yer alan islam fethi izledi. 1336'ya doğru, Delhi sultanına başkaldıran Bengal, İlyas Şahlar (1345-1490) ve Seyyitler dönemlerinde bağımsız yaşadı. Daha sonra Moğol İmparatorluğu'nun eyaletlerinden biri oldu.1616'da Moğollar ile yaptıkları anlaşmadan güçlü çıkan Doğu Hindistan şirketi'ndeki İngilizler, bölgeye kendi acentalarını kurmaya başladılar. Bunların en önemlisi ileride kurulacak Kalküta'ya temel olan Fort William'dır. XVIII. yy.'ın ilk yarısında Dupleix'in bölgedeki Chandernagor ticaret acentasını büyük ölçüde geliştirmesi, fransız-ingiliz çekişmesine yol açtı; bu çekişme, Clive'ın 1757'de hint birliklerini ağır bir yenilgiye uğratmasıyla son buldu. 1765'te ingiliz şirketinin denetimine giren bölge, Warren Hastings'in 1772-1785 arasındaki yönetimi sırasında, hint yarımadasının işletme merkezi durumuna geldi; 1858'de şirketin dağılmasıyla Hindistan Genel valiliği'nin bir eyaleti oldu. 1876'da da Hindistan İmparatorluğu'na dönüştü. Ancak, Kalküta iktisadi merkez olarak kaldı; burada İndian Civil Service'e birçok görevli sağlayan, genellikle ingiliz eğitimi almış bir tüccar sınıfı giderek önem kazandı. Böylelikle, hint ulusçuluğu XX. yy. başında, Bengal'de everişli bir ortam bularak gelişti. 1917 Kalküta kongresi, Kongre partisi'nin örgütlenmesinde önemli bir aşamadır. Bu parti, 1947'de Hindistan'a bağımsızlık tanınmasını sağladı. Ancak, başlangıçta, bağımsızlık savaşımı için birleşmiş olan iki topluluk, daha sonra birbirinden koptu ve Ganj deltasının D. kesiminde çoğunlukta olan müslümanlar, Doğu Pakistan'ı (günümüzde Bangladeş) kurmayı başardılar. Böylece, eski Bengal eyaleti, her birinde güçlü dinsel azınlıklar bulunan iki kesime ayrıldı.

• ARKEOLOJİ VE SANAT. Mikrolitik endüstri (Birbhanpur) Batı Hindistan'ınkine benzer. Pirinç tarımının İ.Ö. 1000'e doğr. başladığı saptanmıştır (Ganj ovası). Demir, İ.S. 700'e doğr. ortaya çıktıysa da, büyük kentler, Maurya hanedanı döneminden (İ.Ö. III. yy., Mahastan) önce görülmez; İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak, pişmiş topraktan yapıtlar bollaştı. II.-VII. yy.'lar arasında sanat, Gupta hanedanı dönemi ve Mathura sanatını izledi, gerçek kimliğini ise ancak Pala ve Sena hanedanlarıyla (VIII.-XII. yy.) buldu. Az sayıda anıt günümüze kadar ulaşmıştır. Buna karşın, taş ve pişmiş topraktan heykel-

Bengal'in (Bangladeş) doğu bölümünde bir pirinç tarlasının sürülmesi

M. Vautier

lerle süslü dev boyutlu bir tapınağı olan Buddha manastırı Paharpur (VIII. yy.), Endonezya mimarlığını etkiledi. Elyazmalarını süsleyen resimlerden (XII.-XIII. yy.) bilinen başka anıtlar da Pagan sanatına esin kaynağı oldu. XVII.-XVIII. yy.'da inşa edilen Udaypur ve Vişnupur tapınakları, Bengal mimarlığının ne ölçüde özgün olduğunu gösterir.

1200'e doğru ortaya çıkan ve moğol sanatını etkiledikten sonra 1550'ye doğru sona eren büyük islam sanatı akımı, XV. yy. başında özgünlüğe ulaştı: çoğu zaman seramikle kaplı tuğla kullanımı; camilerde avlunun kaldırılması; yapı malzemesi olarak bambu kullanan mimarlıktan esinlenen, çatı ve kornişlerdeki kıvrımlar; kare kesitli kısa hindu sütunlarının devşirme olarak kullanılması. Bu dönemde, çok sayıda yapı inşa edildi (sayısız kalıntının yanında Pandua'da Adina camisi, 1375'e doğr.; Gaur'da, Tantipara camisi, 1480, Yaldızlı cami, 1510, Kadam Rasul camisi, 1530).

Bengal ateşi, beyaz ya da renkli ve canlı bir alevle yanan piroteknik bir karışım içeren fişek. (Karışım bir ateşleme düzeneği ve bir fitille donatılmış karton kap içine yerleştirilir.)

BENGAL körfezi, Hint okyanusu'nda körfez; Hindistan, Bangladeş ve Birmanya kıyıları arasında; 2 200 000 km². Kuzey kesiminde, ırmakların taşıdığı döküntülerle (Ganj ve Brahmaputra ırmaklarının deltası) bol bol beslenen dünyanın en büyük kıta şevi bulunur. Sularının akışı, rüzgârların düzenine bağlıdır: kış mevsiminde, B.'ya ve G.-B.'ya yönelik akıntılar; yaz mevsiminde, yağışların ve şiddetli yağmurlarla (siklonlar) birlikte ters yönde akıntılar. Kıyılarında yaşam canlı, ama ilkeldir.

■**BENGALİ** a. Asya ya da Afrika kökenli küçük kuş. (Tanecildir. Güzel öter. Güzel renklidir ve kafeste beslenir. Kırmızı bengali [*Amandava amandava*] ve yeşil bengali [*A. formosa*] Hindistan ya da Endonezya'dan gelir; şarap renkli bengali [*Lagonostica vinacea*], mavi bengali [*L. caerulescens*] ve mavi gagalı bengali [*L. rubricata*] Afrika kökenlidir. *Estrildidae* familyası.)

BENGALİ a. Prakrit ve apabhramsa magadhi aracılığıyla sanksritçeden türeyen hint-ari dili.

—ANSİKL. Bangladeş'te 100 milyondan fazla ve Hindistan'da (Batı Bengal, Tripura, Kaşar, Assam, Bihar'ın güneyi) 90 milyona yakın kişi tarafından konuşulan dilin, brahmiden türeyen yazısı sanskritçeninkine benzer; ancak kimi durumlarda söyleyiş farklılaşır. Bengalliler'in "bangla" adını verdikleri dilleri, üç tarihi döneme ayrılır: eski bengali (950-1350), iki evresi olan orta bengali (1350-1500 ve 1500-1800), çağdaş bengali. Dilin sözcükleri sanskritçeden gelir: doğrudan gelenlere "tatsama", prakrit aracılığıyla gelenlere "tadbhava" denir. Dilde, ayrıca farsça ve ingilizceden aktarma sözcükler de yer alır. Ortak dilin iki türü vardır: önceleri yalnız sözlü bildirişimde kullanılan, ancak bugün, *sadhu-bhasa* denilen seçkin yazı dilinin yerini alarak haberleşme, basın ve edebiyat alanında kullanılmakta olan, Kalküta'nın güneyindeki Hugli kökenli *calit-bhasa*. Sadhu-bhasa'nın birinciden ayrıldığı yönler fiil ve adıl biçimleriyle tatsama ağırlıklı sözcük dağarcığıdır. Çağdaş olmayan edebiyatta sadhu-bhasa dili kullanılmıştır. İlk kez Tagor yapıtlarında kalit-bhasayı kullanmış ve öğrencilerinide bu dili kullanmaya yüreklendirmiştir. Bengalinin 4 lehçe öbeği vardır: Midrapur'da konuşulan kaivarta ve Santal Pargana' de konuşulan malpaharia'dan oluşan hint Bengal lehçeleri; kuzeyde, Doğu Bengal' da Rangpur kazasında konuşulan racbangşi; Bangladeş'te konuşulan Dakka lehçesi. Bu dil, sesbilimsel ve biçimbilimsel açılardan önemli farklılaşmalar gösterse bile, anadili bengali olan çoğu konuşucu tarafından anlaşılabilmektedir. Genç Bangladeş Cumhuriyeti okullarda, radyo ve televizyonda ortak bengalinin yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bangladeş'in doğu ve güney-doğu'sunda Silhet ve Çittagong ağızları büyük ölçüde sapma göstermiştir. Sesbilimsel dizgeleri bu ağızların, konuşuldukları bölge dışında anlaşılmasını güçleştirmektedir.

—Ed. En eski metinler tantracılık okulundan gelen *carya* şarkılarıdır (X-XII. yy.). Orta bengali'de, temalar esas olarak dinseldir ve *payar* adı verilen 14 heceli dizeler kullanılır. XIII. yy.'da müslümanların gelmesiyle, edebiyatsever sultanların yönetiminde bağımsız bir krallığın yeniden kurulmasına dek sürecek olan bir istikrarsızlık dönemi başladı. XV. yy.'da önemli yapıtlar verildi: Kritivas'ın koşuklu *Ramayana* uyarlaması, Malathar Vasu'nun *Şrikrisnavicay*'ı Candidas*'ın *Şrikrisnakirtana*'sı. XVI. yy.'da mistik krişnacı Caitanya'nın etkisiyle iki edebi tür ortaya çıktı: Krisnadas Kavirac'ın *Caitanya caritamrta*'sı ile dinsel nitelikli yaşamöyküsü ve konusunu Krişna ile Radha'nın aşklarından alan, yeni bir müzikal üslupla *(kirtana)* söylenen lirik düzenlemeler *(padavali)*; bu türün en tanınmış ustaları Locandas, Cnandas ve Govindadas'tır. Devlet Kadı ve Alaol*, Arakan şiir okulunu temsil ederler. Öykülü şiir alanında da *(Mangal Kavya) Candi Mangal*'ı yazan Mukundaram Cakravarti*'yi sayabiliriz. XVIII. yy.'daysa Bharat Candra Ray*'ın yazdığı *Annada Mangal* ile özentili şiir doruk noktasına ulaştı. İngilizler'in gelişiyle modern dönem başladı (XVIII. yy. sonu). Basılan ilk kitap, Halhed'in 1778'de yayımlanan bengali grameriydi. Düzyazı iki merkezde gelişti: Martyuncay Vidyalankar ile Ramram Vasu'nun 1801'de Kalküta'da kurdukları Fort William koleji'nde ve Ram Mohan Roy'un yayımlanan ilk gazetelerde eleştirdiği Serampor'un baptist misyonunda. Ardından, İsvara Candra Vidyasagara ve Aksay Kumar Dutt, düzyazıya canlılık ve esneklik getirdiler. Maykel Madhusudan Datta'nın şiirleri ve Bankim Çandra Çatterci'nin romanlarıyla Bangladeş'te rönesans dönemi başladı. Dinabhandu Mitra, tiyatroda toplumsal anlaşmazlıkları ele alırken, Rabindranath Tagor'un evrensel dehasının etkileriyse her yerde duyuldu. Tagor'dan sonra, Pramatha Caudhuri edebiyat dili sadhu-bhasa yerine konuşma dili calit-bhasa'yı kullandı, Şarat Çandra Çatterci, Bibhuti Bhusan Banerci, Manik Banerci ve Tara Şankar Banerci beğenilen romancılardı. Cibananda Das, şiire kişisel ve çağdaş bir hava getirdi. Nazrul İslam, yurt sevgisini işledi. Subhindranath Datta'da sanat ön plandadır; Bişnu De, Premendra Mitra, Samar Sen ise bağımlı yazarlardır. Kavita dergisini yayımlayan Buddhadev Bos, eleştirinin gelişmesine katkıda bulundu.

BENGALİN a. (fr. *bengaline*). Tekst. Çözgüsü ipek ya da sentetik elyaf, atkısı kalın pamuk ya da yün olan kumaş.

BENGBU → BİNGBU.

BENGİ sıf. (esk.türkç. *bengü*). Sonsuz, ölümsüz; ebedi.

—Dilbil. Göktürk yazıtlarında (8. yy.) "anıt" karşılığı olarak *bengü taş* (sonsuza kalacak taş) ve maniheizm dinine ait eski Uygur türkçesi metinlerinde (8. yy.) "ölümsüz tanrı" anlamında *mengigü tengri* terimleri kullanılmıştır. Bu kelime erken çağlarda (I-VIII. yy. arası) eski Moğolca'ya *möngke* biçiminde geçmiştir. Çeşitli türk lehçelerinde bugün *mengi, mengü* biçimlerinde bulunan bu kelime Oğuz türkçesinde işlekliğini kaybetmiş, ancak TDK tarafından arapça *ebedi* sözcüğüne karşılık olarak yeniden önerilmiştir (XX. yy.).

—Fels. → ÖNCESİZSONRASIZ.

BENGİ sıf. (fars. *beng* ve ar. *-î*'den *bengî*). *Esk.* Esrar içen, esrarkeş: *"Âlemdeki*

Güney Afrika bengalisi

al gerdanlı bengali (Afrika)

kırmızı bengali (Hindistan)

bengîler ola vâkıf-ı esrâr" (Bağdatlı Ruhi, XVI. yy.).

Bengi, Balıkesir ve çevresinde oynanan, zeybek türü bir halk oyunu. Erkekler tarafından, topluca oynanır. Aksak ritimli ve ağır devinimlidir. Bergama yöresinde *Yalı zeybeği* de denir.

BENGİ (Remzi), türk yayımcı (Antakya 1907 - İstanbul 1978). Davutpaşa sultanisi'ni bitirdi. Beyazıt'ta açtığı Ümit kitabevi'yle yayımcılığa başladı (1928). 1930'da Remzi kitabevi'ni kurdu. Önceleri, çoğunlukla yerli yazarların yapıtlarını bastı. 1937'de, Mustafa Nihat Özön yönetiminde "Dünya muharrirlerinden tercümeler" dizisini yayımlayarak, dünya klasiklerinin türkçeye kazandırılmasında öncülük etti. 1950'den sonra ders kitapları da yayımlamaya başladı. "Edebiyat kütüphanesi", "Kültür serisi", "Yeni türk yazarları", "Büyük fikir kitapları" dizilerini oluşturdu. Elli yıllık yayımcılık yaşamında türk ve batı edebiyatı ile toplumsal, düşünsel, kültürel, tarihsel alanlarda yüzlerce kitap yayımladı.

BENGİLEMEK g. f. *Bir şeyi bengilemek*, onu sonsuz, ölümsüz kılmak; ebedileştirmek.

◆ **bengileşmek** gçz. f. Ölümsüzleşmek; ebedileşmek.

BENGİLEŞMEK → BENGİLEMEK.

BENGİLİK a. Bengi olma durumu; ebedilik.

—Fels. → ÖNCESİZSONRASIZLIK.

BENGİSU a. İçene ölümsüzlük verdiğine inanılan su; abıhayat.

BENGİSU (Naci), türk hekim (İstanbul 1901 - *ay. y.* 1978). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1924). Paris'te uzmanlık öğrenimi gördü. Bir süre devlet hastanelerinde çalıştıktan sonra İstanbul Üniversitesi göz hastalıkları kliniği'ne girdi (1934). 1942'de profesör, 1952'de ordinaryus profesör oldu, 1975'te emekliye ayrıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomla savaşım ve göz cerrahisi alanındaki çalışmalarıyla göz hastalıkları hekimliğine önemli katkılarda bulundu. *Göz hastalıkları* (1945) adlı bir yapıtı vardır.

BENGİSU (Lerzan), türk heykelci (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1978). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde okudu. Paris'te André Block'un atölyesinde heykel çalıştı. Daha çok soyut anlayışta heykeller yaptı.

BENGKULU, esk. **Benkulen** ya da **Benkoelen,** Endonezya'da liman kenti, Sumatra'nın güney-batı'sında, Hint okyanusu kıyısında; 29 000 nüf. Havaalanı.

—Doğu Hindistan İngiliz Şirketi XVII. yy.'da burada bir ticaret merkezi kurdu. İngiltere'nin 1682'de Cava'daki Bantam sömürgesini kaybetmesi üzerine kent Güney-doğu Asya takımadalarındaki ingiliz kuruluşlarının merkezi oldu; ama Hollanda'nın sömürgeci baskıları karşısında bu kuruluşlar gelişemedi ve İngiltere 1825'te Bengkulu'dan elini çekti.

BENG LONG → BİNG LONG.

BENGTSSON (Frans Gunnar), isveçli yazar (Tossjö, Skane, 1894 - Stockholm 1954). Önceleri şiir yazdı, sonra İsveç'in en büyük denemecilerinden biri oldu. 1923'te *Tärningskast*'ı, 1925'te *Legenden om Babel*'i yazdı. İzlanda sagalarının hem destansı, hem gülünç unsurlar taşıyan pastişleriyle (*Röde Orm* [1941-1945]) üne kavuştu.

BENGUELA, Angola kıyılarının orta kesiminde liman kenti, Benguela yönetim bölümünün merkezi; 155 000 nüf. (1983). Tanzam'a bağlı Zambiya ve Zaire (günümüzde Lobito'ya kadar uzatılmıştır) demiryolunun son istasyonu. — *Benguela yönetim bölümü;* 37 808 km^2; 754 000 nüf. (1990). Sisal tarımı.

BENGUELA akıntısı, Atlas okyanusu' nun güney-doğu kesiminde akıntı (Namibya ve Angola kıyıları boyunca akar). Soğuk (18-12°C) bol balıklı sularını K.-B.'ya yönelten alize rüzgârı, dip sularının yüzeye çıkmasını sağlar. Debisi 16 Mm³/sn. Etkin balıkçılık.

Benguela hattı, 1931'den bu yana, Zaire'deki Şaba bakır madenleri bölgesini Benguela'ya ve Angola'daki Lobito limanına bağlayan demiryolu hattı. Zambiya' ya kadar uzatılmış olan bu hat, Ndola ile Lusaka'ya ulaşmış ve kuzey-güney şebekesine bağlanmıştır.

Gamma

David **Ben Gurion** (1969'da)

BEN GURİON (David), israilli siyaset adamı (Płońsk, Polonya, 1886 - Tel-Aviv 1973). 1906'da Filistin'e göç etti ve orada Yahudi sosyalist hareketi'ni kurdu. 1920'de Dünya siyonist örgütü'nün Yürütme kurulu'na seçildi. İstadrut (1921-1933) ve Mapai* partisi'nin (1921-1945) genel sekreteri, daha sonra Yahudi ajansı yürütme komitesinin (1935-1948) başkanı oldu. 1939'dan başlayarak İngiltere'nin Filistin'e yahudi göçünü sınırlama kararına itiraz etti. Hagana*'nın önderi olarak aşırılıklara karşı çıktı. Filistin'deki İngiliz mandası son bulurken, İsrail devletinin bağımsızlığını ilan eden (1948) geçici Ulusal konsey'in başkanı seçildi; yeni anayasanın ilanından sonra da, Mapai partisi ve İstadrut işçi birliği'nin desteğiyle hükümetin ve milli savunma bakanlığının başına geçti (1948-1953). 1953'te görevinden istifa etti ve iktidarı Moşe Şaret'e bırakarak Negev çölündeki bir kibutza çekildi. 1955'te yeniden aynı görevleri üstlendi ve ekim 1956'da ülkesini Süveyş harekâtına soktu. Yeni bir koalisyon hükümetinde başbakan ve milli savunma bakanı oldu (aralık 1959). 1960'tan başlayarak, eskiden kendisini destekleyen Mapai'nin muhalefetiyle karşılaştı. 31 ocak 1961'de Lavon olayı istifasına ve İstadrut genel sekreterliği görevinden ayrılmasına yol açtı. Partisinin biraz gerilediği yeni seçimlerden (15 ağustos 1961) sonra, parlamentodaki sınırlı çoğunluğuna karşın İsrail tarihinin en istikrarlı hükümetini kurdu (1 kasım). Ben Gurion, 1963'te yerine Levi Eşkol'u önererek iktidarı beklenmedik bir zamanda bıraktı. Mapai'nin, özellikle Moşe Dayan ve Şimon Peres gibi genç elemanlarını çevresinde topladı ve Levi Eşkol'un siyasetini eleştirdi. Partisinin merkez komitesinden istifa etti (kasım 1964) ve Mapai üyeliğini sürdürmesine karşın, Rafi adlı yeni bir siyasal topluluk kurdu. Bunun üzerine Mapai çoğunluğu, eski hükümet başkanını partiden atmayı kararlaştırdı (ağustos 1965). Ben Gurion, kasım 1965 seçimlerine Rafi üyelerinden adaylar göstererek katıldı. 1965 ve 1969' da Knesset'e yeniden seçildi; 1970'te milletvekilliğinden istifa etti.

Ben Gurion, Tel-Aviv-Yafa'nın havalimanı.

BENGÜ (Vedat Örfi), türk sinema yönetmeni, oyun, hikâye, senaryo yazarı (İstanbul 1900 - *ay.y.* 1953). Çok genç yaşlarda bazı sahne yapıtları yazdı. Bunlardan *Vefaen ferağ* komedisi İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1924), kendi bestelediği *Balo kaçakları* opereti de Şehbal tiyatrosu'nda (1925) sahnelendi. Mısır'a giderek İsis corporstion adlı film yapım şirketini kurdu (1926), birçok film çevirdi. 1931'de Türkiye'ye döndü, Atıf Kaptan ile bir gezici tiyatro topluluğu kurdu. 1945'ten başlayarak *Yara, Sızlayan kalp, Ateşten gömlek, Zavallı Necdet* gibi sinema sanatına herhangi bir yenilik getirmeyen filmler yaptı. *Beyaz baykuş* (1940), *Akdeniz incisi* (1944), *Gülnihal sultan* (1946), *Kahire batakhanelerinde* (1946) vb. kitapları basıldı.

Beng ü bâde, Fuzuli'nin 444 beyitlik türkçe mesnevisi (Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun hazırladığı bilimsel yayımı 1956). İran hükümdarı Şah İsmail'e, Özbek hanı Şeybani Han'ı yenmesi (1510) dolayısıyla sunuldu. "Beng" (esrar) ile "Bâde" nin (şarap) tartışmasını konu edinir: tartışma giderek savaşa dönüşür. Bâde'ye yenilen Beng tutsak düşer, bir süre sonra da serbest bırakılır. *Beng ü bâde*, gerçekte osmanlı sultanı Bayezit II ile Şah İsmail arasındaki siyasal çatışmayı anlatır. Beng esrara alışkın Bayezit II'yi, Bâde ise şaraba düşkün Şah İsmail'i simgeler. Ünlü mesneviye birçok nazire yazılmıştır. Bunların en tanınmışı, Kırım hanlarından şair Gazi Giray II'nin *Kahve ve bâde* adlı yapıtıdır.

Beng ü çağır, Yusuf Emiri'nin Çağatay türkçesiyle yazdığı yapıt (XV. yy.). "Beng" (esrar) ile "Çağır" (şarap) arasında geçen tartışmayı konu edinir. Şahruh'un oğlu Baysungur Mirza'ya sunuldu. Manzum-mensur alegorik yapıtta beng, bir bitkiden elde edildiği göz önünde tutularak yeşiller giyinmiş yaşlı derviş şeklinde; çağır ise kırmızı giysiler içersinde atılgan, öfkeli genç bir savaşçı olarak tanıtılır. İhtiyar dervişle, genç savaşçı birbirlerinden daha üstün olduklarını ortaya koymak için çabalarlar. Karşılıklı atışmalarda kötü sözler kullanılır. Sonunda araya "bal" girerek, ikisinin de zararlarını anlatır ve onları ayırır. Yapıtın tek nüshası Londra British Museum'dadır (Add. 7914). [→ Kayn.]

BENGÜTAŞ (Sabiha), türk heykelci (İstanbul 1910). Sanat öğrenimine, Sanayi-i nefise mektebi resim bölümü'nde Feyhaman Duran'ın öğrencisi olarak başladı. 1924'te heykel bölümüne geçerek İhsan Özsoy'un öğrencisi oldu. 1925'te İtalya'ya gitti, Roma Güzel sanatlar akademisi'nde Luppi'nin atölyesine devam etti. Doğaya bağlı kalarak çalıştı. Çankaya' daki Atatürk ve Mudanya'daki İnönü heykelini yaptı.

BENHA, Mısır'da il merkezi, Kahire'nin K.'inde; 64 000 nüf.

BEN-HADAD → BAR HADAD.

BEN HADDUKA → BENHEDUGA.

BEN-HAİM (Paul FRANKENBURGER, **Paul** —oldu), israilli besteci (Münih 1897). Eğitimini tamamladıktan sonra Filistin'e yerleşti (1933). Başlangıçta Orta Avrupa müziğinden etkilendi, daha sonra yahudi (özellikle Yemen) kaynaklarından yararlandı. Dört senfoni, birçok konçerto, melodiler, kantatlar, mezmurlar, piyano ve oda müziği yapıtları, oratoryolar (*Joram* [1932], *la Vision du prophète* [1959]) ve ses için *Myrtle Blossoms from Eden* (1966) adlı yapıtı besteledi.

Ben Hur, amerikan filmi. 1926'da, Lew Wallace'ın romanından Fred Niblo'nun yönetiminde çekildi (roman ilk kez 1907'de filme alınmıştır). Başrolünde Ramon Novarro'nun oynadığı film, en başta, sirk oyunlarıyla ilgili sahneleri, özellikle de ünlü araba yarışı sahnesiyle halk tarafından çok tutuldu. 1959'da, William Wyler filmin yeni bir çekimini yaptı ve bu kez Ben Hur rolünü Charlton Heston canlandırdı.

BENİ çoğl. a. (ar. *ibn*, oğul'un çoğl. *beni*). *Esk.* **1.** Oğullar. (Soy ve hanedan adlarıyla birlikte kullanılır): *Beni Kays* (Kays oğulları). *Beni Haşim* (Haşim oğulları). *Beni Musa* (Musa oğulları). **—2.** *Beni âdem.* → BENİÂDEM. ‖ *Beni beşer, beni nev*, insanoğulları.

BENİ, Bolivya'nın kuzey-doğu kesiminde yönetim bölgesi; 213 564 km^2; 278 000 nüf. (1990). Merkezi *Trinidad.* And dağlarının eteğinde, savanlarla (yaygın yöntemle hayvancılık) ve Amazon tipi ormanlarla (kauçuk ağaçları) örtülü tropikal kuşakta uzanır.

BENİ, Zaire'nin kuzey-doğu kesiminde kent, Ruvenzori'nin kenarında, 1 173 m yükseltide; 32 000 nüf. Papain üretim tesisi.

BENİ *(rio)*, Bolivya'nın batı kesiminde ırmak; 1 600 km. And dağlarının doğu yamacından doğar G.'den K.'ye doğru çıkarak, Brezilya sınırında, Villa Bella'da, Mamoré ırmağıyla birleşip Maderia ırmağını oluşturur.

BENİ ABBAS, esk. **Beni Abbès,** Büyük Sahra'nın Cezayir kesiminde vaha, Beşar'ın G.'inde; 5 000 nüf. Hurma bahçesi. Kurak bölgeleri değerlendirme araştırmaları merkezi.

BENİ AHMER → NASRİLER.

BENİ AMİR ovası, Fas'ta bölge; Tadla ovasının bir bölümüdür; Um er-Rebia'nın sularından yararlanılarak tarım (ayçiçeği, tahıl, pamuk, meyve) yapılır.

BENİ HAMMAD → HAMMADİLER.

BENİ HASAN, Aşağı Mısır'da (Minye ili), Nil'in sağ kıyısında köy. Arkeolojik buluntular bakımından pek zengin olmayan Orta İmparatorluk döneminden kalma mezarlar barındırdığından, köy son derece önemlidir. Sözkonusu hypogeum'larda, XI. XII. hanedanların büyük derebeyleri gömülüydü. Mezarların bazılarında, özellikle protodorik diye nitelendirilenlerde, revaklı bir giriş ile sütunlu bir ya da birçok oda bulunur; bu mezarlardan 12 tanesi, köy yaşamını, zanaatçıların uğraşlarını, askeri yaşamdan kesitleri, av ya da spor sahnelerini betimleyen resimlerle süslüdür. Bu arada, ünlü "Asyalılar kervanı" resmini ve Hnumhotep III'ün soyağacını veren yazıtı da anmak gerekir. —XII. hanedan hypogeum'larının 3 km G.'inde kraliçe Haçepsut döneminden kalma, aslan-tanrıça Pakhet'e adanmış küçük bir mağara-tapınak olan speos Artemidos yer alır.

Beni Hasan
Hnumhotep III'ün mezarının içi
Orta İmparatorluk
XII. hanedanlığın başları

S. Held

BENİ İSRAİL → İSRAİLOĞULLARI.

BENİ MUNKIZ, Şeyzer kalesi civarında hüküm süren bir emir ailesi. Salih bin Mirdas, Şeyzer yöresini Munkızoğullarına verdi (1025). Bu sırada Bizanslılar'ın denetiminde olan kaleyi İzzüddevle Sedidülmülk Ebülhasan Ali, el-Bare piskoposu ile anlaşarak ele geçirdi (1081). Kale 1157 yılındaki depreme kadar ailenin denetiminde kaldı.

BENİ MUSA → MUSA (BENİ MUSA BİN ŞAKİR).

BENİ SADR (Ebülhasan), iranlı devlet adamı (Hamedan -1933). Şah rejimi karşıtlarından biri olarak, uzun süre Fransa'

da yaşadı. Ayetullah Humeyni ile birlikte İran'a döndü (1979). 28 ocak 1980'de İran cumhurbaşkanlığına seçildi. İran devrimi ılımlı kanadının temsilcisi olarak, İslam cumhuriyet partisi'nden din adamlarının muhalefeti ile karşılaştı ve Humeyni'nin desteğini yitirdi; haziran 1981'de parlamento tarafından görevden alındı. Bu karar Humeyni tarafından onaylandı. Fransa'ya sığındı.

BENİ TAHİR, Yemen'de hüküm süren arap hanedan (1451-1517). Emevi soyundan geldiğini öne süren ve hanedana adını veren Tahir bin Muavvede, başlangıçta Resulî hükümdarı el-Melik ün-Nâsır Ahmet'in koruması altına girdi. Resuli devletinin çöküşünden sonra oğulları el-Melik üz-Zâfir Selahattin ile el-Melik ül-Mücahit Şemsettin Ali, Yemen'de birlikte hüküm sürmeye başladılar. Selahattin ölünce, Şemsettin Ali de tahttan çekilerek yerini kardeşinin oğlu el-Melik ül-Mansur Tacettin Abdülvehhab'a bıraktı. Onun oğlu el -Melik üz-Zâfir Selahattin II döneminde Memluklar, Portekizliler'e karşı kendilerine yardım etmedikleri gerekçesiyle Yemen'i ele geçirerek Beni Tahir devletine son verdiler.

BENİÂDEM a. (ar. *benî* ve *âdem*'den). *Esk.* Âdemoğulları, insanlar.

BENİCARLO, İspanya'da liman ve sayfiye merkezi, Akdeniz kıyısında, Valencia'nın K.'inde; 13 000 nüf.

BENİCE (Ethem İzzet), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1903 - *ay.y.* 1967). Galatasaray lisesi'nden sonra Yüksek denizcilik okulu'nu bitirdi. Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında Tevhid-i efkâr'da başladı (1920). İkdam, Zaman, Açık söz, son telgraf, Gece postası gazetelerini yayımladı ve başyazarlıklarını yaptı. Kars (1939 -1943) ve Siirt (1946-1950) milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Vatan, Son saat ve Milliyet gazetelerinde de başyazılar yazdı.

Gazeteciliğinin yanı sıra çok sayıda piyasa romanı kaleme aldı; başlıcaları: *Çıldırtan kadın* (1927), *Istırap çocuğu* (1927), *Yakılacak kitap* (1927), *Aşk güneşi* (1930), *Gözyaşları* (1932), *Beş hasta var* (1932), *On yılın romanı* (1933), *Yosma* (1936), *Sen de seveceksin* (1942), *Foya* (1944), *Ben hiç sevmedim* (1947), *Pota* (1956), *Adsız şehit* (1964).

BENİÇİNCİ → BENMERKEZCİ.

BENİÇİNCİLİK → BENMERKEZCİLİK.

BENİDORM, İspanya'da sayfiye merkezi, Akdeniz kıyısında, Alicante'nin K.-D.'sunda 12 100 nüf.

BENİHATIRLA a. Kurak bölgelerde yetişen, mızrağımsı yapraklı, beyaz ya da mavimsi çiçekli, yıllık ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *omphalodes;* hodangiller familyası.) [Çeşitli türleri (akçimen, arjantinçimeni, küçük hodan) bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Omphalodes luciliae* türüne Toroslar'da 1 600 m yükseltilerde rastlanır.]

BENİ İSGEN, Büyük Sahra'nın Cezayir kesiminde kent, Mzab'da, Gardaya'nın G.'inde. Kente yalnızca yüksek surdaki üç kapıdan girilebilir. Mzab bölgesinin en önemli camisi olan kent camisi, yarımdaire biçimi kulelerle donanan bir surla çevrilidir. Hurma bahçesi. Din merkezi.

BENİLDEMEK → BELİNLEMEK.

BENİ MELLAL, Fas'ın batı kesiminde il merkezi kent, Tadla ovasında, Orta Atlaslar'ın eteğinde; 95 000 nüf. (1988). Tarım pazarı. Besin sanayisi (şeker fabrikası). — *Beni Mellal ili,* 7 075 km^2; 842 000 nüf. (1988). Tadla ovasında ve Orta Atlaslar'ın bir bölümünde uzanır.

BENİMSEMEK g. f. **1.** *Bir düşünceyi, tutumu, olayı, vb. benimsemek,* onu doğru, kesin ya da haklı görmek, onaylamak, beğenmek; kabul etmek: *Atatürk ilkelerini benimsemek. Hiç benimsemediğim bir davranış.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi benimsemek,* o kimseyi, o şeyi kendine yakın bulmak, sevmek, ona ısınmak, alışmak: *Hepimiz onu benimseyiverdik. Çocuk yeni okulunu bir türlü benimseyemedi.*

◆ **benimsenmek** edilg. f. Bir kimseden, bir şeyden söz ederken kabul edilmek, ona sahip çıkılmak: *Tartışmasız benimsenen bir öneri.*

◆ **benimsetmek** ettirg. f. *(Bir kimseye) bir şeyi benimsetmek,* onu kabul ettirmek: *Bana düşüncelerini zorla benimsetemezsin.*

BENİMSENİR sıf. Dilbil. Benimsenirlik niteliği gösteren söylem için kullanılır.

BENİMSENİRLİK a. Dilbil. Konuşucunun kolayca anladığı ya da doğal bir biçimde ürettiği söylemin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Benimsenirlik, kullanım modeline bağlanan bir kavramdır; bir edinim örneğinden kaynaklanan dilbilgisel tümceler bütününde, benimsenir tümceler altbirimi (sonsuz), böyle bir model aracılığıyla belirlenebilir.

Konuşucu öznenin sezgisine bağlı olan benimsenirliğin dereceleri vardır, çünkü belirlenmesinde birçok öğe işe karışır; öncelikle dilbilgisellik etkendir; bununla birlikte, belli bir uzunluktan sonra, dilbilgisel olsa bile bir tümce benimsenirliğini yitirir; yine bu benimsenmezlik derecesi, dilin sözlü ya da yazılı olmasına göre verici ya da alıcı açısından farklılıklar gösterecektir. Öyleyse benimsenebilirlik, bağlama (bildirinin hızı, gürültü, vb.) ve öznenin ruhsal özelliklerine (bellek, dikkat, vb.) de bağlıdır.

BENİMSENMEK → BENİMSEMEK.

BENİMSETMEK → BENİMSEMEK.

BENİN çoğl. a. (ar. *ibn*'in çoğl. *benîn*). *Esk.* Oğullar, evlatlar.

◆ sıf. Akıllı, öngörüşlü.

BENİN, esk. **Dahomey,** Batı Afrika'da devlet, Atlas okyanusu *(Benin körfezi)* kıyısında; 113 000 km^2; 4 776 000 nüf. (1991). Başkenti *Porto Novo.* Resmi dili *fransızca.*

BENİN

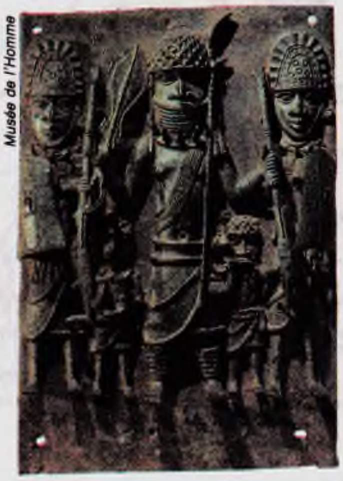
COĞRAFYA

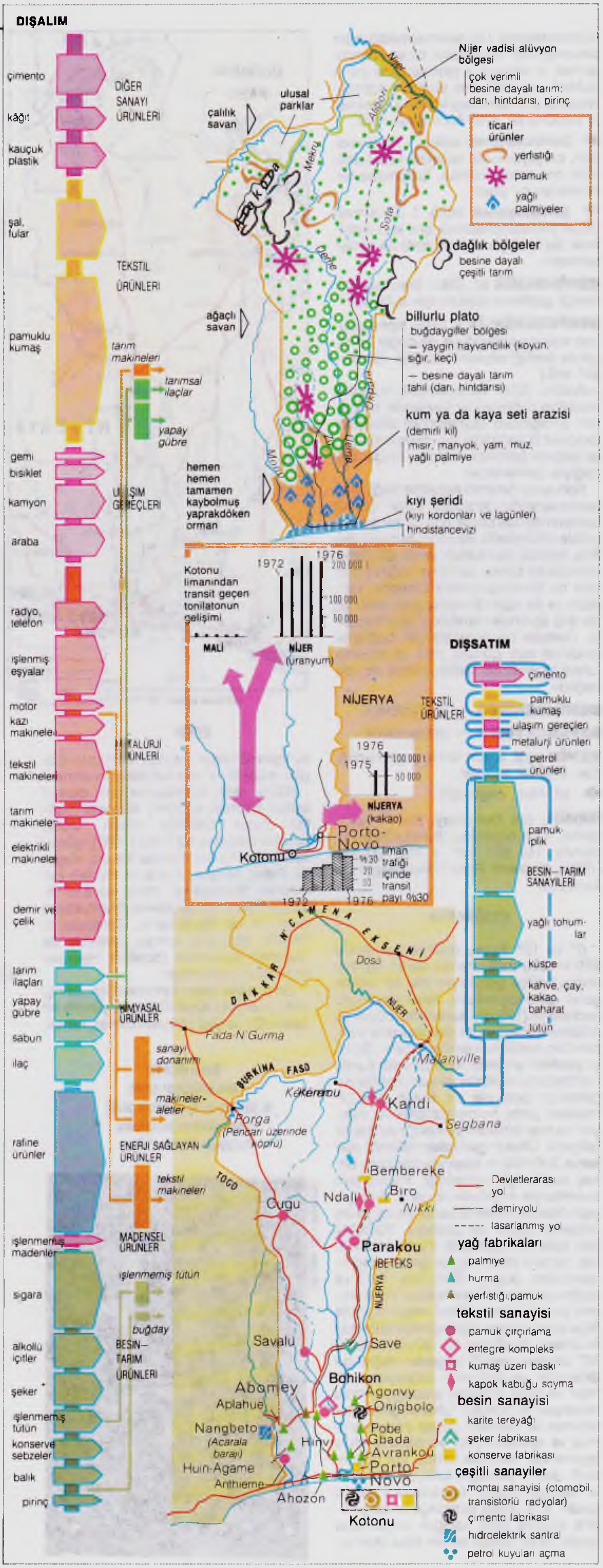
6° ve 12° Kuzey enlemleri arasında 670 km boyunca uzanan Benin, kuzeye doğru hafifçe genişleyen dar bir toprak şeridi görünüşündedir. Atlas okyanusu cephesinin (125 km) kenarında, büyük su örtülerini (göller ya da denizkulakları) birbirinden ayıran kıyı şeritleri uzanır. Bu kıyı şeridinin ardında, kırmızı renkli kumlu - killi tortul gereçlerden oluşan, hafifçe engebeli bir plato yer alır. Burası, eski ormanların yerini, hurma bahçelerine, manyok ve mısır tarlalarına bıraktığı verimli bir bölgedir. Ülkenin geri kalan bölümü, yükseltisi 200-400 m arasında değişen, birkaç inselbergin yükseldiği, Parakû'nun kıvrımlarıyla engebelenen ve K.'e doğru yaşlı Atakora kütlesine kadar yavaş yavaş yükselen büyük bir platodur. Yükseltisi pek fazla olmayan (800 m) Atakora kütlesi, birbirini izleyen, iç içe geçmiş dağ sıralarından oluşur; G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan Atakora kütlesi, Volta sınırına paralel olarak ülkeyi verev biçimde ikiye ayırır. Akarsu ağı, rejimleri düzensiz iki akarsu öbeği kapsar; büyük bölümü 10° paralelin geçtiği bölgeden doğan bu akarsular, ya doğrudan doğruya ya da Nijer ve Volta ırmakları aracılığıyla Atlas okyanusu'na dökülür. Ülkenin güney kesiminde iki mevsimi yağışlı (mayıs-temmuz ve eylül-ekim) bir yarıekvator iklimi egemendir; bununla birlikte, kıyı boyunca B.'dan D.'ya doğru ilerleyen bir soğuk su akıntısı muson rüzgârlarının etkisini azaltır. K.'e doğru gidildikçe iki karşıt iklimli tropikal iklim varlığını duyurmaya başlar; ocak ayında sık sık Atlas okyanusu kıyısına kadar sokulan harmattan rüzgârı, sıcaklık ve nem farklılıklarını artırır.

Nüfus, ülke topraklarına son derece eşitsiz biçimde dağılmış 60 kadar halktan oluşur. Oldukça yoğun nüfuslu (km^2'ye ortalama 42,1 kişi [1990]) güney kesiminde Fonlar, Yoruba kökenli Nagolar, Plalar, Minalar, Acalar ve Benin'e geri dönen "Brezilyalılar" (Porto Novo ve Uidah'ın büyük tüccar aileleri Brezilya'lıdır) yaşar. K.'de Baribalar'ın, Sombalar'ın, Pöller'in yanı sıra, komşu ülkelerde de rastlanan topluluklar (özellikle Hausalar ve Mosiler) yerleşmiştir.

Geleneksel besin tarımına (darı, pirinç, yam, manyok) süpekülasyona yönelik bir kesim (G.'de yağ çıkarılan bitkiler, kahve,

Benin (Nijerya)
eski krallığında sanat:
iki savaşçı ve iki çalgıcıyla çevrili
bir şefi gösteren bronz levha
musée de l'Homme, Paris

BENİN'İN İKTİSADI

kakao; orta kesimde tütün, anakurdium K.'de yerfıstığı ve pamuk) de eklenmiştir. Ülkenin başlıca gelir kaynağı yağ palmiyesi büyük bir sıvıyağ fabrikasında işlenir. Büyük bir tarım araştırma merkezi olan Pobe'de, yeni palmiye çeşitleri geliştirilmektedir. Hayvancılık K.'de, Pöller arasında yaygındır. Sanayileşme yetersizdir. Paraku'daki dokuma fabrikası en önemli sanayi kuruluşudur. 1965'ten bu yana etkinlik gösteren Kotonu limanı, ulusal ve uluslararası liman işlevi görmektedir. Niamey'e uzanan iyi durumdaki bir karayoluna bağlanan Paraku demiryolu, Kotonu'yu Nijer'in alım ve satım limanı haline getirmiştir. Denizkulaklarında ve denizde balıkçılık (balık ve karides) gelişmiştir. Bakanlıklar ve büyük devlet daireleri başkent Porto-Novo ile Kotonu'ya dağılmıştır. İç kesimdeki Abomey ise, çok önemli bir tarihsel kent ve turizm merkezidir.

TARİH

• *Sömürge öncesi tarihi.* Ülkenin sömürge olmadan önceki tarihini kesin olarak belirlemek güçtür çünkü Benin'i etkileyen çeşitli olayların alanı, Afrika'nın paylaşılması sırasında ülkeye zorla benimsetilen keyfi sınırları çok aşar. Yerli ya da yerli sayılan halklar, göçmenlerle iç içe yaşadılar ve çoğu kez de onlarla kaynaştılar. Bununla birlikte, XVI. ve XVII. yy.'larda, Nijer ile Volta arasındaki savanlarda yeni devletlerin ortaya çıkması üzerine dağlık Atakora bölgesi, kuzeybatıdan gelen Betammaribeier, Besersubeler, Betyabeler (Sombalar) ile Baribalar'ın Borgu'dan kovduğu Vabalar için sığınılacak bir yer oldu. Vabalar, XVIII. yy.'da düzenledikleri seferlerde bugünkü topraklarını batıya doğru genişlettiler, ve elde edilen toprakların yerli şefleriyle istilacı prensler arasında bir denge oluştu.

Orta ve Güney Benin'in ilkel halkları, iki büyük dalga halinde gelen Yoruba ve Acalar'ın arasında kaybolup gittiler. Bu göç dalgalarının herhalde ikincisinde, Ketu'dan gelen Acalar, bugünkü Togo topraklarındaki Uaçi'yi, sonra da Tado'yu aldılar ve burada ilk krallıklarını ve daha sonra, 1575'e doğru, Allada krallığını kurdular. Dahomey ya da Dah Home (Abomey çevresinde) Fon krallığı ise, 1625'te, tıpkı Acaçe krallığı gibi, Allada krallık ailesinden bir prens tarafından kuruldu. Acaçe daha sonra Portekizliler tarafından Porto-Novo olarak adlandırılmıştır.

XVII. yy.'ın sonundan başlayarak tam bir gelişme gösteren Oyo, Aca krallıklarını ilhak etmemekle birlikte, bunları vesayeti altına aldı; aynı dönemde, avrupalı zenci köle tüccarlarının ülkedeki nüfuzlarının gittikçe artması bu krallıklar arasında, özellikle de Allada ile o tarihte bütün Batı Afrika'nın en önemli köle ticaret merkezi haline gelmiş olan Midah arasında rekabete yol açtı. Bu arada, Dan Home gücünü arttırıyordu. Uyruklardan her birinin kişisel olarak bağlı bulunduğu kralın çevresinde sağlam bir biçimde örgütlenen bu ülke, kısa bir süre sonra güneye göz dikti. Orduda reform yapan kral Agaca'nın (1708-1732) önderliğinde Dan Home, 1724'te Allada, 1727'de Uidah krallıklarını kendine bağladı. 1729 ve 1730'da Oyo krallığı'nın saldırılarına uğrayıp yenilince, Allada topraklarının bir bölümünü yitirdi; bu topraklar yeniden Acaçe'ye bağlandı; ve Dah Home, yüzyılı aşkın bir süre Oyo krallığı'na bağımlı kaldı.

Aynı dönemde Agaca, avrupalı zenci köle tüccarlarıyla bir anlaşma imzalayarak onların faaliyetini kolaylaştırdı; köle ticareti üzerinde bizzat kendisi, giderek sıkılaşan bir denetim sağladı. Yerine geçen Tegbesu (1732-1774) merkezileşmeyi güçlendirdi; ancak, Oyo'nun limanı Porto-Novo'nun Uidah'a üstünlüğü açıkça belli oluyordu. Ancak, bu arada krallığın tek ekonomik dayanağı olan zenci ticareti, ül-

keyi durmaksızın içerden yıpratıyordu (soygunlar ve sürekli savaşlar). Dan Home'nin gerilemesi karışıklıklara yol açtı ve bu karışıklıklar Uidah'lı bazı şeflerin ve brezilyalı tüccarların (en tanınmışları Francisco Félix da Souza'dır) yardımları sayesinde Gezo'nun (1818-1858) iktidara gelmesine kadar sürdü. Oyo'nun zayıflamasından yararlanan Gezo, ülkesini vesayetten kurtardı ve kuzeyde Mahiler'e, batıda Eveler'e, özellikle de doğuda Egba ülkelerine yönelik bir yayılma hareketine girişti. Doğuda Abeokuta ile savaşlar aralıksız sürdü ve Dahomey'in yenilgisiyle sonuçlandı. Zenci ticaretinin sürdürülmesi giderek büsbütün rastlantısal bir hal alınca, Gezo, Avrupa'nın hurma yağı talep etmeye başladığı bir dönemde, hurma bahçelerini geliştirdi; mısır, tütün, domates, vb. gibi besin ağırlıklı yeni ürünlerin tarımına başladı. Yerine tahta geçen Gle Gle (1858-1889), Abeokuta'ya karşı seferleri sürdürdü.

1851'de Fransa, Gezo ile bir dostluk anlaşması imzaladı ve Uidah'daki ticaret acentalığını resmen kabul ettirdi. Bununla birlikte, kral, eskisi gibi liman üzerinde mutlak söz sahibiydi. Fransa, 1857'de Büyük Popo'ya, 1868'de Ague ve Kotonu'ya yerleşti. Her zaman aldığı gümrük vergilerinden yoksun kalan Gle Gle, Fransızlar ile anlaşmayı bozdu.

1883'te, Fon krallığı'nın yayılmacı amaçlarına karşı koymak zorunda kalan Porto-Novo kralı Toffa, Fransa ile bir himaye anlaşması imzaladı. Gle Gle'nin Fransızlara muhalefeti sertleşti; yerine geçen Behanzin (1889-1894) aynı düşmanlığı sürdürdü. 1892 kasımında, bir fransız sömürge birliği, güç bir sefer sonunda Abomey'e girdi; ama Behanzin ancak 1894 başlarında teslim oldu. Fetih harekâtı ancak Birinci Dünya savaşı sırasında tamamlanabildi; halkın askere alınmak istenmesi, Bariba (1916), Somba (1917) ve Mono çevresindeki başka yerlerde (1918) ayaklanmalara yol açtı.

• *Dahomey sömürgesi.* Benin körfezinde 1883'te oluşturulan fransız kuruluşları, 1894'te Dahomey sömürgesi ve eklentilerine dönüştü. Dahomey, 1904'te Fransız Batı Afrikası'na bağlanıncaya kadar mali özerkliğini korudu. Sömürgenin sınırları çeşitli anlaşmalarla belirlendi: Almanya ile 23 temmuz 1897'de, İngiltere ile 14 haziran 1898'de. O tarihte ülke iki parçaya ayrıldı. Bu parçalardan biri, kıyıyla 9. enlem arasındaki bölgeyi tümüyle içine alan, yani aşağı yukarı Aca ve Yoruba istilalarına uğramış bölge olan Aşağı Dahomey, diğeri ise Bariba ve Volta etkisi altındaki bölgeyle göçmenlere sığınaklık etmiş olan bölgeyi içeren kuzey kesimiydi.

Behanzin'in kardeşi Agoli Agbo, Abomey kralı seçildi; ama hiçbir yetkiye sahip olamadı ve 1900'de tahttan uzaklaştırıldı. Bundan sonra, ülke, kuzey kesimi ve eski Porto-Novo krallığı gibi doğrudan yönetim sistemi altına sokuldu; geleneksel aristokrasinin temsilcileri, çoğu kez, kanton ve köy yöneticisi olarak kaldılar.

Misyoner teşkilatları sayesinde, çok erken bir tarihten beri okullarla donatılan güney, az çok geçici nitelikte çeşitli partilerin kurulmasıyla gerçek bir siyasal yaşama ulaştı; çok etkin bir basın, sürekli bir biçimde sömürge düzeninin kötülüklerini vurgulayarak bu siyasal yaşama canlılık katıyordu. Kuzeyin geri kalmışlığı, İkinci Dünya savaşı ertesinde fransız yetkililerin gösterdiği bazı çabalara rağmen, bağımsızlığa kadar sürdü.Fransız Batı Afrikası'nın öğrenci semti haline gelen Dahomey, federasyonun öbür ülkelerinin ihtiyaç duyduğu idari ve özel işlerde çalışacak kadro elemanlarının önemli bir bölümünü karşılıyordu.

1946'da, Fransa'nın deniz-aşırı toprağı Dahomey, Kurucu Meclis'te, Porto-Novo kökenli Suru Migan Apithy tarafından temsil edildi. Apithy daha sonra da sürekli olarak temsilci seçildi. Bir bariba olan Hubert Maga, 1951'den itibaren ikinci bir temsilci olarak meclise girdi. Dahomey, 1956'da içişlerinde özerklik elde etti ve 1958'de topluluğun üyesi haline geldi. Bu sırada iktidar Apithy'nin başkanlığındaki Dahomey İlerici partisi'nin (PPD) elinde bulunuyordu; ama Apithy, ülkesini Mali federasyonu'na sokmayı reddederek iktidardan ayrıldı. Onun yerine H. Maga (önce Dahomey Demokratik birliği [UDD], sonra Dahomey Birlik partisi [PDU] ve Afrika Demokratik topluluğu [RDA] yerel bölümü başkanı) başbakan oldu (1959).

• *Dahomey Cumhuriyeti.* 1960'ta, bağımsızlığın ilan edilmesiyle cumhurbaşkanı olan H. Maga, ülkesini Antant Konseyi' ne üye yaptı ve Fransa ile işbirliği anlaşmaları imzaladı. Ama bağımsızlığa kavuşmuş komşu ülkelerden geri dönen çok sayıda küçük devlet memuru ve askerin yol açtığı ciddi işsizlik sorununu çözmeyi başaramadı. 1963'te durumun bozulması general Soglo'nun iktidarı ele geçirmesini kolaylaştırdı. Soglo, Apithy, Maga ve Abomey Fonları'nın temsilcisi Justin Ahomadegbe'nin yer aldığı üç partili bir geçici hükümet oluşturdu. 1964 başında yeni bir anayasanın yürürlüğe konulması ve Apithy'nin cumhurbaşkanlığına, Ahomadegbe'nin de başbakanlığa getirilmeleri hiçbir şeyi çözemedi. Bu iki kişi arasında gittikçe şiddetlenen rekabet, ordunun yeniden müdahalesine yol açtı. Aralık 1965'te general Soglo, bütün yetkileri kendi elinde topladı; ancak iki yıl sonra binbaşı Kuandete'nin düzenlediği bir darbeyle devrildi. Yarbay Alley cumhurbaşkanı oldu. Mart 1968'de yeni bir anayasa seçmenlerce onaylandı. Ama mayısta Alley, doktor Acu'yu cumhurbaşkanlığına getiren seçimi geçersiz saydı. Çeşitli olaylardan ve bu arada devlet başkanı olan doktor Émile Derlin Zinsu'nun bir ulusal birlik hükümeti kurma girişiminin başarısızlığından sonra, Zinsu, genelkurmay başkanı Marice Kuandete tarafından görevden alındı. İşbaşına geçen bir askeri direktuar, yeniden seçime gitmek istedi; ama kuzeyde çıkan karışıklıklar buna olanak vermedi. Bu bölgenin ülkeden ayrılmasından çekinen askeri yönetim, bir ulusal birlik hükümetinin kurulmasını kabul etti ve 1970 mayısında yerini, Ahomadegbe, Apithy ve Maga'dan oluşan bir başkanlık konseyine bıraktı; konsey üyelerinden her biri iki yıl süreyle devlet başkanlığı yapacaktı.

27 ekim 1972'de, Atakora kökenli albay Mathieu Kereku, yönetimi devirdi ve iktidarı ele geçirdi. Geleceğin devrimci kurumlarının hazırlanması için, Bir Ulusal devrim konseyi (CNR) kurdu. 1974'ün sonlarında da Dahomey'in marxçı-leninci sosyalist yoldan kalkınmayı seçtiğini resmen açıkladı. 30 kasım 1975'te Dahomey, Benin Halk Cumhuriyeti adını aldı.

• *Benin Cumhuriyeti.* 16 ocak 1977'de Devlet Başkanı Kereku, paralı askerlerce Kotonu'da düzenlenen bir saldırı girişimini açıkladı; bu olay siyasal muhaliflerin tutuklanmasına yol açtı. 26 ağustos 1977' de Ulusal devrim konseyi yeni bir anayasa ilan ederek tek partili bir meclis kurarak sosyalizme geçilmesini bir anayasa gereği haline getirdi. Kasım 1979'da, Devrimci ulusal meclis seçimleri yapıldı ve çıkarılan tek liste oyların % 97,9'unu elde etti. Şubatta, 1972'den beri işbaşında olan devrimci hükümet, yerini 1977 Anayasası'nda öngörülen Ulusal yürütme konseyi'ne bıraktı. 1977'deki darbe girişiminden sorumlu tutulan Fransa ile ilişkiler gerginliğini sürdürdü. Afrika birliği örgütü, Çad'daki fransız askerlerini çıkarmak için uluslararası bir kuvvet gönderme kararı aldığında, Benin de bir birlikle katkıda bulundu. Başkan Kereku, Libya ziyareti sırasında müslümanlığı kabul ederek Ahmet adını aldı; Libya ile kapsamlı bir işbirliği anlaşması imzalandı. 1982'de papa Paulus II ülkeyi ziyaret etti.

1981'de Anayasal değişiklikler yapıldı; Milletvekili seçimleri iki dereceli oldu, başkanın da meclisçe seçilmesi kabul edildi. Seçimle gelen yeni meclis Halkçı devrim partisi'nin adayı Mathieu Kereku'yu beş yıl için yeniden başkan seçti (31 temmuz 1984). Kuraklık ve çölün genişlemesi nedeniyle altı eyalet afet bölgesi ilan edildi (1985); dış yardım olanakları arandı. Olumsuz ekonomik koşullara ve karışıklıklara rağmen Kereku, 1989 seçimlerinden sonra da başkan seçildi. Aynı yılın sonunda sosyalist yönetim biçiminden vazgeçildi. 1990 yılında toplanan ulusal bir "konferans", demokratikleşme sürecini başlattı. Mathieu Kereku görevine devlet başkanı olarak devam etti.

Yorubalar) sanatçıların plastik sanatlar alanındaki paylarını daha iyi belirleme olanağını sağlamıştır.

Fransız işgalinden önce nüfus, katı bir aşama düzenine bağlı 4 sınıfa bölünmüştü. Bu düzen sanata da (tahtlar, kralları simgeleyen heykelcikler, asmakabağı üzerine yapılmış gravürler, madeni süs eşyaları ve heykelcikler, duvar örtüleri işlemeli kumaştan güneş siperleri yansımıştır. Krallık sanatının anlatım biçimleri çok çeşitliydi ve güçlü bir Yoruba etkisi taşıyordu. Gerçekten de, Fonlar ile Yorubalar arasındaki ilişkiler, savaşta ya da barışta olsun, VII. yy.'dan XIX. yy. sonlarına kadar aralıksız sürdü. Buna karşılık halk sanatı —heykelcilik, Boşiyolar (evlerin koruyucu ruhları) heykelleri sanatı— tamamen yerli bir sanattı. Kongo fetişleri gibi, kimi zaman bıçaklar ve sivri aletlerle oyulmuş ve kutsama ayinlerinin izlerini (kan, tüy, vb.) taşıyan bu tahta heykelcikler değerlerini yalnızca plastik özelliklerinden değil, aynı zamanda onlara var olduğuna inanılan güçten (kötülükleri etkisiz kılmak ve uzaklaştırmak) alıyorlardı.

• *Edebiyat* → AFRİKA (ZENCİ)

BENİN, Nijer deltasının batısındaki Gine kıyılarında eski krallık. Uzak geçmişi iyice bilinmemektedir. XI. ve XVI. yy.'lar arasındaki kuruluşu, büyük bir olasılıkla, İfe kentinden Edo kavimleri arasına gelen bir şefin iktidarı ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda dini başkan olan krallar ya da *oba*'lar, yoruba ülkesinde olduğu gibi, kentsel nitelikte bir uygarlık kurdular. XV. ve XVI. yy.'larda en parlak dönemini yaşayan bu uygarlığın, Oyo ve Kuzey Hausa'lar gibi komşu ülkelerle büyük ticari ilişkiler içinde olması gerekir. Portekizlilerce ilk temas, 1484'te kuruldu. XVII. ve XVIII. yy.'larda, köle ticaretinin gelişmesi sayesinde, çok müreffeh bir dönem yaşandıysa da, arkadan hızlı bir çöküş geldi. XIX. yy.'ın sonunda, ülke ingiliz himayesi altına girdi ve 1897'de Benin şehri işgal edildi.

—Güz. sant. Benin'in saray sanatı, esas itibariyle siyasi ve dini şef oba'nın hizmetindeki döküm ustalarının yapıtları olan bronz eşyalardan oluşur.

Benin kentinin, yoruba dini merkezi İfe ile sürdürdüğü sanat ilişkileri (sanıldığına göre, İfe, Benin'e döküm tekniğinde usta bir kuyumcu göndermişti), Benin'in ilk sanat dönemine ait yapıtların üslubunda kendisini açıkça belli eder. Bu yapıtlar arasında fildişinden eşyalar, maskeler, gonglar da bulunur. İnce bir yapım tekniği, yüzlerdeki derin anlamlı doğallık, bütün bu yapıtların ortak özelliğini oluşturur. İlk sanat ürünleri XV. ve XVI. yy.'lara aittir.

XVI. yy.'ın sonundan itibaren, Portekizliler aracılığıyla bol miktarda ithal edilen avrupa bronzu, önemli değişikliklere yol açtı: yapıtlar daha büyük miktarda üretilmeye başladı (adak başları, krallık memurlarının heykelleri, tarihi konulu alçakkabartmalar) ve ağırlıkları arttı. Sanatçıların bütün dikkati krallık süslemeleri üzerinde toplandı ve ihmale uğrayan yüz ifadeleri donuklaştı.

XVIII. yy.'da başlar, gittikçe daha abartılı bir üslupla işlenir oldu ve saray avlularının direklerini süsleyen alçakkabartma-

musée de l'Homme

Benin sanatı
Dahomey kralı Gle-Gle'yi bir aslan biçiminde gösteren ahşap heykel fon sanatı
musée de l'Homme, Paris

lardan vazgeçildi. Bu çöküntü XIX. yy.'da büsbütün belirginleşti ve oba'nın bir buyruğuyla bronz dökümü yasaklandı.

Günümüzde, Benin City (Nijerya) kuyumcuları turistlerin talebini karşılayabilmek için küçük figür dökümüne yeniden başlamışlardır. Ancak bu yapıtlar, çoğu kez, parlak dönemlerin krallıkça desteklenen görkemli sanatının kötü taklitlerinden başka bir şey değildir.

BENİN körfezi, Afrika'nın batı kıyısında körfez, Nijer deltasının B.'sında.

BENİNCASA a. Doğu ve tropikal Asya kökenli bitki. (Olgun meyvesi, balmumunu andıran ve misk kokusu saçan tüycüklerle kaplıdır.) [Bil. a. *Benincasa hispida;* kabakgiller familyası.]

BENİN CİTY, Nijerya'da kent, Bendel eyaletinin merkezi, Onithsa'nın B.'sında; 202 800 nüf. (1991). Tarım araştırma merkezi. Basımevi. Plastik maddeler yapımı. Halıcılık.

BENİNGLER, Gent asıllı flaman minyatürcü aile. ALEXANDER (öl. 1519'a doğr.), yapıtlarından çok yaşamı hakkında bilgi vardır (Gent ve Brugge'de çalıştı). — Oğlu SİMON (Gent 1483 - Brugge 1561), döneminin ünlü sanatçılarındandır, *Heures de Henessy* (Brüksel, Bibliothèque royale) ve *Golf Book* (Londra, British Library) minyatürlerinin yaratıcısıdır.

Benioff düzlemi [olayı ilk kez ortaya koyan Amerikalı deprembilimci Hugo Benioff'un (1899-1968) adından]. Yatayla yaklaşık 50°'lik bir açı yapan ve çeşitli deprem merkezleri içeren düzlem. Bu olay derin okyanus çukurlarını sınırlayan ada yaylarında doğrulandı. Benioff düzleminin, eriyerek manto içinde (batma) kaybolan taşkürenin dalma kuşağı olduğu sanılmaktadır.

Béniqué sondaları. Ürol. Çapları gittikçe artan ve büklümleri erkek uretrasını yavaş yavaş genişletebilen madensel sondalar. Adı fransız hekim Pierre Jules *Béniqué*'den (1806-1851) gelir.

BENİ SAF, Cezayir'in batı kesiminde liman kenti, Tlemsen'in K.'inde; 30 700 nüf. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. Sayfiye merkezi.

BENİ SNESEN dağları, Fas'ın doğu kesiminde kireçli kütle, Cezayir sınırında, Ucda'nın K.-B.'sında.

BENİ SÜVEYF, Mısır'da il merkezi kent, Yukarı Mısır'da, Nil'in sol kıyısında; 151 813 nüf. (1986). — *Beni Süveyf ili,* 1 313 km^2; 1 442 981 nüf. (1986).

BENİTEZ (Manuel) → CORDOBÉS *(El).*

BENİTOİT a. (fr. *bénitoïte*). Miner. Formülü $BaTiSi_3O_9$ olan, doğal titan ve baryum silikat; heksagonal sistemde yer alır.

BENİUC (Mihai), romanyalı yazar (Sebiş, Crişana bölgesi, 1907), bir yandan metafizik kaygılarını, bir yandan da toprağa ve köylülere olan hayranlığını dile getiren şiirler (*Cantece de Pierzanie,* 1938), hikâyeler ve denemeler yazdı.

BENİVİENİ (Girolamo), italyan şair (Floransa 1453 - *ay. y.* 1542). Pico della Mirandola'ya ve M. Ficino'ya bağlıydı. Platoncu fikirlerini *Canzone dello amor celeste e divino* (1519) adlı yapıtında dile getirdi.

BENİYE → KÂBE.

BENİZ, -nzi a. **1.** Yüz rengi: *Benzi solmak, sararmak.* **—2.** *Esk.* Yüz, çehre **—3.** *(Beti) benzi atmak, (beti) benzi uçmak, (beti) benzi kalmamak,* korku ya da heyecandan yüzünün rengi birdenbire sararmak: *Beni karşısında görünce benzi attı, ne diyeceğini şaşırdı.* ‖ *Benzi kül gibi olmak,* yüzünden kan çekilip sararmak. ‖ *Benzinde kan kalmamak,* kansızlıktan yüzü sararmak. ‖ *Benzine kan gelmek,* sağlığına kavuşmak, kanlanıp canlanmak: *O dinlenceden sonra benzine kan gelmiş, yine eskisi gibi olmuştu.*

BENJAMİN Tudelalı [Tudela, Navarra, ? - öl. 1173], Ortaçağ'da yaşamış bir haham ve gezgin. 1159-1173 arasında, hem ticaret yapmak için hem de yahudi cemaatlerinin durumunu incelemek için Avrupa'da ve Ortadoğu'da dolaştı; Provence, İtalya, Yunanistan, Suriye, Filistin, Mezopotamya, İran ve Aşağı Mısır'a gitti. İbranice olarak kaleme aldığı seyahatnamesi, kimi masalımsı yanlarına rağmen, tarih bakımından eşsiz bir bilgi dağarcığıdır. Marco Polo'nun kitabıyla kıyaslanabilecek olan yapıtın, birçok baskıları ve çevirileri yapıldı; ilk baskısı, 1543'te İstanbul'da yayımlandı.

BENJAMİN (Judah Philip), amerikalı hukukçu (Saint Thomas, Antiller, 1811 - Paris 1884). 1832'de New Orleans barosuna girdi, Demokrat parti üyesi oldu ve 1852'de senatör seçildi. Konfederasyon başkanı Jefferson Davis tarafından attorney general'lığa atandı, daha sonra Savaş bakanı oldu ve Güneyliler'in yenilgisine kadar bu görevde kaldı, sonra da İngiltere'ye kaçmayı başardı.

BENJAMİN (Walter), alman yazar (Berlin 1892 - Port-Bou yakınında 1940). Berlin Freiburg-im-Brisgau, Münih ve Bern' de felsefe öğrenimi gördükten sonra, bir estetik tezi verdi (*Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik,* 1920). Edebiyat eleştirileri, Proust ve Baudelaire'den çeviriler yaptı. Musevi asıllı olduğundan 1933'te Paris'e sığındı. 1934'te, Frankfurt okulunun organı olan Sosyal araştırmalar enstitüsü'ne üye oldu. Orada yayımladığı *Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzier-barkeit* (1936) adlı denemesiyle en önemli modern estetikçilerden biri durumuna geldi. Ayrıca, dil ve tarih felsefesi üzerinde çalıştı (*Goethes Wahlverwandtschaften,* 1924-25; *Ursprung des deutschen Trau erspiels; Einbahnstrasse,* 1928; *Brecht ile konuşmalar* [Versuche über Brecht, öl. sonr., 1975]). Alman işgali sırasında fransız-ispanyol sınırını geçmeye çalıştıysa da başaramadı ve Gestapo'ya ihbar edilmekten korkarak intihar etti.

BENJAMİN (Arthur), avustralyalı besteci (Sydney 1893 - Londra 1960). Sayısız yolculukları dışında uzun süre Londra'da yaşadı ve ülkesinin müziğini yaymaya çalıştı. Birçok müzikli sahne yapıtı (*The Devil take her,* opera-komik [1931]; başyapıtı olan *The Tale of two Cities,* opera [1950]) orkestra *(Piyano konçertosu, Jamaican Rumba)* ve oda müziği yapıtları, film müzikleri besteledi.

BENJAMİN-CONSTANT → CONSTANT DE REBECQUE (Benjamin).

BEN JONSON → JONSON (Ben).

BENK (Adnan), türk yazar (Paris 1922). Saint-Joseph fransız lisesi'ni (1941) ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi fransız ve roman dilleri edebiyatları bölümü' nü bitirdi (1946). Bu bölüme asistan olarak girdi; 1950'de doktor, 1954'te doçent oldu. 1982'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

Edebiyat metinlerine yaklaşım yöntemleri ve edebiyat metinlerinin çözümlenmeleriyle ilgilendi. "Okurun yapıt içinde yaratılması", "bu yaratılma açısından yapıtın değerlendirilmesi, yani yapıtın başarısını o yapıtın okuru yaratma gücüne bağlamayı öne alan bir eleştiri anlayışı" ortaya koyarak "eleştiri yöntemleri" adı altında toplanabilecek sorunlarla ilgilendi.

Edebiyat, tiyatro, müzik, sinema, plastik sanatlara ilişkin eleştiri ve deneme yazılarını, dergi ve gazetelerde sürdürdü (1953-1963). Ataç dergisinde Gaétan Picon'dan çevirdiği bir yazı,Ceza yasası nın 141. maddesine aykırı görüldüğünden bir süre tutuklu kaldı (1962); aklandı. 1960'lı yıllarda belgesel film çekimiyle de ilgilendi. Yönettiği ve özgün müziğini bestelediği *Ben Asitavandas* filmiyle Uluslararası Padova film festivali'nde ikincilik ödülünü kazandı (1965). Meydan-Larousse büyük lügât ve ansiklopedisi'nin çeviri bölümünü (1967-1973), Türkiye 1923-1973 ansiklopedisi'ni yönetti. Bu süre içinde birçok ansiklopedicinin, çevirmenin yetişmesine, Türkiye'de ansiklopediciliğin gelişmesine katkılarda bulundu. Balzac, Valéry, Salinger, Troyat, Sartre, Marquez vb. yazarlardan türkçeye çok sayıda öykü ve roman kazandırdı. Öyküler çevirdi. 1982-1985 yılları arasında yönettiği Çağdaş eleştiri dergisinde sanat yapıtlarını değerlendirirken saptadığı tutarsızlıkları, işlevsel olmayan öğeleri ve yanlışlıkları sert ve alaycı bir dille belirtmeyi sürdürdü. Ayrıca, eleştiriyi yazar-yapıt ilişkisinden kurtarıp bilimsel bir temel üzerine oturtmayı amaçlayarak sanat ve edebiyatta, "klişe değerleri" sarsmaya uğraştı. 1986'da, Gelişim yayınları tarafından çıkarılmaya başlanan Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi'nin genel yayın yönetmenliğini üstlendi.

BENKEİ, japon tarihinin en ünlü kahramanlarından biri. Mücadeleci bir Buddha rahibiydi. Bir gün Kyoto'daki köprülerden birinin üstünde genç Minamoto Yoşitsune'ye saldırdı, yenik düştü ve onun en sadık hizmetkârı oldu. Minamoto'nun Tairalar'a karşı açtığı seferde ona eşlik etti ve onun yanında öldü (1189). Efsane, Benkei'nin gücünü, kurnazlığını ve sadakatini ölümsüzleştirmiş, serüvenleri halk hikâyelerine ve destanlarına konu olmuştur.

BENKENDORF ya da **BENCKENDORFF** (Aleksandr Hristoforoviç, — *kontu*), rus devlet adamı (Reval 1781 ya da 1783 - denizde 1844). Dekabristler komplosunun bastırılmasına katıldı (1825), sonra Nikolay I'in polis örgütünü yönetti ve 1826-27'de imparatorluk adalet bakanlığı üçüncü şubesini ve jandarma kuvvetlerini örgütledi.

BENKİ → BINŞI.

BENKLİYAN (Serovpe) → BENLİYAN.

BENKOELEN → BENGKULU.

BENKOVİÇ (Federico), hırvat ressam (? 1677 - Gorizia 1753), özellikle Venedik ve Viyana'da faaliyet gösterdi. Zaman zaman çarpıcı bir yoğunlukla ışıklandırdığı tablolarıyla avusturya resim sanatını etkiledi.

BENKULEN → BENGKULU.

BENLÂK → BENNÂK.

BENLENMEK gçz. f. **1.** Cilt sözkonusuysa, üstünde benler oluşmak. **—2.** Sözkonusu meyve, genellikle de üzümse, üzerinde lekeler oluşmak; saç, sakalsa, ak düşmek.

BENLİ sıf. Teninde belirgin bir ben olan ya da çok sayıda beni bulunan kimse için kullanılır.

BENLİ ALİ, türk halk şairi (Cezayir 1639 ? - 1689). Cezayir asker ocaklarında yetişti. Fransızlar'ın Cezayir'e yaptığı başarısız saldırıyı (1644) anlatan şiiri, yaşadığı döneme ait bilgiler içerir. Aruz ölçüsü ile yazdığı bu şiirden başka, hece ile yazılmış şiirleri de vardır. Şiirlerinde daha çok, Cezayir askerleri ile bunların kahramanlıklarını anlatır.

Benli Boz, *Dede Korkut kitabı*'ndaki hikâye kahramanlarından Kam Büre Bey oğlu Bamsı Beyrek'in atı. "Deniz kulunu boz aygır" diye tanımlanır ve deniz köpüğünden doğduğu belirtilir. Hikâyeye göre Beyrek için Bay Büre Bey'in İstanbul'a gönderdiği bezirgânlar tarafından armağan olarak getirilmişti. Beyrek, Bayburt Beyi tarafından esir edildiğinde Benli Boz, hisarın dışında 16 yıl onu bekledi. Beyrek atını *"At demezem sana kardaş derem/Kardaşımdan yeğ"* diye över.

BENLİ HASAN AĞA, türk besteci

(Edirne 1607 - İstanbul 1662). Sesinin güzelliğiyle dikkati çekti, Enderun'a alındı (1625). Burada tanbur öğrendi. Murat IV' ten destek gördü, onun musahipliğine yükseldi. 1640'ta Murat IV ölünce saraydan uzaklaştırıldı. Yaşamının daha sonraki bölümü karanlıktır. Geleneksel türk çalgı müziğinin en seçkin parçalarından olan *Rast peşrevi* ve *sazsemaisi* dışında, Ali Ufki Bey ve Kantemiroğlu derlemelerinde birer peşrevi daha vardır.

BENLİK a. **1.** Bir kimsenin, bir topluluğun öz varlığı, onu kendi yapan nitelikler; kişilik: *Benliğini korumak. Ulusal benlik.* **—2.** Benliğini öne çıkarma, üstün görme; kibir, gurur. **—3.** *Benlik davası*, her konuda kendini öne çıkarma tutkusu: *Benlik davası güttüğü için arkadaşları onu sevmezdi.* ‖ *Benliğinden çıkmak*, kendine özgü nitelikleri yitirip kendine benzemez duruma düşmek, benliğini yitirmek.
—ANSİKL. Tasav. Ben, "nefs" ve "ene" terimleriyle, benlik ise, "eneiyyet", "enâiyyet", "enâniyyet" terimleriyle karşılanır. Allah'a ulaşma çabasının (seyri sülûk) vazgeçilmez koşulu önce, "ben"in geçici isteklerinden olabildiğince yüz çevirmek, sonra da tümüyle "ben"i inkâr ederek "benlik"ten sıyrılmaktır. Bu koşul, Peygamber'in "ölmeden önce ölünüz" özdeyişinde dile getirilmiştir. Talib'i önemsiz, hatta küçültücü işlerle görevlendirerek onu benliği ile savaşmaya alıştırmak, bütün tarikatlarda bir gelenektir. Bu savaş, giderek kişiyi "ben"in Allah'ta yok olma (fenafillah) ve Allah'ta var olma (beka billah) makamlarına ulaştırır.

BENLİKÇİ sıf. BENCİ'nin eşanlamlısı.

BENLİKÇİLİK → BENCİLİK.

BENLİYAN → HAÇADURYAN (Arşag).

BENLİYAN ya da **BENKLİYAN** *(Serovpe)*, türk sahne sanatçısı (İstanbul -1835 - İskenderiye, Mısır, 1900). 1859'dan başlayarak belli başlı topluluklarda oynadı. 1878-1884 yıllarında kendi tiyatrosuyla Balkanlar'ı, Yunanistan'ı, Ege adalarını dolaştı. Dramatik oyunlarda kazandığı ününü operetlerle pekiştirdi. Sanatının doruğundayken Mınagyan ile Mısır'a gittiyse de (1884) bazı olumsuz davranışları yüzünden başarısını sürdüremedi. Yaşamının son yıllarını yoksulluk ve sefalet içinde geçirdi. (→ Kayn.)

BENLLİURE (Mariano), ispanyol heykelci (Valencia 1862 - Madrid 1947). En sevdiği konular boğa güreşi, çingeneler ve çocuklardı. Birçok anıt (general Martínez Campos, Madrid) yaptı.

BENLOWES (Edward), ingiliz şair (Finchingfield, Essex, 1602 - Oxford 1676). İlahi aşk üzerine saray edebiyatı türünde temsili bir yapıt yazdı. *Theophilia or Love's Sacrifice* (1652 adlı bu yapıt, her biri farklı uzunlukta, ama aralarında uyaklı üçer dizelik kıtalardan oluşur.

BENMARİ a. (fr. *bain-marie:* simya ile uğraştığı sanılan, Musa'nın kız kardeşi *Marie*'nin adından). Doğrudan ateşte ısıtıldığında bozunan kimi maddeleri, bir kaba koyup kaynar su dolu ikinci kaba daldırarak sağlanan pişirme yöntemi. — Birinde bir sıvı (su, yağ), ötekinde pişirilecek madde bulunan, iç içe iki kaptan oluşmuş aygıt.

BENMERKEZCİ sıf. ve a. Benmerkezcilik gösteren biri için, onun davranışları için kullanılır. (Eşanl. BENİÇİNCİ.)

BENMERKEZCİLİK a. Yalnızca kendi görüşüne, yalnızca kendi çıkarlarına değer verme eğilimi. (Eşanl BENİÇİNCİLİK.)
—Ruhbil. J. Piaget'ye göre 3-7 yaş arası çocukların akılyürütme biçiminin ayırtedici temel özelliği, ben ile ben-olmayanın birbirinde ayrılmamışlığına ve kendi görüşüyle öteki görüşlerin birbirine karışmasına dayanır.

Benmore, Yeni-Zelanda'nın, Southland'da, Yeni-Zelanda Alpleri'nin batısında Waitaki üzerinde yer alan hidroelektrik kompleksi. Elektrik North Island'a bir denizaltı kablosuyla iletilir.

BENMOREİT a. (fr. *benmoréite*). Alkali diziler içinde yer alan ve trakite benzer bir ara bileşimi olan lav.

BENN (Gottfried), alman şair (Mansfeld, Prusya, 1886 - Berlin 1956). Tanrıbilim öğrenimi gördükten sonra kendini tıbba adadı. Nietzsche'nin ve anlatımcılığın etkisinde kaldı. (*Morgue,* 1912; *Söhne,* 1913; *Fleisch,* 1917). Kendi içine dönüklüğüne (*Doppelleben,* 1950) ve yazarı da, edebiyatı da "statik" (her türlü bağımlılığın ve tarihin dışında) olarak görmesine (*Probleme der Lyrik,* 1951; *Distillations,* [fr. çev. 1953]) yol açan nihilizmden kurtulmak için bir ara nasyonel-sosyalizme yaklaştı *(Der neue Staat und die Intellektuellen,* 1933; *Kunst und Macht,* 1934).

BENN (Anthony Wedgwood), ingiliz siyaset adamı (Londra, 1925). 1950'de Avam kamarası'na İşçi partisi'nden milletvekili seçildi; babasının soyluluk unvanı miras yoluyla kendisine geçince (1960) milletvekilliğinden ayrılmak zorunda kaldı: Lordlar kamarası üyeliğinden feragat ettikten sonra yeniden Avam kamarası' na seçildi (1963). 1964-1970 ve 1974 -1979 yılları arasında birbirini izleyen işçi partisi hükümetlerinde bakanlık yaptı (özellikle sanayi ve enerji bakanlığı). İşçi partisi'nin sol kanadı üzerinde önemli etkisi vardı. Kimi sol kanat üyeleriyle birlikte parti içinde bir süre etkisini yitirdi. İşçi sendikalarıyla İşçi partisi arasındaki ilişkileri düzenleyen komiteden çıkarıldı (1982). 1984 seçimlerinde milletvekili seçilemedi ama 1984 ara seçimlerinde Avam kamarası'na geri döndü; Parti yürütme komitesine de seçildi (ekim 1984). Ulusal maden işçileri sendikası'nın 12 ay süren grevi sırasında zarar gören sendikaya yardım yapılması ve eyleme katılan işçilerin affedilmesi için 11 işçi partili milletvekiliyle birlikte kanun teklifi verdi (27 şubat 1986).

BENNA' (Hasan **EL-**), mısırlı din kuramcısı (1906-1949). Teokratik bir din devletinin oluşturulmasını ve halifeliğin yeniden kurulmasını savunan Müslüman kardeşler tarikatını kurdu (1928). Öldürüldü.

BENNÂ a. (ar. *bina*'dan *bennâ*). *Esk.* Yapı işleriyle uğraşanların genel adı: *"Hayâli vaslunun her dem gönül milkinde bennâdur "* (Mukimi, XV. yy.).

BENNAİ (Kemalettin Şir Ali Bennai-yi Herevi), iranlı şair (Herat ? - *ay. y.* 1513). Bir duvarcının (benna) oğlu olması nedeniyle Bennai mahlasını aldı. Gençliğini Ali Şir Nevai'nin çevresinde geçirdi. Gözden düşünce önce Tebriz'de Akkoyunlular' dan Sultan Yakup'a sonra da Semerkand'da Timurlular'dan Sultan Ali'ye kapılandı. Onun için Merv şivesiyle bir kaside yazdı. Bir süre sonra aynı hanedandan Sultan Mahmut'un saray şairi oldu. Özbekler'den Şeybani Han Semerkand'ı alınca tutuklandıysa da yeniden saray şairliğine, ardından kazaskerliğe getirildi. *Divan*'ı dışında Şeybani Han'ın savaşlarıyla ilgili *Şeybaniname* ve *Bağ-ı İrem* ya da *Behram u Bihruz* (basılışı 1918) adlı mesneviler yazdı. İyi hattat olan Bennai'nin besteciliği de vardı.

BENNÂK ya da **BENLÂK** a. Osmanlılar'da hiç toprağı olmayan ya da yarım çiftten daha az toprağı olan evli müslüman raiyet*e verilen ad. (Bekâr raiyet evlendiğinde, "bennâk" adını alırdı. Bunlardan hiç toprağı olmayanlara "caba bennâk", yarım çiftten az toprağı olanlara "ekinli bennâk" denirdi.)‖ *Resm-i bennâk,* Osmanlı devletinde bennâk sayılanların ödemek zorunda olduğu vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bennâk resmi, çift resminin bir bölümünü oluşturuyordu. Başlangıçta çift resminin kapsamına giren yedi hizmetin (kulluk) ikisinin ya da üçünün bileşimi olduğu söylenebilir. Bennâk vergisi miktarı Fatih kanunnamesi'nde altı ve dokuz akçe olarak belirlenmişti. Ama, bazı bölgelerde, örneğin Teke'de 1455'te yalnızca beş akçeydi. Daha sonra, genellikle caba bennâk için dokuz akçe ve ekinli bennâk için de on iki akçe olarak saptandı. Bennâk vergisi, defter'e raiyet olarak yazılmış müslümanlar tarafından tımarlılara doğrudan doğruya ödeniyordu. Defterlerdeki bennâk terimi, bennâk resmini ödeyeni belirtiyordu. Evlenen müslüman erkek daha sonra boşanır ya da dul kalırsa mücerretliğe döner, yalnızca bekârlık vergisi (mücerret resmi) öderdi. Göçebe reaya da hayvan sürüsüne sahip değilse ve evlenmişse bennâk resmi ödemek zorundaydı. Gayri müslim vergi yükümlüsünün çift resmine karşılık olan raiyet resmi ise "ispençe" idi. Toprağı olan ya da olmayan her gayri müslim 25 akçe öderdi. Müslüman olduğu takdirde, bu bennâk resmine çevrilirdi.

BENNDORF (Otto), avusturyalı arkeolog (Greiz 1838 - Viyana 1907). Lykia'yı dolaştı ve G. Niemann ile birlikte *Gölbaşı -Trysa heroon*'u yayımladı (1889). Efes kazılarını başlattı.

BENNECKE (Jürgen), alman general (Halberstadt 1912). 1930'da Reichswehr'e, 1956'da Bundeswehr'e girdi, Führungsakademie'de (1958-1960), sonra 1. Kolordu'da komutanlık yaptı. Atlantik paktı kuvvetlerinin Orta Avrupa kesimi müttefik başkomutanlığı görevinde bulundu (1968-1973); sonra, savunma bilimi üzerine araştırmalar yapan Wehrkunde derneğinin başkanlığına getirildi.

BENNEMAN → BENEMAN.

BENNET a. Endonezya-Malezya'da, ırmakların yakınında ve bataklıklarda yaşayan, uzun kıllı, etçil memeli. (Suda avladığı hayvanlarla, küçük kemiricilerle, kuşlarla beslenir. Bil. a. *Cynogale bennetti;* miskkedisigiller familyası, *Hemigallinae* oymağı [Eşanl. MAMPALON].)

BENNET (Henry), **Arlington** kontu, ingiliz siyaset adamı (Little Saxham, Suffolk, 1618 - Euston, Suffolk, 1685). Birinci ingiliz devrimi'nde kralcıların safında çarpıştı, sonra Restorasyon dönemine kadar, sürgündeki kral ailesine katıldı. Dış politikanın mimarlarındandı, "Cabal" kabinesinin (1667) başlıca bakanlarından biri olarak İspanya, Fransa ve Birleşik eyaletler arasında güç bir denge siyaseti yürütmeye çalıştı. Fakat, Charles II'nin para sıkıntısı nedeniyle gizlice imzaladığı Dover antlaşması (1670) ve özellikle de Birleşik eyaletler'e karşı girişilen savaş (1762) halkın gözünden düşmesine yol açtı. Papadan ve Fransa'dan yana bir siyaset izlemekle suçlanınca, mabeyn lordluğunu kabul ederek siyasetten çekildi (1674).

BENNET (Thomas), ingiliz tanrıbilimci (Salisbury 1673-öl. 1728). Papalığa ve quaker'liğe karşı yazılarıyla büyük ün kazandı. 1726'da ibranice üzerine bir dilbilgisi kitabı yayımladı.

Bennet kuyrukluyıldızı, güney afrikalı gökbilimci Bennet'in 28 aralık 1969'da keşfettiği kuyrukluyıldız. Şubat 1970'ten bu yana çıplak gözle görülebilen kuyrukluyıldız, mart sonunda günberi noktasının yakınında en az Vega'ya eşdeğer bir parlaklığa ulaşır. Amerikan uydusu OGO 5 bu kuyrukluyıldızın çevresinde geniş ve yansız bir hidrojen bulutunun yer aldığını saptamıştır.

BENNETT (James Gordon), amerikalı gazeteci (Newmill, İskoçya, 1795 - New York 1872). 1835'te New York Herald'ı kurdu. Basının gereksinimleri için telgrafı ilk kez düzenli olarak kullanan kişidir. Avrupa'dan gelen gemilerden yararlanarak oluşturduğu bağlantı servisi aracılığıyla avrupalı muhabirlerle ilişki kurdu. Amerika İç savaşı sırasında altmışa yakın savaş muhabiri kullandı. 1869'da H. Stan-

Moreau Frères

James Gordon Bennett
Henri Gervex'in yapıtı
(1903, ayrıntı)

ley'i Livingstone'u aramaya gönderdi. Oğlu JAMES GORDON (New York 1841 -Beaulieu, Alpes-Martimes,1918) da onun gibi gazeteci oldu ve babasından sonra *New York Herald*'ı yönetti. 1874'te H. Stanley'in yukarı Kongo havzasına yaptığı yeni araştırma gezisine para yardımında bulundu ve 1879'da De Long'un başkanlığında *Jeannette* gemisinin Kuzey kutbu'na yaptığı başarısız araştırma gezisini düzenledi. James Gordon, sporları, özellikle otomobil (Gordon-Bennett kupası) ve havacılıkla ilgili sporları destekledi.

BENNETT (William Sterndale), ingiliz besteci (Sheffield 1816 - Londra 1875). Aynı zamanda piyanocu ve orkestra yöneticisi olan Bennett,1866'da Cambridge üniversitesi'ne öğretim üyesi ve Londra Royal Academy of Music'e müdür olarak atandı. Dinsel müzik, piyano ve orkestra yapıtları besteledi. 1849'da, Londra'da "Bach Society"yi kurdu.

Landolis-Larousse

Leonti Leontieviç Benningsen
Bibliothèque nationale, Paris

BENNETT (Enoch Arnold), ingiliz yazar (Hanley, Staffordshire, 1867 - Londra 1931). Metodist bir babanın oğluydu. *Woman*'ın yazı işleri müdürü oldu. Lükse düşkünlük ile katı bir püritenlik arasında bocaladı, sonra Fontainebleau'ya çekildi (1900-1908); taşra yaşamını ve sanayi bölgelerinin çirkinliğini natüralizm sonrası dönemin titizliğiyle betimledi (*The Grand Babylon Hotel*, 1902; *Anna of the Five Towns*,1902; *Clayhanger*, 1910; *Buried Alive*, 1908). Kadınların baskı altındaki yaşama koşulları onda öfke ve merhamet uyandırdı (*The Old Wives'Tales*, 1908; *Hilda Lessways*, 1911). "Sosyalizm"in kâhini olarak, yeni istekleri (kültür, gösteriş), fırsatçıları türedi donjuanları, çıkar avcılarını alaycı ve kinci bir dille anlattı (*le Futé* [fr. çev.] 1911); *le Matador des villes* [fr. çev.], 1912). Zola kadar güçlü bir soluğu olmayan E.A. Bennett, yoksun bırakılmışlığın, hatta yazgıya boyun eğişin şairidir.

BENNETT (Richard Bedford), kanadalı siyaset adamı (Hopewell, New Brunswick, 1870 - Mickleham, Surrey, 1947). Önce adalet bakanı (1921), ardından maliye bakanı (1926), daha sonra Muhafazakâr parti'nin lideri (1927-1938), 1930 -1935 arasında da Kanada başbakanı oldu. 1932'de Ottawa'da Britanya Commonwealth konferansı'nı düzenledi.

BENNETT (Richard Rodney), ingiliz besteci (Broadstairs, Kent, 1936). Lennox Berkeley ve Pierre Boulez'in öğrencisi. Seçmeci bir üslupla, hemen her türde beste yaptı, ama daha çok operayla ilgilendi: *les Mines de soufre* (fr. çev.) [1965], *A Penny for a Song* (1967), *All the King's Men* (1969), konusunu J. Conrad'ın romanından aldığı, çocuklar için bir opera olan *Victory* (1970). Sık sık cazdan alınmış öğelere başvurdu.

BENNETTİCARPUS a. (*Bennett*, ing. botanikçinin adı, ve yun. *karpos*, meyve' den). Bennettitales takımından bir bitkinin (*Bennetticarpus crossospermum*) fosil meyvesi.

BENNETTİTALES a. (ing. botanikçisi *Bennett*'den). Permie, Trias ve özellikle Jura dönemindeki katmanlarda görülen, Alt Tebeşir döneminde soyu tükenen, ancak yapraklarıyla (*pterophyllum, zamites*), gövdesiyle (*cycadeoidea*) ya da meyveleriyle (*bennetticarpus, williamsonia*) bilinen fosil bitkiler takımı.

BEN NEVİS, Büyük Britanya'nın en yüksek noktası, İskoçya Highlands'ların-da, Glen More çöküntüsünün yanı başında; 1 343 m. Bir gözlemevinin kalıntıları.

BENNİGSEN (Rudolf VON), alman siyaset adamı (Lüneburg 1824 - Bennigsen, Aşağı Saksonya, 1902). İkinci Hannover meclisi'nde demokratik muhalefetin lideri oldu, daha sonra Prusya Landtag'ında, sonra da Reichstag'da üyelik yaptı; Uluşçu-liberal parti'nin lideri olarak, Bismarck'ın siyasetini destekledi.

BENNİGSEN (Alexandre), fransız doğubilimci (Petersburg 1913). Ailesi 1917 devrimi öncesinde Fransa'ya göçtü. Paris Üniversitesi École des hautes études en sciences sociales'de öğretim üyesi ve yönetici olarak çalıştı. Chicago (1980 -1983), Hacettepe (1984), Orta Doğu (1985) üniversitelerinde konuk profesör olarak ders verdi. Sovyetler Birliği'ndeki müslümanların, bu arada Türkler'in kültürel, toplumsal, siyasal durumlarını inceleyen yapıtlarıyla tanınır: *Islam in the soviet union* (1965), *muslim national communism in the soviet union* (S. Enders Whimbush ile birlikte) [1979], *The Islamic threat to the soviet state* (kızı Marie Broxup ile birlikte) [1984], *Mystics and commissars: sufism in the soviet union* (S. Enders Whimbush ile birlikte) [1985].

BENNİNGSEN (Leonti Leontieviç), Hannover kökenli rus general (Braunschweig 1745 - Banteln, Hildesheim yakınları, 1826). 1773'ten başlayarak Rusya' nın hizmetinde çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu (1789), Polonya (1794) ve Fransa'ya karşı savaştı. Yekaterina II'nin hizmetinde çalıştığı için çar Pavel I'in nefretini çekti. Kont Pahlen'in, çara suikast düzenlemek için seçtiği başlıca kişiler arasında yer aldı (1801). Görevden uzaklaştırıldı, daha sonra Aleksandr I tarafından yeniden göreve çağrıldı. Eylau'da Napoléon'a karşı uzun süre direndi. Tarutino'da Murat'yı yenilgiye uğrattı (1812), Leipzig'de büyük ün kazandı (1813).

BENNİNGTON, ABD'de (Vermont) kent, New Ergland'da, Green Mountains'ın batı yamacında. 16 ağustos 1777'de, İngiltere'ye karşı ayaklananlar, general Burgoyne komutasındaki ingiliz birliklerini burada yendiler.

Bennington koleji, amerikan eğitim kurumu (Bennington College and Undergraduate Liberal Arts College for Women) [Bennington, Vermont]. 1932'de kuruldu. Modern dans alanında yaz üniversiteleri açan (1934-1942) ve Martha Graham, Doris Humphrey, Hanya Holm, Charles Weidman'ın çalışmalarını tanıtan bu kurum, modern dansın gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı.

BENOİS (Leontiy Nikolayeviç), rus mimar (Sen-Petersburg 1856 - *ay.y.* 1928). Sen-Petersburg'da rus müzesine ek olarak bir sergi sarayı (1912), Moskova'da Dışişleri bakanlığı binasını inşa etti.

BENOİS (Aleksandr Nikolayeviç). Rus ressam ve sanat tarihçi (Petersburg 1870 - Paris 1960). Mir İskustva grubunun başlıca üyelerindendi; bu grup, XIX. yy.' ın sonunda rus sanatı üzerinde yenileyici bir etki yaptı ve Batı Avrupa'da Serge Diaghilev'in başarılarını hazırladı. Ermitage müzesi'nde tablo bölümünün baş yöneticiliğini yapan A. Benois, *Les trésors d'art russe* (fr.çev.) [1901-1903], *Histoire de l'art russe au XIX e siécle* (fr. çev.) ve *Histoire de la peinture de tous les temps* (fr. çev.). [1912-1917] adlı yapıtları yayımladı. Birçok koregrafik yapıtın sahneye konmasına (Diaghilev için *Petruşka)* ve dekorlarının hazırlanmasına yardımcı oldu: *Le pavillon d'Armide* [Paris, 1907], *le Rossignol* [Paris, 1914], *le Coq d'or* [Paris, 1927] *Manon* (Buenos Aires, 1931). *Graduation Ball* (Londra, 1940). Benois 1926'da Fransa'ya yerleşti. Anılarını New York ve Londra'da *Memoirs* (1954-1959) adı altında yayımladı.

Ben Nevis
Büyük Britanya'nın en yüksek noktası

Serraillier-Rapho

BENOİT (Peter), belçikalı besteci (Harelbeke 1834 - Anvers 1901). Fétis'in dersleriyle yetişti. Çağdaş flaman okulunun yaratıcısıdır. Geniş kitlelerin beğenisini toplayan *l'Escaut* (1868), *la Lys* (1875), *Anvers* (1877) gibi yapıtları Liszt tarafından, "müziğin Rubens'i" olarak adlandırılmasına neden oldu.

BENOİT (Pierre), fransız yazar (Albi 1886 - Ciboure 1962). Romanlarındaki genç kahramanlar ve acımasız kadınlar, egzotizm ve alınyazısına dayalı hareketli entrikalar ona halk arasında kalıcı bir ün sağladı. Yapıtları: *Koenigsmark* (1917 -18); *l'Atlantide* (1919); *Mademoiselle de la Ferté* (1923); *la Châtelaine du Liban* (1924). [Fransız akademisi, 1931.]

BEN-OLMAYAN a. Fels. Özneden, ben'den farklı nesnelerin tümü.

BENONİ, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) kent, Witwatersrand'da, Johannesburg'un D.'sunda; 227 000 nüf. (1983). Altın madenleri. Elektronik makineler yapımı.

BENQİ → BINŞI.

BENSERADE ya da **BENSSERADE** (Isaac DE), fransız şair (Paris 1613 ya da Lyons-la-Forêt 1612-Gentilly 1691). Kendini sevdirmesini biliyordu. Önce Richelieu' nün, sonra da Mazarin ile kraliçenin yakınlıklarını kazandı. 1634'ten başlayarak Rambouillet konağına kabul edildi. Yarı tatlı, yarı iğneleyici üslubuyla, krallık sarayının en sevilen şairi oldu. Bu durum, Louis XIII ve Louis XIV dönemlerinde de sürdü. Saraydaki sürekli başarısından etkilenen La Bruyère, daha ağzını açmadan gözü kapalı alkışlanan Théobalde tipinde, onu betimledi. Lully ile arası iyi olan Benserade, saray balelerinin librettolarını yazmakta uzmanlaştı. Bu balelerin müziklerini, Cambefort, J.-B. Boesset, de Mollier ve özellikle Lully besteliyordu (*Ballet de la nuit*, 1653; *Alcidiane*, 1658; *la Raillerie*, 1659; *la Naissance de Vénus*, 1665). Saray çevresi, 1649 aralığında, ünlü soneler tartışmasıyla, Benserade'ın şair olarak Voiture'den üstün olup olmadığı konusunda ikiye bölündü. Sonunda, Ovidius'un *Métamorphoseis* adlı yapıtını rondolaştırmasının uğradığı başarısızlık üzerine, ünü sarsıldı (1676). Fransız akademisi'ne seçildi (1674), orada La Fontaine ile Bayie' in savunuculuğunu yaptı.

BENSHEİM, Federal Almanya'da kent, Hessen'de Oderwald'in eteğinde, Darmstadt'ın G.'inde; 32 500 nüf. Kâğıt fabrikası.

BEN SİRA → VAIZLAR *kitabı*.

BENSLEY (Thomas), ingiliz basımcı (öl. 1835). 1813'te Koenig'in icat ettiği mekanik baskı makinesini ilk o kullandı. Times gazetesi bu makinede basıldı.

BENSON (Ambrosius), lombard asıllı flaman ressam (Lombardia 1495'e doğr. -öl. Brugge 1550). Dinsel resimler ve portreler yaptı; İsenbrant ile birlikte, Gerard David'in sanatını devam ettirdi. Pek çok yapıtının bulunduğu İspanya'da, **Segovia ustası** adıyla tanındı. Yapıtları Anvers, Brüksel ve Berlin-Dahlem müzelerindedir.

BENSON (Arthur Christopher), ingiliz denemeci (Wellington College 1862-Cambridge 1925). Canterbury başpiskoposunun oğlu. Arnold, Rossetti ve Pater hayranıydı. Eton'dan istifa etti (1903)

ve üniversiteyi eleştirdi (*From a College Window*, 1906). Ardından, büyük emekler sonucu varılan huzuru dile getirdi (*Beside Still Waters*, 1907). Günlüğü (yayımlanmamış, 180 cilt), Victoria dönemi sonrasının yoğun hüznünü duyurur. *Land of Hope and Glory* ilahisi de onundur.

BENSON (Edward Frederic), ingiliz arkeolog ve yazar (Wellington College 1867-Londra 1940), Arthur Christopher Benson'ın kardeşi. Yüksek sosyete yaşamını yansıtan romanlar (*Dodo*, 1893; *The Vintage*, 1898) ve tiyatro oyunları yazdı.

BENSON (Robert Hugh), ingiliz yazar (Wellington College 1871-Salford 1914), Arthur Christophe Benson ile Edward Frederick Benson'ın kardeşiydi. Protestan rahibiyken (1897), katolikliği benimsedi (1903) ve papa Pius X'un oda uşağı oldu. Romanlarında katolikliği övdü (*Lord of the World*, 1908; *Loneliness*, 1915).

BENSON (Stella), ingiliz edebiyatçı (Much Wenlock, Shropshire, 1892-Hôn Gai, Tonkin, 1933). Romanlarında, antil (*I Pose*, 1915) ve doğu sefaletiyle (*Tobit Transplanted*, 1931), kendi uluslararası hayırseverliğinden duyduğu huzuru dile getirdi (*Poems*, 1935).

BENSSERADE → BENSERADE.

BENT ya da **BEND** a. (fars.+*besten*, bağlamak'tan *bend*). **1.** Suyu toplamak için önüne çekilen set. **—2.** Eski kanun ve nizam kitaplarında, bir madde içindeki fıkraların harf ya da rakamla ayrılmış bölümü. **—3.** *Esk.* Bağ, bağcık: *"Ucunda zülfünün gönlüm diler kim oynaya bir bend"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—4.** *Esk.* İp, urgan; zincir, bukağı. **—5.** *Esk.* Yular. **—6.** *Esk.* Düğüm, boğum, mafsal. **—7.** *Esk.* Gazete yazısı, makale, fıkra. **—8.** *Esk.* "Bende" sözcüğünün kısaltılmış biçimi; köle, tutsak. **—9.** *Bir kimseyi bent etmek*, onu kendine bağlamak. || *Bent olmak*, bir kimseye bağlanmak, tutulmak.
—Esk. **1.** "Bağlayan, bağlanmış" anlamına gelen bileşik sözcükler türetir: *bâzu-bend* (kol bağı),*dîv-bend*(şeytanı bağlayan), *kale-bend* (bir kalede yaşamaya mahkûm edilmiş olan, kaleye bağlanmış), *miyân-bend* (bel bağı, kemer), *pranga-bend* (prangaya bağlanmış hükümlü), *zencir-bend* (zincire vurulmuş) vb. **—2.** *Bend-baz*, ip cambazı. || *Bende çekmek*, bir kimseyi bağlamak, zincire vurmak. || *Bendgâh*, mafsal, boğum yeri. || *Bend-i ahenin*, demir bağ, kelepçe. || *Bend-i mahsus*, köşe yazısı. || *Bend ü best etmek*, bağlamak, düğümlemek.
—Bayınd. Bir sukemerini taşıyan köprü.
—Coğ. Kazıklar ve çalı bağlarıyla yapılmış ırmak engeli.
—Ed. Bir şiirin belirli sayıda dizelerden oluşan bölümlerinden her birine verilen ad.
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde 4-10 dizelik bentlerle kurulmuş nazım biçimleri (murabba*, muhammes*, müseddes*, muaşşer* vb.) kullanılırdı. Bentleri dörtlüklerden kurulan yaygın biçimlerden biri de şarkıdır. Kavuştaklarının farklı özelliklerine göre adlandırılan terkib*-i bent, terci*-i bent de, bentlerden oluşan nazım biçimleridir. Halk şiirinde türkü*, koşma*, destan* vb.; batı etkisindeki türk şiirinde sone*, terzarima*, vb., kafiyeleri özel kurallara bağlı bentlerden oluşur.

BENTEN, japon halk mitolojisinde tanrısal varlık, yedi mutluluk tanrıçasından biri. Müzik, belagat ve güzel sanatları yönlendiriyordu.

BENTHAM (Jeremy), ingiliz ahlakçı ve hukuk bilgini (Londra 1748 - *ay. y.* 1832). Genç bir avukatken yargılama usulünün kötüye kullanılmasına karşı çıkarak kendini hukuk reformu çalışmalarına verdi. Hukukun yeni ilkelerini bir acılar ve hazlar matematiğine dayandırmak istiyordu. İlk yapıtı olan *A Fragment, on Government*'ı 1776'da yayımladı. 1787'de *Panopticon*'u yazdı. Bu yapıtı 1791'de *Panoptique* adıyla fransızcaya çevrildi. Yapıtta, gardiyanların hem tutukluları tam anlamıyla gözetleyebilecekleri, hem kendilerinin de üretken ve sade bir yaşam sürebilecekleri bir biçimde düzenlenmiş bir cezaevinin mimarisi betimleniyor; bu mimarının yapımevlerine, hastanelere ve okullara da uygulanabileceği ileri sürülüyordu. 1789' da yayımlanan *An İntroduction to the Principles of Morals and Legislation* adlı yapıtı ona o denli ün sağladı ki, Fransız ulusal meclisi, Bentham'a fransız yurttaş unvanını verdi (1792). Bentham, Fransız ulusal meclisi'nin bu davranışını *Émancipez vos colonies* (Sömürgelerinize özgürlük verin) çağrısıyla yanıtladı (1793).1802'den başlayarak, isviçreli hukukçu Étienne Dumont, Bentham'ın elyazmalarını derledi ve *Traité de législation civile et pénale* başlığı altında fransızcaya çevirdi. Bentham, 1823-24'te, "yararcılar"ın, çevresinde toplandığı Westminster Rewiev adlı dergiyi kurdu.

Bentham'ın başlıca düşünceleri, *An İntroduction*'da ve ölümünden sonra yayımlanan *Deontology* or Science of morality* (1834) adlı yapıtında sergilenmiştir. Bentham, ahlak anlayışını, büyük çoğunluğun çıkarına dayandırır. Büyük çoğunluğun çıkarı da herkesin haz alanında aradıklarının toplamıdır. İşte "yarar ilkesi" budur. Bu ilke Bentham'a hazlarla acılar arasındaki bağıntıyı hesaplama olanağını verir. Ona göre hazlarla acıların nitelik (fiziksel, ahlaksal, siyasal, dinsel) ve niceliklerini (yoğunluk, süre, yakınlık, vb.) de saptamak gerekir. Yüksek bir matematikçi olan yasa koyucu, insanları en iyi yönetme biçimini ancak böyle bulabilir. Jeremy Bentham, ayrıca şu kitapları da yazdı: *Defence of usury* (1797); *Rationale of Punishment and Rewards* (1811); *A Book of Fallacies* (1816).

Aleksandr **Benois**
Igor Stravinskiy'in
Petruşka balesi için dekor

BENTHAM (George), ingiliz botanikçi (Stocke, Portsmouth yakını, 1800-Londra 1884). Hongkong ve Avustralya florası üzerine bir inceleme kitabı yayımladı. Hooker ile birlikte yayımladıkları ve fanerogamın tüm türlerinin sınıflandırmasıyla tanımını içeren *Genera plantarum* (1862-1883) özellikle önemlidir.

BENTHODYTUS a. (yun. *benthos*, derinlik ve *dytes*, dalıcı'dan). İri, sırt kesiminde yumrular bulunan denizhıyarlarını içeren cins. (Rengi morumsudur. Kuyruk kesimi uzun değildir. Sıcak denizlerin çok derin kesimlerine yayılır.)

BEN THUY, Vietnam'ın kuzey kesiminde liman, Sông Ca halici kıyısında.

BENTİK sıf. (fr. *bentique*). Okyanusların, denizlerin, göllerin dip kesimi, burada yaşayan hayvan ve bitki türleriyle meydana gelen olaylar için kullanılır. (Eşanl. DİP.)

BENTİNCK (William), 1. **Portland** kontu, ingiliz siyaset adamı (Raalte, Birleşik eyaletler, 1645'e doğr. ya da 1649-Bulstrode, Buckinghamshire, 1709). Orangeli Wilhelm'in yakın dostuydu; onun Mary Stuart ile evlenmesi için görüşmelere girişti ve 1688 devrimi'nin Hollanda tarafındaki hazırlıklarını yönetti. William III, gizli diplomasisini yürütmekte ondan yararlandı. Ryswick antlaşması'nı hazırladı (1697).

BENTİNCK (Willem, *kont*), hollandalı devlet adamı (Realte 1704-Zorgvliet, Lahey yakınında, 1774). Orange hanedanı taraftarı olan partinin lideri ve İngiltere'nin sadık dostuydu. 1747 nisan devrimi'ni destekledi. Bu devrim, Felemenk'i ele geçirmiş olan fransız kuvvetlerine karşı savaşımı sürdürebilmek amacıyla, Orangeli Wilhelm'i Birleşik eyaletler (Hollanda ve Belçika) başkomutan ve amirali ilan etti. İngiltere'yi örnek alan Bentinck, Aachen barışı'nı imzalamaya razı oldu (1748).

BENTİNCK (William Henry CAVENDISH), 3. **Portland** dükü, ingiliz siyaset adamı (Bulstrode, Buckinghamshire, 1738 - *ay. y.* 1809). Rockingham kabinesine girdi (1765-1766); 1783'te başbakan, 1794-1801 arasında Pitt'in içişleri bakanı, 1807'den 1809'a kadar da yeniden başbakan oldu; Fox ve Burke, Canning ve Castlereagh gibi başka siyaset adamlarının kendilerini göstermelerine izin verdi.

BENTİNCK (*lord* William), ingiliz asker ve siyaset adamı (Bulstrode, Buckinghamshire, 1774-Paris 1839). Liberal bir Whig yanlısıydı. 1811'de, Bourbonlar'ın kötü bir biçimde yönettiği Sicilya'ya yeni düzen vermekle görevlendirildi. Hindistan genel valiliğine getirildi (1827-1835), bu ülkede ingiliz etkisinin artmasını sağlayan yararlı reformlar yaptı.

BENTİNCK (*lord* George), ingiliz siyaset adamı (Welbeck, Nottinghamshire, 1802 - *ay. y.* 1848). Siyasal yaşama parlamentoda ılımlı bir Whig olarak başladıysa da, serbest mübadelecilerin saldırısı sonucu, tutucu ve korumacı muhalefetin saflarına katılarak onların lideri oldu.

National Portrait Gallery

Jeremy **Bentham**
H. W. Pickersgill'in
bir tablosundan ayrıntı (1829)
National Portrait Gallery, Londra

BENTİVOGLİO, XV. ve XVI. yy.'larda Bologna'da egemen olan italyan prens ailesi. —GIOVANNI I (öl. 1402) 1401'de Bologna senyörü oldu. Oğluyla ANTONIO GALEAZZO [öl. 1435]) torununun (ANNIBALE I [öl. 1445]) senyörlüklerinden sonra; Bologna'nın başına gene Giovanni I'in torunu olan kuzenleri SANTE (1426 - 1462) geçti. Sante, papa Nicolaus V ile birleşerek, ölümünde kentin senyörlüğünün Annibale I'in oğlu GIOVANNI II'ye (Bologna 1443 - Milano 1508) geçmesini sağladıysa da, Giovanni II, 1506'da Julius II tarafından Bologna'dan kovuldu. — Giovan-

Büyük Larousse

Mahmut I bendi
İstanbul

nı II'nin oğulları ANNİBALE II (Bologna 1469 - Ferrara 1540) ile ERMES (öl. Vicenza 1513), Fransızlar'ın yardımıyla Bologna senyörü oldular (1511-1512). — Kardeşleri ALESSANDRO (1474-1532) Sforzalar'ın hizmetine girdi. —Annibale II'nin oğlu ERCOLE (Mantova 1507-Venedik 1573) Ferrara'da yaşayarak kendini edebiyata verdi. Soyundan gelenler de edebiyatla uğraştı. Bunlar arasında kardinal GUİDO (Ferrara 1579 - Roma 1644) bir Flandres savaşı tarihiyle (1632-1639) bir de *Memorie* yazdı (1648). Kardinal MARCO CORNELIO (Ferrara 1667 - Roma 1732) ise, Selvaggio Porpora takmaadıyla, Statius'un *Thebaide*'sini çevirdi.

■ **Bentler,** Osmanlı döneminde İstanbul'un su gereksinimini karşılamak üzere yaptırılmış barajlar. Belgrad ormanı içinde yer alan yedi bendin en küçüğü ve en eskisi (1619/1620) *Topuz bendi*'dir (Karanlık bent, Kömürcü bendi, Osman II bendi). Bunu Ahmet III döneminden *Büyük bent* (Bendi kebir, Ahmet III bendi) izler (1722/1723). Yapı, Mahmut I zamanında büyük ölçüde onarım gördü (1748). 1731/1732'de tamamlanan *Mahmut I bendi*, 1749/1750 ve 1784'teki onarımlarla günümüzdeki biçimini aldı. 1765/1766'da Ayvat deresi üzerine kurulan *Ayvat bendi*(Mustafa III bendi), mermer kaplamaları, eğimli biçimi ve köşk çıkıntılarıyla dikkati çeker. Selim III döneminde bunlara *Valide bendi* eklendi. Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı bent (1796/1797), su mimarisinin en güzel örneklerinden biri olarak nitelenir. Mahmut II zamanında, 1837'de Paşa deresi üzerine kurulan *Kirazlı bent* (Mahmut II bendi), mermer kaplamaları, uçlarındaki kuleleri, ortasındaki köşküyle görkemli bir yapıdır. Gene Mahmut II'nin yaptırdığı *Yeni bent* (Bendi cedid, Mahmut II bendi) 1839'da bitirilmiştir. Yazıtı, dönemin ünlü hattatlarından Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin ürünüdür. Anadolu yakasında, Çavuşbaşı deresi üzerindeki *Elmalı bendi* ise 1890'da yaptırılmış, 1955'teki eklemelerle su toplama gücü yükseltilmiştir.

Valide bendi
İstanbul

Büyük Larousse

BENTON (Thomas Hart), amerikalı siyaset adamı (Hillsboro yakınında, Kuzey Carolina, 1782 - Washington 1858); ilk Missouri öncülerinden, milis albayı. Yeni eyaletin kuruluşunda senatör seçildi (1820) ve bu görevi 30 yıl sürdürdü. Demokrat partili ve kölelik yanlısıydı. Kıtayı baştan başa aşan demiryolunun yapılmasına öncülük etti. *Thirty Years' View of the American History, 1820-1850* başlıklı yapıtını yayımladı (1854-1856) ve 1789-1850 arası Kongre görüşmelerinin yayımını üstlendi.

BENTONE a. (tesc. ed. ad; *bentonite*'den). Kim. Organik bir bileşikle işlenmiş monmorilonit ya da bentonit ağırlıklı kıvamlaştırıcı etkin madde.
—ANSİKL. Bentoneler, krem renkli toz biçiminde bulunur. Çözücülerde, bağlayıcılarda, aynı zamanda polar sıvılarda katı asıltı halindeki pigmentlerin, yüklerin, aşındırıcıların ve diğer parçacıkların dibe çökerek tortulaşmasını önlemek için pelteleştirici ya da kıvamlaştırıcı etkin bir madde olarak kullanılır. Gözenekli yüzeylerin boyayı emmesini engeller ve böylece boyaya ayırtedici nitelikler kazandırır.

BENTONİT a. Genellikle volkanik küllerin bozunmasından oluşan ve monmorilonit sınıfı içinde yer alan smektik kil.
—ANSİKL. Betonite su katılırsa şişer; yüzde tutucu ve renk giderici bir özelliği vardır. Bu nedenle petrol arıtmada, sabunculukta, boya ve vernik üretiminde kullanılır. Ayrıca su katılarak kuyu açma çamuru elde edilir; bu çamur tüp döşemeden önce kuyu çeperini çok ince tanecikli bir katmanla sıvayarak korur.

BENTOS a. (yun. *benthos*, derinlik). Suyun dibine yakın ya da oraya tutunarak yaşayan su organizmalarının tümü. (Dipten az uzaklaşanlara *gezgin bentos*, dibe bağlı olanlara *bağlı bentos* denir.)
—ANSİKL. Dibe bağlı su bitkileri *(rizomenon)*, çeşitli katı maddelerin yüzeyinde yaşayan organizmalar *(biyotekton)*, su bitkilerinin üstünde yaşayan türler *(perifiton)* ya da suyun dibine çöken tortuların üstünde yaşayan canlılar *(psammon)* bentos kapsamına girer. Ayrıca bir nesneye tutunmuş olarak dipte yaşayan hayvanlar (deniz bentosunda denizgülleri, istiridyeler, spirograflar, polipöbekleri...), hatta dipte gezinen ya da pusuya yatarak av bekleyen hayvanlar da (vatoz, fenerbalığı, dilbalığı...) bentos sayılır. Bentos da ikiye ayrılır: bitkisel bentos (aydınlık bölge) ve bitkisiz bentos (karanlık bölge). Her bölge de kendi içinde katlara ayrılır (bitkisel bentos için süpralitoral, mediolitoral, infralitoral ve sirkalitoral katlar; bitkisiz bentos için batiyal, abisal ve hadal katlar). Bentos kavramı plankton ve nekton kavramına karşıt bir kavramdır.

BEN TRE, Vietnam'ın güneyinde kent, il merkezi, Mekong deltasında, My Tho'nun G.'inde. *Ben Tre ili*, 2 400 km²; 1 214 000 nüf. (1989).

BENTZON (Jörgen LIEBENBERG), danimarkalı besteci (Kopenhag 1897 - Hörsholm, Kopenhag, 1951). Nielsen'in öğrencisi. Hindemith'in üslubundan etkilendi. 3 ya da 5 çalgı için tek bölümlük, bir öykü anlatan oda müziği yapıtları besteledi (*Racconti* gibi). Ülkesindeki halka açık müzik okullarının kurucularındandır. Başlıca yapıtları: bir opera (*Saturnalia*, 1944), 2 senfoni (bunlardan biri, ünlü *Dickens senfonisi* [1940-1947]), bir *Senfonik üçlü*, bir piyano konçertosu ve oda müziği yapıtları (5 dörtlü, üçlüler, melodiler).

BENTZON (Niels Viggo), danimarkalı besteci (Kopenhag 1919). Aynı zamanda piyanocu ve öğretmen olan Bentzon, senfoniler, konçertolar ve oda müziği yapıtları besteledi. Bestelerinde tonaliteden vazgeçememekle birlikte, sahne yapıtlarında zaman zaman onikiton tekniğini kullandı. İlk kez 1963'te, Kiel'de sahnelenen *Faust 3* adlı operası bu iki üslubun güzel bir bireşimidir.

BENÛ çoğl. a.' (ar. *ibn*'in çoğl. *benū*). *Esk.* Oğullar.
—İsl. huk. *Benû'l-ahyâf*, anabir erkek ve kız kardeşler. ‖ *Benû'l-allât*, bababir erkek ve kız kardeşler. ‖ *Benû'l-ayân*, anabababir erkek ve kız kardeşler.

BENUE, Batı Afrika'da ırmak; sol kıyısından Nijer ırmağına kavuşur; 1 400 km. Kamerun'da Adamaua kütlesinden doğar, sağ kıyısından Mayo Kebbi (Logone'nin taşkın dönemindeki sularının bir bölümünü getirir) ve Faro ırmaklarını aldıktan sonra Nijerya'ya girer. Benue'nin suları temmuz-ekim ayları arasında çoğalır (1 920 m³/sn) ve belirli dönemlerde çok büyük ölçüde azalır (25 m³/sn). Garua ırmağının aşağı kesimi yılda üç ay ulaşıma elverişlidir.

Benue ulusal parkı, Kamerun'un kuzey kesiminde ulusal park, K.'de ve D.'da Benue ırmağıyla sınırlıdır; 180 000 ha.

BENUE-KONGO DİLLERİ a. Nijer-kongo ailesinden, bantu dillerini tümüyle, Nijerya ve Kamerun'un güney-doğu'sundaki bazı dilleri (bantumsu diller) kapsayan dil öbeği.

BENÜLASFER a. (ar. *ben*, oğul ve *asfer*, sarı'dan *benü'l-asfer*). *Esk.* Araplar'ın Bizanslılar'a ve daha sonra Avrupalılar'a verdikleri ad.

BENVENİSTE (Émile), fransız dilbilimci (Halep 1902-Paris 1976). A. Meillet'nin öğrencisiydi. 1937'de Meillet'den sonra Collège de France'ta karşılaştırmalı dilbilgisi kürsüsünün başına geçti. Saussure'den ve Prag çevresinden kaynaklanan yapısalcı akım içinde yer aldı. Araştırmaları üç yönde gelişti: İran dillerinin incelenmesi, hint-avrupa dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi, genel dilbilim. *Origine de la formation des noms en indo-européen* (1935) adlı doktora tezinde, Saussure'ün 1879'da *Mémoire*'ında yarım bıraktığı sorunu yeniden ele aldı. Başka yerde artık görünmeyen, ama varlığı Saussure tarafından daha önce bir ilke olarak ileri sürülen bir dizi ünsüz (gırtlaksı) içeren hititçenin yakın bir tarihte çözülmüş olmasının ışığında, hint-avrupa dillerinde ana kökün yapısını, almaşma gösteren bir ünlünün çevresindeki iki ünsüzün bir dizilişi olarak kesin bir biçimde tanımladı. *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen* (1948) ve *Vocabulaire des institutions indo-européennes* (1969) adlı yapıtları da aynı çizgide yer alan araştırmalardır. Genel dilbilim alanında, Benveniste'in çalışmaları, toplu bir kuramdan çok, bir dil sorunsalı oluşturur. Bu çalışmaların konusu, özellikle dilsel gösterge, kişi bağıntılarının yapısı ve sözceleme kavramıdır. Çok sayıda makaleden oluşan bu çalışmalar, *Problèmes de linguistique générale*'de bir araya getirildi (1966-1974; 2 cilt).

BENVENİSTE (Asa), amerikan kökenli ingiliz şair (New York 1925). 1965'te ingiliz yurttaşlığına geçti. Kabalacı bir yazar ve sanat yapıtları yayımcısıdır (*Poems of the Mouth*, 1966; *Edge*, 1974).

Benvenuto Cellini, Hector Berlioz'un 2 perdelik, 4 tablolu operası. Librettoyu L. de Wailly ve A. Barbier yazdı. Yapıt ilk sahnelenişinde ancak üç kez oynanabildi (Paris operası, 1838). Ama Liszt tarafından 1852'de Weimar'da sahnelenince büyük başarı kazandı. *Roma karnavalı*, yapıtın ikinci uvertürüdür (1843).

BENVENUTO DEİ RAMBALDİ da İmola, italyan yazar (İmola 1338'e doğr. -Ferrara 1390). Hümanist. *İlahi komedi*'nin temel nitelikli latince bir yorumunu yazdı.

BENXİ → BINŞI.

BEN YEHUDA (Eliezer PERELMAN, **Eliezer** — denir), ibrani yazar ve

sözlükçü (Luşki, Litvanya, 1858-Kudüs 1922). Rusya ve Paris'te okuduktan sonra, 1881'de Filistin'e yerleşti. Birçok gazete ve derginin yayımcılığını ve redaktörlüğünü yapan Ben Yehuda, ibrani dilini günlük yaşama soktu. Pratik amaçlı küçük sözlükler yayımladı ve ölmeden önce 5 cildi yayımlanan, eski ve modern ibraniceyle ilgili büyük bir sözlük hazırladı.

BENYOVSZKY (Móric), macar serüvenci (Nitra yakını 1741-Madagaskar 1786). Yedi yıl savaşları'na katıldı, sonra Polonya'ya geçti; burada Bar konfederasyonu yanında, Rusya'ya karşı savaştı. Tutuklanarak Kamçatka'ya götürülen Benyovszki, Çin'e kaçtı. 1772'de Paris'e gitti ve Madagaskar'da bir görev aldı; adanın kuzey-doğu'sunda başkenti Louisbourg olan bir sömürge kurdu. Yerliler onu kral yaptılar, ama o dünyayı dolaşmak amacıyla yeniden yola çıktı. 1786'da, sömürgesinde, bir fransız müfrezesiyle çarpışma sırasında öldü.

BENZ (Carl Friedrich), alman mühendis (Karlsruhe 1844-Ladenburg 1929). Mannheim'da küçük bir fabrika kurduktan sonra, Daimler ile birlikte gaz motorlu bir motosiklet için çalışmalar yaptı; ama bir sonuca ulaşamadı. 1878'de iki zamanlı bir gaz motoru yaptı; 1883'te yeni bir fabrika kurdu. 1886'da ilk arabasının beratını aldı. Bu şasi üzerinde yatay olarak uzanan, dört zamanlı ve tek vitesli bir motorla çalışan, üçtekerlekli bir araçtı. Sözkonusu berat, 1886'da gerçekleştirilmiş bir benzin motorunun kullanımını da öngörüyordu; ama bir yıl önce Daimler, yaptığı dikey bir tek silindirli benzin motorunu bisiklete uygulamış durumdaydı. Büyük ölçüde yetkinleştirilen Benz otomobili 1888'de Roger tarafından Fransa'ya sokuldu. Roger, 1894'te Paris-Rouen yarışına, bu arabanın "Roger-Benz" adı verilen bir modeliyle katıldı. Benz ve ortakları şirketi 1926'da Daimler* Motoren Gesellschaft ile birleşti.

BENZALDEHİT a. (fr. *benzaldéhyde*). Org. kim. Acı badem yağının kokulu maddesini oluşturan ve C_6H_5—CHO formülüyle gösterilen aldehit.
—ANSİKL.Benzaldehit, hoş acı badem kokulu bir sıvıdır ve 179° C'ta kaynar; acı bademde, β - glukosidin etkisiyle amigdalin ve emülsinin hidrolizi sonucunda oluşur. Benzaldehit, aromatik aldehitlerin ilk örneğidir ve enolleşmeyen aldehitlerin bütün özelliklerini taşır (tersdeğişim, benzoin oluşumu). Üçüncül arilaminlerle, tepkimeye girerek boyarmaddeler verir (malahit yeşili). Açık havada kolayca yükseltgenerek benzoik aside dönüşür. Parfüm ve boyarmadde sanayisinde kullanılan benzaldehit daha çok toluen ya da benzil klorürün yükseltgenmesi ya da alüminyum klorür eşliğinde karbon monoksidin benzene bağlanması biçiminde bereşimsel yolla elde edilir.

BENZAMİT a. (fr. *benzamide*'den). Nöroleptik gücü olan, C_6H_5 — CO — NH_2 formüllü benzoik asit amidi.
—ANSİKL. Benzamitlerin ilki olan ve sindirim sistemi hastalıklarında antispazmodik olarak kullanılan metoklopramit yüksek dozda verilirse nöroleptik etki gösterir. Sülpirit'in daha dolaysız psikotrop etkisi vardır; bu nedenle bunalım giderici ve baskı kaldırıcı bir nöroleptik sayılır. Daha yeni olan sültoprit ve triaprit de benzamitler ailesine girer.

BENZANİLİT a. (fr. *benzanilide*). Kim. Formülü C_6H_5 — CO — NH — C_6H_5 olan benzoik asidin anilidi.

BENZANTRON a. (fr. *benzanthrone*). Kim. Formülü $C_{13}H_{10}O$ olan aromatik keton; antrakinon ve gliserolden elde edilir; önemli küp boyarmaddelerin üretiminde ara ürün olarak kullanılır.

BENZARON a.(fr. *benzarone*). P vitamininin etkisine benzer iyileştirici etkisi olan kimyasal ilaç. (Kılcal damarların geçirgenlik bozukluklarında kullanılır ve toplardamarlarda kanın dolaşımını kolaylaştırır. Ayrıca, antienflamatuar etkisi vardır. Ağız yoluyla verilir ya da krem biçiminde deriye sürülür.)

BENZAURİN a. (fr. *benzaurine*'den). Kim. Trifenilmetan grubundan boyarmadde; alkalilerde çözünerek koyu kırmızı bir renk alır.

BENZAZURİN a. (fr *benzazurine*). Kim. 2,2' dianizidinden türeyen bisazo boyarmadde; pamuğu maviye boyar.

BENZEK a. Ed. Örnek alınan bir şiirle aynı konu, ölçü ve uyakta yazılmış şiir. (→ NAZİRE.)
—Zool. Başka bir türün (model) bireyiyle benzeklik sergileyen hayvan bireyi.

BENZEMEK g. f. **1.** *Bir kimseye benzemek*, onunla belli ölçüde ortak fiziksel özellikleri olmak, onu andırmak ya da ruhsal düzlemde, onunla belli ölçüde ortak özellikler taşımak: *Annesine benziyor. Bir kimseyi örnek alarak, ona benzemeye çalışmak.* **—2.** *Bir kimseye, bir hayvana, bir şeye ya da birbirlerine (belli bir açıdan, yönden) benzemek*, onunla ya da birbiriyle ortak noktalar taşımak, büyük bir benzerlik göstermek: *Gergedanlar suaygırlarına benzer. Bu da öncekine benziyor. Durumları birçok açıdan bizimkine benziyor. Bütün modern kentler birbirine benzer.* **—3.** *Bir kimseye, bir şeye benzemek*, o kimse, o şey olduğu izlenimi vermek; gibi görünmek: *Küstah birine benziyor. Ölüm nedeni intihardan çok cinayete benziyor.* **—4.** *Hiçbir şeye, hiç kimseye benzememek*, bir şeyden söz ederken, çok özel bir önem, az rastlanır bir özgünlük taşımak; bir kimseden söz ederken az rastlanır bir kimse olmak. ‖ *Hiçbir şeye, pek bir şeye benzememek*, bir kimseden söz ederken, çekici, alımlı görünmemek; bir şeyden söz ederken, beğenilecek bir yönü bulunmamak.

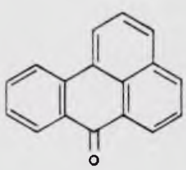
◆ **benzeşmek** işt. f. Karşılıklı olarak birbirine benzemek.

◆ **benzetmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi, bir şeye, bir kimseye benzetmek*, onunla aralarında benzer yönler, ortak özellikler, nitelikler bulmak: *Hayatı bir savaşa benzetmek. Umutsuzluğu ölüme benzetmek. Onu hep annesine benzetirler.* **—2.** *Bir şeyi bir şeye benzetmek*, onun o şeye benzemesini sağlamak: *İmzanı babanınkine benzet.* **—3.** *Bir şeyi (aslına) benzetmek*, onu aslına az ya da çok uygun bir biçimde gerçekleştirmek; oluşturmak: *Resminde masayı pek benzetememişsin. Ev iyi olmuş ama ağacı benzetememişsin.* **—4.** *Bir kimseyi kendine benzetmek*, onun kendisiyle ortak özellikler, nitelikler taşımasını sağlamak: *Oğlunu da kendisine benzetip futbol hastası etti.* **—5.** *Bir şeyi benzetmek*, onu kullanılmaz duruma getirmek, bozmak: *Yeni ayakkabılarını birkaç günde benzetti.* **—6.** *Bir kimseyi benzetmek*, onu iyice hırpalamak, dövmek: *Onu kavgada fena halde benzetmişler.* **—7.** *Benzetmek gibi olmasın*, hasta ya da sakat bir kimseden söz ederken onun durumuna düşmeme dileğini belirtmek için söylenir: *Benzetmek gibi olmasın, seninki kadar bir oğlu var, oğlanın iki gözü de görmüyor.*

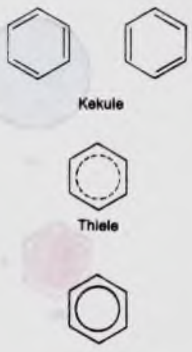
◆ **benzetilmek** edilg. f. Benzetmek eylemine konu olmak.

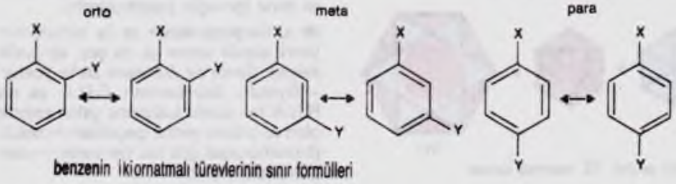
BENZEN a. (fr. *benzène*). Org. kim. Formülü C_6H_6 olan birhalkalı hidrokarbon; genel olarak benzen adıyla bilinen arenlerin ilk örneklerinden biridir (benzen adı, 1833'te benzoik asitten karboksil giderek benzeni elde eden Mitscherlich tarafından verilmiştir). [Eşanl. FEN.]
—Eczc. *Gamma heksaklorit benzen*, HEKSAKLOROSIKLOHEKSAN'ın eşanlamlısı.
—Karb. kim. *Benzen giderme*, yağla yıkama ya da etkin kömür kullanarak yüzde tutma ile gazdan benzolü ayırmaya yarayan işlem.
—Toksikol. *Benzen zehirlenmesi*, BENZOL* ZEHİRLENMESİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Benzeni 1826'da Faraday buldu; Mansfield ve Hofmann 1848'de taşkömürü katranından büyük miktarlarda ayırdı; 1866'da Berthelot bireşim yoluyla asetilenden elde etti. Sanayide benzen üretiminde, taş kömürünü damıtma yöntemi uzun bir süre tek kaynak olma niteliğini korudu. Ancak kullanımının yaygınlaşması için, petrokimya sanayisinde doymuş hidrokarbonları halkalaştırma, katalitik alkil giderme ve reforming sırasında oluşan aromatikleşme yollarıyla benzenin elde edilmesini beklemek gerekti.
•*Yapısı*. Benzenin ikiornatmalı türevleri, orto, meta ve para olmak üzere üç izomer biçiminde görülür.
Orto türevin konumu, klasik organik kimyada benzen ve türevlerinin yapısından kaynaklanan probleme açıklık kazandırır: X ve Y içeren karbon atomları arasındaki bağ, tek ya da çift olabilir. Dolayısıyla iki orto izomeri bulunması gerekirken yalnızca bir izomeri vardır. 1866'da benzenin akla yatkın ilk formülünü öneren Kekule, benzen ve türevlerinin özellikleri nedeniyle 2 ayrı formül gerektirdiğini belirtmişti; benzen için açıkça özdeş olan bu formüller, türevleri için farklı olabilirdi; Kekule, formüllerin, ancak bu şekilde dengede olacağını düşünüyordu. O dönemde oldukça önemli olan bu sezgi, daha sonra benzen molekülünün radyokristalografi çözümlemesinin sonuçlarına göre az da olsa değişime uğradı. Bu çözümleme, molekülün bir altıgen oluşturduğunu, köşelerinde karbon atomlarının yer aldığını ve kenar uzunluklarının ise 0,139 nm olduğunu gösteriyordu. Diğer fiziksel teknikler de hidrojen atomlarının, C—H uzaklığı 0,109 nm olan homotetik bir altıgen oluşturduğunu kanıtladı. 1932'de Huckel, kuvantum mekaniği yöntemlerini kullanarak, altı CH grubunun en kararlı halkalı düzenlenişinin karbon atomlarınca oluşturulan düzgün bir altıgen olduğunu gösterdi; her karbon atomu, en yakın hidrojen ve 2 karbon atomuna, 120°lik bir açı yapan düzlemdeş δ bağlarıyla bağlanır. Bu yapı, 6 karbon atomu üzerinde yöresizleşmiş 6 π elektronluk bir buluttan oluşan bir düzlemin her iki yanında halkalaşır ve bu elektron bulutu molekül bütününün tutarlığını sağlar. Bu biçimlenme, kimyasal kanıtlara dayanarak 1900'e doğru Thiele'ın önerdiği yapıya oldukça uyar; ama Thiele'ın önerisi, π elektronlarını altıgen içindeki bir çember biçiminde simgeleyen, benzenin çağdaş gösterimine daha yakındır.
Kekule'nin düşündüğünün tersine, klasik formüllerle denge halinde gösterilen iki yapı yerine, bu formüllerle gösterilemeyen yalnızca bir yapı vardır. Ancak Kekule'nin iki formülü birlikte ele alınırsa, benzenin gerçek yapısı üstünde kusursuz bir yaklaşım elde edilebilir. Bununla birlikte Kekule formülünü taşıyan bir molekülün oluşması için hesap edilen entalpinin, benzen oluşumunun gerçek entalpisinden 36 kcal/mol daha düşük olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü benzenin gerçek yapısı Kekule formüllerinin varsaydığın-

Daimler-Benz A.G. Bildarchiv-Presse
Carl Benz

benzantron

benzen formülünün farklı yazımları

benzenin ikiornatmalı türevlerinin sınır formülleri

dan çok daha kararlıdır. 36 kcal/mol'lük fark, benzenin çınlama ya da kararlılaşma enerjisidir; bu da yalnızca enerji bakımından klasik bir formülle benzeni betimlemenin olanaksızlığını gösterir.

• *Özellikleri.* Kendine özgü bir kokusu olan benzen, düşük yoğunlukta (15°C'ta 0,884), renksiz bir sıvıdır. 5,4°C'ta erir, 80,4°C'ta kaynar. Zayıf kutuplu ortak değerlik bileşikleri için iyi bir çözücüdür (organik bileşikler, fosfor, kükürt, iyot). Kolay tutuşur, havada isli bir alevle yanar, bol havada ise ısı değeri yüksek kusursuz bir yakıttır. Otomobil yakıtlarının iyileştirilmesinde kullanılır.

36 kcal/mol olan çınlama enerjisi yüzünden benzen, göreli olarak kuvvetli tepkin bir madde değildir. π elektronlarının varlığı, alkenler gibi benzene de nükleofil bir nitelik kazandırır. Elektroncul ayraçlarla ornatmalı tepkimelere girer; örneğin klor, katalizörler eşliğinde benzenin 6 hidrojen atomunu da ornatabilir; sülfonlanırsa, önce benzensülfonik asit, sonra daha güç olsa da, meta-benzendisülfonik asit elde edilir. Nitrolama önce nitrobenzen, sonra metadinotrobenzen oluşturur. Alüminyum klorür eşliğinde benzen açillenirse (Friedel-Crafts), R—CO—C_6H_5 formülüyle gösterilen ketonları verir. Aynı katalizör eşliğinde RX alkil halojenürleri ve alkenlerle tepkimeye girerek alkilbenzenlere (R—C_6H_5) dönüşür.

Benzenin katılma tepkimeleri çok seyrektir; örneğin nikel eşliğinde hidrojenle, sikloheksan (C_6H_{12}), klorla ışıklı ortamda heksaklorosikloheksan ($C_6H_6Cl_6$) oluşturur. Heksaklorosikloheksanın stereo -izomerlerinden biri,etkili bir böcek öldürücüdür. Öte yandan benzen halkasının bozunma tepkimelerine de seyrek rastlanır; örneğin ozonla glioksal verir; özellikle vanadyum pentaoksit eşliğinde havayla katalik yükseltgenmesi, maleik anhidrit oluşumuna yol açar.

Benzenin sanayideki önemi oldukça büyüktür: 1979'da, dünyada 23 milyon ton benzen üretilmiştir. Benzen temel olarak fenol, stiren, sikloheksan, anilin, maleik anhidrit ve böcek öldürücülerin üretiminde kullanılır.

BENZENBERG (Johann Friedrich), alman fizikçi (Schöller, Düsseldorf yakınında, 1777-Düsseldorf 1846). 1807'de Bavyera'nın açısal üçgenlemesini çıkarmak için girişilen kadastro işlemlerini yönetti. 1802'de Hamburg'da, bir kuleden düşen cismin yön değiştirmesinden yararlanarak Yer'in ekseni çevresindeki dönme hareketini kanıtladı. 1811'de, ses hızının hava sıcaklığına göre gösterdiği değişimlerle ilgili deneyler yaptı.

BENZENDİSÜLFONİK sıf. (fr. *benzènedisulfonique*). Kim. *Benzendisülfonik asit,* formülü C_6H_4 $(SO_3H)_2$ olan asit. (Bunun yalnızca benzenden elde edilen meta izomeri önemlidir ve alkali erimeyle rezorsinol verir.)

BENZENİK sıf. (fr. *benzénique*). Org. kim. Benzene benzeyen, benzen niteliği taşıyan. (*Benzenik halka,* benzenik hidrokarbonların tümünde bulunur.)

—ANSİKL. Benzenik hidrokarbonlar, bir ya da birçok hidrojen atomunun birdeğerli karbon kökleriyle yer değiştirmesi sonucunda türerler. Dolayısıyla hepsi, benzenik bir halka oluşturan altıgen bir düzlemin köşelerine dağılmış 6 karbon atomu halkası içerir. Benzenle hemen hemen aynı kimyasal özellikleri taşırlar; ama iki noktada benzenden ayrılırlar: ışıklı ortamdaki klorlama, herhangi bir katılma sağlamamasına rağmen, bitişik çekirdekli karbon atomlarına bağlı hidrojen atomlarının ornatılmasına yol açar. (→ TOLUEN) Aynı şekilde ölçülü bir yükseltgeme, hidroperoksit (→ KÜMEN) ya da ketonların (ya da aldehitlerin) oluşumunu sağlar; ama hızlı bir yükseltgeme hidrokarbon köklerini, COOH formüllü karboksil gruplarına dönüştürür.

BENZENKARBOKSİLİK sıf. (fr. *benzène-carboxylique*). Kim. *Benzenkarboksilik asit,* BENZOİK ASİT'in eşanlamlısı.

BENZENSÜLFAMİT a. (fr. *benzènesulfamide*'den). Kim. BENZENSÜLFONAMİT' in eşanlamlısı.

BENZENSÜLFİNİK a. (fr. *benzènesulfinique*). Kim. *Benzensülfinik asit,* formülü C_6H_5—SO_2H olan asit.

BENZENSÜLFOKLORÜR a. (fr. *benzènesulfochlorure*). Kim. Formülü C_6H_5—SO_2Cl olan benzensülfonik asidin asit klorürü.

BENZENSÜLFONAMİT a. (fr. *benzènesulfonamide*'den). Kim. Formülü C_6H_5—SO_2—NH_2 olan benzensülfonik asidin amidi. (Eşanl. BENZENSÜLFAMİT.)

BENZENSÜLFONİK sıf. (fr. *benzènesulfonique*). Kim. *Benzensülfonik asit,* formülü C_6H_5—SO_3H olan asit; derişik sülfürik asidin benzen üzerine etkimesiyle elde edilir.

BENZER ya da **BENZERİ** sıf. Değerce, nitelikçe, görünüşçe, vb. bir başkasıyla ortak yönleri bulunan şey ya da kimse için kullanılır: *Benzer sorunlarla karşılaşmak. Bu ve benzeri olaylar.*

—Biyol. *Benzer türler,* dıştan benzerliklerine bakılınca aralarında akrabalık var sanılan hayvan ya da bitki türleri.

—Ceb. *Benzer matrisler,* $B = P^{-1}AP$ yi gerçekleyen *n* inci basamaktan bir P kare matrisinin var olduğu *n* inci basamaktan A ve B kare matrisleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir benzerlikte birbirinin görüntüsü olan iki şekil için kullanılır. (Kimi kez benzerliğin doğru ya da evrik olmasına göre doğru olarak ya da evrik olarak benzer biçiminde belirtilir. "İki benzer düzlemsel yüzeyin alanları oranı, kendi doğrusal boyutlarının karesinin oranına eşittir." Şekilde bu özelliğin parçalara ayırmayla "sağlama"sına ilişkin iki örnek verilmiştir.)

—Mat. çözlm. Kendi tanım bölgelerinin yığılma noktası x_0 da ($x_0 \in \mathbb{R}$) iki *f* ve *g* fonksiyonu için kullanılır; öyle ki x_0 ın dolayında, $f = 0\,(g)$ ve $g = 0\,(f)$ dir.

—Pedol. *Benzer topraklar,* aynı iklimin bitki örtüsü altında oluşan, aynı tipte humus ve humus katmanı içeren, ama derindeki katmanları farklı yapı gösteren topraklar.

—Psik. *Benzer görme yanılsaması,* bir kimsenin, tanıdığı bir insan karşısında bulunduğu halde onun bir benzeri karşısında bulunuyormuş izlenimine kapılmasına dayanan yanlış tanıma türü. (Bu yanılsama, bir histeri belirtisi sayılır.)

—Tıp. Etkisi bir başka maddeninkine (genellikle bir hormon) benzeyen maddelere denir (örneğin parathormon).

◆ a. Karşılaştırılabilir ya da birbirlerinin yerini alabilir kimse ya da şey; eş (iyelik ekiyle): *Senin bir benzerin daha yoktur.*

—Biyokim. *Baz benzeri,* D.N.A. ya da R.N.A.'nın azotlu bazlarına yakın yapıda olan ve onların yerine geçebilen molekül. (5-bromo-urasil gibi baz benzerleri mutasyon yapıcı maddelerdir.)

—Kim. ve Biyokim. Bir başkasına yakınlığı olan (bileşik).

◆ bağ. *Esk. Benzer, benzer ki,* öyle görünüyor ki, sanki: *"Baki çemende hayli perişan imiş varak / Benzer ki bir şikâyeti var rûzigârdan"* (Baki, XVI. yy.).

—ANSİKL. Ceb. Katsayıları bir K değişmeli cisminden alınmış *n* inci basamaktan kare matrisler kümesi üzerinde tanımlı "benzer olma" bağıntısı bir eşdeğerlik bağıntısıdır. Benzer matrisler kavramı içyapı uygulamalarında ilginçtir: *f,* sonlu boyutta bir E vektör K-uzayının bir iç yapı uygulaması ve B_1 ile B_2 de E nin iki tabanı ise, B_1 ile B_2 tabanlarında *f* ye eşlik eden matrisler benzerdir; buradan, bir iç yapı uygulaması için, eşlik eden matrisin olabildiğince "yalın" olduğu bir taban bulma problemi ortaya çıkar; yani bir matrise, kendine benzer olmakla birlikte daha "yalın" bir matris bulmak gerekir. (→ MATRİSLERİN İNDİRGENMESİ*.) Kare matrisler eşdeğerdir, ancak bunun karşıtı doğru değildir.

BENZERBİÇİMLİ sıf. Org. kim. Biçimleri aynı olan organik bileşikler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etan (CH_3 — CH_3) ve metanol (CH_3 — OH) benzerbiçimli bileşiklerdir: benzer molekül boyları olan bu bileşikler C—C ve C—O bağları çevresindeki dönmeye karşı koyan zayıf enerji engeli nedeniyle aynı bakışım türünü (dönme ile ilgili) gösterirler. (→ YERLEŞME.) Aynı şekilde klorometan (CH_3 — Cl) ve metantiyol (CH_3 — SH) da benzerbiçimli bileşiklerdir.

Kesin olmamakla birlikte, bu dört bileşiğin benzerbiçimli olduğu söylenebilir: boyları ve biçimleri biraz farklı olsa bile aynı bakışım türünü gösterirler: daha kısa olan metanol ve etan, yaklaşık silindir biçimindedir; klorometan ile metantiyol ise daha uzun ve konik bir biçim sunar. Bu bileşiklerde benzerbiçimlilik yalnızca yaklaşık bir durumdur. Buna karşılık metan (CH_3—H) yukarıdaki bileşiklerle hiçbir şekilde benzerbiçimlilik göstermez: hem daha küçüktür, hem de bakışımı düzgün bir dörtyüzlüyü andırır (ya da dıştan bir küreyi).

BENZERBİÇİMLİLİK a. Org. kim. Benzerbiçimli bileşiklerin ayırtedici niteliği.

BENZERİ → BENZER.

BENZERLİK a. **1.** Birbirlerinden farklı olmakla birlikte soyut ya da somut ortak özellikler taşıyan şeyler ya da kişiler arasındaki yakınlık ilişkisi; andırma, benzeşim: *İki durum arasındaki benzerlik. Bir durumun ötekiyle benzerliği. İki nesne arasındaki biçim, iki kişi arasında karakter benzerliği.* **—2.** Kişi ya da şeyleri benzer kılan ortak nokta, ortak yan: *Pek çok benzerlikler taşıyan iki roman.*

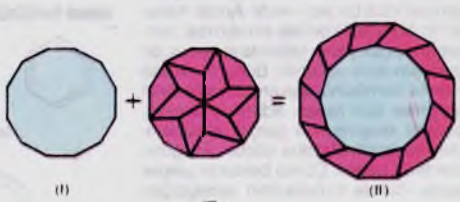
—Antropol. *Irk benzerliği katsayısı,* belli bir antropometrik özellikler öbeği (boy, omuz genişliği, vb.) bakımından iki halk arasında gözlemlenen genel farkları değerlendirmek için, ingiliz istatistikçi Karl Pearson tarafından ileri sürülen (1926) formül. (Pearson, 1928'de, bu formülü yeniden gözden geçirdi ve *sınırlı ırk benzerliği katsayısı* diye adlandırdı.)

—Ceb. *Gerçek pozitif λ* oranlı benzerlik, $\mathbb{R}$ üzerinde bir E_n Eukleides vektör uzayının (*n*, E nin boyutu) $\forall x \in E_n$ için $\|f(x)\| = \lambda\|x\|$ ı gerçekleyen *f* doğrusal uygulaması. (Ancak ve ancak $\forall x \in E_n$, $\forall y \in E_n$, $f(x)f(y) = \lambda xy$ ise, *f*, λ oranlı bir benzerliktir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

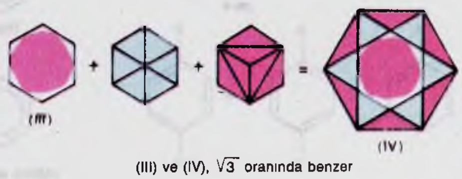
—Geom. Bir E_n afin Eukleides uzayından kendi içine, $\forall(M,N) \in E_n^2$ için $d(f(M),f(N)) = k \cdot d(M,N)$ yi sağlayan *f* uygulaması; burada *k, f* benzerliliğinin oranı denen, değişmez sıkı pozitif bir gerçek sayıdır. (Kimi kez AFİN BENZERLİK denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] —Benzer iki şeklin taşıdığı özellik. || *Üçgenlerin benzerlik halleri,* iki üçgenin benzer olduğunu doğrulamaya yarayan koşullar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. İki uyartı, iki durum, vb. arasında, nesnel olarak belirlenmeye elverişli andırma ilişkisi.

benzer şekillerle ilgili iki örnek

(I) ve (II), $\sqrt{2}$ oranında benzer

(III) ve (IV), $\sqrt{3}$ oranında benzer

—ANSİKL. Ceb. *Gerçek pozitif λ oranlı benzerlik.* E_n Eukleides vektör uzayının benzerlikler kümesi, E_n nin doğrusal grubunun bir altgrubudur [$GO(E_n)$ ile gösterilir]; $O(E_n)$ dikgen grubu, $GO(E_n)$ benzerlikler grubunun bir altgrubudur.

λ oranlı her benzerlik, $\sqrt{\lambda}$ oranlı bir vektör homotetisiyle bir *g* dikgen özyapı uygulamasının tek $h \circ g$ bileşkesidir; *g* pozitif bir izometri (dönme) ise, *f* ye doğru benzerlik denir; *f* negatif bir izometri ise, *f* ye evrik benzerlik denir.

—Geom. E_n nin bir benzerliği, birebir örten afin bir uygulamadır. ∘ yasasıyla donatılmış bu benzerlikler kümesi bir gruptur. E_n nin bir *f* benzerliğine eşlik eden $\vec{E}_n$ nin bir φ içyapı uygulaması, bir vektör benzerliğidir; φ doğru (aynı biçimde evrik) ise, *f* ye doğru (aynı biçimde evrik) denir.

Benzerlik oranı 1 e eşitse bu bir izometridir. *k* oranı 1 den farklıysa, benzerliğin değişmez bir ve ancak bir noktası vardır, bu da merkezidir; bu durumda benzerlik, P merkezli, *k* oranlı bir homotetiyle, P yi değişmez nokta alan bir izometrinin değişmeli çarpımına ayrılır.

E_2 *afin Eukleides düzlemi*'nde, önceki izometri, $k \neq 1$ oranlı bir doğru benzerlik halinde ya özdeşlik ya da P merkezli bir dönmedir; evrik bir benzerlik halinde ($k \neq 1$) bu izometri, P yi içeren bir doğruya göre dikgen bir bakışımdır. M nin eki *z* ile, $M' = f(M)$ ninki de z' ile gösterildiğinde, E_2, $\mathbb{C}$ karmaşık düzlemine özdeşleştirilebilir. *f* doğruysa, $(a, b) \in \mathbb{C}^2$, $|a| = k$ ve Arg *a* dönme açısı olmak üzere $z' = az + b$ formülü, *f* evrikse, $|a| = k$ olmak üzere $z' = a\bar{z} + b$ formülü elde edilir. Özetle, bir düzlemsel benzerlik P merkezi, *k* oranı ve duruma göre benzerliğe karşılık gelen dönmenin açısı ya da bakışım ekseni ile (ya da tabanı) belirlenir.

E_3 *afin Eukleides uzayı*'nda, bir doğru benzerlik halinde izometri, P yi içeren bir doğruyu eksen olarak alan bir dönme ya da özdeşliktir. Bir evrik benzerlik için, homoteti olarak yine P merkezli, ama ($-k$) oranlı homoteti alındığında aynı dönme elde edilir. Özetle, E_3 teki bir benzerlik, P merkezi, *k* oranı ve benzerliğe karşılık gelen dönmenin açısı ile belirlenir.

İki şekil verildiğinde, biri öbürünün görüntüsü olan bir benzerliğin bulunup bulunmadığının incelenmesi gerekebilir. Aynı düzlemdeki üçgenlerin ele alındığı özel hal, problemin iyi bilinen bir görünümüdür. A,B,C ve A′,B′,C′ düzleminin bir doğru üzerinde bulunmayan noktaları olsun. $f(A) = A'$, $f(B) = B'$ ve $f(C) = C'$ olduğunda, *f* benzerliği doğru (aynı biçimde evrik)bir benzerlik ise ABC ve A′B′C′e doğrudan benzer (aynı biçimde evrik benzer) denir. ABC ile A′B′C′ üçgeninin doğrudan benzer olması için gerek ve yeter iki koşul şudur:

1. $\dfrac{A'B'}{AB} = \dfrac{A'C'}{AC}$ ve $\widehat{BAC} = \widehat{B'A'C'}$;

burada $\widehat{BAC}$, $(\vec{AB}, \vec{AC})$ vektör ikilisinin açısını gösterir;

2. $\widehat{BAC} = \widehat{B'A'C'}$ ve $\widehat{ABC} = \widehat{A'B'C'}$.

ABC ve A′B′C′ ün evrik benzer olması için gerek ve yeter iki koşul şudur:

1. $\dfrac{A'B'}{AB} = \dfrac{A'C'}{AC}$ ve $\widehat{BAC} + \widehat{B'A'C'} = \omega$;

burada ω sıfır açıdır;

2. $\widehat{BAC} + \widehat{B'A'C'} = \omega$ ve $\widehat{ABC} + \widehat{A'B'C'} = \omega$. İki ABC ve A′B′C′ üçgeninin benzer olması için bir başka koşul da şudur:

$$\frac{A'B'}{AB} = \frac{B'C'}{BC} = \frac{C'A'}{CA};$$

bunlar aynı zamanda bir doğru benzerlikte ve bir evrik benzerlikte benzeşiktir.

Son olarak, şunu ekleyelim: iki ABC ve A′B′C′ üçgeni aynı zamanda (AB)// (A′B′), (BC)//(B′C′) ve (CA)//(C′A′) ise bunlar doğru benzerdir.

BENZERSİZ sıf. Benzeri olmayan; seçkin, üstün nitelikleriyle benzerlerinden ayrılan kimse, şey için kullanılır; eşsiz: *Benzersiz bir adam. Benzersiz bir güzellik.*

BENZERŞEKİLLİ sıf. Krist. Kristal ağlarında ve dolayısıyla kristal biçimlerinde sıkı benzerlikler gösteren cisimler için kullanılır. (Eşyapılı cisimler her zaman benzerşekillidir.) [Eşanl. HOMEOMORF.]

BENZERŞEKİLLİLİK a. Krist.Kimi bileşiklerin kristal biçimleri arasındaki benzerliklerle ilgili olay. (Eşanl. HOMEOMORFİZMA.)

BENZERT → BİZERTE.

BENZERYAPI a. Ceb. Bir T iç yasasıyla donatılı bir E kümesinden, bir ⊥ iç yasasıyla donatılı bir F kümesi içine

$\forall(x, y) \in E \times E, \quad f(x \top y) = f(x) \perp f(y)$

biçiminde tanımlanan *f* uygulaması. (Eşanl. HOMOMORFİZMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Krist. Atomlarının yerleşimi özdeş olan ve dolayısıyla bazı benzer fiziksel özellikler gösteren farklı kristal bileşiklerinin niteliği. (Kalsit [$CaCO_3$] ve sodyum nitrat [$NaNO_3$] bir benzeryapı gösterir.) [Eşanl. İZOTİPİ.]

—Küm. kur. *Birebir benzeryapı uygulaması*, bir kategori içinde $\alpha f = \beta f$ olduğunda $\alpha = \beta$ yı gerektirecek biçimde tanımlanan *f* benzeryapı uygulaması. ‖ *Örten benzeryapı uygulaması*, tanım uygulaması sürjeksiyon olan benzeryapı uygulaması. (Eşanl. EPİMORFİZMA.)

—ANSİKL. Ceb. (E, T) den (F, ⊥) içine tanımlı bir benzeryapı uygulaması, *f* uygulamasının örten, birebir ya da birebir örten olmasına göre örten (örten benzeryapı uygulaması), birebir (birebir benzeryapı uygulaması) ya da birebir örtendir (eşyapı uygulaması).

E üzerindeki T yasasının özelliklerinden, *f*(E) üzerinde tanımlanan ⊥ yasasının özellikleri elde edilir:

— T, E içinde birleşmeli ve değişmeliyse ⊥ yasası da *f*(E) içinde birleşmeli ve değişmelidir;

— *e*, E içinde T yasası için bir etkisiz öğeyse, $e' = f(e)$ de *f*(E) içinde ⊥ yasası için bir etkisiz öğedir;

— T yasası için E nin *x* öğesinin bakışımlısı x' öğesi ise, *f*(*x*) öğesinin ⊥ yasası için bakışımlısı da $f(x')$ olur. *f* (E), birinci ⊥ yasası için F nin kararlı bir altkümesidir;

— E ile F benzeşik cebirsel yapılarla donatılmış iki küme ise ve buna karşılık gelen iç yasalar için

$\forall(x, y) \in E \times E \quad f(x \top y) = f(x) \perp f(y)$

ise ve buna karşılık gelen dış yasalar için (Ω,her iki E ve F kümesinin ortak işlemcilerinin bölgesi olduğuna göre)

$\forall x \in E \quad$ ve $\quad \alpha \in \Omega \quad f(\alpha x) = \alpha f(x)$

ise, *f*, E den F içine bir benzeryapı uygulamasıdır. İki benzeryapı uygulamasının bileşkesi yine bir benzeryapı uygulamasıdır:

— E ile F kümelerinin grup yapısında olmaları halinde, *f* bir grup benzeryapı uygulamasıdır. E nin *f*(E) görüntüsü, F nin bir altgrubudur ve ker $f = f^{-1}$ (e') [e', F yasasının etkisiz öğesi]E nin ,*f* benzeryapı uygulamasının çekirdeği denen seçkin bir altgrubudur; ancak ve ancak ker $f = \{e\}$ ise (*e*, E yasasının etkisiz öğesi) *f* birebir benzeryapı uygulamasıdır.

— E den F içine tanımlanmış *f* grup benzeryapı uygulaması kanonik olarak

$$E \xrightarrow{h} E/\ker f \xrightarrow{\varphi} f(E) \xrightarrow{i} F$$

biçimindedir; burada *h*, örten kanonik benzeryapı uygulaması φ kanonik eşyapı uygulaması, *i* de birebir kanonik uygulamayı gösterir;

— E ile F kümelerinin halka yapısında olmaları halinde, *f* bir halka benzeryapı uygulamasıdır ve

$\forall(x, y) \in E \times E$ *için* $f(x + y) = f(x) + f(y)$

$f(xy) = f(x)\,f(y).$

dır. E nin *f*(E) görüntüsü, F nin bir althalkasıdır ve ker *f*, E nin ikiyanlı bir idealidir;

— E ve F nin cisim yapısında olmaları halinde, *f* bir cisim benzeryapı uygulamasıdır. E nin *f*(E) görüntüsü ya sıfıra indirgenen bir halka, ya bir cisimdir. *f* örtense *f*(E) bir cisim ve *f* bir cisim benzeryapı uygulamasıdır (her örten cisim benzeryapı uygulaması bir eşyapı uygulamasıdır).

— E ile F kümeleri aynı değişmeli K cismi üzerinde vektör uzayı yapısı taşıdıklarında *f* ye doğrusal* uygulama adı verilir:

— E ile F kümelerinin cebir yapısında olmaları halinde *f*, bir cebir benzeryapı uygulamasıdır ve

$\forall(x, y) \in E \times E$ için $f(x + y) = f(x) + f(y)$

$f(xy) = f(x)\,f(y)$

$\forall x \in E \quad$ ve $\quad \forall \alpha \in K \quad$ için $f(\alpha x) = \alpha f(x)$

tir.

BENZERYAPILI sıf. Küm. kur. Benzeryapı uygulaması özelliği bulunan bir uygulama için kullanılır.

BENZEŞ sıf. Bir şeyle yakın, benzer özellikler taşıyan.

BENZEŞİK sıf. Ceb. *Benzeşik cebirsel yapılar*, iç ve dış yasalarla donatılmış iki E ve F kümesinin cebirsel yapıları; şöyle ki E üzerinde tanımlı her iç yasaya, F üzerinde ancak ve ancak bir iç yasa, E üzerinde tanımlı her dış yasaya da, F üzerinde ancak ve ancak bir dış yasa karşılık gelir.

—Geom. Belli bir uygulamayla, özellikle geometrik bir dönüşüm sözkonusu olduğunda bir öğenin ya da bir kümenin dönüşmüşü için kullanılır. —Kıvrımlı bir dönüşümde eşlikli öğeler ya da kümeler için kullanılır. —Sıkça ve yanlış olarak herhangi bir dönüşümdeki eşlikli öğeler ya da kümeler için kullanılır. (Örneğin, benzer iki bölümün benzeşik noktaları.) ‖ *Benzeşik üçgenler*, (AA′) ∩ (BB′) ∩ (CC′) = {S} varsayımını gerçekleyen ABC ve A′B′C′ üçgenleri. [Bu üçgenler, (BC) ∩ (B′C′), (AC) ∩ (A′C′) ve (AB) ∩ (A′B′) ile tanımlanan üç arakesit noktası bir Δ doğrusu üzerinde bulunacak biçimdedir. Bunlar S merkezli ve Δ eksenli bir benzeşiklikte birbirlerinin görüntüleridir; bu biçimlemelerle Desargues uğraşmıştır. Benzer bir varsayımı gerçekleyen bir başka türden iki şekil için bir genelleme yapmak olanaklıdır.] (Eşanl. HOMOLOJİK.)

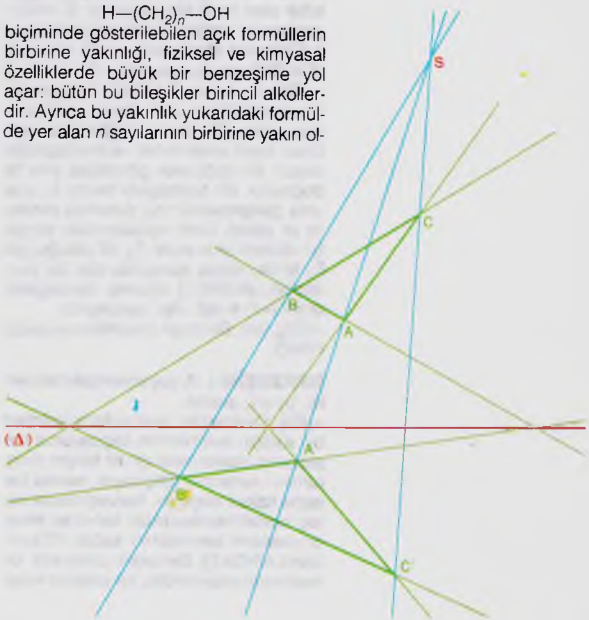
—Org. kim. Aynı kimyasal işlevi olan organik bileşikler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. HOMOLOG.]

—ANSİKL. Org. kim. H—CH_2—OH formüllü metanol, H—CH_2—CH_2—OH formüllü etanol ve H—CH_2—CH_2—CH_2—OH formüllü propanol-1 benzeşik bileşiklerdir: bu bileşiklerin açık formüllerinin, bir ya da birçok CH_2 grubunu katma ya da çıkarma yoluyla birbirinden türediği açıkça görülmektedir.

H—$(CH_2)_n$—OH

biçiminde gösterilebilen açık formüllerin birbirine yakınlığı, fiziksel ve kimyasal özelliklerde büyük bir benzeşime yol açar: bütün bu bileşikler birincil alkollerdir. Ayrıca bu yakınlık yukarıdaki formülde yer alan *n* sayılarının birbirine yakın ol-

benzeşik üçgenler

ması koşuluyla fiziksel özelliklerde de gerçek bir benzeşime neden olur. Örneğin metanol, etanol ve propanol-1 su ile karışım sağlar. Ama H—$(CH_2)_6$—OH formüllü heksanol-1 suda çok az çözünür; H—$(CH_2)_{16}$—OH formüllü heksadekanol ise hiç çözünmez.

Açıkça ifade edilirse benzeşik bileşikler kavramı, bu tür bir benzerlikle sınırlıdır. Ama çoğunlukla daha karmaşık eklemelere değin genişletilir. Örneğin metanol $(H)_3C$—OH, etanol (H—CH_2) $(H)_2C$—OH biçiminde yazılırsa, propanol-2 (H—$CH_2)_2$ (H)C—OH ve metil-2 propanol-2 de (H—$CH_2)_3$C—OH biçiminde gösterilir. Bu yazım yeni bir benzeşik bileşikler dizisi oluşturur. Ancak bu durumda eklenme, işlevsel —OH grubu taşıyan karbon atomu üzerinde gerçekleşir. Benzeşik bileşiklerin fiziksel özellikleri birbirine yakındır (sözgelimi tüm bu bileşikler su ile karışabilir); ama kimyasal özellikleri az da olsa değişir: yalnızca metanol ile etanol birincil alkoldür; propanol-2 ikincil, metil-2 propanol-2 ise üçüncül alkoldür.

Benzeşik bileşikler kavramının, CH_3 OH, CH_3—CH_2—OH ve CH_3—CH_2 —O—CH_3 bileşiklerinin tümüne uygulanamayacağını özellikle belirtmek gerekir. Çünkü bir CH_2 grubunun OH bağına eklenmesi (üçüncü bileşikteki konum), etanoldan, propanol-1 e ya da propanol-2 ye geçerken korunan alkol işlevinden farklı, başka bir işlevin (eter-oksit) ortaya çıkmasına yol açar.

Sonuç olarak benzeşiklik kavramı, özdeş ya da farklı, iki ya da daha çok işlevsel grup taşıyan bileşiklere iyi uygulanamaz. Çünkü iki işlevsel grup arasındaki uzaklığın organik bileşiklerin hem kimyasal, hem de fiziksel özellikleri üzerinde azımsanamayacak ölçüde etkisi vardır: HO—CH_2—CH_2—OH formüllü etandiol-1,2, HO—CH_2—CH_2 —CH_2—OH formüllü propandiol-1,3 ve HO—CH_2—CH_2—CH_2—CH_2—OH formüllü butandiol-1,4, açık formülleri CH_2 grubunu ekleme ya da çıkarma yoluyla birbirinden türemesine rağmen benzeşik bileşikler olarak kabul edilemez. Bunların kimyasal özellikleri tümüyle farklıdır.

Buna karşılık etandiol-1,2 ve CH_3 —CHOH—CH_2OH formüllü propandiol -1,2 benzeşik bileşiklerdir; propandiol-1,3 ve CH_3—CHOH—CH_2—CH_2OH formüllü butandiol-1,3 de bu türe girer. Bu hallerde bir CH_2 grubunun eklenmesi bileşiklerin fiziksel ve kimyasal özelliklerinde büyük benzeşimlere yol açar.

BENZEŞİKLİK a. Geom. Yazarlara göre merkez, kutup ya da köşe gibi değişik adlar alan bir S noktası ve bir Δ ekseni yardımıyla, aşağıdaki biçimde tanımlanan *h* düzlemsel dönüşümü: ancak ve ancak M′ ∈ (SM) olduğunda *h*(M) = M′ ise ve {I} = (SM) ∩ Δ için (S,I,M,M′) ikikat oranı, *h* benzeşikliliğinin oranı denen ρ değişmezine eşitse. (Bir benzeşikliğin ikikat noktaları, kendi ekseninden ve merkezinden oluşur. Bir doğrunun görüntüsü yine bir doğrudur. Bir benzeşiklik tanımı E_3 uzayına genişletilebilir; bu durumda merkeze ek olarak ikikat noktalarından oluşan bir düzlem elde edilir. E_2 de olduğu gibi E_3 te de, köşesi sonsuzda olan bir benzeşiklik afinliktir.) ‖ *Uyumlu benzeşiklik,* oranı (-1) e eşit olan benzeşiklik.
—Org. kim. Benzeşik bileşiklerin ayırtedici niteliği.

BENZEŞİM a. İki şey arasındaki benzerlik, uyum; *analoji.*
—Bilş. Denklemler ve koşullarla belirtilen bir sürecin evrimlerinin bilgisayarca hesaplanıp incelenmesi için bir bilişim programının kullanımı. (Bilgisayar, sayısal hesapla fiziksel olayların, benzeştirilecek süreç modeli hazırlandıktan sonra ise iktisadi yasaların benzeşimini sağlar.) [Eşanl. SİMÜLASYON.] ‖ *Benzeşim programı,* bir makinenin yapımından, bir sistemin kurulmasından ve bir fiziksel olayın kullanımından önce çalışmalarını göstermek için düzenlenen program. (Benzeşim programları, maketlere ve ardışık yaklaşıklıklara dayanan yöntemlere göre daha ucuz olan ve daha hızlı sonuç alınan benzeşim yöntemlerinin, mühendisler, araştırmacılar ve iktisatçılarca giderek artan kullanım sonucunda ortaya çıkmıştır.) [Eşanl. SİMÜLATÖR.]
—Çekird. fiz. Bir nötronun bir protonla yer değiştirmesi ya da tersi bir işlem sonucu birbirinden türeyen iki nükleer halin göreli özelliği. (Nükleer kuvvetler nükleon yüklerinden bağımsız olduğundan, bu iki biçimlenme, taşıdıkları bütün nükleer özellikler için özdeştir.)
—Ed. ve Giz. bil. *Benzeşimler kuramı,* evrenin çeşitli öğe ya da alanları arasında çok sayıda gizemli benzeşimler içerdiğini öne süren kuram. (Swedenborg tarafından ileri sürülen varlık ve nesnelerin bu derin benzerlikleri kuramı birçok yazarı— Goethe, Novalis, Balzac, Nerval, Rimbaud, Mallarmé— etkileyerek en tutulan anlatımını Baudelaire'in *Fleurs du mal* adlı yapıtının dördüncü sonesi olan "Correspondances"ta buldu.)
—Fels. *Varlığın benzeşimi,* Malebranche'ın öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Deneyin benzeşimleri,* Kant'ta, olayların zaman içinde varoluşunu belirleyen anlık ilkeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fiz. İki tür olayı belirleyen, farklı nitelikteki fiziksel büyüklüklerin değerleri arasındaki karşılıklılık. (Kimi fizik alanlarındaki potansiyel ile elektrik potansiyeli arasında böyle bir karşılıklılık sözkonusudur. Bu benzeşim, hidrodinamik ya da aerodinamik problemlerinin, elektriksel yöntemlerle çözümüne olanak vermiştir.) [Eşanl. ANALOJİ, ANDIRIM.]
—Fizs. mekan. *Mekanik benzeşim,* boyutları arasındaki oran λ, benzeşik öğelerinin kütleleri arasındaki oran μ olan ve benzeşik noktaları zaman açısından orantılı devinimler yapan iki sistemin özelliği. (Her iki sisteme "dinamik bakımdan benzer" sistem denir ve mekanik özellikleri özdeştir. Dolayısıyla sistemleri, küçültülmüş modelleriyle incelemenin temelini oluşturur.)
—Giz. bil. Gizli bilimler kuram ve uygulamasının temelini oluşturan evrensel benzeşim ilkesi.
—Homeopat. *Benzeşim yasası,* sağlık açısından dengesiz bir kişide görülen tepkisel patolojik belirtiler ile, bir ilacın sınama amacıyla verildiği sağlam bir insanda yarattığı patolojik belirtiler arasında benzerlik aramaya dayanan homeopatik yöntemin temel ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—San. ve Fizs. mekan. *Benzeşim yasası,* deneyler sırasında elde edilen sonuçları, normal çalışma koşullarına elverişli büyüklükte yapımlara aktarabilmek için maketlere (uçak, gemi, makine vb.) uygulanan koşulların tümü.
—Sesbilg. Bir sesbirimin (benzeştirici öğe) özelliklerinden bir ya da birkaçının bitişik sesbirime (benzeşen öğe) ilettiği eylem. (Eşanl. BENZEŞME.) [Karşt. AYRIMLAŞMA.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. *Uzay benzeşim odası,* BENZETEÇ'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Fels. *Varlığın benzeşimi.* Varlığın benzeşimi öğretisi, Malebranche felsefesinin konusudur. Bu filozofa göre, Tanrı'nın düşüncesiyle bizim düşüncemiz aynı mantık kurallarına uyar: "İnsan için doğru olan, melek için olduğu gibi, Tanrı için de doğrudur; insana göre haksız ya da aykırı olan şey, Tanrı için de öyledir" (Malebranche, *Traité de morale* [Ahlak incelemesi], 1, 7).

• *Deneyin benzeşimleri.* "Bunlar, olayların zaman içinde şu üç kipe göre varoluşunun belirlenim ilkelerinden başka şey değildir: bir niceliğe olduğu gibi zamanın kendisine bağıntı (varoluş niceliği, yani süre), bir dizideki gibi zaman içinde bağıntı (art ardalık) ve nihayet, her varoluş bütününde görülene benzeyen zaman içinde bağıntı (zamandaşlık)." [*Kritik der reinen Vernunft,* 1, 1, 2.]
—Homeopat. *Benzeşim yasası.* Tedavide amaç, kişinin hastalık görünümü ile ilacın deneysel görünümü arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Bu demektir ki pratikte homeopati sadece insan üzerinde denenmiş ilaçların kullanılmasını gerektirir. Etkin bir maddenin son derece az miktarda verilmesi bu sarsılmaz ilkenin zorunlu sonucudur. Etki gücü olan bir ecza maddesi hastayla uyumlu bir yanıt verirse ve yalnız bu durumda ilaç olur.
—Sesbilg. Benzeşen öğe, özgün özelliklerinden bir ya da birkaçını korursa (bu durumda benzeşim değil benzeşme adını alır), bölümsel, benzeştiren öğenin tüm özelliklerini alıp, kendisininkileri yitirirse tümsel benzeşimden söz edilir. Benzeştirici öğe, benzeşen öğenin önünde yer alıyorsa (*git-di > git-ti*), "ilerleyici" benzeşim, tersi duruma da "gerileyici" (ya da "önceleme") (*sü,* asker *başı* >*subaşı*) benzeşim denir. Benzeşim genellikle bitişik öğeleri kapsar. Benzeşim birbirinden uzak öğelerde de ortaya çıkabilir ve bu durumda da *armonik benzeşim,* ya da *uyumlama* adını alır.

Türkçedeki ünlü ve ünsüz uyumları bir benzeşim olayıdır.

BENZEŞLEŞME a. Ed. Bir cümle ya da dize içinde, üslup kaygısıyla, yakın sesli sözcüklerin bir arada verilmesi. *Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi aşıp gitmiş; az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş* vb. gibi masal tekerlemelerinde sık karşılaşılır.

BENZEŞLİK a. Benzeş olma durumu, niteliği; müşabehet.

BENZEŞME a. Benzeşmek eylemi.
—Sesbilg. BENZEŞİM'in eşanlamlısı.

BENZEŞMEK → BENZEMEK.

BENZEŞMEZ sıf. Zool. *Benzeşmez dişli,* dişleri birbirine benzemeyen hayvana denir.

BENZEŞMEZLİK → AYRIMLAŞMA.

BENZETEÇ a. Uz. havc. Fırlatılması ya da uzayda uçuşu sırasında bir uzay aracının karşılaşabileceği çevre etkenlerinden bir ya da birkaçını yerde yapay biçimde yaratarak bu aracın denenmesini sağlayan sistem. (En önemli benzeteçler, uzay ortamı yaratmaya yönelik olanlardır: bu benzeteçler çok büyük, kapalı odalardır ve içlerinde büyük ölçüde bir boşluk, uzaydakine yakın [−150° ile +150°C arası] sıcaklıklar yaratılır; uzay aracı bu odalarda Güneş ışınımına yakın bir ışımanın etkisinde bırakılır.) [UZAY BENZETECİ ya da UZAY BENZEŞİM ODASI da denir.]

BENZETİ a. BENZETME'nin eşanlamlısı.

BENZETİLMEK → BENZEMEK.

BENZETİM a. Siber. SİMÜLASYON'un eşanlamlısı.

BENZETİŞİM a. Mant. Benzetmeye dayanan akılyürütme.

BENZETME a. Benzetmek eylemi.
—Ed. Aralarında ortak nitelikler bulunan nesneleri, kavramları karşılaştırarak yapılan söz sanatı. *Esk.* Teşbih.
—ANSİKL. *"Akşam, lekesiz, saf, iyi bir yüz gibi akşam"* (Y. K. Beyatlı) dizesinde *"akşam"* ile *"yüz"* karşılaştırılırken "lekesiz, saf, iyi" olma niteliği, bir ortak nitelik olarak gösterilmiştir. Bu örnekte benzetmenin 4 temel öğesi şu sıra içindedir: Benzeyen *(akşam)* + benzetme yönü *(lekesiz, saf, iyi)* + kendisine benzetilen *(yüz)* + benzetme ilgeci *(gibi).* Benzetme ilgeci olarak "gibi" anlamına gelen "sanki, güya, kadar, meğer ki, nitekim, misal, andırmak, benzemek vb." de kullanılır. Benzetmenin kurulabilmesi için, benzetmenin iki yanı denilen "benzeyen" ile

"kendisine benzetilen"in kullanılması gerekir. Öteki öğelerin bulunup bulunmamasına göre benzetmeler dörde ayrılır: 1. Ayrıntılı benzetme (teşbih-i mufassal). Yukardaki örnekte olduğu gibi dört öğenin birlikte yer aldığı benzetmedir. 2. Kısaltılmış benzetme (teşbih-i mücmel), benzetme yönü kullanılmayan benzetmedir. Örn. *"Bu dört mısra değildi, sanki dört damla kandı"* (F. N. Çamlıbel). 3. Pekiştirilmiş benzetme (teşbih-i müekked), benzetme ilgeci kullanılmayan benzetmedir. Örn. *"Yollar, köyleri saran eskimiş çerçeveler"* (S. E. Siyavuşgil). 4. Yalın benzetme (teşbih-i beliğ), benzetme yönü ve benzetme ilgeci kullanılmayan benzetmedir. Örn. *"Gider oldum kömür gözlüm elveda"* (Karacaoğlan). Benzetmenin koşulu, karşılaştırılan iki şeyin bir benzetme yönünde birleşmesidir. Örn. *"minare gibi eski duvar"* sözü bir benzetme sayılmaz. Çünkü *"minare"* ile *"duvar"* arasında ortak nitelik (benzetme yönü) yoktur.

BENZETMEK → BENZEMEK.

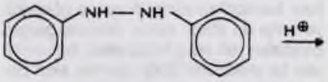
BENZHİDROL a. (fr. *benzhydrol*).Kim. Formülü $(C_6H_5)_2CH—OH$ olan alkolün yaygın adı; benzofenonun olağan indirgenmesiyle elde edilir. (Eşanl. DİFENİLKARBİNOL.)

BENZİ (Roberto), fransız orkestra yöneticisi (Marsilya 1937). İlk konserini 6 yaşında yönetti. André Cluytens ile çalıştıktan sonra 11 yaşında uluslararası meslek yaşamına başladı. 1972'de Akitanya bölge orkestrası'nın başına getirildi.

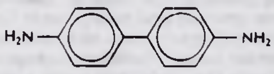
BENZİDİN a. (fr. *benzidine*). Bifenilden türeyen $H_2N—C_6H_4—C_6H_4—NH_2$ formüllü aromatik diamin; hidrazobenzenden benzidin çevrimi yoluyla elde edilir.

—ANSİKL. Benzidinin, boyarmadde sanayisinde büyük bir önemi vardır. Çünkü bu bileşikten elde edilen bisdiazo, bir amin ya da fenolle yoğuşarak bir bisazo verir. Bisazo ise, pamuğu doğrudan ve mordansız boyayabilen bir boyarmaddedir. Bu boyarmaddeler arasında krizamin (salisilik asitle), kongo sarısı (önce fenol, ardından sülfanilik asitle) ve kongo kırmızısı (naftiyonik asitle) sayılabilir.

Benzidin çevrimi, çift çevrel halkalı düzenlemenin klasik bir örneğidir ve fenol eterlerinin Claisen çevrimine benzer.

hidrazobenzen

benzidin

Bu tepkime, kuvvetli asit ortamda oldukça hızlıdır.

BENZİL sıf. Kim. *Benzil alkol*, formülü $C_6H_5—CH_2—OH$ olan alkol. (Eşanl. FENİLKARBİNOL.) || *Benzil ester*, benzil alkolden türeyen $C_6H_5—CH_2—O—CO—R$ formüllü ester.

—ANSİKL. Benzil alkole, Tolú ve Perú balsamları ile günlük ağacında ester biçiminde rastlanır; kimi temel sıvı yağlarda ise serbest halde bulunur. Benzil klorürün hidrolizi ile elde edilir. Organik çözücülerde çok iyi çözünmesine karşın suda çok az çözünen ve 206°C'ta kaynayan bir sıvıdır.

BENZİL a. (fr. *benzile*). Kim. Formülü $C_6H_5—CO—CO—C_6H_5$ olan α-diketonun yaygın adı; alkali hidroksitlerin etkisiyle benzilik asit verir.

BENZİL a. (fr. *benzyle*).Kim. Formülü $C_6H_5—CH_2—$ olan birdeğerli kök.

—ANSİKL. *Benzil klorür* $(C_6H_5—CH_2—Cl)$, sanayide ışıklı bir ortamda klorun toluene etkimesiyle elde edilir. Gözyaşartıcı bir sıvıdır, 176°C'ta kaynar. Suda çözünmez, ancak organik çözücülerde çözünür. Kuvvetli bir tepkin madde olması nedeniyle kolayca nükleofil ornatmalar sağlar. Suyla benzilik alkole, yükseltgen maddelerle aldehite ya da benzoik aside dönüşür.

Benzil brömür, benzil klorürle benzer özellikler taşır ve gözyaşartıcı bombalarda kullanılır.

Benzil disülfür,

$C_6H_5—CH_2—S—S—CH_2—C_6H_5$ formülüyle gösterilir ve benzil klorür ile sodyum polisülfürden elde edilir; kauçuk, petrol ürünleri ve silikonlarda yükseltgenme önleyicisi olarak kullanılır.

Benzil siyanür (ya da *fenilasetonitril*), doğal haide tere otunda bulunur; benzil klorür ile potasyum siyanürden elde edilir. Fenilasetik asit bireşiminde aramadde olarak kullanılır.

Benzil benzoat,

$C_6H_5—CH_2—O—CO—C_6H_5$ formülüyle gösterilir ve parfümcülükte yapay misklerin kokusuz çözücüsü biçiminde yaygın olarak kullanılır (323°C'ta kaynar). Eczacılıkta, spazm çözücü ve tansiyon düşürücü niteliğinden yararlanılır. Günümüzde uyuz ve bit hastalıklarına karşı deriye sürülerek uygulanır.

Benzil sinamat ya da *sinamein*, Perú balsamında bulunur.

BENZİLAMİN a. (fr. *benzylamine*). Kim. Amonyağın bir ya da daha çok hidrojen atomunun, benzil kökleriyle ornatılması sonucunda elde edilen amin. [Bunlar monobenzilamin $C_6H_5—CH_2—NH_2$, dibenzilamin $(C_6H_5—CH_2)_2NH$ ve tribenzilamin $(C_6H_5—CH_2)_3N$ biçiminde üçe ayrılır.]

BENZİLİDEN a. (fr. *benzylidène*). Kim. Formülü $C_6H_5—CH=$ olan ikideğerli kök. [*Benziliden klorür* $(C_6H_5—CHCl_2)$, ışıklı bir ortamda toluen klorlanarak elde edilir; hidrolizlenirse benzaldehit oluşur.]

BENZİLİDEN-ANİLİN a. (fr. *benzylidène-aniline*). Kim. Formülü $C_6H_5—CH=N—C_6H_5$ olan aldimin. (Bu bileşik, asit ortamda anilinin etkimesiyle benzaldehit anilden elde edilir.)

BENZİLİDEN-ASETOFENON a. (fr. *benzylidène-acétophénone*).Kim. Formülü, $C_6H_5—CH=CH—CO—C_6H_5$ olan etilen keton. (Eşanl. KALKON.)

—ANSİKL. Benziliden-asetofenon, benzaldehitin asetofenonla yoğuşması sonucunda elde edilir. Sarı renklidir ve dibenziliden aseton gibi halokromi olayı gösterir. Kimi hidroksilli türevleri çiçeklerin sarı boyarmaddesi olan flavonların doğal öncüsüdür.

BENZİLİDEN-ASETON a. (fr. *benzylidène-acétone*). Kim. Benzaldehitin asetona etkimesiyle elde edilen etilen keton.

—ANSİKL. *Monobenziliden-aseton*, $C_6H_5—CH=CH—CO—CH_3$ formülüyle gösterilen renksiz bir katıdır ve 41°C'ta erir. Oysa 112°C'ta eriyen $C_6H_5—CH=CH—CO—CH=CH—C_6H_5$ formüllü *dibenziliden-aseton*, sarı renkli bir katıdır ve halokromi olayı gösterir; derişik sülfirik asitteki çözeltisi turuncudur.

BENZİLİK sıf. (fr. *benzilique*). Kim. **1.** Benzile ilişkin. **—2.** *Benzilik asit*, formülü $(C_6H_5)_2C(OH)—CO_2H$ olan asit; alkali hidroksitlerin benzile etkimesiyle elde edilir. (Eşanl. DİFENİLGLİOKSİLİK ASİT.)

—ANSİKL. Benzilik çevrim, organik kimyada çok eskiden beri bilinir (Liebig, 1838); bu çevrim benzil gibi bir α-diketonun, benzilik asit gibi bir α-hidroksıde dönüşmesini sağlar: $C_6H_5—CO—CO—C_6H_5+KOH \rightarrow (C_6H_5)_2C(OH)—CO_2K$.

BENZİLLEME a. (fr. *benzylation*). Kim. Bir moleküldeki bir hidrojen atomunu bir benzil köküyle ornatma. (Örneğin amonyak benzillenerek benzilaminler elde edilir.)

BENZİLSELÜLOZ a. (fr. *benzylcellulose*). Kim. Selülozun benzil eteri.

—ANSİKL. Benzilselüloz, benzilklorürün 60-120°C arasında, % 15-25'lik alkaliselüloz çözeltisiyle tepkimeye girmesi sonucunda elde edilir. Termoplastik bir tozdur. Benzende, su katılmış diğer çözücülerde, esterlerde, aromatik alkollerde, bazlarda ve benzinde çözünür; ama suda çözünme oranı çok düşüktür. Benzilselüloz, alkol karıştırılmış aromatik karbürlerde çözülerek elde edilen kaplama maddeleri (boyalar, vernikler), su, baz ve asitlere karşı gösterdiği dayanıklılık bakımından selüloz asetat ve nitroselüloz kökenli kaplama maddelerinden daha üstündür. Ayrıca bu maddeler, parlaklık ve düzgünlük açısından etilselüloz kökenlilerden de daha iyi nitelikler gösterir. Bununla birlikte sıvı yağla karıştırılarak karma vernikler elde edilemez; çünkü benzilselüloz, yağlarla hiç bağdaşmaz. Öte yandan benzilselüloz elektrik sargıları ve tellerinin sıvanmasında, yalıtım verniklerinin hazırlanmasında kullanılır. Ancak ekonomik nedenlerden dolayı kullanımı sınırlıdır.

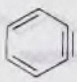
BENZİLTİYOÜRASİL a. (fr *benzylthiouracile*). Tiroit salgısı üzerindeki düzenleyici etkisinden dolayı (yapay antitiroit) hipertiroidilerde ve özellikle Basedow hastalığında ağız yoluyla kullanılan ilaç.

BENZİN a. (fr. *benzyne*).Kim. **1.** Formülü C_6H_4 olan hidrokarbon; kimi eleme ve aromatik ornatma tepkimelerine katılır. **—2.** Bu hidrokarbonun ornatılmasıyla elde edilen her türev.

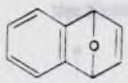
—ANSİKL. Benzinin, tepkiyen bir aramadde olarak kullanımını, 1939'da ilk kez öneren alman Georg Wittig oldu; bu görüş daha sonra kesinlik kazandı. Hatta gaz fazında morötesi tayfı bile kaydedildi. Bununla birlikte benzinin çok tepkin oluşu, sıvı ya da katı halde elde edilmesine olanak vermez. Kendisiyle bile tepkimeye girerek bifenilen $(C_{12}H_8)$ ve trifenileni $(C_{18}H_{12})$ oluşturur. Furanla tepkimeye girdiğinde, $C_{10}H_8O$ katılma ürününü ve çok zayıf A—H asitleriyle benzenin ornatılmış $C_6H_5—A$ türevini verir (örneğin NH_3 ile $C_6H_5—NH_2$ formüllü anilini oluşturur).

Benzin üç yoldan elde edilir: antranilik asidin $^{\oplus}N_2—C_6H_4—CO_2^{\ominus}$ formüllü diazonyum tuzunun ısıl bozunması; BrMg—C_6H_4—F gibi orto konumda halojenli bir organomagnezyumun kendiliğinden bozunması; sodyum amit ya da çok kuvvetli bir bazla HCl'in klorobenzenden koparılması. AH kökünün ornatık benzinlere katılımı iki biçimde sağlanır ve dolayısıyla konum değiştirmeli ornatmalara yol açar.

Benzinin yapısı tam olarak bilinmemektedir Formülü üçlü bağla gösterilebilir; ancak bu biçim tartışmalıdır. Aslında biradikalden ya da yoğuşmuş fazda dipolar bir iyondan söz edilebilir.

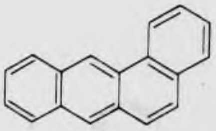
benzin

benzin- furan katılma ürünü

BENZİN a. Damıtma aralığı 40 ile 220° C arasında yer alan petrol damıtma ürünü. (Özelikle kumandalı ateşlemeli motorları beslemeye yöneliktir.) —Damıtma aralığı yukarıdaki sınırlar içinde yer alan öteki ürünlere verilen ad. || *Benzin giderme*, "yaş doğal gaz" içinden sıvı hidrokarbonları çıkarma. (Benzin giderme işlemi kolay yoğuşabilen hidrokarbonlar için ayırıcılarla, butan ve propan için soğurma ya da soğutma yöntemleri ile kuyu çıkışında uygulanır. "Kuru gaz" daha sonra borularla dağıtılır.) || *Birincil damıtma benzini*, petrolü doğrudan damıtma sırasında elde edilen benzin. || *Buharla kraking benzini*, buharla kraking yoluyla elde edilen ve karışım hazırlamayı iyileştiren birçok doymamış molekül (olefinler ve aromatikler) içeren benzin. || *Çakmak benzini*, çakmaklarda yakıt olarak kullanılan uçucu ve kokusuz özel benzin. || *Doğal benzin*, doğal gazdan çıkarılan, kaynama noktası düşük petrol ürünü. (Oldukça yüksek miktarda propan ve butan içerir; propanın elenmesinden sonra kararlı bir benzin elde edilir.) [Eşanl. GAZOLİN.] || *Dönüştürme benzini*, birincil damıtmanın ağır yakıtını, parafinli karbon zincirlerini aromatik halkalara dönüştüren birimlerden ge-

çirerek elde edilen benzin. || *Kararlı benzin*, en uçucu kesim giderilerek ya da bütan ayrılarak buhar basıncı düşürülmüş benzin. || *Kraking benzini*, özel dönüştürme birimlerinde ağır yakıtın dönüşümüyle elde edilen benzin. || *Kurşunsuz benzin*, kurşunlu katkı maddesi içermeyen benzin. || *Leke benzini*, boyahanelerde ya da evlerde giysileri temizlemek ya da yağdan arındırmak için kullanılan özel benzin. || *Motosiklet benzini*, motosiklet, motorlu bisiklet vb. gibi araçların iki zamanlı motorlarında yakıt olarak kullanılan benzin. (İki zamanlı motor benzini, uygun bir yağlayıcı katılmış özel bir benzindir.) || *Oto benzini*, kumandalı ateşlemeli ısıl motorları beslemede kullanılan bireşimsel hidrokarbon karışımı. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.) || *Özel benzin*, ayırt edici özellikleri, çok dar bir damıtma aralığı ve bileşenlerini oluşturan hidrokarbonların türü ile sınırlanan, sanayide ya da evde kullanıma uyarlanmış benzin. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.) || *Tatlı benzin*, önemsiz oranda sülfürlenmiş hidrojen ya da merkaptanlar içeren ve sodyumplombit deneyine olumsuz tepkime gösteren benzin. || *Uçak benzini*, pistonlu uçak motorlarında motor yakıtı olarak kullanılan üstün nitelikli benzin. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.) || *Yapay (sentetik) benzin*, bireşimle elde edilen hidrokarbonlardan oluşan benzin. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.)

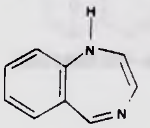

benzoantrasen

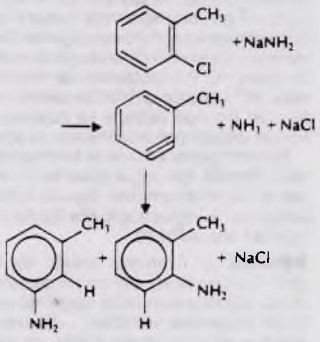
—Isıl mot. *Benzin motoru*, hava-yakıt (benzin, petrol, gaz, alkol) karışımı ve kumandalı ateşlemeyle çalışan motor. (Günümüzde daha çok PATLAMALI MOTOR terimi kullanılır.)

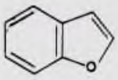
—Oto. *Benzin çantası*, acil durumlarda kullanmak için yedek benzin konulan çanta. (Eşanl. CERİKAN.) || *Benzin istasyonu*, araba ve motosiklet sürücülerine her tür yakıt, yağ, yedek parça ve aksesuar satan istasyon. (Kimi istasyonlarda ivedilikle giderilmesi gereken arızaların onarımı yapılabilir. Hatta bir kısmında tamirhane, bakım yeri, büfe ve ayaküstü yiyecekler satan lokanta da bulunabilir.)

benzodiazepin

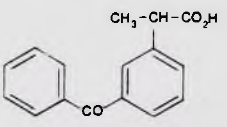
—ANSİKL. Petr. san. • *Oto benzini*, normal benzin ve süperbenzin olarak, oktan sayıları farklı iki türe ayrılır. Otomobilin geli-

benzofuran

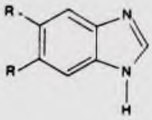
şimi benzinin, petrol arıtma sanayisinin en önemli ürünlerinden biri olmasına neden olmuştur; nitekim bu sanayide yakıt-motor uyumu üstünde araştırmalar yapılmaktadır. Oto benzini ya da normal ve süperbenzin üretiminde arıtmanın yapısı ve işlenen ham petrolün özelliğine göre farklı niteliklerde ve oranlarda çok sayıda bileşen yer alır. Normal ve süperbenzinler içinde yaklaşık olarak şu türler sayılabilir:

metabenzoilhidratropik asit

—hafif birincil damıtma benzini (nafta); nitelikli yakıt elde etmek için başka ürünler katılarak özellikleri iyileştirilir;

—kraking benzini, özel dönüştürme birimlerinde kraking yöntemiyle ağır yakıt dönüştürülerek elde edilir. Oktan sayısı birincil damıtma benzininden daha yüksektir ve hem normal benzin, hem de süperbenzin üretiminde kullanılır;

benzoimidazol R = H
5,6 dimetilbenzoimidazol R = CH₃

—buharla kraking benzini, kraking benzinine benzer özellikler gösterir ve çok sayıda doymamış molekül (olefinler ve aromatikler) içerir. Bu moleküller benzinin kalitesini yükselterek iyi bir yakıt karışımı sağlar; üstelik benzinin özgül kütlesini artırır ve istendiğinde benzine katılan alkolleri daha iyi tutar;

—dönüştürme benzini, süperbenzinin bileşiminde % 50'nin üstünde yer alır. Bu benzini elde etmek için ağır birincil damıtma benzini, dönüştürme biriminden geçirilir ve parafinli karbon zincirleri aromatik halkalara dönüştürülür;

—butan yakıta istenen buhar basıncını sağlar;

—vuruntu önleyici katkı maddeleri oktan sayısını daha da artırır. Oto benzinleri, karışım hazırlamaya elverişliliği açısından kurallara bağlıdır: özellikle oktan sayısı (normal benzin için 90, süperbenzin için 95) ve damıtma eğrisi saptanır.

• *Uçak benzini*, oto benzininden daha uçucudur ve çok daha yüksek bir oktan sayısı içermelidir; uluslararası standartlar üç kalite kabul eder: turizm uçakları için 91-98, ticari uçaklar için 100-103 ve askeri uçaklar için 115-145; ikinci rakam zengin karışımda oktan sayısını belirtir.

• *Özel benzinler*'i elde etmek için birincil benzin yeniden damıtılır sonra kükürt giderme ve gerekirse aromatik giderme işlemleri uygulanır. Katalitik dönüştürme benzinlerinde bulunan ve yüksek oranda benzen ya da toluen içeren kimi aromatik çözücüler özütleme yoluyla elenir. Özel benzinler damıtma özelliklerine göre şöyle sıralanabilir: 40 ile 100° C arasında damıtılan benzin, boyacılıkta yağ gidermede, kauçuk kökenli zamkların üretiminde kullanılır. 60 ile 80° C arasında damıtılan benzin normal heksan bakımından çok zengindir ve yağ sanayisinde yağlı maddeler ile içyağlarını özütlemeye yarar. 70 ile 100° C arasında damıtılan benzin kauçuk sanayisinde, kataliz sobalarında yakıt olarak kullanılır. 95 ile 103° C arasında damıtılan benzin ile alkollerin suyu giderilir. 100 ile 130° C arasında damıtılan benzin kauçuk, boya ve temizleme sanayilerinde tüketilir. 100 ile 160° C arasında damıtılan benzinin kullanım alanları bir önceki benzininkilerine benzer. 30 ile 75° arasında damıtılan benzin, pentanlardan ve heksanlardan oluşur ve parfümcülükte düşük sıcaklıkta özütleme işlemlerinde kullanılır. Normal oto benziniyle aynı damıtma özelliklerini gösteren cins benzinin renksiz olması ve kurşun tetraetil içermemesi gerekir. Kaynak lambalarında ve az miktarda yağlayıcı yağ katıldıktan sonra özellikle iki zamanlı motorlarda yakıt olarak kullanılır.

• *Yapay (sentetik) benzin*, taşkömüründen, linyitten ya da havagazından çıkan karbon, basınç altında katalitik yolla hidrojenlenerek (Bergius, Fischer* - Tropsch yöntemleri) elde edilir. Üretim maliyetinin yüksek olması ve petrolün ucuzluğu ekonomik kullanımını önemli ölçüde sınırlamıştır. Ancak petrol fiyatlarının sürekli artışı ve kömür rezervlerinin büyüklüğü bu ürüne yeniden dönüşü sağlayabilir.

BENZİNCİ a. **1.** Benzin satılan yer; benzin istasyonu. **—2.** Benzin satan kimse.

BENZİNG (Johannes), alman türkolog (Schwenningen 1913). Yükseköğrenimini Berlin'de yaptı. Türkmencedeki fiil şekilleri üzerine doktora verdi (1939).

Mainz Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı; profesör oldu. Çalışmalarını çuvaşça, türkmence ve tunguzca üzerinde yoğunlaştırdı. Türkmenceyle ilgili doktora tezi *Über die verbformen im türkmenischen* (Türkmencedeki fiil şekilleri üzerine) adını taşıyordu (1939). Çuvaşça üzerinde çalıştı: *Tscuwassische studien* (Zeitschrift der deutschen morganlandischen gesellschaft, 1940 - 1954). *Philologie turcicae fundamenta*'ya Kumuk, Başkırt, Hun, Tuna Bulgarları, Volga Bulgarları, Çuvaş dilleriyle ilgili bölümleri yazdı (1964). Türkolojiyle ilgili bir el kitabı yayımladı: *Einführung in das studium der altaischen philologie und der turkologie* (Türkoloji ve altay filolojisi araştırmasına giriş, 1953).

BENZİNLİ sıf. Benzinle işleyen, çalışan motor, makine vb. için kullanılır: *Benzinli motor.*

BENZİNLİK a. **1.** Benzin istasyonu. **—2.** Akaryakıt deposu.

BENZİODARON a. (fr. *benziodarone*). Koroner atardamarları genişletici etkisinden dolayı kullanılan ilaç. (Bu atardamarların verdisini artırır, ayrıca düşük dozda kullanıldığında ürisemiyi etkiler ve kanda üre oranını düşürür.)

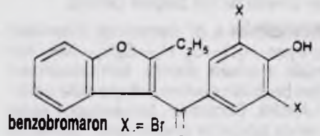
BENZİT a. (fr. *benzite*). Kim. Patlayıcı olarak kullanılan trinitrobenzen 1, 3, 5 benzene verilen ad. (Trinitrotoluen ya da pikril klorürden elde edilir; tolitten daha güçlüdür, ancak maliyet fiyatı çok yüksektir.)

BENZOANTRASEN a. (fr. *benzanthracène*). Formülü $C_{18}H_{12}$ olan aromatik hidrokarbon; naftasenin izomeridir.

BENZOAT a. (fr. *benzoate*). Benzoik asidin tuzu ya da esteri.

—ANSİKL. *Sodyum benzoat*, balgam söktürücü ve bronş salgıları sulandırıcısıdır. Aynı zamanda kolagog ve idrar antiseptiği olarak da önerilir. *Benzil benzoat* ise, parfümcülük ve eczacılıkta kullanılır. (→ BENZİL.)

BENZOBROMARON a. (fr. *benzbromarone*). Org. kim. Formülü $C_{17}H_{18}Br_2O_3$ olan bileşiğin yaygın adı; kandaki ürik asit oranını düşürmek için kullanılır.

benzobromaron X = Br
ve benzoiyodaron X = I

BENZODİAZEPİN a. (fr. *benzodiazépine*). Diazepine çok benzeyen ve psikofarmakolojide kullanılan, $C_9H_8N_2$ formüllü birçok izomer bileşiğe verilen ad.

—ANSİKL. Benzodiazepin en başta ve her zaman ruhsal bunalım üzerinde olumlu etki yaratır, ama sıkıntı nevrozu, korku nevrozu ve bazı saplantı nevrozları gibi değişik nevroz hallerinde de uzun süre tedavi amacıyla kullanılabilir. Klordiazepoksit gibi bazı benzodiazepinlerin ayrıca çöküntüye karşı da etkisi vardır. Aslında gerçek psikozları yok edici hiçbir etkisi bulunmayan bu maddeler, çoğu zaman akut psikoz hallerinde ya da şiddetli ruhsal bunalımla birlikte görülen heyecan hallerinde tedavi amacıyla iğne şeklinde verilir. Doğrudan doğruya uyutucu etkisi olmamakla birlikte, bunalımı hafifleterek uykuyu kolaylaştırır. Uyanıklığı bastırıcı etki, kullanılan bileşiğin çeşidine göre az ya da çok belirgindir ve bunlardan nitrazepan yalnız uyku getirici olarak kullanılır.

Benzodiazepinlerin kas gevşetici ve çırpıntı giderici işlevi de vardır. Bu bakımdan özellikle etkili olan diazepam sara hastalığının tedavisinde kullanılır. Korteksin ve çıkan ağsı cismin etkinliğinde hafiflemeye yol açan benzodiazepinler solunum işlevlerini yavaşlatır. Bundan başka kusmayı durdurucu, vücut ısısını azaltıcı ve ağrı giderici etkileri de vardır. Polikinetik omurilik reflekslerini de azaltırlar. Ruhsal bunalıma karşı kullanılan ilaçların hepsi gibi benzodiazepinler de, merkez sinir sistemi üzerinde bastırıcı etki yapan barbitürik ve alkol gibi maddelerin etkisini artırırlar. Bu nedenle, aşırı dikkat gerektiren, tehlikeli işlerde çalışanlara verilmesinde aynı ihtiyat gösterilmelidir. Benzodiazepinlerin ikincil etkileri yoktur, insanlarda ucube yaratıcı etkileri de kanıtlanmamıştır. Uyuşturucu alışkanlığı yaratma etkileriyse önemsiz görünmektedir.

Benzodiazepinlerin etki mekanizması hakkında birçok varsayım öne sürülmüştür. Bunlardan biri gabaminerjik sistemin, beyin ve omurilik üzerindeki bastırıcı ve engelleyici etkilerinin kolaylaştırılmasıdır.

Varsayıma göre gabaminerjik sistem, özellikle limbik sistem düzeyinde gabaminerjik asit bireşimini artırmakla bu etkiyi yaratır.

BENZOFENON a. (fr. *benzophénone*). Kim. Formülü $C_6H_5 - CO - C_6H_5$ olan keton. (Benzoil klorürün alüminyum klorür eşliğinde benzene etkimesiyle elde edilir; indirgenirse koşullara göre benzhidrol ya da benzopinakol verir.)

BENZOFENON-KARBOKSİLİK sıf. (fr. *benzophénone - carboxylique*). Kim. *Benzofenon - karboksilik asit*, BENZOİLBENZOİK* ASİT'in eşanlamlısı.

BENZOFLAVİN a. (fr. *benzoflavine*). Kim. Akridin grubundan sarı boyarmadde.

BENZOFURAN a. (fr. *benzofuranne*). Formülü C_8H_6O olan ikihalkalı bileşik; furana benzer ve taşkömürü katranında bulunur. (Eşanl. KUMARON.)
—ANSİKL. Benzofuran, asitlerle temas ettiğinde polimerleşir ve kumaron adıyla bilinen reçineleri verir. Asit ve bazlara karşı duyarsız olan bu reçineler, vernik ve kauçuk sanayisinde kullanılır.

BENZOHİDROKSİLAMİN a. Kim. Formülü $(C_6H_5)_2CH—NH_2$ olan aminin yaygın adı. (Eşanl. DİFENİLMETİLAMİN.)

BENZOİK sıf. (fr. *benzoïque*; lat. *benzoinum*, benjuan). Kim. *Benzoik asit*, formülü $C_6H_5 - CO_2H$ olan asit; bu asidin kimi esterleri benjuanda bulunur. (Eşanl. BENZENKARBOKSİLİK ASİT.) || *Benzoik nitril*, BENZONİTRİL'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. XVII. yy. başlarında benjuandan elde edilen benzoik asit, günümüzde toluen yükseltgenerek üretilir. 120° C'ta erir. 250° C'ta kaynar ve kolayca süblimleşir. Organik çözücülerde çözünür; ancak soğuk sudaki çözünürlüğü düşüktür. Aromatik asitlerin ilk örneklerinden birini oluşturur; asetik asitten daha güçlü asittir (pK=4,2). Karboksilik asitlerin bilinen tüm özelliklerini taşır. Ayrıca benzen halkası üzerinde elektroncul tepkimeler sağlar (nitrolama, sülfonlama, halojenleme). Bu tepkimeler meta konumunda oluşur.
—Eczc. Benzoik asit bronş salgılarını değiştirici ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Ayrıca zayıf bir antiseptiktir.

BENZOİL a. (fr. *benzoyle*). Kim. Formülü $C_6H_5 —CO—$ olan birdeğerli kök. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Org. kim. *Benzoil gidermek*, bir molekülde, bir hidrojen atomuyla bir benzoil kökünü ornatmak.
—ANSİKL. *Benzoil klorür* ($C_6H_5 —CO—Cl$), benzoik asidin bir asit klorürü ve önemli bir benzoilleme aracıdır. Suyla bozunarak benzoik ve hidroklorik asit verir.
C_6H_5-CO--O O-CO-C_6H_5 formüllü *benzoil peroksit*, benzoil klorürün baryum perokside etkimesiyle elde edilir. Isı etkisiyle bozunarak $C_6H_5 —CO_2^{\bullet}$ köklerini verir; bu kök de karbondioksit ve $C_6H_5^{\bullet}$ kökü biçiminde ayrışır. Benzoil peroksit köksel tepkimelerin önemli bir başlatıcısıdır (özellikle polimerleşmede).

BENZOİLBENZOİK sıf. (fr. *benzoylbenzoïque*). Kim. *Benzoilbenzoik asit*, formülü $C_6H_5 —CO—C_6H_4 —CO_2H$ olan asit; üç izomeri vardır. (Eşanl. BENZOFENON KARBOKSİLİK ASİT.)
—ANSİKL. Yalnızca *orto* izomeri önemlidir; alüminyum klorür eşliğinde ftalik anhidridin benzene etkimesiyle elde edilir. Antrakinonun sanayisel bireşiminde bir ara ürün olarak kullanılır; derişik sülfürik asidin etkimesiyle antrakinona dönüşür.

BENZOİLHİDRATROPİK sıf. (fr. *benzoylhydratropique*). Kim. *Benzoilhidratropik asit*, formülü $C_{16}H_{14}O_3$ olan asit. (Meta izomeri ketoprofen adı altında anti-enflamatuvar ve analjezik olarak kullanılır.)

BENZOİLLEME a. Kim. Bir moleküldeki bir hidrojen atomunu bir benzoil köküyle ornatma.

BENZOİMİDAZOL a. Kim. Formülü $C_7H_6N_2$ olan ikihalkalı bileşik; imidazola benzer ve indazolün bir izomeridir.
—ANSİKL. Benzoimidazolün kimi türevleri, boyarmaddeler olarak oldukça önemlidir (*siyaninler*). Diğerleri ise hücre bileşenleridir: 5,6 dimetilbenzoimidazol B12 vitaminin yapısına girer.

BENZOİN a. (fr. *benzoïne*). Kim. 1. Formülü $C_6H_5 —CO—CHOH —C_6H_5$ olan α-ketolün (açiloin) yaygın adı; potasyum siyanürün benzaldehite etkimesiyle elde edilir.—2. Daha geniş anlamda Ar—CO—CHOH—Ar' genel formüllü α-ketollerine verilen genel ad.
—ANSİKL. 1848'den (liebig) beri bilinen benzoin yoğuşması, günümüzde her yönüyle anlaşılmıştır. Oluşumu, C_6H_5 —C(OH) —CN formüllü siyanür anyonunu kolayca verebilen C_6H_5 —CHOH—CN formüllü benzaldehit siyanhidrinin CH bağının yüksek asitliğinden kaynaklanır. Bu anyon bir benzaldehit molekülüne katılarak benzoini oluşturur. Benzoinin katalizlediği canlı hücre tepkimelerinde, tiamin (vitamin B1), siyanür anyonu ile aynı ilkeye göre hareket eder.

BENZOKİNON a. (fr. *benzoquinone*). Kim. Formülü $C_6H_4O_2$ olan ve benzenden türetilen kinon; ortobenzokinon ve parabenzokinon olmak üzere iki izomeri vardır.
—ANSİKL. *Ortobenzokinon*, turuncu renkli bir katıdır; pirokatekol yükseltgenerek elde edilir; çok kararsızdır ve erimeden önce bozunur. *Parabenzokinon*, sarı renkli bir katıdır; 116° C'ta erir ve kolayca süblimleşir. Kinonların ilk örneklerinden birini oluşturan parabenzokinon, benzenin çok sayıda türevinin (fenol, anilin, hidrokinon) hızlı yükseltgenmesi sonucunda elde edilir. Yükseltgeme gücüyle birlikte kinonlarda görülen bütün özellikleri taşır. Hızla indirgenirse hidrokinon, denetim altında indirgenirse kinhidron verir.

BENZOKSAZOL a. (fr. *benzoxazole*). Kim. Formülü C_7H_5NO olan ikihalkalı, oksazola benzer bileşik.

BENZOL a. (fr. sözc.) Kim. Taşkömürü katranından elde edilen bir damıtma ürünü. (170° C'ın altında kaynayan taşkömürü katranı, temel olarak benzen, toluen ve ksilen karışımından oluşur.)
—Patol. *Benzol zehirlenmesi*. Benzol ya da bileşenlerinden ve petrol türevlerinden ileri gelen süreğen zehirlenme. (Eşanl. BENZEN zehirlenmesi.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Bir ton taşkömürü katranının damıtılmasından 6-8 kg arasında benzol elde edilir. Damıtma sonucunda benzolün bir bölümü gazlarda, bir bölümü de hafif katran yağlarında yer alır. Ham benzolü arılaştırmak için sırasıyla sülfürik asit, su, sudkostik ve sonra yeniden su ile yıkamak gerekir. Benzol geri akışla damıtılabilir ya da olduğu gibi yakıt olarak kullanılır.
—Patol. Akut benzol zehirlenmesi (kaza sonucu olabilir) sarhoşluk belirtileriyle başlar, bunu izleyen bir çöküntü evresinden sonra komaya kadar gider. Yalnız çalıştıkları işte benzol kullananlarda görülen süreğen benzol zehirlenmesi, benzola bağlı kan hastalığına yol açar. Klinik belirtilerin seyrek olması (kırıklık ve şiddetli yorgunluk hali) ve yavaş ortaya çıkması nedeniyle kan bütün ayrıntılarıyla muayene edilmelidir. Kan muayenesi sonucunda kan hücrelerinde azalma, kanama süresinde bozukluk ve bağcık belirtisi görülür. Hastalık bazen sindirim bozuklukları ve ağır kanamalarla birlikte görülen aplastik anemiye ve tehlikeli kan hastalıklarına (akut lösemi) dönüşür. Zararsız sayılabilecek benzol oranı hava için yüz binde bir dolayındadır.

BENZONAFTOL a. (fr. *benzonaphtol*). Geniş spektrumlu bağırsak antiseptiği. (İshal tedavisinde genellikle bitkisel kömürle birlikte kullanılır.) [Eşanl. BETANAFTİL BENZOAT.]

BENZONİTRİL a. (fr. *benzonitrile*). Kim. Formülü C_6H_5 —C≡N olan nitril; benzoik asidin bir türevidir. (Eşanl. BENZOİK NİTRİL.)
—ANSİKL. Sanayide potasyum siyanürün, potasyum benzensülfonat üzerine etkimesi ya da toluenin amonyakla yükseltgenmesi sonucunda elde edilir. Benzonitril 191° C'ta kaynar, acı badem kokusundadır. Özellikle, geçiş metalleri tuzlarının kusursuz bir çözücüsüdür ve bunlarla kompleksler oluşturur.

BENZOPİNAKOL a. (fr. *benzopinacol*). Kim. Formülü $(C_6H_5)_2C(OH) —C(OH) — (C_6H_5)_2$ olan glikol; benzofenonun katlanmalı indirgenmesinden elde edilir.

BENZOPİRAN a. (fr. *benzopyranne*). Kim. Formülü C_9H_8O olan ikihalkalı bileşik; pirana benzer; kumaran, kroman ve izokroman olmak üzere üç izomeri vardır.

BENZOPİRAZOL a. (fr. *benzopyrazole*). Kim. Formülü $C_7H_6N_2$ olan ikihalkalı bileşik; pirazola benzer ve benzoimidazolun bir izomeridir.

BENZOPİREN a. (fr. *benzopyrène*). Kim. Formülü $C_{20}H_{12}$ olan beşhalkalı aromatik hidrokarbon. (3,4 Benzopiren, kanser yapıcı bir maddedir. Taşkömürü katranı ile patlamalı motorlarda yakıtın tam yanmaması sonunda çıkan egzoz gazlarında bulunur.)

BENZOPİRİDİN a. (fr. *benzopyridine*). Kim. Formülü C_9H_7N olan ikihalkalı bileşik; piridine benzer; kinolein ve izokinolein olmak üzere iki izomeri vardır.

BENZOPİRİLYUM a. (fr. *benzopyrylium*). Kim. Formülü $C_9H_7O^+$ olan ikihalkalı katyon; pirilyum katyonuna benzer, en önemli türevleri antosiyanidinlerdir.

BENZOPİRON a. (fr. *benzopyrone*). Kim. Formülü $C_9H_6O_2$ olan ve benzopiranlardan türeyen lakton ya da keton; kumarin, kromon ve izokromon olmak üzere üç izomeri vardır.

BENZOPİRROL a. (fr. *benzopyrrole*). Kim. İNDOL'ün eşanlamlısı.

BENZOPÜRPÜRİN a. (fr. *benzopurpurine*). Kim. Azoboyarmaddelere verilen ad; tolidin bisdiazosunun ya da anizidinin naftiyonik asit üzerine kenetlenmesiyle elde edilir.

BENZOTİYAZOL a. (fr. *benzothiazole*). Formülü C_7H_5NS olan ikihalkalı bileşik; tiyazole benzer, kimi türevleri kauçuk ve boyarmadde sanayisinde oldukça önemlidir.

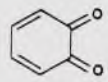
BENZOTİYOFEN a. (fr. *benzothiofène*). Kim. Formülü C_8H_6S olan ikihalkalı bileşik; tiyofene benzer ve taşkömürü katranında bulunur.

BEN ZVİ (İzak), israilli devlet adamı ve gazeteci (Poltava 1884 - Kudüs 1963). Kendisini İsrail devletinin kurulmasına adadı. Aşkenaziler ile Sefaradlar'ı birleştirmeye çalıştı. 1907'de Filistin'e yerleşti. İstadrut'un sekreterliğini yaptı ve İsrail sosyalist partisi Mapai'ye katıldı. Üyesi olduğu Yahudi ulusal konseyi'nin başkanlığını üstlendi (1924-1949). Ben Gurion ile birlikte Hehalutz'un (öncüler) ve Yahudi lejyonu'nun kurucularından biriydi. 1948'de geçici hükümet başkanlığına getirildi ve İsrail'in bağımsızlık bildirisini imzaladı (14 mayıs 1948). Knesset üyeliği ve Yakındoğu yahudi toplulukları araştırma enstütüsü'nün müdürlüğünü yaptı (1947-1959). 1952'de İsrail devleti cumhurbaşkanı oldu; 1957 ve 1962'de bu göreve yeniden seçildi.

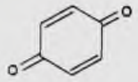
BEOGRAD, Belgrad'ın sırpça adı.

BEOLCO (Angelo) → RUZZANTE ya da RUZANTE.

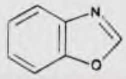
Beowulf, yarım uyaklı 3 000'i aşkın dizeden oluşan anglosakson destanı (VIII.

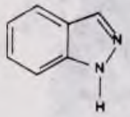
ortobenzokinon

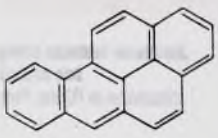
parabenzokinon

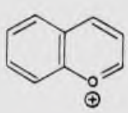
benzoksazol

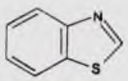
benzopirazol

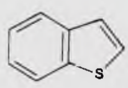
benzopiren - 3,4

benzopirilyum katyonu

benzotiyazol

benzotiyofen

Giraudon

Jean **Berain** tarafından çizilmiş bale kostümü *Bibliothèque de l'Opéra, Paris*

- X. yy.). Hıristiyan niteliği verilmiş bu germen masalında Ortaçağ'ın ilk dönemlerinin töreleri ve anlayışı ortaya çıkar. Gotland adası krallarından birinin oğlu olan Beowulf, Danimarka'yı dehşete düşüren Grendel adlı canavarı öldürdükten sonra, suların altında yapılan bir düello sonucunda canavarın annesini de öldürür. Amcasının yerine tahta geçer ve yaşlılığında bir sürüngenle çarpışır, ama zaferini göremeden ölür. Destan, kahraman ve aziz Beowulf'un odun yığınları üzerinde yakılan cenazesi çevresinde, daha sonra da hazinenin bulunduğu mezarında yapılan törenle sona erer.

BEÖTHY (Ödön), macar siyaset adamı (Nagyvárad, bugün Oradea, Romanya, 1796 - Hamburg 1854). 1832-1836 Diyet' inde dinsel özgürlüğü ve mezheplerin eşitliğini savundu. 1848'de devrim hükümeti komiserliğine getirildi.

BEÖTHY (Zsolt), macar siyaset adamı ve yazar (Budapeşte 1848 - *ay. y.* 1922). Macar bilimler akademisi ve Yüksek meclis üyesi. Macar edebiyatı üstüne yazdığı birçok yapıttan en önemlisi *A Magyar Irodalom kis Türke*'dir.

BEPGA → BEBGA.

BEPPU, Japonya'da kent, Kyuşu adasında, Oita koyu kıyısında; 133 900 nüf. Kaplıca merkezi (800'ü düzenlenmiş 1 300 demirli ve kükürtlü sıcak su kaynağı). Jeotermal elektrik üretimi.

BER a. (ar. *berr*). *Esk.* Doğru sözlü, hayırsever kimse.

BER a. (fars. *ber*). *Esk.* Göğüs. kucak.

BER a. (fars. *bār*'ın hafifletilmişi, *ber*). *Esk.* **1.** Meyve. **—2.** Meme. **—3.** Genç kadın.

BER a. (ar. *berr*). *Esk.* **1.** Toprak, kara, yer: *"Gâh berr ü gâh bahr ü gâh serab /Geh imaret gâh ü viran olmuşum"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** *Berr-i atîk* (eski topraklar), Asya, Avrupa, Afrika kıtaları. || *Berr-i cedid* (yeni topraklar), Amerika ile Avustralya kıtaları. || *Berr-i Şam, berr -üş -Şam,* Şam kenti.

BER sıf. (fars. *burden,* götürmek, getirmek'ten *ber*). *Esk.* "Getiren, götüren" anlamlarında birleşik sözcükler yapar: *dil -ber* (gönlü alıp götüren, çok güzel), *name -ber* (mektup getiren), *peyam-ber, peygam-ber* (peygamber, haber getiren).

BER- önek (fars. *ber,* üzerine, üstünde). *Esk.* **1.** Farsçada mastarların başına gelerek fiilin anlamını değiştirir. Bu fiillerden yapılan sıfatlar osmanlıcaya da geçmiştir: *Berdar* (asılmış, darağacına çekilmiş). **—2.** Adların başına gelerek sıfat ve belirteçler türetir: *Berhayat* (hayatta, yaşayan, canlı, diri). **—3.** *Bermurat olmak,* dileğine kavuşmak: *"Bermurat olmayınca ben, âlem yere geçsin"* (Akif Paşa, XIX. yy.).

BERA → BERAY.

BERA BİN AZİB, sahabeden (? - Kûfe 691). Hz. Muhammet'in Bedir gazası dışındaki bütün savaşlarıyla fetih savaşlarının bir bölümüne katıldı. Rey ve Kazvin'i fethetti. Cemel olayı'nda (Cemel* vakası), Sıffin ve Nehrevan çarpışmalarında Hz. Ali yanlısı olarak savaştı. Şiiler tarafından çok tutulan, Hz. Peygamber'in Gadir Humm' da söylediği Hz. Ali'yi öven hadisi, onun tarafından nakledildi. Ömrünün sonlarına doğru kör oldu; Kûfe'ye çekildi ve burada öldü.

BERÂ BİN MALİK (EL-), arap komutan, sahabe ve ünlü hadis rivayetçisi (VI-VII. yy.). Enes bin Malik'in kardeşidir. Cesaretiyle tanındı; özellikle Uhud ve Hendek savaşlarında kendini gösterdi. Hz. Muhammet'in ölümünden sonra ortaya çıkan sahte peygamber Müseylimet ül-Kezzab üzerine gönderilen birliklere katıldı. Halife Ömer döneminde (634-644) Şuşter'i (Tuster) fetheden kuvvetlere komuta etti, bu sırada öldü.

BERA BİN MARUR (EL-), sahabeden (? - Medine 622). Hazrec kabilesindendir. 622 yılının yaz aylarında yapılan ikinci Akabe toplantısına katıldı. (→ AKABE BİATI.) Buraya gelen ikisi kadın 74 medineli arasında büyük saygı gördü ve Peygamber'in, kendisine katılması yolundaki önerisini içtenlikle ve coşkuyla kabul ederek Medine temsilcisi seçildi. Peygamber'den önce, namazlarda kıble olarak Mekke'yi kabul etmişti. Hz. Muhammet'in kendisine kıblenin Kudüs olduğunu söylemesine karşın ölünceye kadar, Mekke'ye yönelerek namaz kıldı.

BERAAT, -tı (ar. *berā'et*). **1.** *Esk.* Temizlik, arılık. **—2.** Yargılama sonunda suçsuz olduğu anlaşılma, temize çıkma; aklanma: *Suçlu beraatını istedi.* **—3.** *Beraat etmek,* bir kimse sözkonusuysa, hakkında açılan davada suçsuz olduğu belli olmak, suçsuzluğuna karar verilmek; aklanmak. || *Beraatı zimmet,* borcu olmama durumu; borçsuzluk (esk.).

—Cez. huk. Sanığın suçlu bulunmadığına ilişkin mahkeme kararı. (Sanığın işlediği iddia edilen eylemin kanıtlanamadığı, eylemin suç oluşturmadığı ya da sanığın ceza sorumluluğunun bulunmadığı durumlarda mahkeme beraat kararı verir.)

—İsl. huk. *Beraat-ı zimmet asıldır,* bir kimsenin suçsuz ve borçsuz olması temel kuraldır. (Suçsuzluk ve borçsuzluk asıl olduğuna göre, bir kimsenin suçlu ya da borçlu olduğunu iddia edenin bunu kanıtlaması gerekir. Bu kural islam hukukunun temel kurallarındandır.)

BERAAT a. (ar. *berā'at*). *Esk.* Erdem, olgunluk, iyilik, güzellik gibi nitelikler bakımından benzerlerinden üstün olma.

—Ed. *Beraat-ı istihlal,* edebiyat yapıtına etkileyici ve ilgi çekici bir girişle başlama sanatı. (*Hüsn-i matla, hüsn-i ibtida* da denir. Fuzuli'nin *Leylâ vü Mecnun*'unun mensur girişi; Sinan Paşa'nın *Tazarruname*'ye girişi bu sanatın güzel örneklerindendir.)

BERABER be. (fars. *ber-ā-ber*). Bir arada, aynı anda; ortaklaşa, birlikte: *Üç yıl beraber oldular. Eve beraber döndük. Bu işi beraber tasarladık. Sonuna kadar seninle beraberim.*

◆ a. *Berabere bitmek,* maç, yarışma vb. sözkonusuysa, taraflar birbirine üstünlük sağlayamadan sonuçlanmak: *İkinci maç berabere bitti.* || *Berabere kalmak,* iki rakip takım, oyuncu vb. sözkonusuysa, yenişememek. || *Beraberinde,* eşliğinde, yanında: *Beraberinde kardeşini de getir. Bu olay beraberinde yeni sorunlar getirebilir.* || *Bununla beraber* → BU. || *Hep beraber* → HEP.

◆ sıf. Müz. Koronun seslendirdiği sözlü müzik yapıtları için kullanılır: *Beraber ve solo şarkılar, türküler.*

BERABERCE be. Birlikte, ortaklaşa, hep beraber: *Bir sorunu beraberce çözmek.*

BERABERİ a. (fars. *beraber* ve *-i*'den *beraberi*). *Esk.* Beraberlik, denklik, eşitlik.

BERABERLİK a. Birlikte, beraber olma durumu; birliktelik: *Beraberlikleri kısa sürdü.*

—Psikan. *Dürtülerin beraberliği-kopukluğu,* amaçları ya da konuları bakımından, yaşam dürtüleriyle ölüm dürtülerinin birliğini ve ayrılığını belirten ikili deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. *Beraberlik golü, beraberlik sayısı,* tarafları eşitliğe götüren gol ya da sayı.

—ANSİKL. Bu karşıtlar çiftini ilk kez Freud, 1920'de, *Janseits des Lustprinzips* adlı yapıtında ortaya attı. Dürtülerin beraberliği ya da yaşam ve ölüm dürtülerinin birliği, sadizmde ve mazoşizmde görüldüğü gibi, erotik eğilimleri saldırgan eğilimlerle birleştirir. Bu eğilimlerin kopukluğu ya da ayrılığı, çiftyanlılığın özgül bir mekanizmasıdır. Aynı nesneye yönelik sevgi-nefret bağıntısında,iki dürtü kategorisinden her biri, bağımsız bir biçimde kendi amacını güder. Bu iki tür dürtünün nicelik bakımından değişik oranlardaki bir bileşimi, ruhsal yaşamda her zaman etkilidir. Nitekim kopukluk, ölüm dürtüsüne, Eros'un uyumlu hale getirmeye çalıştığı şeyi parçalama, dağıtma ve yok etme doğrultusunda etkinlik kazandırır.

BERÂBİR ya da **BERÂBİRE** a. (ar. *Berber*'in çoğl. *Berābir, Berābire*). *Esk.* Berberistan halkından olanlar, Berberiler

BERÂBİRE → BERÂBİR.

BERÂHİN çoğl. a. (ar. *bürhan*'ın çoğl. *berāhin*). *Esk.* Deliller, kanıtlar: *Berâhin-i aleniye* (açık, meydanda olan kanıtlar). *Berâhin-i kaviye* (sağlam kanıtlar).

■ **BERAİN** (Jean), fransız süslemeci (Saint - Mihiel 1639 - Paris 1711). Genç yaşta Paris'e yerleşen Berain, zaman zaman gravürcü olarak çalıştı. 1674'te, saraydaki şenlik ve eğlencelerde kullanılan dekor, sahne makineleri ve kostümleri tasarlamakla görevlendirildi. 1682-1684'ten başlayarak, çok sayıda binanın iç dekorasyonunu tasarladı. Beauvais için duvar halısı taslakları hazırladı, bezek çeşitlerini topladığı çok sayıda gravür kitabı yayımladı. Yapıtlarında, groteskleri çok özgün bir biçimde kullandı. Sanatı, Louis XIV üslubunun *rocaille*'a doğru gidişinin habercisidir.

BERAN (Josef), çek din adamı (Plzeň 1888 - Roma 1969). Prag Üniversitesi'nde tanrıbilim profesörlüğü yaptı. Nazi işgali sırasında, Dachau'da tutuklu kaldı. 1946'da Prag başpiskoposluğuna atandı; ancak komünist hükümetin güttüğü din karşıtı siyaseti göz önünde bulundurmak zorunda kaldı. 1949'da Güney Moravya'da gözaltına alındı; 1963'te serbest bırakıldı. 1965'te kardinallık görevine getirilince Vatikan'a gitmek üzere Çekoslovakya'dan ayrıldı.

BÉRANGER (Pierre Jean DE), fransız şair ve şarkı yazarı (Paris 1780 - *ay. y.* 1857). Önce basımcılık yaptı, sonra babasının bankasının başarısız girişimlerine katıldı. Hükümeti eleştiren şiirleri ve şarkıları yüzünden üniversitedeki yazıcılık görevinden (1809) alındı (1821). Buna karşılık, yapıtlarındaki halkçı, liberal ve yurtsever özellikleri nedeniyle çabucak üne kavuştu: en yalın biçimiyle kilise karşıtlığından da, parlak Napoléon destanından da konular çıkardı ve sıradan insanların ilginç portrelerini çizdi (Lisette). Büyük bir hayranlık uyandırdı, kimilerince (Stendhal, ve 16 yaşında onun gibi olmayı düşleyen Mallarmé) çağın en büyük şairi olarak kabul edildi, herkesten saygı gördü ya da en azından kabul edildi (Chateaubriand), kimilerinde de korku uyandırdı. Her türlü unvan ve onuru (bu arada Akademi üyeliğini) geri çevirdi, siyasal kavgaya girmektense özgür kalmayı yeğledi ve "kendine rağmen" Paris halkının oylarıyla geldiği milletvekilliği görevinden istifa etti (1848). Bundan sonra, manevi otoritesinin zayıfladığını fark eden yeni yazarlar (Baudelaire, Flaubert, Bouilhet, vb.) yapıtının bayağı ve kof yanlarını ortaya koyarak "ulusal şair"in silinip unutulmasına yol açtılar. Ancak Béranger, XX. yy. başında eskiye özlem duyan ulusçular ve daha sonra marxçılar tarafından bambaşka bir açıdan yeniden keşfedildi. Yapıtları: *le Roi d'Yvetot, le Dieu des pauvres gens, Parlez-nous de lui, Grand-Mère* (bu yapıtta Napoléon I'in anısını yüceltir), *le Sacre de Charles le Simple, le Vieux Sergent.*

BÉRANGER (Anne), rus asıllı fransız tiyatro sanatçısı (Kahire 1929). Mesleğine ORTF'te, XVIII. yy. italyan operaları üzerine bir diziyle başladı. Daha sonra, Édith Piaf'a adadığı *la Voix* (1965) ve Geori Boué ile *la Périchole*'ü (1966) gerçekleştirdi. 1964-1970 arasında, *Phèdre, Ateş kuşu, Harika Mandarin, Müsrif oğul, Bahar ayini* gibi dans üzerine altmış kadar televizyon programı yaptı. 1969'dan sonra,

Joseph Russillo ile birlikte kendi kumpanyasını kurdu. Topluluğu Boulogne-Billancourt tiyatrosu'na yerleşen (1976) Anne Béranger, Jean-Marie Marion, Carolyn Carlson, Micha Van Hoecke (1976'dan başlayarak topluluğun bale yöneticisi) gibi dansçılarla koregrafların yetenek ve yapıtlarının tanınmasına katkıda bulundu.

BERANİLER (EL-), Butrlar ile birlikte berberi topluluğunu oluşturan gruplardan biri. Avras kökenli oldukları ya da Kuzey Konstantin bölgesi ve iki Kabiliye'den geldikleri söylenir.

BERAR, Hindistan'da bölge, Maharaştra'da, Dekkan platosunda. Başlıca kenti *Amravati.* Hindistan'ın başlıca pamuk üretim merkezlerinden biridir. Dokuma sanayisi. İngilizler'in ilk kez 1817'de işgal ettiği Berar, 1853-1947 arasında ingiliz egemenliğinde kaldı.

BERARDİA a. (öz. a. *Bérard*'dan). Çok büyük kömeçli ve çok kısa saplı, tüylü dağ bitkisi. (Bileşikgiller familyası.)

BERARDO *(aziz),* Francesco d'Assisi' nin tarikatındandır (öl. Fas. 1226). Dört din adamıyla birlikte aziz Francesco d'Assisi tarafından müslüman ülkelere gönderildi. İlk vardıkları şehir olan Sevilla'da iyi karşılanmadı. Daha sonra gittiği Fas'ta idam edildi. 1481'de ermişler arasına alındı.

BERAS ya da **BARAS** a. (ar. *beras*). Tıp. *Esk.* **1.** Abraşlık, vücutta beyaz lekeler çıkma hastalığı. **—2.** Hayvanlarda yara yerinden çıkan beyaz tüyler.

BERAS KETHÜDASI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde hastane zabitlerine verilen ad. (Hastanelerin gelir ve giderlerini kaydederlerdi.)

BERASTAGİ ya da **BRASTAGİ,** Endonezya'da kent, Sumatra adasında, Toba gölünün K.'inde. Dağda dinlenme merkezi (1 600 m).

BERAT a. (ar. *berā'a,* bağımsız olma' dan *berāt*). **1.** Resmi belge, imtiyaz belgesi. **—2.** Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kimseye verilen rütbe, nişan ya da toprak imtiyazını gösterir padişah fermanı. **—3.** Eskiden avrupalı konsoloslar tarafından himaye edilen osmanlı uyruklarına verilen yazılı belge.
—Folk. *Berat mumu,* berat kandili günü ve gecesi camiye gidenlerin birlikte götürdükleri mum. (Caminin aydınlanmasına katkıda bulunma amacıyla götürülürdü. Küçükleri yanında, şamdanlarda yakılan bir ya da beş kiloluklari da vardı.)
—İsl. *Berat kandili* ya da *gecesi,* kameri takvimde şaban ayının 14'üncü gününü 15'ine bağlayan gecenin adı. (Bazı tefsirlere göre, Kuran'da Duhan suresinin 3.-6. ayetlerinde sözü edilen "kutsal gece", Berat gecesidir. İbadetleri ve öteki iyi davranışları ile kendilerini Allah'a sevdirenlere bu gecede bol sevap verileceği için geceye bu adın konulduğu, Hz. Muhammet'in bu gecedeki dilek ve yakarışı üzerine, kendisine Allah tarafından tam bir şefaat yetkisi verildiği söylenir. Bu nedenle müslümanlar bu geceyi kutsal sayıp kandil olarak kutlarlar. Berat kandilinde dua etmek sünnettir; tebrikleşmek ve kandil çörekleri pişirmek ise gelenek olmuştur.)
—Kur. tar. Osmanlı devletinde herhangi bir göreve atama, maaş bağlanması, rütbe, unvan, nişan verilmesi, vergi bağışıklığı ve ayrıcalık tanınması gibi durumlarda ilgililere verilen resmi belge.(Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Berat-ı cibayet,* hazine ya da vakfa ilişkin paraları toplamakla görevli devlet memuruna (câbi) verilen yetki belgesi. (Evkaf nezaretinin kurulmasından sonra bu yönteme son verildi.) ‖ *Berat-ı hümayun (berat-ı şerife* de denir), padişahın herhangi bir konuda ilgililere verdiği tuğralı belge. (Kimi durumlarda bu beratların tuğraları çekilir, ancak atama bölümleri boş bırakılarak ilgililere iletilirdi. Böylece valilere ya da vezirlere, uygun buldukları kişileri kendi yetkilerine dayanarak atama hakkı tanınırdı.) ‖ *Berat-ı kahve,* Mustafa II döneminde (1695-1703) kahveden alınan gümrük vergisine ek olarak konan yeni vergiye ilişkin kararnamenin adı. (Bu ek vergi miktarı, okka başına beş para olarak kesinleşti.) ‖ *Berat-ı terhani,* olağanüstü hizmetleri dolayısıyla vergi dışı tutulanlara verilen belge. ‖ *Berat resmi,* Berat-ı hümayun verilen kişilerden beratın niteliğine göre alınan vergi. ‖ *Feraşet beratı (feraşet-i şerife* de denir), Kâbe'yi süpürmekle görevlendirilen kişiye verilen belge. ‖ *Hitabet beratı,* cuma günleri hutbe okumakla görevli olanlara verilen yetki belgesi. ‖ *İltizam beratı,* devlete gelir sağlayan bir kaynağın belirli bedel karşılığında özel kişiye verildiğini gösteren belge. ‖ *İmamet beratı,* imamlara verilen yetki belgesi. ‖ *İmtiyaz beratı,* devlete her hizmet alanında büyük yararlıklarda bulunanlara verilen nişanların belgesi. ‖ *Malikâne beratı,* bir arazinin malikâne olarak verildiğini gösteren belge. (Beratı alan kişi yaşam boyu sözkonusu araziden yararlanabilir, öldükten sonra bu hak yeniden devlete geçerdi.) ‖ *Meşihat beratı,* şeyhlikleri onaylanan kişilere verilen resmi belge. ‖ *Muafiyet beratı,* kimi vergilerden muaf tutulan kişilere verilen belge. ‖ *Mukataa beratı,* saray ya da askerlik hizmeti yaptığı için vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulan kişilere verilen belge. ‖ *Tababet beratı,* hekimlik alanında uzmanlaşmış kişinin bu mesleği uygulayabileceğini gösteren belge. ‖ *Tecdit-i berat,* padişahlar değiştikçe ya da beratların geçerlik süreleri doldukça, bunların yenilenmesi işlemine verilen ad. (Bu işlemde ilgililerden ilk ödedikleri verginin yarısı alınırdı.) ‖ *Tımar beratı,* tımar sahiplerine verilen belge. ‖ *Beratlar tarihçisi,* beratları resmi defterlere kayıtla görevli divanı hümayun hocası.
—Tic. huk. *İhtira beratı,* sanayi alanında bir keşifte bulunan kişinin, belirli bir süre bu keşiften yalnız kendisinin yararlanmasını sağlayan resmi belge. (→ PATENT.)
—ANSİKL. Kur. Tar. Beratlar divani yazıyla ve verilen kişinin konumu, rütbesi, işin önemi göz önünde tutularak tumturaklı ya da sade bir üslupta yazılırdı. Berata bazı dönemlerde biti, berat-ı şerif, nişan, nişan-ı şerif, hüküm, misal de denildiğine; kimi zaman aynı belgenin bir yerinde "berat", başka bir yerinde "nişan" teriminin kullanıldığına da rastlanır. Ayrıca, berat yerine "menşur" sözcüğünün kullanıldığı ya da ikisinin birlikte anıldığı da olurdu. Serdarlık, Kırım hanlığı, vezirlik, Eflak ve Boğdan voyvodalığı ve valilik gibi önemli görevlere getirilenler için verilen belgere menşur denirdi. Berattta, belgenin verilme nedeni, belge sahibinin adı ve tanımı, verilen görevin niteliği, yeri, maaşı ya da geliri yer alırdı. (→ Kayn.)

BERAT, Arnavutluk'un orta kesiminde kent, Osum vadisinin kıyı ovasına açıldığı yerde; 30 000 nüf. Ortaçağ'dan kalma görkemli hisar; kilise (XIII. yy.); cami (XV. yy.). Türkler'den kalma köprü (1780). Eski yönetim merkezi ve tarım pazarı. Dokuma sanayisi.
—Tar. Berat, XIII. yy.'da Sicilya'nın, ardından da Napoli'nin yönetimi altına girdi. XIV. ve XV. yy.'larda Musaki ailesince yönetildikten sonra Türkler'in eline geçti. Bir müslüman birliğinin başına geçerek Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı ayaklanan Beratlı İbrahim, bu girişiminde başarılı olamadı (XVIII. yy.). Balkan savaşı sırasında osmanlı egemenliğinden ayrılan Arnavutluk'un sınırları içinde kaldı. Birinci Dünya savaşı'ndan önce Avusturyalılar, sonra da İtalyanlar tarafından işgal edildi (1918). İkinci Dünya savaşı'nda İtalyanlar'ın eline geçen (nisan1939) kent, İtalyanlar ile Arnavutlar arasında kanlı çarpışmalara sahne oldu (ocak 1941).

Beratlar bürosu (Avrupa), 10 eylül-6 ekim 1973 tarihleri arasında, Münih'te, yirmi bir ülkenin katıldığı bir konferansta oluşturulan büro. Bu büronun kurulması, sanayi mülkiyetine ilişkin yasaların düzenlenmesi ve ulusal kuralların yerine ortak yönetmeliklerin geçirilmesinde önemli bir evre oluşturdu. Büronun merkezi olarak Münih seçildi.

BERATLI sıf. (ar. *berāt*'tan). *Esk.* Kendisine fermanla rütbe, nişan gibi imtiyazlar verilen kimse.
—Kur. Tar. *Beratlı tercüman,* Osmanlı devletinden aldıkları izin belgesiyle yabancı elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapan yerli hıristiyanlara verilen ad. (Bk. *ansikl* böl.) ‖ *Beratlı tüccar,* Osmanlı devletinde ticaret yapma yetkisi verilen reaya ve yabancı tüccarlara verilen ad. (→ AVRUPA TÜCCARI, MÜSTEMEN.)

beratlı tercüman

—ANSİKL. XVIII. yy.'dan sonra sefaretler tercüman sayısını artırınca yerli hıristiyanları da tercüman olarak kullanmaya başladılar. Bunlar cizyeden ve her türlü vergiden bağışık oldukları gibi ticaretle de uğraşabiliyorlardı. Bu nedenle bazı sefaretler bu beratlı yerli hıristiyanlara büyük bedellerle satmayı kazançlı bir iş durumuna getirdiler. Osmanlı devleti kapitülasyonlar dolayısıyla bu durumu kabul etmek ve sefaretlerin gösterdiği adaylara berat vermek zorunda kaldı.

BERAVER sıf. (fars. *ber* ve *āver*'den *ber-āver*). *Esk.* Meyve veren.
◆ a. Meyve ağacı.

BERÂY ya da **BERÂ** ilg. (fars. *berā, berāy*). *Esk.* İçin, amacı ile, dolayısıyla: *Berây-ı hatır* (hatır için). *Berây-i iltihak* (katılmak için). *Berây-i istikbal* (karşılamak için). *Beray-i malumat* (bilgi için). *Berây-i nezaket* (nezaket gereği). *Berây-ı tasdik* (onay için). *Berây-ı tedavi* (tedavi için).

BERÂYÂ çoğl. a. (ar. *beriyye*'nin çoğl. *berāyā*). *Esk.* **1.** Yaratıklar, halk. **—2.** Osmanlılar zamanında vergi ve haraç vermeyen müslüman ahali.

BERBAT sıf. (fars. *ber-* ve *bad*'dan *berbad*). **1.** Çok kötü, fena: *Berbat bir hava. Berbat bir durumdayım.* **—2.** Tiksinti uyandıran, pis, kirli, bakımsız şey için kullanılır: *Berbat bir koku. Berbat bir ilaç. Üstü başı çok berbat.* **—3.** Kötü, aşağılık kimse için kullanılır: *Berbat bir adam.* **—4.** *Bir şeyi, bir işi, bir kimseyi berbat etmek,* onu berbat, kötü bir duruma sokmak; bir işi, bir şeyi bozmak. ‖ *Berbat olmak,* kötüleşmek, bozulmak.

BERBAT a. (fars. *ber,* göğüs ve ar. *batt*'dan *ber-batt,* kaz göğsü). *Esk.* Sasaniler döneminde İran'da kullanılmış telli bir çalgı. XVII. yy.'da Anadolu'da da kullanıldığı bilinen berbat, çeşitli kaynaklarda değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Genellikle teknesi kaz göğsü biçiminde, kopuz ya da lavtaya benzer bir çalgı olduğu öne sürülür.

gezici **berber**
Atatürk kitaplığı, İstanbul

BERBER a. (ital. *barba,* sakal'dan *barbiere*). **1.** Uğraşı saç sakal kesimi ve bakımı yapmak olan kimse. **—2.** Saç, sakal kesimi, bakımı yapılan dükkân: *Berbere gitmek.*
—Kur. tar. Osmanlılar'da orducu esnafı arasında bulunan ve görevleri askeri traş etmek olan sınıf. || Ağa kapısı kârhanesinde bu sanatla uğraşan kişiler. || Enderun odalarından seferli koğuşuna bağlı bulunan ve sarayda berberlik yapanların unvanı. || *Berber gediği,* berber dükkânı açma yetkisi (Bk. *ansikl.* böl.) || *Berber başı,* Osmanlı sarayında padişahı ve şehzadeleri traş etmekle görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. *Berber gediği,* Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması üzerine (1826), halkın bu konuda ileri geri konuşmasını engellemek amacıyla kapatılan İstanbul'daki kahvehaneler (aynı zamanda berber dükkânıydılar), gedik yöntemi gereğince berber dükkânı olarak yeniden açıldı (1828). Evkaf nezareti'nce, belirli bir para karşılığında verilen izin senetleriyle sağlanan bu hakka, "berber gediği" denildi. Birçok yetkili devlet memurunun rüşvet yemesine yol açan bu düzen, tüm gediklerin kaldırıldığı 1860 yılına kadar sürdü.
• *Berber başı,* Enderunda, Hasoda'nın kıdemli denen ikinci derecede ağalarından sayılırdı. Padişahı traş eder, kesilen saçları gümüş bir leğende yıkadıktan sonra buharla tütsüler ve özel bir çekmecede korurdu. Mühürlenen bu çekmece, sürre alayıyla birlikte Medine'ye gönderilir, Hz. Muhammet'in türbesi yakınında bir yere gömülürdü. Ayrıca, bir şehzadenin saçlarını ilk kez kestiğinde, bu olayı hemen sadrazama bildirmesi gerekirdi. Bir alay eşliğinde Paşa kapısı'na gider, bildirme görevini yerine getirdikten sonra kendisine orada hilat giydirilir ve aralarında beş yüz altın ve donatılmış bir at da bulunan birçok değerli armağan alırdı.

BERBER, Sudan'da kent, Nil kıyısında, Atbara'nın Nil'e kavuştuğu yerin yukarı kesiminde; Nil vadisini aşan demiryolu bu kentten geçer; 16 500 nüf.

BERBER DEVLETLERİ →BERBERİSTAN.

BERBER MAKAKI a. Kuzey Afrika ve Cebelitarık'ta yaşayan, gelişmemiş kuyruklu makak. (Berber makakı, gündüz dolaşan, ağaçlarda ya da kayalar arasında yaşayan, hepçil, bazen ekinlere zarar veren bir maymundur. 7 ay süren gebelik her mevsimde olabilir ve tüysüz doğan yavru ilk yıllarda ana-baba tarafından bakılır ve korunur. Berber makakı, günümüzde Avrupa'da yaşayan tek maymundur. Bil. a. *Macaca sylvana;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.) [Eşanl. BERBER MAYMUNU, MAGOT.]

berber makakı *(Macaca sylvana)*

BERBERA, Somali'nin kuzeyinde liman kenti, Aden körfezi kıyısında; 50 000 nüf. Hayvan dışsatımı. Besin sanayisi. Ruslar, 1975'te burada kurdukları hava-deniz üssünü, Somali ile Etyopya arasındaki Ogaden savaşı sırasında boşalttılar. Yapılan bir antlaşmayla Berbera üssünü, 1980'den bu yana ABD kullanmaktadır.

BERBERATİ, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent,Yukarı-Sangha'nın merkezi, Bangi'nin B.'sında; 35 000 nüf. Ticaret merkezi. Balık yetiştiriciliği. —Yakınlarında elmas madenleri.

BERBERBALIĞI a. Karın yüzgeci uzun, kuyruğu çatallı kemiklibalık. (Akdeniz'in kıyı kesiminde, sıcak ve oldukça serin denizlerde yaşar. Boyu 25 cm'yi bulabilir. Bil. a. *Anthias anthias* ya da *Serranius anthias;* hanigiller familyası.)

BERBERİ a. Berberistan halkından ya da bu halkın soyundan olan kimse.

BERBERİ sıf. Zootekn. *Berberi atı,* Kuzey Afrika kökenli, hava koşullarına dayanıklı ve az yem ile yetinen binek atı. Berberi atı arap atından biraz daha iridir, zeki, güçlü ve çok dayanıklıdır. Arap atı ile karışık olanlarına, yani yarım kan berberilere berberi-arap denir. || *Berberi koyunu,* Cezayir ve Fas'ta yaygın, küçük bedenli koyun ırkı.

berberi atı

BERBERİAN (Cathy), ermeni asıllı amerikalı opera şarkıcısı (Attleboro, Massachusetts, 1925). 1949'da Milano'ya yerleşti ve Luciano Berio ile evlendi. Kusursuz bir teknikle Monteverdi ve Puccini gibi klasiklerin yanı sıra, çağdaş bestecilerin (Berio, Stravinskiy, Cage, Bussotti, Weill) yapıtlarını da seslendirdi. Vokal icraya yeni olanaklar kazandırdı. *Strip Rhapsody* gibi vokal yapıtlar besteledi.

BERBERİ-ARAP a. Arap ve berberi ırkı atların çiftleşmesinden doğan bir at türü. (Eşanl. LİBYA BERBERİ.)

BERBERİCE a. Berberiler'in konuştuğu hami-sami dil ailesinde yer alan dillerin tümü.
—ANSİKL. Berberice, Kuzey Afrika bölgesinde konuşulan, bilinen en eski dildir, ama yazılı belgeler olmadığı için tarihçesi gizemini sürdürmektedir. Hami-sami dil ailesinin bir dalını oluşturması için Libycus (bu dille ilgili, henüz tam çözümlenememiş 1 000'den fazla yazıt bulunmaktadır) ve Kanarya adalarında konuşulan (XVII. yy.'da ortadan kalkan) guanche ile arasında benzerlikler kuruldu.
Berbericeyi, Mısır çölü'nün batısında (Siva vadisi), Atlantik okyanusu'na uzanan çok geniş bir coğrafi alan içinde 10 milyondan fazla kişi konuşur, ama varlığını en yaygın olarak arapçanın daha az etkisinde bulunan çöllerde ve dağlık bölgelerde kümecikler biçiminde sürdürür. Dil türdeş bir dil olmaktan çok, çeşitli lehçeleri konuşanlar arasında anlaşmayı karşılıklı olarak engelleyen lehçe öbekleri (4 000 ile 5 000 arası ağız saptanmıştır) görünümündedir. Arapça ve / ya da fransızcayı ilişki ve kültür dili olarak kullanan berberice konuşanlar, genellikle iki dillidir (hatta üç dilli); bununla birlikte kadınlar, çoğunlukla tek dil bilir.
Başlıca öbekler, Fas'ta konuşulan (halkın yaklaşık % 40'ı): Yüksek Atlas, Anti Atlas ve Sus'ta (şluh), Orta Atlas ve Rif'te (tamazirt) ve Cezayir'de konuşulan (halkın yaklaşık % 20'si): Kabil'de (kabiliye), Mzab'da (mzab lehçesi), Avres'te (şaviye). Sahra'da (aynı zamanda Mali ve Nijerya'da konuşulan tuareg), ayrıca Uarsenis ve Fas sınırı boyunca yer alan, günümüzde giderek azalan birkaç öbek sayılabilir. Başka yerlerde de berberi ağızları, kümecikler durumunda varlıklarını sürdürür: Tunus'ta (Cerbe ve Matmata bölgelerinde kimi köyler), Libya'da (özellikle Cebel Nefusa ve Evcile, Sukna ve Zvara'da), Moritanya'da (Zenegalar).
Lehçesel çeşitliliğin ötesinde, berberice derin bir yapı özdeşliği gösterir: biçimbilimsel yapı ve sözdizim gerçekte aynıdır, ama temel ses dizgesi, sözlüğün kökensel birliğini örtmeyle sonuçlanan, birbirinden uzaklaşan evrimlere (sızıcılamanın yerleşmesi, arapçadaki boğazsıl ve gırtlaksıl seslerinin alınması) uğramıştır. Öte yandan sözlükte de arapçadan (Siva lehçesinde söz dağarcığının % 56'sına varan) yoğun aktarımlar yapılmıştır. Berbericenin sözlükçesi, temelde somut, hatta gündelik etkinliklerde çok belirgin sözcüklerden oluşur (örn. hayvan yetiştirme ve sulamada), ama, din, yönetim ve kültüre ilişkin sözcükler için arapçadan sözcük aktarır.
Berberice hiçbir zaman bir devlet dili olmadı; lehçelere ayrılmış olan arapçanın etkisindeki bu dil gerilemektedir.

BERBERİDACEAE a. Bot. Kadıntuzluğugiller familyasının bilimsel adı.

BERBERİLER, Kuzey Afrika ve Sahra'da geniş bir alana yayılmış, otuz kadar alt gruba ayrılan topluluk (Kabiliyeliler, Tuaregler, vb.). Bunlardan Kuzey-Batı Afrika ovalarında yaşayanlar yerleşik, Sahra çöllerinde yaşayanlar göçebe gruplardır.
• TARİH. Berberiler, tarihöncesinden bu yana Kuzey Afrika'da yaşarlar. Berberiler arasında, Libya'daki Nasamonlar ve Psyller, Sahra Garamantları, Eski Afrika Numidialıları, Gaetulları ve Mağriblileri sayılabilir. Mağrib'in geniş toprakları ve dağlık engebelerin dağınık bir yapıda olması Berberiler'in bölgeye bağımsız ve kimi zaman birbirlerine düşman kabileler halinde yayılmalarını sağladı. Bu, aynı zamanda toplumsal örgütlemenin temelini oluşturan unsurdu. Bununla birlikte, İbn Haldun'un iki büyük halk topluluğuna (El-Berani ve El-Butr) böldüğü Berberiler, dıştan gelen istila tehditlerine karşı koymak için her zaman birlik içinde hareket ettiler.

berberi kıyafeti
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Önce Numidia, sonra da Moritanya kralı olan Masinissa'nın gerçekleştirdiği Berberi topluluklarının birliği kısa sürdü. Romalılar bu devletleri illere ya da protek-

toralara dönüştürdüler; ancak daha çok ovalarda etkin olan Romalılar, ne Sahra ve Moritanya kıyısındaki yüksek ova halklarına, ne de dağlılara boyun eğdirebildiler. İmparatorluk üzerindeki roma etkisi azaldıkça, Berberiler'in ayaklanmaları giderek sıklaştı: Tacfarinas (İ.S. 17-24); Firmus (372-375); Gildon (397-398) başkaldırıları, çeşitli kavimler ve berberi ırgatların ayaklanmaları Berberiler'in bağımsızlığa olan düşkünlüklerini gösterir. Bunun ortaya çıkmasında sert dinsel tartışmaların ve IV. yy.'daki donatusçuluğun da etkisi vardır. Bu karışıklıklar Vandallar'ın ülkeyi istila etmesini kolaylaştırdı: ancak Vandallar ülkenin tümünü ele geçiremediler. Avras, Kabiliye, Moritanya ve Tripolitania'ya girmediler. Doğu İmparatorluğu'na karşı direniş (533-642) daha güçlü oldu; Bizans ancak Byzakene, Tunus (esk. Afrika ili) ile birkaç kenti ve müstahkem mevkiyi denetim altında tutabildi.

Araplar, VII. yy.'ın ortasına doğru Berberiler ile ilişki kurdular. Başlangıçta Berberiler gerilere sürüldüler. Kuseyle, Avras ve Tunus ile Konstantin'in yüksek yaylalarının bir bölümünü kapsayan bir berberi krallığı kurdu (687-690). Berberi kadın kahraman el-Kahine'ye ün kazandıran Avras direnişine karşın, Araplar'ın yeni saldırıları karşısında berberi krallığı yıkıldı. Berberiler kitle halinde müslümanlığı kabul ettiler ve arap ordularına katıldılar. Kendilerine çok şey öğreten bir uygarlığın etkisinde kalmakla birlikte Berberiler bağımsızlıktan vazgeçmiş değillerdi: kısa süre sonra, büyük bir çoğunluğu sünnilikten ayrılıp, kendi liberal geleneklerine daha yakın olan harici mezhebini kabul etti. 740'ta bütün berberi Mağrib ayaklandı; Kayrevan'dan sürülen Araplar, Berberiler'i ancak 761'de Suriye birliklerini yardıma çağırdıktan sonra yenmeyi başardılar. Daha sonra Abbasiler Doğu Mağrib'i ele geçirmek ve halkları Berberiler'den oluşan, yönetim açısından kendilerine bağlı, bağımsız krallıklar (Tahert, Tlemsen, Fas, Kayrevan Aglebiler krallığı) kurabilmek için 40 yıl mücadele ettiler.

Berberiler ile Araplar arasındaki bu uzlaşma hiçbir zaman tam olmadı ve uzun sürmedi. Sünniliğe tepki olarak Berberiler, IX. yy.'da, haricilikle ters düşmesine karşın, şii öğretilerini kabul ettiler. Fatımiler Abbasiler'e karşı koyabilecek yeterli güce erişince, Berberiler'in büyük çoğunluğunca desteklendi; buna karşılık küçük bir kesim, Zenateler, özerkliklerini ilan ederek İspanya Emevileri'ne katıldılar. Fatımiler Mısır'a yerleşince Mağrib'de karışıklıklar başladı. Ziri hanedanını kuran Sanhaca Berberileri Doğu'da iktidarı ele geçirdiler; Zenateler Doğu Mağrib'i önce Emeviler adına yönettiler,sonra kendi hanedanlıklarını kurdular. XI. yy.'daki Hilali istilalarından sonra, dinsel bir reform hareketinden güç alan iki berberî hanedanı, Murabıtlar ve Muvahhitler büyük imparatorluklar kurdular. Birinci imparatorluk Fas'tan Bicaye'ye kadar uzayan alanda kuruldu; ikincisi tüm Mağrıb'i ve Tripolitania'yı içine aldı. Bu imparatorlukların yıkılmasından sonra, Berberiler Fas merini. Tlemsem abdülvadı ve Tunus hafşi krallıklarını kurdular; ancak bu krallıkların güçsüzlükleri yüzünden XIV. yy.'dan itibaren, yanyana dizilen, birbirinden kopuk birçok kent ve kabileden oluşan bir toplumsal yaşam biçimi egemen oldu. "Mağrib'i kapsamamakla birlikte, önce osmanlı egemenliği (XVI. XIX. yy.), daha sonra fransız sömürgeciliği (XIX.-XX. yy.) Kuzey Afrika ülkelerini arap ve müslüman devletlere dönüştüren evrimi hızlandırdı; buna rağmen Berberiler ve Rif ve Sahra arasında Avras ve Büyük kabiliye dağlarına sığınarak dillerini ve geleneklerini günümüze kadar korumayı bildiler.

• SANAT. Dış istilalara karşın Berberiler, özellikle kırsal kesimlerde, özgün bir geleneksel sanatı korumayı başardılar; ancak bu sanatta Berberiler'e özgü öğeleri belirlemek de oldukça güçtür. Taraçalı evin, Kaid'lerin *dar*'ı ya da *ksar*'ının ve özellikle Atlas kalelerinin *(tigremt)* üzerinde islam sanatının etkisi oldukça azdır. Ayrıca, berberi özellikleri, elde yapılmış ev eşyalarında da kendini gösterir. Gereçler çoğunlukla kabadır (seramik toprakları); süslemeler çok eski simgeleri andırır. Arap üslubundan uzak bu simgelerde üçgenler, eşkenar dörtgenler, kafesler gibi yalın geometrik biçimler, yalın ve uyumlu renkler egemendir.

BERBERİN a. (fr. *berberine*). Eczc. Kadıntuzluğunun (berberidaceae familyası) kök kabuğundan elde edilen $C_{20}H_{19}NO_4^+$ OH^- formüllü alkaloit. (Ateş düşürücü, acı ve mide yatıştırıcı niteliklerinden dolayı kinin yerine kullanılmıştır.)

BERBERİS a. AMBERPARİS'in eşanlamlısı.

BERBERİSTAN ya da **BERBER DEVLETLERİ,** eskiden Kuzey Afrika ülkelerinin tümüne verilen ad.

■ **BERBERİSTAN ÖRDEĞİ** a. Beyaz ya da tunç rengi alacalı, siyah renkli tüylü perdeayaklı. (Bil. a. *Cairina moschata L.* Ördekgiller ailesine giren bu evcil ördek Güney Amerika kökenlidir ve İspanyollar tarafından XVI. yy.'da Avrupa'ya getirilmiştir. Yeşilbaş ördeğin bir alttürü olan *Anas platyrhynchos L.* ile çiftleştirilmesi sonucu dölsüz melezler elde edilir.) [Eşanl. MİSK ÖRDEĞİ.]

berberistan ördeği
erkek (sağda) ve dişi

BERBERLER ÜLKESİ, Kuzey-batı Afrika'da, Akdeniz, Büyük ve Küçük Sirte, Atlas okyanusu ve Büyük Sahra arasında kalan yüksek topraklar bütününe verilen ad.

BERBERLİK a. Saç kesme, yapma sanatı; berberin işi, uğraşı: *Berberlik öğrenmek.*

Berbername, Sabit'in eşcinsel ilişkilerin yanı sıra, berberlikle ilişkili ilginç deyimlere yer verdiği 109 beyitlik mesnevisi (XVIII. yy.). Sabit *Divan*'ının yazma birçok nüshasında yer alan mesneviye çeşitli şiir mecmualarında da rastlanır.

BERBERONİK sıf. (fr. *berbéronique*). Kim. Berberinin nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilen ve 235°C'ta eriyen bir asit için kullanılır.

BERBİCE, Guyana'da ırmak, New Amsterdam yakınında Atlas okyanusu'na dökülür; yaklş. 560 km.

BERCÂ sıf. (fars. *ber* ve *câ*'dan *ber-câ*). *Esk.* **1.** Uygun, münasip, yerinde. **—2.** *Nâ-bercâ*, uygun değil, yersiz. ‖ *Pâ-bercâ*, düşüncesinde direnen, dönmeyen.

BERCED a. (ar. *berced*). *Esk.* **1.** Kaba kilim. **—2.** Yerli halı.

BERCEO (Gonzalo DE) → GONZALO DE BERCEO.

BERCESTE sıf. (fars. *ber-cesten*, seçmek'ten *ber-ceste*). *Esk.* **1.** Seçkin, seçilmiş. **—2.** Güzel, hoşa giden, latif.
—Ed. Hatırda kalan, güzel, derin anlamlı mısralara (örn.: *Neler çeker bu gönül, söylesem şikâyet olur* [Nef'i]) verilen ad. Kimi zaman aynı nitelikteki beyit ve kıtalara da bu ad verilir.

BERCH (Karl Reinhold), isveçli tarihçi ve nümismat (XVIII. yy. başı - 1777). Yapıtları: *Description des médailles et des monnaies de la Suède* (fr. çev.) [İsveç madalya ve paralarının tanıtımı], *Histoire des rois de Suède et des personnages remarquables dans ce pays, d'après les médailles* (fr. çev.) [Madalyalara göre, İsveç krallarının ve ülkenin önemli kişilerinin tarihi].

BERCHEM, Belçika'da (Anvers ili) komün, Anvers'in güney banliyösünde; 47 800 nüf. — Bağımsızlık savaşı sırasında kent, Belçikalılar ile Hollandalılar arasında bir savaşa sahne oldu (1830).

BERCHEM (Lodewijk VAN) → VAN BERCHEM.

■ **BERCHEM** (Nicolaes Pietersz.), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1620 - Amsterdam 1683). Ressam Pieter Claesz'in oğluydu; bir süre İtalya'da kaldı (1642-1645), sonra Haarlem'e döndü ve sonunda Amsterdam'a yerleşti (1677). Hemen hemen yalnızca manzaralardan oluşan resimleri (sekiz yüz tablo) italyan okulunun özelliklerini taşır. Berchem, tablolarında sıcak ve duru bir ışık kullandı ve ön planlarda köylü ya da hayvan topluluklarına yer verdi. Öğrencileri arasında en ünlüleri, K. Dujardin ve P. de Hooch idi. Gravürcü olarak da, değerli estamplar *(Gaydacı, İnekler ve sütçü kadın)* ve ayrıntılara girmeden çalışılmış çok güzel bir *Teke başı* bıraktı.

BERCHEMİA a. Asya'nın, Afrika'nın, Kuzey Amerika'nın ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yetişen dik ya da sarılgan çalı. (*Berchemia volubilis* Avrupa'da kırsal yörelerde yetişir; 12 tür; hünnapgiller familyası.)

BERCHET (Giovanni), italyan yazar (Milano 1783 - Torino 1851). Şiirler yazdı (*I profughi di Parga*, 1821; *Fantasie*, 1829); italyan romantizminin en ünlü bildirgelerinden birini verdi (*Lettera semiseria di Grisostomo al suo figliuolo*, 1816); bu yapıtıyla, aile ve yurt değerlerine bağlı bir burjuvazinin duygularını ustalıkla harekete geçirdi.

BERCHTESGADEN, Federal Almanya'da kent, Bavyera'da, Salzburg Önalpleri'nde, 570 m yükseltide; 5 500 nüf. Wittelsbach ailesinin şatosu ve eski kiliseler. XII. yy.'dan bu yana işletilen tuzlalar. Kereste işleme. Yaz ve kış turizmi merkezi. 21 000 ha'lık ulusal park.
—Tar. Berchtesgaden Hitler'in konutuydu. Sömürgelerde birtakım ödünler vermek pahasına da olsa barışı korumak isteyen lord Halifax'ı Hitler, 19 kasım 1937'de burada kabul etti. Berchtesgaden antlaşması ile (12 şubat 1938) Hitler,

Nicolaes Pietersz. **Berchem**
Kuleli manzara (1656)
Rijksmuseum, Amsterdam

Fabbri

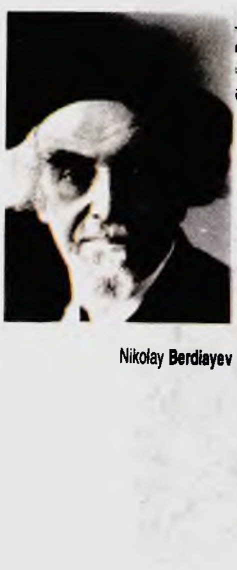

berdi *Typha*

baştan ayrıntı

Studio Dorlys

Nikolay **Berdiayev**

Schuschnigg'e, içişleri bakanlığına Seyss-İnquart'ın atanmasını ve avusturyalı naziler için bir af çıkarılmasını kabul ettirdi. Neville Chamberlain, 15 eylül 1938'de, burada Hitler ile yaptığı görüşmede, barışı kurtarmak için, kişisel olarak, Südetler bölgesinin ilhakı ilkesini kabul etti.

Kent, 4 mayıs 1945'te fransız 2. Zırhlı tümeni tarafından alındı.

BERCHTOLD (Leopold, — *kontu*), avusturyalı diplomat ve devlet adamı (Viyana 1863 - Pereszyne, Sopron yakınında, Macaristan, 1942). Kont Aehrenthal'in yerine dışişleri bakanı oldu; onun sırp-karşıtı siyasetini sürdürdü ve panslavcılık akımını durdurmak için Avusturya ile Sırbistan arasında çıkabilecek bir savaşı göze aldı. Bu siyaseti, temmuz 1914 bunalımı sırasında silahlı çatışmaların başlamasında rol oynadı. Ocak 1915'te istifa etti.

BERCİS ya da **BİRCİS** a. (ar. *bercis*). *Esk.* **1.** Müşteri yıldızı. **—2.** Sütü bol olan deve.
—Ed. → MÜŞTERİ.

BERCKHEYDE (Job), hollandalı ressam (Haarlem 1630 - *ay. y.* 1693). Almanya'ya yolculuklar yaptı; ingiliz sarayında çalıştı. En iyi yapıtları, kent görünümleri ve kilise içi resimleridir: sıcak bir renklendirmeyle ışık ve gölgeyi ustaca birleştirdi. Yapıtları Amsterdam *(Haarlem'de Aziz Bavon kilisesi'nin içi)* ve Rotterdam müzelerindedir *(Amsterdam borsası'nın içi)*. — GERRİT (Haarlem 1638 - *ay. y.* 1698). Job Berckheyde'nin kardeşidir; yolculuklarında ona eşlik etti ve aynı konuları daha donuk bir ışık kullanarak işledi (*Amsterdam Dam'ı*, Louvre).

BERCSÉNYİ (Miklós), macar general (1665 - Rodosto, bugün Tekirdağ, 1725). Rákóczi ayaklanmasında önemli rol oynadı. — Oğlu LÁZLÓ **Bercheny** (Epérjes, bugün Prešov, Çekoslovakya, 1689 - Lusancy 1778), önce Rákóczi yönetiminde, sonra Fransa'da hizmet gördü ve orada mareşalliğe yükseltildi (1758). Ren ve İspanya seferlerini düzenledi ve Flandre'da yararlık gösterdi.

BERÇÎDE sıf. (fars. *ber-çīden*, toplamak, yığmak'tan *ber-çīde*). *Esk.* **1.** Toplanmış, yığılmış. **—2.** *Berçîde-damen*, dünyadan elini eteğini çekmiş, köşesine çekilmiş.

BERD a. (ar. *berd*). *Esk.* Soğuk: *"Anun berd-i nesimidür ki ol ihya kılur canı"* (Ahmet Dai, XV. yy.).

BERDAHT → PERDAH.

Berdan barajı, İçel'de Berdan suyu üzerinde, sulama ve şehir suyu sağlama amacıyla yapılan baraj (1984). Gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 87,5 milyon m^3, göl alanı 6,7 km^2, sulama alanı 27 000 ha, yıllık şehir suyu verimi 66 milyon m^3. Başlangıçta hidroelektrik santralı da öngörüldü, sonra vazgeçildi.

BERDAR sıf. (fars. *ber* ve *dār*'dan *ber-dār*). *Esk.* **1.** Asılmış. **—2.** *Berdar etmek, olmak*, asmak, asılmak: *"Şeriat bir dahi Mansur'u berdar etti sansınlar"* (Y. K. Beyatlı).

BERDÂR sıf. (fars. *ber-dāşten*, kaldırmak'tan *ber-dār*). *Esk.* Kaldıran, katlanan, kabul eden: *Ferman-berdâr* (fermanı yerine getiren, buyruğa uyan).

BERDE → BARDA.

BERDELACUZ a. (ar. *berd* ve *acūz*'dan *berd-ül-acūz*). *Esk.* 11-17 mart günleri arasında meydana gelen şiddetli soğuk. (Eşanl. KOCAKARI SOĞUĞU.)

BERDER sıf. (fars. *ber* ve *-ter*'den *ber-ter*). Daha üstün, daha değerli, en iyi.
—Folk. *Berder evlilik*, aynı ailelerden iki erkeğin, birbirlerinin kız kardeşini alarak yaptıkları evlilik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Berder aile*, berder evlilik yapmış kişilerin ailelerine verilen ad.
—ANSİKL. Folk. Berder evlilik, Anadolu'da, özellikle geleneksel yaşam sürdüren kesimde, yaygın bir evlenme biçimidir. Ailelerin anlaşmasıyla gerçekleştirilen bu evlilik, başlık parası ve düğün giderlerine ilişkin parasal zorlamalara çözüm getirmesi yanında, aileler arasında uyum sağlanmasını da kolaylaştırır. Ailelerden birisi yüksek bir başlık parası ister ya da geline karşı kötü bir davranışta bulunursa, öteki aile de aynısını ödün vermeden uygular. Misilleme korkusu, her iki tarafın aşırı isteklerde bulunmasını ve gelinlere kötü davranılmasını engeller. Parasal ve toplumsal koşulların zorlamasıyla geliştirilen bir tür yumuşak çözüm olan berder evliliğe, kimi yörelerde *kepir* ya da *değişik yapma* da denir.

BERDEVAM sıf. ve be. (fars. *ber* ve ar. *devām*'dan *ber-devām*). *Esk.* Sürekli, sürekli olarak, devamlı.

BERDİ a. Bataklıklarda ya da sulak çayırlarda yetişen yaygın köklü bitki. (Çiçekleri çok sık ve çok küçüktür, sapların ucunda çok dekoratif kadifemsi bir merdane biçiminde topluca bulunur [baş]. *Typha* cinsi, berdigiller familyasının örnek tipi; halk arasındaki öbür adları: kofa, kogan.)

BERDİANSK, Ukrayna'da kent, Azak denizi kıyısında; 132 000 nüf. (1989). Tarım makineleri. Turizm. Kentin adı 1939-1958 arasında *Ossipenko*'ydu.

BERDİAYEV (Nikolay Aleksandroviç), rus filozof (Kiev 1874 - Clamart 1948). Devrimci görüşlerinden ötürü 1899'da, Rusya'nın kuzeyine sürgün edildi; serbest bırakıldıktan sonra Heidelberg'de öğrenim yaptı, sonra Moskova'ya yerleşti ve yeniden hıristiyanlığa döndü. Novgorodtsev ve Bulgakov ile birlikte,felsefi idealizm sorunlarına ilişkin bir kitap yazdı. Bu kitap, Lenin tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Moskova Filoloji fakültesi'nde profesör oldu (1920), yeni sovyet yönetimi tarafından eleştirildi ve 1924'te ülkesinden ayrılarak bir daha dönmemek üzere Paris'e yerleşti. Yapıtları: *Novoe Srednevekove*, 1924 (fr. çev. Un nouveau Moyen Âge, 1927)[Bir yeni Ortaçağ]; *Dukh i realnost*, 1927 (fr. çev. Esprit et Réalité, 1943) [Ruh ve Gerçeklik]; *O naznaçemi çeloveka*, 1931 (ing. çev. The Destiny of Man) [İnsanın yazgısı]; *İstoki i smysl russkogo*, 1937 (fr. çev. Sources et le sens du communisme russe, 1939) [Rus komünizminin kaynakları ve anlamı]; Samopoznaniye: *Opıyt filosofskoy avtobiografi*, 1949 (ing. çev. Dream and Reality: An Essay in Autobiography, 1950) [Düş ve Gerçeklik: bir otobiyografi denemesi]. Çağdaş insanın manevi durumuyla yakından ilgilenen Berdiayev, Rönesans düşüncesinin karşısına ortaçağ uygarlığını çıkarır.

BERDİÇEV, Ukrayna'da kent, Jitomir'in G.'inde; 18 500 nüf. Verimli bir tarım bölgesinin donanım merkezi.

BERDİÇEVSKİY ya da **BERDYCZEWSKİ** (Miha Yosef), ibranice ve yidişçe yazan yazar ve filozof (Medjiboj, Podolya, 1865 - Berlin 1921). Özellikle **Bin Gorion** takmaadıyla tanındı. Haskala hareketinin küçümsediği hasidlik geleneğini yeniden canlandırdı ve ibrani edebiyatına yeni temalar getirmeye çalıştı.

BERD-İ NİŞANDE, İran'da, Mescidi Süleyman (Huzistan) yakınında arkeolojik sit. Bu eski elam ve ahemeni başkentinde yapılan kazılar, üst üste en az on dört arkeolojik tabakanın varlığını ortaya koyar. İ.Ö. II. binyıldan kalma mezarlarda çokrenkli pişmemiş topraktan erkek ve kadın başları bulunmuş, akropoliste yapılan kazılarda da İ.Ö. IV. binyıla ait yapılar gün ışığına çıkarılmıştır.

BERDİYA, Pers kralı Keyhüsrev II'nin en küçük oğlu. Dara I, Bisütun'daki yazıtında, Keyhüsrev'in büyük oğlu ve halefi olan Kambiz'in (İ.Ö. 530-522) Berdiya'yı gizlice öldürttüğünü, müneccim Gaumata'nın kendine Berdiya süsü vererek Kambiz'e karşı ayaklandığını ve Persler'in kralı olarak onun yerine geçtiğini anlatır. Ne var ki Dara I, öyküyü, bir gaspı gizlemek için uydurmuş olabilir ve Kambiz'e karşı ayaklanıp onun yerini alan ve Dara tarafından devrilen (İ.Ö. 522) kişinin, gerçekte Berdiya olduğu düşünülebilir.

BERDSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da, Novosibirsk'in G.'inde; 64 000 nüf. Elektronik sanayisi.

BERDUŞ sıf. ve a. (fars. *ber* ve *dūş*'tan *ber-dūş*, sırtında, omuzunda). **1.** Evsiz barksız, başıboş olarak toplum dışı yaşayan kimse için kullanılır. **—2.** Üstü başı perişan kimseye denir.

BERDYCZEWSKİ → BERDİÇEVSKİY.

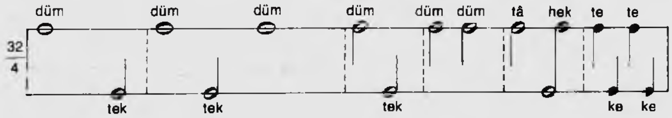
BERE a. (fars. *bere*). *Esk.* **1.** Kuzu. **—2.** *Bere-i âb*, dalga. ‖ *Bere-i dū-maderi* (iki analı kuzu), talihi yaver olan, şanslı.
—Astron. *Bere-i felek*, Koç burcu.

BERE a. **1.** Tıp. Bir bağ ya da yağ dokusu içindeki sınırı belirsiz kan akıntısı; bundan ötürü meydana gelen leke. **—2.** Meyve ve sebzelerde çarpma, sıkışma sonucu oluşan çizik, ezik. **—3.** *Yara bere* → YARA.
—Cerr. patol. Hafif bir travma sonucunda dokularda meydana gelen eziklik.
—Tıp. Bir bağ dokusu ya da yağ dokusu içinde yer alan, sınırı belirsiz kan oturması; bundan dolayı meydana gelen leke. (Eşanl. EKİMOZ.)
—ANSİKL. Kendiliğinden ya da bir incitme sonucu oluşan bere, dokularda donuk bir kızarıklıkla başlar; yerel safra oluşumunun etkisiyle mavi, yeşilimsi ve soluk sarı bir renk alır ve üç hafta içinde kaybolur. Berelerin çoğu travmalardan ileri gelir ve deri altında görülür; damarların dayanıklığını azaltan (iskorbüt), kan hücrelerini bozan (purpura) ya da kanın pıhtılaşma yeteneğini değiştiren (hemofili, kan sulandırıcılarla tedavi) hastalıklarda çok küçük travmalardan da meydana gelebilir. Berelerin genişlikleriyle biçim ve yerlerinin incelenmesi, travmaların cinsini, ölümden önce mi sonra mı meydana geldiğini saptamak bakımından adli tıpta çok önemlidir. Bereler, yerçekimi yasalarına uyarak deri altında yukarıdan aşağıya doğru yayılır; örneğin diz kapağı travmasından sonra ayağa dek ilerleyen bir bereye rastlanabilir. Bereler emilerek kendiliklerinden kaybolur; bununla beraber, bazı hallerde yerel ya da genel proteolitik enzimler kullanılabilir.

BERE a. (fr. *béret*). Gerektiğinde katlanabilen sipersiz başlık. Yuvarlak ve düz takke kısmı, başın girişini oluşturan bir şerit üzerinde daralır.
—Ask. Silahlı kuvvetlerin bazı muharip ve yardımcı sınıflarında, personelin hizmet sırasında giydikleri, kumaştan yapılmış rahat ve yumuşak başlık. (Genellikle zırhlı ve motorlu birliklerde, tank ve araçlara binme ve her çeşit hizmet faaliyetini kolaylaştıran bere, komando ve jandarma birlikleriyle bazı teknik hizmet birliklerinde kullanılır. Sınıflara göre berenin renkleri değişiktir: zırhlı ve motorlu birliklerde siyah; paraşütçü, komando ve jandarma sınıflarında mavi renk bere giyilir.

BEREGOVOY (Pierre), fransız siyaset adamı (Deville-les-Rouen 1925). Sosyalist parti üyesidir. 1982-84 yılları arasında Sosyal işler ve ulusal dayanışma bakanlığı, 1984-86 ve 1988-92 yılları arasında Ekonomi, maliye ve bütçe bakanlığı yaptı. 1992'de başbakan oldu.

BEREFŞAN a.(fars. *ber* ve *efşān*'dan *ber-efşān*). Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 32 zamanlı, 15 vuruşludur. Zencir* ve birçok darbeyn* usulünün bileşiminde yer alır. Peşrev, kâr, ikinci beste, tevşih ve çok seyrek olarak da ilahi formlarında kullanılmıştır.

berefşan usulü

BEREHNE → BÜREHNE.

BEREHNEGİ → BÜREHNEGİ.

BEREKÂT çoğl. a. (ar. *bereket*'in çoğl. *berekât*). *Esk.* **1.** Bolluklar. **—2.** Uğurlar, hayırlar.

BEREKÂT, birçok Mekke şerifinin ortak adı. — BİN HASAN BİN ACLAN (1426-1497). Memluklar ile iyi ilişkiler geliştirdi. Ancak, Memluk sultanı Çakmak'ın Mekke'ye "nâzır ül-Haremeyn" unvanıyla bir vali göndermesi ve Türkmenler'den oluşan garnizon kurması, bölgede iki başlı bir yönetimin doğmasına yol açtı. — BİN MUHAMMET (1497-1525). Öncekinin torunu. Başlangıçta iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı. İyi ilişkiler içinde bulunduğu Memluk sultanı Kansu Gavri, Yavuz Sultan Selim'e yenilince, bu kez Osmanlılar'a yanaştı. Oğlu aracılığıyla Mekke'nin anahtarlarını Yavuz Selim'e gönderdi.

Aynı adı taşıyan sonraki Mekke şerifleri, Osmanlılar'ın gönderdiği yöneticilere yardımcı olmaktan başka etkinlik göstermediler.

BEREKET a. (ar. *bereket*). **1.** Bolluk: *Nerede hareket orada bereket* (atasözü). **—2.** *Halk.* Yağmur: *Bereket yağıyor.* **—3.** *(Bet) bereket yağmak,* bolluk içinde olmak. || *Bir şeyin (beti) bereketi kaçmak, kalmamak; (beti) bereketi yok,* paradan söz ederken alım gücünün düşük olduğunu; bir yiyecekten söz ederken çabuk tükenirliğini belirtir. || *Halil İbrahim bereketi,* İbrahim peygamberi anıştırarak bolluk ve gönenç anlatır: *Allah kesenize Halil İbrahim bereketi versin.*

—Folk. *Bereket oyunları,* BOLLUK* OYUNLARI'nın eşanlamlısı.

—Mit. *Bereket boynuzu,* içi meyve ve çiçeklerle dolu bir boynuz biçiminde gösterilen ve bereketi simgeleyen süs motifi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. *Bereket (versin),* iyi ki, neyse ki: *Arabamın anahtarını kaybettim, bereket (versin) yanımda yedeği vardı. Hava bulutluydu, ama bereket (versin) yağmur yağmadı.*

—ANSİKL. Mit. ve Sim. Bereket, roma paraları üzerinde görülen alegorik bir tanrıydı. Bu tanrının özel alameti olan bereket boynuzu, keçi Amaltheia'nın, ya da boğa kılığına giren Akheloos ırmağının boynuzu sayılıyordu. Çiçek ve meyvelerle dolup taşan bu boynuz, aynı zamanda bazı iyilik tanrılarının (Kybele, Ceres, Fortuna) ve Nil gibi kişileştirilmiş nehirlerin de özel alameti idi. — Bereket boynuzu, çok sık kullanılan bir süsleme unsurudur (Louis XVI stili mobilyalarda, mimarlıkta, vb.).

BEREKETLENMEK gçz. f. Çoğalmak, artmak.

BEREKETLİ sıf. **1.** Bol ürün veren, verimli toprak,yer için kullanılır: *Bereketli ovalar.* **—2.** Topraktan bol ürün alınan zaman dilimi için kullanılır: *Bereketli bir yıl.* **—3.** Güç tükenen şey için kullanılır: *Ne bereketli paraymış.* **—4.** *Bereketli olsun! Bereketli ola!,* yemek yemekte olanlara ya da ürün toplayanlara söylenen iyi dilek sözü.

BEREKETLİ, Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı bucak; 17 251 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Bereketli,* 3 716 nüf. (1990).

Bereketli topraklar üzerinde, Orhan Kemal'in romanı (1954; genişletilmiş basımı 1964). Çukurova'da çalışan işçilerin ve ırgatların ağır yaşama koşullarını konu edinir: Sıvas'ın bir köyünden üç arkadaş Çukurova'ya çalışmaya giderler. İş buldukları çırçır fabrikasında Köse Hasan hastalanır, ölür. İflahsızın Yusuf ile Pehlivan Ali, ırgatbaşına haraç vermedikleri için fabrikadan atılırlar. Düşkün bir kadına tutulan Ali, bir çiftlikte çalışmaya başlar; bacağını patosa kaptırarak kan kaybından ölür. İnşaatta çalışıp duvarcı ustası olan Yusuf, tek başına köyüne döner. Üç roman kişisi içinde kendini kurtarmayı başaran bu sonuncusu, gelecekten umutlu toplumcu ve gerçekçi bir tutum izleyen yazarın olumlu kahramanıdır. Yapıt 1979 yılında sinemaya da uyarlandı. Çekimini Erden Kıral'ın gerçekleştirdiği film, türk sinemacılığının emek-emekçi üstüne insancıl değerleri en iyi işleyen ürünlerinden biri olarak,çeşitli uluslararası şenliklerde ödül aldı,sinemamızın dışa açılmasını sağladı.

BEREKETLİLİK a. Bereketli olma durumu.

BEREKETOĞLU (Hasan Vecih), türk ressam (Rodos 1895-İstanbul 1971). Halil Paşa'dan resim dersleri alarak yetişti (1916-1920). Daha sonra gittiği Paris'te, Académie Julian'a devam etti (1922-1923). Osmanlı ressamlar cemiyeti'nin üyesi oldu. Bu cemiyetin uzantısı olan Güzel sanatlar birliği'nin 1968'e kadar başkanlığını yaptı. 1932'de Halkevleri hareketi içinde yer aldı ve Halkevleri güzel sanatlar bölümü başkanlığında bulundu. Bir açık hava ressamıdır. *Kurbağalıdere, Karlar altında Salacak, Salacak'ta sabah* gibi tanınmış resimleri, İstanbul ve çevresinin konu edildiği peyzajlarının ilginç örnekleri arasındadır. Sanatçı , üzerinde yoğun olarak çalıştığı konular nedeniyle, türk resminde "Boğaziçi ressamları" olarak anılan gruba girer. İzlenimci yaklaşımı da Çallı İbrahim kuşağının anlayışıyla özdeşleştirilir. Başlangıçta Hikmet Onat'a yakınlık duyduğu görülür. Daha sonra özellikle vurguladığı ışıklı ve diri renkleriyle öteki izlenimcilerden ayrılır. Ankara'da yaşadığı dönemde, peyzajın yanı sıra natürmort ve figür çalışmalarına da yönelmiştir.

BEREKETSİZ sıf. Bereketi olmayan, çabucak tükenen, verimsiz şey için kullanılır.

BEREKETSİZLİK a. Bereketsiz olma durumu.

BERELEMEK g. f. **1.** *Bedenin bir yerini berelemek,* bir şeye çarparak orada bere oluşturmak. **—2.** *Meyveleri sebzeleri berelemek,* üzerlerinde bere oluşturmak, zedelemek: *Dolu, elmaları berelemiş.*

—Teknol. Bir parçayı mengene ya da kerpetende fazla sıkarak üzerinde izler bırakmak. (Eşanl. ZEDELEMEK.)

◆ **berelenmek** dönşl. f. Üzerinde bere oluşmak: *Berelenen kolunu sardırmak.*

BERELENMEK → BERELEMEK.

BERELİ sıf. Berelenmiş olan.

BERELİ sıf. ve. a. (fr. *béret*'den). Başında bere olan kimse için kullanılır: *Şu bereli genç sizi arıyor.*

BERELSON (Bernard), amerikalı toplumbilimci (Spokane 1912), siyaset biliminde iletişim ve kamuoyu incelemelerinde uzmanlaştı. Bu konularda, bazıları P. Lazarsfeld ile birlikte yazılmış birçok yapıtı vardır.

BERENDÂHTE sıf. (fars. *ber-endahten,* kaldırmak'tan *ber-endahte*). *Esk.* **1.** Kalkmış, yükselmiş, yukarı çıkmış. **—2.** Yükseltilmiş, yüksek dereceye eriştirilmiş.

BERENDÂZ ya da **BERENDÂZE** sıf. (fars. *ber* ve *endāz*'dan *ber-endāz, ber-endaze*). *Esk.* **1.** Kaldırıp bir yana atan; fırlatan. **—2.** Yok eden: *Mevani-berendâz* (engelleri yıkan, yok eden).

BERENDÂZE → BERENDÂZ.

BERENDİ, XI-XIII. yy.'lar arasında Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış bir türk boyu. Oğuz, Peçenek ve Kıpçak türk boylarından hangisine mensup oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Rus yıllıklarından elde edilen bilgilere göre, nüfusları oldukça kalabalıktı. Bir bölümü Peçenekler ile birlikte Macaristan'a giderek buraya yerleşti. XVI. ve XVII. yy. osmanlı kayıtlarında Berendi oymaklarından da söz edilmektedir. Güney Rusya, Macaristan ve Anadolu'da (Antalya ve Konya) günümüzde de Berendi adını taşıyan yerler vardır.

BERENGARİO I (öl. Verona 924), İtalya kralı (888-924), Batı Roma imparatoru (915-924). Friuli markisi Eberardo ile (Sofu Louis I'in kızı) Gisèle'in oğlu. Piacenza yakınındaki Fiorenzuola d'Arda'da Bourgogne kralı Rodolphe II'ye yenildi (923) ve öldürüldü. — Yeğeni BERENGARIO II (öl. Bamberg 966), İtalya kralı (950-961). İvrea markisi Adalberto II ile Berengario I'in kızı Gisla'nın oğlu. Rakibi İtalya kralı Ugo ile çarpıştı. Büyük Otto I tarafından tahtından indirildi ve Bamberg'de gözaltına alındı.

BERENGARİO DA CARPİ ya da **İACOPO DA CARPİ,** italyan anatomici (Modena yakınında Carpi 1470'e doğr. -Ferrara 1550). Kendinden önceki araştırmacıların hayvanlar üstünde yaptıkları gözlemlere bakarak, insanda da çift boşluklu olduğunu öne sürdükleri dölyatağının tek boşluktan oluştuğunu ilk kez gösterdi. Anatomi kitaplarında şekillerin kullanılmasını başlattı.

BERENGER de Tours, fransız tanrıbilimci (Tours 1000'e doğr. -ay.y. 1088). Doğduğu kentte bir kilise okulunun yöneticisi oldu. Eucharistia'ya ilişkin öğretisi sert tartışmalara yol açtı. İsa'nın bu ayinde kullanılan ekmek ve şarapta gerçekten varolduğu inancını reddetti ve eucharistia'yı yalnız bir simge olarak gördü. Birkaç kez cezalandırıldı ve öğretisinden caydı. Yeniden eski inancına döndü; ama 1079'da Roma'ya çağrıldıktan sonra inanarak pişmanlık getirdi. Ölünceye değin Tours'da çileci bir yaşam sürdü. Diyalektiği kullanması ve bunu, Tanrı vergisi olan mantığa dayandırması, yönteminin özgün yanıdır.

BERENGUELA Barcelonalı, katalan prenses (Barcelona 1108-öl. 1149 ?). Barcelona kontu Ramón Berenguer III'ün kızı. 1128'de Castilla kralı Alfonso VII ile evlendi ve 1139'da Toledo'yu Murabıtlar'a karşı yiğitçe savundu.

BERENGUELA (1165-1230), Navarra prensesi, Navarra kralı Sancho VI'nın büyük kızı. 1191'de, İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard I ile evlendi.

BERENGUELA (1181-1244), Castilla kraliçesi (1217), kral Soylu Alfonso VIII ile İngiltereli Eleanor'un büyük kızı, Castillalı Blanche'ın kız kardeşi. 1188'de Kutsal Roma-Germen imparatoru Friedrich I Barbarossa'nın oğlu Konrad von Schwaben ile nişanlandı, ancak bu evlilik gerçekleşmedi. Berenguela, 1197'de kuzeni León kralı Alfonso IX ile evlendi; ama yakın akrabalığı dolayısıyla ondan da ayrılmak zorunda kaldı (1204). Bu evlilikten, aralarında geleceğin kralı Fernando III'ün de bulunduğu beş çocuğu oldu. 1214'te Castilla naipliğine getirildi, 1217'de kardeşi Enrique I'in yerine Castilla tahtına çıktı; ama çok geçmeden büyük oğlu Fernando III lehine tahttan çekildi. Oğlunun sefere çıktığı dönemlerde ülkeyi yönetti. Eski kocası León kralı Alfonso IX'un ölümü üzerine, oğlu Fernando III'ün León kralı olarak tanınmasını sağlamayı başardı. Böylece Castilla ile León kesin olarak birleşti.

BERENİ (Ziyaettin), hint kökenli iranlı ta-

Lauros-Giraudon

bereket boynuzu
bir XVI. yy. fransız ressamının tablosundan ayrıntı
Blois müzesi

Giraudon

Berenike II'nin temsili büstü yunan sanatı (İ.Ö. III. yy.) *Louvre müzesi, Paris*

rihçi (?-? 1357'den sonr.). Ünlü hintli sufi Nizamettin Evliya'nın öğrencisi ve şair Husrevi Dıhlevi'nin dostuydu. Muhammet Tuğluk'un on yedi yıl nedimliğini yaptı. Başlıca yapıtları: Abbasi dönemi vezir ailelerinden Bermekiler'i anlattığı *Ahbar-ı Bermekiyan*, Delhi Türk İmparatorluğu'nda 1265'ten, Firuz Şah'ın altıncı saltanat yılına (1351) kadar geçen olayları içeren *Tarih-i Firuz Şah.*

Bérénice, Racine'in trajedisi (1670). Titus imparator olunca, sevdiği ve kendisini seven yabancı kraliçe Bérénice'i "ona ve kendine rağmen" geri gönderir. Oyunun tüm konusu, Suetonius'un iki cümlesinden alınmıştır. Konunun bu aşırı yalınlığı (oyun, Racine'in en kısa yapıtıdır) yazarın, Corneille'in aynı dönemde sahnelenen *Tite et Bérénice* adlı oyununa karşı çıkma isteğini gösterir. Corneille'in oyunlarına özgü alışılmış entrika ve ikincil olaylar dizisine karşı, Racine yalınlıkta en uç noktaya varmak istemiştir. Oyununa yazdığı önsözde de, Sophokles ve Horatius'un oyunlarda en yalın eylemleri amaçladıklarını ve her durumda "ana kuralın hoşa gitmek ve etkilemek olduğunu" vurgular. Titus kararını oyunun başında verdiği için, burada yalnızca "trajediye tüm tadını veren *görkemli üzüntü*'yü işlemek sözkonusudur.

BERENİKE. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde eskiçağ kenti; kıyıda, Kelenderis'in (Aydıncık) hemen D.'sundaydı.

BERENİKE. Esk. coğ. Sirenayka'da kent, Büyük Sirte körfezinin doğu ucunda. Adı Ptolemaios III döneminde konmuştu. Günümüzde *Bingazi.*

BERENİKE. Esk. coğ. Kızıldeniz kıyısında liman; Ptolemaios II'nin buyruğuyla, doğudan gelen kervan yollarının denize ulaştığı noktada, günümüzdeki Ras Benas'ın yakınında kurulmuştu.

BERENİKE, Ptolemaios sülalesinden birçok mısırlı prensesin adı. — BERENİKE I, Ptolemaios I Soter'in ikinci karısı (IV. yy. sonu), kocasının ilk evliliğinden olan oğulları yerine, kendi oğlu Philadelphos'u veliaht seçtirmeyi başardı. — BERENİKE II, Kyrene'li Magas'ın kızı, Antigonos Gonatas'ın kardeşi Demetrios'u öldürttü. Ptolemaios Euergetes ile evlendi ve İ.Ö. 221'de, kendi oğlu Ptolemaios Philopator tarafından öldürtüldü. Savaşa giden kocasının sağ salim dönmesini sağlamak için Aphrodite'ye saçını adamıştı. Adak olarak sunduğu saç lülesi tapınaktan kaybolunca, müneccim Konon, onun yıldıza dönüştüğünü ileri sürdü ve bir burca bu adı verdi. Kallimakhos tarafından yazılıp Catullus tarafından yorumlanan *Berenikes Plokamos* (Berenike'nin saçı) adlı şiir, bu olaydan esinlenmiştir. — BERENİKE III (278'e doğr.) Ptolemaios Lathyros'un kızı. Kuzeni Ptolemaios Aleksandros II ile evlendi; onun tarafından öldürtüldü. — BERENİKE IV, Ptolemaios Auletes'in kızı; babası yolculuktayken düzenlenen bir ayaklanma sonunda kraliçe oldu; kocası Seleukos'u boğdurtup Kappadokialı Arkhelaos ile evlendi. İ.Ö. 55'te, tahtı ele geçirmesinin cezası olarak babası tarafından öldürtüldü. — BERENİKE, Ptolemaios Philadelphos'un kızı; Suriye kralı Antiokhos II ile evlendi ve onun boşamış olduğu Laodike'nin emriyle öldürüldü (İ.Ö 246).

BERENİKE (İ.Ö. I. yy. sonu -İ.S. I. yy. başı), yahudi prenses, Büyük Herodes I'in yeğeni ve Herodes Agrippa I'in annesi. Yaşamının sonuna doğru Roma'ya çekildi ve orada Augustus'tan büyük saygı gördü.

BERENİKE (İ.S. I. yy.), yahudi prenses, Herodes Agrippa I'in kızı. Yirmi yaşında, amcası ve kocası Khalkis kralı Herodes' ten dul kaldı. Kardeşi Herodes Agrippa II'nin yanında yaşaması söylentilere yol açtı. Yahudi savaşı sırasında (66-70) Titus ile kurduğu ilişkiden Tacitus da söz eder (*Historiae*, II, 2).

BERENİKE'NİN SAÇI, Çoban ve Aslan takımyıldızları arasında bulunan, kuzey gök yarımküresinin küçük takımyıldızı. Efsaneye göre, Mısır kralı Ptolemaios Euergetes'in karısı Berenike, kocası seferden zaferle dönerse, saçını kesip Venüs'e sunacağına and içer; ancak bu yürekli özverinin ertesi günü saçlar tapınakta kaybolur. Gökbilimci Canon, tanrıların, kraliçenin saçlarını gökyüzünde gerçek yerine ulaştırdığını söyleyerek yeni bulduğu bir takımyıldıza "Berenike'nin Saçı" adını verir. Bu takımyıldızda yalnızca parlaklığı zayıf yıldızlar yer alır; ama en iyi tanınan gökada kümelerinden Coma kümesi de bu takımyıldızda bulunur. Bu kümenin yaklaşık bir milyon üyesi vardır; uzaklığı 220 milyon ışık yılı, görünen çapı 6°'dir. Berenike'nin Saçı'nda ayrıca, küçük dürbünlerle seçilebilen birçok gökada yer alır. (M 64, M 85, NGC 4494 vb.)

BERENSON (Bernard), Litvanya asıllı amerikalı sanat yazarı (Vilni 1865 -Settignano, Floransa yakınında, 1959). Boston ve Harvard'da öğrenim gördü. Berlin ve Paris üniversitelerinde bazı derslere devam etti ve 1920'de Floransa'ya yerleşti. Kendi edebiyat bilgileriyle, ustalarından, Cavalcaselle ve Morelli'den alıp geliştirdiği değerlendirme yöntemlerini birleştirerek kendini tümüyle italyan rönesans dönemini incelemeye adadı. Hem tarihçi, hem estetikçi olarak, görüşleriyle resim tarihine büyük katkıda bulundu. Berenson'a göre, sanat yapıtı, yaratıldığı ortamdan ve dönemden bağımsızdır, ama "dokunu değerleri" nin aydınlığa kavuşturulmasıyla anlaşılabilecek özgün bir dile sahiptir. En önemli yapıtları: *Venetien Painters of the Renaissance* (Rönesans' ta venedikli ressamlar), 1894; *İtalian Painters of the Renaissance* (Rönesans'ta italyan ressamları), 1931; *Sassetta*, 1946; *İtalian Pictures of the Renaissance* (Rönesans'ta italyan resmi) [yayımı 1968'de tamamlanan 9 ciltlik en önemli yapıtı]. Ayrıca, kendi yaşamı üzerine bazı anlatılar yazdı: savaş esiri olarak anılarını konu alan *Rumour and Reflection 1941-44* (1952) ve öğretisinin en önemli yanlarını ortaya koyan *Sketch for a Self-Portrait* (1955).

BERENT (Wacław), polonyalı yazar (Varşova 1873- ay.y. 1940). Nietzsche' nin yapıtlarını çevirdi. Flaubert hayranıydı. Yapıtlarında, önce sanatta ve edebiyatta başarısız olanları (*Prochno*, 1903), daha sonra halk çevrelerinden kopmuş soylu ve burjuva salonlarını (*Ozimina*, 1911) yansıtarak devrini anlattı. Bu son yapıtındaki "sanatlı yazı"yla, Joyce' un *Ulysses*'i ile ün kazanan bazı zaman ve çağrışım tekniklerini önceledigi görülür. Ardından bir Ortaçağ kentinin belgesel biçimde canlandırıldığı *Zywe Kamienie* (1918), *Nurt* (1934) gibi tarihi romanlara döndü.

BERÉNY (Robert), macar ressam (Budapeşte 1887- ay.y. 1953). 1905'te Paris'e giderek Cézanne'ın ve fovların etkisine girdi. Sanatı, 1910'dan başlayarak anlatımcılığa yöneldi; 1935'ten sonra da renkli ve canlı bir gerçekçiliğe ulaştı.

Robert Bereny

BERESFORD (William CARR, *vikont* —), ingiliz general (1768-Bedgebury, Kent, 1854). Mısır, Güney Amerika ve özellikle Yarımada savaşı'nda yararlık gösterdi (1806'da Buenos Aires'te esir düştü);bu savaşta Portekiz ordusunu yeniden düzenlemeyi başardı.

BERESFORD (John Davys), ingiliz yazar (Castor, Northamptonshire, 1873 -Bath 1947). Mimarlık ve gazetecilik yaptı. Başkaldırı romanından (*The Early History of Jacob Stahl*, 1911; *The İnvisible Event*, 1915) freudcu yorumlara yöneldi (*God's Counterpoint*, 1918; *Love's Illusion*, 1930; *Strange Rival*, 1940; *What Dreams may come*, 1941). Yoksunlukların sürekliliğine dayanan "çözümleyici" bir gerçekçiliğe ulaşmaya çalıştı.

BERESFORD (Elizabeth), ingiliz romancı (Paris 1925). Günümüz çevrebilimini muştulayıcı temalar işleyen, çocuklara yönelik serüven kitaplarıyla tanındı (*Flying Doctor*, 1964; *Dangerous Magic*, 1972; *The World of the Wombles*, 1976).

BERESTEÇKO, lehçe **Beresteczko,** Ukrayna'da kent, Volinya'da, Lvov'un K.-D.'sunda; 2 900 nüf. Polonya kralı Kazimierz V, 30 haziran 1651'de Kazaklar ile Tatarlar'ı burada yendi.

BEREŞ a. (ar. *bereş*). *Esk.* **1.** Tırnak üzerindeki beyaz leke. **—2.** Atın üzerindeki beyaz leke, benek.

—Dilbil. Osmanlıcada, arapça "baras" ile karıştırılarak, *abraşlık* yerine kullanılmıştır.

BERETE →BARATA.

BERETTA a. (mucidinin adından). 9 mm'lik otomatik italyan tabancası.

BERETTA (Caterina), italyan dansçı ve dans öğretmeni (Milano 1839 - *ay.y.* 1911). La Scala dans okulu'nda yetişti, Lucien Petipa'ya eşlik etti. Torino Reggio tiyatrosu'nda ve Petersburg Mariinskiy tiyatrosu'nda da dans etti. La Scala'da bale yöneticiliği ve öğretmenlik yaptı (1902 -1908). Pierina Legnani, Anna Pavlova, Tamara Karsavina gibi öğrenciler yetiştirdi.

BEREZİN (İlya Nikolaeviç), rus doğubilimci ve türkolog (Perm 1818-Petersburg 1896). Kazan Üniversitesi'nin tarih ve filoloji bölümlerini bitirdi (1842). Dağıstan, Kafkasya, Anadolu, İran ve Moğolistan' da üç yıl kaldı. 1846'da Kazan Üniversitesi'nin türk dilleri kürsüsünde profesör oldu. 1875'te Petersburg Üniversitesi doğu dilleri kürsüsü'ne atandı. Doğu tarihini, dillerini ve arkeolojisini inceledi; arapça, farsça,türkçe, moğolca alanlarında çalıştı. Başlıca yapıtları: *Systême des dialectes turcs* (Türk lehçeleri sistemi, 1849), *Grammatikå persidskogo yazıka* (Fars dili grameri, 1853), *Norodniya poslovitsi turetskogo plemeni* (Türk boylarının atasözleri, 1856), *Turetskaya hrestomatiya 1-3* (Türk edebiyatı antolojisi (1857-1888), *Oçerki unutrennego ustroystva ulusa djuçteva* (Cuci ulusu iç örgütlenmesinin ana çizgileri, 1864).

BEREZİNA, Beyaz Rusya'da ırmak, sağ kıyısında Dniepr ırmağına kavuşur 613 km.

—Tar. 1812 kasımı sonunda, Ruslar'ın kovaladığı Napoléon'un "Büyük Ordu"-sundan artakalanlar, apansızın buzları çözülen Brezina'nın kıyılarına vardılar. Irmağı hangi noktadan aşacağını belli etmemek ve düşmanı yanıltmak için Napoléon, iki seyyar köprü yaptırmaya başladı. General Eblé komutasındaki köprü istihkâmcıları, buzlu sular içinde gece gündüz (25-26 kasım) çalıştılar, içlerinden çoğu öldü, ama Fransızlar da ırmağı geçmeyi başardılar (27-29 kasım).

Berezka ya da **Berlozka,** rus halk dansları topluluğu.

BEREZNİKİ, Rusya'da kent, Ural dağlarının kuzey kesiminde; 201 000 nüf. (1989). Soda ve potas yataklarının ürünlerini işleyen kimya kombinası (amonyak, soda, asitler). Doğal gaz.

BEREZOWSKY (Nicolai), rus kemancı, viyolacı, orkestra yöneticisi ve besteci (Petersburg 1900-New York 1953). 1921'de ABD'ye yerleşti. Besteleri arasında, özellikle 4 senfonisini, Eskiçağ destanından yararlanarak yazdığı *Gilgamış* oratoryosunu ve çocuklar için yazdığı *Babar the Elephant* adlı operasını anmak gerekir.

BERF a. (fars. *berf*). *Esk.* **1.** Kar: *"Beyaz berfi sevad-ı leyale mezcediniz / Bu reng-i serd ile manzur olurdu vech-i sema"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Berfdan*, buzluk, karlık. ||

Berf-dar, karlı. || *Berf-nak,* yaz kış karı eksik olmayan yer.

BERFE (Süreyya), türk şair (İstanbul 1943). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1969). Günlük yaşamı, gazetelere yansıyan haberleri, işçi sorunlarını serbest bir söyleşi biçiminde dile getirdi; sanat ve siyaset adamlarının, aydınların yurt sorunlarına hatalı yaklaşımına, taşlamalar yöneltti. Daha önce yayımlanmış 3 kitabındaki bütün şiirleri *Ufkun dışında* (1985) kitabında bir araya getirilmiştir.

BERFİN sıf. (fars. *berf* ve *-in,* sıfat eki'nden *berfin*). *Esk.* Kardan yapılmış, kardan.

BERG ya da **BERK** a. (fars. *berg*). *Esk.* **1.** Yaprak: *"Bir zebandur şerh-i gam takririne her berg-i gül"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Berg-i hazan,* sonbahar yaprağı: *"Berg-i hazâna dönse gerek rûy-i lâle -reng"* (Baki, XVI. yy.). || *Berg ü bar,* yaprak ve meyve; yiyecek içecek, mal, servet: *"Azadedür nihal bugün berg ü bârdan"* (Baki, XVI. yy.). *"Müstefi ol, ol şu berk ü bârımdan"* (Tevfik Fikret).
—Süslem. sant. *Berg-i halkâri,* altın yaldızla yapılmış yaprak biçimi süsleme. || *Berg-i ıtri,* stilize edilmiş ıtır yaprağı biçiminde bezeme öğesi.

BERG (Claus), Danimarka'ya yerleşmiş alman heykelci (Lübeck ? 1480'e doğr. - ? 1532'den sonr.). Geç gotik dönemin kendine özgü ve pitoresk bir yorumcusuydu; başyapıtı Odense'deki St-Knud kilisesi'nin büyük sunakarkalığını süsleyen yaldızlı resimlerdir. İsa'nın çarmıha gerilmesini işleyen ortadaki kompozisyon, Cranach'ın bir gravüründen alınmıştır. Predella'da ise Danimarka kral ailesinin gerçekçi portreleri bulunur.

BERG (Fyodor Fyodoroviç, *kont*), rus feldmareşali ve jeodezi uzmanı (Sangast, Estonya, 1793-Petersburg 1874). Askerlik ve istatistik konusunda Türkiye'ye ilişkin betimlemesi Aleksandr I'in dikkatini çekti, çar tarafından Kazak bozkırlarında düzeni sağlamak ve keşif yapmakla görevlendirildi (1823-1825). Jeodezi ve topografya çalışmalarının yanı sıra Polonya'da rus kuvvetlerinin kurmay başkanlığı (1831-1843), Finlandiya'da genel valilik (1856-1863) görevlerinde bulundu, Polonya'da tümgenerallik yaptı (1863-1874). 1856'da kont oldu. 1863 Polonya ayaklanmasını bastırmakta gösterdiği enerjik tutum sonucu 1865'te feldmareşalliğe yükseltildi.

BERG (Christen Poulsen), danimarkalı siyaset adamı (Fjaltring 1829-Kopenhag 1891). 1865'te milletvekili oldu; "halkın kendi kendini yönetmesi" hareketinin liderıydi. 1883'te meclis başkanı seçildi ve Estrup hükümeti ile mücadeleye girişti.

BERG (Lev Semenoviç), rus doğabilimci ve coğrafyacı (Bendery 1876 - Sen-Petersburg 1950). Moskova Fen fakültesi'nde ihtiyoloji dersleri verdi ve 1940'ta Coğrafya derneği'nin başkanlığına getirildi. Bireşimsel fiziksel coğrafya yanlısıydı; SSCB'nin iklimi, bitki örtüsü, doğal bölgeleri ve coğrafya tarihi ile ilgili birçok inceleme yaptı.

BERG (Alban), avusturyalı besteci (Viyana 1885 - *ay.y.* 1935). Schönberg'in dersleriyle (1904-1910) yetişti. Schönberg, Webern ve Berg, Viyana okulunu oluşturrurlar. Önce bir süre memurluk yaptı, 1906'dan sonra kendini tümüyle müziğe verdi (piyano için 12 *Variations,* 1908; yaylı çalgılar için op. 3 no'lu dörtlü, 1910; P. Altenberg'in sözleri üzerine orkestra eşlikli 5 *Lieder,* 1912; op. 6 no'lu 3 *Orchesterstücke,* 1914). 1911'de şarkıcı Helene Nahowski ile evlendi. Daha sonra kendisini etkileyecek olan G. Mahler ile dostluk kurdu. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, kendini öğreticiliğe adadı (öğrencileri arasında filozof Theodor Adorno da vardı). Keman, piyano ve 13 çalgı için *Kammerkonzert* (1925), yaylı çalgılar dörtlüsü için *Suite lyrique* (1925) adlı yapıtlarında dizisel tekniği uygulamaya başladı. Ama özellikle *Wozzeck* (1925) ile birkaç kuşağa birden öncülük etti. Baudelaire'in sözleri üzerine bir konser aryası olan *Der Wein,* Lulu'nun sözlü bölümü için bir ön çalışma olarak tasarlandı, ilk kez 1929'da seslendirildi. 1933'te, bunaltıcı bir sanat ve politika ortamında, Schönberg de kesin olarak Avrupa'dan ayrılınca, Berg ülkesinde kendini daha da yabancı hissetmeye başladı. Schönberg'i bir daha göremedi. Kalan yıllarını *Lulu'*yu tamamlamak için çalışmakla geçirdi, ama bu yapıtı yarım kaldı. Bunun bir nedeni de Anna Mahler'in kızı Manon Gropius'un ölümü üzerine bir ağıt olarak tasarladığı, keman ve orkestra için *Bir meleğin anısına konçerto* (1935) adlı yapıtı bitirmeye çalışmasıydı. Aynı yıl yaz boyunca, bir böcek sokması sonucu yakalandığı septisemiden yattı. Çok geçmeden hastalığı felce dönüştü ve bir ameliyattan sonra öldü (24 aralık).

Ustası Schönberg gibi Berg de tonal işlevleri bir yana bıraktı. Bununla birlikte, özel sistemlerin hiçbirine bağlanmadı, tutsağı olmaksızın dizisel tekniği kullandı, ona ustalıkla ve yön verici bir biçimde egemen olmayı bildi. Tını ezgisinden de yararlandı *(Klangfarbenmelodie)* ve özenli, dengeli, bakışımlı biçime her zaman önem verdi. Simgesel bir amaç çerçevesinde, birçok kez yinelenen kalıplara dayalı olan *Lulu'*nun *mönoritmica'*sı gibi çevrimsel sayılabilecek ritim öğeleri kullanmaktan hoşlandı. Sert bir dil içinde romantik bir anlatımı koruyan Alban Berg, onikitoncular arasında, dinleyici kitlesi için en anlaşılır olanıdır. Messiaen, Britten, Dallapiccola, Clostre ya da Pousseur gibi müzikçiler üzerindeki etkisi yadsınamaz. Alban Berg, sanatla ilgili ilginç yazılar da bıraktı.

BERG (Paul), amerikalı biyokimyacı (New York 1926). Doktorasını Western Reserve (Cleveland) Üniversitesi'nde tamamladı. 1950'den 1960'a kadar Stanford Üniversitesi'nde profesör ve Saint Louis tıp okulu'nda yardımcı doçent olarak görev yaptı (1957-1959). Daha sonra, Arthur Kornberg ile birlikte Saint Louis Washington Üniversitesi'nde biyokimya bölümünde çalıştı. Özellikle, dezoksiribonükleik asidi ve sonradan enzimleri konu alan çalışmaları, kendisine 1959 Eli-Lilly biyokimya ödülünü kazandırdı. 1980'de, nükleik asitler ve özellikle DNA'nın yeniden bileşimleri üzerine yaptığı başlıca incelemelerinden ötürü Walter Gilbert ve Frederick Sanger ile Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

BERG DÜKLÜĞÜ, Ren'in sağ kıyısında, eski alman devleti; başkenti: *Düsseldorf.* Rheinisches Schiefergebirge'nin kuzey sınırını içine alıyordu; burası Ruhr sanayisinin beşiğiydi.

1101'de Heinrich V tarafından oluşturulan *Berg ve Altena kontu* unvanı, 1225'te Limburg ailesine, daha sonra Jülich ailesine (1348) ve Pfalz Seçicisine geçti (1742). 1806'da Napoleon tarafından işgal edilen Berg Düklüğü, çok daha geniş bir büyük-düklük oldu. Önce prens Murat'nın, sonra 1808'de Hollanda kralı Louis'nin küçük oğlu Napoléon -Louis'nin eline geçti. 1815'te Prusya'nın bir eyaleti haline geldi.

Berg Ejvind och Hans Hustru (Dağcı Ejvind ile karısı), isveç filmi (1917). Yönetmeni Victor Sjöström. Zengin bir dul kadınla serseri sevgilisi, ilişkilerini kınayan ahlakçı toplumdan kaçıp İzlanda'nın yüksek dağlarına yerleşirler. Kadına tutkun kıskanç bir subay tarafından izlenen çift, bir süre tek başlarına yaşar, sonunda bir kar fırtınasına tutularak ölürler. Doğal dekorların belirleyici bir işlev gördüğü bu yalın anlatımlı film İsveç sessiz sinemasının en büyük başarılarından biridir.

BERGAMA, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 101 421 nüf. (1990); 1 688 km²; merkez bucağı dışında 5 bucak, 111 köy. Merkezi İzmir'in 89 km K.'indeki *Bergama,* 42 554 nüf. (1990).

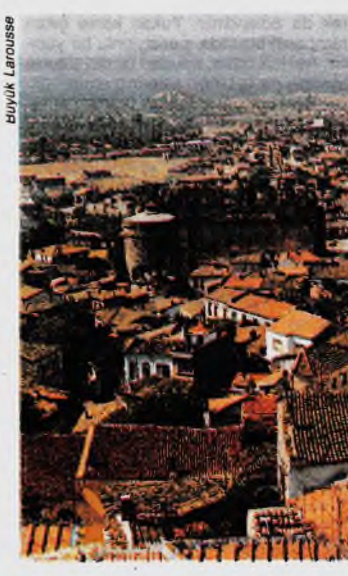
•TARİH. Bergama (Pergamon), kuruluşuna ilişkin söylenceye göre adını Neoptolemos ile Andromakhe'nin oğlu Pergamos'tan alır. İ.Ö. V. yy.'da verimli bir tarım alanının ortasında, gösterişsiz bir akropolis olan kent, Pers kralı tarafından Sparta'nın eski hükümdarı Demaratos'a (İ.Ö. 481'e doğr.) verildi. Ksenophon, *Anabasis* (onbinlerin dönüşü) adlı yapıtında, başında bulunduğu orduyu ("onbinler") Yunanistan'a götürürken Bergama'ya uğradığında Persler'in himayesinde hüküm süren Gongylos'un dul eşi Hellas'a konuk olduğunu yazar. Anadolu'ya egemen oldukları dönemde Persler'e haraç veren yunanlı tiranlarca yönetilen kent, İonia ihtilaline ve Mysia satrapı Orantes'in ayaklanmasına katıldı.

Granikos savaşı (İ.Ö. 334) sonrasında Anadolu'ya egemen olan Makedonya kralı Aleksandros (Büyük İskender) kenti pers komutanlarından Memnon'un dul eşi Barsini'ye verdi. İpsos savaşı (İ.Ö. 301) sonunda kente egemen olan Lysimakhos hazinesini Bergama'da sakladı. Ama, kentin komutanlığına atadığı Philetairos ona ihanet ederek Selefkiler'in safına geçti; daha sonra Selefkiler'den de ayrılarak bağımsız bir devlet kurdu. Bunun üzerine Bergama, en parlak dönemini İ.Ö. II. yy.'da, Attalos I'in (İ.Ö. 241- İ.Ö 197) Galatlar'a karşı kazandığı zaferden ve Eumenes II ile Roma devletinin Selefkiler'e karşı oluşturdukları ittifaktan sonra (Suriye-Aitolia savaşı İ.Ö. 192-İ.Ö 189; Apamaios barışı İ.Ö. 188), yaşayan bir hellenistik krallığın (Bergama krallığı ya da Attaloslar, İ.Ö. 282'ye doğr. - İ.Ö. 133) başkenti oldu. Attaloslar Bergama'yı bir sanat ve düşünce merkezine dönüştürdüler. Mimarlar, kentin sarp tepesini görülmemiş bir kentçilik kaygısıyla düzenlediler; üç semt (Akropolis, kentin aşağı ve orta bölümü) anıtlarla (büyük Zeus sunağı) donatıldı. 200 000 ciltlik bir kitaplık bilimsel çalışmalar yapma olanağı verdi; maaşlı bilim adamlarının en ünlüsü stoacı kratesli Mallos'du. Kentte, parşömen (adını Bergama'dan alır), altın ipliklerle karışık olarak dokunmuş kumaşlar, tunç taklidi seramikler, parfümler yapan kendi alanında uzmanlaşmış krallık atölyeleri vardı. Attalos III, vasiyetnamesi ile krallığı Roma'ya bıraktıysa da, Bergama özgürlüğünü korudu. Mithridates savaşı (İ.Ö. 88-İ.Ö. 85) sırasında Pontos kralı Mitridates VI Eupator tarafından ele geçirildi ve kentteki tüm Roma vatandaşları öldürüldü. Kendi yeniden Roma topraklarına katan

Lessing-Magnum

Alban Berg
Arnold Schönberg'in yapıtı (ayrıntı)
Historisches Museum, Viyana

Büyük Larousse

Bergama
kentten ve Kızıl avlu'dan (orta planda) bir görünüm

Sulla, özerkliğe son verdi. Roma imparatorluk döneminde kent, yeni bir parlak dönem yaşadı. Roma'nın ilk imparatorları, kentte büyük bayındırlık etkinlikleri gerçekleştirdiler. İ.S. II. yy.'da Bergama hâ â büyük bir kentti, Asklepios tapınağı birçok hastayı çekiyordu (Aelius Aristeides burada kaldı), ama saygınlığı azalmaktaydı. Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir rol oynayan kent (Mahşer'in yedi kilisesinden biri) Bizans döneminde Efes başpiskoposluğuna bağlandı. 716'da Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki arap ordusu kaleyi kuşattı ve kenti tahrip etti. 1306'da Karesioğulları'nca ele geçirildi ve bu beyliğin iki önemli merkezinden biri oldu; 1341'de osmanlı topraklarına katıldı. 12 haziran 1919'da yunan işgaline uğrayan Bergama'yı milli kuvvetler bir baskınla 15 haziran 1919'da geri aldı. 20 haziran 1919'da ikinci kez Yunanlılar'ca işgal edildi; 14 eylül 1922'de kurtarıldı.

•ARKEOLOJİ. Alman mühendis Carl Humann'ın, yol açımı sırasında, Zeus sunağı'na ait kimi mimarlık parçaları bulmasından sonra (1874), yörede ilk kazılara Berlin müzesi adına Carl Humann, Alexander Conze ve R. Bohn yönetiminde yukarı kentte başlandı (1878-1886). W. Dörpfeld, H. Hepding ve P. Schatzmann başkanlığındaki ikinci kazı çalışmalarında (1900-1913), kentin aşağı kesimi araştırıldı. Bu kazılarda Zeus sunağı, Athena tapınağı, Traianeum, agora ve Attaloslar sarayı ortaya çıkarıldı. Theodor Wiegand yönetimindeki üçüncü kazı dönemindeyse (1927-1936) Heroon, Kızıl avlu ve Asklepieion belirlendi. Erich Boehringer yönetimindeki dördüncü kazı döneminde de (1956-1971) önemli sonuçlar alındı. İstanbul Alman arkeoloji enstitüsü adına Wolfgang Radt yönetiminde yürütülen kazılar düzenli bir biçimde sürdürülmekte (1987), kentin çeşitli bölümleri ortaya çıkarılmaktadır. Bu arada yapıların restorasyonu da gerçekleştirilmektedir.

Kurulduğu alana uydurulmuş kentlerin en iyi örneklerinden olan Bergama, önce 275 m yüksekliğinde bir tepeye kurulmuş, daha sonra ovaya doğru yayılmıştır. Tepenin G. ve B.'sında İ.Ö. V. ya da IV. yy.'da yapıldığı sanılan sur kalıntıları bulunur. Attaloslar döneminde yerleşme iki kez surla çevrilmiştir. Savunmanın zayıf olduğu kesimlerde surlar kulelerle güçlendirilmiştir. Roma döneminde ovaya taşan kent, III. yy.'da eski malzemeyle kaba bir sur duvarıyla çevrilmiştir. Akropolis'in K.'inde, Bizans döneminde ve Ortaçağ'da tuğla ve taştan yapılan surların bir bölümü görülmektedir.

Akropolis'in ana girişi Heroon'un K.'inde, Eumenes sarayı'nın G.'indedir. Attalos I ve Eumenes II'nin kült yapısı olan Heroon, Attaleion ya da Eumeneion olarak da adlandırılır. Yukarı kente çıkan rampanın solunda, peristylonlu bir yapıdır. Asıl kült odası, avludan bir dizi sütunla ayrılmış geniş bir ön galerinin arkasındadır; Roma döneminde son biçimini almıştır. Tiyatronun yukarısındaki teras üzerinde bulunan Athena kutsal alanı, kentin koruyucu tanrıçası Athena'ya ayrılmıştır. Günümüzde yalnızca temelleri görülen tapınak, ön ve arkada 6, yanlarda 10 sütunla çevrili, dor düzeninde, peripteros bir yapıydı. Kentin en eski tapınağı olup mimari özellikleriyle İ.Ö. III. yy.'a tarihlenir. Eumenes II döneminde (İ.Ö. 197-159), tapınağın D.'suna ve K.'ine iki katlı stoalar eklendi. Bunların üst katları ion, alt katları dor düzenindeydi. K.'deki stoanın D.'sunda Eumenes II tarafından yaptırılan büyük kitaplık bulunuyordu. Buraya ancak K. stoanın üst katından geçilebiliyordu. Antikçağ'ın en ünlü ve zengin kitaplıklarından olan yapıda, parşömen kâğıdına yazılı 200 000 cilt kitap bulunuyordu. Bunlar, İskenderiye kitaplığı'nın yanması üzerine Antonius tarafından Kleopatra'ya armağan edilerek Mısır'a gönderilmişti. (İ.Ö. 41). Bergama krallarının sarayları, Athena tapınağı ile kitaplığı çevreleyen stoa'nın D.'sundadır. Bunlar sütunlu bir avlu çevresine yerleştirilmiş odalardan oluşan yalın yapılardır (Attalos I, Eumenes II ve Attalos II sarayları). Akropolis'in K. ucunda askeri yapılar bulunuyordu. Attalos I döneminde başlanıp Eumenes II döneminde bitirilen, kentin ve sarayların savunmasını üstlenen bu yapılar, birbirine koşut beş ayrı bölümden oluşuyordu. Burada yapılan kazılarda çeşitli çapta pek çok taş gülle ortaya çıkarıldı. Bunların K.'inde görülen kemerler Roma imparatorluk dönemindendir (İ.S. II. yy.). Athena tapınağı'nın K.'indeki Traianus tapınağı'nın (Traianeum) yapımına Traianus zamanında başlanmış (İ.S. 98-117), Hadrianus tarafından tamamlatılmıştır (İ.S. 117-138). Yüksek bir podium üzerinde yükselen korinthos düzenindeki yapı, önde ve arkada 6, yanlarda 9 sütunlu bir peripterostu. Kazılarda Traianus ve Hadrianus'a ait heykellerin başları ve öteki parçaları ortaya çıkarıldı. Akropolis'in B.'sında dik ve yüksek bir tepenin yamacında bulunan Bergama tiyatrosu, Hellenistik dönemdendir. Akropolis'teki öteki yapıların tiyatro çevresinde yelpaze biçiminde düzenlenişi yapının görkemini artırır. 10 000 seyirci alan tiyatro 80 sıra oturma yeri ve sahne bölümünden oluşuyordu. Tiyatro terasının K.'inde yer alan Dionysos tapınağı 25 basamaklı bir podium üzerinde yükseliyordu. İon düzenindeki prostylos tapınak İ.Ö. II. yy.'da yapılmış, İ.S. III. yy.'da yenilenmiştir. Caracalla döneminde de önemli ölçüde onarılan yapı, imparatorun burada kutsanması nedeniyle Caracalla tapınağı olarak da bilinir. Athena tapınağı'nın G.'indeki teras üzerinde bulunan ve Eumenes II döneminde yaptırılan Zeus* sunağı Hellenistik dönem mimarlığının en görkemli yapıtlarından biriydi. Sunağın G.'indeki Yukarı agora, kare planlıydı; G. ve K.-D.'su dor düzeninde sütunlu galerilerle çevriliydi. Agora'daki yapılardan ancak B.'sındaki küçük tapınak ve sunak günümüze ulaşabildi. K.'den G.'e doğru inildiğinde, kentin orta kesiminde Hera Basileia kutsal alanı bulunuyordu. İki terastan oluşan alanın, üst terasında Hera Basileia tapınağı, alt terasta ise sunak yer alıyordu. Yazıtına göre Attalos II döneminde yaptırılan dor düzenindeki tapınak, podium üzerinde yükselen, dört sütunlu prostylos planlıydı. Cella bölümünde Zeus ya da Attalos II'ye ait olduğu sanılan büyük bir heykel bulunmuştur. Gene orta kentteki Demeter kutsal alanı'na iki sütunlu bir girişten geçilerek ulaşılır. Baştaban frizi üzerindeki yazıttan girişin Attalos I'in karısı Apollonis tarafından yaptırıldığı anlaşılır. On basamakla inilen kutsal alanın B.'sında tapınak bulunur. Yazıtında, tapınağın Philetairos ve kardeşi Eumenes tarafından anneleri Boa'nın anısına yaptırıldığı bildirilmektedir. İon düzeninde, templum in antis planındaki yapı, Roma dönemindeki eklemelerle prostylos plana dönüştürülmüştür. Demeter ve kızı Persephone onuruna düzenlenen törenleri izleyenler için, kutsal alanın K. bölümünde 800 kişiyi alabilecek on sıra oturma yeri vardı. Tapınağın baştabanı üzerindeki yazıt, Roma döneminde Claudius Silianus Aesimus tarafından yaptırılan onarımla ilişkilidir. Tümü Hellenistik döneme tarihlendirilen gymnasionlar üç teras üzerinde yer alır. Alt teras üzerindeki çocuklara, ortadaki gençlere, en üstteki ise yetişkinlere aitti. Yukarı gymnasion'un B.'sındaki ion düzeninde, prostylos planlı Asklepios tapınağı'nın yalnızca temelleri günümüze ulaşabilmiştir. Mimarlık kalıntılarından, tapınağın İ.Ö. III. yy. sonları ya da II. yy. başında yapıldığı, daha sonraki onarımda (İ.Ö. II. yy. ikinci yarısı) ion düzenine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Eumenes döneminde (İ.Ö. II. yy.) yaptırılan Aşağı agora, iki katlı, dor düzeninde sütunlu stoalarla çevrilidir. Stoaların ardında dükkânlar bulunur. Burada yapılan kazılarda Bergama heykelcilik okulunun güzel örneklerinden olan İskender başı (İstanbul arkeoloji müzeleri) ve kentin temizlik ve yapım işleriyle ilgili yasaların metinleri (Bergama müzesi) bulunmuştur. Kentin G. girişindeki Eumenes kapısı (İ.Ö. II. yy.), üç kuleyle korunan büyük bir avluya açılır. Roma döneminin en büyük yapı topluluğu (Serapis tapınağı'dır. Kırmızı tuğladan yapıldığı için halk arasında *Kızıl avlu* olarak bilinen tapınak, İ.S. II. yy.'da mısır tanrısı Serapis'e adanmıştı. Havuz, kuyu ve tanrı heykelinin bulunduğu ana bölümle, iki yanındaki kulelerden oluşan yapı Bizans döneminde kiliseye dönüştürülmüştür. Kentin en önemli yapı topluluklarından biri, döneminin ünlü sağlık kuruluşlarından olan Asklepios kutsal alanı'ydı (Asklepieion). On sekiz yapı evresi saptanan kutsal alanın günümüze ulaşan bölümü Hadrianus dönemindendir (İ.S. 117-138). İlk Asklepios tapınağı İ.Ö. IV. yy.'da yaptırılmıştı. Roma döneminde Asklepieion yaklaşık bir km uzunluğundaki Via Tecta ile kente bağlanıyordu. Kutsal alana sutunlu bir yolla girilir. Bunun K.'inde büyük bir çeşme bulunur. Çeşmenin G.'inde Augustus zamanında yapılmış yuvarlak bir mezar anıtının kalıntıları vardır. Üç yanı sütunlu galerilerle çevrili avlunun G.inde hastaların uyuyup düş görerek iyileştirildiği odalar ve banyo havuzları yer alır. K.-B.'da ilkbahar şenliklerinin düzenlendiği ve konserlerin verildiği 3 500 kişilik roma tiyatrosu bulunur. Girişin K.'indeki İmparator odası, kitaplıktır. Burada ortaya çıkarılmış olan Hadrianus heykeli Bergama müzesi'nde sergilenmektedir. Girişin G.'inde, kutsal alanın D.'sundaki Asklepios tapınağı (İ.S. 150) yuvarlak planlıdır. Alanın G.-D.'sundaki yuvarlak planlı, iki katlı yapı, Kür evi ya da Telephos tapınağı olarak bilinir. Hastaların çok çeşitli yöntemlerle iyileştirildiği Asklepieion, Bizans döneminde önemini yitirmiştir.

•*Bergama heykelcilik okulu.* Klasik dönemin tersine, canlılık ve hareket kazanan Hellenistik dönem heykelciliğinin en önemli merkezlerinden biri, Bergama'dır. Bu dönemde Bergama krallığı'nın başkenti olması nedeniyle yunan dünyasından gelen sanatçılarla dolmuştur. Attalos I'in Galatlar'a karşı kazandığı zaferin anısına yaptırdığı (İ.Ö. II. yy.) heykeller, bu okulun önemli örnekleridir. Geniş yüzeylerde işlenen dramatik sahneler, vücutların gerçeğe uygun iri ve adaleli olarak betimlenişi, duyguların güçlü bir biçimde ifadelendirilişi bu dönemin heykel ve kabartmalarında görülen başlıca özellikleridir. *''Kendini ve karısını öldüren Galatialı şef'', ''Ölen Galatialı'', ''Marsyas'ın cezası'', ''Barberini Satry'i ya da Uyuyan Satyr''*, Bergama Zeus sunağı'ndaki tanrılar ve devler savaşı kabartmaları, bu okula bağlanan yapıtlar arasında sayılabilir. (→ Kayn.)

Bergama cephesi, Kurtuluş savaşı'nda Bergama ve dolaylarında Yunanlılar'a karşı kurulan ulusal cephe. Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten kısa bir süre sonra Ödemiş, Nazilli, Tire ve Akhisar'ı da ele geçirdiler. Ulusal bir cephe oluşturmak için çalışan 172. Alay komutanı Ali Bey (Çetinkaya), düşmanın 12 haziran 1919 günü girdiği Bergama'yı ani bir baskınla geri aldı (15 haziran). Nazilli'den de çekilen düşman, takviye gücü aldıktan sonra yine saldırıya geçerek, Bergama başta olmak üzere yitirdiği yerleri 20 haziranda yeniden geri aldıysa da, bu yörede ulusal bir cephenin kurulmasına engel olamadı. Bergama ulusal güçlerce 14 eylül 1922'de kurtarıldı.

Bergama halısı, Bergama ve çevresinde, geleneksel yöntemlerle dokunan, çözgüsü ve ilmeleri yünden, gördes düğümlü ve geometrik motifli bir tür halı.

Bergama halılarının, geleneksel türk halı sanatında önemli bir yeri vardır. Dünya halı literatüründe de evrenselliği kabul edilmiş bir halı grubudur. En önemli özel-

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Bergama halısından örnekler
Halı ve kilim müzesi, İstanbul

liğini, Marby* halısındaki yüzey bölümlemelerinin devamı sayılan, yüzeysel tasarımı oluşturur. Geometrik kurallardan yararlanılarak oluşturulan tasarım, Selçuklu halı sanatının geleneksel motif ve kompozisyonlarını yansıtır. Motifler, Selçuklu halılarının bitkisel motiflerinden ve bordürdeki kûfi yazılardan gelişmiştir. Geometrik tasarımda ise XV. yy. hayvan motifli halılarının izleri görülür.

Ortada bir büyük, çevresinde küçük sekizgenlerden (ya da altıgen) oluşan motifler, Selçuklu halı sanatı geleneğinin devamıdır. Küçük bölmeli geometrik düzenlemeler; madalyonlu, köşeli kompozisyonlar ise geleneksel Uşak halıcılığının etkilerini taşır. Eşit büyüklükte, üst üste sıralanmış kare ve dikdörtgenlerden oluşmuş kompozisyonlar, bu türün en tanınmış örnekleridir. Altıgen ve sekizgenlerin enine ve boyuna bir çizgi ile bölünmüş yüzeylere yerleştirilmesi, Bergama halılarının en önemli özelliklerindendir. Geniş şerit sıraları ya da göbek desenlerinin birçoğu geçmişin beğenisini yansıtır. Genellikle dikdörtgen olan Bergama halılarının, geç dönem özelliklerinden biri de kareye yakın ölçülerde dokunmasıdır.

Renklendirmede mavi ve kırmızı yanında yeşil, sarı, kahverengi ve siyah kullanılmıştır. Doğal boyalarla boyanmış yünlerle dokunan bu halılar, XIX. yy.'da anilin boyaların kullanılmasıyla, renklendirme özelliklerini yitirmiştir. Mavi, sarı, kırmızı zemin, doğal boyalarda çok kullanıldığı halde, anilin boyamada yalnız kırmızı olarak devam etmiştir. Bu halılarda uygulanan aşındırıcı kırmızı boya işlemi sonucu, halı havları yer yer kabartma görünümü kazanır ki, bu da Bergama halılarının ayırdedici bir özelliğidir.

Tarihi Bergama halılarında, 2,5 cm'lik ende 5-9, 2,5 cm'lik boyda 7-11 gördes düğümü vardır. Atkı ve çözgü iplikleri yündendir. Atkı ipliği genellikle kırmızı, çözgüler boyasızdır. Kenar örgü 1-4 ipliktir. Her iki başta 10-15 cm genişlikte kilim örgüsü yapılmıştır. Saçak uzunlukları ise, geleneksel melik* örgüde, 15 cm'dir. Püskül ya da boncukla süslenmiştir. Günümüzde, orta kalite bir Bergama halısının, dm²'sinde 26 x 33 = 853 düğüm bulunur.

Bergama halılarının, günümüzde de tüm geleneksel özelliklerini koruyarak dokunması amacıyla kimi çalışmalar yapılmaktadır. 1981'de Turizm ve tanıtma bakanlığı'nın (Kültür ve turizm bakanlığı) Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksek okulu (Marmara üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) tekstil bölümüyle yaptığı işbirliği sonucu geliştirilen DOBAG (doğal boya araştırma geliştirme) projesiyle, Bergama yöresindeki kırk beş köyde, geleneksel Bergama halılarının yaşatılması ve geliştirilmesi çalışmaları sürdürülmektedir.

Bergama müzesi, İzmir'e bağlı Bergama ilçesinde müze; Bergama akropolisindeki depo binasında kuruldu (1924). 1936'da yeni binasına taşındı; 1963-1964'teki eklemelerle son biçimini aldı. Bir avlu çevresinde üç salon ve iki sundurmada sergilenen yapıtların en ilginci, ünlü Bergama Zeus sunağının bir maketidir. Ayrıca Bergama akropolisi, Myrina ve Çandarlı'dan getirilen çeşitli mimarlık parçaları, mermer heykeller (Aphrodite, Artemis, Asklepios), lahitler, mezar taşları, pişmiş topraktan heykelcikler, seramik, cam, fildişi eşyalar, bizans ve Osmanlı dönemlerinden sikkeler vardır. Etnografya salonunun bir köşesi geleneksel Bergama evine özgü bir oda biçiminde düzenlenmiştir. Efelerin kullandığı silahlar, çeşitli giysiler, halılar, kilimler, mutfak ve süs eşyaları, dokumalar da sergilenenler arasındadır.

Bergama pamuklusu, pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunmuş astarlık bir tür bez. Yeniçerilerin giydiği barânı* adlı yağmurlukların astarı, bu kumaştan yapılırdı.

BERGAMALI KADRİ, türk dil bilgini (XVI. yy.). Yaşamı üzerine bilgi yok denecek kadar azdır. Tek yapıtı *Müyessiret* ül-ulûm*'dan Bergama da doğduğu, yetişkinlik döneminde İstanbul'a gittiği, kitabını 1530'da yazarak Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu anlaşılmaktadır.

BERGAMASCA a. (ital. sözc.). Bergamo'ya özgü halk dansı şarkısı. XVI. - XVII. yy.'larda İtalya, İngiltere ve Almanya'da yaygınlaştı. Aynı adı taşıyan çalgı yapıtları, genellikle 4/4'lük moderato tempoda, sürekli bas üzerine çeşitlemelerdir. Frescobaldi ve başkaları çalgı için, F. Azzaiolo ses için bergamasca'lar besteledi. XIX. yy.'da yaygınlaşmaya başlayan 6/8'lik canlı bir dans da bu adı taşır.

BERGAMASCO (Guglielmo DEİ GRIGİ, **Guglielmo** — denir), italyan heykelci ve mimar (Alzano Lombardo, XV. yy. sonu - Venedik 1550). Veneto'da çalıştı, J. Sansovino adında bir ressamın öncülüğünü yaptığı klasik yenilenme akımıyla ilişki kurarak lombard geleneğinden kopmaya çalıştı (*San Marco, San Rocco* ve *San Sebastiano* alçakkabartması, Corer müzesi; San Michele in Isola'da Emiliani capella'sı, Venedik; Portello kapısı, Padova...).

BERGAMASCO (II) → CASTELLO (Giambattista).

BERGAMEVİ, Kemal-i Zerdi → SARICA KEMAL.

BERGAMİN (José), ispanyol yazar (Madrid 1895 - San Sebastián 1983). Katolik bir yazar olarak Unamuno ve Maritain'in etkisiyle en ileri liberal görüşleri benimsedi. 1936-1939 yılları arasında, Frente Popular'ı destekledi. Cruz y Raya dergisini kurdu (1933-1936). *El cohete y la estrella*'yı (1923) oluşturan özdeyişlerin ardından, çelişkin bir anlayışla dikkati çeken, derin bir kültürle dolu denemeler yayımladı (*Mangas y capirotes*, 1933; *Disparadero español*, 1936-1940; *Fronteras infernales de la poesía*, 1959). Seneca yayınevini kurduğu Meksika'da ve başka ülkelerde sürgün kaldıktan sonra 1959'da İspanya'ya döndü, 1964'te yeniden ayrıldıysa da kısa süre sonra gene ülkesine geldi. Conceptismo anlayışıyla yazdığı şiirleri (*Velado desvelo*, 1978), hıristiyanlığın özü üstüne düşüncelerini aktardığı bir yapıtı (*El clavo ardiente*, 1972) ve tiyatro oyunları (*Tres escenas en ángulo recto*, 1923; *Medea la encantadora*, 1954) vardır. Yazar, *La hija de Dios* ve *La niña guerrillera* (1943) adlı oyunlarını iç savaş döneminde, Kilise'nin Franco'yu desteklemesine şiddetle karşı çıktığı sıralarda yazdı.

BERGAMİYOL a. (fr. *bergamiol*). Kim. Lavanta ve bergamot esanslarının kokulu bileşeni. (Bergamodun, formülü $(CH_3)_2C=CH-(CH_2)_2-C(CH_3)(OCOCH_3)-CH=CH_2$ olan kokulu sıvısı bergamiyol, linaeol asetillenerek de elde edilebilir.) [Eşanl. LINALİL* ASETAT.]

BERGAMO, İtalya'da (Lombardia) kent, il merkezi; Brembo ve Serio vadileri arasında; 117 584 nüf. (1991). Metalürji ve makine sanayileri, elektrikli gereçler yapımı. Çimento fabrikası. — *Bergamo ili*, 2 759 km²; 920 228 nüf. (1989). Como ve Iseo gölleri arasında uzanır, Önalpler'in tepelerini ve Po ovasının yüksek taraçalarını içine alır.

—Güz. sant. Yukarı kentte, kale ve saraylar, S. Maria Maggiore kilisesi (XII. - XVI. yy.'lar; marketri tekniğiyle süslenmiş koltuklar) ve Colleoni capellası (XV. yy.; G.A.

eski Bergamo kentinden bir görünüm

Dupaquier-Atlas Photo

Amadeo'nun yapıtı), XVII. - XIX. yy.'larda yeniden yapılmış katedral. Aşağı kentte, L. Lotto'nun ve başka sanatçıların resimleriyle süslü S. Spirito, S. Alessandro della Croce kiliseleri. Müzeler, özellikle de Venedik okulu (Bellini'ler, Lotto...), Kuzey İtalya (Pisanello, Mantegna, Tura, Foppa...) ve Bergamo (Andrea Previtali, Moroni, Baschenis, Ghislandi) sanatçılarının tablolarını barındıran Accademia Carrara.

Aliye Berger

BERGAMOT a. **1.** Turunçgiller grubunun *citrus* cinsinden ağaç *(Citrus bergamia).* **—2.** Bu ağacın armut biçimini andıran sarı renkli meyvesi. (Yeşilimsi sarı renkteki eti çok ekşidir. Kabuğundaki esanslı yağ parfümeride çok aranır.)
—ANSİKL. Güney İtalya'da 1700 yıllarından önce bile bilinen bergamot ağacı kimilerine göre turunç ile limonun, kimilerine göre turunç ile acı limonun melezidir. Meyvesinin kabuğundaki esanslı yağın niteliğinden dolayı, ticari amaçla yetiştirilir. Yetiştirildiği başlıca ülkeler İtalya, Fildişi Kıyısı ve Gine'dir. (Türkiye'de Akdeniz ve Ege bölgesinde çok az miktarda yetiştirilir.)
Bergamot esansı, bergamot meyvesi ısıtılmadan sıkılarak elde edilir. Bu esans, kokusu ve verdiği serinlik nedeniyle kolonya yapımında kullanılır. Esansın küçük bileşenlerinden olan bergaptenin dozu çok iyi ayarlanmalıdır, çünkü bergapten insan vücudunu ışığa karşı aşırı duyarlı kılan bir maddedir.

BERGANZA (Teresa), ispanyol mezzo-soprano (Madrid 1935). Az bulunur tınıda bir sese sahip olan sanatçı, Aix-en-Provence festivali'nde (*Cosi fan tutte*'de, Dorabella rolünde) dikkat çekti ve Mozart'ın, Rossini'nin ve ispanyol bestecilerin yapıtlarını seslendirerek ün kazandı.

BERGAPTEN a. (fr. *bergaptène; bergamote*'dan). Org. kim. Formülü $C_{12}H_8O_4$ olan furokumarin. (Bergapten, bergamot esansında bulunur.)

BERGAŞ BİN SAİT (Zanzibar 1835'e doğr. - *ay. y.* 1888), 1870'te Zanzibar sultanı. Hükümdarlığı döneminde eyaletleri büyük refaha ulaştı ve Zanzibar deniz ulaşımı ve telgraf röle istasyonu olarak gelişti. 1873'te köle ticaretinin kaldırıldığını ilan etmek zorunda kaldı, ama karara geçerlik kazandırmak için hiçbir çaba göstermedi. 1885'te topraklarının bir kısmını Almanya'ya bırakmak, 1886'da ise, Almanya ve İngiltere ile, ülkesini Zanzibar'a ve dar bir kıyı şeridine indirgeyen anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.

BERGAVATALAR, Fas'ın batısında yaşayan bir berberi kabilesi. Başkanları Tarif Ebu Salih yönetiminde, Hariciler ile birleşerek Araplar'a karşı savaştılar. Salih'in, islamiyete dayanan yeni bir din sistemi kurduğu ve bu sisteme ilişkin bir kitabı olduğu bilinmektedir. Kitap Ebu Musa İsa bin Davut tarafından arapçaya çevrilmiştir. Müslümanlığın ilk dönemlerinde yaşadığı ve Kuran'da sözü edilen Salih ül-müminin olduğu öne sürülmüşse de, kaynaklardan Hişam bin Abdülmelik döneminde yaşadığı ve Mervan II döneminde (VIII. yy.) dinini yaymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Arap tarih kaynaklarının verdiği bilgiye göre Bergavatalar, İspanya Arapları'ndan bazı kabilelerle çarpışıp ağır yenilgiler almışlardı. Murabıtlar'a karşı bağımsızlıklarını korumuş, ancak Muvahhitler'in kurucusu Abdullah Mümin'e yenilerek Büyük Sahra yönüne göç etmek zorunda kalmışlardı.

Bergen (Norveç) limanında evler

M. Guillard Scope

BERGELL → BREGAGLIA.

BERGELMİR, iskandinav mitolojisinde adı geçen dev. Trudgelmir'in oğlu. Bor'un üç oğlu: Odin, Vile ve Ve tarafından öldürülen Ymir'in kanı tufan halinde yeryüzünü kaplayınca, yalnız Belgermer, kayık yerine kullandığı bir hamur teknesi sayesinde, karısıyla birlikte canını kurtarabildi ve yeni devler kuşağının babası oldu.

BERGELSON (David), yidiş diliyle yazan rus yazar (Ohrimovo, Ukrayna, 1884 - Moskova 1952). Yiddiş diliyle yapıtlar kaleme almadan önce, rusça ve ibranice yazdı. Oyunlarında (*le Prince Reouveni* [fr. çev.], 1946) ve romanlarında (*Autour de la gare* [fr. çev.], 1909; *Justice* [fr. çev.], 1929; *Sur le Dniepr* [fr. çev.], 1932), musevi halkının ve rus devriminin umut ve yanılgılarını dile getirdi. 1949'da hapsedilen yazar, öteki musevi aydınlarla birlikte kurşuna dizildi.

BERGEN, Norveç'in G.-B.'sında liman. Vagen Fjord kıyısında, Hordaland'ın yönetim merkezi; 213 356 nüf. (1991). Eski Hansa kenti Bergen, alçak kıyı platformuna ve yanı başında yükselen tepelere yayılır. Bir kültür merkezi (üniversite, müzeler), özellikle de bir yolcu, ticaret ve balıkçı (sardalya, hamsi, morina) limanıdır. Ayrıca bir sanayi (bir ölçüde Kuzey denizi'nde işletilen petrol yataklarına bağlıdır) merkezidir: tersaneler; elektrokimya ve elektrometalürji tesisleri, dokuma ve besin sanayileri. Kent, bir demiryoluyla Oslo'ya bağlanır.
—Tar. 1070'e doğru kral Olav Kyrre'nin buyruğuyla kurulan Bergen, önemli bir ticaret kentiydi. XIII. yy.'da krallığın merkezi haline gelen kentte ticareti, XIV. - XVI. yy.'lar arasında Hansa birliği yönetti. Morina balıkçılığı limanı Bergen, 1850'ye kadar Norveç'in en büyük kenti olarak kaldı.

BERGEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Alkmaar'ın K.-B.'sında; 12 300 nüf. 4 km yakınında sayfiye merkezi (*Bergen aan Zee*). —Brune, 19 eylül 1799'da, Bergen'de, ingiliz - rus birliklerini yenmişti.

Bergen-Belsen kampı, Cellen'in 20 km kuzeyinde (Hannover), ağustos 1943'te açılan toplama kampı. Başka kamplardan nakledilen hasta sürgünler buraya getirildi; böylece bu kampa kapatılanların sayısı 75 000'e çıktı. 1945'te bir tifüs salgını başgösterdi. 15 nisanda İngilizler buraya vardıklarında 13 000 cesetle karşılaştılar.

BERGENGRUEN (Werner), alman yazar (Riga 1892 - Baden-Baden 1964). Katolik esinli şiirler (*Die Verborgene Frucht*, 1938), romanlar (*Am Himmel Nie auf Erden* 1940; Das *Feuerzeiche*, 1949) yazdı. Öykülerinde, Tanrı tarafından sınanan insanın kaderi üzerinde durdu (*Der Tod von Reval*, 1939; *Räuberwunder*, 1964).

BERGEN OP ZOOM, Hollanda'da (Noordbrabant) kent, Oosterschelde'nin (Doğu Escaut) kıyısında; 44 800 nüf. (1992). XV.-XVI. yy.'lardan kalma gotik üslubunda kilise; Kelderman'ların yaptırdığı *Markiezenhof* (günümüzde müze). Makine yapımı. Dokuma sanayisi.
—Tar. Eski bir tahkimli kent olan Bergen op Zoom, 880'de Normanlar tarafından alındı; 1581-1605 arasında İspanyollar tarafından birçok kez kuşatıldıysa da direndi. 1622'de Spinola, kenti ele geçirmekten vazgeçmek zorunda kaldı. 1747'de Lowendal, Lawfeld zaferini kazandıktan sonra, bir saldırıyla kenti aldı. Kent 1795'te de Fransızlar'ın eline geçti.

BERGENYA a. (öz. a. *Bergen*'den). Asya dağlarında ve Sibirya'da yetişen ve taşkıranotunu andıran bitki. (Bil. a. *bergenia.*) [Eşanl. KIŞ ORTANCASI.] (Bergenyalar kalın köklü, kenarları dişli oval geniş yapraklı, uzun bir sap ucunda toplu sık talkım çiçekli çokyıllık bitkilerdir; beyaz, pembe ya da parlak kırmızı çiçekleri, bahçelerimizde kışın ya da ilkbahar başında açar.)

BERGER (Hans), alman nöropsikiyatr (Neuses an der Eichen, Bavyera, 1873 - Jena 1941). Jena Üniversitesi'nde psikiyatri profesörlüğü, sonra da rektörlük yaptı. *Elektroansefalogram* adını verdiği özgün bir yöntem kullanarak baş derisi yoluyla beynin elektrik etkinliğini kaydetmeyi başardı. Normal insanda *alfa* ve *beta* ritimlerini keşfetti ve bu tip analizlerin beyin hastalıklarında yararlı olacağını tanıtladı. Saralıların elektroansefalogramlarını çeken ve tanımlayan ilk hekimdir.

BERGER (Karl), türk uyruğuna geçmiş macar kemancı (Arad, Romanya, 1894 -İstanbul 1947). Küçük yaşta keman öğrenmeye başladı. Viyana Üniversitesi'ndeki tıp öğrenimini yarıda bırakarak kendini müziğe adadı. Birinci Dünya savaşı yıllarında İsviçre, Avusturya ve Macaristan'da konserler verdi. Halife Abdülmecit Efendi'nin çağrısıyla 1920'de İstanbul'a geldi, Saray üyelerine müzik öğretti. Ömer Baki adını aldı ve ressam Aliye Berger ile evlendi. Birçok öğrenci yetiştirdi.

BERGER (Gaston), fransız filozof (Saint-Louis, Senegal, 1896 - Longjumeau 1960). 1925'te, *les Conditions de l'intelligibilité* adıyla bir inceleme yayımladı; Marsilya'da bir sanayi kuruluşuna girdi ve daha sonra buranın müdürü oldu. Aix-en-Provence edebiyat fakültesi'nde profesörlük, sonra da yükseköğrenim genel müdürlüğü (1953-1960) yaptı. Felsefesi, Heymans ve Wiersma'nın karakterolojisinin etkisini taşır; dayandığı temel düşünce de geleceğin irdelenmesidir. Yapıtları; *Traité pratique d'analyse du caractère* (Uygulamalı karakter çözümlemesi), [1950]; *Questionnaire caractérologique* (Karakteroloji soru dizini), [1950]; *Caractère et personnalité* (Karakter ve kişilik), [1954].

BERGER (Theodor), avusturyalı besteci (Traismauer, Krems, 1905). Viyana'da Franz Schmidt'in öğrencisi oldu. 1951'de Devlet ödülü'nü kazandı. Oda müziği yapıtları (yaylı çalgılar için 2 dörtlü), senfonik yapıtlar (*Malinconia*, 1947; *Homerische Symphonie*, 1948; *Symphonischer Triglyph*, 1958) ve 2 piyano, marimba, metalofon, vurmalı ve yaylı çalgılar için, özgün ritimli, ilginç bir yapıt besteledi: *Concerto manuale* (1954).

BERGER (Aliye), türk ressam ve gravürcü (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1974). Londra'da John Buckland'ın yanında gravür çalıştı. 1954'te Uluslararası eleştirmenler derneği'nin İstanbul'da yaptığı yıllık kongresi nedeniyle açılan ve Herbert Read, Lionello Venturi gibi dünyaca ünlü adların seçici kurul üyeliği yaptığı "Üretim" konulu sergide birincilik ödülünü kazandı. Daha çok gravür dalındaki çalışmaları ile tanındı. Çeşitli tekniklerden yararlanarak gerçekleştirdiği gravürlerinde soyut ya da soyutlama düzeyi yüksek bir biçim anlayışı geliştirdi. Özellikle değişik çizgi beğenileriyle zenginleşen, dokusal zıtlıkların hareketli kıldığı bir üslubu vardır.

BERGER (John), ingiliz yazar (Londra 1926). Bireyi ezen toplumsal etkenleri ki-

Aliye **Berger**'in
Horon adlı yapıtı
özel kol

mi zaman sert, kimi zaman hoşgörülü bir biçimde eleştirdi (*Corkers Freedom*, 1964; G, 1972; fotoğrafçı J. Mohr ile birlikte *Yedinci adam* [A Seventh man], 1976).

BERGER (Peter L.), amerikan yurttaşlığına geçen avusturyalı toplumbilimci (Viyana 1929). *Society for the Scientific Study of Religion*'un eski başkanı ve Rutgers üniversitesi'nde profesör. Bilgi toplumbiliminin alanını, günlük davranışları yönlendiren her türlü bilginin incelenmesini de kapsayacak biçimde genişletti. Çalışmalarının çoğu, bir tarih ürünü olarak ele aldığı dinle ilgilidir. Ayrıca, siyasal ahlak ile toplumsal değişme arasındaki ilişkileri de inceledi. Yapıtları: *The precarious vision* (Belirsiz görüm), 1961; *Social Coustruction of Reality* (Gerçekliğin toplumsal kuruluşu), 1966; *The Sacred Canopy: elements of a sociological theory.*

Berger hastalığı. Çoc. hekim. İdrarda sürekli albümin ve gözle görülür aralıklı idrar kanamasıyla belirgin hastalık. (Gelişmesi olumlu sonuçlanır.)

BERGERAC, Fransa'da kent, Dordogne arrondissement'ının merkezi. Dordogne kıyısında; 27 886 nüf. (1992). Irmağın kolay geçit veren bir yerindedir; kentin tahkimli eski çekirdeği, Dordogne'un yanındaki bir taraça üzerinde kuruldu. Eski evler. Tütün müzesi.

BERGERAC (Savinien DE CYRANO DE) → CYRANO DE BERGERAC.

BERGÈS (Aristide), fransız mühendis (Lorp, Ariège, 1833 - Lancey, Isère, 1904). Lancey'de bir kâğıt fabrikası kurdu ve 1869'dan başlayarak Dauphine bölgesinde bulunan dağlardaki yüksek çağlayanlardan (200-500 m arası) mekanik enerji elde etmek ve bunu elektrik enerjisine dönüştürmek için yararlanmayı düşündü. Bergès, ağaçtan kâğıt hamuru yapan makineleri de geliştirdi.

BERGEŞTE ya da **BERKEŞDE** sıf. (ar. *ber-geşten*, dönmek'ten *ber-geşte*). *Esk.* Tersine dönmüş, kötü.

BERGET (Alphonse), fransız fizikçi (Sélestat 1860 - Paris 1934). Sorbonne'da fiziki coğrafya laboratuvarı'nın müdür yardımcılığını yaptı. 1899'da yerküre fiziği öğretimini başlattı. 1902'de, Panthéon'da düzenlediği görkemli bir oturumda Foucault'nun sarkaç deneyini yineledi. Institut océanographique'te profesörlük yaparken fizik ve okyanusbilimle ilgili çeşitli gereçlerin tasarımını gerçekleştirdi; jeofizik, okyanusbilim ve meteoroloji üzerine birçok inceleme yayımladı.

BERGGOLTS (Olga Fyodorovna), rus kadın şair (Sen-Petersburg 1910 - *ay.y.* 1975). *Kniga pesen* (1936) adlı bir yapıtı vardır. Adını özellikle, yaşadığı kentin kuşatıldığı sırada yazdığı dizelerle duyurdu (*Fevralskii Dnevnik, Leningradskaya Poema*, 1942). Bir ara destan türüne yöneldi (*Pervorossiisk*, 1950). *Dnerni Zrezdi* (1959) adlı düzyazı çalışmasıyla lirik türe döndü. Ayrıca, *Uzel* adında bir şiir derlemesi yayımladı (1965).

BERGH (Hendrik, VAN DEN *kontu*), hollandalı soylu (Bremen 1573 - Zutphen 1638). Kont Willem ile Sessiz Willem I'in kız kardeşi, Nassaulu Maria'nın oğlu. İspanyollar ile savaştı, sonra Alessandro Farnese'nin hizmetine girerek ordularının komutanlığını yaptı. 631'de, Bois-le-Duc'ü kaybedince görevden alındı. Güney Hollanda'yı İspanyollar'a karşı ayaklandırma çabaları sonuç vermedi.

BERGHAUS (Heinrich), alman coğrafyacı ve haritacı (Kleve 1797 - Stettin 1884). Coğrafya kitapları yazdı, birçok harita ve özellikle de, önemli bir yapıt olan *Physikalischer Atlas*'ı (Fiziki atlas) hazırladı. Atlas 1848'de basıldı, 1852'de tamamlandı ve yeniden basıldı.

BERGHEIM, Federal Almanya'da kent. Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Erft ırmağı kıyısında, Köln'ün B.'sında; 51 400 nüf.

BERGISCHES LAND, Federal Almanya'da tepelik bölge, Rheinisches Schiefergebirge'nin kuzey-doğu kenarından oluşur, Ruhr ile Sieg arasında, Köln'ün D.'sunda.

BERSGISCH GLADBACH, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Köln'ün D.'sunda; 100 400 nüf.

BERGIUS (Friedrich), alman sanayici ve kimyacı (Goldschmieden, bugün Wrocław yakınları, 1884 - Buenos Aires 1949). Petrollerin basınç altında hidrojen içinde kraking'ini gerçekleştirdi ve sanayide ilk defa sıvı haldeki karbonun, katalitik hidrojenlenmesi yoluyla yakıtların bireşim yöntemini geliştirdi (1921). Ayrıca, hidroklorik asit aracılığıyla odun talaşlarını şekerleştirme ve alkole dönüştürmenin yolunu buldu. 1931'de, Carl Bosch ile birlikte Nobel kimya ödülü'nü aldı.

BERGKAMEN, Federal Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Dortmund'un D.'sunda; 46 800 nüf. Makine yapımı. Dokumacılık.

BERGMAN (Torbern Olof), isveçli kimyacı (Katrineberg 1735 - Medevi 1784). Uppsala Üniversitesi'nde Linne'nin öğrencisiydi. 1767'de üniversitenin kimya ve metalürji profesörlüğüne atandı. Yaş işlemle kimyasal çözümlemede büyük bir uzman olarak, ayıraçların etkisinin sistemli bir incelemesini gerçekleştirdi. Karbonatların yapısını tanıttı, karbondioksit gazı çözeltisinin asit özelliklerini gösterdi ve baryum hidroksitle kireç arasındaki farkı ortaya koydu. Yaptığı kimyasal ilgi çizelgelerinde (1775), tepkimeye giren maddelerin fiziksel durumunu göz önünde bulundurarak "seçmeli ilgi" kavramını ortaya attı. 1775'te nikeli saf halde elde etti; magnezyum ve manganezin farkını oksitlerinde açıkça gördü ve 1782'de tungsteni ayırdı. Çalışmaları organik kimyaya da yöneldi: daha 1776'da şekerin yükseltgenmesi yoluyla Oksalik asidi elde etti; laktik ve musik asitleri inceledi. Aynı zamanda bir kristalbilimci ve madenbilimci olan Bergman, 1773'te kristallerin ağlaşma kuramını geliştirdi, turmalinin ışıkelektrikliğini inceledi, minerallerin kimyasal sınıflandırmasını yaptı.

BERGMAN (Bo Hjalmar), isveçli yazar (Stockholm 1869 -*ay. y.* 1967). Edebiyat eleştirmeni. Yayımladığı yapıtlar arasında birçok şiir derlemesi (*Marionnetterna*, 1903; *Gamla Guddar*, 1939; *la Chaîne* [fr. çev.], 1966), romanlar *(l'Ame évadée* [fr. çev.], 1955), ve öyküler (*le Désert*, [fr. çev.], 1963) bulunur. Alaycılıktan ince gülmeceyle örülmüş bir hümanizmaya geçen yapıtları, dilinin ağırlığıyla dikkati çeker.

BERGMAN (Hjalmar), isveçli yazar (Örebro 1883 - Berlin 1931). Sayıca kabarık olan romanlarının geçtiği yer, yazarın çoğunlukla çocukluk anılarına dayanarak canlandırdığı küçük Wadköping kentidir. Bu yapıtlarda kişiler, Balzac'taki gibi, her romanda karşımıza çıkarlar: *Markurells i Wadköping* (1919); *Farmor och Var Herre* (1921); *Chef fru Ingeborg* (1924). Tiyatro oyunları arasında en önemlisi *Swedenhielm*'lar (1925) adlı yapıtıdır. *Clownen Iac*'da (1930) iç sıkıntısını kahkahaların ardında gizleyerek herkesi eğlendiren birini, yani kendi portresini çizer.

BERGMAN (Erik), finlandiyalı besteci (Uusikaarlepyy 1911). Helsinki ve Berlin'de eğitim gördü, Viyana okulundan bestecilerin yanı sıra, Mısır ve Türkiye'de keşfettiği doğu müziğinden de esinlendi (*Rubaiyat*, 1953). Vatikan'da koro yöneticisi oldu. Orkestra için (*Aubade*, 1958), piyano için (*Aspekter*, 1969) ve 1960'tan sonra özellikle koro için yapıtlar (*Vier Galgenlieder*, 1960; *Missa in honorem Sancti Henrici*, 1972; *Lapphonia*, 1975) besteledi.

BERGMAN (İngrid), isveçli sinema ve ti-

C.I.C.-coll J.-L. Passek

İngrid **Bergman** (sağda) ve Liv Ullmann
İngmar Bergman'ın *Herbstsonate* (Sonbahar sonatı) [1977] filminin bir sahnesinde

yatro oyuncusu (Stockholm 1915 - Londra 1982). Sinemaya 1934'te, İsveç'te başladı ve ilk başarısını iki yıl sonra *Intermezzo* (G. Molander, 1936) ile elde etti. 1939'da, amerikalı yapımcı David Selznick, bu filmin amerikan çevririminde (*Aşk rüyası* [İntermezzo]) oynaması için onunla anlaştı. Giderek o dönem Hollywood'unun en büyük yıldızlarından biri oldu: *İki yüzlü adam* (Dr. Jekyll and Mr. Hyde) [V. Fleming, 1941], *Kazablanka* (Casablanca) [M. Curtiz, 1942], *Çanlar kimin için çalıyor* (For Whom the Bell Tolls) [S. Wood, 1943], *Işıklar sönerken* (Gaslight) [G. Cukor, 1943], *Aşktan da üstün* (Notorious) [A. Hitchcock, 1946]. Bu arada Maxwell Anderson'un *Joan of Arc*'ı (Jan Dark) gibi birçok oyunda da rol aldı. (Bu rolü 1947'de de sinemada, V. Fleming'in yönetiminde canlandırdı.) Yönetmen Roberto Rossellini ile tanıştı, evlendi ve İtalya'ya gitti. Orada Rossellini'nin üç filmi *Stromboli* (1949), *Europe 51* (1952) ve *Viaggio in İtalia*'da (1953) başrol oynadı. Tiyatroda da sinema kadar uluslararası bir başarı kazandı. Birçok filmde önemli roller aldı (J. Renoir'ın *Eléna et les hommes*, 1956; A. Litvak'ın *Çarın kızı Anastasia* (Anastasia) [1956]; B. Wicki'nin *Ziyaret* (Der Besuch) [1964]; özellikle de İngmar Bergman'ın *Herbstsonate* (Sonbahar sonatı) [1977]).

Lauros-Giraudon

Henri **Bergson** bir portreden ayrıntı J.E. Blanche'ın yapıtı (1911) *Güzel sanatlar müzesi, Rouen*

BERGMAN (İngmar), isveçli film ve oyun yönetmeni (Uppsala 1918). Lutherci bir papazın oğlu olan sanatçı, önce tiyatroya yöneldi. Birçok oyun sahneledi ve Stockholm Krallık tiyatrosu'nda oyun yönetmeni oldu (1963'te, bu tiyatronun yöneticiliğine getirildi). 1944'te, yönetmen Alf Sjöberg için ilk senaryosunu yazdı *(Hets)*; ertesi yıl film yönetmenliğine başladı *(Krisis)*. İlk filmlerinde, savaş öncesi fransız "şiirsel gerçekçiliği"nden etkilendi (*Skepp till İndialand*, 1947; *Fangelse*, 1948); giderek daha olgun, düşünce ve felsefeye daha yönelik yapıtlar verdi. Bergman, iyilik, kötülük, Tanrı, yaşamın anlamı gibi konuları irdeledi. Kadın-erkek iletişimsizliği üzerine incelikli çeşitlemeler sunarak kimi zaman daha kesin bir üsluba ulaştı. Filmleri yavaş yavaş tüm dünyada ün yaptı: *Sommarlek* (Yaz oyunları) [1950]; *Kvinnors Vantan* (Kadınların bekleyişi) [1952]; *Sommaren med Monika* (Monika ile geçen yaz) [1952]; *Gyclarnas Afton* (Gezgincilerin gecesi) [1953]; *Sommarnattens Leende* (Bir yaz gecesi gülümsemesi) [1955]; *Yedinci mühür* (Det Sjunde İnseglet) [1956]; *Smultronstallet* (Yaban çilekleri) [1957]; *Ansiktet* (Yüz) [1958]; *Jungfrukallen* (Kaynak) [1959]. 1961-1963 arasında gerçekleştirdiği üçlemede (*Sasom i en spegel* [Aynanın içinden], 1961; *Nattvardsgäterna*, 1962; *Sessizlik* [Tystnaden], 1963) belli bir iç sıkıntısıyla birlikte insanların Tanrı ile ilişkileri sorununu işledi. Bu çalışmasından sonra daha arı, daha yalın, ama hep keskin ve kimi zaman sarsıcı bir üslup içinde, kendisini tedirgin eden temaları (özellikle de aşk tutkusunun kötümser teşrihi) derinleştirmeye çalıştı: *Persona* (1965); *Vagtimmen (Kurtların saatı)* [1967]; *Utanç* (Skammen) [1968]; *Rite*, (Ayin) [1968]; *Anna'nın tutkusu* (En Passion) [1969]; *Temas* (Beröningen) [1970], *Viskningar och Rop* (Çığlıklar ve fısıltılar) [1972]; *Scener ur ett Aktenskap* (Evlilik yaşamından sahneler) [1973]; *Trollflöjten* (Sihirli flüt) [1974]; *Yüz yüze* (Face to Face) [1975], *Das Schlangenei* (Yılan yumurtası) [1976]; *Herbstsonate* (Sonbahar sonatı) [1977], *Aust dem Leben der Marionetten* (Kuklaların yaşamı üstüne) [1980], *Fanny ile Alexander* (Fanny och Alexander) [1982]. Bergman, film yönetmenliğine koşut olarak tiyatro ve opera yapıtları da sahneledi. Klasik ve çağdaş pek çok oyun yönetti (Shakespeare, Molière, Goethe, Çehov, İbsen, Pirandello, Brecht, Strindberg, Camus, Tennessee Williams, Bücher, Albee).

İngmar Bergman, bir filmin çekimi sırasında Lena Olin'le birlikte

Svenska Filminstitutet-coll. J.-L. Passek

BERGMANN (Anton), hollandaca yazan belçikalı yazar (Lier 1835 - *ay. y.* 1874). **Tony** takma adıyla ün yaptı. Gerçekçi düzyazılarında (*Twee reisnovellen van den Rijn*, 1870) başından geçen olayları anlattı (*Ernest Staas, advocaat*, 1874).

BERGMANN (Emil), alman kimyacı (Osterode, Harz, 1857 - Berlin 1922), patlayıcı maddeler araştırma uzmanı.

Bergmann yasası, kutuplarda ya da dağlarda yaşayan sıcak kanlı hayvanların, daha az soğuk ülkelerde yaşayan aynı türden ya da benzer türden hayvanlara oranla daha iri olduklarını ortaya koyan yasa. Bergmann yasası, soğuğa uyarlanma yasası sayılabilir. (→ ALLEN *kuralı*.)

BERGOGNONE (Ambrogio DA FOSSANO, **il** — denir), italyan ressam. 1481-1522 arasında yaşadığı belgelenmiştir. L. da Vinci'den etkilendi. Başyapıtı *Meryem Ana'nın taç giymesi* freskidir (S. Simpliciano, Milano, 1508'e doğr.).

BERGONZİ (Carlo), italyan tenor (Busséto, Parma ili, 1924). Sahneye ilk kez 1948'de, bariton olarak çıktı, daha sonra 1951'de, Milano la Scala'da, *André Chénier*'yi seslendirdi. Dünyanın birçok büyük kentinde konserler verdi. Büyük bir Verdi yorumcusu olan Bergonzi, metne bağlı ve arı bir icraya dönüşü savundu.

BERGSLAG, İsveç'in orta kesiminde madencilik ve sanayi bölgesi, Botni körfezi ve Vanern gölü arasında. Her tür maden filizinin (altın, gümüş, kurşun, bakır, çinko, manganez, vb.) bol olduğu Bergslag'da özellikle demir filizi üretilir; filizin demir oranı (% 52 - 55) Laponya'dakinden düşük, ama kükürt ve fosfor açısından son derece arıdır ve yüksek niteliğinden ötürü XIII. yy.'dan bu yana özel çelik üretiminde kullanılır. Özellikle demirli alaşımları ve en üstün nitelikli çelikler üretilen bölgenin başlıca kentleri Falun, Sandviken, Borlänge, Grängesberg ve Karlskoga'dır.

BERGSMA (Deanne), güney afrikalı dansçı (Pretoria 1941). Marjorie Sturmann'ın öğrencisi oldu. 1959'da Büyük Britanya Krallık balesi'ne girdi. Burada Ray Powell'in *On in five* (1960) adlı yapıtındaki başarısıyla tanındı. Çok ince, zarif üslubuyla klasik *(Kuğu gölü)* ve modern (*les Biches*'in yeni düzenlemesi) repertuarda kendini kabul ettirdi. F. Ashton'ın *Enigma Variations* (1968) adlı yapıtındaki Mary Lygon rolünü, G. Tetley'in *Field Figures* (1970) adlı yapıtındaki başrolü, müziğini B. Britten'ın yazdığı, koregrafisini F. Ashton'ın yaptığı *Death in Venice* adlı operanın danslı bölümlerindeki polonyalı anne rolünü ilk kez canlandırdı.

BERGSON (Henri), fransız filozof (Paris 1859 - *ay. y.* 1941). 1889'da *Şuurun doğrudan doğruya verileri* (Essais sur les données immédiates de la conscience) adlı yapıtıyla doktorasını verdi, 1897'de Ecole Normale'de yardımcı profesör oldu, Collège de France'ta profesörlük yaptı ve 1900-1914 arasında önce yunanca, sonra felsefe kürsüsünde ders verdi. 1914'te Fransız akademisi'ne seçildi. Cenevre'deki Uluslararası düşünsel işbirliği komisyonu'na 1925'e kadar başkanlık etti; 1928'de Nobel edebiyat ödülü'nü (1927 yılı için) aldı. *Şuurun doğrudan doğruya verileri* ile başlayan yapıtlarında çeşitli sorunları ele alıp inceledi: özgürlük, ruhun madde içindeki yeri (*Matière et Mémoire* [Madde ve bellek], 1896), komiğin anlamı (*Gülme* [le Rire], 1900), biyolojik yaşamın doğası (*Yaratıcı evrim* [l'Évolution créatrice], 1907), görelilik (*Durée et Simultanéité* [Süre ve eşzamanlılık], 1922), ahlakın ve dinin kökeni (*Ahlak ile dinin iki kaynağı* [les Deux sources de la morale et de la religion], 1932). 1919'da bilincin bedenden bağımsız olduğu konusundaki tezini doğrulamak amacıyla yazdığı çeşitli denemeleri ve verdiği konferansları *Énergie spirituelle* (Ruhsal enerji) adı altında topladı. *Düşünce ve devingen*'de (la Pensée et le Mouvant, 1934) metafiziğini en iyi açıklayan metinleri bir araya getirdi. Ayrıca şunları yayımladı: *Lettre au père Sertillanges* (Peder Sertillanges'a mektup) [1937] ve *Lettre à Daniel Halévy "A la mémoire de Charles Péguy"* (Daniel Halévy'ye mektup: "Charles Péguy' nin anısına") [1939].

Bergson'un öğretisi, gerçeklikten yalnızca katı cisimleri, düşünceden yalnızca kavramları, bilinçten de yalnızca biçimi göz önünde tuttuğunu ileri sürdüğü görüşleri, yani deneyciliği (ampirizmi), akılcılığı ve göreciliği bir yana atar. Bu öğreti, hem zekânın bir eleştirisi, hem de insan deneyinin başlangıcını sezgiyle kavramaya yönelik bir yöntemdir.

Ruhbilimsel nitelikli olan bergsoncu *sezgi*, gerçekliğin eklemlenmeleri ve farklılaşmaları üzerinde önemle durur ve sıçramalarla ilerler. Bu gerçeklik, öğelerin birbirine eklenmesinin sonucu olmayan (oysa Bergson'a göre eşya, bu çeşit bir eklenmenin sonucudur) ve geliştikçe bireylere bölünerek ortaya çıkan bir gerçekliktir.

Terimleri iç içe geçen bir art arda geliş ve niteliksel bir ilerleme olan *süre*, Bergson'a göre, bireysel ya da toplumsal yaşamı koruma zorunluklarının gözden kaybettirdiği ve düşüncede yeniden ele geçirilen salt dolayımsızlıktır.

BERGSONCU sıf. ve a. Bergson'un felsefesine ilişkin.

BERGSONCULUK a. Henri Bergson' un öğretisi.

BERGSSON (Gudbergur), izlandalı yazar (Grindavik 1932). Yankılar uyandıran *best-seller* romanı *Tomas Jonsson* (1966) ile kuşağının en özgün izlandalı romancısı olarak tanındı. Daha sonraki hikâyelerinde (*Anna*, 1969) ve *Il dort dans les profondeurs* (fr. çev.) [1973-1977] adlı üçlemesinde, alegori ile en çarpıcı gerçeğin birbirine karıştığı barok bir üslupla kendini maddi değerlere kaptırmış çağdaş İzlanda toplumunu anlattı.

BERGSTRAND (Carl Östen), isveçli gökbilimci (Stockholm 1873 - Uppsala 1948). Daha çok, fotoğraf yardımıyla bazı yıldızların konum ve paralakslarının belirlenmesi, diferansiyel kırılma (bu konuda, gözlemciler için çok yararlı tablolar yayımladı), Uranüs gezegeninin uyduları ve güneş tacı üzerine çalışmaları vardır.

BERGSTRASSE ("Dağ yolu"), Orta Ren çöküntüsünün çeşitli bölgelerine verilen ad. Ren'in her iki kıyısında eski bir karayolu, Vosge'ların ve Kara Orman' ın eteklerini izler; buralarda toprak hâlâ düzdür ve bataklık riea'ları aşılmaz hale getiren su baskınlarından korunabilecek kadar yüksektir. Dağın aşağı yamaçlarını örten üzüm bağlarının yakınından geçen bu yollar, uzak bölgelerle yapılan şarapçılık ürünleri ticaretinin de etkisiyle, eskiden çok işlekti; ayrıca köyler kurulmuş bazı ke-

simlere de bu yolların adları verilmiştir: Alsace'ta, Colmar ve Selestat dolayı; Rheinland Pfalz'da, Landau dolayı; Baden bölgesinde, Freiburg ile Heidelberg arası. Bergstrasse'nin kenarında, dağlar arasındaki vadilerin çıkışlarında, birçok kent gelişmiştir: Heidelberg, Freiburg, Colmar ve Alsace'taki birçok küçük kent (Obernai, Cernay, Thann).

BERGULAE ya da **BERGULİON.** Tar. coğ. Trakya'da eskiçağ kenti, Hadrianopolis ile Byzantion arasındaydı. Daha sonra *Arcadiupolis** adını aldı. (Bugün Lüleburgaz.)

BERGÜN, romanş dilinde **Bravuogn,** İsviçre'de yaz ve kış turizmi merkezi (yüksl. 1 367 m); Graubünden kantonunda, Albula vadisinde, Davos'un G.'inde 450 nüf.

BERGÜSTÜVAN a. (fars. *berg* ve *üstüvan*'dan *berg-üstüvan*). Sırmalı ya da şeritli eyer altı örtüsü. || Atlara örtülen savaş zırhı.

BERGÜZAR a. (fars. *ber* ve *güzār*'dan *ber-güzār*). *Esk.* Küçük hediye, yadigâr, andaç: *"Bir bergüzâr ver saçından sunam"* (Karacaoğlan, XVII. yy.).

BERGÜZİDE sıf. (fars. *ber* ve *güzīde*'den *ber-güzīde*). *Esk.* Seçme, seçkin.

BERHAMPUR → BAHARAMPUR.

BERHAMPUR, Hindistan'da kent, Orissa'da, Kattak'ın G.-B.'sında; 162 000 nüf. (1990)

BERHANE ya da **BARHANE** a. (fars. *bar* ve *ḫane*'den *bar-ḫane*). **1.** Eskiden kervan yolları üzerinde, yük boşaltmaya elverişli büyük depoları bulunan konaklama yerlerine verilen ad. **—2.** Gireni çıkanı belirsiz han ya da konak. **—3.** Eski, harap büyük bina. **—4.** *Berhane gibi*, oturmaya elverişli olmayan çok büyük ve eski bina için kullanılır.

BERHAVA a. (fars. *ber* ve ar. *hava*'dan *ber-hava*). *Esk.* **1.** *Berhava etmek*, yok etmek, havaya uçmak: *"Bu cemiyetin içinde yalnız bir kişiyi değil bütün bir milleti, bir anda berhavâ edebilecek kudreti haiz bir tahrip aleti haline girmişti"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Berhava olmak, ya da edilmek*, yok olmak, yok edilmek; boşa gitmek, heba olmak.

BERHEM sıf. (fars. *berhem*). *Esk.* Dağınık, karışık, altüst olmuş.

BERHÎZ sıf. (fars. *ber-ḫasten*, kalkmak, yükselmek'ten *ber-ḫiz*). *Esk.* **1.** Kalkan, yükselen, sıçrayan. **—2.** Zorba.

BERHUDAR ya da **BERHURDAR** sıf (fars. *ber* ve *ḫūrdār*'dan *ber-ḫurdar*). *Esk.* **1.** *Berhudar, berhurdar olmak*, mutlu, sevinçli, şanslı olmak. **—2.** *Berhudar ol!*, "sağol, Allah senden razı olsun, mutlu ol" anlamlarında büyüğün küçüğe söylediği iyi dilek sözü.

BERHUDARİ a. (fars. *berḫurdar* ve *-ī*, *berḫūrdārī*'den). *Esk.* Mutluluk, nasiplilik.

BERHURDAR → BERHUDAR.

BERİ a. ÖTE'ye karşıt olarak, bulunulan yere göre daha yakın olan konum: *Orada değil, biraz daha beride dur.*

◆ sıf. **1.** İki konumdan daha yakın olanı belirtir: *Köyün beri yakası. Yolun beri yanı. Ağacın beri tarafı.* **—2.** *Beri yanda, beri yandan*, bunun yanı sıra, aynı zamanda: *Savaş bütün şiddetiyle sürerken, beri yandan barış görüşmeleri de hız kazanıyordu.*

◆ be. **1.** Beri tarafa doğru, beriye: *Beri gelmek, gitmek.* **—2.** *Beri gelsin*, sözkonusu şeyin anlaşılmazlığını, inanılmazlığını, olanaksızlığını vurgulamak için "öne çıksın, söylesin" anlamında söylenir: *Bu işin aslını bilen varsa beri gelsin.*

◆ ilg. **1.** *ad + çıkma durumu eki + beri*, zaman içinde, sözü edilen ana kadar süren bir eylemin, durumun başlama noktasını, başlangıcını belirtir: *On beş günden beri hasta. Taksim'den beri yürüyerek geliyorum. Onu tanıdığımdan beri yaşamım değişti.* **—2.** *Ne zamandan beri*, uzun zamandır: *Ne zamandan beri sinemaya gidemiyorum;* uyarmak, çıkışmak ya da karşı koymak amacıyla söylenir: *Ne zamandan beri sokakta kol kola yürümek yasak oldu? Ne zamandan beri izinsiz işe gelinmiyor?*

BERÎ sıf. (ar. *berī*ᶜ). *Esk.* **1.** Temiz, arınmış: *"... bütün günahlardan berî olarak..."* (H. R. Gürpınar). **—2.** Kurtulmuş, uzak: *"Benden berî eyledin beni sen"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** *Beri olmak*, arınmış olmak, uzak olmak. || *Berî-üz-zimme*, zimmetinde bir şey olmayan.

BERİA sıf. (ar. *beriᶜa*). *Esk.* Güzellik ve olgunluğuyla akranlarından üstün olan kadın.

BERİA (Lavrentiy Pavloviç), sovyet devlet adamı (Merheyuli, Abhazistan, 1899 - Moskova 1953). Bakü'de Komünist partisi'ne girdi (1917). 1921'den başlayarak Kafkasardı devlet güvenlik servislerinde (Çeka, sonra Gepeyu) çalıştı. 1931'de, Kafkasardı, sonra Gürcistan komünist partilerinin sekreterliğini yaptı (Gürcistan'da 1936-1938 arasında milliyetçi komünistlerin temizlenmesi hareketini yönetti) ve 1934'te parti merkez komitesine girdi. Haziran 1938'de, aşırılıklarını yumuşatmak için Lejov'un yardımcılığına getirildi, sonra aralık 1938'den 1946'ya kadar, MVD (İçişleri bakanlığı) adını alan NKVD'yi yönetti. 30'lu yılların temizleme hareketlerinin sorumlularını tasfiye etti ve kampların (Gulag) yönetimini üstlendi. Parti politbürosuna önce yedek üye (1938), sonra asil üye oldu (1946); devlet savunma komitesine girdi (1941) ve mareşalliğe yükseltildi (1945). 1946'da içişleri bakanlığından uzaklaştırıldı, 1941-1953 yılları arasında bakanlar kurulunda başbakan yardımcılığı yaptı. Bununla beraber Stalin' in artık güven duymadığı Beria, "Batı Gürcistan' daki milliyetçi komplo"ya (1951) ve "beyaz gömlekliler hareketi"ne bulaştırıldı. Stalin ölünce yeniden içişleri bakanı oldu. Affa ve yumuşamaya dayalı bir siyaset izledi. Gücünden ve tutkularından çekinen öteki yöneticiler, haziran 1953'te kendisini tutukladılar. Ölüm cezasına çarptırıldığı ve cezasının infaz edildiği aynı yılın aralık ayında ilan edildi.

BERİBERİ a. (sinhalce, belki de malayca sözc.). B_1 vitamininin yokluğundan doğan hastalık.

—ANSİKL. Beriberi Uzakdoğu ülkelerinin hepsinde, kabuğu çıkarılmış pirinç yiyenlerde yaygın olarak görülür. Dünyanın başka bölgelerinde, hatta batılı ülkelerde bile tek tük rastlamak olanağı vardır; süreğen alkoliklerde ya da durdurulamayan kusması olanlarda ya da uzun süre reanimasyonda kalanlarda da rastlanır.

Günlük B_1 vitamini (tiamin) gereksinimi kadında 1 mg, erkekte 1,4 mg'dır. B_1 vitamininin başlıca kaynakları domuz eti, karaciğer, sakatat, işlenmemiş tahıllar, kuru yemişler, sebzeler ve patatestir.

B_1 vitamini yokluğu, sinirsel (çevre sinirlerinde) bozukluklar meydana getirir, bazen ölüme kadar varan bir beyin bozukluğuna (Gayet-Wernicke sendromu), az ya da çok genelleşmiş ödemlere ve kalp yetersizliği belirtilerine neden olur. Teşhis, idrarda biyolojik olarak tiamin saptanmasıyla kesinleştirilebilir; kandaki B_1 vitamini oranını belirlemek çok güçtür. Çoğu zaman B_1 vitamini verilerek yapılan deneme tedavisi en belirgin teşhis yoludur.

Berican, Bitlis ve Diyarbakır çevresinde oynanan, halay türü bir halk oyunu. Daha çok kadınlar tarafından, davul zurna eşliğinde oynanır.

BERİCİ dağları, İtalya'da kireçtaşlı tepeler dizisi, Veneto'da. Vicenza'nın G.'inde. Palladio konakları.

BERÎD a. (fars. *berid*). *Esk.* **1.** Haberci, postacı ulak: *"Gel ey berîd-i perestîde bir sürûdunla"* (Tevfik Fikret). **—2.** Ortaçağ' daki müslüman devletlerde posta ve haber alma örgütüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Berid-i tayr*, posta kuşu.

—Kur. tar. Ortaçağ islam devletlerinde postacı, devlet posta ve istihbarat örgütü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. *Esk.* İki posta menzili arasındaki uzaklık. (On iki mil, yani 48 000 zıra mimari uzunluğunda bir ölçü birimi, 36 304 m eder. Normal yürüyüşle dört saatlik bir yoldur.)

—ANSİKL. Müslüman Araplar berid örgütü modelini Suriye ile Mısır'ın fethinden sonra Bizanslılar'dan aldılar. İslam tarihinde ilk berid örgütünü Emevi halifesi Muaviye I kurdu. Abdülmelik bin Mervan döneminde berid örgütü daha da genişletildi. Bu örgütü geliştirerek sürdüren Abbasiler döneminde devletin posta işleriyle görevli dairesine Divan ül-berid, başkanına da Sahib ül-berid dendi. Sahib ül -berid, halifenin güvenini kazanmış kişiler arasından seçilirdi. Merkezle eyaletler arasında haberleşmeyi sağlamak dışında saraya ilişkin her tür eşyayı taşımak, resmi görevle bir başka kente gönderilen devlet memurlarını yerlerine ulaştırmak da, berid örgütünün başlıca hizmetlerinden bazılarıydı. Ülkenin çeşitli yerlerindeki komutanların, valilerin, kadıların, maliyecilerin ve üst dereceli memurların çalışmalarını, merkezi yönetime karşı tavır, düşünce ve tutumlarını bir an önce saraya iletmekse, örgütün en önemli göreviydi. Dolayısıyla, büyük kentlerde ve önemli yerleşim merkezlerinde bu daireye bağlı istihbarat görevlileri bulunurdu. Endülüs Emevileri'nde, Abbasiler'in son zamanlarında kurulan bağımsız hanedanlarda, Selçuklular'da, Eyyubiler'de, Ortaçağ'ın öteki türk ve islam devletlerinde de berid örgütü vardı. Berid örgütü Gazneliler ve Gurlular aracılığıyla geçtiği Delhi Türk sultanlığı'nda büyük önem kazandı. Memluklar'da Baybars döneminde büyük gelişme gösterdi.

BERİDAN çoğl. a. (ar. *berid*'in fars. çoğl. *beridan*). *Esk.* Haberciler, ulaklar, posta tatarları.

BERİDŞAHLAR, Hindistan'da Bidar' da hüküm süren müslüman-türk hanedan (1492-1619). Behmeniler'in zayıflamasından yararlanan Mahmut Şah II'nin veziri Kasım Berid'in kurduğu hanedanı, Bicapur hükümdarı Adil Şah ortadan kaldırdı.

BERİKİ, -ni belgsz. sıf. (*beri* ve *-ki*'den). ÖTEKİ'ne karşıt olarak beride, yakında olanı belirtir (adsız olarak da kullanılabilir): *Beriki oda. Beriki yol daha kısa. Ben berikini beğendim.*

◆ belgsz. adl. İki taraftan birini belirtir: *O, dik dik bakınca, beriki gözlerini kaçırırdı.*

BERİL a. (fr. *beryl*; yun. *beryllos*'tan; lat. *beryllus*). **1.** Miner. Çoğunlukla pegmatitlerde, kimi granitlerde ve çevrelerindeki başkalaşım kayaçlarında bulunan, $Be_3Al_2Si_6O_{18}$ formüllü doğal berilyum ve alüminyum silikat; heksagonal sistemde yer alır. **—2.** Daha dar anlamda renksiz, pembe (morganit), sarı, gökmavisi, yeşil (zümrüt) türleri olan, saydam değerli taş.

—ANSİKL. Sertliği 8 olan berile kimi kez büyük boyutlarda heksagonal kristaller biçiminde rastlanır. Taşlı türleri berilyum cevherini oluşturur. Başlıca yataklar Kolombiya'da, Urallar'da (zümrüt yatakları), Madagaskar'da ve Brezilya'da bulunur.

BERİLONİT a. (fr. *beryllonite*). Miner. $NaBePO_4$ formüllü doğal berilyum fosfat; ortorombik sistemde yer alır.

BERİLYOZ a. (fr. *berylliose*). Berilyumu işleyen ya da üreten işçilerde görülen hastalık.

—ANSİKL. Berilyozda en çok zarar gören organlar akciğerlerdir; hastalık özellikle hızlı ve şiddetli bir pnömokonyoz ve ak-

Nelly Bariand

zümrüt türünden **beril** kristali

ciğer fibrozu biçiminde gelişir. Berilyum deri hastalıkları da yapabilir; aynı zamanda kanser yapıcı bir maddedir.

BERİLYUM a. (fr. *béryllium*). Kim. Özellikle berilde bulunan hafif, gri bir metal. (Simgesi Be olan kimyasal element.)

Atom numarası: 4
Atom kütlesi: 9,012
Erime sıcaklığı: 1 280°C
Kaynama sıcaklığı: ~ 3 000°C
Özgül kütlesi: 1,85 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: +2
Elektron biçimlenmesi: $[2]s^2$
İzotopları (kütle sayısı): 7,8,9,10
Kararlı izotopu (kütle sayısı): 9
Doğal berilyum: ^9Be: % 100

Royal Danish Ministery, Kopenhag

Vitus Jonassen Bering

|| *Berilyum tuncu*, bakır ve berilyum (% 2) alaşımı. (Nikel ya da kobalt da katılabilir. Bakır alaşımlarının en serti ve en esnek olanıdır. Su verilirse yumuşar ve kolayca biçimlendirilir; menevişlemeden sonra ise sertleşir ve esneklik kazanır. Mekanik ve elektriksel özellikleri nedeniyle makine sanayisinde ve elektroteknikte kullanılır; örneğin kesiciler, kontaklar, yaylar, maden ocakları için kıvılcım çıkarmayan takımlar yapılır.)

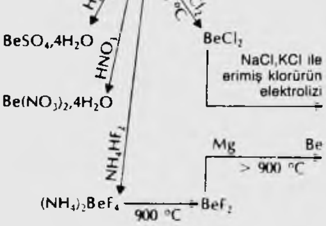
—ANSİKL. Vauquelin, berilyum oksidi 1798 yılında Limoges zümrütünde buldu. Tuzlarının şekeri andıran tadı nedeniyle bu okside glusinyum (yun. glukus'tan; tatlı) adını verdi; bu ad Fransa'da birkaç yıl öncesine değin kullanılıyordu.

• *Özellikleri.* Berilyum, fiziksel özellikleri bakımından dönemsel sınıflandırmanın ikinci kolonunda (II. grup), kendisinden bir alt sırada yer alan magnezyuma benzer. Bileşikleri ortak değerlik bağlarından oluşur ve bu nedenle iyon yapılı toprakalkalilerden ayrılır. Berilyum, ister arı metal olarak, isterse alaşım halinde kullanılsın, havada yeterince yansızdır. Atmosfer korozyonuna karşı ince bir oksit katmanıyla korunur. Oksijene olan ilgisine rağmen, ancak 900°C'ın üzerinde belirgin biçimde yükseltgenir.

• *Metalin ve başlıca bileşiklerinin hazırlanması.* Berilyum, $Be_3Al_2Si_6O_{18}$ formüllü berilden elde edilir. Beril, eritilip suda sertleştirildikten sonra derişik sülfürik asitle çözülür. Böylece berilyum ve alüminyum sülfatları içeren bir çözelti elde edilir. Çözeltideki alüminyum, diamonyum sülfat katılarak amonyum şapı biçiminde çökeltilip ayrılır. Bu sırada kristalleşen berilyum sülfat, hidrolizden geçirilir ve kavrularak okside dönüştürülür.

Bir başka yöntem, Na_2SiF_6 formüllü sodyum fluorosilikat ile beril tozu karışımı sıkıştırıldıktan sonra 750°C'ta ısıtmaya dayanır. Bu yolla oluşan, Na_2BeF_4 formüllü sodyum fluoroberilat suda çözülerek ayrılır. $Be(OH)_2$ berilyum hidroksidi ortamın pH'si yükseltilerek çökeltilir.

Berilyum ve temel bileşikleri, şemada görüldüğü gibi $Be(OH)_2$ formüllü hidroksidinden elde edilir.

Berilyum klorür 780°C'ta, 6-8 V'luk bir gerilim altında elektrolizden geçirilir. Eşit oranda sodyum klorür ve potasyum klorür karıştırılarak eritildikten sonra % 15 oranında berilyum klorür katılır. Berilyum, krom-nikel çeliğinden yapılan ve katot işlevi gören pota üzerinde pulcuklar biçiminde toplanır. Klor ise grafitten yapılmış merkezi anotta açığa çıkar.

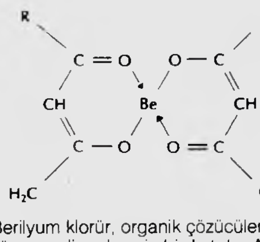
Berilyum fluorür indükleme fırınında ısıtılan grafit bir potada parça halinde magnezyum katılarak indirgenir. Eriyen berilyum, küçük kürecikler biçiminde toplanır ve yıkanarak gangdan ayrılır.

Metal, boşlukta eritilerek arılaştırılır ve argon atmosferi altında kalıba dökülür. Altıgen biçiminde kristalleşen ve tıkız bir yapısı olan katı metalin esneklik modülü yüksektir. Bununla birlikte günümüzde elde edilebilen en arı halinde bile belli ölçüde kırılgandır. Berilyumun mekanik özellikleri, boşlukta 1 150°C dolayında ve basınç altında berilyum tozu sıkıştırılıp topaklaştırılarak önemli ölçüde geliştirebilir.

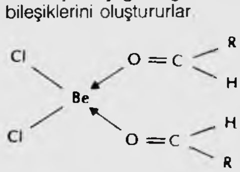
• *Berilyum bileşikleri.* Be^{2+} iyonunun, Al^{3+} iyonundan oldukça küçük olmasına rağmen, her ikisi de aynı büyüklük basamağında bir kutuplaşma gücü taşır. İki element arasındaki bu benzerlik berilyumun dönemsel sınıflandırmada III. grupta yer alması gereken bir element sanılmasına yol açtı. Atom kütlesi ısısının düşük olması, bu kanıyı daha da güçlendirdi. Ancak Mendeleyev, 1871'de berilyumu gerçek yerine, yani II. gruba yerleştirdi; böylece dönemsel sınıflandırma ve köşegensel benzerliğin ilk başarılarından biri gerçekleşti. Nitekim berilyum ve alüminyumun kimyasal özellikleri büyük bir benzerlik gösterir:

- standart elektrot potansiyelleri birbirine yakındır (Be^{2+}/Be = −1, 70 V; Al^{3+}/Al = −1,67 V);
- alkali bazlar, alüminyum gibi berilyumu da çözerek hidrojen açığa çıkarır.
- Her iki metal de derişik nitrik asidin etkisi altında kaldıklarında, pasifleşme olayı gösterir.
- Berilyum halojenürleri alüminyum halojenürleri gibi Lewis asitleri içinde yer alır.
- Alüminyum karbür (Al_4C_3) ve berilyum karbür (Be_2C) hidrolizlenirse metan açığa çıkarır.
- Berilyum oksidin (BeO), oluşum ısısı yüksektir ve suyla tepkimeye girmez.

• *Berilyum ve berilyum halojenürlerinin eşkonum bileşikleri.* Berilyum, verici rolü oynayan oksijenle kelatlı yansız bileşikler oluşturur. Nitekim asetilasetonla doğrusal polimerler aşağıdaki gibi bireştirilebilir:

Berilyum klorür, organik çözücülerde çözünen polimerleşmiş bir katıdır. Aldehitler, ketonlar ve esterler, susuz berilyum halojenürleriyle aşağıda görülen eşkonum bileşiklerini oluştururlar.

• *Kullanımı.* Berilyum, berilyum tuncu üretiminde giderek daha çok kullanılmaktadır: % 2 berilyum içeren bu bakır alaşımı, oldukça serttir ve büyük bir esneklik taşır. Bronzların korozyona karşı gösterdikleri direnç ve elektrik iletkenliği bu alaşımda da görülür. X ışınlarını geçirmesi nedeniyle berilyumdan, X ışınları tüpünde çıkış ve ışınım penceresi olarak kullanılan ince levhacıklar yapılır. Yüksek erime sıcaklığı ve çok ince levhaların bile nötronlara karşı etkili olması, arı berilyumu nükleer sanayisinde nötron yavaşlatıcısı olarak kullanılan bir malzeme haline getirmiştir. Berilyum oksitten (BeO) kimi nükleer reaktörlerde seramik malzeme olarak da yararlanılır.

• *Zehirliliği.* Berilyum ya da bileşiklerinin tozları soğurulursa yüksek düzeyde zehirlenmelere yol açar. 50.10^{-6} g'lık bir soğurma, şiddetli, kimi zaman da öldürücü bir akciğer hastalığına neden olur. Daha düşük dozlarda deri hastalıkları, uzun süreli soğurmada ise berilyoz görülür.

BERİN sıf. (fars. *berin*). *Esk.* **1.** En yüksek, yüce, ulu. **—2.** Oyuk, yarık.

BERİNG ya da **BEHRİNG** (Vitus Jonassen), danimarkalı kâşif (Horsens, Jylland, 1681 - Bering adası 1741). 1724'te, Büyük Petro'nun hizmetine girdi, Uzakdoğu'yu, Amerika'nın kuzey-batı'sıyla birleştirdiği düşünülen kıyıları araştırmakla görevlendirildi. 1725'te, Petersburg'dan yola çıkarak kara yoluyla Kamçatka'ya vardı; burada yapılan küçük bir gemiyle 1728'de tekrar yola çıktı. Sisler arasında, kıyıları görmeden, bugün adını taşıyan boğazdan geçti. Kuzey Buz denizi'ne yaptığı kısa bir seferden sonra, Asya'nın Amerika'ya bitişik olmadığını kesin olarak anladı. 1730'da Petersburg'a döndü, "Büyük Kuzey seferi"ni düzenleyen çeşitli girişimlerin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynadı. 1741'de, yeni Petropavlovsk üssünden hareket etti ve Saint-Elias dağı yakınında Amerika kıyılarına çıktı. Sonra Aleut adaları boyunca yolculuğuna devam etti ve Kamçatka açıklarında, bugün kendi adını taşıyan bir adada, birçok arkadaşıyla birlikte iskorbüt hastalığından öldü.

BERİNG boğazı, rusçası **Beringov proliv,** Çukçe denizi ile (Kuzey Buz denizi) Bering denizi'ni (Büyük okyanus) birbirine bağlayan, Alaska ile Sibirya arasında az derin boğaz.

BERİNG denizi, Büyük okyanus'un kuzey kesimi kenarında Bering boğazı ile Kuzey Buz denizi'ne bağlanan deniz. Aleut adaları yayı, Alaska kıyıları ve Sibirya kıyılarıyla kuşatılır. Yüzölçümü: 2 300 000 km². Kuzey ve kuzey-doğu kesiminden oluşan üçte ikilik bölümünde, bol su taşıyan ırmakların (Yukon) döküldüğü geniş bir kıta platformu vardır. Kanyonlarla derinlemesine yarılmış kıta şevi ve Aleut adaları yayı, Şirhov ve Bowers sıradağlarıyla birbirinden ayrılan üç deniz dibi havzasını (3 000 - 4 000 m derinlikte) kuşatır. Kuzey Büyük okyanus akıntısından gelen sular az tuzludur ve bu sularda büyük sıcaklık farkları gözlenir (kıta platformu kış mevsiminde donar). Yüzey akıntıları, batı yarısında güneye, doğu yarısında kuzeye doğru ilerler; suların bir bölümüyse Bering boğazını aşar. Bering denizi önemli bir balıkçılık ve avcılık alanıdır.

Bering denizi'nde fok avcılığı. Bering denizi'nde çok sayıda fok avlanması sonucunda, sayılarının tükenmesi tehlikesi belirdi. Bu konuda ABD ve İngiliz Kolombiyası arasındaki bir dizi uyuşmazlığın ardından, Paris Uluslararası hakemlik sözleşmesi (1893) fokları tümüyle yok olmaktan kurtarmak amacıyla avlanmaya ilişkin kurallar getirdi.

BERİO (Luciano), italyan bestecı (Oneglia 1925). Milano Konservatuvarı'nda G. F. Ghedini ve G. C. Paribeni'nin, Tanglewood'da (Lenox, Massachusetts) Dallapiccola'nın öğrencisi oldu. Burno Maderna ile, Milano'da RAİ müzik sesbilimi stüdyosunu kurdu (1953-1960). Burada, geleneksel, dizisel ve elektroakustik tekniklerin bireşimini gerçekleştirmeye çalıştı. Çağdaş italyan okulunun ileri gelen temsilcilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. 1965-1971 arasında Berkshire School of Music'te (Tanglewood) öğretmenlik yaptı, Harvard Üniversitesi'nde ve New York'taki Juilliard School of Music'te besteleme dersleri verdi. 1977-1980 arasında IRCAM'ın elektroakustik bölümünü yönetti. Diziselci akım içinde yer aldı-

ğı ilk döneminin başlıca ürünleri arasında orkestra için *Nones* (1955), orkestra için *Allelujah I* (1957) ve *II* (1958), flüt ve 14 çalgı için *Serenata* (1957), kadın sesi, arp ve iki vurmalı çalgı için *Circles* (1960), insan sesi ve orkestra için *Epifanie* (1961), elektroakustik teknikle yazdığı *Thema* (Omaggio a Joyce) [1958], çalgılar ve manyetik bant için *Différences* (1959), Cathy Berberian'ın sesiyle elektronik müzik *Visage* (1961) anılmalıdır. Çeşitli solocular (flüt, arp, insan sesi, piyano, trombon, viyola, obua, vurmalı çalgı, klarinet) için *Sequenza*'lar dizisinin ilk yapıtını flüt için 1958'de besteledi. 1965'teyse, —öncekiyle ilgili olarak— *Chemins* adlı diziye başladı. 1965'e doğru, üslubu daha lirik bir nitelik kazandı. Yapıtlarının en önemli ve en tanınmış ikisini bu dönemde besteledi: Dante'nin 700. doğum yıldönümü dolayısıyla bestelediği 17 çalgı, 3 kadın şarkıcı, 8 mim oyuncusu, anlatıcı ve manyetik bant için *Laborintus 2* (1965); sekiz ses (Swingle Singer grubu üyelerinin sesleri) ve büyük orkestra için, dört, sonra beş bölümlü, üçüncü bölümü —müzik ve edebiyat yapıtlarından sayısız alıntının yanı sıra— tümüyle, Mahler'in 2. senfonisinin scherzo'suna dayalı *Sinfonia*. Bunları, insan sesi ve 17 çalgı için *Recital I* (1971), *İki piyano için konçerto* (1973), insan sesiyle elektroakustik müzik *A-Ronne* (1973), *Points on a curve to find* (1974), orkestra ve insan sesi için *Coro* (1976) ve *Opera* (1979) gibi yapıtlar izlediler. Diğer yapıtları: *Sequenza IX b* (1980), *La Vera Storia* (1982), *Un re in ascolto* (1984), *Requies* (1984) *Sequenza X* (1984), , *Formazioni* (1986).

BERİOSOVA (Svetlana), Litvanya kökenli, Büyük Britanya uyruklu dansçı (Kaunas 1932), Nicholas Beriozov'un kızı. 1941'de *Fındıkkıran*'ın özgün versiyonunda meslek yaşamına başladı. 1952'de Sadler's Wells Ballet'e (dört yıl sonra topluluk, Royal Ballet oldu) girdi, 1955'te burada yıldız dansçılığa yükseldi. Romantik bir dansçı olan Beriosova, zarif ve rahat tarzıyla, klasik repertuarın tüm büyük rollerini yorumladı. 1975'te dansı bıraktı.

BERİOT (Charles Auguste DE), belçikalı kemancı (Louvain 1802 - Brüksel 1870). Paris Konservatuvarı'nda Baillot'nun öğrencisiydi. Keman virtüozu olarak tanındı, tüm büyük Avrupa kentlerinde konserler verdi. La Malibran ile evlendi (1836) ve Brüksel Konservatuvarı'nda ders verdi (1843-1852). Keman için birçok yapıt besteledi. —CHARLES WILFRID, fransız piyanocu, öncekinin ikinci oğlu (Paris 1833 - Sceaux-en-Gâtinais 1914), Niedermeyer okulunda (1866) ve Paris Konservatuvarı'nda (1887) ders verdi.

Beriozka → BEREZKA.

BERİS a. Ilıman ülke ormanlarında yaşayan, madensel yeşil göğüslü küçük sinekleri içeren cins. (Silahlısinekgiller [*Stratiomyidae*] familyası.)

BERİŞA (Sali), arnavut siyaset adamı (Tropoja 1945). Hekim, kalp hastalıkları uzmanı. Komünist partisi'ne kayıtlı aydınlardan biriydi, ama siyasal etkinliği olmadı. Fransızca, ingilizce, italyanca, rusça bilen, dış dünya ile ilişki kurabilen az sayıda arnavut aydınından biridir. 1990 sonu başlayan çokpartici akımın lideri oldu. Demokratik parti'yi kurdu, bir ara koalisyonda yer aldı (haziran-aralık 1991). 22 mart 1992 seçimlerini partisi kazandı ve Berişa 9 nisan 1992'de Ramiz Alia'nın yerine cumhurbaşkanlığına getirildi.

BERİŞİM → İBRİŞİM.

BERİT → BAAL BERİT.

BERİYE a. (ar. *beriyye*). *Esk.* Yaratık; halk, insan.

BERJER a. (fr. bergère). Mobc. Arkalığı doldurulmuş, yanları kapalı, kolluklu ve oturulacak yerinde bir yastığı bulunan geniş koltuk. —ANSİKL. Berjer, Louis XV tarzında bir koltuktur. İlk kez 1720'ye doğru yapıldı. Derin, alçak ve sarıcıdır, oturulacak yerindeki yastık sabit değildir; çapraz bir bez fon üzerine yerleştirilir. Koltuğun yanları doludur, bir başka deyişle, kemer ve dayanak arasında boşluk yoktur. Arkalığın üstü gondol biçiminde yuvarlatılmış ve kimi zaman da her iki yana konan başlıklarla daha rahat bir koltuk elde edilmiştir. Louis XV döneminde şişkin bir biçim verilen berjer, Louis XVI zamanında düz bir biçim aldı; XIX. yy.'da da boyutları küçültüldü.

BERK sıf. *Esk.* Güçlü, sağlam, sert: *Berk yürek. Berk taş. Berk kale.* (→ PEK.)

◆ be. Sağlam bir biçimde, sertçe: *"Eşeğin berk bağla, andan Tanrı'ya ısmarla"* (atalar sözü, XV. yy.). *"Bana berk söyleyip hatırama tokundu"* (Rahat ül -ervah, XVI. yy.).

BERK a. (ar. *berk*). *Esk.* **1.** Şimşek. **—2.** Şimşek gibi parlayan şey. **—3.** *Berk -aşiyan,* yuvası şimşek gibi olan. ‖ *Berk -efşan,* şimşek saçan. ‖ *Berk-i revan,* şimşek gibi hızlı koşan at. ‖ *Berk-i şererhiz,* kıvılcımlar koparan şimşek. ‖ *Berk-i yemani,* Yemen kılıcı.

BERK → BERG.

BERK (Mehmet Kâmil), türk hekim (İstanbul 1878 - *ay. y.* 1958). Mektebi tıbbiyei mülkiye'yi bitirdi (1902). Paris'e giderek değişik hastanelerde çalıştı (1908 -1910). Yurda döndükten sonra İstanbul Gureba hastanesi laboratuvar şefliği, Cerrahpaşa ve Şişli Etfal hastanelerinde başhekimlik yaptı. Kurucusu olduğu Yeni laboratuvar'da, formüllerini kendisinin hazırladığı kloropepsin pulmol, purinol, sinirol gibi tıbbi müstahzaratı yaptı. Atatürk'ün, ölümüne kadar devamlı hekimiydi. Başlıca yapıtları: *Matières médicales' den birkaç yaprak ve bazı ilaçların devai tesirleri* (1936); *Grip, nezle, mevsim nezle ve intanları* (1936).

BERK (Nurullah), türk ressam ve sanat yazarı (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1982). 1920 -1924 arasında öğrenim gördüğü sanayi -i nefise mektebi'nde Hikmet Onat ve Çallı İbrahim'in öğrencisi oldu. Daha sonra gittiği Paris'te Ecole nationale des beaux arts'da Ernest Laurent'in atölyesinde çalıştı. Yurda döndükten sonra, 1928'de "Müstakiller"in kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl Uyanış dergisinde yayımladığı yazılarıyla sanat yazarlığına başladı. 1933'te ikinci kez gittiği Paris'te bir süre André Lhote ve Fernand Léger gibi ustaların atölyelerinde çalıştı. 1933'te D grubu'nun kurucuları arasında yer aldı ve grubun 1950'lere kadar süren etkinliklerine düzenli olarak katıldı. 1954'te Suut Kemal Yetkin ile birlikte UNESCO'ya bağlı "Uluslararası sanat eleştirmenleri Türkiye komitesi"ni kurdu. 1939'da Güzel sanatlar akademisi öğretim üyeliğine getirildi ve bu görevi emekliliğine kadar sürdürdü. 1960'larda İstanbul Resim ve Heykel müzesi müdürlüğü yaptı. 1966'da Devlet resim ve heykel sergisi'nde birincilik ödülünü kazandı. Başlangıçta Cézanne kübizminin uzantısı niteliğinde bir biçimcilik anlayışını yansıtan resimlerinde, daha sonra büyük bir oranda D grubu' nun geneldeki sanatsal yaklaşımıyla özdeşleşen bir üsluba yöneldi. 1960'lara kadar süren çalışmalarındaki biçim ve teknik, 1920 ve 1930'larda Avrupa'da egemen olan konstrüktüvizm, kübizm ve özellikle de sentetik kübizmin formülleştiricisi olan André Lhote'un biçimci estetiğinin çeşitli izlerini taşır. Figürü bir nesne gibi kullandığı bu dönem resimlerinde, konu aldığı biçimleri, kesin olarak sınırlandırılmış renk alanlarına böldüğü ve biçimin iki boyutluluğunu vurguladığı görülür.

Berk 1960'larla birlikte, türk ve doğu minyatürleri ve süsleme sanatlarından etkilenerek düz boyanmış renkli yüzeylerle bir tür çizgi arabeskini bütünleştirmeye yöneldi. *Gergef işleyen kadın* (1954), *Yeni odalık* (1973), *Bitkiler* (1976) gibi yapıtlarının temelinde doğulu bir üslup yaratma denemesi yatar.

Başlıca yapıtları: *Modern sanat* (1932), *türk heykeltraşları* (1937), *Türkiye'de resim* (1943), *La peinture turque* (1950), *Türkiye'de resim ve heykel* (1957), *Resim bilgisi* (1964), *Sandro Botticelli, Paolo Uccello, Piero della Francesca* (1968), *Resim ve heykel müzesi* (1972), *50 yılın türk resim ve heykeli* (Hüseyin Gezer ile birlikte) (1973), *Fikret Mualla, türk ve yabancı resimde* (1977), *Başlangıcından bugüne çağdaş türk resim sanatı tarihi* (Adnan Turani ile birlikte (1979).

BERK (Medeni), türk siyaset adamı, bankacı (Medine 1913). İstanbul Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nu bitirdi (1936). Ziraat bankası'nda müfettişlik, müdürlük yaptı. Türkiye Emlak kredi bankası genel müdürü oldu (1951). Vakıflar bankası ve Çimento sanayii taş'nin kuruluşunda görev aldı. DP Niğde milletvekili seçildi (1957). A. Menderes hükümetinde imar ve iskân bakanı (1958-1959), başbakan yardımcısı (1959-1960) oldu. 27 mayıs 1960'ta tutuklanarak Yassıada Yüksek adalet divanı'nda yargılandı. Ömür boyu hapse mahkûm oldu. Bağışlandı (1964). Akbank yönetim kurulu, Türkiye Ticaret ve sanayi odaları birliği başkanlığı (1970-1972), Akbank genel müdürlüğü yaptı.

BERK (Mükerrem), türk flütçü (İstanbul 1917). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdikten sonra Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na girdi (1937). Irak hükümetinin çağrısı üzerine Bağdat Konservatuvarı'nın kuruluş çalışmalarına katıldı ve burada öğretmenlik yaptı (1954-1959). Ankara Üflemeli çalgılar beşlisi'ni kurdu. 1972'de İstanbul Devlet senfoni orkestrası'nı kurmakla görevlendirildi. 1978'de İstanbul Devlet opera ve balesi müdürlüğüne atandı, aynı zamanda İstanbul Devlet konservatuvarı müdürlüğü yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonra Kültür ve turizm bakanlığı danışmanı oldu (1982-1991). 1987'de "devlet sanatçısı" unvanını aldı. İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda flüt dersleri vermektedir.

Gras

Luciano **Berio**

Giraudon

Louis XV stili bir **berjer** *musée des Arts décoratifs, Paris*

Nurullah **Berk**'in bir yapıtı *özel kol.*

İlhan **Berk**

BERK (İlhan), türk şair (Manisa 1918). Gazi eğitim enstitüsü fransızca bölümü'nü bitirdi (1945). Ortaokullarda fransızca öğretmenliği (1945-1955), Ankara'da Ziraat bankası yayın bürosu'nda çevirmenlik (1956-1969) yaptı; emekliye ayrıldı. Başlangıçta toplumcu anlayışla büyük kentin hareketli yaşamını, işçileri, kırsal kesimde tarım emekçilerini anlatan; yaşama, dünyaya beslediği sevgi, umut ve coşkuyu yansıtan şiirler yazdı. Özgürlüğü, eşitliği konu edindi: *İstanbul* (1947 - "Mitologyalar" adlı bölüm eklenerek *İstanbul kitabı* [1980] adıyla yapılan yeni basımı Behçet Necatigil ödülü'nü aldı-), *Günaydın yeryüzü* (1952), *Türkiye şarkısı* (1953), *Köroğlu* -destan- (1955). "İkinci yeni" şiir anlayışının geçerli olduğu dönemde (→İKİNCİ YENİ) şiirin işlevini, şiirde anlamın önemini daha farklı biçimde değerlendirdi. "Güzelliği sadece görüntüye, benzetiye, giderek dile dayanan" bir şiiri savunurken "öykülü şiire" karşı çıktı. Çeviriler yaparak, antolojiler düzenleyerek Türkiye'de tanınmasına yardımcı olduğu çağdaş batı şiirinden (*Arthur Rimbaud'dan seçme şiirler* [1962], *Dünya edebiyatında aşk şiirleri* [1962], *Dünya şiiri* [1969]) etkiler aldı; anlam ve imge konularını bu örneklerin ışığında yorumladı: "Çağdaş şiir, yeni, çeşitli güzelliklerin üzerine kuruluyor bugün. Ezra Pound'da görüntü, karanlıklık; Saint-John Perse'de dil, anlatım; Char'da usdışılık başta geliyor." Bu dönemdeki şiirlerinde (*Galile denizi* [1958], *Çivi yazısı* [1960], *Otağ* [1961], *Mısırkalyoniğne* [1962]) tarihsel kaynaklarla (İncil, Homeros, Mezopotamya ve eski Mısır uygarlıkları) ilgili imgelere geniş yer verirken Beyoğlu'ndaki azınlıkların yaşamını, İstanbul ve Ankara sokaklarından izlenimleri, cinsellik, doğa, sıkıntı, yalnızlık, ölüm temalarını işledi. *Kül* (-TDK ödülü- [1978], *Deniz eskisi* (-Yeditepe şiir armağanı- [1982]) vd. gibi yapıtlarında bu içeriği özellikle doğaya daha geniş yer vererek zenginleştirdi. Sanat adamlarını (Nigâri, Âşık Veysel), yapıtları (*Mai ve siyah*), nesneleri (kurşunkalem), bitkileri (ebegümeci), kentleri (İstanbul, Halikarnassos), doğayı (yeryüzü, dağ) ayrıntılara yer vererek tanımlayan, çağrışımlardan yola çıkarak yorumlayan ürünler ortaya koydu.

Başlangıçta, şiirini birbiri üzerine yığılan uzun dizelerle kuruyor, destansı bir söyleyiş yolu izliyordu. İkinci yeni'nin, dize işçiliğine önem veren anlatım özelliğini daha sonraki dönemlerinde de sürdürdü. Yer yer düzyazı anlatımına da başvurdu. *Şifalı otlar kitabı* (1982), *Galata* (1985) gibi yapıtlarını şiirsel düzyazıyla kaleme aldı. Şiir üzerine düşünceleri ve gezi izlenimlerine *Elyazılarına vuruyor güneş* (1983) adlı güncesinde; özyaşam öyküsüne *Uzun bir adam* (1982) adlı kitabında yer verdi. Bütün şiirlerinden yaptığı seçmeler *Kitaplar kitabı* (1981) yapıtındadır. *Güzel Irmak* adlı şiir kitabıyla, 1988 yılında Sedat Simavi vakfı ödülü'nü Ferit Edgü ile paylaştı.

Sabri **Berkel**'in bir yapıtı
özel kol.

BERK (Selma), türk soprano (İstanbul 1929). İstanbul Belediye konservatuvarı'nın ilkin piyano, sonra şan bölümünde eğitim gördü. Bir yandan da eczacılık öğrenimini sürdürdü. 1955'te Roma'ya gitti; Jolanda İnardi ile şan, Giuseppe Morelli ile opera repertuvarı çalıştı. 1955-1961 arasında Roma'da birçok konser verdi. Yurda dönünce solocu olarak İstanbul Şehir operası'na (daha sonra Devlet opera ve balesi) girdi. Birçok yabancı ülkede, orkestra ve piyano eşliğinde resitaller verdi. İstanbul Üniversitesi devlet konservatuvarı'nda (eski Belediye konservatuvarı) ve TRT İstanbul Radyosu gençlik korosu'nda şan öğretmenliği yaptı.

BERK (Sevin), türk arpçı (İzmir 1941). Ankara Devlet konservatuvarı'nda G. Parenti'nin öğrencisi oldu. Yüksek arp bölümünü bitirdikten sonra Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na katıldı. Bu orkestra eşliğinde, klasik ve modern arp repertuvarını seslendirdi. 1973'te, İstanbul Devlet senfoni orkestrası'na geçti. İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda arp dersleri vermektedir.

BERKA → MERC (*el-*).

BERKA ya da **BERKANE,** Fas'ın doğu kesiminde kent, Beni Snassen dağının K.'inde, Ucda'nın K.-K.-B.'sında; 60 000 nüf. (1992). Tarım pazarı.

BERKAKİT, Rusya'da yeni kent, Doğu Sibirya'da, Baykal-Büyük Amur ağına bağlıdır. Kömür ocağı.

BERKAN (Binay) → OKURER (Binay).

BERKAND (Muazzez Tahsin), türk romancı (Selanik 1900 - İstanbul 1984). İstanbul Fevziye lisesi'ni bitirdi; türkçe ve fransızca öğretmenliği yaptı. Osmanlı bankası'nda çevirmen olarak çalıştı. Özellikle kadın okurlara seslenen duygusal romanlarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Sen ve ben* (1933), *Aşk fırtınası* (1935), *Bahar çiçeği* (1935), *Bülbül yuvası* (1943), *Çamlar altında* (1949), *Gönül yolu* (1950), *Sarmaşık gülleri* (1950), *İki kalp arasında* (1972).

BERKANE → BERKA.

BERKE (öl. Tiflis 1266), Altınordu hükümdarı (1257-1266). Cengiz Han'ın torunu, Cuci'nin oğlu. Gençliğinin büyük bölümünün geçtiği Moğolistan'da müslümanlığı benimsedi. Yeğeni Ulakçı'nın ölümü üzerine Altınordu tahtına çıktı (1257). Büyük kağanlık için çekişen kardeşlerden Kubilay'a karşı, Arık Buğa'nın yanında yer aldı; bu mücadeleyi Kubilay kazanınca büyük kağanla ilişkisini kopardı. Çağatay hanı Algu'nun Harizm'i işgal etmesine seyirci kaldı. Azerbaycan'a egemen olmak için İlhanlı devletinin kurucusu Hulagu ve ardılı Abaka Han ile savaştı. İlhanlılar'a karşı, Baybars tarafından yönetilen Mısır Memlukları ile ilişki kurdu (1262). Bizans'a karşı, yeğeni emir Nogay komutasında gönderdiği kuvvetler Tuna'nın güneyine geçerek Balkanlar'ı yağmaladı. Abaka Han üzerine düzenlediği sefer sırasında öldü. Yeni bir Saray kenti (Saray Berke, Volgograd yakınında) kuran Berke'nin müslümanlığı benimseyişi, Kıpçaklar'ın islamlaşmaya yönelişinin başlangıcı oldu.

BERKE FAKİH, türk şair ve yazar (Mısır XIV. yy.). Memluklar döneminde, emir Altun Boğa Bey'in yanında yaşadı. Harizm şairi Kutb'un, iranlı şair Nizami'den manzum olarak çevirdiği *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin bir yazması onun elyazısıyladır. Bu yapıtın sonuna eklediği 51 beyitlik manzumede kendisi hakkında bilgi verdi. Ayrıca, *İrşad ül-mü-lûk ve's-selatin* adlı fıkıh kitabını, İskenderiye naibi emir Bacman adına arapçadan kıpçak türkçesine çevirdi (1387). (→Kayn.)

BERKE HAN (el-Melik üs-Sait Nasirettin Muhammet), Mısır'ın türk asıllı beşinci sultanı. 1277 ile 1279 arasında hüküm sürmüş olan Baybars'ın oğludur. 1279'da Kalavun tarafından tahttan indirildi. Yerine geçirilen kardeşi Salamış da çok geçmeden yine Kalavun lehine tahttan uzaklaştırıldı.

BERKEL (Sabri), türk ressam (Üsküp 1907). Belgrad Güzel sanatlar okulu'nda gravür öğrenimi gördü (1927-1928). İtalya'da Floransa Güzel sanatlar akademisi'ne devam etti (1929-1934). 1935'te Türkiye'ye yerleşti ve aynı yıl ilk kişisel sergisini açtı. 1939'da İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi gravür atölyesi öğretim üyeliğine getirildi. Önce "Müstakiller"-in, 1941'de de D grubu'nun üyesi oldu. 1947'de çağdaş yöntemlerle kitap basan basımevlerinde incelemeler yapmak üzere gönderildiği Paris'te, kitap uzmanı ve estetikçi J. G. Daragnes ve André Lhote'un atölyelerinde çalıştı. Devlet Resim ve heykel sergisi'nde birincilik ödülünü kazandı (1961). Emekliye ayrılışı nedeniyle Akademi'de toplu bir sergisi düzenlendi (1977).

Berkel, ilk yapıtlarında akademik bir disiplin içinde doğal görünüşlere bağlı kaldı. Karakalem ya da mürekkepli uçla gerçekleştirdiği çeşitli nitelikteki nü, figür gibi desenlerindeki biçim anlayışını titiz ve düzenli bir işçiliğin desteğinde geliştirdi. 1940'ların sonuna doğru Cézanne kübizminden kaynaklanan bir anlayışla ele aldığı natürmortların ardından *Kubbeler* I-II, *Kedi* (1951) gibi yapıtlarıyla, soyut resme yöneldi. Geometrik-soyut bir biçim temeli üzerine kurulan *Mimar Sinan* (1952), *Yoğurtçu* (1952) adlı resimlerindeki biçim anlayışı, çoğu kez kalın ve siyah bir çizgiyle çevrelenmiş renk alanlarının dengeli bir biçimde düzenlenmesine dayanır. Sanatçı, 1950'lerin ortalarında, kaligrafik işaretin başlıca biçim aracı olarak anlatıma döküldüğü yeni bir arayış içine girdi. Bu türdeki çalışmalarında, bir fırça darbesiyle oluşturulmuş izlenimini uyandıran kaligrafik işaretlerin biçim, boyut ve kompozisyon içindeki konumlarının, önceden ve kesin bir biçimde hesaplandığı bellidir. Akılcı yaklaşımının biçimsel bir yalınlıkla sonuçlandığı 1960 sonrası resimlerinde, genellikle yeğlediği griler ve pastel renkler, biçime yardımcı bir rol oynar.

BERKEL (Adnan), türk ormancılık uzmanı (Ergani 1908 - İstanbul 1988). Orman mektebi âlisi'ni bitirdi (1927). Almanya'da doktora yaptı. Yurda dönüşünde Yüksek ziraat enstitüleri orman fakültesi'ne asistan oldu. Orman mahsullerini kıymetlendirme enstitüsü'nde profesörlüğe yükseldi (1945). 1978'de emekli oluncaya kadar Türkiye'deki çeşitli ağaç türlerinin teknolojik araştırmalarını yaptı. Başlıca yapıtları: *Ormanda kesim ve taşıma kılavuzu* (1946), *Orman mahsullerinden faydalanma bilgisi* (1948), *Ormanlarımızdan reçine istihsali imkânları* (1954), *Kavak kitabı* (1956), *Uludağ göknarının önemli özellikleri* (1964), *Boylu ardıç ve kokulu ardıçın teknolojik özellikleri* (1977).

BERKELEY, Büyük Britanya'da, Gloucester'in G.-B.'sında yer. XII.-XIV. yy.'lardan kalma şato. (Edward II, 1327'de burada öldürüldü.)

BERKELEY, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Francisco körfezi kıyısında, Oakland'ın K.'inde; 102 720 nüf. (1990). Eyaletin, 1868'de San Francisco koyu kıyısında kurulan en eski üniversite kampüsü olan Berkeley, giriş koşulları ve gerek amerikalı gerek yabancı öğretim üyelerinin verdikleri derslerin yüksek düzeyi nedeniyle, ABD'nin en ünlü üniversitelerinden biridir. Çeşitli dallarda eğitim veren üniversitenin, özellikle Lawrence Radiation Laboratory'si (parçacık ve çekirdek fiziği) önemlidir. Bu laboratuvarda tanecik hızlandırıcıları ve büyük

parçacık algılayıcıları üzerinde çalışılır. Antiproton 1955'te Berkeley'de bulunmuştur.

BERKELEY (George), irlandalı piskopos ve filozof (Kilkenny, İrlanda, 1685 - Oxford 1753). Dublin'de öğrenim yaptıktan sonra rahiplik mesleğine girdi ve yunanca, ibranice ve tanrıbilim okuttu. 1713'ten 1720'ye kadar, Fransa, İspanya ve İtalya'da seyahat etti, sonra Derry (İrlanda) ruhani bölgesi yöneticisi oldu (1721-1727). 1728'de, Bermuda'da hıristiyan inancını yaymak amacıyla Rhode Island'a gitti; ama mali kaynak bulamayınca bu tasarısından vazgeçip 1731'de İngiltere'ye döndü. 1734'te Cloyne (İrlanda) piskoposluğuna atandı. Başlıca yapıtları: *Arithmetica* (1707), *Miscellanea Mathematica* (1707), *An Essay Towards a New Theory of Vision* (Yeni bir görme kuramına yönelik bir deneme) [1709], *Treatise concerning the Principles of Human Knowledge* (İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine inceleme) [1710], *Hylas ile Philonous arasında üç konuşma* (Three Dialogues between Hylas and Philonous) [1713], *De Motu* (1721), *Alciphron; or, the Minute Philosopher* (Alciphron; ya da küçük filozof) [1732], *The Analyst; or, a Discours Adressed to an infidel Mathematician* (Çözümleyici; ya da imansız bir matematikçiye nutuk) [1734], *Siris; or, a chain of philosophical Reflexions and Inquiries concerning the virtues of tar-water* (Siris; ya da katranlı suyun yararlı etkileri üzerine felsefi düşünceler ve araştırmalar) [1744]. Bu son yapıtında Berkeley, katranlı su konusundaki araştırmaları bahane ederek bazı metafizik sorunları inceledi.

Berkeley, maddecilik ve dinsizlikle mücadele etti. Hareket noktası olarak duyumu aldı, ama duyular aracılığıyla bizim yalnızca algılarımızı bilebileceğimizi ileri sürdü. Berkeley'e göre, maddesel dünya bir görüngüler (fenomenler) dünyasından başka şey değildir; bir tözü, bir sürekliliği yoktur. Yalnızca ruhlar ve bu ruhların edindiği tasarımlar vardır; cisimlerin bütün varlığı, algılanmalarıdır *ya da algılanmış olmalarıdır (esse est percipi vel percipere)*. Duyumlardaki değişikliklerin ve farkların nedeni ne maddesel nesnelerde, ne de bizdedir; yalnızca Tanrı'dadır. Tanrı, doğadaki olaylar aracılığıyla bizimle konuşur ve irademizi yönetir. Locke, *birincil nitelikler* ve *ikincil nitelikler* diye bir ayrım yapmıştı; Berkeley, bütün niteliklerin duyumlara indirgenebileceğini ve hem ilk niteliklerin hem de ikincil niteliklerin öznel olduğunu kanıtlamak istedi.

BERKELEY (Busby), amerikalı koreograf ve film yönetmeni (Los Angeles 1895 - Palm Springs 1976). 1930-1940 yıllarının en ünlü ve gösterişli müzikal güldürü filmlerinin bale bölümlerini hazırladı ve yönetti (*42. Sokak* [42 nd. Street], 1933; *Altın arayıcıları* [Gold Diggers of 1933], 1933; *Gold Diggers of 1935*, 1935; *Ziegfeld Girl*, 1941). Yönetmen olarak da birçok film yaptı (*Strike Up the Band*, 1940)

BERKELEY (*sir* Lennox Randal Francis), ingiliz besteci (Oxford 1903 - Londra 1989). Nadia Boulanger'den ders aldı (1927-1931). Londra Royal Academy of Music'te öğretmenlik yaptı. *Jonah* (1935) oratoryosu, *Nelson* (1953) ve *Dinner Engagement* (1954) adlı operaları, senfonik yapıtları ve oda müziği yapıtları önemlidir. Başyapıtı, 1947'de bestelediği, kontralto ve yaylı çalgılar için *Ávilalı Azize Teresa'nın dört şiiri*'dir. Ayrıca konçertoları vardır.

BERKELYUM a. (ABD'deki *Berkeley* kentinden). Simgesi Bk olan 97 numaralı kimyasal element.
—ANSİKL. Doğal halde bulunmayan berkelyumu, 1949 aralığında G. T. Seaborg ve yardımcıları, birkaç miligram amerikyum 241'i Berkeley çevrimsel hızlandırıcısında alfa parçacıklarıyla bombardıman ederek elde etti. Elektron yakalayarak parçalanan bu ilk izotopun yarıömrü 4,5 saat, kütle sayısı 243'tü. 1958'de B. B. Cunningham ve S. G. Thompson, gene Berkeley'de, yarıömrü 314 gün olan 249 kütle sayılı berkelyum izotopundan ilk kez makroskobik miktarda (mikrogramın onda birkaçı) ayırmayı başardılar. Günümüzde berkelyum 249, yüksek akılı Oak Ridge National Laboratory reaktöründe plutonyuma nötronla yoğun ışınlama uygulayarak gram düzeyinde elde edilmektedir. Berkelyum 247 ve 248 gibi daha uzun yarıömürlü izotopları da vardır; ancak nötronla ışınlama yöntemiyle bunları elde etmek olanaksızdır.

BERKEMAL sıf. (fars. *ber* ve ar. *kemal*'den *ber-kemal*). Çok iyi durumda, mükemmel: *"Emniyetimiz berkemaldir"* (M. K. Atatürk).

BERKER (Aziz), türk kütüphaneci (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1968). İstanbul Öğretmen okulu'nu bitirdi. Milli eğitim bakanlığı talim ve terbiye dairesi'nde görev aldı (1933). Kütüphaneler müdürlüğü ve genel müdürlüğü yaptı, emekli oldu (1964). Genel müdürlüğü sırasında okul kütüphaneleri yönetmeliğinin çıkması, halk kütüphanelerinin yaygınlaşması için yoğun çaba harcadı, kütüphanecilik alanında ilk planlama denemesini gerçekleştirmek üzere kurulan 1961 kütüphaneler komitesinde etkin görevler aldı. Başlıca yapıtları: *Mora ihtilali tarihçesi ve Penah Efendi mecmuası* (1943); *Türkiye'de ilköğretim I. 1839-1908* (1945); *Yazma ve eski basma kitapların tasnif ve fişleme kılavuzu ve islam dinî ilimleri tasnif cetveli* (İsmet Parmaksızoğlu ile birlikte, [1958]).

BERKER (Ratip), türk matematikçi ve mekanikçi (İstanbul 1909). Nancy ve Lille üniversitelerinde öğrenim gördü. Matematik doktorası yaptıktan sonra Türkiye'ye döndü (1936). İTÜ öğretim kadrosunda yer aldı. İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'ne bağlı Matematik enstitüsü'ne doçent olarak atandı. 1939'da mekanik ve akışkanlar mekaniği profesörü ve 1944'te Makine fakültesi'nin ilk dekanı oldu. 1946'da Fen fakültesi'ndeki görevini bıraktı; İstanbul Teknik üniversitesi makine fakültesi'ndeki görevini sürdürdü. 1954'te ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. Birleşmiş milletler eğitim, bilim ve kültür örgütü'nün (UNESCO) Paris'teki merkezinde çalıştı (1951-1952). 27 Mayıs'tan sonra görevden uzaklaştırıldı. 1962-1972 arası Fransa'daki çeşitli üniversitelerde çalıştı. Türkiye'ye dönüşünden sonra, Boğaziçi üniversitesi matematik bölümü'nde görev aldı. 1979'da emekli oldu ve 1982'ye kadar Tübitak bilim kurulu başkanlığı yaptı. Mekanik, özellikle akışkanlar mekaniği alanındaki çalışmalarıyla tanındı. Kültür bakanlığı Bilgi çağı ödülü'nü aldı (1990). Başlıca yapıtları: *Sur quelques cas d'intégration des équations du mouvement d'un fluide visqueux incompressible* (1936), *Mekanik dersleri* (1946), *Asal sayılar* (1948).

BERKER (Şinasi Nahit), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1920). Yükseköğrenimini yarıda bırakarak Ulus gazetesinde muhabirliğe başladı. Aynı gazeteye (Halkçı ve Yeni ulus adıyla da çıktı) küçük fıkralar yazdı (1954-1971). DP döneminde (1950-1960) yazılarından ötürü 29 ay hapiste kaldı. Çıkardığı Kalburüstü ve Hopdedik adlı gülmece dergileri; kısa ömürlü oldu (1960). Cumhuriyet gazetesine küçük fıkralar yazdı (1983), aynı işi Güneş gazetesinde sürdürmeye başladı (1985). Küçük fıkra dalında çeşitli ödüller kazanarak, bu dalda Doğan Nadi, Çetin Altan, Bedii Faik gibi başarılı kalemler arasında yer aldı. Fıkra ve anekdotlarını bir araya getirdiği yapıtları: *Matbuat hazretleri* (1954), *Demedim mi nazlı yârim ben sana* (1961), *Gazeteci olunmaz, doğulur* (1986).

BERKES (Niyazi), türk toplumbilimci ve iktisat tarihçisi (Lefkoşa 1908 - Hythe, İngiltere, 1988). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nden mezun oldu (1931). Bitirdiği fakültede öğretim görevi aldı; ABD'ye gitti (1934). Chicago Üniversitesi'nde toplumbilim alanında çalışmalar yaptı. Yurda döndükten sonra (1939), Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde çalışmalarını sürdürdü. Kürsüsünün kaldırılması üzerine Kanada'ya gitti (1945). McGill Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı, profesör oldu (1952). Emekliye ayrıldıktan sonra İngiltere'ye yerleşti. Osmanlı dönemi iktisat tarihi üzerine çalışmalar, özellikle osmanlı toplum yapısıyla ilgili araştırmalar yaptı; bu toplumdaki geleneksel yapının çözülmeye başlamasıyla ortaya çıkan değişimleri, bu değişim içinde siyaset, din, eğitim gibi toplumsal kurumları inceledi. Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimi, bu gelişim içinde toplumbilimin yeri ve sorunları konusunda da çalışmaları vardır. Başlıca yapıtları: *Batıcılık, ulusçuluk ve toplumsal devrimler* (1965); *200 yıldır neden bocalıyoruz* (1965); *100 soruda Türkiye iktisat tarihi* I, II (1969,1970); *Türkiye'de çağdaşlaşma* (1973); *Türk düşününde batı sorunu* (1975); *İslamcılık, ulusçuluk, sosyalizm* (1975); *Atatürk ve devrimler* (1982); *Felsefe ve toplumbilim yazıları* (1985).

BERKEŞTE → BERGEŞTE.

BERKHEYA a. Devedikenine benzeyen, Güney Afrika kökenli bitki. (60 tür; bileşikgiller familyası.)

BERKİ, BERKİYE sıf. (ar. *berk* ve *-î*'den *berkî*, dişl. *berkiye*).*Esk.* **1.** Şimşekle ilgili, şimşek gibi. **—2.** Elektrikle ilgili: *Seyyale-i berkiye* (elektrik akımı).

BERKİMEK gçz. f. (Esk. türkç. *berk*'ten). Sağlamlık, güç kazanmak, pekişmek.

◆ **berkinmek** dönşl. ve edilg. f. Sağlamlaşmak, sağlamlaştırılmak, pekişmek, pekiştirilmek.

◆ **berkitmek** ettirg. f. *Bir şeyi berkitmek*, onu sağlamlaştırmak, güçlendirmek; tahkim etmek, takviye etmek.

BERKİNMEK → BERKİMEK.

BERKİTME a. Berkitmek eylemi.
—Bayınd. *Berkitme yastığı*, kazılabilir arazilerdeki seddelere temel işlevi gören ya da oynak zeminlerin korunması için yapılan ve bir ya da birçok çalı demeti katmanından oluşan yastık.
—Tiyat. *Berkitme panosu*, sahnedeki pencere, kapı, bölme gibi dekor elemanlarının düşmemesi, sallanmaması için yapılan pekiştirme.

BERKİTMEK → BERKİMEK.

BERKİYE → BERKİ.

BERKLİK a. Sağlamlık; sertlik.

BERKMAN (Alexander), rus asıllı amerikalı anarşist (Vilnius 1870 - Nice 1936). ABD'ye göç etti, Hamestead grevini kanlı bir şekilde bastıran sorumluya karşı başarısız bir suikast girişiminden sonra, hapsedildi (1892); özgürlüğüne ancak 1907 yılında kavuştu. Amerikalı anarşist Emma Goldman'a (1869-1940) bağlandı, militarist propagandaya karşı mücadele etti ve yeniden hapse atıldı. 1919'da E. Goldman ile birlikte devrimci Rusya'ya sürüldü. Sovyet rejiminin gelişme biçiminden düş kırıklığına uğrayarak Rusya'yı terk etti (1922). *Prison memoirs of Anarchist* (Anarşistin hapishane anıları) [1912], *The Kronstadt Rebellion* (Kronstadt ayaklanması) [1922] ve özellikle *The Bolshevik Myth* (Bolşevik miti) [1925] adlı kitapları yazdı.

BERKMAN (Ahmet Tevfik), türk hekim (Denizli 1900). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1924). Ankara Numune hastanesi'nde cerrahi ihtisası yaptı (1927-1928). Berlin'e gönderilerek Charite kliniği'nde

B.N., Paris

George **Berkeley**
T. Cooke'un gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

radyoloji ihtisasını tamamladı (1928-1930). Türkiye'ye döndükten sonra bir süre serbest hekimlik yaptı. Üniversite reformunda İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi radyoterapı doçentı oldu (1933). Uzun süre Prof. Sgalitzer ile birlikte çalıştı. Profesörlüğe yükseldi (1940). İstanbul Üniversitesi'nde bağımsız bir radyoterapi kürsüsü ve kliniği kurulmasında etkin rol oynadı (1962). Türkiye'de ilk kez tümör kliniği karakterini taşıyan bir radyoterapi merkezinin kurulmasını da gerçekleştirdi. İstanbul Reaktör komitesi'nde (1956-1959) ve Başbakanlık atom enerjisi komisyonu'nda üyelik yaptı (1957-1966). Bir süre Cambridge Üniversitesi'nde konuk profesör olarak çalıştı. Yaş haddinden emekli oldu (1973). Çok sayıdaki yapıtlarından başlıcaları: *Tıbbı radiologi teşhis ve tedavisi esasları* (1939), *Radyoloji ve bilim öğretimi* (1946), *Radio aktif isotoplar ve tedavı endikasyonları* (1948), *Radiotherapia'nın radiobiolojik esasları, methode ve klinik tatbikleri ile kontrendikasyonları üzerinde seminer dersleri* (1949), *Çocuk felcı hastalığı ve radiotherapie* (1950), *Akciğer kanserlerinde radiotherapie ve tıbbi tedavisi* (1958), *Nükleer medicine'de radyoaktif izotoplar ve tedavi endikasyonları* (1960).

BERKOL (Nurettin Ali), türk hekim (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1955). Mektebı tıbbıyei şahane'yi (Askeri tıbbiye) bıtırdi (1902). Paris'te çeşitli hastanelerde çalıştı (1907-1910). İstanbul'a dönünce tıp fakültesi anatomi laboratuvarı şefi, müderris oldu (1917). Tıp fakültesi reisi (dekan, 1924) ve Darülfünun emini (rektör) seçıldı (1925). 3. dönem İstanbul milletvekilliği yaptıktan (1927-1931) sonra, tıp fakültesindeki görevine döndü. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde anatomi dersleri verdi. Ordinaryüs profesör oldu (1933). İkinci kez tıp fakültesi dekanı seçildi (1934-1939) ve emekli oldu (1951). Türkiye'de anatomi laboratuvarına ambomaj tekniğini getirerek anatomi öğretımini çağdaşlaştırdı. Başlıca yapıtları: *Hilaliahmer hastabakıcılık teşrih kitabı* (1915), *Rie ve unkun muhtasar teşrihı ve teslihi* (Akciğer ve boynun kısa anatomisi, 1928), *Anatomi atlası* (7 c.,1927-1932), *Alt tarafın kısa anatomiası ve topografisel dissectia* (A. Mouchet ve H. V. Göğen ile, 1935), *İnsan anatomiasından hazım takımı* (Z. Zeren ile, 1935), *Özel sinir takımının kısa anatomiası* (A. Mouchet ve H. V. Göğen ile, 1936), *Sympathicusun anatomiası* (Z. Zeren ile, 1936), *Artistik anatomi kitabı* (1940), *Sistematik anatomi* (A. Mouchet, Z. Zeren ve M. A. Oya ile,3 c., 1939, 1940, 1941), *İnsan anatomısı* (Z. Zeren ile, 1956).

BERKOVİCA, Bulgaristan'da kent, Mihaylovgrad'ın G.-D.'sunda; 15 000 nüf. Balkan dağlarının batı kesiminde iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi. Kereste ve dokuma sanayileri.

BERKÖZ (Egemen), türk şair (Karadeniz Ereğlisi 1941). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi italyan dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1963). Şiirleri çağın siyasal ve toplumsal karmaşası içindeki duyarlı bir aydının sevgisini, sıkıntılarını, yalnızlığını, mutluluk arayışını yansıtır. Çağdaş italyan edebiyatından çevirileri vardır. Daha önceki 3 yapıtından seçilmiş şiirleri *Yalnız ve birlikte* (1985) kitabındadır.

BERKSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Thames'ın yukarı çığırının G.'inde, Marlborough Hills yamacının her iki yanında; 1 256 km^2; 747 000 nüf. (1988). Merkezi *Reading.*

Berkshire domuzu, ingiliz domuz ırkı. Burnunun, ayaklarının ve kuyruğunun ucu beyaz, bedeni siyahtır. Yerel bır domuz ırkıyla Asya domuzlarının çaprazlanmasıyla elde edildi. Sıcağa dayanıklılığı başlıca özelliğidir.

BERKSOY (Kemal Cenap), türk hekım (İstanbul 1870 - *ay. y.* 1949). Askeri tıbbıye'yı bıtirdi (1897). Aynı okulda fizyoloji hocalığı yaptı. Fransa'da (1900-1903), Almanya'da (1916-1918) araştırmalar yaptı. 1933'te fizyoloji kürsüsünde ordinaryüs profesör oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra İstanbul ve Yozgat milletvekilliği yaptı (1943-1950). Türkiye'de çağdaş fizyoloji öğretiminin kurucusu sayılır. Daha çok sindirim fizyolojisi üzerine çalıştı. Başlıca yapıtları: *Mebadi-i fenn-i menafi'ül aza* (1899), *Beşeri fizyoloji ders kitabı* (1941-1943).

BERKSOY (Semiha), türk opera ve tiyatro sanatçısı (İstanbul 1913). Güzel sanatlar akademisi'nde Namık İsmail ile resim çalıştı; İstanbul Belediye konservatuvarı'nın şan bölümünde Nımet Vahit'in öğrencisi oldu. Süreyya opereti'nin gösterilerinde rol aldı. 1931'de ilk sesli türk filmi olan *İstanbul sokakları*'nda başrol oynadı. 1932'de Darülbedayi kadrosuna katıldı. 1934'te ilk türk operası olan *Özsoy*'da başrollerden birini yorumladı. 1936-1939 arasında Berlin Devlet yüksek müzik akademisi'nde şan tekniğini ilerletti. Yurda dönünce Tatbikat sahnesi'ne (bugünkü Ankara Devlet tiyatrosu) girdi; burada hem tiyatro hem de opera gösterilerinde rol aldı. 1944'te A. Dilligil'in Ses opereti'nde çalıştıktan sonra eski görevine döndü, 1972'de emekliye ayrıldı. Uzun bir sanat yaşamı boyunca *Lüküs hayat, Saz-caz, Macun hokkası* gibi operetlerde; *Tosca, Cavalleria rusticana, Figaro'nun düğünü* gibi operalarda ve *Köşebaşı, Elektra, Keşanlı Alı destanı, Asiye nasıl kurtulur* (Asiye rolünü ilk kez yorumladı) gibi oyunlarda sahneye çıktı. Berlin'de (1969), Paris'te (1972) ve İstanbul'da (1982) resimlerini sergiledi. F. Özbilgen'in hazırladığı *Sana tütün ve tespih yolluyorum* (1985) adlı kitap, Berksoy'un Nazım Hikmet ve Fikret Mualla ile yazışmalarını içerir.

BERKSOY (Zeliha), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1946). Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdikten sonra (1965) Devlet tiyatrosu'na girdi. *Asiye nasıl kurtulur*'daki rolüyle, iki kez en başarılı kadın oyuncu (1969; 1985) seçildi. *Lola Blau* (1973), *Taranta Babu'ya mektuplar, Jokond ile Si-ya-u* (1977), *Kafkas tebeşir dairesi* (1980) gibi oyunlardaki başarısıyla da çeşitli ödüller aldı. 1990'dan beri Mimar Sınan üniversitesi Devlet konservatuvarı tiyatro ana sanat dalı başkanı ve 1989'dan beri Bakırköy Belediye tiyatrosu genel sanat yönetmenidir.

BERKU a. (ar. *berkū'*). *Esk.* Peçe, yüz örtüsü: *"Yüzünden berkû açıldı ayan eyledi râzını"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

BERKUK ya da **BÜRKUK** a. (ar. *bürkūk*). *Esk.* Erik; kayısı; şeftali.

BERKUK (el-Melik üz-Zahir Seyfettin) [Kırım 1340-Kahire 1399]. Mısır Memlukları sultanı (1382-1389, 1390-1399). Burciye Memlukları hanedanından ilk memluk sultanı. Esir olarak Kırım'dan Kahire'ye götürüldü. Efendisi Yelboğa Ömeri'nin öldürülmesinin ardından bir süre hapsedildi. Daha sonra saraya alındı; sultan Melik ül-Eşref aleyhindeki komployaa katıldı. Eşref'in yedi yaşındaki ardılı Melik ül-Mansur Ali tarafından ordu komutanlığına atandı. Sultanın vebadan ölmesi üzerine, tahta çıkan (1382) on bir yaşındaki Hacci'nin ülkeyi yönetemeyeceğini öne sürerek sultanlığını ilan etti. Ayaklanan Halep valisi Yelboğa Nasiri ve onu destekleyen öteki Suriye valilerine yenildi ve esir düştü. Kaçmayı başararak, bedevilerden oluşan bir ordu ile Kahire'ye girdi; tahtını yeniden ele geçirdi (1390). Timur tehlikesine karşı Suriye kalelerini güçlendirdi. Timur'un Bağdat'tan uzaklaştırdığı Celayirli sultan Ahmet'i korudu; Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurdu. (→ Kayn.)

BERKYARUK BİN MELİKŞAH (Rüknettin Ebülmuzaffer) [? 1079 — ? 1104]. Selçuklu sultanı (1092-1104). Melikşah'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine Terken Hatun tarafından beş yaşında hükümdar ilan edilen kardeşi Mahmut'a karşı, vezir Nizamülmülk yandaşlarınca Rey'de tahta çıkarıldı. Dayısı Azerbaycan valisi İsmail bin Yakuti'nin başlattığı ayaklanmayı bastırdı. Musul'u ele geçiren amcası Tutuş'u yenerek Bağdat'a girdi ve adına hutbe okuttu. Halep, Harran ve Urfa'yı ele geçiren Tutuş'un ilerleyişinden çekinerek İsfahan'daki Mahmut'a sığındı. Terken Hatun ile Mahmut'un ölümü üzerine gücünü artırdı; Tutuş'u Rey yakınlarında yendi (1905). Horasan'da ayaklanan amcası Arslan Argun, bir kölesi tarafından öldürülünce ülkedeki egemenliği pekişti. Haçlılara karşı gönderdiği ordu Antakya önlerinde yenilince ülkedeki saygınlığı sarsıldı. Azerbaycan'ı ele geçiren kardeşi Muhammet Tapar ile mücadele etti. Din adamlarının araya girmesiyle yapılan barış sonunda, (1104) ülkeyi kardeşiyle bölüşmek zorunda kaldı. (→ Kayn.)

BERKYARUKŞAH (Nasrettin), Kılıç Arslan II'nin oğlu (XII-XIII yy.). Ülkesini oğulları arasında bölüştüren babasınca Niksar ve Koyulhisar (Koylu-hisar) melikliğine getirildi. Bölgeyi ele geçiren ağabeyi Rüknettin Süleymanşah tarafından meliklığe son verildi. Yönetimi süresince bilgin ve yazarları korudu. Şihabettin Sühreverdi Maktul, *Pertevnâme* adlı yapıtını ona sundu. Şair de olan Berkyarukşah'ın *Hûrzâd u pîrzâd* adlı manzum bir hikâyesi vardır.

BERL (Emmanuel), fransız gazeteci ve yazar (Le Vesinet 1892-Paris 1976). Önce Barbusse ile, sonra Drieu La Rochelle ile çalıştı ve Marianne dergisinin yazıişleri müdürlüğünü yaptı (1933-1937). *Mort de la pensée bourgoise* (1925) adlı yapıtıyla burjuva düşüncesinin iflas ettiğini ilan etti ve barışçı bir militan oldu.

BERLAGE (Hendrik Petrus), hollandalı mimar (Amsterdam 1856 - Lahey 1934). Cuypers'in öğrencisiydi. Avrupa'da modern mimarlık okulunun kurucularındandır. Mantıkçı ve akılcıdır, gereçleri oldukları gibi kullanır. Berlage'ye göre plan açık seçik olmalı, cepheye ve dekoruna yansımalıdır. Amsterdam'da birçok köprü, bina, mağaza inşa etti ve özellikle bu kentin borsa binasıyla (1897-1904) Lahey Belediye müzesi'ni yaptı.

BERLAM ya da **BARLAM** a. Ilık ve oldukça soğuk denizlerde yaşayan kemiklibalık. (İki sırt, bir anal yüzgeci vardır. Altçenesinde deri çıkıntısı ya da bıyık bulunmaz. Gündüzleri oldukça derinlerde, geceleri ve bulutlu havalarda yüzeye yakın kesimlerde dolaşır. Eti lezzetlidir: manyat, ığrıp, difana ve trol ağlarıyla ve el oltasıyla avlanır. Bil. a. *Merluccius merluccius,* mezgitgiller familyası; boyu 80-100 cm; ağırlığı 3-4 kg.)

berlam
(Merluccius merluccius)

BERLANDİERİ a. Kirece çok dayanıklı, aşıanacı olarak da kullanılan amerikanasması çeşiti. (Yeni melez çeşitlerin elde edilmesinde de çok kullanılır.)

BERLANGA (Luis Garcia), ispanyol film yönetmeni (Valencia 1921). Madrid Sinema enstitüsü'nde eğitim gördü, ilk uzun filmini 1951'de J. A. Bardem ile ortaklaşa yönetti: *Esa pareja feliz.* Uluslararası alanda *Bienvenido Mr. Marshall* (1952) ile tanındı. Gülmece duygusu ve yergi gücüyle ispanyol sinemasında önemli bir yer edindi: *Calabuch* (1956), *Los jueves, milagro* (1957), *Plácido* (1961), *El Verdugo* (1963). *Las Pirañas* (1967), *Vivan los novios* (1970), *Tamaño natural* (1973) *La Escopeta nacional* (1978).

BERLAYMONT (Charles, — *kontu*), ispanyol Hollanda'sında devlet adamı (1510 - Namur 1578). Karl V'in ordusunda savaştı. Parmalı Margarita'nın naipliği sırasında maliye nazırlığı yaptı. Alba

dükü tarafından Sorunlar meclisi üyeliğine atandı ve burada Egmont ve Hoorne kontlarının mahkûm edilmelerine karşı çıktı.

BERLEWİ (Henryk), polonyalı ressam (Varşova 1894 - Paris 1967). 20'li yılların ortasında, "Blok" grubundan yurttaşlarıyla birlikte, rus konstrüktivizmi ve Hollanda yeniplastikçiliğinden etkilenen, soyut bir resim anlayışı geliştirdi. "Mechano Faktura" ilkeleri (mekanikleştirilmiş teknikler, geometrik yapılar, ışık etkileri) opart'ın kimi özelliklerini haber verir.

BERLİCHİNGEN (Götz ya da Gottfried VON), **Demir El**— denir, alman şövalye (Jagsthausen, Württemberg, 1480 - Hornberg 1562). Emrindeki azgın silahlı çetelerle, Schwaben birliğine karşı Württembergli Ulrich'e hizmet etti. 1525'te ayaklanan köylülerin başına geçti. Yenilgiye uğrayınca imparatora teslim oldu ve iki yıl boyunca Augsburg'da tutuklu kaldı.1542'de Türkler ile savaştı, 1544'te Fransa'yı istila eden imparatorluk ordusuna katıldı. Goethe onu dramlarından birinin *(Götz)* kahramanı yaptı; J.-P. Sartre'ın *"Şeytan ve yüce Tanrı"* (le Diable et le Bon Dieu) adlı oyununun da başkişisidir.

BERLİER (Jean-Baptiste), fransız mühendis (Rive-de-Gier, Loire, 1843 - Deauville 1911). 1882'de, Paris'te denenen ve o zamandan beri kullanımı yaygınlaşan bir pnömatik boşaltım sisteminin yaratıcıdır. Özellikle, Paris'te telgraf kartları için bir pnömatik iletim sisteminin kurulması ve sondan "Paris metrosu" ile gerçekleştirilen yeraltı tramvayı projeleri ile tanınır. Bu amaçla, Sen yatağının altından geçmek için kalkan korumalı bir delme yöntemini denedi *(Berlier tübü)*.

■ **BERLİN** a. *(Berlin'*den) **1.** Askı donanımlı, iki dingil ve dört tekerlekli, kapıları camlı, dört kişilik kapalı at arabası; iki ya da dört at koşulurdu. **—2.** Dört kapılı, dört ya da altı kişilik kapalı otomobil.

■ **BERLİN,** Almanya'nın başkenti ve on altı eyaletinden biri, Spree ırmağı kıyısında; 883 km^2; 3 410 000 nüf. (1991).

• COĞRAFYA. Berlin 1920'de yapılan bir düzenlemeyle 20 yönetim çevresine ayrıldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra kent iki işgal bölgesine bölününce, bunların on ikisi (480 km^2) batıda, sekizi (403 km^2) doğuda kaldı. İki bölge 1961'de *Berlin duvarı*'yla birbirinden ayrıldı ve o zamanki iki alman devleti arasında bölüşüldü. Doğu Berlin Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin merkeziydi. Batı Berlin'se Almanya Federal Cumhuriyeti'ne bağlıydı. Ekim 1990'da iki Almanya birleşince Berlin duvarı yıkıldı ve Berlin gene tek bir şehir ve eskiden olduğu gibi gene Almanya'nın başkenti ve bir eyaleti oldu.

Berlin'in nüfusu 1950-1980 arasında her iki kesimde sürekli azaldı, sonra yeniden artmaya başladı. Batı kesimi yabancı işçi kabul ettiği için birleşmeden önce bu kesimde nüfusun yaklaşık % 10'u yabancıydı (200 000 kişi) ve onların da yarısı türktü. Berlin'de doğum oranı ‰ 90 dolayındadır. 20 yaşından küçük olanlar toplam nüfusun % 25'ini, 65 yaşını aşmış olanlarsa yaklş. % 15'ini oluşturmaktadır.

Berlin XIX. yy.'da sanayi merkezi oldu. Krallık yetkilileri 1848'den sonra, ordu için telgraf aygıtları yapan Siemens şirketini kente getirince ünlü "Siemensstadt" semti kuruldu. Elektroteknik sanayisi o zamandan beri Berlin'in temel sanayisi olmuştur, bütün sanayi kollarındaki iş hacminin % 30'unu bünyesinde toplar. Onu % 20'ye yaklaşan oranlarla besin ve makine sanayileri izler. Kimya sanasiyisi dördüncü sırayı alır. Faal nüfusun yaklş. % 60'ı sanayi sektöründe çalışır.

Berlin İkinci Dünya savaşı'ndan önceki dönemde olduğu gibi Almanya'nın en önemli kültür merkezidir. Kentte çok sayıda kültür kuruluşu (tiyatrolar, müzeler, orkestralar, sanat galerileri, müzik okulları, radyo-televizyon istasyonları) bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Berlin filarmoni orkestrası Berlin'e dünyanın büyük kentleri arasında hatırı sayılır bir yer kazandırır. Berlin Film festivali de aynı şekilde Berlin'e dünya çapında itibar sağlayan etkinliklerden biridir. Bunların yanısıra kente çekicilik kazandıran doğal ve yapay güzelliklerin sayısı pek çoktur: yapay göller, ormanlar, spor tesisleri, kültürel etkinlikler, eğlence tesisleri, vb. Berlin aynı zamanda önemli bir basımcılık merkezidir.

Savaştan sonra Berlin, özellikle bölünmüşlük yüzünden büyük güçlüklerle karşılaştı, eskiden çok canlı olan ticaret yaşamı daraldı. Buna karşılık bazı devlet dairelerinin Batı Berlin'e taşınması, metroyu eksen alan yeni semtlerin kurulması, kent içinin şerit halinde (Berlin duvarı boyunca) genişletilmesi, tarihi semtlerin açıklığa kavuşturulması, bunların yanısıra doğu kesiminde yapılan televizyon kulesi, cumhuriyet sarayı, çeşitli hükümet binaları gibi yeni yapılar, kente biraz da yeni bir çehre kazandırdı. Berlin tarihi yapıları, ünlü müzeleri, büyük caddeleri, büyük mahalleler halinde toplu konutlarıyla şimdi daha görkemli bir kent oldu.

• TARİH. Bir slav balıkçı topluluğunun kurduğu Berlin'in kent olarak adı, ilk kez 1230'dan kalma metinlerde geçer. XV. yy.'a kadar hemen hemen bağımsız, küçük bir yerleşim merkeziydi, Hohenzollern'lerin Brandenburg seçiciprensi olmaları (1415) ve XV. yy. sonunda burası-

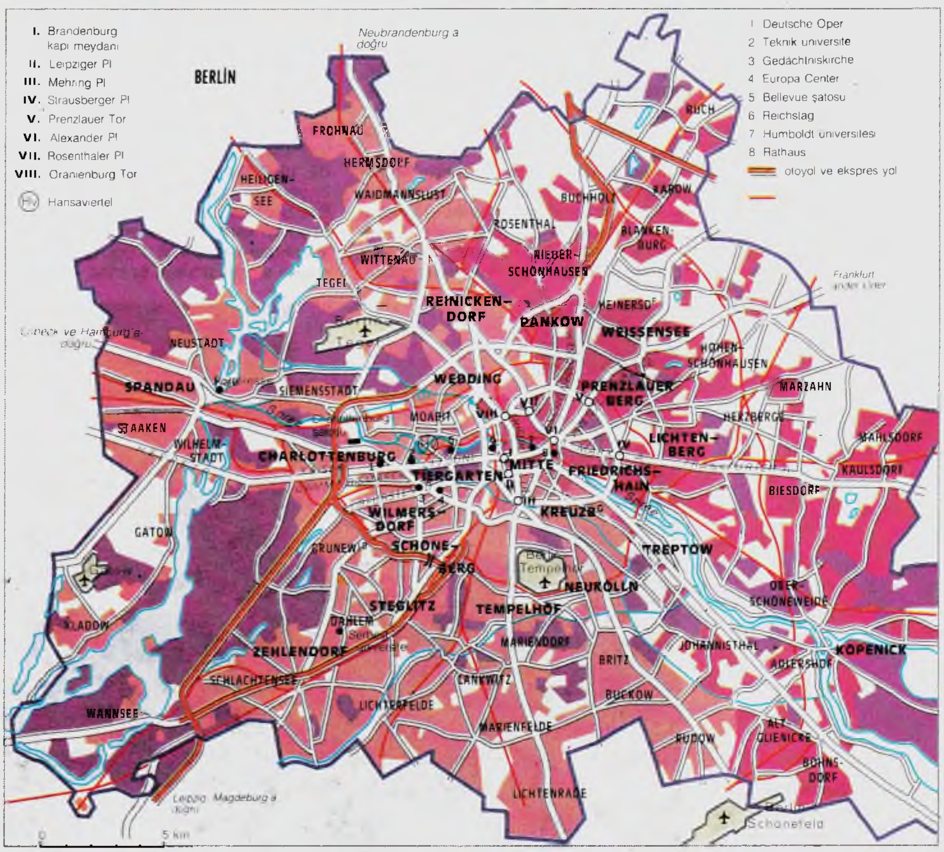

italyan yapımı **berlin** (1789)
Compiègne otomobil ve turizm müzesi

Lauros-Giraudon

Berlin'deki
eski kraliyet şatosu
XVII. ve XVIII. yy.'da yapıldı
ve İkinci Dünya savaşı
sırasında yıkıldı
ön planda, büyük seçici
Friedrich Wilhelm'in atlı heykeli
A. Schlüter'in yapıtı (1606)
Johann Rosenberg'in
gravürü (1781)

Berne-Fotogram

S. Held

üstte sağda Gedächtniskirche ve Kurfürstendamm ile (solda) **Berlin**'in merkezinden görünüm

üstte solda **Berlin**'in ünlü Brandenburg kapısı C.G. Langhans tarafından 1788'de yapıldı

nı kendilerine merkez yapmaları sonucunda gelişti. Otuz Yıl savaşları'nda büyük zarar gören ve nüfusu 6 000'e düşen Berlin, önce seçiciprens, sonra kral olan hükümdarlarının girişimleriyle, XVII. yy. sonunda ve XVIII. yy.'da kalkındı ve bir yapım merkezi (şayak, kumaş, eldiven, mücevher) haline geldi. Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasının ardından (1685) buraya göçen fransız göçmenleri, kentin iktisadi gelişmesine katkıda bulundular. Berlin büyüyerek, çevredeki birçok küçük kent ve köyü sınırları içine aldı. XVIII. yy. sonunda, Avrupa'nın en güzel başkentlerinden biriydi. Unter den Linden o dönemde açıldı ve Brandenburg kapısı yapıldı (1788). Napoléon döneminde Berlin, alman yurtseverliğinin başlıca düşünce ve siyaset merkezi haline geldi, 1810'da, üniversite kuruldu ve kent 1871'de imparatorluğun başkenti oldu; düşünce yaşamı çok yüksek bir düzeye ulaştı ve geleneksel alman tutumundan çok farklı, gerçekçi, alaycı bir berlinli anlayışı gelişti. Nüfusu 1871'den 1939'a dört kat artan Berlin, 1918'den sonra, döneminin tiyatro, sinema, sanat ve edebiyat'ında oynadığı birinci derecede rolle, Avrupa'nın en çok ziyaret edilen kentlerinden biriydi.

İkinci Dünya savaşı sırasında anglosakson hava bombardımanlarından büyük ölçüde zarar gören kentte, 23 nisandan 2 mayıs 1945'e dek, sovyet ve alman kuvvetleri arasında son ve kanlı bir çarpışma oldu. Jukov ve Konyev ordularının kuşattıkları (24 nisanda Berlin'in G.-D.'da birleştiler) ve yoğun biçimde topa tutulan (20 000 top) garnizon (80 Volkssturm taburunu kapsayan 300 000 asker), IV. Panzerarmee tarafından kurtarılmadı. Çarpışmalar kentin merkezine kadar sürdürüldü. Hitler, 30 nisanda bunkerinde intihar etti, 2 mayıs günü saat 15'te general Weidling, ateşkes emri verdi, 8 mayısta Berlin'de, Alman silahlı kuvvetleri'nin teslim anlaşması imzalandı. Savaşı kazanan ülkelerin ortak kararıyla sovyet işgal bölgesinde kalan Berlin, dörtlü (İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa) bir denetim komisyonunun yönettiği dört kesime ayrıldı. Sovyetler, 20 mart 1948'de anglosakson işgal bölgelerinin birleştirilmesi kararını protesto etmek için, dörtlü komisyondan çekildiler. 24 haziranda kent ile Batı arasında her türlü ulaşımı yasakladılar. Sovyet ablukası bir yıl kadar sürdü, ama ABD yetkililerinin kararıyla kurulan dev boyutlu hava köprüsü sayesinde başarısızlıkla sonuçlandı. 12 mayıs 1949'da Sovyetler, Berlin ve Batı arasında kara ulaşımına yeniden izin verdiler. Batı ve doğu kesimleri arasında serbest dolaşım, Doğu Berlin yetkililerinin sertlikle bastırdıkları 17 haziran 1953 işçi ayaklanmasına karşın on iki yıl boyunca sürdü. 1958 kasımında SSCB, Berlin'in dörtlü yönetim statüsünü tek taraflı bozdu, Batı Berlin'in BM örgütü denetimi altında özgür bir kent olması önerisi, Batı ülkeleri tarafından reddedildi. Doğu'dan Batı'ya göçün sürekli artması üzerine, Doğu Almanya yetkilileri 13 ağustos 1961'de, o tarihten sonra Doğu Berlin ile Batı Berlin'i ayıran duvarı yapmaya başladılar.

Berlin yıllarca Avrupa'nın ideolojik bölünmüşlüğünün simgesi oldu. Kentin yeniden bütünleşmesini ancak iki alman devletinin birleşmesi sağladı. Ocak 1990'da Doğu Almanya parlamentosunda komünist rejime son vermek üzere serbest seçimler yapılması ve iki Almanya'nın birleştirilmesi kararı alındı. Bu başlangıçtan sonra, önce para ve ekonomi birliği yürürlüğe girdi (1 temmuz 1990). Bunu siyasal birleşme anlaşması izledi (31 ağustos 1990). Doğuya yapılan 140 milyar marklık yardımdan Berlin de payını aldı. Ne var ki birleşmeden sonra ortaya çıkan ekonomik bunalım Berlin'de de bir ölçüde karamsarlığa yol açmıştı. Devlet merkezinin bir an önce Berlin'e taşınması için Federal Meclis'ce alınan karar bu karamsarlığı ortadan kaldırdı (20 haziran 1991).

• GÜZEL SANATLAR. Berlin'de sayısız tarihsel yapıt vardır: gotik Marienkirche kilisesi (XIV. yy. sonu, ünlü Ölüler Dansı freski); Hohenzollernler döneminde yapılmış, XVIII. ve XIX. yy.'lardan kalma anıtlar; Jan de Bodt ve A. Schlüter'in yaptıkları, yaklaşık 1700'den kalma silah deposu (can çekişen savaşçı maskları), Brandenburg kapısı (Langhans'ın yapıtı, 1788); daire planlı kubbeli Sankt Hedwige kilisesi; Schinkel'in yaptığı yeniklasik üslupta Altesmuseum ve muhafız alayı binası, Hohenzollernler'in günümüze dek dayanan tek şatosu Charlottenburg. 1945'ten sonra kentin yeniden kurulması sırasında, yeni mimarlık örnekleri gerçekleştirilmiştir. Sharoun kitaplığı ve filarmoni orkestrası binası, Hansaviertel semti; Batı Berlin'de Mies van der Rohe'nin yaptığı Nationalgalerie; Doğu Berlin'de televizyon kulesi ve Alexanderplatz.

• *Müzeler.* Spree adasında, düzenli bir müze bütününün modern ilk örneği (1830-1930) yer alır. *Pergamonmuseum, Nationalgalerie. Bode müzesi.* Bunlardan birincisinde, özellikle eşsiz hellen sanatı (büyük Bergama tapınağı) ve islam, ortadoğu sanatı (Babil'den getirilen İştar kapısı) örnekleri yer alır. Charlottenburg şatosu, Tarih müzesini, Mısır müzesini (Nefertiti'nin büstü), Friedrich II'nin koleksiyonundan tabloları kapsar. Dahlem müzesinde birçok önemli koleksiyon yer alır: resim galerisi (Van Eyck'in *Kilisede Meryem*'i, Rembrandt'ın *Altın başlıklı adam*'ı, Vermeer'in *İnci gerdanlıklı kadın*'ı, Watteau'nun *Dans*'ı, italyan ve alman resim okullarından başyapıtlar); heykel müzesi, taşbaskı salonu; etnografya müzesi; Asya sanatı müzesi, *Nationalgalerie,* XIX. ve XX. yy. sanatına; Brücke-Museum'sa Alman anlatımcılarına ayrılmıştır.

Soğuk savaş döneminin "utanç anıtı" olan **Berlin** duvarı yıkılıyor 9/10 kasım 1989)

BERLİN, Kanada'da Kitchener kentinin eski adı.

BERLİN (İsrael İsidore BALINE, **İrving** — denir), rus asıllı amerikalı besteci ve şarkı yazarı (Temun, Sibirya, 1888 - New York 1989). 1893'te ABD'ye yerleşti, 1911'de *Alexander's ragtime band* adlı şarkılarıyla ünlendi. Bu başarıdan sonra Hollywood ve Brodway'de kazandığı ünle, kendini halka yönelik amerikan müziğinin en önemli kişiliklerinden biri olaraka kabul ettirdi. Pek çok revüde, müzikli güldürüde (bunların çoğu beyaz perdeye aktarıldı) ve filmde görev aldı. En önemli yapıtları: *Top Hat* (1935), *Follow the fleet* (1936), *Alexsander's ragtime band* (1938), *Carefree* (1938), *Holiday inn* (1942), *Blue skies* (1946), *Easter Parade* (1948), *White Christmas* (1954).

BERLİN (*sir* İsaiah), ingiliz filozof (Riga 1909). Tarihsel inceleme yöntemlerinde benimsenen belirlenimci ve göreci anlayışlara şiddetle karşı çıktı. Yapıtları: *Karl Marx* (1939), *The Hedgehog and the Fox* (Kirpi ve tilki), 1953; *Historical İnevitability* (Tarihsel kaçınılmazlık), 1954; *The Age of Enlightenment* (Aydınlanma çağı), 1956; *Two Concepts of Liberty* (İki özgürlük kavramı), 1958; *Fathers and Children* (Babalar ve çocuklar), 1972; *Vico and Herder* (1976); *Personal İmpressions* (Kişisel izlenimler) 1980.

Berlin Alexanderplatz (Berlin Alexander meydanı), Alfred Döblin'in romanı (1929). Yazar epik üslupla dramatık ritmı, reklam metinlerinden, gazetelerden, polis raporlarından, günlük konuşmalardan alıntılarla kaynaştırır. Kendisini her bakımdan aşan bir topluma yeniden girebilme çabasında başarısızlığa uğrayan kahramanı katil Franz Biberkopf'un yazgısını dile getiren yapıt sona ermekte olan anlatımcılığın ve fütürizmin ilginç bir örneğidir.

Berlin antlaşması, Prusya ile Avusturya arasında 28 temmuz 1742'de imzalanan ve Breslau ön anlaşmasının (11 haziran) koşullarını kabul eden antlaşma. Bununla Friedrich II, G.D.'da birkaç bölge ve Galtz kontluğu dışında Silezya'yı alıyordu. (→ AVUSTURYA VERASET SAVAŞI.)

Berlin antlaşması, Belin* kongresi'nde hazırlanan belge. Belgede ilk 22 madde, Ayastefanos antlaşması ile oluşan Büyük Bulgaristan ile ilgiliydi. Bu antlaşmayla Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrıldı: osmanlı egemenliği altında, içişlerinde özerk, Bulgar prensliği; merkezi Filibe olan ve Osmanlı hükümetinin büyük devletlerin onayını aldıktan sonra beş yıl için atayacağı bir hıristiyan valiyle yönetilecek Doğu Rumeli vilayeti ve üçüncü bölge olarak da, reform yapılması koşuluyla Osmanlılar'a bırakılan Makedonya. Antlaşmaların öteki maddelerindeki hükümlere göre Bosna-Hersek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Avusturya-Macaristan'a bağlandı; Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilirken Doğubeyazıt ile, Eleşkirt vadisi Osmanlı devletine bırakıldı. Ancak, Ruslar Batum'da askeri üs kuramayacak ve kent en kısa zamanda serbest liman durumuna getirilecekti. Pirat ve Niş, özerkliği tanınan Sırbistan'a bırakılmaktaydı. Türkler'in çoğunlukta bulunduğu Dobruca ve Tuna deltasındaki adalarla Tolçi sancağı bağımsızlığını yeni kazanan Romanya'ya veriliyor; Tuna'da ticaret gemilerinin serbest dolaşımı öngörülerek, Demirkapı'dan delta ağzına kadar olan ırmak boyu kalelerinin yıkılması ve buraya hiçbir devletin savaş gemisinin girmemesi karar altına alınıyordu. Rusya, Fransa ve İngiltere aracılığıyla Girit, Tesalya ve Epeiros'u isteyen Yunanistan, Bismarck'ın sert çıkışları karşısında bir şey koparamadı. Osmanlı devletinin, savaş tazminatı olarak Rusya'ya 820 500 000 frank vermesi ve bunun yıllık 350 000 franklık taksitlerle ödenmesi karara bağlandı. Boğazlar hakkında 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmalarının hükümleri geçerli kalacaktı.

Berlin antlaşması, Avrupa'daki çıkar dengelerine göre Ayastefanos antlaşması'nı değiştirirken Balkanlar'da çıkacak yeni bunalımların da tohumlarını atmaktaydı. (→ Kayn.)

Berlin antlaşması ya da **Çelik paktı,** İtalya ile Almanya arasında 22 mayıs 1939'da imzalanan ittifak antlaşması nazi Almanyası ile faşist İtalya'yı demokratik uluslara karşı birleştirmekteydi.

Berlin botanik bahçesi, XVII. yy.'da, çiçek, tıbbi bitki, sebze ve şerbetçiotu (kraliyet bira fabrikası için) yetiştirmek üzere kraliyet bahçesi olarak kuruldu. İçindeki Botanık müzesi'yle birlikte, Avrupa'nın en önde gelen botanik araştırma merkezlerinden ve halka açık bahçelerinden biri oldu. II. Dünya Savaşı sırasında tamamen yıkılan bahçe ve müze, savaştan sonra yeniden inşa edildi.

Berlin Botanik Bahçesi, 20 sergileme salonu, 20 sera ve 42 ha'lık bahçeden oluşmuştur, yaklaşık 18 bin bitki çeşidini içerir. Ayrıca yüzlerce çeşit bitkinin sergilendiği halka açık bir bahçesi ve çok büyük bir palmiye evi bulunmaktadır. Botanik Müzesi'nde ise yaklaşık 1 850 000 kurutulmuş bitki örneğini içeren bir herbaryum bulunmaktadır.

Berlin film festivali *(Uluslararası)* [İnternationale filmfestspiele Berlin]. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra "doğu" ve "batı" olarak ikiye bölünen Berlin'in bu durumuna dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla 1950'de başlatıldı. Her yıl haziran-temmuz arasında, birkaç ülkenın katıldığı festival, 1956 yılında Uluslararası film yapımcıları dernekleri federasyonu'nca A sınıfı şenlik kapsamına alındı. Aynı yıl oluşturulan uluslararası bir seçici kurul aracılığıyla en iyi filme "Altın ayı", en başarılı yönetmen, kadın ve erkek sanatçıya da "Gümüş ayı" ödülleri verilmeye başlandı. 1960'lı yıllarda sosyalist bloku ülkelerinin, 1970'li yıllarda da Üçüncü Dünya ülkelerinin yoğun ilgi göstermesi, festivalin önemini artırdı. Yarışmalı bölümünün dışında Forum, Information ve her yıl bir sanatçı için düzenlenen Retrospektif gösterimlerinin de yer aldığı festivale Türkiye adına katılıp, ödül alan filmlerden bazıları şunlardır: yönetmenliğini Metin Erksan'ın yaptığı *Susuz yaz* (1964, Altın ayı), yönetmenliğini Zeki Ökten'in yaptığı *Sürü* (1979, Forum dalında iki özel ödül), yönetmenliğini Zeki Ökten' in yaptığı *Düşman* (1980, senaryo ve rejı için iki ayrı özel ödül), Erden Kıral'ın yönettiği *Hakkâri'de bir mevsim* (1983, Gümüş ayı jüri özel ödülü), Çetin Öner'in yönetmenliğini yaptığı *Gülibik* (1984, çocuk filmleri dalında ödül). Ayrıca İsrail yapımı, *Kuzu'nun gülümseyişi* adlı filmdeki rolü dolayısıyla Tuncel Kurtiz de, 1986 yılının en iyi erkek oyuncusu olarak gümüş ayı ödülüne değer bulundu.

Berlin konferansı, Afrika'nın kıyılarında ve büyük nehirlerinde ticaret serbestliğinin sürekliliğini sağlamak ve bu kıyılardaki yeni yerlerin işgal koşullarını belirlemek amacıyla, Bismarck'ın girişimi ile 15 kasım 1884-26 şubat 1885 tarihleri arasında Berlin'de toplanan uluslararası konferans.

O tarihe kadar sömürge işletmelerine pek rağbet etmeyen Alman başbakanı, alman egemenliğine konan toprakları değerlendirecek imtiyazlı şirketlerin kurulmasını göz önüne alarak tavrını değiştirdi. Bismarck, öteki Avrupa devletleri arasındaki sömürge rekabetini kızıştırıyor ve Fransa'yı yeni sömürge hayalleri ile kışkırtarak bu ülkenin Almanya'ya karşı bir öç alma sıyasetı gütmesını önlemeyı umuyordu. Jules Ferry'nın ve sonra İngiltere dışişleri bakanlığı'nın onayını alan Bismarck, Viyana antlaşması'nı imzalayan devletler ile Belçika, İtalya, ABD ve Türkiye'yi konferansa çağırdı.

Berlin'deki
Devlet operası (1741-1743)
G.W. von Knobelsdorff'un yapıtı

Antlaşmanın sonuç belgesi Nijer ırmağında ulaşım özgürlüğünü ve Atlas okyanusu'ndan Hint okyanusu'na kadar uzanan Kongo havzasında ticaret serbestliğini güvence altına alıyordu. Bu, Fransa ile Portekiz'in toprak ilhakları ve 1884 İngiliz-Portekiz anlaşması ile bir süre için tehlikeye düşen liberalizmin zaferi demekti.

Konferans Afrika'nın paylaştırılmasını gerçekleştirmedi ama bunu kuşkusuz hızlandırdı. Konferansta, imzacı devletlerden birinin gerçekleştireceği herhangi bir toprak ilhakının, ancak öteki imzacı devletlere bildirilmesi koşuluyla geçerlik kazanacağı ilkesi kabul edildi.

Bir bildirge de köle ticaretiyle ilgiliydi (md. 9). Genel olarak, imzacı devletler, yerlileri, misyonerleri, gezginleri ve din özgürlüğünü korumayı yükümleniyorlardı. Ancak Afrikalılar'a alkollü içki satışı, Almanya ile Hollanda'nın itirazı üzerine yasaklanmadı. 1885 sonunda Fransa ile Almanya arasında Togo-Kamerun sınırını belirleyen özel bir anlaşma imzalanmasıyla Berlin antlaşması tamamlandı.

Berlin kongresi, Türk - Rus savaşı (1877-1878) sonunda imzalanan Ayastefanos antlaşması'nın hükümlerini yeniden gözden geçirmek amacıyla Berlin'de toplanan konferans (13 haziran-13 temmuz 1878). Ayastefanos antlaşması'yla Ruslar'ın Balkanlar'da büyük nüfuz kazanması Avrupa devletlerini kaygılandırdı. Avusturya dışişleri bakanı kont Gyula Andrássy, bu antlaşmanın yeniden incelenmesi için uluslararası bir toplantı düzenlenmesini önerdi (6 mart 1878). Ruslar'ın bu öneriye önce karşı çıkması üzerine, Avrupa devletleri savaş hazırlıklarına başladılar. İngiltere, bu arada, Rusya ve Osmanlı devletiyle iki ayrı antlaşma imzaladı. İlk antlaşmayla Rusya deniz kuvvetlerini artırmamayı kabul ediyor ve Osmanlılar'ı bir Avrupa gücü olarak benimsiyordu. Osmanlılar'la yapılan antlaşmayla da, Ruslar'a karşı yardım karşılığında, Kıbrıs İngiltere'ye bırakılacaktı.

Alman başbakanı Otto von Bismarck, Rusya ve karşıtları arasında "dürüst bir aracı" olmak istediğini söyleyerek toplantının Berlin'de yapılmasını önerdi. Rusya da Avrupa devletlerini karşısına almak istemediği için bu kez toplantıya karşı çıkamadı. Berlin'de başlayan kongreye katılan temsilciler şunlardı: Osmanlı devleti adına müşir Mehmet Ali Paşa, Berlin büyükelçisi Sadullah Bey ve nafıa nazırı Aleksandros Karatodori Paşa; Rusya adına başbakan Korsakov, Londra büyükelçisi Şuvalov ve Berlin büyükelçisi d'Ubril; İngiltere adına başbakan lord Beaconsfield (Disraeli), dışişleri bakanı Salisbury ve lord Odo Russell; Avusturya-Macaristan adına dışişleri bakanı kont Andrássy, kont Karoly ve baron Haymerle; Fransa adına dışişleri bakanı W. H. Waddington, Saint-Vallier kontu F. Desprez; İtalya adına dışişleri bakanı kont Corti; ev sahibi Almanya adına ise başbakan prens Bismarck, B. E. Bülow ve

E. Fornaciari-Gamma

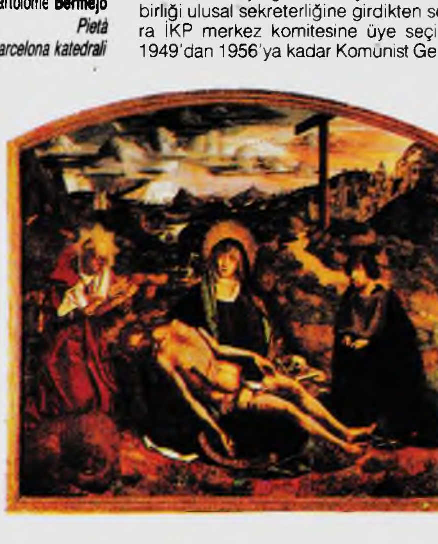
Enrico **Berlinguer** (1980'de)

Lauros-Giraudon

Hector **Berlioz**
Achille Peretti'nin tablosundan (ayrıntı)
Opera müzesi,Paris

Bartolomé **Bermejo**
Pietà
Barcelona katedrali

Salmer

prens Hohenlohe. Bir ay süren görüşmeler sonunda Berlin antlaşması metni saptandı. (→ BERLİN ANTLAŞMASI.)

Berlin memorandumu, Rusya, Avusturya ve Almanya tarafından Osmanlı devletine verilmek istenen nota (1876). Rus başbakanı Korsakov, Avusturya dışişleri bakanı Andrassy ile Alman başbakanı Bismarck tarafından Berlin'de hazırlanan memorandumda, Osmanlı devletindeki gayri müslim tebaanın ve yabancıların güvenliğinin tehlikede olduğu ileri sürülerek büyük devletlerin gerektiğinde müdahale etmeleri öngörülüyor, Balkanlar'daki ayaklanmacıların işlerini kolaylaştırabilecek çeşitli isteklerde bulunuluyordu. İngiltere katılmayıp İtalya ve Fransa da destek olmayınca memorandum Babıâli'ye verilmedi. Bu olay, Osmanlı devletinin İngilizler tarafından desteklendiği görüşünü güçlendirdi ve İstanbul'da rus düşmanlığının artmasına neden oldu.

Berlin üçlü paktı, 27 eylül 1940'ta, on yıl için yapılan ve Almanya, İtalya ve Japonya'yı askeri bakımdan birleştiren antlaşma. Bu pakt, imzacı devletlerin her birine, kendisine ait olması gerektiğine inandığı "hayat sahası"nı elde etme hakkını tanıyordu. Daha sonra Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Yugoslavya da bu pakta katıldılar. Pakt, Almanya, İtalya ve Japonya arasında 11 aralık 1941'de yapılan ve birbirlerinden ayrı olarak ateşkes ya da barış antlaşması imzalamama yükümlülüğü altına girdikleri *Berlin antlaşması* ile tamamlandı.

Berliner Ensemble, alman tiyatro topluluğu. Bertold Brecht tarafından 1949'da Berlin'de kuruldu. 1954'ten başlayarak etkinliklerini Schiffbauerdamm tiyatrosu'nda sürdürdü.

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, liberal alman gazetesi. Rudolf Mosse tarafından 1872'de kuruldu. İmparatorluk döneminde Bismarck'ı eleştirdiği için hükümet tarafından kovuşturmaya uğradı. Weimar döneminde liberal burjuvazinin organı olan büyük bir haber gazetesine dönüştü. Önemli bir siyasi gazete olarak, Almanya dışında da pek çok okuru vardı. 1939'da kapandı.

Berlingske Tidende, Kopenhag'da yayımlanan muhafazakâr Danimarka gazetesi. 1749 yılında E. H. Berling tarafından Kjøbenhavnske Danske Post-Tidender adıyla kuruldu. Danimarka'nın en eski gazetesidir. Birçok kez ad değiştirdi. Son adını 1935 yılında aldı.

BERLİNGUER (Enrico), italyan siyaset adamı (Sassari 1922-Padova 1984). Liberal bir milletvekilinin oğluydu, 1944'te İtalyan Komünist partisi'ne girdi. Sassari'de dört ay tutuklu kaldıktan sonra 1944 sonunda Roma'ya geldi. Genç Komünistler birliği ulusal sekreterliğine girdikten sonra İKP merkez komitesine üye seçildi. 1949'dan 1956'ya kadar Komünist Gençler genel sekreterliği, 1950'de Dünya Gençlik federasyonu başkanlığı, 1957'de partinin kadro okulu yöneticiliği görevlerini yaptıktan sonra örgüt merkez bölümü, ardından 1962-1966 arasında büro ve sekreterlik sorumlusu oldu; 1968'de Roma'dan milletvekili seçildi. 1972'de İtalyan Komünist partisi genel sekreterliğine getirildi. Hıristiyan Demokrat parti ile tarihsel uzlaşmanın en ateşli yandaşlarından oldu, avrupa komünizminin önde gelen liderlerinden biri olarak kabul edilir.

BERLİNİT a. (fr. *berlinite*). Miner. Kristalografi özellikleri ve atom dağılımı kuvarsın yapısına çok yakın, $AlPO_4$ formüllü doğal alüminyum fosfat.

BERLİOZ (Hector), fransız besteci (La Côte - Saint - Andre, İsere, 1803 - Paris 1869). Tıp öğrenimi görmek amacıyla Paris'e gitti ve Tıp fakültesi'ne kaydoldu. Çok geçmeden fakülteden ayrılarak konservatuvara girdi (1826). Burada, ailesinin karşı çıkmasına aldırmayarak Le Sueur ve Reicha'nın öğrencisi oldu. 1830'da, üç başarısız denemeden sonra, *Sardanapale'in son gecesi* adlı kantatıyla Roma ödülü'nü kazandı. İtalya'da çok kalmadı. 1833'te irlandalı sanatçı Harriet Smithson ile evlendi. Evini geçindirebilmek için, Le Correspondant, la Revue européenne, la Gazette musicale de Paris ve le Journal des débats gibi dergilerde yazdı. Bunlar genellikle polemik yazılarıydı. 1839 ocağında Paris konservatuvarı kütüphanesinin müdürlüğüne atandı. Bu parasal güvence, bütün zamanını beste yapmaya ayırmasına olanak sağladı. Ne var ki, *Benvenuto Cellini* adlı operası başarısızlığa uğradı, koralu dramatik senfonisi *Romeo ve Juliet* pek ilgi çekmedi; evlilik yaşamı da fiyaskoyla sonuçlandı. Ses sanatçısı Maria Recio ile birlikte Fransa'dan ayrıldı (1842). Paris'e dönüşünde *Grand Traite d'instrumentation et d'orchestration modernes* (Çağdaş çalgılama ve orkestralama üzerine büyük inceleme) adlı çalışmasını yayımladı ve *Faust'un lânetlenmesi*'ne son biçimini verdi. Sonra da orkestra yöneticisi olarak Orta Avrupa'da (1845-46) ve Rusya'da (1847) turneye çıktı. Londra ve Paris'te uğradığı başarısızlıklar, onu Almanya'ya sürükledi. 1852'de Liszt'in, Weimar'da düzenlediği "Berlioz haftası"nın büyük ilgi görmesi üzerine 1855'te ikinci bir hafta düzenlendi. 1856'da Berlioz, İnstitut'ye seçildi. Besteciliği hep tartışma konusu oldu. Son bir kez çıktığı gezide Avusturya'ya (1866), Almanya'ya (1867) ve Rusya'ya (1868) uğradıktan sonra Fransa'ya döndü ve 1869'da orada öldü.

Berlioz'un sanatı geleceğe doğru açılan büyük bir kapı gibidir; çünkü sahneye, Beethoven'ın düşlediği üst-insanı değil, yalnızca insanı çıkardı. *Fantastik senfoni*'de kendini dile getirerek programlı müzikten yararlandı. Yeni bir çalgı dili yarattı ve bunu *Traité*'sinde düzene koyarak devrimci ses anlayışıyla bağdaştırdı. Orkestrayla ve orkestra için düşündü. Buluşları hep yoğun bir araştırmanın ürünüydü. Üslubunun kusur gibi görünen, ama bir ustalığı gizleyen özellikleri, içtenliğine ve doğallığına bağlanmalıdır. Akılcılığın karşısında olan Berlioz XIX. yy. müziğine damgasını derin bir biçimde vurdu. Yapıtları: Ses için: *Yaz geceleri*'nin (1842) de içinde yer aldığı kırk dolayında melodi, altı kantat (*Orpheus'un ölümü*, 1827; *Kleopatra*, 1829; *Sardanapale'in son gecesi* 1830; *İmpériale*, (1855); *Grande Messe des morts* (1837), *Te Deum* (1855); *Faust'tan sekiz sahne* (1828). Orkestra için: 7 uvertür (*Francs-Juges* [1826], *Waverley* [1828], *Kral Lear* [1831], *Roma karnavalı* [1844], *Korsan* [1844]; 4 senfoni (*Fantastik senfoni* [1830], "melolog"la tamamlanan *Lélio ya da hayata dönüş* [1832], alto sololu *Harold İtalya'da* [1834], korolu *Romeo ve Juliet* [1839], *Symphonie funèbre et triomphale* [1840], *İsa'nın çocukluğu* [1854] adlı eski tarzda bir oratoryo; 4 opera (*Benvenito Cellini* [1838], *Faust'un lânetlenmesi* [1846], *Beatrice et Benedict* [1833-1862], *Truvalılar* [1855-1858]). *Çağdaş çalgılama ve orkestralama üzerine büyük inceleme*'den başka, sonradan genişlettiği *Chef d'orchestre* (Orkestra yöneticisi) [1856] adında bir incelemesi ve yeni çalgılar üzerine bir çalışması, *Memoires* (Anılar) [1848-1869] ve üç ciltlik makale derlemesi vardır:*les Soirées de l'orchestre*(1852),*les Grotesques de la musique* (1859) ve *A travers chants* (1862). Berlioz'un tüm yapıtları 1967'de Londra'da basılmaya başladı.

BERLİTZ (Maximilian), alman asıllı amerikalı pedagog (Württemberg 1852 - New York 1921). Amerika'da, yaşayan dillerin öğretimiyle uğraştı. Öğrencileriyle aynı dili konuşmadığından, sözcükleri, belirttikleri nesne ya da eylemleri göstererek açıklayan "dolaysız" bir öğretim yöntemine başvurmak zorunda kaldı. Bu yöntem, Berlitz'in 1878'de Providence'ta (Rhode İsland) açtığı okulda uygulandı.Yöntemin başarı kazanması üzerine, Berlitz okulları tüm dünyada çoğalmaya başladı. Berlitz yöntemi, yabancı dil öğretim pedagojilerinin değişmesine yol açtı.

BERMEJO, Güney Amerika'da ırmak. Bolivya Andları'ndan doğar, sağ kıyısından Paraguay ırmağına kavuşur; 1 500 km. Çığırının büyük bölümü Arjantin Chaco'sundadır.

BERMEJO (Bartolome), ispanyol ressam. XV. yy.'ın son otuz yılında etkinlik gösterdi. Córdoba'da doğmuş olmasına karşın, Flandre ve İtalya okullarını benimsedi; çalışmalarını genellikle Aragón ve Katalonya'da sürdürdü. Daroca sunak arkalığının ana bölümünü oluşturan *Siloslu aziz Domenicus* adlı yapıtı (Prado), parlak altın sarısı, gösterişli bir figürdür. Barcelona katedralindeki *Pietà* tablosuysa, İspanya'da gotik dönemin en güzel manzara resimlerinden biridir.

BERMEKİLER, Abbasi halifeliğinin iran kökenli vezir ailesi. Bir özel ad olmayan Bermek sözcüğü, Belh'deki budacı Nevbahar tapınağının başrahibine verilen unvandır. BERMEK, ailenin kurucusu ya da saptanabilen en eski üyesi. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak, Belh'te astronomi, felsefe ve tıp bilimleriyle uğraştığı; halife Abdülmelik'in sarayında görev aldığı bilinirse de müslümanlığı gerçekten kabul edip etmediği tartışmaya açıktır. — HALİT BİN BERMEKİ, öncekinin oğlu (öl. 782). Babasının aracılığıyla Emevi halifesi Abdülmelik'in sarayına kapılandı. Vali Esed bin Abdullah'ın buyruğuyla Belh kentini bayındır kıldı (762). Ebu Müslim'in yönetiminde Abbasiler'in halifeliği ele geçirmesine katkıda bulundu. İlk Abbasi halifesi Ebülabbas'ın güvenini kazanarak divanül-harac'ın başına getirildi. Onun ardılı halife Ebu Cafer el-Mansur'un danışmanı olarak Bağdat'ın kuruluşunu gerçekleştirdi. Taberistan valiliği sırasında (765-769) bu kenti baştanbaşa onararak güzelleştirdi. Mansur'un son yıllarında kendisi Musul, oğlu Yahya da Azerbaycan valiliğine atandı. —YAHYA, öncekinin oğlu (739-805). Babası öldükten sonra Musul valiliğine atanmışken, halife Mehdi onu Bağdat'a çağırarak oğlu Harunurreşit'in eğitim ve öğrenimiyle görevlendirdi. Azerbaycan valiliğine atanan Harunurreşit'in divan reisliğine getirildi (780). Hadi'nin kısa süren halifeliği sırasında onun Harunurreşit'i veliahtlıktan çıkarma girişimlerine şiddetle karşı koydu. Harunurreşit halife olunca, sınırsız yetkilerle vezirlik makamına atandı (786). Oğulları Fazıl ve Cafer'in de yardımlarıyla devleti 17 yıl başarıyla yönetti (786-803). — FAZIL,öncekinin büyük oğlu (766-808). Uzun süre Cibal, Taberistan, Dunbavend, Kumis, Azerbaycan ve Horasan valiliklerinde bulundu. Bu görevleri sırasında başarılı savaşlar yaparak ülkenin sınırlarını genişletti. Belh'te su kanalları açtırarak önemli bayındırlık işle-

rını gerçekleştirdi. Buhara'da Cuma camisi'ni yaptırdığı gibi, ramazanda minarelere ilk kez kandilleri koymakla da tanındı. — CAFER, öncekinin kardeşi (767-803). Halife Harunurreşit'in kendisine beslediği büyük güven ve yakın ilgiden yararlanarak, denetimine verilen eyaletleri Bağdat'tan ayrılmaksızın, yardımcıları aracılığıyla yönetti. Bermekiler'in iranlı olmaları ve Abbasi halifeliğinin kuruluşundan bu yana devletin yönetiminde en üst düzeyde yer almaları bazı güçlü arap emirlerini gücendirdiğinden, Harunurreşit ülkede kendisi kadar sözü geçen bu aileyi ortadan kaldırmaya karar verdi. Çok ince bir tuzak hazırlayarak, kız kardeşi Abbase'yi sözde bir nikâhla Cafer ile evlendirdiyse de gerçek karı-koca olmalarına izin vermedi. Cafer ile kız kardeşinin bu yasağı çiğnemeleri sonucu, zaten tuzağını bu temel üzerine kurmuş olan Harunurreşit, hac ziyaretinden dönünce Cafer'i öldürttü (803). Onun babası Yahya, ağabeyi Fazıl ve öteki iki kardeşini de görevlerinden alarak tutuklattı, mallarına el koydu. Böylece Abbasiler döneminin en ünlü vezir ailesi olan Bermekiler bir buyrukla ortadan kalktı (803).

BERMEO, İspanya'da balıkçı limanı ve sayfiye merkezi, Gaskonya körfezi kıyısında, Vizcaya'da, Bilbao'nun K.'inde; 18 000 nüf.

BERMİON → VERMİON.

BERMONDT-AVALOV (Bermann, **prens** —denir), rus serüvenci (Tiflis, bugün Tbilisi, 1884-1935'e doğr. Almanya'da kayboldu). Rus subayı olan Avalov, 1917 devriminden sonra Berlin'e sığındı. 1919'da, alman genelkurmayı tarafından, Baltık ülkelerindeki rus-alman ordusunun eylemsiz komutanlığına getirildi; bu ordunun gerçek yönetimi general von der Goltz'a verilmişti. Bolşeviklere karşı savaştıktan sonra Letonya birlikleri ve bir ingiliz-fransız filosuyla çarpıştı;ekim 1919'da Riga'yı boşaltmak zorunda kaldı ve Münih'e sığındı. Hitlercilerin Klaipeda'da yaptıkları bir darbeyle ilgili olarak adı yeniden duyuldu; ancak bu olaydan sonra hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu.

BERMUDA a. (amerikanca sözc.) Paçaları diz üstüne kadar inen dar, kısa pantolon.

BERMUDA, Büyük Britanya'ya bağlı takımada, Atlas okyanusu'nda, Hatteras burnunun 1 000 km D.-G.-D.'sunda; İngiltere'ye bağlı bir sömürgedir; 53 km^2; 59 800 nüf. (1991). Merkezi, en büyük adadaki (*Main adası*) *Hamilton*. Takımada, yanardağ kökenli bir temele yaslanan birçok mercan adacığından oluşur. Muz ve turunçgil tarım işletmeleri; turfanda meyve ve sebze (patates) yetiştiriciliği. 1941'de 99 yıl süreyle ABD'ye kiralanmış büyük deniz ve hava üsleri bulunan Bermuda adalarında başlıca gelir kaynağı turizmdir (1991'de 514 329 turist).

—Tar. 1515'e doğru ispanyol Juan Bermudez'in bulduğu adalar (adlarını ondan alırlar), 1612'de İngiltere'ye geçti. XVII. yy.'da, getirilen zenci kölelerin (bugün nüfusun büyük bölümünü onların soyundan gelenler oluşturur) yetiştirdiği tütün sayesinde önem kazandı. Atlas okyanusu'nun kuzey kesimindeki konumlarından ötürü stratejik önemleri her zaman büyüktü. İngiliz sömürgesi olan adalara, 1968'de iç işlerinde özerklik tanındı.

Bermuda donanımı. Denizc. Bermuda takımadalarındaki balıkçı teknelerinin donanımından esinlenerek yapılmış ve tek kandilisa ile kıçtaki direğe çekilen üçgen biçiminde büyük bir yelken içeren donanım. (Bermuda donanımı halen Marconi adıyla anılır ve günümüzde yalnızca gezi teknelerinde kullanılır.)

BERMUDEZ (Jerónimo), ispanyol trajedi yazarı (Galicia 1530'a doğr. - Madrid ? 1590'a doğr.). Dominiken rahibiydi; Salamanca'da tanrıbilim okuttu. Özellikle, por-

F. Ayer-Rapho

Bermuda adalarında oteller bütünü

tekizli Antonio Ferreira'nın İnes de Castro için yazdığı trajediyi **Antonio de Silva** takma adıyla çevirerek ün kazandı. *Nise lastimosa* adlı bu yapıta kendi yazdığı *Nise laureada*'yı ekledi (1577): bu iki yapıt, ispanyol tiyatrosuna antik trajedi kurallarını sokmak için yapılmış bir denemedir.

BERMUDO (Juan), ispanyol din adamı (Écija, Sevilla yakınında, 1510'a doğr. - öl. ?). Çeşitli ekler ve değişikliklerle üç kez yayımlanan (1549'a doğr., 1550 ve 1555) *Declaración de instrumentos musicales* adlı yapıtı, çalgılar ve tablaturaları üzerine açıklamalar dışında, temel müzik bilgileri ve çeşitli bestecilerden çok sayıda beste içerir.

BERMUTAT be. (fars. *ber* ve ar. *muʿtad*'dan *ber-muʿtad*). *Esk.* Alışıldığı üzere, her zaman olduğu gibi.

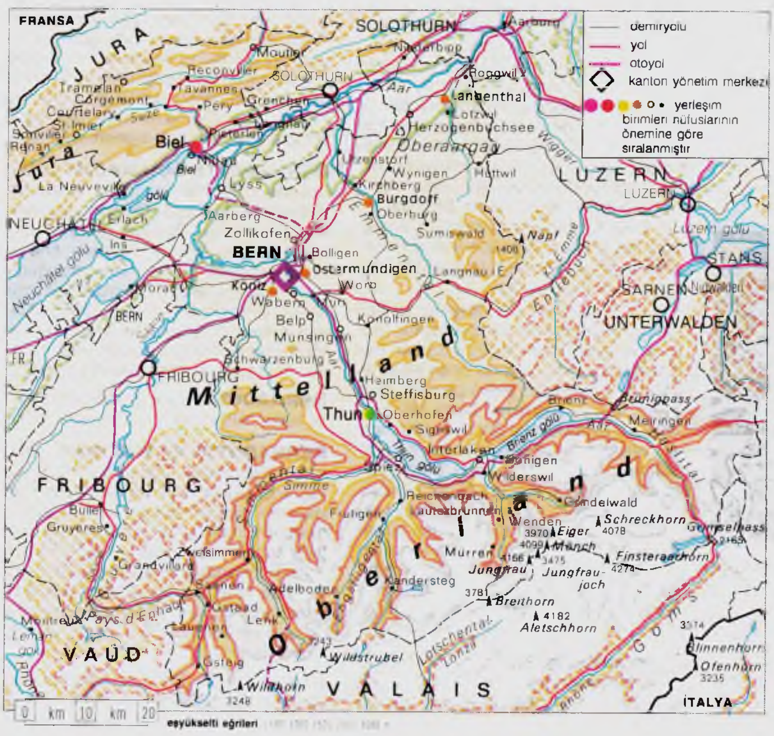
BERN, İsviçre'de kent, Mittelland'da, Aar ırmağı kıyısında 134 393 nüf. (yerleşme alanında 301 316 nüf. [1989]); 1848'den bu yana federal kent ve başkent. *Bern kantonu*'nun merkezi.

• COĞRAFYA. Daha XII. yy.'da Aar ırmağının içbükey bir büklümünün çıkıntısı kıyısında, Sankt Gothard'dan Jura klüzlerine ve Ren'e doğru giden karayollarından birinin ağzında, romand ve alemanik ülkeleri arasında kurulan Bern kenti ve burjuvaları (Bern "Beyleri"), bu merkezi konumdan yararlanarak, yavaş yavaş İsviçre'deki öbür kantonlara üstünlüklerini kabul ettirdiler. İki dünya savaşı, federal gücü artırarak bu önemi pekiştirdi. Sanayileşmenin yakın dönemde başladığı ve henüz çok gelişmediği (makine yapımı, basımevi, besin sanayisi) Bern, her şeyden önce bir hizmetler kesimi kentidir (yönetim ve kamu hizmetleri; üniversite; bankalar; 1874'ten bu yana Dünya posta birliği; sanayi, edebiyat ve sanat alanlarında uluslararası telif hakkı kuruluşları; uluslararası demiryolu taşımacılığı merkez dairesi; elçilikler); bu yüzden de, kemerlerin ve çeşmelerinin sevimliliğine karşın, ağırbaşlı ve varlıklı bir kent görünümündedir.

— *Bern kantonu*, nüfus bakımından ülkenin ikinci büyük (932 577 nüf.) kantonudur. Bern Beyleri'nin kararı tutumuyla yüzyıllar boyunca bir araya getirilmiş 6 000 km^2'yi biraz aşan bir alanı kaplar: Alp dağlarının bir bölümünü (Oberland ve Berlin Önalpleri), Bern kenti çevresinde ve Aar ırmağının her iki kıyısında Mittelland'ın bir bölümünü, gölleri (Biel) ve Aar'ın aşağı vadisini ve Jura'nın küçük bir bölümünü içine alır. Kuzey kesiminde sanayi (saat ve makine yapımı) ağır basar; orta kesiminde sanayi, çeşitli tarım (tahıl, şekerpancarı, tütün) ve hayvancılıkla bir arada yürütülür. Önalpler ve özellikle de Alpler kesimlerindeyse başlıca etkinlik hayvancılık (Emmental) ve turizmdir (İnterlaken).

• TARİH. Kentin kökeni, 1191'de, Zähringen ailesinden dük Berthold V'in Nydegg şatosu yapılarını surlar ve hendeklerle çevirtmesine kadar uzanır. Bern, 1218'de imparatorluk kenti oldu ve komşu senyör-

BERN KANTONU

S.Marmounier

Aar ırmağının sol kıyısı üzerindeki eski **Bern** kentinden bir görünüm

lerin saldırıları püskürtülerek kentin toprakları genişletildi; verimli ittifaklar kurularak iktisadi açıdan kentin gelişmesi sağlandı. 1353'te, Bern, adını taşıyan kantonla birlikte, İsviçre konfederasyonu'na katıldı. 1415'te Konstanz konsili'nin ve imparator Sigismond'un uyarısı üzerine avusturyalı dük Friedrich'e savaş açıldı ve Aargau ele geçirildi. O dönemden başlayarak, Bern uzun süre Zürich, Valais, Savoia, Bourgogne düklerine ve Milano'ya karşı savaştı. Kentte ve kantonda, reformun benimsenmesinin (1528) ve Vaud bölgesinin ele geçirilmesinin (1536) ardından iki buçuk yüzyılı aşkın bir süre barış ve refah dönemi yaşandı.

Başlangıçta demokrasi olan yönetim biçimi, yavaş yavaş aristokratlaştı. Ezilenler, eski haklarını silah gücüyle elde etmeyi denediler; ama köylüler savaşı (1653); Daver'in yönettiği Vaud bölgesi ayaklanması (1723), ve Henzi'nin yönettiği suikast (1749) peşpeşe başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte bağımlı bölgeler (Aargau ve Vaud bölgesi), 1798'de fransız koruması altında bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bern, parçalanmayı önlemeye çalıştıysa da, general Brune ve Fraubrunnen savaşı'nı (5 mart 1798) kazanan general Schauenberg karşısında yenilgiye uğradı. Topraklarının bir bölümünü, özellikle de zengin hazinesini (Bonaparte'ın Mısır seferinin giderleri için kullanıldı) yitirdi. Bern aristokrasisi, 1814'te eski siyasal ayrıcalıklarının bir bölümünü yeniden elde etti ve Viyana kongresi'nde Bern Jura'sının kente bırakılmasını sağladı. Ama 1830'da, hükümetle demokratlar arasında yeni bir anlaşmazlık patlak verdi ve bu anlaşmazlık 31 temmuz 1831'de demokratların zaferiyle sonuçlandı. 12 eylül 1848'de çıkarılan federal anayasa, federal hükümetin merkezini Bern olarak belirledi ve böylece Bern, "federal kent" ve İsviçre'nin başkenti oldu. Eylül 1978 referandumundan sonra, Jura kesimindeki fransızca konuşulan ilçeler, Bern kantonundan ayrılarak yeni Jura kantonu oluşturuldu.

coll. R. Laurentin

Bernadette Soubirous

• GÜZEL SANATLAR. Başlıca anıtlar: Geç gotik üslubunda katedral (oymalı taçkapı, vitraylar); tarihi XV. yy.'a uzanan belediye binası; XII. yy. surlarından kalan ve XVIII. yy.'da yeniden elden geçirilen saat kulesi; XVI. yy. çeşmeleri; barok üslubunda Saint-Esprit kilisesi (XVIII. yy.). Kemerli sokaklar, eski konaklar. Kentteki başlıca müzeler: Doğabilim müzesi, Bern tarihi müzesi. 1809'da kurulan Güzel sanatlar müzesi. Güzel sanatlar müzesi'nde italyan primitifleri koleksiyonu, XV. yy.'dan bu yana İsviçre ve Bern ressamlarının yapıtları yanında önemli bir modern sanat bölümü vardır (kübist ressamların yapıtları; Paul Klee'nin Klee vakfı'ndan gelme birçok yapıtı).

Izis

Georges **Bernanos**

Bern antlaşması, edebi, bilimsel ve sanatsal haklara ilişkin uluslararası antlaşma. 1886'da imzalandı. İmzacı ülkenin yurttaşı olan yazarların yapıtlarını; imzacı ülkenin yurttaşı olmayan yazarların, imzacı ülkelerde ilk kez basılan ya da imzacı olan ve olmayan iki ülkede aynı anda basılan yapıtlarını; yazarın mal varlığı haklarını (yazarın özel kullanım hakkı) koruma altına alır. İmzacı devletler topluluğunun merkezi Cenevre'dedir. Dünya fikri mülkiyet örgütü, Paris'te imzalanan sanayi mülkiyet hakları antlaşması (1883) gibi, Bern antlaşması'nın yürütülmesinden de sorumludur. Bern antlaşması, 1978'de 70 devlet tarafından imzalanmıştı.

Bern sözleşmeleri, demiryolu taşımacılığıyla ilgili olarak 1971 yılında yapılan uluslararası sözleşmeler. Uluslararası mal taşımacılığı sözleşmesi ile uluslararası yolcu taşımacılığı sözleşmesi, bunlara katılan en az iki devletin toprakları üzerindeki demiryolu taşımacılığına uygulanır; taşımaların sözleşmelerle belirlenen bir tek sıfatla yapılmış olması da gerekir. Uluslararası mal taşımacılığı sözleşmesi, taşımanın koşullarını ve taşıyıcının sorumluluğunu belirler.

Bern sözleşmesi, 1886'da Bern'de imzalanan, fikir ve sanat eserlerinin uluslararası alanda korunması için uluslararası bir birlik kuran sözleşme. Taraf ülkelerin eser sahiplerine asgari haklar tanımasını öngören sözleşme, eserlerin yeni tekniklerle çoğaltılmasının kurallara bağlanması, eser sahibinin kişilik haklarının uluslararası düzeyde tanınması, eser üzerindeki haklara ilişkin bazı sınırlamaların kaldırılması gibi amaçlarla 1896'da Paris'te, 1908'de Berlin'de, 1928'de Roma'da, 1948'de Brüksel'de, 1967'de Stockholm'de ve 1971'de Paris'te yeniden gözden geçirildi. Türkiye, 22 mayıs 1951 tarih ve 5777 sayılı yasa uyarınca sözleşmenin 1948 tarihli metnine taraftır.

BERNÂ sıf. (fars. *bernā*). *Esk.* Genç: *"Baş u cân terk eylemek bu yolda bernâdan gelür"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.).

BERNABEİ (Ercole), italyan besteci (Caprarola 1620'ye doğr. - Münih 1687). San Luigi'de orgculuk, Laterano'da capella yönetmenliği yaptı, 1672'de San Pietro'da üstadı Benevoli'nin yerini aldı. 1674'te Münih sarayı'na capella yönetmeni oldu. 5 opera ve kilise müziği yapıtları besteledi. —Oğlu GIUSEPPE ANTONIO (Roma ? 1649 - Münih 1732), 15'e yakın opera ve kilise müziği yapıtı besteledi.

BERNACER (Germán), ispanyol iktisatçı (Alicante 1883-San Juan de Alicante 1965). Keynes'in habercisidir. İşsizliğin kaçınılmaz olduğunu reddeder ve özelikle piyasaların iyi işlemeyişinden doğan iktisadi dengesizliklerin genel bir çözümlemesini yapar. Ekonomik yapı reformunu ve para aracılığıyla bir ayarlamayı önerir.

■ **BERNADETTE SOUBİROUS** *(azize)* [Lourdes 1844-Nevers 1879]. Yoksul bir değirmencinin kızıydı. On dört yaşındayken, Lourdes'da, Pau ırmağı kıyısındaki mağaralardan birinde, Meryem Ana'yı, İsa'ya gebeyken on sekiz kez gördüğünü ileri sürdü. Bu nedenle Lourdes çok ünlü bir hac yeri oldu. Bernadette, 1866'da Nevers manastırı'na girdi ve orada rahibe Marie-Bernard adıyla silik bir yaşam sürdü. 1933'te azize mertebesine yükseltildi.

BERNADOTTE (Jean), fransız mareşal → KARL XVI ya da KARL JOHAN.

BERNADOTTE AF WİSBORG (Folke *kontu*) [Stockholm 1895-Kudüs 1948], İsveç kralı Gustaf V'in yeğeni. İsveç Kızıl Haçı'nın başkanı olduğu sırada, alman toplama kamplarından 30 000 tutsağı serbest bıraktırmayı başardı (1945). Filistin'de ingiliz mandası sona erince, 20 mayıs 1948'de, İsrail devleti ile arap ülkelerini karşı karşıya getiren çatışmaya Birleşmiş Milletler'in arabulucusu olarak atandı. Orada öldürüldü.

BERNAERTS (Nicasius), flaman ressam (Anvers 1620-Paris 1678). Hayvan resimleri çizdi, daha çok Fransa'da çalıştı. Desportes'un ustasıydı.

BERNÂÎ a.(fars.*bernā* ve -*ī*'den *bernāī*). *Esk.* **1.** Gençlik, delikanlılık. **—2.** Tecrübesizlik, toyluk.

■ **BERNANOS** (Georges), fransız yazar (Paris 1888-Neuilly-sur-Seine 1948). Artois bölgesinden orta halli hıristiyan bir ailenin oğlu. Daha çocukluğunda azizleri, uzlaşmacılıktan tiksinen, ancak "günah" sorununun acısını çeken zayıf ruhlu kahramanları düşledi. Dayanıksız, azizlik özlemi ve kahramanlık, Bernanos'un en "iyi" roman kahramanlarının başlıca nitelikleridir. *Sous le soleil de Satan*'da (1926) kötülük tema'sını işledi. *l'Imposture* (1927) ve *la Joie* (1929) adlı yapıtlarında olaylar örgüsü daha karanlıktı. *Un Crime* (1935) adlı romanındaysa sinsiliği bir kez daha kınadı ve romanın kendisi, olabilirliğin bütün sınırlarını aşarak yalanın çeşitli biçimlerine dönüştü. *Le Journal d'un curé de campagne*'dan (1936) sonra, Bernanos "cehennem tema"sına en çok yaklaştığı romanını yazdı: *la Nouvelle Histoire de Mouchette* (1937). 1937'de tamamlanmasına karşın ancak 1946'da yayımlanan *Monsieur Ouine*, yazarın roman türündeki son yapıtıdır.

Bernanos, 1931'den ölümüne kadar siyasal olayları "çocukluk düşlerinden" kalma günah korkusu içinde yorumladı: *La Grande Peur des bienpensants* (1931). *Les Grands Cimetières sous la lune*'de ise (1938), ikiyüzlü bir oyunun sergilendiği kanlı İspanya savaşı'nı yargıladı. *Nous autres Français* (Biz Fransızlar) [1939], *la France contre les robots* (Fransa robotlara karşı) [1944] gibi makalelerinden ve basında çıkan son yazılarına kadar Bernanos sağ'da ya da sol'da yer almaktan çekindi. Yapıtının son halkası, 1952'de oyunlaştırılan *Dialogue des Carmélites*'dir (1949).

BERNARD de Chartres, fransız filozof (öl. Chartres ? 1130'a doğr.). 1114'ten başlayarak "Chartres okulu"nda ders verdi ve bu okulu yönetti. Guillaume de Conches'un hocası oldu. Felsefesi, Platon'dan esinlenmiştir.

■ **BERNARD Clairvauxlu** *(aziz)*, fransız Kilise bilgini (Fontaine-lès-Dijon şatosu 1090 - Clairvaux 1153). 23 yaşında Cîteaux manastırı'na girdi. 1115'te kurduğu Clairvaux manastırı'nın başrahipliğini yaptı. Bu manastır için saptadığı kuralların Kilise üzerinde büyük etkisi oldu. Din ve siyaset çevrelerinde, bilgeliği ve erdemiyle tanındı. Innocentius II ile düzmece papa Anacletus II arasındaki çekişmede Innocentius'u destekleyerek, dönemin tüm avrupalı hükümdarlarının ondan yana olmalarını sağladı. Anacletus II'den sonraki düzmece papa Victor IV'e, 1138'de boyun eğdi. Sens konsili'nde (1141) Abélard'ın, Reims konsili'nde de (1148) Gilbert de la Porrée'nin mezhep sapkınlığını mahkûm ettirdi. Aziz Benedictus'un ilkelerini katı bir biçimde yorumlayıp uyguladı. Milano yakınında Chiaravalle manastırı'nı kurdu. Arnaldo da Brescia'nın Roma'da cumhuriyet ilan ettiği zor bir dönemde, müritlerinden biri, Eugenius III adıyla papalığa yükseldi. Bernard, 1174'te aziz, 1830'da da Pius VIII tarafından kilise bilgini ilan edildi. Başarılı bir vâiz ve tanrıbilimci *(doctor mellifluus)* olan aziz Bernard'ın, ayin düzeni ve dogmalar üzerine çok sayıda yapıtı vardır.

BERNARD de Ventadour ya da **BERNART de Ventadorn,** limogeslu halk ozanı (Ventadour şatosu 1125'e doğr.- Dalon manastırı XII. yy. sonları). Bilindiği kadarıyla babası Ventadour şatosunda okçu, annesi gene aynı yerde fırıncıydı. Ünlendikten sonra, Aliénor d'Aquitaine' in sarayına girdi. Onunla Henry Plantagenêt'nin taç giyme törenine katılmak için İngiltere'ye gittiği söylenir. Daha sonra, Toulouse ve Narbonne saraylarında bulundu. Dordogne'da Dalon manastırı'na çekildi ve orada öldü. Geriye 45 şarkı bıraktı.

Bunlardan 20'si notalarıyla el yazmalarına aktarılmıştır. Parçaların melodik niteliği, metin ile müziğin anlamlı dengesi, Bernard de Ventadour'u Ortaçağ'ın dindışı teksesli müziğinin en önemli ustalarından biri yapar.

BERNARD (Charles Ambroise), avusturyalı hekim (Prag 1808-İstanbul 1844). Öğrenimini Prag ve Viyana'da yaptı. Viyana Tıp derneği üyesi oldu (1838). Bu yıllarda sağlığı bozuk olan Mahmut II için yeni hekimler aranınca, 1838 yılının son günlerinde, Dr. Jacques Neuner ve eczacı Hoffmann ile birlikte İstanbul'a getirtildi. Saray hekimliği, karantina meclisi üyeliği ve Mektebi tıbbiyei adliyei şahane (askeri tıbbıye) muallimi evvelliği (direktör, baş hoca) görevleri verildi. Askeri tıbbiye'nin iç hastalıkları ve cerrahi bölümlerinin başına getirildi. İdari ve bilimsel alandaki çalışmalarıyla Askeri tıbbiye'ye, fakülte niteliği kazandırdı. Tıbbiye öğrencilerine, Avusturya hastanesi'nde otopsi ve diseksiyon yaptırdı. Abdülhak Molla'nın nazırlığı sırasında, onun da yardımıyla, padişahtan anatomi dersinin kadavra üzerinde yapılması için izin çıkarttı (1841). Osmanlılar'da ilk farmakopeyi yazdı (1844). Yapıtları: *Éléments de botanique à l'usage des élèves à l'école de médecine impériale de Galataserai* (1842); *Les bains de brousse* (1842, [*Kaplıca risalesi*, 1849]); *Précis de percussion et d'auscultation à l'usage de ses leçons* (1843); *Pharmacopée militaire Ottomane* (1844).

■ **BERNARD** (Claude), fransız fizyolojist (Saint-Julien, Rhône, 1813-Paris 1878). 1841'de Collège de France'ta Magendie'nin asistanlığını yaptı. 1843'te tıp doktoru oldu; 1844'te agregasyonu kabul edilmedi. 1854'te Bilimler akademisi'ne seçildi; aynı yıl Sorbonne'da, onun için bir deneysel fizyoloji kürsüsü kuruldu. Ertesi yıl Collège de France'ta, Magendie'nin yerine deneysel tıp profesörlüğüne getirildi. 1868'de, Muséum'a karşılaştırmalı fizyoloji profesörlüğüne atandı ve Flourens'ın yerine Académie française'e girdi. 1869'da senatör seçildi.

Claude Bernard önceleri, sindirimin kimyasal olayları üzerine araştırmalar yaptı. Bu çalışmalar sonucunda, karaciğerin glikojenik işlevini ortaya çıkardı ve şekerli diyabet üzerine büyük yankı uyandıran bir patojenik kuram geliştirdi. Sempatik sinir sistemi üzerine yürüttüğü araştırmalar ve damar devindirici sinirler ile inhibisyon sinirlerini ortaya çıkarması 1853'te, Bilimler akademisi'nin fizyoloji ödülünü dördüncü kez almasını sağladı. Zehirler ve anestezikler üzerine yaptığı çalışmalarla, fizyolojik gözlem alanının genişlemesine katkıda bulundu.

Claude Bernard ayrıca, Dastre, P. Bert, A. Moreau, Gréhant, Ranvier gibi öğrencilerinin yaydıkları fikir ve yöntemleriyle de etkili oldu. Claude Bernard'ın yönteminin değeri, yalnız çok sıkı bir deneysel eleştiriden ve viviseksiyonun kolaylaştırdığı deney ve gözlemlerden değil, aynı zamanda varsayımlardan da kaynaklanır. Varsayımlar, deney sırasında gözlemciyi etkileyecek biçimde işe karışmamalıysa da, olguları toparlamak, araştırmayı yönlendirmek ve sonuçları düzenlemek için gereklidir. Belirlenimciliğe (determinizm) inanmayı gerektiren deneysel yönteminin somutluğuna ve açık seçikliğine karşın, Claude Bernard, genel felsefe konusunda, mutlak gerçeklere ulaşmanın olabilirliğini yadsıyan, dönemin olgucu akımına katıldı. Bernard'a göre —bu açıdan bakılırsa tinselcidir— yalnız olayların *neden*'ine ulaşabiliriz: olayların *niçin*'i, anlama yeteneğimizi aşar.

Çok sayıda incelemeleri arasında *Introduction à l'étude de la médecine* expérimentale*'i (Deneysel tıbbın incelenmesine giriş) [1865] sayabiliriz.

BERNARD (Paul, **Tristan** —denir), fransız yazar (Besançon 1866-Paris 1947). Sanayicilik, sonra avukatlık yaptı, 1891'de Revue Blanche'da edebiyat hayatına atıldı. Romancılığının yanı sıra (*Mémoires d'un jeune homme rangé*, 1899), kendini daha çok tiyatro alanında kabul ettirdi. Oyunlarındaki mizah ve iğneleyici alayla, Paris ve bulvar yaşamının en iyi temsilcilerinden biridir (*Triplepatte*, 1905; *les Jumeaux de Brighton*, 1908; *le Petit Café*, 1911).

BERNARD (Émile), fransız ressam (Lille 1868-Paris 1941). Cormon atölyesinde (1884-1886) Toulouse-Lautrec ve d'Anquetin ile birlikte yetişti. Van Gogh'un dostu olan sanatçı, önceleri yeniizlenimciliğe yöneldi; d'Anquentin'in "bölmeci" araştırmalarına katıldı; Cézanne'dan etkilendi. 1888'de Pont-Aven'da, Gauguin ile birlikte "bireşimcilik" kuramını oluşturdu (*Çayırdaki Bretagne'lı kadınlar*, Denis koleksiyonu, Saint-Germain-en-Laye). 1889'da açılan Dünya sergisi sırasında, Gauguin ve onun çevresindeki ressamlarla, Café Volpini'de "bireşimci" bir sergi hazırladı. Simgeciler çevresine soktuğu Gauguin' in burada tek isim kabul edilmesi, yaratıcı gücünü olumsuz yönde etkiledi ve gizemciliğe kaymasına neden oldu. 1893'den 1904'e dek, İtalya, Yakın-Doğu ve Mısır'ı gezdi; dönüşünde la Rénovation esthétique adlı dergiyi çıkardı. Bu dergide savunulan ilkel-Rönesans üslubuyla çalıştı ve bugün de değer taşıyan yapıtlar verdi (*Deniz kıyısında şövalyelerin dövüşü*). Ayrıca makaleler, şiirler (*Le Voyage de l'Être*) yazdı; *Réflexions d'un témoin de la décadence du Beau* adlı kitabında (1902), Gauguin, Cézanne ve Van Gogh ile yazışmalarını topladı.

Émile Bernard: *Elma silkeleme*
musée des Beaux-Arts, Nantes

BERNARD (Jean-Jacques), fransız oyun yazarı (Enghien-les-Bains 1888-Paris 1972), Tristan Bernard'ın oğlu. Aşk ve acıya ilişkin ruhsal çözümlemeleri konu edinen oyunlarında, telmihlere, gizliliğe, hatta sessizliğe dayanan bir tiyatro dili kullandı (*le Feu qui reprend mal*, 1921; *Martine*, 1922).

BERNARD (Raymond), fransız film yönetmeni (Paris 1891 - ay. y. 1977), Tristan Bernard'ın oğlu. Başlıca filmleri: *le Petit Café* (1919; Max Linder ile), *Triplepatte* (1922), *le Miracle des loups* (1924), *le Joueur d'échecs* (1927), *les Croix de bois* (1932), *les Misérables* (1934), *J'étais une aventurière* (1938), *Maya* (1949), *la Dame aux camélias* (1952), *les Fruits de l'été* (1954).

Bernard ve Soulier hastalığı, DOĞUŞTAN KANAMALI TROMBOSİT DİSTROFİ*Sİ'nin eşanlamlısı.

Bernarda Alba'nın evi (*La Casa de Bernarda Alba*), F. García Lorca'nın oyunu (1936, ilk kez 1945'te Buenos Aires'te sahnelendi). Dışarıya sıkı sıkıya kapalı tutulan dededen kalma bir evde, bir ananın beş kızı üzerindeki şiddetli baskısı anlatılır.

BERNARDES (Sergio Wladimir), brezilyalı mimar (Rio de Janeiro 1919). Brüksel evrensel sergisindeki Brezilya pavyonunun (1958), Brasília için uluslararası bir havalimanı projesinin (1960), Rio kent planının (1965), ayrıca kamu ve özel kesime ait birçok yapının yaratıcısıdır.

■ **BERNARDİN DE SAİNT-PİERRE** (Henri), fransız yazar (Le Havre 1737-Eragny-sur-Oise 1814). Aralarındaki sıkı dostluk ve doğaya olan sevgileri nedeniyle Rousseau ile benzerlikleri bulunmasına rağmen, mühendis olarak gittiği Mauritius adasında (*Voyage à l'île de France*, 1773) Rousseau'nun tam tersine, zenciler dışında girdiği her çevrede kendini sevdirmeyi bildi. Louis XVI tarafından Jardin des Plantes'ın yöneticiliğine getirildi. Kurucu meclis, veliahtın eğitimini ona vermek istiyordu. Konvansiyon ve imparatorluk hükümetleri döneminde kendisine ödenek ayrıldı ve Institut üyeliğine getirildi (1795). *Les Études de la Nature* (1784) ve *Harmonies de la Nature* (1796; 1815-1818) adlı yapıtlarında Rousseau' nun düşüncelerini saf ve ağlamaklı bir dille yalınlaştırdı. Özellikle, romantizmin kaynağında yer alan kültürel ve şiirsel temaları (yazışmalar, egzotizm, dini heyecanlar) *Pol* ve Virgini* (Paul et Virgine) [1788] adlı renkli aşk öyküsünde işledi.

BERNARDO (794'e doğr. - 818), İtalya kralı (810-818), kral Peppino'nun oğlu ve Charlemagne'ın torunu. 817'de, ülkenin paylaşılmasına karşı ayaklandı ve ölüme mahkûm edildi. Cezası hafifletilerek kör edildi; ama buna dayanamayarak öldü.

Bernardo del Carpio, efsaneleşmiş ispanyol kahraman. Dürüst Alfonso II'nin kız kardeşi Jimena ile Sancho Díaz de Saldaña'nın oğlu (IX. yy.). Charlemagne Alfonso II'nin üzerine yürüdüğü sırada, Carpio, Roncesvalles'te büyük yararlılık gösterdi, burada Roland'ı öldürdüğü söylenir. Böylece ispanyol bağımsızlık kahramanlarından biri oldu. *Romancero*'nun bir bölümünün, Suárez de Figueroa ve Bernardo de Balbuena'nın yazdığı iki destanın başkahramanıdır. Lope de Vega, *Las Mocedades de Bernardo* ve *El Casamiento en la muerte* adlı yapıtlarında, del Carpio efsanesinden esinlendi.

BERNARİ (Carlo), italyan yazar (Napoli 1909). Gerçekçi bir romancı olarak gündelik olaylardan esinlendi (*Tre operai*, 1934; *Per cause imprecisate*, 1965).

BERNART de Ventadorn → BERNARD *de Ventadour*.

BERNÁTH (Aurél), macar ressam (Marcali, Somogy, 1895). Nagybánya okulu'nda yetişti (1915), önce Viyana'ya, sonra Berlin'e gitti ve burada anlatımcılığa yakınlık duydu. 1926'da Macaristan'a dönüşünde, resim anlayışının lirikleşmesi ve daha bir uçuculuk kazanmasıyla, ulusal bir sanatı savunan "Nagybánya-sonrası" okulunun kuruluş çalışmalarına katıldı. 1945'ten beri devlet sanatçısıdır (duvar dekorları, öğreticilik).

Clairvauxlu aziz Bernard
Joos Van Cleve'nin
bir tablosundan ayrıntı
XVI. yy.'ın ilk yarısı
Louvre müzesi, Paris

Claude Bernard
Léon Lhermite'in bir
tablosundan ayrıntı (1889)
Tıp akademisi, Paris

Henri **Bernardin de Saint-Pierre**
Paul Carpentier'nin yapıtı (ayrıntı)
Versailles şatosu

BERNAY, Fransa'da (Eure) arrondissement merkezi, Charentonne ırmağı kıyısında; 11 263 nüf.

BERNAYS (Paul İsaak), isviçreli matematikçi ve mantıkçı (Londra 1888-Zürich 1977). Göttingen Üniversitesi'nde (1919-1933), sonra Zürich'te (1934-1959) ders verdi. Öğrencisi olduğu Hilbert ile birlikte tüm biçimsel sistemlerin özyeterliliğini kurmaya yönelik bir yöntem olan tanıtlama kuramının ilkelerini belirleyerek *Grundlagen der Mathematik*'i (Matematiğin temelleri) yazdı (1934-1939). Bernays, kümeler kuramında Zermelo'nun araştırmalarını sürdürdü ve von Neumann sisteminin varyantı niteliğindeki bir belit sistemi geliştirdi.

Lauros - Giraudon

Sarah Bernhardt
Jules Bastien-Lepage'ın yapıtı (1879)
Carnavalet müzesi, Paris

BERNBURG, Almanya'da kent, Magdeburg'un G.'inde; 43 900 nüf. XV. ve XVII. yy.'lardan kalma şato ve anıtlar. Eski Anhalt-Bernburg düklüğünün merkezi (1251-1468 ve 1603-1863). Potas işletmesi. Metalürji. Kimya sanayisi.

BERNEKER (Erik), alman dilbilimci (Köningsberg 1874-Münih 1937). Leskien'in öğrencisi oldu. M harfinde yarım kalan slavca bir kökenbilim sözlüğü yayımlandı.

BERNERİ (Giuseppe), italyan yazar (Roma 1637 - *ay. y.* 1701'e doğru). Roma lehçesiyle yazılmış gülmeceli destan *il Meo Patacca'nın* [1695] yazarı. Bu yapıtın kahramanı, Roma halk tiyatrosunun en önemli tiplerinden biri olarak kabul edildi.

BERNERİ (Camillo), italyan anarşist (Lodi 1897-Barcelona 1937). Gazetecilik yaptı, faşist yönetim tarafından sürgüne gönderildi. İspanya iç savaşı sırasında Barcelona radyosu'nun italyanca yayınlarını üstlendi, iç savaşta öldü.

BERNER OBERLAND, İsviçre'de bölge (Bern kantonu), Thun'un yukarı kesiminde Aar'ın kollarının vadilerinden ve yukarı Sarine vadisinden oluşur. Aar-Gothard kütlesinin kuzey-batı yamacını ve yamacı izleyen sürüklenme örtülerini kapsar. Aşağı kesimde, flysc'li ve hatta molaslı (bunlar örtülerin altından ortaya çıkan yumuşak kayaçlardır) birçok vadi yarılmıştır. Bu yağışlı ve yeşillik ülkede, Bern'in etkisiyle, çok erken bir tarihte sulanarak yetiştirilen çayırlar ve dağ otlakları işletilmeye başlandı. Düzenli ulaşım yollarıyla donanması ve yüksek doruklara (Jungfrau, Finsteraarhorn, Mönch) yakınlığı ve aynı zamanda otelleri, teleferikleri sayesinde Berner Oberland, İsviçre'nin önemli turizm merkezlerinden biridir.

Berner Oberland
Lungern çevresinden bir görünüm

BERNERS (John BOURCHİER, 2. *baron*), ingiliz bilgin (Hertfordshire'de Tharfield 1469'a doğru - Calais 1533). Maliye bakanlığı; Calais valiliği yaptı. Froissart'ı (1523-1525) ve Marcus Aurelius'u (1534) ingilizceye çevirdi. Euphuism'i çağrıştıran bir üslupla *The History of the Most Noble and Valyaunt Knight Arthur of Lytell Brytayne*'i *The Boke Huon de Bordeuxe*'u ve *Oberon* mitini yazdı.

BERNERS (Gerald TYRWHITT WİLSON, *—lordu*), ingiliz diplomat, romancı, ressam ve besteci (Arley Park 1883-Londra 1950). Mizah duygusu, komik ve alaycı öğelere düşkünlüğü dolayısıyla, müzikçilerce sık sık E. Satie ile karşılaştırıldıysa da, yapıtında gerçekte kesin bir romantizm gizlidir. Berners birçok piyano yapıtı, melodi, bale ve (daha sonra bir orkestra suitinde kullandığı ve 1926'da Diaghilev için bestelediği *The Triumph of Neptune*; *Luna Park*, 1930), senfonik parçalar ve bir opera komik (P. Mérimée'nin yapıtından esinlenerek *Carosse du Saint-Sacrement*, 1923) bestelemiştir.

BERNHARD (Christoph), alman besteci ve müzik kuramcısı (Dantzig, [günümüzde Gdańsk] 1627-Dresden 1692). Schütz'ün öğrencisi. Dresden'de capella'da çalıştı. İtalya'da tanıştığı Carissimi'den etkilendi. Koro yapıtları (kantatlar, *Missa brevis*, mezmurlar) ve retoriğin müzikteki rolünü anlatan incelemeleri vardır.

BERNHARD (Robert), alman bilim adamı (Tharandt 1862-Almanya 1943). Almanya'da Birinci Dünya savaşı'ndan önce, Saksonya Orman genel müdürlüğü yaptı. Saf ladin hasılat ormanlarının kuruluş teorisine karşı çıktı ve karışık orman düşüncesini savundu. Yüksek orman okulu profesörü oldu. İki yıl silvikültür ve amenajman dersleri okuttu. 1926'da Türkiye'ye çağrıldı. Türk orman idaresinin reorganizasyonunu yüklendi. Orman amenajmanı, orman koruması ve ormancılık öğretiminin düzenlenmesine çalıştı. Türkiye ormanlarında, incelemeler yaptı; bilimsel çalışmalar yayımladı (1926-1929). Ormancılıkla ilgili yönetmelik ve yasa taslaklarını hazırladı. Yüksek ziraat enstitüsü'nde, Orman ve Ziraat fakültelerinde (1934-1935) ders verdi. 3116 sayılı ormancılık yasa tasarısını hazırladı (1937). *Türkiye ormancılığının esasları, tarihi ve görevleri* adlı kitabıyla, planlı orman işletmeciliğinin temelini attı. Yurduna dönüşünde Alman Ormancılık akademisi'ne şeref üyesi seçildi.

BERNHARD, Hollanda kraliçesinin eşi, prens (Jena 1911). Alman asıllıdır. Prens Lippeli Bernhard ile Biesterfeld kontesinin oğlu. 1936'da Hollanda uyruğuna geçti ve 1937'de, 1948-1980 tarihleri arasında Hollanda kraliçeliğini yapan prenses Juliana ile evlendi. Bu evlilikten dört kızları oldu. 1940'ta İngiltere'ye sığınan Bernhard, nazi işgali altındaki Hollanda birliklerinin komutanlığına getirildi.

BERNHARD (Thomas), avusturyalı yazar (Heerlen 1931 - Gmunden 1989). Sanat yaşamını edebiyat çevrelerinin ve gruplarının dışında sürdürdü. Şiirlerinde (*Auf der Erde und in der Hölle*, 1957; *In hora mortis*, 1958), romanlarında (*Frost*, 1963; *Verstörung*, 1967; *Das Kalkwerk*, 1970) ve oyunlarında (*Der Ignorant und der Wahnsinnige*, 1972; *Heldenplatz*, 1988) insana duyduğu güvensizliği, ölüm ve intihar saplantısını dile getirdi.

BERNHARDİ (Friedrich VON), alman yazar ve general (Sen-Petersburg 1849 - Silezya 1930). 1898-1901 yılları arasında genelkurmayın tarih bölümünü yönetti ve 1914'te bir kolorduya komutanlık yaptı. Özellikle, pangermanizmin askeri kuramcısı olarak ün kazandı. *Deutschland und der nächste Krieg* (Almanya ve gelecek savaş) [1911] ve *Unsere Zukunft* (Geleceğimiz) [1913] adlı kitaplarında, "Kültürün ayrılmaz bir parçası ve uygar halklarda yaşama gücünün bir ifadesi" olarak gördüğü savaşı bir hak olarak savundu. Ona göre, dünya çapında bir savaş kaçınılmazdı ve Reich, "dünyaya hakim *(Weltmacht)* ya da yok olma arasında bir tercih yapmak zorundaydı". Bu fikirler, Birinci Dünya savaşı'ndan önce alman askeri düşüncesini etkiledi ve nasyonal-sosyalist kuramcılar tarafından yeniden ele alındı.

BERNHARDT (Henriette Rosine BERNARD, **Sarah** —denir), fransız tiyatro oyuncusu (Paris 1844 - *ay. y.* 1923). 1862'de, Comédie-Française'de sahneye çıktı; 1874'te, *Ruy Blas* daki kraliçe rolüyle kadının zaafını ve metnin şiirselliğini vurgulayan yeni bir oyunculuk anlayışı getirdi. Bundan çok etkilenen Hugo, Bernhardt için "altın ses" deyimini kullandı; bu deyim yazarlarca sanatçıyı nitelemek için sık sık yinelendi. Bu başlangıç döneminde, Bernhardt'ın sesi şaşılacak ölçüde ince, tutkulu olmaktan çok yakınmalıydı. Ama bu alışılmamış, şarkıya yatkın, keskin sesle izleyicileri büyülüyor, ingilizce tonlamasıyla da şaşırtıyordu. Zaire ve Phèdre rollerindeki başarılı yorumuyla göz doldurdu; *Hernani*'yle kendini kesin olarak kabul ettirdi. Dış görünüşüyle çabuk heyecanlanmaya yatkın duyarlılığı, şarkıya uygun, ahenkli diksiyonu ve son derece esnek oyunuyla 1870-1900 yıllarının ideal oyuncusunu temsil etmekteydi.

BERNHEİM-JEUNE, tablo tüccarı fransız aile. ALEXANDRE BERNHEİM-JEUNE (1839-1915), Besançon'da resim malzemeleri ticaretiyle uğraşan JOSEPH'in (1799-1859) oğludur; önce Brüksel'e, daha sonra Paris'e yerleşti. İlkin La Fayette, ardından Laffite sokağında (1877), bir süre sonra sanat galerisine (Delacroix, Corot, Courbet, Barbizon ressamları) dönüşen bir mağaza açtı. 1906'da, Madeleine meydanına, oradan da Richepanse sokağına taşınan galeri, Fénéon'un müdürlüğü döneminde (1906-1925) ve Alexandre'ın oğulları JOSSE (1870-1941) ve GASTON'un (1870-1953) çabalarıyla yeni bir atılım yaptı. Yeni izlenimcilerin ve nabiler'in düzenli aralıklarla sergilenen yapıtlarının yanı sıra, Van Gogh (1901), Van Dongen (1908), Matisse (1910), Utrillo (1923), vb. ressamların da, ilgiyle izlenen sergileri açıldı. 1924'te galeri, Saint-Honoré ile Matignon caddesinin kesiştiği köşeye taşındı ve Josse'un oğulları, JEAN (doğm. 1903 ve HENRİ'ın **Dauberville** (1907) yönetiminde etkinliğini sürdürdü. Yayıncılık da yapan Bernheim'lar Bulletin de la vie artistique'i (1919-1926), pekçok ressam monografisi, renkli estamp röprodüksiyonları, *le Catalogue de l'atelier Renoir*'ı (1931) ve *le Catalogue raisonne de l'oeuvre peint de Bonnard*'ı (1965-1974) yayımladılar.

BERNİ (Francesco), italyan şair (Lamporecchio 1497'ye doğru - Floransa 1535). Hiciv ve yalın bir dille anlatım konusunda ortak yanları bulunan düşmanı Aretino'nunki kadar parlak olmasa da, hareketli bir saray yaşantısının sonunda zehirlenerek öldürüldü. 32 *Capitoli*'si ve *lettere*'sinin (eksiksiz basımı 1885 tarihlidir) en gözde konuları budalalık, günlük olaylar, çirkinlik ve hastalıktır. Bunların güldürücü yanı, XIX. yy.'da çok tutulan "bernosco" türünün doğmasına yol açtı.

BERNİ (Antonio), arjantinli ressam (Rosario 1905-Buenos Aires 1981). Gerçeküstücülükten etkilendi, ama yoksulluğa ve baskıya isyan ederek gerçekçiliği benimsedi. Yapıtlarında 1958'den başlayarak iki kişinin (Juanito adlı bir gecekondu çocuğu ile Ramona adlı bir fahişenin) simge olarak boy gösterdiği açıklayıcı bir anlatıma yöneldi. 1960'lı yıllarda kolaj ve asamblaj çalışmalarından sonra, sosyal düzene karşı çıkan yerleştirmeler* ve görsel-işitsel gösteriler düzenledi.

BERNİCİA, VI. yy.'da Tees ile Firth of Forth arasında kurulan bir angl krallığı. Başkenti, *Bamburgh*'du. VII yy.'ın başın-

Hatala - M.N.A.M

Antonio **Berni**
başarılı itiraf (1972) [*özel kol.*]

R. Mazin-Top

Bernina kütlesinin İsviçre ile İtalya arasındaki sınırını belirleyen karlı dorukları

da Northumbria'ya katıldı.

BERNİK (Janez), sloven ressam, desenci ve gravürcü (Gunelje, Ljubljana yakınında, 1933). Doku ve yapım maddelerine önem veren informel sanat akımının temsilcisi; 1960'tan bu yana, birçok uluslararası sergi ve yarışmada ödüller aldı.

BERNİNA, Alpler'deki en önemli kütlelerden biri, Adda ve İnn ırmaklarının yukarı vadileri arasında; *Bernina doruğu*'nda, 4 052 m. Doruk çizgisi, İtalya ile İsviçre (Graubünden kantonu) arasındaki sınırı belirler. Başkalaşma geçirmiş arazilerden (özellikle güney yamaçta sarp ve büyük sırtların gelişmesine yol açmış gnayslar çoğunluktadır) oluşan bir kütledir. —*Bernina boğazı* (yüksl. 2 323 m), İsviçre'de geçit. Adda'nın yukarı vadisini (Valtellina) Inn'in yukarı vadisine (Engadin) bağlar. Bir karayolu ve bir demiryolu (bütün yıl hizmete açıktır) kütleyi aşar. Boğazın kuzey yönünden kolayca aşılabilmesi sayesinde Graubünden kantonu, Valtellina'ya açılmış, güneye özgü bir görünüm kazanmış ve Poschiavo vadisini sınırları içine katmıştır.

BERNİNİ (Gian Lorenzo), italyan mimar, heykelci ve ressam (Napoli 1598-Roma 1680). Roma'ya yerleşmeden önce Napoli'de çalışan babası PIETRO'nun (Sesto Fiorentino 1562-Roma 1629) yanında yetişti. Urbanus VIII adıyla papa olan (1623) kardinal Barberini'nin hizmetine girdi. Önemli yapı işlerinin tümünde görev alan Bernini, Roma'ya modern çehresini kazandıran sanatçıdır.

Heykelci-dekoratör olarak gerçekleştirdiği ilk yapıtlardan biri 1624'te yaptığı San Pietro baldakenidir: burmalı sütunları, tuncun sağladığı renk oyunları ve yarattığı hareket etkisiyle bu yapıt yeni sanatın gerçek bir anlatımıdır. Bernini, San Pietro'nun sahın dekorunda çalıştı, anıtsal kürsüyü yaptı (1657), bazilika önüne dor düzeninde dört sütun sırasının oluşturduğu çifte revakı inşa etti (1656-1665). Hareketli sahneleme sanatına, şaşırtıcı, anıtsal düzenlemelere duyduğu ilgi, Barberini sarayı yakınında *(Triton çeşmesi)* ve Navona meydanında *(Quattro Fiumi çeşmesi*, 1648-1651) yaptığı çeşmelerde capcanlı bir anlatım bulur. 1658'de eğrisel bir pronaos ile ve gömme ayaklar üstüne oturttuğu alınlıklı bir cepheyle oval planlı Sant' Andrea Quirinale kilisesi'ni inşa etti. Aynı yıl yunan haçı biçiminde, kubbeli küçük Castelgandolfo kilisesi'nin yapımına başladı. Mimar olarak ayrıca, Barberini sarayındaki çalışmaları (1629) ve Montecitorio sarayının planları (1650) anılmalıdır.

Heykelci olarak, *Apollon ve Daphne* (Apollo e Dafne) ile *Proserpina'nın kaçırılışı* (Ratto di Proserpina) [1622, villa Borghese] gibi çoşkulu ve hareketli düzenlemelerden sonra, bir dizi ünlü büst (*Scipione Borghese*, 1632), giysi kıvrımları özenle işlenmiş ve hareket anında saptanmış anıtsal heykeller (*San Longino*, Vatikan) ve kıvrımlı, güçlü çizgileriyle etkileyici görünümde mezarlar (Urbanus VIII'in mezarı, 1628-1647; Alexander VII'nin mezarı 1671-1678) gerçekleştirdi. S. Maria della Vittoria kilisesi'nin Cornaro capellasında *Azize Teresa'nın Vecdi* (L'estasi di santa Teresa) adlı ünlü heykel grubunu yaptı (1645-1652); barok sanatın, izleyenleri derinden etkileme amacını özetleyen bu yapıt, anlatımındaki ustalık ve dramatik yoğunlukla dikkati çeker. Bernini ayrıca, S. Francesco a Ripa kilisesi'nde *Mutlu Luisa Albertoni'nin ölümü*'nü etkileyici bir biçimde canlandırdı (1674). Anıtsal ve dekoratif barokun kurucusu olan Bernini, çeşitli alanlardaki yetenekleri ve ustalığını göstermedeki cüreti ve coşkusuyla tüm bir dönemi niteleyen, yöneltici bir sanatçıydı.

1665'te Louis XIV'ün ve Colbert'in ısrarlı çağrılarıyla ilk kez Roma'dan ayrıldı ve Fransa'ya gitti; Louvre sarayı'nın ana cephesini inşa etmekle görevlendirildi. Ne var ki kral projelerinden hoşnut kalmadı. Ülkesine dönmeden önce kralın büstünü (Versailles müzesi), Roma'da *Louis XIV' ün atlı heykeli*'ni yaptı; bu başyapıt beğenilmeyince Girardon, bunu Marcus Curtius' un heykeline dönüştürmekle görevlendirildi ve yapıt, eski yerine dikildi. Büyük sanatçıyı Fransa yolculuğu boyunca koruyan Chantelou'nun *Journal de Voyage de Bernin en France* (Bernini'nin Fransa gezisi günlüğü) adlı bir yapıtı vardır.

BERNİS (François Joachim DE PİERRE, —*kardinali*), fransız devlet adamı, kilise büyüğü ve yazar (Saint-Marcel-en-Vivarais, bugün Saint-Marcel-d'Ardèche, 1715 - Roma 1794). Sosyete yaşamını konu alan şiirleriyle tanındı. 1744'te Académie française'e girdi. Louis XV tarafından Avusturya ile gizli görüşmeleri sürdürmekle görevlendirildi (1755). Kardinallik (1758), Albi başpiskoposluğu (1764), Roma büyükelçiliği (1768) yaptı. Kilise'nin devletleştirilmesine karşı çıktığı için görevinden alındı (1791). Yapıtları arasında *Discours sur la poesie* (1743), *les Quatre Saisons* (1763) ve *la Religion vengée*'yi (1795) sayabiliriz.

BERNİSSARTİA a. (özel ad *Bernissart*'tan). Alt Tebeşir döneminde yaşamış fosil timsahları içeren cins. (Boyu yaklaşık 1 metreydi. *Eusuchia* öbeğinden.)

BERNKASTEL-KUES, Federal Almanya'da (Rheinland-Pfalz) kent, Mosel (Moselle) ırmağı kıyısında; 5 500 nüf. Eski evler. Mosel şarapları üretimi. Turizm merkezi.

BERNOLÁK (Anton), slovak papaz ve yazar (Slanica 1762 - Nové Zámky 1813). Slovak dilinin özerk bir edebiyat dili olmasını amaçlayan hareketin başında yer aldı. Görüşlerini latince yazılarında dile getirdi. (*Dissertatio philologicocritica de litteris Slavorum*, 1787; *Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium accomodata*, 1790.)

Bernoulli değişkeni, sırayla p ve $q = 1 - p$ $(0 < p < 1)$ olasılıklarıyla 1 ya da 0 değerlerini alabilen kesikli rastlantı değişkeni.

Bernoulli deneyi, bir kez yapıldığında "başarı" ve "başarısızlık" diye adlandırılan iki olanaklı sonucu olan rastlantısal deney. Sözgelimi, bir zar bir kez atıldığında, altı noktalı yüzün gelmesi "başarı", gelmemesi "başarısızlık" olarak nitelendirilir. Deneyler birbirinden bağımsız olarak yinelenirse bir "Bernoulli deney süreci" oluşur. *Bernoulli değişkeni* başarı için *1*, başarısızlık için 0 olmak üzere iki değer alır. Başarı olasılığı p, karşıtı $q = 1-p$ ile gösterilirse 0 ve *1* değerleriyle q ve p olasılıklarından oluşan dağılım *Bernoulli dağılımı* adını alır. Bernoulli deneyi n kez yinelendiğinde başarı sayısını gösteren değişkenin olanaklı değerleriyle bunlara ilişkin olasılıklar *Binom* dağılımı*'nı oluştururlar.

Bernoulli denklemi, n gelişigüzel bir gerçek sayı olmak üzere

$$\frac{dy}{dx} + f(x)\cdot y + g(x)\cdot y^n = 0$$

biçimine konulabilen diferansiyel denklem. Bu denklemi çözmek için $y \neq 0$ olduğu düşünülür (0, $n > 0$ için kesin çözümü gösterir) ve bütün terimler y^n ile bölünür. Böylece elde edilen denklemde $u = \frac{1}{y^{n-1}}$ değişkenin değişimi yapılır. Bu durumda u ya göre doğrusal

$$-\frac{1}{n-1}\cdot\frac{du}{dx} + u\cdot f(x) + g(x) = 0$$

denkleminin integrallemesine varılır.

Bernoulli fonksiyonu, n tamsayısına bağlı, ilk n tamsayının p inci kuvvetlerinin toplamını belirten $p+1$ inci dereceden polinom. Bu polinomun katsayılarında *Bernoulli sayıları* yer alır.

Bernoulli sayıları, $\frac{x}{1-e^{-x}}$ fonksiyonunun açılımı

$$1 + \frac{x}{2} + B_1\frac{x^2}{2!} + B_2\frac{x^4}{4!} + \ldots + B_n\frac{x^{24}}{(24)!},$$

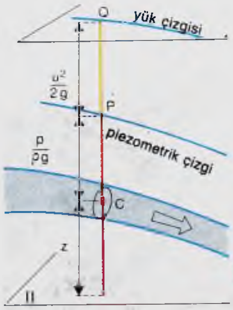
Lauros - Giraudon

Bernis kardinali
XVIII. yy.'ın ikinci yarısından kalma bir tablodan ayrıntı
Versailles şatosu

Scala

Bernini
Roma'daki Santa Maria della Vittoria kilisesinin Cornaro capellasında *Azize Teresa'nın Vecdi* adlı mermer heykel grubu (1645-1652)

Bernoulli teoremi

Schwitter

Johann I **Bernoulli**
J.R. Huber'in yapıtı
(1740'a doğr., ayrıntı)
Naturhistorisches Museum, Basel

Schwitter

Daniel I **Bernoulli**
J.N. Grooth'un yapıtı
(1760'a doğr., ayrıntı)
Naturhistorisches Museum, Basel

Eduard Bernstein
H. Herkomer'in bir tablosundan
alınma gravür

serisinde ortaya çıkan B_i sayıları. (İlk birkaçının değeri:

$$B_1 = \frac{1}{6}, \quad B_2 = -\frac{1}{30}, \quad B_3 = \frac{1}{42},$$

$$B_4 = -\frac{1}{30}, \quad B_5 = \frac{5}{66}$$

Bunlar aynı biçimde $\frac{x}{2}$ cotg $\frac{x}{2}$ nin açılımında da görülür. İlk kez Jacques Bernouilli'nın, ölümünden sonra yayımlanmış yapıtlarında görüldü.)

Bernoulli teoremi, sıkıştırılamaz ideal bir akışkanın akışındaki mekanik enerjinin korunumunu ifade eden, Daniel Bernoulli'nin bulduğu teorem.

Bu teorem bir akışkan ipçiği boyunca

$$z + \frac{p}{\rho g} + \frac{u^2}{2g} = C^{te}$$

denklemiyle gösterilir.

Denklemde *z*, bir Π yatay karşılaştırma düzleminin üzerindeki ipçik kesitinin C merkezinin kotu, *p* akışkanın aynı kesitteki basıncı, *ρ* özgül kütlesi, *u* akışın hızı *g* yerçekimi ivmesidir. Kesitin C merkezinden geçen düşey üzerinde $\frac{p}{\rho g}$ ye eşit bir uzunluk alınırsa (buna piezometrik yükseklik denir) P noktası, sıvısının yüksekliği cinsinden ifade edilen C deki basıncı gösterir. P noktalarının geometrik yeri *piezometrik çizgi*'dir. P nin üzerinde $\frac{u^2}{2g}$ ye eşit bir uzunluk alınırsa (buna hıza ait yükseklik denir) elde edilen Q noktasının, Π karşılaştırma düzleminden başlayarak ölçülen kotu kesit içinde *toplam yük*'ü verir. Bernoulli teoremine göre, ideal bir akışkanın yük çizgisi yatay bir düzlem içinde bulunur. Gerçek bir akışkan için, iç sürtünme kuvvetlerinin varlığından dolayı bu çizgi sürekli azalandır.

Bernoulli torbasından rasgele çekme, olasılıkta ve istatistikte, çekilen her topu geri koyarak torbadan top çekme. (Eşanl. YİNELEMELİ ÇEKİM.)

Bernoulli yasaları, Daniel Bernoulli'nin ortaya koyduğu, havanın ses boruları içindeki titreşimlerine ilişkin yasalar.

BERNOULLİLER, Anvers kökenli, isviçreli bilginler ailesi, XVI. yy.'ın sonunda Basel'e sığındılar. —JAKOB I (ya da JACQUES I) [Basel 1654 - *ay. y.* 1705] babasının istememesine karşın matematik ve astronomi öğrenimi yaptı. Leibniz'in sonsuz küçükler hesabında ustalaştı ve bu hesabın birçok noktasını tamamladı: zincir eğrisini, üslü fonksiyonu, parabolik ve logaritmik sarmalları ayrıntılı biçimde inceledi. Yeni bir diferansiyel denklemin çözümünü ilk kez yayımladı, bu denklem: $y' = p(x)y + q(x)y^{(n)}$ dir ve hep bilginin adıyla anılır. Brakistokron eğrisi (ağır bir nokta *için* en çabuk iniş eğrisi) problemi ile eşçevre eğrisi (aynı uzunluktaki eğriler arasında, en büyük alanı kuşatanın aranması) problemini çözmekle değişimler hesabını başlattı. Ölümünden sonra yayımlanan *Ars conjectandi* (1713) adlı yapıtı, olasılıklar hesabı için temel kaynaktır ve bilginin, matematiğe belki de en özgün katkısıdır. —Kardeşi JOHANN I (ya da JEAN I) [Basel 1667 - *ay. y.* 1748] matematiği ağabeyi Jakob I'den öğrenmeye başladı, ama mağrur ve alıngan olduğundan, hemen ona rakip çıktı ve açıkça meydan okudu (Brakistokron eğrisi ve eşçevre eğrisi problemleri). Leibniz'in dostu ve mektup arkadaşı olan Johann I, diferansiyel ve integral hesabını geliştirdi ve sistemleştirdi. Oransal fonksiyonları basit kesirlere ayırarak integrallerini aldı. Uyumlu serinin ıraksaklığını ilk kez ortaya koydu. İyi bir öğretici olarak sonsuz küçükler hesabının yaygınlaşmasına geniş katkıda bulundu. Hospital markisine hesabın temellerini açıkladı, o da bundan yararlanarak *Analyse des infiniments petits* (sonsuz küçüklerin çözümlemesi) kitabını yayımladı. L. Euler onun öğrencisiydi. Matematiği somut problemlere de uyguladı (gelgit olayı, gemilerin manevrası). Mekanikte de gizil yer değiştirmeler ilkesini o bulmuştur. —DANİEL I (Groningen 1700 - Basel 1782), Jakob I'in oğlu, tıp ve matematik öğrenimi yaptı. 1724'te Venedik'te *Exercitationes mathematicae*'yı yayımladı, burada değişkenleri ayırarak $y' = r(x) + p(x) y + q(x) y^2$ biçimindeki Riccati denklemini çözdü. Bunun ardından, kardeşi Nikolaus II (ya da Nicolas II) ile birlikte Petersburg akademisine çağrıldı (1725-1733) ve orada esneklik kuramı ile hidrodinamik üzerinde kapsamlı araştırmalar yaptı. *Hydrodinamica*'da (1738) borulardaki su akışını inceledi ve enerji korunumu ilkesi üzerinde önemle durdu. Bu yapıtta gazların kinetik kuramının ilk ilkeleri yer alır. Daniel, Euler ve d'Alambert ile, titreşen teller tartışmasına karıştı. O, telin salınımını, *n* noktasal kütleli bir sistemin, *n* sonsuz büyüdüğünde, limit hali olarak göz önüne alıyor ve telin salınımını, "özsalınımlar" ın üst üste binmesi biçiminde ayrıştırıyordu, bu da titreşen teller denkleminin genel çözümünü, trigonometrik bir açılım biçimde göstermekti. Daniel ayrıca hekimlikle ilgili inceleme kitapları yazdı, fizik, botanik, anatomi ve felsefe dersleri verdi.

BERNSTEİN (Eduard), alman sosyalist kuramcı (Berlin 1850 - *ay. y.* 1932). 1870-1871 yıllarında barışçılık akımını benimseyerek sosyalist banker Karl Höchberg'in sekreterliğini yaptı ve önce Benoît Malon, daha sonra Zürich'te, Karl Kautsky ile tanıştı. 1879'dan 1888'e kadar, İsviçre'de yayımlanan Sozialdemokrat gazetesinde redaktörlük yaptı. Bir yandan katı bir marxçılığa yönelirken, bir yandan da, Fabian'cı ingiliz sosyalistleri gibi, bu öğretiyi zamanının gerçeklerine uyarlamaya çalıştı. Makalelerden oluşan *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899) adlı kitabı büyük tepkiyle karşılandı. Bernstein'ın kuramları daha önce Stuttgart kongresi'nde (ekim 1898) mahkûm edilmişti, bu kuramları Hannover kongresi'nde (1899) yeniden ele aldıysa da özellikle Rosa Luxemburg ve Karl Kautsky' nin etkisiyle görüşlerini kabul ettiremedi. Bununla birlikte, parti üyeliğini sürdürdü, hatta seçimler için Breslau'dan adaylık belgesi bile aldı ve oradan milletvekili seçildi (1902-1906). 1912-1918 arasında bağımsız sosyalist milletvekilliği yapan Bernstein, Ekim devrimi'ni mahkûm etti. *Die deutsche Revolution* (1921) adlı yapıtında alman devrim tarihini ele aldı.

Bernstein'ın tezleri, II. Enternasyonal ve özellikle Lenin tarafından reddedildi. Lenin, *Ne yapmalı?* adlı kitabında bu konudaki görüşlerini açıkladı.

BERNSTEİN (Henry), fransız oyun yazarı (Paris 1876 - *ay. y.* 1953). Yarım yüzyılı aşkın bir süre bulvar tiyatrosu türünün en önemli yazarı olarak kaldı. Genellikle para ve şehvet tutkusundan kaynaklanan çatışmaları yansıtan oyunlar yazdı (*La Refale*, 1905; *Judith*, 1922; *La Soif*, 1949; *Evangéline*, 1952). İkinci meşrutiyet'ten başlayarak *Hırsız* (Le voleur, 1909), *Belkıs* (Le bercail, 1919), *İnhiraf* (Le détour, 1921), *Melo* (1930), *Ümit* (Espoir, 1937) gibi bazı oyunları İstanbul Şehir tiyatrosu'nda ve özel topluluklarda oynandı.

BERNSTEİN (Sergey Natanoviç), rus matematikçi (Odesa 1880 - Moskova 1968). Fonksiyonlar kuramı alanında, herhangi bir sürekli fonksiyonun tekbiçimli yaklaşığını polinomlara dayanarak inceledi ve başka yaklaşık teoremler elde etti. Plateau problemiyle de ilgilendi (bir çevreden geçen en küçük alanın araştırılması).

BERNSTEİN (Leonard), amerikalı orkestra yöneticisi ve besteci (Lawrence, Massachusets, 1918 - New York 1990). Kusevitskiy'den ders aldı (1942). 1958'de New York Filarmoni orkestrası'nın başına getirildi. En önemli besteleri: *Batı yakasının hikâyesi* (West Side Story, 1957) ve *Songfest* (ABD'nin 200'ncü kuruluş yıldönümü için, 1978).

BERNSTEİN (Basil), ingiliz dilbilimci (Londra 1924). Londra Üniversitesi eğitim enstitüsü yöneticisi. Çocuğun toplumsallaşma sürecinde ve toplumsal ilişkilerin yeniden kurulmasında dilin rolünü inceledi (*Class, Codes and Control*, 1971-1973, 3 cilt).

BERNSTORFF (Johan, VON —*kontu*), danimarkalı devlet adamı (Hannover 1712 - Hamburg 1772). Choiseul ile yakınlığı sayesinde 1746'da Fransa'dan, Schlecwig'i Danimarka'ya bağlama konusunda güvence aldı, aynı amaçla İsveç ve Rusya ile görüşmelere girişti. 1751'den 1770'e kadar dışişleri bakanlığı yaptı. Yedi Yıl savaşı sırasında, geçici çar Pyotr III'ün Prusya'ya gösterdiği yakınlık nedeniyle bir an tehlikeye düşen Danimarka tarafsızlığını korumayı başardı (1762). Yekaterina II'nin, tahta çıkmasının (1765) hemen ardından, ailesinin Schlecwig ve Holstein üzerindeki haklarından, Delmenhorst ve Oldenburg düklükleri karşılığında vazgeçmesi, Danimarka'ya güvenlik getirdi. Bu davranış, Bernstorff'un diplomatik başarılarının doruğuydu. Onun amacı İsveç, Fransa ve Rusya ile iyi ilişkileri sürdürerek, Danimarka'nın tarafsızlığını korumak ve Holstein-Gottorp sorununu çözerek, Danimarka kralının yönetiminde bir "Birleşik devlet" fikrini gerçekleştirmekti. Yekaterina II Rusyası'na gitgide daha fazla bağımlı hale gelmesi sonunda mevkisini yitirdi ve yerine Struense getirildi.

BERNSTORFF (Andreas Peter, VON —*kontu*), danimarkalı devlet adamı (Hannover 1735 - Kopenhag 1797). Johan Bernstorff'un yeğeni. Struense'nin düşüşünden sonra, 1773'te dışişleri bakanı oldu; Rusya ile, İsveç'e karşı bir savunma antlaşması, sonra, 1780'de İngiltere'ye karşı Almanya, Hollanda ve İsveç ile bir silahlı tarafsızlık antlaşması imzaladı. 1788'de, İsveç'e karşı yürütülen savaştan çekilmesi, Yekaterina II'yi kızdırdı. 1794'te, İngiltere'nin denizcilik siyaseti yüzünden, İsveç ile bir silahlı tarafsızlık antlaşması imzalayarak ortak ticari çıkarlarını bu ülkeyle birlikte korumaya yöneldi. Bernstorff bir liberaldi; geniş çaplı reformlara (basın özgürlüğü, serfliğin kaldırılması, toprakların dağıtılması) girişti ve serbest ticareti savundu.

BERNSTORFF (Christian Günther, VON —*kontu*), danimarkalı diplomat (Kopenhag 1769 - Berlin 1835), Andreas Peter Bernstorff'un oğlu. Danimarka dışişleri bakanı olarak (1797-1810) ülkesini Viyana kongresi'nde temsil etti; sonra Danimarka hükümdarının da onayı ile Prusya dışişleri bakanı oldu (1818-1831) ve bu sıfatla Aachen kongresi ile *Zollverein*'ın hazırlıklarına katıldı.

BERNSTORFF (Albrecht, VON —*kontu*), alman diplomat (Dreilützow, Mecklemburg, 1809 - Londra 1873). Dışişleri bakanı olduğu 1861-1862 dönemi dışında, 1854'ten ölümüne kadar Prusya'nın, sonra da Almanya'nın Londra büyükelçiliğini yaptı.

BERNSTORFF (Johann Heinrich, VON —*kontu*), alman diplomat (Londra 1862 - Cenevre 1939), Albrecht Bernstorff'un oğlu. 1908'den 1917'ye kadar Washington büyükelçisi. 1916'da, denizaltı savaşına yeniden girişilirse, ABD'nin Almanya'ya savaş açacağı konusunda hükümetini uyardı. Bu uyarı dikkate alınmadı. Bununla birlikte, 31 ocak 1917 tarihli alman notasında amerikan transatlantiklerinin abluka dışı tutulmasını sağladı. Zimmermann'ın telgrafını, Mexico'daki alman büyükelçisine iletmekle görevlendirildi; Meksika'nın Texas ve Yeni Meksika üzerindeki

isteklerini Almanya'nın destekleyeceğini vaat eden bu telgrafın ingiliz gizli servisince çözülüp Washington'a bildirilmesi (şubat 1917) üzerine ABD savaşa girdi. İstanbul'a büyükelçi atanan (1917-1918) Bernstorff, 1921'de Reichstag'a seçildi. Hitler'in iktidara gelmesi üzerine (1933) ülkesini terk etti.

BERNŞTAM (Aleksandr Natanoviç), rus doğubilimci (Kerç 1910 - Sen-Petersburg 1956). Leningrad Üniversitesi'nde profesördü; Orta Asya'nın tarihini, arkeolojisini ve etnografyasını inceledi. Pamir'de zengin bir iskit uygarlığını, Orta Tien Şan bölgesinde de hun medeniyetinin kalıntılarını gün ışığına çıkardı. Eski kentlerde, özellikle, Balasagun'da da kazılar yaptı, kara-hitay uygarlığıyla ilgili ilk kalıntıları buldu.

BEROALDO (Filippo), **il Vecchio** denir, italyan hümanist (Bologna 1453 - *ay y.* 1505). Latince yapıtlarında, Cicero'yu taklide çalışır.

BEROALDO (Filippo), **il Giovane** denir, italyan hümanist (Bologna 1472 - Roma 1518). Latince şiirler yazdı ve Tacitus'un *Yıllıklar*'ının ilk beş kitabını yayımladı.

BEROE OVATA a. Saydam plankton hayvanı. (Dokunaçları yoktur, ağzı büyüktür. Birbirine eşit uzaklıkta, uzunlamasına 8 paleti vardır. Atlas okyanusu ve Akdeniz kıyılarında sürü halinde bulunur. Kaburgalımedüzler şubesi, *Nudictenidea* takımı.)

beroe ovata

BEROİA. Esk. coğ. Suriye'de Selefkıler' in kurdukları kent. Günümüzde *Halep*.

BERON (Petır BEROVİÇ, *Petır* — denır), bulgar bilim kitapları yazarı (Kotel 1800'e doğr. - Craiova, Romanya, 1871). *Bukvar s razliçni Pouçeniya* adlı küçük bir ansiklopedi yazdı (1824). O dönemde pedagojik önemi büyük olan bu yapıtta, modern bulgarcayı slavoncadan kurtararak konuşma dilini temel aldı.

BERONİT a. (fr. *beraunite*). Mıner. Hidratlı doğal demir fosfat.

BEROSOS ya da **BEROSSOS,** kaldeli din adamı, tarihçi ve gökbilimci (İ.Ö. 330'da Babil'de doğdu). İskender'in çağdaşı, Philippos'un oğlu. Kos (İstanköy) adasına yerleşmek için Babil'i terk etti ve burada bir astroloji kursu açtı; bir güneş saati icat etti, eski yunan ve latın yazarlarının dediklerine göre, somut bilimlerle uğraştı. 280 yılına doğru, eski kaynaklara dayanarak bir Babil tarihi yazdı. Bu yapıttan günümüze, yalnızca Flavius Josephus, Titus Flavius Clemens, Eusebios ve Sygkellos'un yapıtlarına aktardıkları bölümler ulaşmıştır.

BEROUN, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya) kent, Berounka ırmağı kıyısında, Prag'ın G.-B.'sında, Kladno maden kömürü havzasının G.'inde; 18 000 nüf. Eski surlar. Yapı gereçleri üretimi. Metalürji.

BEROUNKA, Çekoslovakya'da ırmak, Česky les ve Šumava ile Brdy'nin sularını ona getiren yelpaze biçiminde dizilmiş ırmakların birleşmesiyle Plzeň'de oluşur; 120 km. D.'ya doğru akarak ünlü Karlštejn şatosu eteğindeki Beroun'dan geçer, Prag yerleşme merkezinin girişinde sol kıyısından Vltava ırmağına kavuşur.

BERPA sıf. (fars. *ber* ve *pa*'dan *ber-pa*). *Esk.* Ayakta duran, yıkılmamış, sağlam.

BERR (Henri), fransız filozof ve tarihçi (Lunéville 1863 - Paris 1954). *l'Avenir de la philosophie, esquisse d'une synthèse des connaissances fondées sur l'histoire* (Felsefenin geleceği; tarihe dayalı bir bilgiler sentezi taslağı) adlı tezi. *Revue de synthèse historique* (1900) dergisini kurarak başlattığı tarihsel sentez çalışmalarının başlangıcı oldu. Bu dergi 1931'de *Revue de synthèse* adını aldı ve daha sonra da Tarihsel sentez merkezi haline geldi. Berr, çalışmalarını "Évolution de l'humanité" dizisiyle (1920) sürdürdü. Bu dizide, insan düşüncesinin ve etkinliklerinin çeşitli yanlarından her biri, zaman ve mekân çerçevesi içinde bilimsel kurallara göre incelenmekteydi. Berr, öyküleştirici ya da olgucu tarih anlayışına ilk tepki gösterenlerden biridir. Ulusalcı ve iyimser görüşleri benimsemişti ve tarihte, insanlığın attığı ileri adımların somut izlerini ve dolayısıyla, oluş halindeki bir genel bilimin temelini görüyordu.

BERRÂDE a. (ar. *berrâde*). *Esk.* Su ve başka içecekleri soğutmakta kullanılan özel kap, karlık.

BERRADİ (Ebülfazl Ebülkasım bin İbrahim **EL-**),**ed-Demmeri** de denir, arap tarihçi (Demmer VIII. yy. sonları-Cerba IX. yy. başları). Ebülabbas Ahmet es-Sait'in *Tabakat ül-ülema* adlı yapıtını tamamlayan (tetimme) *Kitab ül-cevahir il-müntekat* adlı yapıtı. ıslamın ilk dönemlerinden rüstemi imamı Muhammet bin Eflah'ın hükümdarlığına (984) kadarki dönemin olaylarını içerir. Berradi, İbazıler'in görüşüne göre yazdığı bu yapıtın sonuna, mezheplerle ilgili yapıtların bir listesini ekledi.

BERRAK sıf. (ar. *berk*, şimşek'ten, *berrak*). **1.** Bulanık olmayan duru su için kullanılır: *Berrak bir deniz. Irmağın berrak suyu.* **—2.** Aydınlık, açık, bulutsuz hava, gökyüzü için kullanılır: *Berrak bir gökyüzü.* **—3.** Güzel, pürüzsüz, kulağa hoş gelen ses için kullanılır: *Billur gibi, berrak bir ses.* **—4.** Açık, anlaşılır nitelikteki şey için kullanılır: *Berrak bir üslup. Kafamda hiçbir şey berrak değil.*

—İçit. san. Tortusundan ayrıldıktan sonra durulan şarap için kullanılır.

BERRAKLAŞMAK gçz. f. Duru, açık, anlaşılır bir duruma gelmek, berraklık kazanmak: *Düşüncelerim henüz berraklaşmış değil.*

◆ **berraklaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi berraklaştırmak*, onu durultmak, açık, anlaşılır kılmak.

BERRAKLAŞTIRMA a. İçit. san. Şarabı içindeki bulandırıcı maddelerden arındırarak durultma işlemi. (Bu işlem, merkezkaçla ayırma, süzme ya da durultma işlemleriyle gerçekleştirilir.)

—Şek. san. İçindeki yabancı maddeleri çıkartmak amacıyla kristallere ayrılmış şekerin üstüne su ya da buhar gönderme işlemi.

BERRAKLAŞTIRMAK → BERRAKLAŞMAK

BERRAKLIK a. **1.** Berrak olma durumu, berrak olan şeyin niteliği; duruluk, açıklık: *Havanın berraklığı. Düşüncelerinde berraklık yok.* **—2.** *Berraklık kazanmak*, açık, anlaşılır, belirgin duruma gelmek.

BERRAN → BÜRRAN.

BERRÂNİ sıf. (ar. *berr*'den *berranı*). *Esk.* **1.** Kır ve sahrayla ilgili; yabanıl. **—2.** Dinsel kurallara uymayan, mezhep bağlarına karşı ilgisiz. **—3.** Dışla ilgili, dıştan olan; yabancı.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde "yabancı" anlamında kullanılır. (Özellikle Avrupalılar için geçerliydi. Memluklar ise aynı kelimeyi bırun [saray dışı] memurları için kullandılar.)

BERRE gölü, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) kıyı gölü, *Caronte* kanalıyla (doğal ama düzenlenmiş kanal) Akdeniz'e (Fos körfezi) bağlanır. Yaklş. 150 000 ha. Sığ olan Berre gölünde önceleri balıkçılık yapılırken, sonraları tuz üretilmeye başlandı. Günümüzde kıyılarında birçok sanayi kuruluşu vardır.

BERRE-LÉTANG, Fransa'da kanton (Bouches-du-Rhône) merkezi, Berre gölünün kuzey kıyısında; 12 723 nüf. (1992). Roman ve gotik üslubunda kilise. 1680' den kalma küçük kilise. Deniz hava üssü. Petrol arıtma ve petrokimya sanayisi.

BERREN be. (ar. *berren*). *Esk.* **1.** Karadan, kara yoluyla. **—2.** *Berren ve bahren*, karadan ve denizden: *"Bu günlerde gerek garbı Anadolu ve gerek Anadolu berren bahren bize en lüzumu olan esliha ve cephaneyi nakletmek istiyor"* (M. K. Atatürk).

BERREYN a. (ar. *berr*'in ikili çoğl. *berreyn*). *Esk.* İki kıta, Asya ve Avrupa kıtaları.

BERRİ, BERRİYE sıf. (ar. *berr* ve *-i* 'den *berri*, dişl. *berriye*). *Esk.* Karaya, toprağa ait: *"... bilhassa İngiliz kuva-yi berriyesinin taht-ı ışgalinde..."* (M. K. Atatürk).

Berri, Suudi Arabıstan'ın, Basra körfezı kıyısında ve Res Tennure'nin K.-B.'sında yer alan petrol yatağı.

BERRİ (Nebıh), lübnanlı sıyaset adamı (Sierra Leone 1938). Beyrut Üniversitesi'nde hukuk okudu (1963). Beyrut'ta avukatlık yaptı. Şiı Emel örgütü'nün kurucuları arasında yer aldı (1974). 1980'de örgütün önderi oldu. Raşit Kerami'nın ulusal birlik hükümetinde adalet ve hidroelektrik bakanlıklarına ek olarak Güney Lübnan ve imar bakanlığını da üstlendi (1984). İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi için yapılan görüşmelere katıldı. Ilımlı tutumuyla, uluslararası görüşmelerde olumlu girişimleriyle tarafların güvenini kazandı. Önderliğindeki Emel örgütü İsrail, maruni hıristiyan, filistinli, sünni müslüman ve dürzi güçlerle zaman zaman çatışmaya girdi. 1985'te dürzilerle hıristiyanlar arasındaki çatışmalara son vermek amacıyla düzenlenen Büyük islam konferansı'na katıldı. Aynı yılın aralık ayında Lübnan kuvvetleri'yle, 1987'de de Suriye'nin girişimiyle dürzi lider Velid Canbulat'la barış antlaşması imzaladı.

BERRİAS KATI a. (*Berrias*'dan, Ardeche'in bir kasabası). Kretase sisteminin bır katı. (→ KATMANBILİM.)

BERRİYE a. (ar. *berr*'den *berriyye*). *Esk.* Çöl, ova, sahra.

BERRİYE → BERRİ.

Berriyetüşşam ve kal'ayi Akkâ madalyası, Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861) çıkartılmış madalya. Osmanlı, ingiliz ve avusturya gemilerinden oluşan donanmanın, İbrahim Paşa karşısında kazanmış olduğu Akkâ zaferinin anısına bastırıldı (1840). Altın, gümüş ve bakırdan bastırılan madalyaların ön yüzünde defne çelengi, ortasında Abdülmecit'in tuğrası, arka yüzünde türk bayrağı ile Akkâ kalesinin simgesel betimi bulunur.

BERROCAL (Miguel Ortiz), ıspanyol heykelci (Villanueva de Algaidas, Malaga, 1933). Soyut formlardan gitgide insanbiçimli ve figüratif formlara geçen Berrocal'ın metal heykelleri devingen öğelerle ve 1959'dan sonra da (*Büyük gövde*, demir) iç içe geçebilir ve sökülüp takılabilir yapılarla dikkati çeker. Güzel görünümlerinin yanı sıra oyuncak niteliğindeki küçük boyutlu kimi yapıtlarının (*Maria de la O*, 1964) seri üretimi yapılmıştır. Berrocal, bu yapıtlarından bir bölümüne (Mini-David, Mini-María, Mini-Heykelsütun) yalnızca ta-

Bernand

Leonard **Bernstein** (Paris, 1979)

Frederiksborg şatosu

Johan **Bernstorff**
Louis Tocqué'nin yapıtı (1759, ayrıntı)
Doğal tarih müzesi
Frederiksborg şatosu (Danimarka)

Giraudon

Pedro **Berruguete**
İsa mezarda
Pinacoteca Brera, Milano

Held-Ziolo

Alonso **Berruguete**
Aziz Sebastián
San Benito el Real kilisesi'nin (1525'e doğr.) mihrap arkalığındaki çokrenkli ahşap heykelcik
Ulusal Heykel müzesi, Valladolid

şı gözüken ve ancak tüm yapı söküldüğünde bütünüyle ortaya çıkan bir yüzük de eklemiştir.

BERROİA → VERRİA.

BERRUGUETE (Pedro), ispanyol ressam (Paredes de Nava, 1450'ye doğr. - *ay. y.* 1503 ya da 1504). Kısa bir süre (1477'ye doğr.) kaldığı Urbino'da, Montefeltro dükünün, çevresinde 28 bilgin ve filozofun resimlerinin yer aldığı portresini yaptı. Bu resimlerden bazıları günümüzde Louvre müzesi'ndedir. Castilla'da çalıştı ve bu yıllarda Palencia, Burgos, Segovia eyaletlerinde büyük kilise sunak arkalıkları yaptı. S. Tomás d'Avila manastırı için başrahip Torquemada'nın isteği üzerine S. Tomás'a, S. Domingo ve S. Pedro'ya ithaf edilen üç sunak arkalığı yaptı. (Son iki sunak arkalığının 10 panosu Prado müzesi'ndedir.)

BERRUGUETE (Afonso), ispanyol heykelci ve ressam (Paredes de Nava 1488'e doğr. - Toledo 1561), Pedro Berruguete'nin oğlu. On beş yıldan fazla İtalya'da kaldı. Bu süre içinde Bramante ve Michelangelo ile tanıştı. 1517'de İspanya'ya döndü ve Valladolid, Olmedo ve Toledo'da (katedral korosunun iskemleleri) çalıştı. Sık aşırılıkların görüldüğü yapıtlarında güçlü bir duygusallık vardır. Başyapıtı, S. Benito el Real da Valladolid kilisesi'nin mihrap arkalığıdır ve bu kentin ulusal heykel müzesindedir.

BERRY, Fransa'da il, Cher ve İndre *département*'larını içerir. Merkezi *Bourges*.
• COĞRAFYA. Berry ilinde, çok çeşitli arazi birimlerine rastlanır: marnlı çöküntüler, kireçtaşlı bir yayla, ili bölen büyük vadiler, vb. Berry uluslararası ulaşım yollarının biraz uzağında kaldığından, yöresel özelliklerini, folklorunu, efsanelerini günümüze kadar koruyabilmiştir. Sanayisi (hava taşıtları yapımı, metalürji, seramik vb.) çok eskiye dayanmakla birlikte, halk gene de, iş bulmakta güçlük çekmekte ve büyük iş merkezlerine göç etmektedir.
• TARİH. Berry, Galya ve Roma dönemine kadar önemli bir rol oynamadı. *Biturig*'ler *Avaricum*'u (Bourges) bütün Massif central'ın merkezi olarak kabul ettiler. Biturig'lerin yurdu önce Aquitaine'e katıldı, sonra 469'a doğru Vizigotlar'ın istilasına uğradı. Bölgenin önemli bir bölümü XI. yy.'ın sonlarına doğru Fransa kralının eline geçti. 1360'ta Jean II le Bon Berry'yi düklük haline getirdi. 1584'te Berry düklüğü Fransa'ya bağlandı.

BERRY (Jean DE FRANCE, — *dükü*), Capet sülalesinden prens (Vincennes 1340 - Paris 1416), Poitiers kontu (1356-1360), Berry ve Auvergne dükü (1360-1416), Jean II İyi'nin üçüncü oğlu. Bretigny antlaşması'ndan sonra, rehine olarak 1367'ye kadar İngiltere'de kaldı. Yeğeni Charles VI'nın yaşının küçük olmasından yararlanarak, özellikle Languedoc'u yönetirken, yaptığı zorbalıklarla ve ihtilaslarla tanındı: 1388'de, Marmouset'ler tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Charles VI delirince, iktidarı kardeşi Bourgogne dükü ve yeğeni Orleans düküyle paylaştı. Önceleri bu ikisi arasında uzlaştırıcı bir rol oynadı. Louis d'Orleans'ın öldürülmesine (1407) pek tepki göstermedi. 1410'dan başlayarak damadı Bernard VII'nin önderlik ettiği Armagnac'ların yanında yer aldı. Topraklarını gerçek bir devlet haline getirmeye çalıştı ve büyük bir sanat koruyucusu oldu; birçok şato ve konak ısmarladı, Avrupa'nın en iyi sanatçılarını çalıştırdı (André Beauneveu, Jean de Cambrai, Jacquemart de Hesdin, Limbourg kardeşler vb.). Kütüphanesinde çağın en güzel elyazması kitaplardan bazıları yer aldı: *Psautier, Petites Heures, Très Belles Heures,* ve özellikle *Très Riches Heures du duc de Berry.*

BERRY (Charles Ferdinand DE BOURBON, — *dükü*), fransız prens (Versailles 1778 - Paris 1820). Artois kontunun (Charles X) ve Marie-Therese de Savoie'nın ikinci oğlu. 1789'da, yakınlarıyla ülkeden ayrıldı. Condé ordusunda görev yaptı. 1801'de İngiltere'ye yerleşti. Burada evlendiği Amy Brown'dan iki kızı oldu. 1814'te Fransa'ya dönen Berry dükü, amcasıyla birlikte Gent'e kaçmak zorunda kaldı. 1815'te yine Paris'e döndü. İlk evliliğini kabul etmek istemeyen ailesi, 1816'da onu, Marie-Caroline de Bourbon Sicile ile evlendirdi. Bu birleşmeden iki çocuk dünyaya geldi: 1819'da doğan kızı, Parma düşesi; babasının ölümünden sonra doğan oğlu Henri ise Chambord kontu oldu. Berry dükü, 13 şubat 1820'de Paris Operası'ndan çıkarken Louvel tarafından öldürüldü.

BERRY (Marie - Caroline DE BOURBON -SİCİLE, — *düşesi*), Charles Ferdinand de Bourbon Berry*'nin karısı (Palermo 1798 - Brünnsee, Steiermark, Avusturya, 1870). Calabria dükü ve daha sonra İki Sicilya kralı Francesco'nun büyük kızı. 1816'da Berry dükü ile evlendi. Kocasının öldürülmesinden (şubat 1820) sonra, Bordeaux dükünü (gelecekteki Chambord kontu) dünyaya getirdi. 1830'da Charles X sürgün edilince onunla giden Marie-Caroline, oğlunun tahta dönüşünü sağlamaya çalıştı ve Bourbon hanedanı yanlılarının 'Amazon''u oldu. 1832'de Fransa'ya döndü, Provence'ı ve Vendée'yi Louis-Philippe'e karşı ayaklandırmaya kalkıştı. Bu çılgınca girişimin başarısızlığa uğraması üzerine (haziran 1832) tutuklanarak Blaye kalesine kapatıldı. Mayıs 1833'te burada bir kız çocuğu dünyaya getirdi ve çocuğun Lucchesi-Palli kontundan olduğunu ileri sürdü. Louis-Philippe hükümeti tarafından istismar edilen bu olay, skandal yarattı ve kısa bir süre sonra serbest bırakılan düşesin tüm manevi ve siyasal saygınlığını yok etti.

BERRY (Jules PAUFICHET, **Jules** — denir), fransız sinema ve tiyatro oyuncusu (Paris 1889 - *ay. y.* 1951). Daha çok ahlaksız ve palavracı dolandırıcıları, kötü ruhlu, çenesi düşük ve kimi zaman da gerçekten korkutucu kişileri canlandırdı. Jean Renoir'ın *Le Crime de M. Lange* (1935) ve Marcel Carné'nin *Gece ziyaretçileri* (les Visiteurs du soir) [1942] filmlerinde unutulmaz tipler yarattı.

BERRY (Francis), ingiliz şair (İpoh, Malezya, 1915). Şiirlerinde korku ve acımasızlık temalarını işledi (*Snake in the Moon*, 1936; *The Galloping Centaur*, 1933-1952; *Ghosts of Greenland*, 1967).

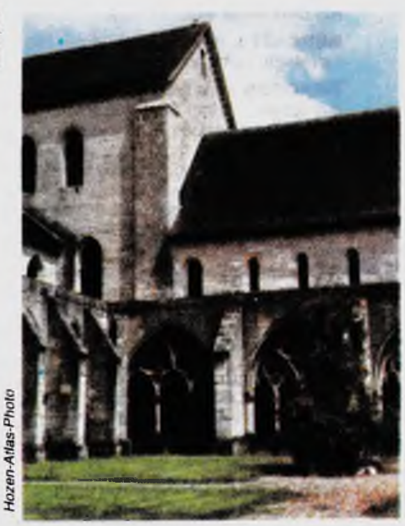
BERRY (Chuck), amerikalı zenci şarkı-

Berry'de sanat
Ainay-le Vieil (XV. yy.) şatosu

Beaujard

Noirlac kent manastırının avlusu
(XII.-XIV. yy.)

Hozen-Atlas-Photo

cı, gitarcı ve besteci (Saint-Louis, Missouri, 1926). Önce bir kilise korosunda şarkı söyledi, 1952'de ilk orkestrasını kurdu ve 1955'e doğru üne kavuştu. Rock and roll'ün öncülerinden biri oldu, zencilerin rhythm and blues'u ile beyazların country and western'ini birleştirdi. Pop müzik topluluklarının repertuarlarında sık sık yer alan besteleri vardır: *Maybellene, Sweet Little Sixteen, Roll'Over Beethoven, Carol, Surfin'USA.*

BERRY (Brian J. L.), ingiliz kökenli amerikalı coğrafyacı (Sedgeley, Staffordshire, 1934). Chicago (1958-1977), sonra Harvard'da ders verdi. Çalışmalarıyla, kuramsal yaklaşımın verimliliğini kanıtladı ve coğrafyada nicel yöntemlerin uygulanmasını başlattı. Daha çok kentlerle, merkez bölgeler kuramıyla, kentlerin sınıflandırılmasıyla ve çevrebilimsel etkenlerle ilgilendi. En ünlü çalışmaları: *Geography of Market Centers and Retail Distribution* (Pazarların coğrafyası ve perakendecilik) [1967], *Spatial Analysis* (Mekân çözümlemesi) [1968], *Geographic Perspectives on Urban systems* (Coğrafya açısından kentçilik sistemleri) [1970].

Berry çatışkısı, anlambilimin önemli paradoksu. İlk kez, Russel tarafından ortaya kondu. Şöyle açıklanabilir: 25'ten daha az heceyle adlandırılamayacak bir doğal tamsayılar kümesine A diyelim. Bu küme boş değildir (örneğin, 981 234 937 542 sayısını içerir). Doğal tamsayıların N kümesi, sıralı bir küme olduğuna göre, A kümesinin en küçük bir a_0 öğesi olacaktır. Öyleyse, bu a_0 sayısı "25'ten daha az heceyle ifade edilemeyecek en küçük doğal sayı" deyimiyle dile getirilebilir. Böylece, şu çelişki ortaya çıkar: **1.** A ya ait olan a_0, tanımı gereği, 25'ten daha az heceyle ifade edilemez. **—2.** Oysa a_0 ı ifade eden tırnak içindeki deyim, 25'ten daha az hece (tam 24 hece) içermektedir.

BERRY-AU-BAC, Fransa'da (Aisne) komün, Reims'in 18 km K.-B.'sında, Aisne ırmağı kıyısında; 510 nüf. (1992). Birinci Dünya savaşı sırasında, burada, 108 rakımlı tepede uzun bir savaş verildi ve 1917 nisanındaki saldırıda, ilk fransız tankları Berry-Au-Bac'ta harekâta başladı.

BERRYER (Pierre Antoine), fransız avukat ve siyaset adamı (Paris 1790 -Angerville-la-Rivière, Loiret, 1868). Pierre Nicolas Berryer'nin oğlu. Ney, Cambronne, La Mennais (1826), Chateaubriand (1832) davalarında yaptığı savunmalarıyla ün kazandı. İşçilerin örgütlenme haklarını (1844-1845) ve dinsel toplulukların özgürlüğünü savundu. 1830'da milletvekili seçildi, Bourbon'ların sözcülüğünü yaptı. Berry düşesini, Vendée ayaklanması girişiminden caydırmak istediyse de başaramadı. Buna rağmen onun suç ortağı sayılarak tutuklandı; Blois ağır ceza mahkemesi suçsuzluğuna karar verdi (ekim 1832). 1848 Ulusal meclisi'nde olduğu gibi 1863 Yasama meclisi'nde de hükümdarın Tanrı'dan gelen meşruluğu ilkesini savunmayı sürdürdü. Savunmaları ve parlamentoda yaptığı konuşmaları yayımlandı (1872-1876). 1852'de, Académie française'e seçildi.

BERRY İSLANDS, Bahama adalarında ada topluluğu, Great Abaco adasının G.-B.'sında.

BERRYMAN (John), amerikalı yazar (McAlester, Oklahoma, 1914 - Minneapolis 1972). Saçmanın, içe bakışın ve kaygının egemen olduğu şiir kitapları (*The Dispossessed*, 1948; *Homage to Mistress Bradstreet*, 1956; *77 Dream songs*, 1964, *His Toy, His Dream, His Rest*, 1968; *Delusions*, 1972), bir roman (*Recovery*, 1973) ve Stephen Crane'ın biyografisini yazdı (1950).

BERSAGLİERE ("amaç, hedef" anlamında *bersaglio*'dan türeme ital. sözc.). İtalyan ordusunun hafif piyade eri. (1836'da La Marmora tarafından, Piemonte dağlarının seçkin piyade birliği olarak kurulan bersagliere'ler, daha sonra, İtalya'nın Afrika ve Avrupa'da giriştiği tüm seferlerde görev alarak ün kazandılar.)

BERSALİA → BERZİLİA.

BERSAM ya da **BİRSAM** a. (ar. *birsam*). Aslı olmayan bir şeyi görür ya da işitir gibi olma hastalığı,sanrı,halüsinasyon.

BERSERK a. İskand. mit. Ayı postu giyen ve ayıya dönüşebilen yenilmez Odin savaşçısı. (Hayvan postundan giysi taşıyan ve viking saraylarına bağlı olan savaşçı berserk'ler vecde gelerek akıl almaz işler başarırlardı. Saga'larda [ortaçağ iskandinav efsaneleri] bunların vahşet krizlerinden örnekler vardır.)

BERSEZİO (Vittorio), italyan yazar (Peveragno, Cuneo, 1828 - Torino 1900). Gazetelerde, siyasi makaleler dışında Eugène Sue tarzında tefrika romanlar da yazdı. Piemonte lehçesinde yazdığı komedisi *Le miserie d'monssù Travet*'te (1863) ünlü bir kalem efendisi tipi yarattı.

BERSİSA, islam kaynaklarına göre, musevi ya da hıristiyan din adamı. Şeytan tarafından kandırılarak zina yapmaya zorlandı. Bu suçu işlediği sırada şeytanın haber verdiği müritlerince yakalandı. Şeytan, eğer kendisine tapacak olursa onu kurtaracağını söyledi. Bersisa yine aldanarak şeytana taptı ve bu yüzden sonsuza kadar lanetlendi.

BERŞ a. (ar. *berş*). *Esk.* **1.** Keten yaprağı karıştırılarak yapılan afyonlu şurup. **—2.** Arzu, istek.

BERŞE (EL-), Nil'in doğu yakasında, Mallavi kenti karşısında Eski Mısır arkeolojik buluntu yeri. Orta İmparatorluk'un buradaki on hypogeum'undan yalnızca bir tanesi toptan yıkımdan kurtulmuştur. Bu hypogeum'un duvarlarından birinde, oturan bir kolos heykelinin taşınmasını gösteren bir resimle, bu olayı açıklayan bir yazıt vardır.

BERT (Paul), fransız fizyoloji bilgini ve siyaset adamı (Auxerre 1833 - Hanoi 1886). Tıp ve fen doktoruydu. Doğal tarih müzesi ile École des hautes études profesörlüklerinde bulundu. 1870'ten sonra Yonne genel sekreteri, Nord valisi oldu; 1872'de Yonne milletvekili seçildi, radikal cumhuriyetçilerle birlikte, bütün eğitim reformlarına, özellikle ilköğretimin parasız ve zorunlu duruma getirilmesine, her ilde bir ilköğretmen okulu kurulmasının kabul edilmesine katkıda bulundu. Gambetta kabinesinde milli eğitim bakanıyken (14 kasım 1881 - 26 ocak 1882), Kilise'ye karşı cephe alanların önderliğini yaptı. 1886 ocağında da Annam ve Tonkin genel valiliğine atandı.

Bk. resim sayfa 1560

Bilimsel yapıtları genel fizyolojiyle ilgiliydi. Organ aşılama ve nakilleri alanında çalıştı. Özellikle solunum fizyolojisi ve hava, karbondioksit ve oksijen basıncındaki değişmelerin solunuma etkisiyle; anesteziklerin fizyolojisi ve ışığın canlılar üzerindeki etkisiyle uğraştı... Yapıtları: *De la greffe animale* (Hayvanlarda organ aşısı) [1863], *Recherches sur les mouvements de la sensitive* (Duyularla ilgili hareketler üzerine araştırmalar) [1867-1870], *la Pression barométrique* (Barometrik basınç) [1877], *Leçons de zoologie* (Zooloji dersleri) [1881], *l'Enseignement et laïque* (Laik eğitim) [1881], *Leçons d'anatomie et de physiologie animales* (Hayvan fizyoloji ve anatomisi üzerine dersler) [1885], vb.

Bert *(Paul)* **etkisi,** oksijen zehirlenmesi. (17 bar'dan yüksek basınç altında solunan oksijenin meydana getirdiği hiperoksinin sonucudur. Dalgıcın bedeni etkinliğine bağlı olarak az ya da çok hızla ortaya çıkan ve sara nöbetini andıran çırpınmalarla belirgindir.)

Giraudon

Jean de Berry
Limbourg kardeşler'in *Très Riches Heures du duc de Berry* (XV. yy. başı) için yaptıkları bir minyatürden ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

BERTA a. Fazogl'da (Sudan, Etyopya) konuşulan nil-çad öbeğinde yer alan bir dil.

BERTACCHİ (Giovanni), italyan yazar (Chiavenna, Sondrio, 1869 - Milano 1942). Edebiyat eleştirileri ve Pascoli'nin etkisi altında şiirler yazdı (*Liriche umane*, 1903).

BERTANİ (Agostino), italyan hekim ve siyaset adamı (Milano 1812 - Roma 1886). 1848'den başlayarak İtalya'daki devrimci mücadelelere katıldı. 1859'da, Binlerin yürüyüşünün düzenleyicilerinden biriydi. Napoli'de geçici hükümetin genel sekreterliğine getirildi. Piemonte'nin ülke işlerine karışmasını engellemeye çalıştıysa da başarı sağlayamadı. 1860'ta Milano milletvekili ve cumhuriyetçi radikallerin başkanı seçildi; bir halk sağlığı yasası hazırladı. 1876'dan sonra, Depretis'in trasformismo'suna karşı çıktı.

BERTARAF be. (fars. *ber* ve ar. *taraf*'tan *ber-taraf*). **1.** *Esk.* Şöyle dursun, bir yana. **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi bertaraf etmek*, onu ortadan kaldırmak, uzaklaştırmak, yok etmek: *Bir tehlikeyi, güçlüğü bertaraf etmek. Rakiplerini bertaraf etmek. Onu tahttan indirip bertaraf ettiler.* **—3.** *Bertaraf olmak*, ortadan kaldırılmak, yok edilmek.

BERTAUT (Jean), fransız şair (Donnay, Normandiya, 1552 - Séez 1611). Henri III'ün okutmanlığını, Marie de Médicis'nin özel rahipliğini yaptı. Daha sonra, Séez piskoposluğuna getirildi. Şiirleri her şeyden önce, petrarca'cılığın tüm üslup özelliklerinin serpildiği, günlük koşullara göre yazılmış yapıtlardır. Aşk ya da hıristiyanlık temalarını işleyen dizelerinde (*Oeuvres poétiques*, 1601-1620), güzel söz söyleme sanatının bütün kurallarına uymakla yetindi.

BERTELLİ (Luigi), italyan yazar (Floransa 1858 - *ay. y.* 1920). **Vamba** takma adıyla tanınır. Çocuk edebiyatının bir klasiği olan *Il giornalino di Giamburrasca*'nın (1920) yazarıdır.

BERTELS (Yevgenii Eduardoviç), rus doğubilimci (Sen-Petersburg 1890 - Moskova 1957). Sen-Petersburg Üniversitesi doğu bilimleri fakültesi'ni bitirdi (1918). Ölümüne kadar SSCB Bilimler akademisi Asya müzesi'nde çalıştı. Orta Asya, Ortadoğu uluslarının kültürü, dili ve edebiyatı üzerine 300'ü aşkın araştırması vardır. Tasavvuf edebiyatı, Firdevsi, Nizami, Fuzuli ve Cami üzerindeki incelemeleriyle tanınır. Fars-tacik edebiya-

Lauros-Giraudon

Charles Ferdinand de Bourbon
Berry dükü,François Gérard'ın yapıtı (1820, ayrıntı) *Versailles müzesi*

Réunion des musées nationaux

Marie-Caroline de Bourbon-Sicile
Berry düşesi
François Gérard'ın yapıtı (bir eskizden ayrıntı, 1820)
Versailles müzesi

Roger Viollet

Pierre Antoine Berryer

Larousse

Paul Bert
Léon Lhermite'in
bir tablosundan (1889) ayrıntı
Tıp akademisi, Paris

coll. Sirot-Angel

Marcelin Berthelot
laboratuvarında

Lauros-Giraudon

Mareşal Berthier
Jacques Pajou'nun yapıtı (1808, ayrıntı)
Versailles şatosu

Lauros-Giraudon

Claude Berthollet
David d'Angers'nin yapıtı
Carnavalet müzesi, Paris

tı tarihini konu edinen yapıtı ölümünden sonra yayımlandı (1960).

Bertelsmann, 1835 yılında Carl Bertelsmann tarafından Gütersloh'ta kurulan alman yayınevi. Ansiklopediler, edebi ve bilimsel yapıtlar, çocuk kitapları ve Haritacılık enstitüsü'nün çalışmalarını yayımladı. 1950'de, ilk "kitap kulübü"nü kurdu. 1958'de plak, 1964'te sinema ve televizyon alanında (Ufa-Fernsehproduktion) etkinlik gösterdi.

BERTER sıf. (fars. *ber,* yüksek ve *-ter,* daha'dan *berter*). *Esk.* Daha yüksek, üstün.

Bertha (*Bertha* Krupp'tan, essen'li alman sanayicinin kızı), 1918 martından ağustosa kadar Paris'i ateş altına alan uzun menzilli alman toplarına verilen ad Crépy-en-Laonnais'de, sonra Beaumont-en-Beine'de (Aisne) kullanıldı ve özellikle kutsal cuma günü St.-Cervais kilisesi'ni hedef alarak 91 kişinin ölümüne yol açtı. Böylece Bertha'nın neden olduğu toplam kayıplar 256'ya yükseldi.

■ **BERTHA** ya da **BERTRADA, Büyük ayaklı** denir, Laon kontu Caribert'in kızı (öl. Choisy-au-Bac 783). Kısa Pépin ile evlendi; Charlemagne ve Carloman'ın annesidir.

BERTHELOT (Marcelin), fransız kimyacı (Paris 1827 - *ay. y.* 1907). Bir doktorun oğludur. Araştırma yapmayı Pelouze laboratuvarı'nda öğrendi. 1851'de Balard'ın asistanı olarak Collège de France'a girdi; metil alkolün bireşimini yaptı. 1854'te gliserin ile asitlerin bileşimleri ve doğal yağlı maddelerin üretimi üzerine verdiği bir tezle fen bilimleri doktoru oldu. 1859'da Eczacılık yüksekokulu'nda. 1865'te de Collège de France'da görev yaptı. 1873'te Bilimler akademisi'ne, 1901'de Fransız akademisi'ne girdi. Senatör seçildi (1881). Milli eğitim ve Güzel sanatlar (1886) ve sonra Bourgeois kabinesinde (1895-96) dışişleri bakanlığı yaptı.

Bütün gücüyle atomsal simgelemeye karşı koydu. Deneysel araştırmaları daha çok organik kimyaya yönelmiştir. Pean de Saint-Gilles ile alkollerin esterleşmesini inceledi ve tepkimenin tersinir tepkimeyle sınırlı olduğunu kanıtladı. Böylelikle kimyasal dengeleri ve tepkime hızı kavramını buldu. Ama özellikle yaşayan varlıklarda bulunan kimyasal türlerin yapay üretimiyle ilgilendi. Böylece etil alkol (1855), formik asit (1856), metan (1858), asetilen (1859) ve benzenin (1866) bireşimlerini yaptı. İkinci önemli faaliyeti tepkimelerde rol oynayan ısı miktarlarının incelenmesidir (ısılkimya). Vieille ile birlikte, kalorimetri bombasını keşfetti. Bunun aracılığıyla, patlayıcıları, organik bileşiklerin oluşum ısılarını vb. inceledi.

Yaşamının sonlarında yayımladığı *Des origines de l'alchimie* (1855) adlı yapıtında eski kimya tarihinin bazı bölümlerini aydınlatmaya çalıştı.

■ **BERTHİER** (Louis Alexandre), **Neuchâtel** prensi, **Valengin** dükü, **Wagram** prensi, Fransa mareşali ve yüksek meclis üyesi (Versailles 1753 - Bamberg 1815). On yedi yaşında kurmay heyetine girdi; ilk kez Amerika savaşı'nda çarpıştı. 1789'da Versailles ulusal muhafız tuğgenerali, sonra sırasıyla La Fayette'in, Luckner'in, ardından da İtalya ordusunun kurmay başkanı olan Berthier, 1796'da Bonaparte'ın kurmay başkanı oldu ve 1814'e kadar ona bağlı kaldı. Napoléon, Berthier'yi yüksek görevlere, bu arada başkomutan yardımcılığına getirdi. 1800-1807 arasında savaş bakanı, 1805-1814 arasında ise Büyük ordu tuğgenerali oldu. Yüz Gün sırasında Louis XVIII'in hizmetindeydi, Bavyera'da Bamberg'e çekildi ve orada bir pencereden düşerek öldü. Tümgeneral olan iki kardeşi vardı: CÉSAR (Versailles 1765 -Grosbois 1819) ile VICTOR (Versailles 1770 - Paris 1807). —Oğlu NAPOLÉON LOUIS JOSEPH (Paris 1810 - *ay. y.* 1888), Fransa yüksek meclis üyesi ve senatör oldu.

BERTHİERİT a. (öz. a. Pierre *Berthier'*den). Miner. $FeSb_2S_4$ formüllü, antimon ve demir sülfür.

BERTHOLİT (öz. a. *Berthollet'*den). Kim. Belirli bir homojenlik alanında stokiyometrisi ile, özellikleri sürekli ve tekdüze bir biçimde değişebilen kimyasal bileşik. (Daltonitlerin karşıtı olan bu cisimler, Proust'un tanımladığı orantılar yasasına uymaz.)

■ **BERTHOLLET** (*kont* Claude Louis), fransız kimyacı (Talloires, Annecy yakını, 1748 - Arcueil 1822). Chambéry ve Torino üniversitelerinden sonra Paris'e giderek Mme de Montesson'un hekimi olarak çalışmaya başladı. 1779'da Paris Fakültesi'nde doktor oldu ve 1780'de Bilimler akademisi'ne girdi. 1784'te boyama müdürlüğüne atandı, 1789'da, hipokloritlerin (Javel suyu) renk artırıcı özelliklerini buldu ve bunları ipliğin ve bezin ağartılmasında kullandı. Bu yöntem, *Eléments de l'art de la teinture* (Boyama sanatının temelleri) [1791] adlı yapıtında açıklanmıştır. Lavoisier'nin düşünce sistemine bağlı olan Berthollet, bütün asitlerde oksijen bulunmadığını gösterdi ve 1785'te sülfürlü hidrojenin bileşimini hazırladı. Lavoisier, Fourcroy ve Guyton de Morveau ile bir rasyonel kimya terim dizini hazırladı. Bu arada klorlar üzerindeki incelemelerini sürdürdü, kloratları buldu ve bunları patlayıcı yapımında kullandı. Comite du salut public (Halk kurtuluşu komitesi) kendisini ulusal savunmaya ilişkin mekanik fizik ve kimya konuları üzerine çalışan bir komisyonun başkanlığına getirdi. Monge ile Politeknik okulu'nu (Ecole polytechnique) kurdu ve burada mineral kimya kürsüsünün başına geçti. 1796'da Directoire tarafından İtalya'da görevlendirildi. Burada, sonradan birlikte Mısır'a gideceği Napoleon ile sıkı ilişkiler kurdu. 1803'te Fransa'ya döndüğünde *Essai de statique chimique* (Kimyasal statik üzerine deneme) ve *Recherches sur les lois des affinités chimiques'i* (Kimyasal ilgilerin yasaları üstüne araştırmalar) yayımladı, bu kitaplarda tuzlar, asitler, bazlar arasında çift bozunma tepkimelerinin öngörülmesini sağlayan ve kendi adını taşıyan yasaları ortaya attı. 1804'te sodyum karbonatın sanayide hazırlanışını düzenledi.

Arcueil'de dinlenmeye çekildikten sonra Laplace ile birlikte Biot, Humboldt, Gay-Lussac, Thenard, Arago, Poisson gibi büyük bilginleri bir araya getiren "Arcueil topluluğu"nu kurdu. İmparatorun dostu olmasına karşın, savaşa karşı duyduğu nefret dolayısıyla 1814'te tahttan düşmesi için oy verdi. Restauration tarafından Fransa yüksek meclisi'ne atandı, Saint-Michel nişanını reddetti.

BERTHOUD → BURGDORF.

BERTHOUD (Ferdinand), isviçreli saatçi (Plancemont-sur-Couvet, Neuchâtel kantonu, 1727 - Groslay 1807). *Essai sur l'horlogerie* (Saatçilik üzerine deneme) [1763]; *Histoire de la mesure du temps par les horloges* (Saatlerle zaman ölçümünün tarihi) [1802] adlı yapıtları vardır. *Encyclopédie'*deki saatçilikle ilgili maddelerin bir bölümünü kaleme aldı. *Horloges marines* (Deniz saatleri, 1773) adlı yapıtıyla mekanik kronometrenin öncüsü olarak tanındı.

BERTİK a. **1.** Yara, bere. **—2.** İncinme, burkulma. **—3.** Deride oluşan mor leke, çürük.

BERTİLLON (Jacques), fransız hekim, istatistikçi ve nüfusbilimci (Paris 1851 - Valmondois, Val-d'Oise, 1922). Nüfusbilim analizine önemli katkıda bulundu (*La statistique humaine de la France* [Fransa'nın beşeri istatistiği], 1880). Paris belediyesi, istatistik servisinde şef olarak çalıştı (1883 - 1913), *Origine des habitants de Paris* (Paris nüfusunun kökenleri), *lieu de naissance des habitants de Paris en 1833 et en 1891'*u (1833 ve 1891'de Paris nüfusunun doğum yerleri) yayımladı. Dikkatleri, fransız doğum oranının düşmesi ve bunun yol açacağı tehlikelere çekti (*La Dépopulation de la France* [Fransa'nın nüfusunun azalması], 1911).

BERTİLLON (Alphonse), fransız kriminolog (Paris 1853 -*ay. y.* 1914); bir öncekinin kardeşi. 1879'da, suçluların beden ölçülerine göre tanınmalarını sağlayan yöntemi buldu. *Antropometri* ya da *Bertillonculuk* adı verilen bu yöntemi, 1882'den başlayarak, Polis müdürlüğü adli teşhis bölüm başkanlığı görevinde bizzat uyguladı. Buluşları ve çeşitli girişimleriyle, polislik tekniğinin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Antropometri konusunda birçok yapıt yazdı.

BERTİLLONCULUK a. Alphonse Bertillon'un bulduğu ve suçluların saptanmasını sağlayan sistem. (→ ADLİ ANTROPOMETRİ*.)

BERTİLMEK → BERTMEK.

Bertin bağı, kalça ekleminin kalça-uyluk bağı. (Bu eklemin ön yüzünü kaplayan güçlü bir bağdır.)

BERTİNİ (Elena SERACİNİ VİTIELLO, **Francesca** — denir) italyan sinema oyuncusu (Floransa 1888 - Roma 1985). Önceleri Napoli'de bir folklor topluluğunda oynadı. 1910'ların başlarında sinemaya geçti. Döneminin modasına uygun yapmacıklı oyununu, güzelliği ve gösterişiyle kapattı ve o yılların en sevilen yıldızlarından biri haline geldi. Başrol oynadığı en önemli filmler: *Assunta Spina* (G. Serena, 1915), *Fedora* (G. de Liguoro, 1916) ve *Odette* (G. de Liguoro, 1916).

BERTİNİ (Golgrant Aharon), ibranice yazan israilli yazar (Besarabya 1903). 1947'den başlayarak Filistin'de Moznayim dergisini yayımladı. Yiddiş edebiyatından şiirler çevirdi.

BERTİNİ (Gianni), italyan ressam (Pisa 1922). Birçok resim deneyinden (özellikle de informel "nükleer sanat" döneminden) sonra, yenigerçekçiler gibi, günlük gerçeğin görüntülerine döndü. 1963'ten başlayarak, fotoğraf malzemesiyle duyarlaştırılmış tuval üzerine aktarma tekniğinden (2 yıl sonra "mekart"a yol açan teknik) yararlandı ve güncel olayların erotizmle tekniğin birleştirilmesiyle betimlendiği kolaj türleri geliştirdi.

BERTMEK g. f. *Bir yerini bertmek*, onu berelemek, incitmek, burkmak.

◆ **bertilmek** edilg. f. Bertmek eylemine konu olmak: *Ayağı bertilmiş, üzerine basamıyor.*

BERTO (Giuseppe), italyan yazar (Treviso 1914 - Roma 1978). Yenigerçekçi romancı (*Il cielo è rosso*, 1947). Psikanalizden etkilendi (*Il mare oscuro*, 1964).

■ **BERTOİA** (Harry), italyan kökenli amerikalı tasarımcı ve heykelci (San Lorenzo, İtalya, 1915 - Philadelphia 1978). Bloomfield'deki (Michigan) Cranbrook akademisi'nde öğrenim gördü. Sonra bu akademide resim ve metalin sanatsal kullanımı üzerine dersler verdi. Florence Knoll ile işbirliğine girerek Knoll İnternational için, saydam birer heykel gibi tasarımlanan ve lehimlenmiş çelik kaide üzerine oturtulan metalik kafesli ünlü koltukları yaptı (1950'ye doğr.). 50'li yılların sonundan

Harry Bertoia'nın sandalyeleri

J.P. Leloir

başlayarak, heykel çalıştı; bu arada özellikle renkli metal çubuklar yardımıyla oluşturulan ve seyircinin katılımını isteyen yapıtlar hazırladı. Mimar Saarinen ile de işbirliği yaptı.

BERTOLA DE'GİORGİ (Aurelio), italyan yazar (Rimini 1753 -ay.y. 1798). Ön-romantik şair (*Nuove poesie campestri e marittime*, 1815); alman edebiyatının etkisinde kaldı.

BERTOLAZZİ (Carlo), italyan yazar (Rivolta d'Adda, Cremona, 1870 - Milano 1916). Gazeteci ve komedi yazarı. Halkın günlük yaşamını yansıtan yapıtlarının en önemlilerini Milano lehçesiyle yazdı (*El nost Milan*, 1893; *Lulù*, 1903).

Bertoldo, G.C. Croce'nin komik diyalogu (*Le Sottilissime astuzie di Bertoldo*, 1606). Bologna lehçesinde kaleme alınan yapıt, bilgeliği ve çirkinliği dillere destan olan bir köylüyü sergiler.

BERTOLEZYA a. (öz. a. *Bertholett*'den). Güney Amerika kökenli büyük ağaç; meyvesinde yirmi kadar üçgen biçimli yenebilen büyük tohum bulunur; Avrupa'da *Brezilya fındığı ya da kestanesi* ve *para cevizi* olarak bilinir. Türkiye'de ender yetiştirilir. (Bil. a. *bertholletia;* mersingiller familyası.)

BERTOLONYA a. (öz. a. *Bertolon*'dan.) Gravesyalara yakın, çok renkli yaprakları olan, Brezilya kökenli küçük bitki. (Bil. a. *bertolonia;* 10 tür, melastomaceae familyası; ılıman bölgelerde ve Türkiye'de süs bitkisi olarak seralarda yetiştirilir.)

BERTOLUCCİ (Attilio), italyan yazar (San Lazzaro, Parma, 1911). Vergilius'u anımsatan bir duyarlılıkla, en modern biçimsel yenilikleri birlikte kullandı (*La capanna indiana*, 1951).

■**BERTOLUCCİ** (Bernardo), italyan film yönetmeni (Parma 1940), Attilio Bertolucci'nin oğlu. Babası gibi şairdir. Sinemaya *Accattone*'de (1961) Pier Paolo Pasolini'nin yardımcılığını yaparak başladı. İlk uzun filmi *La Commare secca*'da (1962) Pasolini'den etkilendi. Daha sonra bir ölçüde özyaşamsal, bir ölçüde de *Parma Manastırı*'ndan esinlendiği *Prima della Rivoluzione*'yi (1964) çekti. Ardından *Partner*'ı (1968) ve *Amore e Rabbia*'nın (1969) bölümlerinden birini yaptı. A. Moravia'dan *Il Conformista* (1970), TV için de J.L. Borges'den *La Strategia del ragno* (1970) uyarlamalarını gerçekleştirdi. Daha sonra *Paris'te son tango* (Ultimo Tango a Parigi, 1972), *1900* (Novecento, 1974-1975), *Ay* (La Luna, 1979), *Tragedia di un Uomo ridicolo* (1981), *Son İmparator* (The Last Emperor, 1987), *Çölde çay* (Sheltering Sky, 1990) gibi filmlerle büyük ilgi uyandırdı.

BERTONA ENDÜSTRİSİ a. (Abruzzo'daki Montebello di *Bertona* sitinden). İtalyan Üst Yontmataş devrinin (yaklaşık olarak I.Ö. 16 000 tarihli) endüstri evresi.

BERTRADA → BERTHA.

■**BERTRAM** (*Meister* — ya da —*usta*), alman ressam (Minden 1340 - 1345 - öl. 1415), Kuzey Almanya'da, XIV. yy.'ın ikinci yarısının en önde gelen sanatçısı. 1379'da, Hamburg'daki Sankt-Peter kilisesi için yaptığı *Grabow sunak arkalığı* en önemli çalışmasıdır (Kunsthalle, Hamburg); yapıt, gerçekçi anlayışta 24 ilginç tablo (Yaradılış ve İncil'den sahneler) ile figüratif heykellerden oluşur.

BERTRAND (Louis Jacques Napoléon, **Aloysius** —denir), fransız yazar (Ceva, Piemonte, 1807 - Paris 1841). 1830'dan sonra Patriote de la Côte-d'Or'da yazılar yazdı. Yoksul bir yaşam sürdü, birçok kez Paris'e gitti ve orada Necker hastanesinde öldü. Yaşamını, düzyazı biçimindeki kısa şiirlerini düzeltmekle geçirdi. Sadık dostları Sainte-Beuve ve David d'Angers bunları ölümünden sonra *Gaspard de la nuit, fantaisies à la manière de Callot et de Rembrandt* adı altında derleyerek yayımladılar (1842). Bu tek derleme ona zayıf, ama kalıcı bir ün sağladı. Sanatların kendi aralarındaki iletişimi ile biçimsel güzellik ve fantastik deneyimleri temalaştırmayla ilgili romantik arayışların birleştiği noktada yer alan bu "anlaşılmaz" şiirler, yaşanmışı, bütün çeşitliliği içinde bir araya getirmek isteyen bir dönemin tutkusunu yansıtır. Bu nedenle Bertrand'ın şiir anlayışına olduğu kadar bohem yaşantısına da, Baudelaire, Rimbaud ve gerçeküstücüler sahip çıkmışlardır.

BERTRAND (Marcel), fransız yerbilimci (Paris 1847 -ay.y. 1907). Maden mühendisi, madencilik yüksek okulu'nda öğretmenlik yaptı. Bilimler akademisi üyesi oldu. Glaris Alplerinde (1884), Provence ta ve kuzeydeki kömür havzasında sürüklenme kavramının önemini belirledi ve böylece modern tektoniği kurdu. Yapıtları: *la Chaîne des Alpes et la Formation du continent européen* (Alp sıradağları ve Avrupa kıtasının oluşumu) [1887]; *Lignes directrices de la géologie de la France* (Fransa yerbiliminin ana çizgileri) [1894]; *la Grande Nappe de recouvrement de la basse Provence* (Aşağı Provence'ta büyük kaplama örtüsü) [1899]; *Étude sur le bassin houillier du Gard* (Gard taşkömürü havzası üstüne inceleme) [1900]; vb.

BERTRAND (Gabriel), fransız kimyacı ve biyolog (Paris 1867 -ay.y. 1962). 1900'de Institut Pasteur'de servis başkanı oldu. 1905'te kendisine Sorbonne'da biyoloji kimyası kürsüsü verildi ve 1923'te Bilimler akademisi'ne girdi. Başta oksidazlar olmak üzere enzimler ve eserelementlerin rolünü aydınlattı. Yılan zehiri üstüne yaptığı çalışmalar, zehire karşı aşının bulunmasıyla sonuçlandı.

■**BERTRAND** (Gaston), belçikalı ressam (Wonck, Liège eyaleti, 1910). Başlangıçtaki anlatımcı çalışmalardan sonra geometrik soyutlamaya yöneldi. 1945'te kurulan "Jeune Peinture belge" grubunun kurucuları arasındaydı. 1952'de, ressam ve mimarlardan oluşan "Espace" grubuyla birleşerek, resminde mimarinin mekân düzenlemesini ve ritimlerini uyguladı. Özellikle anıtlardan ve sitlerden esinlenen Bertrand, incelikli bir şiirselliğin yayıldığı, arındırılmış yapılardan, genellikle açık ve soğuk renklerden oluşan tablolar yarattı.

Bk. resim sayfa 1562

BERTRANDİT a. (fr. *bertrandite*, öz. a. *Bertrand*'dan). Miner. Beril prizmaları üstünde ya da pegmatik jeotlarında küçük beyaz kristaller biçiminde görülen hidratlı doğal berilyum silikat.

BERUETE Y MORET (Aureliano DE), ispanyol ressam ve sanat tarihçisi (Madrid 1845 -ay.y. 1912). Kusursuz Castilla peyzajlarında, izlenimci akımdan esinlendi. *Velázquez* üzerine önemli bir inceleme yayımladı (Paris 1898).

BERVECH be. (fars. *ber* ve ar. *vech*'ten *ber-vech*). *Esk.* Olduğu gibi, olarak anlamlarına gelir (tek başına kullanılmaz). || *Bervech-i ati,* aşağıda olduğu gibi" "...*bervech-i âti arz ve izah ediyorum efendim*" (M.K. Atatürk). || *Bervech-i bâlâ*, yukarda olduğu gibi: "... *evvelce arzedilen mütaleattan dolayı bervech-i bâlâ kuvayı idare edecek...*" (M.K. Atatürk). || *Bervech-i iştirak*, ortaklaşa. || *Bervech-i mülkiyet*, mülk edinerek. || *Bervech-i zîr*, aşağıda olduğu gibi: "*Notanın muhtasaran sureti bervech-i zîrdir*" (M.K. Atatürk). —Kur. tar. *Bervech-i iltizam emini*, (*nazırı* da denir), Osmanlı devletinde bir mukataayı belirli bir ücret karşılığında iltizam ederek başka kesenekçilere parça parça satan ve mukataanın hepsinde devlete hesap vermek zorunda olan kişi. || *Bervech-i iştirak*, birden çok sipahinin aynı köyün gelirinden yararlanması. || *Bervech-i malikâne*, devlet malı bir mukataanın açık artırma yoluyla ve belirli yıllık bedel karşılığında, yaşam boyu bir kesenekçiye verilmesi. (Bu yöntem, savaşların sürüp gitmesi nedeniyle paraya duyulan büyük gereksinim yüzünden defterdar Köse Halil Efendi döneminde yürürlüğe kondu [1695]. Kesenekçi ölürse sözleşme sona erer ve mukataa yeniden açık artırmaya çıkarılırdı. Ölenin oğlu açık artırmaya katılır ve en çok artıran kadar fiyat önerirse, mukataa ona verilirdi.) || *Bervech-i muhassıllık*, belirli vergisini zamanında hazineye ödemek koşuluyla, bir eyaletin ya da sancağın vezir ya da beylerbeyinden birine verilmesi. ("Muhassıl" denen bu kişiler, kendi çıkarlarını gözetir elden geldiğince çok vergi toplayarak devletin biçtiğinin ötesindeki farktan yararlanmaya çalışır halkın soyulmasına neden olurlardı).

BERWALD (Franz Adolf), isveçli besteci (Stockholm 1796 -ay.y. 1868). İsveçli romantik bestecilerin en önemlisidir. 6 senfonisi ("Ciddi" senfoni, 1842; "Tuhaf" senfoni, 1845), operaları (*Estrella de Soria*, 1862), oda müziği ve piyano yapıtları, güçlü bir karakteri ve kuzeylilere özgü lirizmi sergiler. —kuzeni JOHAN FREDRIK, orkestra yöneticisi ve besteci (Stockholm 1787 -ay.y. 1861), İsveç'te kemancı ve obuacı olarak çalışan, daha sonra Petersburg'da orkestra yöneticiliği yapan babası Georg Johan Abraham'ın (1758 -1825) öğrencisi. Stockholm Krallık orkestrası'nı yönetti (1823 - 1849).

BERWANG, Avusturya'da (Tirol) yaz turizmi ve kış sporları (yüksl. 1 336-1 657 m) merkezi, Almanya sınırı yakınında, Lech'in D.'sunda.

BERWİCK, ABD'de yerleşme birimi, Pennsylvania'da, Harrisburg'un K.-D.'

Artistes associés-coll. J.-L. Passek

Bernardo **Bertolucci**'nin filmi *1900*'den (1974-75) bir sahne

Ralph Kleinhempel

Meister **Bertram**: *Havva'nın yaradılışı Bilgi ağacı; ilk günah; Muştulama; İsa'nın doğduğu gün; Kralların hayranlığı* Grabow mihrap arkalığı panosu (1379) *Kunsthalle, Hamburg*

Malvaux

Gaston **Bertrand**
Bir avukatın portresi (1962)
özel kol., Brüksel

sunda, Susquehanna ırmağı kıyısında Nükleer santral.

BERWİCK (James Stuart FITZJAMES — *dükü*), Fransa mareşali (Moulins 1670 -Philippsburg 1734). İngiltere kralı James II ile Marlborough dükünün kız kardeşi Arabella Churchill'in evlilik dışı oğlu. 1687'de James II tarafından Berwick dükü yapıldı. Augsburg birliği savaşı'nda Louis XIV'ün hizmetine girdi ve irlanda seferine katılarak babasını yeniden İngiltere tahtına çıkarmaya çalıştı (1689 - 90). İspanya Veraset savaşı sırasında, İspanya ordusu komutanlığına getirildi (1703). Nice'i aldıktan sonra Fransa mareşalliğine yükseltildi (1706) ve yeniden İspanya'ya gönderildi. Kral Felipe V'in ordusuna komuta etti ve arşidük Carlos'a karşı Almansa zaferini kazandı (1707). Ona Liria ve Jerica dükü unvanını kazandıran bu zafer, İngilizler ile Portekizliler'i, Aragón'u ve Valencia krallığını boşaltmak zorunda bıraktı. 1710'da Louis XIV tarafından Fitzjames dükü unvanı verilen Berwick, 1709 ile 1712 yılları arasında Alp'ler sınırını başarıyla savundu ve 1714'te Barcelona'yı ele geçirdi. 1719'da, Felipe V'i Dörtlü-Anlaşma'ya katılmaya zorlamak için, İspanya'da ona karşı girişilen harekâtı yönetti. 1733'te Ren ordusu komutanlığına getirildi. Polonya Veraset savaşı'nda Philippsburg kuşatması sırasında öldü (1734).

Berzé-la-Ville
eski manastır kilisesinin
absidasındaki resimler
(XII. yy. başı)

Giraudon

BERWİCK-UPON-TWEED, Büyük Britanya'da balıkçı limanı, Kuzey denizi kıyısında, Tweed ırmağının denize döküldüğü yerde, İskoçya sınırı yakınında; 12 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma surlar. -XII. yy.'da bir sınır kenti olan Berwick-upon -Tweed, o sıralar İskoçya marklığının başlıca kalesiydi. Bu stratejik işlevi sayesinde gelişti ve Ortaçağ'da İskoçya'nın başlıca kentlerinden biri oldu.

BERWİNSKİ (Ryszard Wincenty), polonyalı şair ve siyaset adamı (Polwica, Poznán yakınında, 1819 - İstanbul 1879). Daha çok halk kitlelerinin isyanını dile getiren *Don Juan de Posnanie* (fr. çev.) ve *Marche vers l'avenir* (fr. çev.) [1844] gibi manzum yapıtlarıyla tanındı.

BERWYN, ABD'de kent, İllinois'te, Chicago yerleşme merkezinin batı kesiminde konut semti; 54 000 nüf.

BERYOZOV (Nikolay), rus dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Kovno, bugün Kaunas, 1906). Sanat yaşamına Prag Ulusal operası'nda başladı. Kaunas operası'nda bir süre çalıştıktan sonra 1935'te Monte-Carlo Rus baleleri'ne katıldı. 1938'te kurulan Ballets de Monte -Carlo'ya geçti. Burada Michel Fokine'in tüm yapıtlarını öğrendi. 1947'den başlayarak bale yöneticiliği yaptı. Kişisel koregrafilerden çok, daha önce koregrafilenmiş yapıtların düzenlenmesinde başarılı olan Beryozov, Michel Fokine'in repertuvarını başarıyla yeniden sahneye koydu: *Petruşka* ve *Şehrazat* (1951), *Prens İgor*'un "Poloveç dansları" (1972), *le Spectre de la rose* (fr. çev.) ve *le Coq d'or* (fr. çev.) [1976]. Ayrıca *Coppélia* (1973) ve *Uyuyan güzel*'i de (1974) sahneye koydu.

BERYTHOS. Esk. coğ. Günümüzdeki Beyrut'un yerinde kurulmuş eski kent. Sırasıyla Kenan ülkesi halkının, Fenikeliler'in, Romalılar'ın eline geçti. XII. sülale döneminde Mısır ile ilişki kurdu (İ.Ö. 1800'e doğru); sonradan firavuna bağlı bir krallığın merkezi oldu (İ.Ö. XV. - XIII. yy.'lar). Uzun bir gerileme döneminden sonra, İ.Ö. IV. yy.'dan sonra ticaretteki önemini yeniden kazandı. Augustus döneminden başlayarak bir roma kolonisi haline geldi ve hukuk okuluyla ün saldı. 551'de bir depremle yıkıldı.

BERYTİDAE a. UZUNBACAKLIYARIMKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

BERZAA → BARDA

BERZAH a. (ar. *berzah*). *Esk.* **1.** İki denizi ayıran dar kara parçası, kıstak. **—2.** Çok sıkıntılı, can sıkıcı yer ya da durum. **—3.** Ruhların kıyamet gününe kadar bekleyecekleri, dünya ile ahiret arasındaki yer. **—4.** Geçici, fani dünya.

◆ sıf. Güç; sıkıntılı.

—ANSİKL. Din. Kuran'da üç surede (Müminün, Furkan, Rahman) geçer. Müminün suresinde, insanların ölümlerinden, yeniden dirilmelerine kadar süren aradönem anlamındadır. Surenin 100. ayetinde, ölümle yüz yüze geldiğinde vicdanını pişmanlık kaplayan inançsız kimsenin, bu defa iyi işler yapmaya söz vererek dünyaya geri gönderilmesini Allah'tan dilemesi üzerine, geri dönemeyeceği, çünkü bulunduğu yerle geldiği yer arasında artık bir engel (berzah) bulunduğu anlatılır. Furkan suresinin 53. ve rahman suresinin 20. ayetlerinde ise, iki deniz ya da iki büyük ırmak arasında bulunan ve bunların birbirine karışmasını önleyen bir engelden (berzah) söz edilerek, bu durum, Allah'ın yüce gücüne bir kanıt olarak gösterilir.

—İsl. fels. Nur ve zulmet (ışık ve karanlık) felsefesine dayanan ışrakıyun öğretisinde berzah, cisimler ya da karanlık cevherler anlamında kullanılır. İşrakiyun'da iki tür berzah anlayışı vardır; *canlı berzah* (eflak-i semaviye [gök felekleri]) ve *ölü berzah* (doğası gereği karanlık olan, ancak ruhun ışığına kavuşmakla aydınlanabilen cisimler âlemi).

—Tasav. Bazı yorumlara göre, Kuran'da geçen iki deniz (ya da iki büyük ırmak) dünya ile ahireti ya da iki denizden biri zâhir ve şehadet alemini, (madde ve cisimler âlemi) ötekisi bâtın ve gayb âlemini, (ruhlar âlemini) simgeler; bu ikisi arasında var olduğu düşünülen yere de *âlem-i berzah* denir. Berzah âlemi'nin bir başka adı da hayalâlemi'dir (âlem-i hayal). Başka bir yoruma göre, iki deniz ya da büyük ırmaktan biri "âlem-i kübra" (en büyük âlem), öteki "âlem-i suğra" (en küçük âlem) denilen insan, "berzah" ise, insanın tanrısal âleme yükselmesini önleyen bedensel ve maddesel engellerdir.

BERZAH ÜL-ARUZİ (Ebu Muhammet), arap edebiyat bilgini (VIII. yy.). Aruz vezni sistemini kuranlardan İmam Halil' in belirlediği kurallar ve kullandığı terimlerde değişiklikler yaptı. Ancak bilgisine güvenilir bir kişi olarak kabul edilmediğinden öne sürdüğü tezlere katılan olmadı. Sadece adları günümüze kalmış *Kitab ül -aruz, Kitabü maani'l-aruz, Kitab ün-nakzi ale'l-Halil ve taglitihi fi'l-aruz* gibi kitapları yazmıştı.

BERZALİ (Ebülkasım bin Muhammet **EL-**), berberi kökenli arap tarihçi (İşbiliye [Sevilla] 1267 - ? 1339). Öğrenimini İspanya'da tamamladı. Halep'e, sonra da Şam'a yerleşti, müderrislik yaptı. Hacca giderken yolda öldü. Ebu Şame'nin, İbni Asakir'in yapıtından özetlediği *Şam tarihi*'ne zeyl olarak yazdığı *Tarih-ü Mısır ve Dımaşk* (ya da *Kitab ül-vefayat*) adlı yapıtıyla tanınır.

BERZEDE sıf. (fars. *ber-zeden*, toplamak, biriktirmek'ten *berzede*). *Esk.* Toplanmış, biriktirilmiş, bir araya getirilmiş.

BERZÉ-LA-VİLLE, Fransa'da komün (Saône-et-Loire). Mâcon'un 13 km K.-B.'sında; 516 nüf. (1992). XI. yy.'dan kalma, çoğunlukla Cluny rahiplerinin kaldığı manastır. Kilisenin absidası, Cluny'deki roman resminin ender örneklerinden biri olan fresklerle bezelidir. -5 km K.-B.'da, *Berze-le-Châtel* komününde derebeylik şatosu.

BERZELİİT a. (fr. *berzéliite;* öz. a. *Berzelius'* tan). Miner. Susuz, doğal kalsiyum, magnezyum ve manganez arsenat.

BERZELİUS (Jöns Jacob, *baron*), isveçli kimyacı (Väversunda Sörgard, Linköping yakını, 1779 - Stockholm 1848). Uppsala üniversitesi'nde fen bilimleri öğrenimi gördü. Daha sonra, Stockholm'a ecza ve tıp yardımcı profesörü olarak atandı (1802). 1807'de asil profesör, 1808'de İsveç bilimler akademisi'ne üye oldu. 1810'da akademi başkanlığına, 1818'de daimi sekreterliğe atandı. Berzelius 1819'da gittiği Paris'te, devrin en önemli bilginleriyle ilişki kurdu.

Modern kimyanın ortaya çıkışında Bergelius'un temel bir rolü olmuştur. Bu bilim dalını 1806'da anorganik kimya ve organik kimya olarak ayıran odur. Kimyasal elementleri simgelemek için ilk kez harfleri kullandı ve taban elementi olarak Dalton hidrojeninin yerine oksijeni koydu. Çok hassas deneyler sonucunda elementlerin miktarının oransal sayılarını belirledi ve ilk *eşdeğerlik* tablosunu yaptı. Lavoisier'nin kök kavramını genelleştirdi ve NH_4 grubunu tanımlamak için amonyum adını önerdi. 1831'de kimyaya izomerlik, polimerlik ve allotropi kavramlarını kazandırdı. 1835'te ilk olarak katalitik olayların genel bir incelemesi ve sınıflandırmasını yapmayı denedi. Elektrokimya yasalarını Davy ile aynı zamanda açıklayıp kimyasal ilginin elektrik kuramını ortaya attı. Selenyum, kalsiyum, baryum, stronsiyum, seryum, toryum gibi birçok basit maddeyi ayırdı; tantal vanadyum ve

zırkonyumu ilk hazırlayan odur. 1823'te silisyumun temel özelliklerini tanıttı.

BERZELİYANİT a. (fr. *berzelianite*, öz. a. *Berzelius'* tan). Miner. Cu_2 Se formüllü, doğal bakır selenür.

BERZEND. Tar. coğ. İran Azerbaycanı'nın K.-D.'sunda. Erdebil eyaletinde eski kent. Halife Mutasım'ın komutanı Kâvus bin Afşin, Babek ısyanını bastırmakla görevlendirildiğinde buraya yerleştı ve kenti yeniden kurdurdu. Arap coğrafyacılarından İbn Havkal ve Mukaddesı, kentin X. yy.'da önemlı bir ticaret ve dışsatım merkezi olduğunu bildirirler. Mustavfi zamanındaysa (XIV. yy.) önemsiz bir köy görünümündeydı. (Bugün Erdebil eyaletine bağlı bucak.)

BERZEVİCZY (Albert), macar gazeteci ve sıyaset adamı (Berzevicze, Saros ilçesı 1853 - Budapeşte 1936). István Tısza kabinesinde milli eğitim bakanıydı (1903); 1905 seçimlerinden sonra görevinden ayrıldı. Aynı yıl Macar akademisi başkanlığına seçildi.

BERZİLİA ya da **BERSALİA.** Tar. coğ. VI. yy. sonlarında Hazar Türkleri'nin bulunduğu yörenin Bizans kaynaklarındaki adı. Bu kaynaklara göre Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde (Rusya Federasyonu), Hazar denizi kıyısındaki Derbent kentinin K.'inde bulunuyordu.

BERZSENYİ (Dániel), macar şair (Egyházashetye 1776 - Nikla 1836). Bır taşra beyefendisiydi. Münzevi bir yaşam sürdü. Hastalık derecesınde bır duyarlılıkla, klasık dizelerden oluşan (bu yüzden "Macar Horatiusu" diye bilinir) ve kuşağını hayran bırakan şiirler yazdı. Dinsel ve yurtsever esinli odları bugün de ilgiyle okunur.

BES a. (ar. *bess*). *Esk.* **1.** Dağıtma, yayma. **—2.** Açığa vurma, gizli olmaktan çıkarma, faş etme: *Bess-i haber* (haberı yayma). *Bess-ı sır* (sırrı açığa vurma).

BES be. (fars. *bes*). *Esk.* **1.** Yeter, kâfı, elverır: *"Âşıka derdi anın besdır gerekmez dü cihân"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** Çok.

BE'S → BEIS

BES, koruyucu eski Mısır tanrısı. Kırpı sakallı, sarkık göğüslü, ardında bir pars kuyruğu bulunan çarpık çurpuk bir cüce olarak betimleniyordu. Bu korkunç görünüm onu, kötü cinleri evden uzaklaştıran (bu iş için genellikle bir sürü bıçak ya da kılıç taşıyordu), uyuyanı (genellikle yatakların başuçlarında yer alıyordu) ve loğusaları da koruyan bir tanrı durumuna getiriyordu. Gülünç bır tanrı olarak, gülme, neşe ve dans tanrısıydı da (dansözler genellikle butlarında onu sımgeleyen bir dövme taşıyordu). Lır ya da tef sesine uyarak, kendisı de dansederdı. Özellikle gerileme döneminde tapınılan bir tanrıydı.

BESA a. (arnavutça sözc.) **1.** Ant, sözleşme. **—2.** *Arnavut besası*, bozulmayan, kesin yemin.

BESÂ be. (fars. *besa*). *Esk.* Pek çok, nice, bir hayli.

BESÂİT çoğl. a. (ar. *basit*'ın çoğl. *besa'it*). *Esk.* Basıt olanlar, sade şeyler, bileşik olmayan şeyler.

—Bil. tar. Eski bılım anlayışına göre hava, su, ateş ve toprak besaittir; bütün öteki maddeler bunların birleşmesiyle meydana gelmiştir.

BESÂLET a. (ar. *besalet*). *Esk.* Bahadırlık, cesurluk, yiğitlik.

BESÂLETLİ sıf. (ar. *besalet*'ten). *Esk.* Yiğit, cesur, kahraman, bahadır.

BESALU, İspanya'da (Gerona ili) kent, 1 270 nüf. Roman üslubunda kiliseler (S.Maria, S.Pedro ..), roman üslubunda evler, gotik üslubunda köprü.

BESÂMET a. (ar. *besamet*). *Esk.* Güler yüzlülük, sevinçli olma.

BESANÇON, Franche-Comte (Fransa) bölgesinin ve Doubs *departement*'ının merkezi; 242 m yükseltide, Paris'in 393 km G.-D.'sunda; 119 194 nüf. (1992). Besançon, bugün, saatçilik (Fransa'nın bu alandakı en önemli merkezi) ve duyarlı aygıt üretimi sayesinde büyük ölçüde sanayileşmiştir.

—Arkeol. ve Güz. sant. Antikçağ'ın başlıca kalıntısı olan Kara kapı kentin İtalya yoluna açılmasını sağlıyordu; Marcus Aurelius döneminde yapıldığı sanılan bu zafer takının, özellikle mitolojik sahneler içeren çok zengin bir dekorasyonu vardır. Yol daha sonra sitenin *cardo*'su haline geliyor ve eksedralarla çevrili, cryptoporticusları olan bir tapınakla birleşen Forum'dan geçiyordu. Varoşlarda bulunan Chamars yapısının bir Mars tapınağı olduğu sanılır. Kentte çoğu İ.S. I. yy.'dan kalma birçok mozaik bulundu.

Besançon müzeleri. Fransa müzeler merkezine bağlı GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, eski hal binasında kurulmuştur. Değerli resim koleksiyonlarına sahiptir: Bellini (*Nuh'un kendinden geçmesi*), Goya, David; Boucher'nin, Fragonard'ın ve H.Robert'in, besançonlu mimar Pierre Adrien Parıs (1746 - 1819) tarafından müzeye armağan edilen yapıtları; bir Courbet koleksıyonu; Besson'un bağışladığı tablolar (Bonnard). Arkeoloji bölümü ve dikkate değer bir desen koleksiyonu vardır. Birçok salon saat koleksiyonlarına ayrılmıştır. Granvelle sarayındaki COMTOIS MÜZESİ'nde ise, etnografya, folklor ve Franche-Comté tarihıyle ilgili yapıtlar vardır.

BESANT (*sir* Walter), ingiliz yazar (Portsmouth 1836 - Londra 1901). Annie Besant'ın kayınbiraderi ve ilerici bir hıristiyandı. James Rice ile birlikte yazdığı romanlarda kentlerdeki sefaleti anlattı (*Ready-Money Mortiboy* 1872; *The Golden Butterfly*, 1876). Halkın eğitimi ve boş zamanlarını değerlendirmesi için bir kurum tasarladı; Yazarlar birliği'ni kurdu (1884) ve Filistin için kurulan fonu yönetti. *Autobiography*'de (1904) toplumsal hıristiyanlığa bağlılığını ortaya koydu.

BESANT (Annie WOOD, *Mrs.*), ingiliz sosyalist militan, sonra teozof (Londra 1847, Adyar, Tamil Nadu, 1933). Bir protestan papazla evlendı, ardından Fabian Society'ye girdi, George Bernard Shaw ve Sidney Webb'in karısı Beatrice Potter ile bu dernekte tanıştı. 1880 - 1890 yıllarında tanrıtanımazlığa yöneldi. Londra'nın East End bölgesinde patlak veren büyük bir grevi destekledi (1888), Fabian Essays dergisinde yazdı (1889). Webb'lerle birlikte, Hindistan'ın ilk sosyalistleri ve milliyetçileriyle ilişki kurdu. Bu milliyetçiler arasında Dadabhai Naorocı de vardı. Hindistan'a yerleşti, teozofiyi benimsedi ve 1907'den ölümüne kadar teozofi derneğini yönetti. 1916'da Indian Home Rule League'in kurulmasına katıldı. 1917'de de Indian National Congress'e başkanlık ettı. Daha sonra Krişnamurti'yi himayesine aldı. Bu arada *Autobiography* (1893), *The Ancient Wisdom* (1897) ve *Religious Problem in India* (1902) gibi yapıtlar yazdı.

BESANZONİ (Gabriella), italyan şarkıcı (Roma 1890 - ay.y. 1962). Sahneye ilk kez 1913'te çıktı. İtalya'da Güney Amerika'da birçok operada başrol oynadı. *Carmen* ve *Orfeo* yorumlarıyla ün kazandı. XIX. yy. geleneğini sürdüren, duyarlı kontralto tipinin son temsilcisiydi.

BESARAB ya da **BASARAB,** eflaklı prens ailesi. Bu hanedanın kurucusu TUGOMIR dır. —JANOS 1300'e doğru hükümdar oldu ve Stefan IX Duşan'ın sırp kuvvetleriyle ve Macarlar'la başarıyla savaşarak feodal bir devlet kurdu ama Macarlar'ın egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı. —NEAGOIE (1512 - 1521) birçok kilise yaptırdı. —MATEI (1632 - 1654), Eflak'a göz diken Moldavya prensi Kurt Vasil ile savaştı ve devletinin yasalarını koydu. —Voyvoda Konstantin Brîncoveanu (1654 - 1714) bu hanedanla hiçbir ortak yanı bulunmadığı halde, 1688'de Basarab adını aldı.

Beaujard

Besançon
Doubs'un büklümü içinde yer alan eski kentin havadan görünüşü

BESARABYA, Moldavya Cumhuriyeti ile Ukrayna Cumhuriyeti arasında paylaşılmış bölge. Prut ve Dnyestr ırmaklarının aşağı vadileri arasında, tahıl, mısır, şekerpancarı, tütün, üzüm, meyve ve sığır yetiştirilen bir tarım bölgesidir. Başlıca kentler Moldavya'dadır: K.'de *Beltsıy*, G.'de Moldavya'nın başkenti *Kışinev*.

• *Tarih.* Bilindiği kadarıyla, önce Yunanlılar Besarabya'nın Karadeniz kıyılarında koloniler kurdular (İ.Ö. VII. yy.) İskitler, ardından Sarmatlar, İ.S. I. yy.'dan başlayarak Galatlar, Traklar ve Dakların yönetimi altına giren bölge, IV. yy.'dan sonra sırasıyla got, hun, avar, macar saldırılarına uğradı. Slav boylarının yerleşim alanı olduktan sonra (VI. yy.) Kiev rus prensliğine katıldı. 1241'de Altınordu devletine bağlandı. XIV. yy.'da Eflak voyvodalığını kuran Besarab hanedanının eline geçti. Bu dönemde Eflak'ın büyük bölümünü tanımlayan Besarabya sözcüğü, daha sonra "Bucak" adıyla anılan güney Besarabya, 1812'den sonra da günümüzdeki Besarabya için kullanıldı. Bölge aynı yüzyıl sonlarında Boğdan voyvodalığının egemenliği altına girdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı (1538). Osmanlı yönetimi altında önce Rumeli beylerbeyliğine bağlandı, daha sonra Kılı, Akkerman, Bender kaleleriyle birlikte Özi eyaletinin bir parçası oldu. XVI. ve XVII. yy.'larda Lehistan ve Avusturya'nın kışkırtmalarıyla bölgede osmanlı yönetimine karşı başlatılan çok sayıda ayaklanma bastırıldı. Ancak, 1768 - 1774 Türk-Rus savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı devleti, Küçük Kaynarca antlaşması ile (1774), Besarabya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Ruslar ile yapılan savaşlarda iki devlet arasında sürekli çekişme konusu olan bölge, Bukreş antlaşması ile (1812) kesin olarak Rusya'ya bırakıldı. Kırım savaşı sonunda Paris antlaşması ile (1856) Boğdan'a bağlandıysa da Berlin antlaşması ile (1878) Ruslar'a geri verildi. Ekim devrimi'nden sonra (1917) Romanya'nın yönetimi altına giren bölgenin yeni konumu Paris antlaşması ile onaylandı (1920), ancak SSCB durumu kabul etmedi. SSCB, bölgeyi işgal ederek bu topraklarda Moldavya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni kurdu (1940). İkinci Dünya savaşı'nda Rusya üzerine yürüyen alman ordularının da yardımıyla yeniden Rumenler'in eline geçti (1941 - 1944). Savaşın bitiminde Paris antlaşması ile (1947) SSCB'ye geri verildi. Bir kesimi Ukrayna Cumhuriyeti'ne eklenen bölgenin geriye kalan bölümünde de başkenti Kışinev olmak üzere yeniden Moldavya kuruldu.

Kraliyet bilimler akademisi kitaplığı

Berzelius
Johan Way'in yapıtı (1826)
Kraliyet bilimler akademisi kitaplığı Stockholm

BESÂRE a. (fars. besare). Esk. Divanhane, sofa, salon.

BESÂRET a. (ar. *besaret*). *Esk.* Açıkgözlülük, ileri görüşlülük.

BESASİRİ (Ebülharis Arslan'ül), türk kökenli abbasi komutan (?-Kûfe yakınında 1060). Büveyhiler'den Bahaüddevle'nin kölesiydi. Büveyhiler'in son döneminde Bağdat askeri komutanı oldu; sünni-şii kavgaları, Büveyhiler ve Ukayliler arasındaki taht çekişmeleri, arap ve kürt kabilelerin yağma hareketleri sırasındaki etkinliği, ününü artırdı. Şiiliği benimsediğinden, Bağdat'ta adına hutbe okutmak isteyen Tuğrul Bey'e ve onu destekleyen vezir İbnülmüslime'ye karşı tavır aldı. Tuğrul bey, halifenin çağrısı üzerine Bağdat önlerine geldiğinde önce Hille'ye, sonra da Rahbe'ye çekildi. Mısır fatımi halifesiyle ilişki kurdu; Irak ve Mezopotamya'da fatımi propagandası yaptı. Kayınbiraderi Dubeys ile birleşerek Tuğrul Bey'in amcaoğlu Kutalmış komutasındaki selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (1057). Tuğrul Bey'e karşı ayaklanan amcası İbrahim Yınal'ı destekledi. İbrahim Yınal'a karşı harekete geçen Tuğrul Bey'in yokluğundan yararlanarak Bağdat'a girdi; Mısır fatımi halifesi Mustansır adına hutbe okuttu. Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ı Rey önünde yendikten sonra Bağdat üzerine yürüdüğünü duyunca kenti terk etti. Üzerine gönderilen selçuklu kuvvetleri tarafından Hille'de yakalanarak öldürüldü.

BESAT a. (ar. *besat*). *Esk.* **1.**Düz yer, düzlük. **—2.** Düz, yayvan kap.

BESÂTET a. (ar. *besâtet*). *Esk.* **1.** Basitlik, sadelik. **—2.** Rahat konuşma, dilde düzgünlük. **—3.** *Besâtet-i arz,* yeryüzü düzlüğü.

BESAVEND → PESAVEND.

BESBASE ya da **PESBASE** a. Küçük hindistancevizi meyvesinin üzerinde bulunan derimsi kabuk. (Sarıya bakan turuncu ya da kırmızımsı, parlak, dalgalı, dallı, kırılmadan eğilip bükülebilen parçalar halindedir, gaz söktürücü, iştah açıcı ve antiseptik özelliklere sahiptir. Daha çok karın ağrılarında kullanılır.)

BESBAYE ya da **BESPAYE** a. (fars. *bes,* çok, ve *pa,* ayak'tan). **1.**Beneklieğreltinin *(Polypodium vulgare)* eski adı. **—2.** Aynı bitkinin kurutulmuş köksapı. (İç sürdürücü, safra ve balgam söktürücü ve kurt düşürücü etkilere sahiptir. Köklerinden hazırlanan dekoksiyon balla tatlandırılarak günde bir bardak içilir.)

BESBEDAVA sıf. (bedava'dan pekiştirilerek). Çok ucuza alınıp satılabilen şey için kullanılır.

BESBELLİ sıf. (belli'den pekiştirilerek). Apaçık, çok belli, iyice belirgin: *Onun kazanacağı besbelli bir şeydi.*

◆ be. Açık olarak görülüyor ki, görünüşe göre: *Soruları doğru yanıtladı, besbelli iyi çalışmış.*

BESBES, Cezayir'de komün, Annaba'nın G.-D'sunda; 38 200 nüf.

BESBETER sıf., be. (*beter*'den pekiştirilerek). Çok kötü, çok beter.

BESBİKOS (lat. *Besbicus*). Tar. coğ. Marmara denizi'ndeki İmralı adasının Eskiçağ'daki adı; Kapıdağ yarımadasının B.'sında, Gemlik körfezinin D.'sundadır. Yunan mitolojisine göre, adını Rhyndakos nehrinin ağzını kayalarla kapamaya çalışan tek gözlü devlerden biri olan Besbikos'tan alır. Bir başka efsaneye göre ise, Besbikos buraya yerleşen Pelasgoslar'dan birinin adıdır.

BESELEMEK → ESELEMEK* BESELEMEK.

BESELER (Hans Hartwig VON), alman general (Greifswald 1850 - Neubabelsberg 1921). Tahkimat genel müfettişi olan Beseler, Anvers kuşatmasını (1914) yönetti; Modlin'i ele geçirdi (rus cephesi, 1915) ve 1918 yılına kadar Varşova valiliği yaptı.

BESERMEK → ESERMEK* BESERMEK.

BESİ a. **1.** Besleme, semirtme işi. **—2.** Hayvanların besiye çekilip semirtildikleri yer. **—3.** *Besiye çekmek,* bir kimseyi şişmanlatmak, bir hayvanı semirtmek, için gereken besinleri vermek, bakımına özen göstermek. (Bk. *ansikl.* böl. Kasapl.)

—Denizc. Bir cismi ya da yükü istenilen durumda tutmak için gerekli yerlerine konan ağaç ya da demir takoz.

—Hayvc. *Besi kafesi,* besi için bir kümes hayvanının konduğu kafes.

—Zootekn. *Zorlu besi,* hayvan istemese de zorla yedirilerek sağlanan besi. ‖ *Zorlu besi aygıtı,* kümes hayvanlarını beslemekte kullanılan ve bir yem haznesi ile bunu yutağa kadar ulaştıracak bir borudan ve her hayvana verilecek yem miktarını ayarlayabilen bir mekanizmadan oluşan aygıt.

—ANSİKL. Kasapl. Besi, hayvanların kesim için hazırlanmasınının son evresidir. Kesim hayvanlarının hazırlanmasında ağırlık artırma evresi de tümüyle bu kavramın kapsamına girer (dana besisi). Bu evrede hayvan, bir yandan kas gelişmesini sürdürürken, bir yandan da içorganların çevresinde (içyağı), deri altında (örtü yağı), kasların arasında, hatta kasların içinde önemli ölçüde yağ biriktirir (kırçıllık). İçinde kırçıl yağ bulunması etin kalitesinde çok önemli bir etmendir. Bununla birlikte, tüketicinin yağlı etten hoşlanmaması nedeniyle, şimdi daha az yağlı besili hayvanlar üretilmeye çalışılmaktadır.

—Zootekn. Bazı ülkelerde, özellikle Fransa'da eskiden kümes hayvanlarını semizleştirip yağlandirmak için başvurulan zorlu besi yöntemi şimdi yağlı karaciğer elde etmek amacıyla yalnız ördeğe ve kaza uygulanmaktadır. Bunun için hayvanın ağzına bir huni sokulur, huninin ucu yutağın dibine kadar uzatılır ve yem buradan doldurulur. Zorlu besi uygulanacak hayvananın çok olduğu tarım işletmelerinde, yem miktarını ayarlayabilen mekanik besi aygıtları kullanılır. Zorlu besi iki üç hafta süreyle günde iki üç kez yapılır. Bu beside, karaciğerde yağ birikimine elverişli ve hem proteince, hem kolince fakir bir tahıl olan mısıra dayalı bir besleme rejimi uygulanır.

elektrikli bir motorla çalışan zorlu besi aygıtı yardımıyla bir kazın zorlu besisi

BESİ a. (fars. *besi*). *Esk* Çokluk, fazlalık.

◆ sıf. Birçok, haylı: *"Cânım gideli besî zamandır"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BESİCİ a. Sığır, davar vb. hayvanları besiye çekerek, semirten, satan kimse. ‖ *Yavru besici,* genç hayvan üretiminde uzmanlaşmış yetiştirici. (Bu hayvanları gerek damızlık olarak kullanan, gerek besiye çekecek olan başka yetiştiricilere satar. Bu tip hayvancılık özellikle sığır üretiminde çok sık uygulanır. Yavru besicisi, özellikle sığır ve koyun üretiminde ve verim bakımından kalıtımsal değerleri üstün hayvan yetiştirmede uzmanlaşmış bir ıslah uzmanı olabilir.)

BESİCİLİK a. Besicinin yaptığı iş.

BESİDOKUSU a. Bot. ALBUMEN'in eşanlamlısı.

BESİLİ sıf. İyi beslenmiş, semirtilmiş, semiz: *Orak makinelerine koşulan besili atlar.* (BESLİ de denir.)

BESİM sıf. (ar. *besim*). *Esk.* Güleryüzlü, güleç adam için kullanılır.

BESİM ÖMER PAŞA → AKALIN (Besim Ömer).

BESİN a. **1.** Canlı varlıkların büyümelerine ve bünyesel kayıplarını gidermelerine yarayan, sindirilmeye ya da özümlenmeye elverişli her çeşit madde: *Sıvı, katı besin. Hayvansal besinler. Süt iyi bir besindir. Bir besinin kalori değeri. Bitkiler besinlerini topraktan ve havadan alırlar.* (Eşanl. GIDA.) **—2.** Bir şeyin varlığını sürdürmesi, yaşaması için gerekli şey: *Dostluğun besini karşılıklı güven ve sevgidir.*

—Biyol. *Makro besin,* enerji veren ve çok miktarda alınması gereken organik besin (proteinler, lipitler, glusitler). ‖ *Mikro besin,* enerji verme yeteneği olmayan, ama az miktarda alınması hücrelerin enzimsel çalışması için gerekli olan besin. (Vitaminler ve öncüleri birer mikro besin, madensel elementlerse [metaller ve metalsiler] birer oligoelementtir.)

—Bot. Kayıplarını karşılamak ve büyümesini sağlamak için canlı bir organizmaya gerekli öğeleri sağlayan ve onun tarafından özümlenebilen maddelerin tümü: *Besinlerin bileşimi. Katı ve sıvı besinler. Bir besinin kalori değeri. Süt gibi tam bir besin organizmaya gerekli bütün besleyici maddeleri kapsar. Kolayca sindirilebilen besinlerin alınması yeğlenmelidir. Hayvan besini. Bitkiler besinlerini topraktan ve havadan alırlar.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Çevrebil. *Besin ağı,* bir canlı türünün ya da bir biyosenozun yer aldığı besin zincirlerinin tümü. ‖ *Besinle kirlenme,* bir suyun doğal yoldan ya da yapay olarak besleyici maddelerle doldurulması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Besin sanayisi,* beslenme gereksinimini karşılamak üzere, hayvansal ve bitkisel tarım ürünlerini değerlendirerek işlenmiş halde iç ve dış pazara sunan sanayi kolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Su bitkileri, kökleri dipte toprağa gömülü olsa bile, besinlerini su altındaki topraktan değil, sudan sağlarlar. Karada yaşayan üstün yapılı bitkilerse, tersine, besinlerini iki değişik ortamdan alırlar: toprak ve hava. Kökleri topraktan suyu ve suda erimiş madensel tuzları emer; yaprakları havadan fotosentez için gerekli karbondioksit gazını alır. Toprağın belli bir bitki türüne sunabileceği besinlerin değerini ve miktarını saptamayı sağlayan iki yöntem vardır: *çözümleme yöntemi* ve *bireşim yöntemi.* Çözümleme yönteminde, bitkinin topraktan aldığı madensel maddeler, o bitki yakılıp külleri çözümlenerek ortaya çıkarılır (bu yöntemde toprak da incelenir). Bireşim yöntemi, bitkinin en uygun "besi sıvısı" üzerinde yetiştirilmesini öngörür. Yeşil bitkilere uygun olan bu sıvıların bazıları yalnız madensel maddeler içerir; madensel maddelerin bir kısmı (azot, potasyum, kalsiyum, magnezyum, kükürt, fosfor, sodyum ve klor) nispeten yüksek orandadır (0,1 ila 1 g/l); oligoelement niteliğindeki öbür maddeler (demir, bakır, manganez, nikel, çinko, brom, alüminyum, iyot) daha az miktardadır (10^{-6} ila 10^{-8} g/l); klorofilsiz bitkiler olan mantarlar için zorunlu olarak organik madde (çoğunlukla sakkaroz) içeren ortamlar kullanılır.

Bitkiler organik azotu ancak küçük moleküller halinde özümleyebilirler. Ama buna rağmen, bitki gereksindiği azotu maden biçiminde, yani toprakta amonyak ya da nitrik bileşiği halinde bulur. Yalnızca baklagiller ve bazı bitkiler köklerinde barınan ortakyaşar bakteriler sayesinde havadaki azotu tutabilir ve kullanabilirler.

—Çevrebil. Bir tatlı ya da tuzlu suyun besinle kirlenmesi insanlardan kaynaklanabileceği gibi (kimi uzmanlar buna "besinle kirletme" derler) doğal yoldan da olabilir. Birincisinde, genellikle kirletici maddelerin (azot, fosfat, organik maddeler) aşırı ölçüde suya karışmasından doğan kirlenme çok çabuk gerçekleşebilir, oysa öbüründe bu olgu, derelere ve göllere akarsuların içindeki organik maddelerin, jeolojik devirler boyunca akması sonucunda, uzun bir süre içinde gerçekleşir. Bu süreç, su örtüsünün doğal evriminde de vardır, çünkü bu maddelerin eninde sonunda ulaşacağı yer orasıdır. Ama genel olarak olayın ortaya çıkışı ve gidişi aynıdır. Birinci evre, suların aşırı ölçüde organik maddelerle (doğal ya da insan yapımı) ve çevre kirlenmesinde ya da orga-

nik maddelerin minerallere ayrışmasından, vb. doğan nitrat, fosfat gibi besleyici maddelerle dolup zenginleşmesiyle başlar. Bu evrenin temelinde, en başta organik maddelerle ve (birçok deterjan ürünlerin içinde bulunan) fosfatlarla yüklü şehir atığı sular, bazı sıvı sanayi atıkları ve tarım topraklarından sularla sürüklenerek az yenilenen ortamlara (göl, kapalı deniz, vb.) çöken fenni gübrelerin bir kısmı (nitratlar, fosfatlar) ve özarınma olguları sonucunda değişikliğe uğrayan daha pek çok madde yer alır.

Besinle kirlenme özellikle üstün yapılı su bitkilerinin ve fitoplanktonların (bitkisel plankton) gelişmesi için elverişlidir. Besinle kirlenmenin başlangıcında, fotosentez süreci sayesinde oksijen üretimi artmış olmakla birlikte, bilanço çok çabuk tersine döner; çünkü bu organizmalar ölünce onları ayrıştırmakla ve organik maddeleri mineralleştirmekle yükümlü bakteriler, bu işlevi yerine getirebilmek için, suda erimiş oksijenin büyük bir kısmını harcayarak tüketir. Belli bir sınırdan sonra oksijen iyice eksilir ve ölü bitkilerden kalan organik madde mineralleşemeyerek suyun dibinde balçık halinde birikir. O zaman anaerobı mayalanma başlar, bu yolla oluşan kükürtlü hidrojen bazı sulara pis bir koku verir. Bu evrede oksijen oranı çok düşük ve değişkendir; bu yüzden normal balık topluluğunu yaşatmaya yetmez, hatta oksijene çok az gereksinme duyan sazangiller gibi balıklar bile yok olur. Bazı suyosunu türleri (iplıksi suyosunları) yüzeyde çoğalabilir ve organik balçığın birikmeye devam ettiği, oksijenden tamamen yoksun alt katın üstünde oksijene doymuş sınırlı bir bölge yaratabilir. Bazen yüzeyde zehirli maddeler üreten suyosunları (cyanophyceae) çoğalır, sulara kırmızı bir renk verir ve faunanın büyük bir kısmının ölümüne neden olur.

Bütün büyük göller besinle kirlenmenin tehdidi altındadır ve bazıları daha şimdiden son evreye ulaşmış durumdadır (Amerika'daki büyük göller, Leman gölü). Ama bu olgu büsbütün tersinmez de değildir ve bu göllerin bir kısmı (Annecy gölü, Nantua gölü), çepçevre bir lağım şebekesiyle donatılarak ve atıklar işlenmeye başlanarak kirlenme kaynakları ortadan kaldırılmak suretiyle eski temiz durumuna dönme yolundadır. Balçık tamamen temizlenip atılabilir ve sular asıltı halindeki organik maddelerden ve aşırı fosfatlardan arındırılabilirse göl tam olarak eski haline getirilebilir. Ancak bu işlemler çok pahalı ve çok güç olduğundan ancak küçük su alanlarına uygulanabilir. Çoğunlukla başvurulan önlem göllerin besinle kirlenme hızını sınırlandırmaktadır. Bazı kapalı denizlerde bile kaygı verici besinle kirlenme belirtileri görülmektedir. Hollanda'nın kıyı sularında fosfat oranı beş yıl içinde hemen iki katına çıkmış, şiddetli bir fitoplankton çoğalmasına ve gittikçe oksijensizleşen dip kısımlarda organik madde birikmesine yol açmıştır.

Besinle kirlenmeye neden olan doğal süreçler içinde en etkili olanlar, havzaya su taşıyan akarsuların getirdiği organik maddelerdir ve su alanlarının başlıca besin kaynaklarını bunlar oluşturur. Gerek bu maddeler, gerek erozyonla sürüklenip gelen katı tanecikler, zamanla gölün ya da göletin bulunduğu çukuru doldurmakta ve bunları ortadan kaldırmaktadır.

—Diyet bilg. İnsanların besin gereksinimi, günlük kaloriyi sağlamak bakımından miktarca ve çeşitli yiyecekler arasında denge sağlamak bakımından da nitelikçe önem taşır: yiyeceklerin kimisi yalındır (yağ [% 100 lipit], şeker [% 99,5 glusit]), kimisi ikilidir (et, balık: protein ve lipit) ya da üçlüdür (süt: protein, lipit ve glusit [laktoz]).

Etler de içlerindeki besleyici maddelere göre değişik kalori değerinde olabilirler: at eti 100 g = 110 cal (% 20 protein, % 2 yağ), domuz eti 100 g = 330 cal (% 15 protein, % 30 yağ).

Dengeli bir beslenme için besinler, şöyle olmalıdır:

—proteinler (% 10-20; cal değeri: 1 g = 4 cal); et, balık, yumurta hayvansal proteince zengin maddelerdir; sütler ve peynirler, protein sağladıktan başka kalsiyum ve yağla eriyen vitaminler (A,D,E,K) gibi temel maddeleri de sağlarlar; hayvansal proteinlerle bitkisel proteinler arasında 1/1 oran en iyisidir.

—lipitler (% 30-35; cal değeri: 1 g = 9 cal.); yemeğe lezzet vermek ve yapımını kolaylaştırmak için kullanılan sıvı yağlar, tereyağı, margarin aynı zamanda vitamin kaynağıdır;

—glusitler (% 50-60; cal değeri: 1 g = 4 cal.); şeker, bal, reçel, çikolata, şekerlemeler küçük bir hacim içinde çabuk soğurulabilen kalori verici besinlerdir: bu "tatlılar" günlük kalori gereksiniminin % 10'unu aşmamalıdır. Meyveler, meyve şurupları, şekerli meyve suları, sanayi ürünü şekerli içitler, likörler de bu gruba girer. Ekmek, kuru sebzeler, tahıllar ve patates, hem glusit, hem protein sağlar.

Salatalarla sebzeler, içerdikleri selüloz nedeniyle, "posa" yapıcı olduklarından bağırsakların çalışmasını kolaylaştırırlar.

İçilen ya da meyvelerde bulunan su, yeşil sebzeler ve madensel maddeler, içerdikleri sodyum, potasyum, kalsiyum tuzları, fosfatlar, karbonatlar, demir, iyot, fosfor, çinko sayesinde besin dengesini tamamlarlar.

Eksiklikleri hemen göze çarpan vitaminler dışında günlük vitamin gereksinimini saptamak güçtür. (→ VİTAMİNSİZLİK, KALORİ değeri, VİTAMİN.)

—İkt. *Besin sanayisi*'nin alt dallarını süt ürünleri, et, yem, su ürünleri, yağ, un ve unlu ürünler, çay, şeker, meyve-sebze işleme vb. sanayi dalları oluşturur. Türkiye'de nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak artan iç taleple besin sanayisi gelişme göstermektedir. Ancak, bu sanayi kolunda, işleme tesislerinin oldukça dağınık küçük işletmeler halinde bulunması, ülke düzeyinde bir üretim planının yapılamamış olması, altyapı eksikliği, ambalajlama ve depolama tesislerindeki yetersizlik gibi nedenlerle istenen gelişme düzeyi sağlanamamaktadır.

Besin sanayisi üretimi, III. plan döneminde yılda ortalama % 4,7, IV. plan döneminde % 4,2 oranında artış göstermiş, V. plan döneminde ise yılda ortalama % 6,2 oranında bir artış öngörülmüştür. Besin sanayisi ürünleri talebi de, III. ve IV. plan dönemlerinde yılda ortalama % 4,9 ve % 4,8 oranında artmış, en büyük artışlar et ürünleri, su ürünleri, yem ve çay sanayilerinde görülmüştür. Bu sanayi kolunda dışsatım III. plan döneminde yılda % 5, IV. plan döneminde % 10,3 oranında artmıştır.

1985 Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, Türkiye'de besin sanayi kolunda 2 124'ü büyük işyeri (10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerleri), 17 380'iyse küçük işyerleri olmak üzere toplam 19 504 işyeri bulunmaktadır. Gene aynı sanayi ve işyerleri sayımına göre, bu sanayi kolunda çalışanların yıllık ortalaması büyük işyerlerinde 137 807, küçük işyerlerinde 71 714 kişidir. Öte yandan, büyük işyerlerinin 156'sı kamu kesimine, 1 968'i özel kesime attir. Söz konusu bu işyerlerinde çalışanların yıllık ortalaması kamu kesiminde 51 311 özel kesimde 66 859 kişidir.

BESİNEYÖNELİM a. Balıkç. Balıkları daha bol yiyeceğe doğru sürükleyen fiziksel tepki. (Eşanl. TROFOTROPİZM.)

BESİNLİ sıf. Besleyici değeri olan yiyecek için kullanılır; gıdalı: *Bol besinli sebzeler.*

—Çevrebil. *Bol besinli*, suları organik ve besleyici maddece (azotlu ve fosforlu maddeler) zengin ve bu nedenle bitkilerin ve bakterilerin çoğalmasına elverişli sulara denir. (Bol besin yüzünden suda, özellikle alt katlarda aşırı oksijensizleşme olur ve organik balçık birikir. Bu suların kıyılarında bol miktarda saz ve kamış yetişir.)

BESİNSİZ sıf. Besleyici değeri olmayan yiyecek için kullanılır; gıdasız.

◆ be. Yeterli besin almadan: *Besinsiz kalmak. Besinsiz yaşayamamak.*

BESİNSİZLİK a. Besinsiz olma, besinsiz kalma durumu; gıdasızlık.

BESİÖRÜ a. Bot. ALBUMEN'in eşanlamlısı.

BESİSUYU a. Bitkilerin çeşitli kısımlarında dolaşan besleyici sıvı.

—ANSİKL. Bot. İki çeşit besisuyu vardır: *ham besisuyu* ve *ongun besisuyu*. Köklerden yapraklara, tomurcuklara ve çiçeklere doğru odundamarlar içinde yükselen ham besisuyunda en başta mineral iyonları bulunur; şekerce (% 5-10), aminoasitlerce ve amitlerce zengin olan ongun besisuyu, yapraklardan ve depo yerlerinden bitkinin bütün kısımlarına yayılır.

Ham besisuyu, kökteki emici kıllarla topraktan emilen su ile onun içindeki mineral maddelerden oluşur. Ham besisuyunun sapta yukarıya çıkması birçok nedene bağlıdır: suyun kök uçlarıyla topraktan geçişme (osmoz) yoluyla emilmesi ve bunun bir kök basıncı ya da itimi yaratması; damarların kılcallığı; yapraklardaki terleme ve bunun yarattığı büyük kohezyon kuvveti. Ham besisuyunun akış hızı genellikle birkaç m/sa dolayındadır; ama sarmaşıklarda 150 m/sa (yaklaşık olarak 4 cm/sn) olabilir. Besisuyu bitkide yükseldikçe yoğunluğu artar; bu bir ölçüde yedek maddelerin, özellikle ilkbaharda, besisuyu içinde erimesinden ve daha önemlisi suyun giderek eksilmesinden ileri gelir; fakat besisuyundaki esas değişiklik yapraklarda olur. Yaprak hücrelerinde, çeşitli tepkimeler sonunda ham besisuyu ongun besisuyuna dönüşür: terlemeyle su kaybı, fotosentezle yaratılan organik madde katkısı. Ongun besisuyu, üzerinde delikler bulunan enlemesine çeperlerle birbirinden ayrılmış canlı hücrelerden oluşan kalburlu borular içinde dolaşır ve besisuyunun öğeleri o hücrelerden geçtiği gibi soymuktaki arkadaş hücrelerden de geçer. Besisuyu, bitkideki büyüme dokularını beslemek için kullanılması gereken her yere dağılır; bazı ürünlerin dağılma hızı radyoaktif izotoplar yöntemiyle ölçülmüştür; hız 10-100 cm/sa dolayındadır; yani ham besisuyunun hızından oldukça düşüktür; bu da sıvının sıvaşkanlığından ve kalburların varlığından ileri gelir. Ongun besisuyunun akış hızı sıcaklığın artmasıyla artar ve gece serinliğinde yavaşlar. Bir organın kesilmesi besisuyunun dolaşımını çok çabuk artırır; bu özellikten "palmiye şurubu" toplamakta yararlanılır; palmiye şurubu normal besisuyundan on kat hızlı akar. Soymuk dokularındaki metabolizma yoğunluğu, bu metabolizmanın deneysel yoldan engellenmesinin yarattığı ağır bozukluklar, "iletim" boruları denen bu dokuların işlevinin basit bir iletim işiyle sınırlı olmadığını göstermektedir.

BESKİDLER, lehçe **Beskidy,** çekçe **Beskydy,** Orta Avrupa'da bölge. Beskidler, önlerindeki dağ eteğiyle birlikte, Karpatlar yayının dış bölümünü oluşturur. Polonya Beskidleri ya da Batı Beskidler, Moravya kapısı'ndan, Doğu Beskidler'in (Bieszczady) başladığı Ukrayna sınırına kadar uzanır. Burada, 400-600 m yükseltiler arasında, çok ağaçlık ırmaklar arası kesimlere ve bunların yanıbaşlarında yükselen, sivri doruklu (yükseklikleri, çoğunlukla 1 000 - 1 500 m'yi aşar) küçük sıradağlara rastlanır. Dağları yaran sık bir vadi ağı, yer yer geçitler biçiminde daralır ya da küçük havzalar halinde genişler. Kırsal kesimde yaşama koşulları çetindir; ama hayvancılık, tarım, orman işletmeciliği ve turizm sayesinde nüfus yoğundur ve halk vadilerde, dağlararası havzalarda toplanır.

BESLEK → BESLEME.

BESLEME a. **1.** Beslemek eylemi. **—2.** Küçük yaşta alınıp boğaz tokluğuna ev işlerinde çalıştırılan kız. (Kimi yörelerde BESLEK, BESLENGİ de denir.) **—3.** *Besleme gibi*, giyimine kuşamına özen göstermeyen kız için söylenir. || *Besleme kız*, besleme olarak verilmiş kız.

—Arıc. Kovandaki arı topluluğuna, kötü mevsimde açlıktan ölmesinler diye ya da bal yapmaya hazırlanmaları için yiyecek verme. || *Besleme kabı*, arıları beslemek için kovanın önüne konan ve içine onların gelip alabileceği maddeler doldurulan kap. (Konan maddeler katkısız bal olabileceği gibi, şeker karıştırılmış bal ya da şeker şerbeti de olabilir.)

—Bayınd. Bir parke yolun küçük bir yüzeyini onarma; bu amaçla, gömülen taşlar kaldırımcı manivelasıyla kaldırılır ve bitişik taşlar düzeyine gelinceye değin altlarına kum doldurulur.

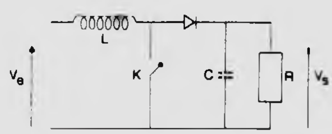
—Bilş. Delinmiş ya da delinecek kartları, elle ya da otomatik olarak bir bilgisayarın okuyucu-delicisine verme.

—Bür. ger. Çeşitli büro makinelerinin (adres yazıcısı, hesap makineleri, bilgisayar yazıcıları vb.) baskı tertibatına kâğıt yerleştirme işlemi.

—Camc. *Alçı, bez üzerine besleme*, taşlama ve perdahlama öncesi pencere camını destek platformu üzerine koyma ve tutturma işlemi. (Olası bir düzgünlük kusurunun yol açabileceği kırılmaları önlemek için camın altına alçı ya da kalın bez katmanı yerleştirilir.)

—Dy. *Besleme hattı*, bazı noktalardan beslemesini sağlamak için katenere bağlanmış hava hattı.

—Elekt. *Besleme devresi*, bir elektrik ya da elektronik devrenin çalışması için gerekli enerjiyi veren düzenek. (Bk. *ansikl.* böl. Elektron.) || *Besleme gerilimi*, bir devrenin uçlarına uygulanan potansiyel farkı. || *Diferansiyel röle beslemesi*, içindeki rölenin etki büyüklüğü iki ya da birçok akımın cebirsel toplamına eşit olan montaj;

bir besleme devresi'nin ilke şeması

bu toplam normal koşullarda sıfırdır.

—Elektron. *Anten besleme kablosu*, üreteç aygıtın yüksek frekanslı enerjisini, önemli ışımalara ya da yitimlere neden olmadan antene aktaran iletici sistem. (ANTEN BESLEME HATTI da denir.)

—Elektrotekn. *Besleme hattı*, bir elektrik santralını ya da bir alt istasyonu, yolu üzerinde hiçbir bağlantı olmaksızın, dağıtım ağının bir noktasına doğrudan bağlayan hat.

—Hayvc. *Dışarı yemiyle besleme*, hayvanların bulundukları tarım işletmesinden gelmeyen yemlerle beslenmesi ya da her türlü tarım işletmesi dışında bulunan hayvanların başka yerden getirilen yemle beslenmesi. (Bu tip hayvancılık, yumurta ve et tavuğu, domuz ve kasaplık dana yetiştirme işlerini kapsar.)

—Isıbil. Bir kazan içindeki suyu, buharal dönüştükçe tazeleme.

—Isıl mot. Bir motorun yakıt gereksiniminin karşılanması.

—Kim. müh. Kimya mühendisliği yönteminde bir işlemi sürekli olarak gerçekleştirmek için bileşen vermek eylemi.

—Matbaac. Bir mizantrende, baskı sırasındaki basınçları gereğince dağıtacak biçimde, baskıda çıkmayan kısımları destekleme ve pelür kâğıtlarıyla güçlendirme. —Yerel olarak basınç sapmalarını gidermek için baskı makinesinin silindir gömmesine konan ince, küçük kâğıt parçası. || *Silindir besleme*, mekanik bir presin silindiri üzerine kaplanan ipek, yün, çuha, kâğıt kalınlık.

—Metalürj. Katılaşma sırasında parçanın ek besleyici ya da besleyicilerle tamamlanması.

—Polim. *Besleme kanalları*, enjeksiyon ve aktarmayla kalıplamada, kalıp oyuğu girişi ile ısıtma silindiri ya da aktarma odası arasında yer alan kanalların tümü.

—Reanim. *Bağırsak yoluyla besleme*, yutma güçlükleri (koma, felç) ya da fazlasıyla besi kaybına uğramış hastalara bir mide sondası aracılığıyla yeteri kadar kalori sağlanması. || *Damar yoluyla besleme*, büyük çapta bir toplardamara (boyun, köprücükaltı, uyluk) yerleştirilen bir sonda aracılığıyla dolaşıma sokulan yüksek kalorili eriyiklerle hastalıkların sindirilmiş besin gereksinmelerini tümüyle ya da kısmen sağlama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yapay besleme*, kendiliklerinden beslenemeyen kimselerin organizmalarına besi maddelerinin sokulması.

—Sıh. tes. *Besleme deposu*, bir su girişiyle beslenen ve bir yapının çeşitli büyük servislerine (ana su boruları, sıcak su depoları, basınç yükseltiler vb.) bağlı olan, kapama ve boşaltma musluklarıyla donatılmış birçok çıkışı olan depo (birkaç ya da onlarca litrelik).

—Su işler. Bir topluluğun, bir aygıtın belli bir ürüne olan gereksinimini karşılama: *Bir evi gazla besleme. Bir kazanı mazotla besleme.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım mak. *Besleme tamburu*, bir biçerdöverde götürücü ile dövücü arasında bulunan ve ürün akışının düzenlenmesini sağlayan genellikle döner tipte organ.

—Teknol. *Besleme elemanı*, bir makineyi, bir tesisatı besleyen organ ya da aygıt (örneğin bir buhar kazanının besleme pompası ya da su deposu).

—Tekst. *Pnömatik besleme*, batörden geçen elyafı tülbent haline getirme işlemini kaldırmayı ve tarak makinelerini bacalarla pnömatik olarak beslemeyi amaçlayan modern pamuk ve kısa elyaf iplikçiliği yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Varlığını herhangi bir kurum ve kuruluştan aldığı para yardımıyla sürdürebilen, bunun için de kendine yardım edenleri körü körüne savunan yazar, gazete, dergi vb. için kullanılır: *Besleme basın. Besleme kalemler.*

—ANSİKL. Elektron. Taşınabilir elektronik aygıtlar, pillerin ya da akümülatörlerin verdiği enerjiyle çalışırlar. Sabit aygıtlar ise, genellikle uygun şekilde dönüştürülen, doğrultulan ya da kararlılaştırılan şebeke enerjisini kullanırlar. Bu besleme devreleri gerilim ya da akım açısından ayarlanabilir ya da aşırı yüklere karşı korunabilir. Karmaşık donanımlarda, değişik işlevler arasındaki iyi bir eşleme-ayırma, birbirinden bağımsız besleme devresi bloklarıyla sağlanır. Kullanılan bloklar gerek basit ayarlayıcılar, gerekse kesimli kademelerden oluşan gerçek doğru akım transformatörleridir. Bu montajda, anahtar kapalıyken, L indüktansı enerji depolar, anahtar açık olduğunda ise, bu enerjiyi R direncine verir. C kondansatörünün yüksek değeri, çıkışta değişmez bir V gerilimi verir. Bu düzenek, çıkışta giriş gerilimi Ve'den büyük bir V_s gerilimi verebilir. Bu devre V_s 'nin kararlılığını sağlamak için K anahtarına kumanda eden bir ayarlama devresidir. Bu sistemlerin verimi, her zaman yüksektir.

—Reanim. Yapay besleme, normal bir beslemenin yapılamadığı (koma, reanimasyon, ameliyat sonrası durumlar) ve ileri derecede zayıflama ya da güç kaybı (geniş yanıklar, ağır bulaşıcı hastalıklar, kanser keşeksileri, süreğen ishaller) durumlarında gereklidir.

Olabildiği sürece, burun yoluyla besleme damar yoluna yeğ tutulmalıdır.

Enerji sağlayan girdiler kilo başına 1 g protein, 1 g yağ, 5 g şeker olarak hesap edilmelidir. Sıvı girdisi kalori başına 1 ml kabul edilir. Bunlara elektroitler, özellikle potasyum ve vitaminler eklenir. Damar yoluyla, yoğun glukoz eriyikleri, protein hidrolizaları, aminosit eriyikleri ve yağ emülsiyonları kullanılır.

—Su işler. *Suyla besleme.* Ham su, yeraltı su örtülerinden ya da bunlar nitelik ve nicelik bakımından yetersiz kaldıklarında akarsulardan, göllerden hatta denizden sağlanır. Arıtmadan sonra, dağıtım suyu genellikle şebeke için uygun bir basınç ve olağandışı tüketimler (tepe saatleri, yangın) için yedek su sağlayan depolara gönderilir. Tüketimin çok yüksek olduğu zamanlarda, basınç yükselticiler gerekli olabilir.

—Tekst. Pnömatik besleme, pamuğun ham balyalardan otomatik olarak alınmasını da içerebilir. Kimi tesisatlarda, balyalar boylamasına ya da dairesel konveyörlere yerleştirilir ve frezeler pamuk tutamlarını balyalardan koparır. Kimi tesisatlarda da, balyalar yere konur ve pamuk, balyaların üstünde gidip gelen bir kepçeyle alınır. Doğru bir karışım gerçekleştirmek için çeşitli sistemlerle bir programlama sağlanır. Pamuk açıcıya doğru gönderilir. Hazırlama hattı hammaddeyi temizlemeye ve açmaya yarayan çeşitli makinelerden oluşur; bir batör ile son bulur. Bu hattın kapasitesi 600 kg/sa'a ulaşabilir. Elle beslenen balyakırıcılarla da bir hazırlama hattı oluşturulabilir; ancak üretim, ender olarak 300 kg/sa'ı geçer. Her iki durumda da, açıcıdan sonra bir karıştırıcı yer alır; geniş bir kasa biçimindeki karıştırıcıya elyaf yatay katmanlar halinde yerleştirilir. Ardından elyaf düşey dilimler biçiminde yeniden alınır; böylece homojen bir karışım elde edilir. Batörden çıkan elyaf yumakları tarak makinelerini besleyen bir dağıtıcıya gönderilir; her tarak makinesinin aynı genişlikte düşey bir bacası vardır. Tarağa verilen elyaf miktarı bacadaki pamuk düzeyiyle ayarlanır. Bacanın altında, elyaf tülbenti rulolarla çıkarılır ve bunlar batör rulosunun yerini tutar. Artan madde yeniden işlenmek üzere dağıtıcıya geri döner. Bu tür bir tesisat oldukça ilginçtir çünkü günümüzde yapılan tarak makinelerinin yüksek üretim hızı yüzünden batör rulolarını çok sık değiştirme zorunluluğunu ortadan kaldırır. Makineler arasındaki aktarma tümüyle otomatik olduğundan el işçiliği çok düşük düzeye iner: hazırlama hattı ve taraklama için iki kişi yeterlidir. Pamuk-polyester gibi liflerden bir karışım yapıldığında her iki madde batöre gelene değin çoğunlukla ayrı ayrı işlenir.

BESLEMEK g. f. **1.** *Bir canlıyı (bir şeyle) beslemek*, ona gelişmesi, yaşamını, varlığını sürdürebilmesi için gerekli besini vermek, onun besin gereksinimini karşılamak; onu gürbüz, besili duruma getirmek: *Çocuğu anne sütüyle beslemek. Atları arpayla beslemek. Çocuklarını iyi beslemeye çok özen gösterir. Zayıf hayvanları besledikten sonra satışa çıkarmak.* **—2.** *Bir kimseyi beslemek*, onun gereksinimlerini karşılamak, bakımını sağlamak: *Beslemek zorunda olduğu beş çocuğu var.* **—3.** *Bir bölgeyi, bir topluluğu beslemek*, sözkonusu bir yer, iş kolu vb. ise o bölgenin yiyecek ve içecek gereksinimlerinin bir bölümünü karşılamak, o topluluğun geçim kaynağı olmak: *Konya ovası buğday üretimi yönünden bütün İç Anadolu'yu besler. Bu sanayi kolu yüzlerce işçiyi besliyor. Yüzlerce aileyi besleyen verimli bir toprak.* **—4.** *Hayvan beslemek*, yetiştirmek: *Kedi, köpek, kuş beslemek.* **—5.** *Bir şeyi (somut) beslemek*, bir şey sözkonusu ise, bir başka şeyin iyi duruma gelmesini sağlamak: *Bu krem cildi besler. Deriyi besleyen bir cila.* **—6.** *Bir akarsuyu, vb. beslemek*, akan bir su sözkonusuysa, bir başkasına eklenerek onu çoğaltmak: *Irmağı besleyen dereler.* **—7.** *Bir duygu beslemek*, onu içinde yaşatmak, sürdürmek: *Bir kimseye kın beslemek. Umut beslemek.* **—8.** Ed. *Bir şeyi (soyut) beslemek*, bir şey sözkonusuysa, bir başka şeyin canlanmasını gelişmesini, var olmasını sağlamak: *Özgürlük ru-*

hunu besleyen ilkeler. —**9.** *Bir şeyin altını, çevresini (bir şeyle) beslemek,* onu korumak, sağlamlaştırmak için çevresini, altını doldurmak, desteklemek: *Dolabın altını beslemek.* —**10.** *Ateşi beslemek,* sürekli yanması için altına odun, kömür, vb. atmak. —**11.** *Besle kargayı oysun gözünü,* kendisine yapılan iyiliğe kötülükle karşılık veren kimseler bu durumu için söylenir. ‖ *Besledik büyüttük danayı, (şimdi) tanımaz oldu anayı,* kendisine emek verip yetiştirenlere karşı nankörce davranan kimse için söylenir.

—Bors. Bir işletmede hisse senedi sahipleri ya da ilgili kişilerin başlangıç sermaye paylarını artırmak. ‖ *Piyasayı beslemek,* satış yoluyla piyasaya menkul değerler sürerek bolluk sağlamak ve böylece aşırı bir fiyat yükselişini önlemek.

—Denizc. Bir cismi ya da yükü, gerekli yerlerine besiler koyarak berkitmek.

—Elektrotekn. ve Elektron. Elektrik enerjisi vermek.

—Isıbl. *Kazan beslemek,* üretilen buhar oranında, bir kazanın içindeki suyu tazelemek.

—İnş. *Bir duvarın dibini beslemek,* bozuk gereçlerin yerine yenilerini koyarak bir duvarın ayağını onarmak. ‖ *Mahyalığı beslemek,* bir çatıda, mahyalıkları sağlamlaştırmak için altlarına alçı ya da ocak tuğlası doldurmak.

—Kozmet. Deriye lipit, protein, oligo-element gibi ürünler sürerek eksikliği duyulan elementleri kazandırmak.

—Metalürj. Dökümünden sonra, katılaşma başlamadan ya da katılaşma sırasında, metalin kalıbın çeşitli bölümlerini doldurması için besleyiciye sıvı metal dökmek. — Katılaşma sırasında görülen büzülmeyi sıvı metalle dengelemek.

—Res. *Çizgiyi beslemek,* çizgiyi kalınlaştırmak. ‖ *Rengi beslemek,* boyanın yoğunluğunu artırmak.

◆ **beslenmek** dönşl. ve edilg. f. **1.** Gerekli besini almak ya da kendisine gerekli besin verilmek: *Çok ye, iyi beslenmen gerekiyor.* —**2.** *Bir şeyle (somut) beslenmek,* besin gereksinimini onunla karşılamak, ya da besin gereksinimi onunla karşılanmak: *Etle beslenen hayvanlar.* —**3.** *Bir şeyle (soyut) beslenmek,* gelişme süreci boyunca onun etkisi altında kalmak, ondan etkilenmek ya da onun etkisinde bırakılmak: *Yanlış fikirlerle, önyargılarla beslenmek. Boş hayallerle beslenen duygular. Ortaçağ düşüncesiyle beslenen sanat anlayışı. Düşmanlık duygularıyla beslenen gençler.*

◆ **besletmek** ettirg. f. Bir canlının beslenmesini sağlamak.

BESLEMELİK a. **1.** Hizmetçi, besleme. —**2.** Besleme olma durumu.

BESLENGİ → BESLEME.

BESLENME a. Gerekli yapı ve enerji maddelerinin (besinler, solunum gazı, vb.) organizmaya sokulması ve organizmaca kullanılması: *Sağlıklı beslenme. Beslenme bozukluğu. Halkın beslenme sorunları.* (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol.) —**2.** *Beslenme çantası,* anaokulu ve ilkokul öğrencilerinin, içinde yiyecek taşıdıkları çanta.

—Bot. *Beslenme işlevleri,* hücrelere büyümeleri, biçimlerini korumaları, çalışmalarını (metabolizma) ve dışkılarını atmaları için gerekli öğeleri sağlamaya yarayan sindirim, solunum, dolaşım, boşaltım ve içsalgı işlevlerinin tümü. (Organizmada beslenme işlevlerinin yanı sıra ilişki ve üreme işlevleri de bulunur.) ‖ *Azotlu, karbonlu, fosforlu, vb. beslenme,* hayvansal ya da bitkisel bir organizmanın, gereksindiği miktarda karbonu, azotu, fosforu, vb. edinme ve kullanma tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Diyet. bilg. *Beslenme uzmanı,* beslenmeyle ilgili hastalıkların uzmanı. Halk sağlığı çerçevesinde beslenme işleriyle uğraşan uzman.

—Fizyol. *Beslenme bilançosu,* organizmaya giren besinlerle harcananlar arasındaki denge. Yenen besin maddeleri ile özümlenmemiş olanların ya da dışarı atılan artıkların dozajıyla elde edilir. ‖ *Beslenme ortamı,* organizmaların yaşamı için, nedeni ne olursa olsun, yararlı olabilecek maddelerin tümü. (Kan ve lenf gibi doğal beslenme ortamlarının yanında, hücrelerin, hayvansal ya da bitkisel dokuların besiyerinde kullanılan yapay ortamlar ve bakteriyolojide kullanılan besiyeri ortamları sayılabilir.)

—Hidrol. Bir yeraltı su örtüsünün, bir kaynağın, bir akarsuyun ya da bir gölün su alması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. ve Hidrol. *Beslenme havzası,* bir selin yukarı kesimi.

—Patol. *Beslenme bozukluğu,* yadımlamanın özümlemeden çok olduğu bir hücrenin, bir dokunun ya da bir organizmanın durumu. ‖ *Beslenme hastalıkları,* besin maddelerinin iç metabolizmasındaki bir bozukluktan ya da bir beslenme dengesizliğinden ileri gelen hastalıklardır. Zayıflık ve şişmanlıktan başka başlıca beslenme hastalıkları, şekerli diyabet, hiperkolesterolemi (hipertrigliseridemiyle birlikte ya da ayrı) ve damla hastalığıdır (gut). Bu hastalıklar ya genetik etmenler nedeniyle ya da çocuklukta edinilmiş beslenme alışkanlıklarından ötürü ailevi karakterdedir.

—Psik. *Beslenme fobisi,* beslenmeyi reddetme hezeyanı: bütün yiyecekleri ya da daha sınırlı olarak yalnızca belli birtakım besinleri yemeyi reddetme şeklinde ortaya çıkabilir. Bu davranış, manyakodepresif psikozda ya da süreğen hezeyanlı psikozlarda görülür. (Eşanl. SİTİYOFOBİ.) ‖ *Beslenme manisi,* ruhsal kökenli oburluk hastalığı. Önüne geçilmez bir yiyip içme gereksinimi olarak ortaya çıkar ve toksikomani niteliği taşır. (Bu belirti, nevrozlu ya da psikozlu çöküntüyle ilişkilidir ve boğuntu duygusuyla ağızcıl düzeyde mücadele etmenin bir yoludur.)

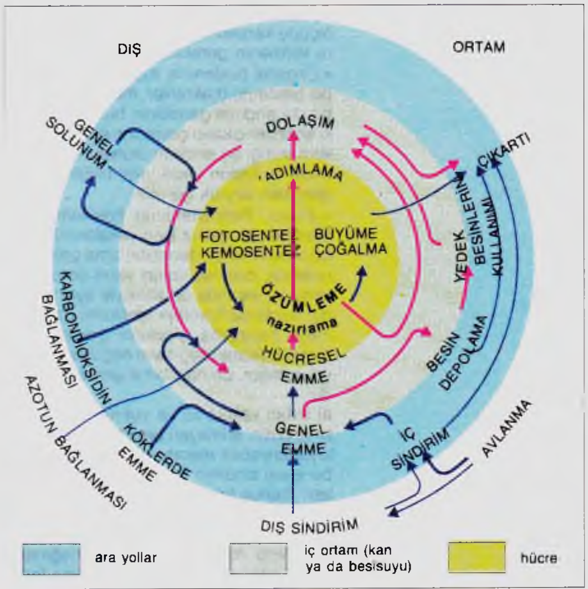
—Zootekn. *Evcil hayvanların rasyonla beslenmesi,* hayvanların genetik potansiyellerini ortaya koyabilmeleri için hesaplanmış yem rasyonlarının hazırlanması ve dağıtımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

■ —ANSİKL. Bot • *Karbonlu beslenme.* Canlı varlıklar, dokularının ve yedek besinlerinin bileşiminde önemli ölçüde yer alan karbonu dış ortamdan alırlar.

Yalnız yeşil bitkiler mineral karbonu doğrudan doğruya kullanabilirler ve onu havadan karbondioksit biçiminde alırlar; bu özellik, karbonlu beslenmeleri bakımından yeşil bitkileri öbür canlı varlıklardan bağımsız kılar; bu nedenle, onlara *kendibeslek* (ototrof) denir. Bitkiler güneş ışığı almasalar bu olgu (fotosentez) gerçekleşemez; bitkilerdeki klorofil (yaprak yeşili) ışığı kapabilir ve glusitlerin yapımına yarayan bireşim (sentez) tepkimelerinde kullanabilir. Bu çeşitli tepkimelerin olabilmesi için uygun bir çevre sıcaklığı gereklidir; 0°C ile 50-60°C arasındaki bu sıcaklığın en elverişli noktası 30-40°C arasındadır. Bazı bakteriler, klorofilsiz oldukları halde kendibeslektirler, organik bireşimler için gerekli enerjiyi kükürtlü ya da demirli mineral maddeleri etkileyen kimyasal tepkimelerle elde ederler.

Yeşil olmayan bitkiler (mantarlar ve bazı asalak bitkiler), tıpkı hayvanlar gibi, yeşil bitkilerce önceden yapılmış olan organik maddelerdeki karbonu kullanmak zorundadırlar; bunlara *dışbeslek* ya da heterotrof canlılar denir; dışbeslek canlılar bu karbonu ya az çok parçalanmış olan dışkılardan ve kadavralardan (çürükçül olanlar) ya da dışsindirimden sonra, doğrudan doğruya bir canlı varlıktan alırlar (asalaklar).

Yeşil olmayan bazı canlı varlıklar yeşil bir bitkiyle dengeli bir ortaklık kurarlar: *ortakyaşarlık* (simbiyoz); bir mantarla bir suyosunundan oluşan likenlerde durum böyledir: mantar miselyumları birhücreli yeşil suyosunlarını sarar ve korur, onlar da yaptıkları şekerle mantarı besler.

başlıca **beslenme** işlevleri

• *Mineral beslenme, azotlu beslenme.* Canlı hücrelerin karbondan başka çok önemli öğelerinden biri olan azot, bitkilere ya havada serbest olarak ya da toprakta bileşik olarak sunulur. Hayvan kökenli azotlu organik bileşikler (kadavralar, dışkılar, idrar, gübreler) ya da bitkisel kökenli olanlar (gübreler, humus) yeşil bitkilerce oldukları gibi kullanılamazlar, özgül bakterilerin etkisi altında birtakım değişikliklere uğrarlar:

a) *kokuşma,* karmaşık maddeleri aminoasitlere ve üreye çevirir;

b) *amonyaklaşma,* bu maddeleri amonyak tuzlarına dönüştürür. Bu son tepkimeler mantar ve bakteri cinsinden birtakım mikroorganizmalarca sağlanır (mucor, aspergillus, fusarium, Bacillus mycoides, idrar mikrokokları, vb.);

c) *nitratlaşma,* amonyağın bünyesindeki azotu, bakteriler (nitrosomonas, azot bakterileri) sayesinde önce nitrit haline, sonra da nitrata çevirir. Bitki azotu ancak nitrat halinde soğurabilir ve onu ham besisuyu içinde, sitoplazmanın bireşim yaptığı noktalara ulaştırır.

Bazı bakteriler, yeşil bitkilerin tersine, yanlarında şeker bulunduğu zaman organik bireşim yapmak için havadaki azotu kullanabilirler: toprakta bulunan *azotobacter* ve *clostridium* gibi bakteriler böyledir. Azot tutan öbür bakteriler *(rhizobium)* baklagillerin köklerindeki yumrucuklarda *(nodozite)* simbiyoz halinde yaşar.

Spektroskopik bir çözümlemeyle tamamlanan kimyasal bir çözümleme bitkilerin, bilinen basit cisimlerin hemen hemen tümünü içerdiğini göstermektedir. Bunların bir kısmı oldukça fazladır (makroelementler: C, N, O, H, S, K, Ca, Mg), bir kısmıysa çok azdır (oligoelementler: Fe, Zn, Cu, Mn, B, Mo ve daha da az olmak üzere I, Br, Ni, Co, vb.)

Çözümleme yöntemi, spektroskopi ve mikrokimya ile tamamlansa bile, çeşitli basit cisimlerin yararlılık derecesi hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle, çözümlemeyi bireşimle tamamlamak gerekir. Bunun için tohum çimlendirilir ve bitki salt besleyici bir eriyikle beslenir. Böylece en iyi verim sağlayan madde, bir çeşit el yordamıyla bulunmuş olur.

Yeşil bitkiler için çeşitli besleyici eriyikler önerilmiştir; bunların en eskisi olan Sachs ve Knop eriyikleri uzun süre kullanıldı; yeni olan daha başka eriyikler (Mazé, Javillier, Haller). formüllerinde oligoelementlere de yer verir; bunların hepsinde yalnız mineral tuzlar bulunur. Klorofilsiz bir bitki yetiştirmek sözkonusuysa, ekim sırasında ayrıca organik biçimde (şeker) karbon bulunmalıdır.

Bitkilerin mineral tuz gereksinmeleri

topraktaki maddelerin emilmesiyle önemli ölçüde karşılanır. Tarımda toprağa gübre vermenin gerekliliği buradan gelir.
• *Organik beslenme*. Klorofilsiz basit yapılı bitkilerde (bakteriler, mantarlar) önce bir *dış sindirim* gereklidir; bunun için bitki enzimler çıkarıp çevresine salar, enzimlerin erittiği dış sindirim ürünlerini emerek beslenir. Üstün yapılı yeşil bitkilerde bu işlev pek seyrek görülür.
—Fizyol. Protozoerlerde beslenme hemen hemen yalnız avın yakalanması ve özümlenmesidir denebilir; ama çok hücrelilerde, özellikle üstün yapılı omurgalılarda ve insanda onlarınkiyle aynı değildir: bunlarda fizyolojik işbölümü özümlemeye hazırlama işlevlerini gerçekleştirmekle yükümlü aygıtların özgülleşmesine yol açmıştır. Bu hazırlama işlevleri şunlardır:
a) avları *yakalama* ve *yutma*;
b) *sindirim*, erimeyen besinleri hidroliz yoluyla eriyebilir metabolitlere dönüştürür; bu işlem sindirim borusu içinde gerçekleşir; bunun her bölümü sürecin bir evresini sağlar ve sistem içinde gidiş tek yönlüdür;
c) *emilme*, metabolitler bu yolla bağırsak çeperinden geçer; bu geçiş yalnız fiziksel etkilerle değil, aynı zamanda mukoza elemanlarının yaşamsal çalışmaları sayesinde olur;
d) karaciğer* tarafından gerçekleştirilen işlerin tümü (zararlı maddelerin atılması, fazla besinlerin glikojen ya da yağ gibi erimez biçime sokularak yedekte saklanması, kanı değişmez bileşimde dolaşıma sokma);
e) *dolaşım*, bu şekilde değişime uğramış ve bir dereceye kadar hazırlanmış maddeleri ve harekete geçirilmiş yedek besinleri çeşitli dokulara ulaştırır: dolaşımdaki sıvı hayvanlarda kan, damarlı bitkilerde besisuyudur;
f) *solunum*, özümlemeye doğrudan doğruya etki yapmaz, ama oksijen sağlayarak özümlemeye elverişli koşulları etkiler ve dolayısıyla organik bireşimlerin olabilmesi için gerekli enerjiyi sağlamaya yarar;
g) *boşaltım*, canlı hücrelerden ve sonra tüm organizmadan, taşıyıcı suyu ve kalabalık eden ya da zararlı olan artıkları dışarı atar;
h) *depolama* da (karaciğer, deri yağı, kemik iliği) beslenme işlevleri arasında sayılabilir; ilerde ya da gerektiğinde eski duruma döndürülmek üzere, eriyebilir küçük moleküllerin (glukoz) erimeyen büyük moleküllü polimerlere (bitkilerde nişasta, hayvanlarda glikojen) ya da yağ haline dönüştürülmesini gerektirir.
—Hidrol. Beslenme biçimi, yağışların özelliklerine göre değişir: yağmur, kar, buz. Kar biçimindeki yağışlarda ya da buzullarda su bir tutulmayla karşılaşır. Yağmur suları ise önce sel sonra çay suları biçiminde akabilir ya da sızma sularını oluşturarak yüzeysel ve derin su örtülerine ulaşır. Bu yeraltı örtülerinde de kısa ya da uzun süre tutulabilir. Beslenme biçimi, kaynakların, akarsuların ve göllerin rejimlerini düzenleyen temel etkenlerdir.
—Patol. Beslenme bozukluğu ihtiyarlık çağında olağandır; gençlikte ve erginlikte anormaldır. Çünkü gençlikte özümleme daha fazla olmalı (büyüme), erginlikte de hiç değilse özümleme yadımlamaya eşit olmalıdır. Bütün hastalıklar, bütün enfeksiyonlar beslenme bozukluğu nedenleridir. Bazı durumlarda (şişmanlık, ödem, vb.) ağırlık artar gibi görünse de, gerçekten artan canlı madde değildir, organizmada toplanan artıklar, yedek besinler ve tutulan sıvılardır, özümlemede artış yoktur. Buna karşılık, kilo kaybı her zaman bir beslenme bozukluğu ölçüsü değildir, örneğin tedavi sırasında şişmanlarda genel ağırlık eksilirken, kaslarınki artar. Şeker hastalığına eşlik eden beslenme bozukluğu bu hastalığın ağır bir şeklidir, ileri derecede bir zayıflamayla birlikte asidoketoza neden olan bir yağ metabolizması bozukluğu biçiminde ortaya çıkar.
—Zootekn. Evcil hayvanların rasyonla beslenmesini sağlamak için onların performansını ya da ürünlerin kalitesini belirlemeye elverişli besin maddelerinin ve ilkelerinin (enerji, proteinler, vitaminler, madensel tuzlar) araştırılması gerekir. Bu besleyici öğelerin her biri için, besinlerin besin değerini ve hayvanların besin gereksinimlerini aynı tarzda belirtecek bir besin ya da yem birimi yaratılmıştır. Örneğin, enerji bakımından, "yem birimi" bir kilogram arpanın net enerji değeri demektir. Böylece belirlenen birimler birbirlerine katılabilir. Bu demektir ki, herhangi bir üretim alanında (süt üretimi, et üretimi, yün üretimi) belli bir düzeyi tutturmak için hayvana gerekli besin miktarlarını belirleme olanağı vardır. Her besinin besin değerini gösteren cetveller sayesinde, hammaddelerin sağlanma durumuna ya da pahasına göre, besinler birbirinin yerine kullanılabilir. Bununla birlikte, her hayvan türü ve her üretim çeşidi için protein, lipit, glusit, vitamin, madensel tuz maddeleri arasında bir oran kurmak ve gözetmek zorunluluğu vardır. Bu dengenin araştırılması bazen güç olmakta ve bunun için bazı durumlarda bilişim yöntemlerine başvurulmaktadır.
Hayvanların beslenmesi için kurulmuş olan besin sanayisi, hammaddeleri karıştırarak, tarım işletmelerine dayalı bir temel besin rasyonu sağlayacak tam ya da tamamlayıcı besinler yapar. Bu sanayi İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana hızla gelişerek, yoğun hayvancılığı teşvik eden faktörlerden biri olmuştur.

BESLENMEK → BESLEMEK

BESLERİA a. (öz. a. B. *Besler*'den). Nemli sıcak seralarda yetiştirilen ve çoğunlukla süs bitkisi olarak kullanılan ağaççık. (Tropikal Amerika kökenli 50 tür; *Gesneriaceae* familyası.)

BESLETMEK → BESLEMEK

BESLEYİCİ sıf. ve a. **1.** Besleyen, beslemeye uygun; besin değeri yüksek şey için kullanılır: *Süt, besleyici bir gıdadır.* **—2.** Kimi gözenekli maddelerin nitelikçe bozulmasını önleyen ürün için kullanılır: *Deri için besleyici cila.* **—3.** Cildi besleyen ürün için kullanılır: *Besleyici krem.*
—Anat. *Besleyici atardamarlar*, uzun kemiklere kan götüren atardamarlar. || *Besleyici delikler*, besleyici atardamarların geçtiği delikler.
—Biyokim. *Besleyici vitamin*, LAKTOFLAVİN'in eşanlamlısı.
—Bot. *Besleyici tabaka*, başka bir dokuyu besleme göreviyle yükümlü hücre tabakası.
—Camc. Havuzlu fırın ile biçim verme makinesi (şişe, boru vb.) arasına yerleştirilen ve erimiş camın kesiksiz dağıtımını sağlayan aygıt. — Damlaları dağıtma düzeneği olan cam koşullandırma kanalı.
—Cev. hazl. Bir cevher işleme aygıtını düzenli olarak besleyen düzenek. || *Bantlı besleyici*, değişmez bir hızla yer değiştiren bir bant üstünde malzemeyi taşıyan düzenek. (Besleme miktarı bantın hızına göre ayarlanabilir.) || *Burgulu besleyici*, bir Arkhimedes vidasının (sonsuz vida) dönüşüyle silindir biçiminde bir boru boyunca malzemeyi ileten düzenek. || *Değişmez ağırlıklı besleyici*, ayarlanabilir ve değişmez kütleli bir debi sağlayan bir denetim sistemiyle donatılmış düzenek. || *Titreşimli besleyici*, maddeyi titreşim yaparak taşıyan oluk biçiminde düzenek.
—Denizc. Tahıl, kömür vb. gibi yükleri taşıyan bir geminin alt güvertesindeki yedek ambar.
—Isıbil. *Otomatik besleyici*, bir kazandaki su düzeyinin değişmezliğini sağlayan aygıt.
—Metalürj. Katılaşma arasındaki çekmeyi dengelemek ve çekinti boşluğunun büyümesini önlemek için kullanılan yedek metalin yer aldığı oyuk. (Besleyici haddeleme ya da dövme külçelerin üst yanında yer alır. Dökümcülükte, üstte bulunabileceği gibi [yükleme besleyicisi] yanda da olabilir [topuk besleyicisi], dışa açılabilir [açık besleyici] ya da tümüyle kumla çevrilebilir [kör besleyici]; ayrıca atmosfer basıncının ya da bir kör besleyici içinde hapsolmuş gaz basıncının etkisi altında kalabilir.) || *Besleyici çapağı*, besleyiciyi dolduran ve döküm parçasına bitişik olan metal kütlesi. (Bu çapaklar, kalıp bozma işleminden sonra koparma ya da biçme yoluyla döküm parçasından ayrılır ve yeniden eritilir.) || *Besleyici kesmek*, dökülmüş bir parçanın çapaklarını besleyicilerini ve çıkıcılarını almak.
—Örg. Döner örme tezgâhlarını donatan ve her örme sisteminde şişlere dağılacak ipliğin beslenmesini düzenleyen aygıt. (Eşanl. İPLİKVERİCİ.)
—Petr. san. ve Isıbil. Üretim merkezlerini dağıtım merkezlerine bağlayan gaz ya da buhar borusu.
—Teknol. Besleyen, gereç sağlayan bir sistem, bir mekanizma için kullanılır: *Bir makineli tüfeğin besleyici mekanizması.*
—ANSİKL. Örg. 1960'tan sonra tezgâhlar "pozitif" denilen besleyicilerle donatıldı, böylece örme sanayisinde büyük gelişmeler sağlandı. Dönüş hızı tezgâhınkine göre ayarlanan besleyici, ipliğin kaymamasını ve değişmez bir hızla akmasını sağlar. Dolayısıyla örme sistemlerinin her birine göre ilmek uzunluğunun düzenliliği ve örgü ayarı korunur. Bu besleyici genellikle silindir biçiminde bir gövdeden oluşur; belirli bir hızla dönen gövdenin çevresine iplik tutturulur ya da birkaç kez dolanır; bu şekilde ipliğin tezgâhın şişlerine kaymadan geçişi sağlanır.

BESLEYİCİLER a. Deniz suyunda erimiş halde bulunan azotun (nitrat, nitritler), fosforun (fosfatlar) ve silisin (silikatlar) deniz bitkilerince özümlenebilir biçimleri. (Besleyiciler okyanusların verimliliğinde önemli bir etmen sayılabilir.)

BESLİ → BESİLİ.

BESMELE a. (ar. *besmele*). Din. **1.** Arapça "esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla" anlamına gelen "*bismillahirrahmanirrahim*" cümlesinin adı. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** *Besmele çekmek*, bismillahirrahmanirrahim demek.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında dinsel yapıtlar gibi dindışı konulu yapıtların başında da besmeleye yer verilirdi. Bu, her işe Tanrı'nın adıyla başlanması gerektiği yolundaki islam inancıyla bağdaşıyordu. Ancak din bilginleri arasında bunu uygun bulanlar (Ez Zehri) görüldüğü gibi, mekruh sayarak kınayanlar (Sait bin Museyyeb) da olmuştu.
—Hat. Hat sanatında, başta sülüs olmak üzere, nesih, talik, küfi, muhakkak, reyhani yazılarla istifli ve istifsiz olarak yazılmış pek çok besmele örneği bulunur. Şeyh Hamdullah'ın, Ahmet Karahisari'nin, Hafız Osman'ın, Ahmet Rakım'ın, Üsküdarlı Necmettin Efendi'nin, İsmail Hakkı Altınbezer'in, Şefik Bey'in, Hamit Aytaç'ın, Halim Özyazıcı'nın besmele çalışmaları bu türün en güzel örnekleri olarak nitelenir.
—İsl. Arapçada *Rahman* ve *Rahim* sözcükleri *rahmet* sözcüğünden türemiştir ve "acıyan ve esirgeyen" anlamına gelirse de, çoğu tefsirciler *Rahman*'ı "bütün varlıklara acıyıp onları esirgeyen", *Rahim*'i de "ahretteki müminlere acıyıp onları esirgeyen" biçiminde yorumlarlar.
Besmele'nin Kuran'da Neml suresi içinde geçen bir ayet olduğunda kuşku yoktur. Ancak, Tevbe (Berae) dışındaki 113 surenin başında yer alan Besmele'lerin ayet olup olmadıkları konusu tartışmalıdır. İmam Şafii, her surenin başındaki Besmele'nin o surenin ilk ayeti olduğunu; imam Mâlik, Taberi, Evzâi gibi din bilginleri bunlardan hiçbirinin ayet olmadığını, dolayısıyla Kuran'ın içeriğinden sayılamayacağını savunurlarken; imam Ahmet bin Hanbel'in de aralarında yer aldığı din bilginleri, yalnızca Kuran'ın ilk suresi Fatiha'nın

çeşitli kalemlerle **besmele**-i şerifler

başındaki Besmele'nin bu surenin ilk ayeti olduğunu, ötekilerinin ayet olmadığını, imam Azam Ebu Hanife ve hanefilerin önde gelen din bilginleri de bütün Besmele'lerin birer ayet olduklarını, ancak başında bulundukları surelerin ilk ayetleri sayılmamaları gerektiğini belirtirler.

Gerek Kuran'daki surelerin Besmele ile başlaması, gerekse Hz. Muhammet'in "Bismillah ile başlamayan hiçbir işin sonunda hayır yoktur" yolundaki hadisinde Besmele'nin önemini belirtmesi nedeniyle her işin başında Besmele çekmek, müslumanların özenle uyguladıkları bir gelenek durumuna gelmiştir.

BESMELESİZ a. "Piç" anlamında, çocuklar için öfkeyle söylenen bir sövgü sözü.

◆ be. Besmele çekmeden: *Besmelesiz yola çıkmak. Besmelesiz işe şeytan karışır* (atasözü).

BESMERTNOVA (Natalya), rus dansçı (Moskova 1941). Semenova ve Golovkina'nın yönetiminde Bolşoy'da eğitim gördü. Yavaşlatılmış gösterilerde olağanüstü tekniğini sergiledi. Lirik ve dramatik rolleri aynı ustalıkla yorumladı. 1964'te, K. Goleyzovskiy'in *Leyla ve Mecnun*'unun prömiyerinde dans etti. 1965'te, Yuriy Grigonoviç'in *Aşk efsanesi*'ni Maris Liepa ile birlikte yorumladı. Daha sonra, *Romeo ve Juliet*'teki Juliet, *Don Kişot*'taki Kitri, *Bahçesaray çeşmesi*'ndeki Marya rolleriyle kendini kabul ettirdi. 1966'da Fokine'den yararlanarak M. Liepa'nın yeniden sahneye koyduğu *Spectre de la rose* (fr. çev.) adlı yapıtın prömiyerinde dans etti. Mihail Lavrovskiy'nin sürekli eşlikçisi oldu. Koregraf Yuriy Grigoroviç ile evlendi. Kocasının yapıtlarını yorumladı: *Fındıkkıran* versiyonları (1968), *Spartacus* (1968, M. Liepa'nın katkısıyla; Phrygia rolü), *Kuğu gölü* (1969) *Korkunç İvan* (1975; çariçe rolü), *angara* (1976). 1986'da Lenin ödülü'nü aldı.

BESNAGAR, eski **Vidişa,** Hindistan'da, Kuzey Dekkan'da antik kent; Taksila hint-yunan kralının elçisi, Yunanlı Heliodoros, İ.Ö. 90 da, buradaki tektaş bir kolonun üzerine, Vişnu onuruna bir yazıt hazırlattı ve bu yazıtı Vidişa sarayına adadı.

■ **BESNARD** (Albert), fransız ressam (Paris 1849 - ay. y. 1934). J.F. Bremont'un ve sonra da Cabanel'in öğrencisi. 1874'te Roma ödülü'nü aldı. Hem Reynolds, Gainsborough, Lawrence'dan hem de Fragonard, Watteau, Tiepolo gibi XVIII. yy.'ın fransız ya da italyan ustalarından ve izlenimcilerden etkilendi. Yağlıboya, detramp, suluboya, pastel, ofort (bunu Legros'tan öğrenmiştir) gibi tüm teknikleri kullandı ve tüm türleri denedi: portreler (*Rejane*, 1898), nü'ler (*ısınan çıplak kadın*, 1886, Louvre), Doğu'yu işleyen resimler (1893'teki Cezayir, 1906'daki Hindistan yolculuklarından esinlenerek) ve büyük süslemeler. Bu son alanda, pek çok sıparış aldı (Hôtel de Ville de Paris, Petit-Palais, Théâtre-Français, elçilik binaları vb.). 1925'te *Souvenirs de directeur de la villa Medicis* adlı yapıtını yayımladı (1924'te Fransız akademisi'ne seçildi).

BESNİ, G.-D. Anadolu bölgesinde, Adıyaman iline bağlı ilçe; 88 531 nüf. (1990); 1 649 km^2; merkez bucağı dışında 4 bucak, 53 köy. Merkezi, Adıyaman'ın 45 km G.-B.'sındaki *Besni*, 26 076 nüf. (1990).

— Tar. IX. yy.'da Abbasiler'in Emin-Memun mücadelesinde Memun'a karşı güçlerin kalesiyken Bizanslılar'ın eline geçti. Anadolu Selçuklu devletini kuran Süleymanşah'ın komutanı Buldaç tarafından fethedildi (1084). Haçlıların Maraş'ı alması üzerine Kog (Hırsız) Vasil'in eline düştü (1097). Urfa (Edessa) kontlu Baudouin II tarafından alındı (1116). Anadolu Selçukluları'nın (1151), Sultan Mesut'un ölümü üzerine (1155) Halep Eyyubileri'nin, İlhanlılar'ın (1260), Mısır Memlukları'nın (1293). XIV. yy. ortalarından başlayarak da Dulkadıroğulları'nın egemenlik sınırı içine girdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Dulkadıroğulları beyliğinin ortadan kaldırılması üzerine kurulan Zulkadriye (Maraş) eyaletine bağlı bir kaza merkezi oldu. Cumhuriyet döneminde Malatya iline bağlı bir ilçe merkeziyken, 1926'da Gaziantep'e, 1933'te yeniden Malatya'ya, 1954'te il yapılan Adıyaman'a bağlandı.

Besnier-Boeck-Schaumann hastalığı, SARKOİDOZ'un eşanlamlısı.

BESOBRASOVA (Marika), rus asıllı monakolu dansçı ve eğitımcı (Yalta 1918). Liyubov Egorova ve Viktor Gsovskiy'den ders aldı. Monte-Carlo Rus balelerine girdi (1935). Daha sonra kendi topluluğunu kurdu (1940 - 1943). Marki de Cuevas'ın Grand, Ballet'sinde ve Ballets des Champs-Elysées'de öğretmenlik yaptı. Monte-Carlo'da klasik dans akademisi'ni açtı.

BESOLOW (Thomas), liberyalı yazar (Bendu, Sierra Leone, 1867'ye doğr. -ol. ?). *From the darkness of Africa to the light of America* (Afrika'nın karanlığından Amerika'nın aydınlığına) adlı özyaşamöyküsünü yazdı. *The story of an African Prince* (Bir Afrikalı prens'in hikâyesi) [1898]. Liberya'da yazılı edebiyatı başlatan sanatçıdır.

BESPAYE → BESBAYE.

Besredka yöntemi, tedavi amacıyla yapılan serum şırıngalarının neden olabileceği anafilaktik olayları engellemeye yarayan yöntem. (Şırınga çok küçük bir doz [1/10 ml], 15 dakika sonra hafif bir doz [1/4 ml] ve son olarak 15-20 dakika sonra geri kalanı [5 ml'den 30 ml'ye kadar] olmak üzere 3 defada yapılır.) Adını Paris Pasteur enstitüsü müdürluğunde bulunmuş olan Alexandre Besredka'dan (1870 - 1940) alır.

BESSA-LUİS (Agustina), portekizli kadın edebiyatçı (Amarante 1922). *la Sibylle* (fr. çev.) [1954] adlı yapıtından başlayarak tümüyle yok olmuş bir kırsal çevreyi ve efsanelerle dolu bir geçmişi aramaya çıktı. Öteki yapıtları: *les Incurables* (fr. çev.), 1956, *la Muraille* (fr. çev.), 1957, *le Sermon de feu* (fr. çev.), 1963, *la Bible des pauvres* (fr. çev.), 1968 - 1970, *les Gens heureux* (fr. çev.), 1975; *Fanny Owen* (fr. çev.), 1979.

BESSÂM sıf. (ar. *bessam*) *Esk.* Çok güleryüzlü, neşeli.

BESSARİON (Ioannes), bizanslı tanrıbilimci ve hümanist (Trabzon 1403 - Ravenna 1472). İstanbul'da öğrenim gördükten sonra keşiş oldu (1423), hegumenos'luğa yükseldi, daha sonra İznik metropolitliğine getirildi. Ferrara-Floransa konsili'nde (1438 - 39), Kiliseler birliği saflarına katıldı, kardinalliğe getirildi (1439) ve papalıkta hükümet örgütlerinde görev aldı (1440). Roma kilisesi'ne hizmet etti, Batı'da hellenizmi yaydı ve savundu. Yunan göçmenlerin koruyucusu ve birçok hümanistin akıl hocasıydı.

BESSBOROUGH (John William) → PONSONBY.

BESSEL (Friedrich Wilhelm), alman gökbilimci (Minden 1784 - Königsberg 1846). 1812 - 13'te Königsberg gözlemevi'nin yapımını yönetti. Burada 1824 - 1833 arasında 9 kadire kadar olan yıldızlar üzerine 75 000'den fazla gözlem yaptı. 1838'de, ilk kez bir yıldızın kesin uzaklığını ölçtü. 1844'te, Sirius'un özdevinimi üzerine eleştirel bir inceleme yaptıktan sonra, bu yıldızın karanlık bir yoldaşının bulunduğunu ileri sürdü ve bu yoldaş yıldız 20 yıl sonra bir mercek yapımcısı olan Alvan Clark tarafından keşfedildi.

Bessel fonksiyonu (*basamaklı*). Mat. çözlm J_ν ile gösterilen ve Γ, gama fonksiyonu olmak üzere

$$J_\nu(x) = \left(\frac{x}{2}\right)^\nu \cdot \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k!\,\Gamma(k+\nu+1)} \cdot \left(\frac{x}{2}\right)^{2k}$$

ile tanımlanan fonksiyon. J_ν fonksiyonu

$$(1) \quad y'' + \frac{1}{x} \cdot y' + \left(1 - \frac{\nu^2}{x^2}\right) \cdot y = 0$$

diferansiyel denkleminin özel çözümüdür; burada ν herhangi bir karmaşık parametredir. ν tamsayıysa, J_ν'nın tanımı $\mathbf{C}^*$'ye genişletilebilir; ν tamsayı değilse J_ν ancak $\mathbf{C}^*$ ye genişletilebilir (0 dönüşül nokta olur). Bu koşullarda, $J_{-\nu}$ de (1) denkleminin çözümüdür; J_ν ve $J_{-\nu}$ doğrusal olarak bağımsızdır ve (1)'in genel çözümleri, *a* ile *b* gelişigüzel değişmezleri göstermek üzere

$$a \cdot J_\nu(x) + b \cdot J_{-\nu}(x)$$

Lauros-Giraudon

Albert Besnard
İnsanın üç çağı: yaşlılık
Paris I. arrondissement belediye sarayının bir salonunu süsleyen duvar resmi

Richard K. Evans

sir Henry Bessemer
Rudolf Lehmann'ın yapıtı (ayrıntı)
The Metals Society, Londra

biçimindedir. Bu fonksiyonlar, silindirsel bakışımlı, ısının iletiminde, kırınım problemlerinde, akustikte ve elektromanyetiklikte önemli bir rol oynar.

BESSELER (Heinrich), alman müzikbilimci (Dortmund-Hörde 1900 - Leipzig 1969). Gurlitt, G. Adler ve F. Ludwig'den ders aldı. Jena Üniversitesi'nde (1948 - 1956) ve Leipzig Üniversitesi'nde (1956 - 1965) ders verdi. *Bourdon und Fauxbourdon* (1950) adlı incelemeyi yazdı. 1951'den sonra, Dufay'ın tüm yapıtlarının basımında çalıştı.

Bessel-Hagen hastalığı, kemik ve kıkırdaklarda hücre artımı ya da egzostozlarla belirgin hastalık. Bunlar, uyluk, kaval, kol gibi uzun kemiklerin birleşme kıkırdaklarında, kimi zaman da leğende ve ellerde yer alır. Görünüşleri değişiktir. Bu hastalık çoğu zaman gözden kaçar ve yapılan bir radyolojik muayene sırasında rastlantı olarak meydana çıkar. (Eşanl. EGZOSTOZ HASTALIĞI, OSTEOJENİK HASTALIK.)

Bessel-Hagen yasası, kemik oluşumunu düzenleyen yasa. Buna göre, kemik enlemesine büyümesi oranında boyundan kaybeder. Egzostoz hastalığında durum böyledir ve hastalık cücelikle son bulabilir. Bu yasa tam doğru sayılamaz.

■ **BESSEMER** (*sir* Henry), ingiliz sanayici ve metalürji uzmanı (Charlton, Hertfordshire, 1813 - Londra 1898). Bir basım harfi dökümcüsünün oğlu. Genç yaşta mekanik ve metalürji konularıyla ilgilendi. Birçok buluşu vardır. Adını taşıyan ve maliyeti düşük olduğu için kullanımı yaygın olan çelik üretme yöntemi (1855) ile tanındı. Kendi yöntemini uygulamak için Sheffield'de büyük fabrikalar kurdu.

BESSEMER a. Metalürj. Ham demiri basınçlı hava üfleyerek çeliğe dönüştürmede kullanılan ve sir Henry Bessemer tarafından bulunan değiştirgeç.

Bessemer çeliği, Bessemer değiştirgecinde hazırlanmış çelik.

BESSENYEİ (György), macar şair (Bercel 1747 - Puszta-Kovácsi 1811). Yaşamının bir bölümünü Viyana'da, imparatoriçe Maria-Theresia'nın muhafız alayında geçirdi. Orada, aydınlanma çağının fikirlerine ilgi duydu ve bunları en iyi biçimde tanıtıp savundu. Felsefi nitelikteki şiirlerinde çoğunlukla başta Voltaire (*Agıs tragediája*, 1772) ya da Destouches (*A philosopus*, 1777) olmak üzere döneminin fransız yazarlarını örnek aldı. *Le Voyage de Tarimène* (fr. çev.) adlı yapıtı döneminideki düşünsel yaşamın aynası niteliğindedir.

BESSETTE (Gerard), fransızca yazan kanadalı yazar (Sainte-Anne-de-Sabrevois 1920). Québec'te doğdu, Saskatchewan'da, Pennsylvania'da daha sonra Ontario'da ders verdi. Edebiyata şiirle başladı, hiciv yanı ağır basan romanlar yazdı (*la Bagarre*, 1958; *le Libraire*, 1960), ardından yeni roman akımının etkisinde yapıtlar verdi (*l'Incubation*, 1965); *le Cycle*, (1972) adlı romanında özgün bir üsluba ulaştı.

BESSON BEY, mısırlı amiral (Fransa 1782 - İskenderiye 1837). Rochefort kurmay heyetinde subay oldu (1815); ikinci kez iktidardan düşmesinden sonra Napoleon I'e, ingiliz ablukasından sıyrılabilmesi için, zengin bir armatör olan kayınpederinin üç gemisini teklif etti. Napoleon'un bu öneriyi kabul etmemesini gururuna yediremedi ve Fransa'dan ayrıldı. 1821'de, amiral olarak Mehmet Ali Paşa'nın hizmetine girdi.

BESSOS, Pers kralı Dara III zamanında, Baktria ve Sogd satrabı. Gaugamela savaşı'ndan sonra Dara III ile birlikte kaçtı (İ.Ö. 331). Parth ülkesinde onu öldürdü (330) ve kendini kral ilan etti. İskender'in yaklaşması üzerine Baktria'dan Sogd'a geçti; orada yakalanarak, Makedonyalı' ya teslim edildi ve öldürüldü (329).

BESŞİ → NİHAMA.

BEST a. (fars. *best*). *Esk.* Düğüm.

BEST, fars. sözc., tanrısal sığınak, tapınak anlamına gelir. Ermişlerin türbeleri ya da camiler gibi dokunulmaz sayılan yerlere verilen ad. Buraya sığınan suçlu, dokunulmazlık kazanabilmek için ödeyeceği fidye konusunda pazarlık edebilirdi. 1906 ağustosunda, ulemanın başını çektiği çarşı esnafıyla zanaat loncalarının da katıldığı on iki bin kişilik "best" Muzafferittin Şah'ı bir anayasayı kabul etmek zorunda bıraktı.

BEST (William Thomas), ingiliz orgcu ve besteci (Carlisle 1826 - Liverpool 1897). *The Modern School for the Organ* (1853) ve *The Art of Organ Playing* (1870) adlı kitapları, orgla icraya yenilikler getirdi.

—4. "Bağlı, bağlanmış" anlamlarında birleşik sıfatlar türetir: *dil-beste* (gönlü bağlanmış, âşık), *can-beste* (canını bağlamış), *pâbeste* (ayağı bağlı) vb. **—5.** *Beste-dehan*, dili bağlı, suskun. ‖ *Beste-dem*, nefesi tutulmuş. ‖ *Beste-i dâm*, tuzağa düşmüş: "*Eyledi mürg-i dil-i Nâili-i zâri heva/Beste-i dâm-ı şikene-i ham-i gîsu-yı taleb*" (Naili Kadim, XVII. yy.). ‖ *Beste-leb*, dudağı kapalı.

BESTECİ a. Beste yapan, besteli yapıtlar yaratan kimse. (Eşanl. BESTEKÂR, KOMPOZİTÖR.)

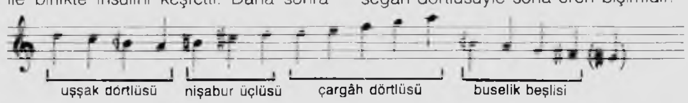
■ **BESTEHİSAR** a. Müz. Türk müziğinde, XIX. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. Günümüze, bestecisi bilinmeyen bir peşrevle bir sazsemaisinden başka örneği ulaşmamıştır. Hisar makamının, ırak (*fa* ♯) perdesine taşınmış segâh dörtlüsüyle sona eren biçimidir.

bestehisar makamı

BEST (Charles Herbert), kanadalı fizyolog ve hekim (West Pembroke, Maine, 1899 - Toronto 1978). 1921'de Banting ile birlikte insülini keşfetti. Daha sonra araştırmaları, histamin, kolin, heparin üzerinde yoğunlaştı. Toronto Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, Rockefeller vakfı'nın bilimsel yöneticiliğini yürüttü.

■ **BESTEISFAHAN** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Isfahan makamının, ırak (fa ♯) perdesi üzerine taşınmış segâh dörtlüsüyle sona eren biçimidir.

besteısfahan makamı

BESTAM ya da **BİSTAM,** İran'da kent, Gorgan'ın G.-D.'sunda. Ünlü sufi Bayezit Bıstami'nin yurdu.

BESTE a. (fars. *beste*). **1.**Müzik yapıtı. **—2.***Beste yapmak*, bir müzik yapıtı yaratmak.

—Müz. Dindışı klasik türk müziğinde büyük bir sözlü form, (Zencir, hafif, darbıfetih, muhammes, devrikebir gibi büyük usullerden biriyle ölçülen ve çok uzun müzik cümleleriyle oluşturulan bestelerin dört dizeden ibaret sözleri, genellikle gazel ya da şarkı türündeki şiirlerden seçilmiştir. Birinci, ikinci ve dördüncü dizelerin melodileri aynıdır. Önemli makam geçkilerinin yapıldığı üçüncü dize, "meyan" adını alır. Her dizeden sonra terennüm* bölümü yinelenir.) ‖ *Beste-i kadim*, bestecisi bilinmeyen üç mevleviayininin (dügâh, hüseyni, pençgâh) ortak adı. (XVII. yy.'da bestelendikleri sanılmaktadır.) ‖ *Birinci beste*, bir klasik fasılda yer alan iki bestenin, daha büyük usullü olanı. (Genellikle zencir* usulüyle ölçülürler ve ikinci besteden önce seslendirilirler). ‖ *İkinci beste*, bir klasik fasılda, birinci besteden sonra seslendirilen, daha küçük usullü beste. (En çok hafif*, muhammes*, devrikebir* usulleriyle ölçülmüşlerdir). ‖ *Nakış beste*, genellikle meslevi devrirevanı* ya da düyek* gibi küçük usullerle ölçülen, birinci ve üçüncü dizelerinin yanı sıra ikinci ve dördüncü dizelerinin de özel melodisi olan beste. (Kimi zaman fasılda, ikinci bestenin yerini alabilir.)

BESTE sıf. (fars. *besten*, bağlamak'tan *beste*). *Esk.* **1.** Bağlı, bağlanmış. "*Beste-i zincir-i zülfündür nesîm-i ter-mizâç*" (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Kapalı. **—3.** Donmuş.

BESTEİRO (Julián), ıspanyol siyaset adamı (Madrid 1870 - Carmona 1940). 1912'den başlayarak Madrid Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yaptı. İspanyol Sosyalist işçi partisi'nin yöneticileri arasında yer aldı. 1917 devrimci grevine katıldı, eylemin başarısızlığı üzerine ömür boyu hapse mahkûm edildi; ancak daha sonra affa uğradı. II. Cumhuriyet kurulduğu sırada (1931) Cortes'in başkanıydı; iç savaş boyunca Madrid savunma konseyi'ni yönetti. 1939'da milliyetçiler tarafından 30 yıl hapse mahkûm edildi ve ertesi yıl öldü.

BESTEKÂR a. (fars. *beste* ve *-kar*'dan *bestekar*). BESTECİ'nin eşanlamlısı.

BESTEKÂRAN çoğl. a. (fars. *bestekar*'ın çoğl. *bestekaran*). *Esk.* Besteciler, beste yapanlar.

BESTELEME a. **1.** Bestelemek eylemi. **—2.** Müzik yapıtı yaratmayı konu edinen sanat. (Başlıcaları armoni, kontrapunto, füg, orkestralama ve çalgılama olan birçok disiplinin bireşimidir.) [Eşanl. KOMPOZİSYON.]

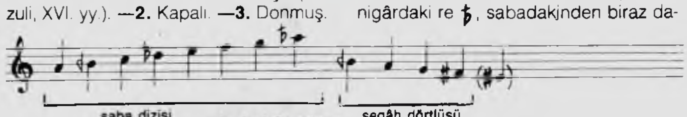
BESTELEMEK g. f. **1.** *Bir müzik parçası bestelemek*, bir müzik parçasını yaratmak. **—2.** *Bir şiiri, sözü, metni bestelemek*, onu besteli duruma getirmek.

◆ **bestelenmek** edilg. f. Bestelemek eylemine konu olmak.

BESTELENMEK → BESTELEMEK.

BESTELİ sıf. Her zaman aynı ezgiyle seslendirilen, notaya geçirilmiş müzik parçası için kullanılır: *Besteli yapıtlar.*

■ **BESTENİGÂR** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Saba makamının, ırak (*fa* ♯) perdesine aktarılmış segâh dörtlüsüyle sona eren biçimidir. Durağı ırak, güçlüsü çargâh (*do*) perdeleridir. Kuramsal olarak farksız olmakla birlikte, bestenigârdaki re ♭, sabadakinden biraz da-

bestenigâr makamı

ha tiz olarak icra edilir.

BESTENİGÂR ZİYA BEY Hoca, türk besteci (İstanbul 1877 - *ay y* 1923). Dayısı Behlul Efendi'den (İsmail Dede Efendi'nin öğrencisi) ders aldı. Özellikle 1916'da. memurluktan emekli olduktan sonra Şark musiki cemiyeti'nde birçok öğrenci (Hafız Sami, Hafız Kemal, Münir Nurettin Selçuk, Selahattin Pınar vd.) yetiştirdi, öğretmenliğiyle ünlendi. Bestenigâr makamına olan düşkünlüğü dolayısıyla böyle adlandırıldı. Bestelediği şarkılar arasında şunlar ünlüdür: *Bir nigâha kail oldum* (tahirbuselik), *Güzelsin, meşreb-i erbab-ı aşka pek muvafıksın* (bestenigâr), *Derd-i hicrinle bütün avareler* (ırak)

BESTENİGÂRHİSAREK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BESTENİGÂRIATİK a. *(eski bestenigâr).* Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, durağının çargâh *(do)* perdesi olduğu bilinmektedir.

BESTENİGÂRIKADİM a. *(eski bestenigâr).* Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da durağının segâh perdesi olduğu bilinmektedir.

BESTESİZ sıf. **1.** Bestelenmemiş. **—2.** Her seslendirilişinde ezgisi değişen müzik parçası için kullanılır: *İlkel toplumların dinsel törenlerinde söylenen ilahiler, genellikle bestesizdir.*

BESTİA → CALPURNIUS BESTIA.

BESTİARİUS a. (lat. sözc.). Roma'da venationes'ler sırasında vahşi hayvanlarla dövüşen gladyatör.
—ANSİKL. Bestiariuslar idam mahkûmları, köleler, hevesliler arasından seçilirdi. İdam mahkûmları silahsız ya da kargıyla, öbürleriyse at sırtında ya da yaya olarak çeşitli hayvanlarla dövüşürlerdi. Kimi zaman savunma zırhı giymeden,kimi zaman miğfer ve kalkan taşıyan bu bestiariuslar, silah olarak bıçak, mızrak, kargı kullanırlardı. Bunlar, yapay ormanlar biçiminde düzenlenen amfitiyatrolarda yapılan görkemli, yırtıcı hayvan avı gösterilerine de katılırlardı.

BESTİARİUM a. (lat. sözc.) **1.**Özellikle Ortaçağ'da (Avrupa'da), hayvan ikonografisinin tümü ya da hayvan betimleri kümesi. **—2.** Ortaçağ'da, ahlaksal ya da dinsel bir anlamı simgeleyen gerçek ya da düşsel hayvanların yer aldığı kitap.
—ANSİKL. Güz. sant. Ortaçağ'da birer simge olarak kullanılan hayvanlar önemli yer tutmuş ve canlılar bilimi işlevi görmüştür. II. yy.'da İskenderiye'de yazılan, V. yy.'da latinceye çevrilen bir derlemede, *Physiologus*'de hayvanlar dünyası insan tutkularının gülünç yanlarını yansıtan bir ayna olarak düşünülüyordu. Daha çok Mezamir niteliğinde olan bu yapıt, taçkapı ve sütun başlıklarını süsleyen heykelciklere vitray ressamlarına ve tezhipçilere esin kaynağı oldu. Ortaçağ'da bestiariumu kötülükten uzak hayvanları (güvercin, kuzu, geyik), saflığını yitirmiş hayvanlardan (teke, yılan, yarasa) ayırır, böylece tanrısal bestiarium ile İblis'in bestiariumunu karşıtlaştırır. Her iki kategoride de düşsel hayvanlar vardır: ankakuşu, tekboynuz, caladre birinci kategoride; engerek yılanı, ejder ve khimaira ise ikinci kategoride yer alır. Resimlenmiş *bestiarium*'lar daha çok İngiliz-norman atölyelerinde hazırlandı.New York'taki Morgan kitaplığı'nda bulunan bestiarium (XII. yy.) bunlardan biridir.

Bestimmung des Menschen *(Die)* (İnsanın yazgısı), Fichte'nin yapıtı. 1800'de yayımlandı. Yazara göre duyum, duyumsayan varlığın bir değişimidir. Bu değişimlerin, acaba bizim dışımızda bir ilkesi varmı dır? Nedensellik ilkesinin ancak salt öznel bir gerçekliği olduğunu söyleyebiliriz ve düşünerek çıkarsanabilen dış dünyanın gerçekliği de ancak öznel olabilir. Ne var ki, insan yalnızca düşüncede yaşamaz, eylemde de yaşar; imdi, insan, eyleminin etkileyeceği bir dış dünya bulmasaydı, bu eylem, yararsız ve saçma bir çaba olmaktan öteye gidemezdi.

BEST-SELLER [-selœr] a. (ing. *best,* en iyi ve *seller,* satıcı, satan'dan *best -seller*). Satışı çok yüksek olan kitap.

BESTUJEV (Aleksandr Aleksandroviç), rus yazar (Marli, Peterhof yakınında, 1797 - Adler 1837). Dekabrist ayaklanmasına katıldığı için, er olarak Kafkasya'ya gönderildi. **Marlinski** imzasıyla çok tutulan serüven romanları yazdı. — Erkek kardeşleri NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ (Petersburg 1791 - Selenginsk, Irkutsk ili, 1855) ile MİHAİL ALEKSANDROVİÇ (Petersburg 1800 - Moskova 1871) de dekabrist ayaklanmasına katıldılar.

BESTUJEV - RYUMİN (Aleksey Petroviç, kont—), rus devlet adamı (Moskova 1693 - Petersburg 1766). Büyük Petro I tarafından görevlendirilerek 1713'ten 1717'ye kadar, Hannover Seçicisi ve geleceğin İngiltere kralı George I'e hizmet etti; çeşitli diplomatik görevlerde bulunduktan sonra, Biron tarafından Petersburg'a çağrıldı (1740). Biron'un iktidardan düşmesi üzerine sürgün edildi, Yelizaveta Petrovna'nın tahta çıkışı üzerine affedildi ve ülkesine döndü; 1742'de kont oldu ve 1744'te başşansölyeliğe getirildi. Bu sıfatla, 1758'e kadar Rusya'nın dış siyasetini yönetti. Avusturya (1746) ve İngiltere ile (1755) ittifak yapılmasını sağladı. Ancak, İngiltere'nin Prusya ile ittifak kurması üzerine, Yedi yıl savaşı'nın başlarında (1756-1763) Fransa'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Geleceğin kraliçesi Yekaterina ile birlikte bir komploya karışmakla suçlandı ve sürgün cezasına çarptırıldı (1758). Yekaterina II'nin tahta çıkması üzerine (1762) unvanları geri verildi ve feldmareşalliğe atandı.

BESTUJEV-RYUMİN (Mihail Pavloviç), rus devrimci (1803 - Petersburg 1826). Aleksey Petroviç Bestujev-Ryumin' in torununun oğludur. 1823'te *Güney derneği*'ne üye oldu; dekabrist ayaklanması sırasında (aralık 1825), S.İ. Muravyev Apostol ile birlikte Çernigov alayının başkaldırısını yönetti ve idam edildi.

BESTUJEV-RYUMİN (Konstantin Nikolayeviç), rus siyaset yazarı ve tarihçi (Kudriyaşki, Nijni-Novgorod, 1829 - Petersburg 1897).Petersburg Üniversitesi'nde Rusya tarihi profesörü (1865-1882) ve Bilimler akademisi üyesiydi (1890); aynı kentte kadınlar için bir yükseköğrenim enstitüsü kurdu ve yönetti (1878-1882). İki ciltlik *Ruskaya istoriya*'sı (1872; 1885). Rusya tarihinin geçmişini, İvan IV'ün saltanatının sonuna kadar eksiksiz bir biçimde inceleyen eleştirel bir çalışmadır.

BEŞ as. say. sıf. **1.** Dört artı bir: *Elin beş parmağı.* **—2.** (Addan sonra) "beşinci" anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Cilt beş. Sayfa beş.* **—3.** *Beş aşağı beş yukarı,* belirtilenden biraz eksik ya da biraz fazla, yaklaşık olarak: *Evin fiyatında beş aşağı beş yukarı anlaştılar.* || *Beş beş dökmek,* sessizce ağlamak. || *Beş beş para mı saydı?,* bir kimsenin bir şeyi para ödemeden elde ettiğini vurgulamak için söylenir. || *Beş beter,* daha kötü, çok kötü: *Oğlu, babasından beş beterdi, bütün gün sarhoş dolaşırdı.* || *Beş duyu,* görme, işitme, tatma, dokuma, koklama duyuları. || *Beş kardeş,* "tokat" yerine kullanılan şaka sözü: *Beş kardeşi yemek.* || *Beş on,* biraz, az sayıda: *Bir kenara beş on kuruş koy, ileride gerekir.* || *Beş para etmez,* değersiz: *Söyledikleri beş para etmez şeyler.* ||*Beş paralık,* değeri olmayan, aşağılık: *Saygınlığını yitirdi, beş paralık oldu,* || *Birini beş, on paralık etmek,*onun eksiklerini, kusurlarını yüzüne vurup söz ya da davranışla aşağılamak. || *Beş paralık olmak,* aşağılanmak, eksikleri, kusurları ortaya dökülmek. || *Beş parasız,* yoksul, parasız || *Beş yıldızlı otel,* tüm nitelikleri açısından en üst düzeyde olan lüks otel.
—İkt. *Beş yıllık kalkınma planı,* gelişmekte olan ülkelerde, çoğu kez beşer yıllık dönemler için, ülkenin ekonomik kaynaklarını en iyi biçimde değerlendirerek, amaçlanan kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesini sağlamak üzere devletçe hazırlanan program. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *Beş vakit namaz* → NAMAZ.
—Müz. *Beş zamanlı ölçü,* duraksız beş eşit zamanlı gerçek aksak ölçü ya da 3+2, 2+3 biçimlerinde bölümlenebilen ölçü. (Üstteki 5 rakamıyla ve altındaki zaman birimini belirten rakamla gösterilir.)

beş zamanlı ölçü

—Süslem. sant. *Beş kollu yıldız* → YILDIZ.
—Uluslarar. huk. Avusturya, Prusya, Fransa, Büyük Britanya ve Rusya tarafından kurulan ve 1815-1860 arasında Avrupa siyasetine egemen olan birlik. (1871'de Prusya'nın yerini Almanya aldı, İtalyan birliği'nin kurulmasından sonra ise beş büyükler, altı büyüklere dönüştü. Daha sonra bu terimin yerini "büyük güçler" terimi aldı.)

◆ a. 5 rakamı, sayısı (yerine göre, ayın günlerini, saati, oda, ev numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Dörtle beş arasında gel. Müşterileri beşe yerleştir. Yüzde beş indirim yapmak.*
— ANSİKL. İkt. Türkiye'de uygulanan ilk plan, 1933-37 dönemini kapsayan "Beş yıllık sanayi planı"dır. Bundan sonra, biri 1938'de "İkinci sanayi planı", öteki 1947'de "Beş yıllık Türkiye İktisadi kalkınma planı" başlıkları altında iki plan daha hazırlanmış fakat uygulanamamıştır. Kalkınma planlarının düzenli bir biçimde hazırlanıp uygulanmaya konması, ancak 1961 Anayasası'nın (Md. 41), devleti planlama yapmakla yükümlü tutmasıyla başlamış, bu işin yürütülmesi için de 1960'ta kurulan Devlet planlama teşkilatı (DPT) görevlendirilmiştir. DPT'nin hazırlayıp uygulamaya koyduğu ilk plan 1963-67 dönemini kapsayan I. Beş yıllık kalkınma planı'dır (I. BYKP). Bu planı, 1968-72 dönemi için II. BYKP, 1973-77 dönemi için III. BYKP, 1979-83 dönemi için IV. BYKP, 1985-89 dönemi için V. BYKP ve 1990-94 dönemi için VI. BYKP izlemiştir. (→ PLANLAMA)

Beş damla, Ulvi Cemal Erkin'in beş bölümlü piyano yapıtı (1931). Bestecinin en sık seslendirilen yapıtlarındandır. 1950'de Erkin tarafından bir dans süiti olarak orkestralandıysa da bu versiyon hiç seslendirilmedi.

Beş deniz sistemi, Rusya'da ulaşıma elverişli su yolları bütünü. Onega gölünü, Beyaz deniz kanalını, Sen-Petersburg-Vitegra yolunu, Volga-Baltık kanalını, orta ve aşağı Volga'yı, Volga-Don kanalını, Don'un ulaşıma elverişli bölümünü ve yukarı Volga'da Moskova kanalını içerir. Böylece, Baltık, Beyaz deniz, Hazar denizi, Azak denizi ve Karadeniz'i birbirine bağlar. Yılda ortalama 6 ay ulaşıma elverişli olan bu su yollarına su altı derinliği 3,5 m'ye kadar olan gemiler girebilir. Bu yolları kesen yirmi kadar baraj, elektrik sağlar, akarsuların debilerini düzenler ve tarım topraklarını besler.

BEŞ HECECİLER → HECECİLER.

Beş kent birliği *(Borough'lar),* IX. yy.'da İngiltere'deki beş önemli Danimarka kolonisi olan Lincoln, Derby, Stamford, Nottingham ve Leicester'ın oluşturdukları konfederasyon.

BEŞ LİMAN, Dover, Sandwich, Romney, Hythe ve Hastings limanlarının Henry II döneminde kurduğu konfederasyon. Daha sonra Rye ve Winchelsea gibi birçok kent konfederasyonuna katıldı. Konfederasyonunun görevi, Doğu Manş denizi'nde ve Dover boğazında deniz polisi görevlerinin yerine getirilmesini sağlamaktı.

Beş şehir, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul'u konu edinen denemeler kitabı (1946). Yazar, bu şehirlerle ilgili kişisel gözlemlerini ve anılarını anlatırken doğal güzelliklerini, türk-islam uygarlığı içindeki yerlerini ve değerlerini belirtir; bu uygarlığa bağlı mimarlık, şiir ve musikiye değinir. Kitabın önsözünde, kendisinin "batı" uygarlığı yanlısı olduğunu bildiren yazar, "kişiliğimizi kaybetmemek için geçmişimizle de anlaşmaya, ona sahip çıkmaya mecburuz" der. Yazarın eskiye duyduğu bu ilgi, eskiye dönme isteğinden değil, geçmişimizi tanırsak bugünümüzün ve yarınımızın daha sağlıklı olacağına inanmasından kaynaklanır.

Beşaçılan, Kars yöresinde oynanan bir halk oyunu. Bir tür silahlı gösteri niteliğindedir. Askerlik çağına gelmiş delikanlılar tarafından, davul zurna eşliğinde oynanır.

BEŞÂM a. (ar. *beşam*). *Esk.* Dalları misvak yapmakta kullanılan ve Mekke dolaylarında yetişen, güzel kokulu ağaç; balsam ağacı.

BEŞAMEL a. (sosu bulduğu sanılan *Béchameil* markisinin adından fr. sözc.). Süt katılan meyanenin muhallebi kıvamına gelinceye dek pişirilmesiyle elde edilen beyaz sos.

BEŞAR, esk. **Colomb-Bechar,** Cezayir Büyük Sahrası'nda kent, il yönetim merkezi; 105 907 nüf. (1987); Ulaşım kavşak yeri (havalimanı, demiryolu). — *Beşar ili,* 306 000 km²; 185 346 nüf. (1987). Batı Sahra'nın bir bölümüne yayılır.

BEŞARET a. (ar. *beşaret*). *Esk.* **1.** Müjde, iyi haber, muştu: "... *bulutların altına gizlenmiş sabah beşareti, bir ağartı var gibi.* (H. R. Gürpınar). **—2.** Pek çirkin ve biçimsiz, garip kadın kıyafeti. **—3.** *Beşaret-âver,* muştucu, haberci. ‖ *Beşaret-resan,* iyi haber ulaştıran.

BEŞARETLİ sıf. (ar. *beşaret*'ten). *Esk.* Müjdeci, uğurlu, muştulu.

BEŞARETNAME a. (ar. *beşaret* ve fars. *name*'den *beşaret-name*). *Esk.* Müjde kâğıdı.

Beşaretname, Refii*'nin hurufiliği yaymak ve halka tanıtmak amacıyla yazdığı kitap (1409). 985 beyitlik yapıt, Fazlullahı Hurufi'nin bu konu üzerine yazdığı kitapların bir özeti görünümündedir. Hurufi-Bektaşi edebiyatlarının temel kitaplarından biri sayılır. Halkın anlayabileceği sade bir dil kullanılmıştır.

BEŞÂŞET a. (ar. *beşaşet*). *Esk.* Güleryüzlülük, gülümseme: "*Bu bir mermerdi: câmid bir beşâşet vech-i sâfında*" (Tevfik Fikret).

BEŞÂŞETLİ sıf. (ar. *beşāşet*'ten). *Esk.* Güleryüzlü.

BEŞATLI, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 739 nüf. (1990).

BEŞATOMLU sıf. Fizs. kim. Beş atomdan oluşan bir molekül için kullanılır.

Beşayak, Adıyaman ve çevresinde oynanan, halay türü bir halk oyunu. Hallaçların çalışmasını ve onları izleyen kızların hareketlerini simgeler.

BEŞBALIK → BEŞBALIK.

BEŞBIYIK a. Muşmulanın iri meyvesine verilen ad.

BEŞBİNLİK a. Beş bin lira değerindeki kâğıt para.

BEŞBÖLMELİ sıf. Biyol. Işınsal ve bakışımlı beş parçadan oluşan (her çevrem ya da birim birbirine benzer 5 ya da 5_n parçalıdır) çiçek, denizyıldızı ya da daha başka bir organ yahut organizma için kullanılır.

BEŞDEĞERLİ sıf. Fizs. kim. Değerliği beş olan bir madde için kullanılır.

BEŞE a. (fars. *beşe*). Zool. *Esk.* Atmaca.

BEŞEKLEMLİ sıf. Böcbil. Bütün tarsuslarında beş eklem bulunan kınkanatlılar için kullanılır.

BEŞEL a. (fars. *beşel*). *Esk.* Sarılma, yapışma, kucaklaşma.

BEŞER a. (ar. *beşer*). **1.** İnsan, insanoğlu: "*Beşerin bazen pek müstesna güzellerine tutulurmuş*" (H. R. Gürpınar). **—2.** *Beşer şaşar,* insanın her zaman yanılabileceğini vurgulamak için söylenir.

BEŞER üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, beş sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Her birinize beşer kalem vereceğim.* **—2.** *Beşer beşer,* beşer birimlik öbekler halinde: *Beşer beşer bağlamak.*

BEŞER (Nuri), türk sendikacı (Erzincan, 1919). Sanat okulunu bitirdikten sonra askeri fabrikalarda ve deniz yollarında çalışmaya başladı. 1951'de İstanbul liman ve dokları gemi sanayii işçileri sendikası'na girdi ve 1954'te, sendikanın genel sekreterliğine, Deniz-İş federasyonu yürütme kuruluna, İstanbul işçi sendikaları birliği başkanlığına getirildi. Aynı yıl, Türk-İş'e genel başkan oldu. 27 mayıs 1960'tan sonra Türk-İş genel başkanlığından düşürüldü. AP'ye girdi, Zonguldak milletvekili seçildi (1961). Bir konuşmasında orduya hakaretten suç unsuru bulunarak mahkûm edildi (1962). Siyaseti ve sendikacılığı bıraktı.

BEŞERE a. (ar. *beşere*). Biyol. *Esk.* Üstderi; insan derisinin dışta bulunan katmanı.

BEŞERİ sıf. (ar. *beşer,* ve *-i*'den *beşeri*). *Esk.* **1.** İnsana özgü, insanla ilgili. *Beşeri zaaflar. Beşeri coğrafya.* **—2.** *Beşeri ilimler,* sosyal bilimler.

BEŞERİ COĞRAFYA a. Genel coğrafyanın, insanoğlunun yeryüzündeki yayılımını ve dağılımını inceleyen bölümü. (Eşanl. İNSAN COĞRAFYASI.)

BEŞERİYAT,-tı a. (ar. *beşeriyyet*'in çoğl. *beşeriyyat*). ANTROPOLOJİ'nin eski eşanlamlısı.

BEŞERİYATÇI a. ANTROPOLOG'un eski eşanlamlısı.

BEŞERİYE a. (ar. *beşeriyye*). İsl. Ehli sünnet cemaatinden ayrılan mutezile mezhebine bağlı bir fırka.

BEŞERİYET, -ti a. (ar. *beşer* ve *-iyyet*'ten *beşeriyyet*). Tüm insanlar; insana özgü nitelikler. (İNSANLIK'ın eşanlamlısı.)

BEŞERLİ sıf. Beşer beşer sıralanmış: *Kitapları beşerli diziler halinde yerleştirin.*
—Bot. Beşer beşer dizilmiş yapraklar için kullanılır.

BEŞEVLER, Bursa'nın merkez ilçesine bağlı köyken, kentin büyümesi sonucunda anakent bünyesine girdi(1990).

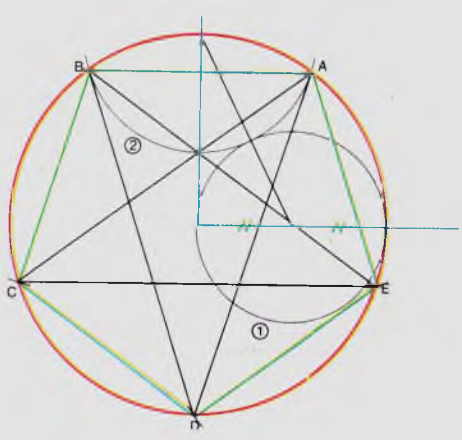
BEŞGEN a. (türk. *beş* ve yun. *gonia,* açı'dan *beşgen*). Geom. Beş açılı ve dolayısıyla beş kenarlı çokgen. ‖ *Düzgün dışbükey beşgen,* kenarlarının uzunluğu

$$\frac{R}{2}\cdot\sqrt{10-2\sqrt{5}}$$

olan düzgün beşgen; burada R dış çemberin yarıçapıdır. (İç alanı $\frac{5R^2}{8}\cdot\sqrt{10+2\sqrt{5}}$ dir.) ‖ *Düzgün yıldız beşgen,* kenarların uzunluğu

$$\frac{R}{2}\cdot\sqrt{10+2\sqrt{5}}$$

olan düzgün beşgen; burada R dış çemberin yarıçapıdır.
—Ağ. yet. ve Bahç. *Beşgen dikim,* beşgen biçiminde yapılmış olan dikim. (Belirli bir alan ve belirli bir fidan sayısı için bu dikim biçimi, diğer dikim biçimlerinden daha fazla gövde hacminin elde edilmesini sağlar; ayrıca üç yönde toprak işlemesine de olanak verir.)
◆ sıf. Tabanı beş kenarlı ve beş açılı bir çokgen olan geometrik şekiller için kullanılır: *Beşgen prizma.*

düzgün dışbükey [ABCDE] ve yıldız [ACEBD] **beşgenler** [beşgenlerin yapımı, (1) ve (2) çemberleri art arda çizilmelidir]

BEŞHECELİ a. Ed. Beşheceli dize.
—ANSİKL. 3-2, 2-3, biçiminde duraklı ya da duraksızdır. Şiir, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme gibi türlerde yaygın olarak kullanılmıştır: *Bura Yemen'dir / Gülü çemendir / Giden gelmiyor / Acep nedendir* (şiir); *Havada bulut / Sen onu unut* (deyim); *Hanım içerde / Saçı dışarda* (bilmece) vb.

BEŞİBİRYERDE ya da **BEŞİBİRLİK** a. Anadolu'nun kimi yörelerinde, özellikle kırsal kesimde kadınların süs olarak kullandıkları beş altından oluşan takı. (Bk. *ansikl.* böl).
—ANSİKL. Beşibiryerdeler, her biri 7,20 g'lık 22 ayar altın paradan oluşur. Bunlara Reşat beşibiryerde, Hamit beşibiryerde, Cumhuriyet beşibiryerde gibi adlar verilir. Beşibiryerdelerin kalın ya da inceleri, daha küçük olan ve "İkibuçukluk" denilen türleri vardır. Bu altınların değeri, eskiliklerine ya da günlük borsa saptamalarına göre belirlenir.

BEŞİGETEPE → BEŞİKTEPE.

BEŞİK a. **1.** Süt çocuklarını sallamaya yarayan küçük karyola. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir şeyin çıktığı, doğup geliştiği yer: *Anadolu, çeşitli uygarlıkların beşiğidir.* **—3.** *(Bir kimsenin) beşiğini sallamak,* onu çok küçükten tanımak, büyütmek ya da büyümesinde emeği geçmek. ‖ *Beşik salıncak,* genellikle bayram yerlerinde kurulan bir tür salıncak.
—Din ve Esk. eğit. *Beşik uleması,* ulemanın, hiç medrese öğrenimi görmeyen çocuklarına verilen san. (XVIII. yy.'dan başlayarak, ulema çocuklarına saygı gereği, doğar doğmaz "rüus" verilmeye başlandı. Bunlara beşik uleması, mehâdim [oğullar], ulemayı tarik [yol uleması] gibi adlar verildi. Bu yol giderek kötüye kullanıldı. İlmiye [din işleriyle uğraşan hocalar] sınıfı ikiye ayrıldı: gerçek medrese öğrenimliler ve hiç medrese görmeden müderrislik aşaması elde edenler. Bu sonunculların tek özelliği, baba ya da dedelerinin ilmiye ileri gelenlerinden olmalarıydı.)
—Folk. *Beşik kertme,* ayrı aileden iki çocuğu henüz beşikteyken nişanlama ya da sözlü sayma; bunun belirtisi olarak beşiklere kertik atma, işaret koyma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *Beşik alayı,* padişahların çocuğu olduğunda valide sultanın ve sad-

razamın hazırladığı beşiklerin saraya götürülmesi sırasında yapılan tören. (→ DOĞUM.)

—Mak. san. *Beşik yatak*, taşıdığı parçanın dönmesini sağlamak için iki kovan çevresinde salınım yapan ya da parçayı, genellikle ayarlanabilir üç noktayla kesin ve kopya edilebilir konumda salınım yapmadan tutan, çerçeve biçiminde çatı.

—Mim. *Beşik çatı*, birbirini mahyada kesen iki karşıt sağrıdan oluşan çatı; öteki iki yan yüzey kalkan duvarlarını oluşturur. || *Beşik kemer* → KEMER || *Beşik lento*, yüklere dayanımını artırmak için, üst yatağı iki eğik yüzey oluşturacak biçimde yapılan lento. || *Beşik tonoz* → TONOZ. || *Çift beşik çatı*, birbirini kesen iki beşik örtüden ve dört kalkan duvarından oluşan çan kulesi çatısı.

—ANSİKL. Az çok biçim farklılıklarıyla dünyanın hemen her yerinde kullanılan beşik, daha çok abanoz, ceviz, servi, kayın vb. ağaçlardan yapılır. XV. yy.'dan sonra altın, gümüş, demir, bronz vb. madenlerden yapılmış olanlara da rastlanmaktadır. Genellikle sallanmayı sağlayan iki kasnak, kasnakları birbirine bağlayan bir kol ve tekne biçimli bir yataktan oluşur. Kasnakların yerini kimi beşiklerde, yarım ay biçimli ayaklar almıştır. İki dikmeye asılı, küçük karyola biçiminde olanları da vardır.

Türkler'de beşiğin çok eski dönemlerden beri kullanıldığı bilinmektedir. Orta Asya'da yapılan kazılarda, İ.S. I. yy.'a tarihlenen bir hun gömütünden çıkan buluntular arasında beşik de vardır. Bu beşik, günümüzde Kazak ve Kırgızlar'ın kullandığı ağaç beşiklere benzer. Başkurtlar'ın da kayından oyulmuş, tekne biçimi beşikler kullandıkları bilinmektedir. Beşiklerin biçiminde görülen farklılıklar, yaşama biçimiyle yakından ilgilidir. Göçebe topluluklarda, çocuk genellikle sırtta taşındığından beşik pek kullanılmaz. Seyrek olarak ağaçtan yapılmış, hafif ve basit beşiklere rastlanır. Ege bölgesinde kullanılan beşikler, yanları dışa doğru eğimli bir kasa biçimindedir. Baş ve ayak uçlarına birer kasnak geçirilmiş, bu kasnaklar bir kolla birbirine bağlanmıştır. Beşik, bu koldan tutularak sallanır. Doğu ve Orta Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde beşikteki yatağın yerini yün ya da kenevirden örülmüş bir ağ almıştır. Çocuk bunun üzerine konan şilte üzerine yatırılır. Gerektiğinde bu ağ, beşikten çözülerek çocuğu sırtta taşımak için kullanılır.

Beşiklerin üstüne, çocuğun ışıktan etkilenmesini önlemek amacıyla kilim, işlemeli örtü, yazma vb. örtülür. Bu türden örtülerin çok değerli olanları vardır. Beşiğin koluna, çocuğun dikkatini çekecek süsler ve oyuncaklar, kimi zaman da beşiği uzaktan sallayabilmek için uzunca bir kuşak ya da ıp bağlanır.

Osmanlılar döneminde, özellikle sarayda kullanılan beşikler arasında altın ya da gümüş kaplama olanlar, ağaçtan yapılıp üzeri değerli taşlar ya da sedef, bağa, fildişi kakmalarla bezenenler, ince bir oyma tekniğiyle süslenmiş olanlar vardır. Bunlardan en ünlüsü, günümüzde Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenen *Altın* beşik*'tir. Halk arasında ise daha çok ağaçtan yapılmış, üzeri aynalar ve renkli bezemelerle süslenmiş olanlar kullanılmaktadır. Bu tür beşiklerin en güzel örnekleri yakın zamana değin Edirne'de yapılıyordu.

—Folk. Anadolu'da, özellikle geleneksel yaşam sürdüren kesimlerde yaygın bir gelenek olan beşik kertme, iki aile arasındaki bağların ve dostluğun pekiştirilmesini amaçlar. Çocukların, özellikle de kızın iki yaşını geçmemiş olmasına dikkat edilir. Aileler, aralarında anlaşıp beşik kertmeye karar verdiklerinde, bir tören düzenlenir. Kimi yörelerde imamın da katıldığı törende bu dualar edilir, iyi dileklerde bulunulur, şerbetler içilir. Özel günlerde, karşılıklı olarak çocuklara armağanlar verilir, ilişkinin pekiştirilmesine çalışılır. Koşullar olumsuz yönde gelişirse, beşik kertme bozulabilir. Bu durum kimi zaman olağan sayılır, aileler arasındaki ilişkiyi etkilemez; kimi zaman da düşmanlığa varan sürtüşmelere neden olabilir.

BEŞİKÇİ a. Beşik yapan ve / ya da satan kimse.

BEŞİKDÜZÜ, Doğu Karadeniz'de Trabzon iline bağlı ilçe; 28 794 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi Trabzon'un 40 km. K.-B.'sında *Beşikdüzü*, 14 047 nüf. (1990).

BEŞİKE, Biga yarımadasının B. kıyısında, Bozcaada karşısında, Kumburnu'nun K. ve G.'indeki iki girintinin adı. K.'dekine *Küçük Beşike*, G.'dekine *Büyük Beşike* denir.

BEŞİKKUŞU a. Avustralya ve Yeni Gine ormanlarında yaşayan ötücü kuş. (Erkekler, çiftleşmeden önce, çiçeklerle, böcek elitralarıyla bezedikleri ya da renkli özsularla ya da odun kömürüyle boyadıkları, beşiğe benzetilen yapılar oluştururlar. Erkekler, ne yavruların büyütülmesiyle ne de yavruyla ilgilenerek bu yaptıkları süslerin yakınında cakalı cakalı dolaşırlar. Beşikkuşugiller familyası.)

BEŞİKKUŞUGİLLER a. Avustralya ve Yeni Gine ormanlarında yaşayan, orta irilikte (uzunluğu 20-36 cm), erkeği genellikle parlak renklü tüylü ötücükuş familyası. (Familyada 15 tür vardır. Üyeleri meyve ve böcekle beslenir. Erkeklerin çiftleşme öncesi kur yapma dönemi sırasında, çiçekler ve böcek elitralarından yararlanarak yaptıkları karmaşık yapılardan ötürü bu kuşlara "beşikkuşu" adı verilmiştir. Bil. *Ptilonorhynchidae.*)

BEŞİKTAŞ, Marmara bölgesinde, İstanbul iline bağlı ilçe; 192 210 nüf. (1990); 11 km^2. Dolmabahçe'den Emirgân'a değin uzanır, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek, Levent ve Etiler'i kapsar. Tarihte bilinen ilk adı *Iasonion*'dur. Daha sonra *Sergion, Daphne, Diplokionion* gibi adlarla anıldı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın, gemilerini bağlamak için kıyıya diktirdiği beş taştan ötürü buraya önce Beştaş dendiği, daha sonra bu adın Beşiktaş'a dönüştüğü söylenir. Kentin Türkler tarafından fethi sırasında küçük bir köy görünümündeyken, Osmanlı döneminde yapılan tekkeler, saraylar, yalılar, konaklar, camiler, mektepler ve hamamlarla zengileşti, gelişti. Özellikle Lale devri'nde altın çağını yaşadı. Mahmut II'den başlayarak osmanlı padişahlarının ve yakınlarının burada oturmasıyla yeni saraylar, köşkler yapıldı. Yıldız sarayı, Dolmabahçe sarayı, Ihlamur kasrı, Feriye sarayları bu dönemdendir. Cumhuriyet'ten sonra Barbaros türbesi'nin yakınındaki yapılar yıktırılarak Barbaros anıtı dikildi (1944). Eski osmanlı evlerinin yerini, çok katlı apartmanların alması ve giderek iş ve ticaret merkezi olmasıyla görünümü değişti. Saraylar dışında, burada bulunan önemli yapılar arasında Sinanpaşa camisi, Kılıçalipaşa camisi, Hamidiye camisi, Barbaros camisi ve Orhaniye camisi anılabilir.

—Tar. Bizans döneminde adı Iasonion'du. Sonra sırasıyla Sergion, Daphne, Diplokionion, Gunella adlarını aldı. Beşiktaş adının, Barbaros'un gemileri bağlamak için kıyıya diktirdiği beş taş direkten ya da beşiği andıran Diplokionion sütunundan kaynaklandığı sanılır. Semte, önceleri Beşiktaşı denilirken daha sonra Beşiktaş olarak anılmaya başlandı. İstanbul alındığında Beşiktaş küçük bir köydü. Kanuni Sultan Süleyman'ın süt kardeşi Trabzonlu Şeyh Yahya Efendi'nin Çırağan sarayı karşısında yaptırdığı tekke, ardından kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa'nın bugünkü Deniz müzesi'nin bahçesine yaptırdığı yalı semtin öneminin artmasına neden oldu. Kaptanıderya Koca Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa, cami, mektep, hamam gibi yapılar yaptırarak semtin gelişmesine katkıda bulundular. Beşiktaş, en görkemli dönemini Lale devri sırasında yaşadı. Osmanlı devletinin son yedi padişahı, Beşiktaş'taki saraylarda oturdu.

Beşiktaş cemiyeti ilmiyesi, Türkiye'de kurulan ilk özel bilim derneği (XIX. yy. başları). Derneğin başkanı İsmail Ferruh Efendi, kurucu üyeleri de vakanüvis Şanizade Ataullah Efendi, Kethüdazade Arif Efendi, farsça muallimi Fehim Süleyman Efendi idi. Dernek üyeleri, haftanın belirli günlerinde İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında toplanır ve bu toplantılarda dersler, konferanslar verilirdi. Derneğin yönetim işlerini Melekpaşazade Aldülkadır Bey, edebiyat, fen ve felsefe etkinliklerini de Feruh Efendi, Şanizade Ataullah Efendi, Kethüdazade Arif Efendi üstlenmişlerdi. Derneğin giderleri ders ve konferansları izleyenlerce karşılanırdı. Haftada bir gün de edebiyat matineleri ve şiir yarışmaları düzenlenirdi. Dernekçe bir şiir antolojisi *(Nevadir ül-âsar)* de yayımlandı. Mahmut II, Yeniçeri ocağı'nı ve Bektaşi tekkelerini ortadan kaldırırken (1826) Beşiktaş cemiyeti ilmiyesi'ni de kapatarak yöneticilerini sürgüne gönderdi.

Beşiktaş jimnastik kulübü, türk spor kulübü. Mart 1903'te Serencebey'deki şeyhülharem Osman Paşa'nın konağında "Beşiktaş bereket jimnastik kulübü" adıyla kuruldu. Forması kırmızı-beyaz idi. Mehmet Şamil, Hüseyin Bereket, Ahmet Fetgeri (Aşeni), M. Ali Fetgeri, Mazhar Hoca (Kazancı), Fuat (Balkan), Nâzım Nazif ve Tayyareci Fethi beylerce kuruldu. Kulüpte önceleri güreş, boks, jimnastik, eskrim ve barfiks-paralel dallarında etkinlik gösterildi. Ahmet Şerafettin Bey'in de katılmasıyla (1910) etkinlik alanının ağırlığı futbola kayan kulüp, "Beşiktaş osmanlı jimnastik kulübü" adıyla tüzel kişilik kazandı (21 ocak 1911). Futbol takımı daha çok Akaretler ve Valdeçeşmesi'nde oturan geçlerden oluşturuluyordu. Balkan savaşlarındaki yenilgi nedeniyle 1913'te formadaki kırmızı renk yerine, bir yas belirtisi olarak siyah renk seçildi. Futboldaki ilk başarısı, İstanbul Türk idman birliği şampiyonluğunu kazanmak oldu (1919-1920). Kulüp, futbolun yanı sıra öteki spor dallarında da çok sayıda seçkin sporcu ve yönetici yetiştirdi; milli takımlara eleman verdi. Beşiktaş futbol takımı 11 kez İstanbul lig, 3 kez Milli küme, 3 kez Federasyon kupasını (esk. Türkiye kupası), 2 kez İstanbul profesyonel lig şampiyonluğunu, 5 kez Başbakanlık kupasını, 8 kez Türkiye birinci lig şampiyonluğunu, 5 kez Cumhurbaşkanlığı kupasını, 10 kez de Türkiye Spor yazarları kupasını kazandı. Basketbol takımı 1974-1975 sezonunda şampiyon oldu.

Beşiktaş muhafızı a. Kur. tar. Padi-

Beşiktaş jimnastik kulübü amblemi

Beşiktaş sarayı
gravür
L'Espinasse-Louvet'nin yapıtı
XVIII. yy.

şahların Beşiktaş'taki saraylarda oturmaya başlamalarından sonra semtin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan askeri örgütün komutanına verilen ad.

BEŞİKTAŞLI GEDAYİ → GEDAYİ.

BEŞİKTAŞLIYAN (Mıgırdiç), türk şair ve yazar (İstanbul 1828 - *ay. y.* 1868). 1856'da Ortaköylü gençlerle amatör tiyatro topluluğu kurdu. Lusavoçyan okulu'nda, daha sonra Parekordzagan adlı hayır cemiyetinde yeni ermeniceyle yazdığı bazı oyunlarını sahneledi, bunların dekorlarını yaptı. Eski ermenicenin ağdalı biçemiyle yazdığı bir çok şiiri bulunmaktadır. Bazı şiirlerinde Hırant mahlasını kullandı. (→ Kayn.)

BEŞİKTEPE ya da **BEŞİGETEPE**. Arkeol. K.-B. Anadolu'da, Troas bölgesinde liman kenti kalıntısı. Çanakkale'nin Ezine ilçesi Geyikli bucağına bağlı Yeniköy yakınlarındadır. H. Z. Koşay, C. W. Blegen ve K. Bittel tarafından yapılan yüzey araştırmalarından sonra, Manfred Korfmann yönetimindeki kazılarda (1982 -1986), Truva I (yaklş. İ.Ö. 3 000-2 500) ve Truva VI (yaklş. İ.Ö. 1 800-1 300) ile çağdaş katmanlar saptandı. Mykenai çanak çömlekleri, moloz taştan ya da balık sırtı örgülü duvarlar, küp mezarlar ortaya çıkarıldı.

BEŞİNCİ sıra. say. sıf. **1.** Beş sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır (adsız da kullanılır): *Beşinci katta, caddede oturmak. Ayın beşinci günü. Beşinciye mansiyon verilecek. Bizim takım ligde beşinci oldu.* **—2.** *Beşinci kol,* bir ülkede düşman yararına çalışan gizli örgüt.

—Ask. *Beşinci kol,* 1936-1939 İspanya iç savaşı'nda general Mola tarafından Madrid kuşatması sırasında başkentte kalan milliyetçi unsurlara verilen ad (kuşatma Franco yandaşı dört kol tarafından gerçekleştirilmişti).

—Koregr. Dışa dönük olarak yapılan beş ana pozisyondan biri.

—Mim. *Beşinci düzen,* KARMA* DÜZEN'in eşanlamlısı.

—Patol. *Beşinci hastalık,* çocuklarda görülen önemsiz döküntülü hastalık. (Eşanl. MEGALERİTEM.)

BEŞİNCİTÖZ a. Empedokles'in dört öğesine (su, toprak, hava, ateş) bazı ilkçağ filozoflarının eklediği esirimsi töz. (Bu sözcük, ortaçağ felsefesinde, "tamtamına katışıksız [arı] töz" anlamında kullanıldı.)

BEŞİNDELAYE, Suriye'de, Türkiye sınırı yakınlarındaki Cebel ül-Ala'da, Tiberius Claudius Sosandros'un mezarının (134) bulunduğu yer. Mezarın yanı başındaki 7 m yüksekliğinde ve 90 cm enindeki bir dikilitaşın üzerinde, ölmüş kişilerin portreleri alçakkabartma olarak işlenmiştir.

BEŞİR sıf. (ar. *beşir*). *Esk.* **1.** Müjdeci, muştucu, müjde getiren. **—2.** Güleryüzlü: "*Dedi halkına anun bes azim / Geh kerim ü geh beşir ü geh halim*" (Ahmet Rıdvan, XV. yy.).

—Din. Hıristiyan Araplar'ın el yazması incil yazan ve çoğaltan ya da hıristiyanlık inancını öğretip yayanlara verdikleri ad. (Hz. Muhammet, müslümanlara Allah'ın rahmet ve inayetini müjdelediği, ahirette kavuşacakları ilahi nimetleri haber verdiği için, Kuran'da *beşir* sıfatıyla nitelenir.)

BEŞİR (EL—), sudanlı yazarlar ailesi. — ET-TİCANİ YUSUF (Omdurman 1912 - Hartum 1937). Yoksul çocukluk dönemine ve genç yaşta ölmesine rağmen, ülkesinde modern edebiyatı başlatanlardan biriydi. Tek derlemesi olan *Lueur*'de (fr. çev.) göç okulundan *(el-Mehcer)* çok etkilendi ve bu yapıtıyla hem romantizme hem gerçekçiliğe yaklaştı. —CAFER HAMİT (Hartum 1927) gerçekçi ve bağımlı hareketin öncüsü sayılan şiirler yazdı (*Liberté et Beauté* [fr. çev.]).

BEŞİR (Cemil), ıraklı utçu, kemancı ve besteci (Musul 1925-Londra 1977). Bağdat Konservatuvarı'nda Şerif Muhittin Targan'ın öğrencisi oldu; ondan sonra aynı okulda ut öğretti. Göz kamaştırıcı bir virtüöz olan Beşir, solo ut resitallerinin habercisidir. Geleneksel temalar üzerine kendi bestelerini, düzenlemelerini ve doğaçlamalarını duyarlıkla yorumladı. İlk kez, ut ve orkestra için konçerto yazan kişidir. *Bağdat senfonisi*'ni, yüzlerce klasik ve hafif müzik yapıtı besteledi. — Kardeşi MÜNİR de (Musul 1930) Targan'ın öğrencisi oldu. Bir tarikat törenini andıran uzun doğaçlamalarıyla tanındı. Ağabeyi gibi büyük bir virtüöz olan Münir'in, utun Batı'da daha iyi tanınmasında çok katkısı oldu.

BEŞİR AĞA Moralı, Maktül, Küçük, türk hattat (öl. İstanbul 1752). Ahmet III döneminde musahip ve hazinedar görevlerinde bulunduktan sonra darüssaade ağalığına yükseldi (1746). Hasırcılar imamı Hafız Mustafa Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrendi; celi sülüste ün kazandı. Darüssaade ağalığı sırasında yetkilerini kötüye kullandığından idam edildi. İstanbul'daki bazı hayratların üzerinde yazıtları vardır.

BEŞİR AĞA, darüssade ağası (öl. Mısır 1759/60). Musahip, hazinedar ve darüssaade ağası oldu (1752). Osman III tahta geçince, ağayı yaşlılığı nedeniyle azlederek Mısır'a gönderdi.

BEŞİR AĞA Musahip, darüssaade ağası (? - İstanbul 1768). Başmusahip, Darüssaade ağası oldu (1757). Bir hekimin yaptığı ilaçtan zehirlenerek ölmesi, tüm başhekim ve hekimlerin yeniden sınavdan geçirilmelerine neden oldu.

BEŞİR AĞA Hacı → HACI BEŞİR AĞA.

BEŞİR BİN SAD, sahabeden (Medine ?- Aynüttemr 633). Hazrec kabilesinden ve cahiliye* dönemi okur yazarlarındandı. İkinci Akabe biatına ve Peygamber'in tüm savaşlarına katıldı. Fedek'te yapılan bir savaşta ağır yaralandı. Medine'ye saldırıya hazırlanan Gatafan kabilesini 3 000 kişilik bir kuvvetle bozguna uğrattı ve çok sayıda koyunla keçiyi ganimet alarak döndü (629). Halit* bin Velit komutasında katıldığı Aynüttemr savaşı'nda yaralanarak öldü.

BEŞİR ÇELEBİ, türk hekim (XV. yy.). Hekimlikteki ününü duyan Fatih Sultan Mehmet tarafından Karamanoğlu İbrahim Bey'e gönderilen bir mektupla Edirne'ye çağrıldı. Yaz aylarında bile kürkle dolaşmasından çok hoşlanan padişah tarafından hassa hekimliğine atandı. Fatih, Tunca ırmağı kıyısındaki Saray-ı cedid-i amire'yi onun gösterdiği yere yatırdı.

BEŞİR FUAT, türk yazar (İstanbul 1853 - *ay. y.* 1887). Mektebi harbiye'yi bitirdi (1873), bir süre sarayda yaverlik görevinde bulundu (1873-1876), Karadağ (1875) ve Rus (1877) savaşlarına katıldı, Girit ayaklanmasının bastırılmasına gönüllü olarak gitti (1878). Kolağası (önyüzbaşı) rütbesinde iken askerlikten ayrıldı (1884). Fransızca, almanca, ingilizce öğrendi. Subaylığı sırasında başladığı (1882) yazarlığı, askerlikten ayrıldıktan sonra daha yoğun olarak sürdürdü. Çeşitli dergi ve gazetelerde (Envâr-ı zekâ, Dağarcık, Hâver, Güneş, Hafta vb.; Tercüman-ı hakikat, Ceride-i havadis, Saadet vb.) müspet bilimler, felsefe, edebiyat, tiyatro, dil, askerlik konularında 200 kadar makale ve oyun ile fransızca, almanca, ingilizce dil öğretimi; fizyoloji, monografya alanlarında 15 kadar çeviri ve telif kitap yayımladı. Makale, mektup ve kitaplarında Batı'daki fen, felsefe ve edebiyatın yeni akımları üzerinde durdu; Kopernikus, Kepler, Galilei, Newton, Claude Bernard, Voltaire, Diderot, Spencer, L. Büchner vb. gibi bilim ve düşünce adamlarının etkisiyle pozitivist ve materyalist görüşleri benimsedi ve çevresine yaymaya çalıştı. Biyoloji bilgini Claude Bernard'ın düşüncelerinden esinlenerek yazdığı *Beşer* (insan) adlı kitabında, "bedende ve canlılıkta gizemli, metafizik birtakım nedenler aramanın yararsızlığını, maddeye ait yasaların aynen burada da geçerli olduğunu" belirtir. Romantik yazar Victor Hugo'yu, "matematiğe heves etmediği için doğru düşünmeye alışmadığı, hayallere, boş düşüncelere çok kapıldığı" gerekçesiyle eleştirir; buna karşılık, Voltaire'i, "boş inançları nerede bulduysa tepelemiş, bağnazlık ordusunu bozguna uğratmış kurtarıcı bir dâhi" olarak yüceltir; böylece, Türkiye'de, müspet bilimin ve özgür düşüncenin savunuculuğunu yapar. Sanat alanında da, "şiirin abartmalara, kuruntulara, hayallere hasrolunmasının aleyhinde olduğunu; asıl şiirin, toplumun ahlakının düzeltilmesine, düşüncelerinin aydınlatılmasına hizmet etmesi" gerektiğini vurgular; klasisizm, romantizm, gerçekçilik ve doğalcılık akımları üzerinde durur; fizik ve kimyada aynı nedenlerin aynı koşullar altında aynı sonuçları meydana getirdiği görüşünü (gerekircilik), fizyoloji ve hekimlikte canlı varlıkların incelenmesine de uygulayan Claude Bernard'ın deney yönteminin duygusal ve ussal hayata da uygulanabileceğini, dolayısıyla edebiyatta da kullanılabileceğini öne süren, böylece natüralizm akımını ve "deneysel roman" türünü kuran Emile Zola'yı öteki sanatçılardan üstün görür. Beşir Fuat, pozitif bilimlerin deney ve gözlem yöntemine duyduğu inançla, kendi vücudunu dahi biyolojik ve psikolojik deneye adamış; bilek damarlarını keserek, ölünceye kadar hissettiklerini yazmış, cesedinin tıb araştırmaları için Tıbbiye'ye verilmesini vasiyet etmiştir.

Sanat alanındaki görüşleri, trajik ölümünden sonra daha da etkili olmuş; Ahmet Mithat onun materyalist görüşlerine karşı olduğu halde doğalcı akımın etkisinde iki roman yazmaya kalkışmıştır (*Müşâhedât* [1890], *Taaffüf* [1895]); Muallim Naci'nin, Zola'dan bir roman (*Therese Raquin* [1889]) çevirmesi de onun etkisine bağlanabilir. Daha sonrakı kuşaktan Nabizade Nâzım *(Karabibik, Zehra)* ile Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (*Mürebbiye, Ben deli miyim?* vb.) doğalcılığa yönelmeleri de yine onun etkisiyle olmuştur.

Başlıca yapıtları: *Victor Hugo* (1884), *Voltaire* (1886), *Beşer* (1885) vb. Bunlardan başka, dört oyun çevirisi; fransızca, almanca, ingilizce öğretimi ile ilgili altı çeviri; Muallim Nacı ve Fazlı Necip ile mektuplaşmaları yayımlanmış (*İntikad* [1886], *Mektubât* [1895]); makaleleri kitap halinde toplanmıştır. (→ Kayn.)

BEŞİR KEMAL, soyadı **Pelin,** türk eczacı (Halep 1876-İstanbul 1942). Mektebi tıbbiyei mülkiye'nin (sivil tıbbiye) eczacılık bölümünü bitirdi (1898). Hamdı Bey ile birlikte açtığı Halep eczanesi'ni, daha sonra Sirkeci semtine taşıdı. Beşir Kemal eczanesi adını alan kuruluşta, eczacılığın yanı sıra Beşır Kemal sübyesi (balık yağı), kınakına, şark sürmesi, nasır ilacı gibi döneminde büyük ün yapan hazır ilaçlar üretildi.

BEŞİRİ a. (ar. *beşır* ve fars. *-i*'den *beşiri*). *Esk.* Müjdecilik, muştu verme.

BEŞİRİ, G.-D. Anadolu bölgesinde, Batman iline bağlı ilçe; 34 358 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 3 bucak, 51 köy. Merkezi Batman'ın 16 km K.-B.'sında *Beşiri,* 5 219 nüf. (1990).

BEŞİRLİ, Trabzon'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 5 492 nüf. (1990).

BEŞİR ŞİHAB → ŞIHAB BEŞİR.

BEŞİZ sıf. ve a. Bir gebelik sonunda beşi bir arada doğan (çocuk).

—ANSİKL. Beşizler ya tek bir zigotun bölünmesinden ya ayrı beş yumurtanın döl-

lenmesinden ya da bir ve iki zigotluluğun çeşitli bileşmelerinden doğabilir. Bir zamanlar beşiz doğumlar çok azdı. Yumurtlama yokluğundan ileri gelen kısırlıkların tedavisi gün geçtikçe yaygınlaştığından çoklu doğumlar (ikiz, üçüz, vb.) artmıştır.

BEŞİZÇİÇEĞİ a. Tropikal Afrika ve Madagaskar kökenli ot ya da bodur çalı. (Leylak, pembe ya da beyaz renkli çiçekleri yalancı şemsiye biçiminde tepede toplanmıştır. Bil. a. *pentas*, 30 tür; kökboyasıgiller familyası.) [Eşanl. PENTAS.]

BEŞİZLİ sıf. Beşi bir arada olan: *Beşizli avize.*

BEŞKANATÇIK a. Himalayalar'ın ılıman doğu kesiminde yetişen asalak ağaççık ya da çalı. (Tüp biçiminde olan çiçekleri ve beş loblu olan yaprak ayaları genellikle beşlidir. Bil. a. *peptanterygium*; fundagiller familyası.)

BEŞKONAK, Antalya'nın Manavgat ilçesine bağlı bucak; 7 723 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Bozkaya*, 1 572 nüf. (1990).

BEŞLEME a. Beşlemek eylemi.
—Ed. Bir gazelin her beytine üçer dize ekleyerek oluşturulan biçim; tahmis.
—Müz. 5 rakamının altında gruplaşmış, aynı biçimdeki dört ya da altı notanın toplam süresi içinde icra edilen beş nota.

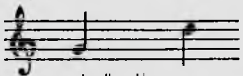
beşleme

||Orgun dip takımı. 8 ya da 16 ayak uzunluğunda, ağaçtan ya da madenden yapılmış kapalı boruları, aynı anda bir temel ses ve onun tiz taraftaki beşlisini verir.

BEŞLEMEK g. f. *Bir eylemi, bir şeyi beşlemek*, onu beş kez yinelemek; onun sayısını beşe çıkarmak: *Golleri beşlemek. Çocukları beşlediler.*
—Müz. Ses veren bir boru sözkonusuysa, ana sesin yerine, bir oktav ve bir beşli daha tiz bir ses vermek. (Bu olay, bazı havalı çalgılarda ya da silindir biçiminde deliği olan, basit ya da çift dilli org borularında, üflenen havanın şiddeti artırılırsa meydana gelir. Çalgının ses alanını genişletmek amacıyla kullanılır.)

Beşler, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, kurucusu M. Balakirev'in çevresinde bir araya gelen rus müzikçilerin (C. Cui, M. Musorgskiy, A. Borodin ve N. Rimskiy-Korsakov) oluşturduğu grup. Rus müziğinin yenilenmesine temel oluşturdular.

BEŞLİ sıf. Beş kişi ya da beş birim içeren şey için kullanılır: *Beşli çete.*
—Arit. *Beşli sayılama*, 5 tabanlı sayılama sistemi.
—Müz. *Beşli aralık*, diatonik ıskalada beş dereceli aralık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Beşli humma*, iki nöbet arasında üç gün ara veren ve böylece beş günde bir gelen humma.
—Süslem. sant. *Beşli yıldız* → YILDIZ.
◆ a. Oy. Üzerinde beş sayısı olan oyun kâğıdı: *Kupa beşlisi.*
—Ed. Bentleri beşer dizeden oluşan şiir türü. (Divan edebiyatında muhammes*'ler bu niteliği taşıyordu. Yeni türk şiirinde uyak sıralanışları değişik biçimlerde beşliler yazıldı: abbba (Erenköyü'nde bahar, Y. K. Beyatlı), aabba (Kar, A. M. Dıranas), ababa (Otuz beş yaş, C. S. Tarancı) vb.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde, görevi seferde yol işlerinde çalışmak olan beş akçe ulufeli yeniçeri askerine verilen ad.
—Kalelerde muhafız olarak kullanılan bir tür asker. (Sınır bölgelerindeki köyler halkından her beş evden bir kişi olarak toplandıkları için bu adla anılırlardı. Kalelerdeki azap, farisan gibi muhafız kuvvetlerine yardımcı olurlar, gerektiğinde geri hizmetlerde de kullanılırlardı.)
—Müz. Beş ses ya da çalgı partısinden oluşan müzik parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)—Beş şarkıcı ya da çalgıcıdan oluşan topluluk. (Eşanl. KENTET.) —Aynı aileden beş çalgının oluşturduğu topluluk.
■ —ANSİKL. Müz. Beşli aralık, *tam* (3 ton ve 1 diatonik yarım-ton), *eksilmiş* (2 ton ve 2 diatonik yarım-ton) ya da *artık* (3 ton, 1 diatonik yarım-ton ve 1 kromatik yarım-ton) olabilir; birincisi, tam bir uyum doğurur; öbür ikisi uyumsuz aralıklardır. Ses veren cisimlerin titreşiminde, oktav ve dörtlüyle birlikte, en basit ilişki sayılan beşli, çekenin (5. derece) ayrıcalıklı konumunu belirler ve birseslilikte kalış işleviyle periyotların tümcelerin birbirinden ayrılmasını; çokseslilikteyse, yanıt füg için temel bilgiyi sağlar.

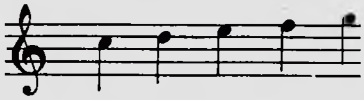
beşli aralık

• Beş ses için müzik yazımı, Rönesans boyunca missa, motet ve italyan madrigalinde kullanıldı. XVII. yy.'da Fransa'da Lully ve izleyicileri, "5'li koro"dan yararlandılar (üç solistli küçük koro, bu büyük korodan türedi). XVIII. yy. italyan bestecileri, ustalık gerektiren, hızlı bir opera perdesi sonu hazırlamak için, bir operanın beş solocusunu genellikle bir araya getirdiler. XVII. yy.'dan başlayarak beş ses için yazılmış bazı çoksesli yapıtlar, çalgılara uyarlanmışsa da, XVIII. yy.'ın ortalarından başlayarak, Boccherini, J. S. Bach, Mozart gibi besteciler, beş partili çalgısal yapıtlar besteleyerek özel bir repertuar oluşturdular. Yaylı çalgılar beşlisi çok tutuldu. Ama, 2 keman, viyola ve çello'nun, dengeyi bozan çeşitli bileşimleri de ortaya çıktı (Schubert çello sayısını ikiye çıkardı). Kimi besteciler dört yaylı çalgıya bir piyano (Mozart, Schubert), kimileri de (Mozart, Weber) bir üflemeli çalgı (örn. klarinet) ekleyerek beşliler oluşturdular. Yalnızca üflemeli çalgılardan oluşan beşliler de ortaya çıktı. XIX. yy. ve XX. yy.'ın başında, beşliler, oda müziğinin sınırlarını genişleten bir anlatım biçiminin yaratılmasını sağladı (Schumann, Franck, Fauré, Schmitt).

BEŞLİK a. **1.** Beş lira değerindeki para. **—2.** *Arg.* Edilgin eşcinsel erkek. **—3.** *Beşlik simit gibi kurulmak*, önemli ve değerli bir kişiymiş gibi kasılarak oturmak.
◆ sıf. Beş birimden oluşan ya da beş birim alabilen şey için kullanılır: *Beşlik sıralar. Beşlik cezve.*

BEŞLİK a. Nümism. Osmanlılar zamanında, çeşitli dönemlerde bastırılan bir gümüş sikke.
—ANSİKL. İlk kez Sultan İbrahim döneminde çıkarılan beşlikler, Osman II zamanında, 1618'de bastırılan *onluk osmanî*'lerin yarı ağırlığındaydı. Dönemin akçelerinin (0,30 -0,32 gr) beş katı ağırlığında olmaları nedeniyle "beşlik" olarak adlandırılan bu sikkelerin basımı, kimi değişikliklerle, sonraki padişahlar zamanında da sürdürüldü. Mahmut II'nin (1808 -1839) tahta çıkışının yirmi ikinci yıldönümünde çıkarılan beşliklerin (cedid beşlik) gümüş oranı daha da düşüktü. Döneminn Darphane emini Kazzaz Artin Çelebi tarafından çıkartılan cedid beşlikler ve aksamı olan *yüzlük* (2,5 kuruş), *kırklık* (bir kuruş), *yirmilik* (yirmi para), *onluk*'ların (on para) ayarı % 0,220 - 0,225 arasındaydı. 1832'de piyasaya sürülen beşlikler ise % 0,170- 0,175 gibi daha da düşük ayardaydı. Abdülmecit döneminde (1839 -1861) gerçekleştirilen para reformundan sonra çıkartılan yeni sikkelerden olan gümüş mecidiyelerin (yirmi kuruş) 1/4'ü olan çeyreklere de beşlik deniliyordu.

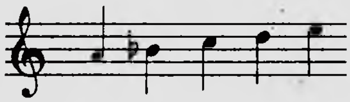
■ **BEŞLİLER** a. Müz. Türk müziğinde, her biri bir dörtlüyle birleşerek basit makam dizilerini ya da bir basit makam dizisiyle birleşerek bileşik makam dizilerini oluşturan, beş yanaşık sesten oluşmuş diziler. (Her biri oldukça değişik anlatım olanakları sunan bu beşlilerden bazıları [*hüzzam, ferahnâk, segâh, nikriz* beşlileri], ay-

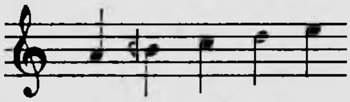
çargâh beşlisi

buselik beşlisi

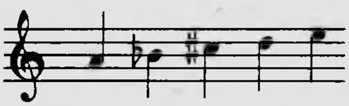
kürdi beşlisi

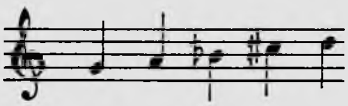
hüseyni beşlisi

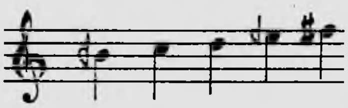
rast beşlisi

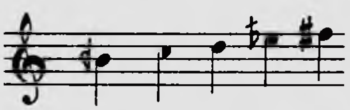
hicaz beşlisi

nikriz beşlisi

segâh beşlisi

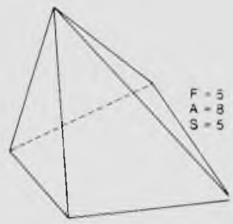

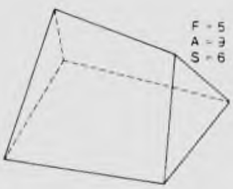
hüzzam beşlisi

ferahnâk beşlisi

nı adı taşıyan makamları kuramsal olarak açıklamada karşılaşılan güçlükten doğmuştur. Bu beşliler, hemen hemen yalnızca adını aldıkları makamların bünyesinde yer alır. Bunlar dışındaki 6 beşli [*çargâh, hüseyni, rast, kürdi, buselik, hicaz* beşlileri], aynı adlı dörtlülere tiz tarafta 1 ton eklenerek elde edilmiştir. Yalnızca *uşşak dörtlüsü*, 1 ton eklenince *uşşak beşlisi* yerine *hüseyni beşlisi* adını alır.)

F: yüzlerin sayısı
A: ayrıtların sayısı
S: köşelerin sayısı

beşyüzlünün iki biçimi

BEŞME a. (fars. *beşme*). *Esk.* Dokmc. BEŞPARMAK'ın eşanlamlısı.
—Deric. Tabaklanmamış deri.
—El sant. İp, urgan, halat yapımında kullanılan çıkrıkçı tezgâhının kütüğü. || *Delikli beşme,* tespihçi tezgahında, ortasında ayar delikleri bulunan kütük. (Delikler, tespih tanelerinin boyutlarını ayarlamak içindir.)

BEŞORNERYA a. (öz. a. *Beschorner'* den). Bütün türleri Meksika kökenli ve avıze çiçeği *(yucca)* görünümünde bitki. (Birkaç türü agav gibi üretilir. Türkiye'de de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *beschorneria;* nergisgiller familyası.)

BEŞPARMAK a. Beş ayrı renkte çubuklarla desenlendirilmiş, bez ayağı örgüyle dokunmuş, pamuklu bir kumaş. (Pamuk ipek karışımı dokunanları da vardır. Desen karakteri bakımından alaca*'ya benzer. Alacadaki uyumlu ve yumuşak geçişli renklerin yerini beşparmakta, gelişigüzel yan yana getirilmiş ve kesin hatlarla birbirinden ayrılmış çubuklar almıştır. *Beşme* de denir.)

BEŞPARMAK a. Çin'de ve Japonya'da yetişen, el biçiminde parçalı yapraklı, pembe ya da leylak renginde salkım çiçekli bitki. (Bil. a. *akebia;* kadıntuzluğugiller familyası.) [Akebya da denen bir türü *(Akebia quinata),* bahçelerimizde süs bitkisi olarak yetiştirilir.]

BEŞPARMAK, rumca **Trapeza,** Kıbrıs'ın Girne ilçesinde köy.

BEŞPARMAK dağı, antik **Latmos,** K.-B. Menteşe yöresinde, Bafa gölü (antik Latmos körfezi) ile Çine çayı vadisi arasında yükselen dağlık kütle (Gökbeltepe 1 442 m). Menderes masifinin bir parçası olan dağ, billurlu kayaçlardan oluşmuştur. Orman bakımından zengindir.

BEŞPARMAK dağları, KKTC topraklarında, B.'da Koruçam (esk. Kormaçit), D.'da Zafer (esk. Andrea) burunları arasında uzanan dar (genişliği 8-10 km), uzun (yaklaşık 170 km) ve sürekli dağ sırası. Bazı kaynaklarda "Girne dağları" da denir. Orta yükseklikte, ama vadilerle çok yarılmış, aşılması zor bir set oluşturan Beşparmak dağlarının yükseltisi B.'dan D.'ya azalır; en yüksek doruğu, Lapta'nın G.-B.'sında 1 024 m'ye ulaşır. Kıbrıs'ın kuzey kıyılarını iç kısma bağlayan yolların dağları aştığı bazı vadilerde bu yolları kontrol eden kaleler vardır (örneğin, Girne-Lefkoşa yolunda türk mücahitlerin kahramanca korudukları Aziz Hilarion kalesi). Nemli Akdeniz kıyılarını adanın orta kesimindeki yarıkurak İçova'dan (esk. Mesarya) dik bir duvar gibi ayıran Beşparmak dağları, gerek doğrultu gerek tektonik bakımından Amanoslar'ın bir uzantısıdır. Dağların çekirdeğini kuvvetle kıvrılmış karbon ve üst kretase oluşukları meydana getirir. Beşparmak adı da, Girne'nin G.'inde aşınma sonucunda parmak biçiminde sivri tepeler halini almış bu eski oluşuklar nedeniyle verilmiştir. Dağların çevresini K. ve G. eteklerinde orta miyosen yaşındaki kırıntılı kayaçlardan oluşan bir şerit kuşatır. G. eteklerinde bu şerit boyunca sulamada da kullanılan bazı kaynaklar sıralanır.

BEŞPARMAKLI sıf. Beş parmaktan oluşan. (Beşparmaklı üye, dörtayaklı omurgalıların temel ve ilkel yapısıdır.)

BEŞPARMAKOTU a. Bot. PARMAKOTU'nun eşanlamlısı.

BEŞPENÇE a. (türkç. *beş* ve fars. *pençe*'den *beşpençe*). Zool. *Esk.* Beşparmak, derisidikenlilerden beş ışınlı yıldız biçiminde bir deniz hayvanı.

BEŞPINAR, Samsun'un Vezirköprü ilçesine bağlı bucak; 16 411 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Beşpınar,* 1 221 nüf. (1990).

BEŞPINAR, Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı bucak; 6 695 nüf. (1990). 15 köy. Merkezi *Beşpınar,* 1 385 nüf. (1990).

BEŞSIRALI ya da **BEŞLİ** sıf. Esk. denizc. Beş sıra kürekli ya da her küreği beş kürekçinin çektiği tekne için kullanılır.

BEŞŞAR BİN BURD, ıraklı arap şair (Basra 714'e doğr. - 784'e doğr.). Basra valilerini öven şiirler yazdı. Kendisine ün kazandıran aşk şiirleri ve acımasız taşlamaları, bedevi geleneğiyle Ebu Nuvas'ın lirizmi arasında bir geçiş oluşturur.

Beştaş, en az iki kişi ve beş küçük taşla oyanan bir çocuk oyunu. Oyuncu, taşları yere attıktan sonra bir tanesini havaya fırlatıp o düşmeden yerdeki taşlardan birini ya da birkaçını toplamak ve tekrar taşı tutmak zorundadır. Havaya atılan taş yere düşerse, oyun sırası öteki oyuncuya geçer. Taşlar önce birer birer, sonra ikişer, üçer ve dörderli gruplar halinde toplanır. Bundan sonra yere baş parmak ve işaret parmağıyla köprü yapılıp öteki oyuncunun seçtiği taşa değdirmeden tüm taşlar bu köprüden geçirilir. Son aşamada taşların tümü havaya atılıp elin tersiyle tutulur. Bunlar da fırlatılıp bu kez avuçla yakalanır. Avuçta ne kadar taş varsa o kadar sayı kazanılır. Kimi yörelerde *biççili* de denir.

BEŞTEREV ya da **BEHTEREV** (Vladimir Mihayloviç), rus psikofizyolog (Sorali, Vyatka ili, 1857 - Sen-Petersburg 1927). Sen-Petersburg'da (1881-1885), Kazan'da (1885-1893), sonra gene Sen-Petersburg'da (1893-1907) ders verdi. Psikiyatri ve nöropsikolojiyle ilgilendi ve koşullu refleksler yöntemini geliştirdi; "refleksoloji" terimini buldu (bu buluş kimi kez yanlış olarak Pavlov'a atfedilir) ve Watson'dan önce, ama daha az sistematik bir biçimde, uyaranlara gösterilen tepkilerin incelenmesini temel alarak nesnel bir ruhbilim anlayışı geliştirdi. En önemli yapıtları: *la Psychologie objective* (fr. çev.) [Nesnel ruhbilim], 1907-1910; *les Principes généraux de la réflexologie humaine* (fr. çev.) [İnsan refleksolojisinin genel ilkeleri], 1917.

Beşterev çekirdeği, IV. karıncığın tabanında bulunan ve yandan yan çukurcuklara bitişen bozmadde topağı. Beşterev çekirdeği vestibül siniriyle labirentten gelen sinirleri alır, omuriliğe, ağsı oluşuma, beyinciğe ve göz devindirici sinirlere kol verir. Dengede ve ayakta duruşta önemli bir rol oynar.

BEŞÛŞ sıf. (ar. *beşûş*). *Esk.* Güleryüzlü, güleç.

BEŞÛŞANE be. (ar. *beşûş* ve fars. *-ane*'den *beşûşane*). *Esk.* Güleryüzlü bir biçimde, gülümseyerek.

BEŞYAPRAK a. Süslem. sant. Beş dilimden oluşan bezeme motifi. (Eşanl. PENCBERG.)

BEŞYOL, Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı Kızılin bucağının merkezi; 769 nüf. (1990).

■ **BEŞYÜZLÜ** a. Geom. Beş yüzü olan katı cisim. (Yalnızca iki biçimi vardır.)

BEŞYÜZLÜK a. Beşyüz lira değerindeki kâğıt para.

BET ya da **BED** sıf. (fars. *bed*). **1.** Kötü, çirkin şey, kimse için kullanılır: *Bet bir ses. Bet huylu. Ne bet adam, herkesi tersliyor.* **—2.** *Bet bet bakmak,* bir kötülük yapacakmış gibi bakmak; kötü kötü bakmak. || *Bet suratlı,* kötü huylu olduğu yüzünden anlaşılan kimse için kullanılır. || *Betine gitmek,* ağırına gitmek, içine sindirememek.
—*Esk.* Adların başına gelerek kötü anlamı veren sıfatlar yapar: *bed-âgaz* (kötü başlayan, başlangıcı kötü), *bed-ahd* (sözünde durmayan), *bed-ahlak* (ahlaksız), *bed-ahter* (kötü talihli), *bed-amel* (kötü işli), *bed-âmûz* (kötülük öğrenen ya da öğreten), *bed-asl* (soysuz), *bed-avaz* (çirkin sesli), *bed-ayin* (kötülük yapmayı iş edinen), *bed-bû* (kötü kokan, pis kokulu), *bed-bud* (kötü yapılmış), *bed-bûk* (korkak, alçak), *bed-cins* (soyu bozuk), *bed-çehre* ya da *bed-çihre* (çirkin yüzlü), *bed-çeşm* (gözü değen), *bed-dil* (yüreksiz, korkak), *bed-dimağ* (inatçı, kötülük düşünen), *bed-eda* (kaba, görgüsüz), *bed-endam* (çirkin vücutlu), *bed-endiş* (kötü düşünceli), *bed-fal* (uğursuz), *bed-fercam* (hayırsız, sonu kötü biten), *bed-ferma* (kötü işler buyuran), *bed-girdar* (kötü işler yapan), *bed-gû* (kötü konuşan, dedikoducu), *bed-güher* ya da *bed-gevher* (mayası bozuk), *bed-güman* (kötü düşünceli, herkesten kuşkulanan), *bed-hal* (durumu kötü, düşkün), *bed-hisal* (kötü yaradılışlı), *bed-hu, bed-huy* (kötü huylu), *bed-kâr* (kötü işler yapan), *bed-legam* (isyankar, itaatsiz), *bed-lika* (çirkin yüzlü), *bed-maaş* (geçimini sağlayamayan), *bed-maye* (mayası bözük, sütsüz), *bed-menis* (kötü karakterli), *bed-mest* (çok sarhoş), *bed-mihr* (acımasız), *bed-nigâh* (kötü gözle bakan), *bed-nihad* (kötü yaradılışlı), *bed-nijad* (soysuz), *bed-niyet* (kötü niyetli), *bed-pesend* (kötülüğü öven), *bed-peyman* (sözünde durmayan), *bed-reg* (damarı bozuk, yaradılıştan kötü), *bed-rey* (yanlış düşünceli), *bed-sıgâl* (herkesin arkasından atıp tutan), *bed-sirişt* (yaradılışı kötü), *bed-tali* (talihsiz), *bed-tedbir* (bozuk niyetli), *bed-tıynet* (mayası bozuk), *bed-üslub* (kötü yola sapan), *bed-zeban* (küfürbaz, ağzı bozuk), *bed-zehre* (korkak, yüreksiz) vb.

BET a. "Beniz" ya da "bereket" sözcükleriyle birlikte ikilemeler oluşturan kimi deyimlerde yer alır: *Bet beniz kalmamak. Beti benzi kireç kesilmek, solmak, uçmak. Beti bereketi kalmamak.* (→ BENİZ, BEREKET.)

BETA a. (isp. sözc.). Dibi düz, başı ve kıçı sivri Akdeniz teknesi.

BETA a. *Bet* diye adlandırılan fenike biçiminden türeyen, yunan abecesinin türkçedeki *b* harfine benzeyen ikinci harfi (β). Bir kapantılı, çiftdudaksıl, ötümlüyü belirtir.
—Çekird. fiz. *Beta* (β) *ışınları, ışıması,* kimi radyoaktif elementlerden yayılan elektron akısı. (→ RADYOAKTİFLİK.) [Negatif elektron β^- vericilerinde (negatonlar) bir nötron fazlalığı vardır. Buna karşılık pozitif elektron β^+ (pozitonlar) yayımı, kimi çekirdeklerin nötron eksikliğinden kaynaklanır.]
—Fizs. mekan. Görelilik kuramında, devinim halindeki bir cismin *v* hızının, ışığın boşluktaki *c* hızına oranını belirtir

$$\left(\beta = \frac{v}{c}\right)$$

—Mat. çözlm. *Beta fonksiyonu,* $x > 0$ ve $y > 0$ için

$$B(x, y) = \int_0^1 t^{x-1} \cdot (1-t)^{y-1} \cdot dt$$

biçiminde tanımlanan, birinci türden Euler integrali. (Özellikle

$$B(x, y) = \frac{\Gamma(x) \cdot \Gamma(y)}{\Gamma(x+y)}$$

burada Γ, gama fonksiyonunu gösterir.)
—Metalurj. Metal fazı belirtmekte kullanılan sıralama harfi: (Örneğin beta demir, alfa demirin ferromanyetik olmayan biçimini belirtir.)
—Pedol. *Beta katı,* kireçtaşları yakınında bulunan ve genellikle ince, kırmızı kil birikintilerinden oluşan derin katman.
—Tıp. Kimi tıp, bıyokimya, eczacılık ya da fizyoloji terimlerinin başına ya da sonuna eklenen yunan harfinin adı.

BETA- Org. kım. **1.** İki ya da daha çok izomerden birini belirtmeye yarayan önek. (Örneğin naftalen serisinde *β-naftol.*) **—2.** Şekerlerin ve stereollerin stereokimyasal adlandırılmasında kullanılan önek. **—3.** İki işlevsel grubun bir karbon atomuyla ayrıldığını gösteren önek. (Asetilaseton bir *β-diketon*'dur.)

BETAALICI a. Adrenerjik sistemde bulunan ve izoprenalinle adrenaline duyarlı olan alıcı (şimdilik kalpteki β_1 alıcı ile düz kas liflerindeki β_2 alıcı bilinmektedir).

BETA-ENGELLEYİCİ a. ve sıf. Eczc. ve Kardiyol. Sempatik sinir sistemindeki beta adrenerjik alıcıların çalışmasını özgül biçimde engelleyebilen madde. (β-ENGELLEYİCİ biçiminde de yazılır.) [Eşanl. BETA-ADRENOLİTİK.]

—ANSİKL. Başlıca beta-adrenolitik etkiler şunlardır: 1. kas liflerinin kısalma gücü ve hızı bakımından, kalbin kasılması, kasılmaların ritmi ve kalp içindeki iletimi üzerinde aynı anda uyarıcı olan kalp etkisi; 2. düz kas liflerini, özellikle bronşlarda ve bağırsaklarda gevşetici etki; 3. katekolaminler üzerindeki metabolizma etkisi. 1958'de keşfedilen β-engelleyiciler göğüs anjininin ve tansiyon yüksekliğinin tedavisinde önemli ölçüde ilerleme sağladı, ama kalbin çalışmasını toptan yavaşlatma etkisi yüzünden kalp yetmezliği ve bronş kaslarını kasma etkisi yüzünden astım tehlikesi yaratabilir.

Yalnız kalbi etkileyecek ilaçların araştırılması beta-adrenerjik etkilerin tek yönlü olduğu görüşünü sarstı ve kalbi etkileyen β_1 alıcılarla düz kasları etkileyen β_2 alıcıların ayırdedilmesini sağladı. Bugün elimizde yalnız kalbi etkileyen ve astım gibi klasik bazı yan etkilerden sakınma olanağı veren β_1 engelleyiciler bulunmaktadır.

BETAFİT a. (fr. *betafite; Betafo,* Madagaskar'da yer adından). Miner. Madagaskar'da bulunan, kübik bakışımlı uranyum niobotantalat bileşiği.

BETA-GLOBÜLİN a. (fr. *bêta-globuline*). Biyokim. Alfa ve gamma-globülinlerin elektroforez devingenliği arasında bir devingenlik gösteren plazma globülini. (En hızlı beta-globülinler β_1-globülinler grubunu oluşturur: bunlardan biri siderofilindir. En yavaşları olan β_2-globülinler çoğu zaman γ-globülinlerle karıştırılır.) [β-GLOBÜLİN olarak da yazılır.]

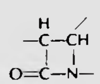
BETAGRAFİ a. (fr. *bêtagraphie*). Elektronlarla yapılan radyografi (β - ışınımı).

BETAHSİS be. (fars. *be-* ve ar. *tahsis*'ten *betahsis*). *Esk.* Özellikle, hele: *"...cihan efkâr-ı umumiyesine ve betahsis âlem-i İslâma fiilen ihsas etmiş..."* (M. K. Atatürk).

BETAİN a. (fr. *betaïne;* lat. *beta;* şekerpancarı). Org. kim. ve Eczc. **1.** Formülü $(CH_3)_3\overset{+}{N}—CH_2—CO_2^-$ olan ve özellikle şekerpancarında bulunan ikikutuplu iyon. (Eşanl. TRİMETİLGLİKOKOL.) **—2.** İkikutuplu çok sayıda iyon bileşiğine verilen ad.

—ANSİKL. Eczc. Doğada yaygın olarak bulunan ve eczacılıkta kullanılan betain, kolinden yükseltgenerek elde edilir. Yağlar üzerindeki seçimli etkisi nedeniyle sitrat biçiminde, siroz ve hepatik steatozlarda, sarılıkta, aterosklerozlarda kullanılır. Mide hastalıklarında asit düşürücü etki gösterir.

BETA-LAKTAMİN a. (fr. *beta-lactamine*). Eczc. Formülünde bir beta-laktam çekirdeği

bulunan antibiyotik. (Penisilinler* ve sefalosporinler* bu antibiyotik grubuna girer.)

BETAMETAZON a. (fr. *bétaméthasone*). Eczc. Deltahidrokortizonun flüorlu türevlerinden olan yapay glukokortikoit. Antiemflamatuar ve antialerjik etkisi hızlı ve uzun sürelidir. (Betametazonun disodyum fosfat tuzu suda çözündüğü için mideye zarar vermez. Betametazon valerat krem, pomat ve losyon halinde bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Aft ve yüzeysel ağız likeni gibi ağız hastalıklarında yaraya sürülebilir.)

BETA-MİMETİK sıf. (fr. *bêta-mimétique*). Beta-adrenerjik alıcılarda uyarım etkisi yapan maddeye denir. (Bu maddeler, başka etkileri yanında, düz kasların kasılmasını engelleyici etki de gösterdiğinden, erken doğum tehlikesini önlemek için de kullanılır.)

BETANAFTİL BENZOAT a. BENZONAFTOL'un eşanlamlısı.

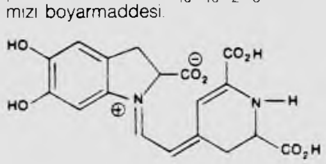
BETANCES (Ramón), **El Antillano** denir, porto rikolu hekim ve siyaset adamı (Cabo Rojo, Porto Riko, 1810 - Paris 1898). Fransa'da tıp okuduktan sonra doğduğu adaya döndü ve halkın çok sevdiği bir hekim oldu. Daha sonra kendini Porto Riko ve Küba'nın bağımsızlık davasına adadı. Ülkesinden ayrılmak zorunda kalınca Paris'e yerleşti ve Küba devrim cuntasını temsil etti.

BETANCOURT (Rómulo), venezuelalı avukat ve siyaset adamı (Guatire, Miranda, 1908 - New York 1981). 1928'de, diktatör Juan Vicente Gómez'e karşı olan öğrenciler grubuna katıldığından birçok kez sürgüne gönderildi. 1941'de Venezuela'ya döndü. Rómulo Gallegos ile, Demokratik eylem partisi'ni kurdu. Ordu ve Demokratik eylem partisi, 1945'te cumhurbaşkanı Medina Angarita'yı görevinden uzaklaştırdı ve Betancourt, 1947'ye kadar yönetimde kalan cuntanın başına geçti. Yönetimi sırasında köylüleri örgütledi ve tarım alanında reform yaptı. Diktatör Marcos Perez Jimenez döneminde yeniden sürgün edildi. Jimenez'in diktatörlüğü 1959'da sona erince, cumhurbaşkanı seçildi. Castro yanlısı gerillalara ve iş çevrelerinin muhalefetine karşın dev bir bayındırlık projesi uygulamaya başladı, petrol üretimini yeniden düzene soktu ve Venezuela'da demokratik rejimin yerleşmesine çalıştı. 1964 seçimlerinden sonra, yerini kendisi gibi Demokratik eylem partisi'nden olan Raúl Leoni aldı; ancak Betancourt, ölünceye kadar parti içindeki yerini korudu.

BETANCOURT Y MOLİNA (Agustín DE), ispanyol mühendis (Orotava'da Santa Cruz, Tenerife, Kanarya adaları, 1758 - Petersburg 1824). 1808'de Rusya'nın hizmetine girerek burada hidrolik mühendisleri birliğini kurdu.

BETANCUR CUARTAS (Belisario), Kolombiya devlet adamı (Amaga, Antioquia 1923). Hukuk okudu. Muhafazakâr parti'ye katıldı. Senatörlük, Çalışma bakanlığı, Madrid büyükelçiliği, hukuk profesörlüğü yaptı. 1962, 1970, 1978 seçimlerinde Muhafazakâr parti'nin cumhurbaşkanı adayı olduysa da kazanamadı. 1982'de Liberal parti bölününce, oyların % 47'sini alarak başkan seçildi (1982). İlk kabinesinde altı Muhafazakâr, altı Liberal bakana yer verdi. Özel sektörü korudu, tarım ve sanayi ürünlerinin dışsatımına önem verdi; vergi indirimlerini artırdı. Gerillalarla barışa yanaşmayan savunma bakanını görevden aldı. Generaller, Küba ile ilişki kurmasına tepki gösterdi (ocak 1983), sağcılar da Nikaragua'daki Sandinista yönetimine yakınlaşmasını eleştirdiler. Bağlantısızlar haraketine katılan Betancur, Contadora grubunda barışçı girişimleri savundu. Ülkedeki gerilla örgütlerinin, barışçı yöntemlerle, silahlarını bırakmalarını sağladı. ABD'ye giderek başkan Reagan ile görüştü. Nikaragua konusundaki tutumunun değiştiğini belirtti. ABD'nin siyasetini desteklediğini açıkladı (nisan 1985). Başkanlık görevi 1986'da sona erdi.

BETANİDİN a. (fr. *betanidine;* lat. *beta,* şekerpancarından). Org. kim. Şekerpancarının, formülü $C_{16}H_{16}N_2O_8$ olan kırmızı boyarmaddesi.

BETANZOS, İspanya'da (Galicia) kent, La Coruna'nın G.-D.'sunda, Betanzos rı'a'sının başlangıcında; 10 100 nüf. Galicia gotik üslubunun en iyi örnekleri arasında yer alan kiliseler: S. Francisco kilisesi (1387'de tamamlandı; Fernân Perez de Andrade'nin lahdi); S. María del Azogue ve Santiago kilisesi.

BETÂT a. (ar. *betāt*). *Esk.* **1.** Yol azığı. **—2.** Ev eşyası.

BETATERAPİ a. (fr. *bêtathérapie;* yun. *beta* [*ışınları*], ve *therapeuein,* tedavi etmek'ten). Radyoaktif cisimlerin, elektronlardan oluşan beta ışınlarının tedavide kullanılması. (Betaterapi, en başta yüzeysel urların, sonra da kulak-burun-boğaz hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Dar anlamda, radyoaktif izotopların yaydığı beta ışınlarının tedavide kullanılması anlamına gelen betaterapi sözcüğü, bazen daha geniş anlamda betatronla yapılan tedavi için de kullanılır.)

BETATRON a. (fr. sözc. *bêta* [ışınları] ve [élec]tron'dan). Manyetik indüklemeli, dairesel hızlandırıcı; çalışma ilkesi 1922'den bu yana bilinmektedir.

—ANSİKL. Elektronlar, yörüngelerinden geçen manyetik indükleme akısı değiştirilerek hızlandırılır. ABD'de D. W. Kerst, 1952'de 315 MeV'lik elektron üreten bir betatron yaptı. Bu aygıtların ürettiği X ışınları, tümör tedavisinde ya da sanayi alanında, radyografi incelemelerinde kullanılır. Böylece metalürjide, 500 mm'ye kadar, çok kalın çelik parçaların tıkızlığını denetlemeye olanak verir (radyografiyle, yapıyı bozmadan denetim).

BETE a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Morumsu kahve ya da gri-kahve rengin-de, hafifçe damarlı, uzunlamasına bir biçimde, ince dokulu, yarı sert ve yarı ağır odunu doğramacılıkta, ince marangozlukta ve karoseri dekorasyonunda, parke yapımında ve gemi inşaatında kullanılır. Birçok işte ceviz ağacı yerine kullanılabilir: tüfek dipçiği, mağaza rafları; bil. a. *mansonia;* sterculiaceae familyası.)

BETELEMEK → BETELMEK.

BETELER ya da **ŞİYENLER,** Liberya'da, Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti'nin batısındaki ormanlarda, yaşayan kru halkından bir topluluk. Beteler fransız sömürgeciliğine karşı uzun süre direnmişlerdir. Babasoylu ve babayerli, soydaşlığı gözeten bir topluluk oluşturmuşlar, yönetimde merkezi iktidara yer vermemişlerdir. 1925'e doğru, kahve ve kakao ekonomisinin gelişmesinden önce, soyiçi toplu avcılık ve köyler arasındaki savaşlar erkeklerin başlıca iki etkinlik alanını oluşturuyor, kadınlarsa tarım işleriyle uğraşıyorlardı.

BETELMEK ya da **BETELEMEK** gçz f. *Yörs.* Kabalaşmak, sertleşmek (çoğunlukla *etelemek betelemek* olarak kullanılır).

BETER sıf. (fars. *bed* ve *ter, bedter*'den). **1.** Kötü, daha kötü, en kötü şey için kullanılır: *Buradan daha beter bir yer görmedim. Başına bundan beteri gelemezdi.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi beter etmek,* onu daha da kötü bir duruma sokmak. || *Beter ol!* "daha kötü durumlara düş" anlamında söylenen ilenme sözü. || *Beter olmak,* bir kimse, bir şey sözkonusuysa, daha kötü bir duruma gelmek. *Bu çocuk günden güne beter oluyor. Radyo, tamirden sonra eskisinden beter oldu.* || *Beterin de beteri var,* "daha kötüsü olabilirdi" anlamında söylenen teselli sözü.

BETH (Evert Willem), hollandalı mantıkçı ve filozof (Almelo 1908 - Amsterdam 1964). Amsterdam Üniversitesi'nde felsefe ve kesin bilimler profesörlüğü yaptı (1946); Euratom'a bağlı bir çalışma grubunu yönetti ve 1952'de, Temel araştırma enstitüsü'nü kurdu. Bilimkuramı ve mantık alanlarındaki araştırmaları, Tarski ve Heyting'in etkilerini taşır. Başlıca yapıtları: *Modern Logic* (Çağdaş mantık)

[anlambilimsel tablolar kuramı üzerine açıklama], 1957; Jean Piaget ile birlikte yazdığı *Epistémologie mathématique et psychologie* (Matematık bilimkuramı ve ruhbilim), 1961; *The Foundation of Mathematics* (Matematiğin temelleri), 1959-1965; *Mathematical Thought, an İntroduction to the Philosophy of Mathematics* (Matematik düşünce; matematik felsefesine giriş), 1965.

Beth teoremi, tanım kuramının temel teoremi (1935). T, biricik *mantıksal olmayan simgeler*'i $u_1,\dots,u_n$, belitleri de $A_1,\dots,A_p$ olan bir matematik kuramı, **T'** de yeni bir *v* simgesinin katılmasından doğan kuram olsun. Yalınlaştırmak için *v* nin, *k*-li bir yüklem simgesi, örneğin $F(x_1,\dots,x_k)$ olduğunu kabul edelim; **T'** ün $\vdash F(x_1,\dots,x_k) \leftrightarrow A(x_1,\dots,x_k)$ biçiminde bir teoremi varsa, *v* simgesinin $u_1,\dots,u_n$ terimleriyle tanımlanabildiği söylenir; burada $A(x_1,\dots,x_k)$, **T** kuramının **£(T)** dilindeki bir formülüdür, yani yalnızca $u_1,\dots,u_n$ listesinin mantıksız simgelerini kapsar. Beth teoremine göre, *v* nin $u_1,\dots,u_n$ terimleriyle tanımlanabildiğini söylemek, **£(T)** nin her *gerçekleşme*'sinin, **T'** ün bir modeli olan en çok *yayılım*'ı olduğu anlamına gelir.

BETHANİA. Esk. coğ. Kudüs yakınında kasaba. İsa'nın dirilttiği Azir ile kız kardeşleri Marta ve Meryem burada yaşıyorlardı. Günümüzde *el-Azariye* (Lazaros'un adının arapça biçiminden). —Yuhanna inciline göre, Ürdün ırmağının sol kıyısında Vaftizci Yahya'nın halkı vaftiz ettiği yer. Kimi el yazmalarında *Bethabara* olarak geçer.

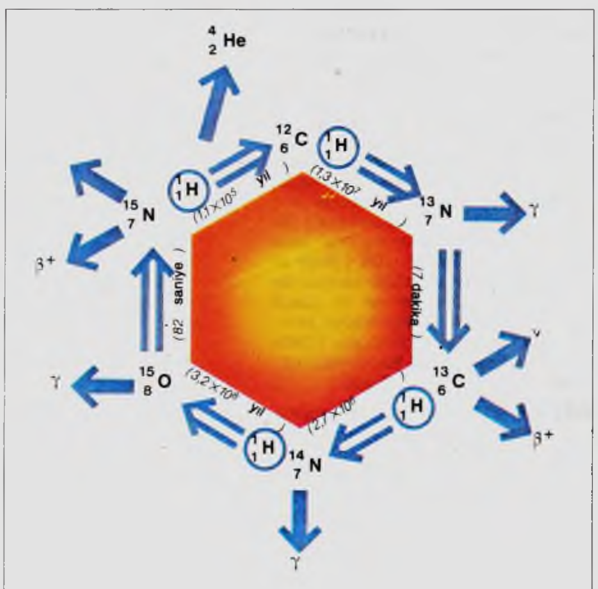
BETHE (Hans Albrecht), amerikan uyruğuna geçen alman fizikçi (Strasbourg 1906). Münih ve Tübingen üniversitelerinde profesörlük, sonra 1933'te, Manchester ve Bristol'de okutmanlık yaptı. 1935'te, ABD'ye geçti. İthaca'daki Cornell üniversitesi'nin kuramsal fizik kürsüsü başkanı oldu. 1943-1946 arasında, Los Alamos atom bombası tasarısı fizik bölümü müdürlüğünü yaptı. Kuramsal fizik alanında birçok çalışma verdi; özellikle, Heitler ile birlikte kozmik ışınlarda kademeli yağış kuramını ortaya attı. Ama daha çok 1938'de bulduğu *çevrim* ile tanındı. Kendi adını taşıyan bu çalışmasıyla 1967 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

Theobald von **Bethmann Hollweg** (üniformalı), 1917'de, Zimmermann ile birlikte

Bethe çevrimi, 1938'de Bethe tarafından bulunan termonükleer kaynaşma tepkimeleri çevrimi; Bethe, protonların ve karbon çekirdeklerinin kaynaşmasından yararlanarak dört protonun kaynaşması sonucunda bir helyum çekirdeği oluşturdu; karbon çekirdeği çevrim sonunda yeniden ortaya çıktı. Hidrojen çekirdeklerinin helyum çekirdeklerine dönüşümünü sağlayan bu mekanizma, Güneş'ten daha sıcak yıldızlarda görülür ve sıcak yıldızların merkezinde görülür ve sıcak yıldızlardaki ışıma enerjisinin kaynağını oluşturur.

Bethe çevrimi

Béthell yöntemi (bulucusunun adından). Otoklavda ağaç işleme yöntemi; önce kısmi boşluk oluşturularak özellikle kreozot püskürtülür ve ardından basınç altında emdirme işlemi uygulanır. Bu yöntem havai hat direkleri ve demiryolu traversleri yapımında kullanılır.

BETHENOD (Joseph), fransız elektroteknikçi (Lyon 1883 - Paris 1944). Elektroteknikteki eğitmeni Blondel idi. Bu konuya itimli motorlar kuramı ve asenkron motorlar üzerine yaptığı çalışmayla girdi. Danışman mühendis oldu ve çalışmalarını yüksek frekanslı akımlar üzerinde yoğunlaştırdı; general Ferrié ile çalıştı ve 1907'de, çınlamalı transformatörü gerçekleştirdi. Almaşık akımlı aletlerin incelenmesi için bir yöntem buldu, alternatörlerdeki özuyarı kuramını açıkladı. En önemlisi yüksek frekanslı bir alternatör olan, radyotelgrafla ilgili birçok buluşu vardır.

BETHESDA, ABD'de (Maryland eyaleti) kent, Washington yerleşmesinin kuzey kesiminde konut semti; 71 500 nüf.

Bethesda → BEZATHA.

BETHGE (Hans), alman yazar (Dessau 1876 - Kirchheim unter Teck 1946). Doğulu şairlerden almancaya çeviriler yaptı.

BETHLEHEM, ABD'de (Pennsylvania) kent, Philadelphia'nın K.-B.'sında; 70 000 nüf. (1992). Demir-çelik sanayisi merkezi (Bethlehem Steel Corporation'ın merkezi). Üniversite.

BETHLEHEM, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Orange eyaleti) kent, Lesotho'nun K.'inde; 29 400 nüf. Tarım merkezi.

Bethlehem steel corporation, 1857 yılında kurulan ve ilk yüksek fırını 1863'te işletmeye açılan amerikan şirketi. XIX. yy.'ın liberal geleneğini sürdüren son girişim olan Bethlehem, J. Pierpont Morgan, Andrew Carnegie ve W. H. Moore tarafından "Büyükler" arasındaki rekabete son vermek amacıyla kurulan dev demir-çelik tröstü United steel corporation of New Jersey'in egemenliği altına girdi. Demir-çelik piyasası özelliklerinin birdenbire değişmesine neden olan Birinci Dünya savaşı, tröst içindeki birliğin ortadan kalkmasına yol açtı. Bethlehem, 1918 ateşkes anlaşması ile etkisini yitirmiş olan United steel'e karşı amansız bir savaşıma girişti. United steel'in durumundan yararlanan Bethlehem çeşitli çelik fabrikalarını yeniden satın aldı ve yeni bir sanayi olan otomobil sanayisinin gereksinimlerini karşılamak için bazı hafif metalleri üretmeye başladı. 1939 yılından başlayarak, Anglo-Amerikan blokunun askeri gereksinimleri, şirketin tüm kapasitesini yönelttiği alan oldu. 6 yıllık sürede gemi yapımında kullanılan tüm çeliğin üçte birini üretti, kendi bünyesinde 1 127 tane gemi yaptı ve 37 000 gemiyi onardı. Yıllık çelik üretimi 9,9 t. (1990).

BETHLEN, transilvanyalı protestan aile. —GABOR (İlla 1580 - Gyulafehérvár 1629), Gábor Báthory'yi kovduktan sonra, Türkler'in yardımıyla kendini prens ilan etti (1613). Otuz Yıl savaşı sırasında, protestanların önderi olarak, Ferdinand II ile savaştı. 1620'de, Besztercebánya diyeti tarafından Macaristan kralı seçildi. Ertesi yıl, Nikolsburg barışı sırasında, bu unvanından vazgeçti; 1628'de, Habsburglar'a karşı yeniden mücadeleye başladı. Saltanatı sırasında, Avrupa'da etkin bir rol oynayan ve önemli bir kültür merkezi haline gelen Transilvanya, altın çağını yaşadı. —FARKAS (1639-1679) şansölyelik yaptı, Transilvanya'nın tarihini yazdı. —MIKLOS (Kisbün 1642 - Viyana 1717), Leopold I ile birlikte *Diploma Leopoldinum* adıyla bilinen uzlaşmayı gerçekleştirdi. Ferenc II Rákóczi ayaklanmasında tutuklandı, hapiste öldü. —İSTVÁN (Gernyeszeg 1874 - SSCB 1947), 1914'ten önce muhalefet milletvekiliydi. Bozgundan sonra Béla Kun rejiminin amansız muhaliflerinden biri oldu. Nisan 1921 - ağustos 1931 arasında başbakan olan İtsvàn, tutucu bir siyaset izledi ve macar ekonomisini güçlendirdi. Nisan 1927'de, İtalya ile bir dostluk anlaşması yaptı; bu anlaşma, macar diplomasisinin temelini oluşturdu. Naip Horthy'nin izlediği Almanya ile işbirliği siyasetine karşı çıktı. 1944 alman işgali sırasında saklandı, sonra SSCB'ye sürgün edildi.

BETHMANN HOLLWEG (Moritz August VON), alman hukukçu ve siyaset adamı (Frankfurt am Main 1795 - Rheineck şatosu, Andernach yakınında, 1877). Berlin (1823) ve Bonn (1829) üniversitelerinde hukuk profesörlüğü yaptı. Roma dönemi yargılama usulünün Ortaçağ ortalarındaki evrimini inceledi. Prusya eğitim bakanı oldu (1858-1862).

BETHMANN HOLLWEG (Theobald VON), alman devlet adamı (Hohenfinow, Brandenburg yakınında, 1856 - *ay. y.* 1921). Sırasıyla Brandenburg Oberpräsident'i (bölge valisi) [1899], Prusya içişleri bakanı (1905), imparatorluk içişleri bakanı (1907), imparatorluk şansölyesi (temmuz 1909) oldu. Diplomatik esneklikten yoksundu (Belçika'nın tarafsızlığını garanti eden 1839 antlaşması'nı bir "kâğıt parçası" olarak niteledi) ve imparatora çok bağlıydı. Savaşın ilanını (ağustos 1914) engelleyemeyince özellikle batıdaki ilhakçı harekete ve denizaltı savaşının yeniden başlatılmasına (ekim 1916) karşı çıktı, ama yine bir sonuç alamadı. Uzlaşmacı bir barış taraftarı olarak görüşmeleri başlatmaya çalıştıysa da, İttifak devletlerinin düşmanca tutumu nedeniyle başarı sağlayamadı (aralık 1916). Rejimin liberalleştirilmesinden yanaydı; Wilhelm II'yi bir Paskalya bildirisi hazırlaması için ikna etti; bu bildiride, Prusya'daki sınıflara dayalı seçim sisteminin kaldırılacağına dair söz veriliyordu. Ancak merkezciler ve sosyal demokratlar böyle bir siyaseti kendilerinin daha iyi uygulayabileceklerini düşünerek onun istifa etmesini sağladılar (temmuz 1917). Bethmann Hollweg, savaşın sonunda siyaseti bırakıp Hollanda'ya yerleşti.

BETHPAGE, ABD'de (New York eyaleti) kent, New York kentinin doğu banliyösünde; 18 600 nüf. Uzay araçları sanayisi.

BETHPHAGE. Esk. coğ. Filistin'de yer, Zeytinlik dağının doğu yamacında, Kudüs ve Bethania yakınında.

BETHŞEAN, BEYTŞAN ya da **BEYSAV,** İsrail'de yerleşme, Nasıra'nın G.-D.'sunda. Dokuma ve hazırgiyim sanayileri. Elmas yontuculuğu. En eskileri IV. bin yılından kalma üstüste site kalıntıları. Roma döneminden kalma tiyatro.
—Tar. IV. binyıl sonunda kurulan sitede, önce II. binyıl'da Kenan ülkesi uygarlığı egemen oldu. Tutmes II'den (1482'ye doğr.) Ramses III'e (1170'e doğr.) kadar kente yerleşen firavunlar, dikilitaşlar (Seti I'den Ramses II'ye) diktirdiler ve tanrıça Anat'a adanmış bir tapınak yaptırdılar. İsrailliler tarafından ele geçirilen (X. yy.) Bethşean, VIII. ve IV. yy.'lar arasında terk edilmiş bir kent durumundaydı. Hellenistik dönemde *Skythopolis* adını aldı. Yahudi krallığı tarafından ilhak edilen (İ.Ö. II. yy. sonu) kent, Pompeius tarafından kurtarıldı ve Dekapolis'e katıldı (İ.Ö. 64). Parlak bir dönemin ardından, Roma İmparatorluğu'nun son yıllarında site halkı yunancayı bıraktı ve süryanice konuşmaya başladı.

BETHUEL, Kutsal Kitap'ta, İshak'ın karısı Rebeka'nın ve Laban'ın babası. İbrahim'in akrabasıydı.

BETHULİA. Esk. coğ. Filistin'de kent. Yudit'ın kitabında adı geçer. Holophernos tarafından kuşatıldıysa da Yudit'in fedakârlığıyla kurtuldu.

BETHUNE, Fransa'da (Pas-de-Calais) *arrondissement* merkezi; 28 279 nüf. XIV. yy.'dan kalma, onarım görmüş gözetleme kulesi. Eski maden kömürü çıkarım merkezi. Makine ve dokuma sanayileri. Taşıt lastiği yapımı. 1850'den sonra, kömür madenlerinde çalışmaya gelen işçilerin akın etmesi sonucunda Béthune Pas-de-Calais'nin en kalabalık *arrondissement*'ı oldu.

BETHUNE (James ve David) → BEATON

Beth-Vincent deneyi. Hematol. A, B, 0 kan gruplarının belirlenmesini sağlayan ve anti A, anti B, anti A + B test serumlarının yardımıyla insan alyuvarlarının tuzlu çözeltide çökeltilmesi ilkesine dayanan yöntem.

BETHYLUS a. Yassı, uzun, yatay başlı zarkanatlı böcek. (Bazı türlerin dişisi, larvalarını beslemek için küçük tırtılları yakalar. *Bethylidae* familyasının örnek tipi.)

BETİ a. Şekil, suret.

BETİ (Alexandre Bıyidi, **Mongo** —denir), kamerunlu yazar (Mbalmayo 1932). Sürgün olarak bulunduğu Rouen'da edebiyat öğretmenliği yaptı. Sömürgeciliğin zararlarını ve batı uygarlığının geleneksel toplum içinde yarattığı yıkımları çizen dört roman yayımladı (*Ville cruelle*, 1954, Eza Boto takma adıyla çıktı; *le Pauvre Christ de Bomba*, 1956; *Mission terminée*, 1957; *le Roi miraculé*, 1958). Uzun bir suskunluk döneminden sonra, yergi yazıları (*Main basse sur le Cameroun*, 1972) ve yeni hikâyelerinde (*Remember Ruben*, 1974; *Perpétue ou l'Habitude du malheur*, 1974; *la Ruine presque cocasse d'un polichinelle*, 1979) Afrika'nın yeni efendilerinin görgüsüzlüğünü ve budalalığını anlattı.

BETİCA sıradağları, İspanya'nın güney kesiminde, Alp sistemine bağlı dağlık bütün. Cebelitarık boğazından Nao burnuna kadar 500 km boyunca uzanır. İber yarımadasının en yüksek noktaları (Sierra Nevada'da, *Mulhacen*'de 3 478 m) bu sıradağlardadır. K.'de Önbetica sıradağları, düzensiz biçimde kıvrılma geçirmiş kireçtaşlarından oluşur; G.'deyse billurlu şistler ve başkalaşmış kireçtaşları egemendir. Sıradağların her yanında yüzey şekilleri, birbiriyle bağlantısız dağ sıralarına (yer yer korularla örtülüdürler ya da buralar yaygın yöntemlerle koyun yetiştiriciliği yapılan alanlardır) bölünür; bu sıralar da, yer yer sulama uygulanan havzalar (örneğin Granada havzası) ve alçak platolar ve tepe koridorlarıyla birbirinden ayrılırlar.

BETİK a. (esk. türkç. *bitimek*'ten). **1.** Yazılı şey, yazılı kâğıt, mektup, metin, vb. **—2.** Kitap. **—3.** *Betik taşı*, kitabe, yazıt.
—ANSİKL. Sözcüğün eski biçimi olan *bitig* ve kökü *bitimek*, göktürk yazıtlarında görülmektedir. Eski Anadolu türkçesinde birden çok heceli sözcüklerin sonundaki -g sesi düştüğünden *biti* biçimini alan sözcük, "yazı", "mektup", "muska" anlamlarında kullanılır. *Bitik* ~ *betik* biçimiyse Doğu türkçesinden XV. yy.'da alınmıştır. Murat II ve Fatih Sultan Mehmet'in verdikleri beratlarda "ferman" ve "nişan" anlamlarında kullanılır. "Bitimek" fiilinin kökeni tartışmalıdır. Çince "fırça" anlamına gelen *pi'et*'ten türediği öne sürülmüştür. Ayrıca Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırılmış ve Hotanca *pıdaka* "yazı", "belge", sanskritçedeki *piṭaka* "kılıselerdeki kitap koleksiyonu", eski yunanca *piptakıon* "mektup" sözcükleriyle ilgili olabileceği görüşleri ortava atılmışsa da ses gelişmeleri gösterilemediğinden bu savlar kanıtlanamamıştır.

BETİKÇİ (Ali Rıza), türk yazar, hukukçu (Yanya 1859 - İstanbul 1916). Mektebi hukuk'u bitirdi. Savcı yardımcılığı, çeşitli yerlerde bidayet ve istinaf mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri üyelik ve başkanlıklarında bulundu. Türk dilini yabancı dillerin baskısından kurtarmak, türk çocuklarına ana dillerini kolayca öğretmek amacıyla *okuma yazma* (1909, yeni harflerle 1942) ve *Yeni yazı* adlı iki kitap yazdı. Birinci kitabın adının altında "Som türkçe ile yazılmış bir betiktir. Türk dilinin dirilmesi dileğiyle yazılmıştır. Betikçisi Yanyalı Ali Rıza" cümleleri yer alır. "Yazar" yerine "betikçi" sözcüğünü kullandığı için bu adla tanınan Ali Rıza, dilde sadelik akımının öncülerindendir. Yapıtında, arap abecesinin türkçeye yabancı seslerle ilgili harflerini hiç kullanmadı. O zaman için yazı dilinden atılması güç sayılan arapça, farsça sözcükleri de türkçe söylenişleriyle yazdı.

BETİL (Zihni), türk hukukçu ve siyaset adamı (Niksar 1910 - İstanbul 1979). İstanbul Fevziye lisesi'ni (1930), Hukuk fakültesi'ni (1933) bitirdi. İsviçre'de Friborg Hukuk fakültesi'nden mezun oldu (1948). Fevziye lisesi'nde öğretmenlik ve müdür yardımcılığı (1930-1934), Ankara'da savcılık, sulh yargıçlığı, adalet bakanlığı müfettişliği yaptı (1934-1950). CHP Tokat milletvekili seçildi (1950). CHP genel idare kuruluna girdi. Genel sekreter yardımcılığı yaptı (1950-1954). 1954'te seçilemeyince avukatlığa başladı. 1961 seçimlerinde CHP senatörü seçildi (1961-1967). Zeki Kumrulu ile ortaklaşa yazdıkları *Haşiyeli ve izahlı ceza mahkemeleri usulü kanunu* adlı bir yapıtı vardır.

BETİL (Turgay), türk grafik sanatçısı (Çorum 1940 - İstanbul 1992). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi dekoratif sanatlar bölümü'nü bitirdi (1965). Tiyatro dekorları ve kostümleri hazırladı, çeşitli dergilerde karikatürleri çıktı. Devlet tiyatroları için afişler yaptı. 1968-1974 arası Varşova bienali'ne katıldı. İstanbul'da, Mimar Sinan Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi, grafik ana sanat dalı'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı.

BETİLEMEK g. f. Bir şeyin biçimini, sınırlarını belirlemek.

BETİM a. Bir şeyı, bir kimseyi, bir olayı vb. betimleyen söz ya da yazı; betimleme, tasvir.

BETİM, Brezilya'da kent, Minas Gerais'te, Belo Horizonte'nin B.'sında; 85 200 nüf. Otomobil sanayısı.

BETİMLEME a. **1.** Betimlemek, tasvir etmek eylemi. **—2.** Bir yapıtta, yazarın somut gerçekliği, kişileri ya da eylemin yer aldığı bağlamı betimlediği bölüm; betim. (Eşanl. TASVİR.) [Bk. *ansikl.* böl. Ed.]
—Dilbil. Bir dil ya da bir dilin belirli bir dönemi üzerine yapılan inceleme; bu incelemede dilin sessel, sözlüksel, sözdizimsel birimlerinin ve bu birimlerin biçimsel değişimlerinin bir dökümü yapılır ve bu birimler arasındaki yapısal birleşimler ele alınır.
—Ed. Bir yapıtta yazarın somut gerçekliği, kişileri ya da eylemin içinde geçtiği ortamı anlattığı bölüm. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)
—Mant. *Tekil betimleme*, "...olan **x**" türünden deyimler ("Ay'a ilk ayak basan adam..." örneğinde olduğu gibi.) [Simgelerle = (ιx)]. Örneğin, $(\iota x)(x$ Fransa'yı kurtardı.), $(\iota x)(x \in N \& 2 < x < 4)$ birer tekil betimleme olup üstelik belli bir nesneyi, hem de tek bir nesneyi gösterdikleri için yasaya uygundurlar. (Birincisi De Gaulle'ü, ikincisi 3 sayısını gösterir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Dilbil. Çok eski dönemlerde ilginç betimlemelerin yapılmış olmasına karşın (sanskritçeyi inceleyen Panini, arap dilbilgicileri), batı dilbiliminde betimsel yaklaşım görece olarak yeni sayılır. Bu tür çalışmalar, geleneksel dilbilgisinin temel özelliği olan kuralcı tutkuların ve XIX. yy.'da karşılaştırmalı dilbilgisinin özünü oluşturan tarihsel kaygıların bir kenara bırakılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Bu yeni yönelişin kökeninde, XIX. yy. kâşif ve misyonerlerinin yazısı olmayan dillerle karşılaşmaları, yüzyıl başında amerikan antropolojisi çerçevesinde gerçekleştirilen amerindi dillerinin incelenmesi, dilin eşzamanlı incelemesine öncelik veren Saussure ilkelerinin etkisi, yaşayan dillerin öğretimine ilişkin eğitsel araştırmaların sonuçları yer alır. Giderek etkin bir niteliğe bürünen betimleme yolları, bütüncenin ve her düzeyde (sesbirim, dilbilgisel ve sözlüksel biçimbirim) belirleyici öğelerin saptanması için kullanılan değiştirim yöntemlerinden ve sözkonusu öğelerin birleşimsel şemalarından oluşur. Bu çalışmalarda temel kaygı, incelenen dile betimleyicinin dilinin ya da bir başka örnek dilin kategorilerini uyarlamaktan kaçınma zorunluğudur. (Latince uzun süre bu duruma örnek olmuştur.)
—Ed. Betimleme, şiirsel ya da dramatik bir hayal ürünü yapıtta, dayanılan verilerin kesin olarak saptanması biçiminde yorumlanabilir. Aslında bu veriler, önemli ya da önemsiz ölçüde belirsizlik taşırlar. Betimleme, olayları, algılanan olaylar biçiminde ortaya koyar; algılamada bir görüş açısı olduğunu varsayar. Dolayısıyla, temel bir anlatı öğesi olan betimleme, lirik ya da dramatik yapıtların içine yerleştirildiğinde de *yorumlanan dünya*'ya, *anlatılan dünya* görüntüsünü sokar. Nesnelci şiir, belirlenmiş bir görüş açısı olmadan, anlatılan dünyanın görüntüsünü verir. Dünyayı yorumlamaya dayanan türlerde, görülen, *apaçık* olması bakımından, ilgi alanının dışında kalır; anlatıya ağırlık veren türlerdeyse betimleme, betimlemenin ilk işlevine aykırı olarak, bize bu apaçıklığı sezdirmek ister.
—Mant. *Tekil betimleme.* Russel, ünlü bir çözümlemesinde tekil betimlemelerin bağlamsal bir tanımının nasıl verilebileceğini göstermişti: "Şimdiki Fransa kralı dazlaktır" türünden bir cümle ("Şimdiki Fransa kralı" deyiminin geçtiği bir bağlam) aşağıdaki önermelerin birlikte evetlemesiyle eşdeğer sayılacaktır: (1) Şimdi Fransa tahtında oturan bir x, ama tek bir x vardır; (2) x ne olursa olsun, x şimdi Fransa tahtında oturuyorsa, x dazlaktır. Bu işlem, yukarıdaki cümlenin hem bir anlamı hem de bir doğruluk değeri olduğunu kabul etmemize olanak vermekle birlikte [(1) yanlış olduğu için cümlenin kendisi yanlıştır], böyledir diye, "şimdiki Fransa kralı" gibi bir nesnenin su götürür varlığını kabul etmemizi gerektirmemektedir. Bu çözümleme, anglosakson dünyasında bir felsefe sorununun nasıl çözülebilceğini gösteren son derece dikkate değer bir örnek sayılmıştır. Bu çözümlemeyi daha da genişleten Quine, bütün özadların, birer tekil betimleme gibi anlaşılmasını öneriyor: Sokrates, "filozof olan ve baldıranı içen x"tir; Pagasos, "pegasoslayan şey"dir gibi. Buna göre, tekil terimler sözkonusu olunca, gösterərek tanımlamaya (ostensive definition) başvurmaya gerek kalmıyor.

BETİMLEMECİ sıf. Betimlemeye ağırlık veren; betimleyici.

BETİMLEMEK g. f. *Bir şeyi, bir kimseyi betimlemek*, onu yazılı ya da sözlü olarak ayrıntılarıyla anlatmak; desen, resim heykel vb. ile canlandırmak; tasvir etmek: *Bir vazoyu betimlemek. Bir yakınınızı yüz sözcükle betimleyiniz. Köy yaşamını betimleyen bir roman. İsa'nın çarmıha gerilişini betimleyen bir resim.*
◆ **betimlemek** edilg. f. Betimlemek eylemine konu olmak; tasvir edilmek.

BETİMLENMEK → BETİMLEMEK.

BETİMLEYİCİ sıf. Amacı betimleme olan, betimlemeye dayanan, betimlemeye ağırlık veren şey için kullanılır: *Betim-*

Atlas Copco

pnömatik beton kırıcı

leyici anatomi. Betimleyici bir anlatım. Betimleyici bir bakış açısı.
—Müz. Bir kişiyi, bir hayvanı, bir nesneyi, bir durumu, bir ülkeyi, bir duyguyu betimlemeyi ya da çağrıştırmayı amaçlayan müzik parçası için kullanılır.

BETİMSEL sıf. Betimle ilgili, betimlemeye dayanan.
—Dilbil. Örnek bir bütünceye bağlanan, yalnızca gerçekleşmiş tümceleri açıklamaya yönelik çözümleme için kullanılır. ("Betimsel", bu anlamda, eşzamanlıyla aşağı yukarı eşanlamlıdır: *betimsel dilbilim* ya da betimselcilik, tarihsel dilbilimin karşıtıdır. Öte yandan, *betimsel dilbilgisi,* ortaya koyduğu kurallara kullanım buyrultuları ekleyen kuralcı dilbilgisiyle karşıtlaşır.)
—Mant. *Betimsel simge,* maddesel bir nesneyi, fiziksel bir yasayı ve genel olarak matematiksel mantıkla ilgili olmayan herhangi bir gerçeği gösteren simge (karşıtı: MANTIKSAL SİMGE). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Mant. Carnap şöyle der: Bir D dilinin simgeleri, deyimleri ve önermeleri, mantıksal ve betimsel olmak üzere iki öbeğe ayrılır; bunlardan birincilerin salt mantıksal veya matematiksel bir anlamı vardır; ikinciler ise ampirik (deneysel) nesneler, nitelikler vb. gibi mantık-dışı bir şeyi gösterirler.

BETJEMAN (John), ingiliz şair (Londra 1906 - Cornwall 1984). Gündelik olayların şairi. Yapıtlarında "geçmiş güzel günler"e duyduğu özlemi yarı coşkulu, yarı alaycı bir biçimde dile getirdi (*New Bats in old Belfries,* 1945; *Collected Poems,* 1958; *Summoned by Bells,* 1960; *High and Low,* 1966). 1972'de, saray şairliği görevinde Cecil Day Lewis'in yerini aldı.

Betke Kleihauer ya da **Kleihauer testi.** Hematol. Alyuvarları, içlerindeki F ya da A hemoglobini oranına göre ayırma olanağı veren kimyasal hücre çözümlemesi. Bu test, sözkonusu hemoglobinlerin, baz ya da asit ayıraçlara karşı gösterdikleri dirençteki farklılıktan yararlanma ilkesine dayanır.

BETLEŞMEK gçz. f. Kötü, çirkin duruma gelmek.

BETOL a. (fr. *betol*). Bağırsaklarda ve idrar yollarında antiseptik olarak kullanılan ve romatizmaya da iyi gelen, renksiz pulcuklar biçiminde ilaç. (Eşanl. BETA-NAFTİL SALİSİLAT*.)

BETON a. (fr. *beton;* lat. *bitumen,* bitüm). **1.** Hidrolik bir bağlayıcıyla bir araya getirilmiş çakıl, kum ve kaba kumdan oluşan yapay gereç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Beton gibi,* çok sağlam, dayanıklı, sert; güçlü.
—İnş. *Beton kırıcı,* beton yapıları çarpma yoluyla kırmaya yarayan aygıt. (Pnömatik, hidrolik ya da elektrikli olabilir.) || *Ateş betonu,* ateşe dayanıklı agregalarla alüminli çimento ya da kireç alüminat karıştırılarak hazırlanan ve yüksek sıcaklıklara dayanabilen beton. (Eşanl. REFRAKTER BETON.) ||
◆ sıf. Betondan yapılmış şey için kullanılır: *Beton duvar. Beton köprü.*
—ANSİKL. Çok eski dönemlerden beri bilinen beton, günümüzde, açık havada ya da su altında yapılan, hafif ya da som her türlü inşaatta kullanılır. Beton, bileşenleri karıştırılarak hazırlanır: kum, kırmataş ve çimentoya bir miktar su katılır; bu su hidratlaşma yoluyla çimentonun sertleşmesini sağlar. Karıştırma işlemi, düz bir yüzey üzerinde, kürekle yapılabileceği gibi, karıştırıcı ya da betoniyer adı verilen mekanik aygıtlarda da uygulanabilir. Böylece hazırlanan taze beton, daha sonra, ince katmanlar halinde doğrudan kalıplara dökülür ve sertleşmeyi geciktiren ya da hızlandıran çeşitli işlemlerden (tokmaklama, titreştirme, ısılişlem, vakumlama vb.) geçirilebilir. Böylece, sayıları günden güne artan yapım öğeleri, fabrikada önüretimle gerçekleştirilebilir: bloklar, levhalar, putreller, asmolenler, döşeme karoları, borular, kaldırım taşları ve bordürler, dikmeler, bölme elemanları vb.

betonların bileşimi
1 m^3 beton hacmi için

betonun türü	*çimento kg olarak*	*kaba kum dm^3 olarak*	*kum dm^3 olarak*
çok yağlı beton	500	600	600
yağlı beton	350	850	425
adi beton	200-300	900 -1 000	300-475
zayıf beton	125	1 000	400

Betonu oluşturan çeşitli öğelerin dozajı, gerecin fiziksel ve mekanik niteliklerini önemli ölçüde etkiler. Bu nitelikler, ayrıca, sıcaklık, nem, tokmaklama ya da titreştirme gibi dış etkenlerle de değişikliğe uğrar. Dozaj, hazırlanan betonun 1 m^3'üne katılan bağlayıcı ağırlığı, kum ve kaba kumun hacmiyle ifade edilebileceği gibi harçla kaba kumun hacimsel oranlarıyla da belirtilebilir. Sanat yapılarında kullanılan iyi bir betonda, 1 m^3 taş için yaklaşık 0,650 m^3 harç, başka bir deyişle 3 ölçek taş için 2 ölçek harç bulunur. Yaygın olarak, bir betonun dozajı, kullanılan çimentonun ağırlığıyla, agregaların (kum, kaba kum ve çakıl) hacmi oranlanarak tanımlanır.

Trafiğin yoğun olduğu karayollarında kullanılan betonların ayırtedici niteliği, daha tıkız ve agregaların daha büyük boyutlu olmasıdır. Bazı hallerde çimentoya ve karma suyuna, hayvansal ve bitkisel yağlar, nemlendirici ürünler, çözünen sabunlar gibi, organik kökenli ve çeşitli bileşimlerde bir miktar köpüklü madde de katılır. Böylece normal portland çimentosundan yapılan betonlarla aynı dayanımı gösteren, ama basınç dayanımı % 18, eğilme dayanımı da % 12'den daha düşük olan *havalı beton* elde edilir. Bu beton tazeyken daha iyi işlenebilir ve ayrışmaya karşı direnci daha yüksektir; sertleştiğinde çok iyi bir sızdırmazlık özelliği, dona ve buzların çözülmesine karşı çok iyi bir dayanım gösterir. *Hafif betonlar*'ın yoğunluğu, adi betonlara göre çok düşüktür. Bunların başlıca türleri, boşluklu betonlar, hafif agregalı betonlar, gözenekli betonlar ve odun lifi esaslı betonlardır. *Gözenekli betonlar* iki sınıfa ayrılır: açık havada sertleşen betonlar ve otoklavda işlenen betonlar. Bu alt sınıflar da gözenekleri oluşturma yöntemine göre *gaz-beton ve köpük-beton* gibi türlere ayrılır.

Ayrıca kolloidal betonlar da vardır; bunlar kolloitlerle kararlılaştırılmış hava kabarcıkları içerir ve özgül kütleleri 0,4 ile 1,2 g/cm^3 arasında değişir.

Odun lifi esaslı hafif betonlar, portland çimentosu ya da magnezyum çimentosu ile bağlanan ağaç liflerinden oluşur. Bu betonların özgül kütlesi küçük (0,4 - 0,5 g/cm^3) ve ısıl iletkenlikleri çok düşüktür.

BETONARME a. (fr. *béton armé*). İnş. ve Bayınd. Eğilme ya da çekme kuvvetlerine dayanımını artırmak için metal armatürlerle donatılmış beton. (Adi beton basınç kuvvetlerine karşı dayanıklı olmakla birlikte, eğilme ve çekme kuvvetlerine karşı pek dayanıklı değildir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Lifli betonarme,* çelik lif (hacmin % 1-2'si), özel cam (alkalilerden etkilenmeyen) ve polipropenle donatılmış beton.
—ANSİKL. İnş. ve Bayınd. XIX. yy.'ın başında çimento sanayisinin gelişmesiyle birlikte, metal armatürlerin plastik betonla kaplanabileceği düşünüldü. 1848'de betonarmenin basit uygulamaları görülmeye başladı. J. L. Lambot, ilk betonarme tekneyi yaptı; François Coignet ise ilk yapıları gerçekleştirdi. Bununla birlikte, eğilmeye çalışan bir kirişte, metal armatürlere gerilme öğeleri işlevi verme düşüncesinin açıklık kazanması, 1877'de bahçıvan Joseph Monier'nin bu konuda ihtira beratı almasıyla gerçekleşti. 1890'a doğru Hennebique basit formüller kullanarak betonarme sanat yapıları inşa etmeye başladı (Tevere üzerinde Risorgimento köprüsü, Vienne üzerinde Châtellerault köprüsü, Loire üzerinde Decize köprüsü). Daha sonra A. Considère, Augustin Rabut ve Charles Mesnager kararlılık yasalarını saptadılar. İlk kez Auguste Perret betonarme kullanımına dayanarak yeni bir mimarlığın ilkelerini ortaya koydu.

Metreküpe 350 ya da 400 kg çimento kullanılan betonarme ile çok dayanıklı tek parça yapılar gerçekleştirilebilir. Betonarme suya ve ateşe karşı dikkate değer bir dayanıklılık gösterir ve ortamın normal alkaliliği, demir ya da çelik armatürleri korozyona karşı korur. Uygulama kolaylığı betonarmenin bir yandan köprüler öte yandan da dam örtüleri ve ince perdeler alanında önemli bir yer tutmasını sağlamıştır.

Betonarme çelik ve beton gibi, tümüyle farklı iki gereçten oluşur; betonun çelik çubuklara yapışması, bu gereçlerin hem aynı anda çalışmasını, hem de her birinin kendi işlevini yerine getirmesini sağlayan bir olaydır. Ayrıca bu karmaşık olay çeliklerin yüzey durumuna ve betonun türüne olduğu kadar, kaymalara yol açabilecek görece uzamaları yaratan gerilmelere de bağlıdır. Yapışma oranı gerili çelik çubukların uçlarında ve armatür kaplanan bölgelerde özenle denetlenmelidir. Bu oranı iyileştirmek için çoğunlukla çengel biçiminde kıvrılmış armatürler kullanılır. Son yıllarda çekme ve soğukta biçimlendirme yoluyla oluşturulan genellikle burmalı ve nervürlü özel biçimli çelikler (örn. Tor çeliği) yapılmaya başlandı. Böylece kalıcı biçim değişikliğine uğrayan bu çeliklerin yüzey yapışması, verilen biçimlerin de etkisiyle oldukça arttı.

Türkiye'de, betonarme inşaatların tasarımında ve hesaplanmasında Türk standartları enstitüsü'nün saptadığı kurallara uyulur. Bu kurallar, betonarme inşaatın hesap esasları için TS. 500'de, öngerilmeli beton yapılar için TS. 3233'te, yükler için TS. 498'de ve afet bölgelerinde yapılacak yapılar hakkında yönetmelik' te belirtilmiştir.

BETONCU a. İnş. ve Bayınd. Duvarları, tavanları ve çimentodan yapılmış tüm yapıları harçla kaplayan işçi. —Her tür betonarme yapıda kalıplama ve çelik donatıları döşeme işlerini gerçekleştiren, bunların yerleştirilmesini sağlayan, harcın dökümünü ve kalıplamadan sonraki düzeltmeleri yapan işçi.

BETONİCA a. (lat. sözc.). Otsu çokyıllık bitki. Çiçekleri firfiri ya da sarı renkte, sapları oldukça tüylü, dört köşelidir. (Karabaşa [*stachys*] çok benzer. 10 tür; 1 türü Türkiye'de yetişir; Avrupa'da, Batı Asya'da ve Kuzey Afrika'da yaygındır. Ballıbabagiller familyası.)

BETONİYER a. (fr. *betonnière*). Betonun karıştırılmasında kullanılan makine.
—ANSİKL. Eskiden, beton yapımına yarayan kuru ürünlerin karışımı, bu gereçlerin aynı anda, yön değiştirici perdeleri bulunan bir kaba atılarak gerçekleştirilirdi. Bu yöntem pek ekonomik olmadığından

yerini, *öğütücü-karıştırıcılar* ve modern döner betoniyerler aldı. *Devrilir tamburlu* betoniyerler her tür şantiye için uygundur. Bunlar, 150-750 litre arasında değişen karıştırma kapasitelerine göre saatte 3-17 m^3 beton hazırlayabilir. *Yatay tamburlu* betoniyerler çok miktarda beton hazırlamak için kullanılır. Tamburun bir ucundan yükleyicide hazırlanan agrega dökülür, öbür ucundan da eğilebilen bir oluk yardımıyla beton akar. Koşullar gerektirdiğinde, sabit ya da devingen bir şasiye yerleştirilmiş beton santrallarından yararlanılabilir; bunların taşıdığı metal çatkıdan bir kulede betoniyer ve gereç siloları vardır; hunili yük asansörleri, havadan taşıyıcılar ya da sonsuz kayışlar ile beslenen bu silolar, inip kalkan hunilerle gereçleri betoniyere doldurur. Çok çabuk monte edilebilen bu tesisat saatte 20 m^3 betonu kolayca hazırlayabilir.

Ayrıca, harç ya da kullanıma hazır taze beton taşımak için kamyonlara yüklenen betoniyerler de vardır. Bunların kapasitesi 3-9 m^3 arasında değişir.

BETONLAŞMA a. Kım. Kimyasal olarak çökelen katı parçacıkların topaklaşarak sertleşmesi.

BETPAK-DALA bozkırı, Kazakistan'da yarı çölsü bölge. Balkaş gölüyle aşağı Siriderya arasında yapılan sulama çalışmaları sonucu bölgenin güney kesimi tarıma açıldı. Hayvan yetiştiriciliği.

BETSİBOKA, Madagaskar'da ırmak; orta kesimdeki yüksek topraklardaki İmerina'nın ortasında ve Antananarivo'nun K.'inde doğar; 520 km. Sol kıyısından İkopa ırmağını alarak Batı ovasını aşar ve Mahajanga yakınında Bombetoka körfezine (Mozambik boğazı) dökülür. Aşağı vadisinde sulama düzenlemeleri yapılmıştır: Marovoay dolaylarında özellikle pirinç tarımı için 15 000 ha'lık bir alan sulanmaktadır.

BETSİLEO ÜLKESİ, Madagaskar'ın orta kesimindeki yüksek toprakların güney bölümü, Imerina'nın G.'inde, *Betsileolar* burada yaşar. Başlıca kenti *Fianarantsoa*. Bu yüksek bölge, Madagaskar'ın en zengin bölgelerindendir. Nüfusu dağınıktır: halkın büyük bölümü tarlaların (şekerkamışı, manyok, tatlı patates) ve çoğunlukla da basamaklar halinde düzenlenmiş çeltik tarlalarının ortasındaki birbirine uzak çiftliklerde yaşar.

BETSİLEOLAR, malgaş dili konuşan halk. Madagaskar'ın orta kesiminde yaklaşık 900 000 kişi kadardırlar. Klanlar halinde örgütlenme ve coğrafi birlik duygusu törelerde, gelenek ve göreneklerdeki yerel değişikliklere rağmen, etnik bütünlüğü sağlayan etkenlerdir. Betsileolar usta zanaatçılardır ve gelişmiş bir iktisadi yaşamları vardır (sekilerde sulu pirinç tarımı). Geleneksel dinleri, yaratıcı bir tanrı inancına ve tanrılaştırılmış atalara tapınmaya dayalıdır.

BETSİMİSARAKALAR, Madagaskar'ın doğu kıyısında, sayısı 1 milyonu aşan ve malgaş dilini konuşan etni. Betsimisarakalar kapalı bir ekonomi uygularlar; klan biçimi örgütlenmelerinde iktidar, aile büyüklerinin de yardımıyla bir başkan tarafından yürütülür. Geleneksel dinleri, yaratıcı bir tanrı ve atalara tapınmaya dayanır.

BETSKOY (İvan İvanoviç), rus devlet adamı ve eğitimci (Stockholm 1704-Petersburg 1795), prens İvan Yurieviç Trubetskoy'un evlilik dışı doğmuş oğlu. Yurt dışında kaldığı uzun süre içinde (1747 -1762) parisli Ansiklopediciler'in çevresine girdi. Eğitim işlerinde Yekaterina II'nin başlıca yardımcısı oldu. Güzel sanatlar akademisi başkanlığı yaptı. 1763'te genç erkeklerin ve kızların eğitimleriyle ilgili bir tasarı hazırladı. Bu tasarı, Rusya'da Batı uygarlığının ilkelerini özümleyebilecek yetenekte yeni bir kuşak ve bilgili bir tüccar ve zanaatçı sınıfı yaratmaya yönelikti. Bu amaçla, soylu genç kızlar için Smolniy enstitüsü (1764), Moskova'da (1764) ve Petersburg'da (1770) eğitim evleri, kent küçük burjuvazisinin çocuklarına açık yatılı okullar kuruldu.

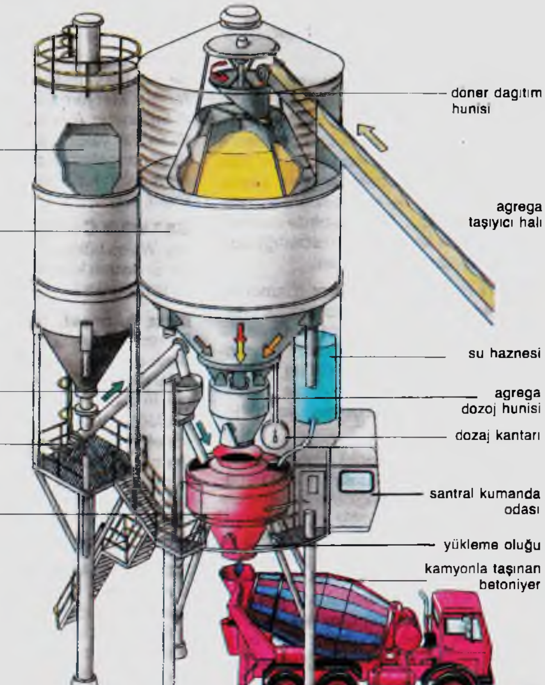
BET ŞEARİM. Esk. coğ. Celile'de kent. Sanhedrin'in (yüksek yargı kurulu) merkezi, II. ve III. yy.'da Bet Şearim'deydi. Yapılan kazılarda (1936-1960), İ.S. II. ve III. yy.'dan kalma bir yeraltı mezarlığı ortaya çıkarıldı ve bu mezarlıkta, musevi mezarlarında rastlanmayan insan ve hayvan motifleriyle bezenmiş oyma taş mezarlar ve mezar yazıtları bulundu.

BETTANİ (EL-), lat. **Albategnius** ya da **Albatenius,** arap gökbilimci (Harran 858'e doğr.-Kasr ül-Cis, Samerra yakınında, 929). Yazdığı büyük gökbilim yapıtı *El -Zic*'den öğrendiğimize göre, güneşin konumunu yeniden gözledi, dönence yılının değerini daha da kesinleştirdi, Ptolemaios'un devinme sabitini düzeltti ve tutulumun eğimini dikkatle ölçtü.

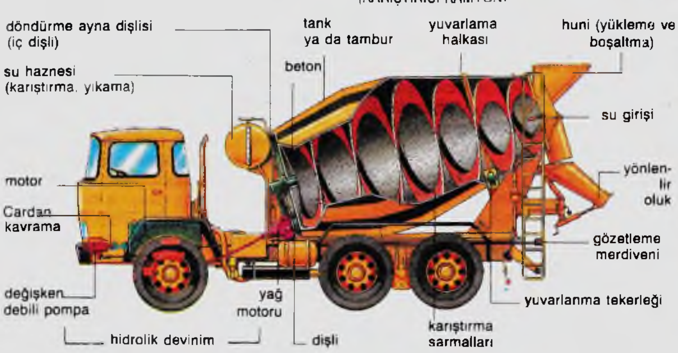
BETTELHEİM (Bruno), Avusturya asıllı amerikalı psikanalizci (Viyana 1903 - Silver Spring 1990). Bir toplama kampına atıldı; 1939'da ABD'ye göçmeyi başardı. Chicago üniversitesi'nde eğitim ruhbilimi (1944) ve psikiyatri dersleri verdi (1963). Çocuk psikozları alanındaki araştırmalarıyla ün yaptı ve autismalı çocukların özgün bir tedavi sistemi içinde bakımını üstlenen bir kurum (Chicago doğum kontrol okulu) kurdu. Deneylerini *The Empty Fortress* (Boş kale) [1967] adlı yapıtında açıkladı. Öteki yapıtları: *Truants from Life* (Yaşamdan kaçanlar), 1954; *The Informed Heart* (Uyarılmış yürek), 1960; *Children of the Dream* (Rüya çocukları), 1967; *A Good Enough Parents a Book on Child Rearing* (Yeterli ana/baba: çocuk yetiştirme üzerine bir kitap), 1987.

BETTELHEİM (Charles Oscar), fransız iktisatçı (Paris 1913). Özellikle halk demokrasilerindeki planlama sorunlarıyla uğraştı. Sosyalizme doğru geçiş durumundaki toplumsal oluşumlar üzerindeki araştırmalarını sürdürürken, Marx ile Engels'in sosyalist üretim biçimi konusunda ileri sürdükleri kuramsal önermelerle SSCB gibi sosyalist ülkelerdeki gerçeklik arasındaki sapmayı gösterdi. Bu kuramsal çalışma (*Calcul économique et formes de propriété*, 1970 [İktisadi hesaplama ve mülkiyet

BETONİYER
BETON SANTRALI

KAMYONLA TAŞINAN BETONİYER
(KARIŞTIRICI KAMYON)

devrilir tamburlu **betoniyer**
(240 L karıştırma kapasiteli)

Joseph **Beuys** *und in uns... unter uns... landunter "24 Stunden"* (Parnass Wuppertal galerisi, 1965)

biçimleri]) tarihle yakından ilgilidir. Bettelheim'ın tarihle ilgili iki de yapıtı vardır: *Révolution culturelle et organisation industrielle en Chine* (Çin'de kültür devrimi ve sanayinin örgütlenmesi) [1973] ve *les Luttes de classe en URSS* (SSCB'de sınıf savaşımları) [c. I, 1917-1923, 1974; c. II, 1923-1930, 1977; c. III ve c. IV, 1930-1939, 1981-1983].

BETTELONİ (Cesare), italyan yazar (Verona 1808-Bardolino, Garda gölü, 1858). Ölüm duygusundan kendini bir türlü kurtaramayan romantik şair. İntihar etti (*Poesie*, 1874).

BETTELONİ (Vittorio), İtalyan yazar (Verona 1840-Castelrotto 1910). Cesare Betteloni'nin oğlu. Şair Aleardo Aleardi tarafından yetiştirildi. Şiir derlemeleri, neşeli anlatım biçimi ve günlük konularıyla dönemin retorik anlayışından ayrılır (*In primavera*, 1869).

BETTEMBOURG, Lüksemburg'da (Esch-sur-Alzette kantonu) kent, Alzette ırmağı kıyısında; 7 000 nüf. (1992). Makine yapımı.

BETTENCOURT (Pierre), fransız ressam ve şair (Saint-Maurice-d'Ételan, Seine-Maritime, 1917). Bazı Ortaçağ hayvan öykülerinden aldığı öğeleri, gerçeküstücü anlayışla birleştirdi ve 1953'ten beri sürdürdüğü "yüksek kabartma" çalışmalarında (bu çalışmalarında hayvan, bitki ve madenlerden derlenmiş değişik malzemeler kullanıyordu) bir karabasan havası taşıyan büyülü ve erotik bir dünya çizdi.

BETTİ (Zaccaria), italyan yazar (Verona 1732 - *ay. y.* 1788). Tarım uzmanı olan Betti'nin, ipekböcekleri üzerine öğretici bir şiiri vardır (1756).

BETTİ (Enrico), italyan matematikçi (Pistoia 1823-Soiana, Pisa yakınında, 1892). Riemann'dan etkilenerek aşırıuzayların bağlantı düzeni üzerine ünlü bir inceleme yayımladı (1871). Bu inceleme, bir katlı uzayın bağlantısını belirten "Betti sayıları"nın temelidir ve H. Poincaré'ye esin kaynağı olmuştur. Betti, cebirde cebirsel denklemlerin köklerle çözülebilirliği üzerine temel sonuçlar elde etti.

BETTİ (Ugo), italyan yazar (Camerino 1892-Roma 1953). Simgeci şair ve hikâyeci. Özellikle, tiyatro yapıtlarının masalsı havası ve lirizmi ile dikkati çekti: *La padrona* (1926), *I nostri sogni* (1936), *Keçiler adası* (Delitto all'isola delle capre [1948]), *Corruzione al palazzo di giustizia* (1949), *La fuggitiva* (1953).

BETTİNELLİ (Saverio), italyan yazar (Mantova 1718 - *ay. y.* 1808). Cizvit papazıydı. İsa birliği'nin dağıtılmasından sonra (1773), kendisini 24 ciltlik yapıtlarının yayımına verdi. Bunlar arasında trajediler, şiirler (bunları, dönemin en iyi şairlerinden örnekler veren ünlü bir antolojide topladı: *Versi sciolti di tre eccell enti moderni autori*, 1757) ve önromantik estetik anlayışını haber veren denemeler (*Dell' entusiasmo delle belle arti*, 1769) yer alır.

BETTİS (Valerie), amerikalı modern dansçı, koregraf ve eğitimci (Houston, Texas, 1920 - New York 1982). Hanya Holm'un öğrencisi ve çalışma arkadaşı olan Bettis kendi düzenlemelerinde dans etti: *The Desesperate Heart* (1943). 1944'te kendi grubunu kurarak *Yerma* (F. G. Lorca'nın yapıtından, 1946), *As I Lay Dying* (Faulkner'ın *Döşeğimde ölürken* adlı romanından, 1948) ve *Domino furioso*'yu (1949) sahneye koydu. Aynı zamanda Broadway'de müzikli güldürülerde oynadı (*Inside USA*, 1948). İlk modern dance koregrafı olan Valerie Bettis'in yapıtlarının çoğu klasik dans toplulukları tarafından da oynandı (*Virginia Sampler*, Monte Carlo Rus balesi tarafından, 1947).

BETTİVA, esk. **Saint-Leu,** Cezayir'de liman kenti, Arzev körfezi kıyısında; 18 200 nüf. Doğal gaz sıvılaştırma.

BETTONGİA a. (Avustralya yerli dillerin birinden). Avustralya ve Tasmanya'da yaşayan keseli hayvanları içeren cins. (Cinsin üyelerine genellikle *kanguru sıçanı* adı verilir. Küçük bedenli, ucu sert bir kıl tutamıyla son bulan kavrayıcı kuyruklu, ormanda yaşayan, gece dolaşan, otçul hayvanlardır: otları, yeraltındaki yuvasına taşımak için kuyruğundan yararlanır. *Bettongia* cinsinin 4 türü vardır. Kangurugiller familyası.)

BETULACEAE a. Bot. Huşgiller familyasının bilimsel adı.

BETULİN a. (fr. *bétuline;* lat. *betylla*, huş ağacı). Kim. Formülü $C_{30}H_{50}O_2$ olan triterpenik glikol; huş ağacında en çok % 24 oranında bulunur ve bu ağacın kabuğundan özütlenir. (Betulinin idrar söktürücü ve ateş düşürücü bir etkisi vardır.)

BETULİYET a. (ar. *betül* ve *-iyyet*'ten *betüliyyet*). *Esk.* Namuslu, iffetli olma; el değmemişlik (kadınlar için kullanılır).

BETUWE ("İyi Ülke"), Hollanda'da bölge; Gelderland ilinin güney-batı kesiminde. Arnhem ve Nijmegen'in aşağı kesiminde Ren'in büyük yatağının oluşturduğu bu bölge, ırmağın kollarının önünü kesen setlerle korunmaktadır. Killi, tıkız ama verimli topraklarından, yoğun yöntemlerle sığır yetiştiriciliğinde yararlanılır; konutlar, setler üstünde sıralanır; elma ağaçları da dikilmiş olan bölge, gerçek bir koruluk görünümündedir.

BETÜL sıf. (ar. *betül*). *Esk.* **1.** Erkeklerden sakınan namuslu kadın. **—2.** Bakire.

◆ a. **1.** Hz. Muhammet'in kızı Fatma ile Hz. Meryem'in sanları. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ayrı kök salan fidan.

—ANSİKL. İsl. Müslümanlar, erkeklerden çekinip uzak duran ve bakire olduğu halde Hz. İsa'yı mucizeli bir biçimde doğuran Hz. Meryem için Betül lakap ve sıfatını kullanırlar. Ayrıca, evine çekilip Allah'a tapınarak vaktini geçirmeyi alışkanlık durumuna getirmiş olduğundan Hz. Muhammet'in kızı Fatma'ya da Betül denilmiştir.

BETWS-Y-COED, Büyük Britanya'da köy, Wales bölgesinin kuzey-batı kesiminde, Snowdon kütlesinin D.'sunda; 700 nüf. Turizm merkezi.

Betz hücresi. Nöroanat. 4 numaralı Brodman alanına (hareket verici merkez) denk düşen yükselen alın kıvrımının beşinci hücre tabakasındaki piramit biçimli çok iri hücre. Betz hücrelerinin gövde büyüklüğü 100 μm'yi bulur; aksonları korteks-omurilik yolunun (piramidal yol) liflerini oluşturur ve omuriliğin motonöronlarında sona erer. Betz hücreleri özellikle etçil hayvanlarda ve primatlarda çoktur; insanda 8 aylıkken ortaya çıkar ve 12 yaşındayken son örgün biçimine kavuşur.

BEUCKELAER (Joachim), flaman ressam (Anvers 1530'a doğr. - *ay. y.* 1573). Karısının akrabası Pieter Aertsen'in öğrencisiydi. 1560'ta, ustalığa yükseldi. Yaptığı çok sayıda pazar yeri tablolarında, satışa sunulan av etlerinin resmini yaptı.

BEUDANT (François), fransız mineralog, fizikçi (Paris 1787 - *ay. y.* 1850). 1818'de, Macaristan'da bir mineraloji araştırmasında görevlendirildi, daha sonra Paris Fen fakültesi'nde mineraloji kürsüsünde öğretmeni Haüy'nin yerine geçti (1822). Fizik, mineraloji ve jeoloji üstüne kitapları vardır; çözeltilerin kristalleşmesini incelerken, eşyapılılık olgusunu Mitscherlich'ten önce gözlemledi.

BEUDANTİT a. (fr. *beudantite;* öz. a. F. *Beudant*'dan). Miner. Hidratlı doğal kurşun ve demir arsenosülfat.

Beulah ("Düğünler Ülkesi", İşaya, LXII, 4), Bunyan'da, dirilmeden önce cennetin, Blake'de ise ayın sükunetinin ve dinginliğin simgesidir.

BEURNONVİLLE (Pierre RIEL, *—kontu*, daha sonra *markisi*). Fransa mareşali ve pair'i (Champignolle 1752-Paris 1821). 1766'da orduya girdi, özellikle denizaşırı ülkelerdeki krallık ordusunda hizmet etti. Cumhuriyet döneminde general, 1793'te, savaş bakanı oldu. Konvansiyon meclisi tarafından Dumouriez'yi gözaltında bulundurmakla görevlendirildi. Ancak, Dumouriez partiden ayrıldıktan sonra Beurnonville'i Avusturyalılar'a teslim etti. 1795'te Beurnonville, Louis XVI'nın kızına karşılık Fransa'ya geri verildi. Birçok komutanlıklarda bulundu. İspanya büyükelçiliği (1802), senato (1805) ve geçici hükümet üyeliği yaptı (1814), Bourbonlar'a katıldı ve Yüz Gün döneminde Gent'e giden Louis XVIII'e eşlik etti.

Beuron, Yukarı Tuna üzerinde, Tuttlingen yakınında XI. yy.'da kurulan alman benedikten manastırı. 1802'de devletleştirildi. 1963'te yapılan restorasyon çalışmalarından sonra, yunan ve mısır simgelerinden esinlenen bir dinsel sanat merkezi haline geldi.

BEUST (Friedrich Ferdinand, VON *—baronu*, sonra VON *—kontu*), saksonyalı ve avusturyalı devlet adamı (Dresden 1809 -Altenberg şatosu, Viyana yakınında, 1886). Berlin'de, önce Saksonya bakanlığı (1848), sonra da dışişleri bakanlığı (1849) yaptı. İhtilali bastırmak için Prusya'dan yardım istedi. 1853'te içişleri bakanı, sonra başbakan oldu. Avusturya ile Prusya arasında dengeyi sağlamak için Almanya'nın ikinci derecedeki eyaletlerini güçlü bir birlik içinde toplamaya çalıştıysa da başaramadı. Saksonya ile Avusturya'nın Sadova'da yenilmeleri (1866) üzerine istifa etti. İmparator Franz Joseph tarafından, eyaletler arasında barışı sağlamakla görevlendirildi. Deák ile 1867 uzlaşmasını görüştü. Avusturya-Macaristan arasında kurulan "ikili sistem" bu uzlaşmadan doğdu. Beust, 1870'te Fransa'yı desteklemek istediyse de, Prusya'nın üst üste elde ettiği başarılar kendisini engelledi.

BEUYS (Joseph), alman sanatçı (Krefeld ya da Kleve, 1921-Düseldorf 1986). Kullandığı gereçlerin özgüllüğüyle dikkati çeken ilk heykellerinden başlayarak, ıskarta ve dayanıksız gereçlerden yaptığı ilk "işleri" ve "Fluxus" topluluğunun gösterilerine katkılarıyla (1962-1964), dönemin büyük sarsıntılarının göstergesi sayılan ve tarihe müdahale olarak yorumlanan sert bir sanatın öncüsüydü. "Antiform" (biçim karşıtlığı) kavramını ve enerji sorununu derinleştirerek, geleneksel veri ve gereçlerin dışında, biçim ve maddeye ilişkin bir simgebilim geliştirdi (özellikle 1963'ten başlayarak keçe ve yağ kullanımı). Sayısız çevre ve çevre-hareket düzeni içinde düşünceye ve eyleme öncelik tanıdı. Ona göre sanat ve siyaset, yaratıcılık ve öğrenim, birbirinden koparılamazdı. Keskin bir yenilikçi ve kışkırtıcı tutumla bu anlayışın örneklerini verdi.

BEVÂDİ çoğl. a. (ar. *bâdiye*'nin çoğl. *bevâdi*). *Esk.* Çöller, sahralar.

BEVAN (Aneurin), ingiliz siyaset adamı (Tredegar, Monmouth kontluğu, 1897-Asheridge Farm, Chesham, 1960). Walesli yoksul bir maden işçisi ailesinden gelen Bevan'ın kendisi de işçiydi; çok genç yaşta sendikacılığa, sonra da siyasete atıldı. 1929'da milletvekili seçildi. Coşkulu söylevleri sayesinde, İşçi partisi'nin sol kanadı üzerindeki etkisi gittikçe arttı. Attlee'nin başkanlığındaki İşçi partisi hükümetinde sağlık ve imar bakanı olduğu sırada (1945) parasız bir tıbbi bakım sistemi kurdu. Ocak 1951'de çalışma bakanlığına getirildi, ama silahlanma programına karşı olduğundan nisanda istifa etti. ABD ile işbirliği ve Kore müdahalesi konusunda partisinin yürütme komitesini suçladığı için, İşçi partisi meclis grubundan iki kez geçici olarak çıkarıldıysa da, 1959'da partinin başkan yardımcılığına seçildi.

BEVÂR a. (ar. *bevār*). *Esk.* **1.** Yok olma, ölme. **—2.** Nadasa bırakılan toprak.

BEVÂRİH çoğl. a. (ar. *bariḥ*'in çoğl. *bevāriḥ*). *Esk.* Samyelleri; çölden esen sıcak rüzgârlar.

BEVÂRİK çoğl. a. (ar. *bārika*'nın çoğl. *bevarik*). *Esk.* **1.** Şimşekler. **—2.** Parlak, göz kamaştırıcı şeyler.

BEVÂTIN çoğl. a. (ar. *bāṭın*'ın çoğl. *bevaṭın*). *Esk.* Gizli şeyler; insanın içinde sakladığı gizli duygular.

BEVELAND, Zeeland'da (Hollanda) iki eski ada. Escaut ırmağının denize döküldüğü yerde. Schouwen'in G.'inde *Noord Beveland* (85 km²; 7 000 nüf.), başlıca kentin *(Goes)* bulunduğu *Zuid Beveland* (376 km²; 76 000 nüf.). Zuid Beveland, Berger-op-Zoom'un G.'inde ve Walcheren'de karaya bağlanmıştır. Meuse ve Ren ırmaklarının ağızlarının önüne set çekme tasarısı, Noord Beveland adasının Walcheren-Zuid Beveland'a bağlanması açısından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, uzunluğu 5 km'yi geçen büyük bir köprü, Noord Beveland'ı Schouwen'e bağlamaktadır. Bu adalar bütünüyle tarıma ayrılmıştır.

BEVEREN, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Anvers'in B.'sında, Waas bölgesi polderlerinde; 41 000 nüf. (1992). St. Martin kilisesi (XII.-XV. yy.'lar).

■**BEVERİDGE** (*lord* William Henry), ingiliz iktisatçı ve yönetici (Rangpur, Bengal, 1879-Oxford 1963). İşsizlik ve iş bulma büroları başkanıydı (1908-1916). İşsizlik sigortasının uygulanması için Churchill ile birlikte çalıştı (1911). Daha 1937'de, halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi için önerilen tasarıları inceleyecek bir bakanlık kurulmasını önerdi. 1941'de, İngiltere'de sosyal sigortaların kuruluş tasarılarını hazırlamakla görevlendirildi. İş kazaları, sosyal sigortalar, ulusal sağlık ve ulusal yardım servisi mevzuatının temelini oluşturan Beveridge planı (1942), tam istihdam ve gelir güvenliğinin zorunluluğunu vurguluyordu. *Full Employment in a Free Society* (Özgür toplumda tam istihdam) [1944] adlı bir kitabı vardır.

Beveridge eğrisi, işsizlik düzeyi ile açık tutulan iş düzeyi arasındaki bağıntıyı gösteren ve açık bulunan işlere girebilmek için gerekli nitelikler ile çalışma talebinde bulunanların sahip oldukları nitelikler arasındaki uyumsuzlukların önemini ortaya koyan şekil.

BEVERLEY, Büyük Britanya'da (Humberside) kent, York Wolds'un arka yamacında, Hull'un K.'inde; 17 200 nüf. St. John the Evangelist papaz okulu, ingiliz gotik üslubunun evrimini yansıtan en iyi ve en zarif örneklerdendir: XIII. yy.'dan kalma koro yeri; XIV. yy.'ın ikinci yarısından kalma sahın; XV. yy.'dan kalma cephe; düz mihrap arkalığı, Cluny tarzında çifte çapraz sahın; XIV. yy.'dan kalma vitraylar; XV. yy.'dan kalma koro yeri koltukları.

BEVERLY HİLLS, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yakınında; 33 000 nüf. Birçok sinema oyuncusunun oturduğu konut merkezi.

BEVERWİJK, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Haarlem'in K.'inde; 37 000 nüf. Makine yapımı. Besin sanayisi.

BEVİL → BEVL.

BEVİLACQUA (Alberto), italyan yazar (Parma 1934). Romanlarında günümüzün ikiyüzlülüklerini alaycı bir dille yansıtır (*La califfa*, 1964; *L'occhio del gatto*, 1968).

■**BEVİN** (Ernest), ingiliz siyaset adamı (Winsford, Somerset, 1881-Londra 1951). Yoksul olan ve çok küçük yaşta yetim kalan Bevin, kendi kendini yetiştirdi. Sendikacılığa atıldı ve örgütleme konusundaki yeteneğini 1920'de, grevdeki dok işçilerini savunmasıyla gösterdi. 1925-1940 arasında sendikalar genel kurulu üyeliği yaptı; 1937'de bu kurulun başkanlığına getirildi. 1940'ta, Avam kamarası'na seçildi ve Churchill'in koalisyon hükümetine çalışma bakanı olarak girdi. Potsdam konferansı'na (temmuz-ağustos 1945), aralık 1945 ve mart 1947'deki büyük uluslararası toplantılara katıldı. Bu toplantılarda tüm Müttefikler'in işbirliği yapmasını savundu. 1947'de SSCB'nin Marshall planına karşı çıkması, Bevin'i bu ülkeye karşı daha ihtiyatlı yaptı. Brüksel antlaşması'nın (mart 1948), OEEC'yi yaratan sözleşmenin (nisan 1948) ve Kuzey Atlantik antlaşması'nın (nisan 1949) hazırlanıp imzalanmasında çok büyük payı oldu. İşçi partisi'nin 1945'teki seçim zaferi, ona dışişleri bakanlığı müsteşarlığı görevini kazandırdı. Ölümünden bir ay önce (mart 1951), bu görevden ayrıldı.

BEVL ya da **BEVİL** a. (ar. *bevl*). *Esk.* **1.** İdrar. **—2.** İşeme. **—3.** *Bevl etmek*, işemek.

BEVLDAN a. (ar. *bevl* ve fars. *-dān*'dan *bevldān*). *Esk.* İdrar kabı, yatan hastaların idrarlarını almak için kullanılan kap.

BEVLE sıf. (ar. *bevl*'den *bevle*). *Esk.* Çok idrar yapan adam.

BEVLİ sıf. (ar. *bevl* ve *-i* 'den *bevli*). *Esk.* idrarla ilgili.

BEVLİYE a. (ar. *bevl*, idrar'dan). Esk. tıp. İdrar yolları hastalıkları bilimi. (→ ÜROLOJİ.)

BEVLİYECİ a. (ar. *bevlıyye*'den). İdrar yolu hastalıkları hekimi. (→ ÜROLOG.)

BEVVÂB a. (ar. *bevvāb*). *Esk.* **1.** Kapıcı. **—2.** Eskiden çocukları okula getirip götüren hademe.

—Kur. tar. *Bevvâb*, saray kapıcılarına verilen ad.

—Tıp. *Esk.* *Bevvâb-ı mide*, mide ile onikiparmak bağırsağı arasındaki açıklık.

BEVVÂBAN çoğl. a. (ar. *bevvab*'ın fars. çoğl. *bevvaban*). *Esk.* Kapıcılar.

—Kur. tar. *Bevvâban-ı Babıhümayun*, Topkapı sarayı'nın "Babıhümayun" adı verilen birinci kapısını bekleyen kapıcılara verilen ad. ‖ *Bevvâban-ı dergâh-ı âli*, Topkapı sarayı'nın "Babüsselam" adı verilen ikinci kapısını bekleyen kapıcılara verilen ad. ‖ *Bevvâban-ı sufiyan-ı kule*, saray kapıcılarına mensup ayrı bir ocak olan harem kapıcılarına verilen ad.

BEVVÂBİN çoğl. a. (ar. *bevvāb*'ın çoğl. *bevvābın*). *Esk.* Kapıcılar.

BEVVÂL sıf. (ar. *bevvāl*). *Esk.* **1.** Çok idrar yapan. **—2.** *Bevvâl-ı çeh-i zemzem*, ün kazanmak için zemzem kuyusuna işeyen, başarı kazanmak için kötü yollara başvurmaktan çekinmeyen.

BEVVAL-İ ÇEH-İ ZEMZEM, Zemzem kuyusuna işediği için ün kazanan kişi (VII. yy.'ın başı). Elinin açıklığı ve iyilikseverliğiyle de ünlü Hâtim-i Tai'nin kardeşiydi. Onun gibi ünlü biri olabilmek için kimsenin yapmadığı bir iş yapmaya kalkıştı ve Zemzem kuyusuna işedi.

BEVVAPLIK a. (ar. *bevvāb*'dan). *Esk.* Kapıcılık.

Bewitched *(The)* [Büyülenmiş], modern dance work. Koregrafisini Joyce Trisler, müziğini H. Partch, kostümlerini M. McCormack, sahne düzenini Th. de Gaetani hazırladı. İlk kez 1959'da New York'taki Juilliard Concert Hall'da, Joyce Trisler'in yönettiği bir grup dansçı tarafından sahnelendi. Bu yapıt için özel olarak yapılmış çalgılar, gizlenebilir sahne öğeleri, dekor ve kostümlerin yarattığı gerçekdışı atmosfer, modern dance'in müzik ve sahneleme konularındaki yönelimlerini etkiledi.

BEXHİLL-ON-SEA, İngiltere'de (East Sussex) kent, Manş denizi kıyısında; 34 000 nüf. Sayfiye merkezi.

BEXLEY, Londra'nın güney-doğu kesiminde sanayi banliyösü: 214 800 nüf.

BEY a. (esk. türkç. *beg*). **1.** Erkekler için kullanılan san (özel adlar ya da meslek adlarından sonra): *Yılmaz Bey. Recaizade Mahmut Ekrem Bey. Doktor Bey. Kaymakam Bey.* **—2.** HANIM'a karşıt olarak adı bilinmeyen bir erkekten söz edilirken ya da ona hitap ederken kullanılır: *Bu bey sizi arıyor. Beyim, kaça alırsın? Beyler, buraya gelin.* **—3.** *Halk.* Amca, ağabey, vb. akrabalık gösteren bir adla birlikte saygı belirtmek için kullanılır: *Bey amca! Bey ağabey! Bey kardeşim!* **—4.** Eş, koca: *Bizim bey akşamları geç gelir. Beyime söyleyeyim.* **—6.** *Esk.* Zengin, ileri gelen, etkin kimse: *Bey aşı borç; düğün aşı ödünç* (atasözü). **—5.** Bir beyliğin, boyun, aşiretin, oymağın başı: *Karaman beyi. Oymak beyi.* **—7.** *Esk.* Komutan: *Uç beyi. Akıncı beyi.* **—8.** Oyun kâğıdında AS. **—9.** Aşık oyununda aşığın dört yüzünden biri. **—10.** *Bey devesi, danası gibi yan gelip geviş getirmek*, yiyip içip keyfine bakmak. ‖ *Bey gibi yaşamak*, rahat, bolluk içinde yaşamak. ‖ *Beydir ama cebi omzunda*, parasal durumu iyi olduğu halde cimri olan kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Çeşitli türk lehçelerinde *beg, bek, big, bık, bey* biçimlerinde kullanılır ve tarihsel dönemlerde farklı unvanları gösterir. Çinliler'de kullanılan "pek" unvanından ve sasani hükümdarlarına verilen "baga" (Tanrı) unvanından geldiği ileri sürülmüşse de kanıtlanmış değildir. Göktürk yazıtlarında devleti oluşturan çeşitli kabilelerin başkanları için kullanılır ve Kağan'dan daha aşağı bir aşamayı gösterir. Karahanlılar'da devletin yüksek makamlarındaki görevliler için *beg* unvanı kullanılmıştır. Selçuklular döneminde arapça "emir" sanının karşılığı olarak, devletin kurucuları olan Tuğrul ile kardeşi Çağrı'nın sanları oldu. Anadolu Selçuklu devleti parçalandıktan sonra da kurulan beyliklerin başkanları; Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarları da bu sanla anıldılar. İlhanlılar'da kadınlar için de bir saygı ve ululama sözcüğü olarak kullanılmıştır. Hint-Türk İmparatorluğu'nda sözcüğün iyelik ekli biçimi olan *begüm*, "sultan", "prenses" anlamlarında kadınların sanı olarak kullanıldı. Osmanlılar'da, özellikle XVI. yy.'dan sonra yaygınlık kazandı. Eyalet yöneticileri (beylerbeyi), sancak beyleri, kabile başkanları, bu sanla anıldılar. XIX. yy.'da asker ve sivil görevliler için "efendi" ile "paşa" arasındaki aşamayı gösteren bir san olarak kullanıldı. Ayrıca şehzadelerin hizmetinde bulunan görevliler de bu adla anılırdı.

BEY' a. (ar. *bey*ᶜ). *Esk.* **1.** Satma, satış; satın alma, satılma. **—2.** *Bey' ü şira*, satma ve alma, alım satım: *"Kı yohdur ol günün bey' ü şirası"* (Nesimi, XIV. yy.).

—İsl. huk. *Bey-i bât*, şarta bağlı olmadan yapılan kesin satış "Bey-i kati" de denir. ‖ *Bey-i bâtıl*, temel koşulları bulunmadığı için geçerli olmayan satış "Bey-i gayri mün'akit" de denir. ‖ *Bey-i biş-şart*, koşullu satış. ‖ *Bey-i b'il-vefa*, bir malı bedelini geri verince tekrar almak üzere, bir kimseye belli bir fiyatla yapılan satış; bu tür satışta satıcı, satış bedelini geri verince alıcı satın aldığı malı iade eder. (Bu tür bir satış, rehin hükümündedir. İslamda faiz yasak olduğu için, borca karşı bir güvence verme ve karşı tarafın da bu güvenceden yararlanması düşüncesinden doğmuş bir satış akdidir.) ‖ *Bey-i caiz*, geçerli olan, yasal satış "Bey-i sahih" de denir. ‖ *Bey-i fâsid*, şekil bakımından tamam ve geçerli, nitelik bakımından geçersiz satış. ‖ *Bey-i gayri lâzım*, taraflardan birinin serbest olarak sözleşmeyi bozabildiği satış. ‖ *Bey-i lâzım*, taraflardan yalnız birinin sözleşmeyi bozamadığı satış. ‖ *Bey-i mevkuf*, geçerli olan, ancak satın alanın satılan mala sahip olabilmesi için bir başkasının onayının alınması gerekli olan satış, "Bey-i fuzuli" de denir. ‖ *Bey-i mukayaza*, bir malı (altın ve gümüş dışında) paradan başka bir malla değiştirmek; günümüzde "trampa" denir. ‖ *Bey-i mutlak*, malı para

J. Brown - Camera Press - Parimage

lord William Henry Beveridge

Paris-Match

Ernest Bevin

ya da para gibi kabul edilen bir bedel karşılığında satmak. || *Bey-i mün'akit,* tamamlanmış bir satım sözleşmesi. (Tarafların karşılıklı rızalarıyla meydana gelen satış sonunda satıcı bedele, alıcı da mala sahip olur.) || *Bey-i mürabaha,* bir kimsenin malını kendisine kaça mal olduğunu belirterek, belli bir kârla satması. *Bey-i müsâveme,* bir malın kaça mal olduğu belirtilmeden başkasına satılması; satışlarda en çok uygulanan bu usuldür. || *Bey-i nâfiz,* başkasının iznine bağlı olmayan bir satış sözleşmesi; bununla satıcı bedele, alıcı da mala sahip olur. || *Bey-i sarf,* altını altına, gümüşü gümüşe, altını gümüşe, gümüşü altına ya da parayı paraya karşılık satmak, bir tür kambiyo işlemi yapmak. || *Bey-i selem,* peşin para ya da peşin verilen başka bir malla veresiye bir mal satın almak. || *Bey-i teâtî,* alıcı ve satıcının satışla ilgili bir söz söylemeden bedelin verilip malın alınması şeklinde yapılan alım satım. (Fırıncıya para verip ekmek almak gibi.) || *Bey-i telcie,* göstermelik satış. || *Bey-i tevliye,* kaça mal olduğunu belirterek bir malı maliyet fiyatına satmak. (Satıcının yanlış beyanda bulunduğu ortaya çıkarsa alıcı akdi bozabilir.) || *Bey-i vazîa,* kaça mal olduğunu söyleyerek bir malı maliyet fiyatının altında satmak.

BEY dağları, Anadolu'nun güneyinde, Antalya körfezinin batısında, Teke yöresinde, Elmalı ovası ile Alakır çayı arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağ sırası (Batı Toroslar). Mezozoik kireçtaşlarından oluşan kütlenin yüksekliği birçok yerinde 2 500 m'yi aşar (güneyinde Kızlarsivrisi 3 070 m; kuzey kesiminde Eren tepe 2 774 m). Karst şekilleri yaygındır. Yüksek kesimlerinde kar ve buz aşındırmasıyla oluşmuş çeşitli yer şekilleri, kaya buzulları ve gölcükler göze çarpar. Geniş kızılçam ve sedir ormanları, dağ otlakları vardır; yaylacılık yapılır.

Bey dağlarından bir görünüm *Antalya*

Ziya Ülgenciler

Bey gemileri, Esk. denizc. Kaptan paşa eyaletini oluşturan sancak beylerince sağlanıp donatılan gemiler. Bu gemiler Osmanlı donanmasının ikinci ve yedek kuvvetini oluştururdu. Bu yedek kuvvetin oluşturuluşu Yavuz Sultan Selim zamanında çıkarılan bir fermanla kanunlaştı. Ağrıboz, İnebahtı, Midilli, Kocaeli, Karlıeli, Biga, Sakız, Nakşe, Mehdiye, Lefkoşe, Baf, Kerine, Değirmenlik, Selanik, İskenderiye, Dimyat beyleri birer gemiyle, Mezistre mirlivası iki, Rodos mirlivası da beş gemiyle donanmaya katılırdı.

BEY'A → Bİ'A.

BEYA'AT a. (ar. *beyā'at*). *Esk.* Alışveriş; satma, satın alma.

BEYABAN a. (fars. *beyaban*). *Esk.* Çöl, kır, sahra: *"Uyup âhûya düşdi müşg Mecnun tek beyâbâna"* (Fuzuli, XVI. yy.).

BEYABANİ a. ve sıf. (fars. *beyaban* ve ar. *-i* 'den *beyābānī*). *Esk.* **1.** Çöl adamı. **—2.** Göçebe. **—3.** Vahşi, ilkel.

BEYAĞAÇ, Ege bölgesinde, Denizli iline bağlı ilçe; 7 626 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi, Denizli'nin 63 km G.G.-B.'sında *Beyağaç,* 3 006 nüf. *(1990).*

BEYAN a. (ar. *beyān*). *Esk.* **1.** Söyleme, açıklama, bildirme. **—2.** *Beyan etmek,* bildirmek, açıklamak: *"Müzakereye hitam verdiğimi beyan ettim"* (M. K. Atatürk). || *Beyan-ı efkâr,* fikirleri açıkça bildirme. || *Beyan-ı hal,* halini bildirme. || *Beyan-ı keyfiyet,* durumu açıklama. || *Beyan-ı mazeret etmek,* mazereti olduğunu bildirmek. || *Beyan-ı mülahaza,* fikir ileri sürme. || *Beyan-ı mütalaa,* fikrini, görüşünü söyleme: *"... kendileri de beyan-ı mütalaa edebilirler"* (H. C. Yalçın).

—Ed. Belagat*'ın bölümlerinden biri. Mecazları ve mecazlı anlatım yollarını (teşbih*, istiare*, mecaz*-ı mürsel, kinaye*, tariz* vb.) konu edinir.

—Huk. Hukuksal bir sonuç doğuran açıklama. || *İrade beyanı* → İRADE. || *Mal beyanı* → MAL BİLDİRİMİ*

—İsl. huk. *Beyan,* bir söz ya da işten amacın ne olduğunu, onlarla ilgili başka bir söz ya da işle açıklama. || *Beyan-ı tağyir,* sözün baş tarafının anlamını ikinci bir sözle değiştirerek asıl amacı ortaya çıkarma. (Tahsis, istisna, şart, niteleme gibi şekillerde yapılır. Örneğin "Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır" ayetindeki "faizi haram kılmıştır" sözü tahsis şeklinde bir beyan-ı tağyirdir.) || *Beyan-ı takrir,* bir sözün mecaz, ya da özel bir anlam için yorumlanmasına engel olacak başka bir sözle güçlendirilmesi. || *Beyan-ı tebdil,* bir hükmü kaldırarak yerine yeni bir hüküm getiren ayet ya da hadis. || *Beyan-ı tefsir,* anlamında kapalılık bulunan bir sözü başka bir söz ya da işle açıklama. || *Beyan-ı zaruret,* açıklanmasına gerek duyulan bir şeyi, özel bir ifadeyle değil de, susarak ya da sözün gelişiyle belli etmek. (Örneğin, bir kimse ötekine "malımı sana vedia olarak bırakıyorum" der ve öteki taraf da bir şey söylemezse, susması kabul yerine geçer; böylece aralarında bir "vedia akdi" meydana gelmiş olur.)

BEY'AN be. (ar. *bey'an*). *Esk.* Satış yoluyla.

BEYANAT, -tı a. (ar. *beyan*'ın çoğl. *beyanat*). **1.** Yayın organlarına resmi olarak yapılan sözlü ya da yazılı açıklama; demeç: *maarif vekili evvelki beyanatındaki hususları teyit etti.* **—2.** *Beyanatta bulunmak, beyanat vermek,* bir konuda açıklama yapmak; demeç vermek.

BEYANİ sıf. (ar. *beyān* ve *-ī*'den *beyānī*). *Esk.* Anlatımla ilgili, anlatımsal.

BEYANİ Carullahzade (*Şeyh* Mustafa) türk şair ve tezkire yazarı (Rusçuk ? - İstanbul 1597). Müderrislik ve kadılık yaptı. 20 yıl süreyle halveti tarikatı şeyhliğinde bulundu. Tasavvuf içerikli şiirler yazdı. Bazı mecmualarda arapça ve türkçe şiirleri vardır. Kınalızade Hasan Çelebi'nin 622 şairi kapsayan şuara tezkiresini özetleyerek, bunlara çağdaşı bazı şairleri ekledi. XV. ve XVI. yy.'larda yaşamış 368 şairi içeren ve *Beyani tezkiresi* adıyla bilinen bu kitap yazarın en ünlü yapıtıdır.

BEYANNAME a. (ar. *beyān,* fars. *nāme*'den *beyān-nāme*). **1.** Bir topluluğun, bir partinin herhangi bir konuda kamuoyuna yaptığı yazılı açıklama; bildirge, bildiri. **—2.** Resmi bir makama herhangi bir şeyi bildirmek için doldurulan belge.

—Huk. Hukuki ya da fiili bir durumu açıklayan ya da ilgili yerlere bildiren belge, *bildirge** de denir.

—Verg. huk. *Vergi beyannamesi,* yükümlü ya da yükümlü adına ödeme yapan kuruluşlar tarafından, vergi borcunun saptanabilmesi için, yasal süre içinde vergi dairelerine verilen yazılı belge. || *Beyanname usulü,* yükümlünün doldurduğu vergi borçlarının hesaplanabilmesi için gerekli bilgilerin beyanname ile bildirilmesi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Verg. huk. *Beyanname usulü,* vergi tarh yöntemlerinden biridir. Kural olarak verginin tarhı, vergi alacağının, yasalarda gösterilen matrah ve oranlara dayanarak, vergi idaresince hesaplandığı ve tutar olarak saptandığı bir işlemdir. Bu işlem karine ve dış belirtilere, doğrudan idare tarafından takdire, götürü usule göre yapılabildiği gibi doğrudan yükümlünün beyanı esas alınarak da yapılabilir. Günümüzde başka yöntemlerin önemi giderek azalırken beyanname usulü önem kazanmıştır. Bu yöntemde, verginin tarhına ilişkin bütün bilgiler yükümlü (ya da vergi sorumlusu) tarafından beyan edilmekte, ve yasalarda belirtilmiş oranları (ve varsa, indirimleri) uygulayarak vergi borcunu hesaplayıp idareye bildirmektedir. Kuşkusuz, vergi idaresinin sözkonusu beyanları denetlemesi ve eksik beyan saptarsa, doğrudan incelemeye gitmesi her zaman olasıdır.

Türk vergi sisteminde gelir, kurumlar, veraset ve intikal, emlâk, gümrük ve katma değer vergisi beyanname usulüne göre alınmaktadır. Gümrüklerde verilen beyannameler gümrük işinin türüne göre adlandırılır: giriş beyannamesi, çıkış beyannamesi, transit beyannamesi, aktarma beyannamesi, antrepo beyannamesi gibi.

BEYARMUDU, rumca **Pergamos,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesinde köy.

BEYAT → BİAT.

BEYATİ → BAYATİ.

BEYATLI (Yahya Kemal), asıl adı **Ahmet Agâh,** türk şair (Üsküp 1884 - İstanbul 1958). İdadi öğrenimini tamamlaması için İstanbul'a gönderildi (1902); Abdülhamit II'nin baskılı yönetiminin sürdüğü bu yıllarda Paris'e kaçtı (1903), orada bazı Jön Türk ileri gelenlerini tanıdı; ertesi yıl Siyasal bilimler okulu'na yazıldı. Jön Türk hareketine katılarak Paris'e gittiği halde, fransız edebiyat ve kültürünü öğrenme çalışmalarına yöneldi, önde gelen bazı şairlerle (Jean Moréas vb.) tanıştı. Hugo, de Banville, Baudelaire, Gautier, Verlaine, Mallarme, Heredia'nın şiirine ve düşüncelerine karşı özel bir ilgi duydu. Siyasal bilimler okulu'nun bitirme sınavını kazanamayarak yüksekokul diploması alma hakkını kaybetti (1908). Dört yıl sonra, İstanbul'a döndü (1912). Darüşşafaka'da tarih ve edebiyat (1913), ertesi yıl Medresetülvaizin'de uygarlık tarihi öğretmenliği (1914) yaptı; daha sonra, Darülfünun'da uygarlık tarihi, batı edebiyatı tarihi, türk edebiyatı tarihi kürsülerinde müderris (profesör) olarak çalıştı (1916 -1919). Kurtuluş savaşı sırasında çeşitli gazetelerde Anadolu hareketini destekleyen makaleler yazdı, öğrencilerinin kurduğu Dergâh adlı sanat dergisinin yayımına yardımcı oldu. Savaştan sonra, Lozan barış konferansı kurulu'nda danışman olarak görev aldı (1922); çeşitli dönemlerde, Urfa (1923-1926), Tekirdağ (1935-1942), İstanbul (1943-1946) milletvekilliklerinde bulundu; Varşova (1926), Madrid (1929) ortaelçiliklerine, Pakistan büyükelçiliğine (1948) atandı; bu görevde iken emekli oldu (1949). CHP'nin sanat danışmanlığını yapmış (1943) ve İnönü sanat armağanı'nı kazanmıştı (1948). Ölümünden sonra yapıtlarını yayına hazırlamak üzere Yahya Kemal enstitüsü kuruldu (1958), Yahya Kemal müzesi açıldı (1961), Maçka parkına bir heykeli dikildi (1968). Bu heykel daha sonra Barbaros bulvarı'ndaki parka taşındı.

Paris'te yakından tanıdığı fransız şiir akımları ve kültür hareketleri onda yeni bir dünya görüşüne ve sanat anlayışına yol açtı. Ünlü tarihçi Albert Sorel'in (1842-1906), ulus ve ulusçuluk bilincinin toplumlarda nasıl uyandığı yolundaki görüşlerinin etkisiyle türk tarihine eğildi, "tarih ortasında türklüğü aramak ve bulmak hevesine" kapıldı. Türkler'in Anadolu'ya giriş tarihi olan 1071 Malazgirt zaferi'ni bir başlangıç olarak aldı. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde" dilin, mimarlığın, musikinin, hat sanatının, şehir dekorlarının, büyük küçük bütün sanatların ulaştığı ilerlemenin", "yeni vatan, yeni koşullar içinde ulusallığımıza yeni bir biçim verdikten sonra meydana geldiğini" görerek türklüğü bu sekiz -dokuz yüzyıllık oluşumun içine oturttu. Bu aşamada, osmanlı dili ile batılı şiir söylemeye kalkışan Edebiyat-ı cedide şiirini reddederek "kendi duygularımızı anlatan, halis ve içtenlikli bir şiirin nasıl olabileceğini" araştırmaya koyuldu. José Maria de Heredia'nın sonelerini incelerken aradığı dilin konuşma dili olduğu sonucuna vardı. Bu "yeni dil" ile bir "türk destanı" yazmaya kalkıştı. Ünlü "Akıncı" şiiri o dönemden kalmadır. *Fêtes galantes* (Âşıkane ziyafetler) adlı yapıtında, XVIII. yy. Versailles'ının parklarını, şatolarını, yaşayış biçimini, aşklarını, o yüzyılın fransızcasıyla anlatan Paul Verlaine etkilendiği şairler arasındaydı. Onda, klasik divan şiirine yönelme düşüncesinin doğmasında, bir yandan da, Jean Moréas'ın eski yunan ve latin edebiyatları geleneğini canlandırmak için başlattığı (1891) "romanizm" (roman okulu) adı verilen neo - klasisizm (yeniklasikçilik) akımının etkisi oldu. Hugo ve öteki romantik şairlerden duygusallık; de Banville, Heredia ve öteki Parnas şairlerinden biçim olgunluğu; Baudelaire, Mallarmé, "Musiki, her şeyden önce musiki" diyen Verlaine ve öteki sembolist şairlerden şiirde ritm (iç ahenk), Moréas ve öteki yeniklasik şairlerden klasiğe yönelme özelliklerini aldı; bunları kendi kişiliğinde birleştirerek, osmanlı - türk toplumuna bağlı bir şiir estetiği kurdu. İstanbul'a geldikten sonra, özellikle Nedim yolunda yazdığı, Lale devri'nden, Sâdâbâd'dan söz eden bazı şiirleri (Mahurdan gazel, Şerefâbâd, vb.) beğenildi. Bir yandan da, yine Nedim yolunda, daha sade dille şarkılar da yazıyordu. Bunları, Yeni mecmua'da "Bulunmuş sayfalar" genel başlığı altında yayımlamaya başladı (1918). Öte yandan, daha Paris'te iken başladığı, yeni yolda şiir çalışmalarını da sürdürüyordu. (Ses, Deniz, Mehlika Sultan vb.) Böylece batıyı taklit etmeden batılı olmanın yollarını gösterdi; kendi çalışmaları ile de, bu yolun başarılı örneklerini verdi.

Şiirlerinde, çoklukla, İstanbul semtlerine ve oralarda yaşayan halktan insanlara karşı duyduğu sevgi (Hayal şehir, Atikvalde'den inen sokakta, Koca Mustapaşa, Eylül sonu vb.) İstanbul'un Boğaziçi'nin doğal güzellikleri (Akşam musikisi, Moda'da bahar, Bir başka tepeden, İstinye, Bebek gazeli, Çubuklu gazeli, Üsküdar vasfında gazel, Mihrâbâd vb.), osmanlı - türk toplumunun yarattığı uygarlık ürünlerine karşı duyduğu hayranlık (Süleymaniye'de bayram sabahı, Eski musiki, Itrî, Tanburi Cemil'in ruhuna gazel, vb.), osmanlı tarihindeki yengi ve yenilgilerden duyduğu sevinç ve acılar (Akıncı, Mohaç türküsü, İstanbul fethini gören Üsküdar, İstanbul'u alan yeniçeriye gazel, Gedik Ahmet Paşa'ya gazel, Açık deniz vb.), "doğada ve bireyin ruhunda bulunan sonsuzluk"a karşı duyulan özlem (Deniz, Deniz türküsü, Uçuş, Gece), aşk (Ses, Vuslat, Telâkî, Geçmiş yaz, Erenköyü'nde bahar vb.), Ölüm (Abdülhak Hâmit'e gazel, Sonbahar, Sessiz gemi, Rindlerin akşamı, Rindlerin ölümü, Geçiş, Yol düşüncesi vb.) temaları üzerinde durdu, Maeterlinck'ten esinlenerek, balad niteliği taşıyan birkaç efsane (Nazar, Mehlika Sultan) yazdı. Bunlardan başka, 1905 yılında, Paris'te, eski yunan şairlerinden (Theokritos vb.) yapılan çevirilerin; ayrıca, yunan ve latin şiiri geleneğinden yararlanan Heredia'nın etkisiyle, "türk zevkini arap ve acem etkilerinden uzaklaştırarak, Avrupa uluslarında olduğu gibi bizde de yunan ve latinlerden gelen edebî miras çerçevesinde bir şiir yaratmak hulyasına" kapılmış, "Nev-yunanî çeşnide, türkçenin yunan sanatı gibi" beyaz ve çıplak olan güzelliğini belirtecek bir çığır" denemişti. İstanbul'a döndüğü yıllarda, Yakup Kadrı ile birlikte, bu çığırı bir kez daha denedi, o yolda iki şiir yazdı (Sicilya kızları, Biblos kadınları).

Milli edebiyat döneminde türkçeyi aruza uydurmakta üstün bir başarı gösterdi. Eski kuşak sanatçılarıyla yeni kuşak sanatçıları arasında aruz-hece tartışmasının kızıştığı bu dönemde kendisi aruz vezniyle yazdığı halde hece ile yazan genç şairlerden yana oldu. Hece vezniyle tek bir şiir (Ok) yazdı: Şiir kitapları: *Kendi gökkubbemiz* (1961); *Eski şiirin rüzgârıyla* (1962); *Rubaîler ve Hayyam rubaîlerini türkçe söyleyiş* (1963); *Bitmemiş şiirler* (1976). Nesir yazıları: *Aziz İstanbul* (1964); *Eğil dağlar*(1966); *Edebiyata dair* (1971); *Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebi hatıralarım* (1973); *Yahya Kemal'in hatıraları* (1960, haz. Nihat Sami Banarlı); *Siyasî ve edebî portreler* (1963); *Siyasî hikâyeler* (1968); *Tarih müsahabeleri* (1975); *Mektuplar ve makaleler* (1977).

BEYAZ sıf. ve a. (ar. *beyaz*). **1.** Rengi gökkuşağındaki tüm renklerin karışmasından oluşan, kar ve süt rengindeki şey için kullanılır; ak: *Tebeşir beyazdır. Duvara bir kat daha beyaz sürdüm. Beyazlar ona yakışmış. Beyazları ilaca koydum.* **—2.** SİYAH'a, SARI'ya karşıt olarak, ortak özellikleri genellikle tenlerinin beyazlığı olan (ancak bu, tek ortak özellikleri değildir) kimse, topluluk; kimi zaman da onların bulundukları bölge için kullanılır: *Irkçı beyaz azınlık yönetimi. Beyaz Afrika.* **—3.** Göreceli olarak açık renkte olan ve aynı türden, ancak koyu tondaki bir şeye karşıt olarak açık tonda olan şey için kullanılır: *Beyaz şarap. Beyaz üzüm.* (Siyah üzüme karşıt olarak). *Beyaz cam* (renkli cama karşıt olarak). **—4.** Bronzlaşmamış kimse için kullanılır: *Ne kadar beyazsın; hiç yanmamışsın.* **—5.** *Beyaz adam,* beyaz ırktan olan, genellikle avrupalı. ||*Beyaz cam* → BEYAZCAM. ||*Beyaz eşya* → BEYAZEŞYA. || *(Yazıyı) beyaz etmek, beyaza çekmek,* onu müsveddeden temiz kâğıda geçirmek. ||*Beyaz gece,* Kuzey kutbu'nda altı ay boyunca güneşin batmadığı zamanlar. || *Beyaz ırk,* Avrupa, Kuzey Amerika, Güney ve Batı Asya ile Kuzey Afrika'da yaşayan açık tenli ırk. ||*Beyaz ihtilal,* barışçıl amaçlarla bir konuyu aydınlatmak için hükümet ya da kurumlarca yayımlanan kitap. ||*Beyaz oy,* olumlu, onaylayıcı oy. ||*Beyaz perde* → BEYAZPERDE. ||*Beyaz peynir* → BEYAZPEYNİR. ||*Beyaz Rus,* KIZIL RUS'a karşıt olarak Rusya'da Ekim devrimi yanlısı olmayan kişilere verilen ad. ||*Beyaz yakalılar,* kol gücünden çok, düşünme gücü gerektiren işlerde çalışanlar. ||*Beyaz yalan,* yararı dokunacak yalan. ||*Beyaz zehir,* eroin, kokain, vb. katı uyuşturucu madde. || *Beyazın adı esmerin tadı (var),* esmer kadınların daha cana yakın olduklarını anlatmak için söylenir.

—Aydınlt. Aldığı tüm görünen ışımaları soğurmadan, her doğrultuda eşit olarak yayan bir cisim için kullanılır. ||*Beyaz ışık,* öğle güneşi ışığına yakın bir izlenim veren ışık.

—Boyac. Bütün görünen ışınımları, soğurmadan ve her yöne eşit ölçüde yayan renksemez bir pigment için kullanılır.

—Camc. *Beyaz cam,* çıplak gözle rengi sezilemeyen cam. (Daha çok parfümcülükte ve eczacılıkta kaliteli ürünler için kullanılır.)

—Dy. *Beyaz ışık,* servis yollarında yolu geçişe açan ve hafifçe maviye çalan beyaz ışık işareti.

—El sant. *Beyaz iş,* beyaz pamuklu, keten vb. kumaşlar üzerine, beyaz iplikle ve sarma tekniğiyle yapılan işleme.

—İçit. san. *Beyaz şarap,* salt beyaz üzüm şırasından yapılan şarap.

—Kim. *Beyaz metal,* devinimli makine parçalarının sürtünmesini azaltıcı belirli özellikler içeren bir alaşım ya da metal.

—Kur. tar. *Beyaz bayrak,* törenlerde yeniçeri ağasının tuğları önünde taşınan, Yeniçeri ocağı'nın büyük bayraklarından biri (*Hacı Bektaş bayrağı* da denir).[Bk. *ansikl.* böl.] ||*Beyaz kürk,* şeyhülislamların giydiği ak renkli kürk giysi. ||*Beyaz tuğralı kâğıt,* padişahların sefere çıktıklarında, İstanbul'daki sadaret kaymakamına gerektiğinde doldurup ferman olarak kullanması için verdikleri tuğralı boş kâğıt. || *Beyaz üzerine hatt-ı hümayun,* padişahların el yazılarıyla, ayrı bir kâğıda yazdıkları buyruk.

—Kuyumc. *Beyaz yakut,* pırlanta kadar değerli olmayan bir yakut türü. (*Ay* yakut* da denir.)

—Metalürj. *Beyaz dökmedemir,* karbür biçiminde karbon oranı yüksek olan ve kırıldığında beyaz bir kesit veren hamdemir.

—Miner. *Beyaz mika,* MUSKOVİT'in eşanlamlısı.

—Mutf. *Beyaz baklava* → BAKLAVA. ||*Beyaz et,* kimi kümes hayvanlarının, özellikle tavuğun göğüs eti. ||*Beyaz etli balıklar,* barbunya, tekir, izmarit, levrek, lüfer, pisi gibi piştiğinde eti beyazlaşan balıklara verilen ad.

—Tic. huk. *Beyaz ciro* → CİRO. ||*Beyaz imza* ya da *beyaza imza* → AÇIK* İMZA.

—TV. *Maksimum beyaz* ya da *beyaz düzeyi,* maksimum ışıltılı beyaz bir görüntüyü karşılayacak eşzamanlama işaretlerini içeren bir görüntü işaretinin düzeyi.

—Vet. *Beyaz kas hastalığı,* kuzularda görülen kas hastalığı. (Hastalık 15 günlükten 2 aylığa kadar kuzularda görülür; başlıca özelliği özellikle arka bacaklarda görülen hareket güçlüğüdür. Nedeni selenium ya da E vitamini noksanlığıdır; noksanlık kas liflerinde nekroza yol açar.)

◆ a. **1.** Beyaz renk; ak: *Beyaz, masumiyeti simgeler.* **—2.** Bir şeyin beyaz bölümü: *Yumurtanın beyazı.* **—3.** *Arg.* Eroin.

—Kim. Çeşitli kimyasal maddelere verilen ad. (Bu maddeler elde edildikleri yer, geldikleri köken ve niteliklerine göre adlandırılır. Örneğin çinko okside *çinko beyazı,* bizmut alt - nitrata *bizmut beyazı,* baryum sülfata *barit beyazı* vb. denir. Aynı şekilde seskiokside (SB_2O_3) *antimon beyazı,* titan okside de (TiO_2) *titan beyazı* adı veriler. *Saten beyazı,* bir alüminyum sülfat ve kireç çökeltisidir.)

—Metalürj. Büyük dökmedemir parçalarında rastlanan ve metaldeki sülfürlerin kumu cüruf haline getirmesinden kaynaklanan, kırılgan ak bir kütle biçiminde silisli kalıntı.

—Müz. İkilik nota.

Yahya Kemal **Beyatlı**

Guillot-Connaissance des arts

çin **beyazı** denen porselenden çaydanlık, vazo, fincan ve kâse (Dihua [Fucien] yapısı) çin sanatı, XVII. - XVIII. yy. *Guimet müzesi, Paris*

—Oy. Bilardoda, beyaz top.
—Seram. *Çin beyazı*, Dihua (Fucien) kökenli; çivitli beyaz ile pembe ya da fildişi tonları arasında değişen renkte kalın, düz ve parlak sırlı porselen. (Kangşi döneminden [1661-1722] başlayarak, küçük süs eşyası [çaydanlıklar, mühürler, küçük figürler] yapımında kullanılan Çin beyazları, Avrupa'ya getirilerek özellikle Meissen ve Saint - Cloud'da taklit edildi. "Çin beyazı" deyimi, kapsamı genişletilerek bu taklitler içinde kullanıldı.)

Bk. resim sayfa 1585

◆ **beyazlar** çoğl. a. Ev ekon. Bir çamaşır makinesi programında, boyası çıkmayan kaynatılabilir çamaşırlara (pamuklu, keten) verilen ad.
—ANSİKL. Kim. Beyaz metal alaşımlarının gerektirdiği temel özellikler şunlardır: göreli olarak düşük bir erime sıcaklığı (300°C düzeyinde), iyi bir plastiklik ve düşük kopma dayanımı. Bu ayırtedici özellikler, yalnızca mekanik dayanımı düşük ve yorulma dayanımı orta düzeyde olan malzemelerde görülür. Bu parçalar ince etli olması ve bükülmez bir destek yatakça taşınması gerekir; böylece sürtünmeden doğan ısı bu desteğe aktarılarak kolayca boşaltılır. Nitekim piston kolunun baş yastıkları ile krank mili yatakları, beyaz metal alaşımlarıyla donatılır ve bu parçalar aşırı ısındığında, beyaz metal eriyerek yatak sarmasını önler.

Beyaz metal alaşımları, erime noktası düşük bir matris ile bu matris içinde dağılmış daha sert bir bileşenden oluşur. Kurşun, kalay ve bakır, bu tür alaşımların klasik bileşenleridir. Bu alaşımlar temelde kurşun - antimon - kalay, kalay -antimon-bakır ve çinko - bakır - kalay biçiminde üç gruba ayrılır. Alaşımların yapımında, iyi bir yorulma dayanımı, ağır yükleri ya da büyük hızlara dayanma gücü, düşük bir yatak sarma niteliği, küçük bir genleşme katsayısı, zayıf bir ısıl iletkenlik ve olabildiğince düşük özgül kütle gibi özellikler arasında bir uzlaşma aranır.

Mekanik ya da buharlı ilk makinelerin yapımıyla birlikte sürtünme sorunlarını çözmek için odun, bronz ve dökme demirden yararlanıldı. 1840'tan sonra Sir İsaac Babitt, İngiltere'de % 5-10 antimon içeren kalay ağırlıklı alaşımların kullanımını önerdi. Bu alaşımlara % 1-15 oranında kurşun, % 2-10 oranında bakır katılabilecekti. İşte kurşun ya da kalay ağırlıklı bu alaşımlara, genel olarak beyaz alaşımlar adı verildi.

yavru beyaz fok

üstçeneden ayrıntı

beyaz fok

Bakır ağırlıklı başka alaşımlar ya da psödo - alaşımlar da çok kullanılır; örneğin bronz ya da pirinçler, bakır - kurşun alaşımları ya da *pembe metaller* ve alüminyum tuncu sayılabilir. Gri dökme demir (yağlayıcı küçük grafit pulları içermesi nedeniyle), alüminyum, gümüş, kadmiyum ya da çinko ağırlıklı alaşımlardan da sanayide çeşitli alanlarda yararlanılır (yastıklar, bilezikler, yataklar, kızaklar). Beyaz metal alaşımları, yastıklarda som parça halinde olduğu kadar, çelik ya da bronz bir destek üzerine ince bir katman çökeltme (çift metalli yastık), döküm ya da elektrolitik kaplama (uçak motorlarının gümüşlü yastıklarında), tabancayla metal püskürtme biçiminde de kullanılır. Sürtünen yüzey genellikle raspayla alıştırılır; ama kimi zaman silici denilen bir mandrenle perdahlanır. Mandren deliğe basınç altında sokulur ve metaldeki küçük çapaklar giderilir.

Bu arada gözenekli beyaz metal alaşımlarının da kullanıldığını belirtmek gerekir; bronz ya da demir (grafitli) ağırlıklı olan bu alaşımlar toz metalürjisi yöntemiyle elde edilir ve kendi kendilerine bir yağlama etkisi yaparlar.
—Kur. tar. Beyaz bayrağı yeniçeri ağasının önünde götürmek geleneği 1610 yılında Kuyucu Murat Paşa'nın İran seferi sırasında, Hacı Bektaş şeyhinin ordunun mola verdiği yere gelerek, bayrağı ocağa teslim etmesinden sonra yerleşti. Ak aleme de "beyaz sancak" denildiği olurdu.

BEYAZ (Celal), türk sendikacı (İstanbul 1920 - *ay. y.* 1974). Ortaöğrenimini yarıda bırakıp işçi olarak çalışmaya başladı. 1947'de Eyüp - Haliç bölgesi mensucat işçileri sendikası'na girdi, ilk genel kurulda yönetim kuruluna seçildi. 1949'da Tekstil sendikası yönetim kurulu üyesi oldu, aynı yıl Tekstil ve örme işçileri sendikası'nın Eyüp şube başkanlığını yaptı. 1952'de Teksif icra heyeti üyeliğine, kısa bir süre sonra genel başkanlığına getirildi. 1963'te TİP'e girdi, 1965 seçimlerinde TİP'ten İstanbul İl genel meclisi üyeliğini kazandı. TÜRK-İŞ genel başkan vekilliği yaptı.

BEYAZ AĞAÇKELEBEĞİ → APORIA.

BEYAZ AMUR SAZANI a. Avrupa'daki göllere ve kanallara ekilmiş Çin kökenli balık. (Özellikle Rusya'da yaygındır. Irmak ya da göldeki su alaşımını engelleyen bitkileri [kumsaparnası, atkuyruğu] yediği ve bu bitkilerin aşırı gelişmesini engellediği için ekilmiştir. Bil. a. *Ctenopharyngodon idella*.)

BEYAZ BALİNA → BELUGA.

BEYAZ burun, ar. **Res ül-ebyad**, Kuzey Afrika'nın kuzey kıyısında burun, Tunus'un K.'e doğru en uç noktasını oluşturur. Romalılar zamanında adı *Candidum promontorium*'du. —el-Cedide'nin (Fas) G.'inde burun. —Sahra kıyısında (Moritanya) burun, Atlas okyanusu'nda, Lévrier koyunun K.'inde, Portekizliler 1441'de bu burnu dolaştı. —Bu adı taşıyan daha birçok burun vardır (Korsika'da, Korfu'da, Anadolu'da).

BEYAZ BURUNLU MAYMUN a. Tropikal Afrika'da ormanda yaşayan uzunkuyruklu maymun. (Postu yeşilimsidir, kızıl ve siyah lekeleri vardır, karnı beyazdır. *Cercopithecus* cinsi.)

BEYAZ ÇÜRÜKLÜK a. *Coniothyrium diplodiella* türü mantarın neden olduğu bağ hastalığı. (Bağlarda özellikle dolu yağışından sonra ortaya çıkar. Salkımlar kurur ve esmerleşir. Taneler grimsi bir renk alır ve üzerleri çok sayıda küçük beyaz renkli kabarcıklarla kaplanır.)

BEYAZ deniz, rusçası **Beloye more**, Rusya'nın kuzey-batı ucunda kenar denizi; 90 000 km^2. Barents denizi'nin bir parçası sayılabilecek Beyaz deniz'in en derin yeri 330 m'dir. Kıyıları sığ ve bataklıktır. Önemli balıklavalar (morina, som, ringa), denizcilik etkinlikleri (Arhangelsk).

BEYAZ FOK a. Antarktika'da buzlar üstünde yaşayan ve daha çok krill ile beslenen fok. (Bil. a. *Lobodon carcinophagus*; fokgiller familyası. [Eşanl. YENGEÇ FOKU.]

Beyaz geceler, Ekrem Zeki Ün'ün, bektaşi nefeslerinden esinlenerek timpani ve yaylı çalgılar için bestelediği yapıtı. İlk kez 1977'de İstanbul Devlet senfoni orkestrası tarafından seslendirildi.

BEYAZ İSHAL a. AKSÜRGÜN'ün eşanlamlısı.

BEYAZ KARINCA → TERMİT.

BEYAZ KARPATLAR → BİLE KARPATY.

BEYAZ NİL → BAHR ÜL-EBYAD.

Beyaz ordu, 1918-1921 arasında, Sibirya'da (Kolçak), Güney Rusya'da (Denikin ve Vrangel) ve Estonya'da (Yudeniç) giriştikleri askeri harekâtla yeni sovyet hükümetini devirmeye çalışmış olan karşıdevrimci birliklere verilen ad.

BEYAZ ORDU ya da **MAVİ ORDU,** bugünkü Kazakistan'ın bir bölümünü has olarak elde eden Batu'nun kardeşi Orda tarafından Altınordu'dan ayrılan moğol hanlığına verilen ad (XIII. - XIV. yy.). Orda'nın son halefi Toktamış, 1380'de Altınordu hanı oldu.

BEYAZ RUSYA, rusça **Biyeloruskaya**, Doğu Avrupa'da, Polonya'nın doğusunda, Rusya'nın batısında devlet; 208 000 km^2; 10 200 000 nüf. (1992). Başkenti *Minsk* (1 589 000 nüf.).

• COĞRAFYA. Tarihsel bir bütün olan ve nüfusunun büyük bölümü (% 80) Beyaz Ruslar'dan oluşan Beyaz Rusya, daha 1919'da cumhuriyet yönetimine kavuştu. Sınırda yer alan ve ekonomisi sarsılmış olan, 1945'te toprakları genişletilen ve yeni jeopolitik koşullardan yararlanan Beyaz Rusya, günümüzde ekonomik açıdan hızla gelişmektedir. Ülkenin batı bölgesinde yağışlı ve nemli kesimde topraklar verimsizdir. Yüzey şekillerinin temel öğesi Minsk bölgesinin batıdan doğuya doğru uzanan buzultaş tepeleri, K.'deki Niemen ve Batı Dvina havzalarının uçsuz bucaksız ormanlık ve bataklık alanlarını, G.'deki Poleziye'den (Dniepr'in kolu Pripet buraları sular) ayırır. Ormanların yaygın olması ve birçok (4 000) buzul gölü bulunması nedeniyle ancak yer yer işletilebilen bu topraklar, akaçlama ve ıslah çalışmaları gerektirmektedir. Beyaz Rusya'da daha çok keten, patates, et ve süt üretilir. Elektrik üretiminde yararlanılan odun ve turba dışında sanayiye yönelik doğal gelir kaynakları 1960 yıllarına kadar sınırlı olan Beyaz Rusya'da, bu tarihten sonra önemli bir potas yatağı (Soligorsk) ve biraz petrol (Reçitsa) bulunmuştur.

İkinci Bakü'den getirilen (Dostluk boru hattı) petrol ve Batı Sibirya'dan getirilen hidrokarbürler, daha çok suni elyaf ve gübre üretimine yönelen önemli petrokimya tesislerinin (Novopolotsk, Grodno, Svetlogorsk) kurulmasında Beyaz Rusya başlıca rolü oynamıştır. Sovyet hükümetinin Beyaz Rusya Cumhuriyeti'ni sanayileştirmek istemesi, makine yapımına öncelik tanınmasına yol açmıştır. Ulaşım altyapılarının gelişmiş olması, tüketim bölgelerinin oldukça yakında bulunması ve var olan işçi potansiyeli bu gelişmeyi desteklemiştir. Günümüzde Beyaz Rusya, takım tezgâhları, iş makineleri, traktör ve tarım gereçleri yapımının yanı sıra, elektrikli gereçler ve teknoloji düzeyi yüksek elektronik gereçler yapımına da yönelmiştir.

Beyaz Rusya topraklarının düzenlenmesinde ağırlık, artık kırsal ve tarımsal kesimde değildir. İktisadi etkinlik merkezi işlevini yüklenmiş bölgesel yönetim merkezleri, kent dokusunun güçlü noktalarını oluşturur. Bu merkezlerin son zamanlardaki hızlı gelişmesini, kırdan kente göç olayı da desteklemektedir. Batıda Grodno'nun, doğuda Mogilev'in, özellikle de gerçek bir iktisadi ağırlık merkezi olan Minsk'in ticari canlılık kazandırdığı Beyaz Rusya'nın orta kesiminin ekonomisi (nüfusun ve kentleşmenin en yoğun olduğu kesim), Gomel bölgesi dışında henüz yeterince değerlendirilemeyen güney ve kuzey (Vitebsk, Polotsk) kesimlerine oranla daha gelişmiştir.

• TARİH. Doğu Slavları'nın üç kolu (Beyaz Ruslar, Büyük-Ruslar, Küçük-Ruslar ya da Ukraynalılar) arasındaki farklılaşma, XIV. yy.'da belirginleşti. V. - VI. yy.'lardan başlayarak Pripyat'tan Batı Dvina'ya kadar uzanan bölgeye yerleşen Doğu Slavları (Kriviçler, Dregoviçler, Radimiçiler), buraya daha önce yerleşen baltık halklarını batıya doğru püskürttüler ya da kendi içlerinde erittiler. Kiev prensliğine katılan (IX. - XII. yy.'lar) bölgede Polotsk bü-

yük ölçüde gelişti. XII. yy.'ın birinci yarısında Polotsk, Turov ve Smolensk'in Ryurikonci prensleri Kiev'in egemenliğinden kurtuldular. Daha sonra katıldıkları Litvanya grandüklüğü XIII. yy.'ın başından, XIV. yy.'ın ortasına kadar, egemenliğini Beyaz Rusya'ya yaydı.

• *Litvanya federalizminden polonyalılaşmaya doğru.* Litvanya egemenliği döneminde, bir Beyaz Rusya kültürü gelişti. Bu kültür, Vladimir Suzdal'da, Novgorod'da ve Moskova prensliğinde yaşayan Büyük -Rusyalılar'ın ve Ukraynalılar'ın kültüründen farklıydı. Beyaz Rusya teriminin, bölgenin moğol egemenliğine girmemiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Litvanya grandüklüğü, sınırları içindeki rus bölgelerinin dilini ve dinini benimsedi; rusluğa özgü siyasal, toplumsal yapıları ve kültür yapıları, Polonya ile birleşmeyi öngören Krevo antlaşmasına [1385] karşın sürüp gitti. Magdeburg yasasına bağlanan kentler (Brest - Litovsk, Grodno, Polotsk, Minsk, Vitebsk), oldukça gelişti. Ancak büyük ölçüde polonyalılaşmış bir litvanya aristokrasisinin yükselmesi ve XV. yy.'ın ortasından başlayarak çeşitli bölgelerin yönetiminde Ryurikoviçi prenslerinin yerine Litvanyalı valiler atanması, Polonya'nın etkisini artırdı. Kutsal Kitap'ı çeviren ve Beyaz Rusya'da ilk basımevini kuran (1525'e doğru) Skorina'nın yapıtları hümanizmanın gelişmesi ile ortodoks ve Polonya karşıtı tepkiyi gösterir. Bu arada, Livonya savaşı'na (1558-1583) sürüklenen Litvanya, Moskova prensliğiyle savaşabilmek için Polonya ile birleşti (Lublin, 1569). Brest birliği (1596), Polonya ortodokslarını Vatikan'ın yargı yetkisine bağladı. Beyaz rus soyluları, ayrıcalıklarını koruyabilmek için katolikliği ve 1696'da resmi dil olan Polonya dilini benimsediler. Beyaz rus kültürü varlığını ancak köylüler arasında sürdürebildi. Andrusovo antlaşması'ndan (1667) sonra, Smolensk bölgesini elinde tutan Rusya ile Polonya arasında çekişme konusu olan, savaşlardan ve salgın hastalıklardan büyük zarar gören Beyaz Rusya gerileme dönemine girdi.

• *Rus İmparatorluğu'nun eyaleti.* Beyaz Rusya, Polonya'nın iki kez bölüşülmesinin (1772-1793) ardından Rusya tarafından ilhak edildi. Kurulan "Beyaz Rusya hükümetinin adı 1840'ta "Kuzey-Batı Rusya'ya" dönüştürüldü. 1831 ve 1863 ayaklanmaları, ruslaştırma siyasetinin sertleşmesine, özellikle de beyaz rusça yayınların yasaklanmasına (1867) yol açtı. Bu siyaset, ancak 1880 yıllarının sonunda yumuşatıldı. Bu arada, Polonya romantizminden ve rus halkçılığından etkilenen aydınlar sınıfı, ulusal kültürü yeniden canlandırmaya çalıştı. Vilno'da 1902-03'te kurulan ve 1907'de dağıtılan "Beyaz Rusya sosyalist gromada'sı", ulusal ve kültürel özerklik yolunda savaşım verdi.

Beyaz Rusya, Rus İmparatorluğu'ndaki musevilerin zorunlu ikamet bölgelerinden biriydi. El sanatlarıyla, ticaretle ve serbest mesleklerle uğraşan museviler, 1917'de nüfusun % 20'sini oluşturuyorlardı; Beyaz Ruslar'ın (büyük bölümü köylü) oranı % 55, Ruslar'ın oranı % 20 (çoğu memur), Polonyalılar'ın oranı ise % 5'ti (çoğu toprak sahibi) Beyaz Rusya, sanayinin pek gelişmediği bir tarım bölgesi olduğundan, ilk kongresi 1895'te Minsk'te toplanan Rus sosyal demokrat işçi partisi (RSDİP), bu bölgede pek etkili olamamıştı.

Bununla birlikte, Beyaz Rusya 1915 -1920 arasında, batı cephesinin askeri harekât merkezlerinden biri olarak 1917 Rus devrimi'nde önemli rol oynadı. 1917'de Minsk'te kurulan bir Beyaz Rusya rada'sı, yıl sonunda bolşevikler tarafından devrildi. Alman birliklerinin yeniden işgal ettikleri (şubat-aralık 1918) bölgeyi, Kızıl ordu ele geçirdi. Bolşevikler 1919 ocağında, bağımsız Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurdular.

Beyaz Rusya

• *Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.* Polonya-sovyet savaşı (nisan-ekim 1920) sırasında Beyaz Rusya Polonyalılar tarafından işgal edildi, sonra Kızıl ordu'nun eline geçti. Riga antlaşmasıyla (mart 1921), Beyaz Rusya'nın batı kesimi Polonya'ya verildi. Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1922 aralığında, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biri oldu. 1924 ve 1926'da Gomel, Vitebsk ve Smolensk eyaletlerinin bazı yönetim bölümleri Beyaz Rusya'ya eklendi. 1939 ekim-kasımında da Beyaz Rusya bölgesinin batı kesimi cumhuriyete katıldı. 1941-1944'te nazilerin işgal ettiği Beyaz Rusya, Ostland'daki Reich komiserliğinin yönetimi altında, "aşağı ırklara" uygulanan bir terör ve sömürü rejimi dönemi yaşadı. Nüfusunun dörtte biri yok oldu. Bugünkü Polonya sınırı 1945'te çizildi ve Beyaz Rusya SSC, BM'nin kurucu üyelerinden oldu.

• *Bağımsız Beyaz Rusya.* Sovyet hükümetleri başlangıçta Beyaz Rusya dilini eğitim, yönetim ve basın dili yapmayı, parti ve devlet mekanizmalarındaki sorumlu mevkilere Beyaz Ruslar'ı yerleştirmeyi amaç edinen bir "beyaz ruslaştırma" siyaseti uyguladı. Ne var ki 1928'den itibaren kırsal kesime zorla benimsetilen koşullar beyaz rus köylü kültürünün temellerini altüst ettiği gibi, birçok beyaz rus Stalin'in temizlik kampanyaları sırasında yok edildi. Beyaz Ruslar yoğun bir ruslaşma sürecinden geçtiler ve bu durum Gorbaçov dönemine kadar sürdü. SSCB dağılmaya başlayınca Beyaz Rusya önce egemenliğini (27 temmuz 1990), sonra da bağımsızlığını ilan etti (25 ağustos 1991). Yıl sonunda Rusya ve Ukrayna'yla bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı.

• EDEBİYAT. Kutsal Kitap'ı çeviren (1517) hümanist F. Skorina ve izleyicileri, bir arada tanrıbilimci, şair, rus yanlısı, Simeon Polotsk (1629-1680) zorla polonyalılaştırma hareketine karşı direndilerse de Beyaz Rusya lehçesinin yasaklanmasından (1696) sonra, bu dil yalnızca folklorda yaşadı. Rusya ile birleşme (XVIII. yy. sonu), bir kültür canlanmasına yol açtı ama bir yandan da dilsel gelişmeyi köstekledi. XIX. yy.'da pek az ürün ortaya koyan soylu edebiyatın çizdiği sulandırılmış köylü imgesine, sonunda Dunin - Martsinkeviç (1807-1884), özellikle de F. Boguşeviç (1840-1900) gibi ozanlar karşı çıktılar. Bu gerçekçi ve eleştirel akımı, İ. Luçina (1851-1897), İ. Kupala (1882-1956), İ. Kolas (1882-1942) gibi, edebiyat dilini yenileyen yazarlar geliştirdi. Daha 1917'de ulusçuluğu aşan L. Biyadulya (1886-1941), şair P. Brovka (doğm. 1905) ve M. Çaro (1896-1938), romancı K. Çorniy (1900-1944), oyun yazarı K. Krapiva (doğm. 1896) gibi, birçok sanatçı, sosyalizmin kurulmasını desteklediler. Uzun süre savaşı konu alan (M. Tank [doğm. 1912] ve A. Kuleşov'un [doğm. 1914] şiirleri, V. Bıykov [doğm. 1924], I. Brıl'ın [doğm. 1917] ve I. Şamyakin'in [doğm. 1921] anlatıları) yakın dönem edebiyatı, sonradan, sovyet insanının toplumsal, iktisadi ve ahlaksal sorunlarını işlemeye yöneldi.

—Dilbil. *Beyaz Rusya dili,* Beyaz Rusya'da 9 milyondan fazla kişinin konuştuğu doğu slav dilleri öbeğinden bir dil. (Ortak rusçadan, XII - XIII. yy.'a doğru ayrılan Beyaz Rusya dili, XIV. yy.'dan XVI. yy.'a değin Litvanya grandüklüğünün yönetim dili oldu. Ardından, doğuda rusça ve batıda etkisinde kaldığı lehçe karşısında geriledi. 1918'den bu yana yeniden Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin resmi dilidir.)

Beyaz Saray (*The White House*) ya da **Executive Mansion,** ABD başkanının Washington'daki konutuna 1902'de verilen ad. Yapımına 1792'de James Hoban'ın başladığı yapı, John Adams tarafından törenle açıldı (1800). 1814'te yanınca, Hoban, sonraki yıllarda yapıyı yeniden inşa etti ve genişletti. Beyaz boyalı

Bkz. Resim sayfa 1588

Steffen-Rapho

Washington'daki **Beyaz Saray** (1792-1800) (revak 1824'te eklendi)

ve iki katlı olan bu yapının yüzden fazla odası ve önünde ion üslubunda bir revağı vardır.

BEYAZBALIK a. Kuzey Almanya ve İskandinavya'da göllerde yaşayan balık. (Bil. *Coregonus albula.*)

BEYAZCAM a. Televizyon ekranı.

BEYAZEŞYA a. Buzdolabı, fırın, çamaşır makinesi vb. dayanıklı tüketim mallarına verilen genel ad.

BEYAZGÖZ a. Eski Dünya'nın derinliği 200 m'ye kadar olan kıyı sularında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Spicara maena flexuosa;* istrongilozgiller familyası.)
—ANSİKL. Pek iri bir balık olmayan beyazgözün boyu, karasularımızda en çok 20 cm kadardır. Hepçil beslenir. Eti lezzetli ve yağlı olduğundan özellikle güçsüz düşmüş hastalara tavsiye edilir.

BEYAZIMSI sıf. Beyaza yakın, soluk, açık renk, ışık için kullanılır: *Beyazımsı bir mavi.* (Eşanl. BEYAZIMTIRAK.)

BEYAZIMTIRAK sıf. BEYAZIMSI'nın eşanlamlısı.

BEYAZIT → BAYEZİT *(sultan).*

■ **BEYAZIT,** İstanbul'un Eminönü ilçesine bağlı semt. Bayezit külliyesi ve çevresini kapsayan bu kesim, kentin en önemli eğitim, kültür ve ticaret merkezidir. Bizans döneminde Forum Theodosii (Forum Tauri), Senato sarayı ve dönemin en yüksek hukuk okulu buradaydı. İstanbul'un alınışından sonra Mehmet II, ilk sarayını burada yaptırdı. Daha sonra da değişik işlevde pek çok yapıyla donandı. Bayezit külliyesi, Süleymaniye külliyesi, Şehzade külliyesi, Nuruosmaniye camisi, Laleli camisi, Beyazıt yangın kulesi, Simkeşhane, Kapalıçarşı gibi dönemlerinin mimarlığını yansıtan birçok yapı bu semttedir. Günümüzde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı fakülteler ve yüksekokullar, Beyazıt devlet kütüphanesi, Türk Vakıf ve Hat sanatları müzesi gibi eğitim ve kültür kurumları buradadır. İstanbul Üniversitesi merkez binasının önündeki alana 1960'tan sonra şehir meclisince Hürriyet alanı adı verilmiş, ancak daha sonra gene Beyazıt meydanı adı kullanılmaya başlanmıştır.

Beyazıt meydanı'ndan bir görünüm
İstanbul

Büyük Larousse

BEYAZIT BİSTAMİ (Ebu Yezit [Beyazıt] Tayfur bin İsa Suruşan **EL-**), islam sufisi (Bistam ? - *ay.y.* 874). Yaşamına ilişkin bilgiler azdır. Dedesi Suruşan zerdüşt dinine bağlı idi. Tasavvufa yönelmeden önce hanefi fıkhı ile uğraştı. Onun tevhit bilimindeki hocası, arapça bilmeyen Ebu Ali es-Sindi'dir. Mirac konusunda ehli sünnet bilginleriyle yaptığı tartışma nedeniyle ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Bu olaydan ölümüne kadar herkesten uzak bir yaşam sürdü. Yazılı hiçbir yapıtı yoktur. Yalnızca, "vecd halinde" söylediği sözler, başkaları tarafından derlenmiştir. Bu sözlerin hepsinin kendisinin olup olmadığı da belli değildir. Şeriata uymayı ilke olarak benimsemekle birlikte, sözleri oldukça aşırı bir nitelik taşır. Nitekim tanrı ile benzeşmek ve sonunda tanrı olmak (ayn ül-cem) düşüncesini ileri sürmesi bunu kanıtlar. "Gördüğüm her şeyin Hak (Tanrı) değil, ben olduğunu anladım" sözü de bunun örneğidir. Müritleri 100 yıl sonra tayfuriye tarikatını kurdular. İlhanlılar'dan Olcaytu Muhammet Hudabende' nin emri ile mezarının üzerine kümbet yaptırıldı (1313).

Beyazıt devlet kütüphanesi, İstanbul'un Beyazıt semtinde, Kültür ve turizm bakanlığı, Kütüphaneler ve yayınlar genel müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. 1861'de, Ethem Pertev Paşa ve Münif Efendi'nin, sadrazam Ali Paşa'ya sundukları tasarıda, Maarif nezareti'ne bağlı bir halk kütüphanesi kurulması önerisi de yer alıyordu. Bu öneri doğrultusunda Kütüphanei umumii Osmani adlı bir kitaplığın kurulması için karar çıktı (27 eylül 1882). Bayezit külliyesi'nin imaret bölümü onarılıp raflara bir takım Naima tarihi kondu ve kitaplık olarak törenle hizmete açıldı (24 haziran 1884). İlk dermesi, çeşitli yerlerden sağlanan kitaplardan ve bağışlardan oluştu. 1885'te kütüphanenin 4 164 kitabı olduğu bilinmektedir. 1934 tarihli ve 2527 sayılı Basma yazı ve resimleri derleme kanunu'ndan yararlanan kitaplığa, yurt içinde basılan her yayından bir nüsha gönderilmektedir. 1946'da imaretin öteki bölümleri de Vakıflar idaresi'nden devralındı ve kitaplığa eklendi. Daha çok *Bayezit kütüphanei umumisi* adıyla anılan kitaplık, 1961'de Kütüphaneler komitesi' nin kararıyla *Beyazıt devlet kütüphanesi* adını aldı. 1974'te eski Dişçilik okulu binası kitaplığa verildi ve onarımına başlandı. 1986'da bir bölüm kitap bu ek binaya taşındı.

Kitaplıkta 9 099'u arapça, 443'ü farsça, 1 556'sı türkçe olmak üzere toplam 11 119 yazma, 40 000 eski harfli basma, 15 000 ingilizce, 10 000 fransızca, 2 600 almanca, 4 500 başka dillerde kitap bulunmaktadır. Süreli yayın sayısı 70 000 cilt kadardır. Yeni harflerin kabulünden bu yana basılmış tüm süreli yayınların ve kitapların bulunduğu kütüphanede toplam derleme, yaklaşık 500 000'dir (1992).

■ **Beyazıt yangın kulesi,** İstanbul'un Beyazıt semtinde gözetleme kulesi, İstanbul Üniversitesi merkez binasının bahçesindedir. Mahmut II zamanında Krikor Balyan'a yaptırılan (1808) ilk ahşap kule, 1826 yeniçeri ayaklanmasında yakılınca, ikinci kulenin yapımı için gene aynı aileden Senekerim Balyan görevlendirildi (1828). 1849'daki kimi değişikliklerden sonra 1889, 1894 ve 1909'da onarım gördü. Günümüzdeki biçimiyle, 85 m yüksekliğinde, kare kaide üzerinde yuvarlak gövdeli, kesme taştan yapı, "Nöbetçi katı", "İşaret katı", "Sepet katı", "Sancak katı" gibi bölümlerden oluşur. Kulenin Süleymaniye camisi'ne bakan yüzünde, şair Keçecizade İzzet Molla'nın dizelerinden oluşan, dönemin ünlü hattatlarından Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı, 1828 tarihli yazıtı vardır. Bugün de gözetleme ve meteoroloji kulesi olarak kullanılmaktadır.

Büyük Larousse

Beyazıt yangın kulesi
İstanbul

BEYAZİ a. (ar. *beyaż* ve fars. *-i*'den *beyazi*). *Esk.* Beyazlık, aklık.
— Ciltç. Uzunluğuna açılan yazma kitaplara verilen ad. (Daha çok İranlılar tarafından kullanılan bu kavrama karşılık, Türkler bu tür kitaplara SIĞIRDİLİ diyorlardı.)

BEYAZİZADE AHMET EFENDİ, türk bilim adamı (1638-1687). İstanbul kadısı Hasan Beyazi Efendi'nin oğlu. Müderrisliklerde ve vilayet kadılıklarında bulundu. İstanbul kadısı (1675), Rumeli kazaskeri (1683) oldu. Birçok fıkıh yapıtının yanı sıra, Halep müftüsü Kevakibizade Mehmet Efendi ile yaptığı tartışmaları (mübahasat) *Sevânih ül-ulûm* adlı yapıtında topladı. İstanbul kadısıyken, bir yahudi ile ilişki kuran müslüman kadına recm (taşlama) cezası vermesiyle ünlüdür.

BEYAZKARINCAGİLLER → TERMİTGİLLER.

BEYAZKÖMÜR a. Hidroelektrik santrallerinden elde edilen elektrik enerjisine verilen ad.

BEYAZLAMAK f. Balıkç. Balıkçıyla yaptığı mücadele sonucu gücü tükenen balıktan söz ederken, kendi çevresinde dönerek yanlarını ve karnını göstermek. (Balık beyazladığında kepçeyle ya da kakıçla almak yerinde olur.)

BEYAZLANMAK, BEYAZLAŞMAK gçz. f. Beyaz duruma gelmek; ağarmak: *Kirliler ancak kaynatınca beyazlandı. Şakakları beyazlaşmış. Güzel yanmıştın; ama çabuk beyazlaştın.*

◆ **beyazlaştırmak** ettirg. 1. *Bir şeyi beyazlaştırmak,* onu beyaz duruma getirmek, ağarmasını sağlamak.

Beyazlar ve Maviler, Fransız devrimi sırasında (XVIII. yy. sonu) kullanılan adlar: Vendéeli asilere bayrakları beyaz olduğu için beyazlar, cumhuriyet askerlerine ise üniformaları mavi olduğu için maviler denirdi. Kapsamı genişletilerek bu adlar, sırasıyla kralcı ve cumhuriyetçi anlamına geldi.

Beyazlar ve Siyahlar, 1296'ya doğru Pistoia'nın bölünmesine neden olan Cancellieri ailesinin iki koluna verilen ad. "Beyazlar" deyimi daha sonra Floransa'da Cerchi taraftarlarının oluşturduğu hizip (Ghibellinolar) için kullanıldı; Pistoia Beyazlar'ı, Cerchiler'e başvurarak kavgalarında hakemlik yapmalarını istediler. Bunun üzerine, Cerchiler'in rakipleri olan Donatiler ve taraftarları, "Siyahlar" adını aldı. Çatışmalar aralıksız devam etti. 1302'de, aralarında Dante'nin de bulunduğu bütün "Beyazlar" Floransa'dan sürüldü.

BEYAZLAŞMAK → BEYAZLANMAK.

BEYAZLAŞTIRMA a. Deric. Boyalı bir deriyi beyazlatmak ya da rengini açmak amacıyla ışığa çıkarmak ya da aynı amaçla deri üzerine yükseltgen ve indirgeyici kimyasal etkenler uygulamak.

BEYAZLATICI a. Tekst. *Optik beyazlatıcı,* kâğıtlara parlak bir beyazlık vermek ya da ağartmadan sonra kimi kumaşlarda görülen soluk sarı rengi düzeltmek ve böylece onları daha beyaz göstermek için kullanılan organik ürün.

BEYAZLATILMAK → BEYAZLATMAK.

BEYAZLATILMAMIŞ sıf. Kâğ. san. Odun ya da bitkileri pişirerek elde edilen, ağartma işleminden geçirilmemiş kâğıt hamuru için kullanılır.
—Tekst. Ağartma ve boyama işleminden geçirilmemiş tekstil maddeleri için kullanılır. —Rengi beje çalan, ağartma işleminden geçirilmemiş beyaz ipliklere denir. ‖ *Beyazlatılmamış bez,* yıkanmamış ve ağartılmamış bez.

BEYAZLATILMIŞ sıf. Kâğ. san. *Beyazlatılmış kâğıt hamuru,* ağartma işleminden geçirilmiş kâğıt hamuru. ‖ *Beyazlatılmış karton,* en az bir yüzü ağartılmış selülozdan oluşan karton.

■ **BEYAZLATMA** a. Beyazlatmak eylemi.
—Kâğ. san. Kâğıt hamurunun beyazlığını artırmak amacıyla, bileşenlerinin renklerini giderme ya da değiştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. Bir parça yüzeyini metal ortaya çıkana değin kumlayarak temizleme.
—Tekst. *Optik beyazlatma,* bir kumaşın, bir kâğıdın ya da çamaşırın (özellikle çalkalama sırasında) beyazlık etkisini tamamlamak amacıyla yapılan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kâğ. san. kimyasal hamurları beyazlatmada genellikle, farklı birçok işleme başvurulur: klorla işleme; oluşan kloroligninleri alkali ortamda çözündürme; sonra, alkali hipokloritler, klor bioksit, oksijenli su, ozon vb. gibi yükseltgen bileşiklerle asıl beyazlatma işlemini uygulama. Bu işlem art arda gelen 3 ile 6 evreden oluşur. Kirletici özellikleri yüzünden klorun yerine, günümüzde, oksijen ve peroksitler (dolayısıyla oksijenli su) kullanma eğilimi vardır. Yarı kimyasal hamurlar ile yüksek verimli hamurları (örneğin mekanik hamur) beyazlatmada ya yükseltgen (genellikle peroksitler) ya da indirgen bir işleme (sodyum ya da çinko hidrosülfit) ve bazen her ikisine birden başvurulur. Elde edilen beyazlık ağartılmış kimyasal hamurlara oranla daha zayıftır. "Optik" boyarmaddeler, morötesi ışınlar (örneğin güneş ışığı) içeren bir ışığa tutularak ağartılmış hamurlara canlı bir beyazlık verir.
—Tekst. Optik beyazlatmanın ilkesi, ağartma işleminden artakalan ve gözle kolayca görülebilen çok hafif sarımsı tonu, retinayı çok az etkileyen mavi ya da mor bir ışıkla yansızlaştırmaya dayanır.
Elyaf, sarımsı tonu yok eden, ama beyaz rengin ışıltısını hafifçe azaltan mavi ya da mor bir boyarmaddeyle işlenir: bu işleme "çıkartma" etkisiyle optik beyazlatma denir. Ayrıca elyafa fluorışıl bir madde de bağlanabilir. Bu madde gelen ışığın görünmeyen morötesi ışıklarını görünür mavi ve mor ışıklara dönüştürür ve yansıtma gücünü artırarak elyafın sarımsı rengini düzeltir. Böylece optik beyazlatma işleminden geçirilen tekstil maddelerinin parlaklığı artar. Bu işleme "katkı maddeleri" etkisiyle optik beyazlatma denir ve beyazlatma oranı gelen ışığın, morötesi ışınlarca zenginliğine göre değişir.
Optik beyazlatmada kullanılan fluorışıl maddeler optik beyazlatıcı ya da optik ağartıcı etkenler adını alır.

BEYAZLATMAK g. f. *Bir şeyi beyazlatmak,* onu beyaz duruma getirmek, ağartmak: *Amerikan bezini çamaşır suyuyla beyazlatmak.*

◆ **beyazlatılmak** edilg. f. Beyazlatmak eylemine konu olmak.

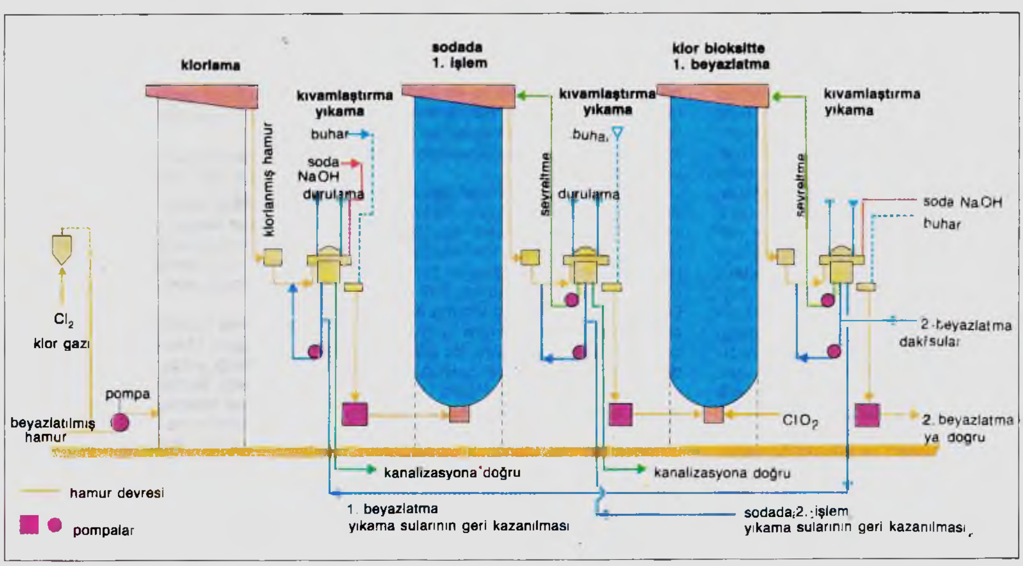
BEYAZLIK a. **1.** Beyaz olma durumu, beyaz olan şeyin niteliği: *Zambakların beyazlığı.* **—2.** Ağartı: *Uzaktan bir beyazlık belirdi.*

BEYAZPERDE a. **1.** Sine. Kumaş, plastik ya da herhangi bir maddeden yapılmış, fotoğraf ve sinema resimlerinin projeksiyonla üzerine yansıdığı beyaz yüzey. **—2.** Sinema: *Bir romanı beyazperdeye aktarmak.*

—ANSİKL. Sinema salonlarında kullanılan beyazperdeler, ön sıraların yan koltuklarında oturan seyircilere, uygun ışıkta bir görüntü vermek için, ışığı her yöne yansıtabilmelidir. Bu özellik doğrultulu perdelerde görülmez. Örneğin, evlerdeki film ya da diyapozitif gösterilerinde kullanılan "incili" perdeler, ışığı ağırlıklı olarak eksen doğrultusunda yansıtırlar. Öte yandan, hoparlörler genellikle beyazperdenin arkasına yerleştirildiğinden, perdenin sesleri geçirebilecek biçimde delikli olması gerekir. Delikler 1-2 mm çapındadır ve 5-10 mm'lik aralıklarla açılırlar.
Geçmişte, bir tek film genişliği varken, beyazperde genellikle görüntüyü sınırlayan sabit bir siyah kuşakla çevriliydi. Günümüzde en çok kullanılan düzen, dikdörtgen geniş* perdelerdir (Scope). Bunların genişliği yüksekliğinin 2,35 katıdır. Film genişliğinin daha az olduğu durumlarda görüntü çerçevesi, ya yanlara doğru kayabilen iki düşey kuşakla ya da sahne perdelerinin gerekli ölçüde kapatılmasıyla sınırlanır.

BEYAZPEYNİR a. Koyun, keçi, inek ya da manda sütünden yapılan, tam ya da yarım yağlı bir peynir türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Beyazpeynirin en iyisi koyun sütünden yapılanıdır. Beyazpeynir yapmak için, ilkin sütler belli bir dereceye kadar kaynatılır, daha sonra soğutulup peynir mayasıyla mayalanır. Kaynatma ve soğutma dereceleri, hava koşullarına göre değişir. Genellikle 70°C'ta kaynatılır, 18-30°C'a değin soğutulur. Sütün yağı hiç alınmadan yapılırsa peynir tam yağlı, bir kısmı alınırsa yarım yağlı olur. Mayalanan süt yaklaşık 1,5 saat sonra pıhtılaşmaya başlar. Bundan sonra bezlere sarılarak özel kasalara yerleştirilir ve süzülmeye bırakılır. Bu işlem yaklaşık 3,5 saat sürer. Süzülme tamamlandıktan sonra kalıplar halinde 2 saat kadar tuzlu suya yatırılır. Daha sonra küçük kalıplara bölünür ve tenekelere yerleştirilerek ikinci kez tuzlu su konur. Tenekelerin ağzı mühürlendikten sonra buzhaneye konur. Yaklaşık kırk beş gün bekletildikten sonra piyasaya sürülür. 55-60 kg koyun sütünden 20 kg beyazpeynir elde edilir. Daha çok mandıracılığın yaygın olduğu Trakya ve B. Anadolu bölgelerinde üretilir. Özellikle Edirne, beyazpeynir üretiminde başta gelmektedir. Üretimde küçük işletmelerin ağırlıkta olmasının yarattığı bazı sorunlar olmakla birlikte, beyazpeynir üretiminde,

kimyasal kâğıt hamurunu beyazlatma şeması

yıllara göre düzenli artışlar görülmektedir. 1972'de 55 000 ton olan üretim, 1977'de 87 000, 1983'te 116 000, günümüzde ise 120 000 tona ulaşmıştır. Yakındoğu ve Balkan ülkelerinde de çok tüketilen beyazpeynirin, peynir altı suyu denen artığı doğal bir vitamin deposudur. Ülkemizde değerlendirilmeyen bu artık, başka ülkelerde yem ve ilaç sanayisinde kullanılmaktadır.

BEYAZSOĞAN a. Halk hek. ADASOĞANI'nın eşanlamlısı.

BEYAZZERAVENT a. → KELEBEKORKIDE.

BEYBABA a. **1.** *Tkz.* Yaşlı erkekler için kullanılan söz: *Beybaba, kalemini düşürdün.* **—2.** Kimi ailelerde çocukların babaları için kullandıkları sözcük (*beyba* biçimi de kullanılır): *Beybabam izin verirse gelirim.*

BEYCE, Kütahya'nın Sımav ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 923 nüf. (1990). Belediye.

BEYCESULTAN. Arkeol. Denizli'de, Çivril ilçesinin 5-6 km G.-D.'sunda höyük. Seton Lloyd ve James Melleart tarafından yapılan kazılarda (1954-1959) Son Bakırtaş dönemi ile Tunç çağlarını kapsayan kırk yapı katı saptandı. Yaklaşık İ.Ö. 5000 -4000 arasında tarihlenen XL-XX katları, Son Bakırtaş dönemi kalıntılarından oluşur. Dönemin mimarlığıyla ilgili buluntular azdır. Megarona benzer, dikdörtgen planlı evlerin duvarları ağaç hatıllarla güçlendirilmiş kerpiçtendir. Bu evlerde ocaklar, taş sekiler, tahıl konulan toprak sıvalı

Beycesultan
ördek şeklinde kap (İ.Ö. XVII. - XVI. yy.)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

kaplar bulunmuştur. Buğday ve mercimek fosillerine rastlanması, avcılığın yanı sıra, tarım yapıldığını gösterir. Ayrıca keçi, koyun, öküz, domuz vb. hayvan kemiklerinin bulunması, bu hayvanların evcilleştirildiğinin kanıtıdır. XXXIV. katta toplu olarak bulunan bir gümüş yüzük, madenden kama, keski, iğne vb. gereçler maden işçiliğinin gelişimini belgelemesi açısından önemlidir. XIX-VI katları İlk Tunç çağ buluntularından oluşur. Bu dönemde yerleşme surla çevrilmiştir. Gene megarona benzeyen dikdörtgen planlı evler taş temelli, kerpiç duvarlıdır. XIV. katta ortaya çıkarılan yapıların içinde "küçük tapınak" diye adlandırılan bölümler vardır. Burada iki sunak taşı ile pişmiş topraktan, boynuz biçiminde iki dikit ortaya çıkarılmıştır. XVIII. katta da keman biçiminde taş idoller bulunmuştur. Tüm bunlar yerel kültürle ilgili tanrı ve tanrıçaları temsil eder. Yaklaşık İ.Ö. 3000-2000'e tarihlenen bu dönemi Orta Tunç çağ izler. V-IV katlarını kapsayan bu evrenin en ilginç buluntusu, V. katta ortaya çıkarılan olağandışı ölçülerdeki yapıdır. İ.Ö. 1850'ye tarihlenen ve büyüklüğü yanında planıyla da dikkati çeken bu yapının yerel bir beyin sarayı olduğu sanılmaktadır. İki katlı saray, pek çok oda, revaklı bir avlu, büyük bir salon ve iki yanında hücre biçiminde bölümler bulunan bir koridordan oluşur. Duvarlar taş temel üzerine kerpiçten yapılmış, araları ağaç hatıllarla güçlendirilmiştir. Sarayın Hitit kralı Hattuşili I'in Arzava seferi sırasında yakıldığı sanılmaktadır (İ.Ö. 1650). III-I katlarından oluşan Son Tunç çağ evresinde de büyük bir saray kalıntısı ve megaron planlı evler ortaya çıkarılmıştır. Yerleşme, İ.Ö. 1200 - 1100'lerde son bulmuştur. (→ Kayn.)

BEYCUMA, Zonguldak'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 18 901 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Kasımlar,* 1 351 nüf. (1990).

BEYÇAYIRI, Çanakkale'nin Lapseki ilçesine bağlı bucak; 2 568 nüf. (1990), 9 köy. Merkezi *Beyçayırı,* 412 nüf. (1990).

BEYÇAYIRI, Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı bucak; 9 678 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Beyçayırı,* 726 nüf. (1990).

BEYDÂ a. (ar. *beydā*). *Esk.* **1.** Geçilmesi güç çöl. **—2.** Mekke ile Medine arasındaki çöle verilen ad.

BEYDAĞ, İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bucak 14 632 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Beydağ,* 5 831 nüf. (1990).

BEYDAK a. (ar. *beydaḳ*). *Esk.* Satranç oyununda piyade: *"İşk satrancında şükrüm bu durur kim ayb yok / Kemterin beydak revadur pîş-i şâhân oynamak"* (Kerimi, XV. yy.). [→ PAYTAK.]

BEYDİLİ, Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı bucak; 5 237 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Çamalan,* 754 nüf. (1990).

BEYDİLİ, BEĞDİLİ ya da **BEĞDİLLİ,** Oğuzlar'ın 24 boyundan biri. Oğuz geleneğine göre, Oğuz Han'ın üç oğlundan Yıldız Han'a bağlı Bozok koluna girer ve Oğuz ordusunun sol kanadını oluştururlardı. Beydili boyunun adına, ilk kez Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü lugat it-türk* (XI. yy.) adlı yapıtında rastlanır. Beydililer'in bir bölümünün, başka oğuz boylarıyla birlikte Selçuklu devletinin kuruluşuna ve Anadolu'nun fethine katıldığı öne sürülür. Selçuklu devletinin kuruluşundan XIV. yy.'ın ikinci yarısına değin, başka oğuz boyları gibi Beydililer'in adına da kaynaklarda rastlanmamaktadır. Selçuklu devletinin kuruluşuna katılmayıp kendi boy geleneklerini koruyan Beydililer ise, XII. yy. ortasında Horasan'da, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'i yenerek esir almış, daha sonra moğol istilasından kaçarak (XIII. yy.), Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya göç ettiler. Moğol istilasının yayılmasıyla başka Türkmenler ile birlikte Suriye'ye giderek yeni kurulan Memluk devletine sığındılar. XIV. yy.'da Beydili boyuna, Gazze'den Kozan ve Diyarbakır'a değin uzanan bölgelerde yaşayan türkmen boyları arasında rastlanmaktadır. Moğol egemenliğinin ortadan kalkmasıyla (XIV. yy.) harekete geçen Suriye Türkmenleri ile birlikte, Beydili boyunun da önemli bir bölümü Suriye'den ayrılıp Güney ve Doğu Anadolu'ya ve İran'a gitmiş; Dulkadıroğulları, Ramazanoğulları beyliklerinin, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin kurulması ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

XVI. yy.'da Anadolu'daki Beydililer'in en büyük bölümü, Halep Türkmenleri arasında yaşıyordu. Yazın, Uzunyayla ve Sıvas'ın güneyindeki kesimlerde, kışın Halep ve çevresinde göçebe bir yaşam sürdüren Halep Türkmenleri, XVII. yy.'da Orta ve Batı Anadolu ile Marmara bölgesine yerleştirildiler. Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, bu dönemlerde Beydililer, nüfuslarının çokluğu ve oymak sayısı bakımından, Halep Türkmenleri'nin en büyük kolunu oluşturmaktaydılar. Yozgat ve çevresinde; Sıvas'ın G.'indeki Kangal, Mancınık ve Alacahan bölgelerini içine alan yeni il'de yaşayan Beydililer, 1691'de açılan Avusturya seferine çağrıldılar, 1692'de de arap aşiretlerinin sürekli saldırısına uğrayan Rakka bölgesinde oturmaya zorlandılar. Bunlardan bir bölümü buraya yerleşip kaldı, kalmak istemeyenler de bir süre sonra Halep, Gaziantep, Hatay, Çukurova ve yeni il bölgelerine yerleştiler.

Diyarbakır yöresinde yaşayan boz ulus arasındaki Beydililer'in bir bölümü, Akkoyunlular'a ve Safeviler'e hizmet etti, bir bölümüyse başka boylar arasına karıştı. Adana ve İçel yöresinde, Ramazanoğulları içinde yaşayan Beydili kolu ise XV. yy.'ın sonlarında İçel sancağındaki Gülnar kazası köylerine, küçük bir bölümü de Tarsus yöresine yerleşmişti.

İran'daki Beydililer'e ilişkin bilgiler, Safevi devletinin kuruluşuyla başlar. Buradaki Beydililer'in çoğu, Azerbaycan bölgesine yerleşmiş, XVIII. yy.'dan başlayarak da yerleşik yaşama geçmişlerdir. Türkmenistan'da yaşayan Göklen adlı türkmen ulusu arasında da Beydililer'e rastlanır.

Anadolu'da günümüzde de Beydili adını taşıyan çeşitli yerleşmeler vardır.

BEYEFENDİ a. Mevkice yüksek, yaşlı, saygın erkekler için özel adla ya da özel adın yerine kullanılan san: *Ahmet Beyefendi. Beyefendi sizi bekliyor. Beyefendi gelmediler.*

BEYEN (Johan Willem), hollandalı siyaset adamı (Utrecht 1897-Lahey 1976). Basel'deki Uluslararası ödemeler bankası başkanı oldu (1937-1940). İkinci Dünya savaşı sırasında sürgündeki Hollanda hükümetinin mali danışmanlığını, daha sonra Uluslararası para fonu'nun yöneticiliğini (1946-1952) yaptı. Hollanda dışişleri bakanı olarak (1952-1956), Avrupa' nın inşasında ve Ortak pazar'ın doğuşunda büyük rol oynadı.

BEYER (Gustav Friedrich VON), prusyalı general (Berlin 1812-Leipzig 1889). 1866 Avusturya-Prusya savaşı sırasında Hessen'i işgal etti. Baden büyükdüklüğü savunma bakanı oldu (1868); Baden birliklerini Prusya örneğine göre örgütledi ve 1870-71 savaşı'nda (Woerth, Strasbourg ve Dijon'da) onlara komuta etti.

BEYERLEİN (Franz), alman yazar (Meissen 1871-Leipzig 1949). Savaş karşıtı romanlar ve dramlar yazdı (*Jena und Sedan,* 1903).

BEY'GÂH a. (ar. *bey'* ve fars. *-gāh*'tan *bey'gāh*). *Esk.* Pazaryeri, pazar.

BEYGAR ya da **BEYGARE** a. (fars. *beygâr, beygâre*). *Esk.* **1.** Sövgü, küfür. **—2.** Sitemli söz.

BEYGARE → BEYGAR.

BEYGİR a. (fars. *bar* ve *gir*'den *bar-gir*). Zootekn. Beş yaşından büyük olan ve genellikle koşum işlerinde kullanılan enenmiş (iğdiş) erkek at.

—Kur. tar. *Beygir kethüdası,* iğdiş edilmiş atlara bakan has ahır görevlisi. || *Beygir rahtvanı,* has ahır görevlilerinden. (Has rahtvandan düşük, kurşidardan yüksek dereceliydi. İkinci rahtvan diye de bilinir. Küçük imrahora bağlıydı.) || *Beygir saraçları,* küçük imrahorlara bağlı saraçlara verilen ad.

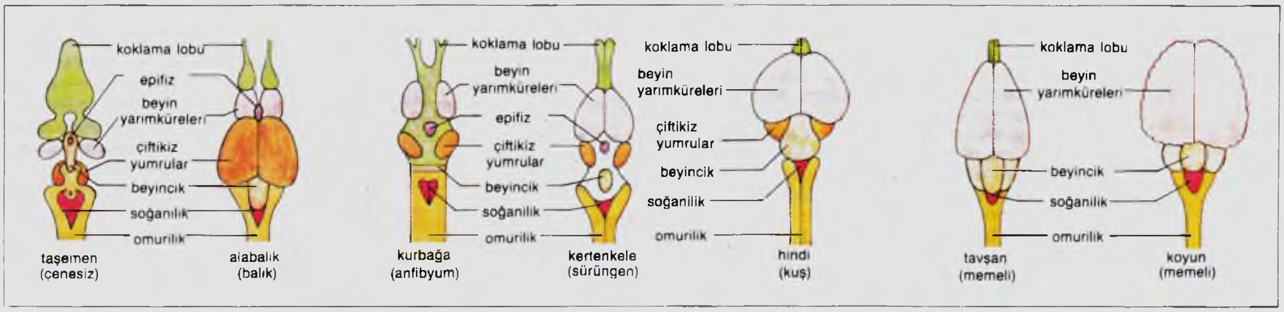
—Ölçbil. *Beygir gücü,* 736 watt değerinde eski güç birimi (simge B.B.).

BEYGİRCİ a. ve sıf. Beygir besleyen ve kiraya veren kimse; beygir sürücüsü.

—Tar. Tulumbacılarda, yangın sandığını taşıyan ve dört kişiden oluşan takımlardan birincisine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSIKL. Her tulumbacı sandığında, birden çok takım bulunurdu. Yangına, tulumba sandığı, yolda takım değiştire değiştire giderdi. Bu takımlar isimlendirilmiş ve bu isimler İstanbul'daki bütün tulumbacılar tarafından da kabul edilmişti. Beygirciden sonraki ikinci takıma muşlu*, üçüncüye karakaçan*, dördüncüye ise zeybek* deniyordu.

BEYGİRLİK sıf. Bir motorun gücünü belirtmek için sayı sıfatı ile birlikte kullanılır: *Dört beygirlik bir motor.*

omurgalılarda çeşitli **beyin** yapıları

BEYHAKİ (Ebu Bekir bin el-Hüseyin el -Husrevcirdi **EL-**), iranlı hadisçi ve şafii hukukçu (Beyhak 994-Nişapur 1066). Ünlü hadis bilginlerinden ders gördükten sonra bu alandaki bilgisini artırmak için birçok ülkeyi dolaştı. Ömrünün son yıllarında Nişapur'a yerleşti; burada hadis okuttu ve yapıtlarını yazdı. Bu yapıtlarının en ünlüleri, hadisle ilgili *Kitâb üs-sünen il kübra* ve imam Şafii'nin fıkıhla ilgili yazılarından derlediği *Nusûs uş-Şafii*'dir.

BEYHAKİ (Ebülfazl Muhammet bin Hüseyin), iranlı tarihçi (Beyhak, Horasan, 995-Gazne 1077). Nişapur'da öğrenimini tamamladıktan sonra Gazneliler'in sarayına kapılanarak Divanı risalet'e (mektupçuluk kalemi) girdi ve bu dairenin başkanlığına kadar yükseldi. İftiraya uğraması sonucu görevden alınarak hapse atıldı. Salıverildikten sonra köşesine çekilerek Gazneliler tarihiyle ilgili 30 ciltlik yapıtını kaleme aldı. *Tarih-i Beyhaki* diye alınan bu yapıtın, ancak sultan Mesut I (1030 -1040) dönemi olaylarını içeren altı cildi (5-10) bugüne kalabildi.

BEYHAKİ (Ebu Cafer Ahmet bin Ali **EL-**), iran kökenli arap dilci (Nişapur ?-? 1149). Ebu Caferek adıyla da tanınır. Kuran'daki sözcüklerle ilgili *el-Muhit*, Kuran ve hadislerdeki adfiillerden (mastar) sözeden *Tâc ül-mesâdir* ile *Yenâbi ül-luga* adlı yapıtları vardır.

BEYHAN sıf. (ar. *beyhān*). *Esk.* **1.** Sır saklamayan, boşboğaz. **—2.** İçinden geleni söyleyen, gizlisi saklısı olmayan.

BEYHAN SULTAN, Mustafa III'ün Adil Şah Kadın'dan olan kızı (İstanbul 1765 - *ay. y.* 1824). Halep valisi silahtar Mustafa Paşa ile evlendirildi (1784). Amcası Abdülhamit I ile kardeşi Selim III'ün yardımlarını gördü. Eyüp'teki Mihrişah Valide Sultan türbesinde gömülüdür.

BEYHANI, Elazığ'ın Palu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 349 nüf. (1990). Belediye.

BEYHANİ (İbrahim Engin), türk halk şairi (Erzincan 1933 - İstanbul 1971). Davut Sulari'nin yanında yetişti. İstanbul'da yapı ustalığı, şoförlük yaptı. Alevi-bektaşi geleneğini sürdüren şiirleriyle tanındı. 6 bestesi, 197 şiiri saptandı. (→ Kayn.)

BEYHUDE be (fars. *bi-* ve *hude*, fayda'dan *bihūde*). Boşuna,boş yere: *Gelmeyecek, beyhude bekleme. Beyhude konuşuyorsun.*

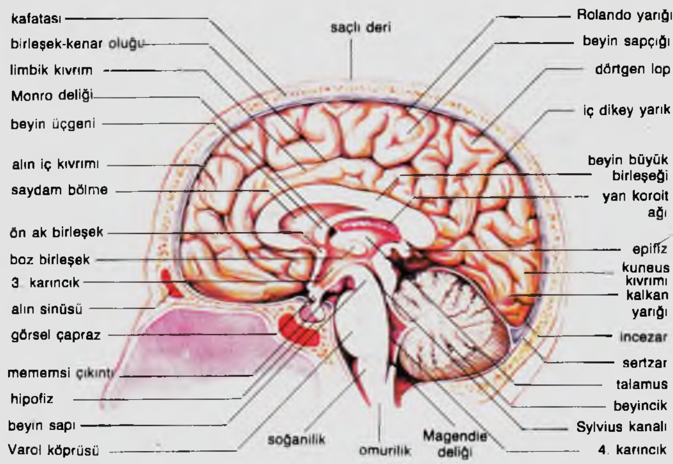
◆ sıf **1.** Anlamsız, yararsız: *Bu, beyhude bir çaba. Bu, senin için beyhude bir yorgunluk olacak.* **—2.** *Beyhude yere,* boşuna, yok yere.

BEYHUDEGİ a (fars. *beyhūde* ve *-i*'den *beyhūdegi*). *Esk.* Beyhudelik, yararsızlık.

BEYHUDEGÛ sıf. (fars. *beyhūde* ve *gū*'den *beyhūdegū*). *Esk.* Gereksiz konuşan, yersiz söz söyleyen.

BEYHUDEKÂR sıf. (fars. *beyhūde* ve *-kār*'dan *beyhūdekār*). *Esk.* Boşuna çalışan.

BEYHUDELİK a. Faydasızlık, boşuna olma.

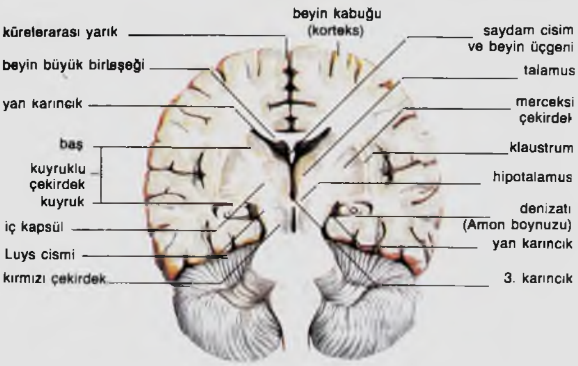

beyin (boyuna dikey kesitte kafatası içinin görünüşü)

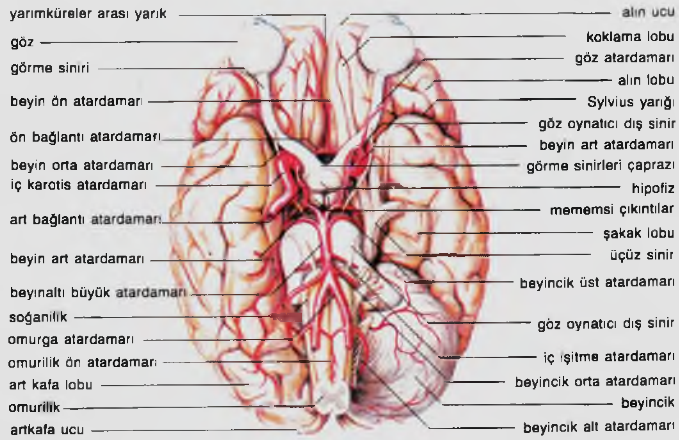
BEYİN a. **1.** Kafatasının içinde iki yarımküre biçiminde yer alan ve sinir dokusundan oluşan organ. **—2.** Omurgasızların bazılarında başta bulunan merkezi sinirsel yapılara verilen ad. **—3.** Embriyondaki üç, sonra beş sinir borusu keseciğinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl. Anat., Biyol. ve Embriyol.) **—4.** Kişinin tanıma, algılayıp kavrama yetisi: *Nerede onda bunları kavrayacak beyin? Beynim durdu, hiçbir şey anlayamıyorum artık.* **—5.** Bir eylemi, etkinliği tasarlayan, yönlendiren, yöneten kimse: *İhtilalin beyni. Planlamanın üç büyük beyninden biri.* **—6.** Zihinsel nitelikler yönünden seçkin ve üstün kimse. **—7.** *Beyin göçü,* geri kalmış toplumlarda, zihinsel nitelikleri yönünden seçkin ve üstün kimselerin sanayi toplumlarına yerleşmek, orada çalışmak ereğiyle kendi ülkesinden ayrılması. || *Beyin gücü,* bir ülkedeki meslek ve bilim adamlarının, uzman kişilerin oluşturduğu düşünsel güç. || *Beyin takımı,* bir kurum ve kuruluşun yönetiminde görev alanlardan ağırlığı ve etkinliği daha çok olanlar. || *Beyin yıkamak,* bir kimseyi kendi görüş ve düşüncelerinden arındırıp başka bir görüş ya da düşünceyi benimser duruma getirmek: *Beyin yıkamada sanattan, edebiyattan yararlanmak.* || *Beyni bulanmak,* açık seçik düşünemez duruma gelmek, sersemlemek; bir işin gidişinden kötü şeyler sezinleyerek kuşkuya düşmek. || *Beyni karıncalanmak,* aşırı ölçüde zihinsel yorgunluk içinde olmak. || *Beyni sulanmak,* doğru düşünme gücünü yitirmek, bunamak. || *Beyninde şimşekler çakmak,* çok üzülüp sarsılmak; birden zihninde yeni bir düşünce belirmek. || *Beyninden vurulmuşa dönmek,* beklenmedik, kötü bir haberin etkisiyle sarsılıp düşünme gücünü yitirir gibi olmak. || *Beynine girmek,* sözkonusu düşünce, ders, söz, öğüt vb. ise, bir şeyi kavrayamamak: *Anlattıklarım beynine girmiyordu bir türlü;* bir kimseyse, bir başkasını bir şey yapmaya yönlendirmek, onu kandırmak: *Beynine girmiş, o tarlayı almasını sağlamıştı.* || *İçki, açlık, vb. beynine vurmak,* ondan aşırı ölçüde etkilenmek.
—Karş. anat. Omurgalılarda, beyin yarımyuvarlarından ve bunları birbirine bağlayan yapılardan oluşan tüm beynin ön bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöroanat. *Beyin atardamarları,* beyin yarımkürelerini kanla besleyen atardamarlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin büyük birleşeği (corpus callosum),* sol beyin yarımküresiyle sağ beyin yarımküresinin özdeş korteks alanlarını birleştiren miyelinleşmiş liflerden oluşma, yarımkürelerarası birleşek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin kabuğunun sütunlu yapısı,* beyin kabuğu hücrelerinin sütun biçiminde dikey dizilmiş hali. (Her biri ayrı bir işlev birimi olan bu sütunlar beyin kabuğunun tüm kalınlığı boyunca devam eder ve 300 ile 500 μm çapındadır.) || *Beyin karıncıkları* → KARINCIK || *Beyin kıvrımı* → KIVRIM. || *Beyin-omurilik sıvısı,* örümceksizarın altında, bu zarla incezar arasında bulunan sıvı. (Tüm merkez sinir sistemini sarar ve karıncıkların içini doldurur. Toplam hacmı 150 cm^3 kadar olan beyin-omurilik sıvısı karıncıklardaki damar ağından salgılanır; Pacini cisimciklerinde soğurulur. Bu sıvı beyne destek ödevi görür ve sinir dokusunun bazı biyokimyasal süreçlerinde görev alır.) || *Beyin-omurilik zarı,* beyin ve omuriliği saran zarların her biri. (Sertzar [*dura mater*], incezar [*pia mater*] ve örümceksizar [*araknoit*] olmak üzere üç tanedir. Beyin-omurilik sıvısı örümceksizarla incezar arasında dolaşır.) [Eşanl. MENENJ.] || *Beyin orağı,* önde ibiksi çıkıntıdan, arkada beyincik çadırına kadar uzanan ve iki beyin yarımküresi arasında yer alan sertzar örtüsü. || *Beyin sapçığı,* bir beyin yarımküresinin orta ve aşağı bölümünü halkamsı tümseğin (Varol köprüsü) üst kenarına bağlayan akmadde demeti. (İki tane olan beyin sapçıkları, beyni beyin sapına ve omuriliğe bağlar; piramidal sinir demeti onlardan çıkar.) || *Beyin sapı,* omuriliği beyin yarımkürelerine bağlayan beyin bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin üçgeni,* denizatından çıkarak hipotalamusa giden sinir lifleri demeti. (Eşanl. FORNİKS.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nörobiyol. *Beyin kesimi,* bir canlıda beynin, beyin sapının yukarısında, ön ve art dördüz tümsecikler arasından kesilerek tahrip edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çifte beyin,* iki beyin yarımküresini birleştiren lifleri, özellikle nasırlı cismi kesmeyi öngören cerrahi bir müdahale sonucunda or-

taya çıkan beyinsel durum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yalıtılmış beyin,* soğanilik-omurilik eklentisi hizasında beyinle omurilik arasında yapılan bir kesim sonucunda ortaya çıkan beyinsel durum. (Yalıtılmış beyinde de uyanıklık uyku devreleri görülür, ama duyumsal uyarı olmadığında beyin kendiliğinden uyku haline geçer. Bu deney çeşitli uyanıklık mekanizmaları üzerinde araştırma yapma olanağı sağlar.)

—Nörol. *Beyin apsesi,* beyin dokusunda irin birikmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin art atardamarı sendromu,* beyin art atardamarının ya da dallarının tıkanmasından doğan beyin yumuşaması. || *Beyin biyopsisi,* teşhis koymak için mikroskopta incelenmek üzere, yaşayan bir insanın beyin dokusundan bir parça almayı öngören ameliyat. || *Beyin büyük birleşeği sendromu,* normal olarak iki beyin yarımküresi arasındaki bağlantıları sağlayan büyük birleşekte bir doku bozukluğu şeklinde ortaya çıkan belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin hastalığı* → ANSEFALOPATİ || *Beyin irileşmesi,* beynin hacminin artması. (Normal kişilerde ya da zekâ geriliği olanlarda görülür. Beynin dokusal yapısı normal olabileceği gibi patolojik bir sürecin izlerini de taşıyabilir: biçim bozukluğu, lipidoz, Bourneville yumrulu sklerozu.) || *Beyin kanaması* → KANAMA. || *Beyin-omurilik zarı tepkimesi,* grip, kabakulak, tifo, leptospiroz gibi akut hastalıklarda görülen ve menenjit sendromlarını andıran sendromların tümü. (Bunlar gerçek ama hafif beyin-omurilik zarı sendromlarıdır.) || *Beyin-omurilik zarı sendromu,* sinir sistemini saran zarların kanla beslenmesindeki bozukluğa bağlı belirtilerin tümü. || *Beyin orta atardamarı sendromu,* Sylvius atardamarının bir dalı olan beyin orta atardamarının ya da dallarının tıkanmasından doğan beyin yumuşaması. || *Beyin ön atardamarı sendromu,* beyin ön atardamarının ya da dallarının tıkanmasından doğan beyin yumuşaması. || *Beyin sapçığı sendromu,* beyin sapçıklarının hastalığı şeklinde beliren belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin yarası,* bir darbenin çarpma noktasında, çoğu zaman bir kafatası kırığıyla birlikte yer alan ödeme bağlı kanamalı beyin nekrozu odağı. (Beyin yarası, bir karşı darbe mekanizmasının ürünüyse, çarpma noktasının tam karşıt yanında yer alır.) || *Beyin yumuşaması* → YUMUŞAMA. || *Beyinaltı büyük atardamarı sendromu,* beyinaltı büyük atardamarının beslediği bölgedeki doku bozukluklarından ileri gelen sinirsel belirtilerin tümü. (Özellikle beyinaltı büyük atardamarının tıkanması sırasında ortaya çıkan omurilik-beyinaltı yetersizliklerinde ve yumuşamalarında görülür.) || *Beyinaltı büyük atardamarı trombozu,* bu damarda ateromdan ileri gelen tam tıkanma. (Başlıca belirtileri: uyanıklıkta bozukluklar [hareketsiz suskunluk, uyuklama, koma], beyin kesimi hipertonisi, Babinski belirtisiyle birlikte iki yanlı piramidal sendrom, beyin sinirlerinde felç, göz devindirici sinirde felç, yüzde felç, yutma bozuklukları, nörovejetatif bozukluklar [kalp, solunum ve vücut sıcaklığı].)

beyin (alın kesitinde genel görünüş)

beyin morfolojisi (damarlarla birlikte alttan görünüş)

—Siber. *Elektronik beyin,* bilgisayarlar ve çeviri makineleri gibi, sadece insan beyninin yapabileceği işlevleri yerine getiren aygıtların ortak adı. (Gerçekte "beyin" sözcüğü karışıklığa yol açmaktadır, çünkü beyinle bilgisayar arasındaki farklar, yüzeysel benzerliklerinden çok daha önemlidir. Temel bileşenlerinin sayısının olağanüstü boyutlara ulaşması [on milyar nöron, bunun yüz katı sinaps ve nevroglia hücresi] göz önüne alınmasa bile, biyolojik bellek, bilgisayar bellekleri gibi bir yerde toplanmaz, merkezi sinir sistemi içinde dağılır; bilgiyi uzun süre tutabilen belleğin bir olasılıkla elektrokimyasal bir yapısı vardır ve belki de nevrogliada yer alır. Yalnızca, insanın yazdığı bir programın komutlarını yürütmeyi bilen bilgisayarda, düşünme gücüne, girişim yetisine ve bilince eşdeğer bir bileşen yoktur.)

—ANSİKL. Anat., Biyol. ve Embriyol.

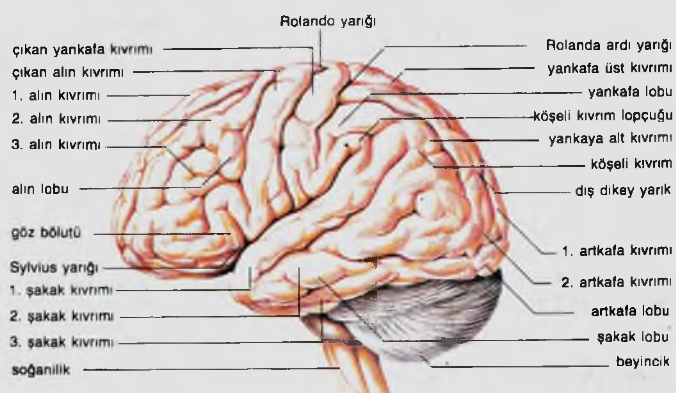
• *İnsan beyninin gelişmesi.* Soyoluş ve embriyonoluş evrimleri sırasında, beyin, sinirsel boru denen basit ve düz taslağın ön ucundan gelişir. İlkel beyin kesecikleri denen üç şişkinlik belirir: 1. *ön beyin* ya da *prozansefal,* 2. *orta beyin* ya da *mezansefal;* 3. *arka beyin* ya da *rombansefal.* Prozansefaldan telansefal ve diansefal kesecikleri oluşur. Telansefaldan beyin yarımküreleri (korteks [beyin kabuğu], akmadde ve merkezi boz çekirdekler) doğar; diansefaldan talamus ve talamusaltı, mezansefaldan beyin sapları, rombansefal keseciğinden halkamsı tümsek, soğanilik (miyelansefal) ve beyincik (metansefal) doğar. Beyin, bugünkü anatomi adlandırma sisteminde, beyin sapı (miyelansefal+mezansefal), beyincik (metansefal) ve beyin (diansefal+telansefal) bölümlerine ayrılır.

• *Beynin anatomisi.* Yetişkin insanın beyni, art ucu daha büyükçe yumurtamsı bir biçimdedir; yuvarlaklığı kafatası kubbesine uygundur; yassı olan alt yüzü kafatasının tabanına oturur. Ortalama olarak beyin, erkekte kadına göre biraz ağırdır: erkekte 1 400 g, kadında 1 300 g. Beyin yarımküreleri orta çizgi üzerindeki dar ve derin bir yarıkla *(yarımkürelerarası yarık)* birbirinden ayrılmış gibidir; iki yarımküre *birleşek* denen sinir lifi demetleriyle birbirine bağlıdır; bunların en önemlileri *beyin büyük birleşiği* ile *beyin üçgeni*'dir. Beynin yüzeyi dolambaçlı kırışıklarla, kıvrımlarla doludur, bunların derin olanları *(yarıklar)* beyin yarımkürelerini *loplara* ayırır (alın, yankafa, artkafa, şakak lopları, insula lobu, limbik lop); sığ olanları da lopları kıvrımlara ayırır. Beyin bozmadde (sinir hücrelerinin gövdeleri) ile akmaddeden (sinir lifleri) oluşur. Bozmadde beynin yüzeyini kaplar (beyin kabuğu ya da korteks); sayısı 90-100 milyar arasında tahmin edilen kabuk hücreleri, korteksin çeşitli bölgelerinde değişik düzende olmak üzere altı tabaka halinde sıralanmıştır. Bozmadde, ayrıca merkezdeki boz çekirdekleri oluşturur: bunlar her iki yarımkürede *beyin büyük birleşiği* ve *talamus* adıyla bilinir. Akmadde, kortekse gelen ya da korteksten çıkan *iletim lifleri* ile iki yarımküreyi ya da aynı yarımkürenin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan *bağlantı lifleri*'nden oluşur.

Beynin iki yarısının da içinde birer boşluk vardır *(yan karıncık);* bu boşluk Monro deliği yoluyla beynin orta bölgesindeki *üçüncü karıncık* ile bağlantılıdır. Beyin karıncık sistemi Silvius kanalı yoluyla beyin sapının içindeki karıncıkla *(dördüncü karıncık)* birleşir. Karıncıklar, *beyin -omurilik sıvısı* ile doludur.

Beyin telsel bir kılıfla kaplıdır: beyin-omurilik zarları (kemikten yana *sertzar,*

beyin genel morfolojisi (dış yüz, yandan görünüş)

doğrudan beyne değen *incezar,* ikisinin arasındaki *örümceksizar*). Beyin-omurilik sıvısı örümceksizaraltı aralıkta dolaşır.

Beyin atardamarlarının tümü iç karotis ve omurga atardamarlarından (ikisi de birer çift) doğar. Bu dört atardamar beynin altında ağızlaşarak bir altıgen oluşturur (Willis altıgeni); kortekse ve merkezi boz çekirdeklere giden dallar buradan çıkar. Toplardamardaki kan beyin sinüslerince toplanır (boylamasına sinüs, üst sinüs ve yan sinüsler); bu sinüsler kafatası kemiğinin iç yüzündeki gözle görülebilen ince oluklar içinde bulunur ve sertzarın katlanmasından oluşur. Sinüsler boyun ve omurga toplardamarlarına açılır.

Beyin kabuğundaki bazı bölgelerin belli işlevlerde önemli rolü vardır: buralara birincil alanlar denir. Bunlardan biri, çıkan alın kıvrımı yöresindeki *hareket alanı;* biri, çıkan yankafa kıvrımı yöresindeki *duyu alanı;* biri de artkafa dış korteksindeki *görme alanları*'dır.

Bu birincil alanların çevresinde, toplanan bilgilerin birincil alanlarda birleştirilip bütünleştirilmesine yarayan ikincil ya da yardımcı alanlar yer alır. Papez devresi gibi bazı devreler bellek bakımından önemli rol oynar. Hipotalamus, organizmanın tüm içsalgı ve metabolizma işlevlerinin denetimini sağlar.

• *İnsan beyninin özel karakterleri.* İki beyin yarımküresinin işlevsel eşitsizliği insan türüne özgü temel özelliklerden biridir. Örneğin, bir yanda, sözyitimine neden olan bir lezyon, öbür yarımkürede olduğu zaman konuşmada hiçbir bozukluğa yol açmaz. Beyin başatlığı, bir dereceye kadar, elin kullanılma üstünlüğüne bağlıdır: nitekim, konuşabilmek için gerekli beyin bölgeleri, sağ elini kullananlarda sol yarımküreededir, oysa vücudun sağ yanının hareketleri de ona bağlıdır. Aslında, beynin iki yanının yüksek düzeydeki işlevlere (bellek, dil, bilme, işlenme, vb.) katılması bireylere göre değişir. İnsan beyninin bir başka özelliği de alın lobunun çok gelişmiş olmasıdır; burası simgesel ve soyut işlevlerin tümünü etkiler ve planlı bir çalışmaya olanak verir.

• *Beynin kimyasal aracıları.* Bazı kimyasal maddelerin beynin işlevlerindeki rolü yeni anlaşılmaya başlanmıştır. Dopamin devingenliğin ve heyecanların denetiminde, noradrenalin uyanıklığın ve paradoksal uykunun denetiminde, omurilikte hareket etkinliğinin denetiminde ve (seratoninle birlikte) suyukların denetiminde rol oynar. Serotonin aynı zamanda uykunun gelmesinde ve ankefalinlerle birlikte ağrının denetiminde etkindir.

Beyinde daha birçok madde ortaya çıkarılmıştır: glutamik asit, gamma amino-butirik asit, torin, histamin, endorfin, renin, gastrin, vb.

Beynin çeşitli yapıları arasındaki bağıntı, bunların çalışması ve kimyasal aracıları bugün için tam anlamıyla aydınlığa kavuşmuş olmaktan uzaktır.

—Karş. anat. • *Omurgasızlar* Işınsal bakışımlı sesil hayvanlarda (knidliler, kaburgalı medüzler, derisidikenliler) beyin yoktur. Beyin, yassısolucanlarda olduğu gibi, iki yanlı bakışımlı devingen hayvanlarda, duyu organlarının ön bölgede toplanması (başlaşma) sonucu ortaya çıkar. Sinir sistemleri karnın arkasında bulunan *Hyponeurina* öbeğinden bütün hayvanlarda beyin, bir yemekborusu çevresi halkası aracılığıyla arkadaki bağlarla birleşir. Kafadanbacaklı yumuşakçalarda en yoğun hale gelir; bu hayvanlarda kıkırdaktan bir kapsül içinde bulunan küremsi beyin kütlesi, sinirler aracılığıyla çeşitli organlara bağlanır; bu açıdan ele alındığında, ahtapotun omuriliğinin arkasına kadar uzanan beyni omurgalılarınkinden daha gelişmiştir.

• *Omurgalılar.* Gelişmemiş omurgalılarda düz çizgi biçimindeki beyin, omuriliğin uzantısında bulunur. En hacimli olduğu yer görme merkezidir (mesansefal). Beynin omurgalıların soyzincirindeki evrimi, beyin yarımyuvarlarının önce kuşlarda, sonra memelilerde giderek önem kazanması anlamına gelen bir uçbeyin gelişmesini karşılamaktadır. Bu süreç, kuşlarda çizgili cismin, memelilerde korteksin gelişmesini kolaylaştırmıştır. En ilkel öbeklerden (balıklar) başlayarak beyin yarımyuvarı, koku merkezleri (paleopallium), bir çizgili cisim ve bütünleştirici bir arkipallidumdan oluşur. Memelilerde paliumun nöronları yüzeye doğru kayarak genellikle kıvrımlı bir korteks geliştirir. Arkipalliumun yerinde yeni bir yapı, neopallium ortaya çıkar; timsahlar ve papağanlarda hafifçe beliren neopallium, memelilerde kabuklaşır, çok gelişir ve böylece çok sayıda yeni yapının ortaya çıkmasına yol açar: nasırlaşmış cisimler (neokortikal birleşek) beyincik yarımyuvarları, neorubrum, vb.

Büyümesi sırasında neokorteks, arkikorteksi içten ve paleokorteksi karın kesiminde sıkıştırır, yandan öne doğru taşarak şakak lobunu oluşturur ve sonunda birçok çember halinde kıvrımlanır. Omurgalılarda, tümbeynin hacmi (E), bedenin hacmi (S) ile karşılaştırılırsa, alometrik bir bağıntı ortaya çıkar: $E = K.S^{\alpha}$; bu bağıntıda α 2/3'e yakındır (bu olgu, sinirlerin hacminin sinirli yüzeylerle orantılı olmasının sonucudur) ve K her hayvan türünün ulaştığı bir evrim göstergesini veren kafa içi gelişimi katsayısını belirtir. Bu bölümlemede en düşük değer (bofabalığı) insanınkinden 1 000 defa daha küçüktür; insandan sonra en yüksek değere bazı dişlibalinalar da (yunus balığı) ve şempanzede rastlanır.

—Mutf. Sığır, koyun ve kuzu beyni, değerli bir besin maddesidir. Haşlama, kızartma ya da ızgara olarak pişirilir, haşlandıktan sonra salatası da yapılır.

—Nöroanat. • *Beyin atardamarları.* Beyin birbiriyle ağızlaşan iki atardamar sistemiyle damarlanır: ağızlaşmalarıyla Willis atardamar çokgenini oluşturan karotis sistemi ve omurga-beyinaltı sistemi. Beyin atardamarları bu iki sistemden birinin ya da öbürünün son dallarıdır. 6 tane olan bu dallar ikiye ayrılır: 2 tane beyin ön atardamarı, 2 tane beyin orta atardamarı, (Sylvius atardamarı) ve 2 tane art beyin atardamarı. Bunlarla her yarımkürede şöyle yer alır:

1. *beyin ön atardamarı,* iç karotisin son dallarından biridir. İki yarımkürenin arasında ilerler, ilgili yarımkürenin iç yüzünün üçte ikisini damarlandırır;
2. *beyin orta atardamarı,* (Sylvius atardamarı) iç karotisin öbür son dalıdır. Sylvius yarığının içinde ilerler ve hem ilgili yarımkürenin dış yüzünün (artkafa ucu dışında) hemen hemen tümünü, hem de merkezi boz çekirdeklerle iç kapsülü damarlandırır;
3. *art beyin atardamarı,* beyinaltı atardamarının son dalından doğar ve ilgili yarımkürenin alt yüzü ile artkafa ucunu damarlandırır.

• *Beyin büyük birleşeği,*ön taraftaki kısmıyla kıvrılırak *büyük birleşek dizini* oluşturur ve *büyük birleşek gagası* ile son bulmak üzere kendine doğru tam bir kıvrım yapar; oradan da III. karıncığın ön çeperi başlar. Beyin büyük birleşeği arkada bir simit meydana getirir. Bunun üstünde beyin yarımkürelerini ayıran beyin orağı (sertzar genleşmesi) bulunur. Böcekçillerle yarasalarda çok küçük olan beyin büyük birleşeği öbür memeli takımlarında daha büyüktür ve insanda en büyük hacmine kavuşur.

• *Beyin sapı.* Aşağıdan yukarıya doğru soğanilik, halkamsı tümsek (Varol köprüsü) ve beyin sapçıklarından oluşur. Soğanilik omuriliğin devamıdır ve atlas hizasında başlar. Beyin sapçıkları yukarıda görsel şeritçiklerle sınırlanır ve beyincik çadırındaki oval delikten geçerek beyin yarımkürelerine dalar. Arkada bulunan beyincik, beyincik sapçıklarıyla beyin sapına bağlıdır. Beyin sapı ile beyincik, artkafa çukurunda yer alır.

Beyin sinirlerinin çekirdeklerinin bulunduğu beyin sapı tüm büyük duyu ve hareket sinirlerinin geçtiği yerdir. Bundan başka, ağsı sinirle, boyalı yapılar da (locus niger ve locus caeruleus) orada bulunur.

• *Beyin üçgeni.* İnsanda beyin üçgeninin dört ayağı vardır: 2 ön, 2 arka. Ön ayaklar önde ön beyaz birleşekle birbirine bağlanır ve mememsi tümsecikle son bulur. Arka ayaklar denizatının yüzeyinde son bulur ve denizatı fimbriyasını oluşturur. Beyin üçgeni limbik sistemin bir parçasıdır. Denizatından gelen sinir lifleri, mememsi tümsecikte son bulmak üzere beyin üçgenine girer ve böylece bellekte önemli rol oynayan Papez devresini oluşturur.

—Nörobiyol. *Beyin kesimi*'nden sonra, yalıtılmış beyin sürekli uyku halinde olduğundan, hayvan yerçekimine karşıt kasların kumandasında güçlü ve aşırı etkinlik göstererek gerilimli bir davranışa yönelir. İnsanda bacaklar gergin, kollar gergin ve içe kıvrıktır. Beyin kesimi, vestibül çekirdeklerinden gelen gamma sinir büklümü üzerindeki kolaylaştırıcı etkileri başıboş bırakır ve bu gamma büklümü üzerindeki bastırıcı etkileri (en başta kırmızı çekirdekten gelen etkileri) ortadan kaldırır.

• *Çifte beyin.* Bu ameliyat inatçı saraları tedavi etmek amacıyla insanlar üzerinde yapıldı. Beyin yarımkürelerinin işlev bakımından bakışımsız olduğunu tanıtlama olanağı verdi. (→ beyinsel BAŞATLIK.) Örneğin, çifte beyinli bir kişiye sözlü bir emir verildiğinde, (sol yarımküreden emir alan) sağ el bu emri yerine getirir, ama sol el getiremez. Denek kişinin eline, gözleri kapalı olarak bir nesne konsa, kişi onu kullanarak (örneğin çakmaksa çakmağı yakarak) tanıdığını gösterebilir, adını söyleyemez (dokunsal anomi); nesne sağ yarımküreye bağlı görme alanına konsa gene aynı şey olur (görsel anomi). İki elin ortaklaşa çalışmasını gerektiren bir el işi yapmak olanaksızdır, çünkü sağ elin yaptığını sol el yapmaz (tanısal apraksi). Buna karşılık, yüzler ve ezgiler sağ yarımkürece daha iyi tanınır. Bazı bilginlere göre her yarımkürede başka çeşit bir zekâ vardır; sol yarımkürede sözlü semantik zekâ; sağ yarımkürede el işine, heyecana ve sanata ilişkin zekâ. Bu görüş tartışmalıdır, çünkü yüksek düzeyde bilgi işlerinde iki yarımküre sıkı bir işbirliği yapmaktadır.

—Nörol. • *Beyin apsesi,* bir travmanın ardından, örneğin bir sinüsün kırılmasından sonra olabilir, kulak-burun-yutak kubbesindeki bir enfeksiyondan ileri gelebilir ya da çoğu zaman akciğer ve kalp gibi uzaktaki bir odaktan gelen bir mikrop yayılmasına bağlı olabilir. Buna yol açan mikroplar çoğunlukla streptokok, stafilokok ve pnömokok cinsi mikroplardır.

• *Beyin büyük birleşeği sendromu.* Beyin büyük birleşeği devre dışı bırakılırsa, yani onu oluşturan lifler kesilirse iki beyin yarımküresi arasında bağlantı kalmaz. Bu olgunun en karakteristik klinik belirtileri iki yarımküre arasında asinerjinin ortaya çıkması ve özellikle sağ elini kullananlarda vücudun sol yarısını etkilemesidir (başat sol yarımküre). Bu durumda şu bozukluklar göze çarpar:

—zihinsel gerilikle birlikte ruhsal bozukluklar, özellikle bellek bozukluğu;
—arkaya devrilme eğilimi gösteren denge bozuklukları (büyük birleşek ataksisi);
—çoğu zaman bir sol agrafi ile birlikte basit hareketleri yapamama tarzında bir ideomotor apraksi;
—biryanlı sol astereognozi;
—ve en başta da iki yarımküre arasında bağlantısızlık belirtileri: dokunsal ve devimsel edinimler bir elden öbür ele aktarılamaz; sol görüş yarı alanında okumayitimi doğar; vücudun sol yarısı sözlü bildirimleri güçlükle yerine getirir; kişi vücudunun sol yarısıyla algıladığı algıları ve devimsel eylemleri sözle açıklamakta güçlük çeker; böylece kişi sol yanın dokunumla denetlediği nesneleri adlandırmakta güçlüğe uğrar.

Beyin büyük birleşeği sendromu, ön beyin atardamarının beslediği alanlardaki yumuşamalardan, alkol zehirlenmelerine bağlı büyük birleşek miyelinsizleşmelerinden (Marchiavafa-Bignami hastalığı), suyuk bozukluklarından (lipom, gliom, sarkom), bir de sinir sisteminin en yaygın doku bozukluklarıyla birlikte gelişme bozukluğuna bağlı büyük birleşek agenezilerinden ileri gelir.

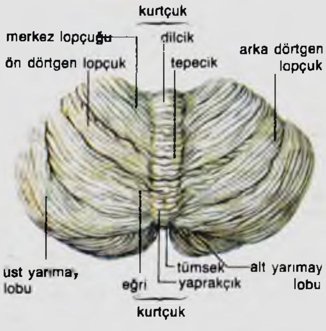
• *Beyin sapçığı sendromları*'nda şu bozukluklar görülür: 1. hareket bozuklukları (bozukluğun bulunduğu yerin karşıtı olan yanda yarı beden felci, beyincik kökenli belirtiler), duyum bozuklukları (yüzeysel ve derin yarım anestezi); 2. tonus bozuklukları (beyincik hipotonusu, beyin kesimi katılığı, ekstrapiramidal hipotoni); 3. anormal hareketlerin ortaya çıkması; 4. gözlere ilişkin bozukluklar (ortak göz hareket sinirinin [patetik sinir] felci, yana, yukarı, aşağı, yakınsak göz hareketlerinin felci, ön çekirdek içi oftalmopleji, Argyl Robertson belirtisi); 5. aşırı uyku; 6. ruhsal bozukluklar, özellikle beyin sapçığına bağlı bir halüsinoz.

Beyin sapçığı sendromları çeşitli sendromlar halinde gruplandırılır: 1. Weber sendromu; 2. Foville beyin sapçığı sendromu; 3. kırmızı çekirdek sendromları; 4. aslında Parkinson sendromu demek olan kara benek (*locus niger*) sendromu; 5. Parinaud sendromu; 6. dördüz tümsecik sendromu. Bu sendromlar damar bozukluğuna bağlı olabileceği gibi (yumuşama ya da kanama), bir ura (gliom, tüberkülom), bir iltihaba (plakalı skleroz) ve travmaya da bağlı olabilir.

BEYİN CERRAHI a. Beyin üzerinde ameliyat yapabilen uzman hekim. (Eşanl. NÖROŞİRÜRJİYEN.)

BEYİNCİK a. **1.** Omurgalılarda beynin arkasında bulunan ve beyincik saplarıyla beyin sapına bağlı olan bölüm. **—2.** İnsanda, kafatası tabanının arka çukurunda, beyin sapının arkasında, beyin yarımkürelerinin altındaki, beyincik çadırıyla beyin yarımkürelerinden ayrılan parça. (Bk. *ansikl.* böl. Anat ve Nörobiyol., Karş. anat.)

beyincik yan kesiti (üstte) ve **beyincik** yarımkürelerinin üstten görünüşü (altta)

—Nöroanat. *Beyincik altsapı*, soğaniliğin arka yüzünü beyin yarımküreleriyle birleştiren liflerin tümü. (Bunlar, temelde zeytinsı çekirdek-beyincik yollarınca tutulurlar). || *Beyincik atardamarları*, beyinciğin damarlanmasını sağlayan atardamarların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Anat ve Nörobiyol.) || *Beyincik-köprü açısı*, içte beyincik orta sapı ve Varol köprüsünün yan yüzü ile arkada beyinciğin ön yüzü arasında kalan öndeki geniş açı. (Önü şakak kayasının arka yüzüyle kapatılır.) || *Beyincik orağı*, beyinciğin iki yarımküresi arasında tam ortada bulunan dikey sertzar kıvrımı. || *Beyincik sapları*, beyinciği beyin sapının çeşitli kısımlarına bağlayan ve beyinciğe giren ve çıkan getirici ve götürücü yolların geçit yeri olan altı tane akmadde şeridi. || *En eski beyincik*, soyoluş açısından beyinciğin en eski kısmı. (Dengeyi denetleyen yolların işlevsel merkezidir.) || *Eski beyincik*, beyinciğin ön lobu ve merkez lopçuğu ile kurtçuğun ortasındaki yarımaydan oluşan eski kısmı. (Kaslardan iç duyumu alıp taşıyan ve kas tonusunun ayarlanmasını sağlayan omurilik-beyincik yolları eski beyinde son bulur.) || *Yeni beyincik*, soyoluş süreci içinde beyinciğin en son gelişen arka lobu. (Yeni beyincik beyin kabuğu [korteks] ile doğrudan ilişkilidir. Getirici yolu beyin kabuğunun tümünden başlar ve Varol köprüsünün çekirdeklerinde röle görevi yapar, götürücü yolu beyincik kabuğundan dişli çekirdeğe doğru gider, sonra oradan talamusa ve beyin kabuğuna doğru yönelir.)

—Nörobiyol. *Beyincik kesimi*, beyinciğin kesilip tümüyle çıkarılması ya da geçici olarak soğutma yöntemiyle beyinle bağlantılarının kesilmesi. || *Yarı beyincik kesimi*, beyinciğin yarısının çalışmaktan alıkonması ya da ameliyatla kesilip çıkarılması. (Bu ameliyat insanda ve hayvanda tam beyincik kesiminin yarattığına benzer bozukluklar yaratır, ama bozukluk yalnız kesilen yarının kendi tarafındaki vücut yarısında oluşur.)

—Nörol. *Beyincik ataksisi*, beyincikteki doku bozukluğundan ya da beyincik sinir yollarındaki bozukluklardan kaynaklanan ve ayakta dikilme, yürüme hareketlerini ve istençli (iradi) hareketlerin yapılmasını bozan sinirsel eşgüdüm bozukluğu.|| *Beyincik atrofisi*, beyinciği oluşturan öğelerin bazılarının (Purkinje hücreleri) giderek azalmasına ya da beyincik sinir yollarının yozlaşmasına bağlı olarak beyincik hacminin küçülmesinden doğan belirtilerin tümü. (Beyincik atrofileri bir zehirlenmeden, her şeyden önce alkol zehirlenmesinden dolayı ya da paraneoplastik bir sendrom çerçevesinde ortaya çıkabilir. Çoğu zaman da hiçbir sebep bulunamaz; genellikle aile hastalığı olan beyincik atrofilerinde durum böyledir bu atrofiler zeytinsi çekirdek —Varol köprüsü— beyincik atrofisi, beyincik-zeytinsi çekirdek atrofisi ve miyoklonik beyincik disinerjisi olarak belirginleşir.) || *Beyincik çadırı altı*, kafatasında, beyincik çadırının altında bulunan ve beyin sapı ile beyinciği içeren alt kısım. || *Beyincik iltihabı*, çocuklukta mikroplu hastalıkların karmaşası olarak görülen ve beyinciği saran ansefalit çeşidi. || *Beyincik sendromu*, beyincikteki bir doku bozukluğu ya da beyincik sınır yollarının kesilmesi şeklinde beliren belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anat. ve Nörobiyol. • *Gözle görülen anatomi*. Beyincik *kurtçuk* (vermis) denen bir orta kısımla *beyincik yarımküreleri* denen iki yan loptan oluşur. Beyinciğin ön yüzü, dördüncü karıncığın damıyla örtüldüğü için çökektir; alt kısmı soğancığın iki yanında yer alan ve *beyincik bademcikleri* denen bakışımlı iki lopçuktan oluşur; alt yüzü artkafa kemiğinin sedef parçasına oturur, üst yüzü beyincik çadırıyla beyin yarımkürelerinden ayrılır.

Beyinciğin yüzeyi çok sayıda kırışıkla doludur; kırışıklar alt yanda enlemesine kurtçuğa doğru yönelik, beyincik yarımkürelerinin üstündeyse eşmerkezli ve kıvrıktır, bunlar beyincik pul ve pulcuklarını sınırlandırırlar. *Üst beyincik sapları* beyinciği beyin sapına bağlar, böylece beyinciği mezansefala (beyin sapçıkları) birleştirir; *orta beyincik sapları* beyinciği Varol köprüsüne ve *alt beyincik sapları* da soğanılığe bağlar. Getirici ve götürücü sinir lifleri beyincik saplarından geçerek beyinciğe girer ya da beyincikten çıkar.

• *Beyinciğin dokusu*. Beyincikte bozmadde iki bölgeye dağılmıştır: beyincik kabuğu (beyincik korteksi) ve beyincik çekirdekleri. Beyinciğin tüm lam ve lamellerini izleyen *beyincik kabuğu* üç hücre tabakasından oluşur; bunun ikinci tabakası, kısa uzantıları (dendritler) lamellerin eksenine dikey olan, beyinciğe özgü Purkinje hücrelerinden yapılmıştır; bu hücrelerin aksonları beyinciğin merkezi boz çekirdeklerinde son bulur. Beyinciğin ikinci bozmadde bölgesi *beyincik çekirdekleri* denen oluşumlardır. Dört tane olan bu çekirdekler (dişli çekirdek, yuvarlak çekirdek, pıhtımsı çekirdek, tepe çekirdek) orta çizgiye göre bakışımlıdır ve aksonları beyincikten çıkan sinir yollarının başlangıcıdır.

Beyincikteki akmadde her lam ve lamellere dalarak genel görünüşüyle *yaşam ağacı* denilen akmadde ağını oluşturur.

• *Beyinciğin fizyolojisi*. a) Beyinciğe gelen sinir yolları üç kategoriye ayrılır:

—Vestibül sinir ve çekirdeklerinden doğan sinir lifleri içkulaktaki yarımdaire kanallarından gelen sinir akılarını getirir.

—Omurilikten çıkan sinir lifleri, derideki alıcılardan gelen duyumları beyinciğe getirir, böylece hareket sırasında sinirkas liflerinin ve kasların harekete geçmesini sağlar. Bu yollar doğrudan ya da dolaylıdır ve soğanilik zeytini yada ağsı oluşum bu yolların röle istasyonlarıdır. Görevleri kasların çeşitli kasılma dereceleri ve bir kol ya da bacağın ya da bunların bir parçasının hareketine ilişkin kasılma ve direnme arasındaki etkileşim dereceleri hakkında bilgi sağlamaktır denebilir.

—Beyin korteksinden gelen lifler (beyin -beyincik yolları) iyi bilinmemektedir. Ama liflerin çoğunluğunun merkezi korteksten geldiği sanılmaktadır.

Beyincik işitme, görme ve dokunma duyu yollarından gelen uyarıları da alır.

b) Beyincikten çıkan yollar çeşitli beyincik çekirdeklerinde aktarma işlemi görür ve oradan doğrudan doğruya ya da karşıt yandaki kırmızı çekirdekte aktarma işlemi gördükten sonra talamusa, sonra korteks doğru yayılır.

Beyincik ağsı oluşuma ve içkulaktaki vestibül çekirdeklerine de sinir akıları gönderir.

Kedi üzerinde yapılan uyarı deneyleri, kurtçuğun uyarılmasının açıcı kasların tonusunda azalmaya, ara lobun uyarılmasının bükücü kasların tonusunda azalmaya neden olduğunu göstermiştir. Bundan şu sonuca varılabilir: beyincik, kas tonusunun ayarlanmasında, düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Temel düzenleyici mekanizmaların bir kolu olan beyincik, hareketlerin oluşmasında hiçbir düzeyde vazgeçilmez değildir, ama hareketlerin düzenlenmesi ve zamansal örgütlenmesi için gereklidir.

• *Beyincik atardamarları* altı tanedir; *beyincik alt atardamarları* omurga atardamarlarından, *beyincik orta* ve *üst atardamarları* beyin sapı büyük alt atardamarından doğar. Beyincik alt atardamarları beyincik yarımkürelerinin aşağı bölümünü, özellikle beyincik bademcıklerini damarlandırır. Beyincik orta atardamarlarından içkulak yoluna yönelen iç işitme atardamarı doğar. Beyincik üst atardamarları beyinciğin üst bölümüne dallar verir. Toplardamar dolaşımı yan sinüslere dökülen beyincik toplardamarlarınca sağlanır.

—Karş. anat. Beyincik bütün omurgalılarda vardır, rombansefal keseciğin ön kanatsı lamelinden oluşur. Dokusal yapısı hayvan gruplarında birbirinden çok az değişiktir; bu da onun duruş ve hareket eşgüdümü süreçlerinde hep aynı asal işlevleri yerine getirdiği ve bu nedenle her yerde aynı olduğu düşüncesini doğurur. Beyincik amfibyumlarda az gelişmiştir ve yanlamasına dikey bir lamel halindedir. Balıklar, üç boyutlu bir ortamda hareket

ettikleri için onlarda beyincik çok büyük olabilir ve bazen ön mezansefal içinde, beyincik kapakçığı adında bir kıvrım yapabilir. Uçabilen kuşlarda da beyincik çok gelişmiştir; memelilerde daha da büyüktür ve büyüklüğü belki de görme alanı içindeki cisimleri izlemede oynadığı role bağlıdır. Beyincik bütün omurgalılarda korteksle donanmıştır ve boyu büyüdükçe üzerindeki kıvrımlar çoğalmıştır.

Tüm omurgalılarda beyincikte kurtçuk denen bir orta bölüm vardır, buradan yana doğru da birtakım uzantılar çıkar. İçkulak yarım dairelerinden gelen sinir akılarını alan en eski beyincik bir orta düğümcükle yan yumakçıklardan oluşur. Omurilikten geçerek gelen sinir —kas ya da sinir— kiriş demetleriyle eklem alıcıları alan eski beyinse, dilcik, orta yumurtacıklar ve yan flokuluslardan oluşur. Yalnız memelilerde ayrıca bir yeni beyincik bulunur; burası beyinden, Varol köprüsünden ve beyincik zeytininden gelen sinirleri alır, kurtçuğun tüm orta kısmını ve beyincik yarımkürelerini oluşturur.

—Nörol. *Beyincik sendromu*, ayakta durma, yürüme, hareket etme bozukluklarının yanı sıra bir de hipotoni içerir. Ayakta durmadaki bozukluk, denge çokgeninde bir genişleme ve gözler kapandığında artmayan sallanmalar şeklindedir. Yürüme de aynı şekilde, denge çokgeninde genişlemesiyle, kollar biraz açılarak yapılabilmektedir; adımlar kısa ve düzensiz yani sarhoş bir adamın yürüyüşü gibi yalpalıdır. İstençli (iradi) hareketleri yapmadaki bozukluklar: 1. mekânda eşgüdümü etkiler; disimetri ya da hipermetriye (hareketin genliğinde abartmayla amacı aşma) ve asinerjiye (istemli hareketin parçalanması) yol açar; 2. zamanda eşgüdümü etkiler; diskronimetriye (hareketin başlamasında ve durmasında gecikme), adiadokineziye (ardışık hareketleri hızla yapmakta güçlük), dururken ve hareket ederken titremeye yol açar. Hipotoni, pasif hareketlerin genliğinde abartma yaratarak edilgenlik üzerinde etkili olur. Beyincik sendromu yavaş,kesik kesik,patlar gibi bir dizartriyle kendini belli eder. Buna birçok bozukluk yol açabilir:

—bir damar bozukluğu (hematom ya da yumuşama);

—beyincik yuvasında bir ur (çocukta işitme siniri nörinomu, menenjiyom ve medülloblastom);

—apse gibi akut bir enfeksiyon, mikroplu bir hastalıkla birlikte beyincik iltihabı ya da yetişkinde Westphall ve Leyden akut ataksisi.

Plakalı skleroz da sık görülen nedenlerdendir.

BEYİNCİKSİZ sıf. ve a. Nörobiyol. Beyinciği tümüyle ya da kısmen çıkarılmış hayvan.

—ANSİKL. Etçil bir hayvanda beyinciğin tümüyle çıkarılması, ameliyatı izleyen günlerde ayakta durma güçlüğüne bunun yanı sıra, kazık gibi durmaya, açıcı kaslarda spazma yol açar, sonra kaslar hipotonik olurken hareketlerde azalma (asteni) ya da artma (disimetri ve hipermetri) şeklinde bozukluklar ortaya çıkar. Ataksi giderek düzelir, ama alışılmadık hareketlerin yapılmasında gene göze çarpar. Maymunda aynı ameliyat hemen hipotoni, ataksi ve disimetri yaratır. Bunların yanı sıra, istemli hareketlerde titremeler belirir. Kısmi lezyonlarda bu semptomların tümü ayrı ayrı görülür. Arka lobun (yeni beyincik) çıkarılması özellikle hipotoni, asteni, hareketlerde eşgüdümsüzlük yaratır, bunların yanı sıra, disimetri ve istemli hareketlerde titreme görülür. Almaşık hareketler de düzensizdir (adiadokokinezi).

Ön loptaki (eski beyin) bir lezyon bacaklarda ataksi yaratır, yürümede sarsaklığa ve denge çokgeninde genişlemeye neden olur. Yumak-düğüm lobundaki (en eski beyin) bir lezyon vücut dengesinde kararsızlık yaratır ve kendiliğinden nistagmus ortaya çıkar.

BEYİNLİ sıf. Beyni içinde olan: *Beyinli kuzu başı.*

BEYİNSİ sıf. Biyol. Yapı ve işlev bakımından beyne benzeyen.

BEYİNSİZ sıf. ve a. Beyni olmayan, beyni çıkarılmış kuzu, koyun başı için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Aklını, sağduyusunu iyi kullanamayan kimse için kullanılır; akılsız: *O beyinsiz adama bunu anlatamadım. Beyinsizin biridir o.*

BEYİT ya da **BEYT** a. (ar. *beyt*). *Esk.* **1.** Ev, çadır, mesken. **—2.** *Beyt-i ankebut*, örümcek ağı; derme çatma ev. || *Beyt-i şerif*, Kâbe. || *Beyt ül-ahzan*, hüzünler evi; Yusuf kaybolduktan sonra Yakup peygamberin içinde bulunduğu durum. || *Beyt ül-arus, beyt üz-zifaf*, gerdek, gelin odası. || *Beyt ül-haram*, Kâbe. || *Beyt ül-makdis, beyt ül-mukaddes*, Kudüs'teki kutsal mabet (doğrusu *beyt ül-makdis*'tir). || *Beyt ül-mamur*, yedinci kat gökte firdevs cennetinde bulunurken, Âdem peygamber ile yeryüzüne, Kâbe'ye indirilmiş köşk. || *Beyt ül-muzlim*, fotoğraf kutusu.

—Ed. İki mısradan oluşan şiir birimi: *"Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazelserâ/ Her beyti ancak olmalı beyt ül-gazel gibi"* (Y. K. Beyatlı). || *Beyt-i musarra*, mısraları birbiriyle kafiyeli beyit. || *Beyt-i tam*, biçim ve anlam yönünden kusursuz beyit. || *Beyt-i zıfaf*, mısraları aynı vezinde olan beyit. || *Beyt ül-ahzan* (*kulbe-i ahzân* da denir), Dünya; göğüs. || *Beyt ül-kasıd*, bir kasidenin en güzel beyti. || *Makta beyti*, gazelin son beyti; şairin adının yer aldığı beyit. || *Matla beyti* gazelin ilk beyti. || *Şah beyit*, bir şiirin en güzel beyti. || *Tac beyit*, kasidede şairin adının anıldığı beyit.

—İsl. huk. *Beyt-i iddet*, evlilik devam ederken karı ve kocanın birlikte oturdukları ev. || *Beyt-i mâl-i müslimin*, islam devletinin hazinesi, tüm müslümanların malı sayılır. (→ BEYTÜLMAL.)

—ANSİKL. Divan edebiyatında nazım birimi olan beyit başlı başına bir bütündü; düşünceler birer beyit içinde tamamlanıyor, yani her beyit kendi içinde anlam bütünlüğü taşıyordu. Beyitler arasında her zaman konu birliği aranmazdı. Beyitlerin belirli kurallara göre birleştirilmesiyle gazel*, kaside*, kıta*, musammat*, terkib*-i bent, terci*-i bent, mesnevi*, rubai*, tuyuğ*, şarkı* gibi türler oluşturulmuştur. Herhangi bir şiirin içinde yer almayan bağımsız beyitler de vardır. Bunlar müfret* diye adlandırılır ve divanların sonundaki "müfredat" bölümünde yer alır.

BEY'İYE a. (ar. *bey*ᶜ 'den, *bey*ᶜ*iyye*). *Esk.* **1.** Aracıya ödenen para, komisyon. **—2.** *Bey'iye tezkeresi*, satış belgesi.

BEYKONAK, Antalya'nın Kumluca ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 119 nüf. (1990).

BEYKONAK, Konya'nın Ilgın ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 530 nüf. (1990). Belediye.

BEYKOZ, antik **Amykos,** Marmara bölgesinde, İstanbul ilinin Anadolu yakasında ilçe; 163 786 nüf. (1990); 430 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 18 köy. Merkezi İstanbul'un kuzeyindeki *Beykoz*, 142 075 nüf. (1990). Deri fabrikası, fidanlık, şişe ve cam fabrikası.

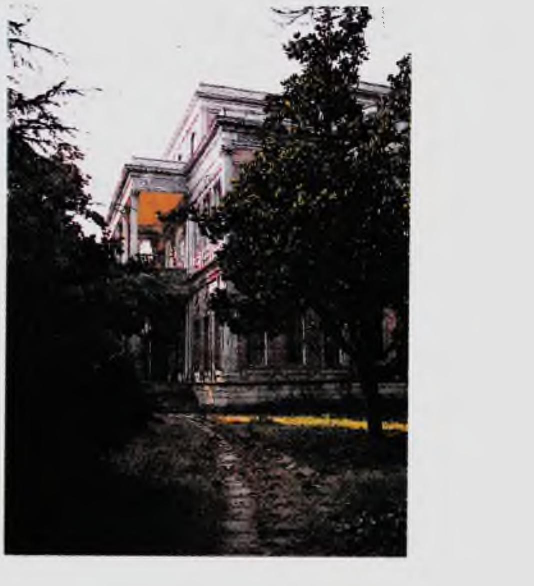
Beykoz deri ve kundura sanayii işletmesi (SÜMERBANK), Türkiye'nin en eski ayakkabı ve deri işletme kuruluşu. 1800'de, özel bir girişimci tarafından Beykoz'da bir tabakhane olarak kuruldu 1812'de devletçe satın alınarak Debbağhane-i âmire adıyla bir deri fabrikası olarak işletilmeye başladı. 1908'de Harbiye nezareti emrine verildi. 1912'de bir kundura birimi eklendi. 1920'de Askeri fabrikalar umum müdürlüğü'ne bağlandı. 1923'te, Beykoz deri ve kundura fabrikaları adıyla Sanayi ve maadin bankası'na, 1933'te Sümerbank'a devredildi. Bu dönemde teknik bakımdan modernleştirilerek güçlü bir işletme haline getirildi. Günümüzde, kundura ana biriminin yanısıra deri işleme, plastik enjeksiyon, lastik işletmesi, suni kösele işletmesi birimleri vardır. Yılda 750 ton kösele, 100 milyon dm² videla, 1 200 ton yapay kösele, 900 ton lastik, 51 000 tane deri eşya, 3,9 milyon çift kundura üretebilecek kapasitesi olan kuruluş, Sümerbank holdingin bünyesindedir. 1992'de eleman sayısı 1460'tır.

Beykoz gençlik kulübü, türk spor kulübü, 1908'de kurulan Beykoz İttihat ve Teavün cemiyeti'nin Mümaresatı bedeniye kolu, kulübün temellerini oluşturdu. Önceleri jimnastik dalında etkinlik gösteren kulüp, 1911'de Beykoz şark idman yurdu adını aldı ve öteki spor dallarında da etkinlik göstermeye başladı. 1921'de Beykoz zindeler kulübü ile birleşerek yeşil-kırmızı olan forma sarı-siyah olarak değiştirildi. Cumhuriyet döneminde özellikle futbol, yüzme ve kürek dallarında birçok Türkiye şampiyonluğu kazandı. Futbol takımı günümüzde üçüncü ligde yer almaktadır.

Beykoz kasrı, İstanbul'un Beykoz ilçesinde kasır. 1854'te Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu Sait Paşa tarafından yaptırılıp Abdülmecit'e armağan edildi. Denize bakan bir tepe üzerindeki koru içinde, kare planlı, iki katlı bir yapıdır. Ön ve arka cephelerde dörder sütunlu iki balkon bulunur. Benzer plandaki alt ve üst katlarda, ortada uzun bir salon, yanlarda odalar vardır. Renkli mermer kaplamalı salonları, katları bağlayan görkemli merdiveni ve heykel süslemeleriyle dikkati çeker. Bir süre yetimler yurdu olarak kullanıldı. Günümüzde Çocuk tüberküloz hastanesi'dir.

BEYKOZİŞİ a. XIX. yy.'dan başlayarak İstanbul'un Beykoz ve İncirköy semtlerinde üretilen cam eşyaya verilen ad.

—ANSİKL. Selim III döneminde (1789-1807), Mehmet Dede tarafından kurulan ilk atölyede Avrupa'dan getirtilen cam ustaları çalıştırılıyordu. Kristal ve renksiz camdan üretilen ilk eşyalar, yaldızla yapılmış gül ve maydonoz motifleriyle süsleniyordu. Kapak kulpları mevlevi dervişlerin başlıklarını ("sikke") andırıyordu. Daha sonra kırmızı, kobalt mavisi, menekşe ve koyu mavi renklerde cam eşya üretimi başladı. Bunlar ya yaldızlı ya da yaldız ve mine bezemeliydi. Beykoz işi camların önemli bir bölümüyse, opal camlardan oluşuyordu. Önceleri opal taşı rengin de üretilen bu tür eşya, daha sonra mavi, pembe, mor, yeşil ve sarı renklerde yapıldı. Bunlar da yaldız ya da yaldız ve mine bezemeliydi. İncirköy'ün Çeşmi Bülbül mahallesinde yapılan cam eşya ise *çeşmibülbül** olarak adlandırılır. Beykoz işi cam eşya biçimleri arasında gülabdan-

Büyük Larousse

Beykoz kasrı
İstanbul

lar, ibrikler, çeşitli türde şişeler, daldırmalar, kâseler, vazolar, şekerlikler, sürahiler, bardaklar, fincanlar, nargileler sayılabilir.

BEYKÖY, Burdur'un Tefenni ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 843 nüf. (1990). Belediye.

BEYLA, Gine'nin G.-D. kesiminde yerleşme, bölge yönetim merkezi 8 000 nüf. —Yakınında tütün ve kahve tarımı. *Beyla bölgesi,* 17 452 km² 145 000 nüf.

BEYLE (Henri) → STENDHAL.

BEYLEKAN, Kafkasya'nın G.'inde, Arran bölgesinde eski bir kent. Sasani hükümdarı Kavad I tarafından kuruldu. Arap komutan Sait bin Amr el-Hereşi Hazarlar'ı burada yendi (730).

BEYLEKANİ (Müricettin **EL-**), iranlı şair (Beylekan-Azerbaycan ? - 1181 ya da 1193). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Ünlü şair Hakani-i Şirvani ile tanıştı; edebiyata ilişkin ilk bilgileri ondan aldı. Derbend emiri için yazdığı övgü şiirleriyle onun sarayına kapılandı. Sonra Irak-ı Acem'e gitti; burada Selçuklular'dan Arslan bin Tuğrul'un, bir süre sonra da İldeniz hanedanının yanında çalıştı. Başta Hakani de olmak üzere, dönemindeki birçok ünlü şairi yeren şiirler yazdı. Şiirlerinde, süslü sözlere pek yer vermez. Benzetmelerini daha çok doğadan aldığı için Minuçihr-i Damganı'ye benzer. Bir *Divan*'ı vardır. Gazelleri, kasideleri kadar başarılı değildir.

BEYLERBEYİ, İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar ilçesine bağlı semt; Kuzguncuk ile Çengelköy arasındadır. İstanbul'un alınışından başlayarak XIX. yy.'a değin İstavroz bahçesi olarak biliniyordu. Daha sonra *Beylerbeyi* camisi, Beylerbeyi* sarayı,* yalılar ve köşkler yaptırıldı. Boğaziçi köprüsü'nün Anadolu ayağı bu semttedir.

BEYLERBEYİ a. Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet yöneticilerine verilen ad.

—ANSİKL. Beylerbeyi rütbesi, Selçuklular, İlhanlılar, Mısır Memlukları ve Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde, askeri işlerden sorumlu görevlilere verilirdi. Osmanlı devletinde bu anlamda ilk beylerbeyi, Murat I tarafından Edirne'nin alınmasından sonra atanan Lala Şahin Paşa'dır. Bayezit I, Eflak beyi Mircae'ye karşı düzenlediği sefere çıkmadan önce Anadolu'yu, beylerbeyi atadığı Timurtaş Paşa'ya bıraktı. Mehmet I döneminden başlayarak beylerbeyliği Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kısma ayrıldı. Murat II döneminde ve sonra Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri, bu iki eyaletin yöneticileri oldular. Beylerbeyleri kendilerine bağlı sancakların mülki idaresinden sorumlu olan sancakbeyleri ve sipahilerle birlikte bölgelerindeki en yüksek rütbeli devlet adamlarıydı. Rumeli'de sefere çıkıldığında Rumeli beylerbeyi eyalet askerleriyle padişahın sağında, Anadolu beylerbeyi solunda yer alırdı. Sefer Anadolu'da ise bunun tersi olurdu. Beylerbeyleri saray mensupları, yeniçeri ağaları ve sancak beyleri arasından seçilirlerdi. Osmanlı devletinin toprakları genişledikçe sayıları arttı. XVI. yy.'da Osmanlı devletinde kırk beylerbeyi vardı. Daha yüksek payeli olan Rumeli beylerbeyleri 1536 yılından itibaren Divan'a katılmaya başladı. Beylerbeyleri, vezir rütbesiyle gönderildikleri Mısır vilayeti dışında "beylerbeyi" rütbesiyle görev yaparlardı. Kanuni'den sonraki dönemlerde bazı önemli eyaletlere vezir rütbesiyle beylerbeyi gönderildiği olurdu. XVI. yy.'da çıkarılan bir kanunname ile "beylerbeyi" vezir rütbesinden bir altta bir şeref payesi oldu. Vezirin üç tuğuna karşılık beylerbeyinin iki tuğu vardı. Beylerbeyleri de vezirler gibi "paşa" unvanını alırlardı. İdaresinden sorumlu oldukları sancağa "paşa sancağı" denirdi. Saltanat vekili de denilen beylerbeylerinin çeşitli değerde dirlikleri olurdu. Bunlar en az 400 000 akçe gelir getirirdi. Kendilerine ait divanları olan beylerbeyleri önceleri, tımar ve zeamet dağıtmak konusunda tam yetkiliyken 1530 yılından başlayarak, ancak çok küçük tımarları verebilme hakkına sahip oldular. XVIII. yy.'da yetkileri daha da belirsizleşti. 1864 yılında çıkarılan kanunla eyalet sistemi kaldırıldı, vilayetlere gönderilen yöneticilere vali denildi.

Büyük Larousse

Beylerbeyi camisi
İstanbul

Beylerbeyi camisi, İstanbul'un Anadolu yakasında, Beylerbeyi kıyısında cami. 1778'de Abdülhamit I, annesi Rabia Sultan'ın anısına yaptırdı. Mimarının, döneminde başmimarı Mehmet Tahir Ağa olduğu sanılıyor. Mahmut II dönemindeki onarım sırasında (1820-1821), tek şerefeli ikinci bir minare, sıbyan mektebi, muvakkithane eklendi. Kesme taştan, barok üslupta bir yapı olmasına karşılık klasik osmanlı camileri planındadır. Ana mekân büyük bir orta kubbeyle örtülüdür. Sekiz köşeli kubbe kasnağı, yanlarda dört kemere, köşelerde dört yarım kubbeye oturur. Dışa taşkın mihrap, büyük bir yarım kubbeyle örtülüdür. Altı sütunlu son cemaat yerinin üzerine ikinci bir kat olarak hünkâr mahfili yerleştirilmiştir. Ahşap minberi, vaiz kürsüsü ve dolap kapakları fildişi kakma süslemelidir. 1982'de büyük bir yangın geçiren cami, 1984'te onarılmıştır.

Büyük Larousse

Beylerbeyi Sarayı
İstanbul

Beylerbeyi sarayı, İstanbul'un Anadolu yakasında, Boğaziçi kıyısında saray. XIX. yy.'a değin İstavroz bahçesi olarak bilinen bu kesimde İstavroz sarayı vardı. Mahmut II döneminde bu saray yıktırılarak mimar Krikor Balyan'a ahşap bir saray yaptırıldı. Bunun 1851'de yanması üzerine Abdülaziz zamanında Sarkis Balyan, günümüze ulaşan sarayın yapımıyla görevlendirildi (1865). Bakırköy küfekisi ve mermerden yaptırılan saray, bodrumuyla birlikte üç katlıdır. Denize bakan ön cephesi rönesans ve barok üsluptadır. Birinci kata üç yönden gösterişli mermer merdivenlerle ulaşılır. Giriş katı altı büyük salon, yirmidört büyük odadan oluşur. On altı mermer sütunlu büyük salonun ortası havuzludur. Üst katta büyük bir "kabul salonu" ve güzel bir hamam bulunur. Salonların ve odaların duvarları ve tavanları yaldız bezemeler ve yazılarla kaplıdır. Sarayın arkasında setler halinde düzenlenmiş havuzlu bahçeler vardır. Abdülaziz sık sık burada oturmuş, Abdülhamit II tahttan indirildikten bir süre sonra bu saraya yerleştirilerek ölümüne değin burada yaşamıştır. Osmanlı devletinin son dönemlerinde önemli yabancı devlet adamları burada konuk edilmiştir. (Konumundan ötürü *Bağı ferah* da deniliyordu.)

Beylerbeyi vakası, yeniçeri ayaklanması (1589). Murat III döneminde asker maaşlarının züyuf akçe (katışık para) ile ödenmesi üzerine yeniçeriler, Divan'ın toplantıda olduğu bir sırada sarayı kuşatarak sikke tashihi ile görevli Rumeli beylerbeyi Doğancı Mehmet Paşa ile başdefterdar Mahmut Efendi'nin kellelerini istediler. Kendilerine teslim edilen bu kişilerin boyunlarını vurduktan sonra dağıldılar. Beylerbeyi vakası, yeniçerilerin devlet adamlarının kellesini istedikleri ilk olaylardır.

BEYLERCE a. Şarapç. Bilecik'te yetişen bir çeşit beyaz üzüm. (Alkol oranı % 11-12, asit oranı % 0,5-0,6 olan, içimi hoş ve hafif bukeli bir şarap verir.)

BEYLERCE, Samsun'un Çarşamba ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 435 nüf. (1990).

BEYLİK a. **1.** Bey olma durumu, niteliği: *Yiğitlik vurmakla, beylik vermekle* (atasözü). **—2.** Eskiden bir "beyin" yönetimi altındaki ülkeye verilen ad: *Karaman beyliği.* **—3.** *Esk.* Bir çeşit asker battaniyesi.
—Kur. tar. *Beylik kalemi,* Osmanlılar'da Divanı hümayun kalemlerinden biri (Bk. *ansikl.* böl.). *Beylik yemeği,* sarayda kalfalara tablalar içinde çıkan yemek.
—Tar. *Beylik gezi,* Osmanlılar döneminde saraylı hanımların kır gezintilerine verilen ad. (Bahar mevsimi boyunca bu gezi birkaç defa yinelenirdi. Cuma günleri yapılan bu gezintilere arabalarla gidilirdi. Hanedan arabalarını, haremağalarının ve hizmetlilerin arabaları izlerdi. Çoğu kez,

Kâğıthane'deki Bahariye kasrına gidilir ya da Çağlayan kameriyelerinde oturulurdu.)

◆ sıf. **1.** Devlete ait, devlet malı olan şey için kullanılır; miri: *Beylik tabanca. Beylik fırın has çıkarır* (atasözü). **—2.** Çok bilinen kalıplaşmış, basmakalıp söz, cümle, düşünce vb. için kullanılır.

—ANSİKL. Beylik kalemi, divanı hümayun kararlarını yazar, gerekli belgeleri ilgililere gönderir, divan sicilleri ve mühimme* defterlerini tutardı. Osmanlı devletinin, yabancı ülkelerle yaptığı sözleşmeler, ülkenin yönetimine ilişkin genelgeler, beratlar, fermanlar, emirler burada yazılır ve saklanırdı. Kalemin yöneticisi *Beylikçi kesedarı* idi.

BEYLİKÇİ a. Kur. tar. Divanı hümayun kalemlerinin yöneticisi.

—ANSİKL. Resmi adı *Beylikçi-i divanı hümayun* idi. Reisülküttaptan sonra Divanı hümayun kalemi'nin en yetkili görevlisiydi. Divan sicili tutmak, Divandan çıkan evrakı gereken yerlere göndermek; fermanları, beratları yazmak; yabancı devletlere ve azınlıklara ilişkin sorunları araştırmak; kanun, kararname, tüzük ve yönetmelikleri, öteki önemli evrakla birlikte, arşivlemek; resim ve harçların toplanmasını sağlamak gibi görevleri vardı. Reisülküttabın gönderdiği gizli yazıları o yazardı. Bu görevleri, emrindeki *beylik* (divan), *tahvil* (kese ve nişan) ve *rüûs* kalemleri aracılığıyla yürütürdü. Emrinde, *kanuncu, ilamcı* ve *mümeyiz* adlarını taşıyan üç amir vardı. Reisülküttaplık Hariciye nezareti'ne dönüşünce, beylikçi sadaret makamına bağlandı.

Büyük Larousse

beylikçi (ortada)
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Beylikova, *esk.* **Beylikahır,** İç Anadolu'da, Eskişehir iline bağlı ilçe; 10 946 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi Eskişehir'in 60 km batısında *Beylikova* 5 995 nüf. (1990).

BEYLİS (Menahem Mendel), rus yahudisi (Kiev 1874 - ABD 1934). 1911'de, sözde bir "dini cinayet" işlemekle suçlandı. Sonunda aklandı, ama uzun süren davası Avrupa'da Yahudiler'e karşı sürdürülen şiddetli kampanyaya destek sağladı.

BEYME (Karl Friedrich VON), prusyalı devlet adamı (Königsberg 1765 - Steglitz 1838). 1808-1810 arasında ve 1817'de adalet bakanlığı yaptı. 1815 sonrasında ortaya çıkan gerici siyasetin güçlenmesini önlemeye çalıştı.

BEYN a. (ar. *beyn*). *Esk.* **1.** İyelik ekleri alarak "arasında, aramızda..." anlamlarında belirteç görevinde kullanılır: *"aynı veçhile beynimizde muhaberata devam olunacağından..."* (M.K. Atatürk). *"Nine ile torun beyninde muvakkat bir sükûn hüküm sürüyor..."* (H. R. Gürpınar). **—2.** Arapça çoğul sözcüklerin başına gelerek "arası, arasında" anlamında bileşik sözcükler yapar: *"beyn el-ahali* (halk arasında), *beyn el-akran* (yaşıtlar arasında), *beyn el-müslimin* (müslümanlar arasında): *"... düşmana muvafakatle beynelmüslimin ika-ı şer ve fesat ve şefk-i dimaya fiilen teşebbüs..."* (M. K. Atatürk), *beyn el- müttefikin* (müttefikler, bağlaşıklar arasında): *"Beynelmüttefikin bir kontrol meselesine gelince..."* (M.K. Atatürk), *beyn en-nas* (halk arasında) vb. **—3.** İki farklı adın başına gelerek "arasında" anlamında kullanılır: beyn el-arzi ve-s-sema (yerle gök arasında) vb.

—Coğ. *Esk. Beyn el-medareyn,* ekvatora yakın olan bölgeler. || *Beyn en-nehreyn* (iki nehir arası), Mezopotamya.

—Dilbil. Sözcüğün aslı arapça "beyne"dir ve yalnızca ilgeç olarak kullanılır.

■ **Beynam ormanı,** Orta Anadolu bozkırı içine en fazla sokulan artık ve bozuk doğal orman alanı. Ankara-Balâ yolunun 40 km'sinde Beynam kasabasının güneyindeki Kuyrukçudağı üzerinde yer alır ve bu dağın kuzey eteklerinden aşağıya kadar sarkar (Çammezarı çeşmesi). 1 600 ha genişlikte olan orman, Orman idaresi'nce çitle çevrilerek, 1966 yılında "koruma ormanı" statüsüne alınmış ve mutlak korunması öngörülmüştür. Bu yıla kadar büyük yıkıma uğramış olan orman, bitkisel bileşiminden, alanından, ağaç servetinden ve kapalılığından çok şeyler kaybetmiştir. Ormanın temel ağacı karaçamdır *(Pinus nigra);* ağaçların çoğu yaralı ve ökseotuyla kaplı ve tepeleri kurudur. Karaçamın yok olduğu ya da seyrekleştiği kesimlerde orman alanında tüylü meşeler *(Quercus pubescens),* daha nemli kesimlerde söğütler *(Salix alba* ve *S. pedicilla-ta),* akkavak *(Populas alba),* kurak ve güneşli yamaçlarda çok sayıda gevenler *(Astragalus macrocephalus, A. baibutersis)* ve diğer odunsu türler (çalılar; *Lonicera etrusca, Genista albida, Calutea arborescens, Pirus eleagrifolia, Prunus insititia* ve *P. spinosa*) ile otsu bitki topluklukları yer almaktadır. Mutlak korumaya alınmış bulunan orman, yalnız bilimsel araştırma konusu değil, aynı zamanda, orman-bozkır ve bük-bozkır ovası bitki oluşumları bakımından da eşsiz bir örnektir.

BEYNAMAZ ya da **BİNAMAZ** sıf. (fars. *bı-* ve *namaz; binamâz*'dan). **1.** Namaz kılmayan. **—2.** Dince namaz kılması doğru olmayan, pis. **—3.** Tembel, üşengen.

BEYNE BEYNE be. (ar. *beyne* orta, ara'dan *beyne beyne*). *Esk.* Ne iyi ne kötü, şöyle böyle, ikisi ortası.

BEYNEL → Satrançta ÇATAL.

BEYNELBAHREYN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BEYNELMİLEL sıf. (ar. *beyn* ve *el -milel*'den *beyn el-milel*). ULUSLARARASI' nın eşanlamlısı.

BEYNELMİLELCİLİK a. Ulusalcılığa karşıt olarak genel çıkarlara bağlanmayı öngören öğreti. (Eşanl. ULUSLARARASICILIK, ENTERNASYONALİZM.)

BEYNER (Zeki), türk karikatürcü (İstanbul 1936). Ortaokuldan ayrıldı. İlk karikatürü Akbaba da yayımlandı (1955). Yeni İstanbul, Tef, Zübük, Taş, Papağan, Çivi, Çarşaf gibi dergilerde çizdi. Acı bir gülümsemeyle dolu olan yalın çizgisiyle sokaktaki insanı konu edindi. *Keşkül-ü fıkara* adlı bir karikatür albümü yayımladı (1978).

BEYNESSÜTUR a. (ar. *beyn* ve *sütur* dan *beyn es- sütur*). Hat sanatında satır aralığına verilen ad.

—Süslem. sant. *Beynessütur yaldız,* yazma kitapların satır aralarına yapılan yaldızlı bezeme.

Prof. Pamay

Beynam ormanı

BEYNİT a. Metalürj. Çeliğin ferrit ve karbür kristallerinden oluşan mikrografik bileşeni.

—ANSİKL. Beynit içinde demir karbür kristalleri son derece incedir ve ancak güçlü mikroskoplarla görülebilir. Beynit, çeliklerin soğuması sırasında, perlit oluşum ve matensit dönüşüm sıcaklıkları arasındaki bir sıcaklık bölgesinde austenitten oluşur.

BEYNÛNET a. (ar. *beynûnet*). *Esk.* **1.** Uzaklık, mesafe. **—2.** Anlaşmazlık, ihtilaf.

—İsl. huk. Karı-koca arasında nikâh bağını ortadan kaldıran boşanma. || *Beynunet-i kübra,* üç talakla (talak-ı selase) yapılan boşama; beynunet-i katiyye de denir. || *Beynunet-i suğra,* bir ya da iki talakla meydana gelen boşanma.

BEYOBA, Manisa'nın Akhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 645 nüf. (1990). Belediye.

BEYOĞLU, İstanbul iline bağlı ilçe; 229 000 nüf. (1990); 20 km². Haliç'in K.'inde Kasımpaşa vadisinin B.'sıyla, Dolmabahçe (Gazhane) vadisi arasında kalan alanı kapsar, Şişli ve Beşiktaş ilçeleriyle sınırlıdır. Ancak halk arasında Beyoğlu adı, kentin önemli kültür, eğlence ve iş merkezlerinden olan ve Galatasaray'ı Taksim meydanına bağlayan İstiklal caddesi ve çevresi için kullanılır. Bizans döneminde yerleşim alanı olmayan bu kesime; karşı yaka öte anlamına gelen pera'dan kaynaklanan Peran bağları deniliyordu. Mehmet II (Fatih) Trabzon Rum İmparatorluğu'na son verdikten sonra (1460), kral ailesinden Aleksios Komnenos'un buraya yerleştirilmesi sonucu semte de Beyoğlu denildiği söylenir. Bir başka söylentiye göre de Kanuni Sultan Süleyman döneminde burada oturan Venedik elçisine yazışmalarda Beyoğlu dendiği için semt de Beyoğlu adını almıştır. 1492'den sonra Galata'daki yabancı elçilikler Beyoğlu'na taşındı; Galatasaray ile Tünel arası yerleşim alanı olarak gelişmeye başladı. XVIII. yy.'da da gelişimini sürdürerek Kasımpaşa ve Tophane taraflarına yayıldı. 1860-1864 arasında buradaki Âşıklar ve Ayazpaşa mezarlıkları kaldırıldı. Galata surları yıktırıldı, yeni cadde ve sokaklar açtırıldı, yangınların önlenebilmesi için ahşap bina yapımı yasaklandı. 1873'te Galata'yı Beyoğlu'na bağlayan Tünel açıldı. 1913'te Beyoğlu-Şişli arasında elektrikli tramvaylar hizmete girdi. Beyoğlu'nun yerleşme alanı Teşvikiye ve Maçka'dan Beşiktaş'a, Şişli ötelerine, Haliç ve Boğaziçi yamaçlarına uzandı. Bu gelişme sırasında konutlar yavaş yavaş iş yerlerine dönüştü. Önceleri adı Caddei kebir iken Cumhuriyet'ten sonra İstiklal caddesi denilen ana yol boyunca mağazalar, bankalar, kahvehaneler, tiyatrolar, sinemalar, pastaneler ve eğlence yerleri açıldı. Bu gelişme Halaskârgazi caddesi boyunca Şişli'ye doğru sürdü. Günümüzde de büyük otellerin (Divan, Hilton, Sheraton, Marmara Etap), Atatürk kültür merkezi'nin, Radyoevi'nin, tiyatroların, sinema-

rın, okulların, konsoloslukların, yabancı kültür merkezlerinin, sanat galerilerinin bulunduğu Beyoğlu, İstanbul'un en canlı ve gözde semtlerinden biridir.

• *Edebiyat.* Batılı gezgin ve sanatçıların (Lamartine, Théophile Gautier vb.) zaman zaman konu edindiği Beyoğlu, türk edebiyatında ancak Tanzimat'tan sonra anlatıldı. Elçiliklerin, tiyatro, gazino, otel, kumarhane, kahve, müzikhol ve çeşitli eğlence yerlerinin toplandığı Beyoğlu, batı uygarlığının simgesi sayıldı. Kimi sanatçılar, bu semtin toplum yaşayışındaki yıkıcı yanlarını vurgularken, kimi sanatçılar da onu batı uygarlığının Türkiye'deki merkezi gibi görmeye başladı. Beyoğlu'nu konu edinen en eski örnek, XIX. yy. ortalarında yaşamış olan piyasa sazcı ve bestecilerinden Ekmekçi Bagdasar'ın *"Başka âlemdir Beyoğlu cümbüşü"* nakaratlı mahur şarkısıdır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, Beyoğlu yaşamı üzerine söylenmiş *"Beyoğlu'nda gezersin / Gözlerini süzersin"* gibi dizeleri içeren bir türkü ile, Kantocu Peruz'un *"Beyoğlu'nun her akşam / Piyasası pek hoştur"* diye başlayan kantosu ünlüdür.

Tanzimat edebiyatı döneminde Beyoğlu otellerini, gazinolarını, alafrangalığa özenen kişilerin buradaki çarpık yaşayışlarını, düştükleri gülünç, acıklı durumları, ilk olarak Ahmet Mithat, çeşitli roman, hikâye ve oyunlarında işlemiştir (*Felâtun bey ile Rakım efendi, Karnaval, Müşâhedât, Bekârlık sultanlık mı, Bir fitnekâr, Açıkbaş* vb.). Recaizade Mahmut Ekrem de, ünlü romanında *(Araba sevdası)*, aynı çizgiyi sürdürmüştür. Tanzimat sonrası dönemde Ahmet Rasim, özellikle anılarında (*Fuhş-i atîk* vb.), Hüseyin Rahmi Gürpınar bazı romanlarında (*Şık, Ben deli miyim* vb.) Beyoğlu yaşayışından tablolar çizmişlerdir.

Edebiyatı cedide romancıları, Beyoğlu'nu hep "batıya açılan pencere" gibi görür. Bu romanlarda yer olarak özelikle Tepebaşı bahçesi, Pera palas oteli vb. ele alınır. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve siyah* adlı romanının kahramanı Ahmet Cemil, Tepebaşı bahçesi'nde "mavi bir gecede" hayaller kurar; Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Hayal içinde* adlı romanının kahramanı, Tepebaşı bahçesi'nde gördüğü "Diyapulo" soyadlı üç kız kardeşin küçüğüne tutulur; Saffetî Ziya'nın *Salon köşelerinde* adlı romanının kahramanı, Pera palas'taki bir baloda tanıştığı bir ingiliz kızına âşık olur; Edebiyatı cedide topluluğunun dışında kalan Safvet Nezihi'nin *Zavallı Necdet* adlı romanının kişileri yemeklerini Tokatlıyan'da yer, birbirlerine Lüksemburg gazinosunun bilardo salonunda, Konkordiye tiyatrosu'nun "fuaye"sinde rastlarlar. Sait Naum Duhani'nin *Eski insanlar, eski evler* ve *Beyoğlu'nun adı Pera iken* adlı kitaplarında eski Beyoğlu, bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Millî edebiyat döneminde (İkinci meşrutiyet ve Mütareke yılları), edebiyat ürünlerinde Beyoğlu'na yine eleştirel gözle bakılır; onun apartmanları, otelleri, lokantaları, barları vb. fesat yuvası olarak görülür. Ne var ki, bu dönemde sürdürülen sefahat hayatı, daha yukarılara, Şişli'ye kaymıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık konak, Sodom ve Gomore*; Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un içyüzü;* Selahattin Enis'in *Zaniyeler;* Peyami Safa'nın *Sözde kızlar* romanlarında Şişli'deki "tatlı hayat" anlatılır. Bu Şişli hayatının Cumhuriyet döneminde de sürüp gittiğini, *Lüküs hayat* operetinin *"Şişli'de bir apartıman / Yoksa eğer halin yaman; / Kapıda çift otomobil, / Biri açık, biri değil"* dizelerinden öğreniyoruz. 1917 Rus devrimi sırasında İstanbul'a göç eden Beyaz Ruslar'ın soylu, güzel, sarışın kadınları kahvehanelerde, lokantalarda garson; sinema salonlarında yol gösterici; barlarda, gece kulüplerinde konsomatris olarak çalışmaya başlayınca, Beyoğlu yeni bir renk kazandı.

Cumhuriyet döneminde sinemaların, tiyatroların, sergilerin yer aldığı Beyoğlu, sanatçı ve aydınları çeken bir kültür merkezi halini aldı. Bu dönemin ressam, şair gibi sanatçıları, yeni açılan Petrograd, Nisuaz gibi kahvehane ve pastanelerde buluşmaya başladılar; bohem sanatçılar, İstanbul'un eski koltuk meyhaneleri yerine, daha başka dekorlu Beyoğlu meyhanelerini yeğlediler. Fikret Adil'in *Asmalımescit 74* adlı kitabında, ressam, şair ve yazarların bu çevrede, 1930'larda sürdürdükleri bohem yaşayış yansıtılır. Necip Fazıl Kısakürek'in *Kaldırımlar* adlı şiirleri, Peyami Safa'nın *Bir tereddüdün romanı* adlı romanı bu yaşayıştan çizgiler taşır. Peyami Safa, doğu uygarlığı ile batı uygarlığı arasındaki karşıtlığı, toplumsal ve ruhsal çatışmayı işlediği romanlarında *(Fatih-Harbiye, Cumbadan rumbaya)* İstanbul yakasıyla Beyoğlu yakasını simge olarak kullanır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş şehir* adlı kitabında, Beyoğlu'nda yavaş yavaş batıya öykünerek başlayan gece hayatını anlatır; Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu* adlı kitabında 1940-1960 yıllarının sanat çevresinde olup bitenleri, Beyoğlu'nun ünlü lokanta ve pastahaneleri Nisuaz, Petrograd, Nektar, Tokatlıyan, Degustasyon, Elit, Baylan, Löbon, Markiz vb. çerçevesi içinde anlatılır. Sait Faik'in kimi hikâyelerinde (*Havada bulut, Tüneldeki çocuk* vb.) Beyoğlu'nda akıp giden insanların iç dünyaları ele alınır. Orhan Kemal, *Yalancı dünya* adlı romanında, taşradan artist olmak hevesiyle İstanbul'a gelen bir geç kızın serüvenini işler. İlhan Berk'in *Galile denizi* adlı kitabındaki kimi şiirlerinde (*Saint Antoine'ın güvercinleri* vb.) Beyoğlu'ndan esintiler vardır. Cumhuriyet dönemine kadar sürüp gelen, süslenip püslenip Beyoğlu'nda gezme modası (Beyoğlu piyasaları), Salâh Birsel'in *Hacıvat'ın karısı* adlı şiirinde, *"İncecikten yeldirmeli / Göz kaş oynatmalı / Gerdan kırmalı / Âşık üzmeli / Hacıvat'ın karısı / Beyoğlu'nda gezmeli"* dizeleriyle yansıtılır.

BEYOĞLU, Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 439 nüf. (1990). Belediye.

Beyoğlu belediye hastanesi, İstanbul'da hastane. 1865'teki kolera salgını sırasında İstanbul'a gelen fransız rahibelerin çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla, Altıncı dairei belediye'nin kiraladığı bir konakta açıldı (1874). Salgından sonraki hastaların çoğunu kavgalarda yaralananlar oluşturduğundan, Altıncı dairei belediye mecruhin (yaralılar) hastanesi adıyla anıldı. Daha sonra Beyoğlu zükur (erkekler) hastanesi adını aldı, bir süre de kuduz tedavihanesi olarak kullanıldı. Belediye başkanı Emin Bey döneminde yeniden normal hastane haline getirildi. Günümüzde 400 yataklı bir hastane olarak faaliyet göstermektedir.

Beyoğlu protokolü, Cebelilübnan sancağı'nın statüsünü belirleyen antlaşma (3 haziran 1861). Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından imzalanan antlaşma 17 maddeden oluşuyordu. (→ LÜBNAN.)

BEYOĞLUTAŞI a. Pırlanta gibi işlenmiş bir tür taklit taş. (Eşanl. STRAS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Taklit takı yapımında ve fantazi giyimleri işlemede kullanılan *beyoğlutaşı*, silisikasit tuzu, potasyum, boraks, beyaz arsenik, alüminyum ve kurşun oksitten yapılmıştır. Çoğunlukla renksizdir. Bileşimine metal oksitler eklenerek renklileri de yapılır. İşlemede, altında küçük bir halka bulunan "tırnak" adlı metal bölüme yerleştirilmiş olanları kullanılır. Bu küçük halka yardımıyla kumaşa tutturulur.

BEYPAZARI, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 45 977 nüf. (1990); 1 868 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 65 köy. Merkezi, Ankara'nın 100 km K.-B.'sındaki *Beypazarı,* 26 225 nüf. (1990).

—Mim. İlçedeki tarihsel yapıların tümü Osmanlı dönemindendir. XV. yy.'da Beypazarı'na gelen Akşemsettin için yaptırılan *Akşemsettin camisi* birkaç kez onarıldığından özgünlüğünü yitirmiştir. Günümüzde de Vakıflar genel müdürlüğü'nce restore edilmiştir. Gene XV. yy.'dan bir başka yapı, *Camii kebir*'dir. Alaettin Keykubat döneminden olduğu sanılarak, özellikle halk arasında *Alaettin camisi* olarak anılır. Geçirdiği bir yangından sonra 1884'te yenilenmiştir. XVII. yy. başlarında sadrazam Nasuh Paşa'nın yaptırdığı *Kurşunlu cami* 1684 ve 1886'da onarılmıştır. Klasik osmanlı camileri planındaki, kesme taştan yapının son cemaat yeri dört sütuna oturan üç kubbeyle, ana mekanı sekizgen kasnağa oturan büyük bir kubbeyle örtülüdür. Vakfiyesine göre 1613'te Nasuh Paşa tarafından yaptırılan *Nasuhpaşa hanı, Sulu han* olarak da bilinir. Klasik osmanlı kent içi hanları planında, iki katlı, dikdörtgen planlı bir yapıdır.

BEYPINARI, Sivas'ın Zara ilçesine bağlı bucak; 1 628 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Beypınarı,* 431 nüf. (1990).

Beyrek hikâyesi, Oğuzlar'ın destan kahramanlarından Bamsı* Beyrek'in serüveninin konu edinildiği hikâye. *Dede Korkut kitabı*'nda "Kam Büre Bey oğlu Bamsı Beyrek boyu" ile "İç oğuza taş oğuz asi olup Beyrek öldüğü boyu"nda Beyrek'in serüveni konu edinilir. Beyrek'in beşik kertme nişanlısı Banı* Çiçek ile evlenmesini önleyen engeller hikâyenin çatısını kurar. Beyrek on altı yıl tutsak kaldıktan sonra Banı Çiçek başkasıyla evlendirileceği sırada geri döner; gezgin ozan kimliğiyle katıldığı düğünde rakibini alt eder. Beyrek hikâyesi'nin bugün Anadolu'da yaşayan pek çok çeşitlemesi vardır.

BEYRUNİ → BİRUNİ.

BEYRUT Lübnan'ın başkenti, Akdeniz kıyısında; 1 100 000 nüf. B.'da mağaralar kapsayan (ünlü Güvercin mağarası) yalıyarlarla yontulmuş iki tepenin yer aldığı kütlemsi bir burunda bulunan kent, deniz etkisinden biraz korunan bir körfezin kıyısındadır. Çok eski bir tarihte kurulan ilk kent, XIX. yy.'a kadar hiçbir önem kazanamadı. XIX. yy.'da deniz ilişkilerinin yoğunlaşması, modern bir liman düzenlenmesi, sonra da Suriye'ye giden karayollarının ve demiryollarının hizmete girmesiyle, rakip kentleri geride bıraktı, yörenin birçok devlete ayrılmasına ve siyasal istikrarsızlığına karşın, Yakındoğu'nun başlıca limanı oldu. Bir açık bölge kurulması, paraya serbest konvertibilite kazandırılması ve yabancı sermaye akını, nüfusun ırk ve kültür çeşitliliği de (müslüman ve hıristiyanlar [süryaniler, ortodoks yunanlılar, maruniler]) gelişmesine katkıda bulundu. Halde havalimanının (bölgesel hava ulaşımı merkezi) hizmete girmesi de önemli bir etmen oldu. İşlevlerinin (özellikle ulusal liman ve Suriye, Ürdün, Irak'a doğru transit limanı olmanın getirdiği ticari işlevi) çeşitliliği, düşünce yaşamının yoğunluğu (birçok üniversite, tarım araştırmaları enstitüsü) kırsal kesimden halkı kente çekti ve çokçekirdekli bir kentin gelişmesine yol açtı. Ama bu zenginlik, 1970 yıllarından başlayarak iç savaştan büyük zarar gördü ve eski kent merkezi (suks) ortadan kalktı.

• TARİH. Fenikeliler tarafından kurulan (Berythos*), Roma döneminde hukuk okuluyla ün salan Beyrut, arap fetihleri döneminde Şam'ın limanı oldu. 1110'da Haçlılar tarafından işgal edilen kenti, Selahattin Eyyubi 1187'de geri aldıysa da, 1197-1291 arasında Beyrut, yeniden Haçlılar'ın eline geçti. XVII. yy.'da dürzi emirlerinin başkenti oldu, sonra osmanlı yönetimine girdi. 1840'ta Kavalalı İbrahim Paşa tarafından alındı ve 1860'tan sonra hıristiyan nüfusu çoğaldı (dağlardan gelen Marunlar).

1918 ekiminde fransız donanması ta-

rafından işgal edilen, 1919-1946 arasında Fransız Doğu Akdeniz birliklerinin genel karargâhı olan kenti Fransızlar 1946 noelinde boşalttılar.

Nüfusun karışık yapısı (müslüman ve hıristiyan topluluklar bir arada yaşar) ve yakın devirde kente filistinli mültecilerin yerleşmesi, 1975-76'dan başlayarak kanlı çarpışmalara yol açtı.

• GÜZEL SANATLAR. Ulusal arkeoloji müzesi'nde, Byblos'ta, fransız kazılarında çıkartılan yapıtlar sergilenmektedir: Ahıram'ın lahdi (İ.Ö. X. yy.); boyalı fresklerle süslü bir hypogeum (İ.S. II. yy.); insan - biçimli ya da çatı biçiminde kapaklı bir dizi fenike lahdi.

Hıristiyan falanjist milisleriyle filistinli mülteciler arasında çatışmalar bir iç savaşa dönüştü. Falanjistler Filistinliler'in yerleştiği Tel el Zaatar kampına saldırdılar. Barışı sağlamak için kurulan Arap caydırıcı gücünü oluşturan Suriye birlikleri olaylara müdahale etti. Kentte kısa bir süre için barış sağlandı. Ancak bu kez Suriye birlikleriyle falanjistler arasında çatışmalar başladı (nisan 1981). 1982'de Güney Lübnan'daki filistinli mücahitlere karşı saldırıya geçen İsrail, Güney Lübnan'ı işgal etti, sonra da Beyrut'u kuşattı (6 haziran). Yaser Arafat yönetimindeki Filistin kurtuluş örgütü mücahitleri kenti iki ay süreyle savunduktan sonra Beyrut'tan ayrılmayı kabul ettiler (1 eylül). Lübnan cumhurbaşkanı ve falanjistlerin önderi Beşir Cemayel'in öldürülmesi üzerine (14 eylül), İsrail birlikleri kenti işgal etti. İslami cihat örgütü ABD büyükelçiliği'nin önünde patlayıcı yüklü bir kamyonu havaya uçurdu; (nisan 1983). Çatışmaları önlemekle görevli Birleşmiş milletler Lübnan barış gücü askerleri de sık sık saldırıya uğradı. İsrail birlikleri kenti boşaltarak Güney Lübnan'a çekildiler (ağustos 1983). İsrail birliklerinin çekilmesiyle iç savaş daha sertleşti: Falanjistler ile Dürziler (haziran ve eylül 1984). Emel örgütü milisleriyle Lübnan ordu birlikleri (ağustos 1984) çatıştılar. 1985 yılının ilk aylarında hükümet, otoritesini tümüyle yitirmişti. Hıristiyan ve müslüman mahallelerini ayıran "yeşil hat" boyunca çatışmalar zaman zaman yenilenirken, şii Emel milisleri, bu kez yeniden kente dönen FKÖ gerillalarının yerleştiği kamplara saldırdılar. Emel, FKÖ'nün güçlenmesini istemiyordu. Kamplarda kuşatılan FKÖ'ye bu kez, eski düşmanı Falanjistler yardım etti. Suriye'nin desteklediği Emel, hıristiyan bölgesine de saldırdı (7 mayıs 1985); ancak geri atıldı. Gücünü yitiren hıristiyan milisleri sözcüsü Lübnan cephesi barış istedi. Emel bu kez yeniden FKÖ kamplarına saldırdı (20 mayıs-22 haziran). Kamplara giremeyen Emel milisleri Dürziler'in İlerici sosyalist partisi (İSP) milisleriyle (haziran-temmuz ve eylül) çatıştı. 1986'da Emel milisleriyle FKÖ gerillaları arasındaki "kamplar savaşı" yeniden alevlendi (mayıs-haziran). Altı hafta süren çatışmada Emel, amacına ulaşamadı. Arafat'a karşı olan Filistin ulusal kurtuluş cephesi "kamplar savaşı"nı sona erdirmek için, Emel örgütü ve İSP yetkilileriyle, Suriye'nin de katıldığı bir anlaşma yaptı (13 haziran). Bu anlaşma uyarınca suriye birlikleri Beyrut'a geldi; Emel ve İSP kentteki milis merkezlerini kapattılar. 800 asker ve polisle, 500 suriye askerinden oluşturulan yeni güvenlik gücü Batı Beyrut'un duyarlı noktalarında karakollar kurdu. Suriye birliklerinin kente yerleşmesini Falanjistler ile Hizbullah örgütü de olumlu karşıladı. Kısa süren barış, hıristiyan grupları arasındaki çatışmalarla bozuldu. 1987 başında hıristiyan muhafazakâr partilerin oluşturduğu Lübnan cephesi önderi, eski cumhurbaşkanı Kamil Şamun'a karşı suikast düzenlendi (7 ocak 1987). Emel milisleri yeniden FKÖ kamplarına saldırdılar. Burç el Baracne'de üç ay süren kuşatma, İSP ve Lübnan komünist partisi milisleriyle Emel arasında çatışma başlayınca kalktı. Bu çatışmaları bastırmak üzere suriye birlikleri kente girdi (22 şubat 1987). Suriye'nin müdahalesinden sonra Şatila kampı kuşatması da kaldırıldı. Mart 1989'da Michel Aoun'a bağlı milisler Batı Beyrut'u bombaladı. ABD, Doğu Beyrut elçiliğini boşalttı. Kasım 1989'da Ulusal Meclis'in cumhurbaşkanlığına getirdiği René Moawad, 22 kasım'da bir suikast sonucu öldürüldü. Aoun, Lübnan yönetimini ele geçirmeye çalıştı. Lübnan ve Suriye birliklerinin ortak saldırısı karşısında yenilgiye uğrayınca, fransız büyükelçiliğine sığınarak, kendisine bağlı birliklere teslim olmaları çağrısında bulundu (ekim 1990). 1991 yılında, Lübnan hükümeti, suriye birliklerinin yardımıyla 16 yıl sonra kentte barışı sağladı. İki yıl kapalı kalan Beyrut limanı 15 mart 1991'de açıldı. 26 haziran 1992'de de, 1985'den beri ilk kez batılı havayollarına ait bir uçak (Air France) Beyrut havalimanına iniş yaptı.

Seraillier-Rapho

Beyrut
kentten ve koydan genel görünüş (1970'te)

BEYRUT HURMASI a. Bütün dünyada sofralık üzüm veren en önemli asma çeşitlerinden biri. (Çok verimli olan bu asma, sarımtırak beyaz renkte iri taneli büyük salkımlar verir. Fransa, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'de, çok yetiştirilir.) [Eşanl. RAZAKI.]

BEYSAN → BETHŞEAN.

BEYSANOĞLU (Şevket), türk halkbilimci, yazar (Diyarbakır 1920). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1942). Dergi ve gazetelerde şiir, araştırma ve denemeleri yayımlandı. Diyarbakır'ın tarihi, coğrafyası, folkloru ve yörenin ünlü kişilerinin biyografileri üzerine yaptığı araştırmalarla, yörenin tarih ve kültürünün tanınmasında önemli rol oynadı. 1990'da Dicle Üniversitesi tarafından kendisine fahri edebiyat doktoru unvanı verildi. Başlıca yapıtları: *Diyarbakır'lı fikir ve sanat adamları* ([3 cilt] 1957, 1959, 1973); *Diyarbakır ağzı* (1966), *Anıtları ve kitabeleri ile Diyarbakır tarihi* (1987).

BEYŞEHİR, Konya iline bağlı, Akdeniz bölgesi sınırları içinde ilçe; 93 565 nüf. (1990); 2 652 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 52 köy. Merkezi, Konya'nın 87 km G.-B.'sındaki *Beyşehir,* 30 412 nüf. (1990).

•TARİH. Beyşehir'in Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I döneminde (1219-1237) kurulduğu sanılmaktadır. XIV. yy.'ın başlarında Hamitoğulları'nın önemli merkezlerinden biri oldu ve zaman zaman Karamanoğulları'nın saldırısına uğradı. Murat I'in 1381'de Hamitoğlu Hüseyin Bey'den satın aldığı kent, Timur istilasının ardından Karamanoğulları'nın eline geçti. Mehmet I'in kesin olarak osmanlı topraklarına kattığı (1414) Beyşehir, XVII. yy. ortalarına kadar bir sancak merkeziydi.

•ARKEOLOJİ ve MİMARLIK. İlçenin 10 km K.-B.'sındaki *Erbaba** höyüğü Anadolu'nun Yenitaş dönemini yansıtan önemli buluntu yerlerindendir. Beyşehir gölünün D. kıyısında, ilçe merkezine yaklaşık 20 km uzaklıktaki *Eflatunpınar** *anıtı*, Beyşehir-Konya yolu üzerinde, Fasıllar köyü yakınındaki *Fasıllar** *anıtı* Hitit dönemindendir. İlçe merkezindeki kaleden günümüze yalnızca bir kapı ulaşmıştır. Kapı kemerindeki yazıta göre kaleyi Eşrefoğlu Seyfettin Süleyman yaptırmıştır (1288). Ayrıca Ahmet I (1615) ve Murat IV (1633) zamanında yapılan onarımların yazıtları vardır. İlçe merkezinin K.'indeki *Eşrefoğlu camisi* Anadolu'daki ahşap direkli camilerin en büyük boyutlu ve özgün örneklerindendir. Taçkapının dışındakı 1296/1297 tarihli, gene taçkapının sivri kemeri üstündeki 1299 tarihli yazıtların yapımın başlangıç ve bitişini gösterdiği sanılmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı ana mekân kırksekiz ağaç direkle, mihrap duvarına dikey yedi sahına ayrılmıştır. Daha geniş ve yüksek olan orta sahın, mihrap önündeki kubbeli kare bölümle belirginleştirilmiştir. Taş, ahşap ve çini mozaik bezemeleriyle yapı, selçuklu sanatının olgun dönemini yansıtır. Caminin D. duvarına bitişik olan *Eşrefoğlu Süleyman Bey kümbeti* 1301'de Emir Seyfettin Süleyman Bey için yaptırılmıştır. Kesme taştan, sekizgen gövdeli yapı, içten kubbe, dıştan koni biçimi çatıyla örtülüdür. Dış görünüşünün yalınlığına karşılık içten zengin bezemelidir. Özellikle kubbesi kıvrık dallar, palmet, rumi ve yıldız süslemeleriyle dikkati çeker. Kubbe kasnağı, küfi yazıyı andıran çinilerle bezelidir. Eşrefoğulları döneminden olduğu sanılan *Demirli mescit*'in en önemli öğesi, ana mekânın ortasındaki mermer kaideli ahşap sütundur. Sütunun mukarnas süslemeli başlığı, küçük parçaların bakır çivilerle birbirine tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Çok yıkık olan yapının firuze ve mor çini mozaik bezemeli mihrabının kalıntıları İstanbul Türk inşaat ve sanat eserleri müzesi'nde sergilenmektedir. Eşrefoğ-

Büyük Larousse

Beyşehir'den bir görünüm

lu camisi'nin B.'sındaki *İsmail Aka medresesi* (Taş medrese) 1369/1370'te İsmail Aka tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan yapının kesin planı bilinmemekte, ancak tek katlı, iki eyvanlı, açık avlulu medreseler planında olduğu sanılmaktadır. Ana eyvanın sağında kubbeli dershane, solunda 1378'de ölen İsmail Aka'nın türbesi bulunmaktadır. Eşrefoğlu camisi'nin K.-B.' sındaki, kubbesine dek toprağa gömülü olan *Büyük hamam*'ın da, XIII. yy. sonunda camiyle birlikte yaptırıldığı sanılmaktadır. Gene caminin K.-B.'sındaki *Bedesten* çok yıkıktır. 1451 tarihli onarım yazıtı taçkapının yıkılışı sırasında yok olmuştur. Yazıtına göre 1207'de Gıyasettin Keyhüsrev I tarafından yaptırılan *Kuruçeşme hanı* Selçuklular'ın sultan hanları planında büyük bir yapıdır. Girişin solunda tonozlu bir mescit vardır. Beyşehir gölünün G.-B. kıyısındaki *Kubadabad* sarayı*, Anadolu Selçukluları döneminin sanat tarihi açısından en ünlü ve önemli yapılarından biridir.

Beyşehir barit işletmesi (Etibank), Konya'nın Beyşehir ilçesinin Hüyük bucağında, parça barit üretmek üzere Etibank'a bağlı olarak kurulmuş işletme. 1974'te başlayan Beyşehir barit yataklarıyla ilgili araştırmalarda, bölgede 298 bin tonu görünür, 645 bin ton rezerv olduğu saptandı. Açık ocak yöntemiyle çalışan işletme, 1982-1990 arası faaliyet gösterdikten sonra, üretimini durdurdu.

BEYŞEHİR gölü, antik **Karalis,** Akdeniz bölgesinin Antalya bölümü iç kesiminde göl; denizden yüksekliği ortalama 1 121 m, yüzölçümü 656 km² (Türkiye'nin üçüncü büyük doğal gölü); genişliği K.'de 15 km, G.'de 25 km; uzunluğu 45 km. Batı Toros sıraları arasında K.-B.-G.-D. doğrultusunda uzanan tektonik çukurlukta yer alan Beyşehir gölünün derinliği azdır (K. ve B. kesimlerinde 3-5 m, G. ve D.'da en çok 6-7 m). B.'sında İkinci ve Üçüncü Zaman kireçtaşlarından oluşan Anamas dağı (2 980 m) bir fay dikliği halinde sarp yamaçlarla yükselir; D.'sunu Miyosen-Pliyosen yaşlı çökellerden (kumtaşı, konglomera, gölsel kireçtaşları) hafif eğimli tepelik alanlar çevirir. Tektonik kökenli olmakla birlikte, gölün biçimlenmesinde, özellikle B.'da ve G.'de karst süreçleri de rol oynamıştır. İçinde irili ufaklı yirmiden çok ada (Mada, İğdeli, Aygır, Keçi adaları vd.) bulunan ve geniş bir beslenme alanı (4 200 km²) olan gölün fazla suları, kenarında Beyşehir kentinin yeraldığı bir gideğenle, bir yandan Suğla gölüne doğru, bir yandan da göl kıyısındaki düdenlerle yer altına boşaltılır; bu nedenle suları tatlıdır. Göl yüzeyi ortalama 50 cm'yi bulan mevsimlik oynamalar (ilkbaharda yüksek, sonbaharda alçak) gösterir. Bazı yıllarda da göl alçalır (1933'te 1 m kadar) ya da ortalama duruma göre 4-5 m yükselerek çevredeki alçak alanları basar. Gideğen üzerinde, aşırı yükselmelerin olumsuz etkilerini önlemek ve su depolamak için yapılmış bir regülâtör vardır. Verimli bir balıkçılık alanı ve Konya yöresinin sulanmasında kullanılan büyük bir su deposu (regülatör düzeyi altındaki su hacmi 2 milyar 715 milyon m³) olan Beyşehir gölünün kıyıları, doğal güzellikleriyle önemli bir turizm alanı olma yolundadır.

Beyşehir gölünden bir görünüm

Büyük Larousse

BEYT → BEYİT.

BEYT-EL ("Tanrı'nın evi"). Esk. coğ. Orta Filistin'de İsrail tapınağı. Hz. Süleyman'ın krallığının bölünmesinden sonra, Kudüs tapınağının rakibi oldu. Günümüzdeki Beytin yerleşmesi, Beyt-el'in yerinde kurulmuştur.

BEYT EL-FAKİH → BEYTÜLFAKİH.

BEYTİ, BEYTİYE sıf. (ar. *beyt* ve *-i*'den *beyti*, dişl. *beytiyye*). *Esk.* Evle ilgili: *İdare-i beytiye* (ev idaresi).

BEYTİGİNLİLER ya da **BEGTİGİNLİLER, Erbil atabeyleri** de denir, Erbil merkez olmak üzere, yukarı Mezopotamya'da hüküm süren türk hanedan (? - 1232). Hanedanın kurucusu Zeynettin Ali Küçük bin Beytigin, İmadettin Zengi' nin türkmen komutanlarındandı. Zengi, 1131 yılında ele geçirdiği Erbil'i hizmetleri dolayısıyla ona verdi, ardından Musul naipliğine atadı (1144). Zengi'nin ölümünden sonra onun ardıllarına bağlılığını sürdürdü ve Erbil, Şehrizor, Hamidiye, Tekrit, Sincar, Musul, Harran kentlerine egemen oldu, ömrünün sonlarına doğru, yönetimindeki öteki kentleri Musul atabeyi Kutbettin Mevdut'a bırakarak Erbil'e çekildi. Buna karşılık Erbil'in yönetiminin, kendisinden sonra ardıllarına geçmesini güven altına aldı. Ardılı Muzafferettin Gökbörü, Erbil'de güçlü komşu devletlerin birbirleriyle anlaşamamalarından yararlanarak 44 yıl hüküm sürdü. Erkek çocuğu olmadığından ülkesini abbasi halifesine bıraktı.

BEYTİN, Ürdün'de yerleşme, Kudüs' ün K.'inde, Eski Beyt-el tapınağının yerinde kurulmuştur.

BEYTİYE → BEYTİ.

BEYT-MİRSİM *(tel),* Filistin'de yer. Amerikalılar'ın burada yaptıkları kazılarda, kentin Babilliler tarafından yıkılmasına (VI. yy. başı) kadar, birbirini izleyen on yerleşme katı ortaya çıkarıldı. Hyksoslar dönemiyle (II. binyıl) ve I.-II. demir çağında, Yahuda krallığının son dönemindeki seramik sanatı ve özel konutlarla ilgili değerli bilgiler elde edildi.

BEYTSAYDA. Esk. coğ. Filistin'te yer, Taberiye gölünün K.-D.'sunda. Tetrarkhos Philippos, Augustus'un kızının onuruna buraya *Beytsayda Julia* adını vermişti. Havarilerden Petrus, Andreas, Yuhanna, Büyük Yakub ve Philippos burada doğmuşlardı.

BEYTŞAN → BETHŞEAN.

BEYT-ŞEMEŞ, İsrail'de kent, Kudüs' ün B.'sında. Dokuma ve besin sanayileri. Hava taşıtları yapımı.

BEYTULLAH a. (ar. *beyt* ve *Allah*'tan *beyt-ul-lāh*). *Esk.* Allah'ın evi, Kâbe: *"Bu maniden ki beytullah dirler kalb-i mümindür"* (Fuzuli, XVI. yy.).
—İsl. Genellikle mescit ve camiler, özellikle Kâbe anlamına kullanılır.
—Tasav. İnsanı kâmilin kalbidir. Çünkü, Tanrı'nın bütün öteki ad ve sıfatlarını içine alan Allah adı, insanı kâmilin kalbine tecelli eder. Nitekim, bir hadiste, Allah'ın şöyle buyurduğu anlatılır: "Yarattığım yer ve göklere sığmadım; ancak mümin kulumun kalbine sığdım".

BEYTUR (Ahmet Mithat Bahari), türk şair (İstanbul, 1880 - *ay. y.* 1971). Bitlis İdadisi'ni bitirdi. Özel olarak arapça, farsça öğrendi. Eyüp Bahariye mevlevihanesi şeyhi Fahrettin Dede'den mesnevi okudu. Medreseden sınavla icazetname aldı. Öğretmenlik, banka kâtipliği yaptı. Hazine-i fünun, Resimli gazete ve Mektep gibi dergilerde şiirleri, yazıları çıktı. İbni Kemal'in *Beyan ül-vücut* adlı yapıtını *Leâli-i, meâni* adıyla türkçeye çevirdi (1912). Mevlana Celalettin Rumi üzerine yaptığı çalışmalarla tanındı. *Tercüme-i risale-i Sipehsâlâr* (1915), *Sünbülistan şerhi* (1909), *Deste Gül* (1927), *Divan-ı kebirden seçme şiirler* (2 c. 1959-61), *Mesnevi gözüyle Mevlana* (1965), *Mevlana güldestesi* (1967) başlıca yapıtlarıdır.

BEYTÛTET a. (ar. *beytûtet*). *Esk.* Geceleme, geceyi geçirme.

BEYTÜLAHZAN, 1. Yakup Peygamber'in oğlu Yusuf peygamberi beklediği ev. **—2.** Hz. Muhammet'in ölümünden sonra, Fatma'nın babasının özlemiyle O'nu anıp sürekli ağladığı evi.

BEYTÜLFAKİH, Kuzey Yemen'de kent, Tihama'da, Hudeyde'nin G.-D.'sunda; 12 000 nüf. Ticaret ve el-sanatları merkezi.

Beytülhikme ("Bilgelik evi"), Abbasiler döneminde kurulan bir tür bilim akademisi. Eski Cundişapur akademisi'ne özenen halife Memun tarafından Bağdat' ta kurulan (IX. yy.) Beytülhikme'nin başlıca amacı, eski yunan bilim ve felsefe yapıtlarının arapçaya çevrilmesini sağlamaktı. Harunurreşit döneminde başlayan çeviri etkinlikleri, bu akademinin kurulmasından sonra daha da hızlanarak yunan kültürünün önemli kitapları (özellikle Aristoteles'inkiler) arapçaya aktarıldı. Çevrilecek metinlerin önemli bir bölümü halifenin isteği üzerine bizans imparatoru tarafından gönderildi. Burada ayrıca gökbilimle ilgili araştırmalar da yapıldı. Beytülhikme, Memun'dan sonraki halifelerin bağnazlığı yüzünden önemini yitirdi.

BEYTÜLLAHİM, Ürdün'de kent, Kudüs'ün G.'inde;24 100 nüf.(çoğu hıristiyan). Amarna belgelerinde adı geçen (İ.Ö. XIV. yy.) kent, kral Davut'un yurdu ve incilcilere göre, İsa'nın doğum yeriydi. Bugün büyük bir ziyaret yeridir. Nativitas bazilikası, geleneğe göre İsa'nın doğduğu yer olarak kabul edilen mağaranın üzerindedir; Constantinus'un emriyle IV. yy.'da yapılmış, VI. yy.'da Justinianos tarafından değişikliğe uğratılmış ve XII. yy.'ın ortasında haçlılarca onartılmıştır. Gümüş bir yıldızın yerini belirttiği kutsal mağaraya (geleneğe göre İsa burada doğmuştur) girilebilmektedir.

BEYTÜLMAL a. (ar. *beyt* ve *mal*'dan *beyt-ül-mal*). *Esk.* **1.** Devlet hazinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Mirasçısı olmayan ölmüş kimselerin mallarını ve buna benzer kamu mallarını koruyan devlet kuruluşu.
—ANSİKL. *Beytülmal*, bir islam devletinin elinde toplanan malların bütününü kapsayan hazinedir. İslamiyetin ilk yıllarında soyut bir anlamda kullanılmış, Halife Ömer döneminde somut bir hale dönüşmüştür. Beytülmal hukuki açıdan iki bölüme ayrılır: *Sadaka beytülmalı.* Devlet burada bir emanetçi konumundadır ve sözkonusu malların tüketimi, şeriat kurallarına göre yapılır, ancak belirli sınıflara dağıtılabilirdi. Bunlar yoksullar, Allah uğruna savaşanlar, islamın çıkarları için hoş tutulması gereken kişidir. *Haraç beytülmalı.* Bu mal grubunda mülkiyet hakkı devlete aittir. Devlet bu malları genel gereksinimleri gözönünde tutarak harcar ve bu harcamalardan kaynaklanan bir mali sorumluluğu yoktur.
Dört halife döneminin sonlarına doğru, beytülmal ile ilgili divanlar kuruldu; vilayetlere de bu görevleri yürüten memurlar atandı.
Emeviler ve Abbasiler döneminde de uygulanan beytülmal sistemi, bazı değişikliklere uğramakla birlikte, 1908 yılı temmuz ayına dek Osmanlılar'da da sürdü. Bu tarihten sonra bu görev mal memurlarına verildi.

BEYTÜLMALCI a. (ar. *beyt-ül-mal*'dan). *Esk.* Devlet hazinesine bakan.
—Kur. tar. → OCAK* BEYTÜLMALCISI

BEYTÜŞŞEBAP, Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Şırnak iline bağlı ilçe,

18 156 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi Şırnak'ın 66 km K.-B.'sında *Beytüşşebap* 4 253 nüf. (1990).

BEYYAD (EL-), esk. **Géryville,** sonra **el-Beyed,** Cezayir'de kent, cebel Amur'un eteğinde, Yüksek ovalar'ın kenarında; 38 000 nüf. 1852'de Uled Sidi Şeyh (Veled Sıdı Şeyh) kabilesini gözetlemek için kurulan askeri karakol.

BEYYİN sıf. (ar. *beyyin*). *Esk.* **1.** Açık, belli. **—2.** *Beyyin-ül-hilaf,* açıkça görülen hata. || *Beyyin-üs-sadakat,* açıkça görülen doğruluk.

BEYYİNAT çoğ. a. (ar. *beyyine*'nin çoğl. *beyyināt*). *Esk.* Kanıtlar, deliller; apaçık görülen şeyler.
—İsl. huk. Gerçeği ortaya çıkaran kuvvetli deliller. (İslam muhakeme hukukunda deliller: şahitlik, yemin ve yemin etmekten kaçınmadır. Senedin kesin delil olması, koşullarına uygun düzenlenmiş olmasına bağlıdır.)

BEYYİNE a. (ar. *beyyine*). *Esk.* Delil, kanıt; tanık: *Beyyine-i adile* (doğru tanık). || *Beyyine külfeti,* İSPAT* YÜKÜMLÜLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

Beyyine suresi, Kuran'ın 98. suresi. 8 ayettir. Mekke'de inmiştir. Sure, adını "açık ve kesin kanıt" anlamına, ilk ayette geçen "el-beyyine" sözcüğünden almıştır. Surede, kendilerine açık ve kesin kanıt (Kuran ve Hz. Muhammet) gelmesine karşın, inkârcılıkta direnen ve ayrılığa düşen kitap ehli (museviler ve hıristiyanlar) ile putataparlar kınanır. Onlara, inançsız "kötü yaratıklar"ın ahiretteki sonsuz cezaları; inançlı "iyi yaşayanlar"ın sonsuz mutlulukları hatırlatılır.

BEYYİNEN be. (ar. *beyyin*'den *beyyinen*). *Esk.* Apaçık bir biçimde, açıkça.

BEYZ a. (ar. *beyż*). *Esk.* **1.** Yumurta. **—2.** Kuşun yumurtlaması. **—3.** At, eşek ve benzeri hayvanların ayaklarında görülen yumurta biçimindeki şişlik.

BEYZA sıf. (ar. *beyāż*'dan *beyżā*). *Esk.* **1.** Bembeyaz, apak. **—2.** Gümüşten yapılmış. **—3.** Ay ışığıyla parlamış.

◆ a. Çöl, sahra.

BEYZA ya da **BEYZE** a. (ar. *beyża*). *Esk.* **1.** Yumurta, yumurta biçiminde olan şey. **—2.** Husye. **—3.** Miğfer, çelik başlık. **—4.** *Beyza-i Anka,* Anka kuşunun yumurtası; elde edilmesi imkânsız şey. || *Beyza-i islam,* ıslam ülkesi. || *Beyza-i surh,* kırmızıya boyanmış paskalya yumurtası. || *Beyzat-üd-dik,* horoz yumurtası; bulunması güç şey. || *Beyzat-ül-âteşin, beyzat-üs-subh, beyzat-üz-zer,* güneş. || *Beyzat-ül-haki,* dünya. || *Beyzat-ül-harr, beyzat-üs-sayf,* yaz sıcağı, sarı sıcak. || *Beyzat-ül-hıdır,* örtülü güzel kadın.
—Hat. Tuğranın solundaki yuvarlak bölüme verilen ad. (Yumurtaya benzediğinden bu adla anılır. Tuğrada, padişahın kimin oğlu olduğuna işaret eden "bin" sözünün yazılış biçimidir. Bazen dal harfi, bazen de yalnızca tuğrayı tamamlayan ışaretler bu biçimi alır.)

BEYZA (EL-), Libya'da il merkezi kent Sirenayka'da, Cebel Ahdar'ın eteğinde; 58 800 nüf.

BEYZA, İran'ın Fars eyaletinde, Şiraz kentinin K.-B.'sında ilçe. Merkezi Erdekân olduğundan bu adla da anılır. Buğday, süt ve süt ürünleri.
İslam dünyasında bu adı taşıyan birkaç kent vardı. Gene Fars ayeletinde, Şiraz'ın K.'inde ve İstahr'ın B.'sındaki bunların en ünlüsüydü. Eski adı Nesa olan bu kente, beyaz kalesinden ötürü İranlılar *Dij* ya da *Dızı İsfîd* (beyaz kale), Araplar ise beyaz anlamına gelen *el-Beyza* diyorlardı. Zamanında İstahr büyüklüğünde olan bu kentin yerinde günümüzde aynı adı taşıyan bir köy bulunur. Ünlü müfessir Beyzavi ve birkaç ünlü kişi de bu kentten yetişmiştir.

BEYZA, ar. **al-Bayda,** Ürdün'de, Ölü deniz'in yaklaşık 60 km güneyinde, Ürdün platosunu sınırlayan dağların eteğinde yer alan tarihöncesi dönem yerleşmesi. Bir amerikan kazı heyeti burada, çanak-çömlek öncesi yenitaş dönemine (İ.Ö. VII. bin yıl) ait bir köyün kalıntılarını ortaya çıkardı. En eski tabakalarda, tabanı "kireç" badanalı yuvarlak konutlar vardır. Daha sonraları, yanında bir avlu bulunan, tek odalı, dikdörtgen konutlar ortaya çıkar. Üst tabakalarda çok iyi korunmuş evlerse uzun bir dikdörtgen biçimindedir. Giriş, kısa kenarların birinin ortasındadır. İç mekân, ortalarında birer açıklık olan iki kalın bölme duvarıyla, karşılıklı üç çift odaya ayrılır. Asıl oturma mekânları, büyük bir olasılıkla üst katta bulunuyordu; zemin kattaki odalarsa aile atölyeleri olarak kullanılıyordu. "Kireç" badanalı tabanı kırmızı boyalı şeritlerle bezeli, merkezi bir ocağı bulunan büyük bir konut, belki de ortaklaşa kullanılan bir mekândı. Kömürleşmiş bitki kalıntılarından, Beyza'da yaşayanların, bazı tahılları (arpa, buğday) ilkel bir biçimde ürettikleri ve çok sayıda yabanıl bitkiyi (antep fıstığı) topladıkları anlaşılmıştır. Büyük bir olasılıkla keçi daha o zamandan evcilleştirilmişti. Kafataslarına özel bir işlem uygulanan ölüler, büzülmüş bir vaziyette, evlerin tabanı altına gömülüyordu.

BEYZÂ a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BEYZABAZ a. (ar. *beyża* ve fars. *bāz*'dan *beyża-bāz*). *Esk.* Yumurta ya da yumurta biçimli cisimlerle gözbağcılık oyunları yapanlara verilen ad. (Bir sopa üzerinde yumurtayı aşağı yukarı oynatmak, yumurtaları kaybetmek, beklenmedik bir anda ortaya çıkarmak vb. biçiminde hünerler gösterirlerdi.)

BEYZADE a. (*bey* ve fars. *zāde*'den). **1.** *Esk.* Bey oğlu. **—2.** Soylu ya da köklü bir aileden gelen kimse. **—3.** Nazlı büyütülmüş kimse: *Beyzadem bugün ne yemek ister?*
—Kur. tar. Prens unvanıyla Eflak ve Boğdan beyliklerine atanan Fener beylerinin erkek çocukları için kullanılan bir deyim.

BEYZADE, türk halk şairi (XVII. yy.) Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Âşık Ömer'in *Şairname* adlı şiirinden Bursa'da doğduğu, Sun'i'nin bir şiirinden onunla aynı yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

BEYZADE MEHMET → MEHMET Beyzade.

BEYZADELİK a. Soyluluk.

BEYZÂRE a. (ar. *beyzare*). *Esk.* Çırpıcıların kullandığı değnek ya da tokmak.
—ANSİKL. Beyzâre, yazmaları renklerinin sabitleşmesi için denize batıran çırpıcılar tarafından kullanılırdı. Bununla kumaşın tümüyle denize batması ve her yanının tuzlu suyu emmesi sağlanır, kumaş alt üst edilirdi. Bez dokunacak iplik çilelerini açmada da kullanılırdı. Çile silkelenip bir kola geçirilir, ortasına *beyzâre*'yle hafif hafif vurularak karışmış ya da birbirine yapışmış iplikler açılırdı.

BEYZAVİ sıf. (ar. *beyża* ve fars. *-ī*'den *beyżavī*). *Esk.* Yumurta biçiminde, oval.

BEYZAVİ (Abdullah bin Ömer), iranlı şafii hukukçu ve tefsirci (Beyza ? - Tebriz 1286 ya da 1292). Köklü bir öğrenim görerek bir süre Şiraz'da kadıülkudat (başkadı, kadılar kadısı) olarak görev yaptı. Tefsir, fıkıh, kelam ve dilbilgisi konularında yapıtlar kaleme aldı. En ünlü yapıtı, *Envâr üt-tenzil ve Esrâr üt-te'vil* adlı Kuran tefsiridir. Zemahşeri'nin *Keşşaf* adlı yapıtından yararlanarak yazdığı bu tefsiri, islam dünyasında çok tutuldu ve hakkında birçok şerhler kaleme alındı. Bu yapıtı dışında, fıkıhla ilgili *Minhâc ül-vusûl ilâ ilm il-usûl,* dilbilgisiyle ilgili *Lübb ül-lübâb fî ilm il-i'râb,* kelamla ilgili *Misbâh ül-ervâh,* Hz. Âdem'den 1275'e kadarki olaylardan söz eden farsça *Nizâm üt-tevarih* adlı bir de tarih yapıtı vardır.

BEYZAVİ (Abdullah bin Ömer **EL-**), iranlı şair (Beyza, Şiraz - Tebriz bölgesi ? - Tebriz 1286 ya da 1316). Şiraz kadılığı yaptı. *Envar üt-tenzil ve esrar üt-te'vil* adlı kitabında Kuran'ın arapça bir tefsirini yazdı.

■ **BEYZBOL** a. (ing. *base-ball*'dan). Bir top ve bir sopayla oynanan ve her oyuncunun topa vurduktan sonra aşmak zorunda olduğu yolun kazıklarla belirlendiği bir spor türü.
—ANSİKL. Her takımda dokuz kişi vardır. Bir takımın atıcısı top fırlatır, öteki takımın oyuncusu (vurucu), top yeniden ilk fırlatan takımın eline geçinceye kadar kazıkları aşabilmek amacıyla, topu sopasıyla gücünün yettiği kadar uzağa göndermeye çalışır. Birbirini izleyen atıcıların gerçekleştirdikleri tur sayısı, oyunu kazanan takımı belirler. Kriketten ve avcı topundan türeyen bu oyun ABD'de (XIX. yy.'ın başlarında bu ülkede ortaya çıkmıştı) büyük ilgi görmektedir ve 1945'ten başlayarak Japonya'da da yaygınlaşmıştır.

J.-C. Mazières-Rapho

beyzbol
atıcıdan gelen topu en uzağa göndermeye hazırlanan vurucu

BEYZE → BEYZA

BEYZİ sıf. (ar. *beyż* ve *ī*'den *beyżī*). *Esk.* Yumurta biçiminde, oval.

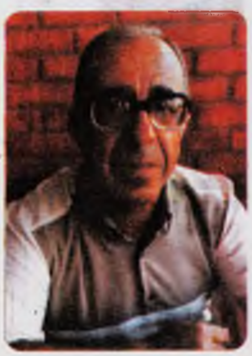
BEZ a. **1.** Bezayağı örgüsüyle pamuk ya da bitkisel elyaftan dokunan kumaş: *Şile bezi. Rize bezi. Amerikan bezi. Kaput bezi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Her türlü dokumaya verilen ad **—3.** İşlevine göre ele alınan kumaş parçası: *Çocuk bezi, el bezi, yer bezi, toz bezi, sargı bezi* vb. **—4.** *Bez bağlamak,* altlarını kirleten hastaların ve bebeklerin altına bez koyup sarmak.
—Bes. san. İkinci sınıf ya da çıkma denilen pastırma türlerinden biri.
—Ciltç. *Cilt bezi,* cilt kapaklarının kaplanmasında kullanılan keten ya da yapay iplikten dokunmuş bez.
—Çoc. bak. *Bez takımı,* bebeklerde su geçirmez külot yerine kulanılan naylon bağla, emici bir tabakadan oluşan ve kullanıldıktan sonra atılan çocuk bezi takımı.
—Kad. hast. *Âdet bezi,* âdet zamanında dışa karşı koruyucu olarak kullanılan, emici pamuk ya da bez.
—Polim. Kalıplamadan sonra eşeksenli iki metal maçayı, iki plakayı ya da bir plaka ile kalıbın karşıt çeperini ayıran ve daha sonra açık bir kanal oluşturmak için koparılan ince (milimetrenin onda birkaçı) pelikül.
—Teknol. *Elek bezi,* kıtık, jüt ya da ipekten dokunan ve eleme işlerinde kullanılan dokuma.
—Tekst. *Adana bezi,* pamuk ipliğiyle dokunan bir tür astarlık bez. || *Ambalaj, torba, çuval bezi,* keten kıtığından, jütten, kimi kez de pamuktan ya da sentetik elyaftan yapılan ve bazen kaba bir şekilde viskozla karıştırılarak dokunan bez. || *İngiliz bezi,* ağartılmış ketenden dokunan ve ciltçilikte kullanılan bez. || *Şilte bezi,* pamuk ya da ketenden dokunan kalın ve sıkı bez.

◆ sıf. Bezden yapılmış şey için kullanılır: *Bez cilt. Bez bebek.*
—Mobc. *Bez yatak,* üzerine kayışlar ya da bez gerilmiş, X biçiminde iki çapraz çerçeveden oluşur. (Bez yatak, "ipli" yatak ve genellikle "dip tahtası geçirilmiş" yataklar gibi somyalı yataklardan önce ortaya çıkmıştır.)
—Oto. *Bez kuşak,* bazı tip klasik dış lastiklerin armatürünü oluşturan kumaşların tümü.
—Reklamc. *Bez ilan,* bir bez üzerine, büyük harfler ve motiflerle hazırlanan reklam panosu. (Pano, dört köşesinden gerilerek yerel yönetimin izin verdiği, görülebilir yerlere asıldığı gibi, yine gergin ve görülebilir biçimde uçaklardan dalgalanmaya da bırakılabilir.)
—ANSİKL. Eskiden yalnız bitkisel liflerden, özellikle keten elyafından bezayağı örgü biçiminde dokunan kumaşlara "bez" denirdi. Günümüzde bezayağı örgüyle dokunan çok sayıda kumaşa, genellikle pa-

Larousse

Théodore de **Bèze**
XVI. yy. sonunda yapılmış tablo
ressamı belli değil
Protestanlık kitaplığı, Paris

Asım **Bezirci**

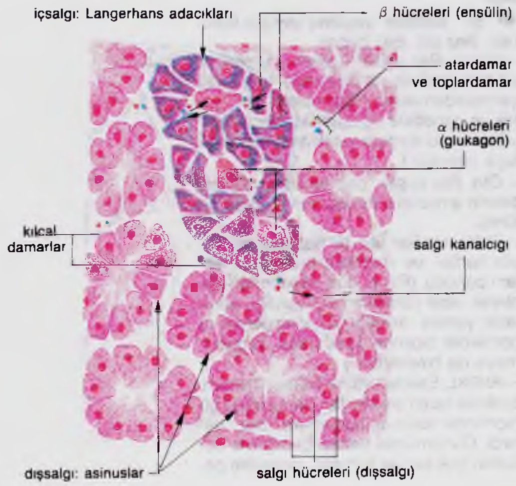
muklu dokumalara bez adı verilir. En hafifi organdi, en ağırı branda bezidir; 8 sık./cm ile 140 sık./cm arasında değişen bu bezler, terbiye ve apre işlemlerinden geçirildikten sonra kullanıma hazır duruma getirilir ve değişik adlarla anılır: *organdi, muslin, nansuk, perkal, merserize, şantug, şintz, kreton, patiska, hasse, poplin, otoman, lavn, tarlatan* vb.

Keten bezlerine ilk kez Mısır'da, giysi parçaları ve mumya sargıları biçiminde firavunlar döneminden kalan mezarlarda rastlandı. İ.Ö 3000-2500 yıllarına ait en eski pamuklu bez örnekleriyse Hindistan'da bulundu. Yazıtlara göre İ.S. VIII. ve XIII. yy.'lar arasında Uygurlar'ın keten, özellikle pamuklu dokumaları o dönemin çin ipeklileriyle yarışacak düzeydeydi. Selçuklular döneminde, Anadolu'da çeşitli dokumaların yanında, pamuklu bezler de önemli bir yer tutuyordu. Beylikler döneminde Tokozlu (bugün Denizli) bezi, Anadolu'yu gezen yazarların hayranlıkla sözünü ettiği bir dokumaydı. Osmanlı devletinde Kanuni dönemi gümrük kayıtlarında adı geçen Trabzon keten bezi, en gözde dokumalardan biriydi. Gerçekten bu kez kenevir elyafından dokunan Rize beziydi; ne varki dışsatımı Trabzon limanından yapıldığı için kayıtlarda Trabzon bezi olarak geçer. Saray belgelerinde, padişahın iç çamaşırlarının bu bezden yapıldığı kaydedilir. Ayrıca, Trabzon keten bezinin 1885 Paris fuarı'nda derece aldığı kayıtlarda yer alır. 1600-1640 arası narh defterlerinde yer alan değişik nitelikte birçok bez arasında şunlar sayılabilir: İstanbul'un üskülü bezi, Sinop bezi, Ereğli bezi, Akşehir'in pembe bezi, Beyşehir bezi, Soma bezi, Edremit bezi, Nazilli bezi, Akhisar bezi, Drama bezi, Menemen bezi, Boğazhisar bezi, Rumeli bezi.

Öte yandan çit bezi, tülbent, bürümcük, kirpas (yelken kirpası ve çadır kirpası) adı altında çok değişik nitelikte bez dokuma satan tüccarlara bezzaz, bu dokumaların satıldığı kapalı çarşılara da bezzazistan (bedesten) denirdi.

Bu bezler 1850 yılına dek tezgâhlarında dokunurdu. Türkiye'de ilk pamuklu dokuma fabrikası 1850 yılında İstanbul'da Bakırköy'de kuruldu. Bunu Çukurova (1888) ve Cumhuriyet dönemine kadar İzmir, İstanbul, Mersin'de üretime başlayan diğer fabrikalar izledi. Bugün yurdumuzda kamu ve özel kesime ait çok sayıda pamuklu bez fabrikası vardır.

Metal bezler, çoğunlukla demir ya da bakırdan yapılır ve öteki bezler gibi iki gücülü bir dokuma tezgâhında dokunur. Ancak çözgü telleri çok seyrektir ve atkı telleri tefe tarafından daha gevşek atılır. Bu bezler pencereleri donatmada, elek, filtre ve katalizör taşıyıcıları yapımında, güvenlik lambalarını korumada kullanılır. Bu son uygulamanın metal bezlerin yanıcı gazları geçirmesine rağmen alevleri hemen hemen tümüyle tutma özelliklerinden kaynaklanır. Öte yandan Davy lambası da aynı özelliğe dayanır.

bir **bez** kesiti
(dışsalgı ve içsalgı yapan pankreas)
oklar metabolitlerin izlediği
yolu gösterir

BEZ a. (ar. *beyz*'den). Hücreleri salgı üreten organ.
—Bot. *Salgı bezi,* salgı çıkaran organ. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dış salgı bezleri,* salgı çıkaran tüycükler. || *İç salgı bezleri,* salgı çıkaran keseler.
—Nörol. *Bez ağrısı,* lenf bezlerinde ortaya çıkan ağrı. (Eşanl. ADENALJİ.)
—Patol. *Bez takımı,* aynı gruptan lenf bezlerinin tümünün iltihaplanıp şiştiği adenopati çeşidi.
—ANSİKL. Anat. ve Fizyol. Bezler ikiye ayrılır: dışsalgı bezleri ve içsalgı bezleri. Salgılarını bir kanal ya da bir boşluk yoluyla boşaltan bezlere *dışsalgı bezi* denir (özellikle tükürük ve bağırsak bezlerinin durumu böyledir; bunların çalışması basittir ve nörovejetatif sistemin denetimi altındadır); *hormon* denen salgılarını doğrudan doğruya kana veren bezler de *içsalgı bezi*'dir. Bunların çalışması hipofize ve onun aracılığıyla hipotalamusa bağımlı ve karmaşıktır. Bu çeşit bezler pek çoktur ve büyüme, sindirim, sinir sistemi, cinsel işlevler, vb. konusunda önemli rol oynarlar. Karaciğer, böbrek, pankreas, yumurtalık, erbezi gibi bazı organlar aynı zamanda hem dışsalgı ve hem içsalgı bezi olarak çalışır.
—Bot. Bitkilerde çeşit çeşit salgı bezi vardır: anthocerotales takımında (yosunlar) mukus ya da helme çıkaran bezler, taşkırangillerde kalker çıkaran bezler (su gözenekleri kalsiyum karbonat asitince zengin bir sıvı salar), etçil bitkilerde sindirim bezleri (bunlar protein eritici enzimler çıkarır ve aynı zamanda emme organı olarak da görev yapabilirler), tuz bezleri (bunların karmaşıklığı çok çeşitlidir: staticelerde fazla, spartinelerde az; tuzcul bitkilere özgü olan bu bezler tuz çıkarır).

BEZÂDİ a. (ar. *bezadi*). *Esk.* Maviye çalan renkte değerli taş; küçük yakut.

Bezae *(codex),* V. yy.'ın önemli elyazması; İncil'in ve Resullerin işleri'nin metnini içerir; yunanca metnin karşısında latince metin yer alır.

Bezatha ya da **Bethesda,** İsa zamanında Kudüs'te, tapınak alanının kuzeyinde yer alan havuz; suyunun mucizemsi bir etkisi olduğuna inanılırdı.

BEZAYAĞI a. Tekst. İki gruba ayrılan çözgü ipliklerini (tek ve çift sayılı), atkıları art arda atmak için almaşık biçimde indirip kaldırarak elde edilen dokuma örgüsü.
—ANSİKL. Bezayağı, dokuma kumaşlarda kullanılan temel örgülerden en eski, basit ve çok kullanılanıdır. Örgü raporu, iki çözgü ve iki atkı ipliğinden oluşur. En az iki çerçeveyle dokunabilir. Yanyana iki çözgü ipliğinden biri, ötekinin aksine ağızlık açar. Birinci atkıda tek sayılı çözgüler yukarıdaysa, ikinci atkıda çift sayılı çözgüler yukarıdadır. İki çözgü ve iki atkıdan sonra, bağlantılar aynı şekilde devam eder. Bu, dokuma örgüleri içinde en küçük rapor sayısıdır. Bağlantı noktalarının fazla olması, ipliklerin kaymasını engellediğinden, dayanıklılığı öteki örgülerle dokunanlardan daha fazladır. Dokunması sırasında iplikler ve ipliklere hareket veren mekanizma çok hareketli olduğundan, ipliklerdeki sürtünme ve kopma oranı, öteki örgülere oranla fazladır. Bu nedenle genellikle dört çerçeveyle dokunur. Çözgü sıklığının fazla olduğu kumaşlarda daha fazla çerçeveyle de çalışılabilir. Aynı numara ipliklerle dokunmuş kumaşlarda, bezayağı örgüde atkı ve çözgü sıklıkları, öteki örgülerle dokunanlardan daha azdır. Buna karşın ipliklerin kumaş içerisindeki kıvrımları fazla olduğundan, bezayağı örgülü kumaşların mekanik daralması, öteki örgülerle dokunmuş kumaşlardakinden daha fazladır. Bu örgüyle istenen ende kumaş dokunabilmesi için, tarak eninin, öteki örgülerle dokunacak kumaşlardan daha fazla alınması gerekir. Atkı ve çözgü kenetlenmeleri eşit sayıda olduğundan, kumaşın her iki yüzü de aynı görünümdedir. Dayanıklılığı ve en düşük iplik sıklığına sahip olması nedeniyle tüm tekstil dallarında, çok yönlü olarak kullanılmaktadır. (→ Kayn.)

BEZBARUA (Laksminath), assamlı yazar (Barpeta 1868 - Dibrugarh 1939). Şair, romancı, denemeci, oyun yazarı, gazeteci ve eleştirmen. Assam edebiyatının öncüsüdür. Yapıtlarında köy ve kasaba yaşamını yansıtır.

BEZBORODKO (Aleksandr Andreyeviç, *prens* —), rus devlet adamı (Gluhovo, Ukrayna, 1747 - Petersburg 1799). 1780'den başlayarak Yekaterina II'nin dışişleri kurulu üyeliğini yaptı, onun dönemindeki başlıca görüşmeleri yönetti: Türkler ile Ruslar arasında imzalanan Yaş antlaşması (1792), Polonya'nın paylaşılması (1795). Pavel I kendisine prens unvanını verdi (1797).

BEZDAR a. Otçulların midesinde ve bağırsaklarında bulunan mineral yumrusu. (Atta oldukça iri olabilen bezdarın, eskiden, panzehir ve tılsım görevi yaptığına inanılıyordu.)

BEZDİRİCİ sıf. İnsanı bezdiren, usandıran, sıkan şey için kullanılır: *Uzun, bezdirici bir konuşma.*

BEZDİRİLMEK → BEZMEK.

BEZDİRMEK → BEZMEK.

BEZE a. **1.** Yoğurulan hamurdan, kullanılmak üzere ayrılan küçük topak; pazı. **—2.** Yumurta akı ve pudra şekeriyle yapılan çok hafif, bir tür kuru pasta. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** İnsan ya da hayvan vücudunda oluşan küçük şişlik, ur.
—Seram. Seramik hamuru içinde erimeden kalmış parçacıklar. (Bezeli hamur ile tornada biçimlendirilen seramikler kuruma ve fırınlama sırasında çatlar, bozulur.)
—ANSİKL. Başlıca bezeler, "pişirilmiş" beze (yumurta akı ve şeker şurubu ateşte çırpılır, sonra fırında pişirilir); "İsviçre" bezesi (yumurta akı çırpılır, üzerine şeker eklenir, fırında pişirilir) ve "İtalyan" bezesidir (çırpılan yumurta akının üzerine pişirilmiş şeker dökülür). "Pişirilmiş" beze kuru pasta ya da kremalı pasta biçiminde olabilir, ayrıca Norveç omleti, kremalı bisküvi gibi hafif yiyeceklerde kullanılabilir.

BÈZE (Théodore DE), protestan yazar ve tanrıbilimci, Calvin'in başlıca yardımcısı (Vézelay 1519 - Cenevre 1605). Önce Lozan'da yunanca öğretmenliği, 1558'deyse Cenevre'de tanrıbilim öğretmenliği ve papazlık yaptı. Protestan davasının savunucusu olarak birçok diplomatik görev aldı; Calvin'in ölümü üzerine (1564), onun yerine Cenevre akademisi rektörlüğüne getirildi ve Reform'un önderi olarak göründü. Olağanüstü girişimciliği, kalem tartışmalarındaki ustalığı ve Cenevre'deki veba salgınında gösterdiği çabayla dikkati çeken Th. de Beze, eski yazarları örnek almak, ama taklit etmemek gerektiğini ileri sürerek edebiyat alanındaki Rönesans hareketini başlattı. Çok sayıda fransızca ve latince yapıtı vardır: *Abraham sacrifiant* (1550), adlı trajedisi giriş ve koroların yer aldığı bir misterdir. *De haereticis a civili magistratu puniendis*'te Castellion'a karşı dinsel hoşgörüsüzlüğü savunur. Reforma gerçek bir bağlılık örneği olan *Histoire ecclésiastique des Eglises réformées du royaume de France*'ın (1580) yazılmasını yönetti.

BEZEK a. (*bezemek*'ten). Bir şeyi süslemek, güzelleştirmek için eklenen öğe; bezen, bezeme, süs, ziynet.

BEZEKÇİ a. Süsleme sanatıyla uğraşan kimse.

BEZEKLEMEK g. f. Bir şeyi bezekle süslemek.

BEZEKLİ sıf. Üzerinde bezekleri olan; bezenmiş, süslenmiş.

BEZEKLİK. Tar. coğ. D. Türkistan'da, Koço kentinin hemen K.'inde, Murtuk vadisinde yer. Burada Uygurlar döneminden kırk buddha tapınağı vardır. Tapınakların duvarları uygur buddhacı resim sanatını yansıtan örneklerle kaplıdır. Bu resimler VIII.-XIII. yy.'lar arasına tarihlendirilir.

BEZEL a. (fr. *bezel*). Kuyumc. Bir değerli taş ve özellikle pırlanta yıldızının alt yanında açılan üçgen biçiminde façeta.

BEZELEMEK g. f. Hamuru topaklara ayırmak.

BEZELEMEK g. f. Pastac. Bir tatlıyı ya da pastayı kısa bir süre için fırına sürmeden önce, üzerini dövülmüş ve şeker katılmış yumurta akı tabakasıyla kaplamak.

BEZELİ sıf. Bezenmiş olan, süslü.

BEZELYE a. **1.** Sebze ve yem bitkisi olarak yetiştirilen bitki. (Bil. a. *Pisum sativum;* kelebekçiçekligiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu bitkinin tohumu.

—Bot. *Araka bezelyesi*, taze ya da kuru yenen taneleri için yetiştirilen yerli bezelye çeşidi. || *Kırık bezelye*, kabuğu soyularak ikiye ayrılmış kuru bezelye. || *Kokulu bezelye*, kokulu mürdümük *(Lathyrus odoratus).* || *Sultani bezelye*, yalnız körpeyken taneleriyle birlikte yenen yeşil badıçları için yetiştirilen yerli bezelye çeşidi. || *Tavşan bezelyesi*, adi mürdümük *(Lathyrus sativus).* || *Yalancı bezelye*, gazelboynuzu *(Lotus cornuculatus).* || *Yem bezelyesi*, otu ve tanesi için hayvan yemi olarak yetiştirilen bezelye çeşidi. || *Yumrulu bezelye*, fındık lezzetinde kök yumruları yenen mürdümük türü *(Lathyrus tuberosus).*

—El sant. *Bezelye bağlama*, NOHUT* BAĞLAMA'nın eşanlamlısı.

—Mutf. *Bezelye bastısı*, sultanı bezelye ve kuşbaşı etle yapılan bir tencere yemeği. || *Bezelye unu*, kurutulmuş bezelye tanelerinin öğütülmesiyle elde edilen un. (Besin değeri yüksek olduğundan çocuk mamalarına katılır. Çorba yapmak için de kullanılır.)

—ANSİKL. Protein ve nişastaca zengin iri taneli bir bitki olan bezelye çok eskiden beri Avrasya'da yetiştirilir. Bahçe bezelyesi taze ve kuru olarak türetilir. Taze bezelye tam olgunlaştığı sırada toplanır ve içi (tane bezelye) çıkarılarak olduğu gibi kullanılır ya da konserve yapılarak tüketilir; kuru bezelye ise, tam olgunlaştıktan sonra toplanır, kuru sebze olarak kullanılır. Bahçe bezelyelerinin pek çok çeşidi vardır: kimisi çok bodur ya da yarı bodurdur; kimisiyse çok dallı ve yüksektir, hereklerle desteklenmeleri gerekir (sırık bezelyesi). Tümü yenen bezelyeler de vardır; tazeyken badıcında parşömen tabakası bulunmayan bu bezelyeler tümüyle yenebilir. Bezelye tohumla üretilir ve ılıman nemli bir iklim ister. Yetişme süresi, ekim tarihine göre iki buçuk ayla dört ay arasında değişir. Taze bezelye, taneleri henüz körpe, tatlı ve yumuşakken toplanır. Bunlardan iç bezelye halinde sebze olarak hemen tüketilecek olanlar elle toplanıp iç bezelye haline getirilir, konserve yapılacak olanlar makineyle toplanır (sanayileşmiş ülkelerde). Makineli hasat başladıktan sonra bezelye üretimi daha da yaygınlaşmıştır. Konservelik bezelyede verim ortalama 4,5 t/ha'dır ve taze bezelyede bu 6 t/ha'ya ulaşabilir.

• *Kırık bezelye.* Bazı bezelye çeşitlerinin işlenmesiyle elde edilir. Tam olgunlaştıktan sonra toplanan bezelyelerin tane kabuğu makinelerle çıkartılır, böylece çıplak kalan tane ikiye ayrılır.

• *Yem bezelyesi.* Bahçe bezelyesinin bir çeşidi olan yem bezelyesi yeşil yem olarak kullanıldığı gibi (gerekirse ambarlanır) tane olarak da hayvanlara yedirilir. Bu çeşit bezelyeler genellikle bitkiye herek ödevi görecek bir tahılla birlikte yetiştirilir.

• *Proteinli bezelye.* Bahçe bezelyesinin bir başka çeşididir; protein oranı yem bezelyesininkinden yüksek olduğu için tanesi için yetiştirilir.

—Mutf. Karbonhidrat ve protein yönünden çok zengin bir besin maddesi olan bezelyede, A, B ve C vitaminleri bulunur. Yeşil kabuklarıyla birlikte yenen, küçük taneli sultani bezelyeden ve iri taneli araka cinsinden, çeşitli etli ve zeytinyağlı yemekler yapılır, bazı et yemeklerinde garnitür olarak yararlanılır.

BEZEME a. **1.** Bezemek eylemi. **—2.** Süsleme, bezek.

BEZEMECİ a. Süsleyen, bezeyen kimse.

BEZEMEK g. f. *Bir şeyi (bir şeyle) bezemek*, onu (o şeyle) kaplamak, donatmak, süslemek; tezyin etmek: *Bahar, kırları çiçeklerle bezemişti.*

—Güz. sant. Bir yapıyı ya da her türden eşyayı, çeşitli motiflerle süslemeye yönelik olarak yapılan çalışma.

◆ **bezenmek** edilg. ve dönşl. f. Bezemek eylemine konu olmak, ya da kendini bezemek, süslenmek: *Sofra güllerle bezenmişti. Süslenip bezenip gelmiş.*

◆ **bezetmek** ettirg. f. Süsletmek, donattırmak.

BEZEMELİ sıf. Süslü, bezekli, dekoratif.

BEZEN a. (*bezemek*'ten). Süs, bezek.

BEZENLİK a. Süs, ziynet.

BEZENMEK → BEZEMEK.

BEZETMEK → BEZEMEK.

BEZEYİCİ a. Bir yeri bezeyen, süsleyen kimse.

BEZEYİŞ (Şadan), türk ressam (Adapazarı 1926). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademesi resim bölümü'nü bitirdi (1951). Hikmet Onat, Cemal Tollu, Nurullah Berk ve Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi oldu. Roma Güzel sanatlar akademisi'nde ve Roma Heykel ihtisas akademisi'nde öğrenim gördü(1954). İstanbul Teknik üniversitesi'nde temel tasarım dersleri vermeye başladı (1955). İstanbul Operası sanat yarışması'nda üçüncülük ödülünü (1968), Devlet resim ve heykel sergisi'nde başarı ödülü'nü kazandı (1975). İlk resimleri, Gromaire'in etkisi altındadır. 1950'li yıllarda yaptığı soyut resimlerinde görülen, biçimi aşırı ölçüde parçalama eğilimi, bazı italyan fütüristlerinin mekanik düzen kurgusunu andırır. 1970'ten sonra yeniden figüratif resme döndü. Bu dönem yapıtlarının kompozisyonu, Anadolu kadın başları, giysi ve takılar ve iyice üsluplaştırılmış figürlerin çeşitli parçalarının gerçeküstücü bir görüntü yaratacak biçimde bütünleştirilmesine dayanır. *Fantastik* (1975), *Görüntü* (1975), *Billur* (1979) gibi, 1970 sonrası resimlerinin büyük çoğunluğunda egemen renk mavidir.

BEZGİN sıf. Yaşama sevincini, çalışma gücünü yitirmiş, yorgun, bıkkın kimse; bir kimseye özgü tutum, davranış için kullanılır: *Yaşamdan yorulmuş bezgin bir adam. Bezgin bir sesle yanıt vermek.*

BEZGİNLEŞMEK gçz. f. Bezgin duruma gelmek.

BEZGİNLİK a. **1.** Bir kimseden, bir şeyden, bir şey yapmaktan bıkma, usanma, yorulma: *Gözlerinde bir acı, bir bezginlik vardı.* **—2.** *(Bir şeyden) bezginlik getirmek*, bir şeyi yinelemekten,bir şeyin tekdüzeliğinden bıkıp usanmak, bezmek. || *(Bir kimseye) bezginlik vermek*, bir kimseyi bıktırıp usandırmak, bezdirmek.

BÉZIERS, Fransa'da (Herault) *arrondissement* merkezi, Biterrois'da, Orb ırmağı ve Midi kanalı kıyısında; 78 477 nüf. (1991). Kent, Languedoc'un şarap ticaret merkezi olmasını sağlayan demiryollarının (Bordeaux-Sète hattı, 1858) döşenmesiyle gelişmiştir.

BEZİK a. (ital. *bazzica*, kâğıt oyunu anlamında). İki ya da üç ve dört, en fazla beş kişiyle oynanabilen bir iskambil oyunu. As, papaz, kız, vale, onlu ve dokuzludan oluşan dört deste (96 kâğıt) ve 3 000 sayı üzerinden oynanır. Sayılar, marköz* adı verilen tahta gereçler üzerine kaydedilir.

BEZİR a. (ar. *bezr*). *Esk.* **1.** Tohum, ekilecek tane. **—2.** Keten tohumu.

—Boyac. Keten ya da kenevir tohumundan elde edilen, yağlı boya, vernik ve cam macunu yapımında kullanılan yağ. (BEZİRYAĞI da denir.)

—Hat. *Bezir işi mürekkep*, keten tohumu yağının yakılmasıyla elde edilen isten yapılan mürekkep. (İki üç ayda elde edilebilen, koyu siyah, akıcı bir mürekkepti. Hattatlar bu mürekkebe biraz mazı atarak solmasını ve nemden etkilenmesini önlerlerdi.)

—ANSİKL. Bezir, ahşap yüzeyleri dış etkenlere karşı korumaya, desenleri belirginleştirmeye ve rengi koyulaştırmaya yarar. Ayrıca herhangi bir yüzeye yağlı boya ya da cila vurulmadan önce çoğunlukla astar biçiminde bezir çekilir. Böylece hem iyi bir zemin elde edilir, hem de boya ya da cilanın aşırı emilmesi önlenir. Türkiye'de iki tür bezir vardır: türk beziri de denilen *osmanlı beziri* macunun temel bileşenlerinden biridir; *ingiliz beziri* ise yağlı boya ve vernik üretiminde kullanıldığı gibi inceltmek amacıyla yağlı boyalara katılabilir.

BEZİRCİ (Asım), türk yazar (Erzincan 1927). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1950). Özel kuruluşlarda muhasebecilik yaptı (1953-1978), emekli oldu. Ataç*'ın savunduğu öznel-izlenimci eleştiri anlayışına karşı, nesnel bilimsel eleştiriyi savundu; bu görüşün uygulamalarını verdi: *Çok kapılı oda* (1961), *Okudukça* (1967), *Orhan Veli* (1967), *Ahmet Haşim* (1967), *Nurullah Ataç* (1968), *Metin Eloğlu* (1971), *On şair on şiir* (1971), *İkinci yeni olayı* (1974), *Sabahattin Ali* (1974), *Bilimden yana-sosyalizme doğru* (1976), *1950 sonrasında hikayecilerimiz* (1980), *Abdülhak Hamit* (1983), *Rıfat Ilgaz* (1988), vb. Ayrıca Tevfik Fikret, Ahmet Haşim, Nazım Hikmet, Orhan Veli ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerinin eleştirel toplu basımlarını hazırladı.

BEZİRGÂN a. (fars. *bāzargān*'dan). **1.** *Esk.* Ticaretle uğraşan kimse, tüccar: *Korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan* (atasözü). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Alışverişte aşırı kazanç peşinde olan, bunun için türlü yollara başvuran kimse: *Tam bir bezirgândır.* **—3.** Eskiden yahudilere verilen bir unvan. **—4.** *Esk. Ayak bezirgânı*, eşya gezdirip satan gezginci esnaf, bohçacı.

—Ed. Masalların ve halk hikâyelerinin başlıca tiplerindendir. (*Dede Korkut kita-*

bezelye

yaprak ve koltuktan çıkan çiçeklik

Béziers
Orb ırmağı kıyısındaki kentten bir görünüm ön planda, eski Saint-Nazaire katedrali (XII. - XIV. yy.)

bı'nda oğuz beylerinin bezirgânları bulunduğu, bunları alışveriş ve haber toplamak için yabancı ülkelere gönderdikleri anlatılır. Bezirgânlar, korkak kimseler olarak canlandırılır. Ancak Köroğlu hikâyesindeki Zor Bezirgân gibi, kahramana karşı gelenleri de vardır.)

—Mutf. *Bezirgân aşı*, ÂBKÂME'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Bezirgânlar, ulaşım zorluklarının olduğu Ortaçağ'da ve sonraki yüzyıllarda aylarca süren yolculuklar yaparak ticaret malları taşıyan kişilerdi. Ayrıca, zengin kişilerin mallarını taşırlardı. Beylerin, paşaların, hatta hükümdarların bezirgânları vardı. Ticaret yaşamı içinde deneyime dayalı ve kendilerine özgü hiyerarşik bir örgütlenmeye sahiptiler. Büyük iş yapan, iktisadi bakımdan güçlü olanlarına "bezirgânbaşı" denirdi.

BEZİRGÂNBAŞI a. Kur. tar. Bezirgânbaşı, padişahın çuha, bez, tülbent vb. gibi eşyalarını sağlamak ve gözetmekle yükümlü kışı. (Sarayın Birun kesımındendi ve darüsaade ağasına bağlıydı.)

—Oy. *Aç kapıyı bezirgânbaşı*, açık havada, çok sayıda kişiyle oynanan bir çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Oy. Oyunculardan ikisi, gizlice kendilerine birer ad takar ve kollarını kaldırıp parmaklarını kenetleyerek bir köprü oluştururlar. Öteki oyuncular "aç kapıyı bezirgânbaşı" sözleriyle başlayan tekerlemeyi söyleyerek bu köprüden geçerler. Tekerleme bittiğinde köprüden geçmekte olan oyuncu tutulur, takılan adlar söylenir. O da birisini seçip, hangisinin takma adını söylemişse, onun ardına geçer. Sonuçta, oyuncular ikiye ayrılmış olur. Aynı taraftan olanlar art arda dizilip birbirlerine tutunur ve iki grup karşılıklı çekişir. Öteki grubu kendi yanına çekebilen oyunu kazanır.

BEZİRGÂNLIK a. **1.** Bezirgânın işi, uğraşı. **—2.** Aşırı kazanç için her yola başvurma; bezirgân gibi davranma: *Bir şeyi bezirgânlıkla elde etmek.*

BEZİRLEMEK g. f. Beziryağı ile yağlamak.

BEZİSTAN, BEZAZİSTAN ya da **BEZZAZİSTAN** a. *Esk.* Esnaf çarşısı. (→ BEDESTEN.)

BEZL a. (ar. *bezl*). *Esk.* **1.** Esirgemeden harcama, cömertçe verme: *"Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil"* (Nefi, XVII. yy.). **—2.** *Bezl etmek*, sarfetmek, harcamak. ‖ *Bezl-i gayret*, çaba harcama: *"...azamî neticenin istıhsaline bezl-i gayret olunacaktır"* (M. K. Atatürk). ‖ *Bezl-i iltifat*, iltifatı esirgememe. ‖ *Bezl-i nefs*, kendini harcama.

BEZLE a. (fars. *bezle*). *Esk.* **1.** İnce nükteli söz. **—2.** Ahenkli bir biçimde okunan şiir.

BEZLEME a. Bezlemek eylemi.

—Havc. Pürüzsüz bir yüzey kazandırmak ve dolayısıyla ilerlemeye karşı direnci azaltmak için uçağı verniklenmiş bir bezle kaplama.

BEZLİ sıf. Kâğ. san. Bir yüzü muslin ya da kumaşla kaplanarak pekiştirilmiş kâğıt için kullanılır.

BEZLİ, asıl adı **Abdioğlu Ali**, türk halk şairi (Çankırı 1843 - *ay. y.* 1902). İstanbul'da medrese eğitimi gördü. Sırp isyanını bastırmak amacıyla görevlendirilen ilmiye alayına mülazim olarak katıldı (1887); bu savaşı konu edinen *Fezleke-i tarih* adlı destanı yazdı. Çırağan* olayı'ndan sonra Ali* Suavi ile tanışıklığının kendisine zarar getirmesinden çekinerek doğduğu kente döndü; burada çeşitli memuriyetlerde bulundu. Hece vezni yanında aruzla yazılmış şiirleri de vardır.

BEZM a. (fars. *bezm*). *Esk.* **1.** Meclis. **—2.** İçkili, eğlenceli sohbet. **—3.** Kalabalık, topluluk. **—4.** *Bezm-ârâ*, meclis süsleyen, sohbete tat getiren. ‖ *Bezm-i aşk*, aşk meclisi. ‖ *Bezm-i Cem*, Cem'in meclisi, içki âlemi.‖ *Bezm-i elest*, Tanrı'nın ruhları yaratıp "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye seslendiği ve ruhların "evet" dediği meclis. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) ‖ *Bezm-i gam*, üzüntü, gam meclisi: *"Bezm-i gamında cân ü dil yandı yakıldı sâkıyâ"* (Baki, XVI. yy.). ‖ *Bezm-i işret*, içki meclisi. ‖ *Bezm-i muhabbet*, sohbet meclisi. ‖ *Bezm-i safa*, eğlence meclisi. ‖ *Bezm-i vuslat*, sevgililerin kavuşma meclisi.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında gazellerde, kasidelerin nesip bölümlerinde sık sık bezmden, bezme katılanlardan, bezmin çoşkunluklarından söz edilir. Sakinamelerde konuyla ilgili geniş ayrıntılar yer alır. Mesnevilerde kahramanların eğlendikleri, sevgililerin başbaşa geçirdikleri içkili toplantılarda ise divan edebıyatının klişeleşmiş dünyası yanında zaman zaman yerel görünüşler de yansıtılır. Mehtaplı bahar gecelerinde bağ ya da bahçede düzenlenen bezme sevgili ya da güzel, nedim, arkadaş, mutrip (çalgıcı), okuyucu (hanende, hınyager [şarkıcı], kavval [çok konuşan, geveze]), rakkas (dansçı) ve tütsücü katılır. Saki, içki sunar. Burada herkes eşittir. Kebap, nukl (meze), elma, ayva, nar, bezmin vazgeçilmez öğesi olan şarap, şarap içerken kullanılan desti, piyale, kadeh ve şişe çok sık anılır. Çerağ ya da şem (mum) ışığında kurulan bezmin gözde çiçeği gül, en çok sözü edilen hayvanlar da bülbül ve tutidir. Musikisiz bezm olmaz; sazlardan çeng ile def tercih edilir. Musiki ve raks nedeniyle sık sık zühre yıldızı anılır. Sabahlara kadar süren bezmlere "bezm-i şahi" ya da "bezm-i sultani" adı verilir. Şairler padişahları, devlet büyüklerini överken arada rezmi de (savaş) da anarlar. Bezmden sonra rezme, rezmden sonra da bezme özlem duyulur. Dünya ve sevgilinin yüzü bezme benzetilir.

—İsl. *Bezm-i elest*, Kuran'ın Araf suresinin 72. ayetinde belirtildiğine göre, kıyamet gününde varlığından haberleri olmadığı konusunda bir özür ileri sürmesinler diye, Allah insanlara "Elestü bi-Rabbiküm (Sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sormuş; onlar da "Belâ, şahidnâ" (Evet, [Rabbimizsin], tanık olduk) demişler, böylece Allah ile kullar ya da ruhları arasında bir sözleşme gerçekleşmiştir. Sözkonusu ayetin yorumu ile ilgili görüşler içinde ağırlıklı olan iki görüşten ilkine göre, insanlar yaratılmadan önce Allah, Âdem'in soyundan ya da tüm ruhlardan kendisini tek tanrı olarak tanıdıkları yolunda "ahid" (söz) aldı. İkinci görüşe göre ise, ayetteki bu anlatım sembolıktik ve bununla Allah'ın bütün insanlara akıl, düşünme ve bilgi gücü vererek onları, kendisinin varlığını ve birliğini tanıma yeteneğinde yarattığı anlatılmak istenmiştir.

Bezm ü Rezm, Aziz bin Erdeşir'in farsça tarihı. Sıvas hükümdarı Kadı Burhanettin'in yaşamına ve Anadolu beyliklerine ilişkin bilgiler içerir. Kilisli Rıfat tarafından yayımlandı (İstanbul, 1928).

BEZMAN *(Kuh-e)*, İran'ın güney-doğu'sunda volkanik dağ kütlesi, Belucistan ile Sistan'ın sınırında.

BEZMÂRÂ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'da kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

BEZMÂRÂ KADIN, Abdülmecit'in eşi (XIX. yy.). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın evlatlığıydı. İyi bir öğrenim gördü. Abdülmecit'in hareminde kadın efendiliğe yükseldi. Geçimsizlik yüzünden padişahtan ayrıldı. Ressam Ferik Tevfik Paşa ile evlendi. Bu evlenmeye kızan Abdülaziz'in azlettiği Tevfik Paşa'nın kendisini boşaması üzerine, Bursa evkaf müdürü Ahmet Bey ile evlendi.

BEZME a. (fars. *bezme*). *Esk.* İçki ya da sohbet meclisinin bir köşesi.

BEZMEK gçz. f. *Bir şeyden bezmek*, ondan dayanılmaz biçimde bıkıp usanmak: *Hayattan bezmek. Onun kaprislerinden bezdim artık.*

◆ **bezdirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi bezdirmek*, onu bıktırmak, usandırmak: *Çalıştığı yerdeki huzursuzluk onu bezdirdi.*

◆ **bezdirilmek** edilg. f. Bezdirmek eylemine konu olmak.

BEZMGÂH ya da **BEZMGEH** a. (fars. *bezm*, meclis ve *-gah*, *-geh*'den *bezmgâh, bezmgeh*). *Esk.* Eğlence ve içki meclisi.

BEZMGEH → BEZMGÂH.

BEZMİ, türk halk şairi (Çankırı XIX. yy.). Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Okuma yazma bilmiyordu; bektaşi inancını benimsemişti. Doğaçlama şiirlerindeki başarısıyla tanınmıştır.

BEZMİÂLEM SULTAN, Mahmut II' nin ikinci kadını, Abdülmecit'in annesi (? - İstanbul 1853). Abdülmecit padişah olunca (1839) valide sultan oldu ve "Mehdiulya" sanını aldı. Gureba hastanesi'ni, Bezmiâlem Valide mektebi'ni (Günümüzde İstanbul kız lisesi olan bina) yaptırdı ve giderleri için zengin vakıflar bağışladı. Ayrıca İstanbul'da birçok çeşmesi vardır. Kurduğu hayır kurumları ve yoksullara yaptığı yardımlarla halkın sevgisini kazandı. Mahmut II türbesinde gömülüdür.

BEZMİTARAP a. Müz. Türk müziğinde bir makam. Nihavend makamına, saba dizisindeki —pesten tize doğru— ilk beş ses eklenerek oluşturulur. Durağı rast *(sol)*, birinci güçlüsü neva *(re)*, ikinci güçlüsü çargâh *(do)* perdeleridir.

BEZONS, Fransa'da kent, Val d'Oise kantonunun merkezi, Sen kıyısında, Paris'in K.-D.'sunda; 8 km uzaklıkta; 25 309 nüf. XV. yy.'dan kalma kilise. Makine (asansörler), kimya, besin sanayileri.

BÉZOUT (Étienne), fransız matematikçi (Nemours 1730 - Les Basses -Loges, Fontainebleau yakınında, 1783). Deniz ve topçu muhafızlarını seçmekle görevlendirilmişti; *n* inci dereceden cebirsel denklemlerin köklerle çözümünü ele aldı ve bunun için birimin *n* inci köklerini kullandı. 1771'de *m* ve *n* inci dereceden iki cebirsel eğrinin *mn* sayıda ortak noktası olduğunu gösterdi.

Bézout eşitliği. Arit. İki *a* ve *b* sayısı aralarında asal olduğunda, $au + bv = 1$ olacak biçimde *u* ve *v* tamsayılarının var olduğunu ifade eden eşitlik. (*u* ve *v* de aralarında asaldır ve [*a, v*] ikilisi bir tek değildir.)

—Ceb. K [X] içinde, $P_1P_2,...,P_n$, dereceleri sıfır olmayan, aralarında asal (ortak bölenleri yalnızca değişmez polinomlar olan ve E.B.O.B leri 1 polinomu olan) polinomlar ise, K [X] 'in

$$U_1P_1 + U_2P_2 + ... + U_nP_n = 1$$

olacak biçimde $U_1, U_2,...,U_n$ polinomlarının var olduğunu ifade eden eşitlik.

Bézout teoremi. Ceb. 2 denklemli 2 bilinmeyenli ve dereceleri sırayla *n* ve *m* olan bir sistemin *nm* çözümü (çözümlerin katlılık basamağını ve sonsuzdaki çözümleri hesaba katarak) var olduğunu ifade eden elemeye ilışkin teorem.

—Geom. Sırayla *n* ve *p* basamaklarından iki cebirsel düzlem eğrisinin (çarpanlara ayrılabilmeleri ve bir ortak bölümleri bulunmaları hali dışında) Desargues düzleminden, gerçek ya da gerçek olmayan, farklı ya da çakışık, *np* tane ortak noktası olduğunu ifade eden teorem.

BEZR → BEZİR.

BEZRGÂR → BEZRGER.

BEZRGER ya da **BEZRGÂR** a. (ar. *bezr*, tohum ve fars. *-ger*, *-gar*'dan *bezrger, bezrgār*). *Esk.* Çiftçi, ekin eken.

BEZRUČ (Vladimír VAŠEK, **Petr** —denir), çek şair (Opava 1867 - Kostelec na Hane, Olomouc yakınında, 1958). İlk kez